Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Bibliotekar J. B. Halvorsen,
som særlig Redaktør for Norge,
og
henved 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd
redigeret af

Chr. Blangstrup.

VII. Bind. (Franskfodet—Grækenland.)

Kjøbenhavn.
Forlagt af BRØDRENE SALMONSEN (J. SALMONSEN).
Trykt hos J. H. Schultz.
1897.

Papiret ti! Leksikonet er træfrit.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKSIKON

FOR

NORDEN.

VII. Bind.

omkring Mainz, hvor Tropperne udladedes af Frygt for, at de længere fremme skulde blive overfaldne af Fjenden. 3. Armé (Kronprinsen af Preussen): 5., 11., 1. og 2. bayerske Armékorps Wurttembergere og Badensere, 4. Kavaleridivision, i alt 140,000 Mand (senere kom 6. Armékorps og 2. Kavaleridivision til) paa begge Sider af Rhinen fra Karlsruhe til Landau. Kong Vilhelm førte Overbefalingen og indtraf 2. Aug. i Mainz.

Den franske Hær talte, Rekrutkontingentet 1869 medregnet, 567,000 Mand, hvoraf dog 231,000 Mand maa fradrages som Besætning i Frankrig og Algérie, saa atFelthæren kun blev 336,000 Mand; desuden 175,000 Mand organiseret Mobilgarde. For at Felthæren kunde naa dette Tal, maatte Reservemandskabet indkaldes, men da Afdelingerne straks transporteredes til Grænsen, naaede mange først sent deres Bestemmelse. 6. Aug. talte Hæren kun 275,000 Mand og 65,000 Heste. 1868 havde Krigsminister Niel udarbejdet en Plan for Hærens Samling, men den blev ikke fulgt; General Frossard udarbejdede en anden navnlig med Defensiven for Øje, men den opgaves i Maj (af Hensyn til Forhandlinger med Østerrig), og Napoleon bestemte sig saa for at lade Hæren rykke frem over Mellem-Rhin, for at adskille Syd- fra Nordtyskland. Af Hensyn til Jærnbanerne maatte dog Hærens Opmarch foregaa i 2 Grupper. Foran Metz: 2., 3., 4. og 5. Armékorps og Garden, i alt 160,000 Mand, hvilke opstilledes fra Sierck til Bitch, og ved Strassburg: 1. og 7. Armékorps (dette dog ved Colmar-Belfort), i alt 80,000 Mand med een Division fremskudt til Hagenau, 6. Armékorps, i alt 40,000 Mand, foreløbig som Reserve ved Châlons. Napoleon indtraf 28. Juli i Metz med Krigsminister Leboeuf som Stabschef, men fandt endnu intet Armékorps operationsdygtigt, hvorfor Fremrykningen blev opsat til 2. Aug.; den paatænkte Ekspedition af 30,000 Mand til Østersøen blev ogsaa opgiven. Armékorpseme havde ikke som de tyske en fast Sammensætning, men talte fra 2 til 4 Fodfolksdivisioner og en forskellig Rytterstyrke (indtil 28 Eskadroner). Under Overkommandoen indgik en Rytter- og Artillerireserve; af et nyt Vaaben, Mitrailløsen, hvis Betjening kun faa kendte, lovede Napoleon sig meget, men det svarede ikke til Hensigten.

Krigens 1. Afsnit indtil Slaget ved Sedan. I Slutningen af Juli var altsaa den tyske 2. Armé endnu forholdsvis langt tilbage, 6 Marcher fra Grænsen, hvilken sidste forsvaredes af svage Kræfter, der dog vare meget aktive og flere Gange trængte langt ind paa fransk Grund. Den fik derfor Befaling til i March at naa Samlingsstedet: St.Wendel-Neunkirchen-Homburg; 1. Armé skulde ogsaa rykke frem noget bagud til højre, 3. Armé samle sigpaa venstre Rhin-Bred ved Lauter. 2. Aug, angreb imidlertid 2. franske Armékorps de svage preussiske Tropper ved Saarbriicken og kastede dem tilbage, hvad der kunde tyde paa en Fremrykning mod Mainz. 1. Armé fik derfor Befaling til ikke at komme ud over Tholey, og en Forsvarsstilling udsøgtes til 2. Armé ved Kirchheimbolanden; men da Franskmændene 3. Aug. forholdt sig passive, beordredes den til rask at gaa gennem Defdeet ved Kaiserslautern med Ryteriet foran, støttet af 1. Armé til højre og af 3. Armé til venstre, der 4. Aug. skulde rykke over Grænsen. Først 8. Aug. skulde derimod 1. og 2. Armé overskride Saar. Saaledes var Planen; men Virkeligheden blev paa Grund af de tyske Underføreres selvstændige Optræden en anden. 4. Aug. tilintetgjorde 3. Armé en Division af 1. franske Armékorps, General Douai, hvilken var fremskudt til Weissenburg. Korpsets Chef, Marskal Mac Mahon, samlede sine Tropper ved Worth og vilde her forstærket med en Division af 5. og en af 7. Armékorps standse Tyskernes Fremrykning. Kronprinsen erfarede 5. Aug., hvor Mac Mahon stod, og vilde, efter at have koncentreret sin Hær den 6., angribe ham den 7. Den 6. stod imidlertid 5. Armékorps i Forposter i tæt Berøring med de franske; nogle Bevægelser blandt disse opfattedes som Begyndelsen til et Tilbagetog, hvorfor der skredes til Angreb. Dette blev afvist, men kort efter begyndte 2. bayerske Armékorps, der skulde støde frem, naar Kanontorden hørtes ved Wdrth, et nyt Angreb, hvorved 5. Armékorps bevægedes til at gaa frem med hele sin Styrke, idet 11. Armékorps anmodedes om Understøttelse, og efter en langvarig Kamp omfattede de indtrufne 80,000 Mand Tyskere Mac Mahon's 40,000 Mand, hvilke, da de holdt ud til det sidste, lede et alvorligt Nederlag. Divisionen af 5. franske Armékorps indtraf først ved Kampens Slutning og bevirkede til Dels, at det tyske forfølgende Rytteri blev vildledet med Hensyn til Franskmændenes Tilbagetog mod Saverne.

Samme Dag overskred 1. Armés 14. Division Saar ved Saarbriicken og angreb 2. franske Armékorps, Frossard, som indtog en stærk Stilling paa Spichern-Højderne og let kunde faa Understøttelse af 3. Armékorps (Bazaine). Den ydedes dog ikke, saa at Frossard i alt kun havde 28,500 Mand, medens paa tysk Side de nærmeste Tropper ilede til (13., 10. og 5. Division) for at yde deres betrængte Kampfæller Understøttelse, hvorved det lykkedes dem efter en haardnakket Kamp at kaste Frossard til Saargemund. De tvende Sejre, hvis strategiske Resultat den tyske Overkommando indkasserede, fremkaldte stor Bestyrtelse i det franske Hovedkvarter, saa at man endog tænkte paa at samle hele Hæren ved Châlons. Paa Paris-Regentskabets Forestilling derimod besluttedes det den 9., at kun Mac Mahon skulde gaa derhen, hvilken Bevægelse senere fulgtes af 7. Armékorps'es to resterende Divisioner (fra Belfort og Lyon) og af 5. Armékorps, hvilket paa Grund af Forvirringen i Hovedkvarteret m. m. skyndte sig saa overilet bort fra Bitsch, at en Brigade og en Del Train bleve efterladte, hvorefter det kom til Luné ville. Den øvrige Hær skulde derimod samles 0. f. Metz, hvorfor 6. Armékorps 10.—12 Aug. pr. Bane befordredes fra Châlons til Metz, men kun 3 Divisioner indtraf, da det tyske Rytteri allerede 12. Aug. ødelagde Banen. Den tyske Overkommando lod 7.—9. Aug. 1. og 2. Armé slutte op, medens 3. Armé (hvoraf dog Badenserne, General Werder, indesluttede Strassburg) overskred Vogeserne, besatte Liitzenstein og Lichtcnberg og cernerede Bitsch og Pfalzburg. 10. Aug. begyndte Hærene deres samlede Fremrykning mod Mosel langs med og S. f. følgende Linier: 1) Saarlouis, Boulay-les Etangs; 2) Saarbrücken-Falkenberg, Pont à Mousson; 3) Saarunion-Dieuze-Nancy, medens Ryttcrdivisionerne beordredes foran Fronten som selv-

stændig Efterretningsrytteri, for at opsøge Fjenden, skjule de egne Bevægelser, inddrive Kontributioner m. m., hvilket lykkedes over Forventning, da det fra nske Rytteri ikke anvendtes tilsvarende. Allerede 12. Aug. erholdtes Melding om, at Franskmændene stode bag Nied, at Mac Mahon var gaaet mod Neufchateau, og at Banen havde kunnet afbrydes ved Pont à Mousson og Nancy.

I Paris bevirkede Nederlagene, at General Montauban, Greve af Palikao, traadte i Spidsen for Regeringen og blev Krigsminister, hvorefter Napoleon, hvis Hærføring havde været meget uheldig, 12. Aug. overdrog Befalingen over Hæren ved Metz (Rhin-Hæren) til Marskal Bazaine. Som Stabschef paatrængtes ham General Jarras, og han blev heller ikke frit stillet, da Napoleon gav Befaling til, at Hæren skulde gaa til Châlons og her forene sig med den Hær, som under Mac Mahon skulde dannes af 1., 5., 7. og et nyt 12. Armékorps. Bazaine lod 13. Aug. Broer bygge over Mosel og begynde Tilbagetoget Dagen efter; men forinden Garden og 3. Armékorps vare brudte op, blev det sidste angrebet af 26. Brigade, hvis Chef havde faaet Melding om den franske Hærs Tilbagegang. Heraf opstod Slaget ved Colombey (Borny), 1. og 7. tyske Armékorps gik forvovent frem og kunde, da 4. franske Armékorps vendte om ved Kanontordenen, have lidt et Nederlag. De hævdede imidlertid de først vundne Stillinger og forsinkede Rhin-Hærens Tilbagetog, hvorved 2. Armé, som allerede 13. Aug. havde sendt 5. og 6. Kavaleridivision over Mosel, og hvis 10. Armékorps 14. Aug. besatte Pont å Mousson, vandt et Forspring; baade den og 7. og 8. Armékorps dirigeredes over Mosel Syd om Metz, medens 1. Armékorps og 1. og 3. Kavaleridivision foreløbig skulde forblive paa højre Mosel-Bred.

Franskmændene fortsatte 15. Aug. Tilbagetoget mod Verdun i 2 Kolonner: den sydlige, 3. Reservekavaleridivision, 2. og 6. Armékorps samt Garden kom til Vionville-Gravelotte; den nordlige, 1. Reservekavaleridivision, 3. og 4. Armékorps, til Briey-Amanvilliers-Woippy; den næste Dag skulde Marchen fortsættes, men ingen særlige Sikkerhedsforanstaltninger bleve trufne, skønt det tyske Rytteri 15. Aug. havde været i Kamp med 3. Reservekavaleridivision, og Bazaine vidste, at større fjendtlige Troppemasser stode i venstre Flanke. 2. Armé var ikke paa det rene med Situationen og ilede derfor hin 16. Aug. i bred Front mod Maas for at komme de formentlige godt paa Vej værende Franskmænd i Forkøbet; kun 5. og 6. Kavaleridivision samt 3. og og 10. Armékorps skulde støde mod Vejen Metz-Mars-la-Tour-Verdun. Det kom saaledes til det store Slag ved Vionville (Mars-la-Tour), i taktisk Henseende det interessanteste i hele Krigen, idet der blev kæmpet glimrende paa begge Side med smuk Sammenvirken mellem alle Vaaben. I 5 Timer kæmpede 5. og 6. Kavaleridivision samt 3. Armékorps alene mod den franske sydlige Kolonne, og da omsider ogsaa den nordlige Kolonne greb ind, kunde Franskmændene raade over en stor Overmagt, nemlig 100,000 Mand mod 70,000 Mand, som Tyskerne, efter at 10. Armékorps og Dele af 8. og 9. Armékorps vare komne til Stede, raadede over. Bazaine, som nær selv var tagen til Fange, lod sig imidlertid imponere af sin Modstander, udnyttede ikke de vundne Fordele og lod Friedrich Karl i Besiddelse af den sydlige Vej til Verdun, medens han befriet for Kejser Napoleon, som om Morgenen afgik til Châlons, opgav Marchen derhen og den 17. besluttede at indtage den stærke •• Stilling St. Privat—Point-du-jour—Jussey V. f. Metz 1 i Haab om, naar Tyskerne havde forblødt sig under | Angrebet derpaa, at kunne genvinde sin Bevægelsesfrihed. I det tyske Hovedkvarter var man paa | det rene med, at Friedrich Karl den 16. havde udsat sine Tropper for en stor Fare, hvorfor man snarest søgte at samle alle disponible Stridskræfter og lod 3. Armé gøre Holdt. Den 17. naaede, efter til Dels anstrengende Marcher, 9., 12. og Garderkorpset at komme til Stede samt 7. og 8. Armékorps til højre af 2. Armé, men det forsømtes at i skaffe Oplysning om, hvor den franske Hær var gaaet hen. Kongen, som indtraf ved Flavigny, udgav her desuagtet Befaling til Kampens Fortsættelse den næste Dag, idet Planen var at rykke frem imod Nord med venstre Fløj (12. Armékorps) mest fremskudt for eventuelt at kunne kaste Franskmændene tilbage til Metz, idet Svingning da skulde foregaa om højre Fløj. Saaledes opstod Slaget ved Gravelotte (St. Privat), det største under hele Krigen (220,000 Tyskere mod 140,000 Franskmænd). Slaget falder i to Dele, idet Steinmetz med 7. og 8. Armékorps samt 2. Armékorps, der om Aftenen indtraf og stilledes til hans Raadighed, fra $12^1/_2$ til Mørket forgæves søgte at kaste den franske venstre Fløj (2. og 3. Armékorps) og led store Tab, medens Friedrich Karl lod 9. Armékorps ved en Misforstaaelse angribe Stillingens Centrum (4. Armékorps), hvorved dets Artilleri led uhyre Tab, derefter Garden angribe højre Fløj ved St. Privat (6. Armékorps), hvorved den led frygtelige Tab, men omsider Kl. $7^1/_2$ fik denne overvældet ved 12. Armékorps's langt omgaaende Bevægelse, inden den franske Reserve (Garden), der fejlagtig var opstillet paa venstre Fløj, kom til Stede. Herefter blev Rhin-Hæren tvungen tilbage til Metz, hvor den indesluttedes af 1. og 2. Armé, idet dog allerede 19. Aug. Garden, 4. og 12. Armékorps samt Garde- og 12. Kavaleridivision udskiltes som en 4. Armé (Maas) under Kronprinsen af Sachsen; den skulde i Forening med 3. Armé vende sig imod Mac Mahon. Til Gengæld forstærkedes Cerneringstropperne med 4. Reservedivision og fra 1. Septbr. med 17. Division, medens Steinmetz fratraadte Kommandoen over 1. Armé. Friedrich Karl, der saaledes i alt raadede over $81/_2$ Armékorps og $2^1/_2$ Rytterdivision, opfattede sin Opgave saaledes, at han under alle Omstændigheder skulde holde Rhin-Hæren indesluttet, og det lykkedes ham ogsaa 31. Aug. og 1. Septbr., da Bazaine søgte ud i nordøstlig Retning for at forene sig med Mac Mahon, som han vidste i Anmarch mod Montmedy, at forhindre Udfaldet, men Moltke's Plan havde dog snarere været at lokke Rhin-Hæren ud for at tvinge den til Kapitulation eller ind paa belgisk Grund, hvorved Krigen muligen allerede var endt i September, da Mac Mahon den 1. maatte kapitulere ved Sedan.

Toget til Sedan. 3. Armé (143,000 Mand) og 4. Armé (90,000 Mand) begyndte deres Fremrykning i bred Front 23. Aug. — idet Rytteriet strejfede 2 å 3 Dagsmarcher forud — under Kongens Befaling (Toul cerneredes). Châlons-Armeen (ca.

135,000 Mand) var bleven samlet 18.—20. Aug., og i en Konference, som 17. Aug. afholdtes under Napoleon's Forsæde, udviklede Mac Mahon Nødvendigheden af at gaa tilbage til Paris, hvilket godkendtes, idet General Trochu, Chef for 12. Armékorps, udnævntes til Guvernør og sendtes til Regentskabet for at vinde det for Planen. Hans Mission strandede, thi af Hensyn til Folkestemningen forlangte Palikao, at Mac Mahon skulde forene sig med Bazaine; foreløbig førtes da Hæren 21. Aug. til Reims, hvor Dagen efter ankom en Depeche fra Bazaine, udsigende, at Rhin-Hæren over Montmedy vilde søge at forene sig med Mac Mahon, som derefter besluttede 23. Aug. at marchere Bazaine i Møde i Retning Vouziers-Rethel, hvor Hæren indtraf 25. Aug. Denne Bevægelse var hidtil bleven skjult for Tyskerne, om end Rytteriet havde indmeldt, at Châlons var forladt og private Efterretninger lode ane den. Den 25. fik Moltke imidlertid bestemt Meddelelse om den franske Hærs Afmarch fra Reims mod Nordøst, og der blev saa straks truffet Forberedelser til en Svingning mod Nord. Maas-Hæren udførte alt 26. Aug. Bevægelsen paa egen Haand, saa at dens Rytteri samme Dag stødte paa Châlons-Hærens højre Fløj ved Vouziers (7. Armékops), 3. Armés Stabschef, General Blumenthal, lod ogsaa hele Hæren deltage i Svingningen, i Stedet for at en Del efter Moltke's Plan skulde have fortsat Marchen til Paris. 27. Aug. marcherede 4. Armé, 1. og 2. bayerske Korps endnu i Retning Damvilliers, 0. f. Maas, hvorhen ogsaa 2. og 3. Armékorps fra Metz dirigeredes, for her at kunne standse Mac Mahon; men da samme Dag Rytterkampen ved Buzancy oplyste Moltke om, at Franskmændene endnu vare langt fra Maas, toges derefter Retning paa Buzancy-Beaumont og sendtes Korpserne fra Metz tilbage. Ved hin Kamp fik ogsaa Mac Mahon Øjet op for de Farer, han udsatte sig for ved at marchere videre Øst paa, og han besluttede derfor den 28. at gaa tilbage mod Mézières, hvad Grev Palikao bestemt modsatte sig, hvorfor Marchen mod Stenay-Beaumont genoptoges. Da dog Hæren manglede Brotrain, og Broen ved Stenay var afbrudt og forsvaret af Sachserne, besluttede Marskallen at lade 12. °g 5. Armékorps gaa over Maas ved Mouzon, 1. og 7. ved Remilly. Befalingen til 5. Armékorps kom ikke til sin Bestemmelse, saa at det 29. Aug. stødte paa 12. Armékorps ved Nouart. Tyskerne fangede den Dag en fransk Generalstabsofficer, som havde en Oversigt over Hærens Stilling hos sig, hvorved Moltke fik et sikkert Grundlag for sine Anordninger til den 30., en almindelig Fremtrængen mod Nord. Det 4. og 12. Armékorps overraskede 5. franske Armékorps (General Failly) ved Beaumont, og dette maatte efter en heftig Kamp gaa tilbage mod Mouzon, hvor det optoges af 12. Armékorps; af 3. Armé kom Avantgarder i Kamp med 7. Armékorps, der rykkede mod Remilly, men derefter bøjede af til Sedan, medens 1. franske Armékorps kom til Carignan.

Mac Mahon indsaa nu, at Hærens Forening med Bazaine ikke lod sig gennemføre, og han samlede den derfor den 31. ved den lille Fæstning Sedan. Moltke derimod lod Gardekorpset og 12. Armékorps gaa over Maas for at spærre Franskmændene Vejen mod Øst, 1. bayerske Armékorps og 4. Armékorps til Maas 0. f. Sedan (hvorved en Kamp om Broen ved Bazeilles opstod) for at spærre Vejen mod Syd, medens 11. Armékorps, fulgt af 5. Armékorps, bemægtigede sig Broen ved Donchéry V. f. Sedan og Württembergerne dirigeredes til Flize for at holde 13. Armékorps, General Vinoy, der fra Paris var sendt til Méziéres, i Skak; 2. bayerske Armékorps dannede Reserven, 6. Armékorps opstilledes ved Seminy, for at sikre Hærens Forbindelser mod Foretagender fra Reims. For 1. Septbr. traf Mac Mahon ingen Bestemmelse, Hæren forblev i den engang udsete Kampstilling med 12. og 1. Armékorps langs Givonne-Bækken, Front mod Øst, og 7. Armékorps med Front mod Nordvest, skønt mange Omstændigheder tydede paa, at en længere Forbliven vilde umuliggøre Hærens Afmarch til Méziéres; at denne ikke fandt Sted 31. Aug., skyldtes Forplejningshensyn og Troppernes Overanstrengelse. Ogsaa de tyske Tropper vare meget medtagne (selv Garden havde i de sidste Dage haft 8,000 Efternølere), hvorfor Moltke vilde holde Rast 1. Septbr., General Blumenthal fik imidlertid om Aftenen Bemyndigelse til den næste Morgen at lade 5. og 11. Armékorps gaa over Maas ved Donchéry for at spærre Franskmændene Retræten til Méziéres og opfordrede Konprinsen af Sachsen til at lade Garden og 12. Armékorps rykke frem mod Givonne-Bækken. Saaledes opstod Slaget ved Sedan, hvilket begyndte med, at 1. bayerske Korps tidlig om Morgenen overraskende angreb Bazeilles, medens de øvrige Korpser udførte de anførte Bevægelser og derved kom i heftige Kampe. For Franskmændene var det en Ulykke, at Mac Mahon Kl. $6^1/_2$ Formiddag blev saaret, hvorefter General Ducrot overtog Befalingen. Denne vilde prøve paa at bryde igennem til Méziéres, men saa gjorde General Wimpffen, som 30. Aug. var indtruffen, sine Krav gældende som Mac Mahon's designerede Afløser, da han vilde støde mod Øst. Dette frembragte nogen Forvirring, som kom Tyskerne til gode, der omtrent Kl. 3 havde sluttet Jærnringen om den franske Hær, som blev beskudt af ca. 500 Kanoner. Da Napoleon, som forgæves havde søgt Døden, saa, hvor fortvivlet Stillingen var, lod han den hvide Fane hejse fra Sedan og General Reille overbringe en Skrivelse til Kong Vilhelm, hvori han gav sig til Fange. Hærens Skæbne blev først afgjort 2. Septbr. ved en mellem Moltke og Wimpffen afsluttet Kapitulation; 5,000 Officerer, 83,000 Mand og 419 Kanoner bleve Krigsfanger; Sedan med sine Beholdninger overgaves. Kun 10—15,000 Mand sloge sig 1. Septbr. igennem dels til Méziéres, dels til Belgien, hvor de afvæbnedes.

2. Afsnit fra Slaget ved Sedan til Krigens Slutning. Den 4. Septbr. begyndte Tyskernes Fremrykning mod Paris: 4. Armé over Laon og Soissons, 3. Armé over Reims, Chateau, Thierry; tillige forsøgtes at afskære 13. Armékorps Tilbagetoget fra Méziéres til Paris, hvilket mislykkedes.

Efterretningen om Ulykken ved Sedan fremkaldte 4. Septbr. en Revolution i Paris, hvor »Regeringen for det nationale Forsvar« dannedes med General Trochu i Spidsen. Hermed svandt Tyskernes Forventning om, at Sejren ved Sedan vilde ende Krigen, medmindre Paris snarest kunde erobres. 19. Septbr. gennemførtes Fæstningens Cernering,

Maas-Hæren paa Nord- og østfronten, 3. Armé paa Syd- og Vestfronten efter en Kamp med Korpset Ducrot, der maatte opgive de vigtige Højder ved Chatillon, hvorfra mange i vild Flugt styrtede tilbage til Paris, hvor Tilstanden derved blev fortvivlet. Men Moltke vovede dog ikke at skride til et voldsomt Angreb, og han haabede vel ogsaa, at Beholdningerne snart vilde blive fortærede af de 2 Mill. Munde. Selv Trochu troede ikke, at der var Proviant til mere end 60 Dage, hvorfor han betegnede Byens Forsvar som *une folie héroique*. Indenrigsminister Clément-Duvernois havde dog i rette Tid skaffet saa meget Korn, Mel og Kød og saa mange Okser, Faar og Svin til Veje, at der kunde holdes ud i lang Tid.

Medens Cerneringshæren kun talte 146,000 Mand og 620 Kanoner, hvilke maatte fordeles over en Strækning paa 82 Km., da Fæstningens Omkreds var ca. 60 Km., udgjorde Besætningen: 13. og 14. Armékorps, 15,000 Marinetropper, 8,000 Gendarmer m. m. i alt 83,000 Mand Linie, 120,000 Mand Mobilgardister og Nationalgarde, hvoraf der i December havdes 130,000 og ved Belejringens Slutning 350,000 Mand; desuden dannedes 15,000 Mand Frikorpser.

Skønt disse Tropper, hvoraf 168,000 anvendtes som fast Besætning i Værkerne, kun vare lidet krigsvante, maatte dog Tyskerne lægge megen Vægt paa at styrke Cerneringslinien, idet flere Udfald derimod foretoges, saaledes 30. Septbr., 13. og 21. Oktbr., hvilke dog afvistes. 28. Oktbr. satte Franskmændene sig derimod i Besiddelse af Le Bourget, som 30. Oktbr. efter en haard Kamp blev tilbageerobret af 2. Gardedivision. Dette i Forbindelse med Efterretningen om Metz'es Fald i m. m. bevirkede, at Kommunarderne Dagen efter prøvede paa at styrte Regeringen. Forsøget var nær lykkedes, og dens Stilling blev i det hele svækket derved.

Allerede i Begyndelsen af Oktober begyndte Franskmændene ogsaa at røre sig uden for Paris, idet et 15. Armékorps (Tropper fra Algérie, Marchregimenter m. m.) viste sig ved Orleans, hvorfor General v. d. Tann 8. Oktbr. fik Ordre til med I. bayerske Armékorps, 22. Division, 2. og 4. Kavaleridivision at dække Paris'es Cernering mod Syd. I Kampene ved Artenay 10. og ved Orléans n. Oktbr. kastedes Franskmændene tilbage over Loire, hvorefter Orleans, Chateaudun (heftig Kamp 18. Oktbr. mod 22. Division) og Chartres bleve besatte. Ogsaa mod Creil og ned ad Seine udsendtes Detachementer for at holde Franskmændene borte.

At Paris'es fuldstændige Cernering ikke desto mindre var en meget vanskelig Opgave, fik den tyske Overkommando i Versailles snart at føle (se nedenf. under »Undsætningsforsøgene«), og den vilde næppe have kunnet gennemføres, naar ikke flere heldige Omstændigheder vare indtrufne. Først og fremmest behøvedes en Jærnbaneforbindelse med Hjemmet for Forplejningens og Forsyningens Skyld, da Paris'es Omegn snart var udspist. En saadan Forbindelse opnaaedes, da Toul kapitulerede 23. Septbr., Vitry le Français var allerede falden 25. Aug. Da Jærnbanetunnelen ved Nanteuil var sprængt, kunde Togene dog foreløbig kun gaa dertil. Endvidere faldt Laon 9. Septbr. (ved Tyskernes Indrykning i Citadellet sprængte Franskmændene et Krudtmagasin), Soissons 16. Oktbr., hvorved Udsigten til en anden Jærnbaneforbindelse, naar først Méziéres og Montmedy vare faldne, aabnede sig. Strassburg overgav sig, efter at Werder fra 29. Aug. havde belejret den og Kommandanten, General Uhrich, ydet en respektabel Modstand, 27. Septbr., hvorved en Del af Belejringskorpset, Badenser, en preussisk Brigade og en Rytterbrigade, hvoraf dannedes 14. Armékorps, bleve fri til Operationer i Østfrankrig og til Sikring af Forbindelsesvejene mod Overfald af Franc-Tireurs. Af størst Betydning var det dog, at Metz kapitulerede 27. Oktbr. Bazaine havde i September holdt sig ganske passiv, da han efter den ny Regerings Dannelse troede at kunne spille en politisk Rolle i Spidsen for sin Hær. Hans Forhaabninger derom, hvilke næredes fra tysk Side, bleve dog skuffede, da i Kejserinde Eugenie, til hvem han sendte General Bourbaki, nægtede at støtte hans Planer, der kunde have foranlediget en Borgerkrig. Stemningen i Hæren og i Metz tvang ham til at forsøge et Udfald 7. Oktbr. i nordlig Retning, hvilket dog mislykkedes, og da Beholdningerne, som ikke i Tide vare supplerede, slap op, maatte han med hele sin Hær, ca. 6,000 Officerer og 173,000 Mand give sig til Fange samt overgive Metz med alle Beholdninger. Herved frigjordes Friedrich Karl's 200,000 Mand netop i rette Tid til Operationer i aaben Mark. Allerede 23. Oktbr. bestemte Moltke, at 1. Armé med Undtagelse af 7. Armékorps, der besatte Metz og skulde belejre Mosel-Fæstningerne, under General Manteuffel havde at gaa til Compiégne for at sikre Paris'es Cernering mod Nord, medens Friedrich Karl med 2., 3., 9., 10. Armékorps og en Kavaleridivision skulde afmarchere over Troyes og Sens mod de Troppemasser, Franskmændene samlede ved Loire.

Paris'es Undsætningsforsøg. Sjælen i Franskmændenes sidste Bestræbelser for at hidføre et Omslag blev Regeringsmedlem Gambetta, som pr. Ballon afgik fra Paris som delegeret til Provinserne og ankom 9. Oktbr. til Tours, hvor han overtog Krigs- og Indenrigsministeriet. Støttet af Civilingeniør Freycinet, der blev Direktør i Krigsministeriet, forstod han i utrolig kort Tid at rejse betydelige Hærmasser. Den 2. Novbr. dekreteredes, at alle vaabendygtige Mænd fra 21—40 Aar skulde møde, de yngre og ugifte for at anvendes ved Felthæren. For at uddanne dem oprettedes 11 Lejre, og Territorialkommandanterne i Lille, le Mans, Bourges og Besancon bleve Centrerne for Virksomheden. Materiel og Udrustning til de ny Afdelinger skaffedes dels fra Frankrig dels fra Udlandet. Efterhaanden tilvejebragtes 208 Liniebatailloner, 31 Mobilgarderegimenter, o: 341,600 Mand, 180,000 Mand mobil Nationalgarde, 54 Rytterregimenter og 234 Feltbatterier, i alt henved 600,000 Mand foruden 15,000 Franc-Tireurs. Allerede i Løbet af November og December kunde opstilles 6 Armékorpser (16.—21.) ved Loire, 2 Armékorpser (22. og 23.) i Nordfrankrig. Vesthæren paa 20,000 Mand (senere forøget til 40,000 Mand) under General Briand ved le Hâvre, 24. Armékorps i Lyon, et Friskarekorps under General Cremer og en Hær paa 15 å 20,000 Mand frivillige under Garibaldi i Østfrankrig. Gambetta var aldeles paa det rene med, at det navnlig kom

an paa at undsætte Paris. Allerede i Begyndelsen af November havde han opstillet en Loire-Hær paa ca. 150,000 Mand af 15., 16., 17. og 18. Armékorps (21. Armékorps ved Nogent le Rotrou sluttede sig senere dertil) under General d'Aurelle de Paladines. Denne rykkede 9. Novbr. med 15. og 16. Armékorps (70,000 Mand) paa højre Loire-Bred fra Vest mod Orléans og besejrede v. d. Tann (20,000 Mand), ved Coulmiers, hvorefter denne gik tilbage til Toury, og d'Aurelle tog Orléans. Denne kunde dog ikke udnytte den vundne Sejr, da Friedrich Karl's Hær nærmede sig fra Metz, og desuden modtog han Befaling til at omgive Orléans med langtudgaaende Forskansninger, i Stand til at optage 150 å 200,000 Mand. Moltke havde først ikke tillagt de franske Nydannelser nogen Betydning, men dog gaves 7. Novbr. Friedrich Karl Ordre til at fremskynde sin March i Retning af Fontainebleau for at sikre Paris mod Syd, medens Storhertugen af Mecklenburg, hvem 17. og 22. Division, 1. bayerske Armékorps og 2., 4., 5. og 6. Kavaleridivision underlagdes, skulde sikre Cerneringen mod Angreb fra Vest. 17. Division fordrev 17. Novbr. 7,000 Mobilgardister fra Dreux, 18. Novbr. besatte 22. Division Chateauneuf, og Storhertugen rykkede derefter med største Delen af sin Hær videre i sydvestlig Retning, hvorfra Moltke ventede et nyt Undsætningsforsøg; men da Storhertugen 22. Novbr. naaede Nogent le Rotrou, uden at møde videre Modstand, fik han Ordre til over Beaugeney at slutte sig til Friedrich Karl, der med 80,000 Mand (2. Armékorps var sendt til Paris) var indtruffen N. og N. 0. f. Orleans og i Kampene ved Ladon og Mézières 24. Novbr. kom paa det rene med, at Loire-Hæren havde indtaget en stærk Stilling i Udkanten af Orléans-Skoven og trængte frem fra Bellegarde. Den franske Hær havde nu naaet en Styrke af 200,000 Mand, idet 20. Armékorps pr. Bane var transporteret fra Chagny til Gien, og Gambetta mente den derfor stærk nok til at rykke frem mod Fontainebleau. Operationen indledes ved, at General Crouzat med sit (20.) og 18. Armékorps, Billot, 28. Novbr. rykkede mod Beaune la Rolande, hvor 10. Armékorps var opstillet; men trods al Tapperhed blev Angrebet afslaaet, idet Tyskerne i yderste Øjeblik fik Forstærkning. Kort efter fik Gambetta pr. Ballon Underretning om, at General Ducrot 29. Novbr. vilde forsøge et stort Udfald fra Paris i sydøstlig Retning, og han gav da egenmægtig Befaling til, at Loire-Hærens venstre Fløj, 16. Armékorps, General Chanzy, og 17. Armékorps 1. Decbr. skulde indlede det ny Undsætningsforsøg ved en Fremrykning til Toury. Det kom derved til Kamp ved Villepion med Storhertugen, som efter sit forfejlede Tog i yderste Øjeblik havde naaet Tilslutning til Friedrich Karl. Chanzy sejrede og rykkede 2. Decbr. videre frem, men blev da angreben af Storhertugen, som i Slaget ved Loigny-Poupry standsede ham, skønt ogsaa 15. Armékorps til Dels greb ind i Kampen. Friedrich Karl greb da 3. Decbr. ligeledes Offensiven med 3. og 9. Armékorps, kastede 15. franske Armékorps ud af Artenay og Chilieurs aux Bois og naaede Dagen efter i Forening med Storhertugen Orléans efter en haard Kamp, hvorved Loire-Hæren splittedes i to, idet 15., 18. og 20. Armékorps under General Bourbaki kom til Bourges, 16., 17. og 21. under Chanzy holdt sig paa højre Loire-Bred ved Beaugency; d'Aurelle blev afsat. Storhertugen angreb nu Chanzy, som i Dagene 8.—10. Decbr. ydede stærk Modstand, men da Storhertugen forstærkedes med 3. og 10. Armékorps, og 9. Armékorps, der var rykket til Vierson, truede med at indgribe over Blois, gik Chanzy over Venddme (15. Decbr.) tilbage til le Mans, svagt forfulgt af 10. Armékorps, der strejfede mod Tours, hvilket Punkt dog I havde tabt sin Betydning, da den franske Regering havde forlagt sit Sæde til Bordeaux. Ved Ordre af 17. Decbr. bestemte saa Moltke, at 3. og 9. Armékorps skulde opstille sig ved Orléans (1. bayerske Armékorps kom til Paris) og Storhertugen ved Chartres.

1. Armé var 8.—9. Novbr. rykket fra Metz til Nordvestfrankrig og stødte 27. Novbr. med 30,000 Mand paa en fransk Hær, 18,000 Mand under General Farre, ved Amiens. Farre maatte gaa tilbage til Arras, hvorefter Manteuffel med en Del af sin Hær rykkede til Rouen, som blev besat 6. Decbr. Af 7. Armékorps forblev 13. Division ved Metz, medens General Kameke med 14. Division belejrede Thionville (faldt 24. Novbr.) og Montmedy (faldt 14. Decbr.). La Fere overgav sig 27. Novbr. til en Brigade af I. Armékorps. Kameke kaldtes derefter til Paris for at lede dennes Belejring, medens hans Eftermand v. Senden 2. Jan. erobrede Méziéres, 15. Jan. overfaldt Rocroi. Af andre Fæstninger kapitulerede Verdun 8. Novbr. og Pfalzburg efter en haardnakket Modstand 12. Decbr.

I Fæstningerne Arras, Douai, Lille og fiere havde de franske Stridskræfter i Nordfrankrig et fast Holdepunkt, hvorved deres Reorganisation blev lettet, som fra 5. Decbr. lededes af General Faidherbe, der bragte 23. og 24. Armékorps op paa 40,000 Mand. Da Tyskerne paa den Tid havde spredt sig, greb han Offensiven og overraskede Ham 9. Decbr., hvorimod et Angreb paa La Fere 12.—13. Decbr. mislykkedes. Saa vendte han sig med hele sin Hær mod Amiens; men ogsaa Manteuffel havde nu samlet 30,000 Mand, hvorfor Faidherbe tog Stilling ved l'Hallue, hvor det 23. Decbr. kom til Slag. Franskmændene hævdede deres Stilling, men Kulde og mangelfuld Forplejning tvang dem 24. Decbr. til Arras, hvorefter Tyskerne belejrede Péronne. I Østfrankrig havde Werder med 14. Armékorps efter en Del Kampe med Cambriel overskredet Vogeserne og 12. Oktbr. naaet Epinal. Herfra skulde han følge sin Modstander til Besançon og kæmpede 22. Oktbr. ved Ognon, men opgav saa at angribe hin stærke Fæstning, hvorimod han over Gray rykkede mod Dijon. 28. Oktbr. fik han imidlertid Ordre til forstærket med 1. og 4. Reservedivision at forblive i de østlige Departementer, sikre Friedrich Karl's Fremrykning i venstre Flanke og cernere Schlettstadt, Neu Breisach og Belfort, hvorfor han indtog Stilling ved Vesoul, idet dog Dijon 30. Oktbr. blev besat af en badensisk Brigade. I. Reservedivision kom 3. Novbr. til Belfort, som cerneredes, medens 4. Reservedivision efter at have erobret Neu Breisach 10. Novbr. droges til Vesoul. Paa fransk Side afgik derimod Cambriel's Tropper (20. Armékorps) til Loire, saa at der kun blev tilbage et Korps paa 8,000 Mand under General

Cremer og Vogeser-Hæren under Garibaldi. Denne lod 19. Novbr. Chatillon overfalde og vendte sig derefter mod Dijon, Vest fra; men forinden det kom til Kamp, gik han tilbage til Autun, fulgt af General Keller, der under Tilbagemarchen blev angreben af Cremer ved Chateauneuf. 6. Decbr. koncentrerede Werder hele sit Korps ved Dijon, medens Moltke lod 7. Armékorps rykke til Troyes (10. Decbr.) for at udfylde det store Rum mellem 2. Armé og Werder. Paa Grund af ny Instruktioner af 8. Decbr. lod Werder Belfort belejre, hvortil en Belejringspark og ny 8 Batailloner anvistes, Langres cernere og den badensiske Division rykke hen til Nuits, hvor den 16. Decbr. kom i heftig Kamp med Cremer, der nu raadede over 12,000 Mand. Herved erfaredes, at atter betydelige Troppemasser stode lige overfor, og Werder opgav derfor al videre Fremrykning, koncentrerede sig atter ved Dijon, hvorfra han i Slutningen af December gik tilbage til Vesoul. 7. Armékorps var 20. Decbr. dirigeret til Auxerre.

Ved Moltke's Ordre af 17. Decbr. var der kommet nogen Stilstand i de tyske Operationer, som Gambetta udnyttede til at lade de nyformerede Afdelinger komme til Kræfter; men længe kunde der ikke ventes med ny Foretagender, hvis ikke Hjælpen til Paris skulde komme for sent. 22. Decbr. fik Chanzy Meddelelse fra Trochu, at Paris's Forsyning vilde slippe op i Slutningen af Januar, og han fattede da den Plan samtidig med Faidherbe og Bourbaki at rykke Hovedstaden til Undsætning, i Haab om at en af disse Operationer dog vilde lykkes. Gambetta havde derimod alt fattet en anden Plan, idet 18. og 20. Armékorps skulde sendes pr. Jærnbane til Østfrankrig, forene sig med Cremer, Garibaldi og 24. Armékorps fra Lyon, hvilken Styrke, 110,000 Mand under Bourbaki, skulde rykke mod Belfort, undsætte den, og overskære Tyskernes Forbindelser. Chanzy blev saaledes overladt til sig selv; han rykkede nok frem mod Vendome, men blev her 31. Decbr. standset af 19. Division. Moltke frygtede dog for, at han sammen med Bourbaki, som endnu antoges staaende i Bourges, vilde trænge videre frem mod Paris, hvorfor Friedrich Karl 1. Jan. beordredes til sammen med Storhertugen at kaste Chanzy tilbage. Fremrykningen foregik i bred Front med ca. 80,000 Mand (17. og 22. Division dannede 13. Armékorps), og kun 25. Division forblev i Orléans, og efter en Række Kampe, hvori Fodfolket bar Hovedbyrden, da Terrainet var uheldigt for de andre Vaabens Anvendelse, trængtes Chanzy tilbage til en udstrakt Stilling ved le Mans, hvor 120,000 Mand samledes. 11.—12. Jan. fandt her et større Slag Sted, hvorefter Loire-Hæren i opløst Tilstand gik tilbage mod Laval og Alençon, idet ca. 6,000 døde og saarede samt 20,000 Fanger efterlodes. Storhertugen besatte Alencon 15. Jan.

I Nordfrankrig greb Faidherbe I. Jan. Offensiven for at undsætte Péronne; han naaede 3. Jan. Bapaume, hvor han kom i Kamp med 8. Armékorps, General Goeben. Begge Parter gik næste Dag tilbage, og da Manteuffel 7. Jan. fik et andet Hverv, erholdt Goeben Befalingen over 1. Armé, som ved Péronne's Fald 9. Jan. blev friere stillet i sine Bevægelser. Faidherbe troede endnu at kunne redde Fæstningen ved at rykke frem 10. Jan., men allerede i Albert erfarede han dens Fald, og at 1. Armé koncentrerede sig ved Amiens. Da nu Regeringen i Tours opfordrede ham til at støtte et Udfald fra Paris ved en energisk Handling, afmarcherede han straks til St. Quentin, som 16. Jan. blev besat af Brigaden Isnard, der kom fra Mézières. Faidherbe haabede selv at naa Byen 18. Jan., men hans Arrieregarde blev indviklet i Kamp med de tyske Tropper, idet Goeben i rigtig Erkendelse af Situationen ogsaa var marcheret til St. Quentin. Her kom det 19. Jan. til Slag, hvori Faidherbe, skønt 40,000 Mand stærk imod Tyskernes 30,000, led et afgjort Nederlag, idet han mistede 3,000 døde og saarede og 9,000 Fanger. Han drog til Cambrai, medens Goeben vendte tilbage til Amiens.

Bourbaki's Tog. 18. og 20. Armékorps'es Jærnbanetransport frembød store Vanskeligheder, tilmed da ogsaa 15. Armékorps efter Bourbaki's Forlangende fra Nevers skulde drages til, og 24. Armékorps skulde transporteres fra Lyon til Besancon. Soldaterne lede meget under den lange Kørsel. Først 3. Jan. kunde Bourbaki begynde Fremrykningen mod Vesoul, hvor Werder stod med 30,000 Mand (Cremer rykkede mod Gray, Garibaldi besatte Dijon). Werder var ikke i Tvivl om, hvad der forberedtes imod ham, medens Moltke endnu stadig formente Bourbaki ved Loire. 5. Jan. kom det til Kamp S. f. Vesoul, og af en fangen fransk Officers Papirer fremgik da klart Situationen, hvilken straks meldtes til Versailles. Moltke satte da 7. Jan. Manteuffel i Spidsen for en Sydhær (2., 7. og 14. Armékorps), hvormed der skulde opereres imod Bourbaki's Flanke og Ryg, idet dog 14. Armékorps (Werder) foreløbig skulde optræde selvstændig og dække Belfort's Belejring. Da Bourbaki 6. og 7. Jan. søgte at omgaa Werder's Stilling ved Vesoul, afmarcherede denne 7. Jan. ad Belfort til, men angreb dog undervejs sin Modstander 9. Jan. ved Villersexel for at opholde ham. Det kom her til en heftig Kamp med 18. og 20. Armékorps, hvorefter Werder uhindret kunde besætte den udsete Forsvarsstilling langs Lisaine og Allaine fra Frahier over Montbéliard til Delle (21 Km.) med ca. 47,000 Mand og 183 Kanoner (deraf flere Fæstningskanoner). Opholdt af Kulde og Forplejningsvanskeligheder naaede Bourbaki først 14. Jan. at opstille sine Tropper, tilsammen ca. 140,000 Mand og 400 Kanoner, foran Stillingen. 15., 16. og 17. Jan. forsøgte han da forgæves saavel ved Montbéliard og Héricourt som ved Chenebier at forcere eller omgaa Stillingen, men enhver Fordel gik ved Tyskernes offensive Bevægelser atter tabt, medens den haarde Kulde (14°) og den daarlige Forplejning fuldstændig nedbrøde Franskmændenes Kræfter. Da Bourbaki saa erfarede, at Manteuffel truede hans Ryg, gik han 18. Jan. efter endnu et Angreb tilbage til Besançon, hvor han indtraf 24. Jan., medens 24. Armékorps søgte at opholde Werder, der langsomt fulgte efter.

Manteuffel var 12. Jan. indtruffen i Chatilion og rykkede med 2. og 7. Armékorps rask igennem Cote d'Or til Gray (20. Jan.), hvor han erfarede Bourbaki's Tilbagetog paa Besançon. Han bøjede nu straks af mod Syd for at afskære dennes Forbindelse med Frankrig og besatte efterhaanden Dole, Quingey og Salins, medens Forbindelse opnaaedes med Werder.

Bourbaki opholdt sig alt for længe i Besançon, idet han afholdt Krigsraad og udbad sig Instruktioner. Først 26. Jan. fandt Afmarchen Sted mod Pontarlier for langs Schweiz-Grænsen at slippe til Lyon; men samme Dag gjorde Generalen Selvmordsforsøg, hvorefter General Clinchant overtog Kommandoen og med største Delen af Hæren naaede Pontarlier 28. Jan. I Tillid til, at den samme Dag i Paris afsluttede Vaabenstilstand ogsaa gjaldt ham, forsøgte han at faa Fjendtlighederne standsede; men Manteuffel oplyste ham om, at Operationerne i Departementerne Doubs, Cote d'Or og Jura vare udelukkede fra Vaabenstilstanden, hvorfor Operationerne maatte genoptages, men da var ingen anden Udvej aaben end Schweiz, hvor ca. 90,000 Mand med 11,000 Heste og 285 Kanoner maatte nedlægge Vaabnene for den under General Herzog opstillede Schweiz-Hær. Kun enkelte Afdelinger navnlig af Cremer's Korps slap igennem til Lyon. At General Manteuffel saa uforstyrret kunde udføre sine Bevægelser, skyldtes for en stor Del Garibaldi's Uvirksomhed, som med i alt 48,000 Mand holdt Dijon besat i Flanke og Ryg paa Sydhærens Operationslinie. For at dække denne blev General Kettler sendt mod Dijon med en Brigade, som under Kampene 21. og 23. Jan. nær Byen holdt den store Overmagt Stangen. En tysk Fane maatte ved denne Lejlighed efterlades. I Febr. rømmede Garibaldi Dijon og forsvandt fra Krigsskuepladsen.

Paris'es Forsvar og Fald. I Begyndelsen af November, da Stridskræfternes Organisation var skreden godt frem, begyndte Trochu paa Udarbejdelsen af sin »store Plan«, gaaende ud paa at gennembryde Fjendens Linier i nordvestlig Retning, hvor de vare svagest, for at naa Rouen, hvor da Loire-Hæren ad Søvejen skulde forene sig med ham. Sejren ved Coulmiers forhindrede dens Iværksættelse, da det nu gjaldt om at gøre et Udfald i sydøstlig Retning for at række Loire-Hæren Haanden. Udførelsen overlodes til General Ducrot, som med henved 100,000 Mand støttet af Fæstningens Kanoner 30. Novbr. overskred Marne og besatte Villiers og Champigny. 2. Decbr. toge Tyskerne Offensiven, hvad der førte til Slaget ved Villiers; og efter at have mistet i alt 12,000 Mand maatte Ducrot atter opgive alle sine Erobringer med Undtagelse af Mont d'Avron og gaa tilbage, Tyskerne mistede i alt 5,000 Mand. Endnu et Udfald gjordes 21. Decbr. mod le Bourget uden at føre til et Resultat. Da de paa Mont d'Avron anlagte Batterier generede den tyske Cerneringslinie meget, aabnedes der 27. Decbr. med 76 Belejringskanoner et Angreb derimod, hvorefter Bjærget blev rømmet 29. Decbr.; Angrebsbatterierne beskøde derefter de østlige Forter.

Om at betvinge Paris ved et Artilleriangreb havde der længe været Tale i det tyske Hovedkvarter, men man kom stadig til det Resultat, at der ikke kunde hidskaffes Midler til at gennemføre det. Da Paris'es Overgivelse dog trak i Langdrag, besluttedes at skride til en Beskydning af Fæstningens sydvestlige Front, hvad der ved Aabningen af en Jærnbaneforbindelse med Hjemmet i Slutningen af Oktober blev muligt. Hidskaffelsen af en Belejringspark paa i alt 275 Kanoner med tilhørende Ammunition m. m. voldte dog store Vanskeligheder, da Transporten ad de sidste 82 Km. maatte foregaa pr. Vogn, ligesom ogsaa Anlægget af Batterierne krævede uhyre Arbejder. 5. Jan. kunde dog Ilden aabnes, og Forterne Issy, Vanves og Montrouge bleve derved hurtig bragte til Tavshed, hvorimod Skyts fra Enceinten og Mellembatterier tilføjede Tyskerne store Tab. Enkelte Kanoner bombarderede tillige Paris. Fra 21. Jan. aabnedes tillige med 71 Kanoner (til Dels tagne fra Fæstninger i Nordfrankrig) en Beskydning af Værkerne ved St. Denis, hvorved disse hurtig bleve bragte til Tavshed.

Imidlertid herskede stor Nød i Paris, hvor Levnedsmidlerne vare ved at slippe op; flere Udfald bleve forsøgte, men alle uden Resultat; saa besluttede Trochu endnu en Gang at prøve Vaabenlykken, og 19. Jan. gjordes med 100,000 Mand, hvoraf dog knap Halvdelen kom i Ilden, fra Mont Valérien, et Stød i Retning af Versailles (Slaget ved Buzenval), men Foretagendet mislykkedes, hvorefter Trochu nedlagde Kommandoen. Der var nu ikke længere noget Haab, og 23. Jan. meldte Udenrigsminister Jules Favre sig i Versailles for at indlede Kapitulationsforhandlinger, som afsluttedes 28. Jan., efter at en Vaabenstilstand alt var begyndt Natten 26.—27. Jan. Alle Paris'es Forter og deres Materiel faldt i Sejrherrens Hænder; Linie- og Mobilgardeafdelinger bleve krigsfangne, medens en Liniedivision paa 12,000 Mand og Nationalgarden skulde overtage Sikkerhedstjenesten; Paris skulde betale en Krigskontribution paa 200 Mill. frc, og en Vaabenstilstand paa 21 Dage blev tilstaaet hele Frankrig, med Undtagelse af de før nævnte Departementer, for at en Nationalforsamling i Bordeaux kunde indkaldes. Krigen fortsattes altsaa nu i Østfrankrig, men indskrænkede sig dog navnlig om Belfort, hvis energiske Kommandant, Oberst Denfert Rochereau, havde ydet en sej Modstand, saa Belejringsarbejderne trak i Langdrag. Først 16. Febr. kapitulerede Fæstningen efter den franske Regerings Befaling, og Besætningen erholdt fri Afmarch med krigersk Honnør. Samme Dag udstraktes ogsaa Vaabenstilstanden til de sydlige Departementer.

Hermed var Krigen til Ende (se i øvrigt Frankrig »Historie«). Den havde kostet uhyre Ofre. Af Franskmænd vare ca. 276,000 Mand blevne trufne, medens 138,871 vare faldne eller døde af Sygdom. Der maatte betales 5 Milliarder frc. i Krigsskadeserstatning, og Værdien af det, som i øvrigt var gaaet tabt, anslaas til ca. 14 Milliarder*). Antallet af trufne paa tysk Side var kun ca. 130,000 Mand, medens 40,881 Personer (civile og Marinen medregnet) faldt eller døde af Sygdom, hvortil dog maa føjes ca. 12,800 »savnede«. Betegnende for Forskellen i Krigsføringen i de to Afsnit turde være, at Fægtningstabet for Tyskerne i 1. Afsnit var 77,000 Mand, i 2. Afsnit kun 53,000 Mand.

Angaaende Krigsføringen til Søs er ikke videre at bemærke, da Frankrig's Overlegenhed paa Søen var saa stor, at de tyske Krigsskibe maatte holde sig inde i Flaadestationerne Wilhelmshafen og Kiel, samt paa Elben og ved Stralsund. Den franske Østersø-Flaade talte 14 Panserfregatter, 1 Panserkorvet og et større Antal Avisoer under

*) Tyskerne erobrede i alt 107 Ørne og Faner, 1,915 Feltkanoner, 526 Fæstningskanoner samt 855,000 Geværer og Haandvaaben.

Befaling af Admiral Bouët-Willaumez. Af den paatænkte Landgangsekspedition til Østersøen blev dog intet, men den bevirkede dog, at 17. Division, 1. og 2. Landeværns- og Garde-Landeværnsdivisionen opstilledes i Nordtyskland for at kunne afslaa et Landgangsforetagende. Desuden raadede Generalguvernøren, General Vogel v. Falkenstein, over 90,000 Mand Besætnings- og Erstatningstropper.

Fra Midten af August stod den franske Flaade i Nordsøen under Befaling af Viceadmiral Fourichon, som dog allerede 10.—11. Septbr. vendte tilbage til Cherbourg, hvorfra den senere af og til løb ud for at hindre de tyske Krigsskibe i at bemægtige sig de fra Udlandet ad Søvejen ankommende Tilførsler af Krigsmateriel. Flaaden i Østersøen vendte hjem i Slutningen af September og viste sig ikke senere.

(Litt. over Krigen 1870—71 omfatter flere Tusinde Bind. Den bedste Oplysning om Kildernes Værd findes i »Löbells Jahresberichte iiber die Veränderungen und Fortschritte im Militärwesen«, hvoraf 1. Aarg. udkom 1874, se ogsaa »Militärlitteratur Zeitung« og 12. Aarg. af »Zeitschrift des kgl. Pr. Stats-Bureaus«. Paa tysk Side er Hovedværket >Der Deutsch-Französische Krieg 1870—71, red. v. d. kriegsgesch. Abth. des gr. Gstbs.« [5 Bd., Berlin 1874—81] samt Moltke's »Milit. Korresp. Der Krieg 1870—71« [2 Bd., Berlin 1896]. De enkelte Hæres Operationer ere udgivne af v. Wartensleben [Südarmee, 2. Opl., Berlin 1872, Nordarmee, 1873]; v. d. Goltz [2. Armee, 1873 og 1875]; Schell [1. Armee, 2. Opl. 1872 og Nordarmee, 1873]. Slagene ere navnlig blevne behandlede af Major Kunz, »Einzeldarstellungen v. Schlachten aus dem Kriege Deutschlands gegen die franz. Republik« [1. og 2. Hæfte. Berlin 1891]; »Die Schlacht v. Worth« [1891], »Die Schlacht v. Loigny-Poupry, v. 30. Novbr. — I. Decbr. bei Paris«, »Die Schlacht v. Orleans« og »Die Schlacht an der Lisaine«. Af stor Betydning ere endvidere Kapt. F. Hoenig's Arbejder om Krigen 1870—71, navnlig: »24 Stunden Moltkescher Strategie« og »Der Volkskrieg an der Loire« [4 Bd.]. De enkelte Vaabenarters Optræden fremgaar bedst af Generalløjnant Scherff, »Kriegslehren in kriegsgesch. Beispielen der Neuzeit« [5 Hæfter, 1894—95]; Kunz, »Die Deutsche Reiterei in den Schlachten und Gefechte des Krieges v. 1870—71« [Berlin 1895]; Hoffbauer og Leo, »Die Thatigkeit der deutschen Artillerie im Kriege 1870—71« [Berlin 1873]; R. Wagner, Heyde og Fröse og P. Wolff have udgivet en Fremstilling af Strassburg's, Paris'es og Belfort's Belejring; Goetze, »Die Thätigkeit d. deutsch. Ingen.« [Berlin 1872—73]. Af franske Fremstillinger findes ingen officiel, men de fleste Hærførere have udgivet Værker angaaende deres Deltagelse i Krigen, Failly, Frossard, Lebrun, Vinoy, Ducrot, d'Aurelle de Paladines, Chanzy, Faidherbe, Jarras og Bazaine samt Freycinet m. fl. P. Lehautcour har skrevet mange Værker om Krigen, A. Duquet, Fremstillinger af flere Slag og af hele Krigen. Dick de Loulay har navnlig behandlet de franske Tab og Styrkeforhold, d'Hérisson i sin *Journal d'un officier d'ordonnance* og *La legende de Metz* flere politiske Forhold. Af Interesse er ligeledes Boulanger, i *L'invasionallemande* [3 Bd., Paris 1888—90] og Oberst Bonie, »Det franske Rytteri i Felti toget 1870«, oversat af F. Hegermann Lindencrone [Nyborg 1873], samt endelig *Rapport officiel du Conseil d'enquête.* En udmærket Bedømmelse af Krigens 1. Afsnit er given af den russiske Generalløjtnant Woide, oversat paa Tysk ' under Titelen »Die Ursachen der Siege und Niederlagen im Kriege 1870« [2 Bd., Berlin 1895—96]. Af danske Skrifter bør fremhæves »Krigen 1870 — 71« fortalt af Oberst N. P. Jensen [Kbhvn. 1895 — 96]. En Mængde interessante Meddelelser om Krigen findes endelig i Regimentshistorierne og i den periodiske milit. Tidsskriftslitteratur samt endelig i *Revue des deux mondes). P. Nw.*

Frants (Frands, Frans; tysk Frantz), Omdannelse af Helgennavnet Franciscus. *A. O.*

Frants I Stefan, tysk-romersk Kejser (1745—65) født 1708, død 1765, Søn af Hertug Leopold Josef af Lothringen, hvem han 1729 efterfulgte som regerende Hertug. 1723 kom han til Wien og opdroges der til Maria Theresia's fremtidige Gemal. 1735 ombyttede han ved Freden i Wien Lothringen med Løftet paa Storhertugdømmet Toscana. 1736 ægtede han Maria Theresia, og 1737 tog han ved Medicæernes Uddøen Toscana i Besiddelse. Da hans Hustru 1740 blev Dronning i de østerrigske Arvelande, tog hun F. til Medregent uden dog at give ham direkte Del i Styrelsen. Under Krigen mod Tyrkerne 1737—38 havde han ført den kejserlige Hær uden Dygtighed, ogsaa under den østerrigske Arvefølgekrig var det kun af Navn, at han til sine Tider førte Overkommandoen. Hans Hustru, der elskede ham meget højt, saa ej heller gerne, at han udsattes for Farer af nogen Art. Efter Karl VII af Bayern's Død 1745 valgtes han til tysk-romersk Kejser under Navn af Frants I. — Han var en godmodig og omgængelig Personlighed, munter og levelysten og uden Sans for eller Evne til Regeringssager. Han var ivrig Kunstsamler og forøgede ved heldige Pengespekulationer sin Privatformue. Under Syvaarskrigen var F. stærkt imod Forbundet med Frankrig, men maatte naturligvis bøje sig for sin Hustru og Kaunitz. Efter Fredsslutningen deltog han en kort Tid med usædvanlig Iver i Arbejdet for at ophjælpe Østerrig's svækkede Finanser. (Litt.: Arneth, »Geschichte Maria Theresias« [10 Bd. 1863—79]; »Allgemeine deutsche Biographie«, VII). *A.Frs.*

Frants II, tysk-romersk Kejser (1792—1806), som østerrigsk Kejser (1804—35) kaldet Frants I, foreg.'s Sønnesøn, Søn af Storhertug af Toscana (siden tysk-romersk Kejser) Leopold og Marie Louise af Spanien, født i Firenze 12. Febr. 1768, død i Wien 24. Febr. 1835. Fra 1784 opdroges han i Wien under Josef II's Øjne, men hans nøgterne Natur og noget indesluttede Væsen tiltalte ikke den livfulde Onkel. Han tilegnede sig omfattende Kundskaber og erhvervede støttet af en aldrig svigtende Hukommelse et stort Kendskab til de administrative og geografiske Forhold i hver enkelt Del af de broget sammensatte Riger, hvis Herre han siden blev; ogsaa de mange Sprog, der taltes inden for det østerrigske Monarkis Grænser, lærte han at forstaa og for en stor Del at tale og skrive. F. deltog i Felttoget mod Tyrkerne 1788—89 og forfattede en »Journal der

Campagne von 1788« i fem Foliobind; siden skrev han tre Bind om Felttoget 1789, ligesom han senere brugte Pennen om lignende Emner. Vel indøvet i Statsstyreisen tiltraadte F. Regeringen i de østerrigske Lande I, Marts 1792. 5. Juli s. A. valgtes han til tysk-romersk Kejser under Navn af Frants II.

Det var i det mest kritiske Tidspunkt, at Magten var tilfaldet ham, og det blev hans Lod at deltage i Revolutionens og Napoleonstidens storeuropæiske Krige. Østerrig's og det tyske Riges Historie i denne Tid er almen europæisk; her nævnes kun enkelte Hovedtræk. F.'s Navn stod under Campo-Formio-Freden, der 1797 endte Krigen med Frankrig, som i Forbund med Preussen var begyndt faa Uger efter hans Tronbestigelse. Her mistede Østerrig Belgien og Lombardiet, og Krigen, som han 1799 genoptog i Forbund med England, vendte ikke Lykken; Freden i Luné ville 1801 stadfæstede den forrige. Under Indtryk af Proklameringen af det napoleonske Kejserdømme og vistnok i Forudanelsen af det tyske Kejserriges Undergang erklærede F. sig ved Loven af II. Aug. 1804 for Arvekejser af Østerrig. Den ny Koalitionskrig 1805 førte kun til Nederlaget ved Austerlitz og Pressburg-Freden med ny Tab. Efter Rhin-Forbundets Stiftelse nedlagde F. 6. Aug. 1806 den tysk-romerske Kejserkrone, som 21 Fyrster af hans Hus havde baaret.

De følgendeAars Kampe mod Napoleon — diplomatiske saavel som med blanke Vaaben — bragte ny Ydmygelser; da F. 1810 indvilligede i Datterens, Marie Louise's Ægteskab med Napoleon, var det kun ugerne og som et Offer for Freden. Havde han derved haabet at binde sin mægtige Svigersøns Ærgerrighed, saa tog han fejl; det blev først, efter at Mæglingspolitikken 1813 var slaaet fejl og Østerrig havde tiltraadt den sidste store Koalition, at Felttoget 1813—14, Pariser-Freden og Wiener-Kongressen skaffede Riget Fred for Resten af hans Regeringstid samt ydede rundelig Erstatning for de lidte Tab.

Resten af F.'s Regering falder i den store Reaktionstid, og i hans Person havde Reaktionen en Hovedstøtte. Snæversynet og med Afsky for alle Teorier, med Rædsel for indre Revolution eller Omstyrtning af bestaaende europæiske Magtforhold blev han i lige Grad Fjende af alle liberale Rørelser og af en Udenrigspolitik, der kunde sætte Freden i Fare og svække de østerrigske Finanser end yderligere. Absolutisme og Konservatisme bleve Løsenet indad og udad; *Totus mundus stultizat et vult habere constitutiones novas*, sagde han og drev ofte Metternich videre frem i Reaktion, end denne selv fandt heldig. F. forstod ikke Tidens Krav og »forvekslede Statskunst med politimesteragtigt Formynderskab«. Med streng Censur og organiseret Spionvæsen holdtes alle fri Rørelser nede, men samtidig respekteredes de enkelte østerrigske Landes gamle Rettigheder, og skønt han ansaa Tysk for sit Modersmaal, favoriserede han ikke Tyskheden inden for Monarkiet, hvis ubrydelige Enhed var ham Hovedsagen. Inden for disse alt for snævre Grænser arbejdede F. utrættelig for sit Folk, fordybede sig i tusinde Smaating, og skønt Ensidigheden overalt traadte frem, skabtes der dog en Del Forbedringer paa Undervisningsvæsenets og Næringslivets Omraade. — Personlig var Kejser F. hæderlig, jævn og nøjsom. Han skyede Pragt og Former og yndede et fredeligt Husliv. Dette og den utvungne, jævne Maade, hvorpaa han færdedes imellem Wienerne, gjorde ham i høj Grad folkeyndet, hvad der bl. a. viste sig ved den stærke Jubel, der 1826 mødte ham efter en farlig Sygdom. — Han var fire Gange gift: 1) med Elisabeth af Württemberg (1788—90), 2) med Marie Theresia af begge Sicilier (1790—1807), der fødte ham tretten Børn, blandt hvilke Maria Louise og Kejser Ferdinand I, 3) med Maria Ludovica Beatrix af Este (1808—16) og 4) endelig med Karolina Augusta af Bayern (1816, død 1873). (Litt.: Gräffer, »Francisceische Curiosa« [Wien 1849]; V. Hormayr, >Kaiser F. und Metternich« [Leipzig 1848]; Meynert, »Kaiser F. I« [Wien 1872]; Springer, »Geschichte Osterreich's seit dem Wiener Frieden 1809« [Bd. 1, Leipzig 1863]; » Allgemeine deutsche Biographie« VII). *A. Frs.*

Frants I, Konge af Frankrig (1515—47), født 12. Septbr. 1494 i Cognac, død 31. Marts 1547 i Rambouillet, Søn af Karl af Valois og Louise af Savojen. Faderen nedstammede fra den 1407 dræbte Hertug af Orleans og var Fætter til Kong Ludvig XII; han døde allerede 1496, og F. opdroges nu af Moderen, der lige til sin Død 1531 vedblev at øve en stor Indflydelse paa ham. Da Ludvig XII ingen Søn havde, var F. hans nærmeste Arving, og 1507 blev han forlovet med Ludvig's Datter Claude. Han levede fra nu af ved Hoffet, hvor han førtes ind i den Blanding af middelalderlig Ridderlighed og Renaissancekultur, der da raadede i Frankrig's fornemste Kredse. Han passede ganske dertil; hans Fantasier knyttedes til Ridderidealerne, de Kundskaber, han fik, gik paa intet Omraade til Bunds, og der fandtes hos ham intet af den borgerlige Forsigtighed og Udholdenhed, der havde skabt det franske Kongedømmes Storhed. Men han var samtidig det gode Hoved med litterære og kunstneriske Interesser, der forstod at stille Hoffet i Glans ogsaa for den ny civiliserede Slægt, og da han var bleven Konge, vidste han altid med største Værdighed at hævde sin Kongemagt.

Som Konge genoptog F. øjeblikkelig den Kamp om Italien, Ludvig XII havde maattet opgive. Mod ham stode her Østerrig, Spanien, Paven og Maximilian Sforza, Milano's Hertug, der støttedes af en talrig schweizisk Lejehær. F. sluttede Forbund med Venezia, og endnu 1515 drog han mod Milano med en fortræffelig Hær paa 40,000 Mand og tvang Schweizerne til at forlade Italien. Sejren fulgtes af en Række Fredsslutninger. Maximilian Sforza overlod F. Milano mod en Aarrente, Kejseren afstod Verona til Venezia, Schweizerne forpligtede sig ved Aftaler med de forskellige Kantoner 1515—16 mod en Pengesum til ikke at kæmpe mod Franskmændene i Italien, men fremtidig tilbyde den franske Konge deres Hære. Med Paven sluttedes 1516 et Konkordat. Ved dette opgav Kongen Basel-Koncilets Erklæring om Koncilernes Myndighed over Paven; denne fik af de Afgifter, han gjorde Krav paa, Lov at beholde Annaterne og fik Ret til at sende Dommere til Frankrig som Appeldommere i en Del gejstlige Sager. Derimod fik Kongen uindskrænket Ret til at udnævne Bisper og alle andre gejstlige i

Frankrig. Endelig opgav England mod Penge Tournai m. m., der var afstaaet under Ludvig XII, og 1516 sluttedes i Noyon en Traktat med Spanien's unge Konge Karl, hvorved Familien d'Albret fik Navarra tilbage.

Mere eneraadende i sit Land end nogen anden Fyrste, mere berømt som Feltherre end nogen anden, syntes F. nu Europa's mægtigste Monark. Da Maximilian døde 1519, ventede han med Lethed at kunne vinde den tyske Kejserkrone. Kronen tilfaldt imidlertid Karl V, og dennes Magt var nu ubetinget større end F.'s. En haardnakket Kamp mod Spanien fyldte med korte Afbrydelser Resten af F.'s Liv. Franskmændene forsømte 1520 den gunstige Lejlighed, en Opstand i Spanien gav dem; først 1521 angrebe de Spanien, og Angrebet mislykkedes nu ganske. Samme Aar tabte de Milano, og 1522 maatte de efter Nederlaget ved Bicoque forlade Italien. Imidlertid havde Heldet ogsaa i Diplomatien fulgt Karl V. Milano overlod han til Frants Sforza, Paven og England vandt han for sig, og endelig traadte han i Forbindelse med Karl af Bourbon, den største Lensmand, der endnu fandtes i Frankrig, og som af forskellige Grunde var ophidset mod F. 1523 skulde nu Frankrig angribes fra alle Sider, af Englænderne mod Nord, Tyskerne mod Øst, Spanierne mod Syd. De bleve alle Vegne drevne tilbage, men derimod tabte Franskmændene atter i Italien, og først da Karl af Bourbon 1524 angreb Provence, standsedes han her; hans Hær ødelagdes, og F. besatte atter Milano. Selv belejrede han nu Pavia, medens han sendte en Del af sin Hær til Napoli. Karl af Bourbon samlede imidlertid atter en Hær, og denne sejrede Febr. 1525 efter en haard Kamp uden for Pavia. F. blev selv fangen, og efter næsten et Aars Fangenskab gik han i Jan. 1526 i Madrid ind paa at afstaa Burgund, opgive Suveræniteten over Flandern og Artois, genindsætte Karl af Bourbon i hans Stilling og opgive Kravene paa Italien. Han lod imidlertid straks efter sin Frigivelse en Notabelforsamling for Burgund nægte hans Ret til at afstaa dette og beholdt det derpaa. Samtidig lykkedes det ham i Cognac 1526 at danne den hellige Liga af Frankrig, Venezia, Milano og Paven mod Karl V. Dennes Tropper sejrede 1526—27 over Italienerne, men 1527 gik en fransk Hær under Lautrec til Italien, erobrede først Norditalien og gik saa 1528 til Napoli. Da et Brud med Genova's Doge Andrea Doria bragte dennes Flaade til at forlade Napoli, blev imidlertid Lautrec's Stilling her uholdbar, og nu sluttedes Freden i Cambrai 1529, hvor Madrid-Freden opretholdtes med den vigtige Undtagelse, at Karl opgav Burgund. F. benyttede de følgende Aar til ny Forberedelser. Saaledes oprettedes 1534 et nationalt Infanteri, der skulde tælle 42,000 Mand, han forsonede England og knyttede paa een Gang Forbindelser med Paven, de tyske Protestanter og Tyrkerne. Da Karl V efter Frants Sforza's Død 1535 overdrog Milano til sin Søn, bemægtigede F. sig Savojen og Piemont. Det førte til et stort mislykket Angreb paa Frankrig, der ved Vaabenstilstanden i Nizza 1538 beholdt Savojen og Piemont. Ogsaa Danmark og Sverige knyttedes nu til Frankrig, og 1543—44 førtes Krigen endnu en Gang. England var nu igen mod Frankrig, men stadig mislykkedes de store Angreb paa dette, og ved Freden i Crespy 1544 blev alt uændret. 1546 sluttede saa England ogsaa Fred efter en Del Kampe, der havde vist Betydningen af Frankrig's nyskabte Flaade. Det var lykkedes F. ved sit Riges faste Sammenhold at gaa heldig ud af Kampene med de overmægtige Habsburgere og hindre ethvert Forsøg fra disse paa at skabe et Universalmonarki.

Indadtil havde F. imidlertid uden egentlig at følge bestemte Formaal dog saa temmelig fortsat ad de tidligere Kongers Vej. Han var den egentlige Skaber af det franske Hofliv, der saa stærkt bidrog til at knytte Adelen til Kongen. Claude var død 1524, og 1530 ægtede han Eleonore af Østerrig; men større Rolle end Dronningerne spillede ved Hoffet hans Elskerinder, især Francoise de Chateaubriant, Lautrec's Søster, og Anne d'Etampes. Kunstnerne, italienske og franske, knyttedes til Hoffet og fik Arbejde ved en Række Slotte, der paabegyndtes, som Louvre, Fontainebleau og Chambord. F. skrev selv Digte og beskyttede ivrig Forfatterne, af hvilke flere fik betydelige gejstlige Embeder, *College de France* grundedes 1530, og det kgl. Bibliotek udvidedes. Modstanden mod Kongemagten syntes næsten ganske forsvunden; urolige Adelsmænd straffedes strengt; Gejstligheden var ved Konkordatet 1516 bleven helt afhængig, senere indskrænkedes ogsaa dens Domsret. Generalstænderne indkaldtes ikke, derimod 1527 en almindelig Notabel forsamling i Anledning af Krigen; Parlamenternes Modstand, f. Eks. mod Konkordatet, brødes let, deres Magt indskrænkedes stærkt. Administrationen ordnedes ved Oprettelse af Guvernementer, styrede af afsættelige Guvernører, og var i det hele god. Dog vare Finanserne i stadig Uorden, og man maatte for at skaffe Penge oprette et kongeligt Lotteri. Mest Indflydelse paa Kongens Indenrigspolitik havde Connetablen af Montmorency.

Medens F. stillede sig i et venskabeligt Forhold til Renaissancens humanistiske Filosoffer, vendte han sig skarpt mod den protestantiske Bevægelse, der allerede under ham naaede Frankrig. En Tid holdt han sig dog afventende. Endnu 1535 forbød han religiøse Forfølgelser, men senere lod han sig af katolske Raadgivere bevæge til den store Valdenser-Forfølgelse 1545, og 1546 brændtes adskillige Protestanter, hvoriblandt Etienne Dolet.

F. havde med Claude 3 Sønner: Frants (1518—36); Henrik (1518—59), der fulgte ham paa Tronen, og Karl af Orleans (1522—45) samt 4 Døtre, hvoraf de to døde som Børn; den tredje, Madeleine (1520—37), ægtede 1536 Jakob V af Skotland, den fjerde, Margrete (1523—74), blev 1559 gift med Hertugen af Savojen. (Litt.: *Catalogue des actes de Frangois I*, udg. af *Académie des sciences morales et politiques* [4 Bd., Paris 1887—90]; Guillard, *Histoire de Frangois I [8* Bd., Paris 1766—69]; Champollion-Figeac, *Les Poésies de Frangois I* [Paris 1847]; Lalaune, *Journal d'un Bourgeois de Paris* [Paris 1854]; Geuffrey, *Chronique du roy Frangois* /[Paris 1868]; Mignet, *Rivalité de Frangois I et Charles Quint* [Paris 1875]; Baumgarten, »Geschichte Karl's V« [Stuttgart 1885]; G. Paris, *Études sur le regne de Frangois I* [2 Bd., Paris 1885]; Decrue, *Anne de Montmorency a la cour, aux armées et aux conseils*

de Frangois /[Paris 1885]; Hanotaux, *Études historiques sur le XVI. et le XVII. siècle* [Paris 1886]). *P. M.*

Frants II, Konge af Frankrig (1559—60), født 19. Jan. 1544, død 4. Decbr. 1560, ældste Søn af Henrik II og Katherine af Medici, blev 1559 Konge under meget vanskelige Forhold. Samme Aar havde han ægtet Maria Stuart, og den ganske uudviklede unge Konge overlod nu al Magten til dennes to Onkler, Hertug Frants af Guise og Karl, Kardinal af Lothringen. Disse vare ivrige Katolikker, der regerede haardt baade over for Hugenotterne og alle andre, der stode deres Magt imod. Modstandere fandt de i Kongens Moder Katherine af Medici og snart i den ny Kansler l'Hopital, der bekæmpede Forfølgelsespolitikken, men især i politisk og religiøst misfornøjede Adelsmænd, der støttedes af Prinsen af Condé og ogsaa regnede med dennes Broder Anton af Bourbon, Konge af Navarra og Kongehusets nærmeste Slægtning. Der dannedes da 1560 en adelig Sammensværgelse, ledet af la Renaudie; men denne opdagedes, Forsøget paa at bemægtige sig Amboise, Hoffets Opholdssted, mislykkedes, og Deltagerne forfulgtes med største Grusomhed. Condé havde staaet bagved, men der kunde ingen Beviser skaffes mod ham. Guiserne søgte nu at faa Inkvisitionen indført i Frankrig; l'Hôpital hindrede det, men overlod dog ved *édit de Romorantin* Maj 1560 Domsretten i Kætterisager til Bisperne. Man fik nu sammenkaldt først en Notabelforsamling, siden Stænderne i Haab om at vinde Støtte for en moderat Politik mod Guiserne. Før Stænderne mødtes, brød imidlertid det politiske og religiøse Fjendskab ud i ny Sammensværgelser og Kampe, og denne Gang var Condé's Deltagelse uomtvistelig. Da han mødte til Stændermødet i Orleans, blev han fængslet og dømt til Døden, en Straf, hvis Fuldbyrdelse l'Hôpital dog hindrede ved at nægte sin Underskrift. Anton af Bourbon, som man intet kunde bevise mod, ønskede man at dræbe, men F. nægtede at lade det ske. Det var et af de faa Tilfælde, hvor han modsatte sig i Guiserne; ellers lode han og Dronningen disse handle, som de havde Lyst. (Litt.: Duparcq, *Histoire de Frangois II* [Paris 1867]; Boullé, *Histoire des ducs de Guise* [Paris 1849]; Rochambeau, *Lettres d'Antoine de Bourbon et de Jeanne d'Albret* [Paris 1877]; Ruble, *Antoine de Bourbon et Jeanne d'Albret* [Paris 1881—86]; Delaborde, *l'Amiralde Coligny* [Paris 1879—82]). *P. M.*

Frants I, Konge af begge Sicilierne (1825—30), født 19. Aug. 1777, død 8. Novbr. 1830, var Søn af Ferdinand I og fulgte 1806 med denne til Sicilien. 1812 blev han efter den engelske Sendemand Lord Bentinck's Forlangende indsat som Faderens *Alter Ego* og udstedte da en fri Forfatning for Øen. Skønt han heri kun var et Værktøj for Bentinck, regnedes han dog for frisindet og hyklede ogsaa en vis Interesse, for derved at vinde Folkeyndest. Da Forfatningen var bleven ophævet 1815, sendtes F. som Vicekonge til Sicilien for at dæmpe Misnøjen; men hans rette Sindelag kom snart efter til Syne, idet han stillede sig i Spidsen for de reaktionære *Calderari*'er. Da Revolutionen 1820 udbrød, overtog han igen Styrelsen i Faderens Navn, gav en fri Forfatning for hele Riget og hyklede paa ny Frisindethed, indtil de østerrigske Tropper 1821 havde omstyrtet Forfatningen. Som Konge siden 5. Jan. 1825 styrede han med streng Enevælde og stor Vilkaarlighed, alene stolende paa sine Schweizertropper. Hoffet udfoldede en skamløs Ødselhed, medens ikke blot Embeder, men ogsaa Retfærdigheden var til fals hos hans Hoffolk og Tjenerskab. F. var to Gange gift, 1797 med Kejser Leopold II's Datter Clementine (1777—1801), som blev Moder til den senere Hertuginde af Berry, og 1802 med Marie Isabella (1789—1848), Datter af Karl IV af Spanien; hun fødte 6 Sønner, deriblandt Ferdinand II, og 6 Døtre, deriblandt Christine, som ægtede Ferdinand VII af Spanien, og Therese, som ægtede Pedro II af Brasilien. *E. E.*

Frants II, Konge af begge Sicilierne (1859—61), født 16. Jan. 1836, død 27. Decbr. 1894, var Søn af Ferdinand II og Christine af Sardinien. Han var kun lidet begavet og meget slet oplært. I Febr. 1859 ægtede han Marie, Datter af Hertug Maximilian af Bayern og Søster til den østerrigske Kejserinde Elisabeth, og kom 22. Maj s. A. paa Tronen, men lod sig aldeles lede af sin Stifmoder og af Hofkamarillaen. Straks efter Slaget ved Magenta (4. Juni) rettede den sardinske Regering Opfordring til ham om at slutte Forbund med den og føre en frisindet Politik; men han afviste dette Tilbud, ligesom han senere overhørte de Raad, der gaves ham i samme Retning fra Vestmagternes Sendemænd. Kun enkelte smaa Reformer gennemførtes, og Schweizertropperne opløstes. Derimod skærpedes Strengheden imod de liberale, og endnu i Jan. 1860 foretoges talløse Fængslinger. Først da Garibaldi's Tog i Foraaret 1860 havde omstyrtet det bourbonske Herredømme paa Sicilien, blev F. ængstelig, kundgjorde almindelig Amnesti og Forfatningen af 1848, optog den trefarvede Fane og søgte Forstaaelse med Sardinien, men nu var det for silde. Da Garibaldi i August var kommen over paa Fastlandet, skete et stort Frafald blandt Kongens Tropper, og han svigtedes endog af tvende Farbrødre, Greverne af Aqvila og Syracus, samt forraadtes af sin Indenrigsminister Liborio Romano. 6. Septbr. forlod han Napoli og drog til Gaeta med den Del af Hæren, som var bleven ham tro, medens Hovedstaden og hele Landet modtoge Garibaldi med Jubel. Efter nogle mindre Kampe mod den fremtrængende sardinske Hær blev største Delen af hans Tropper trængt ind paa Kirkestatens Grund, og han maatte indeslutte sig i Fæstningen Gaeta, hvor han holdt sig indtil 13. Febr. 1861, og hvor især hans Dronning viste Kækhed under Belejringen. Herfra drog han til Rom, hvor han boede indtil 1869, og hvorfra han i flere Aar ved Bander af Røvere og Eventyrere søgte at fortrædige de italienske Myndigheder i hans fædrene Rige. Men da enhver Udsigt til at genvinde Magten viste sig lukket for ham, flyttede han til Bayern, hvor han levede i over 25 Aar aldeles forglemt. *E. E.*

Frants IV, Hertug af Modena (1814—46), født 6. Oktbr. 1779, død 21. Jan. 1846, Søn af den østerrigske Ærkehertug Ferdinand og Arvedatteren Beatrice af Este. Allerede 1806 ved Faderens Død blev han Arving til Modena, men;

kom først ved Napoleon's Fald i Besiddelse af Landet; efter Moderens Død 1829 fik han tillige Hertugdømmet Massa Carrara og store Rigdomme. Straks efter sin Tiltrædelse ophævede han den franske Lovgivning og alle ny Statsindretninger, ret som om Revolutionen kunde gaa sporløst hen, genindførte Censur og hemmeligt Politi, gav Skolevæsenet i Jesuitternes Vold og undertrykte enhver fri Rørelse (fik Øgenavnet »Italien's Tiberius«). Derhos stræbte han at berige sig ved Handelsspekulationer og 1821 at vinde den sardinske Krone, fordi han var gift med Victor Emmanuel I's Datter Beatrice (1792—1840). I Febr. 1831 forjog en Opstand ham fra Landet, men han genindsattes en Maaned senere af østerrigske Tropper og styrede nu med større Strenghed og Vilkaarlighed. Som god Legitimist nægtede han at anerkende Ludvig Filip som fransk Konge og støttede Don Carlos i Spanien. Af hans Døtre blev Therese (1817—86) gift med Grev Henri af Chambord og Marie (født 1824) med Don Carlos'es yngste Søn Juan og Moder til den nuværende legitimistiske Prætendent, Don Carlos. *E. E.*

• **Frants V,** Hertug af Modena (1846—59), født 1. Juni 1819, død 20. Novbr. 1875, Søn af Frants IV, styrede aldeles i sin Faders Aand, om muligt med endnu større Haardhed. Han afviste Tanken om en italiensk Toldforening og sluttede i Febr. 1848 et nøje Forbund med Østerrig, til hvis Kejserhus han stadig henregnede sig. Kort forinden havde han tillige faaet Hertugdømmet Guastalla. I Marts 1848 blev han forjagen ved en Opstand, og Modena's Tilknytning til Sardinien kundgjordes i Maj; men i August førtes han tilbage af østerrigske Tropper, genoptog sin tidligere Styrelse og brugte Krigsretter i stor Udstrækning. Han nægtede at godkende Kejser Napoleon III og regnede ham som sin personlige Fjende. I Juni 1859 udjoges han igen, og saa godt som enstemmig vedtog Folket hans Afsættelse og Landets Tilslutning til Sardinien. Ved sin Bortgang til Østerrig medførte han 80 Statsfanger, hvoraf flere først løslodes nogle Aar efter, og en Afdeling Soldater, som forenedes med den østerrigske Hær og først opløstes 1862. Senere levede han paa sine Godser i Bohmen. Hans Ægteskab med Adelgunde, Datter af Ludvig I af Bayern, (født 1823), var barnløst, og med ham udsluktes Huset Este's Mandsstamme. *E. E.*

Frants II, Hertug af Bretagne (1458—88), født 1435, død 1488, Søn af Johan VI af Bretagne's 4. Søn Richard. Han var først Greve af Étampes, men da hans Onkel Arthur III døde 1458, arvede F. Bretagne. Hans Maal blev at hævde sin Uafhængighed over for den franske Konge, og efter at Ludvig XI havde besteget Tronen, kom det snart til Stridigheder med denne. Medens Ludvig XI forbød ham at slaa Mønt og hæve *la taille* i Bretagne, nægtede F. at lade Retssager appellere til Paris, at betale Vasaiafgifter og at lade Kongen udnævne Bisper inden for hans Omraade. Det medførte, at F. 1465 sluttede sig til *la ligue du bien public* mod Kongen; han og de andre oprørske Fyrster sejrede, og ved Aftalerne i Conflans og St. Maur Oktbr. 1465 satte han sine forskellige Fordringer igennem og beholdt desuden Grevskabet d'Étampes. 1467 var han atter i Koalition mod Kongen i Forbund med England og Karl den Dristige, men blev denne Gang tvungen til Freden i d'Ancenis 1468. En ny Kamp 1471—72 endte paa heldige Vilkaar for F., da Ludvig især søgte at skille ham fra Burgund. Ogsaa siden vedblev Bretagne stadig at være mod Kongen, hver Gang der viste sig en Lejlighed, men efter Karl den Dristige's Død 1477 blev dette adskillig farligere, og F. mistede nu d'Étampes. F. søgte da at styrke sin Magt i selve Bretagne; han oprettede et Universitet i Nantes, skabte et fast Parlament, anerkendte Stændernes Skattebevillingsret og lod dem endelig 1486 anerkende som hans Arving Anne de Bretagne, hans og hans anden Hustru Margrete af Foix's Datter. Han deltog derpaa i *la guerre folie* 1486—88, men tabte her det afgørende Slag ved Saint-Aubin du Cormier Juli 1488. F. maatte efter dette slutte Freden i Sablé, hvorefter han skulde betale en Del Penge, give nogle Byer som Pant og endelig love ikke at bortgifte sine Døtre uden Kongens Samtykke. 3 Uger efter døde F., og 1491 ægtede saa Anne Karl VIII af Frankrig. F. blev saaledes det selvstændige Bretagne's sidste Hertug. (Litt. se Bretagne, Ludvig XI og Karl VIII). *P. M.*

Frants af Assisi, titulær Konge af Spanien, født 13. Maj 1822, var Søn af Frants af Paula, Hertug af Cadiz, (1794—1865), der var en yngre Broder af Ferdinand VII og Don Carlos. Han ægtede 1846 sit Søskendebarn Dronning Isabella og fik derved Kongetitel, men Ægteskabet var kun lidet lykkeligt; han blev groft tilsidesat af sin Ægtefælle, og siden 1870 have de levet skilte fra hinanden, skønt begge bosatte i Paris. *E. E.*

Frants Friedrich Xaver, Prins af Hohenzollern-Hechingen, østerrigsk Feltmarskal, født 31. Maj 1757 ved Maastricht, død 6. Apr. 1844 i Wien. Han var først en kort Tid i hollandsk Tjeneste, men traadte snart ind i den østerrigske Hær og udmærkede sig 1788 foran Belgrad som Chef for et Rytterregiment. I Revolutionskrigene 1793—95 kæmpede han med Udmærkelse ved Neerwinden, Wattignies og Charleroi, 1796 som Generalmajor ved Mantova og navnlig i Slaget ved Caldiero, men maatte efter det mislykkede Forsøg paa at undsætte Mantova kapitulere ved Slottet Favorite. I den 2. Koalitionskrig 1799 reddede han med sin Division Verona og erobrede Pizzighetone og Milano, sendtes derefter til Modena, hvor han opholdt Macdonald, trods dennes store Overmagt, og hindrede derved hans Forening med Moreau. Han vendte sig nu mod Soult, hvis Stilling han stormede ved Bochetta, dækkede Belejringen af Genova og vandt 1800 Slaget ved Bozzolo. Under Felttoget 1805 lykkedes det ham skønt fuldstændig omringet ved Ulm at undkomme til Bohmen og 1809 efter Nederlaget ved Regensburg at føre sine Tropper til Eger. Som Fører for 2. Korps udmærkede han sig særlig ved Aspern og kommanderede med megen Dygtighed og Tapperhed det østerrigske Centrum i Slaget ved Wagram, hvor han navnlig forsvarede Baumersdorf med Haardnakkethed, og dækkede derefter den østerrigske Hærs Tilbagetog. Efter Freden i Wien blev han højestbefalende i Indre-Østerrig, førte 1812 det østerrigske Reservekorps i Galizien, dækkede 1815 med 2. Korps Baden, Wiirttemberg og Schweiz og cernerede Strassburg, hvor han afviste et Udfald af General Rapp. 1825 overtog han Præsidiet

i det østerrigske Hofkrigsraad og udnævntes 1830 til Feltmarskal. *B. P. B.*

Frants Albrecht, Hertug af Sachsen-Lauenburg, født 1598, død 1642. Han deltog i Trediveaarskrigen fra dennes Begyndelse af, rimeligvis først paa Pfalzgrev Frederik's Side i Bohmen (1618—20), men derefter under Tilly og Wallenstein, indtil han kort før Slaget ved Lutzen traadte i Gustaf Adolfs Tjeneste. I Slaget var han i Nærheden af Kongen, da denne faldt, og der opstod Rygter om, at F. A., hvis Paalidelighed ikke nød stor Tillid, skulde have myrdet Gustaf Adolf. Rygtet holdt sig længe, men dets absolutte Grundløshed er bevist. Allerede 1634 stod han atter i kejserlig Tjeneste, var indviklet i Wallenstein's Sag og førte et uroligt Liv i de følgende Aar. 1642 kæmpede han som kejserlig Feltmarskal mod Torstensson og led Nederlaget ved Schweidnitz. Haardt saaret faldt han i Svenskernes Hænder og undgik med Nød og næppe de rasende Soldaters Hævn. Kort efter døde han. (Litt.: »Allgemeine deutsche Biographie«, VII). *A. Frs.*

Frants Ferdinand, østerrigsk Ærkehertug, er født 18. Decbr. 1863, Søn af Kejser Frants Josefs yngre Broder, Karl Ludvig (1833—96), og nu Tronfølger i Østerrig-Ungarn. *E. E.*

Frants fra Assisi, Franciskanerordenens Stifter, født i Assisi 1182, død i Portiuncula 1226. F. fik i Daaben Navnet Giovanni, men hans Fader, Pietro Bernardone, der som Købmand paa Rejser i Frankrig havde faaet Smag for det franske, kaldte han Francesco. Faderen har maaske talt om de religiøs-revolutionære Bevægelser i Sydfrankrig (Albigenser og Valdenser), men i øvrigt opdrog han sin Søn til at kunne overtage hans Købmandsforretning og til at kunne staa som Byens unge adeliges jævnbyrdige. F. var selvskreven Fører i de unges lystige Lag, han havde baade Penge og Ideer. Han trængte til at være Midtpunkt og til at blive lagt Mærke til, altid bevægede han sig paa Yderpunkterne, hvad enten han sad klædt som Festens Konge, eller han klædte sig af indtil Skjorten for at give alt til den fattige. Da Assisi 1202 blev angreben af Perugia, var F. med blandt Forsvarerne, han blev ført som Fange til Perugia, hvor han sad i et Aar. Da han kom hjem, blev han dødssyg og sjæleangest, men han kom sig, og nu vilde han begynde paa det overordentlige. »Jeg ved, at jeg vil blive en stor Fyrste«, sagde han. Han udrustede sig til at deltage i et Krigstog til Syditalien, men han var ikke kommen en Dagsrejse hjemmefra, før han opgav det hele og vendte hjem. Han gik nu ene ude i Assisi's Omegn, alt det verdslige syntes ham Forfængelighed, nu da han stillede sig Ansigt til Ansigt med Gud. En lang religiøs Kamp var begyndt, absolut Forsagelse og Fattigdom stod for ham som det mest attraaværdige, han levede sammen med de fattige og syge og fandt sin Trøst i at hjælpe dem. Kirken kunde ikke give ham Trøst, i den fandt han Formvæsen, og han ledte om Aand; Datidens frommes Længsel efter en Helligaandens Tidsalder var ogsaa hans, og han blev det ejendommeligste og livskraftigste Udtryk for den. Da han en Dag bad knælende foran et Krucifiks i det lille forfaldne Kapel S. Damiano, følte han, at Jesus tog ham i Favn, det var hans Bryllup, og Bruden var den kristelige Fattigdom. Han ofrede sig nu helt for de fattige og spedalske og genopbyggede Kapellerne S. Damiano og Portiuncula, hvilket sidste, ved Foden af Bjærget Subasio, hvorpaa Assisi er bygget, blev Udgangspunktet for hele hans følgende Virksomhed. Hans Fader forstødte ham. Da han 1209 ved Messen i Portiuncula hørte Matth. 10, 7—10 (Apostlenes Udsendelse), tog han det som Ord, der vare møntede paa ham. Han skulde begynde en Missionsgerning som Apostlene, gaa uden at eje noget og prædike om Himmelriget, om Forsagelse og Hengivenhed og om den fuldkomne Glæde i at følge Christus efter. Ved sin enfoldige, af personlig Oplevelse prægede Forkyndelse samlede han snart flere om sig, og Regelen, han gav det lille Samfund (1210), var sammensat af Jesu Ord hos Matth. 19, 21, 10, 7—10 og 16, 24—26. To og to gik de ud, barfodede og klædte i Bondens brune Kutte, de talte og sang om den kristne Glæde, og uden at eje noget skaffede de sig Føden ved at arbejde eller ved at tigge. Præsterne klagede over, at disse Indremissionærer grebe ind i deres Rettigheder, men saa bad F. 1210 Pave Innocens III om at faa Lov til at arbejde, som de havde begyndt. Paven mente, at det var umuligt saaledes at virkeliggøre det evangeliske Ideal, men rørt ved F.'s Enfold gav han dem Lov til at prædike, dog kun efter indhentet Tilladelse af de stedlige Sognepræster. De mindre Brødre (*fratres minores*), som de kaldte sig, gik nu ud over Europa og til Afrika og Asien, men ved Pinse og undertiden ved Mikkelsdag samledes de med F. i Portiuncula til Vennemøde. F. var i Spanien 1214—15, i Ægypten og det hellige Land 1219—20. Imidlertid arbejdedes der for at faa F. og hans Venner indordnede under Kirkens Organisation, isser var Kardinal Ugolino (den senere Pave Gregor IX) ivrig derfor efter 1216, han vilde paatvinge dem Privilegier. F., hvis Privilegium var intet Privilegium at have, protesterede, men 1217 organiseredes Missionsbevægelsen, idet Landene deltes i Provinser hver med sin Provinsialminister, og da F. 1220 kom hjem fra det hellige Land, var den af ham skabte Bevægelse bleven kirkelig privilegeret, idet Ugolino havde faaet Hjælp af den til F.'s Stedfortræder foreløbig indsatte Elias fra Cortona. 1220—21 arbejdede F. paa en Regel for den Munkeorden, som hans fri Mission var bleven til, og denne Regel, som blev stadfæstet 1223, var Kirkens Regel, medens den af 1210 var Christi. F. var efter dette aandelig og legemlig forpint, og 1224 trak han sig ud i Ensomheden til Bjærget Alverna, hvor han blev stigmatiseret. Han kom syg hjem. Under sin Sygdom stiftede han Fred mellem de stridende, drømte om at danne en ny Familie ydmyg og uden Privilegier, og han digtede sin herlige »Solsang« (overs. paa Dansk i Hagenbach, »Middelalderens Kirkehistorie« II, 73), som han nynnede paa til det sidste. 3. Oktbr. døde han i Portiuncula efter at have nydt Nadveren, som han, skønt ikke præsteviet, selv uddelte. 1228 blev han helligdømt. — F. er en af Kirkehistoriens religiøse Genier. Skønt Kirkens lydige Søn opstillede han et Ideal for et kristent Menneskes Liv, som gennemført maatte sprænge den middelalderlige Kirke og det middelalderlige Samfund overhovedet. Det almindelige Præstedømme, som han gjorde gældende, blev i det politiske Samfund

det demokratiske Princip, som Kommunerne hævdede i Kampen mod Lensvæsenet, og den af ham 1221 stiftede Tertiarorden blev i Aarhundreder Arnestedet for en social-revolutionær Bevægelse. Det var kun Medlemmerne af det af ham 1210 stiftede Broderskab (den første Orden) og det af den hellige Clara (s. d.) 1212 stiftede Søsterskab (den anden Orden), der skulde leve i fuldstændig Forsagelse, men det kunde ikke alle Mennesker, hvorfor han stiftede Tertiarordenen (den tredje Orden, *ordo f. ratrum de pœnitentia b. Francisci*), hvis Medlemmer skulde leve enhver i sit Kald og røgte det af bedste Evne, men de skulde aflægge visse Løfter om Afholdenhed, om ikke at føre Proces, ikke at gaa i Krig og kun aflægge Ed i Nødsfald, at hjælpe de fattige og pleje de syge. Denne Orden fik især Udbredelse i Haandværkerstanden, og Gendøberbevægelsen paa Reformationstiden havde sine Arnesteder i den. F.'s fine Natursans og hans stærke Fremhævelse af Personligheden bleve Udgangspunktet for den italienske Malerkunst (Giotto, Fra Angelico) og afsatte kendelige Spor hos Dante. (Litt: Levnedsskildringer af F.: Hase [Leipzig 1856], L. le Monnier [I—II, Paris 1889], Aug. Hertzog fZabern 1895], H. Ussing [Kbhvn. 1894], F. Esser [Kbhvn. 1895]. Hovedværket er P. Sabatier, *Vie de S. François d'Assise* [Paris 1894], med en kritisk Sigtning af de historiske Kilder; se endvidere Thode, »F. von Assisi und die Kunst der Renaissance« [Berlin 1885]; Oppermann, »Kunst og Liv i det gamle Florens« [Kbhvn. 1895]; P. Allard, *Saint F. d'Assise et la féodalité* [i »Revue des questions historiques« 1891]. »Den hellige Franciscus's 3. Orden eller Ordenslivet i Verden« [Kbhvn. 1887]). *L. M.*

Frants fra Paola (Paula), Munkeordensstifter, født 1416 i Paola i Kalabrien, død 1507 i Plessis les Tours.' Allerede før sin Fødsel af sine Forældre indviet til den hellige Frants fra Assisi viste F. som Barn stærk Hang til Ensomhed og Afholdenhed. 14 Aar gl. gik han ud i Ensomheden, og snart flokkedes flere om ham. 1436 fik han Lov til at bygge Klostere, hvis Munke, som kaldtes »Den hellige Frants's Eremitter« (1502 gav Pave Alexander VI dem Navnet *Minimi*, de mindste), foruden de almindelige Munkeløfter maatte love altid at faste. 1474 stadfæstede Pave Sixtus IV Ordenen og udnævnte F. til Generalsuperior. Mange Klostere stiftedes, og F.'s Ry som Undergører gik viden om. Da Kong Ludvig XI af Frankrig laa for Døden, kaldte han F. til sig i Haab om derved at faa sit Liv forlænget, men det hjalp ikke. F. blev i Frankrig til sin Død og var Kong Karl VIII's Raadgiver. 1519 blev F. helligdømt, hans Dag er 2. Apr. *L. M.*

Frants fra Sales, romersk-katolsk Biskop og Helgen, (1567—1622). F. fødtes paa Greverne af Sales'es Slot ved Annecy i Savojen, han studerede hos Jesuitterne i Paris, hvor han aflagde Kyskhedsløfte, senere studerede han Retsvidenskab i Padova, hvor han kom under Antonio Possevino's (s. d.) Indflydelse. Han blev Dr. jur., var kort Tid Advokat, men mod sine Forældres Vilje viede han sig til den gejstlige Stand. 1593 blev han præsteviet og Provst i Bispen af Genéve's Kapitel, 1599 blev han Bispens Koadjutor, og 1602 blev han selv Bisp i Geneve. Med brændende Nidkærhed og store Opofrelser arbejdede han for Katolicismen i Savojen, og det lykkedes ham understøttet af Hertugens Soldater at fortrænge Protestantismen. Han stiftede Salesianerindernes Orden (s. d.) (*Ordre de la visitation de Notre Dame)* og skrev flere værdifulde Opbyggelsesbøger, hvoraf den mest kendte er »Philothea«. F. missionerede ogsaa i Frankrig og døde i Lyon. 1665 blev han helligdømt, og 1877 ophøjede Pius IX ham til Kirkelærer. Hans »Œuvres completes« [8 Bd.] udkom i Lyon 1868, »Ausgewahlte Briefe« i Freiburg i. B. 1878. (Litt.: Pfeiffer, »Der heil. F. von Sales« [Augsburg 1820]; Dauphiné, *Saint F. de Sales et son temps* [Paris 1870]; Hamon, *Vie de Frangois de Sales* [I—II, 5. Opl. Paris 1867, tysk Regensburg 1871]). *L. M.*

Frants Josef, Kejser af Østerrig og Konge af Ungarn siden 1848, er født 18. Aug. 1830, ældste Søn af Ærkehertug Frants Karl, Frants I's Søn, (1802—78) og Sofie, Datter af Maximilian I af Bayern, (1805—72). Hans Undervisning lededes af Grev H. Bombelles, og skønt han ellers ikke havde særlig gode Evner, viste han tidlig en sjælden Sprogfærdighed, saa at han lærte at tale alle Rigets Hovedsprog. Han optraadte første Gang offentlig, da han som Kejserens Fuldmægtig Oktbr. 1847 deltog i Ærkehertug Stefan's Indsættelse som Palatin i Ungarn, og vandt Sympati ved sin magyarske Tale. Apr. 1848 sendtes han til Radetzky's Hær i Italien og viste flere Gange uforfærdet Mod. Efter at Kejserhuset i Oktober s. A. var flygtet til Olmiitz for Opstanden i Wien, genoptoges Tanken om at lade F. J. afløse sin Farbroder Ferdinand som Kejser, og 2. Decbr. udførtes Planen, for at man kunde faa en Hersker, som ikke var bunden ved Forgængerens Løfter til de forskellige Folkeslag. Hans første Raadgivere vare Fyrst Felix Schwarzenberg og Grev Stadion, der vilde gennemføre en konstitutionel Helstat med Ligestilling for alle Folkeslag og tidssvarende Omdannelse af Forvaltning og Retspleje, men uden Agtelse for Landenes historiske Rettigheder. En Fællesforfatning paa dette Grundlag udstedtes 4. Marts 1849, og snart efter skaffede Sejren ved Novara Fred i Italien og genoprettede Østerrig's Magt her, medens et Møde i Varszava med Kejser Nikolaj I skaffede F. J. en russisk Hjælpehær til at undertrykke Ungarn's Frihedskamp. Men disse Sejre førte Regeringen ind paa et strengt Militærregimente, og efterhaanden opgaves alle Planer om politisk Frihed og om Opfyldelse af Nationaliteternes Ønsker. 1851 fjernedes de frisindede Ministre, og fra 1. Jan. 1852 genindførtes Enevælden, hvorefter et strengt Centralisations- og Fortyskningssystem blev Regeringens Program. 1855 vandt Reaktionen en ny Sejr ved Afslutning af Konkordatet, som gav den katolske Kirke ikke alene udstrakt Selvstændighed, men ogsaa store Forrettigheder over for andre Trossamfund og vigtig Indflydelse i Staten. Udadtil havde Østerrig vist sin Magt ved at genoprette Forbundsdagen i Tyskland 1850, paanøde Danmark Helstaten 1852 og værge Montenegro imod Tyrkerne, og under Krim-Krigen 1853—56 syntes det endog at holde Afgørelsen i sin Haand som Mægler mellem Rusland og Vestmagterne. Men i Virkeligheden havde dets uklare Holdning stillet det alene i Europa. Dette viste sig klart under

Krigen 1859, som F. J. i ægte habsburgsk Stivsind selv fremskyndede ved sit Forlangende om Sardinien's Afvæbning, og efter Nederlaget ved Solferino, hvor han nær var bleven tagen til Fange, traf han i Villafranca personlig Aftale med Napoleon III om Fred imod Lombardiet's Afstaaelse. Hans Haab om at redde sine Forbundsfællers Herredømme i Mellemitalien strandede derimod paa Indbyggernes Modstand, og nu fulgte en Række Aar, i hvilke det ene politiske Forsøg fulgte efter det andet, men alle mislykkedes. Først greb man til materielle Fremskridt (Næringsfrihed, Jødernes Ligestilling), men Folkestemningen forsonedes lige saa lidt derved som ved Amnestien 1857. Nu gjordes Tilløb til en føderalistisk Statsordning med Genoprettelse af de enkelte Landes historiske Rettigheder, men Skridtet gjordes ikke fuldt ud og vakte kun saa meget stærkere Krav. Derefter kundgjordes Febr. 1861 en konstitutionel Helstat med afgjort Overvægt for Tyskheden; men derimod rejste Ungarerne en saa haardnakket Modstand, at til sidst hele Forfatningslivet standsede 1865. Ikke bedre gik det udadtil. Forgæves søgte han at styrke sin Stilling i Tyskland ved at knytte Forbund med Mellemstaterne, og skønt Fyrstemødet i Frankfurt Aug. 1863 syntes at love ham en Fornyelse af den tyske Kejsermagt, var Preussen's Modstand dog stærk nok til at gøre det aldeles frugtesløst. Han lod sig derefter trække med til Krigen mod Danmark 1864, men gavnede derved alene Preussen uden at opnaa et varigt Forbund med denne gamle Medbejler. Mødet i Gastein Aug. 1865 med Kong Vilhelm I bilagde vel foreløbig Tvisten om Elbhertugdømmernes fremtidige Stilling, men den brød snart ud igen og førte 1866 til en Krig baade med Preussen og Italien, fordi F. J. haardnakket havde vægret sig ved at afstaa Venetien, skønt dets Besiddelse ikke længere var holdbar. Krigen blev et endnu større Nederlag end 1859 og medførte Tabet baade af Venetien og af Stillingen i Tyskland; nu erkendte han endelig Nødvendigheden af at føje Ungarernes Krav og at gennemføre det konstitutionelle System i hele Monarkiet. 8. Juni 1867 blev han kronet i Budapest til Ungarn's Konge, og siden har han trolig søgt sin og Rigets Styrke i Troskab mod dets Forfatninger og i den Hengivenhed, han derved har vundet hos de forskellige Folkeslag. I Ungarn er han særlig yndet, fordi han altid strengt har hævdet dets Selvstændighed og bøjet sig for dets parlamentariske Statsskik. I de første 12 Aar efter 1867 hældede han fortrinsvis til Tyskerne i Østerrig, men siden 1879 under hans Barndomsven Grev Taaffe's lange Styrelse naaede de slaviske Folkeslag stedse videre frem imod national Ligestilling. Ogsaa udadtil er Rigets Magtstilling bleven styrket. Mødet i Salzburg Aug. 1867 med Napoleon III bebudede en Tilnærmelse til Frankrig (F. J. deltog ogsaa 1869 sammen med Kejserinde Eugénie i Sues-Kanalens Aabning); men 1871 kom i Gastein en Udsoning i Stand med Tyskland's Kejser, og 1872 sluttedes i Berlin i Trekejserforbundet mellem de østlige Stormagters Herskere. 1873 modtog han i Wien Besøg af Kong Victor Emmanuel og gengældte det næste Aar i Venezia, hvor han hilstes med stor Hjertelighed af sine tidligere Undersaatter. Da Trekejserforbundets Inderlighed kølnedes under den russisk-tyrkiske Krig og den derefter følgende Tilknytning af Bosnien til Østerrig, sluttede han 1883 det ny Tremagtsforbund med Tyskland og Italien, som siden har dannet Grundlag for Monarkiets Holdning. Medens hans 25 Aars Regeringsjubilæum 1873 fejredes med stor Højtidelighed, blev 40 Aars Jubilæet 1888 efter hans udtrykkelige Ønske alene mindet ved Grundlæggelse af en Mængde velgørende Stiftelser. Han ægtede 24. Apr. 1854 Elisabeth, Datter af Hertug Maximilian af Bayern, født 24. Decbr. 1837, og har med hende to Døtre, Gisela (født 1856), gift 1873 med Prins Leopold af Bayern, og Marie Valeria (født 1868), gift 1890 med Ærkehertug Frants Salvator af den toskanske Linje. Hans eneste Søn Rudolf, født 1858, kom 1889 af Dage paa en uhyggelig Maade. 18. Febr. 1853 blev F. J. ved et Mordforsøg i Wien saaret i Nakken med et Knivstik af en Ungarer Libenyi, og 17. Aug. 1882 vilde en Italiener af tysk Byrd ved Navn Oberdank dræbe ham i Triest med Orsinibomber, men fængsledes forinden Forsøget. (Litt.: Emmer, »Kaiser F. J.« [Teschen 1880]). *E.E.*

Frants Josef's-Fjord, en stor, forgrenet Fjord paa Grønland's Østkyst, 73^0 15' n. Br. Den opdagedes 1870 af den anden tyske Nordpolsekspedition, der var inde i den til 26° v. L. f. Grw. uden at naa dens inderste, som antoges at ligge paa 29 å 30^0 v. L. Fjorden har en storartet, vild Naturskønhed, pragtfulde Fjælde, mægtige, forrevne Bræer og brusende Vandfald. Payer's Fjæld, der er 2,200 M. højt, ligger paa Fjordens Sydside og blev besteget. Herfra saas i det indre af Fjorden Petermann-Fjæld, der antoges at være 3,500 M. højt. Paa Fjældsiderne og i Dalstrøgene fandtes en forholdsvis rig Vegetation, bestaaende af Pile- og Birkekrat, Blaabær og Blomster i de skønneste Farver. Man saa Rensdyr, Harer og Hermelin og fandt Spor af tidligere Beboelse, idet man saa Rester af en eskimoisk Kødgrav og Teltring. *G. F. H.*

Frants Josef's-Land, en Øgruppe i det nordlige Ishav paa ca. 60^0 0. L. f. Grw. og ca. 80—83^0 n. Br., og hvis Areal anslaas til 49,100 □Km. Ved Austria-Sundet adskilles F. J.-L. i 2 Hoveddele, Wilczek-Land i Øst og Zichy-Land i Vest. Ved den sydlige Indgang til Austria-Sund ligge flere smaa Øer og ved den nordlige Ende Kronprins Rudolfs-Land. Endnu længere mod Nord ligge Petermann-Land og Kong Oskar's-Land. Det nordligste Punkt, man naaede ved Slæderejsen 5. Apr. 1874, var Kap Fligely paa 82^0 5' n. Br. Den mest fremherskende Bjærgart er Basalt; i Sydvest naar Richthofen's-Bjærg 1,580 M. Snegrænsen o: Firngrænsen, ligger paa 300 M.'s Højde, men næsten alle Gletscherne naa ned til Havet. Aarets Middel varme -18^0. Vegetationen er endnu fattigere end Spitsbergen's og Novaja-Semlja's og er mange Steder dannet alene af Laver. Mod Syd findes kun Isbjørne og nogle Trækfugle; mod Nord har man set talrige Rævespor, men derimod hverken Rensdyr eller Moskusokser. Ved Kysterne findes talrige Fugle, Sæler og Hvaler. — F. J.-L. blev fundet af den østerrig-ungarske Ekspedition under Payer og Weyprecht 1873 og udforskedes nærmere ved Slæderejser i Foraaret 1874. 1880 udvidede Leigh Smith vor Kundskab om F. J.-L. ved en Rejse til Sydkysten, og Frithjof Nansen besøgte

Øerne paa sin Nordpolsrejse. Han mener, at F. J.-L. bestaar af meget smaa Øer, som danne en Fortsættelse af Østspitsbergen. En Gang tidligere har F. J.-L. været en sammenhængende Landmasse. Som Regel hæver Landet sig til ca. 600 M. o. H., og kun undtagelsesvis naa Gletscherne over 900 M. I den sydlige Del findes et Lerlag paa 150—190 M., i hvilket der er fundet talrige Fossilier af forskellig Art. *V. R.*

Frants Josef's-Orden, østerrigsk Orden, indstiftet 1849 af Kejser Frants Josef som Belønning for Fortjenester i Krig og Fred, har 4 Grader og bestaar af et rødt emailleret Guldkors med Bogstaverne *F. J.* i det runde hvide Midterfelt og med Indskriften *Viribus unitis* paa den nederste Del af Korset. Det bæres i rødt Baand.

Frantz, Constantin, tysk politisk Forfatter, født 12. Septbr. 1817, død 2. Maj 1891, skrev 1850 mod den preussiske Unionspolitik (»Unsere Politik«, der fik 5 Opl.) og blev 1852 ansat under det preussiske Udenrigsministerium, men tog Afsked 1856, da et nyt Flyveskrift havde bragt ham i Strid med Minister Manteuffel. Hans Skrifter omhandle dels almindelige Statsforhold (»Die Naturlehre des Staates« [1870], »Die sociale Steuerreform« [1881]), dels Tyskland's politiske Ordning i føderalistisk Retning, idet han vrager alle tidligere Partier som uskikkede til at løse Opgaven, dels Dannelsen af et stort mellemeuropæisk Forbund, omfattende foruden Tyskland Holland, Belgien, Østerrig-Ungarn og Rumænien, rettet mod Rusland's Fremtrængen og til Værn mod Militarismen (»Die Weltpolitik« [1882—83]). Hans Virksomhed er dog fornemmelig kritisk. Desuden har han skrevet »Schelling's positive Philosophie« [3 Bd., 1879—80]. *E.E.*

Franz, Johannes, tysk Hellenist, (1804—51), fra 1840 Professor ved Universitetet i Berlin, fortsatte Udgivelsen af det af Bockh paabegyndte *Corpus inscriptionum Graecarum.* Af F.'s Skrifter, der behandle græsk Grammatik, Musik og Epigrafik, kan nævnes: *Elementa epigraphices Graecae* [Berlin 1840]; en Del udgav han under Pseudonymet Frasikles. *K. H.*

Franz, Julius, tysk Billedhugger, født 1824 i Berlin, død smst. 16. Decbr. 1887. F., der som Elev af Wichmann, F. Fischer, Wredow og Rauch fik en ret alsidig Uddannelse, vandt sig Navn ved sin store Gruppe i Zink (1851): en Hyrde med sin Hund i Kamp med en Tiger; nogle Aar senere skabte han to kolossale Grupper med Najader. Efter en Rejse til Italien (1859) fik han fuldt op af Bestillinger, mest til dekorative Formaal, med mytologiske, allegoriske eller genremæssige Emner: en Række Arbejder for Slottene i Potsdam, Kolossalgrupperne (Sandsten) af England og Amerika til Berlin's Børs; om hans Deltagelse i Udsmykningen af Belle-Alliance-Pladsen i Berlin se under Fischer, F. A. Hans anatomiske Studier af en Hund og en Kongetiger have vundet stor Udbredelse. Blandt hans Portrætarbejder (talrige Buster) kan fremhæves en livfuld Statue af Prins Friedrich Karl af Preussen. *A. Hk.*

Franz, Julius, tysk Astronom, er født 28. Juni 1847 i Pommern, promoverede 1872 i Halle med sin Afhandling »Uber das Foucault'sche Pendel«, ansattes 1874 som Assistent ved Observatoriet i Neuchatel, 1877 i Königsberg og blev 1897 Professor ved Universitetet i Breslau og Direktør for Observatoriet smst. 1889 habiliterede F. sig med sin Afhandling: »Die Konstanten der physischen Libration des Mondes« [Konigsberg 1889]. Med Königsberg-Heliometeret har han observeret talrige Planeter, Kometer og Dobbeltstjerner. 1882 deltog F. i den tyske Venus-Ekspedition til Sydcarolina. *J. Fr. S.*

Franz, Robert, (egentlig von Knauth), tysk Komponist, født 28. Juni 1815 i Halle, død 25. Oktbr. 1892 smst. F. studerede Musik under Fr. Schneider i Dessau. 1843 udgav han sit første Hæfte Sange; i Musikverdenen vakte de betydelig Opsigt, og navnlig Schumann udtalte sig varmt for dem. F. blev nu Organist ved Ulrichs-Kirke i Halle og senere Universitetsmusikdirektør; Sangenes Række fortsattes stadig, men med at vinde det store Publikums Interesse gik det langsomt. De sidste 10 Aar af sit Liv led F. af Døvhed; denne Ulykke i Forbindelse med Pengesorger foranledigede ham til at trække sig helt tilbage fra Verden. Hans »Samtaler«, udgivne af Dr. Wilh. Waldmann [Leipzig 1894], vidne om F.'s meget pessimistiske Sindelag i disse Aar, men ogsaa om, hvilken betydelig, selvstændig, filosofisk og kritisk begavet Personlighed han var. Nogen Lettelse i F.'s ydre Kaar skaffedes der ham ved en betydelig Pengegave, der tilvejebragtes ved Indsamling og fremragende Kunstneres Koncertturneer. — Den langt overvejende Del af F.'s Kompositioner er Sange, »Lieder«, deres Tal naar op imod 300; en stor Del af dem ere skrevne til Heine'ske Tekster. Medens F. oprindelig sluttede sig nær til »Romantikerne«, navnlig Schumann, gik han senere sin egen Vej, tilstræbte en nøjere Tilslutning til Tekstens Enkeltheder, en større Omhu for Deklamationen, et mere knapt, pointeret Udtryk. Denne hans senere Virksomhed vakte ikke mindst Liszt's og Wagner's Opmærksomhed. F.'s »Lieder«, der paa een Gang ere fulde af Stemning, oftest en tungsindig, prægede af Aandfuldhed og Kløgt og bærende Vidnesbyrd om høj teknisk Udvikling, henvende sig ikke til et bredere Publikum og have kun langsomt og delvis kunnet vinde Udbredelse. Hans Bearbejdelser af Bach's og Handel's Værker have stor Værdi og benyttes almindelig. (Litt.: Prochazka, »R. F.« [Leipzig 1894]; Jul. Steenberg, »R. F.« [Kbhvn. 1896]). *W. B.*

Franzén, Frans Mikael, svensk-finsk Digter og Biskop, født i Uleåborg i Finland 9. Febr. 1772, død 14. Aug. 1847. Han blev Student i Åbo 1785 og Magister 1789, hvorefter han i Upsala studerede Kant'sk Filosofi; 1792 blev han Docent i Åbo. Samtidig faldt hans Fremtræden som Digter, og allerede hans første lyriske Digte vise ham i hele hans Ejendommelighed med det milde, enkle, fintstemte, ædelt lyriske Træk, i hvilket han er beslægtet med adskillige samtidige danske og tyske Lyrikere. Uden egentlig at være revolutionær adskilte hans Digtning sig dog bestemt fra den raadende akademiske Smag i den gustavianske Tid ved en ny særegen Tone. Denne slog straks an, og Tidens betydeligste Digter og Kritiker, Kellgren, optog 1793 med varme Lovord hans første Digte i sit Blad »Stockholmsposten«. Blandt disse skulle nævnes det smukke Poem »Menniskans anlete«, en lyrisk Protest mod

Materialismen, det karakteristiske Digt »Den gamle knekten«, som til en vis Grad indeholder et Forbud om Runeberg, den saa yndede elskelig naive Drikkevise »Goda gosse, glaset töm«, den nydelige Vise »Unga flicka i din vår« o. s. v. Af F.'s Ungdomsdigtning skulle ogsaa nævnes hans to Digte »Den danske sånggudinnan till den svenska« og »Svea till Dana«, de første Udslag af den førskandinaviske Poesi, der udmærkede 1790'erne. Med den skønne Sang om Creutz (1797) vandt F. det svenske Akademis store Pris. Han vendte sig nu delvis til en mere didaktisk Retning (»Emil eller en afton i Lappland«, »Tidsbilder« o. a.), ofte med stærk religiøs Tendens, samtidig med at han vedblev at dyrke sin lyriske Digtning, bl. a. med erotiske og lyriske Digte, Cyklus'en »Selma och Fanny« [samlet til et Hele 1824], samt Digte, i hvilke han besang Livets Glæde, »Sorj ej den gryende dagen forut«, »Champagnevinet« o. fl.

Efter Finland's Adskillelse fra Sverige modtog F., som siden 1798 havde været Professor ved Abo Universitet, 1810 Kaldelse til et Pastorat i Nerike og flyttede til Sverige; 1823 blev han Sognepræst i Stockholm og 1834 Biskop i Hernosand; 1824—34 var han det svenske Akademis Sekretær. Hans senere Digtning omfattede ogsaa større episke og dramatiske Arbejder, som dog ikke ere i Besiddelse af noget større Værd. Derimod dyrkede han med stort Held Salmedigtningen, og flere af de smukkeste Salmer i den svenske Salmebog stamme fra hans Haand. En Del af hans senere Frembringelser vare polemiske imod Tidens ny Rørelser, særlig paa det religiøse Omraade. F. har ogsaa udmærket sig som Prosaist, bl. a. ved sine 33 Minderuner i »Svenska Akademiens handlingar«. Sin egentlige Betydning for den svenske Litteratur har F. som Lyriker. Hans Lyrik er enkel, naiv, inderlig, fri for al Kunstlethed, men bevæger sig mindre paa de stærke Lidenskabers Omraade end inden for de finere, lettere, lysere Stemninger. Det er en mild, stundom barnlig, naiv, ren, elskværdig Aand, der giver sig Udtryk i denne Lyrik. Formen er blød, gennemsigtig, klar, enkel og som Følge deraf uafhængig af Modens Omskiftelser. (Litt.: Malmström, Mindetale i »Sv. Ak. Handl.« fra 1796, XXV; Wirsén, »F.« i »Sv. Ak. Handlingar« fra 1886, Del II). *K. W—g.*

Franzensbad (eller Kaiser F.), et af Böhmen's bekendteste Badesteder, ligger paa en Højslette, ca. 600 M. o. H. mellem Udløberne fra Böhmerwald, Fichtel- og Erzgebirge, 4,5 Km. N. f. Eger, og er Station paa Banelinierne Reichenbach—Eger, Hof—F.—Eger og Tirschnitz—F. Stedet har selv (1890) kun 1,950 Indb., men besøges aarlig af 8—9,000 Kurgæster. Der findes 12 Kilder, alle kolde (skønt Egnen er vulkansk), af hvilke de bekendteste ere Franzensquelle, Salzquelle, Wiesenquelle, Louisenquelle, Stefaniequelle, Natalienquelle og Gasquelle. Vandet fra disse Kilder har en forskellig Sammensætning. De fleste henhøre dog til de alkalisk-muriatiske (se Bad), men indeholde tillige megen fri Kulsyre og Jærn som kulsurt Jærnforilte, dog i meget vekslende Mængde; i Franzensquelle, den stærkeste Jærnkilde, findes omtrent 0,07 Gr. pr. Lit. Gasquelle benyttes til Kulsyrebade; Natalienquelle er en Litionkilde. Vandet virker paa Grund af sit Jærnindhold mod Blodmangel og Blegsot, ved sit Saltindhold indvirker det paa Tarmkanalen. Den forenede Virkning heraf er ofte meget hensigtsmæssig. Et Kurmiddel, der anvendes meget ved Siden af Vandet, og som fremfor andet har gjort F. bekendt, er dets Jærnslam (alkalischer-Eisenmoor). Slammen findes omkring Kilderne, hvor Jorden gennemstrømmes af Mineralvandet. Disses Salte og de forraadnende Plantestoffer i Jorden paavirke hinanden, hvorved dannes forskellige kemiske Forbindelser; Slammen opgraves og henlægges til Gæring i et tyndt Lag og indeholder, naar den er færdig til Brug, særlig forskellige organiske Syrer, svovlsurt og fosforsurt Jærnforilte samt talrige andre Svovlforbindelser. Slammen benyttes til Bade, der have en stærkt styrkende, toniserende og tillige irriterende Virkning paa Huden og de Slimhinder, hvormed Slammen kommer i Berøring.

F. besøges især for Mave- og Tarmkatarrer hos anæmiske, for Menstruationsforstyrrelser, der have udviklet sig ved Blodmangel eller Blegsot, for de forskellige Former af Nervøsitet paa samme Basis, mod Nyregrus (Natalienquelle), tillige meget som Efterkur efter strengere Badekure, især Karlsbad.

F. er temmelig udsat for Vinden, og Beliggenheden er ikke særlig smuk. Kilderne i F. synes at have været kendte længe, men først 1793 blev F. grundlagt som Badested og opkaldt efter Kejser Frants. (Litt.: O. M. Giersing, »De fire bohmiske Bade« [Kbhvn. 1851]; Paul Cartellieri, »Das Klima u. die Heilmittel von F. bei Eger« [2. Opl., Wien 1871]; Buberl, »Führer f. Kurgäste u. Besucher von F.« [4. Opl., Wien 1893]). *Lp. M.*

Franzensfeste, Fæstning i Tyrol, 744 M. o. H., Knudepunkt for Banelinierne Kufstein—Ala og F.—Marburg, bestaar af 3 terrasseformet over hinanden byggede Værker, der beherske Overgangen over Brenner og Adgangen til Pusterthai.

Franzius, Ludwig, tysk Vandbygningsingeniør, er født 1. Marts 1832 i Wittmund i Østfriesland og er siden 1875 »Oberbaudirektor« i Bremen. I denne Stilling har han især gjort sig bekendt ved Ledelsen af de ved Bremen's Indlemmelse i det tyske Toldomraade foranledigede store Arbejder, Bygningen af Bremen's Frihavn, Udvidelse af Bremerhafen's Havneanlæg og Korrektionen af Weser's nedre Løb fra Bremen til Bremerhafen, hvorved det er blevet muligt, at Bremen (siden 1893) kan befares af Skibe med 5 M.'s Dybgaaende. F. er Medudgiver af »Handbuch der Ingenieurwissenschaften« og har redigeret Afsnittet »Der Wasserbau« i »Handbuch der Baukunde«, samt bl. a. udgivet: »Neue Hafenanlagen zu Bremen« [1889], »Die Korrektion der Flüsse in ihrem untersten Gebiet« [1892] og »Korrektion der Unter- und Aussenweser« [1894]. *C. Ph. T.*

Franzōs, Karl Emil, bekendt østerrigsk Forfatter, er født 25. Oktbr. 1848. Han var Søn af en jødisk Distriktslæge i Czortkow i Podolien ved den østerrigske Grænse og voksede op imellem Polakker, Rutener m. fl., gik som Dreng i Dominikanernes Klosterskole i sin Fødeby, senere i det tyske Gymnasium i Czernowitz i Bukovina, hvor han ved Faderens Død 1862 stod aldeles hjælpeløs og selv maatte tjene sit Brød. 1867—71 studerede han Jura i Wien og i Gratz, men da

han her ved en offentlig Adresse til Studenterne havde paadraget sig en ministeriel Proces, saa han sig udelukket fra Embedsvejen, skønt han havde bestaaet sin Embedseksamen med Glans, og viede sig til Journalistikken. Han rejste nu som Journalist 1872—76 igennem største Delen af Europa og Orienten og bosatte sig efter sin Hjemkomst i Wien. I sin Forfattervirksomhed betraadte han et hidtil slet ikke eller dog kun lidet dyrket Omraade, nemlig Brydningerne mellem Slaver, Tyske, Jøder og Kristne paa Grænsen mellem europæisk Civilisation og halvasiatisk Raahed, og er ved sit rige Kendskab til disse Egnes ejendommelige Levesæt og Tænkemaade bleven en kulturhistorisk Forfatter af Rang, medens hans letløbende Pen gør ham til en yndet Novellist. Af hans Skrifter kunne særlig nævnes: »Aus Halbasien« [1876], »Die Juden von Barnow« [1877], som egentlig skabte hans Berømmelse; »Vom Don zur Donau« [2 Bd. 1878], »Moschko von Parma« [1880], »Die Hexe« [1880], »Ein Kampf ums Recht« [2 Bd. 1882], »Der Präsident« [1884], Kriminalromanen »Die Reise nach dem Schicksal« [1885], »Judith Trachtenberg« [1890], »Die Suggestion und die Dichtung« [1891]. F. lever nu (1897) i Berlin og udgiver bl. a. det illustrerede litteraturhistoriske Maanedsskrift »Deutsche Dichtung« [begyndt 1886]. De fleste af hans Romaner og Noveller ere oversatte paa Dansk (mest af Winkel-Horn). *C. A. N.*

Franzōser, Franskmænd, Betegnelse for Syfilis, anvendtes navnlig i tidligere Tid i Tyskland, hvortil Sygdommen antoges indført fra Frankrig.

Frapan, Ida, se Levien, I.

Fra Pāolo se Sarpi.

Frappēre (fr. *frapper* [frape']), slaa, ryste, forbavse, afkøle Vin. Frappánt, slaaende, paafaldende, træffende.

Frascāti, By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 20 Km. S. 0. f. Rom paa de nordlige Skraaninger af Albaner-Bjærgene. (1881) 7,100 Indb. Paa Grund af sin smukke Beliggenhed er den meget søgt som Sommeropholdssted, derom vidne dens talrige smukke Villaer, saasom Villa Conti, tilhørende Hertugen af Torlonia, Villa Aldobrandini, tilhørende Familien Borghese, Villa Piccolomini, Mondragone og Rufinella. Paa en Højde over Byen, hvorfra man har en herlig Udsigt, ligge Ruinerne af det gamle Tusculum, deriblandt Scuola di Cicerone, kyklopiske Murlevninger, et meget interessant Brøndkammer, et Teater og en antik Borg. I den tidlige Middelalder var den Sædet for de mægtige Grever af Tusculum, af hvis Familie der 904—1058 fremstod syv Paver. 1191 blev den ødelagt af Rom, men mellem Ruinerne hævede sig den ny By. *C. A.*

FraSCO (Flaske), sydamerikansk Maal for flydende Varer = 1/32 Barril, i Buenos-Ayres = 2 Medios à 2 Cuartos = 2,375 Lit., i Paraguay = 3,029 Lit., i Uruguay (ogsaa = 1/48 Cuarterola) = 2,872 Lit. *N. Y. B.*

Fråse (græ.), egentlig Sætning, derefter Talemaade, benyttes nu særlig som Udtryk for tom, intetsigende, eller ufølt Tale; smlg. Frasemager, et Menneske, der ynder at hylle sine hule Tanker i skønne Ord. *Cl. W.*

Fraseologi (græ.), Læren om de for et bestemt Sprog ejendommelige Talevendinger og Talemaader; endvidere Samlinger af saadanne. *Cl. W.*

Fraser [fre!izə], Flod i britisk Columbia paa Vestsiden af Nordamerika, udspringer paa Nordsiden af Mount Hooker i Rocky Mountains og løber mod Nordvest indtil 54° n. Br., hvor den i en mægtig Bue uden om Cariboo Mountains vender sig mod Syd efter at have optaget Salmon og Stuart. Langs Kaskade-Bjærgenes Østside, hvorfra den modtager Chilcotin, medens den fra den modsatte Side optager Quesnelle River og Thompson, fortsætter den sit næsten lige sydlige Løb igennem en 60 Km. lang Canon, indtil den ved Fort Hope bryder gennem Bjærgene og løber 180 Km. mod Vest, til den neden for New Westminster udmunder i Georgia-Golfen over for Vancouver-Øen. I sit nedre Løb optager den endnu Lilluet fra Nord. Dens Længde er 1,180 Km.; men heraf ere kun de 220 sidste egnede for direkte Skibsfart fra Havet. Strømsnævringer og Katarakter spærre den videre Passage. Derimod er det sejlbare Øvreløb sat i Forbindelse med Nedreløbet ad en Omvej gennem Seton, Anderson, Lilluet, Harrison-Søen og Harrison River. 28 Km. fra Mundingen, hvor Spanish-River udskiller sig fra Hovedfloden, anlagdes Marts 1859 Koloniens daværende Hovedstad New Westminster. Den kanadiske Pacifikbane følger dens Løb fra Quesnelle-River's Munding til Udløbet. F. er berømt for sin Rigdom paa Fisk, særlig Laks og Foreller, og langs dens Bredder har man fundet store Mængder af Guld. *C. A.*

Fraser [fre!izə], Great Sandy Island, stor langstrakt Ø ved Østkysten af den australske Koloni Queensland, ender mod Nord i Sandy-Kap. Med Fastlandet danner F. mod Syd Wide Bay samt Hevay Bay, som aabner sig mod Nord og optager Mary River. Som Øens nordlige Fortsættelse kan man betragte det lange Barriererev, der følger hele Queensland's Kyst lige til Torres-Strædet. *C. A.*

Fraser [fre!izə], Alexander Campbell, engelsk (skotsk) Filosof, er født Septbr. 1819 i Ardchattan. Han var 1850—57 Udgiver af »North British Review«. Efter Hamilton blev han Professor i Logik og Metafysik i Edinburgh. Han har bl. a. skrevet »Essays in philosophy« [1856], »Rational phil. in history and in system« [1858], »Archibald Whateley and the restoration of the study of logic« [1864], »Course of mental philosophy« [1868—69]. Han udgav »The works of George Berkeley« [1—3, Oxford 1871] med et 4. Bd., »Life and letters of G. Berkeley and an account of his philosophy«. *C. St.*

Fraserburg [fre!izəbəg], Distrikt i Kaplandet, Provins Midland, N. f. Roggeveld og Nieuweveld, er 25,750 □ Km., med (1891) 6,900 Indb., hvoraf 3,520 Hvide. Distriktet med sine tørre Græsgange egner sig kun for Faareavl og bebos af nomadiserende »Boers«. Den eneste større Plads er Landsbyen F. (Dorf F.) med 570 Indb. *C. A.*

Fraserburgh [fre!izəbərə], Kystby i Skotland i Grevskabet Aberdeen nær ved Kap Kinnaird. (1891) 6,583 Indb. F. er Hovedsædet for Skotland's Sildefiskeri (1,000 Baade). Den har en af de bedste Havne paa Østkysten og udfører Landbrugsprodukter og indfører Kul og Træ. *V. R.*

Frasēring, i Musikken den Kunst gennem Foredraget at bringe et Musikstykkes grammatikalske Ledinddeling, Sætningsbygning til Udtryk,

at fremhæve den rette Afgrænsning af de enkelte Elementer, Motiver, Perioder o. s. v., hvilket hovedsagelig sker gennem rigtig Accentuering og dynamisk Understregning. De ældre Komponister overlode til de udøvendes musikalske Opfattelse og Dannelse at finde den rigtige F.; først fra 17. Aarh. begynder man at betegne den ved Hjælp af særlige Tegn (Buer, Punkter, Streger). F.'s Teori udvikles allerede i 18. Aarh. gennem Værker af Ph. E. Bach, D. G. Tiirck, L. Mozart o. fl., i den senere Tid af Stuttgart-Skolen (Lebert, Stark), H. v. Bülow, Germer, Riemann. *S. L.*

Fraserville [fre!zəvil], By i den kanadiske Provins Quebec, ved St.-Laurence-Floden og ved Jærnbanen Quebec—Halifax, med (1891) 4,200 Indb. *S. B. T.*

Frasil (Frahsil, Farsel, Frehsil, Fersil), arab. Handelsvægt = 1/15 Bahar eller 10 Maunds, angives for Mokka til 13,2885 Kg., men Størrelsen er i øvrigt der og særlig inde i Landet forskellig, den varierer mellem 8 og 14 Kg. I Sansibar (Frasla, Frassila) = 12 Amnam (Mun) = 16,1665 Kg. *N. J. B.*

Fraskilt se Skilsmisse.

Frasla se Frasil.

Fraslaa (Søudtryk) bruges om Raasejl, naar de — efter at være underslaaede paa Raaen o: fastgjorte til denne — atter løsgøres fra den. Under Sejlads foretages dette kun, naar Sejlet skal omskiftes eller underkastes større Reparation; derimod altid saa snart Skibet oplægges for længere Tid. *C. L. W.*

Frasne [fra!n], Landsby i det østlige Frankrig, Dep. Doubs, Arrond. Pontarlier, med (1890) 1,100 Indb., er bekendt af en Træfning 30. Jan. 1871, hvorved en Afdeling af Bourbaki's Hær blev tvungen til at overskride den schweiziske Grænse. *H. W.*

Frasnes-lez-Buissenal [fra!nlæbvisna'l], By i den belgiske Provins Hainaut, Hovedstad i Kanton F. ved Jærnbanelinien Ronsse-Leuze- har (1891) 4,200 Indb. Agerdyrkning, Tekstilindustri, Strømpestrikkeri, Cikoriefabrikker. *Joh. F.*

Frassen se Bludenz.

FraSSila se Frasil.

Frassīno, Flod i Norditalien, Provins Venezia, udspringer paa Monte Lessini og kaldes i sit øvre Løb Agno. Ved Kanaler staar den i Forbindelse med Bacchiglione, og selv falder den i Adige, medens en Arm, kaldet Fratta, løber mod Øst °S gennem Canale Gorzone falder i Adriaterhavet ved Brondolo. Længden er 102 Km., hvoraf de 60 ere sejlbare. *C. A.*

Frāter (lat., Plur. *fratres*), Broder; specielt Ordensbroder, Medlem af en Ridderorden, en Munk, der ikke er Præst *(pater). F. consanguineus*, Broder paa fædrene Side; *F. uterinus*, Broder paa mødrene Side. *A. Mr. L.*

Fraternél (af fr. *fraternel* [fratærnæ'l], broderlig; fraternisēre, omgaas broderlig med hinanden; Fraternitēt (fr. *fraternité* [fratærnite']), Broderskab, Broderlighed.

Fraticéller kaldes en Retning inden for Franciskanerordenen (s. d.), som stillede sig i kras Opposition mod Forsøgene paa at afsvække Frants fra Assisi's ideale Fordringer. De stode nærmest i Forbindelse med den af Bonifacius VIII 1302 ophævede Cølestinerorden (s. d.) og støttede sig til Joh. Peter Olivi's Postil; men som F. betegnedes forskellige religiøs-revolutionære Retninger i 14. Aarh., som Inkvisitionen havde et skarpt Øje til. *L. M.*

Frātres (Plur. af *frater*), Brødre.

Frātres arvåles se Arvalbrødre.

Frātres minōres se Franciskanerordenen.

Fratria ell. Fratra (beslægtet med det lat. *frater*, altsaa egl. »Broderskab«), i det gamle Athen Navn paa en Underafdeling af Fylerne; hver af de 4 Fyler havde 3 Fratrier, der igen hver omfattede 30 Slægter. Fratrierne have oprindelig været baserede paa Slægtskab, men fremtræde i den historisk sikre Tid kun som Forbindelser af religiøs og privatretlig Natur; Medlemmerne (Fratēres) samledes hvert Aar til en Fest, *Apaturia*, hvorved Børnene optoges i Faderens F. Da Kleisthenes oprettede 10 Fyler i Stedet for de 4, lod han Fratrierne, Slægterne og de dertil knyttede Præsteskaber bestaa. F.'s Anliggender styredes af en Fratriark. *K. H.*

Fratriárk se Fratria.

Fratricīda, Fratricidium (lat.), Brodermord, Brodermorder.

Frátta Maggiore [maddžå!re], By i Syditalien, Provins Napoli, ligger ved Jærnbanelinien Foggia—Napoli, 7 Km. N. f. Casoria. (1881) 10,800 Indb. Betydelig Vin- og Hampeavl samt talrige Landsteder, tilhørende rige Neapolitanere. *C. A.*

Fraudatiōn (lat.), Bedrageri, Svig; fraudulént, fraudulōs, svigagtig, bedragerisk.

Frauenberg, 1) Bjærg i Hainleite i Thüringen, 2 Km. V. f. Sonderhausen, 411 M. højt; i Karolingernes Tid laa her Fæstningen Jechaburg. 2) Bjærg østlig for Marburg, højeste Top i Lahn-Bjærgene, 380 M. 3) Bjærg N. V. f. Fulda; paa dets Top findes et Franciskanerkloster. *Joh. F.*

Frauenberg (tschekk. *Hluboká*), stort Slot, tilhørende Fyrsten af Schwarzenberg, i det østerrigske Bezirkhauptmannschaft Budweis i det sydlige Bohmen ved Jærnbanelinien Wien—Eger. Slottet, der er det pragtfuldeste i hele Landet, blev bygget 1840—47 af Fyrst Johann Adolf i engelsk-gotisk Stil med Slottet i Windsor som Mønster. Det hæver sig oven for Podhrad paa en lodret Klippe, 84 M. over Moldau. Det indeholder talrige Malerier, en Vaabensamling, et Bibliotek samt en storartet Vinterhave. (Litt.: Masek, »Schlosz F. im südl. Bohmen und seine Umgebung« [Frauenberg 1875]). *Joh. F.*

Frauenburg, By i Provinsen Østpreussen i Regeringsdistriktet Konigsberg, 68 Km. S. V. f. Konigsberg ved Baude-Kanalens Udmunding i Frisches Haff, har en lille, mod Tilsanding beskyttet Havn og (1890) 2,500 Indb. Møllemdustri, Hørtilberedning, Ølbryggeri, Fiskeri og Skibsfart. Katedralen (1329—88), i gotisk Stil, indeholder et Gravmindesmærke for den her som Domherre 1543 døde Astronom Kopernikus, der skal have konstrueret det Vandtaarn, der tidligere forsynede Byen og Omegnen med Vand. *Joh. F.*

Frauenchiemsee se Chiemsee.

Franenfeld, 1) Distrikt i Schweiz i Kanton Thurgau, 129,4 D Km. med (1888) 15,010 Indb. 2) Hovedstad i Thurgau, 33 Km. N. 0. f. Ziirich, i 417 M.'s Højde, til højre for Murg, som 2 1/2 Km. længere mod Nord flyder ind i Thur. F. er omgiven af Enge, Frugthaver og Vinbjærge og er

siden de store Ildebrande 1771 og 1788 regelmæssig bygget. (1888) 6,087 Indb. F. har et gammelt Slot med et Dobbelttaarn, tidligere Landfogedens Bolig, og en ny Regeringsbygning med Statsar kiv og Kantonbibliotek, et 1513 opført Raadhus. F. har Skotøj-, Vaaben- og Maskinfabrikker, Jærnstøberier, Bomuldsværverier, Garverier og Bryggerier. Kantonskolen blev aabnet 1853; den har naturvidenskabelige og historiske Samlinger. F. omtales først 1255. Den gik 1264 over fra Greven af Kyburg til Greven af Habsburg og tilhørte Østerrig indtil 1460, da de sammensvorne erobrede Thurgau. 1500 blev F. den thurgauske Landrets Sæde, 1713—98 var den Mødestedet for Thurgau's Folkeforsamling, og 1798 blev den det helvetiske Kantons og 1803 Forbundskantonets Hovedstad. *V. R.*

Frauenlob, Tilnavn til den tyske Digter Heinrich von der Meise (1270—1318). Han var en meget berejst Mand og en yndet Sanger og grundlagde i sin Fødeby Mainz en Digterforening, af hvilken de senere Mestersangerskoler rundt om i Tyskland fremgik. Ved en Sangerfest, som Borgerskabet i Mainz gav for Kongen af Böhmen 30. Novbr. 1318, blev han forgivet af en skinsyg Italiener. Efter Sagnet skulle Stadens Kvinder have baaret ham til Graven under stor Deltagelse og mange Taarer — deraf maaske Tilnavnet. Hans Gravsted findes endnu i Domkirken i Mainz. L. Ettmuller udgav >Des Frauenlobes Leiche, Sprüche, Streitgedichte und Lieder« [1843]; »Das Hohelied Frauenlobs« er overs. af Jos. Kehrein [1843]. *C.A.N.*

Frauenwörth se Chiemsee.

Fraunhofer, Josef von, tysk Optiker, født 6. Marts 1787 i Straubing i Bayern, død 7. Juni 1826. F. blev født i fattige Kaar, blev tidlig forældreløs og kom 12 Aar gl. i Lære hos en Spejlmager i München. Hans Lyst til at udvide sine tarvelige Kundskaber blev mødt med Uvilje, men 1801 kom et Ulykkestilfælde ham til Hjælp. Huset, hvori han var, styrtede nemlig sammen, og F. blev som eneste overlevende gravet ud af Ruinerne. Kongen forærede ham i den Anledning 18 Dukater, og dette var for den energiske Dreng nok, til at han kunde komme ind paa den Vej, hans Evner anviste ham. I nogle Aar drev han et ihærdigt Selvstudium, hvorved han blev fortrolig baade med teoretisk og praktisk Optik, og i 1807 opnaaede han en Stilling som Optiker i Reichenbach og Utzschneider's Instrumentfabrik. Hans første Opgave her blev Konstruktionen af en akromatisk Kikkert med stor Forstørrelse, hvilket hidtil ikke var lykkedes. F. løste Opgaven saa ypperlig, at hans Kikkerter kom til at betegne et stort Fremskridt i den astronomiske Iagttagelseskunst. Sine Opdagelser udviklede han i Miinchen-Akademiets »Denkschriften« 1814—15, hvor han ogsaa nævner de af ham 1814 opdagede mørke »Fraunhofer'ske Linier« i Solspektret. Wollaston havde vel set nogle af disse Linier allerede 1802, men først F.'s Opdagelse blev frugtbar for Videnskaben. 1821—22 offentliggjorde F. i »Denkschriften« sine Maalinger af Lysbølgelængder, de første, der ere udførte ved Hjælp af Lysets Bøjning (s. d.) ved et Gitter. Fra 1823 var F. Professor og Konservator ved Akademiet i Munchen, 1824 ophøjedes han i Adelsstanden. Hans samlede Skrifter ere udgivne af Lommel [Munchen 1[illegible] (Litt.: Voit, »J. v.F.« [München 1887]). *K.S.K.*

Fraunhofer'ske Linier kalder man de mørke Linier, der vise sig i Solspektret, naar man lader Sollyset trænge gennem en fin Spalte, derfra gennem et godt Glasprisme, hvis Kanter stilles parallelt med Spalten, og endelig ind i Øjet. De fleste hidrøre fra Absorption af visse Straalearter i Solatmosfærens ydre Lag. Man kan ogsaa faa dem frem ved at lade Solspektret falde paa en hvid Skærm eller en fotografisk Plade. Nærmere herom under Spektralanalyse, Spektroskop og Spektrum. *K. S. K.*

Frans (lat.), Bedrageri; *pia f.*, fromt Bedrageri.

Fraustadt (polsk Wschowa), By i det preussiske Regeringsdistrikt Posen ved Jærnbanelinien Lissa—Glogau i en flad, frugtbar Egn, har (1890) 6,900 Indb., deraf 2,800 Katolikker. Byen er anlagt 1348 af Schlesiere. Der findes et kgl. Gymnasium forbundet med et Realgymnasium, 2 evangeliske og 2 katolske Kirker. Sukkerfabrikation, Handel med Korn, Pelsværk, Kvæg og Uld. I Nærheden overvandt den svenske General Rehnskold 13. Febr. 1706 Sachserne og Russerne. *"Joh. F.*

Fravænning d. s. s. Afvænnen.

Fraxetin se Fraxin.

Fraxin (Paviin), $C_{16}H_{18}O_{10}$, findes i Barken af *Fraxinus*-og *Aesculus*-Arter; det danner farveløse, svagt bittert smagende Krystaller, reagerer surt, er tungopløseligt i koldt Vand og Alkohol. Den stærkt fortyndede vandige Opløsning fluorescerer efter Tilsætning af en ringe Mængde Alkali. Ved Kogning med fortyndede Syrer spaltes det i Druesukker og Fraxetin, $C_{10}H_8O_5$, der danner farveløse Naale. *O. C.*

Fraxinus se Ask.

Fray BentOS eller Independencia, By i Uruguay ved Floden Uruguay. Grundlagdes 1859, har omtr. 6,000 Indb. og er bekendt ved sine store Slagte- og Nedsaltningsanstalter, hvis Hovedformaal er at producere »Liebig's Kødekstrakt«. Paa Liebig's Foranstaltning grundedes Slagterierne 1864—65 af en Købmand i Hamburg. Siden 1867 have de været i et engelsk-belgisk Aktieselskabs Besiddelse. De beskæftige over 1,000 Arbejdere og slagte og tilberede aarlig 150—200,000 Stkr. Hornkvæg. *B.-P.*

FraySSinons [fræsinu'(s)], Denis Antoine, fransk Statsmand, (1765—1841), blev 1789 katolsk Præst og maatte under Revolutionen holde sig skjult; kom 1802 til Paris og vakte Opsigt som Prædikant. 1816 blev han Ludvig XVIII's første Hofpræst, 1822 titulær Biskop, samt Pair og Greve, 1823 Stormester for Universitetet og Aug. 1824—Marts 1828 Kirke- og Undervisningsminister. Han viste i disse Stillinger stor Iver for at fremme Jesuitternes Indflydelse og for at fortrænge frisindede Professorer. Ogsaa bekæmpede han Pressefriheden og undgik som ivrig Royalist i sin Ligtale over Ludvig XVIII endog at nævne Forfatningen. Dog misbilligede han 1830 Juliordonnansernes Udstedelse, men fulgte efter Revolutionen Kongehuset i Landflygtighed og ledede indtil 1838 Greven af Chambord's Undervisning; vendte derpaa tilbage til Frankrig. *E. E.*

Frc., Forkortelse af Franc (s. d.).

F. R. C. P., engelsk Lægetitel, der betyder

Fellow of the royal College of Physicians, ligesom *F. R. C. S.* for Kirurger betyder *Fellow of the royal College of Surgeons.*

Fre (Fra), nedreægyptisk Navn paa Solen og Solguden (øvreægyptisk: *pre* ell. *pra*). I Indskrifterne forekommer Ordet i Reglen uden Artikel: Re ell. Ra. F. var en af Ægypten's højeste Guder, der nød Anseelse i hele Landet og desuden havde særlige Kultussteder, bl. a. Heliopolis (On), hvor F. havde en hellig hvid Tyr (Mnevis). F. fremstilles gerne som Menneske, men med Høgehoved, bærende Solens runde Skive paa Hovedet. Faraonerne kaldte sig alle »Søn af F.« (ægyptisk: *Si-re*) og satte dette Navn imellem deres to i Navneringe (s. d.) indesluttede Navne. Navnet Re (Ra) føjedes ofte til flere Hovedguders Navn; Amon i Theben kaldes ofte Amon-Re, Montu i Hermonthis Montu-Re, Chnum ved Katarakten Chnum-Re o. s. v. (se Lepsius »Ueber den ersten ägypt. Gotterkreis« [Berlin 1851]). Ved Siden af Re nævnes undertiden en kvindelig Sol: Ret. Foruden F. havde Ægypterne flere andre Solguder: Tum ell. Atum, Schu o. a. *V. S.*

Frechulf, frankisk Historieskriver, fra ca. 820—50 Biskop i Lisieux i Normandiet og Ludvig den Fromme's ivrige Tilhænger, skrev *Chronicarum libri duo* (udg. første Gang 1530 og ofte senere), som han dedicerede til Ludvig's Gemalinde Judith, for at den kunde bruges ved Sønnen Karl's Undervisning. Første Bog indeholder Tiden før Christi Fødsel, og anden Bog behandler de følgende Aarhundreder indtil Romerrigets Opløsning. Værket, der staar paa Højde med sin Tids ypperste Dannelse, er i historisk-filosofisk Henseende mærkværdigt ved, at det ikke, som ellers almindelig sker, søger at aflede Karl den Store's Kejserdømme direkte fra det romerske. *M. M.*

Fred- (Frid-) findes i en Del gotisk-germanske Navne som første Sammensætningsled: Fridleiv (Fridlev, senere Frelle), Frederik (oprindelig ikke nordisk, men gennem Kongeslægten optagen fra Tysk) o. fl. Ogsaa som sidste Led af Mandsnavne optræder -frid, -fred (Alfred o. s. v.), i Nordisk tidlig omdannet til -rød: Guðrøðr = Godefrid, Sigrødr (senere Sigurðr) = Sigefrid. *A. O.*

Fred betegner, naar det bruges i folkeretlig Betydning, dels Modsætningen til Krig, altsaa om en faktisk Tilstand i en Stat i Forhold til andre Stater, dels om selve den Akt, hvorved en Krig bringes til Ophør, altsaa som identisk med Fredsslutning. I det ældre statsretlige Sprog, og da især i Sammensætninger saasom Husfred, Vejfred, Kirkefred, Tingfred, Landefred o. s. v., betegnes herved den særlige Fredlysthed, som i forskellige Tilfælde inden for det ved Sammensætningsordet antydede Omraade for et vist Tidsrum eller for stedse skulde indtræde, saaledes at Brud paa samme skulde medføre særlig Straf og Retsvirkning for Overtræderen (jfr. Fejde). *C. V. N.*

Fredag, femte Dag i Ugen (oldsv. *freadag*, oldnorsk *frjádagr*), laant fra oldtysk *Friadag*, opkaldt efter Gudinden Fria (oldn. Frigg), som Oversættelse af lat. *dies veneris*. En Form, *Freyjudagr* (o : Freya's Dag), forekommer som rent boglig Form i Islandsk og har maaske været i virkelig Brug i Norge. *A. O.*

Fredegar, en frankisk Munk, som, uagtet hans Navn ikke findes i noget Haandskrift, efter den almindelige Antagelse skal have forfattet eller rettere kompileret en Krønike, der gaar til Aaret 642 og behandler saavel frankisk som almindelig Historie. Efter Haandskrifterne kan man skelne tre Forfattere, af hvilke den første har skrevet ca. 613, den sidste ca. 658. Saavel Sproget som Opfattelsen er fuldstændig barbarisk, men Krøniken, der er affattet i Burgund, har ikke desto mindre stor Betydning, da den efter Gregor af Tours's Skildring, som den paa mange Punkter supplerer, er vor eneste nogenlunde samtidige Kilde til 7. Aarh.'s Historie. Den er udgiven i *Monumenta Germaniae historica* [Hannover 1888] med en lærd Indledning af B. Krusch og af Monod: »Compilation dite de F.« [Abbeville 1880]. *M.M.*

Fredegunde, frankisk Dronning, vistnok af lav Herkomst. Chilperik, en Sønnesøn af Chlodovech, hvis Hustru eller Elskerinde hun var, forskød hende, da han ægtede den vestgotiske Prinsesse Galsvinde, en Søster til Brunehilde, der var gift med hans Broder Kong Sigebert. Men efter at Galsvinde var bleven myrdet (567), vistnok paa F.'s Tilskyndelse, tog Chilperik hende atter til Ægte og lod sig ganske lede af den grusomme og listige Kvinde, hvis Strid med den ligesindede Brunehilde fyldte Kongefamilien med Mord og Forbrydelser. Chilperik var en Tid lang den underlegne i Kampen mod Broderen, indtil denne blev ryddet af Vejen af to af F. lejede Snigmordere. Sine Stifsønner hadede hun, og for at aabne sine egne Børn Adgang til Tronen lod hun Mervig, der havde ægtet Brunehilde, og Broderen Chlodevech dræbe; ogsaa Chilperik selv havde samme Skæbne (584), thi F. skaanede ingen, ikke en Gang de høje gejstlige, hvem hun forfulgte og plagede, hvorfor en af dem, hendes bekendte samtidige Gregor af Tours, ogsaa fælder en haard Dom over hende i sin Krønike. Efter Chilperik's Død blev deres fire Maaneder gamle Søn Chlotar tagen til Konge i Neustrien under sin Onkel Guntram's Formynderskab; denne søgte flere Gange at rydde F. af Vejen, men det mislykkedes, og Dronningen genoptog snart sin Kamp med Brunehilde i Austrasien, hvor hun 596 erobrede Paris. Aaret efter døde hun (597). *M. M.*

Fredemann, H, se Vredemann.

Fredenheim, Carl Fredrik, svensk Embedsmand og Kunstkender, født i Abo 7. Marts 1748, død i Stockholm 6. Marts 1803. Hans ualmindelige Indsigt i de skønne Kunster og fint dannede Smag henledte Kong Gustaf III's Opmærksomhed paa ham, der var Embedsmand i Udenrigsministeriet, og han foretog paa Kongens Opfordring lange Udenlandsrejser særlig i det Formaal at opspore Kunstskatte. Det var paa den Tid (Vinteren 1788—89), at F. i Rom anstillede Udgravninger, der for første Gang nøjagtig bestemte *Forum romanum's* Beliggenhed. Han hjemførte derfra smukke Samlinger saavel i Kunst som i Historie, bl. a. en Række Afskrifter af pavelige Buller vedrørende Sverige, antikke Mønter og Medailler samt Marmorarbejder m. m. Som Intendant ved Kongens Kunstsamlinger udfoldede F. en betydelig og gavnlig Virksomhed bl. a. ved Sammenbringeisen og Opstillingen af de Samlinger, der 1794

kom til at udgøre »Kongens Museum« og saaledes definitivt bleve Statens Ejendom. Han udgav bl. a. 1794 en Række Afbildninger af de bedste antikke Marmorværker i det kongelige Museum. *A. B. B.*

Fredensborg, tidligere et dansk Fort paa Guldkysten ved Guinea-Bugten, tilhører nu (1896) England. *C. A.*

Fredensborg Slot. Hvor dette nu staar, laa der fordum et af Dronning Sofie Amalie's Kammertjener Jakob Petersen opført »Hollandsk Hus«, hvortil hørte Have og Park (med de syv Alleer, der endnu den Dag i Dag vifteformig gennemErnst (s. d.) og af Joh. Corn. Krieger, som senere blev Overlandbygmester o. a. m., og som selv opførte Slottets »Nebenbygninger«, Marskalshusene, Slotskirken o. s. v. Frederik IV tog sit ny Slot i Besiddelse og gav det Navnet F. S. paa sin Fødselsdag 11. Oktbr. 1722. Dets Sale og Gemakker, hvis ældste Dekoration til Dels er bevaret, vare rigt udstyrede med Arbejder af de bedste Kunstnere i Danmark i de Dage: Sturmberg, Ehbisch, Gercken, Brenno, Krock o. s. v. Slotshaven var anlagt i stiveste franske Stil; der var en mindre, — hvor nu Marmorhaven er — og en større, der

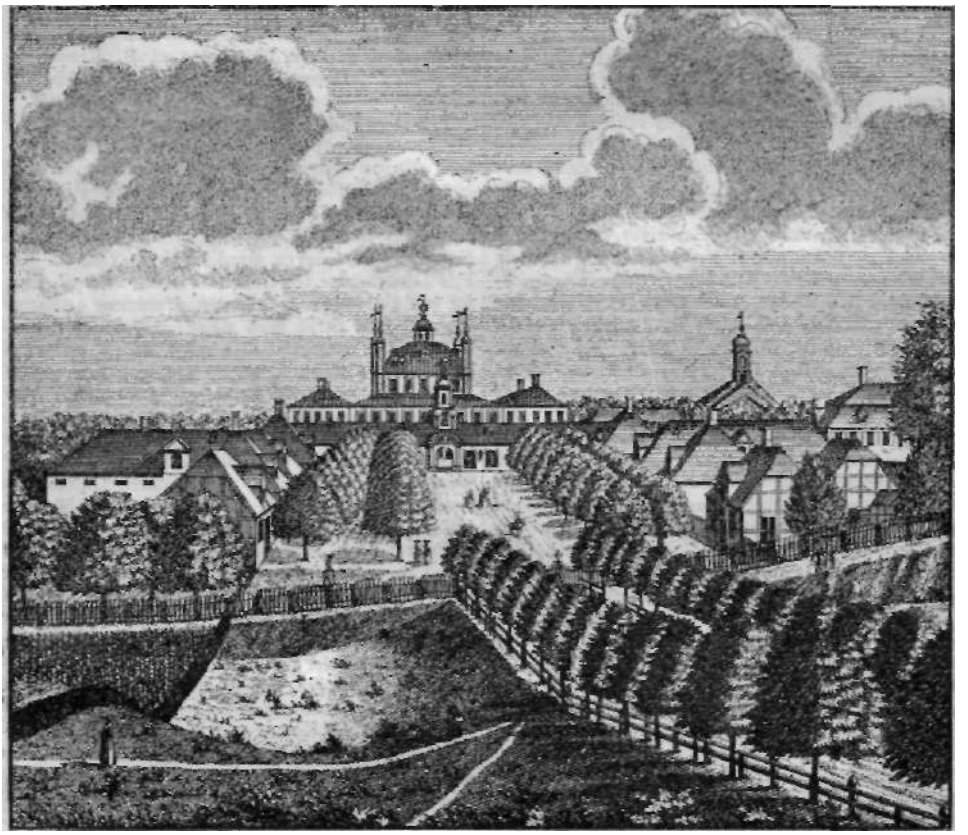

Fredensborg ca. 1760 (efter J. J. Bruun).

skære Fredensborg Slotspark). Tæt ved, hvor nu Fredensborg Kro ligger, havde Sofie Amalie en Ladegaard, Østrup, som 1678 kom i Christian V's Eje og 1699 i Frederik IV's. Denne lod det hollandske Hus nedbryde og et lille kgl. Landhus opføre paaTomten, og da dette hurtig viste sig alt for snævert og trangt, lod Frederik IV F. S. (i dets ældste Skikkelse) opføre 1719—22. Slottet byggedes i italiensk Villastil, og det var navnlig Este'rnes Slot i Modena, som tjente til Mønster. Hovedbygningen og de syv Fløje, der omslutte Slotsgaarden, og som dengang kun vare eet Stokværks Bygninger, der stødte sammen ved det nu længst forsvundne Porttaarn, opførtes af Italieneren Marcantonio Pelli under Overtilsyn af den kgl. Bygmester dannede et uhyre Segment om Slottets bageste Facade. Lunden bevarede de syv gamle, endnu eksisterende Alleer. — Frederik IV opholdt sig ofte og med Forkærlighed paa F. S., Christian VI og Sofie Magdalene derimod kun sjælden; hvor Dronning Anna Sofie havde boet, vilde Sofie Magdalena ikke residere, og efter at Dronningens Moder Christine Sofie af Kulmbach var død paa F. S. 1737, kom de kongelige der sjælden eller aldrig. I Frederik V's første Aar udvidedes F. S. særdeles betydelig, navnlig ved den ifølge kgl. Resol. af 22. Septbr. 1752 paabudte Opførelse af fire ny Fløje o. a. m., hvilket alt byggedes under Thurahs og Eigtved's Auspicier. 1755 opførte Thurah de fire uskønne »Taarne« paa

Siderne af Slottets Kuppel, og samtidig »prydedes« Have og Park med Marmor- og Sandstensfigurer af Hänel og Grund. Kort efter omdannedes Have og Park, endnu stedse i stiv Lenôtre-Stil, af Marmorkirkens Bygmester Jardin, og Nordmands-Dalen med dens monstrøse Billedstøtter (af Grund) anlagdes. Ved Siden af disse fik en Del Arbejder af den ældre Stanley og af Wiedewelt (særlig maa nævnes dennes to siddende Kolossalstatuer »Danmark« og »Norge«) Plads. Sale og Gemakker udstyredes med Billeder af Abildgaard, Mandelberg, Ryde og Fabris, og Slottets hidtil meget tarvelige Malerisamling forøgedes betydelig. — Frederik V residerede særdeles ofte paa F. S. Ved Christian VII's Cessionsbrev af 24. Maj 1766 overlodes F. S. til Enkedronning Juliane Marie, der om Sommeren residerede der til sin Død 1796. Siden stod Slottet i lange Tider tomt og og øde; den stolte Park forsømtes og forfaldt, Tidsler og Ukrudt skøde op om de gamle Marmorværker, og Frederik IV's gamle Slot sank efterhaanden ned til Fribolig for affældige Rangspersoner, til Skrivestuer og Kontorlokaler for Embedsmænd, til sidst endog til Kaserne, og kun Parkens Omdannelse i engelsk Stil under en talentfuld Havekunstners (P. Rothe) Haand danner et Lyspunkt i dette mørke og sørgelige Maleri. Christian VIIIFs Søster Juliane boede af og til paa F. S. Efter Frederiksborg Slots Brand 17. Decbr. 1859 kom Frederik VII af og til paa Slottet, 15. Juli 1862 modtog han der de norsk-svenske Studenters Hyldest, og 17.—20. Juli var Kong Karl XV hans Gæst paa F. S. — En ny Tid oprandt for det gamle Slot med Christian IX's Tronbestigelse. Denne Konge valgte Slottet til sin Sommer- og Efteraarsresidens, og han og hans kongelige Familie have tilbragt fredelige og lykkelige Dage derude mange Aar igennem. 23. juni 1866 fejredes Prinsesse Dagmar's Forlovelse med Storfyrsttronfølgeren af Rusland paa F. S., 27. Maj 1870 konfirmeredes Prinsesse Thyra paa F. S.; allerede i Eftersommeren 1864 havde Prinsen og Prinsessen af Wales været Kongens Gæster derude, og siden have mangfoldige Prinser og Fyrster og Konger og Kejsere for kortere eller længere Tid gæstet Frederik IV's gamle Hus og givet det Ry og Navnkundighed som faa eller intet andet Slot i Verden. (Litt.: F. J. Meier, »Fredensborg« [Kbhvn. 1880]). ***F.J.M.***

Fredericia (hertil Tekstkort), Købstad i det sydøstlige Jylland, Vejle Amt, Elbo Herred, beliggende under 55° 34' n. Br. og 2° 49' v. L. f. Kbhvn. paa en i Lille Bælt omtrent i en ret Vinkel udskydende Odde, der tidligere kaldtes Bersodde, og ved Jylland's østlige Længdebane. Byen ligger omtr. 2 Km. fjernet fra Færgestedet Strib paa Fyn; den ligger omtr. 20 Km. 0. N. 0. f. Kolding og 27 Km. S. 0. f. Vejle. Den for det j meste lavtliggende Omegn er frugtbar og ret afvekslende; mod Vest og mod Nordøst paa Halvøen Træide-Næs, der ender i Kasserodde, hæver i Terrainet sig. F.'s Folkemængde er efter 19. Aarh.'s Midte tiltagen ret betydelig; 1. Febr. 1890 havde den 943 Huse og 10,042 Indb. (1801: 3,474, 1840: 4,433, 1860: 8,442, 1880: 8,972). Dens Udseende og hele Anlæg er et talende Vidnesbyrd om, hvorledes den er bleven til, idet den blev anlagt af Frederik III ved Midten af 17. Aarh. som Fæstning og Værn for Nørrejylland, der havde lidt betydelig under den sidste Krig med Sverige; Gaderne ere snorlige og skære hverandre i rette Vinkler i Retningen Nord til Syd og Øst til Vest; Hovedgaderne have en Bredde af omtr. 16 M., og hele Planen viser, at det var Meningen, at den skulde blive en stor By (»Jylland's Hovedstad«); men trods alle Bestræbeiser (se nedenf.) er det aldrig lykkedes; Byen blev ved med at staa i Stampe (1672 havde den 1,591, 1769 2,528 Indb.), og en stor Del af de udlagte Grunde forbleve ubebyggede; nu blive de benyttede til Haver, og F. er den omfangsrigeste By i Landet efter dens Indbyggertal, ja absolut taget er den vel en af de største i Udstrækning næst Kjøbenhavn. F. har nærmest Form af en Kvadrant, hvis Bue vender mod Nord og dannes af de gamle Volde og Grave; Buen er henved 1,800, Radius 1,250 M. Gamle interessante Bygninger har den, efter det ovenfor sagte, ikke at opvise. Byen har 5 Gudshuse, nemlig to lutheranske Kirker, Trinitatis eller Danske Kirke og Michaelis eller Tyske Kirke, begge opførte i 17. Aarh., en reformert Kirke (opført 1735), en katolsk Kirke (St. Knud's) fra første Halvdel af 18. Aarh. og en Synagoge, hvis første Bygning opførtes i sidste Halvdel af 18. Aarh.; den nuværende er opført 1865. Af mere monumentale Bygninger maa nævnes det efter Tegning af Meldahl 1859—60 opførte Raadhus (med flere Buster, Portrætter og Malerier, bl. a. et af Sonne [Udfaldet 6. Juni 1849]) °g det kgl. Døvstummeinstitut, opført 1880—81 efter Tegning af Levy. Af Monumenter til Minde om de militære Begivenheder, Byen har været Skueplads for, findes der en Del: paa Trinitatis Kirkegaard er der et Monument til Minde om de 24. Oktbr. 1657 faldne Dragoner og en med en Ringmur omgiven Gravhøj for de 6. Juli 1849 faldne; paa Michaelis Kirkegaard er der en Gravhøj over de i Krigen 1864 faldne; ved Raadhuset staar en Buste af General Bülow; ligeledes findes der en Buste af General Rye; men det største Monument er dog den i et lille Anlæg inden for Prinsens Port opstillede Bronzestatue af Bissen: Den tapre Landsoldat (afsløret 6. Juli 1858). Af andre Bygninger kunne fremhæves: Toldbygningen, den store Jærnbanegaard, Hospitalet (oprettet 1750) og flere til Militæretaten hørende Bygninger, deriblandt Garnisonssygehuset. Ogsaa Byen har et Sygehus, en Fattiggaard og af andre milde Stiftelser et Asyl. I F. findes bl. a. en Latin- og Realskole, en Borgerskole, Skoler for de reformerte og katolske Menigheder, en teknisk Skole, flere private Skoler, et Garnisonsbibliotek, en Bank (oprettet 1891), en Sparekasse for F. og Omegn (oprettet 1851), en Spareforening (oprettet 1873), Gasværk, romersk Badeanstalt m. m. F. driver en Del Industri; der er saaledes en Tøjfabrik, Jærnstøberier, Fabrikker i Sprit, Tæpper og Mineralvande, Tobakker og Cigarer, Uldspinderier, Ølbryggeri m. m.; desuden drive Indbyggerne Skibsfart og Handel, især med Landbrugsprodukter. Af særlig Betydning for F. er den store Jærnbanetrafik, idet F. er Knudepunkt for de jydske Jærnbaner og ved Dampfærge staar i Forbindelse med de fynske; Dampfærgehavnen har en Dybde af ca. 3,7 M.; Byens Havn, der ligger 0. f. Dampfærgehavnen,

er tilgængelig for Skibe med 5,6 M.'s Dybgaaende; mellem de to Havne ligger en lille Baadehavn. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløbe sig 1895 til 225,724 Kr. Til Udlandet udførtes s. A. bl. a. 137 Stkr. Hornkvæg og 280 Svin, til indenlandske Steder uden for Jylland 11,700 Kg. Byggryn, 936 Tdr. Smør, 151 Stkr. Hornkvæg, 12,983 Kg. Huder og Skind, 28,400 Snese Æg og 22,500 Kg. Klude. Fra Udlandet indkom

131 Skibe (deraf 44 Dampskibe) med 20,543 Tons Gods og udgik 126 (deraf 41 Dampskibe) med 230 Tons Gods; fra Indlandet indkom 348 og udgik 351 Skibe med henholdsvis 5,202 og 1,832 Tons Gods. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1895 af 39 Fartøjer og maalte Baade med 1,888,5 Tons, deraf vare 6 Dampskibe med 727 Tons. — F. er Garnisonsby for 7. Regiment (10, 12. og 27. Bataillon) og 3. Ingeniørdirektion, Valgsted for Vejle Amts 1. Folketingskreds, hører til 3. Udskrivningskreds og til Vejle Amtsstuedistrikt, udgør et eget Lægedistrikt med Elbo Herred og danner i gejstlig Henseende to Sogne (Trinitatis og Michaelis), hvortil Ullerup Landsogn og Vejlby Sogn ere forenede med det ene, Erritsø Sogn med det andet.

Historie. F., som i Begyndelsen kaldtes Frederiksodde, fik sine ældste Privilegier 15. Decbr. 1650, og der blev straks for at fremskynde dens Vækst givet den store Forrettigheder, saaledes blev der givet fri Byggeplads og 10 Aars Fritagelse for Skatter til hver, der vilde nedsætte sig der. For at styrke den som Fæstning var det Hensigten at anlægge en Befæstning lige over for paa den anden Side af Bæltet paa Stribsodde (»Sofieodde«), men dette blev dog opgivet. Kort efter at Fæstningen var fuldendt, kom den til at staa sin første Prøve, idet de Svenske under General Wrangel belejrede den, da den danske Hær under Rigsmarsken Anders Bille havde trukket sig tilbage til den, og efter to Maaneders Forløb stormede den 24. Oktbr. 1657, hvorved en Del af Byen blev ødelagt, og det var ved denne Lejlighed,

at de jydske Dragoner lode sig hugge ned paa Trinitatis Kirkegaard efter en heltemodig Modstand. Da Krigen atter optoges 1658, holdt de Svenske F. besat, men indskrænkede sig til at forsvare Kastellet yderst paa Odden, medens de ødelagde det øvrige af Fæstningsværkerne; 1659 fordreve de Danskes allierede dem. Fæstningsværkerne udbedredes vel noget efter Krigen, men bleve først satte i forsvarlig Stand i Beg. af 18. Aarh. under den store nordiske Krig. Derimod gjordes der i de mellemliggende Aar meget for at forvandle F. til en stor By, som Planen havde været fra dens Anlæg; 9. Novbr. 1661 blev den gjort til Stabelstad (1664 fik den ved en kgl. Befaling sit nuværende Navn), og 11. Marts 1682 tilstod Christian V den store Begunstigelser, deriblandt Religionsfrihed for alle Sekter (hvad der især kom de fra Frankrig flygtende Reformerte til gode) og Asylfrihed for Fallenter og udenlandske Manddrabere paa 10 Aar (den sidste Bestemmelse hævedes først 1821). Men alle Bestræbelserne vare frugtesløse. Heller ikke som Fæstning spillede den nogen Rolle; først i de slesvigske Krige blev Opmærksomheden atter henledt paa den (se nærmere nedenfor). Atter 1864 blev den bombarderet af Østerrigerne, hvorved den paa ny led en Del, og endelig besat af dem, efter at de Danske havde rømmet den 28. Apr. Nu er den helt opgiven som Fæstning. Har end den derved foraarsagede Formindskelse af Garnisonen skadet den meget (ogsaa Ophøret af Strømtoldens Betaling for Lille Bælt, der foregik ved F., indtil Øresundstolden ophævedes 1857, maatte skade den), opvejes dette vel rigelig ved den store Trafik, som Jærnbanen og Dampfærgen have fremkaldt i de senere Aar. (Litt.: J. R. Wilse, »Fuldstændig Beskr. af Stapel-Staden F.« [Kbhvn. 1767]; E. P. Rosendahl, »Optegn. fra F.« [Nykjøbing F. 1841]; O. Lehmann, »Ved Indvielsen af det ny Raadhus i F.« i »Imellem Sessionerne« [Vejle 1861]; C. F. Møller, »Nogle hist. Optegn. om F. i 17. og 18. Aarh.« [Fredericia 1882]). *H. TV.*

Fredericia's Bymærke.

F. anlagdes som Fæstning af Frederik III under Navnet Frederiksodde. Den var ikke fuldført 1657, men dog saa stærk, at Karl Gustaf ikke vilde storme, da han 23. Aug. kom foran den. Belejringen overlodes til General Wrangel, medens den danske Rigsmarsk Anders Bille forsvarede den med 6000 Mand. Efter at Generalkvartermesterløjtnant Dalberg personlig havde udspejdet Fæstningens Svaghed, stormedes den 24. Oktbr. ved Daggry; Dalberg trængte med Rytteriet langs med Stranden uden om de her nedrammede 3 Rækker Pæle ind i Byen og havde en haard Kamp med de jydske Ryttere, der sloges til sidste Mand; paa Kirkegaarden minder endnu en stor Granitblok om deres Tapperhed. I alt faldt 1,500 Mand, medens 3,000 Mand, deriblandt den saarede Rigsmarsk, søgte at redde sig fra den yderste Pynt Benodde til Fyn, hvad der ikke lykkedes. Bille døde kort efter.

Efter Freden i Kjøbenhavn blev F. fuldført, idet ogsaa »Kastellet« anlagdes paa Benpynten, hvorefter den 1664 fik Navnet F., men kom senere ikke til at spille nogen Rolle. 1848 var F. saa forfalden, at Tanken om at forsvare den blev opgiven, saa General Bonin besatte den 2.—3. Maj; en dansk Kanonbaad beskød Kastellet 6. Maj, og 8. Maj fornyedes Angrebet af »Hekla« og 6 Kanonbaade under Kaptajn Bille, hvorved Arsenalet og flere Huse beskadigedes; enkelte Indbyggere ramtes.

Under Vaabenstilstanden blev F. istandsat og 1849 Oberst Lunding ansat som Kommandant. Efter Kampen ved Gudsø indesluttedes den af den slesvigholstenske Hær under Bonin, som lod den bombardere 16.—19. Maj og belejre. Lunding ledede Forsvaret energisk, foretog hyppig Udfald, navnlig 30. Juni, hvorved opnaaedes, at Fjenden hindredes i at beskyde den paa Østfronten byggede Landgangsbro, der skulde benyttes til Landsætning af større Styrker fra 3. Juli. Bonin fik 4. Juli Nys om disse Overførseler og bombarderede derfor Byen 5. bestemt paa at modtage en Kamp i den stærke Forskansningslinie med I. Brigade i det nordlige, 2. Brigade i Stovstrup og Avantgarden i det sydlige Afsnit, Rytteriet ved Brædstrup, i alt 14,000 Mand og 48 Kanoner. General Biilovv havde paa Lunding's energiske Opfordring besluttet at gøre et Udfald mod Slesvigholstenerne og samlede 3., 4., 5. og 6. Brigade, i alt 19,000 Mand og 48 Kanoner i Fæstningen (se Dansk-tyske Krige, Bd. IV, S. 1113) foruden 4,000 Mand Besætningstropper.

Efter Planen skulde 6. Brigade (de Meza) og 5. Brigade (Rye) Kl. 1 Form. rykke ud af Kongens Port og forbi Forhugget ved Stranden henholdsvis i nordvestlig Retning og mod Kristinebjærg fulgte af 3. og 4. Brigade (østligst) som Reserve; de fjendtlige Værker skulde saa vidt muligt omgaas; dette lykkedes ikke paa Grund af Mørket, men de forreste Brigader stødte mod Forskansningerne, hvorom en heftig Kamp førtes. Efter 1½ Times Forløb blev Forbindelsen mellem Fjendens I. og 2. Brigade overskaaren. De Danskes 3. Brigade understøttede derpaa 6. Brigade, hvorved 2. Brigade trængtes til Igum, og da I. Brigade efter en haard Kamp, under hvilken Rye faldt, ogsaa maatte opgive sine Forskansninger (deriblandt den saakaldte Trelle-Skanse), gav Bonin Kl. 3½ Ordre til Tilbagetog, idet hans Avantgarde beordredes til Stovstrup for at støtte 2. Brigade. Mellem Igum-Stovstrup fandt saa en fornyet Kamp Sted, hvori paade Danskes Side 3. og 4. Brigade samt Reserveartilleriet deltoge, medens 6. Brigade rykkede mod Igum og afskar den derværende 1. Brigade, — som ikke kunde komme over Vadestedet over Randsfjord, eftersom det blev beskudt af de danske Kanonbaade, — Tilbagetoget.

Biilow fortsatte derefter Fremrykningen mod Elbo-Dalen, idet 6. Brigade dirigeredes til Brædstrup fulgt af 5. Brigade, medens 3. Brigade, saa snart den var afløst af 4., beordredes til Heise Kro. Fægtningen døde eftcrhaanden hen, efter at Terrainet indtil Elbo-Dalen var renset for Fjender, en Forfølgning ud over denne opgaves, da de danske

Tropper vare meget anstrengte, og et stort Resultat allerede var naaet. Ikke alene var Belejringen hævet, men tillige 31 Kanoner, 2,000 Geværer og en Mængde Ammunition erobrede og 1,954 Fanger tagne. De Danskes Tab var 33 Officerer, 479 Mand døde, 42 Officerer, 1,302 Mand saarede; Fjenden mistede 5 Officerer og 197 Mand døde og 44 Officerer, 1,087 Mand saarede. Nær det Sted, hvor Rye faldt, rejstes en Gravhøj.

Efter Krigen stilledes forskellige Forslag til Fæstningens Udbedring, navnlig om Anlægget af en Lejr i Nord, hvorved en Angriber vilde hindres i at forulempe Forbindelsen med Fyn; Bekostning (8,800,000 Rdlr.), men først 1861 anvendtes i Anledning af truende Krigsudsigter 176,000 Rdlr. til »den befæstede Lejr«, 5 Værker til 85 Kanoner. Ingeniørkorpset forlangte yderligere 550,000 Rdlr., men indtil 29. Decbr. 1863, da Fæstningen beordredes sat i Forsvarsstand, anvendtes kun ca. 250,000 Rdlr. General Lunding, som atter blev Kommandant, havde derfor et vanskeligt Hverv, da der manglede Arbejdskraft og Vejrliget var uheldigt. Først fra 18. Febr. 1864, da 8. og 9. Brigade ankom til F., blev Besætningen inkl. 2. Ingeniør- og 3. Fæstningsartillerikompagni ca. 13,000 Mand; men 8. Marts, da III preussiske Armékorps fra Kolding rykkede imod Fæstningen, var dens Tilstand dog langtfra betryggende. Kampen med Preusserne optoges ved Elbo-Dalen, hvorunder General Wilster saaredes, og et Kompagni af 20. Regiment blev afskaaret; samme Dag blev F. indesluttet af III Armékorps, og senere kom det østerrigske II Armékorps til, i alt ca. 30,000 Mand. 19. Marts rykkede Fjenden nærmere ind paa F. og anlagde om Natten 6 Batterier, hvorfra Ilden aabnedes Kl. $5^1/_2$ Form.; i alt gjordes 20. og 21. Marts 2,900 Skud mod Byen, 800 Skud mod Lejren, hvorved frembragtes et Tab af 17 døde, 42 saarede (foruden 6 civile), og 35 Bygninger nedbrændte, 93 beskadigedes. De Danske svarede med 179 Skud, men Opfordringerne til Overgivelse bleve bestemt afviste, hvorefter III Armékorps drog bort, saa Østerrigerne alene bleve tilbage foran F.

Efter Dybbøl's Fald vilde Overkommandoen forlægge Tyngdepunktet for Operationerne til F., i men 25. Apr. befalede Krigsministeren Fæstningen rømmet i Henhold til en Regeringsbeslutning. Rømningen var fuldført 29. Apr; 32 riflede Kanoner, enkelte glatløbede samt største Delen af Forplejningen og Ammunitionen overførtes til Fyn, medens 239 Piecer maatte efterlades; samme Dag blev F. besat af Østerrigere, som afgravede Brystværnet paa Volden.

Efter Krigen er Fæstningen ikke vedligeholdt, saa den har tabt al Betydning som saadan, men i den er ikke lovformelig ophævet. *P. Nw.*

Frederick [fre'dərik], By i den nordamerikanske Stat Maryland, ved en nordlig Biflod til Potomac, har (1890) 8,200 Indb., en Statsdøvstummcanstalt og en højere Skole *(Frederick College).* *S. B. T.*

Fredericksburg [fre'dəriksbəg], By i den nordamerikanske Stat Virginia ved Rapahannok's Vandfald med Kornhandel og Møller. (1890) 4,500 Indb. 13. Septbr. 1862 blev Burnside her slaaet af Lee. *S. B. T.*

Fredericq, Paul, flamsk Forfatter, særlig Historiker, er født i Gent 12. Aug. 1850. Efter at have indtaget Lærerstillinger i forskellige Provinsbyer er han nu (1897) Professor ved Gent's Universitet. Foruden en Mængde Artikler i Tidsskrifter har han bl. a. skrevet: »De Nederlanden onder Keizer Karel« [1. Del, Gent 1885], »Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden 1025 — 1520« [Gent 1892 ff.]. *A. I.*

Fredericton [fre'dəriktən], Hovedstad i den kanadiske Provins New-Brunswick ved den sejlbare St. John, med et Universitet og Trædhandel. F. er Sædet for en anglikansk Biskop. (1891) 6,300 Indb. *S. B. T.*

Frederik, oprindelig tysk Mandsnavn, se Fred.

Frederik I, Konge i Danmark og Norge, (1523—33), Søn af Christian I og Dronning Dorothea, efter den paalideligste Angivelse født 7. Oktbr. 1471, død paa Gottorp 10. Apr. 1533. Ved Faderens Død (21. Maj 1481) var han saaledes knap 10 Aar gl.; nogen Udsigt til Kongeværdigheden havde han ikke, da hans ældre Broder Hans (født 1455) for længst var udset til Konge. I Hertugdømmerne Slesvig og Holsten derimod var i det mindste en Del af Ridderskabet ingenlunde tilfreds med Personalforbindelsen med Danmark, saaledes som Forholdene havde udviklet sig under Christian I. Kort før Faderens Død havde Ridderskabet derfor ansøgt om, at F. maatte blive opdragen i Hertugdømmerne som Landenes tilkommende Hersker, hvorpaa Kongen gav et imødekommende Svar. Herpaa grundede Hertug F. senere sin Ret til Hertugdømmerne og fandt ogsaa straks en Støtte i Moderen; men da Hans ikke vilde opgive sine Rettigheder til Landene og heri fandt en Støtte hos det danske Rigsraad, enedes man til sidst paa en Landdag i Kiel i Novbr. 1482 om at hylde begge Brødrene som Arveherrer. Hertug F. var imidlertid bragt til Hertugdømmerne og opdroges her under sin Moders Formynderskab; til Lærer havde han Holsteneren Enevold Sovenbroder, Provst ved Slesvig Domkirke. Først efter at han var bleven myndig, foretoges (10. Aug. 1490) en Deling af Landene, i den gottorpske og segebergske Del, dog saaledes, at der tillagdes hver Del spredte Besiddelser i begge Lande, og at Højheden over Ridderskab og Prælater blev hos begge Fyrster i Forening, hvorved man mente at redde Ribe-Overenskomsten af 1461 om Landenes Udelelighed. Som yngre Broder fik F. Ret til at vælge først og valgte den gottorpske Del med Hovedsæde paa Gottorp Slot.

Delingen af Hertugdømmerne ansaa F. stadig som en Forurettelse. Til Gengæld gjorde han ogsaa Fordring paa Del i Kongerigerne, nemlig i Kraft af sin formentlige Arveret paa Halvdelen at Norge og ifølge tidligere Skik i Middelalderen ogsaa paa Len i Danmark, nemlig Lolland, Falster og Møen. Rent grebne ud af Luften vare disse Paastande ikke, om de end, navnlig for Norge's Vedkommende, vare i høj Grad overdrevne; i Unionstraktaten i Bergen 1450 var nemlig udtrykkelig udtalt, at de af Kongernes Børn, der ikke opnaaede Kongeværdigheden, skulde forsørges i hvert af Rigerne paa tilbørlig Maade. En saadan Forsørgelse opnaaede F. imidlertid ikke; for Danmark's Vedkommende bleve hans Fordringer afviste paa en af alle Stænder sammensat Rigsdag

i Kalundborg, der fastslog Danmark's Udelelighed ifølge dets Stilling som Valgrige (21. Maj 1494). Store Principspørgsmaal stode saaledes bag ved den personlige Strid. Ny Stridsspørgsmaal kom stadig til, især da Hertug F. under Kong Hans'es langvarige Strid med Liibeck holdt sig neutral og optraadte som Mægler, hvorved der paalagdes Kongen Forpligtelser, som hverken denne eller hans Efterfølger, Christian II, vilde anerkende Berettigelsen af. Værre endnu blev Forholdet til Christian II. Det springende og urolige, den Lyst til store Foretagender, som allerede var et Karaktertræk hos Christian I og i saa høj Grad var gaaet i Arv til Christian II, fandtes aldeles ikke hos Hertug F. Hans rolige, jævne, sparsommelige, lidet reformivrige Styrelse dannede en fuldstændig Modsætning til Brodersønnens fremfusende og egenraadige Færd. Ogsaa i Kongeriget havde man derfor tidlig henvendt sin Opmærksomhed paa F. Allerede straks efter Kong Hans'es Død (1513) skal derfor en Del af de misfornøjede Stormænd i Kongeriget have tænkt paa at sætte F. paa Tronen, hvilket dengang mislykkedes; men da Christian II's Færd stadig blev mere egenraadig, og da han paa det dybeste krænkede Hertugen ved at faa Forleningsretten over Holsten overdragen til sig, benyttede Hertugen sig af de mange Vanskeligheder, hvori Christian II havde indviklet sig, °g optog atter de gamle Fordringer fra Broderens Tid. Paa et Møde i Bordesholm (Aug. 1522) henvistes Spørgsmaalet om Rigernes Deling til en Voldgiftskendelse af tyske Fyrster; men inden denne var falden, udbrød det jydske Oprør. 26. Marts 1523 hyldedes F. som Konge paa Viborg Ting og udstedte en foreløbig Haandfæstning, der endelig vedtoges i Roskilde 5. Aug. s. A. Kjøbenhavn og Malmø overgave sig dog først i Jan. 1524, hvorpaa Kroningen fandt Sted i Kjøbenhavn 7. Aug. s. A.

Ogsaa Norge anerkendte F. som Konge; dog maatte han udstede en særlig norsk Haandfæstning (24. Novbr. 1524), hvori Landet anerkendtes som et Valgrige. Han havde saaledes opnaaet et langt større Landomraade, end han tidligere havde tænkt sig; men Landene vare kun løst forbundne ved Kongens Person. I Norge, hvortil han aldrig selv kom, var hans Magt i Virkeligheden højst ubetydelig; i Danmark indskrænkedes den stærkt ved Haandfæstningens Bestemmelser; Rigsraadet fik en Størrelse og Magt som ingen Sinde tidligere. Hertugdømmerne stode som en politisk Enhed over for Kongeriget, og her havde han friere Hænder end i Kongerigerne, støttet til sine kraftige holstenske Raader, Johan og Melchior Rantzau, Kansler Utenhof o. fl. Det var disse Mænd, der søgte at bevare den store Stilling, det gottorpske Hus havde vundet i Norden, og som derigennem ogsaa fik stor Indflydelse i Danmark; men det var en vanskelig Opgave. Udadtil truedes Stillingen stadig af Christian II; man maatte da støtte sig til Liibeck og Sverige, men det var upaalidelige Forbundsfæller, som kun Frygten for Christian II's Genindsættelse holdt sammen. Indadtil blev Tvedragten stedse større. Under disse Forhold opholdt F. sig helst paa Gottorp og kom sjældnere til Kongeriget. Med Rigsraadet havde Kongen ogsaa mange Stridigheder; karrig og sparsommelig, som han var, laa han i evindelig Kævl i med Raadet om større Indtægter af Riget. For at sætte sin Mening igennem truede han af og til med at nedlægge Regeringen eller at søge Forlig med Christian II, saa maatte Rigsraadet bevilge Skatter, Gejstligheden falde til Føje og spæde godt til, men Forholdet vedblev at være usikkert. Det fik ogsaa Udseendet af, at Kongen var en lad og uvirksom Fyrste, der overlod Sagernes Styrelse til sine Raader; »men«, siger en af hans fortroligste Raadgivere, »i Virkeligheden var han en forstandig, indesluttet, tavs og taalmodig Mand, der netop ved disse Egenskaber har sat meget igennem; han kunde anstille sig, som om han ingen Forstand havde paa Sagerne, som han dog udførte med Visdom og Dygtighed«.

Denne Skildring af Kongens Karakter er vistnok i det hele rigtig. Han søgte at optræde mæglende mellem de stærke Rivninger, der laa i Tiden, og som syntes at kunne medføre Fare for Rigernes Sikkerhed og Ro; men hans kloge Forsigtighed, hans Ulyst til at sætte alt paa Spidsen, den Dobbelthed, der herved kom til Syne i hans Regeringshandlinger, gøre ofte et uheldigt Indtryk og gave hans Regering Skin af Underfundighed og List. Han savnede ingenlunde Blik for Nødvendigheden af at vinde de lavere Stænder for sig; blandt Befolkningen i Hertugdømmerne færdedes han jævnt og ligefremt; men han kunde ikke bryde med de højere Stænder, der havde sat ham paa Tronen. Han søgte, ligesom Christian II, at faa det stavnsbundne Vornedskab indskrænket, men maatte opgive det paa Grund af Rigsraadets Modstand. Kjøbenhavn's og Malmø's Borgerskab søgte han at vinde for sig ved at lægge Valget af Øvrigheden i det menige Borgerskabs Hænder, og Borgemestrenes Antal forøgedes; Gilder og Lav ble ve endogsaa ophævede (6. Decbr. 1526). Men de lavere Stænder saa dog stadig hen til Christian II som deres naturlige Beskytter. 1525 rejste Søren Norby Borgerne og især Bønderne i Skaane. Næppe var Bondeoprøret nedslaaet, især ved Johan Rantzau's Dygtighed, og Søren Norby (1526) fordreven, førden stærke religiøse Bevægelse, som Hans Tausen's Optræden fra ca. 1525 af vakte, forøgede den indre Splid. Da ogsaa Christian II paa denne Tid fra Nederlandene ved Oversættelser af det ny Testamente og paa anden Maade søgte at fremme det stærke religiøse Gære, blev F. alene af den Grund nødt til at tage sig af Reformationen.

I Hertugdømmerne havde Kongen, understøttet af sine lutherksindede Raader, allerede paa Landdagene i Rendsborg og Kiel i Aarene 1525 og 1526 sikret Evangeliets Forkyndelse, uden at der prædikedes »Fabler«, mod at Tienden og lignende Ydelser sikredes Gejstligheden. En lignende Stilling indtog han i Danmark. Vel havde han i sin Haandfæstning maattet forpligte sig til ikke at tilstede nogen Kætter, Luther's Disciple eller andre, at prædike eller lære og at straffe dem paa Liv og Gods. Men alligevel udstedte han kgl. Beskærmelsesbreve, hvorved det tillodes »at prædike Guds Ord og Evangelium«, og hvorved Prædikanterne unddroges Prælaternes Jurisdiktion. Med Kraft hævdede han paa Herredagene i Odense 1526 og 1527 en Slags Trosfrihed, idet han forlangte, at Prælaterne først maatte føre Bevis for, at Prædikanternes Forkyndelse af »Guds Ord og Evangelium« var kættersk, og idet han hævdede,

at han som Konge ikke var sat til at dømme Sjælene, og at han som Konge ikke kunde tvinge nogen til at være i Kloster, »hvo som enten vilde gifte sig eller løbe af Kloster, maatte gøre det paa sit eget Æventyr«. Da han tillige ved Adelens Hjælp skaffede sig Supremati i Kirkens Anliggender ved Bestemmelsen om, at Bekræftelser paa Bispedømmerne ikke skulde søges i Rom, men hos Kongen selv, og da han ved Borgerstandens Hjælp paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530, uden at det lykkedes Prælaterne at føre Bevis for Fripræsternes kætterske Lære, havde faaet vedtaget en Lovbestemmelse om Ordets friere Forkyndelse under Ansvar over for Kongen, havde han ved sin snilde Adfærd skaffet den fri Læres Forkyndelse en temmelig fri og uanfægtet Stilling; derimod fik Prælaterne Sikkerhed for Tiendens Ydelse.

At Kongen ikke kunde gaa videre, laa i hele den politiske Stilling; han kunde i Kampen mod Christian II ikke helt bryde med Gejstligheden og sit for største Delen katolske Rigsraad. Christian II havde atter nærmet sig Katolicismen og udsonet sig med Pave og Kejser. 1531 lykkedes det ham endelig al foretage sit store Tog til Norge, hvor han optraadte til Forsvar for den katolske Lære. Da Christian II (s. d.) ved et frækt Brud paa Tro og Love, hvori F. dog synes at have mindre Skyld end hans danske og holstenske Raader, var sat fangen paa Sønderborg, blev Rigets Stilling derved ingenlunde bedre. Sammenholdet mellem de tre Forbundsfæller, Danmark, Sverige og Lübeck, blev mindre; Lübeck begyndte under Jørgen Wullenwever's Ledelse at ville tiltrodse sig egenraadigt Handelsvælde, og F. maatte i sine sidste Regeringsmaaneder ad diplomatisk Vej gøre forgæves Forsøg paa at forsvare den mod Christian II begaaede Troløshed. Vel blev Norge efter sit Frafald til Christian II atter uden større Vanskeligheder bragt til Ro; men det var endnu ikke lykkedes Kongen at faa nogen af sine Sønner anerkendt som sin Efterfølger, før han døde paa Gottorp. Han blev begraven i Slesvig Domkirke.

F. var 2 Gange gift, først (10. Apr. 1502) med Anna af Brandenburg (død 1514), med hvem han havde en Søn, Christian (III), og en Datter, Dorothea (1526 gift med Hertug Albrecht af Preussen), anden Gang (9. Oktbr. 1518) med Sofie af Pommern, der overlevede ham, og med hvem han bl. a. havde Sønnerne Hans (den Ældre), senere Hertug i Haderslev, og Adolf, senere Hertug af Gottorp. Gennem Sønnerne Christian og Adolf er han Stamfader til alle endnu levende oldenborgske Fyrstelinier (Danmark, Grækenland, Rusland, Oldenburg). (Litt.: Huitfeldt, »Kong Fr. I's Historie« [1596]; Allen, »De tre nord. Rigers Historie« [1497 ff., I—V]; Paludan-Muller, »De første Konger af den oldenb. Slægt«; Heise, »Chr. II i Norge og hans Fængsling« i »Hist. Tidskr.«, 4. R. VI; D. Schäfer, »Gesch. v. Dänemark« IV [1523—59]). *A.H-e.*

Frederik II, Konge i Danmark og Norge (1559—88), født paa Haderslevhus 1. Juli 1534, død paa Antvorskov 4. Apr. 1588. Faderen, den senere Christian III, var, da Sønnen fødtes, endnu kun Hertug i Sønderjylland og Holsten, idet Danmark's og Norge's Trone havde staaet ledig siden Frederik I's Død Apr. 1533. Moderen var Dorothea af Sachsen-Lauenburg, hvis yngre Søster Catharine for nylig var bleven gift med Sverige's selvskabte Konge Gustaf Vasa og i dette Ægteskab Decbr. 1533 havde født en Søn, den senere Erik XIV. De to smaa næsten jævnaldrende Fættere vare hinandens fødte Medbejlere. De skulde som voksne ikke blot bejle til de samme Kvinder, men, Konge hver i sin Halvdel af det nu adskilte Norden, føre en blodig syvaarig Krig om det gamle Eneherredømme.

Da Christian III havde erobret Danmark, erklæredes F., kun to **Aar** gl., paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 30. Oktbr. 1536 for Tronfølger. 1542 hyldedes han paa alle Landsting i Danmark, 1548 i Oslo. Som »Tugtemester« for Prinsen ansattes 1541 Professor, senere kgl. Historiograf, Hans Svaning, der forblev i denne Stilling, indtil F. 1552 havde fyldt 18 Aar. Dette var for saa vidt et heldigt Valg, som Svaning var en Mand med udpræget dansk Sindelag og Kærlighed til Danmark's Historie. Men han forstod ikke at bibringe sin Lærling synderlige Kundskaber, hvad denne som voksen tit følte Savnet af. Da Prinsens Undervisning var afsluttet, fik han 1552 til Hofmester Ejler Hardenberg, der under Grevefejden saa tappert havde forsvaret Dragsholm. Denne fik samtidig Dragsholm i Forlening, og to Aar efter tillige det store Malmøhus-Len. Hensigten hermed var, at Prinsen, der nu var 20 Aar, skulde under Ejler Hardenberg's Tilsyn paa Malmøhus øve sig i Kongegerning. Han fik Bolig paa dette Slot, og en halv Snes unge Adelsmænd kom til at udgøre hans Hofstat. Det var under dette Ophold paa Malmøhus, at F. fattede Kærlighed til sin Hofmesters unge Broderdatter, Anna Hardenberg, der tjente i Dronningens Jomfrukammer, og hvem han trods Afstanden i Byrd begærede til Ægte. Denne Tilbøjelighed, der var af dyb og varig Natur, kom til at spille en ikke ringe Rolle i hans senere Forhold.

Oktober 1557 fulgte F. med sin Søster Anna og hendes Mand, Kurfyrst August af Sachsen, til deres Hjem og tilbragte Vinteren i Tyskland. April 1558 vendte han tilbage til Danmark og saa Oktbr. s. A. under et Besøg paa Koldinghus for sidste Gang sin Fader. Thi mærkeligt nok forblev han i de følgende Maaneder rolig paa Malmøhus, skønt Kongen sendte Bud efter ham, Moderen meldte ham Faderens nær forestaaende Endeligt og sluttelig bønfaldt ham i Brev paa Brev om at haste til Kolding. Christian III døde Nytaarsdag 1559. Endnu 5. Jan. var F. kun naaet til Korsør. I en Ligprædiken over F. forklares hans Adfærd ved, at Modvind skulde have hindret ham. Snarere stod den i Forbindelse med, at man samtidig — hvad hans Moder maa vedgaa i et af Brevene — arbejdede ivrig paa Koldinghus paa at faa Anna Hardenberg »lykkelig« gift, førend hendes Bejler blev Konge og kunde hindre sligt.

F.'s Regeringstid falder i to Afsnit. Krigstiden 1559—70, hvor først Ditmarsken erobredes, og senere 1563 — 70 i den »nordiske Syvaarskrig« Striden om Eneherredømmet i Norden udkæmpedes. Derefter en Fredstid 1571—88, hvor alt, hvad Danmark angik, baade udadtil og hjemme, mærkelig trivedes. En ganske lignende Udvikling foregik hos F. selv, først en Rasetid, hvor Anlæg og overflødige Kræfter gærede og brødes, alt imedens der spilledes højt Spil ikke blot med Land og

Rige, men med eget Velfærd og Krone. I denne Tid veksler Indtrykket af F.'s Person mellem en tapper Hærfører og en lad Ubetydelighed, en dumdristig Spiller og et blot Barn i andres Ledebaand. Derpaa følger, efter Freden 1570, en ny Tid, hvor F. er kommen til Ro og nu, modnet til Mand, baade lige over for Udlandet, sine Undersaatter og i sin snævrere huslige Kreds optræder med en vis dæmpet Overlegenhed, der bramfri, ofte klædt i Skæmt, faar alle til at bøje sig, og med sikker Haand løser baade store og smaa Opgaver. De to Billeder ligne kun lidet hinanden. Var F. død i den første Periode, vilde Eftertiden have anslaaet ham omtrent som hans mislykkede Broder Magnus. Hans sidste Regeringstid skaffede ham og hans Riger en ukendt Magtstilling i Europa og anviser ham en ganske egen Plads blandt Danmark's Konger.

Under Syvaarskrigen blev Erik XIV til sidst afsat og indespærret af sit eget Folk. En lignende Skæbne kunde let have ramt hans Fætter F. For at kue Sverige spærrede F. Øresund, men paadrog sig herved Uvilje hos alle Sømagterne og Landene ved Østersøen. Skønt Storm tilintetgjorde den danske Flaade ved Gotland, gik han dog haardnakket videre ad samme Vej. Hans Adel svigtede ham og tænkte paa Valget af en anden Konge. Bittert tog han til Valgsprog: »Treu ist Wildpret«. Til sidst maatte han finde sig i at faa til Rigens Hofmester sin mest forbitrede Modstander, den landflygtige Peder Oxe, der engang endog havde udlovet 10,000 Rdl. til den, der vilde dræbe Kongen. Nytaarsdag 1570 truede F. Rigsraadet med at ville nedlægge Regeringen og gaa sin Vej. Ved Freden i Stettin 13. Decbr. s. A. opnaaede han kun at se Kalmar-Unionen, hvorfor han havde kæmpet, ophævet for bestandig.

I samme Tidsrum bejlede F. forgæves til Dronning Elisabeth af England, Christian II's Datterdatter Renata af Lothringen, Maria Stuart af Skotland o. fl. Tilbud fra Erik XIV krydsede hans, og Rygterne fra Danmark om »Adelsmandens Datter« bidroge vel ikke til at anbefale F. Selv optraadte han halvt ivrig, halvt modstræbende og forspildte i hvert Fald stadig sine Omgivelsers ivrige Bestræbelser. At en Hovedhindring har været hans vedblivende Ønske om at ægte Anna Hardenberg, synes utvivlsomt. Men dette Forhold er i øvrigt ikke ganske klart. Hendes Farbroder Ejler Hardenberg ophøjedes til Rigens Hofmester, men maatte atter saa brat give Afkald paa sin Stilling og alle sine Forleninger, at man har ment kun at kunne forklare dette ud fra hans Modstand mod Broderdatterens Giftermaal med Kongen. Om Anna Hardenberg's egne Følelser og Stilling til Sagen vides intet.

Novbr. 1571 modtog F. paa Nykjøbing Slot Besøg af sin Faster Elisabeth, hendes Mand Hertug Ulrik af Mecklenburg og deres 14-aarige Datter Sophia. Enden paa det blev en Forlovelse mellem den 37-aarige Konge og hans unge Kusine. Sammen med sine tilkommende Svigerforældre og Frøken Sophia drog han derefter Nord paa, for at de kunde bese Landet og vende hjem over Koldinghus. »Men der han drog fra Odense, da var han ret bedrøvet og klagede haardt, hvorledes hans Samvittighed trykkede ham, og sagde, at han kunde ikke give sig tilfreds, før han kom Anna til Orde, at han kunde høre hendes egne Ord, om hun havde og villet give den Sag over med en god Vilje«.

Hertuginde Elisabeth søgte forgæves at tale F. herfra og overbevise ham om, at »det vilde ikke skikke sig, at han talte med hende«. Til sidst maatte hun dog tilbyde selv at ville tage til Anna Hardenberg og indhente dennes Samtykke. Mødet mellem de to Kvinder fandt Sted paa Hønborg Slot nær ved Snoghøj og er beskrevet i et endnu bevaret, højst mærkeligt Brev fra Anna Hardenberg til Birgitte Gøye. Den bekymrede Moder og Svigermoder udførte sit Hverv saa vel, at hun vendte tilbage med dobbelt Forsikring. Anna Hardenberg havde ikke blot givet Kongen hans Løfte tilbage, men tillige lovet nu selv at ville ægte en anden. 20. Juli 1572 stod F.'s og den 14-aarige Sophia af Mecklenburg's Bryllup paa Kjøbenhavn's Slot. Dagen efter kronedes hun til Dronning. Et halvt Aar efter (11. Jan. 1573) ægtede Anna Hardenberg en af Hofsinderne fra Malmøhus, nu Rigsraad, Ejer af Bregentved m. m. Oluf Mouritsen Krognos. Denne døde allerede i Sommeren 1573, og Anna Hardenberg levede derpaa 16 Aar stille som Enke, indtil hun bortkaldtes 15. Febr. 1589, et knapt Aar efter hendes kongelige Bejlers Død.

Forholdet mellem F. og Sophia blev meget lykkeligt. En hjertelig Forstaaelse udviklede sig mellem dem trods Aldersforskellen og bares oppe af F.'s Trofasthed. F. er en af de faa Konger af det oldenborgske Hus, der ikke vides at have levet i nogen illegitim Forbindelse. Det lykkelige Samliv mellem Forældrene prægede ogsaa Forholdet til Børnene og straktes videre til Bedsteforældrene i Mecklenburg. Herhen sendtes de nyfødte Børnebørn for at opfostres som spæde; Breve, Gaver og Besøg veksledes uafbrudt mellem de to Hoffer. Hertuginde Elisabeth af Mecklenburg døde under et Besøg paa Gedser paa sin Fødselsdag 14. Oktbr. 1586.

Fra 1571 sigtede F. efter et nyt politisk Maal, endnu dristigere end Nordens Enhed: Herredømmet paa alle de Have, der beskyllede Danmark og Norge. Det lykkedes ham at naa dette Maal. Ved Hjælp af en stærk Flaade, hvoraf større Afdelinger stadig vare udkommanderede, holdtes Havene ryddelige for Sørøvere, det forbødes fremmede at sejle Nord om Norge, Fyr tændtes paa Skagen, Anholt og Kullen, en forhøjet Told krævedes for at passere Øresund, alle fremmede Skibe maatte stryge Topsejl for danske Orlogsmænd og for Tegnet paa det danske Herredømme: det nyopførte prægtige Kronborg. At Danmark-Norge saa uomstridt vandt dette Herredømme paa Havet, laa i gunstige politiske Forhold. Hansestædernes Magt var brudt, Hollændernes svækket i Opstand mod Spanien, England's endnu ikke udvokset. Den største Sønation endelig, Spanien, spildte sin Kraft (den uovervindelige Flaade) i Kamp mod England, førend Angrebet rettedes mod Norden.

I denne anden Periode af F.'s Regering (1571—88) ansaas Danmark-Norge med Føje for en af Europa's mægtigste Stater, nød Stormagts Rang og Stormagts Rettigheder. Indadtil vare Forholdene lige saa gunstige, i det mindste for Danmark's Vedkommende; Norge opdagedes som bekendt først ret af hans Søn Christian IV. Men Danmark blomstrede

som ingen Sinde før. Gode Aaringer, driftig Virksomhed, nybyggede Gaarde, dygtige Mænd paa alle Omraader myldrede frem med en ukendt Frodighed. Det vilde være lige saa uberettiget at give F. Skyld for alt dette som at nægte ham Part heri. Skønt han tilsyneladende traadte helt i Skygge, udøvede han en stille Magt af betydelig Styrke og Omfang. Han besad den ypperste af kongelige Egenskaber: at kunne opdage Storheder og døje dem om sig. Han kunde ikke blot lade Mænd som Johan Friis, Niels Kaas, Kristoffer Valkendorf, Herluf Trolle, Otto Rud o. s. v. komme frem. Men han kunde overlade Anførselen over Hæren, som han selv brændte af Lyst efter og mente sig skikket til at føre, til Daniel Ranzau; han kunde antage Peder Oxe, der havde sat en Pris paa hans Hoved, til Rigens Hofmester; han kunde holde sin Haand over en Vildbasse som Mogens Heinesøn, han kunde trods al Tyge Brahe's Vanskelighed og Kantethed i Optræden finde sig i ham, ja i ham fremlokke en Stjerne af første Rang. Aldrig har nogen Tidsalder i Norden været Vidne til saa ædel en Kappestrid som den mellem de to Genbobygninger Kronborg og Uranienborg. Begge Bygherrer virkede Haand i Haand, F. støttede sin Lensmand med kongelig Gavmildhed.

Maaden, hvorpaa F. udøvede sin Magt, var en Blanding af godlidende Velvilje og en naturlig Takt for den Grænse, der ikke maatte overskrides. Naar dette indtraf, greb han ind med et selvstændigt Ryk, en uventet Afgørelse, en susende Tilrettevisning, der ikke var til at tage fejl af, men heller ikke strakte sig videre, end den netop skulde. Det var denne Maade at være paa, der i sin tidligere ufuldkomne Form kunde give hans Færd skiftevis Præg af Heftighed og Slaphed. Den Lejlighed, hvor han i sin Velmagt efter alles Vidnesbyrd sikrest og stærkest udøvede sin Magt over Sindene, var ved Drikkebordet. Han var uimodstaaelig som gæstfri fornøjelig Vært. Ved et Bæger Vin formaaede han baade at vinde sin Mand og faa sagt ham sin Mening. Betegnende for Forholdet ved hans Hof var, at han efter Bordet jævnlig gav den fælles Munterhed frit Løb ved Udraabet: »Kongen er ikke hjemme«. Men endnu mere betegnende for F. var det dog, at han var i Stand til at sige Stop i rette Tid ved Kontraordren: »Kongen er kommen hjem igen«. Medens Christian IV senere jævnlig maatte bæres bort fra Bordet af sine Drabanter, synes F. med Anstand at have kunnet bære en Rus. Med Rette hed det derfor i den sidste Folkevise om hans Regerings Begyndelse:

Kong Frederik han sidder paa Koldinghus,
Med Riddere og Svende han drikker god Rus.

Og siden i hans Eftermæle:

Han holdt Kollats med Adelen sin
Og gjorde dennem lystig og glader,
Og drak med dennem den sødeste Vin
Som Landsens Herre og Fader.

Drik var F.'s Styrke, men medførte hans Svaghed. Anders Sørensen Vedel havde uden Tvivl Ret, naar han 5. Aug. 1588 — samme Dag som F. med stor Pragt begravedes i Roskilde Domkirke i Christian I's Kapel — udtalte sig saaledes i Ribe Domkirke om sin kongelige Velynder: »Man mener vel, at dersom Hans Naade kunde haft Aarsag for fremmede Fyrsters og udlændiske Legaters og andre sine gode Mænds daglige Omgængelse, at holde sig fra den almindelige skadelige Drik, som nu over al Verden iblandt Fyrster og Adel og den menige Mand alt for meget gængs er, da syntes det for menneskelige Øjne og Tanker, at Hans Naade kunde levet mangen god Dag længere. — Men dette er nu forgæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag«.

F. og Sophia havde følgende 7 Børn: Elisabeth (født 1573), Anna (født 1574), Christian (født 1577), Ulrik (født 1578), Augusta (født 1580), Hedevig (født 1581) og Hans (født 1583). (Litt.: A. S. Vedel, »Ligprædiken over F.« [1588]; P. H. Resen, »Kong Frederichs II's Krönicke« [1680]; E. C. Werlauff, »Sophia af Meklenborg« [»Hist. Tidsskr.« III, 1841 og særskilt]; Fr. Krarup, »Kong. F. II's Ægteskabs-Forhandlinger« [»Hist. Tidsskr.«, 4.R. II, 1872 og særskilt]; C. F. Bricka, »Kong F. II's Ungdomskærlighed« [1873]; Troels Lund, »F. II« [i »Museum« 1891, I, 31 ff.]; »Biogr.-Leks.« V, 288 ff.). *Tr. L.*

Frederik III, Konge i Danmark og Norge (1648—70), Søn af Kong Christian IV og Anna Cathrine af Brandenburg, født paa Haderslevhus 18. Marts 1609, død i Kbhvn. 9. Febr. 1670. Han var yngre Søn, og længe varede det, før der aabnede sig Udsigt for ham til at bestige Tronen. Han fik en god Opdragelse, tilegnede sig alsidige og solide Kundskaber, og tidlig fremtraadte hos ham en Interesse for Læsning og videnskabelig Syssel, der var et Særsyn hos en Mand af hans Slægt, men som han udviklede og bevarede hele Livet igennem. 1624 — 26 opholdt han sig ved Sorø Akademi, 1629—30 var han i Udlandet, i Frankrig og Friesland. Derefter stod han i en Alder, der muliggjorde selvstændig Handling, og gennem Stillinger, der allerede i Barneaarene havde ophobet sig om ham, ventede der ham rig Lejlighed til omfattende Virksomhed. Tidlig havde Faderen søgt at skaffe ham en anselig Fremtid ved at sikre ham en betydningsfuld fyrstelig Stilling ved Rigets Sydgrænse, og endnu i 1630'erne fulgte Lykken hans og Faderens Planer om Udvidelse af den alt vundne Magt over nordtyske Lande. Uagtet Freden i Lübeck ogsaa berørte F.'s Interesser stærkt, blev han dog 1634 Ærkebiskop i Bremen, og Aaret efter fik han Verden's Stift i sin Besiddelse. Men da fremkaldte Krigen mellem Danmark og Sverige en afgørende Forandring. Alt, hvad der var vundet S. f. Elben, gik tabt. Direkte Forhandlinger med Sverige efter Brømsebro-Freden skaffede ham ikke Landene tilbage, og 1647 gav han definitivt Afkald paa sine Bispedømmer. Disse Aar havde bragt ham rige Erfaringer, der havde præget og modnet hans Personlighed, men det var væsentlig gennem de alvorligste Vanskeligheder og Kampe, at han havde naaet sin Udvikling. I de forholdsvis lykkelige Aar havde Styrelsen af de forskellige tyske Lande ikke været let; den storpolitiske Stilling var stadig utryg, og i de indre Forhold forbitredes F. af Stridigheder med Stænderne, over for hvilke han optraadte med stor Skarphed. Under Svenskekrigen var han ikke heldig. Tidlig i 1644 udnævntes han til Generallissimus og Præsident for Krigsraadet i Gluckstadt, men hverken medens han stod i Hertugdømmerne, eller da han i December s. A. fulgte efter Wrangel mod Nord og forenede sig med Anders Bille, lykkedes det ham at gøre

Fjenden væsentligt Afbræk. Forholdenes store Vanskelighed og Hensynet til paa een Gang at beskytte Marsklandene og forebygge, at Svenskerne toge Bremen, hvilket sidste dog alligevel skete, anføres som Undskyldning for, at han fik udrettet saa lidt. Men samtidig var det kommet til et Sammenstød mellem F. og den danske Rigsmarsk Anders Bille. Under Fællesoperationerne i Jylland ved Nytaarstid 1645 vare de blevne uenige om Krigsplanen. Der forblev en Brod i begges Sind; for første Gang var Prinsens Virksomhed for Alvor bleven forflyttet fra tysk Grund til Danmark, og straks var han tørnet sammen med den mægtige danske Adel, repræsenteret i Rigsmarskens Person.

I 1630'erne havde der været Forhandlinger om et Ægteskab mellem F. og Dronning Christina af Sverige; de førte ikke til noget, og 1640 forlovede han sig med Sofie Amalie, Datter af Hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg. 1. Oktbr. 1643 stod deres Bryllup. To stærke, vidtforskellige Personligheder stode fra nu af ved hinandens Side. F. skildres allerede i sin tidlige Ungdom som indesluttet og tavs. Han var mere indadvendt end udadvendt og havde ringe Sans for ydre Adspredelser og livlige Forlystelser; stille Studier vare hans Glæde og kunde vække hans livlige Interesse. Stærke Lidenskaber besad han, men vandt i Aarenes Løb stor Evne til Selvbeherskelse. Han afholdt sig fra stærke Drikke, og af uægte Børn kendes kun Ulrik Frederik Gyldenløve, der var født før hans Ægteskab. Nu fik han til Hustru en 20 Aar yngre Kvinde, livsglad og levelysten, med stærke Lidenskaber og med Krav paa Festligheder og støjende Fornøjelser. Dybere indbyrdes Sympati skabtes vanskelig her, men de mødtes i fælles Ærgerrighed og Krav om Magt. Sofie Amalie var Søster til Fyrster med bestemt udprægede enevældige Tendenser, hun havde Evne som Vilje til at lade sit kraftige Initiativ indvirke paa sin Husbond, og under dennes lange Overvejelser, der ingenlunde altid skabte en fast Besluttethed, var der god Plads for en energisk Paavirkning. F.'s Kampe i Ungdomsaarene lagde ham det nær at haabe paa en Tid, da alle Skranker for hans Magt kunde ryddes til Side; han havde udpræget dynastiske Interesser; Minder om Sammenstød med tyske Stænder og mægtige danske Adelsmænd sade fast; tyske Raadgivere, for hvem en stærk Fyrstemagt var det ideelle Modstykke til en dansk Valgkonges beklippede Myndighed, stode ham nær. Saaledes førte Karakter og Livsvilkaar allerede tidlig Prins F. og hans Hustru frem mod de samme enevældige Idealer, der brød saa stærkt frem i det samtidige Vesteuropa.

Under Uvisheden med Hensyn til sine tyske Landes Skæbne og fra det Øjeblik af, da Forlovelsen med Sofie Amalie var kommen i Stand, havde F. vist en stigende Interesse for at vinde Magt inden for det danske Rige; Juli 1647 havde han faaet en fast Virksomhed der, idet han blev Statholder i Hertugdømmerne med Bopæl i Flensborg, og snart saa han store Muligheder aabne sig for sin Fremtid. Længe havde hans ældre Broder, Tronfølgeren Hertug Christian, været svagelig, og Udsigten til, at han vilde faa Børn, været saare ringe. Alligevel havde F. 1642 og 1643 sikret sig betydelige Dele af Hertugdømmerne for det Tilfælde, at Broderen skulde efterlade sig Arvinger eller blive Konge. Siden gaar han videre og søger at opnaa et subsidiært Tronfølgervalg, skønt Broderen endnu er i Live. Og da saa Prins Christian dør Juni 1647, kommer det Øjeblik, da F. endelig opgiver Kampen for at faa sine Bispedømmer tilbage, utvivlsomt paavirket af Hensynet til, at den danske Adel vitterlig nærede Frygt for, at Striden om Stifterne, hvis han valgtes til Konge, skulde hidføre en ny Krig med Sverige. Saaledes var Prins F.'s Stræben for længst rettet mod Kronen, men intet Kongevalg var foretaget, da Christian IV døde 28. Febr. 1648.

Maanederne efter den gamle Konges Død vare en Kamptid, og fra det Øjeblik af, da han 7 Dage efter Faderens Død naaede til Kjøbenhavn fra Flensborg, var Striden om Valget og dets Vilkaar i standende mellem ham og Rigsraadet. Først 3. Maj endte de lange Forhandlinger, og 6. Juli fandt Hyldingen Sted; 23. Novbr. kronedes F. og hans Dronning. Modstanden mod hans Valg havde langt mindre faaet positive Udtryk end været til Stede som en Stemning inden for de mægtige Adelskredse. Man vidste der god Besked med hans enevældige Myndighedslyster, man frygtede Indflydelsen fra Sofie Amalie og fra Raadgivere som Dietrich Reinking, Christoffer Gabel og Theodor Lente; ogsaa paa denne Side mindedes Striden med Anders Bille. Trods Splittelsen inden for Adelen slap F. da ej heller uden de haardeste Vilkaar. Hans Fordring om at faa Norge's Rige overleveret efter Arveretten lykkedes det ham ikke at gennemføre; han maatte erkende sig for valgt der saavel som i Danmark. Haandfæstningen bandt ham paa alle Punkter, og flere Bestemmelser viste Adelens Frygt for, hvad der kunde ventes af ham.

F.'s Kongetid falder i 2 Afsnit, Vendepunktet er Svenskekrigen, der baner Vej for Suverænitetens Indførelse; Adelsvældens sidste Dage følges af Enevældens første Tiaar. I Aarene indtil 1651 er Kampen med Svogerpartiet Midtpunktet. I dette Aar forlader Korfits Ulfeldt som Flygtning Danmark, medens Hannibal Sehested opholder sig i Unaade udenlands. Allerede paa dette Tidspunkt var Kongemagten kendelig stærkere, end da Haandfæstningen underskreves; men denne Magtforskydning, der siden fortsattes, beroede ikke saa meget paa en bevidst og konsekvent Politik fra Kongens Side som paa en stilfærdig Gliden af sig selv. Adelen var i Opløsning, de andre Magtfaktorer svage; Hoffet bandtes ikke af Slægthensyn til mægtige indenlandske Adelsmænd, men knyttet med stærke Traade til det enevældige Braunschweig levede det sit eget Liv for Kongeparrets Interesser. Uden noget direkte Brud med sine Forpligtelser forstode Kongen og hans Raadgivere til det yderste at udnytte al den Myndighed, der var levnet Kongemagten; de faa Reformer, der saa Lyset, skyldtes deres Initiativ, Udenrigsstyrelsen laa væsentlig hos Kongen. Men i det stille vokse de enevældige Tendenser, de vise sig i den stigende Benyttelse af fremmede Raadgivere; Interessen for Norge's Anerkendelse som Arverige er stadig levende. Paa en hidtil ukendt Vis former der sig om Kongeparret et Hof efter europæisk Mønster. Selv om Dronningens Fester endogsaa en enkelt Gang rev Kongen med sig og lod ham forsømme alvorlige Forretninger, fremtraadte dog dette Hof

næsten som en Trudsel over for Rigsraadet. »Hoffet drager til sig; Hoffet bliver en Magt«, hvis Interesser føles i Modstrid med Raadets, og hvor det er muligt, undlader Kongen ethvert Hensyn til dettes Ønsker. Man sporede ny Tings Frembrud af den stigende Opløsning, men uvist og uklart var alt, endnu kun i uberegnelig langsom Vorden. Da kommer Krigen med Sverige 1657.

Kongen har et Hovedansvar for Krigserklæringen. Aarsagerne til Rigets Svaghed vare gamle, men uden modent eller forsynligt Overlæg kastede hans Beslutning Landet ind i den fortvivlede Kamp i et Øjeblik, hvor den største økonomiske Nedgang traadte grelt frem paa Baggrund af en social Opløsning. Hans Trang til Selvvilje fik her for en Gangs Skyld et Udtryk, der drog Rigsraadets Flertal med sig. Men medens Krigens Resultat blev Rigets Sønderlemmelse og fuldstændige Forarmelse, saa fandt Kong F.'s vaagne Selvhersker-tendenser og dynastiske Interesse her omsider den Baggrund, hvorfra der kunde voves og vindes. Allerede under Krigens første Afsnit tog han de faste Skridt frem mod en Magtudvidelse. Da den gottorpske Hertug ved Roskilde-Freden havde faaet Suverænitet over sin Del af Slesvig, skaffede Kongen sig det samme for sig og sine Arvinger i den kongelige Del. Bornholm fik han siden til Arv og Eje i sin Slægt, og medens Rigsraadet trængtes mere og mere til Side for de fremmede Raadgivere og Venner, tiltog mellem disse de tyske Officerers Tal. Saa kom den anden Krig og bragte Kong F. den fortjente Folkeyndest for kongeligt Mod og mandig Udholdenhed. Han skænkede Kjøbenhavn Privilegierne og knyttede Stadens Borgerskab nøje til sig, ja vakte hos hele Rigets Borgerstand Tanker om, at Kongen vilde være Føreren i den stadig voksende Kamp mod Adelens fordærvelige Overvælde. Regeringsforandringen 1660 blev kun for en Del F.'s eget Værk; ind i en Række Aarsager, der havde Rod dybt i Folkets Historie og i en lang social og politisk Udvikling, greb han med klog og resolut Benyttelse af Lejlighed og Personer. Men saa lidt som han havde været i Stand til at opbygge en Politik paa et Fundament af klare Principper, saa lidt var han overlegen nok til at kunne skabe helt forfra eller til at kunne benytte de frugtbare Spirer, der fandtes. Hans Stræben efter Enevælden var vel i Samklang med, hvad der rørte sig ude i Europa, men for ham selv »var det hele nærmest et Spørgsmaal om Formaalstjenlighed og Magt«. Han blev i høj Grad dreven frem af en energisk Dronning og af beslutningskraftige Raadgivere, men de, der handlede offentlig for ham, følte sig trygge ved at vide ham bag sig. Derimod sveg han enhver Forventning om Forstaaelse af den Trang til et vist Maal af folkelig Medregering, der var et Element i den store Opløsning, der havde muliggjort hans Statskup. Han skred resolut frem til den ubetingede Enevælde, da han saa Mulighed derfor. Han agtede ikke paa Borgerstandens Ønsker, han slog haardhændet Adelens Misfornøjelse ned.

Den 16. Oktbr. 1660 fik han sin Haandfæstning kasseret, 18. Oktbr. og 15. Novbr. s. A. hyldedes han som Arvekonge, 10. Jan. 1661 fik han ved »Arveenevoldsakten« af Stænderne overdraget Arveret, Suverænitet og absolut Regering, og 14. Novbr. 1665 blev hans Underskrift paa Kongeloven den endelige Fuldbyrdelse paa Værket.

De sidste 10 Aar af F.'s Regering optoges af det store Arbejde paa den Reorganisation og Omdannelse af Regering og Administration, som allerede i Efteraaret 1660 var paabegyndt og ved den ny Tingenes Orden saavel som de bestaaende Forfatningsrammers Bristning gjordes paatrængende nødvendig. Kongens stærke og levende Interesse spores her overalt; selv hvor Yndlinge som Christoffer Gabel og Tillidsmænd som Peder Reedtz, Henrik Bjelke, Hans Schack og Hannibal Sehested eller siden Peder Schumacher overtoge en stor Del af Arbejdet, havde Kongen sin Haand med deri, og fremfor alt vaagede han over, at hans Kongevælde sikredes og omgærdedes. Kollegialordningen indførtes, den dømmende Magt udskiltes paa det øverste Trin fra Administrationen, men som Kongen resolverede efter Kollegiernes Indstillinger, saaledes mødte han selv i Højesteret som Præses og fældede ofte Domme der. Lensstyrelsen forsvandt og afløstes af Amter; de fastlønnede Amtmænd udnævntes alle af Kongen. Finanserne søgte man paa enhver Vis at bringe paa Fode, og medens Skattebyrden efter de andre Stænders stærke Krav ogsaa af F. paalagdes Adelen, fik borgerlige Mænd Adgang til Kollegierne og Udsigt til at naa lige saa højt i Embeder og Indflydelse som Adelen. Denne Stand var ramt haardest ved Regeringsforandringen, og aldrig svandt Kongens Mistillid og Uvilje mod den. Der sporedes vel svage Tegn paa, at ogsaa de lavere Stænder med Uvilje saa sig berøvede enhver Indflydelse paa Landets Styrelse; Kjøbenhavn's Borgere vare misfornøjede med Kastellets Anlæggelse, der var som en Trudsel mod dem, men det gode Forhold mellem dem og Kongen bevaredes dog. Anderledes var Forholdet til Adelen; F. havde taget dens vigtigste reelle Privilegier, og fra først til sidst sigtede han bevidst mod dens Undergang. Kun de danske Adelsmænd, der bestemt sluttede sig til ham og støttede den ny Enevælde, vandt hans Gunst og fik hans Støtte til Gengæld; haardt ramte han enhver, der tilsidesatte den skyldige Respekt over for Kongen. Retssagerne mod Kaj Lykke, Korfits Ulfeldt og Gunde Rosenkrantz skræmmede al Opposition tilbage, og netop i dette Forhold fremtraadte de haardeste Sider i F.'s Karakter. Den Enevælde, han havde taget, udøvedes ellers ikke haardt eller despotisk.

Ved Siden af sin stadige Deltagelse i sit Lands Regering, hvor alle Traade jo nu med een Gang vare samlede alene i hans Haand, plejede Kong F. til sin Død de Interesser, han fra ung af havde følt sig dragen til. Teologiske Emner syslede han gerne med og paahørte med Udholdenhed spidsfindige teologiske Diskussioner. Han interesserede sig for nordisk Oldkyndighed og søgte at følge med Tormod Torfesen's (Torfæus) Arbejder. Men endnu videre gik dog hans Sans for Naturvidenskaberne; den førte ham til at nære Planer om at udgive Tyge Brahe's samlede Værker, men paa den anden Side følte han Glæde ved den mystiske fantastiske Side af Datidens Naturstudier. Den italienske Læge og Kemiker Francesco Borri blev hans Yndling, og med ham tilbragte Kongen mange Timer i Samtale om Borri's Fantasier om »de

vises Sten« og om Kunsten at gøre Guld, hvortil mange Penge af Kongens Kasse medgik. Midtpunktet for alle disse Sysler blev den Bogsamling, som F. skabte, og som blev Oprindelsen til det store kgl. Bibliotek. Dog ikke alene paa Bøger samlede han med Forkærlighed, men ogsaa paa Kunstsager og Rariteter.

F. havde saaledes ført et maadeholdent Liv fyldt med Interesser, der gjorde det vidtforskelligt fra hans Faders. Alligevel blev han ikke saa gammel som denne. Allerede 1670 døde han efter 3 Dages smertefuldt Sygeleje ikke fuldt 61 Aar gl.; 4. Maj s. A. begravedes han i Roskilde Domkirke. Foruden Ulrik Frederik Gyldenløve efterlod han sig 6 Børn med Sofie Amalie, 2 Sønner og 4 Døtre. Af Sønnerne blev den ældste, Christian (født 1646), hans Efterfølger paa Tronen, den anden, Jørgen (født 1653), ægtede siden Dronning Anna af Storbritannien. Den ældste af Døtrene var Anna Sofie (født 1647), gift med Kurfyrst Johann Georg af Sachsen. Senere fødtes Frederikke Amalie, gift med Christian Albrecht af Gottorp, Vilhelmine Ernestine, gift med Kurfyrst Karl af Pfalz, og Ulrikke Eleonore, gift med Karl XI af Sverige. (Litt.: R. Nyerup, »Efterretninger om Kong Frederik III« [Kbhvn 1817]; P. W. Becker, »Samlinger til Frederik III's Historie« I—II [Kbhvn. 1847—57]; »Hist. Tidsskrift« V. R. VI; I. A. Fridericia, »Adelsvældens sidste Dage«[Kbhvn. 1894];» Biogr.-Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik IV, Konge i Danmark og Norge (1699—1730), Søn af Christian V og Charlotte Amalie af Hessen, født paa Kjøbenhavn's Slot 11. Oktbr. 1671, død i Odense 12. Oktbr. 1730. Hans Opdragelse var mangelfuld; af positive Kundskaber fik han kun faa og naaede end ikke blot nogenlunde Sikkerhed i dansk og tysk Retskrivning, langt mindre i fransk. Hans Hofmester var Vicekansleren Michael Vibe, hans vigtigste Lærer Tyskeren Cassius; men denne sidste paatrykte Undervisningen et bestemt tysk Præg, der gjorde sit til, at der aldrig hos F. vaagnede en Interesse for dansk Nationalitet, der strakte sig ud over det rent statslige Begreb.

1692—93 foretog han en lang Udenlandsrejse. Vejen gik over Tyskland til Italien, hjem over Frankrig og Holland. Stor Udvikling eller Berigelse gav Turen ham ikke; hans Sans for aandelige Nydelser forblev uvakt, Kunst og Videnskab drog ham nu saa lidt som siden, hvorimod hans praktiske Sans vel lod ham indhøste en Del Erfaringer ved det meget ny, han hørte og saa. Men samtidig gav Rejsen Stødet til Udvikling af en allerede fremtrædende stærk Sanselighed. En Gang senere i sit Liv (1708—09) vendte han tilbage til Italien, men ogsaa da var Udbyttet væsentligst Adspredelse.

5. Decbr. 1695 ægtede han Louise af Mecklenburg, men hurtig ked af hende optoges han snart af Forhold til andre Kvinder. I de Aar, der endnu hengik, før han blev Konge, savnede han stærkt virkeligt Arbejde. Thi trods de daarlige Kundskaber følte han en alvorlig og energisk Trang til Virksomhed, der kun daarlig tilfredsstilledes ved den ringe Forberedelse til Kongegerningen, som Faderen gav ham ved kort før sin Død at lade ham deltage i Konseillets og Højesterets Møder. Allerede nu indsaa han, hvor uheldig Opdragelsen havde været, han arbejdede møjsommelig paa ved Selvstudium at oprette det forsømte og følte, da Faderen døde, sikkert Glæde over at se et stort Arbejde for sig.

1699 besteg han Tronen, og næsten straks stod han midt i den store nordiske Krig. Kampen mod Holsten-Gottorp og Sverige var, som Stillingen havde udviklet sig, uundgaaelig, og det maatte ses som en Hovedopgave for dansk Politik at sprænge den Koalition, der klemte og truede fra Syd og Øst. At Kampen optoges, kan saaledes ikke dadles, men Krigen var ikke ordentlig forberedt. F.'s Ledelse savnede saavel Feltherretalent som personlig Overlegenhed, ligesom hans seje Fasthed undertiden nærmede sig uheldigt Stivsind. Hans Politik kunde være baade snæver og smaalig, og det skyldtes særlig den almindelige politiske Udviklingsgang, at Freden i Frederiksborg gav saa gunstigt et Resultat.

Men dog maa det fremhæves, at hans Udholdenhed i Kampen mod Gottorp og seje Vilje til at frembringe og opretholde Slesvig's Indlemmelse var værdifuld og havde en Hovedandel i, at der efter hans Død fulgte en Række Aar, hvor Danmark's Stilling udadtil i det væsentlige var betrygget.

I den indre Styrelse fremtræde de Egenskaber, der sikre F. en anselig Plads inden for de oldenborgske Konger, selv om han maalt med større Maalestok ikke naar over Jævnmaalet. Hans Evner vare ikke ringe, og en sikker Hukommelse støttede dem. Vigtigst var en utrættelig Arbejdslyst og Arbejdskraft. Hans personlige Deltagelse i Styrelsen var omfattende; Lyst og Pligtfølelse dreve ham i lige Grad til at beskæftige sig med enhver Slags Regeringssager. Det var hans Vilje at skaffe sig selvstændig Kundskab om alt, han frygtede ikke noget Arbejde for at naa dertil. Han var jævnlig paa Rejser rundt om i Rigerne, hjemme var der den største Orden og Grundighed i hans støtte daglige Deltagelse i Styrelsen. Pligtfølelsen, der laa bagved, bundede i stor Respekt for Kongegerningen, han vilde, at enhver af hans Undersaatter skulde vide, at Kongen vaagede over hans Tarv og kunde blive hans Tilflugt. Et smukt Udtryk herfor var den lette Adgang, man havde til ham med Bøn eller Klage. Han var jævn og naadig mod alle; fik Menigmand ham ikke i Tale, naar han færdedes i Slotsstaldene, tog han imod mundtlige eller skriftlige Henvendelser paa bestemte Tider og paa en Vis, der omhyggelig hindrede uheldige Mellemmænd.

Saaledes var han i nær Overensstemmelse med Grundprincippet for den Enevoldsmagt, han havde taget i Arv, og om hvilken han nærede de samme ophøjede Forestillinger som hans Fader og Bedstefader. Men Svagheder fremtraadte jævnsides de gode Egenskaber. Hans Vogten paa sin Magt kunde være ængstelig og lidenskabelig mistænksom. Han arvede Skinsyge og Had til den danske og holstenske Adel og efterlod den om muligt endnu mindre velbegrundet til sin Søn. Han frygtede til sine Tider alt for stor Indflydelse fra Raadgivere paa en Vis, der gjorde hans egne og deres Beslutninger usikre. Men dernæst byggedes der ikke paa den alsidige og redelige Flid et Overblik, der kunde skabe store, indgribende Resultater, saa lidt som Nybegyndelser, hvor slige

maatte kræves. Han havde vel enkelte større Reformplaner, men de gennemførtes kun daarlig. Saaledes gik det Arbejdet paa at skaffe Danmark en Landmilits som den norske, saaledes med Vornedskabets Ophævelse. Landmilitsen kom 22. Febr. 1701, Vornedskabet paa den sjællandske Øgruppe ophævedes 21. Febr. 1702. Men hverken blev Landmilitsen heldig organiseret eller gennemført, ej heller fik den store Landboreform de Virkninger, der laa i Kongens Hensigt. Hans Blik kunde se klart i en stor Sag een Gang, men snart sløredes Synet. Det blev til en Halvhed, der banede Vej for det rene Tilbageskridt.

Snæver var ogsaa Betragtningen af de saare vigtige Forhold i Slesvig. Den statsretslige Indlemmelses Betydning havde F. forstaaet og kraftig sikret; han forstod Nytten af en administrativ Sammensmeltning, men virkede ikke for en saadan. Og absolut blottet for Interesse for den danske Nationalitet i Slesvig gjorde han intet for at værge den mod Tyskheden, der dog blev den farligste Bro til Holsten. Hans Synspunkt var rent dynastisk, for ham var alt naaet ved den statsretlige Enhed.

Snæverheden i F.'s Interesser er ikke blot her iøjnefaldende. Han stod uforstaaende over for alle Aandslivets vigtigste Sider, hemmede det vel ikke, men gjorde uendelig lidt derfor. Det er som Modsætning til Sønnens Tvangsreligiøsitet, at han ufortjent er set som Holberg's og den danske Skuepladses Velynder. Hvad der kunde virkes, var for lidt positivt og praktisk til at fængsle hans Interesse. Hellere støttede han Arbejder paa religiøst Omraade. Han var selv troende og tidlig interesseret for Missionsvirksomhed. Fjern fra al Pietisme brugte han vel Pietister, hvor han mente, de vare paa deres Plads; men naar han 1730 udstedte en saare streng Helligdagsanordning, var det langt mindre en virkelig Svingning over til Pietismen, der ledede ham, end det var under Tryk af Sorgen i det personlige Liv og Anger over sædelige Forsyndelser, at han dreves til at imødekomme den frembrydende tunge Religiøsitets Fordringer. Sundere vare hans Bestræbelser for Almueundervisningen, der dengang væsentlig saas ud fra den religiøse Oplysnings Synspunkt; de 240 ny Skoler paa Ryttergodset skyldtes hans personlige Interesse.

Kong F. delte ganske sin Tidsalders Betragtning af Enevældens guddommelige Udspring og uendelig høje Værdi. Men han forstod ogsaa efter storeuropæisk Forbillede at skille skarpt mellem Kravet til sin egen og til andres Moral, og meget stærke vare de Anker, der kunde rettes mod hans sædelige Vandel.

Hans Forhold til Dronningen blev hurtig ødelagt, °S efter Samliv med forskellige lod han sig 1703 vie til venstre Haand til Frk. Viereck, Datter af den preussiske Gesandt i Kjøbenhavn. Hun døde dog snart efter, men senere blev Frk. Schindel en Tid lang hans Frille. 1711 saa han Anna Sofie Reventlow, blev forelsket i hende og bortførte hende Aaret efter. Ogsaa hende ægtede han til venstre Haand, og efter sin Dronnings Bisættelse 4. Apr. 1721 lod han sig vie til hende ved højre Haand og kronede hende selv til Dronning 30. Apr. s. A. Herved skabtes et stærkt Brud inden for Kongeslægten. Kongens Søskende forlode Kjøbenhavn, og Kronprins Christian lagde ikke Skjul paa sin Forbitrelse. F. og Anna Sofie levede sammen i stor Kærlighed, men ramtes af den store Sorg, at alle deres Børn døde som ganske smaa, den sidste i Decbr. 1729. Dette Dødsfald formørkede Kongens sidste Tid; tillige pint af Forholdet til sin ældste Søn grebes han af stærkt Samvittighedsnag over sit sædelige Liv, ja, tænkte endogsaa paa at fratræde Regeringen og gøre Bod i Ensomhed. Han vedblev dog at styre Riget til sin Død, der hidførtes af Vattersot og Brystsyge. Han døde opfyldt af Tanken om at sikre Anna Sofie's Fremtid mod de Farer, der truede fra hendes mægtige Fjender. Foruden Sønnen, Christian VI, havde han med Dronning Louise en efterlevende Datter, Charlotte Amalie, født 1706, død ugift i Kjøbenhavn 1782.

F. var lidet smuk, men kunde til sine Tider optræde med kongelig Værdighed. Han naaede stor Folkeyndest ved et jævnt, vindende Væsen, og Eftertiden kan anerkende den store Flid og Samvittighedsfuldhed, hvormed han gjorde alt for at opfylde sine Kongepligter. Hans moderne Biograf siger om ham, at der var mere Tømmer af en virkelig Konge i ham end i nogen anden af Enevoldskongerne efter Frederik III. (Litt.: A. Højer, »Friedrich IV glorwürdiges Leben« [Tønder 1829]; »Danske Samlinger« 2. R. V; Litteraturselskabets Skrifter XXIII; Steenstrup's »Dansk Maanedsskrift« 1865, I; »Danske Magazin« 5. R. II; Edv. Holm, »Danmark-Norge's Historie 1720—1814« I [1891]; »Biogr.-Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik V, Konge i Danmark og Norge (1746—66), Søn af Christian VI og Sofie Magdalene, født paa Christiansborg Slot 31. Marts 1723, død 14. Jan. 1766. Hoffet var udpræget tysk, og Prinsens Opdragelse kom hovedsagelig i Hænderne paa Tyskere; han modtog ikke Undervisning i Dansk, og Tysk blev hele Livet igennem det Sprog, der laa ham nærmest. 7 Aar gl. fik han sin egen Hofstat med Baron G. V. v. Sohlenthal til Hofmarskal, og i Oktbr. 1730 blev Geheimeraad Iver Rosenkrantz hans Overhofmester. 10. Apr. 1740 konfirmeredes han i Frederiksborg Slotskirke og fik fra nu af Sæde i Statsraadet, medens Rosenkrantz som Overhofmester afløstes af Baron C. E. Beulwitz. Rosenkrantz var udpræget dansk, men havde ikke kimnet lede Prinsens Opdragelse i denne Retning, og fra nu af bestod Prinsens Hofstat næsten udelukkende af Tyskere. Alligevel varede det ikke længe, før Kronprinsen vandt en overordentlig Folkeyndest. Grunden var at søge i hans store Forskellighed fra Forældrene. Lige saa stive og tunge af Livssyn og Natur disse vare, lige saa let og livlig var han. De ydre Udtryk herfor vare hans store Omgængelighed, hans Mildhed og Venlighed og Lyst til at træde Befolkningen nær. Tidlig havde han, uvist hvorledes, faaet en varm Kærlighed til det danske Folk; hans tyske Opdragelse og Omgivelser opnaaede ikke at fjerne ham derfra, og medens Christian VI og Sofie Magdalene levede i fornem Afsperrethed, søgte F. tidlig ud over de snævre Grænser. Hertil kom saa det overordentlig heldige Ægteskab, han 11. Decbr. 1743 indgik med den engelske Konge Georg II's Datter Louise; hun var yndefuld og elskværdig, og i det unge Par syntes Folket at ville faa Erstatning for, hvad det havde savnet under Christian VI's pietistiske Regering.

Men allerede tidlig havde det vist sig, at det friske og livlige i F.'s Natur havde sin Revers. Der laa ikke Alvor eller Pligtfølelse bagved, hans Karakter var løs og hans Vilje i sædelig Henseende ganske utøjlet. Alle de Lidenskaber, som Forældrenes Religiøsitet bekæmpede, sloge sig ligesom modsætningsvis, ja vel endog æggede ved den strenge pietistiske Tvang, løs hos Sønnen. Der vides lidet om, at F. tilegnede sig Kundskaber i større Omfang; hans Virksomhed i Statsraadet var vistnok ganske betydningsløs, og hans Liv som Kronprins fik i Aarenes Løb den alleruheldigste Karakter. Meget tidlig fik slette Personer i hans Omgivelser Magt over ham og droge ham ned i de Udskejelser, der florerede i det skjulte i det Kjøbenhavn, som Hofpræst Bluhme's Aand offentlig prægede. Drik og Usædelighed bleve Kernen i et vildt Natteliv, medens Jagter vare Dagens Hovedinteresse. Giftermaalet med Louise, for hvem F. fik megen Godhed, ændrede intet heri, saa lidt som Paavirkning fra F.'s Ungdomsven Adam Gottlob Moltke. Lige lidt nyttede det, at Christian VI greb ind og prøvede paa at fjerne de sletteste af Prinsens Omgangsvenner. F. kunde nu som senere føle dyb Anger over sit Liv og gøre et Forsøg paa at rejse sig, men hans Vilje var for slap, og det lykkedes ham aldrig.

Kronprinsens vilde Liv var ikke Kjøbenhavnerne ubekendt, især da de natlige Ekscesser ingenlunde altid løb af uden Skandaler. Men alligevel nærede man endnu 1746 de bedste Forventninger, og da F. og Dronning Louise efter Christian VI's Død 6. Aug. bestege Tronen, hilsedes de med Jubel. Adskilligt virkede ogsaa til, at Glæden kunde vedvare. Ungdom og Liv holdt deres Indtog ved Hoffet; det var et Tidernes Tegn, at Jærnkæderne, der havde afspærret Slotspladsen, fjernedes. Man glædede sig over, at Dronningen havde lært sig selv Dansk og baade hun og Kongen holdt af at bevæge sig blandt Borgere og Bønder. Den pietistiske Tvang forsvandt; »den danske Skueplads« aabnedes paa ny, og Hoffet gav Eksempel paa, at Fornøjelser nu atter vare taalte. Kongeparret viste Mildhed og Godgørenhed til alle Sider, og en vis Frisindethed prægede Regeringen, saaledes i Forholdet til den ivrige Drøftelse af økonomiske og andre Reformer, der netop i denne Tid kom frem. Men selv om der tillægges Kongen den Udtalelse: »Jeg vil ikke tillade, at Aandslivet underkastes nogen Indskrænkning i mit Rige« og hans i øvrigt lidet dybtgaaende Opfattelse stemmede dermed, saa var det dog i alt af Betydning ikke ham selv, der var den ledende. Ved sin Tronbestigelse havde han vel tydelig givet til Kende, at en ny Aand nu skulde raade, men han havde kun foretaget faa Forandringer blandt de høje Embedsmænd. Schulin, Berkentin og J. L. Holstein fik Bekræftelse paa deres Embedsstillinger; A. G. Moltke og fremfor alt J. H. E. Bernstorff bleve siden mere og mere de raadende. Disse to Mænd tilfalder i en væsentlig Grad Ansvar og Ære for Regeringen; F. havde ingen Sinde haft en klar politisk Opfattelse, og som Aarene gik, blev han ganske uskikket til at gribe positivt ind. Det var derfor et stort Gode, at han ikke lod sine slette Yndlinge eller sine Elskerinder faa nogen som helst Indflydelse paa Styrelsen; det var en Frugt af den Selverkendelse, der til sine Tider vaagnede hos ham, at han lod Bernstorff og A. G. Moltke styre.

F.'s Liv blev, jo flere Aar der gik, uslere og mere forargeligt. En Kreds af Svirebrødre blev hans uundværlige Selskab; med dem og med et Udvalg af Kjøbenhavn's løsagtige Kvinder fejrede han natlige Orgier. Det hjalp ikke, at Moltke stadig holdt Straffeprædikener for ham; han angrede i Øjeblikket, men lige galt var det snart igen. Forholdet til Dronning Louise, for hvem han trods sin grove Utroskab dog bevarede Godhed, og hvem han altid viste Venlighed og Hensynsfuldhed, havde ikke formaaet at standse ham. Hun levede til Folkets store Sorg kun til sit 27. Aar; allerede 19. Decbr. 1751 døde hun under et Svangerskab. F. tænkte derefter paa. at ægte en Datter af A. G. Moltke, hvad denne dog hindrede. Snart efter indgik han noget modstræbende efter Moltke's Raad et andet Ægteskab. Han havde helst ønsket at ægte en engelsk Prinsesse, men Valget faldt paa Prinsesse Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbiittel, og Brylluppet stod allerede 8. Juli 1752 paa Frederiksborg Slot. Juliane Marie blev ham en samvittighedsfuld og pligttro Hustru; men lige saa lidt som hun havde Evne til at vinde Folket, der sørgede over hendes Forgængerskes Død og var utilfreds med det hurtige andet Ægteskab, lige saa lidt formaaede hun at faa Hold paa Kongen.

Stemningen i Landet over for F. blev lige til det sidste ved at være god. Man havde under Hensyn til de gode Forhaabninger, der engang havde været knyttede til ham, og fordi hans Uvilje mod Krig medvirkede til, at Danmark beholdt den lange Fred, kaldt ham »Frederik den Ejegode«, og selv om man saa ham i halv- eller heldrukken Tilstand og forargede sig over det Liv, han førte, saa sejrede disse Indtryk aldrig over Folkets Godhed for ham.

Allerede i hans 43. Aar var hans Helbred imidlertid ganske ødelagt af de uafbrudte Udsvævelser. Han døde af Vattersot. Han havde været sig selv værst og Danmarks Trone til liden Ære; sin ældste Søn Christian, om hvis Opdragelse han aldrig havde bekymret sig, efterlod han en skæbnesvanger Arv. Men Folket sørgede alligevel over ham, og Johannes Ewald's Kantate »Hold, Taare, op at trille« gav Sorgen Udtryk.

Han efterlod sig 5 Børn, deraf 4 med Louise, nemlig Kronprinsen Christian, Sofie Magdalene, der ægtede Gustaf III af Sverige, Vilhelmine Caroline, der ægtede den senere Kurfyrst Vilhelm V af Hessen-Kassel, og Louise, der ægtede Landgrev Karl af Hessen. F.'s og Juliane Marie's Søn var Arveprins Frederik. (Litt.: »Historisk Tidsskrift«, IV. Række, 2. Bd. og III. Række, 4. Bd.; J. K. Høst, »Mærkværdigheder i Frederik V's Levned og Regering« [1820]; A. Thorsøe, »Frederik V's Ungdom og Thronbestigelse« [1868]; »Museum« [1890]; »Biogr.-Leks.« V). *A.Frs.*

Frederik VI, dansk-norsk og siden alene dansk Konge (1808—39), Søn af Christian VII og Caroline Mathilde, født 28. Jan. 1768 paa Christiansborg Slot, død 3. Decbr. 1839. Faderens positive Anlæg til Sindssyge og hans allerede dengang aldeles nedbrudte Helbred vare Forudsætninger, der gjorde Barnets store legemlige Svaghed faretruende. De ydre Forhold, hvorunder hans Barndomsaar kom til at føres, lagde ogsaa de største

Hindringer i Vejen for en sund og harmonisk Udvikling; gennem hele Livet satte dette sig Spor, om end ved lykkelige Omstændigheder de største Farer overvandtes.

Opdragelsen blev først ledet af Struensee; dennes Arbejde paa at skabe Sundhed og Kræfter ved nøjsom og hærdende Levevis efter Rousseau'ske Principper var sikkert heldig, men Udførelsen var ofte uforsigtig og hensynsløs. Hovedresultatet var dog i legemlig Henseende godt, Drengen blev i Aarenes Løb rask. Derimod havde han i de urolige Aar, da Faderen blev helt afsindig, og Moderens og Struensee's egne Forhold ganske optoge dem, savnet alt kærligt Tilsyn og Ømhed. Noget bedre blev det, da Feltmarskal Numsen's Enke efter den 17. Jan. 1772 blev hans Overhofmesterinde; men da $1^1/_2$ Aar senere General Eickstedt fik Overledelsen af Opdragelsen, var Valget ikke heldigt. Ganske vist tog Eickstedt sig af ham med Interesse og ledede Opdragelsen i udpræget dansk Retning, men løs af Sæder og uden dybere Dannelse kunde han ikke for Prinsen være den Ven og faderlige Vejleder, som denne saa haardt savnede. Langt mere for ham blev i denne Henseende en af hans Kammerjunkere, Johan v. Biilow; af Pligtfølelse og af Medlidenhed tog denne sig af det ensomme Barn, der voksede op til en underlig kejtet Dreng, hvis kantede, uregelrette Karakter og sære Luner ikke varslede godt for Fremtiden. Biilow hjalp paa hans Undervisning, som de egentlige Lærere kun havde faaet meget lidt ud af, da de ikke forstode at overvinde Drengens Skyhed og Ubehjælpsomhed. Desuden søgte han at paavirke Prinsens moralske Udvikling og gav ham Lyst til praktiske og jævne Sysler, der kunde optage hans Opmærksomhed heldigere end det tomme Hofliv. Han fik ham saaledes til at arbejde i en egen lille Have paa Fredensborg, lærte ham at tale med jævne Folk og modarbejdede, hvor han kunde, den Haardhed og Mistillid, der fandtes i hans Karakter som Frugt af den rodløse Barndom. Biilow's Paavirkning var af stor Betydning; ganske vist fik han langtfra paa alle Punkter Bugt med Prinsens uheldige Egenskaber, og endnu i disse Aar kunde det synes tvivlsomt, til hvilken Side Udviklingen vilde gaa; men det spores tydeligt, at Biilow havde stor Andel i, at det gik, som det gik.

Allerede 1781 begyndte Prinsen paa den Intrige, der førte til Regeringsskiftet 1784. Hans Følelse af Tristhed og Bitterhed over den ensomme Barndom fik tidlig Udslag i en stærk Uvilje mod den Kreds, der, knyttet til Bedstemoderen Juliane Marie og Guldberg, førte Regimentet. Bagved laa dog ikke Vrede over den Skæbne, der var beredt hans Moder; thi det var et Udtryk for hans Følelsesløshed, at han aldrig i disse Aar brød sig om hende eller talte om hende. Derimod var Hovedmotivet hans tidlig udviklede Selvfølelse og Vaagen over sin Værdighed; hans Skyhed lod ham som Regel undgaa at give sin Forbitrelse over lidte Krænkelser aabenbart Udtryk, men han glemte ikke og samlede Nag. I Foraaret 1781 var han bleven opirret ved Tilsidesættelser af forskellig Art, og under Paavirkning af sin Kammerpage Schlanbusch traf han nu Forberedelser til at fjerne den Guldberg'ske Kreds fra Magten. Hans Øjemed var fra først af nærmest at fremskynde sin Konfirmation og sin Indtrædelse i Statsraadet, senere, da flere droges ind i Planen, udvidedes Rammerne. Som det var at vente, var Udviklingen ikke lidt tilfældig, og indtil Biilow i Efteraaret 1782 fik Del i Hemmeligheden, var det væsentlig mindre heldige Personer, som Schlanbusch, Kammertjeneren Bodendieck og Pagehofmesteren Riegels, der vare Prinsens fortrolige. Men alt i alt viste den 13-aarige Drengs Optræden en mærkelig Modenhed og Selvbeherskelse; i over $1^1/_2$ Aar skjulte han Sagen for Biilow, den samme Tavshed bevarede han, da flere kom med ind i Sammensværgelsen. Han viste en fornuftig Taalmodighed ved efter sine Venners Raad at opsætte alle forhastede Skridt og rolig afvente Apr. 1784, da Konfirmationen, efter Guldberg's Bestemmelse, skulde finde Sted, og den Kreds, han samlede om sin Plan — A. P. Bernstorff, Ludvig Reventlow, Ernst Schimmelmann, Huth, Stampe og Schack Rathlou — hævede den højt over en almindelig Hofkabales Niveau. 4. Apr. 1784 konfirmeredes han i Christiansborg Slotskirke, og 10 Dage efter skulde han tage Sæde i Statsraadet. Da udførtes Planen 14. Apr., og Udførelsen syntes at røbe betydelige Evner hos den 16-aarige Prins, der i det afgørende Øjeblik selv maatte handle. Hans Optræden var resolut og energisk; med Fasthed, men uden Brutalitet tog han Magten over sin sindssyge Fader og brød Guldberg's, Juliane Marie's og Arveprinsens Indflydelse. Efter at Christian VII havde underskrevet de Dokumenter, som Kronprinsen havde forelagt ham, stod denne som Kronprinsregent i Spidsen for Regeringen, men lod sig ikke vildlede af nogen personlig Uvilje, idet der ikke blev taget Hævn over nogen af det faldne Partis Mænd. Stemningen i Landet over for det skete var stærkt blandet. Der var vel i Kjøbenhavn ikke ringe Begejstring over Kronprinsen, hans dygtige Optræden vandt Sympati og Beundring her som ved de udenlandske Hoffer, og Kjøbenhavnerne jublede til ham, da han Dagen efter Regeringsskiftet med Biilov gik gennem Byen. Men samtidig kom Mistilliden til hans Evner til Orde og parredes med politisk Uvilje over den skete Systemforandring. Det var — og blev i de følgende Aar endnu mere — en tysk Modstrømning, der gjorde sig gældende over for den udpræget danske Guldberg'ske Styrelse. Man frygtede for, at Kronprinsen skulde give sig denne i Vold, og først, da det viste sig, at der i national Henseende var meget lidt at ængstes over ved den ny Regering, slog man sig til Ro. Betænkeligere var i Virkeligheden Kronprinsens egen Udvikling, og i de følgende Aar vakte han ved mange Lejligheder Uvilje og Bekymring. Hans Kundskaber vare tarvelige, hans Evne til selvstændig Overledelse maatte naturligvis være ringe, men desto stærkere stødte det hensynsløse og bydende, til sine Tider lunefulde og haarde, der kunde fremtræde hos ham. Biilow frygtede for, »at han skulde støde Undersaatternes Hjerter fra sig«; den Hjertets Godmodighed, der i hans senere Aar altid laa bag ved det noget bryske Væsen, der aldrig forlod ham, sporedes i hans Ungdom kun lidt. Hertil kom den Interesse, der blev en ligefrem Ulykke for hans Virksomhed som Regent; fra ganske lille havde han haft en udpræget Forkærlighed for al Slags Militærvæsen, nu blev Hærvæsenet hans

Hovedinteresse og uheldigvis ikke mindst dettes Detailler. Det blev hans Yndlingssyssel at overvære og personlig lede Soldaternes Øvelser, og Kjøbenhavnerne fik ham daglig at se paa Fælleden indøvende de menige i Geværgreb eller Parademarch. Dette vænnede ham til en Sans for Smaating, der blev skæbnesvanger og allerede nu udfordrede Kritikken; anonyme Smædeskrifter og Karikaturtegninger fra disse Aar vidne derom, i »Tronfølgeren i Gondor« søgte Abrahamson (1787) at værge ham og pege paa hans gode Egenskaber.

Man møder disse ved at erindre, at Aarene fra 1784—97 blev den danske Enevældes eneste store Reformperiode. Det er ganske vist langtfra tilstrækkelig klaret, hvorledes de forskellige Indflydelser og Værdier i denne Tid bør maales; men det er hævet over al Tvivl, at uden den sikre Støtte hos Kronprins Frederik havde A. P. Bernstorff, Reventlow, Colbjørnsen og de andre Reformvenner ikke kunnet udføre deres store Værk. Kronprins F. greb med Interesse Tanken om de store Landboreformer, da Reventlow veltalende forelagde ham den, og det bliver hans store Fortjeneste, at han ikke svigtede paa noget Punkt i disse Aar. Stavnsbaandets Ophævelse og alle de andre Love fra den store Reformtid tjene til Ære for ham lige saa fuldt som hans Raadgivere, og med fuld Ret staar hans Navn paa Frihedsstøtten.

Men det var dog andre, der her paa alle Punkter virkede, og Kronprinsens Evner til selvstændig Overledelse udvikledes forbavsende lidt. Dette gjaldt paa den indre Styrelses Omraade, det gjaldt ogsaa for den udenrigske Politiks Vedkommende. Det kunde have været rige Læreaar under disse højsindede og klartseende Raadgivere, men baade Anlæg og Interesse fjernede Kronprinsen lige stærkt fra en planmæssig Fordybelse og Kundskabserhvervelse under andres Ledelse. Men samtidig udvikledes baade hans Ønske om at herske, hans Følelse af sin Magtfylde som Regent og Tillid til sine Evner som saadan. Det lader sig ikke nu bestemt paavise, hvorledes eller hvornaar Kronprinsen har draget Myndigheden til sig; det synes, som om han stedse har vist stor Respekt for A. P. Bernstorffs overlegne Personlighed, men vist er det, at efter dennes Død 1797 fremtræder hans udprægede Vilje til selv at ville raade.

1790 havde han ægtet sin Kusine Marie Sofie Frederikke af Hessen-Kassel (født 1767). Hun var en Datter af Prins Karl af Hessen. Allerede meget tidlig havde der været Planer om hans Giftermaal. Juliane Marie havde forberedt et Ægteskab med Prinsesse Frederikke af Preussen, Datter af den senere Frederik Vilhelm III. Efter Regeringsskiftet tænkte Prinsen paa at ægte en engelsk Prinsesse, men vendte siden sine Øjne mod Karl af Hessen's Datter, og i lang Tid stod der en heftig Intrigekamp ved Hoffet, hvor Karl af Hessen, der ivrig ønskede Forbindelsen, modarbejdedes af et stort Parti, hvoriblandt Biilow og Kronprinsens Svoger Frederik Christian af Augustenborg, der dels ansaa Prins Karl's moralske Indflydelse paa F. for uheldig, dels var imod Planen af politiske Grunde. Hessernes Indflydelse blev dog den stærkeste, især efter at Kronprinsen havde ledsaget Prinsen paa det korte Felttog mod Sverige 1788. 1789 kom Prins Karl til Kjøbenhavn og blev for en Tid eet og alt hos Kronprinsen, der, trods sin nøgterne Natur, for en Tid bragtes til at indlade sig paa de dengang moderne Aandemanerier og lignende Mysticismer. 31. Juli 1790 stod Brylluppet paa Gottorp Slot.

Til Perioden 1797—1814, hvor Regeringen indtil 1808 faktisk og efter den sindssyge Faders Død 13. Marts s. A. ogsaa formelt laa i F.'s Hænder, knytter sig Mindet om den voldsomme Nedgang for Riget, der ingenlunde genoprettedes i Tiden 1814—39. Spørges der om F.'s Ansvar for Landets tunge Skæbne, da ville alle først og fremmest pege paa de overmægtige storeuropæiske Brydninger, der beherskede Tiden, og mod hvilke de smaa Stater og deres Ledere i sidste Instans stode magtesløse. Desuagtet er det vist, at Danmark og Norge vare ilde tjente med netop i saa vanskelig en Tid at faa F. til Styrer. Mange positive Fejlgreb fra hans Side lade sig paavise, men værre var det, at den hele Styrelse laa under Jævnmaal af Dygtighed. Efter den store Bernstorffs Død øvede ingen Mænd af fremragende Evner nogen Hovedindflydelse paa Danmark's Regering, men F. søgte ej heller slige. Selv manglede han aldeles det vide Syn og det energiske Initiativ, og Folk, der kendetegnedes ved sligt, vare ham imod. Han forstod og agtede kun det dagligdags paalidelige Slid, til hvilket hans egne Evner strakte til. Men samtidig tiltroede han sig uheldigvis Evner til langt mere, og fremfor alt udviklede der sig hos ham en feberagtig, til sine Tider næsten sygelig Vilje til at være med i alle Styrelsens Detailler. Det var en redelig Pligtfølelse, som ledte paa Afveje, fordi de aandelige Evner vare karrig tilmaalte og snævert udviklede. Troen paa at kunne være med i og overse alt skabte en Selvsikkerhed, der var dobbelt fordærvelig, naar der valgtes uden Smidighed, og det ansaas for en Hoveddyd aldrig at forlade »det engang antagne System«.

Allerede i de forholdsvis fredelige 10 Aar 1797—1807 mærkedes det, at Bernstorff s sikre Haand og rolige Erfaring ikke længere ledede Staten; den yngre Bernstorff slog under Kronprinsens Ægide ind paa Konvoieringssystemet, der i alt Fald var mindre forsigtigt end Faderens Politik. Under Slaget paa Reden 1801, der blev Følgen, virkede Kronprinsens Indblanding uheldig og lettede Nelson Sejren. I de følgende Aar tvedeltes Regeringen paa den uheldigste Maade; der skabtes to Regeringscentrer, eet i Kjøbenhavn og eet i Kiel, hvor Kronprinsen selv som Regel opholdt sig for at være Sydgrænsen nær, da man mest frygtede et fransk Angreb. Allerede her fremtraadte Ønsket om at drage Hovedledelsen fra Statsraadet over til »Hovedkvarteret«; uden tilstrækkelig eller regelmæssig Forhandling med de ordinære Forretningsledere troede Kronprinsen sig i Stand til at styre efter Samraad med en snæver Kreds af sine Venner, der mere og mere hentedes af General-adjutantstaben. August—September 1807, da Slaget uforskyldt og uventet kom fra England, viste denne Forretningsordning sine ulykkelige Følger. De to Regeringssæder forøgede Forvirringen, og det var uheldigt, om vistnok uden stor Betydning for det endelige Resultat, at Kronprinsen i det afgørende Øjeblik forlod Kjøbenhavn. Den Politik, der valgtes i Efteraaret 1807, blev afgørende for Nordens Fremtid. Over for den engelske Brutalitet

kunde Kronprinsen ikke have andet Svar end den yderste Indignations. Ved ubetinget at stille sig mod England og slutte sig til Napoleon gav han i lige Grad Udtryk for sin egen og sit Folks Stemning. Afgørelsen var bleven ham paatvungen, og en mere end almindelig Overlegenhed og Fremsynethed maatte udkræves, for at han skulde have truffet et andet Valg. Krigserklæringen mod England lader sig derfor billigvis ikke dadle, og det var den svenske Regerings og Rusland-Frankrig's Skyld, at Danmark maatte erklære Sverige Krig i Begyndelsen af det følgende Aar. Men lige saa vist som ved en Række Forholdsregler mod Englænderne Harmen mere end Hensynet til Statens materielle Tarv var Rettesnoren, saaledes var ogsaa Ledelsen af Statens Udenrigspolitik i de følgende Aar højst uheldig. Krigen mod Sverige frembød store Chancer; men F., der selv vilde lede alt paa dansk Side, manglede Evne til at handle resolut og i rette Tid. Han forspildte Muligheden for Vaabenheld, han evnede ikke at fastholde Rusland's Interesse. Da den svenske Krone vinkede ham nær i 1809, vaklede han og forbitrede Svenskerne ved sin legitimistiske Forargelse over Gustaf IV Adolfs Afsættelse; siden kunde han ikke styre det halvforræderske Spil i Norge, hvor Christian August og Wedel Jarlsberg gik ham under Øjne. 1810 forstod han, at Norge var truet, og erkendte Betydningen af Nordens Forening; han var ogsaa villig til at herske i et konstitutionelt Sverige og arbejdede drevet frem af sin Udenrigsminister Niels Rosenkrantz, der i Foraaret 1810 havde afløst Bernstorff, paa at samle de svenske Stemmer. Men væsentlig paa Grund af Svenskernes Mistillid til hans Evner som Regent strandede Planen, og han fik til Modstander i Karl Johan just den overlegne Personlighed, mod hvem han intet evnede. F. saa den yderste Fare nærme sig, og utrættelig arbejdede han og Rosenkrantz paa at redde Riget fra de ydre Farer, medens de mest fortvivlede Forsøg gjordes paa at undgaa den finansielle Ruin. Kongens omfattende Korrespondance viser hans pligttro Aarvaagenhed og brave Flid; men intet Sted spores Overlegenhed eller en dristig Tanke i den fortvivlede Situation. Det blev til stor Skade, at han fortsatte og videre udviklede sin umulige Forretningsgang. Kort efter sin Tronbestigelse havde han faktisk, selv om ikke formelt, ophævet Geheimestatsraadet ved 19. Marts 1808 at befale, at Regeringssagerne skulde sendes direkte til ham selv, naar han ikke udtrykkelig forordnede det modsatte. I 6 Aar holdtes nu næppe et Statsraadsmøde; alt gik igennem Kabinettet og dettes Sekretær J. Jessen, og naar undtages, at vistnok hele den udenrigske Styrelse gik gennem Rosenkrantz, øvede Generaladjutantstaben den overvejende Indflydelse. Ingen af Adjutanterne vare betydelige Mænd, og flere af dem rammes af stærke Klager over Misbrug af Indflydelse og slet Vandel. Vigtigst var Frantz Biilow; men mellem »Rødtoppene« eller »de røde Fjer«, som Kjøbenhavnerne saavel som de udenlandske Gesandter benævnede dem efter Hatteprydelserne, saas Oppen, Rømer, Rømeling, Luizen, Brock, J. B. Abrahamson, Høffner, Ewald o. fl. Adjutanternes med Rette ildesete Indflydelse gjorde sig ogsaa gældende i Udenrigspolitik, idet deres eksklusivt militære Begejstring for Napoleon bidrog meget til, at F. absolut ikke vilde forandre politisk System. Ledet af et luende Had til England og af en til det sidste urokkelig Tro paa Napoleon's Stjerne vilde Kongen ikke slippe Alliancen med Frankrig. Mænd som Rosenkrantz og Schimmelmann opfordrede forgæves gentagne Gange med gode Grunde dertil. Der var i Løbet af 1813 Øjeblikke, hvor en smidig dansk Politik utvivlsomt kunde have benyttet Spændingen mellem Karl Johan og hans allierede og i ethvert Fald faaet Fred for billig Pris ved at tiltræde Koalitionen; men F. lod alle gunstige Lejligheder gaa tabt. Endelig i Decbr. 1813, da Karl Johan stod i Hertugdømmerne, saa han sig nødt til at søge Fred; et Sammentræf af højst uheldige Omstændigheder styrkede den energiske Fjende, og ved Kielerfreden 14. Jan. 1814 maatte Fred købes med Norge's Afstaaelse. Kielerfreden endte ikke Vanskelighederne. Norge's Modstand mod Fredens Bestemmelser havde F. ingen Del i; men han blev mistænkt derfor hos Stormagterne, og Karl Johan fik Paaskud til at søge at uddrage Sverige dets Forpligtelser og paa ny true Danmark. For at modarbejde hans Indflydelse og om muligt skaffe Danmark nogen Erstatning drog Kongen i Efteraaret 1814 til Wienerkongressen, blev vel modtagen af de forsamlede Fyrster, men opnaaede intet; først efter hans Tilbagekomst i Maj 1815 blev Mellemværendet med Sverige ved Preussen's Mellemkomst ordnet.

De store Ulykker, der kulminerede med Statsbankerotten proklameret i Frd. af 5. Jan. 1813 og med Norge's Tab, havde bragt F,'s Folkeyndest til at synke dybt. Ved hans Tronbestigelse havde Minderne om Reformperioden endnu været friske, og hans ærlige Arbejde og jævne, nøjsomme Væsen dækket over de allerede dengang iøjnefaldende Svagheder. Men i de lange Nedgangsaar bredte Misfornøjelsen sig i vide Kredse. Selv om hans Pris lød i høje Toner, og man langtfra var blind for, hvor dybt han led under Landets Nød og gjorde sit for at redde, hvad reddes kunde, saa forbitredes man over Kabinetsregimentet og Adjutanternes Indflydelse, knurrede over Finansstyrelsen og Udenrigspolitikken og Styrelsens Evneløshed i det hele. Inden for Regeringens Kredse kom det til uforbeholden Kritik; Schimmelmann angreb allerede 1809 Kabinetsstyrelsen, andre Raadgivere gjorde siden det samme, og 1813—14 lød der stærke Indsigelser mod den ensidige og fortvivlede Udenrigspolitik. Politisk umyndigt som Folket var, kom Gæringen vel ikke til Udbrud, men talrige skaanselløse, anonyme Breve lod ikke Kongen i Tvivl om, hvad man tænkte. I Tiden nærmest før og efter Kielerfreden var Uviljen hos Folket umiskendelig, og F. følte selv Ængstelse. Han gik da nødtvungen til den Indrømmelse, at han i April 1814 efter stærke Paamindelser fra frimodige Raadgivere genindførte Statsraadsmøder med regelmæssig Forhandling. Glæden over endelig engang at have faaet Fred bragte dog snart Ro i Sindene; allerede ved sin Hjemkomst fra Wien hilsedes F. af Holstenere og Danske med Jubel, og da han 31. Juli 1815 paa sin Sølvbryllupsdag lod sig og sin Dronning krone i Frederiksborg Slotskirke, syntes alting glemt. Det er da en Kendsgerning, at F. i de følgende Aar kom til at staa saare højt i sit Folks Hjerter. Grunden

var, at han, der saa lidt havde passet i den foregaaende voldsomme Stormtid, virkelig fandt en Plads i det stilfærdige Sliderarbejde, der nu fulgte efter for at skabe Folk og Land en bedre Fremtid. Han blev ganske vist nu saa lidt som før nogen overlegen Leder; i Arbejdet for en Ændring af Pengevæsenet og for Reformer paa andre økonomiske Omraader havde han saare ringe Del. Ej heller var hans Klarsyn over for indviklede Forhold og spirende Vanskeligheder bleven større; han forstod ikke den Fare, der truede fra Udviklingen i Hertugdømmerne. Vel vilde han støtte det danske Sprog i dets Ret i Nordslesvig, men evnede ikke at gøre sin Vilje gældende og skød paa den anden Side over Maalet ved at forordne dansk Sprogs Benyttelse ved Holsten's Administration. Hans korrekte Opfattelse af Slesvig's fra Holsten's vidt forskellige statsretlige Stilling hindrede ham ikke i at fremme den spirende Slesvigholstenisme ved at knytte ny administrative Baand mellem de to Hertugdømmer. Og lige saa uforstaaende vedbliver han til sin Død at være over for de fri Rørelser i Tiden. Han havde i Aarenes Løb erhvervet sig en urokkelig Tro paa sin Enevældes heldbringende Magt, ingen Erfaring svækkede hans Selvtillid. Derfor blev han en tro Tilhænger af den hellige Alliance, og ligesom han unddrog sig Indfrielsen af Løftet om Indførelse af Stænderforfatning i Holsten og skarpt tilbageviste Ridderskabets Retskrav, saaledes vaagede han nøje over konstitutionelle Rørelser i Kongeriget. Skønt hans Enevælde i Sammenligning med Forholdene andensteds var mild og human, kunde han dog faa sig selv til 1820 at straffe den forvirrede Revolutionsmager Dr. Dampe ubarmhjertig strengt, og Uwe Lornsen's Optræden 1830 vakte alene hans højeste Ængstelse og Vrede. Kun af Frygt for ved ubetinget Modstand at forøge Kravene lod ham 28. Maj 1831 forkynde Indførelsen af raadgivende Provinsialstænder, og at han ikke ved deres Indførelse 3 Aar efter tilsigtede noget Indgreb i sin Suverænitet, viste hans Svar paa Trykkefrihedsadressen 1835; til sin Dødsdag var han overbevist om, at han bedre end nogen anden vidste, hvad der tjente til Folkets og Statens sande Vel. Men kun ganske enkelte anede, hvor høiligt der just i den Tid, da skæbnesvangre Nydannelser opstode, var Trang til en Mand af en ganske anden Støbning end F.; det har været Eftertiden med dens sejrrige Reaktion mod Enevælden og dyrekøbte Erfaringer forbeholdt at indse, at en kraftig Haand kunde have standset eller retledet meget, der nu blev Land og Rige til ubodelig Skade. Samtiden saa, at F. var en saare mild og folkelig Herre, haardt prøvet i Modgang, som havde givet Vækst til alt det bløde og gode, der havde slumret paa Bunden af hans Karakter. Den kendte tusind Prøver paa hans Retsind og Ærlighed, hans utrættelige Flid, Arbejdsomhed og Vilje til at være som en Fader for hver en af hans Undersaatter. Hans tarvelige Klædedragt — den blaa Uniformsfrakke og den simple Voksdugskasket — og borgerlige Levevis beundredes af et Folk, der langtsomt kæmpede sig frem til Velstand og gode Kaar. Derfor vaagnede Kritikken over hans manglende Evner kun langsomt, da politisk Røre indfandt sig, og holdt sig, saa længe han levede, stærkt tilbage. Paa Bunden af al den tomme Hyldest, det var Tidens Svaghed og Mode at ofre ham, klang der Toner af sand og dyb Hengivenhed. Der blev Landesorg, da han døde, Folk stode med Taarer ved hans Ligtog, og Bønder bare hans Kiste ad Kongevejen ind i Roskilde Domkirke.

F. havde med sin Dronning Marie Sofie Frederikke 8 Børn, men mistede til sin dybe Sorg de 6, deriblandt alle Sønner, ganske smaa. 2 Døtre, Karoline (født 1795) og Vilhelmine (født 1808) overlevede ham. Hans Husliv forløb uden Storme, der sporedes udadtil, men der var ringe Forstaaelse mellem ham og hans aandelig interesserede, noget sarte Dronning. Han var hende ikke tro, og mellem de Kvinder, til hvem han stod i Forhold, er Grevinde Dannemand (s. d.) bekendt. Hun fødte ham flere Børn, og i hendes Hjem tilbragte han i de senere Aar næsten alle sine Aftener. — (Litt.: Blangstrup, »Christian VII og Caroline Mathilde« [1891, 3. Udg. 1894]; L. Koch, »Kong Frederik VI's Barndom og Ungdom« [i »Historisk Tidsskrift«, 6. Række 3. Bd., Kbhvn. 1891—92]; »Regeringsskiftet 1784«, udg. af Rigsarkivet 1888; »Meddelelser fra Krigsarkiverne« I—VII, 1884—96; Thorsøe, »Den danske Stats politiske Historie 1800—64«, I (1800—14) [1873] og »Den danske Stats Hist. 1814—48« [1877]; Rubin, »1807—1814« [1892] og »Frederik VI's Tid« [1895]; »Danmarks Riges Historie«, VI [A. D. Jørgensen, »Danmarks Riges Historie 1814—64«, 1896 ff.J; »Biogr.-Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik VI'S Kyst, Østkysten af Grønland fra Kap Farvel til Dannebrogs 0 paa $65^{1}/_{4}^{0}$ n. Br. Navnet er givet af Kaptajn Graah, der undersøgte denne Kyst i Aartne 1829—30. Indlandsisen træder paa lange Strækninger umiddelbart ud til Havet, og der findes fire Isfjorde, hvorfra der kommer større Isfjælde. Landet er indskaaret af mange Fjorde, og meget mere øde end Grønland's Vestkyst. Polarisen driver største Delen af Aaret i store Masser ned langs Kysten. Paa denne Kyststrækning boede 1884 135 indfødte, fordelte paa fire Bopladser. *G. F. H.*

Frederik VII, Konge af Danmark (1848—63), født paa Amalienborg 6. Oktbr. 1808, død paa Lyksborg 15. Novbr. 1863. Hans Forældre vare Prins Christian Frederik, den senere Kong Christian VIII, og dennes første Hustru, Prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin. Han døbtes Frederik Carl Christian. Allerede 1809 opløstes Ægteskabet mellem Forældrene paa Grund af Prinsessens Utroskab, og den lille Prinses Opdragelse blev kun lidet sammenhængende og ensartet. Under Faderens Ophold i Norge og senere under hans fleraarige Udenlandsrejse var den overladt i Slægtninges og fremmedes Hænder, og selv i de Aar, hvor han efter Faderens andet Ægteskab opholdt sig i hans Hus, var der fra Hjemmets Side ingen fast Ledelse at spore. Han modtog en lignende Undervisning som den, der i Datiden sædvanlig blev fyrstelige Børn til Del, men ingen af hans Lærere forstod i særlig Grad at vinde hans Interesse eller at opnaa nogen væsentligere Indflydelse paa hans Karakterudvikling, og da han af Naturen var lidet oplagt til vedholdende og stadigt Arbejde, vare Undervisningens Resultater ret maadelige. Hele sit Liv igennem stod han,

hvad Kundskaber angaar, under den almindelige Dannelses Jævnmaal, og kun i nordisk Oldkyndighed naaede han ad halvt praktisk Vej en Indsigt, som var ud over det sædvanlige. Efter sin Konfirmation blev han, kun 17½ Aar gl., forlovet med Frederik VI's yngste Datter, Prinsesse Vilhelmine. Denne Forbindelse skyldtes væsentlig Hensynet til det ønskelige i en Forening af Kongefamiliens to Grene, medens det unge Pars gensidige Tilbøjelighed ikke spillede nogen synderlig Rolle ved den. Kort efter sendtes han ud paa en næsten 3-aarig Rejse til Schweiz og Italien, paa hvilken det var Meningen, at han ved friere Studier skulde perfektionere sig i Stats- og Militærvidenskaberne. Rejsen gav dog i saa Henseende ikke noget synderligt Udbytte. Ved sin Hjemkomst 1828 fejrede han under stor og almindelig Deltagelse fra Befolkningens Side sit Bryllup. De Forventninger, som knyttede sig til denne Forbindelse, skuffedes dog fuldstændig. Ægteskabet blev barnløst, og det unge Par harmonerede kun daarlig. Prinsen savnede vel ingenlunde naturlig Værdighed og kunde, naar han vilde, særdeles vel gøre Fyldest i de Kredse, hvor han hørte hjemme, men hans bredt anlagte, udisciplinerede Natur bragte ham snart til at sky Hoflivets Tvang og Etikette og søge alle Haande uregelmæssige Glæder i Kredse, hvor Selskabet ofte var af endog særdeles blandet Art. Dette stemmede saa slet som vel muligt med Prinsesse Vilhelmine's stilfærdige og korrekte Maade at være paa, og da Prinsen tilmed af og til behandlede hende ret hensynsløst, brast hendes Taalmodighed. Hun beklagede sig til Kongen, og Følgen blev, at denne pludselig 1834 sendte Prins Frederik bort i en Art Forvisning til Jægerspris og senere paa et Togt med et af Orlogsskibene til Island. Under denne Forvisning udtalte Prinsen selv Ønsket om Skilsmisse, og Kongen gik straks ind derpaa. Prinsen var fra nu af afgjort i Unaade, og ved sin Tilbagekomst fra Island fik han anvist Bolig i Fredericia, hvor han vel blev Chef for et Infanteriregiment, men i Virkeligheden ikke havde nogen selvstændig Myndighed og efter Kongens Ønske stod under stadig Opsigt af Fæstningens Kommandant. Lige saa lidt nu som tidligere vænnedes han til Arbejde og Pligtopfyldelse, men hans naturlige Tilbøjelighed til jævnt og ligefremt at færdes med Folk af alle Samfundsklasser udvikledes yderligere her. Da Christian VIII besteg Tronen 1839, foregik der en væsentlig Forandring med Prinsens Stilling. Han blev Guvernør paa Fyn og kommanderende General i Nørrejylland og Fyn med Sæde i Odense, og fra 1841 fik han tillige Plads i Geheimestatsraadet. Han beskæftigede sig dog ikke mere end rent overfladisk med de politiske Spørgsmaal, og heller ikke tog han sig sine administrative og militære Pligter synderlig nær. Men han forstod at omgaas saavel j Embedsmændene som Befolkningen paa en saadan I Maade, at han personlig vandt manges Sympati, og glimtvis kunde han vise et overraskende klart og sikkert Blik for forskellige praktiske Forhold. For ham selv havde Forandringen den behagelige Følge, at han blev friere stillet og i højere Grad j kunde hengive sig til sine Yndlingsglæder; arkæologiske Udgravninger og Undersøgelser, Sørejser, Fiskeri o. 1. Hans Fader ønskede, at han skulde indgaa et nyt standsmæssigt Ægteskab, og 1841 stod hans Bryllup med Prinsesse Charlotte Mariane af Mecklenburg-Strelitz. Dette Ægteskab var endnu mindre end det første bygget paa gensidig Tilbøjelighed, og den unge Kronprinsesse var, trods sin gode Forstand og mange agtværdige Egenskaber, alt andet end egnet til at løse sin vanskelige Opgave. Hendes noget stive, formelle Væsen og hendes store Sensibilitet frastødte Kronprinsen, og hun formaaede paa sin Side vanskeligere og vanskeligere at forsone sig med hans mest fremtrædende Karakteregenskaber. Under disse Forhold traadte Jfr. Luise Rasmussen, den senere Grevinde Danner, med hvem Prinsen allerede tidligere havde staaet i Forbindelse, i stadigere og nærmere Forhold til ham, og han lagde saa lidt Skjul herpaa, at han endog over for sin Hustru lovpriste hende som sin »Skytsengel«. Hun besad en overordentlig Magt over Prinsen og forstod hans inderste Ejendommeligheder, baade de gode og de slette, som ingen anden. 1842 følte Prinsessen sit Helbred svigte, og mistvivlende om længere i sin isolerede Stilling at kunne fortsætte Kampen mod de Vanskeligheder, som omgave hende, rejste hun 1844 ledsaget af Kronprinsen tilbage til sit Hjem i Strelitz for ikke mere at gense Danmark. Kronprinsen besøgte hende i de nærmest følgende Aar 4 Gange for at overtale hende til at vende tilbage, men det var forgæves, og 1846 opløstes Ægteskabet. Jfr. Rasmussen's Indflydelse befæstedes nu yderligere, og hun fik endog en Tid Bolig paa Odense Slot. Under de tiltagende nationale og politiske Forviklinger var Kronprinsen, paa Grund af sin udpræget danske Følelse og sin Sympati med Befolkningens brede Lag, tilbøjelig til at indtage et mere nationalt og konstitutionelt-frisindet Standpunkt, end der da kunde vinde Tilslutning i Regeringskredsene, og skønt han ikke offentlig udtalte sig i denne Retning, var hans Opfattelse dog ikke ukendt for Almenheden og indbragte ham en vis Folkegunst. 1847 indgav han til Kongen en af hans Barndomsven, daværende Stiftamtmand i Odense, Bardenfleth forfattet Forestilling, i hvilken han raadede til at indføre en fælles konstitutionel Forfatning for hele Monarkiet; men Christian VIII døde, inden de Drøftelser angaaende en Forfatningsforandring, til hvilke han, uafhængig af Kronprinsen, havde taget Initiativet, havde ført til noget Resultat.

20. Jan. 1848 besteg F. Tronen. Hans Fader havde paa Dødslejet anbefalet ham at følge de gamle Regeringsmænds, særlig Stemann's Raad, og Forfatningsreskriptet af 28. Jan. blev Frugten heraf. Kun paa eet Punkt gav den ny Konges personlige Sympatier sig et selvstændigt Udslag, nemlig ved hans Udnævnelse af Vennen Bardenfleth til Minister. Medens Forfatningskommissionen arbejdede paa at udforme det fuldstændige Forfatningsudkast, toge Begivenhederne i og uden for Danmark Fart, og det slesvigholstenske Oprørs Udbrud 18. Marts 1848 kastede Landet ind i en langvarig og farlig Krise. Det Krav om Ministeriets Afgang og om et Systemskifte i national og liberal Retning, som ved den kjøbenhavnske Borgerrepræsentations Adresse af 20. Marts og ved Kasino-Mødet samme Dags Aften stilledes til Kongen, fandt ham ingenlunde uforberedt. Hans naturlige Tilbøjelighed og Paavirkninger fra Bardenfleth's og andres Side førte ham hen imod en Given efter

for Folkeønskerne, og allerede om Morgenen den 21. meddelte han sine Ministre, at det var blevet en Nødvendighed, at Regeringens Politik, navnlig over for Slesvig, forandredes »i den Retning, som det danske Folk attraaede«. Dette førte til, at hele Ministeriet med Undtagelse af Bardenfleth traadte tilbage, og Kongen kunde, da Hvidt et Par Timer senere overbragte ham Borgerrepræsentanternes Adresse, svare ham, at hvad man bad om, allerede var sket. Han sluttede med de Ord: »Naar De, mine Herrer, ville have samme Tillid til Deres Konge, som jeg har til mit Folk, saa vil jeg være Dem en tro Leder til Ære og Frihed«. Kongens Svar vakte Jubel hos de mange Tusinder, som havde ledsaget Kommunalbestyrelsen til Slottet, og fra dette Øjeblik var hans Folkeyndest slaaet fast for bestandig. Nogen sikker og maalbevidst Leder var F. imidlertid ikke. I det Døgn, som nu fulgte, vaklede baade han og hans nærmeste Raadgivere mellem højst forskellige Ministerkombinationer, deriblandt ogsaa saadanne, som Tilde have ført betænkelig nær tilbage til det forladte Regeringssystem, og det var nærmest Prinsen af Nör's udæskende Brev, som bragte Kongen til resolut at gaa ind paa den Henvendelse til det liberale Partis Ledere, som førte til Martsministeriets Dannelse. Midt i al Usikkerheden og Raadvildheden stod dog eet fast for ham: hellere at ville abdicere end at stille sig i afgjort Modsætning til sit Folk og anvende Magt mod det. Den provisoriske Regerings Dannelse og Rendsborg's Overrumpling kastede, umiddelbart efter Ministerskiftet, Landet i Krig mod Hertugdømmernes oprørske Befolkning og den Del af Tyskland, som støttede den, og Kongen befæstede ved sine Taler til de bortdragende Tropper, ved sit Besøg hos Hæren i Sønderjylland og ved den hjertelige Maade, hvorpaa han i det hele taget lagde sin Samfølelse med Folket for Dagen, i rigt Maal sin alt vundne Popularitet. Skønt han ingenlunde kunde siges fri for af og til opdukkende Betænkeligheder mod helt at give Afkald paa sin Enemagt, bøjede han sig dog i det hele for den ny Tingenes Orden og tog loyalt Konsekvenserne af den Erklæring, han straks efter Dannelsen af Martsministeriet havde udstedt til dette om, at han fra nu af betragtede sig som konstitutionel Konge. Om vedholdende aktiv Beskæftigelse med Regeringssagerne var der for ham lige saa lidt nu som senere Tale, men paa et enkelt væsentligt Punkt var det dog hans personlige Indgriben, som blev afgørende, nemlig i Spørgsmaalet om Slesvig's Deling. Denne Tanke blev fra de neutrale Magters Side bragt stærkt i Forgrunden Eftersommeren 1848 og vandt ikke ringe Tilslutning, saavel i Tyskland som i Danmark, hvor en Del af Ministeriet hældede til den j som den Afgørelse, man i Nødsfald maatte gribe til. Kongen udtalte sig imidlertid ved Revuen paa Lerbek Mark efter Afslutningen af dette Aars Felttog afgjort imod Tanken, og hans Modstand var ogsaa Hovedgrunden til, at den mod Delingen stemte Del af Ministeriet fik Overhaand ved Ministerkrisen i Novbr. 1848, og til, at Tanken, naar den senere dukkede frem, bestandig vistes tilbage som uigennemførlig. F. havde i øvrigt i denne Sag afgjort sit Folks Flertal med sig. Forberedelserne til Grundlovsarbejdet tog Kongen vel ingen fremtrædende Del i, men han lagde det heller ikke paa noget Punkt Hindringer i Vejen. Dog nærede han et Øjeblik alvorlig Betænkelighed ved at underskrive den færdige Grundlov.

Fra nu af falder F.'s Historie saa nøje sammen med Landets, at det i Alm. kan være tilstrækkeligt at henvise til den. Om hans Personlighed som Menneske og som Regent er der udtalt de forskelligste Anskuelser, og han er bleven lige saa stærkt over- som undervurderet. Han var i sine gode Øjeblikke i høj Grad i Besiddelse af kongelig Anstand og Værdighed og kunde med overraskende Lethed sætte sig ind i en Situation og finde et træffende og klart Udtryk for sine Tanker. Dertil kom hans sjældne Jævnhed og Elskværdighed i Omgang med alle Klasser af Folket og hans stærke og umiddelbare nationale Følelse. Alt dette skabte ham en Folkeyndest, som maaske var mere almindelig og intensiv end den, der er bleven nogen af hans Forgængere til Del, og som i vanskelige Tider blev af væsentlig Betydning til at samle og styrke Nationen. Men de, der saa Kongen paa nærmere Hold, kunde ikke være blinde for de store Skyggesider ved hans Personlighed. Han var, ligesom i sine yngre Aar, i meget ringe Grad arbejdsom og pligtopfyldende. Ethvert stadigt og regelmæssigt Arbejde var ham en Gru, og dette tiltog, alt som hans Helbred i Aarenes Løb svækkedes, paa en ligefrem foruroligende Maade. Ved Siden af megen naturlig Godlidenhed laa der i hans Natur en vis Lunefuldhed, som ofte kunde berede hans Omgivelser alvorlige Ubehageligheder. Bekendt er det ogsaa, hvor lidt der kunde lides paa Fasthed og Stadighed hos ham i personlige, saavel som i politiske Sager, og i hvor høj Grad han var i Stand til at blande Sandhed og Digt sammen i, hvad han fortalte om sig selv og andre. Dette i Forbindelse med en medfødt Umaadeholdenhed, navnlig over for stærke Drikke, som vel til Tider kunde bekæmpes, men aldrig ganske udryddes hos ham, svækkede i alt for høj Grad Indtrykket af hans gode Egenskaber og forringede hans Værdighed og Autoritet. En betydelig Rolle for F.'s hele Stilling spillede hans tredje Ægteskab. 7. Aug. 1850 viedes han til venstre Haand til Luise Rasmussen, som nu ophøjedes til Lensgrevinde Danner. Ministeriet havde forgæves søgt at modvirke Forbindelsen. Grevinde Danner og den med hende nær forbundne Carl Berling (s. d.) øvede fra nu af en bestandig stærkere Indflydelse paa Kongen, og det ejendommelige Præg, Hoffet ved dem fik, bidrog stærkt til at fjerne saavel Kongens Slægtninge som Aristokratiet derfra. Til Gengæld skabte og vedligeholdt de en stadig Forbindelse mellem Kongen og Mænd af de demokratiske Partier, og de bidroge vistnok deres til, at han vedblivende i det væsentlige fastholdt Grundloven. Grevinde Danner har ogsaa haft Fortjeneste af at indvirke modererende paa Kongens Levemaade.

Paa Grund af Kongens ringe Lyst og Evne til selv at gennemarbejde de politiske Spørgsmaal, blev det de Mænd, som til de forskellige Tider bleve de ledende i Regeringen, eller hans personlige Omgivelser, som fik den afgørende Indflydelse paa den politiske Retning, han fulgte. Først havde Bardenfleth i ikke ringe Grad hans Øre, men han maatte efter ikke lang Tids Forløb vige for Bluhme. Denne øvede først som Kabinetssekre-

tær og senere som Minister en meget betydelig Indflydelse over Kongen og bidrog væsentlig til at lede ham over fra den nationalliberale til den konservative Helstatspolitik. Under Ministeriet Ørsted's skarpe Kamp mod Folkerepræsentationen vaagnede der dog af og til Betænkeligheder hos Kongen, medens han til andre Tider havde stærke Anfægtelser i absolutistisk Retning. Bluhme's Indflydelse undermineredes imidlertid efterhaanden af Scheele, som, navnlig gennem sit fortrolige Forhold til Grevinden, kom til at spille en stedse større Rolle ved Hoffet. Det var da ogsaa Scheele, som blev den væsentligste Aarsag i Ministeriet Ørsted's Fald, og som ledede Kongen over i »den konstitutionelle Helstats« Æra; men da han viste sig ude af Stand til at magte Forholdene, og det nationalliberale Parti, i hvilket han efterhaanden fik afgjorte Modstandere, opnaaede stærkere og stærkere Indflydelse paa den offentlige Mening, maatte Kongen lade ham falde. Hall, som var den, der i F.'s senere Aar øvede den væsentligste politiske Indflydelse over ham, opnaaede dog mindre dette gennem sit personlige Forhold til Kongen end derved, at denne indsaa, at han ved at støtte sig til ham lettest og sikrest bevarede den Popularitet og den forholdsvis fredelige Tilværelse, som han mindre og mindre kunde undvære. Kun for en kort Tid unddrog han sig, under Indflydelse af sin Gemalinde og Berling, fra den Hall'ske Indflydelse og gjorde Forsøget med Ministeriet Rotwitt, som dog ikke fortsattes ud over Konseilpræsidentens Død 2 Maaneder efter Ministeriets Dannelse. Et Punkt, hvor Kongens Personlighed spillede en væsentlig Rolle, var i Forholdet til Norge og Sverige. Det personlige Venskab mellem Nordens to Konger bidrog meget til at knytte Baandene mellem deres Stater fastere og til at udvikle den politiske Skandinavisme til det Højdepunkt, hvortil den naaede kort forinden Udbrudet af Krigen med de tyske Stormagter. Paa den anden Side kunne Kongens ejendommelige Personlighed og Forholdene ved hans Hof vel have bidraget deres til at hidføre en vis Fjernhed mellem ham og de europæiske Stormagtshoffer i Almindelighed.

I de sidste Aar af F.'s Regering var hans Helbred kendelig vaklende, og de Bekymringer, som den sig nærmende Krig med Tyskland voldte ham, bidroge ved Siden af hans til Tider meget uforsigtige Levevis til yderligere at undergrave det. Efteraaret 1863 blev han ved et Besøg i Dannevirke-Stillingen angreben af en stærk Forkølelse, som efter hans Tilbagekomst til Lyksborg Slot gik over til Ansigtsrosen. Han døde 15. Novbr., og Dødsbudskabet modtoges med dyb og ægte Sorg af hele Folket, en Sorg, som yderligere skærpedes ved Følelsen af den skæbnesvangre Betydning, som dette Dødsfald havde for Landets Stilling i det hele. (Litt.: A. Thorsøe, »Kong F. VII's Regering« [Kbhvn. 1884 ff.]; N. Neergaard, »Under Junigrundloven« [Kbhvn. 1892 ff.]; C. F. Wegener, »Mindeskrift« [i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1866]; Bardenfleth's, H. N. Clausen's, Madvig's og Rosenørn's Livserindringer. *N. N.*

Frederik VII's Kanal se Løgstør.

Frederik VII's Stiftelse se Jægerspris.

Frederik, Kronprins af Danmark, Søn af Kong Christian IX og Dronning Louise, er født 3. Juni 1843 i det gule Palæ i Amaliegade i Kbhvn. Hans teoretiske Undervisning lededes af Prof. L. V. Petersen, og samtidig fik han en praktisk militær Uddannelse, idet han deltog i Kadetkorpsets Øvelser. 1860 blev Prinsen Sekondløjtnant *å la suite* i Infanteriet og gjorde 1861 Tjeneste ved 19. Bataillon i Nyborg; derefter uddannedes han ved 4. Dragonregiment i Næstved til Kavalleriofficer. 1863 begav han sig til Universitetet i Oxford for her at gennemgaa et akademisk Kursus; men som en Følge af de vigtige Begivenheder, der indtraf i det danske Monarki, kaldtes han snart tilbage. Ved Faderens Tronbestigelse 15. Novbr. fik han som Kronprins Sæde i Statsraadet. Under den dansk-tyske Krig 1864 var F. ansat i General Hegermann Lindencrone's Stab. Da Forfatningskampen i Danmark, der fulgte efter Hertugdømmernes Tab, var afsluttet, foretog F. sin første større Udenlandsrejse. Han besøgte under denne Napoleon III i Paris og havde en Sammenkomst med Thiers. To Aar efter gæstede han Athen og Konstantinopel og drog derfra til England, hvor Universitetet i Oxford gav ham et Æresdiplom som *Doctor juris*. Blandt F.'s senere Udenlandsrejser fremhæve vi blot her, at han 1873 begav sig til Verdensudstillingen i Wien, for hvis danske Afdeling han var Protektor. I Efteraaret 1874 besøgte han i Forening med sin Gemalinde, Kronprinsesse Louise, Hoffet i Berlin, hvor han personlig traadte i venskabelig Forbindelse med Kronprins Frederik Vilhelm, den senere Kejser Frederik III.

F. har flere Gange, under Kongens Ophold i Udlandet staaet i Spidsen for Regeringen. I denne Egenskab virkede han fra Novbr. 1871 til Maj 1872, altsaa paa det Tidspunkt, da Kjøbenhavn var Skueplads for et stærkt Socialistrøre, der medførte Ledernes Fængsling. F. førte ligeledes Regentskabet 1874, da Kongen besøgte Island i Anledning af dets Tusindaarsfest.

F. udnævntes 1867 til General i Hæren uden for Nummer. 1874 og 1877 var han Chef for Lejrdivisionen ved Hald, 18. Marts 1891 traadte han som Hærinspektør i Spidsen for Generalkommissionen, der skal afgive Betænkning om vigtige militære Spørgsmaal.

F. staar i Spidsen for et stort Antal godgørende Institutioner, af hvilke vi her kun kunne anføre nogle faa. Han er saaledes Protektor for Fængselsselskabet i Kjøbenhavn, for Selskabet »Kjæden«, for det »Røde Kors« og for den af Hærens faste Embedsmænd oprettede Understøttelsesforening. Under hans særlige Protektion staar det Fond, der understøtter efterladte efter Sømænd og Fiskere, der omkomme under Udførelsen af deres Gerning. Ved sine hyppige Besøg i Hospitaler og Fængsler lægger F. sin Interesse for humane Formaal for Dagen.

28. Juli 1869 ægtede F. Prinsesse Louise af Norge og Sverige, en Forbindelse, der hilstes med den største Sympati i de tre nordiske Riger. De have 8 Børn, af hvilke den ældste er Prins Christian (s. d.). *A. T.*

Frederik, Hertug, Søn af Frederik I og Sofie af Pommern, født 1529, død 27. Oktbr. 1557 i Kiel. Han fik en halvlærd Opdragelse og bestemtes til at søge en fyrstelig Bispeværdighed. Uagtet alle Frederik I's Sønner i Fællesskab vare:

blevne hyldede af Stænderne i Hertugdømmerne efter Faderens Død 1533, blev han ved Delingen 1544 dog forbigaaet mod Løfte om, at Brødrene vilde se at skaffe ham Ærkebispedømmet i Bremen. Da dette mislykkedes, og han imidlertid blev myndig, overdrog Christian III ham (7. Apr. 1549) Bispedømmet Slesvig med Svabsted, idet Kapitlet valgte ham til Koadjutor hos den daværende Biskop. Ved en Overenskomst med Brødrene opgav han sin Ret til Hertugdømmerne mod en Aarsløn paa 9,000 Mk. Kort efter blev han ved sin Formands Død Biskop i Slesvig og 1552 tillige i Hildesheim. *A. H—e.*

Frederik, Arveprins, Søn af Frederik V og Juliane Marie, født 11. Oktbr. 1753, død 7. Decbr. 1805. Da han ikke havde Udsigt til at bestige Tronen, arbejdedes der straks paa at skaffe ham Stillingen som Koadjutor i Bispedømmet Liibeck; J. H. E. Bernstorff opnaaede Kapitlets Valg 1756 og overvandt Modstand fra Kejserens Side; men de samtidige Mageskifteforhandlinger med Rusland førte til, at Prinsen ved Traktaterne 1767 og 1773 mistede sin tidlig vundne Værdighed uden siden at faa Erstatning i nogen Stilling med virkelig fyrstelig Magt.

Til et Liv inden for Danmark's Grænser var Prinsen i øvrigt fra lille af opdragen. Juliane Marie havde med sin sædvanlige Loyalitet over for sit ny Fædreland været med til at skaffe sin Søn en fuldstændig dansk Opdragelse. Jens Schellerup Sneedorff og siden Ove Høegh Guldberg havde ledet denne; men Frugten af de dygtige Læreres Virksomhed blev langt mere en almindelig Følelse af at høre til i Danmark og have dansk Nationalitet som Baggrund for sit Liv end positive Kundskaber i større Omfang eller virkelig Aandsmodenhed. Arveprinsens Evner vare ringe; hvad der knytter sig til hans Navn, skyldes i Virkeligheden andre, der toge Magten over den godmodige, men ganske ubetydelige Mand. Saaledes var det ubetinget Juliane Marie og Guldberg, der vare de ledende i den Tid, da Arveprinsen efter Struensee's Fald 1772 af Navn stod som Midtpunktet for Regeringen. Virkelig Indflydelse fra hans Side spores ikke, Perioden 1772—84 bærer med Rette Navn efter Guldberg, og reelt var det Arveprinsens Lærer, paa hvis Fjernelse det kom an ved Regeringsskiftet 1784. Ved denne Lejlighed prøvede Prinsen med en usædvanlig heftig Energi paa at hindre Kronprinsens Forsæt, ja veg endog ikke tilbage for Haandgribeligheder, der dog nærmest toge sig komiske ud. Efter Tilsidesættelserne i Struensee-Tiden var den tilsyneladende store Magt stegen ham stærkt til Hovedet; han glemte ingen Sinde Kronprins Frederik det forefaldne. Efter 1784 levede han fuldstændig som Privatmand indtil sin Død 1805. Paa Jægerspris, som han havde faaet til Gave 1773, gjorde han Haven til et Slags Pantheon for Mænd, der havde gjort sig fortjente af Fædrelandets Historie. 1774 havde han ægtet Sofie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (død 1794), der fødte ham Sønnen Christian VIII, Arveprins Ferdinand, Louise Charlotte, der ægtede i Landgrev Vilhelm af Hessen, og Juliane Sofie, der døde ugift 1850. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik II, Hertug af Holsten-Gottorp (1586—87), Søn af Hertug Adolf af Holsten-Gottorp og Christine af Hessen, født 21. Juni 1568, død 15. Juni 1587. Under Ledelse af den franske Adelsmand Antoine Cauce fik han en udmærket Opdragelse og rejste 1581 sammen med denne sin Hovmester til Universitetet i Heidelberg og senere til Strassburg. Efter Faderens Død 1. Oktbr. 1586 overtog han den gottorpske Del af Hertugdømmerne, medens derimod Bispedømmet Slesvig inddroges af Kongen; allerede Aaret efter døde han. *M. M.*

Frederik III, Hertug af Gottorp (1616—59), født 22. Decbr. 1597 paa Gottorp, død 10. Aug. 1659 i Tønning, ældste Søn af Hertug Johan Adolf og Augusta, Christian IV's Søster. I en Alder af 18 Aar overtog han ved Faderens Død 31. Marts 1616 Regeringen i den gottorpske Del af Hertugdømmerne og førte den i 43 for hans Land meget betydningsfulde Aar. I det indre betegner hans Regering en stærk Forøgelse af Fyrstemagten. Han fik Stænderne til at anerkende det af Faderen 1608 udstedte Arvestatut, der indførte Førstefødselsretten i Fyrstefamilien, og beskar paa forskellige Maader Stændernes Privilegier.

Udadtil er hans Regering særlig vigtig ved Brudet med Danmark og Tilslutningen til Sverige. Allerede kort efter hans Regeringstiltrædelse indtraadte der et spændt Forhold mellem ham og Christian IV i Anledning af Valget af en Koadjutor til Bremen's Stift, idet den gottorpske Fyrstefamilie opstillede F.'s Broder Adolf som Kandidat, medens Kongen arbejdede for at faa sin næstældste Søn Frederik valgt. Striden endte 1621 med, at Gottorperne gave efter mod en Pengeerstatning til Hertug Adolf. I den følgende Tid var Forholdet ret venskabeligt. Unionen af 1533 mellem Hertugdømmerne og Kongeriget fornyedes 1623, og Hertugen deltog 1625 i Valget af Christian IV til Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds. Men efter det ulykkelige Slag ved Lutter am Barenberg 1626 blev Hertugens Holdning over for Danmark noget mistænkelig. Han anmodede de kejserlige og ligistiske Hærførere om Neutralitet og Frihed for Indkvartering, gav dem forskellige Oplysninger om den danske Hær, ja forhandlede endog med en spansk Kommissær om Dannelsen af en habsburgsk Flaade i Østersøen. Alt dette i Forening med hans Fredsmægling vakte Christian IV's Mistanke mod ham, og i Begyndelsen af 1629 blev en Del af Hertugens Land besat af kongelige Tropper. Ved Freden i Liibeck s. A. fik F. dog Amnesti og sit besatte Land tilbage. I den følgende Fredsperiode for Danmark var Forholdet nogenlunde godt. F. og Christian IV enedes saaledes i Mindelighed om Arven efter den 1640 døde sidste Greve af Schaumburg. Men da Krigen mellem Danmark og Sverige brød ud 1643, kom den Tilnærmelse mellem Sverige og Gottorp, der allerede var begyndt under Striden om Bremen's Stift, til at spille en stor Rolle. Straks efter Torstenson's Indfald i Hertugdømmerne i Decbr. 1643 sluttede F. en Overenskomst med denne, hvorefter hans Lande fritoges for Indkvartering, mod at han overlod Svenskerne Slottet Trittau og Byerne Kiel og Eckernforde, betalte 100,000 Rdl. og lovede ikke at hjælpe Sverige's Fjender. Trods denne Overenskomst blev F.'s Holdning kort efter, da den kejserlige General Gallas rykkede ind i Holsten, atter vaklende og han søgte paa ny Til-

nærmelse til Christian IV. Ved Freden i Brømsebro fik han fuldstændig Tilgivelse.

Ved Tronskiftet i Danmark 1648 synes F. en kort Tid at have tænkt paa at sætte Danmark's Krone paa sit Hoved, men indsaa snart Umuligheden heraf. Efter hans Datter Hedevig Eleonora's Giftermaal 1654 med den svenske Konge Karl X Gustaf kaster han sig, særlig ledet af sin indflydelsesrige Minister Johan Adolf Kielmann, i Armene paa Sverige. I Foraaret 1657, da Krigen mellem Danmark og Sverige stod for Døren, søgte han at faa et Løfte om Neutralitet for Hertugdømmerne af sin Svigersøn, men denne vilde intet bestemt love og raadede ham til foreløbig at bevare et godt Forhold til Danmark. I Danmark var man dog, belært af tidligere Erfaringer, bleven mistænksom, og Marsken Anders Bille fik Ordre til at besætte Hertugens Skanse Stapelholm, uagtet Hertugen tilbød at sløjfe den. Der førtes i den nærmest følgende Tid nogle Forhandlinger mellem Danmark og Hertugen, fra dennes Side vistnok kun for at trække Tiden ud. Da de svenske Tropper rykkede ind i Holsten, sluttedes der 10. Septbr. 1657 en hemmelig Traktat mellem Sverige og Gottorp, hvori Sverige bl. a. lovede ved Fredsslutningen at skaffe Hertugen Amtet Svabsted og Løsning af Lensforholdet til Danmark. Dette skete ogsaa ved en i Henhold til en Artikel i Roskilde-Freden sluttet Overenskomst i Kjøbenhavn af 2. Maj 1658. Det var med store Bekymringer, at F. saa Krigen bryde ud paa ny, da dette kunde bringe de opnaaede Resultater i Fare og sikkert vilde paaføre hans Land store Byrder. Han søgte at holde sig gode Venner med de stridende Parter, søgte at undgaa at forny Alliancen med Sverige og afsluttede i Slutningen af 1658 en Neutralitetskonvention med Kurfyrsten af Brandenburg, der da holdt Hertugdømmerne besatte. Det sidste Aars Tid opholdt han sig i Tønning.

F. var, som hans stadige Fredsmæglinger vise, en fredelskende Mand; men det er noget vanskeligt at dømme om hans Betydning som Regent, da man ikke bestemt kan sige, hvor meget der skyldes hans eget Initiativ. Han var en Mand med videnskabelige Interesser og gode Kundskaber og en tolerant Mand lige over for anderledes troende; saaledes tillod han Katolikker at bosætte sig paa Resterne af Nordstrand og Arminianere i det af ham anlagte Frederiksstad. *L. L.*

Frederik IV, Hertug af Holsten-Gottorp, (1694—1702), Søn af Hertug Christian Albrecht og Kong Frederik III's Datter Frederikke Amalie, født 1671, død 1702. Under hans Opvækst saa han Faderens stadige Kamp med Danmark; i otte Aar var han paa Grund af disse Stridigheder landflygtig fra Gottorp, og da han Decbr. 1694 tog Hertugdømmet i Arv, var han ingenlunde til Sinds at opgive Slægtskampen. Stridbar og ilter af Natur gik han straks aggressivt til Værks. Han begyndte at anlægge Fæstninger i Sydslesvig og sluttede sig nøje til Sverige, hvis Soldater førtes ind i hans Lande. Fra dansk Side nedlagdes Indsigelse herimod, og i den følgende Tid førtes en bitter Polemik om disse og andre Stridspunkter. Vigtigst var Spørgsmaalet om Fællesregeringens Myndighedsomraade. Her søgte Hertugen i Lighed med sine Forgængere at afskaffe eller indskrænke Fællesskabet saa stærkt som muligt, medens de danske Konger nu som før søgte at udvide det paa Selvstændighedens Bekostning. 1696 forsøgtes i Pinneberg under Mægling af fremmede Fyrster den mindelige Forhandlings Vej; men Striden standsede ikke og blev end mere farlig for Danmark, da Hertug F. i Juni 1698 ægtede den ny svenske Konge Karl XII's Søster Hedvig Sofie. Medens F. blev sin Svogers Yndling og den ledende Aand i det letsindige Liv, der i den nærmeste Tid førtes ved det svenske Hof, tilspidsedes Situationen. Allerede før Christian V's Død havde Danskerne sløjfet de hertugelige Skanser og Hertugen trodsig ladet dem genopbygge. Nu efter Tronskiftet 1699 stolede Frederik IV paa sit Forbund med Rusland og Polen-Sachsen og anfaldt i Foraaret 1700 de hertugelige Lande. Karl XII afgjorde imidlertid Krigen ved sin Landgang paa Sjælland; Hertugen fik ved Traventhal-Freden sit Land tilbage, Ret til at anlægge Fæstninger og en Pengesum i Skadeserstatning. Saaledes havde han været heldig i den skarpe Politik, som hans altid bitre Had mod Danmark havde ladet ham følge. Snart forlod han imidlertid Holsten for at følge sin Svoger paa Krigstog; 1702 fandt han Døden i Slaget ved Klissov. — For at skaffe sig Penge havde han bortforpagtet næsten hele sit Land til en Eventyrer, Oberstløjtnant v. Bergholz. Denne fik endogsaa Administrationen overdragen og paatænkte vældige Reformer: ny Stæder skulde anlægges, franske og hollandske Kolonister indkaldes, store Kanaler og Veje bygges o. s. v. Hertugens Død hindrede dog Projekternes Udførelse. F. efterfulgtes af den umyndige Søn Karl Frederik. (Litt.: »Biogr. Leks.« V; »Allgem. deutsche Biographie« VIII). *A. Frs.*

Frederik Carl Emil, Prins af Augustenborg, Søn af Hertug Frederik Christian, født 8. Marts 1767, død 14. Juni 1841 i Leipzig. Han traadte ind i den danske Hær og var vidt berømt for sin Skønhed. 29. Septbr. 1801 ægtede han Sofie Eleonore Frederikke Scheel, Datter af den 1795 afdøde Statsminister Jørgen Erik Scheel. Hun havde været Hofdame hos Louise Augusta, og Ægteskabet ansaas ikke for standsmæssigt. Ægteparret forlod derfor Landet og bosatte sig i Leipzig. Mange Aar efter blev Ægteskabets Legitimitet imidlertid anerkendt af Frederik VI, da F.'s Brodersøn Hertug Christian August 1820 ægtede Grevinde Sofie Danneskjold. F. var Dr. phil., men vedblev at staa som General i den danske Hær. Han havde mange Børn, men hans Efterkommere ere nu alle uddøde. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *A.Frs.*

Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, Søn af Hertug Christian August og Frederikke Louise, født Komtesse Danneskjold-Samsøe, født 6. Apr. 1721, død 14. Novbr. 1794. Han tiltraadte ved sin Faders Død 1754 en Del af dennes Godser, bl. a. Augustenborg, Rumohrsgaard og Graasten, medens andre hjemfaldt til Kronen. Under vanskelige pekuniære Forhold støttedes han paa forskellig Maade af Regeringen, saaledes ved Godsoverdragelser, Mageskifter og Pensioner. Der tilstodes ham desuden personlig Skattefrihed for ham selv og hans undergivne, et Privilegium, om hvis Udstrækning der siden opstod Strid mellem Sønnen Frederik Christian og Regeringen. 1783 bleve de samlede augustenborgske Godser ved en

testamentarisk Disposition ophøjede til Fideikommisser. 1762 ægtede han Charlotte Amalie Vilhelmine, Datter af Frederik Carl, den sidste Hertug af Pløen. Han efterlod sig tre Sønner: Frederik Christian, født 1765, Frederik Carl Emil, født 1767, og Christian August, født 1768, samt en Datter Louise. (Litt.: »Biogr. Leks.« V; Jul. Clausen, »Frederik Christian af Augustenborg« [Kbhvn. 1896]). *A.Frs.*

Frederik Christian Carl August, Prins af Augustenborg, Søn af Prins Frederik Emil August af Augustenborg (Prinsen af Nør), født 16. Novbr. 1830, død 25. Decbr. 1881. Uden at dele sin Slægts politiske Anskuelser kom han paa Grund af Faderens Stilling 1848 med som Løjtnant i Oprørshæren, men allerede 1849 forlod han Landet. I de to følgende Aar foretog han en stor Rejse til Australien; 1851—52 studerede han først i Cambridge, senere i Paris og London. 1858 udgav han »Altes und Neues aus den Ländern des Ostens von Onomander«, 1864—69 opholdt han sig med en enkelt Afbrydelse i Indien. En Frugt af hans Studier der og Interesse for dette Land var hans store Bog »Kaiser Akbar, ein Versuch iiber die Geschichte Indiens im 16. Jahrhundert«. 1. Bd. udgav han selv 1880—81; 2. Bd.'s Udgivelse fuldførtes af hans Hustru Carmelita H. S. U. Eisenblatt, som han havde ægtet 1870, nogle Maaneder efter, at han ifølge et kgl. preussisk Patent havde antaget Titlen »Greve af Nør«. 1878 var han bleven Æresdoktor ved Kiel's Universitet. Prinsen bevarede en varm Sympati for Danmark; han aflagde et Besøg ved det danske Hof, efter at Augustenborgernes Landsforvisning var bleven hævet 1881. Han døde paa Nør; hans Enke maatte føre en langvarig Proces med Hertug Christian af Augustenborg for at beholde Godserne Nør og Grønwold, der tidligere havde været Secundogeniturer i den augustenborgske Linie. (Litt.: »Friedrich August, Prinz von Schleswig-Holstein-Augustenburg, herausgegeben von Carmen, Gräfin von Noer« [Nordlingen 1886]; »Biogr. Leks.« V). - *A. Frs.*

Frederik Christian (Augustenborg) se Augustenborgske Linie 1).

Frederik (Prins af Nør) se Augustenborgske Linie 5).

Frederik (Hertug af Slesvig-Holsten, F. VIII) se Augustenborgske Linie 6).

Frederik Carl Ludvig, Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck, (1757—1816), eneste Søn af Karl Anton August af Holsten-Beck. Han opdroges i Preussen og traadte ind i den preussiske Hær, deltog som Major i den bayerske Arvefølgekrig, stod sig mindre godt med Frederik II, men avancerede efter dennes Død hurtig. F. deltog i det polske Felttog 1794 og blev der Generalløjtnant. 1797—98 var han en kort Tid i russisk Tjeneste, men blev uenig med Kejser Poul. Han vendte sig derpaa fra Militærlivet til Studiet af de eksakte Videnskaber. 1804 begav han sig til Danmark, og da han var pekuniært slet stillet, forlenede Frederik VI ham med Godset Willingsbiittel i Holsten i Stedet for en Del af de Rentepenge, han som Medlem af det holsten-beckske Hus havde Ret til ifølge den pløenske Successionstraktat. Her levede han til sin Død. 1812 blev han Præsident for det slesvig-holstenske Selskab som Anerkendelse af hans Syslen med videnskabelige Studier og den Interesse for Videnskabsmænd, der bl. a. gav sig Udtryk i en omfattende Brevveksling med en Mængde af disse. Hans Søn Frederik Vilhelm Poul Leopold blev Fader til Kong Christian IX af Danmark. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik Ludvig, Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck, (1653—1728), var næstældste Søn af Hertug August Filip af Holsten-Beck. Medens den ældste Broder August indtil sin Død 1689 sad inde med Hertugværdigheden, traadte F. som ganske ung i brandenborgsk Krigstjeneste, udmærkede sig i den store Kurfyrstes og Frederik I's Krige og naaede høje militære Stillinger. 1713 blev han saaledes Generalfeltmarskal. Hans Navn som dygtig Officer skaffede ham Tilbud om at træde baade i fransk og i dansk Tjeneste, men han blev i Preussen. Frederik IV havde ønsket at drage ham til Danmark, ogsaa fordi han 1685 var bleven gift med Louise Charlotte af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg, der ti Aar før var bleven forsmaaet af Griffenfeld, men stod i høj Gunst ved det danske Hof, der ved Brylluppet gav Prinsessen stort Udstyr og mange Gaver. F. efterlod sig 3 Sønner; fra den yngste, Peter August Frederik, nedstammer Kong Christian IX. (Litt.: »Biogr. Leks.« V; »Allgem. deutsche Biographie« VIII). *A. Frs.*

Frederik, Hertug af Lyksborg, (1707—66), Søn af Hertug Filip Ernst og hans første Hustru Christine af Sachsen-Eisenberg. »Prinsen af Sønderborg« blev opdragen af den senere Magistratspræsident i Bergen Jonas Lime og rejste med ham i Udlandet. Kun 10 Aar gl. blev F. Kaptajn i Fodgarden og avancerede efterhaanden op til General i Fodfolket. 1760 traadte han ud af Militæretaten. Novbr. 1729 blev han ved Faderens Død Hertug af Lyksborg. 1749 afstod han til Kronen den Halvdel af Ærø, som i over 100 Aar havde tilhørt Hertugdømmet. Til Gengæld gav Kronen Afkald paa en Mængde Skatterestancer. *A. Frs.*

Frederik, Prins af Hessen-Kassel, dansk General og Statholder i Hertugdømmerne, født 24. Maj 1771, død 24. Febr. 1845, Søn af Landgrev Karl af Hessen-Kassel (s. d.) og Prinsesse Louise af Danmark, Frederik V's Datter. Faderens Stilling og Indflydelse skaffede ham, da han knap var 7 Aar gl., Bestalling som Oberst, og 11 Aar efter var han Generalløjtnant. 1808 blev han General efter i nogen Tid at have været Generalinspektør for Fodfolket i Hertugdømmerne og Guvernør i Rendsborg. Den stærke Protektion fra oven skadede dog ikke hans militære Uddannelse, og han nød med Rette Anseelse som en særdeles duelig Officer. Da derfor i Aaret 1809 en dansk Hær stod rede paa Sjælland til at gøre Landgang i Skaane, var Prinsen udset til at føre Kommando over Hovedkorpset. Hele Felttogsplanen blev imidlertid ikke til noget, og F. blev samme Aar sendt op til Norge som kommanderende General i den søndenfjældske Del af Landet og (fra Jan. 1810) Vicestatholder. At Kongen betroede ham dette, under de daværende Forhold hvor Christian August's Optræden syntes mere og mere tvetydig, saa overordentlig vanskelige Hverv, viser bedst, hvilke Tanker man nærede om hans Dygtighed,

og heri tog man ikke fejl; thi i de halvfjerde Aar, han tilbragte i Norge, udfoldede han en Virksomhed, der ikke blot skaffede ham Regeringens Anerkendelse, men ogsaa Nordmændenes fulde Tillid, hvad der betyder saa meget mere, som hans Forgænger, Chr. August, jo var bleven hævet til Skyerne. Hans loyale Sindelag og vindende Optræden gjorde ham agtet og afholdt, medens han som Soldat forstod at erstatte Soldaterne Savnet af Chr. August, ligesom hans fremragende Evner som militær Organisator i høj Grad bidroge til at forøge Hærens Modstandskraft. Prinsen fik dog ikke Lejlighed til at vise, om han muligvis 1814, da Katastrofen indtraf, kunde have givet Felttoget et andet Udfald; thi i Maj 1813 maatte han vige Pladsen for Prins Christian Frederik (Christian VIII) og blev sendt til Holsten som Chef for en dansk Hærafdeling, som skulde støde til Marskal Davout, der havde Hovedkvarter i Hamburg, og hvis Hverv var at dække den franske Hærs venstre Fløj under Napoleon's sidste Felttog i Tyskland. Efter Kejserens Nederlag ved Leipzig maatte Davout imidlertid indskrænke sig til at holde Hamburg besat, medens det danske Hjælpekorps alene maatte optage Kampen mod den fjendtlige Overmagt, hvad der førte til det kortvarige, men for de danske Vaaben saa hæderlige Felttog i Holsten i Decbr. 1813. De Danskes Stilling var yderst kritisk, men det lykkedes F., støttet af sin dygtige Stabschef, daværende Major Jens Bardenfleth, ved et glimrende udført Tilbagetog til Rendsborg under stadig Kamp med den langt overlegne Fjende at redde Korpset fra Undergang. Dog heller ikke her, saa lidt som i Norge, skulde den tapre Soldat høste Frugten af sine Anstrengelser. Det var hans Mening, at Rendsborg skulde danne Centrum for et Angreb fra dansk Side paa Svenskerne og Russerne, idet han gik ud fra, at Frederik VI vilde benytte sin forholdsvis store og vel indøvede Hær til at føre et Hovedslag mod Fjenden, hvad der rimeligvis vilde have skaffet de danske Faner Sejr og muligvis givet Danmark Udsigt til nogenlunde antagelige Fredsbetingelser. Men Frederik VI var ikke Mand for at tage en kraftig Beslutning, og den ydmygende Fred i Kiel 1814 blev Enden paa den syvaarige Krig. Hvor ivrig og indtrængende Prinsen har tilraadet et dristigt Kup, og hvor bittert han følte sig skuffet ved den endelige Afgørelse, vise hans Breve til Kongen. 1815 blev han Chef for det danske Korps, der marcherede til Frankrig for at medvirke ved Okkupationen af dette Land, og her blev han Genstand for megen Anerkendelse og Opmærksomhed paa Grund af sine Troppers udmærkede Disciplin og fuldendte militære Uddannelse. Efter sin Hjemkomst overtog han atter Generalkommandoen i Hertugdømmerne, og efter sin Faders Død (1836) blev han tillige Statholder med Bolig paa Gottorp Slot. Efter at have taget sin Afsked 1842 trak han sig tilbage til et Gods i Holsten, hvor han døde. (Litt.: C. Th. Sørensen, »Kampen om Norge 1813—14« [Kbhvn. 1871]; Conradine Dunker, »Gamle Dage« [Chra. 1871]; »Meddelelser fra Krigsarkiverne« [Kbhvn. 1880 ff.]). *C. F.*

Frederik Vilhelm Georg Adolf, Landgreve af Hessen-Kassel, Søn af Landgrev Vilhelm og Prinsesse Charlotte, den danske Arveprins Frederik's Datter, født i Kjøbenhavn 26. Novbr. 1820, død i Frankfurt a. M. 14. Oktbr. 1884. F. afsluttede sin teoretiske Uddannelse ved Universitetet i Bonn, hvor han 1839—41 gennemgik et akademisk Kursus. Allerede 1837 var han bleven ansat i Hæren som Kaptajn, 1843 udnævntes han til Generalmajor, 1851 til Generalløjtnant. 1842 foretog han om Bord i Fregatten »Thetis« et Togt til Middelhavet, under hvilket han besøgte Konstantinopel. 28. Jan. 1844 formæledes han med Kejser Nikolaj I's Datter, Storfyrstinde Alexandra, der dog allerede døde August s. A. 1853 indgik han et nyt Ægteskab, med den preussiske Prinsesse Anna. Prinsen bidrog til Gennemførelsen af den ny danske Tronfølgelov af 31. Juli 1853, idet han ved en Renunciationsakt af 18. Juli 1851 gav Afkald paa sin Arveret til den danske Krone til Fordel for Søsteren Prinsesse Louise, gift med Prins Christian af Lyksborg. 1854 tillagde Kong Frederik VII ham Prædikatet »Kgl. Højhed«. Ved Udbrudet af den dansk-tyske Krig 1864 forlod F. Danmark og opholdt sig siden i Tyskland. Ved Kurfyrst Vilhelm af Hessen-Kassel's Død 1875 arvede F. som Chef for Linien Storfyrstetitelen. ***A. T.***

Frederik I, Konge af Sverige (1720—51) og Landgreve af Hessen, Søn af Landgrev Karl af Hessen og Maria Amalia af Kurland, født 28. Apr. 1676 i Kassel, død 25. Marts 1751 i Stockholm. Han fik en god Opdragelse og foretog i sine unge Aar Rejser rundt om i Europa. Derpaa deltog han som Anfører for et hessisk Hjælpekorps i hollandsk eller engelsk Sold i den spanske Arvefølgekrig; i Slagene ved Höchstädt, Oudenarde og Malplaquet kæmpede han med stor Bravur. I Aaret 1700 havde han ægtet sin Kusine, Prinsesse Louise Dorothea Sofie, Datter af Frederik I af Preussen, men det lykkelige Ægteskab varede kun til 1705, da hun døde uden Børn. Allerede 1710 paabegyndtes Forhandlinger om et nyt Ægteskab med Karl XII's Søster Ulrika Eleonora; sidst i Aaret 1714 var Sagen i Orden, og F. afrejste til Sverige, hvor Brylluppet stod 24. Marts 1715. Han deltog nu i de følgende Aar i Karl XII's Forsvar af Sverige og i Felttogene mod Norge 1716 og 1718. Efter Svogerens Død II. Decbr. 1718 arbejdede han ivrig for sin Hustrus Sag, lod Gortz fængsle og paavirkede de højere Officerer ved Uddeling af Krigskassen. Under hendes korte Regering øvede han stor politisk Indflydelse, skønt han paa Rigsdagen 1719 ikke opnaaede at blive hendes Medregent. Han vedblev som Generalissimus over den svenske Hær, hvortil han var udnævnt allerede 1716, at organisere Forsvaret mod Russernes Angreb og havde en Hovedandel i, at Sverige 1719 ofrede Bremen, Verden og en Del af Pommern for at vinde England's Venskab. Under Rigsdagen 1720 skete imidlertid Tronskiftet; Ulrika Eleonora havde vakt Misfornøjelse, Raadet og fremfor alle Arvid Horn saa med Tilfredshed, at Kronen overførtes til F., der havde vundet ikke ringe Folkeyndest ved sit aabne livlige Væsen, sin store Omgængelighed og sin Anseelse som tapper Kriger. 29. Febr. 1720 nedlagde Dronningen Kronen, og 24. Marts s. A. valgtes F. til Konge, efter at være gaaet over til den lutherske Lære og efter Indrømmelser til Stænderne, der yderligere indskrænkede Kongemagten. Derefter maatte han

besegle Sverige's store Nederlag ved Fredsslutningerne 1720 og 1721. Den Popularitet, han havde nydt, da han valgtes, forsvandt imidlertid snart, og alle de Chancer for en Styrkelse af Kongemagten, der trods alle Baand, der vare paalagte den, dog endnu frembøde sig, især ved behændig Manøvrering mellem »Frihedstidens« Partier, forspildtes hurtig. Svaghed og Upaalidelighed viste sig som Grundfejlene i F.'s Karakter, en stærkt fremtrædende Usædelighed svækkede i høj Grad hans Anseelse. Ved Rigsdagen 1723 strandede hans Planer om ved Bondestandens Hjælp at udvide sin Magt, og fra dette Øjeblik havde han faktisk tabt al Indflydelse paa Stænderne. I en Aarrække laa Hovedmagten nu i Arvid Horn's Hænder; Kampen mod det holstenske Parti knyttede Kongen til ham; og der var Enighed mellem dem om Tilslutningen til den hannoveranske Alliance, som Sverige tiltraadte 1727. I de følgende Aar mistede F. mere og mere Interessen for Styrelsen; han optoges af Jagt og andre Fornøjelser og mødte sjælden i Raadet. 1730 efterfulgte han sin Fader som Landgreve i Hessen, foretog en Rejse dertil 1731, men overlod Regeringen der aldeles til sin Broder Vilhelm. Imidlertid skilte Karl Gyllenborg og Hopken i Aarene efter 1731 Kongen fra Horn, idet de benyttede F.'s Forbitrelse over den Skarphed, hvormed Horn havde dadlet hans Kærlighedsforhold til Frøken Hedvig Taube. Endnu nogle Aar bestod dog Enigheden mellem Kongen og Horn med Hensyn til Sverige's Udenrigspolitik; han støttede Fredspolitikken under Rigsdagen 1734, og da Hattepartiets Angreb i Decbr. 1738 bevirkede, at Horn trak sig tilbage fra Kancellipræsidentværdigheden, laa F. farlig syg, medens Ulrika Eleonora nu, som da Kongen var i Hessen, forestod Regeringen. Men da han i Beg. af 1739 atter blev rask, stillede han sig paa den bedste Fod med Hattene, til hvilke Magten gled over. Han bifaldt Partiets Krigspolitik, stemte 1741 i Raadet for den letsindige Krigserklæring mod Rusland og tilbød trods sin Alder selv at tage Overbefalingen over Hæren i Finland, hvad Hattene dog afsloge, da Levenhaupt for længst var udset dertil. Paa anden Maade viste de magthavende ham derimod deres Erkendtlighed; allerede 1739, da Arvid Horn's Kolleger i Raadet anklagedes, var man gaaet skaansomt til Værks over for Frøken Taube's Fader, Friherre E. O. Taube, og siden bifaldt man, at F. ophøjede sine to Sønner med hende i Grevestanden under Navn af von Hessenstein. Under Rigsdagen 1742—43 blandede F. sig kun lidet i Tronfølgerspørgsmaalet; han havde dog fra først af ønsket, at Valget maatte falde paa en af hans hessiske Slægtninge, men over for den ny Tronfølger Adolf Frederik og dennes Hustru Louise Ulrika stillede han sig paa den venligste Maade. Krigen med Rusland fulgte han derimod med stor Interesse, og over for de oprørske Dalkarle vilde han til det yderste anvende fredelige Midler.

1741 var Ulrika Eleonora død, og Hedvig Taube's Indflydelse paa Kongen kendelig stegen. 1744 døde ogsaa hun, men snart efter søgte den 70-aarige Konge sig en ny Elskerinde og fandt en saadan i Frøken Katharina Ebba Horn. Forargelsen herover var stor, ikke mindst hos Tronfølgerparret, fra hvis Side F. rimeligvis af denne Aarsag ikke opnaaede virkelig Hengivenhed.

I hans sidste Aar tabte hans Interesse for Regeringssager sig aldeles; kun 1747 deltog han mere aktivt i de Forhandlinger, der førte til, at Sverige holdt sig uden for den østerrigske Arvefølgekrig. 1748 ramtes han af et Slagtilfælde, mødte fra nu af saa godt som aldrig i Raadet og gav derved Anledning til Benyttelsen af det saakaldte »Navnestempel«. Hans Regering havde bragt Sverige dybt ind i de ødelæggende Partikampe, der svækkede Rigets Kraft og Anseelse udadtil som indadtil. Det Lavmaal af Magt, som Kongedømmet var indskrænket til, var for en ikke ringe Del fremkaldt ved hans Personligheds store Mangler, som flere tiltalende Karaktertræk ikke formaaede at skjule. (Litt.: Malmstrom, »Sveriges politiska historia från Carl XII's dod til statshvälfningen 1772« I.—VI. Del [Stockholm 1855—77, 2. Opl. 1893 ff.]; »Allgemeine deutsche Biographie« VII). *A. Frs.*

Frederik Adolf, svensk Prins, født 7. Juli 1750, død i Montpellier 12. Decbr. 1803, var Søn af Kong Adolf Frederik og Lovisa Ulrika. F. A. fik 8. Septbr. 1772 Titelen Hertug af Ostergotland. F. A. var en Mand med et smukt Ydre og et vindende Væsen; nogen større Begavelse var han ikke i Besiddelse af, og han var heftig og letsindig. Nogen politisk Betydning havde han ikke. Han døde ugift. *A. S.*

Frederik I, kaldet Barbarossa, tysk Kejser (1152—90), Søn af Hertug Frederik af Schwaben og den velfiske Prinsesse Judith, født 1121, død 10. Juni 1190, valgtes 5. Marts 1152 til romersk Konge ved et Slags Kompromis mellem Kirken og hans Slægtning, den mægtige Henrik Løve af Sachsen. Hans første vigtige Regeringshandling var Rigsdagen i Merseburg, hvor han (1152) afgjorde Striden mellem de danske Tronprætendenter Knud og Sven til den sidstes Fordel, mod at han tog Danmark til Len af ham. Støttet af Henrik Løve opnaaede han straks betydelige Fordele over for Paven, som trykkedes af Normannerne paa Sicilien og Romerne, der ophidsede af Arnold af Brescia havde gjort Opstand mod deres Herre, og drog i Efteraaret 1154 til Italien for at krones. I Pavia bar han den lombardiske Jærnkrone, og 18. Juni 1155 kronedes han i St. Peter til romersk Kejser efter først at have udleveret Arnold til Paven. Men samme Dag kom det til en heftig Gadekamp i Rom, og i det hele var F.'s Autoritet kun ringe; det mægtige Milano havde ustraffet trodset ham, og paa Tilbagevejen var han nær bleven tagen til Fange af Veroneserne. Henrik Løve havde stillet Halvdelen af de 1,800 Riddere, der fulgte Kejseren til Italien, og forlenedes nu til Tak med Bayern, thi det var F. magtpaaliggende at faa Fred i Tyskland for at kunne vende hele sin Magt mod Italien. I Tyskland støttede han sig særlig paa de staufiske Husministerialer, der dannede Kernen i hans Hær og ydede ham Stof til selv de højeste Rigsembedsmænd, og samtidig hævdede han efter Worms-Konkordatet sin Overhøjhed over de rige og store gejstlige Len. Men han kunde ikke paa een Gang være Ven med Bisperne og Henrik Løve; thi mellem disse herskede der en skarp Modsætning, der tidlig eller sent maatte komme til Udbrud. 1156 forøgede han sin Magt ved at ægte Beatrice, Arvingen til Burgund, og Aaret efter kom det paa Rigsdagen i Besancon til et afgjort Brud mellem Pave Hadrian og F., fremkaldt af dennes

Kansler Rainald af Kassel. Den tyske Kirke stod fuldstændig paa F.'s Side, da han 1158 brød op til Lombardiet for at kalde Kejsermagtens der næsten forglemte Rettigheder til Live igen i de lombardiske Stæder, hvis Udvikling var løbet Tyskland's langt forbi. Paa de roncaliske Marker tæt ved Piacenza holdtes et stort Rigsmøde, hvor F. med Paaberaabelse af Romerretten krævede alle oprindelige kejserlige Rettigheder og Indtægter tilbage til det tyske Rige, hvis Hersker saaledes fik en uhyre Tilvækst i sin Magt. Samtidig nyordnedes ogsaa det italienske Lensvæsen og Administrationen i Stæderne, hvor kejserlige Podestà'er afløste de folkevalgte Konsuler. Men godvillig vilde Byerne ikke finde sig i, at deres aarhundredlange Udvikling brutalt blev afskaaren, og samtidig begyndte paa ny Striden med Rom, der for sig gjorde Paastand paa hele den Mathilde'ske Arv, medens Kejseren ogsaa over for Pavedømmet søgte at genindføre Tilstandene før Gregor VII's Dage. F.'s bitre Modstander Kardinal Roland, der som Alexander III 1159 besteg Pavestolen, erklæredes for afsat paa en Synode i Pavia, men han optog modig Kampen i Forbund med Milano. Efter tre Aars tappert Forsvar maatte Byen dog overgive sig (1162), den blev næsten aldeles nedreven og Indbyggerne udflyttedes til fire Smaabyer, der ganske behandledes som staufisk Husgods. De øvrige Stæder faldt nu til Føje, og Alexander III flygtede til Frankrig, hvis Gejstlighed var ham tro, medens den tyske Kirke sluttede sig til Modpaven Victor IV. Rainald var Sjælen i denne Politik, der tilspidsedes efter Victor's Død (1164); 1166 gik han over Alperne for at fordrive Alexander, der 1165 var vendt tilbage til Rom, og støtte den ny Modpave Paschalis II, men Forbitrelsen over de tyske Podestå'er, der plagede Borgerne, var uhyre, og 1167 kom det til almindelig Rejsning i Lombardiet under Cremona's Anførsel. Milano genopbyggedes, og da den tyske Hær efter at have erobret Rom næsten fuldstændig blev ødelagt af en Pest, for hvilken ogsaa Rainald bukkede under, var det af 7 Stæder bestaaende lombardiske Forbund uomstridt Herre i Po-Sletten, hvor det styrkede sin Magt ved Anlæggelsen af Forbundsfæstningen Alessandria (1168). Rainald's Politik: Pavedømmet afhængigt af Kejsermagten og Rigskirken, havde lidt Skibbrud, og det gik nu ud over den tyske Kirke, hvis rige Midler maatte erstatte de tabte italienske Indtægter. Alle Mæglingsforsøg strandede, da Alexander III ikke vilde opgive sine Forbundsfæller; men da F. havde lidt et stort Nederlag mod disse ved Legnano (Maj 1176), optoges Underhandlingerne paa ny, og væsentlig ved de tyske Bispers Anstrengelser kom det Juli 1177 til Fred mellem Kejser og Pave i Venezia, hvor F. anerkendte Alexander's Valg og tilbagegav de erobrede kirkelige Besiddelser, medens Paven paa sin Side godkendte de tyske Bispevalg, dervare skete under Skismaet; om Stridsæblet, de Mathilde'ske Godser, blev der ikke truffet nogen varig Bestemmelse. Mellem de øvrige krigsførende Magter sluttedes der en Stilstand paa 6 Aar, der for Stædernes Vedkommende senere gik over til en Fred i Konstans (1183). Medens F. havde lidt et afgjort Nederlag over for Kirken, gik han nærmest som Sejrherre ud af Kampen mod Stæderne; thi vel opgav han at gennemføre de roncaliske Bestemmelser i hele deres Strenghed, men opnaaede dog meget betydelige finansielle og juridiske Fordele, saaledes bl. a. Investiturret over for Kommunalembedsmændene.

Nederlaget ved Legnano var for en stor Del foraarsaget ved, at Henrik Løve trods F.'s personlige Bøn ikke havde villet deltage i Toget. Det tyske Episkopat, hvis Magt var steget under Kampen, var hans bitre Fjende, og nu voldte det hans Fald. Kejseren anklagede ham for Troskabsbrud, og da han ikke gav Møde efter tre Gange at være stævnet for Retten, blev han paa Rigsdagen i Wiirzburg (1180) erklæret for afsat og lyst i Achten, ligesom hans Besiddelser deltes mellem Nabofyrsterne. Efter et sejrrigt Felttog underkastede F. sig Henrik Løve, der kun beholdt sine Allodier, Braunschweig og Lüneburg. F. indtog nu en imponerende Stilling i Tyskland, der ogsaa indvirkede paa den heldige Fred i Konstans. Overalt indgød hans stolte Skikkelse Ærefrygt og fremkaldte hos det tyske Folk Mindet om Karl den Store og Didrik af Bern. Ogsaa Rigets Magt var stegen. Burgund var knyttet fastere til det, og I Italien var undertvunget i en forhen ukendt Grad, saa at kun de fri Stæder saa at sige som Øer ragede op mellem de kejserlige Besiddelser, hvor Ministerialerne fandt en rig Tumleplads. Hele denne Herlighed og Glans fik et symbolsk Udtryk paa den store Rigsdag i Mainz 1184, hvor Kejserens to ældste Sønner optoges i Krigerstanden. Samme Aar foretog F. et Skridt, der vilde forøge hans Huses Magt betydelig; hans ældste Søn Henrik trolovedes nemlig med Costanza, en Datter af Roger II af Sicilien og Arving til hans Lande, som Kejseren saaledes vilde knytte til sine Besiddelser for derigennem at fuldende Italien's Erobring og Pavedømmets Isolering. Men det var en farlig Plan, da Rom vilde anspore sine yderste Kræfter for at frigøre sig fra det Jærnbaand, der truede med at omslutte det. Den gamle Kejser kom dog ikke til at opleve den egentlige Kamp, om end det alt nu kom til alvorlige Rivninger. Saladin's Erobring af Jerusalem (1187) bragte nemlig foreløbig Striden til Stilstand; F. selv tog Korset og forlod Tyskland 1189 efter at have overdraget sin Søn Henrik Regeringen. Med en mægtig Hær satte han trods Byzans's Modstand over til Lilleasien, men efter at have vundet adskillige Fordele over de vantro druknede han paa Marchen gennem Taurus-Passerne i Floden Saleph tæt ved Seleucia. (Litt.: H. Prutz, »Friedrich Barbarossa« [3 Bd., Danzig 1871—73]; W. von Giesebrecht, »Geschichte d. deutschen Kaiserzeit« [5. Bd., Braunschweig 1888]). *M. M.*

Frederik II, tysk Kejser (1215—50), Søn af Henrik VI og Costanza, født i Jesi i Abruzzerne 26. Decbr. 1194, død 13. Decbr. 1250. Efter Faderens Død (1197) søgte dennes Broder Filip først at hævde sin lille Brodersøns Sag; men da denne viste sig haabløs, modtog han selv Kronen. F. beholdt Apulien og Sicilien, først under sin Moders og efter hendes Død (1198) under Pave Innocens III's Formynderskab. 1208 overtog han selv Regeringen, og da det 1210 kom til Brud mellem Innocens III og Kejser Otto IV, begyndte hans politiske Rolle, idet Paven opstillede ham som Modkandidat. 1211 valgtes han i Nürnberg til tysk Konge, og den følgende Sommer lykkedes

det ham med Møje at bane sig Vej til Tyskland, efter først at have svoret Paven ikke at ville forene Sicilien med Riget og for dette Lands Vedkommende at have aflagt Lensed paa sin lille Søn Henrik's Vegne, der var bleven udnævnt til siciliansk Konge. Han kom som Kirkens Kejser, og Bisperne sluttede sig derfor straks til ham, medens Rigsministerialerne, forhen Staufernes bedste Støtter, holdt fast ved Otto. Dette blev bestemmende for Rigets og F.'s Skæbne. Overalt gjorde Centralmagten Tilbageskridt for Fyrsterne. I Eger maatte F. saaledes gøre dem store Indrømmelser (1213), og det følgende Aar stadfæstede han Valdemar Sejr's Erobringer i Nordtyskland. Kampen med Otto førtes gennemgaaende heldig, og efter Slaget ved Bouvines (1214) var hans Magt væsentlig brudt, saa at F. paa ny kunde lade sig krone i Aachen (1215). Efter den Tid var han almindelig anerkendt. Hans Politik havde hidtil i høj Grad været betinget af Forholdet til Paven, hvis mægtige Personlighed udøvede et stort Tryk paa ham, men 1216 afløstes Innocens af den svage Honorius III, hvem F. følte sig voksen. Paa sin Kroningsdag havde han lovet at gøre et Korstog; men det lykkedes ham flere Gange at faa Terminen udsat, saa at han ganske kunde virke for sin Yndlingsplan selv som Kejser at bestyre Sicilien, medens Sønnen skulde være hans Stedfortræder i Tyskland. Henrik førtes derop og valgtes 1220 til tysk Konge, og samme Aar kronedes F. til Kejser. En Personalunion mellem Riget og Sicilien, denne Forbindelse, som Paverne idelig havde søgt at afværge, var saaledes virkelig kommen i Stand. 1225 havde F. ægtet sin anden Gemalinde Isabella af Brienne, Titulærkongen af Jerusalem's Datter, og sit Løfte tro rustede han nu af alle Kræfter til Korstoget; 1227 afsejlede Hæren, men en heftig Pest, der var udbrudt mellem Tropperne, tvang den til at vende om. Den ny Pave Gregor IX tog imidlertid ikke Hensyn hertil og bandlyste F., men desuagtet drog denne 1228 paa ny af Sted til Palæstina, hvor han trods alle Pavens Intriger og den Modstand, han mødte hos Tempelherrerne, ved kloge Underhandlinger med Sultan Kamel af Ægypten fik Jerusalem og en Del af Kyststrækningen i sin Magt. Selv satte han Jerusalem's Krone paa sit Hoved, da ingen gejstlig vovede at gøre det. Da han 1229 vendte tilbage, havde de pavelige Tropper gjort Indfald i Apulien; men han forjog dem uden Møje og udsonede sig ved Freden i St. Germano med Gregor, der hævede Bandlysningen. Baade i Tiden før og efter Korstoget havde F. udfoldet en ivrig organisatorisk Virksomhed, der dog mere gjaldt hans Arveland Sicilien end Tyskland. Thi her gled Magten fra Kejseren mere og mere over til Fyrsterne. Det var saaledes dem og ikke Riget, der knækkede Danmark's truende Magt, og deres Privilegier forøgedes idelig, medens F. derimod først i Slutningen af sin Regering søgte Støtte hos Stæderne. Anderledes paa Sicilien, som fra en Lensstat næsten blev omdannet til et moderne absolut Monarki. Landet styredes af en velordnet, særlig uddannet Embedsstand, Adelens og Stædernes Privilegier indskrænkedes, og store Skatter, Toldafgifter og Monopoler fyldte det kgl. Skatkammer, thi Italien skulde danne den finansielle Basis for hans Magt, medens han af Tyskland kun fordrede Soldater. I dette Land søgte hans Søn Henrik væsentlig støttet af Rigsministerialerne at opkaste sig til Enehersker; han sluttede Forbund med de lombardiske Stæder, med hvilke Faderen laa i Strid, men blev overvunden saa godt som uden Sværdslag (1235) og døde senere i et italiensk Fængsel. I hans Sted blev Broderen Konrad (1237) valgt til tysk Konge. F.'s Magt stod nu paa sit Højdepunkt; ikkun de norditalienske Stæder vovede at trodse ham og Kejserdømmet, af hvis Storhed han ligesom i det hele den staufiske Æt var opfyldt. Og efter den store Sejr ved Cortenuova (1237), hvor Milanesernes Fanevogn faldt i hans Hænder, syntes ogsaa denne Fjende at være slaaet til Jorden. Lombardiet blev næsten fuldstændig erobret, og dets Administration omordnedes efter siciliansk Mønster. Men F.'s Sejr vakte atter hos Pavedømmet Frygten for, at Rom til sidst skulde blive en Enklave i de staufiske Besiddelser. Gregor IX sluttede 1238 Forbund med Genova og Venezia og lyste 1239 Kejseren i Band, ligesom han opfordrede de tyske Fyrster til Valget af en anden Kejser i Stedet for F., der i de pavelige Manifester sammenlignedes med Dyret i Apokalypsen. Foreløbig var dette Skridt dog uden Virkning. Kirkestaten erobredes, og da Gregor udskrev et Koncil til Rom, fangede F.'s Søn Enzio de fremmede Prælater i et Søslag ved Elba. Kejseren selv rykkede mod Rom, hvor Paven døde under den paafølgende Belejring. Kampen var bleven ført med saa megen Voldsomhed, at ikke engang Mongolernes Indfald kunde bevæge de stridende til Fred, nu sygnede den foreløbig hen under en næsten 2-aarig Vakance.

Først 1243 valgtes F.'s Ven Kardinalen Sinibald Fieschi til Pave sikkert i den Formening, at han vilde være tilbøjelig til at slutte Fred. Men Innocens IV fulgte ganske sin Forgængers Politik, og de Underhandlinger, der førtes 1244, bleve resultatløse. Krigen begyndte derfor paa ny, Innocens flygtede fra Rom til det sikre Lyon, hvor han udskrev et Koncil, der 1245 fornyede Bandlysningen og F.'s Afsættelse. Bisperne, som Kejseren ligesom sine Forgængere havde anset for »Rigets Søjler«, svigtede ham nu, og ved store Bestikkelser lykkedes det Innocens at faa Gejstligheden og den lavere Adel, for hvilken der ikke var Plads i F.'s System, til at vælge Henrik Raspe, Landgreven af Thüringen (1246). Stæderne bleve Hohenstaufernes Sag tro; men desuagtet havde Henrik Raspe god Fremgang mod Konrad, hvem Tyskland's Forsvar ganske var overdraget, da Kejseren stadig opholdt sig i Italien. Her var hans Magt endnu saa stor, at han 1247 kunde tænke paa at komme Sønnen til Hjælp, men Parma's Frafald tvang ham til at opgive denne Plan. Det lykkedes ham ikke at erobre Byen; tværtimod ødelagde Borgerne hans Modfæstning Vittoria, hvorved hans Herredømme i Norditalien indskrænkedes meget. I det hele taget var F.'s Stilling meget vanskelig. Hans finansielle Hjælpemidler vare udtømte, hvad der bl. a. bevirkede, at hans Politik blev mere og mere grusom; i hans nærmeste Omgivelser skete der flere Frafald, saaledes f. Eks. af Kansleren Petrus da Vinea, og 1249 havde han den store Sorg, at Bolognesерne i Slaget ved Fossalta fangede hans bedste Støtte Sønnen Enzio, som de haardnakket nægtede at udlevere. Aaret efter døde Kejseren i Fioren-

tina i Syditalien. Men Mindet om ham levede længe i Tyskland, hvor endnu saa sent som 1283 en Bedrager, der udgav sig for den døde Kejser, kunde vinde Tiltro, og nyere Forskninger have bevist, at Sagnet om Kejseren med det røde Skæg i Bjærget Kyffhäuser skal henføres til Frederik II og ikke som hidtil antaget til Frederik Barbarossa. Af Fødsel halvt Tysker halvt Italiener, af Tænkemaade helt det sidste, opdragen paa Sicilien, dengang Europa's mest civiliserede Land, hvor arabisk og vesterlandsk Kultur mødtes, var F. helt igennem præget af det ejendommelige Milieu, i hvilket han voksede op. Det viste sig i hans Styrelsesmaade, der var indrettet efter østerlandsk Mønster, det kom til Syne i hans livsglade Hof med dets Harem og arabiske Livvagt, men stærkest dog i hans egen Karakter. Som Kejser brød han ikke med Kristendommen, saaledes som den nu engang havde udviklet sig, derom bærer hans blodige Kætteredikter Vidne; som Menneske var den fintdannede, højtbegavede Mand derimod en fuldblods Rationalist, der efter Arabernes Sigende »legede med Kristendommen«. Religionen var for ham et Opspind af kloge Præster, og Pavedømmet, sagde han, beroede kun paa Menneskenes Dumhed. Men netop i Kampen mod det af ham saa dybt foragtede Rom gik den sidste og mærkeligste af de store tyske Kejsere til Grunde med hele sin Slægt. (Litt.: Huillard-Bréholles, *Historia diplomatica Friderici II* [11 Bd., Paris 1852—61]; Schirrrnacher, »Kaiser F. II« [4 Bd., Göttingen 1859—65]; Winkelmann, »Kaiser F. II« [i, Bd., udk. i Samlingen »Jahrbiicher d. d. Reiches«, Leipzig 1889]). *M.M.*

Frederik III, den Smukke, tysk Konge, Søn af Kejser Albrecht I, født ca. 1286, død 13. Jan. 1330. Da Faderen valgtes til Konge, forlenedes han med de østerrigske Arvelande; men et Forsøg, som han støttet paa Arveaftaler 1307 gjorde paa at blive Konge i Böhmen, mislykkedes. Ligeledes kunde han heller ikke blive valgt til tysk Konge efter Faderens Mord (1308), og hans Krav paa at blive forlenet med Mahren for derigennem muligvis ogsaa at vinde Bohmen afsloges af Kejser Henrik VII. En østerrigsk Adelsopstand fandt Understøttelse hos F.'s Ungdomsven Hertug Ludvig af Øvrebayern, og da de to Fyrster begge gjorde Fordring paa Formynderskabet over Nedrebayern, kom det til en Krig, hvor F. blev slaaet ved Gamelsdorf (1313). Efter Henrik VII's Død samme Aar blev han valgt til Konge af et Mindretal mellem de tyske Fyrster (1314), medens Majoriteten samlede sig om Ludvig af Bayern. Mellem de to Prætendenter førtes nu en aarelang, resultatløs Krig, i hvilken Plyndringer vekslede med Underhandlinger og glimrende Turneringer, og Sejrene maaltes efter Antallet af Løsepenge. Uagtet det skadede F.'s Sag, at hans Broder Leopold blev slaaet af Schweizerne ved Moorgarten (1315), havde han dog Overvægten indtil Slaget ved Muhldorf (Septbr. 1322), hvor han selv blev tagen til Fange tillige med Broderen Henrik. Han blev interneret paa Borgen Trausnitz, men Ludvig havde dog ikke saa megen Fordel af Sejren, som han havde haabet, idet nemlig Pave Johan XXII, der hidtil havde holdt sig neutral, nu tog Parti for F. Marts 1325 forsonede han sig derfor med denne, der lovede at anerkende ham som Konge og bevæge sine Brødre til det samme; mislykkedes det, skulde han vende tilbage til Fængselet. Brødrene nægtede at tiltræde disse Betingelser, og uagtet F. af Paven var bleven løst fra sin Ed, holdt han dog sit Løfte. Forhandlingerne fortsattes, og Jan. 1326 sluttedes Fred mellem Habsburgerne og Ludvig, der indsatte F. til Konge i Tyskland, medens han selv drog til Italien. Faa Uger efter døde imidlertid Broderen Leopold, der havde været hans bedste Støtte, og F. blev, svag som han var, mere og mere trængt ud af Regeringen og vendte snart tilbage til sine Arvelande, hvor han imidlertid kom i Strid med sine Brødre Albrecht og Otto og maatte give efter for deres Ønsker. *M. M.*

Frederik IV, tysk Konge, som KejserF. III, hvilken Benævnelse han ogsaa selv bruger i sine officielle Aktstykker, Søn af Ernst den Jærnhaarde af Steiermark, født 21. Septbr. 1415, død 19. Aug. 1493. Han opdroges af sin Onkel Grev Frederik af Tyrol og tiltraadte 1435 Regeringen i Steiermark, Kärnthen og Krain, det følgende Aar foretog han en Rejse til det hellige Land og blev senere Formynder for sin Fætter Sigismund af Tyrol. Da Kejser Albrecht II af Østerrig 1439 var falden mod Tyrkerne, valgtes han 1440 til tysk Konge, men kronedes først 1442. Albrecht's Enke Elisabeth overdrog ham som Senior for Huset Habsburg Formynderskabet for sin lille Søn Ladislaus Posthumus, der af Navn var Konge i Bohmen og Ungarn, hvor Statholderne Georg Podiebrad og Johannes Hunyades dog snart bleve de virkelige Regenter, uden at F. mægtede at ændre dette Forhold. Lige saa uheldig var hans Forsøg paa ved Hjælp af Armagnakerne (s. d.) at genoprette det habsburgske Herredømme i Schweiz (1444). F. var i det hele en højst ubetydelig Personlighed, lad og træg, hvis eneste Interesse var den finansielle Bestyrelse af sine Huslande, og hvis eneste Lidenskab var Perler og Diamanter. For Riget bekymrede han sig ikke, og hans Uduelighed og Svaghed lagde sig tydelig for Dagen i hans Stilling over for Basel-Koncilet og Paven. Han lod sig nemlig vinde for denne af den kloge Italiener Æneas Sylvius og lovede 1446 hemmelig Paven Eugen IV Obediens samt at virke for Kurfyrsternes Underkastelse mod Løfte om Kejserkroning og forskellige Rettigheder samt store Pengesummer. Ved Bestikkelser lykkedes det at gøre Fyrsterne indbyrdes uenige, og Wien-Konkordatet (1448) kuldkastede alt, for hvilket Koncilet havde kæmpet, og gengav Paven hans gamle Magt over den tyske Kirke, om end det skaffede F. og Fyrsterne forskellige Fordele. 1452 drog han til Italien for at hente sin Brud Eleonore af Portugal og blive kronet; dette skete ogsaa i Rom, men Toget viste tillige, at den kejserlige Magt intet mere betød i Italien. Ved hans Hjemkomst tvang en Adelsopstand ham til at udlevere sin Myndling Ladislaus, og da denne døde 1457, tilfaldt kun Ærkehertugdømmet Østerrig F., medens Bøhmerne valgte Podiebrad til deres Konge, og Mathias Corvinus, Joh. Hunyades'es Søn, besteg Ungarn's Trone. Og selv om Østerrig maatte han kæmpe med Broderen Albrecht, der opsagde ham Huldskab og Troskab og belejrede ham i Wien (1462). Det følgende Aar døde ganske vist Albrecht, men Landene vare i den frygteligste For-

virring. I Kampen mod Tyrkerne tog F. saa godt som ikke Del, ligesom han heller ikke blandede sig i Tyskland's indre Forhold, men lod Kampen mellem Stæderne og Fyrsterne gaa sin Gang, ja efter 1444 viste han sig i 27 Aar ikke i Riget og hindrede alle Reformforslag ved sin passive Modstand. Derimod nærmede ban sig til Karl den Dristige, hvem han lovede at ophøje Burgund til et Kongerige og faa ham selv udnævnt til romersk Konge, mod at Karl's Arvedatter Maria skulde ægte hans Søn Maximilian. Paa det afgørende Møde i Trier (1473) blev Sagen imidlertid forpurret ved Kurfyrsternes Modstand og F.'s pludselige Afrejse, der næsten lignede en Flugt, men efter Karl's Død fuldbyrdedes Ægteskabet 1477. Huset Habsburg's Magt forøgedes herved betydelig, men hvad der vandtes mod Vest, var nær gaaet tabt mod Øst. Fra 1477 gjorde nemlig Mathias Corvinus Indfald i Østerrig, hvor han lod sig hylde som Hertug, og 1485 erobrede han Wien, som han holdt besat til sin Død 1490, medens Kejseren, der ikke havde gjort nogen nævneværdig Modstand, rejste rundt paa i Gæsteri j Tyskland. Der havde ofte været Planer oppe om at afsætte ham, men de vare altid strandede paa Fyrsternes indbyrdes Uenighed; 1486 valgtes imidlertid hans Søn Maximilian til romersk Konge paa Rigsdagen i Frankfurt. Da F. ikke vilde gaa ind paa Rigsstændernes Reformforslag, nægtede de at hjælpe ham mod Ungarerne, og først 1490 lykkedes det Maximilian, understøttet af det schwabiske Forbund, at erobre Wien tilbage. *M. M.*

Frederik Vilhelm, med Tilnavnet den Store, Kurfyrste af Brandenburg (1640—88), Søn af Kurfyrst Georg Vilhelm og Elisabeth Charlotte af Pfalz, født i Berlin 16. Febr. 1620, død i Potsdam 9. Maj 1688. Hans Barndom faldt i Trediveaarskrigen, og dybe Indtryk modtog han af dens Uro og Elendighed og siden i sin begyndende Ungdom af den næsten haabløse Vanmagt, hvori Brandenburg var nedsunken under hans Faders Regering. 11 Aar gl. opholdt han sig en Tid ved sin Tante, Gustaf Adolfs Hustru, Marie Eleonore's Hof; men endnu vigtigere var det, at han tre Aar senere sendtes til Nederlandene, hvor han tilbragte Aarene 1634—38. Synet af den nederlandske Republik med dens ejendommelige Forfatning, store Velstand og udviklede Handelsliv gav ham Lejlighed til frugtbare Erfaringer, og Samlivet med hans oraniske Slægtninge Frederik Henrik og Johan Moritz og andre hollandske Statsmænd lagde Grunden til hans politiske Uddannelse og modnede hans betydelige Evner. 1638 kaldtes han imod sin Vilje tilbage til sin Faders Hof i Königsberg; han deltog ikke i Regeringen, men fattede Beslutning om ved sin Tronbestigelse at. indlede en ny Politik. Allerede medens Gustaf Adolf levede, havde der været paatænkt Ægteskab mellem ham og Christina af Sverige, men denne Plan opgaves snart; i de følgende Aar forhandledes der om et Ægteskab med Prinsesse Louise Henriette, Frederik Henrik af Oranien's Datter; 7. Decbr. 1646 kom dette i Stand. Det var indgaaet af politiske Grunde, men blev meget lykkeligt.

I. Decbr. 1640 efterfulgte F. V. sin Fader. Forsigtig svingede han straks bort fra Kejseren, til hvem Georg Vilhelm siden 1635 havde sluttet sig; hans Formaal var foreløbig at faa Fred og Neutralitet. 1641 fik han Vaabenstilstand med Sverige, og de følgende Aar optoges af de Underhandlinger, der gik forud for den westfalske Fred. Forgæves søgte F. V. her især at erhverve sig Pommern, hvortil Brandenburg's Arveret efter Hertug Bogislav's Død 1637 var uomtvistelig. Men Svenskerne vilde ikke slippe denne Erobring; Kurfyrstens Sejhed i de diplomatiske Forhandlinger hjalp ham ikke; ved Freden 1648 maatte han nøjes med største Delen af Bagpommern; dog gave Bispedømmerne Minden, Halberstadt og Camin og Udsigten til Magdeburg ham en Erstatning, der ved den Afrunding, den gav hans Besiddelser, ikke var at foragte.

F. V. havde i Krigen og under de diplomatiske Kampe til fulde lært sit Lands Svaghed at kende. Han higede efter at hæve dets Magt ved en aktiv og dristig Politik, men klarsynet og nøgtern forstod han, at en saadan ikke var tænkelig, før dybtindgribende Reformer havde styrket Rigets indre Forhold. Derfor bleve de følgende Aar en Reformernes Tid. Begyndelsen gjordes til en Omordning af den højere Administration; Finans- og Domænevæsen forbedredes, overalt afskaffedes Uorden og Misbrug, og Sparsommelighed blev det ledende Princip. Men fremfor alt skaffedes der Midler til at underholde den forøgede og omorganiserede Hær; 1651 talte denne 16,000 Mand, 1656 26,000. I hele dette Reformarbejde fremtraadte F. V.'s stærke Myndighed allerede nu skarpt over for den udviklede provinsielle Selvfølelse, han forefandt i de enkelte Landsdele; særlige Landsrettigheder og Landstænder traadte i Vejen for hans allerede nu klart udviklede Tanke om en fast Enhedsstat med den stærke Fyrstemagt som Midtpunkt.

Med den langsomme Styrkelse indadtil fulgte en stigende Aktion udadtil. En Tid lang med Grev Georg Frederik von Waldeck som Raadgiver indtog F. V. en selvstændig Stilling over for Kejseren; i alle indre tyske Spørgsmaal ledede Brandenburg Oppositionen mod Østerrig, og støttet paa en energisk tysk Politik kunde Kurfyrsten optræde i den storeuropæiske.

Afgørende var Karl Gustafs Angreb paa Polen i Sommeren 1655; thi dybt interesseret i de følgende Begivenheder blev F. V. som Indehaver af Hertugdømmet Preussen, hvoraf han skyldte Polen's Krone Lenspligt. F. V. var ganske vist ikke i Stand til at beherske den følgende Udvikling; hans Magt var endnu for ringe til, at Nederlag og Ydmygelser kunde undgaas, men med stor Smidighed og Klogskab forstod han at udnytte sin Stilling mellem de kæmpende Hovedmagter. Uden Skrupler skiftede han Parti og solgte sin Alliance nu til Sverige, nu til Polen. Først tvungen til Forbund med Karl Gustaf og nødt til at tage Østpreussen til Len af ham (Overenskomsten i Königsberg Jan. 1656) fik han ved Overenskomsten i Labiau (Novbr. 1656) Suveræniteten over dette Land indrømmet af den svenske Konge. Siden traadte han, da Karl Gustaf gik mod Danmark, over paa Polen's Side mod ogsaa at faa den polske Konges Anerkendelse af sin Suverænitet over Østpreussen (Overenskomsterne i Wehlau og Bromberg Septbr.—Novbr. 1657). I Forbund med Polen, Kejseren (da Ferdinand III døde, gjorde F. V.'s Kurstemme Udslaget og skaffede Leopold I Kejserkronen),

Danmark og Nederlandene bekæmpede Brandenburg nu Sverige's Overmagt. I Septbr. 1658 traadte Kurfyrsten selv i Spidsen for de forbundnes Hær, der bestod af kejserlige, brandenborgske og polske Tropper. Svenskerne fordreves fra Hertugdømmerne og Nørrejylland, og i Aug. 1659 vendte F. V. sig mod Forpommern, som snart erobredes undtagen Stettin. Men den fransk-engelske Indgriben til Sverige's Fordel nødte ham til ved Freden i Oliva (Maj 1660) at give Afkald paa denne Erobring. Oder-Mundingerne bleve til hans Sorg i fremmed Besiddelse; Suveræniteten over Østpreussen og Besiddelsen af Bispedømmet Ermeland bleve Brandenburg's positive Gevinst af den femaarige Krig, men desuden havde det naaet en fremtrædende Stilling imellem de store Magter; Kurfyrstens diplomatiske og militære Evner havde i lige Grad grundlagt hans storpolitiske Betydning.

Atter begyndte en Reformperiode, men ikke uden stærke Brydninger med de forskellige Provinsers Selvstændighed gennemførte F. den centraliserede Styrelse og det kraftige Kongedømme, der vare hans Formaal. Landstænderne i Østpreussen protesterede mod Skilsmissen fra Polen, som de ikke havde anerkendt. Med Vaabenmagt truede Kurfyrsten dem til Lydighed, og den vedvarende Gæring hos den preussiske Adel sloges ned, da Hovedmanden Kalkstein (s. d.) i Novbr. 1672 blev henrettet. Ved denne som ved andre Lejligheder veg F. ikke tilbage for voldsomme Midler, der meget godt kunde bryde de bestaaende Love. Men alle partikularistiske Tendenser kuedes, og Vejen banedes for de store, for hele Riget fælles Reformer. Paa alle Omraader fremtraadte saadanne. Gennem hele F. V.'s Regering arbejdede han paa en systematisk Kolonisation af øde Landstrækninger; det kom især Mark Brandenburg til gode; fra andre tyske Lande og fra Holland indvandrede Kolonister. Haandværkere indkaldtes, og da Ludvig XIV's Kamp mod Hugenotterne begyndte, aabnedes Brandenburg gæstmildt for over 20,000 af disse. Fabrikker anlagdes, ny Erhvervsgrene opstode, støttede med Pengemidler af Staten, og Rigets materielle Vilkaar fremmedes mægtig. Samfærdselsmidlerne forbedredes, Veje anlagdes, Kanaler gravedes og Broer byggedes. Med særlig Interesse omfattedes Handelen; Handelskompagnier stiftedes, og man søgte at erhverve Kolonier. Der gjordes endogsaa Forsøg paa at skabe en Orlogsflaade, og henved 30 større og mindre Skibe fore en kort Tid under brandenborgsk Orlogsflag; men efter Kurfyrstens Død forfaldt Flaaden ganske. Ogsaa for den aandelige Kultur droges der Omsorg. Undervisningsvæsenet, især det højere, forbedredes, Gymnasier og Universiteter understøttedes. Selv indkaldte F. Pufendorf til at skrive sin egen Historie; andre lærde og Kunstnere fulgte efter, Berlin udvidedes ikke blot, men udsmykkedes ogsaa. Grunden lagdes til det kongelige Bibliotek i Berlin og til de senere saa store Kunstsamlinger. I religiøs Henseende var F. tolerant; hans Forhold til sine katolske Undersaatter var godt, og han søgte, om end forgæves, at forlige de stridende Lutheranere og Reformerte.

Efter Freden i Oliva var Kernen i F. V.'s udenrigske Politik Modstand mod Ludvig XIV's stigende Vælde. Allerede i Revolutionskrigen modarbejdede han Frankrig; i de følgende Aar modstod han alle Ludvig's Forsøg paa at drage Brandenburg ind i Kampen mod Holland, og da den hollandske Hævnkrig udbrød i Foraaret 1672, var Kurfyrsten Generalstaternes eneste Forbundsfælle. Ganske vist nødtes han i Juni 1673 til at indgaa Separatfreden i Vossem, da han ingen Støtte fik fra østerrigsk Side, men allerede i Juli 1674 tiltraadte han den ny Alliance mellem Kejseren, Spanien og Nederlandene. I Spidsen for 20,000 Mand gik han over Rhinen for i Elsass at byde Franskmændene Spidsen, men maatte snart efter gaa tilbage. Større Held fulgte ham, da han i Juni 1675 maatte vende sig mod Ludvig's allierede Svenskerne, der allerede truede Berlin. I Ilmarch naaede han hjem, og 28. Juni sejrede han i Træfningen ved Fehrbellin med 6,000 Mand over den 11,000 Mand stærke svenske Armé. Sejren over de længe uovervundne svenske Soldater skaffede ham europæisk Berømmelse, og tyske Folkesange kaldte ham for første Gang »den store Kurfyrste«. I Forbund med Danmark haabede han at jage Svenskerne bort fra Tyskland og erobrede det meste af Svensk Pommern. Medens Christian V belejrede og indtog Wismar, erobrede Kurfyrsten i Decbr. 1677 efter haardnakket Modstand Stettin;. i Septbr. 1678 tog han Rugen, i de følgende Maaneder Stralsund og Greifswalde. Hans Vaaben havde bragt store Sejre, men Ludvig XIV krævede under de paabegyndte Fredsunderhandlinger bestemt, at Sverige intet Land maatte miste. F.'s vigtigste allierede svigtede ham, og næsten ene mod Frankrig maatte han ved Freden i St. Germain (Juni 1679) opgive Forpommern. Kejseren havde skuffet ham stærkt, og i den følgende Tid nærmede han sig Frankrig. Allerede i Oktbr. 1679 knyttede en Alliance Brandenburg's Politik til Ludvig's, og først da det nantiske Edikts Ophævelse (1685) syntes at indlede et nyt Angreb paa Protestantismen, støttet af Jakob II i England, brød F. V. med Frankrig. Han allierede sig 1686 med Østerrig og Vilhelm III af Oranien og virkede ivrig for at ruste sig og samle ny allierede til den nære Krig mod Ludvig XIV. Men før Kampen udbrød, døde han.

De sidste Aar af F. V.'s Liv vare forbitrede af Familiesorger. Hans første Hustru var 1667 død efter tyve Aars lykkeligt Ægteskab, og 1668 havde han ægtet Dorothea af Holsten-Lyksborg, Enkehertuginde af Braunschweig-Lüneburg. Ogsaa med hende levede han lykkelig, men mellem Stifmoderen og den eneste overlevende Søn af første Ægteskab, Kronprins Frederik (født 1657), udviklede der sig et stærkt Uvenskab, der endogsaa 1687 bragte Kronprinsen til hemmelig at forlade sin Faders Hof. Ved testamentariske Bestemmelser i sidste Aar forbeholdt F. sine Sønner af andet Ægteskab (Filip og Christian 1677—1734) betydelige Landsdele med særegne Højhedsrettigheder, skønt under Kurfyrstens Overhøjhed. Dette Skridt, der stred mod de brandenborgske Traditioner og Huslove og vilde have svækket Rigets Enhed, blev imidlertid sat ud af Kraft, da Frederik kom paa Tronen. Testamentets Eksistens og Betydning er i øvrigt omstridt.

F. var en af 17. Aarh.'s betydeligste Statsmænd og fortjener sit Tilnavn, thi han blev den virkelige Grundlægger af det moderne Preussen. Han var en smuk, majestætisk udseende Mand med

skarpe Øjne, en kraftig Ørnenæse og svært krøllet Haar, der siden afløstes af den store Paryk efter Ludvig XIV's Mønster. Han var fyrig og opbrusende, men venlig og godmodig i Omgang. Han var ren af Sæder og trods sine overvejende praktiske Interesser ikke uden Forstaaelse for Kunst og Videnskab. Som Statsmand var han energisk og utrættelig; sine Formaal forfulgte han med ringe Skrupler over for Valget af Midler og fremfor alt med liden Respekt for det givne Ord. Han stod lige højt som snild Diplomat, som tapper Hærfører og som klarsynet Administrator, og ved disse store Statsmandsegenskaber sikrede han sit Lands Fremtid. — 1703 rejstes der et Ryttermonument af ham (ved Schlüter) paa Langen Brücke i Berlin. (Litt.: Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Vilhelmi* [Berlin 1695]; *CEuvres de Fréderic le Grand*, 1. Del [Berlin 1846]; »Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten F.W.« [14 Bd., Berlin 1864—92]; Droysen, »Geschichte der preusz. Politik«, 3. Del, Bd. 1—3 [2. Opl. Leipzig 1870—72]; Ranke, »Zwölf Bücher preusz. Geschichte«, Buch 3 [Sämmtl. Werke Bd. 26, Leipzig 1878]; v. Zwiedineck-Südenhorst, »Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preuszischen Konigtums«, Bd. I [Stuttgart 1890]; M. Philippson, »Der grosse Kurfürst F. V. von Brandenburg« [1. Del 1640—60; Berlin 1897]; »Allgemeine deutsche Biographie«, 7. Bd.; Peter, »Der Krieg des groszen Kurfürsten gegen Frankreich 1672 — 75« [Halle 1875]; Moritz Meyer, »Die Handwerkerpolitik des gr. Kurfiirsten u. Konig Friedrichs I« [Minden 1884J; Belling, »Der groszeKurfürstin der Dichtung« [Berlin 1888]). *A. Frs.*

Frederik I, Konge af Preussen (1701—1713), som Kurfyrste af Brandenburg F. III, Søn af Kurfyrst Frederik Vilhelm den Store og Louise Henriette af Oranien, født II. Juli 1657, død 25. Febr. 1713. Han opdroges af den udmærket dygtige Eberhard Danckelmann og deltog i Faderens sidste Leveaar i Styrelsen, uagtet stærke Brydninger fandt Sted mellem Fader og Søn. Efter sin Regeringstiltrædelse 9. Maj 1688 fulgte han for en væsentlig Del den store Kurfyrstes Regeringsprincipper udad- og indadtil. Han fastholdt det som den preussiske Udenrigspolitiks Formaal i Forbund med Huset Habsburg og Sømagterne at værge Tyskland imod Ludvig XIV's Vælde. Til Kejseren nærmedes han tillige af et tidlig næret Ønske om at opnaa Kongekronen, et Formaal, der væsentlig paa virkede Preussen's Holdning i de første 12 Aar af hans Regering. F. deltog i Krigen mod Frankrig 1688—97, men vandt intet Land ved Freden i Rijswijk (1697). Ved den saakaldte Krontraktat af 16. Novbr. 1700 tillod. Kejseren ham at ombytte Kurfyrstehatten med Kongekronen; 18. Jan. 1701 paasatte F. sig denne i Konigsberg. Til Gengæld lovede han Kejseren Hjælp i den spanske Arvefølgekrig og bandt sig i flere Henseender til Østerrig's Politik. Deltagelsen i Krigen bragte ham ingen Fordel, men ved Arv, Køb og Underhandlinger udvidede han sit Monarki med flere Landskaber og Byer, saasom Quedlinburg, Gel dern, Mors og Lingen m. fl. F.'s Ærgerrighed lod ham stræbe efter at hæve sig op i Række med de store europæiske Fyrster. Derfor attraaede han Kongenavnet, der-I for søgte han at bygge sin Anseelse paa et glimrende . Hof og en stærk Hær, men tillige paa en kraftig Centralisation af de sammenbragte Lande og en Udvikling af deres Hjælpekilder og materielle som aandelige Kultur. Hans Pragtsyge og Ødselhed i Forbindelse med Ustadighed og Lunefuldhed svækkede Virkningen af disse for en stor Del slægtstraditionelle og frugtbare Principper, men alt i alt gik Preussen dog under ham fremad ad den Vej, som hans Forgænger havde anvist. I den første Del af hans Regering var Danckelmann formaaende Raadgiver, men sidst i 1697 lod F. ham falde og behandlede ham uretfærdig og utaknemmelig. Til Danckelmann's (s. d.) Virksomhed knyttede sig en Række Reformer i den indre Styrelse, hvis videre Udførelse led ved hans Fjernelse. Men efter hans 25-aarige Regering var Folkemængden tiltagen, Statsindtægterne næsten fordoblede, et Resultat, der opvejer de mange Mangler ved hans Regering. F. interesserede sig meget for Videnskab og Kunst; Kunsten traadte i hans Pragtlysts Tjeneste, og til Videnskabernes Fremme skabte han efter Tilskyndelse af sin Hustru og Leibniz »Akademie der Wissenschaften« [1700]. Fordrevne Hugenotter fik ogsaa under ham god Modtagelse i Preussen til Gavn for Rigets Industri. En Mængde af dem slog sig ned i Berlin og gav denne By stærk Fremvækst. Han var tre Gange gift: 1) med Elisabeth Henriette af Hessen-Kassel (1679—83), 2) med Sofie Charlotte af Hannover (1684—1705) og 3) med Sofie Louise af Mecklenburg, der straks efter Brylluppet 1708 blev sindssyg for hele Livet. Af det andet Ægteskab fødtes Frederik Vilhelm, Faderens Efterfølger. (Litt.: »Allgemeine deutsche Biographie« VII; Ranke, »Zwölf Bücher preusz. Geschichte« [5. Bd 2. Opl., Leipzig 1878—79]; Droysen, »Gesch. der preusz. Politik« 4. Del, I. og 4. Bd. [Leipzig 1870—72]; W. Hahn, »F. der erste Konig von Preuszen« [3. Opl. Berlin 1876]; Ledebur, »Konig F. I von Preuszen« [1.—2. Bd., Leipzig og Schwerin 1878—84]; Pribram, »Osterreich und Brandenburg 1688—1700« [Prag 1885]; Waddington, *L'acquisitionde la couronne royale de Prusse parles Hohenzollern* [Paris1888]). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm I, Konge af Preussen (1713—40), Søn af Frederik I af Preussen og Sofie Charlotte af Hannover, født 15. Aug. 1688, død 31. Maj 1740 i Potsdam. Han var en kraftig nøgtern Natur, med en højst begrænset Intelligens, jævn og nøjsom, men med en Mangel paa al æstetisk Sans og Forstaaelse af aandelige Værdier, der gav hans Karakter og Fremtræden et Præg af Raahed og Brutalitet. Saaledes var han en bestemt Modsætning til sin Fader, og dennes pragtelskende ødsle Hofliv havde vakt hans stærkeste Uvilje. Straks da F. V. 25. Febr. 1713 besteg Tronen, kom det til Brud med det bestaaende Regeringssystem. Hovedprincippet blev en vidtdreven Sparsommelighed; enhver Udgift blev kontroleret, og al Luksus ved Hoffet blev forfulgt. Dronningen og Prinsesserne maatte selv passe Husholdningen og sy deres egne Klæder; Brugen af udenlandske Varer blev undgaaet og for en stor Del forbudt. Lignende gennemførtes i hele Finansstyrelsen; Sparsommelighed og Orden tilvejebragtes overalt, og F.V.'s Regering blev en Fortsættelse af den store Kurfyrstes Arbejde for at udvikle Preussen's mate-

rielle Hjælpekilder. Resultatet blev stort; thi paa hans 27-aarige Arbejde beroede i Virkeligheden den overordentlige finansielle Ydeevne, hvorpaa Staten gav saa store Prøver i den følgende Tid. Men samtidig grundlagde F. Preussen's Stilling som Militærmagt. Hans Hovedinteresse var Soldatervæsen; der fandt han sit Ideal af ubetinget Lydighed mod sit Bud og af Stramhed og Regelrethed virkeliggjort. Fra 38,000 Mand bragte han den preussiske Hær op til at tælle 80,000 — en Fredsstyrke paa henved 4 p. Ct. af Befolkningen. Han vilde kun have rationelt indøvede Soldater og Officerer, ophævede derfor den bestaaende Landmilits og alle Rester af Adelens Lenstjeneste og satte Hververvæsenet i System. Til sin Hær sparede han ingen Udgifter, og mange Penge medgik til at hverve smukke, kæmpehøje Karle, som det var hans Fryd at se i sin »Riesengarde«. Officerskorpset reorganiseredes, og af de preussiske raa Landjunkere skabte F. en skolet Militæradel, hvis Lydighed og Loyalitet fæstnedes under hans strenge Disciplin. I Bevæbning, Uniformering og Kommando skabtes Enhed; en Krigsskat paa henved 9 Mill. Thaier laa ved hans Død opsparet til Brug, naar Hæren skulde prøves for Alvor. Ligesom F. i sin Ledelse af de militære Anliggender og over for sit nøje kontrolerede civile Embedsmandskorps optraadte med fuldkomment Despoti og rigoristisk Strenghed, saaledes grebe hans Selvherskertendenser ind paa alle andre Omraader. Den store Kurfyrstes Kamp mod Landstænderne førte han til Ende, ethvert Spor af stændersk Indflydelse søgte han at fjerne, og i bestaaende kommunale Rettigheder greb Kongen uophørlig ind. Men samtidig værnedes Bønderne mod Godsherrens Overgreb, og paa Krongodserne, hvis Bestyrelse var Genstand for særlig Omsorg, begyndte F. at afskaffe Livegenskabet. Han forsøgte at ordne Retsvæsenet, men hans utøjlede Myndighedslyst drev ham paa den anden Side til brutale Indgreb i Rettergangen; han tilsidesatte de lovlige Former for at revidere Domme og ikende Straffe efter sit eget Hoved, og altid var hans Retsforfølgning haard, ofte grænsende til Grusomhed. Efter sine snævre Ordens- og Moralprincipper vilde han ved Tvang opdrage sine Undersaatter og taalte ingen Modsigelse. Han udstedte Politianordninger, der grebe ind i Folks Privatliv; bekendt er det, at han lod sine Ministre lige saa vel som sine Tjenere smage Stokken og paa aaben Gade udskældte eller pryglede den, der vovede at overtræde et eller andet Bud, f. Eks. om ikke at bære luksuriøse eller franske Dragter. Til denne robuste og raa Regentvirksomhed svarede ganske hans Privatliv. Hans Fornøjelser passede til hans Karakter. Alle æstetiske Nydelser foragtede han, og Videnskabens Berettigelse forstod han ikke; han var ved at ophæve Videnskabernes Akademi og blev kun ombestemt, da hans praktiske Sans forstod den Forklaring, at Læger maatte have en videnskabelig Uddannelse. Derimod fremmede han Almueundervisningen; han fandt Religionsundervisning og Regning nyttige. Hans eneste Adspredelser vare Eksercits, Jagt, Gudstjeneste og hans »Tobakskollegium«. Dette bestod af en Kreds af fortrolige, især Officerer, mellem hvilke Prins Leopold af Anhalt-Dessau (»der alte Dessauer«) og Grumkow vare de vigtigste. Under F.V.'s Præsidium samledes de i et tarveligt Værelse, og ved Ølkanden og Tobakspiben drøftedes alle Emner, Regeringssager og Skandalehistorier, medens den naragtige Gundling (s. d.) var Genstand for grovkornet Spas. Det preussiske Hof blev saaledes en enestaaende Modsætning til de andre tyske Fyrsters, hvor just i samme Tidsrum Luksus og forfinede Sæder efter franske Forbilleder gave Hovedpræget. I sit Forhold til sin Familie gav F. sine despotiske Luner og sin Brutalitet fri Tøjler. Han var en Hustyran og levede i Ufred med sin Hustru Sofie Dorothea af Hannover, Datter af Georg I. Hun fødte ham seks Sønner og flere Døtre; Børnene frygtede ham, og med den ældste Søn, Frederik II (1712—86), kom det til de bitreste Sammenstød. De andre overlevende Børn vare August Vilhelm (1722—58), Henrik (1726—1802), Ferdinand (1730—1813), Frederikke Vilhelmine, Markgrevinde af Bayreuth (1709—58), ⁊. Louise Ulrike, Dronning af Sverige (1720—82) og endnu flere Døtre.

Det var F.'s store Fortjeneste at skabe de finansielle og militære Magtmidler, hvormed hans store Søn greb saa epokegørende ind i Europa's Politik. Selv forstod F. sig ikke paa Diplomatien, og Udenrigspolitikken spillede under hans Regering en ringe Rolle for Preussen. Ved Utrecht-Freden 1713 erhvervede han Øvregeldern og endelig Anerkendelse af den preussiske Kongetitel. Samme Aar kom han med i den store nordiske Krig imod Sverige og erhvervede ved Freden i Stockholm 1720 Forpommern mellem Oder og Peene samt Wollin og Usedom mod at betale 3 Mill. Thaier. Dette var F.'s eneste Krig. Over for Østerrig optraadte han fra først af meget selvstændig og sluttede sig saaledes 1725 til England og Frankrig (det Herrenhausiske Forbund) imod Østerrig og Spanien (det Wien'ske Forbund), men under Indflydelse af den østerrigske Gesandt Grev Seckendorff, der i flere Aar ligefrem dirigerede hans Udenrigspolitik, gled han snart efter ind i Kejserens Kølvand. Ved to Traktater (Wintershausen Oktbr. 1726 og Berlin Decbr. 1728) garanterede Preussen den pragmatiske Sanktion mod at faa sikret sig Arvefølgen til Berg, naar den Pfalz-Neuburg'ske Linie uddøde. Det viste sig imidlertid senere, at Karl VI vilde bryde dette Tilsagn; F. forbitredes højlig herover og havde ved sin Død vendt sig bort fra Alliancen med Østerrig. (Litt. F.'s ældste aandrige og satiriske Datter, Markgrevinde Vilhelmine af Bayreuth, skrev paa Fransk Memoirer [2 Bd., Braunschweig 1870], der gave et meget tendentiøst Billede af Faderens Liv og Karakter. Förster, »F. W.« [3 Bd., Potsdam 1835]; Droysen, »Gesch. der preussischen Politik«, 4. Del, Bd. 2—4 [Leipzig 1869—70]; Ranke, »Zwölf Bucher preusz. Geschichte«, Buch 5 u. 6 [2. Opl. Leipzig 1879]; Koser, »Friedrich der Grosze als Kronprinz« [Stuttgart 1886]; Paulig, »F. W. I« [2. Opl. Frankfurt a. d. O. 1889]; Stadelmann, »Preuszen's Konige in ihrer Thatigkeit fur die Landeskultur«, Bd. I [Leipzig 1878]; »Allgemeine deutsche Biographie« Bd. VII). *A. Frs.*

Frederik II, den Store, Konge af Preussen (1740—86), født i Berlin 24. Jan. 1712, død paa Slottet Sans-souci 17. Aug. 1786, Søn af Frederik Vilhelm I og Sofie Dorothea af Hannover. Ganske i sit eget Billede vilde Faderen skabe

denne Søn, hvis rige Evner snart lagde sig for Dagen. Men F.'s Natur var en helt anden end den udelukkende praktiske Faders; han vilde ikke bøje sig under Frederik Vilhelm's snævre og brutale Vilje. Kampen imellem dem gav F.'s Ungdomsliv sit Præg; den blev en haard, men modnende og styrkende Skole. Først opdroges Drengen af en fransk Dame, der vakte hans Interesse for det franske Sprog, som altid siden blev ham kærere end Tysk. Derpaa blev General Finckenstein hans Opdrager og skulde danne ham efter Faderens Hoved. I en streng Moral i nøje Tilknytning til den protestantiske Tro skulde han indøves; Orden og Sparsommelighed skulde læres, og fra Undervisningen udelukkedes systematisk alle æstetiske Fag; Frederik Vilhelm selv fandt kun Regning og Skrivning, Kameralvidenskaber, Historie og Geografi for nødvendige. Men F.'s Interesser førte ham videre; en fransk Emigrant, der en Tid blev hans Lærer, vakte hans Sans for dyberegaaende aandelig Syssel, og særlig i den franske æstetiske og filosofiske Litteratur fandt han en Næring, han snart ikke kunde undvære. Kun tilsyneladende føjede han sig da for Faderens rigoristiske Leveregler; i Smug supplerede han sin Uddannelse, han tegnede, spillede paa Fløjte og søgte al Slags æstetisk Underholdning. Hertil kom en stærk Levelyst; han var lidenskabelig og blev letsindig, gjorde Gæld og holdt Elskerinder. Frederik Vilhelm blev rasende, da han opdagede dette og saa Sønnens Veje skille sig fra hans. Nogen Grund til Frygt for, at de letsindige Anlæg kunde føre for vidt, var der nok, men de uheldigste Midler toges i Brug. Forbud og Tvang, Skældsord og Stokkeslag bleve anvendte. F. kom til at frygte og hade Faderen, og medens han ikke opgav sine æstetiske Interesser, fandt ban Livet ved Hoffet uudholdeligt; kun den ældre Søster, Vilhelmine, der var hans aandsbeslægtede og blev behandlet som han, støttede ham. En Ægteskabsplan blev for en Tid hans Haab. Moderen ønskede, at han skulde ægte en engelsk Prinsesse, og F. haabede, at Georg II skulde skaffe ham en uafhængig Stilling som Statholder i Hannover. Af politiske Grunde strandede Planen imidlertid, og Forholdet til Faderen blev endnu mere utaaleligt. Ved enhver Lejlighed brutaliseredes han; det kulminerede, da Frederik Vilhelm engang, efter i fremmedes Nærværelse at have pryglet den 18-aarige Søn, haanede ham, fordi han ikke havde Mod til at tage Livet af sig. Dette drev F. til Flugtforsøg. Paa en Rejse i Sydtyskland sammen med Faderen i Sommeren 1730 forsøgte F. efter Aftale med to Venner, Løjtnanterne Katte og Keith, at undslippe til Frankrig eller England. Planen blev dog forraadt, og i rasende Forbitrelse lod Frederik Vilhelm Sønnen stille for en Krigsret som Desertør. Retten erklærede sig imidlertid for inkompetent til at dømme; Kongen tænkte stærkt paa at lade ham henrette, men veg dog til sidst tilbage derfor. Han dømte ham til Fængsel i Küstrin, men lod Katte, der af Retten var dømt til Fængsel paa Livstid, henrette; F. blev tvungen til fra sine Vinduer at se Vennens Eksekution (Novbr. 1730).

Denne Begivenhed gjorde et voldsomt Indtryk paa Prinsen; ban havde troet sig Døden nær, og i hans i Forvejen tænksomme og kritiske Natur veg Letsindigheden Pladsen for en dyb Alvor. Han forstod i øvrigt, at Modstand mod Faderens Vilje maatte opgives, og føjede sig i det uundgaaelige. I Kustrin forblev han to Aar og arbejdede i det derværende Domænekontor, hvor han med Iver satte sig ind i Statsforvaltningen. Han opgav definitivt det engelske Giftermaal, og Forholdet mellem ham og Faderen forbedredes noget. 1733 ægtede han Elisabeth Christine af Braunschweig-Bevern, fik Lov til paa ny at indtræde i Hæren og opholdt sig med forholdsvis Selvstændighed enten som Regimentschef i Neu-Ruppin eller paa Slottet Rheinsberg. Han delte sin Tid mellem de militære Forretninger, som han efterhaanden kom til at interessere sig meget for, og Arbejdet paa at sætte sig ind i Statsstyreisen, men helst hengav han sig til det aandelig optagne Liv, han førte paa Rheinsberg. Frederik Vilhelm fandt sig bedre i dette sidste, da han saa, hvorledes Prinsens praktiske Interesser vandt Fasthed, og paa sin Side lærte F. at beundre det store Arbejde, som Faderen havde udført for Preussen's indre Udvikling. Ogsaa Rigets ydre Politik fulgte han med stigende Opmærksomhed; med Forbitrelse blev han Vidne til, hvorledes Østerrig svigtede alle Aftaler, og dybt følte han, hvor meget Preussen's europæiske Betydning var sunken. Hans Anskuelser herom nedlagde han i Skriftet »Considérations sur l'état présent de l'Europe«, et mod Frankrig rettet Flyveskrift. I Faderens sidste Levetid drøftede de ofte politiske Spørgsmaal med hinanden og mødtes i Forstaaelse af den uovervindelige Modsætning mellem Preussen og Østerrig; opfyldt af Vrede mod Kejseren pegede Frederik Vilhelm paa Sønnen og sagde: »Der staar en, der skal hævne mig«.

Saaledes modnedes Prinsens administrative og politiske Indsigt og Erfaring, men Baggrunden for hans storslaaede Personligheds Vækst var dog fremfor alt den intellektuelle Udvikling, der fuldendtes i Livet paa Rheinsberg i Aarene 1732—40. Han omgav sig her med en Kreds af fri Aander, og med dem levede han, især optagen af fransk Aandskultur. Han talte og skrev helst Fransk, læste Klassikerne i fransk Oversættelse og studerede helst Militærvidenskab, Historie og Filosofi i samme Sprog; det 17. Aarh.'s franske Litteratur, hvis Helte vare græske og romerske Heroer, vakte hans Beundring og hidsede hans stærke Trang mod Storhed og Ære. Selv fordybede han sig i Musik, skrev franske Vers, lod opføre Skuespil og afholdt Koncerter. Men dybest Spor satte sig hans filosofiske Studier, der havde faaet Alvor ved Katastrofen 1730 og vandt i Omfang ved den Brevveksling, som han, skjult for Faderen, vedligeholdt med flere fremragende Forfattere, fremfor alt med Voltaire. Han havde for længst brudt med Faderens snævre, uvirkelige Dogmetro; Tidens materialistiske og skeptiske Livsbetragtning opfyldte ham, og han studerede indgaaende Leibniz'es, Wolffs og Locke's filosofiske Systemer.

Men ved Siden heraf vaagnede den stærkeste Trang til at bruge de bundne Kræfter; hans hvasse Kritik og skolede Tanke parredes med en higende Fantasi, og fremfor alt rettede den sig mod Europa's Politik. I Politikken laa en Realitet, der tiltalte ham, og ved Synet af Preussen's Stilling dukkede store Muligheder op for hans Blik. Han længtes mod den Dag, han kunde bestige Tronen,

gribe aktivt ind i de store Begivenheder, hæve sit Lands Magt og selv vinde Berømmelse. Han var Æstetiker og Filosof, men ikke mindre en Herskernatur og Realpolitiker, og det er paa Forbindelsen af disse Egenskaber, hans Storhed beror.

31. Maj 1740 døde Frederik Vilhelm I. Paa sin Dødsseng havde endogsaa han indset, at Sønnen fuldkommen var i Stand til at staa paa sine egne Ben, og en fuldstændig Forsoning havde fundet Sted mellem Fader og Søn, af hvilke den første havde grundlagt det stærke Preussen, hvis Magt den anden skulde bringe til sin fulde Ret. F. var 28 Aar gl., i sin Alders fulde Kraft. Han begyndte med Reformer i human Aand, formildede Faderens strenge Justits, afskaffede Torturen og viste, at der nu i Regeringen var Interesse for Videnskaberne, ved at tilbagekalde Filosoffen Wolff, hvem Frederik Vilhelm under Trusler havde bortjaget fra Halle. Men han brød ikke med Faderens Politik, kun rettede han ved det overdrevne i den. Han krævede den samme Orden og Sparsommelighed; hans egen uhyre Arbejdsdygtighed muliggjorde ham det strengeste Opsyn med hele Administrationen, og den støtte preussiske Statsmaskine vedblev kraftig at arbejde. Men fremfor alt vendte han sit Blik mod Hæren; Faderen havde efterladt ham en Styrke paa 80,000 Mand; han forøgede den straks yderligere med 16,000. Han havde tiltraadt Regeringen med klar Beslutning om at slaa ind paa en ny, energisk Handlingspolitik; han afventede blot det belejlige Øjeblik.

Dette indtraf ved Kejser Karl VI's Død 20. Oktbr. 1740. Østerrig's Brud paa Overenskomsten 1728 havde allerede fjernet Frederik Vilhelm I, det gav nu F. fri Hænder, og under Henvisning dertil og til gamle Krav paa visse Dele af Schlesien rykkede preussiske Tropper i Decbr. 1740 ind i dette Land, medens F. samtidig tilbød Maria Theresia sin Hjælp mod den Koalition, der samlede sig imod hende. Men baade hans Fordring paa Schlesien og Alliancetilbudet afvistes; Krigen kom, og Sejrene ved Mollwitz (Apr. 1741) og Czaslau (Maj 1742) fulgtes af Freden i Breslau (Juni 1742), der skaffede Preussen Schlesien (se i øvrigt Schlesiske Krige og Østerrigske Arvefølgekrig). En stor, rig og vigtig beliggende Provins var saaledes F.'s første Vinding. Men endnu en Gang under den østerrigske Arvefølgekrig maatte F. gribe til Vaaben for at sikre sin Erobring; den anden schlesiske Krig (Aug. 1744—Decbr. 1745) og Freden i Dresden (Decbr. 1745) fornyede Breslau-Fredens Bestemmelser. 1746 anerkendte England og ved Freden i Aachen 1748 de øvrige Magter F.'s Besiddelse af Schlesien. 1744 havde F. taget Østfriesland i Besiddelse ved Fyrstehusets Uddøen; Huset Hannover gjorde Indsigelse, men ogsaa denne Erhvervelse anerkendtes ved Fredsslutningerne i Dresden og Aachen.

Efter Freden i Dresden fulgte 10 Aar, i hvilke de preussiske Vaaben hvilede; F. forlod den offensive Politik, og stærkt optagen af den indre Styrelse og sine personlige Interesser afholdt han sig fra Indblanding i de europæiske Forviklinger. Men trods Opbydelse af alle sine diplomatiske Evner, der just i disse Aar fik Lejlighed til at udfolde sig, lykkedes det ham dog ikke at afvende den ny Krig. Østerrig vilde have Hævn for Schlesien's Tab og fandt Støtte hos Rusland, der allerede 1745 ved en hemmelig Traktatartikel havde stillet Revanchen i Udsigt. Kejserinde Elisabeth's personlige Had til F. øgede Spændingen, og Preussen maatte paa sin Side frygte Rusland's Planer om Udvidelse mod Øst. 1749—55 mente F. at burde støtte sig til sine allierede fra Arvefølgekrigens Tid; Frankrig og Sverige droges med ind i denne Forbindelse. Men i Beg. af 1756 foretog han en Frontforandring og traadte ved Weselmünster-Traktaten af 16. Jan. 1756 i Forbund med England, der var indviklet i Sø- og Kolonialkrigen med Frankrig. Han haabede gennem England's Indflydelse at sikre sig mod et russisk Angreb, men opnaaede kun at fremskynde den fransk-østerrigske Alliance, der fik sit Udtryk i Versailles-Traktaten 1. Maj 1756. Fredsbrudet var nu kun et Tidsspørgsmaal, og da F. erfarede, at Rusland og Østerrig allerede havde planlagt et Angreb næste Aar, besluttede han at komme dem i Forkøbet, og med hans Indfald i Sachsen i Sommeren 1756 begyndte den preussiske Syvaarskrig (s. d.). I 7 Aar førte F., alene støttet af England og nogle mindre, nordtyske Magter, en ulige Kamp mod en Koalition af næsten hele det øvrige Europa. Der var Øjeblikke, da Riget syntes at maatte bukke under for de overmægtige Fjender og Sammentræf af ulykkelige Omstændigheder, men fremfor alt skyldtes det F. selv, at Preussen kæmpede sig frem til Freden i Hubertsburg 1763 uden Tab af en Fodsbred Land. Hans utrolige personlige Anstrengelser og seje Udholdenhed havde støttet hans mægtige Evner som Hærfører og Diplomat, og, skønt haardt ramt af Krigens Ødelæggelser, gik Preussen ud af Kampen med stærkt øget Anseelse. Der var fra nu af en tysk Stormagt til, og F. stod som en af Europa's ledende Statsmænd, ja som den, hvis Ord i den følgende Periode havde størst Vægt.

F.'s store Arbejde for Preussen's indre Udvikling gik tilbage lige til hans Tronbestigelse. Allerede i den første Fredsperiode (1746—56) vare store Reformer begyndte, da han vilde skabe den største og hurtigst mulige Opblomstring af Rigets Velstand som Grundlag for de store Rustninger, den usikre Stilling udadtil havde gjort fornødne. Hæren var før Syvaarskrigen bragt op til 150,000 Mand, men den tilsvarende Stigning i Statsindtægterne var fremkommen ikke ved Skattepaalæg, men ved en gennemført Ophjælpning af alle Erhvervslivets Grene og dermed hele Landets Velstand. Men derpaa havde Krigen taget Hovedsummen af hans Kræfter, og da han 1763 paa ny kunde vende sig til den indre Styrelse, krævedes her det samme gigantiske Arbejde, som Krigen havde fordret. Preussen's Velstand syntes i Bund og Grund ødelagt; hver Landsdel var hærget, Byer og Landsbyer laa i Grus; i Fredsperioden havde han koloniseret og skabt Plads for Tusinder af Indvandrere som Faderen før ham og fordum den store Kurfyrste: nu var Befolkningen aftagen med 1/3. Men øjeblikkelig tog F. fat paa Genrejsningen, og faa Aar efter var alt genoprettet. I hans indre Politik træffer man de samme Træk som i hans ydre: et gennemtrængende Klarsyn og en aldrig svigtende Energi, der fører til hurtig og frugtbar Handling.

Baggrunden for hans Styrelse er hans skarpt udformede Opfattelse af sin Myndigheds Natur og

Pligter. Det absolutte Kongedømme var hans Ideal, men i en anden Forstand end Ludvig XIV's. Han opfattede det som grundet ved Folkets Vilje og ikke paa nogen overnaturlig Kraft; men den Myndighed, der een Gang var lagt i Haand, skulde være hans helt og ubeskaaren. Folkets Deltagelse i Statsstyreisen afvistes derfor ubetinget, men samtidig hævdede han, der kaldte sig »Statens første Tjener«, at det var Fyrstens Pligt i eet og alt at ofre sig for Folkets Vel. Pligtbudet er over ham selv som over hver af hans Tjenere. »Alt for Folket, intet ved Folket« er den skarpe Formulering, man har givet »den oplyste Despotisme«, for hvilken F. er den typiske og mest værdige Repræsentant. Med denne Opfattelse kunde han fortsætte i sin Faders Spor. Det var mindre hans Styrke at skabe fra ny af end at fuldkommengøre og forbedre. Han var langt mere konservativ end revolutionær.

Gennem hele F.'s Regeringstid strakte sig hans Virksomhed for materielle Reformer. Efter Syvaarskrigen anvendte han straks alt, hvad han raadede over af Penge, til at ophjælpe de ødelagte Egne og hjalp i lige Grad Borgere, Bønder og Adel. Det var ham et Hovedformaal at forøge Folkemængden; han fik derved Kræfter, der kunde drage Fordel af hans Landbo-, Handels- og Industripolitik. Den første bragte ham til at virke for store Koloniserings-, Opdyrknings- og Udtørringsarbejder, for Have- og Skovkultur; en anden Side var Bestræbelsen for at udrydde Livegenskabet, hvad der dog kun lykkedes paa de kgl. Domæner, og for at faa Hoveriet formindsket og ordnet. I Henseende til Handel og Industri hyldede han i det hele Merkantilismens Grundsætninger og opfattede Preussen som et økonomisk Hele, der skulde staa paa sine egne Ben, uafhængigt af Udlandet. Det var ret forældede Principper i stærkt protektionistisk Retning, men bedre end de fleste andre Steder gik det dog hans store Nyanlæg af Fabrikker, Dannelsen af Handelskompagnier og Monopoliseringen, der fulgte med Systemet; der blev grundlagt en Virksomhed, som holdt sig og bar rig Frugt. Over for Adelen stod F. langt venligere end hans Fader, der havde betragtet den med Mistillid; i sine Krige lærte han den preussiske Adels militære Dygtighed at kende. Ganske vist vilde han lige saa lidt som sin Forgænger indrømme Adelen et Gran af politisk Indflydelse, og under ham forsvandt den sidste Rest af reel Myndighed i Provinsstænderne, hvor Adelen havde haft Hovedbetydningen. Men paa den anden Side vilde F. ikke udjævne Standsforskellen; han søgte tværtimod at opretholde den, ja skærpede den endogsaa paa flere Punkter; hver Stand havde sine særegne Opgaver, fandt han, og det skulde bevares; han var lige meget imod, at en Bonde købte et Riddergods, og at en adelig købte en Bondegaard. Det første vilde nemlig berøve Staten en adelig Officer, men nedlagdes en Bondegaard, da formindskedes Jordarbejdernes Antal og dermed Folketallet i det hele. Overalt skulde Staten regulere, overalt greb Centralstyrelsen ind, og alle Vegne mærkedes hans kraftige Haand. Det skabte en stor Kraft og Fasthed; Svagheden var, at det i Tidens Løb kunde stivne inden for de mange Rammer og Skel.

Inden for den preussiske Forvaltning gennemførtes en Række Reformer, af hvilke den vigtigste var den, at der i Kraft af Bestræbelsen efter den størst mulige Enhed indførtes Regeringsdepartementer efter Forretningernes Art, medens Centralstyrelsen tidligere alene havde delt sig efter Provinser. 1740 kom der saaledes et Handelsdepartement, 1746 Krigsdepartementet, senere Bjærgværks- og Skovvæsensdepartementer. Paa den anden Side reformeredes Provinsstyrelsen; i Schlesien og i Vestpreussen, de to Landsdele, som F. i en ganske særlig Grad søgte at ophjælpe, ansattes der Provinsstatholdere umiddelbart under Kongen. Finansstyrelsen var ypperlig; det viste sig ved, at Landet ikke blot bar de uhyre Krigsomkostninger, men at F. ved sin Død kunde efterlade sig en Krigsskat paa 70 Mill. Thaler, uagtet der intet var sparet af Udgifter til indre Reformer. 1766 indførtes et nyt Finansdepartement, den saakaldte »Regie«, der gav Skattevæsen og Toldvæsen en fast og ordnet Enhed. Det var mest indkaldte franske Embedsmænd, der ledede Regiet; det var derfor upopulært, og medens F.'s Skatte- og Toldpolitik gav et ypperligt fiskalt Resultat, saa tyngedes Befolkningen stærkt, mest ved haarde indirekte Skatter og ved Monopolisering. Der var dog Bestræbelser efter at lette Byrderne paa den ubemidlede Del af Befolkningen. Saaledes dannede Kornhandelen et Statsmonopol, og Udførsel hemmedes for at holde Kornpriserne nede; Preussen skaanedes ogsaa for Hungersnød og Dyrtid i F.'s Tid.

Retsvæsenet var en Hovedgenstand for Kongens Omsorg. 1746 havde han af Kejser Karl VII erhvervet et *Privilegium de non revocanda* for alle de preussiske Lande, der derfor fremtidig vare fri for det tyske Riges indviklede Retsvæsen. Storkansleren Coccejus og senere Storkansleren Carmer reformerede derefter det preussiske Retsvæsen i enhver Henseende. Resultatet var den berømte preussiske Landret, der dog ikke blev fuldført før efter Kongens Død. Betydelige Reformer fandt ogsaa Sted paa Undervisningsvæsenets Omraade, mindre dog for den lavere Skoles Vedkommende end for Akademiernes og Universiteternes. Over for de forskellige Konfessioner fastholdtes stor Tolerance, men af politiske Grunde krævede F. streng Underordning af Kirken og unddrog den saa vidt muligt Indflydelse paa Undervisningen. Over for den katolske Kirke stillede han sig paa en god Fod; det var politisk klogt af Hensyn til de mange katolske Undersaatter i de polske Lande og i Schlesien. Da Jesuiterordenen var opløst, gav han den Fristed sidstnævnte Sted,

F. hører til Krigshistoriens ypperste; i krigshistoriske Værker og i Praksis omfattede han alle Sider af Hær væsenet og greb dybt ind i dettes Udvikling. Han gjorde Preussen til en førsterangs Militærmagt; fra 80,000 Mand forøgede han Hæren til henimod 200,000. Soldaterne vare dels hvervede, dels udskreves de efter et System, grundlagt af Frederik Vilhelm I, hvorefter hvert Regiment rekruteredes fra sin Provins, og Militærtjenesten principielt paahvilede hver Borger og Bonde. Frederik Vilhelm I's jærnhaarde Disciplin slappedes ikke; Officerernes Uddannelse forbedredes, og da de udelukkende toges af Adelen, skabtes der en dyb Kløft mellem Bourgeoisiet og Militærstanden, der paa sin Side knyttedes uløselig til den preussiske Konge.

Efter Freden i Hubertsburg blev det F.'s politiske Hovedprincip at vedligeholde en sikker Ligevægt mellem de europæiske Stormagter. Frankrig havde stillet sig mod Preussen i Syvaarskrigen, England havde vist sig upaalidelig til sidst, og F. vendte sig derfor først og fremmest til Rusland, hvor Katharina II's Tronbestigelse 1762 i høj Grad havde lettet ham Udgangen af Syvaarskrigen. Katharina mødte ham paa sin Side ikke blot med stor Beundring, men ogsaa med en omfattende Plan om ved en nordisk Alliance, hvori bl. a. ogsaa Danmark og Sverige skulde inddrages, at danne en Modvægt til den bourbonske Familiepagt. Foreløbig blev Polen dog Hovedgenstanden for Planerne, og ved den preussisk-russiske Alliance af 11. Apr. 1764 aftaltes Stanislaus Poniatowski's Valg og Arbejdet til Fordel for Dissidenterne. Udviklingen medførte imidlertid Dannelsen af Konføderationerne i Bar og Radom og den russisk-tyrkiske Krig 1768—74. Østerrig's Holdning lod F. befrygte Udbrudet af en almindelig europæisk Krig, hvorfor han søgte at faa Katharina til at lade Sultanen slippe for godt Køb, mod at Rusland fik Erstatning i Polen. Saaledes fremkom Planen om Polen's første Deling. Allerede i Febr. 1769 havde F. sonderet Stemningen derfor i St. Petersborg (»Projektet Lynar«), men Katharina var dengang ikke stemt for at opgive Landvindinger mod Syd. Ved Sammenkomster mellem Josef II og F. i Neisse (Aug. 1769) og Mährisch-Neustadt (Juli 1770) tilvejebragtes imidlertid en Tilnærmelse mellem de to Fyrster, der skulde standse Rusland's Aktion mod Tyrkiet. Omtrent samtidig (Juli 1770) besatte Østerrig et Stykke polsk Land (Zipser-Distriktet), og nu endelig gik Katharina ind paa F.'s Forslag af Frygt for, at Østerrig og Preussen ellers skulde dele Polen alene. Efter langvarige Underhandlinger kom det 5. Aug. 1772 til den endelige Overenskomst mellem de tre Magter, hvorved hver tog sin Del af de polske Lande (se i øvrigt Polen, Afsn. »Historie«). Preussen's Del af Rovet, Vestpreussen med Netze-Distriktet, var den mindste Del, men samtidig ved sin Beliggenhed af overordentlig Betydning.

Møderne mellem F. og Josef II havde ikke formaaet at skabe en vedvarende Enighed mellem de to Fyrster; der var en uovervindelig Modsætning mellem deres Interesser paa tysk Grund. Modstand mod Østerrig's Planer paa en Udvidelse af sin Magt i Tyskland blev derfor ogsaa et Hovedpunkt i F.'s Politik i Resten af hans Regeringstid. Vanskeligheder fremkom særlig for ham, da Josef II ved sin personlige Indgriben søgte at drage Katharina II over paa sin Side; i sine Breve søgte F. at modbalancere Josefs Indflydelse, f. Eks. efter Mødet mellem ham og Katharina i Mohilew (Juni 1780). Aabenlyst maatte han optræde mod de østerrigske Planer om Erhvervelsen af Bayern baade under den bayerske Arvefølgekrig 1778—79 og senere 1785, da Josef II støttet paa Rusland atter optog samme Plan. I disse Aar vendte F. sig da til en Plan om at samle de tyske Smaastater om Preussen for derved at sætte en Bom for de habsburgske Udvidelseslyster. Han stiftede i den Hensigt 1785 »Fyrsteforbundet« (s. d.) og standsede Josef II. Det var hans Tanke at følge den paabegyndte Politik videre, men Døden forhindrede ham deri. — Ved sin Død (1786) havde han forøget sine Lande fra 121,000 □ Km. til næsten 199,000; Befolkningen var vokset fra $3^1/_2$ Mill. til $5^1/_2$. Han havde gjort Preussen til en europæisk Stormagt og til Europa's første Militærmagt; han havde givet den saa sikker en Styrke, at Grundvolden ikke rokkedes i den følgende Nedgangstid. Uendelig meget, som han selv personlig havde skabt, svandt naturligvis, da hans mægtige Personlighed gik bort, men Hovedtræk i Preussen's Udvikling i 19. Aarh. kunne føres tilbage til F.'s Virksomhed.

F.'s personlige Liv havde i hans Regerings første Tid været en Fortsættelse af Livet paa Rheinsberg. Ved Siden af det overvældende Arbejde som Regent fandt han Tid til at fordybe sig i sine Interesser, og ved sit Hof, der efter 1747 især førtes paa det ny Slot Sanssouci ved Potsdam, levede han i sin Fritid optagen af videnskabelige Studier, af sine Kunstinteresser og sin Omgang med fremragende Mænd. Han yndede i disse Aar Selskab; fremfor alt var det Franskmænd, han drog til Sanssouci, og der opholdt Voltaire sig i Aarene 1750—53. Rundt om i Europa blev F.'s Kreds berømt; i den fineste Form drøftedes der de største Problemer, Kongen selv var ledende ved de berømte aandrige Bordsamtaler under Aftentaflerne i Havesalen paa Sanssouci, men ogsaa hans skarpe Tunge og bidende Sarkasmer frygtedes og citeredes. Syvaarskrigen endte imidlertid dette Liv; den uhyre Kraftanspændelse og det haarde Liv i Felten toge svært paa F.'s legemlige Kræfter. Han blev ældet før Tiden, plaget af Gigt, og i hans aandelige Væsen satte dette sig dybe Spor. Det haarde og mistænksomme, det hyperkritiske og skeptiske, der havde ligget i hans Karakter fra Ungdommen af, fik Vækst. Han blev mistroisk og bitter, vranten og umedgørlig; med sin Hustru levede han ikke sammen; hans bedste Venner døde bort før han, og mere og mere drog han sig tilbage i en Ensomhed, der udfyldtes af et uophørligt Arbejde med Statssager og hans egen Aandsproduktion. I disse Aar blev han til den Skikkelse, hvori Eftertiden bedst kender ham: den krumbøjede, magre Olding, der støtter sig paa sin Stok, medens de store gennemtrængende Øjne oplyse det karakteristiske Ansigt med de skarptskaarne Træk, den høje Pande og det sarkastiske Smil om Munden. Men denne tørre, ældede Skikkelse skjulte en glødende Livskraft; han var til det sidste en skabende Aand, og han, for hvem Ministre kun vare iværksættende Tjenere, bevarede Initiativ og Energi. Fra Sanssouci spandtes Traadene i Europa's Politik, og medens F.'s sidste Aar tyngedes af Bitterheden i hans eget Sind og Følelsen af den store Ensomhed, bøjede man sig rundt om i Europa med Ærbødighed for ham. Hans eget Folk gav ham Tilnavnet den Store, og allerede i hans Levetid forherligede det i ham Preussen's store Heros.

F.'s aandelige Personlighed fremtræder fremfor alt gennem hans Skrifter, der spænde over de mest forskellige Felter. En Del af dem udkom allerede, medens han levede; derefter offentliggjordes i Berlin 1788—99 Hovedmassen som »CEuvres posthumes« [15 Bd. og 6 Supplementsbd.]. Denne Udgave var imidlertid mangelfuld, og i Aarene 1846—57 udgav derfor Videnskabernes Akademi i Berlin paa ny hans samlede Skrifter i 31 Bi

(deraf det ene indeholdende en kronologisk Oversigt over Værkerne). Af disse »CEuvres de Frédéric le Grand«, der næsten alle ere skrevne paa Fransk, indeholde 2 Bd. Filosofi og Politik, 7 Bd. Historie, 3 Bd. Militærvidenskab, 6 Bd. Poesi og 12 Bd. Korrespondance om Litteratur og private Sager. Suppleringen af denne sidste Afdeling paabegyndtes 1879 ogsaa af Videnskabernes Akademi ved Udgivelsen af »Die politische Korrespondenz Friedrich des Grossen«, der tillige indeholder den militære Brevveksling under Syvaarskrigen; nu (1897) er denne Samling, der er uendelig vigtig for 18. Aarh.'s politiske Historie, naaet til Aaret 1763 med sit 22. Bd. Af andre Udgaver maa nævnes »Preuszische Staatsschriften aus der Regierungszeit F. d. Gr.«, der med sit 3. Bd. gaar til 1756 og er udgivet af Koser og Krauske [Berlin 1877—92]. I øvrigt er en stor Del enkelte Værker udgiven særskilt og mange oversatte til Tysk. F.'s »Musikalische Werke« udgaves af Spitta i 4 Bd. [Leipzig 1889].

I F.'s filosofiske Skrifter fremtræde Principper, der staa Locke's og Voltaire's nær. Han er Deist og nægter Sjælens Udødelighed. Det første af hans politiske Skrifter er »l'Anti-Machiavel ou Examen du Prince de Machiavel« [1739], hvor han skildrer sit Fyrsteideal. Noget lignende er Tilfældet med »Miroir des Princes« [1744], der er rettet til den unge Hertug Eugen af Württemberg, og »Essai sur les formes du gouvernement et sur les devoirs des souverains« [1777]. Af de historiske Skrifter er det første »Mémoires pour ser vir å l'histoire de la Maison de Brandebourg« [1751]; »Histoire de mon temps« skildrer hans første Regeringstid; senere skrev han »Histoire de la guerre de Sept ans«, der fortsættes af den meget tendentiøse Apologi »Mémoires depuis la paix de Hubertsbourg jusqu'å la jeu du partage de la Pologne« og »Mémoires de la guerre de 1778«. Mærkelige ere hans talrige Digterværker. Hele sit Liv igennem udtrykte han paa denne Maade sine intimeste Følelser. Der er sværmeriske Digte fra hans Ungdom, Udtryk for hans Tanker under Striden med Faderen, Ulykkerne 1759 °g de allersidste sørgelige Aar. Han viser sig som en Lærling af Voltaire og af den franske Litteratur, hvorimod ingen Paavirkning spores af Samtidens tyske Aandsliv, som han i det hele hverken forstod eller fandt Behag i. Han skrev foruden Komedier og Tragedier Heltedigte og moralske Digte, Oder og Breve efter Horats'es Mønster, Satirer og Epigrammer. Her, om nogensteds, føres man ind i hans rige, stærkt nuancerede Stemnings- og Følelsesliv. Hans Brevveksling er næsten altomfattende; den strækker sig over henved 60 Aar og giver de vigtigste Bidrag til Samtidens Politik. Men tillige oplyser den hans Familieliv og Privatforhold; man lærer der hans Dom over Personer og Begivenheder at kende.

Gigten havde nedbrudt hans Helbred, Vattersot slog sig til; hans triste Sindsstemning steg i den sidste Tid til dyb Melankoli og Menneskeforagt, der gav sig Udtryk i Haardhed og Uvenlighed. Døden var ham derfor en Befrielse. (Litt. En overvældende stor Litteratur omhandler F. og hans ydre og indre Styrelse. Kun de vigtigste Værker nævnes her, og der henvises til Litteraturfortegnelsen til Preussen's Historie, til Artiklerne om de enkelte store Krige o. s. v. Wiegand, »Fr. d. Gr. im Urteil der Nachwelt« [Strassburg 1888], indeholder en Litteraturoversigt; Preuss, »F. d. Gr.« [4 Bd. Tekst og 5 Bd. Aktstykker, Berlin 1832—34]; Carlyle, *History of Frederick II [6* Bd., London 1858—66; ny Udg. i 10 Bd. 1874 og 1880; tysk Övers. i 6 Bd., 1858—70]; Ranke, »Zwölf Bucher preusz. Geschichte«, Buch 7—12 [til 1750, Leipzig 1879]; ogsaa af Ranke er den store Biografi i »Allgemeine deutsche Biographie« VII; Droysen, »Geschichte der preuss. Politik«, 5. Del: F. d. Gr. [4 Bd. til 1756, Leipzig 1879—86]; Oncken, »Zeitalter Fr. d. Gr.« [2 Bd., Berlin 1881—83]; Dove, »Deutsche Geschichte im Zeitalter Fr. d. Gr. und Joseph II«, 1. Halvdel 1740—45 [Gotha 1883]; Koser, »Fr. d. Gr.«, I [Stuttgart 1890 ff. i »Bibliothek deutscher Geschichte«]; Reimann, »Neuere Geschichte der preusz. Staates vom Hubertusburger Frieden bis zum Wiener Kongresz« [2 Bd., Gotha 1882 og 1888]; samme, »Abhandlungen zur Geschichte F.'s d. Gr.« [smst. 1892]; Kugler, »Gesch. Fr. d. Gr.« [12. Opl. Leipzig 1887; illustreret Folkeudgave, 3. Opl. smst. 1887]; Klopp, »Fr. II von Preussen und die deutsche Nation« [2. Udg. Schaffhausen 1867]; »F. d. Gr. Denkwiirdigkeiten seines Lebens nach seinen Schriften, seinem Briefwechsel und den Berichten seiner Zeitgenossen« [2 Bd., Leipzig 1886]; Bratuscheck, »Die Erziehung F. d. Gr.« [Berlin 1885]; Koser, »Fr. d. Gr. als Kronprinz« [Stuttgart 1886]; Lavisse, *La jeunesse du Grand Frédéric* [Paris 1891] og samme, *Le Grand Frédéric avant l'avènement* [smst. 1893]; Becker, »Der Kronprinz F. als Regimentschef in Neu-Ruppin von 1732—40« [Berlin 1892]; Cauer, »Zur Geschichte und Charakteristik Fr. d. Gr.« [Breslau 1883]; v. Bernhardi, »Fr. d. Gr. als Feldherr« [2 Bd., Berlin 1881]; Delbrück, »Strategie F.'s und Napoleon's« [i »Historische u. politische Aufsatzen«, Afd. 3 [Berlin 1887]; Zeller, »Fr. d. Gr. als Philosoph« [Berlin 1886]; Preuss, »Fr. d. Gr. als Schriftsteller« [Berlin 1837]; Schmoller, »Studien iiber die wirthschaftliche Politik F.'s d. Gr.« [i »Jahrbuch fiir Gesetzgebung«, Leipzig 1884, 1886 og 1887]; samme, »Einfiihrung d. franzosischen Regie« [i »Sitzungsberichte d. Berliner Akademie«, 1888]; Mommsen, »Die Wirthschaftspolitik F.'s d. Gr.« [smst. 1891]; Stadelmann, »Preussen's Konige in ihrer Thatigkeit für die Landeskultur«, Bd. 2 [i »Publikationen aus den preuss. Staatsarchiven«, Bd. 11 [Leipzig 1882]; samme, »F. d. Gr. in seiner Thatigkeit fiir der Landbau Preussen's« [Berlin 1876]; »*Acta Borussica*. Denkmäler der preuss. Staatsverwaltung im 18. Jahrh.« [Berlin 1892 ff.]). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm II, Konge af Preussen (1786—1797), Brodersøn af Frederik II, Søn af Prins August Vilhelm og Louise Amalie af Braunschweig, født 25. Septbr. 1744, død 16. Novbr. 1797. Frederik den Store havde forsømt hans Opdragelse og kun ved enkelte Lejligheder ladet ham deltage i Regeringsanliggender; i ingen Henseende var han i Stand til værdig at optage Arven efter Onkelen, da dennes Død gav ham den preussiske Krone.

Med et overordentlig smukt og kongeligt Ydre

forbandt F. stor Mildhed og Godmodighed, men han var ustadig og uselvstændig og bunden af en stærk Sanselighed. 1765 havde han ægtet Elisabeth Kristina af Braunschweig (død 1840), men Ægteskabet opløstes allerede 1769; derpaa ægtede han Frederikke Louise af Hessen-Darmstadt, der fødte ham mange Børn. Meget tidlig traadte han i Forhold til Wilhelmine Enke, der, da han blev Konge, gjordes til Grevinde af Lichtenau. Hun bevarede sin Indflydelse paa ham til hans Død, uden at det hindrede ham i at tage andre Elskerinder. Han indgik endog Dobbeltægteskab med to efter hinanden; den ene var Grevinde Sophie Donhof, der blev Moder til den senere preussiske Minister Grev Brandenburg. Efter sin Tronbestigelse slappede han paa alle Maader de stramme Tøjler, hvormed hans Farbroder havde styret, og flere Foranstaltninger i mild og liberal Aand skaffede ham stor Folkeyndest. Men snart bragte hans Interesse for Mysticisme og uklar Religiøsitet samt hans Forbindelse med de da florerende hemmelige frimureragtige Selskaber (Rosenkreuzerordenen o. lign.) ham i Hænderne paa uduelige, skinhellige Raadgivere som Wöllner og Bischoffswerder (s. d.). Nu gled Styrelsen over i bigot reaktionær Retning. Streng Censur indførtes, og j 9. Juli 1788 kom et Edikt om Religionsvæsenet rettet imod Rationalismen til Forsvar for ortodoks Kristendom. Medens de nævnte Mænd støttede af Kongens national tyske Antipati mod al fransk Indvirkning ledede denne Reaktion mod F.'s Fritænkeri, kom der overalt Demoralisation og Uorden i Regering og Administration. Snart stod F. tillige midt i de store Vanskeligheder, der fremkaldtes ved den franske Revolution. Udadtil var Hertzberg den ledende Minister og førte en afgjort antiøsterrigsk Politik, indtil F. lod ham falde (Juli 1791) og August s. A. i Pillnitz aftalte Fællesoptræden mod Frankrig med Kejser Leopold. Krigen kom ved Frankrig's Krigserklæring April 1792, men førtes uden Enighed, og med Øjnene fæstede paa Polen sluttede Preussen Freden i Basel 1795. Krigen ved Rhinen var ført slet, og ved Freden svigtede F. ikke blot Østerrig, men ogsaa Tyskland's Interesser. Hans Upaalidelighed over for Polen skaffede ham derimod (1793 og 1795) stor Landudvidelse. Tidlig nedbrudt ved sit uregelmæssige Liv døde F. Hans Regering betegnede en vældig Nedgang i Preussen's Magt og Anseelse. (Litt.: »Allgemeine deutsche Biographie« VII; Häusser, »Deutsche Geschichte vom Tode Friedrichs des Grossen bis zur Griindung des Deutschen Bundes« [1. Bd. 4. Opl., Berlin 1869]; Treitschke, »Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert« [1 Bd. 4. Opl., Leipzig 1886]; Sybel, »Geschichte der Revolutionszeit« [1. Bd. 4. Opl., Frankfurt a. M. 1882]; Philippson, »Geschichte des preuszischen Staatswesens vom Tode Friedrichs des Grossen bis zu den Freiheitskriegen« [2. Bd., Leipzig 1880]; Stadelmann, »Preuszens Konige in ihrer Thätigkeit fur die Landeskultur« [3. Bd. Leipzig 1885]; Cassel, »F. W. II« [Gotha 1886]). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm III, Konge af Preussen (1797—1840), Søn af Frederik Vilhelm II og dennes anden Dronning, Frederikke Louise af Hessen-Darmstadt, født 3. Aug. 1770 i Berlin, død smst. 7. Juni 1840. Faderen bekymrede sig kun lidt om hans Opdragelse, og Mænd, udvalgte af Bedstefaderen, havde ledet den. Den bragte ham imidlertid ikke stort Udbytte; han var ikke rigt begavet, og hans aandeiige Synskreds forblev altid snæver. Men han blev en pligtopfyldende og arbejdsom Mand, jævn og af rene Sæder. 1793 ægtede han den skønne og ædle Prinsesse Louise af Mecklenburg-Strelitz; det blev i de følgende svære Tider et gensidig lykkeligt Ægteskab. 16. Novbr. 1797 besteg han Tronen ved Faderens Død. Hans første Handlinger vare at rense ud ved Hoffet; Grevinde Lichtenau, Wollner og Bischoffswerder fjernedes; den religiøse Tvang og Censuren opgaves. Saaledes var Begyndelsen god, men den hele Reformvirksomhed var ikke dybtgaaende eller omfattende; over for de urolige ydre Forhold var F. V. ej heller i Stand til i Længden at sikre sit Land en heldig Stilling. Haugwitz og Luchesini vare hans Raadgivere, men ængstelig og uden klart Overblik over Begivenheder eller Personer blev hans Politik hverken resolut eller behændig; han satte sig i Reglen for smaa Maal under de store Kampe og stræbte efter Neutralitet, hvor der burde være handlet med Energi; naar han saa handlede, var det belejlige Tidspunkt tabt, og Ulykken ramte ham.

Freden i Lunéville og Forhandlingerne med det tyske Rige skaffede ham 1803 Erstatning for de Provinser, Preussen havde maattet afstaa til Frankrig paa den venstre Rhin-Bred. I Efteraaret 1805, da den tredje Koalitionskrig udbrød, stod han vaklende; da Kejser Alexander selv kom til Berlin, indgik de to Fyrster 4. Novbr. et højtideligt Broderskab ved Frederik den Store's Kiste, og hemmelig nærmede Preussen sig Koalitionen. Men Sejren ved Austerlitz skræmmede tilbage. Haugwitz sluttede Forbund med Napoleon, og 1. Apr. besatte preussiske Tropper Hannover, der skulde være F. V.'s Belønning. Napoleon's Holdning indgød ham dog snart Mistillid, Dronning Louise støttede Krigspartiet, og i Oktbr. 1806 krævede Preussen, at Napoleon skulde rømme Tyskland. Krigen varede kun faa Uger, Slagene ved Jena og Auerstädt afgjorde alt, og 27. Novbr. holdt Napoleon sit Indtog i Berlin. F.V. trængtes længere og længere mod Øst, alt hans Haab var Rusland; men da Tsar og Kejser efter ny Kampe mødtes i Tilsit, glemte Alexander sin gamle Forbundsfælle over det ny Venskab. Ved Freden 9. Juli 1807 mistede F.V. de halve af sine Lande. Landene V. f. Elben kom til Westfalen, de polske Provinser til Storhertugdømmet Varszava.

Men baaren oppe af sin faste Pligtfølelse, ildnet af sin højhjertede Dronning begyndte Kongen paa sit Riges Genrejsning. Stein og Hardenberg bleve de ledende, og Fortjenesten af det vældige Reformarbejde, der fandt Sted i de følgende Aar, var deres og ikke F. V.'s. Kun i den ny Hærordning tog han personlig Del; allerede 25. Juli 1807 havde han nedsat den berømte Militærreorganisationskommission under Scharnhorst's Præsidium. Men ikke blot hans Raadgiveres store Gerning, ogsaa hans egen jævne Flid og den Værdighed, hvormed han og hans Hustru bare de store Ulykker, gjorde F. V. og hans Familie til Genstand for stor Folkeyndest; den vaagnende tyske Nationalitetsfølelse fandt i det preussiske Hof sit Midtpunkt. De følgende Aar vare fulde af Ydmygelser paa

Grund af Afhængigheden af Frankrig; 24. Novbr. 1808 maatte F. V. saaledes efter Napoleon's Trusler afskedige Stein. Først i Decbr. 1809 vendte Hoffet tilbage til Berlin fra Konigsberg, hvor det havde opholdt sig siden 1807. 19. Juli 1810 ramtes Kongen haardt af Dronning Louise's Død.

Endnu i Febr. 1812 maatte Preussen følge Napoleon og indgaa Forbund mod Rusland, og 30,000 Mand preussiske Tropper vare med paa Toget over Njemen. Storarmeens Undergang stillede ham i imidlertid fri. Han holdt sig dog en Tid ængstelig tilbage; men 22. Jan. 1813 forlod han Berlin, og fra Breslau fulgte han snart sine Ministres indtrængende Raad og stillede sig i Forbund med Rusland i Spidsen for Kampen for Tyskland's Befrielse; 17. Marts kom det klingende Opraab »An mein Volk«, og Preussen's Landeværn forstærkede den regulære Armé. I de følgende Kampe delte F. V., hvor det var muligt, sine Soldaters Møje og Farer og viste sit personlige Mod. Efter Slaget ved Leipzig vendte han tilbage til Berlin, 31. Marts 1814 holdt han sammen med Tsaren sit Indtog i Paris. Ved Kongressen i Wien var han til Stede og deltog i Krigen 1815. Preussen havde bidraget meget til Sejren, men det havde været saa stærkt svækket, at det under Østmagternes og Vestmagternes Rivalisation ret naturlig kun fik den nødvendigste Erstatning i den vestlige Del af Sachsen og de store Landstrækninger ved Rhinen (Westfalen og Rhin-Provinsen). Men Riget havde dog faaet sin Plads mellem de storeuropæiske Magter tilbage.

Efter Freden satte F. V. alle Kræfter ind paa at ophjælpe sit Land og ydede Genoptagelsen af Reformarbejdet en ærlig Støtte. Han var bleven modnet i Ulykkesaarene, var stærkt paavirket af en mild og varm Religiøsitet, hele hans Person bar Præget af stor Godmodighed og Bravhed. Men hans snævre Syn lod ham alt for let glide ind i sine nærmeste allieredes reaktionære Politik, og han blev en tro Tilhænger af den hellige Alliance. Ganske vist havde han følt det som en Forpligtelse at indfri sine Løfter fra 1813 om at tilstaa sit Folk en politisk Frihed, i Maj 1815 havde han udtrykkelig givet Tilsagn om Indførelsen af en Stænderforfatning. Men de følgende Aars liberale Bevægelser holdt ham tilbage, han forfulgte de fri Rørelser og undertrykkede Pressens Frihed. Først 1823 skabte han de højst utilfredsstillende preussiske Provinsialstænder. Efter Julirevolutionen gled han endnu stærkere ind i politisk Reaktion. Det blev derimod hans Ære at have støttet sine Ministre ved de mange højst betydningsfulde materielle Reformer. Finansvæsenet reorganiseredes, og den faste preussiske Administration forbedredes. Grunden lagdes til det tyske Toldforbund, hvor Preussen først søgte at samle de andre Stater om sig. Ogsaa Undervisningsvæsenet forbedredes, og Kongens personlige Interesse knyttede sig til de religiøse og kirkelige Forhold; han redigerede selv Unionen af 1817. I den ydre Politik fulgte han den hellige Alliance under Metternich's Ægide. Han deltog i Kongresserne i Aachen (1817) og i Verona (1822). Under den græske Frihedskrig nærede han ingen Interesse for Grækernes Kamp og støttede væsentlig Rusland's Politik, og 1831 lettede han Tsar Nikolaj Undertrykkelsen af den polske Opstand ved at opstille Tropper langs Grænsen og støtte de russiske Operationer paa forskellig Maade. Han havde ønsket at hjælpe den hollandske Konge imod Belgie., men vovede ikke aktivt at gribe ind. 1837 viste han sin Troskab mod Reaktionen ved at støtte Ernst August i den hannoveranske Forfatningsstrid.

Dronning Louise havde født ham 7 Børn, deraf 4 Sønner. Den ældste af Sønnerne, Frederik Vilhelm IV, blev hans Efterfølger, derefter kom Vilhelm, den senere Kejser Vilhelm I, og endelig Prinserne Karl (1801—83) og Albert (1809—72). Af Døtrene ægtede Charlotte (1798—1860) Tsar Nikolaj, Alexandra (1803—92) Storhertug Poul Frederik af Mecklenburg-Schwerin, og Louise (1808—70) Prins Frederik af Oranien. 9. Novbr. 1824 indgik F. et nyt (morganatisk) Ægteskab med Grevinde Augusta v. Harrach, som han gjorde til Prinsesse af Liegnitz. Hun fødte ham ingen Børn. (Litt.: »Allgemeine deutsche Biographie« VII; Hippel, »BeitrSge zur Charakteristik F. W.'s III« (Bromberg 1841]; Eylert, »Charakterziige und historische Fragmente aus dem Leben des Konigs von Preussen F. W. III« [Magdeburg 1841—45]; Duncker, »Aus der Zeit Friedrich d. Grossen und F. W.'s III« [Leipzig 1876]; Gräfin von Vosz, »Neunundsechzig Jahre am preussischen Ho fe« [5. Opl. Leipzig 1887]; W. Hahn, »F. W. III und Luise« [3. Opl. Berlin 1877]; Stadelmann, »Preuszen's Konige in ihrer Thätigkeit für die Landeskultur«, 4. Del: F. W. III [Leipzig 1887]; Treitschke, »Deutsche Geschichte im 19. Jahrh.«). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm IV, Konge af Preussen (1840—61), født 12. Oktbr. 1795, død 2. Jan. 1861, ældste Søn af foreg. og Dronning Louise. Han var af Naturen vel begavet og fik under Ancillon's Ledelse en meget omhyggelig Uddannelse. 1813—14 deltog han i Frihedskrigen, og 1823 fik han Forsædet i Kommissionen om Provinsialstænders Indførelse, ligesom han paa anden Maade forberedte sig til sin vordende Kongegerning. Desuden viste han stor Interesse for Videnskab og Kunst, isser for Bygningskunst, og færdedes mest med deres Dyrkere. Paa sine Rejser rundt om i Riget vandt han Ry for Vid og Aandrighed; men i politiske og kirkelige Sager gjorde en stærk romantisk Retning sig gældende hos ham og fremtraadte i en afgjort Forkærlighed for Adel og Standsinddeling, samt i Hang til mystisk Ortodoksi: han er bleven kaldt »Romantikeren paa Tronen«. Nutidens Liberalisme var ham inderlig imod, og »Kongedømmet af Guds Naade« og »den kristelig-germanske Stat« vare hans Idealer, Da han 1840 kom til Regeringen, vare hans første Skridt politisk Amnesti, Frigivelse af de to fængslede katolske Ærkebisper (Droste-Vischering og Dunin) og Genindsættelse af frisindede Embedsmænd, som tidligere vare blevne fjernede fra deres Poster (Arndt, General v. Boyen o. fl.); ogsaa mildnedes Censuren 1842. Derimod afvistes bestemt Ønskerne om en fri Forfatning, og da der begyndte at røre sig en skarp Opposition, fulgte snart ny Tvangsforholdsregler. Hans gamle Interesser viste sig i Indkaldelsen til Berlin af mange fremragende Videnskabsmænd og Kunstnere, samt i Optagelsen af Arbejdet for Fuldførelsen af Köln's Domkirke. Ligeledes deltog han tillige med den engelske

Regering i at stifte et evangelisk Bispedømme i Jerusalem 1841, og han gav den katolske Kirke i Preussen en langt friere Stilling. 1842 indkaldtes et Udvalg for alle Provinsialstænder, og 1847 endog en forenet Landdag; men i stærke og svulstige Ord udtalte han, at han aldrig vilde give en nymodens Forfatning, der »vilde forvandle det naturlige Forhold imellem Fyrste og Folk til et konventionelt« og lade »et skrevet Blad Papir trænge sig imellem vor Herre Gud og dette Land for at styre os med sine Paragraffer«. Der hengik dog kun eet Aar, da han nødtes til helt at fornægte sin Lære. Under Urolighederne i Berlin i Marts 1848 lod han først Soldaterne skyde paa Folkemassen, men afbrød pludselig Kampen og erklærede i et Opraab »til mine kære Berlinere« det forefaldne for en Misforstaaelse, ja ydmygede sig i den Grad for Folkets Forlangender, at den kongelige Værdighed led derunder (hilste de faldnes Lig, da de førtes ind i Slotsgaarden, og red omkring i Gaderne med et Armbind i de tyske Farver). Han sluttede sig nu aabent til den tyske Enhedsstræben (»Preussen skal for Fremtiden gaa op i Tyskland«) og tilsagde 21. Marts i et Brev til Hertugen af Augustenborg sin Hjælp til Hævdelsen af den slesvig-holstenske Doktrins tre Grundsætninger. Han troede utvivlsomt, at han vilde være i Stand til at lede Bevægelsen saavel i Preussen som i Tyskland, men blev snart skuffet. Da den preussiske Nationalforsamling, som skulde drøfte den fremtidige Grundlov, ved sine demokratiske Overdrivelser krænkede hans kongelige Følelser paa det dybeste og tillige stødte Folkets Mellemklasser fra sig, afkastede han den liberale Maske, som han nødtvungen havde baaret, og tog i Novbr. 1848 et nyt konservativt Ministerium. Med de fra Slesvig tilbagevendte Tropper blev Berlin erklæret i Belejringstilstand, og Nationalforsamlingen forlagdes til den lille By Brandenburg. Da dette Middel ikke forslog, blev Forsamlingen opløst, og en frisindet Forfatning kundgjordes 5. Decbr. af kongelig Magtfuldkommenhed. Dog faa Maaneder efter opkom Strid med de ny Kamre, og nu oktroieredes en anden Valglov, hvorefter Forfatningen blev grundig »gennemset« i reaktionær Aand, indtil Værket afsluttedes 1853 med Dannelsen af et aristokratisk Herrehus. Ikke bedre gik det med den tyske Enhed. Da Nationalforsamlingen i Frankfurt i April 1849 tilbød ham den tyske Kejserkrone, afslog han den, fordi Folket ikke egenraadig kunde kaare ham uden Fyrsternes Samtykke. At tilvende sig Ledelsen med Magt laa ham fjernt; derimod søgte han først at knytte Hannover og Sachsen til sig ved »Trekongeforbundet« og senere at danne et snævrere Forbund (»Union«) med de mindre nordtyske Fyrster, efter at han forinden med Troppemagt havde undertrykt Revolutionerne i Dresden, Pfalz og Baden. Men da hans Planer mødte afgjort Modstand fra Østerrig og Mellemstaterne, og en Krig truede i Novbr. 1850, lod han sin Raadgiver v. Radowitz falde og fandt sig i Forbundsdagens Genoprettelse. I de følgende Aar raadede en streng Reaktion under Manteuffel's Styrelse. Under Krim-Krigen vaklede han imellem sin Svoger, den russiske Tsar, og Vestmagterne, hvis Sag hans mangeaarige Ven Bunsen forsvarede, og holdt derfor Preussen neutralt til liden Baade for dets Anseelse. Det lykkedes ham 1849 at knytte sin Slægts Stammeland Hohenzollern til den preussiske Krone (lod siden Borgen prægtig genopbygge), men maatte 1857 give Afkald paa Neuchâtel. I Slutningen af 1857 viste hans Aandsevner sig saa svækkede, at hans Broder Vilhelm maatte overtage Regeringen, F. havde 1823 ægtet Elisabeth (1801—73), Datter af Kong Maximilian I af Bayern, men Ægteskabet forblev barnløst. To Gange truedes hans Liv af Snigmordere, 1844 af Polakken Borgemester Tscheck og 1850 af en tidligere Underofficer Sefeloge. (Litt.: L. Ranke, »Friedrich II og F. W. IV« [Leipzig 1878]; A. Reumont, »Aus Konig F. W. IV's gesunden und kranken Tagen« [Leipzig 1885]). *E. E.*

Frederik III, Konge af Preussen og tysk Kejser (Marts—Juni 1888), født 18. Oktbr. 1831, død 15. Juni 1888, var eneste Søn af Kejser Vilhelm I. I sin Ungdom dyrkede han især historiske Studier og blev mindre end de fleste andre preussiske Prinser oplært til Officer. Hans Ægteskab 1858 med den engelske Kronprinsesse Victoria, Dronning Victoria's ældste Datter (født 21. Novbr. 1840), øvede stor Indflydelse paa ham i Retning af at udvikle frisindede og borgerlige Synsmaader. Han deltog 1864 i Krigen mod Danmark, dog uden at gøre sig særlig bemærket; men 1866 førte han med Blumenthal som Stabschef den ene af de to store Hære, som faldt ind i Böhmen, og gjorde 3. Juli Udslaget ved Königgrätz, idet han netop i rette Tid kom sin Fætter Frederik Karl, der førte den anden Hær, til Hjælp. I den fransk-tyske Krig 1870 fik han derfor ogsaa Overbefalingen over de sydtyske Hærafdelinger, der sammen med et Par preussiske Hærkorpser dannede den tyske Hærs venstre Fløj. Han aabnede Krigen 4. Aug., sejrede ved Weissenburg og 2 Dage senere ved Worth, rykkede over Nancy (16. Aug.) frem imod Mac Mahon's Hær og var med at omringe og overvinde den ved Sedan 1. Septbr. Derefter omsluttede han Paris og forblev i Hovedkvarteret i Versailles under hele Belejringen. De store Resultater, der vandtes under hans Ledelse, skyldes dog vistnok fuldt saa vel Blumenthal, der ogsaa denne Gang var hans Stabschef. Derimod fik han den største Betydning ved sin Deltagelse i Forhandlingerne om Tyskland's ny Ordning, idet han med Ihærdighed trængte paa, at man skulde bruge Tiden til at gennemføre Tyskland's Enhed og genoprette Kejserværdigheden, og han havde her at overvinde baade Faderens og til Dels Bismarck's Modstand. Ved Fredsunderhandlingerne ønskede han at vise større Skaansomhed over for Frankrig og vilde ikke aftvinge det Metz, men kun Elsass og den tyske Del af Lothringen. Han blev nu Generalinspektør for de sydtyske Hære og forstod at gøre sig meget yndet i denne Stilling og at mildne Stemningen mod Preussen. 1878 var han et $^1/_2$ Aar Regent under Faderens Sygeleje efter Nobiling's Mordforsøg, og 1884 blev han Formand i Statsraadet, men øvede ellers ingen Indflydelse paa Rigets Styrelse, da Bismarck ikke samstemmede med ham og derfor ikke taalte hans Indblanding. I Novbr. 1885 gjorde han et længere Ophold i Spanien til Oprejsning for den Forhaanelse, Kong Alfons XII havde lidt i Paris, og rejste derefter til Rom, hvor han knyttede nøje Venskab med den senere Kong Umberto; ogsaa

Kjøbenhavn besøgte han 1873. I Jan. 1887 angrebes han af et Halsonde, som snart medførte stærk Hæshed, og i Maj viste sig en Svulst, som de tyske Læger straks erklærede for Kræft og vilde borttage ved en Operation — hvad der formentlig kunde forlænge hans Liv — medens den engelske Læge Mackenzie, til hvem han selv nærede fuld Tillid, ikke vilde indse Faren eller dog ikke vedgaa den, af Frygt for at den kunde medføre hans Udelukkelse fra Tronen. Et Besøg i England og senere i Tyrol medførte ingen Bedring, og en Operation, som de tyske Læger tilraadede i Oktober, afviste F.; han tog nu Ophold i San Remo ved Genova-Bugten og nød her den ømmeste Pleje af sin Ægtefælle og sine tre yngre Døtre, medens Sygdommen gik stærkt frem og nedbrød hans Kraft. I Febr. 1888 foretoges en Operation, hvorved han helt mistede Evnen til at tale og indskrænkedes til at nedskrive sine Ord; men dog rejste han, straks efter Faderens Død 9. Marts, til Berlin og overtog Regeringen, vel vidende, at det ikke vilde vare længe. De store Forventninger, man havde sat til ham som en frisindet og ægte konstitutionel Konge, gik derfor ikke i Opfyldelse, fordi der knap levnedes ham en Regeringstid af 100 Dage. Dog fjernedes den reaktionære Indenrigsminister Puttkamer, og den friere Retning i Tyskland vandt bedre Fodfæste. Hans Død (15. Juni) vakte oprigtig Sorg overalt i Riget. Han fulgtes paa Tronen af sin ældste Søn Vilhelm II; den yngre Søn Heinrich er nu Kontreadmiral. Af Døtrene ægtede Charlotte (født 1860) 1878 Arveprins Bernhard af Sachsen-Meiningen, Victoria (født 1866) 1890 Prins Adolf af Schaumburg-Lippe, Sofie (født 1870) 1889 den græske Kronprins Konstantin og Margrete (født 1872) 1893 Landgreve Frederik af Hessen. I Oktbr. 1888 udgav Geffcken et »Uddrag af Kejser F.'s Dagbog under Krigen 1870—71« (ogsaa oversat paa Dansk), som vakte megen Opsigt og stor Vrede hos Bismarck. *E. E.*

Frederik Karl Nikolaus, Prins af Preussen, Generalfeltmarskal, Søn af Prins Karl, Kejser Vilhelm I's Broder, født 20. Marts 1828 i Berlin, død 15. Juni 1885 ved Potsdam. Han fik i sin Ungdom en særdeles god Uddannelse og studerede 1846—48 ved Universitetet i Bonn. 1844 forrettede han sin første praktiske Tjeneste i Garden og udnævntes 1848 til Kaptajn og Kompagnichef i dette Korps. Under Felttoget mod Danmark 1848 var han ansat i General Wrangel's Stab og deltog i Slaget ved Slesvig. Ligeledes deltog han i Felttoget i Baden det følgende Aar, hvor han ved Wiesenthal fik Lejlighed til at udmærke sig og saaredes. I den derpaa følgende Fredsperiode naaede han Generalløjtnants Rang og fik Kommandoen over 3. Division i Stettin; 1860 sattes han som kommanderende General i Spidsen for 3. Armékorps og fik ved Krigens Udbrud 1864 Kommandoen over det preussiske Armékorps, der dannede højre Fløj af den tyske Hær foran Dannevirke. 2. Febr. førte han et mislykket Angreb mod Mysunde og gik 6. Febr. over Slien, men naaede ikke den danske Hær under dens Tilbagetog. Med sit Korps fulgte han til Dybbøl, hvis Belejring han ledede, og da General Wrangel 18. Maj havde nedlagt Kommandoen, fik F. K. Overkommandoen over de forenede Preussere og Østerrigere indtil Krigens Slutning, da han atter overtog Befalingen over 3. Armékorps. Under Krigen med Østerrig 1866 kommanderede han 1. Armé, overskred 23. Juni den bøhmiske Grænse og slog i Forening med Elb-Armeen under General Herwarth Østerrigerne i Kampene ved Podol, Münchengrätz og Gitschin samt deltog i Slaget ved Königgrätz. Efter Krigen overtog han atter Kommandoen over 3. Armékorps indtil Udbrudet af Krigen 1870—71, da han stilledes i Spidsen for den 2. tyske Armé. 16. Aug. fastholdt han med underlegen Styrke General Bazaine i Slaget ved Mars-la-Tour-Vionville og deltog i den store Kamp den 18. samme Maaned ved Gravelotte-St.-Privat, hvis Udfald foranledigede den franske Hærs Indeslutning i Metz. F. K. ledede Cerneringen, der 27. Oktbr. førte til Fæstningens Kapitulation. Han beordredes derefter mod den franske Loire-Armé for at dække Cerneringen af Paris. Han slog her afgørende Aurelles de Paladine 3.—4. Decbr. ved Orléans og 12. Jan. Chanzy ved Le Mans. Efter Krigen udnævntes F. K., der efter Metz'es Kapitulation var bleven Generalfeltmarskal, til Generalinspektør for Rytteriet og hengav sig i øvrigt særlig til Studier og Jagt. Han døde pludselig af et Slagtilfælde. Et af ham i Stettin holdt Foredrag over Franskmændenes Kampmaade udkom uden hans Vidende og vakte en Del Opsigt saavel i Tyskland som i Frankrig, hvor det oversattes under Titelen »L'art de combattre l'armé francaise« [1860]. 1888 og 1890 rejstes Mindesmærker for ham henholdsvis i Frankfurt a. d. Oder og i Görlitz. (Litt.: Hoenig, »Prinz F. K. von Preussen, Generalfeldmarschal« [Berlin 1885]; Rogge, »Der Prinz-Feldmarschal F. K. von Preussen« [Berlin 1885]). *B. P. B.*

Frederik I, den Stridbare, Kurfyrste af Sachsen, Søn af Frederik den Strenge, født 1369, død 1428. Ved den wettinske Landdeling i i Chemnitz (1382) fik han sammen med sine to Brødre Vilhelm og Georg Osterland, de vogtlandske Distrikter og Landsberg, hvilke Besiddelser senere udvidedes ved Køb og Arv saaledes bl. a. af Meiszen (1410). F. var den betydeligste af Brødrene og arvede efter den enes Død og den andens Overgang til den gejstlige Stand deres Besiddelser (1402 og 1425). Han tog ivrig Del i den sydtyske Bykrig (1388) og understøttede senere den tyske Orden mod Polen; med Kejser Wenzel laa han af Familiegrunde i Strid; han modtog derfor de fra Prag fordrevne Professorer og Studenter med aabne Arme og lagde saaledes Grunden til Universitetet i Leipzig (1409). Hussitter-Bevægelsen nærmede ham imidlertid til Kejser Sigismund, og fra 1420 deltog han i Krigen mod Böhmen. Kejseren betalte sine store Udlæg ved efter den kurfyrstelige Sachsen-Wittenberg'ske Linies Uddøen uden at agte paa ældre Løfter eller Retskrav al forlene ham med Kurværdigheden og Kurfyrstendømmet Sachsen (1423 og 1425), mod at han vedblivende skulde staa ham bi mod Hussitterne. Krigen paadrog hans Lande en trykkende Gæld og førtes med lidet Held, idet Sachserne bleve slaaede ved Brüx (1425) og Aussig (1426). Af Sorg over dette forsmædelige Nederlag døde F. *M. M.*

Frederik II, den Sagtmodige, Kurfyrste

af Sachsen, ovenn.'s Søn, født 1411, død 1464. Han regerede sammen med sine tre yngre Brødre og maatte for at redde sine af Hussitterne oversvømmede Lande slutte Fred med dem (1432), men først efter Forliget i Eger 1459 blev det gode Forhold mellem Naboerne helt genoprettet. Sit Tilnavn skyldte han en Smidighed, der gjorde ham det muligt at være alle til Pas uden dog derfor at opgive sit egentlige Maal: Landerhvervelser. Hans Forhold til Kejserne bidrog meget til at forøge hans Magt. Kejser Albrecht (1437—39) var nemlig hans personlige Ven; han var gift med Kejser Frederik III's Søster Margrete og spillede Hovedrollen ved Svogerens Valg. Med Kurfyrsten af Brandenburg førte han langvarige Krige, ligesom han en Tid lang laa i dødeligt Fjendskab med sin Broder Vilhelm, med hvem han 1446—51 krigede om Thüringen, medens Hussitterne samtidig gjorde Indfald i Landet. Ridderen Kunz von Kaufungen (s. d.), der ikke følte sig tilstrækkelig belønnet for sin Deltagelse i disse Kampe, gjorde efter Freden et Forsøg paa at bortføre F.'s to Sønner Ernst og Albert fra Borgen Altenburg 1455. Foretagendet, der rimeligvis blev udført i Forstaaelse med Hussitterne, lykkedes dog kun halvt, og Gerningsmanden maatte bøde med Livet. *M. M.*

Frederik III, den Vise, Kurfyrste af Sachsen, født 1463, død 1525. Efter Faderen Kurfyrst Ernst'es Død overtog han Regeringen, som han i Fred og Endrægtighed førte sammen med Broderen Johan. Paa Grund af sine agtværdige, personlige Egenskaber nød han stor Anseelse i Riget og var Sjælen i de fyrstelige Reformforsøg under Kejser Maximilian. Af denne maatte han finde sig i mange Krænkelser og hævnede sig derfor ved paa Rigsdagen i Augsburg (1518) at forhindre Karl's Valg til romersk Konge. Efter Maximilian's Død blev han udnævnt til Rigsvikar og viste sig fuldstændig utilgængelig over for alle de Bestikkelsesforsøg, han var Genstand for under Valgperioden. Et Forslag om selv at overtage Kronen afslog han, da han indsaa, at hans egen Husmagt var for svag til at beskytte Riget over for dets ydre Fjender. Karl valgtes derfor hovedsagelig ved hans Indflydelse, men Forholdet mellem dem blev snart meget spændt. F. var en ivrig Humanist; han erhvervede et betydeligt Bibliotek i Venezia og stiftede 1502 Universitetet i Wittenberg, til hvilket Luther's Optræden er saa nøje knyttet. Han var en oprigtig Tilhænger af den gamle Lære — fra en Rejse i det hellige Land hjembragte han saaledes ikke mindre end 5,000 Relikvier — men holdt sin Haand over Luther dels af politiske Grunde, dels for at skærme om sit kære Universitet. Efter Rigsdagen i Worms (1521) lod han derfor Luther bringe i Sikkerhed paa Wartburg. Men Reformationsbølgen skyllede snart hen over hans Hoved, og den ny Kirkeordning i Sachsen gennemførtes uden hans Medvirken. *M. M.*

Frederik August I, Konge af Sachsen (1806—27), som Kurfyrste af Sachsen (1763—1806) F. A. III, født 23. Decbr. 1750, død 5. Maj 1827, Søn af Kurfyrst Frederik Christian (født 1722, død 1763 og kun Kurfyrste fra Oktober til December dette Aar). Efter i fem Aar at have staaet under sin Farbroder Prins Xaver's Formynderskab overtog han 1768 selv Regeringen. 1778 deltog han paa Preussen's Side i den bayerske Tronfølgekrig. 1791 modtog han i Pillnitz Østerrig's Kejser og den preussiske Konge, men tiltraadte ikke Konventionen mod Frankrig; senere lod han dog sine Tropper tiltræde Koalitionen, men sluttede Aug. 1796 en Neutralitetsoverenskomst med Jourdan og havde derefter Fred med Frankrig indtil 1806. I dette Aar gik han med Preussen mod Napoleon, men underkastede sig straks efter Slaget ved Jena og tiltraadte ved Freden i Posen 11. Decbr. 1806 Rhin-Forbundet og antog Kongetitel. Ved Tilsit-Freden modtog han endvidere Storhertugdømmet Varszava, og medens Napoleon stadig behandlede ham med personlig Højagtelse, frygtede F. A. ham som et Slags højere Væsen og ærede ham som sin Velgører. To Gange (Juni 1807 og Maj 1812) gæstede Napoleon ham i Dresden under store Fester; Natten mellem 16. og 17. Decbr. 1812 gensaa han Kejseren som ensom Flygtning. F. A. var vanskelig stillet og lidet resolut i Beslutning; det følgende Aar blev da svært for ham. I April traadte han i Forbund med Østerrig, efter Slaget ved Lützen sluttede han sig atter til Napoleon og modtog endnu en Gang Kejseren i sin Hovedstad. I Slaget ved Leipzig lod han paa ny sine Tropper svigte Frankrig, men blev alligevel 19. Oktbr. erklæret for de alliereds Fange og mistede ved Wiener-Kongressen (1815) $^3/_5$ af sit Land. I sin indre Styrelse viste F. A. megen Retsindighed og vandt stor Folkeyndest. Han ægtede 1769 Prinsesse Amalie af Pfalz-Zweibrücken, med hvem han 1819 fejrede sit Guldbryllup, og som fødte ham en eneste Datter Augusta. (Litt.: »Allgm. deutsche Biographie« VII). *A. Frs.*

Frederik August II, Konge af Sachsen (1836—54), født 18. Maj 1797, død 9. Aug. 1854, foreg.'s Brodersøn. Efter Urolighederne i Dresden Septbr. 1830 blev han tagen til Medregent af sin Farbroder Kong Anton og havde vigtig Del i den ny Forfatnings Indførelse 1831 og i Sachsen's Indtrædelse i Toldforeningen 1833. Som Konge styrede han i maadeholden, men især fra 1843 i konservativ Aand, og kun uvillig gik han 1848 med til frisindede Ændringer i Forfatning og Valglov. Da han Apr. 1849 nægtede at godkende den tyske Rigsforfatning, kom han i Strid med Landdagens radikale Flertal, og efter dens Opløsning udbrød 3. Maj en Opstand i Dresden, der nødte ham til at flygte til Fæstningen Königstein, og som først undertryktes ved tilkaldte preussiske Tropper. Han sluttede sig derefter til Trekongeforbundet og den saakaldte Union, men gik Febr. 1850 over til Preussen's Modstandere, og efter en ny Strid med Landdagen herom lod han Aug. s. A. Forfatningen af 1831 træde i Kraft igen og politisk Reaktion fuldstændig raade. Personlig var han en Ven af Kunst og Videnskab, dyrkede særlig Botanik og var en dygtig Landskabstegner. Han var to Gange gift, 1819 med Kejser Frants I's Datter Karoline (1801—32) og 1833 med Marie, Datter af Kong Maximilian I af Bayern (1805—77). *E. E.*

Frederik August I og **II** (Kurfyrster af Sachsen og Konger i Polen) se August II og III (Kurfyrster af Sachsen).

Frederik I, den Sejrrige, Kurfyrste af Pfalz Søn af Ludvig III af Pfalz, født 1. Aug. 1425, død 12. Decbr. 1476. 1449 blev han Formynder

for sin 1-aarige Brodersøn Filip; men faa Aar eiter overtog han selv Regeringen for sin Livstid mod at adoptere Filip og forpligte sig til ikke at indgaa noget standsmæssigt Ægteskab (1451). Arrogationen, som denne Ordning kaldtes, mødte stærk Modstand hos Kejser Frederik III, der nægtede at stadfæste den, og Fjendskabet med Kejseren bevirkede, at F. sluttede sig til Reformpartiet, hvis vigtigste Medlem han blev. Der var endog Tale om at opstille ham som romersk Konge (1456), en Plan, der dog strandede paa Fyrsternes indbyrdes Uenighed. De tyske Fyrster vare paa denne Tid spaltede i to Grupper, af hvilke den ene lededes af Albrecht Achilles af Brandenburg, den anden af F. og Ærkebisp Diether af Mainz. Denne blev afsat af Paven, men understøttedes af F., der i Slaget ved Seckenheim (1462) fangede sine farligste Modstandere Markgreven af Baden og Greven af Württemberg og ikke vilde opgive Diether's Sag, førend denne selv gav efter. Mod store Indrømmelser anerkendte han derpaa hans Efterfølger Adolf af Nassau; selv vandt han meget ved denne Politik, men Reformpartiet tabte. Med Kejseren stod han, paa et kort Tidsrum nær, vedblivende paa en spændt Fod og indstævnedes endog 1474 for Fyrsteretten i Augsburg, hvor han dømtes fra Kurværdigheden og erklæredes i Rigens Acht for Majestætsfornærmelse. *M. M.*

Frederik II, den Vise, Kurfyrste af Pfalz, Søn af Kurfyrst Filip, født 9. Decbr. 1482, død 26. Febr. 1556, traadte efter et galant Ungdomsliv i Huset Habsburg's Tjeneste og var navnlig i lange Tider Karl V's tro Mand. 1535 ægtede han Dorothea, Christian II's langt yngre Datter for derigennem muligvis at vinde de nordiske Rigers Kroner; han deltog ogsaa i Slutningen af Grevefejden, hvis Gang han dog ikke mægtede at forandre, og blev i hele den følgende Tid holdt hen ved tomme Løfter af Karl. Da denne 1544 sluttede Fred med Christian III i Speier, forlod F., der samme Aar arvede Kurværdigheden efter sin Broder Ludvig, hans Sag og nærmede sig det schmalkaldiske Forbund, som han dog kun understøttede svagt i den følgende Krig. Han tiltraadte 1548 Interimet og holdt sig senere neutral i Kampen mellem Kejseren og Fyrsterne. *M. M.*

Frederik V, Kurfyrste af Pfalz, Søn af Kurfyrst Frederik IV, født 26. Aug. 1596, død 29. Novbr. 1632. Han besteg 1610 Tronen med Johan af Zweibrücken som Formynder og overtog selv Regeringen Juli 1614. F. var langtfra den fremskudte Stilling voksen, han indtog som født Fører for den reformerte Union i Tyskland. Han fortsatte Faderens ødsle Hofliv og overlod i alt væsentligt Regeringen til sine Raader og Christian al Anhalt, der efterhaanden førte Pfalz ind i en ren Eventyrpolitik, bl. a. i Forbund med Hertug Karl Emanuel af Savojen. Efter Opstanden i Böhmen (1618) og Kejser Mathias'es Død (1619) tilbøde Bøhmerne, som han længe havde understøttet underhaanden, ham Kronen, og uagtet han vidste, at han ikke vilde faa Hjælp af sine Trosfæller i Tyskland, modtog han den. Slaget paa det hvide Bjærg (Novbr. 1620) gjorde hurtig Ende paa F.'s Magt i Bohmen. »Vinterkongen«, som Katolikkerne spottende kaldte ham, lystes i Rigens Acht, hans Lande og Kurværdigheden overdroges til Bayern, og selv levede han fra 1622 af engelske Understøttelser i Haag. Efter Gustaf Adolfs Indgriben i Trediveaarskrigen vendte han tilbage til Tyskland, men døde kort efter, at alt hans Haab var blevet tilintetgjort ved Svenskekongens Fald. *M. M.*

Frederik, Storhertug af Baden siden 1856, er født 9. Septbr. 1826, Søn af Storhertug Leopold (1790—1852) og den svenske Konge Gustaf IV's Datter Sofie (1801—65). Han studerede i Heidelberg og Bonn og blev tidlig paavirket af Dahlmann's nationale og liberale Ideer; fulgte 1848 med Wrangel's Stab i Krigen mod Danmark. Efter Faderens Død 1852 blev han Regent for sin ældre aandssløve Broder Ludvig II (1824 — 58), men antog i Septbr. 1856 selv Titel af Storhertug og ægtede kort efter Louise, Datter af den senere Kong Vilhelm I af Preussen (født 1838). Da Landdagen 1860 havde forkastet Konkordatet, fjernede F. sit konservative Ministerium og sluttede sig afgjort til en frisindet og enhedstysk Politik. Han tog vel Del i Fyrstemødet i Frankfurt 1863, men kun for at hævde, at Tyskland's Enhed ikke kunde gennemføres uden Preussen's Medvirkning. Skønt han personlig billigede Planen om en ny Forbundsordning under Preussen's Ledelse, blev han dog nødt til at deltage i Krigen mod Preussen 1866, men trak sig tilbage herfra saa snart som muligt og støttede siden ubetinget Preussen's Politik. Han ønskede Baden's Tilslutning til det nordtyske Forbund og tog en preussisk General til Krigsminister. 1870 fulgte han med sine Tropper i Krigen mod Frankrig, bl. a. ved Strassburg's Belejring, og var saare virksom i Forhandlingerne om det tyske Riges Genoprettelse. Under hans Styrelse er Baden gaaet forrest blandt de tyske Stater, som hylde Fremskridtet. F. har en Søn Frederik (født 1857) og en Datter Victoria (født 1862), som 1881 ægtede den norsk og svenske Kronprins Gustaf. *E. E.*

Frederik Christian, Hertug af Brandenburg-Kulmbach, (1708 — 69), Broder til Sofie Magdalene, Christian VI's Dronning. Ved sin Søsters Indflydelse fik han Adgang til den danske Hær, opnaaede et hurtigt Avancement og overvættes stor Apanage. Han var imidlertid i høj Grad udsvævende og voldte Familien Skam og Sorg ved sine Skandaler især i Tyskland, hvor han idelig flakkede om. Alligevel avancerede han stadig højere paa den danske militære Rangstige og blev Generalløjtnant 1744. 1763 fik han Regeringen i sine Arvelande, men 1769 uddøde den Brandenburg-Kulmbach'ske (baireuthske) Linie med ham. — Hans ældre Broder Frederik Ernst (1703—62) havde fulgt sin Broder til Danmark og nød som han godt af sin Søsters og Svogers Gunst. Ogsaa han blev overøst med Penge og høje militære Embeder. Han blev Generalløjtnant og 1731 Statholder i Hertugdømmerne, men den hovmodige Mand var ingenlunde altid heldig i sin Optræden, saaledes ikke over for det Myteri, der 1740 udbrød mellem Ditmarsken's Bønder paa Grund af Landmilitsens Indførelse. 1762 fik han sin Afsked, da han, der var Chef for et Observationskorps, erklærede sig for for gammel og svagelig til at gaa i Felten. Samme Aar døde han. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm, Hertug af Braunschweig og Luneburg, Søn af Hertug Karl Vilhelm Ferdi-

nand, født 9. Oktbr. 1771 i Braunschweig, falden 16. Juni 1815 ved Quatrebas. 1787 begyndte han sin militære Virksomhed i Braunschweig, men gik efter Faderens Ønske Aaret efter som Stabskaptajn i preussisk Tjeneste, hvor han allerede under Krigen mod Frankrig 1792 fik Lejlighed til at lægge glimrende Beviser for sin Tapperhed for Dagen. 1795 forfremmedes han til Oberst og 1800 til Generalmajor, i hvilken Stilling han deltog i Felttoget 1806 og fangedes sammen med Blücher's Korps ved Ratkau 7. Novbr. Han frigaves imidlertid paa Æresord og tog sin Afsked af preussisk Tjeneste. Da han paa Grund af Hertugdømmet Braunschweig's Indlemmelse i Kongeriget Westfalen ikke kunde overtage den ham ved Faderens Død tilkommende Regering, forholdt han sig uvirksom indtil Krigens Udbrud 1809, da han med Begejstring sluttede sig til Østerrig. Med et i Böhmen hvervet Korps, der paa Grund af en særlig Uniform fik Tilnavnet »die Schwarzen«, faldt han ind i Sachsen og bemægtigede sig Dresden og Leipzig, deltog i Kampen mod Junot ved Berneck 12. Juni 1809 og i Kampene mod Kong Jérome af Westfalen. Efter Slaget ved Wagram besluttede han at forsøge paa at slaa sig igennem for at naa Nordsøen og for derefter at føre sine Tropper til England. Efter forskellige Kampe lykkedes den dristige Plan, og F. V. landede i England 14. Aug. Her modtoges han med megen Begejstring, og Parlamentet tilstod ham en aarlig Pension paa 6,000 L. St. Efter Slaget ved Leipzig vendte han tilbage til Braunschweig, hvis Regering han nu tiltraadte, og organiserede med stor Energi endnu samme Foraar et Korps paa ca. 10,000 Mand til Fortsættelse af Kampen mod Napoleon. Dennes Tilbagekomst fra Elba kaldte igen F. W. til Vaaben, og i Midten af Apr. 1815 stødte han til Wellingtons Hær ved Bruxelles med ca. 8,000 Mand. 16. Juni ilede han med sit Korps til Understøttelse for Divisionen Perponcher, der trængtes haardt af Marskal Ney ved Quatrebras, hvor F. W. faldt i Spidsen for sine Folk. 16. Juni 1890 rejstes paa Valpladsen et Mindesmærke for ham. *B. P. B.*

Frederik Karl Ferdinand, Hertug af Braunschweig-Lüneburg-Bevern, (1727—1809). I hollandsk og braunschweigsk Tjeneste deltog han fra 1742 i den østerrigske Arvefølgekrig, som Generalmajor kæmpede han i Syvaarskrigen paa preussisk Side, indtil han blev Uven med Frederik II og gik i engelsk Tjeneste under sin Fætter Ferdinand af Braunschweig. 1760 begav han sig til Danmark; Dronning Juliane Marie var hans Søskendebarn, og Enkedronning Sofie Magdelene's Broder, Markgrev Frederik Ernst af Brandenburg-Kulmbach, der var Statholder i Slesvig og Holsten, var hans Svoger. Han fik straks høje militære Stillinger, blev 1762 Generalløjtnant ved Fodgarden, stod under Saint Germain med en Division i Mecklenburg mod de fremadrykkende Russere og blev 1764 Generalinspektør for Fodfolket. Her søgte han at indføre det preussiske Eksercerreglement og spillede i den Guldberg'ske Periode en betydelig Rolle, særlig ved Ledelsen af de nyindførte store Manøvrer. Fra 1773 var han Guvernør i Kjøbenhavn, men afskedigedes efter Regeringsskiftet 1784. Han var 1781 ved en Broders Død bleven regerende Fyrste af Bevern, men blev paa Lyksborg Slot til sin Død. (Litt.: »Allgem. deutsche Biographie« VII; »Biogr. Leks.« V). *A. Frs.*

Frederik II, »med Sølvbenet«, Landgreve af Hessen-Homburg, født 1633, død 24. Jan. 1708, Søn af Landgrev Frederik I. Han studerede i Geneve og lærte Krigsvæsen paa vidtstrakte Rejser i Italien og Frankrig. Efter Karl X Gustafs Tronbestigelse kom han i svensk Tjeneste og blev Generalmajor under de polske Felttog. Han fulgte med paa Toget mod Danmark 1657 og mistede under Kjøbenhavn's Belejring 1659 sit venstre Ben, der erstattedes ved et kunstigt delvis af Sølv forfærdiget Ben, der skaffede ham hans Tilnavn. Efter Karl Gustafs Død forlod han den svenske Tjeneste, tjente senere en Tid hos den store Kurfyrste og aabnede Slaget ved Fehrbellin 1675. 1681 blev han ved sin ældste Broders Død Landgreve og sørgede som saadan godt for sit Lands Opkomst, indkaldte franske Hugenotter og byggede Staden Homburg. Han var tre Gange gift, først med den svenske Adelsdame Magareta Brahe (1661—68). (Litt.: »Allgem. deutsche Biographie« VII). *A. Frs.*

Frederik Vilhelm, Kurfyrste af Hessen (1847—66), født 20. Aug. 1802, død 6. Jan. 1875, Søn af Kurfyrste Vilhelm II og Augusta, Datter af Kong Frederik Vilhelm II af Preussen (1780—1841). Han stod i sin Ungdom i Strid med Faderen paa Grund af dennes Frilleliv, men var senere lige saa hensynsløs mod Moderen, fordi hun misbilligede hans Ægteskab 1831 med en preussisk Løjtnant Lehmann's fraskilte Hustru Gertrude (1806—82), som han i flere Aar havde staaet i Forhold til og 1853 gjorde til Fyrstinde af Hanau. Efter Urolighederne i Kassel September 1830 blev han Faderens Medregent og var siden den virkelige Hersker. Men hans Regering blev en fortsat Kamp med Landdagen om Forfatningens Forstaaelse, med gentagne Opløsninger og politiske Forfølgelser. Da Faderen døde 20. Novbr. 1847, søgte han at frigøre sig helt fra Forfatningen, men det strandede paa Troppernes Modstand, og 1848 maatte han bøje sig for Folkestemningen, tage ny Ministre og ændre Forfatning og Valglov i frisindet Retning samt 1849 tiltræde den nordtyske Union. Dog allerede Februar 1850 tog han sin tidligere Raadgiver Hassenpflug paa ny til Minister, brød med Preussen og yppede Strid med Landdagen. Da Tropperne atter svigtede ham, nødtes han til at forlade Landet, indtil en østerrigsk-bayersk Eksekutionshær havde genoprettet hans Myndighed. Og nu bleve ikke alene Forfatningsændringerne fra 1848 omstyrtede, men selve Forfatningen 1831 omlavet efter hans Tykke, og en streng Reaktion indtraadte. Dog vedblev Landdagens Modstand; 1855 maatte han fjerne Hassenpflug, og 1860 søgte han at dæmpe Misnøjen ved at udstede en ny Forfatning, indtil han endelig December 1862 ved preussiske Trusler blev tvungen til at genoprette den lovlige Forfatning. Dog søgte han stadig at omgaa den saaledes paanødte Ordning, ligesom han i mindre Spørgsmaal haardnakket hævdede sin Myndighed og til stor Skade for Undersaatternes Tarv jævnlig blandede sig i Forvaltningens mindste Enkeltheder. Ogsaa i sine private Forhold viste han sig raa og hensynsløs. I det tyske Spørgsmaal sluttede han sig afgjort til de andre Mellemstatsregeringer og afslog 1866

baade Landdagens Opfordring til at forblive neutral og Preussens Tilbud om at indtræde i det nordtyske Forbund. Kurhessen blev derfor besat af preussiske Tropper og han selv ført som Fange til Stettin, indtil han i September traf Aftale om sin private Formue og lovede at finde sig i sin Skæbne. 1867 bosatte han sig i Böhmen; men da han herfra søgte at bekæmpe det preussiske Herredømme i Kurhessen, standsedes Januar 1869 de lovede Udbetalinger. Indtil sin Død troede han paa sin Genindsættelse og protesterede 1873 mod sin Arving, Landgrev Frederik's Forlig med Preussen. *E. E.*

Frederik Frants II, Storhertug af Mecklenburg-Schwerin (1842—83), født 28. Febr. 1823, død 15. Apr. 1883, Søn af Storhertug Poul Frederik (1800—42) og Alexandrine, Datter af Frederik Vilhelm III af Preussen. Han gik vel 1849 ind paa en nymodens fri Forfatning; men da Adelen rejste Modstand derimod og fik Medhold andensteds, lod han den igen falde og gav Reaktionen frit Spil saavel paa verdsligt som paa kirkeligt Omraade. Paa P'yrstemødet i Frankfurt 1863 udtalte han sig bestemt imod parlamentariske Former. Derimod sluttede han sig 1866 til Preussen, tiltraadte det nordtyske Forbund og 1868 tillige Toldforeningen, men vilde ikke indrømme nogen Ændring i Mecklenburg's middelalderlige Forfatning. Som preussisk General førte han 1866 et Korps imod Bayern og besatte Baireuth og Niirnberg; ligeledes 1870 imod Frankrig, hvor han efterhaanden indtog Toul og Soissons, kæmpede ved Orleans og Le Mans og til sidst besatte Rouen. Han var tre Gange gift, siden 1868 med Maria af Schwarzburg-Rudolstadt (født 1850); af første Ægteskab med Augusta af Reuss-Schleiz-Köstriz (1822—62) stammer hans Efterfølger Frederik Frants III, født 19. Marts 1851, siden 1879 gift med den russiske Storfyrstinde Anastasia Michailovna (født 1860). *E.E.*

Frederik, Hertug af Württemberg (1797—1805) og Konge (1806—16), født 6. Novbr. 1754, død 30. Oktbr. 1816, Søn af Hertug Frederik Eugen, var oprindelig ligesom sin Fader i preussisk og 1782—87 i russisk Krigstjeneste. Han kom først 1790 til Württemberg og blev 23. Decbr. 1797 Hertug. Imod Landdagens Vilje tog han 1799 Del i Krigen mod Frankrig, maatte derfor flygte til Wien tillige med Statskassen og nægtede siden at udrede nogen Del af den Sum, Landet maatte bøde i Brandskat. 1801 vendte han tilbage og fik 1803 ikke alene rigeligt Vederlag for de vesthrinske Lande, som Frankrig havde taget, men tillige Kurfyrsteværdigheden. 1805 søgte han at forblive neutral, men nødtes af Napoleon I til at gaa med og lønnedes med Kongetitel og med saa store Landudvidelser, at han efterhaanden fik baade sit Land og sit Folketal mere end fordoblet. Efter at have ligget i stadig Strid med Landdagen tiltog han sig 1805 fuld Enevælde, styrede med Haardhed og Vilkaarlighed, men ogsaa med ikke ringe Dygtighed. Den middelalderlige Samfundsordning nedbrødes, og en god Forvaltning indrettedes. Ødsel og pragtelskende plagede han Folket med tunge Skatter, og Bønderne lede under hans rasende Jagtlyst. Ogsaa brugte han uden Betænkning Stokkeprygl og gjorde egenraadig Folk til Soldater, naar han fandt for godt; selv hans Hustru og Børn lede under hans Raahed. Skønt han omhyggelig hævdede sin Magt og Værdighed over for Napoleon, blev han ham tro indtil Nederlaget ved Leipzig og dadlede General Normann's Overgang til Fjenden; men kort efter sluttede han sig til de forbundne Fyrster, da de sikrede ham alle hans Lande. Paa Kongressen i Wien talte han baade imod det tyske Forbunds Oprettelse og imod Tilsagnet om fri Forfatninger; hans sidste Dage hengik med Stridigheder herom. I sit Ægteskab med Augusta Karoline af Braunschweig (1764—88) havde han 2 Sønner, Vilhelm I og Poul (1785—1852), Farfader til den nuværende Konge Vilhelm II, og en Datter Katharine (1783—1838), som 1807 ægtede Jérome Bonaparte. Anden Gang var han gift med Charlotte, Datter af den engelske Konge Georg III (1766—1828). *E.E.*

Frederik Henrik, Statholder af Nederlandene, Søn af Vilhelm af Oranien og Louise af Coligny, født 29. Jan. 1584, død 14. Marts 1647. Han fik en fortrinlig Opdragelse paa Republikkens Bekostning og viste tidlig udmærkede Anlæg særlig i militær Henseende. Efter Halvbroderen Moritz'es Død 1625 blev han Generalkaptajn, Admiral og Statholder i Holland, Gelderland, Zeeland, Utrecht og Overysel. Personlig velhavende førte han et pragtfuldt Hof og forstod i det hele at gøre sin Vilje gældende, saa at Republikken næsten forvandledes til et Monarki, hvortil hans store, velfortjente Krigerheld bidrog meget. 1629 grundlagde han sit Krigerry ved Erobringen af Herzogenbusch, 1632 tog han Maastricht, 1637 Breda og kæmpede samtidig heldig i Flandern. I det hele var hans Tid Nederlandene's Guldalder; støttet paa en Række Sejre til Søs steg Handelen til en hidtil ukendt Højde og bragte en mægtig Rigdom til de store Byer; Religionsstridighederne vare ophørte, og Kunst og Videnskab blomstrede. Men Skyggesiderne begyndte allerede at vise sig. Selve den udmærkede Hær, der var Statholderen hengiven med Liv og Sjæl, rummede en Fare for Friheden, og F.'s personlige Herskesyge kom mere og mere for Dagen, styrket ved at han tillige var bleven Statholder i Drente og Groningen, samt ved Svogerskabet med Stuart'erne i England. Som en Følge heraf sank hans tidligere saa store Popularitet, og Oldenbarnevelt's gamle Tilhængere, den saakaldte Loevestein-Fraktion, begyndte atter at rejse Hovedet. I Slutningen af sit Liv faldt den forhen saa stærke Mand ganske sammen og lededes fuldstændig af sin intrigante Gemalinde Amalie af Solms-Braunfels. I »Mémoires de Fr. H.« [Amsterdam 1733] giver han selv en jævn og objektiv Skildring af sine Felttog, i hvilke han særlig havde hævet Belejringskunsten til en hidtil ukendt Højde. *M. M.*

Frederik Vilhelm Georg, Prins af Nederlandene, Søn af Vilhelm V, født 15. Febr. 1774 i Haag, død 6. Jan. 1799 i Padova, traadte meget ung ind i den nederlandske Hær og udmærkede sig allerede 1793 over for Dumouriez ved Erobringen af Geertruidenberg og Klundert. 1794 forfremmedes han til General i Rytteriet og fulgte Faderen til England efter Franskmændenes Erobring af Provinsen Utrecht. 1796 gik han imidlertid i østerrigsk Tjeneste og indlagde sig særlig Fortjeneste foran Kehl. 1797 kæmpede han som Feltmarskalløjtnant i Italien under Ærkehertug

Karl og fik det følgende Aar som Felttøjmester Overkommandoen over Hæren her, hvilken Stilling han beholdt til sin Død. *B. P. B.*

Frederik, Prins af Nederlandene, født 28. Febr. 1797, død 8. Septbr. 1881, var yngre Søn af Kong Vilhelm I. Han kæmpede 1813 i den preussiske Hær og 1815 ved Waterloo under Wellington; anførte 23.—26. Septbr. 1830 de hollandske Tropper i det uheldige Angreb paa Bruxelles og ophidsede Stemningen i Belgien ved sine Trusler om streng Straf for Oprørerne. Han tog siden vigtig Del i Hærens Udvikling, men trak sig tilbage 1840, da Faderen nedlagde Regeringen, og levede derefter til Dels paa sit Gods Muskau i Schlesien. 1825 ægtede han sit Søskendebarn, Louise, Datter af Frederik Vilhelm III af Preussen (1808—70), og havde 2 Døtre, Lovisa (1828—71), som ægtede Karl XV af Norge og Sverige, og Marie (født 1841), som 1871 ægtede Fyrsten af Wied. Han efterlod sig en meget stor Formue, som til Dels tilfaldt hans Datterdatter, den danske Kronprinsesse Louise. *E. E.*

Frederik af Altamura, død 1504, fulgte 1496 sin Brodersøn Ferrante paa Neapel's og Sicilien's Trone, men blev alt 1501 fordreven af de forenede Spaniere og Franskmænd. Han tog derpaa sin Tilflugt til Kong Ludvig XII af Frankrig, der overlod ham Hertugdømmet Anjou og en aarlig Pension, som han beholdt til sin Død. *M. M.*

Frederik II af Sicilien, Søn af Peter III af Aragonien, der havde faaet Sicilien efter Vesperen (1282), født 1272, død 1327. Da hans Broder Jakob I (1294) maatte afstaa Øen til Huset Anjou, blev F. valgt til Konge (1296) og holdt sig trods Anjou og dets mægtige Forbundsfælle Pave Bonifacius VIII. Krigen fortsattes indtil 1302, da F. ægtede Eleonore af Anjou og forpligtede sig til at udrede Paven en aarlig Tribut; senere (1312) sluttede han Forbund med Kejser Henrik VII, hvis Datter Beatrice ægtede hans ældste Søn Peter. Han gav Landet en Forfatning, der bekræftede det alt i Forvejen bestaaende Parlament, til hvilket ogsaa de af F. begunstigede Stæder sendte Medlemmer. Efter hans Død fulgte Sønnen Peter, og indtil 1377 regerede F.'s Efterfølgere over Sicilien. *M. M.*

Frederikd'or, ældre dansk Guldmønt, se Christiand'or.

Frederikke Amalie, Hertuginde af Gottorp, næstældste Datter af Kong Frederik III og Sofie Amalie, født 11. Apr. 1649, død 30 Oktbr. 1704. Glückstadt-Forliget Oktbr. 1667 skulde stadfæstes ved et Ægteskab, og allerede 24. Oktbr. viedes F. A. til Hertug Christian Albrecht af Gottorp. Ægteskabet blev lidet glæderigt for hende; Stridighederne mellem hendes Mand og hendes Broder bragte hende gentagne Gange i en saare pinlig Stilling, og det var almindelig bekendt, at Hertugen ikke behandlede hende godt. Hendes Slægt i Kjøbenhavn viste hende derimod stadig alle mulige Hensyn. Hun blev Enke 1694 og døde 10 Aar efter paa sit Enkesæde i Kiel. Efter hendes Død var det nær kommet til Krig mellem hendes gottorpske og kongelige Slægt i Anledning af en Strid om, hvorledes Klokkeringningen over hende skulde foregaa. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *A. Frs.*

Frederikke (Fredrika) Dorotea Vilhelmina, svensk Dronning, født 12. Marts 1781, død i Lausanne 25. Septbr. 1826, var Datter af Arveprins Karl Ludvig af Baden, der omkom paa en Rejse i Sverige 1801. F. blev 31. Oktbr. 1797 formælet med Gustaf IV Adolf. Hun var sjælden smuk og af et livligt og muntert Sindelag, men Forholdet mellem hende og Kongen blev ikke særdeles hjerteligt, hvilket skyldtes Gustaf Adolfs tvære og indesluttede Karakter. Til Trods for at hun ved Katastrofen 1809 viste stor Trofasthed mod sin Gemal, forlod denne hende dog snart, og Ægteskabet blev 17. Febr. 1812 formelig opløst. F. skal senere have indgaaet Ægteskab med en fransk Baron Polier. *A. S.*

Frederiksberg, Sogn paa Sjælland, Kjøbenhavn's Amt, Sokkelund's Herred, beliggende V. f. Kjøbenhavn og helt sammenvokset med denne. Sognet, der indbefatter Handelspladsen F. (delt i et By- og et Landdistrikt) og derfor som saadan har en egen kommunal Styrelse, er kun lille (880 Hekt.), men er overordentlig tæt befolket, og efter danske Forhold har Tilvæksten i Indbyggertal efter Midten af 19. Aarh. været ganske enorm: 1801 havde F. 1,172, 1840 2,304, 1860 8,164, 1880 26,510, 1890 46,954, 1895 56,100 med 2,140 Huse og 1896 60,118 Indb. F. er saaledes, naar man regner den som en selvstændig By og ikke som en Forstad til Kjøbenhavn (hvad den dog i Virkeligheden er), den største By i Landet næst Hovedstaden. Denne Tilvækst skyldes den store Indvandring, særlig fra Kjøbenhavn; i Aarene 1885—89 naaede denne Indvandring sit Maksimum, baade relativt og absolut, idet den da beløb sig til ca. 10,300 og henved 5 Gange overskred Fødselsoverskuddet, ca. 2,150 (1890—94 vare Tallene henholdsvis 7,048 og 2,074). Det var lidt før 19. Aarh.'s Midte, at de første Villaer bleve byggede, og siden den Tid har en stadig voksende Mængde af Embedsmænd og næringsdrivende fra Hovedstaden søgt derud for at finde luftigere og billigere Boliger, medens de beholdt deres Forretninger i Kjøbenhavn. I de senere Aar begynder F. dog at miste dette fuldstændige Præg af Villaby; mange af Vejene have nu helt Gadekarakteren med høje Huse, og store Dele ere forvandlede til Arbejderkvarterer (i de allersidste Aar bygges der dog paa Grund af en Bestemmelse i F.'s Bygningslov af 19. Apr. 1890 langt færre Arbejderboliger o: Huse med 2 Værelsers Lejligheder). Ogsaa det betydelige Handelsrøre (1895 beskæftigedes 10,653 Personer ved Handel), flere Sporvogns- og Omnibusrouter og den stadig stigende Fabrikvirksomhed (Ølbryggerier, Dampmøller, Jærnstøberier og Maskinværksteder, Teglværk, kemisk Fabrik, Fabrikker i Tændstikker, Lys, Sæbe, Cigarer, Glasværk m. m.; 1895 vare 17,434 Personer beskæftigede ved Industri og Haandværk) bidrage til at udslette det landlige Præg, der tidligere hvilede over den. Men endnu er stadig F. Slot (s. d.) og dets omgivende Parker, F. Have (med Statue af Frederik VI) og Søndermarken (Statue af C. Hall) Maalet for den kjøbenhavnske Middelstands Søndagsudflugter. Ogsaa de mange offentlige Bygninger, der ere voksede op omkring Slottet og den lille, paa Christian VI's Tid opførte ottekantede Sognekirke, samt de mange Institutioner for Undervisning, Velgørenhed o. s. v. bære Vidnesbyrd om F.'s Udvikling i Retning af Købstad. Her kunne blot nævnes nogle: den ny, under Opførelse (1897)

værende Kirke (paa Rolighedsvej) og Valgmenighedskirken (i Forhaabningsholms Allé), et stort Missionshus, Raadhusct (opført 1886), Politistationen, Amtssygehuset, Arbejdsanstalten, Gas- og

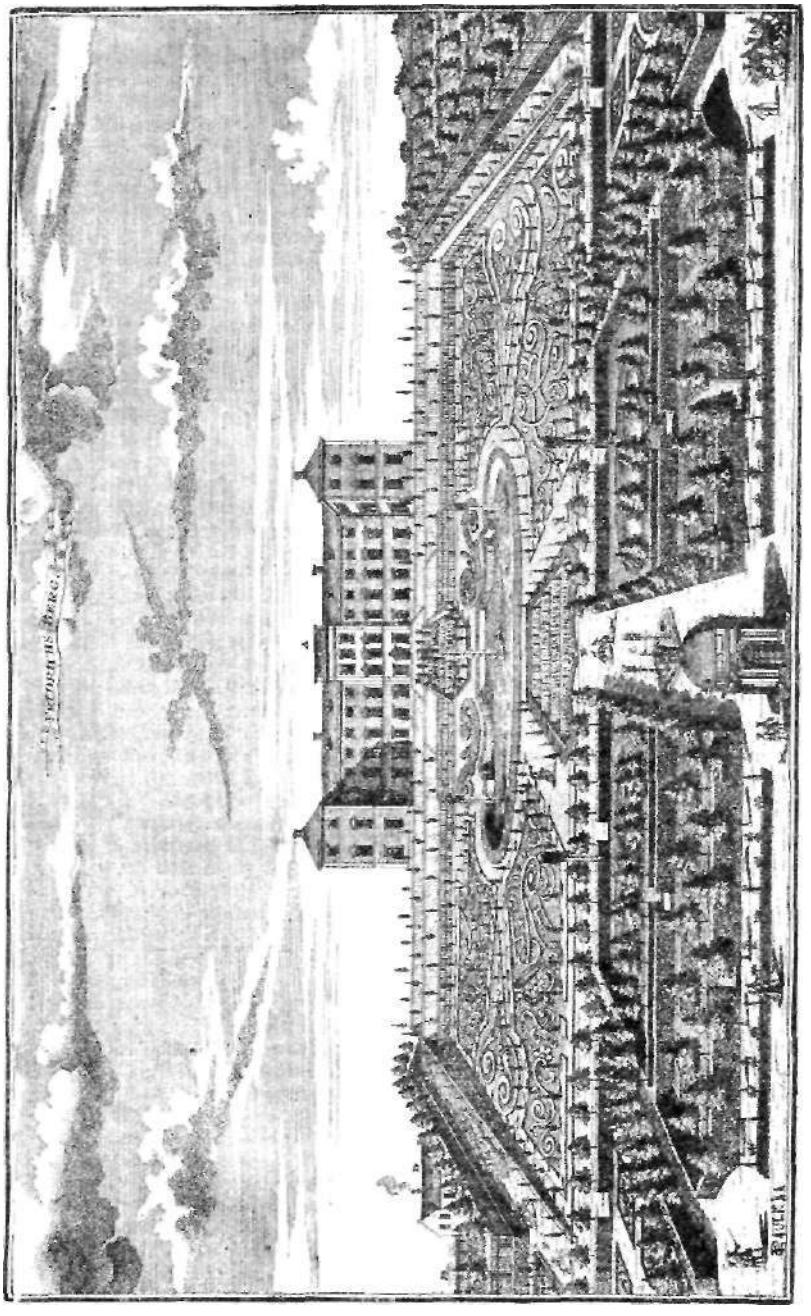

Frederiksberg Slot og Have 1718 (efter Marselius).

Vandværket, 5 store Kommuneskoler, mange Privatskoler, deriblandt 3 Latinskoler, Officersskolen paa Slottet, zoologisk Have, Haveselskabets Have, Veterinær- og Landbohøjskolen (aabnet 1858, udvidet 1893—95), Forsøgslaboratoriet (med Statue af Fjord), Idiotanstalten (aabnet 1855), Sygehjemmet (1859), Diakonissestiftelsen, de Clasen'ske Boliger, Hospital, Epidemihus, Fødehjem, Asyler m. m.

F. har Postkontor, Telegrafstation, Banegaard, Sparekasse m. m., er Valgsted for Kjøbenhavn's Amts I. og 2. Valgkreds og hører til 1. Udskrivningskreds samt er Bolig for Stiftamtmanden for

Sjælland's Stift og Amtmanden for Kjøbenhavn's Amt, for Birkedommeren og Straffedommeren for F. Birk og for Birkedommeren i Kjøbenhavn's Amts søndre Birk.

F. By, hvis Jorder i gammel Tid dels hørte til Landsbyen Solbjærg, dels til St. Jørgen's Hospital for spedalske, men som efter Reformationen kom ind under Kronen og til Dels bleve lagte ind under Kjøbenhavn's Slots Ladegaard, blev først anlagt midt i 17. Aarh., da Frederik III lod Jorderne udstykke og sælge til 20 Hollændere fra Amager, som opførte deres Gaarde paa begge Sider af den nuværende Allégade, og Byen blev da kaldt »Ny-Amager« eller »Ny-Hollænderby«. Men Beboerne bleve snart forarmede paa Grund af Svenskekrigen 1658—60 og Misvækst, hvorfor, da de ikke kunde svare deres Skatter, Jorderne bleve fratagne dem og lagte til »Prinsens Gaard« (se Frederiksberg Slot). Gaardene, som bleve staaende, gik for det meste under Navnet »Prinsens Amager«, og først efter Slottets Opførelse fik Byen Navnet F. (Litt.: »Statist. Oplysn. om Kjøbenhavn og F.« [Kbhvn. 1896] og de under Frederiksberg Slot nævnte Kilder). *H. W.*

Frederiksberg Slot, i dets ældste Skikkelse, blev paabegyndt i Christian V's sidste Aar og skulde være Afløser for den alt for trange og snævre »Prinsens Gaard paa Ny-Amager«, der hidtil havde været Kronprins Frederik's Lystgaard derude Vest paa. Arbejderne paabegyndtes 14. Marts 1699, men det blev dog først til Alvor med Byggeriet, da Frederik (IV) selv var bleven Konge. Slottet, som i den ældste Tid kaldtes »das obere Haus« i Modsætning til »das untere Haus« (o: Prinsens Gaard), opførtes, med de fyrstelige Villaer i Frascati som Forbilleder, af Ernst Brandenburg (død 1713) efter en af denne udkastet Plan, i hvilken dog den unge Konge greb stærkt modificerende ind. Hovedbygningen var kun lille og tarvelig, Kælder og tre Stokværk, det øverste meget trykket, med seks ornerede Gavle, dobbelt Altan og to Portaler, og med »italienske Trapper« i det indre; der var saa trangt med Plads i den, at der maatte indrettes Værelser for forskellige Hofofficianter oppe under Taget, ja endog oven over Hanebjælkerne. En Formur, hvis to Arme stødte sammen ved Porthuset, omsluttede Slotsgaarden, med Fontæne. De kgl. Gemakker i Slottets Indre vare rigt udstyrede med Stukkaturværk af italienske Billedhuggere, med Plafondbilleder af d'Agar, Krock o. a. og med Malerier fra det nedlagte Slot i Glückstadt. I Efteraaret 1703 var Slotsbygningen opført. Samtidig havde man anlagt Frederiksberg Slotshave, Frederiksberg Allé og begyndt paa de første Anlæg i Søndermarken. Kongefamilien beboede Slottet i Eftersommeren 1704, 1705 og 1706, hvorpaa Frederik IV bød, at F. S. skulde udvides betydelig. Dette skete i Aarene 1708—10, da de to store Sidefløje opførtes, Slotskirken (nu Officersskolens Bibliotek) o. m. a. indrettedes, alt under Ledelse af de kgl. Bygmestere Piaten og Ernst, hvorhos Slottets Sale og Gemakker rigt udstyredes med Stukkaturværker af Nerger, Sturmberg, Ehbisch, Carbonetti o. a. og med Plafondmalerier af Krock, Coffre, Coning o. fl. Derefter residerede Frederik IV ofte paa F. S. (indtil Fredensborg Slot var fuldført 1722); 2. Aug. 1716 vare Peter I den Store og Tsarinden Kongeparrets Gæster paa F. S., og Taffelet blev holdt oppe paa Slotsaltanen under et stort Telt. 30. Maj 1721, to Maaneder efter Dronning Louise's Død, blev Anna Sofie Reventlov kronet paa F. S. 15. Maj 1727 døde Frederik IV's Søn Frederik Christian paa F. S. — I Christian VI's Tid opførtes der paa den gamle Formurs Emplacement de endnu eksisterende og Slotsgaarden omfattende Sidebygninger, hvorefter F. S. fremtraadte i den Skikkelse, det omtrent har bevaret uforandret til vore Dage. Frederiksberg Have, der oprindelig var anlagt i stiveste Lenôtre-Stil og forsynet med Grotter, Vandkunster, Kaskade værk, kinesisk Lysthus (med Stukværk af Brenno) o. s. v., blev 1794—99 aldeles omdannet, betydelig udvidet og anlagt i engelsk Stil. Som Residensslot benyttedes F. S. meget af Christian VI, — han og Sofie Magdalene hadede det ved Anna Sofie's Ophold profanerede Fredensborg og residerede om Sommeren paa Hørsholm eller F. S., — mindre af Frederik V, meget af Christian VII, — og i hans og Struensee's og Karoline Mathilde's Tid førtes der et lystigt Liv derude, som dog paa Slutningen gentagne Gange blev afbrudt paa en uhyggelig Maade (Matrosernes og Gardisternes Revolte), — og navnlig af Frederik VI, som elskede F. S. fremfor alle sine andre Slotte og med Forkærlighed opholdt sig der. 1. Aug. 1829 blev hans Datter Karoline viet paa F. S. til Arveprins Fr. Ferdinand. Frederik VI's Bronzestatue (af Bissen) blev Septbr. 1858 rejst i Frederiksberg Have. Den gode gamle Monarks Baadfarter med hele den kgl. Familie i Slotshavens Kanaler leve endnu i Folkets Erindring. Efter Frederik VI's Død var Slottet i lange Tider lidet paaagtet; Frederik VII benyttede en Del af dets Værelser til Frimurerloge, under Krigene 1848—50 og 1864 brugtes det som Lazaret og blev der paa i nogle Aar delvis udlejet til forskellige Privatpersoner (som Orla Lehmann), ligesom den i Slotshaven liggende Fasangaard, opført 1827 for Frederik VI's Kabinetssekretær P. C. Jessen (død 1830), i nogen Tid beboedes af Adam Oehlenschläger. En Tid paatænktes det at gøre F. S. til et Invalidehotel for lemlæstede Krigere fra de slesvigske Krige, og endelig etableredes 1869 Officersskolen og Hærens Elevskole derude. Slottet og dets Sale og Værelser trænge nu i høj Grad til en særdeles grundig Restaurering. (Litt.: F. J. Meier, »F.« [Kbhvn. 1896]; A. Eberlin, »F.« [Kbhvn. 1888]). *F. J.M.*

Frederiksborg, kongeligt Slot og historisk Museum i Nordsjælland ved Byen Hillerød, 33,7 Km. N. N. V. f. Kjøbenhavn. F. hed oprindelig Hillerødsholm og kom som Medgift i Herluf Trolle's Eje, da han 1544 ægtede Birgitte Gjøe. Den ny Ejer lod ved Midten af Aarhundredet Gaarden opbygge paa ny og efter samme Mønster som den fynske Herregaard Egeskov, der 1554 blev opført af hans Ven Frants Brockenhus.

Frederik II fortsatte med Iver de Bestræbelser, som danske Konger lige fra Valdemar Atterdag's Tid havde lagt for Dagen, at samle sammenhængende Landstrækninger paa Halvøen mellem Issefjorden og Sundet. Det mest bekendte af disse Mageskifter, hvorved Kongen af sin Adel tilbyttede sig Godser, der laa ind mellem hans egne Ejendomme, var det af 1. Juli 1560, hvorved han afrundede

sine Besiddelser i denne skovrige Egn ved Erhvervelsen af Hillerødsholm og Græsegaard. Herluf Trolle fik i Bytte Skovkloster ved Næstved. Over Karruselporten findes endnu en indmuret Sten som Minde om dette Mageskifte:

Frederik then anden goed och from
hans Naade giorde thette bytthe
ath hyllerholm under kronen kom
oc herlof til Skougkloster fiitthe.
MDLX

Gaardens Navn blev straks efter Byttet forandret, idet den nu blev kaldet F. efter Kongen, og den blev gjort til et særligt Len med stort Tilliggende.

Der forefindes nu kun faa Oplysninger om Slottet i hin Periode. Frederik II paabegyndte straks en Del Byggeforetagender; men da allerede 3 Aar senere Krigen med Sverige udbrød, var Tiden ikke gunstig for store Byggearbejder, og det maa anses for utvivlsomt, at han har ladet Herluf Trolle's nylig opførte Hovedbygning uforandret. Denne kendes endnu gennem ret overensstemmende Afbildninger paa et af Hans Knieper's Tapeter — som Frederik II lod udføre til Kronborg, og som nu hænge i Nationalmuseet — og i Resen's Atlas og bestod af to paa Længdesiden sammenbyggede Huse, med to højere, slanke Taarne ved Hovedindgangen og et lavere Taarn for hver Gavlende ved Dobbeltgavlenes Sammenstødslinie; den var desuden prydet med en Del Karnapper og Renaissancens sædvanlige buede Gavllinier. Hovedbygningen laa paa den yderste af tre Holme i Hillerød Sø og paa et ophøjet Terrain, hvilket fremgaar af Afbildningerne og af Udtrykket: »det store Stenhus paa Volden«. Den var omgiven af Palisadeværk og en lav Mur med runde Hjørnetaarne. En Grav — over hvilken der førte en høj Bro paa murede Piller — skilte Hovedbygningen fra den foran liggende lavere Holm, hvor vistnok Avlsbygningerne til Hillerødsholm tidligere fandtes. Her opførte Frederik II en Del Tilbygninger, som kunde være nødvendige for en Konge, men som Adelsmanden ikke behøvede eller i alt Fald kunde erstatte med Værelser i selve Hovedbygningen. Her, paa den nuværende mellemste Slotsholm, rejste sig paa den ene Side Apotek, Kirke og Fadebur, og — vistnok lige overfor — Køkken, Kancelli og Sølvkammer, saaledes, at der ligesom nu har ligget to Huse eller to Rækker af Huse lige over for hinanden. Paa Pladsen mellem dem fandtes der en »Vandkunst« med Afløb til Køkken og Bryggers. — Fra denne Holm førte en S-formet Bro over Graven til den nærmest Land liggende lange Holm, der vistnok oprindelig var landfast og dannede en »Vase«, som førte ud til Borgholmen. Her opførte Frederik II de endnu staaende lange Stald- og Domestikbygninger, der paa hver Side af S-Broen, over mod Slottet, afsluttes af to runde Taarne, som bære Aarstallet 1562 og Frederik II's Valgsprog: Mein Hoffnung zu Gott allein.

Paa F. fødtes Christian IV 12. Apr. 1577 — efter et uhjemlet Sagn under en Tornebusk, hvis Plads man endnu længe efter viste i den saakaldte Amtmandshave. Han foretog faa Aar efter sin Tronbestigelse forskellige Byggearbejder paa F., men synes dog først 1601 at have fattet den Plan at nedrive Frederik II's Jagtslot og bygge sig selv en tidssvarende Kongebolig. 15. Jan. 1602 slutter han Kontrakt med Bygmester Jørgen Friborg i Slangerup om Nedbrydelse af den gamle Hovedbygning, og 1. Maj s. A. forpligter Friborg sig til »at skulle af Grunden opmure og forfærdige hvis Huse og Bygning, vi ville have opmuret og opsat der paa vort Slot Frederiksborg, eftersom den Skabelon udviser, vi hannem naadigst have overantvordet«. Allerede 1606—08 stode de tre Fløje under Tag.

Hovedbygningen bestaar af tre store sammenbyggede, fire Stokværk høje Huse — oprindelig uden indre Forbindelse: i Midten Kongefløjen (67 M. lang) og, udgaaende fra den paa begge Sider, Kirkefløjen til venstre og Prinsessefløjen til højre (hver Fløj 57 M. lang). Den indre, mellem disse Bygninger liggende Slotsgaard afsluttes endelig ud mod den forreste ved en lav Terrasse eller Galeri (1609—19), hvis flade Tag er forsynet med Balustrade og ligger i Linie med Solbænken i Vinduerne i 1. Sal paa Kirkefløjens og Prinsessefløjens karnapprydede Gavle. Slottets Mure, der ere byggede af røde Mursten med Baand, Hjørner og Karme af Sandsten, hvile paa Kvaderstens Fundamenter og stige lige op af Søen. Hjørnerne mod den forreste Slotsgaard ere forsynede med to lave sekskantede Taarne, »Runddele«, de to tilsvarende Hjørner mod Søen derimod med højere Taarne: »Kongens Runddel« eller »Mønttaarnet« og »Dronningens Runddel« eller »Jægerbakketaarnet«, der begge have Balkoner og de for Christian IV's Slotte ejendommelige aabne og slanke Spir. Kongefløjens Ydermur brydes paa Midten af en fremspringende, firkantet Bygning med fladt Tag, og paa hver Side af denne af en Karnap fra 1. Sal og opefter. Fra Hjørnetaarnet mod Nordvest, »Kongens Runddel«, fører en to Stokværk høj Løngang paa murede Buer fra Stue og I. Sal over Graven til Audienshuset, en enlig beliggende firkantet Bygning, der egentlig danner en Portbygning over Vejen til Fredensborg. Inden for denne Bygning, langs den nordlige Grav, findes Ridebanen med Karruselporten. Herfra kommer man ud i den forreste Slotsgaard, gennem Porten i den ene Sidebygning, Slotsherrens Bygning (den senere Amtmandsbolig) med den lige overfor liggende Kancellibygning. Den forreste Slotsgaard er udad mod Hovedbygningen begrænset af den nordlige Grav, indad mod den inderste Holm (med de lange Stald- og Domestikbygninger) af en lav Bygning med Porten til S-Broen og over denne Port det kraftige Porttaarn (færdigt 1621) med sit ejendommelige Spir. Midt i den forreste Slotsgaard saas den prægtige »Vandkunst« (udført af Adrian de Vries i Prag 1623); den bestod af en sekskantet Kumme af sort, poleret Marmor med Statuer paa Hjørnepiedestalerne og Neptun paa en trekantet Sokkel i Midten. Vandet strømmede i 95 Straaler fra de 16 Figurer. Dette pragtfulde Springvand blev 1659 ødelagt af Svenskerne og Figurerne bortførte. De fandtes for faa Aar tilbage paa Drottningholm, paa nær een. Og da man ved Gravning paa Pladsen havde fundet de gamle Fundamenter samt et Brudstykke af den gamle Kumme, var der Materiale nok for Haanden til en nøjagtig Rekonstruktion, og en saadan blev ogsaa foretagen ved Kaptajn Brygger Jacobsen's store Gaver til F. 1888 blev den ny Neptun-Brønd sat op med Figurer i Afstøbning efter Originalerne. Den manglende blev modeleret fra ny af Prof. Borjesson. To

Pumper, der drives ved Gas, levere det til Springvandet nødvendige Vand, omtr. 270 Tdr. i Timen.

Fra den forreste Slotsgaard kommer man til den indre ad en muret Bro over Graven gennem den store Indkørselsport midt paa den før omtalte Terrasse eller Galeri mellem Kirke- og Prinsessefløjens Gavle. Dette Galeri er mod Graven delt i Nicher, 6 paa hver Side af Porten, med mellemstaaende toskanske Kolonner. I hver Niche fandtes en forgyldt græsk Gude- eller Heltestatue. Terrassen har aabne Hvælvinger ind mod den indre Slotsgaard, der var brolagt i Mosaik. Til venstre lige overfor findes et kunstfærdigt Smedejærnsgitter for Kirkevinduet (1617) og den prægtig udskaarne Kirkedør (forestillende Christi Daab og Opstandelse og de to første kristne Konger i Danmark). For yderligere at forhøje det farverige Billede, som hele Slottet frembød, lod Christian IV Vindueskarme og en Del af Sandstensornamenterne forgylde.

Indvendig frembød Slottet dog langt større Pragt, da det i Aarene 1623—25 stod fuldfærdigt. I Kirken og den over denne liggende lange Sal vare sikkert Slottets skønneste Rum. En dobbelt

Frederiksborg, set fra forreste Slotsgaard.

i Slotsgaarden knejser Kirkens prægtige Klokketaarn (92 M. til Spirets Top) med 6 Klokker og et Klokkespil; til højre Trappetaarnet midt paa Prinsessefløjen, og i Baggrunden paa Kongefløjen de to Trappetaarne, Kongens (nærmest Kirken) og Dronningens (nærmest Prinsessefløjen). Mellem disse to Taarne — og mellem dem og Sidefløjene — løber langs Kongefløjen et dobbelt aabent Galeri af sort Marmor med hvide Figurer (opført 1621). Det danner i Linie med Stue og 1. Sal en udvendig og dog lukket Forbindelse mellem Værelserne i Kongefløjen og de to Sidefløje og afhjalp saaledes den ovenfor omtalte gammeldags Ubehjælpsomhed, at de tre Fløje oprindelig vare byggede som tre selvstændige Huse uden indbyrdes Forbindelse. Til højre i Gaarden, ved Prinsessefløjens **Mur,** findes en mindre Fontæne, Løvebrønden, med støbte Figurer (en Kvinde og en Cupido) i Bronze (af Peter Husum, der har paabegyndt Hesten og Løven i Rosenborg Have). Denne bortførtes ligeledes 1659, men genopsattes paa ny ved Brygger Jacobsen's Gavmildhed. Paa Kirkefløjen Buerække paa hver Side delte Kirken i Langskib og to Sideskibe; de sidste vare delte ved et Loft, som dannede »Omgangen«, med høje spidsbuede Vinduer i Ydervæggene og Arkadens aabne Buer ind mod Kirken. Blankpolerede enkelte og dobbelte Søjler bære de stærkt forgyldte Hvælvingsribber. For den nordre Endegavl stod paa Omgangen det prægtige Orgel; bag dette laa med Udsigt til Kirken Christian IV's Bedekammer med bibelske Malerier af nederlandske Mestere i det mørke Egetræspanel og ciselerede Sølvdruer og -tapper i Loftet. Særlig Kunstværdi havde Kirkens Altere, Prædikestol og Døbefont, der vare prydede med en Mængde støbte og ciselerede Sølvfigurer. Det er nylig blevet godtgjort (af Bernh. Olsen i »Tidsskrift for Kunstindustri« 1896), at disse og andre af Slottets udmærkede Sølvprydelser, hvoraf desværre mange ere forsvundne, ere udførte af den hamburgske Kunstner Jakob Mores (s. d.) og hans Søn af samme Navn. — I Salen over Kirken, den lange Sal (51 M, X 14 M., 7 M. høj), Dansesalen, først i en langt senere Tid kaldet Ridder-

salen, var der ødslet med Billedskærer- og Malerarbejde. 26 Billedhuggere, siger en gammel Beretning, arbejdede paa Loftet i 7 Aar. Her saas Fremstillinger af Menneskets forskellige Haandværk, omgivne med Allegorier paa Guds Egenskaber og omslyngede med Blomsterornamenter med Menneskemasker eller Dyreskikkelser — alt i Træskærerarbejde i højt Relief og dekoreret med rige Farver. Gyldenlæders Tapeter prydede Væggene fra Fodpanelet til Loftsfrisen, hvor Jordens Dyr og Himmelens Fugle fandtes afbildede. Ved store Højtideligheder anbragtes uden paa Lædertapeterne de berømte vævede Delft-Tapeter, udførte af K. v. Mandern og fremstillende Christian IV's Kroning og Sejre i Kalmar-Krigen. For Endevæggene stode Kaminer af sort Marmor med drevne Sølvfigurer, og paa det tavlede Marmorgulv stode paa hver Side af Indgangsdøren (fra Kirketaarnet) Trompeterstol og Skænkeskabe af poleret Pæretræ med Sølvornamenter (af ovenn. J. Mores) samt med deres straalende Opdækning af Sølvkander, Opsatse, Bægere og Krus. — I Kongefløjen rummedes i Stueetagen Forstue, Apotek, Sølvkammer og Drabantsal. Fra denne kom man ind i Ridderstuen eller Rosen, hvor Loftets lave Hvælvinger, der vare prydede med Stukkaturarbejde, bleve baarne af fem blankpolerede sorte Marmorsøjler. Væggene vare prydede med sort spansk Gyldenlæder, med en Messinglampet i hver Hvælvingsbue og en Mængde Hjorte i Stukkatur, men med naturlige Hjortetakker. Oven over Rosen laa paa 1. Sal Kongens Værelser med Udgang gennem >Kongens Runddel« og Løngangen til Audienshuset, hvor Audienssalen (nu Konseilsalen) laa paa 1. Sal (i Stuen laa Drejerkammeret og Mønten paa hver sin Side af Møntporten). I den modsatte Del af Kongefløjen laa Dronningens Værelser, med Adgang fra Dronningens Trappetaarn. Over Kongens Værelser laa paa 2. Sal Sommersalen, med en Fontæne af Sølv, over Dronningens Vintersalen. I Prinsesefløjen fandtes, under de talrige Børne- og Gæsteværelser, Køkken, Forraadskammere og Vinkælder.

Slotshaven med sine Terrasser, Bassiner og Kanaler laa paa den modsatte Side af Søen. Ude i denne, midt foran Kongefløjen, laa et Haveanlæg paa »Dronningeøen«, oprindelig et Fæstningsværk. Foran dette igen fandtes et Springvand, forestillende en svømmende Hjort, forfulgt af Hunde. Ved Fredensborg Vejen laa Lysthuset »Sparepenge« opført af Frederik II, ombygget af Christian IV, i »Indelukket« »Badstuen« og i den »lille Dyrehave« »Frydensborg«, begge Lysthuse fra Frederik II's Tid. Kun »Badstuen« er tilbage.

Krigen med Sverige 1643—45 tyndede stærkt ud i F.'s Sølvskatte; værre blev det 1658—59, da Karl X Gustaf i sin Harme over den mislykkede Storm paa Kjøbenhavn lod alt ødelægge paa F. 1665 (9. Decbr.) brændte Løngangen og Audienshuset, som først kom i Stand igen under Christian V. Til Trods for de stadige Forandringer, der foretoges i 18. Aarh. for at holde Trop med Moden, fortrængtes F. dog snart af de nyere Slotte og benyttedes egentlig kun som Kroningsslot. Alle Enevoldskonger, paa nær Christian VII, ere kronede her. Men paavirket af de nationale Rørelser valgte Frederik VII det minderige Slot til sin Residens og opholdt sig her særlig om Vinteren og Foraaret. I Slotskirken viedes han 7. Aug. 1850 til Grevinde Danner.

Under Kongens og Grevindens Ophold paa F. i Vinteren 1859 udbrød 17. Decbr. Kl. $3^1/_2$ om Morgenen en heftig Ildløs, som i faa Timer lagde det gamle Slots Hovedbygning i Aske. Audienshuset og Løngangen, Broen og Terrassen bleve ubeskadigede, samtlige Yder- og Taarnmure lige til Taglinierne stode endnu, en Del af Marmorgaleriet var bevaret ligesom i Kirkefløjen den nederste Del, Lavkirken, med det indlagte Stoleværk, Prædikestol og Alter samt Kirkedøren og Gitteret. Af Ting, der gik tabt, maa særlig nævnes en Mængde Portrætter af den historiske Portrætsamling (oprettet under Frederik VI), Karl v. Mandern's Tapeter og Christian IV's Bedekammer.

F.'s Slots Brand føltes som en Landesorg, og da det viste sig, at de gamle Mure kunde benyttes, samt da en Del af de kostbareste Prydelser vare reddede, rejste der sig snart Stemmer for dets Genopførelse. Ved Indsamling fra hele Landet, ved Bidrag fra Kongehus, Rigsdag og Rigsraad, samt senere ved Oprettelse af et Kunstflidslotteri, hvis Overskud skulde tilfalde F., var der samlet en tilstrækkelig Sum til at tage fat paa Arbejdet med Prof. Meldahl som Bygmester. Kirken kunde alt indvies 28. Aug. 1864, og 1875 stode alle tre Fløje under Tag. Udsmykningen af det indre tog længere Tid; først istandsattes Kirken. Bedekammeret fik ved Kaptajn Brygger Jacobsen's Rundhaandethed rig Erstatning for de ødelagte Billeder ved Karl Bloch's 23 Malerier af Jesu Liv. 1877 skænkede Jacobsen 200,000 Kr. til Kongefløjens Istandsættelse under Forudsætning af, at Slottet fremtidig skulde afgive Rum til et nationalhistorisk Museum. Senere bestemte han, at 10,000 Kr. af Carlsberg-Fondet samt Halvdelen af Renterne af et af ham skænket Beløb paa 1 Mill. Kr. aarlig skulde anvendes til Museet og dets Udvidelse. Museet oprettedes ved kgl. Reskr. 5. Apr. 1878.

Der er ved dette Museum — hvis Bestyrelse bestaar af 3 Medlemmer, hvoraf det ene udnævnes af Kongen, det andet er Direktøren for Samlingen paa Rosenborg og fungerer som Formand, det tredje, et Medlem af Bestyrelsen af Carlsberg-Fondet, valgt af det kgl. Danske Videnskabernes Selskab — skabt et vigtigt Supplement til de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg og til Nationalmuseet, og det var Tanken, at F.-Museet engang skulde kunne fortsætte førstnævnte Samling for det ny Kongehus og det konstitutionelle Kongedømme. Museet gemmer i en Mængde pragtfuldt udsmykkede Rum med Loftsmalerier af fremragende danske Kunstnere en rig Samling Portrætter af danske historiske Personligheder samt en Mængde Fremstillinger af Begivenheder i Danmark's Historie og endelig en værdifuld Samling af Møbler, hvorved man har kunnet dannet stilfulde og troværdige Interiører fra de forskellige Perioder. I Riddersalen, Rosen og Kirken ere de gamle Dekorationer fra Christian IV's Tid nøjagtig gengivne. Museet voksede hurtig, og under samme Forudsætning som tidligere tilbød Jacobsen at skænke 200,000 Kr. til Istandsættelse af Prinsesefløjen, som ved kgl. Resol. 13. Oktbr. 1880 ogsaa blev inddragen under Museet, der nu udvidedes til at skulle danne: »et Hjem-

sted for vækkende og mere omfattende Fremstillinger af fædrelandshistoriske Minder fra Kristendommens Indførelse i Danmark til den nyere Tid«. — 1881 aabnedes Kongefløjen for Publikum. Paa 25 Aarsdagen efter Slottets Brand (17. Decbr. 1884) afleveredes alle Lokalerne til Museumsbestyrelsen. Værelserne paa 3. Sal fuldendtes dog først 1893. Jacobsen's sidste Gave til F. var et Klokkespil (Sangværk) til Erstatning for det gamle, der smeltede ved Branden. Det kom dog først i Stand 1895. (Litt.: Rasbech, »F. Slots Beskrivelse« [Kbhvn. 1832]; Høyen, »F. Slot« [Saml. Skr. I]). *B. L.*

Frederiksborg Amt, det nordligste i Sjælland, bestaar af to Halvøer, det egentlige Nord-Østsjælland mellem Sundet, Kattegat og Issefjord, og en mindre Halvø, Horns Herred, der skyder sig ud i Issefjord, og desuden de to beboede Øer Ovrø og Eskildsø samt en halv Snes smaa Øer og Holme i Issefjord. Amtet grænser mod Syd til Kjøbenhavn's Amt og er i øvrigt omgivet af Sundet, Kattegat og Issefjord. Amtet er ca. 1,354 □Km. og har (1890) 84,684 Indb. — noget over 62 paa 1 • Km., saaledes at det hører til de bedre befolkede Amter —, hvoraf 66,951 i Landdistrikterne, de øvrige i de 3 Købstæder. Overfladen er gennemgaaende bakket; de højeste Punkter ligge mod Sydøst og i Midten; Skansebakke ved Hillerød er 80 M., Maglebjærg 0. N. 0. f. Birkerød 91 M. og Multebjærg V. f. Esrom Sø 90 M. En Del af Jorderne, særlig mod Øst og Nord, ere sandede; N. f. Arre Sø findes Flyvesandsstrækninger, som dog nu næsten helt ere dæmpede. Som Helhed ere Jorderne efter sjællandske Forhold ikke synderlig frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar $6^2/_3$ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Vandløbene ere kun smaa (Nivaa, Hellebæk Aa, Esrom Aa, Søborg Aa til Sundet, Havelse Aa, Græsaa og Mølleaa til Issefjord og Ramløse Aa til Arre Sø); derimod er Amtet rigt paa Moser, Kær og Søer, af hvilke de største ere Arre Sø, Esrom Sø, Gurre Sø og Sjæl Sø. Af det samlede Areal, ca. 128,400 Hekt., vare (1888) 55,662 Hekt. besaaede, 44,695 vare Græsgange, Eng m. m., 19,722 Skove, i 2,513 Moser og Kær. Af Skovene, der ere i Tiltagen, høre de, der ligge i den østlige Del af Amtet, næsten alle til Staten og danne største Delen af 1. Overførsterinspektion. De udstrakte Moser betinge en betydelig Tørveproduktion. Kreaturholdet var Juli 1893 17,931 Heste, 66,737 Stkr. Hornkvæg, 26,278 Faar og 47,415 Svin. Amtets samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 16,276,5 Tdr.; det var fordelt paa 108 større Gaarde (paa over 12 Tdr. Hartkorn) med 2,553, 2,875 Bøndergaarde (1—12 Tdr.) med 11,728 og 8,826 Huse med 1,617 Tdr. De fleste af Ejendomsgaardene ere Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, et Forhold, der har sin Grund i de forhenværende store Domænegodser. Amtet bestaar af Købstæderne Helsingør, Hillerød og Frederikssund og Herrederne Lynge-Kronborg, Holbo, Strø (med Handelspladsen Frederiksværk), Lynge-Frederiksborg, Ølstykke og Horns. Det udgør en Del af 2. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse. I gejstlig Henseende hører det til Sjælland's Stift og omfatter 3 Provstier: Lynge-Kronborg's, Holbo og Strø's samt Horns, Ølstykke og Lynge-Frederiksborg's. I jurisdiktionel Henseende omfatter det, foruden de 3 Købstadsjurisdiktioner, 6 Landjurisdiktioner: Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk, Kronborg vestre Birk, Hørsholm Birk, Frederiksborg Birk, Halsnæs og Frederiksværk Birk samt Horns Herred. Amtet hører til I. Udskrivningskreds og Nordre sjællandske Fysikat, danner eet Amtstuedistrikt og har 7 Branddirektorater. — Efter 1660 bestod F. A. kun af Strø og Lynge-Frederiksborg Herreder samt 2 Sogne af Ølstykke Herred, medens Holbo Herred og Kronborg Birk (Tikjøb, Søborg og Esbønderup Sogne) udgjorde »Kronborg Amt«; 1672 forenedes disse 2 Amter til eet, F. A., som 1681 forøgedes med de 2 nordlige Sogne af Horns Herred (»Jægerspris Amt«); endelig 1771 forenedes Hørsholm Amt (den sydlige Del af Lynge-Kronborg Herred) med F. A.; men først 1808 fik Amtet sin nuværende Skikkelse, da de sydlige Sogne af Horns Herred, der tidligere havde hørt til gamle Roskilde Amt, henlagdes til det. (Litt.: G. Sarauw, »F. A.«, Beskrivelse efter Opfordring af det kgl. Landhusholdningsselskab [Kbhvn. 1831]; S. Sterm, »Topographie over F. A.« [Kbhvn. 1831]). *H. W.*

Frederiksborg Hest se Hesteracer.

Frederiksdal, 1) Hovedgaard i Sokkelund's Herred, 15 Km. N. V. f. Kjøbenhavn, var oprindelig et kongeligt Landsted, vistnok meget beskedent, da det 1707 af en engelsk rejsende betegnes som nogle *farmhouses,* opført af Frederik III paa en af Jorderne under det gamle Hjortholm, der ved Reformationen kom under Kronen. Paa det lige overfor fremskydende Næs havde hans Gemalinde opført sit Jagtslot Dronninggaard. F. blev overladt Enkedronning Charlotte Amalie, som her ved indkaldte Tyskere lod indrette forskellige Fabrikker, der dreves ved Afløbet, Mølleaaen, fra Fursøen, saasom Kobberværker og en Papirmølle. Ved hendes Død 1714 tilfaldt F. hendes Datter Sofie Hedvig, ved hvis Død det faldt tilbage til Kronen. 1739 skænkede Christian VI F. til sin højtbetroede Mand Joh. Sigismund Schulin, der opførte den nuværende Hovedbygning. Botanikeren Muller har beskrevet en Del af F.'s Planter. *B. L.*

2) Hovedgaard i Nørre Herred, $9^1/_2$ Km. N.V. f. Nakskov, hed oprindelig Grimsted, men fik sit nuværende Navn i 18. Aarh. efter Baron Chr. Frederik Knuth. Som første Ejer anses Jens Grim (paa Dronning Margrete's Tid). Til Grimsted knytter sig Mindet om Karl Gustat's Overgang over Isen 1658. 2. Febr. kom Generalkvartermesteren Erik Dahlberg med 40 Ryttere over det tillagte Langelands-Bælt til Grimsted, tog nogle Soldater og Bønder til Fange, undersøgte Isens Tykkelse og tilraadede d. 4. sin Herre i Hovedkvarteret paa Dalum Kloster at føre Hæren over Isen til Lolland. Kongen fandt denne »Occasion alt for kostelig« til at lade den gaa unyttet hen, og d. 6. om Eftermiddagen Kl. 3 kom han selv over Isen med sit Rytteri til Grimsted, hvor han laa om Natten. D. 12. stod han paa Sjælland. ***B. L.***

Frederiksdal, Missionsstation paa den sydligste Del af Grønland's Vestkyst, oprettet 1824 af Herrnhuter-Brødremenigheden. 60^0 o' n. Br. og 44^0 39' v. L. f. Grw. F. har en meget smuk Beliggenhed paa en forholdsvis stor, jævn Slette, omgiven at pragtfulde Fjælde. Ved F. bo to tyske Missionærer og 4 å 500 indfødte. Stedets grønlandske Navn er *Narsak,* hvilket betyder Slette. *G. F. H.*

Frederiksen, Christian Erhard, dansk Landøkonom, er født 7. Jan. 1843 paa Hovedgaarden Fuglsang, der ejedes af Faderen Johan Ditlev F., bekendt som en fremragende, ualmindelig energisk Landmand. F. fik som ung den bedste landøkonomiske Uddannelse: 1862 tog han Landbrugseksamen paa Landbohøjskolen, var derpaa 1 1/2 Aar Underforvalter paa Ourupgaard hos Danmark's vel dengang mest fremragende Landmand Etatsraad Tesdorpf, han lærte 1865 Mejerivæsenet under Professor Segelcke og afsluttede sin Uddannelse med en yngre Broder Sukkerfabrikken »Lolland«. Daarlige Konjunkturer tvang 1877 Brødrene til at lade Selskabet opgive sit Bo som Konkurs, men i første Række har deres Virksomhed bidraget til at bane Vejen for den rationelle Sukkerroekulturs Indtrængen i Danmark. Efter Fallitten tog F. sig med stor Interesse af den Landbrugstidende, som han 1874 havde stiftet og redigeret i »Dagbladet«, 1879 oprettede han et selvstændigt landøkonomisk Ugeblad, der Aaret efter gik op i »Ugeskrift for Landmænd«, som F. stadig (1897), selv anden, redigerer. Som landøkonomisk Forfatter har han udfoldet en sjælden Produktivitet, og Antallet af hans Afhandlinger maa snarere tælles i Tusindvis end i Hundredevis. Han skrev 1892 en omfattende og meget instruktiv Haandbog, »Om Rodfrugtdyrkning«, der udgaves af det kgl. danske Landhusholdningsselskab. — Ved Siden af denne omfattende litterære Gerning har F. ogsaa i fremtrædende Grad deltaget i det danske Landbrugs praktiske Arbejder. Han har bl. a. rejst Maltbygbevægelsen, som Landhusholdningsselskabet senere, paa hans Opfordring, har ført videre frem gennem sit Maltbygudvalg. Siden 1882 har han været »De danske Sukkerfabrikkers« landøkonomiske Konsulent paa Lolland, hvor han for egen Regning driver en Bondegaard ved Nakskov. Hans Arbejde her for rationel Sædekornsavl og med at tiltrække Fodersukkerroer har vakt fortjent Opmærksomhed ikke blot i Danmark, men ogsaa i Udlandet. *H. H—l.*

Frederiksen, Hans Peter, dansk industridrivende og Bankdirektør, født i Kjøbenhavn 10. Maj 1810, død smst. 12. Febr. 1891. Efter først at have faret til Søs kom han i Snedkerlære, blev Svend 1827 og drog 1831 til Udlandet. Han opholdt sig navnlig i Paris, hvor han gjorde Bekendtskab med A. F. Tscherning. Kommen tilbage til Kjøbenhavn arbejdede han som Dekupør, til han 1841 fik dannet et Aktieselskab for Anlægget af et Finerskæreri, som han blev Bestyrer af. 1847 opløstes Selskabet, og da det ikke blev til noget med Overtagelsen af en Dampmølle, var han i Færd med at gøre Mesterstykke som Snedker, da Martsdagene 1848 rev ham med sig. Han talte i Haandværkerdannelsesforeningen, dirigerede i Hippodromen og fik en saadan Stilling, at han i et tysk Blad blev nævnt som Diktator i Kjøbenhavn. Han ønskede dog ikke at blive Politiker og afslog at blive kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling. Da Tscherning var bleven Krigsminister, ansatte han F. som Forvalter i Kastellet, han vilde benytte ham ved Omdannelsen af Hærens Intendantur. Senere Krigsministre fortsatte dog ikke denne Plan, og 1854 blev F.'s Plads indragen. Han overtog da Indretningen og Bestyrelsen af Lillemølle paa Christianshavn, drev derpaa en Møbelhandel, til han efter at have medvirket ved Industribankens Dannelse 1862 blev dens første Direktør, en Stilling, han beholdt, til uheldige Konjunkturer 1877 bragte ham til at fratræde. F. var altid ivrig for ethvert Fremskridt i Danmark's industrielle Forhold, saaledes for Oprettelsen af teknisk Institut (1843), for Stiftelsen af den private Laanebank (1854), for Næringslovens Gennemførelse (1857) o. s. v.; med nogle faa Aars Afbrydelse sad han i Industriforeningens Repræsentantskab fra 1839 til sin Død. *C. N.*

Frederiksen, Kirstine, dansk pædagogisk Forfatterinde, Chr. E. og N. C. F.'s Søster, er født paa Lolland 6. Febr. 1845. Først sent (34 Aar gl.) kom hun til at beskæftige sig med Undervisning; da tog hun Lærerindeeksamen og fik Ansættelse ved Frederiksberg Skolevæsen, hvorpaa hun med Energi kastede sig over Studiet af moderne Pædagogik. Skønt uden akademisk Uddannelse vandt hun (1891) Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Opdragelsesprincipper grundede paa den nyere Psykologi og Etik. Hun gjorde flere Rejser til Amerika for at studere Skolevæsenet der og var 1893 ved Verdensudstillingen en af Dommerne i Afdelingen for Skolevæsen. Foruden en Mængde Afhandlinger i alle Aargange af »Vor Ungdom« har hun udgivet en meget benyttet Haandbog for Lærere: »Anskuelsesundervisning« [1889, 2. Udg. 1896], »Barnets Sjæleliv« [1888], »Den sorte Tavle« [1895], »Amerikanske Undervisningseksperimenter« [1896]. I Skolemøder og Diskussioner om Skolespørgsmaal har hun taget virksom Del, ligesom flere Tillidshverv have været betroede hende; i en Aarrække har hun været Formand for »Kvindelig Læseforening«, senere for »Dansk Kvindesamfund«. ***I. F-H.***

Frederiksen, Niels Christian, dansk Nationaløkonom og Politiker, ovenn. Chr. E. F.'s Broder, er født 23. Marts 1840 paa Fuglsang, Lolland. F. blev Student fra Sorø Akademi 1857, vandt som Student Universitetets Guldmedaille (1859) og tog statsvidenskabelig Eksamen i Sommeren 1862. Efter 1863 ved en Konkurrence om den ledige statsvidenskabelige Lærerpost ved Universitetet at have maattet vige for L. Holst blev han 1865 Docent, 1867 Professor. Han færdedes meget i Studenterverdenen og droges tidlig ind i det politiske Liv, var Referent ved »Fædrelandet«, hvori han ogsaa skrev politiske og nationaløkonomiske Afhandlinger, var ivrig Skandinav, men skilte sig paa flere Punkter fra det nationalliberale Parti. Den unge ansete Docent, af velhavende lollandsk Slægt og 1865 gift med D. G. Monrad's Datter, blev allerede 1866 Folketingsmand, nemlig for Maribo Amts 2. Kreds, som han repræsenterede, valgt snart ved Højres snart ved Venstres Hjælp, indtil han 1877 nedlagde sit Mandat. I Folketinget dannede han med flere Meningsfæller (Gad, Nyholm og Alf. Hage) og en Kreds af dygtige Bønder det saakaldte Mellemparti og arbejdede her nærmest paa Gennemførelsen af store økonomiske Reformer. Efterhaanden gik han mere og mere over til Venstre og sluttede sig til sidst helt

til dette Parti. — Som økonomisk Lærer og Forfatter var han i høj Grad paavirket af den liberale Skole, hvis Anskuelser han har holdt fast ved til den Dag i Dag. Hans største Betydning og Fortjeneste er da ogsaa at have forfægtet disse Meninger paa dansk Grund, dels gennem talrige Blad- og Tidsskriftsartikler, dels gennem sine større Værker: »Om almindelig Formue- og Indkomstskat« [1869], »Den politiske Økonomis Udvikling« [1870] og »Den politiske Økonomis Begreber« [1874]. I disse Værker give Forfatterens udbredte Læsning, hans Erfaringer fra Forretningsverdenen og det politiske Liv, hans Idéfylde og hans Fremstillingsevne sig et samlet fortrinligt Udtryk, men de bære paa den anden Side ikke blot formelt, men ogsaa reelt alt for ofte Ilfærdighedens Præg. Han var en venlig og human Lærer, med stor Interesse for de unge studerende. Hans sympatetiske Personlighed kom ham ogsaa til gode i det Forretningsliv, han kastede sig ind i, men hvor i hans Rastløshed og svigtende Skøn skulde faa skæbnesvangre Følger for ham selv og mange andre. F., der havde været Medstifter af Landmandsbanken, købte i Sverige udstrakte Arealer, paa hvilke der dreves en stor agronomisk og industriel Virksomhed, og ligeledes i Danmark indlod han sig paa betydelige økonomiske Foretagender. Men i Midten af 1870'erne faldt alle disse indbyrdes sammenkædede Forretninger sammen ved en stor Fallit, og F. forlod Landet, nedlagde sit Rigsdagsmandat og tog Afsked som Professor (1877). Han bosatte sig i Amerika, hvor han ved sin utrættede Energi efterhaanden fik startet en ny omfangsrig Virksomhed, der imidlertid efter en Del Aars Forløb atter endte med et Sammenbrud. Derefter vendte han tilbage til Europa og har siden da været bosiddende i London og Paris, endnu stadig samtidig propagerende for sine økonomiske Anskuelser og optagen af forskelligartede Forretningsanliggender. ***M. K.***

Frederikshaab, Koloni paa Grønland's Vestkyst, 62^0 o' n. Br. og 49^0 42' v. L. f. Grw. Kolonien ligger ved en lille Indskæring paa en temmelig langt fremspringende Pynt af Fastlandet, N. f. Kvane-Fjord, og er omgiven af mange Smaaøer. Den har paa Grund af sin yderlige Beliggenhed et raat og fugtigt Klima og er navnlig om Sommeren meget hjemsøgt af Taage. Omegnen af Kolonien er meget trist og gold; de temmelig lave Bjærge veksle med meget sumpede Sletter, begroede med Lav og Halvgræsser og bedækkede hist og her med Snedynger til langt ud paa Sommeren. F. er anlagt 1742. Ved Kolonien er ansat dansk Præst, Bestyrer og Assistent. Ved Udgangen af 1893 boede der 180 Grønlændere, der geannemgaaende ere dygtige Kajakroere. Det er det eneste Sted i Grønland, hvor der endnu fanges Hvaler. Den saakaldte »Storis« kan ofte gøre Besejlingen af Kolonien vanskelig. F.'s grønlandske Navn er *Pamiut*.

F.'s Distrikt strækker sig fra den saakaldte F.'s Isblink til Øen Sanerut, ca. 220 Km. i lige Linie. Fjældene naa en Højde af 1,500 M. Kysten er indskaaren af en halv Snes større Fjorde, hvoraf Halvdelen strækker sig ind til Indlandsisen, og flere ere 50 Km. lange. Enkelte af Fjordene, især Sermilik ved Narsalik, udskyde aarlig en Masse Kalvis (smaa Isfjælde), som undertiden ligger tæt pakket mange Km. til Søs, saa at man ofte paa Baadrejser maa vente flere Uger, inden Isen spreder sig. De højeste Isfjælde, der komme fra denne Fjord, ere dog ikke højere end 20 M. o. H. og kunne saaledes ikke maale sig med dem, der stamme fra Nordgrønland. De bestaa af grovkornet, blaa Is, hvori der hyppig er indblandet Grus og Sten. Flere Udhavsnæs med stejle Kyster kunne vanskeliggøre Baadrejser. I den sydligste Del af Distriktet ligger Kryolitbrudet Ivigtut ved Arsuk-Fjorden. Arbejdsstyrken ved dette Brud bestaar af ca. 140 danske Folk, hvoraf dog kun Halvdelen bliver deroppe om Vinteren. Distriktet var 1894 beboet af 777 Grønlændere.

F.'s Isblink, et stærkt fremskudt Parti af Grønland's Indlandsis, ca. 60 Km. N. f. F. Bræen træder paa en Strækning af 20 Km. tæt ud til Havet, fra hvilket Isens Rand er adskilt ved en flad, lav Sandslette, der enkelte Steder har en Bredde af 6 Km. Hist og her afbrydes denne Slette ved lavere Fjælde, der som Øer hæve sig op over den. Bræen er meget iøjnefaldende fra Søen, hvorfor den ofte benyttes som Landkending af Skibe, der have mangelfuld Pladsbestemmelse. Den giver sig paa langAfstand til Kende ved en stærk, gullig Lysning i Luften. Ud for Bræen har Vandet en særegen blegagtig Farve paa Grund af det med Lerpartikler blandede Ferskvand, som strømmer ud fra dens Rand. (Litt.: Rink, »Grønland« [Kbhvn. 1857]; »Meddelelser om Grønland«). *G. F. H.*

Frederikshamn (Fredrikshamn), finsk *Hamina*, By i det sydlige af Storfyrstendømmet Finland, Guvernementet Wiborg (Landskabet Nyland), beliggende ca. 100 Km. V. S. V. f. Wiborg ved en lille Vig af den finske Bugt, har (1891) 2,800 Indb. Byen har bl. a. et Raadhus, der ligger højt, og fra hvilket Gaderne udgaa vifteformig, en 1821 grundlagt Kadetskole, 3 Kirker og en ret god Havn og driver en Del Handel, især med Tømmer og andre Skovprodukter samt Hamp. De tidligere Fæstningsværker ere nu uden Betydning. Byen hjemsøgtes 1887 af en voldsom Ildebrand. I Omegnen findes mange Villaer. — F. blev anlagt ved Midten af 17. Aarh. og hed da Vekkelaks; den fik sine Privilegier 1653 og blev nogle Aar efter befæstet; under den svenske Konge Frederik af Hessen fik den sit nuværende Navn; 1743 blev den ved Freden i Åbo afstaaet til Rusland. Ved Freden i F. 17. Septbr. 1809 maatte Sverige afstaa hele Finland til Torne-Elv samt Ålands-Øerne til Rusland. *H. W.*

Frederikshavn, By i det nordøstlige Jylland, Hjørring Amt, Horns Herred, beliggende under 57^0 27' n. Br. og under 2^0 2' 30" v. L. f. Kbhvn. ved Kattegat, ca. 60 Km. N. 0. f. Aalborg. Byen ligger paa det fremspringende Punkt, der afslutter Aalbæk Bugt mod Syd, i en temmelig flad Egn (Elling Aas Bækken), men mod Syd og Øst omgiven af høje, til Dels skovklædte Bakker (jydske Aas); mod Nordøst ligge Hindsholmene. F., der er vokset meget betydelig, især fra Midten af 19. Aarh., havde I. Febr. 1890 367 Huse og 4,848 Indb., Novbr. 1895 5,553 (1801: 463, 1840: 1,247, 1880: 2,891; herved maa dog erindres, at det tidligere lille Landdistrikt forenedes med Byen 1870). Byen strækker sig langs Kysten fra Nord til Syd, hvor den breder sig om Havnen, der mod Nordøst

begrænses af det nu nedlagte Citadel (se nedenf.). Husene ere for det meste ny og ret anselige; den nordlige Del er den ældste, men den er nu helt sammenvokset med den nyere Del omkring Havnen. Af offentlige Bygninger nævnes den ny, 1890—92 opførte Kirke, Ting- og Arresthuset, Kommuneskolen, Fattiggaarden, Sygehuset og Epidemihuset. Hvad der særlig har gjort, at Byen er vokset, er dens fortrinlige Havn, der tilhører Staten, den bedste Havn paa Jylland's Østkyst næst Aarhus'es og af særlig Betydning som Nødhavn og for Skibe, der afvente gunstig Vind for at komme om Skagen. Begyndelsen blev gjort 1805 med Anlægget af en mindre Baadehavn; men fra 1830 toges der fat

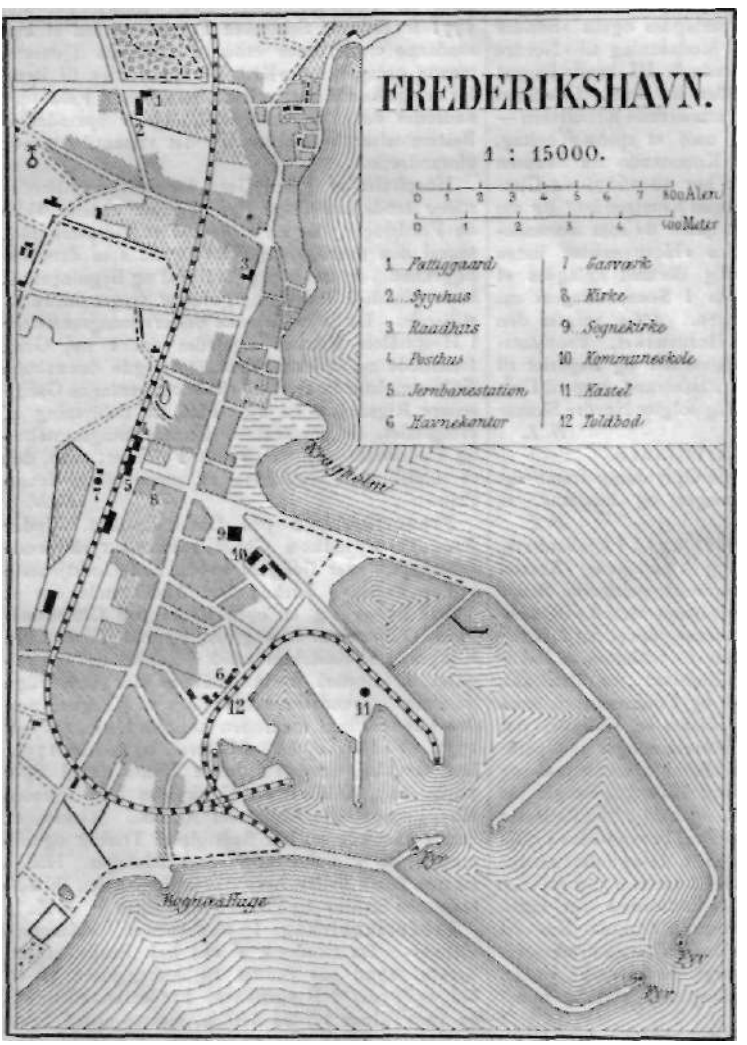

paa Anlægget af den egentlige Havn, som var færdig 1841, og som i sin ydre Del havde en Dybde af ca. 4,5 M. Fra 1855 foretoges ny Udvidelser, og endelig paabegyndtes 1882 og fuldendtes 1891 Anlægget af Havnen i dens nuværende Form som Nød- og Tilflugtshavn; Omkostningerne ved den sidste Udvidelse vare omtrent 2,5 Mill. Kr., og med de tidligere Omkostninger menes hele Anlægget at staa Staten i noget over 3 Mill. Kr. Havnen bestaar af en Forhavn og en Inderhavn (V. f. hvilken den gamle Havn ligger), der have en Dybde af ca. 6,8 M.; ved Paalandsstorm og Lavvande kunne Skibe med ca. 5,6 M.'s Dybgaaende naa ind i Forhavnen. Ved Havnen er der Lodseri, der lodser Nord paa til Skagen og Syd paa til Fredericia, Korsør og Sundet. F. er tillige Endepunkt for den østjydske Længdebane og Udgangspunkt for Banen til Skagen, og den har Dampskibsforbindelse med Gbteborg og Christianssand, ligesom den anløbes af Skibene paa Routerne Kjøbenhavn—Christiania, Aalborg—Newcastle, Horsens—Newcastle og Horsens—Leith. Byen har nogen Industri, deriblandt et Skibsbyggeri; men Handelen og Fiskeriet ere Hovederhverv. Handelen drives især paa Norge og Sverige samt England, og de vigtigste Udførselsartikler ere Kvæg og Kvægavisprodukter, samt Fisk, hvoraf der forsendes en Mængde til Tyskland. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1895 til 109,591 Kr.; til Udlandet udførtes s. A. 752 Hektoliter Hvede, 2,975 Hektoliter Kartofler, 111,645 Kg. Hø, 388,389 Kg. Flæsk, 406,279 Kg. Kød, 1,025,756 Kg. Smør, 291,600 Snese Æg, 806,310 Kg. fersk Fisk, 5,950 Kg. tørret og saltet Fisk, 68,812 Kg. Gær, 4,758 Kg. Huder og Skind, 10 Kbm. og 7,486 Kg. Uld. Desuden udførtes en stor Del fra Kjøbenhavn kommende Varer til Norge. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 10,592 Kg. Markfrø, 10,763 Kg. Flæsk, 6,567 Kg. slagtede Gæs, 283,289 Kg. Smør, 45,290 Kg. saltede Tarme, 76,170 Kg. fersk Fisk, 13,962 Kg. tørret og saltet Fisk og 59,195 Kg. Huder og Skind. Fra Udlandet indkom 2,097 Skibe med 40,374 Tons Gods og udgik 2,364 Skibe med 10,615 Tons; fra Indlandet indkom 797 og udgik 678 Skibe med henholdsvis 16,257 og 5,096 Tons

Gods. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1895 af 187 Fartøjer og maalte Baade med tilsammen 4,159 Tons, deraf 4 Dampskibe med 573 Tons. F. er Valgsted for Hjørring Amts 1. Folketingskreds og hører til 5. Udskrivningskreds.

F. fik først Købstadsrettigheder 23. Septbr. 1818. Tidligere var den kun et Fiskerleje, der kaldtes Fladstrand (efter den nærliggende Landsby Flade). F.'s Bymærke, med Prospekt af F. og Omegn, er forfærdiget i den nyeste Tid; det gengives ikke her, da det formentlig kun er midlertidigt. *H. W.*

Frederikshavn, Citadellet, se Kjøbenhavn.

Frederikshavn's Citadel, oprindelig Citadellet Fladstrand, er anlagt 1687 til Forsvar for Frederikshavn's Havn. Senere anlagdes ogsaa »Søndre Skanse«, saaledes kaldet i Modsætning til »Nordre Skanse«, som allerede Frederik III havde bygget mod Nord umiddelbart uden for Byen. Citadellet bestod af et Taarn — det nuværende Krudttaarn — bygget af Kampesten og med et spidst Tegltag, omgivet af en Mur. Et Kommando fra Skansen ved Hals gjorde Tjeneste her til 1687, da Citadellet Fladstrand fik sin egen Kommandant og sin egen Besætning. Taarnet tjente da som Kommandantbolig. 1712 anlagdes »Hornværket« inden for Citadellet, og samtidig dermed anlagdes et Batteri paa en Holm ude i Søen, »Deget« ca. 2 Km. fra Havnemundingen. 1764 solgtes den ny Kommandantbolig i Hornværket, Proviantsforvalterens Hus, Materialgaarden og Bageriet til Peder Højer, en Borger i Fladstrand, som til Dels lod dem nedrive. Samtidig solgtes Nordre Skanse til en anden Privatmand. *B. L.*

Frederiksholm se Christiansø.

Frederiksholm, en ved Opfyldning frembragt Ø i Sundet mellem Amager og Sjælland, se Kjøbenhavn. *B. L.*

Frederiks Hospital, det kgl., i Kjøbenhavn, ligger imellem Bredgade og Amaliegade. Arealet er omtr. 19,700 □M. Hospitalsbygningerne danne en Firkant omkring en beplantet Gaard »Grønnegaarden«; men desuden findes saavel mod Bredgade som mod Amaliegade to fritliggende Pavilloner, der anvendes til Enestuer for Patienter, Boliger for Embedsmænd og Funktionærer samt Apotek. Paa Hospitalet findes en »Kirke«, der benyttes til Gudstjeneste, Forelæsninger og Operationsstue. Hospitalet er delt i 2 medicinske og 2 kirurgiske Afdelinger med i alt 364 Senge. Af de i Finansaaret 1894—95 optagne 2,782 Patienter (1,300 Mænd og 1,482 Kvinder) behandledes 1,985, hvoraf de 408 vare udenbys, frit. Hospitalets aarlige Udgifter siden 1891 varierede mellem 349,000 Kr. og 368,000 Kr. Dets Kapitalformue var omtr. 4,300,000 Kr. og Legatformuen 630,000 Kr. Af de 4 Overlæger ere de to Universitetets Professorer i klinisk Medicin og Kirurgi, de to andre vælges for 6 Aar ad Gangen. Hospitalet sorterer under Kultusministeriet.

Grundstenen til Hospitalet lagdes efter A. G. Moltke's Initiativ 1752, og Opførelsen af Bygningerne lededes af Eigtved og efter hans Død af Thurah, hvem Pavillonerne mod de to Gader skyldes. 5. Febr. 1755 nedsattes en Kommission bestaaende af Generaldirektøren for Kirurgien Simon Criiger, Livmedikus Joh. Just v. Berger og Hof kirurg Wohlert for at udarbejde en Fundats, der konfirmeredes 6. Aug. 1756. Det var det første egentlige Sygehus i Danmark og Norge, der ikke var knyttet til en Lemmestiftelse. 30. Marts 1757 indviedes Hospitalet i Ministrenes Overværelse, og Dagen efter, Kongens Fødselsdag, indlagdes den første Patient. Der var Plads til 300 Patienter, der skulde være fattige, dog maatte ingen optages med »veneriske Sygdomme, Børnekopper, Skab, Spedalskhed, Galenskab eller nogen Slags inkurabel Sygdom« og heller ikke Børn under 7 Aar, naar de ikke skulde opereres. Som overordnede Læger ansattes en Kirurg og en Medikus, og der valgtes en Direktion, hvis Sammensætning flere Gange er forandret. 1759—87 anvendtes den ene Pavillon mod Amaliegade til Fødselsstiftelse. Ved Reskr. 15. Maj 1771 forandrede Struensee Fundatsen, saa at kun saadanne civile, som stode i Kongens Tjeneste, maatte optages, og »Kirken« indrettedes til Brug for veneriske Patienter. Efter Struensee's Fald forandredes dette Forhold atter, og de oprindelige Bestemmelser have siden da i det væsentlige været uforandrede.

Hospitalet er i høj Grad forældet og tilfredsstiller trods adskillige Forandringer aldeles ikke de Fordringer, der nu stilles til et Hospital, idet saavel den daarlige, opfyldte Grund som dets Beliggenhed i en tæt bebygget Bydel og Bygningernes højst uheldige Indretning gøre det meget utilfredsstillende. Da de medicinske Undervisningsanstalter i Hospitalets Nærhed ligeledes ere i høj Grad forældede og indskrænkede, forelagde daværende Kultusminister Scavenius 1888 og gentagne Gange senere Rigsdagen en stor Plan til Udflytning af Hospitalet, de medicinske Undervisningsanstalter og Fødselsstiftelsen til Byens Fælleder; men det er hidtil ikke lykkedes at gennemføre denne Plan. *G. N.*

Frederikskirke paa Christianshavn. Under Frederik V indkom Christianshavn's tysktalende Indbyggere, der tidligere havde haft Gudstjeneste i Vor Frelser's Kirke, med Andragende om at maatte bygge sig en egen Kirke paa Christianshavn. Tilladelsen blev given, og ved Tilskud fra Kongen, ved Kollekter rundt i Landet og ved Afgifter af Lotteri m. m. indkom der betydelige Summer. Grundstenen blev lagt af Kongen, paa den udsete Plads for Enden af Strandgade, 12. Juli 1755. F. blev opført af Eigtved og indviet 1759. Det smukke, sandstensklædte Taarn (med Spir 70 M. højt, fuldført 1769) skyldes dog ligesom Hovedfacaden Hofbygmester Anthon. Kirken, et lyst firkantet Rum, har fladt gipset Træloft og udmærker sig ved sine store Gravhvælvinger. Historikeren Suhm hviler her; paa Kirkegaarden Billedhuggeren Stanley og Præsten Massmann. *B. L.*

Frederikskirken i Kjøbenhavn, »Marmorkirken«. Da Frederik V ved kgl. Reskr. af 12. Septbr. 1749 gav Stødet til Anlæggelsen af en hel ny Bydel i Kjøbenhavn, Frederiksstaden, og en Hob Palæer rejstes derude, maatte man i dette ny Kvarter ogsaa have en storladen F. Den skulde rejses i Prinsesse Charlotte Amalie's Have, lige ud for den projekterede Frederiksgade og den ligeledes endnu kun projekterede ottekantede (Amalienborg) Plads, der skulde danne Centret i hele den ny Frederiksstad. Af de mange Planer til Opførelsen af F., som fremsendtes af kgl. Arkitekter og Ingeniører, blev Eigtved's (s. d.) foretrukken,

Frederik V nedlagde paa den sidste Dag af Jubelfesten for det oldenborgske Kongehus, 30. Oktbr. 1749, Grundstenen til F., hvorpaa Arbejdet paa denne begyndte under Ledelse af Eigtved. De forberedende Udgravnings- og Piloteringsarbejder vare meget kostbare og langvarige. Kirken skulde opføres af Sandsten og Mursten; men dette ændredes ved kgl. Resol. af 31. Marts 1753 derhen, at den baade indvendig og udvendig skulde beklædes med norsk Marmor. Eigtved blev imidlertid snart ved den indkaldte Saly's Indflydelse fjernet baade fra sin Stilling som Direktør for Kunstakademiet og Bygmester af F. og døde kort efter (7. Juni 1754), hvorpaa Byggearbejdet paa F. overdroges Saly's Ven Jardinden Ældre, som nu skulde opføre den helt og holdent af Marmor. Indtil Jardin 1754 var ankommen til Kjøbenhavn, holdtes Arbejdet saa smaat »gaaende« af de danske Arkitekter

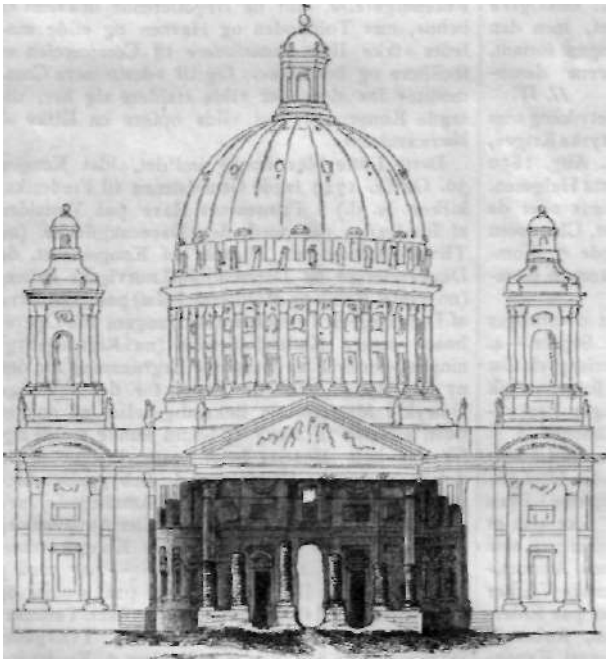

Omrids af Jardin's Plan til Marmorkirken, med Angivelse af Ruinens Størrelse før Ombyggelsen (efter Tegning af F. Larsen).

Anthon (s. d.) og Thurah. Da Jardin endelig var kommen til Kjøbenhavn, indsendte han til Kongens Approbation en Plan til Kirkens Opførelse; denne Plan blev forkastet som alt for overvættes dyr. En ny Byggeplan af Jardin godkendtes af Frederik V under 22. Decbr. 1756, skønt ogsaa den fandtes urimelig dyr. Saa begyndte da Jardin paa Marmorkirken og byggede — indtil Byggeriet opgaves som haabløst og standsedes ved kgl. Resol. af 9. Novbr. 1770. Man havde da arbejdet paa F. i 21 Aar, var kun naaet ca. 10 M. op over Grunden (se Afbildn.) og havde udgivet 800,000 Rdl. Kur. = 4,800,000 Kr. Skulde man vedblive, som man hidtil havde arbejdet, vilde F., hed det sig, ikke blive færdig før 1870 og koste 2,800,000 Rdl. Kur. = 17 Mill. Kr. — »Marmorkirken« laa saa hen i mange Aar og blev en ganske smuk Ruin. — Endelig i 1880'erne tog Etatsraad Tietgen sig af den gamle mosgroede Marmorkirkes Sag, erhvervede Pladsen, paa hvis Midte Ruinen henlaa, og hvor nu de gamle der staaende Rønner nedbrødes for at give Rum for ny stadselige Bygninger. Det overdroges Arkitekten Meldahl at tage fat paa Arbejdet, hvor Jardin slap. Meldahl's Plan var i væsentlige Punkter forskellig fra Jardin's, men den var udførlig, — hvad Jardin's ikke var uden urimelig store Bekostninger, — og Arbejdet førtes lykkelig til Ende. 19. Aug. 1894, 145 Aar efter at Frederik V havde nedlagt Grundstenen til F., indviedes den med stor Højtidelighed, i Kongefamiliens Nærværelse, af Biskoppen i Sjælland, Dr. Fog, og overgaves derefter til gudeligt Brug. (Litt.: Jardin, *Plans, coupés & élév. de l'Egl. Roy. de Fr. V, Copenh.* [1765]; F. J. Meier, »Marmorkirken« [Kbhvn. 1883]). *F. J. M.*

Frederiksodde se Fredericia.

FrederikSOOrd, Fattigkoloni i den nederlandske Provins Drenthe, nær ved Grænsen mod Overijssel, er grundet 1818 af General van der Bosch og har (1891) 900 Indb. Medregnes de i Forbindelse med den staaende Kolonier Willemsoord og Wilhelminaoord, findes i alt 450 Huse med 2,000 Kolonister. Disse erholde i Reglen hver $2^1/_2$—3 Hekt. Land og et Par Stk. Kvæg. Arbejderne ledes paa militær Vis. Der findes flere Skoler samt Spinderi, Lærreds- og Uldvæveri. *Joh. F.*

Frederiksort (Friedrichsort), Fæstning i Sønderjylland, preussisk Provins Schleswig-Holstein, Kreds Eckernførde (tidligere i Danischenhagen Sogn, det østligste i Dänischwold), beliggende ved Indløbet til Kielerfjord, paa dens Vestkyst, ca. 9 Km. N. N. 0. f. Kiel, har en god Havn med Fyrtaarn og en sikker Red, et Tøjhus, Torpedoværksted og Artilleridepot, Kaserner m. m. og (1891) 1,600 Indb. — F. er anlagt 1661—63 som Erstatning for den lille Fæstning Christianspris, der laa omtrent paa det samme Sted (paa Landtungen Pries-Ort, deraf Navnet) og blev grundet af Christian IV i 1630'erne, men som de Svenske under Torstenson stormede 18. Decbr. 1643, hvorefter den var bleven nedlagt 1648 af Fredrik III. I Krigen 1813 blev F. tvungen til Overgivelse af de Svenske (19. Decbr.), og 1843 blev den opgiven som Fæstning. I den første slesvigske Krig var den besat af Oprørerne. Efter Afstaaelsen 1864 er den imidlertid bleven indlemmet som et Led i de Fæstningsværker, der tjene til Beskyttelse for Krigshavnen i Kiel (s. d.). *H. W.*

Frederiksstad (Friedrichstadt), By i det vestlige Sønderjylland, preussisk Provins Schleswig-Holstein, Kreds Schleswig, beliggende under 54° 22' n. Br. og 3° 29' v. L. f. Kbhvn., ca. 38 Km. S. V. f. Slesvig mellem Eider og dens Biflod Trene, hvilken sidste omflyder den og gennem-

skærer den med flere Arme, har (1891) 2,300 Indb., der drive nogen Industri (i Svovlsyre, Sæbe, Parfume m. m.) og ret betydelig Flod- og Kystfiskeri (Størfangst). Byen, der er anlagt paa hollandsk Vis i en regelmæssig Firkant med snorlige til Dels beplantede Gader, der skære hinanden i rette Vinkler, og hvoraf flere have Kanaler, har en god Havn og bl. a. en luthersk, en mennonitisk, en reformert og en katolsk Kirke samt en Synagoge. Ved F. er der et bekendt Færgested over Eider. — F. er anlagt 1621 af hollandske Arminianere (Remonstranter) under den holsten-gottorpske Hertug Frederik III, der gav den store Privilegier, bl. a. udstrakt Religionsfrihed, for at den kunde vokse sig til en stor By; men det er gaaet den som Fredericia: den blev aldrig større; midt i 18. Aarh. havde den omtrent lige saa mange Indbyggere som nu. F. er bekendt fra den første slesvigske Krig (se nedenf.). Ved 2. slesvigske Krigs Udbrud var F. endnu befæstet, men den blev samtidig med Danevirke-Stillingen forladt, efter at Forskansningerne vare blevne demolerede. *H. W.*

Ved sin Beliggenhed havde Byen Betydning som Led af Danevirke-Stillingen (se »Dansk-tyske Krige«, Bd. IV, S. 1113) og blev derfor 7. Aug. 1850 efter 1 Times Kamp besat af Oberstløjtnant Helgesen, som lod anlægge 3 Forsvarslinier, tværs over de 3 eneste Adgange Øst fra, Eider-Diget, Chausseen og Trene-Diget. Besætningen udgjorde 7 Kompagnier og 6 Kanoner, 1. Oktbr. tilkom 6 Kompagnier og 2 Kanoner.

Forsøget paa at tilbageerobre Byen overdroges Oberst v. d. Tann og udførtes 29. Septbr.—4. Oktbr.; det indlededes med el Artilleriangreb Øst og Syd fra, hvorefter $1^1/_2$ Kompagni forgæves gik frem til Storm; 1. Oktbr. genoptoges Beskydningen med 18 Kanoner N. og 6 Kanoner S. f. Eider foruden Morterer, hvorved den danske Stilling blev saa betænkelig, at 5. Brigades Chef ansaa den for uholdbar, hvis ikke Tropperne i Byen bleve afløste. Helgesen tænkte dog ikke paa at opgive den. 2. Oktbr. vedblev Beskydningen, som 3. Oktbr. blev svagere, af Mangel paa Ammunition; men Fjenden nærmede sig de danske Værker og opstillede om Natten 2 svære Pjecer paa Eider-Diget. 4. Oktbr. forsøgtes Stormen, forberedt ved I Times heftig Artilleriild — hvori Kanonbaade deltoge — fra Kl. 5 Eftermiddag. I alt formeredes 4 Stormkolonner og en Reserve paa 18 Kompagnier og 4 Kanoner. Hovedangrebet rettedes mod Mølleværket og Gooshof af 1. og 2. Kolonne; det lykkedes at plante en Fane paa Værkets Brystværn, men efter $1^1/_2$ Times Forløb maatte Fjenden gaa tilbage. 3. og 4. Kolonne gik uden synderlig Kraft frem ad Chausseen og Trene-Diget. Da Stormen var afslaaet, aabnede Fjenden en heftig Gevær- og Artilleriild imod Byen, som næsten helt kom i Brand. De Danskes hele Tab var 5 Officerer og 332 Mand, Fjendens 40 Officerer og 680 Mand. *P. Nw.*

Frederiksstad (egentlig Ny F.), Navn paa den Del af Kjøbenhavn, som efter Midten af 18. Aarh. rejste sig paa det gamle Sofie Amalienborg's Grund, d. e. Terrainet mellem St. Annæ Plads og Toldboden, Bredgade og Pladserne langs Havnen. Det var Frederik V, der paa saa mange Maader har vist Interesse for Byens Forskønnelse, som 1749 i Anledning af 300-Aaret for den oldenborgske Kongestammes Tronbestigelse besluttede at lade hele Strækningen — der var lav, til Dels sumpet og langs Bredgade og St. Annæ Plads indhegnet af en bred Grøft — udlægge til Bebyggelse. 12. Septbr. d. A. blev det gennem Magistraten bekendtgjort, at enhver uden Hensyn til Rang og Stand kunde faa Byggeplads udlagt til fri Ejendom, Indkvarteringsfrihed i 30 Aar og Toldfrihed for alle fra Udlandet indførte Byggematerialier. Dog blev der sat den Betingelse, at der skulde bygges inden 5 Aars Forløb, og at den af Kongen approberede Tegning over hele Pladsen nøje skulde følges, »Egaliteten« skulde »observeres«, Husene skulde være grundmurede og med Vinduerne i lige Linie. Derved vilde det hele Anlæg blive til »Zirat« for Staden og ikke mindre til Nytte; thi Stedet laa, som der fremhæves i Magistratens Bekendtgørelse, »for de Negotierende bekvemt at bebo«, nær Toldboden og Havnen og vilde saaledes »ikke lidet contribuere til Commercien at facilitere og befordre«. Og til »desto mere Commodité« for dem, der vilde etablere sig her, tilsagde Kongen, at han vilde opføre en Kirke »i Nærværelsen«.

Dette Løfte blev hurtig indfriet, idet Kongen 30. Oktbr. 1749 lagde Grundstenen til Frederikskirken (s. d.) i Prinsessens Have paa Vestsiden af Bredgade, der med det Danneskjoldske (nu Thottske) Palæ paa Hjørnet af Kongetorvet, de Desmercierske og Danneskjold-Laurvigske Palæer (nu Hotel Fønix og Moltkeske Palæ) paa Hjørnerne af Dronningens Tværgade samt længere ude Operahuset, senere Kadetakademiet (nu Rigsdagsbygningen) dannede en passende Begrænsning for den ny fine Bydel. Thi til Trods for det folkelige Udtryk i Magistratens Bekendtgørelse, at enhver uden Hensyn til Rang og Stand kunde melde sig, fik det hele Kvarter langt mere Præget af en Adels- end af en Handelsbydel. Bebyggelsen blev planlagt med en Gade i Midten (Amaliegade) med en stor Plads, Frederikspladsen eller Amalienborg (s. d.) Plads, — omkring hvilken Kongen reserverede Grunde til 4 »Hoteller« — og med 5 Tværgader fra Bredgade, lodret paa denne og Amaliegade, ned til Havnen, langs hvilken Tømmerpladserne skulde bibeholdes. De 5 Tværgader indskrænkedes dog til 3, af hvilke kun 2, Frederiksgaden og en navnløs, senere forsvunden Gade fra Hjørnet af Bredgade og Toldbodvejen, bleve fortsatte ned til Havnen. Den tredje, der først senere fik Navnet Biancogade, førte kun ned til Amaliegade (Fredericiagaden's Forlængelse).

Saa snart Kanalen omkring Terrainet, hvoraf den sydlige Del laa hen som Have, den nordlige som Mønstringsplads, var bleven tilkastet, begyndte Byggearbejderne, og Kongen viste sin Interesse for det ny Kvarter ved at forlange, at ingen Bygning maatte paabegyndes, før han selv havde set og approberet Tegningen, og en streng kgl. Ordre om den fordrede »Egalitet« i Bygningens Ydre blev oplæst paa de forskellige Lavsforsamlinger. De første Huse rejstes 1750 mellem Bredgade og Amaliegade, med Facade til St. Annæ Plads. Hjørnehuset her (Nr. 13) til Amaliegade blev opført 1751 af Geheimeraad v. Osten; den anden Hjørnegaard, til Bredgade, nu det engelske Gesandtskabshotel, blev bygget samtidig af Justits-

raad Lintrup (Lindencrone), og samme Aar paabegyndte Grev Berckentin det store smukke Palæ ud for Dronningens Tværgade, som senere blev købt af Grev Schimmelmann. Det følgende Aar lagdes Grundstenen til det Bernstorffske (senere Arveprinsens, nu Kongen af Grækenland's) Palæ paa Hjørnet af Bredgade og Frederiksgade og samme Dag paa det modsatte Hjørne til Baron Dehn's Palæ, senere det Reventlovske, derefter Prinsen af Hessen's, og senere igen Musikkonservatoriet. Paa Hjørnet af Bredgade og Biancogade byggede Oldermanden for Urtekræmmerlavet, Niels Tietken, den endnu staaende Bygning; derefter fulgte en stor Have med Arkitekten de Thurah's Hus og endelig Frederiks Hospital (s. d.), til hvilket Kongen lagde Grundstenen 1752, og som blev indviet 1757. Det trekantede Stykke Jord mellem Toldbodvejen og den foran omtalte navnløse senere inddragne Gade og Toldboden skænkede Kongen Universitetet til en botanisk Have.

Byggegrundene omkring »Frederikspladsen«, som Kongen havde forbeholdt sig til de 4 »Hoteller«, skænkede han 9. Maj 1750 til 4 Adelsmænd, som forpligtede sig til at opføre 4 ens Palæer, efter Eigtved's Plan (se Amalienborg). Kjøbenhavn havde endelig faaet en Bydel, som var til »Zirat« for Byen, men »F.« — et Navn, som aldrig er blevet gængs — er først bleven færdig i vore Dage med Marmorkirkens (Frederikskirkens) Fuldendelse. *B. L.*

Frederikssted, By paa Vestsiden af den dansk-vestindiske Ø St. Croix, ligger 22 Km. V. f. Christiansted, med hvilken den staar i Forbindelse ved en udmærket Landevej hegnet af Kongepalmer. (1890) 3,683 Indb., langt overvejende Negre. Til Trods for, at den ingen Havn har, men kun en aaben Red, gaar den største Del af St. Croix's Handel, navlig den paa Nordamerika, herover; 1889 var Antallet af de indgaaende Skibe 205, af udgaaende 215. *C. A.*

Frederikssund, Købstad i Nordsjælland, ligger under 55° 50' n. Br. og 0° 3' v. L. f. Kbhvn., omtrent 39 Km. N. V. f. Kjøbenhavn og 19 Km. S. V. f. Hillerød, i en flad Egn ved Roskilde Fjord. F., der er i Opkomst i de senere Aar, havde i Febr. 1890 172 Huse og 1,828 Indb., 1895: 1,966 (1801: 262, 1860: 763, 1880: 1,506, efter at Landsbyen Udesundby med 5 a 600 Indb. 1867 var bleven forenet med den). F., hvis Huse samle sig omkring Hovedgaderne Strand- og Østergade, der gaa i en Halvbue fra Jærnbanestationen til Havnen, har intet gammelt eller ærværdigt ved sig. Af offentlige Bygninger nævnes Kirken (den tidligere Udesundby Kirke), det ny Raadhus (opf. 1867), Borgerskolen, teknisk Skole og det store Amtsygehus, lidt N. V. f. Byen. F. har bl. a. Gasværk, en Spare- og Laanekasse og en Sparekasseforening og er Endestation for den 1879 aabnede F.-Bane. Af milde Stiftelser mærkes »Alderdomsasylet«. F. driver nogen Industri (Uldspinderi, Savværk, Mineralvandsfabrik, Svineslagteri m. m.), Handel og Skibsfart, især paa Norge. Havnen har en Dybde af omtrent 3 M. (den mindre, mod Syd beliggende Baadehavn henved 2 M.). Ved en Pontonbro, Frederik VII's Bro (anlagt 1868) lidt N. f. Byen, staar den i Forbindelse med Horns Herred. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1895 til 18,520 Kr.; til Udlandet udførtes bl. a. 1,039 Hektoliter Byg; fra Udlandet indkom 51 Skibe med 4,040 Tons Gods og udgik 46 med 39 Tons Gods; fra Indlandet indkom 21 med 366 Tons og udgik 26, uden Ladning. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1895 af 35 Fartøjer og maalte Baade med tilsammen 162 Tons. F. er Valgsted for Frederiksborg Amts 5. Folketingskreds og hører til 1. Udskrivningskreds. — F. var tidligere Ladeplads for Købstaden Slangerup, og dens Oprindelse kan føres tilbage til 1578, da Borgerne i Slangerup fik kgl. Tilladelse til at gøre Oplag med deres Varer paa Bakken ved Udesundby eller Sundby Færge, som Stedet dengang kaldtes. Efter Sigende havde den senere Navnet Falkenberg; det nuværende Navn opstod under Frederik III, da Stedet fik Toldstedsret; og da Slangerup, som den allerede længe havde stillet i Skygge, nedlagdes som Købstad (1809), indtog F. dens Rettigheder som saadan. *H. W.*

Frederikssund's Bymærke.

Frederiksværk, Handelsplads og Fabriksted i Nordsjælland, Frederiksborg Amt, Strø Herred, ligger under 55° 50' n. Br. og 0° 33' v. L. f. Kbhvn. ca. 19 Km. V. N. V. f. Hillerød, med hvilken

den nu kommer i Forbindelse ved den (1897) under Anlæg værende Bane, og 15 Km. N. f. Frederikssund, ved Roskilde Fjord. Den har en meget smuk Beliggenhed neden for de Bakker, der skille den fra Arre Sø, og ved den Kanal, der forbinder Søen med Fjorden. F. havde 1. Febr. 1890 114 Gaarde og Huse og 1,098 Indb. (1801: 505, 1840: 708, 1880; 879). Hvad der særlig giver F. Betydning, er dens Fabrikvirksomhed, ved hvilken tidligere udelukkende benyttedes Vandkraften fra Kanalen, men som nu lige saa meget anvender Dampkraft. De vigtigste industrielle Anlæg ere Statens Krudtværk, der producerer Krudt baade til Hær og Flaade, ligesom til privat Brug (1889—90 produceredes derfor 223,000 Kr. Krigskrudt og ca. 54,000 Kr. Handelskrudt; det Krudt, der ikke straks indsendes til Kjøbenhavn, opbevares i 8 saakaldte »Krudttaarne«, som ligge omkring paa Højderne i Omegnen), de Anker-Heegaardske Fabrikker, der beskæftige ca. 200 Arbejdere og producere Maskiner, Metalstøbegods m. m., og et Kobbervalseværk, der aarlig producerer ca. 125,000 Kg. Kobber, 62,500 Kg. Yellowmetal og 40,000 Kg. Bly. Desuden er der Metalstøberi, Bryggeri, Andelsmejeri, Garveri, Uldspinderi, Farveri m. m. Mærkeligt er det at se, hvorledes Stedets smukke landlige Præg kæmper med Fabrikskorstenene og Røgen om Overvægten. F. har bl. a. et Ting- og Arresthus, et Amtssygehus, en Toldbygning, Post- og Telegrafstation, en Borgerskole, Larsen's Stiftelse for trængende Enker og ugifte Piger, en Sparekasse og en god lille Havn, anlagt 1862 af Anker Heegaard, ca. 3,5 M, dyb. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1895 til 6,327 Kr.; der udførtes s. A. bl. a. 2,000 Hektoliter Kartofler og 4,200 Kg. Fisk, og der indførtes bl. a. 1,031 Kmlstr. og 5,800 Hektoliter Stenkul og 21,222 Kg. Metalvarer af alle Slags; fra Udlandet indkom 59 Skibe med 2,726 Tons Gods og udgik lige saa mange med 162 Tons Gods; fra Indlandet indkom 183 og udgik 176 Skibe, (af hvilke 89 og 88 Dampskibe) med henholdsvis 2,246 og 1,489 Tons Gods. Handelsflaaden udgjorde ved Udgangen af 1895 54 Fartøjer og maalte Baade med tilsammen 482 Tons (deraf 1 Dampskib med 18,5 Tons). F. er Bolig for Birkedommeren i Halsnæs-F. Birk, er Valgsted for Frederiksborg Amts 4. Folketingskreds og hører til 1. Udskrivningskreds. — Oprindelsen til F. skyldes den 1717—19 anlagte Kanal mellem Arre Sø og Roskilde Fjord, idet man snart begyndte at anlægge Fabrikker her for at udnytte Vandkraften; men Byen voksede dog først op, da Anlæggene, et Kanon- og Krudtværk, noget efter 18. Aarh.'s Midte overdroges Kancelliraad, senere Generalmajor F. Classen, som gav Stedet dets nuværende Navn, bragte Fabrikkerne til stor Blomstring, beplantede det sandede Terrain og ligeledes som ivrig Landmand virkede for det omliggende Gods, der ogsaa var kommet i hans Besiddelse. Efter hans Død 1792 tilfaldt ifølge hans Testamente baade Etablissement og Gods Landgreve Karl af Hessen, der 1804 overdrog dem til sin Svigersøn, Kronprinsen, den senere Frederik VI, efter hvis Dødde bleve Statsejendom, og i 1850'erne bleve efterhaanden baade Godserne og Fabrikkerne afhændede til private, dog saaledes at Krudtværket vedblev at være Statsejendom. (Litt.: P. Falster, »Nogle Fortællinger betræffende det Frederiksværkske Etablissement« [Kbhvn. 1858]; C. Nyrop, »J. F. Classen« [Kbhvn. 1887]; Magdalene Thoresen, »F.« [i Galschiøt: Danmark, II]). *H. W.*

Fred-Frode, dansk Sagnkonge, se **Frode.**

Fredløs (*Lysimachia* L.), Slægt af Kodriverfamilien, oprette eller nedliggende Urter med modsatte (eller kransstillede) Blade. De fem- (eller seks-)tallige Blomster sidde enkeltvis eller forenede i Stande i Bladhjørnerne. Bægeret er fribladet, Kronen dybt femdelt. 5 Støvdragere, 5 Frugtblade; Frugten er en Kapsel med fri, midtstillet Ægstok og Opspringning ved Klapper. Ca. 60 Arter ere kendte fra den nordlige Halvkugles tempererede og subtropiske Egne, kun faa fra Troperne og den sydlige Halvkugle. — Fra Danmark og Norge kendes 4 Arter vildtvoksende; en Art (Z. *punctata* Jacq.), oprindelig sydeuropæisk og dyrket i Haver, er funden forvildet paa enkelte Lokaliteter. Duskblomstret F., Gulddusk (L. [*Naumburgia*] *thyrsiflora* L.) er en opret, kraftig Urt, almindelig i Danmark's Enge, Moser, ved Vandløb o. 1. St. De smaa, gule Blomster ere samlede i Klaser. Den afviger fra Slægtens øvrige Arter ved 5 smaa Tænder (rudimentære Støvdragere) mellem den dybt femdelte Krones Flige; af den Grund henføres den af nogle Forfattere til en egen Slægt (*Naumburgia* Mønch ell. *Thyrsanthus* Schrank). Almindelig F. (Z. *vulgaris* L.) ses hyppig paa lignende Lokaliteter som foregaaende; dens Blomster ere betydelig større, Kronen har en kraftigere gul Farve. Blomsterne ere samlede i en anselig Top, dannet af Halvskærme fra de øvre Bladhjørner; Støvdragerne sammenvoksede ved Grunden, hos de følgende Arter fri. Pengebladet F. (Z. *nummularia* L.); Stængelen nedliggende, krybende; Bladene modsatte, omtrent kredsrunde (som en Skilling); Blomsterne enlige, Kronen gul og stor; Kronblade og Løvblade ere besatte med talrige, fine, blodrøde Kirtler. Almindelig især paa Øerne, paa Enge, ved Randen af Veje, i fugtige Skove o. s. v., en letkendelig og smuk lille Plante, der ofte danner et tæt, grønt, i Blomstringstiden gyldent Tæppe hen over Jorden; den formerer sig ved Knopper fra Bladhjørnerne. Arveagtig F. (Z. *nemorum* L.) betydelig svagere og mindre end foregaaende; smaa ægformede Blade og enlige Blomster paa traadfine lange Blomsterstilke. Minder om Arve. I fugtige Skove, ikke sjælden i Jylland og Fyn, mindre hyppig paa Sjælland. *N. H.*

Fredløshed. Den, der ikke vil unde andre Fred, skal heller ikke selv nyde Fred, han udstødes af det borgerlige Samfund paa Grund af sit Fredsbrud og gøres i større eller mindre Grad, efter Fredsbrudets Omfang, retløs. Dette er i alle primitive Samfund det første Forsøg paa Retshaandhævelse over for dets Medlemmer; men de nærmere Regler ere afvigende i de forskellige Lande (se Acht, Borgerlig Død og Boslod). I den gamle danske Ret, som vi kende den fra Provinslovene, brugtes F. dels som Tvangsmiddel, dels som Straf. Oprindelig virkede F. næsten altid kun paa førstnævnte Maade, thi saa snart vedkommende rettede for sig, ophørte F., og selv grove Forbrydelser kunde sones med Penge; men efterhaanden anvendtes dog F. som egentlig Straf

for de groveste Forbrydelser, hvor ingen Sone fandt Sted, de saakaldte Ubodemaal (s. d.). Som Tvangsmiddel anvendtes F. ikke blot i kriminelle Sager, hvor Bøder vare idømte, men den dømte ikke betalte disse, men ogsaa i rent civile Sager, idet Undladelse af at efterkomme en Dom ved fortsat Ulydighed fra domfældtes Side kunde blive til Fredsbrud. F.'s Retsvirkninger over for den skyldige beroede især paa, ved hvilken Ret Dommen var falden. En Herredsret kunde nemlig kun idømme F. i Herredet, et Landsting kun i Landstingskredsen (Landet), men den af Kongen eller et Rigsting idømte F. gjaldt over hele Riget. Den ved et Herredsting idømte F., hvorfor man havde de særegne Navne Mandhælgsfortabelse (i Sjælland og Jylland) og Madban (i Skaane), var derhos i det hele af svagere Virkning end den egentlige F., idet vedkommende overhovedet kun blev retløs over for den fornærmede og kun delvis retløs, hvad Personen angik, og ikke i Henseende til sit Gods. Derimod gjorde den ved et Landsting idømte F. den dømte retløs baade i Henseende til Person og rørligt Gods, i alt Fald over for den fornærmede inden for Landet. Stærkest var den F., der fremkom, naar Kongen eller et Rigsting udtalte F., eller denne ifaldtes for ikke at efterkomme et saadant Tings Dom; saa var den dømte nemlig retløs og mistede al Beskyttelse for Person, Gods (dog, afset fra Majestætsforbrydelse og Landsforræderi, kun Løsøret) og alle sine Rettigheder i hele Riget og over for alle og enhver; ingen maatte under Straf huse ham, og Kongen kunde rette over hans Person og konfiskere hans Gods i ovennævnte Omfang, hvoraf den fornærmede fyldestgjordes. F. indtraadte dog ikke straks ved Doms Afsigelse, men der indrømmedes en kort Frist til at flygte bort. F. ophørte, naar vedkommende opfyldte, hvad han var dømt til, men ved Ubodemaal kun, naar det med Kongens og den fornærmedes Samtykke lykkedes at opnaa »Fredkøb«. — Efterhaanden som Statsmagten udviklede sig, da man fik dennes Hjælp til direkte at faa Domme fuldbyrdede, og da den i videre Omfang skred ind mod Forbryderen med positive Straffe, blev F. mere og mere upraktisk. Det findes dog endnu i D. L. 1 — 24—15 og 16 i sine gamle Former som Tvangsmiddel og som Straf; den gamle Rigsfredløshed forekommer nu i Reglen under Navnet Landsforvisning, indtil denne Straf afskaffedes ved Frd. 30. Marts 1827. Presselov 3. Jan. 1851 § 5 indførte atter Landsforvisning som Straf for den, der ved Trykken raader til Opstand mod Kongen eller Angreb paa Rigsdagen eller Forfatningen, men dette bortfaldt ved Straffelov 10. Febr. 1866. Samme Lov hævede ogsaa formelt de ovennævnte Bestemmelser om F. i D. L. *Ludv. H.*

Efter de gamle norske Love strakte F. sig, hvor den indtraadte, over hele den norske Konges Landomraade. Ved de groveste og skændigste Forbrydelser var F. en ubetinget Følge af selve Forbrydelsen (*úbótamál*). Ved mindre grove Forbrydelser var derimod F. betinget af, at Forbryderen ikke efter indgaaet Forlig afsonede sin Forbrydelse ved Bøder (*útlegð*). Som Følge heraf indtraadte F. i disse Tilfælde først efter Dom. I Tidens Løb blev det en Pligt at modtage saadant Forlig. Efter at Kongedømmet havde vundet en vis Styrke, kunde ogsaa Kongen tilstaa Forbryderen Lejde eller Landsvist. Da Utlegd aldrig indtraadte umiddelbart ved selve Gerningen, havde Forbryderen i saadanne Tilfælde som Regel Adgang til at flygte, hvorved F. ofte kom til at bestaa i Landflygtighed. Den gik da ogsaa efterhaanden over til Landsforvisning. F. medførte Fortabelse af al Ejendom; dog forbrødes Odelsjord kun i Ubødesager. Derhos maatte ingen huse den fredløse, under Straf af ogsaa selv at blive fredløs. F. omtales endnu i N. L. 1—22—15 og 16, der svarer til de ovenfor nævnte Artikler i D. L., men er her ganske upraktisk. *H. S.*

Fredman's Epistlar og **Fredman's Sånger** se Bellman, S. 815.

Fredning. Ved dansk L. af 8. Maj 1894 om Jagten bestemmes følgende Fredningstider (begge de anførte Dage medregnede) for nedenanførte Pattedyr og Fugle, nemlig:

I. Pattedyr: Raabukke fra 15. Juli til 15. Septbr., Raaer fra I. Jan. til 15. Septbr., Harer fra 25.Decbr. til 20. Septbr., Pindsvin og Flagermus fra I. Febr. til 15. Septbr.

II. Fugle: Af Dagrovfugle Musvaager fra 1. Febr. til 15. Septbr. Alle Natrovfugle fra 1. Febr. til 15. Septbr., Agerhøns fra 15. Novbr. til 15. Septbr., Fasaner fra 15. Marts til 15. Septbr., Skovduer og Kramsfugle fra 1. Febr. til 15. Septbr., Urhøner hele Aaret, Urhaner fra 1. Novbr. til 15. Aug., Vadefugle fra 1. Febr. til 15. Aug.; dog Bekkasiner, Brushøns, Regnspover, Holtsnæpper g Pomeransfugle fra 15. Maj til 31. Juli. Hvide og sorte Storke ere fredede hele Aaret, Svaner og Terner fra I. Febr. til 15. Septbr., Maager fra 1. Febr. til 31. Oktbr.; dog den store Havmaage kun fra 1. Maj til 31. Juli, Graagæs og Dykænder fra 1. Apr. til 30 Juni, andre Svømmefugle fra I. Febr. til 15. Juli. Alle andre ikke nævnte Fugle fra 1. Febr. til 15. Septbr. Dog skulle alle Sangfugle og andre Smaafugle være fredede hele Aaret. Stærene maa jages, hvor de i Haver gøre Skade paa Frugt, i Tiden fra I. Juli til 20. Aug.

Undtagne fra disse Bestemmelser ere: Dagrovfugle med Undtagelse af Musvaagen, Vildgæs med Undtagelse af Graagaasen, Ravne, Krager, Raager, Skader, Graaspurve og Skarver samt Blishøns.

Den paabudte F. omfatter tillige de fredede Dyrs Yngel samt Fuglenes Reder og Æg; dog skal det være Ejeren af Grunden tilladt at bortage Vibeæg indtil 8. Maj, Terne- og Maageæg indtil 25. Maj og Æg af Ænder, til hvilke der er indrettet fredede Rugepladser. Endelig er det forbudt at falbyde, sælge, købe eller forsende Vildt, for hvilket der er fastsat Fredningsbestemmelse, førend Dagen efter den paagældende Jagttids Begyndelse og ikke længere end 8 Dage efter dens Udløb.

Ifølge foranstaaende er altsaa Kron- og Daavildt som hidtil fredløst, medens den store Hornugle og Sneuglen, der hidtil delte samme Skæbne, nu som henhørende under Natrovfuglene have Fred i Tiden fra 1. Febr. til 15. Septbr. Grævlingen var hidtil delvis fredet, men er herefter fredløs tillige med Ræv, Odder, Maar, Ilder og Væsel. Af Fuglene have endelig Graagaasen, Skovsnæppen og Pomeransfuglen opnaaet en del-

vis F., medens den for Graaænderne skadelige Blishøne er erklæret i Rigets Acht. Ligesom al F. naturlig maa grunde sig i Humanitetshensyn, i de paagældende Dyre- og Fuglearters større eller mindre Skadelighed og deraf følgende Interesse for disses Bevarelse, maa det siges, at den nugældende Fredningslov i det store og væsentlige har truffet det rette, om man end kunde ønske Raaens, Harens, Snæppens og Graaandens F. yderligere udvidet og Skovduens samt Hejrens indskrænket. Et overmaade stort Fortrin har imidlertid den nu indførte F. fremfor den tidligere, idet den herefter gælder overalt paa Landjorden (herunder alle ferske Vande), i Fjorde og Vige og paa Havet, saa langt dansk Søterritorium gaar, hvorhos det er forbudt til Jagt saavel paa Landjorden som paa Havet og i Fjorde og Vige at bruge kunstigt Lys.

De nævnte Fredningsbestemmelser tillige med flere mindre Paabud, der navnlig gælde Jagtvildtets Bevaring og Kontrollen hermed, indeholdes som anført i L. af 8. Maj 1894, § 17—22. Overtrædelse af de her givne Bestemmelser medfører offentlig Paatale og straffes med Bøder fra 10—200 Kr. *H. F. J.*

For Norge's Vedkommende findes de gældende Lovbestemmelser om F. af Vildt navnlig i L. 22. Juni 1863 og derhos i L. 3. Marts 1860, 29. Juni 1889 og 30. Maj 1894 Nr. 2 og 3. De lovbestemte Fredningstider ere for Elg og Bæver 1. Novbr. — I. Aug., Hjort 15. Septbr.—14. Aug. (Hundyr og Kalve maa ikke fældes), Ren 16. Septbr. —14. Aug. (Aarskalve maa ikke fældes), Hare I. Juni—15. Aug. (Elg maa ikke fanges i Grave, Hjort heller ikke i Gildre eller svømmende). — Af Fuglevildt: Røi og Aarhøne 15. Marts—15. Aug., Tjur, Aarhane, Hjerpe og Rype 15. Maj—15. Aug., Raphøns 1. Jan.—1. Septbr., Ederfugl 15. Apr.—15. Aug. Æg af disse Fugle (undtagen Ederfugle) maa ikke borttages. Snarer og andre Fangstindretninger maa ikke bruges for andre af de nævnte Fugle end Ryper i Tiden 15. Marts—15. Septbr.

Endvidere kan Kongen efter Andragende fra Amtsformandsskaber for enkelte Amter eller Dele deraf anordne 1) F. hele Aaret i indtil 10 Aar af Elg, Hjort, Bæver, Ren, Gemser, Raphøns og Ederfugle, 2) Udvidelse af Fredningstiden (undtagen for Ren), 3 Indskrænkning af Fredningstiden for Hjort, Tjur, Røi, Aarfugl, Hjerper og Ryper, 4) Forbud mod visse Fangstmaader. I Henhold til denne Bemyndigelse er der anordnet en Mangfoldighed af Afvigelser fra de almindelige Fredningsbestemmelser (herom kan henvises til den norske Almanak).

Laks og Søørred ere ifølge L. 20. Juni 1891 (jfr. L. 23. Juli 1894 og 3. Apr. 1895) fredede fra 26. Aug. i Søen til 14. Apr., i Vasdrag til 30. Apr. (dog er Stangfiskeri i Vasdrag tilladt til 14. Septbr.). Desuden maa ingen Fangstindretning (med Undtagelse af Krogredskaber) bruges fra Lørdag til Mandag Aften. Benyttelsen af visse Redskaber er dels forbudt af Loven, dels er Kongen bemyndiget til at forbyde den. Til Dels gælde lokale Afvigelser fra den aarlige Fredningstid. For anden Fisk er der ingen lovbestemt Fredningstid. For Ferskvandsfisk kan dog ifølge L. 30. Maj 1894 Kongen efter Andragende fra de kommunale Autoriteter anordne saavel en aarlig som en ugentlig Fredningstid. Desuden kan han paa samme Maade saavel for Ferskvandsfiskeri som i Henhold til L. 28. Apr. 1888 for Saltvandsfiskeri forbyde Brugen af visse Redskaber ganske eller til visse Tider.

Hummer er ifølge L. 29. Juni 1894 fredet fra og med 15. Juli til første Søgnedag i Oktober. Dog kan Kongen udvide og inden for visse Grænser indskrænke Fredningstiden. Hummer under 21 Cm.'s Længde maa ikke optages.

For at sikre Fredningsbestemmelsernes Overholdelse er Afhændelse, Køb eller Modtagelse af fredet Vildt, Laks, Søørred og Hummer under Straf forbudt i Fredningstiden. Til Dels er dog gjort Undtagelse for de nærmeste Dage efter Fredningstidens Begyndelse,

Endelig kan nævnes, at det ifølge L. 6. Juni 1896 er forbudt at jage, anskyde eller dræbe Hval i Tiden fra 1. Jan. til Udgangen af Maj paa den Havstrækning af Finmarken's og Tromsø Amter, som Kongen bestemmer. Under de store Sildefiskerier gælder et lignende Forbud for de Strækninger og i Tidsrum, som Kongen bestemmer. Ogsaa for øvrigt er det forbudt at jage, anskyde eller dræbe Hval paa Fjord eller Vaag, hvor Fiskeri foregaar. Disse Forbud gælde dog ikke Jagt, som drives efter mindre Tandhval, eller som foregaar i Forbindelse med Afstængning. *H. S.*

Fredricit se Falerts.

Fredrik (svensk) se Frederik.

Fredrikshald (se Kortet S. 91), købstad i Smaalenenes Amt, (1895) 11,219 Indb., ligger med sin Hoveddel omkring Tistedalselvens Udløb i Fjorden. Denne gaar i østlig Retning ind fra Singlefjorden, gaar derpaa forbi Sponviken og gennem Svinesund, hvorfra den antager Navnet Ringdalsfjorden, 9 Km. lang ind til F. Her bøjer den mod Syd og danner under Benævnelsen Idefjorden i 17 Km.'s Længde Grænsen mellem Norge og Sverige. Til F.'s Territorium hører ogsaa den 2,5 Km. længere oppe i Nærheden af Tistedalselvens Udløb af Femsøen liggende Brugs- og Arbejderby Tistedalen. Den nedre By deles ved Elven i to omtrent lige store Dele Nordsiden og Sydsiden, den sidste liggende paa en ganske flad Slette under det Bjærg, hvorpaa Fredriksten er bygget, samt paa Skraaningen af den Fjældkam, som danner dette Bjærgs Fortsættelse mod Syd. Den sydligste Del af Byen, Sørhalden, ligger her under Knardalsfjældets bratte Styrtning. Nordsiden hæver sig op over mod de omliggende lave og til Dels skovbare Højder, af hvilke Rødsbjærget til Dels falder inden for F.'s Grænser. Elven er kun i den nedre Del farbar for Baade, længere op løber den med stærkt Fald og danner flere Fosse (Tistedalsfossen, Skaaningsfossen), der afgive Drivkraft til de mange her opførte Fabrikker. Over Elven føre 3 Broer til Forbindelse mellem begge Bydele. Den tidligst bebyggede Del af F. har været Sydsiden, af hvilken igen den søndre Strand har afgivet Plads for Ladestedet Halden's Huse, der henlaa under Fredrikstad. 1629 erholdtes Tilladelse til at bygge et Kapel, og 1646 ansøgtes om borgerlige Rettigheder; men det var først efter Borgernes kække Forsvar af den da ubefæstede By under de Krige, som fulgte Bohus Len's Afstaaelse, at Byen 1665 fik Købstads-

privilegier under Navn af F. Byens Historie er senere sammenknyttet med den ogsaa i disse Aar opførte Fredrikssten Fæstning (s. d.). Bebyggelsen strakte sig snart over paa Nordsiden og blev saa betydelig, at denne Del 1688 fik sin egen Kirke, der var Anneks til Berg Præstegæld, medens den gamle blev Anneks til Id Præstegæld. Først 1769 blev F. forenet til eet Præstegæld med een Kirke, da Nordsiden's var brændt ti Aar før, en Ordning, der fremdeles bestaar. Den successive Bebyggelse af Nordsiden har ledet til flere Særnavne paa de enkelte Bydele: Busterud og Orkleven Nord over, ved Siden af den sidste Øst over Danehaugen, saa langs Elven Porsnes og Stranden. Bygningerne paa de flade af Elven paa Vestsiden oplagte Strøg benævnes Banken. Faa Byer have været saa hærgede af Ildebrande som F.; foruden flere tidligere betydelige Brande kunne nævnes den 1716, da Borgerne under Belejringen selv afbrændte deres By, 1759 da Nordsiden brændte; 1826 brændte hele Byen med Fæstningen og Gaarden Risum; F. har derfor ingen ældre historiske Bygninger at opvise. Af offentlige Bygninger ligge paa Sydsiden: Kirken, opført 1729, brændt 1826, men atter genopført med Benyttelse af de samme Mure, Raadhuset, Latinskolen, bygget paa Kong Karl Johan's Bekostning, Norge's Banks Kontor, Toldboden, Jærnbanestationen, det Ankerske Arbejdshus og en Folkeskole. Paa Nordsiden ligge den katolske Kirke, en Folkeskole, Teateret, Sygehuset Ebeneser m. fl. Paa Sydsiden's Torv staar en Obelisk til Minde om de tapre Borgere Peder Normand og Peder og Hans Colbjørnsen. I Byen findes et godt Vandværk og et Gasværk. F. har en meget betydelig Handel og Fabrikvirksomhed; den vigtigste Udførselsartikel er Trælast, hvori den vistnok staar efter flere andre Byer, men dog er den 4. i Riget. Det er væsentlig den mægtige Fredrikhaldske Sagbrugsforening, der staar i Spidsen for denne Udskibning. Andre vigtige Artikler ere Manufakturvarer, huggede Sten, Sild fra Hvaler og Træmasse. Blandt Indførselsartiklerne kan nævnes levende Dyr fra Sverige, med hvilket Land der i det hele drives en betydelig Handel. Byens Fabrikker ligge for største Delen i Tistedalen, saaledes den ovennævnte Forenings store Sagbrug, hvorfra den skaarne Last flødes i en Rende ned til Tomterne ved Elvemundingen, Katrineholm's Jærnværk, Halden's Bomuldspinderi og Væveri. Nede i Byen ligge Sagbrugforeningens store Høvleri, der har Lokale i det gamle for længst nedlagte Sukkerværk, 3 Kaabefabrikker, Skibsværfter m. v. Lige uden for Byen findes en Fyrstikfabrik og ved Skaaningsfossen 2 Træsliberier. Byen har selvfølgelig Telegraf og Telefon, Postkontor og Sparebank. Et offentligt Bybibliotek (nu ca. 10,000 Bd.) grundlagdes 1875. Der er flere milde Stiftelser og betydelige Legater samt to store Fond, dannede ved Salg af det af Christian V til Byen skænkede Osgods. (Litt.: J. Schröder, »Kort historisk Beskrivelse over Friedrichshald paa Rim« [Kbhvn. 1727]; H. P. S. Krag, »Underretning om F. By og dens Krigshistorie« [Chra. 1848, 3. Udg. 1895]; »Haldensia, Bidrag til F.'s Historie« ved M. Arnesen [Bd. 1 og 2, 1878—81]; »F.'s Aarbog« [Bd. 1 og 2 1878—79]). *J. F. W. H.*

Fredrikson, Johan Gustaf, svensk Skuespiller, er født 31. Juli 1832 i Stockholm, blev 1851 Student i Upsala og debuterede efter at have deltaget i mange Studenterforestillinger 4. Novbr. 1862 som Erneste i »Tantes Planer« paa »Kungl. Dramatiska Teatern« i Stockholm, hvor han som Skuespiller og senere tillige som første Regissør (Sceneinstruktør) og som administrerende Direktør bestandig har virket med Undtagelse af to Sæsoner: 1877—78, da han af Misfornøjelse havde trukket sig tilbage, og 1887—88, da han var engageret ved Stora Teatern i Goteborg, hvor han under megen Opmærksomhed fejrede sit 25 Aars Skuespillerjubilæum. Af F.'s mange og forskelligartede Roller kunne nævnes: Ryttmastaren Kurts i »Dagtingan«, Björneklo i »Domt«, Hoks i »Berta Malm«, Stensgaard i »De Unges Forbund«, Helmer i »Et Dukkehjem«, Relling i »Vildanden«, Rizzio og Darnley i »Maria Stuart i Skotland«, Riis i »Det ny System«, Mercutio i »Romeo og Julie«, Benedikt i »Stor Staahej for Ingenting«, Bolingbroke i »Et Glas Vand«, Gaston i »Hr. Poirier og hans Svigersøn«, Olivier de Jalin i »Plet«, Favrolle i »Dora«, Bechamels i »Odette«, Raymond i »Hvor man keder sig« og Brichanteau i »En Pariser«. F. har særlig udmærket' sig som Raisonnør i de franske Stykker; hans høje, slanke Figur bar med ulastelig Elegance Parisernes sorte Kjole og hvide Vest; hans skarptskaarne Ansigt med det varme Blik kendetegnede ham straks som Vennen, Manden af Ære, og hans lidt tørre Stemme legede glat og smidig, uden stærk Ironi med Forfatterens Aandrigheder. F. har ogsaa behændig oversat adskillige Stykker paa Svensk. F. har gentagne Gange gæstet Norge og Finland, ligesom han tillige med en Del af Dramatiska Teaterns Personale i Sommeren 1884 optraadte paa Folketeateret i Kjøbenhavn, og alle Steder anerkendte man hans Dygtighed. (Litt.: Fr. Hedberg, »Svenska Skådespelare« [Stockholm 1884]; Bang, »Kritiske Studier og Udkast« [Kbhvn. 1881]). *A. A.*

Fredrikstad, Købstad i Smaalenenes Amt, (1895) 13,070 Indb., er Amtets ældste Købstad. Den ligger ved Udløbet af Glommen, hvor denne deler sig i to Grene, Østerelven og Vesterelven og har Dele paa begge Sider af Hovedelven, nemlig Østre F. eller Fæstningen paa venstre Bred og Vestre F., ogsaa kaldet Forstaden, paa den højre. Den første ligger paa en træbar Slette, der forlænges Syd over langs Østerelven og ender i den i Fjorden udstikkende Halvø, Eksercerpladsen Øren. Nord over langs Glommen hører ogsaa en Del af Sletten under F., de saakaldte Bymarker. Slettens Ensformighed afbrydes kun af den lille Granitklippe, hvorpaa Fortet Kongsten er opført. Den anden Bydel ligger paa Rolfsøens sydlige mod Vesterelven nedgaaende, stærkt kuperede Skraaning; den største Bebyggelse findes fremdeles ved denne Gren af Elven, men de nøgne Granithauge, som strække sig parallelt med Glommen, blive mere og mere udjævnede, ny Gader anlægges, og snart vil en sammenhængende Husrække ogsaa brede sig paa Glommen's Vestside, kun afbrudt ved det paa denne Side liggende

Fort Cicignon. Mellem Elvens to Arme hæver Kragerøen sine lave, men stejle Granitklipper. Glommen er ved selve Byen ca. 150 M. bred; Østerelven udvider sig derimod betydelig, først til ca. 400 M. og noget længere Syd til det dobbelte og antager snart Udseende af en Fjord; Vesterelven er derimod smal, paa en lang Strækning ikke over 50 M. bred, men udvider sig uden for Byen i det saakaldte Græsvikflo, beholder dog endnu i 5 Km.'s Længde til Leret Karakteren af en Elv. Det er Glommen og dens Arme, som danne F.'s Havn, der er sejlbar for de største Skibe. F.'s Anlæg skriver sig fra 1567i da var Sarpsborg afbrændt af Svenskerne, og det bestemtes, at Borgerne i Stedet for at opbygge deres By paa ny skulde flytte længere ned til Elvens Udløb, hvor Gaarden Bruberg var erhvervet. Allerede 1569 omtales F. som By opkaldt efter den regerende Konge. Det gik dog kun smaat med den ny By; gentagne fjendtlige Hærgninger og Ildebrande satte den tilbage, og det var først, da den under Hannibals-Fejden (1643—45) blev befæstet, at den fik større Betydning og da navnlig i militær Henseende. Byen selv blev paa Landsiden omgiven af en bastioneret Front med foranliggende vaad Grav og et lidet Udenværk paa Sydsiden; paa den ved Kragerøen liggende Holm Isegranlaa et Fort af samme Navn, hvor man vil have fundet Spor af ældre Befæstninger. Disse Anlæg antages at være udførte ca. 1664—66. Senere blev Fortet Kongsten opført 1685 paa en Granitklippe 0. f. Fæstningen og Overgangen af Elven dækket ved Fortet Cicignon paa Rolfsøen, anlagt 1704, ligesom ogsaa Opsejlingen ad Vesterelven blev beskyttet ved Skansen Huth paa Kragerøens Nordvestside. Nogen direkte Rolle har F. ikke spillet som Fæstning; den eneste Gang, den blev belejret, var 1814, da den efter nogle Timers Bombardement blev overgiven til Svenskerne, men dens indirekte Betydning som Støttepunkt for de i Smaalenene opererende Armeer og som Tilflugtssted for norske Krigsskibe har været ganske stor. Nu er F. en Handelsby, og Fæstningen har tabt sin Betydning, om end de militære Etablissementer vedligeholdes og benyttes baade af Armeen til Depoter og Kaserner og af Marinen til Oplagssteder for Materiel; dens i militær Henseende heldige Beliggenhed vil dog formodentlig i Fremtiden blive udnyttet. F.'s Handel bestaar væsentlig af Udførsel af Trælast; navnlig har Eksporten af høvlet Last taget saadant Opsving, at F. nu er den første i Rækken og langt har overfløjet baade Christiania og Drammen, saavel hvad den udførte Tonnage angaar som i Anlæg og Drift af industrielle Anlæg til Trælasts Forædling. Trælasthandelen er for øvrigt ikke gammel i F. som den vigtigste Bedrift; det er egentlig først fra Midten af 19. Aarh., at det store Opsving skriver sig. Af andre Udførselsartikler kunne nævnes hugget Sten og Mursten fra de store Teglværker ved Glommen oven for Byen. F. er i det hele et af Norge's Fabrikcentrer; inden for Byens Grænser ligger dog kun 4 Dampsage og 3 Teglværker, men regner man med Anlæggene i de omliggende Herreder, faar man henimod 40 Fabrikker, af hvilke de fleste ere Sagbrug og Teglværker, samt et stort mekanisk Værksted med Skibsbyggeri. I østre F. ligge inden for Murene flere af de offentlige Bygninger: Raadhuset, Toldboden, Sparebanken, Hospital og en Almueskole foruden de militære Boliger, Vagthuse m. v. Den herliggende Kirke er en 1764 af Sten opført Korskirke. Uden for Voldene ligge Smaalenenes Amtssygehus og paa Sydsiden den gamle Forstad Vaterland. I vestre F., der har sin egen Kirke, findes Byens bedste Butikker; her ligger ogsaa Jærnbanestationen for den bredsporede, ydre Smaalensbane, en Middelskole og 2 Folkeskoler, Ridehus, Brandstation, Retslokale m. v. Hovedveje føre til Moss, Sarpsborg og Fredrikshald; Færdselen op over Glommen mellem de der liggende Brug besørges af smaa Dampskibe; derimod findes der for Skibsfartens Skyld ingen Bro over Elven mellem begge Bydele; Trafikken her foregaar med Dampfærger. Byen har for øvrigt alle moderne Indretninger som Telegraf, Telefon og Gasværk, der dog nu er tænkt afløst af elektrisk Belysning med Kraft fra Sarpfossen. (Litt.: C. Plünneke, >Fra F.'s Opkomst og Udviklingstid« [I og II, 1—4, Fredrikstad 1893—97, fortsættes]). *J. F. W. H.*

Fredriksten (hertil Tekstkort). Over Tistedalselven hæver sig paa Sydsiden en Aas, hvis højeste Parti ligger nær Mundingen og dannes af flere Afsatser. Da Bohus Len var afstaaet, og den tidligere Grænsefæstning Bohus var overgaaet til Sverige, frembød netop dette Bjærgparti ved sin fortrinlige militære Beliggenhed sig til Anlæg af de Befæstninger, som paa denne Kant skulde værge Norge mod fjendtlige Angreb. Herfra beherskedes Overgangen over Tistedalselven, den fra Sverige over Id til Fredrikshald førende Hovedvej samt til Dels den foranliggende Fjord. Allerede tidligere, maaske endog før Svenskernes Angreb 1658—60, var der paa Toppen af den 210 M. høje Klippe anlagt en Skanse, »Kressensten«. Denne Skanse blev nu i Aarene 1661—66 ombygget til den nuværende Fæstning, hvorved der ogsaa blev taget særligt Hensyn til den nedenfor liggende Bys Forsvar; paa den øverste Del anlagdes den egentlige Fæstning, »Øvrefæstningen«, hvortil sluttede sig som Udenværk mod Byen »Borgerskansen« og »Donjonen« og mod Tistedalen mod Nordsiden den lille »Ravelin«. Terrainet medgav ingen regulære Anlæg; den øvre Fæstning er trang og Adgangen til de enkelte Værker brat. Uden for selve F. var en Del isoleret liggende Bjærgknauser tagne ind i Befæstningerne og forsynede med detacherede Forter; de ere: paa Østsiden »Gyldenløve«, paa Sydsiden »Stortaarnet« og »Overberget«; det mellemliggende Terrain blev beskyttet af den uvejsomme »Risummyr«. Det var først 1716, at Fæstningen skulde staa sin Prøve. Kong Karl XII havde Nord fra nærmet sig F. og bestemte sig for ved et natligt Overfald at forsøge en Storm paa Fæstningen. Angrebet blev foretaget Natten til 4. Juli 1716 ved en Kolonne, som vadede over Elven ved Skaaningsfos, marcherede under Fæstningen og naaede uset Borgerskansen, hvis Besætning imidlertid var paa sin Post og afslog Angrebet; Svenskerne vendte sig nu mod Byen, som de efter en haardnakket Kamp besatte. Dagen efter tændte Borgerne selv Ild paa deres By, og Karl XII maatte fortrække over paa Nordsiden med stort Tab. 1718 kom Karl XII igen med det faste Forsæt at tage F.

ved en regelmæssig Belejring. 15. Novbr. begyndte de første Arbejder, men først 6. Decbr. var det lykkedes at bringe 3 Batterier i Position nu anlagte mod Fæstningens østre Front, som visselig efter »Gyldenløve's« Fald var dens mest saarbare Punkt. Den 15. om Aftenen vare Paral-

i Bjærgkløfterne bag Gyldenløve, hvilket Fort nu blev beskudt i to Dage, og, da en stor Breche var aabnet, stormet 8. Decbr. Løbegrave bleve lellerne naaede frem omtrent til Kommandantens nuværende Have og bleve inspicerede af Kongen. Uforsigtig lænede han sig over Løbegravens Vold

og blev her ramt i Tindingen af en Kugle fra Fæstningen, som dræbte ham paa Stedet. Liget blev ført til Hovedkvarteret i Tistedalen og siden til Sverige og Belejringen hævet. Næsten 100 Aar forløb nu, inden F. atter blev belejret af Svenskerne; det var 3. Aug. 1814, at Bombardementet mod By og Fæstning aabnedes; nogen egentlig Belejring kom dog ikke i Stand; Fjenden troede at kunne tvinge F. til Overgivelse ved Beskydning, men det lykkedes lige saa lidt denne Gang som tidligere. Efter Afslutning af Vaabenstilstanden blev F. i Henhold til dennes Bestemmelser besat af Svenskerne, men dog efter nogle Maaneder atter rømmet. Efter Foreningen har F. tabt sin Betydning, men holdes dog endnu ved lige, saa den ikke forfalder. Her er nu Hovedkvarter for I. Akershus'ske Brigade, hvis Chef tillige er Kommandant. Paa det Sted, hvor Karl XII faldt, er 1861 af den svenske Armé opført et Monument; de tidligere Mindestøtter vare dels forfaldne, dels nedtagne. *J. F. W. H.*

Fredriksværn. Lige ud paa Sydsiden af Indløbet til Larviksfjorden findes en af flere smaa Øer dannet Udhavn, hvor der i lange Tider har ligget et Strandsted, Staværn. Stedet havde kun liden Betydning, indtil der 1750 ved Havnen under Navn af F.'s Værft blev anlagt et Orlogsværft til Bygning af Galejer, hvilket i den Anledning blev forsynet med Befæstninger. Til Beskyttelse af selve Værftet blev dette mod Landsiden omgivet af en Vold; paa en 0 ved den egentlige Orlogshavn anlagdes et Citadel og paa de øvrige Øer og Næs 6 Batterier, samtlige til Forsvar mod Søsiden; mod Landsiden virkede 3 1788—90 paa de nøgne stejle Granitklipper, der overalt omgive F., opførte Blokhuse. I F. laa en forholdsvis betydelig Garnison, og her henlagdes 1817 Læreanstalten for Søkadetkorpset, ligesom Stedet var Marinens Hovedstation. De for Officererne, Skolen og Garnisonen fornødne Bygninger laa uden for Værftet. Da Havnen var alt for liden og Stedet i det hele meget udsat for fjendtlig Beskydning, blev Værftet og Skolen 1864 flyttet til Horten (Karljohansværn), men Værftet som Station for Kanonbaade og en Del af Bygningerne vedligeholdtes, indtil ogsaa det 1895 besluttedes nedlagt. Sammen med Staværn danner F. eet Herred og eet Præstegæld, hvis Befolkning 1891 var 1,103 Indb. Stedet har i de sidste Aar faaet adskillig Betydning som Badested, ligesom der ved den under Værftet hørende »Skraaviken« er anlagt et Kysthospital for skrofuløse Børn. *J. F. W. H.*

Fredro, Alexander, Greve, polsk Lystspilforfatter, født 1793, død 15. Juli 1876, har skrevet et stort Antal Lystspil, der høre til de polske Teatres mest yndede Repertoire og have skaffet ham Tilnavnet »den polske Molière«. En samlet Udgave af dem er udkommen i 13 Bd. [Varszava 1880 ff.]. — Hans Broder Johann Alexander (1829—91) er ligeledes bekendt som Lystspilforfatter; hans Arbejder ere samlede i 4 Bd. [Varszava 1881].

Fredsartikler se Fredsslutning.

Fredsbrud, i Alm. den Handling, hvorved et Samfunds, et Steds eller en Tilstands Ro og Orden paa voldsom Maade krænkes eller forstyrres; i folkeretlig Forstand saadanne Handlinger fra en Stats Side lige over for en anden Stat, som af denne sidste med Føje maa betragtes som tilsigtende at hidføre Krigstilstand, saasom grove Krænkelser mod Statens Rettigheder og Værdighed (Forhaanelser af Nationalflaget), for hvilke der nægtes at give Oprejsning, Undladelse af at opfylde indgaaede Fredsvilkaar eller andre vigtige, traktatmæssig overtagne Forpligtelser o. 1. Hvor to Stater have indgaaet defensive Forbund med hinanden, og den ene af dem indvikles i Krig med en tredje Magt, er det ofte af megen Betydning for Spørgsmaalet, om *casus foederis,* o: Forpligtelse til at komme til Undsætning, er til Stede, at konstatere, fra hvilken af de stridende Parters Side F. er kommet. *C. V. N.*

Fredsdommer. Herved forstaas gerne i al Almindelighed en med Øvrighedsmyndighed beklædt Borger, hvis Opgave er at holde Fred og Orden og mindelig afgøre Tvistigheder inden for et vist Distrikt. Som mere specifik Benævnelse kendes det ikke i Norden eller Tyskland, men derimod i England og Frankrig, af hvis tilsvarende Ord *justice of the peace* og *juge de paix* det formentlig er en Oversættelse. De engelske *justices of the peace* indførtes af Edvard III 1360. Da de viste sig som et godt Middel til Haandhævelse af Ro og Orden og Styrkelse af den kongelige Myndighed, udvidedes efterhaanden deres Kompetence, saaledes at de foruden Politimyndighed fik Domsmyndighed i alle Straffesager, med Undtagelse af de største, der henhøre under *the Assizes* (se Assises), og derhos en Række forskelligartede administrative Hverv. Ved *the Local Government Act* 1888 henlagdes dog største Delen af disse sidste til de nyoprettede kommunale Raad (*county councils*). Derimod udøves endnu en stor Del af den kriminelle Retspleje af F., nemlig dels af flere i Forening og i Forbindelse med en Jury (*quarter sessions*), dels — for Politisagers Vedkommende — af hver enkelt i hans specielle Distrikt (*petty sessions*), ligesom det er F., der lede den retslige Forundersøgelse i Straffesager, for saa vidt saadan finder Sted. Kun i London og enkelte større Byer er F.'s Virksomhed overgaaet til juridiske Embedsmænd (*Central Criminal Court, Recorders, Magistrates*). F. udnævnes blandt de mest ansete og velhavende Folk i vedkommende Grevskab. Stillingen er ulønnet og efter Omstændighederne besværlig. — De franske *juges de paix* ere instituerede 1790. Om deres Kompetence se Frankrig, »Retspleje«; de have i civile Sager angaaende indtil 100 frc. Beføjelse til at fravige Lovens Ord og dømme efter Billighed. *E. T.*

Fredsforeninger se Fredssagen.

Fredsformation betegner Hærens Sammensætning, Inddeling og Styrkeforhold i Fredstid; og Hensynet til hurtig at kunne sætte Hæren paa Krigsfod gør det ønskeligt, at alle Led, hvoraf den under Krig skal sammensættes, allerede i Fred bestaa i den Form og med den Styrke, hvormed de skulle optræde i Krig. Økonomiske Hensyn tvinge imidlertid til en Indskrænkning i Styrken og Institutionernes Antal; men denne Indskrænkning maa da helst finde Sted ved en almindelig Reduktion over det hele og ikke ved Ophævelse af de i Krigstid nødvendige Led, af hvilke der helst stadig maa findes en fast Kerne eller Ramme, hvortil i Krigstilfælde den indkaldte Styrke kan slutte sig. I Reglen eksistere da ogsaa i Nutidens

Hære samtlige Vaabenenheder allerede i Fredstid, om end ofte kun ved meget smaa Rammer. Hvad derimod Hærdelene angaar, og da navnlig de største, da ere disse ikke altid formerede i Fredstid, ogsaa af den Grund, at det er vanskeligt at give Kommandoerne over disse en tilstrækkelig fyldig Virksomhed. Det vilde imidlertid af Hensyn til Overgangen til Krigsfod være ønskeligt, om ogsaa disse vare formerede i Fredstid, hvilket tillige vilde bevirke, at det Personale, der skal arbejde sammen i Krig, lærte hverandre at kende i Fred. Angaaende Korpserne (Forplejnings-, Læge- og Dyrlægekorpset o. s. v.), da er disses Virksomhed stærkt begrænset i Fred. De ere derfor i Fredstid kun forsynede med et lidet talrigt Personel, der i Tilfælde af Krig i høj Grad maa suppleres, ligesom der paa dette Omraade maa oprettes en stor Del helt ny Institutioner, der ikke findes i Fredstid. *B. P B.*

Fredsfyrste (»Principe de la paz«), spansk Titel, tilstodes første Gang Luis de Haro (1599—1661), som 1659 sluttede Pyrenæer-Freden, og anden Gang Manuel Godoy, som 1795 sluttede Freden i Basel. *E. E.*

Fredsgudinde se Eirene (græ.) og Pax (rom.).

Fredskjold. Hos Nordboerne i Vikingetiden og senere hævedes et Skjold op eller hejstes i Masten som Tegn paa, at man ønskede Fred eller Forhandling med sin Modstander. Hos Nordmændene var det rødt; i islandske Sagaer nævnes det som hvidt, hvilket sikkert er yngre Forestilling fra kristen Tid. (Litt.: Steenstrup, »Normannerne« I [1876, S. 360—61]). *A. O.*

Fredskongres se Fredsslutning og Fredssagen.

Fredskontrakt se Fredsslutning.

Fredskov er i Danmark den gængse Betegnelse for de Skovarealer, som falde ind under Frd. af 27. Septbr. 1805; ifølge denne skal F. være »indfredet« o: den er underkastet Hegnspligt, og der maa ikke holdes andre planteædende Huspattedyr end Svin i den; endvidere hviler der Vedligeholdelsespligt paa F. o: Arealet maa ikke dyrkes paa anden Maade end som Skov, og det maa ikke henfalde til Overdrev eller Hede, det skal til Stadighed holdes bevokset med Træer, Endelig er F. underkastet endnu nogle andre Baand, som imidlertid til Dels gælde ogsaa andre Skove. — F. ere de Skovarealer, hvis Bevoksning 1805 havde en vis Karakter (var »Overskov«), medmindre Arealet ved den samtidig paabudte Udskiftning blev udlagt til fri Raadighed, endvidere de Skove, paa hvilke der senere ved tinglæst Deklaration er lagt Fredskovstvang i Overensstemmelse med Frd. 27. Septbr. 1805, samt de Arealer af »Bondejord«, som indtages til Skovanlæg. — Frd. 27. Septbr. 1805 kaldes almindelig Fredskovsforordningen; den blev i sin Tid udstedt for at sikre Danmark mod Træmangel; Skovene henlaa nemlig for største Delen i Fællesskab og vare, særlig i den nærmest foregaaende Tid, blevne stærkt medtagne, medens man paa den anden Side ansaa dem for nødvendige til Landets Forsyning med Brændsel og til Dels Skibsbygningstræ. — Der er gjort forskellige Forsøg paa at faa ophævet Frd. 27. Septbr. 1805, men de have mødt stærk Modstand i Befolkningen. Naar Statsskov sælges, lægges der næsten altid Fredskovstvang paa Arealet; og naar der modtages Statsbidrag til Anlæg af Hedeplantager, skal disses Areal til Gengæld gøres til F. *C. V. P.*

Fredskys kaldtes i den ældste kristne Menighed det Kys, som de troende til Tegn paa den indbyrdes Kærlighed gave hinanden ved den hellige Nadver og ved andre gudstjenstlige Handlinger; det omtales allerede i Ny Testamente (Rom. 16, 16, 1. Kor. 16, 20, 2. Kor. 13, 12, I. Thess. 5, 26, 1. Pet. 5, 14). Da Hedningerne imidlertid heraf toge Anledning til at bagtale de Kristne, forbøde de apostolske Konstitutioner og andre

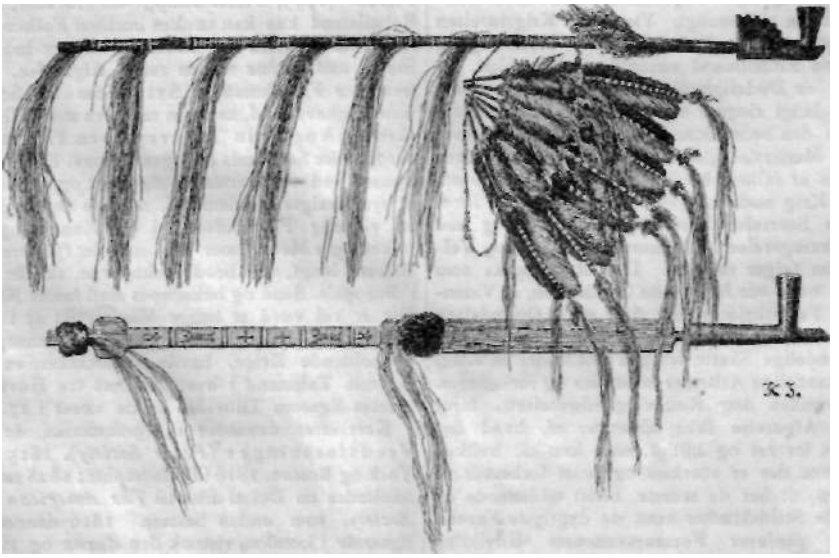

Fredspibe.

kirkelige Forordninger Mænd og Kvinder at give hinanden F. indbyrdes. I den vesterlandske Kirke holdt F. sig indtil 13. Aarh., og det træffes endnu hos visse Sekter (f. Eks. Herrenhuterne); i den græsk-katolske Kirke bruges det endnu som Hilsen Paaskemorgen. *L. M.*

Fredspibe. Hos mange nordamerikanske Stammer var det Skik ved Fredsslutninger, at Høvdingen til Besegling af det indgaaede Forlig røg en Pibe Tobak under Iagttagelse af visse Ceremonier. Efter at først hver enkelt af det ene Partis Høvdinge havde taget et Drag af Piben, raktes den til Modpartiets, som derpaa røg den ud. Den anvendtes kun ved denne Lejlighed og opbevaredes ellers omhyggelig af en Høvding. F. betragtedes af Pawnierne som en Gave fra Solen og hævedes mod denne, naar man ønskede godt Vejr. Andre Stammer løftede den først mod Himmelen, sænkede den derefter mod Jorden og rakte den endelig vandret frem for at tilbyde deres Modstandere Fred. Røgningen har sikkert oprindelig været en religiøs Ceremoni, der har staaet i Forbindelse med den ogsaa hos sydamerikanske Stammer udbredte Skik at puste en Røgsky hen mod den Kant, hvor den Guddom, man vilde ære, antoges at opholde sig. F. bestod af et af en brunrød blød Stenart (Catlinit) udskaaret Hoved og et Rør af Asketræ forsynet med en vedhængende Ørnevinge til Forskel fra de almindelige Tobakspiber, der savnede denne Prydelse. *C. Pr.*

Fredsratifikation se Fredsslutning.

Fredssagen omfatter som Fællesnavn alle de Bestræbelser, der i vore Dage gøres for at faa afskaffet Krigen som Middel til folkeretlige Tvistemaals Løsning eller dog faa Brugen deraf indskrænket saa vidt muligt. Vistnok er Krigsførelsen nu bleven mildere i sine Former, Plyndring og Vold mod Enkeltmand væsentlig indskrænket, og samtidig er Dødeligheden blandt Tropperne forholdsvis langt ringere end i tidligere Krige som Følge af den bedre Sundhedspleje. Men alligevel oprøres Menneskelighedsfølelsen med Føje over det Offer af talløse Menneskers Liv og Helbred, som en Krig nødvendigvis medfører — især fordi Hærenes Størrelse bestandig vokser — og ved den Tilintetgørelse af Menneskers Lykke og Velfærd, som følger dermed. Det staar ogsaa som en Spot over vor højt priste Civilisation, at Videnskabens Fremskridt ogsaa viser sig i Opfindelsen af stedse voldsommere Krigsredskaber, medens store aandelige Skatte let gaa tabt under en Krig, og de aandelige Arbejder afbrydes og forsømmes. Især krænkes dog Retfærdighedsfølelsen, fordi Stridens Afgørelse ikke afhænger af, hvad der erkendes for ret og billigt, men kun af, hvilken af Parterne der er stærkest og bedst forberedt til en Kamp, D: har de største, bedst uddannede og udrustede Stridskræfter samt de dygtigste Førere. Endelig paafører Forsvarsvæsenets Udvikling allerede i Fredstid Folkene en umaadelig Byrde dels i den personlige Militærtjeneste, som netop i vore Dage mere og mere er bleven udstrakt til alle Samfundsklasser, dels i de voksende Udgifter til Krigsmateriellets Udvidelse og Forbedring.

Derfor have Tankerne allerede længe været henvendte paa at finde en anden Afgørelse af Stridsspørgsmaal mellem Folkene, som bedre kunde stemme med Retfærdighedens Krav og Menneskelighedens Ønsker. Første Gang kommer Tanken til Orde i Skriftet »Nouveau Cynée« [1623] af Franskmanden Emeric la Croix, der foreslaar en international Forbundsdag i Venezia med Udsendinge fra de forskellige europæiske Folk, for derved at sikre almindelig Fred og Handelsfrihed. 50 Aar senere udviklede Tyskeren Leibniz i sin Afhandling *De jure suprematus* [1677], hvorledes »et vedvarende Parlament (*consilium*) eller et derfra udgaaet Raad (*senatus*) for det kristne Samtund langt virksommere kunde udrette, hvad der nu sker ved Forbund, Mæglinger og Garantier, naar dets venskabelige Mellemkomst støttedes ved den Myndighed, der udgik fra Kristenhedens tvende Overhoveder, Kejseren og Paven«. Lidt senere (1693) udtalte Engelskmanden W. Penn, i Overensstemmelse med sine Trosfællers, Kvækernes Lære, Tanken om en almindelig Fred for Europa i Nutid og Fremtid ved Dannelsen af et fælles Parlament. I 18. Aarh. er det igen en Franskmand, der rejser Spørgsmaalet, nemlig Abbé de St. Pierre, idet han 1713 i sit Skrift »Projet de paix perpetuelle« [3 Bd., Utrecht] udvikler Planen til et Statsforbund med fælles Forvaltning, Beskatning og Hærmagt, samt med retlig" Tvang imod den Stat, som nægtede at adlyde Forbundets Beslutninger. Henimod 18. Aarh.'s Slutning kommer den samme Tankegang til Orde baade i J. Bentham's Afhandling, »Universal and perpetual peace« [1789], hvori foreslaas en vedvarende Kongres med en Sendemand for hver Stat og en fælles Domstol til Paakendelse af Tvistemaal mellem Staterne, og i J. Kant's Skrift »Zum ewigen Friede« [1795, overs. 1889], der hævder, at en Retstilstand kun kan tænkes imellem Folkene, saafremt de ligesom de enkelte Personer inden for Staten underordne sig en retlig Afgørelse. 1814 fremsatte Franskmanden Saint-Simon, Socialismens Ophavsmand, sammen med den store Historieskriver Augustin Thierry, »en Plan til det europæiske Samfunds Reorganisation«. Dette skulde opnaas ved en øverste Voldgiftsret og en Kongres af fyrstevalgte Sendemænd, medens Oprettelsen af en virkelig Forbundsdag i to Kamre og med folkevalgte Medlemmer stod som det fjernere Maal. Enhver Magt, som brød Traktaterne, skulde sættes i Europa's Band og bekæmpes med fælles Kræfter. Det er vel værd at lægge Mærke til, at i Løbet af 25 Aar, netop medens Europa hjemsøgtes af vedholdende Krige, havde Fredstanken en fremragende Talsmand i hvert af dets tre Hovedfolk, aldeles ligesom Tilfældet havde været i 17. Aarh.

Kort efter dannedes i Nordamerika de første Fredsforeninger (*Peace Society*), 1815 i New York og Boston, 1816 i Philadelphia; 1828 sammensmeltedes en Del af disse til *The American Peace Society*, som endnu bestaar. 1816 dannedes en lignende i London, vistnok den største og vigtigste af alle, men med overvejende kvækersk Præg. Den fremkaldte 1843 den første Fredskongres i London, og 1848—53 holdtes endnu 5 saadanne i Bruxelles, Paris, Frankfurt a. M., London og Edinburgh, med Nordamerikaneren Elihu Burrit, Engelskmanden R. Cobden cg Belgieren Ducpétiaux til Ledere. Den førstnævnte virkede desuden for Tankens Udbredelse ved sine veltalende »Olieblade« [1853, oversatte paa mange Sprog]. Og-

saa søgte de engelske »Fredsvenner« 1854 at hindre den orientalske Krigs Udbrud ved at skikke Udsendinger til Kejser Nikolaj I. Efter at have hvilet en Aarrække, medens samtidig Europa's Landkort væsentlig ændredes ved Italien's og Tyskland's Samling, optoges F. 1867 af den saakaldte Freds- og Frihedsligue, som holdt sin første Kongres i Genève og siden aarlig har holdt Møde, som oftest i Geneve, men ogsaa i andre Byer i Schweiz og siden 1889 flere Gange paa fransk Grund. I en lang Aarrække fik den dog næsten kun Tilslutning fra Mænd af udpræget radikal Retning saasom Garibaldi, V. Hugo og J. Jacoby, og den har aldrig vundet nogen Indflydelse. 1867 dannedes desuden en Fredsforening i Paris (en ældre, stiftet 1821, var snart døet hen), og efterhaanden er der kommet lignende i de fleste andre Lande i Europa, i den sidste Tid især i Italien, men ogsaa om end i ringere Grad i Tyskland; 1882 i Danmark (oprindelig som »Forening til Danmark's Neutralisering«), 1883 i Sverige og 1885 (fornyet 1895) i Norge. Endvidere dannedes 1868 i Philadelphia en *Universal Peace Association* og 1880 i England en *International Arbitration and Peace Association*, der begge have vundet stor Udbredelse og udfoldet en livlig Agitation. Endelig oprettedes 1891 et Fredsbureau i Bern som et Bindemiddel mellem alle Fredsforeninger og Fredsbestræbelser.

Siden 1889 er der igen holdt en Række Verdens-Fredskongresser, den første i Paris, derefter i London, Rom, Bern, Chicago (1893), Antwerpen og Budapest (1896), og desuden flere store Fredsmøder for enkelte Lande, saaledes 1889 i Rom under R. Bonghi's Ledelse og 1892 paa Himmelbjærget med Bj. Bjørnson som Taler. Som et særskilt Led i Fredsbestræbelserne maa regnes de interparlamentariske Konferencer d. v. s. Møder af Folkerepræsentanter fra alle Lande i Europa; den første holdtes 1889 i Paris, indledet af Jules Simon, den sidste 1896 i Budapest under Tusindaarsfesten. Blandt de Mænd, der virksomst have arbejdet for F., bør nævnes Engelskmændene H. *Richard*, mangeaarig Sekretær for Fredsforeningen i London, Hodgson Pratt, Leder af de internationale Voldgiftsforeninger, og R. Cremer, der tillige med Franskmanden Fred. Passy var Ophavsmand til de interparlamentariske Konferencer, Belgieren Emile de Laveleye, Schweizeren Ruchonnet, Russeren Grev Kamarovski og Danskeren Fr. Bajer, efter hvis Forslag Fredsbureauet kom i Stand. Den danske Fredsforening har siden 1890 udsendt en Række Smaaskrifter og fik 1893 indsamlet over 240,000 Underskrifter paa en Adresse til Konge og Rigsdag til Bedste for F.

Medens de videstgaaende Fredsvenner allerede stille Krav paa »en almindelig Afvæbning«, d. v. s. en Aftale mellem Staterne om en samtidig Indskrænkning af Troppestyrkerne, og paa Indsættelse af en fast international Voldgiftsret, ja i Tankerne endog se »Europa's forenede Stater« i Lighed med Nordamerika's, nøjes de maadeholdne med at fremsætte Forslag om, at Staterne skulle love, især ved Afslutning af ny Traktater, at ville underkaste sig Voldgiftskendelse i mulige Stridsspørgsmaal, som deraf ville opstaa, og at enkelte Landskaber (f. Eks. Elsass-Lothringen) eller enkelte Floder og Sunde (f. Eks. Øresund), saakaldte »interoceanske Forbindelsesveje«, skulle neutraliseres, saaledes som det allerede 1815 fastsattes for Schweiz, 1831 for Belgien og 1887 for Sues-Kanalen.

Tanken om regelret Brug af Voldgift fremsattes paa Paris-Kongressen 1856, idet Jarl Clarendon paa R. Cobden's Opfordring foreslog og fik vedtaget Udtalelsen af det almindelige Ønske, at Staterne saa vidt muligt vilde paakalde en venskabelig Magts Mægling, inden de begyndte en Krig. Ønsket tiltraadtes af 40 Regeringer; men det blev hverken 1859, 1866 eller 1870 taget til Rettesnor af de Stormagter, som havde været med at udtale det, Østerrig, Preussen og Frankrig. Derimod brugtes Voldgift med Held mellem England og Nordamerika 1871—72 i »Alabama-Sagen« og senere i nogle mindre Stridsspørgsmaal. Det engelske Underhus og det italienske Deputeretkammer vedtoge derfor ogsaa 1873 Ønsket om Afslutning af vedvarende Voldgiftstraktater, og 1874—75 fulgte Nordamerika's Kongres, Holland's og Belgien's Kamre samt det svenske andet Kammer og det danske Folketing efter med lignende Ønsker. Den sidstnævnte Forsamling har ogsaa 1888 udtalt Ønske om en vedvarende Traktat mellem de nordiske Riger og 1892 om saadanne Traktater i Almindelighed. 1890 og 1897 har det norske Storting udtalt sig i samme Retning. I Jan. 1897 sluttedes en Traktat mellem England og Nordamerika om regelret Indsættelse af en Voldgiftsret, naar Tvistemaal opkom.

Middelbart fremmes F. ved Bestræbelserne for Folkerettens videre Udvikling og for Tilvejebringeise af fælles international Lovgivning, saavel som ved de mange almindelige Fagmandskongresser og Verdensudstillinger, idet Tanken derved næres om alle civiliserede Folkeslags Fællesskab i Arbejdet og deres solidariske Forbindelse. Maaske ville ogsaa de umaadelige Udgifter til Forsvarsvæsenet efterhaanden tjene til at indprente Folkene Ønskeligheden af at opnaa en anden Form for Afgørelsen af indbyrdes Tvistemaal end den, hvor Magt gaar for Ret, og de forfærdelige Ødelæggelser, som Fremtidens Krige synes at maatte medføre ved de stadig forbedrede Vaaben og Sprængstoffer, ville gøre Regeringerne betænkelige for det Ansvar, de paadrage sig ved at give Folkenes Lidenskaber Tøjlen. (Litt.: Holtzendorf, »Die Idee des ewigen Volkerfriedens« [Berlin 1882]; Schlief, »Der Friede in Europa« [Leipzig 1892]; K. P. Arnoldson, »Lov ikke Krig mellem Folkene« [Fagerstrand 1890]; Ferd. Dreyfuss, *L'Arbitrage international* [Paris 1882]; M. Revon, *L'Arbitrage international, son passé, son present et son avenir* [Paris 1882]; Mérignhac, *Traité de l' arbitrage international* [Paris 1895]). *E.E.*

Fredsslutning. En Krig mellem to Stater kan, hvad man i alt Fald i Oldtiden og Middelalderen — i vore Dage til Dels med Hensyn til Polen — har haft adskillige Eksempler paa, endes ved den ene Stats fuldstændige Erobring og Underkastelse *(debellatio)* under den sejrende, hvem det da tilkommer at træffe Bestemmelse om den overvundnes fremtidige politiske Stilling og Forfatningsforhold. Krigen kan ogsaa bringes til Ophør derved, at de kæmpende Magter saa at sige have udtømt

deres Kræfter og lidt efter lidt ladet de gensidige fjendtlige Operationer dø hen, hvad saaledes fra 1716 var Tilfældet i Forholdet mellem Sverige (Karl XII) og Polen, medens den faktisk indtraadte Nedlæggelse af Vaabnene og fredelige Tilstand først 10 Aar senere fik formel Stadfæstelse ved Udveksling af Haandskrivelser mellem begge Staters Herskere.

I vore Dage endes Krigen imidlertid saa godt som uden Undtagelse ved en formelig F. En saadan kan indledes paa et hvilket som helst Tidspunkt under Kampen, enten ved direkte Forhandlinger mellem de krigsførende Magter eller ved *bona officia* eller Mægling fra een eller flere neutrale Staters Side. Skønt ingenlunde nødvendigt, ledsages alvorlig mente Fredsforhandlinger som oftest af en kortere eller længere Vaabenstilstand. Have flere Magter deltaget i Kampen, kunne Underhandlinger enten føres mellem dem alle o: være almindelige, eller kun mellem enkelte af dem, i hvilket Tilfælde de kaldes separate, hvorved i øvrigt maa bemærkes, at Alliancetraktater mellem Staterne ikke sjælden indeholde den Bestemmelse, at, hvis nogen af dem i Anledning af Alliancen indvikles i Krig med andre Magter, maa dog ingen af dem indlade sig paa at afslutte Separatfred.

Det første prægnante Skridt til en Fredsunderhandling bestaar i Beskikkelse fra de krigsførende og mæglende Staters Side af dertil befuldmægtigede, som til fastsat Tid forsamle sig paa det til Forhandlingernes Førelse foreløbig udsete Sted og i Reglen begynde med at undersøge hverandres Fuldmagter. I ældre Tider var ofte dette, det første Stadium næsten det vanskeligste at komme ud over; thi der dreves et for Nutidens Mennesker aldeles uforstaaeligt Afguderi med Etikette, Ceremoniel og Spørgsmaalet om Forrangen o. s. v., saa der kunde gaa Uger, ja Maaneder hen, før man naaede til de virkelige Forhandlinger. Til Underhandlere vælges i Reglen erfarne Diplomater eller Gesandter, men i enkelte Tilfælde give dog selve de vedkommende Landes ledende Statsmænd Møde, i hvilket Tilfælde Sammenkomsten faar Navn af Fredskongres, paa hvilken da rigtignok som oftest mangfoldige andre Spørgsmaal end de, som umiddelbart have foranlediget Krigen, finde deres Afgørelse; man mindes saaledes fra den nyere Tid bl. a. Paris-Kongressen 1856. Naar man har opnaaet Enighed om Hovedpunkterne i den eventuelle Fred, medens der dog endnu staar en Del, stundom endog vigtige Incidenspunkter tilbage at aftale, men man af en eller anden Grund, f. Eks. for at hindre Krigsoperationers Genoptagelse, ønsker at kundgøre de allerede naaede Resultater paa bindende Maade, kalder man dem Fredspræliminarier og den hertil knyttede foreløbige Fredstilstand Præliminærfred. Forud for F. i Campo Formio 1797 gik saaledes Fredspræliminarierne i Leoben; ogsaa forud for Freden i Versailles 1783 var der gaaet en Præliminærfredsslutning.

Den Akt imidlertid, hvorved den endelige Fred tilvejebringes og konstateres, benævnes Fredskontrakt eller Fredstraktat. I denne, der stundom ved Siden af de aabenlyst meddelte Bestemmelser kan omfatte hemmelige Aftaler, hvilket bl. a. var Tilfældet med Tilsit-Freden mellem Frankrig og Rusland 1807, der gav Englænderne Anledning til deres paafølgende Overfald paa Danmark, optages punktvis i saakaldte Fredsartikler de Vilkaar, om hvilke de krigsførende Magter ere komne til Enighed med hinanden. Først plejer man som Indledning at love hinanden fremtidig Fred og Venskab og at sætte de tidligere bestaaende, men ved Krigen afbrudte Traktater i Kraft paa ny. Hovedsagen bliver selvfølgelig Afgørelsen af de Spørgsmaal, der have fremkaldt Krigen, og da navnlig, hvis der fra den tabende Stats Side maa gøres Landafstaaelser, at regulere disse, at fastsætte deres statsretlige Forhold til den ny Suveræn og at sikre de afstaaede Undersaatters privatretlige Stilling og Privilegier m. v. Til Slutning gives Forskrifter om Krigsfangers fulde Frigivelse, Amnesti for begaaede politiske Forseelser eller Deltagelse i Krigen fra de nyerhvervede statsundergivnes Side og endelig om Tidspunktet, inden hvilket Traktaten skal være ratificeret af de Suveræner, paa hvis Vegne der er blevet underhandlet. Hovedvirkningen af den afsluttede Fred er det fuldstændige Ophør af alle Fjendtligheder til Lands og til Vands, hvor disse ikke allerede gennem Vaabenstilstand ere stoppede; Erobringer, gjorte efter F., ikke alene gives tilbage, men kunne endog medføre Skadeserstatning, hvis der er sket Forsømmelse med at underrette vedkommende Hærafdelings eller Flaadeeskadres Fører om Freden. Ogsaa Udskrivningen af Krigskontributioner bortfalder, hvilket endog gælder om Restancer fra tidligere Paabud, som ej maatte være indkomne i rette Tid. Ofte foranlediger F., at forskellige ved den nødvendiggjorte, internationale Kommissioner træde i Virksomhed, saasom Kommissioner for nærmere at bestemme Grænserne for de afstaaede Landsdele, for at modtage de disse vedkommende Arkivsager eller træffe nærmere Ordning af deres Statsgæld og kommercielle Forhold m. v. til det tidligere Hjemland, o. s. v. Danmark's og Norge's Adskillelse efter Kielerfreden 14. Jan. 1814 affødte flere slige Kommissioner, og det samme var Tilfældet, da Danmark ved Freden i Wien 30. Oktbr. 1864 maatte afstaa de 2 tyske Hertugdømmer og Slesvig. *C. V. N.*

Fredsstyrken dannes af de under Fredsforhold til Tjeneste værende Officerer, Underofficerer og menige, samt Heste. Økonomiske Hensyn tale for at indskrænke denne, medens Hensynet til at uddanne saa meget Mandskab som muligt og Hensynet til hurtig at kunne komme fra Freds- til Krigsformationen gør en stor F. ønskelig. For ringe F. bevirker, at Befalingsmændene ikke kunne faa tilbørlig Uddannelse og Mandskabet ikke et rigtigt Blik af de militære Forhold, samt at ved Mobilisering det indkaldte Mandskab vil udgøre Flertallet i Afdelingerne, hvilket er uheldigt. En ringe F. af øvede Heste influerer særdeles stærkt paa Rytterafdelingernes Kampdygtighed, hvorfor F. i disse i de store Hære ogsaa i Reglen kommer Krigsstyrken temmelig nær. F. fastsættes i de fleste Stater ved Lov, undertiden for hvert enkelt Aar, undertiden for flere Aar eller paa ubestemt Tid; i andre retter den sig efter det aarlige Antal brugelige værnepligtige (saaledes for Fodfolkets Vedkommende i Danmark forinden den aarlig Rekruttilgang fastsattes ved Lov 1895). F. er meget forskellig paa de forskellige Tider af Aaret, navnlig i Hære med kort Uddannelsestid

(Danmark), og øges stærkt ved Indkaldelse til store Øvelser eller til fortsat Tjeneste. Hensynet til at uddanne saa meget Mandskab som muligt og Hensynet til en hurtig Overgang til Krigsformation have foranlediget, at F. i de store Stater i de senere Aar er vokset til en saa betydelig Størrelse, at den for mange Afdelingers Vedkommende stærkt nærmer sig Krigsstyrken. *B. P. B.*

Fredstraktat se Fredsslutning.

Fredstrup, Petrine Georgine Caroline, dansk Danserinde, født 2. Apr. 1827 i Kjøbenhavn, død 24. Septbr. 1881. F. var vel en fortræffelig Danserinde — allerede 24 Aar gl. udnævntes hun til Solodanserinde — men størst Betydning havde hun som mimisk Karakterfremstillerinde; af hendes Repertoire kunne fremhæves Martha i »Faust«, Ulla Vinblad i »Bellman«, Kirsti i »Brudefærden i Hardanger« og navnlig Frk. Birthe i »Et Folkesagn«. Bournonville gav hende det Vidnesbyrd, at hun forstod »ved Omhu og Korrekthed, ja stundom ved Genialitet at afvinde de mindre Partier interessante Sider og give enhver Dans eller Rolle en særegen Karakter«. F. optraadte sidste Gang 16. Jan. 1871 som Veronica i »Napoli« og virkede derefter i flere Aar som Lærerinde ved Balletskolen. *A. A.*

Free Church [fri!tšətš] se Frikirke.

Freehold [fri! hould] er i England enhver Grundbesiddelse, der er udstyret med en Ejers Rettigheder, bortset fra den i vore Dage betydningsløse Indskrænkning, at engelsk Lov fremdeles opretholder den Retsfiktion, at al Jord egentlig tilhører Kronen. F. er altsaa praktisk talt fri og fuld Ejendoms- og Brugsret til Jord. Freeholder er en Mand, der har en saadan Ret, i Modsætning til Copyholder (s. d.), der oprindelig var en livegen. En stadig voksende Del af England's Jord befinder sig nu under F., og snart ville alle ufriere Former af Jordbesiddelse være forsvundne. *K. V. H.*

Freeman [fri!mən], Edward Augustus, engelsk Historiker, født 1823 i Harborne i Staffordshire, død 16. Marts 1892 i Alicante. Efter at have studeret i Oxford optraadte han allerede 1849 som Forfatter. Hans første Bøger omhandlede kunsthistoriske Emner, »A history of architecture« [London 1849], »An essay of window tracery« og »The architecture of Llandaff cathedral« [1850]. Krimkrigen vakte imidlertid hans Interesse for andre Sider af Historien; 1856 kom »The history and conquests of the Saracens«, og under Indtryk af den nordamerikanske Borgerkrig skrev han det i øvrigt ufuldendte Værk »A history of the federal government« [1 Bd., 1863]. Derefter kom efter mange Aars Arbejde hans Hovedværk »History of the Norman conquest of England, its causes and its results« [Bd. I—VI, 1867—79], der af alle senere Forskere anerkendes som grundlæggende. Hertil sluttede sig 1882 »The reign of William Rufus and the accession of Henry I« [2 Bd., Oxford]. Under den russisk-tyrkiske Krig deltog F. ivrig i den engelske Presses Diskussion om England's orientalske Politik fra et tyrkisk-fjendtligt Standpunkt, og samtidig vaktes hans Interesse for en Genoptagelse af Studierne over tyrkisk Historie; 1877 skrev han »The Ottoman power in Europe, its nature, its growth and its decline«. 1880 foretog han en Rejse gennem Landene ved Østkysten af Adriaterhavet og beskrev den i »Sketches from the subject and neighbour lands of Venice« [1881]. 1882 drog han ud paa ny, denne Gang til Nordamerika, hvor han holdt en Række historisk-politiske Forelæsninger, der udkom i London 1882 under Titelen »Lectures to American audience«. 1884 blev han Professor i nyere Historie i Oxford. Allerede de citerede Værker vidne om en overordentlig Alsidighed, men endnu en stor Mængde Emner optog han til Behandling; overalt grundige Studier og en frisk Originalitet i Synspunkter og Behandlingsmaade; hans Stil er klar og kraftig. I en lang Aarrække var han Medarbejder ved »Saturday Review«, hvor han skrev historiske og arkæologiske Artikler. Ogsaa andre Tidsskrifter fik Bidrag fra hans Haand; en stor Del af disse Afhandlinger ere samlede i flere Serier »Historical Essays« [1872—92]; til Tysk oversattes af Locher »Zur Geschichte des Mittelalters. Ausgewählte historische Essays« [Strassburg 1886]. Men desuden maa nævnes som væsentlig af hans betydningsfulde Produktion: »Old english history* [1869], »History of the cathedral church of Wells« [1870], »Growth of the English constitution« [1872, oversat paa Dansk ved O. Hansen, Kbhvn. 1888], »General sketch of European history« [1—5. Opl. 1872]; »Comparative politics« [1873], »Historical and architectural sketches, chiefly Italian« [1876]. 1881 udgav han det fortrinlige Værk »The historical Geography of Europe« [1 Bd. Tekst og 1 Bd. udmærkede Kort; 2. Udg. 1882; særlig god fransk Udg. Paris *li*

Siden fulgte »Methods of historical study«, »Greater Greece and Greater Britain« [1[illegible]], »Chief periods of European history« [1[illegible]], »George Washington« [1888] og endelig »The history of Sicily from the earliest times« [3 Bd., 1891—92; oversat paa Tysk af B. Lupus, Leipzig 1895 ff.]. *A. Frs.*

Freeman [fri!mən], Florence, nordamerikansk Billedhuggerinde, er født 1836 i Boston. Efter at være bleven undervist hjemme af Billedhuggeren R. Greenough rejste hun 1861 til Italien, uddannede sig videre et Aars Tid i Firenze under Hiram Powers og slog sig derefter ned i Rom, hvor hun gjorde Lykke med ret ejendommelige Arbejder, der særlig anslaa følelsesfulde Strenge, og som ofte ere inspirerede af Digterværker: Busten, der forestiller Sandalphon (efter Longfellow), Thekla's Statue (efter »Familien Schonberg-Cotta«); andre Værker: »Sovende Barn«, Relieffet »De syv Ugedage« o. s. v. *A. Hk.*

Freeport [fri!po.ət], By i den nordlige Del af den nordamerikanske Stat Illinois, ved Pecatonica, Jærnbaneknudepunkt, har (1890) 10,200 Indb., Vogn- og Vindmøllefabrikation, Bryggeri, Garveri og Handel med Korn og Agerbrugsredskaber. *S. B. T.*

Freesoilers [fri!säiləz], Frijordsmænd, Navnet paa et politisk Parti i de forenede Stater, navnlig 1848 — 52. Det udgik dels fra det saakaldte Enhedsparti *{Liberty Party)*, der energisk modsatte sig Slaveriet, dels fra det demokratiske Partis Spaltning ved Spørgsmaalet om Van Buren's Valg til Præsident 1844; de to Fraktioner smeltede i Aug. 1848 sammen og opstillede Van Buren som egen Præsidentkandidat; det lykkedes ikke at føre hans Valg igennem, og Partiet opløstes efter-

haanden og gik 1856 helt op i det republikanske Parti. F. forfægtede gennemgribende Jordejendomsreformer: gratis Uddeling af Jord til Nybyggere, Indskrænkning i Ejendommenes Størrelse og deres Adgang til hypotekarisk Behæftelse m. v. Ved Homestead- (s. d.) Loven af 20. Maj 1862 gennemførtes i det væsentlige det førstnævnte af disse Krav. *K. V. H.*

Freetown [fri!taun], Hovedstad i den engelske Koloni Sierra Leone paa Øvreguinea's Kyst, har en smuk, men usund Beliggenhed i en Lavning ved den nordlige Fod af en lille Bjærgkæde, der gennemstryger Halvøen Sierra Leone. (1891) 30,000 Indb., hvoraf kun et Par Hundrede ere Hvide. Dens Havn er god og stærkt befæstet. Selve Byen er godt bygget med brede Gader, men det meget usunde Klima gør den kun lidet søgt af Europæere. Hovedmængden af Bygningerne, hvori Negrene bo, ere kun ubetydelige; derimod ere Guvernørens Residens, Hospitalet og Missionsanstalterne (en wesleyansk og en anglikansk) mere anselige, ligesom de engelske Kaserner, der ligge paa en 120 M. høj Bakke. Udførselen bestaar væsentligst i Palmeolie og Palmekerner; den havde 1891 en Værdi af 477,500 L. St., medens Indførselen beløb sig til 453,400 L. St. Særlig Vigtighed bar Byen som Kulstation. F. hed oprindelig Granvilletown, anlagdes 1787 af et engelsk Selskab til Understøttelse af befriede Negerslaver og var senere Depot for de Negre, som af engelske Krydsere befriedes fra Slaveskibene. Denne sammenskrabede Befolkning, der tæller en stor Mængde uheldige Individer, har dog ikke vist sig at være heldig for Koloniens Trivsel, og dygtige Arbejdere ere stadig stærkt søgte. *C. A.*

Free-Will-Baptists [fri!wilbä'ptists] se Baptister.

Fregat, Orlogsskib med et lukket og et aabent Batteri (Illustr. se Skibstyper). Tidligere — i Sejlskibsperioden — hørte ogsaa til en F., at den var fuldrigget ɔ: forsynet med 3 fuldt riggede Master; nutildags, da Rejsningen i Krigsskibe spiller liden eller ingen Rolle, fastholdes denne Fordring ikke til Begrebet F. F. vare i Sejlskibsperioden letbyggede og hurtigsejlende. I Flaaderne brugtes de mest til Forpost og Depecheskibe; i Sø-kampene optraadte de sjælden i Linien, men kæmpede indbyrdes. Linieskibene fandt det ofte under deres Værdighed at beskyde F., der paa deres Side ej heller fordristede sig til at angribe hine. — Letfregat, F. med eet lukket Batteri, men uden Kanoner paa det aabne Dæk. — Fregatskib, fuldrigget Handelsfartøj; kaldes ogsaa Skib alene. Panserfregat, et søgaaende større Panserskib, hvis Kanoner ere anbragte i 2 Lag. *C. L. W.*

Fregatfugle (*Tachypetes* Vieill.) kaldes en lille Slægt, der hører til de aarefødddede Svømmefugle (se Aarefødddede). Kroppen er slankt bygget, Halsen kraftig; Næbbet er ikke dobbelt saa langt som Hovedet, noget fladtrykt ved Roden, i Spidsen hagekrumnet; Foden er meget kort og kraftig, Løbet for største Delen fjerklædt; 4. Taa er kortere end 3.; Vingerne ere overordentlig lange og spidse (1. Svingfjer længst); gaffeldelt, meget lang Hale, der er sammensat af 12 Fjer; nøgne Pletter om Øjet og paa Struben. Skelettet er mærkeligt ved dets Lethed og Porøsitet.

T. aquila L.: den gamle Han er brunsort med et metalagtigt Skær af grønt og purpur paa Hoved, Nakke, Ryg, Bryst og Sider; Vingerne ere graalige; de nøgne Steder om Øjet ere violette; Næbbet er lyseblaat ved Roden, hvidt paa Midten og sort

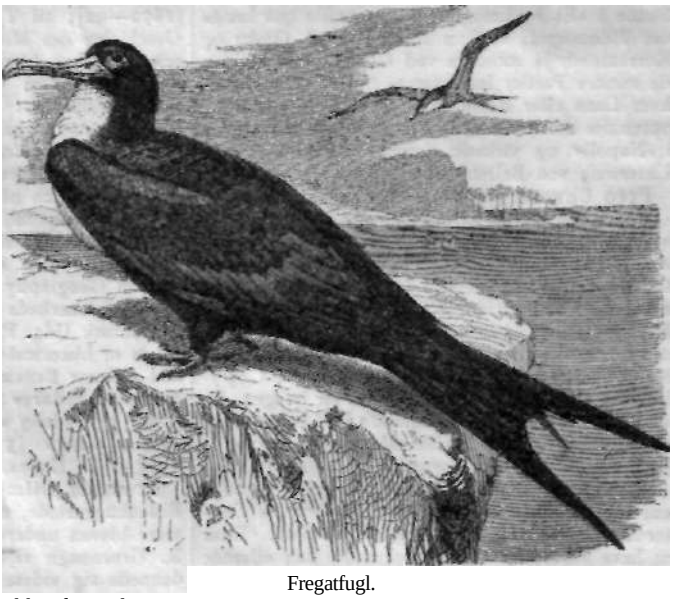

Fregatfugl.

i Spidsen; orangerød Strubesæk; røde Fødder. Hunnen har hvidt Hoved, Hals og Bryst. Hos den unge Fugl ere Kappe- og Skulderfjer brune med lyse Rande; de større Skulderfjer, Sving- og Styrefjerene samt de øvre og nedre Haledækfjer ere sorte; enkelte brune Fjer midt paa Brystet og paa Siderne; i øvrigt er Fuglen hvid. Totallængden er ca. 108 Cm., Vingen ca. 69 Cm.

T. minor (Gm.) er helt sort; Totallængden ca. 83 Cm., Vingen ca. 54 Cm.

F. leve ved alle Kyster mellem de to Vendekredse. De ere trufne indtil 750 Km. fra Land, men flyve som Regel dog ikke mere end 30—40 Km. til Søs, da de altid sove paa Land. Føden bestaar hovedsagelig af Flyvefisk, men Søfugleunger, Aadsler o. s. v. tages dog ogsaa. Rederne, der ere byggede af Grene, anbringes kolonivis, helst i Træer, der staa ude i Vandet; men undertiden lægges Æggene paa den bare Klippe. De 2—3 Æg ere grønlighvide (6,5 X 4,3 Cm.). *E. B.*

Fregatkaptajn, en Officersgradi flere fremmede Mariner; i Frankrig *capitaine de frégate*, i Tyskland *Fregattenkapitän*. Den omtalte Grads Rang

er nærmest som den tidligere danske Søofficersgrad Kommandørkaptajn, ligestillet med Hærens Oberstløjtnanter, altsaa højere end den danske Marines nuværende Kaptajnscharge. I den engelske Marine eksisterer Betegnelsen ikke. *C. L. W.*

Fregattaklet eller fregatrigget (Søudtryk) betegner, at Skibet er taklet (rigget) som en Fregat D: forsynet med 3 fuldtaklede Rejsninger med Raasejl paa alle tre. Sei øvrigt Takkelage. *C. L.W.*

Freyéllae, By i Volskernes Land ved Liris-Floden. Paa Grund af dens strategiske Betydning førte Romerne 328 f. Chr. en Koloni derhen for i F. at have et Støttepunkt mod Samnitterne. Under den herefter følgende Krig med disse havde Byen vekslende Skæbne. 125 f. Chr. blev den ødelagt af Romerne, fordi den var traadt i Spidsen for den misfornøjede Befolkning i Italien. I Nærheden af de ubetydelige Ruiner af F. ligger nu Byen Ceprano. *C. B.*

Fregenal [freχena'l] **de la Siérra,** By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz, i Sierra Morena, beliggende i frugtbare Omgivelser ca. 65 Km. S. S. 0. f. Badajoz, har (1887) 8,800 Indb. Det gamle befæstede Slot tilhørte i sin Tid Tempelridderne. Paa det store Marked 21.—24. Septbr. omsættes der en betydelig Mængde Kvæg og Svin. *H. W.*

Fregier [frø'že'], A., fransk samfundsvidenskabelig Forfatter, (1789—1851). F. var 1824—30 Sekretær for Dep. Seine's *Conseil de Préfecture*, 1830—43 Chef i Bureauet for den franske Stats Domæner. Som Forfatter er F. kendt ved det udmærkede Værk >Les classes dangereuses dans les grandes villes« [2 Bd., 1839—40] og ved en »Histoire de l'Administration de la Police à Paris depuis Philippe Auguste« [2 Bd., 1850]. *K. V. H.*

Fregilïnae se Ravne.

Fregner (*Ephelides*) kaldes smaa, omtrent linsestore, brune eller gulbrune Pletter i Huden, som dannes ved Ophobning af Hudens Farvestof (Pigment), og som skyldes Lysets Indvirkning og derfor vise sig stærkest fremtrædende om Sommeren og paa Ansigt og Hænder. De ses hyppigst i Ungdommen og hos blonde eller rødhaarede Individer med lys, fin Hud. Som Forebyggelsesmiddel maa i første Række nævnes Beskyttelse mod Sollysets direkte Indvirkning. Behandlingen sker i Reglen ved Hjælp af Midler, der fremkalde en forøget Afstødning af Overhuden og det deri aflejrede Pigment, saaledes ved Sublimat eller Salicylsyre; de fleste »Fregnevande«, saasom Lait antéphélique, Gowland's lotion o. a., indeholde derfor Sublimat. *E. P—n.*

Freher, Marquard, tysk Historiker og retslærd, født 26. Juni 1565 i Augsburg, død 13. Maj 1614. Han studerede Jura i Altdorf og Bourges, blev efter sin Hjemkomst fra Frankrig kurphalzisk Raad og var 1596—98 Professor i Romerret ved Universitetet i Heidelberg. Senere traadte han direkte i Kurfyrstens Tjeneste og anvendtes dels som Diplomat, i hvilken Egenskab han ikke blot berejste Tyskland, men ogsaa dets Nabolande, dels som statsretlig Forfatter. F., der overalt var højt agtet for sit Retsind og sin Lærdom, besad en mangesidig Viden, men saa godt som alle hans Skrifter ere dog enten af historisk Art eller hvile paa et historisk Grundlag. Som de betydeligste kunne nævnes: *Origines Palatinae* [Heidelberg 1599], et af sin Tid meget skattet historisk Værk, *Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes* [3 Bd., Frankfurt 1600—11], *Rerum bohemicarum scriptores aliquot antiqui* [3 Bd., Hannau 1602] og *Directorium in omnes fere chronologos Romano-germanici imperii* [udg. af Hamberger, Gottingen 1772]. *M. M.*

Freianit, Landskab i Schweiz, i den sydøstlige Del af Kanton Aargau, begrænset af Luzern, Zug og Zürich. F. gennemstrømmes af Floderne Reusz og Biinz og er et frugtbart Land, hvor der dyrkes Korn, Vin og Frugttræer. F. omfatter Distrikterne Muri (139 □Km. med [1888] 13,764 Indb.) og Bremgarten (119 □ Km. med [1888] 17,528 Indb.). Befolkningen er overvejende katolsk (97 p. Ct.) og driver Agerbrug, Kvægavl og Straafletteri. I Distriktet Muri ligger Landsbyen Muri (1,982 Indb.), hvor der tidligere laa et Benediktinerkloster, som brændte 1889. I Bremgarten ligger Bremgarten ved Reusz, Wohlen (2,624 Indb.) ved Bünz og mere Vest paa Villmergen. *V. R.*

Freiberg, By i Sachsen, Kreishauptmannschaft Dresden, 2 Km. V. f. den østlige eller F.-Mulde ved Münzbach i en Højde af 412 M. paa den nordlige Skraaning af Erzgebirge og ved Jærnbanelinierne Dresden—Chemnitz, Nossen—Bienenmiihle, F.—Grosshartmannsdorf og F.—Halsbrücke, har (1895) 29,300 Indb., hvoraf ca. 1,000 Katolikker. Af Byens 6 Kirker (5 evangeliske, 1 katolsk) maa nævnes Katedralen i gotisk Stil, genopbygget (1490—1512) efter Branden af den gamle romanske Frauenkirche. Den vigtigste Levning af den gamle Bygning er Sydportalen (Goldene Pforte) fra 8. Aarh., en af de smukkeste Frembringelser af middelalderlig Kunst. I et Kapel bag Højalteret findes Gravene for alle de protestantiske Fyrster af Albertinernes Linie siden Henrik den Fromme. Særlig kan nævnes Kurfyrst Moritz'es Gravmæle (død 1553) med en knælende Statue af samme ligesom den ikke mere benyttede Prædikestol af Sten i Form af en Tulipan. Paa det højeste Punkt i Byen ligger Peterskirken med 3 Taarne. Af verdslige Bygninger kunne nævnes det nærliggende Slot Freudenstein, bygget 1572, siden 1804 indrettet til Militærmagasin, det gotiske Raadhus (1410) med stateligt Klokketaarn, Kaufhaus (1545) med Oldtidsmuseum, det ny Bjærgakademi og Justitsbygningen (1878). Paa de gamle Fæstningsværkers Sted er anlagt Promenader, og her staar Mindesmærket (1851) for Geologen A. G. Werner samt foran Petersporten et Mindesmærke for Byens heltemodige Forsvar (1643) mod Svenskerne under Torstenson. Byen er Sæde for Øvrigheden for Amtshauptmannschaft F., en Landsret, en Amtsret, en kgl. Overdirektion for Bjærgværkerne m. v. Af Læreanstalter maa først nævnes det berømte 1765 stiftede Bjærgakademi, der indeholder et Bibliotek, store Samlinger, samt det Werner'ske Museum. Endvidere findes et Gymnasium, et Realgymnasium, en kgl. Bjærgskole, et Teater, et naturhistorisk Museum. Bjærgværksdriften danner Byens Hovederhverv, har bestaaet siden 12. Aarh. og har 1524—1850 leveret 2 Mill. Kg. i Sølv. 1888 fandtes 58 Gruber, af hvilke for Tiden (1897) samtlige større Gruber ere i Statens Besiddelse. I Omegnen findes flere Smeltehytter, hvortil der endog føres amerikanske og australske Mineraler. Endvidere findes Guld- og Sølvspinderi, Jærnstøberi og Maskinbygning, Fabrikation af Kemikalier, Klaverer, Cigarer m. m.

Efter Opdagelsen af Sølvaarer ca. 1165 lod Markgreven af Meissen, Otto den Rige, ca. 1190 Bjærgværksfolk nedsætte sig her og befæstede Stedet, der 1218 første Gang benævnes F. Ca. 1300 fik Byen Stads- og Bjærgret, en Ret, der senere blev lagt til Grund for den vidt udbredte Iglauer Bjærgret. 1296—1307 var F. i Hænderne paa Kong Adolf af Nassau. Ved Hoveddelingen 1485 kom F. for bestandig i den Albertinske Linies (s. d.) Besiddelse. 1536 indførtes Reformationen. I Trediveaarskrigen blev F. indtagen af de kejserlige og senere belejret 2 Gange forgæves af de Svenske Marts 1639 og Decbr. 1642—Febr. 1643. 1762 overvandt Preusserne ved F. Rigstropperne og Østerrigerne. 1887 blev Mønten fraDresden atter flyttet til F. (Litt.: Gerlach, »Kleine Chronik von F.« [F. 1876]; »F.'s Berg- und Hiittenwesen« [udg. af Bjærgmandsforeningen i F. 1893]). *Joh. F.*

Freibergen, Landskab i Schweiz i Kanton Bern. F. bestaar af flere parallelle Højdedrag af Jurabjærgene, som stryge Sydvest til Nordøst, og af de imellem disse liggende ensformige Længdedale. Klimaet er koldt og Jordbunden mager, til Dels sumpet. En Del er bevokset med Skov; men desuden er der noget Kornareal. Siden 1815 har F. hørt til Kanton Bern og udgør et Distrikt paa 176,9 □Km., med (1888) 10,817 fransktalende Indb., af hvilke 10,096 ere Katolikker og 688 Protestanter. Hovednæringsvejene ere Agerbrug, Kvægavl og Urfabrikation. Hovedstaden er Saignelégier (1888: 1,265 Indb.). *V. R.*

Freibergft se Falerts.

Freiburg (Fribourg), 1) Kanton i Schweiz, begrænset mod Nord og Øst af Kanton Bern, mod Syd og Vest af Kanton Vaud og Neuchatel-Søen (ell. Neuenburg-Søen), og er med Søerne 1,669 □ Km. stort. Den større, nordlige Del tilhører den helvetiske Højslette; den mindre, sydlige Del er opfyldt af Alpernes nordligste Udløbere. F. gennemstrømmes Syd—Nord af Saane, Biflod til Aare, og Broye, som udmunder i Murten-Søen og derfra løber ind i Neuchatel-Søen. Befolkningen beløb sig 1888 til 119,562 Indb., omtr. 71 pr. □Km.; 100,524 vare Katolikker, 18,869 Protestanter. 68,8 p. Ct. tale Fransk, 31,4 p. Ct. Tysk og nogle faa Italiensk. Kantonet bestaar administrativt af 7 Distrikter:

Distrikt	Km.	Beboere	Katolikker	Protestanter	Jøder
Broye	165,1	14,852	13,782	1,068	
Glâne	169,1	13,930	13,520	393	13
Gruyère	496,6	21,427	20,897	495	24
du Lac	138,9	15,215	4,272	10,911	16
Sarine	222,0	28,099	25,651	2,370	74
Singine	269,9	18,258	14,729	3.527	
Veveyse	135,1	7,781	7,673	105	
Kantonet...	1,596,7	119,562	100,524		127

Paa Højsletten drives Agerbrug og Kvægavl. Der dyrkes Korn, Frugt, Kartofler, Tobak og Vin. Kvæget er sort eller sortbroget og fortræffeligt. I Alpeegnene, som ere rige paa Skov og Græsgange, spiller Kvægavl Hovedrollen, og der udføres aarlig 2,341,839 Kg. Gruyère-Ost, til en Værdi af 3,5 Mill. frc. Desuden udføres der Træ især til Genève og Frankrig, og der brydes Sandsten, Kalksten, Gips, Begkul og Tørv. Af Kantonets hele Areal ere 1,469,6 □Km. (88,5 p. Ct.) produktive: 1,189,3 □ Km. Ager-, Eng- og Græsland, 2,8 □Km. Vinland og 276,9 □Km. Skovland. Af det uproduktive Areal dækkes 116,3 □ Km. af Søer. Kvægbestanden udgjorde 1886: 8,320 Heste; 77,604 Køer; 29,454 Svin; 19,536 Faar; 17,848 Geder. Industrien beskæftigede 1888 1,282 Arbejdere. Der fabrikeres især Ure (Murten), Papir (F. og Marly), Tobak (F.), Vævestoffer, Parketgulve og Glas (Semsales). Straafletteri er almindelig udbredt og indbringer aarlig omtrent 1 Mill. frc. Og endelig er der i F. mange Garverier. Handelen omsætter ovennævnte Produkter; og der var 1892 1,762 Handelsfirmaer. Kantonet har et stort Net af Veje og Jærnbaner (1892 omtrent 148 Km.), og mellem Murten- og Neuchatel-Søerne er der Dampskibsfart. De vigtigste Byer ere Hovedstaden F. (se nedenf.) samt Estavayer-le-Lac (1,566 Indb.), Romont (1,885 Indb.), Bulle (2,797 Indb.), Gruyére (1,194 Indb.), Murten (2,360 Indb.), Châtel St. Denis (2,274 Indb.) og Dudingen (3,287 Indb.). Forfatningen er demokratisk. Det store Raad bestaar af 1 Medlem for hver 1,200 Indb. Statsraadet tæller 7 Medlemmer med 5-aarig Embedsperiode. Der er 29 Retskredse; 7 Distriktsretter ere første Instans, og I Kantonret er Appellations- og Kassationsdomstol. Fransk er Hovedsproget; dog offentliggøres Love o. 1. ogsaa paa Tysk. Katolikkernes øverste er Biskoppen for Lausanne; der er 10 Klostre. Protestanterne have deres egen Synode. I finansiel Henseende ere Forholdene ret vanskelige paa Grund af de store Udgifter til Jærnbanerne. Budgettet balancerer med 3,2 Mill. frc. I Hovedstaden er der et katolsk Universitet, men desuden har Kantonet et Gymnasium, et Præsteseminarium, et Lærerseminarium og en Agerbrugsskole samt lavere Skoler.

Kantonets Urbeboere vare Keltere, om hvilke Pælebygningerne i Murten- og Neuchatel-Søen endnu vidne. Senere herskede Romerne over F. (Hovedstad *Aventicum*); under Folkevandringen bosatte Alamanner og Burgunder sig her, og 532—88 stod Landet under fransk Herredømme. 1032 kom F. under Tyskland; 1481 tiltraadte F. sammen med Bern Edsforbundet. 1798 besatte Franskmændene Landet, og det blev en Del af den helvetiske Republik. 1831 gennemførtes en ret demokratisk Forfatning, i hvilken Gejstligheden sikredes stor Indflydelse. 1848 indførtes en frisindet Forfatning, som garanteredes af Kantonforbundet, 1857 revideredes Forfatningen i reaktionær Retning; og den konservative og klerikale Magt er stadig stærk i F. 1892 gennemførtes en liberal Ændring i Forfatningen. (Litt.: Berchtold,

Histoire du canton de Fribourg [F. 1841—45]; Marmot, *Chronique du canton de Fribourg* [F. 1878]; Raemy de Bertigny, *Mémoires pour servir å l'histoire du canton de Fribourg 1796 å 1866* [I Bd., Basel 1869]; Esseiva, »F., die Schweiz und der Sonderbund« [paa Tysk ved Keiser, F. 1884]).

2) Hovedstad i Kanton F., 29 Km. S. V. f. Bern, paa 600—640 M.'s Højde. I F. bo Kantonets øverste Embedsmand og Biskoppen af Lausanne; den har (1888) 12,239 Indb., af hvilke 10,538 ere Katolikker, 1,624 Protestanter og 74 Jøder. 63 p. Ct. tale Fransk, Resten Tysk. F. er en gammel, uregelmæssig bygget By med talrige Taarne, Porte, Kirker og Klostre; den bestaar af 3 Partier: den nedre Bydel, paa begge Sider af Saane, som mest bebos af Haandværkere, den gamle Bydel højere oppe, hvor Embedsmændene og Aristokratiet bo, og den øvre Bydel, som er Handelens og Industriens Sæde. F. har flere gamle Kirker og Klostre samt et interessant Raadhus. 1889 stiftedes et katolsk Universitet, som dog ikke har noget medicinsk Fakultet. De vigtigste Næringsveje ere Handel og Industri (Straa, Tobak, Kunstgødning); og 1 Km. S. f. Byen er der ved Saane indrettet et storartet Turbineanlæg, som forsyner F. med 3—4,000 H. K. *V. R.*

Freiburg, Landkommissariatsdistrikt i Storhertugdømmet Baden, deles i 3 Kredse, F., Lörrach, Offenburg, og er $4{,}739_{,69}$ • Km., med (1895) 481,100 Indb. (1890: 469,100 Indb.), hvoraf 161,600 Evangeliske, 300,900 Katolikker, 6,200 Jøder.

Hovedstaden af samme Navn (F. im Breisgau) i Distriktet ligesom i Landskabet Breisgau ved Dreisam, en Biflod til Elz, der løber til Rhinen ved den vestlige Fod af Schwarzwald i en Højde af 263—98 M., og ved Jærnbanelinierne Heidelberg—Basel, F.—Colmar og F.—Neustadt, har (1895) 53,100 Indb., deraf ca. 1/4 Evangeliske. Byen ligger i en særdeles smuk, vinrig Egn, deles i den gamle Stad, de ny Kvarterer samt de 2 Forstæder Wiehre og Herdern og er i det hele smukt bygget. Paa den gamle Befæstnings Plads findes Anlæg og Promenader. Der findes 3 katolske Kirker, af hvilke den af rød Sandsten byggede Katedral Miinster er det eneste i Middelalderen helt fuldendte Mesterstykke af gotisk Bygningskunst i Tyskland, skønt bygget i Løbet af flere Aarhundreder. Den ældste Del er det romanske Tværskib (1120), Langskibet er fuldendt 1287, Koret 1513. Det 125 M. høje Taarn bestaar af en kvadratisk Underbygning, hvorpaa hviler et ottekantet Klokketaarn, som atter bærer en letbygget, gennembrudt, ottekantet Pyramide. Paa Hovedportalen (1270—1301) ses talrige Statuer og allegoriske Figurer, og indvendig findes smukke Glasmalerier, til Dels fra ældre Tid, samt værdifulde Malerier. Af de 2 evangeliske Kirker kan nævnes Ludvigskirken, opført 1839 i romansk Stil. Universitetskirken tjener begge Konfessioner, tillige findes en smukt bygget Synagoge. Af verdslige Bygninger kunne nævnes Kaufhaus fra 15. Aarh. med en hvælvet Rundbuehal, ved Miinsterplatz Kornhalle med en smuk Koncertsal, Arvestorhertugens Palais, Raadhuset (1218) med Freskomalerier. Endvidere findes et kunstnerisk udført Sejrsmindesmærke til Erindring om Kampene ved Belfort, et Mindesmærke for den her fødte Historieskriver von Rotteck samt flere monumentale Brønde, blandt hvilke den foran Raadhuset er prydet med en Billedstøtte (1853) af den i F. fødte Franciskanermunk Berthold Schwarz, Krudtets Opfinder.

F. er Sædet for en Ærkebiskop, et Domkapitel, Landskommissariatet, Kredsøvrigheden, en Landsret, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken, en Militærkommando m. v. Ærkebispedømmet (den øvrerhinske Kirkeprovins) er flyttet hertil 1821 fra Konstanz og omfatter Baden, Württemberg, Hohenzollern-Hessen og Hessen-Nassau. Universitetet er stiftet 1457, er ligesom det i Heidelberg mest besøgt om Sommeren og havde 1894 ca. 100 Docenter og 1,477 studerende. Med Universitetet er forbundet et Bibliotek med over 250,000 Bd. samt talrige Samlinger. Der findes et Gymnasium, en Realskole og i Augustinerklosteret en Samling af romerske og middelalderlige Genstande fra F. og Omegn samt af forhistoriske Genstande, saaledes smukke Stenøkser fra Jylland; tillige findes her en Møntsamling. Industrien er livlig og beskæftiger sig særlig med Silkespinderi, Farveri, Bomuldspinderi, Jærnstøberi, Papirfabrikation samt Fabrikation af Porcelænsknapper og Perler. Som Midtpunkt i en industriel Egn har F. en livlig Handel med Industriens Frembringelser. Umiddelbart ved Byen hæver sig det med Vindruer beplantede Schlossberg (454 M.), mod Sydvest findes Lorettoberg (332 M.), der ligesom Giintersthal og Waldsee ere yndede Udflugtssteder.

F. er grundlagt 1091 af Hertug Berthold II af Zähringen og fik 1120 Stadsret. 1219 kom F. under Greverne af Urach, som solgte Byen 1368, hvorefter den kom under Østerrig's Herredømme. Som betydelig Fæstning blev den erobret 1632, 1634 og 1638 af Svenskerne, men indtagen 1644 af Bayrerne under Mercy, som her nødte Franskmændene under Condé og Turenne til et Tilbagetog. 1677 blev den atter indtagen af Franskmændene og afstaaet til dem ved Freden i Nimwegen 1679; ved Freden i Rijswijk 1697 kom den dog atter til Østerrig. I Aarene 1713 og 1744 blev den erobret af Franskmændene, men atter rømmet henholdsvis 1714 ved Freden i Rastatt og 1748 ved Freden i Aachen. Ved Freden i Campo Formio 1797 blev F. afstaaet til Hertugen af Modena, ved dennes Død kom den 1803 under Østerrig og tilfaldt 1806 Baden. I Apr. 1848 bleve Insurgenterne i Baden overvundne her og F. indtagen af Forbundstropperne, men blev Aaret efter et af Insurgenternes sidste Tilflugtssteder, indtil den i Juli 1849 blev besat af Preusserne, der først rømmede den 1851. (Litt.: Bader, »Geschichte der Stadt F.« [F. 1882—83]; »Führer durch F. und seine Umgebung« [smst. 1891]; Kiepert, »F. in Wort und Bild« [smst. 1889]; Philander, »Kleine Chronik der Stadt F.« [smst. 1892]). *Joh. F.*

Freiburg, By i den preussiske Provins Schlesien, i Regeringsdistriktet Breslau, ved Polsnitz, Biflod til Weistritz, der løber til Oder, og ved Jærnbanelinien Breslau—Halbstadt, har (1890) 9,000 Indb., hvoraf 6,300 Evangeliske. Lærredsindustri, Jærnstøberi, Urkassefabrikation, Garveri. 1762 forsvarede Preusserne sig her mod de langt talrigere Østerrigere. I en smuk Bjærgdal, omgiven af stejle Klippevægge, ligger Slottet Fiirstenstein. *Joh. F.*

Freiburgeralper se Alperne, S. 611.

Freiburgerkvæg se Kvægracer.

Freienwalde, By i den preussiske Provins Brandenburg, i Regeringsdistriktet Potsdam, 45 Km. N. 0. f. Berlin og forbunden ved en sejlbar Kanal med Finow-Kanalen, ligger ved Jærnbanelinierne Eberswalde-F. og Frankfurt a. d. O.—Angermunde og har (1890) 7,300 Indb. Der findes et Gymnasium og et kgl. Slot med et engelsk Haveanlæg. F. ligger i en smuk, skovbevokset Dal, er et yndet Sommeropholdssted for Berlinerne og bekendt siden 1365 for sine Jærnkilder, af hvilke nogle benyttes til Drikning, andre til Badning. *Joh. F.*

Freiesleben, Johann Karl, tysk Mineralog og Geolog, født 14. Juni 1774 i Freiberg i Sachsen, død 20. Marts 1846 i Niederauerbach i Vogtland, var i forskellige Stillinger virksom ved Bjærgværkerne i Erzgebirge, Mansfeld og Freiberg-Egnen, blev 1838 Berghauptmann og Chef for Bjærgværksdriften i Kongeriget Sachsen, indtil han 1842 trak sig tilbage paa Grund af Alder. Han skrev: »Bergmännisch mineralogische Beschreibung des Harzes« [1795], »Beitrage zur Kenntnis des Kupferschiefergebirges« [4 Bd., 1807—15], »Beiträge zur mineralogischen Kenntnis von Sachsen« [1817], »Magazin für die Oryktographie von Sachsen« [15 Hæfter, 1828—48, og 4 Ekstrahæfter, hvoriblandt »Die sachsischen Erzgänge« i 3 Dele, 1843—45]. *N. V. U.*

Freiesleben, Theodor, dansk Officer, er født ao. Septbr. 1825 i Horsens, blev 1844 Sekondløjtnant ved 3. Dragonregiment og deltog i Kampen ved Bov og Slaget ved Slesvig. *1849 var han* Kommandant i Hovedkvarteret hos General Rye, blev Premierløjtnant og deltog i Kampene ved Kolding, Vejle og Aarhus, medens han 1850 fungerede i samme Egenskab ved 1. Armédivision og deltog i Slaget ved Isted. 1851 blev han ansat ved det slesvigske Gendarmerikorps, men kom 1856 tilbage til 3. Dragonregiment, blev Ritmester 1860 og rykkede 1864 i Felten som Eskadronschef. I Febr. blev han ansat ved 4. Divisionsstab og deltog i Kampen ved Vejle, medens han senere blev Souschef ved det nørrejydske Armékorps og 1867 ved 2. Generalkommando. Udnævnt til Oberst 1876 blev han Chef for 4. Dragonregiment, men stilledes 1885 i Spidsen for det militære Gendarmerikorps, hvis Ordning han forberedte og gennemførte. 1887 blev han Generalmajor og Generalinspektør for Rytteriet, medens han 1895 afskedigedes og derefter blev Formand for de danske Vaabenbrødre. *P. Nw.*

Freieslebenit se Diaforit.

Frei Herred, Nordmøre Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 1,095 Indb., er et S. 0. f. Byen Christianssund liggende lille Herred, der bestaar af Halvdelen af Øen Frei ell. Fredø, af nogle paa dennes Sydside liggende mindre Øer samt en Del af Aspøen paa Østsiden af Freifjorden. Freiøen er i det hele bjærgfuld; ved flere mindre Dale deles den i skilte Partier, saaledes ved den fra Bolgvandet i Kvernes kommende Bolgendal, der gaar fra Nord mod Syd til Frei Kirke og adskiller et østre og et vestre Parti, i hvilket sidste Øens højeste Toppe, Freikollen (608 M.) og Møstbjørnen (455 M.), ligge, samt ved et i nordøstlig Retning gaaende Dalstrøg, der deler den østlige Del af Øen i tre mindre Fjældpartier med lavere Fjælde, der sænke sig svagt og gaa over i Bakketerrain langs Freifjorden. Aspøen bestaar af en Fjældmasse, der danner to, ved et Skær adskilte Toppe paa ca. 350 M., hvilke ogsaa med jævntskraanende Slutninger gaa over i Bakkerne langs Fjorden. F. H. har intet Vand eller Vasdrag af Betydning, kun nogle mindre Bække danne Afløbet for de mellem Fjældene liggende Smaavande. Dyrkbar Mark med god Jordbund forekommer paa de mindre Øer og langs Fjordenes Bredder; F. H. er derfor godt dyrket, Græsgangene ere gode og Skov af Fyr og Løvtræer tilstrækkelig til Behovet. Kysten er adskillig udtunget uden dog at danne større Bugter; den dybeste er den paa Sydsiden forbi de beboede, i smaa Øer Bratø, Flatø og Amundø fra Bremsnesfjorden indgaaende Møstvaag. Bebyggelsen er knyttet til Stranden af Fjordene og til den 2 Km. lange, veldyrkede Flatsetø. Af Gaarde paa Freiø kunne mærkes Fredø ved Kirken, i hvis Nærhed man har søgt Rastarkalf, hvor Kampen stod 958 mellem Haakon Adalsteinsfostre og Erik Blodøkse's Sønner, samt den tidligere Kongsgaard i Bjerkestrand. Hovedvej fører over til Christianssund langs Bolgendalen, rodelagt Vej langs Fjordens Strand rundt hele F. H. I gejstlig Henseende hører F. H. som Anneks under Christianssund. Herredets Areal er 60,7 □Km., hvoraf 0,1 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Freiligrath, Ferdinand, tysk Digter, født i Detmold 17. Juni 1810, død i Cannstadt 18. Marts 1876. Han kom først i Købmandslære, hvor han anvendte sin Fritid til at lægge sig efter moderne Sprog, især Fransk og Engelsk, og at læse alt, hvad han kunde faa fat paa, navnlig Rejsebeskrivelser fra fremmede Verdensdele, medens han samtidig øvede sin unge Digterbegavelse; flere af disse Ungdomsdigte pryde endnu hans senere udkomne Værker. 1831—36 arbejdede han dernæst i et Bankierhus i Amsterdam og sendte derfra nogle Digte hjem, som bleve optagne dels i Chamisso's og Schwab's »Musenalmanach«, dels i Cotta's »Morgenblatt«, og disse vakte et saadant Bifald, at han, efter at have faaet en Plads i et Handelshus i Barmen 1837, modtog et Tilbud fra Boghandler Cotta om at udgive hans Digte. De udkom 1838 og oplevede allerede 1841 det 4. Oplag. Det var ogsaa noget nyt, der her bødes Publikum, en ejendommelig reflekteret Lyrik med vovede Rim og fremmede Ordformer, men klangfuld og farverig, fuld af orientalske og eksotiske Billeder, som fængslede Læseren med en skuffende Duft af Selvoplevelsens Sikkerhed. F.'s Berømmelse var skabt; han blev snart læst over hele Landet, og han sagde nu Handelsstanden Farvel for udelukkende at hellige sig til Museme. Han udsendte af og til et Digt, mest foranlediget ved Tidsbegivenhederne, hvorved han da ogsaa kom til at behandle mere nærliggende Emner end i sine tidligere Digte og kom til at stille sig umiddelbart over for de politiske Spørgsmaal, som vare oppe i Tiden. Saaledes dadlede han i Digtet »Ein Brief« skarpt G. Herwegh's Skridt med at tilstille Kongen af Preussen et Brev, og Herwegh svarede igen med Digtet »Partei« i Anledning af F.'s Digt »Aus Spanien«. Uagtet F. afgjort havde stillet sig paa den liberale Side, fik han dog 1842 samtidig med

Geibel en Digtergage paa 300 Thaier af Kongen af Preussen, hvad der paadrog dem begge Herwegh's bidende Spot i Dialogen »Duett der Pensionirten«. Imidlertid havde F. i St. Goar ved Rhinen samlet sine sidste Nutidsdigte og var, til Dels under Paavirkning af Hoffmann von Fallersleben, bleven fuldblods Demokrat, for hvilket han gør Rede i Fortalen til den ny Digtsamling, der udkom i Mainz 1844 under Titel >Ein Glaubensbekenntnis«. Da han samtidig gav Afkald paa sin Digterpension, maatte han være belavet paa politisk Forfølgelse og rejste til Schweiz; men her blev han gentagne Gange udvist og drog nu til London, hvor han fik Ansættelse som Korrespondent i et Handelshus. Da Forholdene 1848 syntes at blive Kam gunstigere, vendte han tilbage til Tyskland og bosatte sig i Dusseldorf; her blev han snart efter holdt arresteret i et Par Maaneder for Digtet »Die Todten an die Lebenden« (til Minde om de faldne i Marts-Dagene i Berlin), men blev frikendt af Nævningeretten. Han deltog derpaa i Köln i Redaktionen af »Neue Rheinische Zeitung«, men de politiske Forfølgelsers Sværd svævede stadig over hans Hoved; han unddrog sig dem ved at rejse til Holland (1849), hvor han dog blev udvist, og da han havde boet et halvt Aars Tid i Bilk ved Düsseldorf, blev han 1850 udvist af den preussiske Stat, men fik dog sin Borgerret i Düsseldorf anerkendt, da han beviste at have været preussisk Undersaat i 10 Aar. Der var imidlertid ingen Fred for F. i Tyskland; han var lige ved at blive anholdt igen og maatte over Hals og Hoved flygte til London, hvor han for anden Gang fik Ansættelse, denne Gang som Forretningsfører for en schweizisk Bank. Under sit Ophold i London 1851—67 oversatte F. en Del engelske Digte, f. Eks. Longfellow's »Hiawatha« [1857], ligesom han alt 1836 og de nærmest følgende Aar med Held havde omplantet mange franske og engelske Digterværker, saasom V. Hugo's »Oden« og »Dämmerungs-Gesänge«, Digte af A. de Musset, W. Scott, Fel. Hemans, Ths. Moore, R. Burns o. a. (af hvilke en Del findes i hans første Digtsamling). Da Banken opgav sin engelske Afdeling 1867, stod F. atter uden Erhverv; han benyttede sig nu af den almindelige politiske Amnesti og vendte tilbage til Tyskland, hvor en almindelig Indsamling tilvejebragte en ikke ubetydelig Kapital, som foreløbig sikrede hans Eksistens. Sine sidste Aar tilbragte han i Cannstadt og Stuttgart, hvor han 1875 stiftede det engelske belletristiske Tidsskrift »Hallberger's Illustrated Magazine«. Den tysk-franske Krig begejstrede den gamle Digter bl. a. til det bekendte Digt »Die Trompete von Gravelottc«. Foruden hans ovenfor omtalte Digtsamlinger maa nævnes »Ca ira« [6 Digte, 1846], »Zwischen den Garben« [1847—49], »Neuere politische und soziale Zeitgedichte« [1849—50], »Neue Gedichte« [1877], »Gesammelte Dichtungen« [1871; 4. Udg. i 6 Bd., 1877]. (Litt.: Schmidt-Weissenfels, »Ferd. F.« [1876]; Buchner, »Ferd. F., ein Dichterleben in Briefen« [2 Bd., 1881—82]; Gisberte Freiligrath, »Beiträge zur Biographie F.'s« [1889]). *C. A.N.*

Freire de Carvalho [fre'iredekarva'lju], Francisco, portugisisk Forfatter, født 25. Oktbr. 1779, dødi Lissabon 20. Apr. 1854. Han var Augustinermunk, blev Professor i Historie og Antikviteter i Coimbra, derpaa Rektor for Lyceet i Lissabon, Kannik ved den derværende Domkirke og Medlem af Videnskabernes Akademi. 1829 udvandrede han som liberal til Brasilien paa Grund af de politiske Tilstande, men kom siden tilbage igen til sit Fædreland. F. har forfattet talrige Digte, en portugisisk Litteraturhistorie [1845] og flere Undervisningsskrifter, udgivet Camoes'es Lusiade [1843] og oversat Vergil's *Georgica* m. m. *E. G.*

Freire de GarvalhO [fre'iredekarva'lju], José Liberato, portugisisk Forfatter, født 20. Juli 1772 i Coimbra, død i Lissabon 31. Marts 1855, Broder til ovenn. F. F. d. C. Ligesom Broderen hørte han oprindelig til Augustinerordenen, førte et bevæget Liv og deltog som Tilhænger af Liberalismen i den politiske Strid. I den Anledning maatte han 1813 emigrere til England, men nogle Aar efter kom han hjem igen. Af hans Værker ere at fremhæve: Tidsskriftet »O campeao portuguez« [1819 ff.], flere politiske Skrifter, en Oversættelse af Tacitus samt »Memorias da vida de J. L. F. de C.« [1854], som indeholde interessante Meddelelser angaaende portugisiske Begivenheder og Personligheder i 19. Aarh. *E. G.*

Freire, L. J. Junqueira, se Junqueira Freire.

Freischärler (tysk), Friskaremand.

Freising, umiddelbar By i det bayerske Regeringsdistrikt Oberbayern, 31 Km. N. Ø.f. München, ved Isar's venstre Bred og ved Jærnbanelinien München—Regensburg, har (1890) 9,500 Indb. Byen ligger i en frugtbar og smuk Egn ved Randen af München-Plateau i en Højde af 446 M. og har et Klerikalseminarium, et Lyceum for katolske Teologer, en katolsk Undervisningsanstalt (Gymnasium og Latinskole), en Realskole, et katolsk Skolelærerseminarium. Den smukke romanske Domkirke er bygget 1160—1205. Industrien beskæftiger sig med Møllebygning, Ølbryggeri, Jærnstøberi, Maskinfabrikation og Stentøjsfabrikation. Paa et Bjærg S. V. f. Byen findes det tidligere, Aar 725 grundede Benediktinerabbedi Weihenstephan, nu kgl. Landbrugsskole. F. var i Middelalderen et vigtigt Samlingssted for Kunst og Videnskab og fordum Hovedsædet for Bispedømmet F., der blev grundet 724, og blandt hvis Biskopper Otto I af F. (1138—58) er den berømteste; hans Mindesmærke staar paa Katedralpladsen. Kejser Ferdinand II hævede Bispedømmet til et Fyrstebispedømme. 1802 blev det ophævet og dets Besiddelser overdragne til Pfalzbayern, for en mindre Del til Østerrig. 1817 blev Ærkebispedømmet atter oprettet, men Biskoppen fører Titel af Ærkebiskop af München-F. og bor i München. Byen blev ødelagt 955 af Ungarerne, 976 erobret af Kejser Otto II, 1082 af Hertug Welf af Bayern og 1086 af Sachserne. (Litt.: Prechtl, »Beiträge zur Geschichte von F.« [F. 1877]). *Joh. F.*

Freistadt, By i preussisk Provins Schlesien i Regeringsdistriktet Liegnitz, ved Jærnbanelinierne Neusalz—Sagan og F.—Waltersdorf, har (1890) 3,900 hovedsagelig evangeliske Indb., Uld- og Lærredsindustri, Tæppefabrikation, Garveri og betydeligt Hestemarked. *Joh. F.*

Freistadtl (ung. Galgócz), By i ungarsk Komitat Neutra, ved Waag, Biflod til Donau, og ved Jærnbanelinierne Pressburg—F. og Galantha—

Sillein, er forbunden med den lige overfor liggende, som Straffeanstalt tjenende Leopoldstadt (Lipotvår) ved en lang Træbro og har (1890) 7,200 mest katolske, slovakiske Indb. I Greverne Erdody's ny, prægtige Slot findes storartede Kunstsamlinger, et Bibliotek og Møntsamling. Byen har et Franciskanerkloster og Handel med Bygningstømmer; tillige findes store Stenbrud, Kvægmarkeder samt Vineksport. *Joh. F.*

Freiwaldau (tschek. Frivaldov), By i østerrigsk Schlesien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft F. i en smuk Dal ved Biela, Biflod til Neisse, der løber til Oder, og ved Jærnbanelinien Hannsdorf—Ziegenhals, har (1890) 3,800 Indb. Der findes et gammelt, tidligere befæstet Slot samt betydelig Lærreds- og Bomuldsindustri. I Nærheden Badestedet Gräfenberg. *Joh. F.*

Frej, Freja d. s. s. Frey, Freya.

Frejr, danske Landbrugeres Andelsselskab, er oprettet i Jan. 1894. Dets Formaal er paa Grundlag af Princippet kontant Betaling at købe danske Landbrugsprodukter af Selskabets Medlemmer og atter sælge dem saavel *en gros* som *en détail* baade til Eksport og paa Hjemmemarkedet, at drive Slagterier og anden Virksomhed til Bearbejdelse af Landbrugets Produkter samt at indkøbe og til Medlemmer af hænde saadanne Brugsartikler, som have Betydning for dem. Selskabet tæller nu (Novbr. 1896) ca. 7,000 Andelshavere, deraf ca. 1,000 i Kjøbenhavn. Dets indbetalte Grundkapital udgør ca. 400,000 Kr. Medens Selskabets Kolonialhandel i Hovedstaden ikke ret har villet trives, har det en ret betydelig Omsætning af egentlige Landbrugsprodukter. Det forhandler Korn for Landmændene, og det køber af dem Markfrø, Smør, Æg, Vildt etc.; det forsyner dem direkte med Gødning, Frø, Foderstoffer o. l., medens det ved Forsyningen af andre Artikler, som f Eks. Landbrugsmaskiner, optræder som Mellemled mellem Landmændene og Forhandlerne. Nu sælger F. kun til Andelshavere, hvis Tal stadig forøges fra Landet. *H. H—l.*

Fréjus [freży(s)], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Var, Arrond. Draguignan (Provence), beliggende ca. 2 Km. fra Middelhavets Kyst (Golfe de F.) i den milde, men sumpede Egn, som gennemløbes af Argens, og paa den sydlige Skraaning af det isolerede Bjærgparti Monts d'Esterel, har (1891) 3,100 Indb., der drive nogen Industri, især i Kork og Sæbe, Handel med Frugt og Voks og Sardinfiskeri. F., der er Bispesæde, har bl. a. en Domkirke, et Seminarium og et Bibliotek. — F. er den romerske Koloni *Forum Julii*, der grundlagdes af Cæsar 44 f. Chr., og hvis Havn Augustus gjorde til Station for den romersk-galliske Flaade, og mange Ruiner, som et Amfiteater, en Akvædukt (den største, der findes i Frankrig), Termer, Rester af de store Havnekajer, et Fyrtaarn m. m., minde om dens Storhedstid. Men Havnen tilsandede, Flodaflejringerne fjernede Byen fra Kysten — man ser nu Resterne af den romerske Havn midt inde i Byens Haver —, og ved Krigene i Middelalderen og den nyere Tid led den, som alle Byerne ved Middelhavs-Kysten, saa meget, at den aldrig har hævet sig igen. I den nyeste Tid er F.'s Navn mest bekendt af Napoleon's Landgang 9. Oktbr. 1799, da han vendte tilbage fra Ægypten, ligesom han ogsaa gik om Bord her 27. Apr. 1814, da han rejste til Elba; begge Begivenheder foregik ved den nærliggende, ny anlagte Havn St. Raphael (3,800 Indb.). I F. ere Julius Agricola, Cornelius Gallus og Sieyès fødte. (Litt.: Rousse, *F. ancien et moderne* [F. 1866]; Aubenas, *Hist. de F.* [F. 1882]). *H. TV.*

Freke (ɔ: den graadige), en af Odin's Ulve. *A. O.*

Frekvéns (lat.), talrigt Besøg, Tilløb, Hyppighed; frekvént, hyppig, stærkt besøgt, stærkt befærdet; frekventere, besøge hyppig og regelmæssig.

Frekvéntativ ell. Iterativ. I mange Sprog optræder der af samme Rod jævnsides to eller flere Verber, af hvilke eet (undertiden endog flere end eet) indeholder den Betydning, at det, der udtrykkes i Verbet, ikke blot sker, men gentager sig flere Gange i Sammenhæng. F. er i Grammatikken Benævnelsen paa et saadant Verbum. Eks.: lat. *ventito* (jeg kommer ofte, jeg plejer at komme). Derimod *venio* (jeg kommer). Den stadige Gentagelse af en Handling er tit ensbetydende med, at Handlingen udføres med Iver og Kraft. Derfor er Sammenfald af F. og Intensiv (s. d.) meget almindeligt, saa almindeligt, at der ofte i grammatisk Litteratur slet ingen Adskillelse gøres mellem F. og Intensiv. Men hyppig Gentagelse kan ogsaa være Udtryk for lige det modsatte af Iver og Kraft. Derfor sker der Sammenfald af F. og Diminutiv (s. d.), hvad navnlig er almindeligt i mange nulevende europæiske Sprog. Endelig kan den stadige Gentagen være det samme som den stadige Begynden. Derfor kan der ogsaa ske Sammenfald af F. og Inchoativ (s. d.). I Tidernes Forløb er det ofte sket, at et F. ganske har mistet sin oprindelige Betydning, saa denne kun kan erkendes gennem Sprogsammenligning og sproghistoriske Undersøgelser. Dette gælder i høj Grad de ældgamle F. i de nordiske Sprog. Det hedder paa Oldnordisk *freista*, *hrista*, *vænta*; deraf paa Dansk *friste*, *ryste*, *vente*. At det oprindelig er F., dannede ved Afledningsendelsen *-ta* (dansk *-te*), viser Ordenes gotiske Form *fraisan*, *hrisjan*, *wenjan*. I nogle danske Dialekter hedder det *skætte*, oprindelig F. til *skage*, der bruges i andre. Det hedder *tvætte* (frekventativ Sideform til *to*, hvis oprindelige danske Form var *thwaa*). Det hedder *hudflette* (af *flaa*), *fritte* (oldn. *frétta*). Med dette sidste Ord kan sammenlignes tysk *fragen*, oldn. *freg-na*, gotisk *fraih-nan*, der alle have Betydningen *spørge*. Ordet *flyde* (gl.-dansk *flytce*, oldn. *fljotd*) synes at være et oprindeligt F. Uden for de germanske Sprog træffes Roden endende paa en Vokal. Smlg. Imperfektiv. *P. K. T.*

Frels (sv. *frälse*), et gammelt nordisk Ord der oprindelig betegner den fri i Modsætning til Trællen, men senere kun brugtes om Adelen, paa Grund af dennes Skattefrihed, og ikke om Borger- og Bondestanden.

Frelse (græ. σωτηρία) er i Ny Test. Udtryk for det Livssamfund med Gud, der saavel for den hele Menneskehed som for det enkelte Menneske indeholder den højeste, fuldkomne og evige Tilfredsstillelse. Som den, der alene er i Stand til at give Menneskene Del i dette Samfund, betegnes Jesus som Frelser (σωτήρ). *F. C. K.*

Frelsens Hær (*salvationarmy*) er Navnet paa et ejendommeligt, kristeligt Arbejde, som begyndte

1878. William Booth (s. d.) arbejdede som Opvækkelsesprædikant i Østlondon paa egen Haand efter at have skilt sig fra Metodisterne. Han og hans Medhjælpere toge sig Navnet F. H.; i Bibelen findes jo flere Billeder laante fra Krigstjenesten; disse optoges og udvikledes til de mindste Enkeltheder. Et kristeligt Vækkelsesmøde arrangeres fuldstændig paa militær Vis: der foretages Rekognosceringer, affyres Salver af Bønner, afholdes Krigsraad, de vundne ere Trofæer, der fremvises, og hele Organisationen er militær: General Booth har sit Hovedkvarter i London, og under ham staa Oberster, Kaptajner o. s. v. Den, som optages i Hæren, bliver F. H.'s Soldat og bærer Uniform, og den, som vil være Officer, uddannes først som Kadet. Generalen har med Sir Garnet Wolseley's Soldaterbog som Forbillede udarbejdet »Orders and regulations for the Salvation Army«, der giver al fornøden Vejledning for Soldaterne med Hensyn til deres Fremgangsmaade; Hærens Organ er »The War-Cry«, som udkommer hver Uge. Forud for Møderne gaar en March under den røde Fane med Paaskriften »Blod og Ild« (Christi Blod og Helliggaandens Ild) rundt i Gaderne, hvor der synges og vidnes og samles Tilhørere ind til Mødet. — En Ejendommelighed ved F. H. er, at den tager Kvinderne i Brug som Prædikanter lige saa meget eller snarere mere end Mændene. Det begyndte med Generalens Hustru, Catharine Booth (død 1890), en højtbegavet Kvinde, der har virket meget til F. H.'s Udbredelse baade ved sin Mund og sin Pen. Halleluja-Pigerne ere lige saa bekendte som F. H.

I Læren vil F. H. være ukonfessionel (*undenominational*) og kun drage de Ting frem, som anerkendes af alle Kristne. Følgen er, at Sakramenterne væsentlig skydes til Side, eller det overlades til den enkeltes Forgodtbefindende at bruge dem eller ikke. Det er den metodistiske Tankegang med Vækkelse og Frelse i Minuttet, som her er dreven til sin yderste Konsekvens, og Hæren er ikke kræsen i Valget af sine Midler til at vække Opsigt, og paa en storartet Maade er Reklamen tagen i Kristendommens Tjeneste. Det usunde viser sig stærkest ved Børnebrigaderne, hvor Børn staa frem og vidne.

I Begyndelsen fandt F. H. megen Modstand. Værtshusholderne organiserede en *Skeleton Army* med Dødningehoved som Mærke for at forstyrre Arbejdet, men efterhaanden er Hæren trængt igennem alle Vegne. George Railton, den litterære Kraft i F. H., overførte Hæren til Amerika 1880; siden er den naaet til alle engelske Kolonier og de europæiske Lande, ja har endog begyndt Missionsarbejde mange Steder, navnlig i Indien. Paa dette sidste Omraade har den endnu ikke store Resultater at fremvise, men ellers har dens Fremgang været overordentlig, og Grundene ligge lige for, det er den store Offervillighed og Begejstring hos Soldaterne og den beundringsværdig gennemførte Styrelse, hvormed alt bliver ledet, alle Traadene ere i Generalens Haand. Der findes (1896) ca. 3,600 Korpser med 12,000 Officerer. Deres Blade spredes over hele Verden i mange Hundrede Tusinder Eksemplarer hver Uge.

1890 udgav Generalen »The darkest England and the way out«, hvori han udkastede store sociale Planer for at afhjælpe Nøden i de gamle Kulturlande. Under Ledelse af F. H. skulde dannes en Bykoloni, en Landkoloni, og Udvandring i stor Stil organiseredes. Der forlangtes I Mill. L. St. Saa mange Penge fik han dog ikke, og hans Plan var ikke saa lidt utopisk og er da heller ikke bleven realiseret, men F. H. har anvendt en stor Del af sin Kraft paa at komme de elendige i Storbyerne til Hjælp ved at oprette Redningshjem, Spisehuse, Logihuse, give arbejdsløse midlertidigt Arbejde, og der er sat en Sum af Opofrelse ind paa dette Værk, som maa afnøde alle Agtelse derfor.

Den engelske Statskirke, som har set, at F. H. har naaet til Mennesker, som Kirken ikke kunde faa i Tale, har under Navnet af Kirkehæren (*church army)* organiseret et Arbejde, som efterligner F. H., men helt slutter sig til Kirken, men det kan ikke i Betydning maale sig med den internationale F. H.

Til Danmark kom Hæren 1887 og har nu (1897) rundt omkring i Landet, mest i Provinsbyerne, 85 Korpscr med 262 Officerer. I Kjøbenhavn udfører den et godt Arbejde i sine sociale Institutioner, Redningshjem, Slumposter, Herberger, Arbejdslokaler, Vuggestuer o. s. v. Til Norge kom F. H. i Jan. 1888. Fra Christiania udbredte den sig endnu s. A. til adskillige andre Byer ved Kysten og paa Landet. Nu (1897) tæller F. H. i Norge 71 Korpser med 290 Officerer. Ogsaa i den norske Hovedstad har den udfoldet et energisk og resultatrigt Arbejde til Afhjælpelse af social Nød.

(Litt.: Fr. Nielsen, »F. H.« [Kbhvn. 1887]; *Twenty'One years salvation Army* [Lond. 1887]; Railton, *Why not}* [Aarsberetning 1895]; »Sejre ved Korset« [Aarsber. f. Danm. 1895]). *H. O—d.*

Frelsens Orden (*ordo salutis*) er inden for den kristne Dogmatik en sammenfattende Betegnelse for de forskellige Momenter i Menneskets Tilegnelse af den guddommelige Naade. Dette Lærestykke er særegent for den protestantiske Teologi og er her først uddannet i den senere Tid, da man søgte at fremstille Læren i en systematisk Form; selve Navnet skriver sig først fra den pietistiske Tid. Til nogen afsluttende Klarhed og Enighed er den dogmatiske Udvikling dog her ikke naaet. Vistnok er det i det væsentlige overalt de samme Begreber, som sammenfattes under den nævnte Betegnelse; det er Kaldelse, Oplysning, Genfødelse og Omvendelse, Bod og Helliggørelse, den mystiske Enhed med Gud samt Tro og Retfærdiggørelse og endelig Saliggørelse, som udgøre Stoffet, hvormed der opereres. Men om Forholdet mellem disse Begreber er der megen Uenighed. Det synes hos de ældre Dogmatikere, som om man kun foretager en saadan Opregning **for** at belyse Frelsestilegnelsen fra dens forskellige Sider, uden at man derimod tænker paa en psykologisk Proces, hvor de enkelte Momenter skulde følge efter hinanden i Tiden. Derimod er det øjensynligt, at man senere opfatter den nævnte Begrebsrække som en historisk Beskrivelse af den fremadskridende indre Udvikling, som maa foregaa hos ethvert Menneske, der bliver Kristen. I denne Forstand vil man vel ogsaa stadig være tilbøjelig til at opfatte dette Lærestykke. Men netop, naar der gøres Alvor heraf, vil det ses, hvor mange svage Sider der komme til Syne. For det første er det da paafaldende, at den hele Udvikling gives uden nogen som helst Tilknytning til Læren om Sakramenternes Virksomhed. Dernæst lader det

sig ikke skjule, at de forskellige opregnede Begreber ere af en meget uensartet Karakter; i saa Henseende kan bemærkes, at Kaldelsen og Retfærdiggørelsen betegne udvortes Kendsgerninger, hvorimod de øvrige Bestemmelser have en nærmest indvortes, subjektiv Karakter. Og endelig kan det siges, at det menneskelige Livs individuelle Forskellighed vanskelig lader sig indordne under en saadan metodisk Opstilling. Hvad der søges fremstillet i hele dette Lærestykke, kan i Virkeligheden angives ganske kort og simpelt, naar det i god Overensstemmelse med Skriften siges, at det er Troen alene, som fra Menneskets Side er nødvendig, for at Tilegnelsen kan ske af den guddommelige Naade. I denne Betingelse er alt indeholdt. Hvis man endelig vil gøre Anvendelse af de nævnte Bestemmelser, som for største Delen ere skriftmæssige, da kan man maaske finde den rette Orden herimellem, naar man siger, at som det enkelte Menneske gennem Kaldelsen bliver oplyst om Evangeliets retfærdiggørende Naade, saa maa han gennem en personlig Hengivelse i Omvendelse (Bod) og Tro tage mod denne; og idet han gør det, da virkeliggøres Retfærdiggørelsesdommen i hans Liv som en Genfødelse, der af sig selv afføder en Helliggørelse og til sidst en fuld Saliggørelse. *F. C. K.*

Frelserens Kirke se Vor Frelsers Kirke.

Frelserens Orden se Birgittinerordenen.

Frelserens Orden, eneste Orden i Grækenland, stiftet 1829 af Hellenernes Nationalforsamling til Minde om Befrielsen fra det tyrkiske Herredømme, stadfæstet 1833 af Kong Otto og forsynet med ny Statutter 1863. Ordenen har 5 Klasser, Storkors, Storkommandør, Kommandør, Officer og Ridder; den bestaar af et hvidt emailleret ottetakket Kors, prydet med Kongekrone, hvilende paa en Krans af Ege- og Laurbærløv. I Midterfeltet er Frelserens Billede omgivet af følgende Indskrift paa Græsk: Herre, din højre Haand er forherliget med Kraft. Paa Bagsiden findes det græske Kors med Omskriften: Grækernes IV Nationalforsamling, afholdt i Argos 1829. Den bæres i et blaat hvidkantet Baand.

Frembringelse (jur.) (lat. *specificatio*). Herved tænkes paa det i det daglige Liv saa eminent praktiske Tilfælde, at en Ting, et Stof, ved haandværks- eller fabrikmæssig eller kunstnerisk Virksomhed er undergaaet en saadan Omdannelse, at derved en i økonomisk Forstand ny Ting maa siges at være frembragt, jfr. saaledes at en Marmorblok er hugget til en Statue, Klude lavede til Papir, Korn til Brændevin, Uld til Klæde o. s. v. I Reglen vil den, der ved sin produktive Virksomhed frembringer eller lader frembringe ny Ting, selv være Ejer af det Stof, hvoraf disse skabes. I saa Fald hersker ingen Tvivl om, at han jo, baade i Kraft af sin Ejendomsret over Stoffet og sin produktive Virksomhed, bliver Ejer af det ny Produkt. Men sæt, at Producenten af den ny Ting ikke var Ejer af Stoffet, hvem bliver da rettelig Ejer af den ny Ting — Stofejeren eller Producenten? Dette Spørgsmaal har, skønt det ikke just kan siges at være meget praktisk, affødt megen Strid inden for Retsvidenskaben, især da Lovgivningerne sjælden — saaledes heller ikke den danske eller norske — indeholde positive Bestemmelser desangaaende. Allerede inden for Romerretten vare Meningerne meget delte. Een Skole, Prokuleianerne, hævdede, at Frembringeren (Specifikanten) blev Ejer, en anden, Sabinianerne, at Stofejeren blev det, medens en mæglende Mening *(media sententia)* vilde lade det afhænge af, om Tingen kunde føres tilbage til sin tidligere Skikkelse *(si ea species ad materiam reduci possit)* eller ikke, idet i første Fald Stofejeren skulde være Ejer, i sidste Fald Frembringeren. Nu anerkendes det i Reglen, at sidstnævnte i Kraft af sin produktive Virksomhed, hvilken Retsordenen bør beskytte, bliver Ejer af den ny Ting, medens paa den anden Side Stofejerens Krav paa Hævdelse i sin Ret over Stoffet, hvilken Retsordenen lige saa lidt bør underkende, fyldestgøres paa den Maade, at der paa Grund af den Rolle, hans Stof har spillet ved F. af den ny Ting, tilkendes ham en til Stoffets Værdi i den ny Ting svarende Andelsret i Tingen i Form af en retsbestemt Panteret i denne. Den nævnte gunstige Stilling ville dog nogle i Lighed med i Romerretten kun tillægge Frembringeren, naar han er i god Tro, ikke derimod naar han er i ond Tro. Derimod anerkendes det nu almindelig, at det ikke kan gøre Udslaget, om Tingen kan føres tilbage til sin tidligere Skikkelse, navnlig ikke saaledes, at i bekræftende Fald Stofejeren skulde kunne rejse Krav derpaa, thi naar den ny Tings Værdi maaske langt overstiger Stoffets, vilde der ved Tilbageførelsen forvoldes et Spild af Værdier, som ikke bør tillades.

Ved de anførte Regler er i det hele forudsat, at Frembringeren har udfoldet en virkelig produktiv Virksomhed. Har han derimod væsentlig kun forringet en Ting, f. Eks. omsmeltet et Guldsmykke til en Guldbarre, foreligger ingen Grund til, at Stoffets, *in casu* Guldets, Ejer skulde være gaaet Glip af sin Ejendomsret.

Om det beslægtede Tilfælde, hvor ikke i den angivne Forstand en ny Ting er frembragt, men blot nogen har indføjet sin Ting som Bestanddel i en andens, f. Eks. bygget paa en anden Mands Grund, se Tilvækst. *K. B.*

Fremfald *(Prolapsus)* kaldes i Lægekunsten den Tilstand, hvor Dele af Legemet pludselig forlade deres naturlige Plads og oftest komme til Syne uden for Legemets Overflade. Man taler saaledes om F. af Glaslegemet ved Beskadigelser af eller Operationer paa Øjet; om F. af Tarme eller af andre Underlivsorganer, naar Bughulen aabnes o. s. v. Under Fødselen taler man om F. af Navlesnor eller af Fosterlemmer, naar disse Dele skyde sig ud af Livmoderen forbi den forliggende Fosterdel. Særlig benyttes dog F. som en højere Grad af Nedsynkning *(Descensus')* om den Tilstand, hvor Livmoderen sænker sig eller endog synker (helt eller delvis) uden for Indgangen til Moderskeden. Idet Livmoderen synker, omkrænges Moderskeden, og ved det fuldstændige F. ser man en Klump hænge mellem Patientens Laar, dannet af Livmoderen, der ofte er betydelig svullen og dækket af den omkrængede Moderskede, der er bleven tør, pergamentsagtig, ofte saaret. F. fremkaldes ved Slaphed og Løshed af de Baand o. s. v., der ellers sikre Livmoderens Leje, Udvidelse og Slaphed af Moderskeden og Bækkenbunden, Indrivning eller Eftergivelighed af Mellemkødet. Disse Forhold fremkaldes navnlig ved Svangerskab og Fødsel, især mange, hurtig paa hinanden følgende, og særlig hvis Kvinden maa

arbejde strengt snart efter Fødselen. Ikke sjælden afgive Fødslerne kun nogle af Betingelserne for F., medens dette først udvikler sig i den højere Alder, især ved pludselig Afmagring. F. kan ogsaa skyldes Pres ovenfra af Underlivssvulster. Opstaaen af F. hos Børn eller hos unge Kvinder, der ikke have født, er yderst sjælden, fremkaldes undertiden ved en pludselig Indvirkning som Løften af en meget tung Byrde eller et Fald paa Sædet. Det kan være Livmoderen, der synker først og drager Moderskeden med sig, men vistnok hyppigere sænker sidstnævnte sig først, og Lidelsen kan indskrænkes hertil. Meget ofte gaar der en Udposning af Urinblæren ned med i F. (*Cystocele*), langt sjældnere af Endetarmen (*Rectocele*). Ved roligt Leje gaar F. ofte tilbage af sig selv.

F. fremkalder en Følelse af Gene og Ubehag, der, navnlig ved de højere Grader, kan stige til fuldstændig Arbejdsudygtighed. Dog ser man i denne Henseende de største individuelle Forskelligheder: Nogle Patienter generes i høj Grad af en ringe Nedsynkning af Moderskeden, og andre bære deres komplette F. uden at ænse det synderlig. Foruden de nævnte Symptomer findes forøget Udflaad, undertiden Blødninger, samt Smerter i Underliv og over Lænderne. Ofte er Urinladningen besværet.

Medens man tidligere søgte at holde F. inde ved forskelligformede Moderringe og Apparater (saaledes de saakaldte *Hysteroforer*, der oftest havde Form af en lille Skaal, der bares af en Stang, der var sat fast paa en Bandage, der gik mellem Laarene og for og bag knappet paa et Underlivsbælte), behandles F. nu mest operativt. Lader en saadan Behandling sig ikke udføre, kan man undertiden se Nytte af en Bandage som den sidstnævnte (men uden Skaal og Stang), især naar heri indføjes et langstrakt Stykke tykt, fast Læder (eller betrukket Træ), der skal presse paa og erstatte Mellemkødet. Operationerne mod F. gaa hovedsagelig ud paa at forsnævre Moderskeden (Kolporafi — for og bag) og danne et nyt Mellemkød (Perinæorafi). Undertiden maa tillige Dele af den svulne Livmoderhals udskæres. Hjælpe disse Indgreb ikke, kan det blive nødvendigt at foretage yderligere Operationer, saaledes Fastsyning af Livmoderen til Bagfladen af forreste Bugvæg (Ventrofiksation). *Lp. M.*

Frémiet [fremjæ'], Emmanuel, fransk Billedhugger, er født 1824 i Paris. F., der var Elev af sin Onkel, Rude, dyrkede først Dyrplastikken, modelerede, bl. a. i Voks til Bronzestøbning, talrige Smaaarbejder (Hunde, Katte, Bjørne, Kameler, Ænder, der slaas om en Rotte, eta), der vidne om betydelig anatomisk Kundskab og skarp Iagttagelsesevne; til de berømteste Arbejder i denne Genre hører en legemsstor Bronzefigur af en saaret Jagthund (1850, Luxembourg-Museet). Ogsaa i hans senere Værker spiller Dyret en væsentlig Rolle, saaledes i Gruppen »Pan, der leger med to unge Bjørne« (1867, Luxembourg), den dramatisk bevægede Gruppe »Centaur i Kamp med en Bjørn« etc. samt endelig i talrige Rytterfigurer. Disse ere gerne rolig holdte, uden effektfuld Handlen, men energisk karakteriserede og byggede paa nøje arkæologiske og historiske Studier; hertil høre »Gallisk Rytterhøvding« (1864), »Mand fra Stenalderen«, »Romersk Rytter« (1867), »Minstrel fra 15. Aarh.« (Statuette i forsølvet Bronze, 1875), »Falkoner«, »Fakkelbærer« (1883) etc. Af historiske Monumenter har F. udført en Rytterstatue af Napoleon I, den lille Rytterstatue af Jeanne d'Arc (1874, paa Rivoli-Pladsen i Paris; en senere Rytterstatue af Pigen fra Orléans [1889] er mere teatralsk-patetisk), en Marmorstatue af den hellige Gregor af Tours for Panthéon, Condé's Rytterstatuette (1881), Meissonier's Statue (1894) i Poissy. Et af F.'s berømteste Arbejder er det allerede efter sit Motiv saa effektfulde »Gorilla med en Kvinde« (1887): det kæmpestore Dyr holder i sin højre Arm den røvede nøgne Kvinde, i venstre Haand Stenen, som den vil slynge ned paa sine Forfølgere. »St. Michael« (1896) viste Paavirkning fra Renaissancens Kunst. (Litt.: J. de Biez, *E. F.* [Paris 1896]). *A. Hk.*

Frémin [fremæ'], René, fransk Billedhugger, født 1673 i Paris, død smst. 1745 som Direktør for Akademiet, var Elev af Girardon og vandt Romerprisen. I Rom uddannede han sig efter Bernini og skabte efter Hjemkomsten en Række Værker for Paris, hvoraf de fleste nu ere gaaede til Grunde; i Invalidekapellet findes hans St. Sylvia. 1722—29 arbejdede F. for Filip V af Spanien og udførte en Række Skulpturer for Haverne ved Slottet la Granja i Guadarrama, hans Hovedværk er der Frøernes Fontæne med Statuer af Latona, Apollo og Diana. F.'s Værker ere stærkt prægede af Ludvig XIV's Tids elegante og teatralske Smag. *A. Ls.*

Fréminet [freminæ'], Martin, fransk Historiemaler, født i Paris 1567, død smst. 1619. Han var Elev af Cousin, opholdt sig længe i Italien (til Rom 1591), hvor han særlig paavirkedes af Michelangelo da Caravaggio's Kunst. Efter Hjemkomsten til Fædrelandet sysselsattes han af Henrik IV med Arbejder for Fontainebleau-Slottet. Hans Kunst gaar i samme italieniserende Retning, som dette Slots italienske dekorative Malere alt tidligere havde givet Anvisning paa. I Louvre i Paris: »Merkur befaler Æneas at forlade Dido«. *A. Hk.*

Frémissement [fremismã'] (fr.), Snurren, anvendes i Medicinen som Betegnelse for snurrende Lyd eller Fornemmelser, som fremkomme under visse sygelige Tilstande. F. som Lyd kendes især ved Sygdomme i en af Hjerteklapperne (Mitralklappen); den er her bleven sammenlignet med en Kats Spinden (*F. cataire*) og kan antages fremkommen ved, at en Flig af Klappen eller et paa den afpisket Blodkoagel ligger saaledes for Blodstrømmen, at den kan komme i en vibrerende Bevægelse. Den er ikke konstant til Stede hos Patienten. F. kan ogsaa høres udgaaende fra Luftrørene, men her tales oftest om Ronchi, Rallelyd (s. d.). — F. fremkommer for Følelsen, naar visse Svulster med Vædskeindhold ved raske Slag (Perkussion) med Fingeren sættes i Bevægelse. Som Betingelse for Fremkomsten af denne Fornemmelse kan sættes, at Indholdet er af en vis geléagtig Beskaffenhed, at Væggen er udspilet til en vis Grad, dog ikke for stærkt. Den Svulst, ved hvilken man hyppigst iagttager F., er Echinokoksvulsten (se Echinokoksygdom), ja man har endog villet gøre F. til et usvigeligt Kendetegn paa denne Sygdom, hvilket dog er urigtigt; men saa karakteristisk er dog Følelsen af F. ved Echinokoksvulsten, at man har benævnet Fornemmelsen som

Hydatidesnurren efter et af Navnene (Hydatide, s. d.) paa denne Svulst. *E. A. T.*

Fremitus (lat.) er den rystende Bevægelse, som føles paa Brystkassen, naar Personen taler — især naar han udtaler snurrende Lyd som *rrr*. F. benævnes maaske oftere som Stemmefremitus og har stor Betydning ved Erkendelsen af en Del Brystlidelser, idet den forstærkes, naar Lungens Væv er af tættere Beskaffenhed end normalt, f. Eks. ved Lungebetændelse, medens den svækkes, naar Lungens Overflade fjernes fra Brystkassen ved en Udsvedning i Lungesækken (*Pleuritis, Hydrothorax*). — *F. dentium* er et kun sjælden anvendt Udtryk for Tænderskæren. *E. A. T.*

Fremlaan ell. Udlaan til andre af en laant Ting vil i Henhold til D.L. 5—8—12, N. L. 5—8—15 — i Mangel af udtrykkelig eller stiltiende Tilladelse — i Alm. være forbudt og give den, der har udlaant Tingen, Ret til straks at søge den tilbage fra den, som havde modtaget den til Laans, eller som sidder inde med den, uanset at Tingens Ejer oprindelig maatte have laant den ud for en bestemt længere Tid. *IC. B.*

Fremleje eller Overdragelsen af en Lejeret til en tredje Person er i Reglen ikke tilladt uden Udlejerens Samtykke, idet Lejeforholdet normalt vil være stiftet med en bestemt Person som Lejetager for Øje, og Udlejeren derfor ikke kan være tjent med, at Lejetageren overdrager Lejeretten videre til en ham uvedkommende forsømmelig eller uredelig Person. I Mangel af særlig Aftale derom vil derfor F. i Alm. være forbudt og følgelig at betragte som en Misligholdelse af Kontrakten, der kan drage Ophævelsen af Lejemaalet med sig. Dog undtages saadan F., der ikke let kan paaføre Udlejeren Skade, saaledes det almindelige Tilfælde, at Lejetageren under sit stadige Tilsyn udlejer Værelser til logerende, hvilket derfor i Reglen vil være tilladt, naar Udlejeren ikke i Kontrakten har taget særligt Forbehold derimod. *K. B.*

Fremlæggelsespaategning, Paategning paa et Dokument eller andet Bevismiddel om, at det er fremlagt i den og den Ret paa den og den Dag. Saadan Paategning gives gerne ved Hjælp af et Stempel og tjener navnlig til Sikring af det fremlagtes Identitet. *E. T.*

Fremmedartikler (*articuli pro peregrinis*) er Navnet paa et af Frederik II 20. Septbr. 1569 udstedt Dokument, der sammenfattede den lutherske Bekendelse i 25 Spørgsmaal, som enhver fremmed, der vilde bosætte sig i Landet, skulde besvare med ja. Anledningen dertil var Ankomsten af reformerte Flygtninge fra Nederlandene, Forfatteren var rimeligvis Niels Hemmingsen; de bleve affattede paa Latin, Tysk og Dansk og indskærpede med stor Kraft. Ved Udstedelsen af D. L. 1683 faldt de bort. De findes f. Eks. i H. Rørdam's »Danske Kirkelove« [1883, II Bd. 126 ff.], »Ny kirkehist. Sml.« IV 234 ff. *J. P. B.*

Fremmedbestøvning se Bestøvning, S. 974.

Fremmede i juridisk Forstand kaldes i Lovene de Personer, som midlertidig have taget Ophold i et Land, hvor de ikke ere hjemmehørende. I Romersproget var *hostis* oprindelig Benævnelse saavel for en Fjende som for en f., og denne Dobbelthed i Begrebet præger paa en vis Maade hele den klassiske Oldtids Opfattelse af den f.'s Retsstilling, om den end i Tidernes Løb, efterhaanden som Romerstaten underkastede sig Verdensherredømmet, blev afdæmpet og i forskellig Retning mildnet. Ej heller de middelalderlige Statslove vare de f. synderlig gunstige, og det er først i de nyere Tider, at den stigende Humanitet og det tiltagende Samkvem mellem Nationerne have forandret Betragtningen af Forholdet. Nu om Stunder tør man endog gaa saa vidt at paastaa, at jo højere et Statssamfund staar i Civilisation, jo mere fremskredet et Folk er i Dannelse, desto beredvilligere vil man ogsaa være til at anerkende Mennesket i den f. og i Retsbeskyttelse i Henseende til Person og Ejendom lige over for Staten og dens Institutioner og Retsnydelse i Forhold til andre at sidestille ham med Landets egne Børn, dog med den Indskrænkning, at de f., saa længe de ej have opnaaet Statsborgerret eller, hvor saadant kræves, Indfødsret, ikke kunne udøve de saakaldte politiske Borgerrettigheder (Valgret og Valgbarhed til de repræsentative Forsamlinger) eller have Adgang til de offentlige Embeder eller de særlige Fordele, der gennem Forsørgelses- og Næringslovgivningen ere de aktive Statsborgere forbeholdte.

Om de f.'s almindelige Retsstilling i de nordiske Riger henvises til Borgerstand [3. Bd., S. 381], hvorved dog skal bemærkes, at Adgangen til i Norge at eje Jord eller udøve visse vidtgaaende Brugsrettigheder over samme ved L. 21. Apr. 1888 nu ikkun tilstedes f., naar de dertil erhverve særlig Tilladelse hos Regeringen, fra hvilken Regel ikkun ere undtagne: anerkendte Dissentersamfund med Hensyn til den til Kirke, Kirkegaard, Præstebolig og Skole fornødne Grund, Grubeejere (muthing) med Hensyn til selve Gruben og de til Driften fornødne Bygningers Grunde og svenske Statsborgere i Lighed med den svenske L. af 4. Juni 1868, hvorved det tillades norske Undersaatter at erhverve Grundejendom i Sverige uden særlig kongelig Bevilling. I øvrigt skal her endnu blot anføres, at det har været overdraget delegerede fra de 3 nordiske Riger at udarbejde et for de skandinaviske Stater fælles Lovudkast om Erhvervelse og Fortabelse af Statsborgerret. Disses Forslag har allerede sat Frugt i Sverige i en I. Oktbr. 1894 om dette Emne udkommen Lov, medens i Danmark de delegeredes Arbejde med nogle mindre væsentlige Ændringer er blevet fremsat som Lovforslag for den Oktober 1896 sammentraadte Rigsdag, der imidlertid endnu ikke har undergivet det endelig Behandling.

Jo lettere imidlertid en Stat i det hele aabner sine Porte for f. uden at spørge om Pas, Fortid eller Nationalitet, desto mere opfordret kan den omvendt være til at vaage over, at Opholdet ikke misbruges navnlig til at kompromittere dens Forhold til Nabomagterne eller til at vække Forstyrrelser og Uordener inden for dens egne Grænser. Derfor er der i de allerfleste Stater, selv de som ellers fuldt ud hylde Grundsætningen om de f.'s fri og uhindrede Adgang og Ligeberettigelse, givet saakaldte Fremmedlove (med det hyppig benyttede engelske Udtryk f. *bilis*, se Alien bill), hvilke bemyndige Regeringerne til undtagelsesvis under visse særlige Omstændigheder at nægte f. Ophold i Landet eller at internere dem, ja endog udvise dem, efter at de ere blevne optagne. I England vedtoges saaledes 1793 under

Frygten for de revolutionære Ideers Propaganda den første saakaldte *alien bill*, der bemyndigede Indenrigsministeren til at udvise f., som ikke havde haft 7 Aars uafbrudt Ophold i England, og for Overhørighed af Udvisningsordren satte Straf af Fængsel fra 1 til 12 Maaneder. Denne Lov blev dog efterhaanden meget upopulær og bortfaldt 1827; men det orsiniske Attentat 1858 mod Napoleon III gav Lord Palmerston Anledning til at forsøge en delvis Fornyelse af den. I Nordamerika gav Frankrig's udfordrende Optræden 1799 Anledning til Udstedelse af en Lov, som bemyndigede Præsidenten til at udvise enhver f., hvis Optræden dertil gav Føje; men dette vakte stor Misfornøjelse, og Loven blev saa godt som aldrig benyttet. I øvrigt have jo de nordamerikanske Stater efterhaanden, som de ere blevne bedre befolkede, stillet sig mere og mere afvisende mod Indvandringen af f. For ikke at tale om de forskellige forsøgte Forholdsregler mod Indvandrere af den gule Race (Kinesere) forlanges der nu, at enhver Indvandrer skal godtgøre Besiddelsen af de fornødne Subsistensmidler, og et Lovforslag er forelagt Kongressen, hvorefter det gøres til Betingelse, at man (for Familiers Vedkommende Familiefaderen) skal kunne læse og skrive Engelsk eller ogsaa, som Forslaget er blevet modificeret, ethvert andet Sprog. I Schweiz, der i en lang Aarrække gæstfrit har ydet politiske Flygtninge fra hele Europa Ly og Tilflugt, giver den nugældende Forfatningslov af 29. Maj 1874 i sin § 70 (i øvrigt i nøje Overensstemmelse med Forfatningsloven af 1848) Forbundsraadet »Ret til at udvise f., af hvilke kan befrygtes Fare for Forbundsstatens indre eller ydre Sikkerhed«. Fremmedlovene i Frankrig, af hvilke der fra 1831 og ned til 1849 haves adskillige, bemyndigede Indenrigsministeren (i Grænseprovinserne endog Præfekterne) til at udvise f. eller anvise dem Bopæl (internere dem) fjernet fra Grænsen, under Straf af Fængsel fra I til 6 Maaneder. Et femaarigt Ophold i Frankrig eller Tjenestegøring i Hæren i et lige saa langt Tidsrum fritager dog for Anvendelsen af denne Tvangsforholdsregel. I Tyskland have Regeringsmyndighederne stedse anset sig beføjede til at udvise »missliebige« f.

I de nordiske Riger ville de f. — foruden at de i Henhold til bestaaende Traktater med andre Stater ville kunne blive udleverede til dem, saafremt de i dem maatte have begaaet almindelige borgerlige (ikke politiske) Forbrydelser — kunne udvises, dersom de her maatte paadrage sig alvorligere Straffeansvar efter Straffens Udstaaen (Pl. 19. Apr. 1805 for Danmark og Norge, samt for Danmark Strfl. § 16), eller her blive trængende til Fattighjælp, forinden de have erhvervet sig Forsørgelsesret i noget af Rigerne, eller endelig efter justitsministeriel Ordre, »hvis deres Forhold dertil maatte give Anledning«. Jfr. for Norge: Ansvarlighedsloven af 7. Juli 1828 § 3, for Danmark L. 15. Maj 1875 § 13 og for Sverige Frd. 21. Septbr. 1860 sammenholdt med Frd. 19. Febr. 1811. *C. V. N.*

Fremmede Legemer (*Corpora aliena*) kalder man saadanne — som Regel faste — Legemer, der optræde paa eller i Legemet, men ikke ere i levende Forbindelse dermed, paa Steder, hvor de ikke normalt skulle findes. F. L. kunne komme ind udefra: Sandskorn, Krudtkorn, Naale, Kugler, Splinter, Metalstøv, Smuds af forskellig Art, eller de kunne være dannede i Legemet selv ved kemiske Omsætninger (Blæresten, Galdesten o. l.) eller ved Stød (visse Ledmus) eller ved Betændelser (afstødt Ben — Sekvestre). — De udefra kommende f. L. kunne blive paa Overfladen eller i de mest overfladiske Partier, eller de kunne gaa i Dybden og endogsaa naa til livsbetingende eller dog vigtige Organer, hvorved de kunne fremkalde Død eller Forstyrrelser af alvorlig Art. Saaledes kunne Metalsplinter i Øjet fremkalde Synsforstyrrelser eller Tab af Øjet. Nedslugte Benfliser eller andre Genstande fremkalde undertiden Kvælning eller alvorlige Betændelser omkring Spiserøret. Genstande, som Gafler e. l., der tilfældig eller i Sindsforvirring indsluges, og Sabelklinger, der som Kunststykker indføres i Maven, kunne gennembore Mavevæggene og fremkalde da ofte Døden; Instrumenter, der indbringes i Blære eller Tarm i helbredende Øjemed, kunne afbrækkes eller slippe fra en, og paa samme Maade har man set Genstande som Haarnaale, Glasbeholdere, Kviste enten i Kaadhed, i vellystigt Øjemed eller paa Grund af en Slags Forvirring indbragte paa de forskelligste Steder i Kønsorganer, i Tarmkanal og under Huden (Synaalejomfruen, se Hud); her kunne ogsaa henregnes de Naale, som hellige Mænd i Orienten stikke ind i Legemet i stor Mængde, hvorved de over for Omverdenen godtgøre Religiøsitet og derfor opnaa Almisser, saa at deres Fromhed samtidig bliver et Levebrød. — Et særligt Forhold ved en Del f. L. er det, at de kunne medføre Infektionsstoffer, hvorved Saarsygdomme opstaa; paa denne Maade kan en særlig Fare fremkomme ved tilsyneladende smaa og ubetydelige f. L. som Splinter, Kornavner. Hvis saadanne Sygdomme ikke indføres med de f. L., afhænger Faren ved dem udelukkende af, hvor vigtige Organer der berøres af dem. Hvis f. L. ikke medføre Saarsygdomme og ikke berøre vigtige Organer, kunne de ofte ligge lang Tid uden at eller næsten uden at paavirke Personens Befindende; undertiden ser man saadanne f. L. vandre langt bort fra deres oprindelige Plads og komme frem paa ganske uventede Steder; saaledes kunne Naale vandre lange Strækninger; Kugler have sænket sig mellem Musklerne. Hos Dyr har man Eksempler paa, at nedslugte Naale af store Dimensioner have boret sig Vej ud fra Tarmen og ere komne til Overfladen uden at skade, eller have trængt sig ind i andre Organer (Hjertet).

Af det foregaaende fremgaar det, at den Fremgangsmaade, der maa følges af Lægen over for f. L., afhænger af mange forskellige Omstændigheder, som maa afvejes nøje. Let tilgængelige f. L. og saadanne, som vise sig at forvolde Smerte og anden Ulempe eller Fare, maa fjernes eller paa anden Maade uskadeliggøres (f. Eks. ved slugte Naale ved forceret Spisning af Kartoffelmos og Grød). Er der hverken Fare eller Ulempe til Stede, maa man kun skride til Fjernelsen, naar denne ikke i og for sig medfører nogen Fare for Patienten; det samme er Tilfældet, hvis det f. L. alt har gjort den Skade, der kan ske, saa at ikke dets Nærværelse i og for sig er det skadelige. Saaledes er Forholdet ofte ved Kugler, som man derfor ofte undlader at opsøge. Ogsaa

Usikkerheden om, hvor det f. L. har sin Plads, har ofte gjort, at man har opgivet at forsøge at fjerne det. I øvrigt har man nutildags i Gennemlysningen med X-Straalerne fundet et Middel, der kan hjælpe meget med Hensyn til Bestemmelsen af metalliske f. L.'s Plads, saa at man enten kan vide, hvor man skal finde dem, eller kan se, at man skal lade være at opsøge dem.

Af de i selve Legemet opstaaede f. L. maa især nævnes de oven omtalte Sten i forskellige Organer, Ledmusene og Sekvestrene, om hvilke der henvises til de paagældende Artikler. *E. A. T.*

Fremmedkollegier se Kollegier.

Fremmedlegion. Frankrig har altid haft fremmede Tropper af mange forskellige Nationaliteter i sin Tjeneste. De ere optraadte under forskellige Navne og forskellig formerede og have ofte ydet værdifulde Tjenester. Henholdsvis 1830 og 1831 opløstes de sidste Fremmedafdelinger, nemlig »Schweizerregimentet« og Regimentet »Hohenlohe«, og 9 Marts 1831 oprettedes den nuværende F., der optog i sig en Del af Resterne af nævnte Fremmedregimenter, men som i øvrigt var uden Forbindelse med disse. Korpset maatte kun anvendes uden for Moderlandet, Bataillonernes Antal kunde være ubegrænset, de inddeltes i 8 Kompagnier å 112 Mand. For at indtræde i F. maatte man være mellem 18—40 Aar og paatage sig 3—5 Aars Tjenestepligt, der kunde fornyes i 2—5 Aar. Kompagnierne dannedes i Begyndelsen af Folk af samme Nationalitet, hvilket Princip dog allerede opgaves 1835. Efterhaanden oprettedes 7 Bataillioner, der sendtes til Algérie og havde Depot i Toulon. Bataillonschefen og $^2/_3$ af Officererne skulde være Franskmænd. I Aarene indtil 1835 deltog F. i de forskellige Kampe i Algérie, saaledes udførte den Overfaldet paa Stammen El Uffia, var delvis med i det mislykkede Tog mod Abd-el-Kader og led ofte betydelige Tab. Paa Spanien's Anmodning sendtes F. 1835 til Kamp mod Karlisterne og landede i Tarragona og kæmpede ofte med Held og med megen Tapperhed mod Karlisterne, indtil den reduceret fra 7,000 til 500 Mand 1839 trak sig tilbage til Frankrig.

Da man i Algérie imidlertid haardt savnede F., oprettedes 15. Decbr. 1836 en ny Bataillon, der straks afsendtes til Afrika. Det følgende Aar organiseredes Bataillonen som et fransk Regiment, forøgedes 1840 med 2 ny Bataillioner og fik en Fane som Belønning for Tapperhed. Fra 1. Apr. 1841 inddeltes F. i 2 Regimenter à 3 BataiUoner med en Styrke pr. Kompagni af ca. 95 Mand. Det ene Regiment skulde garnisonere i Provinsen Algérie, det andet i B6ne. F. tog med Udmærkelse Del i næsten alle de i dette Tidspunkt forefaldne talrige Ekspeditioner. Juni 1854 sendtes begge Regimenterne til Krim og udmærkede sig i dette Felttog i Kampene ved Alma og Inkerman og under Hovedstormen. Paa Grund af udvist Tapperhed gav Napoleon III dem Indfødsret og opløste de 2 Regimenter. Man skred imidlertid straks til Oprettelsen af 2 ny, det ene dannedes i Oran, det andet af Levningerne af en schweizisk Legion, som man uden synderligt Held havde søgt dannet under Krim-Krigen. Begge Regimenter toge hæderlig Del i Felttoget i Italien 1859 og udviste Tapperhed saavel ved Magenta som Solferino. Efter Krigen vendte de tilbage til Algérie og formeredes af økonomiske Hensyn som eet Regiment 1. Jan. 1861. Under Krigen i Mejiko afsendtes efterhaanden 6 BataiUoner til Krigsskuepladsen, hvor de kæmpede med megen Tapperhed. 1866 skete Udvidelse af Bataillonernes Antal, og 2 BataiUoner oversendtes 1870 til Frankrig for at deltage i Kampen. Disse 2 BataiUoner i Forbindelse med en i Tours nydannet Bataillon udgjorde en Del af 15. Korps og kæmpede ved Coulmiers og ved Orléans. Efter Krigen opløstes den nydannede Bataillon, men 1883 forøgedes atter Bataillonernes Antal med 2, der fandt Anvendelse i Anam, Tonkin og Formosa. Ved L. af 14. Decbr. 1884 vendte man tilbage til den gamle Organisation af F. paa 2 Regimenter å 4 BataiUoner à 4 Kompagnier. Af bekendte Mænd, som have tjent i den franske F., kunne nævnes Mac Mahon, Canrobert, Bazaine og Négrier. *B. P. B.*

Fremmedlove se Fremmede.

Fremmedord kaldes i videste Betydning ethvert Ord, som forekommer i et Sprog, hvor det ikke fra første Færd har hørt hjemme, eller som er dannet af Bestanddele, der ikke altid have tilhørt det Sprog, hvori det findes. Et F. er altsaa enten optaget fra et fremmed Sprog eller dannet af Bestanddele, der ere optagne fra et fremmed Sprog. Mange F. ere indkomne i en saa fjern Fortid og have i en saa høj Grad været underkastede de Forandringslove, der have hersket i de Sprog, hvori de ere indkomne, at deres sande Herkomst ofte nu kun ved lærde Undersøgelser lader sig paavise. I Sprogvidenskaben gaa den Slags F. under Navn af Laaneord (s. d.). Men det beror selvfølgelig i mange Tilfælde paa et vilkaarligt Skøn, om man vil kalde et fra et fremmed Sprog optaget Ord for et Laaneord eller et F. I det danske og norske Sprog findes der et ikke ringe Antal F., optagne fra Tysk, Fransk, Latin, Græsk, Hollandsk, Engelsk eller fra endnu fjernere Sprog. Hovedmængden stammer fra Middelalderens Plattysk, der ikke blot har forsynet Dansk med Ord og Orddele af sit eget nedarvede Forraad, men ogsaa har skænket det af sine F., f. Eks. Foged (af lat. *advocatus*), Fitalje (af lat. *victualia*), fessentere (i danske Dialekter; samme Ord som visitere", begge af lat. *visitare).* Undertiden har det danske Sprog til forskellig Tid og fra forskellige Sprog og Dialekter optaget det samme Ord. Dette var Tilfældet med fessentere og visitere; det samme møde vi i Apotek, Butik og Bodega, ligesaa i Paulun og Pavillon. F. i Dansk, der ikke ere af germansk Afstamning, ere for en meget væsentlig Del almeneuropæiske; de ere førte ud over Landene med Kulturstrømningerne. Mange ere blevne lige saa almindelige og bruges af hele det danske Folk med samme Sikkerhed som ægte danske, nedarvede Ord, f. Eks. akkurat, Appetit, brillant, Eksempel, Familie, Façon, General, gratis, gratulere, Historie, Interesse, interessant, Kapellan, Kapital, Kapitel, Karakter, kassere (ɔ: vrage), Kreatur, Kredit, Kulør, kulørt, kurere, Logi, logere, Maskine, Medicin, Minut, Plaser, reparere, retirere, risikere, spadsere, spekulere, spendere, Spiritus, spolere, Testament, testamentere, æstimere. Men mange F. ere kun grundig kendte i visse Kredse eller i visse Lag af Befolkningen. Folk, der ikke ere fortrolige med herhenhørende F., gøre sig skyldige i fejl-

agtig Udtale og Anvendelse, folkeetymologisk Omdannelse, Forbytning o. l., hvilket stadig giver Stof til Morskab. De Forandringer, som F. af latinsk og fransk Oprindelse ere undergaaede, inden de naaede Danmark, eller, for saa vidt de her ere optagne umiddelbart fra selve Kilden, i Danmark, ere sjælden forblevne uantastede. For et Par Hundrede Aar siden hed det paa Dansk Pellement (Kævleri, Mundhuggeri), Sise. Det er Ordene Parlament, Accise. Undtagelser gives dog, f. Eks. Paryk (fr. *peruque*). I det hele have Moderetninger gjort sig stærkt gældende med Hensyn til Stavning, Udtale og Bøjning. I Stavningen ere vi nu naaede til det Standpunkt, at de fleste bruge en Bogstavering, der er halvt dansk og halvt fransk eller latinsk. I Udtalen af franske Ord synes man i Danmark mere og mere at bestræbe sig for at efterligne den franske. For faa Aar siden hørtes her almindelig en bogstavret Udtale f. Eks. af Ord som Avertissement, Ballon. Nu derimod siges almindelig Avertissemang, Ballong. Ved den stærke Udvikling af Nationalfølelsen og Folkebevidstheden i 19. Aarh.'s første Halvdel er der i Danmark udrettet overordentlig meget for Sprogets Renhed. (Litt.: M. Hammerich, »Om de fremmede Ord i vort Modersmaal« [1848]; H. Dahl, »Dansk Hjælpeordbog« [1875]; K. Knudsen, »Unorsk og norsk« [Chra. 1879—81]; samme, »Skolen og Fremmedordene« [Chra. 1881]; L. Meyer, »Fremmedordbog« [6. Udg. 1884; ogsaa i mindre Udgaver]; F. P. J. Dahl, »Fremmedordbog« [1885]; B. T. Dahl, »Fremmedordbog for Folket« [1886]; »Eiby's Fremmedordbog« [1894]). *P. K. T.*

Fremmedret, Indbegrebet af de Love, som ordne de fremmedes Retsstilling i en Stat. Ordet kan dog ogsaa bruges i en noget anden Betydning, nemlig om den i fremmede Stater herskende Lovgivning i det hele i Modsætning til Statens egen Ret. Spørgsmaalet om Tilstedeligheden af Anvendelsen af F. ved en Stats Domstole og om Tilstedelighedens Omfang, Spørgsmaal, som man i gamle Tider og efter forældede Teorier mente at kunne besvare med en slet og ret Afvisning, staa nu om Stunder paa Dagsordenen og have saa at sige skabt en ny Retsdisciplin, »den internationale Privatret« ved Siden af den almindelige Folkeret. (Litt.: Scheel, »Privatretten« I; L. v. Bar, »Lehrbuch der internationalen Privatrechts« [1891]). *C. V. N.*

Fremont [fremå'nt ell. fri!mənt], Navnet paa to Stæder i de nordamerikanske Fristater: 1) By i Nebraska ved Platte-Floden, 25 Km. N. V. f. Omaha, med Kornhandel og (1890) 7,100 Indb. — 2) By i Ohio ved Sandusky med (1890) 6,700 Indb. *S. B. T.*

Fremont [fremå'nt ell. fri!mənt], John Charles, nordamerikansk opdagelsesrejsende og Politiker, født 21. Jan. 1813 i Savannah, død 13. Juli 1890, mistede 1817 sin Fader, en Franskmand, der var flygtet fra engelsk Krigsfangenskab, og gav allerede 1828 Undervisning for at understøtte sin Moder. Senere blev han Civilingeniør og deltog 1838 i en Undersøgelsesrejse til Minnesota, hvorefter han blev Løjtnant i det topografiske Institut i Washington. 1841 foretog F. to Opdagelsesrejser til Klippebjærgene, som han oversteg, hvorefter han bragte nærmere Kundskab om den store Saltsø og Sierra Nevada. 1843—44 gennemforskede han Kalifornien og deltog derefter i dettes Erobring. Ved Folkevalg blev F. Kalifornien's Guvernør, men blev bagefter afsat; efter at være benaadet tog han sin Afsked. 1848 gjorde han atter en Rejse mod Vest og købte en Guldegn i Kalifornien, hvorefter han blev dettes Senator i Kongressen. Ved Dannelsen af det republikanske Parti var F. en af Hovedmændene, og 1856 var han dettes Kandidat ved Præsidentvalget, men faldt igennem. 1861 blev han General og optraadte som saadan meget ivrig for Slavernes Frigørelse, men blev tilbagekaldt af Regeringen. Som Deltager i Jærnbaneforetagender blev F. senere anklaget af franske Aktionærer og blev dømt *in contumaciam* i Paris. Efter at han var kommen i Pengeforlegenhed, søgte han igen Statstjeneste og blev Guvernør i Arizona; til sidst tog han Bolig i New York. (Litt.: *Narrative of the exploring expedition to the Rocky Mountains in 1842 and to Oregon and North California in 1843—44* [London 1846]; *Life of the colonel F. and his narrative of explorations and adventures in Kansas, Nebraska, Oregon and California* [Auburn 1856]). *S. B. T.*

Frempant — Overdragelsen af en Panteret til andre — er frit tilladt uden Pantsætterens Minde, selv ved Haandpant — jfr. D. og N. L. 5—7—4 —, uagtet Pantsætteren derved løber en Risiko, idet han let taber sin Ting af Syne. Her er Forholdet dog ikke meget praktisk. Særdeles praktisk er derimod Stiftelsen af F. ved Underpant i fast Ejendom, især da hertil ikke som ved slig Panterets Stiftelse fra første Haand kræves nogen Tinglæsning ved Ejendommens Værneting, men f. Eks. en paa Pantebrevet tegnet Transport af Panteretten er tilstrækkelig til Frempanterettens Stiftelse. Da Pantebrevet nemlig engang er tinglæst og indført paa Ejendommens Folio i Skøde- og Panteprotokollen, kunne Ejendommens nuværende eller fremtidige Ejere følgelig ikke paaskyde nogen Uvidenhed om Panteretten, naar den, ligegyldig i hvis Haand, gøres gældende imod dem. Ved F. stiftes for Frempanthaveren i det hele en Ret af samme Omfang og med samme Begrænsning som den, der tilkom den oprindelige Panthaver, se Pant. *K. B.*

Fremri-Nåmur, Solfatara'er i det nordlige Island S. 0. f. Mvvatn i Ubygderne ved den store Lavaørken Odådahraun. De herværende temmelig righoldige Svovllejer ligge i 950 M.'s Højde o. H. og gruppere sig omkring et stort, gammelt Krater (Ketil!); de benyttedes i 16. og 17. Aarh.; da Svovlet dengang stod i meget høj Pris, kunde det betale sig at føre det raa Produkt paa Hesteryg til den fjerntliggende Handelsplads Húsaník (ca. 80 Km.), hvor det udskibedes. I den senere Tid ere disse Svovllejer ikke blevne bearbejdede. *Th. Th.*

Fremskridtspartiet var siden 1861 Navn for den frisindede Opposition i Preussen. Det dannedes ved Udskillelse af det gamle liberale Partis venstre Fløj (»det unge Litauen«) og dens Sammenslutning med de egentlige Demokrater. Det vandt hurtig Fremgang og talte 1863 152 Medlemmer i Underhuset; kæmpede haardnakket imod Hærloven, men holdt ellers paa Tyskland's Enhed under preussisk Ledelse. 1866 udskiltes omtrent Halvdelen derfra til det ny nationalliberale Parti, medens Resten under Hoverbeck, Virchow og

Waldeck fortsatte Kampen og stemte imod den nordtyske Forbundsforfatning. Derimod billigede det 1871 det ny tyske Riges Dannelse og understøttede ogsaa 1873—74 Kirkelovene, men kom snart paa ny i Opposition, især mod Bismarck's Told- og Tvangspolitik, medens det samtidig kæmpede imod det opvoksende Socialdemokrati. Det blev derfor stærkt svækket ved Valgene 1878—79 baade i Rigsdag og Landdag; forenede sig 1884 med de fra det nationalliberale Parti udtraadte »Secessionister« og naaede derved en Styrke af omtr. 100 Medlemmer, o: en Fjerdedel af Rigsdagen; det tog nu Navnet >det tysk frisindede Parti«. Dets Modstand imod Hærens Udvidelse 1887 bragte det et frygteligt Nederlag. Det sank til en Tredjedel af sin tidligere Styrke, nemlig til 35, og den snart efter følgende Splittelse i to Grupper, henholdsvis under E. Richter og Rickert, har ikke tjent til at styrke dets Magt. Dog tæller det endnu (1897) over 1 Mill. Stemmer blandt Vælgerne til Rigsdagen. I det preussiske Underhus udgøre de to Grupper tilsammen kun 20, som Følge af den ugunstige Valglov. — 1862 toge ogsaa Enhedstyskerne i Bayern og Hessen Navn af F., men de gik faa Aar efter op i det nationalliberale Parti. Om det spanske F. se Progressister. *E. E.*

Fremskudt Fort se Fæstning.

Fremskudt Signal anbringes i nogen Afstand foran et farligt Punkt paa en Jærnbane — Indløb til en Banegaard, Sporkrydsning, Drejebro o. l. —, navnlig hvis det ved selve Punktet anbragte Hovedsignal paa Grund af Baneliniens Krumning, Gennemskæringer o. l. ikke kan ses i tilstrækkelig Afstand. Det kan være et optisk Signal — en Semafor eller en Skive, der kan stilles med Kanten j eller Fladen mod Toget — eller et akustisk Signal i — et elektrisk Ringeapparat, der automatisk sættes j i Virksomhed, naar Toget nærmer sig, uagtet Hovedsignalet viser »Stop«, eller et Knaldsignal (s. d.). *A. O—d.*

Fremstilling. Vi fremstille noget, naar vi gøre det til Genstand for indre eller ydre, sanselig Anskuelse, skabe Billeder. Det kan være noget virkeligt, en Maskine, en Ting, der fremstilles j f. Eks. i en Tegning eller i et Fotografi, eller det kan være noget aandfuldt opfattet virkeligt, der gengives i en kunstnerisk F., som i Plastik og Maleri, eller en Idé, Tanke- og Forestillingsrækker, der fremstilles, som i Poesien, eller endelig en Stemning eller Følelsesbevægelse, der gives anskueligt Udtryk gennem Toner, som i Musikken. Og hvad der saaledes fremstilles, kan atter være et i Rummet givet Hele, hvis Dele relativt samtidig kunne overskues, eller noget successivt i Tiden foregaaende og forløbende. — Begrebet F. faar da særlig Betydning i Kunsten, kunstnerisk eller æstetisk F. Al Kunst gaar ud paa at fremstille, at give en Idé, en sjælelig Værdi i Billedform. Maalet er, at den sjælelige Værdi, Følelsen, Stemningen, Ideen, faar sit adækvate konkrete Formudtryk (Billede, Skikkelse), der i den Billedet opfattende Bevidsthed (Tilhøreren eller Tilskueren) kan avle den samme Følelse, som har besjælet Kunstneren og afgivet Motivet til den kunstneriske F. Det samme, der afgiver Inddelingsgrunden for Kunsternes Inddeling, Materialet, Fremstillingsmidlerne, er ogsaa bestemmende for, hvad de forskellige Kunster bedst evne at give. Det mulige Billedmateriale kan enten være Forestillingsbilleder, der, naar de skulle meddeles, udløses ved Ordet, eller det kan være legemligt. Derved adskilles Poesien fra de andre Kunster. Den legemlige Billedligheds Elementer kunne i Art være hørlige eller synlige, og derved adskilles Musikken fra de bildende Kunster. I disse er Elementet enten blot Farve- og Fladeform, som i Maleriet, eller tredimensioneret legemlig Form som i Plastikken, hvis Genstand særlig er Artsbilledet, navnlig det menneskelige Legeme, i Arkitekturen, hvis Genstand er Boligen, og i Have- og Parkanlæg, der kunstnerisk forme den landskabelige Natur. — Sammenligner man nu med vaagent Øje for det Materiale, Kunsterne have til F., f. Eks. de bildende Kunster med Poesien, vil det straks ses, at hine bedst fremstille det i Rummet givne, samværende (Omrids, Flader, Legemer), Poesien bedst det successive (Forestillinger og Tankerækker, Handlinger, Begivenheder), saaledes som Lessing udtrykte det: Maleriet fremstiller Legemer og antydningsvis gennem Legemer Bevægelser, Poesien Handlinger (Bevægelser, Begivenheder) og antydningsvis gennem Handlinger og Bevægelser Legemer. I at give et sanseligt-anskueligt Billede, f. Eks. af et Menneske, kan Digteren selvfølgelig ikke tage det op med Billedhuggeren eller Maleren, og han vil snart lære, at han ikke vil kunne naa dette ved den mest minutiøse Beskrivelse. Dog vil Digteren kunne skabe den Illusion, hvorved en Skikkelse fremtrylles for vort Øje, men det sker ved rask at henkaste enkelte »malende« Billedelementer, navnlig saadanne, der ere fyldte med sjæleligt Indhold og særlig med Bevægelse. Ved at sørge for, at den Proces, ved hvilken Tilhøreren opbygger Billedet, er fyldt af sjælelig og anskuelig Bevægelse, opnaar han at fremtrylle et konkret Billede i os. — En særlig Stilling indtager den reproducerende F. Paa Grund af Ufuldkommenheden af den producerende F.'s Materiale bliver der mange Huller at udfylde for den reproducerende Kunstner, og ogsaa han bliver relativt producerende. Navnlig gælder dette Skuespilleren og den udførende Musiker. Her har den producerende Kunstner jo kun kunnet give faa Antydninger i Ord for Tone, Holdning, Mimik, respektive Tempo, Modulation, Udtryk. Der kræves da, at den reproducerende Fremstiller er kongenial med Digteren og Musikeren og arbejder sig saaledes ind i deres Tanke, Følelse og Stemning, at det oprindelig inderlig forestillede kommer til ren, fuld og anskuelig ydre Fremtoning. *Cl. TV.*

Fremsynt se Clairvoyance.

Fremtid se Futurum.

Fremtiden, en 11. Marts 1865 efter Forslag af Direktør Jul. Hellmann stiftet Forsørgelsesforening for Mænd og Kvinder, hvis Hovedbeskæftigelse er Litteratur, Undervisning, Kunst og Polyteknik. Hovedsagen er Alderdomsforsørgelse og Enkepension, men ved Siden heraf gives ogsaa Laan, Husleje- og Begravelseshjælp. Det er Grundtanken, at Aandens Arbejdere ved »Produktet af deres vante Virksomhed« skulde kunne erhverve sig en opsparet Kapital. Dette har medført, at Foreningen hvert Aar siden sin Stiftelse har foranstaltet en Bortlodning af Kunstsager, Bøger og

Musikværker, som den selv har forlagt, ligesom den har ladet afholde Forelæsninger og Foredrag, Karnevaler og Udstillinger. Af disse sidste fortjene at erindres: Udstillingen af ældre dansk Kunst paa Charlottenborg 1867, en stor Kunst- og Industriudstilling 1879 °g Udstillingen »Fra 48« 1893, de to sidste i Forbindelse med »Industriforeningen i Kjøbenhavn« og i dens Lokaler. Foruden en Række Nyaarsgaver (1866—88) har Foreningen af betydeligere Værker udgivet en illustreret Rejsehaandbog »Danmark« [1870], der har oplevet flere Oplag, »Billeder af danske Kunstnere til Digte af ældre og nyere Forfattere« [I—II, 1884—95], »Danske Folkeviser med Tegninger af danske Kunstnere« [1887—97] samt »Gamle kjøbenhavnske Huse og Gaarde« [1894—97]. Ved Udgangen af 1865 ejede Foreningen allerede ca. 11,000 Rdl., og dens Formue er senere stadig vokset. Ved Udgangen af 1896 havde den 382 ordentlige Medlemmer (hvoraf 134 pensionsnydende) med en opsparet Kapital af ca. 431,000 Kr. og et af en anonym skænket Legat paa 100,000 Kr. Saa længe Jul. Hellmann levede, virkede han med utrættelig Energi som Foreningens stadige Formand. Efter hans Død (1881) gik Formandsposten over til Etatsraad Heinr. Hansen (død 1890), og den beklædes nu af Direktør F. Gram. 1890 udgaves et lille Skrift »Foreningen F.'s første 25 Aar«. *C. N.*

Fremtidsmusik, en nærmest ironisk Betegnelse af Richard Wagner's Musikdramaer, opkommen paa en Tid, da Wagner endnu havde at kæmpe i med Opinionen. Betegnelsen passer ikke længere, da de Wagnerske Musikdramaer nu i udpræget \ Grad tilhøre Nutidsmusikken, ja endog snart kunne regnes til Fortidsmusikken. *A. H.*

Fremtrækning benævnes særlig Fødselshjælperens F. af Fosteret. Sker F. ved, at man (med Hænder eller Instrumenter) fatter om en Fod (eller begge Fødder), kaldes det F. paa Foden (eller Fødderne); paa samme Maade F. paa Sædet, F. ved Fødselstangen. *Lp. M.*

Frémy [fremi'], Arnould, fransk Forfatter, er født 17. Juli 1809, virkede en Del Aar som Lærer og Docent, men optraadte allerede tidlig som Romanforfatter og ofrede sig efter Februarrevolutionen helt for sin Skribent- og Journalistvirksomhed. Af hans Bøger kunne anføres: »Les deux anges« [1833], »Les roués de Paris« [1838], »Physiologie du rentier« [1841, i Fællesskab med Balzac], »Le journal d'une jeune fille« [1854], »La réclame« [1857, Komedie i 5 Akter], »Confessions d'un bohémien« [1857], »Les amants d'aujourd'hui« [1862], »Les batailles d'Adrienne« [1865], »Les gens mal élevés« [1867], »La guerre future« [1875] og »Qu'est ce que la France?« [1882]. *S. Ms.*

Frémy [fremi'J, Edmond, fransk Kemiker, født 28. Febr. 1814 i Versailles, død 2. Febr. 1894 i Paris, Søn af Ch. F. F., Professor i Kemi i St. Cyr, studerede Kemi først under sin Faders, senere under Pelouze's Vejledning; senere var han Præparatør hos den sidstnævnte Kemiker; 1849 °g 1852 afløste F. Pelouze og Gay Lussac som Professor i Kemi ved *École polytechnique, Collège de France* og *Muséum d'histoire naturelle;* 1857 blev han Medlem af *Académie des sciences.* F. har selv indrettet Laboratoriet ved *Muséum d'histoire naturelle,* hvor Undervisningen meddeles fuldstændig gratis. Kemien skylder ham mange Undersøgelser og Iagttagelser, af hvilke flere have bidraget til Industriens Fremskridt. Af hans Arbejder skulle nævnes Undersøgelse over Jærnets, Tinnets og Antimonets Syrer, over Fluorider, Metalammoniakforbindelser, kvælstof- og svovlholdige Syrer, Guld, Platin, Vinsyre, Cellulose, Gummi, Bladgrønt, Sammensætningen af Ben, Muskler o. s.v. Fremdeles maa mærkes hans Undersøgelse over den kunstige Fremstilling af Ædelstene. Hans Afhandlinger ere offentliggjorte i »Annales de chimie et de physique« og i »Comptes rendus de l'Académie des sciences«. Desuden har F. sammen med Pelouze udgivet »Traité de chimie générale« i 6 Bd. samt i den nyere Tid i Forening med flere andre Videnskabsmænd en »Encyclopédie chimique«. Fra F.'s egen Haand foreligge flere Lærebøger (»Abrégé de chimie« og »Chimie élémentaire«). *O. C.*

Frenchman's Bugt [fre'nšmän], Bugt fra Atlanterhavet paa Østkysten af den nordamerikanske Stat Maine, er 6—11 Km. bred, 40 Km. lang, med god Havn; dens sydvestlige Rand danner Øen Mount Desert (260 □Km.). *C. A.*

Freneau [fre'nå], Philip, amerikansk Digter, født i New York 1752, død i New Jersey 1832. Han var en frugtbar Skribent, udgav adskillige Tidsskrifter, var Medarbejder ved andre og udgav flere Digtsamlinger med politiske, satiriske og rent lyriske Digte. Han var en ivrig Forkæmper for Koloniernes Frihed og mindes endnu i Amerika som »Revolutionens Digter«. Af hans Digte udmærke nogle sig ved deres Naturfølelse, f. Eks. »Neversink«, »The Wild Honey-Suckle« o. a. Hans ejendommeligste Digt er: »The House of Night, a Vision«, der i flere Henseender foregriber Edgar Poe's Digtning. *T. L.*

Frenela Mirb. d. s. s. Callitris (s. d.).

Frenesī (græ.), forældet Betegnelse for maniakalske Former af Sindssygdom, frenetisk, d. s. s. maniakalsk, rasende. *A. F.*

Frengi er siden Middelalderen den i Orienten gængse Betegnelse for enhver Europæer uden nogen nøjere Adskillelse mellem de enkelte Nationaliteter. Navnet hidrører fra det græske *Frangos*; Frengistân er paa samme Maade Fællesbetegnelse fra Europæernes Land. Smlg. Firenki, der er det samme Ord, blot med Nuancering i Udtalen. *J. 0.*

Frenologī (græ.) er den af Fysiologen Gall (s. d.) i 18. Aarh. grundlagte Lære, som gaar ud paa ved Undersøgelse af Craniets ydre Form at bestemme de dyriske Drifters og de sjælelige Evners Sæde i Hjernen og deres Udvikling. Den Gall'ske Lære hvilede paa den Hypotese, at de forskellige Drifter og Evner havde deres Sæde i bestemte Dele af Hjernens Overflade, og at deres større eller mindre Udvikling betingede en tilsvarende Udvikling af det paagældende Parti af Hjernen, der da atter skulde være i Stand til at forme den tilsvarende Del af Kraniet ved en Fremhvælving eller — hvor vedkommende Hjernefunktion manglede — en Indsænkning, saaledes at man, naar man kendte de psykiske Funktioners Beliggenhed i Hjernen, ved en simpel Betragtning af Kraniet kunde slutte sig til deres større eller mindre Udvikling. Denne Lære hvilede imidlertid paa urigtige Forudsætninger med Hensyn til Drifternes og Aandsevnernes Tilknytning til bestemte Hjerne-

dele, og paa den fejlagtige Tro, at Kraniets Form paavirkedes deraf, og F. i Gall's Forstand har derfor ikke kunnet opretholdes. *A. F.*

Frenopati (græ.), forældet Betegnelse for Sindssygdom.

Frenosin, $C_{34}H_{67}NO_8$, et Stof, der hører til Cerebrinerne ligesom Cerebrin, $C_{34}H_{66}N_2O_5$, og Kerasen, $C_{48}H_{91}NO_9$. Disse Cerebriner ligne for saa vidt Mucin, som de repræsentere kvælstofholdige Glykosider. De findes i Nervevævets hvide Substans og give ved Kogning med Syrer en Sukkerart, sandsynligvis Galaktose. *O. C.*

Frentanerne, en sabellisk Stamme, beboede i Oldtiden det frugtbare, bakkede Land 0. f. Samnium ud mod det adriatiske Hav. Mod Sydøst dannede Floden Frento (nu Fortore) Skellet mellem F.'s Land og Apulien; mod Nordvest grænsede de til Pælignernes og Marrucinernes Territorium. De betydeligste af F.'s Smaabyer vare Buca, Histonium og Ortona ved Kysten, Larinum, Juvanum og Anxanum inde i Landet. *C. B.*

Frenzel, Karl Wilhelm Theodor, tysk Romanforfatter og Dramaturg, er født i Berlin 6. Decbr. 1827. Fra 1840 studerede han Filosofi og Historie i Berlin, tog den filosofiske Doktorgrad 1852 og derefter Skoleembedseksamen, hvorpaa han blev ansat som Lærer ved Friedrichs- og Dorotheenstadter Realskolen i Berlin. Til Dels tilskyndet af sit venskabelige Forhold til Karl Gutzkow hengav han sig snart udelukkende til Forfattervirksomheden og Journalistikken. Fra 1862 har han været knyttet til »Nationalzeitung« som Redaktør af Feuilleton'en og Anmelder af »K6n. Schauspielhaus«'es Præstationer; 1866—67 var han Medudgiver af Rob. Prutz'es »Deutsches Museum«. Han har siden 1860 udsendt en Mængde meget læste Romaner og Noveller, som for det meste bevæge sig i det 18. Aarh.'s aandelige Atmosfære og tegne en Del fremragende historiske Personer med fin historisk Kolorit, ligesom han ogsaa forstaar at antyde det 18. Aarh.'s Stræben efter de Idealer, som det var det 19. Aarh. forbeholdt at se virkeliggjorte, samt navnlig at give sine Genrebilleder af Selskabslivet en overraskende Anskuelighed. Af disse Værker kunne eksempelvis anføres: »Watteau« [2 Bd., 1864], »Freier Boden« [3 Bd., 1869], »Im goldenen Zeitalter« [4 Bd., 1870], »La Pucelle« [3 Bd., 1871], »Lucifer« [5 Bd., 1873]; de senere Romaner »Silvia« [4 Bd., 1875], »Frau Venus« [2 Bd., 1880], »Geld« [1885], »Dunst« [1887] foregaa i Nutiden, Novellen »Wahrheit« [1890] er en romantisk-patologisk Studie à la Ibsen. Han har ogsaa leveret en Del gode litteraturhistoriske Studier, som »Dichter und Frauen« [3 Bd., 1859—66], »Busten, Bilder und Studien« [1864], »Neue Studien« [1868], samt en Række Recensioner under Titel »Berliner Dramaturgie« [2 Bd., 1877]. *C.A.N.*

Freppel [fræpæ'l], Charles Émile, fransk Biskop, født 1. Juni 1827 i Oberehnheim i Nedrelsass, død 22. Decbr. 1891. Han blev uddannet i Præsteseminariet i Strassburg og blev 1849 præsteviet; 1852 Kapellan ved St.-Geneviève-Kirken i Paris og 1854 tillige Professor i gejstlig Veltalenhed ved det teologiske Fakultet; 1867 Dekan ved den nævnte Kirke og 1870 Biskop i Angers. Han kaldtes 1869 til Rom for at forberede Dogmet om Pavens Ufejlbarhed og var 1870 paa Kirkemødet en ivrig Forsvarer deraf. Senere var han en af Ordførerne — og vistnok den stridbareste — for det ultramontane og monarkiske Parti i Frankrig, opfordrede 1873 offentlig Mac Mahon til at genoprette Kongedømmet og truede 1876 den ellers klerikale Grev Falloux med Bandlysning, dog uden at vinde den pavelige Nuntius'es Billigelse til dette Skridt. Et Tilløb til at kaste sig ind i den tyske Kulturkamp ved et Hyrdebrev i Julen 1873 blev stoppet af den franske Regering ifølge Bismarck's truende Holdning; ligeledes gav han i Jan. 1879 ved et udæskende Brev til Førsteminister Dufaure Stødet til den Krise, der medførte Mac Mahon's Afgang. Siden 1880 var han Medlem af Deputeretkammeret og tog meget livlig Del i dets Forhandlinger (holdt 1883—89 120 Taler); han kæmpede haardnakket mod de gejstlige Ordeners Indskrænkning, mod Skolereformerne og mod Seminaristernes Værnepligt, men var en ivrig Talsmand for Bevillingerne til at udbrede Frankrig's Kolonialmagt. Han misbilligede afgjort Pavens forsonlige Optræden mod Republikken og drog 1891 endog til Rom for at advare ham derimod. F. udgav i 1860'erne en Række Skrifter om Kirkefædrene i 2. Aarh samt en ypperlig Kritik af E. Renan's »Vie de Jesus« [1863, 15. Udg. 1866] og samme Forfatters »Les Apotres« [1866]. Hans »Œuvres pastorales et oratoires« udkom 1869—88 i 10 Bd. og »Œuvres polémiques et discours politiques« 1874—88 i 9 Bd. *E.E.*

Fréquin [frekɛ̃'], Maal for Bælgfrugter paa Martinique = $^1/_4$ Baril = 25,611 Lit. *N. J. B.*

Frére [fræ!r], Broder; *F. de lait* [frærdlæ'], Mælkebroder; *F.* terrzW£[frærtæri!bla],i Frimurerloger den Broder, der prøver de nyankomne ved at indjage dem Skræk; *F. de la charité* [frærdlasarite'], barmhjertige Brødre (s. d.); *F. pontifes* [frærpõti'f], Brobyggerbrødrene (s. d.).

Frére [fræ!r], 1) Charles Théodore, fransk Genremaler, født i Paris 24. Juni 1815, død smst. 25. Marts 1888, Elev af Coignet og Roqueplan, overværede Constantine's Indtagelse (1837) og gennemrejste derpaa Ørkenen samt en stor Del af Orienten; 1869 ledsagede han Kejserinde Eugenie ned ad Nilen, udførte for hende et Album med Akvareller fra Egnene der og bosatte sig senere i Kairo. Af F.'s Oliebilleder og Akvareller, der skildre Livet i disse Egne, skulle nævnes: »Torv i Constantine« og en Række andre sammesteds fra (1840—48), »Arabernes Hvileplads« (1850), »Gade i Konstantinopel«, »Basar i Damaskus« (1859), »Et Harem i Kairo«, »Fest hos en Ulema i Konstantinopel« (1862), »Karavane i Mekka« (1867), »Et arabisk Bryllup« og »Brønd ved Nehemy« (Museet i Stettin). — 2) Pierre Edouard F., foreg.'s Broder, fransk Genremaler, født i Paris 10. Jan. 1819, død i Anvers sur Oise 24. Maj 1886, Elev af Delaroche og af Akademiet, gengiver mest Motiver fra Børneverdenen, hvoraf mange ere blevne populære ved talrige Gengivelser i Stik og Litografi; blandt de bekendteste ere: »De smaa nysgerrige« og »Den lille Gourmand« (1843), »Den lille Tusindkunstner« (1844), »Hønen med de gyldne Æg« (1846), »Udgangen af Badet« (1856), »Søndagstoilettet« (1857), »Den lille Kokkepige« (1858), »Sneboldkastning« (1861), »Pige i Syskole i Ecouen« (1866), »Biblioteket« (1867), »Glidebanen« o. a. *A. Ls.*

Frere [fri!ə], Henry Bartle Edward, kaldt

Bartle-F., nedenn. J.H. F.'s Nevø, engelsk Embedsmand, født 29. Marts 1815, død 29. Maj 1884, traadte 1834 i det engelske Kompagnis Tjeneste og blev 1844 Resident hos Mahratfyrsten i Sattarah og 1848 Regeringskommissær sammesteds efter Landets Inddragelse under engelsk Styrelse. 1850 blev han Overkommissær i Sindh og gjorde her udmærket Tjeneste under den store Opstand 1857; fremhævedes særlig af J. Lawrence og blev 1859 til Løn Ridder samt Medlem af Vicekongens Raad. 1862—67 var han Guvernør i Bombay, hvis Udvikling han fremmede i flere Retninger; fik derefter Sæde i det indiske Raad i London. 1872 sendtes han til Sansibar for at udvirke Forholdsregler mod Slavehandelen; fulgte 1876 Prinsen af Wales paa hans Rejse gennem Indien og blev ophøjet til Baronet. 1877 blev han Guvernør paa Kap, søgte at gennemføre Sydafrika's Sammenslutning til en Forbundsstat og fremkaldte 1879 Krigen med Zulukafferne, men blev 1880 kaldt tilbage af Gladstone's Regering. I flere Skrifter har B.-F. udtalt sig med stor Varme for Missionen i Indien og Østafrika. *E. E.*

Frere [fri!ə], John Hookham, engelsk Diplomat og Forfatter, født i London 21. Maj 1769, død paa Malta 7. Jan. 1846. Han gik i Skole i Eton, hvor han sluttede Venskab med Canning. Fra Eton gik han til Cambridge, hvor han studerede og tog sine Grader ved *Caius College*. 1796—1802 var han Medlem af Parlamentet, hvor han sluttede sig til Pitt, hvis varme Beundrer han var. 1799 blev han Statssekretær; Aaret efter gik han som overordentlig Gesandt til Lissabon, 1802 til Madrid i samme Egenskab; senere bosatte han sig paa Malta og levede der til sin Død. Medens han var Medlem af Parlamentet, blev han Medarbejder ved Gifford's Blad »The Anti-Jacobin«, i hvilket han skrev Digtet »The Loves of the Triangles« som en Parodi paa Erasmus Darwin's sentimentale Digt »The Loves of the Piants«, samt flere Digte sammen med Canning, som »The needy knife-grinder« o. a. 1817 udkom hans parodiske Heltedigt »Prospectus and Specimen of an intended national work, by William and Robert Whistlecraft of Stow Market in Suffolk, Harness and Collar Makers, intended to comprise the most interesting particulars relating to King Arthur and his Round Table«, hvis Versemaal har afgivet Modellen for Byron's »Beppo«. Senere udgav han en ypperlig Oversættelse af Aristofanes samt et Skrift om Theognis. 1871 udkom hans samlede Værker med en Levnedsskildring ved hans Nevøer, W. E. F. og Sir Bartle F. *T. L.*

Frère Côme [frærko!m] se Baseilhac.

Frére-Orban [frærårbā'], Hubert Josephe Gautier, belgisk Statsmand, født 24. Apr. 1812 i Liége, død 2. Jan. 1896, hed oprindelig kun F., men antog Navnet Orban efter sin Hustru. Han blev 1832 Sagfører i sin Fødeby og senere Medlem af Byraadet og tog fra 1842 virksom Del i Valgkampen mod det klerikale Parti. 1847 valgtes han til Repræsentantkammeret, hvor han uafbrudt havde Sæde indtil 1894; blev i August s. A. Arbejds- og i Maj 1848 Finansminister i det ny liberale Ministerium. Han fik indført Skat paa Arv og organiserede 1850 den belgiske Nationalbank, men afgik 1852 paa Grund af Frankrig's Forlangende om Forbud mod Eftertryk af franske Bøger. I et stort Skrift »Om den døde Haand og Velgørenheden« [2 Bd., 1854—57] drøftede han det brændende Spørgsmaal om de velgørende Stiftelser, og da hans Parti havde sejret ved Valgene, blev han i Novbr. 1857 Finansminister. Som ivrig Frihandelsmand gennemførte han vigtige Toldnedsættelser og afskaffede 1860 de kommunale Acciseafgifter, men trak sig tilbage i Juni 1861, da han misbilligede, at franske Guldmønter fik lovlig Kurs i Belgien. Dog allerede i Oktober s. A. traadte han igen ind i Ministeriet og afløste i Jan. 1868 Rogier som Førsteminister indtil Juli 1870; fik s. A. afskaffet Saltskatten og Told paa Fisk, samt nedsatte Brevportoen, men vandt især Ry, da han 1869 fik hindret Salget af nogle belgiske Jærnbaner til et fransk Selskab; han var nemlig meget omhyggelig for at hævde Landets Uafhængighed over for Frankrig. I Juni 1878 blev han Første- og Udenrigsminister og førte nu et Hovedslag imod sine gamle Modstandere ved en Folkeskolelov, der skarpt adskilte Skolen fra Kirken og fremkaldte talrige kommunale Skoler; ja han afbrød endog 1880 den diplomatiske Forbindelse med Pavestaten, fordi denne hemmelig støttede Bispernes Opposition. I Juni 1884 maatte han efter Valgenes Udfald trække sig tilbage og saa snart sin Skolelov væsentlig lemlæstet. Hans stivsindede Fastholden ved gamle Doktriner gav ham en lignende Stilling som den, Guizot før 1848 indtog i Frankrig, og bragte ham i Strid med den nyere Retning af det liberale Parti i Spørgsmaalet om Valgrettens Udvidelse. Han vilde nemlig kun indrømme Valgret for en vis Grad af Dannelse, men ikke nedsætte den høje Skattecensus og forkastede afgjort Tanken om almindelig Valgret. Hans haardnakkede Modstand forhalede Valgreformen og svækkede i høj Grad hans Parti; dog fortsatte han Kampen indtil det sidste, selv da Sagen utvivlsomt var tabt. Hans Vægring ved at optage Forholdstals-Valgmaaden medførte i Virkeligheden 1894 ikke alene hans eget, men Partiets fuldstændige Nederlag ved de ny Valg, ja truer det med ligefrem Opløsning til Bedste for Yderpartierne. *E. E.*

Fréret [freræ'], Nicolas, fransk Historiker og Oldgansker, født 15. Febr. 1688 i Paris, død smst. 8. Marts 1749, blev Advokat, men dyrkede ved Siden heraf historiske Studier og kastede sig særlig over Studiet af den græsk-romerske Mytologi. F. vakte tidlig megen Opmærksomhed og blev 1714 Elev af Instituttet; men da han i sit Tiltrædelsesforedrag, »Sur l'origine des Français«, udtalte Anskuelser, der afvege meget fra Datidens mest ansete Historikeres, maatte han vandre i Bastillen i 6 Maaneder. Efter at være kommen ud blev han snart virkeligt Medlem af *Académie des inscriptions*, som 1742 udnævnte ham til sin *Secrétaire perpétuel*. I Akademiets Skrifter findes mange af hans Afhandlinger, der alle udmærke sig ved deres kritiske og klare Behandling. Men foruden disse var der før hans Død fra hans Haand kun udkommet nogle Oversættelser fra Italiensk, hvorimod han efterlod mange utrykte Skrifter. I Revolutionstiden 1796—99 udkom hans »Œuvres complétes« i 20 Bd., hvor for første Gang hans berømte Afhandling fra 1714 »Om de Franskes Oprindelse« fandtes trykt, men i Samlingen findes forskellige Skrifter, som sikkert ikke ere af F.,

særlig flere fritænkerske Skrifter af Holbach o. a., bl. a. »Lettre de Thrasybule a Leucippe«, der 1768 var udkommet i London. En kritisk Udgave i af F.'s Værker begyndte Champollion-Figeac 1825, men kun Bd. I (hvori en Biografi af F.) udkom. For at bøde paa denne Mangel udgav Walckenaer 1850 »Examen critique des œuvres de F.«. *V. S.*

Frerichs, Friedrich Theodor, tysk Læge, født 24. Marts 1819 i Aurich, død 14. Marts 1885 i Berlin. F. blev Læge 1842, Dr. med. i Göttingen 1846, overordentlig Professor i Kiel 1848, tillige Direktør for Poliklinikken og det akademiske Hospital der 1850. Han ledede som Overlæge i den slesvig-holstenske Armé 2 Hospitaler i Rendsborg under Krigen. 1851 blev han Professor i Patologi og Terapi i Breslau, forflyttedes 1859 til Berlin, hvor han tillige blev »vortragender Rath« i Kultusministeriet og Medlem af den saakaldte videnskabelige Deputation for Medicinalvæsenet. Under Krigen 1870—71 var han preussisk Generallæge. — Hans Hovedværk er »Klinik der Leberkrankheiten« f2 Bd. med Atlas, Braunschweig 1859—62]; endvidere har han skrevet af betydeligere Ting: »Die Brightsche Nierenkrankheit und deren Behandlung« [Braunschweig 1851], »Ueber Gallert- und Kolloidgeschwülste« [Gottingen 1847], »Ueber den Diabetes« [Berlin 1844]. Sammen med Leyden udgav han fra 1879 »Zeitschrift f. klinische Medizin«. 1882 grundede han Kongresserne for indre Medicin i Wiesbaden. *G. N.*

Fréron [frero'], Élie Catherine, fransk Skribent, født 24. Jan. 1718 i Quimper, død i Paris 10. Marts 1776. Han blev opdragen af Jesuitterne, blev Professor ved *College Louis-le-Grand* i Paris og gjorde sig snart bekendt som Modstander af den ved »Filosofferne« og Encyklopædisterne repræsenterede Retning, ved sine Bidrag til Desfontaine's »Observations« o. m. og især ved sine i Geneve 1746 udgivne »Lettres de Mme. la Comtesse de ***«, som paadrage ham Forfølgelser, ligeledes ved sine »Lettres sur quelques écrits de ce ternps« [13 Bd., 1752 og 1754], og endelig ved sin »Année litt.« [1754], fortsat af ham til hans Død. Først var han, trods sin Kamp mod Filosofferne, en varm Beundrer af Voltaire, med hvem han dog snart kom i en bitter Fejde, hvor F. langtfra var sin vældige Modstander voksen. Voltaire udspyede al sin satyriske Gift over F. (»Le Pauvre Diable«, 18. Sang af »La Pucelle« o. s. v.) og bragte ham endog paa Scenen (i »L'Ecossaise«, [som Frélon]). F. var ingen stor Litterat, men dog langtfra saa ubetydelig og foragtelig, som Voltaire vil gøre ham til, og i alt Fald som Menneske mere agtværdig end Voltaire. At F. skal have taget sin Død over Voltaire's giftige Spot, er vel kun et ugrundet Sagn. (Litt.: Ch. Barthélemy, *Les confess. de F. etc.* [Paris 1876]). *F. J. M.*

Fréron [frerõ'], Stanislas Louis Marie, fransk Revolutionsmand, ovenn.'s Søn, døbt i Paris 17. Aug. 1754 (ikke 1765), død 1802. Efter Faderens Død fortsatte han, for at friste Livet, dennes »Année litt.«, som ophørte 1790, og kastede sig derpaa hovedkuld ind i Revolutionen, hvor der jo var alt at vinde for den, der intet havde at tabe. Han udgav 1790 den radikale »Orateur du Peuple«, i deltog i Stormen paa Tuilerierne 10. Aug. 1792 og deputeredes fra Paris til Konventet. Her sluttede han sig nøje til Danton, Camille og deres Venner, blev 1793 med Barras o. a. sendt til Syden for at tugte det frafaldne Toulon og det oprørske Marseille og rakte her Haanden til oprørende Blodsudgydelser. Til Forsvar for sin blodige Optræden i Syden skrev han siden »Mém. hist. sur la réact. roy. et sur les massacr. du midi« [Paris 1796, 1824]. Trods al hans Jakobinisme betragtede Robespierre ham med onde Øjne, hvorfor F. for at frelse sit Hoved sluttede sig til den store Tribuns Fjender og kraftig bidrog til Statskuppet 9. Thermidor, hvorfor han da ogsaa 17. Fructidor = 3. Septbr. 1794 blev udstødt af Jakobinerklubben. Under den derefter følgende Reaktion spillede F.'s Blad »L'Orateur« en betydelig Rolle, og han selv var Hovedføreren for »La Jeunesse dorée« (s. d.). Efter 1. Prairial = 20. Maj 1795 var han af de ivrigste for at bringe »de sidste af Bjærget«, Romme, Bourbotte (s. d.) o. a. under Bøddeløksen. F. opnaaede ikke Valg til de 500's Raad — han fik kun 15 Stemmer —, og da han saaledes var betydningsløs for Fremtiden, slog Bonaparte, hvem han havde lært at kende i Provence, og som endog havde lovet ham sin Søster Pauline til Ægte, Haanden af ham. Dog gjorde Førstekonsulen ham 1799 til Underpræfekt paa St. Domingo, og her døde F. af Klimatfeberen 3 Aar efter. *F. J. M.*

Frescaty [fræskati'], Slot og Kaserne ved Landsbyen Moulins i Nærheden af Metz. Her fandt 27. Oktbr. 1870 Kapitulationsforhandlinger Sted, som Følge af hvilke Fæstningen Metz med Besætning blev overgiven til Tyskerne.

Frescobáldi, Girolamo, berømt italiensk Orgelspiller og Orgelkomponist. Efter de nyeste Forskninger (Haberl) er F. døbt 9. Septbr. 1583 i Ferrara og begravet 2. Marts 1644 i Rom. Sin første Udvikling har han faaet i sin Fødeby, synes dog henad 1607 for en Tid at have været i Belgien, maaske Organist i Malines. 1608 blev han ansat som Organist ved Peterskirken i Rom. Hans Ry var allerede dengang saa stort, at Traditionen ved at fortælle om, at der var 30,000 Mennesker forsamlede i Peterskirken, da F. første Gang spillede der. Søgt var han tillige som Lærer, langvejs fra valfartede man til ham, bl. a. den tyske Orgelmester Froberger fra Wien. 1628—33 opholdt F. sig i Firenze som Organist hos Hertugen af Toscana. I sine Kompositioner forbinder han den polyfone Stil med den i hans Levetid nyopkomne saakaldte »monodiske« Stil, og han har tillige givet vigtige Bidrag til Orgelfugaen. Foruden talrige Orgelkompositioner — saakaldte Ricercari, Capricci, Toccate — har F. komponeret gejstlige og verdslige Vokalværker, Motetter, Hymner, Madrigaler etc. Et Udvalg af F.'s Orgelkompositioner har i vor Tid Haberl udgivet. *A. H.*

Frese, Jakob, svensk-finsk Digter fra Overgangen mellem den karolinske Tid og Friheds-tiden, født omkring 1690 i Wiborg i Finland, død 1729 i Stockholm, begyndte som Forfatter til almindelige Bryllupskvad og Kærlighedsdigte, men anslog senere, dels under Indtryk af Fædrelandets Ulykker og dels under Trykket af en dødelig Sygdom, en stedse alvorligere Tone med elegisk Grundstemning; han skriver fortrinsvis religiøse Digte; »Vårbetraktelser« udmærke sig ved en Sjælfuldhed og en melodisk Vellyd, som hidtil

ikke havde været kendt i Sverige's Digtning; i hans »Passionstanker« mærker man tydelige Spor af den Pietisme, som dengang begyndte at røre sig i talrige Kredse i Sverige. Hans religiøse Digtning er Udtryk for en individuel Religiøsitet og er baaren af en intensiv Evighedslængsel. *K. W—g.*

Fresenius, Carl Remigius, tysk Kemiker, er født 28. Decbr. 1818 i Frankfurt a. M., var fra 1841 Assistent hos Liebig i Giessen og grundlagde 1848 sit verdensbekendte Laboratorium i Wiesbaden, hvor han er Professor i Kemi ved Landbrugsinstituttet. F. er særlig berømt som Analytiker. Hans Haandbøger i kemisk Analyse ere udbredte over hele Verden og ere udkomne i mange Oplag og oversatte i forskellige Sprog. Fra 1862 udgiver F. »Zeitschrift f. analytische Chemie<, der endnu stadig udkommer under hans Ledelse. Fra F.'s Haand foreligger foruden andre analytiske Undersøgelser et stort Antal Arbejder, vedrørende Analyser af Mineralvande. 1847 udgav F. en »Lehrbuch der Chemie für Landwirthe« og 1873 »Geschichte des chemischen Laboratoriums zu Wiesbaden«. *O. C.*

Freskomaleri (Maleri *a fresco)* kaldes den Art Maleri, der udføres med Vandfarver paa en Vægflades endnu friske (ital. *fresco)* Kalkunderlag. Som Undergrund tjener en af fint Sand og gammel Kalk paa Murfladen lagt Mørtel, der, saa længe den er fugtig, forener de derpaa hensatte Farver med Vægfladen til et uadskilleligt Hele uden Brug af Lim eller andet Bindemiddel. Til Muren benyttes efter Oldtidens Mønster tørre Sten, helst Teglsten; ved Mørtelpaalægningen bør følgende Regler iagttages: Kalken skal være mindst 1 Aar gl.; ved den første grove Paastrygning udfyldes alle Fuger med en helst med Flintesten isprængt Kalkblanding, dernæst opkradses Muren, inden næste Behandling finder Sted, for at den øverste kulsure og faste Skorpe kan ødelægges, og den gøres fugtig, før det andet Lag paastryges; ogsaa dette kradses op med Rivebrættet, inden den egentlige Freskogrund kan lægges paa; denne maa ej være mere end 1 Cm. tyk, for at den ikke skal slaa Revner ved Tørringen; ogsaa den gøres ru, og den hele Undergrund bør være ca. 3 Cm. tyk. Ved F., der skal ses paa nært Hold, kan Grunden poleres glat med en Murske; disse F. se pyntelige ud, men bevares ej længe, da Farven sidder mindre fast (F. i München-Hofgarten). For at fremme Arbejdet plejer man at overføre Kompositionens Omrids, tegnede paa olieret Papir, direkte fra Skitsen til Væggen, idet man trykker dem ind med en Griffel. F.'s Holdbarhed bestaar i, at Kalkhydratet opløser sig i Sandet, indgaar Forbindelse med Luften og danner en tynd Krystalhud, der beskytter Fladen mod Ødelæggelse; animalske og vegetabilske Farver kunne ej anvendes til F., og flere mineralske, som Blyhvidt, ej heller; Freskofarver maa altid blandes med fint reven Kalk eller Marmor og rives i Kalkvand. Har Maleren Farver og Børstepensler, anviser han Mureren det Stykke Mur, han vil have paastrøget, og han skærer nu et Stykke af Kartonen, svarende til det Stykke, han vil fuldende den Dag; han maa tage i Betragtning, at Farverne vise sig helt anderledes, naar de ere tørre, end paa den fugtige Grund, og han kan ej foretage Rettelser; er en Fejl begaaet, maa et Stykke Mørtel udhugges. Nedtagelse af i gamle F. er oftere foretagen i 19. Aarh. ved, at en Metalramme indsættes om Billedet, der derefter udsaves, og Yderkanterne udbedres senere; det i omfangsrigeste Foretagende af denne Art er Nedj tageisen af F. i Casa Bartholdy (nu i Berlin's Nationalgaleri). — F. kendtes allerede hos Ægypterne, hvorfra det kom til Grækenland og Italien; fra Herkulanum, Pompeji og Stabiae er bevaret en Række F., og om Teknikken findes flere Angivelser hos Plinius og Vitruv; Freskostukken var en Del tykkere end den moderne, efter Vitruv 6 Lag, og da en saadan Mur holder sig længere fugtig, kunde et langt større Stykke males paa een Gang, og et saadant F. blev meget holdbart. (Litt.: Indledn. til Helbig's »Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Kampaniens« af O. Donner [Leipzig 1868]); F. ere ogsaa Katakombmalerierne i Rom og Napoli, men derefter opnaar F. først atter nogen Opblomstren fra 13.—14. Aarh., da Cimabue og Giotto optræde med deres større, friere Stil inden for Maleriet, og gennem deres Elever udbredtes F. over hele Italien; da Teknikken ej er saa god som Oldtidens, slaar Væggen oftere Revner, og man bøder jævnlig derpaa ved at beklæde den med Lærred, der stryges med Gips og derpaa bemales (se Tempera); fra samme Tid ere interessante F. i Domkirken i Braunschweig og i flere af Köln's Kirker, og fra den nærmest følgende Tid stamme de mange Billedcykler i Klosterkorsgange og i Slotte (Dødedanse) samt de historisk-allegoriske Fremstillinger uden paa Husene i mange italienske, schweiziske og sydtyske Byer. F. spillede i det hele en væsentlig Rolle ved Kunstens Genfødelse i Italien, og Masaccio, Filippino Lippi og D. Ghirlandajo have udmærket sig deri; sin højeste Blomstring naaede det moderne F. i Rom's, Firenze's og Milano's Skoler (Rafael's og Michelangelo's F. i Vatikanet). I den følgende Tid gik F. mere og mere over til Haandværksmæssighed, da det kom an paa i kort Tid at dække store Flader og at skuffe Øjet ved perspektiviske Virkninger; gode F. udførtes dog i 17. Aarh. af Ann. Carracci (Farnese-Galeriet i Rom), G. Reni (Aurora i Palazzo Rospigliosi, Rom), Dominichino (Grotta Ferrata o. a. St.), Guercino og Lanfranco (store Loftsmalerier i Rom's og Napoli's Kirker). I Frankrig findes betydelige F. fra Renaissancen i Fontainebleau (Rosso og Primaticcio) og i Versailles (Ch. Lebrun), i Tyskland Holbein's F. i Basel's Raadhus. Den ydre Bravur bliver nu mere og mere fremtrædende, som hos Pietro da Cortona og Luca Giordano (F. i Palazzo Pitti i Firenze), og F. synker i 18. Aarh. ned til flygtig Dekoration; kun i Frankrig fængsler den endnu ved Lethed og Ynde (Boucher). R. Mengs vender tilbage til den ældre Tids Stil og maler uden perspektivisk Skuffelse, men er kold og stiv, hvorefter F. gik helt af Brug, indtil de tyske Malere i Rom med Cornelius og Overbeck i Spidsen saa godt som maatte genopfinde Teknikken fra nyt, hvorfor den blev temmelig mangelfuld (Josefs Historie i Casa Bartholdy og Scener af Dante, Ariost og Tasso i Villa Massimi, Rom). Derefter lod Ludvig af Bayern Cornelius udføre F. i Glyptoteket og Schnorr Niebelungensalen i Konigsbau i Miinchen; smst. smykkede Schnorr den ny Residens med Scener af den tyske Kejserhistorie, medens Rottmann udmalede Hofgartens Arkader med ita-

lienske og græske Landskaber; af andre tyske F. skulle nævnes de i Aulaen i Bonn's Universitet efter Cornelius'es Tegninger, Steinle's F. i Koln's Domkirke, Bendemann's F. i Dresden's Slot og Veit's »Kristendommens Indførelse< i Stadelske Institut i Frankfurt; i den seneste Tid har den preussiske Stal virket for F.'s Opblomstren (Hermann Prell's F. i flere tyske Byer), men det fortrænges efterhaanden af Voksmaleriet, der muliggør større Farvevirkning, og af Kaseinfarvemaleriet; Stereokromien, Maleri med Vandglas paa tør Grund (Kaulbach's Malerier i Berlin's Neues Museum), har vist sig mindre heldig. I Frankrig have H. Flandrin, Couture og andre malet F., men det meste Vægmaleri udføres der i mat Olie; saaledes ogsaa i Danmark Malerierne i Universitetets Festsal og i Christian IV's Kapel i Roskilde. Dekorationen af Thorvaldsen's Museum er en Art Cementmosaik, I Sverige findes F. i det Gustavianske Gravkor i Upsala Domkirke af Sandberg. De fleste af de middelalderlige Vægmalerier i Danmark's og Sverige's Kirker ere udførte med Vand- eller Temperafarver paa tør Kalkgrund (Maleri *al secco*). I de seneste Aar har Maleren Oscar Mathiesen gjort flere Forsøg med en Art F. som ydre Dekoration af Privathuse i Kjøbenhavn og Omegn, der antages at ville modstaa Vejrligets Indflydelser. (Litt.: Magnus Petersen, »Kalkmalerier i danske Kirker« med 42 Tavler [Kbhvn. 1895]; I. F. Holm, »Vejledning ved Udførelse af F., Stuk og Cementmosaik, grundet paa praktisk Erfaring fra Thorvaldsen's Museum, en Haandbog for Malere og Murere« [Kbhvn. 1850]). *A.Ls.*

Fresnel [frænæ'l], Augustin Jean, fransk Fysiker, født 10. Maj 1788 i Broglie (Eure), død 14. Juli 1827 ved Paris. F. studerede Ingeniørvidenskab og virkede som Ingeniør til 1815, da de politiske Forhold afbrøde hans Arbejde paa dette Omraade. S. A. begyndte han sine opfiske Forsøg, og skønt han paa den Tid ikke var meget hjemme i den optiske Litteratur, varede det ikke længe, før ny Forsøg og ny Beregninger af vidtrækkende Betydning fulgte Slag i Slag fra hans Haand. 1819 fik han det franske Akademis Pris for Løsningen af en Opgave om Lysets Bøjning; Medlem af Akademiet blev han 1823. Hans Arbejder ligge saa godt som alle paa Optikkens Omraade. Ved at finde den almindelige Form for Lysets Bølgeflade i en Krystal fuldstændiggjorde han Huygens'es Arbejde over Dobbeltbrydningen og fandt den almindelige Brydningslov, af hvilken Lovene for Brydning i ukrystallinske Stoffer og i enaksede Krystaller kun ere specielle Tilfælde. Sammen med Arago fandt han Lovene for polariserede Straalers Interferens, hvorved Forklaringen paa Krystalpladers Farver i polariseret Lys blev given. Ved sine ypperlige Arbejder bidrog han mægtig til Bølgeteoriens Sejr over Newton's Emissionsteori, der hidtil havde været den almindeligst antagne. Baade som Eksperimentator og som matematisk Teoretiker staar F. i allerforreste Række blandt Optikerne. Et af hans berømteste og for Lysets Teori vigtigste Forsøg er »F.'s Spejlforsøg« (s. d.). Af Fyrvæsenets Udvikling har F. gjort sig fortjent ved Opfindelsen af et sammensat Linsesystem, der endnu anvendes i ikke meget ændret Form. Hans Arbejder findes især i »Annales de chimie et de physique« [1816—25] og i Akademiets Memoirer [1826—27]. *K. S. K.*

Fresnel [frænæ'l], Fulgence, fransk Orientalist, ovenn.'s Broder, født 1795, død 30. Novbr. 1855 i Bagdad, studerede nyere Sprog, oversatte flere Bøger paa Fransk, saaledes af Berzelius, Tieck o. a., rejste 1826 til Italien, hvor han lærte Arabisk i Maronitter-Kollegiet i Rom, gik 1831 til Ægypten og sendtes 1837 til Djedda, Mekka's Havnestad, som fransk Konsul. F., der var en nøje Kender af det arabiske Sprog og dets Mundarter, satte sig her grundig ind i den hidtil lidet paaagtede sydarabiske Dialekt *Chikill* og lagde her tillige (ved sine Afhandlinger i »Journal Asiatique«) Grunden til Dechifreringen af de himjaritiske Indskrifter fra Jemen. Efter 1850 at være vendt hjem til Frankrig sendtes han 1851 som Leder af en fransk videnskabelig Ekspedition til Mesopotamien, hvis vigtige Resultater, efter at F. var død paa Rejsen, udgaves af en anden af Deltagerne, J. Oppert (»Expédition scientifique en Mésopotamie« [Paris 1858—63 med Atlas]). *V. S.*

Fresnel's [frænæ'l] **Spejlforsøg.** To plane Spejle, S_1 og S_2, fastgøres paa et plant Underlag (i Figuren Papirets Plan), saaledes at de staa vinkelret paa dette, og at de spejlende Flader med hinanden danne en Vinkel, der kun er en Brøkdel

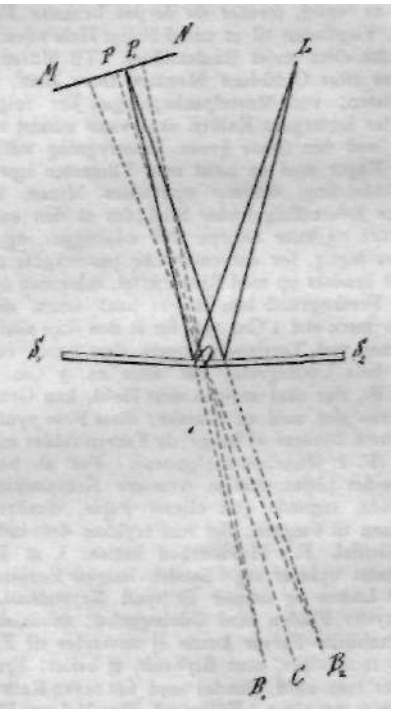

af en Grad mindre end 180^0. I nogen Afstand foran Spejlparret anbringes en meget lille Lysgiver Z; det lille Solbillede, som en Samlelinse med kort Brændvidde danner, kan bruges. De Straaler fra Z, der træffe Spejlet S_1, ville efter Tilbagekastningen forholde sig, som om de kom fra

Billedet B_1, der ligger lige saa langt bag Spejlfladen, som L ligger foran den. Paa lignende Maade ville de Straaler, der kastes tilbage fra S_2, forholde sig, som om de kom fra B_2. De tre Punkter i, B_1 og B_2 have samme Afstand fra Spejlenes Skæringslinie O, og en Plan OC vinkelret paa Midten af Linien B_1B_2 vil gaa gennem O. Fra ethvert Punkt i denne Plan vil der være lige langt til B_1 og B_2, og to Straaler, der træffe sammen i et saadant Punkt P, men ere tilbagekastede hver fra sit af de to Spejle, ville have gennemløbet nøjagtig lige store Vejlængder, siden de forlode L. De ankomme derfor til P i samme Svingningstilstand, og efter Lovene for Lysstraalers Interferens (s. d.) maa de følgelig frembringe Lys. Et Punkt P_1, der ligger saa langt fra Midtplanen OC, at Forskellen paa Afstandene B_1P_1 og B_2P_1 netop er en halv Lysbølgelængde, vil derimod ligge i Mørke, fordi de to Straaler ankomme dertil i modsat Svingningstilstand. I den dobbelte Afstand fra Midtplanen vil der atter være Lys, fordi de to Straalers Vejforskel her netop er en hel Bølgelængde o. s. v. Paa en Skærm MN, der træffes af de interfererende Straaler, vil man derfor se et Antal lyse og mørke Striber inden for det Areal, hvor Skærmen træffes af Lys fra begge Spejlene. Tildækkes det ene Spejl, forsvinde Striberne. Det er vigtigt, at Spejlfladerne virkelig skære hinanden i Sammenstødslinien O. Springer den ene Flade her frem foran den anden, kan Skæringslinien mellem de næsten parallelle Flader komme til at ligge saa langt borte fra O, at Forsøget mislykkes. F.'s S. har stor teoretisk Værdi som Bevis for Bølgeteorien, idet Forsøget paa en særdeles simpel Maade viser, at Lys plus Lys under visse Betingelser kan give Mørke, et Faktum, der kun lader sig utvungent forklare ud fra Bølgeteorien. *K. S. K.*

Fresnes [fræ!n], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Valenciennes (Flandre), ved Escaut (Schelde), har Kulgruber, Glas- og Roesukkerfabrikation, Bryggerier og (1891) 6,400 Indb. *H. W.*

Fresnillo [fresni'ljo], By i den mejikanske Stat Zacatecas, ved den til Chihuahua førende Jærnbane, beliggende i 2,195 M.'s Højde ved Foden af det sølvrige Cerro de Proano, har (1890) 13,000 Indb. og betydelig Bjærgværksdrift (Sølv og Kobber). *C. A.*

Fresno, By i den nordamerikanske Stat Californien, S. 0. f. San Francisco, i San-Joaquin-Bækkenet, ved Southern-Pacifikbanen, er blomstret hurtig i Vejret, har (1890) 10,800 Indb. og er Midtpunktet for en betydelig Frugt-, Vin- og Kornavl. Tidligere dreves her livlig Kvægavl. *S. B. T.*

Fresnoy le Grand [frænwalɛgrã'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. St.-Quentin (Ile-de-France), har (1891) 3,700 Indb., Fabrikation af Gaze, Kashmirssjaler og Foulards samt Humlehandel. *H. W.*

Freuchen, Peter Petersen, Professor i Landmaaling ved den kgl. danske Veterinær- og Landbohøjskole, født 16. Marts 1827 i Magleby paa Møen, død 24. Maj 1894 i Kjøbenhavn. F. blev 1845 Student fra Sorø Akademi og tog 1852 Eksamen i anvendt Naturvidenskab ved den polytekniske Læreanstalt. S. A. blev han konstitueret Adjunkt ved Aarhus Skole, men entledigedes fra denne Stilling 1858 for at overtage Posten som Lærer i Landmaaling ved Landbohøjskolen 1. Juli s. A. I denne Stilling, som han beklædte til sin Død, har han udfoldet en betydningsfuld Virksomhed navnlig ved at tilvejebringe et Grundlag for den teoretiske Undervisning i Landmaaling, særlig den økonomiske Del af denne. Han har skrevet enkelte Afhandlinger i matematiske og naturvidenskabelige Tidsskrifter samt dels trykte, dels autograferede Lærebøger i Landmaaling. *H. C.*

Freudenstadt, By i den wiirttembergske Schwarzwaldkreds, i en Højde af 729 M. over Forbachthal ved Jærnbanelinien Schiltach-Eutingen, har (1890) 6,300 Indb. Byen er anlagt regelmæssig om en firkantet af Buegange omgiven Torveplads. Der findes Uld- og Silkespinderi, Knivfabrikation, Savmøller samt betydelige Skovarealer. *Joh. F.*

Freudenthal, By i østerrigsk Schlesien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft F. ved den til Mohra løbende Schwarzbach og ved Jærnbanelinien Olmütz-Troppau, har (1890) med Forstæder 7,800 Indb. samt et Slot tilhørende den tyske Ridderorden. Der findes Tekstilindustri, Maskinfabrikation samt Fabrikation af Kemikalier og Metalvarer. *Joh. F.*

Frendenthal, Axel Olof, finsk Sprogforsker, er født 12. Decbr. 1836. Efter at have fuldendt sine Universitetsstudier (Fil. Magister 1860) opholdt han sig bl. a. 1861—62 i Upsala for at studere nordiske Sprog under C. Save og syslede ogsaa med arkæologiske Studier. 1866 blev han Docent i oldnordisk Sprog og Antikviteter ved Universitetet i Helsingfors, 1878 ekstraordinær Professor i svensk Sprog og Litteratur, en Plads, som han midlertidig havde forestaaet allerede fra 1872, da det, efter længere Forhandlinger, var blevet vedtaget at oprette en saadan. Ved Upsala Universitets Jubilæum 1877 blev han Æresdoktor. F. har Fortjenesten af at have indført og baaret det nordiske og navnlig svenske Sprogstudium i Finland. Paa hans Initiativ stiftedes 1874 »Svenska landsmålsforeningen« i Helsingfors, og hans vigtigste Arbejder vedrøre de svenske Dialekter i Finland: »Om svenska allmogemålet i Nyland« [1875], »Bidrag till ordbok öfver Närpesmålet« og »Über den Närpesdialekt« [1878], »Vöråmålet« [1889]. Vigtige i historisk Henseende ere hans Undersøgelser »Om svenska ortnamn« i Nyland, Egl. Finland og Åland [1867—68] og »Om Nyländska mans- och kvinnonamn under medeltiden« [1877]. Endvidere har han leveret arkæologiske og folkloristiske Arbejder, ligesom han ivrig har virket for Folkeoplysningen blandt den svenske Almue i Finland. *Vilh. Th.*

Freund, 1) Herman Ernst, navnkundig dansk Billedhugger, født i Utlede ved Bremen 15. Oktbr. 1786, død i Kjøbenhavn 30. Juni 1840. Han kom 1803 i Klejnsmedelære i Kjøbenhavn hos sin Morbroder, deltog 1807 i Kampen mod de Engelske og fik 1811 dansk Indfødsret. Allerede som Smed lagde han sig efter Gravering, fik Undervisning i Medaillørkunsten af J. Conradsen og blev en ypperlig Medaillør. Samtidig studerede han Billedhuggerkunst ved Akademiet, gjorde en Sappho (Relief, 1813), Pyramus og Thisbe (Relief, 1814), en Eurydike, en Herakles og Lichas (1815), en Kolossalbuste af Frederik VI (Garnisonshospitalet i Kjøbenhavn) og Relieffet »Abraham bortjager Hagar«,

paa hvilket han vandt den store Guldmedaille 1817. I Rom sluttede han sig nøje til Thorvaldsen, for hvem han til sin Død var en trofast og opofrende Ven. Han gjorde her en Chloë (1818), en Merkur i streng antik Stil, o. m., øvede sig flittig i Punktering og Marmorhugning og udførte et Par gode Marmorbuster (Ingemann, F. L. Stolberg o. a.). Før han tiltraadte sin italienske Rejse, havde den kgl. Bygningskommission sat sig i Forbindelse med ham og overdraget ham at gøre et Frontonrelief til Kjøbenhavn's Raadhus samt tolv Apostelstatuer til Frue Kirke. Men F., som hele sit Liv igennem kun havde tarvelig Medbør, fik kun liden Glæde af disse Bestillinger og endnu mindre af Bygningskommissionen og dens ledende Aand Arkitekten C. F. Hansen's »Velvilje«: Frontonreliefet blev givet til Billedhuggeren J. Borup, — som 1847 i betydelig modificeret Skikkelse udførte Arbejdet i brændt Ler til Christiansborg, hvor det ødelagdes ved Branden 1884, — og de tolv Apostle til Frue Kirke besluttede Thorvaldsen under sit Ophold i Kjøbenhavn 1819—20 selv at udføre. Som en Slags Erstatning for de store Bestillinger, man først havde givet og derpaa frataget F., overdrog man ham at gøre fire Evangeliststatuer til Christiansborg Slotskirke og en Hob mytologisk Billedværk til Slottets Trappegange. Af alt dette gjorde F. kun en Merkur og en Lukas færdig, den sidste blev »magasineret« til efter F.'s Død og først betalt hans Enke — med Halvdelen af Prisen.

F. bar alle disse Forbigaaelser og Skuffelser med tavs Resignation. Snart fik han dog glimrende Oprejsning, idet Omstændigheder udefra førte ham ind paa ganske ny Veje i Billedhuggerkunsten, paa hvilke han skulde vinde et berømt Navn. Man vilde i Danmark gøre et Forsøg med at benytte den nordiske Mytologi til kunstneriske Fremstillinger, og paa Opfordring af Jonas Collin (s. d.) deltog F. med Begejstring i den Konkurrence, der til den Ende blev udskreven. Hans Skitser vandt almindeligt Bifald, og han undfangede nu Ideen til en vældig Frise, der skulde skildre hele Nordens Gudelære og finde Plads i det ny Christiansborg. Et over et saa vidtstrakt Emne udført Skulpturværk vilde selvfølgelig vokse til en uhyre Størrelse — F. selv anslog sin Frises eventuelle Længde til det firdobbelte af Thorvaldsen's Alexander-Tog, — og det kunde naturligvis Slotsbygningskommissionen ikke gaa med til; vilde F. have Arbejdet, maatte han nøjes med $^1/_5$ af den af ham forlangte Plads. Han gik ind herpaa, sukkende, modificerede sin Idé og begyndte paa Skitsen til sin navnkundige Ragnaroksfrise (1825—26). Den er hans Hovedværk, om det end kun forundtes ham at gøre en ringe Del af den med egen Haand, en Række mytologiske Billeder af energisk og genial Fantasi, om end F.'s Forstaaelse af Edda'en ikke altid er den korrekteste; Loke, Thor og Surt ere vel de ypperste blandt Frisens talrige Skikkelser, Muspel's Sønner ere givne som — Negre. Den grandiose Komposition blev som sagt kun for en meget ringe Del modeleret af F. selv, Resten blev gjort af andre, og det hele gik til Grunde ved Christiansborg's Brand 1884. H.Olrik har udført gode Konturtegninger efter den originale Skitse, med Tekst af Høyen, og Frisen er efter Mesterens Død reproduceret af hans nedenn. Brodersøn.

I Efteraaret 1827 forlod F. sit elskede Rom og kom sidst i 1828 tilbage til Kjøbenhavn, hvor han straks blev Medlem af Akademiet (ved en »siddende Thor«) og 1829 Professor ved Modelskolen. Som saadan fik han Wiedewelt's fordums Embedsbolig og Værksted paa Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal, og han skred straks til at udsmykke sin Bolig kunstnerisk med »pompejansk Dekoration« og med Møbler og Husgeraad af sindrig og skøn Form, noget, som dengang var nyt i Kjøbenhavn, men som dog ikke fik den praktiske Betydning for Privatlivets Kunst, som man skulde have ventet. — Hvis F. troede, at han nu skulde blive stærkt sysselsat for Statens Regning, blev han skuffet; det bør dog anføres, at man ikke alene (1837) lod ham gøre en ny Springvandsgruppe til Rosenborg Have i Stedet for den gamle Sandstensgruppe af le Clerc (s. d.) og adskillige Mindestene til Jægerspris, men ogsaa en Del — Milepæle til Kongens Landeveje. Større Bestillinger fra Privatmænd var der heller ikke Tale om; han udførte en Del Portrætbuster, som af C. F. Hansen, Collin, J. Scavenius til Basnæs (1836), nogle Portrætmedailloner o. s. v., men ellers kun Gravmonumenter, af hvilke flere ere af stor Skønhed, som Jens Møller's og Biskop Fr. Münter's i Frue Kirke. Af andre saadanne kunne nævnes hans Gravmæler over Ole Worm (Horsens), Statsminister Ove Malling (Gentofte), Overlærer Melchior (Herlufsholm), Kuhlau (Assistens Kirkegaard), Provst Westengaard og Hustru (Kundby), Mindestenen for Rahbek ved Bakkehuset o. s. v. F. var mild og venlig i sin Optræden, elsket og afholdt af alle; han var meget høj og smækker, hans Helbred var ikke stærkt. Han ældedes hurtig og var allerede, næppe 50 Aar gl., svag og affældig. Hans eneste Søn Victor F., født 1836, død 1881, har skrevet om Faderens Liv og Gerning. (Litt.: V. Freund, »H. E. F.« [ved Baumann, Kbhvn. 1883]; Danske Saml. 2. R. V; »Biogr. Leks.« V; Thiele, »Thorvaldsen i Rom«, I—II). *F.J.M.*

2) Georg Christian, dansk Billedhugger, ovenn.'s Brodersøn, er født 7. Febr. 1821 i Altona, lærte Billedhuggerkunsten i Kjøbenhavn hos sin Farbroder og efter dennes Død hos H. V. Bissen, studerede derpaa en Del Aar i Rom og blev 1869 Medlem af Akademiet. Af hans Arbejder maa nævnes den ypperlige Bocciaspiller [1861], Aktæon [1863], Samson og Dalila [1884, Odense] og navnlig hans gratiøse unge Kvindeskikkelser og Børnefigurer, som »Blomsterplukkende Pige« [1854], »Spindende Pige«, »Den lille Pige med Katten« o. s. v. Flere af Marmorarbejderne i Thorvaldsen's Museum ere udførte af F. efter Mesterens Modeller. Da Farbroderens berømte Ragnaroksfrise gik til Grunde ved Christiansborg Slots Brand 1884, modelerede F. en omhyggelig Reproduktion af den efter Hukommelsen og den bevarede Skitse. (Litt.: »Biogr. Leks.« V). *F. J. M.*

Freund, Wilhelm, klassisk Filolog, født 1806 i Kempen (Posen), død 1894 i Breslau; virkede som Lærer i Breslau, senere som Rektor i Hirschberg og for den jødiske Skole i Glewitz (Schlesien); trak sig 1876 tilbage til Breslau. Hans Hovedværk er »Worterbuch der lateinischen Sprache« [4 Bd., Leipzig 1834—45], — trods mange Svagheder et respektabelt videnskabeligt Arbejde. Senere har han udgivet Hjælpemidler (af tvivlsomt Værd) til Skole- og Universitetsstudiet af klassisk

Filologi: *Trienniumphilologicum* [3. Opl., Leipzig 1885] og »Präparationen«, Oversættelser til Skolebrug i Hæfter. Endnu kan nævnes det populære Skrift »Wanderungen auf klassischem Boden« [Leipzig 1889—92]. *A.B.D.*

Frévent [freva'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arrond. St.-Pol (Artois) ved Canche, har Sømsmedjer, Jærnstøberi, Faareuld- og Hørspinderier og (1891) 4,400 Indb. *H. W.*

Frey (rettere Frøy; middelalderlig dansk og svensk Frø), nordisk Gud. 1) Tro og Dyrkelse. F. er Frugtbarhedens og Trivselens Gud; han takkedes for Kvæghjordens Tilvækst, og Svenskerne ofrede til ham ved Bryllupsfest. Hans Billede fremstilledes i Upsala med en stor Fallos, Frugtbarhedssymbolet. Han paakaldtes om »Fred og Velvære«, og selve Gudeskikkelsen er hævet højt op over det blot sanselige i et Eddakvads Skildring: »F. er den bedste af alle ædle Kæmper i Asers Gaarde; han sviger hverken Mø eller Mands Viv, han løser hver Fange af Baand«. Til P, skal den saakaldte Songalt være bleven ofret (maaske med særligt Hensyn til, at Galten er Symbol paa Frugtbarhed); en i Enkeltheder upaalidelig Beretning fortæller, at Svenskerne førte en Vogn med »F.« og »F.'s Kone« (en Billedstøtte og en F.-Præstinde) gennem Landet for at bringe Velsignelse; vi have da her et Sidestykke til den sædvanlige gotisk-germanskc Vaarfest, hvor Majkongen og hans Brud (eller »the Lord« og »the Lady«) føres i By som Repræsentant for det tilbagevendende Naturliv. — I Sverige har F.-Dyrkelsen sit Hovedsæde. I Upsala's Tempel fandtes hans Billede ved Siden af Thor's og Odin's; F.-Ofringen (»Frøblot«) i Upsala er maaske selve den fællessvenske Folkefest i Nationalhelligdommen. Et F.-Billede etsteds i Gotalandene blev sønderhugget af Biskop Egin (1060—72); talrige svenske Stednavne og ligeledes Personnavne vise Tilegnelse til denne Gud. Fra Danmark haves kun ganske faa Vidnesbyrd om F.'s Dyrkelse, men flere fra Norge. Han nævnes snart sammen med Odin og Thor, snart med Thor og sin Fader Njord som en af de tre mægtigste Aser; et F.-Billede i Trøndelagen blev ødelagt af Olav Tryggvasøn; flere F.-Templer med deres Præster, »Frøjsgoder«, forekomme paa det østlige Island. 2) Af Myterne om F. er den berømteste hans Bejlen til Jættemøen Gerd, fremstillet i Eddakvadet Skírnisför, »Skirne's Rejse«; en anden Myte omtaler hans Sejr over Jætten Bele, ved Hjælp af et Hjortehorn, siges der; i Gudernes sidste Kamp strider den »lyse« F. mod Jætten Surt (den gustne). Antydninger om et Elskovsforhold mellem F. og hans Søster Freya og af hans Fødsel ved Søskendes Elskov er vistnok mytisk Udlæggelse af en ældre Folketro, hvorefter den mandlige og kvindelige Guddom i Flæng opfattedes som Søskende eller Ægtefæller. Han rider paa en Galt, Gyldenbørste, der af nogle Mytologer opfattes som et Billede paa Solen, men vel snarere er en poetisk Forædling af den til F.'s Dyrkelse hørende Offergalt. Gudeskibet Skidbladne (Skyen?) nævnes særlig som F.'s. Som hans Budsvend træffes Skírnir (den klare; maaske en Personifikation af Lyset eller Solstraalen), og i mere skæmtsom Forbindelse en Svend, Byggve, og en Terne, Bøyla, som Personifikationer af »Korn« og »Bønne«. — Som hans Fader nævnes altid Njord, som hans Stifmoder Skade; inden for Gudeverdenen optræder han ikke med Ægtefælle, men som den længselsfulde Yngling; ogsaa hans Barndom antydes. Et Alvheim (Elververden) nævnes som hans Bolig, vistnok med Hentydning til hans Skønhed og hans nærmere Forhold til detjordiske Liv. 3) Oprindelsen er ikke helt klar. Navnet F. betyder »Herren« (ligesom Freya »Herskerinden«), altsaa en ret ubestemt Guddomsbetegnelse. Desuden nævnes han Ingunarfrøyr o: Ingunárfrøyr, »Aaringsherren« (Frugtbarhedsguden) hos Ingvestammen (o: hos Østersøfolkene, uvist om Nordtyskere eller Daner). Ligesom de andre Guddomme, der henføres til Vanernes (s. d.) Slægt, Njord og Freya, er hans Dyrkelse ikke kendt længere Syd paa end i Østersølandene. Dog synes det af Personnavne, som om F. (o: »Herren«) ogsaa sydligere er brugt som Betegnelse for en mægtig Guddom. Man har formodet, at den nordiske F. er udskilt af den gotiske Stammes oprindelige Himmelgud, Tyr (s. d.), hvad der dog er usikkert. — Som Stamfader til Kongeslægten i Upsala har han en anden Oprindelse, idet han som Ingvifrøyr, Ingunarfrøyr sammenblandedes med den mytiske Folkestamfader Yngve (s. d.). *A. O.*

Frey, Emil, schweizisk Politiker, er født 1838 i Baselland, rejste 1860 til Nordamerika og indgik 1861 i Hecker's Regiment af frivillige i Kampen mod Slavestaterne; var efter Slaget ved Gettysburgh 1863 1½ Aar Krigsfange og fik siden Afsked som Major. Han vendte hjem 1865 og blev næste Aar Formand for Regeringen i sit Kanton, overtog 1872 Ledelsen af et Blad, valgtes s. A. til Nationalraadet og blev 1875 dettes Formand; foreslog her at søge international Ordning af Arbejdernes Beskyttelse. 1882—88 var han Afsending i Nordamerika, men vendte derefter tilbage til sin Stilling som Redaktør i Basel. Siden 1891 er han Medlem af Forbundsraadet og styrer Schweiz'es Forsvarsvæsen. *E. E.*

Frey, Friedrich Hermann, tysk dramatisk Forfatter, er født i Speier 18. Juni 1839, blev Løjtnant i Artilleriet 1859, men tog sin Afsked 1867. Han optraadte som Forfatter under Pseudonymet Martin Greif, men fik 1882 Bevilling til at bære dette som sit borgerlige Navn. Han udgav en Samling »Gedichte« [1868], »Deutsche Gedenkblätter« [1875] og et dramatisk Digt, »Hans Sachs« [1866] samt nogle Tragedier af forskelligt Værd. Højest sættes »Corfiz Ulfeldt, der Reichshofmeister von Dänemark« [1873]; derimod skal »Nero« [1877] være en ren Skygge af Wilbrandt's Tragedie af samme Navn; »Marino Falieri« [1878] og de patriotiske Skuespil »Heinrich der Lowe« [1887], »Die Pfalz im Rhein« [1887], »Prinz Eugen« [1889], hvilket sidste nærmest er et Udstyrsstykke. *C. A. N.*

Freya (rettere Frøyja; o: »Frue«, »Herskerinde«), nordisk Gudinde, Datter af Njord og Søster til Frey. Den Rolle, som F. spiller i Nordboernes Tro og Gudsforhold, deler sig i mange Retninger. Hun er sammen med Frigg den af Kvinder paakaldte Guddom. Hun er Kærlighedens Gudinde. En vestnorsk Folketro (i Hardanger) lader hende være Fører af Dødningeridtet (se Asgaardsreid); et vestnorsk Kvad (Hyndluljód, fra 10. Aarh.) besynger dette natlige Ridt paa Galten Gyldenbørste (jfr. Frey); herhen hører det og-

saa, naar et andet Oldkvad tildeler hende Halvdelen af de faldne Kæmper jævnsides med Odin. F. synes fra først af at være en særlig nordisk Form af den kvindelige Hovedguddom Frigg; i Styrelsen af Jorden og Plantelivet have vi maaske Fællesnævneren for de mange Folkeopfattelser af hende. — Vidnesbyrd om hendes Dyrkelse ved Offeraltre haves kun i det ovennævnte norske Kvad.

I Gudedigtningen skildres F. som den fagreste blandt Aserne. Jætten tinger hende som Løn for sin Borgbygning, og Thrym kræver hende i Betaling for Thor's Hammer. Hun er prydet med Brystsmykket Brisingemen, der stjæles af Loke og genbringes af Heimdal. Ligesom mange andre Kærlighedsgudinder opfattes hun ogsaa som letfærdig; »hver af Aser og Alfer har været din Boler«, siger Loke. Disse Myter kendes allerede i Hedenskabet, og for Kristendommens Talsmænd bleve de en Skive for Spot. En egen F.-Myte er Sagnet om, at hendes Husbond, Od, har forladt hende, og hun vandrer længselsfuld efter ham fra Land til Land og græder imens sin Sorg ud i Guldtaarer. I Skjaldedigtning gøres »Hnoss« og »Gersene« (»Smykke« og »Klenod«) til hendes Døtre. Om hendes egen Yndest og hyppige Besyngelse vidne hendes talrige Navne: Gevn (baade paa Island og i Danmark gaaet over til Kvindenavn), Syr o. fl. — det er muligt, at Blomsternavne med Frue-, Jomfru- og Jomfru Marie- tidligere have været opkaldte efter F. (eller Frigg) som Minde om hendes Skønhed; om »F.'s Rok« som Stjernebillede se Frigg. *A. O.*

Freyalit, et brunt, harpiksglinsende Mineral fra Langesundsfjorden i Norge, ligner Thorit (s. d.) i Udseende og Sammensætning. *N. V. U.*

Freyberg, Konrad, tysk Heste- og Soldatermaler, er født 14. Maj 1842 i Stettin, Elev af Steffeck i Berlin, udmærker sig mest i mindre Rytterportrætter og Ryttergrupper, der ere af god Lighed og elegant Udførelse; til de bedste høre: »Hertugen af Ratibor med Familie« [1862]; »Prins Karl's Ridt til Parforcejagt« [1876]; »Gruppe af Garde du corps Officerer« [1878]; »Foraarsparade i Potsdam for Kejser Vilhelm« [1882]; »Faneparade for Prins Friedrich Karl« [1883] og »Paraden paa Longchamps«; af F.'s militære Genrescener fra Krigen 1870—71 er at nævne: »Prins Friedrich Karl's Ankomst til Slagpladsen ved Vionville«; »Prins Karl af Preussen med Suite foran Paris« [1872] og »Metz'es Overgivelse« [1877]. *A.Ls.*

Freycinet [fræsinæ'], Charles Louis de Saulces de, fransk Ingeniør og Statsmand, er født 14. Novbr. 1828 i Foix i Dep. Ariége af en Søofficersslægt. Han kom 1845 ind paa den polytekniske Skole og blev efter fuldendt Uddannelse Bjærgværksingeniør og 1856—61 Trafikchef ved den franske Sydbane, hvis Styrelse han ordnede ved en Række ypperlige Reglementer. Ved Siden heraf drev han videnskabelige Studier og skrev »Traité de *mécanique* rationelle« [2 Bd. 1858] og »Etudes sur l'analyse infinitesimal« [1860, 2. Udg. 1881]. Han brugtes 1862—67 af Regeringen til Rejser i Ind- og Udland for at undersøge Sundhedsforholdene i Byerne og særlig i Fabrikkerne; en Beretning, han 1867 udgav om Kvinders og Børns Arbejde i de engelske Fabrikker, blev prisbelønnet af Akademiet, og 1870 samlede han Udbyttet af sine Undersøgelser i tvende Skrifter om »L'assainissement des villes« og »L'assainissement industriel«. Medens han under Kejserdømmet ikke viste noget Fjendskab mod Regeringen (han var Medlem af Departementsraadet i Tarn-et-Garonne og blev i Aug. 1870 Ridder af Æreslegionen), sluttede han sig straks efter dets Fald til den ny Regering og blev udnævnt til Præfekt. Men efter kort Tids Forløb rejste han til Tours, hvor Gambetta 10. Oktbr. gjorde ham til sin Medhjælper i Krigsministeriet. I denne Stilling tog han vigtig Del i Krigens Ledelse og havde store Fortjenester af de ny Hæres hurtige Udrustning samt af Felttelegrafiens og Feltjærnbanernes Udvikling, men maatte senere høre skarpe Bebrejdelser for sin Indgriben i selve Krigsførelsen og skrev til sit Forsvar »La guerre en province pendant le siège de Paris« [1871]. Efter Krigen indtog han igen sin Stilling som Ingeniør i Statens Tjeneste (forfremmedes 1883 til Generalinspektør for Minerne), men valgtes 1876 til Senator for Seine-Departementet og er senere stadig bleven genvalgt (sidste Gang 1891). Han øvede vigtig Indflydelse paa Loven om Hærforvaltningen (Intendanturens Stilling) og sluttede sig 1877 til Republikanernes Modstand mod det reaktionære Ministerium. Han blev derfor Minister for de offentlige Arbejder nnder Dufaure og Waddington (Decbr. 1877—Decbr. 1879) og udkastede en storartet Plan til omfattende Jærnbane-, Kanal- og Havneanlæg rundt om i hele Landet med en samlet Udgift af 10 Milliarder frc. Det lykkedes ham at vinde Kamrenes Billigelse, og han gjorde raske Skridt til at bringe Planen delvis i Udførelse; ligeledes udvirkede han, at Staten købte et helt Net af mindre Jærnbaner for derved at bryde de store Baneselskabers Enevælde. I Decbr. 1879 blev han Første- og Udenrigsminister og søgte nu — ligesom flere Gange senere — at samle alle de republikanske Grupper om sit Ministerium. Under hans Styrelse afsluttedes Hærorganisationen ved en Lov om Generalstabens Ordning efter preussisk Mønster; endvidere gaves almindelig politisk Amnesti, der især kom Deltagerne i Kommunens Oprør 1871 til gode, og udstedtes Paabud om alle Jesuiterklostrenes Lukning og om de ikke godkendte gejstlige Ordeners Opløsning. Det var dog hans Ønske at vise stor Skaansomhed mod disse Ordener, saafremt de kun vilde søge Statens Godkendelse, og han blev netop af den Grund i Septbr. 1880 styrtet af Gambetta og de radikale Republikanere, som ønskede Kamp mod den katolske Kirke. Han vilde derfor heller ikke tage Del i Gambetta's Ministerium i Novbr. 1881, men blev i Jan. 1882 hans Efterfølger, idet han igen overtog Første- og Udenrigsministeriet og dannede et Ministerium, der med mere Sandhed end Gambetta's kunde kaldes et »stort« Ministerium, dannet af det republikanske Partis bedste Mænd. Han afviste Tanken om et Gennemsyn af Forfatningen og vilde derimod lægge Vægten paa virkelige *Fremskridt*: den ny Skolelov gennemførtes, og Kommunalraadene i de 3,000 Byer fik selv Lov at vælge deres Mairer. Mindre heldig var han i sin udenrigske Politik; han nægtede at deltage med England i en kraftig Optræden mod Ægypten, og da han siden foreslog at sikre Frankrig's Stilling ved at besætte Sues-Kanalen, nægtede Deputeretkammerets Flertal den fornødne

Bevilling og tvang ham i Aug. 1882 til at gaa af. I Apr. 1885 overtog han Udenrigsministeriet under Brisson og blev i Jan. 1886 igen tillige Førsteminister. I denne Stilling gennemførte han Loven om Prætendenternes Udvisning og fik Skolereformen afsluttet, men gjorde sig skyldig i et stort Fejlgreb, da han efter Clémenceau's Opfordring gjorde Boulanger til Krigsminister. Ved Aarets Udløb maatte han trække sig tilbage, men blev i Apr. 1888 Krigsminister under Floquet og i Marts 1890 desuden Førsteminister. Det lykkedes ham i Sommeren 1889 at faa Værnepligtsloven — der indførte 3 Aars Tjenestetid i Hæren og ophævede de fleste tidligere Fritagelser — vedtagen i begge Kamre og saaledes afslutte en Forhandling, som i flere Aar havde optaget Sindene. Det var ogsaa under hans Styrelse, at de første Tilløb 1891 gjordes til den fransk-russiske Forbindelse. I Marts 1892 maatte han træde tilbage som Førsteminister, men beholdt Krigsministeriet baade under Loubet og Ribot indtil Jan. 1893, da Panama-Skandalens Efterdønninger rev ham med i Faldet. Senere har han ingen Rolle spillet i det offentlige Liv, skønt han vedblivende sidder i Senatet. Hans store Smidighed til at bevæge sig mellem de stridende Grupper og til at arbejde under eller sammen med andre Statsmænd skaffede ham Tilnavnet >den hvide Mus« ; hans uomtvistelige Dygtighed og de vigtige Frugter af hans Arbejde kunde dog ikke vinde ham fuld Tillid, og ved Præsidentvalget efter Grévy's Afgang 1887 fik han kun 76 Stemmer. Derimod blev han 1882 Medlem af *Académides sciences* og 1890 af det franske Akademi. *E. E.*

Freycinet [fræsinæ'], Louis Claude Desaulses de, fransk opdagelsesrejsende, født 7. Aug. 1779 i Montélimart, død 18. Aug. 1842 i Loriol. I en Alder af 14 Aar traadte han ind i Marinen og deltog under Kaptajn Baudin i dennes Rejse til Australien 1800—04. Efter sin Hjemkomst var han ansat ved Marinens Kortarkiv, men 1817—20 foretog han som Chef for »Urania« en større Rejse i det stille Ocean. 1826—30 var han Guvernør paa Martinique, og sine sidste Leveaar tilbragte han i Ro paa sit Gods i Dep. Drôme. Han har udgivet »Voyage de découvertes aux terres australes pendant les années 1800—04« [Paris 1824] og >Voyage autour du monde pendant les années 1817—20« [Paris 1824—44]. *C.A.*

Freycinet's [fræsinæ'] **Havn,** Havbugt fra det indiske Ocean paa Vestsiden af Australlandet paa 26° 30' s. Br., mellem Øen Dick-Hartog og Halvøen Peron. Mellem denne og Fastlandet ligger Hamelin Harbour, og begge forene sig mod Nord i Sharks Bay. *C.A.*

Freydorf, Rudolf, tysk Statsmand, født 28. Febr. 1819, død 15. Novbr. 1882, var Søn af en General og Krigsminister, indtraadte 1843 i Statstjenesten i Baden og blev 1860 ansat som Raad i Justitsministeriet, hvor han tog væsentlig Del i Ordningen af Kirke- og Skoleforhold. I Juni 1866, da Baden besluttede Krig mod Preussen, blev F. fjernet, men en Maaned senere ophøjet til Udenrigsminister. Han sluttede straks Fred og Forbund med Preussen og søgte senere at knytte Baden saa nøje som muligt til det nordtyske Forbund. Han havde 1870 vigtig Del i det tyske Riges Genoprettelse, blev 1871 tillige Justitsminister, men tog sin Afsked i Septbr. 1876. Siden 1867 var han Medlem af Badens andet Kammer. *E. E.*

Freylinghausen, Johann Anastasius, tysk Præst, Salmedigter og Komponist, (1670—1739). Som Student i Jena hørte han paa en Udflugt til Erfurt A. H. Francke, som var Præst der. Da denne senere blev fordreven til Halle, fulgte F. efter og fuldendte der sine Studier. 1695 blev han Francke's Hjælpepræst og hjalp ham ogsaa meget i Arbejdet for Vajsenhuset. 1715 ægtede han Francke's eneste Datter og blev efter Svigerfaderens Død hans Efterfølger som Præst ved St.-Ulrichs-Kirke og sammen med sin Svoger, Francke's Søn, Leder af Vajsenhuset. Hans væsentligste Betydning er, at han var Pietismens Salmesanger; dels digtede han selv adskillige Salmer, som endnu ere meget yndede og brugte i Tyskland (Brorson har oversat paa Dansk den bekendte Adventssalme : »Op, thi Dagen nu frembryder«), dels samlede og udgav han flere Gange tykke Salmebøger, og endelig komponerede han flere Melodier, hvorved den pietistiske Salmesang fik sin ejendommelige Karakter, afvigende fra den stive Koraltone. (Litt.:>F.'s Ehrengedechtniss« [Halle 1740]; AugustWalter, >J. A. F.'s Leben« [Berlin 1864]). *H. O—d.*

Freytag, Gustav, tysk Forfatter, født i Kreuzburg i Schlesien 13. Juli 1816, død i Wiesbaden 30. Apr. 1895. Han fik en udmærket Opdragelse og studerede fra 1835 tysk Filologi i Breslau under Hoffmann von Fallersleben, senere i Berlin under Lachmann. Efter at have taget Doktorgraden (1838) holdt han som Privatdocent Forelæsninger over tysk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Breslau og udgav her et Par videnskabelige Afhandlinger; men han var allerede dengang inde paa Forfatterbanen og udgav (1842) det mindre betydelige historiske Lystspil »Die Brautfahrt oder Kunz von der Rosen«, som ftilgtes 1845 af Digtsamlingen »In Breslau, Gedichte im Volkston« og 1847 af det almindelig anerkendte Skuespil »Die Valentine« ; og daman 1847 nægtede ham at holde Forelæsninger over tysk Kulturhistorie, vendte han Universitetet Ryggen, saa meget lettere, som hans Formue stillede ham temmelig uafhængig, og kastede sig fra nu af over Journalistikken, idet han i Leipzig 1848 blev Medejer og Medredaktør af »Die Grenzboten« sammen med Julian Schmidt, en Stilling, som han — med en Afbrydelse fra 1861—67 — beholdt til 1870. Allerede 1850 udgav F. et nyt realistisk Skuespil, »Graf Waldemar«, som er bygget over et lignende Grundmotiv som »Die Valentine«, og begge ere skrevne i »ungtysk« Aand, med gode Karaktertegninger, en elegant Stil og aandrig Dialog, men svage i det dramatiske. Efterhaanden havde F. frigjort sig fra det ungtyske Partis Lænker og vendte sig til Felter, der laa særlig for hans Naturel og Smag, uafhængig af politisk Partistrid og Programmer. 1854 udgav han et nyt Lystspil, »Die Journalisten«, som gav Publikum noget, det netop gerne vilde se paa Scenen, fordi det nylig havde set det i Virkeligheden, den politiske Valgkamp med alle dens kalejdoskopiske Billeder, med alle dens politiske Marionetter lyslevende, som de gik og stode i det virkelige Liv; desuden vare Figurerne elegant og elskværdig tegnede. Aaret efter udkom F.'s første Roman »Soll und Haben« (Dansk: »Debet og Kredit«), ved hvilken han

blev, om end ikke Stifter af, saa dog Banebryder for den sociale Roman i Tyskland; han fremstiller heri med levende Farver, men med moderat og sanddru Realisme og dygtig Karakterskildring Klasse- og Racekampen mellem borgerlig og adelig, Tysker og Polak, han fører den borgerlige Dygtighed til Sejr, medens den udlevede Adelsstolthed styrter sig i Ulykke, men han spreder dog et forsonende Skær over Katastrofen ved at antyde den dygtige Adelsmands Evne til nyttigt Samfundsarbejde. Med denne Roman var F.'s Forfatternavn sikret, og hans næste Drama, det gammelromerske Tragedieemne »Die Fabier« [1859], som laa hans Talent temmelig fjernt, opnaaede derfor en *succès d'estime*, skønt det snarere er en god klassisk Studie end et Drama. En senere Roman, »Die verlorene Handschrift« [1864], udmærker sig ved de samme gode Egenskaber som den første, men er ikke saa populær og har ikke opnaaet en saadan Masse Oplag. Hvad der imidlertid vil give F. den største Betydning for den tyske Litteratur, er hans kulturhistoriske Studier og de Værker, der ere deres Udslag. Lige fra han overtog »Die Grenzboten«, leverede han stadig mindre eller større kulturhistoriske Afhandlinger og Skitser, der beroede paa indgaaende og ærligt Studium af Tyskland's Fortidsliv, og disse bleve senere samlede, om- og udarbejdede i hans betydeligste Værk, »Bilder aus der deutschen Vergangenheit« [4 Dele i 5 Bd., 1859—63], som for de fleste Binds Vedkommende have oplevet 15—16 Opl. Hans sidste belletristiske Værk er et ret karakteristisk og originalt Forsøg paa at føre en tysk Familie gennem alle Tyskland's betydeligste historiske og kulturelle Perioder fra Oldtiden til 19. Aarh, og deraf er fremgaaet Romanen eller rettere Romancyklen »Die Ahnen« [6 Bd. under Titlerne: I »Ingo« und »Ingraban«, II »Das Nest der Zaunkonige«, III »Die Brüder vom deutschen Hause«, IV »Markus König«, V »Die Geschwister«, VI »Aus einer kleinen Stadt«]. Siden 1851 ejede F. en lille Ejendom, »Siebleben«, i Nærheden af Gotha, hvor han regelmæssig tilbragte Sommeren indtil 1878. Derved kom han til at staa i venskabeligt Forhold til Hertugen af Koburg-Gotha, som 1854 reddede F. fra at blive arresteret i Berlin for en uforsigtig Offentliggørelse af en politisk »Afsløringc ved at udnævne ham til sin Forelæser med Titel af Hofraad. 1867—70 var F. Medlem af Landdagen, og fra 1870 overtog han Redaktionen af det ny Ugeskrift »Im neuen deutschen Reich«. 1878 flyttede han til Wiesbaden, hvor han boede til sin Død. — »Gesamtausgabe« af hans Skrifter [22 Bd., 1887—88, indeh. hans »Erinnerungen«, som findes i en Særudgave 1887]. *C. A. N.*

Freytag, Georg Wilhelm Friedrich, tysk Orientalist, født 19. Septbr. 1788, død 16. Novbr. 1861. I sin Ungdom kom F. under Napoleons-Krigene som Feltpræst med de allieredes Hær til Paris, hvor han forblev i flere Aar, idet han dyrkede det orientalske Studium under den berømte Silvestre de Sacy's Vejledning. Senere virkede han i det lange Tidsrum 1819—61 som Professor i Bonn, hvor en lang Række Arbejder efterhaanden udgik fra hans flittige Haand. F. var ikke nogen overlegen Aand, der brød Videnskaben ny Baner, men en rastløs Slider, hvis Værker have haft og stadig have stor Betydning, skønt de langtfra ere fejlfri. F. virkede navnlig som Leksikograf [*Lexicon arabico-latinum*, 4 Bd., Halle 1830—37, hvoraf der senere gjordes et Uddrag i 1 Bd.] og som Metriker [»Darstellung der arab. Verskunst«, Bonn 1838]. Af hans Tekstudgaver er *Hamasae carmina* [2 Bd., Bonn 1828—52, med en latinsk Oversættelse] og Meidani's Ordsprogssamling [*Arabum proverbia*, 3 Bd., Bonn 1838—43] de vigtigste. Paa det følgende Slægtled af Orientalister fik F. ikke den direkte Indflydelse som hans samtidige Studiefælle Fleischer i Leipzig. F. kom, hvad der hang nøje sammen med hans Aands Begrænsning, aldrig til at danne Skole. *F. ø.*

P. R. G. S. i England Forkortelse af *Fellow of the Royal Geographical Society* (Medlem af det kgl. geografiske Selskab).

Friant [friā'], Émile, fransk Maler, er født 1863 i Dieuze (Alsace Lorraine), Elev af Cabanel, udstillede 1882 »Den fortabte Søn« og »Atelierinteriør«, »En Smule Hvile« [1883]; »Det foretrukne Hjørne« [1884]; »Skitser« [1885]; »Sluproerne paa Meurthe-Floden« [1888] samt 1889: »Allehelgensdag« (et Kirkegaardsinteriør fra Paris), der gjorde velfortjent Lykke; endvidere har F. udført en Del Portrætter. *A. Ls.*

Friant [fria'], Louis, Greve, fransk General, født i Villers-Morlancourt (Somme) 18. Septbr. 1758, død ved Meulan (Seine-et-Oise) 24, Juni 1829. Trods 6 Aars Tjeneste som Underofficer i den franske Garde var det 1787 endnu ikke lykkedes ham at blive Officer, hvorfor han misfornøjet trak sig tilbage. Revolutionen 1789 kaldte ham imidlertid igen ind i Rækkerne og aabnede ham Ærens Vej. Allerede 1793 førte han med Udmærkelse en Bataillon ved Arlon og Fleurus, udnævntes 1794 til Brigadegeneral og gjorde efterhaanden Tjeneste under Championnet, Jourdan, Kléber og Bernadotte, indtil han 1798 fulgte Bonaparte til Ægypten. Paa Grund af udvist Tapperhed ved Chebreiss, Pyramiderne og flere Steder udnævntes han 1799 til Divisionsgeneral og ansattes senere af Kléber som højestbefalende i Øvreægypten efter Desaix. Han viste særlig Energi i Kampen ved Heliopolis 1800 og Aaret efter ved Kairo, men nødtes til Kapitulation af Alexandria, hvorefter han med sine Tropper sendtes til Frankrig og udnævntes til Generalinspektør i Infanteriet. I de paafølgende Felttog udmærkede han sig særlig ved Austerlitz, Jena og Eylau og fik 1808 Grevetitelen. Ved Eckmühl opholdt han 1809 med sin Division betydelige fjendtlige Kræfter og bidrog væsentlig til Sejren ved Wagram. 1811 sattes han i Spidsen for Gardens Grenaderer og deltog med sædvanlig Dygtighed i Kampene ved Smolensk og Moskva, hvor han saaredes 2 Gange. 1813 er han imidlertid igen ved Hæren som Chef for en Division af den unge Garde, hvilken han førte med fremtrædende Dygtighed ved Dresden, Leipzig og Hanau og særlig under Felttoget i Frankrig 1814 ved Champeaubert og Caronne. Ved Napoleon's Fald gik han i April over til Restaurationen og blev Chef for de kongelige Grenaderer i Metz, men sluttede sig igen til Napoleon i de 100 Dage og saaredes ved Waterloo. Han traadte ikke senere ind i Hæren. *B. P. B.*

Friaul (ital. Friuli) deles nu i det italienske F., der omfatter Provinsen Udine samt Distriktet Portogruaro, og østerrigsk F. eller Grevskabet Gradisca og Gorz. Det begrænses mod Syd af Adriaterhavet, mod Vest af Floden Livenza, mod Nord af de karniske og juliske Alper og gaar mod Øst et Stykke ud over Isonzo-Dalen. Landet er gennemstrømmet af forskellige Floder, af hvilke den betydeligste er Tagliamento. Af Byer kunne nævnes: Udine, Cividale, Campo Formio, bekendt fra Fredsslutningen 1797, samt det østerrigske G6rz. F. producerer meget Korn og Vin; det har et sundt Klima og en kraftig, haardfør Befolkning, der forhen var bekendt som ypperlige Skytter. Hovedmassen af Indbyggerne i venetiansk F. er de saakaldte Furlaner, hvis Sprog Furlansk vel er en italiensk Dialekt, men har bevaret en Mængde keltiske Reminiscenser. Landet, der i Oldtiden var beboet af Karner, erobredes i 2. Aarh. f. Chr. af Romerne, som senere anlagde Kolonien *Forum Julii* (nu Cividale di Friuli), efter hvilken det sikkert har faaet Navn. Da Alperne paa denne Side af Italien i Modsætning til Vestkysten gaa mere jævnt over i det flade Land og ikke naa helt ud til Havet, blev F. baade under Folkevandringen og senere den Port, ad hvilken Barbarerne strømmede ind paa Halvøen. Det erobredes 569 af Longobarderne og var et af de 36 Hertugdømmer, i hvilke de besatte Lande deltes. Kong Albuin betroede det til sin Brodersøn Gisulf, der 610 faldt i Kampen mod Avarerne, som ødelagde Landets Hovedstad, og hans Sønner mistede store Dele af Hertugdømmet til Byzantinerne. I hele det følgende Aarhundrede er de friuliske Hertugers Regering en fortsat Kamp mod Avarer, Slaver og Grækere; flere af dem bare ogsaa den longobardiske Krone, saaledes Gisulf's Søn Grimoald, Ratchis (744—49) og dennes Broder Aistulf (749—56), der erobrede Eksarkatet i Ravenna. Da Karl den Store 774 havde styrtet det lombardiske Rige, beholdt F. en kort Tid sin egen Hertug, men i hans Sted traadte snart en frankisk Markgreve, der tillige havde Ledelsen af de omliggende Provinser i sin Haand. Ludvig den Fromme afsatte 828 Markgrev Balduin, der havde lidt et stort Nederlag mod Bulgarerne, og delte Landet i fire Grevskaber: F., Istrien, Karnthen og Markgrevskabet Treviso eller Verona. Ved de karolingiske Delinger tilfaldt det Kongeriget Italien, og i Slutn. af 9. Aarh. lykkedes det Markgrev Eberhard og Ghisela's Søn, Ludvig den Fromme's Dattersøn Berengar af F. at faa Kongenavnet (888), som han bar til sit Mord 924. Ved Otto I's Erobring af Italien 952 knyttedes F. og Verona en Tid lang til Bayern, der tillige fik Nabolandet Karnthen, men 1077 forlenede Henrik IV Patriarken af Aquileja dermed. Den friulske Adel var misfornøjet med det gejstlige Herredømme og indkaldte ofte Venetianerne til Hjælp, og 1420 erobrede disse endelig hele Landet med Undtagelse af Grevskabet Gorz, der 1500 ved Arv tilfaldt Huset Habsburg, da Greveslægten uddøde med Leonhard. Det italienske F. blev 1511 næsten fuldstændig erobret af Kejser Maximilian, der dog atter maatte give det tilbage til Republikken Venezia, med hvilken det delte Skæbne ved Freden i Campo-Formio (1797), da det tilfaldt Østerrig. Ved Freden i Pressburg (1805) forenedes det tillige med en Del af østerrigsk F. med det af Napoleon stiftede Kongerige Italien, og 1809 maatte Østerrig afstaa Resten af sin Del af F., der knyttedes til de illyriske Provinser. Wiener-Kongressen gav det 1814 tilbage til Østerrig, der ved Freden i Nikolsburg 1866 afstod venetiansk F. med Fiume som Østgrænse til Kongeriget Italien. (Litt.: Manzano, *Annali del Friuli* [7 Bd., Udine 1856—80]; samme, *Compendio di Storia Friulana* [smst. 1876]). *M. M.*

Friaul, Hertug af, se Duroc.

Fribad, gratis Bade for fattige, indstiftede i Middelalderen (se Bad, S. 415).

Fri Bevisteori se Bevis, S. 1000.

Fribladet se Blomst, S. 169.

Fribord (eng. *freeboard*), Søudtryk, der betegner et Skibs Højde fra Vandlinien til øverste Dæk. Skibets søgaaende Evne, der for øvrigt afhænger af mange andre Egenskaber, paavirkes selvfølgelig ogsaa af F.'s Størrelse, for saa vidt som det med ringe F. ved en forholdsvis ringe Krængningsvinkel risikerer at faa Vandet ind paa Dækket, hvorved atter dets Stabilitet formindskes. For at forstaa dette kan man betragte hosstaaende Figur, der viser et Skibs Middelspant (s. d.) paa

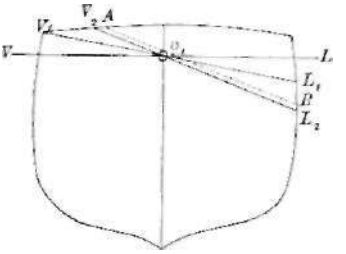

ret Køl, hvor *V*—*L* betegner Vandlinien. Krænger Skibet over til V_1—L_1, vil det i Vandet nedsænkede Volumen af Skroget (paa Tegningen repræsenteret ved Arealet $V_1\ O\ V$) være lig med det ud af Vandet hævede Volumen ($L_1 O Z$), og Ligevægten forstyrres da ikke; krænger Skibet derimod over til V_2—L_2, vil Ligevægten forstyrres, idet $VO\ V_2 \quad V_1 < L O L_2$, og Skroget vil da synke ind til den punkterede Linie, hvor $V O_1 A\ V_1 = L\ O_1 B$. *C. L. W.*

Fribourg se Freiburg.

Fribrev kaldes i D. L.'s 3—14—8 en af rette Husbond til den vornede udstedt Erklæring, hvorved han frafaldt sin Ret over denne, som derved fritoges for fremtidig »at deles til Stavns«, som det hed, og frit kunde tage Ophold andensteds og ernære sig, som han bedst kunde. For at have Gyldighed skulde Brevet inden en vis Tid læses til Tinge (senest 3. Ting efter Dateringen) og derom behørige Vidnesbyrd erhverves, se Vornedskab. *C. V. N.*

Fribytter. 1) En Person, som i Krigstider med eller uden Tilladelse af Regeringen holder bevæbnede Fartøjer for dermed at optage fjendtlige Skibe, hvis Gods og Ladning han selv beholder. 2) F. kaldes ogsaa til Lands Krigsfolk, som med eller uden Tilladelse gaa ind i Fjendens Land for at røve og plyndre. — Fribytteri o:

den Haandtering at være F. — **Fribytterskib,** et bevæbnet Skib, der tilhører en F. *C. L. W.*

Frič (Fritsch), Anton, fremragende tschekkisk Zoolog og Palæontolog, Professor ved Universitetet i Prag, er født 30. Juli 1832. F. har især gjort sig kendt ved sine Undersøgelser i Böhmen og ved sine videnskabelige Arbejder i »Archiv der naturwissenschaftliche Landesdurchforschung von Böhmen«. Hans Undersøgelser af den bøhmiske Kridt- og Kulformation ere mønstergyldige og have Rækkevidde langt ud over Bohmen's Grænser. Desuden har F. udgivet Arbejder over Bohmen's Hvirveldyr, og han har gjort sig meget fortjent af de bøhmiske Søers og Vandløbs Biologi og Fiskeri. F. er den første, som har gennemført de ferske Vandes biologiske Undersøgelse; allerede 1885 kunde han ved en bøhmisk Patriots Gavmildhed indrette en Station for disse Undersøgelser, som have fundet talrige Efterlignere. *Arth. F.*

Fricandeau [frikãdo'] (fr.), den indvendige, kødfulde Del af Kalvekøllen; tilberedes spækket eller uspækket, hel eller oftest skaaren i Skiver, ved Bagning med Smør og Fløde eller Mælk.

Frich, Joachim Christian Geelmuyden Gyldenkrantz, norsk Landskabsmaler, født 24. Juli 1810 i Bergen, død 29. Jan. 1858 i Christiania. Han blev Student 1829, var en Tid Huslærer og begyndte at studere Teologi, men opgav omsider Studierne for Malerkunsten, som han allerede under sin Skoletid havde vist Interesse og Anlæg for. 1833—35 var han Elev ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og udstillede her 1835 og senere. Derefter rejste han til Dresden til Professor Dahl. Dennes Paavirkning kan vel mærkes, men helt har han ikke sluttet sig til ham. Stærkere blev han derimod paavirket af Rottmann i Miinchen. 1839 vendte han tilbage til Bergen og rejste det følgende Aar til Stockholm, hvor Kong Karl Johan købte flere af hans Billeder og tillige bestilte et større Prospekt af Christiania. F. tog nu fast Ophold i Christiania, hvor han blev Lærer ved Tegneskolen og senere Medlem af dens Bestyrelse, og virkede for øvrigt for at vække Interesse for den nationale Kunst; saaledes er han en af Stifterne af »Foreningen for norske Fortidsmindesmærkers Bevaring«. 1846 opholdt han sig en kort Tid i Dusseldorf og besøgte 1856 Verdensudstillingen i Paris. Fra sine mange og vidtløftige Rejser i Norge medbragte han en Mængde Prospekter og Skitser, der senere ere blevne kendte ved Gengivelser i Billedværket »Norge i Tegninger«. F. var en i sin Tid skattet Kunstner og har malet et anseligt Antal Landskaber, der vel ikke udmærke sig ved fremragende Egenskaber hverken i Teknik eller Opfatning, men han har dog sin Betydning som den første norske Maler, der vovede at tage fast Ophold i Hjemmet under de dengang og endnu langt senere for Kunstens Udøvere saa ugunstige Forhold i Norge. Til hans mere kendte Arbejder hører den Cyklus af 6 norske Landskaber, som Kong Oscar I lod ham udføre til Spisesalen i det kgl. Lystslot Oscarshal ved Christiania. (Litt.: »Ill. Nyhedsbl.« 1858; Bøgh, »Bergen's Kunstforening«). *Fr. O.*

Frickthal, Landskab i Schweiz i den nordlige Del af Kanton Aargau. F. ligger paa Jurabjærgenes Nordskraaning og adskilles ved Rhinen fra Baden. Den sydlige Del ligger i Jurabjærgene, naar 5 — 800 M.'s Højde og er dækket af Skove og Agerland. Den nordlige Del tilhører Rhin-Dalen og er frugtbar. Næringsvejene ere Agerbrug, Vinavl, Laksefiskeri og Saltbrydning ved Ryburg. De vigtigste Byer ere: Laufenburg og Rheinfelden og Landsbyerne Mölin (1,962 Indb.) og Frick (944 Indb.). F. omfatter Distrikterne Laufenburg (153,3 • Km. med 13,668 Indb.) og Rheinfelden (112,6 □Km. med 11,514 Indb.). Befolkningen taler Tysk og er Katolikker. *V. R.*

Frida, Emil Bohusch, tschekkisk Forfatter under Pseudonymet Jaroslav Vrchlicky, er født 1853. Han har skrevet episke Digte som »Duch a svét« (»Aand og Verden« [1878]); bøhmiske Sagn: »Mythy« [1879], en Beskrivelse af et Ophold i Italien: »Rok na jihu« (»Et Aar i Syden« [1879]), lyriske og reflekterende Digte som: »Sfinx« [1883], nogle Dramer, hvoriblandt Tragedien »Drahomira« [1883], samt nogle Lystspil. Et Udvalg af hans Digte er oversat paa Tysk af Griin [1886]. *C.A.N.*

Friderici, Daniel, *Cantor primarius* i Rostock, dygtig og anset Komponist, Forfatter til et 1614 udkommet pædagogisk Værk *Musica figuralis.* *A. H.*

Fridericia, Julius Albert, dansk Historiker, er født i Kjøbenhavn 10. Juni 1849, blev *cand. mag.* 1872, *Dr. phil.* 1876; siden 1891 er han Underbibliotekar ved Universitetsbiblioteket. Paa Baggrund af en solid Kundskab til Historien i Alm. har F. særlig kastet sig over Studiet af Danmark's Historie i 17. Aarh. I Begyndelsen var det især den udenrigske Politik, der interesserede ham; for fuldt at oplyse denne har han efterhaanden besøgt alle Hovedarkiverne rundt om i Europa, og paa et saaledes vundet, omtrent udtømmende Kendskab til baade trykte og utrykte Kilder kunde F. støtte sit første Hovedværk: »Danmark's ydre politiske Historie fra Freden i Lübeck til Freden i Kjøbenhavn 1629—1660« [I—II, 1876—82]. De skæbnesvangre Aar, da Christian IV, selv udetrængt fra Deltagelse i Trediveaarskrigen, efterhaanden kom i et stedse skævere Forhold til den fremvoksende svenske Magt, og som til sidst førte til den for Danmark saa ulykkelige Krig, der endte med Freden i Brömsebro, ere her skildrede i alle Enkeltheder og med en Paalidelighed, der har faa Sidestykker. Tidlig havde F. dog ogsaa haft levende Interesse for Danmark's indre Forhold og det ikke blot i 17. Aarh.; ham skyldes Paavisningen af, at Øresundstolden først er indført af Erik af Pommern, og Bondefrihedens Jubilæumsaar 1888 fejrede han ved et Festskrift »Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigørelse«. Ogsaa Udgiverarbejder førte ham i samme Retning; sammen med Bricka foranstaltede han den monumentale Udgave af »Christian IV's egenhændige Breve« [1878—91], og alene udgav han »Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie« [1888]. Efterhaanden modnedes da hos ham den Tanke, at han hellere end blot at afslutte sit tidligere Værk med den endnu manglende tredje Del, der skulde have omfattet Aarene 1645—60, maatte skildre Danmark's Historie i denne Tidsalder fra alle Sider. Paa ny tog F. nu omfattende Arkivarbejder op, og man saa Prøver paa hans indgaaende Undersøgelser i de to Arbejder om: »Kjøbenhavn's Befolkningsforhold i 17. Aarh.«

og »Historisk-statistiske Undersøgelser om Danmark's Landboforhold« [1889—90]. Endelig kunde han 1894 fremlægge sit andet Hovedværk: »Adelsvældens sidste Dage, Danmark's Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indførelse 1648—60«. Dette Skrift staar i første Række blandt de Værker, som Nutidens danske Historieskrivning har frembragt; støttet helt igennem paa de nøjeste Undersøgelser er det tillige baaret af en moden politisk og social Forstaaelse; helt igennem er Samspillet mellem udenrigske og indenrigske Forhold gennemført paa den fineste Maade, og vi have her en dybsindig og klar Analyse af alle de Strømninger, der gik forud for Enevældens Grundlæggelse. I den 1896 paabegyndte »Danmark's Riges Historie« skal F. nu skildre hele 17. Aarh.'s Historie. Om hans udstrakte Kundskaber og sunde Dømmekraft vidner ogsaa den Anmeldervirksomhed over for historiske Skrifter, som han har udfoldet i Dagbladet »Politiken« siden dettes Stiftelse. — F. blev 1883 Medlem af det danske Selskab for Fædrelandets Historie, 1888 af Videnskabernes Selskab. *Kr. E.*

Fridleiv, dansk Sagnkonge, Fader til Frode Ingjald's Fader og Søn af Frode Fredegod. Ældgamle Sagn eller historisk Grundlag synes at mangle. En norsk Saga fra 12. Aarh. giver en livfuld Fremstilling af hans Krigseventyr; danske Sagn lade ham kæmpe med Skjalden Hjarne for at vinde sit fædrene Rige. (Litt.: »Sakse«, 6. Bogs Beg.; A. Olrik, »Sakses Oldhistorie« [II]). — En tidligere F. nævnes i Grottesangen som Fader til Fred-Frode. — Om F. som Mandsnavn se Fred-. *A. O.*

Fridok er en Dokhavn eller en Del af en saadan med tilliggende Landareal til Oplagsplads, Pakhuse o. s. v., der i toldmæssig Henseende i større eller mindre Grad betragtes som liggende uden for Toldomraadet. Efter L. af 4. Decbr. 1863 var det — med Toldbestyrelsens Samtykke og under Iagttagelse af nærmere reglementariske Bestemmelser — tilladt i Danmark at indrette F. for kommunal eller privat Regning. I Toldhenseende er der ingen væsentlig Forskel mellem en F. og en Frihavn, men Navnet retter sig dels efter Havnens Bygningsmaade, dels efter dens Størrelse. I Alm. forstaas der ved en Dok(altsaa ogsaa en F.) et ved Kunst dannet Vandbassin, der kan aflukkes med Sluseporte. L. af 1863 angiver for øvrigt tydelig, hvad man her vil have forstaaet ved en F., idet det hedder: »F.'s Øjemed er at tjene som partiel Frihavn, saaledes at Skibe der kunne indløbe, losse og lade samt derfra udgaa uden anden Kontrol fra Toldvæsenets Side end den, som er fornøden for at sikre Toldterritoriet mod ulovlig Indførsel eller Udførsel af Varer«. — Den givne Tilladelse til at indrette F. er hidtil bleven uden Betydning, hvorimod der ifølge L. af 31. Marts 1891 fra 9. Novbr. 1894 er tilvejebragt en Frihavn ved Kjøbenhavn. — Fra Beg. af 19. Aarh. blev der i London af private Selskaber og senere ogsaa i andre engelske Havne indrettet store moderne Handelsdokker, der i alt Fald for en Del tillige ere F. Ligeledes findes der F. bl. a. i Håvre og Antwerpen. Se i øvrigt Entrepot og Frihavn. *C. W. K.*

Fridolin, den hellige, skal være født i Skotland, kom som Missionær til Frankrig under Chlodovech, blev Abbed i Poitiers, missionerede ved Rhinen, i Vogeserne og i Schweiz og døde 511. Han er Patron for Kanton Glarus, i hvis Vaaben. han staar. *L. M.*

Friðriksson, Halldor Kristján, født 1819, Adjunkt og Overlærer ved den lærde Skole i Reykjavik 1848—95. Foruden ved sin utrættelige, daglige Gerning som Lærer særlig i Islandsk og Tysk har F. udfoldet en betydelig Virksomhed paa flere andre Omraader. Han har virket som Politiker (Altingsmand 1855—86 og 1893), som Byraadsmedlem og ikke mindst som Formand for Sydamtets Landboselskab (siden 1868). Som Politiker hørte han under afdøde J. Sigurdsson's Ledelse til Oppositionspartiet. Af hans Skrifter kunne nævnes forskellige Grammatikker (dansk, tysk, islandsk), der dog nu ere forældede, samt en islandsk Retskrivningslære (*Rjettritunarreglur* 1859), der har haft Betydning for Uddannelsen af en stabil, skønt langtfra konsekvent islandsk Retskrivning. Desuden haves nogle mindre Afhandlinger af antikvarisk Indhold fra hans Haand. *F. J.*

Fridthjof's Saga, en af de oldislandske saakaldte Fornaldarsagaer (s. d.). Dens Hovedpersoner ere den norske (sognske) Hersesøn, den ridderlige Fridthjof (ordret: Fredtyv) den frokne (o: tapre) og Ingibjörg, Kong Bele's skønne Datter. Sagaens Hovedindhold, der er optaget i E. Tegnér's berømte Digt, handler om Kærlighedsforholdet mellem de to Hovedpersoner. De opfostredes sammen og fattede tidlig Kærlighed til hinanden. Kong Bele's Sønner vare ikke venlig stemte mod Fridthjof og nægtede ham Søsteren til Ægte. Kong Ring i Sverige tvang de uduelige Brødre til at give ham, der var til Aars, Søsteren til Ægte, men medens de vare borte, havde Fridthjof besøgt sin elskede i Baldershagen (Balderstemplet), et fredhelligt Sted. Til Straf herfor paalagde de ham at indkræve Skat hos den orknøske Jarl Anganty, der i lange Tider ingen Skat havde sendt. Fridthjof rejser, men overfaldes af en Heksestorm, der truer med Undergang og Død; hans Kammerater udmattes; kun han selv er utrættelig og har stadig en skæmtsom Vise paa Læben, hvor han mindes sin elskede. Endelig komme de til Orknøerne, faa Skatten og sejle hjem. Imidlertid er Ingibjorg bleven gift med Kong Ring. Fridthjof træffer Kongerne i Baldershagen, driver Skatten i Ansigtet paa Helge, Gudebilledet vælter ud paa Ilden og brænder. Fridthjof forlader sit Hjem og bliver Viking, kommer til Ring, opholder sig hos ham og bliver efter hans Død Konge i Riget, ægter Ingibjorg og faar Lejlighed til at hævne sig paa hendes Brødre. Saaledes er i al Korthed Indholdet af den islandske Saga. Tegner har tildigtet enkelte Episoder som Vikingen Atle's og Fridthjof's Brydning, Tempelbranden (i Sagaen er det kun Gudebilledet, der brænder) o. s. v. Om Personerne helt eller mulig kun delvis ere opdigtede, er vanskeligt at sige, men Sagaen hører til de bedst komponerede og smukkeste i sin Art; den skiller sig fra de islandske Slægtsagaer særlig derved, at den ender lykkelig og vel, og den indeholder meget lidt af Ugerninger og Blodsudgydelser. Den er i sin nuværende Form ikke ældre end fra ca. 1300. Udg. i »Fornaldarsogur«, II, særskilt 1893 af L. Larsson; oversat paa flere Sprog, deriblandt paa

nynorsk Landsmaal af I. Aasen. (Litt.: Hj. Falk's Afhdl. i »Arkiv f. nord. Filol.«, VI). *F. J.*

Frieb-Blumauer, Johanna Minona, tysk Skuespillerinde, født 11. Maj 1816 i Stuttgart, død 31. Juli 1886 i Berlin. F. begyndte som Operasangerinde (Rosina i »Barberen i Sevilla«, Anna i »Jægerbruden«), gik i 1820'erne over til Skuespillet, hvor hun først fremstillede de muntre Elskerinder og senere under et 10-aarigt Engagement ved Carl-Teater i Wien overtog de ældre Karakterroller i det borgerlige Drama, i hvilket Fag hun, fra 1853 knyttet til kgl. Schauspielhaus i Berlin, vandt stor Berømmelse særlig for sin Fremstilling af Mødre. (Litt.: O. J. Gensichen, »Berliner Hofschauspieler« [Berlin 1871]). *A.A.*

Frieberg, Frans Alfred, svensk Musiker, er født 13. Decbr. 1822 i Østgotland, tidligere Musikdirektør ved første Livgrenader-Regiment. Lever nu som Privatmand i Stockholm, Medlem af Kgl. musikaliska Akademien. Han er navnlig kendt ved sine Sangkompositioner, især Mandskvartetter, hvoraf flere have vundet stor Udbredelse i Sverige. *A. H.*

Friedberg, By i hessisk Provins Oberhessen i den frugtbare Dal Wetterau ved Usa og ved Jærnbanelinierne Kassel—Frankfurt a. M. og Hanau—F., har (1890) 5,300 mest evangeliske Indb. og har bevaret et gammelt Præg ved endnu at være omgiven med Mure og Taarne. Der findes et Lærerseminarium, en Realskole samt Fabrikation af kemiske Præparater, Handsker og Sukker, tillige Garveri og Kornhandel. F. var oprindelig en romersk Koloni, blev 1211 ophøjet til fri Rigsstad og kom 1802 til Hessen. Som Fæstning er den flere Gange bleven belejret og erobret i Trediveaarskrigen. 10. Juli 1796 sejrede her Franskmændene under Jourdan over Østerrigerne. *Joh. F.*

Fri edh er g, Emil Albert, tysk Kirkelærer, nedenn.'s Nevø, er født 22. Decbr. 1837 i Konitz i Vestpreussen og er siden 1869 Professor i Leipzig. I Kampen mellem Stat og Kirke forsvarede han Statens Overhøjhed og fik stor Indflydelse paa den preussiske Kirkelovgivning af 1872. 1864—92 var han Medredaktør af »Zeitschrift für Kirchenrecht«, i Stedet for hvilket han nu udgiver »Deutsche Zeitschrift fur Kirchenrecht«. Foruden andre betydelige kirkeretlige Værker har han udgivet *Corpus juris canonici* [Leipzig 1879—81, I—II] og *Quinque compilationes antiquae* [smst. 1882]. *L.M.*

Friedberg, Heinrich von, preussisk Jurist, er født 27. Jan. 1813. Efter at have beklædt forskellige Embeder ved Retterne og en Tid været Privatdocent ved Universitetet i Greifswalde blev han 1854 ansat i det preussiske Justitsministerium og avancerede her 1873 til Understatssekretær. Hans Betydning ligger i den virksomme Deltagelse, han har udfoldet i at planlægge og forberede Lovgivningsarbejdet først i Preussen, saa i det nordtyske Forbund og endelig i det ny tyske Rige. Allerede 1846 deltog han i Udarbejdelsen af de Love, der delvis indførte Offentlighed og Mundtlighed i den preussiske Proces; han er Skaberen af Straffelovbog for det nordtyske Forbund (senere for det tyske Rige), som det lykkedes ham at fuldføre i utrolig kort Tid (1870). Han har fremdeles en Hovedandel i Affattelsen af den Række store Love, hvorved der inden for det tyske Rige skabtes Enhed i Retsorganisationen, i Civil- og Straffeprocessen, i Konkursretten o. s. v., og som traadte i Kraft 1. Oktbr. 1879. F., der 1876 var bleven Rigsjustitsminister, blev 1879 preussisk Stats- og Justitsminister og beholdt denne Stilling indtil 1889. *Ludv. H.*

Friedberg, Robert, tysk Nationaløkonom og Politiker, er født 28. Juni 1851 og er siden 1894 Professor i Halle. Siden 1886 har han repræsenteret Saale-Kredsen i den preussiske Repræsentantforsamling og har fra 1893 været Medlem af Rigsdagen; han tilhører det nationalliberale Parti. Foruden talrige Tidsskriftafhandlinger har han skrevet »Die Borsensteuer« [Berlin 1875], »Die Besteuerung der Gemeinden« [smst. 1877] og »Vorschläge zur technischen Durchführung einer prozentualen Borsensteuer« [Jena 1882]. *K. V. H.*

Friedeberg, By i preussisk Provins Brandenburg i Regeringsdistriktet Frankfurt og Landskabet Neumark, 6 Km. fra Stationen af samme Navn ved Jærnbanelinien Berlin—Kreuz—Königsberg; (1890) 6,400 Indb. Der findes et Gymnasium og et Skolelærerseminarium, Garveri samt Handel med Korn og Slagtekvæg til Berlin. *Joh. F.*

Friedek, By i østerrigsk Schlesien, ved den i Oder faldende Ostrawitza og ved Jærnbanelinierne Kojetein—Bielitz og Ostrau—Friedland lige over for den mahriske By Mistek, har (1890) 5,500 (med Kommune 7,400) mest tschekkiske Indb. Betydelig Bomuldsindustri, Uldmarked samt i Nærheden Jærnværkerne Baschka og Karlshütte. *Joh. F.*

Friedelit, Mineral, bestaar af et Mangansilikat (omtrent H_2MnSiO_4, dog med 5 p. Ct. Klor); det krystalliserer romboedrisk (isomorf med Dioptas) og forekommer i rosenrøde Krystaller bl. a. ved Pajsberg i Vermland. — Samme Krystalform har den brune eller grønne Pyrosmalit, der i kemisk Sammensætning kun derved adskiller sig fra F., at Mangan delvis er erstattet af Jærn, og som forekommer i Nordmarken i Vermland. *N. V. U.*

Friedenau, sydvestlig Forstad til Berlin i det preussiske Regeringsdistrikt Potsdam 4 Km. fra Potsdam-Banegaarden i Berlin ved Jærnbanelinien Berlin—Potsdam og ved Berlin-Ringbanen, har Dampsporvognsforbindelse med den zoologiske Have og Nollendorfplatz i Berlin og blev grundlagt 1871 af et Aktieselskab som en Villaby og 1875 ophøjet til Kommune. Den havde 1880 1,300, 1890 4,200 og 1892 7,000 Indb. Der findes flere mekaniske Værksteder. *Joh. F.*

Friedenthal, Rudolf, tysk Statsmand, født 16. Septbr. 1827, død 7. Marts 1890, af oprindelig jødisk Byrd, var i nogle Aar i preussisk Statstjeneste, men afgik 1854 for at styre sine Godser i Schlesien. Indtil 1864 var han Landraad, men opgav denne Stilling for at lede store industrielle Anlæg, som hans afdøde Fader havde ejet. Han optraadte 1860 med et Forsvarsskrift for Hærreformen og valgtes 1867 til den nordtyske Rigsdag, hvor han var en af Førerne for det frikonservative Parti; 1870 var han sammen med den konservative M. Blankenburg og den nationalliberale R. Bennigsen Tillidsmand ved Forhandlingerne i Versailles om det ny tyske Riges Forfatning. Samme Aar valgtes han til det preus-

siske Underhus og tog som en af Udvalgsordførerne væsentlig Del i Drøftelsen af Kredsordningsloven 1873. I Septbr. 1874 blev han Landbrugsminister, var 1877—78 i et halvt Aar tillige Indenrigsminister, men trak sig tilbage i Juli 1879 af Misnøje med Bismarck's Toldbeskyttelsesplaner. Kort efter udnævntes han til Medlem af Herrehuset, men opgav 1881 sit Sæde i Rigsdagen. *E. E.*

Friederichsen, Heinrich Vilhelm, dansk Arkitekt, er født i Kjøbenhavn 6. Maj 1841. Efter at være uddannet som Tømrer gennemgik han Kunstakademiet, hvor han fik Afgangsbevis 1865 og den Hansen'ske Medaille 1886. Han er Elev af Hetsch og Chr. Hansen, og uberørt af moderne Bevægelser udfolder han i sine Bygninger en vis Kraft og Simpelhed, som minder om Stilen fra 19. Aarh.'s Begyndelse. Han har foruden en Mængde Privatbygninger bygget Øresundshospitalet 1876, Blegdamshospitalet 1880, St. Johannes Stiftelsen 1886, og han har udført Projektet til det ny Frederiks Hospital. 1875 — 89 var han Bygningsinspektør i Kjøbenhavn. *E. S.*

Friedheim, Arthur, betydelig Klavervirtuos, er født 26. Oktbr. 1859 i St. Petersborg af tyske Forældre, blev Student og søgte derefter Uddannelse hos Liszt, hvis Kompositioner han senere har dyrket i fremtrædende Grad. Ikke uden Vanskeligheder tilkæmpede F. sig sin Berømmelse paa omfattende Koncertrejser i England, Frankrig og Tyskland (1885 besøgte han Kjøbenhavn), og siden 1891 har han særlig fejret Triumfer i Nordamerika. **S.** *L.*

Friedl, Theodor, østerrigsk Billedhugger, er født 13. Febr. 1842 i Wien. Han er Elev af Fernkorn og har udfoldet en betydelig Virksomhed ved dekorative Skulpturarbejder for Monumentalbygninger i Wien, saaledes en Kybele for Kornbørsen, en Helios-Gruppe etc.; han har ogsaa været virksom for Augsburg (Digtekunstens og Musikkens Muser, paa det ny Teaters Hovedfaçade, m. m.). Til hans værdifuldeste Værker høre »To Hestetæmmere« samt »Brise«, udst. 1895 i Wien. *A. Hk.*

Friedland, 1) By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz ved Datze og Jærnbanelinien Neubrandenburg—F., har (1890) 5,600 Indb. Der findes et Gymnasium samt Sukkerfabrikation og Jærnstøberi. F. fik Stadsret 1244. 2) By i Provinsen Østpreussen i Regeringsdistriktet Konigsberg ved den til Pregel løbende Alle, har (1890) 2,600 hovedsagelig evangeliske Indb. Store Oliemøller. I Slaget 14. Juni 1807 sejrede Napoleon med Generalerne Lannes, Ney og Sénarmont og 70,000 Mand over Russerne, der talte ca. 55,000 under Bennigsen. Franskmændenes Tab var 7,000 Mand, medens Russerne mistede 16,000. 21. Juni sluttedes Vaabenstilstand, hvorefter fulgte Freden i Tilsit. 3) By i Bohmen, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft F., ligger i Wittigthal ved Jærnbanelinien Pardubitz—Reichenberg og har (1890) 4,800 Indb. samt Uldindustri, Papir- og Vognfabrikation. Mod Sydøst paa en Basaltklippe ligger det ved sit Rustkammer og sine Oldtidssager mærkelige Slot. — F. er tillige Navnet paa det Hertugdømme i Bohmen, som Wallenstein besad. Dels ved Arv, dels ved Køb var han kommen i Besiddelse af betydelige Arealer, og 1623 blev han af Kejser Ferdinand II ophøjet til Hertug af F. Hans Residensstad var Gitschin (Jicin). *Joh. F.*

Friedland, Valentin, tysk Pædagog (1490—1556). Hans Livsvirksomhed er væsentlig knyttet til den latinske Skole i Goldberg i Schlesien, hvis Rektor han blev, efter at han, greben af Reformationsbevægelsen, 1518 havde begivet sig til Wittenberg, hvor især Melanchton fik Indflydelse paa ham. Hans Skole, der blev indrettet som et helt lille romersk Samfund med ham som *dictator fierpetuus*, og hvor alt bevægede sig i latinske Former og latinsk Sprog, naaede europæisk Ry. Da Skolen brændte 1554, flyttede han til Liegnitz, hvor han døde. (Litt.: Sturm, »V. F. und die lateinische Schule zu Goldberg« [Goldberg 1888]). *J. P. B.*

Friedländer, Friedrich, adlet under Navnet Malheim, østerrigsk Genremaler, er født 10. Jan. 1825 i Kohljanowitz i Bohmen, uddannet i Wien hos Waldmiiller, hvis dygtigste Elev han var. F. besøgte 1850 Italien, Diisseldorf og Paris og optraadte oprindelig som Historiemaler (Tasso's Død), men gjorde først Lykke ved sine realistiske Scener af Wien's Folke- og Soldaterliv, senere ogsaa ved Skildringer af Krigsinvaliderne; til de bedste høre: »Folk, der strømme ud af en Embedsbygning« [1859, Wien's Hofmuseum], »En Brandstifters Paagribelse« [1864, Rudolfinum i Prag], »Højtidsstunden« [1865], »Pantekontoret« [1866], »Tilbagevenden til Fædrehjemmet« [1868], »Ubehagelig Indkvartering« [1871], »Kærlighedserklæringen« [1872], »Jordbærsælgerne« [1872, Wien-Museet] og »Vinuddelingen« [1881]. *A. Ls.*

Friedländer, Julius, dansk Maler, født i Kjøbenhavn 29. Jan. 1810. død smst. 18. Septbr. 1861. 14 Aar gl. kom han, der alt som ganske lille Dreng havde vist kunstneriske Anlæg, ind paa Akademiet, hvor han arbejdede i 5 Aar, samtidig med at han malede under J. L. Lund. Sit første selvstændige Arbejde, et Portræt, udstillede han 1828; derpaa fulgte en Række Portrætter og Genrebilleder, af hvilke sidste den kgl. Malerisamling erhvervede ikke mindre end 8; intet af dem er dog nu ophængt. 1843—44 opholdt han sig med Akademiets Stipendium i Udlandet, mest i Rom. I sine sidste Aar malede han mest Soldaterbilleder og italienske Genrebilleder, af hvilke det bedste vel er »Øverste Del af den spanske Trappe i Rom«, der nu findes paa Kronborg. F. var en i sin Tid meget populær Kunstner, og endnu i senere Tider ere hans Arbejder blevne forholdsvis højt betalte paa Auktioner. Hans Hovedfortrin var en vis letflydende Fortællemaade; hans Farve var konventionel, og i Formen var han ingen Mester. *S. M.*

Friedländer, Julius, tysk Numismatiker, født i Berlin 1813, død 14. Apr. 1884. Efter at have studeret i Bonn og Berlin rejste han 1838 og 1839 i Italien og blev 1840 ansat ved den kgl. Samling af antikke Mønter i Berlin, som han ved ny Rejser i Italien 1844—47 berigede med betydelige Forøgelser, og for hvilken han 1854 blev Direktør. Som saadan forøgede han Samlingen yderligere, bl. a. ved Køb af de store Møntsamlinger, som havde tilhørt General Fox i London (1873) og Grev Prokesch i Graz (1875). 1872 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i

Berlin. Foruden en Del mindre Afhandlinger i Tidsskrifter har han bl. a. udgivet Arbejder om Østgoternes Mønter, om oskiske Mønter og om de italienske Skuemønter fra 15. Aarh. *P. B.*

Friedländer, Ludwig, klassisk Filolog, er født 1824 i Konigsberg, Professor smst. 1858—92, lever nu som *emeritus* i Strassburg. I sine yngre Aar beskæftigede F. sig med Homer-Kritik [»Die Homerische Kritik von Wolf bis Grote«, Berlin 1853; *Analecta Homerica*, Leipz. 1859]; senere blev Rom's Kulturhistorie i Kejsertiden hans egentlige Arbejdsfelt. Hovedværk: »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms« [8 Bd., 6. Udg. Leipz. 1888—90]. Hertil slutter sig bl. a. en Udgave af Martial [2 Bd., Leipz. 1886] og af Petronius [smst. 1891]. *A. B. D.*

Friedmann, Alfred, tysk Digter og Novellist, er født i Frankfurt a. M. 26. Oktbr. 1845. Han var først i Guldsmedelære i Hanau og rejste paa Professionen til Paris og London for at uddanne sig, men erhvervede sig samtidig ved egen Hjælp en betydelig aandelig Dannelse. 1868 studerede han i Heidelberg og derpaa i Zurich, hvor han tog Doktorgraden. 1871 drog han til Wien og redigerede fra 1884 »Bibliothek fur Ost und West«; 1886 flyttede han til Berlin. Han optraadte navnlig som lyrisk Digter af ikke ringe Naturbegavelse; af hans Digte kunne især nævnes: »Biblische Sterne« [1876], »Aus Hohen und Tiefen« [1886], »Die Feuerprobe der Liebe« [1876], »Leichtsinnige Lieder« [1878] og det antikke Epos »Die Vestalin« [1880]. Videst naar han dog i sine Noveller, især i Arbejdernovellen: »Lebensmarchen« [1879], »Neue Lebensmärchen« [1884], »Erlaubt und unerlaubt« [1886] og især »Kirchenraub« og »Falsche Freundschaft« [6. Opl. 1892]. Af hans dramatiske Arbejder fremhæves: »Don Juans letztes Liebesabenteuer« og »Eine medicäische Hochzeitsnacht« [1882], af hans Romaner: »Zwei Ehen« [3. Opl. 1890], »Schnell reich« [1891], »Die Danaiden« [1892] og »Die Heckenrose« [1893]. *C.A.N.*

Friedmann, Siegwart, tysk Skuespiller, er født 25. Apr. 1842 i Budapest. F., der havde modtaget Undervisning af Bogumil Dawison, debuterede 1863 paa Stadtteateret i Breslau, var i den næste Snes Aar engageret snart i Syd- og snart i Nordtyskland, indtil han 1882 deltog i Oprettelsen af Deutsches Theater i Berlin, hvor han virkede, til han 1893 trak sig tilbage fra Scenen. F.'s Spil var præget af Originalitet i Opfattelsen og Sanddruhed i Fremstillingen. Blandt hans Roller nævnes særlig: Shylock, Othello, Frans Moor, Richard III, Marinelli i »Emilie Galotti«, Hamlet, Filip II i »Don Carlos«. (Litt.: Laube, »Das Wiener Stadttheater« [Leipzig 1875]; Wedde, »Dramaturgische Spähne«). *A. A.*

Friedreich's Sygdom, en af Friedreich 1861 for første Gang beskreven Form af Rygmarvssygdom, der i sine Symptomer har en vis Lighed med Rygmarvstæring (Tabes), men som adskiller sig derfra ved at optræde hos unge Individer, ofte allerede i Barnealderen, paa Basis af medfødte sygelige Anlæg, ofte i Tilslutning til akutte Sygdomme. Den skyldes en Lidelse af visse Partier af Rygmarven, angriber ofte flere Søskende og kendetegnes ved en Lamhed, der ligner den ved Tabes. *A. F.*

Friedrich (tyske Fyrster) se Frederik.

Friedrich, Andreas, tysk Billedhugger, født 1798, død 9. Marts 1877 i Strassburg, Elev af Akademiet i Dresden og af G. Schadow i Berlin, uddannede sig videre under Bosio i Paris og hos Thorvaldsen i Rom. Han udførte efter sin Hjemkomst mest Portrætstatuer for Strassburg og Omegn: Turenne ved Sassbach, Erwin v. Steinbach i Steinbach, Sir Francis Drake i Offenburg, Digteren Pfeffel i Kolmar, Johan Hutz, Bygmester af Taarnpyramiden i Strassburg og Grundlæggeren af Gymnasiet smst., F. Sturm v. Sturmeck. (Litt.: Biografi af Mühl [Mannheim 1876]). *A. Ls.*

Friedrich, Caspar David, tysk Landskabsmaler, født 1774, død 7. Maj 1840 i Dresden, var først Elev af Universitetstegnelæreren i Greifswalde, lærte fra 1794 ved Akademiet i Kjøbenhavn og gik 1798 til Dresden, hvor han blev Professor og gjorde sig fortjent ved at erstatte Tidens fordærvede Smag med en naturligere Opfattelse inden for Landskabsmaleriet. Til F.'s bedste Arbejder høre, i Dresden's Museum: »To Mænd betragtende Maanen«, »Kæmpehøj« *og* »Hvile under Høhøsten«, i Berlin 's Nationalgaleri: »Harz-Landskab« og »Maaneopgang over Havet«, i Rudolfinum i Prag: »Et nordisk Hav belyst af Maanen«; endvidere: »Strandbred ved Havet« [Museet i Gotha], »Motiv fra Rügen« [Museet i Weimar] og »Bøhmisk Bjærglandskab« [Museet i Königsberg]. F. har udført flere Landskabsraderinger. (Litt.: Aubert, »Landskabsmal. Professor C C. Dahl« [Chra. 1894 ff.]). *A. Ls.*

Friedrich, Charles Marie, schweizisk Statsmand (1828—80), valgtes 1862 til Genève's lovgivende Forsamling og var 1864—70 Medlem af Kantonets Regering. Han havde væsentlig Del i den ny demokratiske Forfatning 1868 og stillede 1870 Forslag om Indførelse af *Referendum.* I en Række Aar var han Medlem af Schweiz'es Nationalraad, blev Formand 1872 og var virksom for at opnaa fælles Handelslovbog og Obligationsret. *E. E.*

Friedrich, Johannes, katolsk Teolog og Fører for Gammelkatolicismen, er født 5. Juni 1836 i Poxdorf (Bayern). Hans Virksomhed er knyttet til Munchen, hvor han, efter først at have været Præst, 1865 blev ekstraordinær Professor. Da det vatikanske Kirkemøde 1869—70 stundede til, blev han, der som Döllinger's Lærling var en stærk Modstander af Ufejlbarhedsdogmet, sendt til Rom, Hans »Tagebuch, gefiihrt während des vatik. Konzils« [2. Opl., 1873] er en af de vigtigste Kilder til Kirkemødets Historie. Da nu F. vægrede sig ved at anerkende det ny Dogme om Pavens Ufejlbarhed, blev han 17. Apr. 1871 ekskommuniceret tillige med Dollinger. Han deltog nu ivrig i den gammelkatolske Bevægelse, var med til at grunde det gammelkatolske teologiske Fakultet i Bern 1874, men blev omsider af det ultramontane Parti trængt ud af sin Stilling i Munchen's teologiske Fakultet og maatte flyttes over i det filosofiske. Blandt hans talrige Skrifter nævnes: *Documenta ad illustrandum concilium Vaticanum [2* Bd., 1871], »Kirchengeschichte Deutschlands« [2 Bd., 1867—69], »Die Wortbriichigkeit und Unwahrhaftigkeit deutscher Bischofe« [1873], »Geschichte des vat. Konzils« [3 Bd., 1877—87]. *J. P. B.*

Friedrich, Woldemar, tysk Illustrator og Freskomaler, er født i Gnadau (Sachsen) 20. Aug. 1846, blev 1863 Elev af Akademiet i Berlin under Steffeck, 1865 i Weimar under Plockhorst. F. deltog i den fransk-tyske Krig, hvorfra han medbragte en Række Illustrationer, bl. a. til G. Hiltl's Værk over Krigen. 1873 besøgte han Italien, blev 1881 Lærer ved Kunstskolen i Weimar, 1885 Professor i Berlin; 1889 ledsagede han Hertug Ernst Günther af Augustenburg paa dennes indiske Rejse og udgav »Sechs Monate in Indien« [Leipzig 1893], illustr. Rejseværk med Tekst af Leipziger. F. har endvidere illustreret Hallberger's Schiller-Udgave og Goethe's Liv af Lewes samt udført flere større Vægmalerier: Rigsdagen i Worms i Wittenberg's Gymnasium og Loftsmaleriet i Landudstillingsbygningen i Berlin. *A. Ls.*

Friedrichd'or, preussisk Guldmønt 1750—1857 = 5 Thaler Guld, 35 Stkr. af en Mark Møntguld $21^{3}/_{4}$, siden 1771 $21^{2}/_{3}$, Karat fint, Raavægt 6,6816 Gr. og Værdi altsaa henholdsvis 15,016 og 14,96 Kr., dobbelte og halve F. i Forhold. Den ældre württembergske F. (Carolin = 11 Gylden efter 24 Gylden-Foden), $21\,1/2$ Karat fin = 16,94, °S den ældre mecklenburg-schwerinske (Friedrich Franz- eller Pauld'or), samme Finhed, = 14,795 Kr. *N. J. B.*

Friedrichroda, By i Hertugdømmet Sachsen-Koburg-Gotha, i Distriktet Waltershausen paa Thüringerwald's nordlige Skraaning i en til Dels af tæt skovklædte Bjærge omgiven smuk Dal ved Jærnbanelinien Fröttstedt—F. og F.—Gräfenroda, har (1890) 3,800 Indb. Den er et besøgt Sommeropholdssted, har 2 Badeanstalter med Salt- og Fyrrenaalsbade og et Institut for svensk Sygegymnastik samt Drejlsværeri. Mod Sydvest Ruinerne af det gamle Schauenburg, bygget af de thuringske Landgrevers Stamfader, Ludvig den Skæggede. Mod Nordvest Hertugens Lystslot Reinhardsbrunn. *Joh. F.*

Friedrichsen, Thorvald, Gartner ved Universitetets botaniske Have i Kjøbenhavn, er født 24. Septbr. 1827. I 14 Aars Alderen blev han Elev hos Handelsgartner Batzke i Kjøbenhavn, kom derefter til den botaniske Have, og efter et 2-aarigt Ophold ved Rosenborg underkastede han sig 1848 Gartnereksamen. Han arbejdede dernæst som Medhjælper i Kjøbenhavn's botaniske Have, indtil han 1855 tiltraadte Pladsen som Gartner ved Lyksborg Slot i Angel. Efter Krigen 1864 maatte han forlade Sønderjylland, da han ikke vilde være tysk Undersaat, men fik kort efter Ansættelse som Gartner ved den botaniske Have i Lund. Da F. overtog denne Plads, var man i Færd med Flytningen af Haven, og under F.'s dygtige Ledelse gik Arbejderne saa hurtig fra Haanden, saaledes at Anlægget af den ny botaniske Have allerede 1868 var saa vidt fremskredet, at man kunde aflevere den gamle Have. S. A. blev F. Gartner ved Universitetets botaniske Have i Kjøbenhavn. Han fik her snart Lejlighed til at gøre de Erfaringer frugtbringende, som han havde indhøstet ved Flytningen af Lund's botaniske Have, idet der allerede 1878 blev taget Bestemmelse om Flytning af Universitetets Have til dens nuværende Plads. I Juni 1874 var Flytningen tilendebragt, og det skyldes for en væsentlig Del F.'s Paapassenhed og Samvittighedsfuldhed, at dette Arbejde blev fuldført paa en i enhver Henseende tilfredsstillende Maade. Fra gammel Tid har den botaniske Have i Kjøbenhavn haft et godt Navn ikke alene i Danmark, men ogsaa i Udlandet, og F. har forstaaet i den lange Aarrække, hvor dens gartneriske Ledelse har været ham betroet, at hævde og bevare dette gode Omdømme. *L. H.*

Friedrichshafen, By i den württembergske Donau-Kreds med smuk Beliggenhed ved den nordøstlige frugtbare Kyst af Boden-Søen og ved Jærnbanelinien Ulm—F., har (1890) 3,200 Indb. Byen er Hovedplads for Württemberg's Handel med Schweiz og Italien og har 2 Havne. Der findes en Latin- og Realskole, en historisk og naturvidenskabelig Samling samt en Kuranstalt med Søbade og romerske Bade og en smuk Udsigt over Alperne. F. bestod tidligere af Rigsstaden Buchhorn og Klosteret Hofen og erholdt 1811 sit nuværende Navn. *Joh. F.*

Friedrichshallervand er et Mineralvand (Bittervand), som i 1,000 Dele indeholder: 6,06 Dele svovlsurt Natron, 5,15 Dele svovlsurt Magnesia, 1,85 Dele svovlsur Kalk, 7,96 Dele Klornatrium, 3,93 Dele Klormagnium og 0,13 Dele Bromnatrium. *A. B.*

FriedriChSOrden (Frederiksorden), württembergsk Orden, indstiftet 1830 af Kong Vilhelm I til Minde om hans Fader Kong Frederik, havde oprindelig sen Grad og gav personlig Adel. 1856 bortfaldt dette. Ordenen har nu fem Grader, den bæres i blaat Baand og bestaar af et ottetakket, hvidtemailleret Kors med Guldstraaler mellem Spidserne og for den højeste Grads Vedkommende Kong Frederik's Brystbillede, for de lavere Graders et kronet F. Den uddeles baade for militære og civile Fortjenester.

Friedrichsruh, Fyrst Bismarck's Besiddelse i det preussiske RegeringsdistriktSchleswig i Kredsen Hertugdømmet Lauenburg, 26 Km. S. 0. f. Hamburg ved Jærnbanelinien Berlin—Hamburg, danner med det omsluttende Sachsenwald Fideikommisgodset Schwarzenbek, er Sædet for dettes Forvaltning og har (1890) 200 Indb. Her findes Fyrst Bismarck's Slot. *Joh. F.*

FriedriChsthal, By i den preussiske Rhin-Provins i Regeringsdistriktet Trier ved Jærnbanelinien Neunkirchen—Saarbrücken, har (1890) 6,300 Indb., hvoraf 2,500 evangeliske. Glasfabrikation, Stenkulsgruber og Jærnertsgruber. *Joh. F.*

Friehling, Bernhard, dansk Glastekniker, født. 2. Febr. 1797 i Kjøbenhavn, død 27. Febr. 1874 smst. Efter at have været ved Handelen blev han 1835 Bestyrer af Holmegaards Glasværk, hvis hidtil mindre gode Virksomhed han med Held koncentrerede om Frembringelsen af Grønglas og Hvidglas med Opgivelse af Vinduesglas. Som Filialer under Holmegaard anlagde han 1847 Kastrup Glasværk og overtog Glasværket Godthaab ved Helsingør, der begge 1872 overgik til et Aktieselskab. F. indførte Siemens'es Gas-Regeneratorovn samt den sammes kontinuerlige Kummeovn i Danmark. 1873 flyttede han fra Holmegaard til Kjøbenhavn. *C. N.*

Friele, Christian Fredrik Gotfried, norsk Publicist, er født i Bergen 22. Maj 1821 og blev juridisk Kandidat 1851. Han begyndte 1852 at skrive i Bladene, først i »Christiania-Posten«, fra 1854 i »Morgenbladet«, i hvis Redaktion han del-

tog fru 1857, og hvis Chefredaktør han var fra A. B. Stabell's Bortgang Efteraaret 1865 til Udgangen af 1893, da han af Alders- og Helbredshensyn tog Afsked. Han tog i den lange Aarrække, hvori han styrede »Morgenbladet« og gjorde det til den konservative Politiks ledende og indflydelsesrige Hovedorgan i den norske Presse, Del i Behandlingen af saa godt som alle paa Dagsordenen bragte politiske og kommunale Spørgsmaal, tog ogsaa ofte Initiativet til at sætte hidhørende Spørgsmaal paa Dagsordenen og udvidede Omraadet for Pressens Indhold og Stofbehandling. Med et skarpt Blik for det offentlige Livs Personer og Foreteelser forenede han en sjælden Energi i sit Arbejde og en uafhængig Frygtløshed som det offentlige Livs Kritiker. Han førte derhos en hvas og bidende vittig Pen, der skabte mere end eet rammende Slagord i den politiske Kamp, og som bidrog ikke lidet til »Morgenbladets« i nogen Tid prædominerende Stilling i den norske Bladverden. Men han kan heller ikke fritages for ved sin Polemik at have bidraget til den Bitterhed og Uforsonlighed, der i den sidste Menneskealder har præget Partikampene i Norge. *y. B. H.*

Friele, Herman, norsk Zoolog, foreg.'s Brodersøn, er født i Bergen 27. Maj 1838. Han har siden Slutningen af 1850'erne været Handelsmand i sin Fødeby, i hvis kommunale Styrelse han har deltaget i adskillige Aar, ligesom han af Regeringen har været benyttet et Par Gange som Medlem af kgl. Lovkommissioner vedrørende det praktiske Næringsliv. Tidlig bragte hans Interesser ham i Forbindelse med Bergen's Museum, af hvis Direktion han i en lang Aarrække har været Medlem, og med denne Institutions videnskabelige Chef Dr. D. C. Danielssen (s. d.). Under hans Paavirkning og Vejledning begyndte F. at lægge sig efter Zoologi og blev snart Specialist i Studiet af Mollusker. 1873 fremlagdes i Videnskabsselskabet i Christiania hans første Arbejde paa dette Omraade (»Oversigt over de i Bergen's Omegn forekommende Mollusker« [Chra. 1874]), hvorefter senere i samme Selskabs Forhandlinger fulgte »Bidrag til Vestlandets Molluskfauna« [Chra. 1876] og »Bidrag til Kundskaben om de norske Nudibranchier« [sammen med G. A. Hansen, Chra. 1876]. I Aarene 1876—78 deltog han som Zoolog i den norske Nordhavsekspedition, for hvis Generalberetning (Hæfte VIII og XVI) han senere har bearbejdet det indsamlede Materiale fra Molluskernes Fauna i to Foliobind [Chra. 1882 og 1886]. Desuden har han offentliggjort flere malakozoologiske Afhandlinger i norske og tyske Fagjournaler. *y. B. H.*

Friele, Joachim, norsk Legatstifter og Mæcen, født i Bergen Decbr. 1793, død i Quimper i Frankrig 18. Juni 1881, var i mange Aar Handelsmand i sin Fødeby, hvor han ogsaa var fransk Konsul; omkring 1848 bosatte han sig i Quimper, hvor han ved sin Handelsvirksomhed betydelig forøgede sin Formue, der satte den ugifte Mand i Stand til ikke blot i levende Live at støtte mange almennyttige Foretagender i sin Fødeby, men ogsaa til ved sine testamentariske Dispositioner (fra 1867 og 1868) at fremme baade filantropiske og videnskabelige Øjemed. Til de første høre hans Legater til Stiftelsen for ugifte Fruentimmer, til trængende af Borger- og Embedsstanden, til Bergen's Søndagsskole, til Tegneskolen, m. fl. Stiftelser; til de sidste hans to Legater til Bergen's Museum. Renterne af det ene af disse har han bestemt til en Prismedaille i Guld hvert 3. Aar for det Arbejde over Norge's Hav- og Landfauna, som Museets Direktion efter udstedt Opfordring til Konkurrence finder værdigt til Belønning, og til Udgivelse af Arbejdet med tilhørende Plancher. Resten af dette Legats Renter samt Renterne af Legat Nr. 2 ere bestemte til at fremme Museets videnskabelige Virksomhed dels ved Rejsestipendier, dels ved Udgivelse af videnskabelige Arbejder. Ved Hjælp af disse Midler har Museet offentliggjort en Række af fortrinlig udstyrede Skrifter over Zoologi og Arkæologi (til 1897 5 Bd.) og en Række af »Aarbøger« (til 1897 10 Bd.). *y.B.H.*

Friendly Societies [fre'ndli'soʊsai'etiz] (eng.), egl. »Vennesamfund« med Hjælpekasser, i England Betegnelse for, paa frivillig Deltagelse baserede, stærkt udbredte Foreninger til assurancemæssig organiseret Understøttelse navnlig for Tilfælde af Sygdom, men som Regel ogsaa for Invaliditet, ligesom de ogsaa oftest yde deres Medlemmers efterladte Begravelsesbidrag. F. S. have aldeles overvejende fundet deres Tilslutning inden for Arbejderklassen og blandt Smaafolk. Deres Oprindelse har været søgt ledet tilbage til Middelalderens Haandværkergilder; at de skulde have nogen Sammenhæng med disse, er dog ikke sikkert; praktisk Betydning opnaaede de i ethvert Fald først fra Slutningen af 18. Aarh., efterhaanden som den moderne, fagorganiserede Arbejderstand fremstod. Men de have fra gammel Tid bevaret en Række frimureragtige Anordninger, der navnlig gøre sig bemærkede i de to Foreninger *Odd Fellows* (ogsaa kaldet *Manchester Unity*) og *Old Foresters*, hvis Opkomst falder omtrent samtidig, noget før Midten af 18. Aarh. Af alle F. S. ere disse to de største; *Odd Fellows* havde ved Udgangen af 1894 739,449 voksne og 96,453 unge Medlemmer, fordelte i »Loger« over det hele britiske Rige; Foreningens samlede Kapital udgjorde 8,700,000 L. St., og den udbetalte i Aarets Løb 655,936 L. St. i Sygeunderstøttelse og 127,149 L. St. i Begravelsesbidrag; Aarets Overskud var 336,829 L. St. *Old Foresters* havde s. A. et Medlemstal af 888,072, hvoraf 116,881 i Ungdomsloger; deres samlede Kapital beløb sig til ca. 5½ Mill. L. St. Antallet af F. S. er meget betydeligt; 1894 kendtes ikke mindre end 28,384 offentlig registrerede saadanne med et samlet Medlemstal af 4,203,600 og Fonds til en samlet Værdi af 22,695,000 L. St.; derhos eksisterer der et ikke ringe Antal uregistrerede F. S., om hvis Medlemsantal og Formuesforhold der lidet eller intet vides. F. S.'s tidligere Historie opviser mange Nederlag og Uheld; de bleve hyppig opløste, dels som Følge af svigtende Betalingsevne, dels paa Grund af mangelfuld Assuranceteknik, dels endelig som Følge af slet eller bedragerisk Forretningsførelse, lige over for hvilken de stode ubeskyttede af Lovgivningen. Efterhaanden som denne tog sig af dem, voksede imidlertid deres assurancemæssige Sikkerhed, økonomiske Magt og sociale Indflydelse. Den første Lov, der beskæftiger sig med F. S., er fra 1793 og nøjes i det væsentlige med at tillade deres Oprettelse. Gentagne Gange greb dog

Lovgivningen regulerende ind i F. S.'s Forhold, inden man efter omhyggelige Forberedelser i en Lov af 11. Aug. 1875 fik en Kodifikation og nærmere Udvikling af den hele Lovgivning i Materien; senere har denne kun været Genstand for et Par mindre betydningsfulde Smaalove. L. af 1875 giver Begrebet F. S. et meget vidt Omfang, idet en Del med de egentlige F. S. stærkt beslægtede Understøttelsesforeninger ere inddragne under dens Bestemmelser; Adgangen til offentlig Kontrol gennem Registrering er bleven lettet, ligesom den Myndighed, der er tillagt vedkommende Embedsmand (*The Chief Registrar of F. S.*), udvidedes, — endog derhen, at han har det i sin Magt i visse nærmere bestemte Tilfælde at kunne opløse en F. S. Den offentlige Registrering giver ingen Garanti for, at en F. S. er solvent. Registreringen er desuden ganske frivillig; men underkaster en F. S. sig den, opnaar den visse juridiske og fiskale Fordele, men forpligter sig samtidig til aarlig at forelægge Registreringsmyndigheden Opgivelse af sine Indtægter og Udgifter, Medlemstal og Formue, og derhos hvert 5. Aar at foretage en Statusopgørelse efter sagkyndig Taksation over Aktiva og Passiva. Loven har ikke opnaaet at indføre nogen Ensartethed i de forskellige F. S.'s økonomiske og administrative Forhold; den Frihed, hvori de have udviklet sig, have de endnu i det væsentlige bevaret. F. S. danne et karakteristisk og socialt betydningsfuldt Udslag af det britiske Folks Trang til Selvhjælp og dets Evne til praktisk at organisere en saadan. (Litt.: W. Hasbach, »Das englische Arbeiterversicherungswesen« [Leipzig 1885]; J. M. Baernreither, »Die englische Arbeiterverbände und ihr Recht«, I [Tiibingen 1886]; J. F. Wilkinson, *The F. S. Movement* [London 1886]; F. G. P. Neison, *The Manchester Unity of Oddfellows* [1869]; T. Pratt, *Laws relating to F. S.* [11. Udg. ved Brabrooke, 1888]; *Report of the Royal Commission of F. S.* [1894]; *Reports of the Chief Registrar of F. S.*, hvert Aar siden 1857; Specialtidsskriftet »The F. S. Journal«). *K. V. H.*

Fries (Flaus), en Slags groft og stærkt, temmelig løst vævet og svagt valket Uldstof med lang Luv paa Retten, glat eller kipret. Islætten er oftest dobbelt saa tyk som Kædegarnet. Kun de finere Sorter faa en virkelig Valkning, i øvrigt indskrænkes Appreteringen efter Runingen til en Børstning og Presning. Særlige Slags F. ere Coating (s. d.), Dyffel (s. d.) og Kalmuk (s. d.). *K. M.*

Fries, August Christian Johannes, Violinist, er født i Jahnshof i Holsten 23. Aug. 1821. 1842 kom han til Bergen, hvor han levede som Musikinformator indtil 1847, da han drog til Boston. Her dannede han sammen med Broderen, Wolff F., en »Mendelssohn-Kvartet«, med hvilken han gæstede en Mængde Steder i de forenede Stater. 1858 forlod han Amerika og vendte tilbage til Bergen, hvor han fra 1859—62 og 1864—73 var Dirigent i Musikselskabet »Harmonien«. Fra 1873—78 opholdt han sig atter i Boston, men drog derefter tilbage til Bergen, hvor han fremdeles lever. For Musiklivet i Bergen har F. haft adskillig Betydning baade som en dygtig og afholdt Lærer paa sit Instrument, som Dirigent i »Harmonien« og særlig som fortræffelig Ensemblespiller. *J. H.*

Fries, Bengt Fredrik, svensk Zoolog, født 24. Aug. 1799 i Hellestad i Skaane, død 7. Apr. 1839 i Stockholm. Hans Forældre døde, medens han var Barn, og da hans Formynder ønskede, at han skulde vælge det juridiske Embedsstudium, fulgte han mod sin Tilbøjelighed dette Raad. Hans Interesse for Naturvidenskaberne lod sig dog ikke kue, og han afbrød sit paabegyndte Studium for at hellige sit Liv til sit Yndlingsfag. Efter at have studeret i Lund blev han 1824 Docent i Zoologi og 1828 tillige i Anatomi ved det derværende Universitet. 1831 blev han ansat som Intendant ved det zoologiske Rigsmuseum i Stockholm. Han beskæftigede sig fortrinsvis med ichthyologiske og entomologiske Undersøgelser og leverede paa begge Omraader adskillige Bidrag til den skandinaviske Fauna, saaledes: *Monographia Simuliarum Sueciae* [1830], »Granskning af de vid Sveriges kuster forekommande arter af slägtet Gobius« [1838], »Ichthyologiska bidrag till Skand. Fauna« (Pleuronectes) [1838], »Pterycombus, ett nyt fiskslagte från Ishafvet« [1837) o. fl. Mest bekendt er det af ham begyndte, senere af Ekstrøm og Sundewall fortsatte »Skandinaviens fiskar« [Hæfte 1—10, 1836—57]. Ogsaa et Par mindre ornitologiske Arbejder haves fra hans Haand. Fra 1832—36 var han Udgiver af »Arsberättelse om nyare zoologiska Arbeten och Upptackter« *J. C.*

Fries, Elias Magnus, berømt svensk Botaniker, født i Femsjö Præstegæld i Jönköping Len 15. Aug. 1794, død i Upsala 8. Febr. 1878. Allerede i sin Barndom studerede han med Iver de dengang næsten ukendte Soppe (Svampe), og efter at han 1811 var indskreven som Student ved Lund's Universitet, fortsatte han sine botaniske Studier under de derværende Botanikere A. G. Retzius og C. A. Agardh. 1814 tog han sin filosofiske Doktorgrad, og allerede fra sit 23. Aar maatte han oftere vikariere som Professor i Botanik under Agardh's Fravær; 1819 udnævntes han til Adjunkt, 1824 til *Professor regius* og 1828 til *botanices demonstrator*. Da imidlertid det økonomiske Udbytte af disse Poster var meget ringe, erholdt han ved Universitetskansleren, Kronprins Oskar's Hjælp det saakaldte Borgströmske Professorat i praktisk Økonomi ved Upsala Universitet. Allerede nu havde F. særlig ved sine banebrydende Arbejder over Soparter og Lavarter opnaaet et Verdensry. Af disse hans tidligere mykologiske Arbejder kunne særlig nævnes: *Observationes mycologicae* [1815 — 18], *Sclerotycetes Sueciae exsiccatae* [1818—32], *Systema mycologicum* [1821—32], *Elenchus fungorum* [1828] og *Epicrisis systematis mycologici* [1836—38]; af hans likenologiske maa nævnes hans Samling af tørrede Lavarter *Lichenes exsiccatae Sueciae* [1824—28] og hans betydningsfulde Arbejde *Lichenographia europaea reformata* [1831], som indtil Begyndelsen af 1850'erne, da den mikroskopiske Undersøgelse satte sig i Højsædet, næsten ansaas for »Likenologernes Bibel«. Ogsaa for Fanerogamsystematikken havde han da allerede haft en indgribende Betydning. Vistnok fik det af ham opstillede naturlige System, som i sine Grundtræk fremsattes i hans *Systema orbis vegetabilium* [1825] og *Flora Scanica* [1835—37], ingen almindeligere Gyldighed, men adskillige af de der fremkastede Syns-

punkter have dog kunnet holde sig og vare utvivlsomt betydelige Fremskridt for den Tid. For Skandinavien's Floristik have foruden sidstnævnte ogsaa hans *Flora hallandica* [1817—19], *Summa vegetabilium Scandinaviae* [1846—49] og maaske endnu mere hans Normalsamling af pressede skandinaviske Planter *Herbarium normale* [1836—65] haft en indgribende Betydning. — 1851 blev F.'s Titel ved Professor Wahlenberg's Død forandret til Professor i Botanik og praktisk Økonomi, hvilken Sammenstilling endnu bibeholdes i Upsala, og samtidig blev han ogsaa Direktør for den botaniske Have. 1859 havde F. ved 65 Aars Alderen opnaaet Ret til Pension og trak sig tilbage som *emeritus*, skønt han endnu et Par Aar beholdt Bestyrelsen af den botaniske Have. Hermed ophørte dog ingenlunde hans videnskabelige Virksomhed, tværtimod blev denne om muligt endnu rigere, hvad saadanne Arbejder som hans *Epicrisis generis Hieraciorum* [1862] og fremfor alt hans mykologiske Arbejder: *Monographia Hymenomycetum Sueciae* [1857—63], *Hymenomycetes europaei* [1874] og *Icones selectae Hymenomycetum nondum delineatorum* [fra 1867 til hans Død udkom 11 Hæfter, senere er det ved Hjælp af hans Manuskripter fortsat af Sønnerne Theodor og Robert F.] noksom bære Vidne om. — Som systematisk Botaniker stod F. overmaade højt, og særlig kan man sige, at Læren om Soppene (Mykologien) er grundlagt af ham; med Hensyn til de større Soparters Systematik er man fremdeles næsten helt og holdent henvist til hans Arbejder. Uagtet man vistnok i de senere Tider ved Mikroskopets og Renkulturernes Hjælp har naaet en ganske anden Indsigt i de mindre Soppes Natur og Udvikling, er det dog højst anerkendelsesværdigt, at F. uden disse Hjælpemidler ofte har anet det rette med sit Skarpsyn og sin store Erfaring. — Som populær Forfatter var F. ogsaa meget virksom; størst Betydning har vel hans store Plancheværk »Sveriges ätliga och giftiga svampar« [1860—66] haft, men hans Arbejder have ogsaa strakt sig vidt uden for denne Specialitet, saaledes som hans interessante Samling af smaa Afhandlinger »Botaniska utflygter« [1843—64] vise. For de svenske Folkenavne paa Planterne interesserede han sig meget og gjorde i denne Henseende vidtløftige Optegnelser, men de udkom først efter hans Død under Navn af: »Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen« [1880]. — Ogsaa til praktiske Hverv blev F. oftere benyttet, saaledes valgtes han 1844—45 og 1847—48 til Rigsdagsmand for Universitetet, ligesom han gentagende var Medlem af Komiteer for Udredning af Universitetsspørgsmaal samt mangeaarigt Medlem af Eestyrelsen for Ultuna Landbrugsinstitut. — Som Menneske og Lærer var F. højt anset. *N.W.*

Fries, Ellen, svensk historisk Forfatterinde, er født 23. Septbr. 1855 paa Rotola i Törneofalla Sogn, Kalmar Len, blev Student 1874, Cand. phil. ved Upsala Universitet 1879, Licentiat. phil. 1883 og Dr. phil. s. A., den første Kvinde i Sverige, der har taget denne Eksamen. Hun har senere helliget sig til litterære Studier og Lærerindevirksomhed; 1890 ansattes hun som Studierektor ved den Ahlin'ske Skole i Stockholm. Foruden talrige Artikler om historiske og pædagogiske Emner i Tidsskrifter har hun bl. a. udgivet: »Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering« [1883], »Den qvinliga elementarundervisningen i Frankrike« [1885], »Erik Oxenstjerna; Biografisk studie« [1889], »Märkviirdiga qvinnor« [2 Bd. 1890—91], »Reports from the Swedish ladies committee to the exposition at Chicago« [1893], »Svenska adelens familjlif« [1895] og »Den svenska odlingens stormän, lefnadsteckningar for skola och hem« [1896—97]. *A. B. B.*

Fries, Jakob Friedrich, tysk Filosof, født 23. Aug. 1773 i Barby i preussisk Sachsen, død 10. Aug. 1843 i Jena. Som Professor i Filosofi i Jena var F. højt anset, og der dannede sig omkring ham en talrig Række Elever, som efter hans Død gjorde sit til, at hans hele filosofiske Metode vandt videre Anerkendelse. Særlig Mænd som E. S. Mirbt, E. F. Apelt og Jakob Schleiden fandt i hans positive Tænken den Støtte, som den spekulative Filosofi ikke kunde yde en naturvidenskabelig Forsken. Men i sin Levetid stod F. ret ensom, og Hegel og Herbart udtalte sig med Ringeagt om ham. — Fra Kant skiller F. sig paa to Maader, dels i sit Forhold til de aprioriske Bevidsthedsformer, dels i sit Forhold til det absolutte. Værdien af Kant's Filosofi søger F. særlig i den stærke Betoning af vor Erkendelses subjektive Karakter; Erkendelsen kan ikke komme ud over det erkendende Subjekt; dette kan sammenligne sine Forestillinger indbyrdes, og det kan derigennem naa til at forbinde dem paa en Maade, som tilfredsstiller Subjektet selv, men det kan aldrig sammenligne sig selv med noget uden for sig selv, og derfor ikke afgøre noget om, hvorvidt den Sandhed, som tilfredsstiller det, ogsaa er den Sandhed, som tilfredsstiller ɔ: udtrykker Tingen i sig selv. Men medens vor Viden, vor Erkendelse, saaledes kun bliver den for et Subjekt som vort, i Kraft af dettes Natur, tilfredsstillende Forbindelse og Sammenhæng mellem Erfaringerne, saa betragter F. dog disse af Bevidsthedens Natur begrundede Tænkeformer paa en anden Maade end Kant — Kant afleder de aprioriske Anskue- og Tænkeformer af Erkendelsens Begreb, idet han gaar ud fra Erkendelsen, som noget givet, hvis Betingelser og Omfang man maa bestemme ved en Undersøgelse af det, der findes i den Stump Erkendelse, hvis Eksistens er utvivlsom. F. derimod afleder de nødvendige Erkendeformer ad psykologisk Vej, idet han ved indre Selviagttagelse søger at konstatere, hvad der hos ham faktisk ɔ: utvivlsomt, med absolut (subjektiv) Vished gør sig gældende. F. har herved banet Vejen for den psykologiske Undersøgelse, der i vore Dage genetisk har søgt at fremstille de Kant'ske aprioriske Former ved at paavise, af hvilke Elementer og ved hvilke fundamentale psykologiske Processer vore Anskue- og Tænkeformer danne sig. Men medens F. saaledes gør vor Erkendelse endnu mere subjektiv end Kant, søger han i Tilslutning til Jacobi at aabne en Vej til objektiv Sikkerhed gennem Følelsen, gennem Tro og Anelse. De moralske Ideer melde sig med mere end subjektiv Sandhed, de fremkalde en Tro paa deres objektive Værdi; og gennem det skønnes og det ophøjedes Ideer, der ere for snævre for den absolutte Tilværelse i og for sig, idet de kræve et Subjekt, men for store for en blot subjektiv Fænomenverden, mener

F., at Tanken aabnes for den Anelse, at vor Forestillingsverden er en Tilsyneladelse af den virkelige, objektive Verden i og for sig. Kant's »Kritik d. Urteilskraft«, i hvis Fortale en lignende Tankegang udtales, staar derfor ogsaa for F. som Kant's betydeligste Værk. Som Etiker viser F. den ædleste og reneste Karakter; hans Roman »Julius und Evagoras« rager i denne Henseende overmaade højt op. Af hans Skrifter skulle nævnes: »System der Philosophie als evidente Wissenschaft« (Leipzig 1804], »Wissen, Glaube und Ahnung« [1805], »Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft« [Halle 1807, 3 Bd. 2. Opl., 1828—31], »System d. Logik« [Heidelberg 1811], »Handbuch d. praktischen Phil.« [2 Bd. 1817—32], »Handbuch der psych. Anthropologie« [2 Bd., Jena 1820—21], »Julius und Evagoras, oder die Schönheit der Seele« [2 Bd. 1822], »Die Lehren der Liebe, des Glaubens und der Hoffnung, oder Hauptsätze d. Glaubens u. Tugendlehre« [1823], »System d. Metaphysik« [1824], »Geschichte d. Philosophie« [2 Bd. 1837—40]. (Litt.: Henke, »J. F. F.« [Leipzig 1867]; H. Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [Kbhvn. 1895]). *C. St.*

Fries, Theodor (Thore) Magnus, svensk Botaniker, E. M. F.'s Søn, er født i Femsjö Præstegæld i Jönköping Len 28. Oktbr. 1832. Han blev Student i Upsala 1851, Amanuensis ved den botaniske Have og Museum 1853, tog den filosofiske; Doktorgrad 1857 og blev derefter Docent i Botanik; 1862 blev han Adjunkt i Botanik og praktisk Økonomi og efterfulgte 1877 J. E. Areschoug som Professor i disse Fag ved Upsala Universitet. Hans Specialitet har især været Lavarterne, hvorom han har udgivet flere ansete Arbejder saasom: *Monographia Stereocaulorum et Pilophororum* [1858], *Lichenes arctoi Europae Groenlandiaeque* [1860], *Genera Heterolichenum europaea recognita* [1861] og *Lichenes Spitsbergenses* [1867]. Hans Hovedværk er dog i det (desværre endnu ufuldførte) *Lichenographia Scandinavica* I, II [1871—74]. Nævnes bør ogsaa i denne Forbindelse hans udgivne Samling af tørrede Lavarter: *Lichenes Scandinaviae rariores et critici* [1859—65]. Han har foretaget en Mængde Rejser i de fleste europæiske Lande og deltaget i to Polarekspeditioner, nemlig i Sofia's Ekspedition til Spitsbergen 1868 og til Grønland 1871. Begge disse Ekspeditioner og deres Resultater har han skildret i de to populære Arbejder »Svenska polarexpeditionen år 1868« (udgivet sammen med en anden Deltager Dr. C. Nystrøm) og »Grønland, dess natur och innevånare« [1872]. Som populær botanisk Forelæser og Forfatter er han meget fremragende, og af hidhørende Skrifter mærkes særlig »Bilder ur växtverlden« [1868]; »Om växternas blomning« [1875] og »Om växternas spridning« [1880]. Fra 1893 har han været Rektor ved Upsala Universitet og har som saadan ved forskellige Lejligheder udgivet Dele af en kritisk historisk Fremstilling af Linné's Liv. *N. W.*

Friesen, Richard, von, Friherre, tysk Statsmand, født 9. Aug. 1808, død 25. Febr. 1884, indtraadte 1834 i Statstjenesten i Sachsen og blev 1844 Regeringsraad samt 1846 ansat i Indenrigsministeriet. Under Majrevolutionen 1849 viste han stor Koldblodighed i Ledelsen af Forretningerne og blev derfor 6. Maj ophøjet til Indenrigsminister. Han søgte 1851 at gennemføre en maadeholden Revision af Forfatningen og afgik i Oktbr. 1852 af Uvilje mod Beust'es antipreussiske Politik. Han var 1853—58 Kredsdirektør i Zwickau og blev i Jan. 1859 Finansminister, afsluttede 1866 Freden med Preussen og deltog som Udenrigsminister i Forhandlingerne om det nordtyske Forbunds Dannelse. 1870 var han straks bestemt paa at optage Kampen med Frankrig og var senere en af Underhandlerne over for Sydtyskland om det tyske Riges Genoprettelse; blev 1871 ogsaa af Navn Førsteminister og afgik 16. Oktbr. 1876. F. udgav »Erinnerungen aus meinem Leben« [2 Bd., Leipzig 1880—81]. *E. E.*

Friesland (holl. Vriesland), Provins i Nederlandene, grænser mod Øst til Lauwersee samt Provinserne Groningen og Drenthe, mod Syd til Overijssel og Zuider-Søen, mod Vest til Zuider-Søen og mod Nord til Nordsøen, er 3,320,44 □ Km. med (1892) 336,300 mest reformerte Indb. Landet er overalt fladt og ved Kysten saa lavt, at det maa beskyttes ved Diger mod Oversvømmelser. Ca. 147 □ Km. Land ere endog indvundne fra Havet og ved Inddæmning forvandlede til fed Marskjord. Om Efteraaret under Storm og Regnskyl oversvømmes ofte store Strækninger, saa at Egnen kommer til at ligne et Hav, hvoraf Byerne, der ere byggede paa Diger eller kunstige af Friserne anlagte Høje, rage op som Øer. Jordbunden bestaar for største Delen af Marsk, mod Syd og Øst findes tillige Heder og Moser (Smilder-Veen mod Øst) med vigtige Tørvelag. I det hele findes 60,2 p. Ct. Græsgange og Eng, 15,7 p. Ct. Agerland, 8,5 p. Ct. Vand og Sump, 2,1 p. Ct. Skov og 10,4 uopdyrket. Floderne ere smaa, de største ere Lauwers, Kuinder, Boorn Linde, tillige findes talrige fiskerige Søer, der for største Delen ere opstaaede ved Tørvestikning og. benævnes Meer, saaledes Sneeker, Slotener, Tjenker og Bergumer Meer. Blandt Kanalerne, der paa alle Kanter gennemskære Landet, hører til de vigtigste Trekwaarts-Kanalen, der gaar fra Harlingen over Franeker til Leeuwarden, derpaa deler sig i 2 Grene, af hvilke den ene fører over Dokkum til Lauwersee, den anden til Groningen. Klimaet er fugtigt og taaget, men mildt og sundt. Der findes flere Linier af den hollandske Statsjærnbane. Agerdyrkning og Kvægavl blive drevne med stor Omhu. Man dyrker flere Kornsorter, Bælgfrugter, Kartofler, Cikorie, Hør og Hamp. Der holdes udmærket Hornkvæg, Faar, Svin, Geder; Hestene ere bekendte over hele Holland. Smør- og Osteproduktionen er betydelig. Endvidere findes Fiskeri, Skibsfart og Biavl. Industrien, navnlig Fabrikvirksomheden, er ubetydelig. Beboerne, der ere Efterkommere af de gamle Frisere, ere for største Delen reformerte. De ere frihedselskende, flittige Folk, der med Stolthed holde fast ved deres gamle Sprog, Sæder og Skikke, i Sammenligning med Hollænderne ere de mere aabne og meddelsomme. F. deles i 3 Retsdistrikter: Leeuwarden, Heerenveen og Sneek. Hovedstaden er Leeuwarden. Til Generalstaterne sendes 5 deputerede. *Joh. F.*

Frietzky, Clas de, svensk Politiker, født 25. Jan. 1727, død 9. Oktbr. 1803. F. nedstammede fra en bøhmisk Slægt, der under Tredive-

aarskrigen traadte i svensk Tjeneste og senere blev optagen i den svenske Adelsstand. I sin tidlige Ungdom havde han Ansættelse ved Landskancelliet i Orebro, men forlod snart Embedsbanen og helligede sig til industriel Virksomhed; fra og med 1754 var han Disponent ved et Jærnværk i Vermland. 1760 begynder hans Deltagelse i det parlamentariske Liv. Han var ivrig >Hue«, var 1765 med i Banko-Deputationen og var s. A. virksom ved Indførelsen af Trykkefrihed og udvidet Næringsfrihed. Han deltog allerede 1769—70 kraftig i Huernes Forsvar mod det sejrende Hatteparti. Da Huerne paa Rigsdagen 1771—72 atter kom til Magten, var han en af deres ledende Mænd, men indtog i Striden mellem Stænderne om Standsprivilegierne en mæglende Holdning. Ved Revolutionen 1772 spillede han aldeles ingen Rolle. Under Gustaf III's Regering var F. en af de første i Oppositionen. 1786 var han den egentlige Leder for Landadelen. Hans Memorial mod Kronens Brændevinsregale skaffede ham stor Berømmelse og Popularitet, ikke blot blandt Adelen, men ogsaa blandt Bønderne. Paa den stormende Rigsdag 1789 var det F., der indbragte Forslag om Instruktion for Adelens Repræsentanter i det hemmelige Udvalg, et Forslag, der var direkte rettet mod Kongen og hans Planer. F. var ogsaa blandt de Oppositionsledere, som Gustaf III lod arrestere Febr. 1789. Paa Rigsdagen 1792 var F. vistnok den ledende Aand inden for Ridderhusoppositionen. I det hemmelige Udvalgs sidste Session viste Gustaf III F. stor Gunst, idet han vilde gøre ham til Kommandør af Vasaordenen, men F. nægtede at modtage Værdigheden; han blev derefter Genstand for Ovationer fra Adelens Side. Efter 1792 deltog F. ikke paa fremtrædende Maade i det politiske Liv. F.'s fornemste Egenskab var Klogskab parret med Dristighed, Redelighed og Uegennytte, hans Udtryksmaade var klar og let forstaaelig, hans Anseelse hos Samtiden var navnlig mod Slutningen af hans politiske Bane betydelig. ***A. S.***

Frifindelse taler man om, naar i civile Sager en sagsøgt Person ved Dom erklæres fri for at efterkomme Sagsøgerens Paastand, eller i Straffesager en tiltalt Person ved Dom erklæres fri for den mod ham rettede Sigtelse. Ved kriminelle Domme gøres i dansk Ret en Sondring mellem »F. for Aktors Tiltale«, hvorved menes, at tiltalte frifindes, enten fordi det omhandlede Forhold overhovedet ikke af Domstolen anses for strafbart, eller fordi der ikke findes at være tilvejebragt tilstrækkeligt Bevis for, at tiltalte har begaaet den Forbrydelse, for hvilken han sigtes, og F. for »Justitiens Tiltale«, hvormed menes, at den Myndighed, der har rejst Tiltalen, af en eller anden særlig Grund anses inkompetent til at gøre dette. Tidligere brugtes endvidere Domme, lydende paa >F. for videre Tiltale« som Udtryk for, at der vel ej var tilvejebragt fuldt Bevis mod den paagældende, saaledes at han kunde dømmes, men at der dog var tilvejebragt en stærkt grundet Formodning, der i nærmede sig i Styrke den juridiske Vished. L. 3. Apr. 1868 forbød imidlertid denne Art Domme. Endvidere bestemmer L. 5. Apr. 1888 § 8, at naar en sigtet frifindes, eller Sagen i øvrigt endes uden at have ført til hans Domfældelse, blive i offentlige Straffesager Omkostningerne at udrede af det offentlige, undtagen for saa vidt de i det hele eller for en Del ere foraarsagede ved tilregneligt, retstridigt Forhold fra den sigtedes Side. *E. 1.*

I den gældende norske Straffeproces kendes ingen anden Form for F. end F. for Paatalemyndighedens (eller, i private Sager, for Citantens) Tiltale. Angaaende Omkostningerne er det i Strl. § 455 bestemt, at hvis Sagen ender med F., eller hvis Forfølgningen hæves uden Dom, skal Retten tilkende sigtede Erstatning for nødvendige Udgifter til hans Forsvar. Ogsaa for Rejseudgifter eller Velfærdstab kan der under særlige Omstændigheder tilkendes ham billig Erstatning. I private Straffesager sker Undtagelse herfra, naar indstævnte findes at have givet rimelig Anledning til Søgsmaalet. I civile Sager anvendes Formen »F. for Tiden«, naar Sagsøgerens Krav ikke findes i og for sig uberettiget, men kun for tidlig fremsat. *H. S.*

Frigaarde eller Proprietærgaarde kaldes de større Landejendomme paa Bornholm i Modsætning til de almindelige Selvejersteder. F. vare oprindelig fritagne for Skatter, ligesom Ejerne af saadanne Gaarde vare fritagne for personlig Krigstjeneste ved Bornholm's Milits. *H. Gr.*

Frigeil, Anders, latinsk Filolog, er født 1820 i Gillestad's Sogn, Skaraborg's Len, blev 1854 Docent ved Upsala Universitet, rejste 1855—57 i Udlandet for at gøre Haandskriftstudier til latinske Forfattere, blev 1862 Adjunkt og 1882 ekstraordinær Professor ved Upsala Universitet. F. har især beskæftiget sig med latinske Historieskrivere; han har bl. a. leveret en kritisk Udgave af Cæsar [Upsala 1861], en Kommentar til samme [smst. 1862]; endvidere udgivet flere Bøger af Livius med Kommentar [XXI Stockholm 1871, 2. Udg. 1879; XXII 1879, o. s. v.] og i Af handlinger behandlet hans Tekstkritik. Endelig har han udgivet Horats'es Oder og Epoder [2. Udg., Stockholm 1888] og et Udvalg af Cicero's Breve [1872]. *A. B. D.*

Frigg, nordisk (og tysk) Gudinde, Odin's Hustru, i tidlig Tid den kvindelige Hovedguddom, efter hvem Fredagen opkaldtes (som Gengivelse af lat. »Venus'es Dag«), i hele sin mytiske Fremtræden knyttet nær til Odin; hun signer hans Hest i Merseburger-Kvadet (og i en svensk Trylleformel); hun narrer Odin til at hjælpe sin særlige Yndling i Longobardernes Stammesagn og i det norske Grimnesmaal; nordiske Kvad fremstille hende oftest som Odin's ømme og ængstelige Ægtefælle og som Balder's sorgfulde Moder, en stille værdig Kvinde med Indblik i Skæbnens lønlige Gang. En oprindelig Naturbetydning er under disse Forhold helt traadt i Baggrunden; enkelte Træk i tysk Folketro give hende Plads som Leder af den viide Jagt, ligesom Odin; en Jordens og Frugtbarhedens Gudinde har maaske været hendes ældste Skikkelse; hun græder efter nordisk Digtning i *Fensal* (Havets Sal) over Balder's Fald. Ved Hedenskabets Slutning staar hun i Folkets Opfattelse som de kvindelige Guddommes Fører og Kvindernes Beskytter. En Opfattelse af hende som Elskovsgudinde (ogsaa af ret lav Karakter) træffes særlig i islandsk Overlevering (Solsangen; Saxe's Myte om F.'s Utroskab; Gøgeurten hedder Friggjargras eller Elskovsurt). I den svenske Folketro er hun mere knyttet til den hjemlige og kvindelige Gerning; hun færdes sammen med Thor,

naar hun om Torsdagsaftnerne paaser, at Spinderokken hviler; man skal i Torsdagsnatten have set hende sidde som gammel Kone og spinde; »Friggerokken« eller »Friggetenen« (undertiden »Frøjerokken«) er Navnet paa et Stjernebillede (Bæltet i Orion). Et enkelt svensk Stednavn (Friggiærakær i Vestergotland) vidner om hendes Dyrkelse. *A. O.*

Frigid (lat.), kold, koldsindig, følesløs; Frigiditet, Kulde, Koldsindighed, Ligegyldighed, Hjerteløshed.

Frigidarium, Baderum med koldt Bassin (se Bad, S. 420).

Frigiven kaldes en Person, der har været Slave, men har opnaaet Friheden. I Grækenland, hvor den f. hed ἀπελεύθερος, vare Reglerne for Frigivelsen forskellige i de forskellige Stater. Undertiden frigav Staten Slaver, f. Eks. naar de havde gjort Krigstjeneste eller paa anden Maade gjort sig fortjente af Samfundet. Det skete da ved en Beslutning af Statsmyndighederne og som Regel mod Erstatning til Herren (i Sparta, hvor der ikke fandtes Slaveri, men en Art Livegenskab, kunde kun Staten frigive, se Heloter). Almindelig beroede Frigivelsen paa Herrens Vilje; som oftest opnaaedes den kun mod Betaling, idet Slaven holdt Herren skadesløs af sine Sparepenge. Mange Steder krævedes en offentlig Akt til retsgyldig Frigivelse, f. Eks. Anmeldelse for Øvrigheden eller offentlig Bekendtgørelse. Hyppig var ogsaa Frigivelse ved Testamente, hvorved Betalingen ikke sjælden bortfaldt. I visse Stater (Delfoi) fandtes den ejendommelige Form, at Slaven solgtes eller skænkedes til en Gud og altsaa blev Gudens Ejendom. Betalingen udredes af Guden til Herren, men var naturligvis i Forvejen indbetalt til Templet af Slaven. Den f.'s Retsstilling var, hvor vi kende den, den samme som den bosiddende fremmedes (se Metoik), dog at han skulde have sin Herre til Repræsentant over for Staten og ikke frit kunde vælge sig en anden. Søgte den f. at unddrage sig sine Forpligtelser mod sin tidligere Herre, kunde denne forfølge ham for Retten, og dersom han domfældtes, blev han atter Slave; frikendtes han, var han derimod fri for alle Forpligtelser mod sin tidligere Herre. Døde den f. barnløs, arvede hans Herre ham. Ofte betingede Herren sig for øvrigt ved Frigivelsen visse Ydelser af den f., f. Eks. Forbliven i hans Hus, Betaling af et aarligt Bidrag o. l. Nogen politisk Rolle spillede de f. ikke i Grækenland som i Rom.

I Rom hed den f. i Forhold til Herren *libertus*, som Medlem af Samfundet *libertinus*. Retten til at frigive tilkom almindeligvis kun Pierren; dog frigav Staten undertiden, f. Eks. naar den havde brugt Slaver til Krigstjeneste. Som Afgift for Frigivelsen betalte Herren 5 p. Ct af Slavens Værdi. Formen var dels en Skinproces (*vindicta*), dels Anmeldelse for Censorerne, dels testamentarisk Bestemmelse. Paa Augustus's Tid indskrænkedes Retten til Frigivelse betydelig (*lex Aelia Sentia*, 4 e. Chr., o. a. Love). — Den f.'s tidligere Herre, der nu kaldes *patronus*, bevarede visse Rettigheder over den f., navnlig i visse Tilfælde Arveret efter ham. Ofte vedblev den f. at bo i Herrens Hus som et højere Tyende; heraf fremgik i den første Kejsertid det ejendommelige Forhold, at en Række vigtige Embeder (ikke blot Hofcharger, men ogsaa Finans- I forvaltning og Kancelli) besattes med f., der ofte havde en uhyre Indflydelse (især under Claudius). I Først under Hadrian ændredes dette Forhold. — I Modsætning til Grækenland blev i Rom den f. romersk Borger, dog ikke med fuldstændig Borgerret. Han havde Ret til at stemme i Folkeforsamlingen; men af de 35 Tribus, hvori Borgerne vare fordelte, vare de f. indskrænkede til de fire Bytribus, hvorved Betydningen af deres Stemmeret stærkt formindskedes. De vare udelukkede fra Adgangen til Embeder (og altsaa fra Senatet) og Officersposter, ja udskreves i Reglen end ikke til Soldater; ej heller kunde de opnaa Ridderrang. Deres Børn vare vel fritagne for disse Indskrænkninger, men betragtedes dog i det almindelige Omdømme ikke som ligestillede med andre fribaarne. Ægteskabsforbindelser mellem fribaarne og f. betragtedes som upassende; derimod spillede i Rom's senere Tid de f. Kvinder en stor Rolle i Prostitutionen og alle Haande friere Kærlighedsforhold; de Kvinder, som Horats o. a. besynge i deres Elskovsdigte, have i Reglen været f. *A. B. D.*

Frigællede benævnes de Fisk, hos hvilke Gællebladene ere fri og sidde i en fælles Gællehule, som dækkes af et Gællelaag. *Ad. y.*

Frigørelsestid ell. Betalingstid, det Tidspunkt, paa hvilket Skyldneren har Ret til at frigøre sig for sin Pligt ved Betaling eller Erlæggelse af Ydelsen. Hvornaar dette Tidspunkt kommer, maa, naar ingen udtrykkelig Aftale er truffen, afhænge af en Fortolkning af den enkelte Kontrakts hele Indhold. Der maa herved navnlig ses hen til, om det tydelig maatte fremgaa som værende i Kreditors Interesse først at faa Ydelsen paa en bestemt Tid eller efter en vis Frists Udløb; hvis ikke, vil F. straks indtræde. Ved Pengelaan uden Renter vil saaledes F. i Reglen straks være kommen, da Kreditor her jo kun kan have Interesse af snarest at komme til sine Penge igen. Anderledes derimod, hvor Penge ere laante ud imod gode Renter som Prioritet i en Ejendom; her vil Skyldneren normalt kun efter lovlig Opsigelse kunne frigøre sig for sin Pligt. *K. B.*

Frihandel (Handels- eller Omsætningsfrihed, eng. *free trade*, fr. *liberté des échanges*) betegner ikke alene det Forhold, at et Lands Handel er fri o: at Varer uden Toldpaalæg kunne føres ind i (ogsaa ud af) Landet, men i Ordets videre Betydning overhovedet en Tilstand af økonomisk Frihed, saaledes at Staten undlader at gribe regulerende eller hemmende ind i Næringslivets Omraade, forudsat selvfølgelig at Friheden ikke misbruges til Brud paa almengyldige Retsnormer. I denne videre Betydning vil F. nærme sig til at blive enstydig med »fri Konkurrence«. Frihandler er herefter den, der tilstræber at frigøre Erhvervs- og Omsætningslivet for kunstige Indskrænkninger eller søger disses Indførelse hindret og heri ser en af den økonomiske Politiks vigtigste Forskrifter og Resultater. F. kan hemmes paa mange Maader; Staten kan f. Eks. gennem Love forbyde eller vanskeliggøre Benyttelsen af visse Varer (Luksusforordninger), indskrænke Antallet af Udbydere og dermed ogsaa Vareudbudets Omfang (Lavsregler), fastsætte Maksimalpriser for visse Forbrugsartikler eller Tjenesteydelser (Bagertakster, Aagerlove), modarbejde visse Former af Forretningsvirksomhed (Kornpugeri), vanskelig-

:gøre fremmede Producenters Konkurrence med indfødtes (Toldpaalæg), indskrænke visse Erhvervsvirksomheder til bestemte Personer (Koncessioner, Privilegier, Monopoler, Patenter) o. s. v. Disse og andre Indskrænkninger i den enkeltes Ret til frit at udnytte sin Arbejdskraft og sit Initiativ j tendere dels i Retning af uvilkaarlig at fremkalde j en kunstig forhøjet, undertiden ogsaa vilkaarlig fastsat Pris, dels i Retning af at frembringe en saadan. j F. sigter derimod paa, at Prisbestemmelsen skal j resultere af de økonomiske Kræfters eget fri Spil ; og ser heri i sidste Instans Varekøberens sande i Fordel. I Alm. betegner Udtrykket F., i Modsætning til Toldbeskyttelse eller Protektionisme, en udstrakt Frihed for Toldpaalæg paa de til et Land indførte Varer.

Oldtiden og den tidligere Middelalder kendte kun faa Indskrænkninger i Handelsfriheden. Disse opstode efterhaanden dels som Udslag af de besiddende Klassers og særlig den voksende Kapitals Bestræbelser for at bevare og udvide sin Magt, navnlig lige over for indtrængende Konkurrence udefra, dels ogsaa af teoretiske Spekulationer over, hvad der bedst kunde befordre den almene Velstands Vækst. I England havde der saaledes allerede i 15. Aarh. udviklet sig en Købmands- og Fabrikantklasse af Betydning og med Indflydelse. Da nu fremmede, navnlig Flamlændere og Hanseater, gjorde den Rangen stridig, i endog inden for England selv, opstod der i dette Land Krav paa Beskyttelse fra Statsmagtens Side ; for den hjemlige Næringsflid, og fra Edvard IV's Tid (1460—83) ser man dette Krav efterkommet. Først i 17. Aarh. med dets store Monopolkompagnier kom dog en egentlig systematisk Beskyttelsespolitik til Gennemførelse i Kulturstaterne: Merkantilismen (s. d.) opstaar, en Lære, eller rettere blot en Praksis, der ved alle Midler søger at begunstige den indenlandske Produktion og Udførsel paa Udlandets Bekostning. Efterhaanden som Handelen ved Kommunikationsvæsenets Udvikling og de almindelige Kulturfremskridt lettedes, gør der sig med stadig stigende Styrke en Tendens gældende til at gennembryde de Skranker, der bandt dens fri Udfoldelse. Endnu medens Merkantilismen befandt sig i sin Blomstring, fremstod Tanken om, at for et økonomisk og industrielt fremskredent Land maatte Handelens Frihed medføre større Fordele; den faar i England Udtryk hos Mun (*Englands treasure by foreign trade*, 1644), Petty (1623—87) og særlig hos Sir Dudley North (*Discourses upon trade* [1691]), og samtidig finder den i Nederlandene aandfulde Forsvarere (Salmasius, Graswinckel, De la Court). I Frankrig er Boisguillebert (s. d.) en Repræsentant for de samme Ideer, og i d'Argenson's Slagord *moins gouverner* formuleres der et Løsen for, hvad Handel og Industri begyndte at kræve af Regeringerne. End mere udpræget komme de samme Tanker til Orde i det følgende Aarhundrede hos Fysiokraterne (s. d.), hvis mest berømte Sætning: *Laissez faire, laissez passer]* (»Fri Produktion, fri Omsætning!«) udtrykker F.'s Grundprincip. Med Adam Smith kommer dette til definitivt Gennembrud. Han giver i sit epokegørende Værk om »Nationernes Velstand« [1776] den for den nyere Tid egentlig grundlæggende Fremstilling af F.'s Teori. Medens 17. Aarh. ved F. nærmest havde forstaaet en Handelspolitik, der — i Modsætning til den hyppig forekommende Monopolisering af Produktionsgrene eller Markeder — vilde lade de enkelte Borgeres fri Konkurrence uhindret Spillerum, udvider Adam Smith Begrebet til ikke blot at betegne det handelspolitiske System, hvorefter der fra Statens Side ingen kunstig Begunstigelse gives Varer af hjemlig Oprindelse gennem Toldpaalæg paa fremmede Landes Produkter, men til overhovedet at betyde Frihed i den mest omfattende Udstrækning paa det økonomiske Livs Omraade. Smith's Udgangspunkt er, at ved enhver ærlig Handel vil Reglen være, at begge Parter opnaa Fordele, og han overfører med vidtskuende Blik dens Gyldighed til ogsaa at gælde den internationale Handel, en Paastand, der netop stiller ham i den skarpeste Opposition til hans Samtids offentlige Mening og handelspolitiske Praksis. F. vil, hævder Smith, fremkalde en rationel Arbejdsdeling mellem Landene i Overensstemmelse med disses naturgivne Forudsætninger og dermed til alle Parters Fordel den bedst mulige Udnyttelse af deres materielle Hjælpekilder. Beskyttelsessystemet er derimod ikke blot uretfærdigt, nemlig fordi det rammer alle Konsumenter med forhøjede Salgspriser, men det er ogsaa uøkonomisk, fordi det i stor Udstrækning leder de hjemlige Arbejdskræfter bort fra de naturlige Erhvervsgrene og ind paa Arbejdsfelter, der i vedkommende Land enten slet ikke eller for Tiden endnu ikke kunne konkurrere med andre Landes tilsvarende Arbejde og Hjælpekilder. Desuden vil, naar Indførsel udefra hemmes eller spærres, Reglen ogsaa være, at Adgangen til at afsætte de indenlandske Produkter til Udlandet ved Retorsion hindres i mindst lige saa høj Grad; Smith's Skole hævder derfor, at selv om andre Lande omgive sig med Toldmure, bør dette ikke være en Grund til selv at afskære sig Adgangen til at erholde sine Varer fra de billigste Markeder. Denne Lære fandt hurtig Indgang hos de engelske Statsmænd. Saaledes udtalte allerede 1783 Lord Shelbourne i sit politiske Testamente, at intet kunde være England's økonomiske Blomstring mere tjenligt end fri Handel og aabne Markeder, og faa Aar senere komme Pitt's praktiske Bestræbelser for at befri Samhandelen med Irland for de Skranker, der indtil da havde omgærdet den, og hans Handelspagt med Frankrig af 1786.

Adam Smith's og den saakaldte »klassiske« engelske økonomiske Skoles Lære om F. anerkendes — i alt Fald ud fra et abstrakt, teoretisk Standpunkt — i Alm. for at være uomstødelig; den er imidlertid i den praktiske Tillempning paa Landenes Handelspolitik undergaaet mange Modifikationer, saaledes at den ikke noget Sted — i alt Fald ikke uden for sit Hjemland — helt og ubetinget er antagen som Norm. Saa enig man, helt siden Colbert's Tid, har været om, at Handelen i det indre bør være fuldstændig fri, saa splittede staa saavel Teoriens som det praktiske Livs Mænd, hvor Spørgsmaalet gælder international F. Her trænge ofte andre Synspunkter end de, der udledes af F.'s Principper, i Forgrunden. De konkrete — økonomiske som politiske — Forhold ville for hvert enkelt Lands Vedkommende til det givne Tidspunkt være afgørende for, i hvilken Udstrækning F. eller Beskyttelse vil være formaalstjenlig; at

opstille Regler i saa Henseende turde være ørkesløst. Trods mange Hindringer, Vanskeligheder i og Tilbageslag er der imidlertidtid vistnok overvejende Sandsynlighed for, at F. efterhaanden, om end sent, vil sejre i alle Kulturstaters Handelspolitik. Nivellerende ogsaa lige over for Toldskrankerne virker ikke alene det moderne, stadig videre udviklede Transportvæsen, men ogsaa Nationernes Trang til Fred og økonomisk Solidaritet. Et af Midlerne til at opnaa dette er Handelspagterne.

Inden for alle moderne Kulturstater har der i 19. Aarh. eksisteret frihandelsvenlige Partier eller Fraktioner, der have haft en større eller mindre Indflydelse paa den politiske, særlig den handelspolitiske Udvikling. Her kunne blot de vigtigste Momenter i denne Bevægelses Historie for de nærmereliggende Hovedlandes Vedkommende gives.

England er F.'s Moderland, og den har i dette Land udviklet sig mere konsekvent og til større Betydning end i noget andet. Naar Adam Smith troede, at den af ham formulerede Lære om F. ingen Sinde vilde naa sin Virkeliggørelse, gav Begivenhedernes faktiske Forløb ham ikke Ret. Ovenfor er nævnt Pitt's frigørende Handelspolitik i Henseende til Handelen med Irland og Frankrig. Den af ham med det sidstnævnte Land oprettede Handelspagt af 1786 kan siges at være det første Skridt paa den praktiske Frihandelspolitiks Bane i moderne Betydning. Noget Fodfæste for denne Politik kunde dog ikke opnaas, før der havde dannet sig et Parti med F. som Program og stærkt nok til at kunne tage Kampen op mod den nedarvede Praksis. Under Revolutionskrigene, der bandt de økonomiske Kræfter, var der ingen Mulighed herfor. Men da disse vare over, og Storindustrialismen, baaren af epokegørende mekaniske Opfindelser og Fremskridt, begyndte at udfolde sig, forelaa snart Forudsætningerne for, at Frihandelsgrundsætningerne kunde finde Gehør. Den ved Maskinteknikken stærkt specialiserede Masseindustri og Engroshandel maatte nødvendigvis arbejde med Verdensmarkedet for Øje; det laa da i dens Interesse ikke alene at erholde sine Raastoffer saa billig som muligt ved fri Indførsel, men ogsaa ved den eventuelt herigennem opnaaede Gensidighed i Toldnedslagene fra andre Landes Side at erholde et udvidet Afsætningsomraade. Ud fra dette Synspunkt indgave London's Købmænd 1820 en Petition til Regeringen om at faa nedsat en kgl. Kommission til Toldspørgsmaalenes Overvejelse. Den herskende Beskyttelsespolitiks Voldsomhed, der bl. a. havde skaffet sig Udslag i den berygtede Kornlov af 1815, der ganske forbød Indførsel af Hvede, saa længe Varens indenlandske Pris ikke havde naaet en Højde af 80 sh. pr. Quarter, bidrog stærkt til at berede Tanken om en Udvidelse af Handelsfriheden Sympati inden for vide Kredse, og disse Tendenser fik snart inden for selve Regeringen en ivrig Repræsentant i Huskisson (s. d.), der foretog Reduktioner i Toldtariffen og forberedte Navigationsaktens Ophævelse. Efter hans Død (1830) bleve disse Reformbestræbelser afbrudte for først at genoptages, da Richard Cobden, støttet af den 1836 grundlagte *Anti-cornlaw-league* og den 1838 stiftede *Free-trade-association*, overtog Frihandelspartiets Ledelse. Efter dettes Hovedsæde erholdt F.'s mere vidtgaaende Tilhængere Navnet »Manchester-Mænd«, en Benævnelse, der efterhaanden gik over til — ofte i nedsættende eller spottende Betydning — at betegne dem, der doktrinært ensidig modsatte sig ethvert, ogsaa det socialt berettigede, Indgreb fra Statens Side i det økonomiske Liv, herunder ogsaa en Udvidelse af Arbejderbeskyttelseslovgivningen. Med agitatoriske Talenter som Cobden og Bright i sin Spidse lykkedes det Frihandlerne at vinde Massen af Befolkningen, ogsaa Industriarbejderne, for deres Ideer. Bevægelsen voksede som en Lavine (se Anti-cornlaw-league og Cobden). Allerede 1845 ophævedes under dens Tryk Tolden paa 430 af Tariffens Varesorter. Endnu holdt vistnok Regeringen haardnakket fast ved den siden 1828 bestaaende, 1842 noget reducerede, bevægelige Toldskala for Korn, men dette bidrog kun til yderligere at anspore Frihandelspartiet til fortsatte Anstrengelser, og inden et Aar var gaaet, var Regeringens Modstand brudt; Peel fremlagde Forslag om Korntoldens Ophævelse, og efter stormende Forhandlinger i Parlamentet gik det igennem (1846); kun en lav, aftagende Korntold forblev som Overgang gældende i 3 Aar. Den største Sejr, F. nogen Sinde har opnaaet, var dermed vunden, og den fuldstændiggjordes ved Navigationsaktens Ophævelse 1849. Gennem Gladstone's første Ministerium lykkedes det Frihandlerne 1853 at opnaa Toldens Ophævelse eller Nedsættelse for endnu 133 Artikler, og F. var derigennem i det væsentlige gennemført i England. 1860 blev Toldsatsernes Antal reduceret til 48, idet ved den epokegørende fransk-engelske Handelspagt af s. A. de sidste Rester af Beskyttelsessystemets Satser bleve drevne ud af den engelske Tarif, som efter nogle yderligere Forenklinger endelig kom til at indeholde kun et lidet Faatal rent fiskale Toldpaalæg.

De af Manchester-Mændene givne Løfter om et ved F. opnaaet almindeligt Opsving, ledsaget af Stabilitet, i Verdenshandelen have vistnok vist sig at bero paa Illusioner. Men bortset fra de Overdrivelser og den ensidige Doktrinarisme, der faar Udslag i enhver historisk Bevægelse, kan der ingen Tvivl være om, at Gennemførelsen af F.'s Program var naturlig for England med dets Storindustri og Verdenshandel og medførte betydelige Fordele for Befolkningens store Masse. Intet Under, at Princippet om F. længe forblev ubestridt herskende i engelsk Handelspolitik. Først mod Slutn. af 1870'erne, da Landbruget saavel som Industrien havde lidt under en langvarig Krise, fremkom der fra moderat, protektionistisk Hold, under Henvisning til den nordamerikanske Industris raske Vækst i Ly af Beskyttelsessystemet, forsigtige Angreb paa Frihandelsdogmet (se fair trade); positive Resultater af Betydning har dog denne Opposition hidtil ikke opnaaet. Lige over for dens Tilhængere kunne Frihandlerne hævde, at Rigtigheden af deres Teorier og Handelspolitik bevises ved Landets materielle Fremgang, de slette Konjunkturperioder til Trods, da det i disse har vist større økonomisk Modstandskraft end noget af Beskyttelsessystemets Lande; ved F., mene de, vinder et Lands Industri ikke alene i Ekspansionsevne, men ogsaa i Elasticitet lige over for en indtrædende Depression. Denne optimistiske Betragtning har imidlertid faaet et mærkbart Stød ved et 1896

offentliggjort handelspolitisk Agitationsskrift »Made in Germany« af E. E. Williams, der ved statistiske Sammenstillinger søger at fremholde de Farer, der beredes England's Handel fra den beskyttede tyske Industris Side.

I Tyskland fik Fysiokraternes liberale Lære og senere i endnu mere fremtrædende Grad den klassiske engelske Skoles handelspolitiske Teoremer adskillig praktisk Betydning. Adam Smith's Aand besjælede den Stein-Hardenbergske Periode, og den fik et prægnant Udtryk allerede i den preussiske Toldlov af 26. Maj 1818. Dennes Tarif, den mest frisindede af alle dengang eksisterende, skyldtes ikke nogen egentlig Frihandelsbevægelse — hvad der under de daværende offentlige Tilstande i Tyskland ikke kunde være Tale om — men var et Værk af det gennem Universitetslærere som Sartorius, Lueder og navnlig Kraus paavirkede preussiske Bureaukrati. Ogsaa den gradvise Udvikling af det preussisk-tyske Toldforbund, der fra 1. Jan. 1834 omsluttede samtlige middel- og sydtyske Stater, var et Værk af Regeringerne. Med den af Fr. List (s. d.) 1842—46 ledede protektionistiske Agitation indtraadte der en Reaktion, der navnlig gjorde sig gældende i de sydtyske Stater; men det fremdeles overvejende frihandelsvenlige Preussen bevarede Hegemoniet, og dets handelspolitiske Tendens blev afgørende for den fortsatte Udvikling. Efter at dette Land saaledes 1862 havde indgaaet en udpræget frihandelsvenlig Handelspagt med Frankrig, fik det denne 1865 anerkendt ogsaa af det øvrige Toldforbund. Imidlertid fremtraadte der ogsaa i Tyskland et organiseret og livlig agiterende Frihandelsparti, der af al Magt støttede den preussiske Handelspolitik. Denne Retnings mest fremtrædende Repræsentanter vare: Lette, Faucher, Prince-Smith, Michaelis, C. W. Ascher, Soetbeer, Max Wirth, Rentzsch, Otto Wolf, Bamberger og Schulze-Delitzsch; sine Organer havde den dels i de aarlige (første Gang i Gotha 1858) samlede, indflydelsesrige Kongresser af tyske Nationaløkonomer, dels i talrige Foreninger, Blade og Tidsskrifter. Partiets Maal var ikke blot F. lige over for Udlandet, men — og det i første Række — fuld økonomisk Frihed for de tyske Staters indbyrdes Handel og Samfærdsel. Sine vigtigste Resultater opnaaede det først efter 1867, i hvilket Aar det tyske Toldforbund rekonstrueredes paa et nyt Grundlag og der i et »Toldparlament« dannedes en særlig økonomisk Folkerepræsentation. Frihandelspartiet kom herigennem til at bidrage i væsentlig Grad til Forberedelsen af de tyske Staters Samling til en Rigsenhed. En fremtrædende Rolle spillede herunder fra 1868 af navnlig den preussiske Minister M. F. R. Delbrück (s. d.), der indtil Bismarck 1876 slog om til Protektionismen, var Jærnkanslerens vigtigste Medhjælper i hans Frihandels- og Rigsenhedspolitik. Den efter den fransk-tyske Krig og Gründersvindelens Rus fra 1874 indtraadte Depression havde ogsaa i Tyskland bragt Protektionismen paa Dagsordenen, idet mange, skuffede over, at F. ikke havde bragt det haabede, varige Opsving, bleve tilbøjelige til ved ethvert Middel at søge Konjunkturernes Pinagtighed afhjulpen. Inden for Frihandlernes Lejr indtraadte der Opløsning. Fra Partiet, der hidtil, foruden de fleste politisk liberale Elementer, havde omfattet Flertallet af Landmænd, udskilte sig efterhaanden disse sidste for at danne et eget protektionistisk Agrarparti; ogsaa Centrum hældede mere og mere til Beskyttelsessystemet, og endelig svækkedes Frihandelspartiet ikke mindst ved sin afvisende Holdning lige over for Arbejderspørgsmaalets Løsning ved Statsforanstaltninger, et Forhold, allerede Lassalle og F. A. Lange stærkt havde angrebet det for, og Sammenkaldelsen af den første socialpolitiske Kongres i Eisenach Oktbr. 1872 betegnede, at nu var F.'s Stjerne ogsaa dalet hos Nationaløkonomerne. Felttoget mod F. var altsaa aabnet fra mange Kanter. Saaledes kunde det ske, at der, umiddelbart efter at den reviderede tyske Tarif af 1873 havde bragt det til næsten samme Standpunkt af F. som i England, indtraadte et brat Omslag. Dette fik gennem Bismarck's Frontforandring paa en afgørende Maade Udslag i den ny Tarif af 15. Juli 1879, dernavnlig for Landmandsprodukternes Vedkommende yderligere skærpedes ved Generaltariffenaf 22. Maj 1885 ogLovene af 24. Juni og 21. Decbr. 1887. Én Vending til en i Praksis mere maadeholden Beskyttelsespolitik indtraadte dog efter Bismarck's Tilbagetræden, da Caprivi fik afsluttet en Række Handelstraktater (med Østerrig-Ungarn, Italien, Belgien, Schweiz, Rusland). Skønt Regeringen energisk afviste enhver Beskyldning for herved at have lagt frihandelsvenlige Tendenser for Dagen og angav at have handlet ud fra Hensigtsmæssighedsgrunde, kunde dog F.'s Tilhængere tilskrive sig en Del af Æren for denne forandrede Holdning, og Muligheden af, at de atter kunne befæste deres sunkne Anseelse i Tyskland, turde ikke være udelukket.

I Frankrig har F. aldrig formaaet at trænge igennem til dominerende Betydning; vistnok har den været hyldet af de fleste fremragende franske Nationaløkonomer, men dens Indflydelse paa den offentlige Mening og navnlig paa Lovgivningsmagten har altid kun været ringe. Forgæves opponerede J. B. Say, Adam Smith's talentfulde Discipel, mod det første Kejserdømmes Handelspolitik. Skønt dettes Forsøg paa gennem Kontinentalspærringen (1807) at lamslaa England's Handel ved sin egen Voldsomhed maatte mislykkes, opgav Frankrig ikke derfor Protektionismen. Ved Toldloven af 1816 skabtes der mellem forskellige Erhvervsgrene en Solidaritet, som de liberale Teoretikere ikke formaaede at bryde; kun blandt næringsdrivende som f. Eks. Gironden's Vindyrkere, der ingen Beskyttelse trængte til, fordi de sade inde med et naturligt Monopol, gjorde der sig tidlig Frihandelstendenser gældende. Ikke desto mindre havde det Frihandelsparti, der opstod i 1840'erne, overvejende Karakteren af en teoretisk Skole, der til Trods for, at den talte glimrende Navne som Rossi, Dunoyer, Léon Faucher og Bastiat, kun opnaaede sparsomme praktiske Resultater. Naar endelig den stramme Beskyttelsespolitik fra 19. Aarh.'s første Halvdel afløstes, ikke af F., men af en mere maadeholden Protektionisme, skyldtes dette aldeles overvejende Napoleon III's personlige Indgreb paa Lovgivningsmagtens Omraade. Paavirket af Michel Chevalier (s. d.) og Cobden gennemførte han fra 1860 af med stor Fasthed de betydningsfulde Handelspagter med England,

Belgien, Italien, Schweiz, den tyske Toldforening, Østerrig-Ungarn og de skandinaviske Lande. Da disse Stater bagefter sig imellem afsluttede indbyrdes Handelspagter paa lignende Grundlag, opstod der et nyt handelspolitisk System af maadeholden, frihandelsvenlig Karakter, og som efterhaanden kom til at omfatte næsten det hele Europa med Rusland som den vigtigste Undtagelse. Mestbegunstigelsesklausulen gav disse Handelspagter deres Præg. Frankrig selv erholdt paa denne Maade sluttelig ved Siden af sin gamle prohibitive Tarif, den saakaldte Generaltarif — der væsentlig kom til at gælde Rusland og de forenede Stater — en Konventionstarif, som ikke indeholdt nogen Prohibitivsats og kun faa Beskyttelsessatser; disse androge til 15 å 25 p. Ct. af vedkommende Artiklers Værdi. Den økonomiske Videnskabs og Pressens udpræget frihandelsvenlige Tendenser til Trods vilde imidlertid de franske Producenter, saavel inden for Landbonæringen som inden for den store og den lille Industri, ikke forsone sig med den af Napoleon III skabte Tingenes Tilstand, og da hemmod Kejserdømmets sidste Dage Spørgsmaalet om Handelspagternes Fornyelse blev aktuelt, var den protektionistiske Opposition allerede bleven en Magt. Med Thiers kom Beskyttelsessystemets Tilhængere atter til Roret; Handelspagterne bleve, efterhaanden som de udløb, opsagte og kun provisorisk bibeholdte paa kort Tid. Efter langvarige Forhandlinger og Undersøgelser fik man endelig en ny Generaltarif af 7. Maj 1881, der uden at genoptage tidligere Indførselsforbud gennemgaaende udmærkede sig ved høje Beskyttelsessatser. Vistnok nedsattes disse delvis atter for Stater, der indgik ny Handelspagter med Frankrig, men overhovedet blev den ny Konventionaltarif betydelig mere protektionistisk end den Napoleon'ske, og efter de 1891 udløbne Handelspagter er Frankrig drevet endnu længere ind i Beskyttelsessystemets Farvande. Ved L. af 11. Jan. 1892 indførtes en kompliceret Dobbelttarif med Maksimal- og Minimalsatser, hvilke sidste komme til Anvendelse ogsaa lige over for Stater, med hvilke Handelspagt ikke er oprettet, men som indrømme Frankrig tilsvarende Begunstigelser; herved er dog ikke udelukket, at der ved særlig Overenskomst, saakaldt *Convention commerciale*, kan finde yderligere Reduktioner Sted. I Modsætning til de franske Statsmænds og Nationalforsamlingens protektionistiske Holdning staa fremdeles de mere fremtrædende af Landets Nationaløkonomer paa F.'s Standpunkt og med Organer som »Journal des Economistes« og »Economiste francais« til deres Raadighed.

Ogsaa en Række andre europæiske Stater ere i de sidste Aartier efter Tyskland's og Frankrig's Forbillede gaaede over til en mere skærpet Toldbeskyttelse. Saaledes navnlig Østerrig og Ungarn ved L. af 25. Maj 1882 og 21. Maj 1887, Italien ved L. af 9. Aug. 1883 og 14. Juli 1887, I det hele ere de europæiske Toldtariffer — med Undtagelse af England s, væsentlig ogsaa Holland's, Danmark's og Norge's — i dette Tidsrum undergaaede betydelige Forhøjelser, dertil Dels dog atter ere afdæmpede ved de ovenfor omhandlede Handelspagter.

I Nordamerika's forenede Stater har Modsætningen mellem F. og Beskyttelse i første Række staaet som Skel mellem de store politiske Partier, men altid kun som Maksime for Staternes Holdning lige over for Udenverdenen; indbyrdes have de stadig haft en udpræget F. 19. Aarh. begyndte med meget moderate Toldsatser. Fra 1812 af rejses der dog stærke Krav paa Beskyttelse, og disse fik i Tariffen af 1816 afgjort Overvægten. Hermed blev Toldspørgsmaalet første Gang Genstand for bitre Stridigheder mellem de industridrivende Nordstater og Sydstaterne, der overvejende producerede Raastoffer; en ny Tarif af 1828 førte endog i 1830'erne til ligefrem secessionistiske Bevægelser inden for de sidste. Nordstaterne maatte efterhaanden give Køb, og med Tariffen af 1846 syntes Unionen at være gaaet over til en Handelspolitik, der stærkt nærmede sig F. En ny Tarif af 1857 bibeholdt i det væsentlige den samme Karakter. Borgerkrigen bragte heri et fuldstændigt Omslag. Mellem 1861 og 1867 bleve omtrent samtlige Toldsatser betydelig forhøjede, vistnok først og fremmest af finansielle Grunde, men umiskendelig ogsaa under Indflydelse af en stedse voksende protektionistisk Bølge. Senere har den amerikanske Tarif, uanset mange Afændringer i Enkeltheder, bevaret det udprægede Beskyttelsessystems Karakter; særlig er denne traadt stærkt frem i den efter Mac Kinley benævnte Toldlov af 6. Oktbr. 1890. Cleveland's Valg til Præsident 1892 opfyldte ikke i nævneværdig Udstrækning Forhaabningerne om, at Staterne atter vilde slaa ind paa en mere maadeholden Toldpolitik, og enhver Forventning i saa Henseende er ganske slaaet til Jorden ved Mac Kinley's Valg 1896. Heller ikke i Amerika har F. i den sidste Menneskealder savnet dygtige og indflydelsesrige Forkæmpere. Teoretikere som Butts, Grosvenor, Perry, Amasa Walker, Wells, Henry George og Statsmænd som Bancroft, Garfield, Sumner og Schurz indtage en smuk Plads i Frihandelsideernes Historie. *K. V. H.*

I Danmark var Merkantilismen, og de dermed følgende beskyttende Foranstaltninger, saa at sige eneraadende i henved halvandet Hundrede Aar og kan siges at have fejret sine højeste — men ogsaa sidste — Triumfer ved Toldforordningerne af 1762 og 1768; fra den Tid begyndte friere Rørelser at gøre sig gældende, hvorfor den følgende Periode ogsaa gerne benævnes Frihandelstiden, ikke af den Grund at F. i moderne Forstand — modsat Beskyttelse — blev gennemført i Lovgivningen i dette Tidsrum, men fordi Bevægelsens Retning i det store og hele var præget af den fysiokratiske og den liberale-økonomiske Skoles Ideer.

Som de første Skridt paa denne Bane kunne nævnes de to Frd. af 1788, hvorved Korn og Kvæghandelen frigaves, og Pl. 31. Maj 1793, der indførte Kreditoplagsinstitutionen i den samme Skikkelse, hvori den genfindes den Dag i Dag, men det mest epokegørende Skridt var dog Toldforordn. af 1. Febr. 1797 (Ernst Schimmelmann), der fremkom som Resultat af den 1787 nedsatte Toldkommissions Arbejder, og som med eet Slag, ganske i Modsætning til Fortiden, paa Handelens Omraade gjorde Frihed til Regel, Afspærring til Undtagelse; da Kommissionen begyndte sit Arbejde, hindredes Handelen saaledes af 150 Indførsels- og 12 Udførselsforbud, forskellige i de

forskellige Provinser, ja endog for Byerne i samme Provins. Den ny Lov ophævede i det væsentlige disse Forbud, lettede den inden- og mellemrigske Handel, sammendrog Afgifterne og ansatte dem efter Varernes Art og Værdi. Ligeledes tilstodes der alle Toldsteder Transitoplagsret, hvorved »alle Handelssteder delagtiggøres i den fri Handel med fremmede Varer, som de fremmede Frihavne i Europa er given«, som det hedder i Forordningens Indledning.

Denne Forordring betegner altsaa et meget stort Fremskridt i Retning af F., saaledes som det fra alle Sider er erkendt; men i Virkeligheden staar Danmark ogsaa endnu i vore Dage paa dette samme Grundlag, og selv om de toldpolitiske Rørelser i 19. Aarh. ikke kunne siges at være gaaede sporløst hen over Landets Hoved, saa ere de Spor, de have sat sig i Toldlovgivningen, kun meget faa. Selve Toldsatserne ere vel gentagende blevne omændrede og reformerede, men Reformerne have stadig kun været en gradvis Udvikling af Tariffen fra 1797, og medens andre Nationer ere gaaede frem og have reformeret deres Toldvæsen efter de forandrede Tiders Krav, er Danmark i de forløbne 100 Aar blevet staaende paa samme Plet.

I de to første Decennier af 19. Aarh. foretoges adskillige mindre Ændringer i Toldforholdene, hvoraf flere tyde paa, at der var begyndt en Reaktion over for den 1797 indaugurerede Bevægelse, men paa den anden Side kan der ogsaa fra 1820'erne nævnes Lempelser i Udførselsafgifter paa Landbrugsprodukter. Ny Toldlove gaves 1838, der kun var en Modifikation af den fra 1797 i videre frisindet Retning, med større Lighed end denne for Afgifterne i Kongeriget og Hertugdømmerne, og 1844, hvor man ogsaa udviklede Principperne fra 1797 og gik fremad — skønt langsomt — mod F. Siden da fremkom en Række enkeltstaaende Reformer, alle i Retning af større Frihed; saaledes gennemførtes Toldenhed for hele Riget, Frilagere oprettedes, Sundtolden afløstes, og til i sidst hævedes Transittolden. Men inden den sidste j Lov gennemførtes, var den Toldlov vedtagen, paa j hvilken Danmark lever endnu — idet de Forandringer, som ere foretagne siden da, kun angaa enkelte Varer, j saaledes Krigsskatloven af 1864 og Nedsættelserne af 1891, der udelukkende vare af finansiel Natur — nemlig Loven af 4. Juli 1863. Ogsaa den var kun en videre Udvikling af Loven af 1797. Toldbeskyttelsen, som da fornemmelig var i Hertugdømmernes Interesse, blev ingenlunde opgiven, kun yderligere formindsket og ført *å jour*, og karakteristisk er det, at alle ikke særlig nævnte Varer skulde betale Told. Som de foregaaende er ogsaa denne Lov paa een Gang beskyttende og finansiel.

Den store Frihandelsbevægelse, der kan regnes at begynde med den fransk-engelske Traktat af 1860, kunde paa et saa tidligt Stadium ikke ventes at øve gennemgribende Indflydelse i Danmark og kom heller ikke senere til at gøre det. Vel prægedes de Toldforhandlinger, som fandt Sted paa Tinge i 1870'erne af frihandleriske Anskuelser — som Eksempel paa disse Meningers Overherredømme kan saaledes nævnes Beskatningsloven af indenlandsk Roesukker fra 1873, der endog stillede den indenlandske Produktion ugunstigere end Udlandets —, men paa den anden Side har den protektionistiske Bevægelse, som tog Fart fra Slutningen af 1870'erne, heller ikke sat sig Spor i dansk Lovgivning. Talrige Toldlovforslag have lige fra 1870'ernes Begyndelse været forelagt Rigsdagen, men de ere stadig strandede, væsentlig paa Grund af fiskale Uoverensstemmelser mellem de to Ting; men medens det i 1870'erne væsentlig var dette, der stod Tingene imellem, har det i det sidste Decennium ogsaa været Beskyttelseshensyn, idet Folketingets Flertal stadig har krævet en Nedsættelse i denne, hvorpaa Landstinget ikke har villet indlade sig. 1895 nedsattes en Toldkommission, som afgav Betænkning 1896, og denne foreligger i Øjeblikket (1897) til Behandling i Rigsdagen. Betænkningen, som fremtræder i et Flertals og et Mindretals Affattelse, indeholder følgende Hovedsynspunkter ved Tariffens Revision: 2) Toldlettelser for absolutte Livsfornødenheder, 1) høj Told paa Luksusartikler, 3) Lettelse for Handel og Omsætning, 4) billige Raa- og Hjælpestoffer for den danske Produktion, 5) Regulering af den Industrien og Haandværket hidtil tilstaaede Beskyttelse; men ved selve disse Princippers Gennemførelse har der vist sig ret betydelige Uoverensstemmelser inden for Kommissionen, navnlig angaaende Beskyttelsens Omfang og Maade, medens man har været enig om ikke at foreslaa ny Beskyttelse indført og navnlig heller ikke har taget Hensyn til den i Øjeblikket spredtvis optrædende Fordring om at faa indført Toldbeskyttelse for Landbrugsprodukter. *M. K.*

I Sverige bestod efter Forfatningsomvæltningen af 1809 fremdeles det rene Prohibitivsystem, der havde udviklet sig i Landets Handelspolitik i Løbet af 18. Aarh. Kontinentalspærringen medførte endog for kortere Tid en Skærpelse i dette System, og endnu i Toldtariffen af 1816, der er strengere end den af 1799, var der optaget ikke mindre end 318 Import- og 53 Eksportforbud. Et Vendepunkt i denne ekstreme Beskyttelsespolitik danner Aaret 1823's Rigsdag. Til Dels efter Forbillede af Norge, der mere og mere afgjort tog Skridt i Retning af F., bleve paa denne og efterhaanden senere Forbudsbestemmelserne ophævede — det sidste Indførselsforbud faldt 1858 — og ikke faa Toldsatser nedsatte; de ledende Grundsætninger for Landets Toldpolitik vare dog den hele Tid indblæste af Protektionismens Aand. Alene til Norge har den svenske Handelspolitik staaet i en Særstilling. Med dette Land oprettedes 1825 en saakaldt »Mellemrigslov«, en Toldpagt, der søgte at lette Varebyttet mellem de to, ved Dynasti og udenrigsk Repræsentation samt for Krigstilfælde forenede Lande. Denne Toldpagt afløstes ved en ny, i gensidige Indrømmelser langt videregaaende Mellemrigslov af 29. Maj 1874, der i det hele gav det ene af de to Landes Produkter Toldfrihed ved Indførsel til det andet, hvilket ogsaa i høj Grad har befordret deres indbyrdes Samhandel. Sverige har altsaa været i det ejendommelige Tilfælde at føre en principiel Frihandelspolitik lige over for et enkelt Land og Beskyttelsespolitik lige over for alle øvrige. Imidlertid undergik dog denne sidste ganske væsentlige Modifikationer. Efter at nemlig 1848 Frihandelsmanden J. A. Gripenstedt (s. d.) havde faaet Sæde i Regeringen, indlededes der en Bevægelse i den af

ham hyldede Retning. Navnlig efter Rigsdagen 1857 faar denne mere liberale Opfattelse Udslag i gentagne Toldnedslag, og den vinder en afgjort Sejr ved Oprettelsen af Toldpagten med Frankrig af 14. Febr. 1865. De følgende Par Aartier maa Sverige's Toldpolitik siges at staa under Frihandelens Stjerne. Men med Rigsdagen 1878 indtræder der atter en Reaktion, foreløbig vistnok uden positivt Resultat. Beskyttelsesbevægelsen vinder imidlertid stadig i Styrke og politisk Indflydelse, indtil en Systemforandring, væsentlig fremkaldt af el stærkt Agrarparti, bryder igennem 1888. Aar for Aar have senere Beskyttelsestendenserne vokset i Magt i Sverige, og Landets Toldpolitik er for Tiden (1897) atter typisk protektionistisk; F. har der blot været en kortvarig Episode. Ogsaa den med Norge etablerede F. ønskes brudt, og Mellemrigsloven, der ved L. af 30. Maj 1890 undergik en Revision i enkelte Punkter, blev 1895 fra svensk Side opsagt til Udløb 13. Juli 1897. Et af Rigsdagen 20. Febr. 1897 behandlet Forslag om dens Forlængelse paa kortere Frist ud over denne Termin forkastedes af begge dens Kamre, efter at vidtløftige Forhandlinger om en ny Mellemrigslov vare forblevne resultatløse. En inden for mange Forhold indgribende Forandring i de to Landes gensidige kommercielle Forhold vil dermed etableres.

I intet af de tre nordiske Lande er F. bleven realiseret i den Udstrækning som i Norge. Til Trods for at dette Lands Toldpolitik har været underkastet de samme periodiske Svingninger som de fleste øvrige Kulturstaters, har F. dog her fæstet Rod som maaske i intet andet Land uden for England. Indtil 1814 havde Norge Toldvæsen fælles med Danmark, og indtil da fulgtes det samme merkantilistisk-protektionistiske System, med de Afændringer, som Toldrullen af 1. Febr. 1797 medførte, i samme Udstrækning for begge disse Lande. Det tog nogen Tid, før de Spirer til en mere liberal Toldpolitik, der vare nedlagte i denne, for øvrigt for sin Tid mærkelig frihandelsvenlige Toldforordning, kunde skyde Vækst i den norske Toldpolitik. 1818 indførtes en ny Tarif, der, skønt den ikke afgørende brød med de fra Danske-tiden nedarvede Principper, lagde for Dagen, at en Tendens i Beskyttelsesretning begyndte at gøre sig gældende; Stortingene 1821 og 1824 pointerede denne Tendens ved at vedtage en Del Toldforhøjelser. Først ved en helt ny Tarif af 1827 traadte den imidlertid stærkere frem, og i endnu højere Grad var dette Tilfældet ved Revisioner af 1830 og 1833, ved hvilke den for øvrigt endnu meget ubetydelige Industri blev tagen under Armene. Med 1839 indtræder en Princip vending. En Indstilling til Stortinget af en s. A. nedsat kgl. Kommission til Toldtariffens Revision traadte i Skranken for Frihandelsgrundsætningerne. Stortinget 1842 kom i det væsentlige til samme Resultat, men nøjedes med foreløbig at vedtage nogle meget forsigtige Reduktioner. Men F. var hermed sat paa Dagsordenen og vandt stadig større Fremgang i Folkets Bevidsthed og Nationalforsamlingens praktiske Afgørelser. Især fra 1851 af blev der foretaget en Række mere betydningsfulde Nedslag i i Tariffen, idet Toldbelastningen efterhaanden overførtes fra Industri- og Landbrugsprodukter til de store Kasseartikler, særlig Kaffe, Sukker og Tobak, I med eet Ord, Overgangen fra Beskyttelsestold til den principielt herfra forskellige Fiskaltold formidledes efterhaanden; Stortingene 1851, 1854 og 1857 nedsatte saaledes bl. a. betydelig saavel Korntolden som Kød- og Flæsketolden. 1858 blev der nedsat en ny kgl. Kommission til Revision af den hele Toldtarif. Dens Indstilling gik ligefrem ud paa at knæsætte et temmelig ublandet rent Frihandelssystem med Fjernelse af Protektionismens sidste Rester. Som Grundsætninger for Landets fremtidige Toldpolitik opstillede derfor Kommissionen: hel Toldfrihed eller en meget lav Told paa Industriens Raastoffer, en lav Told paa de større Forbrugsartikler inden for Næringsmidlernes Klasse, noget højere Told paa andre, mindre nødvendige Husholdningsvarer samt paa Haandværks- og Fabrikarbejde, endelig ren Fiskaltold paa en Del, dertil egnede Artikler, som ikke produceres i Landet selv. Denne Toldpolitik fulgtes temmelig konsekvent gennem en længere Aarrække, saaledes at Toldbeskatningen efterhaanden blev i en sjælden udpræget Grad helt fiskal. Først under 1880'ernes Depressionsperiode indtræder en Reaktion, i Begyndelsen meget spagfærdig, mod Frihandelssystemet; den kom til Orde i en Toldkommission af 1887 saaledes, at vistnok dennes Flertal ønskede det hidtil fulgte System opretholdt, medens dens Mindretal ønskede en »moderat« Beskyttelse for Landbrug og Industri samt et Nedslag i Fiskaltolden paa Kasseartiklerne, kompenseret med en direkte Statsskat. Denne Fraktions Synsmaader fik Udslag i en Del Forandringer, der foretoges i Toldtariffen i Aarene mellem 1888 og 1896, uden at der dog dermed kunde siges at være sket et Brud med Frihandelsgrundsætningerne. Disse trues derimod stærkere dels af et i de seneste Aar opstaaet Agrarparti, der i sine Krav paa Beskyttelse finder nogen Støtte i industrielle Kredse, dels ved de Forandringer, der indtræde ved Mellemrigslovens Udløb (se ovenf.). Til Behandling af de Spørgsmaal om Tarifforandringer, der som Følge af disse Forhold maatte blive nødvendige, nedsattes der 1896 en kgl. Kommission, hvis Arbejde endnu (1897) ikke foreligger afsluttet. *K. V. H.*

(Litt. Af den overordentlig omfangsrige Litteratur om F. kan her kun være Tale om at anføre et lille Udvalg. Foruden i Adam Smith's »Wealth of Nations« [1776], til hvilket Hovedværk man ved Studiet af F.'s Teori og Historie stadig maa søge tilbage, omhandles Emnet i de fleste systematiske Fremstillinger af Nationaløkonomien. Se endvidere Lehr, »Schutzzoll und Freihandel« [Berlin 1877]; Fawcett, *Free trade and Protection* [London 1878]; K. Walcker, »Schutzzolle, *laissez-faire* und Freihandel« [Leipzig 1880]; H. George, *Protection or free trade* [New York og London 1886; norsk Overs. ved Joh. Sørensen »Beskyttelse eller Frihandel?*, Chra. 1887]; Levi, *History of British Commerce* [2. Udg. London 1880]; Amé, *Etude sur les tarifs des douanes* [Paris 1876]; Krökel, »Das preussisch-deutsche Zolltarifsystem« [Jena 1881]; Hall, *A History of the custom revenue in England* [1887]; Taussig, *The Tariffs history of the United States* [New York 1888]; forskel. Forf.: »Die Handelspolitik der wichtigeren Kulturstaaten in der letzten Jahrzehnten« [4. Bd. af »Schriften des Vereins flir Socialpolitik«, Leipzig 1892—93]; heraf som Ori-

ginaludgave: Fahlbeck, »Sverige's och Norge's Handelspolitik under senare Tid« [Lund 1892]; Oncken, »Die Maxime *laissez faire et laissez passer* [Bern 1886]; Tooke & Newmarch, *History of frices* [6 Bd. London 1857]; L. J. Vogt, »Frihandelens Fremgang og Sejr i Storbritannien og Irland« [Chra. 1864]; Mongredien, *History of free trade* [1881]; Bastable, *The Commerce of Nations* [London 1892]; Poinsard, *Libre-échange et Protection* [Paris 1893]; v. Brandt, »Zur Geschichte der franzosischen Handelspolitik« [Leipzig 1896]; Funck- Brentano & Dupuis, *Les tarifs douaniers et les traités de commerce* [Paris 1896]; M. Rubin, »Frihandel og Beskyttelse« [Chra. 1886]; E. Utne, »Toldbeskyttelse eller Frihandel?« [Chra. 1896]; Falbe Hansen, »Finansvidenskab« [Kbhvn. 1894]). *K. V. H.*

Frihavn er en Havn med tilliggende Landareal til Oplagsplads, Pakhuse, Handels- og Industrivirksomheder m. m., der i toldmæssig Henseende i større eller mindre Grad betragtes som liggende uden for Toldomraadet. Kjøbenhavn's F., der betragtes som udgørende en Del af Kjøbenhavn's Havn, er indrettet ifølge Lov af 31. Marts 1891 og blev aabnet for Trafik fra 9. Novbr. 1894. Om den tekniske Udførelse af den se nedenfor. Dens Stilling til Toldlovgivningen er ved nævnte Lov ordnet saaledes: Med Hensyn til Told- og Produktionsafgifter betragtes F.'s Omraade som Udland. De paa Frihavnsomraadet fremstillede Produkter skulle ved Indførsel til dansk Toldomraade være underkastede de ifølge den almindelige Toldtarif til enhver Tid gældende Bestemmelser. Paa Frihavnsomraadet kan der ikke uden Lovgivningsmagtens Samtykke anlægges Kunstgødnings- og Margarinefabrikker, heller ikke Bogbinderier eller Etablissementer til Trykning af Bøger, Tidsskrifter, Noder o. desl. Denne Begrænsning af Produktionsfriheden inden for Frihavnsomraadet er indført i Loven af Hensyn til, at de Varer, nævnte Virksomheder fremstille, efter den bestaaende Tarif ere toldfri, medens de dertil benyttede Raastoffer (Salpeter, Svovlsyre, Olie, Papir, Shirting, Skind o. s. v.) derimod ere toldpligtige. Tillodes disse Virksomheder drevne inden for Frihavnsomraadet, vilde de nemlig opnaa Toldfrihed for alle dertil anvendte Raastoffer eller Materialier. Ved Trykning af danske Aviser og Bøger samt ved Indbinding af Bøgerne vilde der saaledes bespares Told af Papir, Pap, Skind, Shirting o. s. v. Derved vilde der skabes en uretfærdig eller ubillig Konkurrence med lignende Virksomheder i Toldomraadet, der ikke vilde opnaa en tilsvarende Besparelse. — Andre industrielle Virksomheder end de foran nævnte kunne derimod med Indenrigsministeriets Tilladelse i hvert enkelt Tilfælde indrettes i F., og flere saadanne ere da ogsaa opstaaede der. Inden for Frihavnsomraadet have de tilladte Industri- og Handelsvirksomheder i det hele uindskrænket Frihed til uden Toldvæsenets Mellemkomst at omflytte, ompakke, sortere, rense, blande, omdanne eller paa anden Maade at behandle der oplagte Varer. Med Hensyn til Varernes Behandling giver F. langt større Frihed, end Frilageret, Transitoplaget eller Kreditoplaget hver for sig yde. Paa Frilageret har Ejeren ganske vist samme fri Raadighed over Varerne som i Frihavnen, men de lokale Forhold paa Frilageret ere mindre og afgive ikke Plads til større industriel Virksomhed. Paa Transitoplaget henligge Varerne under saadanne Vilkaar lige over for Toldvæsenet, at deres Identitet er sikret, og Tilladelse til Deling og Ompakning gives derfor kun i begrænset Omfang. Paa Kreditoplaget faar Ejeren vel Varerne hjem paa eget Pakhus og til fri Raadighed, men, naar de ikke genudføres til Udlandet, hviler Tolden paa dem med det Beløb, som ved Hjemtagelsen debiteres i Toldvæsenets Regnskab. Kreditoplagsretten er derhos indskrænket til visse handlende og visse Slags Varer. Intet af de nævnte Slags Oplag (F., Frilager, Transit- og Kreditoplag) gøres dog overflødigt ved det andets Tilstedeværelse, men de supplere hverandre indbyrdes, og alle tjene de til under det bestaaende Toldsystem at lette og fremhjælpe Omsætningen af toldpligtige Varer, navnlig med Udlandet. Dette Formaal fremmes yderligere derved, at Varerne toldfrit kunne føres mellem F., Frilager, Transit- eller Kreditoplag samt ved, at der ved Udførsel til F. fra Toldomraadet af Varer indrømmes Toldgodtgørelse i samme Omfang, som ved Udførsel til Udland.

F.'s Stilling som Toldudland medfører, at Toldvæsenets Kontrol med Trafikken til og fra F. føres ved Frihavnsgrænserne. For at sikre og lette denne Kontrol er Frihavnsomraadet baade mod Land- og Søsiden indhegnet af et dobbelt Jærngitter (det saakaldte »Toldgitter«). Al Trafik og Virksomhed paa selve Frihavnsomraadet, herunder al Lossen og Laden fra og til Skibene i F., er derimod som Regel fritagen for denne Kontrol. Varer, som skulle indføres til Toldomraadet, toldbehandles enten paa Frihavnstoldboden eller ved de med Toldopsyn besatte Porte. For at lette Omsætningen, navnlig med toldfri Varer, der i Jærnbanevognladninger udføres fra F. til Toldomraadet, bliver dog Eftersynet (Toldbehandlingen) heraf i flere Tilfælde foretaget paa selve Frihavnsomraadet, ligesom ogsaa Vejning, Maaling etc. af visse Varer, hvis Transport til Frihavnstoldboden er besværlig eller bekostelig, saa vidt muligt foretages der, hvor Varerne henligge paa Frihavnsterrainet.

Ved Skibsfarten paa F. føres der kun den Kontrol fra Toldvæsenets Side, at det ved Udsejlingen af F. paases, om vedkommende Skib er bestemt til Ind- eller Udland. Er Skibet bestemt til et indenlandsk Sted, sættes det under Toldforsegling, eller det ledsages af en Toldofficiant til Bestemmelsesstedet, hvis Forsegling ikke lader sig foretage paa betryggende Maade.

I Bremen og Hamburg indrettedes særlige F., da disse Stæder fra 1888 tiltraadte det tyske Toldforbund. I Østerrig-Ungarn stode fra gammel Tid flere Stæder og enkelte Landsdele uden for Landenes Toldomraader, men ved det 1878 mellem Østerrig og Ungarn afsluttede Toldforbund blev det i Princippet vedtaget at ophæve disse Friomraader. Fra og med 1880 ophævedes som Følge heraf Friomraadet i Brody, Friomraaderne Istrien og Dalmatien samt F. i Martischizza med flere Stæder. Friomraaderne ved Triest og Fiume ophævedes først 1891, fra hvilket Tidspunkt der i Stedet for oprettedes særlige F. ved disse tvende Steder. I Sverige er der i de senere Aar

arbejdet stærkt for Tilvejebringelsen af F. og Frilagere, ligeledes i Norge, hvor der foreligger en udførlig Indstilling om Oprettelse af en F. i Christianssand. Se i øvrigt Entrepôt, Fridok, Frilager, Kreditoplag og Transitoplag. *C. W. K.*

Kjøbenhavn's F. er anlagt paa det tidligere eksisterende Vandareal mellem Kastellet Frederikshavn og Kalkbrænderibatteriet, umiddelbart 0. f. Banelinien fra Østerbro Station til Nørrebro og Hellerup, og indtager et samlet Areal af 60 Hekt., hvoraf 36 Hekt. ere Land, medens Resten, 24 Hekt. indtages af 3 Havnebassiner, Nordbassinet 4 Hekt. stort, Mellembassinet $3^1/_2$ Hekt. stort og Sydbassinet $16^1/_2$ Hekt. stort, de to første med en Vanddybde af 7,5 M., det sidste med Vanddybder $8,_1$—$9,_1$ M. Paa det Sted, hvor Mellembassinet og Sydbassinet støde sammen, findes 2 Dampfærgelejer med tilhørende Banegaard og Rangerspor for Dampfærgeforbindelsen Kjøbenhavn—Malmø. I Sydbassinet findes en 313 M. lang, $56,_5$ M. bred Midtermole. F. er ved den ca. 940 M. lange, 78—85 M. brede Østmole adskilt fra Reden. Af denne Mole indgaar den 63 M. brede vestlige Del i Frihavnsterrainet, medens den østlige 15—22 M. brede Del indtages dels af en til Toldindlandet hørende Kaj, dels af en 9,4 M. bred Promenade (en Fortsættelse af Langelinieanlægget), der paa den sydlige Del er ført oven paa en ca. 250 M. lang Skurbygning, »Langelinieskuret« kaldet, bestaaende af 2 Etager (Kælder og Underrum). Østmolen ender mod Nord i en med rødt fast Fyr forsynet, 94 M. lang Ledemole, bygget af Granitmurværk paa et Fundament af Betonblokke. Mod Syd er Østmolen gennemskaaren af en 9,4 M. bred Pramkanal, der er overdækket af 5 Broer (2 paa Frihavnsterrainet og 3 i Toldindlandet) og om Natten holdes spærret ved en Kæde og et Sænkegitter.

Indsejlingen, der har en mindste Bredde af 110 M., er mod Nordøst dækket af en 390 M. lang Bølgebryder bygget ligesom Ledemolen, af Granitmurværk paa et Fundament af Betonblokke, og paa hvis mod Indsejlingsaabningen vendende Hoved findes et fast grønt Fyr. Indsejlingsretningen for Løbet, i hvilket Vanddybden er $9,_4$ M., betegnes af et paa Dampfærgemolen anbragt Fyr med Formørkelser.

F. er ved et ca. 2,3 M. højt, paa sine Steder dobbelt, Toldgitter afspærret fra Toldindlandet, men er ved en af Toldgitter indhegnet Vej langs Kastellets østre Vold i direkte Forbindelse med Kjøbenhavn's Toldbod. Adgangen til F. sker enten gennem Toldboden eller ad 2 Porte, en ud for »Nordre Frihavnsvej« og en ud for »Søndre Frihavnsvej«. Alle 3 Steder er etableret Toldvagter, og ved sidstnævnte Port ligger tillige F.'s Toldbodbygning. Foruden de her nævnte Toldvagter findes en lignende ved Pramkanalen, en Toldvagt (Forseglingspost) ved Østmolens nordre Ende og en ved Indsejlingen til Nordbassinet. Den samlede Kajlængde udgør 3,765 M., hvoraf findes i Nordbassinet 790 M., i Mellembassinet 625 M. og i Sydbassinet 2,350 M., Kajindfatningen er i Nord- og Mellembassinet Bolværker, i Sydbassinet Kajmure.

Jordarbejdet saavel som Opførelsen af Kajmure og Bolværker er sket under Tørlægning, idet Terrainet var omgivet af Fangedæmninger og holdtes under Arbejdet tørt ved Pumpning. Jordarbejdet fuldførtes ved Anvendelsen af 3 Gravemaskiner i Løbet af 419 Arbejdsdage; hele Jordarbejdet androg i alt 1,550,000 Kbm., hvoraf de 1,094,000 Kbm. udgravedes under Tørlægning i Frihavnsbassinerne, medens Resten 456,000 Kbm. uddybedes ved Uddybningsmaskiner i Indløbet, uden for Østmolen m. m.

Af Lagerbygninger findes: paa Østmolen, foruden det ovenfor nævnte Langelinieskur, et 6-etages Pakhus (Kælder, Underrum og 4 Lofter) og et 3-etages Pakhus (Kælder, Underrum og Loft), begge ere 94 M. lange og 25 M. brede. I Højde med første Lofts Gulv løber langs begge Pakhuses Vestside en 300 M. lang, $7,_2$ M. bred, med Tag overdækket Transportbro, langs hvilken 5 elektriske Kajkraner (der hver kunne løfte 1,500 Kg.) kunne køres hen til de Skibe, der skulle betjenes. Kajkranerne tage Varerne fra Skibet og sætte dem af paa Transportbroen, ad hvilken de da kunne transporteres til det for dem bestemte Pakhus, hvor de ved de i disse anbragte elektriske Elevatorer, hvoraf der findes 3 i hvert af de 2 Pakhuse, befordres op eller ned til den Etage, hvor de skulle have deres Plads. Paa Østsiden af det 6-etages Pakhus findes endvidere 6 elektriske Vinder, der tjene til at befordre Varer mellem Pakhuset og Vogne. Endvidere er Kælderetagen i det 6-etages Pakhus ved 2 underjordiske Tunneler sat i Forbindelser med Langelinieskurets Kælder. Etageadskillelserne ere i alle 3 Bygninger brandfri, de bestaa af Monier-Hvælvinger mellem Jærnbjælker, der hvile paa Støbejærnssøjler, men saavel Jærnbjælker som Søjler ere beskyttede mod Ildpaavirkning ved Beklædning af Monier. Gulvene ere, Kældergulvene undtagne, af Træ. Da der ikke maa haves Ild i Bygningerne, sker Lokalernes Opvarmning ved Damp, der leveres fra en mellem de to Pakhuse liggende Centralvarmestation, en Bølgebliksbygning indeholdende 2 Lavtryksdampkedler.

Paa Midtermolen findes et 92 M. langt, 31 M. bredt Bølgeblikskur samt et 50 M. langt, 31 M. bredt Kornpakhus; dette er et kombineret Loft- og Silopakhus, idet kun de 2 Sider indeholde Lofter (Underrum og 5 Lofter), medens Midterpartiet indeholder 36 Stykker $20,_4$ M. høje Silos; disse ere adskilte fra Lofterne ved Monier-Vægge. Under hele Bygningen findes en Kælderetage, der ved 12 underjordiske Kanaler (6 paa hver Side) er sat i Forbindelse med 12 i Brolægningen bag Kajmurene anbragte Aabninger, hvori Sæden, der losses fra de ved Kajen liggende Skibe, styrtes og derefter paa de i ovennævnte Kanaler anbragte Transportbaand (eet i hver Kanal) føres ind til 6 i Pakhusets Midte opstillede Sædelevatorer, der løfte Sæden op til Pakhusets 9. Loft, hvorfra den, efter at have passeret nogle paa 8. Loft opstillede Vægte, efter Behag kan fordeles til en hvilken som helst Silo eller et hvilket som helst Loftsrum ved Hjælp af et paa 7. Loft gennem Bygningens Længde gaaende Transportbaand og et System af Transportrør. Sæden udleveres til Vogn eller Tærnbanevogn ved Udtapning fra Silos eller fra Lofterne gennem et lignende System af Transportrør; til Skib sker Udleveringen ved, at Sæden først gennem Transportrørene tappes ned

paa Transportbaandene i Kælderen, derfra løftes ved Elevatorerne til 9. Loft og, efter at have passeret Vægtene, sendes direkte om Bord i Skibet | elevatorer, Transportbaand m. m. drives ved elektriske Motorer, hver Sædelevator er i Stand tit at løfte 1 Tons Sæd pr. Minut. Kornpakhuset

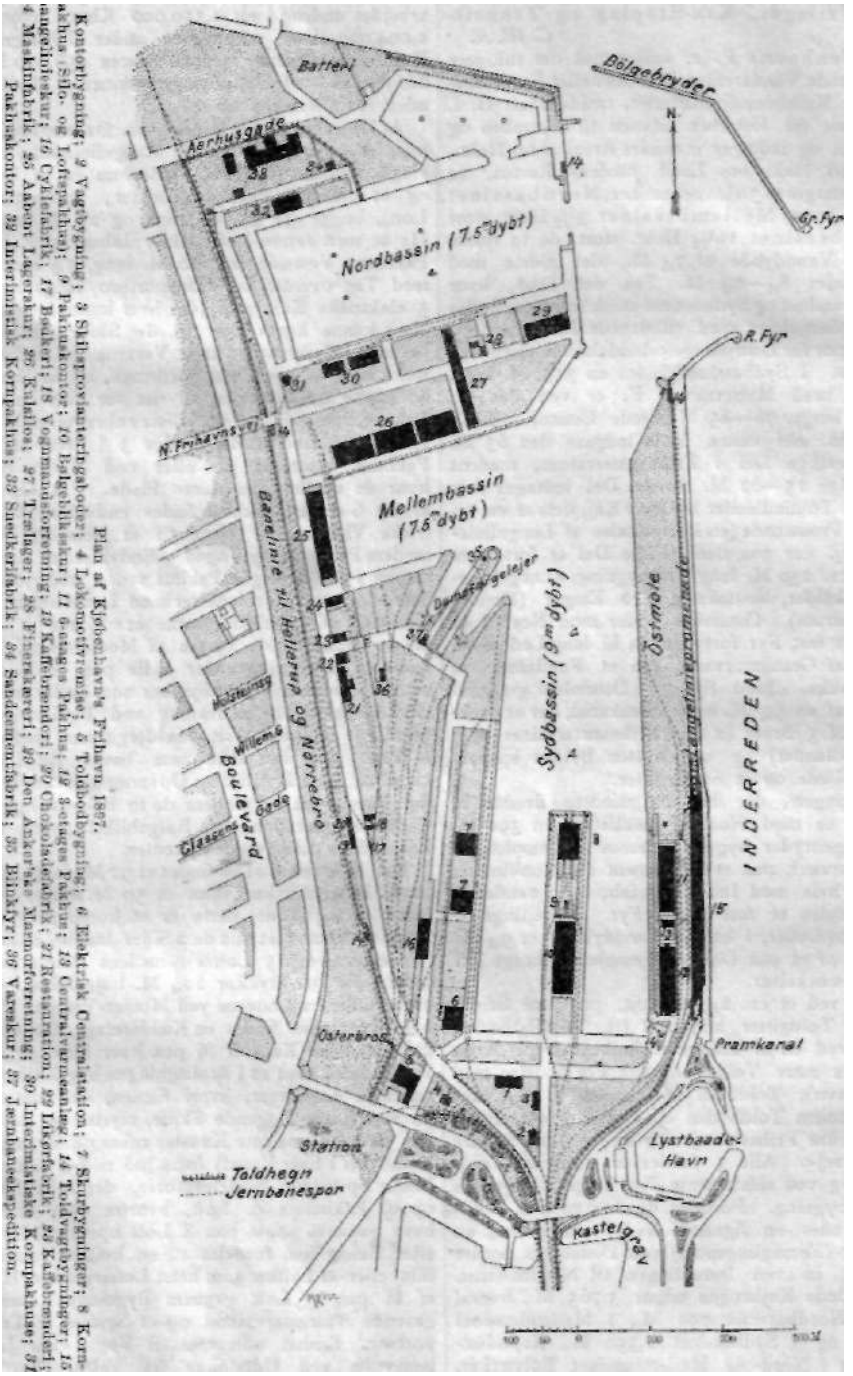

gennem 6 Laderør (3 paa hver Side af Bygningen) ophængte i drejelige Udliggere, saa at de, naar de ikke benyttes, drejes ind mod Bygningen. Sædrummer i alt ca. 11,000 Tons Sæd, heraf i Silos 7,500 Tons. paa Lofter 3,500 Tons.

Paa Vestkajen findes 2 Skurbygninger, hver

34 M. brede og 31 M. lange. — Det samlede overdækkede Lagerrum udgør ca. 38,400 □M.

Kjøbenhavn's F. er det første Havneanlæg, hvor al Belysning og al Drivkraft frembringes ved Elektricitet. Elektriciteten leveres fra den ved Sydbassinets sydvestlige Hjørne opførte elektriske Centralstation; i denne findes 4 Compound Dampmaskiner å 100 H. K., der tjene til at drive 5 Dynamomaskiner med en samlet Præstationsevne af 260 Kilowatt, endvidere findes til Belysningen et Akkumulatorbatteri med en Kapacitet af 800 Ampere-Timer. Ledningsnettet bestaar af 2 Treledersystemer, det ene for Belysningen, det andet for Drivkraften.

Foruden de omtalte Lagerbygninger findes en Del private industrielle Anlæg dels under Opførelse dels allerede i Drift; angaaende disse henvises til medfølgende Plan af Kjøbenhavn's F. (Litt.: »Kjøbenhavn's Frihavnsanlæg«, den tekniske Forenings Tidsskrift 1894).

F. i Hamburg, den største Havn paa Europa's Fastland, er bygget i Anledning af Hamburg's Ophør som Fristad og Indlemmelse i det tyske Toldomraade (i Aaret 1888) og indtager et Fladeareal af ca. 1,000 Hekt. beliggende paa begge Sider af Elben. Den indeholder et Antal ældre og nyere Havnebassiner samt en Petroleumshavn, i alt med en samlet Kajlængde af ca. 11,600 M. med Vanddybder mellem 5,6 og 7,1 M., regnet fra almindelig Lavvande. Langs Havnebassinerne, navnlig paa højre Elb-Bred (de ældre), findes en meget stærk Bebyggelse med Pakhuse og Skure, det samlede overdækkede Lagerrum udgør (1893) ca. 175,000 □M. Kajkraner, hvoraf der findes en uhyre Mængde transportable, drives alle (med Undtagelse af to elektriske) ved Damp. Elevatorer og Hejseapparater i Pakhusene drives med hydraulisk Kraft. Belysningen sker ved Elektricitet. Byen Hamburg ejer endvidere Havnen i Cuxhafen, der ligger i Nærheden af Elben's Munding, og i hvilken de store Oceandampere, der stikke for dybt til at kunne gaa op til Hamburg, losse og lade. (Litt.: »Hamburg und seine Bauten, herausgegeben von Architekten- und Ingenieur-Verein zu Hamburg« [Hamburg 1890]).

F. i Bremener bygget i Anledning af Bremen's Ophør som Fristad og dens Indlemmelse i det tyske Toldomraade (1888) og ligger paa Weser's højre Bred tæt uden for Bremen; den indtager et Areal af 100 Hekt. og bestaar af et langagtigt ca. 2,000 M. langt, 120 M. bredt Bassin; Kajlængden er ca. 4,000 M. Vanddybden er 5,3 M. under almindelig Lavvande, saa at Skibe, der slikke mere end 5 M. dybt, maa lade og losse i den Byen Bremen tilhørende, 58 Km. nordligere ved Weser's højre Bred liggende Havn Bremerhafen. Langs Kajerne findes 40 M. brede Skure, i hvilke de fra Skibene lossede Varer bringes ind, hvorefter de, efter at være sorterede, vejede, ompakkede eller forsynede med Mærker, fordeles efter deres endelige Bestemmelse enten pr. Vogn eller Jærnbane til Toldindlandet eller til de bag Skurene liggende Pakhuse. Kajkraner, Elevatorer og Hejseværker i Pakhusene m. m. drives ved hydraulisk Kraft fra en hydraulisk Censtralstation liggende ved Bassinets indre Ende, fra hvilken Vandet sendes ud til de hydrauliske Maskiner under et Tryk af 50 Atmosfærer. Belysningen sker ved Elektricitet. I F. findes en Skibsværftet Weser tilhørende Flydedok. (Litt.: »Neue Hafenanlagen zu Bremen von L. Franzius« [1889]).

C. Ph. T.

Frihed betyder det modsatte af Tvang og Afhængighed. En Kugle siger man, er frit ophængt, naar alle Bevægelsesretninger staa uhindrede; men at en saadan Kugle bevæger sig i den Retning, hvori den sættes i Bevægelse, er ikke en Ytring af dens F., men af dens Af hængighed over for Paavirkningen. Den er altsaa fri, fordi alle Muligheder staa den aabne; den er afhængig, fordi Bestemmelsen af, hvilken Mulighed der skal virkeliggøres, beror paa noget uden for den selv. F. i absolut Forstand bliver derfor et Begreb, som staar i Modsætning til Aarsagssammenhæng; thi denne betyder netop et gennemgaaende og omfattende Afhængighedsforhold. Kun paa eet Punkt kan der blive Tale om at give Forestillingen om, at der eksisterer en saadan absolut F., real Betydning, og det er over for det menneskelige Viljesliv. Medens Videnskabsmanden paa alle andre Omraader bestandig gaar ud fra, at det er den indbyrdes Afhængighed af Fænomenerne, som han skal søge at finde, hvor besværligt dette end i mange Tilfælde kan være, saa kan han over for Viljeslivet faa den Opfattelse, at det her netop gælder om at paavise Uafhængigheden eller i alt Fald om at bevare Troen paa den. Den videnskabelige Forsken kan paa mange Omraader slet ikke paavise Aarsagssammenhængen, men den staar og falder med Troen paa, at det Skridt for Skridt vil kunne lykkes at paavise den. Hvis man opgiver Troen paa Viljeslivets Aarsagssammenhæng, ophører man ogsaa at gøre det til Genstand for videnskabelig Undersøgelse, men paa den anden Side kan Troen paa en saadan Aarsagssammenhæng synes at maatte nedbryde vor Ansvarsfølelse, og derfor vil man bestandig bestræbe sig for at paavise Mangelen paa Sammenhæng, den individuelle F. som det dybeste og værdifuldeste i vort Personlighedsliv. Det er dog et Spørgsmaal, om Ansvarsfølelsen kræver et saadant Frihedsbegreb; det synes snarere, som om vi ophøre at gøre Ansvar gældende, hvor Sammenhængen i Personens Livsytringer forsvinder (se Determinisme). Det Frihedsbegreb, som Ansvarligheden kræver, er ikke det absolutte, men det relative, som bestaar i, at ens Handlinger bestemmes af Motiver, i hvilke man genkender sin egen Personligheds Karakter. Man staar frit over for Verden, naar man kan gøre, hvad man vil; man staar frit over for sine Indskydelser, naar man ikke giver efter for nogen af dem, før de genkendes som sammenhængende Led i ens Personlighed.

Selv om endnu længe den spekulative Anvendelse af det absolutte Frihedsbegreb vil sætte mange Aander i Bevægelse, saa er det dog alene det relative Frihedsbegreb, som faar Betydning for Livet. Her staar Modsætningen mellem et frit og et ufrit Liv som Modsætningen mellem et Liv, hvor Personlighedsbestemmelsen har vundet Magt og Indflydelse, og et, hvor dette ikke er Tilfældet. At F. i denne Forstand eksisterer, derom kan der ikke være Tvivl, og at udvikle den sættes som det ideale Maal for Mennesket. Om F. er et Gode vil dels bero paa, om det er et Gode, at Menneske

udfolder et kraftigt Personlighedsliv, og om den er Betingelsen for, at dette kan ske, eller blot Følgen deraf. At Personlighedslivet i og for sig er et Gode for den enkelte selv, kan næppe betvivles, fordi det kun er et andet Udtryk for at føle sin egen Tilværelse paa klarere, dybere og mere sammenhængende Maade; men hvor stort et Maal af F. der er gavnligt, som Betingelse for denne Udvikling, er ikke saa let at bestemme, fordi F. her kommer til at betyde saa mange Ting. F. kan her være Mangel paa Omsorg og Ledelse fra andres Side, det kan være den fornuftige Omsorg og Ledelse i Modsætning til den ufornuftige, det kan være en Pleje af alle Individets Luner og Særheder. Man kan her sige, at til at udvikle Personlighedslivet, ɔ: Frihedslivet, er den Opdragelse bedst, som øver og paakalder de personlige Kræfter i størst Udstrækning; om man vil kalde en saadan Opdragelse fri eller ufri, bliver nærmest en Smagssag uden virkelig Interesse. Hovedvægten ligger paa, at F. er Følgen af Personlighedslivets Udfoldelse. Og at en saadan F. ogsaa er et Gode for Samfundet ligger i, at de menneskelige Personligheder ere Kilderne til al den Virksomhed og alt det Initiativ, hvoraf Samfundet skal leve. Men Samfundet kræver ikke blot Rigdom paa Virksomhed og Initiativ, det kræver ogsaa en bestemt Orden og Retning af dem, og jo mere Vægt det enkelte Individs Personlighedsliv faar, desto flere Forskelligheder fremkommer der ogsaa, og desto vanskeligere kan det synes at faa alle disse Individer til at virke harmonisk sammen. F. er her kun et Gode, hvis de store Rammer for Samfundslivet staa saa fast og sikkert, at der ikke er Sandsynlighed for, at den enkelte vil bryde ud af dem. Kulturen bygger paa en Grundvold af Autoritet, hvorigennem Rammerne for Samfundslivet ere blevne dannede og befæstede; det er Tegn paa Ufærdighed, at der endnu behøves Tvang, F. er Udviklingens Maal, men næppe dens Forudsætning. Ved at glemme dette bliver Kulturens Sans for den personlige F., hvilket ikke er andet end dens Sans for den personlige Værdi, let til en sygelig Interesse for det sære, det bisarre og lunefulde, og i denne Form virker F. som en principiel Anerkendelse af Individualismen destruerende paa alle Samlivsformer og til sidst ogsaa paa Personlighedslivet selv. *C. St.*

Frihedsberøvelse. Den, der uberettiget binder eller indespærrer en anden eller paa anden Maade berøver ham hans Frihed, straffes efter dansk Ret med Fængsel eller med Forbedringshusarbejde indtil 2 Aar. Har F. en særlig kvalificeret Karakter, f. Eks. idet vedkommende er bleven berøvet Friheden i længere Tid eller er bleven bortført til fremmedeLande eller er hensat paa et afsondret Sted, hvorfra han ikke ved egen Hjælp kan komme bort, kan Straffen derhos stige efter Omstændighederne endog til Tugthusarbejde i 12 Aar. *R. G.*

Efter norsk Ret er Straffen for F. regelmæssig Fængsel eller Strafarbejde i 6 Maaneder til 3 Aar. Har F. varet i over en Maaned eller voldt ualmindelige Lidelser, betydelig Skade paa Legeme eller Helbred eller Døden, kan Straffen stige indtil Strafarbejde i 15 Aar. Er F. foretagen i god Tro, eller er det alene Fremgangsmaaden, som er ulovlig, er Straffen Bøder eller Fængsel. *H. S.*

Frihedshuen, en i den store Revolutions Tid almindelig brugt Hovedbedækning af rødfarvet Uld, af Form som den frygiske Hue (s. d.), men større, uden Øreklapper og prydet med en uhyre stor trefarvet Kokarde (paa enkelte Emblemer o. 1. fra den Tid ses dog ogsaa den frygiske Hue som Frihedssymbol). Den blev bragt i Mode af Girondenden (ikke af Jakobinerne) og blev almindelig, efter at de til Galejerne i Brest — hvor Slaverne dengang som nu bare røde Uldhuer — dømte Oprørere af Schweiz-Regimentet Luilin de Châteauvieux vare blevne løsladte af Bagnoet Hoved (Ludvig XVI, 20. Juni 1792) Og som »Frihedens Martyrer« havde holdt deres Indtog i Paris og i den lovgivende Forsamling (9. Apr. 1792). En saadan F. blev Ludvig XVI tvungen til at sætte paa sit kongelige Hoved under Pøbelens Invasion i Tuilerierne 20. Juni 1792. I Terrorismens Tid var det forbundet med alvorlig Fare ikke at bære F.

med Frihedshuen.

Den triumferende Republik (Genius med Frihedshuen).

Terroristernes ypperste: Robespierre, Danton, Saint-Just, bare dog aldrig dette Frihedssymbol. I Konsulatets Tid var F. forsvunden; gentagne Forsøg under senere Revolutioner paa at bringe den til Ære igen druknede i Spot og Latter. *F. J. M.*

Frihedsstøtten paa Vesterbro ved Kjøbenhavn, rejst i Efteraaret 1797 til Minde om Stavnsbaandets Løsning. Grundstenen til dette Bondefrihedsmonument blev lagt 31. Juli 1792 af Kronprins Frederik (VI). Det er udført efter Tegning af Abildgaard og er en 15 M. høj Obelisk af bornholmsk Sandsten paa et Fodstykke af norsk Marmor med Statuer, Relieffer og Inskriptioner

(af Th. Thaarup). Af Statuerne er »Troskaben« (Haand paa Brystet, Hund ved Foden) af Wiedewelt, »Agerdyrkningen« af Weidenhaupt, »Tapperhed« og »Borgerdyd« af Dajon. Det ud mod Vesterbrogade vendende (defekte) Relief er af Wiedewelt, det andet af Weidenhaupt. Monumentet er omgivet med et Jærngitter. (Litt.: F. J. Meier, »Wiedewelt« [Kbhvn. 1877]). (Afb. se Danmark, »Kunst« S. 1013). *F. J. M.*

Frihedstiden kaldes i Sverige's Historie Perioden mellem 1719 og 1772. Navnet har den faaet paa Grund af Stændernes overvældende Magt lige over for Kongen og Raadet. F. begynder med Enevældens Afskaffelse 1719 og ender med Gustaf III's Statskup 19. Aug. 1772. (Se Sverige, »Historie«). *A. S.*

Frihedstræ. I den store Revolutions Tid, allerede længe før Tronens Fald 10. Aug. 1792, planredes der F., mest unge Popler, i Paris o. a. St., og snart havde enhver Landsby i Frankrig sit F., ved hvis Fod »Borgerne« samledes for at høre den lovgivende Forsamlings Anordninger og Konventets bloddryppende Dekreter oplæste eller lytte til hjemlige eller udsendte Demagogers Taler, hvorefter da unge Sanskulotter af begge Køn Haand i Haand dansede Carmagnolen (s. d.) omkring F. under Afsyngelse af *Ça ira* (s. d.). At omhugge eller beskadige eller blot gøre Løjer med F. medførte i Terrorismens Tid Dødsstraf. — Da det i Konsulatets Tid var forbi med Friheden, var ogsaa F.'s Rolle udspillet. Forsøg paa i senere Revolutioner at kalde den gamle F.-Kultus til Live igen strandede. *F. J. Af.*

Friherre, det samme som Baron (s. d.) I Sverige indførtes Titelen af Erik XIV 1561, og under Johan III oprettedes Friherreskaber med udstrakte Friheder; ved Ridderhusordningen 1626 kom F. sammen med Greverne til at danne den øverste af Adelens tre Klasser. Friherreskaberne forsvandt dog atter ved Reduktionerne 1657 og 1680; senere mistede F. ogsaa deres Særstilling paa Rigsdagen. *Kr. E.*

Friholter (Søudtryk), korte svære Træstokke, der i Tovender hænges lodret eller vandret ud over Skibssiden, naar et Skib lægger til ved Bolværk e. l., og derved forhindre selve Skibssiden fra at skure eller gnave op ad Bolværket. ***C. L. W.***

Friis er Navnet paa flere forskellige gamle, nu alle uddøde danske Adelsslægter, der stamme fra Sønderjylland: Treegern-Friis'erne, Skaktavl- og Eteger n-Friis'erne samt Friis erne fra Arievad og fra Landvig.

Den førstnævnte Slægt, hvis Vaaben var 3 sorte Egern i Sølv og paa Hjælmen et grønt Træ mellem 2 sorte Egern, træffes alt i 14. Aarh. paa Fyn. Dens bekendteste Mand var Johan F. til Hesselager (1494—1570), som tidlig sluttede sig til Reformationen og til Frederik I. 1532 blev han denne Konges Kansler, hvilken Stilling han med faa Aars Afbrydelse beholdt til sin Død hos hans 2 nærmeste Efterfølgere Christian III og Frederik II, hvorved han kom til at tage en fremragende Andel i det store Arbejde ved Kirkernes, Universitetets og Skolernes Genoprejsning efter Reformationens Indførelse. I sine sidste Leveaar havde han næsten hele den indre Styrelse af Riget under Hænder. Selv en lærd Mand, var han Videnskabernes ivrige Beskytter, stiftede det første Universitetslegat og havde en væsentlig Andel i Kommunitetets Genoprettelse. Paa Hesselager og Borreby opførte han de nuværende anselige Hovedbygninger 1538 og 1556, og Hesselager oprettede han til et Stamhus, som dog kun fik kort Varighed. Det var ikke til Held for Riget, at han tilskyndede Kongen til den langvarige Krig med Sverige, der krævede saa uhyre Ofre og ikke bragte Riget noget tilsvarende Udbytte. Han døde kort før Fredsslutningen 5. Decbr. 1570 i Kjøge. — Hans Brodersøn Christian F. (1556—1616), som ogsaa var en fremragende Repræsentant for den danske Adel, blev, efter at have faaet en omfattende Uddannelse i Udlandet og efter at have tjent Kongen som Lensmand 6 Aar i Trondhjem og 7 Aar paa Antvorskov, 1596 ligeledes Kongens Kansler og Medlem af Regeringsraadet til Kongens Myndighed. Han øvede en betydelig Indflydelse paa alle Rigets Anliggender og anvendtes af Christian IV til en Mængde Sendelser til England, Tyskland og Norge. Som Farbroderen viste han levende Interesse for Universitetet, Kirke- og Skoleväesenet. 1616 var han med Kongen til Herredagen i Oslo og døde 29. Juli 1616. Hans Hustru Mette Hardenberg var en saare kløgtig og indsigtsfuld Kvinde, som Kongen satte megen Pris paa. — Christian F.'s Broder Niels F. til Ørbæklunde (1544—1610) stiftede Hesselager Hospital og døde 26. Apr. 1610 som Lensmand paa Tranekjær. Hans 3 Sønner Tønne F. til Hesselager (1584—1642), Johan F. til Ørridslevgaard (1585—1635) og Jesper F. til Ørbæklunde (1593—1643) deltoge alle i Kalmar-Krigen, sidstnævnte tillige i Trediveaarskrigen, og med dennes Sønnesøn Jesper F., som faldt 3. Marts 1716 for Stralsund, uddøde Slægten paa Mandslinien; den sidstlevende af hele Slægten var Elisabeth F., der døde 16. Apr. 1763 som Priorinde for Roskilde Kloster.

Skaktavl-Friiserne, der førte et ved en toradet Skaktavl af Sort og Sølv skraadelt Skjold af blaat og rødt og som Hjælmtegn en Paafuglefjer mellem 2 Vesselhorn, det ene delt af rødt og en Skaktavl, det andet af en Skaktavl og blaat, hvert besat med 3 Paafuglefjer, sade hovedsagelig i Jylland. Peder F. var Biskop i Hjørring under Dronning Margrete og Kong Erik og var Deltager i 3 betydningsfulde Statsakter, Kalmar-Unionen, Forliget 1411 mellem Kong Erik og Holstenerne samt Vidnesbyrdet om, at Sønderjylland hørte under Danmark's Rige. Hans Brodersøn Jep F., som 1456 blev Biskop i Børglum, har ligeledes underskrevet flere vigtige Statsakter, og sidstnævntes Brodersøn var den sidste katolske Biskop i Viborg Jørgen F., hvis Brodersøn Jørgen F. var Fader til den Christian F. til Kragerup (1581—1639), der 1616 fulgte efter ovennævnte Christian F. af de Treegern Friis'er som Kongens Kansler. Han havde i Forvejen, efter at have studeret og gjort Krigstjeneste i Udlandet, udfoldet baade krigersk og administrativ Dygtighed under Kalmar-Krigen og 1614 været med Christian IV i England samt et Aarstid været Hofmester for Kongens Sønner. Ogsaa han nærede som hans 2 nævnte Forgængere levende Interesse for Videnskaberne, navnlig for Fædrelandets Historie, og udmærkede sig i det hele ved stor Forret-

ningsdygtighed. Af hans talrige Sønner tjente Christian F. til Lyngbygaard (1617—57) og Hans F. til Kragerup (1625—97) med Hæder i under Turenne. Sidstnævnte oprettede 1697 Stamhuset Hevringholm, som efter ham tilfaldt Brodersønnen Christian F., med hvem Slægten uddøde 2. Decbr. 1727. Efter ham kom Stamhuset til en Dattersøn af Christian F. til Lyngbygaard, Christian Rantzau-F., og da han døde 1731 uden Livsarvinger, faldt Stamhuset til Slægten Beck, der nedstammede fra sidstnævnte Kansler Christian F.'s ældste Datter Else i hendes Ægtes'kab med Jokum Beck og nu antog Navnet Beck-F.

Etegern-Friis'erne fra Vadskærgaard, hvis Vaaben var et paa en blaa Bjælke siddende rødt Egern i Guld, paa Hjælmen 2 Guld-Vesselhorn, hvert belagt med en blaa Bjælke, forekomme alt i Beg. af 14. Aarh., men regnedes oprindelig til den lavere Adel. Slægten kom først i 17. Aarh. til Anseelse, da Mogens F. 1672 af sine store Ejendomme oprettede Grevskabet Frijsenborg (se F.-Frijsenborg).

En sønderjydsk Slægt F., som førte et af Guld og blaat skraadelt Skjold og paa Hjælmen 2 af samme Farver delte Vesselhorn, hvert besat med 3 Paafuglefjer, kendes fra 15. og 16. Aarh. og j skrev sig til Arievad.

Men hverken den eller Slægten F. til Landvig i Norge, som i Sølvfelt førte en grøn Stub med en med 3 Guldegern og 3 grønne Blade besat Gren og paa Hjælmen en grøn Lilje, tælle fremragende Mænd i deres Midte. Begge disse Slægter j ere for længst uddøde. *H.-L.*

Friis, Christian Laurits, dansk Veterinær, er født i Kjøbenhavn 10. Aug. 1825. F. tog Dyrlægeeksamen 1845, var Militærdyrlæge 1848—50 ved Batteriet Dinesen; fungerede efter Krigen som Stabsdyrlæge ved Generalkommandoen i Slesvig og ansattes 1852 ved 3. Dragonregiment. 1853 konkurrerede han sammen med Prosch om Lektorposten i de hygieiniske Fag ved Veterinærskolen. 1856—59 gjorde F. Tjeneste ved 6. Dragonregiment i Itzeho, blev derefter Regimentsdyrlæge ved Husarerne og udnævntes 1863 til Stabsdyrlæge; som saadan ledede han Veterinærvæsenet under Felttoget 1864. Han tog sin Afsked som Stabsdyrlæge 1895. Fra 1864 har F. været Medlem af det veterinære Sundhedsraad. — Som Stabsdyrlæge har F. med Held virket for Forbedring af de militære Dyrlægers Stilling. *H. G.*

Friis, Frederik, dansk Landøkonom, er født 6. Decbr. 1836 paa Lyngbygaard ved Aarhus. Praktisk og teoretisk lærte han Landbruget paa veldrevne Gaarde og paa Landbohøjskolen, hvor han 1861 tog Landbrugseksamen. Han købte Aaret efter Hedegaarden Duelund, der under hans kyndige Hænder forvandledes til en fortrinlig Avlsgaard. Intelligent og i Besiddelse af en omfattende agronomisk Viden, arbejdsdygtig og let at arbejde sammen med blev F. en af Bærerne af Jylland's landøkonomiske Foreningsliv. Han forlod Halvøen, da han, en af Fjord's Medarbejdere og Raadgivere, efter dennes Død udnævntes 29. Maj 1891 til Forsøgsleder ved det landøkonomiske Forsøgslaboratorium. I Efteraaret 1894 konstitueredes F. ved den daværende Direktør, General Thomsen's Udnævnelse til Krigsminister til Landbohøjskolens Direktør, og efter Thomsen's Død udnævntes han 18. Juli 1896 til Direktør for Skolen. *H. H—l.*

Friis, Frederik Reinholdt, dansk Litterat, er født 8. Juni 1836 i Tjørneby paa Lolland og bestemtes til Landvæsenet, men da hans eneste Interesse var Læsning, kom han 1854 til Kjøbenhavn, hvor han tog Præliminæreksamen og (1860) en partiel Eksamen ved polyteknisk Læreanstalt i Teknologi, Fysik og Kemi. 1861 fik han Ansættelse ved Telegrafvæsenet, først i Kjøbenhavn, senere i Flensborg og Slesvig, under Krigen ved Felttelegrafen. Han blev derefter ved astronomiske Studier ført til at sysle med Tyge Brahe, og efter en med offentlig Understøttelse foretagen Rejse til Wien (1868) udgav han 1871 en Biografi af Tyge Brahe. Størst Betydning har F. som Udgiver af »Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie« [1872—78 og paa ny fra 1890]. Fra 1892—96 har han redigeret »Beretninger fra dansk fotografisk Forening«. *C. N.*

Friis, Hans Gabriel, dansk Landskabsmaler, født paa Skovgaard ved Hobro 7. Septbr. 1839, død paa Falster 20. Juli 1892. 17 Aar gl. kom han i Malerlære i Kjøbenhavn, tegnede paa Akademiet og blev Svend; men det viste sig snart, at han, der var svag af Helbred og meget forvokset, ikke kunde taale det anstrengende Haandværksarbejde, og han gjorde da et Forsøg paa at ernære sig som Fotograf i Roskilde. Det mislykkedes imidlertid, og han havde derfor dobbelt Grund til med Glæde at modtage det Tilbud, der gjordes ham, om at være med ved de Restaurerings- og Dekorationsarbejder, som dengang foretoges i Roskilde Domkirke. Ved sin Virksomhed der tjente han saa godt, at han blev i Stand til om Vinteren at opholde sig i Kjøbenhavn, hvor han studerede paa Akademiet samt under Ad. Kittendorff og F. C. Lund. I Vinteren 1865—66 boede han hos P. C. Skovgaard og arbejdede i dennes Atelier; udstillet havde han alt tidligere — fra 1863 — uden dog at vække Opmærksomhed; et enkelt Billede af ham var dog 1865 blevet erhvervet til Tombolaen. Det var under Skovgaard's Paavirkning, at F. udviklede sig til en Kunstner af Betydning; før han traadte i Forhold til den store Mester, havde hans Frembringelser været svage og kjtede baade i Form og Farve. Gennembrudet kan dateres fra 1868, da han fuldendte det store fortræffelige Landskab »En Sommerdag paa Heden i Jylland«, der blev købt til Nationalgaleriet. 1870 foretog han sin første Udenlandsrejse, der førte ham til Dresden og Berlin; 1871—72 opholdt han sig med Akademiets store Stipendium i Schweiz og Italien. Fra 1877 var han bosat paa Falster i Nærheden af Orehoved. F., der 2 Gange havde vundet Akademiets Aarsmedaille, blev Medlem af dets Plenarforsamling 1892. — Foruden en Række Hedebilleder, i hvilke han viser stor Evne til at skildre de vidtstrakte Flader og fastslaa den rette Stemning af Ensomhed og Tungsind, har F. malet adskillige friske Foraarsbilleder med aandfuld Tolkning af den sarte Skønhed, der udfolder sig i den første Løvspringstid, samt ikke faa Snestykker af betydeligt Værd. I det hele naaede F., der i sine første Arbejder var stærkt paavirket af den ældre Skovgaard, og som aldrig kom under Indflydelse af Strømninger udenlands fra, at udvikle sig til en selvstændig Kunstner med ejendommelig udpræget Opfattelse af den Natur, han elskede saa højt. S. *M.*

Friis, Jacob Jørgen Frederik, dansk Forfatter, født 4. Maj 1815 i Faaborg, død 15. Novbr. 1879, blev Student 1836, cand. theol. 1842. I en Aarrække var han Lærer ved Nakskov Realskole, men fik senere Præstekald i Jylland. Han har udfoldet en ret betydelig Virksomhed som folkelig Forfatter af halvhistoriske Fortællinger, til hvilke han oftere bar hentet Stoffet fra Lolland, hvor han havde tilbragt sine bedste Aar. Mest bekendte ere »Svenskerne paa Lolland« [1856], »Fiskelars« [1857], »Lübeckerne i Nakskov« [1858] og »Magnus Heinesen« [1870]. 1880 udkom hans »Ungdomserindringer og Fortællinger«. *S. Bz.*

Friis, Jens Andreas, norsk Sprogmand, Forfatter og Sportsmand, født i Sogndal i Sogn 2. Maj 1821, død i Christiania 16. Febr. 1896. Efter at have taget teologisk Eksamen 1844 studerede han under Missionæren Stockfleth's Vejledning Lappisk og Finsk og var Universitetsstipendiat i disse Fag 1847—49, da han fik et Rejsestipendium for at fortsætte sine Studier først hos Ur. E. Lonnrot i Finland, senere under Ophold i Finmarken. 1851 bevilgede Stortinget en særlig Gage for ham som Docent ved Universitetet og som Udgiver af de for Skolen og Kirken nødvendige Skrifter paa Lappisk. 1863 blev han ekstraordinær Lektor (1866 Professor) og 1874 ordinær Professor. Ved sine Studier saavel som ved gentagne og langvarige Rejser i Finmarken og de tilgrænsende Dele af Finland og Rusland (1859, 1867—68, 1875, 1889) havde han erhvervet en Indsigt i sproglige og etnografiske Forhold i de blandede Sprogdistrikter i det nordlige Norge, som gjorde ham til en ogsaa uden for Hjemlandet anerkendt Autoritet paa disse Omraader, hvorfor han ogsaa som en Slags sagkyndig Rejsemarskal fulgte Kong Oskar II paa hans Rejse i Nordland og Finmarken Sommeren 1873. Hans videnskabelige Forfattervirksomhed omfattede ogsaa saavel Sproget (»Lappisk Grammatik« [1856], »Lappiske Sprogprøver« [1856] og fremfor alt hans Hovedværk »Ordbog over det lappiske Sprog med latinsk og norsk Forklaring« [1885—88]) som Stammernes Folklore (»Lappisk Mytologi, Eventyr og Folkesagn« [1871]) og Folkeliv (»En Sommer i Finmarken, russisk Lapland og Nordkarelen« [1871, 2; Udg. 1880, svensk Overs. 1872]) samt de etnografiske Bebyggelsesforhold (»Etnografisk Kort over Finmarken« i 10 Bl. [1861, ny revideret Udg. 1888] og »Etnografisk Kort over Tromsø Amt« [1890]). Paa et andet Omraade var han en ikke mindre Autoritet, nemlig som Fluefisker og Rensdyrjæger, hvad der bragte ham i personlig Forbindelse med mange af de i Norge sportsdrivende Medlemmer af det engelske Aristokrati, som i ham saa et Mønster paa en udholdende Fisker og en sikker Vildrensskytte; hans med Lune og Friskhed skrevne »Tilfjælds i Ferierne« [Chra. 1876] blev derfor ogsaa i Oversættelse i (1878) en i den engelske Sportsverden højt anset og meget læst Bog. Fra disse feuilletonistiske Jagtskildringer gjorde han senere i sine Fristunder Overgangen til et helt novellistisk Forfatterskab, der skabte ham stor Popularitet i brede Lag af hans eget og andre Landes Læseverden. Med sit naturopladte Blik, sin Sprogsans og en vis naivromantisk Stemningsfylde gav han paa Grundlag af sit Kendskab til de fjerne Folkeslag nogle meget fængslende Skildringer af norske og russiske Lappers Liv i de to Bøger »Lajla« [1881, 3. Udg. 1896] og »Klosteret i Petschenga« [1884]; begge ere blevne oversatte paa Svensk, Finsk, Engelsk, Tysk, Russisk, Fransk og Hollandsk, til Dels i flere Udgaver. Endelig maa nævnes, at han havde en betydelig Del i den 1895 i sin Helhed udkomne lappiske Oversættelse af Bibelen, navnlig af det ny Testamente, skønt han her maa dele Æren med flere andre, navnlig med J. K. Qvigstad og Lappen Lars Hætta. *J. B. H.*

Friis, Jørgen, dansk Digter, født 1684 i Thisted, død 1740 som Præst i Helsinge. F.'s Navn havde en god Klang hos hans Samtid; hans betydeligste Digt, »De Svenskes Indgang, Fremgang og Udgang af Norrig 1716«, var baade kendt og skattet. Men skønt Rostgaard ikke betænkte sig paa at kalde F. »en ypperlig Poet«, hæver han sig i vore Øjne paa ingen Maade over 18. Aarh.'s øvrige Dusinpoeter og Lejlighedsrimere. Hans Søn udgav 1752 hans »Poetiske Skrifter«. *F. Cl.*

Friis, P. Cl., se Claussøn, P.

Friisenvold, tidligere Hovedgaard i Galten Herred, 7 Km. S. S. V. f. Randers, hed oprindelig Torupgaard og nævnes alt 1310. 6. April 1672 oprettedes Torup til Baroniet F., hvilken Herlighed dog ikke varede længe, da F. alt 1683 solgtes til Christian V, der afhændede den til Storkansleren, Grev Conrad Reventlow. Hans Søn oprettede 1736 af F., Løjstrup og Kalø Stamhuset F., der 1798 med kgl. Bevilling blev afhændet fra Slægten og udstykket. Til Hovedparcellen F. hører den nærliggende Fiskergaard med Landets største Laksegaard, hvor man tidligere drev en meget indbringende Fangst af Laks, Ørred og Hælt. Til denne privilegerede Laksegaard (ansat til Fiskerihartkorn 5 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk.) hører ogsaa Rettighed til Fiskeri i Randers Fjord indtil dennes Munding. *B. L.*

Fri Jord kaldes — i Modsætning til Bondejord (s. d.) — enhver fast Ejendom, der ikke er underkastet de særlige efter dansk Ret om Behandlingen af Bondejord gældende Regler, jfr. Bondejord. Som forskellige Arter af f. J. nævnes: Købstadjorder, Hovedgaardsjorder, Præstegaardsjorder og andre Embedsjorder. Fælles for alle Arter af f. J. er det, at Ejeren i det hele kan raade over Jorderne, som han selv vil, naturligvis dog under fornøden Hensyntagen til Tredjemands Ret. Kun med Hensyn til Hovedgaarde gælder den Undtagelse, at der ved Udstykning af saadanne Ejendomme skal blive en Hovedparcel af en vis Størrelse tilbage, jfr. Udstykning. *H. Gr.*

Frijs, Christian Emil, Krag-Juel-Vind-, Lensgreve til Frijsenborg, dansk Godsejer og Politiker, født 18. Decbr. 1817, død 12. Oktbr. 1896. Han fik en akademisk Uddannelse, som han afsluttede med 1842 at tage juridisk Embedseksamen. 1849 overtog han Styrelsen af Godset, Landets største og dengang med sine 5,000 Tdr. Hartkorn Fæstegods betydelig større end nu (1897). Han kastede sig med megen Iver og Dygtighed over den Opgave, som saaledes var bleven ham stillet, og bragte paa forskellig Maade sine Godser stærkt frem, samtidig med at han i vidt Omfang bortsolgte sit Fæstegods til Selveje paa for Fæsterne lempelige Vilkaar. 1860 blev han ved Faderens Død Lensgreve. Han begyndte tidlig at tage Del i

det offentlige Liv, dels som Amtsraadsmedlem og Indehaver af forskellige stedlige Tillidshverv, dels i 1850 som Medstifter af og senere Formand for »Grundejerforeningen«, hvis Opgave var at samle navnlig de større Jordbrugere til Værn for de konservative Interesser. F. var konservativ Helstatsmand, men ingenlunde uden Forstaaelse af og delvis Sympati med visse af Tidens frisindede Rørelser. Over for den efter Midten af 1850'erne bestandig stærkere fremtrædende nationalliberale Strømning forholdt han sig meget skeptisk, idet han dog samtidig mistvivlede om, at det i en nærmere Fremtid vilde være muligt for ham og hans Standsfæller paa virksom Maade at modarbejde den. Derfor indtog han, endskønt han fra 1858 var Medlem af Rigsraadet, en meget tilbagetrukken Stilling i det politiske Liv, uden dog at sky Ofre, naar det gjaldt ved Understøttelser til de enkelte Presseorganer, som paa den Tid forfægtede en konservativ Helstatspolitik, eller paa anden Maade at støtte den politiske Retning, han tilhørte. 1863 stemte han dog for Novemberforfatningen, idet han mistvivlede om Muligheden af at tilvejebringe en anden Løsning. 1864 valgtes han til Medlem af Rigsraadets Landsting og 1865 for ganske kort Tid tillige til Medlem af Rigsdagens Folketing. Efter Krigen voksede Godsejergruppen frem til større politisk Indflydelse, og F. blev ved sin sociale Position, i Forbindelse med sin støtte og tillidindgydende Personlighed og sine gode Evner Gruppens naturlige Fører. Under Grundlovskampen traadte han i nærmere Forbindelse med Bondevennernes Fører, J. A. Hansen, for at tilvejebringe en Samvirken mellem de større og de mindre Landejendomsbesiddere til Fremme af fælles Interesser og som Modvægt mod de nationalliberale. F. saa i denne Sammenslutning det eneste mulige Grundlag for en sund konservativ Politik og særlig for en Løsning af Forfatningskonflikten, og det lykkedes ham ogsaa at opnaa en Forstaaelse med J. A. Hansen og en Del af Bondevennerne om Forfatningsforandringen. En Følge heraf blev i Efteraaret 1865 Dannelsen af »Oktoberforeningen«. Ved den Festmiddag paa Hotel Fønix, ved hvilken Alliancen mellem »de store og de smaa Bønder« skulde besegles, udtaltes det saavel fra F.'s som fra J. A. Hansen's Side som Formaalet med Forbindelsen at virke for »Kongedømmets Befæstelse, Sparsommelighed i Statshusholdningen og Embedsmændenes Fjernelse fra det konstitutionelle Liv«. Ved denne Lejlighed var det ogsaa, F. sagde de ofte citerede Ord: »Jeg vil med mit Hus og med alt, hvad jeg ejer, tjene Danmark«. Han indløste dette Løfte ved 6. Novbr. 1865 at danne det Ministerium, hvis Konseilspræsident og Udenrigsminister han blev. Ministeriet gennemførte Forfatningsforandringen af 1866 og senere en Række vigtige Love angaaende Kommunalvæsen, Jernbaneanlæg, Hærvæsenet og de kirkelige Forhold. F. tog i hele sin Ledelse af Ministeriet særdeles meget Hensyn til Folketinget, særlig dettes bondevenlige Fløj, men Forholdet mellem de store og de smaa Bønder, som allerede havde lidt et Knæk ved, at der ved Ministeriets Dannelse slet intet Hensyn var taget til Bondevennerne, kølnedes efterhaanden en Del. F., som utvivlsomt havde bragt et personligt Offer ved at overtage Ministerportefeuillen, blev træt af Stillingens Vanskeligheder og greb i Maj 1870 en i og for sig ikke betydelig Differens med Folketinget som Anledning til at trække sig tilbage. Fra nu af indtog han kun sin Plads i Landstinget, rrien modstod alle senere Opfordringer til paa ny at danne en Regering. Ikke længe efter sin Dimission skulde han dog gøre sit Land en væsentlig Tjeneste ved at paatage sig paa Regeringens Vegne at føre Forhandlingerne med Napoleon III's Afsending Hertugen af Cadore, som efter Udbrudet af den fransk-tyske Krig var kommen hertil med det Maal at bevæge Danmark til at deltage i Krigen paa fransk Side. Han optraadte her med saa megen Dygtighed og Besindighed, at der maa tilskrives ham en væsentlig Del af Æren for, at Danmark undgik at blive inddraget i Kampen. Indtil 1880 bevarede F. sin Plads i Landstinget, og uden synderlig Deltagelse i Forhandlingerne eller i det daglige Arbejde var han den anerkendte Fører for Tingets Flertal. Efter sin Tilbagetræden levede han paa sine Godser. Den nordlige Del af Grevskabet overdrog han dog fra 1882 sin Søn at styre. Kun i Anledning af den nordiske Industri- og Kunstudstilling 1888 traadte han en kort Tid atter frem for Offentligheden, idet han overtog Ærespræsidiet. F. var højagtet af alle for sin noble og re:sindige Karakter og sin levende Følelse for de Forpligtelser, hans fremragende Stilling paalagde ham over for Samfundet. iV. *N.*

Frijs, Mogens Christian, Krag-Juel-Vind-, Lensgreve til Frijsenborg, dansk Godsejer og Politiker, ovenn.'s Søn, er født 4. Maj 1849, blev Student og cand. phil. og var derefter i nogle Aar ansat ved den danske Legation i London. 1880 valgtes han ved Faderens Tilbagetræden ind i Landstinget, hvor han siden da har haft Sæde. Fra 1882 overtog han Styrelsen af en Del af Grevskabet, efter Faderens Død det hele. I Landstinget er han i Besiddelse af en ikke ringe Indflydelse og bidrog f. Eks. virksomt til Afsluttelsen af det politiske Forlig i April 1894. iV. *N.*

Frijsenborg i Gjern Herred, 23 Km. N. V. f. Aarhus, Hovedsædet i Grevskabet F., er opstaaet af en Bondeby Jernit. 1583 tilbyttede Valdemar Parsberg sig Bondegodset — der synes for øvrigt alt i 15. Aarh. at have eksisteret en adelig Gaard i Jernit — af Frederik II — og oprettede deraf Hovedgaarden Jernit. 1665 kom denne ved Salg til Frederik III's Rustmester, Mogens Friis til Favrskov, som ved sine mange Godserhvervelser blev en af Tidens største Jorddrotter. 1671 blev Mogens Friis ophøjet i Grevestanden og oprettede 6. Apr. 1672 sine Godser Jernit, Tulstrup, Lyngballegaard, Hagsholm og Østergaard til Grevskabet F.; af Torup dannede han Baroniet Friisenvold (s. d.) og besad endnu tre Gaarde tilbage som særskilte Ejendomme: Favrskov, Boller og Møgelkær. De to sidstnævnte Godser lagdes dog — som Enkesæde for Kvinde eller Mand — ind under F. 1760. Mogens Friis'es Søn, Grev Niels Friis døde 35 Aar gl.; han havde paabegyndt (1693) Ombygningen af Hovedbygningen, der blev fortsat (sluttet 1709) af hans Søn, Grev Christian Friis, der døde 1763 som Slægtens sidste Mand. F. gik nu i Arv efterhaanden til hans tre Døtre, af hvilke kun den sidste i Ægteskab med Overjægermester Carl Chr. v. Gram efterlod sig en Datter Sofie Magdalene, der ved Moderens

Død 1775 var Enke efter Baron Jens Krag-Juel-Vind til Juellinge og Stensballegaard. Hendes Søn Grev Frederik Carl overtog Grevskabet F. og føjede Navnet Frijs til sit eget. Hans Sønnesøn var den 1896 afdøde Politiker, tidligere Konseilspræsident og Udenrigsminister Grev Chr. Emil Krag-Juel-Vind-Frijs, der 1860—67 efter daværende Etatsraad Meldahl's Tegning lod opføre den ny Hovedbygning i fransk-nederlandsk Renaissance med Benyttelse af de gamle Mure.

Størrelse: 1848, inden Bortsalget af Fæstegodset begyndte, ansloges Grevskabet F. til en Størrelse 454 • Km. Nu (1897) udgør det 2,173 Tdr. Hartkorn af alle Slags. Heraf fri Jord 740 Tdr., indtagne til Skov 303½ Td., Bøndergods ca. 30 Tdr., Kirke- og Kongetiende 1,100 Tdr.; i Bankaktier 70,800 Kr., i Fideikommiskapitaler ca. 7,435,413 Kr. 30 Ør. Hovedgaarde under Grevskabet: F. (med Afbyggergaarden Jernit), Søbygaard (med Skovladen), Østergaard, Favrskov (med Volstrup), Lyngballe, Frijsendal, Boller (med Christiansminde, Fuglvang og Tyrasminde) samt Møgelkær. Deres Jordtilliggende er 3,650 Hekt. foruden Skov (7,170 Hekt.). *B. L.*

Frikadelle, Kød- eller Fiskefars, trillet i Brød eller Mel og stegt i Smør eller Fedt.

Frikassé, smaat skaaret Kød, kogt med noget Suppe, Smør, Krydderier og oftest Grønsager.

Frikirke er i Alm. Benævnelsen paa et kristeligt Samfund, som staar uden Afhængighed af og Forbindelse med Staten. I de forenede Stater i Nordamerika ere alle Kirkesamfundene F.; men oftest bruges dette Navn om et bestemt Samfund i et Land, hvor der findes en Statskirke.

1) F. i Skotland dannedes 1843. Flere Gange havde Kirkepatroner indsat uværdige Personer som Præster, uden at agte paa Menighedernes Protest. Der blev klaget til *Gener al- Assembly,* den øverste kirkelige Autoritet, som gav Menighederne Medhold og hævdede *non intrusion.* De verdslige Domstole dømte imidlertid anderledes, og da den engelske Regering og Parlamentet gave disse sidste Medhold, saa de bedste ledende Mænd i den skotske Kirke deri en Krænkelse, »der blev tilføjet Christi Krone, og Forkastelsen af hans højeste Enevoldsmagt som Kirkens Herre og Konge«, og med Mænd som Chalmers, Guthrie, Gordon, Macdonald o. fl. i Spidsen traadte 470 Præster ud af Statskirken og organiserede sig som F., og alle Kirkens Missionærer med Dr. Duff som Leder fulgte dem. De store pekuniære Vanskeligheder bleve overvundne ved en enestaaende Offervillighed (det første Aar blev der givet over 6 Mill. Kr.) og ved Chalmers'es store økonomiske Dygtighed. F. er stadig vokset; den har 3 teologiske Fakulteter, 3 Skolelærerseminarier, ca. 1,100 Præster og lige saa mange Kirker og Præstegaarde. De aarlige Udgifter til Kirke, Mission, Universitet o. s. v. ere mellem 10 og 11 Mill. Kr. (Litt.: Hanna, *Memoirs of the Life and Writings of Thomas Chalmers* [Lond. 1851]; Buchanan, *Ten Years conflict* [Glasgow 1849]; Merle d'Aubigné, »To Konger og to Kongeriger« [Bergen 1873]; J. Nørregaard, »Christi Ære og Menighedens Tarv« [Kbhvn. 1877]; Fr. Nielsen, »Statskirke og F.« [Kbhvn. 1883]; *The Scottish Church and University Almanac).*

2) F. i Schweiz: a) F. i Geneve dannedes 1849, da den radikale Regering vilde indføre det demokratiske Princip med almindelig Stemmeret paa Kirkens Omraade, og hver Genfer, der vilde anerkende Konsistoriets Autoritet, regnedes med til Folkekirken. F. opsatte en Trosbekendelse i 17 Artikler, hvorved den vilde værge sig mod Rationalisme og Fornægtelse, men den har aldrig faaet særlig stor Betydning. b) F. i Pays de Vaud dannedes 1845. Afskaffelsen af den helvetiske Konfession, Regeringens Forholdsregler mod gudelige Forsamlinger, Krænkelse af Friheden paa Prædikestolen og Vinet's frikirkelige Paavirkning vare Aarsagerne til dens Dannelse. Den tæller ca. 40 Menigheder, 50 Præster og har et teologisk Fakultet i Lausanne. De enkelte Menigheder ere frit stillede, men de fælles Anliggender ordnes af en Synode, der samles hvert Aar. c) F. i Neuchatel dannedes 1873, da en Kirkelov gav alle politisk stemmeberettigede Stemmeret i Kirken og fritog Præsterne for enhver Forpligtelse paa en Konfession. Den har en Præsteskole i Neuchatel, hvor bl. a. den berømte Professor Godet har virket. Den tæller 25 Menigheder med 30 Præster. (Litt.: Gareis og Zorn, »Staat und Kirche in der Schweiz« [Ziirich 1877]; Fr. Nielsen, »Statskirke og F.« [Kbhvn. 1883]).

3) F. i Frankrig opstod 1849 under Ledelse af Frederik Monod, som forlangte, at Kirken skulde have en dogmatisk Bekendelse som Lærenorm; da dette blev afslaaet af Synoden, skilte han sig ud fra den af Staten understøttede reformerte Kirke, og 50 Menigheder fulgte ham. Pressensé, Fader og Søn, have virket i denne F., men den er i de sidste Aar gaaet tilbage, da flere af dens bedste Mænd, bl. a. Th. Monod, ere traadte tilbage til den reformerte af Staten støttede Kirke. (Litt.: G. de Félice, *Histoire des Protestants de France depuis l'origine de la Réformation jusqu' au temps present* [Toulouse 1873]).

4) F. i Italien udskilte sig 1870 fra Valdenserne, da de mente, at disse akkommoderede sig for meget over for Staten; en Del af F. er ogsaa stærkt paavirket af Plymouth-Brødrene i England med deres Ringeagt for kirkelig Orden. De have 36 Menigheder og lige saa mange Evangelisationsstationer og en teologisk Skole i Rom. Et Forsøg for faa Aar siden paa at faa Spaltningen med Valdenserne ophævet mislykkedes.

5) F. i Belgien er et lille Samfund, der principielt er imod Stats og Kirkes Forening; den tæller kun faa Menigheder, som alle ere Konvertitter fra den romersk-katolske Kirke. *H. O—d.*

Frikonservative, Navn for en politisk Gruppe i Preussen, som dannedes i Efteraaret 1866 ved Udskillelse fra det gamle konservative Parti, og som vilde støtte Regeringen baade til Gennemførelsen af de store nationale Formaal og til maadeholdne Fremskridt. Den omfattede bl. a. mange Medlemmer af den højere Adel (Hertugerne af Ratibor og Ujest, Grev Bethusy Huc), der vare mere frisindede end Flertallet af Landadelen. Den øvede stor Indflydelse under Kulturkampen og tæller for Tiden (1897) over 60 Medlemmer i Underhuset. I Rigsdagen fik den efter 1870 Navn af »det tyske Rigsparti«, talte i Reglen 30—40 Medlemmer og naaede 1878 sin højeste Styrke (57), men har senere tabt i Indflydelse og udgør nu kun 24; ogsaa er dens Sammensætning bleven væsentlig ændret. Dens

Ledere ere nu Kardorff og Stumm. Flere Ministre ere udgaaede af dens Rækker, Achenbach, Falk, Friedenthal, Lucius og Fyrst Hohenlohe-Schillingsfiirst, den nuværende Rigskansler. *E. E.*

Frikorps kaldes de mindre Afdelinger, der under Krig dannes af frivillige, eller som organiseres af enkelte Mænd med Statens Bemyndigelse. De indordnes ordentligvis ikke blandt Hærens Afdelinger, men operere paa egen Haand. Deres Maal er at støtte egen Hær ved Operationer i Fjendens Flanke og Ryg, Overfald paa mindre, fjendtlige Afdelinger, Borttagelse af Transporter, Ødelæggelse af Magasiner og Kommunikationer o. s. v. Skulle disse Opgaver løses, kræves stor Bevægelighed, Dristighed, gode Forbindelser med Beboerne og nøje Kendskab til de lokale Forhold. Manglende Sammenhold og Disciplin og Mangel paa militær Uddannelse have bevirket, at F., trods den gode Vilje, hyppig kun have haft ringe Betydning. F. fandtes allerede i Middelalderen, men Navnet kommer først frem i 18. Aarh. De have ofte fundet Anvendelse, saaledes under Frederik den Store i den schlesiske Krig og Syvaarskrigen og under Kampen mod Napoleon I (Lützow's F. o. fl. i Tyskland). Ved Oprørets Udbrud i Holsten 1848 ytrede Befolkningen i Danmark overalt Lyst til ved personlig Tjeneste at yde Bidrag til Landets Forsvar. Regeringen støttede i Begyndelsen denne Bevægelse, og talrige F. oprettedes. Kun »Herregaardsskytternes«, »Odense og andre Byers F.« samt »Ribe F.« fik nogen, men ikke væsentlig Betydning, og Bevægelsen i Befolkningen døde snart bort. *B. P. B.*

Frikronbladede (*Choripetalae*), Afdeling (Underklasse) af tokimbladede Planter, hvis Blosterblade som Regel ere indbyrdes fri, ej sammenvoksede som hos Helkronede (s. d.). F., som omfatte det større Antal tokimbladede Familier, danne en mindre fast sluttet Plantegruppe end Helkronede, for saa vidt som Blomstens Grundplan er højst forskellig, og Sammenhængen mellem Ordener og Familier derfor vanskeligere at opfatte. Et fælles Træk er, at Æggene hyppigst have 2 vel adskilte Hinder og en stor Kerne. Til F. regnes nutildags ogsaa Kronløse, hvis Bioster, ligesom hos F., er frit, men mere eller mindre stærkt reduceret; tidligere opfattedes de paa Grund af Mangelen paa »Krone« som en særlig Underklasse af Tokimbladede. *A. M.*

Friktion (lat.), Gnidning (s. d.); Indgnidning; Meningsforskel.

Friktionsfængrør se Fængrør.

Friktionsfænomenet er en nu sjælden benyttet Betegnelse for Klippernes Afskuring og Afglatning i Lande, som under Istiden vare bedækkede af Gletschere. I Norden blev dette Fænomen først lejlighedsvis omtalt af Tilas, Bergman og den franske rejsende de Lasteyrie (1775—1800). I sin Helhed beskreves det af Sefstrøm 1836; han tænkte, at det skyldtes en Rullestensflom o: en Slags Syndflod. Først omkring 1850 begyndte den rigtige Anskuelse saa smaat at trænge igennem i Norden, at Fænomenet skyldtes Is; Esmark var dog inde paa den rette Forklaring saa tidlig som 1824. (Litt.: Kjerulf, »Om skuringsmærker« [Universitetsprogram, Chra. 1871.). *H. R.*

Friktionshammer se Hammer.

Friktionshjul overføre Bevægelsen mellem to nærliggende Maskinaksler uden Stød, men have den Ulempe, at den ene Aksel maa trykkes mod den anden ved Fjedre eller Vægte og hvile i bevægelige Lejer. Beskaffenheden af de virksomme Overflader er af største Betydning, og medens man ellers altid smører Maskindele, der bevæge sig paa hinanden, maa dette ikke ske her. F. kunne være cylindriske, en Form, der finder Anvendelse f. Eks. ved Hejseapparater; de kunne være koniske som f. Eks. ved Centrifuger, hvor man fra en liggende Aksel sætter en staaende Aksel i Bevægelse, idet begge Aksler bære F., hvoraf det paa den liggende Aksel er af Støbejærn, det paa den staaende er af sammenstablede Læderskiver, og Trykket tilvejebringes ved en Fjeder, som paavirker den liggende Aksel efter Længden; eller cylindriske, saaledes at det ene Hjuls Kant løber mod det andet Hjuls Flade, hvad der anvendes f. Eks. ved Centrifugalregulatorer ved Dampmaskiner, hvor Trykket tilvejebringes ved Vægten af Centrifugalregulator og Skive. Man kan her flytte det lille læderklædte Hjul, paa hvilket Skiven hviler, ud og ind i radial Retning paa Skiven og derved variere Hastigheden; men da kun *1* Cirkel paa Hjul og Skive kunne rulle paa hinanden, og alle de andre maa slæbe, gøres Hjulet smalt. Endelig haves Minotto's Keglehjul, der kunne overføre store Kræfter, uden at de parallelle Aksler, paa hvilke de sidde, trykkes for stærkt mod hinanden; det er Hjul, paa hvis Rande der er neddrejet Riller med koniske Sideflader, saa at Hjulene kunne gribe ind i hinanden.

Remskiver, Tovskiver og Snorskiver regnes i Maskinlæren til indirekte F., i Modsætning til de ovenfor anførte direkte; hvor Friktionen er mellem Hjul og Hjul, er den jo nemlig her mellem Hjul og Mellemorgan, Mellemorgan og Hjul. *F. W.*

Friktionskalander se Appretur, S. 989.

Friktionsklinkning, Omsætning af en frem- og tilbagegaaende retlinet eller omdrejende Bevægelse til en rykvis omdrejende Bevægelse ved Hjælp af Friktionsorganer i Stedet for som sædvanligt ved Klinkhjul og Klinkhage. *F. W.*

Friktionskobling, Maskinorgan, hvorved en Bevægelse fra en Aksel overføres til en anden med denne i Flugt liggende Aksel, saaledes at der ved Igangsætningen ikke fremkommer noget Stød, og at den drevne Aksel staar stille, naar Modstanden bliver for stor i Forhold til Drivkraften. F. er saaledes en Sikkerhedskobling. Det gælder for F. som for Friktionshjulene, at naar den svigter, udvikles megen Varme og frembringes stærkt Slid paa Friktionsfladerne. F. kan ogsaa bruges til at forbinde en Maskindel f. Eks. en Remskive, der løber løs paa en Aksel, med denne, naar man vil have, at Akselen skal løbe med. F.'s simpleste Form er to Skiver, den ene fast paa den ene Akseldel og med en Rand, hvis indvendige koniske Flade griber over den anden Skives udvendig koniske Rand; naar nu denne sidste Skive presses mod den første, vil Friktionen mellem de to Keglefiader bevirke, at den ene Aksel tager den anden med. Forsynes de to Skivers Flade med neddrejede koniske Riller, som kunne gribe ind i hverandre, faas en F., der minder om Minotto's Friktionshjul, kun at der Randene, men her Fladerne bringes i Indgribning. Friktionen maa ikke tilvejebringesved Udrykkergaffelen,

hvis Grene derved vilde lide, men hvor Forholdene som ved en fri Akselende tillade det, ved Hjælp af en Skrue, ellers ved Fjedre og da saaledes, at Fjedrene stadig ville føre Friktionsfladerne sammen, og at man altsaa løsner Forbindelsen ved med Udrykkergaffelen at modvirke Fjedrene. Det bevægelige Kobbelstykke bør her sidde paa den drevne Akseldel. *F. W.*

Friktionssats se Sats.

Fri Kunster *(artes liberales)* betøde hos Romerne de Kundskaber og Færdigheder, der vare en fri Mand værdige, i Modsætning til de ufri, lavere Beskæftigelser, der udførtes af Slaver. Derfra gik Udtrykket i Middelalderen over til at betegne de syv videnskabelige Discipliner, der foruden Religion udgjorde Læreindholdet i Middelalderens Skoler. De deltes i *Trivium* (Trevejen), Grammatik, Dialektik og Retorik, der lærtes i Elementærskolerne, og i *Qvadrivium* (Firvejen), Aritmetik, Geometri, Astronomi og Musik, der særlig foredroges i de højere Skoler. I den nyere Tid benyttes Udtrykket *i.* K. ogsaa for de skønne Kunster. *Cl. W.*

Frilager er en Bygning eller et Pakhus, hvori er indrettet større eller mindre Rum eller Lokaler, som udlejes til Oplagring og Behandling af Varer, delvis ogsaa til dermed i Forbindelse staaende Kontorlokaler. I toldmæssig Henseende betragtes de udlejede Rum med deri oplagrede Varer som liggende uden for Toldomraadet. — F. ere hidtil kun indrettede for Statens Regning paa Toldboderne i Kjøbenhavn, Helsingør og (fra 1897) i Aarhus. Lageret i Helsingør benyttes væsentlig til Skibsforsyningsartikler.

De paa Kjøbenhavn's Toldbod anlagte F. ere 1) det almindelige Varefrilager, 2) F. for Vin og Spirituosa og 3) Skibsproviant« ringsstationen. Allerede ifølge Bekendtgørelse af 30. Juni 1851 blev der oprettet et Varefrilager paa Kjøbenhavn's Toldbod i den daværende Toldkammerbygnings øverste Etage. Oprettelsen motiveredes (Bekendtgørelse af 29. Marts 1852) med, at der efter Ophævelsen af Manufakturvarestemplingen og den dermed forbundne Toldgodtgørelse ved Udførsel af fortoldede Manufakturvarer til Udlandet var følt endnu mere Trang end hidtil til en Foranstaltning, som kunde lette Omsætningen med Udlandet paa Punkter, hvor Transit- og Kreditoplaget ikke ydede tilstrækkelig Frihed. — Antallet af de 1852 indrettede Frilagerrum blev efterhaanden forøget. 1890 havde F. paa Kjøbenhavn's Toldbod et samlet Fladerum af over 2,800 □M. (deraf Varefrilageret ca. 1,654, Spritfrilageret ca. 630 og Skibsproviantering« stationen ca. 510 □M.). En meget betydeligere Udvidelse er iværksat fra 1893 med Opførelsen af en helt ny Varefrilagerbygning. Varefrilagerrummenes Antal er nu ca. 300 med et samlet Fladerum af ca. 5,120 □M. Medens F. saaledes allerede indførtes 1852, er Ordningen senere bleven nærmere fastslaaet ved L. af 4. Decbr. 1863 om F. og Fridokker (jfr. Bekendtgørelser fra Generaldirektoratet for Skatteväsenet af 28. Marts 1866 og 19. Marts 1892). F.'s Forhold til Toldlovgivningen er i nævnte Lovs § 2 udtrykt saaledes: »F.'s Øjemed er at tjene som Fristed for de paagældende Varer, saaledes at disse enten direkte fra toldfrit Sted eller fra andet F. eller fra de i Landet værende almindelige Kredit- og Transitoplag kunne indføres til Lageret, der oplægges og behandles i alle Maader, som om de befandt sig uden for Toldterritoriet«. Ogsaa Varer, ved hvis Udførsel der gives Toldgodtgørelse, og overhovedet saavel indenlandske som fremmede fortoldede Varer kunne oplægges paa F.; det betragtes da, som om de udførtes til Udland, og de behandles efter Oplæggelsen som fremmede Varer. Fra F. kunne Varer ogsaa overføres til Frihavn, Kredit- eller Transitoplag. Paa F. har Lagerhaveren fuld og ukontroleret Raadighed over Varerne; han kan ompakke, omdanne og sammensætte dem paa den for Ind- og Udførsel mest formaalstjenlige Maade. Kun enkelte Varer — svære og omfangsrige Jærn- og Trævarer, vaade Varer, flydende Syrer, brandbare og letantændelige Sager samt Varer, der udbrede Støv og Stank — ere af forskellige Hensyn udelukkede fra Oplæggelse paa det almindelige Varefrilager. Ellers er Oplæggelsen og den fri Behandling af Varerne lige saa ubegrænset paa F. som i Frihavn; dog egner Frilageret sig ikke til egentlig industriel Behandling eller Omdannelse af Varerne. Det er dog en Selvfølge, at Indførselsforbud, der periodisk paabydes lige over for visse Lande og visse Varer for at forebygge Udbredelsen af smitsomme Sygdomme blandt Mennesker saavel som blandt Dyr, maa overholdes ogsaa ved Oplæggelsen af Varer paa F., og saadanne Forbud kunne derfor nødvendiggøre en yderligere Kontrol end den, der fremkaldes af rene Toldhensyn. Reglen er ellers den, at Toldvæsenet fører Kontrol med Personer og Varer ved Adgangen til og fra Frilagerbygningerne; inden for disses Grænser føres kun Ordenstilsyn af Toldvæsenet. Kun naar Varerne indføres i Toldindlandet, svares der Told af dem. F. for Vin og Spirituosa er oprettet som Erstatning for den Indskrænkning, som Toldloven af 4. Juli 1863 indførte i Kreditoplagsretten for Spirituosa, hvilke efter denne Lov ikke kunde erholde Afskrivning i Oplaget ved Udførsel til Udlandet, men kun Udførselsgodtgørelse som for indenlandsk Brændevin, en Godtgørelse, der er betydelig mindre end Tolden. Paa dette F. kan oplægges Spirituosa og Vin paa Fustager samt til Behandling heraf Æter, Kulør, Sukker, Karamel m. m. Da det imidlertid viste sig, at der blev Lagerrum til overs, blev der senere givet Tilladelse til ogsaa at benytte dette F. til Oplægning af Drogueri- og Farvevarer m. m.

Skibsproviantering« sstationen paa Nordre Toldbod blev oprettet 1880 som særligt F. for Skibsforsyningsartikler, navnlig til forbisejlende Skibe.

L. af 4. Decbr. 1863 aabner ogsaa Adgang til, med Toldbestyrelsens Samtykke, at indrette F. for kommunal og privat Regning, men denne Adgang er hidtil saa godt som ikke bleven benyttet. Se i øvrigt Entrepôt, Fridok, Frihavn, Kredit- og Transitoplag. *C. W. K.*

Friland kaldes — i Analogi med »Icaria« (se Cabet), »New harmony« (se Owen) og andre kommunistiske Eksperimenter — efter en af Østerrigeren Dr. Theodor Hertzka (s. d.) i Oktbr. 1889 offentliggjort utopisk Roman, »Freiland, ein sociales Zukunftsbild«, et af denne Forfatter projekteret nyt Samfund, hvortil Planen er nedlagt i nævnte Værk. Dette gjorde straks ved sin Fremkomst

sensationel Opsigt og spredtes hurtig i store Oplag og adskillige Oversættelser (norsk: »F., et socialt fremtids-billede«, ved A. M. St. Arctander [Bergen 1895]; dansk: »F.«, autoriseret, kortfattet Bearbejdelse, ved Victor Figgé [Kbhvn. 1894]). Hertzka's fantasirige og livfuldt anskuelige Udmaling af et Samfund, hvori Retfærdigheden i Fordelingen af det gennem Kooperation opnaaede Arbejdsudbytte syntes fyldestgjort, hvori Samfundsmagtens Tvang og de besiddendes Overvægt skulde afløses af en gennemført personlig Frihed og en fuldkommen social, om end ikke økonomisk Lighed, og hvori Socialiststatens regulerende, men præsumptivt mere end Nutidssamfundets, rationelle og udbytterige Arbejdsordning skulde kombineres saavel med Anarkismens Hævden af Individets absolutte Ret og Værd som med Liberalismens fri Konkurrence, fri Sammenslutning, fri Udbytteforfordeling og parlamentariske Styrelse til et nyt, ideelt, alle berettigede Interessers Harmoni tilstræbende Samfundssystem, vandt ham adskillige Tilhængere for hans Plan, som han foreslog realiseret i de af Civilisationen uokkuperede, frugtbare og sunde Egne under Ækvator paa Højdeplateauet om Fjældet i Kenia i det indre Østafrika. For at grundlægge et Frilandssamfund paa dette Sted dannedes der i Beg. af 1890'erne en hel Del Frilandsforeninger, bl. a. efter Initiativ af V. Figgé 8. Juli 1892 »den nordiske Frilandsforening« med Hovedsæde i Kjøbenhavn, ligesom der skabtes Presseorganer for den saaledes opstaaede Bevægelse, bl. a. i »Frilandsbladet«, der under Redaktion af V. Figgé fra Novbr. 1892 udkom en kort Tid i Kjøbenhavn. Bevægelsens Traade løb sammen i den 1891 i Wien etablerede »Freiländisches Actionscomité«, der lededes under Hertzka's personlige Auspicier. Efter lange og omhyggelige Forberedelser med at tilvejebringe de nødvendige Pengemidler, sikre sig det ønskede Land og Adgangen til samme — hvad der i Begyndelsen stødte paa stærk Modstand fra engelsk Hold, som i Foretagendet saa et skjult tysk Kolonialprojekt — skred man til Planens praktiske Udførelse. Det hele resulterede imidlertid kun i et totalt mislykket Forsøg. Dr. Hertzka holdt sig selv tilbage, men fra Hamburg indskibede sig 28. Febr. 1894 under Ledelse af en vis Dr. Julius Wilhelm 15 Pionerer af forskellige Nationaliteter, hvoriblandt to Danskere, d'Hrr. Peer Scavenius og Løjtnant A. Stokkebye. Den tyske Fører viste sig imidlertid snart at savne de fornødne moralske Egenskaber. Indre Rivninger i Forening med Nød og Skuffelser af enhver Art satte, endnu før Ekspeditionen havde naaet det østafrikanske Kystland, dens Held paa den haardeste Prøve, og da dertil kom, at Dr. Wilhelm afslørede som en Svindler og Bedrager, opløstes Ekspeditionen 25. Juni s. A. straks efter Ankomsten til Afrika. Trods Dr. Hertzka's og andres Anstrengelser for at bortforklare Fiaskoen var denne nu aabenbar for Alverden, og Frilandsbevægelsen havde dermed faaet et Knæk, som den vanskelig forvinder. Af en tysk Socialøkonom, Dr. Franz Oppenheimer, er der dog senere forsøgt dannet et »Siedlungsgenossenschaft Freiland« med det Maal at søge grundlagt et Nybygge paa frilandske Grundsætninger inden for det tyske Riges Omraade. (Litt.: F. Oppenheimer, »Die Siedlungsgenossenschaft. Versuch einer positiven Ueberwindung des Kommunismus« [Leipzig 1896]; Peer Scavenius, »Frilandsekspeditionen« [Kbhvn. 1897]). *K. V. H.*

Frilandsplanter. Herved forstaas i Alm. enaarige og fleraarige Prydplanter, som egne sig for Frilandskultur. *L. H.*

Frille betyder det samme som Slegfred, en Kvinde, der samlever med en Mand uden at være gift med ham. Ordet F. (oldn. *frilla, frilla*) svarer i sin oldn. Form til *friðill*, en Elsker, jfr. tysk *freien*, plattysk *vrien*, hvoraf det nyere dansk-norske Verbum *fri*. *J. B. H.*

Frille, Eggert, dansk Rigsraad, født omtrent 1400, død 5. Maj 1470, var Søn af en slesvigsk Adelsmand og kom paa Grund af sin store Begavelse, Snuhed og Forretningsdygtighed til at spille en betydelig Rolle allerede under Erik af Pommern, men især under Christoffer af Bayern og Christian I. Især brugtes han meget til diplomatiske Sendelser og havde stor Del i, at Christian I blev valgt til Konge i Norge; men da hans Datter Ermegaard I455 var bleven gift med Filip Axelsøn Thott, en af de bekendte 9 Axelsønner, blev den fremadstræbende, men rænkefulde og godskære Mand indviklet i disses Familiepolitik baade i Danmark og Sverige. Paa et Møde i Jönköping i Septbr. 1466, hvor Axelsønnerne vedtoge at afsætte Ærkebiskop J6ns Bengtsson (Oxenstjerna) fra Rigsforstanderskabet i Sverige, beskyldtes F. for at have »talt paa Kongens Værste«. Kongen fratog ham derpaa med Magt hans store Len Tranekær; dette gav Anledning til Axelsønnernes Krigserklæring, Carl Knutsson's Indkaldelse til Sverige og Unionens Sprængning, Da F. ved flere Lejligheder viste aabenbar Trods mod Kongen, maatte han i Forsommeren 1468 flygte til Lybeck, hvor han opholdt sig til August 1469, da det lykkedes ham at faa et Forlig bragt i Stand, hvorved han vel fik sine store private Godser og Ejendomme tilbage, men maatte opgive alle sine Forleninger. (Litt.: »Historisk Tidsskr.« 5. R., V og VI; »Biogr. Leks.« V). *A. H—e.*

Friluftsmuseer har man med et lidet heldigt Udtryk, laant fra Svensk, kaldt den seneste Ordning af historiske Museer, hvis Hovedbygninger ere frit beliggende i en Have (derfor ogsaa kaldet Parkmuseer), til hvilken er henflyttet fuldstændige, gamle Bygninger, genopførte i tro Efterligning og indvendig udstyrede efter deres oprindelige Skik. At bevare historiske Bygninger for Undergang og Omdannelse ved at henflytte dem til et fredet Sted har været gjort, længe før Museerne tænkte derpaa. 1828 flyttedes Frants I's rigt skulpterede Stenhus, fra Moret ved Fontainebleau til Cours-la-Reine i Paris. 1841 overførte Sir Charles Fellows (s. d.) 2 mærkelige lykiske Gravbygninger til British Museum. 1844 lod Kong Frederik Vilhelm af Preussen Vang's gamle Stavkirke føre fra Telemarken til Briickenberg i Riesengebirge, hvor den nu gør Tjeneste som Sognekirke. Men den rette Spire til F. maa søges paa de store Verdensudstillinger. Da Glaspaladset fra den første Udstilling i London 1851 flyttedes til Sydenham og genaabnedes 1854, saas her en Række *courts* med Gengivelser af de store Kulturfolks Arkitektur i noget formindsket Størrelse. Ideen optoges paa de følgende Udstillinger, hvor man jævnlig har set enkelte Bygninger eller Rækker af dem, hentede fra alle Lande, og i den senere Tid er man endog

gaaet til at efterligne hele Bydele. Æren for i Norden at have indført Flytning af historiske Bygninger for at bevare dem tilkommer Norge og dets Konge Oskar II. 1881 købtes Gol's Stavkirke i Hallingdal, og Hovestuen, som Ejeren Ole Hove havde skænket Kongen, førtes paa hans Bekostning fra Telemarken til Bygdø (s. d.) ved Christiania. Senere lod Kong Oskar et prægtigt Stabur hente fra Søndre Berdal i øvre Telemarken samt Kjelleberg Røgstue fra Sætersdalen. Flere lignende gamle Bygninger ere genrejste paa Frognersæteren og ved Bergen's Museum (Landviksstuen fra Herløe). Allerede 1879, da Dansk Folkemuseum grundlagdes, bragtes det ny System i Forslag; men de Forhold, der knyttede det til Museet for nordiske Oldsager, gjorde Planens Udførelse afhængig af Udgangen paa de aarelange Overvejelser om Beliggenheden af de Nybygninger, der projekteredes for Statens historiske og etnografiske Museer. Da Kultusministeriets Projekt om at samle dem i det ombyggede Prinsens Palais, hvis Plads midt i en bebygget Bydel umuliggjorde Tilknytningen af et F., endelig var skrinlagt, blev den ny Direktør for Nationalmuseet Dr. Henry Petersen, der fra først af var en Tilhænger af Planen om et F., Talsmand for det i den Kommission, som blev nedsat for at fremkomme med en ny Plan til Museumsbygninger, og han fremlagde i den et fra Folkemuseet udarbejdet Forslag om at lægge dem paa Eksercerpladsen ved Rosenborg, saaledes at de kunne træde i arkitektonisk Harmoni med Slottet. 1895 begyndtes paa Forberedelserne til et dansk F. og i Marts 1897 Opførelsen af dets første Bygninger i Rosenborg Haves sydvestlige Hjørne i Forbindelse med dette ventede Bygningskompleks.

I Sverige, hvor man havde Kong Oskar's norske F. saa nær for Øje, ilede man ikke med at tage det til Mønster, om end »Nordiska Museet« i Stockholm købte sin første Bygning dertil, en Stue fra Mora i Dalarne 1885. 1891 opstod en ivrig Kappelyst derom mellem dette Museum, der 1. Oktbr. 1891 aabnede et Anlæg paa »Skansen« i Djurgaarden, hvortil man havde henflyttet en Række Landbygninger af Træ, og »Kulturhistorisk Forening« i Lund, som 7. Septbr. 1892 mødte med et F., omfattende et gammelt dansk Bindingsværks Hus fra Malmø, Bosebo's Trækirke, 2 »Sædboder« med Svalegange og en blekingsk Stue, hvis Omgivelser ere ordnede med Virkelighedssans. *Bernh. O.*

Frimaire [frimæ!r] (af *frimas*, Rimfrost), Rimmaaneden, den 3. Maaned i den første franske Republiks Kalender, i Aarene I, II, III, V, VI, VII fra 21. Novbr.—20. Decbr., i Aarene IV, VIII, IX, XIII og XIV fra 22. Novbr.—21. Decbr., i Aar XII fra 23. Novbr.—22. Decbr. af den gregorianske Kalender. *F. J. M.*

Frimann, 1) Claus, norsk Digter, født paa Selje Præstegaard 15. Maj 1746, død i Daviken 11. Oktbr. 1829. Kort efter at være bleven Student i Kjøbenhavn (1765) tog han hjem igen til Norge som Huslærer hos en Præst ved Bergen. 3 Aar efter blev han teologisk Kandidat og tog paa ny hjem som Huslærer, denne Gang hos den bekendte Præst Hans Strøm paa Søndmør, hvis Kapellan han blev. 1780 blev F. Sognepræst til Daviken i Nordfjord, og her tilbragte han Resten af sine Dage. 1777 vandt han en litterær Pris med Digtet »Horneelen« og skrev siden adskilligt paa Vers i Tidens stive Smag, beskrivende og belærende Digte, samt udgav 1780 »Sange over Evangelierne« og senere et Par Andagtsbøger. Paa Grund af sin Rationalisme og sin Nærighed kom han først efter mange Rivninger i et taaleligt Forhold til sin Menighed. Saa meget større Yndest vandt han hele Vestlandet over, da det ved »Almuens Sanger« [1790] og »Den syngende Søemand« [1793] lykkedes ham at »forsyne Almuen paa Landet med bedre Folkesange end de hidtil brugelige«, et Maal, som han satte for sin poetiske Virksomhed, efter at Ansættelsen i det afsides Sognekald havde løsrevet ham fra alle Moderetninger og indlevet ham i Naturens og Folkelivets Poesi. For den litterære Verden blev han en skjult Stjerne, saa længe han levede, da han helt forsmaaede at »gøre nogen synderlig Parade«. Først Welhaven drog hans Poesi frem af Glemselen og tildelte ham Rangen som »den ypperste Digteraand blandt alle de norske Sangere fra den sidste Halvdel af forrige Aarh.«. Den slaaende Anskuelighed i Udtrykket, den syngende Rytme og den lyse Tone i Verset, som er al ægte folkelig Poesi egen, gør denne »Almuens Sanger« til en af de udødelige i norsk Litteratur. (Litt.: Welhaven's »Saml. Skrifter« VI; Halvorsen, »Norsk Forf.-Leks.« ; Jæger, »Ill. norsk literaturhist.«; H. Lassen, »Afhandl. til Literaturhist.«; D. Thrap, »Bidr. til d. n. Kirkes Hist. i det 19. Aarh.«). *C. Br.*

2) Peter Harboe, norsk Digter, ovenn.'s Broder, født paa Selje Præstegaard 18. Novbr. 1752, død i Kjøbenhavn 21. Septbr. 1839. Som Student samlede han sin Interesse om den klassiske og moderne franske og engelske Litteratur; i det Norske Selskabs »Samlinger« lod han trykke Romancen »Axel Tordsøn og Skjøn Valborg«, en »Ode til Søvnen« og »Tanker ved en Flod« og vandt megen Anerkendelse hos Tidens Smagsdommere. Helt i Tidens Stil ere ogsaa de to naturskildrende Digte, han udgav et Par Aar senere, »St. Synnevas Kloster paa Selløe« og »Horneelen«. Dermed afsluttede han for bestandig sin poetiske Virksomhed, skønt Kritikken ikke havde sparet paa Opmuntring. F. traadte senere ind i Diplomatiet med Ansættelse ved Legationerne i St. Petersborg og Stockholm, indtil han 1795 kom hjem som Sekretær i det udenlandske Departement, hvorfra han 1832 tog Afsked. (Litt.: »Biogr.-Leks.« V; Welhaven's »Saml. Skrifter« VIII; Jæger, »Ill. norsk literaturhist.«). *C. Br.*

Frimenigheder findes i de fleste Lande, der have en Statskirke, det er mindre Samfund, der af konfessionelle eller kirkepolitiske Grunde have udskilt sig.

I Danmark findes nu (1897) 4 F., dannede af det grundtvigske Parti. Den første var den i Øster-Følby paa Mors, som havde været Valgmenighed (s. d.); 1883 fratog Staten Menigheden sin Anerkendelse som Valgmenighed, da dens Præst, R. Lund, trods Advarsler tog Børn til Alters. Kort efter dannedes F. i Klim, N. f. Limfjorden, med S. A. Møller som Præst, og denne har aldrig søgt Anerkendelse som Valgmenighed. Valgmenigheden i Høve ved Skjelskør med Karl Rønne som Præst traadte omtrent samtidig ud af Folkekirken, men er senere sygnet hen. I Stevns er for nylig dannet en F., der betjenes af samme Præst som i Høve. 1887 nedlagde Præsten i Pedersker paa Bornholm,

Marius Jensen, sit Embede paa Grund af principielle Betænkeligheder ved en Statskirke. Han har senere oprettet en F. paa Bornholm. Endelig var Menigheden i Aagaard ved Kolding med Præsten V. Brücker F. i en Del Aar, men 1896 blev dens Ansøgning om at blive anerkendt som Valgmenighed bevilliget. Ingen af disse Menigheder adskiller sig i Lærepunkter fra Statskirken. Endnu 2 F. findes i Danmark, begge i Kjøbenhavn; den ene er Grunnet's (s. d.)F., den anden er Carstensen's. Denne sidste begyndte i Brødremenigheden, gik senere til de biskoppelige Metodister, men har fra 1878 haft sin egen Kirke. Han lærer Apokatastasis, nægter Kødets Opstandelse og gaar i sin Udvikling videre og videre bort fra kirkelige og bibelske Spor. Han hylder en meget fremskreden Bibelkritik og staar meget polemisk over for Statskirken og dens Præster.

I Tyskland findes en Del F.; de falde i 3 Klasser. 1) De F., der skylde deres Opkomst Paavirkning udefra, navnlig fra engelsk-metodistisk Side; de findes i næsten alle større Byer og brede sig temmelig stærkt. 2) De gammellutherske F., af hvilke de fleste staa under Overkirkeraadet i Breslau, men andre have dannet selvstændige Synoder, f. Eks. Immanuels-Synoden. Det var Protesten mod Indførelsen af den unerede Kirke i Preussen, der afødte disse, der ikke vilde opgive deres konfessionelle Præg. Deres Organisation skyldes væsentlig Juristen Huschke (s. d.), men ved indre Stridigheder have de mistet deres Kraft og ere nu i stærk Tilbagegang. 3) De rationalistiske F.'s Tilblivelse gaar tilbage til 1841, da en Forning stiftedes i Provinsen Sachsen til Beskyttelse af den fri Lære i Kirken. Da Pastor Sintenis i Magdeburg havde udtalt sig mod Tilbedelsen af Christus og derved paadraget sig en Irettesættelse, fordrede Foreningen med Pastor Uhlich som Fører Frihed for Symbolerne og en fornuftig Fortolkning af Bibelen. 1844 holdt Pastor Wislicenus et Foredrag: Skrift eller Aand, hvori han hævdede, at Skriften skulde erstattes af Sandheds og Kærligheds Aand, som var Vejledning nok. Han blev nu afsat paa Grund af sin Tilsidesættelse af Skriftens Autoritet, men hans Afsættelse vakte stort Røre. Berlin's Magistrat henvendte sig til Kongen til Gunst for ham, men 1845 udstedtes et Forbud mod denne protestantiske Forenings (eller som de kaldte sig Lysvennernes) Forsamlinger. I Østpreussen blev en Divisionspræst, Rupp, afsat, fordi han forkastede det athanasianske Symbol, og han dannede den første F., der snart efterfulgtes af flere. Disse sluttede sig 1847 sammen om Bekendelsen: Jeg tror paa Gud og hans evige Rige, som det er indført i Verden af Jesus Christus. De følgende Revolutionsaar tilførte Menighederne en Del Medlemmer, men gjorde dem ogsaa til politiske Arnesteder. 1850 forenede de sig med Tyskkatolikkerne (s. d.), som »de fri Menigheders Religionsselskab«. Under Reaktionen maatte de lide nogen Forfølgelse af Staten. 1859 organiserede de sig alene om Troen paa en Gud som »Tyskland's frireligiøse Menigheder«, senere er endog dette Grundlag blevet omdisputeret. Og de ere mere og mere svundne ind og blevne fra at være Menigheder Selskaber med etisk Tendens, men paa materialistisk radikal Basis. De udgive en Del Ugeblade og holde en Konference hvert 3. Aar. (Litt.: Fr. Nielsen, »Statskirke og Frikirke« [1: Kampe, »Geschichte der religiosen Bewegungen der neueren Zeit« [1852—60]). *H. O—d.*

Frimester kaldtes i Lavstiden den (som Regel i en Lavssvend), der uden at være optagen som Mester i et Lav fik Ret til selvstændig at udøve det under Lavet hørende Erhverv, dog med en større eller mindre Begrænsning. Efter Reskr. 23. Oktbr. 1713 maatte der ved hvert Lav i Kjøbenhavn ansættes I eller 2 F., der dog hver kun maatte holde een Svend og ikke oplære nogen Dreng. Ved den i flere Henseender frisindede Frd. 21. Marts 1800 tilsagdes der i Alm. enhver kjøbenhavnsk Lavssvend, der havde arbejdet 4 Aar som Svend, Ret til at nedsætte sig som F., saaledes at han ved Siden af Hustrus og Børns Hjælp efter 2 Aars Forløb endnu som Medhjælp maatte antage en Dreng, som han dog ikke selv kunde gøre til Svend. Denne Frimesterret blev dog ikke længe ved at gælde. Allerede fra 1812 fordredes for Murer- og Tømrerprofessionens og fra 1822 for samtlige Lavs Vedkommende, at den paagældende Svend skulde aflægge Mesterstykke, væsentlig som Lavsmestrene. Den saaledes stærkt beskaarne Frimesterret blev 1832 udvidet til Købstæderne. Ved en Række særlige Bestemmelser var der endelig givet Værkgesellerne i Kjøbenhavns Brandkorps, de Professionister, der vare indtraadte i fast Nummer ved det borgerlige Infanteri eller Artilleri o. s. v., en vis Frimesterrettighed. *C. N.*

I Norge var Haandværkernes Lavs væsen i alt væsentligt ordnet paa samme Maade som i Danmark, lige til Haandværksloven af 15. Juli 1839 udkom. Noget Indgreb i Lavsprivilegierne gjorde i ældre Tid ogsaa deroppe de mange F., fornemmelig aftakkede Soldater og »Kongens Matroser«, som havde Ret til uden Borgerskab at drive forskellige Haandværk uden Medhjælp af Svende og Drenge. Denne Rettighed for »Kongens Matroser, militære og Vægtere« blev fremdeles gældende efter 1839 ved de 1 nævnte Lovs § 43 opregnede Undtagelser, ligesom al Haandværksdrift paa Landet i Norge blev fuldstændig frigivet ved samme Lov, dog med den Indskrænkning, at enhver Haandværker, som boede inden 1/4 Mil fra Købstadens Grænse og solgte sine Produkter til Byens Indbyggere, blev gjort skattepligtig til vedkommende Købstad. *y. B. H.*

FrimiSSiOUen er dels et Navn, der bruges om al aktiv propaganderende Separatisme i Danmark, dels Navnet paa en bestemt organiseret Virksomhed. Medens den første, mere almindelige Brug af Navnet er meget løs og svævende, kan man nærmere paapege den sidste. F. begyndte sin Virksomhed i Danmark 1883—84, ført hertil ved amerikanske og svenske Missionærer, blandt hvilke Franson blev mest bekendt ved sine Forsøg paa at helbrede ved Bøn. Disse Missionærer modtoges af en lille Forening, »Traktat-Foreningen«, som senere skiftede Navn og kom til at hedde »Kjøbenhavn's kristelige Missionsforening«. Den har nu sine Prædikanter (ca. 30) rundt omkring i Landet, har bygget en halv Snes Missionshuse og tæller 30 Menigheder baade i By og paa Land. Hver Menighed er væsentlig selvstændig, men de ere dog sluttede sammen i et Forbund med en valgt Bestyrelse. For saa vidt Prædikanterne have nogen Uddannelse, have de faaet den ved det svenske

»Missionsforbundet« (s. d.). Virksomhedens Maal er at vække til Omvendelse og Tro paa Christus. Uoverensstemmelse i Opfattelsen af Sakramenterne lægges der mindre Vægt paa, og disse sættes ikke ret højt, hvorimod der altid henvises til Bibelen. Over for Folkekirken indtages der som Regel en meget polemisk Holdning, og det er flere Gange kommet til skarpe Rivninger mellem den stærkt konfessionelle Indremission og den konfessionsløse F. *H. O—d.*

Frimmel, Theodor von, østerrigsk Kunsthistoriker, Elev af Lermolieff, har vundet et Navn som en af Nutidens (*1897*) dygtigste yngre Kunstforskere. F. har foruden en Række Bidrag til de bekendteste Kunsttidsskrifter udgivet »Kleine Galeriestudien« [4 Dele, Leipzig 1896] over tyske Privatsamlinger og senest »Das Sehen in der Kunst« [Wien 1897]. Han har ogsaa udgivet: »Der Anonimo Morelliano«. *A. Ls.*

Frimodt, Jens Christian Rudolf, dansk Præst, født i Kjøbenhavn 24. Decbr. 1828, død smst. 21. Marts 1879. F. blev Student fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1848, Kandidat 1854, var nogle Aar Religionslærer i Kjøbenhavn og fik 1857 Ansættelse som Adjunkt i Sorø. Det var dog hans Ønske at blive Præst, og 1861 blev han kaldet til St. Johanneskirke paa Nørrebro, der just var bleven opført. Hans Præstegerning satte rige Spor; som Prædikant vakte han mange; hans stærke Personlighed, hans inderlige Tro, hans varme Forkyndelse, hvor det altid var Christus, der blev malet for Øje, bevirkede, at en talrig Menighed samlede sig. Han var ivrigt Medlem af Dansk Missionsselskabs Bestyrelse og er den kjøbenhavnske Indremissions Fader; han stiftede denne 1865, nærmest som en Ordets Mission, reorganiserede den 1875, da Vægten mere blev lagt paa Kærlighedens Gerninger, hvor man ved en forskelligartet oprejsende Virksomhed søgte at drage Mennesker til Christus. Endelig har F. haft Betydning som den kjøbenhavnske Kirkesags Fader, idet han var Sjælen i Arbejdet for at faa St. Stefanskirken (1874) og St. Jakobskirken (1878) opførte, hvorved hans store Sogn blev delt. F. har udgivet: »20 Prædikener« [1867], »Nogle Prædikener fra Trinitatistiden« [1872], »24 Prædikener« (udg. efter hans Død [1880]), »Prædikener til Kirkeaarets Søn- og Helligdage« [1896]. (Litt.: Harald Stein, »R. F.« [1880]; N. Dalhoff, »R. F.« [1890]). *H. O—d.*

Frimont [frimõ'], Johan Maria, Greve, Fyrste af Antrodocco, østerrigsk General, født 3. Jan. 1759 i Lothringen, død 26. Decbr. 1831 i Wien. 1776 begyndte han sin militære Løbebane som menig i den østerrigske Hær og deltog med Udmærkelse i den bayerske Arvefølgekrig samt Krigen mod Tyrkiet og Frankrig. 1798 forfremmedes han til Oberst og Aaret efter til Generalmajor. Han kæmpede tappert ved Marengo 1800 og senere under Ærkehertug Karl ved Caldiero. 1809 blev han Feltmarskalløjtnant, udmærkede sig særlig ved Fontanafredda og førte 1812 Reserverytteriet i det østerrigske Hjælpekorps under Schwarzenberg ved Podubnie og Guidowa. 1813 fandt han Lejlighed til at lægge sin Dygtighed for Dagen i Kampene ved Brienne og Arcis-sur-Aube og fik 1815 Overkommandoen i Italien; slog her først Murat, rykkede dernæst ind i Sydfrankrig, besatte Lyon og fik Overkommandoen over det indtil 1818 i Frankrig værende Okkupationskorps. 1819 ansattes han som kommanderende General i Venetien, undertrykte 1821 Opstanden i Napoli og belønnedes af Kong Ferdinand med Titelen Fyrste af Antrodocco samt med en Dotation paa 220,000 Dukater og af Kejseren af Østerrig med Udnævnelse til General i Rytteriet. 1825 blev han Generalguvernør i det lombardisk-venetianske Kongerige og nedslog Opstanden i Modena, Parma og Kirkestaten, hvorfor han fik Grevetitelen og Udnævnelse til Præsident for Hofkrigsraadet. *B. P. B.*

Frimureri, den Virksomhed, der udøves af Frimurerne (eng. *free-masons*, fr. *francs-maçons*, tysk »Freimaurer«, lat. *liberi muratores*) og som har til Formaal at virke til Menneskehedens Fremgang og Forædling ved at fremme Brodersind og Broderaand mellem Menneskene og vise det i Gerning ved at hjælpe i Nød. Ved visse Kendetegn o. l., som meddeles ved Optagelsen, og som holdes hemmelig for udenforstaaende, ere Medlemmerne af F. i Stand til at kende hverandre som saadanne, hvor de end maatte mødes; og uagtet der aldeles ikke findes nogen Centralmyndighed, hvis Overhøjhed anerkendes overalt, betragte alle Medlemmer af F., selv om de tilhøre de forskelligste Nationaliteter eller høre hjemme i de fra hverandre fjernest liggende Lande, sig dog som sammenknyttede ved et stærkt og inderligt Baand, der nærmest opfattes som værende af lignende Art som det Blodets Baand, der forener kødelige Brødre. Medlemmerne af F. benævne sig derfor »Brødre« (eng. *brothers*, fr. *frères*, lat. *fratres*); deres indbyrdes Samkvem betegne de sig derfor med Ordet »Broder« foran Navnet i Stedet for deres Titel eller Stilling i det borgerlige Samfund. Da F. har til nærmeste Formaal at fremme Broderkærlighed mellem Menneskene, maa Samfundet udadtil søge at virke ved sit gode Eksempel, hvorfor F. for udenforstaaende nærmest træder frem som en godgørende Institution. Indadtil søger F. at vække Medlemmerne til Selverkendelse og til Kamp imod Egenkærligheden i alle dens Skikkelser, for paa den Maade hos dem at fremme det broderlige Sindelag, der i Forholdet til deres Medmennesker giver sig Udslag i virksom Broderkærlighed. — F. er afdelt i mindre Samfund, der i Reglen kaldes Loger; ogsaa Ordet »Kapitel« anvendes om en vis **Art,** mest højere Loger. Logerne have atter Underafdelinger ell. Skifter, som gerne kaldes Grader. Enkelte Loger ere isolerede og anerkende ikke nogen overordnet Myndighed, men de allerfleste danne sammen med fiere andre en større Kreds med en central Myndighed (»Storloge«), hvis Bestemmelser og Afgørelser de enkelte Loger underkaste sig. I nogle Lande findes kun een Storloge, i andre flere, af hverandre helt uafhængige Storloger, men disse staa i Reglen alle Vegne, trods det, at de ofte følge forskellige Systemer, altid i venskabeligt Forhold til hverandre og modtage hverandres Medlemmer som besøgende. I nogle Lande, hvor der under en Storloge findes mange Loger, har man for at lette Styrelsen imellem disse og Storlogen dannet Mellemled, som kaldes »Provinsialloger«. For at blive Medlem af F. udfordres det, at den søgende er en uberygtet Statsborger, i Stand til at ernære sig, og af en nærmere bestemt Alder. Sønner

af Frimurere (Lufton, et Ord, hvis Oprindelse er usikker) kunne optages tidligere end andre. For enhver, der vil optages, maa mindst to velkendte og agtede Medlemmer gaa i Borgen og give ham en varm Anbefaling. Der indhentes Oplysning om vedkommendes Vandel og Rygte, og skulde der i Løbet af et længere Tidsrum, efter at han er foreslaaet, gøres Indsigelse, vil han ikke blive optagen. Hver Gang Talen er om Forfremmelse til et højere Skifte, anstilles atter nøje Undersøgelse om vedkommendes Vandel og Forhold. Medlemmerne af F. ere dels »kontribuerende« dels »tjenende« Brødre, der gaa til Haande ved forskellige Lejligheder, vogte Indgangene o. s. v. Ingen kan udtræde af F. I de fleste Lande optages kun Kristne i F.; mange Loger optage dog ogsaa Ikke-Kristne. Kvinder have ikke Adgang. Frimureriske Sammenkomster holdes saa vidt muligt i egne, dertil bestemte Bygninger; flere Loger benytte ofte samme Bygning, idet hver Loge har en bestemt Ugedag til sine Møder. Virksomheden under Sammenkomsterne, til hvilke selvfølgelig ingen uvedkommende faar Adgang, kaldes »Arbejde«, da Formaalet er at vække Medlemmerne til Selvvirksomhed, til Arbejde paa deres egen aandelige Fremgang og Forædling. Læren er i F. iklædt en symbolsk allegorisk Form. Symbolerne ere ligesom Navnet F. i det væsentlige hentede fra Bygningskunsten. Forskrifterne for, hvad der foregaar ved Møderne, kaldes »Ritualer«. Ved Møderne foretages Receptioner, d: der optages eller forfremmes ny Medlemmer. Der gives Vink til Forstaaelsen af Symbolerne, og der holdes i den Anledning oftere oplysende Foredrag af Logens Embedsmænd. Musik og Sang anvendes ofte; der haves gerne egne Sangbøger. Ny Sange og Kantater digtes oftere, og der komponeres af og til ny dertil hørende Musik. Foruden de regelmæssige Sammenkomster holdes der ogsaa Festloger paa Stiftelsesdage og andre Mærkedage. Til Minde om afdøde Medlemmer holdes Sørgefester. Efter Møderne holdes som oftest Fællesmaaltider, »Brodermaaltid«; ved særlig festlige Lejligheder »Taffelloger«. I mange Lande møde Medlemmerne ikke blot til Festloger, men til de almindeligere Sammenkomster i festlig Dragt med hvide Handsker. Der bæres af Medlemmerne alt efter deres Stilling i F. og det Skifte, de tilhøre, forskellige Prydelser, Baand o. desl. I de fleste Lande bæres saadanne kun i Logebygningen, men i nogle Lande vise Medlemmerne ved enkelte Lejligheder, Processioner o. 1., sig dermed ogsaa uden for Bygningen. Der haves et alle Vegne kendt Nødtegn, der kun maa anvendes i yderste Livsfare, og man har mere end eet Eksempel paa, at det har øvet sin Virkning selv paa Valpladsen. Storloger, der staa i nøjere Samkvem indbyrdes, have hos hverandre befuldmægtigede Repræsentanter, gennem hvilke alle Forhandlinger føres paa lignende Vis, som Forhandlinger føres mellem Stater gennem Gesandtskaber. Styrelsen af de enkelte Loger kan siges at være monarkisk, da Logens øverste Styrer (»ordførende Mester«, tysk »Meister vom Stuhl«, fr. *le vénérable*, eng. *master)* overalt har en temmelig udstrakt Myndighed, men der er dog ogsaa et stærkt demokratisk Element til Stede, da han vælges aT Medlemmerne, om end Bekræftelse fra den øverste Styrelse forlanges. Styreren har til sin Hjælp forskellige Embedsmænd; de have gerne alle faste Medhjælpere ell. Vikarer. Logerne udgive i Reglen aarlig Fortegnelser over deres Embedsmænd og øvrige Medlemmer. De kaldes »Matrikler«, men trykkes kun som Manuskript.

F. fortælles at naa tilbage til ældgamle Tider. Der er gjort Forsøg paa at vise, at F. staar i Forbindelse med Ægypternes og Grækernes Mysterier, med Pythagoræerne, med Essæerne, med Romernes *Collegia* og *Sodalitia*, med Tempelherrerne o. s. v. En vis Sandhed kan der siges at være i disse Sammenstillinger, eftersom de omtalteSamfund ligesom F. vare sluttede Samfund, der ikke optoge alle og enhver, og hvis Medlemmer kendte hverandre paa visse Tegn e. 1.; ja Symbolikken maa ogsaa have spillet en vis Rolle i nogle af disse Samfund (som naar den romerske Ypperstepræst kaldtes *pontifex*: Brobygger) o. s. v., men heraf følger dog ingenlunde, at der skulde være en virkelig Sammenhæng mellem disse Samfund og F. En saadan er aldeles ubevislig og ikke meget rimelig. Særlig maa det fremhæves, at et Samfund som F. med sin Broderkærligheds Aand er helt utænkeligt i den forkristelige Tid, hvor egenkærligt Nationalhad og Slaveriets Aand var eneraadende overalt. F. kan kun være spiret frem i kristen Jordbund. Derimod kan Roden til F. spores i Middelalderen med dens Korporationer, Broderskaber, Gilder, Lav o. desl. Disse havde, som saa meget andet i Middelalderen, et stærkt religiøst Præg, havde gerne en Helgen til Beskytter. Ved Sammenkomsterne, særlig naar ny Medlemmer optoges, foretoges Ceremonier, som kunde minde om, hvad der foregik i Kirken. Dette hindrede ikke, at man derefter samledes til et lystigt Maaltid. Saadanne middelalderlige Haandværkersamfund, der havde visse Kendetegn (Hilsen), Symboler o. 1., vare nærmest Mestersamfund; men for at blive Mester maatte man først optages til Lærling og derpaa til Svend eller Medhjælper (Middelalderen havde ogsaa sine Arbejder-Fagforeninger, som de franske *Compagnonnages* [s. d.]). Haandværkslavene vare stedfæstede i Byer, hvor de ofte havde deres egne Gilde- og Lavshuse. Kun de Mestersamfund, der byggede de store Kirker, baade Murerne og Stenhuggerne, vare ikke saa fast knyttede til et enkelt Sted. Naar en stor Kirke var færdig, droge de et andet Sted hen. I Stedet for som de andre Haandværkere at have deres Lavshuse nøjedes de med mere interimistiske Bygninger, Hytter eller Loger, som de rejste paa Byggepladsen, og hvor de gemte deres Redskaber og holdt deres Møder. Slige Organisationer fandtes vist i alle store Lande. Vi kende dem bedst fra Tyskland, hvor de kaldes »Bauhütten« (Byggehytter), der oftest samledes om en »Haupthutte« som Midtpunkt. Vi have nogle Aktstykker fra Middelalderen om tyske Stenhuggeres Forbindelser eller Hytter, saaledes en Art Reglement, vedtaget 25. Apr. 1459 i Strassburg (Heldmann, »Die drei ältesten Denkmalen der Freimaurer« [Aarau 1819]; Winzer, »Die deutschen Briiderschaften« [Giessen 1859]; Heideloff, »Bauhütte des Mittelalters« [Nürnberg 1844]; Janner, »Die Bauhutte« [Leipzig 1876]). Efter Reformationen byggedes kun sjælden større Kirker; derfor tabte disse »Hytter« ell. »Loger« deres praktiske Betydning. De vandrede ikke mere; Resterne sloge sig ned i enkelte Byer. En særlig

Udvikling fik disse Loger paa de britiske Øer. Her var det tidlig blevet Skik, at Haandværkslav o. desl. optoge rige og fornemme Folk som Beskyttere eller Æresmedlemmer. Saaledes skete det ogsaa i Logerne. Den bekendte Bygmester Inigo Jones (s. d.), der 1607—18 var Formand for Logerne i Sydengland, søgte med de gamle Loger at forbinde en Art Skoler med Undervisning i Bygningskunst. Hans Efterfølger blev Lord Pembroke (1618), altsaa ikke nogen virkelig Bygmester. Stadig kom flere *gentlemen* ind; de kaldtes (i alt Fald henimod Slutningen af Aarhundredet): *free and accepted Masons* (fri og antagne Murere). Selv Kong Vilhelm III skal være optagen 1697. Ved den Tid byggedes Poulskirken, og dens Bygmester, Sir Christoph Wren, skal have været Logernes Styrer i flere Aar. Uheldigvis stamme de Meddelelser, vi have om Loger i 17. Aarh., næsten alle fra 18. Aarh. og maa derfor benyttes med Varsomhed, da man let siden kan have set Forholdene i sin egen Tids Lys. Kun af Oldgranskeren Ashmole have vi en Meddelelse om, at han optoges i en Loge i Lancashire 16. Oktbr. 1646. I 16.—17. Aarh. synes der i Logerne at have udviklet sig Forestillinger om, at de havde høj Ælde. Ved at læse i Bibelen om Salomo's Tempelbygning kom man ikke blot til heri at se et Forbillede for sin egen Virksomhed, men til at betragte sig selv som Tempelbyggernes Efterfølgere. For øvrigt vare Logerne fra Aar 1700 næsten ved at uddø, da der pludselig blæstes nyt Liv i dem. Tre Mænd, den skotske Præst James Anderson, Oldgranskeren Payne og Naturgranskeren, Hugenotten Theoph. Desaguliers, søgte ved at tage de gamle Logers Symboler til Udgangspunkt at grunde et Samfund, hvor Mænd af alle Trossamfund kunde mødes som Brødre til et aandeligt Byggearbejde i Broderkærlighed. Med Sorg havde alvorlige Mænd jo længe maattet være Vidne til, at Religionen, der henvender sig til det dybeste og bedste i Mennesket og er hans bedste Eje, i Stedet for at knytte Menneskene sammen i Fred havde ført til de blodigste Krige. Deismen havde søgt at samle alle Kristne, men havde i Stedet ført langt bort fra Kristendommen. Aristokratiet stillede sig venlig til Sagen. Man forenede 4 Loger, der fandtes i London, idet man helt opgav alt virkeligt Byggearbejde, og saaledes stiftedes det egentlige F. Johannes Døberen vedblev at være Logernes Beskytter. St. Hans Dag 24. Juni 1717 aabnedes den ny Loge, der snart optraadte som Storloge, idet der fra den hurtig grundedes mange lignende Loger, saavel paa de britiske Øer som i Kolonierne (1729 i Bengalen, 1733 i Boston) og paa Fastlandet (1721 i Belgien, 1727 i Spanien, ca. 1730 i Italien, 1731 i Rusland, 1734 i Polen). Logerne stiftedes gerne af Engelskmænd, som i London havde faaet Fuldmagt dertil. 1730 i grundedes i Dublin en Loge, som snart efter blev Storloge for Irland, og 1736 stiftedes den skotske Storloge i Edinburgh. Denne valgte Skotland's Beskytter, St. Andreas'es Dag (30. Novbr.) til Festdag i Stedet for 24. Juni. I F. var der i Begyndelsen kun een Grad, men snart blev der tre: Lærling, Svend (Medhjælper) og Mester. 1723 udgaves i London en af J. Anderson forfattet Konstitutionsbog for F. De engelske Loger tillode ikke, at der toges Afskrifter af Forskrifterne for Ceremoniellet ved Møderne; alt skulde læres udenad. Men det var ikke let, og der herskede derfor snart mange Steder i Europa's F. Usikkerhed om, hvilke Formularer der vare de rigtige, og hvorledes de vare at forstaa. Derfor skikkede flere Loger Medlemmer ud for at søge autentisk Oplysning om F. Men da Rygtet herom kom ud, benyttede fantastiske Mennesker sig heraf til at fremkomme med selvlavede Systemer, som de udgave for F. Det hemmelighedsfulde Slør, der omgav F., vakte hos lettroende den Mening, at man i F. forstod at gøre Guld o. desl. Alle Slags Bedragere (bl. a. Johnson a Fünen) søgte snart at benytte sig af alt dette og kom frem med falske Dokumenter, som de stræbte at sælge, ofte for høj Pris, ikke altid uden Held.

Til Frankrig kom F. fra England senest 1725. Først optoges kun Adelsmænd, fra 1737 ogsaa borgerlige, hvad der dog ikke kunde støde Adelen helt bort, da det engelske *gentleman* oversattes ved *chevalier*, Datidens Adelstitel, og da man i F. benævnedes, ikke med sit Familienavn, men med et *nom de guerre* (smlg. Schiffmann, »Freim. in Frankreich«). Ved F. kom man herved naturlig til at tænke paa det gamle Riddervæsen, som oprindelig havde haft lignende broderkærlige Formaal som F.; særlig Johanniterne havde plejet syge, grundet Hospitaler o. s. v. Snart mente man ogsaa, at F. stod i Forbindelse med Tempelherrerne, især da der dukkede dunkle Rygter op om, at ikke alle Tempelherrer havde mistet Livet, men at nogle vare undslupne til Skotland. Under disse Omstændigheder laa det nær at søge at organisere F. i Lighed med de gamle Ridderordener. Man følte desuden i F. stærk Trang til at have højere Grader, som kunde øve en vis Opsigt. Maaske haabede man ogsaa, som Schiffmann i »Ursprung der Rittergrade« [1882] formoder, at kunne vinde det højeste Aristokrati for F. ved at forbeholde det de højeste Grader. Ved samme Tid tales der i Paris ogsaa om »skotske Mestere«, som det synes oprindelig en privat Forbindelse i F. af »Mestere«, der søgte at virke for Alvor og for særlig Fremdragelse af de kristne Momenter i F. Oprindelsen til Navnet er ikke helt klar. Men de dannede snart egne Loger, »Skotteloger«, der hurtig bredte sig til andre Lande. I den franske Konstitutionsbog af 1743 er der endnu ikke Tale om højere Grader, men de vare i deres Udvikling. Ved deres Dannelse spillede Fenelon's Ven, Skotten Ramsay, en vis Rolle, om ikke saa stor, som der ofte tilskrives ham (se Schiffmann, »Andr. Michael Ramsay« [Leipzig 1878]). De højere Grader udformede sig snart efter: 1754 fremkom i Paris *le chapitre de Clermont*, men det anerkendtes ikke almindelig, ja Styrelsen for F. forkastede rent ud alle højere Grader 1766. Men allerede 1771 tilbagekaldtes Forkastelsen, og Styrelsen for F. i Frankrig, som ved denne Tid fik Navnet *le Grand Orient*, anerkendte nu højere Grader. Overhoved for F. blev ved denne Tid Hertug Filip af Orleans (*Egalité*).

I England begyndte man ogsaa at føle Trang til højere Grader for at bringe mere Fasthed ind i Organisationen, da Embedsmændene i F. aarlig afløstes af ny. Grundlaget for en saadan højere Grad dannedes ved, at Skafferne (*Stewards*) bleve en permanent Institution med et vist **Antal** Medlemmer. Ved den samme Tid begyndte man i

Nordengland og Skotland at opdage, at F. her var lige saa gammelt som i Sydengland, og at man her havde haft Korporationer af *freemasons*, som naaede op til Middelalderen, saaledes i York, i Edinburgh, i Kilwinning o. s. v. Der opstod snart en Spaltning i England, idet F. i York kaldte sig *Ancient Masons*, medens de kaldte F. i London *New Masons*. I York dannedes siden en højere Grad, *Royal Arch*. Spaltningen hævedes 1813. Prinsen af Wales er nu øverste Styrer af F. i Storbritannien.

I Tyskland grundedes den første Loge 1737 i Hamburg fra England; fra 1741 kaldes den »Absalon«. En Deputation fra denne optog 1738 Preussen's Kronprins (Frederik II) i Braunschweig, hvorpaa han 1740 stiftede Logen *Aux trois globes* i Berlin; 1741 fulgte Markgreven af Bayreuth Eksemplet og stiftede her »Zur Sonne«. I faa Aar kom mange ny Loger til. Skottelogerne kom allerede 1742 *(Union)* i Berlin, 1746 i Hamburg, 1747 i Leipzig o. s. v. De højere Grader kom fra Frankrig ved Friherre Karl Gotthelf v. Hund fra Lausitz, der søgte at omordne F. i Lighed med Tempelherreordenen, hvorfor han delte F. i 9 Provinser ligesom Tempelherrerne, kun at han flyttede Provinserne, eftersom F. var forbudt og forfulgt i de fleste katolske Lande. For sit System, i som han kaldte »den strikte Observans«, virkede han først i Stilhed fra sit Gods Unwürde; 1755 traadte han aktivt op, men som østerrigsksindet maatte han holde sig skjult under hele Syvaarskrigen, saaledes at hans Virksomhed først kom i Gang efter 1763. Han fik mange Loger til at antage sit System; 1771 vandt han Feltmarskal, Hertug Ferdinand af Braunschweig (s. d.), som han fik til at stille sig i Spidsen som Stormester. v. Hund, der af en i sin Tid fra London indsat Styrer for F. i Nordtyskland, v. Marschall, havde ladet sig udnævne til hans Efterfølger, proklamerede sig som Hærmester i den 7. Provins, som han organiserede med Præfekturer, Komturer o. s. v. Ved Hertugen fik han mange Fyrster til at træde ind, og paa et Møde i Braunschweig 1775 vare ikke mindre end 12 regerende Fyrster repræsenterede, men der var dog alle Vegne kommet stærk Opposition og Misfornøjelse frem mod v. Hund's Styrelse før hans Død 26. Oktbr. 1776.

Blandt de Lande, hvor Hund's »strikte Observans« fik Indgang, var foruden en Del af Schweiz og en lille Del af Frankrig (Lyon) — Danmark. Den første Loge stiftedes 1743 af den russiske Gesandtskabssekretær v. Münnich i Kjøbenhavn under Navnet »St. Martin«. Først 9. Oktbr. 1749 anerkendtes den fra London af den engelske Storloge, som udnævnte Grev Ahlefeld-Laurvig til Styrer af F. i Danmark. Allerede 1745 var en anden Loge i Kjøbenhavn, »Zorobabel«, bleven anerkendt fra London. Fra Berlin grundedes en tredje, »Tre Hjerter« ; den indførte ogsaa Skottegraden 1748—49; men den blev ikke anerkendt af de andre og standsede 1762, i hvilket Aar Legationssekretær Charles Tullman med ny Fuldmagt fra England stiftede »Phønix«. Da han 1764 gik til Stockholm (se nedenf.), og da der var Usikkerhed i F. i Danmark med de rivaliserende Loger, blev det let for »den strikte Observans« at trænge ind 1765. Logerne i Kjøbenhavn forenedes under Navnet »Zorobabel til Nordstjernen« 6. Jan. 1767, og Danmark kom til at danne Præfekturet Binin under »den strikte Observans«. Den første danske Loge uden for Kjøbenhavn var en Privatloge i Fjellebro paa Fyn hos Konferensraad Penz. Af denne Loge fremgik Militærlogen »Josva« i Kolding, der 1765 flyttedes til Slesvig og siden til Rendsborg. Her optoges 1775 dansk Feltmarskal, Landgrev Karl af Hessen (s. d.), der fra 1769 residerede paa Gottorp, og som snart blev Styrer af F. i Danmark (1778 *Protector et Superior Ordinis in Dania).* Ved ham stiftedes 1775 »St. Knud til den gyldne Lindorm« i Odense, »Salomon til den gyldne Løve« i Slesvig, »Carl til det gyldne Haab« i Husum, 1776 »Det hellige Kors« paa St. Croix, 1778 »Frederikke« i Horsens; 1775 tillige en Skotteloge i Slesvig. Flere af disse Loger havde kun en kort Tilværelse. — 1778 deltes »Zorobabel« i en dansk, »Zorobabel til Nordstjernen« og en tysk Loge, »Friederich zur gekronten Hoffnung«. Tidligere var der kun anvendt tysk Sprog i F. i Danmark.

Mindre Held havde »den strikte Observans« i Sverige, hvor man allerede havde et velorganiseret System, der nærmest skyldtes Eckleff (s. d.). Den første Loge var stiftet 1735 i Stockholm af Grev Axel Wrede-Sparre; 1752 stiftedes »St. Jean Auxiliaire« af Grev Posse; Styrer af F. blev Friherre Schæffer, der 1737 havde faaet Fuldmagt i Paris og 1751 anerkendtes af Adolf Fredrik. Siden kom flere Loger til, bl. a. »Salomon« i Goteborg, 1756 Skottelogen »Innocente«, 1759 et Storkapitel med højere Grader, og 1760—61 organiseredes F. under »den svenske store Landsloge«. Ny Loger grundedes i Stockholm, i Carlshamn, i Helsingfors og i flere Byer i svensk Pommern. Medens »den strikte Observans« afvistes, lykkedes det Legationssekretær Charles Tullman (se ovenf.), der kom med Fuldmagt fra England, at vinde mange for de af ham grundede Loger, »Britannia« i Stockholm og »St. Georg« i Goteborg, og for sin Skotteloge, »Phønix« i Stockholm, da han udviklede for Svenskerne, at F. i Sverige, som stiftet fra Frankrig, ikke var ægte. Den Tvist, der herved fremkom, bilagdes 1770 ved, at F. i Sverige formelig anerkendtes fra England. 1771 traadte Kong Gustaf III og hans Brødre ind i F. og bleve dens højeste Styrere. Det hidtil brugelige System modificeredes noget ved ny Akter (maaske fra Italien) og traadte i Kraft henimod 1780 (det svenske System); det har 12 Grader: 3 Johannes-, 3 Andreas-, 3 Kapitel- og 3 Æresgrader. Kun Kristne optages. Ligesom »den strikte Observans« deler den F. i Provinser: VII er Tyskland, VIII Danmark, IX Sverige; 1892 kom Norge til som X (se nedenf.). Da Hærmesteren i 7. Provins af »den strikte Observans« var død 1776, begyndte Sverige Underhandlinger, der førte til, at Hertug Karl af Sodermanland valgtes til Hærmester i den 7. Provins paa et Møde i Wolfenbuttel 1778 og installeredes som saadan gennem en befuldmægtiget. Men da der var en stærk Modstand, særlig fra dansk Side, beskikkedes Karl af Hessen samtidig til Koadjutor. Karl af Sodermanland kom snart i Strid med sin Stormester, Hertug Ferdinand; den lovede Alliance mellem »den strikte Observans« og det svenske System lod sig ikke gennemføre; Følgen blev, at Hertug Karl nedlagde sin Værdighed som Hær-

mester i Tyskland 1781 og gav sig fra den Tid kun af med Styrelsen af F. i Sverige, hvis Overhoved han 1774 var bleven. I hans Tid stiftedes flere ny Loger rundt om i Landet, og ligesaa under hans Efterfølgere mange Loger, deriblandt Andreas- og Provinsialloger. Som Konge stiftede han 1811 en Orden, der kun gives til 30 høje Frimurere. Kong Oskar II er som sine Forgængere øverste Styrer af F. i Sverige.

I Norge stiftedes den første Loge (»St. Olaus«) i Christiania 1749; den antog 1780 »den strikte Observans«, derpaa det rektificerede System og gik 1818 over til det svenske System; 1836 kom der her en Andreas-Loge til, og fra 1870 dannede Norge en Provinsialloge under Sverige, indtil der 1892 oprettedes en Landsloge, hvis Styrer Oskar II vedblev at være. Der er siden 1870'erne stiftet Loger i Drammen, Bergen, Stavanger og Trondhjem.

Efter at Karl af Sodermanland 1781 havde nedlagt sin Værdighed i Tyskland, og da der alle Vegne var Misfornøjelse med »den strikte Observans«, sammenkaldte Hertug Ferdinand af Braunschweig et Møde i Wilhelmsbad ved Hanau 1782, hvor man i Stedet for optog et saakaldet rektificeret System, som mere nærmede sig til det oprindelige engelske. Men man fandt ikke Behag i det i Tyskland, og det kom derfor næsten kun til at gælde i Danmark og Norge, hvor det indførtes af Karl af Hessen, der 1786 af sin senere Svigersøn, Frederik (VI), beskikkedes til »Provincialstormester« for F. i Danmark og Norge. Frederik VI siges at være bleven optagen af ham i F., ligesom ogsaa Biskop Münter var Medlem. Saa længe Hertug Ferdinand levede, betragtedes han som Overherre over F. i Danmark, og Tilladelsen til Stiftelsen af Logen »Maria til de tre Hjerter« i Odense 1791 er given af ham. Da han døde 1792, indsattes Karl af Hessen af Frederik (VI) i hans Rettigheder, og alt F. i Danmark underlagdes ham ved kgl. Reskript. Arkivet fra Braunschweig kom til Gottorp og derfra ved Landgrev Karl's Død 1836 med dennes Arkiv til Kjøbenhavn. Den højst interessante Samling indeholder værdifulde Bidrag til Kendskab af de aandelige Rørelser i 18. Aarh., særlig i Tyskland. Efter Karl af Hessen, der foruden flere Loger i Hertugdømmerne 1819 havde stiftet Skottelogen »Carl til Løven« i Kjøbenhavn og s. A. oprettet et Direktorium for F., blev Prins Christian (VIII), der 1817 optoges i Odense, Styrer af F. til sin Død 1848. Under Frederik VII indførtes det svenske System: 1853 i den 1851 stiftede Loge »Kosmos« i Helsingør, 1856 i »Zorobabel og Frederik til det kronede Haab«, der 1854 var dannet af de to tidligere Loger i Kjøbenhavn, og 1858 i Odense.

S. A. oprettedes den store danske Landsloge. En Andreas-Loge oprettedes 1855 i Helsingør, flyttedes 1857 til Kjøbenhavn. 1856 stiftedes »Cimbria« i Aalborg og 1863 »Frederik« i Flensborg, der snart efter lukkedes af Preusserne. Efter Frederik VII blev Geheimeraad Bræstrup Styrer til sin Død. Efter at Geheimeraad Trap midlertidig havde ledet F., blev Kronprins Frederik 6. Jan. 1872 indsat til Styrer. 1874 deltes »Zorobabel« i 3 Loger, og ny Loger ere blevne stiftede i Aarhus (1871), Nykjøbing (1877) og Randers (1882) foruden en Andreas- og en Provinsialloge i Odense.

I Tyskland var der samtidig med »den strikte Observans« dukket forskellige Systemer op, som udgave sig for F. og ofte paastode at være i Besiddelse af dyb Visdom, men som ikke sjælden kun havde ringe Berøring med F.: Rosenkreutzer (s. d.), Illuminater (s. d.), »Asiatiske Brødre«, Afrikanske Arkitekter o. fl. I andre Lande fremkom for øvrigt lignende Fremtoninger: *Chevaliers bienfaisants de la sainte cité* i Lyon, Filaleter (s. d.), Filadelfer, »den skotske Heredom-Orden«. Hertil kom 1810 Ordenen »Misraim« med 90 Grader o. s. v. Men det virkelige F. havde ogsaa god Fremgang i Tyskland. Det optog Mænd som Herder (1766), Lessing (1775), Goethe (1780), Fichte (1800), Wieland (1809) o. fl. Der stiftedes oftere ny Loger, bl. a. 1770 den store tyske Landsloge i Berlin, grundet af Generalstabslæge Joh. Vilh. v. Zinnendorff, der var traadt ud af »den strikte Observans« og havde skaffet sig Afskrifter fra Sverige af de Akter, hvorpaa F. her hvilede. Den store tyske Landsloge følger derfor et med det svenske nær beslægtet System. Den har nydt megen Begunstigelse i Preussen; 1840 indtraadte Prinsen af Preussen (Kejser Vilhelm I) i Logen; hans Søn Frederik (III) var en Tid lang Styrer; nu er Prins Frederik Leopold Styrer (fra 1894). Logen udgiver (fra 1872) »Zirkel Correspondenz« og »Die Andreasgrade«. Efter at de ældre Storloger i Tyskland i 18. Aarh. havde forkastet »den strikte Observans« og »det rektificerede System«, reformerede de deres Systemer: Royal York (stiftet 1760 af franske Kunstnere) i Berlin ved Fessier (s. d.), Hamburg's ved Skuespildirektør Schrøder (»det Schrøder'ske System«, der ogsaa optager Jøder); der dannedes ny Storloger i Frankfurt (1783), i Sachsen (1813), i Hannover (1820, ophævet af Preusserne 1866), i Darmstadt o. s. v. Alle disse Storloger have 1861 og 1872 sluttet et Forbund, uagtet de følge forskellige Systemer. I de katolske Lande havde Pave Clemens XII's Bandbulle mod F. 1738, der oftere er fornyet, haft til Følge, at F. i de fleste Lande var strengt forbudt, og at overalt alle gode Katolikker i Reglen holdt sig borte. I Frankrig var før 1789 mange Oppositionsmænd, saaledes Voltaire (1778), komne ind i F., men alligevel var Revolutionen det ikke gunstig. Medens der 1789 var 689 Loger i Frankrig, var der 1804 kun 300. Napoleon I begunstigede derimod F., men søgte at faa sine Slægtninge og bedste Støtter ind i indflydelsesrige Stillinger i F. Saaledes blev Prins Eugen Styrer af F. i Nord- og Murat i Syditalien. Ved Napoleon's Sejre fik F. nemlig Frihed til at brede sig i Lande, der hidtil vare lukkede for det. Bourbon'erne vare ikke venlig stemte mod F., men Napoleon III var atter F. gunstig, men søgte at faa sine Venner ind i høje Stillinger. Alligevel fandtes der mange radikale Elementer i F.; nogle af Kommunens ledende Mænd tilhørte saaledes F. Den haabede derfor i F. at finde en Støtte og lod udsprede det Rygte, at *Le Grand Orient* vilde udtale sig til Gunst for Kommunen. Men da *Le Grand Orient* endelig talte, var det en Beklagelse over, at Kommunen havde talt Medlemmer af F. i sin Midte. Men de radikale Elementer have stadig Overhaand i det franske F., og 1878 afskaffedes alt, som kunde minde om Gud og Udødelighed, hvad der havde til Følge, at

flere Storloger afbrøde den regelmæssige Forbindelse med *Le Grand Orient.* I Spanien, hvor F. oftere har haft trange Tider, grundedes 1889 en »Grande Oriente«, ved Siden af hvilken der er flere andre Storloger. I Portugal fik F. blidere Kaar efter Dom Miguel's Fald 1828; 1869 forenedes de bestaaende Loger under een Styrelse. I Italien grundedes der fra 1856 flere Loger i Sardinien; de toge megen Del i de politiske Bevægelser; Garibaldi indførte F. i Napoli. F. staar fra 1886 under Storlogen i Rom. I Belgien grundedes 1833 »Le Grand Orient de Belgique«. Holland's Storloge stiftedes 1756. I Schweiz stiftedes Storlogen »Alpina« 1844. I Rusland fandt F. tidlig Indgang. Melesino indførte her 1783 et ejendommeligt System. Andre Systemer havde ogsaa Fremgang, indtil F. pludselig 1822 forbødes af Alexander I.

I de nordamerikanske Fristater var der 1826 en Forfølgelse i Gang mod F., hvis Medlemmer fik Skyld for at have begaaet et Mord, men F. er alligevel udbredt her langt stærkere end i noget andet Land. I de øvrige Dele af Amerika og i Australien har F. ligeledes haft stærk Fremgang.

I det hele kan Antallet af Medlemmer af F. anslaas til ca. $1^1/_2$ Mill., fordelte i over 20,000 Loger omtrent som følger: Danmark 4,000 (13 Loger o. l.), Norge 2,000 (8 Loger), Sverige 4,000 (38 Loger), Holland 3,000 (80 Loger), Schweiz 3,000 (38 Loger), Ungarn 2,500 (41 Loger), Tyskland 48,000 (500 Loger, deraf ca. 12,000 i den tyske Landsloge), Frankrig 20,000 (330 Loger) under »Le Grand Orient« foruden ca. 5,000 under »Suprême Conseil du Rite Ecossais«, der har 33 Grader (70 Loger), Portugal 3,000 (70 Loger), England 300,000 (2,000 Loger), Skotland 65,000(530 Loger), Irland 18,000 (370 Loger), engelske Kolonier i Australien 25,000 (400 Loger), i Nordamerika 35,000 (600 Loger), Nordamerikanske Fristater 680,000 (10,000 Loger) foruden 21,000 farvede (1,050 Loger), Cuba 3,000 (76 Loger), Porto Rico 800 (16 Loger). I Italien er der 140, i Belgien 30, i Grækenland 7, i Spanien 500, i Mejiko, Centralamerika og Vestindien 400, i Brasilien 270, i det øvrige Amerika 200 Loger, o. s. v. Loger findes ogsaa i Ægypten, Liberia, Sydafrika o. s. v.

Storartet er den Godgørenhed, der udøves af F. I alle Lande gives der af F. aarlig store Summer til Understøttelse af trængende, og mange milde Stiftelser o. l. skylde F. deres Oprindelse.

F. har fremkaldt en rig Litteratur; man tæller over 10,000 Skrifter, der som flere af de ovenfor anførte ikke findes i Boghandelen. Hertil kommer Skrifter med Angreb paa F., i Danmark, f. Eks. af Fr. Nielsen 1882—83. Foruden Matrikler udgives der henved 100 periodiske Skrifter af F. (deriblandt »Nordisk Frimurer-Tidende« i Christiania). En Bibliografi over Skrifter om F. udgav Kloss 1844, Tillæg siden af Barthelemess o. a. Af mest Interesse ere de historiske Skrifter. Allerede Anderson gav 1723 en Udsigt over F.'s Historie, men den er bygget paa de lidet hjemlede Overleveringer, som fandtes i de gamle Loger i Storbritannien. Lignende ukritiske Fremstillinger (af Oliver, Mitchell o. a.) ere for øvrigt ofte fremkomne senere. Mere Værd have følgende Skrifter om F. og dets Historie: af Thory *{Acta Latomorum)*, Clavel *{Hist. pittoresque)*, Rebold [Paris 1859], Keller [2. Udg., Giessen 1860], Fallou (»Die Mysterien der F.« [2. Udg., Leipzig 1859]), Findel [4. Udg., Leipzig 1880], Fort [Philadelphia 1877], Gould [Lond. 1884—87], Katsch (»Die Entstehung der F.« [Berlin 1897]). Desuden haves der Monografier om F. i forskellige Lande, Festskrifter i Anledning af Logers Jubilæer o. s. v. med vigtige, paalidelige Oplysninger. Saadanne kunne ogsaa findes i Lenning »Encyclopædie der F.« [4 Bd., Leipzig 1863—79]. *V. S.*

Frimærker (fr.: *timbres-poste*, eng.: *postage-stamps*, tysk *Briefmarken* ell. *Freimarken*) ere i egentlig Forstand Benævnelsen for de af vedkommende Administration fabrikerede og udgivne Mærker, der ere offentlig til Salgs til Anvendelse som Betalingsmiddel for Postforsendelser (i forskellige Lande tillige for Telegrammer). Betegnelsen F. anvendes dog ogsaa i andre Tilfælde, f. Eks. om de til Frigørelse af Jærnbanepakker (»Frimærkepakker«) udstedte Mærker, om private Bypostmærker o. s. v. — De allerførste Spor af postale Frigørelsesmidler kunne søges ved Midten af 17. Aarh. 1653 gav Ludvig XIV en Mand ved Navn Vélayer Ret til i Paris at indrette en Bypost samt til at ophænge Brevkasser i Byens forskellige Dele, og Vélayer indførte da, for at muliggøre en Forudbetaling af Breve, der nedlagdes i Kasserne, en Slags Brevomslag *{billet de port payé)*, der til en Pris af 1 Sol vare til Salgs paa forskellige Steder i Byen. Dette Omslag havde følgende Paatryk: *Port payé.. le . . . jour du mois de ... . l'an 16 . •*, og Annuleringen af en benyttet *billet* skete simpelt hen ved Udfyldningen af denne Tekst. Hvor længe disse Omslag have været benyttede, vides ikke, men et Aarhundrede senere vare Vélayer og hans Bypost fuldstændig glemte, og det næste Tilløb til Indførelsen af F. forekommer først i 19. Aarh. paa Sardinien. Her blev ved et Dekret af 12. Aug. 1818 beordret Udgivelsen af Brevpapir *(Carta postale bollata)* med paatrykt F. til Værdi 15, 25 og 50 Centesimos, der fra 1. Jan. 1820 afløstes af en ny Emission; denne var forsynet med Vandmærke, og begge Emissioner bare langs Randen følgende Indskrift: *Direzione Generale delle Regie Poste Corrispondenza autorizzata in corso particolare per pedoni ed altre occasioni.* Disse Kuverter, der vare til Salgs paa Posthusene samt hos de kongelige Tobakshandlere, inddroges 1836 uden at afløses af andre. 1823 fremsattes i Sverige af et Medlem af Herrehuset, Treffenberg, et Forslag til Lov om Indførelse af Frimærkekonvolutter, men dette førte ikke til noget Resultat. — Efter at der saaledes i Tidernes Løb var gjort forskellige Tilløb til Indførelsen af særlige Betalingsmidler for Forsendelsen af Breve, gennemførtes 1840 i England den Reform inden for Postvæsenets Enemærker, der, efterhaanden som den ogsaa i andre Lande vandt Indpas, blev og maatte blive F.'s væsentligste *raison d'être*, nemlig den saakaldte Pennyporto o: en ensartet billig Betaling for Forsendelsen af Breve uden Hensyn til Afstanden. Rowland Hill (s. d.), hvem denne Reform skyldes, er i Alm. ogsaa bleven hædret med Titelen »F.'s Fader«, men den nyeste Tids Undersøgelser have dog godtgjort, at Opfinderen af det til Paaklæbning bestemte F. har været en Boghandler, James Chalmers, fra Dundee, der allerede 1837 er fremkommen med Forslag til Indførelsen af F. som.

Betalingsmiddel for Postforsendelser. De først udgivne Frigørelsesmidler vare 2 Konvolutter til Værdi 1 penny og 2 pence, tegnede af den engelske Maler Wm. Mulready (der sejrede over 2,000 Konkurrenter); de bleve udgivne 27. Apr. 1840, og s. A. fremkom de første egentlige F., ligeledes til Værdi 1 penny (sort) og 2 pence (blaa) og forsynede med Dronning Victoria's Billede i Profil. — Frimærkesystemet indførtes 1843 i Brasilien, Geneve og Zurich, 1845 i Finland og Basel, 1846 i de forenede nordamerikanske Fristater, 1848 i Rusland, 1849 i Frankrig, Belgien, Bayern og Ny-Syd-Wales, 1850 i Spanien, Østerrig, Schweiz, Preussen og andre tyske Stater, 1851 i Danmark, Sardinien og Toscana, 1852 i Thurn und Taxis, Luxembourg, Nederlandene og de fleste italienske Stater, 1853 i Portugal, 1854 i Norge, 1855 i Sverige, 1857 i Mejiko, 1861 i Grækenland, 1863 i Tyrkiet, 1871 i Japan o s. v. Næsten overalt anvendes jævnsides med egentlige F. Frimærkekonvolutter, Brevkort (s. d.) og Omslag med paatrykt F., hvorhos forskellige Lande ligeledes have Postanvisningsblanketter o. 1. med paatrykt F. Saa godt som alle Landes F. ere forsynede med Vandmærke i Papiret; Forsiden er i Reglen mere eller mindre kunstnerisk dekoreret med Landskaber, Dyrbilleder, Allegorier, Portrætter e. 1. og forsynet med en Angivelse af Mærkets Værdi; som særligt Eksempel paa kunstnerisk tegnede Mærker kan nævnes den Serie, der af de nordamerikanske Fristater udsendtes i Anledning af 400 Aars Festen for Amerika's Opdagelse, og som gengiver forskellige Episoder af Columbus'es Opdagelsesrejser i en Udførelse, der trods Billedernes Lidenhed vil kunne staa for enhver Kritik. Af praktiske Hensyn er det ved Verdenspostkonventionen fastsat, at de enkelte Lande skulle udstede de F., hvis Værdi svare til Grundtaksterne i den internationale Postforbindelse, i bestemte Farver, nemlig 25 Centimes (20 Øre) i blaa Farve, 10 Ctms. (10 Øre) rød og 5 Ctms. (5 Øre) grøn. Da F. over for Postvæsenet have Værdi som rede Penge (de benyttes i øvrigt hyppig Mand og Mand imellem som kontant Betalingsmiddel for mindre Beløb) og saaledes have Karakteren af Værdipapirer, fabrikeres de i saa godt som alle Lande enten af selve Staten eller under dennes Kontrol, og Misbrug eller Efterligning af F. er i de fleste Lande ved særlige Love Straf underkastet. I de senere Aar er der fra forskellige Sider fremkommet Forslag til Indførelsen af et internationalt F., en Foranstaltning, hvis Gennemførelse vil møde saa store Vanskeligheder (f. Eks. de forskellige Landes forskelligartede Møntsystem), at det maa anses for meget tvivlsomt, om disse nogen Sinde ville kunne overvindes.

F. have givet Anledning til en Samlermani, der søger sin Lige, og som har faaet sit særlige Navn, Filateli, et sandsynligvis i Amerika dannet Ord af græ. *φίλος*, kær, og *ἀτέλεια* Frihed for Afgifter. Frimærkesamleriet havde allerede ved Midten af 1860'erne taget et vist Opsving, uden at nogen vel vil kunne sige, hvad der oprindelig har kvalificeret F. til Samlerobjekt. Efter den Tid er imidlertid Spekulationen traadt til og har drevet Forretningen med F. op til en Højde, som kunde være en ædlere Sport værdig. Hovedmarkederne for F. findes i Paris, London, Bruxelles, Wien, Berlin, Leipzig og Hamburg, og der findes formelige Børser, hvor Værdien paa F. noteres efter stigende og faldende Kurser. Mange F. købes og sælges til fabelagtig høje Priser; eksempelvis kan anføres, at et brugt Eksemplar af Mauritius'es første F. (1 Penny gulrød 1847) koster den nette Sum af ca. 7,000 Rm., og der findes Masser af Mærker, der noteres til Priser fra 100 til 2—3,000 Kr. pr. Stk. Priserne paa F. ere i mange Tilfælde afhængige af, om en større Frimærkehandler er i Færd med at sælge eller opkøbe bestemte Mærker, idet han, hvor han blot nogenlunde dominerer Markedet, til enhver Tid kan notere Priserne i sin egen Favør. Frimærkespekulationen har i den nyeste Tid ført saa vidt, at enkelte Landes Regeringer end ikke have undset sig for at inddrage gængse Mærker og erstatte dem med ny af andet Udseende for derigennem at bibringe Statskassen en Indtægt. Der findes for Tiden (1897) over hele Jorden henimod 20,000 forskellige Frigørelsesmidler (F., Brevkort, Frimærkekonvolutter o. s. v.), men dette er ikke tilstrækkeligt for Samlere; Farvenuancer, forskellig Gummering og Takning af det samme Mærke, Fejltryk og andre Uregelmæssigheder, alt tages med, og i Reglenbetales Fejltrykkene med de højeste Priser. En nogenlunde komplet Frimærkesamling vil ikke kunne erhverves under 100,000 Kr., og store Samlere som Ferrari og Hertugen af Galliera i Paris have Samlinger, der repræsentere Værdier af langt over 1 Mill. frc. Som naturligt er, have de fleste Landes Postbestyrelser ordnede Frimærkesamlinger; den største af saadanne offentlige Samlinger findes i British Museum og tæller over 200,000 Mærker foruden Brevkort, Konvolutter m. m. Til Brug ved Køb og Salg af F. og ved Ordningen af Samlinger udgives i forskellige Lande talrige Kataloger og Tidsskrifter, ligesom der i enhver større By findes een eller flere Foreninger af Filatelister. I de nordiske Lande findes 10 Filatelist-Foreninger ell. -Klubber, 2 i Kjøbenhavn, 1 i Christiania, I i Helsingfors og 6 i forskellige svenske Byer. Hovedorganet for disse Foreninger er »Nordisk Filatelistisk Tidsskrift«, der udkommer i Christiania og har 4 Redaktører (i Christiania, Kjøbenhavn, Stockholm og Helsingfors). (Litt.: Vercdarius, >Das Buch von der Weltpost« [Berlin 1894]; A. Moschkau, »Die Wasserzeichen auf Briefmarken nebst Geschichte der Briefmarken und des Briefmarkensammelwesens« [Leipzig 1880]; A. de Rothschild, *Histoire de la poste aux lettres* [Paris 1873]; P. Aarup, »Om internationale Frigørelsesmidler« [i »Aarbog for det danske Postvæsen« 1896]). *O. K.*

Fringillidae se Finker.

Friordre brugtes tidligere som almindelig Betegnelse for saadanne specielle Bevillinger eller Privilegier, hvorved der f. Eks. tilstodes Fabrikanter Afgiftsfrihed for raa Materialier, som indførtes fra Udlandet. En F. gjaldt kun i Løbet af det Aar, hvori den var udfærdiget (§ 52 i Toldfrd. af 1. Febr. 1797). Betegnelsen er gaaet af Brug i Danmark, efter at deslige Privilegier afskaffedes ved Frd. af 1. Maj 1838. *C. W. K.*

Fri Proces. Bevilling til f. P. meddeles i Danmark dels til uformuende (*beneficium paupertatis*), dels uden Hensyn til Trang til offentlige Institutioner eller Embedsmænd, der paa Embeds Vegne sagsøges eller anlægge Sager (*beneficium*

processus gratuiti). I første Instans meddeles Bevillingen af Overpræsidenten eller vedkommende Amtmand, forudsat at Ansøgeren skønnes at have rimelig Grund til at føre Proces samt — efter Omstændighederne — ikke har vist sig uvillig til Sagens mindelige Afgørelse paa billige Vilkaar. Saafremt Bevillingen søges paa Grund af Uformuenhed, maa det godtgøres ved Attest af vedkommende Sogneraad, Sognepræst, Underøvrighed, Kæmner eller Rodemester, at Ansøgeren ikke uden at savne det nødvendige til sit og Families Underhold eller til Fortsættelse af sin Næringsdrift kan udrede de med Sagens Udførelse forbundne Bekostninger. Afslaas Ansøgningen, kan Sagen begæres forelagt Justitsministeriet til Afgørelse. Virkningen af Bevillingen er, at Parten fritages for Gebyrer og Brug af stemplet Papir under Sagen, hvorhos der i Reglen beskikkes ham en Sagfører til dens Udførelse. — Bevilling til f. P. for Overret eller Højesteret meddeles af Justitsministeriet *ad mandatum* under lignende Betingelser som ovennævnt, men dog i det hele mindre let end i første Instans; snarest erholdes den, naar Ansøgeren helt eller i det væsentlige har faaet Medhold i foregaaende Instans, og Sagen er appelleret af Modparten. Ved særlige Lovbestemmelser eller Praksis er der tillagt visse Institutioner og private under visse Forhold en almindelig Beføjelse til f. P., saaledes at der i disse Tilfælde ikke behøves særlig Bevilling. Lignende Regler gælde i Norge. (Litt.: Hindenburg, »Formularbog«).

I Modsætning til dansk og norsk Ret, hvorefter Meddelelse af Bevilling til f. P., som anført, er en Øvrighedssag, er det af den tyske Civilproceslov af 1877 og den østerrigske af 1895 overladt til Domstolene selv at bevilge f. P. (*Armenrecht*). Ligeledes kan i England Retten tillade enhver, hvis Formue ikke overstiger 25 L. St., Ret til f. P. (Proces *in forma pauperis*). I Frankrig er Afgørelsen henlagt til en særlig kollegial Myndighed (*bureau d'assistance*). I de forenede Stater i Nordamerika kendes Begrebet f. P. ikke. *E. T.*

Frisbogen, *Frissbók (codex Frisianus)*, kaldes et af en Islænder ca. 1325 skrevet prægtigt Skindhaandskrift (Arne Magn. Samling); det er maaske skrevet i Norge for en norsk Stormand (Konge?), i det mindste opbevaret der i lange Tider; derfra kom Bogen til Danmark, hvor den ejedes af O. Friis til Astrup, efter hvem den opkaldtes. 1696 erhvervede Arne Magnusson den. Dens Indhold bestaar af Snorre Sturluson's Kongesagaer, Heimskringla, med Undtagelse af Olaf den Hellige's Saga, som, uvist af hvilken Grund, aldrig er bleven skreven deri. Desuden findes deri Sturla Tordsön's Saga om Hakon den Gamle. Dette Haandskrift er meget vigtigt og slutter sig nær til et andet Hovedhaandskrift Kringla (s. d.); men i den sidste Del er Teksten en Del ændret og interpoleret. Haandskriftet er udgivet af C. Unger i Chra. 1871. (Litt.: G. Storm, »Sn. Sturl. Hist. Skr.« [1873]). *F. J.*

Frisch, John Didrik, dansk Dyrmaler, født 4. Maj 1835 paa Charlottedal ved Slagelse, død i Firenze 23. Novbr. 1867. Under sin Skolegang i Sorø modtog han Tegneundervisning af Harder, som opmuntrede ham til at gaa Kunstnervejen; efter et Par Aar at have været Elev af Akademiet udstillede han 1857—60 nogle Genrebilleder, men kastede sig snart over Studiet af den landskabelige Natur og Dyrelivet, navnlig dette sidste, og malede fra 1864 saa godt som udelukkende Dyrmalerier, helst med Hjorte i Skovomgivelser. 1867 fik han Rejsestipendium fra Akademiet og drog til Italien; Maalet var nærmest Rom, men han kom ikke længere end til Firenze, hvor han døde. F. var en følelsesfuld og ærlig Kunstnernatur med udviklet Sans for Komposition og Tegning; som Kolorist var han mindre betydelig, og Foredraget i hans Arbejder led gennemgaaende af en vis Tørhed og Mangel paa Karakteristik. *S. M.*

Frisches Haff, Strandsø i Provinserne Øst- og Vestpreussen, ca. 80 Km. lang, 2—18 Km. bred, med en Dybde af 3—5 M., har en Størrelse af 860 □Km. og strækker sig fra Elbing til Fischhausen og Konigsberg. Fra Østersøen skilles F. H. ved den 52 Km. lange og 1—2 Km. brede Halvø Frische Nehrung, der fortrinsvis bestaar af Sanddyner og kun mod Sydvest, hvor den slutter sig til Fastlandet, indeholder Skov og Agerland; kun Pillau-Dybet (380 M. bredt, 4,4 M. dybt) holder Forbindelsen med Havet aaben. Det er opstaaet under en Storm 1510. Blandt de tidligere Aabninger til Havet er det 1393 tilsandede Dyb Lochstädt det bekendteste. Weichsel sender gennem Nogat 20 Arme til F. H., gennem Elbinger Weichsel 14; desuden findes Tilløbene Pregel, Frisching, Passarge og Elbing. *Joh. F.*

Frischlin, Nicodemus, tysk og nylatinsk Digter og klassisk Filolog, født i Balingen 1547, død 1590, studerede i Tiibingen, hvor han blev ekstraordinær Professor i Poetik og Historie 1568, men ikke kunde opnaa at blive ordinær Professor. Han bosatte sig derfor 1582 i Laibach (Krain) som Rektor for den evangeliske Skole der, men vendte efter kun to Aars Forløb tilbage til Tiibingen. Dog opnaaede han heller ikke nu nogen fast Stilling ved Universitetet, og fra 1586 flakkede han om til forskellige Universiteter og Skoler, indtil han 1590 blev kastet i Fængsel som Smædeskriver af sin tidligere Beskytter, Hertug Ludvig af Wiirttemberg. Han omkom samme Aar under et Forsøg paa at flygte. F. var, ligesom flere af de store Humanister, først og fremmest Digter; af hans tyske Poesier ere Komedierne de vigtigste. Paa Latin forsøgte han sig i alle Digtarter; men ogsaa her er han bedst i Komedien. Han var en ivrig Tilhænger af Luther og Beundrer af Melanchton og satiriserer saavel over Katolicismen som over sin Tids barbariske Latin. Af hans filologiske Arbejder ere de vigtigste hans Bidrag til den latinske og græske Grammatik: *Strigilis grammatica* [Venezia 1584], *Grammatica Latina* [Tiibingen 1585] og *Graecae grammaticae cum Latina vere congruentis pars I & II* [Helmstädt 1589 og 1590]; han har her ydet virkelig værdifulde Ting. Af andre Arbejder kunne nævnes: *Nomenclatur trilinguis, Latino-Germanico-Graecus*, et latinsk-tysk-græsk Glossar (ufuldendt); Udgaver af Kallimachos [hos H. Stephanus, 1577; forøget Udg. Basel 1589], af fem Komedier af Aristofanes, med metrisk latinsk Oversættelse og litterærhistorisk Indledning [Frankfurt a. M. 1586]; o. a. m. (Litt.: D. F. Strauss, »Leben u. Schriften des Dichters u. Philologen N. F.« [Frankfurt a. M.

1856]; Udg. af hans tyske Digte v. samme [Stuttgart 1857]). *A. B. D.*

Frise (ital. *fregio*, lat. *Phrygius*) kaldes i den antikke Bygningskunst den Del af Hovedgesimsen, som findes mellem Arkitraven og Kransen; i den doriske Stil dannes den af Metoper og Triglyfer, i den ioniske og korinthiske Stil dekoreres den med Relieffremstillinger og kaldes Zoforos, Billedbæreren. Ogsaa i Cellens Indre fandtes F. som et Bælte langs Loftet, i den romanske Stil opstod Buefrisen, og efterhaanden antog F. en Række forskellige Former i de forskellige Stilarter. Nu

Frise.

forstaar man ved en F. ethvert Tværbælte, malet eller billedsmykket, paa en Bygning eller en hvilken som helst dekorativ Genstand. F. bruges ogsaa om en Ramme, som indeslutter eller begrænser en Flade, f. Eks. et Loft, et Gulv, et Tapet o. s. v. Af berømte danske Billedfriser kunne nævnes Alexander-Frisen af Thorvaldsen og Ragnarok-Frisen af Freund. *E. S.*

Friseddel. 1) Underofficerer og tjenstgørende menige af Land- og Søetaten maa ikke indgaa Ægteskab uden Kompagnichefens skriftlige Tilladelse, hvilken kaldes F. I Krigsartikelbrev for Landtjenesten ved Søetaten af 29. Juli 1756 § 403 bestemmes det, at F. skal paategnes af Holmens Provst, og at denne Paategning gælder i Stedet for Trolovelse (s, d.), og i § 406 bestemmes det, at hvis to saaledes efter F. forlovede før Vielsen flytte sammen og en af dem dør inden den Tid, at Brylluppet kunde være fuldbyrdet, da skal den efterlevende anses som den afdødes Ægtefælle i alle Maader; se i øvrigt om dette Forhold J. H. Deuntzer, »Den danske Familieret« [3. Udg. 1892]. *Ludv. H.*

2) kaldtes i Konsumtionens Tid en Seddel, som skulde udfærdiges i vedkommende Konsumtionskontor over konsumtionsfrit Korn, der førtes til Møllerne for at formales. *C. W. K.*

Friser vare et germansk, med Angelsachserne nær beslægtet Folk, der boede langs Vesterhavets Kyst fra Rhinen til Ems. Det oprindelige Folkenavn er *Fresa* ell. *Fresan* af den oldgermanske Rod *frisan* ell. *frisjanɔ*: den i Fare stedte, og Navnet skulde altsaa tage umiddelbart Sigte paa Folkets Livsvilkaar og Levesæt i de lave, sønderrevne Sump- og Marskegne langs Havet, stadig udsatte for Oversvømmelser. Oprindelig boede F. enten paa kunstige Høje, Hverfer eller »Wurten« ude i Marsken, eller paa den saakaldte »Forgest«, den Del af Høj- eller Gestlandet, der stødte op til Marsken; men efter at de i den tidlige Middelalder lærte at opføre Digeværn mod Havet, antog deres Bebyggelse friere Former, og det blev deres Bestræbelse at frarive Havet den ene Kyststrækning efter den anden: *Deus mare, Friso litora fecit*\ Inddigningerne fra Rhin-Mundingen til Vidaa skyldes dem eller deres Eksempel. Allerede Tacitus beskriver dem som et vindskibeligt Folk, der i lige Grad udnytter Havets og Landets Rigdomme; deres hele Historie præges af Erhvervslyst, Frihedstrang og Selvstændighedsfølelse, ofte ud over sunde Grænser, de have derfor kun vist ringe statsdannende Evner og tabte tidlig deres Selvstændighed i oprivende indre og ydre Kampe. — Allerede Romerne gjorde Landet mellem Zuider-Søen og Ems-Mundingen skatskyldigt, og F. støttede saavel Drusus som Germanicus for senere at indvikles i forbitrede Kampe om Besiddelsen af Schelde's Bredder. I Folkevandringstiden udbredte de sig særlig Øst paa op til Weser, og deres Land, dog stadig kun Kystegnene langs Havet, deltes i Vestfrisland fra Schelde til Zuider-Søen og Fli (de nuværende Provinser Nord- og Sydholland, Zeeland og Dele af Utrecht), Midtfrisland til Floden Lauwers (Provins Friesland) og Østfrisland fra Lauwers til Weser (Provins Groningen, det preussiske Østfrisland og Dele af Oldenburg). — I 7.—8. Aarh. bukkede de under for Frankerne. 689 slog Pipin af Heristall Friserkongen Radbod, der maatte afstaa Vestfrisland, og efter Pipin's Død udkæmpedes en lang og forbitret Kamp, der 785 endte med hele Landets Undertvingelse ved Karl den Store. I den følgende Tid styredes Folket af frankiske Grever, og Karl udstedte F.'s Lovbog (*Lex Frisionum*), der bevarede en Del af deres ældre Retsgrundlag. Samtidig kristnedes Landet af Willibrord og den hellige Liudger og indordnedes i kirkelig Henseende under Bisperne i Utrecht, Münster og Bremen. I Frankerrigets Opløsningstid hørte Friesland snart til Vest-, snart til Østriget, men 888 faldt det helt ind under Tyskland og blev vedvarende afhængigt af dette. Rhin-Mundingen, der ikke havde nogen ublandet frisisk Befolkning, frankiseredes, af det gamle Vestfrisland opstod Grevskabet Holland, Frisernavnet forsvandt her, og kun paa Øen Texel og paa den yderste Del af Nordholland bevarede Folket en Tid lang Selvstændighed og Særpræg. I 11. og 12. Aarh. udfoldede F. en storartet Nybyggervirksomhed, dels i de undertvungne og affolkede »Wendlande« (Vagrien, Mecklenburg), dels i Marsklandene langs Vesterhavet (Hadeln, Krempe og Wilster Marsk, Ditmarsken), og sandsynligvis staar

Strandfrisernes Indvandring i Sønderjylland i Forbindelse med denne Virksomhed. — Midt- og Østfriserne forstode at hævde deres Uafhængighed saavel over for Riget som over for stedlige Fyrster. De enkelte Landskaber (Westergo, Ostergo og Waldego V. f. Lauwers; Hunesgo, Fivelgo, Emsgo, Nordendi, Harlingerland og Rystringerland V. f. Weser samt Wiihrden og Wursten paa denne Flods højre Bred) tilkæmpede sig Selvstyre, og fra Midten af 12. Aarh. dannede de 7 frisiske »Sølande« et Folkeforbund til gensidigt Værn og Støtte mod Datidens feudale Stræben. De enkelte Landskaber deltes i Kredse (Gau) og disse igen i Bylag (Bauerschaften), der lededes af folkevalgte Dommere og »Talemænd«. I Spidsen for Landsforvaltningen stode 12 à 16 Dommere (*Consules*, fris.: *rêdjeva*), men over alle hævede sig den store Forbundsdag, der aarlig (3. Pinsedag) samledes i Nærheden af Aurich omkring *de Upstallsboom* (Højesteretstræet), hvor Folkets ældste toge Bestemmelser om Krig og Fred, om Lov og Ret m. m. for alle »Landene«. Nyere Undersøgelser have godtgjort, at denne særegne Styrelsesform ikke er urgammel, men er opstaaet i 12. Aarh. og hurtig kom i Forfald. — Allerede 1234 tilrev Greven af Oldenburg sig Dele af de fri Frislande; i de andre Landskaber opstode Smaadynastier, der indviklede Folket i oprivende Kampe, og i Løbet af 14. Aarh. gik Enighed og Frihed til Grunde. Det vest-lauwers'ske Friesland faldt ind under de hollandske Grever og delte senere Skæbne med de habsburgske Nederlande, og Landet mellem Lauwers og Ems beherskedes af Staden Groningen. Derimod lykkedes det Edzard Cirksena og hans Søn Ulrich at grundlægge Rigsgrevskabet Østfriesland af Landskaberne mellem Weser og Ems. Ved Fyrsteslægtens Uddøen 1744 tilfaldt dette Land Preussen. — Strand- eller Nordfriserne boede i de sydjydske »Utlande« fra Eider til Vidaa (*Frisia minor*, Nordfriesland), der foruden Geestøerne Helgoland, Amrum, Føhr og Sild omfattede Eidersted, Strand (Nordstrand), Bøking- og Hviding-Herred; ved Vandløb og Sumpe vare disse Landskaber afsondrede fra Geesten uden dog at danne egentlige Øer, og af militær-politiske Grunde forbandtes de ved Dæmninger med Fastlandet i 12. og 13. Aarh., Strand undtagen. Nordfriserne nævnes første Gang i Danmark's Historie 1105—15. Allerede Sakse betegner dem som Indvandrere, og alt tyder paa, at de ere komne til Danmark i 11. Aarh. eller maaske lidt tidligere; den ældre Opfattelse, der vilde gøre dem til et vestjydsk Urfolk, savner al historisk og sproglig Hjemmel. Det maa antages, at de sydjydske Utlande — i Lighed med mangen holstensk og hannoveransk Kystegn — have henligget udyrkede og sparsomt beboede til op i Middelalderen, og at de frisiske Indvandrere ved Overenskomst med Danmark's Konge have faaet Bosættelsesret i disse Strækninger og paa de tyndt befolkede Øer, der ifølge dansk Statsret vare Konnunglev eller Krongods. Derfor kaldes disse Udlandsfrisere gennem hele Middelalderen >Kongens F.«, i Modsætning til de Indvandrere, der bosatte sig paa selve Geeststranden i de danske Herreder og Sysler: Danelagens F. (*Frisones de lege Danica*). Udlandsfriserne stode umiddelbart under Kongen, betalte Jordskyld, ydede Gæsteri og Leding, men bevarede lokalt Selvstyre med egne Love og folkevalgte Ombudsmænd uden dog nogen Sinde at hæve sig til politisk Selvstændighed. Efter i Aarhundreder at have været nøje knyttede til Kongehuset tiltrak de sig historisk Opmærksomhed ved Kong Abel's Drab 1252, men det lykkedes dem ikke at udnytte denne Begivenhed videre. I den følgende Tid hjemsøgtes Landet af Krig og Pest, en frygtelig Oversvømmelse, den store Menneskedrukning, sønderrev 1362 Landet og opslugte henimod 50 Sogne; det svækkede Folk blev et stadigt Stridsemne og en Kastebold mellem Kongerne og de sønderjydske Hertuger, indtil det sluttelig i 15. Aarh. indlemmedes i Hertugdømmet og senere har delt Skæbne med dette. Fortsatte Oversvømmelser, særlig 1634, da Strand ødelagdes, have yderligere svækket Nordfriserne og berøvet dem deres geografiske Samlingspunkt. — I de sidste Aarhundreder har Friserfolket næsten overalt opgivet sin Nationalitet og sit Sprog, og Denationaliseringen fortsættes med rivende Hurtighed. Sproget bukker under for Hollandsk og Plattysk (se i øvrigt Frisisk Sprog og Litteratur). Paa Fastlandet staar og falder Frisisk med det danske Folkemaal; som dette er det fortrængt fra Husum-Egnen, og naar Dansk engang bukker under i Læk-Egnen, vil Frisisk ogsaa forsvinde fra de faa bagved liggende Sogne i Bøking og Hviding Herred, som endnu holde paa det. De nordfrisiske Geestøer ere allerede halvt tysktalende paa Grund af det store Fremmedbesøg i Badetiden.

(Litt.: Klopp, »Geschichte Ostfrieslands« [Hannover 1858]; Hooft van Iddeking, »Friesland en de Frieszen in de middeleeuwen« [Leyden 1881]; K. v. Richthofen, »Untersuchungen iiber fries. Rechtsgeschichte« [1882]; Blok, »Friesland im Mittelalter« [Leer 1891]; »De vrije Fries« [Leeuwarden 1839 ff.] (Tidsskrift); E. Friedländer, »Ostfriesisches Urkundenbuch« [Embden 1874—80]; H. Paul, »Grundriss d. germ. Philologie« [1891]; Michelsen, »Nordfriesland im Mittelalter« [Slesvig 1828]; A. D. Jørgensen, »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen« [Kbhvn. 1872]; V. Langhans, »Ueber den Ursprung der Nordfriesen« [Wien 1879]; P. Lauridsen, »Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland« [»Hist. Tidsskrift« 1893]; Petermann, »Geogr. Mittheilungen« [1892]).

P. L.

Frisere se Frisør.

Frisiske Øer kaldes den Ørække, der findes langs Vesterhavets Kyst fra Helder i Holland til Jylland og kun er afbrudt ved Weser's og Elben's Mundinger. De ere Levninger af den gamle Kyst, der er bleven ødelagt ved Havets Oversvømmelser, og ere dannede i alt Fald for en Del ved store Oversvømmelser i 13. Aarh. (1277 og 1287) og 1511 og Oktbr. 1634. De ligge i samme Retning som Kysten og staa i Forbindelse med denne ved de under Ebben tørt liggende Vader. De deles i de vestfrisiske, de østfrisiske og de nordfrisiske Øer. Den første Gruppe strækker sig fra V. S. V.—0. N. 0. og omfatter de hollandske Øer Tessel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonikoog, Boschplaat og Rottum. Den anden Gruppe bestaar af Øerne Borkum, Memmert, Juist, Norderney, Baltrum, Langeoog, Spiekeroog og Wangeroog, den sidste tilhører Oldenburg, de andre Preussen. Foran Elb-Mundingen ligger Neuwerk. Til de nordfrisiske Øer, der ligge uden for den slesvigske

Kyst, regnes de danske Øer Fanø og Manø samt de preussiske Øer Romø, Sild, Føhr, Amrum, Nordmarsk, Pelvorm og Nordstrand. (Litt.: Jensen, »Die nordfriesischen Inseln« [Hamburg 1891]; Wengel, »Die nordfriesischen Inseln vormals und jetzt« [1858]). *Joh. F.*

Frisisk Malkefaar se Faar, S. 238.

Frisisk Ret. Den ældste f. R., hvorom vi have Oplysning, er den saakaldte *Lex Frisionum* (udg. bedst af Richthofen i *Monumenta Historiae Germaniae. Leges* III 631), en Samling af Lovbestemmelser fra forskellig Tid og af forskellig Oprindelse, affattet paa Latin, maaske paa Karl den Store's Tid. Fra en senere Tid findes der bevaret forskellige frisiske Landretter, hvoraf nogle gjaldt for hele Friesland, andre kun for enkelte Dele. En kritisk Samling af alle frisiske Retskilder fra den ældste Tid til 15. Aarh. skyldes Richthofen, »Friesische Rechtsquellen« [Berlin 1840], se ogsaa samme Forf.'s »Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte« [4 Bd., Berlin 1880—86]. *Ludv. H.*

Frisisk Sprog og Litteratur. Det ældste frisiske Sprog, som vi dog ikke kende længere tilbage end 11. Aarh.'s Slutning, hører til de vestgermanske Sprog og udgør oprindelig en Sprogenhed med det angelsachsiske, af hvilken begge Sprog udskilte sig efter den angelsachsiske Udvandring til England; dets nærmeste Slægtninge ere det Oldsachsiske og det Oldnordiske. Det Gammelfrisiske deler sig i to Hoveddialekter V. og 0. f. Lauwer-Bugten (mellem Provinserne Friesland og Groningen), den vestfrisiske og den østfrisiske, som væsentlig kun ere bevarede i de gamle Lovsamlinger og Bøderegistre (F. v. Richthofen, »Friesische Rechtsquellen« [1840], og de Haan Hettema, »Oude Friesche Wetten«, 1—2 [3 Bd. 1846—51]). Det frisiske Sprog, som i Middelalderen taltes V. og S. f. Zuider-Søen, samt det gamle Nordfrisiske, kende vi ikke noget til; af det første findes der ingen skriftlige Mindesmærker, og de nordfrisiske Love fra 15. Aarh. ere affattede paa Plattysk. Det frisiske Sprog blev i de sidste 4 Aarhundreder trængt stærkt tilbage af de omboende Befolkninger, især den hollandske og den nedertyske, hvortil vel nok har bidraget, at det ingen Sinde i den ældre Tid er optraadt som Skriftsprog uden i Rets- og Forretningslivet og Mand og Mand imellem, og hvad 19. Aarh. angaar, er det ogsaa ret sparsomt bevendt med den nyfrisiske Litteratur, skønt der, især inden for det vestfrisiske Omraade, er vaagnet en levende Bestræbelse for at fæstne Sproget baade videnskabeligt og litterært. Den østfrisiske Dialekt er aldrig bleven Litteratursprog og maa nu næsten betragtes som dødsdømt; den tales endnu i Schiermonnikoog, paa en Del af Øen Wangeroog og i det lille oldenborgske Distrikt Saterland. Den vestfrisiske Dialekt er for længe siden fortrængt af det Hollandske V. f. Zuider-Søen, men lever endnu i Provinsen Friesland; dog tales der i Byerne en Blandingsdialekt, det saakaldte »Byfrisisk«, og uagtet Hollandsk er det officielle Sprog, har det Vestfriske dog stadig holdt sig som Skrift- og Litteratursprog. Den betydeligste Repræsentant for dette Sprog i den ældre Tid er Gysbert Japicx (1603—66), hvis »Friesche Rymlerye« [1668] er udgiven af Epkema [1821—24] og af Waling Dijkstra [1853]; 1701 og flere Gange senere udkom Folkekomedien »Waatze Gribberts Bruyloft« og senere det paa kulturhistoriske Træk rige Lystspil »It libben fen Aagtje Ysbrants«. I 19. Aarh.'s første Halvdel have især Brødrene J. H. og E. Halbertsma udmærket sig som Forfattere med »De lapekoer fen Gabe Skroor« [1822], »De Jonkerbroer« [2. Udg. 1859], »Twigen uwt ien âlde stamme« [1840], »Rijmen en Teltsjes« [1868]. Af de nyere ere især bekendte Waling Dijkstra og T. G. van der Meulen. Iblandt de allernyeste kunne nævnes P. I. Troelstra, som i Forening med O. H. Sytstra udgav »Itjonge Frijslân« [1881], og T. E. Halbertsma. Af Samlinger og Tidsskrifter kunne nævnes: W. Dijkstra, »Frysk Lêsboek« [1882]; J. van Loon og M. de Boer, »It Lieteboek« [1876]; Leopold, »Van de Schelde tot de Weichsel« [1882, Bd. 3, S. 1—227]; »Vriesche Volksalmanak« [siden 1836]; desuden sørge de to Selskaber, »Selskip for Fryske tael en skriftkennisse« [siden 1844] og »Friesch Genootschap« ved sit Tidsskrift »De Vrije Fries« [siden 1839], for at holde baade den folkelige og den videnskabelige Side af Litteraturen frisk.

Det nordfrisiske Sprog, som i den gamle Tid taltes i hele Marsken fra Elb-Mundingen til Ribe Amts Grænser, blev alt i Middelalderen fortrængt af det Plattyske i hele Ditmarsken, Eidersted samt Pelvorm og Nordstrand, som dengang endnu vare landfaste, og tales nu kun fra Hatsted til op imod Højer samt paa Øerne Helgoland, Amrum, Føhr og Sild. Ogsaa dette Sprog deler sig i to Hoveddialekter, nemlig Fastlands- og Ødialekten, hvilken sidste er mest udpræget paa Sild. Først sent i 19. Aarh. er man begyndt at samle og udgive dette Sprogomraades kulturelle og litterære Ejendom samt at gøre smaa Tilløb til nordfrisisk Digtning, f. Eks.: C.P.Hansen, »Beiträge zu den Sagen, Sitten, Rechten und der Geschichte der Nordfriesen« [1880]; M. Nissen, »De freske Findling« [1873—83; Ordsprogssamling i 10 Hæfter], »De freske Sjemstin« [1868, Digte med tysk Oversættelse]; O. Bremer, »Ferreng an omreng Stacken üb Rimen« [1888] og »Ferreng an omreng All emnack« [1893—96], begge i føhr-amrumsk Dialekt. I Helgolænderdialekt findes: de Haan Hettema, »Hilgelaonner en noarfrieske rymkes«.

Som Hjælpemidler til det frisiske Sprogs Studium kunne nævnes: 1) Mone, »Ubersicht der niederl'åndischen Volkslitteratur älterer Zeit«, Anhang »Versuch einer Litteratur der friesischen Sprache« [1838]. 2) J. Winkler, »Over de taal en de tongvallen der Friezen« [1868]; Hewett, »The Frisian language and literature« [1879]; Th. Siebs, »Zur Geschichte der englisch-friesischen Sprache« og »Geschichte der friesischen Sprache« [i H. Paul's »Grundriss d. Germ. Philol.« 1891—93]; B. Bendsen, »Die nordfriesische Sprache nach der Moringer Mundart« [udg. af de Vries 1860]; K. J. Lyngbye, »Om Nordfrisisk i Bøkking og Hvidding Herreder« [1858]; Chr. Johansen, »Die nordfriesische Sprache nach der Föhringer und Amrumer Mundart« [1862]. 3) R. Rask, »Frisisk Sproglære« [1825], paa Hollandsk ved Hettema [1832], paa Tysk ved Buss [1834]; H. S. Sytstra, »Inleiding tot de friesche spraakkunst« [1854], »Klank- en schriftleer der friesche taal« [1856], »Woordenleer der friesche taal« [1862]; van Blom.

»Beknopte Friesche Spraakkunst« [1889]. 4) Fr. v. Richthofen, »Altfriesisches Worterbuch« [1840]; »Stürenburg, »Ostfriesisches Worterbuch« [1857]; J. ten Doornkat Koolman, »Ostfriesisches Worterbuch«, 1—3 [1879—84]; Halbertsma, *Lexicon Frisicum*, A—F [1874]; M. de Haan Hettema, *Idioticon Frisicum* [Fris.-Lat.-Holl., 1874]; N. Outzen, »Glossarium der friesischen Sprache, besonders in nordfriesischer Mundart« [1837]; P. A. Oelrichs, »Klejnes Worterbuch der Helgolander Sprache« [Tysk-Eng.-Holl.-Helg., 1846]. *C.A. N.*

Frisk (Søudtryk), Betegnelse for Vindstyrken; heraf afledes Adjektivet opfriskende eller friskende, der betegner, at Vindstyrken tiltager, at det kuler op. F. Kuling betyder en Vindstyrke, der netop tillader at føre fulde Sejl (Bramsejl), den danner altsaa Overgangen mellem laber (flov) Kuling og Mærssejlskuling, derefter følge Styrkegraderne: et-, to-, trerebet Mærssejlskuling, klodsrebet Mærssejlskuling og Storm. *C. L. W.*

Friska eller Friss, den hurtige Afdeling af den ungarske Dans *Csardas* (s. **d.).**

Friskare dannes ved frivillig Tilgang blandt Befolkningen, navnlig til Føring af Folkekrigen med lignende Maal som Frikorps (s. d.). Ofte dannes de ved Oprør, men ogsaa undertiden til Kamp mod ydre Fjender, i hvilket sidste Tilfælde de som Regel antage en mere ordnet Organisation i Lighed med Frikorps. Benævnelsen F. anvendes først fra 1848. F. dannes i Reglen paa Foranledning af enkelte Mænd (Garibaldi), hyppigst uden Statens Bemyndigelse, og have oftest en løs Sammensætning. Dette i Forbindelse med en i Reglen daarlig Disciplin og ofte tarvelig Føring forringer deres militære Værdi, og de ville altid være organiserede Troppeafdelinger underlegne. I den nyeste Tid ere de fremtraadte ved flere Lejligheder, saaledes under Sonderbund-Krigen i Schweiz, i Revolutionskrigene 1848 — 49, ogsaa i den slesvigholstenske Hær (v. d. Tann's, Zastrow's o. fl. F.), under Garibaldi ved Toget til Sicilien og Napoli 1860, mod Kirkestaten og ved hans Optræden i Frankrig 1870—71. Til F. kunne ogsaa henregnes *Francs-tireurs* og flere lignende Formationer. F. ville i Fremtidens Krige næppe finde synderlig Anvendelse. *B. P. B.*

Friske (Søudtryk) betyder at udbløde i fersk Vand; bruges om salt Kød og Flæsk. Friskefad: den Beholder, hvori den salte Skibskost friskes. — F. et Varp (Søudtryk) betyder at stikke ud paa det, saa at et nyt Sted paa Varpet kommer til at ligge i Klysset (s. d.); udføres for at undgaa, at Varpet ved fortsat Gnidning i Klydset skal blive filet i Stykket. *C. L. W,*

Friske ell. bedre ferske, at gøre det kulstofholdige Raajærn »fersk« ved at afkulle det, enten i højere Grad til Smedejærn eller i mindre høj Grad til Staal. *F. W.*

Friskning ell. bedre Ferskning, Raajærnets Afkulning til Staal eller Smedejærn. F. kræver en Iltning; denne kan tilvejebringes hovedsagelig eller udelukkende fra Atmosfæren, og F. kaldes da Luftferskning, eller fra Malme, og den kaldes da Malmferskning; den kan foregaa som T0rferskning, hvor Raajærnet kun bringes til at gløde, eller som Smelteferskning, hvor det gøres flydende. Adoucering (s. d.) er en tør Malmferskning, Bessemering (se Bessemerprocessen) er en Luftferskning af flydende Raajærn. Angaaende andre Ferskningsprocesser se Herdferskning, Pudling, Uchatin's Proces og Oreproces. *F. W.*

Friskoler, Folkeskoler med gratis Undervisning. Saa længe al anden Folkeoplysning end Religionsundervisningen var overladt til privat Omsorg, vare Skolerne, med Undtagelse af de latinske, alle Betalingsskoler, og selv i den første almindelige Skolelov for Danmark af 23. Jan. 1739 var der fastsat Skolepenge til Læreren af de skolesøgende Børns Forældre. Godgørende Mennesker oprettede derfor F. for uformuende Familiers Børn, saaledes i Kjøbenhavn de Kirkeskoler (»danske Skoler« eller »fattige Børns frie Skoler«), som pietistiske Præster stiftede i Beg. af 18. Aarh., og de F., Agent H. Holch fik i Gang 1771, og som ikke maa forveksles med de indtil 1875 bestaaende Fattigskoler for Børn af Forældre under Fattigvæsenets Forsorg. Først ved Anord. af 1814 fastsloges alle Forældres Ret til at faa deres Børn gratis underviste i den offentlige Skole, og denne Ret har senere faaet grundlovsmæssig Anerkendelse for de Børn, hvis Forældre ikke have Evne til at sørge for deres Oplærelse (Grl.'s § 90, nu § 85). I Landkommunerne i Danmark ere Folkeskolerne udelukkende F., men i de fleste danske Købstæder findes der ved Siden af F. kommunale Betalingsskoler. I Norge er Folkeskolens Undervisning baade i By og paa Land helt gratis. Ogsaa i Udlandets Folkeskoler er Undervisningen nu gratis næsten overalt, men i Lande som Frankrig og England er denne Reform af forholdsvis ny Datum. — I Slutn. af 19. Aarh. har den grundtvigske Retning i Danmark indført Benævnelsen F. (jfr. de katolske *écoles libres)* for de private Børneskoler, som en Kreds af Forældre eller andre, der dele Grundtvig's kirkelige og folkelige Anskuelser, have oprettet, men som for øvrigt i Henseende til ydre Ordning ikke afvige væsentlig fra andre Privatskoler. Den første af disse Skoler oprettedes 1852 paa Fyn af Højskolemanden Christen Kold (s. d.), og senere have de udbredt sig, især paa Landet, over de Egne i Danmark, hvor den grundtvigske Retning har fundet mest Tilslutning. 1896 bestod der 155 slige Skoler med ca. 6,000 Børn. Bevægelsen støttes af den 1886 oprettede »Dansk Friskoleforening« (jfr. denne Forenings Aarsberetninger og L. Frederiksen, »Friskolebevægelsen i 1852 og de følgende Aar« [1885]). *J. L.*

Friskytte kaldtes i Folkeovertroen den, som ved Trolddom og Pagt med Djævelen havde skaffet sig Friskud o: Sikkerhed for at ramme med i det mindste et vist Antal Skud. I »Heksehammeren« (*Malleus maleficarum* [Köln 1485]) hedder det om F.: »De skyde paa en Langfredag under Messen efter et Krucifiks, som om det var en Skive. Lige saa mange Skud, der træffe Krucifikset, lige saa mange Friskud have de hver Dag og kunne dermed træffe deres Fjender og dræbe dem, uden at de se dem, idet nemlig Djævelen fører Kuglerne i deres Hjerter, selv om de befinde sig i lukkede Rum«. Videre berettes der om forskellige bekendte F., ligesom der klages over de ugudelige Fyrster, der have slige Troldmænd i deres Sold og beskytte dem; Troen paa F. har saaledes sikkert

været almindelig Middelalderen igennem. Senere Tiders Sagn om F. fortælle, at de kun have 7 Friskud; de 6 af disse ramme den, som F. ønsker, men det syvendes Retning bestemmer Djævelen. Sagnet om F. har gentagne Gange været Genstand for digterisk Behandling, saaledes Fr. Kind's Tekst til Weber's berømte Opera »Der Freischiitz« (»Jægerbruden«). (Litt.: Kiesewetter, >Die Geheimwissenschaften« [Leipzig 1895]). *Alfr. L.*

Frisland (*Frislandia*), en stor Fabelø, der paa gamle Kort over det nordlige Atlanterhav ligger S. f. Island. Den ses første Gang paa det af Nicolo Zeno den Yngre 1558 udgivne Kort og omtales i den af samme udgivne Beretning om Brødrene Zeno's Rejser, der vare foretagne omtr. 170 Aar tidligere. Da Frobisher paa sin Rejse for at opdage Nordvestpassagen kom til Grønland, maatte han efter sin Breddebestemmelse antage, at det var Zeno's F. Som Følge heraf antog han atter, at Labrador-Kysten var Grønland's Østkyst. Dette medførte, at Grønland i 200 Aar afbildedes paa alle Kort og Glober som gennemskaaret af Frobisher's Stræder. Anbringelsen af disse Stræder i Grønland var igen en væsentlig Anledning til Geografernes besynderlige Fejltagelse, at henlægge den gamle, grønlandske »Østerbygd« til Grønland's Østkyst. F. har i det hele taget haft en stor, vildledende Betydning for Geografiens Historie i det nordlige Atlanterhav. Halvandet Hundrede Aar efter F.'s første Fremkomst i Zeno's Kort hævede sig Røster, som nægtede Øens Tilstedeværelse, og efter den Tid og lige til vore Dage har den ofte været Genstand for vidtløftige og lærde Diskussioner. Nogle antoge, at der virkelig havde eksisteret en saadan 0, der senere var gaaet under ved en Naturomvæltning; men nøjere Undersøgelser have vist, at Øen aldrig har eksisteret, men at den paa Zeno-Kortet er fremkommen ved en Sammenblanding af flere Lande, i Særdeleshed Færøerne, taget fra Olaus Magnus'es Kort fra 1539, og Island, taget fra et Kort, der indeholdt denne 0 under Navn af F. (Litt.: G. Storm, »Om Zeniernes Rejser« [i »Norsk geogr. Selsk.'s Aarb. for 1890—91«]). *G. F. H.*

Frisier er en Benævnelse, der bruges baade om en særlig Infektionssygdom, Sved frisier, (*Suette miliaire*, den engelske Sved, *Sudor anglicus*) og om de Blegner *{Miliaria, Sudamina)*, der dels ledsage denne Sygdom, dels kunne optræde ved forskellige andre Sygdomme, der ledsages af stærk Sved (Gigtfeber, tyfoid Feber, Barselfeber o. fl.), eller ogsaa under normale Forhold ved stærk Svedsekretion. Blegnerne, Svedblegnerne, ere smaa — omtrent hirsekornstore — i Reglen vædskefyldte Ophøjninger paa Huden, især paa Underlivet og Steder af Legemet, der ere varmt tildækkede, snart paa rød Bund *{Miliaria rubra)*, snart uden saadan og med uklart Indhold (*Miliaria alba)*, hyppig lignende Dugdraaber *{Miliaria crystallina)*, og maa vistnok opfattes som fremkaldte ved den stærke Svedsekretion. Efter nogle Dages Forløb tørre de ind efter Bristning og Udtømmelse af deres vandige Indhold eller ved simpel Skrumpning. Den dem tidligere tillagte kritiske Betydning ere de næppe i Besiddelse af og ere for øvrigt et ret betydningsløst Symptom, der øjensynlig var hyppigere i fordums Tid, da Svedekure og stærk Tildækning af de syge vare almindeligere end nu.

Medens Blegnerne saaledes kun ere et Symptom, kan dog Eksistensen af en særlig Infektionssygdom, der hyppig ledsages deraf, næppe benægtes, skønt dens nærmere Forhold endnu er ret uopklaret. Den optraadte første Gang som Epidemi af betydelig Udstrækning og til Tider med meget stor Dødelighed i 15. og 16. Aarh. i England (den engelske Sved), senere i 17. og 18. Aarh. i Frankrig (*Suette picarde*), Tyskland, Schweiz, Italien, i den seneste Tid (1887) især i Frankrig. Sygdommen begynder efter nogle Dages Forløbersymptomer af almindelig Natur med en voldsom Sved, ledsaget af Beklemmelse, Hovedpine, Svimmelhed, undertiden Kramper, stærk Feber. Efter 3—4 Dages Forløb indfinde Svedblegnerne sig paa Huden, og under Tiltagen af de almindelige Symptomer kan Døden da indtræde. Selv i de gunstig forløbende Tilfælde, der i Reglen vare en Uges Tid, er Rekonvalescensen meget langvarig. Det fremhæves, at efter Døden indtræder Ligets Forraadnelse særdeles hurtig. Nogle Epidemier have haft en Dødelighed af indtil 99 p. Ct., andre have været overordentlig lette. Sygdommens Aarsag er endnu ukendt. *A. F.*

Frisluse, Frivandssluse, Goldsluse, betegner en Sluse, der tjener til Afledning af det saakaldte Frivand (s. d.). Ordet stammer fra Mølledriften og er altsaa meget gammelt. Da man i ældre Tider ikke kendte andre bevægelige Lukker for Vand end Stigbord og ved Mølledrift heller ikke havde Brug for til Tider at skaffe Afløb for større Vandmasser, saaledes som ofte ved Nutidens Stemmeværker, vare F.'s Lukker altid Stigbord, og Ordet F.' betegner derfor nu kun de Sluser, der tjene til Afledning af Frivand, hvis Lukker ere Stigbord, medens øvrige Afledningssluser, hvor Lukkerne ere Naale, Klapper, Tavler, Jalousier o. s. v., betegnes som Naale-, Klap-, Tavle-, Jalousidæmninger o. s. v. (se Stemmeværk).

F. bestaar af en Kanal, der forbinder det opstemmede Vand med Afløbet, og et bevægeligt Lukke. Kanalen kan enten være aaben eller lukket (dækket); er den aaben, kan den være en i Jorden gravet Kanal med ubeklædte Sider, dog maa i Reglen, paa Grund af den til Tider kommende Strøm, Bund og Sider, i alt Fald paa den nærmest Stigbordene liggende Strækning, beklædes med Træ, Murværk eller Beton; er Kanalen lukket, danner den en Ledning af Træ, Murværk eller Beton, sjældnere af Jærnrør. Lukket er som omtalt altid Stigbord (s. d.) af Træ eller Jærn. Skal F. have større Vidde, og er tilmed Vandtrykket paa Stigbordet stort, vil dette blive meget vanskeligt at trække, og man deler da F.'s Aabning ved Hjælp af Mellemstolper i flere mindre Afdelinger og lukker hver af disse ved sit Stigbord; ligeledes har man delt Stigbordene efter Højden i flere Dele, hvoraf een ad Gangen trækkes. En saadan Deling af Stigbordene tilsteder ogsaa en let Regulering af Mængden af det bortstrømmende Vand. Stigbordene manøvreres (trækkes eller sættes) gennem Kæder ved Vinder eller Spil anbragte paa en over F. bygget Løbebro; ved mindre Stigbord kan Bevægelsen ske direkte ved, at Stigbordene ere forsynede med en lodret Stang, der løftes eller sænkes,

enten direkte eller ved et Drev, idet Stangen foroven er omdannet til en i Grebet indgribende Tandstang. *C. Ph. T.*

Frispormærke anbringes, hvor to Jærnbanespor løbe sammen (med et Sporskifte eller en Krydsning), paa det Punkt, hvor Sporenes Afstand begynder at blive for lille til, at der kan opstilles Vogne paa det ene, naar det andet frit skal kunne befares. Det dannes ved de danske Baner af en hvidmalet Træklods med en rød Kant, der fastgøres paa en Svelle eller en Pæl lige i Jordoverfladen. *A. O—d.*

Fristat se Republik.

Fristedt, Robert Fredrik, svensk Universitetslærer, Farmakolog, født i Stockholm 19. Juni 1832, død i Upsala 16. Febr. 1893. F. blev Student 1851, Dr. phil. 1857, Dr. med. 1862. Efter 1861 at være bleven Amanuensis ved Universitetets farmakologiske Museum udnævntes F. 1862 til Adjunkt i medicinsk Naturalhistorie og Kemi ved Upsala Universitet og 1877 til Professor i Farmakologi og medicinsk Naturalhistorie. I sine tidligere Studieaar foretog F. botaniske Forskningsrejser i Lapland og Norrland, gjorde 1862, som Indehaver af det *Hwasserske* Stipendium, en Studierejse til Tyskland og 1873 til Tyskland, Italien og England. F. udgav 1865—72 og 1874—81 »Upsala läkareförenings förhandlingar«; han har forfattet »Lärobok i organisk pharmakologi« [1873], samlet og udgivet Ekssikkatværket: »Sveriges farmaceutiska växter« [1863— 72] samt offentliggjort J. Franck's Forelæsninger i Botanologi [1877]. " *A. B. B.*

Fristæder. Efterhaanden som Handelen i Middelalderen tog Opsving, opblomstrede der ogsaa store og rige Handelsbyer, hvis Indbyggere lidt efter lidt vidste saa godt som ganske at frigøre sig fra den Landsherre, paa hvis Grundomraade de vare bosiddende. — I Norditalien, der især drog sin Velstand fra den ostindiske og asiatiske Handel, hævede enkelte af Byerne sig endog til fuldstændig fri og suveræne Republikker, I Tyskland baade i Syden og Norden opnaaede mangfoldige Stæder Rigsumiddelbarhed, saaledes at de ikke fik andet Overhoved end selve den tyske (romerske) Kejser, paa hvis Valg de fik Medindflydelse, og navnlig i Nordtyskland ved Nord- og Østersøen's Kyster svang de mægtige Hansestæder, hvis Forbund tiltraadtes af Byer i Holland og Flandern, sig op til en saadan Vælde, at de kunde foreskrive Kongerne i Norge, Sverige og Danmark Love, ja endog deltage i at indsætte og afsætte dem og i lange Tider underkue al Handel og Velstand i disse Riger. Men ligesom det var Handelens Gang, der havde skabt disse mægtige Byer, saaledes bleve ogsaa Forandring af Handelsvejene ved Konstantinopel's Erobring af Tyrkerne (1453) og Amerika's Opdagelse Aarsagen til deres Forfald og Undergang; Englænderne og Hollænderne fortrængte dem efterhaanden fra Verdensmarkedet, de øvrige Nationer lærte at komme med, og tilbage var kun, da det tyske Forbund efter Napoleon's Fald dannedes, Byerne Lübeck, Bremen, Hamburg og Frankfurt a. M., og af disse mistede den sidstnævnte ved de 1866 indtraadte Forandringer sin Rigsumiddelbarhed, medens de 3 førstnævnte have bevaret deres Stilling i saa Henseende og i Henhold til Forfatningsloven af 16. Apr. 1871 hver have 1 Stemme i Forbundsraadet og ere berettigede til at vælge en Repræsentant til samme.

Ogsaa i Ungarn gives der saakaldte F., hvorved forstaas Byer, som indtil 1848 dannede en egen Rigsstand, der valgte Medlemmer til Rigsdagen, men hvis Ejendommelighed nu blot bestaar i, at de staa uden for Grevskabs- eller Komitatsforvaltningen og have Selvstyre umiddelbart under Regeringen. Af slige F. gaves tidligere 73, men ved Lovgivningen 1870 og 1876 er Tallet sunket til 25. *C. V. N.*

Frisør. Trods sit franske Tilsnit er Ordet yderst lidt anvendt i fransk Sprog. Det findes ikke i ældre Ordbøger og nævnes kun i Littré som meget sjældent, idet man almindelig kun bruger *coiffeurs* om Haarkunstnere. Det kommer af *friser*, at krølle, at tilvejebringe unaturligt Fald i Hovedhaaret med hede Jærn. I Middelalderen var Haarets Pleje yderst forsømt. Naar Christus aabenbarer sig for den hellige Birgitta, giver hun en Forestilling om hans overmenneskelige Udseende ved at skrive: »hans Legeme var og saa rent, at der aldrig kom Lus eller Maddiker paa ham, og der fandtes ikke Urenlighed eller Tjavser i hans Haar«. Den Gunstbevisning, som unge Kvinder dengang viste unge Mænd ved at lade dem lægge Hovedet i deres Skød, medens de »løskede« dem, var altsaa i ret Betydning en Kærlighedsgerning og en kvindelig Pligt over for Ægtemænd for at berede dem Velbehag. Den Del af Legemets Pleje, hvortil Haar- og Skægklipning, Barbering o. s. v. hørte, foregik dels i Badstuerne, dels under Lægers Hænder, og det var først, da der i deres Stand opstod et Aristokrati af universitetsdannede lærde, at Haarplejen overlodes til de ulærde Bartskærere. Da Parykkerne kom i Mode ved Midten af 17. Aarh., flyttedes største Delen af det Arbejde, som hidtil var nedlagt paa Plejen af det naturlige Haar, over paa det kunstige, og da Skægget samtidig forsvandt, og Hovedet barberedes for den ulidelige Varmes Skyld, som Parykken fremkaldte, beholdt F. alene Kunder blandt Damerne, men fik senere rigelig Erstatning, da efter Midten af 18. Aarh. Damecoiffurerne voksede op i monstrøse Dimensioner. Samtidig gik Herreparykker af Mode, og man lod sit eget Haar sætte op i Krøller og Bukler, efter de Hovedfaçoner, hvori Parykkerne havde fæstnet sig. F. fik nu en gyldnere Tid, end de forhen havde kendt. Haaret maatte sættes op og friseres mindst een Gang om Dagen, saa at det kunde lønne sig at holde en Tjener, der var oplært som F. I Frankrig havde man fra 15. Aarh. kendt kvindelige F., *atourneresses*, *achemeresses* etc, men de søgtes kun ved særlig festlige Lejligheder, og den daglige Tjeneste udførtes af Kammerjomfruen. I 18. Aarh. fortrængtes de af deres mandlige Kolleger (blandt dem den akademiske Coiffeur Legros). Det er først i 19. Aarh., at F. helt have udskilt sig i selvstændige Forretninger, der alene beskæftige sig med Hovedhaarenes Klipning, Krølning og Rensning. *Bernh. O.*

Frit ab en vis Plads er ensbetydende med »frit paa Bane« eller »frit om Bord« vedkommende Plads. Paa samme Maade betyder »f. a. Værk« eller »f. a. Lager« det samme som »frit paa Vogn«, »frit i Skib« eller »frit paa Banevogn« ved vedkommende Fabrik eller Lager. *C. V. S.*

Fri Teatre ere Fællesbetegnelsen for en Række dramatiske Foreninger, der have stillet sig den Opgave i Ly af Foreningsretten at bringe til Opførelse dramatiske Arbejder, som de egentlige Teatre afvise enten af Frygt for Politicensuren eller af Hensyn til Publikums Smag. Det første f. T. af denne Art grundedes i Paris af André Antoine (s. d.), og 30. Marts 1887 gav Foreningen *Théâtre-Libre*'s Dilettanttrup sin første Forestilling i en Sal i Montmartre; Foreningen voksede sig snart større, og allerede om Efteraaret kunde den afholde sine Forestillinger paa et rigtigt Teater. Antoine's Foretagende fandt snart Efterlignere baade i Paris og uden for Frankrig; blandt de parisiske f. T.,' der stiftedes i kunstnerisk Opposition til *Théâtre-Libre*, kansærlig nævnes den symbolistiske Litteraturretnings *Théâtre-de V Oeuvre* under Direktion af Lugné-Poë; det har opført ikke faa skandinaviske Stykker særlig af Henrik Ibsen og foretog i Efteraaret 1894 en Turné i Skandinavien. Den f. T.-Bevægelse bredte sig fra Paris til Tyskland, hvor en Kreds af Forfattere og Kunstvenner i Berlin i Efteraaret 1889 stiftede Foreningen »Freie Bühne«, hvis Forestillinger lededes af Otto Brahm (s. d.); som i Paris dannede der sig i Berlin snart Konkurrenter til Moderforeningen, først 1890 »Deutsche Biihne«, der indskrænkede sin Opgave til at bringe kun Nyheder af tyske Forfattere paa det moderne-realistiske og historisk-realistiske Omraade, derpaa endnu i s. A. »Freie Volksbiihne«, hvis Tendens var mere socialistisk end kunstfornyende, og senere (1892) »Neue freie Volksbiihne« som Modtræk fra de uafhængige Socialisters Lejr. Fra Berlin udgik Bevægelsen til andre tyske Byer, bl. a. til Munchen (Maj 1891) og Wien (Juni 1891).

Allerede før den f. T.-Bølge naaede Berlin, havde Antoine fundet en nordisk Efterligner i den svenske Forfatter August Strindberg; denne, der paa denne Tid boede i Kjøbenhavn's Nærhed, udkastede Planen til et »Forsøgsteater«, men da dettes Forestillinger skulde gives i fuld Offentlighed, stødte Foretagendet straks paa uovervindelige Hindringer fra Politicensurens Side: Strindberg's Sørgespil »Frøken Julie« maatte tages af Programmet, og den første Forestilling, der gaves paa Dagmarteateret 9. Marts 1889, præsenterede tre mindre karakteristiske Stykker alle af Strindberg; en Uges Tid efter — 14. Marts — gaves »Frøken Julie« paa en Lejlighedsscene i den frisindede akademiske Forening »Studentersamfundet's« Sal i Badstuestræde. Hermed ophørte det Strindberg'ske Forsøgsteaters Virksomhed; to Aar derefter optoges Tanken om et f. T. af Medlemmer inden for »Studentersamfundet«, og paa en Generalforsamling 11. Febr. 1891 vedtoges det at oprette »Studentersamfundet's f. T.«, hvis Formaal skulde være at give »Forestillinger af litterær Interesse«; 25. Apr. 1891 gav Foreningen, der vandt stærk Tilslutning fra Publikums Side og mødte stor Villighed hos Skuespillerne — det danske f. T. arbejdede i Modsætning til Antoine's *Théâtre-Libre* med Skuespillere fra Privatteatrene — sin første Forestilling: »Enkemænd« af G. Esmann og »Thérèse Raquin« af Emile Zola. Foreningen, i hvis Bestyrelse først Forfatteren Peter Nansen og efter ham Forfatteren Erik Skram var den ledende, havde alle Haande Vanskeligheder at overvinde, og Januar 1894, et Par Dage forinden denne Sæsons første Forestilling, nedlagde Kjøbenhavn's Politi Paastand paa, at Foreningens Repertoire forinden Opførelsen godkendtes af Privatteatrenes Censor; det lykkedes Bestyrelsen at faa Tilladelse til at give den annoncerede Forestilling, »Kvinder« af Karl Larsen og »Balkonen« af Gunnar Heiberg, uden Censurering mod at forpligte sig til for Fremtiden at indhente Censors Votum. Siden har »Studentersamfundet's f. T.« indskrænket sin selvstændige Virksomhed til Opførelsen af Karl Gjellerup's »Hans Excellence«. Det socialdemokratiske »Københavns f. T.« og dets Forgænger »Arbejdernes f. T.« have sat sig mere folkeoplysende end kunstneriske Maal. *A. A.*

Fritflue (*Oscinus frit*), en til Anthomyiernes Familie hørende meget skadelig Flue; den er kun 2—3 Mm. lang, glinsende sort med gule Fødder. Fluen lægger sine Æg saavel paa vore Kornsorter som ogsaa paa vildtvoksende Græsarter og kan frembringe indtil 3 Generationer om Aaret. F. viser sig i April og lægger sine Æg paa de unge, endnu temmelig spæde Planters nederste Del, og de udkrøbne gulhvide Larver leve nu af disse; enten dør Planten som Følge af Larvernes Angreb, eller den bliver gullig og naar vanskelig til at sætte Aks. I Juni fremkommer den anden Generation, hvis Larver leve sammesteds som førstes, eller i de blomstrende Aks; denne Generation frembringer allerede efter 3 Ugers Forløb den 3. Generation, som i Modsætning til de to foregaaende hovedsagelig lægger sine Æg paa Vintersædens Blade. Den fremkomne Larve naar til Forpupning inden Vinterens Komme, og Arten overvintrer da som Puppe. Fluen optræder særdeles skadelig paa de fleste af vore Kornsorter og er meget vanskelig at faa Bugt med, da den lige saa godt synes at kunne trives paa andre ikke dyrkede Græsarter. *C. W.-L.*

Frith [fri'þ], William Power, engelsk Genremaler, er født 1819 i Studley ved Ripon (Yorkshire). Han kom 1835 paa Akademiet, studerede 3 Aar under Sass og udstillede snart en Række Arbejder med Emner fra engelsk Litteratur: »Othello og Desdemona« [1840], »Leicester tager Afsked med Amy Robsart« [1841], »Præsten i Wakefield« i flere Fremstillinger, Scener af Dickens, Molière, Cervantes'es »Don Quijote« etc. — Arbejder, der med deres underholdende Fortælling hurtig fik Tag i det store Publikum. 1853 blev F. Medlem af Akademiet efter Aaret i Forvejen med stort Bifald at have udstillet »Barnet ved sin Aftenbøn« og »Pope og Lady Montagu«. Hans Anseelse skulde stige yderligere, da han kort efter kastede sig over Skildringen af engelsk Nutidsliv; han malede »Ramsgate Søbad« (tilhører Dronning Victoria), »Derby-Dagen i Epsom« [1858, London's National Gallery], der vakte overordentlig Opsigt, »Jærnbanestation« [1861], »Prinsen af Wales'es Bryllup med Prinsesse Alexandra af Danmark i St. Georgs-Kapellet i Windsor« [1863] paa Dronningens Bestilling, »Spillesalen i Homburg« [1870]; fra Slutn. af 1870'erne hans Suite med 5 Billeder: »Vejen til Fordærv«. F.'s Styrke ligger ikke i det maleriske (hans Billeders Farver virke ofte uharmonisk og hvile ikke paa et indgaaende Naturstudium) eller overhovedet i det kunstnerisk udsøgte, det er hans Arbejders populære Indhold.

hans Evne til i sine Skildringer af engelsk Samfundsliv, særlig fra de højere Kredse, at give, ofte med Humor, ofte med Følelse, det særlig nationalt-engelske, der har bragt ham saa højt op i Publikums Gunst. *A. Hk.*

Frithjofssaga se Fridthjofssaga.

Fritigern var Fører for en Skare Vestgoter, der (376) i et Antal af ca. 200,000 fik Tilladelse til at gaa over Donau, da de bleve angrebne af Hunnerne. De bosatte sig i Provinsen Mœsien, men mishandlede af de romerske Embedsmænd grebe de i Foraaret 377 til Vaaben under F.'s Ledelse. Han sejrede ved Marcianopolis og overvandt det følgende Aar Kejser Valens i Slaget ved Adrianopel, hvor Kejseren faldt. F. fortsatte Kampen mod hans Efterfølger Theodosius den Store, men mægtede ikke at indtage de faste Stæder og døde 381, før Freden sluttedes mellem Vestgoter og Romer. *M. M.*

Fritillaria se Kejserkrone.

Fritliggende, et, kaldes Længden af den Strækning, paa hvilken en Bjælke e. 1. ikke er understøttet, hvad enten det saa er Afstanden mellem 2 Understøtningspunkter eller et saadants Afstand fra Bjælkens fri Ende. *C. V. P.*

Frit om Bord se Fob.

Frit Profil se Lysningsprofil.

Fritsch, Gustav, tysk Naturforsker og rejsende, er født 5. Marts 1838 i Cottbus. 1857—62 studerede han i Berlin, Breslau og Heidelberg, først Naturvidenskab, senere Medicin. 1863—66 foretog han en Undersøgelsesrejse gennem Sydafrika, 1867 blev han Assistent ved det anatomiske Institut og 1874 ekstraordinær Professor ved Berlin's Universitet. Han deltog i flere videnskabelige Ekspeditioner til Øvreægypten, Arabien, Persien og Lilleasien og har nedlagt Hovedresultaterne af sine Rejser i: »Drei Jahre in Südafrika« [Breslau 1868], »Die elektrische Erregbarkeit des Groszhirns« [i »Arch. f. Anat. u. Physiol.« 1870], »Die Eingeborenen Südafrikas« [Breslau 1873], »Ueber das stereoskopische Sehen im Mikroskop« [Berlin 1873], »Untersuchungen iiber den feinern Bau des Fischgehirns« [Berlin 1878] og »Die elektrische Fische« [Leipzig 1886]. *Y. C.*

Fritsch, Karl von, tysk Geolog, er født i Weimar 11. Novbr. 1838. Han studerede Geologi i Gottingen og tog Doktorgraden i Zurich. Allerede et Par Aar før havde han i geologisk Øjemed berejst de kanariske Øer, som han har beskrevet i »Reisebilder von den Canarischen Inseln« [Gotha 1867] og har desuden behandlet Øen Tenerifa's Geologi i flere særskilte Afhandlinger. 1866 overværede han et vulkansk Udbrud paa Øen Santorin. 1867 blev han Docent i Geologi i Frankfurt. 1872 berejste han sammen med J. J. Rein Marokko og Atlas-Bjærgene, 1873 blev han Professor i Geologi i Halle, hvilken Stilling han endnu (1897) indtager. Foruden forskellige Lærebøger kan af hans Skrifter »Das Gotthardgebiet« [Bern 1874] fremhæves. *K. R.*

Frit Skib, frit Gods. Denne for de neutrales Handel i Krigstid saa betydningsfulde Folkeretssætning, for hvis Gennemførelse de nordiske Riger Tid efter anden have udfoldet kraftig Virksomhed, har først sent skaffet sig fuld Ørelyd i den europæiske Koncert. Den gamle, fra den tidligste Middelalder stammende *consolato del mare*, der gennem Aarhundreder gjaldt næsten som en Slags Bibel for de søfarende Nationer i deres folkeretlige Berøringer, indeholdt den i og for sig — naar det nu engang var Krigens Lov til Søs at anse fjendtlig, privat Ejendom, selv om den ikke bestod i Krigskontrabande (Ammunition, Vaaben, Heste o. s. v.), for god Prise — ikke unaturlige Regel: »Ufrit Skib, frit Gods; frit Skib, ufrit Gods«, hvilket frit oversat vil sige: »Tag din Fjendes Gods, hvor du finder det, men skaan din Vens« (o: den neutrales), og denne Maksime, der billigedes af de videnskabelige Autoriteter lige fra Hugo Grotius til Vattel, og som selvfølgelig kun gjaldt for Fartøjer, der bleve trufne paa aabent Hav uden for neutralt Søomraade, holdt sig uanfægtet til langt ned i Tiderne.

Men lidt efter lidt, om end langsomt, begynder en anden Opfattelse, maaske foranlediget ved, at Herredømmet paa Søen efterhaanden var gledet ud af de italienske Republikkers og Spanien's Hænder og delt mellem England, Frankrig og det fra det spanske Aag frigjorte Nederland, sporadisk at dukke frem i Staternes indbyrdes Traktater. Allerede i Aaret 1759 havde bl. a. en dansk Forfatter (Hübner) i et i Haag udgivet Skrift indtrængende søgt at godtgøre de neutrales Ret lige over for de krigsførende Nationers Overgreb, og det blev da ogsaa hans Lands Regering, som i Aaret 1778, under Trykket af Søkrigen mellem England, Frankrig og Spanien i Forbindelse med det stockholmske Kabinet foreslog Kejserinde Katharina ved forenede Flaader at beskytte Handelen i Øster- og Nordsøen, og dette Forslag foranledigede atter Kejerinden til i Foraaret 1780 at udstede en Deklaration, i hvilken ved Siden af enkelte andre Punkter, saasom om de neutrales Ret til frit at handle med den fjendtlige Stat, navnlig Sætningen: »Frit Skib, frit Gods« med Styrke blev hævdet. Deklarationen blev efterhaanden tiltraadt af saa godt som alle neutrale Sømagter og blev saaledes Grundlaget for den første væbnede Neutralitetsakt. Imidlertid udbrød under den franske Revolutions Ægide den rasende Søkrig mellem England og Frankrig, under hvilken det sidstnævnte Land konfiskerede ethvert Skib, der førte engelsk Gods, ja endog truede med at behandle neutrale Skibsførere som Pirater, dersom de i engelsk Havn havde underskrevet visse Vilkaar, medens England, i øvrigt fastholdende sine gamle Søretsregler, udøvede Visitationsretten paa en for de neutrale i højeste Grad tidsspildende og generende Maade. Baade fra dansknorsk og svensk Side blev herimod protesteret, og de nævnte Stater skrede nu til at sætte deres Handelsskibe under Konvoj af Orlogsmænd, der havde Ordre til at modsætte sig de engelske Krydseres Visitation. Følgen heraf blev blodige Sammenstød og bl. a. Korvetten »Freja's« Opbringeise fra engelsk Side; men heraf blev atter, især ved Kejser Poul's Initiativ, Stødet givet til den anden væbnede Neutralitetsakts Indgaaelse i Decbr. 1800, tiltraadt foruden af Danmark, Norge, Sverige og Rusland endvidere af Preussen. Da var det, at England, der denne Gang havde friere Hænder end 1780, lod Nelson gaa til Kjøbenhavn og levere Slaget paa Reden, og da Kejser Poul imidlertid var bleven tagen af Dage, sluttedes kort efter Fred mellem Rus-

land og England og senere med de øvrige Deltagere, ved hvilken England gjorde nogle ubetydelige, nærmest formelle Indrømmelser, medens Sætningen, som Kampen egentlig havde drejet sig om: »frit Skib, frit Gods«, indtil videre syntes opgiven.

Men ved den af Paris-Kongressen 16. Apr. 1856 udstedte Deklaration, der nu er bleven tiltraadt af saa godt som alle Stater, kan omsider den aarhundredgamle Strid anses endt til Gunst for Sætningen: »Frit Skib, frit Gods; og ufrit Skib, frit Gods«, saaledes altsaa at alt neutralt Gods paa fjendtligt Skib, og alt fjendtligt Gods paa neutralt Skib, naar Godset ikke henhører til Krigskontrabande, er beskyttet mod Konfiskation. Men end ikke herved er den moderne Folkeretspraksis bleven staaende; man har saaledes fra Opbringeise fritaget fjendtlige Kystfiskerfartøjer, fjendtlige Skibe, udrustede i videnskabelige Øjemed eller til Opdagelser, de fjendtlige Fartøjer, som føre syge og saarede under Geneve-Korset, eller som tilhøre officielt anerkendte, filantropiske Samfund, ja endog fjendtlige Skibe, som af Storm og Uvejr drives ind i fjendtlig Havn, dog at vedkommende Skibsmandskab saa lidt som de i Hospitalsskibene om Bord værende syge og saarede maa tjene under den i Gang værende Krig.

I den nyeste Tid har Bevægelsen for at bevirke privat Ejendom paa Søen overhovedet fritagen for Bemægtigelse af Fjenden gjort endnu et Skridt fremad i Praksis, understøttet af Teorier af amerikanske og italienske Statsmænd og Retslærere. 1865 optog Italien i sin Søret en Bestemmelse, som forbyder dens Orlogsmænd at opbringe Handelsskibe tilhørende fjendtlig Stat, naar denne erklærer sig villig til at følge samme Fremgangsmaade, og 1871 sluttedes en Traktat mellem Italien og Nordamerika, i Henhold til hvilken al privat Ejendom til Søs med Undtagelse af Blokadebrydere og Kontrabandeførere skal være fritagen for Konfiskation og Opbringeise. I Krigen 1866 blev den ny Krigspraksis iagttagen mellem Italien, Østerrig og Preussen, og ved Udbrudet af Krigen med Frankrig 1870 blev det foreslaaet af Preussen, at de 2 Magter skulde optræde paa lignende Maade mod hinanden, men dette mødte Modstand fra fransk Side. (Litt.: Bornemann's samlede Skrifter V, S. 436 ff.; Hollzendorff's Folkeret oversat af Hagerup 1885 § 74; Walker, *The Science of international law* [1893, S. 290 ff]). *C. V.N.*

FritSØ — tidligere ogsaa kaldet Fresje — er Hovedgaard for et meget betydeligt Gods, som for en stor Del stammer fra det forrige Larvik'ske Grevskab. Oprindelig hørende under det Tunsberg'ske Klostergods kom F. ved Reformationen i Familien Jærnskæg's Besiddelse, fra hvilken det 1623 blev tilskødet Hr. Gunde Lange. Ved Grevskabet Larvik's Oprettelse 1671 blev F., somallerede Aaret i Forvejen tillige med flere andre nærliggende Gaarde af Ulrik Fr. Gyldenløve vare afkøbte Lange, tillagt Grevskabets Hovedgaard, og Navnet bibeholdtes kun for en ringe Parcel. Efter 1805 at være solgt til Kong Frederik VI blev F. tillige med Grevskabet 1817 afhændet til et Interessentskab, der igen 1835 overdrog Ejendommene til den nuværende Ejer Overhofjægermester Fr. Treschow's Fader, W. M. Treschow. Det nuværende F. Gods falder dog ikke sammen med det tidligere Grevskab, da betydelige Dele af dette ere frasolgte, medens paa den anden Side andre Ejendomme ere tilkøbte. Paa det gamle F.'s Grund er nu opført den prægtige Hovedgaard Fritsøhus. Sin største Betydning har F. haft ved de mange industrielle Anlæg, som under dette Navn dreves af den betydelige Vandkraft, der leveres af Farisvandets Udløb i Larviksfjorden inden for Larvik Bys Grænser, og af hvilke kan mærkes F. Jærnværk (nu nedlagt); oprindelig oprettet i Midten af 17. Aarh. fik det snart stor Betydning og navnlig efter Grevskabets Oprettelse store Privilegier, som snart gjorde det til et af Norge's vigtigste Værker og senere, efter at Driften ogsaa var udvidet til at omfatte Kanonstøbning, til et af de mest indbringende, særlig mellem 1771—91. Ved Siden heraf dreves ogsaa betydelige Savbrug og Mølledrift. Under den nuværende Ejer drives Træsliberi, Høvleri, Sagbrug og Mølle, og F. Værk beskæftiger f. T. (1897) omtrent 300 Arbejdere. (Litt.: »Morgenbladets« Ekstranummer [1895, No. 48, 49, 50]). *J. F. W. H.*

Fritte, ophede en pulverformet eller dejagtig Masse saa stærkt, at de enkelte Korn, hvoraf den bestaar, blødgøres saa meget paa deres Overflade, at de klæbe fast ved hverandre, uden at der dog indtræder en Smeltning af hele Massen. *K. M.*

Fritte se Ilder.

Fritteporcelæn se Porcelæn.

Frittura (ital.), en i Fedt, Smør eller Olie bagt Kød- eller Fiskeret eller Gemyse.

Fritz, Andreas, dansk Landskabsmaler, er født 2. Novbr. 1828 i Landsbyen Mou ved Aalborg. Faderen, der var Præst, ønskede, at Sønnen skulde studere; men da han tidlig viste Anlæg for Kunsten, og hans Tegnelærer, Dyrmaleren E. Høegh-Guldberg, af hvem han blev undervist under sin Skolegang i Aarhus, troede at se Talent hos ham, fik han Lov til at rejse til Kjøbenhavn og kom 1845 paa Kunstakademiet. I Løbet af 3 Aar naaede han op i dets Modelskole, men afbrød sin Virksomhed der for at deltage i den første slesvigske Krig; efter at være vendt hjem som Sekondløjtnant tegnede han atter paa Akademiet, vandt sine Sølvmedailler og tiltraadte 1855 sin første Udenlandsrejse, der gik til Tyskland, Frankrig og Norditalien. Hjemkommen herfra arbejdede han igen paa Akademiet og studerede under Marstrand. Paa Charlottenborg debuterede han 1856 med Billedet af »Enjydsk Høstpige«; han tænkte dengang nærmest paa at blive Figurmaler; snart vendte han sig dog væsentlig til Landskabsmaleriet, som han vedblev at dyrke, ogsaa efter at han var flyttet til Aarhus for der at ernære sig som Portrætmaler og Fotograf. Paa Charlottenborg gav han først 1870 for anden Gang Møde; hvad han der udstillede, betegnede et Gennembrud. Det var det store »Dalstrøg i Marselisborg Skov«, der vakte saa ualmindelig Opmærksomhed og blev købt af Kunstforeningen. Senere har F. hørt til de stadige Udstillere og stadfæstet sit Ry som en af Danmark's dygtige Landskabskunstnere af den udpræget national-konservative Retning. Sine Emner søger han mest i Egnen om Aarhus, hvor han vedblivende er bosat; Foraaret med dets Løvspring er den smagfulde og omhyggelige Kunstners kæreste Aarstid. *S, M.*

Fritzlar, By i preussisk Hessen-Nassau i Regeringsdistriktet Kassel, har en smuk Beliggenhed paa en stejl Skrænt ved Floden Eder, Biflod til Fulda. F. ligger ved Jærnbanelinien Wabern—Wildungen og har (1890) 3,200 Indb., hvoraf 2,000 Katolikker; Pottemageri, Garveri og Frugthandel. F. blev ved Bonifacius Udgangspunktet for Kristendommen i Hessen, 919 blev Henrik I her valgt til tysk Konge; indtil 1802 hørte den til Mainz. *Joh. F.*

Fritzner, Johan, norsk Sprogforsker, født paa Askøen ved Bergen 9. Apr. 1812, død i Christiania 17. Decbr. 1893. Efter 1832 at have taget teologisk Eksamen var F. en Tid lang Lærer og derefter Præst senest i Tjødlingen ved Larvik, indtil han 1877 tog sin Afsked for helt at ofre sig for sine videnskabelige Arbejder. Sin Debut som Præst gjorde F. i Finmarken, hvorhen han nærmest søgte for at studere det sproglige og kulturelle Forhold mellem Nordmænd og Lapper. 1845 offentliggjorde han (i Tidsskriftet »Nor«, III) en Kritik over Stockfleth's »Grammatik i det lappiske Sprog«, hvorefter i samme Tidsskrift fulgte en »Beskrivelse over de i Østfinmarken forekommende hedenske Begravelser, tilligemed nogle Efterretninger om andre i Østfinmarken og tilgrænsende Egne levende Oldtidsminder«. 1876 udkom hans Afhandling om »Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst sammenholdt med andre Folks, især Nordmændenes, Tro og Overtro«. Mest bekendt er F. som Ordbogsforfatter. 1. Udg. af hans »Ordbog over det gamle norske Sprog« udkom 1862—67 og var det første fuldstændige Leksikon over det gamle norsk-islandske Sprog. 1883 begyndte Udgivelsen af 2. Udg. og afsluttedes 1896, tre Aar efter Forfatterens Død. I Størrelse mere end det tredobbelte af I. Udg. udmærker den sig særlig ved den fremragende Sagkyndighed og Udførlighed, hvormed Sprogets reale og kulturhistoriske Side er behandlet. Mindre tilfredsstillende ere hyppig de etymologiske Sammenstillinger, ligesom Anordningen lider under en vis Manér, idet gerne den sjældneste Betydning stilles først. Trods disse Mangler er Ordbogen ikke blot den fuldstændigste og mest samvittighedsfulde, man har, men i sin Ejendommelighed enestaaende inden for den germanske Filologi. F.'s haandskrevne Samlinger til Kulturhistorien ere efter hans Død deponerede paa Christiania Universitetsbibliotek. (Litt.: G. Storm's Nekrolog i »Arkiv f. nord. Fil.«, X Bd.). *Hj. F.*

Fritzsch, Claudius Ditlev, Blomstermaler, født i Kiel rimeligvis 1763, død i Kbhvn. 27. Novbr. 1841. Som ung kom han til Kjøbenhavn for at studere paa Kunstakademiet og søgte først Uddannelse som Figurmaler, men allerede 1797 maa han dog have fundet sit egentlige Fag, idet han da blev agreeret paa to i Gouache udførte Blomsterstykker. Medlem af Akademiet blev han 1806. F. var ikke nogen meget produktiv, men en særdeles omhyggelig og fintfølende Kunstner, en udmærket Kompositør, solid Tegner og smagfuld Kolorist. To Hovedværker af ham findes paa Nationalgaleriet i Kjøbenhavn. *S. M.*

Fritzsche, Adolf Theodor Hermann, klassisk Filolog, født 1818 i Groitsch (Sachsen), død 1878 som ekstr. Prof. i Leipzig. F. beskæftigede sig mest med de græske Bukolikere; udgav Teokrit [med lat. Komm. Leipzig 1868—69, 2. Udg. 1870; med tysk Komm. 3 Udg. v. Hiller, Leipzig 1880]. *A.B.D.*

FritZSChe, Franz Volkmar, klassisk Filolog, født 1806 i Steinbach ved Borna (Sachsen), Professor i Rostock fra 1828 til sin Død 1887, Discipel af G. Hermann. F.'s Hovedværk er hans kritiske Udg. af Lukian [3 Bd., Rostock 1860—82, ufuldendt]; om hans udstrakte Virksomhed som Docent ogsaa paa andre Omraader af den klassiske Filologi vidne talrige Afhandlinger i Universitetsprogrammer. (Litt.: Biogr. Jahrb. f. kl. Alterthumswiss., 1887). *A. B. D.*

Fritænker er enhver, som i sin Tænken ikke lader sig bestemme af andet end den nøjagtige Iagttagelse af Kendsgerninger og Tankens egne Love. Vore Tankers Gang bestemmes psykologisk paa det mest indgribende af de forskellige Interesser, som kunne fylde os, og en Slutning, der stemmer med vore forudfattede Meninger, godkende vi let uden tilstrækkelig Undersøgelse, ligesom vi omvendt kunne vedblive at nære Tvivl om en selv meget omhyggelig opstillet Slutning, naar den strider mod vore personlige Ønsker. At befri sig fra alle saadanne Interesseindflydelser er at gøre Tanken fri, og kun den Tænken er sand, der er bleven fri i denne Forstand. Indskriften paa Upsala Universitet: at tænke frit er stort, at tænke ret er større! er derfor misvisende; thi ingen Tænken er ret, naar den ikke er fri, og al virkelig fri Tænken er ret Tænken. Det laa i Sagens Natur, at den fri Tænkens Gennembrud i Renaissancen paa mange Punkter maatte føre til andre Resultater end den middelalderlige Tænken, der havde været bestemt ved Autoritet og unøjagtige Iagttagelser af Kendsgerningerne. Og den fri Tænken traadte derved i et Oppositionsforhold til de nedarvede Forestillinger og til den nedarvede Metode. Men under den Storm af Lidenskaber, som derved sattes i Bevægelse, skete det ikke saa sjælden, at den fri Tanke selv blev reven med af Lidenskab og lod sig lede mere af Oppositionslyst til det bestaaende end af Kærlighed blot til Sandheden. F. er ikke den, der paa alle Punkter kommer til andre Resultater end dem, som Autoritetstroen, særlig den religiøse, har opstillet. I og for sig kan et saadant Trosresultat jo godt være sandt, selv om det som Dogme ikke endnu er bevist og altsaa ikke endnu kan gøre Fordring paa at have Gyldighed for Tanken. F. er kun den, som ledes blot af Kærlighed til Sandheden og hverken føler Had eller Kærlighed til de Meninger, som bestaa, og som han skal prøve. Den gamle sokratiske Opfattelse, at det sande og det gode er det samme, og at Erkendelse af det sande er det samme som Vilje til at gøre det gode, dukker saaledes paa en Maade atter frem i F.'s Standpunkt. Thi dette beror ikke blot paa, at han i sin videnskabelige Sysselsættelse ikke vil give andre Magter Herredømme over sig end de logiske, men ogsaa paa, at han ikke vil give andre Magter Herredømme over sit Liv end Sandheden. Dette forudsætter imidlertid, at alle Livets Problemer kunne løses ad Tankens Vej, eller at der i det mindste kan paavises en klar og bestemt Grænse, ud over hvilken Tanken ikke kan naa, og ud over hvilken den ingen Værdi har. Hinsides denne

Grænse vilde da andre Magter kunne faa den bestemmende Indflydelse. Mange mene, at en saadan Grænse netop findes ved alle de moralske Problemer, idet et Menneskes Samvittighed ikke kan bestemmes ved en logisk Tankegang, men kun ved en Viljesakt, et Valg, der følger af det dybeste og inderste i hans Personlighed. At anerkende denne Grænse, hvis den findes, vilde da blive en Fordring, som selve den fri Tanke maatte stille til Forskeren, og ogsaa da blev det at tænke ret det samme som det at tænke frit. Striden mellem Tro og Viden er ikke en Strid om den fri Tankes Ret, men kun en Strid om, hvor den fri Tanke selv maa anerkende sin Begrænsning. *C. St.*

Frivagt (Søudtryk). Etmaalet (Døgnet) er om Bord inddelt i 6 Vagter å 4 Timer. I Søen skal det halve Mandskab altid være til Tjeneste paa Dækket ad Gangen (til Ankers en Fjerdedel). Denne Vagttjeneste skifter i Reglen hver Vagt o: hver 4. Time; naar det ene Vagthold (Kvarter) har Vagt, siges det andet at have F. og kan da opholde sig i Lukafet e. 1. (om Læ), sove, spise eller beskæftige sig med private Sager. *C. L. W.*

Frivand. Naar et Vandløbs Vand ønskes benyttet til et eller andet teknisk Brug (Mølledrift, Drift af Motorer, Vandforsyning af Byer, Skibsfartskanaler, Vandingsanlæg o. s. fr.) eller i fortifikatorisk Øjemed til at frembringe Oversvømmelser af lavtliggende Strækninger, vil det let hænde, at Vandløbet enten stadig eller ogsaa til Tider fører mere Vand, end man kan benytte til det bestemte Brug; det overflødige Vand, der for ikke at gøre Skade paa de udførte Værker eller tilgrænsende Arealer maa bortledes, uden at komme til Nytte, kaldes med et fra MøUedriften hentet Udtryk for F. Mængden af F. vil altid være Differensen mellem Vandløbets Vandføring og Forbruget paa vedkommende Sted, og man skaffer sig det til Forbruget fornødne Vandkvantum ved at afspærre Vandløbet ved en tværs- over dette ført Dæmning (Stemmeværk), der har en saadan Konstruktion, at kun den til F. svarende Vandmængde kan passere derigennem. Da Vandløbets Vandføring som Regel er stærkt varierende, og Forbruget maaske heller ikke konstant, maa Stemmeværket konstrueres saaledes, at det tilsteder forskellige Mængder af F.'s Passage, det vil sige, det maa i Reglen forsynes med en bevægelig Del (Frisluse, Naale-, Klap-, Tavle-, Jalousidæmning o. s. v.), der ved Aabning kan give en tilstrækkelig stor Passage for Bortførsel af F. (se i øvrigt Stemmeværk). *C.Ph.T.*

Frivillige kaldes dels de Soldater, der efter Opfordring frivillig melde sig til Udførelse af et farefuldt Hverv, dels de Mænd, der uden at have Værnepligt af egen Tilbøjelighed indtræde i Hærens Rækker. Som f. kunne derfor ogsaa Middelalderens Lejetropper, Landsknægtene og de hvervede Tropper betragtes. F. i højere Forstand maa de kaldes, der i farefulde Tider frivillig gribe til Vaaben af Fædrelandskærlighed (de franske Revolutionshære, Uafhængighedskampen i Nordamerika, Tyskland's Kamp mod Napoleon 1813—15). Efter Indførelsen af almindelig Værnepligt benævnes ogsaa som f. de Soldater, der indtræde i Tjenesten for at aftjene deres Værnepligt forinden den pligtige Tid. En særlig Art f. danne de engelske *Volunteers*. Om etaarige f. s. d. *B. P. B.*

Frivol (lat.), kaad, letfærdig, manglende sædeligt Holdepunkt, slibrig; (jur.) intetsigende, formastelig, strafbar; frivolisēre, behandle paa f. Maade. Heraf Substantivet, Frivolitēt.

FrixOS, Søn af Athamas og Nefele, flygtede efter et græsk Sagn med sin Søster Helle bort fra Hjemmet (Orchomenos i Boiotien) for at undgaa sin Stifmoders Efterstræbelser (se Athamas). En Væder med gyldent Skind førte paa mirakuløs Vis begge Søskende over Havet. Helle druknede i det Farvand, der efter hende fik Navnet Hellespontos. F. naaede derimod lykkelig Landet Aia ved Havets yderste Grænse (se Argonauter). Her ofrede han Væderen til Zeus; dens Skind blev ophængt i Ares'es hellige Lund, hvor det vogtedes af en Drage. I Aia ægtede F. en af Kongens Døtre og forblev der til sin Død. — Flere Forskere have, næppe med Rette, søgt at opfatte Sagnet som en omdannet Naturmyte; man har herved bl. a. støttet sig paa en usikker Navnetydning. F.'s Fart over Havet og Helle's Død findes fremstillede i græske Terrakottarelieffer fra 5. Aarh. f. Chr., i Vasebilleder og i pompejanske Vægmalerier, *C. B.*

Frizzōni, Gustave, nulevende (1897) italiensk Kunsthistoriker, Elev af Lermolieff-Morelli, hvis sidste ufuldendte Værk om Galerierne Borghese og Doria-Pamfili han har udgivet med en Biografi af Forfatteren; til »*Archivio* storico *dell*' arte«, »Gazette des beaux-arts« og »Zeitschrift f. bild. Kunst« har han leveret en Række betydelige Afhandlinger om ældre italiensk Kunst, hvori han viser sig som Lermolieff's lærvillige Elev, saaledes i Afhandlingen om »La belle ferroniére«, der af F. frakendes Lionardo. (Litt.: »Zeitschrift f. b. K.« [1894]). *A.Ls.*

Froben, Johannes, Bogtrykker, virkede 1490—1527 (sidstnævnte Aar døde han) i Basel og vandt sig der et stort Navn ved sine smukke Arbejder, hvor baade Antikva og gotisk Skrift ere anvendte. Bl. a. trykkede han 1490 en Bibel i lille Oktavformat, gotisk, men paa Latin; endvidere en prægtig Folioudgave af Kirkefaderen Hieronymus'es Værker [9 Bd.]. F., der var født i Franken, var først Korrektør hos den ansete baselske Bogtrykker Joh. Amerbach; han udmærkede sig selv ved Lærdom og stod i nært Forhold til Erasmus af Rotterdam, hvis Skrifter udkom hos F. [»Adagia«, 1513, Fol.]. Ogsaa Luther's Skrifter begyndte han at udsende fra sit Officin, men opgav det efter Erasmus'es Raad. Hvad der bidrog til det smukke Udseende af de F.'ske Tryk, vare de Træsnitrammer o. l., hvormed han udstyrede dem efter Tegning af Hans Holbein og andre fortrinlige Kunstnere. *E. G.*

Froberger, Johann Jakob, berømt tysk Orgelspiller og Komponist, død 7. Maj 1667. Om hans af ydre Tilskikkelser aabenbart stærkt omtumlede Liv haves kun faa og spredte Efterretninger. Det meste, der fortælles om ham i forskellige ældre musikalske Haandbøger, er sikkert nok upaalideligt. Sandsynligvis falder hans Fødsel i Beg. af 17. Aarh. Gentagne Gange (1637, 1641—45, 1653—57) beklædte han Stillingen som Hoforganist i Wien; med Understøttelse af Hoffet i Wien studerede han derhos Orgelspil 1637—41 under den store Frescobaldi i Rom. Desuden har han besøgt Frankrig, ligeledes Hoffet i Dresden

og sandsynligvis ogsaa England. Opholdet i disse Midtpunkter for Datidens Musikliv har uden Tvivl været af Vigtighed for F. som Komponist. Hans Betydning ligger fornemmelig i Udviklingen af en ny, friere Stil for Klavermusikken, hvis snævre Grænser han udvidede i sine Suiter og Danse-Partita'er for Klavecin, hvoraf dog kun 2 Samlinger foreligge trykte. (Litt.: Monografi af Fr. Beier i Waldersee's »Samml. musikal. Vorträge«, Nr. 59—60). *A. H.*

Frobisher [frå'bəšə], Martin, Sir, engelsk Admiral og søfarende, død 22. Novbr. 1594, er bleven berømt ved sine Rejser for at finde en Passage Nordvest om Amerika. Efter at han i 15 Aar havde arbejdet forgæves paa at faa en Ekspedition i Gang, lykkedes det ham 1576 at udføre denne. 15. Juni afsejlede han fra Blackwall med to smaa Skibe, Gabriel og Michael, hvert paa ca. 25 Tons og en Dæksbaad paa 10 Tons med i alt 34 Mand og provianteret for 12 Maaneder. Han sejlede Nordvest paa, indtil han fik Grønland's Østkyst i Sigte, men han antog, at dette Land var den paa Zeni-Kortet tegnede 0 : Frisland. Snart efter forliste Dæksbaaden, og Michael vendte om og sejlede hjem, men F. fortsatte uforfærdet sin Rejse i Gabriel. 21. Juli (31. efter ny Tidsregning), kom han ind i et formentligt Stræde, der opkaldtes efter ham (den nuværende Frobisher-Bugt, af de indfødte kaldt Tinikdjuarbiusirn), ind i hvilket han sejlede ca. 200 Km. Han antog, at Landet, han havde paa Nordsiden, var Grønland.

F. hjembragte fra sin Rejse nogle sorte Sten. Ved et Tilfælde mente man at opdage, at de indeholdt Guld. Dette blev bekræftet ved nøjere Undersøgelser, skønt Probermesteren i Tower gav en modsat Dom over Malmen. Det var nu ikke vanskeligt at faa oprettet et Handelskompagni, som det paafølgende Aar, 1577, udrustede en ny Ekspedition, hvis Hovedformaal var at søge Guld. Ekspeditionen afsejlede 26. Maj fra Blackwall og kom 17. Juli til Frobisher-Strædet. Skibene bleve ladede med de formentlige Guldmalme og naaede heldig tilbage til England. Her blev F. modtagen med megen Udmærkelse af Dronning Elisabeth som Opdager af et rigt Guldland, hvilket Dronningen gav Navnet »Meta Incognita«. 1578 fik F. Kommandoen over en Flaade paa 15 Skibe, til Dels Regeringens, med hvilke han skulde gaa til Meta Incognita for derfra at hjembringe Guldmalm. 31. Maj afsejlede Flaaden fra Harwich, og 20. Juni lykkedes det F. at lande paa Frisland, nemlig Grønland's Sydkyst. Han tog Landet i Besiddelse for den engelske Krone og kaldte det Vestengland. 2. Juli fik Flaaden Landet ved Frobisher-Stræde i Sigte og styrede ind imod det; men paa Grund af Sne og Taage kom F. ind i et Stræde, der snart erkendtes ikke at være det rette. Han kaldte det »Mistaken Strait« (det nuværende Hudson-Stræde). F. sejlede med en Del af Skibene 330 Km. ind i det ny Stræde. Søen laa da isfri for ham, og han tvivlede ikke paa nu at være paa den rette Vej til Cataya (Kina), men paa Grund af Ekspeditionens Hovedformaal maatte han vende tilbage til Frobisher-Stræde. Flaaden kom lykkelig til England i Begyndelsen af Oktober og medbragte 1,300 Tons af Malmen. Da man senere maatte erkende de formentlige Guldmalmes Værdiløshed, endte Guldsøgningen i finansielle Tab og bitre Skuffelser.

Senere blev F. Viceadmiral og kæmpede tappert i sit Lands Tjeneste; især skal nævnes, at han i Kampen 1588 mod den spanske Armada havde sit Flag hejst i et af Marinens største Skibe »The Triumph« og tog væsentlig Del i hvert af de Slag, som førte til Splittelsen af Armada'en. Han gjorde derved fortrinlig Tjeneste og var mellem de faa, der i den Anledning bleve slaaede til Ridder. Da spanske Tropper nogle Aar senere havde indtaget en stærk Stilling i Fort Crozon imod Brest, sendte Dronning Elisabeth under F.'s Kommando en Flaade til Undsætning for Henrik IV af Frankrig. Under et dristigt Stormangreb paa Fortet, ved hvilket dette under stort Mandefald blev erobret, fik F. et Skud i Hoften og døde faa Dage efter, at han havde bragt Flaaden tilbage til Plymouth. (Litt.: *The Three Voyages of M. F.* i »Hakluyt Society« [3. Bd., 1867]). *G. F. H.*

Frobisher-Bay [frå'bəšəbei], en smal Havbugt i det sydøstlige Hjørne af Baffinsland, N. f. Amerika (63° 8' n. Br.), mellem Halvøerne Meta incognita og Pennys Land, opdaget 1576 af den engelske Søfarer M. Frobisher (s. d.) og opkaldt efter ham, efter at den dog i lang Tid var bleven kaldet Lumley's Inlet, som Davis havde benævnet den. Først 1862 paaviste Hall, at Indskæringen, som tidligere antoges for et Stræde, i Virkeligheden er en Bugt. *C. A.*

Frode, Navn paa flere danske Sagnkonger. 1) Fred-F. (Hovedpersonen i Grottesangen, også nævnt i Bjarkemaal, men ellers forsvunden af dansk Overlevering), Stamfader til Kongerne af Skjoldungslægten paa Lejre, efter islandske Stamtavler Sønnesøn af Skjold. Hans Tid er en Freds- og Lykketid for Folket, ingen øver Manddrab, »selv om han finder sin Broders Banemand bunden for sig«; hans Lykke er personliggjort i den guldmalende Kværn Grotte (s. d.), som Jættemøerne Fenja og Menja drage, men som til sidst maler Ulykke over ham. I en norsk Saga i Sakse's 2. Bog er han forvansket til en almindelig Vikingekonge. 2) Frode-Fredegod, Søn af Dan og Stamfader til Skjoldungslægten: Fridleiv-Frode-Ingjald. Egentlig samme Person som den forrige, Stamfaderen i Guldalderstiden (»Frodefreden«). Til F.-F. henføres Sagnet om den henlagte Guldring, som ingen rørte i tre Aar (knyttet til Jællinge Hede og mange flere Steder), og Fortællingen om, at han blev stanget ihjel af en Søko. (Som Folkeheros, der betegner den brat afbrudte Lykkestid, er han i Slægt med Englændernes Beovulf, der bukkede under for Dragen). Dansk Overlevering har henført til ham en Mængde Lovbestemmelser, hvoraf en Del er Retsregler fra det virkelige Liv, andre indeholde Vedtægter for et tænkt, idealt Krigersamfund (vistnok snarest hørende til Danmark's Frode Nr. 4). Af denne mytiske Dunkelhed som Fredskongen træder F. først frem i Sagaen om Erik den Maalspage, hvor den unge norske Helt vækker Danekongen til at forskyde sine slette Raadgivere og gribe mere virkomt ind i Livet (en Slags Gentagelse af et ældre Motiv i Skjoldungsagnene, Starkad's Harmtale til den umandige Kong Ingjald). 3) Frode, Broder til Kong Halvdan i Lejre, som han — efter en norsk-islandsk Saga — støder fra Tronen; han forfølger

Halvdan's unge Sønner Helge og Hroar, men bliver til sidst indebrændt af dem (i ældre Kilder hævnes Halvdan's Drab af Rolf Krake, eller Halvdan er endog den, der dræber F.) Som historisk Person tilhører F. slet ikke den danske Kongeslægt, men er Konge over dens Modstandere, Hadbardefolket (se Skjoldunger). 4) Frode, Fader til Ingjald og Søn af Fridleiv. Er i sit historiske Grundlag den samme som Nr. 3, men er løsreven fra sin Forbindelse og opfattes alene efter sit Forhold til den gamle Kæmpe Starkad (Stærkodder) som Repræsentant for den svundne Tidsalders krigerske Liv: ved sin Gavmildhed mod Kæmper, sin Ordning af Hirden og sine Sejre over Danmark's sydlige Naboer. Han dræbes ved Svig af den undertvungne Sakserkonge Sverting; om Hævnen herfor handler et af de ypperste danske Oldtidskvad, Ingjalds-Kvadet. En norsk-islandsk Saga lader F. ved Starkad's Hjælp snigmyrde sin Broder Ole den Frøkne. (Litt.: A. Olrik, »Sakses Oldhistorie«, II [1894]). *A. O.*

Frodefreden, den lykkelige Tid i Kong Frode's Dage; bruges i nordiske Digte undertiden ogsaa om enhver langvarig Fredstilstand. *A. O.*

Frodelovene, de Love, som efter Sagnet Frode Fredegod har givet, og som Sakse har nedskrevet efter dansk Sagnoverlevering i 12. Aarh.; ere af flere Retshistorikere blevne opfattede som en Samling af virkelige Love fra Vikingetiden. Se Frode. *A.O.*

Froger, Sagnkonge, se Frøger.

Frognersæteren ligger omtrent 10 Km. N. f. Christiania oppe paa Voksenkollen. Tidligere var her Sæter for de store Gaarde Frogner og Frøen, senere blev Sæteren udskilt som en egen Ejendom, hvortil hørte en ganske betydelig Skov; den tilhørte fra 1864 Konsul Th. Joh. Heftye (s. d.), som her byggede en Sommerbolig, hvor han i Aarenes Løb som Gæster husede mange inden- og udenlandske Notabiliteter, bl. a. den franske Kejserprins kort før han faldt i Zululand. Selve F. ligger paa en Højde af 415 M., men Aasen højner sig længere indover til Tryvandshøjden 548 M., hvor Heftye lod opføre et Udsigtstaarn, hvorfra Rundskue over en betydelig Del af det sydlige Norge. Det er bl. a. denne Fjældhøjde, fra den mod Sørkedalen vendende Side, som gav Digteren Tullin Ideen til hans Skildring af Fjældene i »Majdagen«. Efter Heftye's Død blev F. 1889 indkøbt for Christiania Kommunes Regning, som deroppe har opført en større Restaurant og en 1896 færdigbygget Sportsstue for de Tusinder af Skiløbere og Fodgængere, som Aaret rundt færdes deroppe. Den af Heftye opførte Hovedbygning er nu omdannet til et Museum af Genstande fra det norske Folkeliv. Til F. er ogsaa flyttet nogle gamle Stuer fra Hallingdal og Telemarken. F. staar ved den 1890 aabnede Kejser Vilhelm's Vej i Forbindelse med Etablissementet paa Holmenkollen. (Litt.: Yngvar Nielsen, »Vejledning for Besøgende paa F.« [Chra. 1890]; samme, »Fortegnelse over de paa F. beroende Samlinger« [Chra. 1890]). *J. F. W. H.*

Frogn Herred, Aker og Follo's Fogderi, Akershus Amt, (1891) 2,079 Indb., strækker sig i en Længde af 17 Km. paa Vestsiden af Christianiafjorden og Vest over mod Bundefjorden og det derfra Syd over gaaende Dalføre, hvis Bund indtages af Søen Aarungen. I F. H. ligger Drøbak By, under hvilken det i gejstlig Henseende hører som Annekssogn; ligeledes hører til F. H. foruden Fastlandet en Del i Fjorden liggende Øer, nemlig Kaholmen med Oscarsborg Fæstning, Haaøen. Aspon og Langaaren, af hvilke Haaøen er den største; den danner et isoleret, til alle Kanter stejlt i Fjorden nedgaaende Fjæld paa 230 M.'s Højde, som dog ved et smalt Ejde er delt i to Dele, hvoraf den nordligste, mindste Del er betydelig lavere end den søndre. Paa den overalt skovbevoksede Øs sydlige Højde er anlagt et Par til Fæstningen hørende Batterier; Øen er for øvrigt med Undtagelse af en paa Ejdet liggende Gaard og et Par Pladse ubebygget. De øvrige Øer ere lave og træbare. Fastlandet udgøres af det nordlige, stærkt kuperede og skovbevoksede Parti, der dannes af Halvøen Næsodden's søndre Del. Det gennemskæres fra Sydvest til Nordøst af den 3 Km. lange smalle Arm af Christianiafjorden Hallangspollen og dennes Forlængelse i et trangt, over til Bundefjorden gaaende Dalføre, i hvilket findes den største Del af Bebygningen i dette Parti. Aasene ere for det meste afrundede Koller uden særdeles store Højder; mærkes kan Furukollen 206 M. S. f. dette Parti gaar Terrainet over i et bølgeformet Sletteland, hvor veldyrkede Marker veksle med lave skovklædte Aase. Naar undtages en Del af Aarungen Sø findes i F. H. ikke noget Vand eller nogen større Aa; den største er Solbergelven, som rinder mod Syd ud i Fjorden og danner Grænsen mod Vestby Herred. Dyrkbar Mark forekommer kun i mindre Udstrækning, men Jordbunden er frugtbar især i den søndre Del; Skov af Fyr og Gran dækker overalt Aasene og er tilstrækkelig til Behovet. Hovedvej fører langs Aarungen Nord over til Christiania, med Afstikker til Dampskibsanløbsstedet Næsset ved Bundefjorden; denne Hovedvej staar ogsaa i Forbindelse med Vej over til Drøbak, forbi den i den østlige Kant af F. H. liggende Kirke, samt Nord over langs Næsodlandet; Veje af mindre Betydning gennemskære for øvrigt F. H. paa flere Kanter. Bebyggelsen er i den søndre Del nogenlunde jævnt fordelt, af større Gaarde kunne mærkes Frogn, Bjerke og Hallangen. Paa Præstegaarden Seiersten's Grund er anlagt et Batteri under Oscarsborg Fæstning; flere af de Drøbak nærmest liggende Gaarde ere indrettede til at modtage Sommergæster. N. f. Hallangspollen er paa en liden Holm opført Digerhoved Indsejlingsfyr. Herredets Areal er 86,5 □Km., hvoraf 0,-D Km. Indsøer. *J. F W. H.*

Frohavet. Omtrent i 25 Km. Afstand fra Land ligger uden for Kysten af Fosen's Fogderi en lang, fra Syd mod Nord gaaende Række Øer, sydligst ligge de store Øer Hitteren og Frøøen, længere mod Nord den lange, af mange Hundrede Øer bestaaende Gruppe Froøerne, som ender i det ret V. f. Bjørnø værende Fiskevær Halten med et Ledfyr af 2. Orden. Havet mellem denne Række af Øer og Fastlandet kaldes F.; det er mellem 70 og 80 Km. langt og meget urent; da det tillige er aabent og stormfuldt, benyttes det kun sjælden af Dampskibene, som søge den indre Led mellem de langs Fastlandet liggende Øer; derimod lægge gerne Nordlandsjægterne Kursen

baade paa Syd- og Nordgaaende over F. Ved de aabne Sunde mellem Hitteren, Leksen, Fosen og Tarven staar F. i Forbindelse med Trondhjemsleden. *J. F W. H.*

Frohberg, P., se Adami, F.

Frohme, Karl Frants Egon, tysk Politiker, er født 4. Febr. 1850 i Hannover, var oprindelig Maskinbygger, men kastede sig siden over Studiet af Nationaløkonomi og gjorde omfattende Rejser i Mellemeuropa, England og Danmark. Han har siden 1870 været virksom for Socialdemokratiets Udbredelse, bl. a. som Redaktør i Frankfurt, og har derfor gentagne Gange maattet udstaa længere Fængselsstraffe. 1881 valgtes han til Rigsdagen og har siden 1884 siddet her som Repræsentant for Altona. F. har skrevet et stort Skrift »Die Entwickelung der Eigenthumsverhältnisse«. *E. E.*

Froline, Jakob Vilhelm, dansk Murmester og Samler, er født 15. Aug. 1832 i Flensborg, hvor han, efter en Tid at have gaaet i Byens Latinskole, 1848 kom i Murerlære. 1852 kom han som Mursvend til Kjøbenhavn og rejste derpaa 1853—54 i Tyskland og Norditalien. 1857 blev han Mester, og efter at have været Konduktør hos Justitsraad N. S. Nebelong tog han 1859 Borgerskab som Murmester i Kjøbenhavn; som saadan har han skabt sig en udstrakt Virksomhed. F. har desuden Betydning ved sine Samlinger, der for deres keramiske Del ere beskrevne i et eget Værk [Arthur Pabst, »Die Sammlung F.« Berlin 1883]. *C. N.*

Frohschammer, Jakob, tysk katolsk Teolog og Filosof, er født i Illkofen ved Regensburg 6. Jan. 1821. Efter at have studeret i Munchen og ladet sig vie til Præst 1847 habiliterede han sig 1850 og blev 1855 Professor i Filosofi. Men ved sine senere Skrifter paadrog han sig Kuriens Misfornøjelse og suspenderedes 1863. Han lod sig imidlertid ikke intimidere, men fortsatte i den følgende Tid sin Kamp for en frisindet Udvikling og fremstillede en Verdensopfattelse, som ganske vist ikke hviler paa nogen skarp logisk og erkendelsesteoretisk Tænken, men er præget af en varm Følelse og Frisindethed. Han stod den Baaderske Retning temmelig nær. Han har skrevet: »Beiträge zur Kirchengeschichte« [Munchen 1850]; »Ueber den Ursprung d. mensch. Seele« (Sendschreib. an Karl Vogt) [smst. 1854]; »Menschenseele und Philosophie« [1855]; »Einleitung in d. Philosophie« [1858]; »Ueber die Aufgabe der Naturwissenschaft [1861]; »Ueber die Freiheit d. Wissenschaft« [1861]; »Das Christenthum und die moderne Naturwissenschaft« [Wien 1868]; »Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprocesses« [1877]; »Monaden und Weltphantasie« [1879]; »Ueber die Bedeutung der Einbildungskraft in der Phil. Kant's u. Spinoza's« [1879]; »Ueber die Prinzipien d. Aristotelischen Philosophie und der Bedeutung d. Phantasie in derselben« [1881]. *C. St.*

Frohsdorf ell. Froschdorf, oprindelig Krottendorf, Flække i Provinsen Nedreøsterrig, 52 Km. S. f. Wien ved Leitha, en Biflod til Donau, har (1890) 700 Indb. F. har et anseligt Slot, i hvilket Hertuginden af Angoulême boede siden 1844. Efter hendes Død blev det overtaget af Greven af Chambord, som døde her 1883. Efter hans Enkes Død gik det over til hans Arvinger af Bourbon'ernes spanske Linie. *Joh. F.*

Froissard [frwasa!r], fransk Historieskriver og Digter, født i Valenciennes 1337, død rimeligvis ca. 1404. Hans Hovedværk er en »Chronique de France, d'Angleterre, d'Ecosse, d'Espagne et de Bretagne«, der omfatter Tiden fra 1326 til 1400 og bestaar af fire Bøger; den omhandler væsentlig Krigene mellem Frankrig og England. F. er ved Siden af Villehardouin den franske Middelalders betydeligste Historieskriver, og hans Metode er ganske ny. Medens de ældre *chroniqueurs* væsentlig kun meddelte, hvad de selv havde set og oplevet, hvorfor deres Arbejder ogsaa som oftest maa siges at tilhøre Memoirelitteraturen, meddeler F., hvad han har hørt andre fortælle. Stoffet til sin store Krønike har han indsamlet paa sine gentagne Rejser rundt omkring i Europa; hvor han færdedes, søgte han altid at komme i Forbindelse med Folk, der direkte eller indirekte havde deltaget i de historiske Begivenheder, han skulde skildre, og han havde en sjælden Evne til at faa dem til at fortælle. Som ganske ung Mand rejste han til England (1361), hvor han blev vel modtagen af Dronning Philippe, der var hans Landsmandinde. Han blev hurtig knyttet til Hoffet og opholdt sig der i flere Aar. Paa Dronningens Bekostning rejste han til Skotland (1365), hvor han var Gæst hos Robert Bruce og Grev Douglas, og af dem begge fik han udførlige Oplysninger om den skotske Frihedskrig; derefter rejste han til Bretagne og Sydfrankrig, hvorfra han drog til Italien, hvor han bl. a. traf Kongen af Cypern, Pierre de Lusignan, og Johannes Palæologus. Paa Hjemvejen til England fik han Underretning om Dronningens Død (1369), og han foretrak da at rejse tilbage til sit Fædreland, hvor han fandt en ny Beskytter i Hertugen af Brabant. 1373 fik han et Præstekald i les Estinnes. Han havde imidlertid fuldført første Del af sin Krønike (til hvis ældre Del han har benyttet Jean le Bel's Historie), der vakte stor Opsigt og foreligger i en Mængde Haandskrifter, men han omarbejdede den snart fra et andet Synspunkt, der var Franskmændene mere gunstigt; i den første Redaktion, væsentlig udarbejdet efter engelske Meddelelser, stod han afgjort paa Englændernes Side. Anden Del af sin Krønike, der omfatter Aarene 1377—85, udarbejdede han mellem 1386 og 1388, og han gav sig derefter atter ud paa Rejse, først sammen med sin ny Beskytter Gui de Blois, dernæst alene, og han opholdt sig i flere Maaneder i Orthez som Gæst hos den excentriske Greve af Fois, Gaston Phoebus. Her traf han Riddere fra alle Lande, der kunde underrette ham om de sidste Aars Historie. Ved Hjælp af disse ny Oplysninger skrev han 1390 sin tredje Bog og paabegyndte Udarbejdelsen af den fjerde, der dog forblev ufuldendt; for at forhøre sig om forskellige Enkeltheder rejste han 1395 tilbage til England, men herefter ved vi omtrent intet om hans Liv. Som historisk Kildeskrift er F.'s Krønike af underordnet Betydning; den er hyppig meget upaalidelig og unøjagtig, og dog har han sikkert flere Steder øvet Kritik over for sine Beretteres Meddelelser, ligesom han stadig omarbejdede og forbedrede sine Beretninger. Som Fremstilling af Livet og Livsforholdene paa Hundredeaarskrigenes Tid er Krøniken derimod af stor Værdi.

Stilen er livlig og malende, og paa en uovertræffelig Maade skildres saavel Datidens raffinerede Ridderliv med dets Fester og Turneringer som de evindelige Krige og Plyndringstog med al deres Grusomhed og Vildskab. Hans Sympati er dog altid paa Overklassens, Adelens Side; Borgerne og Bønderne, der maatte lide saa haardt, forstaar han ikke, og han interesserer sig ikke for dem. F.'s øvrige litterære Produktion er af langt mindre Betydning; foruden en Mængde Ballader, Pastoreller, Rondeaux o. s. v. har han skrevet forskellige større, væsentlig allegoriske Digte, af hvilke særlig maa nævnes »Le Dit dou flourin« og desuden den store, endnu uudgivne Ridderroman »Méliador<, et af Verdenslitteraturens allerlængste Digte; det indeholder nemlig over 30,000 Vers. F.'s Krønike er udgiven af Kervyn de Lettenhove [29 Bd., Bruxelles 1870—77] og Siméon Luce (8 Bd., Paris 1869—88]. (Litt.: M. Darmesteter, »Froissard« [Paris 1894]; G. Boissier, *Froissard d'après les manuscrits* [»Revue des deux mondes«, Jan. 1875]). *Kr. N.*

Froland'S Herred, Nedenes Fogderi, Nedenes Amt, (1891) 2,290 Indb., er en Indlandsbygd paa begge Sider af Nidelven; det er et bjærgfuldt Skovlandskab, hvis Længde fra Nord til Syd er omtrent 24 Km. og fra Øst til Vest omtrent 22 Km, der ved Elven deles i to ulige store Partier, af hvilke det vestlige er omtrent 3 Gange saa stort som det østlige. Terrainet paa Østsiden af Nidelven opfyldes af lave Aase og danner et af smaa Dalfører paa Kryds og tværs gennemskaaret Landskab. Af Fjældtoppene i dette Strøg er Hersetfjæld paa Grænsen mod Østre Moland det højeste. Terrainet paa Vestsiden af Elven bestaar ogsaa af skovklædte Aase, adskilte ved uregelmæssige Dalfører, af hvilke de vigtigste dannes af Nidelven's Bielve, den nordlige, Saagelven, der først løber mod Øst og siden mod Syd, samt den søndre Hisaa, der dannes af to fra Vestgrænsen kommende Arme: Bratlandselven med Udspring fra en Del Smaavande under Hisaasen løber mod Syd ud i Uf vand, hvor den optager den anden Vest fra kommende Arm Mjaavaselven; samlede løbe de under Navn af Hisaaen Øst over gennem Trævand ud i Nidelven. I den nordlige Del af dette Parti hæve Bjærgene sig mere og antage Karakteren af virkelige Fjælde; af mere fremragende Toppe kunne nævnes de 3 Jonsaasknuder, af Sømændene kaldet Tromlingerne; de ere alle omtrent lige høje, 439 M., og benyttes som Landkendingsmærke, Hisaaskollen, 410 M., de kegledannede Museraa- og Gauperaafjælde, samtlige i den nordlige Del, dertil Rustefjæld, 212 M., sydligst i Nærheden af Froland's Værk. Nidelvens Dalføre er i den nordlige Del af Herredet trangt med stejle Sider; S. f. Kirken udvider Dalbunden sig til flade Sandmoer, hvor de fleste af Bygdens Gaarde have fundet Plads. Saavel Fjældene som de ikke opdyrkede Dele af Dalene ere i Reglen bevoksede med Skov af Gran, Fyr og Eg; Skoven er dog haardt medtagen ved Hugst og Kuldrift til det tidligere Froland's Jærnværk. Dyrkbar Mark findes fornemmelig i den sydlige Del af Nidelvens Dalføre og for øvrigt spredt i Smaadalene og mellem Aasene; Jordbunden er fattig og for det meste Sand. Lyngraatgruberne paa Østsiden af Nidelven leverede den meste Malm til Froland's Jærnværk. Froland's Værk blev 1765 anlagt som Jærnværk med Gruber dels i F. H., dels i Øiestad og Tromø Sogne; det har dog aldrig haft nogen større Betydning og er nu nedlagt. Værket drives nu som Sag- og Møllebrug; det ligger paa Gaarden Træ's Grund ved Hisaaen og benytter denne Elvs Fald til Drivkraft. F. H. Kirke er en gammel Træbygning uden Taarn; paa Kirkegaarden er rejst et Jærnmonument over den her begravede Matematiker N. H. Abel. Af Hovedveje fører en Chaussé over Froland's Værk langs Ufvandet, Mjaavandet og Blinkvandet ind i Mykland Herred. Bygdeveje føre Øst over mod Øiestad og Nord over til Nelaagsvand paa Grænsen mod Aamlid. Herredets Areal er 295 □ Km., hvoraf 19 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Fromage [fråma'ž] (fr.), 1) Ost. 2) Betegnelse for en Del forskellige Dessertretter, f. Eks. Chokolade-F., Ris-F., Blanc manger (s. d.) o. fl., der foruden den for hver enkelt karakteristiske Bestanddel indeholde Husblas, Fløde eller Mælk og oftest Æg.

Frome [fru!m], By i det engelske Grevskab Somerset, henrivende beliggende paa en Høj 18 Km. S. f. Bath, er Jærnbaneknudepunkt og har (1891) 9,613 Indb.; en Stenbro med fem Buer, en smuk gotisk Kirke; Uldfabrikation, Beklædningsindustri, Jærnstøberi og Alebryggeri. *V. R.*

Fromentin [fråmatæ'], Eugéne, fransk Genremaler og Forfatter, født 24. Oktbr, 1820 i La Rochelle, død smst. 27. Aug. 1876, uddannedes af Cabat og berejste 1840 og senere gentagne Gange Algérie og Sahara, senere Ægypten og Venezia, af hvilke Rejser en Række fint koloristiske og skarpt opfattede Skildringer i Olie blev Resultatet: »Prospekt af Chiffa-Passet« [1847], »Maurisk Begravelse« [1853], »Gazellejagt«, »Oase under en Scirocco«, »Audiens hos en Kalif« [1859], »Arabisk Bivuak ved Daggry«, »Falkejagt i Algérie« [1863, Luxembourg-Museet], »Erindring fra Algérie« [1874] og »Arabisk Lejr«, ufuldendt (tilhørende den franske Stat). F. hører til de faa Kunstnere, der med virkelig Talent have ført Pennen, og med Rette have hans Rejsebeskrivelser gjort Lykke: »Un été dans le Sahara« [8. Opl., 1844], »Une année dans le Sahel« [5. Opl., 1884], »Sahara et Sahel« [1879, med Illustr.] samt »Les maitres d'autrefois« [4. Opl., 1882], Studier over de bedste nederlandske Malere, fint opfattede og stilistisk vel udførte spredte Iagttagelser, der tilfredsstille saavel Kunstnerne som den faglærte Kunstkritiker. Endelig har F. nedlagt Resultatet af en Række arkæologiske Undersøgelser i »Visites artistiques ou simples pélerinages« [1852—56]; hans Biografi er skreven af L. Gonse [1880]. *A. Ls.*

Fromentiou [fråmatju'], Hendrik de, hollandsk Blomstermaler, født i Nijmwegen 1630, død ca. 1690, skal være Elev af Rembrandt; han var 1670 i Berlin og udførte som Hofmaler Dekorationer til de kongelige Lysthuse; han har efterladt sig en Del mindre Billeder med Blomster, Fugle og Stillleben, hvoraf flere i offentlige Samlinger, et i Fredensborg-Samlingen. *A. Ls.*

Fromhed betegner det menneskelige Sindelag

som rettet mod Gud og bestemt ved ham. Det udtrykker saaledes den subjektive Side af Religionens Væsen, som ogsaa benævnes Religiøsitet. Se Religion. *F. C. K.*

Frommel, Karl Ludwig, tysk Landskabsmaler og Kobberstikker, født i Birkenfeld 1789, død i Ispringen ved Pforzheim 1863, var Elev i Maleri af P. I. Becher og i Stik af Haldenwang og uddannedes videre i Paris og Italien. I Paris udførte han 12 Landskabsakvareller for Kejserinde Josefine; 1817 ansattes han som Professor i Karlsruhe og grundlagde der »Kunst- og Industriforening for Baden« samt oprettede med Englænderen Winkles et Atelier for Staalstik, der blev stærkt besøgt. I Karlsruhe's Kunsthalle, der skylder F. sin Tilblivelse, og for hvilken han var Galeridirektør, findes flere af hans Landskaber; til de bekendteste af F.'s Stik, mest Prospekter fra Italien og Rhinen, hører Suiten »Skizzen aus Rom und der Umgegend«, udført sammen med Lindemann [nyt Oplag, Stuttgart 1854—58, 8 Hæfter]). *A. Ls.*

Fromme Ønsker *(pia desideria)* se Desiderium.

Fronden. *La fronde* [lafro'd] betegner en Slynge, som Gadedrengene i Paris benyttede til deres Kampe, og Navnet er derfra af det kongeligsindede Parti overført paa de oprørske Bevægelser mod Mazarin's Styrelse, som fandt Sted 1648—53. Medens Mazarin med Held havde fortsat Richelieu's Udenrigspolitik, vare de indre Finansforhold under den ødsle Italiener Emeri's Ledelse blevne saa fortvivlede, at der skabtes en Lejlighed for de Befolkningslag, Richelieu havde bøjet under Kongemagten, til endnu et Modstandsforsøg. Bevægelsen udgik fra 3 Sider. Parlamentet i Paris følte sig i Forstaaelse med de andre højere Embedsmænd, der »ved Køb« havde faaet deres Embeder som retmæssig Ejendom, som Nationens Repræsentant; det tænkte sig at spille en Rolle som det engelske Parlament, der just da sejrede i Kampen mod Kongen. Højadelen, Prinser af kongelig Familie og andre, ønskede at genvinde den Indflydelse i det kongelige Raad, Richelieu havde givet borgerlige Ministre; hver af dem haabede at udnytte Kongemagten til egen Fordel. Endelig rørte sig atter i Paris og enkelte andre større Byer hos den lavere Befolkning de demokratiske Strømninger fra Religionskrigenes Tid; først og fremmest krævede man her Skattelettelser.

Fra først af gik Parlamentet, ledet af dets Præsident Mathieu Molé, i Spidsen; det modsatte sig en Række Skattepaalæg, og endelig samledes det 13. Maj 1648 med Medlemmerne af *chambre des comptes, cour des aides* og *grand conseil.* Disse 4 Raad af høje Embedsmænd vedtoge nu ligefrem en Konstitution, hvorefter de skulde have Skattebevillingsretten, vilkaarlige Arrestationer forbydes og Intendanternes Embede ophæves. Kort efter kom Efterretningen om de franske Troppers Sejr ved Lens, og i Tillid hertil besluttede Mazarin og den regerende Enkedronning Anna af Østerrig at lade 3 af Bevægelsens Ledere arrestere. Dette fremkaldte *la journée des barricades* 26. Aug. 1648. Paris-Befolkningen rejste sig til Fordel for det Parlament, der havde protesteret mod Skatterne, fornemme Mænd som Paul de Gondi, den senere Kardinal af Retz, støttede Bevægelserne, og det endte med, at de arresterede maatte frigives, og 2 Maaneder efter maatte Dronningen ved et Forlig anerkende den vedtagne Konstitution samtidig med, at den westfalske Fred sluttedes.

I Beg. af 1649 forlod imidlertid Mazarin og Dronningen Paris og begyndte at samle Tropper. Dette medførte en aaben Alliance mellem Parlamentet og Højadelen; Prinsen af Conti, Hertugen af Longueville, Hertugen af Rochefoucault o. s. v. samlede en Hær og fandt Hjælp hos Turenne. Regeringens Tropper kæmpede imidlertid med Held under Anførsel af Condé, og da Adelsmændene begyndte at træde i Forbindelse med Spanierne, som Frankrig stadig førte Krig med, trak Parlamentet sig tilbage og sluttede i Rueil et Kompromis med Dronningen April 1649, hvorpaa Hoffet vendte tilbage til Paris. — Condé følte sig nu som Regeringens Frelser og optraadte i Paris, omgiven af en Kreds af unge Adelsmænd, som den egentlige Regent. Mazarin, der ikke vilde finde sig heri, traadte da i Forbindelse med Gondi mod ham og lod ham arrestere Januar 1650, men kort efter allierede Gondi sig, misfornøjet med Mazarin's Holdning, med Condé's Parti, og snart var atter Adel, Parlament og Borgere i Bevægelse. Mazarin frigav Condé og flygtede selv til Köln, hvorfra han dog vedblev at lede Dronningens Politik, Gondi blev Kardinal af Retz. De tre allierede kunde imidlertid aldeles ikke forliges, og til sidst forlod Condé Paris for i Provinserne at samle en adelig Hær og ved dens Hjælp tage Magten. Dette bevirkede imidlertid, at Mazarin vendte tilbage og fik Turenne til at overtage Anførselen for den kongelige Hær. Denne kæmpede uafgørende mod Condé ved Bléneau April 1652, medens Borgerne i Paris ikke ret vidste, hvem de skulde slutte sig til. Juli 1652 kom det til Kamp mellem de to Hære i Forstaden St.-Antoine; til sidst syntes det, at Turenne skulde sejre og ganske ødelægge Condé's Hær, idet denne var trængt tilbage mod Paris'es lukkede Porte. Da aabnedes disse, og Condé slap ind i Byen, medens Turenne standsede Kampen. Condé kunde dog ikke i Længden forliges med Borgerne og opgav derfor snart at holde sig i Paris; med omtrent 10,000 Mand flygtede han til de spanske Hære ved Frankrig's Nordgrænse og gik i spansk Krigstjeneste. Imidlertid havde Mazarin i August atter trukket sig tilbage fra Hoffet for saaledes at lette en Udsoning med Modstanderne. Parlamentet og Borgerne havde nu faaet nok af Kampene; Fred og Ro under Regeringen blev atter deres stærkeste Ønske. Oktbr. 1652 bad de Dronningen vende tilbage til Paris, en Del Øvrighedspersoner, Kardinalen af Retz og flere fængsledes, og Februar 1653 kom ogsaa Mazarin tilbage og styrede fra nu af uanfægtet. Parlamentets Magt indskrænkedes nu, idet det mistede enhver Ret til Indblanding i Statssager eller Finansstyrelsen, Paris'es Milits opløstes, og dets valgte Øvrighed afløstes af kongelige Embedsmænd. Condé kæmpede i spansk Tjeneste uden Held mod Frankrig, ved Freden 1659 fik han Lov at vende tilbage og blev siden en af Ludvig XIV's lydige Generaler. Betydning havde endelig F. ved det Indtryk, den havde gjort paa den unge Konge, hvis Modvilje mod enhver anden Magt end Kongens blev stærk i den Tid, Hoffet flakkede om fordrevet fra Paris. (Litt.: Sainte-

Aulaire, *Histoire de la Fronde [2* Bd., Paris 1860]; Chéruél, *Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV [2* Bd., Paris 1879—80] og *Histoire de France sous le ?ninistere de Mazarin* [2 Bd., Paris 1882]; De Barante, *Le Parlement et la Fronde, la Vie de Mathieu Molé* [Paris 1859]). *P. M.*

Frondëre (fr.), være misfornøjet i politisk Henseende, skumle; Frondør, en politisk misfornøjet Person, Oppositionsmand.

FrondeSCenS d. s. s. Løvspring.

Frondør se Frondere.

Fron Herred, nordre, Nordre Gudbrandsdalens Fogderi, Christian's Amt, (1891) 4,319 Indb., strækker sig i omtr. 30 Km.'s Længde paa begge Sider af Gudbrandsdals-Laagen, hvis Dalføre, der her gaar fra Nordvest til Sydøst, er aabent og især paa Nordsiden tæt bebygget. Elven selv gaar i flere store Bugtninger med i Reglen strid Strøm, men udvider sig til lange smalle Vande med Holmer og Øer neden for Kvam Kirke og ved Gaardene Taarud og Frostad. Dalens smalleste Parti er at søge længst mod Nord, hvor Bygderne Bredenbygden og Koloen ligge paa Bakkerne langs Elvebredden; længere mod Syd ere Gaardene i Kvamsbygdenbyggede terrasseformet fra Elven højt op i Liderne; efter at en længere Indsnævring af Dalen er passeret, kommer man ind paa Hovedbygdens brede Slette omkring Søtorp Kirke. Over Bakkerne hæve Fjældsiderne sig paa begge Bredder op mod Højfjældet, kun paa et Par Steder gennemskaarne af i Laagen faldende Elve og Bække. Paa Nordsiden har Elven intet Tilløb af Betydning; den største er Veiklevelven, der kommer fra nogle Smaavande paa Grænsen mod Vaage og falder ud ved Kvam Kirke. Fjældene paa denne Side ere Fortsættelse af Dovrefjældene og forholdsvis lave uden særlig mærkbare Toppe; ved den fra Furusjøen kommende i østlig Retning løbende Frya deles Partiet i to Dele, af hvilke den nordligste er den højeste, hvor Eldaakamperne, ca. 1,220 M., Simlehö, 1,480 M., og Vuludalsfjæld ere de dominerende Toppe. Hele denne Fjældstrækning paa Nordsiden af Dalen er et udmærket Sæterstrøg med en Mængde Smaavand paa alle Kanter. Sætre findes derfor overalt, men ingen fast Bebyggelse. Paa den søndre Side er Fjældet mere gennemskaaret; længst Nord udmunder den fra Hedalen kommende Sjoa; det er dog kun de nederste 2 Km., som falde i F. H.; i den sydlige Del aabner Kviknedalen sig; bred og velbygget gaar den i vestlig Retning ind mod Olstappen Sjø. Bebyggelsen er jævn, men findes kun paa den nordre Side af Dalen; den øverste Grænd kaldes Skabo. Gennem Kvikne, som er et eget Annekssogn, strømmer Vinstra, der kommer fra Øivandet, det østligste af de lange Vinstervande; herfra flyder den i mange Krumninger gennem en øde, ubeboet Fjældmark i nordlig Retning ud i Olstappen Sjø, drejer sig herpaa mere i Nordøst og Øst gennem Kvikne og falder lidt N. f. Søtorp Kirke ud i Laagen; det er en betydelig Elv, der optager flere store Sidearme, saaledes paa Vestsiden Hinøgla, der kommer fra Nedre Heimdalsvand, gaar i østlig Retning gennem Slangen Vand og falder ved Olstappen i Vinstra; Hinøgla optager paa sin venstre Bred den fra Sikkelsdalen kommende Elv af samme Navn, der danner det store Aakre Vand; længere Øst løber den fra Griningsdalen kommende Hekken Elv samt Afløbet fra søndre Murudal ligeledes ind i Hinøgla paa dennes venstre Bred. I Olstappens søndre Ende falder den fra Espedalen kommende Espa. Mellem disse Elve og deres utallige Tilløb hæver Fjældet sig jævnt uden at naa nogen større Højde eller optræde i karakteristiske Alpeformer; de højeste Toppe findes i Vestfjældene; nævnes kunne Heimdalshø, 1,835 M., og Aakrekampen, 1,412 M.; N. f. Espedalen hæver Ruten sig til 1,525 M., og længere Nord hen imod Kvikne rager Fæforkampen op til 1,205 M. Ogsaa paa denne Side ere ypperlige Græsgange, der udnyttes fra de mange Sætre og Fælægre; paa flere af disse ere Stuerne udvidede til at modtage de mange Turister, som søge herigennem (il Jotunheimen eller opholde sig deroppe for den gode Rypejagt; ved Fæfor Sæter er opført et eget Sanatorium, hvortil en 11 Km. lang Kørevej fra Søtorp. Bebyggelsen er indskrænket til Laagendalen og Kvikne helt op til Olstappen. Paa det smalle Ejde, som forbinder Espedalsvandet med Bredvandet, laa det nu nedlagte Espedalens Nikkelværk. Jordbunden er meget frugtbar, og Herredet er en god Kornbygd, dog trænges der meget Regn; kunstig Vanding af Ager og Eng er nu mere almindelig end tidligere. Skoven — Fyr og Gran — er særdeles medtagen; kun i Annekserne Kvam og Kvikne findes endnu en nogenlunde god Bestand; derimod findes adskillig Løvskov. Langs Laagen's venstre Bred fører Chaussé op over Dalen, og jævntløbende med denne den bredsporede Gudbrandsdalsbane med Stationer ved Vinstra, Kvam og Sjoa. Kørbare Veje lede op igennem Hedalen og Kvikne samt til en stor Del af Sætrene. Herredets Areal er 1,363 □ Km., hvoraf 48 D Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Fron Herred, søndre, Søndre Gudbrandsdalens Fogderi, Christian's Amt, (1891) 3,022 Indb., Naboherred til ovenbeskrevne Nordre Fron, strækker sig i en Længde af 15 Km. fra Vest mod Øst langs Laagen, men har sin største Udstrækning fra Nord mod Syd, idet det trænger som en smal Kile op til Atnasjøen under Rondane og Syd over med betydelig større Bredde ned til vestre Gausdal. Ved Laagendalen deles ogsaa dette Herred i to adskilte Fjældpartier uden særdeles Højde eller fremtrædende Toppe. De af Elvene dannede mange Smaadale ere brede med flade, langstrakte Sider, dækkede af Smaaskov med gode Græsgange og bekendte Rypeterrain. Paa Nordsiden kunne af Elve mærkes Vuluaaen, der rinder øst over mod Sollien, og Frya med dens Bielve Eldaaerne, som med Retning mod Syd danner Grænsen mod Ringebu og falder ud i Laagen lidt 0. f. den store Gaard Forr. Det højeste Fjæld paa Nordsiden er Gjeitsiden, der ligger S. f. den store Atnasjo, af hvilken en mindre Del hører under søndre F. H. Laagendalen har inden for søndre F. H. sine mest aabne og bedst bebyggede Strøg. Terrainet nærmest Elven er udsat for Oversvømmelser og benyttes mest til Slaatteland, hvorimod Agrene ligge mere tilbagetrukne og beklæde

Bjærgenes Skraaninger i en betydelig Højde over Elven. Paa Herredets Vestgrænse danner Laagen Harpefossen, hvor Elven indskrænkes til en Bredde af kun 19 M.; neden for Fossen flyder den ganske rolig og kan befares med Baad. S. f. Hoveddalen tilhører Fjældet den Bjærgstrækning, som skiller Gudbrandsdalen fra Valdres; den er en sammenhængende Fjældmasse med svage Skraaninger, der kun blive temmelig bratte i Dalsiderne. Paa Plateauet findes en hel Del Myrstrækninger, mindre Vande og Vasdrag, som for største Delen have Afløb mod Nord til Laagen. Af Fjældtoppe i dette Strøg mærkes Norekampen paa Grænsen mod Ringebu, Svarthammeren, Valsfjæld og paa Grænsen af Vestre Gausdal Graahøerne og Trillingkampene. Her ere gode Græsgange og en Mængde Sætre, af hvilke Golaa Sæter og Storhaug Sæter ere bekendte for de der opførte Sanatorier, Det første ligger ved det smukke Golaa Vand og naas paa en 12 Km. lang Kørevej fra Bro over Laagen ved Harpefossen. Sanatoriet paa Storhaug Sæter, ogsaa kaldet Fagerhøi Sanatorium, naas ligeledes paa en — for øvrigt temmelig besværlig — Vej paa 5 Timer fra Hundorp langs Laagen's største Tilløb paa Sydsiden: Forsaaen. Herredet danner et Sognekald og har en meget smuk Kirke, opført 1787 af skifrig Sandsten i Form af en Ottekant. Bebyggelsen er tættest paa Hoveddalens Nordside, hvor der ligger flere store Gaarde som Listad, Hove, Forr og de historisk bekendte Hundorp og Steigar, Sæde for Gudbrand Herse og Steig Thore's Ætter. Paa Sydsiden af Elven ere Isum Tofte og Skurdal de største Brug. Jordbunden er meget frugtbar i Hoveddalen; paa Fjældene ere ypperlige Havnegange. Skov findes kun i Hoveddalen samt til Dels langs Frya og Vuluaaen; den er dog meget medtagen. Bjærgværksdrift forekommer ikke, enkelte mindre Skifer- og Kleberstensbrud undtagne. Langs Laagen's venstre Bred fører den bredsporede Gudbrandsdalsbane med Stationer ved Hundorp og Harpefos; højere op i Lien gaar Chaussé Nord over samt Vej over til Gaardene langs Frya, Venebygden kaldet. Ogsaa paa Sydsiden fører Vej langs Elvens højre Bred med Afstikkere op igennem Smaadalene og til de større Sætre. Herredets Areal er 547 □Km., hvoraf 21 □ Km. Indsøer. *J. F W. H.*

Fronsac [frosa'k], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, Arrond. Libourne (Guienne), ved Dordogne, har (1891) 1,500 Indb. F. var paa Karl den Store's Tid befæstet og indtil 1623 et strategisk vigtigt Punkt. *H. W.*

Front 1) betegner den Side af en opstillet Troppeafdeling, hvorhen Mandskabet har Ansigtet vendt. Er 1. Geled foran, haves ret F., er 2. Geled forrest, haves omvendt F. Den Linie, der angiver Retningens Flugt, og som gaar gennem Støttepunktet (det Punkt, hvorfra Retningen udgaar), kaldes Frontlinien. Sker en Afdelings Bevægelse lodret paa Frontlinien, kaldes Marchen Frontmarch. En Forandring af den indtagne F. benævnes Frontforandring. *B. P. B.*

2) (i Fæstningssproget) er Indbegrebet af samtlige langs en Side af den Fæstningen omsluttende Polygon liggende Befæstningsanlæg. *A. G. N.*

Frontalangreb kaldes det Angreb, der udekan enten føres jævnt over det hele, Parallelangreb, Træfningsslag, hvilken Form for F. lover det mindste Resultat, da Forsvareren kastes tilbage ad sin Tilbagetogslinie; eller Hovedangrebet kan rettes mod Fjendens Centrum, medens Fløjene beskæftiges (det gennembrydende Angreb). Dette Angreb rummer den Fare, at Angriberen risikerer at blive tagen i begge Flanker, og er blevet vanskeligere efter Indførelse af de langtrækkende Vaaben (Franskmændenes Gennembrudsforsøg ved Metz [Noisseville 31. Aug. 1870] og Paris [Champigny 30. Novbr. — 2. Decbr. 1870]). Endelig kan Hovedangrebet rettes mod den ene eller, hvis Angriberen er meget overlegen, mod begge Fløje. Dette Angreb sker som Regel i Forbindelse med Omfatning. De stærkt forbedrede Ildvaaben have bevirket, at F. er meget vanskeligt og kun gennemførligt over for en ved Ild stærkt rystet Modstander, hvilket talrige Eksempler fra de seneste Krige noksom vise (Lundby, Dybbøl, Als [1864]). *B.P.B.*

Frontālis (lat., Adjektiv af *frons*, Pande). *Nervus f.* er en i den øverste Del af Øjehulen liggende Nerve, der forsyner Pandehuden med Følenervetraade. *S. B.*

Frontēra de Tabásco, Søstad i den sydlige Del af Republikken Mejiko, Stat Tabasco, ligger 80 Km. N. N. 0. f. San Juan Bautista og har (1890) 2,200 Indb. *CA.*

Frontignan [frõtiñã'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, Arrond. Montpellier (Languedoc), beliggende ved Middelhavs-Banen og ved Enden af Etang d'Ingril, ca. 22 Km. S. V. f. Montpellier, har (1891) 6,300 Indb. og er bekendt for sine udmærkede Muskatvine; desuden Indvinding af Salt. *H. W.*

Frontīnus, Sextus Julius, romersk teknisk Forfatter, født ca. 40, død ca. 103 e. Chr., var to Gange Konsul, deltog som yngre i Krigen mod Civilis (70), beklædte senere med Dygtighed Posten som Statholder i Britannien (ca. 76—78) og blev Aar 97 af Nerva udnævnt til Direktør for Rom's Vandvæsen (*curatoraquarum*). F. nød almindelig Agtelse for sin Hæderlighed og Dygtighed. Han har efterladt os to Skrifter: *Strategemata* [4 Bøger, hvoraf dog den 4., *strategica*, er en senere Tilsætning], en Samling Eksempler paa Krigslist, mest hentede fra den romerske Historie, og *de aquis urbis Romae* (udg. ca. 97) om Rom's Vandledninger, vigtigt ved talrige historiske Efterretninger og opbevarede Dokumenter. I Udtog er endvidere bevaret et Skrift om Landmaalerkunst (se Agrimensor); et Værk om Krigskunstens Historie er tabt. F.'s Sprog er jævnt og klart, ikke uden Paavirkning fra Folkesproget; fra direkte Smiger for Kejserne, selv Domitian, afholder han sig ganske. — Samlet Udgave af A. Dederich [Leipzig 1855], Strategemata ved Oudendorp [Leyden 1731, 1779], Gundermann [Leipzig 1888], *de aquis* ved Bucheler [Leipzig 1858]. (Litt.: Lanziani, *I commentari di Frontino intorno le acque e gli acquedotti* [Rom 1880]). *A. B. D.*

Frontispice (lat. *frontispicium* af *frons*, Pande, og *spicere*, se) eller Fronton, kaldes den Gavl, som, efter de antikke Templers Forbillede, ofte findes anbragt paa en Bygning over Hovedgesimsen eller et fremspringende Parti, hyppigst paa Midten af Façaden; den findes ogsaa som Hovedafslutning

over Døre og Vinduer, og dens trekantede eller buede Gavlfelt prydes ofte af Hoveder, Grupper

Klods (i Reglen af Ibentræ, sjældnere af Elfenben eller Skildpadde), i hvilken Haarene ere befæstede

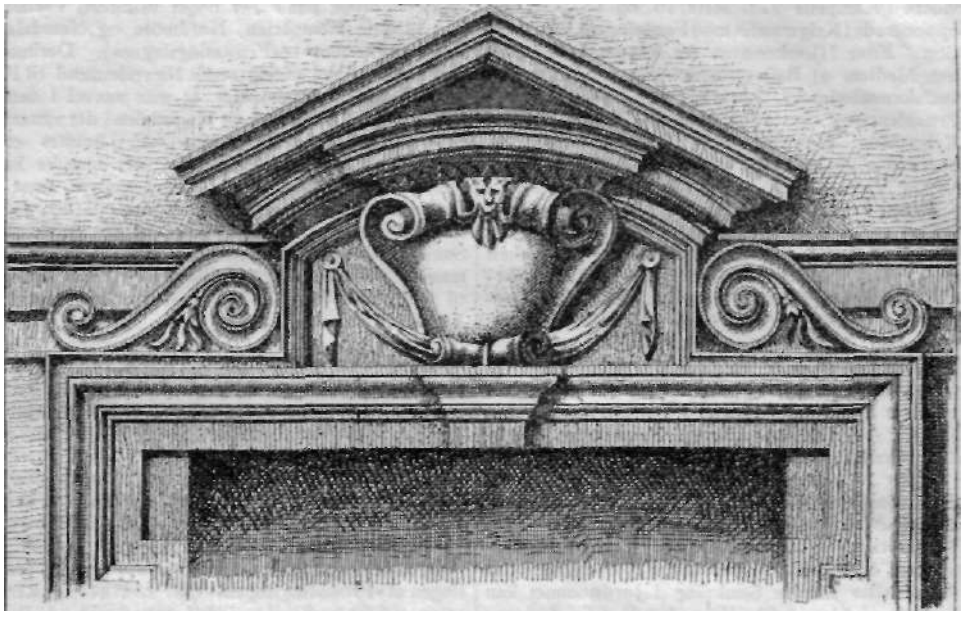

Frontispice (Michelangelo).

eller Reliefs. F. bruges ogsaa om Titelbladet paa en Bog, især hvis det er forsynet med et Titelkobber. *E. S.*

Fronto, M. Cornelius, romersk Retor, født i Cirta i Afrika ca. 100, død efter 175 e. Chr., var allerede under Hadrian ansat som Taler i Rom, blev under Antoninus Pius Lærer for de senere Kejsere M. Aurelius og L. Verus og opnaaede Konsulatet 143. F. indtager en betydningsfuld Stilling i Kejsertidens romerske Litteratur, idet han er Føreren for den arkaiserende Retning, der søgte at vække Interessen for de førklassiske latinske Forfattere (Ennius, Cato o. l.) og efterlignede dem i Tale og Skrift. Hans Skrifter ere først blevne os bekendte 1815 ved Fundet af en Palimpsest, der indeholder Stykker af en Brevveksling mellem ham og M. Aurelius, L. Verus og Antoninus Pius, samt nogle Smaaskrifter af retorisk Art. De vise os F. som en ganske vist hæderlig og velmenende, men tillige affekteret, forfængelig og pedantisk Person, over for hvem Samtidens Beundring synes daarlig begrundet. Interessant er det at se, hvilken Hengivenhed han har vakt hos en saa betydelig Elev som M. Aurelius. (Udg. af S. A. Naber [Leipzig 1867]; F. Roth i »Samml. etlicher Vortrage« [Frankfurt 1851]; M. Hertz, »Renaissance u. Rococo in der röm. Litt.« [Berlin 1865]). *A.B.D.*

Fronton [froto'] se Frontispice.

Front Range [frə'ntre.ɨndż] (Colorado Range), en Del af Rocky Mountains i den nordamerikanske Stat Colorado.

Frosch er Betegnelsen for den ved den nederste Ende af Strygeinstrumenternes Bue anbragte lille saaledes at de kunne strammes mere eller mindre, efter som F. skrues frem eller tilbage. *S. L.*

Frosinōne, By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger paa et Højdedrag ved den lille Flod Cosa og har (1881) 8,800 Indb., der drive betydelig Vinavl. Rester af gamle romerske Mure minde om Oldtidsbyen *Frusino.* *C. A.*

Frossard [fråsa!r], Charles Auguste, fransk General, født 26. Aug. 1807 i Versailles, død 1. Septbr. 1875 i Château-Villain (Haute-Marne). Han var Ingeniørofficer, deltog i Ekspeditionen i Belgien 1832 og gik det følgende Aar til Algérie, hvor han udmærkede sig ved Forsvaret af Fort Clausel 1835. I nogle Aar fra 1840 assisterede han ved Bygningen af Paris'es Fæstningsværker, blev derefter Ordonnansofficer hos Louis Philippe og 1847 Major. 1849 deltog han i Belejringen af Rom, hvor han saaredes, og hvis Kommandant han var til Slutningen af 1850. Som højestbefalende Ingeniørofficer gik han 1853 igen til Afrika, men overtog 1855 Ingeniørkommandoen ved 2. Korps paa Krim foran Sevastopol, hvor han ledede Belejringsarbejderne foran højre Fløj. Ved sin Tilbagekomst til Frankrig som Brigadegeneral blev han Medlem af Befæstningskomiteen og derefter indtil 1858, hvilket Aar han udnævntes til Divisionsgeneral, Chef for Ingeniørvæsenet i Algérie. Under Krigen 1859 i Italien var han i Spidsen for Hærens Ingeniørvæsen og Adjutant hos Kejseren. 1867 blev han Chef for Kejserens Adjutantstab og Guvernør for Kejserprinsen. Ved Udbrudet af Krigen 1870 var F. Kommandant i Lejren ved Châlons, stilledes i Spidsen for Rhin-Hærens 2. Korps, med hvilket han indledede Krigen ved den

lille Fægtning ved Saarbriicken 2. Aug. og forsvarede sig med megen Tapperhed 6. Aug. ved Spichern, hvor han blev slaaet. Han deltog endvidere i Kampene V. f. Metz 16. og 18. Aug. og opponerede i Krigsraadet mod Fæstningens Kapitulation. Efter Hjemkomsten fra Fangenskabet blev han Medlem af Befæstningskomiteen og Kystforsvarskommissionen. Fra 1874 var han Komiteens Præsident og fra 1873 Medlem af det øverste Krigsraad. Han har udgivet »Rapport sur les opérations du 2. corps pendant la campagne de 1870« [Paris 1871]. *B. P. B.*

Frost indtræffer, naar Luftens Temperatur synker under Frysepunktet, altsaa paa Termometre efter Celsius eller Reaumur ved 0°, efter Fahrenheit ved 32°. Paa de meteorologiske Stationer bestemmes denne Overgangstilstand i Luftens Temperatur i en Højde over Jordsmonnet af ca. I M.; men da Jordens Udstraaling af Varme, navnlig i klare, stille Nætter (se Afkøling), er meget større end Luftens, og denne udstraalede Varme passerer igennem Luften ud i Verdensrummet, kan Jordens Overflade ofte faa en Temperatur, der er flere Grader lavere end den, Termometret viser i ca. I M.'s Højde. Derfor indtræffer der saa godt som hvert Aar Eksempler paa, at Jorden om Morgenen er belagt med Rim, eller at mindre Vandpytter ere frosne, medens Minimumstermometeret ikke har været under Frysepunktet. En større eller mindre Sænkning i Jordsmonnet kan ligeledes i klart, stille Vejr give F. i Sænkningen og ikke i det omliggende, højere Terrain. Herpaa findes et Eksempel anført under Danmark's Klima, S. 912, 2. Spalte. Om en sandsynlig Forudbestemmelse af Nattefrost ved Hjælp af Psykrometeret se Fugtighedsmaaler. *W. J—n.*

FrOSt eller Frostknuder, *Perniones*, benævnes blaarøde Fortykkelser af Huden, der især svulme op om Aftenen, eller naar Patienterne komme fra Kulden ind i Varmen, og da ledsages af Smerter og Kløe. De maa betragtes som en kronisk Formaf Forfrysning, som især angriber yngre, anæmiske Individer, Ved langvarig og hyppig Udsættelse for Kulde tabe nemlig Blodkarrene deres Elasticitet, og naar Kuldens sammentrækkende Indvirkning ophører, blive de angrebne Partier Sædet for Blodtilstrømning og kronisk Betændelse. Den bedste forebyggende Behandling er derfor at øve og styrke Blodkarrenes Muskulatur ved kolde Vadskninger, Gnidninger o. 1. samt at styrke Konstitutionen, der ofte viser sig blodløs og slap. Udviklede Frostknuder forbindes med Ichthyolvaselin eller Borvaselin. *E. P—n.*

FrOSt [frå'st], William Edward, engelsk Historiemaler, født 1810 i Wandsworth ved London, død 8. Juni 1877 i London, besøgte fra 1829 Akademiet og udførte en Række Billeder af dygtig Komposition, omhyggelig Udførelse og straalende Kolorit; blandt de bekendteste ere: »Prometheus fængslet af Vulkan«, »Una forskrækket af Fauner og Satyrer« [F.'s Hovedværk, 1843], »Diana og Aktæon« [1846], »Una og Skovnymferne« [1847], »Cupido's Afvæbning« [1850], »Ved Babylon's Vande« [1869]. *A. Ls.*

Frostating (oldn. *Frostuþingi*) var Hovedtingforsamling for det nordenfjældske Norge og et af Rigets 3 (4) store »Lagting« i Middelalderen. Oprettet af Kong Haakon den Gode (935—61) holdtes det paa Halvøen Frosta (Gaarden *Lagatún*, nu Logtim) i Trondhjemsfjorden. Hvilke »Fylker« foruden de Strönderske der oprindelig vare repræsenterede paa F., er noget usikkert; i senere Tid tilhørte Romsdalen, Nordmöre og Namdalen F.'s »Lagdømme« (»Frostatingslagen«). Derimod har Haalogaland aldrig sendt Nævndemænd til F., om det end er sandsynligt, at man saavel i dette Fylke som i Jæmteland og Herjedalen i det væsentlige fulgte Frostatingsretten. F. holdtes om Sommeren, men Samlingsdagen, der maaske har været forskellig til ulige Tider, angives først i Landsloven af 1274, der satte den til 17. Juni (Botolfsmessen). Endnu i Beg. af 16. Aarh. ses Samlingsstedet at have været Frosta; dog har det maaske allerede tidligere lejlighedsvis været forlagt til Købstaden Trondhjem, og dette blev i nævnte Aarhundrede fast Regel, hvilket tillige medførte en Sammenslutning med »Trondhjem's Lagting«. Med de øvrige Lagting ophævedes dette 1797 og gav Plads for »Trondhjem's Stiftsoverret«. (Litt.: P. A. Munch, »Norske Folks Hist.« [se Registeret i IV 2]; K. Maurer, Artiklen »Gulaþing«, »Ersch og Gruber's Encykl.«, Sekt. 1, Bd. XCVI; Fr. Brandt, i Lange's Tidsskr. V, S. 103, 110; samme, Retshist. II, S. 166 ff., 190 ff., 198; E. Hertzberg, »Gamle norske Proces« S. 117—39; L. Aubert, »Tidsskr. f. Retsvid.« II, S. 137—40). *E. H.*

FrOStatingslOVen (oldn. *Frostuþingslög*), Samlingen af »Frostatingslagens« (se Frostating) Retsnormer og navnlig den indtil 1274 gældende Provinsiallovbog, hvori de vare optegnede. Som den ældste, ikke bevarede Redaktion nævnes »Graagaas« (hvilken Betegnelse i sildigere Tid ved Misforstaaelse er bleven overført paa den ældste islandske Lovsamling). Dens Opstaaelsestid er noget uvis; men den har vistnok snarere hidrørt fra det 11. end Beg. af 12. Aarh. Ærkebiskop Eystein (1160—88) underkastede den en gennemgribende, med stor Dygtighed udført Omarbejdelse, til Dels i streng hierarkisk Aand, og erstattede herved de traditionelle Underafdelinger, »Balkerne«, med en ny Inddeling i 16 »Dele«. Det Hovedeksemplar, hvori hans Redaktion af Loven var nedskreven, kaldtes »Guldfjær«. Om senere Overarbejdelser har meget været skrevet; men de synes at have indskrænket sig til en Ombytning af »Saktallet« i 6. Del med et nyere og ellers en og anden mindre Tilføjelse eller Udeladelse (udeladt blev saaledes den i »Guldfjær« optagne, klerikale Kongevalglov fra Kong Magnus Erlingssøns Tid). Bortset fra et Par Lakuner, hvoraf den betydeligste for største Delen kan udfyldes andensteds fra, foreligger denne yngste Redaktion, der altsaa kun lidet skiller sig fra Eystein's, i en Række Papirafskrifter af en tabt Hovedmembran, *Codex Resenianus*, hvis egen Alder ikke med Sikkerhed lader sig bestemme, men som i ethvert Fald maa have været yngre end 1260, idet den har forudskikket en Samling Retterbøder, udstedte af Kong Haakon Haakonssøn i det mindste delvis i nævnte Aar. Disse Retterbøder har man kaldt »Indledning til F.« og sat i Forbindelse med en formodet Overarbejdeise af hele Loven fra samme Tidspunkt; de have imidlertid intet med Lovbogens egen Redaktion at skaffe, men udgøre Førstegrøden af det Lovreformværk, som, begyndt under Kong Haakon, endte med ny Lovbøgers Indførelse under Efter-

følgeren, Magnus. En større Lakune i denne Retterbodssamling kan delvis udfyldes fra »Jærnsiða«. Af F.'s Kristenret (Lovens 2. og 3. Del) haves desuden to andre Membraner, skrevne af en fælles Haand fra omtr. 1320, samt en dansk Oversættelse af 1594. Endelig er der reddet forskellige, mere eller mindre kummerlige Brudstykker af Loven. Et af de vigtigste er et defekt Fragment af dens ældre »Saktal« (6. Del). Særlig at mærke er dog nogle i Tiibingen's Universitetsbibliotek indlemmede Brudstykker af »Kristenretten«. Ligesom et Par af de øvrige Rester udmærke disse sig ved en noget ældre Redaktion og Sprogform end Afskrifterne af *Codex Resenianus* og de denne nærstaaende af 1320; men derhos have de en helt anden Inddeling end alle andre kendte Tekster af F. Forholdet mellem denne Inddeling og den almindelige er endnu ikke fuldt udredet. Den eneste Udgave af F. med Supplement af bevarede Brudstykker og Kristenretsoversættelsen af 1597 findes i »Norge's gamle Love« I, II, IV og V. Oversat findes hele Loven i Paus's »Samling af gamle norske Love« II. (Litt.: P. A. Munch, »Norske Folks Hist.« [se Registeret i IV, 2]; K. Maurer, »Entstehungszeit d. älteren Frostuþingslög« [i »Abhandl. d. k. bay. Akademie d. Wissens.« Cl. I, B. XIII, Abth. III]; samme, »Nordgerm. Retskilder«, S. 27 ff.; samme, »Eintheilung d. älteren Frostuþingslög« fi »Norsk Hist. Tidsskr.« 2. Række, Bd. 6]; E. Sievers, »Tübinger Bruchstücke d. alteren Frostutingslög« [Tiibingen 1886]; K. v. Amira, »Gottingische gel. Anzeigen« [1886, Nr. 14]; samme, Artiklen »Recht« [i Paul's »Germanistische Philologie« II, S. 97—98]; samme, »Zur Textgeschichte d. Frostubingsbok« [Germania, 32. Aarg., S. 130—64]; E. Hertzberg, »Nord. Retsencykl.« I, S. 40—46; G. Storm, »Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl.« [1880, Nr. 14]; »Tidsskr. f. Retsvid.« III, S. 416—28). *L. H.*

Frostdag betegner et Døgn, da Luftens Temperatur i kortere eller længere Tid har været under Frysepunktet. En F. bestemmes derfor ved et Minimumstermometer. *W. J—n.*

Frosten Herred, Stør- og Værdal's Fogderi, Nordre Trondhjem's Amt, (1891) 3,038 Indb., i er et lidet Kystherred, som indtager en paa Trondhjemsfjorden's Østside i sydvestlig Retning udstikkende Halvø. Herredet har en Kyststrækning af henimod 25 Km. mod Frostenfjorden og 20 Km. mod Aasenfjord og indtages af et fra Skogn's Markabygd udskydende Aasparti, der efterhaanden gaar over i et temmelig vidtløftigt, smaakuperet, godt dyrket og tæt bebygget Bakkclandskab, som udfylder Halvøens sydvestlige Del. Skellet mellem Bjærg og Bakker er i det store taget angivet ved den tværs over Halvøen førende Sænkning, der dannes af Vikselven's og Staurselven's Dalfører, af hvilke det første kommer Øst fra, gaar gennem det 2 Km. lange Liavand og løber i sydlig Retning forbi Kirken ud i Aasenfjord, medens det andet falder i nordlig Retning ud i Trondhjemsfjorden som Afløb for det 3,5 Km. lange Hovlandsvand, Herredets største Indsø. V. f. denne Sænkning optræde Bakker og enkelte Aaspartier, som kulminere i den isolerede paa Nordsiden af Liavandet liggende Højemskam 305 M.; Terrainet 0. f. er et mere sammenhængende Fjældparti, der dog ogsaa er udstykket i mindre Aase, hvis Højde tiltager Nord og Øst over. Højest hæve sig her Storheia 368 M., Lillebjærgheia 357 M. og Liabjærget 346 M. Til F. H. høre nogle smaa Øer samt den V. f. Halvøens Spids liggende flade, veldyrkede Tautra. F. H. hører til de frugtbareste Trakter i det Trondhjem'ske og har et forholdsvis betydeligt dyrkbart Areal, hvis Jordbund bestaar af sandblandet Ler og Muldjord; Herredet er bekendt for sin Frugtavl; det forsyner Trondhjem navnlig med Kirsebær. Skov findes kun i ringe Udstrækning og afgiver kun det fornødne Brænde, hvorimod Hustømmer maa købes. Foruden Agerbrug og til Dels Fædrift danner Fiskeri Indbyggernes Hovednæring; i Aasenfjorden drives en ikke ubetydelig Fangst af Sommersild. Kysten er meget grundet, egentlige Havne findes ikke, men enkelte Bugter benyttes som Ankerpladse; Farvandet er dog vanskeligt, særdeles haardt, med stærk Strøm og svær Sø, hvortil ikke lidet bidrager den store Forskel — 3 å 4 M. — mellem Flod og Ebbe. Bebyggelsen er særdeles god, med flere store Gaarde, af hvilke mærkes Ryg og Logtun straks V. f. Kirken; her ligge flere Kæmpehøje, og paa Logtun holdtes det gamle Frostating (s. d.). Paa Øen Tautra ligger Gaarden af samme Navn; paa Øens nordlige, højere Del findes endnu Levninger efter det engang bekendte Tauterøens Cistercienserkloster, stiftet 1207 og sekulariseret 1532. Rodelagte Veje gennemskære F. H. i flere Retninger; en følger Aasenfjorden Øst over, en anden gaar i Længderetningen gennem F. H. forbi Liavand Nord over, hvor den ved Fjorden støder sammen med en langs denne fra Holmbjærget kommende Forbindelsesvej; hertil flere Tværveje. F. H. har daglig Dampskibsforbindelse med Trondhjem ved de paa Fjorden gaaende Dampskibe med Anløbssted paa Holmbjærget. Herredets Areal er 75 □Km., hvoraf 2 □Km. Indsøer. *y. F. W. H.*

Frostgrænse bruges undertiden om den Linie, der paa et Kort forbinder de Steder, hvis Temperatur netop er ved Frysepunktet. F. kan ogsaa bruges om de Kalenderdage, der begrænse den frostfri Tid af Aaret. *W. J—n.*

Frostknuder se Frost.

Frostkræft kaldes en Sygelighed hos forskellige Løvtræer; den viser sig ved aabne Saar og uregelmæssig Opsvulmen (Kallusdannelse) og ligner den Sygelighed, som fremkaldes af Kræftsvampe; men F. opstaar ved Frostrevner eller ved Grunden af unge Grene, som ere dræbte af Nattefrost, og den menes ved Eg at være fremkaldt af Sommerfrost. Som Følge af F. kan der opstaa Frostknuder. *C. v.p.*

Frostliste se Frostrevne.

Frostmaaler (Kryometer), et Apparat, der angiver Kuldens gennemsnitlige Styrke i en vis Tid gennem Mængden af den dannede Is. *W. J—n.*

Frostrevne (Frostspalte) kaldes en Aabning gennem Barken og et Stykke ind i Veddet paa Stammen af et staaende Træ, idet den synes fremkaldt ved en stærk Afkøling, som bringer de ydre Lag til at trække sig sammen, før de indre Lag endnu ere afkølede. Dannelsen af F. foregaar ofte i stille Vejr og kan være ledsaget af stærke Smæld eller Knald. Naar der atter kommer Varme, lukker F. sig tæt sammen, men Dannelseslaget

paa begge Sider har næsten altid taget saa megen ; Skade ved Udtørring, at der ikke kan foregaa en i ligefrem Sammenvoksning. Der kommer da en Kallusdannelse, hvis rigelige Vedaflejring antager Form af en fremspringende Frostliste eller Frostkam. Næste Vinter kan F. springe op paa ny, hvorefter Overvoksningen gentager sig, og sker dette nogle Aar i Træk, kan Frostlisten blive meget fremtrædende. Undertiden finde Snylteorganismer ad den Vej ind i Træet. Mest udsatte ere Ælm og Eg. *C. V. P.*

Frostrøg, Navnet paa en Taage, der i den koldere Del af Aaret danner sig i de norske Fjorde derved, at en kold Vind fra det indre af Landet blæser hen over Fjordens varmere Overfladevand. Under disse Omstændigheder kan nemlig den kolde Luft ikke optage alle de Dampe, der opstige fra det forholdsvis varme Vand; Luften bliver altsaa mættet med Vanddampe, og Taagen danner sig. Jo større Forskel der er mellem i Luftens og Vandets Temperatur, desto stærkere eller tættere bliver F., der derfor oftest ses om Vinteren. De norske Fjorde ere fyldte med det varme Atlanterhavsvand (en Gren af Golfstrømmen), der ikke fryser, end ikke i den strengeste Vinter, og selv i Norge's nordligste Fjorde har Overfladevandet en Temperatur, der ligger over Frysepunktet, medens Temperaturen af den Luft, der kommer fra det indre Norge, kan være — 20° og lavere. F. begynder inde i Bunden af Fjorden, stryger med Vinden ud over Fjorden og opløses atter efterhaanden, som den naar ud til de mildere Kystegne ved Havet; se i øvrigt Taage. *W. F—n.*

Frostskade kaldes den skadelige Indvirkning, som lav Varmegrad udøver paa Skovtræerne. Oftest er det Foraarets eller Forsommerens Nattefrost, som gør Skade ved at dræbe de nysudviklede, bløde Skud paa de unge Planter; det synes mindre at. være selve den lave Varmegrad end den hurtige Overgang i Varmegrad, der gør ; Skade, og endnu er man ikke helt paa det rene med, hvori Virkningen bestaar: om Cellevævet sprænges, naar Safterne fryse eller tø op, om Cellevæggen eller Protoplasmaet udtørres ved Isdannelsen, eller om der indtræder endnu mere sammensatte Forstyrrelser i Plantens Indre. Den Skade, som Vinterfrosten udøver paa unge Træer, viser sig især paa de Skud, som ikke ere blevne helt forveddede i Sommerens Løb, enten fordi det er sildig dannede »Sommerskud«, eller fordi selve Aarsskuddet vedbliver at vokse hele Sommeren. Skaden maa vist især tilskrives den med Kulden følgende Udtørring. — Ædelgran, Bøg, Eg og Ask ere mest udsatte for Skade ved ; Nattefrost, medens Pil og nogle fremmede Træarter, især Naaletræer, tage mest Skade af Vinterfrosten. Mod denne sidste har man intet virksomt Middel; men Nattefrosten kan man modvirke stærkt ved at holde Kulturen ren for Græs o. a. Ukrudt, ved at indplante »Ammetræer«, som overskygge Kulturen eller bringe den til at slutte sig hurtig, og endelig ved at lade en Del af den foregaaende Bevoksning blive staaende som Overstandere over Kulturen, indtil denne har sluttet sig. *C. V. P.*

Frostsommerfugl (*Cheimatobia*), Sommerfugleslægt af Geometridernes (Maalernes) Familie. Til denne Slægt høre flere i forstlig Henseende ret vigtige Arter, da de nu og da optræde angribende paa Løvtræer, ligesom de ogsaa anrette Skade paa Frugttræerne. Den vigtigste Form er *C. brumata*. Hannen er vinget med afrundede, rødliggraa Forvinger. De lidet tydelige mørkere Tværbaand danne en temmelig spids Vinkel med Forranden. Bagvingerne ere lysere med to ofte meget utydelige Tværbaand, af hvilke det første gaar lige igennem Midtercellen, det andet gennem dennes yderste Spids. Længde 10 Mm., Vingeomfang 30 Mm. Hunnen har rudimentære Vinger, som ikke naa til midt paa Bagkroppen, og som langs med Randen ere frynsede af lange, hvide Haar. Ovale, først bleggrønne, senere rødgule Æg, Larven gulgrøn med mørk Ryglinie og med grønt Hoved. Puppe lysebrun uden Spind i Jorden. Denne Art er udbredt over hele Europa (÷ Polaregnene). Den kommer frem i Efteraaret, flyver selv ind i December paa et Tidspunkt, naar Frosten er begyndt, og siges at kunne komme frem igen, naar Vejret bliver mildere, selv efter — 15^0. Hunnerne vandre op ad Stammerne til Kronerne, Hannerne, der ere Skumrings- og Natdyr, flyve derop, parre sig med Hunnerne, og disse lægge da deres Æg i Knopperne. Larverne komme frem i April—Maj, naar Knopperne svulme; ved deres Angreb bevirkes nu og da, at det er et forsvindende Antal Blade, der komme hele ud af Knoppen; selv de unge Frugter angribes; det gaar særlig ud over Frugttræer samt over alle Løvtræer, særlig Eg, i

Frostsommerfugl ♀ og ♂.

mindre Grad Bøg. Ikke sjælden har det vist sig nødvendigt at gribe ind for at standse Cheimatobiernes Angreb, der nu og da have ført til total Afløvning, og den simpleste, navnlig i Frugthaver let anvendelige Maade er at ombælte Træerne med Limringe, hvorved Hunnerne hindres i at stige til Vejrs; det er en Fremgangsmaade, der i Skove med megen Underskov vanskelig eller umulig kan praktiseres. En nærstaaende Slægt er *Hibernia* særlig med Arten *H. defoliaria*, hvis Hun er ganske vingeløs, den har ligeledes en hel Del forstlig Betydning, ligesom den ogsaa gør Skade paa Frugttræer. *C. W.-L.*

Frosttaage kaldes en Taage, der er afkølet under Frysepunktet, uden at dens Vanddraaber omdannes til Is. Naar en saadan Taage kommer i Berøring med faste Genstande, foregaar Isdannelsen hurtig; de fine Iskrystaller afsætte sig paa de faste Legemer og danne, især paa Træer og Buske, store, smukt forgrenede Ismasser. *W. F—n.*

Frothingham [frå'þiŋᵉm], Octavius Brooks, amerikansk unitarisk Præst og Skribent, er født i Boston 1822. Sin akademiske Uddannelse fik han i Harvard Universitetet. 1847 blev han unitarisk Præst i Salem i Massachusetts, senere kom han til Jersey City og New York. Han hører til Unitariernes radikaleste Fløj og opløste sin Menighed 1879; efter en Rejse til Europa sagde han sig

1881 løs fra enhver Kirke og lever siden som Skribent, der forsvarer rationalistiske Tanker i Blade og Tidsskrifter. 1867 valgtes han som den første Præsident i *Free religions Association*, De vigtigste af hans Værker ere foruden talrige Prædikener adskillige Biografier: »Life of Theodore Parker« [1874], »Biography ofGerrit Smith« [1878], »Life of George Ripley« [1882], »Memoir of William H. Channing« [1886]. Endvidere: »The Religion of Humanity« [1873] og »Transcendentalism in New-England« [1876]. *H. O—d.*

Frottëring, Gnidning, en Art Massage, der udføres for at fjerne Smuds og indtørrede Overhudsceller fra Huden, forøge Blodtilstrømningen til den og stimulere dens Virksomhed. Man kan frottere med Hænderne eller med Børster, Luffa, ru Klæder o. s. v. Samtidig kan Huden indgnides med Salver eller med Spiritus, Eau de Cologne o. s. v. Ofte udføres F. i Tilslutning til et Bad. *Lp. M.*

Frottérstof, en Slags uopskaaret Fløjl (s. d.).

Frottoir [fråtwa!r] (fr.), Frotterklud, Frotterbørste.

Frottöla (ogsaa Frotta), lyrisk Digtform i den italienske Poesi. Ordet betyder tillige (maaske oprindelig, maaske overført): en Bagatel, en lille Ting, ogsaa: en Spøg; »Frotta« desuden en Flokell. Skare, og F. er maaske da egentlig en lille Vise, bestemt til at synges i Kor. Begrebet er ellers ikke let at definere, idet baade Indhold og Form kunne veksle meget; hyppig er F. dog af didaktisk Art, hyppig ogsaa rent meningsløst Rimeri, i Lighed med: »To og to er fire, Harpe er ikke Lire, Lire er ikke Harpe, Suder er ikke Karpe«, og et almindeligt Versemaal for F. ere netop slige korte Verslinier, der rime parvis. Man finder Betegnelsen F. brugt lige fra 13.—16. Aarh. Desuden er F. i den ældre italienske Musik en lille, ofte munter, men lige saa ofte følsom Sang, firstemmig udsat og med folkelig Klang; flere Hundrede F. i tilsammen 9 Bd. udgaves af O. Petrucci [Venezia 1504—09]. *E. G.*

Frouard [frua!r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meurthe-et-Moselle, Arrond. Nancy (Lorraine), ved højre Bred af Moselle og nær ved Meurthe's Forening med den, ca. 10 Km. N. f. Nancy, (1891) 3,200 Indb., er et strategisk vigtigt Punkt, som efter den sidste fransk-tyske Krig, da Nancy er bleven Grænseby, har faaet større Betydning, hvorfor der er blevet anlagt flere Forter (ved Bonxiéres-aux-Dames og Armance), der beherske Floddalene. *H. W.*

Froude [fru!d], James Anthony, engelsk Historiker, er født 23. Apr. 1818 i Dartington i Devonshire. Han blev præsteviet 1844, sluttede sig til den katoliserende Retning inden for den engelske Statskirke (Puseyitismen) og stod i Forbindelse med Teologen Newman. Snart efter skiftede han dog fuldstændig Standpunkt, sluttede sig til en rationalistisk Livsanskuelse, der prægede hans 1847 offentliggjorte Værker, »Shadows of the clouds« og »Nemesis of faith«, og forlod baade den præstelige Stand og sin 1842 erhvervede Stilling som Fellow ved *Exeter College* i Oxford. 1850 blev han Medarbejder ved »Westminster Review< og »Frasers Magazine« og fra 1869—71 Udgiver af sidstnævnte Tidsskrift. 1869 blev han valgt til Rektor for det skotske Universitet St. Andrews. Efter Brudet med Kirken havde han beskæftiget sig med historiske Studier især over England's Historie i Reformationstiden, og 1856—70 offentliggjorde han sit Hovedværk »History of England from the fall of Wolsey to the defeat of the Spanish Armada« [12 Bd., nyt Opl. 1881—82; Supplementbind 1891 med Titel: »The divorce of Catherine of Aragon«]. Værket var dybt funderet og bragte et righoldigt nyt Stof; dets ypperlige, klare, maleriske og livfulde Stil og dets originale Synspunkter bragte det stor og stigende Anerkendelse. Derimod har Kritikken betegnet hans Opfattelse af Henrik VIII's Personlighed og Handlinger som i flere Henseender konstrueret og uvirkelig, ligesom der ogsaa ankes over Tendens i andre Partier af det betydningsfulde Værk. Senere udgav F. en Samling af sine Tidsskriftartikler især den historiske Del af disse, »Short studies on great subjects« [4 Rækker i 5 Bd., Lond. 1867—82, ny Udg. 1881]. Til Forsvar for England's Politik over for Irland skrev han 1872—74 i 3 Bind det meget partiske »The English in Ireland in the 18th century«. I Efteraaret 1874 sendtes han af Ministeriet Beaconsfield til Sydafrika for at udjævne den mellem Regeringen og Kapkoloniens Regering opstaaede Uenighed og fremme Afslutningen af et Forbund mellem Kapkolonien og Natal. Han søgte energisk at udføre sin Mission, men havde kun delvis Held med sig i sine Bestræbelser. Af hans senere store Forfatterskab maa nævnes: »Bunyan, a biography« [1880] i »English men of letters«, det højt roste »Caesar, a sketch« [1879, nyt Opl. 1886], »Oceana, or England and her colonies« [1886], der bl. a. støtter sig paa hans Erfaringer fra Forhandlingerne i Sydafrika, »The English in the West Indies, or the bow of Ulysses« [1888], »The twochiefs of Dunboy« [1889], »Earl of Beaconsfield« [1890], »The Spanish story of the Armada, and other essays« [1892]. En ejendommelig Del af F.'s Virksomhed knytter sig til hans Udførelse af sit Hverv som Carlyle's litterære Testamentfuldbyrder. Som saadan udgav han 1881 Carlyle's »Reminiscences« og hans Biografi, »Thomas Carlyle, history of the first forty years of his life«. For disse Publikationer blev han stærkt angreben og beskyldt for Tilsidesættelse af Diskretionshensyn og Mangel paa Pietet. Uden at lade sig anfægte heraf udgav han dog Aaret efter »Letters and memorials of Jane Welsh Carlyle« og 1884 »Thomas Carlyle, history of his life in London«. — Efter Freeman's Død blev F. i Apr. 1892 udnævnt til Professor i nyere Historie i Oxford. *A. Frs.*

Fro vin, Sagnkonge, se Frø vin.

Froward [fro'uwəd[, Kap F., det amerikanske Fastlands Sydspids, ligger paa 53° 53' 43" s. Br. paa en lille Halvø, som stikker frem i Magalhaens-Strædet. I Nærheden ligger den chileniske Koloni Punta Arenas. *C. A.*

Frøberne se Frøjen Herred.

Frs., Forkortelse af francs (Flertal af franc).

F. R. S., i England Forkortelse af *Fellow of Royal Society* (se Akademi, S. 372).

F. R. S. L., i England Forkortelse af *Fellow of the Royal Society of Literature* (Medlem af det kgl. Selskab for Litteratur).

Fructidor [fryktidå!r], Frugtmaaneden, 12. Maaned i den franske Revolutionskalender, i Aarene

I—VII fra 18. Aug.—16. Septbr., i Aarene VIII—XIII fra 19. Aug.—17. Septbr. af den gregorianske Kalender. Mærkedag i F.: den 18. Aar V = 4. Septbr. 1797 (og 19. samme Maaned, Proskriptionsdekretet) Statskup, hvorved Direktoriets Majoritet skilte sig af med to af deres Kollegaer, Carnot og Barthélemy (s. d.), og proskriberede en stor Hob af deres Modstandere i Deputeretkamrene (smlg. Augereau). *F. J. M.*

Fructus (lat.), Frugt. *F. Alkekengi*, Jødekirsebær, *F. Anisi*, Anis, *F. Anisi stellati*, Stjerneanis, *F. Aurantii*, Pomeranser, *F. Avenae excorticatus*, Havregryn, *F. Cannabis*, Hampefrø, *F. Capsici*, spansk Peber, *F. Cardamomi*, Kardemomme, *F. Carvi*, Kommen, *F. Ceratoniae*, *Ciliqua dulcis*, Johannesbrød, *F. Citri*, Citroner, *F. Colocynthidis*, Kolokvinter, *F. Coriandri*, Koriander, *F. Cubebae*, Kubeber, *F. Foeniculi*, Fennikel, *F. Juniperi*, Enebær, *F. Lauri*, Laurbær, *F. Myrtilli*, Blaabær, *F. Papaveris*, Valmuekapsler, *F. Tamarindi*, Tamarinder. *A. B.*

Frue, gammelt Dansk Fruge; optaget af Plattysk *Vruwe*, gammelt Højtysk *frouwa*, Hunkøn til *Fro*, Herre; blev i vor tidlige Middelalder brugt uden Hensyn til Stand i Betydning Kvinde, Hustru. I Danmark's gamle sjællandske Love skifter det med *Kone*. I 13. Aarh. begyndte Ordet at forbeholdes Dronningen. Adelskvinder tilegnede sig det, fordi, som den svenske Rimkrønike siger:

hwar frælsis q̈winna wille heta fruga,
på thet andre skulle sig for henne buga.

Som Manden i Huset hed Husbonde, kaldtes Kvinden som den herskende i Forhold til de underordnede Husfrue, senere Hustru. Da Fruetitelen forbeholdtes Adelsdamer, begyndte fornemme Borgerkoner, der hidtil bleve nævnte med Fornavn, tilføjet Mandens Bestilling eller Navn i Genetiv, i 17. Aarh. at lade sig kalde Madame, og til ind i 19. Aarh. iagttoges Forskellen, saa at Fruetitelen udstraktes til alle Rangspersoners Hustruer. Det kgl. Teater holdt strengt paa denne Ordning indtil 1. Septbr. 1870, da Madame- og Jomfrutitel afskaffedes. Den katolske Kirke i Danmark kaldte Guds Moder: Vor Frue; Fruen kaldtes ogsaa Dronningen i Skakspil (se Dame, Frøken, Jomfru). *Bernh. O.*

Frue Kirke se Vor Frue Kirke.

Fruebær se Klynger.

Fruens Bøge se Odense.

Fruens Bøge, højt Punkt i Nørrejylland, Vendsyssel (Jydske Aas), 103,5 M.

Fruentimmer. Ordet er i Dansk laant fra Plattysk *frûentimmer* (Højtysk Frauenzimmer), hvis Betydning oprindelig var Kvindeværelse *(timmer*, Bygningstømmer, dernæst ogsaa: Bygning, Værelse), senere: en Samling af Kvinder, og endelig brugtes det i individuel Betydning om den enkelte Kvinde — I Dansk, hvor Ordet næppe findes før 16. Aarh., kendes de samme 3 Betydninger (saaledes endnu i Moth's Ordbog fra Slutn. af 17. Aarh.); Betydningen Kvindeværelse findes dog ikke stort senere end Aar 1700; som Samlingsord (»flere Kvinder«) bruges det til over Midten af 18. Aarh. (hos Holberg f. Eks.: Tyboe vender sig til Fruentimmeret, som skriger, naar de seer den blotte Kaarde). I Betydningen Kvinde kan det allerede bruges i 17. Aarh.; først i de sidste Menneskealdere har Ordet i Dansk faaet nedsættende Betydning. *V. D.*

Frue(r)stue var det Rum, hvor Husets Kvinder og deres Piger opholdt sig og forrettede deres Haandgerning. En anden Betegnelse for Kvindeværelset var Frue(r)bur (Bur i Betydningen »Værelse« har nuværende Dansk i Sammensætningen Fadebur); om de ugifte Kvinders Værelse brugtes desuden Betegnelsen Jomfrubur (Jomfrutimmer eller Jomfrukammer). Ligesom Fruentimmer (s. d.) kan F. ogsaa betegne de Kvinder, som opholdt sig i Kvindeværelset.

F. hed i den græske Oldtid *Gynækonitis* i Modsætning til Mandsvaaningen, *Andronitis*. Denne var anbragt i forreste Del af den aflange Husbygning, hin i dens bagerste Del. Sondringen af Kønnene brugtes dog kun af den achæisk-ioniske Stamme; hos Dorerne levede begge Køn i Fællesrum. Saaledes ogsaa hos Romerne. — Ifølge Sagaerne hed F. paa Island *dyngja*. Den regnedes mellem Udhusene, var til op mod Tagskægget gravet ned i Jorden og laa for Solen mod Syd, alt for at skaffe Varme til Vinteropholdet. Denne øgedes ved at lægge Gødning omkring den og paa Taget. Deraf Navnet (tysk *Dung* ell. *Dunger*, gammeltysk *tunc*), som i Glossarier gengives ved *hypogeum, gynaeceum, textrina*. Tacitus omtaler disse underjordiske Opholdsrum i *Germania* (Kap. 16) og Plinius i sin *Historia naturalis* XIV, I. I Sydtyskland og Schweiz kendes endnu baade Ordet og Stuerne. Jævnsides med Dyngen nævne Sagaerne *skemma*, *skemmubúr* eller *búr*, der kun ere andre Navne paa samme Ting. Sin afsondrede Beliggenhed beholdt F. i Middelalderen, men kom i sit Ydre til at ligne de andre Huse, efter at den var bleven forsynet med Ildsted. Der forbandtes med disse Rum for kvindeligt Haandarbejde Begrebet om en opvarmet Stue. Af Arbejdet, *pensum*, der udførtes her, kom i Middelalderens Latin Stuens Navn *pensale, pisalis*, der brugtes synonymt med de andre ovenstaaende latinske Navne. Pigerne, som arbejdede her, hede *pensiles ancillae*. Navnet lever endnu i det plattyske *Pesel*, Gaardens opvarmede Dagligstue i Modsætning til de øvrige kolde Rum. Fra Rummet gik Navnet ogsaa over paa Varmemidlet, Ovnen (gammelfransk *poislé*) ell. den aabne Kamin (svensk *Spis* ell. *Spisel*). I Danmark og Norge fik den sidste Navnet Sten eller Skorsten, og omvendt gav denne Navnet til Stuen, den opvarmede Stenstue, der forekommer saa jævnlig i de danske Folkeviser, hvor den trods deres Forvanskning i Folkemunde og Opskrifter viser sig at være et ældre Navn end F. og svarer ganske til det tyske *kemenate*, italiensk *caminata*, et Rum opvarmet med Kamin. Her droge Kvinderne sig tilbage under Svangerskabet, enten frivillig eller for at skjule en Skam, og her fødtes Børnene. Da Stenstuen var et Hus for sig selv, var det bygget til Forsvar. Naar Ridderen var langt borte, gik hans Tanker ofte til dette Sted, der rummede hans kære, og i hans »stærke Drømme« saa han det brænde for Voldsmænds Haand hjemme, og i Ufredstid hændte det, at han drog hen til dette faste Sted, der var forsvarlig laaset, for at værge sig og sine eller dø med dem. Vi kende denne Stue fra Folkeviserne med Højenloftet og dets Brande (Gavlstænger),

Højenloftssvalen, der løb langs med det, og Højenloftsbroen, Stigen som førte til denne, og som kunde drages op. Da Gaardens mange Udhuse droges sammen i den 3- eller 4-længede Gaard, hvor hver Længe oprindelig var et Hus for sig uden indbyrdes Forbindelse (saaledes endnu paa Christian IV's Frederiksborg), fulgte Stenstuen med. Undertiden gav den der sit Navn til det fornemste Værelse, hvor den store Kamin stod; saaledes hedder dette Stenstuen baade paa Ørup og Glimminge Huse i Skaane, og i de plattyske Lande kaldes den fine, varmede Stue *Pesel*.

Vi finde F. paa de ældste danske Herregaarde, og paa Borgene er der endog to jævnsides, f. Eks. paa Malmohus, hvor de vare udstyrede med samme Pragt som de bedste Værelser med Senge til Brug for de hyppige kvindelige Gæster. Der er stadig stærkt Lukke, undertiden med 3 Laase foruden Bolt og Slaa. Her var F. under Tag med Familiens øvrige Rum, men endnu træffe vi 1643 paa Hindsgavl et Fruerstuehus, isoleret og grundmuret og med et Taarn ved sin ene Gavl. Nu var dog F.'s Tid forbi, og Livet paa den sammenbyggede Gaard udslettede Kønnenes Afsondring, der dog sent forsvandt fra det selskabelige Liv, og det bestaar endnu paa Landet, f. Eks. under Gudstjenesten i Kirkerne. *Bernh. O.*

Fruesko (Venussko, *Cypripedilum* eller *Cypripedium* L.), Orkidéslægt, af hvilken ca. 20 Arter kendes fra den nordlige tempererede Zone. I Danmark og Norge lever en Art, Stor F. (*C. Calceolus* L.); den er kun funden paa en Kalkbakke i Skovene ved Buderupholm (Skjørping Sogn, Jylland, hvor Botanisk Forening for at hindre dens Udryddelse har ladet opsætte et Hegn om en Del af det Areal, hvorpaa den vokser). Arten forekommer for øvrigt i Europa og Nordsibirien; den synes især at ynde Bøgeskove paa Kalkbund. — Stor F. er en ejendommelig og karakteristisk Plante af en egen, tropisk Skønhed. Rodstokken er vandret med kraftige Rødder. Stængelen opret (af omtrent 1/3 M.'s Højde) med skedeformede Lavblade ved Grunden og 3—5 omskedende, elliptiske, tilspidsede, bueribbede Løvblade. Blomsten er enlig, endestillet (sjældnere ses 2 Blomster). Dens Bygning er meget interessant, med udprægede Indretninger til Insektbestøvning. Blomsten er uregelmæssig, mediant symmetrisk. De 3 ydre Blosterblade ere rødbrune, bredt lancetdannede; de to nedadvendte sammenvoksede; det tredje opadrettet, større end de to andre. Af de 3 indre Biosterblade er det ene, det nedadrettede, uddannet som en mægtig, hul, skoformet, gul Læbe; de to andre ere smalt lancetformede, rødbrune, udspærrede. Støvtraadene ere (som hos alle Gøgeurter, s. d.) sammenvoksede med Griflen til en Søjle, Griffelstøtten. Af de til Blomstens Plan hørende 6 Støvdragere bære kun de 2 egentlige Støvknapper, hvis Støvkorn ere omgivne af en klæbrig Masse, hvorved Støvkornene hæftes til Insekterne; en tredje er omdannet til et stort, goldt, skjoldformet Legeme, der til Dels lukker Indgangen til Læben. Ved Grunden af dette Legeme sidde de 2 Støvknapper, delvis dækkede af det. Frugtknuden er dannet af 3 Frugtblade, enrummet med 3 vægstillede Ægstole; talrige smaa Frø. Griffelstøtten er kort og tyk, bøjet ind efter mod Blomstens Midte; paa Griffelstøttens indadvendte Flade sidder det brede, tredelte, klæbrige Ar. Blomsten er den mindst omdannede Type inden for Gøgeurternes store og formrige Familie. Bestøvningen foregaar paa den Maade, at det besøgende Insekt kryber ned i Læben og paa Vejen ud af den berører først Arret, derpaa Støvknapperne. Planten blomstrer i Juni. *N. H.*

Stor Fruesko.

Et Par Arter F. kunne dyrkes paa Friland, men største Parten er Varmhusplanter. Stor F. og *Cypripedium spectabile* Sw. (Nordamerika) ere haardføre under et let Dække af Granris. Hos sidstnævnte ere Blomsterne hvide med rosenrød Læbe og purpurrosa Anstrøg. I Varmhus dyrkes en Mængde Arter, blandt hvilke som de hyppigst forekommende skal nævnes *C. insigne* Wall. (Nepal). Kronbladene ere gulgrønne og glinsende med et Net af mørkere Aarer, Læben er ligeledes gulgrøn med brunlig Skattering. *C. venustum* (Nepal) kan ligesom den foregaaende ogsaa dyrkes i Koldhus, Bladene ere smukt marmorerede og Blomsterne middelstore med gulgrønt som Hovedfarve. *C. Lawrenceanum* Barnes har meget smukke Blade, tegnede med gulgrønne Aarer, Blomsterne ere hvide og grønne, og den tøffelformede Læbe er purpur skatteret og aaret paa grønlig Bund. Om Kulturen se Orkidékultur. *L. H.*

Frugårdit, en Varietet af Mineralet Vesuvian (s. d.), som forekommer i brune og grønne Krystaller ved Frugård i Finland. *N. V. U.*

Frugāl (lat.), tarvelig, maadeholden, nøjsom i Henseende til Spise og Drikke; deraf Substantivet Frugalitet.

Frugōni, Carlo Innocenzo, italiensk Digter, (1692—1768). Denne i sin Tid berømte Poet var som ganske ung bleven indlemmet i et gejstligt Broderskab, men han mærkede snart, at det ikke var hans Kald at være Munk og fik endelig 1733 Lov til at udtræde. Derpaa holdt han Forelæsninger over Retorik omkring i forskellige Byer og ansattes til sidst som Hofdigter og Teaterdirektør i Parma, yndet først af det farnesiske Dynasti og dernæst af den bourbonske Hertugfamilie. Han havde let ved at forme Vers og vandt Ry som den sidste fremtrædende Digter af »Arkadernes Akademi«, men ødslede sit Talent bort paa Lejlighedsdigte og Fyrstesmigrerier. F. benyttede med Forkærlighed de urimede Jamber (*verst sciolti*). Han har ogsaa skrevet Operatekster ligesom Metastasio. Udgaver af hans Værker saa Lyset i Parma [1779, 9 Bd.] og i Lucca [1779—80, 15 Bd.j. *E. G.*

Frugt (bot.) kaldes den efter Befrugtningen ud-

viklede Frugtknude. Den indeholder Frøet eller Frøene, og den Del af den, der omslutter disse, hedder Frøgemmet. Det følger allerede heraf, at F. i botanisk Forstand kun kan forekomme hos blomsterbærende o: frøbærende Planter og endda ikke hos de laveste Former af disse, saasom Koglepalmerne, efterdi disse have aabne o: ikke til nogen Frugtknude (s. d.) sammensluttende Frugtblade (s. d.). Med Hensyn til de mange forskellige F., som findes, kan man efter visse Hovedejendommeligheder ved dem inddele dem i bestemte Kategorier, men det maa dog stadig erindres, at der ret hyppig findes Overgangsformer mellem disse. For det første kunne alle F. deles i Flerfoldfrugter (s. d.) og Enkeltfrugter; disse sidste ere opstaaede af een Frugtknude i een Blomst og kunne atter inddeles i opspringende o: Kapsler, som tillige i Reglen ere flerfrøede, og hvoraf der gives flere Særformer (se Buddike, Bælg, Skulpe, Porekapsel), samt uopspringende. Disse ere atter enten tørre (se Nød, Spaltefrugt, Ledfrugt) eller saftige (se Bær, Stenfrugt). I Reglen ere bestemte Frugtformer knyttede til bestemte, systematiske Grupper; Maskeblomstrede have saaledes Kapsler, Læbeblomstrede Spaltefrugter. Sjældnere, f. Eks. hos Oliefamilien, Natlysfamilien, findes flere forskellige F. fordelte paa forskellige Slægter.

Nogle Botanikere skelne mellem ægte og falske F.; en falsk F. er en saadan, som er dannet af mere end Frugtknuden eller, efter andres Definition, af mere end Frugtbladene. Da nu Frugter af oversædige Blomster (se Blomst), f. Eks. Æbler, Pærer, Stikkelsbær, Græskar, delvis ere Aksedannelser, komme saadanne altsaa til at høre til denne Kategori, hvor i øvrigt ellers saadanne som Morbær, Brødfrugt og Ananas, altsaa hele Frugtstande, høre, eller Elefantlus (*Anacardium*), hvor Blomsterstilken svulmer op og bliver kødfuld, samt Jordbær, hvor den midterste Del af Blomsterbunden bliver saftig og velsmagende. I den nyere Tid stræber man at komme bort fra Udtrykket »falsk« F., da de derunder indgaaende F. eller Frugtstande let og bedre lade sig indordne under andre Kategorier.

Til F.'s Udvikling o: til den Række Forandringer i Størrelse, Indhold og Farve, som foregaar med Frøgemmet, gives Stødet ved Bestøvningen, og ofte kan en F. dannes, uden at dens Frø indeholde Kim; i en saadan F., som f. Eks. kan forekomme hos visse Kulturplanter (Bananer, Korender, Pæresorter), ere altsaa netop de mindre vigtige Dele dannede. (Se i øvrigt Frugtknude, Bestøvning, Frøspredning). *V. A. P.*

Frugtavl. Herved tænkes i Alm. kun paa Dyrkningen af Æbler, Pærer, Blommer og Kirsebær. Om F.'s Rentabilitet ere Meningerne delte, nogle tro, at det betaler sig at plante Frugttræer med Salg for Øje, overalt hvor de lokale Forhold egne sig dertil, andre derimod drage dette stærkt i Tvivl, men noget Bevis foreligger lige saa lidt for den ene som den anden Antagelse. Hvad man fra alle Sider er enig om, er at anbefale Plantning af Frugttræer og Frugtbuske til eget Forbrug. *L. H.*

Frugtbarhed. Ved et Individs, en Races eller en Arts F, forstaas Antallet af Unger (eller Frø), som vedkommende Dyr (eller Plante) betragtet som Individ eller som Repræsentant for Racen eller Arten er i Stand til at sætte i Verden og opfostre (avle og bringe til Modenhed). At der eksisterer Forskelligheder i Henseende til F. hos forskellige Arter, er en bekendt og iøjnefaldende Sag (man sammenligne f. Eks. Hesten og Oksen med Svinet, Hunden og Katten); men ogsaa naar man sammenligner Husdyr og tæmmede Dyr (eller dyrkede Planter) med de tilsvarende eller nærstaaende vildtlevende Arter, vil man iagttage ret væsentlige Forskelligheder. For Husdyrenes Vedkommende gælder, at de have Tendens til større F. end de vildtlevende Arter allerede derved, at de gennemgaaende ere tidligere (i en yngre Alder) kønsmodne end disse. Men desuden er det aarlige Antal af Fødsler og Antallet af Unger i hvert Kuld hos flere af vore (multipare) Husdyr større end hos de tilsvarende vildtlevende Arter. Sammenlignes saaledes Hussvinet med dets nære Slægtning Vildsvinet, iagttages, at medens den vilde So, der er forholdsvis frugtbar, ofte føder 2 Gange aarlig og hver Gang giver 4—8 (undertiden end og 12) Grise, saa er den tamme So dog endnu frugtbarere, idet den regelmæssig føder 2 Gange aarlig (jævnlig 5 Gange i Løbet af 2 Aar, og, skønt sjælden, 3 Gange aarlig) og i hvert Kuld bringer mindst 8, i Gennemsnit ca. 10 og undertiden over 20 Grise til Verden. — Et andet Eksempel afgiver Kaninen, idet den vilde Kanin sædvanlig føder 4 Gange aarlig og hver Gang faar 4—8 Unger, medens den tamme Kanin føder 6—7 Gange om Aaret og hver Gang giver 4—11 Unger. — Endnu tydeligere ses den forøgede F. ved Betragtning af Fuglene. Medens saaledes Gaardhønens Stammoder, Bankiva-Hønen, kun lægger 6—10 Æg, giver Gaardhønen indtil 200 Æg aarlig, og medens den vilde And lægger 5—10, kan den tamme And lægge indtil 150 Æg om Aaret. — At det er de forandrede Livsforhold, der ligge til Grund for den forøgede F., fremgaar ogsaa af den Omstændighed, at visse nærstaaende Arter, der i vild Tilstand enten slet ikke eller i ethvert Fald meget vanskeligt ere frugtbare indbyrdes, blive det, naar de tæmmes (f. Eks. *Sus scrofa* og *Sus indicus*). Og ligesom Dyrene paavirkes ved Tæmningen, saaledes ville Planterne paavirkes paa lignende Maade, naar de dyrkes.

Spørger man nu om Aarsagen til denne Forøgelse af F., som bl. a. navnlig Darwin har gjort opmærksom paa og illustreret med den Righoldighed af Eksempler, som er ham egen, da bliver Svaret det samme som det, der maa gives, naar Spørgsmaalet er om Aarsagen til Husdyrenes tidlige Kønsmodenhed (se ovenf.): Det er den rigeligere Ernæring i Forbindelse med den i det hele taget bedre Pleje og det roligere Liv, som Husdyrene føre, i Sammenligning med deres nærstaaende Frænder i Naturtilstanden, som spille den væsentligste Rolle. Derfor kan det heller ikke undre os, at Frugtbarhedsforholdet er forskelligt hos forskellige Husdyrracer eller endog hos Individer af samme Race, der holdes under forskellige ydre Forhold. Saaledes ere Dyr, der have hjemme i Lavlandet og i tempererede Klimaer, gennemgaaende frugtbarere end Dyr, der leve paa Bjærge og i meget kolde eller meget varme Klimaer. Ogsaa den Brug, der gøres af Dyret som Avlsdyr (om man lader det bedække første Gang i en yngre eller ældre Alder, om man lader

det føde hyppigere eller sjældnere), faar Betydning, idet F. inden for visse Grænser forøges i samme Forhold, som Kønsorganismen tages i Brug. Ligeledes spiller Alderen en Rolle, idet F. gerne tiltager, til en vis Alder er naaet, for derpaa atter at aftage. Endelig kan det nævnes, at Avlsmetoden ofte har Indflydelse paa F., idet denne ikke sjælden forøges, naar de sammenparrede Individer ikke ere alt for nær beslægtede; derfor er ogsaa Krydsning (s. d.) ofte en i økonomisk Henseende meget fordelagtig Avlsmetode.

Naar blandt de ovennævnte Faktorer Ernæringen maa stilles i forreste Række, saa maa det paa den anden Side betones, at denne Faktor kun inden for visse Grænser viser sin Indflydelse i den nævnte Retning. Overskrider Ernæringens Rigelighed en vis Grænse, vil F. aftage. Anvendes fra Dyrets tidlige Ungdom en overvættes rigelig og indholdsrig Føde, vil, samtidig med at det vegetative Livs Funktioner tage Overhaand, samtidig med at Stofaflejringen og navnlig Aflejring af Fedt i Legemet bliver meget fremtrædende, de animalske Livsfunktioner, Kønsorganernes Virksomhed tilbagetrænges, undertiden endog i den Grad, at Dyret bliver fuldstændig ufrugtbart (sterilt). Derfor ere ogsaa flere af de i øvrigt mest berømte Kød- eller Federacer (f. Eks. Korthorns-Kvæget og Dishley-Faaret) forholdsvis lidet frugtbare. Ganske lignende Forhold indtræffe for Planternes Vedkommende, naar deres Vækst paa Grund af alt for gunstige Ernæringsforhold bliver særlig yppig. At Kønsorganismen overhovedet er meget følsom lige over for uvante Paavirkninger, viser sig ved, at Dyr, der flyttes fra Hjemstavnen til Egne, som i een eller flere Retninger ere væsentlig forskellige fra Hjemstavnen, ofte blive relativt eller absolut ufrugtbare eller i det mindste usikre som Avlsdyr, indtil de ere akklimatiserede og lokaliserede under de ny Forhold. *H. G.*

Frugtblad (bot.) kaldes den Bladformation i Blomsten, som repræsenterer Bladets højeste Grad af Metamorfose. Det er Blomstens fjerde og hunlige Bladkreds og bærer Æggene. Hos de lavere Blomsterplanter, Koglepalmer og Naaletræer, udgør det (Hunblomstens) eneste Bladformation og er her fladt udbredt o: aabent (Nøgenfrøede), men hos alle andre, de saakaldte Dækfrøede, ere dets Rande sammenvoksede, enten indbyrdes eller med Nabofrugtbladet. Der dannes derved den saakaldte Støvvej (s. d.), inden i hvilken Æggene sidde gemte, nemlig i dennes nederste og opsvulmede Del, Frugtknuden (s. d.). I Støvvejen har Bladet i den Grad tabt sin fra Løvbladet kendte Form, at det under normale Forhold ikke umiddelbart kan erkendes som Blad; men i Misdannelsestilfælde kan det tilbagedannes og dets Forvandling derved let erkendes. I anatomisk Henseende er F. i Reglen højere udviklet end Støvbladene (s. d.); det er i Reglen grønt og kan altsaa assimilere; efter Bestøvningen og vel i Reglen tilskyndet af denne (samt af Æggets videre Udvikling som Følge af Befrugtningen) vokser det stærkt til, medens Blomstens øvrige Bladkredse i Alm. visne, og uddannes anatomisk ofte meget forskelligartet i sit Indre. Antallet af F. i en Blomst er i Reglen konstant og sjælden stort, især der, hvor de ere stillede i een Kreds; det afgiver derfor meget vigtige systematiske Mærker (se Ar, Blomst). *V. A.* **P.**

Frugtblomst (bot.) betegner hos nogle botaniske Forfattere det samme som Hunblomst (se Blomst). *V. A. P.*

Frugtbonbons [-bån'bån'], Bonbons (s. d.), til hvilke der er sat Frugtsafter eller oftest Frugtætere.

Frugtbund (bot.) er et ældre Navn paa Blomsterbund (se Blomst S. 173). *V. A. P.*

Frugtbuske. Herved forstaas Brombær, Hindbær, Ribs, Stikkelsbær og Solbær. Se Specialartiklerne. *L. H.*

Frugtbærer (bot.) anvendes som Udtryk: a) (hos Svampene) for de fra Myceliet udspringende, ejendommelig formede Forgreninger af Løvet, som bære og danne Formeringsorganerne (Sporer, Konidier m. m., s. d.); b) (hos Blomsterplanter) for den tilbageblivende Del af Spaltefrugten, som har baaret og sammenholdt Delfrugterne, der altsaa maa løsne sig fra F. ved Modningen, f. Eks. Skærmplanter, Ahorn. *V. A. P.*

Frugtemne (norsk) d. s. s. Frugtknude (s. d.).

Frugter (jur.) (lat. *fructus*). Ved en Tings F. i retlig Forstand forstaas i Modsætning til blotte Bestanddele af en Ting saadanne Dele af denne, ved hvis Udskillelse dens Substans ikke i væsentlig Grad forringes, saaledes at den for Fremtiden er mindre værd end før, men hvorved netop den regelmæssige økonomiske Fordel ved Tingens Brug indhøstes. Ved F. i juridisk Forstand sigtes altsaa ikke blot til F. i almindelig naturvidenskabelig Forstand, ej heller blot til organiske Affødninger af denne, — som et Husdyrs Unger —, men overhovedet til enhver Afkastning af hvad som helst Art, der ved Udsondring af Tingen udvindes ved dennes regelmæssige Brug. (Eksempler: Granit fra Granitbrud, Tømmer fra Skove, Jærn fra Jærnværker o. s. v.).

Saa længe F. endnu ikke ere udskilte fra Modertingen *(fructus pendentes)*, ere de jo faktisk eet med denne og betragtes derfor ogsaa retligt som eet med den, saa at Retten over Modertingen ogsaa indbefatter Retten over dens F. Men saa snart de ere udskilte, er jo en ny Ting kommen til Eksistens ved Siden af Modertingen, der væsentlig er lige saa god som før *(salva substantia)*. Med den derved for F. aabnede faktiske Mulighed for at blive en anden Skæbne underkastet end Modertingen er ogsaa givet den retlige Mulighed for, at en anden end Modertingens Ejer kan blive Ejer af den. Og dette vil særdeles hyppig være Tilfældet. Ganske vist ikke naar Ejeren selv bruger og besidder Tingen paa den Tid, F. afkastes. Saa maa de naturligvis blive hans. Ofte vil han imidlertid have overdraget Frugtoppebørselsretten til en anden, i Reglen enten i Forbindelse med en Brugsoverdragelse af selve Tingen, saaledes at Brugen netop skal realiseres gennem Indvindingen af F., eller saaledes, at alene Retten til F. særskilt er overdragen. Men yderligere har det altid været anerkendt, at en særlig Erhvervelse af F. uden nogen Adkomst eller Overdragelse fra Tingens Ejers Side kan indtræde for visse blotte Besiddere af Tingen, alene i Kraft af deres Besiddelse af denne. Da Udvindeisen af F. nemlig ofte kun bliver mulig ved et produktivt Arbejde fra

Besidderens Side, vil der tit være Føje til at tilkende ham disse »F.« af hans Arbejde, navnlig naar han er i god Tro, især da Modertingen jo ikke derved er bleven forringet. Saaledes tillagde allerede Romerretten den godtroende Besidder (*bonae fidei possessor)* erstatningsfri Ejendomsret over oppebaarne F., og en lignende Regel hjemles i dansk Ret efter D. L. 5—5—4 over for visse godtroende eller dog ikke uredelige Besiddere, saaledes at disse i alt Fald blive Ejere af og ere fri for at erstatte de før Ejendomssøgsmaals Anlæggelse fra Tingens Ejers Side oppebaarne F.

Undertiden tales endvidere om »borgerlige« F., hvorved forstaas f. Eks. det Udbytte, en Pengesum kan kaste af sig ved at laanes ud mod Rente, eller en Ejendom ved at udlejes. Ogsaa paa disse komme lignende Regler som de ovenfor nævnte til Anvendelse. *K. B.*

Frugtessenser se Frugtætere.

Frugtfølge se Sædskifte.

Frugtgelé [-sele'] fremstilles ved Kogning af udpressede Frugtsafter med omtrent den lige Vægt Sukker. Grunden til, at saadan behandlet Saft ved Afkøling stivner, er den, at de i Frugterne tilstedeværende Pektinstoffer ved langsom Opvarmning omdannes til Pektosinsyre, der gelatinerer ved Afkøling. Ved langvarig Opvarmning, eller naar man lader de knuste Frugter henstaa længere Tid med Vand, omdannes Pektosinsyren til Metapektinsyre, der ikke stivner, og man faar i saa Fald ikke dannet Gelé. *K. M.*

Frugtgren. Hos Frugttræer ansættes Blomsterknopperne paa F., som ere af forskellig Natur hos de forskellige Frugttræarter. Se de enkelte Frugttræer og Frugtbuske. *L. H.*

Frugthob se Bregner, S. 585.

Frugthuse benyttes til Dyrkning af Fersken, Abrikos, Figen, Kirsebær, Blommer samt finere Pære- og Æblesorter; man opnaar at kunne have Frugten moden noget tidligere end paa Friland, og den faar en Velsmag — navnlig de mere varmebehøvende Frugtsorter —, som kun ganske undtagelsesvis er Tilfældet paa Friland. F. bygges som oftest i Sadeltagsform med en Højde af ca. 3—4 M. og en Bredde paa 7—8 M. Træerne dyrkes da frit udplantede eller i Potter. Hvor man ikke vil ofre saa meget, som et F. koster, kan man opnaa det samme ved at dyrke Træerne i Espalierform og dække Muren med en Glasflade, altsaa med andre Ord dyrke Abrikos, Figen, Kirsebær, Blommer, Pærer og Æbler i en noget lignende Kasse, som almindelig bruges til Fersken. Efter Nytaar maa der i Solskin gives rigelig Luft, for at Træerne ikke for tidlig skulle komme i Vækst. Beskæringen udføres i Februar—Marts, og naar denne er tilendebragt, vadskes alt Træværket i Huset med grøn Sæbe, ligesom Træerne kalkes, hvis de have været angrebne af Skjoldlus. For saa vidt der trænges til Jordforbedring, udføres denne nu. I første Halvdel af April holdes Temperaturen paa 8—10°, og det skader ikke, at den om Natten synker til 2—3°. Under Frysepunktet maa Temperaturen ikke gaa, og naar det ser ud til Nattefrost, bør man derfor tage Luften fra saa tidlig, at den opsparede Solvarme kan afværge, at Frosten trænger ind i Huset. Der sprøjtes og overvandes rigelig, indtil Blomstringen begynder, men fra den Tid indstilles Sprøjtningen. I Blomstringstiden gives rigelig Luft, og naar Sommervarmen begynder, maa Sollyset dæmpes ved, at man overstryger Glasset i Vinduerne med en blaalig Farve. Efter Frugtansætningen og, for Frugttræer, der høre til Stenfrugtfamilien, efter Stendannelsesperioden vandes gentagne Gange med Gødningvand, ligesom man i denne Periode igen sprøjter og fortsætter med Overvandingen. Naar Modningen nærmer sig, gives der saa rigelig Luft som muligt ogsaa om Natten, og Sprøjtningen ophører. Naar Løvet, efter at Frugthøsten er til Ende, begynder at gulne, mindskes med Vandingen, og der gives rigelig Luft for at modne Træet. *L. H.*

Frugthyfer kaldes hos Svampene de fra Myceliet udgaaende fri Hyfer, der bære Sporer eller Sporehuse; F. ere meget ofte forgrenede, og Forgreningsmaaden kan være meget forskellig hos de forskellige Slægter. Mange Svampe have foruden Myceliet kun F., andre baade F. og Frugtlegemer (s. d.), atter andre kun Frugtlegemer. *C. R.*

Frugtknude (bot.) kaldes Støvvejens nederste, opsvulmede Del, som indeholder Ægget eller Æggene. Den er dannet af Frugtbladenes nederste Dele og ofte delt i flere Rum, nemlig lige saa mange, som der findes Frugtblade. I den undersædige Blomst sidder F. inderst og øverst, idet den her afslutter Blomstens Akse. I den oversædige Blomst sidder den nederst og er beklædt med den udhulede og med Frugtbladene sammenvoksede Blomsterbund. Efter Bestøvningen vokser den stærkt til og udvikler sig samtidig med, at Æggene i dens Indre blive til Frø, til Frøgemmet (se Frugt). Æggene sidde som Regel fæstede efter de Linier, der fremkomme ved Frugtbladenes Sammenvoksning, de saakaldte »Sømme« (norsk »Frøstole«). Paa den enbladede F., f. Eks. hos Bælgplanterne, Julerose, Ridderspore, Berberis, danne de sammenvoksede Frugtbladrande Bugsømmen; Frugtbladmidtribben kaldes for Rygsømmen. F. kan ogsaa dannes af flere Frugtblade, som enten vokse sammen med deres Rande, f. Eks. hos Viol, Korsblomstrede, eller med deres Sideflader efter at have indbøjet Randene, f. Eks. Lilje, Hør, Pære; i sidste Tilfælde udgøre de indbøjede Sidedeles Sammenvoksningslinier de saakaldte »Vægsømme«. I enkelte, sjældne Tilfælde er F. endnu ikke udviklet, naar Blomstringen finder Sted, f. Eks. hos Hassel; den begynder først at danne sig som Følge af Bestøvningen. Hos de laveste Blomsterplanter, de Nøgenfrøede, ere Frugtbladrandene ikke sammenvoksede; en Frugtknudedannelse har her ikke fundet Sted. *V. A. P.*

Frugtlegemer kaldes hos Svampene de Sporebærere, der dannes af flere eller færre, mere eller mindre inderlig forbundne, ofte sammenvoksede Hyfer. De simplest byggede F. bestaa alene af et Lag tætstillede, sporebærende Hyfegrene, som udgaa direkte fra Myceliet; men i de fleste Tilfælde dannes F. af et fra Myceliet udgaaende, forskellig formet, af tæt sammenvævede Hyfer dannet Legeme, *Stroma*, der bærer Sporelejet o: et sammenhængende Lag af Hyfegrene, paa eller i hvilke Sporerne dannes. *C. R.*

Frugtolie se Frugtætere.

Frugtsafter fremstilles ved Presning af forskellige saftige Frugter og udgøre en vigtig Handelsartikel; navnlig gælder dette om Kirsebær-, Hindbær- og Citronsaft. For at gøres tilstrækkelig holdbar maa F. koges og faar ofte i samme Hen-

sigt en Tilsætning af Alkohol eller Sukker. F. anvendes til Konditorvarer og finere Likører og forfalskes ofte ved Tilsætning af Frugtætere, Farve og Vand. *K. M.*

Frugtsommelighed d. s. s. Svangerskab.

Frugtspredning se Frøspredning.

Frugtstand (bot.) kaldes den af en Blomsterstand efter Befrugtningen dannede Samling af Frugter, f. Eks. Ribs- og Drueklasen. Undertiden, f. Eks. hos Figen, Morbær, Ananas og Brødfrugt, ere Frugterne meget tæt samlede og de dem bærende Akser saavel som de paa disse siddende Blade tillige med Frugterne selv kødfulde og farvede, saa at de udgøre eet biologisk Hele, der er blevet betegnet med Udtrykket »falsk« Frugt. *V. A. P.*

Frugtsukker d. s. s. Fruktose.

Frugttræer. Som saadanne dyrkes Æble, Pære, Blomme, Kirsebær, Hassel, Valnød, Fersken og Abrikos. Se Specialartiklerne. *L. H.*

Frugtvin, den gærede Saft af de forskellige almindelige Frugter, navnlig Æbler og Pærer, der give den saakaldte Cider, dernæst Ribs, Stikkelsbær og Blaabær. F. har en meget lignende Sammensætning som Druevin, men adskiller sig væsentlig derfra ved ikke at indeholde Vinsyre, men saa meget des rigeligere Æble- og Citronsyre. Ligesom ved Druevinen er det fremstillede Produkts Godhed i høj Grad afhængig af den anvendte Frugts Egenskaber. Jo mere moden, sød, aromatisk og saftfuld denne er, des finere Buket faar ogsaa Vinen; beskadigede Frugter give en mindre holdbar Vin og mindre modne Frugter en syrlig Vin. Det kommer derfor ved Fremstillingen af F. først og fremmest an paa at vælge det rette Raamateriale og at foretage Blandingen af de forskellige Frugter paa rette Maade. Man blander saaledes oftest søde og saftige Pærer med tørre og mere bitre Æbler, der gøre Vinen holdbar, og omvendt særlig saftige Æbler med meget tørre og haarde Pærer. Fabrikationen ligner i øvrigt fuldstændig Vinfabrikationen, idet Frugten knuses, Saften udpresses og hensættes til Gæring; efter at Hovedgæringen er til Ende, spunses Fadene og henligge 4—6 Uger, hvorefter Vinen tappes over paa Lagerfade, hvor den henligger til den langsomme Eftergæring, indtil den er tjenlig til Aftapning. Ved stærkt sure Frugter, navnlig altid ved Ribs og Stikkelsbær, anvender man, for at nedbringe Syremængden i Vinen og for at faa i et større Udbytte, den saakaldte Gallisering, der bestaar i, at man tilsætter saa meget Vand, at Syreindholdet derved bringes ned til det normale, og dernæst saa meget Sukker, at Sukkermængden igen bringes op til det normale eller derover. Ved at anvende rendyrket Vingær til Gæringen kan man ofte frembringe en lignende Buket paa F., som er karakteristisk for den Vin, fra hvilken Gæren er tagen, og man undgaar ved Anvendelsen af rendyrket Gær lettere de Sygdomme, som F. ligesom Druevin let kommer til at lide under, og som skyldes Tilstedeværelsen af fremmede Organismer. Medens man tidligere væsentlig fremstillede F. med en lignende Karakter som Sherry og Portvin, er man i den senere Tid naaet til at kunne fremstille F., der delvis kan erstatte Rødvin (af Blaabær), Rhinskvin og Champagne, og Tilvirkningen af F. er i den senere Tid i meget stærkt Tiltagende. *K. M.*

Frugtætere, Frugtessenser, Opløsninger i Alkohol af forskellige sammensatte Æterarter, saaledes blandede, at Opløsningerne faa den for forskellige Frugter karakteristiske Lugt. De almindeligst anvendte sammensatte Æterarter ere Forbindelser af Amyl- og Ætylalkohol med Eddikesyre, Myresyre, Valerianesyre, Smørsyre, Benzoesyre o. a. Der er det særegne ved disse Ætere, at de først ved stærk Fortynding faa den særegne Frugtlugt, medens de i koncentreret Tilstand (Frugtolier) have en ganske anden, ofte stikkende, ubehagelig Lugt. Ofte faa F. for at forhøje Lugten en Tilsætning af Kloroform og æteriske Olier; saaledes kan Ananasæter f. Eks. fremstilles af smørsurt Ætyl, smørsurt Amyl og Kloroform opløst i Alkohol, Jordbæræter af eddikesurt Ætyl og Amyl og smørsurt Ætyl med eller uden Tilsætning af myresurt Ætyl, salicylsurt Metyl og salpetersurt Ætyl eller enkelte af disse, Pæreæter af eddikesurt og valerianesurt Amyl, Æbleæter af valerianesurt Amyl o. s. fr. Som Regel har hver Fabrik sin bestemte Recept for hver Slags F., og denne bevares som en stor Hemmelighed. Undertiden fremstilles ogsaa F. ved Behandling af vedkommende Frugt med Alkohol eller ved Opløsning af den af Frugten vundne æteriske Olie i Alkohol, men da denne Slags F. ere meget dyre, faa de oftest en Tilsætning af sammensatte Æterarter og en tilsvarende Fortynding med Alkohol. F. anvendes især til Konditorivarer, Likører og mousserende Limonader. *K. M.*

Frugtøje ell. Frugtknop. Herved forstaas en Knop, der er i Stand til at give Blomst og Frugt og kendes fra Bladøjnene, der kun give Bladskud, ved i Reglen at være tykkere og mere but afstumpede end disse. *L. H.*

Fruholmen Fyr er det nordligste Fyr paa Jorden. Det er opført 1866 paa en lille Holm, N. f. den under Hammerfest Præstegæld hørende Ingø, og bestaar af et 19 M. højt, rødmalet Jærntaarn med hvidt Bælte. Fyret, der er af første Orden, lyser rundt mod Havet med fast Lys og ses i 19 Kvartmils Afstand. Holmen er opkaldt efter en hertil for ca. 200 Aar siden forvist dansk Dame, hvis Navn forblev ukendt, ligesom der heller ikke findes nogen Beretning om Aarsagen til hendes ufrivillige Ophold paa dette øde Sted. Hun levede her i mange Aar og skal efter Sagnet have været meget godgørende; hun skal ligge begravet ved Ingø Kapel. *J. F. W. H.*

Fruin [fröy'n], Robert Jakobus, hollandsk Historiker, er født i Rotterdam 1823 og blev 1860 Professor ved Leyden's Universitet. Hans Arbejder ere byggede paa omfattende og grundige Kildestudier og udmærke sig ved Klarhed i Fremstillingen. Hans Ideal og Forbillede som Historiker er Ranke, hvad han allerede fremhævede i sin Tale ved Tiltrædelsen af Professorembedet (»De onpartijdigheid des geschiedschrijvers«). Hans Hovedværk er: »Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog« [Leyden 1856; 4. Opl., Haag 1889]). Ved Siden heraf har han skrevet forskellige Afhandlinger i Tidsskriftet »De Gids«; han er ogsaa Redaktør af det historiske Tidsskrift »Nijhoffs Bijdragen voor vaterlandsche geschiedenis«. Som politisk Skribent er F. optraadt mod Groens van Prieste rer's konservative Stalsteorier i »Het antirevol. Staatsregt van Mr. Groen van Priesterer«

[Amsterdam 1853] og »De antirevol. bezwaren van Mr. Groen van Priesterer«. *A. Frs.*

Fruktifikatiōn (lat.), Frugtdannelse; fruktificēre, sætte Frugt.

Fruktōse, Frugtsukker, Lævulose, $C_6H_{12}O_6$, er et Kulhydrat, der hører til de saakaldte Hexoser (s. d.). Det findes sammen med Druesukker (Glykose) i de fleste søde Frugter, og en Blanding af F. og Glykose i lige Mængde er det saakaldte Invertsukker, der opstaar ved Behandling af Rorsukker med fortyndede Syrer (Hydrolyse): $C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O = C_6H_{12}O_6 + C_6H_{12}O_6$; en saadan Blanding findes i Honning, der foruden ca. 80 p. Ct. Invertsukker og 16—18 p. Ct. Vand indeholder noget Voks, Æggehvidestoffer o. a. I Modsætning til Glykose lader F. sig dog ikke med Lethed fremstille af Honning; man faar det i Alm. af et stivelselignende Kulhydrat, Inulin, der findes i Rødderne af Georginen og i *Inula Helemierin* (Stor Alant), idet man opvarmer dette med syreholdigt Vand. F. kan ogsaa fremstilles syntetisk (se Kulhydrater). Det er letopløseligt i Vand, opløseligt i Vinaand og krystalliserer af vinaandig Opløsning i haarde, vandfri, rombiske Krystaller, medens det af koncentreret vandig Opløsning udskiller sig i vandholdige Naale af Sammensætningen $2C_6H_{12}O_6 + H_2O$. F. drejer Lysets Polarisationsplan stærkere til venstre, end Druesukker drejer den til højre; derfor er Invertsukkeret ogsaa venstredrejende. Ved Indvirkning af Gær gaar F. let og fuldstændig i Vinaandsgæring. Det har en sødere Smag end Druesukker; ved Reduktion med Natriumamalgam giver det Mannit og Sorbit. Der eksisterer flere i optisk Henseende forskellige F.; særlig har den optisk inaktive F. historisk Interesse, da det er den Sukkerart, der først blev fremstillet i ren Tilstand ad syntetisk Vej, og da den er et Mellemled ved Syntesen af de naturlig forekommende Sukkerarter (om isomere Hexoser se Kulhydrater). Hvad F.'s kemiske Konstitution angaar, da er den en Ketonalkohol (Ketose) og har Formelen $CH_2OH.(CHOH)_2C(OH)H.CO.CH_2OH$. *O. C.*

Fruktuōs (lat. *fructuosus*), frugtbar, indbringende; Fruktuositet, Frugtbarhed.

Frullāni, Emilio, italiensk Digter, født i Firenze 1808, død smst. 24. Oktbr. 1879. Han studerede Jura ved Pisa's Universitet og fik en Ansættelse under Retsvæsenet; baade 1849 og 1859 deltog han i de politiske Bevægelser, kom saa ind i Parlamentet (1860) og desuden i Firenze's Byraad, hvor han 1865 fik foranlediget det store Dante-Jubilæum. Hans Poesi er fin, elegisk og sjælfuld (f. Eks. »Le tre anime«), under Paavirkning af de mange Sorger, der kort Tid efter hverandre ramte ham ved Tab af hans nærmeste. F.'s Digtninge ere udkomne som »Versi« [Firenze 1863] og »Nuovi Versi« [smst. 1874]. Desuden udgav han sammen med Gargani det litteraturhistoriske Værk »Della casa di Dante, relazione con documenti« [2 Bd., Firenze 1864—69]. *B. G.*

Frullīni, Luigi, italiensk Træbilledskærer, er født 25. Marts 1839 i Firenze, Elev af Akademiet og fra 1865 Professor ved samme. F. har særlig udøvet Egetræsskæreriet og udført mange Paneler, Møbler og andre Sager, særlig i 15. Aarh.'s florentinske Renaissancestil; han har udstillet i Italien og England fra 1861, i Wien 1873 og i Philadelphia 1876 vandt han Guldmedaille. De større Kunstindustrimuseer i Europa og Amerika eje Prøver af F.'s Kunst, og et Udvalg af hans Værker er gengivet i »Holzskulpturen v. L. F.« [30 Tavl., Berlin 1884; 2. Saml., 24 Tavl., 1886]. *A. Ls.*

Frumentarier (lat. *frumentarii*) hos Romerne Folk, der skulde sørge for Hærens Proviantering. Fra Hadrian's Tid Betegnelse for kejserlige Kurerer, der berejste Provinserne og tillige benyttedes som Politispioner, til at skaffe Oplysninger, opdage og fængsle Forbrydere o. s. v. De vare frygtede og forhadte, da de ofte benyttede deres Magt til Pengeafpresninger. *A. Mr. L.*

Frumentĭos, Abessinien's Apostel, var fra Tyros. Som ung blev han sammen med sin Broder Aidesios paa en Handelsrejse til Abessinien fangen og ført som Slave til Hoffet. Da han blev frigiven, rejste han til Alexandria og blev 326 af Athanasios indviet til Biskop *{Abba Salâma* o: Fredsfader) i Axum, Hovedstaden i det abessinske Landskab Tigre, og som saadan fik han Landet, som han styrede paa Kongens Vegne, kristnet ca. 330. *L. M.*

Frundsberg, Georg von (ogsaa kaldet Fronsperg ell. Freundsberg), berømt tysk Hærfører, født paa Slottet Mindelheim i Schwaben 24. Septbr. 1473, død smst. 28. Aug. 1528. Faderen var en stor Høvedsmand, og i hans Skole fik Georg sin første militære Uddannelse, der fuldendtes i KejserMaximilian's Kampe mod Schweizerne. 1504 sloges han til Ridder af Kejseren, hvem han det følgende Aar fulgte til Italien, hvor han deltog i alle Ligevægtspolitikkens Kampe. Under disse udfoldede han stor Dygtighed, baade som Organisator af Landsknægtene og som Feltherre; han afgjorde saaledes Slaget ved Vicenza (1513) og reddede ved et tappert Forsvar Verona. Paa Rigsdagen i Worms (1521) betroede Karl V ham Overanførselen over en Hær, med hvilken han først kæmpede mod Kong Frants I af Frankrig i Picardiet og dernæst med større Held i Italien. Her erobrede han Milano (1522) og tog en fremragende Del i det berømte Slag ved Pavia (1525); 1526 hvervede han 12,000 tyske Landsknægte, med hvilke han stødte til Connetâblen af Bourbon's Hær i Italien. Dette Felttog blev hans sidste; thi da Knægtene, hvis Sold ikke var blevet betalt i lange Tider, gjorde Myteri og forlangte at føres mod Rom, blev han ramt af et Slagtilfælde og maatte føres tilbage til sin Fædreneborg, hvor han døde. *M. M.*

Fruska Gora [fru'škago'ra] (o: Frankerbjærget), skovbevokset Bjærgkæde i Slavonien, mellem Save's og Donau's nedre Løb, strækker sig i en Længde af 90 Km. fra Vest til Øst, er rig paa Bøge- og Egeskove, Vin- og Frugtavl. Den højeste Spids er Crveni Cot (546 M.). *C. A.*

Frutigen, 1) Distrikt i Schweiz, Kanton Bern, 480 □Km. med (1888) 4,039 mest protestantiske Indb., strækker sig fra Berneralpernes Hovedkam paa Grænsen af Wallis til Thuner-Søen og indesluttes mod Vest af Niesen-Kæden og mod Øst af Schilthorn-Kæden og omfatter den øvre og mellemste Kander-Dal (F.-Dalen), Aderboden-, Engstligen- og Kien-Dalene. 2) Hovedstad i Distriktet paa 828 M.'s Højde, paa venstre Bred af Engstligen-Bækken, nær ved dens Indløb i Kander. F. er efter de store Brande 1466, 1726 og 1824 delvis godt genopbygget og har (1888) 1,321 Indb.;

der fabrikeres Klæde, Tændstikker og Kniplinger, drives Faare- og Kvægavl og brydes Skifere i Niesen-Kæden. Paa Grund af sin Beliggenhed har F. stort Fremmedbesøg og betydelig Handel, især med Kvæg. I 13. og 14. Aarh. tilhørte F. Friherren af Thurm, men kom 1400 til Bern. *V. R.*

Frutti di mare (ital. »Frugter fra Havet«), i de italienske Kystbyer Betegnelse for de Havdyr (forskellige Slags Orme, Snegle, Smaakræbs, Østers o. s. v.), der her spises (oftest i raa Tilstand) særlig af den lavere Befolkning.

Fry [frai'], Elizabeth, engelsk Filantrop, født 1780 i Norwich, død 12. Oktbr. 1845 i Ramsgate, Datter af Kvækeren John Gurney og selv Kvækerinde, gift 1810 med den londonske Købmand F. Hun oprettede først en Skole for forældreløse Pigebørn i sin Hjemstavn, men blev fra 1816 efter et Besøg i Newgate Kvindefængsel i London, hvor hun fandt Fangerne i den frygteligste Tilstand, en af Fængselsreformens virksomste Forkæmpere. Indtil 1837 virkede hun utrættelig i Storbritannien for Fangerne, hvem hun skaffede religiøs og opbyggende Læsning, trøstede og understøttede, og hvis Hengivenhed hun ganske forstod at vinde (af Fangerne kaldet »Engelen«), hvorhos hun søgte at vinde Øvrighederne for et filadelfisk System (se Fængselsvæsen), der imidlertid ikke lod sig gennemføre med Fængslernes daværende Indretning, hvorimod et Klassifikationssystem i Grupper paa 10—12 under Opsyn af særlig paalidelige Fanger flere Steder indførtes efter hendes Initiativ. I Newgate fik hun kvindeligt Opsyn indført i Stedet for det tidligere mandlige. Særlig Fortjeneste indlagde F. sig af Fængselsselskaberne, hvoraf hun oprettede de første i sit Hjemland og stiftede adskillige paa sine Rejser 1837—43 i Frankrig, Holland, Belgien, Tyskland og Danmark, hvor hun overalt ved sin fremragende Personlighed vakte Opmærksomheden for Fængselssagen. I Danmark skylder Kjøbenhavn's Fængselsselskab F, sin Tilblivelse (se Fængselsselskaber). F.'s Døtre have udgivet »Memoirs of the life of Elizabeth F.« [2 Bd., Lond. 1847]. *A. Gl.*

Fry [frai'], James, amerikansk General, er født 22. Febr. 1827 i Carrolton i Illinois. Han traadte 1847 ind i de forenede Staters Hær og ansattes, efter at have taget Del i Felttoget mod Mejiko, som Lærer i Artilleri i Westpoint. Under Borgerkrigen 1861—63 deltog han bl. a. som Stabschef hos General Don Carlos Buell i Kampene ved Bull Run, Shiloh og Corinth, i Operationerne til Louiseville og i Forfølgelsen af General Bragg. 1864 forfremmedes han til Brigadegeneral og Aaret efter til Generalmajor. 1863 overdroges det ham at sætte den vedtagne Lov om Udskrivning i Gang for at skaffe Hæren den nødvendige Erstatning. Han udskrev, medens han beklædte denne Stilling (indtil 1866), over en Million Rekrutter og indbragte over 76,000 Desertører. 1881 fik han efter egen Ansøgning sin Afsked. Som Forfatter har F. udfoldet en ikke ringe Virksomhed; saaledes skrev han »Final report of the operations of the Provost Marshalgeneral of the United States 1863—66«, »History and legal effects of brevets in the armies of Great Britain and the United States from their origin in 1692 to the present time« [1877], »Operations of the army under Buell« [1884] o. fl. *B. P. B.*

Frydendahl, Peter Jørgen, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 18. Oktbr. 1766, død smst. 20. Febr. 1836. F. blev 18 Aar gl. Skolar ved det kgl. Teater og debuterede 7. Decbr. 1786 som Belcour i »Vestindianeren«. I de første Aar var hans Virksomhed ved Teateret saa uheldig, at man spotvis gav ham Navnet »Jammerdal«, men efterhaanden spillede han sig op, og 1795 viste han i Roller som Stødvel i »Apotekeren og Doktoren«, Christian II i »Dyveke« og Grev Klingsberg i »Ringen Nr. 2«, at han ikke blot var en fremragende Komiker, men en udmærket Karakterskuespiller og fuldendt Anstandskavaler. Han er en af de Kunstnere, som paa det danske Teater have haft det frodigste Talent og mest ubegrænsede Omraade, og disse indre Gaver støttedes af et usædvanlig heldigt Ydre, en velbygget Figur, et smukt og intelligent Ansigt med den største Bevægelighed i Trækkene, fine, utvungne Bevægelser og desuden et til Fuldendthed uddannet sonort Organ. Der var ikke det Felt, paa hvilket han ikke kunde udfylde sin Plads, og hertil bidrog i første Række hans enestaaende Evne til straks at opfatte en original Side ved hver ny Figur, han skulde fremstille. Hans henved 500 Roller omfatte derfor ogsaa omtrent alle Rollefag, og ikke med Urette fremhæver Baggesen, som kalder ham »den største nulevende komiske Skuespiller i Europa«, hans sjældne Evne til at udbrede Ynde og Lune over selv den mest frastødende Rolle. Blandt hans Roller kunne særlig nævnes: Grøndal i »Ungdom og Galskab«, Harald Blaatand i »Palnatoke«, Brause i »Sovedrikken«, Beaumarchais i »Clavigo«, Sir Peter Teazle i »Bagtalelsens Skole«, Arv i »Abracadabra«, Figaro i »Figaros Giftermaal«, Armand i »De to Dage«, Jakob i »Joseph og hans Brødre i Ægypten«, Grev Gert i »Niels Ebbesen«, Erik i »Erik og Abel«, Polonius i »Hamlet«, v. Kalb i »Kabale og Kærlighed«, Vinter i »Et Eventyr i Rosenborg Have«, Pryssing i »Recensenten og Dyret«, Buurmann i »De uadskillelige«. Han betraadte Scenen sidste Gang 2. Oktbr. 1835 som Officeren i 4. Akt af »Barselstuen«, en af hans mest glimrende Præstationer. *Edg. C.*

Frydendal, tidligere: Torbenfeld, Hovedgaard i Tudse Herred, 16 Km. S. V. f. Holbæk, forekommer alt i Slutn. af 14. Aarh. og tilhørte efterhaanden Slægterne Moltke, Bydelsbach, Gøe og Brahe. 1668 blev Gaarden overdragen til Frederik III af Manderup Brahe, som havde opført den endnu staaende Bygning. Kongen lod først Torbenfeld kalde Frydenborg, senere — under Straf — F. F., Kongsdal, Mørkegaard og Bjærgbygaard gik i Arv til Kongens Søn Prins Jørgen som Birket F.; men allerede 1671 mageskiftede han F. mod Jungshoved ved Vordingborg. Blandt F.'s senere Ejere maa nævnes Joh. Rantzau, General over de danske Hjælpetropper i den spanske Arvefølgekrig. *B. L.*

Frydenlund, Turisthotel i Valdres (se Aurdal Herred, nordre).

Frydensberg, Karl Johan, dansk Musikamatør, er født i Kjøbenhavn 1. Decbr. 1835, Kasserer i Universitetskvæsturen, Elev i Musik af Gebauer. To Korværker af ham, »Amor og Psyche«

samt »Agnete og Havmanden«, ere opførte i Cæciliaforeningen, forskellige Kantater i Frimurerlogen. Trykt foreligge nogle Sange af ham. *A. H.*

Frygien, Oldtidens Navn paa den midterste Del af det vestlige Lilleasien, V. f. Kappadokien, S. f. Paflagonien og Bithynien, N. f. Lykaonien og Pisidien, 0. f. Karien, Lydien og Mysien. Grænserne vare til forskellige Tider ikke lidet forskellige, idet større Stykker af flere af de ovenf. nævnte Landskaber af og til regnedes med til F.; og omvendt. Landet S. f. Marmara-Havet (*Propontis*) regnedes i ældre Tider til F. og kaldtes ofte Lille-F., hvorimod det i senere Tider ofte henførtes til Mysien og Bithynien. I 3. Aarh. f. Chr. mistede F. sin hele nordøstligste Del, hvoraf Galatien (s. d.) opstod. Østgrænsen for F. dannedes for en Del af Floden Halys (Kizil-Irmak) og af en Linie til den store Saltsø Tatta (nu Tuz-Tsjolli). Den sydøstlige Del danner en Saltslette, der i den tørre Aarstid er temmelig gold, men som i den fugtigere Del af Aaret afgiver gode Græsgange. Den øvrige Del af F. egner sig fortrinlig til Agerdyrkning, som ogsaa har fundet Sted her fra tidlig Tid. Imod Nord og Syd er der Bjærge, der af og til strække sig midt ind i Landet, saaledes Murad Dagh, Oldtidens *Dindymos*. I F. udsprang flere ret mægtige Floder. Imod Nord flød Sangarios (nu Sagarja) med Bifloden Thymbres (nu Pursak); imod Vest Hermos (nu Sarabat eller Gedis), der falder i Bugten ved Smyrna, og Meandros (Mendere-Su) med Bifloden Lykos o. fl. a. F. var i nyere Tider længe temmelig ukendt, men i 19. Aarh. ere flere Dele af F. blevne undersøgte og beskrevne af videnskabelige rejsende som Leake, Hamilton, Texier, Le Bas, Barth, Perrot, Hirschfeld og fremfor alle Ramsay. Ved deres Værker er man blevet godt kendt med de Mindesmærker, der ere huggede ud af Klipperne. De ældste af disse har man kaldt chetitiske, da nogle af dem ere ledsagede af Skrifttegn, der meget minde om de saakaldte chetitiske Indskrifter i Nordsyrien. Man har i disse Skulpturer villet se Minder om, at Chetitterne (s. d.) i en fjern Fortid have gjort sig til Herrer over F., men de ere dog vist snarere Vidnesbyrd om en fredelig Indvirkning paa F. fra de gamle Kulturfolk i Østen. Mindesmærker af denne Art, som man i den senere Tid har foreslaaet at kalde anatoliske, og hvoraf der f. Eks. findes ved Kalaba (2 Km. 0. f. Angora), ved Giaurkalesi og Doganlu, ligesom der ogsaa ses saadanne hinsides Grænsen af F. mod Vest, ved Nymfi og Karabel (om disse Mindesmærker se Perrot et Chipiez: »Histoire de l'Art dans l'Antiquité« [IV. Bd. 1887]). Foruden disse ser man i F. en Del monumentale Grave fra en senere Tid, gerne med smagfulde Facader huggede ud i Klippefladen, og en Del Altere, hvortil der fører Trin op, alt udhugget af Klippen (se Perrot et Chipiez [V. Bd. 1890]). Disse Mindesmærker fra den senere Tid vidne alle om græsk Indflydelse, om end den ejendommelige Udsmykning viser, at F. havde sin egen nationale Bygningsstil. Paa flere af disse Gravminder findes frygiske Indskrifter. Alfabetet stammer ligesom Grækernes fra den fønikiske Skrift. Nogle Indskrifter ere ikke ældre end Romertiden. Mærkeligst er »Kong Midas'es Grav« med en frygisk Indskrift med Navnet Midas. Det vides ikke, hvorledes Indbyggerne i F. benævnede sig selv; Grækerne kaldte dem Fryger. Herodot o. a. fortælle, at de oprindelig vare indvandrede fra Thrakien, og at de her kaldtes Briger. At de virkelig ere komne fra Thrakien, antages af flere nyere lærde, uagtet det er tvivlsomt, om Efterretningen hos Herodot stammer fra en virkelig Overlevering. Andre lærde antage, at Frygerne ere indvandrede fra Armenien. Det frygiske Sprog er kun ufuldstændig kendt, da de frygiske Indskrifter ere faa, korte og vanskelige at tyde, og kun faa frygiske Ord forklares os af græske Forfattere. Sproget antages gerne for indoeuropæisk. For øvrigt kom Grækerne meget tidlig i nøjere Berøring med F. og lærte her ikke saa lidet, som de vidste at føre sig til Nytte. De optoge efterhaanden en Del fra Frygernes Gudsdyrkelse, Myter, Mysterier o. 1.; men alt omdannedes af dem paa en original Maade. Nationalkarakteren var ikke lidet forskellig hos de to Folk; i F. var en langt mørkere Sindsstemning fremherskende end blandt Grækerne. I F. var Agerdykning og Kvægavl tidlig udviklet; Vognen skal være opfunden i F. Husflid havde ogsaa tidlig et Hjemsted i F., der særlig var navnkundig for sine vævede og baldyrede Tæpper o. 1. F. synes næppe oprindelig at have dannet noget politisk Hele; der nævnes Konger af Navnet Gordios og Midas, men det er ingenlunde vist, at de alle have hersket over hele F. I nogle Byer synes Præsteskaberne at have udøvet en suveræn Magt over alle, som boede paa Helligdommenes ofte vidtstrakte Besiddelser, Ypperstepræsten var altsaa en Art Fyrste. De vigtigste Byer vare Kelanai, Kongernes Residens, Apameia-Kibotos, Kolossai, Laodikeia, Hierapolis, Dorylaion, Kotvaeion, Gordion, Synnada, Ipsos, Pessinus og Ankyra o. s. v. Fra flere af disse Byer have vi græske Mønter. I F. tilbades adskillige Guder, vist i Reglen forskellige i de forskellige Byer. Men Religionens Grundkarakter var overalt den samme. De vigtigste Guder vare Attis (s. d.), Men eller Menos, Gudinderne Leto og Kybele. For nogle Helligdomme, hvor der dyrkedes Gudinder, stod en Præstinde i Spidsen. Ved Siden af hende tjente andre Kvinder, der drev Utugt til Gudindens Ære; men dette var saa langt fra at anses for en Skændsel, at Adgangen til Præstindeværdighederne meget mere var en Art Privilegium for de fornemste Slægter. Homer taler om de velbyggede Byer i F., der altsaa allerede dengang maa være skreden stærkt frem i Kultur. Efter græske Forfattere har F. noget senere en Tid lang udøvet et Thalassakrati eller Herredømme over Havet, hvad der maa være sket fra Byerne i Lille-F. ved Propontis. Som sidste Konge i F. nævner Herodot Midas. Hans Søn Adrast flygtede efter et ufrivilligt Mord til Lydien til Kroisos, hvis Søn han lige saa ufrivillig kom til at dræbe, hvorpaa han i Fortvivlelse tog sig selv af Dage. Efter Midas'es Død kom F. til Kroisos og gik efter dennes Nederlag med hans øvrige Rige over i Persernes Hænder. Alexander den Store drog efter sin Sejr ved Granikos ind i F. og overhuggede her Knuden i Gordion. Efter hans Død 323 kom F. under Antigonos og efter hans Fald ved Ipsos 301 under Lysimachos og derpaa under Seleukos og hans Slægt. Under den følgende Tids stadige Kampe lykkedes det en Skare Galler fra Europa (efter 279) at sætte sig

fast i Asien; de hærgede bl. a. F. Til sidst gjorde de sig til Herrer over den nordøstlige Del af F. og nedsatte sig her. Denne Landsdel, der fra nu af kaldtes Galatien (s. d. og Galater), eller Gallograecia, gik saaledes tabt for F. Efter Romernes Sejr over Antiochos III (190) gaves F. til Riget Pergamos, og da dette ved Testament 132 kom til Rom, blev F. snart en Del af Provinsen Asia. Kristendommen vandt tidlig Udbredelse i F. I 2. Aarh. fremstod her en sværmersk Retning Montanismen (s. d.), der spillede en fremtrædende Rolle, særlig i Pepuza. Efter at F. lang Tid havde tilhørt det græske Kejserdømme, kom det under de seldshukkiske Tyrker og derpaa under Osmannerne. I de sidste Aar er det blevet lettere at besøge F., da Jærnbanen fra Haidar Pacha ved Skutari nu fører igennem F.; dens to Grene (fra Eski Shehir) ende i Konia og Angora. Om F. har W. M. Ramsay skrevet mange lærerige Afhandlinger i engelske Tidsskrifter; han har begyndt et Hovedværk om F.: »The Cities and Bishoprics of Phrygia« [I. Del, Oxford 1895]. *V. S.*

Hoved, med frygisk Hue

Frygisk Hue, antik Hovedbeklædning, kegledannet, forover hældende, med Øreklapper, ses stundom paa Kunstværker fra den klassiske Oldtid (Paris, Ganymed), ogsaa paa Værker af senere Tiders Kunstnere (som Thorvaldsen). Den frygiske Hjælm havde samme Form som f. H. *F. J. M.*

Frygisk Toneart. I den græske Musik dannedes denne af Oktavrækken paa *d*, regnet nedad, altsaa *d c h a g f e d*. I Middelalderens Musiksystem udgjorde derimod den f. T. (ogsaa kaldet »tredje Kirketoneart«) en opadstigende Skala paa Tonerne *e f g a h c de*. *A. ff.*

Frygt er en Affekt, som i sine Ytringer er nær beslægtet med Skræk. Men medens denne er en øjeblikkelig, mere eller mindre voldsom Reaktion paa et pludseligt Indtryk, som ikke altid først behøver at vække nogen Forestilling for at fremkalde Skrækken, er F. en mere varig Affekt, fremkaldt gennem Forestillingen om en forestaaende Fare. F. kan derfor ikke opstaa, før Bevidstheden er bleven saa vidt udviklet, at der kan danne sig Forventninger, medens Skrækken kan opstaa allerede hos det nyfødte Barn. F. viser sig fysiologisk ved en Slappelse af de vilkaarlige Musklers Innervation i Forbindelse med en Karforsnævring og Sammentrækning af de organiske Muskler, og den medfører saaledes en Svækkelse af Individets Handlekraft og en Lammelse af hans Bevidsthedsliv, samtidig med at den kan sætte Organismen selv i et stærkt Oprør. Rent instinktmæssig kan F., naar den første lammende Skræk er overstaaet, sætte Handlinger i Gang, som i al Almindelighed have et Forsvar til Formaal (Flugt, Slaaen fra sig etc), men mangle Besindelsen, idet de ikke ledes af nogen Forestilling om, hvorvidt de netop i den givne Situation ere hensigtsmæssige. Den varige Tendens til at blive bange kaldes Frygtsomhed, og den kan enten bero paa en Usikkerhed angaaende de Tildragelser, der kunne virke udefra (Uvidenhed, Overtro, Mørkerædhed), eller en gennemgaaende Mistillid til sine egne Evner til at udrette noget (Forsagthed, Forkuethed). Om F. og Skræk se Alfr. Lehmann, »Hovedlovene for det menneskelige Følelsesliv« [1892, S. 222 ff. og 237 ff.]. *C. St.*

Fryne, berømt græsk Hetære i 4. Aarh. f. Chr. F. var født i Thespiai i Boiotien, men levede i Athen, i Omgang med Kunstnere og Politikere. Mange Anekdoter fortælles om hendes overordentlige Skønhed. Da hun saaledes engang blev anklaget for *Asebeia* (Krænkelse af Religionen), og der var Udsigt til, at hun vilde blive domfældt, sønderrev hendes Forsvarer, Taleren Hypereides, hendes Klædning, og Synet af hende stemte Nævningerne til hendes Gunst. F. stod i nært Forhold til Praxiteles og skal have været Model til hans knidiske Afrodite (se 1. Bd., S. 282); der fortælles ogsaa, at det var Synet af hende, der gav Apelles Ideen til hans berømte Billede af Afrodite Anadyomene. En forgyldt Bronzestatue af F., et Værk af Praxiteles, var opstillet i Helligdommen i Delfoi, en Marmorstatue, som skyldtes samme Kunstner, i Thespiai. *C. B.*

Frynikos, 1) attisk Tragediedigter, ca. 500 f. Chr., den betydeligste af Forløberne for de tre store Tragikere; han skal have været den første, der indførte Kvinderoller i Tragedien. Berømtest af hans Tragedier var *Foinissai* (»Fønikerinderne«), som forherligede Sejren over Perserne og blev Forbilledet for Aischylos'es Tragedie »Perserne«; den blev opført 476, og Themistokles bestred Udgifterne ved den glimrende Iscenesættelse. En daarligere Skæbne havde ramt hans Tragedie »Milet's Indtagelse«, som vakte smertelige Minder hos Athenerne; F. blev straffet med en Pengebøde, og det blev forbudt oftere at opføre Stykket. — Fragmenterne af F. findes i Nauck's *Fragmenta tragicorum Graecorum* [2. Udg., Leipzig 1889].

2) attisk Komediedigter, samtidig med Aristofanes; med denne konkurrerede han 405 f. Chr. med sit Stykke »Muserne«, hvori han (ligesom Aristofanes i »Frøerne«) benyttede Sofokles'es og Euripides'es nylig indtrufne Død til Udgangspunkt, men fik kun 2. Pris. — Fragmenterne findes i Kock's *Fragmenta comicorum Atticorum* [1. Bd., Leipzig 1880].

3) græsk Grammatiker fra Bithynien i Slutn. af 2. Aarh. e. Chr., Forfatter til et Leksikon i 37 Bøger, hvoraf der kun er bevaret os et Udtog (»Udvalg af attiske Verba og Nomina«), udg. af Lobeck [Leipzig 1820] og Rutherford [Lond. 1881]. *K. H.*

Frynser. De lange Ender af Rendingens Garn anvendtes oprindelig til Pryd, idet Traadene knyttedes kunstfærdig i Mønster. Paa Sjælland hed denne Fletning *Trænder*: Traadender, i Skaane *Træd*, i Smaaland *Knytning*, *Bjæfs*, *Flætt* ell. *Ragg*, og af de forskellige Mønstre havde

hver sit Navn, Den anvendtes paa de rigt broderede Duge, Haandklæder, Knæduge eller Kranklæder, der alle i ældre Tid hængtes til Pryd i Stuen, flettedes ofte i betydelig Længde og afgav en virkningsfuld Prydelse. I Norge hed — og hedder endnu af og til i Gudbrandsdalen og Østerdalen — denne Fletning *Sprang*, hvori ligger Forklaring til Folkevisens sprangede Huer, der vare udførte i aabent Flettemønster. Paa Plattysk hed det *Sprank*.

I Østerland anvendes flettede Traadender endnu paa Klæderne, hvor de danne en F. langs Overstykkernes Underkant. Den var foreskreven som Prydelse paa Jødernes Præstedragt, navnlig i Yderklædningens fire Hjørner, og de troende, der vilde synes særlig ivrige, Farisæerne navnlig, gave F. en overdreven Længde (Matth. 23, 5). Det var et Ærbødighedens Tegn at bøje sig og berøre dem,

Knyttet Frynse paa et Haandklæde fra Nordsjælland.

og det var Folketro, at hellige Mænds Mirakelkraft særlig husedes her. Det troede Kvinden med Blodflaad (Matth. 9, 20), da hun rørte ved F. paa Jesu Kjortel. Luther forstod ikke Betydningen af deres græske Navn *kraspeda* og oversatte Ordet ved Søm, hvilket fejlagtig er blevet staaende i vore seneste Bibeludgaver.

F., der oprindelig var en Del af selve Tøjet, synes tidlig baade hos Jøder og Assyrere, paa hvis Klæder de spille en fremtrædende Rolle, at være blevne til et særskilt forfærdiget Stykke, der syedes paa Tøjet. Det samme var Tilfældet i Danmark allerede i Bronzealderen. Gravfund have fremskaffet saadanne F., omgivne af Bronzeblik samt Frynsekvaster. Naar undtages visse Silkesjaler med haandknyttede F. paa gammel Vis, forfærdiges de nu som Possement af egne Haandværkere. Denne Industri er gammel i Europa. Allerede først i 14. Aarh. forfærdigedes F. i Italien, som det synes i kvindelig Husflid, da man ved, at de solgtes til Frankrig af fornemme italienske Damer. Midt i 15. Aarh. kom der F. fra Katalonien, og ved denne Tid virkedes de ogsaa i Frankrig. Her er kun Tale om F. af Metaltraad; men ved Aar 1500 kom F. af Silke, og i Aarhundredets Løb bleve de fast Prydelse for Kanterne paa Tronhimle, Stole, Spærlagen, Tæpper o. s. v. I dansk Possementmagersprog, som rummer mange Udtryk laante fra Fransk, have F.'s enkelte Dele følgende Navne: Baandet, hvorpaa Frynsetraadene ere samlede, hedder Kanten eller Hovedet, og er det forfærdiget i gennembrudt Arbejde, Lis ir o: *lisiére*. De lodret nedhængende F. kunne være i glat eller snoet Traad, og ere de i en vis Længde, afsluttes de forneden med en Kugle Perlen, gennem hvilken Frynsetraadene gaa og samles paa dens yderste Side i en knyttet Figur, Crepinen ell. Paletten. Er Perlen af blød Uld og uden fast Kerne, hedder den Bulle (fr. *boule)* og F. Bullefrynse. Chenillefrynser ere plys- eller fløjlsagtige. Canetillefrynser vare oprindelig af snoede Metaltraade, men gøres ogsaa i Silke og Uld. Bestaa de af en overspunden Snor, hedde de Gimpefrynser (fr. *guimpe*?). Dusk frynser have frit bundne Kvaster. Havde F. bred *lisière*, hed den paa Fransk *crépine*, altsaa forskellig fra dette Ords danske Betydning; var den smal, hed den *frangeon*, senere *mollet*. F. af usnoet Traad hed *franges coupées*. *Bernh. O.*

Frysemaskine se Kuldemaskine.

Frysepunkt, den Temperatur, ved hvilken en Vædske fryser. Vædskens F. er egentlig det samme som det faste Stofs Smeltepunkt, og begge defineres nøjagtigst som den Temperatur, en Blanding af Stoffet i fast og i flydende Form (vaad Sne f. Eks.) har. En saadan Blanding kan ikke forandre sin Temperatur, selv om den mister eller modtager Varme, saa længe begge Former af Stoffet ere til Stede. Stilles en Blanding af Is og Vand i en varm Stue, vil et Termometer, der er sat ned i Blandingen, vise paa Nul, saa længe der er baade Vand og Is omkring det overalt; Varmetilførselen bruges ved Isens Smeltning og forhøjer derfor ikke Temperaturen. I Frostvejr vil Ismængden forøges, herved udvikles Varme, og Temperaturen vil ikke synke under Nul, saa længe der endnu er Vand til Stede. Ved Tryk kan et Stofs F. ændres noget; det synker, hvis Vædsken udvider sig ved Frysning; i modsat Fald stiger det. Vandets F. synker omtr. 1 Grad for 125 Atmosfærers Tryktilvækst. Nogle Vædsker, f. Eks. Vand, have et meget skarpt markeret F., andre, især organiske Stoffer, blive mere og mere tykflydende ved Kulde, saa Overgangen til fast Form undertiden ikke tydelig kan iagttages. Medens et Stof aldrig beholder sin faste Form ved Temperaturer over Smeltepunktet, kan en Vædske ofte afkøles mange Grader under sit F. uden at stivne, og naar Størkningen desuden ikke er skarpt udpræget, tager det sig ofte ud, som om Vædskens F. ligger nogle Grader under Smeltepunktet, og man kan derfor finde begge anførte i de fysiske Tabeller. Tilsætning af et fremmed Stof, der udskilles ved Vædskens Frysning, bringer altid dens F. ned; en mættet Kogsaltopløsning fryser saaledes først ved -7- 21^0.

Nogle Frysepunkter:

Vand	0°	Kvælstoftveilte (*NO*)	−167°
Kvægsølv	−39°	Methan (CH_4)	−186°
Kulsyre	−57°	Argon (*A*)	−190°
Ammoniak	−75°	Kulilte (*CO*)	−207°
Svovlbrinte	−86°	Kvælstof (*N*)	−214°
Klor	−112,5°	Ilt (Surstof, *O*)	ikke naaet
Ætylæter	−117°	Brint (Vandst., *H*)	

K. S. K. (1897)

Frysning er en Vædskes Overgang til fast Form paa Grund af Varmetab og ved lav Temperatur. Ordet F. bruges altsaa i snævrere Betydning end Ordet »Størkning«; man taler ikke om F. af smeltet Jærn, naar det størkner i Formen, men vel om F. af Kvægsølv. Grænsen mellem F. og Størkning ved højere Temperaturer er dog rent vilkaarlig, og de samme Love gælde i begge Tilfælde. Betingelsen for F. er da først den, at Vædsken skal afkøles til en bestemt Temperatur, dens Frysepunkt (s. d.), og dernæst, at der skal bortføres en vis Mængde Varme fra den. Denne Varmemængde udvikles ved Overgangen til fast Form, og Temperaturen holder sig derfor under F. paa Frysepunktet trods Varmetabet. Ved F. forandres Rumfanget gerne; Vandets vokser saa stærkt, at der af 10 Maal Vand bliver 11 Maal Is, men de fleste andre Vædsker trække sig sammen, naar de stivne. — Man anvender ofte kunstig F., saaledes i Konditorier, hvor man frembringer den ved en Blanding af Is og Salt (se Kuldeblanding), og i større Stil ved Forsendelse af Kød over store Afstande, hvor man anvender Kuldemaskiner (s. d.). — Se for øvrigt Smeltning. *K. S. K.*

Frytle (*Luzula* L.), Slægt af Sivfamilien. Gennemgaaende uanselige, græslignende, fleraarige Urter; flade, linieformede Blade, med lange, karakteristiske, til højre snoede Randhaar. Bladskedens Rande ere i Modsætning til Sivslægten altid sammenvoksede. Blomsterne vise den almindelige, enkimbladede Type i deres Talforhold; Blosterbladene ere brunlige, tørre, hindeagtige, Frugtknuden enrummet, Frugten en treklappet, trefrøet Kapsel. Blomsterstandene ere meget komplicerede, Halvskærm eller Kvast med Kombination af Aks, Nøgler o. s. v. Vindbestøvning; ofte meget udpræget Proterogyni. En meget variabel Slægt, hvis Arter i mange Tilfælde ere vanskelige at sondre; udbredt i alle Verdensdele i de tempererede og kolde Egne. — I Danmark forekomme 5 Arter. I Stor F. (Z. *maxima* D. C.) er en kraftig, i Bøgeskove voksende Art, der kan blive meterhøj og i tætte Bevoksninger er en særdeles elegant Plante med store, rigt forgrenede Blomsterstande og langhaarede Blade. Den findes kun i den vestlige Del af Danmark, Jylland og Vestfyn, som synes at være dens østlige Grænse; almindelig paa Vestkysten af Norge. Haaret F. (*L. pilosa* Willd.), Mark-F. (Z. *campestris* D. C.) og Mangeblomstret F. (Z. *multiflora* Lej.) ere yderst almindelige i Danmark, den første i Skove, de sidste paa Mark, i Skov og Eng. Blegblomstret F. (Z. *albida* D. C.) med hvide Blosterblade er meget sjælden i Danmark; den vokser i Skove. I Norge ere Haaret F. og Mark-F. almindelige; de 2 andre her nævnte findes ikke, derimod 4 andre, mere eller mindre sjældne. *N. H.*

Fryxell, Anders, svensk Historieforsker, Præst, født i Edsleskog's Præstegaard i Dalsland 7. Febr. 1795, død i Stockholm 21. Marts 1881, blev 1813 Student i Upsala og 1821 Dr. phil. smst. 1819 fik F. Ansættelse ved den kgl. Djurgårdsskole i Stockholm og udnævntes 1822 til »Kollega« ved Maria-Skolen i Stockholm; 1828—36 var han Rektor ved samme Undervisningsanstalt. Han tog snart levende Del i den opblussende Kamp om Undervisningens Ordning gennem sine Skrifter »Forslag till enhet och medborgerlighet i de alimanna undervisningsverken« [1823] samt »Forsok att narmare bestämma frågorna om undervisningsverkens reform« [1832], hvori han fremførte Nødvendigheden af Skolernes Enhed og den almindelige medborgerlige Dannelse som deres Enhedspunkt, benægtede, at den lærde Dannelses Fremme var Statens fornemste og næsten eneste væsentlige Kulturopgave, og tog Ordet for, at Studiet af de klassiske Sprog skulde udskydes til det unge Menneskes 16. Aar. Al Sprogundervisning skulde begynde med svensk Grammatik for derefter at gaa videre til den franske og tyske og slutte med Latinsk og Græsk 1825 fik F. Sæde i den ny Skolekomité. De Principper for Undervisningen, der gennemførtes ved den nystiftede »Nya elementarskolen« i Stockholm, besluttede F. at anvende ogsaa ved Pigers Undervisning, og han stiftede derfor 1831 den efter Skolens Inspektør, senere Ærkebiskop Wallin, opkaldte Wallin'ske Skole, der endnu (1897) bestaar. Præsteviet allerede 1820 tiltraadte F. 1836 Sunne Pastorat i Vermland. 1833 fik han Titel af Professor, blev 1836 »Kontraktprovst« og 1845 Doktor i Teologien. Fra 1. Aug. 1847 til sin Død havde F. Permission for udelukkende at hellige sig til sine litterære Arbejder. Hans Navn er hos Efterverdenen knyttet til hans store Værk, »Berättelser ur svenska historien, till ungdomens tjenst utgifna«, 46 Dele [1823—79]. F. gjorde herigennem det svenske Folks Historie elsket af unge og gamle. Hans Stil er klar og letfattelig og udøver en stor Tiltrækningskraft paa Ungdommen ved Forfatterens Evne til at finde det, der i enhver Begivenhed, Personlighed eller Tidens Skikke er umiddelbart fattetligt og tiltalende for det unge Sind. Derimod har man med Føje indvendt, at hans »berättelser« i kritisk Skarphed, Nøjagtighed i Detaillerne og Overskuelighed lade adskilligt tilbage at ønske, efter at han med Christina's Regering havde udvidet Planen for dem til at blive en virkelig Historie. I Sammenhæng med hans store Værk staar Skriftet »Karakteristik af tiden och de utmärkta handlande personerna i Sverige från år 1592 till 1600« [1831], som belønnedes med det svenske Akademis store Pris. En Frugt af en Studierejse til Danmark, Tyskland, Polen, Østerrig, Belgien og Nederlandene blev »Handlingar rorande Sveriges historien« [1836—43]. Sin Mening om Adelens Indgriben i Sverige's Udvikling har F. udtalt i Skriftet: »Om aristokratfordomandet i Svenska historia« [1845 — 50], hvilket Ridderskabet og Adelen paa Rigsdagen 1847 belønnede med sin store Guldmedaille. For øvrigt har F. bl. a. udgivet »Svensk språklära« [1824, 13. Opl. 1865] og »Bidrag till Sveriges litteraturhistoria« [9 Hæfter, 1860—62], et helt og holdent polemisk Arbejde, der fremkaldte en heftig Kamp.

(Litt.: »Lefnadsteckning ofver A. F., intradestal i Svenska Akademien den 20. December 1881«, af H. L. Forssell i »Sv. Ak.'s Handlingar«, 57. Del, 1882); Selvbiografi i »Min historias historia« [Stockholm 1884]). *A. B. B.*

Fryxell, Olof, svensk Præst, foreg.'s Broder, er født 24. Septbr. 1806, blev 1825 Student i Upsala og præsteviedes 1831. F. var fra 1832 en Række af Aar Lærer ved adskillige Pigeskoler i Stockholm, 1840—55 Forstander for den Wallin'ske Pigeskole smst., fra 1844 Præst, senest i Or i Karlstad Stift. Han har bl. a. udgivet: »De bergtagna« [1832], »Slaget vid Brunkeberg« [1834] og »Bråvalla slag« [1845] samt »Skrifter« [1835—38] og flere Digtsamlinger. *A. B. B.*

Fræhn, Christan Martin, russisk Orientalist og Numismatiker, af tysk Herkomst, født 4. Juni 1782 i Rostock, død 16. Aug. 1851 i St. Petersborg. Efter at have studeret østerlandske Sprog ved flere Universiteter udgav han 1804 i Halle *Aegyptus autore Ibn-el-Vardi* (Arabisk med latinsk Oversættelse), blev derpaa Lærer i Latin i Schweiz, men vendte snart tilbage til Rostock, hvor han 1806 udgav et Skrift om Nahum og begyndte at holde Forelæsninger som Privatdocent. Allerede 1807 kaldtes han til Professor i østerlandske Sprog ved det nyoprettede Universitet i Kasan, hvor han blev til 1815, da han udnævntes til Professor i Rostock. F., der havde vundet et anset Navn som udmærket Møntkender og som fortrinlig Gransker i østerlandsk Historie, særlig ved sine i Kasan udgivne lærde Skrifter (bl. a. *Numophylacium orientale Pototianum* [1813], *De titulorum Chani Ordae aureae origine* [1814] o. fl. a.), fik paa sin Gennemrejse i St. Petersborg det Hverv at hjælpe til ved Ordningen og Bestemmelsen af en Del Mønter o. a. i det asiatiske Museum. Da F. skilte sig fra dette Hverv til alles fulde Tilfredshed, og da man saa, at man havde i ham den rette Mand til det store omfattende Arbejde, som Beskrivelsen af det asiatiske Museum var, bevægede man F. til at opgive Professoratet i Rostock og blive i St. Petersborg, hvor han blev Direktør for det asiatiske Museum, Overbibliotekar og Medlem af det kejserlige Akademi. F. afslog senere alle Tilbud om højere Embeder for helt at kunne hengive sig til sine østerlandske Studier, især af Mønter. F. har undersøgt over 3 Mill. gamle Mønter og har forfattet over 150 Skrifter, alle meget vigtige. De fleste findes i det kejserlige Akademis forskellige Skrifter, andre i »Journal Asiatique« i Paris o. s. v. Hans Hovedværk er *Recensio Numorum Muhamedanorum Academiae Imp. Scientiarum Petropolitanae* [1826]. F. forfattede stadig Tillæg, der efter hans Død udgaves af Dorn *Opuscula posthuma Fraehnii* [St. Petersborg 1855—77]. Dorn har her tillige givet en Biografi af F. og Fortegnelse over hans Skrifter. F. har desuden selv samlet en Del af sine mindre, numismatiske Afhandlinger i »Sammlung moham. Numismatik betreffend« [Leipzig 1839] og »Neue Sammlung« [St. Petersborg 1844]; men foruden disse har F. skrevet mange andre vigtige numismatiske Bøger og Skrifter. Vigtig for Oldgranskningen er hans »Topogr. Uebersicht der Ausgrab. von altem arab. Gelde in Rusland« [1841]; hans Tolkning af gamle kufiske Indskrifter paa Mindesmærker: *Antiquitatis muham. Monumenta varia* [1820—22]; hans »Ueber alte südsibirische Gräberfunde« [1837] o. s. v. Særlig Fortjeneste har F. indlagt sig ved af østerlandske Haandskrifter at fremdrage ukendte Kilder til Rusland's ældre Historie. F. har saaledes udgivet: »Ibn Fosslan's u. anderer Araber Berichte über die Russen« [1823], »Ueber die Russen u. Chasaren« [1819] o. s. v. *V. S.*

Frænde, Slægtning; af ældre dansk *frændæ*, oldn. *frændi*. Ordets Grundbetydning er »elskende«, smlg. tysk *Freund*, eng. *friend*, got. *frijonds*, Præs. Part. af Verbet *frijon*, at elske. *V. D.*

Frænen Herred, Romsdal's Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 2,754 Indb., omkring den fra Julsundet i Leden N. f. Molde fra Vest mod Øst i Fastlandet indgaaende Frænfjord. Til F. H. hører desuden den Nord for liggende Øgruppe Bjørnsundøerne, et af en Mængde smaa Øer dannet Fiskevær. Frænfjorden danner Bunden af en af høje Fjælde begrænset Sænkning, gennemskaaren af flere temmelig betydelige Elve, der flyde i forholdsvis aabne, veldyrkede Dalfører; selve Fjorden er omtr. 13 Km. lang og af meget afvekslende Bredde, fra 1 Km. ved Indløbet til i 4 Km. mellem begge Fastlandsbredder; den er dog her — omtrent paa Midten — paa det bredeste indsnævret ved flere Øer; længere mod Øst er den smallere, men mere aaben; den kaldes her Malmefjorden. Fjældmassen gennemskæres paa Fjordens Sydside af Auredalen, gennem hvilken Sagelven løber i et bugtet Løb og danner flere Smaavande; de højeste Toppe her ere Tusten, 696,5 M., og Saata, 637,5 M.; inde i Bunden af Fjorden skærer Malmeelven sig ind mellem Fjældene med Kilder dels paa Sydsiden i Skaarfjæld, dels paa Nordsiden mellem Kaldbaken, 976 M., Galten, 784 M., og Bjørndalshei, 929 M.; Dalen er i sin nedre Del flad og veldyrket. Lidt længere Nord falder den ligeledes Øst fra kommende Syltedalselv ud i Frænfjorden; den har sine Kilder i Haslen, 878 M., og danner en bred, myrlændt, i sin øvre Del lidet bebygget Dal; paa Sydsiden optager den Rød dalselv, der har et med Hoveddalen parallelt Løb; denne Elvs Dalføre gaar ned fra Luten, 973 M, har paa Nordsiden svage, i den nedre Del veldyrkede Skraaninger, hvorimod Sydsiden er brat og uden Bebyggelse. Paa Nordsiden af Frænfjorden optager den kun en mindre Elv, Tornes elven, der kommer fra Skalten, 700 M., paa Nordgrænsen. Her ligger ogsaa Herredets største Vand Langevand, der gennemstrømmes af den Øst fra kommende Hustadelv, som fra Vandet løber i nordlig Retning ud i Havet ved Hustad. Frænfjordens Bredder dannes af et smaabakket Terrain, som tillige med Syltedalen og Malmt'dalen samt den til Herredet hørende Strand af Julssundet hører til de af Naturen for Jordbrug bedst udstyrede Distrikter i Romsdal's Amt, med en særdeles frugtbar Jordbund og med gode Havnegange, men næsten uden Skov. Til F. H. høre de uden for Julsundets Forlængelse, det saakaldte Buddyb, liggende Bjørnsundøer, der dannes af en Mængde smaa nøgne Holme, hvorpaa de to Fiskevær, Nordre og Søndre Bjørnsund, det første med 22 Huse og 125 Mennesker, det andet med 36 Huse og 182 Mennesker. F. H. bestaar af 2 Sogne, Indre Frænen Hovedsogn med

Kirke i Syltedalen og Vaagø Anneks, hvis over 200 Aar gamle Kirke, tidligere Sognekirke, ligger paa Vaagø i Frænfjordens Munding. Hovedvej fra Molde fører gennem Aarødalen og videre ned gennem Malmedal, derpaa om Fjordbunden og Øst over Syltedalen ind til Eid Kirke i Nordmøre. Rodelagte Veje ere derhos anlagte saavel paa Sydsiden som Nordsiden af Frænfjorden og videre langs Julsundet. Med Molde staar F. H. i Dampskibsforbindelse med Anløbssteder ved Elncsvaagen, hvor der er Turisthotel, Tornes og Bjørnsund. Herredets Areal er 220 □Km., hvoraf 5,8 □ Km. Indsøer. *J.F. TV. H.*

Frænke, kvindelig Slægtning, af gammeldansk *frænkone*, oldn. *frændkona* (se Frænde). *V. D.*

Fraenkel [-æ-], Arnold Sigfried Thorald Julian, dansk økonomisk Forfatter, er født 16. Septbr. 1851, gik paa Handelsskole i Dresden, aftjente sin Værnepligt og var Løjtnant til 1875. Senere var han paa forskellig Maade beskæftiget i industriel Virksomhed, og herved lededes han ind paa Studiet af de sociale Spørgsmaal. Efter at have opgivet sin praktiske Gerning og nogen Tid givet sig af med økonomiske Studier i Danmark fortsatte han disse i Leipzig 1889—91 og fik der Doktorgraden. Vendt tilbage til Danmark har F. siden baade mundtlig og skriftlig deltaget i Drøftelsen af økonomiske Spørgsmaal, ved hvilken Virksomhed hans Veltalenhed og lette Pen have ydet ham god Støtte. Af hans økonomiske Arbejder kunne fremhæves: »Livsspørgsmaal« og »Carteller«; desuden en Oversættelse af Brentano: »Om Arbejdsydelsens Forhold til Arbejdsløn og Arbejdstid«. Hans Skrifter og Foredrag ere væsentlig paavirkede af Studierne i Tyskland, særlig af den Retning i den historisk-økonomiske Skole, Brentano repræsenterer. — Det skal endnu nævnes, at F. var en af Stifterne af »Forsvarsforeningen for Sjællands Stift« og »Folkekoncerterne af 1886«. *M. K.*

Fræse (fr. *fraise*, formodentlig af tysk *Fries*), Krøl (Littré), Pibekrave (gammelt dansk Ruer [Rynker, Folder], eng. *ruf*), kaldet saaledes efter Piberne, hvori Tøjet var lagt (nyere dansk Krøs af det tyske *Gekrose*). Baade *fraise* og Krøs ere henholdsvis laante fra Kalkunens krusede Halspose og Kalvetarmes foldede Lag (*Kalbsgekröse*, Kalvekrøs). F. som Del af Klædedragten udviklede sig af den lille, krusede Halsstrimmel, som bares paa Linnedet først i 16. Aarh. (se Dragt, Fig. 27 og 29), men da den senere voksede i Bredde, løsrev den sig som særegent Klædningsstykke, hvilket skete under den Tid i 16. Aarh., da de spanske Moder regerede. De stræbte hen til at gøre alt rundt og stift og indførte den store F., Hoftestopninger under de korte Bukser (Overtøj; se Dragt, Fig. 31 og Teksten samme Spalte), om Skuldrene og under Trøjens Bryst (Gaasebugen, en polichinelagtig Udvækst, hvis underste Spids krummede sig ned over Bæltestedet). Saavel denne som F. gik igen i Harniskets Former. Uden for Spanien havde F. ikke Fremgang, før Kong Henrik III af Frankrig, da han 1574 vendte tilbage fra Polen, gav den Vækst. 1578 bar han en F., pibet af 15 Bredder Linon og henved 2/3 M. i Gennemsnit. Da almindelig Stivelse ikke kunde holde denne Tøjmasse i Form, opfandt Kongen en stærkere Sort af Ris, og Kraverne gaves en gullig Farve, for at Ansigtets Teint ikke skulde synes mørkere. Saadanne F. hed Møllestenskraver. Hoffolkene anskaffede sig langskaftede Skeer for at kunne føre Suppen til Munden, og Spisegafler (se Gaffel) kom ogsaa i Brug for de store Kravers Skyld. Filosoffer og Satirikere gennemheglede disse Nyheder, men F. blev i Moden og naaede for Damernes Vedkommende størst Omfang i Beg. af 17. Aarh. Maksimum ses paa Rubens'es Portræt (1615) af Nederlandenes Statholderske, Infantinden Isabella Clara Eugenia (se

Dameportræt (1615).

Fig.). F. er her i flere Lag og hed *fraise å confusion*. I Danmark voksede F. ikke til saadan Ekstravagance. Krusemanschetterne, som bares til den, hed her Rueforhænder. — Frisuren tog Form efter F., der fordrede kortklippet Haar og tilspidset Skæg, til sidst formindsket til en Fip. Hos Damerne voksede den i Højden. — De danske lutherske Præster vare særlig ivrige til at optage F., og saa længe de klædte sig efter de verdslige Moder, bare de den i forargelige Størrelser, ja i dobbeltradede Ruer, som gentagne Gange forbødes dem i Aarene 1593—1600. F. udgik af den svenske Præstedragt efter 1634 og erstattedes af Bladkraven, men som Minde om den danske Tid hedder Gaaseurten i Skaane, Bleking og paa Gulland Præstekrave. F. hører endnu i Hamburg til Borgemesterembedets Gaiadragt, i Helsingland senest til Brudgomsdragten; i Delsbo Sogn afskaffedes den først efter 1760; paa Amager gik Mændene med den i 19. Aarh. (se Krave). *Bernh. O.*

Fræse, Omdrejningslegeme af hærdet Staal, forsynet med Ægge, stillede efter Meridianerne, og bestemt til at bearbejde Metallerne, navnlig paa saadanne Steder, hvor man ikke kan komme til at dreje og høvle dem. Navnet hidrører fra, at F. oprindelig var formet som en jordbærlignende Dup (Jordbær, fr. *fraise*); nu have F. alle mulige Former. Specielt mærkes de skivedannede Tand-

fræser, som med deres Kant udarbejde eller efter-gaa Mellemrummene mellem to og to Tænder paa Tandhjul. Tandfræsens egne Tænder ere i Konturen spiraldannede; man opnaar derved baade Slip og at F. beholder sin Form, naar den slibes.

Fig. viser en cylindrisk F., som ogsaa skærer med Endefladen; ved de nyere cylindriske F. ere Tænder i Skrueform almindelige. F. havde oprindelig mange og smaa Tænder, som fremstilledes ved Filning; blev den sløv, maatte den af hærdes ved Udglødning, opfiles og hærdes paa ny, hvorved den let kastede sig og derved blev ubrugelig. Efter amerikansk Mønster giver man nu F. store Tænder og skærper dem, naar de sløves, ved Slibning paa Smergelskiver; for at gøre Skærpningen yderligere let anvendes ogsaa F., bestaaende af et Knivhoved med paaskruede løse Tænder eller Staal; dette er navnlig almindeligt ved F. til Træ. F. anvendes undertiden i Borsving for at rømme et Hul op, langt oftere i en Fræsemaskine (s. d.). Under Arbejdet har F. altid en omdrejende Bevægelse, der, naar Genstanden er af Træ, ofte er meget hurtig, flere Tusinde Gange i Minuttet; alt efter Omstændighederne giver man F. eller Stykket den fremskridende Bevægelse. Masseproduktion af sammensatte Mekanismer, f. Eks. Geværlaase, er betinget af systematisk Fræsning; den enkelte Del

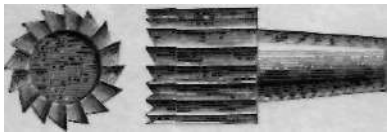

passerer herved i Reglen mange F., og Fræseprocesserne tælles for den færdige Genstand i Hundredevis. *F. W.*

Fræsemaskine, Værktøjmaskine til Træ og Metaller, hvis arbejdende Del er en Fræse (s. d.). F. til Træ kan simpelt hen være et Bord, gennem hvilket der er stukket en lodret Aksel, som over Bordet har en Fræse. Spindelen eller Bordet kan være til at stille op og ned; af Hensyn til Træets »Groning« maa man, særlig naar man vil arbejde efter krumme Linier, enten kunne lade Spindelen løbe i begge Omdrejningsretninger eller have to Spindeler paa samme Bord; da Fræsens Diameter er lille, kan man komme op til saa stort et Omdrejningstal som 7,500 (i Minuttet). Kraftbehovet naar oftest ikke 1 H. K.

F. til Metaller ere en Del mere sammensatte, da Arbejdsstykket ikke, som det er Regel ved Træfræsemaskiner, føres med Haanden, men fastspændes til Maskinen og ofte føres af denne. Fræsespindelen, der oftest er vandret, men dog ogsaa kan være lodret eller hældende, udfører altid Hovedbevægelsen, den omdrejende, men Flytningen paa Arbejdsstykket, Sidebevægelsen, kan enten foretages af dette eller af Fræsespindelen. I første Tilfælde er Arbejdsstykket spændt op paa et Apparat, der ligner Drejemaskinens Forsætter (5. Bd., S. 472 ff.), idet det tillader en Bevægelse i to vinkelret paa hinanden staaende Planer, som automatisk tilvejebringes ved Klinkning, eller det spændes mellem Dukker, som ere fastspændte oven paa det nævnte Apparat, og kan altsaa drejes. En F., hvor Fræsen eller Arbejdsstykket tillader alle disse Bevægelser, kaldes Universalfræsemaskine. Periferihastigheden er

Fig. 1.

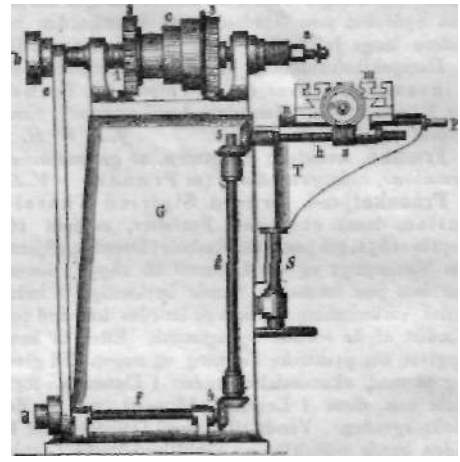

Metalfræsemaskine.

150—250 Mm. i Sekundet efter det Metal, hvoraf Arbejdsstykket er, Sidebevægelsen er 0,1—1,5 Mm. for hver Omdrejning. Kraftbehovet regnes til 1/2—1 H. K.

Fig. 2.

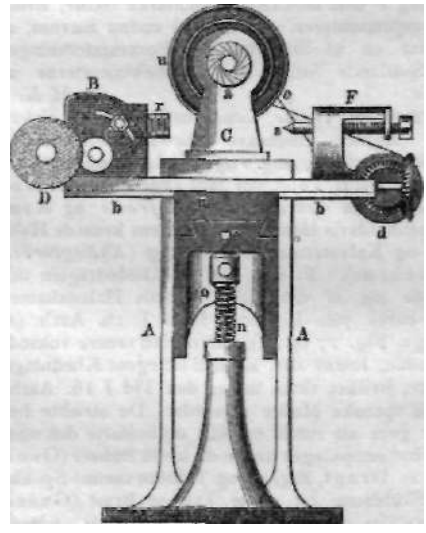

Universalfræsemaskine.

Fig. 1 viser en almindelig Metalfræsemaskine med horisontal Spindel *a b*, monteret aldeles som Spindelen paa en Drejemaskine med Trappeskive *c*, og Hjulværk. Paa Hovedet *a* fæstes den ikke viste Fræse. Den bevægelige Konsol *T* flyttes ved Skruen *S*. Fastspændingsapparatets Slæder ere *n* og *m*; *m*, der gaar vinkelret paa Tegne-

planen, er i Virksomhed ved at faa Bevægelsen fra Spindelen gennem Trappeskiverne *c ogd*, Akslen *f*, Tandhjulsudvekslingen 4, Akslen *g*, Tandhjulsudvekslingen 5, Akslen *h* med Skrue uden Ende *s* og Sneglehjul *o*. *h* ender med en Firkant for at kunne drejes med et Haandsving; et saadant kan sættes paa Firkanten *p*, og Slæden *n* kan da bevæges; skal dette ske automatisk, indskydes mellem *p* og Spindelen *a b* et Klinkeværk. Stillingen *G* er hul og indrettet til Skab for Værktøjet. — Fig. 2 viser skematisk nogle af Universalfræsemaskinens Hoveddele. *a* er Fræsen; ved Skruen *n* stilles hele Understøttelsesapparatet op og ned, ved *e* stilles ind eller ud i Retning lodret paa Tegneplanen. Langslæden *bb* bevæges i denne ved Skrue og Hjulene *d* og Remmen *c* til Fræsespindelen. *F* og *B* ere Dukkerne, Patronen *r* kan drejes og desuden svinges i Dukken *B*, naar Fræsning paa koniske Arbejdsstykker kræver det; Drejningen af Patronen kan ske automatisk eller ved at bevæge Deleskiven, dette sidste f. Eks., naar Tænder skulle fræses i et Tandhjul; de hertil nødvendige Organer ere ikke viste paa Fig.

Adskillige Maskiner arbejde med rundløbende Staal uden at kaldes F., saaledes navnlig Kopiermaskinerne (se 5. Bd., S. 474); her følger Fræsen en mere eller mindre simpel Bevægelseslov, som er bestemt ved en Ledeflade eller Ledekurve. *F. W.*

Frø (bot.) kaldes det befrugtede Æg hos Blomsterplanterne. For disse er det en aldeles karakteristisk Dannelse, der ikke har sit tilsvarende hos nogen blomsterløs Plante. I det Øjeblik, Ægcellen i Kimsækken er bleven befrugtet (se Befrugtning), udskiller den en Cellulosehinde og er nu en (encellet) Kim; i samme Øjeblik er Ægget blevet F.; det har nu kun at udvikle sig videre, indtil det ikke forandres mere og er blevet skikket til at gennemløbe en kortere eller længere Hvileperiode; det siges da at være blevet modent; i denne Tilstand er det forholdsvis vandfattigt. Et F. bestaar af Skal og Kerne (Fig. 1). Skallen, som er de omdannede og indtørrede Æghinder (se Æg), er sædvanligvis fast og tør eller indeholder i det mindste et fastere Cellelag; den skal værne om Kernen og ved Spiringen opsuge Vand. Uden paa den kan man iagttage saavel en meget fin Pore (ɔ: Ægmunden) som en større eller mindre, rundagtig eller langstrakt, undertiden linieformet Plet, Navlen; det er Arret efter Frøstrengen (ɔ: den indtørrede Ægstreng). Hos Hestekastanjen er Navlen en stor og mat, hos Bønnen en meget mindre, men meget tydelig, hvid, elliptisk Plet; hos ganske smaa og ufuldkomne F. (som hos Gøgeurterne) er den overhovedet ganske utydelig. Paa F., som ere udviklede af omvendte Æg, findes der undertiden (f. Eks. hos Tveblad, Svaleurt, Lærkespore, Viol (Fig. 2) og Mælkeurt) en vorteagtig, af tydelige, ofte endog store Celler sammensat Udvækst ved Siden af Navlen; den afgiver gode systematiske Karakterer og kaldes Navlevorten. Paa andre F. af samme Oprindelse er den Egn eller Linie, som gaar fra Navlen til Kernefoden (se Æg), af en egen Farve eller noget ophøjet; den kaldes Navlestriben, og i dens Indre forløber F.'s meget svagt udviklede Karstreng. F.'s Farve er meget forskellig; hos mange Planter er den saa iøjnefaldende, at F. let blive sete af Dyr og bortslæbte (se Frøspredning), hos andre hjælper den dem netop til at undgaa Opmærksomheden. Hos F., som skulle udkastes af Frøgemmet, er Overfladen ofte vortet, nopret eller endog pigget (f. Eks. hos Klinte, Bulmeurt o. a.); den kan være ganske glat (Hestekastanje, Bønne, Pæon) eller haaret (over det hele f. Eks. hos Bomuld; delvis [nemlig paa Kernefoden] hos Dueurt) eller forsynet med tynde, lette Udvækster (Hindeknæ, mange Bignonier [»vingede« F.], Kinatræ). Skallen er kun ganske tynd og hindeagtig hos saadanne F., som ved Modningen ikke komme ud af deres Frøgemmer; hos andre altid mere eller mindre haard og modstandsdygtig (Ærter, Vikker, Lind, hvor det yderste Cellelag er uddannet som et saakaldet »Prismelag«), endogsaa ganske stenhaard (Pinje, Paranød, *Staphylea*). Yderlaget kan hos enkelte F. (Hør, Loppefrø, Kvæde, Sennep) forslime (se Forslimning), naar det kommer i Vand, og der ligger hos andre enten i samme Cellelag eller indenfor ofte store Mængder Garvesyre, saa

Mg. 2.

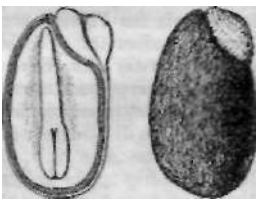

Frø af Stifmodersblomst, til venstre gennemskaaret paa langs.

Fig. 1.

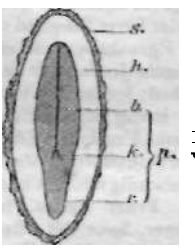

Et Frø, gennemskaaret paa langs.
s Frøskal; *h* Frøhvide; *p* Kim; *b* Kimblade; *k* Kimknop; *r* Kimrod.

Fig. 3.

Gennemskaaret Frø af Ribs.

at F. formentlig af den Grund undgaar at blive ædt eller itubidt. Hos ganske enkelte Planter er Frøskallens Yderlag meget saftigt og kødfuldt (Stikkelsbær, Ribs (Fig. 3), Granatæble, Surkløver). F.'s Størrelse er meget forskellig; de største findes hos Kokospalmen og den malediviske Nød, de mindste, der ere næsten mikroskopiske, hos Gøgeurterne, hvor Vægten af eet eneste angives til een 565,000-Milliontedel af et Gram, Snylterod, Vintergrøn og visse Alperoser. Visse F., f. Eks. Græssernes, ere sammenvoksede med Frøgemmet med hele deres Overflade.

F.'s Kerne bestaar i de fuldstændigste F. (Fig. 1) af Frøhvide og Kim (s. d.); i mange F. mangler den førstnævnte (se Frøhvide). Se i øvrigt Frøspredning og Spiring. *V. A. P.*

Frø, nordisk Gud, se Frey.

Frøaar for en eller anden Træart kaldes i Skovbruget det Aar, i hvilket Træarten bærer rigeligt og godt Frø; det indtræder almindeligvis kun med nogle Aars Mellemrum, afhængigt især af Som-

merens Vejrlig, saaledes hos Bøg, Eg og de fleste Naaletræer, hvorimod Ask, Æl, Birk, Ælm o. fl. i Reglen bære rigeligt Frø hvert Aar. *C. V. P.*

Frøanalyse se Frøundersøgelse.

Frøavl, Tiltrækning og Pleje af Kulturplanter med det Formaal for Øje at høste Frø af dem. Som Moderplanter benyttes kun saadanne Individer, som i særlig Grad udmærke sig ved at have de Egenskaber, hvorfor vedkommende Plante er gjort til Genstand for Kultur. Disse Egenskaber ere hyppig ikke til Stede hos Plantearten i vildtvoksende Tilstand, men ere bragte ind i den gennem Kulturen, f. Eks. har den vildtvoksende Gulerod i Modsætning til den dyrkede en træet og sej Rod. Naar disse værdifulde Egenskaber have opnaaet en saadan Konstans hos Kulturformerne, at de reproduceres ved Frøudsæd, siger man, at Varieteten er konstant, men da det er ved Kunst, at disse Egenskaber ere fremkaldte, er en stadig Indgriben fra Menneskets Side nødvendig, for at de skulle kunne bibeholdes. I Praksis iværksættes denne Indgriben derved, at man blandt et stort Antal Frøplanter udsøger de forholdsvis faa Planter, som ere mest fuldkomne; disse afsondres for at forhindre Krydsbefrugtning, og der høstes saa Frø af disse, medens hele Resten kasseres som ubrugelige til Øjemedet. Ved at gentage dette gennem flere eller færre Slægtled vil efterhaanden de tilsigtede gode Egenskaber fæstnes i Kulturformen. Det til F. bestemte Jordstykke skal have en solrig og fri Beliggenhed; Jorden maa være kraftig og varm, for at Planterne hurtig kunne afslutte deres Vækst og naa at modne deres Frø inden Efteraaret. Der maa gives Planterne forholdvis stor Afstand, for at de kunne udvikle sig fuldstændig normalt uden at trykkes af Naboplanterne. Frøet høstes, før det er fuldt modnet hos Planter, hvor det ellers let vilde falde af og gaa til Spilde. Naar Frøet er tjenligt til at høstes, kendes dette paa Frøets og Frøhylsterets Farve. Efter Høstningen anbringes Frøet paa et luftigt og tørt Sted til Eftermodning, og naar dernæst Frøet er skilt fra Frøgemmet ved Tærskning og tilbørlig Rensning paa dertil indrettede Maskiner, er det tjenligt til Saaning. Med Hensyn til de enkelte Kulturplanters F. henvises til Artiklerne om disse. *L. H.*

Frøbed kaldes i en Planteskole de Bede, i hvilke Træfrøet udsaas og de unge Planter blive staaende 1, 2 eller sjælden 3 Aar. — Frøbedsrammer ere rektangulære Rammer af nogle Centimeter brede Bræder eller Planker paa Højkant; over Rammen udspændes Jærntraadsnet, Fiskernet, Knapplader o. l., eller man slaar smalle Trælister tværs over dem. Hensigten er, at de skulle hindre frøædende Fugle fra at æde Træfrøet, samt tjene som Underlag for de Skyggeris, med hvilke man ofte maa dække F., især under og efter Frøets Spiring. *C. V. P.*

Frobel, August Wilhelm Friedrich, tysk Pædagog, født 21. Apr. 1782 i Oberweisbach i Schwarzburg-Rudolstadt, død 21. Juni 1852 i Marienthal i Sachsen-Meiningen. Hans første Uddannelse var mangelfuld og uden Plan. Efter at have faaet lidt Undervisning af Faderen, der var Præst, gik han i en Borgerskole, kom saa et Par Aar i Lære hos en Forstmand og hørte derpaa Forelæsninger i Jena over Matematik og Naturvidenskab. Pengemangel afbrød dette Studium 1801, og i nogle Aar beklædte han nu forskellige underordnede Stillinger ved Skov- og Landvæsenet. 1805 kom han til Frankfurt a. M. for at blive Arkitekt; men da han her fik Timer ved den af Pestalozzianeren Gruner ledede Mønsterskole, blev han vunden for Lærergerningen og samtidig mægtig greben ved Læsningen af Pestalozzi's Skrifter, en Paavirkning, der blev endnu dybere, efter at han som Huslærer for en Familie v. Holzhausen's to Sønner havde opholdt sig 1808—10 i Yverdun hos Pestalozzi. I de følgende to Aar studerede han Sprog og Naturvidenskab i Gottingen og Berlin, deltog 1813—14 som frivillig ved Lützow's Korps i Krigen mod Napoleon og blev derefter Assistent ved det mineralogiske Museum i Berlin, men opgav denne Stilling for at følge sit Lærerkald.

Sammen med de unge Teologer Langenthal og Middendorff, hvis Venskab han havde vundet under Felttoget, oprettede han i Griesheim ved Rudolstadt en »almindelig tysk Opdragelsesanstalt«, der Aaret efter flyttedes til det nærliggende Keilhau. I Begyndelsen fik dette Institut Ord for at fremme demagogiske Bestræbelser; men det bestod med Glans den Prøve, som Superintendenten maatte holde der. F., der søgte at vække sine Elevers Lyst og Selvvirksomhed og lod Undervisningen stadig afveksle med Leg, Haandarbejde og Udflugter i Omegnen, offentliggjorde sine Tanker om en fuldstændig Reform af Børneundervisningen i flere Programmer og i sit 1826 udgivne Værk »Menschenerziehung«. Allerede som Barn havde F. Tilbøjelighed til at fordybe sig i Naturen for der at søge Løsning paa Livets Modsigelser. Paa mystisk Maade fandt han Sindbilleder paa Menneskelivets Forhold i Planteverdenen, i Tallene og i Matematikkens Grundformer, og efterhaanden kom han til den Erkendelse, at Naturlivets Love ere identiske med Menneskelivets, hvorfor han krævede en naturlig Udvikling af de menneskelige Anlæg, baade i Retning af Kundskaber og Færdigheder. Men medens han hævdede, at Naturens og Menneskets Liv staa i nøje Sammenhæng og samle sig i Gud som Enhed, betonede han tillige, at det enkelte Menneske skal være et efter sin Individualitet harmonisk udviklet Hele, der bevidst indordner sig som Led i Samfundet, gennem Opdragelsen ført til Enhed med Gud, Naturen og andre Mennesker. Barnet skal fra den tidligste Alder udvikles metodisk, paa ethvert Trin modtage, hvad der passer for dets Alder, og Barndommen skal ikke blot betragtes som en Forberedelse til Livet, men som en vigtig Del af selve Livet. Religion, Naturkundskab og Sprog ere de betydningsfuldeste Undervisningsfag; men hvad der er vigtigere end Indprenten af Kundskaber, er at vække Barnet til Selvvirksomhed, og i dette Øjemed bør man allerede fra den tidligste Barndom tage den Trang til Virksomhed, der viser sig i Barnets Lege og er af stor Betydning for dets Liv som voksen, i Opdragelsens Tjeneste. F.'s Fremstilling, baade her og i andre Skrifter, led af Svulst og Uklarhed, da han var en underlig Blanding af Tænker og Digter, og foreløbig vandt hans Anskuelser kun Tilslutning i en snæver Kreds.

Økonomiske Vanskeligheder tvang ham 1831 til at overlade Anstalten i Keilhau til sin Medarbejder Barop, og han søgte nu et Virkefelt i

Schweiz. Under sin Skolevirksomhed i Luzern mødte han megen Uvilje hos Gejstligheden, der i hans panteistisk farvede Kristendom saa det rene Fritænkeri, og fulgte derfor 1835 en Opfordring fra Regeringen i Bern til at oprette et Vajsenhus i Burgdorf. Ved her at fordybe sig i Comenius'es Skrifter fik han Øjet endnu mere aabent for Betydningen af Smaabørns Opdragelse og den Opgave, her er tildelt Kvinden, og efter at han 1837 var vendt tilbage til sin Hjemstavn i Thüringen, sysselsatte han sig Resten af sit Liv udelukkende med denne Sag. Han havde en sjælden Evne til at forstaa Smaabørn, omgaas dem og sammenfatte sine Iagttagelser over dem i et System. Sine Ideer om deres Opdragelse vilde han virkeliggøre gennem Børnehaverne (s. d.), for hvilke han utrættelig virkede i Gerning og gennem Foredrag og Skrifter, ligesom han oprettede et Seminarium for Børnehavelærerinder paa Marienthal Slot, der var overladt ham af Hertugen af Sachsen-Meiningen. Aaret før sin Død led han den Krænkelse, at Børnehaverne bleve forbudte i Preussen af Kultusminister v. Raumer, der forvekslede F. med hans radikale Brodersøn, og Forbudet blev foreløbig ved Magt, uagtet F. godtgjorde, at han ingenlunde delte Brodersønnens Anskuelser. Til Gengæld gav Diesterweg hans Virksomhed sit Bifald.

Den Modstand, F. vakte ved det ny og til Dels aparte i hans Ideer, og som blev forstærket ved enkelte alt for ivrige Tilhængeres Forsøg paa at løsrive Smaabørns Opdragelse fra Familien, hvad der stod i bestemt Modstrid med F.'s Tankegang, har nu lagt sig, efter at Anskuelserne paa dette Omraade have klaret sig. Det maa erkendes, at F.'s Bestræbelser grunde sig paa en i det væsentlige rigtig Tanke, selv om man ikke i alt billiger den Form, under hvilken denne fremtræder. Hans Fortjenester ligge derfor mindre i selve Systemet og Metoden end i Paavisningen af den tidlige

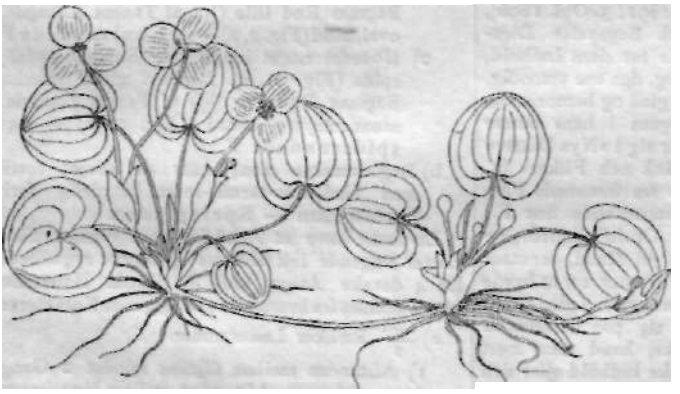

Vand-Frøbid.

Barndoms Betydning for Menneskets hele senere Udvikling og i den Bevægelse, han har fremkaldt for Smaabørns omhyggelige Opdragelse. Selv virkeliggjorde han sin Fordring: »kom, lad os leve for vore Børn!«, thi med Opbydelse af alle sine Kræfter holdt han under Savn og Miskendelse fast ved sit Livs Opgave og førte den saa vidt, at den frøbelske Børnehave efter hans Død har udviklet sig til et Led i Opdragelsen i de fleste Kulturlande. Tyskland regner ham derfor blandt sine mest fortjente Mænd. (Litt.: B. Hanschmann, »F. F., die Entwickelung seiner Erziehungsidee in seinem Leben« [1874]; »F.'s gesammelte pädagogische Schriften« ved Wich. Lange [1874]; B. v. Marenholz-Bülow, »Handbuch der Frobelschen Erziehungslehre« [1886]; Reinecke, »F.'s Leben und Werke« [1885]). *J. L.*

Frobel, Julius, tysk Politiker og Forfatter, foreg.'s Brodersøn, født 16. Juli 1805 i Bayern, død 6. Novbr. 1893 i Zürich, blev 1833 Professor i Mineralogi i Zürich og sluttede sig 1839 til den radikale Opposition. 1844 opgav han sit Embede for at fremme den demokratiske Agitation i Tyskland ved at skrive og forlægge radikale Skrifter, bl. a. Dramaet »Die Republikaner« [1847]. Efter at være udvist af Preussen bosatte han sig 1846 i Dresden og valgtes 1848 til den tyske Nationalforsamling, hvor han hørte til yderste Venstre. Som Forsamlingens Udsending drog han i Oktober sammen med R. Blum til Wien, tog Del i Opstanden og blev dødsdømt, men benaadet. 1849 deltog han ligeledes i Opstanden i Pfalz og fulgte i Maj med de sidste Rester af Nationalforsamlingen til Stuttgart. Senere udvandrede han til Amerika, var en Tid lang Fabrikant i New York, senere Redaktør i San Francisco. Han gjorde 1850—57 flere Rejser i Nord- og Mellemamerika og nedlagde Udbyttet af sine Iagttagelser i »Aus Amerika« [2 Bd., 1857—58]. Da han 1856 havde ægtet en Datter af den tidligere Minister Grev Armansperg, vendte han n. A. tilbage til Bayern og flyttede 1862 til Wien, hvor han skrev flittig i Bladene i stortysk Aand. 1867 bosatte han sig i München og udgav indtil 1873 et liberalt Blad, »Süddeutsche Presse«; blev 1873 tysk Konsul i Smyrna og 1876 i Alger indtil 1889. Af hans Skrifter bør nævnes »Theorie der socialen Politik« [2 Bd., 1861—64], og »Die Wirthschaft des Menschengeschlechts« [3 Bd., 1870—76]). *E. E.*

Froberg, Karl Johan, svensk Musiker, født i Stockholm 28. Jan. 1812, død 15. Maj 1884 i Vestervik. Oprindelig var han Violoncellist, men helligede sig senere pædagogisk Virksomhed for Musik og Teater. Med Eleverne af sin Teaterskole og andre Kunstnere foretog han Skuespilturneer, først i Upsala, senere rundt om i Sverige, i Norge og Finland. I nogle Skrifter har han givet en rationel Begrundelse af forskellige musiktekniske Spørgsmaal, saaledes »Pianospelets teknik« [1861], »Rationel harmoni- och tonsättningslära« [I, 1878] o. a. *A. H.*

Frøbid se Frøbidfamilien.

Frøbidfamilien (*Hydrocharitaceae*), enkimbladede, oftest undersøiske Vandplanter af Ordenen *Helobieae*. Næsten alle ere fleraarige; hos mange findes rigelig vegetativ Formering. Bladene, der

ere af meget forskellig Form, have Akselskæl, hudagtige Dannelser inden for Stilken. Blomsterne ere regelmæssige og oftest særkønnede og tvebo; de ere før Udspringningen omgivne af et 2-bladet Hylster og have ofte flere end de 5 sædvanlige, 3-tallige Kranse, idet der af Støvdragere kan findes 1—5 Kredse; for øvrigt falder Biosteret i Bæger og Krone. Frugtknuden er undersædig, hvorved F. adskiller sig fra alle andre Familier af samme Orden; den er enrummet og har vægstillede Ægstole. Frugten er bæragtig, men springer ved Modenheden uregelmæssig op. Frøene have ingen Frøhvide. Ca. 40 Arter, der især vokse i nordlig tempererede Egne, de fleste i fersk Vand. — Frøbid (*Hydrocharis* L.) er svømmende og har hjertedannet-kredsrunde og rosetstillede Blade. Hanblomsterne sidde faa sammen inden for Hylsteret, Hunblomsterne enlig. Kronbladene ere hvide og ved Grunden gule; der er 9—15 Støvblade og en 6-rummet Frugtknude. 2 Arter. Vand-Frøbid (*H. morsus ranae* L., se Fig.) er meget almindelig i Danmark i Søer, Aaer, Tørvegrave o. s. v. Den blomstrer i Juli—August, og dens Blomster bestøves af Insekter; Hunblomsterne have — ligesom visse Ranunkler — Honningskæl ved Kronbladenes Grund. Meget rigelig vegetativ Formering ved Udløbere; den overvintrer ved særlige Knopper, der dannes i Spidsen af Udløberne. *A. M.*

Frøbiller se Bønnebiller.

Frøbjærg Bavnehøj, det højeste Punkt i Fyn, Orte Sogn, Baag Herred (s. d.), 132 M., beliggende i Øens nordvestre Hovedvandskel, med vid Udsigt. *H. W.*

Frøblad d. s. s. Kimblad.

Frøblanding se Græsmark.

Fröding, Gustaf, svensk Digter, er født 1860 paa det af ham besungne »Aisters bruk« i Vermland, blev 1880 Student og tilbragte en 4-aarig Studietid i Upsala uden dog at tage Eksamen. 1887—96 var han Redaktionssekretær ved »Karlstadstidningen«. — Allerede F.'s Debutarbejde, »Guitarr och Dragharmonika« [1891; 3. Opl. 1896], røbede en Digter af stor lyrisk Begavelse. Digtsamlingens Navn er betegnende for dens Indhold, og de to Strenge, F. her anslog, den ene vemodig, sentimental og bisar, den anden glad og humoristisk, bondsk og burlesk, klinge ogsaa i hans senere Poesi, saaledes som denne viser sig i »Nya Dikter« [1. og 2. Opl. 1894] og i »Stänk och Flikar« [1. og 2. Opl. 1896]. Indflydelsen fra fremmede Forfattere er i Reglen lidet fremtrædende hos F.; overalt møder man en frisk Oprindelighed, og overalt har man Indtrykket af en Mand, der staar paa egen Grund, og som ikke frygter for at bryde en Lanse for de Ideer, han forfægter. I den sidstnævnte Digtsamling viser F. sig paa Højden af sin Kunst, og man ved ikke, hvad man mest skal beundre, enten det poetiske Indhold eller den Magt over Formen, som han lægger for Dagen. Digterens Opfattelse af Verden og Menneskene er her betydelig uddybet, men paa samme Tid har Tungsindigheden indtaget en mere fremskudt Plads. For nogle Digte i »Stank och Flikar«, som paa mange Steder vakte stærkt Anstød, blev F. tiltalt og Bogen beslaglagt. Han blev dog frikendt af Juryen. *L. W—ll.*

Frøer (*Ranidæ*), en Familie af Springpaddernes Orden; de høre til Afdelingen de Fastbrystede (*Firmisternia*) og kendes fra de beslægtede Familier ved, at Overkæben er udstyret med Tænder, og at Bækkenhvirvlens Tværtappe ere trinde (se for øvrigt under Springpadder). F.'s Familie findes i stor Mængde udbredt over saa at sige alle Jordens tempererede og tropiske Egne, hvor der findes fersk Vand. Men der er ikke faa Arter, som kun i Forplantningstiden holde sig til Vandet og uden for den færdes paa Enge, Marker og i Skove, og adskillige Arter leve endog i Træer ligesom Løvfrøerne, fra hvilke de næppe ere til at skelne i det ydre. — Kun een af Familiens 22 Slægter, nemlig den ægte F. (*Rana*), forekommer i Europa og er i Danmark repræsenteret ved 4 Arter, som kunne adskilles ved følgende korte Skelnemærker:

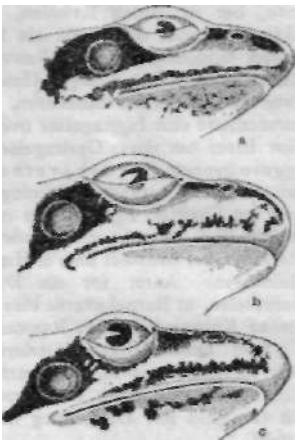

a Hoved af den spidssnudede Frø (*Rana arvalis* ♀); *b* Hoved af den butsnudede *rrø* (*Rana platyrrhinus* ♂); *c* Hoved af Springfrøen (*Rana agilis* ♀).

A) Svømmehuden naar lige ud til Langtaaens yderste Taaled — Vandfrøen.

B) Svømmehuden naar i det højeste kun til Langtaaens næstyderste Taaled.

a) Baglemmerne naa, naar de drejes fortil, med Hæl(tibio-tarsal)-ledet ikke til Snudespidsen.

1) Hovedet kort og tykt, Snuden but, afrundet (Fig. I, *b*). Knuden under mindste Bagtaas Rod lille (1/3 af Taaens Længde), oval, blød (Fig. 2, *p*) — den butsnudede F.

2) Hovedet noget langstrakt, Snuden tydelig spids (Fig. 1, *a*). Knuden under mindste Bagtaas Rod stor (2/3 af Taaens Længde), sammentrykt, haard (Fig. 2, *o*) — den spidssnudede F.

b) Baglemmerne naa, naar de drejes fortil, med Hæl(tibio-tarsal)-ledet betydelig forbi Snudespidsen — Springfrøen.

Larverne have et Aandehul paa venstre Side, Gattet liggende lidt til højre og Øjnene rygstillede. De 4 danske Arters fuldt udviklede Haletudser kunne skelnes fra hverandre ved følgende Karakterer:

a) Rækker Læbetænder.

1) Afstanden mellem Øjnene mindst 2 Gange saa stor som Afstanden mellem Næseborene — Vandfrøen.

2) Afstanden mellem Øjnene kun lidt større end Afstanden mellem Næseborene — den spidssnudede F.

b) Rækker Læbetænder.

1) Halen ender but — den butsnudede F.

2) Halen løber ud i en bestemt Spids — Springfrøen.

Vandfrøen eller den grønne F. (*R. esculenta* L.) bliver 8 Cm. lang fra Snudespidsen indtil Gattet, dens Baglemmer indtil 11 Cm. lange. Overkroppen er mørkere eller lysere grøn med sorte Pletter og 3 lyse Længdestriber, nemlig een midt ad Ryggen og een paa hver Side (de sidste mangle dog hyppig). Hannen har paa hver Side i Mundvigen en Lydblære, der krænges ud, naar Dyret kvækker. Vandfrøen er udbredt over største Delen af Europa, forekommer endvidere i det nordvestlige Afrika, i Vestasien samt i Kina og Japan. I Danmark er den langt almindeligere paa Øerne end i Jylland; i Sverige er den funden i Skaane og Østergötland, i Norge mangler den. Det er et udpræget Vanddyr, som sjælden fjerner sig mere end nogle faa Spring fra sit Opholdssted, hvortil den foretrækker Damme, Mergel- og Tørvegrave e. 1. mindre Vandsamlinger; den tager Insekter, Insektlarver, Edderkopper og Snegle, stedse dog kun saadanne, som den ser bevæge sig. Hannen lader sin Stemme høre ogsaa uden for Forplantningstiden. Midt i Oktober gaar den i Vinterkvarter, borer sig ned i Dyndet, hvorfra de voksne komme frem i Slutningen af April eller

Kig. 2.

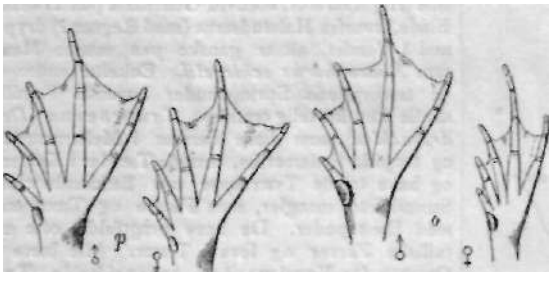

p Bagfødder af den butsnudede Frø (*Rana platyrrhinus*), Han (♂) og Hun (♀); *o* Bagfødder af den spidssnudede Frø (*Rana arvalis*), Han (♂) og Hun (♀); forneden Indertæerne af samme, sete fra Siden.

Begyndelsen af Maj, Ungerne omtrent en Maaned tidligere. Parringen begynder meget sent, i Begyndelsen af Juni. Æggenes Slimmasse er ikke saa voluminøs som hos de to følgende F., og selve Æggene ere forholdsvis smaa, men talrige, flyde ikke, men synke til Bunds eller blive hængende ved Vandplanter. Larverne komme frem en Uge senere, og den hele Forvandling, hvorunder Haletudsen ofte naar en anselig Længde (6—7 Cm.), fuldendes først i Løbet af 4 Maaneder. Den butsnudede F. (*R. platyrrhinus* Steenstr.) opnaar samme Størrelse som foregaaende Art. Overkroppen er brunlig med mørke Pletter, Bugen i Alm. plettet (sortladen, rødlig). Hannen har to indre Stemmesække og udmærker sig i Parringstiden, medens den er i Vandet, ved et blaaligt Skær. Den butsnudede F. er udbredt over største Delen af Europa, hvor den gaar højere mod Nord end nogen anden Springpadde (i Norge til $70^{1}/_{2}^{0}$ n. Br.), samt i det nordlige og mellemste Asien; i Danmark er den almindelig. Den forekommer baade i Sletten og paa Bjærgene; den gaar højt til Fjælds, i Mellemeuropa over 2,000 M. o. H. og paa St. Gotthard op i de øvre Alpesøer, som hyppig ere dækkede af Is lige til Juli Maaned. Den lever af Insekter, nøgne Snegle og andre Smaadyr. Uden for Legetiden træffes den ofte meget langt fra Vandet, hyppigst paa skyggefulde Steder (Skove e. l.). Hannerne overvintre paa Bunden af Vandene, om Hunnernes Vinterkvarter ere Meddelelserne modsigende; Parringsakten foregaar meget tidlig om Foraaret, idet begge Køn ere til Stede i Vandene straks, naar Isen er smeltet, og Æglægningen er i Reglen afsluttet i første Halvdel af April. Æggene synke straks til Bunds, men Geléhylsteret suger sig snart fuld af Vand, og Ægmassen stiger da op til Overfladen. Forvandlingen tilendebringes i Løbet af ca. 3 Maaneder, hvorpaa de unge F. krybe paa Land, ofte samtidig og i saadanne Skarer, at det gamle Sagn om »Frøregn« finder en naturlig Forklaring. Paa højtliggende Legepladser kan Forvandlingen kun i færreste Tilfælde tilendebringes samme Aar, Dyrene tvinges da til at overvintre under det tykke Isdække for næste Sommer at afslutte Larvelivet. Den butsnudede F. er almindeligere og lettere at fange end den grønne F., og det er denne, ikke — som det almindelig anføres — sidstnævnte Art, der sælges paa Torvene i Bruxelles, Paris, Geneve o. a. St. Den spidssnudede F. (*R. arvalis* Nilsson; *R. oxyrrhinus* Steenstr.) bliver 5—6 Cm. lang. Overkroppens Farve minder om foregaaende Arts, men Bugen er uplettet. Den i Vandet legende Han faar i langt højere Grad et blaat Skær, det kan stige til en fuldstændig himmelblaa Dragt. Hannens Svømmehud (Fig. 2, *o*, ♂) er lige saa udviklet som hos begge Køn af forrige Art (Fig. 2, *p*, ♂ og ♀), naar til Langtaaens næstyderste Led, hos Hunnen derimod staa hele tre Led af Langtaaen uden for Svømmehuden (Fig. 2, *o*, ♀). Hannen har to indre Stemmesække. Denne Art gaar ikke saa højt mod Nord som forrige Art; den er kendt fra det sydøstlige Norge, Mellem- og Sydsverige, Danmark, Holland, Nord-, Mellem- I og pletvis Sydtyskland, Østerrig-Ungarn, Nord- j og Mellemrusland samt Vestsibirien, Kaukasus-Landene og Nordpersien. I Danmark er den maaske lige saa hyppig som den butsnudede F. Den synes især at holde til i Moser og lignende fugtige Steder. Hannen, som overvintrer paa Dammenes Bund, viser sig om Foraaret lige saa tidlig som den butsnudede F.'s, medens Hunnen, som søger Vinterkvarter paa Land under Trærødder og i Jordhuller, først kommer til Syne i Vandene nogle Dage senere. Ogsaa denne Art afslutter Parringen i faa Dage; Hunnen forlader Vandet straks efter Æglægningen, men Hannen forbliver endnu en kort Tid paa Yngleplad sen. Hunnens mindre udviklede Svømmehud tyder paa, at den i det hele er mere Landdyr end Hannen, og uden for Forplantningstiden træffes den hyppig i langt større Afstand fra Vandet end denne. Springfrøen (*R. agilis* Thomas) naar en Kroplængde af $5_{,5}—7$ Cm., Baglemmerne ere $10_{,5}—12_{,5}$ Cm. lange. Overkroppen er lys rødgraa eller gulgraa med forskellige, ikke særlig fremtrædende Aftegninger;

Bugen er uplettet. Hovedet er langstrakt, Snuden noget spids; Trommehinden er noget større (næsten lige saa stor som Øjet) og nærmere ved Øjet (Fig. I, *c*) end hos de to forrige, »brune« F. Svømmehuden er nærmest som hos forrige Art, altsaa betydelig mindre hos Hun end hos Han, endog i Parringstiden. Hannen mangler Stemmesække (men ikke Stemme). Denne F. har indtil nyeste Tid gældt for kun at være en sydlig og vestlig Form, kendtes fra Frankrig, Schweiz, Italien, Østerrig-Ungarn, Grækenland samt Asien S. 0. f. det kaspiske Hav; i seneste Tider er den imidlertid dukket op paa flere isolerede Punkter uden for de anførte Lande, f. Eks. i Elsass, i Egnene om Main-Floden og i Danmark (Fyn og Lolland). Uden for Forplantningstiden synes den i sin Forekomst bunden til skovklædte Bakker og til Skovenge. Paa Grund af sine lange Bagben (jfr. Oversigtstabellen) kan den springe meget bedre end de to andre, brune F.; det paastaas, at den kan gøre Sæt paa 2 M. Dens Legetid falder vistnok sammen med de to foregaaende Arters; Æggene ere forholdsvis smaa og talrige. — En F. (*R. opisthodon* Boulgr.) fra Salomons-Øerne af-

Fig. 3.

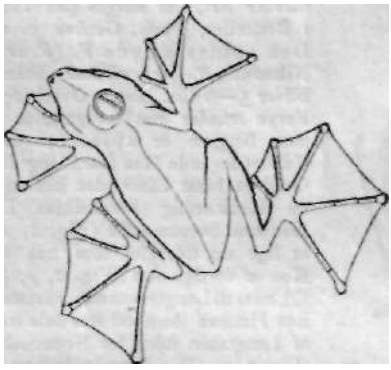

Den javanske Flagrefrø *(Rhacophorus reinwardtii).*

lægger Æggene paa Land; Ungen forlader Ægget, hvis Skal den gennembryder med en paa Snudespidsen siddende Horntap, i fuldkommen, luftaandende Form uden Spor til Gæller, Hale eller andre Larvekarakterer; Fosteret er nemlig udstyret med en anselig Blommesæk og gennemgaar den noget forkortede Forvandling i selve det store Æg (6—10 Mm. i Diameter). Blandt de halvandet Hundrede Arter ægte F., som hidtil ere beskrevne, udmærke enkelte sig ved en meget betydelig Størrelse, f. Eks. den i de østlige Forenede Stater levende Oksefrø (»Bullfrog«) (*R. catesbyana* Shaw), som opnaar en Vægt af 300 Gr. og en Kroplængde af 19 Cm. Den tager ikke alene Insekter og Bløddyr, men tillige Fiske, F., Slanger og Smaafugle. I Forplantningstiden lader den sin vældige Stemme høre hele Natten igennem. Dens Kød er meget velsmagende, den fanges derfor paa Krog eller skydes som andet Vildt. — Slægten *Rhacophorus* har baade Tær og Fingre forbundne ved Spændehud og endende med Hæftepuder. Da disse Dyr leve i Træer, tjener Spændehuden sikkerlig til at forøge Springevnen, hos nogle Arter, f. Eks. den javanske Flagrefrø (*R. reinwardtii* Gthr.), har den ved Fingrenes og Tærnes Forlængelse endog naaet et saadant Omfang, at den kan benyttes som Faldskærm (Fig. 3). Livet i Træerne har medført særegne Opfostringsforhold, hvorom følgende er kendt. Hunnen af en Art fra Ceylon (*R. reticulatu* Gthr.) bærer sine anselige Æg, i hvilke Larverne i hvert Fald gennemgaa en Del af Forvandlingen, om med sig, fasthæftede til Bugen (Fig. 4). En japansk Art (*R. schlegelii* Gthr.) lægger Æggene indhyllede i Slim paa Bladene af Træer, som rage ud over Vandet; naar Larverne ere klækkede, falde de ned i Vandet, hvor den videre Udvikling gaar for sig. Klatrefrøen (*Chiromantis*) fra det tropiske Afrika har Klatrefødder omtrent som Kamæleonens, idet de indre Tær kunne modsættes de ydre; om en Art (*C. rufescens* Gthr.) vides det, at den anbringer sine Æg i en stor, snehvid Gelémasse paa Træernes Blade, hvorfra Haletudserne (med Regnen ?) dryppe ned i Vandet, altsaa ganske paa samme Maade som *Rhacophorus schlegelii.* Enkelte andre, til de fastbrystede Springpadder hørende Familier skulle kun kortelig omtales. Træfrøerne (*Dendrobatidae*) som høre hjemme i Mellemamerika og tropisk Sydamerika, mangle Tænder i Kæberne og have trinde Tværtappe paa Bækkenhvirvlen. Spændehud mangler, men Fingre og Tær ende med Hæftepuder. De have pragtfulde, ofte metalliske Farver og leve i Træer. Alle bære de Omsorg for Yngelen; den trestribede Træfrø (*D. trivittatus* Spix) bærer Larverne fra en Pyt til en anden, naar Vandet er ved at tørre ind; Haletudserne suge sig med Munden fast paa Ryggen af den voksne (Hannen ?), som saa vandrer af Sted med dem (Fig. 5). Deres Hudslim er meget giftig, og de indfødte tilvejebringe heraf en virkningsfuld Pilegift ved at holde F. over Ild. — De snævermundede F. *(Engystomatidae)* mangle ligeledes Tænder i Kæberne, men Bækkenhvirvlens Tværtappe ere brede. Deres Hjem er Afrika og Madagaskar, Ostindien, Kina, Ny-Guinea og Amerika. En stor Del af denne Families Medlemmer er gravende Dyr, som have et meget lille Hoved med en spids Snude, en plump, ballonlignende Krop og skovldannede Hornknuder paa de korte, kraftige Lemmer; de udgrave og fortære Termitter. En Art af denne Familie (*Rhinoderma darwinii*) fra Chile udmærke sig ved ejendommelig Yngelpleje; Hannens Strube(Stemme)-sæk er uddannet til en Rugepose, hvori de store, med rigelig

Fig. 4.

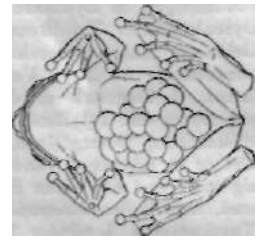

Indisk Frø *(Rhacophorus reticulatus)* med Æg paa Bugen.

Fig. 5.

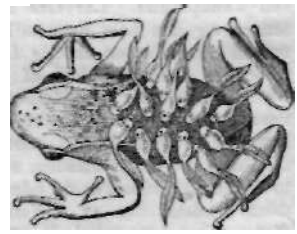

Sydamerikansk Træfrø *(Dendrobates trivittatus)* med Larver paa Ryggen.

Næringsblomme udstyrede Æg anbringes og Larvernes Klækning samt hele Forvandling gaar for sig. (Litt. se Springpadder). *Ad. J.*

Frøforfalskning, Forfalskning af Sædefrø, foreligger, naar Sælgeren i Stedet for den forlangte Vare forsætlig leverer en anden og af ringere Værdi for herved at gøre sig Fordel; endvidere naar den forlangte Vare forsætlig er blandet med værdiløse eller mindre værdifulde fremmede Frø eller andre Stoffer; endelig naar en slet Vare ved kunstige Midler bibringes et bedre Udseende (Stebler). En stor Del af det i Land- og Havebruget anvendte Sædefrø er af en saadan ydre Beskaffenhed, at det paa forskellig Maade kan forfalskes i ret betydelig Grad, uden at den mindre kyndige Forbruger bliver opmærksom derpaa. F. har derfor ogsaa tidligere været dreven i meget stor Udstrækning og foregaar endnu ret hyppig, om end under andre Former. De mest »klassiske« Former for F. ere følgende. 1) Salg af en ringere Frøsort for en bedre; saaledes sælges Bølget-Bunke og Mose-Bunke for Guldhavre, Blød Hejre for Rajgræs og Draphavre, Almindelig Rajgræs for Engsvingel, Humle-Sneglebælg for Rødkløver, Stenkløver for Lucerne, Fløjlsgræs for Eng-Rævehale, Eng-Rapgræs for Almindelig Rapgræs, Etaarig Gulaks for Vellugtende Gulaks o. s. v. 2) Indblanding af en ringere Frøsort i en bedre; hertil er meget almindelig anvendt de ovennævnte Arter; eksempelvis skal anføres, at Stebler (1878) opgiver, at saa godt som al det i Handelen gaaende »Engsvingel«-Frø bestaar mere eller mindre fuldstændig af Almindelig Rajgræs, idet disse to Frøsorter have stor Lighed med hinanden; fra et stort tysk Firma modtog Forfatteren endnu 1896 Prøver af saavel »ægte« som »uægte« Guldhavre, Gulaks og Kamgræs. 3) Indblanding af Avner o. l.; det er især visse Græsfrøsorter, der kunne tilsættes store Mængder heraf, uden at det bliver iøjnefaldende, navnlig Eng-Rævehale, Fløjlsgræs, Hundegræs og Gulaks, til Dels ogsaa Draphavre; herhen hører ogsaa Blanding af *Skorzonera*-Frø med Halmhakkelse. 4) Indblanding af Ukrudtsfrø; denne F. er navnlig sat i System af engelske Grosserere, der ved Sortering adskilte de forskellige Arter af Ukrudtsfrø saaledes, at de passede til Indblanding i de forskellige Slags Kulturfrø; man vedtog hvert Aar Regler for, hvor mange Procent der skulde tilsættes de enkelte Frøsorter; for at Ukrudtsfrøet ikke skulde spire og derved røbe den benyttede Trafik, dræbtes dets Spireevne i Forvejen. Man har Eksempler paa, at saadanne Blandinger ere foretagne paa Søen, efter at Sælgeren havde skaffet sig Attest for, at Frøet ved Udskibningen var rent og godt. 5) Indblanding af »kunstigt Frø«; i 1860'erne og 1870'erne fremstilledes fabrikmæssig tilvirket »kunstigt Kløverfrø«, der benyttedes til Forfalskning af Rødkløver, Hvidkløver og Alsikekløver; Raamaterialet hertil var forskellig farvede Bjærgarter, navnlig fra Böhmen, der maledes og sigtedes til de for de forskellige Frøsorter passende Størrelser; var Stenenes naturlige Farve ikke tilfredsstillende, farvedes Produktet gult, grønt, violet o. s. v. alt efter de Frøsorter, hvori det skulde indblandes. Fra 10 til 30 p. Ct. af denne Tilsætning forekom i nogle Aar særdeles almindelig i Kløverfrøet. En noget lignende F. bestod i, at man lavede kunstigt Roefrø af Frøet af Vedbendbladet Ærenpris, idet dette dræbtes og farvedes mørkebrunt. Hulningen, der findes paa Frøets ene Side, var fyldt med Ler. 6) Oppudsning af gammelt Frø; forskellige Frøsorter, saasom Kløver, Rundbælg, Lucerne o. s. v., tabe med Alderen deres oprindelige Farve og Glans; man har da »fornyet« Frøet ved at børste det med Olie, bejdse det, farve det o. s. v., hvorefter det i alt Fald egnede sig meget godt til Indblanding i friske Varer. Disse Forfalskningsmaader ere dog langtfra saa almindelige nu som tidligere, idet de nu med stor Lethed paavises af Frøkontrollen. Efterhaanden som denne Institution har lagt Hindringer i Vejen for saadanne grove F., har man opfundet andre, som vanskeligere lade sig paavise. Den mest moderne og tilmed den mest ondartede af disse bestaar i urigtig Opgivelse af Frøets Avissted, eller i at Frøet fra de gode Avissteder blandes med Frø fra saadanne Avissteder, hvis Produktioner ere af ringere Værdi og derfor maa sælges billigere, men som vanskelig eller slet ikke kunne sælges under deres rigtige Navn. Paa denne Maade drives for Tiden en meget vidtgaaende Forfalskning af Rødkløverfrø, idet billigt, men tillige tarveligt amerikansk Rødkløver og endnu billigere, men, i alt Fald for de nordeuropæiske Lande, næsten ganske værdiløst Rødkløver fra Sydeuropa, særlig Italien, Sydungarn, visse Egne af Frankrig, indblandes i mellemeuropæisk Rødkløver, hvorefter Blandingen sælges som »tysk«, »schlesisk«, eller »mellemeuropæisk«, vel ogsaa som »russisk«, »svensk« o. s. v. At F. og lignende Misligheder i Frøhandelen endnu betragtes som et meget alvorligt Onde, fremgaar maaske bedst af, at man i den allerseneste Tid i forskellige Lande har truffet skarpe lovmæssige Foranstaltninger herimod. I den danske Rigsdag behandles netop for Tiden (1897) et Lovforslag af samme Art. (Litt.: F. G. Stebler, »Samenfälschung und Samenschutz« [Bern 1878]; Th. v. Weinzierl, »Die Untersuchung der Sämereien des Handels auf Qualität und eventuelle Verfälschungen« [Wien 1889]. Se videre Frøundersøgelse og Frøkontrolstation). *K. H—n.*

Frøformering. Frøet fremkommer som Resultat af en Befrugtning, og en Plante formeret ved Frø er altsaa et nyt Individ, medens en Plante formeret ad vegetativ Vej kun er en Fortsættelse af det Modereksemplar, hvoraf Formeringsdelen er tagen. Ved Udsæd af Frø kan man have til Hensigt enten at formere vedkommende Art eller Varietet, eller at tiltrække ny Kulturformer. Enhver Frøplante, som er et nyt selvstændigt Individ, har Mulighed i sig til at kunne variere; vel bliver altid største Parten af Afkommet Forældrene lig, men fra Tid til anden kan der opstaa en enkelt, som afviger, og gaar da Afvigelsen i Retning af Egenskaber, der gør den værdifuld for Kulturen, staar det i Tiltrækkerens Magt paa Basis af det enkelte Individ at bygge en ny Varietet. F. anvendes i Havebruget ved Formeringen af alle en- og toaarige Planter, men over for fleraarige Planter lader den sig kun benytte, naar de ere konstante af Frø, hvilket som Regel alene er Tilfældet med Arterne, derimod ikke med Sorterne. Frøene, der benyttes som Udsæd, maa være store, veludviklede og fuldt spiredygtige, og i Reglen

anvendes helst Frø fra sidste Aars Høst, kun undtagelsesvis foretrækkes 2 Aars gammelt Frø, f. Eks. Meloner. Der er stor Forskel paa Varigheden af Frøets Spireevne, hos nogle Arter maa Frøet saas straks efter Modenheden (Ælm, Eg), hos andre derimod kan man gemme Frøet i flere Aar, uden at det taber Spirekraften (Kaal, Korn). Endvidere er der Forskel paa den Tid, der medgaar, fra Saaningen har fundet Sted, og til Spiringen indtræder. De fleste Planter spire nogle faa Dage efter Saaningen, men hos enkelte, som Hvidtjørn og Rose, medgaar der eet til to Aar, før Frøet spirer. Den Slags Frø »syltes« inden Saaningen o: Frøet nedkules paa Friland lagvis med 10—13 Cm. Jord mellem de 8 Cm. tykke Lag af Frø, og først naar Frøet har ligget saaledes 1—1½ Aar, saas det. Se i øvrigt Frøudsæd. *L. H,*

Frøgemme se Frugt.

Frøger, norsk Sagnkonge; efter en norsk Saga hos Sakse Søn af Odin og derfor usaarlig, men blev dog overvunden af den danske Kong Fridleiv ved List. *A. O.*

Frøhale (bot.) kaldes den hos visse Planter, nemlig Nellikerod, *Dryas*, Skovranke (*Clematis*) og Kobjælde, efter Afblomstringen vedblivende, behaarede og betydelig forlængede Griffel, der sidder i Spidsen af den lille Nødfrugt. Den tjener ved sin Fjerform som Spredningsorgan, naar Frugterne løsnes. *V. A. P.*

Frøhandel. En væsentlig Del af det i Land-, Have- og Skovbruget anvendte Sædefrø avles af forskellige Grunde ikke paa det Sted, hvor det skal benyttes. I særdeles mange Tilfælde kan en Plante med Fordel dyrkes paa en Egn, uden at den paa samme Egn formaar at frembringe modent Frø, eller uden at dette kan fremstilles i en saadan Mængde eller af en saadan Godhed, at Dyrkningen deraf lønner sig. I andre Tilfælde kræver Frøproduktionen særlige Foranstaltninger, som det kun lønner sig at iværksætte, hvor Produktionen kan drives i det store, men ikke, hvor man kun vil frembringe sin egen lille Forsyning (se Frøavl). Af disse og andre Grunde maa Flertallet af Forbrugerne købe en større eller mindre Del af deres Sædefrø, og dette bliver herved en almindelig Handelsvare. Indtil 1840'erne vare specielle Frøforretninger temmelig sjældne; F. dreves da ved Siden af anden Handel, dels af Gartnere (særlig for Have-, Rodfrugt- og Skovfrøs Vedkommende), der dreve F. i Forbindelse med — ofte som en Biting ved Siden af — Handel med andre Gartneriartikler, dels af Købmænd, for hvem F. da oftest var en temmelig underordnet Forretningsgren. Detailhandelen, især med Havefrø, dreves ofte i betydelig Udstrækning af omløbende, ganske ukyndige Folk. Noget indgaaende Kendskab til Frøvarer eksisterede overhovedet ikke. Det kan da ikke undre, at der under disse Forhold gik en Mængde større og mindre Misligheder i Svang, dels forsætlige, dels beroende paa Ukyndighed, og Resultatet blev, at Frøforbrugerne gennemgaaende forsynedes med mere eller mindre utilfredsstillende, ofte i højeste Grad slette, Sædevarer, hvilket Forhold atter resulterede i uberegnelige, økonomiske Tab. Inden for Landbruget, hvor Ulemperne vistnok vare føleligst, illustreredes dette uheldige Forhold især ved en Mængde yderst slette Kløver- og Græsmarker. At Priserne ofte stode i et ganske urimeligt Forhold til Varernes virkelige Værdi, siger sig selv. Flere samvirkende Omstændigheder have imidlertid efterhaanden hidført væsentlige Fremskridt paa dette for Jordbruget særdeles vigtige Omraade. Forbruget af Frø er tiltaget meget betydelig. I Landbruget er man gaaet over til mere kortvarigt Græsleje, hvilket kræver en oftere gentagen Udsæd, og samtidig er man gaaet over til betydelig større Saamængder. Ligeledes er Forbruget af Have- og Skovfrø forøget stærkt. Den stigende Omsætning gjorde det efterhaanden muligt at grunde specielle Frøforretninger, hvilket atter medførte, at der kunde skænkes denne Vare større Opmærksomhed. I Landbruget medførte det stigende Husdyrhold og den mere intensive Udnyttelse af Jorden, at man maatte stille stadig større Krav til Græsmarkernes Ydeevne, og man skønnede efterhaanden, at disse Arealers tarvelige Udbytte bl. a. hidrørte fra daarlig Udsæd, hvilket affødte Krav om bedre Varer. Efterhaanden blev man gennem sammenlignende Dyrkningsforsøg mere og mere klar over den store økonomiske Forskel paa godt og daarligt Frø, ligesom man herigennem efterhaanden lærte at skelne mellem Frø fra forskellige Avissteder, idet det viste sig, at samme Frøsort, hidrørende fra forskellige Lokaliteter, kunde være af højst forskellig Værdi. Ligeledes blev man gennem Dyrkningsforsøgene belært om, hvilke Frøsorter man under forskellige Forhold skulde anvende med størst Fordel, hvorved talrige tidligere næsten ukendte Arter inddroges i Handelen, hvorved denne blev mere kompliceret og stillede større Krav til, men samtidig blev mere udviklende for Forretningsdygtigheden. Et særdeles vigtigt Led i Udviklingen af en rationel F. var Frøkontrolstationernes Virksomhed, idet man først herigennem fik et solidt Grundlag for Vurdering og Bedømmelse af Frø. De grove Forfalskninger, der før vare gaaede i Svang (se Frøforfalskning), bleve nu efterhaanden dels umuliggjorte, dels trængte ud i Forretningsverdenens Periferi, hvor enhver, der vilde, kunde undgaa dem. Efterhaanden droges flere og flere Frøsorter ind i F. Antallet af Græsmarksplanter forøgedes, Dyrkningen af Græsfoder- og Grøngødningsplanter indførtes og vandt Udbredelse, Foder- og Sukkerroer bleve efterhaanden Genstand for en udstrakt Dyrkning, og i den senere Tid har ogsaa Handelen med Sædekorn antaget et ganske anseligt Omfang. Der er saaledes blevet et meget stort Marked for Sædevarer, og Omsætningen hermed andrager meget betydelige Værdier. Følgen af det her udviklede er bleven, at der efterhaanden har udviklet sig talrige, delvis meget store Forretninger, der dels udelukkende, dels hovedsagelig handle med Frø. I de senere Aar, da Andelsbevægelsen er kommen saa stærkt frem i Danmark, er Detailomsætningen, navnlig med de i Landbruget anvendte Frøvarer, for en stor Del dragen fra Handelsstanden, idet Landboforeninger, Indkøbsforeninger, Forbrugsforeninger, Andelsmejerier og andre landøkonomiske Organisationer nu i stor Udstrækning foretage store samlede »Fællesindkøb« og fordele Varerne til de enkelte

Deltagere. Hermed følger baade de Fordele og Mangler, der sædvanlig ledsage denne Form for Vareomsætning: ved at undgaa »Mellemhandelen« kunne Varerne gennemgaaende haves billigere, end naar Omsætningen foregaar under de sædvanlige Former, men da det ved disse Foretagender ikke sjælden skorter paa Forretningsdygtighed og Varekendskab, ere Fordelene stundom mere tilsyneladende end virkelige. Der er dog ogsaa i denne Retning umiskendelige Fremskridt. — Et vigtigt Moment i den nyeste Tids rationelle F. er det paa Grundlag af Frøkontrollens Virksomhed udviklede Garantisystem. Dette gaar i Alm. ud paa, at Sælgeren garanterer bestemte Værdier med Hensyn til Frøets Renhed og Spireevne, ligesom han ogsaa indestaar for, at Frøet hidrører fra det opgivne Avissted. En saadan Garanti hviler paa en af en Frøkontrolanstalt udført Analyse (se Frøundersøgelse). Det er da Køberens Sag ved Efteranalyse, udført af en autoriseret Frøkontrol, at skaffe sig Sikkerhed for, at Frøet virkelig svarer til den garanterede Beskaffenhed. Viser dette sig ikke at være Tilfældet, er Sælgeren sædvanligvis pligtig at give Køberen Erstatning efter nærmere fastsatte Regler. Engros-Handeler afsluttes dog hyppig paa Grundlag af Salgsprøve og Slutseddel. *K. H—n.*

I Norge har Produktionen af Frø i de senere Aar været i Tiltagende, da det har vist sig af Prof. Schiibeler's Undersøgelser, at Frø avlet under nordlige Breddegrader, om det er blevet fuldt udviklet, i sin Almindelighed har betydelige Fordele fremfor Frø avlet under sydligere Breddegrader, idet de deraf fremkomne Planter vise en baade bedre og hurtigere Udvikling. Særlig gælder dette for almindeligt Skovfrø, hvoraf nu i Norge næsten kun benyttes indenlandsk, da det gennemgaaende har vist sig, at de Træer, som vokse op af udenlandsk Frø, blive smaa og vantrevne. Af Græsfrø, specielt Rødkløver- og Thimotheifrø, som ere de mest anvendte, kan Landet endnu ikke producere nok til eget Behov, hvorfor endnu adskilligt indføres (1895: 438,110 Kg. til en Værdi af 350,500 Kr.); men den 1896 forhøjede Told antages at ville fremme den indenlandske Frøavl, saa at man kan producere nok for Landets Behov. Græsfrøavl drives især paa Oplandene, hvorfra den bekendte »Totenkløver«, en kraftig Varietet af almindelig Rødkløver, skriver sig. Mange andre Steder i Landet produceres dog ogsaa Græsfrø til eget Behov. Af Havefrø produceres ogsaa en Del inden for Landet, og enkelte Sorter, f. Eks. det saakaldte »trondhjemske Kaalrabifrø«, ere bekendte for deres Godhed, men i det hele taget er vistnok Produktionen af Havefrø forholdsvis endnu mindre i Norge, vel ogsaa mindre sikker og mindre lønnende end Produktionen af Skov- og Græsfrø. *N. W.*

Da der ikke foreligger nogen Statistik over Danmark's Frøavl, kan Størrelsen af Landets Omsætning med Frø ikke opgives. Det er imidlertid en Kendsgerning, at den indenlandske Frøavl, særlig Avlen af Rodfrugtfrø, er tiltagen særdeles betydelig siden 1870'erne. Samtidig er Indførselen fra Udlandet tiltagen meget stærkt, hvilket fremgaar af en Sammenligning af Ind- og Udførselen 1875 og 1895.

Samlet Indførsel:	1875 Kg.	1895 Kg.
Kløverfrø	2,313,988	5,813,369
Græsfrø	461,248	5,798,586
Andet Mark- samt Havefrø	1,843,763	6,326,648
I alt...	4,618,999	17,938,603
	Kr.	Kr.
Værdi...	5,154,308	8,327,866
Samlet Udførsel:	Kg.	Kg.
Kløverfrø	888,966	630,812
Græsfrø	623,615	1,005,936
Andet Mark- samt Havefrø	668,710	1,729,218
I alt...	2,181,291	3,365,966
	Kr.	Kr.
Værdi...	987,949	2,066,095

De Frøsorter, der fortrinsvis indføres, ere Kløverfrø, Hundegræs, Draphavre, Sneglebælg, Rundbælg, Timothe, endvidere Sukkerroefrø samt Havefrø, medens der navnlig udføres Frø af Rapgræs, Rævehale og enkelte andre Græsarter, undertiden lidt Runkelroefrø samt en Del Hvidkaals- og Blomsterkaalsfrø. Indførselen foregaar især fra Tyskland, England, Rusland, Sverige, Frankrig, Belgien samt Nordamerika, medens Udførselen især foregaar til Norge, Sverige, Tyskland og Rusland. (Litt.: »Handelsberetning«, udgiven af Grosserer-Societetets Komité i Kjøbenhavn. Udkommer hvert Aar. »Beretning om Handelsmødet i Kjøbenhavn 1894« [Kbhvn. 1896]). *K. H—n.*

Frøhlich, Abraham Emanuel, schweizisk Digter, født i Aargau 1. Febr. 1796, død I. Decbr. 1865. Han blev ordineret til Præst 1817, derpaa var han i 10 Aar Lærer i Brugg samt Annekspræst; 1827 blev han Professor (d: Lærer) i tysk Sprog og Litteratur ved Kantonalskolen i Aarau og var 1832—33 Skolens Rektor. Da han stillede sig i Opposition til de siden 1830 gennemførte politiske Forandringer, blev han fjernet fra Rektoratet, men til Oprejsning valgte Byraadet i Aarau ham til Forstander for Distriktsskolen. Han udgav bl. a. Digte »Fabeln« og »Hundert neue Fabeln« [1825], »Der junge Deutsch-Michel« [3. Opl. 1846]; hans »Reimsprüche aus Staat, Kirche, Schule« [1850] ere epigrammatiske Digte, rettede imod Fritænkeri og politisk Omvæltning. »Gesammelte Schriften« [5 Bd. 1853]. Et Udvalg af hans Digte findes i »Nationalbibliotek« [Aarau 1884]. *C. A. N.*

Frøhlich, Fritz Heinrich, norsk Bank- og Forretningsmand, født 22. Juli 1807 i Hørsholm paa Sjælland, død 3. Juli 1877 i Christiania. 16 Aar gl. kom F. paa Kontoret hos Bankierfirmaet N. A. Andresen i Christiania og tog 1835 Handelsborgerskab i den norske Hovedstad, af hvis Forretningslivs Udvikling han har store Fortjenester. Han havde som Forretningsmand store Vuer, Dristighed og Initiativ til at aabne Landet ny Erhvervs- og Eksportkilder. Saaledes oprettede han den første norske Tændstikfabrik, Tapetfabrik, Fiskeguanofabrik m. m. For Udviklingen af Norge's Jærnbane- og Dampskibsforbindelser, især med Udlandet, arbejdede han ogsaa meget. Men den Institution, som han i næsten 30 Aar viede mest

Arbejde, var dog det af ham selv 1848 grundlagte Bankinstitut »Christiania Bank- og Kreditkasse«, som senere efterfulgtes af lignende Institutter baade i Hovedstaden og i andre af Landets Byer, saaledes at F. egentlig blev Skaberen af et moderne tidsmæssigt Bankvæsen i Norge. »Christiania Bank- og Kreditkasse«, hvis administrerende Direktør F. var til sin Død, begyndte 2. Maj 1848 med det beskedne Grundfond af indbetalte 80,000 Kr. og med det Hovedformaal at give Forretningsverdenen Adgang til at rejse Laan paa egne Aktiva, saa at de kunde undgaa at indvikles i Endossementsforhold. Det første Aar udgjorde Bankens samlede Omsætning 7,520,000 Kr., 25 Aar senere var dette Tal steget til 772 Mill. Kr. og nu (1897) til 1,196½ Mill. Kr. Sin Hovedgrundsætning for et Bankinstituts Styrelse udtrykte han ofte selv i den Form: »Den Bank, som ikke lider noget Tab, er en daarlig Bank«, hvorved han mente, at Pengeinstitutter af denne Slags skyldte at støtte sunde, merkantile og industrielle Foretagender, selv om de derved udsætte sig for mulige Tab. Fra 1849 til sin Død deltog han med Iver i Christiania's kommunale Styrelse; bl. a. skylder Hovedstaden for en stor Del F.'s ihærdige Impuls det nu saa vakre og populære Parkanlæg paa »Sankt-Hans-Haugen«. *J. B. H.*

Frøhlich, Johannes Frederik, dansk Komponist, født i Kjøbenhavn 21. Aug. 1806, død smst. 21. Maj 1860. Faderen, en indvandret tysk Militærmusiker, havde en stor Familie at sørge for, saa at der kun var smaa Kaar i F.'s Hjem. Allerede i sin tidligste Barndom, kun 6 Aar gl., optraadte han som Vidunderbarn; Weyse tog sig af ham og skaffede ham en Velynder i Bang til Nørager. Schall blev derefter F.'s Lærer i Violin. Han gjorde hurtig saa betydelige Fremskridt, at han i en Alder af 15 Aar blev Elev i det kgl. Kapel og i en Alder af 18 Aar debuterede paa en Koncert. Allerede 1827 blev han Kordirigent ved Teateret. Snart vaagnede ogsaa Komponisten i ham, for en Del under Paavirkning fra Fr. Kuhlau, til hvem F. følte sig stærkt dragen. Med offentlig Understøttelse rejste han 1829 til Tyskland, Frankrig og Italien og blev to Aar borte. Hovedstationen blev her Paris, hvor han kunstnerisk traadte i Forhold til Moscheles, Cherubini, Halévy o. fl., og Rom med sit fri Kunstnerliv. Efter Kapelmester Schall's Død blev F. 1836 selvtredje »Koncertmester« i det kgl. Kapel med det Hverv særlig at dirigere Operaerne. Omtrent samtidig blev han Formand for den nystiftede »Musikforening«. En brat Afslutning fik imidlertid hans saa smukt begyndte Kunstnerbane ved et ulykkeligt Fald og et maaske i Forbindelse dermed staaende Hjerneslag. Allerede 1844 maatte han trække sig ud af sine Stillinger og levede sine sidste Aar stille tilbagetrukken. F. har komponeret mange og store Værker, men kun lidt af det er trykt; det meste maa søges i forskellige Arkiver, Musikforeningen, det kgl. Teater og Hofarkivet. Betegnende for det sundt ædruelige, maaske ogsaa lidt nøgterne i hans Talent er det, at han begyndte med to Strygekvartetter (Op. I og 2); i øvrigt forsøgte han sig i mange forskellige Genrer, komponerede bl. a. adskilligt for Valdhorn, hvilket Instrument hans Ven, den store Skuespiller Nielsen, ivrig dyrkede, saaledes f. Eks. en Kvartet for fire Horn samt et Jagtstykke for endog ni Horn. Mærkes maa fremdeles en Symfoni for Orkester (Op. 33). F.'s Teaterstilling gav ham rigelig Anledning til at øve sit Talent; snart opdagede Bournonville, hvilken ypperlig Medarbejder han havde i F. Blandt andet komponerede han Musikken til Balletterne »Nina«, »Tyrolerne«, »Valdemar« — hans populæreste Arbejde — »Festen i Albano« »Rafael« og — vistnok hans betydeligste — »Erik Menved's Barndom« [1843, udg. i Klaverudtog Kbhvn. 1880 med Biografi af V. C. Ravn]. Der er Træk i denne Musik, som afgjort pege hen imod det nationalt danske og derfor anvise F. Plads som en af Forgængerne for den danske og nordiske Skole i Musikken. *A. H.*

Frøhus d. s. s. Frøgemme (se Frugt).

Frøhvide (bot.) kaldes det af ensartede, parenkymatiske Celler dannede Næringsvæv, som findes i mange Planters Frø og skal tjene den spirende Kim til Ernæring, indtil den selv kan tilberede sin Føde. Den er enten dannet inden i Kimsækken (Endosperm, den ægte F., det almindeligste Tilfælde) eller udviklet af Ægkernen (se Æg), altsaa uden for Kimsækken (Perisperm, Kernefrøhvide, sjældnere). Hos Naaletræer og Koglepalmer dannes den før Befrugtningen (progam Endosperm) og svarer her morfologisk til Karkryptogamernes Forkim. Hos alle højere Blomsterplanter (alle Dækfrøede) er F. epigam o: den dannes efter Befrugtningen ved temmelig hurtig Udvikling af et Cellevæv, hvis Oprindelse kan føres tilbage til Tvedeling af Kimsækkens Centralkerne. Her svarer F. altsaa ikke direkte til Bregners og Ulvefødders Forkim. Der begyndes egentlig hos alle Dækfrøede paa Dannelsen af en F., men hos mange, f. Eks. Ærteblomstrede, Hestekastanjen, Korsblomstrede, fortæres den allerede af den sig udviklende Kim, hvorved sluttelig frøhvideløse Frø fremkomme. F.'s Oplagsnæring er systematisk karakteristisk; hos mange er den Æggehvidestoffer og fed Olie (Skærmplanter, Natskyggefamilien, Valmue), hos andre, foruden lidt Æggehvide, Stivelse (Græsfamilien, Syrefamilien), atter hos andre Kulhydrater af Cellulosegrupperne, aflejrede som mægtige Fortykningslag paa F.'s Cellevægge, medens Indholdet er Æggehvide og Olie (Daddel, Elfenbensnød, hvor den benhaarde F. er teknisk vigtig som Materiale til Knapfabrikation, mange Liljer). Kernefrøhviden (Peberfamilien, Nellikefamilien, Salturter, Aakander) forholder sig som Endospermen. Hos visse Planter vokser Frøskallen ind i F., hvorved den »foldede« eller marmorerede F. fremkommer (Vedbend, Arecapalme, Muskat). *V. A.* ***P.***

Frøj, Gud, se Frey; Frøja, Gudinde, se Freya.

Frøjen Herred, Fosen Fogderi, Søndre Trondhjem's Amt, (1891) 4,696 Indb., er et Ødistrikt beliggende paa Vestsiden af Frohavet mellem dette, Atlanterhavet og Frøj fjorden, der skiller F. H. fra Hitteren. Herredet bestaar af lutter Øer og og Holme (henimod 4,300) og Skær (ca. 1,100), af hvilke Øen Frøjen er den største. Den er overordentlig lav og myrlændt; dens højeste Toppe i den sydøstligste Del naa kun 50 M.; Øens højeste Punkter ere Piperhaugen, 78 M., og Sandvandsheia, 72 M. I den nordlige

Del hæver Bremnestua sig til 51 M. og længere Øst Rambjøra til 43 M., begge bekendte Sømærker. Ikke eet eneste egentligt Dalføre findes paa Frøjen, hvis Indre bestaar af et goldt, skovbart, udyrket og ubebygget Terrain fuldt af Myr og Vande; derimod er Kysten udtunget ved en Utallighed af Bugter og Fjorde, til Dels dybt indgaaende; de største ere Veisfjorden og Stor fjorden, begge paa Sydsiden, og Strømvaagen paa Nordsiden S. f. Kvaløe, Herredets næststørste 0. Paa Frøjen's Østside ligge Øerne Indtian og Udtian, begge lave og myrlændte; kun den søndre Del er dyrket og bebygget. De øvrige Øer ere hver for sig smaa og uden Betydning, men flere danne samlede Øgrupper under særegne Benævnelser; alle disse ere Fiskevær, af hvilke den vigtigste er den vestligst liggende Kya, væsentlig Æg- og Dun vær, ikke bebygget; dernæst kommer Nordvest for Frøjen det store Sulenvær med en bymæssig Bebyggelse af 48 Huse med 294 Indb. og længere Øst Mausund Fiskevær paa Øen Bogø med 70 Huse °g 394 Indb. N. f. disse strækker sig i en Længde af 30 Km. det store af Froøerne dannede Vær, som ender i Haltenvær, en i Frohavets Munding liggende Øgruppe, som i Fisketiden besøges af op til 800 Fiskere. Her er ogsaa opført det store Ledfyr af 2. Orden, Haltenfyr, som lyser 24 Kvartmil med hurtigblinkende Lys. Kun faa af de utallige Froøer ere bebyggede (Sauøen tættest); det er lave, til Dels myrlændte Klippeøer, af hvilke Kunna naar 49 M. Den dyrkede Mark er meget indskrænket og bestaar af Smaaflækker langs Kysten paa Frøjen, hvis østre Side, Sistranden kaldet, har en samlet Bebyggelse af 49 Huse med 320 Indb. Paa Udtian findes ligeledes en mindre, samlet Bebyggelse paa 23 Huse med 147 Mennesker og paa Frøjen's sydvestligste, af en Mængde Smaaøer omgivne Sydspids det gamle velkendte Fiskevær Titran med 33 Huse og 200 Indb. Agerbruget er i en mislig Forfatning; der holdes vistnok en hel Del Kvæg, men de daarlige Græsgange bidrage til en alt for hyppig Sultefodring; Faarene gaa gerne ude hele Aaret og skøtte sig selv. Fiskeri er Befolkningens Hovednæring; fra Nytaar til hen imod April drives Torskefiske paa Bankerne under dette Strøg; om Sommeren fiskes Sej og saavel Sommer som Høst Sild; samtidig fanges en hel Del Lange og Hellefisk og ikke lidt Laks samt desuden Kolje, Uer o. 1. til Husbrug. F. H. danner to Sogne: Sletten Hovedsogn, hvis Kirke ligger ved Stølsvaagen paa Frøjen's nordøstlige Pynt, og Søndre Frøjen Annekssogn med Kirke ved Frøjfjorden paa Øens Sydside. Al Kommunikation foregaar til Baads; paa F. findes ingen kørbare Veje, kun enkelte Rideveje og Fodstier. Ved en Lokalbaad underholdes Dampskibsforbindelse med Trondhjem med Anløbssteder rundt hele F. H. og dets Fiskevær helt op til Halten. Herredets Areal er 243,8 □ Km., hvoraf 7 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Frøkappe (bot.) kaldes ejendommelige, temmelig sent anlagte og udviklede, ydre Dannelser paa visse, derved netop stærkt udmærkede Planters Frø. De ere i Reglen fligede, noget kødede og ligge ofte løst omkring den indenfor værende haarde Skal, og ved deres gule eller røde Farve gøre de Frøene meget iøjnefaldende. De kunne enten udvikle sig fra Ægmunden (se Æg), f. Eks. hos Mælkurt, eller fra Frøets modsatte Ende, f. Eks. hos Taks, hvor F. er mørkerød, Passionsblomst og Nøkkerose; i dette Tilfælde bliver F. altsaa ligesom en senere tilkommen Æghinde, eller den kan endelig fra Egnen mellem Frøets to nævnte Poler udbrede sig mod begge disse, f. Eks. Benved. En særdeles stor, i levende Tilstand mørkerød, ved Tørring orangegul, aromatisk F. udmærker Frøet af Muskat (»Muskatblomme«); en ganske lille, egentlig kun en Fortykkelse af Ægmunden, der som en lille Hætte dækker Frøets ene Ende, er karakteristisk for mange Planter af Vortemælksfamilien, f. Eks. tydelig hos Frøene af den amerikanske Olieplante. Det i F. af *Bixa* indeholdte røde Farvestof anvendes som Smørfarve (Orleans). F.'s biologiske Betydning er den at tjene som Lokkemiddel for Dyr, der skulle hjælpe ved Frøspredningen; saaledes spredes (i Danmark) Taksen mest af Vipstjærten, Benved, der oven i Købet har pragtfuldt røde Frugter, hvori Frøene længe hænge, særlig af Rødkælken. *V. A. P.*

Frø med Frøkappe af Muskatnødplanten.

Frøken, gammelt Dansk Frøjken, Frøveken, af de plattyske Diminutiver *Vroiken, Vrouweken*, var i Danmark før Enevældens Indførelse legitime Kongedøtres Titel, og den Skat, som udskreves til deres Brudeudstyr, hed Frøkenskat. Huitfelt skriver Adelfrøjken. Ifølge Kong Christian V's Adelsprivilegier af 25. Maj 1671 fik Grevers Døtre alene Ret til at kaldes F., medens andre Adelspersoners kun maatte kaldes Jomfru, og derfor hedde de adelige Stiftelser officielt endnu Jomfruklostre. Ved denne Tid begyndte Mademoiselle at bruges til borgerlige Piger. Holberg raillerer vel over, at de lade sig kalde F., men i sine Komedier titulerer han Borgerdøtrene Jomfru, naar deres Forældre ikke have Rang. Frue- og Frøkentitlen blev indført ved det kgl. Teater 1. Septbr. 1870. I den følgende Tid har den strakt sig til Tjenestepiger i alt Fald uden paa de Breve, de modtage, og er altsaa naaet noget videre end Fruetitlen, om end ikke saa vidt som i Sydsverige, hvor alle ugifte Kvinder nu tiltales med F. (se Dame, Frue, Jomfru). *Bernh. O.*

Frøkenklostre se Jomfruklostre.

Frøklængning kaldes i Norge Frøets Udvinding af Koglerne enten ved Solvarme eller ved kunstig Opvarmning (indtil $43^{3}/_{4}^{0}$ C.) i egne Bygninger, saakaldte Klængstuer, hvoraf der for Tiden (1897) findes to, et paa Hamar og paa Vos. Jfr. Naaletræer. *N. W.*

Frøkontrolstation (Frøkontrolanstalt, Frøkontrol), en Institution for Undersøgelse af Frø (Markfrø, Sædekorn, Have- og Skovfrø) med Hensyn til dettes Værdi som Sædevare. Tanken om gennem systematiske Undersøgelser at dokumentere Beskaffenheden af de i Jordbruget anvendte Sædevarer og herigennem at skabe et ra-

tionelt Grundlag for Vurderingen af disse Varer synes at være opstaaet omtrent samtidig hos Prof. Dr. F. Nobbe i Tharand og Direktør E. Møller-Holst i Kjøbenhavn, medens dog den førstnævnte maa nævnes som den egentlige Stifter af Frøkontrolinstitutionen. Den første F. oprettedes af Nobbe i Tharand ved Dresden 1869, den næste af Møller-Holst i Kjøbenhavn 1871. Samme Aar oprettedes F. i Minister, Darmstadt og Ebstorff, Aaret efter i Riga, Karlsruhe, München og Gratz. Fra midt i 1870'erne til midt i 1880'erne oprettedes F. i de fleste europæiske Lande. Norge fik sin F. i Christiania 1887, oprettet af det kgl. Selskab for Norge's Vel (Bastian Larsen Direktør); senere har det faaet to til, i Hamar og Trondhjem. I Sverige oprettedes den første F. 1876 i Halmstad af Aug. Lyttkens. Uden for Europa findes F. i de forenede Stater, Brasilien, Japan og Java. Som de største og mest ansete maa nævnes F. i Ziirich (den største af alle, udførte i sidste Arbejdsaar ca. 7,000 Undersøgelser), Wien og Paris (Direktører henholdsvis F. G. Stebler, Th. von Weinzierl og E. Schribeaux), ligesom ogsaa F. i Lund, Stockholm, Rostock, Hamburg og Breslau indtage en fremskudt Plads. Antallet af de for Tiden (1897) bestaaende F. er henved 120, meget ulige fordelte over de forskellige Lande; saaledes findes der i Tyskland ca. 40, i Sverige ca. 20, Østerrig-Ungarn 16, Belgien 9, Holland' 4, Storbritannien og Irland 2, Danmark, Schweiz, Frankrig, Italien og Spanien hver 1. F. ere i de fleste Tilfælde knyttede til landøkonomiske Forsøgsstationer, agrikulturkemiske Undersøgelsesstationer eller Landbrugslæreanstalter, idet de i aldeles overvejende Grad ere at betragte som Institutioner, der staa i Landbrugets Tjeneste. Undertiden ere de selvstændige Statsinstitutioner, hvilket f. Eks. er Tilfældet med F. i Kjøbenhavn og Ziirich. Undersøgelserne udføres sædvanlig efter en autoriseret Takst, der for at lette Publikum Benyttelsen af F. er saa lav, at de ikke kunne bære sig selv, hvorfor de oftest oppebære Tilskud fra Staten eller andre Institutioner. F.'s Virksomhed bestaar dels i Undersøgelse af indsendte Prøver (fra Frøhandlere, Landmænd, Gartnere, Skovbrugere) for at give Indsenderne Oplysning om Beskaffenheden af de paagældende Varer (se Frøundersøgelse), dels i at kontrolere Frøhandlere ved fra deres Lagere til vilkaarlige Tider at udtage Prøver til Undersøgelse for at konstatere, hvorvidt de paagældende Varer stadig svare til de af Forretningerne givne Garantier (en saadan Kontrol føres dog kun efter Overenskomst med de paagældende Forretninger og efter disses Ønske), dels endelig paa eget Initiativ at indsamle og undersøge Prøver fra Frømarkedet i Alm. Ved Siden heraf foretages stundom Undersøgelser af videnskabelig Art. — Danmark's eneste (officielle) F., »Dansk Frøkontrol« (oprindelig »Dansk Markfrøkontrol«), oprettedes som ovenfor nævnt 1871 af E. Møller-Holst og dreves som Privatanstalt, først med Understøttelse fra det Classenske Fideikommis senere fra det kgl. danske Landhusholdningsselskab, til sidst fra Staten, indtil denne 1891, efter at Stifteren 1889 var død, overtog Institutionen samtidig med, at cand. mag. O. Rostrup udnævntes til dens Direktør. Dansk Frøkontrols Virksomhed er vokset ret betydelig, idet den i de første 10 Aar kun udførte gennemsnitlig ca. 500 Analyser aarlig, i de sidste 10 Aar derimod ca. 1,600 aarlig. Fra Halvdelen til to Tredjedele af Prøverne ere indsendte af Frøhandlere, Resten fra Jordbrugere samt indsamlede af Frøkontrollen selv. (Litt.: B. Jonsson, »Frøkontrollens nuvarande ståndpunkt och utveckling inom utlandet« [Lund 1894]; O. Rostrup, »Dansk Frøkontrol 1871—96« [Kbhvn. 1896]; Th. v. Weinzierl, »Die schweizerische Samen-Control-Station in Ziirich« [Wien 1888]. Se endvidere Litteratur under Frøundersøgelse). *K. H-n.*

Frølaar ere i visse Lande en yndet Delikatesse. I Europa er det især den butsnudede Frø (*Ranaplatyrrhinus*), som bruges. Kødet maa være frisk, hvidt og fast. Naar Frøen er flaaet, skæres de kødfulde Laar fra og frigøres for Fødderne. Derpaa skrabes Kødet saaledes opefter, at det samles i en Klump for Enden af Laarbenet, som tjener til Stilk; Kødet sidder altsaa samlet, som Kirsebærret sidder paa sin Stilk (*grenouilleen cerises*). Tillavningen afsluttes, idet Kødklumpen dyppes i Mel og derefter koges i Smør eller Fedt, ligesom Fiskefilet. F. ere til Tider almindelige paa de franske og italienske Torvepladser. I Nordamerika er det den store Oksefrø (*Rana catesbyana*), som leverer F.; den er siden Slutn. af 1880'erne indført til Frankrig. *Arth. F.*

Frølich, Anine Marie Magdalene, dansk Danserinde, (1762—84). F., hvis løfterige Teaterbane brat afbrødes af en ved legemlig Overanstrengelse og sjælelig Sorg forvoldt og næret Sygdom til Døden, udmærkede sig mere ved sjælfuld Mimik end ved koreografisk Fuldkommenhed. Rosenstand-Goiske siger, at hun »i enhver ædel Dans og i alle Balletter, hvori forekommer en seriøs mimisk Aktion, eller hvori lidenskabelig, fyrig eller øm og smeltende Kærlighed skal fremstilles, fortjener Navn af en stor Kunstnerinde«. (Litt.: Rosenstand-Goiske, »Kritiske Efterretn.« [Kbhvn. 1839]; Overskou, »Den danske Skueplads«, III [Kbhvn. 1860]). *A.A.*

Frølich, J. F., se Frøhlich.

Frölich, Karl Gustaf, svensk General, kongelig Raad, (1637—1714), deltog 1678 med Udmærkelse som Underkommandant (under v. Borsteli) i Forsvaret af Bohus mod Gyldenløve. Det følgende Aar blev han Kommandant i Malmö. Han var en ivrig Ven og Befordrer af det kongelige Enevælde og stod til Gengæld i stor Gunst hos Karl XI og Karl XII. Den sidste gjorde ham 1700 til Guvernør i Riga, 1704 til General og 1705 til kongelig Raad. I Raadet fremmede han paa alle Maader Kongens Ønsker, og selv de allermest hensynsløse Planer angaaende Forfølgelsen af Krigspolitikken havde i F. en Fortaler. Han savnede imidlertid enhver Indflydelse, saa meget mere som hans Optræden ofte var saa forvirret af Religionssværmeri, at mange tvivlede om hans Forstand. *P. 0.*

Frølich, Lorens, dansk Maler, Raderer og Illustrator, er født i Kjøbenhavn 25. Oktbr. 1820. Allerede som Barn viste han afgjort kunstnerisk Evne; Rørbye blev hans første Lærer; efter sin Konfirmation tegnede han en Tid under Eckersberg og Hetsch og modelerede i Bissen's Atelier, men af disse sine Mestere modtog han kun ringe

Paavirkning; mest lærte han ved paa egen Haand at tegne efter Naturen og udføre Kompositioner uden Model eller noget bestemt Forbillede. Af ikke ringe Betydning for ham blev dernæst det nære Forhold, hvori han traadte til den noget ældre Thorald Læssøe og til sin jævnaldrende, Lundbye; den første gav ham gode Raad og styrkede hans Mod, naar han mistvivlede om sin Fremtid; Lundbye støttede ham ved sit Eksempel, naar de tegnede og malede sammen. En tredje, der i ikke ringe Grad paavirkede den begyndende Kunstner, var Friherre von Rumohr, der ikke blot var en for sin Tid fremragende Kunstkender, men ogsaa en dygtig Tegner, og som opmuntrede ham til flittigt Naturstudium samt til at øve sig i Brugen af Pennen, et Redskab, som F. snart lærte at omgaas med stor Færdighed.

Sine første Malerier — tre Smaabilleder med Hunde og Geder og et noget større Arbejde, »En Bonde, forfulgt af Ulve«, udstillede F. 1838; sin Dygtighed som Dyrtegner havde han allerede tidligere (fra sit 17. Aar) lagt for Dagen i nogle smaa raderede Blade, udmærkede ved livfuld og naturtro Tegning og ved Lethed og Elegance i Udførelsen. 1839 var han for første Gang inde paa Behandlingen af nordiske Sagnemner, idet han udstillede sit »Fridthiof og Ingeborg som Børn« ; Aaret efter kom »Palnatoke skyder Kong Harald« samt »Svafurleme og Dværgene« ; samtidig udførte han en Mængde Tegninger til nordiske Oldsagn. Vinteren 1840—41 tilbragte han i Miinchen, hvor han studerede flittig dels efter den levende Model, dels efter Antikken, malede derpaa Studier i Tyrol og arbejdede fra 1842 under Bendemann i Dresden, hvorfra han hjemsendte sin første Suite Raderinger, Illustrationerne til Oehlenschläger's »De tvende Kirk etaarne«, hvilke bleve udgivne af Kunstforeningen. Under et kort Ophold i Hjemmet udførte han sammen med Lundbye og Skovgaard de tolv anselige Tegninger af Aserne, der bleve autograferede og offentliggjorte, samt Maleriet »Hjalmar og Ørvarod«; saa drog han over Dresden til Rom og opholdt sig der i fem Aar. I Tiber-Staden udførte han en Uendelighed af Pennetegninger og Skitser, dog ogsaa enkelte større Malerier, saaledes »En Skovguds Familie«, »En Faun i Samtale med en Bakkantinde«, Alterbilledet »Jesu Fristelse« og »Moses, der slaar Vand af Klippen«, en af hans rigeste og anseligste Kompositioner. 1851 rejste F. til Paris og blev Elev af Couture, vel nærmest for under dennes Vejledning at tilegne sig en mere fuldkommen malerisk Teknik; dette lykkedes ham imidlertid kun i meget begrænset Maal; til egentlig Kolorist udviklede han sig aldrig, lige saa lidt som til Mesterskab i plastisk Modelering, i Redegørelse for Planerne eller i virkningsfuld Stofgengivelse. Derimod var det utvivlsomt under Opholdet i Paris, at han til fulde uddannede sig som Kompositør, tilegnede sig den næsten vidunderlige Evne til at give sine Fantasibilleder anskuelig Form, der stiller ham paa en saa ejendommelig og fremragende Plads mellem Aarhundredets Kunstnere. Det meste af Tiden 1851—54 tilbragte F. i Paris; saa drog han til Flensborg for der til Appellationsrettens Sal at male to meget store Billeder, »Valdemar Sejr indstifter den jydske Lov« og »Frederik den Fjerde modtager Sønderjydernes Hylding«. 1857—74 havde han atter sit Hovedophold i Paris; saa drog han til Fædrelandet, hvor han derefter var fast bosat.

I Paris malede F. kun lidt, men des mere tegnede han; det er først og fremmest der, han har udfoldet sin kolossale Virksomhed som Raderer og Illustrator. 1863 erhvervede Kjøbenhavn's Kunstforening hans skønne Raderinger til Dagmarvisen ; paa fransk Forlag udkom de store Pragtværker med Raderingerne til »Amor og Psyche« og til Fadervor. Den antikke Skønhedsverden havde allerede tidlig vakt F.'s Begejstring, og i Udlandets Kunstsamlinger var han modnet til den inderligste Fortrolighed dermed; »Amor og Psyche« staar som et af den nyere Kunsts rigeste og fantasifuldeste Illustrationsværker, lige udmærket ved Kompositionernes og de enkelte Figurers ædle Skønhed og ved de rene og ophøjede Følelser, hvormed Digtningen er fortolket; her saavel som i »Fadervor« og sine øvrige Suiter viser F. sig desuden som en sjælden Mester i den ornamentale Kunst. To Rækker Tegninger, der ligefrem kom Fædrelandets Litteratur til gode, udførte han i Paris, til Fabricius'es Danmarkshistorie og til Andersen's Eventyr. Af større Arbejder fra samme Periode kom kun to til Danmark, nemlig de betydelige Kartoner »Klogskaben« og »Modet«, som han udførte til Børssalen i Kjøbenhavn; hvad han for øvrigt frembragte, blev saa godt som udelukkende til efter fremmed Tilskyndelse. Her maa da først og fremmest nævnes den store Samling af Børnebøger — henved 80 i Tallet —, der indlededes med »La journée de mademoiselle Lili«. Overalt i Europa's Lande skaffede disse Bøger Kunstneren Anerkendelse som en i sjælden Grad fintskuende og elskværdig Skildrer af Børnenes Liv.

Efter sin Hjemkomst til Danmark malede F. 1882 det store Loftsbillede til Frederiksborg, »Gefion, der pløjer Sjælland løs fra Sverige«; til Musæet der udførte han Tapetfrisen »De danskes Vikingetog«. Af endnu større Betydning end disse Arbejder blev dog hans store, desværre aldrig afsluttede, Suite Raderinger til »Nordens Guder«, udmærkede som Vidnesbyrd om Mesterens rige Fantasi og kunstneriske Finfølelse. Her som overalt viser F. sig som udpræget Idealist. Hvad det i hans Værker først og fremmest kommer an paa, er Udtrykket for det aandelige Indhold; ofte savner man i dem det fulde Virkelighedspræg, men aldrig den aandfulde Opfattelse af Situation eller Typer; han er en højt begavet digterisk Natur, hvis Fantasi er lige saa uudtømmelig — i Henseende til Opfindsomhed og Kompositionsevne staa vel blandt danske Kunstnere ingen uden Thorvaldsen og Marstrand som hans Ligemænd —, som hans Sans for rytmisk Gruppering og nobel Linieføring er ufejlbar. Om den mærkelige Friskhed, han endnu i sin høje Alderdom har bevaret, bære hans Tegninger til Gjellerup's Oversættelse af Eddasangene (1895—96) Vidnesbyrd. — F. blev 1877 Medlem af Kunstakademiet. *S. M.*

Frolich, Oscar, schweizisk Fysiker og Elektrotekniker, er født 23. Novbr. 1843 i Bern. Efter at have studeret her og i Konigsberg blev F. Direktor for Justerkammeret i Bern. Derfra gik han over til Docentvirksomhed, men 1873 traadte han ind i Firmaet Siemens & Halske i Berlin, hvor

han blev Overelektriker og Chef for Laboratoriet; og siden den Tid har han væsentlig givet sig af med Elektroteknik. F. har skrevet »Handbuch der Elektricität und des Magnetismus« for Teknikere [Berlin 1878; 2. Udg. 1887] og »Die dynamo-elektrische Maschine« [Berlin 1886]. Desuden Afhandlinger over Jordvarmen, Verdensrummets Temperatur, Solvarmen, elektrisk Maaling, Instrumenter, Dynamoens Teori o. 1. Hans tidligere Arbejder findes til Dels i »Wiedemann's Annalen«, hans senere i »Elektrotechnische Zeitschrift«, saaledes hans Arbejder over Elektromagnetens Teori i Aargangene 1893 og 1894. *K. S. K.*

Frølund, Caspar Frederik Sophus, dansk Skolemand og Politiker, født 20. Maj 1806 i Sorø, død 6. Novbr. 1882 i Kjøbenhavn. F. tog Skolelærereksamen 1827, gik derpaa den akademiske Vej og blev 1836 teologisk Kandidat. Men Skolen beholdt hans Interesse; han udgav flere Skolebøger og Haandbøger for Lærere, forberedte til Skolelærereksamen, redigerede 1840—47 »Maanedsskrift og Repertorium for Almueskolelærere«, deltog i det vaagnende Foreningsliv blandt Lærerne og var i nogle Aar Formand for den 1841 oprettede »Almindelig dansk Skolelærerforening«. Fra 1847 til sin Død var han Inspektør ved Kommuneskolen paa Christianshavn. Endelig var han en Aarrække Medlem af Kommissionen for Skolelærereksamen. Et folkeligt Træk i hans Karakter bragte ham til at arbejde for Udbredelsen af Folkelæsning og til at slutte sig til Bondevennernes Selskab, i hvis Bestyrelse han i flere Aar havde Sæde. Han var Medlem af den grundlovgivende Rigsdag og derefter Rigsdagsmand til 1872: i Folketinget sad han 1849—58 og 1866—72, i Landstinget 1858—66, stadig som Talsmand for Venstres Anskuelser, men uden at indtage nogen fremskudt Plads i Partiet. Han deltog i Oprettelsen af Oktoberforeningen; men hans Navn som Politiker er især knyttet til Omordningen af Læreruddannelsen. I sine stadige og hensynsløse Angreb paa Statens Seminarier mødtes han med den grundtvigske Retning, hvis Anskuelser ellers stode ham fjernt, og i Forening bevirkede de, at der ved L. af 15. Febr. 1857 oprettedes en særlig Eksamen for Privatister, og at L. af 25. Juli 1867 anordnede en fælles Eksamenskommission for alle, der vilde være Lærere eller Lærerinder, uden nogen som helst Kontrol over for den private Forberedelse. Herved medførte denne Ordning meget uheldige Følger for Læreruddannelsen, hvorfor den er bleven væsentlig ændret ved L. af 30. Marts 1894. *F. L.*

Frønnet kaldes Ved, naar det er saaledes gennemtrængt af Snylte- eller Raadsvampes Mycelium, at det har faaet helt andre Egenskaber end oprindelig. F. Ved har saaledes oftest en egen Farve, forskellig efter Svampens Art, det er blødt, let, svampagtigt, kan ikke brænde med Flamme, men ulmer og ryger stærkt; Cellevæggene vise sig helt gennemhullede, idet Mycelietraadene bore sig tværs igennem dem. I de fleste Tilfælde fremkaldes Frønnethed af Poresvampe (*Polyporus*-Arter). *C. V. P.*

Frøpeber (*Batrachium* Gray), fleraarige, urteagtige Vandplanter af Ranunkelfamilien, udbredte især i Europa, enkelte Arter ogsaa i Asien og Nordamerika. Bladene variere meget hos denne Slægt; medens nogle Arter kun have almindelige, flade, paa Vandspejlet svømmende, oftest nyreformede, lappede, haandribbede Blade og andre kun have haarfint fligede Blade, have atter andre begge disse Bladformer, saaledes at de øvre Blade, som ere svømmende, have den almindelige Bladform, medens de i Vandet nedsænkede, nedre Blade ere opløste i »gællelignende« fine Afsnit. Bladene ere for øvrigt spredte; de enkeltvis stillede Blomster staa lige over for Bladene paa Stængelen. Blomsten er lille, bestaar af 5 grønne Bægerblade, 5 hvide Kronblade med gul Negl og en nøgen Honninggrube ved Grunden af Kronbladets Inderside; talrige Støvdragere og Frugtblade. Frugten er en Flerfoldfrugt, Delfrugterne Nødder. Disse Nødder ere meget haarde; i Danmark's arktiske Ler findes de ofte i stor Mængde, ligesom i Tørven i danske Moser. I alt kendes ca. 20 Arter af denne Slægt, hvis Systematik for øvrigt er vanskelig. I Danmark findes 5 Arter, f. Eks. Vedbendbladet F. (*B. hederaceum* Fr.), Flydende F. (*B. fluitans* Lam.). De vokse alle i Søer, Damme, Vandløb, Mosehuller o. 1. St., ofte i saa stor Mængde, at Vandfladen i deres Blomstringstid kan være ganske hvid. (Litt.: O. Gelert, »Studier over Slægten *Batrachium*« [»Botanisk Tidsskrift«, 1894]). *N. H.*

Frøperspektiv udføres en Tegning af et Landskab, en Bygning eller en Genstand i, naar Betragterens Synspunkt findes dybt under Genstanden, saa at man ligesom Frøen maa se opad for at opfatte Helheden. *E. S.*

Frøplante kaldes i Skovbruget en træagtig Plante, naar den er fremgaaet af et Frø, i Modsætning til de Planter, som fremgaa af Stiklinger, Aflæggere, Rodskud og Stødskud. F. vokse forholdsvis langsomt i Ungdommen, men have til Gengæld en mere vedholdende Højde- og Tykkelsevækst samt en højere Levealder end de andre. *C. V. P.*

Frøpræparation, en Behandling af Sædefrø, der enten tilsigter at fremme dettes Spiring eller at desinficere det ved at dræbe vedhængende Mikroorganismer (Svampesporer o. l.), der ellers kunde foraarsage Sygdomme hos den opvoksende Plante. Hvor man kun har det førstnævnte Formaal for Øje, anvendes to væsentlig forskellige Metoder, nemlig enten 1) Udblødning, der bestaar i, at Frøet ligefrem lægges i Vand, hvori det befinder sig fra faa Timer til flere Døgn, og hvorved Frøskallen opblødes saa meget, at den for Spiringen fornødne Mængde Vand hurtigere optages efter Udsæden (anvendes f. Eks. ofte ved Gulerod-, Sukkerroe- og Runkelroefrø), eller 2) mekanisk Behandling. Denne Metode anvendes navnlig ved saadanne Frøsorter, der indeholde en større eller mindre Mængde »haarde Korn« d: saadanne Frø, der, skønt sunde, ubeskadigede, i og for sig fuldstændig spiredygtige, ligge forholdsvis længe hen, før de spire, paa Grund af særegne Bygningsforhold i Frøskallen, der hemme den for Spiringen nødvendige Vandoptagelse mere eller mindre. Saadanne haarde Korn kunne undertiden henligge flere Maaneder, endog hele Aar, før de spire. De forekomme hyppigst hos fleraarige Planter og især almindelig hos talrige Bælgplanter, saasom Kløver, fleraarige Arter af Vikker, Fladbælg, Astragel o. fl. Hos de dyrkede Kløverarter findes hyppigst omkring 10 p. Ct. haarde Korn, stundom mindre, men

ikke sjælden langt over, endog op til 50 p. Ct. j Det er i øvrigt godtgjort, at Procentmængden aftager med Frøets voksende Alder. Hos de andre nævnte Planter forekomme indtil over 90 p. Ct. haarde Korn. Hos de dyrkede Planter have de haarde Korn en tvivlsom Værdi. I de senere Aar, da Opmærksomheden er bleven stærkt henvendt paa forskellige vedvarende Bælgplanters Værdi som Foderplanter, er den omhandlede Ulempe bleven meget følelig, men samtidig er der fremkommet Metoder til at overvinde den. Erfaring har nemlig vist, at naar der tilføjes saadanne haarde Korn en ganske svag mekanisk Beskadigelse, f. Eks. ved at Frøskallen ridses svagt, spire de i den for de ikke-haarde Korn normale Tid, ligesom ogsaa Spiringstiden for de ikke-haarde Korn forkortes ved en saadan Behandling. Ved smaa Frøprøver kan denne Præparation foretages ved at bearbejde Frøene lempelig med Sandpapir, en Fil e. 1. meget ru Genstande. Større Prøver kunne blandes med Sand og tærskes sammen med dette i en Sæk, hvorved Sandkornene ridse Frøskallen. I de seneste Aar er der fremstillet Maskiner til dette Brug. Navnlig har Dr. Hj. Nilsson i Svalöf (ved Landskrona) konstrueret et meget hensigtsmæssigt Apparat hertil, en saakaldet Frøpræparator, beregnet for Behandling af store Partier. Princippet heri er, at Frøet strømmer ned i en meget hurtig roterende Skaal, hvorfra det ved Centrifugalkraften med betydelig Kraft kastes imod en meget ru og skarp Flade, hvorved det modtager den fornødne Ridsning. Spireevnen (i normal Tid) er efter en saadan Behandling bleven bragt op fra 5 til over 90 p. Ct. I 1890'erne er man, navnlig i Sverige og Danmark, begyndt at anvende denne Præparationsmetode over for alt Kløverfrø og, som det synes, med Fordel. — Hvor Hovedformaalet med F. er at desinficere (»afsvampe«) Frøet, anvendes de Metoder, der komme ind under Begrebet Bejdsning (s. d.). *K. H—n.*

Fröschl, Karl, østerrigsk Genre- og Portrætmaler, er født 1848 i Wien, var 1865—70 Elev af Akademiet og til 1873 af Diez i München, hvorefter han besøgte Italien og hjembragte en Række Studier af italiensk Folkeliv, der har gjort ham bekendt: »Den huslige Tvist«, »Den lille Gartnerske«, »Den lille Vadskerpige«, »Siestaen«, »Landlig Idyl« o. a. Blandt F.'s Portrætter nævnes særlig Ærkehertug Karl Ludvig og Gemalinde og »Das Burgfräulein« (F.'s Hustru). *A. Ls.*

Fröschweiler, Landsby i Elsass, ca. 1,400 M. V. N. V f. Worth paa Vejen fra denne By til Reichshofen. Den ligger paa det højeste Sted af et med Terrainfolder gennemskaaret Terrain og er Knudepunkt for flere Veje. I Kampen 6. Aug. 1870 mellem 1. franske Korps under Mac Mahon og 3. tyske Armé under Kronprinsen dannede F. en Slags Reduit for den franske Stilling. Først Kl. 5 Efterm. faldt F. efter en fortvivlet Kamp, angreben fra Nord af Bayrerne, fra Øst af 5. tyske Korps og fra Syd af 11. Korps og til Dels Württembergerne. *B. P. B.*

Frøskole, et nu forældet Udtryk for de Planteskoler, i hvilke man frembragte Frøbedsplanter D: saa unge Planter, at man ikke behøvede at omprikle dem; de andre Planteskoler kaldtes da »Bomskoler« (*Baumschulen*). *C. V. P.*

Frøskæl (bot.) kaldes hos Granfamilien det i Akselen af Koglens Dækskæl siddende, brede og flade, træagtige Skæl (ogsaa kaldet Kogleskællet), paa hvis Overside Frøene ere anbragte. (Se Granfamilien). *V. A. P.*

Frøspredning (bot.) betegner det Forhold, at Frøene fjernes kortere eller længere fra Moderplanten. F. har for Arternes Bestaaen og videre Udbredelse den allerstørste Betydning, idet der derved er Mulighed for, at i det mindste nogle af Frøene komme paa saadanne Steder, hvor de kunne finde Betingelser for at spire og udvikle ny Individer. Naar alt andet er lige, ville derfor de Arter, som ere bedst udstyrede med Hensyn til F., i Tilfælde af Konkurrence have størst Sandsynlighed for at gaa af med Sejren. Det er derfor paa Forhaand sandsynligt, at vi blandt de nu eksisterende Arter ville finde talrige Bygningsforhold, som begunstige F., og i Virkeligheden forholder det sig ogsaa saaledes. At der overhovedet gives Arter, der ikke synes at have særlige Frøspredningsmidler, og hos hvilke i det mindste Flertallet af Frøene ikke komme uden for den Plet, paa hvilken Moderplanten staar, er paa den anden Side ikke vanskeligt at forstaa, da Artens Eksistens ikke alene er afhængig af F., men tillige af mange andre Forhold, med Hensyn til hvilke Arterne kunne være i forskellig Grad heldig udstyrede.

Fig. 1.

Kapsel af Arten Pragtstjerne (nat. Størr.)

Fig. 2.

Kapsel af Korn-Valmue (2 Gange forstørr).

Fig. 3.

Kapsel af Klokkeblomst.

De forskellige Arter ere ikke alene i forskellig Grad, men ogsaa paa højst forskellig Maade udrustede med Hensyn til F., hvilket staar i nøje Forbindelse med Arten af de frøspredende Faktorer; med Hensyn hertil kunne vi ordne Planterne i fire Grupper, efter som F. foregaar ved Hjælp af 1) Vind, 2) Vand, 3) Dyr, eller 4) ved Hjælp af særegne Mekanismer, hvorved Planten selv udslynger Frøene. I øvrigt betyder Frøspredning lige saa vel Spredning af Frugter som af Frø, idet Frugter findes udstyrede med ganske samme Midler til Spredning som Frø og altsaa biologisk set blive lig med Frø.

F. ved Vindens Hjælp. Hos mange Plantearter ere Frøene eller Frugterne ikke udstyrede paa en saadan Maade, at vi med Sikkerhed kunne

tale om Tilpasning til F. hverken ved Vindens Hjælp eller ad anden Vej; saaledes hos Planter med tunge Frø og Frugter, der umiddelbart falde ned paa Jorden og ikke eller kun mere tilfældig bortføres af Dyr eller paa anden Maade (Eg, Bøg, Kastanje eta). I saadanne Tilfælde spiller dog Vinden alligevel ofte en stor Rolle, idet Frugterne sluttes af et opret Bæger (mange Labiater o. s. v.) eller af et Svøb (Haremad o. a.), der hindrer Nødderne i at falde ud, før Planten sættes i Svingning. En videre Udvikling heraf have vi i saadanne Kapselfrugter, der, f. Eks. hos Valmuer, aabne sig i Spidsen ved forholdsvis smaa Huller, gennem hvilke Frøene maa slynges ud (Fig. 2). At vi

Fig. 4.

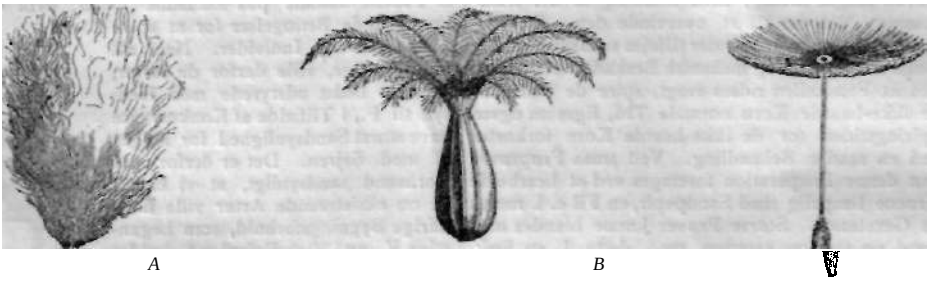

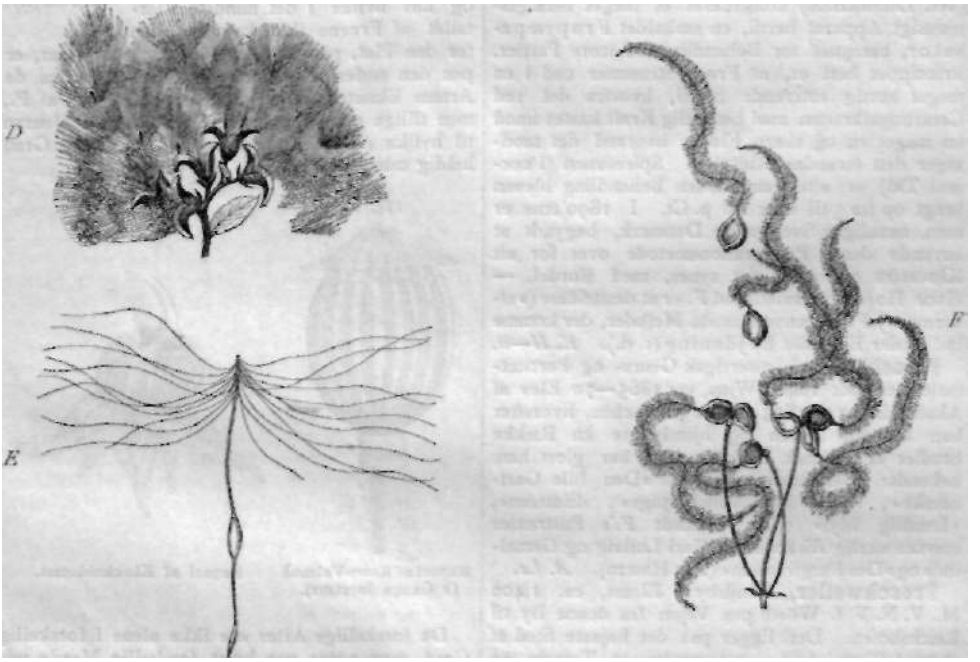

Eksempler paa Frøspredning ved Vindens Hjælp.
A Frø af Bomuldsplanten (nat. Størr.); *B* Frugt af Baldrian (forstørr.); *C* Frugt af Fandens Mælkebøtte (forstørr.); *D* Kapsler med Frø af *Salix Myrsinites* (nat. Størr.); *E* Frugt af Dunhammer i omvendt Stilling (5 Gange forstørr.); *F* Frugter af Skovranke (*Clematis Flamula*).

eller Frøene naturligvis lettest løsnes og rives løs fra Planten, naar denne kraftig bevæges af Vinden, hvorved Frø eller Frugter kunne slynges kortere eller længere bort. En stor Mængde, især urteagtige Planter, have oprette Kapsler, der kun aabne sig i Spidsen, saa at Frøene ikke af sig selv kunne falde ud, men først fjernes ved, at Planten sættes i Svingning, hvorved Frøene kastes bort (Fig. 1); det samme er Tilfældet hos mange Planter med Nødfrugt, idet Nødden eller Nødderne enten omher have at gøre med bestemte Tilpasninger, ses hos Klokke-Arterne (*Campanula*, Fig. 3), hvoraf nogle have oprette, andre nikkende Kapsler; de første aabne sig ved Huller i Spidsen, de sidste ved Huller ved Grunden af Kapselen, i begge Tilfælde befinde Hullerne sig altsaa i den opadvendte Del af Kapselen, og Frøene kunne kun komme ud, naar Planten sættes i Svingning, hvorved Frøene kastes ud gennem Hullerne, og de have derved Udsigt til at komme et godt Stykke bort fra.

Moderplanten. I alle de Tilfælde, som de anførte Eksempler skulle illustrere, ere Frøene eller Frugterne forholdsvis tunge, saa at Vinden ikke kan føre dem bort; F. foregaar her ved Kastning, idet Vinden sætter Planten eller dens Grene i Svingning. I de mere udprægede Tilfælde af F. ved Kyst til den anden; ad denne Vej have mere isoleret liggende Øer, f. Eks. Gallopagos-Øerne og mange Sydhavsøer, sikkert faaet en stor Del af deres Planter fra andre Egne. I disse Tilfælde er der dog oftest ikke Tale om en bestemt Tilpasning til Spredning ved Vandets Hjælp, men

Fig. 5

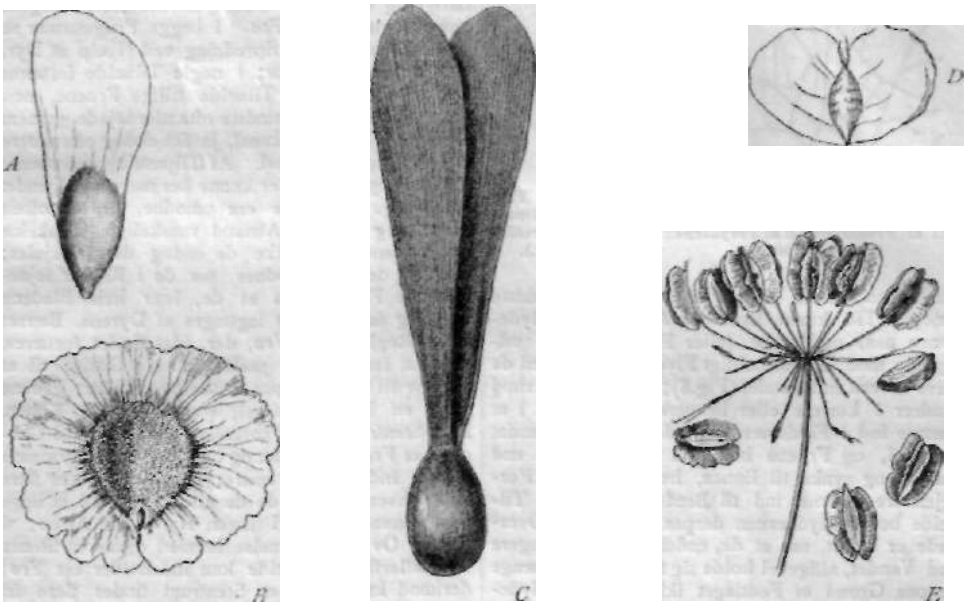

Eksempler paa Frøspredning ved Vindens Hjælp.
A Frø af Grau (forstørr.); *B* Frø af en Bignoniacé (*Zeyheria montand);* *C* Frugt af en Dipterokarpacé (*Gyrocarpus Asiaticus*); *D* Frugt af Birk (forstørr.); *E* Frugtstand og enkelte Frugter af Bredbladet Foldfrø.

Vindens Hjælp bortfører Vinden direkte Frøene eller Frugterne, og disse ere da udstyrede paa en, hos de forskellige Arter forskellig, Maade, som betinger en saadan Bortførelse (Fig. 4 og 5); enten ere de meget smaa og lette (Orkideer, Pyrolaceer o. a.) eller forsynede med Flyveapparater i Form af Haar (Dunhammer, Kæruld, nogle Græsser, Pil, Poppel, Skovranke, Kobjælde, Bomuld, Fjældsimmer, Dueurt, Asclepiadeer, Apocyneer, Baldrian, de fleste Kurvblomstrede o. s. v.) eller Vinger (mange Naaletræer, Birk, Æl, Avnbøg, Ælm, Ahorn (s. d., Fig.), Lind, Ask (s. d., Fig.), nogle Skærmplanter, mange Bignoniaceer o. s. v.). Saavel Haarene som Vingerne kunne have en meget forskellig Uddannelse og Plads; i de Tilfælde, hvor det er Frugter (Nødder), der spredes, sidder Flyveapparatet ikke altid paa Frugten selv, men paa andre Organer, der forblive i Sammenhæng med Frugten, etter at denne er løsnet fra Planten; hos Lind (Fig. 6) er Flyveapparatet saaledes et Højblad, hos Dipterocarpeer Bægerblade, hos Paryktræet golde, fjerformet haarede Blomsterstilke (Fig. 7), o. s. v.

F. ved Vandets Hjælp finder især Sted hos saadanne Planter, der vokse i eller ved Vandet, altsaa navnlig Vand- og Sumpplanter; dog spredes ogsaa ofte andre Planters Frø eller Frugter paa denne Maade, saaledes f. Eks. Kokospalmens Frugter, de store Frø af forskellige Bælgplanter o. s. v., som af Havstrømme føres fra den ene denne er et mere tilfældigt Fænomen; Frø og Frugter, der f. Eks. ere tilpassede til Spredning ved Vindens eller Dyrenes Hjælp, ville nemlig ofte være lettere end Vandet og kunne tilfældig spredes ved dettes Hjælp. Hos Vand- og Sumpplanter finde vi derimod ofte Bygningsforhold, der maa opfattes som bestemte Tilpasninger til Spredning ved Vandets Hjælp. Vælger man i Flæng et Antal Vand- og Sumpplanter og et tilsvarende Tal Mark- eller Skovplanter, vil man hos flere af de første end af de sidste finde, at Frøene eller

Fig. 6.

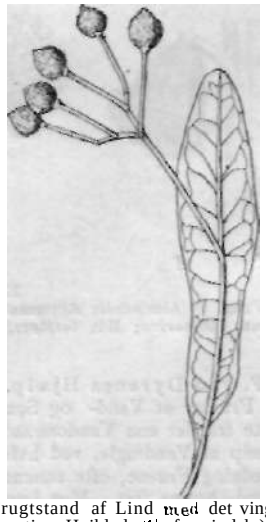

Frugtstand af Lind med det vingeagtige Højblad (1/3 formindsk.).

Frugterne kunne flyde, og undersøger man Arterne i en Slægt, som har baade Land- og Vandplanter, vil man ofte finde, at de sidste have ganske bestemt udformede Flydeapparater, medens de første mangle saadanne. For at en videre F. ved Vandets Hjælp skal kunne finde

Fig. 7.

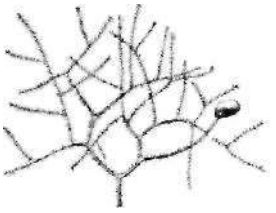

Del af Frugtstauden af Paryktræet (lidt formindsk.).

Fig. 8.

Tværsnit af Frøskallen af Duskblomstret Fredløs (forstørr.).

Sted, maa Frøene (eller Frugterne) i det mindste i nogen Tid kunne flyde. I Alm. beror Flydeevnen paa, at Frøene (eller Frugterne) ere udstyrede med let, luftholdigt Flydevæv, hvorved de blive lettere end Vandet (Fig.8); en fastere Overhud hindrer i kortere eller længere Tid Vandet i at trange ind i Flydevævet; til sidst trænger Vandet dog ind, og Frøene blive da ofte tungere end Vandet og synke til Bunds, hvis de ikke i Forvejen ere drevne ind til Bredden. I nogle Tilfælde beror Flydeevnen derpaa, at Frøenes Overflade er fedtet, saa at de, endskønt de ere tungere end Vandet, alligevel holde sig flydende, saa længe de paa Grund af Fedtlaget ikke vædes. Flydeevnens Varighed er meget forskellig, fra faa Øjeblikke til flere Maaneder, og Udsigterne for en videre Spredning ved Vandets Hjælp derfor meget forskellige hos forskellige Arter.

paa to Maader, som staa i nøje Forbindelse med to forskellige Typer af Frugter, nemlig Bær- og Stenfrugter paa den ene og Nødfrugter paa den anden Side. Hos Bær- og Stenfrugter er i det mindste den yderste Del af Frøgemmet saftig og kødet; hos Bærret er Frøgemmet helt igennem af denne Beskaffenhed og indeslutter i Reglen flere Frø; hos Stenfrugten dannes Frøgemmet af et ydre saftigt og et indre haardt og fast Lag, der i Reglen kun indeslutter eet Frø. I begge Frugtformer se vi en Tilpasning til Spredning ved Hjælp af Dyr, der fortære Frugterne; i nogle Tilfælde fortæres kun Kødet, i andre Tilfælde tillige Frøene, men disse gaa da i det mindste ofte ufordøjede gennem Dyrenes Fordøjelseskanal, ja faa endog ofte større Spiredygtighed derved. Af Tilpasningsfænomener for Bær- og Stenfrugter kunne her nævnes følgende: saa længe Frugterne ere umodne, ere de oftest grønne og derfor i Afstand vanskelige at skelne fra Bladene, af hvilke de endog delvis skjules; naar de derimod modnes, faa de i Reglen iøjnefaldende Farver, saa at de, især hvis Bladene samtidig falde af, let iagttages af Dyrene. Bærret har i Reglen flere Frø, der, idet Kødet fortæres, til sidst isoleres og saaledes have Udsigt til at komme til at ligge paa forskellige Steder; Frøene have en haard Frøskal, som beskytter Kimen. Hos Stenfrugten er Frøskallen tynd, men til Gengæld er Frøet omsluttet og beskyttet af Frøgemmets haarde Inderlag, »Stenen«; hvis der fandtes flere Frø i hver Sten, vilde de alle komme til at ligge paa samme Sted til ingen Nytte for Arten; vi finde i Overensstemmelse hermed ogsaa, at Stenen i de allerfleste Tilfælde kun indeholder eet Frø; derimod kan der i en Stenfrugt findes flere fri Stene, der ligesom Frøene i Bærret i det mindste have Udsigt til at komme til at ligge paa forskellige Steder, naar Kødet fortæres. — At Bær- og Stenfrugter maa betragtes som Tilpasning til

Fig. 9.

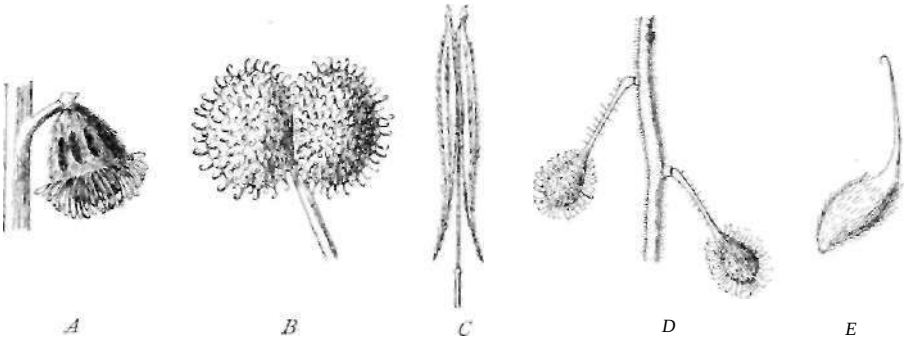

Eksempler paa Frøspredning ved Dyrenes Hjælp.
A Frugt af Almindelig Agermaane (forstørr.); *B* Frugt af Burre-Snærre (i Gange forstørr.); *C* fr'rugt af en Skærmplante (*Osmoriza*; lidt forstørr.); *D* Frugter af Dunet Steffensurt (2 Gange forstørr.); *E* Frugt af Nellikerod (2 Gange forstørr.).

F. ved Dyrenes Hjælp. Mange smaa Frø og Frugter af Vand- og Sumpplanter blive ofte førte fra det ene Vandomraade til det andet ved Hjælp af Vandfugle, ved hvis Fødder eller Fjerklædning Frøene, ofte sammen med lidt Jord eller Dynd, hænge fast. Men bortset fra denne mere tilfældige Spredning foregaar F. ved Dyr især

F. ved Dyrenes Hjælp forhindrer selvfølgelig ikke, at der blandt de nu eksisterende Arter kunne findes nogle, hvis Frugter ikke eller kun tilfældig bortføres af Dyr. — Den anden Maade, paa hvilken F. foregaar ved Dyrenes Hjælp, bestaar deri, at Frugterne, næsten udelukkende Nødfrugter, ere udstyrede med Hæfteapparater, hvorved de hæftes

fast til Dyr, der komme til at berøre dem, og saaledes bortføres (Fig. 9). Hæfteapparaterne, der kunne være meget forskellige i Form og Bygning, sidde ligesom Flyveapparaterne enten direkte paa Frugterne eller paa Organer, der ere forbundne med Frugterne og sammen med disse løsnes fra Planten; hos Agermaane sidde Hæfteapparaterne saaledes paa Underbægeret, hos Burre paa Svøbet, hos *Linnaea* paa Højblade, o. s. v. Hæfteapparaterne ere i Reglen hagekrummede Torne eller Haar (Steffensurt, Gulerod, *Caucalis*, Snærre, Hundetunge, *Bidens*, Arter af Sneglebælg, Agermaane, Burre o. s. v.); undertiden er det klæbrige Legemer, f. Eks. hos *Linnaea*, hvis Frugt er omgiven af to kirtelhaarede Højblade. I nogle Tilfælde have Frø eller Frugter skuffende Lighed med visse Dyr, som tjene andre Dyr til Næring; idet de, altsaa ved en Fejltagelse, fortæres af Dyrene, spredes de. Eksempler herpaa haves blandt Bælgplanter, Arter af Koføde, *Calendula* o. s. v. — Paa dette Sted kan der gøres opmærksom paa den endog meget omfattende F., som Mennesket bevidst eller ubevidst foraarsager.

Fig. 10.

Æselsagurk med Frugter. En af disse har løsnet sig fra Stilken, hvorved Frøene udsprøjtes.

F. ved særegne Mekanismer, hvorved Frøene slynges bort. Aarsagen til, at Kapselfrugter aabne sig, og at Spaltefrugter spaltes, ligger i Alm. deri, at Vævene mod Modningen afgive Vand i forskellig Grad, hvorved der opstaar Vævspændinger, der føre til Dannelsen af Spalter, Huller, o. s. v. I nogle Tilfælde bliver Spændingen meget stor, før det kommer til Spaltning, og denne kan da foregaa saa pludselig og med en saadan Kraft, at Frøene (eller Delfrugterne, hvis Frugten er en Spaltefrugt) slynges langt bort, saaledes f. Eks. hos *Impatiens*, nogle Korsblomstrede, Bælgplanter, Geraniaceer og Euphorbiaceer; til den sidste Familie hører Knaldtræet (*Hura crepitans*), hvis Delfrugter spaltes fra hverandre ved et Knald som et Pistolskud. I nogle Tilfælde kastes Frøene ikke ud samtidig med, at Kapslerne aabne sig, men først senere, idet Kapselens Klapper paa forskellige Maader rulle sig sammen, hvorved Frøene klemmes ud, saaledes f. Eks. hos flere Bælgplanter (f. Eks. Gyvel) og Violer. Hos Skovsyre (*Oxalis*) opstaar der i Frøskallen en stor Spænding, som fører til, at den inderste Del af Frøskallen, som omslutter Frøhviden og Kimen, slynges bort, idet den yderste Del af Skallen springer fra. I Bærret af Æselsagurk (Fig. 10) er der ved Modningen meget stor Saftspænding, saa at Frøene tillige med en Vædske sprøjtes ud gennem den Aabning, der fremkommer, hvor Frugten løsnes fra Stilken. Paa en noget lignende Maade udkastes Frøene ogsaa hos nogle andre Slægter af Græskarfamilien. — Her kan ogsaa nævnes det Forhold, at nogle Planters Frugter ere udstyrede med hygroskopiske, skruesnoede Legemer (f. Eks. blivende Griffel, Stak), ved hvis Hjælp de ikke alene kunne bore sig ned i Jorden, men ogsaa, under visse Forhold, bevæge sig fra Stedet, saaledes f. Eks. hos Sandskæg (*Corynephorus*), Arter af Havre, Stipa, Tranehals (se Bevægelser, Planternes, Fig. 1) o. fl. a. *C. R.*

Frösslind, Christina Elisabeth, svensk Operasangerinde, født 1793, død 24. Oktbr. 1861 i Goteborg, var 1813—44 ansat som Skuespillerinde og Sangerinde ved Stockholm's lyriske Scene og omtales som den bedste Ingenue og Soubrette, Stockholm-Scenen overhovedet har ejet. I sine »Breve fra Sverige« har Chr. Molbech viet hende overstrømmende Lovord for hendes Udførelse af Cendrillon, en Rolle, der i øvrigt, paa Grund af en Recensents personlige Angreb paa hende gav Anledning til kraftige Demonstrationer i Teateret og en lang Række Indlæg i Bladene, der senere bleve samlede og udkom under Titelen »Cendrilloniana«. Blandt hendes mere fremragende Roller nævnes Zerlina i »Don Juan«, Antigone i »Kong Oedipus«, og Titelrollen i »Fanchon«. F. ægtede 1813 Sangeren C. G. Lindström, men blev senere skilt fra ham. *S. L.*

Frössön, lille Sø i det nordlige Sverige (Norrland), Jamteland, Østersund's Len, beliggende nær ved Byen Østersund (s. d.). *H. W.*

Frøstjerne (*Thalictrum* L.), Slægt af Ranunkelfamilien (Anemonegruppen), Urter med sammensatte, fint delte (hos danske Arter dobbelt eller tredobbelt finnede) Blade; Blomsterne samlede i klase- eller topformede Stande; Blomsterne smaa og uanselige, Biosteret enkelt, 4—5-bladet, grønligt, bægerlignende, ofte meget tidlig affaldende. Støvdragerne ere talrige, længere end Biosteret, livlig (oftest gult) farvede og have overtaget Blosterbladenes almindelige Funktion, at hidlokke Insekter. Frugten er en Flerfoldfrugt, Delfrugterne ribbede Nødder. Blomsterne besøges af Insekter for Støvets Skyld; Honning afsondres ikke. I Modsætning til de andre Slægter af Anemonegruppen mangler F. Svøb. Ca. 76 Arter, især fra Europa, Asien og Nordamerika. Fra Danmark kendes 4 Arter: Gul F. (*T. flavum* L.) er en smuk og kraftig Engplante, Rank F. (*T. simplex* L.), Liden F. (*T. minus* L.) og Bugtet F. (*T. flexuosum* Rchb.) vokse paa tørre, sandede Bakker og lignende Steder. Liden F., som ogsaa vokser ved Stranden, har en blaagraa Voksbelægning som saa mange andre Strandplanter; paa gunstige Lokaliteter kan den blive mere end 1 M. høj. De tre førstnævnte Arter findes ogsaa i

Norge og ere mere eller mindre sjældne. Almindeligere er Fjæld-F. (*T. alpinum* L.) i Finmarken vokser *T. kemense* Fr. *N. H.*

Frøstol (bot.) kaldes det Sted i Frugten, hvor Frøene ere befæstede. I den ubefrugtede Frugtknude kaldes det Ægstol. F. dannes af de sammenvoksne Frugtbladrande og sidder hos nogle, f. Eks. Liljer, Oranger, Æbler, midt i Frugten, hos andre saasom Korsblomstrede, Viol, Soldug, Ribs, Pil, ude paa dens Væg (midtstillet og vægstillet F.). *V. A. P.*

Frøstreng se Frø.

Frøsvulst (lig *Ranula*), en Sæksvulst *{Cyste)*, som har sit Sæde under Tungens forreste Del paa een eller begge Sider af Tungebaandet. Man har forklaret den dels som en Ophobning af Vædske bag en Tillukning af Udførselsgangen fra en af de her liggende Spytkirtler eller en af de smaa Slimkirtler. Andre have tænkt sig F. opstaaet ved Udvidning af en lille Slimsæk paa dette Sted. F. kan opnaa enorme Størrelser og foraarsager ofte Besvær, hvorfor man maa fjerne den ved Operation. *E. A. T.*

Frøtræer kaldes i Skovbruget de Træer, som man ved Foryngelseshugst i en Bevoksning lader blive staaende, for at de skulle sprede Frø over Afdelingens Areal. Til F. bør man kun vælge kraftige, velformede Træer med en stor Krone, bl. a. af Hensyn til de arvelige Egenskaber. *C. V. P.*

Frøudsæd. Har Frøet svag Spireevne, kan det være heldigt at udbløde det inden Saaningen. Ogsaa over for Frø f. Eks. af Gulerødder og Runkelroer anvender man ofte Udblødning, navnlig naar det falder i med et tørt Foraar. Frøet udblødes i lunkent Vand en 12 til 24 Timer, og derefter lader man det forblive i Frøposerne 1 — 2 Dage paa et lunt Sted, inden det saas. Skal udblødt Frø saas med Maskine, maa det spredes ud i et tyndt Lag og halvtørres, da det vanskeligt gaar gennem Maskinen, naar det er for fugtigt. For at Frøet skal kunne spire, fordres Varme, en vis passende Fugtighed samt, at Luften kan have Adgang. Den Varme, der hører til, for at Spiringen skal kunne foregaa, er højst forskellig; der er adskillige Ukrudtsplanter, hvis Frø spire ved en Jordvarme af ca. $^1/_2$—1°; Ærter spire ved 2°; Havebønner ved 7°, Agurker ved 11°, Melon ved 14°, Ricinus ved 15°. Ved en saa lav Varmegrad sker Spiringen dog kun langsomt og noget usikkert, og man sørger derfor for at skaffe Frøet en betydelig højere Varmegrad end den Minimumsvarme, ved hvilken Spiring er mulig. Foruden Varmen er Luftens Ilt(Surstof) nødvendig for Spiringen, idet den er uundværlig ved Omdannelsen af det i Frøet som Reservenæringsstof ophobede, uopløselige Melstof til forskellige i Vand opløselige Sukker- og Gummiarter. Endelig maa der være en vis Fugtighed i Jorden, idet det Vand, som trænger ind gennem Frøskallen, skal bruges til deri at opløse de nysnævnte Sukker- og Gummiarter. Ved Frøets Udsæd maa det paases, at man ikke saar for tykt, da de opkomne Planter let blive forsatte i Væksten, naar de staa for tæt, men paa den anden Side bør man heller ikke saa for tyndt, da man derved udsætter sig for ikke at faa Planter nok til at udfylde det paagældende Jordstykke. Frøet kan enten bredsaas eller radsaas; naar det er Hensigten at prikle de unge Planter, anvendes Bredsaaning; men naar Saaningen udføres paa Blivestedet, og den passende indbyrdes Afstand skal opnaas ved Udtynding af de opkomne Planter, foretrækkes som oftest Radsaaning. For at Jorden kan komme til at slutte tæt om Frøet, tromles eller klappes Jorden med en Skovl, efter at Saaningen er udført. Hvor dybt Frøet skal bringes ned i Jorden ved Saaningen, er afhængigt af Frøets Størrelse; jo større Frøet er, desto tykkere Jorddække kan det taale, og meget fint Frø som af Begonia dækkes slet ikke, men trykkes kun fast ned i Jordoverfladen; ved at lægge en Glasskive over Frøskaalen sikrer man i saa Fald Frøet den for Spiringen nødvendige Fugtighed. *L. H.*

Frøuld (bot.) kaldes den Behaaring, som hos visse Planter er anbragt paa Frøene for ved deres Modenhed at lette Spredningen. Disse Haar kunne enten udgaa fra hele Frøoverfladen (Bomuldsplanten), fra Kernefoden (Dueurt), fra Ægmunden (Svalerod, *Nerium)* eller fra Frøstrengen (Pil, Poppel). *V. A. P.*

Frøundersøgelse (Frøanalyse), det Arbejde, der gaar ud paa at undersøge, i hvilken Grad Frø, der er bestemt til Udsæd, besidder de Egenskaber, der betinge dets Værdi som Sædevarer under de givne Forhold. F. foretages efter bestemte Regler (se Frøkontrolstation). Man skelner mellem fuldstændige og partielle F. Ifølge de for de skandinaviske Frøkontrolstationer fastsatte Regler omfatter en fuldstændig F. Bestemmelse af Ægthed, Renhed, Vægt og Spiringsforhold. En partiel F. kan omfatte et enkelt eller flere af de nævnte Momenter. Bestemmelse af Frøets Ægthed skal afgøre, om den foreliggende Prøve virkelig svarer til det, den udgives for med Hensyn til Art, Varietet, Sort, Avissted o. l. Dette afgøres ved Hjælp af foreliggende Beskrivelser og Tegninger, Mønstersamlinger, ved Tilstedeværelse af visse for bestemte Lokaliteter karakteristiske Frøsorter o. s. v., i visse Tilfælde ogsaa ved Dyrkningsforsøg. Renheden af Frøet bestemmes for at konstatere den procentiske Mængde af henholdsvis rent (o: ægte og ubeskadiget) Frø og fremmede Bestanddele, stundom tillige for at bestemme disse sidstes nærmere Beskaffenhed (Frø af skadelige Ukrudtsplanter m. m.)ien forelagt Frøprøve. Bestemmelsen foretages ved Haandpilning, respektive Sigtning af en afvejet Prøve, og Resultatet opgives i Vægtprocent. Vægtbestemmelse gaar ud paa at undersøge dels Vægten af et vist Antal Korn, dels af et vist Rumfang af den paagældende Vare. I første Tilfælde aftælles og vejes et vist Antal (sædvanlig 2 X 300) Frø, hvorefter man beregner Vægten af 1,000 og opgiver da denne i Gram. Vægten af 1,000 Korn (stundom kaldet »Kornstørrelse«, »Kornvægt«, »absolut Vægt«, »Gramvægt«) er et Udtryk for Kornenes Størrelse (Vægt). Da denne Faktor imidlertid i betydelig Grad er afhængig af Frøets større eller mindre Vandindhold, idet Vægten selvfølgelig bliver desto højere, jo mere Vand de samme Frø indeholde, foretages nu ofte ved Siden af den beskrevne Friskvægtbestemmelse tillige en Tørstofbestemmelse (s. d.), idet et passende Kvantum af Frøet males, en bestemt Mængde af Melet afvejes, hvorefter det tørres i fastsat Tid (f. Eks. 4 Timer) i Termostat og vejes derpaa atter. Paa Grundlag af Tallene for Friskvægt og Tørstofindhold beregnes Tørvægten af 1,000

Korn. Siden 1892 er Tørvægtbestemmelse obligatorisk ved de skandinaviske Frøkontrolstationer. Vægten af et vist Rumfang har fra gammel Tid været benyttet som Værdimaaler navnlig for de større Frøsorter som Korn og Bælgsæd, og for disse Varer er Rumvægtbestemmelse endnu obligatorisk ved en fuldstændig F. I Danmark opgaves denne Værdi tidligere i Pund pr. Tønde (efter Omstændighederne hollandsk eller dansk Vægt, se Kornhandel). Siden 1892 skal Rumvægten fra de skandinaviske i Lighed med de fleste udenlandske Stationer opgives i Kilogram pr. Hektoliter; i Henhold hertil kaldes Rumvægt stundom »Hektolitervægt«. Rumvægten er dog en meget upaalidelig Værdimaaler, idet den veksler i høj Grad efter mange forskellige Forhold saasom Frøets Udviklings- og Modningsgrad, dets Tørhed (herigennem ogsaa i kendelig Grad efter Vejret), i mange Tilfælde den mekaniske Behandling, det har været underkastet, dets Renhed og eventuelle Indblandingers Art, Fremgangsmaaden ved Vejningen o. s. v. Ved Spiringsbestemmelse søger man Oplysning om Frøets Evne til at spire under visse givne Betingelser. Resultatet af denne vigtige Undersøgelse er i høj Grad afhængigt af de benyttede Metoder og Apparater, og da disse veksle betydeligt fra Sted til Sted, kan der ofte være særdeles store Afvigelser mellem de Talværdier for Spireevnen, der ere fundne paa forskellige Steder i Prøver af samme Frøparti. Princippet er de fleste Steder og navnlig ogsaa ved de skandinaviske Stationer at naa den højest mulige Spiringsprocent inden for en vis, for de enkelte Frøsorter nærmere fastsat Tidsgrænse. I dette Øjemed gør man Fugtigheds-, Luft- og Temperaturforholdene saa gunstige som muligt, medens der dog sædvanligvis ikke maa anvendes kunstige Pirringsmidler i Form af Kemikalier e. 1. for at forcere Spiringen. Foruden selve Spireevnen, der opgives i Talprocent, bestemmer man undertiden tillige Spiringshastigheden (stundom mindre korrekt kaldet Spiringsenergien), idet man søger en talmæssig Angivelse af, hvorledes det samlede Tal for Spireevnen fordeler sig paa større eller mindre Afsnit af den samlede Spiringstid. Spirer der forholdsvis mange Frø i den første Del af Spiringstiden, er Spiringshastigheden altsaa forholdsvis stor. Endelig foretages for visse Frøsorters, særlig fleraarige Bælgplanters Vedkommende Bestemmelse af, hvor mange p. Ct. haarde Korn der findes i en Prøve, idet alle de sunde, ubeskadigede Korn, der ved Slutningen af den normerede Spiringstid endnu ikke ere spirede, betragtes som haarde Korn (se Frøpræparation). I Frøhandelen og Frøkontrollen benytter man ofte en samlet Enhed for de to vigtigste af de ad talmæssig Vej bestemmelige Faktorer: Renhed og Spireevne, idet en Kombination af disse udtrykkes ved rent spiret Frø (tidligere benævnet »Brugsværdi« eller »Dyrkningsværdi«). Det talmæssige Udtryk herfor findes ved at multiplicere Tallet for Renhed med Tallet for Spireevne og dividere Produktet med 100; den udkomne Kvotient angiver da »rent spiret Frø« i p. Ct. For at en F. skal have retslig Gyldighed, f. Eks. over for Erstatningsspørgsmaal, maa den være udført ved en autoriseret Frøkontrolstation, ligesom Prøven til Undersøgelsen maa være udtaget og behandlet efter visse fastsatte Regler. (Litt.: F. Nobbe, »Handbuch der Samenkunde« [Berlin 1876]; C. O. Harz, »Landwirtschaftliche Samenkunde« [Berlin 1885]; L. Wittmack, »Gras und Kleesamen« [Berlin 1873]; E. Møller-Holst, »Landbrugsordbog« [Kbhvn. 1877—83]; H. Settegast, »Die landwirtschaftlichen Sämereien und der Samenbau« [Leipzig 1892]). *K. H—n.*

Frøvin er i Uffesagnet Kong Vermund's Jarl i Sønderland; hans Død hævnes paa Kong Adisl af hans Sønner Kæte og Vige. Efter ældre, angelsachsisk Overlevering ere »Freavine« og hans Søn »Vig« blandt de vestsachsiske Kongers Forfædre i Tiden før Sachsernes Udvandring til England. *A. O.*

F. S., Forkortelse for *ir. fairesuivre* o: »ønskes eftersendt«, benyttes saavel i den indenrigske som i den internationale Telegrafforbindelse som Angivelse af, at Afsenderen ønsker et Telegram eftersendt til Adressaten, saafremt denne maatte have forladt det oprindelig opgivne Adressested. Ønsket om Eftersendelse skal i Telegrammet anføres umiddelbart foran Adressen og skal sættes i Parentes, hvis Forkortelsen (F. S.) benyttes. Eftersendelsen sker enten efter flere af Afsenderen i Telegrammet angivne Adresser eller efter de Oplysninger, der af vedkommende Telegrafstation kunne tilvejebringes paa Adressestedet, og Afsenderen hæfter for de som Følge af Eftersendelsen paaløbende Gebyrer. *O. IC.*

F. S. å., i England Forkortelse af *Fellow 0/ the Society of Antiquarians* (Medlem af Selskabet af Oldtidsforskere).

Ftah (græ. φθά), Grækernes og Romernes Navn paa en af Ægypternes mest ansete Guddomme, der særlig dyrkedes i den gamle Hovedstad Memfis. De gamle Ægyptere have rimeligvis udtalt Navnet omtrent ligesom Grækerne; i nyere Værker skrives Navnet nu gerne Ptah. I Memfis var F. Hovedgud; ved Siden af ham tilbades hans »store Elskede«, Gudinden Sekhet ell. Sekhmet o: »den Mægtige« (der fremstilledes med Løvehoved) og Sønnerne Nofretum (»det gode Væsen«) og Imhotep (»den med Fred og Forsoning kommende«). I Memfis bragtes F. i nær Forbindelse med Guden Sokar (s. d.) og med Osiris, i Indskrifterne tales der ofte om F.-Sokar-Osiris. Paa Grund af denne Forbindelse med Osiris fremstilledes han paa lignende Maade som denne med Benene indviklede i Mumiebind; han fremstilles staaende med Scepter. Han staar gerne paa en Alen, Retfærdighedens Symbol; paa Hovedet har han en tætsluttende Hætte (se Fig). Grækerne antoge F. for den samme som deres Hefaistos; Ægypterne nævne F. som en af deres skabende Guddomme. F. havde et stort Tempel i Memfis, hvis Plads betegnes af

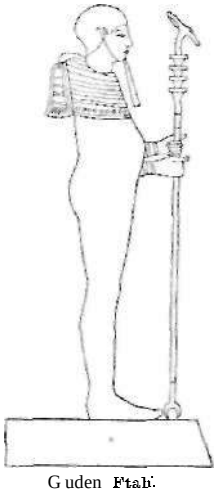

Guden Ftah.

umaadelige Grusdynger. Herodot kalder det »Hefaistos'es Tempel«, siden kaldtes det »det store Serapeion«. I det fandtes Oksen Apis, der kaldes »F.'s fornyede Liv«. *V. S.*

Fthaleïner, en Gruppe Forbindelser, der ere opdagede og undersøgte af A. v. Baeyer 1871, og som dannes ved Kondensation af Fthalsyreanhydrid (s. d.) med Fenoler under Udskillelse af Vand. F. fremstilles næsten udelukkende ved Ophedning af Fthalsyreanhydrid med vedkommende Fenol, ofte uden Tilsætning af noget Kondensationsmiddel; deres fortyndede, vandige, alkaliske Opløsninger ere intensivt farvede og vise undertiden stærk Fluorescens; brugbare Farvebaser faas dog kun, naar man anvender saadanne Fenoler, der saaledes som Pyrogallol og Resorcin indeholde to Hydroxylgrupper i Metastilling (1 . 3). Ved Reduktion giver F. de saakaldte Fthaliner, hvis farveløse alkaliske Opløsninger under Luftens Adgang atter iltes til farvede Opløsninger af F. Fenolfthaleïn, $C_{20}H_{14}O_4$, fremstilles ved Ophedning af en Opløsning af Fthalsyreanhydrid med koncentreret Svovlsyre og Fenol til 120° i 12 Timer:

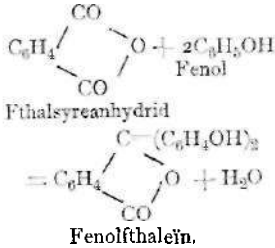

Fenolfthaleïn.

Det danner et i Vand uopløseligt Pulver, der kun krystalliserer af vinaandig Opløsning og smelter ved 250°; i fortyndede vandige Opløsninger af Alkalier opløses det med fuchsinrød Farve; Farven forsvinder ved Opløsningens Neutralisation med en Syre, hvorfor Fenolfthalem finder Anvendelse som Indikator i Alkalimetrien. Ved Ophedning af Fthalsyreanhydrid med Resorcin dannes Resorcinfthaleïn eller Fluoresceïn (s. d.). Om Pyrogallolfthaleïn se Gallein. *O. C.*

Fthalsyre, $C_8H_6O_4$ eller $C_6H_4(COOH)_2$, er en Benzoldikarbonsyre, der fremstilles ved Iltning af Naftalin eller Naftalintetraklorid (s. d.) med Salpetersyre. I ren Tilstand danner den farveløse Blade eller Prismer, der ere tungopløselige i koldt Vand, lettere opløselige i varmt Vand; ved 15° opløses F. i 10 Dele Alkohol og i 140 Dele Æter. Ved en Temperatur over 140° sønderdeles det i Fthalsyreanhydrid og Vand. I den her omtalte F. findes begge Karboxylgrupperne COOH i Ortostilling, hvorfor Syren ogsaa kaldes Ortofthalsyre. Isomere med denne Syre ere Isofthalsyre og Terefthalsyre, af hvilke den første er en Meta-, den sidste en Paraforbindelse. *O. C.*

Fthalsyreanhydrid, $C_6H_4(CO)_2O$, fremstilles af Fthalsyre ved Destillation eller ved Opvarmning med Acetylklorid; det danner lange bøjelige Prismer, der smelte ved 128° og koge ved 284,5°. Ved Ophedning med Fenoler danner det Fthaleïner. *O. C.*

Fthiōtis hed i Oldtiden den sydlige Del af det græske Landskab Thessalien (s. **d.).**

Fthiriāsis (græ.), Lusesyge, kaldtes i Oldtiden en gaadefuld Lidelse, hvoraf bekendte Personer, som Sulla, Herodes o. fl., skulle være gaaede til Grunde, og hvorved Dyrene skulde have udviklet sig massevis af fordærvede Vædsker i Legemet. Da en saadan Udvikling ikke kan finde Sted, maa slige Fortællinger referere sig til andre Lidelser (maaske Fluelarver) eller bero paa Overdrivelser. For Nutidens Opfattelse kan kun ved denne Betegnelse tænkes paa Befængthed med Lus, *Pediculosis* (s. d.). *E. P—n.*

FthlsiS (græ.), Svindsot, i Alm., naar ingen Tilføjelse gøres, ensbetydende med *F. pulmonum* (Lungesvindsot), men anvendes ogsaa som Betegnelse for Lidelser, der medføre et Svind af enkelte Organer, f. Eks. *F. renum* (Svind af Nyrerne), *F. bulbi* (Svind af Øjeæblet). *A. F.*

Fu, kinesisk Ord paa en Hovedstad; findes ofte som Del af Bynavne. F. er ogsaa Betegnelse for Landsdel eller Provins. Gennemsnitsstørrelsen skal være 14,000 □Km. *V. S.*

Fu, kinesisk Flademaal, se King.

Fua, ægyptisk By med ca. 10,000 Indb., omtrent 65 Km. 0. f. Alexandria paa den vestlige Nil-Arms højre Bred, henved 25 Km. S. S. 0. f. Rosette. Fra F. drives en Del Handel og Skibsfart paa Nilen. Byens gamle Navn kendes ikke. *V. S.*

Fuad Pasha, Mehemed, tyrkisk Statsmand, født 17. jan. 1814 i Konstantinopel, død 13. Febr. 1869 i Nizza. Han hørte til en gammel tyrkisk Slægt og var Søn af en lærd Molla, Izzet, som 1828 blev forvist af Sultan Mahmud og mistede sine Ejendomme, men senere vandt Ry for sine lyriske Digte (udgivne 1832 af Sønnen). F. fik en omhyggelig Uddannelse og blev 1834 Skibslæge, optoges senere blandt Regeringens Tolke og blev 1840 Legationssekretær i London. Efter en Sendelse til Spanien 1843 skrev han et stort Digt »Alhambra«, der vandt hans Landsmænds Bifald. 1848 var han Regeringens Kommissær i Moldau og Valachiet, hvis Frihedsforsøg kuedes, og sendtes 1849 til St. Petersborg i Sagen om de ungarske Flygtninger, samt senere til Ægypten for at ordne dets Forhold. Derefter blev han Indenrigs- og August 1852 Udenrigsminister; som saadan havde han først Sammenstød med den østerrigske Sendemand Grev Leiningen om Montenegro, senere med den russiske Grev Mentschikof om de hellige Steder, og tog derfor Marts 1853 sin Afsked. Han var Kommissær ved Omar Pasha's Hær ved Donau og sendtes 1854 til Epirus for at dæmpe Opstanden, Maj 1855 blev han paa ny Udenrigsminister og havde væsentlig Del i Kundgørelsen i Febr. 1856 om frisindede Løfter til de kristne Undersaatter; Novbr. s. A. fik han Forsædet i det Raad, der skulde gøre Løfterne til Virkelighed. 1858 var han Tyrkiet's Sendemand paa Kongressen i Paris, hvor han forgæves søgte at hindre Rumænien's Udvikling til et selvstændigt Land, og 1860 fik han det vanskelige Hverv at genoprette Fred og Ro i Syrien og at straffe Druserne og Muhamedanerne for Blodbadet i Damaskus. Til Løn for sin kraftige Optræden blev han i November 1861 Storvesir indtil Juni 1866, og efter en kort Unaade Udenrigsminister i Februar 1867 indtil sin Død. Det lykkedes ham at afværge den Fare, der truede fra Opstanden paa Kreta, og at ordne Ægypten's Stilling til Riget 1866; ligeledes formaaede han Sultan Abd-ul-Asis til at opgive sine Planer om

Religionskrig, ja til at besøge Vest- og Mellemeuropa 1867. Indadtil gennemførte han 1865 den ny »Vilajet-Ordning«, hvorved der dannedes større Provinser med mere samlet Forvaltning og med valgte Provinsraad, og hele Statsgældens Sammensmeltning til een Masse. Men det lykkedes ham ikke at bringe nogen virkelig Orden i Finanserne, ny Laan fulgte og ny trykkende Skatter. Ogsaa vare hans Reformer af mere udvortes Art, og han var snarere en snild Diplomat end en sand Statsmand. Han havde megen Dannelse og savnede ikke Blik for Rigets farlige Stilling og truende Opløsning. Man tillægger ham det vittige Ord, at Tyrkiet nok skulde faa baade Banker (*banques*) og Veje (*routes*) og til sidst Bankerot (*banqueroute*). F.'s tyrkiske Sproglære (1852) oversattes 1855 paa Tysk af Kellgren i Helsingfors. *E. E.*

Fuad Pasha, Mehemed, tyrkisk General, er født 1840 i Kairo. Han uddannedes paa Militærskolen i Konstantinopel og kom tidlig ind i Generalstaben. 1867 ansattes han for kort Tid ved det tyrkiske Gesandtskab i Paris og avancerede efter sin Tilbagekomst hurtig til Brigadegeneral. I denne Stilling deltog han i den serbiske Krig 1876 og avancerede under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 først til Divisionsgeneral og kort efter til Marskal (Mushir). Som saadan førte han Kommandoen over et ved Konstantinopel samlet tyrkisk Armékorps indtil Osman Pasha's Tilbagekomst fra Fangenskabet. F. ansattes senere som Generaladjutant hos Sultanen og sattes i denne Egenskab under Tiltale paa Grund af sit Forhold under en til Wien foretagen Rejse i diplomatisk Anledning. Han frikendtes imidlertid, blev igen Generaladjutant og er ofte bleven anvendt til diplomatiske Sendelser. *B. P. B.*

Fuà-Fusinàto, Erminia, italiensk Digterinde, født 5. Oktbr. 1834 i Rovigo, død 27. Septbr. 1876 i Rom. Allerede i en Alder af 14 Aar begyndte hun at digte patriotiske Vers, der udkom 1852 med Titelen »Versi e fiori«. Tyve Aar gl. stiftede hun Bekendtskab med Digteren Fusinato (s. d.), de forelskede sig i hinanden og holdt Bryllup 1856, idet F., der var Jødinde af Fødsel, gik over til Kristendommen. Ægteparret boede først i Firenze, fra 1870 i Rom, hvor hun stiftede og bestyrede en højere Undervisningsanstalt for unge Piger. Der er meget smukt baade i hendes Digte og hendes Fortællinger. Hendes Digterværker ere udgivne i Firenze 1879; nogle pædagogiske og moraliserende Skrifter samt en Autobiografi (»Ricordi«, 1877) ere hendes øvrige litterære Arbejder. *E. G.*

Fuang, i Siam: 1) Guld- og Sølvvægt = 1/8 Tical = 1,9115 Gr., 2) Mønt = 1/8 Tical = 4 P(h)ainungs = 16 Solots, omtrent 12/3 Gr. fint Sølv. *N. Y. B.*

Fucacëae se Alger, S. 520.

Fuchs, Adolf, Officer, var vistnok af flamsk Herkomst og træffes første Gang i dansk Tjeneste 1644 som Regnskabsfører hos en Kaptajn i Glückstadt. Derefter vides intet om ham, førend han 1652 paa ny kom til Danmark i Følge med Ulrik Christian Gyldenløve, der dengang var i spansk Tjeneste. 1657 blev han Oberst i dansk Tjeneste, deltog med Hæder i Felttoget i Skaane og forfremmedes til Generalmajor. Under Kjøbenhavn's Belejring udnævntes han ved Nytaarstid 1659 til Kommandant paa Christianshavn og viste som saadan stort Mod ved Stormen Natten mellem 10. og 11. Febr. Senere hen paa Aaret udnævntes han til Kommandant paa Hammershus og Guvernør paa Bornholm. I denne Stilling er han særlig bleven bekendt ved sin raa og hensynsløse Optræden over for Korfits Ulfeld og Leonora Christina; da han ogsaa i høj Grad tyranniserede Befolkningen, klagede denne over ham, og i Beg. af 1662 fjernedes han fra Bornholm og ansattes som Kommandant i Nyborg og Amtmand over Nyborg Amt. Paa en Udenlandsrejse s. A. blev han 6. Novbr. dræbt paa Gaden i Briigge af Korfits Ulfeld's ældste Søn Christian. *L. L.*

Fuchs, Imanuel Lazarus, tysk Matematiker, er født 5. Maj 1833 i Moschin (Posen). F. var 1866—69 ekstraordinær Professor ved Berlin's Universitet og har siden 1884 igen været knyttet til dette som ordinær Professor, efter i Mellemtiden at have beklædt Professorater i Greifswalde (1869—74), Gottingen (1874—75) og Heidelberg (1875—84). Han har overvejende beskæftiget sig med Algebra og Funktionsteori, inden for den sidste særlig med saadanne Funktioner, som defineres ved Differentialligninger. Hans Afhandlinger findes spredte i forskellige Tidsskrifter. *Chr. C.*

Fuchs, Johann Nepomuk von, tysk Kemiker og Mineralog, født 15. Maj 1774 i Mattenzell i Bayern, død 5. Marts 1856 i Miinchen. Fra 1805 var han Privatdocent, fra 1807 ordinær Professor i Mineralogi og Kemi i Landshut i Bayern; 1823 blev han Konservator ved de mineralogiske Samlinger i Miinchen, 1826 Professor i Mineralogi smst., idet Universitetet flyttedes fra Landshut til München. 1852 trak han sig tilbage fra Embedet og blev adlet to Aar senere. — Han opfandt 1823 Vandglas og gav Anvisning paa dette Stofs Anvendelse, bl. a. til holdbare Vægmalefier (Stereokromi); ogsaa hans Undersøgelser over Cement vare af Betydning i teknisk Henseende. Han skrev bl. a.: »Ueber den gegenseitigen Einfluss der Chemie und Mineralogie« [1824], »Ueber die Theorien der Erde, den Amorphismus fester Korper« [1844], »Naturgeschichte des Mineralreichs« [1842] som 3. Bd. af J. A. Wagner's »Handbuch d. Naturgeschichte«, »Bereitung, Eigenschaften und Nutzanwendung des Wasserglases« [1857]. Kaiser udgav 1856 hans samlede Skrifter. *N. V. U.*

Fuchs, Leonhard, tysk Botaniker, født 1501 i Wembdingen, Bayern, død som Professor i Medicin i Tübingen 1566. Han var først Skolelærer i sin Fødeby, studerede 1519 Klassikerne i Ingolstadt under Reuchlin og blev 1524 Dr. rned., hvorpaa han gik over til Protestantismen. 1535 blev han Professor i Tubingen. Samtidig med Brunfels, Gesner og Bock hører han ligesom disse til Botanikkens »Fædre«; som de andre af disse den senere botaniske Videnskabs Forløbere var han ogsaa Forfatter af en »Kräuterbuch«, en Fremstilling af de ham bekendte Planter samt deres medicinske Egenskaber. F. var ikke uden Sans for litterær Kritik; han beskriver i sin *Historia stirpium* [1542] omtrent 500 alfabetisk ordnede Arter og afbilder dem, og den store Fortjeneste herved bestaar, som for øvrigt ogsaa for de øvrige Urtebogsforfatteres Vedkommende, især deri, at Studiet er foregaaet direkte efter Naturen, saa at

alle hine gamle Billeder let kunne identificeres med vore nukendte Planter. Paafaldende er den ringe Opmærksomhed, der hos F. som hos de andre skænkes Blomster og Frugter. Sammenlignende morfologiske Betragtninger laa naturligvis F. ganske fjernt, og det af ham benyttede, terminologiske Sprog var hverken ordnet eller begrebsmæssigt; dog finde vi hos ham det første Forsøg paa at fastslaa en botanisk Nomenklatur, idet ikke mindre end fire Sider ere helligede denne Opgave. Det, vi nu kalde Bladhjørner eller Bladaksler, hedder hos F. *alae*; *racemus* er en drueklaselignende Frugtstand, og han anvender *internodium* ligesom vi nutildags, om et Stængelstykke. Mærkeligt er det, at der i hans Liste slet ikke forekommer Ordet Blomst og Rod, men han kender dog meget godt Støvdragerne, som han, ligesom vi nu, kalder *stamina*. Hans Afbildninger ere, hvad den tekniske Udførelse angaar, alle udmærkede og bedre end de, der skyldes Tiden nærmest efter ham. *V. A. P.*

Fuchs, Rutger, svensk militær og Embedsmand (1682—1753), traadte 1699 i svensk Krigstjeneste og blev 1704 Kaptajn. Han gjorde Tjeneste til 1707, dels i Østersøprovinserne, dels i Finland, men derefter i Sverige, blev 1710 Major ved Dalregimentet og 1712 Oberstløjtnant. S. A. fulgte han med Stenbock til Tyskland, kommanderede i Slaget ved Gadebusch (9. Decbr. 1712) hele Dalregimentet og saaredes saa haardt i Kampen, at han et helt Aar maatte gaa paa Krykker. F. deltog i Karl XII's første Angreb paa Norge (1716) og blev s. A. adlet og forfremmet til Oberst først ved Dalregimentet og senere ved Södermanland's Regiment. Med en Del af dette Regiment alene — 700 Mand — slog han 13. Aug. 1719 en ved Sodra Stilket landsat russisk Afdeling paa henved 6,000 Mand, der agtede at angribe Stockholm, og tvang dem til atter at indskibe sig. For denne Daad ophøjedes F. 1719 i Friherrestanden og udnævntes til Generalmajor. I Frihedstiden hørte F. til Huepartiet. 1739 blev han Overstatholder; som saadan fremmede han, saa vidt det stod i hans Magt, sit Partis Interesser og arbejdede paa at styrte Hattene. *A. B. B.*

Fuchsia L., Slægt af Natlysfamilien, Buske eller smaa Træer, sjældnere Klatreplanter, af et meget forskelligt Udseende. Bladene ere spredte, modsatte eller kransstillede, udelte, med smaa sylformede Akselblade. Blomsterne ere stilkede, oftest hængende, og sidde enkeltvis eller i Stande i Bladhjørnerne. I Reglen er Blomsten anselig og smukt farvet (violet og rød ere de hyppigste Farver); den er oversædig, regelmæssig, firtallig; Bægeret er farvet, kronbladagtigt; et rørformet, farvet, affaldende Underbæger, som er indsnøret oven for Frugtknuden, er ejendommeligt for Slægten. Hos nogle Arter mangle Kronblade, hos de fleste slutte de sig tagformet sammen og danne et Rør, ud af hvilket rage de 8 Støvdragere og det paa en lang Griffel siddende, hovedformede Ar. Frugten er et kødet, mangefrøet Bær. Ca. 60 Arter fra Syd- og Centralamerika, nogle faa fra Ny-Zealand; ca. 30 Arter og talrige Hybrider dyrkes som Prydplanter; Bærrene kunne spises; Veddet af mange Arter anvendes til Sortfarvning. *N. H.*

F. er en af de mest yndede Potteplanter, saavel til Stuekultur som til Udplantning om Sommeren. Den første Art af denne Slægt blev opdaget af Franciskanermunken Charles Plumier paa en Rejse i Mejiko 1696, og han opkaldte den efter den tyske Botaniker Leonhard Fuchs. Der hengik imidlertid næsten 100 Aar, før vedkommende Art, *F. coccinea* Ait., kom til Europa, og indtil 1830 var det den eneste, der blev dyrket. Der begyndte ved denne Tid at komme flere Arter til Europa som *F. arborescens* Sims., *F. gracilis* Lindl. o. fl., men først efter at *F. fulgens* Morel Sess. blev indført 1837, blev der lagt Vind paa Tiltrækning af ny Sorter. Som bekendt er F.-Sortimentet nutildags saa stort, at ingen kender Tallet paa Sorterne, og der bliver endnu den Dag i Dag stadig ved at blive bragt ny i Handelen. Ønsker man at tiltrække store smukke Planter, indflyttes allerede i Januar Moderplanterne i et Hus med 10—15°. Naar de unge Skud ere blevne omtrent 3 Cm. lange, stikkes de paa Undervarme i Formeringsbedet. I Løbet af en ca. 14 Dage ville de have dannet Rod, og de plantes da enkeltvis i Smaapotter og nedgraves paa et Varmebed med en rask Undervarme. Saa snart de have fyldt Potten med Rødder, omplantes de i et Skift større Potter, og dette gentages, indtil der sidste Gang gives Potter af 21 Cm.'s Diameter. De holdes stadig paa rask Undervarme, og naar de blive for store til at staa i Varmebænken, anbringes de i Blomsterbakken. Luften holdes fugtig, og i stærkt Solskin skygges. Sprøjtning og Overvanding maa ikke forsømmes, dog maa Sprøjtningen indstilles, naar Blomstringen begynder, da Blomsterne ellers let blive plettede. Samtidig gives der noget rigeligere Luft og mindre Skygge, da Planterne derved faa en bedre Form og Blomstringen bliver rigere. Man vander med flydende Gødning een Gang ugentlig, saa længe Blomstringen varer. Efter Afblomstringen mindsker man med Vandingen, som helt ophører, naar Planterne have tabt omtrent alle Bladene. De overvintres paa et frostfrit Sted i en tør Kælder eller et Bagskur. Foruden til Pottekultur egne enkelte haardføre F. som *F. gracilis*, *F. Ricartoni* og paa gunstige Steder Dannebrogsfuchsien sig til Dyrkning paa Friland, hvor de kunne anbringes i Bede eller benyttes som Hækplanter. Disse formeres ved træagtige Stiklinger af ca. 15—20 Cm.'s Længde. Om Efteraaret, naar Toppen skæres af, vælger man de kraftigste og mest velmodne Skud til Stiklinger. Disse skæres til med et skraat Snit ved den øvre Ende og forneden med et vandret Snit lige under en Knop, derefter bindes de sammen i Bundter og overvintres indslaaede i Jord i en tør Kælder. Om Foraaret stikkes de paa Bede med 20—25 Cm. mellem Stiklinger, og de sættes saa dybt, at kun 3—5 Cm. rage op over Jorden. Om Efteraaret skæres Skuddene af, og Bedet dækkes med 1 M. tykt Lag af Blade e. l. Det paafølgende Foraar graves Planterne op og anbringes paa Blivestedet. *L. H.*

Fuchsin se Tjærefarvestoffer.

Fuchsit (Kromglimmer), et stærkt grønt, kromholdigt Mineral, som hører til Glimmer (s. d.). *N. V.U.*

Fucini [futši'ni], Renato, italiensk Forfatter, er født i Monterotondo (i Toscana) 8. Apr. 1843. Han er bedst kendt under Pseudonym Neri Tanfucio. Som ung lagde han sig efter Landvæsen og Landbygningskunst, og han har efterhaanden haft forskellige Embeder, mest ved Undervisnings-

væsenet og navnlig i Firenze. F. er ikke nogen frugtbar Forfatter, men er bleven meget yndet, dels for sit unægtelige Talent, dels fordi De Amicis har taget sig af ham lige over for Læseverdenen. Hans 100 satiriske Sonetter i pisansk Dialekt [1870] ere blevne sammenstillede med Belli's romerske (Giusti er ellers hans nærmeste Forbillede, men F. naar ham ikke); de ere optrykte i hans »Poesie« [Pistoja 1882 og siden oftere] sammen med nogle Digte i Rigssproget. Desuden den livlige og fornøjelige lille Bog »Napoli a occhio nudo« og nogle vellykkede Folkelivsbilleder med Titelen »Le veglie di Neri, paesi e figure della campagna toscana«, som ere komne i flere Udgaver (tidligst i Firenze 1883). *E. G.*

Fucinoso [futši'no-] se Celano.

Fuck., ved Plantenavne Forkortelse for L. Fuckel (s. d.).

Fuckel, Leopold, født 1821, død 1876, Apoteker i Oestrich i Rheingau; navnlig bekendt som Svampekender; hans vigtigste Arbejde er: *Symbolae mycologicae* [Wiesbaden 1869—70] med 6 Tavler. F. udgav desuden en Nassau's Flora og endvidere en Samling tørrede Svampe »Fungi rhenani«. *C. R.*

Fucus se Alger, S. 520.

Fucus-Banker se Sargasso.

Fuddeah, Kobbermønt og lavere Regningsenhed i Præsidentskabet Bombay indtil 1835, = 1/50 Rupee. *N. J. B.*

Fuder (af Fuhre), et tidligere i Tyskland og omliggende Lande meget i forskellige Øjemed benyttet Maal: for et Engareal med 1 F. Høudbytte, for Trækul og Bjærgværksprodukter f. Eks. i Rusland 20 Pud Erz o. s. v. Endvidere det største Maal for flydende Varer, særlig Vin og Brændevin: i Nordtyskland — 6 Ohm eller 800 — 900 Lit., i Wurttemberg ss 6 Eimer »Helleichmass« = 1,763,56 Lit., i Baden = 10 Ohm = 1,500 Lit. *N. J.B.*

Fuëgo (Volcano de F.), Vulkan i Mellemamerika's Cordillerer, Republik Guatemala, V. f. Volcan de Agua (s. d.), har en Højde af 4,260 M. og er vedvarende i Virksomhed. Den havde 1581—1799 nistore Udbrud, der i den Grad truede Byen Vieja (Antigua) Guatemala, at denne 1773 maatte rømmes, og udsendte talrige Lavastrømme, navnlig mod det stille Ocean. *C. A.*

Fuén eller Fuente (Flertal Fuentes) d. s. s. Kilde, første Del af mange sammensatte spanske Stednavne.

Fuencaliénte (ɔ: varm Kilde), By i det mellemste Spanien, Provins Ciudad-Real (Ny-Kastilien), 63 Km. S. 0. f. Almadén, amfiteatralsk beliggende paa Sierra Madrona's Klipper, har (1887) 2,000 Indb. og 3 trods mangelfulde Badeindretninger stærkt besøgte Staalkilder (36°, 37,5° og 40°). *H. TV.*

Fuénte Alámo, By i det sydøstlige Spanien, Provins Murcia, N. V. f. Cartagena, har (1887) 8,900 Indb. *H. TV.*

Fuénte de CåntOS, By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz (Estremadura), beliggende i en frugtbar Egn ved Foden af den nordligste Kæde af Sierra Morena og ved Vejen fra Badajoz til Sevilla, har (1887) 7,600 Indb., Kobberminer og Jærnstøberi. F. er Maleren Zurbaran's Fødested (1598). *H. TV.*

Fuénte del **Maëstre,** By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz (Estremadura), beliggende i en frugtbar, bakket Egn nær ved Floden Guedalajira N. f. Zafra, har (1887) 6,500 Indb. *H. W.*

Fuénte Ovejuna [oveχu'na], By i det sydlige Spanien, Provins Cordoba (Andalusien), beliggende paa en Højslette af samme Navn i den nordlige Del af Sierra Morena, har (1887) 8,700 Indb., en Mineralkilde og megen Biavl. *H. TV.*

Fuenterrábbia (bask. Ondarrabia), By i det nordlige Spanien, Provins Guipuzcoa (baskiske Provinser), smukt beliggende ca. 16 Km. 0. N. 0. f. San Sebastian ved venstre Bred af Bidassoa og ikke langt fra dens Munding samt nær ved den franske Grænse, hvor den lille By Hendaye ligger, er en gammeldags bygget By med (1887) 4,100 Indb.; Havn, Søbade (i Forstaden Magdalena) og et gammelt forfaldent, af Karl V bygget Slot, der nu benyttes som Kaserne. — F. har tidligere haft stor Betydning som Grænsefæstning, og dens Navn træffes flere Gange i de fransk-spanske Krige i den nyere Tid; men nu ere Fæstningsværkerne sløjfede. *H. TV.*

Fuéntes, Don Pedro Henriquez de Azevedo de, Greve og spansk Feltherre, født i Valladolid 18. Septbr. 1560, død 19. Maj 1643. Han tjente i Alba's Armé under Felttoget i Portugal 1580 og førte 1589 med Hæder Overkommandoen over de spanske Hære i dette Land. 1594—96 var han Generalguvernør i Nederlandene og nogle Aar senere i det Majlandske; han styrede disse Lande med Jærnhaand og var derfor i høj Grad frygtet og hadet. Skønt en haard og barsk Soldat var F. dog en snu Diplomat, navnlig naar det gjaldt at skade Frankrig, som han nærede et glødende Had til; det var saaledes navnlig F., som 1599 drog Hertugen af Savojen ind i Liguen mod Frankrig, og som forledte Marskallen af Biron til Revolte mod Henrik IV, hvad der kostede Biron Hovedet. Da Krigen 1635 udbrød mellem Spanien og Frankrig, kommanderede F. det berømte spanske Infanteri; det led ved Rocroi et Knæk, som det aldrig forvandt; den 83-aarige værkbrudne F. kommanderede, baaren paa en Feltseng, midt i Kugleregnen og fandt Døden i Slaget. *F. J. M.*

FuentesaUGO, By i det vestlige Spanien, Provins Zamora (Leon), S. 0. f. Zamora, 836 M. o. H., er et vigtigt Vejknudepunkt og har (1887) 3,800 Indb. *H. TV.*

FuérOS (sp., af lat. *forum*), Jurisdiktionssteder eller -omraader i Spanien, Lovsamlinger (f. Eks. *fuero juzgo* ɔ: den spanske Bearbejdelse af de gamle vestgotiske Love), endelig de af spanske Konger givne særlige Provins- eller Bylove og Privilegier. Saadanne F. havde bl. a. Katalonien, Aragonien og navnlig de 3 baskiske Provinser, hvis F. gave Vaskongado'erne en meget betydelig Selvstændighed i den indre Forvaltning af deres 3 Provinser som og store Lettelser i Militærtjenesten o. a. m.; de forsvaredes da ogsaa af dem gennem Tidernes Løb med Haardnakkethed mod kongelige og ministerielle Overgreb og vare i 19. Aarh. en medvirkende Grund til Karlisternes gentagne Oprør og de deraf resulterende Borgerkrige (se Espartero, Zumalacarreguy o. a.). Efter at den sidste Karlist-Opstand under Alfons XII var kuet, dekreteredes det Juli 1876, at Vaskongado'ernes F. vare ophævede. (I Realiteten op-

hævedes de — endda med stor Lemfældighed — dog først 1891). *F. Y. M.*

Fuertaventūra, den sydøstligste af de canariske Øer, er ved det 11 Km. brede La Bocaina-Stræde skilt fra Lanzarote og ligger kun 100 Km. fra Kap Luby paa den afrikanske Kyst. Arealet er 1,722 □ Km. og Indbyggerantallet (1887) 10,200. Ved en smal, kun 100 M. høj sandet Tange er Øen delt i en større nordlig og en mindre sydlig Del, paa hvilken sidste Øens Kulminationspunkt, Monte Jarsa, hæver sig til 844 M. Ligesom de øvrige Canarer er F. udpræget vulkansk og bestaar væsentligst af Lavamasser (Diabas), den er meget vandfattig og i det hele temmelig ufrugtbar, ligesom Skov fuldstændig mangler. Kvægavl (Kameler, Geder og Faar) er Beboernes vigtigste Næringsvej, og kun i Nærheden af Byerne finder man enkelte Figen-, Oliven- og Mandelplantninger, i den senere Tid drives dog ogsaa en Del Cochenilleavl. Beboerne, der ere Spaniere, bo samlede i Smaabyer, og de 3 største, Antigua, hvor Viceguvernøren bor, Santa Maria de Betancuria og Puerta de Cabras, have tilsammen alene de $^2/_3$ af hele Øens Indbyggerantal. Det bedste Anløbssted er Puerta de Cabras. *C. A.*

Fufĭus, fulde Navn Quintus F. Caienus, var en Tilhænger af Cæsar og optraadte 61 f. Chr., da han var Almuetribun, som Forsvarer for P. Clodius, der havde krænket *bona-dea*-Festen, og mod alles Forventning lykkedes det ham at frelse denne. S. A. som Cæsar beklædte Konsulatet, var han Prætor (59), og 51 ansattes han som hans Legat i Gallien efter det foregaaende Aar at have understøttet Clodius'es Tilhængere i Retssagen om Milo's Mord. Under Borgerkrigen fulgte han først Cæsar til Spanien, og senere havde han Overopsynet over Troppetransporten fra Brundisium til Epiros, hvor han imidlertid var uheldig mod Bibulus, der erobrede største Delen af Flaaden. Før og efter Slaget ved Farsalos besatte han paa Cæsar's Bud flere af de græske Stæder og lønnedes med Konsulatet i de sidste Maaneder af Aaret 47. Efter Diktatorens Mord optraadte han i Senatet som Antonius'es Forsvarer mod Cicero og deltog senere i Kampen mod Republikanerne. Han døde 41. *M. M.*

Fufluns, det etruriske Navn paa Dionysos.

Fuga (lat. og ital., fr. *fugue*, tysk *Fuge*), den højeste Udvikling af den absolut-musikalske, polyfone Musikform, i hvilken de enkelte Stemmers Selvstændighed og Ligeberettigelse gennemføres til det yderste, idet det samme Tema indtræder afvekslende og periodisk i de forskellige Stemmer. Dette Tema, *Subjectet* eller *Dux* (Føreren), der maa være melodisk prægnant og karakteristisk, fremtræder først i een Stemme, optages derefter af en anden i Dominanttonearten, og kaldes her *Comes*, *Riposta* (Ledsageren, Svaret). Er *Comes* en nøjagtig Gentagelse af *Dux*, Interval for Interval, kaldes F. *real;* er den derimod, for ikke at vige for meget ud af Tonarten, modificeret noget, kaldes F. *tonal.* Den første Stemme fortsættes imidlertid, medens anden Stemme fremfører *Comes*, med det saakaldte *Contrasubject* (Modsætning, Modharmoni), der altsaa rytmisk og melodisk kontrapunkterende ledsager *Comes.* Er F. mere end tostemmig, bringer den tredje Stemme igen *Dux*, den fjerde *Comes* o. s. v., medens de andre Stemmer vedblivende kontrapunktere til disse. Mellemspillene mellem Temaets særskilte Fremtræden kunne udvikles enten af Motiver af selve Temaet (streng F., /. *obligata*), eller grundes paa ny Motiver (fri F., /. *libero).* Er Temaet optraadt gennem alle Stemmer, er F.'s første Gennemføring (*exposition*) afsluttet. Saa foretages ny Gennemføringer, ved hvilke de mere kunstige Former af Imitation komme til Anvendelse, saasom Temaets Omvending, dets rytmiske Forstørrelse eller Formindskelse, dets Indtræden paa andre Taktdele (*per ar sin et thesin*), og sluttelig en *Stretta* (»Engführung«), ved hvilken *Comes* indtræder, før *Dux* er afsluttet, og saaledes danner en Kanon med denne, hvorefter F. i Reglen slutter, idet alle Stemmerne forene sig til en længere Kadence over et Orgelpunkt. En F. med to Temaer kaldes en Dobbeltfuga, med tre en Trippelfuga o. s. v. Sin højeste Udvikling naaede F. under Bach og Handel, kom senere noget i Miskredit og forekommer nu som oftest kun i kirkelige Kompositioner. Værdifulde teoretiske Arbejder over F. forefindes af Marpurg, Cherubini, Bellermann, Richter, Marx, Hauptmann o. fl. *S. L.*

Fugāra, en fløjteagtig, aaben Labialstemme i Orgelet, i Reglen 8 Fods og i Manualet. *S. L.*

Fugāto (ital. »fugeret«, i Fugastil) kaldes et Musikstykke, naar det er holdt i Stil med en Fuga (s. d.), dog uden den strenge og brede Gennemførelse af en saadan; i denne Betydning er F. altsaa det samme som en lille Fuga eller en Fughetta (s. d.). Navnet F. anvendes imidlertid ogsaa om saadanne Steder i et større Musikstykke, i hvilket Stemmerne føres i Fugastil for kort derefter at gaa over i en anden harmonisk Form. 5. *L.*

Fuge, det smalle Mellemrum mellem Stenene i Murværk; F. fyldes i Reglen med Mørtel eller et andet Middel, som tjener til at binde Stenene sammen. Den lodrette F. i et Skifte kaldes en Stødfuge, den vandrette F. mellem Skifterne en Liggefuge og F. i et Stik en Lejefuge. Man kan lade F. springe tilbage fra Murfladen eller lade den springe frem for denne eller give den en trekantet, halvrund eller hvilken som helst Form, alt efter det Fugejærn, man anvender. Denne Behandling kaldes at fuge. *E. S.*

Fuge d. s. s. Fuga.

Fugebank se Høvle.

Fugebuk, Træstativ, der bruges, naar længere Bræder eller Planker skulle fuges o: høvles glatte paa de smalle Sider eller pløjes o: forsynes med Not paa den ene og Fjeder paa den anden af disse, saaledes som almindelige Gulvbræder. F. bestaar bedst af 2 Opstandere, hver med een Fod bred eller to smallere Fødder, og 2 Stolper, mellem hvilke Arbejdsstykket anbringes paa Højkant, idet der for øvrigt fyldes op med andet Træ, og det hele kiles eller skrues fast, saa at man bekvemt kan høvle Arbejdsstykkets opad vendende Kant. *F. W.*

Fugehøvl d. s. s. Fugebank (se Høvle).

Fugejærn, Jærn med et Indhak, hvormed man griber om den Strimmel, der ligger uden for den med Diamant afridsede Del af en Glasplade, for at knække Glasset efter Ridsen. *F. W.*

Fugemaskine, smal Høvlemaskine, hvor Brættet, som skal fuges o: kanthøvles, føres paa Højkant langs et lodret Anslag og behandles paa

sin nederste Kant af en Fræse med retlinede og parallelle Ægge. *F. W.*

Fug g er, tysk Købmands- og Adelsfamilie. Slægtens Stamfader var Væveren Johannes F. fra Graben tæt ved Augsburg. Hans Søn Johannes F., død 1409, blev omtrent 1368 Borger i Byen og drev foruden Væveriet en Lærredshandel; han blev en af Lavets Ledere og efterlod sig den for Datiden betydelige Formue af 3,000 Fl. Hans ældste Søn, Andreas, vandt stor Rigdom, ja fik Tilnavnet »den rige«, og stiftede ved sit Ægteskab med Adelsdamen Barbara Ast den adelige Linie F. von Reh, saaledes kaldet efter det Vaaben, den 1462 fik af Kejser Frederik III. 1583 uddøde denne Gren af Slægten. — Den næstældste Søn, Jakob (død 1469), blev Stamfader til de nulevende Linier. Han havde 7 Sønner, og 3 af disse (Ulrik, Georg og Jakob II) forøgede Slægtens Rigdom og Anseelse saavel ved Handel som ved deres Ægteskab med Damer af gammel Adel. Henimod Slutningen af Aarhundredet adledes Familien, da den havde forstrakt Kejser Maximilian med store Pengesummer. Ulrik F. (1441—1510) drev Handel og byggede i Tyrol et prægtigt Slot, Fuggerau; Jakob II (1459—1525) drev Bjærgværksdrift i Tyrol og grundlagde i Augsburg det saakaldte Fuggerei, nemlig et helt Kvarter af Byen, hvor endnu den Dag i Dag 106 Boliger bortlejes til fattige katolske Borgere for en rent forsvindende Leje. Georg's Sønner Raimund (død 1535) og Anton (død 1560) vare ivrige Katolikker og støttede af al Magt Karl V, der under Rigsdagen 1530 boede hos Anton F. og i hævede dem (1526 og 1530) op i den *rigsgrevelige* Stand. Til Tak for Pengehjælp til Toget mod Algérie gav han dem endvidere Ret til at slaa Guld- og Sølvmønter og andre Forrettigheder. F. bleve Huset Habsburg's Bankierer, deres Handels- og Pengeforbindelser strakte sig over hele Europa og snart over den ny Verden og indtoge i 16. Aarh. en Stilling som Huset Rothschild i 19. Aarh. Allerede Anton efterlod sig over 6 Mill. Fl. foruden store Godser rundt om. I Augsburg byggede Slægten prægtige Paladser, hvor de samlede store Biblioteker og Kunstskatte. Af Kejserne, saaledes af Ferdinand IV, fik de stadig ny Privilegier, og i medens de som Købmænd forøgede deres Rigdomme, indtoge de som Grever høje Embeds- og Æresposter.

Fra Raimund og Anton nedstammede 2 Hovedlinier, der siden delte sig i flere. Fra Raimund stammede Linierne Göttersdorf, Sulmertingen og Adelshofen (uddøde henholdsvis 1846, 1738 og 1795) samt Kirchberg og Weissenhorn, hvoraf den sidste uddøde 1690, medens den Kirchberg'ske Linie endnu bestaar. Fra Anton udgik Linierne Nordendorf, Kirckheim og Wellenburg. Den første uddøde 1671, de to andre bestaa endnu. Overhovedet for den *Wellenburg'ske* Gren blev 1803 af Kejser Frants gjort til Rigsfyrste af Babenhausen, men hans Besiddelser rnediatiseredes allerede 1806 af Bayern.

1857 rejste Ludvig I af Bayern i Augsburg et Mindesmærke over Johann Jakob F. (død 1575), en af Slægtens berømteste Medlemmer, der var en af sin Tids mest dannede Mænd og en stor Mæcen og Kunstsamler. — Kobberstikkeren Dominicos Custos udgav 1593 64 Blade med Portrætter af de mest fremtrædende Medlemmer af Fugger-familien. 1618 udkom en ny Udgave med 127 Portrætter og latinsk Genealogi, 1622 en tysk Udgave og 1754 endnu en ny, forøget til 139 Portrætter. (Litt.: Ehrenberg, »Das Zeitalter der Fugger« I og II [Jena 1896]; » Allgemeine deutsche Biographie« VIII). *A. Frs.*

Fughétta [-get-] (ital.), i Musikken en Fuga (s. d.) af mindre Omfang, uden den strenge og brede Udarbejdelse og allerede i Temaet af lettere og mere graciøs Form end den egentlige Fuga. *S. L.*

Fugit irreparabile tempus (lat.), Tiden flyr uigenkaldelig. Citat af Vergil's *Georgica* III, V. 284.

Faglasker se Eldeyjar.

Fugle *(Aves)*, en af de bedst karakteriserede og skarpest afgrænsede Dyreklasser, staa i nøjeste Slægtskabsforhold til Krybdyr, med hvilke de ikke sjælden forenes i en egen Underrække af Hvirveldyr (*Sauropsida*). I Lighed med Krybdyr (og i Modsætning til Pattedyr) have F. en enkelt Nakkeknude, Forbindelsen mellem Underkæben og Kraniet tilvejebringes af et Ledben, hver Underkæbegren bestaar af flere Knogler, Hvirvlerne mangle Endeplader (Epifyser), »Hælledet« ligger mellem Fodrodens øverste og nederste Afsnit (*Intertarsalled*), Hjernebro mangler, de røde Blodlegemer ere ovale og kerneholdige, Mellemgulvet er ufuldkomment, Moderkage udvikles ikke, ej heller Mælkekirtler. I Modsætning til nulevende Krybdyr ere F. fjerklædte, flere eller færre af Hvirvlerne have sadelformede Ledflader, Fodrodens øverste Afsnit er sammenvokset med Skinnebenet, dens nederste med 2., 3. og 4. Mellemfodsknogle, Blodet har en konstant høj Temperatur (ɔ: er varmt), Aorta-Buen er enkelt og Aandedrætsorganerne meget kompliceret byggede. — Medens saaledes de fundamentale Træk af F.'s Bygning afgjort pege tilbage mod Krybdyrklassen, lade paa den anden Side de Ejendommeligheder, der karakterisere F.'s Organisation, sig saa godt som alle forklare ud fra det ene Faktum, at Forlemmerne ere uddannede til Flyveredskaber. Flyveevnen stiller visse ufravigelige Krav til Fuglelegemet: Stabilitet i Luften, Lethed, Fasthed i Bygningen, Muskelstyrke; det er i første Række Hensynet til Fyldestgørelsen af disse Krav, der præger F.'s Organisation, og Følgen er bleven en gennemgaaende langt større Ensformighed i ydre og indre Bygning end hos nogen anden Dyreklasse. Som flyvende Hvirveldyr have F. mistet Tænderne, og de hornklædte Kæber overtage i Forening med den lange og meget bevægelige Hals enkelte af de Funktioner, som Forlemmerne maatte give Afkald paa, da de udelukkende traadte i Flugtens Tjeneste. Da ved Tændernes Bortfalden den grovere Bearbejdelse af Føden henlagdes til Fordøjelseskanalen, reduceredes eller forsvandt en hel Række af Kæbemuskler, Hovedets Vægt blev mindre, og dets Dimensioner formindskedes ved de ringere Fordringer, der stilledes til Insertionsfladernes Størrelse. Skelettet som Helhed er paa een Gang fast og spændigt, dets enkelte Knogler tyndvæggede og ofte luftfyldte; Kønsorganerne, der ifølge Sagens Natur ere mere omfangsrige hos Hunnen end hos Hannen, udvikles hos hine kun paa den ene Side, Æggene lægges enkeltvis, med Mellemrum og paa et tidligt Udviklingsstadium;

visse Organer reduceres (Spytkirtler) eller falde helt bort (Svedkirtler, Urinblære), idet deres Funktioner helt eller delvis overtages af andre. Den meget stærke og vedholdende Kraftudfoldelse, der er en uafviselig Betingelse for Bevægelse gennem Luften, er kun mulig ved et hurtigt og energisk Stofskifte, og dette medfører atter store og komplicerede Aandedrætsorganer og hurtig Respiration. Ved de vegetative Processers hastige Forløb udvikles en betydelig Egenvarme, — F. blive j varmblodede Dyr *par excellence*, og denne Egen- i varme magasineres dels i særegne Luftrum mellem Fjerene og Huden og under denne, dels i Fedtet. Mod Varmetab beskytte de meget komplicerede Overhudsdannelser (Fjer, s. d.), der baade i deres Helhed, som Fjerklædning, og i deres enkelte Led staa i nøje Forhold til Flyveevnens Udviklingsgrad, til Flugtens Art og F.'s Levevis. — De Hovedmomenter, der karakterisere F., kunne da sammenfattes i følgende Ord: de ere Hvirveldyr, hvis Forlemmer fungere (eller have fungeret) som Vinger; de ere følgelig varmblodede, fjerklædte og æglæggende.

Det følgende giver en elementær Fremstilling af F.'s Anatomi, idet der i øvrigt henvises til de i Litteraturlisten nævnte Specialarbejder. (Fig. I illustrerer den ved Beskrivelser af F.'s Ydre alm. anvendte Terminologi).

I. Skelettet (Fig. 2—6). Efter Formen af Hvirvellegemernes Endeflader skelnes mellem: 1) Heterocøle Hvirvler, hvis Ledflader ere sadelformede D: den forreste Ledflade er konkav fra Side

Fig. 1.

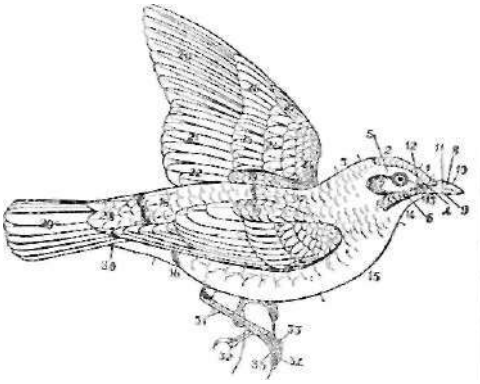

Diagram af en Fugl. *1* Pande, *2* Isse, *3* Nakke, *4* Tøjle, 5 Øjenbryn, *6* Kind, *7* Øredækfjer, 8 Overnæb, *9* Undernæb, *10* Næbryg, *11* Næbrand, *12* Næbbørster, *13* Hage, *14* Strube, *lo* Underhals og Forbryst, *16* Underliv (Bagbryst og Bug), *17* Byg, *18* Overgump, *19* Skulderfjer, *20* Haandsvingfjer, *21* og *22* Armsvingfjer, *23* mindste og *24* mellemste Vingedækfjer, *25* Armdækfjer, *26* Haanddækfjer, *27* Tommelvinge, 28 Øvre Haledækfjer, *29* Styrefjer, *30* Underste Haledækfjer, *31* Mellemfod (Løb, Tars), *32* Bagtaa (1. Taa), *33, 34, 35* Inder-, Mellem- og Ydertaa (2., 3. og 4. Taa).

til Side, konveks ovenfra nedad, medens det modsatte er Tilfældet med den bageste. Denne Hvirvelform er den fuldkomneste, for saa vidt som det er den, der tilsteder den største Bevægelighed mellem Hvirvlerne indbyrdes; den er typisk for og indskrænket til F. 2) Amficøle (bikonkave, dobbelthule) kaldes de Hvirvler, hvis Legemer ere hule baade fortil og bagtil. Det er den oprindeligste Hvirvelform, forekommer hos Nutidens F. som forbigaaende Stadium i Fosterlivet, som blivende Form nu og da i Halehvirvlerne; *Archaeopteryx* synes at have haft Hvirvler af denne

Fig. 2.

Fugleskelet (Aadselfugl, *Neophron*). *Rh* Halsribben, *Du* Underste Bentappe (Hypapofyser) paa Ryghvirvlerne, *Cl* Nøgleben, *Co* Ravnenæbsben, *Sc* Skulderblad, *St* Brystben, *Ste* Ribbenenes nederste flalvdel, *Pu* Krogtap (paa Bibbenenes øverste Halvdel), *Il* Hofteben, *Ja* Sædeben, *Pb* Skamben, *H* Overarm, *R* Spoleben, *U* Albuben, *CC* Haandrod (*radiale* og *ulnare*), *Mc* Mellemhaand, *P P' P''* 1., 2. og 3. Finger (1. Fingerburde være tegnet toleddet), *Fe* Laar, *T* Skinneben, *F* Lægben, *J* Hælled (Intertarsalled), *Tm* Mellemfod, *Z* Tæer.

Art, hos *Ichthyornis* vare Ryg- og bageste Halshvirvler utvivlsomt amficøle. 3) Procøle (ɔ: fortil konkave, bagtil konvekse) ere kun den forreste Halshvirvel (Atlas) og undertiden nogle af Halehvirvlerne. 4) Opisthocøle (bagtil konkave, fortil konvekse) Hvirvler forekomme i Brystpartiet hos Pengviner og (i langt ringere Grad) hos Aarefodede, Alke, Maager, Snæppefugle, Papegøjer og Fedtfugl. De enkelte Hvirvelelementer benævnes som hos andre Hvirveldyr (se Fig. 3). — Efter Pladsen (Rækkefølgen) i Hvirvelsøjlen skelnes mellem fire Kategorier af Hvirvler: 1) Halshvirvler kaldes alle de, der ligge mellem Hovedet og den første af de Hvirvler, der ere forbundne med Brystbenet ved et Par fuldstændige Ribben; de deles atter i: ægte Halshvirvler (cervikale Hvirvler), enten uden rudimentære Ribben, som Atlas, eller med rudimentære Ribben, der ere sammenvoksede med Hvirvlerne; og: uægte Halshvirvler (cerviko-

dorsale Hvirvler), med bevægelige Ribben, der ikke naa Brystbenet. 2) Ryghvirvler, de nærmest følgende Hvirvler indtil den sidste, der ikke er sammenvokset med Bækkenet; Begrebet Bryst-hvirvler maa, om man vil anvende det paa Fugle-skelettet, omfatte baade uægte Halshvirvler, Ryg-hvirvler og de forreste Bækkenhvirvler, sidstnævnte for saa vidt de bære ægte eller uægte Ribben. 3) Bækkenhvirvler, Fællesnavnet for aliede Hvirvler, der ere sammenvoksede med Bækkenets Hofteben, og af hvilke de forreste ofte bære bevægelige, »ægte« Ribben. 4) Halehvirvler, alle bag Bækkenet liggende, fri Hvirvler. — Antallet af Halshvirvler varierer mellem 13 og 25 (oftest 14—16). Atlas er lille og ringformet, fortil med en enkelt, skaal- eller nyreformet Ledhule for Nakkeknuden; den bærer aldrig Ribben og har i Reglen intet Hul for Halsblodkarrene; det tværstillede Ligament, der adskiller 2. Halshvirvels Tandudvækst fra Rygmarven, kan forbene, og Atlas saaledes bestaa af to over hinanden liggende, ulige store Ringe. Alle de øvrige Hals-hvirvler, undertiden med Undtagelse af den 2., bære Ribben, der oprindelig have dobbelt Ledforbindelse (med Hvirvlernes øvre og nedre Tværtap); men paa de ægte Halshvirvler vokse Halsribben og Hvirvler tidlig sammen, og i den derved dannede Vertebralkanal, ligesom i dens Fortsættelse mellem Ribben og Brysthvirvler, have en Arterie, en Vene (*arteria* og *vena vertebralis*) og den dybe Sidestamme af *nervus sympathicus* deres Leje. Hypapofyser udvikles ofte, enkelte eller parrede og af meget forskellig Form; de enkelte Hypapofyser tjene som Fæste for Halsens meget stærke Bøjemuskler, de parrede (Aarefodede, Hejrer, Storke, Spætter) tillige som Beskyttelse for Blodkar (Carotide-Arterierne). — De uægte Halshvirvler danne Overgangen til Ryg-hvirvlerne, hvis Antal varierer mellem 2 og 8 (oftest 4—5). Ogsaa disse kunne bære Hypapofyser, enkelte eller parrede, blad- eller knudeformede, til Fæste for Halsens Bøjemuskler; de naa deres største Udvikling hos Pengviner og Lommer. Ofte vise Brysthvirvlerne Tilbøjelighed til at indgaa en nøjere Forening, enten ved Forbening af Ligamenter og Sener eller endog ved Sammenvoksning af selve Hvirvlerne og deres Processer (Tinamuer, Lappedykkere, Rikser, Traner, Storke, Flamingo, de fleste Duer og Høns, Sandhøns, mange Dagrovfugle). — Bækkenhvirvler i videste Betydning (8 — 24, ofte 13) ere alle de Hvirvler, der dækkes af og ere sammenvoksede med Bækkenet. I dette Hvirvelparti indgaa de bageste Brysthvirvler, samtlige Lændehvirvler, de ægte Bækkenhvirvler og de forreste Halehvirvler. De ægte Bækkenhvirvler (Acetabiilarhvirvler), hvis Tal altid synes at være to, ligge umiddelbart bag en Linie mellem Hofteskaalene og ere ved korte Ribben forbundne med Bækkenet (Hoftebenene). Af de foran disse liggende Hvirvler (de lumbosakrale) bære de forreste (*pars cruralis*) stærke Diapofyser og Parapofyser, de allerforreste tillige ægte eller uægte Ribben; de efterfølgende (*pars ischiadica*) have kun Diapofyser. De bag de ægte Bækkenhvirvler liggende, saakaldte urosakrale Hvirvler bære ingen Ribben, den forreste ikke sjælden undtagen. — Af Halehvirvler anlægger Fuglefosteret ca. 20, hvoraf den forreste Tredjedel, som nylig omtalt, optages i Bækkenet, medens hos de fleste F. de 6—7 bageste vokse sammen til en sammentrykt, trekantet, vertikalt stillet Knogle, Styrerhvirvelen (Pygostyl, Urostyl), der bærer Styrefjerene; de mellemliggende Hvirvler ere fri, have stærke Tværtappe, flere eller færre af de bageste tillige Hypapofyser. *Archaeopteryx* viser den mest primitive Tilstand, med ca. 21 fri Halehvirvler, af hvilke hver, fra 9. — 20., bar et Par Styrefjer; *Hesperornis*, Strudsfugle og Tinamuer beholde ogsaa som voksne 13 fri Halehvirvler, der gradvis aftage i Størrelse hen imod Spidsen af Hvirvelsøjlen; hos *Ichthyornis* endelig var Pygostylen meget lille.

Fig. 3.

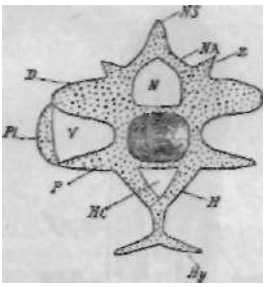

Diagram af en Hvirvel (set forfra). Det mørke Midtparti er Hvirvellegemet. *1)* Øvre Tværtap (Diapofyse), *H* Nedre Buer, *HG* den af disse dannede Blodkarkanal, *Hy* Underste Bentappe (Hypapofyser), *N* Bygmarvskanal, omsluttet af: *NA* Øvre Buer, *NS* Øvre Torntap, P Nedre Tværtap (Parapofyse), *Pl* „Ribben" (kun tegnet paa venstre Side af Fig.), *V* Sidekanal (Vertebralkanal, for Blodkar), *Z* Ledtap.

Hvert Ribben bestaar, for saa vidt det er fuldt udviklet, af to forbenede og ved Led forbundne Stykker, en Ryghælvte (Vertebraldel), der staar i dobbelt Ledforbindelse med Hvirvelsøjlen, nemlig dels ved »Hovedet« (*capitulum*) med Hvirvellegemet, dels ved »Knuden« (*tuberculum*) med Hvirvelens Tværtap, og en Brysthælvte (Sternaldel), der i Reglen artikulerer med Brystbenet. De allerforreste (cervikodorsale) og de 2—3 bageste Ribben naa ikke Brystbenet (ere »uægte«), i sjældnere Tilfælde er det bageste uden Forbindelse med sin Hvirvel. Ligesom hos visse Krybdyr udgaar fra de ægte Ribbens Vertebraldel, det sidste undtaget, en skraat bagud og nedad rettet »Krogtap« (*processus uncinatus*), der strækker sig hen over det næstfølgende (eller de to nærmeste) Ribben; den er bevægelig (*Hesperornis* Kasuar) eller ubevægelig, har sit eget Forbeningscentrum og findes hos alle Nutidens F., maaske med Undtagelse af Aniuma'erne (*Palamedeidae*); dens Betydning er omtvistet, men sikkert er det vel i hvert Fald, at den konsoliderer Brystkassen, idet et Tryk, der bibringes de forreste Ribben, fordeles paa de andre. — Brystbenet har Form af en firkantet, mere eller mindre hvælvet Benplade, der dækker over Brystet og en Del at Bugen; langs Midten bærer Pladen en fremstaaende Kam, til Fæste for de store Brystmuskler. I dets Forrand findes Ledgruber for Ravnenæbsbenene, mellem hvilke Brystbenets forreste Spids (*rostrum sterni*) træder frem, som en Benproces af meget karakteristisk Form hos de forskellige Fuglegrupper; i dets Siderande ere de ægte Ribben indleddede, dets Bagrand kan paa hver Side af Kammen have eet eller to Indsnit, dækkede af en stærk Hinde; forbindes Indsnittenes Bagrand ved en Benbro, omformes de til Huller, eet paa hver Side af

Kammen (mange Dagrovfugle og Papegøjer) ; lukkes ogsaa disse Huller, kaldes Brystbenspladen hel (en Del Dagrovfugle og Papegøjer, Kolibrier, Mursvaler). Kammen, hvis Styrke staar i et vist Forhold til Brystmusklernes, mangler hos *Hesperornis* saavel som hos Strudsfuglene (*Ratitae*; i Modsætning til alle andre F.: *Carinatae*); hos enkelte carinate, men ikke-flyvende F. er den yderst lille (Dronte, Uglepapegøje, *Notornis*), hos Tophøns (*Opisthocomus*) indskrænket til Brystbenets bageste Tredjedel, stor derimod hos de F., der benytte Vingerne som Svømmeredskaber (Pengviner). Hele Brystbenet holder sig brusket, indtil det har naaet sin endelige Form, og forbener da ud fra 5—9 eller flere Punkter.

Kraniet viser mange Ejendommeligheder (Knoglernes indbyrdes Stilling ses af Fig. 4): det har kun een Nakkeknude (dannet næsten udelukkende af Undernakkebenet), Sømmene mellem Knoglerne udslettes i Reglen allerede hos Fugleungen, Mellem- og Underkæben ere omsluttede af Hornskeder og danne i Forening Næbbet. Ledbenet (Pattedyrenes *annulus tympanicus*) bærer opadtil een (*Hesperornis*, *Ichthyornis*, Strudsfugle, Tinamuer) eller to Ledknuder, hvormed det artikulerer med Tindingebenet, ofte ogsaa med Sidenakkebenet, nedadtil to Ledknuder for Underkæben, paa sin Yderside en Ledgrube for Bikindbenet, paa sin Inderside en Ledknude for Vingebenene. Overnæbbet er som oftest bevægeligt mod Kraniet: idet Næbbet aabnes, bevæges Ledbenets nederste F.nde fremad og meddeler den samme fremadglidende Bevægelse gennem Vingebenene til Ganebenene, hvorved Overnæbbet bøjes opad (se Fig. 5). Underkæben sammensættes af 11 Knogler: Spidsen dannes af den uparrede, V-formede Tandknogle (*dentale*), Ledhulerne i hver Underkæbegren af Ledknoglen (*angulare*); mellem disse to Stykker er indføjet fire Smaaknogler (*supraangulare*, *angulare*, *operculare*, *complementaré*). — Særlig Interesse har Ganepartiet: hos »dromaeognathe F.€ (Tinamuer) er Plovskærbenet bagtil bredt og indskudt mellem Vingeben, Ganeben og Kilebensnæbbet (*rostrum basisphenoidale*), medens det hos alle andre carinate F. er smalt bagtil og tilsteder Ledforbindelse af Vinge- og Ganeben med Kilebensnæbbet; i dette sidste Tilfælde skelnes atter mellem tre Typer: hos »schizognathe F.« ere Overkæbebenencs Ganedele indbyrdes adskilte og Plovskærbenet fortil spidst (Pengviner, Maager, Snæppefugle, Traner, Hønsefugle, Duer, Ugler, Spætter); herfra adskille de »aegithognathe F.« sig kun derved, at Plovskærbenet fortil er afstumpet (Spurvefugle, Mursvaler), medens hos »desmognathe F.« Overkæbebenenes Ganedele ere indbyrdes forenede (Andefugle, Aarefodede, Storke, Flamingoer, Dagrovfugle, Isfugle, Gøge, Papegøjer). Af de to Typer, den schizognathe og desmognathe, er hin utvivlsomt den mest oprindelige (den mest krybdyrlignende). Ogsaa Næsebenene har man villet tillægge fremragende taksonomisk Betydning: de ydre Næsebors Bagrand (paa Kraniet) kan være konkavt afrundet (holorhine F.; den oprindeligste Form), eller den kan bagtil være dragen ud i en Spalte, der fortsætter sig længere bagud end Mellemkæbebenets Pandeudvækster (schizorhine F.); schizorhine F. ere ogsaa schizognathe, men det omvendte er ingenlunde Reglen. — Tungebenet (Fig. 6) viser mangfoldige Formændringer ; dets »store Horn« ere særlig forlængede hos Kolibrier og Spætter, hos hvilke de ofte bøje sig usymmetrisk op om Kraniet, fremefter til Roden af Overnæbsskeden.

Skulderpartiet bestaar af tre Par Knogler Ravnenæbsben, Skulderblad og Nøgleben. Ravnenæbsbenene ere med deres nederste Ender indleddede paa Brystbenets Forrand, hvor deres Ledskaale kunne være adskilte, mødes eller gaa lidt forbi hinanden; deres øverste Ende er *acrocoracoideum*, en fra deres indre (mediane) Side udgaaende Benproces er *procoracoideum*. Skulderbladene ere smalle, sabelformede, uden Kam, bagtil spidse eller ombøjede (Spætter); de udgaa fra den øverste Ende af Ravnenæbsbenene, i For-

Fig. 4.

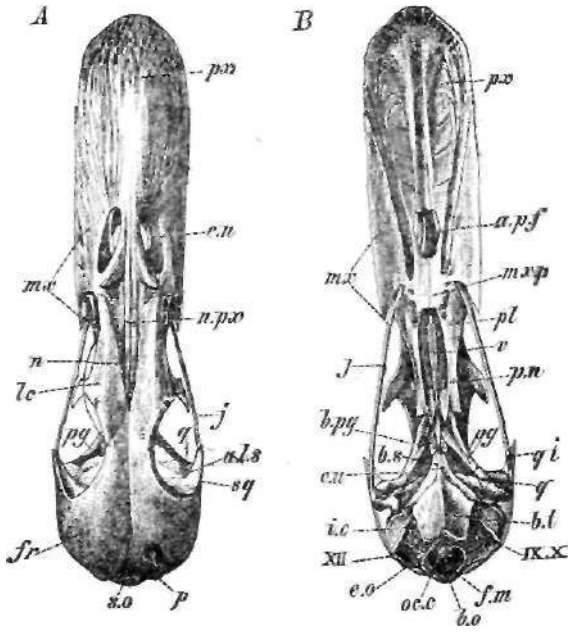

Hovedskal af en And. *A* fra Oversiden, *B* fra Undersiden. *a.l.s* bageste Kilebensvinger, *a. p. f* forreste Ganehul, *b.o* Undernakkeben, 6. *pg* Ledflader for Vingeben, *b. s* Bagkileben, *b. t* Undertindingeben (en Dækknogle, *basitemporale*), *e. n* ydre Næsebor (Kraniet er holorhint), *e. o* Sidenakkeben, *eu* Aabnlng for det eustachiske Rør, /. *m* Nakkehul, *fr* Pandeben, *i.* c Aabning for Blodkar (Carotiderne), *j* Kindben, *lc* Taareben, *mx* Overkæbe, *mxp* Overkæbebenenes Ganedele (sammenvoksne; Kraniet er desmognath), *n* Næseben, *n. px* Mellemkæbebenets Pandeudvækster, *oc. c* Nakkeknude, *p* Isseben, *pg* Vingeben, *pl* Ganeben, *p. n* indre Næsebor, *px* Mellemkæbe, *g* Ledben, *qi* Bikindben, s. o Overnakkeben, *sq* Tindingebenets Plade, *v* Plovskær. ben, *IX, X, XII* Huller for 9., 10. og 12. Hjernenervepar.

ening med hvilke de danne Skulderskaalen, og strække sig derfra bagud, næsten parallelt med Hvirvelsøjlen; deres forreste, mediane Benproces er *acromion*; undertiden ere de sammenvoksede med Ravnenæbsbenene (Strudsfugle, Dronte, Fedtfugl). Nøglebenene ere ved deres øverste Endepunkter forbundne med Ravnenæbsbenene (o: med *procoracoideum* alene, med Indersiden af *acrocoracoideum* alene, eller med begge i Forening), meget ofte tillige med Skulderbladene (o: med disses *acromion);* deres nederste Ender mødes og vokse i Reglen sammen (»Gaffelben«), i hvilket Tilfælde der fra Symfysen kan udgaa en Benproces *(hypocleideum)*, der oftehar siteget Forbeningspunkt og er løst forbundn med (undertiden forbenet sammen med) Brystbenets Kam. Ikke sjælden er kun det øverste Stykke af Nøglebenene forbenet, det nederste repræsenteret af Ligament(Emu, Kasuar, Uglepapegøje, de fleste fladhalede Papegøjer); heltmangle Nøglebenene hos Kivi, Struds, Nandu og Mesites. — Overarmen bærer paa sin Overside, nær Knoglens »Hoved«, en stærk Benkam *(crista superior)* til Fæste for en Del af Brystmusklerne. Underarmen bestaar af de sædvanlige to Knogler, Albuben og Spoleben, af hvilke hin er den stærkeste og paa sin Overside ofte har en Række Smaaknuder, Mærker efter Armsvingfjerene. Haandroden er hos Fuglefosteret sammensat af et større Antal Knogler, hvoraf de fleste forenes dels indbyrdes, dels med Mellemhaandsbenet; den voksne F. (jfr *Archaeopteryx*)har kun to fri Haandrodsknogler *{radiale* og *ulnare),* der ved Reduktion af Vingerne kunne svinde ind til een (visse Kasuarer) eller ganske mangle (Emu, visse Kivier). I Mellemhaanden findes 3 sammenvoksede Knogler (med Spor til en 4. hos Fosteret); den første af disse er den mindste og bærer den korte, fri Tommel, der højest bestaar af 2 Led, det yderste ofte med en lille Klo. Langt mere udviklet er 2. Finger, med 2 eller 3 Led, det sidste ofte klobærende, medens atter 3. Finger er stærkt forkortet, I-leddet (hos Struds 2-leddet) og ligger tæt trykket ind mod 2. Fingers Grundled. Tommelen er hos Pengviner mere eller mindre fuldstændig sammenvokset med 2. Finger; ved Degeneration af Vingen kunne I. og 3. Finger falde helt bort eller reduceres stærkt (Kasuar, Emu, Kivi). — Albubenet bærer Armsvingfjerene; Mellemhaand, 2. og 3. Finger Haandsvingfjerene; I. Finger den lille Tommelvinge.

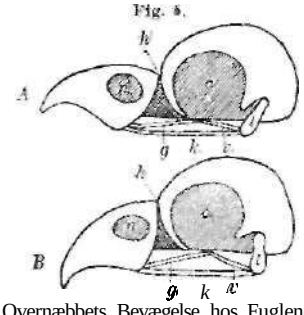

Overnæbbets Bevægelse hos Fuglene (skematiske Figurer, efter Boas). *g* Ganebcn, *h* det Sted, hvor Overnæbbet er bevægeligt mod den øvrige Bel af Hovedskallen, *k* Kindbue, *l* Ledben, n Næsebor, o Øjehule, *v* Vingeben. I *A* er Næbbet løftet, i U sænket.

I Dannelsen af det meget omfangsrige Bækken deltage de sædvanlige tre Knoglepar: Hofteben, Sædeben og Skamben. Øverst (mest dorsalt) ligge Hoftebenene, saavel foran som bag ved Hofteskaalen, hvis Tag og Forrand de danne; deres Inderflade er mere eller mindre fast sammenvokset med Hvirvelsøjlens Bækkenparti. Bagranden af Hofteskaalene dannes af Sædebenene, der herfra oprindelig strække sig bagud, parallelt med det bageste (postacetabulare) Parti af Hoftebenene, adskilte fra dem ved en smal Spalte; denne primitive Tilstand ses i Nutiden kun hos Strudsfugle og Tinamuer; hos alle andre F. er hele deres bageste Parti fast forenet med Hoftebenene og af Spalten kun et Hul (*foramen ischiadicum*)tilbage. En enestaaende Modifikation findes hos Nandu: de to Sædeben mødes i Midtlinien forneden og danne en lang Symfyse, der ligger over Indvoldene, adskillende disse fra Nyrerne; med Alderen slutte de bageste Ender af Hoftebenene sig til disse forenede Sædeben, flere eller færre af de forreste Halehvirvler resorberes, og de bageste Halehvirvler synes saaledes fæstede til de sammenvoksede Hofte-Sædeben. De tynde Skamben begynde ved Underranden af Hofteskaalen og bøje sig herfra bagud, mere eller mindre parallelt med Sædebenene, adskilte fra dem ved en Spalte, hvis forreste Parti næsten altid omformes til et Hul *{foramen obturatorium);* Resten af Spalten dækkes af Membran, eller den kan i ekstreme Tilfælde ganske forsvinde, idet Randene af Sæde- og Skamben forbene sammen. Skambenenes bageste fri Ender nærme sig hinanden, men kun hos Struds finder en Symfyse Sted. Hofteskaalens Bund er aldrig lukket. — Laarbenet har nedadtil to Ledknuder, der artikulere med Skinnebenet, den yderste tillige med Lægbenet. En Knæskal (Forbening i Senen af Underbenets Strækkemuskel) er næsten altid til Stede. Skinnebenets Hoved kan (*Hesperornis*,Lom, Lappedykker) fortil bære en opadgaaende, trekantet Benproces (Knemialproces) med eget Forbeningspunkt. Det meget tynde Lægben er løsere eller fastere sammenvokset med Skinnebenet og ender nedadtil spidst, uden dog (normalt) at naa Hælledet. Af Fuglefosterets to Rækker af Fodrodsknogler vokser den øverste sammen med Skinnebenet, den nederste med 2.—4. Mellemfodsknogle, og et særligt Fodrodsparti eksisterer følgelig ikke. 2. — 4. Mellemfodsben vokse allerede hos Fosteret sammen til een Knogle, hvis enkelte Elementer kun i Spidsen vige ud fra hverandre; paa Bagsiden af denne »Tarsalknogles« øverste Ende findes en særegen Benproces (*hypotarsus*) af højst karakteristisk F'orm hos de forskellige Fuglegrupper, med Køle og Furer eller Kanaler til Passage for Tærnes

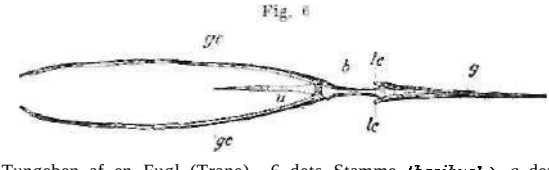

Tungeben af en Fugl (Trane). 6 dets Stamme *(basihyale)*, *g* dets Spids *(glossohale)*, *gc* dets store Horn *(thyrohyalia)*, *lc* dets smaa Horn *(ceratohyalia)*, *u* dets „Hale" *(urohyale).*

Bøjemuskler. Sammenvoksningen af de tre Mellemfodsknogler er mindre fuldstændig hos Pengviner og Fregatfugl. Ved den nederste Ende af Tarsalknoglen findes bagtil nær Indersiden den lille, fri I. Mellemfodsknogle, der bærer Tommelen (Bagtaaen). Antallet af Led i de fire Tær er normalt henholdsvis 2, 3, 4 og 5; hos firtaaede Stormfugle 1, 3, 4, 5, hos Natravn 2, 3, 4, 4, Steppehøns o, 3, 4, 4, mange Mursvaler (og *Panyptila*) 2, 3, 3. Findes (virkelig eller tilsyneladende) kun tre Tær, er det i Reglen Bagtaaen, der reduceres eller mangler; hos visse Isfugle (*Ceyx*, *Alcyone)* derimod 2. Taa, hos en Spurvefugleslægt (*Cholornis*) 4. Taa; kun Struds mangler baade I. og 2. Taa.

2. Pneumaticitet. Flere eller færre Partier af Skelettet kunne være pneumatiske (luftholdige): gennem een eller flere, ofte yderst fine Aabninger paa Knoglernes Overflade træde Luftsække (se nedenf.) ind og udbrede sig over Knoglernes Indervægge. Sædvanligvis ere kun Hovedets Knogler (Kindbuen undtagen), Overarm, Brystben, Ravnenæbsben, Bækken og Hvirvler, mindre hyppig Skulderblad, Nøgleben og Laar pneumatiske; men Luftholdigheden kan udstrækkes til saa godt som alle Knogler, selv til Finger- og Taaled (Aniuma, Næshornsfugle, i noget ringere Grad de store Gribbe, Pelikan, Sule, Stork, Svane). Som almindelig Regel gælder, at Skelettet er mest pneumatisk hos store godt flyvende F., mindre hos Smaafugle, mindst hos tunge og slet flyvende Vandfugle; men Reglen har ikke faa Undtagelser. Hos Kivi ere kun Dele af Hovedet luftførende, hos de øvrige Strudsfugle findes derimod anselige Lufthuler ogsaa i Brystben, Ribben, Ravnenæbsben, Hvirvelsøjle og Laar. — Pneumaticitet indtræder først, naar Knoglemarven under F.'s Vækst har mistet sin Betydning for Knogledannelsen og i Hovedsagen kun bestaar af Fedt. Ligesom hos Pattedyr er i øvrigt det indre Knoglevævs (Spongiosa'ens) fine System af Søjler og Tværbjælker uddannet i nøje Overensstemmelse med Statikkens Love, altsaa stærkest udviklet, hvor Trykket er størst eller mest vedholdende (Overarmen hos de fleste F.; Næb hos Tukaner og Næsehornsfugle).

3. Muskulatur. F.'s Muskler ere meget kompakte, røde og fintraadede, særlig de, der udføre det stærkeste Arbejde, — Egenskaber, der maaske kunne føres tilbage til den betydelige Kraftudfoldelse under Bevægelserne og til det energiske Stofskifte. Kravet paa »Stabilitet i Luften« medfører, at de vægtigste Muskler ere anbragte nær Legemets Tyngdepunkt (saaledes de omfangsrige Brystmuskler), og mange Muskler have derfor meget lange Sener, saa at de kunne virke paa Legemsdele, der ligge fjernt fra Tyngdepunktet, medens dog deres tunge, kødfulde Substans ligger i Nærheden af dette; navnlig gælder dette Lemmernes Muskler. — De fra Skelettet udspringende, stribede Muskler kunne (uden Hensyn til oprindelige o: udviklingshistoriske Forskelligheder) grupperes saaledes: 1) Muskler, der innerveres (o: forsynes med Nerver) fra Rygmarven; herunder høre dels Halsens, Kroppens og Halens Muskulatur, der innerveres enten fra Rygmarvens øvre (dorsale) Nervegrene (dorsospinale Muskler) eller fra dens nedre (ventrale) Nervegrene (ventrispinale Muskler), dels Lemmernes Muskler, der udelukkende innerveres fra Rygmarvens ventrale Nervegrene; og 2) Muskler, hvis Nerver udspringe fra Hjernen (Kæbernes, Tungebenets, det nedre Strubehoveds, Ørets og Øjets Muskler). Af alle disse Muskler (til den første Gruppe høre henimod 100 Par) omtales her kun Brystmusklerne og *Ambiens.* Den store Brystmuskel (*musculus pectoralis),* den største i Fuglelegemet, udspringer fra Nøglebenet, Membranen mellem Nøgleben og Brystben, Brystkammens Side og en større Del af Brystbenspladen og fæster sig paa Undersiden af Overarmsbenets Kam; den virker til at sænke Overarmen, delvis ogsaa til at dreje den fremad (Pengvinvingens Skruebevægelser under Svømningen); begge disse Musklers samlede Vægt er ikke sjælden lige saa stor som alle andre Musklers tilsammen. Den 2. Brystmuskel (*m. supracoracoideus*), der dækkes af foregaaende, udspringer hovedsagelig fra Siderne af Vinkelen mellem Brystbenets Kam og Plade og fra en Del af Membranen mellem Ravnenæbsben og Nøgleben; dens Fibre samles i en Sene, der passerer gennem Mellemrummet (*foramen triosseum*) mellem Skulderknoglerne og fæster sig paa Oversiden af Overarmskammen; i sin Funktion er den Antagonist til den store Brystmuskel, o: tjener til at hæve Armen. Den 3. Brystmuskel *(m. coraco-brachialis posterior*) udspringer fra Sidefladen af Ravnenæbsbenet, hyppig ogsaa fra den tilstødende Del af Brystbenet og fæster sig nær Overarmshovedet; dens Funktion er bl. a. at dirigere og regulere Virkningen af den store Brystmuskel. Undertiden findes en 4. Brystmuskel, samvirkende med 3. *Ambiens*-Muskelen gaar fra en Benproces nær Hofteskaalen hen over Knæet og danner derpaa et af Hovederne for 2. og 3. Taas Bøjemuskel; paa Grund af dens Forbindelse med Tærnes Bøjemuskel har man villet tillægge den følgende Funktion: idet F. sætter sig til Hvile paa en Gren, bøjes Knæledet ved F.'s egen Vægt; derved strammes *Ambiens* og gennem den Tærnes Bøjemuskel, saa at Tærne (mekanisk, uden Muskelarbejde) omklamre Grenen; men *Ambiens* mangler rigtignok hos saa typiske »Siddefugle« som Spurvefugle, Gøge o. m. a.; den er afgjort en Arv fra Krybdyr, men er netop forsvunden hos de højest organiserede F. (ligesom hos Pattedyr), og efter dens Tilstedeværelse eller Ikke-Tilstedeværelse har man villet inddele alle F. i to Underklasser: *Homalogonatae* (med *Ambiens*) og *Anomalogonatae* (uden *Ambiens),* — et Eksempel paa de ikke faa, men lidet levedygtige Fuglesystemer, der grunde sig paa ganske specielle Bygningsforhold. — Om Stemmemuskler se nedenf. (Aandedrætsorganer).

4. Nervesystem. I Udviklingsgraden staar Nervesystemet kun, og endda kun til Dels, tilbage for Pattedyrenes; F. rangere i saa Henseende rangt højere end Krybdyrene: Forøgelsen af Bevægelsesevnen har, som saa ofte i Dyreriget, medført en rigere Udfoldelse af de aandelige Egenskaber. — Nervesystemet indbefatter: 1) en central Del, dannet af Hjerne og Rygmarv, 2) en periferisk Del, dannet af Hjerne- og Rygmarvsnerverne samt hele det saakaldte sympatiske (uvilkaarlige) Nervesystem.' — For Hjernens Vedkommende (se Fig. 7) kan særlig fremhæves: den lille Hjernes Overflade er ved et Antal af Tværfurer delt i Lameller; i sin Helhed svarer dette Hjerneparti kun til den midterste Del af

Pattedyrenes lille Hjerne, idet »Sidelapperne« mangle; et Par »Sidevedhæng« (*flocculi*) ere derimod til Stede og, som hos mange lavere Pattedyr, indlejrede i Hulheder i Kraniets Sidevægge (under Ørets forreste halvcirkelformede Kanal). Hemisfærernes Overflade er enten aldeles glat (Strudsfugle, mange Spurvefugle) eller (Svømme- og Vadefugle, Duer, Hønsefugle, Rovfugle) har en svag Fure (*fossa Sylviana*). Synslapperne (»Synsnerverne«), der hos Krybdyr ligge tæt sammen paa Mellemhjernens Rygside, ere trængte ud mod Hjernens Sider. En lille Epifyse (paa Rygsiden) og en Hypofyse ere til Stede, Hjernebjælken (*corpus callosum*) er (som hos Pungdyr) meget lille, den hos de fleste Pattedyr mægtig udviklede Hjernebro (*pons Varoli*) mangler. Hemisfærernes indre Hulheder (1. og 2. Ventrikel) staa bagtil ved en Aabning (*forame Monroi*) i Forbindelse med Forhjernens mediane Hulhed (3. Ventrikel), der fortsætter sig bagtil over i Hulheden (4. Ventrikel) under Lillehjernen; den direkte Fortsættelse af 4. Ventrikel er Rygmarvens Aksekanal. — Rygmarven, der er indlejret i den af Hvirvlernes øvre Buer dannede Benkanal, er opsvulmet (tykkere) i Niveau med Skuldrene paa Grund af en Ophobning af Ganglieceller for Vingernes Nerver, og atter i Bækkenegnen, hvor Baglemmernes Nerver have deres Udspring. Paa Rygsiden af denne Bækkenopsvulmning findes en skævt firkantet Lugtelapper, 2 venstre Hemisfære (Halvkugle), 3 Hjerne-Epifyse, 4 fyldt Synslapper, <> Lille Hjerne, 6 , Hjerne-Hypofyse, 8 Synsnerve. med en farveløs, gelatinøs Substans, bag hvilken Rygmarven efterhaanden bliver tyndere og ender som en fin Traad i de sidste fri Halehvirvler. — Kra Hjernen udgaar, som hos Krybdyr (undtagen Slanger) og næsten alle Pattedyr, 12 Nervepar, hvis Punktion og Forløb i alt væsentligt er som hos de nævnte Dyreklasser. Rygmarvsnerverne (Spinalnerver) udgaa fra Rygmarven med en dobbelt Rod, hvoraf den dorsale (øverste, med et lille Ganglie ved Roden) indeholder sensoriske (sanseledende), den ventrale (underste) motoriske Nervetraade (ɔ: Bevægenerver); de to Rødder træde som et samlet Bundt ud mellem to paa hinanden følgende Hvirvler eller gennem et Hul ved Forenden af hver Hvirvel, og Antallet af Spinalnervepar staar følgelig i Forhold til Hvirveltallet. Det første Par træder ud mellem Nakken og Atlas og deler sig, ligesom alle de følgende Par, straks efter Udtrædelsen i tre Grene, en dorsal, ventral og visceral (*viscera* betyder Indvolde); de to første Grene indeholde baade sensoriske og motoriske Nerver, den tredje tilhører det sympatiske System. 4 eller 5 af de sidste Halsnervepar danne i Forening »Akselfletningen« (*plexus brachialis*), der forsyner Vingemuskler (til Dels ogsaa den foran liggende Hud og Fjerklædning) med Nerver; et større Antal Nervepar danner længere bagtil »Bækkenfletningen« (*plexus sacralis*), hvorfra Nerver gaa til Bagkroppens og Baglemmernes Muskler (samt til visse Bagkropsorganer). — Det sympatiske Nervesystem dannes af Rygmarvsnervernes viscerale Grene og forsyner hovedsagelig Fordøjelses-, Forplantnings- og Blodomløbsorganer. Disse Grene ere indbyrdes saaledes forbundne, at der dannes to parallelle »Stammer« langs Bugsiden af Hvirvelsøjlen; for hver Hvirvel findes paa hver Stamme et Ganglie, og de to Stammer ere endvidere regelmæssig forbundne ved »Tværgrene« (hele Systemet faar saaledes Lighed med en Stige). Fortil staar Systemet paa vidtløftig Maade i Forbindelse med Hjernenerverne.

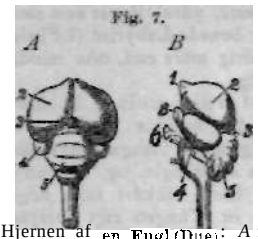

Hjernen af en Fugl (Due): *A* fra Rygsiden, *B* fra venstre Side.

5. Sanseorganer. Lugtesansen er i det hele svag: som flyvende Dagdyr anvende F. fornemmelig Synet ved Opsporing af Føden. I Lugteorganet kan adskilles tre Dele: 1) selve Sanseorganet, dannet af Hjernens Lugtelapper (*lobi olfactorii*) samt Lugtenerverne og den overfladiske Sansehinde (Lugteslimhinden); 2) Næsehulen med Næseborene, Muslingebenene og den hele Rummet udklædende Næseslimhud; 3) accessoriske Dele (o: Næsekirtler o. a.). Næsehulen staar bagtil og nederst i Forbindelse med Mundhulen ved et (i Reglen enkelt) indre Næsebor og aabner sig fortil ved to ydre. Skillevæggen mellem højre og venstre Næsekammer kan være fuldstændig (*nares imperviae*) eller gennembrudt fortil (*nares perviae*). De ydre Næsebor kunne ligge ved Roden, i Midten eller i Spidsen af Næbbet (Kivi), være nøgne eller dækkede af Børstefjer (F., der søge Føde i Jorden eller i Træbark), være beskyttede af en blød Hud, der hindrer Vandets Indtrængen, eller tværtimod store og aabne for at lette Udflydning af Vand og Dynd (Ænder, Blishøns); kun sjælden ere de ganske lukkede (Sule). Af Muslingeben findes i Reglen tre Par: et forreste, et mellemste (svarende til Krybdyrenes eneste ægte og Pattedyrenes nederste) og et bageste, over hvilket sidste Lugtenerverne udbrede sig; det forreste og bageste Par henhøre til Kategorien »uægte Muslingeben«. Den parrede Næsetaarekirtel er snart stor og indlejret i to Gruber oven paa Pandebenene mellem Øjnene (Lommer, Stormfugle, Maager, de fleste Snæppefugle), snart lille og beliggende ved den øvre Øjehulerand, i Øjehulen eller i Overkæbehulerne; dens Sekret udgydes fortil i Næsehulen og tjener til at holde Næseslimhinden ren og fugtig. Et Jacobson's Organ synes at mangle (som hos Skildpadder; hos Fostere af Struds er paavist Jacobson's Brusk). — Skarpest af alle Sanser er Synet, navnlig besidder Fugleøjet (maaske det fuldkomneste af alle) en usædvanlig Akkomodationsevne ɔ: Evne til at lempe sig efter hurtigt Skifte mellem langt og kort Sigte. Øjeæblet (Fig. 8) fjerner sig mere end Pattedyrenes fra Kugleformen, idet Senehindens forreste Parti er fladt eller indbuet, Hornhinden derimod stærkt udadhvælvet (mindst hos dykkende Svømmefugle); endvidere er dets Længde (forfra bagtil) forholdsvis stor (størst hos Ugler, mindst hos Vandfugle). En forreste benet Senehindering, sammensat af 10—17 Smaaplader, findes hos næsten alle F. (ligesom hos en Del nulevende og mange uddøde Krybdyr), en bageste og betydelig mindre, omkring Synsnervens Indtrædelsespunkt, hos nogle (Spætter, Spurvefugle). Pupillen er i fuldt udspilet Tilstand

rund hos alle F., Linsen er i Reglen temmelig flad, undtagelsesvis stærkt konveks (Ugler, Vandfugle), altid uden Forbindelse med Glaslegemets Hinde *(hyaloidea)*. Af særlig Betydning for Akkomodationen er Kransmuskelen, hvis (stribede) Muskeltraade virke til at forandre Linsens Konveksitet (Akkomodationen bevirkes ikke ved Forandring af Hornhindens Konveksitet, ej heller ved en frem- eller tilbagegaaende Bevægelse af Linsen). Fra det Sted i Øjets Baggrund, hvor Synsnerven træder ind, udgaar et ejendommeligt Organ, Kammen eller Viften (*pecten, marsupium*; mangler hos Pattedyr og de fleste Krybdyr, blandt F. kun hos Kivi), en 3—30-foldet Indkrængning af Aarehinden, der trænger langt frem i Øjets bageste Kammer, uden dog at træde i direkte Berøring med Glaslegemet (adskilt fra dette ved *hyaloidea)*; hos den voksne F. mister Viften ofte sin Forbindelse med Aarehinden, men forsynes stadig rigelig med Blod fra Synsnerveskedens Arterier; dens Funktion er ikke at tjene som Blendskærm eller Akkomodationsapparat, men at ernære Glaslegemet. Hvert Øjeæble bevæges af fire lige og to skraa Muskler; den øvre skraa er (som hos Krybdyr) ingen Trissemuskel. Foruden et øvre og nedre Øjelaag, af hvilke det sidste er det mest bevægelige, have F. (ligesom de fleste Firben, Krokodiller og Skildpadder) en tynd, gennemsigtig, lysblendende Blinkhinde (en Fordobling af Bindehinden, *conjunctiva*), der ved to samvirkende Muskler kan drages fra den indre Øjekrog hen over Øjet; naar begge Musklerne slappes, trækker den sig atter tilbage ved sin egen Elasticitet. To Kirtler udgyde deres Sekret over Hornhindens Overflade; den ene, Taarekirtelen, ligger i den ydre Øjekrog og aabner sig paa Indersiden af Øjelaagene; den anden, den Harder'ske, ligger i den indre Øjekrog og aabner sig under Blinkhinden. — Hørelsen er uden Tvivl skarp hos alle F., udviklet ikke blot som simpel Lydopfattelse, men ogsaa som Evne til hurtig og sikkert at skelne mellem forskellige Toner og Melodier; usædvanlig [højt udviklet er den hos mange Natfugle (Ugler, Natravne o. a.). Den korte, hudede, undertiden ! delvis bruskede Øregang ligger mellem Ledben, i Tindingebenets Skældel og Ydernakkeben; dens ydre Aabning er i Reglen dækket af kransstillede Fjer, sjælden aldeles nøgen (Struds, Gribbe o. a.), og har ved sin Yderrand oftest en lille Hudfold, der naar sin største Udvikling og er forsynet med ret stærke Muskler hos Uglerne (saakaldt ydre Øre, foran Øreaabningen); en mærkelig Asymmetri i Øregangen og Tindingeegnen ses ligeledes hos mange Ugler. En Høreknogle (*columella*, svarende til den hele Kæde af Høreknogler hos Pattedyr) fæster sig med sin Forende (oftest tredelt) paa Indersiden af Trommehinden, med sin Bagende paa Forgaardsvinduet *(fenestra ovalis)*. Den eustachiske Tuba gaar mellem Bagkileben og Undernakkeben og aabner sig paa Undersiden af Kilebenet, lidt bag Vingebenenes Indledning; højre og venstre Tuba forene sig i Midtlinien til et kort Hudrør, der udmunder i Svælgets Loft, bag det indre Næsebor. Et tyndt, luftførende Ben- eller Hudrør (*siphonium*) gaar hos mange F. fra Trommehulen (Mellemøret) til Underkæbens Ledknogle (*articulare*). Den hudede Labyrint med dens tre Buegange (forreste, bageste, ydre) ligger som sædvanlig indesluttet i den benede Labyrint (i Fjældbenet)", Sneglen gør aldrig mere end, ofte mindre end, en halv Omdrejning.

Fig. 8.

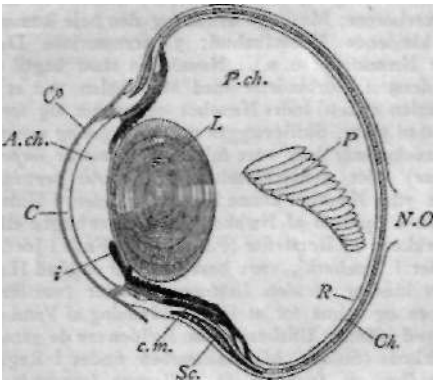

Horisontalt Snit gennem Øjet af en Fugl (Rovfugl). *A.ch.* Øjets forreste Kammer. *C* Hornhinde, *Ch.* Aarehinde, *c. m.* Kransmuskelens forreste Parti (Crampton's Muskel), *Co* Bindehinde, *i* Regnbuehinde, *L* Linse, *N. O.* Synsnerve, *P* „Viften", *P. ch.* Øjets bageste Kammer, *R* Nethinde, *Se.* Senehinde med indlejret Benring.

Hvilken Art Smagsfornemmelser F. have, eller om de overhovedet besidde saadanne, er ukendt. Egentlige Smagsceller, Smagsbægere eller Smagsløg, synes ganske at mangle, og Tungen er derfor, selv om den er blød, sikkert ikke noget Smagsorgan. Derimod er Tungen rigt forsynet med saakaldte Herbst'ske Smaalegemer (Endeorganer af Sanse-Nervetraade), men de ere indlejrede saa dybt nede i eller under dens Hornskede, at de ikke kunne fungere som Smagsorganer (snarere som Føleorganer) og findes ydermere i stort Antal ogsaa andensteds i Legemet (i Gane og Næb, f. Eks. hos Snæpper, og i Næbneglen nos Ænder, ved Roden af Dækfjerene, i Kloakken, Tarmkrøset, Skelettets Led, og fremfor alt i Skinnebenets Benhinde). — Følesansen (Lokalsans, Tryksans, Varmesans) er udbredt over hele Huden, selv i dens forhornede Partier. Specielle Føleorganer ere derimod faatallige; det eneste, om , hvis Natur som saadant der ikke kan herske Tvivl, er Næbbet, ganske særlig hos Snæppefugle og Ænder (talrige »Grandry'ske Legemer«).

6. Hud og Huddannelser. Til Overhudens System henhøre dels Hudkirtlerne, dels Horndannelserne (Næbskede, Kløer, Sporer, Føddernes Hornbeklædning, Fjer), til Læderhudens Hudmusklerne; desuden deltager Læderhuden mere i eller mindre i Dannelsen af Sporer, Skæl (og Tænder); Hudforbeninger, som blivende Dannelser, forekomme ikke. Overhuden er fattig paa Kirtler; foruden smaa Ørevokskirtler (i Øregangens Vægge) findes kun den saakaldte Halekirtel; Svedkirtler 1 mangle helt. Halekirtelen (Gumpekirtel, *glandula ' uropygialis*) ligger paa Oversiden af Haleroden, bestaar af to mere eller mindre nøje forenede Sidehalvdele og har 2—6 tragtformede Aabninger (hos Hærfugl kun een); den mangler hos nogle Papegøjer, *Podargus*, Trappe, Argusfasan og Strudsfugle. Dens Overflade kan være beklædt

med Dun (*Seriema*, Natravn, Ællekrage, Gøge, Mursvaler, Glansfugle, Biædere, Fedtfugl o. s. v.) eller nøgen, kun med en Fjerkrans omkring Kirtelmundingen (de fleste F.), et Forhold, der ofte ses anvendt i Fuglesystematikken. Dens Sekret har megen Lighed med Talgkirtlernes hos Pattedyr og tjener til Indfedtning af Fjerene. — Hudmusklerne ere enten 1) ægte, glatte (uden Forbindelse med Skelettet), der i et Antal af 4 (sjældnere 5 eller 6) fæste sig ved Grunden af hver enkelt Dækfjer (Sving- og Styrefjer undtagne) og herfra gaa hen til den nærmest liggende Dækfjer (Antallet af disse Muskler er hos Havsule ca. 12,000); de tjene til Fjerenes Rejsning og Lægning; kun meget sjælden (*Aniuma*) Vagtelkonge o. a.) findes de ogsaa ved Grunden af Dunene; eller 2) uægte, tværstribede (Afspaltninger af Skeletmuskulaturen), der forløbe under Huden og virke ikke paa den enkelte Fjer, men paa Fjerbedet som Helhed. (Om Næbbets og Føddernes Formændringer se Specialartikler om de enkelte Fuglegrupper; Fjer er behandlet i en særlig Artikel).

7. Fordøjelsesorganer. Ethvert Spor af Tænder mangler hos Nutidens F., ogsaa hos Fostrene; hvad man har antaget for Tandkim hos Fuglefostre (Pengviner, Andefugle, Papegøjer), er i Virkeligheden Læderhudspapiller, der strække sig ind i Næbbets Hornskede og tjene til dens Ernæring og fastere Tilknytning til Mellem- og Underkæbe. Derimod er det sandsynligt, at Tænder fandtes hos alle eller de fleste af Kridttidens F. (*Odontornithes*), og at Reduktionen først fandt Sted ved Begyndelsen af eller kort før Tertiærperioden, foranlediget ved Hornskedens tiltagende Styrke (jfr. Skildpadder og unge Næbdyr). *Hesperornis* havde 33 Tænder i hver Underkæbegren, 14 i hver Overkæbe, alle anbragte i en fælles Fure (*Odontolcae*). Mellemkæben var tandløs og sandsynligvis hornklædt, ligesom hos *Ichthyornis*, hvis Tænder sad i særskilte Tandhuler (*Odontotormae*). Afløsningen af Tænderne var hos hin nærmest som hos pleurodonte Øgler, hos denne i Princippet som hos Krokodiller. Den langt ældre *Archaeopteryx* havde færre og mindre Tænder. — Mundhulens Kirtler ere næsten udelukkende Slimkirtler (afsondre sjælden Ferment). Foruden Kirtelgrupper omkring det indre Næsebor og smaa Kirtelsække (Follikler) mellem Tunge og Strubehoved kan der findes Slimkirtler langs Tungens Sider (*folliculae linguales*), i Mellemrummet mellem Underkæbegrenene (*glandulae submaxillares*), under Tungen (*gl. sublingualis*, meget store hos Spætter) og ved Mundvigene (*gl. parotides*); som Regel ere Kirtlerne i det hele mindst hos Vade- og Svømmefugle. — Tungen varierer paa mangfoldig Maade; den kan være blød og glat som hos Papegøjer, kødfuld og besat med Rækker af Hornpapiller som hos Ænder; den kan være et fremskydeligt, tornformet, med Modhager forsynet Fangorgan som hos Spætter, fjerformet som hos Tukaner og Honningædere; bestaa af to parallelle fine Rør som hos Kolibrier; eller endelig være ganske rudimentær (Pelikan, Sule, Isfugle o. a. m.). — Kroen (*ingluvies*, Fig. 9) er en Udvidelse af Spiserøret før dets Indtrædelse i Brystet. Den tjener som midlertidigt Receptaculum (o: Magasin) for Føden, som deri bliver opblødt af og paavirket ved Vand, Spyt og F.'s Varme; dens Vægge synes kun at indeholde Spiserørets sædvanlige Slimkirtler. Sin højeste Udvikling naar den hos Duer, hos hvilke den bestaar af to Sidehalvdele, forbundne ved en uparret Midtdel (afsondrer tillige, baade hos Han og Hun, et mælkeagtigt Stof i Yngletiden); sækformet er den hos de fleste kornædende F., mindre udpræget og kun temporær hos Kasuar, Rovfugle, Kolibrier o. fl., lille (men blivende) hos Skarv, mange Ænder, Storke, Flamingo; hos de fleste andre F. mangler den. Mellem et snævert (kun temporært udvidet) Spiserør og en virkelig (permanent) Kro findes saaledes alle Overgange. — Maven bestaar af et forreste, kirtelrigt Parti. Kirtelmaven (*proventriculus*; Pattedyrs *pars cardiaca*) og et bageste, muskuløst, Kraasen (*ventriculus*; Pattedyrs *pars pylorica*); hin afsondrer Mavesaft og paavirker Føden kemisk (dens Kirtelsekret er hos mange F. saa kraftigt, at det opløser Knogler), denne behandler Føden udelukkende paa mekanisk Maade; i Reglen ere begge Afdelinger adskilte ved en tydelig, kun med Slimkirtler forsynet Indsnævring, hos andre, især fiskeædende, F. ere de derimod lige vide og gaa

Fig. 9.

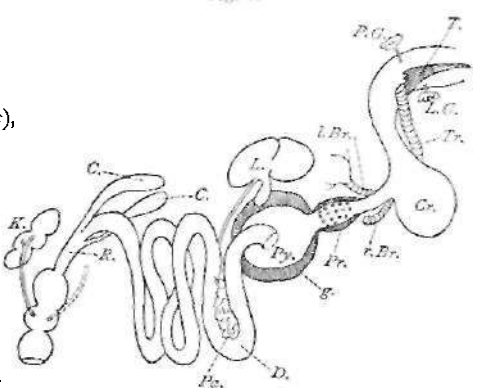

Diagram af Fordøjelseskanalen af en Fugl. *T.* Tunge, *P. G, L. G.* Mundhulekirtler, *Tr.* Luftrør, *l, Br. r. Br.* venstre og højre Luftrørsgren, *Cr.* Kro, *Pr.* Kirtelmave, *g.* Kraase, *Py.* Mavens Tarmmunding (*pylorus*), *D.* Galdetarm, *L.* Lever med Galdeblære og Galdegang, *Pa* Bugspytkirtel, C. Blindtarme, *R.* Endetarm, *K.* Nyre med Urinleder, udmundende i midterste Kloakkammer.

jævnt over i hinanden. Kirtlernes Størrelse og Stilling varierer meget; de ere smaa og simple hos de fleste kød- og fiskeædende F., større og mere sammensatte hos planteædende. Muskeltraadene i Kraasens Væg ere ordnede mere eller mindre regelmæssig spiralformet og danne i Virkeligheden en eneste Muskel; da denne imidlertid paa to hinanden modsatte Steder udvikler et senet Parti, bliver Kraasens Væg derved delt i to Halvdele (*opercula*) en højre og en venstre, der ofte omtales som Kraasens højre og venstre halvkugleformede Muskel. Der kan skelnes mellem to Former af Kraase, den simple og den sammensatte, der dog forbindes ved talrige Overgangsformer. Den simple Kraase er aflang, kugle- eller sækformet, hver af dens lidt flade Sider indeholder en svag Sene, Væggene ere altid tynde og meget udvidelige; dens Inderlag (*mucosa'en*) indeholder talrige, simple Kirtler, der afsondre et blødt Over-

træk, der let skaller af som en klæbrig-sej Hinde og stadig fornys; denne Art Kraase findes hos F., der hovedsagelig leve af Fisk, Kød, bløde Frugter og Insekter. Den sammensatte Kraase har meget stærke Muskler med betydelig udviklet Seneparti; dens Indre er beklædt med et tykt, brunt Overtræk (den hærdnede Afsondring af *mucosa*'en), bestaaende af talrige haarde Folder, der stadig frembringes paa ny, efterhaanden som de slides bort under Fødens Knusning mellem de kraftige Muskler; denne Slags Kraase er typisk udviklet hos Struds, Nandu, Andefugle, Trane, Flamingo, Duer, Høns og mange Spurvefugle, altsaa F., der mest leve af sej eller haard Plantekost; den er ejendommelig for F., — saa at sige en Erstatning for de manglende Tænder. En tredje Maveafdeling (Pylorusmave, Bagmave, *bulbus pyloricus*), bygget nærmest som Kraase, findes hos Kasuar, Emu, Pengviner, Lappedykkere, Aarefodede, Hejrer, Flamingo'er, Storke; mindre tydelig hos Nandu, Skalleslugere og Rikser (de fleste af disse F. leve af meget vandholdig Føde). Mavens Bagende (*pylorus*) er næsten altid adskilt fra Tarmen ved et Klap- og Foldeapparat og ved en særlig Snøremuskel, der hindre Passage af Benstumper, Smaasten, Græs o. l., men ikke af glatte, haarde Plantefrø. — I Tarmen kan skelnes tre Afdelinger: Galdetarmen (*duodenum*), Tyndtarmen (*jejunum*, svarende baade til *jejunum* og *ileum* hos Menneske) og Endetarmen (*rectum*); sidste Afdeling indgaar ogsaa Tyktarmen (*colon*), der kun er særskilt udviklet hos Struds. Galdetarmen har ufravigelig en nedstigende og en opstigende Gren, og den nedstigende Gren ligger (set fra Bugsiden) lige saa ufravigelig til højre for den opstigende (en saakaldet Højreslynge). Tyndtarmen er altid den længste af de tre Afdelinger og danner 3—6 Slynger, hvis indbyrdes Stilling (»Tarmlejringen«) har vist sig fortrinlig egnet til Karakteristik af de forskellige Fuglegrupper, til Dels ogsaa til Vurdering af deres indbyrdes Slægtskab (smlg. Gadow, Jenaische Zeitschr. 1879 °g Proc. Zool. Soc. 1889). Grænsen mellem Tynd- og Endetarm er enten slet ikke antydet (de fleste F.) eller der findes paa dette Sted kun svage Længdefolder eller endelig en cirkelformet Klap, der tillader Tarmindholdets Passage fra Tyndtarm ind i Blindtarme og Endetarm (F. med lange Blindtarme). Endetarmen er den korteste af Tarmens Afdelinger (undtagen hos Struds) og aabner sig bagtil i Kloak en. Blindtarmenes Længde staar som oftest i direkte Forhold til Endetarmens; som almindelig Regel gælder, at de ere lange hos F., der leve af grønne Plantedele, samt hos Ællekrager, Natravne og Ugler, mangle eller ere korte hos frugt- og kødædende F.; i Reglen findes et Par, sjælden en enkelt (de fleste Hejrer, Stormsvale, Lappedykker, Stenvender o. a.), endnu sjældnere forene begge sig før Indmundingen i Endetarmen (Struds, Aniuma). — Fordøjelseskanalens Længde afhænger væsentligst af F.'s Levevis; den er meget kort hos alle rent frugt- og insektædende F., lang hos dem, der leve af Fiske, Aadsler, Frø og Græs; dog bør det erindres, at ringe Længde ikke sjælden opvejes af saa meget des større Vidde eller ved Tilstedeværelsen af store Blindtarme. Tarmens Vægge bestaa, ligesom hele Fordøjelseskanalens, af de sædvanlige fem Lag, men Tværmuskellaget (2. Lag) ligger hos F., som hos Krybdyr, uden om Længdemuskellaget (3. Lag; omvendt hos Pattedyr). Tarmtrævlerne ere længst og talrigest i Galdetarmen, hen imod Tyndtarmens Ende tage de af i Størrelse og Antal, men findes stundom endnu i Endetarm og Blindtarme, hvor dog ellers Tvær- og Længdefolder ere overvejende; i øvrigt indeholde Tarmens Vægge, foruden fine Porekanaler, talrige Slimceller og Kirtler (Lymfekirtler, Lieberkühn'ske, hvorimod Brunner'ske mangle). Fordøjelsen fuldføres for største Delen i Tyndtarmen, hos Planteædere dog sikkert først i Endetarmen; at ogsaa Blindtarmene, for saa vidt de ere vel udviklede, spille en betydelig Rolle i Fordøjelsessystemets Økonomi, er uden for al Tvivl (sandsynligvis Cellulose-, maaske ogsaa Kitinopløsning). — Kloaken (Fig. 10) er det fælles Rum, hvori baade Endetarm, Urin- og Kønsveje aabne sig. Den bestaar af tre Kamre, et inderste, et mellemste og et yderste (bageste). Det inderste Kammer (*coprodaeum*), en Udvidelse af Endetarmen, er stort hos F., hvis Ekskrementer ere tyndt flydende, som Rovfugle, Hejrer, Aarefodede; det kan gaa jævnt over i Endetarmen (Kasuar, Nandu), men er hos de fleste carinate F., saavel som hos Struds, adskilt fra denne ved en Ringfold. Det mellemste og mindste Kammer (*urodaeum*), der baade fortil og bagtil er afgrænset ved en Ringfold, modtager i sin Rygvæg Urin- og Kønsgangene. Det yderste Kammer (*proctodaeum*) har i Rygvæggen en vid Aabning for den saakaldte *bursa Fabricii* (se nedenf.) og bagtil en stærk Snøremuskel for Gattet.

Fig. 10.

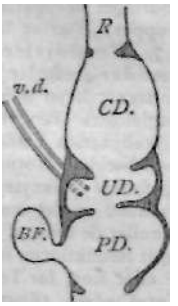

Diagram af Kloaken af en Fugl. *R* Endetarm, *CD., UD., PD.* forreste, mellemste og bageste Kloakkammer, *v. cl.* Sædleder, *u.* Urinleder, *BF. bursa Fabricii.*

Leveren er forholdsvis stor og hviler paa Inderfladen af Brystbenet, omsluttende Hjerte og Lunger; den er delt i en højre og en venstre Lap, disse undertiden atter i Bilapper. Dens Sekret ledes gennem to Galdegange, en fra højre og en fra venstre Lev er lap, til Galdetarmen. Galdeblæren er en Udvidelse af højre Galdegang, beliggende mellem højre Leverlap og Kirtelmaven; den mangler i Reglen hos Struds, Nandu, Duer, Gøg, Papegøjer og Kolibrier; hos Spætter og Tukaner strækker den sig som en lang, smal Blindsæk langs med Galdetarmen. — Bugspytkirtelen, der hos F. er relativt større end hos andre Hvirveldyr, ligger stedse mellem Galdetarmens ned- og opstigende Gren; den staar ved 1—3 Gange i Forbindelse med Galdetarmen (næsten altid den opstigende Gren).

8. Aandedrætsorganer, Luftsække. Det øvre Strubehoved ligger bag Tungen mellem de to Tungebenshorn; til dets Forrand fæster sig i Reglen Tungebenets »Hale« (*urohyale*). Det dannes af 6 (sjælden 4) bruskede eller delvis forbenede Stykker: en Ringbrusk, et uparret Brusk-

stykke (*procricoideum*) og fire Tudbruske, der omslutte Stemmeridsen, gennem hvilken Luften passerer fra Mundhulen ind i Luftrøret; Skjoldbrusk findes hverken hos Krybdyr eller F. Strubelaag mangler som oftest, men kan være antydet ved en Tværfold (Strudsfugle, Flamingo), der endog kan indeholde en lille Brusk (Ænder). Stemmebaand findes aldrig, og Stemmen frembringes ikke i det øvre Strubehoved, men kan moduleres her ved Indsnævring og Udvidelse af Stemmeridsen. — Luftrørets bruskede eller forbenede Ringe, hvis Antal varierer fra 30 (nogle Spurvefugle) til 350 (Flamingo), ere alle, med Undtagelse af nogle faa nærmest det øvre Strubehoved, lukkede helt rundt (ogsaa bagtil); kun hos Emu ere de i Luftrørets næstsidste Fjerdedel gennembrudte fortil af en Længdespalte, hvorigennem en stor, uparret Strubesæk kan krænges ud. 6—8 af de nederste Ringe ere hos nogle Kotinga'er og hos Hannerne af de fleste Andefugle stærkt udvidede og sammenvoksede til en næsten altid usymmetrisk Benkapsel, den saakaldte Labyrint eller Pauke (»*bulbaossea*«); en Udvidelse af Luftrørets midterste Parti findes hos de samme F. Er Luftrøret længere end Halsen, danner det mere eller mindre komplicerede Vindinger; efter disses Leje kan der skelnes mellem følgende Typer: 1) Luftrøret danner en overfladisk Bugt foran Kroen (Tjur); 2) dets Bugt ligger overfladisk uden paa den store Brystmuskel (Han af *Anseranas*, Hun af *Rhynchaea*, Hanner af Hokkohøns, nogle faa Paradisfugle), 3) eller i den udhulede Nøglebens-Symfyse (nogle Perlehøns); 4) Luftrørsbugten gaar foran Nøglebenene ind i den udhulede Brystbenskam (Sang- og Pibsvane, samt *Cygnus buccinator* og *americanus*), eller 5) bag om Nøgleben ind i Brystbenskammen (Traner). Luftrørsgrenenes (Bronkiernes) Bruskringe ere næsten altid (Undtagelser ere: Storke, Vestgribbe, Fedtfugl) kun »Halvringe«, med Aabningen vendende indad (mediant). — Det nedre Luftrørshoved (*syrinx*), det for F. ejendommelige Stemmeorgan, ligger paa det Sted, hvor Luftrøret deler sig i de to Bronkier. Det dannes enten 1) kun af de nederste Luftrørsringe (*s. trachealis*) som hos de saakaldte tracheofone Spurvefugle (udelukkende Arter fra det tropiske Amerika); eller 2) kun af de øverste Bronkie-Halvringe (*s. bronchialis*) som hos Fedtfugl, en Del Natravne og Gøge; eller 3) af begge disse Partier tilsammen (*s. tracheobronchialis*); dette kan betragtes som den normale Form, hvoraf de to andre ere Modifikationer, og forekommer hos de fleste F. Til Syrinx fæste sig 0—5 eller 7 Par Stemmemuskler (Sangmuskler); 7 eller 5 (aldrig 6) Par findes hos de fleste ægte Sangfugle, 4 Par hos nogle faa Spurvefugleslægter, 3 Par hos Papegøjer og Lyrehale; alle andre F. have højst 2 Par, for saa vidt Stemmemuskler ikke aldeles mangle (Kivi, Kasuar, Emu, Struds, de fleste Aarefodede, Storke, Vestgribbe, nogle Hønsefugle). Stemmemusklerne fæste sig enten til Midten (den laterale Del) af Bronkiernes Halvringe (mesomyode F.) eller til Enderne af Halvringene (acromyode F.); det første er den mere oprindelige Tilstand og findes hos Flertallet af F., det sidste næsten kun hos ægte Sangfugle. Syrinx mangler hos Storke og Vestgribbe. — Lungerne ere forholdsvis smaa, udfylde kun den øvre Halvdel af Brysthulen og ere aldrig delte i Lapper; opadtil og paa Siderne ere de nøje forbundne med Hvirvlerne og Ribbenenes øvre Halvdele, nedadtil dækkede af Brysthinden (*pleura*). Hver Luftrørsgren træder ind i Lungen nærmere dens Centrum end dens Forrand, mister ved Indtrædelsen sine bruskede Halvringe og fortsætter sig (som Hovedstamme, *mesobronchium*) gennem Lungens hele Længde, afgivende fjerformig ca. 10 Sidegrene (sekundære Bronkier), der gaa til begge Lungeflader, udbrede sig over disse og atter afgive radiært ordnede Bigrene (*parabronchia*), hvis Vægge danne Hovedmassen af det meget svampede Lungevæv; Luftrørsgrenenes Hovedstamme og fire af dens Sidegrene fortsætte sig gennem Aabninger paa Lungefladen over i Luftsækkene (se nedenf.). — Mellemgulvet er ufuldstændigt, væsentlig kun en tynd Hinde med ringe Muskulatur og nøje forenet med Brysthinden; begge i Forening dele Bryst-Bughulen i tre Kamre: et forreste og øverste (Lungekammer), indeholdende Lunger og Halsluftsække, et forreste og nederste (Luftsækkammer), indeholdende Resten af Luftsækkene, og endelig et bageste (Indvoldskammer), indeholdende Hjerte og Indvolde.

Gennem de nylig omtalte 5 Aabninger paa hver Lunge fortsætte Luftrørsgrenens Hovedstamme og fire af dens Sidegrene sig over i 5 Par tyndvæggede Luftsække, hvis Yderside ofte er forsynet med tværstribede eller glatte Muskler. Luftsækkene ere grupperede saaledes: 1) et Par Halssække, der ofte strække sig langt fortil langs Halsens Sider, endog ind i Hovedet, og sende fine Sidegrene til Halsmusklerne og Kraniehulhederne samt Hals- og Brysthvirvlerne, naar disse ere pneumatiske; 2) et Par Nøglebenssække, lejrede mellem Nøglebenets Grene og undertiden kommunicerende med foregaaende Par; de kunne være forenede til en uparret Sæk (som hos Storke) og udsende Sidegrene, der ledsage de store Blodkar, danne Luftrum i Akselhulerne og trænge ind i Overarmsben, Ravnenæbsben, Skulderblade, Ribben og gennem de store Brystmuskler ind i Brystbenskammen; 3) et Par forreste og 4) et Par bageste Brystsække, beliggende i Brysthulen under Lungerne; undertiden findes kun eet Par ved Sammenflydning af de to paa samme Side liggende; de ende blindt eller staa i Forbindelse med Brystbenets Sider; 5) et Par (undertiden sammenflydende) Bugsække, de største af alle, afgivende Sidegrene til Bækken- og Halehvirvler og Laarben. Foruden disse Luftsække have F. talrige andre Luftrum, der mere eller mindre direkte staa i Forbindelse med Lungerne, trænge ind i Hvirvelsøjlen og Musklerne eller strække sig hen under Huden og saaledes gøre Skelettet og undertiden den største Del af Legemet pneumatiske. Et andet System af Luftrum dannes af Næsesvælgrummet, det eustachiske Rør og Trommehulen; gennem dette føres Luft til Kranieknoglerne eller til visse særlige Sækdannelser (som Halspungen hos Adjutant, Svælgpungen hos Trappe o. s. v.). Den funktionelle Betydning af Luftsækkene (og Pneumaticiteten i det hele) er meget omstridt. Nyere Undersøgelser gøre det sandsynligt, at en af Hovedfunktionerne bestaar i Ventilation af Lungerne, der selv kun i meget ringe Grad ere udvidelige, men til Gengæld ved Luftsækkene faa deres Volumen mange

Gange forøget; Forandringer i Luftarternes Sammensætning (Hæmatose) finder ikke Sted i Luftsækkene, hvorimod de synes direkte knyttede til Reguleringen af Vanduddunstningen; at den i Sækkene indeholdte varme Luft skulde gøre F. væsentlig »lettere« og, paa Ballonvis, understøtte Flugten, er utænkeligt: de faa Grams Vægt, som det hele System af Luftsække kunde løfte, vilde selv hos store F. kontrabalanceres af nogle faa Gram Føde. — Ind- og Udaanding sker hovedsagelig ved Hjælp af Ribbens- og Bugmusklerne; F.'s Brystkasse kan sammenlignes med en Blæsebælg, hvis bageste og faste Væg er Hvirvelsøjlens Brystparti, hvis forreste Væg er Brystbenet, og hvis Sider, Ribbenene (Blæsebælgens Læder), udføre Hovedbevægelserne; ved hver Indaanding pumpes Luft ind i Lungerne og de to Par Brystsække, medens samtidig de tre andre Par Luftsække afgive Luft til Lungerne for atter at fyldes ved næste Lungeudaanding.

9. Karsystemet. Hjertet er relativt større end hos andre Hvirveldyr, kegleformigt, med Spidsen pegende bagud, den lange Akse parallel med Kroppens; det ligger i Brysthulens Midtlinie, delvis omgivet af Leverlapperne. Højre Forkammer indtager den øverste højre Fjerdedel af Hjertet; Aabningen mellem højre For- og Hjertekammer er beskyttet af en Klap, der dog kun er en fremspringende Fordobling af Muskulaturen, uden Senetømmer, og saaledes vel i Funktion, men ikke i Form og Struktur svarer til Pattedyrenes *valvula tricuspis.* Venstre Forkammer er mindre rummeligt, men mere muskuløst end højre; to eller tre Klapper med talrige Snetømmer (en ægte *valvula mitralis*) tillade Blodets Indstrømning i det meget tykvæggede venstre Hjertekammer, der nedadtil (ventralt) dækkes af højre Hjertekammer, fortil af venstre Forkammer. — Kredsløbet er som hos Pattedyr fuldstændigt og dobbelt. Aorta-Stammen (*truncus aortae*) er ved sit Udspring fra venstre Hjertekammer beskyttet af tre Halvmaaneklapper; den er meget kort, gaar først et lille Stykke fremefter *(aorta ascendens),* bøjer derefter til højre i en Bue oven over højre Luftrørsgren (*arcus aortae*) og naar saaledes Hvirvelsøjlens Underflade, langs hvilken den følger (som *a. descendens,* »nedstigende Aorta«) lige til Halen, hvor den ender som en tynd Aarestamme *(arteria coccygea).* Fra dette Parti af Aorta, den nedstigende Aorta, udgaa parrede eller uparrede Sidestammer, hvis Forgreninger forsyne dels Spiserør, Ribben og Ribbensmuskler, dels Bagkropsorganer og Baglemmer med arterielt Blod. Men ogsaa den øvrige, mere fortil liggende Del af Fuglelegemet faar sine Arterier fra Aorta. Kort efter Udtrædelsen fra Hjertet udsender Aorta nemlig først et Par Kransarterier til selve Hjertet, dernæst en tyk venstre Aarestamme og endelig en tilsvarende højre; hver af disse to sidste *(arteriae brachiocephalicae)* dele sig saaledes: 1) i en Nøglebensarterie *(art. subclavia)* for Vingen og 2) en Carotide-Stamme, der atter gaffelgrener sig i en Vertebralarterie, indlejret i Halshvirvlernes Vertebralkanal, og en Carotidearterie. Disse sidste, Carotiderne, gaa fortil, jævnsides, til og ind i Hovedet (de fleste F.), eller de mødes og forenes til en enkelt Aarestamme (Hejrer, Flamingo o. a.), eller der er endelig kun en venstre Carotide, der gaffelgrener sig fortil (»*aves laevocarotidinae*« f. Eks. Kivi, Nandu, Lappedykkere, nogle Aarefodede, Trap, Biædere, Hærfugle, Spætter, Spurvefugle). — Alt det venøse Blod samles efterhaanden i tre Venestammer: de to (højre og venstre) øvre Hulaarer, der modtage Blodet fra Hoved og Hals, Forlemmer og til Dels fra Brystet, og en nedre Hulaare, der modtager Blodet fra hele Resten af Legemet med dets Indvolde. De tre Hulaarer gaa til højre Forkammer; ved Indmundingen af den nedre findes to Klapper, hvorimod de to andre Venemundinger ofte mangle Klapsystem. — Højre og venstre Lungearterie udgaa fra højre Hjertekammer med en kort fælles Stamme, beskyttet ved Roden af tre Halvmaaneklapper, og træde ind hver i sin Lunge; herfra føres det arterielle Blod over i højre og venstre Lungevene, der som en enkelt Stamme træder ind i venstre Forkammer. — Tilbage er Portaaresystemet: højre og venstre Portaare føre næsten alt Blod fra Mave, Tarm, Bugspytkirtel, Milt og til Dels fra Bugluftsække til henholdsvis højre og venstre Leverlap; her opløse de sig i talrige Smaakar, der atter kombineres til de fraførende Levervener, der indmunde med en enkelt Stamme i den nedre Hulaare (rettere i den »bagre«, der først efter Levervenernes Indmunding faar Navn af nedre Hulaare). Tilstedeværelsen af et Nyre-Portaaresystem (som hos Krybdyr) er, efter Nyrevenernes Anordning, mulig, men endnu ikke sikkert bevist. — Hjerteslagene ere hos F. hurtigere end hos noget andet Dyr, ca. 120 i Minuttet, under Flugten endnu langt hurtigere: allerede efter de første Vingeslag næsten det dobbelte. De røde Blodlegemer ere elliptiske, forsynede med Kerne, større (Middelmaal $^1/_{80} \times ^1/_{134}$ Mm.) og talrigere end hos Pattedyr. Blodets Varmegrad er 50—54°.

Samtlige Lymfekar fra Kroppen og Indvoldene, Haleegnens dog undtagne, samles i en stor Stamme, der ledsager Aorta, danner Fletninger omkring denne og endelig forenes i to (højre og venstre) »Brystgange«, der udmunde hver i sin øvre Hulaare. De fra Hoved og Hals kommende Lymfekar ledsage Halsvenerne; nogle udmunde i disse, Resten i Brystgangene. Haleegnens Lymfekar aabne sig i en af Bagkroppens Vener *(vena hypogastrica);* ved Indmundingsstedet udvikles hos Fosteret regelmæssig et pulserende Lymfehjerte, der hos de fleste F. forsvinder med Alderen, men holder sig permanent hos nogle (Struds, Kasuar, en Del Vade- og Svømmefugle). Lymfekirtler (ɔ: Kirtler, der danne Lymfelegemer) findes hos F. hverken i Krøset, Lysken, Akselhulen eller Halsen, en Del derimod i Brystet og undertiden i Vingerne, talrige i Tarmen.

Milten er snart næsten rund, snart aflang, snart (som hos Spurvefugle) meget lang og ormformet; hos de fleste F. ligger den tæt opad og løst fæstet til Kirtelmavens højre Side; Bimilt er set hos Struds og Kasuar. Skjoldbrusk-»Kirtelen«, et lille, aflangt, rødgult Legeme af ukendt Funktion, ligger paa hver Side af Halsroden tæt under Huden. Brisselen er løst fæstet til de to Luftrørsgrene og Halsvener og ender fortil som en tynd Traad; hos den voksne F. kan den være stærkt reduceret eller mangle.

10. Urin- og Kønsorganer (Urogenitalsystem). De meget langstrakte Nyrer naa fra Lungernes Bagrand omtrent til Enden af Bækken-

hvirvlerne, ligge tæt op mod Bækkenpartiets Underflade, udfyldende Hulhederne mellem Hofteben og Bækkenhvirvler, hvis Tværudvækster frembringe dybe Indtryk paa Nyrernes Rygside og dele dem i et Antal uregelmæssige Lapper; deres Underside er derimod næsten glat, adskilt fra Bughulen ved en Fold af Bughinden. Som oftest er hver Nyre mere eller mindre tydelig delt i tre Hovedlapper, af hvilke den forreste i Reglen er størst, den midterste mindst; ikke sjælden finder en Sammenvoksning af de to Nyrer Sted tværs over Bækkenhvirvlernes Underflade, enten blot af deres bageste Lapper eller tillige af de mellemste og forreste, saa at Aorta og den nedre Hulaare ligge indlejrede i deres Substans, men i øvrigt afhænge deres Form, Størrelse og Antallet af Hovedlapper i høj Grad af Bækkenhulernes Konfiguration. I den finere Bygning stemme de mere overens med Pattedyrenes Nyrer end med Krybdyrenes (Urinkanalerne danne lange, lige Henle'ske Sløjfer og ved deres Forening i det mindste en Slags Pyramide), men Adskillelsen mellem det ydre (afsondrende) Barklag og det indre (fraførende) Marvlag er ikke saa skarpt udpræget som hos hine. De to Urinledere udspringe (da et egentligt Nyrebækken mangler) med flere Rødder især fra første og anden Nyrelap, løbe bagtil, jævnsides, langs ad Nyrernes Underflade, til Dels indlejrede i deres Substans, og aabne sig i Rygvæggen af midterste Kloakkammer (Fig. 10 og 11); ligesom hos Øgler gaar Urinen herfra ind i første Kloakkammer. En Urinblære i Ordets sædvanlige Betydning findes ikke. — To meget smaa Binyrer ligge under Forranden af de forreste Nyrelapper, en paa hver Side af den bagre Hulaare og inden for (mediant for) Sæd- eller Æggestokkene.

Fig. 11.

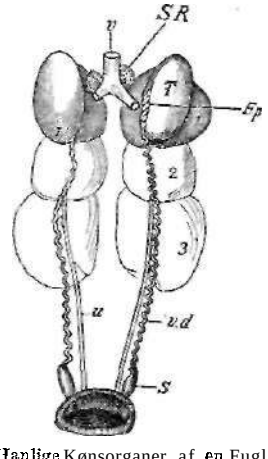

Hanlige Kønsorganer af en Fugl (Due). *1*, 2, 3 Nyrens tre Hovedlapper, *Kp* Bisædstok, *SR* Binyre, *T* Sædstok, *u* Urinleder, *v* bagre Hulaare, *v. d* Sædleder.

Sædstokkene (Fig. 11) ere ovale eller kugleformede, undertiden ormformede (Mursvale) og have deres Plads under de forreste Nyrelapper, hvor de holdes i Leje og dækkes af en Fold af Bughinden. I Reglen er den venstre Sædstok større end den højre, men begge ! ere i lige Grad funktionsdygtige. Begges Størrelse veksler individuelt efter Aarstid og Alder: hos Graaspurv f. Eks. ere de midtvinters som Sennepskorn, i Yngletiden som et lille Kirsebær, og denne periodisk vekslende Størrelse haren ikke Størrelse har en ikke ringe Indflydelse paa Lejringen af Tarm, Mave og Lever. De mikroskopisk fine Sædkanaler kombineres efterhaanden hen imod Indersiden (Mediansiden) af Sædstokkene til lidt videre, fraførende Rør og træde der i Forbindelse med Bisædstokkene (*epididymis*; se Fig. 11), hvis Kanaler atter forenes til de to Sædledere, der som to snævre, svagt bølgebugtede Rør passere bagud langs Nyrernes Underflade, paa Ydersiden af Urinlederne, og udmunde i to Papiller paa Rygsiden af midterste

Fig. 12.

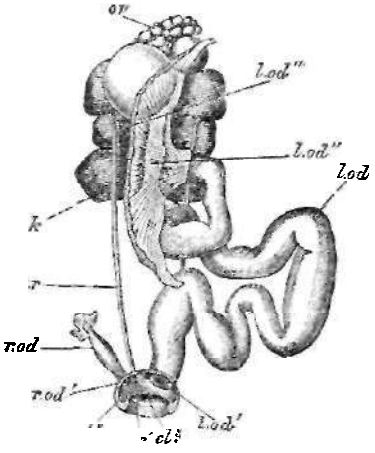

Hunlige Kønsorganer af en Fugl (Due). *el*.² midterste Kloakkammer, *el* 3 Indgang til forreste Kloakkammer, *k* Nyre, *l.od* venstre Æggeleder, *l.od'* dens Udmunding i midterste Kloakkammer, *l.od''* dens Tragt, *l.od'''* dens øverste Aabning (mod Legemshulen), *ov* Æggestok, *r.od* højre (rudimentære) Æggeleder, *ur* Urinleder, *ur'* dens Udmunding i midterste Kloakkammer.

Kloakkammer. Umiddelbart før Udmundingen ere Sædlederne sædvanligvis lidt videre, undertiden blæreformig opsvulmede; Kirtler i Sædledernes Vægge findes ikke, ej heller saakaldte Bikirtler (Sædkirtler, *prostata*, Cowper'ske Kirtler). — Sædlegemerne ere yderst smaa, i Form og Struktur meget varierende hos forskellige Fuglegrupper; de bestaa af »Hoved«, Mellemstykke og »Hale«; Hovedet er enten proptrækkeragtig snoet (Spurvefugle) eller langstrakt, smalt og cylindrisk (næsten alle andre F.); deres Bevægelser ere dels en hurtig Rotation om Længdeaksen, dels en retlinet fremadskridende, der hos mange F., ligesom hos Pattedyr, frembringes af »Halen«.

Kun venstre Æggestok (Fig. 12) er fuldt udviklet og funktionel; højre er vel i Reglen til Stede (ret vel udviklet hos nogle Dagrovfugle), men producerer næppe nogen Sinde modne Æg; ogsaa højre Æggeleder reduceres tidlig til en ubetydelig Streng nærmest Kloaken. Antallet af Æg kan være flere Hundrede, der i Yngletiden befinde sig paa alle Udviklingsstadier fra mikroskopisk ringe Størrelse til fuld Modenhed; de Æg, der ikke modnes, resorberes, og hele Æggestokken er om Vinteren næsten lige saa stærkt indsvunden som Sædstokkene. De modne Æg (se Æg) opfanges af Æggelederens øverste tragtformede Parti, der er yderst tyndvægget, beklædt med Fimrehaar paa Indersiden og ved elastiske Bughindefolder fæstet til Bagranden af venstre Lunge. Det nærmest følgende Parti af Æggelederen er langt snævrere, har tykke Vægge, hvis talrige Kirtler afsondre Æggehviden, og er ved et endnu

snævrere Parti (Istmen) forbundet med den udvidede »Livmoder«, der ligger paa Undersiden og delvis paa højre Side af Endetarm og Kloak. Istmens Vægge afsondre den dobbelte Skalhud, medens Livmoderens udskille Kalkskallen og Pigmentet (Farvestofferne), og Livmoderen fortsætter sig endelig i et kirtelfattigt Parti, Skeden, der aabner sig i Rygsiden af midterste Kloakkammer, til venstre for Urinlederne. I Hvileperioden er Æggelederen hos en alm. Høne 15—18 Cm. lang og næppe 2 Mm. vid, i Læggetiden kan dens Længde være over 60 Cm., Vidden næsten 12 Mm. — Ægget befrugtes i den øverste Del af Æggelederen, og allerede naar det forlader F., er Dannelsen af de to primære Kimblade (ydre og indre) begyndt; Fosteret har Amnion og Allantois (se Foster og Hvirveldyr).

I Rygvæggen af bageste (yderste) Kloakkammer findes Aabningen for et ejendommeligt Organ, *bursa Fabricii* (Fig. 10), der er mest udviklet hos unge F. og ofte reduceres stærkt med Alderen; dets Funktion er usikker (hos Struds fungerer det lejlighedsvis som Urinblære, og Urinens Udskillelse kan hos denne F. foregaa uafhængig af Ekskrementernes). — Hannens Parringslem udvikles (ligesom Hunnens *clitoris)* fra Bugvæggen af bageste Kloakkammer; det forekommer i to Skikkelser: hos Strudsfugle (undtagen Nandu) bestaar det af to (højre og venstre) forenede Halvdele med en dyb Længdefure paa Rygsiden og ligner meget samme Organ hos Krokodiller og Skildpadder; det kan strækkes ud og trækkes ind ved Muskler, der fæste sig til Bækkenknoglerne; hos Nandu, og blandt carinate F. kun hos Andefugle, bestaar det ligeledes af to Halvdele med en Længdefure, men er spiralsnoet og udkrængeligt som en Handskefinger; dets Muskler ere udelukkende afledte fra Gattets Snøremuskel. Hos en Del andre F. (Tinamu'er, Hokkohøns, Skestork, Stork, Hejre o. a.) er Parringslemmet meget mindre og simplere bygget, befinder sig i det hele i et Tilbagegangsstadium, og endelig hos Flertallet af F., især hos de højest organiserede, er det forsvundet, og Parringen foregaar ved simpel Udkrængning af Kloakerne. — Om Systematik se Ornitologi. (Litt.: Owen, Artiklen *Aves* i Todd's *Cyclopaedia of Anatomy and Physiology*, Bd. I, S. 265—358 [Lond. 1836]; Fürbringer, »Morphologie und Systematik d. Vogel« [Amsterdam 1888]; Gadow, »Vogel« i Bronn's »Thierreich«, Bd. 6, 4. Del [Leipzig 1891; heri meget udførlige Litteraturlister for de enkelte Organsystemer]; Mivart, *Elements of Ornithology* [Lond. 1892]; Gadow's anatomiske Artikler i Newton's *Dictionary of Birds* [Lond. 1893—96]; Marshall, »Bau der Vogel« [Leipzig 1895]; Headley, *Structur and Life of Birds* [Lond. og New York 1895]; Beddard, *Anatomy of Birds* [Lond.; Udgivelsen foreløbig annonceret 1897]). *K. C. A.*

Fuglebjærg, Sogn (1801: 272, 1890: 756 Indb.) og stor Landsby i Sydsjælland, Øster-Flakkebjærg Herred, Sorø Amt, ved Slagelse—Næstved Landevej, er Valgsted for Sorø Amts 5. Folketingskreds og har Postkontor, Apotek, Sparekasser, Markedsplads og Mindestøtte (med Buste) for Frederik VII. *H. W.*

Fuglebjærge (norsk: Fuglefjælde) kaldes saadanne Klipper ved Havet, som huse Kolonier af Svømmefugle; de ere kun beboede i Yngletiden. F. kunne findes paa alle Breddegrader, men ved Udtrykket F. tænkes dog i Alm. blot paa de nordiske.

Som Regel bestaa de af mere eller mindre utilgængelige Klippevægge med talrige Afsatser, der ofte ere belagte med Rullesten, Græstørv e. l.; dog kunne ogsaa hele Klipper, der rage stejlt op, være besatte af rugende Fugle. Grunden til F.'s Opstaaen er Fuglenes Ønske om ved Koloniens Utilgængelighed at bevare Æg og Unger mod Rovdyr og ved Individernes Talrighed at skærme dem mod Rovfugle, Ravne og Rovmaager. Antallet af Fugle kan variere fra en Snes Par (Borgemestermaagen, *Larus glaucus)* til mange Millioner. For at skaffe denne Mængde tilstrækkelig Føde maa Havet i Nærheden af F. være rigelig forsynet med de Smaafisk, Kræbsdyr o. l., der navnlig efterstræbes af de paagældende Fuglearter. Man vil derfor ogsaa træffe F. paa Steder, hvor dette er Tilfældet, f. Eks. paa den nordlige Del af Norge's Vestkyst, paa Færøerne, Island, Vestgrønland, Spitsbergen o. s. v.; derimod maa Aarsagen til, at Østgrønland, navnlig mod Syd, er saa daarlig forsynet i denne Retning, netop søges i den relative Mangel paa Dyreliv i det tilgrænsende Hav.

De nordiske F. ere beboede af forskellige Maager og Alkefugle, Skraaper (*Puffinus*), Mallemukker (*Fulmarus glacialis*), Stormsvaler (*Thalassidroma*), Skarver og Havsuler. Ofte bebo flere Arter samme Fjæld, f. Eks. Lunde (*Fratercula arctica*), Lomvie (*Uria lomvia*) og Alke (*Alca torda*) samt den tretaaede Maage (*Rissa tridactyla*); i saa Tilfælde bo i hvert Fald Lomvie og Alke Side om Side, men det er derimod omtvistet, hvorvidt de andre Arter indehave særegne Partier af Klippen blandt hine, eller om de særlig bebo de øvre eller nedre Trin af denne. Paa andre Steder udgøres i hvert Fald langt den overvejende Del af F.'s Beboere af een Art, hvilket f. Eks. er Tilfældet med de grønlandske F., der ere besatte af Søkongen (*Mergulus alle)* og Briinnichs Tejste (*Uria Brünnichii*) eller med det bekendte, norske F. Sværholtklubben, der bebos af den tretaaede Maage. Da imidlertid de nordiske F. findes paa saa forskellige Breddegrader (fra Helgoland til det nordligste opdagede Land [Nordvestgrønland, Frants Josefs Land, de nysibiriske Øer]), er det en Selvfølge, at de Arter, der optræde paa F., ingenlunde ere de samme overalt. Først og fremmest er der naturligvis stor Forskel paa de østamerikanske, europæiske og vestasiatiske paa den ene Side, og de østasiatiske og vestamerikanske paa den anden, da disse falde ind under forskellige dyregeografiske Omraader. Men ogsaa den førstnævnte Gruppe varierer meget; saaledes ruger Tordalken paa de norske F., men derimod ikke paa Spitsbergen, medens det modsatte er Tilfældet med Briinnichs Tejste, Søkongen og nogle Maagearter. Men ogsaa paa de norske og de vesteuropæiske F. er der en betydelig Forskel, selv paa saa forholdsvis ringe Afstand som Norge og Færøerne; f. Eks. yngle paa de vesteuropæiske F. 2 Stormsvalearter, Mallemukken, 2 Skraapearter og Havsulen, der aldrig optræde som Beboere af de norske F. Paa de vesteuropæiske og de Nord derfor liggende grønlandske F. er der den Forskel, at Artsantallet

af Fuglene paa de førstnævnte er betydelig større end paa de sidstnævnte; dog kommer der ogsaa her enkelte ny Arter til, f. Eks. Søkongen (der dog ogsaa yngler et enkelt Sted paa Island) og nogle Maagearter.

Det er indlysende, at F. maa være af stor økonomisk Betydning for Beboerne af de omliggende Egne. Saaledes tages paa Sværholtklubben gennemsnitlig 5,000 Æg om Aaret (enkelte Aar endog omtrent det dobbelte Antal); her indsamles dog blot, hvad der kan naas med lange Stiger fra Klippens Fod. Langt større er dog Udbyttet paa Færøerne, hvor F. udbyttes mest rationelt. Her fanges aarlig alene paa selve F. gennemsnitlig 235,000 Lunder og 55,000 Lomvier samt desuden ca. 2,000 Skraaper, en Del Havsuler (ca. 900 Stkr.) o. s. v. Fangsten foregaar paa følgende Maade:

Lunden fanges dels ved, at man trækker den ud af dens Huler enten med Haanden eller med en Krog; undertiden maa der graves et Hul ned ovenfra for at naa til Fuglens Rede; denne Fangstmaade begynder, naar Lunden opholder sig i Hulen om Natten, og ophører, naar den er ved at ruge. Dels fanges Lunden ogsaa i Flugten med Ketser fra selve Bjærget (Flejning); Ketseren slaas over Fuglen bagfra, da denne ellers vilde gaa tværs igennem Nettet; paa denne Maade kan en dygtig Mand fange indtil 900 Stkr. om Dagen. — I øvrigt fange Eskimoerne ved Kap York (paa Grønland's nordvestlige Kyst) ogsaa Søkongen paa samme Vis.

Lomvien fanges, foruden ved Flejning fra selve Fjældet, paa følgende Maader: Den tages med Ketser fra Baad, enten medens den sidder paa den nederste Del af F., eller naar den flyver ud derfra; eller den fanges først, naar den, efter at være opskræmmet, har kastet sig i Søen. Til disse 3 Maader anvendes en Baad med 4 Mand, hvoraf de 2 styre Baaden og de 2 fange. Den sidste Metode, hvorpaa Lomvien fanges, er ved »Figling« o: Fuglemanden opsøger sit Bytte paa selve Klippen, idet han enten fires ned ovenfra eller stiger op nedenfra. I første Tilfælde regnes mindst 5 Mand for nødvendige til at betjene Linen, der er 61/2 Cm. tyk; naar Manden paa denne Maade er naaet ned til en Afsats, gør han sig fri for Linen, binder denne til en Sten e. l. og giver sig til at indsamle Fuglene. Opstigningen nedenfra er meget farlig, da Klippen ofte er stærkt forvitret; Ketserstangen er her til stor Hjælp, idet den ene Fuglemand understøtter den anden nedenfra; der anvendes ogsaa Reb, navnlig ved Nedstigningen, ved hvilken Lejlighed det lægges saa yderlig om en Sten e. l., at det kan glide af ved et stærkt Ryk nedenfra. Ved Figling kan en dygtig Mand fange indtil 1,000 Fugle om Dagen.

Skraapen hales ud af sin Hule med en Krog. Havsulen fanges om Natten, idet man enten firer sig ned til de Afsatser, paa hvilke Fuglene sidde, eller klatrer op til dem, naar de sove paa Toppen af en Klippe.

I øvrigt ere, som ovenfor omtalt, F. ikke indskrænkede til den nordlige Halvkugle. Beslægtede Fænomener kendes ogsaa fra den antarktiske Region, paa hvis F. — som i hine Egne overhovedet — Pengvinerne ubetinget ere den mest karakteristiske Type. Disse Fugle, der i ca. 20 Arter ere udbredte mellem den sydlige Vendekreds og 80° s. Br., besøge kun i Yngletiden det faste Land, forsamle sig da i uhyre Skarer paa Skærene, Landpynterne eller de øde Klippeøer, hvor de lægge deres Æg enten paa den blotte Klippegrund eller i særlige 60—90 Cm. dybe Ynglerør. (Litt. om F. er meget spredt, og Oplysninger maa som oftest søges under hver enkelt Art. Som nogle af de vigtigste Værker maa anføres: H. C. Müller, »Færøernes Fuglefauna med Bemærkninger om Fuglefangsten« [Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn, 1862]; Collett, »Fugleliv i det arktiske Norge« [Chra. og Kbhvn. 1892]). *E. B.*

Fuglebure, Fuglestue m. fl. se Stuefugle.

Fuglebær, dansk Benævnelse for Bærrene af Fuglekirsebærtræ, Almindelig Røn og Almindelig Kvalkved. *A. M.*

Fugleedderkopper (*Araneae theraphosae*) indbefatte alle Edderkopper, hvis Mandibler bevæges lodret, som have 4 Lungesække med et tilsvarende Antal Aabninger (deraf Navnet *Tetrapneumones*) samt i Alm. 4 Spindevorter. Det er den langt mindre Del af Edderkopper, der hører

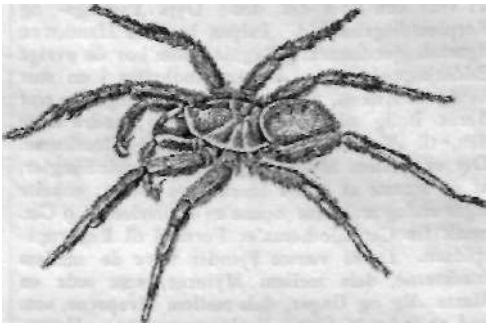

Fugleedderkop.

til denne Underorden særlig indbefattende store, som oftest stærkt haarede, tropiske eller subtropiske Former af lidet fremtrædende (brune eller brungule) Farver. Underordenen deles i 3 Familier: *Liphistiidae, Avicullariidae* og *Atypidae.* Til den første af disse hører en enkelt Slægt *Liphistius*, som afviger fra alle andre Edderkopper ved følgende ganske enestaaende Forhold: tydelig Segmentation af Bagkroppen, 8 Spindevorter beliggende midt paa Bugsiden langt fra Gattet. Den store Hovedmasse af Formerne hører til Familien *Avicullariidae*, der tæller ca. 450 Arter. Familien deles i et større Antal Underfamilier med talrige Slægter, af hvilke som Eksempler her særlig to Slægter: *Mygale* og *Cteniza* skulle nævnes. Den første af disse med *Mygale avicularia* indbefatter med i øvrigt talrige nærstaaende Slægter disse store, stærkt haarede tropiske Former, hvis ualmindelige Størrelse, mørke Farver, natlige Færd og glimrende Hurtighed har fremkaldt saa mange mere eller mindre troværdige Historier. De herhen hørende Former grave sig sjælden deres Huler selv, men benytte som oftest tilfældige Huller i Jorden eller under Sten, andre opholde sig i Busketter, Boliger, Træstammer, bag hvis Bark eller i Ly af hvis Grene de have deres

Huler. Disse ere som oftest betrukne af et tæt, stærkt Traadnet. Fangnet spindes enten ikke eller ere i alt Fald af en meget simpel Konstruktion. Det er hovedsagelig Natdyr, der om Dagen holde sig skjulte, men som komme frem i Skumringen og med ualmindelig Kraft og Hurtighed jage hen over Jorden eller op og ned ad Træstammer. Føden bestaar efter de nyere og bedste Forfatteres Iagttagelser hovedsagelig af store Biller og andre Insekter, og de talrige Meddelelser, der allerede fra Madem. Merian's Dage og ned til den nyeste Tid (Bates) ere komne til Europa om de sydamerikanske F.'s glubende Adfærd over for Smaafugle (særlig Kolibrier), høre vistnok for største Delen til Fablernes Verden. Absolut at forkaste alle de Iagttagelser, som i Tidens Løb ere blevne anstillede herover af forskellige paalidelige Folk, gaar vistnok ikke an, men gennemgaaende kan det sikkert siges, at F.'s Hovedføde søges mellem de hvirvelløse Dyr. Faren for at blive stukken af de meget kraftige Giftkroge er yderst ringe, da de kun kunne bevæges i Retning fra oven nedad; derimod skulle deres stive, lange brune Haar, naar man faar dem mellem Fingre eller Tæer, foraarsage en ulidelig Kløe. Vi vide kun lidet om disse Dyrs Parrings- og Forplantningsforhold. Palpen har hos Hannen en lignende ejendommelig Bygning som hos de øvrige Edderkoppehanner. Æggene indhylles i en stor hvidgraa Kokon, som nogle Arter hænge op nær deres Bolig og vogte omhyggelig; andre bære den, til Æggene ere udklækkede, i Klosaksene. Det er mellem Mygalerne og nærstaaende Slægter, at de største af alle Edderkopper findes; enkelte siges endog at kunne opnaa en Størrelse af 9 Cm. maalt fra Cephalothorax'es Forrand til Bagkropsspidsen. Deres værste Fjender have de mellem Insekterne, dels mellem Myrerne, som æde en Masse Æg og Unger, dels mellem Hvepsene, som ved at indgyde Gift i Bagkroppens store Nervecentra lamme dem og anvende dem til Føde for Larverne. Af Menge's Iagttagelser vide vi, at de i meget lang Tid, over 1½ Aar, kunne leve uden at tage Føde til sig.

Slægten *Cteniza* og et betydeligt Antal nærstaaende Slægter udmærke sig i Modsætning til de foregaaende ved at føre en mere eller mindre gravende Levevis og ved at anlægge deres meget ofte særdeles kunstfærdige Reder i Jorden. Et Fællestræk for dem alle er, at Kindbakkerne paa deres Spidsere udstyrede med een eller flere Rækker meget haarde, stærke Tænder, som hjælpe til under Udgravningsarbejdet; ligeledes er bageste Benpar i samme Øjemed som oftest udstyret med een eller flere Rækker kraftige Torne. Rederne bestaa i Alm. af et Rør, der gaar ned i Jorden, ofte i en betydelig Længde, og lukkes udadtil ved et Laag; Røret, hvis Vægge ere glat polerede, er beklædt med et meget tæt, hvidt Silkevæv, der ligger vævet saa nøje til Væggen, at det ikke kan trækkes af; inde i dette ligger undertiden et andet løst, der derimod kan krænges ud som en Handsketut. Laaget bestaar i sin mest fuldkomne Skikkelse af skiftende (indtil 30) Lag af findelt Jord og Spind; det er glat paa Indersiden, men navnlig paa Kanterne, der paa det i nøjeste slutte til Aabningen. Indersiden er beklædt med et fint Spind, og dette forlænger sig i Laagets øverste Del op i det Spind, der beklæder Gangens Loft, saaledes at der dannes et Hængsel, hvorved Laaget er ophængt; det klapper i ved sin egen Vægt. Ydersiden har Omgivelsernes Natur og er ofte dækket med Planter, der vokse i Laaget og synes plantede af Edderkoppen. Forneden er Laaget paa sin Inderside udstyret med en Del Huller eller med en enkelt stærk Traad: et Lukkeapparat, der anvendes af Edderkoppen, naar en Fjende vil ind i Reden; den hager nemlig ved Hjælp af Benene Laaget fast i Indgangen. Gangen er ofte udstyret med een eller flere Sidegange, der ogsaa kunne ende ude i Jordoverfladen med Laag. Nu og da er Gangen kun en Vej ind til een eller flere store Huler, alle tapetserede paa det omhyggeligste med hvide Silkespind og adskilte fra hverandre ved Laag; en enkelt bruges ofte som Oplagssted for udsuget Bytte. — Ctenizerne ere Natdyr, der Dagen over sidde i deres Huler med Laaget paa Klem, men om Natten gaa de ud paa Rov i Redens umiddelbare Nærhed eller lure med halvaaben Dør i Redens Munding. Gaa de ud, spindes Laaget fast til et Græsstraa, eller de lægge en Sten mellem Laag og Rørets Munding; enkelte Former siges hver Nat at spinde et Spind foran Reden og atter ødelægge det hver Morgen. I Tiden, hvor de have Æg, lukkes ofte Reden komplet, og de komme da i længere Tid ikke ud. Som Unger bygge begge Køn disse Reder; naar det kønsmodne Stadium indtræder, synes Hannen at høre op hermed og fører da efter Sigende et Huleliv hos Hunnen. Under normale Forhold bygger en Hun kun een eneste Rede, idet den, alt som den vokser, stadig gør Gangen højere og længere, samtidig med at den øger Rørets Diameter. Hos en nærstaaende Slægt, *Nemesia*, er Yderlaaget kun tyndt oblatagtigt, men der findes da paa et bestemt Sted, der, hvor en Sidegang gaar ud, et tykkere stærkt Laag, der paa forskellig Vis og ved en meget sindrig Mekanisme er til at holde lukket indefra. Alle jordgravende Edderkopper ere gennemgaaende tropiske Former; enkelte naa op i Sydengland og Nordfrankrig. Til den sidste Familie *Atypidae* hører en i Nordfrankrig optrædende Form, *Atypus piceus*, der spinder sig et med Silke udfodret Rør i den løse Skovmuld. Spindet fortsætter sig ud ad Jorden, langs denne, sammenspundet med de omgivende Plantedele. (Litt.: Audoin, *Observations sur la structure du nid de l'Araignée pionnière. Ann. de la soc. ent. France* [II, 1833]; Simon, *Hist. nat. des Araign.* [Paris 1892]; Bergsøe, »Fra Mark og Skov« [2. Bd. 1891]). *C. W.-L.*

Fuglefangst. Denne sker for Rovfuglenes Vedkommende i de saakaldte »Høgebure« og drives hovedsagelig paa større Godser for at skærme Fasaner og andet Fuglevildt for disse befjedrede Røveres Efterstræbelser. Hist og her anvendes ogsaa Sakse, der anbringes paa fritstaaende Pæle paa Marker og Skovhegn. Til de mindre Skovfugle af Finke- og Dompapslægten, som det efter Jagtloven kan tillades bestemte Personer i Tiden fra 1. Novbr. til 1. Jan. at indfange paa egen Jagtgrund, bruges i Alm. Slaggarn eller Limpinde. Brugen af Vildtsnarer og Doner er forbudt. Til Indfangst af Agerhøns og Fasaner (til Udsætning i vildtfattige Distrikter) — hvortil

Indenrigsministeriet undtagelsesvis kan meddele Tilladelse — anvendes **Hønsegarn**, der er indrettet som en almindelig Ruse, og hvori Flokken drives. Ogsaa Trækkegarn, der trækkes hen over Flokken, kan benyttes. *H. F. J.*

Fuglefjæld se Fuglebjærge.

Fuglefri svarer omtrent til, hvad der i de nordiske Love kaldes fredløs eller biltog.

Fuglegræs se Stellaria.

Fuglegødning se Guano.

Fuglehagel se Hagel.

Fuglehandel se Stuefugle.

Fugleklo (*Ornithopus* L.), Slægt af de Ærteblomstrede (*Hedysareae*), spæde, urteagtige Planter med typisk Pælerod, grenede Stængler og mangeparrede, uligefinnede Blade med ubetydelige Akselblade; Blomsterne i akselstillede, langstilkede Hoveder eller Skærme; Fanen kredsrund til ægformet, Vingerne længere end den rette Køl, Bælgen 5—10-frøet, linieformet, fladtrykt, netaaret, perlesnorformet (leddelt), sædvanlig krummet; Ledbælgens enkelte Stykker, der hvert indeholder et Frø, uopspringende. Af Slægtens 8 Arter forekommer kun 1 i Mellem- og Nordeuropa: Liden F. (*O. perpusillus* L.), en spæd, enaarig, haaret Plante med talrige, indtil 15 Cm. lange, udstrakte Stængler, hvidrøde og gulbrogede Blomster og krummede Bælge; meget almindelig i Jylland's sandede Egne, hvor den paa tørre Græsmarker afgiver et sparsomt, men af Husdyrerne meget yndet Bidrag til Græsningen. Findes ikke i Norge. Som Foderplante dyrkes Foder-F. (*O. sativus* Brot.), vildtvoksende i Spanien og Portugal, hvorfra Navnet Serradella har fulgt den, ogsaa til Danmark, hvor den indførtes 1854, efter at den i nogle faa Aar havde været dyrket i Belgien og Tyskland. Den er kun lidet forskellig fra Liden F. og er som denne enaarig, men betydelig større, i Blomstringstiden 0,4—0,8 Cm. høj. »Frøene« o: Brudstykkerne af Ledbælgen, ere fladtrykt-tøndeformede, 3 X 2 X 1 Mm.; 1,000 Stkr. veje ca. 3,2 Gr. De afskallede, mørkgulgraa, ovale Frø veje ca. 2 Gr. pr. 1,000. Foder-F. er under visse Forhold en meget værdifuld Foderplante, der vel nærmest hører hjemme paa Sandjorder, men dog giver størst Afgrøde paa middelgode, sandmuldede Jorder med let gennemtrængelig, ikke vaad Undergrund, og som helst skulle være dybt bearbejdede, merglede, hvis de af Naturen ere kalkfattige, samt rene for Ukrudt, da Planten vokser for langsomt til at kunne undertrykke dette. Den dyrkes paa flere Maader. Ofte, især i Nordtyskland, indsaas den i Rugen tidlig om Foraaret og giver da en Afgrøde, efter at Rugen er høstet. I Danmark saas den hyppigst uden Dækfrugt og da enten i Renudsæd eller blandet med Spergel, Boghvede, Gul Sennep e. l., der da først afhugges sammen med lidt af den mere langsomt voksende F., der derefter vokser op, blandet med lidt af de andre nævnte Planter. I Renudsæd saas sædvanlig ca. 40 Kg. »Frø« pr. Hekt. Den afhugges i Blomstringstiden, anvendes sædvanlig som Staldfoder i grøn Tilstand og afgiver et fortrinligt Foder. Paa Jorder som de ovenfor antydede giver den 15—25,000 Kg. Grønfoder pr. Hekt. Dens Frø modnes vanskelig i Danmark, hvorfor dette indføres fra sydlige Lande. Saaet om Efteraaret fryser den altid bort om Vinteren. Trods denne Plantes betydelige Værdi har den i Danmark kun vundet ringe Udbredelse, dels fordi den ikke altid har svaret til Forventningerne, dels fordi Sommerstaldfodring endnu kun anvendes i ringe Udstrækning, især paa de lette Jorder, hvor F. nærmest skulde dyrkes. I Norge er den ganske uden Betydning. Afhugget i Blomstringstiden har den omtrent følgende kemiske Sammensætning: 82 p. Ct. Vand, 3 p. Ct. kvælstofholdige Stoffer, 1 p. Ct. fedtagtige Stoffer, 7 p. Ct. opløselige, kvælstoffri Stoffer, 5,5 p. Ct. Cellestof og 1,5 p. Ct. Askebestanddele. Paa samme Udviklingstrin bortføres med en Afgrøde paa 20,000 Kg. Grønfoder fra 1 Hekt. ca. 100 Kg. Kvælstof, 150 Kg. Kali og 50 Kg. Fosforsyre. Den stiller herefter store Krav til Kaligødning, hvorimod den ligesom andre Bælgplanter ikke behøver kvælstofholdig Gødning, idet den forsyner sig med Kvælstof fra Luften. (Litt.: »Tidsskrift for Landøkonomi« [1855]; C. E. v. Konig, »Die Serradella, der Klee des Sandes« [Berlin, 5. Opl. 1891]; Werner, »Handbuch des Futterbaues« [Berlin, 2. Opl., 1889]). *K. H-n.*

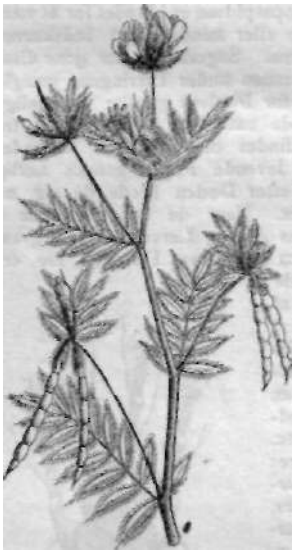

Serradella.

Fuglekonge (*Regulus* Ray), en lille Sangfugleslægt (ca. 4 Arter), hvortil høre Europa's mindste Fugle. I systematisk Henseende staa F. nærmest ved Løvsangerne, men de minde i Levevis meget om Mejserne, sammen med hvilke de ofte træffes i Flok. Det er overordentlig livlige Fugle, hvis Føde hovedsagelig bestaar af Insekter, Larver o. l. samt til Dels ogsaa af Frø. Reden er kugleformig, oventil aaben og anbringes i Enden af Naaletræernes Grene. — Næbbet er lige, spidst, ved Roden temmelig bredt; det har skarp Rygkant, Børster ved Mundvigerne; Næseborene ere dækkede af 1—2 fremadliggende, tyndstraalede Fjer; tynde Ben, Mellemfoden længere end Midtertaaen, 4. og 5. Svingfjer længst. Halen er svagt kløftet. I Danmark er truffet følgende Arter:

Gultoppet F. (*R. cristatus* Koch): Issen har gult, i Midten rødligt Længdebaand med sorte Rande; Nakke, Ryg, Skulderfjer og Overgump olivengrønne; Kinder, Øjeregion, Strube, Hals og Bryst graa med svagt grønligt Skær; graahvid Bug, Vinger og Hale sortebrune, de første med

2 hvide Tværbaand. Hunnen adskiller sig blot fra Hannen ved et lysere Issebaand med smallere, sort Indfatning. Totallængde 9,9—10,2 Cm., Vingen 5,4 Cm. Denne Art forekommer i det nordlige Asien (mod Øst til Amur-Landene) og omtrent overalt i Europa; paa den skandinaviske Halvø er den truffen helt op til Tromsø; baade her og i Danmark, hvor den er overordentlig almindelig, er den dels Standfugl, dels Trækfugl (April—omkring Midten af Oktober). De 6—10 Æg (10—15×9,5—10,5 Mm.) ere lyst gulgraa og rødvatrede og findes fra Midten af Maj til Begyndelsen af August, saa at Fuglen rimeligvis yngler 2 Gange om Aaret.

Gultoppet Fuglekonge (*Regulus cristatus*).

Rødtoppet Fuglekonge (*R. ignicapillus* Naum.) er paa Størrelse med foregaaende, fra hvilken den adskilles ved at have en hvid Stribe over og under og en sort for og bag Øjet; Hannen har brandgult Længdebaand paa Issen. I Norge og Sverige er denne Art ikke iagttagen, hvorimod den er truffen nogle faa Gange i Danmark; i øvrigt findes den i Tyskland, Frankrig, Italien, Grækenland og Spanien. Æggene (12—13,5×9—10 Mm.) ere lidt mere rødlige end den foregaaende Arts. — De 2 andre Arter leve i Nordamerika. *E. B.*

Fuglekæmper se Plantago.

Fuglekøjer ere kunstig anlagte, overdækkede Vandkanaler, der ende i en stor Pose eller Sæk, som er til at tage op; F. anvendes til Fangst af Vildænder ved Hjælp af Lokkefugle. *E. B.*

Fuglelim faas af de modne Bær og de grønne Stængler og Blade af Misteltenen, idet disse presses, hvorpaa man tilsætter Vand til Saften; herved udfældes det klæbende, i Vand uopløselige Viscin, der kan benyttes, som det er. I Luften tørrer det ind til en haard Masse, der dog atter kan bringes til at bulne ud ved Tilsætning af Vand. I Stedet for dette egentlige F. kan ogsaa anvendes en Blanding af Lim og Klorzink eller en tyk indkogt Linoliefernis. *K. M.*

FuglelUS se Lus.

Fuglemider. Ved F. forstaar man alle de forskellige paa Fugle optrædende Mider; da disse ere af meget forskelligt Udseende og tilhøre vidt forskellige Familier, er Begrebet ingenlunde zoologisk, men kun praktisk og for saa vidt berettiget, som F. kun undtagelsesvis optræde som Snyltere paa andre Dyr end netop Fugle. Fuglesnyltere optræde i følgende Midefamilier: *Gamasidae* (s. d.) med Slægterne *Gamasus* og *Dermanyssus*, *Ixodidae* (se Blodmide), særlig med Slægten *Ar gas*, *Trombidiidae* (se Jordmide) med *Cheyletus*, *Harpirhyncus* og *Picobia* samt *Sarcoptidae*, af hvilke to Underfamilier *Plumicolae* og *Cysticolae* samt flere ægte *Sarcoptes*-Former ere Fuglesnyltere.

Sarcoptidae plumicolae have et højst forskelligt Udseende og udmærke sig snart ved en ualmindelig stærk Udvikling af et enkelt Benpar, snart ved ejendommelige Bagkropsvedhæng etc. Huden er i Alm. furet af symmetriske Striber og hærdnet til Skjolde, der særlig ere tydelige paa Rygsiden. 3. Benpar er hos Hannen ofte særdeles stærkt udviklet, og Bagkropsspidsen er i Stedet for at være afrundet ofte mere eller mindre dybt indskaaren særlig hos Hannerne. Sugeskaale, der tjene disse til at fastholde Hunnen under Parringen, mangle sjælden. Det er for Fuglene ganske uskadelige Dyr, der leve af de naturlige Udsvedninger fra Legemet, og som findes ofte i talrige Mængder paa Fjerene, paa levende Fugle ganske særlig paa Vingefjerene; efter Døden brede de sig ud over hele Legemet. Naar de ere til Stede i større Antal, træffes Æg og Larvehude som graalige Plader omtrent midt paa Fjerene. De ere ikke særlig knyttede til en bestemt Art af Fugle; samme Art kan saaledes træffes paa de fleste Natrovfugle, en anden paa mange forskellige Spurvefugle etc. Hovedslægterne ere: *Dermaglyphus*, *Pterolichus*, *Analges*, *Dermaleichus*. Larverne leve i Alm. sammesteds som Kønsdyrene; hos en enkelt Form, *Pterolichus falciger* (se Fig.), optræder et *Hypopus*-Stadium (se Mider), der vandrer ind i Luftsækkene eller subcutane Bindevæv og atter efter nogen Tids Forløb gaar ud.

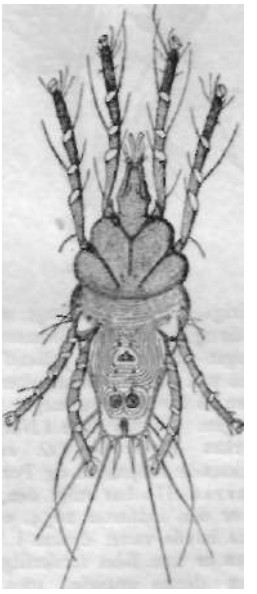

Pterolichus falciger ♂.

Sammesteds leve ogsaa Medlemmerne af Underfamilien *Sarcoptidae cysticolae*; der hører hertil særlig to Mider, *Laminosioptes gallinarum* og *Cytoleichus sarcoptoides*. Ikke sjælden træffer man i Hønsefuglenes Luftsække eller i det bløde Bindevæv under Huden smaa hvide Kalkkonkretioner, som dannes uden om førstnævnte Mide, naar den dør; andet Tegn paa dens Nærværelse ses ikke, og den Skade, den forvolder, er vist-

nok yderst ringe. Den sidstnævnte Mide træffes ligeledes i Hønsefugles Luftsække; tit sidder denne Art som talrige hvide Korn paa disses Inderside; de kunne være til Stede i saa stort Antal, at Bronkierne tillukkes. Om Fuglenes *Sarcoptes*-Arter se Fnat. (Litt.: Mégnin, *Les parasites et les maladies parasitaires* [1880]; Robin et Mégnin, *Mémoire sur les Sarcoptides plumicoles. Journ. de l'anat. et de la physiologie*, 13. Aarg. [1877]). *C. W.-L.*

Fuglemælk (*Ornithogalum* L.), Slægt af Liljefamilien (Hyacintgruppen), Løgvækster med liniedannede, grundstillede Blade og en bladløs, overjordisk Stængel med klase- eller halvskærmformet Blomsterstand. Blomsten er regelmæssig, tretallig, Biosteret fribladet, ensfarvet hvidt eller paa Rygsiden grønstribet, Støvtraadene flade, bladagtige, Frugten en mangefrøet Kapsel. Ca. 70 Arter fra Europa, Afrika og Vestasien, talrige Arter i Middelhavslandene og Kaplandet. I Danmark forekomme, vistnok forvildede fra Haver, 2 Arter, hvoraf ogsaa 1 i Norge: Nikkende F. (*O. nutans* L.) med efter Afblomstringen nikkende Blomster i ensidig Klase og Kostblomstret F. (norsk Stjerneløg, *O. umbellatum* L.) med Blomster i Halvskærm. Begge Arter vokse ved Gærder, i Skove og Anlæg nær Byer. *N. H.*

Frilandskultur. Korsblomstret F., som blomstrer i Maj—Juni, kan anvendes som Indfatningsplante og er særlig at anbefale til tørre Skraaninger o. 1. Den formeres ved Sideløg. Hvert tredje til fjerde Aar omplantes Løgene og gives en Afstand af 20 Cm. *O. pyramidale* L., Sydeuropa, har rent hvide Blomster og blomstrer i Juli; de kunne anvendes til Plantningpaa skyggefulde Steder. Kultur som hos foreg. *L. H.*

Fuglenæs kaldes den lave Halvø, som i vestlig Retning stikker ud fra Kvaløen og danner Nordstranden af Hammerfest Havn. Den staar ved Vej i Forbindelse med Byen og er bebygget til Dels paa Havnesiden; mest bekendt er den dog for den her opførte Meridianstøtte. Denne betegner det nordlige Endepunkt for den herfra og til Ismaila ved Donau's Munding i det sorte Hav gennem Norge, Sverige og Rusland maalte Meridianbue og bestaar af en huggen Sandstenssøjle med Fodstykke og Kapitæl, som bærer en Globus. Paa Støtten er anbragt følgende Inskription paa Norsk, Latin og Russisk: »Det nordlige Endepunkt af en Meridianbue paa 25^0 $20'$ fra det nordlige Ocean til Donau-Floden igennem Norge, Sverige og Rusland. Efter Foranstaltning af Hans Majestæt Kong Oscar I og Kejserne Alexander I og Nicolaus I ved uafbrudt Arbejde fra 1816 til 1852, udmaalt af de tre Nationers Geometrer. Bredde 70^0 40' $11{,}8''$«. — For at forhindre Hærværk er Støtten nu omgiven af et Jærnrækværk. *J. F. W. H.*

Fuglepeber se Peber.

Fuglerede (bot.) se Neottia.

Fugleperspektiv udføres en Tegning af et Landskab, en Bygning eller en Genstand i, naar Betragterens Synspunkt findes højt over Genstanden, saa at man lige som Fuglen i Flugten ser Helheden fra oven af. *E. S.*

Fuglereder se Redebygning.

Fugleskydning. At skyde Papegøjen af var oprindelig en af de Vaabenøvelser, som Borgerskabet drev i Middelalderen. Den opstod i 14. Aarh. samtidig med den Bevægelse, der rejste sig med Købstædernes voksende Betydning, og havde til Hensigt at styrke de befæstede Byers Modstandsevne gennem Borgernes Forsvar. Da det gammelfranske *papegai* eller *papegaud* ligger til Grund, maa F. antages fra Frankrig at være kommen til Danmark enten over Tyskland eller Holland, hvor F. naaede sit højeste Flor i 17. Aarh. Den blev særlig øvet i de større Handelsbyer af de fornemme Købmandsgilder, der stode under Fyrsternes Beskyttelse og vare meget søgte ogsaa af Adelsmænd og høje Herrer; det kjøbenhavnske Gilde optog ogsaa ansete Haandværkere. Fra Tyskland kendes Regler for F. fra 1360. I Danmark bar en Mand Navnet Ingeman Fuglekonge 1346. Det første danske Papegøjegilde, som omtales, er det endnu bestaaende Hellig Legems Lag i Aalborg med Skraa af 1441, der dog viser tilbage til et af Borgemester Peder Ilfarssøn 1431 stiftet Samfund. F. fandt oprindelig Sted paa St. Valborg's Dag (1. Maj), 1562 ved Pinse, 1578 paa Fredagen efter Christi Himmelfartsdag, 1608 paa St. Hansdag. Endnu 1579 blev der kun skudt med Armbrøst, og den, der skød Papegøjen af, saa den faldt ned, fik et Sølvstob paa 16 Lod. Fuglen har dengang vistnok været fremstillet i Profil, og dens Fald bragte den eneste Gevinst. Senere, da Bøsser indførtes, afbildedes den *en face* med udspredte Vinger, og Gevinsternes Tal steg. 1594 nævnes Hoved, Hale og begge Vinger å 1 Rbd. F. genoptoges 1647 efter længere Tids Ophør, standsede atter fra 1651 til 1680. Gildehuset, der var bygget 1463, har senest tjent som Børs- og Klublokale. Om et endnu ældre Lag af samme Navn i Randers med Skraa af 1417 oprindelig ogsaa var Papegøjegilde, vides ikke sikkert. Det fornemste Skyttegilde i Danmark var det kjøbenhavnske Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Kompagni. Saaledes nævnes det 1443 i Kong Christopher 's Stadsret. Den ældste Skraa er af 1447, og af den ses, at man drev F. med Armbrøst. Ogsaa dette Gilde var ældre end Skraaen. Det stod under St. Søren's Beskyttelse, medens de fleste udenlandske Skyttegilder paakaldte St. Sebastian. I Ulykkens Aar sygnede det hen, og der foretoges ingen F. mellem ca. 1650 og 1694, da det genoprettedes, og det lever endnu som det kgl. kjøbenhavnske Skydeselskab og danske Broderskab. F. holdtes 1578 uden for Vesterport, nærmere Byen end nu. 1582 blev her skudt med Rør (Bøsser), men Traditionen om Brødrenes Øvelse i Vaabenbrug vedligeholdtes, og der benyttedes Voldbøsser og andre Geværer til Forsvarsbrug, som ved senere Bestemmelser normeredes til 1 o-lødige Kugler. Der skødes 2—3 Dage i Rad. I Aarene før 1600 foretoges F. ved Teglgaarden paa nuværende Nyboders Grund. 1616—17 flyttedes den med Teglgaarden til Nørrebro uden for Peblingebroen. 1694 genrejstes Papegøjestangen ved Tagens Hus i Nærheden af Rør-Søen, hvor Fuglestangen (s. d., med hvilken den ikke maa forveksles) forhen stod. 1743 gav Kong Christian VI Privilegium paa en Grund ved Vestre Fælledvej. 1747 flyttedes F. til Bjørn's Plads paa Christianshavn. 1753 til sit nuværende (1897)

Sted (»Skydebanen« paa Vesterbrogade). F. fandt Sted i Pinsen; efter Bestemmelser fra Kong Christian V's Tid tillige paa St. Laurentius'es Dag (10. August); Kongegevinsten var 1447 en Guldring saa god som 2 rhinske Gylden. 1582, da Kuglebøsser brugtes, kom der endnu flere, nemlig I Engelot til Fuglekongen og for hver Vinge et Smykke saa godt som I Gylden. 1694 vare de stegne til *Corpus* (Fuglekonge; Statholder Gyldenløve), et Sølvbæger til 40 Rbd.; Hovedet (Kronprinsesse Louise) en Sølvkredenstallerken til 5 Rbd.; Rumpen og højre Vinge Gevinster til 15 Rbd.; venstre Vinge 13 Rbd. 1732 omsattes Gevinsterne i Penge: 12, 6, 6, 4 og I Rdl. 1759 geninførtes Sølvsager, og disse vindes endnu. I Tiden efter 1742 foretoges i Kjøbenhavn F. af Det borgerlige Broderskab, der ikke var fornemt nok til at holde høj Stang, men satte Papegøjen paa Jorden. I Lund bestaar endnu fra Byens danske Tid det gamle St. Knud's Gilde, der omtales første Gang 1359, men er ældre. Skraaen af 1586 viser, at der fandt F. Sted med Armbrøst og Rør. 1694 var denne Forlystelse forbi. I Bergen fandtes i 16. Aarh. et gammelt Papegøjegilde. 1628 fritog Lensmanden Oluf Parsbjerg Skytterne, som mødte til F., for Vagt og Skat. Mellem Sølvgevinsterne er i 1635 opført et hoselaken, Klæde til Bukser, fordi Armbrøstens Behandling sled paa Tøjet. I Christiania bestod 1810—69 et meget besøgt Skydeselskab, »Christian August's Venner«. (Litt.: N. P. Nielsen, »Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagni o. s. v.« [Kbhvn. 1836]; »Maanedsskrift for Litteratur« [XX Bd., S. 83]; »Danske Magazin« [III Bd., 1. S. 89]; *O.* Nielsen, »Kjøbenhavn's Diplomatarium« VIS. 155; samme, »Kjøbenhavn's Historie indt. Ref. Indf.« S. 293; Troels Lund, »Danmark's og Norge's Historie« VII S. 341). *Bernh. O.*

Fuglestangen, der ikke maa forveksles med Skyttegildernes Fugleskydningsstang (se Fugleskydning), var en Stang, hvorpaa Falkoneren j afrettede Jagtfalke. 1694 stod den ved Rør-Søen hinsides Jagtvejen, hvor Tagens Hus nu er bygget, paa en aaben Mark, der benyttedes til Militærets Vaabenøvelser. Den afsides Beliggenhed gjorde, at Stedet benyttedes til Dueller, og det nævnes som Kampplads i flere af Holberg's Komedier. Samme Brug gjordes der af Ravnsborg paa Nørrebro, Grønland, en aaben Plads mellem Kastellet og Nyboder, samt Christianshavn's Vold. I Epistlerne II Nr. 86 skriver Holberg, at Stedet var forhen mere b.ekendt end det store akademiske Auditorium, men nu »saa reent forglemt, at end Navnet er fremmed for alle« (Tiden nærmest efter 1748). *Bernh. O.*

Fugletunge se Fil.

Fugleæg se Æg.

Fugleøjetræ, amerikansk Ahornart, som bruges meget til Finerer, navnlig Fyldinger paa fine Paneler o. l., og ofte bejdses graa eller gul. Idet man skræller en tynd Spaan af Træet, fremkommer der, da Træet har den Ejendommelighed at have en stor Mængde Smaakviste, paa Fineren en Oversaaning med Øjne, hvorfra Navnet stammer. *F. W.*

Fuglse, Herred midt paa Lolland (Maribo Amt), begrænses mod Øst af Musse, mod Vest af Nørre Herred, medens det mod Syd omgives af Østersøen og mod Nord berører Smaalands-Bugten paa en lille Strækning. Til Herredet høre Ærne Askø, Lilleø, Fæmø, Fejø, Skalø og Vejrø i Smaalands-Bugten samt i Østersøen en Del lave, langagtige Øer, der ofte overskylles af Havet, og som ere indlemmede i Digeanlæggene langs Lolland's Sydkyst, hvorfor ogsaa nu mange af dem ere tørlagte. Af Øerne nævnes Lille og Store Branddrag, Drummeholm, Billesholme og Stenesholme, alle i Inddæmningen, Hyllekrog, Lille og Store Ager uden for den, og Magleholm, Kalveholm og Lyttesholm inden for den. Paa Herredets Sydvestgrænse hører den større Halvdel af den nu ligeledes inddæmmede Rødby Fjord til Herredet. Af Øerne i Fjorden, som høre til Herredet, nævnes Langø. Det er ca. 288 □Km. (28,500 Hekt.) og har (1890) 15,859 Indb. med Købstaden Rødby, uden den 14,022 (1801: 7,627, 1880: 14,263) o: ca. 50 paa 1 □Km., altsaa lidt under Middeltallet. Herredets Overflade er gennemgaaende jævn og lavtliggende; mod Nord findes der dog enkelte ubetydelige Bakkepartier; den sydlige Del, der skraaner ned til Havet, er den laveste. Paa Østgrænsen ligger Maribo Sø; Aaløbene ere ganske ubetydelige. De for det meste lerede Jorder ere gennemgaaende frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar ca. 5½ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtr. 2,440 Hekt. ere bedækkede med Skov. Af Arealet vare 1888 ca. 13,700 Hekt. besaaede, medens 11,500 vare Græsgange, Eng o. s. v. og 640 Moser og Kær; kun ca. 77 Hekt. kunne henregnes til udyrkede Strækninger. Der var 1893: 4,286 Heste, 15,501 Stkr. Hornkvæg, 8,349 Faar og 6,204 Svin. Herredet er, foruden Rødby Købstad, delt i 20 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1895) 4,960 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1890) 2,653. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Maribo Købstad og Landsogn; i verdslig Henseende er det delt mellem F. Herreds, Maribo Birks og Fejø Birks Jurisdiktioner. — F. Herred hørte fra 1660 til Aalholm Amt, der 1661 forenedes med Halsted Klosters og 1685 med det gamle Maribo Amt, indtil det nuværende Maribo Amt oprettedes 1803. (Litt.: F. Trojel, »Gamle Efterretn. om F. Herred i Lolland af utrykte Haandskrifter« [Odense 1811]; H. F. Rørdam, »Efterretn. fra F. Herred« [1574—92, i »Kirkehist. Saml.« 4. R. II Bd.]). *H. W.*

Fuglø, den nordligste 0 blandt Færøerne; hører til Norderø Syssel. Størrelse: 13 □Km. (se Færøerne). *Y. y.*

Fuglø er Navnet paa et Utal af Øer langs den norske Kyst; der er dog kun to, som ere mere almindelig bekendte, begge liggende i det nordlige Norge. Den første ligger S. f. Bodø straks N. f. Forbjærget Kunna; det er en forholdsvis liden 0 med en smal, flad Forstrand, over hvilken hæver sig et højt tindeformet Fjæld, furet af nedgaaende mægtige Stenskred. Øen ses i lang Afstand fra Kysten og er et bekendt Sømærke. Udenfor ligger paa Sydsiden en Række lave Holmer, Fugløvær, en navnlig under Sildefiskeriet bekendt Fiskeplads.

Den anden F. ligger yderst mod Nord i Tromsø Amt ude i Nordishavet, den hæver sig fra Øst mod Vest temmelig jævnt til en Højde af over 700 M. med næsten lodret Styrtning mod Havet; den er et godt Fuglevær, hvor utallige Fugle

hække. Ved sin Højde og Beliggenhed er den ogsaa et godt Landemærke. (Litt.: J. S. Schneider, »Nordfuglø, en zoologisk Skizze« [i »Tromsø Museums Aarsberetning« 1884]). *J. F. W. H.*

Fugtighed. Den atmosfæriske Luft indeholder altid flere eller færre Vanddampe, der hidrøre fra Vandets Fordampning fra Havene, Søerne, Planterne o. s. v. Jo højere Luftens Temperatur er, desto flere Vanddampe kan den optage; men for enhver Temperatur er der en Grænse for den Mængde Vanddampe, den kan optage. Naar denne Grænse naas, kaldes Luften »mættet« med Vanddampe, og den ringeste Afkøling vil da bevirke, at en Del af Vanddampene gaar over til Vanddraaber og danner Dug, Taage, Skyer eller Nedbør; jo stærkere og mere pludselig Afkølingen foregaar, desto mere Vanddamp omdannes der til Vanddraaber; hvis derimod en med Vanddamp mættet Luftmasse bliver opvarmet, kan den optage flere Vanddampe, inden den atter bliver mættet. Derfor kan paa en varm og klar Sommerdag Luften være meget tør, uagtet den indeholder en forholdsvis stor Mængde Vanddampe, medens en forholdsvis ringe Mængde Vanddampe paa en kold og taaget Efteraarsdag bringer Luften tæt ned til Mætningspunktet eller med andre Ord: Luften er i dette Tilfælde meget fugtig. Man maa derfor skelne mellem Luftens absolutte og dens relative F. Den absolutte F. angives ved den Mængde Vanddampe, der indeholdes i et vist Rumfang Luft, og maales ved det Tryk, de udøve; den absolutte F. kaldes derfor Damptrykket (se Damp). I daglig Tale bruges mest den relative F., der bestemmes ved Forholdet mellem den Mængde Vanddampe, Luften indeholder, og den Mængde Vanddampe, som Luften vilde indeholde, hvis den var mættet med Vanddampe. Hvis saaledes den absolutte F. eller Vanddampenes Tryk var 5 Mm. og Luftens Temperatur samtidig 10^0, saa var den relative F. $= \frac{5}{9{,}2} = 0{,}54$

eftersom Vanddampenes Tryk i mættet Luft ved 10^0 er 9,2 Mm. (se Damp). Den relative F. kan ifølge det anførte højest naa Værdien 1, nemlig naar Luften er mættet; dette finder dog sjældnere Sted, i Reglen kun i stærk Taage eller under heftige Regnskyl. Den relative F. angives altsaa i Reglen ved en ægte Brøk, som i det anførte Eksempel ved 0,54; men i daglig Tale angiver man den relative F. i Procent, saa at man i Stedet for 0,54 siger 54 p. Ct., og kalder da dette Tal for Luftens Fugtighedsgrad. Hvis Luften er mættet med Vanddampe, er dens Fugtighedsgrad altsaa 100 p. Ct.

Luftens F. hidrører udelukkende fra Legemer paa Jordens Overflade, idet Vandet i disse fordamper; Fordampningen er imidlertid meget forskellig og afhænger først og fremmest af Temperaturen: jo højere denne er, desto livligere foregaar Fordampningen; saaledes er denne størst om Sommeren, mindst om Vinteren, større i Solskin end i Skygge, større i den hede Zone end i de tempererede og i disse igen større end i de kolde Zoner. Men Fordampningens Størrelse beror naturligvis tillige paa Luftens F.; thi er denne stor, er Fordampningen mindre end i tør Luft, fordi den fugtige Luft jo ikke kan optage saa mange Vanddampe, før den er mættet, som den tørre. Derfor foregaar Fordampningen meget hurtig netop over de Egne paa Jorden, hvor Luften er mest tør, altsaa over de store Fastlandes Indre og over Ørkener. Endvidere er Fordampningen afhængig af Vinden: hvis det er aldeles stille Vejr, ville Vanddampene forholdsvis hurtig gøre Luften mættet, medens selv den svageste Vind fører de udviklede Vanddampe med sig og saaledes giver Plads til flere; især sker Fordampningen livlig, naar der blæser en tør Vind. Den Overflade, hvorfra Fordampningen foregaar, spiller endelig en stor Rolle paa denne; idet nemlig Fordampningen kun foregaar fra Legemets Overflade, foregaar den desto rigeligere, jo flere Punkter der ere i Berøring med Luften; derfor foregaar Fordampningen hurtigere fra en græsbevokset Mark end fra en Vandflade. Fordampningens Størrelse er maalt for en Del Punkter rundt omkring paa Jorden; den aarlige Fordampning beløber sig saaledes til et Vandlag paa ca. 3,500 Mm. i Cumana paa den nordlige Kyst af Sydamerika (10^0 n. Br.), paa ca. 2,000 Mm. i Marseille og Rom, paa ca. 1,000 Mm. paa de britiske Øer.

Regelmæssige Observationer paa Fugtighedsmaalere (s. d.) have godtgjort, at saavel den absolutte som den relative F. følge lignende regelmæssige Svingninger i Løbet af et Døgn eller et Aar som Temperaturen; men de ere mindre end dennes. Den absolutte F. eller Damptrykket følger i sine daglige Svingninger i det hele taget Temperaturen, en naturlig Følge af, at Luften kan optage flere Vanddampe i varmt end i koldt Vejr. Dette Forhold er dog mest udpræget ved Kysterne, medens Damptrykket i Indlandet, i alt Fald om Sommeren naar sin højeste Stand nogle Timer før Temperaturen, altsaa før Middag; derefter falder det igen for atter at stige før Solnedgang; dette skyldes formentlig den stærke opadstigende Bevægelse i Vanddampene, der foregaar under en stærk Stigen af Temperaturen. Damptrykkets aarlige Svingninger falde ligeledes nær sammen med Temperaturens: det er størst i Juli og August, mindst i Januar og Februar. I Juli er Damptrykket gennemsnitlig 15—25 Mm. i de ækvatoriale Egne paa Jorden og aftager mod Polerne; i Skandinavien er det 8—10 Mm.; i Januar ere de tilsvarende Tal 10—20 Mm. og 2—5 Mm. Den relative F. eller Luftens Fugtighedsgrad i Løbet af Døgnet eller af Aaret staar i omvendt Forhold til Temperaturen, for saa vidt som den i Hovedsagen er mindst, naar det er varmest, størst i den koldeste Del af Døgnet eller af Aaret, en naturlig Følge af, at Luften i varmt Vejr kan indeholde flere Vanddampe, inden den er mættet, end i koldt Vejr. I de skandinaviske Lande er den relative F. i Januar gennemsnitlig 80—90, i Juli ca. 75 p. Ct. I forskellige Højder over Jordens Overflade har man, til Dels ved Ballonfarter, fundet, at Damptrykket aftager med Højden, saa at altsaa Vanddampenes Mængde i Luften er størst nærmest ved det Sted, hvor de dannes. Den relative F. tiltager i Reglen først i en vis Højde over Jorden, forskellig efter Tiden paa Dagen og efter Aarstiden; derefter aftager den, efterhaanden som man fjerner sig fra Jorden; men for øvrigt er den relative F. afhængig af Skylaget; kommer man under en Ballonopstigning ind i et Skylag, har Luften

der større relativ F. end paa begge Sider af dette. Luftens F. maales ved Hjælp af Fugtighedsmaalere (s. d.). *W. y—n.*

Fugtighedsmaaler, Hygrometer, Psychrometer, er et Instrument til at bestemme Luftens Fugtighed. En F., der giver særdeles nøjagtige Resultater, bestaar af et Rør, der er fyldt med et Stof, der indsuger Vand, f. Eks. Klorkalcium; derigennem suges et vist Rumfang atmosfærisk Luft. Det vandindsugende Stof vil da holde alle Luftens Vanddampe tilbage, og naar man vejer Rørets Vægt før og efter Forsøget, vil Forskellen i Vægt ligefrem angive Vægten af den Mængde Vanddampe, den gennemstrømmende Luft indeholdt; den absolutte Fugtighed (s. d.) er altsaa funden. Andre F. bestemme Dugpunktet o: den Temperatur, ved hvilken den Luft, man vil undersøge, vilde være mættet med de Vanddampe, Luften for Øjeblikket indeholder. Saadanne Apparater ere konstruerede af Daniell og Regnault; de kaldes Hygrometre; Princippet for begge Instrumenter er at afkøle en Luftmasse ved Hjælp af en fremskyndet Fordampning af Æter, indtil Temperaturen netop er sunken under Dugpunktet; i det Øjeblik, dette Punkt naas, vil en blankpoleret Sølvplade beslaas med Dug, medens Temperaturen af Luften ved Siden af Apparatet samt Dugpunktet noteres. Begge de beskrevne Metoder til Bestemmelse af Luftens Fugtighed kræve en Udregning efter Forsøget, naar man vil kende Luftens Damptryk og Fugtighedsgrad; dette Arbejde lettes imidlertid ved dertil indrettede Tabeller. Da Bestemmelsen af Luftens Fugtighed kræver mindst 3 Observationer om Dagen for deraf at udregne Middeltal or Maanederne, og da de beskrevne Metoder tage forholdsvis lang Tid, medens en meteorologisk Observator maa forlange at fuldføre sin Observation af hvert enkelt Instrument i Løbet af Sekunder, benyttes i Reglen simplere Fremgangsmaader til Bestemmelse af Luftens Fugtighed, medens de ovenfor beskrevne Apparater tjene som Kontrol for disse.

Det Instrument, der benyttes mest paa de meteorologiske Stationer, er August's Psychrometer. Som Fig. 1 viser, bestaar dette Apparat af 2 Termometre, hvis Kugler saa vidt muligt bør være af samme Dimensioner. Det ene af dem angiver Luftens Temperatur, det andet af dem kaldes det »vaade« og har om sin Kugle et Stykke meget tyndt Tøj, der holdes fugtigt ved, at en Væge stadig suger Vand op paa Tøjet fra en lille Beholder med Vand. Saavel Tøjet som Vægen maa være befriet for Fedtstof ved at udkoges i Vand og holdes rent for Støv ved jævnlig Fornyelse, da ellers Vægen og Tøjet snart ville blive tørre, fordi Vandet ikke suges op. Vandet maa være enten Regnvand i ren Tilstand eller kogt eller destilleret Vand; det maa ligeledes paases, at dette altid er rent. Instrumentet viser Luftens Fugtighed derved, at det »vaade« Termometer vil vise en lavere Stand end det andet, der kaldes det »tørre«, fordi Vandet om Kuglen vil fordampe, og den til Fordampningen brugte Varme (se Afkøling) tages fra Termometerkuglen og derigennem fra Kvægsølvet, der altsaa synker. Jo mere tør Luften er, desto livligere foregaar Fordampningen, derfor ogsaa Afkølingen af Kuglen, saa at der bliver forholdsvis stor Forskel mellem det tørre og det vaade Termometers Stande. Kun i de sjældne Tilfælde, da Luften er mættet med Vanddampe, altsaa i stærk Taage eller stærkt Regnvejr, ville de to Termometre vise ens, idet der ingen Fordampning kan finde Sted. I Frostvejr vil Vægen ikke virke; den klippes derfor af, og for at det vaade Termometer skal være tjenligt ved Observationstid, maa man $^1/_2$—1 Time før denne gøre Tøjet fugtigt ved at oversprøjte det eller ved at holde en Beholder med Vand uden om Kuglen. Vandet fryser derefter; men da Isen fordamper saavel som Vandet, er Apparatet tjenligt til Aflæsning; Isen bør dog ikke ligge i flere Lag uden om Vægen, hvad der forhindres ved at bringe Isen til at smelte ved enhver Vædning. Ved Forsøg og Beregninger har man udregnet Tabeller, hvori man af det vaade Termometers Stand og Forskellen mellem det tørre og det vaade Termometers Stande kan aflæse saavel Luftens Damptryk som dens relative Fugtighed. Hosstaaende Psychrometer-Tabel (Tabel 1) giver en Del Tal for den relative Fugtighed (Luftens Fugtighedsgrad) i Procent, dog kun — for Pladsens Skyld — naar det vaade Termometer viser 0^0, 3^0, 6^0 o. s. v. til 27^0; de mellemliggende Værdier kan man med tilstrækkelig Nøjagtighed uddrage af Tabellen ved simpel Regning. Som Eksempel paa Brugen af Tabellen skal anføres: det vaade Termometer er 0^0, det tørre 3^0, Forskellen altsaa 3^0;

Fig. 1.

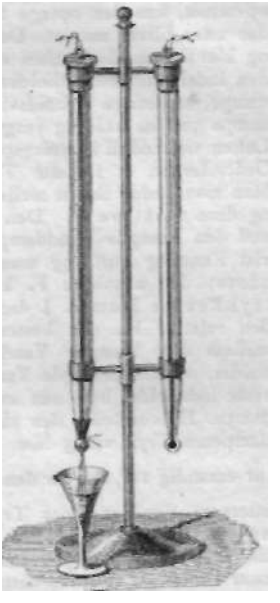

August's Psychrometer.

Tabel I.

Psychrometer-Tabel (Celsius-Grader).

Fugtighedsgrad i Procent, naar Forskellen mellem det tørre og det vaade Termometer er:

Vaadt Termometer.	0^0	1^0	2^0	3	4^0	5	6^0	7^0
0°	100	81	64	50	36	25	15	6
3^0	100	83	69	56	44	34	25	16
6^0	100	85	72	61	50	41	33	25
9^0	100	86	75	65	55	47	39	32
12^0	100	88	78	68	59	52	44	38
15^0	100	89	80	71	63	55	49	43
18^0	100	90	81	73	66	59	53	47
21^0	100	91	83	75	68	62	56	51
24	100	92	84	77	70	64	59	53
27	100	92	85	78	72	66	61	56

Fugtighedsgraden er da 50 p. Ct.; det vaade Termometer er 12°, det tørre 18°, Forskellen altsaa 6°; Fugtighedsgraden er i dette Tilfælde 44 p. Ct.

fuldt ud paalideligt Instrument, fordi Tallene i de anførte Tabeller forudsætte, at Luften omkring det vaade Termometers Kugle fuldstændig mættes med

Tabel 2.

Dugpunktet i Celsius-Grader, naar Forskellen mellem det tørre og det vaade Termometer er:

Vaadt Termometer.	1°	2°	3°	4°	5°	6°	7°	8°
0°	÷ 1,8	3,9	÷ 6,3	9,2	÷ 13,0			
1°	÷ 0,7	÷ 2,7	4,9	7,5	÷ 10,7			
2°	>3	÷ 1,5	3,5	÷ 5,9	8,7	÷ 12,3		
3°	1,5	2,2	2,2	4,3	6,8	9,8		
4°	2,5	0,0	0,9	2,8	5,1	7,7	÷ 10,0	
5°	3,6	2,1	0,4	÷ 1,4	3,4	5,8	÷ 8,6	
6°	4,7	3,3	1,7	0,0	1,9	4,0	÷ 6,4	÷ 9,8
7°	5,8	4,5	3,0	1,5	0,3	2,2	÷ 4,4	÷ 6,9
8°		5,6	4,2	2,8	1,2	0,6	2,5	÷ 4,7
9°	7,9	6,8	5,5	4,1	2,7	1,1	0,7	-7- 2,7
10°	9-0	7,9	6,7	5,5	4,1	2,8	1,0	

August's Psychrometer kan benyttes til en sandsynlig Forudbestemmelse af Nattefrost, der især i Foraarsmaanederne og i Forsommeren kan have saa stor Betydning for Landmænd og Gartnere. Af det tørre og vaade Termometers Stande kan man nemlig ogsaa bestemme Dugpunktet o: den Temperatur, da Luften vilde være mættet med Vanddampe; hvis denne Temperatur naas, begynde Vanddampene at fortættes, og saa længe dette finder Sted, vil Temperaturen ikke synke dybere paa Grund af den ved Fortætningen dannede Varme. Vi faa altsaa ved at aflæse det tørre og vaade Termometer henad Aften, f. Eks 1—2 Timer før Solnedgang, at vide, hvorlavt Temperaturen sandsynligvis kan synke i Løbet af den paafølgende Nat. I dette Øjemed er hosstaaende Tabel over Dugpunktet, Tabel 2, opstillet; den benyttes paa lignende Maade som den forrige, hvorpaa et Par Eksempler ville give tilstrækkelig Oplysning, idet vi blot skulle bemærke, at hvis man finder, at Dugpunktet ligger over o°, er Nattefrost usandsynlig, men hvis Tabellen udtaler, at Dugpunktet ligger under Frysepunktet, er der Sandsynlighed for, at der vil indtræde Nattefrost. Hvis saaledes det vaade Termometer (første Kolonne i Tabellen) viser 4°, det tørre 7°, Forskellen altsaa 3° (øverste Række i Tabellen), ligger Dugpunktet ved -7- 0,9°; man kan altsaa vente Nattefrost; men hvis det vaade Termometer viser 5°, det tørre 8°, Forskellen altsaa 3°, ligger Dugpunktet ved + 0,4°; der er derfor i dette Tilfælde ingen Sandsynlighed for Nattefrost. Hertil maa imidlertid bemærkes, at hvis man ved en Observation har bestemt Dugpunktet saa nær ved Frysepunktet som i de anførte Eksempler, gør man bedst i at foretage en eller flere Aflæsninger endnu samme Aften, fordi Luftens Fugtighed forandrer sig ved en ringe Drejning af Vinden eller ofte ved en forandret Vindstyrke. Termometrene aflæses naturligvis paa deres sædvanlige Ophængningsplads, altsaa paa de meteorologiske Stationer ca. 1 M. over Jorden; herved maa det dog erindres, at der ved selve Jordens Overflade i stille og klart Vejr kan være en Temperatur, der er flere Grader lavere end i en Højde af 1 M. (se Frost).

August's Psychrometer kan dog ikke kaldes et fuldelig Apparat, idet det ikke tager Hensyn til Dampe, inden den bortføres af Vinden. Hvis det blæser stærkt, eller hvis Luften er stillestaaende, vil Fordampningen henholdsvis foregaa hurtigere eller langsommere, end det er forudsat. For at forhindre Ulemper af denne Art og tillige for at hindre, at Solstraaler, der ere tilbagekastede fra Omgivelserne, faa Indflydelse paa Termometrenes Stande (hvad der ved August's Psychrometer kun søges forhindret ved Metalskærme eller Termometerskabe af forskellig Konstruktion), har Assmann udtænkt sit Aspirationspsychrometer, der i Hovedsagen bestaar af et tørt og et vaadt Termometer, forbi hvilke der ved hver Observation i kort Tid føres en Luftstrøm ved Hjælp af et Sugeapparat. Dette Instrument kan dog ikke til Stadighed hænge i fri Luft, fordi dets mange fine Metaldele vilde lide for meget derved; det maa bringes ud til sit Observationssted, hver Gang det skal benyttes, og maa derfor kun betragtes som et Kontrolapparat.

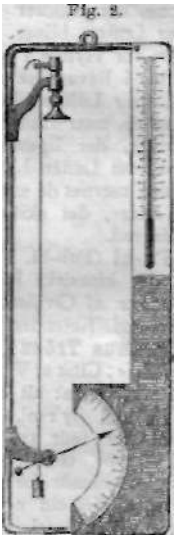
Fig. 2.

Saussure's Haarhygrometer.

Andre Apparater til Maaling af Luftens Fugtighedsgrad bero paa de saakaldte hygroskopiske Legemers Evne til at indsuge Vanddampe; tørt Træ, Tarmstrenge, Penneposer, Fiskeben, Haar m. m. besidde denne Egenskab, og deres Form og Rumfang forandres, naar de optage Luftens Fugtighed i sig, og naar de atter afgive den helt eller delvis. Apparaterne kaldes Hygrometre eller Hygroskoper. Saussure's Haarhygrometer (Fig. 2) bestaar af et Menneskehaar, der er blevet præpareret for at befries for sit Fedtstof, og som er fastgjort i sin øverste Ende, medens den nederste Ende er viklet om en Trisse og bærer et Lod. Trissen bærer en Viser, der peger paa en inddelt

Bue. Naar Luften bliver fugtigere, indsuger Haaret Fugtighed, udvider sig derved, Loddet virker, og Viseren drejer sig; bliver Luften mere tør, gaar Viseren til den modsatte Side, idet Haaret bliver kortere. Buen er inddelt i Tal fra o til 100, idet o betegner det Sted, Viseren vilde pege paa, hvis Luften var fuldkommen tør, medens 100 betegner Viserens Sted for den med Vanddampe mættede Luft. Mellemrummet mellem disse 2 Punkter inddeles i 100 lige store Dele; men da Viserens Bevægelser ikke ere proportionale med Luftens Fugtighedsgrad, maa hver Aflæsning reduceres for at angive denne, f. Eks. ved Sammenligning med Regnault's Hygrometer. Af nyere og bedre Konstruktion er Goldsmid's Haarhygrometer, idet Haaret er bedre præpareret, og Buen er inddelt saalcdes, at man ligefrem aflæser Luftens relative Fugtighed. Desuden har dette Instrument den Fordel, at man kan prøve Mætningspunktet (100) uden Sammenligning med et Kontrolapparat. Klinkerfues'es Bifilarhygrometer (*bifilar* o: 2-strenget, fordi der bruges 2 Haar) er forsynet med et Termometer og angiver paa en Reduktionsskive ikke alene Luftens relative Fugtighed, men tillige Dugpunktet. Haarhygrometre ere temmelig paalidelige Apparater, men taale vanskelig et meget fugtigt Klima; derimod egne de sig fortrinlig til at opstilles i Korntørringsmagasiner m. m. Paa det samme Princip som Haarhygrometre har man sammensat et meget stort Antal Apparater, de saakaldte Hygroskoper, der tjene til at angive, om Luftens Fugtighedsgrad bliver større eller mindre, uden dog at angive, hvor stor den er; som Eksempel kan anføres en Kapucinermunk eller en gammel Kone, der trækker sig tilbage i sin lille Hytte, naar Luften bliver fugtigere, og atter viser sig uden for Hytten i mere tør Luft. Den lille Figur sættes i Bevægelse af en Tarmstreng, der udvider sig, naar Luften bliver fugtigere, og trækker sig sammen, naar Luftens Fugtighed aftager. Af Apparater, der ligesom de nylig omtalte kun angive, om Luften bliver mere eller mindre fugtig, kunne nævnes de saakaldte Barometerblomster og andre, der skifte Farve efter Luftens Fugtighedsgrad. *W. J—n.*

Fu-hi (Fuh-hi, Fohi), den sagnhistoriske Stifter af det kinesiske Rige (2852—2738 f. Chr.) og Indfører af Civilisation (Ægteskab, Jagt, Fiskeri, Kvægavl, Kalenderen, Skrift m. m.). *S. S.*

Fuimus Troes (lat.) o: »vor Tid som Trojanere er forbi«; Citat af Vergil's Æneide II V. 325; bruges i Betydningen: alt er tabt. *A. Mr. L.*

Flriren [fy'ren], 1) Jørgen, dansk Læge og Botaniker, født 31. Maj 1581 i Kjøbenhavn, død 25. Novbr. 1628. Allerede i sit 12. Aar sendtes han udenlands for at studere og gav sig navnlig af med Medicin og Matematik. 1606 blev han Dr. med. i Basel. Først 1610 vendte han hjem og praktiserede som Læge i Kjøbenhavn. 1623 berejste han efter kgl. Befaling, til Dels ledsaget af Otto Sperling, hele det danske Rige for at opsøge, indsamle og bestemme de indenlandske Planter. Hans *Index Plantarum Indigenarum* udgaves 1662. Han var gift med en Datter af Thomas Fincke og derved nær beslægtet med Bartholin'erne og Ole Worm. En af hans Døtre var gift med Ærkebisp Hans Svane.

2) Henrik, dansk Læge og Legatstifter, foreg.'s Søn, født i Kjøbenhavn 28. Maj 1614, død 8. Jan. 1659. Efter at være bleven Student i Kjøbenhavn 1628 rejste han 1633—46 i Udlandet for at studere Medicin og blev 1645 Dr. med. i Basel sammen med sin Fætter Thomas Bartholin. Efter sin Hjemkomst praktiserede han i Kjøbenhavn til sin Død. Han var ugift og testamenterede sin Formue til Kirker, fattige Studenter og andre trængende. Universitetet fik hans medicinske Bibliotek og Naturaliesamlinger samt Midler til deres Vedligeholdelse.

3) Thomas, Samler og Legatstifter, foreg.'s Broder, født i Kjøbenhavn 1. Juni 1616, død 22. Marts 1673, blev Student 1634 og rejste til Dels sammen med Broderen 1636—46. I Basel blev Doktorgraden i Medicin tilbudt ham, men han var for beskeden til at modtage den. Han var ogsaa ugift og testamenterede sin meget store Naturaliesamling til Universitetet og 2,000 Rdl. til en medicinsk eller filologisk Student. Han var meget rig og ejede Vindingegaard.

4) Diderik, dansk Baron, Søn af en Broder, Diderik, til foreg., født 11. Aug. 1656, død 13. Aug. 1686. Rejste udenlands 1674, blev ved sin Hjemkomst 1677 adlet som Friherre af Fuirendal, hvorved Vindingegaard, som han havde arvet efter sin Farbroder, Thomas, blev Baroni. 1683 blev han Assessor i Højesteret. Han ejede desuden Støvringgaard og Søndervang. Hans Datter var gift med Biskop Harboe og oprettede det Harboe'ske Fruekloster og Støvringgaard's Kloster. *G. N.*

Fuirendal se Holsteinborg.

Fukien, Provins i Kina mod Øst, grænser mod Nord til Provinsen Tsche-Kiang, mod Vest til Provinsen Kiang-Si, mod Syd til Provinsen Kuang-Tung og mod Øst til F.-Strædet mellem Fastlandet og Formosa. F. er ca. 120,000 □Km. med omtr. 20½ Mill. Indb. o: 170 pr. □Km. F. er en af de mindste Provinser i Kina; men dels paa Grund af dens Beliggenhed ved Kysten, dels paa Grund af Jordens intensive Udnyttelse er den meget rig. Terrainet er overvejende bjærgfuldt, men stærkt terrasseret af Beboerne og dækket med Te- og Rismarker. Tværs gennem F. strømme flere Floder, blandt hvilke Min-Kiang er den betydeligste; dens Dybde er ensartet og Løbet roligt, hvorfor den har stor Betydning for Samfærdselen. Ved Amoy udmunder Kin-lung-Kiang, som ogsaa er sejlbar. F.'s Befolkning er kinesisk, men taler en særlig Dialekt og staar i kulturel Henseende tilbage for de nordlige Provinsers Beboere. Paa Grund af den store Folkemængde udvandre mange dels mod Syd, dels til Amerika. Kina's dygtigste Søfolk stamme fra F. Hovedstaden er Fu-tschou (s. d.), men desuden ligger der, især ved Kysten, mange andre Byer f. Eks. Amoy, Tschang-tschou og Tsüan-tschou, som maaske er Arabernes Zaitun. Byerne handle især med Te, og de fineste Sorter sort Te komme herfra, navnlig fra Bohea-Højene i Distriktet Kien-ning. *V. R.*

Fukoidsandsten ere visse til kambrisk Formation henhørende Sandsten, i hvilke man i ældre Tid mente at have fundet Levninger af Alger. Ved nærmere Undersøgelse har det dog vist sig, at de formodede Fukoidlevninger snarere hidrøre fra Spor efter Orme eller andre Dyr. F. danner ligesom den nærstaaende Eofytonsandsten (s. d.) udstrakte Lag i Sverige, særlig i Vestergotland. Den

mere pletvis forekommende Skolitussandsten maa ogsaa henregnes til denne Gruppe Sandsten, og den bornholmske Nexø-Sandsten er ligeledes sikkert meget nærstaaende den svenske F., selv om der endnu ikke i Nexø-Sandstenen er fundet nogen af de for den svenske F. karakteristiske Forsteninger (Brachiopoder og Trilobitter). *K. R.*

Fukosān se Alger, S. 518.

Fliks, et Skoleudtryk for en Klasses eller en Skoles nederste Discipel i Modsætning til Duks (s. d.). *Cl. TV.*

Fuks (Søudtryk), det Antal Garn (Kabelgarn), som bruges i Fletningen af en Sejsing (s. d.). *C. L. W.*

Fuks se Lød.

Fukssvans se Save.

Fukssveif d. s. s. Fukssvans.

Ful (oldn. *fult*), led, modbydelig; ildelugtende; listig, lumsk.

Fuladugu, Fellatahernes eller Fullahernes oprindelige Hjemstavn, et vildt, uvejsomt, skovrigt Bjærgland i Senegambien mellem øvre Senegal og Kokora, blev 1805 første Gang besøgt af Mungo Park. Det staar nu under Frankrig's Indflydelse, og Franskmændene have deri anlagt flere Stationer, saaledes i Kita og længere mod Øst i Bamaku ved Niger. Hovedstaden er Bangassi. *C. A.*

Fulbe (Sing. Pullo), et centralafrikansk Folk, bebor Landet Bondo, men lever i øvrigt spredt over hele Sudan fra Havet i Vest til Darfur i Øst. F.'s etnologiske Stilling er endnu uopklaret. De ere af Middelhøjde med rødbrun Hudfarve og temmelig slank Legemsbygning. Brystkassen er lidet udviklet, Skuldrene smalle, Arme og Ben tynde, men med veldannede Hænder og Fødder. Haaret er langt og ikke kruset som hos Negrene. Hvor Blanding med disse har fundet Sted, bliver Udseendet nigrjtisk. Sproglig staa F. ganske isolerede. De have saavel fra Arabisk som fra nigritiske Sprog optaget mange Ord, men Sprogets Grundstamme lader sig ikke klassificere. Nyere Forskere søge F.'s oprindelige Hjem i Vest-Sahara's Oaser, fra hvilke de skulle være trængte ned i Sudan. I 16. Aarh. bevægede de sig fra Senegal mod Øst og i noget ringere Grad tillige mod Vest. Islam havde de allerede dengang antaget. De levede som Nomader spredte mellem de langt talrigere Negre og uden at øve nogen politisk Indflydelse. 1802 udbrød af ukendte Aarsager en voldsom religiøs-politisk Bevægelse blandt F., idet Othman Dan Fodio erklærede den hellige Krig mod de hedenske Haussaer. F. udbredte sig til Oceanet, undertvang alle Stater mellem Niger og Tsad-Søen og stiftede det mægtige Rige Sokoto, der endnu bestaar, og til hvilket alle Haussa-Stater mellem Sahara og Kamerun betale Tribut. Ved 1850 udbrød en lignende Bevægelse længere mod Vest blandt de saakaldte Toucouleurs ved nedre Senegal. El Hadsch Omar omstyrtede Bambarra-Negrenes Stat og oprettede Rigerne Segu og Kaarta ved Senegal's og Niger's øvre Løb. Omar's Fremtrængen mod Vest standsedes 1857 af Franskmændene; han vendte sig mod Øst og erobrede Massima, men ved hans Død (1863) opløstes hans store Rige. For Øjeblikket (1897) ere Futa-Djallon, Segu og Kaarta under fransk Indflydelse. Af andre Stater bør nævnes Massima, Jorluba og Sokoto, til hvilket Adamaua hører. I alle disse Stater ere F. som det herskende Folk adskilte fra de undertvungne Negre. De regeres af Sultaner, der omgives af et talrigt Hofpersonale. Statsindtægterne ere dels Told, der opkræves af alle indkommende Varer, dels Tribut, som erlægges af de forskellige mindre Landskaber, hvis Stilling i øvrigt er ret uafhængig. F. ernære sig væsentlig af Kvægavl. De ere fortræffelige Opdrættere af Hornkvæg. Hvor de have faste Boliger, drive de tillige Agerbrug, som oftest ved Hjælp af Slaver. Hirse, Majs, Bomuld og Tobak ere de vigtigste Kulturplanter. I Agerbrug saavel som i Industri hæve F. sig langt op over Negrene, hos hvem de oprindelig have gaaet i Lære. De forfærdige gode Vaaben og Smykkesager; Væveri og Pottemagerkunst staa paa et højt Trin. F. ere fanatiske Muhamedanere, og Kendskabet til Koranen er vidt udbredt blandt dem. *C. Fr.*

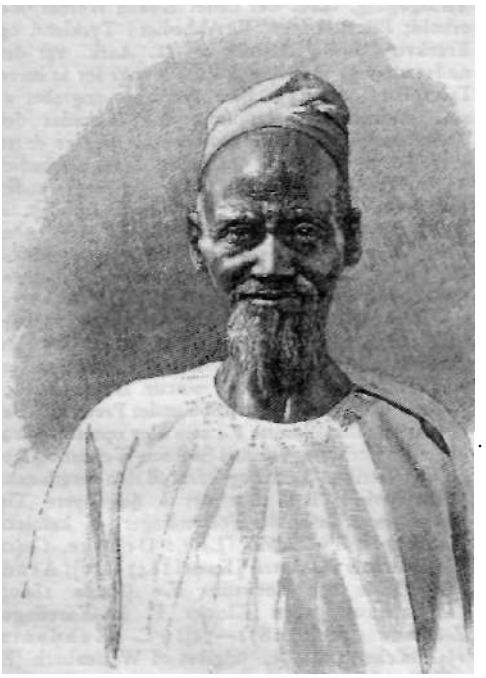

En Fulbe.

Fulbert, Biskop af Chartres, fransk Teolog og Lærer, født ca. 950, død 10. Apr. 1029, var oplært ved Gerbert's Skole i Reims og blev dernæst Lærer ved Domskolen i Chartres, som han hævede til stort Ry. Talrige Disciple søgte til ham, bl. a. Berengar fra Tours, og han æredes som »Frankernes Sokrates«. Fremmede Fyrster sendte ham Gaver; fremfor alle maa nævnes Knud den Store, hvem F. takkede i et smigrende Brev. Ligesom Knud stod F. det cluniacensiske Kirkeopsving nær; per-

sonlig var han Ven med den store Abbed Odilo (s. d.). F. har efterladt sig 138 Breve, der have stor historisk Værdi, endvidere Prædikener, Afhandlinger og Hymner. Hans Skrifter ere først udgivne af Papire-le-Masson [Paris 1585], men findes ogsaa i Migne's Patrologi Bd. 141. *H. O.*

Fulco V, Greve af Anjou og Maine, (1092—1144), fulgte 1110 sin Fader i Regeringen og understøttede sin Lensherre Kong Ludvig VI af Frankrig saa kraftig mod Englænderne, at den engelske Konge Henrik I lod sig bevæge til Fred. Den engelske Tronarving ægtede F.'s Datter, og 1128 knyttedes de to Slægter atter sammen ved et nyt Giftermaal, idet Geoffrey Plantagenet, F.'s ældste Søn, ægtede Henrik's eneste Datter Mathilde, der tidligere havde været gift med Kejser Henrik V, og saaledes blev Stamfader til den senere engelske Kongeslægt Plantagenet. Efter at have overgivet sin Søn Regeringen drog han (1120) paa Kong Balduin af Jerusalem's Opfordring til det hellige Land, hvor han ægtede Kongens Datter Melisende og 1131 selv besteg Tronen. Hans Regering her optoges fuldstændig af idelige Kampe med Grækerne og de vantro, i hvilke han vel ikke viste fremragende Egenskaber, men dog lagde en ret betydelig Dygtighed for Dagen. *M. M.*

Fulco, Præst i Neuilly ved Paris, død 1201, berømt Bodsprædikant, som søgte at kalde baade høje og lave til Omvendelse; bl. a. drog han til Richard Løvehjerte for at bede ham fjerne sine 3 ryggesløse Døtre: Overmod, Begærlighed og Ødselhed. Fra 1198 virkede han efter Innocentius III's Bud ved folkelige Korstogsprædikener. Uhyre Skarer trængte sig om ham, og naar han med sin Stok maatte bane sig Vej iblandt dem, kyssede man de Steder, hvor hans Stok havde været, ligesom man ærede ham som Undergører. 200,000 Mennesker skal han have givet Korsfarermærket; men selv oplevede han ikke, at Toget kom i Stand, og undgik saaledes en Ydmygelse (Kræmmerkorstoget). *H. O.*

Fulda, 1) en Kildeflod til Weser, for største Delen i Hessen-Nassau, udspringer paa Wasserkuppe i Rhongebirge og flyder med nordlig Hovedretning gennem en temmelig dyb, frugtbar Dal forbi Byerne Gersfeld, F., Hersfeld og Kassel. Ved Beiseforth bliver Dalen indsnævret, saa at Jærnbanen maa føres gennem en Tunnel. Efter at have taget en nordøstlig Retning forener F. sig i en Højde af 120 M. ved Munden med den langt stærkere Werra til Weser. F. har en Længde af 180 Km. og modtager foruden mange Smaafloder og Bække Lüder, Schlitz og Eder, der falde i venstre Bred, og Haun i højre. F. er vel sejlbar indtil Hersfeld, men paa Grund af det stærke Fald er Sejladsen ubetydelig, og en Kanalisering af Floden fra Kassel til Munden er iværksat.

2) By i preussisk Provins Hessen-Nassau i Regeringsdistriktet Kassel, ligger i en smuk Dal paa højre Bred af Floden F. ved Jærnbanelinierne Frankfurt a. M.—Göttingen, F.—Gersfeld, F.—Tann og F.—Giessen og har (1890) 13,100 Indb., hvoraf 9,700 Katolikker. Skønt Byen er uregelmæssig bygget, har den temmelig brede Gader og flere Pladser. Der findes I evangelisk og 4 katolske Kirker, blandt hvilke den smukke Katedral, det fordums Abbedis Kirke, allerede er indviet 751. Efter 6 Gange at være brændt er den genopbygget (af Dinzenhofer) 1704—12 med Peterskirken i Rom til Mønster. Den har to Taarne (65 M.) og en Kuppel og indeholder Konrad I's og Bonifacius's Gravsteder. Lige over for Katedralen findes den lille 822 indviede Michaelis-Kirke, der har bevaret sin oprindelige Plan. Endvidere kunne nævnes den tidligere Fyrstebiskops Slot, nu tilhørende Landgreven af Hessen-Rumpenheim, samt flere fordums Klostre. Byen er Sæde for en Biskop, et Domkapitel, et katolsk Gymnasium, der til Dels bestaar af Tyskland's ældste Skole, stiftet af Abbed Habranus Maurus, en Realskole, et Skolelærerseminarium og et Bibliotek (80,000 Bd.). 1743—1805 fandtes her et Universitet. Industrien beskæftiger sig med Lærreds- og Uldvæveri, Kamgarnsspinderi, Farveri, Fabrikation af Skotøj og musikalske Instrumenter. N. V. f. Byen findes det fordums Franciskanerkloster Frauenberg.

Byen er opstaaet omkring Abbediet F., der er stiftet 744 under Bonifacius's Tilskyndelse af hans Elev Storm. 751 blev det befriet for al biskoppelig Overhøjhed. Snart hævede Abbediet sig ved den til Klosteret knyttede Skole, ved hvilken den berømte Habranus Maurus ligesom Walafried Strabo, Servatus Lupus, Otfried, Alkuin og Candidus virkede, og blev et Udgangspunkt for Lærdom og Civilisation. Kejsere, Konger og Fyrster kappedes om at berige Klosteret, saa at det snart fik Herredømme over betydelige Landomraader. Med 10. Aarh. begyndte Abbediets Tilbagegang, skønt det under Abbed Werner 968 erholdt Primatet over alle Abbedier i Tyskland og Frankrig. I Begyndelsen af II. Aarh. var det nødvendigt at indkalde skotske Munke for at hæve Disciplinen, og 1331 blev Abbediet angrebet af sine misfornøjede Vasaller; dog lykkedes det Abbederne under Reformationen at bevare deres kirkelige og fyrstelige Anseelse, skønt Abbediet under Trediveaarskrigen 1631—34 kom under Landgreven af Hessen. 1752 blev F. ophøjet til et Bispedømme; 1803 ophævet og givet som Fyrstendømme til Prinsen af Oranien, der afstod det til sin Søn Vilhelm, senere Konge af Nederlandene. 1806 blev det besat af de Franske og forenet med Storhertugdømmet Berg; 1810 indlemmet i Storhertugdømmet Frankfurt. 1815 blev F. besat af Preusserne og derefter afstaaet for en mindre Del til Bayern, for største Delen til Kurhessen og kom med dette 1866 under Preussen. Det nuværende Bispedømme F., som blev oprettet 1829, omfatter Storhertugdømmet Sachsen-Weimar og Regeringsdistriktet Kassel og hører til den øvrerhinske Kirkeprovins. I F. har der i den nyere Tid oftere været afholdt Forsamlinger af katolske Biskopper i Tyskland. (Litt.: Dronke, *Codex diplomaticus Fuldensis* [Kassel 1847—50]; Arnd, »Geschichte des Hochstifts F.« [Fulda 1860]; Gegenbaur, »Das Kloster F. im Karolinger Zeitalter« [smst. 1871—74]; C. Rehdantz, »Jahrbücher von F.«, udgivet af Wattenbach [F. 1889]). *Joh. F.*

Fulda, Ludwig, tysk Forfatter, er født i Frankfurt a. M. 15. Juli 1862. Han studerede fra 1880 Filosofi og germansk Filologi i Heidelberg, Berlin og Leipzig og tog Doktorgraden i Heidelberg 1883. Han har siden 1888 haft stadigt Ophold i Berlin. Hans første versificerede enakts Lystspil »Die Aufrichtigen« [1883] blev præmieret

i Prag 1882. Han har sin Styrke i det epigrammatiske og hører i det hele taget til H. Heine's Skole; saaledes i sin »Satura, Grillen und Schwänke« [1884], »Sinngedichte« [1888] og »Gedichte« [1890]; dog har han egentlig tjent sine Sporer i Lystspillet, i hvilken Retning kunne nævnes: »Das Recht der Frau« [1885], »Unter vier Augen« [1886], »Frühling im Winter« [1887], »Ein Meteor« [1887], og især »Die wilde Jagd« [1888]. Desuden har han udgivet Skuespillene: »Das verlorene Paradies« [1890], »Die Sklavin« [1891] og det dramatiske Eventyr »Der Talisman« [1892]. Til Kiirschner's store »Nationalbibliothek« har han udgivet »Die Gegner der zweiten schlesischen Schule«. Endelig har han leveret udmærkede Oversættelser af »Meier Helmbrecht« [1889] og »Molières Meisterwerke« [metrisk 1892]. *C. A. N.*

Fuldbaarent kaldes et Foster, der er født ved Svangerskabstidens normale Ende. Det kan ofte, særlig af Hensyn til Paavisning af Paterniteten, være af Betydning at afgøre, om et Foster er f. eller ej (ufuldbaarent), og man har til Tider opstillet forskellige Kendetegn herpaa; men det har vist sig, at ikke eet eneste af disse saakaldte Fuldbaarenhedstegn er absolut sikkert. — Et f. Foster vejer i Reglen 3 til 5 Kg., har en Legemslængde af ca. 50 Cm. (47—57). Hovedet er ikke særlig stort i Forhold til Kroppen, Hovedbenene faste. Huden er lyserød, eller oftest dækket af et hvidligt Fedtlag, er ikke længer laadden (undtagen ofte paa Skuldrene og ikke sjælden paa Hofterne) og ikke rynket. Ørene ere bruskede og staa frit ud fra Hovedet, og Neglene paa Fingrene rage frit frem og ere hornede at føle paa. Hos Drenge ere Testiklerne oftest nedstegne i Pungen; hos Pigebørn slutte de store Læber tæt sammen og dække Kønsdelene, medens hos ufuldbaarne de smaa Læber rage frem. Stemmen er kraftig, ikke pibende som hos ufuldbaarne, og Barnet kan patte og bevæge Lemmerne med Kraft. Ikke et eneste af disse Tegn kan dog i og for sig vise, om et Foster er f. eller ej, og man kan kun faa et begrundet Skøn herom ved at sammenholde dem alle, af hvilke der maaske maa tillægges Legemslængden størst Vægt. Og selv om alle Tegn paa Fuldbaarenhed findes forenede, kan Barnet dog godt være født 8—14 Dage for tidlig. Har der været abnorme Forhold under Svangerskabet, saaledes Sygdomme hos Moderen, og end mere ved Flerfoldssvangerskabet, have Fuldbaarenhedstegnene endnu mindre Betydning, idet da flere af dem eller de alle kunne mangle hos f. Børn. *Lp. M.*

Fuldblodighed (Piethora), der viser sig ved robust Udseende, rødt Ansigt, i det hele kraftig Farvning af Huden, Hjertebanken, Kortaandethed, fuld, spændt Puls, skyldes en stærkere Fyldning af de i Reglen noget udvidede Puls- og Blodaarer. Hos fuldblodige Mennesker er Hjertet i Reglen forstørret, og de ere tilbøjelige til Hovedpine, Svimmelhed (Hjernekongestion) og Kortaandethed (Kongestion til Lungerne), til Blødninger (fra Næsen, fra Hæmorroider), til Korpulence og maaske ogsaa noget mere udsatte for apoplektiske Anfald. At der er en virkelig F. til Stede, det vil sige en Forøgelse af Blodmassen, lader sig vanskelig bevise, men er sandsynliggjort ved Forsøg, hvorved der paa Dyr er indsprøjtet Blod fra samme Art og derved fremkaldt Symptomer som de beskrevne. *A. F.*

Fuldblodshest se Hesteracer.

Fuldbyrdelse se Eksekution.

Fulde Sejl, et Søudtryk, der i Modsætning til rebede Sejl betyder, at hele Sejlfladen er udspændt for Vinden (satte). Et Skib for f. S. vil sige: med alle Sejl tilsatte o: udspændte. »Fuld Sejl«, en Kommando om Bord til Rorgængeren, naar han under Bi-de-Vind Sejlads (Krydsning) enten uforvarende eller efter Ordre er kommen Vinden for nær, hvorved Skibet har mistet en Del af sin Fart. Ordren udføres derved, at Rorgængeren lægger Roret op *0:* drejer Rorpinden op mod Vindretningen, hvorved Skibet vil falde af og Vindens Indfaldsvinkel i Sejlene forøges. F. S. betegner ogsaa, at Vinden kommer ind paa Sejlenes Agterkant, under saa stor en Vinkel (for Raasejls Vedkommende ca. $3\frac{1}{2}$ Streg o: 40°), at de' pose ud (hvorved de drive Skibet fremad); i Modsætning hertil bruges Betegnelserne levende (spillende) Sejl og bakke Sejl (med Vinden ind paa Forkant). *C. L. W.*

Fuldgods se Gods.

Fuldhov, en sygelig Hovform, som kendes paa, at Saalen i Stedet for at være hvælvet opefter (hul paa Underfladen) er nedadhvælvet navnlig ved Straalens Sider. F. ses ret almindelig hos svære Heste med store, flade Hove (Plathove) og fremkommer navnlig, naar saadanne Heste arbejde paa haard Bund (Stenbro, makadamiserede Veje o. l.). Naar en F. skal beslaas, anvendes en bred, stærkt hulet Sko, og mellem denne og Hoven anbringes Blaar og en i Forvejen opblødt Læderplade. *H. G.*

Fuldkomne Tal kaldte Pythagoræerne saadanne Tal, der ere = Summen af deres egne Faktorer, f. Eks. $28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$. *Chr. C.*

Fuldkugle se Fuldskarp.

Fuldmaane se Maanen.

Fuldmagt, den oftest skriftlige Erklæring, hvorved jeg bemyndiger en anden til at handle paa mine Vegne, samt det derved stiftede Retsforhold. Ved Fuldmagtskontrakten forstaas herefter den Kontrakt, hvorved en Person (Fuldmægtigen, Mandataren) forpligter sig til mod eller uden Vederlag at handle for en anden, altsaa slutte Retshandler med Tredjemand paa denne andens (Fuldmagtsgiverens, Principalens, Mandantens Vegne). Under Udtrykket F. i dets videre Forstaaelse falder da baade det Tilfælde, at Retshandelen skal afsluttes i Mandantens Navn (Fuldmagtskontrakten i egentlig snævrere Forstand), og det, at den skal afsluttes i Fuldmægtigens eget Navn (Kommissionskontrakten se Handelskommission). Ved F. stiftes et gensidigt Retsforhold. Paa den ene Side bliver nemlig Fuldmægtigen forpligtet til at udføre Mandatet paa den af Mandanten anviste Maade, eller hvis denne ikke har givet nogen nærmere, i det enkelte gaaende Anvisning, da i hvert Fald paa fornuftig, forsvarlig Maade og bliver i modsat Fald erstatningspligtig. Paa den anden Side forpligter Fuldmagtsgiveren sig ved Mandatets Overgivelse til at holde Fuldmægtigen skadesløs for de af denne i Anledning af Mandatet med Føje afholdte Udgifter, samt til at give ham Vederlag for dets Udførelse, for saa vidt et saadant er lovet eller efter Forholdets Art maa anses for stiltiende lovet, fordi det f. Eks. netop

er vedkommendes Levevej at udføre slige Hverv mod Betaling, jfr. saaledes, at man har overdraget en Sagfører at ordne en Ejendomshandel eller føre en Proces for sig. Til Overtagelsen af Pligten som Fuldmægtig kræves i Alm. (bortset fra særlige Forhold, hvor af offentligretlige Grunde særegne Kvalifikationer fordres, som Sagførervirksomhed o. l.) kun personlig Myndighed, da Pligten jo kun bestaar i en vis personlig Virksomhed for andre. Derimod maa til Gyldighed af Mandantens Forpligtelse kræves Fuldmyndighed paa Grund af hans Pligt til at erstatte Udlæg og eventuelt yde Vederlag for Mandatets Besørgelse. Se i øvrigt Mandat. *K. B.*

Faldmyndig kaldes den Person, der af Loven er erklæret moden til paa egen Haand — altsaa uden Værges eller Kurators Mellemkomst — at kunne paadrage sig Pligt ved Indgaaelsen af forpligtende Formueretshandler. Den Aldersbetingelse, Loven i saa Henseende opstiller, er i de fleste fremmede Lande 21 Aars Alderen, saaledes ogsaa i Norge siden 1869 samt i Sverige allerede siden 1721, men er i Danmark betydelig strengere, nemlig for Mænds og efter Lov 29. Decbr. 1857 tillige ugifte Kvinders Vedkommende 25 Aars Alderen. Gifte Kvinder ere efter mange Landes Ret, saaledes ogsaa efter dansk Ret, uanset Alder ikke blot ikke f., men ganske umyndige, kun efter dansk Ret med den Modifikation, at Afvigelse herfra kan være hjemlet ved konfirmeret Ægtepagt og er lovhjemlet ved Lov 7. Maj 1880, for saa vidt hendes Selverhverv angaar, hvilket hun alene er myndig til at raade over. I disse Undtagelsestilfælde kræves ingen Alderstermin. Dette er heller ikke Tilfældet for Enkers, fraskilte eller fraseparerede Hustruers Vedkommende, hvilke efter dansk og norsk Ret ere f., selv om de kun ere lidt over 16 Aar, hvorimod Mænd i den tilsvarende Situation ikke opnaa Fuldmyndighed før andre Mænd, altsaa ikke før end med 25 Aars Alderen. Derimod mærkes, at kun Mænd kunne opnaa Fuldmyndighedsbevilling (s. d.) eller Bevilling til, trods ikke opnaaet 25 Aars Alder, at anses for f. Endvidere kan nævnes, at ellers f. Kvinder dog efter dansk Ret ere udelukkede fra at indgaa visse Retshandler, idet de navnlig ikke gyldig kunne stille Kaution for en fængslets Løsladelse, jfr. D. L. 1 — 23—9.

Ved Umyndiggørelsesdekret kan en f. Person af Øvrigheden atter gøres umyndig (se Umyndiggørelse), hvorhos Lovgivningerne ofte stille sindssyge i Klasse med umyndiggjorte.

Men ikke alene for Evnen til at indgaa forpligtende Formueretshandler er Fuldmyndighed en Betingelse. Den er ogsaa ofte ved specielle Lovbud positivt sat som Betingelse for at kunne beklæde en vis Stilling eller udøve visse Næringer, hvormed Paatagelsen af Formueforpligtelser normalt eller dog ofte vil være forbunden, eller som dog kræve en særlig Modenhed. Saaledes er efter dansk og norsk Ret Fuldmyndighed Betingelse for at opnaa Borgerskab eller Næringsbevis samt for at kunne beklæde et Dommerembede. *K. B.*

Fuldmyndighedsbevilling, en Bevilling, hvorved en Person undtagelsesvis erklæres fuldmyndig (s. d.) før den i Loven foreskrevne Alder. Efter dansk Grl.'s § 27 afhænger Kongens Ret til at meddele eller lade meddele Bevillinger af, om Meddelelsen af saadanne har været i Brug før Junigrundloven, eller Hjemmel dertil findes i en senere Lov. Herefter kan F. gennem Amtmændene (i Kjøbenhavn Overpræsidenten) meddeles Mænd under 25 Aar, naar vedkommende er fyldt 22 Aar, efter troværdige Vidnesbyrd har opnaaet tilstrækkelig Modenhed, og det i øvrigt maa anses for at være til hans sande Gavn, at han erklæres fuldmyndig. F. for Personer under 22 Aar kan derimod kun faas gennem Justitsministeriet og meddeles meget sjælden, naar vedkommende er under 21 Aar. Ugifte Kvinder kunne ikke opnaa F., da sligt aldrig har været i Brug, og heller ikke er hjemlet ved Lov 29. Decbr. 1857, der gjorde ugifte Kvinder fuldmyndige ved 25 Aars Alderen. Lige saa lidt kan F. meddeles gifte Kvinder — bortset fra den i en konfirmeret Ægtepagt eventuelt indeholdte Bevilling til at raade over Særgodset som en myndig Person.

I Norge meddeles ikke længere F., efter at L. 27. Marts 1869 har nedsat Fuldmyndighedsalderen til 21 Aar.

Ved F. opnaar Personen i det hele samme Retsstilling som en ifølge Loven fuldmyndig, altsaa 25-aarig Mand, og kan saaledes forpligte sig ved Retshandler, løse Borgerskab, beklæde Dommerembede o. s. v. (se fuldmyndig). Dog mærkes, at hvor senere Love udtrykkelig kræve 25 Aars Alder og ikke Fuldmyndighed for en Rets Erhvervelse, som f. Eks. Ret til at opnaa Bestalling som Sagfører, kommunal Valgret, Valgbarhed til Rigsdagen o. s. v., der er F. ikke nok, men Aldersbetingelsen maa være opfyldt. *K. B.*

Fuld og bi (Søudtryk) betegner, at Skibet ligger bi-de-Vind ɔ: hverken for nær ved eller for langt fra Vindretningen, saa at Sejlene rigtig stillede (kantsatte) netop staa fulde. — Brase fuldt, en Manøvre med Raasejlene, hvorved disse fra at være bakke, drejes i (brases) saaledes, at Vinden kommer tilstrækkelig ind paa Agterkant, til at de kunne pose ud. *C. L. W.*

Fuldrigget (Søudtryk), forsynet med fuld Rigning eller Rejsning ɔ: 3 f. Master; Fregatskibe ere de eneste, der ere f. (se Takkelage). *C. L.W.*

Fuldsild kaldes Silden, naar den har godt udviklet Rogn og Mælke, i Modsætning til den fine Jomfrusild (Maatjesharing) eller Fedsild, hvis Kønsredskaber endnu ere lidet udviklede. *Arth. F.*

Fuldskarp kaldes massive Projektiler i Modsætning til hule Projektiler (Granater, Granatkardæsker og Kardæsker). De skulle kun virke ved deres Anslagskraft og benyttes til Geværer og Mitrailleuser samt Kyst- og Marineartilleriet til Skydning mod Panser, til hvis Gennembrydning der fordres den størst mulige Styrke af Projektilet. De massive Projektilers ydre Form var i ældre Tider, da man brugte glatløbede Kanoner, Kugleformen, og de kaldtes Fuldkugler; til det riflede Skyts anvendes cylindro-ogivale Skarp, hvis Bagstykke er cylindrisk og bagtil afsluttes med et Plan lodret paa Længdeaksen, medens Forparten er ægdannet. Ved denne Form opnaar man, at Luftmodstanden under Projektilets Bevægelse gennem Luften bliver saa lille som muligt, saa at man beholder en saa stor Anslagskraft som muligt. Den cylindriske Bagpart af Projektilet er omlagt med et Kobberbælte, hvori Kanonens Felter skære sig ind, hvorved Projektilet tvinges til at følge Riffel-

gangene og faar en omdrejende Bevægelse om sin Længdeakse, hvilket er nødvendigt for, at det under sin Flugt gennem Luften stadig skal beholde Spidsen fremad. Materialet til F. er Staal; der har ogsaa været anvendt haardstøbt Jærn, hvor Forparten ved Udstøbningen afkøles hurtig og derved erholder stor Haardhed, men disse haardstøbte Projektiler kunne dog ikke maale sig med godt forarbejdede Staalprojektiler. I den senere Tid er man ved at forlade F. og anvender til Skydning mod Panser hule Projektiler af Staal, de saakaldte Pansergranater. *H. H.*

Fuldskib, fuldrigget Skib eller Fregatskib; af Søfolk bruges ogsaa Ordet Skib alene i samme Betydning. *C. L. W.*

Fuldstændig Blomst se Blomst, S. 169.

Fuldt Ror (Søudtryk), en Kommando til Rorgængeren. Naar Skibet skal foretage en Drejning, udføres dette ved, at Rorgængeren drejer Rattet eller Rorpinden en større eller mindre Vinkel, efter som Drejningen skal foregaa hurtigere eller langsommere. Finder den kommanderende, at Drejningen bør udføres hurtigere end hidtil, saa hurtig som det overhovedet er muligt, kommanderer han f. R. *C. L. W.*

Fuldtrykmaskine, en Maskine, der arbejder uden Ekspansion af Drivkraftmidlet. *H. D.*

Fulgentius, 1) F. fra Ruspe, kirkelig Forfatter, født 478 i den nordafrikanske By Telepte, død 533 i Ruspe. Han var først Prokurator i sin Fødeby, blev Munk, rejste til Rom og stiftede efter sin Hjemkomst et Kloster i Byzacene. 507 blev han Biskop i Ruspe, men blev kort efter forvist af den arianske Vandalerkonge Tarsimund til Sardinien, hvor han grundede et Kloster ved Cagliari og bekæmpede Arianere og Semipelagianere. 523 fik han Lov til at vende hjem til sin Bispestad, hvor han døde. En samlet Udgave af F.'s Skrifter udkom i Paris 1684 og i Innsbruck 1884 (2 Bd., ved Hurter). (Litt.: Mally, »Leben des h. F.« [Wien 1884]). — 2) F. Ferrandus, en Discipel og Ven af forrige, med hvem han levede i Landflygtighed paa Sardinien indtil 523, blev da Diakon i Carthago, hvor han døde ca. 550. Hans Skrifter udgav Chifflet [Dijon 1649]. *L. M.*

FulgentIUS, Fabius Planciädes, latinsk Forfatter, levede i Afrika omtr. 480—550 e. Chr. Opbevarede af ham ere følgende Skrifter: *Mythologiae* [3 Bd.], en Samling Forklaringer af mytiske Navne og Sagn; *Virgiliana continentia,* en allegorisk Udlægning af Æneidens Indhold; *De aetatibus mundi,* en Verdenshistorie (mest bibelsk Historie); *Expositio sermonum antiquorum,* Forklaring af gammeldags Udtryk. F. er en Svindler, der slaar om sig med falske og opdigtede Citater; han er forfalden til Talmystik og al Slags Forskruethed (hans Verdenshistorie er saaledes indrettet, at i hver Bog eet Bogstav af Alfabetet ikke anvendes, i 1. Bog A, 2, Bog B o. s. v.); hans Sprog er svulstigt og overlæsset, Indholdet yderst tarveligt. Han synes at have været en yngre Slægtning af den ovenn. Biskop F., med hvem han ofte forveksles. — Udg. af Verdenshistorien, ved Hommey [Poitiers 1694 og Paris 1696]; et Supplement af Reifferscheid, Bresl. ind. lect. 1883—84; af de øvrige Skrifter i *Mythographi latini* ved Muncker [Amsterdam 1681] og Staveren [Leyden 1742]; *Expositio serm. ant.* særskilt udg. af Lersch [Bonn 1844]. (Litt.: Zink, »Der Mythograph F.« [Würzburg 1867]). *A. B. D.*

Fulgonio, Fulvio, italiensk Forfatter, er født i Firenzuola d'Arda omtrent 1835. Han lever i Milano og har ført en temmelig uregelmæssig Tilværelse, saa at det er sagt om ham, at han hører til Stadens litterære Bohême. F. har delt sig mellem Digtekunst og Journalistik og har skrevet under forskellige Pseudonymer. Hans Arbejder bestaa af mindre Digte, »La Meetingheide, poemetto in sesta rima«, en Del Dramaer og Operatekster, deriblandt en »Beatrice di Tenda« og en »Torquato Tasso«, endvidere talrige Avis- og Tidsskriftartikler m. m. *E. G.*

Fulgorīdae se Cikader.

Fulgurit, en Sort Dynamit, bestaaende af Nitroglycerin, opsuget af Hvedemel og Magnesia.

Fulham [fu'lᵊm] se London.

Fuli, bedste tyrkiske Snustobak (fra Argyrokastron).

Fulica se Blishøns.

Fuligo Hall. (*Aethalium* Lk.), Slægt af Slimsvampe; den almindeligste Art., *F. septica* L., har store, gule, vidtkrybende Plasmodier (Troldsmør); de pudeformede Frugtlegemer, der blive fra et Par til over 20 Cm. i Tværmaal, ere sammensatte af talrige, smaa, uregelmæssig krummede, tæt sammenvævede Sporehuse, der ere omgivne af en fælles, kalkholdig, tyk og skør Bark. De enkelte Sporehuses *Capillitium* (Traadvæv) bestaar af tynde, ufarvede, netformet forbundne Traade, der hist og her ere forsynede med kalkførende Udvidelser. De smaa kugleformede Sporer ere violetbrune. Træffes især paa Garvebark, men findes desuden almindelig i Skove, paa Træstubbe o. l. *C. R.*

Fuligo d. s. s. **Kønrøg** (s. d.).

Fuligo betyder i Medicinen den sorte eller brune, mere eller mindre tørre Skorpe, som hos stærkt febersyge Patienter ofte dækker Læbe og Tunge. Den er et Tegn paa Patientens medtagne Tilstand og er som saadan et af de for Lægen vigtige Kriterier om, at Sygdommen med Rimelighed kan faa en uheldig Udgang. Dog ser man ofte Patienter komme sig trods Tilstedeværelsen af F. *E. A. T.*

Fuliguliidae se Ænder.

Fulla, nordisk og tysk Gudinde, der altid nævnes nær sammen med den kvindelige Hovedguddom Frigg. Navnet betyder Fylde, Frugtbarhed. *A. O.*

Full dress [fu'ldres] (eng.) se Dress.

Fuller [fu'lə], Richard, nordamerikansk Landskabsmaler, født 19. Oktbr. 1822 i Bradford, død 24. Decbr. 1871 i Chelsea ved Boston, var indtil 1866 Politi- og Opsynsbetjent i Chelsea, men erhvervede sig trods mangelfuld Uddannelse betydeligt Ry ved sine Prospekter af flade Egne fra Boston's Omegn, der udmærke sig ved megen Stemningsvirkning. *A. Ls.*

Fuller [fu'lə], Sarah Margaret, amerikansk Forfatterinde, født i Cambridgeport, Massachusetts 23. Maj 1810, druknet 16. Maj 1850. Hendes Fader, der var Sagfører og Kongresmedlem, søgte at udvikle hendes ualmindelige Evner ved en meget lærd Opdragelse; hun kunde saaledes læse Latin i 6 Aars Alderen, og da hun var 13 Aar, besad hun en voksen Dames legemlige og aandelige Udvikling. Fra sin tidligste Barndom af havde hun

stor Trang til at udmærke sig, og da hun ikke var smuk, søgte hun efter sin Faders Raad at glimre ved sin aandelige Udvikling. Hun var en af de første i Amerika, der — paavirket af Carlyle — gjorde sig bekendt med den tyske Litteratur, og hun udgav flere Oversættelser fra Tysk. I nogle Aar var hun Lærerinde ved forskellige Skoler, hvor hun især læste fremmed Litteratur med de større Piger. Paa denne Tid gjorde hun Bekendtskab med Emerson, hvis varme Beundrer hun blev; og da den saakaldte »transcendentale« Skole 1840 grundede et Fjerdingaarsskrift »The Dial«, blev hun dets Udgiver. 1844 blev hun knyttet til det bekendte New-York-Blad »Tribune«, i hvilket hun skrev en Række litterære Kritikker; nogle af disse udgav hun som Bog 1846 under Titelen »Papers on Literature and Art«. Samme Aar udkom hendes Hovedværk, »Woman in the Nineteenth Century«, til hvilket det første Udkast allerede findes i »The Dial«. Ved dette Værk indtager hun i Amerika den første Plads som Forkæmper for Kvinderne. Endnu samme Aar rejste hun til Europa, stærkt interesseret i den italienske Frihedsbevægelse, og blev en af Mazzini's begejstrede Tilhængere. Aaret efter ægtede hun den langt yngre Markis Ossoli, hvem hun fødte en Søn. Forældrene besluttede da at bosætte sig i Amerika; men paa Hjemrejsen strandede Skibet paa Long Island's Kyst, og alle druknede. — Hendes samlede Værker udkom i 6 Bind [Boston 1874]. (Litt.: *Memoirs of S. M. F.* [udg. af Emerson, Channing og Clarke, 3 Bd., Boston 1852]; Higginson, *Life of M. F.* [Boston 1884]; Julia Ward Howe, *S. M. F.* [1888]). *T. L.*

Fuller [fu'lə], Thomas, engelsk gejstlig og Forfatter (1608—61), studerede i Cambridge og var en yndet Prædikant der, ligesom han senere i London samlede en uhyre Tilhørerkreds ved sin djærve og vittige Tale. Denne Djærvhed og dette Vid genfindes i hans talrige Værker, af hvilke de vigtigste ere: »The History of the Holy Warre« [1639], »The Holy and Profane States« [1642], »Good Thoughts in Bad Times« [1643], »Good Thoughts in Worse Times« [1646], »A Pisgah-Sight of Palestine« [1650], »The Church History of Britain from the Birth of Christ to 1648« [1656]. 1662 udkom hans mest bekendte Værk, »History of the Worthies of England«. (Litt.: Bailey, *Life of Th. F.* [1874]). *T. L.*

Fullerton [fu'lətən], Georgiana, Lady, engelsk Romanforfatterinde, født 13. Septbr. 1812 paa Tixall Hall, Staffordshire, død 18. Jan. 1885 i Ayrfield. Hendes Fader var den første Grev Granville. 1833 ægtede hun Kaptajn F., en irsk Godsejer. Hendes første Bøger, »Ellen Middleton« [1844] og »Grantley Manor« [1847], vise hende som en betydelig Forfatterinde, der med stort Fremstillingstalent forbinder ikke ringe Originalitet og Dristighed i Behandlingen af sociale og religiøse Spørgsmaal. Efter langvarig Kamp og Usikkerhed gik hun 1846 over til Katolicismen og blev ivrig Katolik. I sin næste Bog, »Lady Bird« [1852], skildrer hun sin Kamp og Omvendelse. Hendes følgende Bøger ere alle, paa et Par historiske Romaner nær, prægede af en tydelig katolsk Tendens. De vigtigste af dem ere: »Life of St. Francis of Rome« [1855], »Countess of Bonneval« [oprindelig skreven paa Fransk, 1858], »Rose Leblanc« [1861], »Laurentia, a tale of Japan« [1861], »Too Strange not to be true« [1864], »Constance Sherwood« [1865], »A stormy life« [1867], »Helpers of the holy Souls« [1868], »Mrs. Gerald's Niece« [1869], »Life of Louisa de Carjaval« [1873], »A Will and a Way« [1881], »Life of Elizabeth, lady Falkland 1585—1639« [1883]. (Litt.: Craven, *Lady G. F., sa vie et ses œuvres* [Paris 1888]). *T.L.*

Fulmārus se Mallemuk.

Fulminánt (lat.), lynende, tordnende, heftig, rasende.

Fulmināter se Knaldsyre.

Fulminatīn, en Sort Dynamit, bestaaende af Nitroglycerin, opsuget af Uld.

Fulmīnsyre se Knaldsyre.

Fulton [fu'ltən], 1) By i den nordamerikanske Stat Missouri, N. f. Jefferson City, med Sindssygeanstalt, Døvstummeinstitut og (1890) 4,300 Indb. 2) By i den nordamerikanske Stat New York, ved Oswego-Floden, med talrige Fabrikker og (1890) 4,200 Indb. *S. B. T.*

Fulton [fu'ltən], Robert, amerikansk Opfinder, født 1765 i Byen Little Britain i Pennsylvanien, hvilken By senere er opkaldt efter ham, død i New York 24. Febr. 1815. Hans Fader, en fattig irsk Udvandrer, døde tidlig; F. fik sin første Uddannelse i en tarvelig Landsbyskole, kom senere i Guldsmedelære i Philadelphia, men opgav snart Haandværket og kastede sig over Malerkunsten, hvori han bragte det saa vidt, at han 17 Aar gl. kunde købe en lille Landejendom. Samtidig gav han sig ogsaa af med mekaniske Opfindelser; allerede 13 Aar gl. havde han konstrueret Baade med Skovlhjul til Brug ved Fiskerier. 1786 drog han til London, studerede Malerkunsten hos Benjamin West, men opgav snart Kunsten og tog Ansættelse som Maskintegner paa en Fabrik i Birmingham. Her toge to rige Englændere, Hertugen af Bridgewater og Markis'en af Stanhope, sig af ham, og med deres Hjælp gjorde han en Del Opfindelser vedrørende Kanalanlæg og Kanalfart foruden adskillige andre.

Allerede 1788 var F. imidlertid kommen ind paa Studiet af Dampskibe, et Problem, der alt i nogen Tid havde beskæftiget adskillige. Sammen med sin Ven Rumsey drev han disse Studier i et Par Aar; da Rumsey imidlertid døde, blev Projektet foreløbig opgivet 1793, idet han ved dette Tidspunkt havde faaet Interesse for undersøiske Miner og Torpedobaade. For at faa disse Opfindelser realiserede rejste F. over Kanalen, hvor han tilbød Direktoriet sine Planer; efter adskillige Eksperimenter løste han ogsaa til Dels Problemerne, konstruerede en undersøisk Baad og en Del Miner; derimod lykkedes det ham ikke i Praksis at vise disses Anvendelighed over for de engelske Orlogsmænd, som blokerede Brest. Man blev imidlertid snart træt af hans Paatrængenhed og afslog at have mere med ham at bestille. Ganske blottet for Midler maatte han da 1799 friste Opholdet ved at male et Panorama, der med Held forevistes i Paris. Direktoriets Ophævelse genoplivede dog hans Mod; paa ny tog han fat paa sit Projekt med Dampskibe og konstruerede efter en Del Uheld i Plombiéres ved Seinen en Dampbaad, der lykkelig foretog Ture paa Floden. Bonaparte vilde imidlertid ikke indlade sig med ham, Interessen var ej heller

paa den Tid levende i Frankrig for hans ukrigerske Forehavende, og lokket ved Udsigten til en større Pengebelønning i England tog han derfor tilbage til dette Land, hvor man underkastede hans Torpedoopfindelser en ny Prøve; vel faldt denne egentlig ret heldig ud, men Stemningen var imod ham, og de engelske Marineautoriteter vilde ikke gaa ind paa hans Planer.

F. havde ved dette Tidspunkt stiftet Bekendtskab med den amerikanske Minister Robert Livingstone og indviet ham i sin Opfindelse af Dampskibe. Begge fik da erhvervet et Monopol for Staten New York, en Dampmaskine bestiltes hos Watt & Boulton, og med denne drog F. 1806 til den ny Verden, hvor hans ny Dampskib, »Clermont« (50 × 3 M.) i Aug. 1807 gjorde sin berømte Prøvefart paa Hudson-Floden til Befolkningens grænseløse Forbavselse. Uagtet F. ikke kan siges at være den første Opfinder af Dampskibet, er han dog bleven den, der har givet Stødet til dettes Indførelse i Samfundet, og har derved sikret sit Navn en stedsevarende Berømmelse. Nogen stor pekuniær Fordel høstede han imidlertid ikke ved sin Opfindelse; Fortrædeligheder af alle Slags og idelige Processer mod Personer, der vilde høste Fordelen af hans Arbejde, forbitrede hans sidste Leveaar, saa at han ved sin Død var i stor Nød og Gæld. Først efter hans Død gik det til fulde op for Amerikanerne, hvilken betydelig Rolle han havde spillet, og Kongressen skænkede til hans Børn den Belønning, han selv aldrig opnaaede. (Litt.: Knox, *Life of R. F.* [New York 1886]; K. Schmidt, »Dampmaskinens Historie« [1874]). *C. L. W.*

Fulu se Fels.

Fllvia, en smuk og fornem Romerinde, stod i Kærlighedsforhold til Quintus Curius, en af Deltagerne i den catilinariske Sammensværgelse. Han var saa ubesindig at indvie hende i de sammensvornes Planer, hvad der førte til Komplottets Opdagelse; thi da han ikke mere kunde tilfredsstille F.'s Krav, røbede hun Sammensværgelsen for Cicero. — En anden F., Datter af M. Fulvius Bambalio og Sempronia, spillede en betydelig Rolle i den romerske Republiks sidste Dage. Hun var første Gang gift med den berygtede Publius Clodius Pulcher, ægtede efter hans Død Cæsar's Tilhænger Curio, og da denne under Borgerkrigen var falden i Afrika, den senere Triumvir Marcus Antonius. F. var en lidenskabelig og stærk Kvinde, der med alle Vaaben kæmpede for, at hendes Ægtefælle skulde indtage den første Plads i den døende Republik, og forfulgte hans Fjender med et grusomt Had; bekendt er saaledes Fortællingen om, hvorledes hun mishandlede Cicero's Lig, da det bragtes til hende. Medens Antonius efter Slaget ved Filippi opholdt sig i Ægypten, ophidsede hun dels af Had mod Octavian, dels, som det siges, for at rive sin Ægtefælle løs fra Kleopatra, hans Broder L. Antonius til at gøre Opstand (41). Selv tog hun ivrig Del i denne saakaldte perusinske Krig, men flygtede efter Perusia's Indtagelse og Octavian's Sejr til Grækenland, hvor hun døde (40). *M. M.*

Fulvius, en af Rom's mest berømte plebejiske Slægter, der efter Cicero nedstammede fra Tusculum. Familien deltes i flere Grene, og til den i mest bekendte af disse høre:

1) Quintus F. Flaccus, Konsul. 227 kæmpede han sammen med sin Kollega Lentulus sejrrig mod Ligurerne, og som Konsul for anden Gang (224) førte han et heldigt Felttog mod de insubriske Galler i Po-Sletten. 216 udnævntes han til Pontifex og var i de to følgende Aar *praetor urbanus*, hvor han efter Senatets udtrykkelige Ordre førte Kommandoen i Byen under Konsulernes Fravær. 212 valgtes han paa ny til Konsul med Kampanien som Provins, og understøttet af sin Kollega Appius Claudius Pulcher erobrede han efter en haard Kamp Karthageren Hanno's Lejr ved Benevent. I Forening belejrede de derpaa Capua, og uagtet deres Embedsaar længst var udløbet, forlængedes deres Kommando, indtil Byen var erobret. Under Belejringen blev F. kaldt til Rom, der truedes af Hannibal; men efter at Faren var overstaaet, vendte han tilbage til Capua, som 211 maatte overgive sig og straffedes meget haardt for sit Frafald. Da han 209 var Konsul for fjerde Gang, undertvang han Lucaner og Hirpiner. Nævnes sidste Gang 207.

2) Marcus F. Flaccus blev som Konsul 125 sendt til Massilia, der var bleven angreben af de omkringboende Kelter; paa dette Tog undertvang han de transalpinske Ligurer. Efter den ældre Gracchus's Død bleve han, Papirius Carbo og Gajus Gracchus *triumviri agris dividundis*, og han var i det hele en ivrig Tilhænger af Gracchерne og særlig af deres Agrarpolitik. Hans Navn og Rygte synes imidlertid ikke at have været det bedste, saa at Alliancen med ham snarere har skadet end gavnet Reformpartiet. Da Kolonien Carthago skulde anlægges, ledsagede han sin Ven til Afrika, men begge vendte snart tilbage, og F. hvervede væbnede Tilhængere, med hvilke han besatte Aventiner-Bjærget mod Konsulen Opimius. Under Kampen mod denne, i hvilken Gracchus blev dræbt, omkom saavel F. som hans to Sønner (121). *M. M.*

Fumagálli, Adolfo, italiensk Pianist, født 19. Oktbr. 1828 i Inzago (Øvreitalien), død 3. Maj 1856 i Firenze. F. studerede ved Konservatoriet i Milano og foretog fra 1848 store Koncertturneer i Italien, Frankrig og Belgien. Han har skrevet en Del teknisk vanskelige Klaverstykker. *S. L.*

Fumāgo Tul. (norsk Sotdug), Slægt af Svampe, der lever paa forskellige Planters Blade, paa hvilke Myceliet danner et tæt, til sidst skorpeformet, mørkt Overtræk; formerer sig ved Knopceller af forskellig Slags. F. ere næppe selvstændige Svampe, men formodentlig kun et Stadium i andre Svampes (Pyrenomyceters) Udvikling. *F. vagans* træffes paa Bladene af mange af vore Træer, f. Eks. Ælm, Lind, Pil, Birk o. s. v., og desuden paa Humle, paa hvilken den anretter betydelig Skade. Den findes især paa Bladenes Overside; først viser der sig smaa mørke Pletter, som efterhaanden blive større og til sidst smelte sammen til en sammenhængende, tæt, sort Skorpe, der let løsnes og falder af stykkevis; Svampen træffes især paa de Blade, der ere blevne dækkede af Bladlusenes klæbrige Udsvedninger, den saakaldte Honningdug; i denne blive de af Vinden hidførte Svampesporer let hængende, desuden finder Svampen her rigelig Næring dels i selve Honningduggen, dels i de af Vinden hidførte og af Honningduggen fastholdte organiske Smaadele; *F. vagans* er nemlig ingen ægte Snylter; den sender

ikke Hyfegrene ind i Bladet, men lever af de fremmede Bestanddele, der findes paa Bladets Overflade. Den skader Planten ved at hindre Lysets fri Adgang til Bladene, hvis Ernæringsvirksomhed derved i høj Grad hemmes. Det bedste Middel mod denne Svamps skadelige Angreb paa Humlen er at opbrænde de angrebne Planter og at fjerne de af Svampen angrebne Træer, som maatte findes i Humlehavens Nærhed. *C. R.*

Fumaria, Fumariaceae se Jordrøgfamilien.

Fumarin, et krystalliserende Alkaloid af ubekendt Sammensætning; det findes hos Planter af Slægten *Fumaria.* *O. C.*

Fumaröler se Vulkan.

Fumarsyre, $C_4H_4H_4$, er en tobasisk organisk Syre, der er temmelig udbredt i Planteriget og bl. a. findes hos *Fumaria officinalis,* i Svampe og Alger, og som dannes sammen med Maleinsyre ved Fraspaltning af Vand fra Æblesyren. F. krystalliserer i smaa Prismer og er næsten uopløselig i Vand; ved Behandling med nascent Brint (Vandstof) giver den Ravsyre, $C_4H_6O_4$. Ophedes F. til 200°, fordamper en Del af den uden Sønderdeling, medens en anden Del giver Anhydridet af den med F. stereoisomere Maleïnsyre. Den sidste Syre giver ved mange Reaktioner atter F.; i det hele bestaar der mellem disse to Syrer et i teoretisk Henseende særdeles vigtigt Isomeriforhold, der lader sig forklare ved en forskellig Ordning af Atomerne i Rummet. I de sædvanlige Strukturformer lader dette sig forklare paa følgende Maade:

COOH.C.H	H.C.COOH	H.C.CO
‖	‖	‖ O
H.C.COOH	H.C.COOH	H.C.CO
Fumarsyre	Maleinsyre	Maleïnsyre-anhydrid.

(se Stereoisomeri).

O. C.

Fumay [fymæ'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Ardennes, Arrond. Rocroi (Champagne), beliggende paa en Halvø i Meuse, har (1891) 5,100 Indb., en ny gotisk Kirke, meget store og gamle Skiferbrud, hvis Gange gaa helt ind under Byen, Jærnstøberi og Bryggeri. *H. W.*

Fumbīna se Adamaua.

Fumigatiōn (lat.), Rygning, en tidligere mere end nu anvendt Maade at tilføre Patienter Lægemidler. F. foregaar ved at lade Patienten opholde sig i et Rum, hvor det paagældende Lægemiddel bringes i Dampform eller delvis forbrændes, dog saaledes at Hovedet er frit, for at Indaandingen af Rygningsprodukterne ikke skal genere. Til F. er anvendt vellugtende Harpikser og Olier, Svovl, Kvægsølvforbindelser (f. Eks. ved Syfilis). Hensigten med disse Rygninger kan dels være Helbredelse, dels Desinfektion (Svovl, Klor). *E. A. T.*

Fumiste [fymi'st], paa Fransk en Haandværker, der sætter Ovne op, ordner Trækket og konstruerer Røghætter. Da der antages ofte at være blevet drevet megen Humbug hermed, have F. og Fumisterie paa Fransk faaet Betydning af Bedrager og Snyderi. *Bernh. O.*

Fumoir [fymwa'r] (fr.), Rygeværelse, Rygekupé.

Fun (Fung), japanesisk Vægt, som Europæerne kalde Candareen, = $^1/_{10}$ Momme, som Handelsvægt = 0,378 og som Guld-, Sølv- og Møntvægt = 0,378 Gr. *N. J. B.*

Funaria Schreb. (Sidemund), Slægt af de topfrugtede Bladmosser. Planten er faa Millimeter høj med lang krummet Børste, som bærer en skævt pæreformet Frugt, med lille skævt siddende Munding, lavt Laag og dobbelt Peristom. Slægten er repræsenteret i alle Verdensdele ved ca. 40 Arter, som vokse paa Jord. Den i Nordeuropa almindelige *F. hygrometrica* (F.) har faaet sit Tilnavn af sin hygroskopiske Børste, som er stærkere krummet i fugtigt end i tørt Vejr. *C. J.*

Funch, Christian Ferdinand, dansk-amerikansk Forretningsmand, født i Kjøbenhavn 1820, død i New York 1879, kom i sin Ungdom til Algérie som Bogholder hos den der etablerede danske Skibsreder Hoskiær, men rejste 1847 til New York, hvor han grundlagde Skibsmæglerfirmaet »F., Wendt & Mincke«. I Aarenes Løb blev F. paa Grund af Dødsfald og Udtrædelse alene igen i Firmaet, men optog snart ny Medarbejdere, som sammen med ham skabte et Verdensry for Firmaet »F., Edye & Co.«. Ved sin Dygtighed og Arbejdsomhed skabte han sig en ganske overordentlig Anseelse i New York's Handelsverden og derhos en personlig Popularitet, som lige meget skyldtes hans vindende Væsen, hans Hjælpsomhed mod de fremmede Skibsførere, hvem han ved sin Stilling til mægtige Politikere af alle Partier ofte kunde bistaa i vanskelige Tilfælde, og hans udstrakte Godgørenhed, I alle Verdensdele gjorde hans Firma betydelige Forretninger, og i alle Europa's Søfartsbyer havde den vidtberejste Mand Venner. *F. B. II.*

Funchal [funša'l], Hovedstad paa den Portugiserne tilhørende Ø Madeira, V. f. Afrika's Nordkyst, meget smukt beliggende under 32° 44' n. Br. paa Sydspidsen af Øen ved en lille Bugt, har (1878) 19,800 Indb., er Sæde for Øens Guvernør og Biskop og har en Domkirke og en engelsk Kirke; i et tidligere Franciskanerkloster findes et Kapel, i hvis Væg der er indmuret flere Tusinde Hjerneskaller. Byen, der er daarlig bygget med krumme, snævre Gader, har betydelig Handel og en meget besøgt Havn, som dog er meget vanskelig tilgængelig paa Grund af de fremherskende sydlige Vinde. *H. W.*

Funck, 1) Frederik Christian, dansk Violoncellist, (1783—1866), blev kun 16 Aar gl. ansat i det kgl. Kapel og udviklede sig efterhaanden til en betydelig Kunstner paa sit Instrument. 1815 foretog han en Kunstrejse til Rusland, Finland og Stockholm og vandt her saa megen Anerkendelse, at han 1822 fik kgl. Stipendium paa 2 Aar, besøgte de fornemste Musikbyer, Berlin, Leipzig, Dresden, Wien og endelig Paris, hvor han optraadte som Koncertspiller med stor Succes. Spohr regnede F. for en af Datidens første Violoncelvirtuoser. F. er saaledes en af de faa danske Virtuoser, der tilkæmpede sig et Navn i Udlandet. Hjemme virkede han tillige som udmærket Lærer. Af det kgl. Kapel var han Medlem i ikke mindre end 58 Aar, idet han først 1857 tog Afsked. — 2) Hans yngre Broder, Peter Ferdinand F., (1789—1859), ansat 1803 som Violinist i det kgl. Kapel, Koncertmester 1836—49, i hvilken Egenskab han sammen med Fröhlich og Bredal dirigerede Kapellet under Kapelmestervakancen indtil Gläser's Udnævnelse. Dirigerede 1838—42 Musikforeningens Koncerter. *A. H.*

Funck-Brentano, Théophile, naturaliseret

fransk Nationaløkonom og Filosof, er født 23. Aug. 1830 i Luxembourg. Han studerede i Frankrig, Tyskland, Østerrig, Italien og England. 1870 tog han Tjeneste ved den franske Ambulance og belønnedes for sin opofrende Virksomhed med den store Naturalisation som fransk Borger. Han har siden været ansat som Professor ved *École libre des sciences politiques* i Paris, hvor han særlig docerer Folkeret. Han har skrevet: »Les sciences humaines« [1868], »La pensée exacte en phil.« [1869], »La civilisation et ses lois, morale sociale« [1876], »Précis du droits des gens« [1877], »Les Sophistes grecs et les Sophistes contemporains« [éd. avec Sorel, 1879], »Les principes de la découverte« [1885], »Nouv. précis d'économie politique« [1887], »Les sophistes allemands et les nihilistes russes« [1887], »La logique de Porte Royal et la science moderne« [1890], »La politique« [1892]. Endvidere har han forestaaet Udgivelsen af »Correspond. diplom. de Bismarck« [1—2, 1883] efter Poschinger's Udgave. *C. St.*

Funcke, Otto, tysk Præst og opbyggelig Forfatter, er født 1. Marts 1836 i Wulfrath; F. er reformert, men ikke særlig konfessionel udpræget, han kalder sig selv evangelisk. 1860 blev han Præst i Holp (i Siegenland). 1867 kom han som Indre-Missions-Hjælpepræst til Bremen, hvor han fra 1872 har været Præst ved Friedenskirche. Hans opbyggelige Skrifter ere meget læste, da han har stor Gave til at fortælle livlig og praktisk. Hans Skrifter ere udgivne samlede i Bremen 1893 ff. De fleste ere oversatte paa Norsk eller Dansk. De vigtigste ere: »Apostelen Paulus« [Chra. 1887], »Brød og Sværd« [Chra. 1889], »Guds Skole« [Chra. 1890], »Husandagtsbog« [1880], »Jesus og Menneskene« [1893], »Livet i Gud« [1890], »Rejsebilleder« I—III [1884—86], »Sjælekamp og Sjælefred« [1881]. (Litt.: Biografisk Skitse i Fortalen til Husandagtsbogen af Th. C. Bernhoft). *H. O—d.*

Funckĭa Spreng. (*Hosta* Tratt.), Slægt af Liljefamilien (*Hemerocallis*-Gruppen), Urter med en kort, tyk, forveddet Rodstok, grundstillede, lancet-, æg- eller hjerteformede Blade og et Blomsterskaft med temmelig store, hvide eller blaa, tragtformede, ensidig hængende Blomster i endestillet Klase. 5 Arter fra Japan og Kina, alle dyrkede paa Friland i Europa som Prydplanter. *N. H.*

F. ere Stauder med store smukke Blade. Hos *F. ovata* Spreng. (Japan) ere Bladene, der danne en tæt Busk, grundstillede, glinsende mørkegrønne, hos *F. albo marginata* ere de lysegrønne med hvid Rand. *F. Sieboldiana* (Hook.) Engl. (Japan) har store blaagrønne, noget bølgede, elegant og regelmæssig aarede Blade. F. egne sig til Indfatning og til Sammenplantning i Bede. De formeres ved Deling, som maa foretages hvert 3. til 4. Aar. *L. H.*

Fund, i Arkæologien, særlig i den forhistoriske Arkæologi (s. d.), Fremdragelse af Genstande fra en svunden Tid, som fordum ere blevne nedlagte samtidig. Ordet F. kan ogsaa bruges om Opdagelse af enkelte Genstande (Enkeltfund), men man tænker i Reglen paa »samlede F.«, der ere af største Vigtighed for Arkæologien; paa saadanne er den forhistoriske Arkæologi i det væsentlige opbygget. F. stamme enten fra Grave (Gravfund) eller fra Bopladser og Ruiner af Byer og Huse eller fra gamle Værksteder og Arbejdspladser (Værkstedsfund); F. kunne ogsaa bestaa af forsætlig hengemte eller nedgravede Genstande (Kystfund, Markfund, Mosefund). Mange F. komme fra Huler, hvor de have været mindre udsatte for tilfældige Ødelæggelser (Hulefund). F. bestaa ofte væsentligst af ensartede Genstande eller af Sager af samme Stof (Møntfund, Guldfund, Sølvfund, Ravfund o. s. v.). F. kunne stamme fra den rent forhistoriske Tid, fra Sten-, Bronze- eller Jærnalderen, men man har ogsaa F. fra den helt historiske Tid. *V. S.*

Funda (lat.), en Slynge, en Art af Bind, der lægges om Hagen (*F. mentalis*) eller om Panden (*F. frontalis*) eller flere Steder med Tillægsord derefter. Kun *F. mentalis* har dog nogen særlig Anvendelse, fordi de øvrige Former af F. kunne erstattes af bedre og bekvemmere Bind, medens *F. mentalis* er den nemmeste Bandageform for Hagen. — Den bestaar i et Bind, der deles fra begge Ender til en halv Snes Centimeter fra Midten. Disse Bindender slynges da parvis om i Nakken og op om Issen, hvor de knyttes, medens det udelte Midterparti slutter sig om Hagens Runding og de der anbragte Forbindsstykker. *E. A. T.*

Fundamént (lat.), den Del af et Bygningsværk, der uden egentlig at kræves af Hensyn til Bygningsværkets Anvendelse dog er nødvendig for at forhindre dette i at synke; i Tilfælde, hvor altsaa Bygningsværkets Anvendelse ikke specielt kræver, at nogen Del af dette ligger under Jordlinien (Kælderetage) eller Vandlinien (hvis der er bygget i Vand), vil man til F. regne hele den Del, der ligger under Jord- eller Vandlinien (se i øvrigt Fundering). *C. Ph. T.*

Fundamental (lat.), tjenende som Grundlag, grundlæggende.

Fundamentālartikler kaldes i den gamle lutherske Dogmatik de Dele af den kristelige Lære, som man maa kende og tro paa for at blive salig. *L. M.*

Fundamentālligning (mat.) kaldes en Ligning, der indeholder den almindelige Funktionsbetegnelse $f(x)$ (se Funktion) med forskellige variable indsatte og for Resten kun bekendte Funktioner. Der vil almindelig kun være een Funktion, der indsat for f identisk tilfredsstiller F., saaledes at denne kan bruges som Definition af Funktionen. (f. Eks. F. for den eksponentielle Funktion a er $f(x) \cdot f(y) = f(x+y)$). *Chr. C.*

Fundamentalstjerner kaldes de Fiksstjerner, hvis Beliggenhed paa Himmelkuglen (Koordinater, s. d.) er nøjagtigst kendt, og som derfor tjene til Bestemmelse af andre Stjerner, hvorfor de forskellige astronomiske Aarbøger angive de fleste F.'s apparente Steder (s. d.) for hver 10. Dag. *J. Fr. S.*

Fundamentaltone, Fundamentalbas, den virkelige, ikke blot tilsyneladende Grundbas i en Akkord. I Sextakkorden *e g c*. Eks. er *e* ganske vist Basstemmen, men den egentlige Grundtone er *c*, eftersom Akkorden *e g* kun er Treklangen paa *c* i første Omvending. Det er Rameau, der (1722) med sin *basse fondamentale* har lagt Grunden til hele Læren om Akkordernes Omvendinger. *S. L.*

Fundamentēring se Fundering.

Fundāts (af lat. *fundare*, at grunde), den skriftlige Viljestilkendegivelse, hvori Grundreglerne for en Stiftelses, et Legats eller en lignende Indretnings Opgave og Virkemaade indeholdes. En F. kan kun gyldig udfærdiges af selve Stiftelsens, Legatets etc. Opretter eller af den eller dem, Opretteren udtrykkelig har bemyndiget dertil eller stiltiende maa antages at have givet saadan Bemyndigelse. Om og under hvilke Betingelser en F. kan forandres, beror først og fremmest paa dens egne Bestemmelser i saa Henseende; dog maa disse selvfølgelig altid vige, for saa vidt de maatte komme i Strid med ufravigelige Lovregler. *E. T.*

Fundēre (lat.), grunde, stifte; Fundation, Grundlæggelse, Stiftelse; fundēret, kyndig, dygtig.

Funderet Gæld se Gæld.

Fundēring, Fundamentering, Maaden paa hvilken et Bygningsværks Fundament udføres.

Et Bygningsværk vil kun i meget faa Tilfælde kunne bygges direkte paa Jordoverfladen uden Fundament; dette vil kun kunne ske, hvor enten Bygningsværkets Vægt eller dets Betydning og Varighed er ringe, eller hvor Byggegrunden bestaar af fast, af Frost og Vejrlig uangribelig Klippe; i alle andre Tilfælde maa der gives Bygningsværket et Fundament, hvis Underflade mindst maa lægges saa dybt under Jordoverfladen, som Frosten vil kunne trænge ned og indvirke paa Grunden (i Danmark 1¼—1½ M., i nordlige Lande 1½—2 M.)

Hvorledes F. af et Bygningsværk bliver, afhænger dels af dettes Vægt og Størrelse og dels af Grundens Bæreevne; det gælder derfor i højeste Grad om at kende denne, og forud for Bygningsværkets Opførelse maa der gaa meget omhyggelige Grundundersøgelser (s. d.). Byggegrunden inddeles efter sin Beskaffenhed i 3 Slags: god, middelgod og slet Byggegrund; dens Bæreevne afhænger foruden af dens Beskaffenhed tillige af Lagets Mægtighed — dette især, hvor der under et Lag god Byggegrund kommer et Lag slet. Til god Byggegrund regnes (naar der ikke under denne findes Lag af ringere Beskaffenhed) fast Klippe, fastlejret Grus og Sand, lerblandet Sand og tørt Ler; til middelgod Byggegrund regnes vandholdigt Ler, sandblandet Ler, og hertil kan ogsaa regnes ad kunstig Vej komprimeret Sandfyld; til slet Byggegrund regnes Muldjord, Tørv, Mose, Dynd, Klæg og opfyldt Grund. Er Byggegrunden dækket af Vand, behøver man selvfølgelig ikke for Frostens Skyld at gaa noget ned i Grunden, men her maa tages et vist Hensyn til Vandets Bevægelse (Strøm og Bølgeslag), der muligvis vil kunne have en udskærende Virkning paa Grunden til Følge, hvorfor denne ofte beskyttes ved en Stenkastning, et Faskinlag, eller ved at Fundamentet omgives af tætte Spunsvægge (s. d.). Naar Byggegrunden er dækket af Vand, kan man enten omgive Byggestedet (Byggegruben) med en Fangedæmning (s. d.) og da ved Pumpning fjerne det inden for Fangedæmningen værende eller tilstrømmende Vand, hvorved Bygningsværket funderes og opføres ligesom paa Land, eller man maa benytte Metoder, der egne sig til F. under Vand, hvilket ved Omtalen af hver enkelt Funderingsmetode vil blive særlig angivet. Benyttes Fangedæmning med tilhørende Tørlægning, maa Fangedæmningen i Reglen fjernes efter Bygningsværkets Fuldførelse.

Har Byggegrunden ikke tilstrækkelig Bæreevne, kan man benytte et af efternævnte tre Midler:

1) Man kan overføre Bygningens Vægt paa en større Flade at Undergrunden (Trykfordelingsmetoden).

2) Man kan forøge selve Grundens Bæreevne (Grundforstærkningsmetoden).

3) Man kan føre Bygningens Vægt ned til dybere liggende fastere Jordlag (Trykoverføringsmetoden).

1) Det første Middel (Trykfordelingsmetoden) sker enten ved at forøge Murenes Dimensioner i Længde og Bredde fra Jord-(Vand-)linien og nedefter, hvilket i Reglen sker ved passende Aftrapninger, eller ved at man danner et Grundlag, Fundamentlag, under Bygningsværket af andre Materialier, hvilket Fundamentlags Dimensioner ere saa store, at en tilstrækkelig stor Bæreflade fremkommer. Materialet i dette Fundamentlag kan være Træ, Sten, Sand, Murværk eller Beton. Træ benyttes kun, hvor Fundamentets Underflade stadig ligger under Vand, da Træet ellers raadner. Af Tømmer og Planker dannes det saakaldte »Slyngværk«, et sammenhængende Lag af Tømmer eller Planker, paa hvilket Bygningen opføres; dette, i ældre Tid et meget hyppig anvendt Fundament, kan kun paa Grund af sin ringe Stivhed og Sammenhængskraft forøge Bygningsværkets bærende Flade i forholdsvis ringe Grad og er i den nyere Tid hyppig afløst af Beton. Under Bygningsværker i Vand anbringes ofte, naar Bunden er blød, i Stedet for Slyngværk et Faskinlag (Madras), Sænkestykke (se Faskiner), der foruden at fordele Bygningsværkets Vægt over en større Flade af Grunden tillige beskytter denne mod Angreb af Strøm e. l. Sten anvendes ved F. paa Landjorden som de saakaldte »Grundsten«, kløvede, naturlige Sten (oftest Granit), der lægges med den flade Side nedad, medens Lagets ujævne Overflade udjævnes med mindre Sten, oftest formurede i Kalk eller Cementmørtel; dette Fundament, der i Reglen kun anvendes ved Husbygninger, er ligeledes i den senere Tid paa Steder, hvor kløvede Sten ikke er et meget let tilgængeligt Materiale, fortrængt af Betonfundamenter. Som Overgang til Sandfundamenter kunne de sjældnere benyttede Fundamenter af Skærver, Ral eller Singels betragtes; disse bestaa i et Lag af ovennævnte Materialier anbragte paa Byggegrubens Bund, hvorpaa Bygningsværkets direkte stilles. Bygningsværker i Vand stilles ofte paa en Stenkastning (løst udkastede Sten), der gives tilstrækkelig flade Skraaninger under Vandet; kunne disse ikke tilstedes af Hensyn til Bygningsværkets Anvendelse, kan Stenkastningen ses indfattet enten af Vægge af rammede Pæle eller af Tømmerkister (s. d.). Navnlig ved Bølgebrydere og Havnemoler finder denne Funderingsmetode meget hyppig Anvendelse.

Sandfundamenter ere under visse Forhold en udmærket og billig Funderingsmetode, der i de senere Aar har faaet en stedse større Udbredelse. I deres oprindelige Skikkelse bestode Sandfundamenterne kun i et Sandlag af mindre Mægtighed anbragt under Bygningsværkets Mure, men i den senere Tid er man gaaet langt videre, idet man navnlig paa blød og slet Byggegrund, hvor det bløde Lag har stor Mægtighed, er gaaet over til

at fylde saa store Sandmasser op paa den bløde Grund, at denne enten til Dels eller helt fortrænges, og efter at Sandmassen er kommen i Ro, opfører man det paagældende Bygningsværk paa den opfyldte Sandmasse. Murværk anvendes i Reglen som omvendte Hvælvinger, der forbinde Bygningsværkets enkelte Mure og fordele det fra disse hidrørende Tryk ogsaa til den mellemliggende Grund. Beton (s. d.) er det ubetinget hyppigst anvendte Fundament; det forener Stivhed og Styrke med Varighed og let Anbringelse endog under Vand og er i Reglen ogsaa forholdsvis billigt, endog i stenfattige Egne. Det anvendes altid som et Lag under Bygningsværket af en af de nærmere Forhold bestemt Udstrækning og Tykkelse. Betonens Sammensætning er i Reglen ved Bygninger paa Land: I Del Cement til 4 Dele Grus eller Sand og 8 Dele Skærver eller Singels; i Vand og særlig i Havvand dog betydelig stærkere (indtil 1 Del Cement til 2 Dele Grus og 3—4 Dele Skærver). Det kan udstøbes under Vand enten gennem særlige Tragte eller ved Hjælp af Sænkekasser i sammenhængende Lag, enten frit eller inden for Indfatninger af Træ eller Jærn, men man kan ogsaa anvende særlige paa Land støbte Blokke af Beton, der efter Hærdning udsættes paa deres Plads i Fundamentet ved Hjælp af en flydende Kran og eventuelt støbes sammen med Cementmørtel; saadanne Blokke gives ofte meget store Dimensioner; i Dublin har man ved Kajbygninger anvendt Betonblokke af indtil 350 Tons Vægt. Som Overgang mellem Beton, støbt i sammenhængende Lag, og Betonblokke kan betragtes den i den senere Tid anvendte »Sækkebetonering«, Beton indesluttet i store Sække og anbragt paa Bunden i et sammenhængende Lag. Sækkene lejre sig paa Grund af Betonens Vægt og Evne til inden Hærdningen at antage en hvilken som helst Form tæt til hinanden, og Betonens Udvadskning ved Bølgeslag og Strøm er forhindret ved dens Indeslutning i Sækkene. Saadanne Betonsække ere i Reglen meget store; i Newhaven ere de anvendte ved F. af en Mole med en Vægt af 100 Tons pr. Sæk.

2) Det andet Middel (Grundforstærkningsmetoden), at forøge Grundens Bæreevne, er gennemgaaende sjældnere anvendt, idet man i Reglen ikke er i Stand til at forøge Bæreevnen i nogen væsentlig Grad. Den simpleste af de herhen hørende Metoder bestaar i at komprimere Byggegrunden enten ved Stampning, Ramning eller ved en Belastning af den med Sten eller Skærver, der efter een eller flere Maaneders Henliggen borttages, eller ved Nedramning af Smaasten i eet eller flere Lag eller 1 å 2 M. lange Smaapæle (Spækningspæle); navnlig Nedrammen af Smaasten vil, naar man paa denne Maade faar dannet et ca. 1/2 M. tykt Lag, kunne anvendes med Fordel og er f. Eks. benyttet ved et Pakhus i Bremen. De øvrige Komprimeringsmetoder give kun en ringe Forøgelse af Grundens Bæreevne. I den nyere Tid har man indført, navnlig hvor Grunden er fint, lerfrit Sand eller Grus, at forøge dettes Bæreevne ved gennem gennemhullede Rør, der drives ned i Sandlaget med passende Afstande, at presse enten en Opløsning af Jærnvitriol eller Cement, begge Dele med den Hensigt, at Sandet herved skulde sammenbindes til et stærkt bærende Lag, og dette siges ogsaa at være lykkedes.

3) Det tredje Middel (Trykoverførings metoden), at føre Bygningens Vægt ned til dybere liggende fastere Jordlag, grunder sig paa, at Jordlagenes Bæreevne som Regel tiltager med Dybden, og udføres enten ved, at man kun paa enkelte Punkter gaar ned til de dybere Lag, Pæle- og Pillefundamenter, eller at selve Bygningsværket i sin Helhed føres ned til de dybere Lag.

Pælefundamenter bestaa i, at Bygningsværket stilles paa et System af Pæle, der have faaet en fast Stilling ved at føres ned i Undergrunden. Pælene kunne være af Træ, Jærn, Sand eller Beton. Naar Pælefundamentet udføres af Træ (Pæleværker), kunne Pælene være af rundt eller firkantet Tømmer; de bringes ned i Grunden ved Ramning (se Pæleramning), i ren Sandbund dog undertiden ved Skylning med en stærk Vandstraale; de kunne kun anvendes, hvor de komme til at staa stadig under Vand, da de ellers raadne. I Havvand maa man ligeledes undgaa deres Anvendelse, hvor Pæleorm og Pælekræbs (*Teredo navalis* og *Limonia terebrans*) optræde, og de ikke beskyttes mod disse Dyrs Angreb ved en Jordfyldning. Man har vel en Del Midler mod disse Dyrs Angreb, saasom Beslaaning med Søm og Plader af Jærn eller Zink, Beklædning med Beton eller Monierplader samt Imprægnering med forskellige Vædsker (Zinkklorid, Kobbersulfat, Jærnvitriol, Kreosot, Sublimat o. fl.), men intet af disse Midler er virksomt i Længden; Beklædningen slides eller stødes af, og Imprægneringsvædskerne vadskes ud af Vandet. Pælene i Pæleværket forbindes foroven enten ved Hamre, hvorover et Plankedæk, eller et Betonlag, i hvilket Pælehovederne indstøbes, og hvorpaa Bygningsværket opføres; den sidste Metode fortrænger i den senere Tid mere og mere Plankedækket. Samtlige Bygninger i Kjøbenhavn's Frihavnsanlæg ere bl. a. funderede paa denne Maade. Naar Bygningsværket opføres paa et af Vand dækket Terrain, kan Pæleværket ende enten i eller tæt over Bunden, eller det kan føres op til lidt under Vandspejlet; i første Tilfælde siges Bygningen opført paa lavt, i sidste paa højt Pæleværk. Jærnpæle kunne enten være af Støbejærn eller valset Jærn; de bringes sjældnere ned i Grunden ved Ramning, hyppigere ved Skylning med Vand, men i Reglen forsynes Pælenes nederste Ende med en Skrue (Skruepæl) og skrues ned i Grunden. Skruen er enten af Støbejærn eller Støbestaal og gives ofte, navnlig ved blød Bund, stor Diameter (1/2—3/4 M.); da Jærnet forgaar ved Rustning og ikke varigt kan beskyttes herimod, ses næppe nogen Bygning af større Varighed og Betydning opført paa Skruepæle; hyppigst anvendes disse i Fundamenterne for enkelte Jærnfyrtaarne og Baaker.

Sandpæle og Betonpæle benyttes kun til ringe Dybde, 1 å 2 M.; de fremstilles ved, at man enten med et stort Bor (Telegrafbor) borer det øvre Jordlag op eller rammer en Træpæl og trækker denne op; i de saaledes dannede Huller fyldes Sand eller Beton, og paa disse Sand- eller Betonpæle opføres Bygningen.

Pillefundamenter dannes af Piller af Beton eller Murværk, der føres ned til dybere Jordlag;

de danne egentlig Overgangen mellem Pælefundamenter og de Fundamenter, hvor hele Bygningen føres ned til fast Grund.

Pillerne føres ned til fast Grund paa flere forskellige Maader. Den simpleste er Brøndgravningsmetoden, der kun kan anvendes over Grundvandet, eller til en ringe Dybde under dette. Metoden bestaar i, at man gaar ned gennem den bløde Bund med Brønde eller Skakter, der afstives med Tømmerrammer eller nedrammede Planker, og hvor den udgravede bløde Grund, der i Reglen udgraves ved Haandkraft, løftes til Vejrs i Spande, der hejses op ved et over Brønden opstillet Spil. Arbejdet kan fortsættes saa dybt, som mulig Vandtilstrømning tilsteder. Naar fast Grund er naaet, opmures (eller støbes af Beton) Pillen i den saaledes udgravede Brønd.

Brøndsænkningsmetoden adskiller sig fra Brøndgravningsmetoden derved, at Klædningen for den Brønd, med hvilken man gaar ned gennem det bløde Lag, dannes af selve Pillens Yderskal, som i dette Tilfælde er hul. Paa en saakaldt Brøndkrans af Tømmer, Planker, Smede- eller Støbejærn, hvis egentlige Bestemmelse er at danne en stiv, forneden skarp Ring, opmures en Ring af Pillens udvendige Form. Udgravningen foretages inden i den herved dannede Brønd, og efter som Jorden bortgraves, synker Brøndkransen med den paamurede Ring, og Brønden bringes saaledes til at synke dybere ved, at der stadig mures videre foroven, medens der udgraves indvendig. Udgravningen sker enten ved Haandkraft, hvorefter det udgravede hejses til Vejrs i Spande, ved Spandkæder eller særlige Ekskavatorer; ved Anvendelse af disse sidste kan Udgravning under Vand foretages, og denne Metode egner sig derfor fremfor den forrige til F. under Vand. Efter at være sænket til fast Bund udfyldes Pillens hule Indre med Murværk eller Beton. I Stedet for at opmure Ringene, hvoraf Brøndindfatningen dannes, har man støbt dem af Beton; Fig. 1 viser Fundamentet for en Kajmur i Stobcross Dok i Glasgow, hvor den Del af Kajmuren, der ligger under Vand, er dannet af et saadant System af kløverbladformede Piller, anbragte Side om Side og af en saadan Form, at de slutte tæt til hinanden. Pillerne ere dannede af Ringe af Beton stillede paa Brøndkranse af Støbejærn, og efter at Pillerne ere sænkede til fast Bund, ere deres Hulrum udfyldte med Beton; oven paa det saaledes dannede Fundament er Kajmuren bygget.

Sænkebrønde kunne ogsaa dannes af Jærn, Smede- eller Støbejærn, som hele Cylindre, der efter at være sænkede til passende Dybde fyldes med Murværk eller Beton; for Fuldstændigheds Skyld *maa* endnu nævnes, at ogsaa Monierrør i i den nyere Tid ere anbefalede som Materiale i Sænkebrønde. I Stedet for at holde den bløde Bund ude enten ved en Klædning (Brøndgravningsmetoden) eller ved selve Pillens Yderskal (Brøndsænkningsmetoden) har man dannet et Værn mod dennes Indtrængen i det gravede Hul ved Frysning, Frysningsmetoden, patenteret af den tyske Ingeniør Poetsch i Berlin. Ved denne Metode kan naas Dybder, til hvilke man ikke ad nogen anden Vej kan naa. I en Cirkel ca. 2 M. større end Pillens største Diameter anbringes gennem den bløde Bund (ved Boring, s. d.) et System af $17\frac{1}{2}$ Cm. vide Smedejærnsrør, de saakaldte »Fryserør«, i en indbyrdes Afstand af 1 M.; de lukkes i den nedre Ende efter at have naaet fast Bund; inden i hvert af Fryserørene findes et 3 Cm. vidt Rør, der ved sin nedre Ende er gennemhullet. Igennem disse Rør presses ved Hjælp af en Pumpe med en Hastighed af $0{,}015$ M. pr. Sek. en til ca. -20^0 ved Hjælp af flydende Ammoniak afkølet Klorkalciumopløsning, der efter at have passeret Fryserørene fra neden og opad gaa tilbage til Afkølingsmaskinen for efter at være afkølet atter at pumpes gennem Rørsystemet. Efter tilstrækkelig lang Tids Forløb vil Jorden i Nærheden af Rørene fryse, og der dannes paa denne Maade en Cylinder (Brøndindfatning) af frossen Jord, inden for hvilken man med fuld Sikkerhed kan gaa ned enten med Sænkebrønde eller ved almindelig Brøndgravning. Ved F. paa Terrain dækket af Vand har man benyttet de saakaldte Sænkekasser (*caissons*), Sænkebrønde af Træ, forsynede med Tømmerbund; de sænkes ned gennem Vand, idet man murer Pillen eller Bygningsværket inden i den saaledes dannede vandtætte Tømmerkasse; efterhaanden som Murarbejdet skrider frem, synker Sænkekassen mere og mere, indtil Murværkets Vægt bliver saa stor, at Kassen kommer til at staa enten paa den i Forvejen planerede faste Grund eller paa et rammet og i passende Højde afskaaret System af Pæle; efter at Murværket er ført op over Vandets Overflade, kunne Siderne i Sænkekassen fjernes, medens Bunden bliver liggende som et Slyngværk under Bygningen. Denne Metode er f. Eks. anvendt ved Knippels-

Fig. 1.

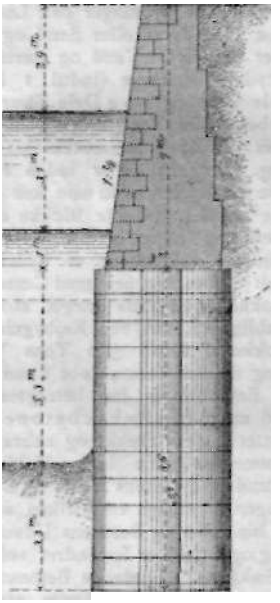

Tværsnit.

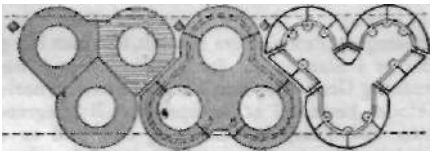

Grundrids.

Kajmur i Stobcross Dok i Glasgow.

bros Landpiller i Kjøbenhavn og ved Pillerne for den store Jærnbanebro over Laugen ved Laurvik. I den nyere Tid har man, navnlig ved Bropiller, anvendt Sænkekasser uden Bund; disse dannes da i Reglen af Jærncylindre, der stilles paa den afrettede faste Bund, hvorefter der støbes et Betonlag i Bunden; naar dette er hærdnet, udpumpes Vandet af Jærncylinderen, og Murværket kan da opføres inden i denne, uhindret af Vandet.

Piller, der skulle føres ned gennem blød Bund, dækket af Vand, eller alene gennem Vand, og hvor ingen af de ovennævnte Metoder kunne benyttes paa Grund af, at fast Bund først findes i betydelig Dybde under Vandspejlet, kunne funderes ved Hjælp af fortættet Luft (Dykkerklokke [s. d.] eller pneumatisk F.).

Dykkerklokke, — første Gang anvendt af Lüders ved F. af Strømpillerne under Knippelsbro i Kjøbenhavn — gives i Reglen Dimensioner, der kun ere lidt større end det færdige Bygningsværk, og den føres da ned gennem det bløde Lag, idet dette udgraves, til fast Bund er naaet, hvorefter Opmuringen tager sin Begyndelse inden i Dykkerklokken, der løftes op, efterhaanden som Murarbejdet skrider frem. Navnlig paa Steder, hvor den bløde Bund dannes af vandholdigt, fint Sand (Flydesand), er denne Metode særdeles anvendelig. Hvor fast Grund findes tæt under Vandets Bund, kan man ogsaa ved større Bygningsværker benytte Dykkerklokke, idet Murarbejdet udføres lagvis, og Dykkerklokken efterhaanden flyttes hen over Laget; men har den bløde Bund stor Mægtighed, vil det ofte være vanskeligt at skaffe Dykkerklokken ned gennem det bløde Lag paa Grund af dens forholdsvis ringe Vægt, og en Bortfjernelse af det bløde Lag vil heller ikke kunne foretages, uden Dykkerklokkens Dimensioner blive noget større end Bygningsværkets, og i saa Tilfælde er man nødt til at gaa over til pneumatisk F. Denne minder i meget høj Grad om en Dykkerklokke, for saa vidt som man forneden har et Arbejdskammer, fra hvilket Vandet holdes ude ved Indpumpning af fortættet Luft, og i hvilket Udgravningen udføres. Endvidere har det ligesom Dykkerklokken eet eller flere Passagerør, der føre op over Vandet, forsynede med Luftsluser for Passagen; men det adskiller sig fra Dykkerklokken derved, at Bygningsværket mares oven paa Arbejdskammerets Loft, der af denne Grund maa bygges særlig solidt, og at dette Murarbejde udføres inden for en oven paa Arbejdskammeret bygget Væg, i Reglen af Jærnplader, der eventuelt senere fjernes, altsaa lignende de ovenfor omtalte Sænkekasser. Arbejdskammeret udføres i Reglen af Jærn; dog har man i Amerika ogsaa bygget det af Træ. Efterhaanden som Udgravningen i Arbejdskammeret fortsættes, synker Bygningsværket mere og mere, og Vægten øges stadig med det voksende Murværk; naar fast Bund er naaet, fyldes Arbejdsrum og Passagerør med Murværk eller Beton. I den nyere Tid har Zschokke sparet Indfatningen for Murværket over Arbejdskammeret ved at udføre dette i en oven over Pillen anbragt Dykkerklokke, hvilket, navnlig hvor der er stærk vekslende Vandstand (Tidevand), er meget at anbefale. Paa hosstaaende Fig. 2 findes afbildet F. ved fortættet Luft under en Pille for en Bro over Floden Inn. Arbejdskammeret med den derover inden for en Jærncylinder opmurede Del af Pillen er ophængt i Skruebolte, der bæres af et i Floden nedrammet Tømmerstillads. Medens Arbejdskammeret ved Dykkerklokken altid er fri af Murværket, saaledes at denne atter kan benyttes, forbliver ved Brugen af pneumatisk F. Arbejdskammeret nede under Bygningsværket; da der altid vil indgaa meget Materiale i Arbejdskammeret, bliver dette dyrt, og der er i den nyere Tid Tilbøjelighed til, hvor det kan lade sig gøre, at anvende Dykkerklokke i Stedet for pneumatisk F. I Genova har Zschokke ved Bygning af 2 store Tørdokke benyttet en Dykkerklokke, hvis Arbejdskammer er 38 M. langt og 32 M. bredt. Den største Dybde under Vand, til hvilken man kan arbejde ved fortættet Luft, er ca. 40 M. (Af den righoldige Litt. skal her kun nævnes: »Handbuch der Ingenieurwissenschaften«, 1. Bd., 2. Afdlg., VII Kap.: »Grundbau« [Berlin 1884]; Holmberg, »Forelæsninger over Vej- og Vandbygning« [Kbhvn. 1887]; E. Kolderup, »Fundamenteringsarbejder paa Land og under Vand« [Chra. 1894]; Strukel, »Der Grundbau« [Helsingfors 1895]). *C. Ph. T.*

Fig. 2.

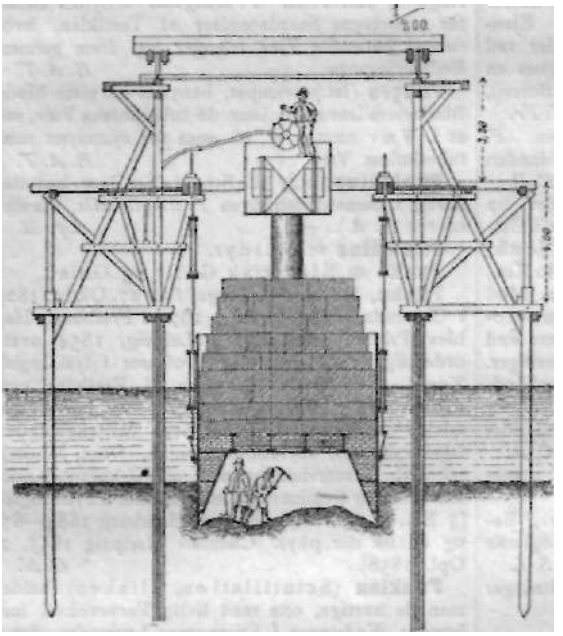

Pneumatisk Fundering af en Bropille.

Fundinn Néregr se Orkneyinga Saga.

Funditōres (lat.), Slyngekastere, der anvendtes i Oldtidens Hære og besade stor Færdighed i med Slynger at udsende Sten eller Blykugler i betydelig Afstand.

Fundje (Sing. Funki), et nordøstafrikansk

Folk, bebo den ægyptiske Provins Sennaar mellem den hvide og den blaa Nil, fra 13° til 10° n. Br. Af sproglige Grunde henføres de til de hamitiske Folk, specielt til Bedscha-Folkene. I fysisk Henseende have de meget tilfælles med deres sydlige Naboer, Schilluk- og Dinka-Negrene, med hvem de i Tidens Løb have indgaaet stærke Blandinger. Som den vigtigste Forskel fra disse nævnes de tyndere Læber, den bredere Pande og den lige eller svagt krummede Næse. F. afbildes allerede paa de oldægyptiske Monumenter, men faa først langt senere historisk Betydning. I Begyndelsen af 16. Aarh. forlode de deres Boliger i Bjærgene og oversvømmede Nubien. Det her bestaacnde kristne Rige Aloa blev undertvunget, og paa dets Levninger oprettedes Sultanatet Sennaar, som først 1821 blev erobret af Ægypterne. F. ernære sig væsentlig ved Agerdyrkning og Kvægavl. De fleste bekende sig til Muhamedanismen, der gør stadige Fremskridt, men af de ældre religiøse Forestillinger er Troen paa Tryllemidler og Heksekunster endnu meget udbredt. Ejendommelig er den Rolle, som Hunden spiller ved de rituelle Ceremonier. — Til F. henregnes en Del andre Stammer, Hammadsch, Berun (Burun), Ingassana, Ingelian o. fl. *C. Fr.*

Fundus (lat.), Grundstykke, fast Ejendom. *F. dotales*, Ejendomme, som Hustruen bragte Manden i Medgift (se Dos). *K. B.*

Fundy-Bugten [fə'ndi-], stor Bugt, der fra Atlanterhavet skærer sig ind i Nordamerika's Østside og adskiller Halvøen Ny-Skotland (Nova Scotia) fra Ny-Brunswick. Dens Længde er ca. 280 Km., og Bredden varierer mellem 40 og 60 Km. Mod Nord spalter den sig i to »Horn«, Chignectobai og Mines Basin. Østkysten er højere end Vestkysten, der dog har de fleste Indskæringer. Af Floder udmunde deri St. Croix, tæt ved Indløbet, og St. John, begge paa Vestsiden. F. er bekendt for sit usædvanlig stærke Tidevand, idet Flodbølgen her naar en Højde af 21 M. *C. A.*

Funebrāl (lat.), vedrørende Begravelse; sørgelig, mørk.

Funèbre [fynæ!brø] (fr., af lat. *funus*, Begravelse), sørgelig; i den musikalske Terminologi ofte i Forbindelsen *Marche f.*, Sørgemarch. *S. L.*

Funeralier (lat.), Begravelsesforanstaltninger og -omkostninger; Ligbegængelse.

Fung se Fen.

Fungēre (lat.), virke i Embeds Medfør, gøre Tjeneste (særlig midlertidig), forvalte.

Fungi se Svampe.

Fungia se Paddehatkoral.

Fungible Ting. Ved dette retstekniske Udtryk forstaas saadanne Ting, hvis Værdi i Handel og Vandel ikke afhænger af individuelle, men kun af Artsegenskaber, saaledes at det kun drejer sig om f. Eks. at faa saa og saa mange Ting af en bestemt Art, ikke just at faa de bestemte enkelte Ting. Hertil høre f. Eks. Ting som Korn, Søm, Sukker o. s. v., men fremfor alt Penge. Til ikke f. T. høre derimod saadanne Ting, ved hvilke den enkelte Tings særlige Egenskaber spille en afgørende Rolle, f. Eks. Malerier, Væddeløbsheste o. s. v. Den nævnte Adskillelse, som dog ikke er skarp, har særlig Betydning i Obligationsretten, navnlig paa Grund af Sætningen: *genera non pereunt* (Arter gaa ikke til Grunde). *K. B.*

Fungus (lat.: en Svamp), et næsten forældet medicinsk Navn, som betegner — eller rettere betegnede — Svulster af Paddehat lignende Form. Navnet er dog ogsaa anvendt uafhængigt af Svulstmassens Form; der er da taget Hensyn til Konsistensen, idet det er bløde, elastiske Masser, man har betegnet som F. Nu henføres de forskellige »Fungi« under de Sygdomsgrupper, hvor man efterhaanden har lært, at de høre hjemme, og man tager kun ringere Hensyn til den tilfældige indbyrdes Lighed. Følgende ere de vigtigste Former af saakaldte F. *F. articuli*, nu ofte betegnet som fungøs Ledbetændelse, synonym med *Tumor albus*, en Form af tuberkuløs Ledbetændelse. F. af Hjernehinderne, en Kræftsvulst fra Hjernehinderne, der har gennembrudt Hjerneskallen. *F. medullaris*, Marvsvamp, er brugt for enkelte bløde Kræftsvulster. *F. umbilicalis* benyttedes for at betegne en hos det nyfødte Barn optrædende Saardannelse ved Navlestumpen. *F. vasculosus* synonym med Angiom, Karsvulst. *F. benignus* benyttes endnu for at betegne Saardannelser af Testiklen, hvor dennes betændte Væv trænger sig frem gennem Bedækningerne. *E. A. T.*

Fungōs (lat.), svampet, benyttes om visse bløde Bindevævsdannelser, især de tuberkuløse Væv, saa at f. Væv næsten er at anse for synonymt med tuberkuløst Væv. *E. A. T.*

Funicŭlus (lat.), lille Streng eller Snor, benyttes særlig i Sammensætningen *F. umbilicalis*, Navlesnoren (s. d.). *Lp. M.*

Funicŭlus se Mosdyr.

Funke se Elektrisk Gnist og Gnist.

Funke, Otto, tysk Læge, født 27. Oktbr. 1828 i Chemnitz, død 16. Aug. 1879 i Freiburg. Han blev Privatdocent 1852 i Leipzig, 1854 overordentlig, 1856 ordentlig Professor i fysiologisk Kemi; 1860 forflyttedes han til Freiburg som Professor i Fysiologi og Zoologi. Han har leveret talrige værdifulde Arbejder over Miltveneblodet, Blodkrystaller, Kyluskapillærerne, Sved, Muskeltræthed, Curarevirkning o. s. v. Af hans Arbejder kunne særlig fremhæves »Lehrbuch der Physiologie« [3 Bd., 7. Opl. af Griinhagen, Hamburg 1884—87] og »Atlas der phys. Chemie« [Leipzig 1853, 2. Opl. 1858]. *G. N.*

Funklen (Scintillation, Blinken) kalder man de hurtige, ofte med livlig Farveveksel forbundne Ændringer i Stjernernes Lysstyrke, den i rask Rækkefølge sig gentagende tilsyneladende Udslukken og Opblussen af Stjernerne, vi under vore Bredder iagttage paa Nathimmelen, og som er stærkest og giver størst Farvespil, naar Stjernerne staa lavt, medens den ofte er umærkelig og uden Farveforandring ved Stjerner i Zenit. Aarsagen til denne F., som man fornemmelig ser hos Fikstjernerne, og som ved Planeterne kun forekommer ved Merkur og Venus, har man søgt i Stjernen selv, i Verdensrummet, i den Jorden omgivende Atmosfære og i Iagttagerens Øje. Den terrestriske F., som blandt andet giver sig til Kende i den bølgeformige Bevægelse, man i Kikkert iagttager ved Konturerne af fjerne Fjælde eller andre Genstande, viser, at den ikke hidrører fra Stjernen eller Verdensrummet. Iagttagerens Øje kan heller ikke være Aarsag hertil, da man kan fremstille F. objektivt. Det maa være Atmosfæren, som fremkalder den, og man har da søgt at forklare F.

ved uregelmæssig Brydning, total Refleksion, uregelmæssig Dispersion, Bøjning, Interferens, Absorption, uden at man har kunnet gøre Rede for alle de ved F. optrædende Fænomener. Almindeligst antages nu, at F. skyldes den uregelmæssige Brydning og regelmæssige Dispersion, Lysstraalen fra Stjernen undergaar i Atmosfæren; i alt Fald er den af Arago (»Œuvres complétes«, VII) givne Forklaring som et Interferensfænomen nu forladt i dens oprindelige Skikkelse. Blandt de mange, saavel Astronomer som Fysikere, der have beskæftiget sig med F., fortjener Montigny at nævnes, om end ikke alle de Slutninger, han er kommen til gennem sine mangeaarige Iagttagelser med et af ham konstrueret Apparat (se Scintillometer), kunne accepteres fra et meteorologisk Standpunkt. (Litt.: K. Exner, »Uber die Scintillation«, Repert. der Physik [23. Bd.]). *y. Fr. S.*

Funktion (lat.), Forretning, Virksomhed, særlig Embedsvirksomhed; funktionēre, udføre en F.; Funktionær, den, der udfører en F.

Funktiōn (og fungere) anvendes sprogvidenskabeligt i det hele om grammatisk Brug i den sproglige Sammenhæng, men især om en uoprindelig, ved Forskydning opstaaet Brug. Man siger f. Eks. om en Præsens, der bruges med futurisk Betydning, at den fungerer som Futurum eller har overtaget Futurum's F., og om en Dativ, der efter sin Oprindelse er Instrumentalis, at Instrumentalis fungerer som Dativ, eller at Dativ har overtaget F. som Instrumentalis. *P. K. T.*

Funktion eller Livsfunktion betegner i Fysiologien Udslagene af de levende Væseners Livsvirksomhed, f. Eks. Stofomsætning, Varmeproduktion, Bevægelse og Forplantning. Hos de encellede Organismer ere alle disse Livsytringer eller Livsfunktioner knyttede til Cellens Protoplasma og dens Kerne. Hos de flercellede Organismer derimod ere visse af disse F. særlig blevne udviklede hos visse Former af Celler (Differentiering), saaledes at man hos disse Organismer kan tale om de enkelte Organers F. og Organismens F. som Helhed. Imidlertid er Forskellen mellem encellede og flercellede Organismer i denne Henseende mere tilsyneladende end virkelig. Selv de mest differentierede Celler ere i Virkeligheden i Besiddelse af alle Cellens oprindelige Livsfunktioner, kun saaledes at enkelte eller en enkelt har faaet en stærkere og overvejende Udvikling og derved paa en vis Maade paatrykt Cellen og dens Liv sit Præg. I den nyere Fysiologi benyttes Ordet F. i Reglen kun som ensbetydende med Udslagene af hvilken som helst Livsproces; i den ældre inddelte man alle Organismens forskellige Livsytringer i 1) vegetative F., som igen indbefattede Ernæring og Stofomsætning (Assimilation og Disassimilation), 2) de animale F. eller Relationsfunktioner, de F., der betingede Organismens Forhold til Yderverdenen og indbefattede Bevægelse og Sansning, og endelig 3) Forplantningens F., der sikrede i Artens Bestaaen. Denne Inddeling er i Virkeligheden kunstig. De levende Væseners forskellige F. ere Udslag af de kemiske og fysikalske Processer i selve Cellen og maa ses i Sammenhæng med disse. De enkelte Cellers forskellige F. ville blive behandlede under vedkommende Organ — Muskler, Nerver, Kirtler o. s. v. *S. T.*

Funktion (mat.). At en Størrelse y er en F. af en anden Størrelse x, vil sige, at y faar bestemte Værdier (een eller flere, efter som F. er een- eller flertydig), hver Gang man tillægger x en bestemt Værdi. Afhængigheden mellem x og y kan være udtrykt ved en Ligning mellem disse Størrelser, hvilket almindelig er Tilfældet ved de F., der underkastes matematisk Behandling, men den kan ogsaa være fremstillet grafisk ved den Kurve, hvis Punkters Koordinater ere de sammenhørende Værdier for x og y (f. Eks. i Skibsbygning), eller ved Tabeller, der for en Række Værdier af x give de tilsvarende forsøgsvis bestemte Værdier af y, eller paa anden Maade. Som Betegnelse for en F. af x bruges $f(x)$, idet saa ved $f(a)$ forstaas Funktionsværdien svarende til $x = a$. Naar $y = f(x)$ og $x = \varphi(y)$ udtrykke samme Afhængighed mellem x og y kaldes f og φ omvendte F. y kan naturligvis ogsaa være F. af flere Størrelser; man bruger saa Betegnelser som $y = f(x, u, v)$. De F., hvor Af hængigheden kan udtrykkes ved en Ligning, deles i de algebraiske, hvor Ligningen er algebraisk, og de transcendente. Som Eksempler paa de sidste kunne nævnes de logaritmiske og de trigonometriske F. med deres omvendte F.: de eksponentielle og de cirkulære, de abelske Integraler, ɔ: Integraler af algebraiske F., der specielt indbefatte de elliptiske, og disse Integralers omvendte F., de abelske og elliptiske. Medens en algebraisk F. for hver given Værdi af x kun har et endeligt Antal Værdier, svare til et givet x uendelig mange Værdier for de logaritmiske og cirkulære F. og for de abelske Integraler (f. Eks. til $x = 1$ svarer $arc\ [tg = x] = \frac{\pi}{4} + p\pi$, hvor p er et vilkaarligt helt Tal); de omvendte F. ere periodiske, ɔ: de faa samme Værdi for alle Værdier af x, der danne en Differensrække med en bestemt Differens, der kaldes F.'s Periode (f. Eks. $tg\ x = tg\ [x + p\ n]$ har Perioden π). De elliptiske F. ere dobbeltperiodiske, ɔ: have to Perioder, af hvilke den ene er reel, medens den anden er et reelt Tal multipliceret med i. Mellem de eksponentielle og trigonometriske F. bestaar den identiske Ligning $e = \cos x + i \sin x$, hvor e er Grundtallet for de naturlige Logaritmer; de to Arter F. faa altsaa væsentlig de samme Egenskaber. *Chr. C.*

Funktionél Lidelse benyttes af Lægen for at betegne, at man ikke kan finde noget bestemt anatomisk Sygdomstegn, men at Sygdommen alene viser sig ved abnorme Virksomheder af det angrebne Organ. Betegnelsen faar især Anvendelse over for talrige Nervesygdomme, hvor man endnu har temmelig sparsomme Kundskaber om de anatomiske Forandringer, der ere Grund til Lidelserne. *E. A. T.*

Funktionere (lat.) se Funktion.

Funktionsforandring betyder en Forandring af den levende Celles eller den levende Organismes Livsytringer. Da en Celles Funktion (s. d.) imidlertid er Udslaget af kemiske og fysikalske Processer i Cellens Protoplasma, saa vil en saadan F. afhænge af Forandringer af disse Omsætninger. Det er ikke udelukket, at helt ny Omsætninger eller Energivirkninger i visse Udviklingsstadier og under givne Forhold virkelig vil kunne fremkomme, men oftest vil F. fremkomme, ved at nogle af de Proto-

plasmaet tilhørende og for dette karakteristiske Processer udvikles eller indskrænkes, saaledes at den ene eller den anden Funktion træder mere i Forgrunden og derved præger Cellens Livsvirksomhed som Helhed. Det er F. af denne Art, som er det til Grund liggende Moment saavel i den fylogenetiske Udvikling (Udviklingen af de levende Væsener fra en enkelt Urform) og i den ontogenetiske Udvikling (Udviklingen af det enkelte Individ fra Ægget eller Frøet til udvokset Individ), og som altsaa falder sammen med Udviklingen af enkelte Organer med særlig udprægede Funktioner. Men ogsaa for de fuldt udviklede Organers Celler kan en F. utvivlsomt finde Sted under Indvirkning af ydre eller indre Paavirkninger, og F. af de enkelte Organer vil atter kunne føre til en Forandring af Organismens Livsvirksomhed i det hele og derigennem til en Variation af Arten. De Momenter, der betinge saadanne F., ere dels ydre, dels indre; for de førstes Vedkommende spille Forandringer i Ernæringsforholdene, i Temperaturen, i de omgivende Medier (Vandets og Luftens Sammensætning) vigtige Roller; for de sidstes Vedkommende er Forholdet til Organismens egne Organer og Celler, Brug eller Ikkebrug og endelig Paavirkninger fra andre Organismers Side (Symbioser) af væsentlig Betydning. *S. T.*

Funktionslæren se Funktionsteori.

Funktionsteori (mat.) gaar ud paa at klassificere Funktionerne og bevise almindelige Sætninger (vedrørende f. Eks. Udvikling i Række eller Periodicitet), der gælde for større Klasser af dem (se Funktion). Af Arbejder inden for F. før 19. Aarh.'s Begyndelse kunne nævnes Sammenknytningen af de trigonometriske og eksponentielle Funktioner ved Joh. Bernoulli og Euler, Angivelse af Metoder til Funktioners Udvikling i Række af Descartes, Euler, Taylor, Lagrange, endelig Legendre's Behandling af de elliptiske Integraler, hvorved Vejen banedes for Opdagelsen af de elliptiske og abelske Funktioner, hvis Teori udvikledes af Abel og Jakobi. Men da ved 19. Aarh.'s Begyndelse det komplekse Talsystem (se Komplekse Tal) fik sin geometriske Fremstilling ved en Plans Punkter, i hvilken til Tallet $a + ib$ svarer det Punkt i Planen, hvis Koordinater i et fast retvinklet Koordinatsystem ere a og b, begyndte for F. en ny og stærk Udvikling som Følge af den herved frembragte Lettelse i Behandlingen af de komplekse Tal, hvis fuldstændige Optagelse i den af Matematikken behandlede Talrække giver Teorierne deres simpleste og naturligste Form. Her maa først nævnes Gauss og især Cauchy, der kan regnes for den moderne F.'s Grundlægger. Støttet paa den geometriske Fremstilling af den komplekse Talrække gav Riemann en særdeles anskuelig Fremstilling af Maaden, hvorpaa de til samme Værdi af den uafhængig variable svarende Værdier af en flertydig Funktion gaa over i hinanden, naar x varierer. Han benyttede hertil Funktionens saakaldte Riemannske Flade, der bestaar af saa mange paa hinanden lagte Planer, som Funktionen har Værdier for et vilkaarligt x. De over hinanden liggende Punkter i disse Planer svare til samme Værdi for x, men til hver sin af de til dette x svarende Funktionsværdier; Forbindelsen mellem de forskellige Planer tilvejebragtes ved, at Planerne skares igennem med Snit, og Snittenes Rande atter hæftedes sammen, saaledes at en Rand i en Plan altid føjedes sammen med samme Snits Rand i en anden Plan. Den moderne F, er væsentlig udviklet af Riemann og Weierstrass, af hvilke den første under eet behandler saadanne Funktioner, hvis Differentialkvotient for et vilkaarligt x er uafhængig af den Retning, hvori man i Planen er gaaet over fra det til x svarende Punkt til et konsekutivt, medens Weierstrass tænker sig Funktionerne definerede ved Rækkeudviklinger efter Potenser af x. Af Værker over F. kunne nævnes: Thomae, »Abriss einer Theorie der komplexen Funktionen« [3. Opl., Halle 1890]; Weierstrass, »Abhandlungen aus der Funktionenlehre« [Berlin 1886]; Durege, »Elemente der Theorie der Funktionen einer komplexen veränderlichen Grosse« [4. Opl., Leipzig 1894]. En Fremstilling paa Dansk haves i Jul. Petersen's »Forelæsninger over Funktionsteori« [Kbhvn. 1895]. *Chr. C.*

Funktionær (lat.) se Funktion.

Funt (Flert. Funtóv), russisk Handels- og Møntpund = 409,51156 Gr., Vægten af 25 Kubiktommer Vand ved $16^2/_3{}^0$, inddelt i 96 Solotnik å 96 Doli. F. var i Polen indtil 1849 og i Galicien indtil 1857 inddelt i 16 Uncyi å 2 Lutóv = 405,504 Gr. *N. J. B.*

FUOCO (ital.), Ild; *conf.* ell. *fuocoso*, musikalsk Foredragsbetegnelse: ildfuldt, fyrigt. *S. L.*

Fur eller Furland, lille Ø i Livø Bredning i Limfjorden, beliggende N. f. Salling, hvorfra den adskilles ved det bugtede Fursund, der er mellem 6 og 15 M. dybt og paa sit smalleste Sted mellem Færgestederne 600 M. bredt; det langt bredere Farvand, der mod Nord adskiller Øen fra Livø, kaldes Favnedyb. F. er ca. 22 □ Km. (2,207 Hekt.) og strækker sig fra Vest, Knudshoved, til de to østlige Pynter, Færkerodde og Engelsodde, omtr. 8 Km., medens der fra Sydspidsen, Degenodde, til Nordkysten er 6—7 Km. Øen har i sin nordlige Del ikke faa høje lyngklædte Bakker, hvis højeste Punkt er den for sin prægtige Udsigt bekendte Lille Jenses Høj, 76 M., og som falde af ved Kysten med temmelig bratte Skrænter; i Bakkerne fremtræde Moleret og den saakaldte Rødsten, et jærnholdigt Sandstenskonglomerat, der flere Steder rager klippeformig frem, saaledes ved Kysten i selve Havstokken og i en lille Dal, der strækker sig ud til Fjorden, og hvori den bekendte, over 4 M. høje »Rødsten« ligger; i Stenen findes en lille Hule. I Øens Kirke er der ved Siden af Kamp benyttet Rødsten til Bygningsmateriale. Den øvrige Del af Øen er lav og jævn og skraaner ned til Kysterne. F. danner et eget Kirkesogn i Harre Herred, Viborg Amt, og har (1890) 1,592 Indb. (1801: 398, 1860: 1,061, 1880: 1,373). Øen har saa godt som ingen Skov (dog har den vist tidligere været skovbevokset; Navnet skal komme af Fyr), men er ganske frugtbar i den større sydlige Del (1. Jan. 1895: 197 Tdr. Hartkorn o: ca. 11 Hekt. paa 1 Tdr. Hartkorn); ca. 637 Hekt. ere besaaede og 448 Græsgange og Eng, medens ca. 1,012 Hekt. henligge som Hede og udyrkede Strækninger. Kreaturholdet var 1893 114 Heste, 1,023 Stkr. Hornkvæg, 1,760 Faar og 286 Svin. Foruden Agerbrug og Kvægavl drives der en Del Fiskeri (i Aaret 1894—95 benyttedes der 60 Baade). (Litt.:

R. H. Kruse, »Beskr. over Øen F.«, i Jydske Saml., I, 375 ff.). *H. W.*

Furage se Fourage.

Furān se Furfuran.

Furca (lat.), togrenet Gaffel. Navnet paa et Strafferedskab i Form af et V, der lagdes om Nakken, medens Hænderne bleve bundne til Grenene. F., ofte i Forbindelse med Piskeslag, anvendtes hos Romerne især mod Slaver, dog ogsaa mod fri, navnlig Fadermordere og Højforrædere. *A. Mr. L.*

Furcellaria se Alger, S. 523.

Fure se Plov og Pløjning.

Furehætte se Orthothricum.

Fure Sø, beliggende i Nordsjælland paa Grænsen af Kjøbenhavn's og Frederiksborg Amter, er ca. 973 Hekt. og har en gennemsnitlig Bredde af 3 Km., men imod Nordøst danner den en større Bugt, saa at Bredden der vokser til ca. 6 Km.; fra Nord til Syd strækker den sig henved 4 Km., og dens Omfang er ca. 15 Km. Dens Overflade ligger 19,8 M. o. H., og det er Danmark's dybeste i Indsø, næsten 38 M. Søen, der er meget fiskerig, staar i Forbindelse med Farum-, Søllerød- og Vejle Sø. Dens Afløb til Øresund er Mølleaa. Søen er bekendt for sin Skønhed, idet den er omgiven af store Skove, især mod Syd og Vest, og mange Steder, navnlig mod Vest, har stejle Skrænter langs Bredderne. Besøgte og kendte Punkter ere Frederiksdal, Dronninggaard (s. d.) og Fiskebækshuset, det sidste mod Nord ved Forbindelsen med Farum Sø (s. d.). *H. W.*

Fure ud (Søudtryk) bruges om Læsejlsspir (se Læsejl), der, naar de ikke bruges, ligge indhalede langs Ræerne; det betegner, at de skulle hales frem til Brug, hvorved de komme til at danne en Slags Forlængelse af Ræerne. *C. L. W.*

Furfurān eller Furān, C_4H_4O, blev oprindelig fremstillet ved Destillation af pyroslimsur Baryt med Natronkalk; det findes ogsaa i den flygtigste Del af Fyrretræstjæren og danner en farveløs Vædske, der koger ved $31{,}6^0$ og har en ejendommelig Lugt: allerede ved almindelig Temperatur fordamper det meget hurtig; dets Vægtfylde er $0{,}9644$. Ligesom Pyrrol kan det kondensere sig med Isatin og give Farvestoffer. Dets kemiske Konstitution angives ved Formelen

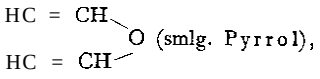

det er saaledes en heterocyklisk Forbindelse. Erstattes de to Brintatomer, der ligge Iltatomet nærmest, med andre Radikaler, opstaar α-Furfuranderivater, ellers β-Derivater. Furfuranderivater kunne faas syntetisk ved Frispaltning af Vand fra Diketonerne; saaledes give Acetonylaceton ved Frаspaltning af Vand α-Dimetylfurfuran efter Ligningen:

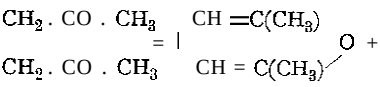

Omvendt kunne Furfuranderivaterne ved Opvarmning med fortyndede Syrer atter give y-Diketoner. En med Saltsyre befugtet Fyrrespaan bliver i Berøring med Furfurandampe grøn. *O. C.*

Furfurānkarbonsyre se Pyroslimsyre.

Furfurōl eller Fur Ol, C_4H_3O . CHO, er Pyroslimsyrens Aldehyd og afledes af Furfuran ved at erstatte et Brintatom i a-Stillingen med Aldehydgruppen CHO. Det dannes ved Ophedning af de fleste Kulhydrater med middelstærk Svovlsyre, særlig af Pentoserne (s. d.) f. Eks. Arabinose. Bedst fremstilles F. ved Destillation af Klid med Svovlsyre. Det er en farveløs, aromatisk lugtende Vædske, der koger ved $161{,}5^0$ og har Vægtfylde $1{,}164$; ved 13^0 er det opløseligt i 12 Dele Vand. I Luften antager det en brun Farve. Ved Iltning giver F. Pyroslimsyre, og det viser i det hele taget de for Aldehyderne karakteristiske Egenskaber, særlig de samme Kondensationsfænomener som Bittermandelolie. I fortyndet eddikesur Anilinopløsning giver F. en rød Farvning. *O. C.*

Furier (lat. *Furiae,* beslægtet med *furo,* raser), onde Aander i Kvindeskikkelse, der efter Romernes Forestillinger huserede i Mørket og hørte hjemme i Dødningeriget. Hvilken Rolle Folketroen i Italien oprindelig har tillagt F., vides ikke, idet de under den græske Kulturs Paavirkning tidlig identificeredes med de græske Erinyer; i romersk Litteratur og Kunst fremstilles disse Væsener ens; *og* Navnene anvendes i Flæng. Cicero definerer derfor F. som »Gudinder, der opspore og straffe Misgerninger og Forbrydelse«. Overført anvendtes Ordet F. allerede i Oldtiden som Betegnelse for en rasende Kvinde. Se Erinyer. *C. B.*

Furina, romersk Gudinde, der havde en egen Præst (*flamen Furinalis*) og hvert Aar 25. Juli fejredes med en Ofring (*Furinalia*), hendes Helligdom var en Lund paa højre Tiber-Bred. Ogsaa uden for Rom dyrkedes F. Gudindens egentlige Væsen og Betydning gik tidlig i Glemme. I den senere Oldtid var hendes Dyrkelse kun en uforstaaet Tradition, hvormed man ingen klar Forestilling forbandt. Den litterære Overlevering sammenblander F. og Furierne; hvordan Forholdet imellem dem oprindelig har været, vides ikke. *C. B.*

Furini, Francesco, italiensk Maler, født ca. 1600 i Firenze, død ca. 1648 smst., Elev af M. Rosselli, uddannet videre i Rom og Venezia, indtraadte 1644 i gejstlig Stand. Hans Billeder fremstille mest sentimentale, blødt modelerede Kvindefigurer, som Gratier og Nymfer, ogsaa nogle Alterbilleder og Fresker; i Palazzo Pitti findes Adam og Eva og en allegorisk Figur; i Wien's Hofmuseum en bodfærdig og en angrende Magdalena, i Madrid Loth og Døtre og i Dresden en Martyrinde, den saakaldte »Ghismonda«, ofte gengiven under Correggio's Navn. *A. Lz.*

Furiōso (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: rasende, heftig, lidenskabelig. *S. L.*

Furka, Pas i Alperne i Schweiz mellem Kantonerne Uri og Wallis i Vandskellet mellem Reuss og Rhône. Postvejen, som er bygget 1863—65, udgaar i sydvestlig Retning fra Gotthard-Vejen ved Hospenthal (1,484 M.) og gaar langs med Reuss i den ensformige Urseren-Dal over Realp og naar højt op over Reuss til en Pashøjde paa 2,436 M., fra hvilket Punkt der er en udmærket Udsigt Nord paa til Glarner-Alperne og Syd paa til Gotthard-Gruppen, og hvor der findes et stort Hotel. Fra dette Højdepunkt skraaner Vejen nedad og gaar i store Vendinger langs Rhône-Gletscherne til Hotel Gletsch, hvor den støder til Hovedvejen gennem Wallis. *V. R.*

Furlo, Pas over Apenninerne i Mellemitalien, Provins Pessaro e Urbino, var før Anlæggelsen af Banelinien Ancona-Roma det vigtigste Pas over de romerske Apenniner, gennem hvilket Via Flaminia førte til Adriaterhavets Kyst. Det egentlige F.-Pas er den Del af Vejen, som fra Mentauro's Floddal bøjer ind i dens Biflod Borano's Dal og her delvis er indhugget i Klippen, hvorfor den ogsaa kaldes Pietra Pertusa. Apenninernes Ryg passerer Vejen i Scaletta-Passet. *C. A.*

Furlong [fe!lâŋ] (egl. *a furrowlong*, en Fures Længde), engelsk Markmaal å 40 Rods = 660 Feet = $201{,}_{1682}$ M., i de forenede Stater = $201{,}_{176}$ M., indtil 1825 i Skotland 240 Ells = $226{,}_{769}$ M. og i Irland 280 Yards = $256{,}_{027}$ M. *N. J. B.*

Furneaux Øer d. s. s. Fourneaux Øer.

Furnêre (af fr. *fournir*), forsyne, levere, anskaffe.

Farnes Herred, Hedemarkens Fogderi, Hedemarken Amt, (1891) 3,692 Indb., udgør som Anneks den Del af Vang's Hovedsogn, som ligger V. f. den i Akersviken ved Hamar faldende Flakstadelv samt den mod Nord opgaaende Arm af Mjøsen Furnesfjorden; mod Syd grænsende til Hamar By strækker det sig som en lang smal Kile op imellem de Fjælde, som skille Østerdalen fra Gudbrandsdalen. Herredet bestaar i den nordlige Del af et Fjældplateau, opfyldt af mindre Vande og store Myrstrækninger; begge Grænseelvene, Brumunddalselven mod Vest og Flakstadelven mod Øst, have her deres Udspring og rinde mod Syd ud i Furnesfjorden og Akersviken. Ogsaa den mod Øst til Glommen flydende Aasta gennemskærer den øvre Del af dette Parti.. Fjældene ere lave og bølgeformede, de kunne siges at ende i den lige op for Furnesfjordens Bund liggende Høstbjørkamp, 535 M., der har et meget stejlt Fald ned mod det lavere, mod Syd hældende, stærkt kuperede Bakkelandskab. Medens i den nordlige Del Sætre ere den eneste Bebyggelse, ligge Gaardene i den søndre Del forholdsvis tæt, højt oppe paa Skraaningerne, navnlig paa Høstbjørkampens Afsænkning mod Brumunddalen. Nede i denne ligger endog en liden bymæssig Ansamling af Huse med 247 Indb. Jordbunden er god og godt dyrket, i og der findes i F. H. mange store Gaarde; Skov af Gran og Fyr er i den midterste Del temmelig betydelig, N. f. optræde Græsgange, S. f. omkring Gaardene kun Løvskov. Af større Gaarde kunne mærkes Daglum, Deli og Hofomkring Kirken, vestligere Vetten og Jæstnes nede ved Fjorden, S. f. Kirken ligger Kaatorp og Freberg, længere i Vest og Nord Mælum, Ile, Jævanord, Hovi, Berg m. fl. Nede ved Fjordbunden ved Brumund's Udløb Nedrekværn med Uldvæveri, Savbrug og Mølle. Den bredsporede Hamar-Sell-Jærnbane fører gennem F. H. langs Furnesfjordens Strand med Station ved Furnes. Hovedvej gaar Nord over til Lillehammer forbi Kirken, og andre Veje forbinde allé Dele af Bygden. Et højt udviklet Agerbrug og Fædrift, begunstiget af de gode Græsgange, er Hovednæringen. Herredets Areal er omtr. 260 □Km., hvoraf henimod 10 □Km. Indsøer. *F. F W. H.*

Furness [fə!nᵉs], Halvø i England, strækker sig Nord fra ned i Morecambe-Bugten i Lancashire, indeholder mod Nord flere smukke Søer, men er mod Syd meget flad; er kun tørlagt i Ebbetiden. Kobber og Skifer ere de vigtigste Produkter. Egnen har faaet sit Navn efter Ruinerne af F.-Abbediet, som stiftedes 1127 og engang var meget rigt. (Litt.: Richardson, *F. fiast and present* [Barrow 1880]). *V. R.*

Furness-Åmbach-Kvæg se Kvægracer.

Fumivall [fə!nᵉwəl], Frederick James, engelsk Filolog og Litteraturhistoriker, er født 4. Febr. 1825 i Egham i Surrey. Han studerede Jura i London og senere i Cambridge, hvor han 1849 blev *M. A.* Siden 1854 har han været Sekretær ved det filologiske Selskab i London og har indlagt sig stor Fortjeneste ved at stifte en Række Selskaber til Fremme af Kendskabet til den ældre engelske Litteratur. Disse Selskaber ere: »Early English Text Society« grundlagt 1864, »Chaucer Society« og »Ballad Society« 1868, »New Shakspere Society« 1873, »Browning Society« 1881 (senere opløst), »Wiclif Society« 1882, »Shelley Society« 1885. Paa Opfordring af disse Selskaber har F. udgivet en Mængde gamle Bøger og sjældne Manuskripter, saaledes: »Saint Greal, the History of the Holy Greal in English Verse by Henry Lonelich« [2 Bd., 1861—63], »Robert of Brunne's Handlyng Synne« [1862], »Walter Map's Queste del Saint Graal« [1864], »The book of Quinte Essence« [1866], »Bishop Percy's foliomanuscript of ballads and romances« [2 Bd., 1867—68], »Ballads from manuscripts on the condition of Tudor England 1520—50« [2 Bd., 1868—72], »Caxton's Book of Curtesye« [1868], »A six-text print of Chaucer's Canterbury Tales« [7 Bd., 1868—75], »The succession of Shakspere's Works« som Indledning til Gervinus'es »Kommentar« [1874]. *T.L.*

Furōl se Furfurol.

Fūror (lat.), Raseri, Begejstring, Lidenskab. *F. poeticus*, Digterbegejstring; *f. teutonicus*, omtr. = Bersærkergang, Udtryk først brugt af Lucanus. *A. Mr. L.*

F. (Raseri), en af de stærkest fremtrædende Former af maniakalsk Sindslidelse. *E. A. T.*

Furore (ital.), stormende Bifald; gøre F., vække Opsigt, høste stærkt Bifald, gøre stormende Lykke.

Furrer, Jonas, schweizisk Statsmand, født 1805 i Ziirich, død 26. Juli 1861, blev 1829 Sagfører i sin Fødeby og var 1834—39 Medlem af Kantonsforsamlingen, samt 1839 dennes Formand. Han hørte til det frisindede Parti og trængtes derfor til Side, da Reaktionen fik Overhaand. 1842 blev han genvalgt og 1844 paa ny Formand. Han var Ophavsmand til det store Folkemøde i Ziirich Januar 1845, hvor Jesuitternes Udvisning af Schweiz forlangtes; blev i April Formand for Kantonets Regering og dermed tillige for Forbundsdagen. Han indtog her en mæglende Stilling, modsatte sig det radikale Partis Krav, men tillige det Tryk, som udenlandske Magter søgte at øve, og medvirkede 1847 til at kue »Sonderbund«. Han tog ogsaa væsentlig Del i Gennemførelsen af den ny Forbundsforfatning og valgtes straks til »Ständeraadet« og derefter til Forbundsraadet, hvor han havde Sæde indtil sin Død. Han var den første Forbundspræsident og indtog siden denne Stilling 3 Gange, ledede ellers Retsvæsenet og gennemførte en almindelig godkendt Praksis mellem Forbund og Kanton. *E. E.*

Furth im Walde, By i det bayerske Regeringsdistrikt Oberpfalz ved Cham, en Biflod til Regen, der løber til Donau, og ved Jærnbanelinien Niirnberg—F.—Pilsen—Prag, har (1890) 4,900 Indb. samt Spejl- og Begfabrikation. *Joh. F.*

Furtim (lat.), Adverb.. hemmelig, stjaalent. Med samme Betydning Adjektivet furtiv, af lat. *furtivus*. *A. Mr. L.*

Furtiva res (lat.), en stjaalen Ting. Efter Romerretten kunde den korte, etaarige, civile Hævd (*usucapio vetus*) ikke erhverves over en saadan Ting. *K. B.*

Furtum (lat.), Tyveri. Inden for dette Begreb, der dog ogsaa omfattede mange Handlinger, som efter moderne Opfattelse henhøre under Bedrageri, skelnede Romerretten mellem *f. manifestum*, det, under hvilket Tyven var bleven greben, og *f. nec manifestum.* I det sidste Tilfælde kunde den skadelidende mod Tyven ved *actio furti* rejse Krav paa det dobbelte af Tingens Værdi, i det første Tilfælde derimod paa det firedobbelte. Ved Siden deraf kunde Ejeren dog ogsaa ved *rei vindicatio* søge Tingen tilbage og ved *condictio furtiva* fordre Erstatning efter de alm. Regler. *K. B.*

Furtwangen, By i Baden's Kreds Villingen i det sydlige Schwarzwald ved Brege, en af Donau's Kildefloder, og Jærnbanelinien Donaueschingen—F., har (1890) 4,200 Indb. og er Hovedsædet for den finere schwarzwaldske Urfabrikation, tillige findes Fabrikation af Musikinstrumenter samt Straafletteri og Træhandel. F.'s første Opblomstring skyldes det Benediktinerkloster, som Karl den Store stiftede her 792. *Joh. F.*

Furtwängler, Adolf, klassisk Arkæolog, er født i Freiburg i Baden 30. Juni 1853. F. studerede i sin Fødeby, i Leipzig og München, tog Doktorgraden 1874, opholdt sig fra 1876 en Aarrække i Grækenland, først som Stipendiat ved det arkæologiske Institut, senere som Medarbejder ved Udgravningen af Olympia. 1879 habiliterede han sig som Privatdocent i Bonn; 1880 blev han ansat ved Museerne i Berlin, hvor han tillige fra 1884 var Professor. 1894 overtog han efter Brunn's Død Professoratet i klassisk Arkæologi i München. F. er ikke blot en af de mest produktive arkæologiske Forfattere, men tillige inden for sit Fag en sjælden alsidig og vidtskuende Aand. I sine Skrifter har han behandlet Mindesmærker fra ethvert Tidsrum af Oldtiden og af enhver Art, fra de ypperste Kunstværker til det tarveligste Husgeraad, med lige indtrængende Forstaaelse, med skarpt Blik for de karakteristiske Træk og sjælden Evne til at udrede den historiske Udvikling. Gennemgaaende kan F. støtte sig til et Førstehaands Studium af Mindesmærkerne; der er næppe nogen, som har et saa omfattende Kendskab til alle de Kunstværker og Oldsager, der ere spredte omkring i Museer og private Samlinger. Hans Arbejder have derfor ydet et vægtigt Bidrag til Udviklingen af den nyere klassiske Arkæologi; han har inddraget meget nyt Stof under Studiet og fastslaaet mange ny Synspunkter; ved Siden heraf har han ogsaa stundom fremsat Hypoteser, der ikke ville staa deres Prøve. Foruden et stort Antal Afhandlinger i Tidsskrifter og Encyklopædier har F. udgivet: »Eros in der Vasenmalerei« [1874], »Der Dornauszieher und der Knabe mit der Gans« [1876], »Plinius und seine Quellen über die bildenden Künste« [1877], »Mykenische Thongefässe« [i Forening med Loschke, 1879], »Die Bronzefunde aus Olympia« [1880], »Der Satyr aus Pergamon« [1880], »Der Goldfund von Vettersfelde« [1883], »Sammlung Sabouroff« [ogsaa paa Fransk, 1883—87], »Beschreibung der Vasensammlung in Berlin« [1885], »Mykenische Vasen« fi Forening med Loschke, 1886], »Olympia«, IV Bd., »Die Bronzen« [1890], »Meisterwerke der griechischen Plastik« [1893, senere paa Engelsk], »Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium« [1896], »Intermezzi« [1896]. *C. B.*

Furu ell. Fure (norsk), Fyr.

Furu, Ole Andreas, norsk Embedsmand og Politiker, en Bondesøn fra Sundalen og født der 26. Decbr. 1841, blev Student 1864, cand. jur. 1867, hvorefter han 1868 nedsatte sig som Sagfører i Christianssund, i hvis Forretnings- og Kommuneliv han snart kom til at spille en Rolle. 1875—89 var han med i Byens Kommunestyrelse, til Dels som Ordfører, 1875 — 80 administrerende Direktør i Byens Kreditbank og 1881—89 stortingsvalgt Medlem af Bestyrelsen for Norge's Bankafdeling i Christianssund. 1880—82 og 1886—88 var han Stortingsmand fra Christianssund. 1887 og 1889 blev han ogsaa af Ministeriet Sverdrup benyttet i de kgl. Kommissioner angaaende Lovgivningen om Sildefiskeriet og angaaende Mellemrigsloven, og han var ligeledes Formand i en departemental Komité angaaende Konkurslovgivningen, da han ved Dannelsen af det første Ministerium under Emil Stang 12. Juli 1889 blev kaldet til Medlem af hans konservative Ministerium som Chef for Indredepartementet. Han gik af som saadan, da Ministeriet Stang afløstes af Ministeriet Steen 6, Marts 1891. Da Emil Stang anden Gang dannede Regering ved Ministeriet Steen's Afgang 2. Maj 1893, blev F. paa ny en af hans Regeringskolleger, denne Gang som Finansminister, fra hvilken Stilling han ved Dannelsen af Kompromisministeriet Hagerup 14. Oktbr. 1895 gik over til Akershus Amtmandsembede. *J. B. H*

Furuhjelm, Harald Viktor Vilhelm, *finsk* Statsmand, født 12. Apr. 1810, død I. Jan. 1872, fortsatte efter Studentereksamen sine Studier i Upsala og gav sig 1832 ind paa Embedsbanen i Finland; 1857—68 var han Chef for Ekklesiastikdepartementet (Kultusminister) og blev derefter Medlem af Justitsdepartementet (væsentlig lig Højesteretsassessor). Mindet om hans Navn er knyttet til hans oplyste og frisindede Skolepolitik, i hvilken han trofast arbejdede sammen med Uno Cygnæus (s. d.), samt til hans kraftige Protest 1861 mod, at et Udvalg af 12 Mand fra hver Stand (Januari-utskottet), som af den russiske Kejser var sammenkaldt til Helsingfors, skulde kunne træde i Stedet for den grundlovsmæssige Landdag. (Se om Januari-utskottet Finland »Historie«). *Iv. B.*

Farankel (lat.), en Byld, betegner en Betændelse i en af Haarsækkene eller en af Svedkirtlerne. Betændelsen griber over paa det nærmeste Bindevæv, som henfalder i en lille begrænset Koldbrand, som efter nogen Tids Forløb løsnes fra Omgivelserne og sammen med nogen Materie udstødes som en Prop, Byldemoderen. Aarsagen er en Bakterie, som Regel en Coccus-Form (*Staphylococcus aureus*). Sygdommen viser sig

med de sædvanlige Tegn paa akut Betændelse i (s. d.). Flere tæt op ad hinanden liggende F. danne den saakaldte Brandbyld. Behandlingen er, hvis man kan komme til i rette Tid, et Indsnit gennem den begyndende F. Er der først gaaet nogle Dage, vil man som Regel lige saa let kunne naa Helbredelse ved Behandling med varme Omslag, der ogsaa virke godt smertestillende. (Smlg. Absces, Brandbyld). *E. A. T.*

Furunkulöse (lat.), Sygdom bestaaende i, at der udbryder talrige Furunkler samtidig eller kort efter hinanden. *E. A. T.*

Furusund, i Mellemsverige (Svealand), Upland (Stockholm Len), Told- og Lodsstation samt stærkt besøgt Søbadested, især bekendt for sine varme Slambade, beliggende i den yderste Del af Stockholm's Skærgaard paa en lille 0 temmelig langt fra Fastlandet og ved Sejlløbet ind til Hovedstaden. Den lille By har ca. 300 Indb., flere Hoteller og mange Villaer. *H. W.*

Fury [fju!ri] **og Hekla-Strædet** fører fra Fox-Kanalen mod Vest ind i Boothia-Bugten og adskiller Cockburn Land fra Melville-Halvøen paa Amerika's Nordkyst. Strædet opdagedes 1822 af Parry, der gav det Navn efter sine Skibe. *C. A.*

Fusa, gammel Benævnelse paa Ottendedelsnoden.

Fusagasugá, By i Sydamerika, Republik Columbia, ligger 40 Km. S. V. f. Cundinamarca og har (1890) 7,000 Indb. (med Distrikt). *C. A.*

Fusaill [fyzæ'] (fr.), Benved; dernæst Betegnelse for det af alm. Benved, navnlig i Frankrig, fremstillede Trækul, der bruges til Kultegning. *K. M.*

Fusan, By paa Korea paa Sydøstkysten ved Korea-Strædet og Mundingen af Nak-tong, aabnedes 1877 med et Tilliggende paa 2,400 □Km. for Japaneserne og 1882 i det hele for fremmede. Japaneserkolonien havde (1892) 5,363 Indb., en Skole og et Sygehus. De indfødtes By laa 5 Km. borte. Japan indfører Kobber, Garn, Tændstikker og Spiritus m. m. Der udføres navnlig Ris, Huder, Tigerskind, Ben, Bønner, spiselige Alger, Æg, tørret Fisk, Muslinger og raa Silke. Indførselsvarernes Værdi var (1892) 1,019,290 Doll. og Udførselsvarernes (1892) 1,281,983 Doll. Der er regelmæssig Dampskibsforbindelse med Nagasaki, Shanghai, Chemulpo, Gensan og Vladivostok. Med Nagasaki og Søul er der Telegrafforbindelse. *V. R.*

Fusāro-Søen, Romernes Palus Acherusia, en lille Sø i Syditalien paa Halvøen mellem Middelhavet og Bajæ-Bugten V. f. Napoli. Dens Bredder benyttedes i Oldtiden til Begravelsesplads, hvoraf dens gamle Navn, der sætter den i Forbindelse med Underverdenens Flod Acheron. *C. A.*

Fusārum se Slimskimmel.

FuscaldO, By i den italienske Provins Cosenza, Kreds Paola, højt beliggende ved det tyrrhenske Hav. Har et gammelt Kastel og (1881) 3,300 Indb.

Fuscher Dal, Bjærgdal i det østerrigske Kronland Salzburg, strækker sig fra Hohe Tauern's Hovedkam 24 Km. mod Nord indtil Bruck (752 M.), hvor Fuscher-Ache udmunder i Salzach. Til venstre adskilles Dalen ved den gletscherklædte Fuscher-Kam fra Kapruner Dal og til højre ved Schwarzkopf-Kam fra Rauris. F. er en af de mest besøgte Dale i Hohe Tauern. Fuscher- eller St. Wolfgangsbad har kulsyreholdige Kilder og ca. 100 Kurgæster om Aaret; ved Ferleiten findes et storartet Alpepanorama- *Joh. F.*

Fuse Herred, Nordhordlands Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 3,475 Indb., indtager den største Del af den Halvø, som fra Fjældene mellem Osterfjord og Hardanger strækker sig i sydlig Retning ned mod Tysnæsøen med Loksund, Fusefjord og Samnangerfjord som Vestgrænse, medens Østgrænsen nærmer sig Strandebarmfjorden. F. H. er et Fastlandsherred opfyldt af dybe Dale og høje Fjælde, der naa den største Højde i de paa den nordøstlige Grænse liggende Tveitekvitingen (1,292 M.) og Gjøenkvitingen (1,233 M.), adskilte ved det trange, dybe og utilgængelige Tveiteskar, som er Begyndelsen til den Syd over gaaende Haalandsdal. Østgrænsen følger Kammen af den Fjældkæde, som skiller Haalandsdal fra Strandebarmfjord, og som fortsætter til det lave Skogseide, hvor den bøjer mere mod Vest til Vaaganipen (831 M.), derpaa atter mod Syd over Horjen til Dyraas ved Hatlestrandens Grænse, gaar herfra som Sydgrænse fremdeles langs Fjældene til Loksund. Ogsaa V. f. Gjøenkvitingen skærer en dyb, stejl Dal sig ned, hvis Bund fyldes af det store, 6¼ Km. lange og ¾ Km. brede Gjøen Vand, der har Afløb Syd over i Skogseids Vand, i hvilket ogsaa Haalandsdalselven løber ud. Fra Skogseidsvandet har Elven brudt sig et Skar i sydvestlig Retning, falder først i det 5 Km. lange, smalle Henanger Vand og derfra over Sævereidet ud i Fjorden af samme Navn. V. f. Gjøendalen og over mod Samnangerfjorden bestaar Fjældet af en sammenhængende Masse af omtrent 1,000 M.'s Højde, her findes kun eet nævneværdigt Dalføre, som fra Vengs Vandet, omtrent i Partiets Midte, gaar Nord over til Botne Vand og herfra Øst over til Præstsætervand, hvorfra det gennem et stejlt Skar fører over i Gjøendalen. De højeste Toppe i dette Parti ere Graafjæld, Ottenaase, Trellefjæld og Hellelandsfjæld, der falde stejlt af mod Kysten. Vestgrænsen dannes af Bjørnefjorden, hvorfra sydligst i F. H. den temmelig brede Lygrefjord skærer sig Øst over med mange Sidearme, og længere Nord Sævereidfjorden i Nordøst med Fusehalvøen som Nordgrænse. N. f. Bjørnefjorden danner Fusefjorden Grænsen; ogsaa denne sender to Arme ind i Fjældene; først paa Nordsiden af Fusehalvøen i østlig Retning Ekelandsfjorden, 7 Km. lang og 2 Km. bred, ind til Osen, hvorfra den fortsætter som et Skar over til Skjælbrejd Vand og Vengs Vand og videre ved en lav, smaabakket Terrainsænkning til Gjøendalen, og dernæst i Nordøst den ligeledes 7 Km. lange og 1,5 Km. brede Aadlandsfjord, der gaar op mellem Fastlandet og den saakaldte Bougø, som egentlig er en i Samnangerfjorden udstikkende Halvø forbunden ved Fastlandet ved et ganske smalt Eid. Bebyggelsen er som sædvanlig knyttet til Fjordenes Bredder og Dalførerne, men falder temmelig spredt; Jordbunden er ganske god, men grund, de dyrkede Strøg indskrænke sig til smalle Strimler i Skraaningerne og langs Fjældsiderne; Skoven, Fyr og Birk, er meget medtagen, men endnu tilstrækkelig til Behovet; den findes især omkring Lygrefjord og Skogseid Vand. Herredet har 3 Sogne: Fuse Hovedsogn med Kirke ved Fusefjord, Strand-

vik Anneks, hvis Kirke ligger paa Sævereidfjordens Nordside, samt Haalandsdalens Anneks; dettes Kirke er opført paa en Bakke V. f. Gjøen Vandets Sydende. Ved Sævereid ligger et Træsliberi og en Papirfabrik; af andre industrielle Anlæg findes i F. H. et Teglværk og en Margarinefabrik. Sammenhængende Vejforbindelser findes ikke i F. H.; en Hovedvej kommer fra Kvinherred og gaar over til Lygrefjorden, hvorfra den fortsætter langs Stranden Vest over som Bygdevej; en anden Hovedvej forener Fuse og Strandvik Kirker. Gennem Ekelandsdalen og Haalandsdalen gaa ogsaa kørbare Veje, ligesaa fra Skogseid Vand over til Strandebarm. Dampskibsforbindelse med Anløbssteder ved Sævereid, Fuse og Ekelandsosen underholdes med Bergen. Herredets Areal er 365,6 □ Km, hvoraf 15,3 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Fusel, uren Brændevin, der indeholder megen Fuselolie; bruges ogsaa synonymt med dette. *K. M.*

Fuselolie, en Blanding af forskellige Alkoholer og sammensatte Æterarter, der dannes ved den alkoholiske Gæring og forurene den af den gærede Mæsk afdestillerede Alkohol. F. fordamper ikke saa let som Alkohol, og heraf benytter man sig til Dels, naar man vil befri Alkohol (s. d.) derfor. F.'s Sammensætning er, foruden af den anvendte Gærrace og af den Temperatur, ved hvilken Gæringen foregaar, hovedsagelig afhængig af det anvendte Raamateriale. Saaledes bestaar F. af Kartoffelmæsk overvejende af Amylalkohol (s. d.) og er meget ildelugtende; *F.* af Kornmæsk bestaar af de samme Bestanddele som foregaaende, men indeholder betydelig mere Propylalkohol og har derfor en mindre ubehagelig Lugt; F. af Vin er blandet med en Del meget fint lugtende Æterarter, navnlig Ønantæter (s. d.) o. s. v. I øvrigt indeholde alle disse F. en Mængde forskellige Alkoholer og Æterarter og benyttes til Fremstilling af disse, der igen navnlig tjene til Fremstilling af Frugtætere (s. d.). Den af Kartoffelfuselolie vundne Amylalkohol finder undertiden ogsaa Anvendelse til Fremstilling af Spiritusfernisser, og F. af Kornbrændevin benyttes meget som Tilsætning til Kartoffelbrændevin for at give den Smag som førstnævnte. *K. M.*

Fushimi, By i Japan, Provins Jamashiro paa Sydsiden af Øen Nippon, ved Floden Uji-gava, (1887) 20,600 Indb. F. er vigtig som Havneby for Kioto, Otsu og Nara. *V. R.*

Fusicladium Bonord., Svampeslægt af Hyphomyceternes Gruppe, snylter paa forskellige Planter, f. Eks. Æble og Pære, paa hvis Blade og Frugter den danner brune Pletter; de korte, tætsamlede, brunlige Frugthyfer bære paa Spidsen 1—2 tenformede, i Reglen encellede, brunlige Sporer. *C. R.*

Fusiform, tendannet, tenformet; siges om Svulster, om Misdannelser af Knogler, om visse langagtige Celler især af Bindevævscellernes Gruppe. Ved fusiformt Sarkom (s. d.) forstaas ikke et tendannet Sarkom, men et Sarkom opbygget af tendannede Celler. *E. A. T.*

Fusijama (Fusi Yama ell. Fusi-no-jama), Vulkan i Japan paa Hondo, ca. 30 Km. fra Sydøstkysten. F. er 3,745 M., den største Højde i Japan; efter Sagnet opstod Vulkanen 286 f. Chr., medens samtidig Biva-Søen dannedes, ved at en Landstrækning sank. Efter Christi Fødsel har F. haft følgende historisk sikre Udbrud: 799, 863, 937, 1083, 1649 og 1707. Siden 1707 har F. været rolig; den spiller paa mange Maader en stor Rolle i Japan. Dens regelmæssige Kuppel hæver sig med rene, smukke Linier højt op i en skøn Egn; om Sommeren (Juli, August), naar Toppen er snefri, valfarte mange derop, hvor der findes Templer og Kapeller, og om Vinteren prydes Keglen af en stor Snekalot. Et Vidnesbyrd om F.'s Betydning er dens stærke Anvendelse som dekorativt Motiv paa en Mængde japanesiske Kunstindustrigenstande, f. Eks. Porcelæn, Lakvarer og Papir. I dens Krater tilbede Pilegrimme den opgaaende Sol. *V. R.*

Fusināto, Arnoldo, italiensk Digter, født i Decbr. 1817 i Schio ved Vicenza, død i Verona 29. Decbr. 1888. Sin Undervisning modtog han for en væsentlig Del i det biskoppelige Seminar i Padova og studerede derefter Retsvidenskaben. 1848 deltog han i Kampen mod Østerrigerne, og han optraadte allerede tidlig med satiriske Digte, som indbragte ham Forfølgelser fra det østerrigske Politis Side i Venezia og andensteds. Disse Digte ere dog af mindre Værd end hans upolitiske, hvori han med hyggeligt Lune skildrer Figurer af det daglige Liv og godmodig spøger over mangen national og menneskelig Skrøbelighed. Saaledes »Il Laureando«, »Abbasso il Bloomerismo«, »Unbuon diavolo« (om den skikkelige Spidsborger »Hr. Agapito«, et af hans morsomste Digte) og især den fornøjelige Skildring af italiensk Studenterliv, kaldet »Lo studente di Padova«, der slog ypperlig an hos F.'s Landsmænd og fortjente det. Denne elskværdige Humorist, som ikke er ulig Giuseppe Giusti, men mindre kraftig, holdt imidlertid tidlig op med sin poetiske Virksomhed, der for øvrigt ogsaa omfattede den alvorligere Digtning; i denne Retning fik han ikke saa megen Betydning, men nogle romantiske Ballader af ham modtoges dog med almindeligt Bifald. Efter at F.'s første Hustru var død 1850, ægtede han 1856 Digterinden Erminia Fuå (s. d.), bosatte sig 1864 i Firenze, hvor han oprettede »Teatro delle Logge«, flyttede 1870 til Rom, hvor han blev Hovedrevisor ved de stenografiske Parlamentsreferater, og levede sine sidste Aar i Verona. Hans »Poesie« udkom i 2 Bd. i en smukt udstyret Udgave [Venezia 1853], derpaa hans »Poesie patriotiche inedite« [Milano 1871] og »Poesie complete« [3 Bd., smst. 1881 og oftere]. *E. G.*

Fusion (lat.), Sammensmeltning. F. af Aktieselskaber er en saadan Sammensmeltning af to (eller flere) Aktieselskaber, at enten det ene gaar op i det andet, eller begge opløses samtidig med, at et nyt, dem begge optagende Aktieselskab dannes. Nyere Tiders »Ringe« afgive Eksempler paa, at Aktieselskaber saaledes slutte sig sammen enten for at beherske Markedet eller bedre modstaa overmægtige Konkurrenter. For i slige Tilfælde at betrygge de opløste Selskabers Kreditorer mod at miste deres Udsigt til Fyldestgørelse ved F. — til hvis Iværksættelse i øvrigt i Alm. enstemmigt Samtykke fra de opløste Selskabers Aktionærer udkræves — bestemme fremmede Lovgivninger ofte, at F. ikke maa finde Sted, før Indkaldelse af Kreditorerne er sket og de anmeldte Kreditorers Krav derefter fyldestgjorte, saa vidt Aktiverne række,

saaledes at i modsat Fald Selskabernes Bestyrelser blive solidarisk ansvarlige for al den ved Ikke-Overholdelsen af disse Regler forvoldte Skade — jfr. som Eksempel den tyske Handelslovbogs Art. 247. I dansk Ret kendes ikke saadanne Regler, men de opløste Selskabers Aktionærer maa dog vistnok blive ansvarlige over for Kreditorerne, naar disse ved selve F. afskæres fra en Fyldestgørelse, de ellers kunde have opnaaet. *K. B.*

Fusionist (lat.), Tilhænger af en Fusion (s. d.).

Fusker (tysk *Pfuscher*), paa Lavsvæsenets Tid Betegnelse for den, der uden at tilhøre Lavet drev et Haandværk, senere i al Alm. for den, der beskæftiger sig med et eller andet uden tilstrækkelig at have forberedt sig dertil.

Fuss, tysk Længdemaal indtil Udgangen af 1871, af forskellig Størrelse i de forskellige Stater og Byer samt i de forskellige Øjemed (Decimal- eller Ketten-F., Bau-F., Feld-F., Werk-F. o. s. v.), i Preussen, Mecklenburg-Strelitz (Bau- og Werk-F.) og Kredsen Jever i Oldenburg = 12 Zoll å 12 Linien = 0,313853 M. (se Fod), men i de andre tyske Stater var F. i Reglen mindre, mindst i Hessen-Darmstadt = 0,25 M. I Østerrig var F. indtil Udgangen af 1875 inddelt i 12 Zoll å 12 Lin., = 0,3160807 M.; en Decimal-F. = 0,1896484 M. *N. J. B.*

FlISSing, Hans Nielsen, dansk Arkitekt og Murmester, er født 27. Novbr. 1838 i Horsens. Han lærte Murerhaandværket, gennemgik Kunstakademiets Arkitekturskoler og har som Murmester udfoldet en meget betydelig Virksomhed saavel i Kjøbenhavn som ved Opførelsen af Kirker og Herregaarde paa Landet. I det offentlige Liv har han deltaget som Borgerrepræsentant, Raadmand og Landstingsmand. Hans egen Ejendom, Nørrevoldgade 11 (1880), tegnet af Arkitekt Hans J. Holm, er en af det moderne Kjøbenhavn's smukkeste Bygninger. *E. S.*

Fussingø, Hovedgaard i Sønderlyng Herred, 19 Km. V. N. V. f. Randers, oprettet 1583 af Albert Skeel i Stedet for en ældre Gaard, Gjandrup. Ved Ægteskab med Charlotte Amalie Skeel kom den til Geheimeraad Christian Ludvig v. Plessen, som af F. og Selsø paa Sjælland oprettede et Stamhus for Slægten Skeel-Plessen. F. udgør nu en Del af det grevelige Scheel-Plessen'ske Forlods. F. ligger overordentlig smukt paa en Halvø i F. Sø. Størrelse: Hartkorn af alle Slags 810 Tdr., deraf fri Jord ca. 57 Tdr., indtaget til Skov ca. 4 Tdr., Bøndergods ca. 412 Tdr., Kirke- og Kongetiende 236½ Td. I Bankaktier 9,400 Kr. Fideikommiskapitaler 187,794 Kr. 22 Ør. Hovedgaardens Tilliggende er ca. 330 Hekt. foruden 630 Hekt. Skov. *B. L.*

Fust, Johan, Borger i Mainz i 15. Aarh., bekendt ved sin Forbindelse med Joh. Gutenberg, Bogtrykkerkunstens Opfinder. F. synes at have drevet Bankierforretninger; omtr. 1450 indgik han og Gutenberg et Kompagniskab med Hensyn til »das Werk der Bücher«, F. laante sin Kompagnon en Sum Penge (som han selv havde skaffet til Veje ved Laan), og i Anledning heraf førte de 1455 Proces indbyrdes. For at betale sin Gæld maatte da Gutenberg udlevere sit Trykkermateriale til F., som derefter begyndte at trykke Bøger sammen med Peter Schoffer fra Gernsheim; deres Navne findes paa det 1457 i Mainz trykte Psalterium (latinsk). Denne Schoffer, der siden virkede alene som Bogtrykker, blev gift med F.'s Datter. Foruden Psalteriet trykkede F. og hans Svigersøn *Durandi rationale divinorum officiorum* [1459], Clemens V's *Constitutiones* [1460], en latinsk Bibel [1462], Dekretalernes 6. Bog, af Bonifacius VIII [1465] og Cicero's *De officiis* [1. Udg. 1465, 2. Udg. 1466]. Det fortælles, at F. 1466 rejste til Paris for at forhandle sine egne Trykksager, men døde der samme Aar. *E. G.*

Fustage, en stor Tønde, hvori Varer opbevares og forsendes. *C. V. S.*

Fustan se Fustanelle.

Fustanelle kaldes et Skørt af hvidt, foldet, glittet Tøj, der danner en Del af den græske Nationaldragt og naar fra Midje til Knæ. I tidligere Tid bares det af den græske Almue paa Landet, men ikke i Søkøbstæderne, under den græske Frihedskrig (1821) endnu af Klephterne, og deres Klædeskik blev efter Grækenland's Oprettelse til Kongerige gjort til den nationale. F. kaldes saaledes efter Tøjet, den er syet af: Fustan, en Krydsning af Bomulds- og Lintraad, der tog Navn efter en af Kairo's Forstæder, Fostan. Som *fûtaine* blev det udbredt i Frankrig (i England *fustian)* i 13. Aarh. og vævedes der allerede i Middelalderen. Det farvedes her, og Navnet gik over paa andre krydsede Stoffer, f. Eks. Plys sammensat af Gedehaar og Bomuld, som virkedes af Fløjlsvævere, af Gedehaar og Lintraad af *fûtainiers*; det er det samme som Bombast, Bombasin ell. Basin, Silke krydset med Lin eller Bomuld, der vævedes i Milano. *Bernh. O.*

Fustel de Coulanges [fystældøkulä'ž], Numa Denis, fransk Historiker, født i Paris 18. Marts 1830, død smst. 12. Septbr. 1889, beskæftigede sig fra sin første Ungdom med historiske Studier. 1858 tog han Doktorgraden, 1860—70 var han Professor i Strassburg, 1870—75 ved *l'Ecole normale* i Paris, 1875—80 ved Sorbonne, 1880—83 Direktør for *l'Ecole normale,* siden atter Professor ved Sorbonne. Hans Doktordisputatser om Vesta-Dyrkelsen og om Polyb vare hentede fra den klassiske Oldtid, og om denne handlede ogsaa hans første Hovedværk, »La cité antique« [Paris 1864, 7. Udg. 1879]. Dette strengt systematiske Værk, der var bygget paa omfattende Kundskaber, saa hele Oldtidens Udvikling under et bestemt Synspunkt. Dette var, at Oldtidens Mennesker havde betragtet Døden blot som en Forandring i Livsmaaden, hvilket havde medført en Dyrkelse af de døde og deres Grave, der var bleven Udgangspunktet for Oldtidens Familie- og Statsliv; alle Forhold i disse satte han i Forbindelse med de gamle religiøse Anskuelser.— Efter 1864 rettedes hans Studier mod Overgangen fra Oldtiden til Middelalderen, 1872 fremsatte han i »Revue des deux mondes« Hovedtrækkene i sin Opfattelse af denne, og 1875 udgav han første Bind af sin »Histoire des institutions politiques de l'ancienne France«, hvormed han vandt en Plads blandt Frankrig's allerførste Historikere. Han hævdede her med Styrke den Opfattelse, at Germanerne ved Folkevandringen ikke havde bragt noget positivt nyt ind i Frankrig; de kom som et Folk i fuld Opløsning, ikke som sejrrige Fjender. Det var hans Hensigt i 3 følgende Bind af tilsvarende Art at give en storslaaet Oversigt over fransk Historie

helt ned til 1789. Dette hindredes imidlertid ved den hvasse Kritik, der vendtes mod hans Opfattelse som et teoretisk System uden historisk Grundlag. Denne bevirkede, at han dels gennem en Række Afhandlinger optog Forsvaret for de enkelte Punkter i sine Meninger, dels paabegyndte en ny og større Udgave af sit Værk, hvor hver Paastand ledsagedes af de Kildesteder, der skulde bevise den. Saaledes fremkom 5 ny Bind handlende om den samme Tid: »La Gaule romaine< [Paris 1891], »L'invasion germanique et la fin de l'Empire« [1891], »La monarchie franque« [1888], »L'alleu et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne« [1889], »Les origines du régime féodal: le bénéfice et le patronat« [1890]. Dette Arbejde optog Resten af hans Liv, og en Del af det naaede endda først at blive udgiven efter hans Død. Under disse Aars Undersøgelser uddannedes hos ham den strengeste Kildekritik, og han krævede nu paa hvert Punkt den nøjeste Detailundersøgelse, men dette hindrede dog ikke, at han stadig blev en Modstander af enhver Fordybelse i enkelte Perioder og kun tillagde Enkeltheder Værd, naar han ud fra dem kunde vinde et Overblik over hele Udviklingen. — I Overensstemmelse hermed mente han at kunne drage Lære af Fortidens Historie for Nutidens Politik, og han har efterladt sig en Række Optegnelser fra Krigstiden 1870—71, der viser, at alle hans Tanker da optoges af at finde Midler til Frankrig's Genoprejsning. De Forfatningsforslag, han her udarbejdede i nøje Tilknytning til historiske Forbilleder, og de Bemærkninger, han ledsagede dem med, vise, at han delte de fleste store Nutidshistorikeres Bekymring ved Frankrig's nyeste demokratiske Udvikling. Af hans mange mindre Afhandlinger er en Del samlet i: »Nouvelles recherches sur quelques problèmes d'histoire« [Paris 1891] og i »Questions historiques« [Paris 1893]; af de andre findes Hovedparten i »Revue des deux mondes« og »Revue historique«. (Litt.: Guiraud, *Fustel de Coulanges* [Paris 1896]; Albert Sorel, *Notice sur les travaux de M. Fustel de Coulanges* i »Compte rendu des séances de l'Académie des sciences morales«). *P.M.*

Fusti (af ital. *fusto*, Plur. *fusti*), gammeldags Handelsudtryk for Vægtgodtgørelse, som ydes for Urenheder i en Vare. *C. V. S.*

Fustie, Barn af en hvid og en Mustie (Datteren af en hvid og en Mulatinde).

Fustik se Gultræ.

Fustin se Fisettræ.

Fustuarium (neml. *supplicium*; lat.), Stokkeprygl til Døden; brugtes hos Romerne mod Soldater for Desertion, Tyveri eller Mened. Straffen udførtes i Lejren af de andre Soldater. *A. Mr. L.*

Fusulinakalk er en til Kulformationens ældste Afdeling, »Bjærgkalk«, henhørende Kalksten, der for en væsentlig Del er opbygget af Foraminiferskaller (Fusulina-Arter). Denne Kalksten har en meget stor Udbredelse paa Spitsbergen, i Rusland, Kina, Japan, Nordamerika o. fl. St. *K. R.*

FuSUS, Slægt af Familien *Fasciolaridae*, der hører til Forgællesneglene. Som Slægtskarakterer fremhæves et temmelig lille Hoved med korte Følehorn. Tungebaandet bærer i hver Tværrække tre faaspidsede Tænder. Foden er forsynet med et ovalt, noget krummet, hornagtigt Laag. Skallen, hvis Overflade kan være glat eller forsynet med Spiralkøle, er tenformig. Dens ovale Munding løber fortil ud i en middellang Tud. Den af Lamarck opstillede Slægt F. er nutildags opløst i flere Slægter, der ere henførte til forskellige Familier. Blandt disse tæller Familien *Neptunidae* med Slægterne *Neptunea*, *Sipho* o. a. mange og anselige Former i Farvandene omkring Skandinavien. *Neptunea despecta* er den største Snegl ved de norske Kyster, hvor den forekommer lige fra Aalesund til Vadsø. Den nærstaaende Art *Neptunea antiqua*, Rødkonken, er den største Snegl i de danske Farvande. Den er meget almindelig paa dybere Vand og ynder navnlig blandet Bund. Skallen kan ligesom hos foregaaende Art opnaa en Længde af ca. 135 Mm. Paa Grund af disse Arters betydelige Størrelse og hyppige Forekomst anvendes de ofte af Fiskerne som Mading. — Slægten F. kendes fra Jura og Kridt og er særlig hyppig i Tertiær og Nutid. *A. C. J.*

Fût [fy'], *futaille* [fyta'j], franske Ord for Tønde, Fad, Fustage, til. Opbevaring af Vin og lignende Varer. *C. V. S.*

Futa, La, Pas over de etruskiske Apenniner i Mellemitalien, Provins Firenze, 903 M. højt. Gennem dette føre den gamle Via Cassia og den ny Vej fra Bologna til Firenze. *C. A.*

Futa Djallon, Landskab i det sydlige Senegambien, udgør den højeste Del af det skovrige senegambiske Bjærgland og omfatter Niger's, Senegal's, Gambia's og Rio Grande's Kildeomraader. Antallet af Indbyggere, dels Fellataher, dels Mandingoer, anslaas til ca. 350,000, saa godt som udelukkende Muhamedanere. Agerbrug, Kvægavl og Bjærgværksdrift paa Jærn ere de vigtigste Næringsveje. Hovedstaden er Timbo, men den berømteste By er det hellige Labe, som ingen Europæer maa betræde. Forfatningen er hierarkisk under en »Almami«. Frankrig har Overhøjhed over Landet og har Koncession paa en Jærnbane fra Kysten til Timbo. *C. A.*

Futa Toro, Landskab i Vestafrika, i det nordlige Senegambien, langs den sydlige Bred af Senegal, har ca. 114,000 Indb., mest muhamedanske Fellataher (se Fulbe). Landet er overvejende jævnt, frugtbart og rigt paa Tamarindeskove og paa Jærnerts, af hvilket der i Smeltehytterne i Kanel udsmeltes fortræffeligt Støbejærn. *C. A.*

Futhark, Runealfabetet, saaledes kaldet efter de 6 første Runer: *f, u, p, a, r, k* (se Runer). *V.D.*

Futil (lat. *futilis*, fr. *futile* [fyti'l]), intetsigende, betydningsløs, ubetydelig; Futilitet, Betydningsløshed, Lapperi.

Futschou (Fu-tschou-fu ell. Fou-tschou-fu), By i Kina, Hovedstad i Provinsen Fukien, ligger paa venstre Bred af Min, 581/2 Km. fra dens Munding, har et Omfang af 12 Km. og er omgiven af en Mur, 9 M. høj og 4—7 M. tyk. Indbyggerantallet er ca. 650,000, deraf over 10,000 Mantshuer. Over Min fører en meget gammel Bro (maaske fra 1303 e. Chr.), som hviler paa 39 Buer, og som kaldes: »de 10,000 Aar«. S. f. Min ligger den europæiske By, dog findes de kristne Kirker i Kineserbyen. Ca. 18 Km. mod Havet findes de fremmede Skibes Ankerplads. I F. bo Guvernøren over Min-tsche (Fukien, Tsche-kiang og Thaivan), Statholderen over Fukien og Mantshu-Troppernes øverstbefalende. F. er en vigtig Handelsby baade for Kystfarten og for Kina's Udførsel til Japan,

Formosa, Filippinerne og Java. Den vigtigste Udførselsartikel er Te; 1891—92 beløb Udførselen sig til 2,225 Mill. Kg. til Sydkina, 7,152 Mill. Kg. til Nordkina, 10,185 Mill. Kg. til Europa, især England, 7,165 Mill. Kg. til Australien, 2,102 Mill. Kg. til Amerika og 0,162 Mill. Kg. til Sydafrika. Desuden udføres Papir og Træ. Udførselsværdien var 1891 6,29 Mill. Taels og Indførselsværdien 4,14 Mill. Taels fra Udlandet og 1,57 Mill. Taels fra Kina. — 23. Aug. 1884 ødelagde Franskmændene en kinesisk Flaade paa Min-Floden, men fik ikke Held til at ødelægge F.'s Arsenal. *V. R.*

Futūna, Fotuna, 0 i det store Ocean, en af de to Hornøer (den anden, Alofa 44 □ Km., er ubeboet) mellem Fidji- og Samoa-Øerne. 115 □ Km. med 2,500 Indb. F. er som Alofa høj og bjærgfuld (Mount Schouten 762 M.), af vulkansk Oprindelse og hyppig hjemsøgt af Jordskælv, men har en frugtbar Jordbund og en frodig Plantevækst. Kysterne ere omgivne af farlige Koralrev, og kun ved Singavi findes der en sikker Havn. 1888 tog Frankrig Øerne i Besiddelse. *C. A.*

Futūrum (lat.) ell. *Futurum simplex* er i Grammatikken Benævnelse paa en af Verbets Tider; paa Dansk gengives det ved Benævnelsen Fremtid. I Sanskrit og i Litauisk — samt i et enkelt Ord i Oldslavisk — forekommer F. i en Form, der viser hen til fælles Udspring. Sanskrit e-mi (jeg gaar), deraf F. ē-šyā-mi (jeg vil gaa); Litauisk ei-mì (jeg gaar), deraf F. ei-siu (jeg vil gaa). Sanskrit yā-mi (jeg gaar), deraf F. ya-syā-mi (jeg vil gaa); Litauisk jój-u (jeg rider), deraf F. jó-siu (jeg vil ride). I de andre indoeuropæiske Sprog træffes denne Futurumsdannelse ikke. Men af det Faktum, at en F., der maa antages oprindelig at have været een og den samme, findes i to hinanden saa fjernt staaende Sprog som Sanskrit og Litauisk, drager man den Slutning, at den maa have været til Stede i det Grundsprog, hvorfra de indoeuropæiske Sprog nedstamme, eller med andre Ord, at den oprindelig har tilhørt alle indoeuropæiske Sprog. Og følgelig antager man, at det enestaaende Tilfælde i Oldslavisk er en bevaret Levning, og at denne oprindelige F. er forsvunden i de øvrige Sprog i forlitterære Tidsrum. I vore Dage er nok Litauisk det eneste Sprog, hvor denne F. lever. Det hedder her f. Eks. Lucas 15, 18: ».... *eisiu* pas sawo tewa ir *sakysiu*: tewe ....« (.... *jeg vil gaa* til min Fader og *[jeg vil] sige:* Fader ....). Præsens hedder *eimi* (jeg gaar), *sakau* (jeg siger). — En F., dannet ved Suffiks-so, bruges i Græsk, f. Eks. φιλήσω ([file-so], jeg vil elske, af φιλέω [fileō], jeg elsker), τρεψω ([trep-so], jeg vil vende, af τρέπω [trepō], jeg vender), samt ved ganske faa Ord i Latin, f. Eks. *faxo* ([fac-so], jeg vil gøre, af *facio*, jeg gør). Men denne anses, trods dens ikke ringe Lighed med den sanskritisk-litauiske F., for at være uoprindelig; den antages for en ikke-futurisk, konjunktivisk Verbalform, der har antaget F.'s Funktion. Den latinske F. paa *-am*, f. Eks. *faciam* (jeg vil gøre, af *facio*, jeg gør), antages at være af samme Oprindelse. Den latinske F. paa *-bo*, f. Eks. *amabo* (jeg vil elske, af *amo*, jeg elsker), maa være af meget høj Ælde, da den ogsaa forekommer i Irsk; men den antages dog ikke tor at have tilhørt det indoeuropæiske Grundsprog. — I Nygræsk er den gamle F. forsvunden. De romanske Sprog have ligeledes tabt de latinske Futurumsdannelser. I Stedet for er der i de fleste udviklet en ny F., f. Eks. fransk *j'aimerai* (jeg vil elske), der er opstaaet af *aimer* (at elske) og *j'ai* (jeg har), altsaa ordret »jeg har at elske«. I de ældst kendte germanske Sprog, f. Eks. Gotisk, har Præsens overtaget F.'s Funktion. Dog findes der allerede Antydninger af de i germanske Sprog nu brugelige Maader at udtrykke F. paa, f. Eks. i Tysk ved Hjælp af *werden* (identisk med dansk *vorde*, isl. *verða*), i Islandsk ved Hjælp af *munu* (identisk med dansk *monne*), i Dansk ved Hjælp af *ville* eller *skulle*. Dansk *jeg vil* (eller *skal) komme* kan bruges rent futurisk; men ofte spille Bibegreber af »Vilje« eller »Pligt« med ind. Og paa den anden Side bruges Præsens ofte i futurisk Betydning, f. Eks. Skibet *sejler iMorgen*. *P. K. T.*

Futūrum exactum (lat.) er i Grammatikken Benævnelse paa en af Verbets Tidsformer; det gengives paa Dansk ved Benævnelsen Førfremtid. I Græsk og Latin forekommer F. e. som en Bøjningsform. I andre Sprog anvendes andre Midler, f. Eks. dansk: *jegvil* (eller *skal) have last* Bogen paa Søndag. Se Futurum. *P. K. T.*

FUX se Fuks.

Fux, Johann Joseph, østerrigsk Komponist og Musikteoretiker, født 1660 i Steiermark, død 14. Febr. 1741 i Wien. Sin Karriere begyndte han 1696 som Organist i Wien, gjorde sig snart bemærket paa højere Steder og steg efterhaanden gennem forskellige Grader — 1698 Hof komponist. 1704 Kapelmester ved Stefanskirken, 1713 Vicehofkapehnester — til den højeste Værdighed for en dalevende østerrigsk Musiker, første Hof kapelmester hos Kejseren (1715). Overordentlig flittig og frugtbar var han navnlig paa Kirkemusikkens Omraade, har saaledes komponeret 50 Messer, 57 Salmer og Vesper-Musik, 10 Oratorier etc. Af Operaer komponerede han i alt 18. Kun en ringe Del af hans Arbejder foreligger dog trykt. I sine Værker viser han sig som en solid og øvet Kontrapunktiker — hans *Missa canonica* er fra Begyndelsen til Enden skreven i Kanonform —, er overhovedet Tilhænger af de gamle Musikformer, endogsaa af Solmisationen. Resultaterne af sin store Kunstteknik nedlagde han i sit musikteoretiske Værk *Gradus ad Parnassum* [1725], et klassisk Værk i sin Art, der endnu benyttes, uagtet det er baseret paa Kirketonearterne, ikke paa vore moderne Tonearter. F. skrev det oprindelig paa Latin, senere blev det oversat baade paa Tysk, Italiensk, Fransk og Engelsk. *A. H.*

Fyan se Fuang.

Füeszli (ell. Füssli), Kunstnerfamilie fra Zürich, der særlig i 18. Aarh. var vidt forgrenet. 1) Johan Caspar, Portrætmaler og Kunstskribent, (1707—81); han udgav bl. a.: »Geschichte u. Abbildungen der besten Maler in der Schweiz« [Zürich 1769—79, 5 Bd.], »Verzeichniss der besten Kupferstecher u. ihrer Werke« [1771] samt »Briefe Winckelmann's an dessen Freunde in der Schweiz« [1778]. 2) Hans Rudolf, Søn og Elev af 1), født i Zürich 1737, død i Wien 1806, blev Overingeniør og Arkivar ved Akademiet i Wien og udgav: »Verzeichniss der nach beriihmten Meistern aller Schulen vorhandenen Kupferstiche« [1798—1806, 4 Bd.]. 3) Johan Heinrich, Historiemaler og Kunstskribent, i England kaldet Fuseli, født i

*

Zürich 1742, død i Putney Hill ved London 1825, var Broder til 2) og studerede først Teologi, samtidig med at han malede og oversatte flere af Shakespeare's Dramaer; gennem Forbindelse med England's Gesandt i Berlin kom han til London 1765, hvor han snart lærte Reynolds at kende; 1770 gik han til Rom og studerede Antikken og Michelangelo under Omgang med Winckelmann og Mengs; 1799 vendte han tilbage til England, blev Medlem af Akademiet og udførte 9 Billeder til Boydell's Shakespeare-Galeri samt en Cyklus af 47 Billeder til Milton's »Tabte Paradis«; 1804 blev han Akademiets Præsident og udgav nu en Række Skrifter over Kunst, som: »15 lectures on painters« [1820, tysk Overs. 1830], »Pilkington's dictionary of painters« samt Afbildninger fra »historisk mærkelige Egne i Schweiz« [1792]. Med Reynolds og West hørte F. en Tid lang til England's højest skattede Malere, og blandt hans talrige Arbejder, der udmærke sig ved sikker Tegning, men mangle Flid i Udførelsen, skulle nævnes: »Stifterne af Schweiz'es Frihed« [Zurich's Raadhus], »Theseus tagende Afsked med Ariadne ved Indgangen til Labyrinten«, »Skyggernes Tog i Elysium« [12 M. høj og 16 M. bred] og »Ugolino i Hungertaarnet«; F.'s Biografi og efterladte Værker udgaves af J. Knowles, London 1831. 4) Hans Heinrich, (1744—1832), fortsatte det af Faderen, Hans Rudolf (1709—95), paabegyndte »Allgemeines Künstler-lexikon« [3. Opl. 1799] med Supplementbind 1806—21 samt udgav: »Das Leben u. die Werke Raphael Sanzios« [1815]. *A. Ls.*

Füger, Friedrich Heinrich, tysk Historiemaler, født i Heilbronn 1751, død i Wien 1818, gik fra Retsvidenskaben over til Kunsten under Guibal i Wien, lærte Tegning af Oeser i Dresden og kom 1774 til Wien, hvorfra han 1774 gik som Pensionær til Rom for at studere de gamle Mestere, men uddannede sig særlig efter R. Mengs og Batoni. 1782 udsmykkede han i Napoli Dronningens Bibliotek med Fresker og vendte 1784 tilbage til Wien, blev Hofmaler, Professor og Direktør for Belvedere-Galeriet. F.'s mytologisk-historiske og allegoriske Billeder udmærke sig ved dygtig Teknik og stærke Lyseffekter, men have kun ringe Fantasi, der maa erstattes af Tidens akademiske Idealiseren, saaledes: »Germanicus'es Død« [Akademiet i Wien], »Cæsar's Død«, »Camillus'es Hjemkomst«, »Coriolan og Brutus som Dommere over Brutus'es Sønner«, »Adam og Eva klagende over Abel« [Wien's Hofmuseum 1799] samt de, ogsaa i Olie udførte, 20 Tegninger til Klopstock's Messiade, stukne af Leypold, F.'s dygtigste Arbejde. Malerier af F. findes ogsaa i Lichtenstein-Galeriet i Wien, i Budapest's, Miinchen's og Braunschweig's Galerier. *A. Ls.*

Führich, Joseph von, østerrigsk Historiemaler, Illustrator og Raderer, født 9. Febr. 1800 i Kratzau i Böhmen, død 13. Marts 1876 i Wien, fra 1818 uddannet af Bergler i Prag, derpaa i Wien, hvor han paavirkedes stærkt af Romantikkens Digtere; 1824 fremkom hans første betydelige Arbejde: 15 Tegninger til Tieck's »Genoveva« (Prag), derpaa illustrerede han Goethe's: »Erlkonig« og »Herman u. Dorothea« [1827] o. a.; s. A. fik han treaarig Rejseunderstøttelse til Italien, og 1829 optoges han i Rom i de nazarenske Maleres Kreds og udførte tre af Freskerne i Villa Massimi, Illustrationer til Tasso's »befriede Jerusalem«, hvorefter han udelukkende viede sig til religiøse Fremstillinger, i streng katolsk Aand; F.'s Værker ere alle dygtig komponerede, udmærkende sig ved skønne Linier og harmonisk, klar Farve, men savne Udtryk for umiddelbar Følelse, stærkt paavirkede, som de ere, af den katolske Tros dogmatiserende Mystik. Af hans Malerier skulle nævnes: »Jesus paa Vejen til Gethsemane« [1827], »Frants af Assisi for Jomfru Maria« og Hovedværket: »Christi Triumf« (Olie paa Guldgrund, Berlin's National-galeri) samt to større Billedcykler i Wien, hvor han 1841 blev Professor ved Akademiet, Freskerne i Nepomuks-Kirkens Sideskib, »Korsvejens 14 Stationer« [1844—48] og de i Altlerchenfelder-Kirken [sammen med Engerth, fuldendte 1861]; endvidere i Olie: »Jakob's og Rachel's Møde« [1836, Hofmuseum], »Maria's Vandring over Bjærgene«, »Kristendommens Indførelse i Tyskland«, »Johan Nepomuk's Død« (Schack's Galeri i München) og »Maria med Barnet« (Rudolfinum i Prag). Blandt F.'s mangfoldige Tegninger bør fremhæves: »Legenden om St. Wendelin« 13 Bl., »Den fortabte Søn« 8 Bl., Randtegninger til Th. a. Kempis'es »Christi Efterfølgelse« [2 Opl., Leipzig 1875], »Den aandelige Rose« 16 Bl. [Miinchen 1871], »Han er opstanden« 15 Bl. [smst. 1868] og »Bethlehems-Vejen« 16 Bl. [smst. 1867], de fleste skaarne i Træ af Gaber; blandt F.'s Omridsraderinger udmærke sig: »Fadervor og de 7 Bønner« 9 Blade [1826], »Christi Triumf« 11 Bl. [1839], »Brylluppet i Kana« [1841]. (Litt.: J. v. F., »Eine Lebensskizze« [Wien 1875, Selvbiografi]; J. v. F., »Briefe an seine Eltern« [Freiburg 1883]. Sønnen Lukas F.'s Karakteristik i: »Graphische Künste« [Wien 1886]). *A. Ls.*

Fykoerythrin se Alger S. 522.

Fyläkos, 1) thessalisk Sagnkonge, hos hvem Seeren Melampos (s. d.) sad fangen. 2) Heros, der dyrkedes i Delfoi (s. d.) *C. B.*

Fylaks (græ.), Vagt.

FylárkOS, græsk Historieskriver fra Athen eller Ægypten i Slutn. af 3. Aarh. f. Chr., Forfatter til en Historie i 28 Bøger, der behandlede Tiden fra Kong Pyrrhos'es Tog til Peloponnes (272) indtil Kong Kleomenes III's Død (220); han er bleven benyttet af Pompeius Trogus og Plutarch. Fragmenterne ere samlede i Müller's *Fragmenta historicorum Graecorum* I. Bd. [Paris 1848, 2. Udg. 1885]. *K. H.*

Fyld kaldes Jord, som bruges til deraf at fremstille Paafyldninger, Dæmninger o. l., ogsaa ofte Jord, som graves ud et eller andet Sted (f. Eks. ved Grundudgravninger), og som man blot ønsker at skaffe sig af med. Se i øvrigt Jordarbejde. *A. O—d.*

Fyldefoder se Fodermidler, S. 758.

Fylde og bakke, en Manøvre, der udføres i Sejlskibe, som med Modvind drive med Strømmen op eller ned ad en Flod. Skibet lægges tværs paa Strømmen; ved afvekslende at dreje Rærne saaledes, at Sejlene snart staa fulde, snart bakke, giver man Skibet snart lidt Fart, snart lidt Sakning og holder det paa denne Maade midt i Farvandet. *C. L. W.*

Fyldestgørelse, Opfyldelse af en Forpligtelse. En Forpligtelse er opfyldt og Fordringshaveren altsaa fyldestgjort, naar enten den omkontraherede Ydelse er erlagt eller lovlig tilbudt eller, skønt ukontraktsmæssig, dog modtagen af Kreditor som

gyldig Betaling, eller Skyldneren endelig har kvitteret et tilsvarende Modkrav paa Fordringshaveren (se Betaling, Datio in solutum og Modregning). *K. B.*

Fylding, Træflade, hvormed en Ramme til en Dør, et Panel o. 1. udfyldes. Ældre Døre have ofte kun een F., nu ere tre- og firefyldings Døre almindelige, femfyldings Døre ikke sjældne. Meningen med F. er at imødegaa det ved Træværkets Tørring uundgaaelige Svind; den hele Dør kommer til i Bredden ikke at svinde mere end Rammens Sidestykker; F.'s Svind bevirker kun, at den trækker sig lidt ud af de Noter i Rammen, i hvilke den sidder uden Lim; en nymalet Dør vil efter nogen Tids Forløb komme til at se ud, som om det var glemt at male Randen af F.'s Sidetræ. Skuffefyldinger ere skudte løse ind i Noter paa Sidestykkerne; naar de gabe fra Forstykket, kunne de derfor drives efter ved Slag paa den bageste fri Ende. *F. W.*

Fyldt Blomst se Blomst S. 173.

Fylder, Stammer, i det gamle Grækenland Afdelinger af Befolkningen; karakteristisk for de ioniske Stater, f. Eks. Athen, er Inddelingen i 4, for de doriske, f. Eks. Sparta, i 3 F. Inddelingen har sandsynligvis oprindelig været baseret paa Slægtskab eller Kastevæsen, men dette blev senere fordunklet, saa at den nærmest fik en lokal Karakter. I Athen vare de 4 F., som hed Geleontes, Hopletes, Argadeis og Aigikoreis, hver inddelte i 3 Fratrier (s. d.). Uden at ophæve de gamle F. indførte Kleisthenes 508/7 f. Chr. 10 ny F., der hver bestod af Demer (Sogne) i Attika's forskellige Egne, hvorved lokale Partidannelser forebyggedes; disse F. kom til at danne Grundlaget for det politiske Liv og for Hærordningen. Aar 307 forøgedes de med 2 ny, Demetrias og Antigonis, der oprettedes til Ære for Demetrios Poliorketes og hans Fader Antigonos; ligeledes stiftedes 123 e. Chr. Hadrianis, opkaldt efter Kejser Hadrian. — I Sparta hed de 3 F. Hylleis, Dymanes og Pamfyloi; de vare hver inddelte i et vist Antal Obai (10?). *K. H.*

Fylfot [fi'lfåt], det engelske Navn paa Hagekorset (s. d.).

Fylgja (egl. Følgekvinde, Ledsagerske), i gammelnordisk, særlig oldislandsk Tro et Menneskes Sjæl eller Værneaand, der usynlig ledsager ham. Opfattelsen af F. falder i 2 Grupper: 1) det enkelte Menneskes personlige F., næsten altid i Dyreskikkelse; naar han agter sig et Sted hen, giver den sig forud paa Vej (jfr. Varsel, Vare); ses ofte af andre i Drømme eller af særlig synske eller trolddomskyndige Mennesker; naar man ser sin egen F. (sædvanlig blodig eller i Fare), er det Varsel om Død. 2) Kvindelige værnende Aander, ofte ogsaa kaldte Diser (s. d.), sædvanlig flere sammen og arvelige i Slægten, saaledes at de særlig fulgte en enkelt Mand af hvert Slægtled; de hjælpe deres Ejer usynlig eller vise sig for ham i Drømme som Raadgivere; betegnes undertiden som Hamingja (det enkelte Menneskes Lykke eller Lykkegudinde). *A. O.*

Fylke (oldn. *fylki*). Ordet, der er dannet af »Folk« (oldn. *fólk*), betegner egentlig Folket, »fylket« i »Fylking«, d. e. opstillet i Hærordenen, men dernæst det af »Folket« (Stammen) i Besiddelse tagne, bebyggede og politisk organiserede Distrikt. I denne oprindelige Anvendelse gaar det tilbage til Tiden før Harald Haarfager's Stiftelse af »Norge's Rige«, hvorfor der over Fylkesordningens Enkeltheder hviler adskillig Dunkelhed. Dog ses der at have været to forskellige Typer, de store og de smaa F. De sidste, som kun repræsenteredes af de 8 F. i »Thrøndelagen«, havde, i det mindste fra først af, ingen Underinddeling i Hereder, idet de selv saavel i Størrelse som Styrelse nærmest kunde jævnstilles med Herederne; men til Gengæld synes de altid at have dannet Led af den Fællesordning, som gjorde hele Landskabet »Throndhjem« til en særskilt højere Enhed. Landets øvrige F. omfattede derimod en Flerhed af Piereder, og hvert enkelt har næppe fra først af staaet i noget Slags Fællesskab med andre. F.'s egen indre Organisation tør imidlertid væsentlig kun have været en Art Forbundsforfatning, der i visse videregaaende Forsvars-, Rets- og Religionsøjemed forenede Herederne, medens disse i den daglige Praksis udgjorde de egentlige Styrelsesenheder. I Henseende til Retsvæsenet har Fylkestinget nærmest virket som afgørende Appelinstans over Heredstingene; i Henseende til Forsvarsvæsenet har det haft at organisere en effektiv Fællesoptræden. I Tilknytning til Fylkestingets Afholdelse er der antageligvis ogsaa blevet fejret en Offerfest i F.'s fælles Tempel. Derimod har et fælles Kongedømme ikke hørt blandt F.'s væsentlige Institutioner, men har i større eller mindre Magtfylde udviklet sig jævnsides med eller kun i overfladisk og tilfældig Forbindelse med disse. Ordet *fylkir*, som man har anført som Vidnesbyrd om et fælles Høvdingskab i det ældste F., kan ikke paaberaabes, da det er dannet af Verbet *fylkja* og altsaa betegner enhver, som ved et givet Tilfælde opstiller Hæren og fører den an. »Kongen« synes dog efterhaanden at have tilegnet sig en saadan Førerstilling i Krig samt i Fred (som »Gode«) Forsædet ved Ofringerne, maaske ogsaa enkelte andre, mere materielle Rettigheder; men det fremskimter af Beretningerne om Kong Harald's »Samling af F.«, at Fylkeskongernes Myndighed i det store har været lidet grundfæstet; de have snarere været Konger i end over F. I visse Dele af Landet havde F. for øvrigt allerede før Harald's Tid indgaaet Foreninger med fælles »Lagting«, der som øverste Appelinstans stod over Fylkestinget, og hvis aarlige Afholdelse ligeledes forbandtes med Offerfester. Særlig Fasthed og derfor vel tillige højest Ælde synes den ovennævnte Forening af de thrønderske F. at have haft; Fællestinget var her Øreting (s. d.). Vestenfjælds dannede de tre F. Hørdaland, Sogn og Firdafylke en lignende Forening om Gulating (s. d.), og søndenfjælds samledes Befolkningen i de tre til Mjøsen stødende oplandske F. Hedemarken, Romerike og Hadafylke paa Eidsivating (s. d.); det sidste siges at være »sat«, men er vistnok blot blevet omorganiseret af Harald Haarfager's Fader, den over de fleste søndenfjældske F. herskende Halvdan Svarte. Ved Harald's Ordning af Landsstyrelsen kom F. naturlig til at danne den vigtigste administrative Inddeling; over hvert F. sattes en Jarl, senere til Dels ogsaa en Underkonge eller anden højbaaren Høvding. Imidlertid forenedes ofte flere F. paa samme Haand, og da de om-

vendt ogsaa til Dels bleve delte, er der sønden-fjælds, hvor Underkongernes Linie holdt sig længst og de administrative Forhold derfor vare løsest, opstaaet nogen Vildrede om de oprindelige F.'s Antal og Afgrænsning. De ældre Fylkesforeninger bleve af Landskongerne udvidede ved Optagelse af flere F., hvortil maaske allerede Halvdan Svarte havde givet Eksemplet ved Eidsivating. Haakon den Gode stiftede Frostatingslagen, hvori foruden »Thrøndelagens« 8 F. de nærmeste Kystfylker optoges; samtidig lagde han hele den sydvestlige Del af Landet til og med Kystfylket Agder ind under Gulating. Endelig fuldstændiggjorde Olaf den Hellige Ordningen ved en (ny?) Udvidelse af Eidsivatingets Omraade samt ved at oprette Borgarting (s. d.) for F. i Viken. Ved Kristendommens Indførelse lagdes Fylkesinddelingen ogsaa til Grund for den første kirkelige Inddeling (»F.'s«-, »Halv«-, »Tredjedels-«, »Fjerdedelsfylkeskirker«); men ligesom efterhaanden Præstegældet og Bispedømmet i denne Anvendelse forringede F.'s Betydning, saaledes trængtes det samtidig ogsaa i den verdslige Administration til Side for den fra Begyndelsen af II. Aarh. fremtrædende Fordeling af Distrikterne i »Sysler«. I Landsloven af 1274 spiller F. allerede en meget underordnet Rolle, og i Christian IV's N. L. er det, paa Inkurier nær, forsvundet. (Litt.: *Historia Norvegiae*, i G. Storm's *Monumenta*, S. 76—82; Odd Munk, Munch's Udg., Kap. 33 jfr. S. 98; Munch, »Beskrivelse af Norge i Middelalderen«, S. 5—8 og fl. St.; samme, »Norske Folks Hist.«, I, 1 S. 93 ff., 2 S. 634; Keyser, »Norge's Stats- og Retsforf.«, S. 13 ff.; Aschehoug, »Statsforf. indtil 1814«, S. 7 ff.; Sars, »Udsigt over den norske Hist.«, S. 106 ff.; K. Maurer, Artiklen »Gulaþing«, i Ersch u. Gruber's Encykl., Sect. I, Bd. XCVI; samme, »Nordgerm. Retskilder«, S. 13—14; E. Hertzberg, »Gamle norske Proces« S. 111—48; samme, »Nord. Retsencykl.«, I, S. 28—30; samme i »German. Studien, K. Maurer dargebracht«, S. 285 ff.; Fr. Brandt, i Lange's Tidsskr., V, S. 101 ff.; samme, »Retshistorie«, II, S. 161 ff.; G. Storm, (Norsk) »Hist. Tidsskr.«, IV, S. 478—84; K. Lehmann, »D. Konigsfriede d. Nordgerm.«, S. 167 ff.; »Abhandlungen« S. 197 ff.). *E. H.*

Fylke, at opstille en Hær (»Folk«) til Slag; deraf Fylking, Slagorden og den til Kamp opstillede Hær. Svinefylking, den kiledannede Opstilling af Hæren (i Form som en Svinetryne), der omtales i den nordiske Oldtid; ifølge Sakse (7. Bog) lærte Odin Harald Hildetand at opstille sine Krigere paa denne Maade. — I Dansk ere Ordene af 19. Aarh.'s Digtere optagne fra den norsk-islandske Litteratur (oldn. fylkja, fylking, i svinfylk'ing). *V. D.*

Fylking se Fylke.

Fylla se Fulla.

FylliS, Datter af Kong Sithon i Thrakien, forelskede sig i Demofon, Theseus'es Søn, der besøgte hendes Fader paa Hjemvejen fra Ilion. Han lovede at komme tilbage til hende; da han udeblev, hængte hun sig af Sorg. F.'s Klage har Ovid benyttet som Motiv til et af sine Digte (2. Epist.). *C. B.*

Fyllit se Glimmerskifer.

Fyllitgnejs se Glimmerskifer.

Fyllodī (græ.) (bot.) betegner i Teratologien den Kategori af Misdannelser, i hvilken ægte Blade, ɔ: Løvblade, indtage andre Fyllomers Plads. Engelmann bruger Ordet Frondescens, og Morren Fyllomorfi i samme Betydning. Af nogle anses F. for atavistiske Tilstande, af andre blot for retrograde Dannelser i rent teoretisk Forstand. Saavel Højbladene i Blomsterstanden som alle Blomstens egne Bladkredse kunne indtræde i F.; hos Kæmpe-Vejbred ere Blomsterstande, der mangle Blomster, men have alle Støttebladene udviklede som smaa, men fuldstændige Løvblade, ikke sjældne; hos Rose, Nellikerod, Kodriver finder man netop særlig hyppig F. af Bægeret, hos Kongelys, Rose, Kløver o. m. a. kendes F. af Kronen; sjældnere er F. af Støvdragerne (*Petunia*, Rose, Kodriver, Anemone m. fl.), hvorimod Støvvejen hyppig viser denne Art Misdannelse (Tulipan, Akkeleje, Babylonisk Pil, Rose, Ridderspore, Kløver, Kodriver); derved hænder det ofte, at selve Æggene gribes af disse Omdannelsestendenser, idet deres Hinder (men aldrig Ægkernen, der ikke er noget Fyllom) blive mere eller mindre løvbladflig-lignende (Ridderspore, Kløver, Løgurt, *Tropaeolum*); i Læren om Æggets morfologiske Værdi have saadanne Misdannelser spillet en meget betydningsfuld Rolle. *V. A. P.*

Fyllōdie (græ.) (bot.) kaldes en som Bladplade uddannet og som saadan fungerende Bladstilk, der da er kantstillet og i anatomisk Henseende isolateralt, ɔ: ens-tosidet bygget. F. forekommer f. Eks. hos visse *Acacia*-Arter samt *Oxalis bupleurifolia.* *V. A.* **P.**

Fylloklādie (græ.) d. s. s. Fladskud (s. d.).

Fyllom (græ.) (bot.) kaldes i den sammenlignende Morfologi Plantens tredje Grundorgan, Bladet. F.'s væsentligste Karakter maa søges dels deri, at det er sidestillet paa en Stængel, dels deri, at det har bestemte Stillingsforhold. For øvrigt ere alle F.'s øvrige Forhold, saavel indre som ydre, i allerhøjeste Grad forskellige, o: F.'s Metamorfose er overordentlig rig (se Blad). *V. A. P.*

Fyllomanī (græ.) (bot.) er i Teratologien et Udtryk for a) Dannelsen af Blade paa usædvanligt Sted; visse dyrkede Begonier kunne saaledes frembringe smaa Blade, eller bladlignende Udvækster fra Stængelens, Bladstilkens eller endog Pladens Flade, og paa Rosenhybenet, Tjørnefrugten, Æblet, Pæren o. a. kunne Blade forekomme. Selv Plinius har kendt Fænomenet og benævnt en Æblesort *Melofolia*, der havde 1 å 2 Blade paa Siden; b) med mere Ret anvendes F. om en numerisk usædvanlig stærk Bladudvikling, hvilken ogsaa (efter Masters) kaldes *Pleiophylli.* Herunder indbefattes ogsaa det Tilfælde, at et sammensat Blad har usædvanlig mange Smaablade (f. Eks. »Firkløver«, »Femkløver« o. l.) (se Polyfylli). *V. A. P.*

Fyllopoder se Bladfødder.

Fylloretin. I omdannet Harpiks (Mosetælle) af Fyrretræ fra nordsjællandske Skovmoser paaviste Forchhammer to forskellige Stoffer: et, som er mere letopløseligt i kogende Alkohol, og som han gav Navnet F., og et, der er tungere opløseligt, hvilket sidste (Tekoretin) senere viste sig identisk med Mineralet Fichtelit (s. d.). *N. V. U.*

Fyllotāksis (græ.) (bot.), Læren om Bladenes Stillingsforhold (se Blad S. 82—84).

Fylogenese se Fylogeni.

Fylogeni (græ.) eller Fylogenese, et særligt af Haeckel benyttet Udtryk for Arters og Slægters Afstamning eller Udvikling, i Modsætning til Ontogenese: Individets Udvikling. Vort Kendskab til F. støtter sig væsentlig paa følgende Bevisgrupper: 1) Det morfologiske Bevis udtales i den Homologi eller Lighed i Bygning, der findes mellem Organismerne og kun er mere eller mindre skjult af Organernes forskellige Omdannelse eller »Tilpasning« efter forskellig Levevis og Brug. Eksempelvis ere Menneskets og Abens Gribehænder, Flagermusens Vinger, Muldvarpens Gravepoter, Hvalens Luffer og Hestens Løbeben alle at betragte som Tilpasninger af den samme Grundform, til hvilken de med Lethed kunne føres tilbage. Ligesaa er Hvalernes Legemsbygning ganske homolog med eller typisk lig med Pattedyrenes almindelige Grundform, endskønt den i mange Henseender er analog med, o: tilpasset i Overensstemmelse med Fiskenes Legeme. Af særlig Betydning til Oplysning om en Planteeller. Dyregruppes F. ere de rudimentære Organer, o: Bygningsforhold, der paa Grund af forandret Levevis ere blevne unyttige og ere svundne ind, og hvis — undertiden endogsaa skadelige — Tilstedeværelse kun kan forstaas som nedarvede Rester fra Forfædrene. Eksempler: Menneskets Blindtarm, svage Haarbeklædning, ringe Hudmuskulatur, uanselige Halerest o. m. fl. Forhold. Saa godt som alle Dyr og Planter have Rudimenter. 2) Det palæontologiske Bevis støtter sig dels paa den almindelige Iagttagelse, at de ældre Jordlag indeholde færre, mere oprindelige Typer end de yngre, dels paa Fund af uddøde Dyr og Planter, der efter deres Bygning at dømme have dannet mere eller mindre direkte Mellemformer eller Stamfædre. Eksempelvis kunne nævnes de rige nordamerikanske Fund af tandbærende Fugle (*Odontornithes*) og af flertaaede Heste. Ved adskillige saadanne Fund er det palæontologiske Bevis for F. blevet saa afgørende, at Huxley 1880, 21 Aar efter at Darwin havde udgivet Arternes Oprindelse, udtalte: »Havde Udviklingslæren ikke eksisteret, maatte Palæontologerne have opfundet den, — saa uimodstaaelig bemægtiger den sig Tanken ved Studiet af de Rester af Tertiærtidens Pattedyr, der ere komne for Lyset siden 1859«. 3) Ikke mindre afgørende taler det embryologiske eller ontogenetiske Bevis, der støtter sig paa den almindelige Kendsgerning, at Individet under sin Fosterudvikling gennemløber Trin, der mere eller mindre fuldkommen (dog aldrig ganske nøjagtig) svare til laverestaaende, geologisk ældre Typers fuldvoksne Former. Eksempelvis besidde alle Pattedyrfostre, Menneskets iberegnet, Gællebuer og Gællespalter, skønt Gællerne udeblive. Ligeledes minde deres Hjertes Bygning, deres Blodomløb og Skelet i høj Grad om de tilsvarende Forhold hos Bruskfiskene (se i øvrigt Biogenetisk Grundlov). 4) Det geografiske Bevis støtter sig paa flere forskellige Iagttagelser over Organismernes Udbredelsesforhold, som kun kunne forklares ud fra Afstamningslæren. Dels viser et Lands nulevende Flora og Fauna stor Lighed med de sammesteds i nyere Jordlag fundne Planter og Dyr, dels afløse beslægtede Former hinanden, efterhaanden som man rejser igennem en større Landstrækning, og endvidere ere Oceanøernes Flora og Fauna altid mere eller mindre, men aldrig fuldstændig beslægtet med det nærmest liggende Fastlands Organismer eller med Livsformerne i den Landsdel, hvorfra den paagældende 0 maa antages at være bleven befolket. 5) Det systematiske Bevis endelig støtter sig paa den trælignende Gruppering, hvorefter allerede tidligere Tiders Naturforskere inddelte alle Planter og Dyr. Først ud fra Forudsætningen om indbyrdes Afstamning eller F. faar dette System dybere Betydning som et virkeligt Stamtræ. — Paa ny frembaaret af Ch. Darwin og bekræftet ved talrige Undersøgelser er Tanken om F. bleven den røde Traad, der gennemslynger al moderne Biologi (se Ch. Darwin og Evolution). (Litt.: Romanes, *Darwin and af ter Darwin* [Lond. 1892]; Bøving-Petersen, »Skabelse eller Udvikling?« [Kbhvn. 1897]). *B.-P.*

Fyn (hermed et Kort), den største af de danske Øer næst Sjælland, ligger mellem Kattegat og Østersøen og adskilles mod Øst fra Sjælland ved Store Bælt og mod Vest fra den jydske Halvø ved Lille Bælt. Den ligger mellem 55° 1' 30" og 55° 37' 20" n. Br. og mellem ca. 9° 41' og 10° 52' 0. L. f. Grw. (1° 43' og 2° 54' v. L. f. Kbhvn.). Den er ca. 2,935 □Km. og har en temmelig rundagtig Form; dog har den en Del Indskæringer. Regelmæssigst forløber Østkysten langs Store Bælt, hvor de betydeligste Indskæringer ere Nyborg- og Kjerteminde Fjord. Mere udviklet er Kysten langs Kattegat, hvor Øens største Fjord, Odense Fjord, gaar ind mellem det nordligste Punkt Agernæs og den i Fynshoved endende Halvø Hindsholmen, der skiller den fra Kattegat. Paa Nordvestkysten afsætter Lille Bælt en større Bugt, Baaring Vig. Endelig er Vest- og Sydvestkysten langs Lille Bælt rig paa smaa Indskæringer og Halvøer, af hvilke nævnes Gamborg Fjord og Føns Vig, der adskilles ved Halvøen Føns-Skov, endvidere Tybring Vig, Horne Bugt, der begrænses af Halvøerne Helnæs og Horneland, og Faaborg Fjord. Fra Agernæs mod Nord til Lindskovs Odde mod Syd ved det vestlige Indløb til Svendborg Sund er der ca. 67 Km., fra Knudshoved ved Store Bælt til Hindsgavl's Odde ved Lille Bælt er der ca. 80 Km. Øen har gennemgaaende en bakket Overflade, naar undtages den nordøstlige og nordlige Del, hvor Landet falder temmelig jævnt af til Kysterne og flere Steder helt har Karakter af Sletteland, særlig den ganske flade, skovløse Strækning omkring Odense Fjord, »Sletten«. Den mest bakkede Del af Øen er den sydlige og vestlige Del, der i mange Partier kunne opvise de smukkeste, for den danske Natur ejendommelige Egne, og hvor mange Punkter hæve sig over 100 M. Saaledes ligger mod Sydvest det Parti, der for Skæmt er blevet kaldt de fynske Alper (se Alper, de fynske, 1. Bd., S. 605) med Højdepunkterne Lerbjærg, 126 M., Kongens Høj, 116,5 M., Rikelsbjærg, 111,5 M., og lidt nordligere Trebjærg, 128 M. og Sandbjærg, 112 M. Endnu nordligere N. V. f. Assens ligger Øens højeste Punkt, Frøbjærg Bavnehøj, 131 M., og Vissenbjærg, 129 M. Mod Sydøst paa Øen ligger N. f. Svendborg det temmelig jævne Bakkeparti, hvis højeste Punkt er Grønbanke, 120 M. Mod Nordøst i den i øvrigt lave Egn mellem Odense-

og Kjerteminde Fjord ligge ved Indgangen til den bakkede Hindsholmen Munkebo Bakker med Loddenhøj 58,5 M. For øvrigt henvises til Artiklen om Danmark (4. Bd., S. 901) vedrørende F.'s Højdeforhold og de fire Vandskelslinier, som udgaa fra Øens sydlige Del til Horneland mod Sydvest, Skaarupøre mod Sydøst, Hindsholmen mod Nordøst og Middelfartsegnen mod Nordvest, og som skille mellem de fire Skraaninger, hvorfra Aaerne søge ud til Kysterne. Af Vandløbene, der søge ud til Store Bælt, og hvoraf de fleste sno sig mellem Bakkerne med forholdsvis dybe Lejer, nævnes Vestrup-, Stokkebæk- og Kongshøj Aa, alle S. f. Nyborg, dernæst Ørbæk- og Vindinge Aa, der falde i Nyborg Fjord. Paa den vestlige Skraaning ned til Lille Bælt, der ved Bakkedrag deles i flere Bækkener, løber Haarby Aa i sydvestlig Retning mellem de »fynske Alper« og de Banker, der ere lejrede 0. f. Assens, og Brendeaa N. f. Assens. Fra den nordlige største Skraaning søger ogsaa en Del Smaaaaer ud til Lille Bælt og Kattegat, men Hovedvandløbet her er den ca. 52 Km. lange Odense Aa, der udspringer paa Øens sydlige Banker, optager Vandet fra F.'s største Indsø Arreskov eller Fleninge Sø, modtager Tilløb fra Øst gennem Haagerup Aa og søger mod Nord ud i Odense Fjord. Med Hensyn til de geologiske Forhold bemærkes blot, at Underlaget ligesom i hele Landet bestaar af præglaciale Dannelser, her nærmest Kridt, og Overlaget af glaciale Lag, den saakaldte Rullestensformation, der her overvejende bestaar af Rullestensler, medens dog ogsaa Rullestenssandet findes flere Steder, saaledes paa Hindsholmen, j Egnen om Bogense og mod Sydvest.

F. er en meget frugtbar 0 (ligesom paa Lolland og Falster findes her for det meste levende Hegn langs Vejene), og Egne, som de langs Østkysten, omkring Odense Fjord og Middelfart, høre til Landets frugtbareste Jorder; den er ogsaa ret godt forsynet med Skove og er i Forhold til hele Landets Folketæthed særdeles godt befolket, idet den med de omliggende Smaaøer, undtagen Langeland og Ærø, 1890 havde ca. 222,400 Indb., o: over 75 paa 1 □Km. Men for at faa en nøjagtig Oversigt over Arealets Benyttelse og Befolkningen maa de to ovennævnte Øer medtages, hvilke med Hovedøen, Taasinge, og de mange smaa omgivende Øer (som Æbelø i Kattegat, Romsø, Tunø, Siø, Skovø og Strynø i Store Bælt, Birkholm, Hjortø, Skaarø, Drejø, Avernakø, Lyø, Bjørnø, Turø, Baagø og Brandsø i Lille Bælt) udgøre den fynske Øgruppe (se 4. Bd., S. 901). Gruppens samlede Areal er ca. 3,416 • Km. Deraf vare 161,200 Hekt. besaaede, medens 129,820 vare Græsgange, Eng o. s. v., 26,240 Skov og 5,553 Moser og Kær. Det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 58,896 Tdr. (deraf Købstæderne 1,009), o: 5½ Hekt. paa 1 Td. Hartk. i Gennemsnit. Kreaturholdet var 1893 55,569 Heste, 202,484 Stkr. Hornkvæg, 107,474 Faar og 92,663 Svin. Gruppens Befolkning udgjorde 1. Febr. 1890 256,824 Indb., hvoraf de 10 Købstæder Odense, Svendborg, Nyborg, Assens, Faaborg, Kjerteminde, Middelfart, Bogense, Rudkjøbing og Ærøskjøbing samt Handelspladsen Marstal havde 68,240 (1801 havde Øgruppen i det hele 128,945, 1860 217,244 Indb.). Øen er meget godt forsynet med Jærnbaner (31. Decbr. 1895 var der 2,334 Km.). Hovedbanerne ere Linien Nyborg—Strib med Sidebanen Tommerup—Assens, den sydfynske Bane Odense—Svendborg med Sidebanen Ringe—Faaborg, og den nordfynske Bane Odense—Bogense. — I gejstlig Henseende danner Øgruppen F.'s Stift, der tidligere ogsaa omfattede Lolland og Falster, hvilke Øer først 1803 fik deres egen Biskop, samt Als, der skiltes fra Danmark 1864. I verdslig Henseende deles Gruppen i Odense Amt, det nordlige, og Svendborg Amt, det sydlige.

F. kaldes i Valdemar II's Jordebog *Feonia* og *Fionia*; den ældste danske Form er *Fjun*, ogsaa *Phiune*, den norsk-islandske Fjón; om Afledningen vides intet bestemt. *H. W.*

Fyndykly se Konstantinopel.

Fyne [fai'n], Bugt i Skotland paa Vestsiden i Argyllshire, en Forgrening af Clyde-Bugten. F. strækker sig fra Nord til Syd, er 65 Km. lang 3—8 Km. bred og 80—140 M. dyb. Længst inde i Landet gaar den mod Nordøst og kaldes Upper-Loch-Fyne. F. er omgiven af lave Høje. Paa Vestsiden fører den smalle Loch-Gilp til Crinan-Kanalen. Stort Sildefiskeri. *V. R.*

Fünfhaus se Wien.

Fünfkirchen (ungarsk Pécs), kgl. Fristad og Hovedstad i det ungarske Komitat Baranya ved Pecs og ved Foden af Mecsek-Bjærgene ved Jærnbanelinierne Dombovar—Villang og F.—Barcs, har (1890) 34,100 Indb. Skønt uregelmæssig bygget hører den til de smukkeste Byer i Ungarn. F. har 7 Kirker, deriblandt den af Stefan den Hellige 1036 i romansk Stil byggede Domkirke med 4 Taarne. Nogle Kirker, i den tyrkiske Tid Moskeer, have endnu bevaret deres Minareter. F. har 6 Klostere, et biskoppeligt Seminarium, en teologisk Læreanstalt, et Retsakademi, et Overgymnasium, en Overrealskole, et Lærerseminarium og et betydeligt offentligt Bibliotek. F. er Sædet for en Biskop, en Komitatsøvrighed, Retsøvrighed, Finansdirektion, samt Handels- og Erhvervskammer. Industrien beskæftiger sig med Væveri, Garveri, Papir- og Majolikafabrikation. Vinbjærgene paa Skraaningerne af Mecsek-Bjærgene levere den bedste ungarske Vin. Tillige findes Handel med Svin og Galæbler. I Nærheden findes Stenkulsgruber, af hvilke den største tilhører Donau-Dampskibsselskabet. Der findes 5 af Selskabet anlagte Mønsterkolonier (6,500 Indb.). Distriktet omfatter 15 □ Km. med 21 Skakte. F. er en af de ældste ungarske Byer, rig paa romerske og tyrkiske Levninger. 1009 blev Bispedømmet grundet. 1367—1526 fandtes her et Universitet. 1543—1686 stod F. under Tyrkerne. *Joh. F.*

Fynske Alper se Alper, de fynske.

Fynsk Hvede, Benævnelse for Alm. Boghvede.

Fynsk Kvæg se Kvægracer.

Fyr (norsk Furuell. Fure, gammeldansk Fur) (*Pinus* L.), Slægt af Granfamilien, Træer eller Buske med knippestillede (2 — 5), naaleformede, fleraarige Blade fra Spidsen af smaa Dværggrene, som allerede i Knoppen danne sig i Hjørnerne af Langskuddenes hindeagtige Blade. Enbo, Hanblomsterne i Aks, som sidde tæt samlede i et Bælte ved Grunden af Aarsskuddet (Fig. 1 og 3); Hunblomsterne i Kogler, som sidde enkeltvis eller

flere sammen i Spidsen af det nydannede Skud (Fig. 2 og 4); Kogleskællene oftest større end de affaldende Dækskæl og tykkere ud mod Spidsen end inde ved Aksen; yderst have de et kantet haardt Skjold, som igen bærer en Bule. Slægten omfatter over 80 Arter, af hvilke 11 ere hjemmehørende i Europa, men kun 1 i Skandinavien, nemlig Skovfyrren (*P. silvestris* L.); foruden den have dog de to mellemeuropæiske Arter Bjærgfyrren (*P. montana* Mill., *P. Pumilio* Hanke) og Østerrigsk F. (*P. Laricio v. austriaca* Endl.) samt den nordamerikanske Weymouthsfyr (*P. Strobus* L.) fundet en ret udbredt Brug i Danmark's Skove. Især de to førstnævnte Arter kunne variere stærkt med Hensyn til de sædvanlige Skelnemærker, hvorfor der ogsaa jævnlig har hersket Usikkerhed i F.'s Systematik.

Fig. 1.

3-aarig Skovfyrregren med nysudviklede Hanblomster ved Grunden af det frembrydende Aarsskud.

Skovfyr (se Fig. 9) hører til den Afdeling af F., som har 2 Naale i hvert Knippe og en Bule midt paa Kogleskællets Skjold (Fig. 7, b); Hanblomsterne i kortstilkede Aks (Fig. 3), Støvbladene svovlgule ligesom selve Støvet; Koglerne i hele første Aar smaa, rødlige paa en i Begyndelsen opret, men efter Bestøvningen nedadkrummet Stilk (Fig. 4); samtidig lukke Skællene sig tæt til, men først i andet Foraar begynder Koglen at vokse kendelig, medens den bliver grøn i Begyndelsen, senere brungraa; nogen Tid efter Modningen aabne Kogleskællene sig, først og mest i Spidsen (Fig. 5 og 6). Frøene, 2 i hvert Kogleskæl, ere forsynede med en ca. 3 Gange saa lang, skævt halvrund Vinge, som dog kun omslutter Frøet med en Rand; denne omgiver derfor et Hul i Vingen, naar Frøet udtages (Fig. 8). Frøet indeholder Frøhvide og spirer med i Reglen 5 (4—7) Kimblade; disse ligne sædvanlige Naale, men sidde enkeltvis ligesom de følgende Blade i første Aar, som imidlertid ere bredere og savtakkede; de øvrige, knippestillede Naale ere halvrunde, 4—7 Cm. lange, ofte lidt snoede og med en lidt blaagraa Tone. Knopperne ere ægformede, tilspidsede, dækkede af talrige, rødbrune Knopskæl; Endeknoppen er størst, Sideknopperne alle samlede i en Krans umiddelbart under den. Aarsskuddet udvikler sig hurtig til omtrent fuld Længde og Tykkelse, endnu før Naalene ere udvoksne (se Fig. 2), og bestaar af lutter korte Stængelstykker; det holder sig ret, men er i Begyndelsen blødt og skørt. De unge Grene ere i Begyndelsen grønne, senere mat brungraa og, efter at Naalene ere faldne af, helt ru af de nedløbende Bladar. Grenevinkelen er

Fig. 2.

Skovfyrregren med Hunblomst (Kogle) i Spidsen af det ikke fuldt udviklede Aarsskud. Bestøvning har fundet Sted.

Fig. 3.

Skovfyr, Hanblomst, ikke udsprungen.

Fig. 4.

Skovfyr, Hunblomst før Bestøvningen.

straks spids, men bliver i Alm. ret; yderst kan Hovedgrenen bøje sig noget nedad, men de enkelte Kviste ere opadrettede; Grenene have ofte en kroget, uregelmæssig Vækst; af Dværggrene findes ikke andre end dem, der bære Naalene, og de leve kun 2—4 Aar. Stammen er, under gode Forhold, ret og udelt højt op i Kronen (Fig. 9), jævnfør og grenefri; paa Jladgrundet Jord, i uheldigt Klima, eller naar Topskuddet tager Skade, bliver Stammen dog ofte kroget og uregelmæssig. Roden er en udpræget Pælerod, som allerede i det første Aar kan naa over $0{,}_3$ M. ned, og som i en Aarrække, naar den forbliver ubeskadiget, kun udvikler smaa Siderødder; disse blive senere meget mere fremtrædende, saa det hele Rodsystem bliver kraftigt og dybtliggende; dette gælder dog kun paa dybgrundet, skør Jord; paa leret, vaad eller fladgrundet Jord holde Rødderne sig i Overfladen. Barken paa Stammen er i Ungdommen blegt brungraa og ru, senere lyst gulligrød med affaldende, papirtynde Skæl og paa den nedre Halvdel af gamle Træer tyk, uregelmæssig furet af dybe Længderevner. Veddet er straks efter Fældningen gulhvidt, men efterhaanden som det bliver tørt, viser der sig en brunrød Kerne, idet dog den vedblivende lyse Splint altid danner et bredt Bælte udenom; Marvrøret er stort; Veddets Vægtfylde oftest $0{,}_{52}$, men den kan svinge stærkt; Veddet er blødt, let spalteligt, bærekraftigt og særlig i Kernen rigt paa Harpiks. I den enkelte Aarring er det faste Sommerved bredt, tydelig afgrænset ogsaa mod det tilhørende Foraarsved, Harpikskanalerne meget store og tydelige, især i Sommerveddet; Marvstraalerne fine, dannede dels af eet, dels af faa Lag Celler.

Skovfyrren blomstrer samtidig med Løvspringet, som i Danmark finder Sted i Slutningen af Maj, længere mod Nord noget senere; det gule Støv udvikles i saadanne Mængder, at det kan falde ned som »Svovlregn« og helt dække Søer o. 1.; Frøet modnes det andet Efteraar, men først henimod det følgende Foraar falder det ud af Koglerne. Ved Spiringen løftes Frøskallen op over Jorden, idet Kimbladenes Spidser vedblive at være samlede i den, indtil al Frøhviden er forbrugt. Under gode Forhold begynder Planten tidlig at vokse stærkt, og Højdevæksten er tiltagende indtil omtrent det 20. Aar, da den kan være over $1{}^1/_2$ M. om Aaret; derefter holder den sig, især paa dybgrundet og ikke meget mager Jord, svagt dalende til ca. 60 Aars Alder, men bliver derefter ringe, hvilket viser sig ved, at den tidligere spidst kegleformede Krone begynder at blive afrundet; Træet naar sjælden en Højde af 30 M., oftest meget mindre. Stammen kan blive temmelig tyk, idet Levealderen er høj, henimod 500 Aar, men Tykkelsevæksten er dog meget ringe allerede fra det 150. Aar. Paa det unge Træ sidde Grenene skarpt adskilte i Kranse; i Kronen paa det ældre Træ bestaar hver Krans af færre Grene, nogle af dem dø, medens enkelte udvikle sig stærkt, hvorved den regelmæssige Kransstilling udviskes. Enkeltstaaende kan Skovfyrren bære Frø inden det 15. Aar, i sluttet Bevoksning derimod først ved det 30. Aar. Rige Frøaar komme med temmelig korte Mellemrum, og ofte er der noget Frø hvert Aar, saa man kan se 3 Aargange Kogler paa samme Træ: de nylig befrugtede røde, de umodne grønne og de aabne, tomme, brungraa Kogler; Skovfyrren har ingen Evne til at forynge sig selv paa anden Maade end ved Frø, men dette spredes paa Grund af Vingen stærkt og spirer let, saa den har stor Evne til at kolonisere. Af alle danske Træarter er derfor ogsaa Skovfyrren en af dem, der først (sammen med Birk og Asp) har dannet Skov i Danmark, hvor den antages at have været stærkt fremherskende i lang Tid. I Kampen mellem Træarterne er den imidlertid bleven fortrængt af den mere skyggetaalende Eg, men ogsaa hensynsløs Hugst har medvirket til, at den endog fuldstændig forsvandt som Skovtræ, sidst (vistnok i 17. Aarh.) i Nordjylland og paa Øerne i Kattegat. Derefter blev den sammen med Danmark's andre nu almindelige Naaletræer indført ca. 1765 fra Tyskland, saa alt, hvad der nu haves af Skovfyr, er enten kultiveret paa ubevokset Areal eller fremkommet som Afløsning af anden Bevoksning.

Skovfyrren er et udpræget Lystræ, som selv i den tidligste Ungdom hemmes følelig af Skygge og paa den anden Side straks kan taale fuldt Lys. Den lider i Danmark's Klima ingen Skade af Frosten, hverken Foraar eller Vinter. Ligeledes er den ved sin dybtgaaende Rod forholdsvis godt sikret mod skadelig Tørke om Sommeren; derimod har man ment, at Naalefald skulde kunne fremkaldes om Foraaret af varmt, tørt Vejr paa en Tid, da Jorden var for kold, til at Roden kunde optage Vand. Det er sjældent, at Blæsten vælter Skovfyrren, hvorimod den svækker Højdevæksten stærkt, ja kan tvinge Skovfyrren til at blive helt krybende, især paa mager, fladgrundet Jord. Skovfyrren maa kaldes nøjsom over for Jordbunden, naar denne blot er skør og dybgrundet, men saa-

Fig. 6.

Skovfyr, Kogle, umoden.

Fig. 6.

Skovfyr, Kogle efter at Frøet er faldet ud.

Fig. 7.

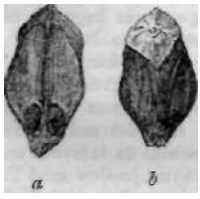

Skovfyr, Kogleskæl med Frø. *a* set indvendig fra, 6 set udvendig fra.

Kig. 8.

Skovfyr. *a* Frøvinge, *b* Frø.

vel det enkelte Træs Størrelse som hele Bevoksningens Vedmasse stiger dog med Jordens Indhold af Næringsstoffer; endvidere er Skovfyrren snarest følsom over for Jordens fysiske Egenskaber, idet stift Ler, Grundvand, Al, Sten o. l. medføre, at Højde og Stammeform blive ringe. — Af Fjender har Skovfyrren mange, og nogle af dem kunne optræde meget voldsomt. Hjortevildtet bider de ny Skud, fejer Planterne og skræller Barken af unge Træer. Af Gnaverne kunne baade Egernet og Musene skade ved at æde Barken, det første i Toppen af Træer, de sidste ved Grunden af Planter. Frøædende Fugle, især Finker, efterstræbe ivrig det udsaaede Frø, medens Spætter og Korsnæb angribe Koglerne ofte i grøn Tilstand. Størst Betydning have dog Insekterne; Oldenborrelarver og Jordkræbs overgnave de spæde Planters Rødder; *Hylobius abietis* gnaver paa de Dele af Toppen, hvor Barken er tynd; *Tortrix buoliana* (m. fl. *T.*) udhule Knopperne og Marven i de unge Skud, det sidste gælder ogsaa *Hylesinus piniperda*; Bladhvepse- og Sommerfuglelarver kunne fuldstændig afløve Træerne paa store Arealer, især er *Noctua piniperda* optraadt ødelæggende; derimod synes Angreb af Barkbiller i Alm. kun at have Betydning for Træer, som allerede have taget Skade paa anden Maade. Endnu større Hærgninger end Insekterne have Snyltesvampene øvet paa Skovfyrren i alt Fald i Danmark; værst har *Lophodermium pinastri* vist sig; den angriber Naalene og kan helt dræbe Skovfyrren lige fra den spædeste Plante til 30—40-aarige Bevoksninger; *Melampsora pinitorqua* fremkalder Misdannelse af Træet, idet de angrebne Skud bøje sig eller gaa helt ud; Rodfordærveren (*Polyporus radiciperda*) dræber hurtig hele Roden endog paa store Træer, men trænger i Reglen ikke op over Rodhalsen. — Det fældede, tildannede Ved angribes ofte af »Orm« (Anobier), Splinten ødelægges let af Raad (bliver blaastribet), hvorimod Kerneveddet staar sig godt endog mod Hussvamp.

I dansk Skovbrug har Skovfyrren spillet en ejendommelig Rolle. Efter at den, som nævnt, var bleven genindført i Slutningen af 18. Aarh., brugtes den rundt omkring især ved de store Forsøg med Nyanlæg af Skov paa Jylland's Heder; her slog den imidlertid næsten helt fejl, maaske fordi Jorden ikke var bearbejdet nok (højtliggende Al), maaske fordi den blev angreben af Svampe og Insekter; man er senere stadig vedbleven med at prøve den, men Angrebene have bevirket, at den endnu ikke er kommen til at spille nogen stor Rolle i Jylland's Skove, selv om der mange Steder findes smaa Bevoksninger af den. Noget bedre er det gaaet paa Øerne, hvor der findes Skovdistrikter, for hvilke Skovfyrren er en af Hovedtræarterne. En Tid mente man, at det tyske Frø, som almindelig brugtes til Kulturen, gav Planter, der vare særlig modtagelige for Snyltesvampe, hvorfor man prøvede Frø fra det nordlige Skandinavien og til Dels fra Skotland; Udfaldet af disse Forsøg tyder snarest paa, at hjemmeavlet Frø vil være det bedste; man vil ogsaa derved kunne opnaa den største Sikkerhed for, at Frøet stammer fra kraftige, velformede Træer, hvilket synes at have særlig stor Betydning ved Skovfyrren. Ved Indhøstning af Frøet maa man tidlig paa Vinteren plukke Koglerne af det staaende eller fældede Træ; derefter »klænges« Frøet, o: Koglerne bringes ind i en Varme af 30—40° og blive der nogle faa Døgn; Kogleskællene aabne sig da, det vingede Frø falder ud, og ved forsigtig Tærskning e. l. afvinges det. Af 1,4 Hektoliter Kogler faar man ca. 1 Kg. afvinget Frø, som indeholder 150—200,000 Korn; Spireevnen er for godt Frø ca. 70 p. Ct. og holder sig, om end stærkt aftagende, en 4—5 Aar, bedst naar Frøet gemmes i Koglerne. Af de forskellige Kulturmaader er Selvsaaning let og ofte brugt; Jorden maa forud bearbejdes dybt og helst over hele Arealet, saa Ukrudtet hemmes stærkt; ved Hugsten lader man kun 20—30 af de kronerigeste Træer blive staaende pr. Hektar, for at de kunne kaste Frø, og næste Vinter hugges ogsaa de; den videre Kulturpleje bestaar i at holde Ukrudtet nede, indtil Opvæksten kan overskygge det. Hvor man ikke har Modertræer paa Arealet, kan bruges Saaning af Haanden, 5—9 Kg. pr. Hektar; i Reglen er Stribesaaning at foretække, men Pladssaaning bruges ogsaa tidt; hvor der er Fare for, at Planterne skulle fryse op, har man saaet i Havre. Plantning bruges ikke meget, da Skovfyrren er vanskelig at plante paa Grund af sin lange Rod, som tilmed meget daarlig taaler Beskadigelse; vil man tiltrække Planter af Skovfyrren, kan man saa ca. 1 Kg. Frø pr. Are Bed, og Jorden maa helst være mest næringsrig forinden; er den sandet, maa man helst bruge Planterne som 1-aarige; paa noget leret Bund kan man bruge dem som 2-aarige eller endog udprikle dem og bruge dem som 1½- eller 2½-aarige. Ved Kulturen i Skoven maa Planteantallet være stort, dels for at Jorden hurtig kan blive dækket, dels og især fordi mange Stammer blive daarligt formede, saa man maa have et stort Antal at vælge mellem ved Hugsten. Udhugningen maa begynde tidlig og føres nogenlunde stærkt; saa længe Topskuddet er tydelig fremtrædende, kan man dog vedblive at lade Træerne oprense hverandre ved den gensidige Skygge; men saa snart Kronerne begynde at blive afrundede, maa det enkelte Træ omtrent fritstilles, og Arealet maa da forsynes med en Underkultur, som kan skærme Jorden mod Udtørring; hertil har man ofte brugt Bøg eller Rødgran, bedre vil Ædelgran, Ene, Hyld o. a. Løvtræbuske svare til Formaalet; Omdriften maa være høj, da Kernen ellers udgør for lille en Del af Stammens Ved. Skovfyrren kræver en Del anden Skovpleje; saaledes er det af Hensyn til Insektskade meget ønskeligt at rydde Stødene paa Foryngelsesarealer, ligesom man ret jævnlig maa indsamle eller fange Insekter. Af Hensyn til Svampeskaden maa man helst skaffe enhver Bevoksning Læ, udhugge stærkt, saa Træerne blive kraftige, samt saa vidt muligt fjerne de Træer (Aspe) og Urter, som huse Skovfyrrens værtskiftende Snyltesvampe. Endelig maa Skovfyrren sikres mod Brandfare, især hvor Undervæksten er Naaletræ, og end mere hvor der ingen Undervækst findes, saa Bunden er dækket med Lyng, Græs, Mos og Naale.

Fyrreveddet er godt Gavntræ, naar det er kernerigt og knastfrit; til Danmark indføres store Mængder fra Sverige, Finland, Rusland og til Dels Tyskland; det bruges da ogsaa i stor Ud-

strækning og paa mange Maader: til al Slags Hus- og Vandbygning som Tømmer, Planker, Bræder, Lægter og Tagspaan, til Jærnbanesveller, i Skibs- og Maskinbygning, til Vogne, Møbler og Indpakningsbrug m. m. m. Godheden kan dog svinge stærkt, og hermed staar det i Forbindelse, at megetSkovfyrreved bruges til Brændsel, især Optænding. De nysudsprungne, saftige Skud skulle være spiselige. I Finland har man af det mellemste Barklag medjTilsætning af Rugmel fremstillet Brød, som tidligere var et Hovednæringsmiddel der. Et lignende Barkbrød har været meget brugt i trange Aar i Norge. Af harpiksrigt Ved, især Rødder (i Norge kaldet »Tyristubber«), har man fremstillet Trætjære.

Fig. 9.

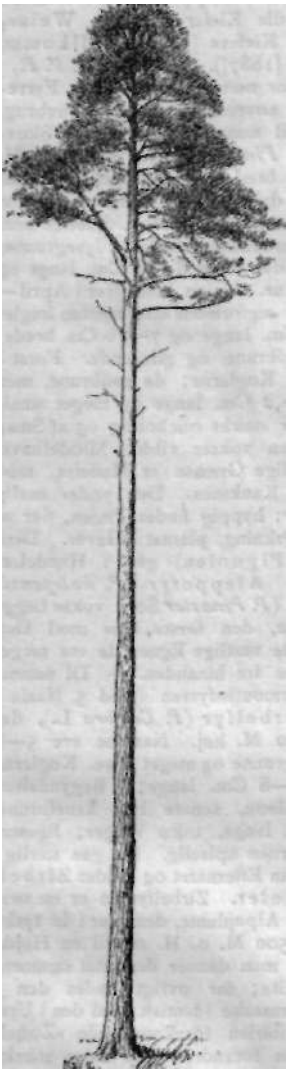

Skovfyr ca. 90 Aar gl. og ca. 25 M. høj. Træet staar ved Furesøen i Nørreskov, Afd. 25.

I Norge danner Skovfyrren sammen med Granen de største og værdifuldeste Skove og findes udbredt over hele Landet lige til Porsangerfjord (70° 20'), hvor Verdens nordligste Skov af F. findes. De betydeligste Fyrreskove i Norge findes nu i det østenfjældske og det trondhjemske, medens de ere sparsomme paa Vestlandet, hvor i tidligere Tider store Fyrreskove have eksisteret (se i øvrigt om F.'s Betydning for Norge's Skovdrift og Trælasthandel Norge, Afsn. »Næringsveje«).

Bjærgfyrren (se Fig. 10) hører til samme Afdeling som Skovfyr, har altsaa 2 Naale i Knippet og en Bule midt paa Kogleskællets Skjold; de to Arter kunne da ogsaa ligne hinanden meget, men adskilles ved, at Bjærgfyrrens nysudviklede Kogle er blaaviolet og har Dækskæl, som rage lidt ud over Kogleskællene; foruden nogle Uoverensstemmelser i deres Anatomi udvise de almindeligvis den Forskel, at Bjærgfyrrens Naale ere lidt kortere, mere tætsiddende og rent grønne; Knopperne ere ofte mindre spidse og mere indhyllede i Harpiks; Skuddene ere kortere, Stammen i Reglen krum forneden, Træet ofte flerdelt fra Roden og i det hele meget mindre, helt ned til buskformet; Barken holder sig graa hos Bjærgfyrren. Ogsaa i Veddets indre Bygning og Egenskaber ligne de to Arter hinanden, kun kan Bjærgfyrrens Ved maaske svinge endnu mere i Godhed. Bjærgfyrren har fladtstrygende Skiverod. Den er endnu mere nøjsom end Skovfyrren over for Jorden og kan taale ugunstige fysiske Forhold; endvidere er den meget haardfør over for Vinden og kan uden Vanskelighed plantes.

Fig. 10.

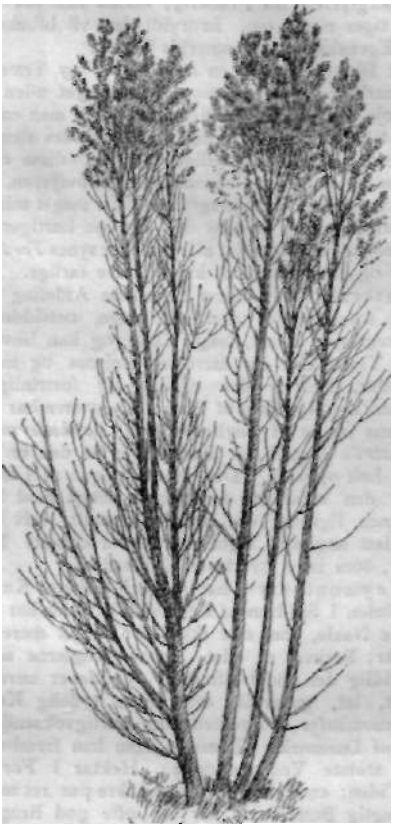

Bjærgfyr, ca. 30 Aar gl., ca. S M. høj, 4-stammet. Træet staar i Fortunens Indelukke mod Vest.

Det er i disse sidstnævnte Egenskaber, at Grunden maa søges til, at dette lille, i og for sig værdiløse Træ, som er indført i Begyndelsen af 19. Aarh., har fundet udstrakt Anvendelse i Danmark's Skovbrug, hvor det bruges ved Nyanlæg af Skov paa de magre Heder og de udsatte Klitter. Paa Hederne skal Bjærgfyrren væsentligst være et

Hjælpetræ for Rødgranen ved at overskygge og saaledes dræbe Lyngen mellem Granplanterne eller ved at være en fuldstændig Forkultur. Bjærgfyrrens Skygge kan dog ogsaa trykke selve Granerne, og dens fladtstrygende Rødder ere en Hindring for den efterfølgende Kultur. Paa de magreste Arealer plantes Bjærgfyrren dog ogsaa, ligesom i Klitterne, som den blivende Træart. Paa Grund af sin Haardførhed mod Vinden er Bjærgfyrren bleven meget brugt i Læbælter; det viser sig dog, at den tidlig bliver aaben forneden; bedre egner den sig til Hæk, idet den godt taaler Klipning, naar man kun passer, at Snittet altid rammer sidste Aars Skud. Man har prøvet at indføre en mere retvoksende, enstammet Varietet af Bjærgfyrren fra Frankrig; endnu kan der dog ikke siges noget om, hvorvidt den vil bibeholde sine Egenskaber i Danmark's Klima.

Da Bjærgfyrren er en forholdsvis ny Træart i Danmark og ikke andensteds er dyrket uden for de høje Bjærgegne i Mellemeuropa, har man endnu ikke tilstrækkelig Erfaring for, hvorledes den vil staa sig mod de forskellige Angreb; disse ere i Hovedsagen de samme som ved Skovfyrren, og det synes, som om Bjærgfyrren lider meget mindre af Naalesvampe, medens den dræbes hurtigere af *Polyporus radiciperda*; af Insekterne synes *Tortrix*-arter og Bladhvepse at kunne blive farlige.

Østerrigsk F. hører til samme Afdeling som de to foregaaende; den har lange, tætsiddende, mørkegrønne Naale, lange Skud og kan blive et stort Træ. Den er særdeles nøjsom og meget haardfør, hvorfor den egnede sig fortrinlig til Danmark's Nyanlæg af Skov. Desværre har den lidt saa meget af Snyltesvampen *Lophodermium pinastri*'s Angreb, at Dyrkningen af den er omtrent helt opgiven. Der er dog Egne af Landet, hvor den staar sig forholdsvis længe mod Sygdommen, ligesom der næsten overalt, selv i de haardest angrebne Egne, har været enkelte Individer, som have overlevet Epidemien.

Weymouthsfyr har 5 Naale i hvert Knippe og Bulen i Spidsen af Kogleskællet; den har fine, bløde Naale, som ofte ikke leve meget mere end 1 Aar; Barken er glat, grøn; Koglerne aabne sig tidlig det andet Efteraar. Veddet er særdeles blødt, let, gulhvidt, ofte uden tydelig Kerne. Weymouthsfyr er overordentlig hurtigvoksende og den af Danmark's Træarter, som kan frembringe den største Vedmængde pr. Hektar i Forhold til Tiden; endvidere kan den vokse paa ret mager og fugtig Bund, saa der er ofte god Brug for den; dog er den meget følsom over for Vinden; ligeledes lider den meget af en værtskiftende Snyltesvamp, *Peridermium Klebahni* (*Cronartium Ribicola*), hvis anden Form optræder paa Solbær-, Ribs- og Stikkelsbærblade; det gælder altsaa at fjerne disse Buske fra Weymouthsfyrrens Nærhed og undlade at dyrke Træet paa de Steder, som ikke ligge mindst nogle Hundrede Meter fra Skovens Udkant.

Af Slægtens mange andre Arter have en Del været prøvede som Skovtræer, men nogle af dem ere helt opgivne, og andre synes ikke at byde væsentlige Fordele fremfor de nu dyrkede. Forsøgene fortsættes dog stadig, og der er Grund til at tro, at der vil findes brugbare Arter.

Af det Fyrreved, som bruges i Danmark, skal endnu kun omtales »Pitch-Pine«, der faas af *Pinus australis* fra det sydlige Nordamerika og er det mest harpiksrige Ved, som overhovedet findes. (Litt.: Blomquist, »Tallen« [Finska Forstforen. Medd. III, 1881]; E. Dalgas, »Skovkultur i Jyllands Hedeegne« og i Hedeselskabets Tidsskrift; Th. Hartig, »Vollst. Naturgeschichte der forstlichen Culturpflanzen«; P. E. Muller, »Om Bjærgfyrren« [»Tidsskr. f. Skovbrug« VIII, IX og XI, 1886—89]; Schwappach, »Formzahlen u. Massentafeln f. die Kiefer« [1890]; Weise, »Ertragstafeln f. die Kiefer« [1880]; Willkomm, »Forstliche Flora« [1887]). *C. V. P.*

Blandt de nedenfor nævnte udenlandske Fyrrearter, som ikke ere anvendte i nordisk Skovbrug, høre de 3 første til samme Afdeling som Skovfyrren. Pinien (*P. Pinea* L.) bliver et 20—30 M. højt Træ med en bred, skærmformet og fladt hvælvet Krone og dybtgaaende Rødder. Barken antager med Alderen et lignende Udseende som Skovfyrrens. I hvert Knippe findes 2 lysegrønne, ofte snoede Naale, der blive 8—16 Cm. lange og falde af i det 4. Aar. Pinien blomstrer i April—Maj. Koglerne ere ægformede eller næsten kugleformede, 10—15 Cm. lange og 7—10 Cm. brede; Skællene ere kanelbrune og glinsende. Først i det 3. Aar modnes Koglerne; de rødbrune, men matfarvede Frø ere 2 Cm. lange og meget smalvingede; Kernen er stærkt olieholdig og af Smag som Mandel. Pinien vokser vildt i Middelhavslandene; den vestlige Grænse er Madeira, mod Øst gaar den til Kaukasus. Den ynder særlig sollyse Voksesteder; hyppig findes Pinien, der er af stor malerisk Virkning, plantet i Haver. Dens Frø (Piniolen, Pignolen) gaa i Handelen, Kernen er spiselig. Aleppofyr (*P. halepensis* Mill.) og Kystfyr (*P. Pinaster* Sol.) vokse begge i Middelhavslandene, den første især mod Øst, den anden især i de vestlige Egne; de ere meget vanskelige at skelne fra hinanden. — Til samme Afdeling som Weymouthsfyrren (med 5 Naale i Knippet) hører Zirbelfyr (*P. Cembra* L.), der kan blive over 20 M. høj. Naalene ere 5—8 Cm. lange, mørkegrønne og meget stive. Koglerne ere ægformede, 5—8 Cm. lange; i Begyndelsen ere de blaalig-violette, senere lyst kanelbrune. Frøene ere 1 Cm. lange, uden Vinger; ligesom Piniens Frø er Kernen spiselig. De gaa særlig i Tyrol i Handelen om Efteraaret og kaldes Zirbelnødder eller Pinioler. Zirbelfyrren er en særdeles karakteristisk Alpeplante, den gaar i de tyske Alper fra omtr. 1,500 M. o. H. op til en Højde af omtr. 2,500 M., men danner der intet sammenhængende Skovbælte; for øvrigt findes den i Karpaterne og er maaske identisk med den i Ural og det nordlige Sibirien forekommende »Zirbelfyr«. Med Alderen forandres dens Ydre stærkt, idet Topgrenen dør bort, og Sidegrene af 2. Orden vokse stærkt til. Veddet, hvori Aarringene ere meget utydelige, anvendes til fint udskaaret Arbejde, Resonansbunde, Nyttegenstande i Husholdningen etc. Sukkerfyr (*P. Lambertiana* Dougl.), der danner Skove i det vestlige Nordamerika og bliver et mægtigt Træ, har ogsaa 5 Naale i Knippet; Kogleskællene have et meget utydeligt Skjold, Koglerne blive indtil 40 Cm. lange. Træets Harpiks, hvis Smag er sukkeragtig, spises ligesom Frøene. *A. M.*

Fyrreslægten optræder med Sikkerhed i Europa

i Kridtperioden (sandsynligvis allerede før, maaske i Rhät); fra Europa's Kridt kendes interessante Mellemformer mellem F. og Ceder. Ogsaa fra Grønland's Kridt kendes flere Fyrrearter. I Tertiærperioden er navnlig *P. Palaeostrobus* Ett. **(Afd.** *Strobus*) vidt udbredt i Europa og Grønland. I Eocentiden levede *P.* (s. lat.) *succinifera* (Goepp.) Conw., Ravtræet *par excellence*, Stamtræet til Østersøens Rav (s. d.). Ved Conwentz's smukke Undersøgelser kende vi Rødder, Bark, Ved etc. af dette Træ; dets Blade kendes derimod ikke med Sikkerhed. 3 Fyrrearters Blade findes i Ravet, opbevarede i dette; ingen af disse 3 Arter ere beslægtede med den danske Skovfyr. Denne optræder først i Pliocentiden i Europa; den er kendt fra Italien, Frankrig og England fra denne Tid. Efter Istiden havde Danmark, som paavist af Jap. Steenstrup, mellem Bævreasp- og Egeperioden, en Fyrreperiode, da Skovfyrren var herskende Skovtræ; det samme var Tilfældet i hele Nordeuropa. Bjærgfyr er funden i interglaciale Lag ved Nancy, i Skiferkullene i Schweiz og i irske Tørvemoser (Bjærgfyr findes ikke i Nutiden i Irland). *N. H.*

Fyr se Fyrvæsen.

Fyr i Træ er en Forraadnelse, fremkaldt af Svampe, i Reglen Hussvampen (s. d.), men undertiden ogsaa Svampe, som snyltede paa Træet, medens dette endnu levede, og som altsaa føres med Tømmeret ind i Bygningen, hvor de kunne brede sig til andet Træværk. — Navnet bruges kun i Haandværkersproget. Skaden viser sig ofte paa Skibstømmer, fordi det sidder indelukket, men især fordi det forud for Brugen opbevares paa Tømmerpladser, som ere fulde af Hussvamp. *C. V. P.*

Fyraften, den Tid om Aftenen, da Haandværkerne holde op med deres Dagsarbejde; af plattysk *fîravend*, højtysk *Feierabend*, Aftenen før en Helligdag (lat. *feriae*). *V. D.*

Fyrbanken, en lille Banke i Kattegat ud for Østenden af Anholt Rev. Den mindste Dybde paa Banken er 25 M. Paa dens Sydside ligger Fyrskibet »Anholt-Knob«. *G.F.H.*

Für ed (eller B a l a ton-F.), et ungarsk Badested ved den nordlige Bred af Platten-Sø. Hovedkilden er *Franz-Josef's* Kilde, der er rig paa Kulsyre samt indeholder lidt Natriumsulfat. Den virker mildt afførende, benyttes ved lettere Fordøjelsesforstyrrelser. Desuden bruges et Ophold i F. i Forbindelse med Bade i Platten-Sø som styrkende Sommerkur. *Lp. M.*

Fyresdal Herred, Øvre Telemarken's Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 1,885 Indb., er en Fjældbygd, som opfyldes af en Forgrening af det fra Haukelifjældene udskydende Parti, der skiller mellem Arendalsvasdraget (Nidelven) og Christiansandsvasdraget (Torrisdalselven). Herredet ligger paa begge Sider af det første Vasdrags vestlige Forgrening, det fra Nord mod Syd gaaende Fyresdalsvasdrag, og deles ved dette i to ulige Dele, af hvilke den vestlige er omtrent dobbelt saa stor som den østlige. Selve Fyresdalen kan siges at begynde ved Skrævandet, 350 M. o. H., som ligger paa Grænsen af Mo Herred, gennem hvilket det ogsaa har Afløb Nord over, derpaa en lav Bakke over til Dalselven, hvis Udspring er at søge længere i Nordvest i Mjaavand og flere andre Smaasøer, som den forlader under Navn af Tveitelven, og som løber i sydøstlig Retning ned i Hoveddalen, hvor den antager Navnet Dalselven. Længere Syd udmunder Bomdalen, dannet af den ligeledes Vest fra kommende Bomdøla, som optager Lielven fra de i Nord liggende Kjøbes Vand og Øiset Vand samt Finelven, Afløb for en Del Smaavande paa den østlige Sætesdalsgrænse. Paa Østsiden optager Dalselven den fra Rollestad Vand kommende Hunselv. Over Eidvang Fossen styrter Elven sig ned i aabent Bakkelandskab, hvor den deler sig og i flere Arme falder ud i Fyresvand. Dette store Vand strækker sig i en Længde af 26 Km., med en største Bredde af 3,5 Km., indesluttet mellem stejle Fjælde; navnlig paa Vestsiden gaar Fjældet, paa faa Steder nær, lige ned i Vandet, ligesom ogsaa den østre Bred næsten overalt dannes af Fjældvæggen. Kun ved den øvre Ende optræder omkring og N. f. Moland Hovedkirke et fladere, bakkeformet Terrainstrøg. Paa Vandets Vestside udmunder Fardøla og paa Østsiden Naperelven, der kommer fra et Vand af samme Navn; sit Udløb har Fyresvand Syd over i to Arme, af hvilke den østlige, Glomselv gennem Glomsfos gaar ud i Drangsvand; den vestlige, Ruselven, falder først i Fladlandsvand og fra dette i Drangsvand, hvorfra Elven under Navn af Fyreselv løber Syd over til Nidelven. 0. f. Fyresvand løber endnu et større Vasdrag Syd over mod Nidelven; det er Gjevdenelven, der springer ud paa Vestfjældene og gaar Sydøst over gennem en hel Del Fjældvand, danner det 13. Km. lange fra Nord mod Syd gaaende Næs vand, forlader dette i østlig Retning og gaar gennem Gjevdenvand ind i Naboherredet Aamlid. Foruden af de her nævnte Elve og Dale gennemskæres F. H. af en Mængde mindre Vasdrag, som dels forene sig med ovenstaaende, dels løbe over Grænsen baade paa Øst- og Vestsiden, hvorhos Antallet af Smaavande er overordentlig stort; Fjældmassen er derfor spaltet i mange mindre Partier, hvoraf flere naa en ganske betydelig Højde; som Regel gælder, at jo længere Nord, desto højere Fjæld; her ligge saaledes Eisteinfjæld, 1,192 M., paa Vestsiden 0. f. Kjøbesvand, og Roanfjæld, 1,200 M., paa den nordøstlige Grænse; længere Syd ligger Vikfjæld, 843 M., V. f. Fyresvand's Nordende, medens Rusfjæld, 988 M., hæver sig paa Østsiden op for Napervand; hen imod Vandets Sydende danne Aabukfjæld, 836 M., paa Østsiden og Nasefjæld, 907 M., paa Vestsiden over mod Næsvand, de højeste Punkter. F. H. hører til de for Agerbrug mest fordelagtige Egne i Fogderiet; Jordbunden er god, om end grund og storstenet; de bedst dyrkede Strøg forekomme i Hoveddalføretsnordligc Del omkring Hovedkirken; længere Nord op mod Annekskirken Veum er Bebyggelsen mere spredt; i de øvrige bebyggede Dalfører ligge Gaardene mere samlede i Klynger eller Grænder. Flere Dale, som tidligere havde faste Beboere, benyttes nu kun til Sæterbrug. Skoven er stor og god; Naaleskov forekommer fortrinsvis paa de lavere Aase i Dalførerne samt i Lierne; højere oppe findes Løvskov. Græsgangene ere udmærkede, og Fædrift en Hovednæring. Hoved-

vej fører fra Bandak til Fyresdal's Hovedkirke; den kommer ind i F. H. ved Skrævand, gaar gennem Dalsdalen og fortsættes fra Kirken Syd over langs Fyresvand som rodelagt Vej til Gaarden Momerak. Fra Hovedvejen tager en anden Vej Vest over gennem Bomdalen, hvorfra den under Navn af Bispevejen som Ridevej fører over Fjældet til Valle i Sætesdalen. Endnu en Vej fører fra Hovedvejen paa Vestsiden af Fyresvand til Gaarden Bredvik og derfra til nedre Bertedalen. De øvrige kørbare Veje ere kun ganske korte; Samfærdselen foregaar ad Rideveje og Fodstier; paa Fyresvand gaar Dampskib, dog ikke i regelmæssig Route. F. H. udgør i gejstlig Henseende et Præstegæld med Moland Hovedsogn sydligst og Veum Anneks nordligst. Herredets Areal er 1,253 □Km., hvoraf 145 □Km. Indsøer. (Litt.: J. L. Qvisling, »Fyresdal's Præstegælds og Præsters Historie« [I og II, Skien 1888—90]). *J. F. W. H.*

Fyresvand se Fyresdal Herred.

Fyrgrav er en $0,65—1,0$ **M.** dyb, ca. 1,2 M. bred Grube, der anbringes mellem Skinnerne paa de Steder af Sporet paa en Station, hvor Lokomotivet sædvanlig holder, for at man derfra kan komme til at efterse Lokomotivet fra neden, rense Risten o. s. v. F. anbringes foruden i Hovedsporene, som ovenfor nævnt, foran Lokomotivremisen og inde i denne under hver Standplads. F. er paa Siderne indesluttet af Beklædningsmure, oven paa hvilke Skinnerne ere befæstede paa en Langsvelle eller bedre paa selve Granitdækskiftet ved Underlagspladser og Stenskruer med Klemmeplader; Bunden er brolagt eller dannet af en omvendt Hvælving og har Fald til et Kloaknedløb e. 1. for Vandafledningens Skyld; for Enderne er der Trapper ned i Gruben. *A. O—d.*

Fyrig, i Haandværkersproget arbejdsledig, uden Arbejde (smlg. Fyraften). *V. D.*

Fyrisån, Mellemsverige (Svearike), Upland, en af Mälaren's mange Tilløb, der komme fra Nord. Den løber omtrent lige i sydlig Retning forbi Upsala og Sigtuna; Sletten omkring den, Fyrisvall, er bekendt fra Sagntiden. *H. W.*

Fyrmester se Fyrvæsen.

Fyrrebladhvepse. De hidtil i Danmark fundne F. indskrænke sig til Slægterne *Lyda* og *Lophyrus*; af førstnævnte er der fundet 3 Arter paa Fyr, af sidstnævnte 5. Blandt Lyda-Arterne maa Opmærksomheden særlig henledes paa *L. arvensis*, der pludselig og mod al Forventning er optraadt som et af de nordiske Landes allerskadeligste Skovinsekter. I Tyskland er det Arten *L. stellata*, der er optraadt mest skadelig; den er endnu ikke sikkert paavist i Danmark. Mellem Lophyrerne maa særlig *L. rufus* og *L. pini* nævnes. (Se i øvrigt Bladhvepse og Forstinsekter. Foruden den der nævnte Litt. henvises til H. Borries, »Naaletræernes Bladhvepse« Entomol. Medd. 1896). *C. W-L.*

Fyrrebrænde bruges i stor Udstrækning og indføres til Danmark fra Sverige og Finland. Brændeværdien kan svinge meget, idet Varmeevnen (Bøg =1) kan ligge mellem 0,5 og 1,2, efter som Vedet er mere eller mindre harpiksrigt og tætbygget. *C. V. P.*

Fyrreharpiks, alm. Harpiks, er den Art Harpiks (s. d.), der indeholdes i den fra en Mængde Naaletræer stammende Terpentin. Denne er en Art Balsam (s. d.) o: en Opløsning af Harpiks i en æterisk Olie, i det foreliggende Tilfælde Terpentinolie, og ved dennes Afdestillation, alene eller med Vanddamp, bliver den egentlige F. tilbage. Til Fremstilling af F. opsamles den Terpentin, der enten frivillig eller ved kunstig gjorte Indsnit flyder ud af Træerne, idet man enten lader denne samle sig uden paa Træet, hvorved den bliver temmelig haard, idet en Del Vand fordamper og en Del af Olien iltes til Harpiks, eller man opsamler den i flydende Tilstand og forarbejder den videre. Den stivnede Terpentin gaar i Handelen under Navn af Raaharpiks, Galipot, Barras og bestaar af Krystaller af Abietinsyre (s. d.), indesluttede i en amorf Grundmasse. Det danner uregelmæssige hvide til brune Klumper, blandede med Sand, Jord og Træstumper, er i Begyndelsen blødt, men bliver efterhaanden paa Grund af Oliens fortsatte Iltning til Harpiks haardt og sprødt. Det kan renses ved Smeltning med Vand og Filtrering og danner da den saakaldte Burgunderbeg, Burgunderharpiks, hvid Beg eller hvid Harpiks, der indeholder indtil ca. 10 p. Ct. Vand og ca. 10 p. Ct. Terpentinolie. Et lignende Produkt som den hvide Harpiks, men med mindre Indhold af Vand og Olie, er den saakaldte kogte Terpentin, der faas, naar man for at indvinde Terpentinolien destillerer Terpentinen med overhedede Vanddampe. Fortsættes Destillationen, til al Olien er fordampet, og smeltes Resten derpaa saa længe under Omrøring i aabne Kedler, til alt Vandet ogsaa er fordampet, faas den egentlige F., Kolofonium; denne kan ogsaa fremstilles ved fortsat Opvarmning af den hvide Harpiks, men bliver paa denne Maade oftest meget mørk. Den er klar og sprød, men bliver allerede ved forholdsvis ringe Varme klæbrig; Farven er lys til mørkebrun efter Raamaterialets Beskaffenhed og den ved Fremstillingen anvendte Varme; Brudet er glinsende, Vægtfylden er $1,07—1,08$, og Massen er opløselig i Alkohol, Æter, Svovlkulstof og æteriske Olier, men uopløselig i Vand. Tidligere kom næsten al F. fra Frankrig, Østerrig og Tyskland, men nu eksporteres den i saa stor Mængde og saa billigt fra Nordamerika, at den europæiske Produktion stadig er i Aftagende. Størst Anvendelse har F. paa Grund af sin Evne til at danne harpikssure Salte med Alkalierne, de saakaldte Harpikssæber. Disse bruges dels i stor Mængde til Indblanding i almindelige Sæber (s. d.), dels ligeledes i meget betydelig Mængde til Limning af Papir (s. d.). Endvidere benyttes F. til Fremstilling af Segllak og Flaskelak, til ringere Sorter Spirituslak, til Ildtændere, til Bryggerbeg (se Beg) o. a. Ved Destillation af F. faas Harpiksolie, der bestaar af en Blanding af forskellige Kulbrinter, og som ved brudt Destillation kan deles i forskellige Kvaliteter. Den almindelig forekommende Olie er en tykflydende gulbrun Vædske med en svag blaa Fluorescens, der dog kan bringes til at forsvinde ved Behandling med Lud og Omdestillation. Olien finder betydelig Anvendelse til Fremstilling af Vognfedt, idet den koges med Kalk, hvorved den danner en som Smørelse brugelig Emulsion. Endvidere be-

nyttes den til Bryggerbeg (se Beg), til Blanksværte, Lak og som Erstatning for (oftest Forfalskning af) Linolie og andre fede Olier. *K. M.*

Fyrrelav (*Evernia* Ach.), Slægt af Laver, med buskformet, gentagne Gange tvedelt grenet Løv, med flade, paa Undersiden oftest rendede Grene; Løvet har Barklag paa begge Sider, men de to Sider have dog et forskelligt Udseende. Apothecierne skiveformede, rødbrune; Sporerne enrummede, ufarvede. De almindeligste Arter, *E. prunastri* L. og *E. furfuracea* L. ere anselige Laver, der vokse paa Træer og Ved, sjældnere paa Stene. *C. R.*

Fyrrenaalsbad se Bad S. 419.

Fyrrenden, Lille Bælt, smalt og krumt Sejlløb mellem Baagø og Aarø. Dybden i Renden er fra 8 til 12 M. *G. F. H.*

Fyrrespinder (*Gastropacha pini*) er en af Fyrreskovenes værste Fjender, der heldigvis endnu aldriger optraadtsærligskadelig i de nordiske Lande, men her overalt er et sjældent Insekt; i Tyskland derimod ere betydelige Strækninger blevne hærgede af det; en meget stor tysk Litteratur foreligger om dette farlige Insekts Angreb. Sommerfuglens

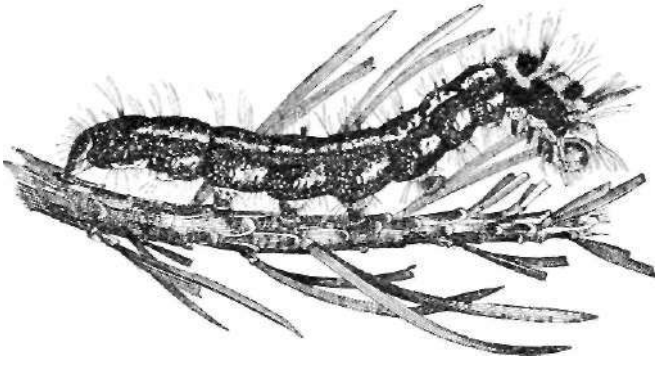

Fyrrespinder (*Gastropacha pini*). *a* Han, *b* Larve

Farve er meget forskellig. Hoved, Bryst og Forvinger i Alm. brungraa, sidstnævnte med mørkebrune Tværstriber, Bølgelinie og Frynser. Forreste Tværstribe buet, ofte dobbelt, indesluttende en hvid Plet, Bølgelinien ved 2. og 5. Aare ofte opløst i Pletter eller i alt Fald stærkt tandet. Den inderste Del af Forvingerne, Bagvingerne og Bagkroppen rødbrune; Æggene blaagrønne, senere graa, saa store som Hampekorn. Vingefang 55—60 Mm, Den udvoksne Larves Grundfarve fra askegraa gennem brun til sortebrun. Paa Bagkropsringene mørkere Pletter med lysere inderste Parti, Underside og Bugfødder rød- eller grønlige. Behaaring: lange, børsteformede Haar tættest paa Legemets Sider; paa 2. og 3. Ring to staalblaa Tværbaand; disse mangle paa den spæde Larve. Larvens Længde indtil 8 Cm. Larveekskrementerne meget store, tykke, som friske mørkegrønne; Kokon vatlignende, aflang tilspidset i begge Ender, talrige indspundne Larvehaar, Længde 4—6 Mm. Udbredelse fra Lapland til Corsica, fra England til Altai.

F. flyver normalt i Juli, er et trægt, sendrægtigt Dyr, der mest flyver i Skumringen og tilbringer Dagen siddende paa Fyrretræernes nederste Del. Hunnen afsætter 100—200 Æg i Hobe paa ca. 50, spredte paa Bark, Naale og Grene. Efter 2—3 Ugers Forløb komme Larverne frem og begynde det første Angreb paa Naalene; dette varer til Frostens Begyndelse; da søge de halvvoksne Larver ned i Jorden og overvintre i Træets umiddelbare Nærhed som Larve; denne vækkes i April atter af Dvalen. Der paabegyndes da det andet, langt farligere Angreb. Ved 6. Hudskifte, omtrent i Juli, gaar Larven over i Puppestadiet; Kokonen ophænges paa Grenene, som oftest i ringe Højde, og Puppestadiet varer ca. 3 Uger. Insektet er nøje knyttet til den alm. Fyr og tager kun nødig til Takke selv med andre Fyrrearter; den holder særlig til i store sammenhængende ældre Fyrreskove paa tør Jordbund og særlig i Randene af Skoven. Under store Angreb er Jorden dækket med Larveekskrementer, Sommerfuglene sværme overalt, og alt er besat med de store Kokoner. Som oftest strækker Larvernes Angreb sig over flere Aar; da sætte Mangel paa Næring (naar alt er opædt), Snyltehvepse og andre Fjender en Grænse for Angrebet. Det er i Larvestadiet, der næsten strækker sig over 9 Maaneder, at man maa gribe ind for at standse Insektet. Dels kunne da Larverne samles i Vinterlejet ved Opgravning af Jorden, dels i Foraaret paa Træerne; men den bedste og i den nyere Tid mest anvendte Metode er Anbringelsen af Limringe i Brysthøjde paa Træerne. Ved disse Ringe hindres Larverne i at naa Kronerne. Ligeledes har man med Held anlagt Larvegrave. *C. W.-L.*

Fyrretyve Ridderes Dag, 9. Marts, i det romerske Kalendarium 10. Marts, er sat til Minde om 40 Martyrer, som skulle have lidt Døden Aar 320. De hørte til den romerske Hærs 12. Legion, »den lynende« kaldet, og nægtede som Kristne at ofre til Guderne. Det hændte i Sebaste i Lillearmenien, ved Vintertid. De bleve piskede og satte nøgne i en Dam i 3 Døgn. Da de vare døde, bleve deres Ben knuste, Ligene brændte paa Baal og Asken strøet i rindende Vand. Legenden er vistnok uhistorisk, da der for 13. Jan. findes sat 40 Soldater, for 16. Juni andre 40, for 6. Apr.

3 Gange 40 Martyrer og for 19. Juni 40,000 Karmelitter. Det er nu omtrent den eneste Mærkedag for Vejret, der er almindelig husket, hvilket er underligt, da der ikke er knyttet nogen Forudsigelse til den i de ældre Optegnelser. Der siges i mange Lande, at som Vejret er 9. eller 10. Marts, vil det vedblive at være i 40 Dage, et Tal, som er taget fra Skriftens 40 Dages Syndflod. Vejrsproget gælder ogsaa for 22. Febr., St. Peter's Dag (Peder Varmesten), og for 24. Febr., St. Mathias'es Dag, samt i Tyskland for Askeonsdag, der som bevægelig Festdag kan falde mellem 4. Febr. og 10. Marts, men til Middeldag har 21. Febr. At Askeonsdag kommer 40 Dage før Paaske kan være Grund til, at den er tagen med. Ser man bort fra det vilkaarlige Tal 40, vil Sproget blot sige, at begynder Vinteren sent, holder den ved haardt og længe. Denne Iagttagelse er ogsaa udtrykt i Sprogene: »Julesommer giver Paaskevinter«, »grøn Jul, hvid Paaske« o.s.v., hvilket skal betyde, at kommer Vinteren sent, vil dens Slutning blive streng, og omvendt. Har det frosset til Kyndelmisse (2. Febr.), og der saa kommer Tø, er det onde overstaaet; men har det været mildt til først i Marts, og Kulden saa indfinder sig, vil den staa paa længe. Denne Iagttagelse har staaet sin Prøve, men den er formet i Regel i sydligere Lande og maa altsaa i Danmark sættes senere. Tillige maa det erindres, at alle Vejrregler for faste Dage ere »gammel Stil« og ere blevne til under den julianske Kalender, der i Reformens Aar 1700 var 10 Dage bagud. Dengang betød 9. Marts altsaa efter »ny Stil« 19. *Bernh. O.*

Fyrskib se Fyrvæsen.

Fürst, Walter, schweizisk Sagnhelt, der efter Traditionen, saaledes som den i 16. Aarh. er optegnet af Historieskriveren Ægidius Tschudi, var Vilhelm Tell's Svigerfader og en af Stifterne af Riitli-Forbundet (1307). En Familie af Navnet F. levede i 11. Aarh. i Kanton Uri, men om dens Deltagelse i Befrielseskampen vides intet. *M. M.*

Fyrstbiskop kaldtes den Biskop, der var Fyrste i det romersk-tyske Rige, og som udøvede en Fyrstes Rettigheder i sit Stift og paa Rigsdagen. For Tiden har denne Titel mistet sin Betydning og tillægges kun faa Bisper, saaledes dem i Breslau og Olmütz. *L. M.*

Fyrsted se Ildsted.

Fyrste (lat. *princeps*, gammelhøjtysk *furis to*, tysk *Fiirst)*, egentlig den første eller mest udmærkede, betegner Fører eller Høvding for en politisk Sammenslutning og derefter baade en Regent i Alm., ikke-regerende Medlemmer af en Regentfamilie og Medlemmer af Højadelen i visse Lande, f. Eks. Tyskland, Rusland (*knjas*), Frankrig (*prince*), Italien (*principe*). Endelig bære visse tyske Regenter Navn af F. saavel som Herskerne i enkelte mindre europæiske Stater, som Bulgarien, Lichtenstein, Monaco og Montenegro. Allerede hos Oldgermanerne fremtraadte F. (*principes* kaldes de af Cæsar og Tacitus), der valgtes paa Folkeforsamlingerne og især synes at have været Dommere eller rettere Lovsigemænd. *Principes* valgtes rimeligvis mest ud af de adelige Slægter og vare et vigtigt aristokratisk Element i den germanske Statsudvikling. I den ældre Middelalder betegner Udtrykket F. eller *princeps* i det hele Landets fremragende Mænd (*meliores regni* eller *terrae)* og ikke nogen bestemt afgrænset Klasse. Men fra 11. Aarh. udskiller der sig af denne Landsadel en Fyrstestand i snævrere Forstand; til F. regnedes fra nu sædvanlig de Personer, der havde Rigsien umiddelbart af Kejser eller Konge. Særlig var dette Tilfældet i Tyskland, og her fremkom baade gejstlige og verdslige F. Til de første regnedes Ærkebiskopper, Biskopper og de Abbeder og Abbedisser, der vare Indehavere af rigsumiddelbare Abbedier. Om Kejserens Stilling til de gejstlige F. drejede sig Investiturstriden (s. d.); efter Reformationen gav deres Tilstedeværelse Anledning til store Vanskeligheder. 1803 sækulariseredes alle gejstlige F. i Tyskland. Til verdslige F. regnedes Hertuger, Markgrever, Pfalzgrever, Landgrever, Borggrever og Grever. De verdslige Fyrstendømmer bleve efterhaanden arvelige som alle Len, og lidt efter lidt tilstræbte F. Udelelighed af Territoriet og en Arvefølge, der sikrede dette. I Slutn. af 12. Aarh. opstod den saakaldte yngre Rigsfyrstestand, hvortil Greverne ikke længere regnedes, og fra da af erhvervedes Fyrstetitelen kun ved direkte kejserlig Udnævnelse. Alle F. havde Sæde paa den tyske Rigsdag og dannede der en særlig Afdeling. Ud fra de øvrige F. skilte sig dog i 13. Aarh. de 7 mægtigste, de saakaldte Kurfyrster, der fra nu af udgjorde et særligt øverste Kollegium paa Rigsdagene, medens de øvrige F. mødte i »Fürstenrat«, det andet Kollegium, der deltes i den gejstlige og verdslige »Fürstenbank«. Deltagelsen i Fyrsteraadet blev i Tidens Løb Skelnemærket mellem F. og de mindre Herrer, Rigsridderne, der vel vare rigsumiddelbare, men ikke havde Adgang til Rigsdagene. I Løbet af 16. Aarh. fastsloges, hvilke Fyrstehuse der i Kraft af Besiddelsen af bestemte Territorier havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen, og da dog siden ny Familier fik Fyrsterang, skelnedes der mellem de gamle F., der før Rigsdagen i Augsburg 1582 havde haft Sæde paa Fyrstebænken, og de ny, der først efter 1582 havde faaet Fyrsteværdighed. — I øvrigt fremkom der i Tyskland forskellige Variationer af Fyrsteværdighed efter vedkommendes Forhold til Riget eller enkelte Landsherrer. Overhovederne for de tyske Fyrstefamilier have Prædikatet Durchlaucht (s. d.), men Fyrste værdigheden i og for sig har nu ikke længere nogen retslig Betydning, hvorimod der knytter sig forskellige Æresrettigheder dertil, ogsaa f. Eks. for de mediatiserede F.'s Vedkommende o: for de F., der før 1806 vare rigsumiddelbare, men dengang maatte træde i Undersaatsforhold til større Landsherrer. Tyske suveræne Landsherrer have ofte uddelt Fyrstetitelen som Belønning for store Fortjenester, saaledes blev Bismarck 1890 F. (Hertug) af Lauenburg. I Sverige ophøjedes Familien Hessenstein 1785 til F. (Litt.: Ficker, »Vom Reichsfürstenstande« [Bd. I, Innsbruck 1861]; Berchtold, »Die Entwickelung der Landeshoheit in Deutschland in der Periode von Friedrich II bis einschlüssig zum Tode Rudolfs von Habsburgs« [Bd. I, Munchen 1863]; H. Schulze, »Die Hausgesetze der regierenden deutschen Fürstenhäuser« [Bd. 1—3, Jena 1862—83]). *A. Frs.*

Fyrstedag (Fürstentag) kaldtes en Forsamling af tyske Rigsfyrster, hvor der forhandledes om

Spørgsmaal af Interesse for hele Standen og toges Beslutning om fælles Optræden. Den første F. fandt Sted i Forchheim 13. Marts 1077, da der valgtes en Modkonge, Rudolf, mod Henrik IV. Den sidste F. holdtes i Frankfurt a. M. 17. Aug. til 1. Septbr. 1863, hvor Kejseren af Østerrig forelagde et Forslag til Reform af det tyske Forbund. *A. Frs.*

Fyrsteforbundet (»der Fiirstenbund«) kaldes det Forbund mellem tyske Rigsfyrster, der 1785 stiftedes af Frederik II af Preussen for at modarbejde Kejser Josef II's Plan om at bortbytte de østerrigske Nederlande (Belgien) mod Bayern, der saa skulde indlemmes i de østerrigske Arvelande. Det afsluttedes mellem Preussen, Brandenburg, Sachsen og Hannover. Officielt skulde Forbundet værge Opretholdelsen af »Rigssystemet« og den 1648 skabte Magtfordeling inden for det tyske Rige; det hemmelige Formaal var at modsætte sig den bayersk-belgiske Bytteplan og alle lignende Planer, eventuelt ved Vaabenmagt. Forbundet tiltraadtes senere af flere Fyrster. Josef II havde allerede tidligere opgivet Planen, og Forbundet fik ingen praktisk Betydning, da Frederik II døde Aaret efter. (Litt.: Ranke, »Die deutschen Mächte und der Fiirstenbund« [2 Bd., 2. Opl. Leipzig 1875]; Bailleu, »Ursprung des deutschen Fürstenbundes« [i »Historische Zeitschrift«, Bd. 41, 1879]). *A. Frs.*

Fyrstekappe, Kappe, i Reglen af rødt eller purpurfarvet Fløjl og foret med Hermelin, bares som Tegn paa fyrstelig Værdighed. F. ses endnu ofte paa Fyrsteslægternes Vaaben og bærer paa Ydersiden jævnlig Afbildninger af Skjoldets Løver, Ørne, Stjerner o. desl.

Fyrstelên kaldes det til en gejstlig eller verdslig Fyrste forlenede Territorium. I Tyskland kaldtes det verdslige Fanelen, det gejstlige Scepterlen. F. ere statsretlig de vigtigste Len i Landet; deres Indehavere staa paa et Slags Mellemtrin mellem Konger og Grever. I Danmark bleve i Middelalderen flere af Rigets Provinser til det, der almindelig forstaas ved Len, og da de i alt Fald fra Valdemar Sejr's Tid udelukkende gaves til Medlemmer af Kongehuset, betegnes de som F Der kendes 6 saadanne: Nørre- og Sønderhalland, Blekinge og Lolland, Sønderjylland og Langeland. Deres Tilværelse var et vigtigt Led i de mange indre Stridigheder fra Valdemar Sejr's Død til hen i 15. Aarh.; af skæbnesvanger Betydning blev Sønderjylland's Stilling som F. i Abel's Slægt, og som den eneste Del af Riget, hvor Lensvæsenet egentlig slog Rod. De nævnte 6 Len træffes ikke samtidig, og Kundskaben til deres statsretlige Stilling er endnu meget mangelfuld. (Litt.: M. Mackeprang, »De danske F. i Middelalderen« [»Hist. Tidsskr.« VI R. 6 Bd. 1895]). *A. Frs.*

Fyrsten se Fyrtøj.

Fürstenau, berømttysk Slægt af Fløjtevirtuoser. 1) Kaspar F., født 1772 i Miinster i Westfalen, død 1819 i Oldenburg, hvor han var ansat som Kammermusikus. 2) Hans Søn Anton Bernhard F., født 1792 i Miinster, blev 1820 Kammervirtuos og første Fløjtenist ved Hofkapellet i Dresden, hvor han døde 1852. Han var en nær Ven af C. M. von Weber, har skrevet talrige Kompositioner for Fløjte og en stor Fløjteskole og foretog omfattende Koncertrejser sammen med Faderen (besøgte bl. a. Kjøbenhavn 1805, 1823 og 1829—30). 3) Hans Søn Moritz F. (1824—89) blev 1842 ansat som Fløjtenist i Hofkapellet i Dresden, senere Kammermusikus, Kustos for Kongen af Sachsen's private Musikbibliotek og Lærer ved Konservatoriet. Han har ogsaa gjort sig fortjent som Musikskribent (bl. a. »Beitrage zur Gesch. der kgl. sächs. mus. Kapelle«, »Zur Gesch. der Musik u. d. Theaters in Dresden«, talrige musikhistoriske Artikler o. s. v). *S. L.*

Fürstenberg, 1) tysk Fyrsteslægt, nedstammer fra Greverne af Urach, af hvilke en 1270 tog Navnet F. efter dette lille Fyrstendømme, der ligger paa Grænsen af Baden og Württemberg. Efter Frederik II af F., (1496—1559), deltes Slægten i 2 Linier:

Heiligenbergerliniens mest kendte Medlemmer ere Brødrene Franz Egon af F., (1626—82), og Wilhelm Egon af F., (1629—1704). De to Brødre sluttede sig under Ludvig XIV's Kampe med Tyskland ganske til denne. Franz blev Bisp af Strassburg, hvor han 1681 skaffede Franskmændene Magten. Da han døde 1682, fik Wilhelm ved Ludvig XIV's Indflydelse hans Stilling, og 1686 udnævnte Paven ham til Kardinal. 1688, da Ærkebispe- og Kurfyrsteværdigheden i Koln blev ledig, naaede Wilhelm af F. som Frankrig's Kandidat et Flertal af Domherrernes Stemmer, medens Mindretallet samledes om Josef Clemens af Bayern, den tyske Kejsers Kandidat. Efter den kanoniske Ret krævedes imidlertid, da F. allerede var Bisp et andet Sted, de $^2/_3$ af Stemmerne, og Paven tog deraf Anledning til at nægte at godkende Valget og anerkendte i Stedet Josef Clemens. Wilhelm af F. kunde under den derpaa følgende Krig ikke gøre sine Krav gældende; 1689 drog han til Frankrig og døde her i Paris 1704. En tredje Broder, Hermann Egon af F., døde 1674, og med hans Søn uddøde 1716 denne Linie.

Kinzigthalerlinien delte sig snart i flere Linier. 1806 mediatiseredes Fyrstendømmet F., men de forskellige Linier af Slægten ere vedblevne at bestaa, dels i Tyskland, dels i Østerrig. Der findes nu 3 fyrstelige Linier: F., F.-Pürglitz og F. Konigshof og en landgrevelig: F.-Weitra.

2) tysk Fyrsteslægt, hjemmehørende i Westfalen og Rhin-Provinsen. Slægtens ældste kendte Medlem, Hermann v. F., omtales 1279; flere af dens Medlemmer virkede som Ordensriddere i Lifland. Mest bekendte af Slægten ere den lærde Ferdinand v. F., (1626—83), der siden 1661 var Bisp af Paderborn og udgav: *Monumenta Paderbornensia*, samt Franz Friedrich Wilhelm af F., (1729—1810), der var Minister for Kurfyrsten af Koln og Miinster. Han styrede med stor Dygtighed de miinsterske Lande, hvor han paa mangfoldige Omraader gennemførte betydelige Reformer, og selv efter at han 1780 var traadt tilbage fra Ministerstillingen, vedblev han som Generalvikar at øve en afgørende Indflydelse paa disse Landes Styrelse. *P. M.*

Fürstenberg, Pontus, svensk Mæcen, Grosserer i Göteborg, er født 1827. Han har samlet en særdeles righoldig Kunstsamling, særlig repræsenterende den yngste svenske og franske Malerkunst og Skulptur. (Smlg. »P. F.'s Galeri« [Goteborg 1894]).

Furstenwalde, By i preussisk Provins Brandenburg i Regeringsdistriktet Frankfurt ved Spree, Biflod til Havel, og ved Oder-Spree-Kanalen samt

Jærnbanelinien Berlin—Frankfurt a. d.O., har (1890) 12,900 Indb. Byen har en smuk Domkirke, Mindesmærker for Kejser Vilhelm I og Frederik III samt et Gymnasium. Der findes betydeligt Ølbryggeri, Dampmøller samt Fabrikation af Maskiner, kemiske Produkter, Ovne og Stivelse. F. er paa Grund af sine store Skovbesiddelser en af de rigeste Byer i Preussen. Mod Syd de Rauenske Bjærge med Brunkulsgruber og erratiske Granitblokke ligesom den ved sine Kalkdannelser mærkelige Scharmützel-Sø. F. fik Stadsret 945 og var fra 1385 en Tid Sædet for Biskopperne af Lebus. Ved Traktaten i F. Aug. 1373 gav den bayerske Markgreve Otto Afkald paa Brandenburg til Gunst for Kejser Karl **IV.** *Joh. F.*

Fyrstespejl kaldes Værker, der indeholde Regler for Fyrsters Liv og Regering. Den første Bog, der bærer Titelen F., angives at være en af Hertug Julius af Braunschweig i 16. Aarh. forfattet. Af andre Skrifter, der kunne regnes med til denne Art Bøger, maa nævnes Machiavelli's »Il Principe« [Firenze 1532], Jesuitten Mariana's »De rege et regis institutione« [Toledo 1599], Frederik den Store's »Antimachiavelli« og Friedrich Karl v. Moser's »Der Herr und der Diener, geschildert mit patriotischer Freyheit« [Frankfurt 1759]). *A. Frs.*

Fyrstikker se Tændstikker.

Fyrsvamp se Poresvampe.

Fyrtaarn se Fyrvæsen.

Fürth, umiddelbar By i det bayerske Regeringsdistrikt Mittelfranken, 6 Km. N. V. f. Nürnberg, med hvilken den er forbunden ved en Sporvej, ligger ved Pegnitz'es Udmunding i Regnitz, en Biflod til Main, samt ved Jærnbanelinierne Munchen—Bamberg—Hof, Passau—Nürnberg—Würzburg, F.—Kadolzburg og Nürnburg—F. og har (1895) 46,600 Indb., hvoraf ca. tre Fjerdedele Evangeliske og over 3,000 Jøder. F. er for sine nyere Kvarterers Vedkommende meget regelmæssig anlagt og har 2 evangeliske Kirker, af hvilke skal nævnes Michaelis-Kirken fra 11. Aarh., en katolsk Kirke samt en Synagoge, endvidere et nyt Raadhus i italiensk Stil med et 55 M. højt Taarn, en monumental Brønd (1890) samt en Latinskole, en kgl. Realskole, et Døvstummeinstitut, et Stadsbibliotek (10,000 Bd.) og et Billedgaleri. F. er Sædet for en Kredsøvrighed, en Landsret med Kammer for Handelssager, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken og har 2 Banegaarde. F. er en vigtig Fabrikby og danner med Nürnberg ligesom een Industriby med en i begge Stæder i Hovedsagen ens Industri, der i F. begunstiges ved Pegnitz'es og Regnitz'es betydelige Vandkraft. Der findes Fabrikation af de saakaldte Nürnberg-Varer, Glas, navnlig Spejle (80 Fabrikker) og Briller, endvidere af Metalgenstande, optiske Instrumenter, Maskiner (særlig til Bryggerier), Cikorie, Papir, Legetøj. Der findes en stor Udførsel af Industrigenstande, saaledes af Glasvarer til Amerika, ligesom stor Humleudførsel. Ifølge Sagnet har Karl den Store her ladet bygge Martins-Kapellet, og Byen, der opstod omkring det, blev kaldet F. (Vadested). Gustaf Adolf havde i Juni 1632 sit Hovedkvarter i F., ligesom der i August fandt en Fægtning Sted med Wallenstein. 1634 blev F. brændt af Kroaterne. 1792 kom den under Preusserne og 1806 under Bayern. F. erholdt 1818 Stadsret og fik 1835 i Ludwigs-Banen Nurnberg—F. den første Jærnbane i Tyskland. Dens Opsving skriver sig fra nyere Tid. *Joh. F.*

Fyrtøj, Redskab, hvormed Ild frembringes, bestod oprindelig af 2 Stykker Træ, som ved indbyrdes Gnidning ophededes, til Flammen brød frem. Denne tændte et tørt, letfængeligt Materiale, Tønder, trøsket Træ, Trævler e. l. I denne oprindelige Form har det været brugt af alle primitive Folkeslag og bruges endnu af vilde Stammer. Hos dem er det portativt, reduceret til smaa Dimensioner (se Fig.). Apparatet, der er tegnet efter et Eksemplar fra Grønland, bestaar af en Træbrik med iborede Fordybninger. I en af disse anbringes Tønder, og Drejepinden isættes. Den holdes i lodret Stilling, idet der støttes paa en øvre Tværpind, og sættes i hastig Omdrejning, ved at en omviklet Snor føres skiftevis til højre og venstre. Efter nogen Tids stærkt Arbejde vil en Flamme bryde ud af Ildhullet. Etnografisk Museum i Kjøbenhavn ejer flere Eksemplarer. Romerne kendte til at gøre Ild ved at gnide en Svovlstang mod en glat Stenflade.

I den ældre Bronzealders Grave er der fundet Fyrsten, smaa Spydspidser af Flint, undertiden

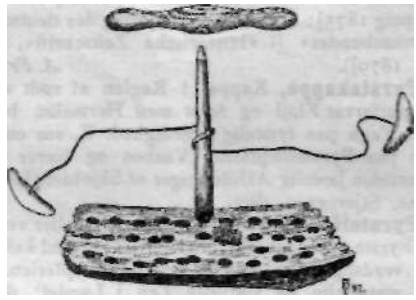

indsyede i Læder, eller tildannede aflange Flintstykker med Spor af Brug. Det er formodet, at man ved at benytte Svovlkis har slaaet Gnister dermed. At medgive den døde F. i Graven til Brug ved hans Vandringer i Evighedens Land er ikke helt aflagt endnu. Da man havde lært at slaa Ild, blev den gamle Fremgangsmaade at gnide den bibeholdt i de religiøse Ceremonier til at tænde Offerild og Baalene paa Aarsfesterne, og dette holdt sig i Almuens Tro som Nødild (s. d.), Gnidild. Med Jærnet kom det F., der har holdt sig til vore Dage, Staal, Flint og Trøske. Denne tændes ved en glødende Partikel, som Staalet slaar af Stenen. I 14. Aarh. omtales Fyrstikker, Pinde dyppede i Svovl. Paa denne Maade sloges Ild temmelig almindelig i kjøbenhavnske Huse ved Tiden 1830. Der raabtes paa Gaderne med Flintesten endnu 1840. Det var almindelig Skik at »laane Ild« hos Husboer og Naboer.

Portative F. med Flint omtales temmelig sent i Litteraturen, i Fransk under Navnet *fusil* 1378 under en Krig mellem Englændere og Skotter. Ved denne Tid gik de over i Heraldikken, og et F. blev 1430 sat i den gyldne Vlies'cs Ordenskæde. Dets Form er et B og er Aarsag til, at dette Bogstav paa Fransk hedder *fusil*. Det ansaas for at rumme Lynet, Himmelens Ild, og blev Symbol paa det hellig ophøjede. Lomme-F. fik ingen hastig

Udbredelse, fordi Fyrsvampen, som hørte dertil, i Begyndelsen var dyr. Christiem Pedersen kender det dog (se hans *Vocabularium*) og omtaler et F., indelukt mellem 2 Valnøddeskaller. Som *eldfoeri* er det kendt i gammelt Norsk, som *Eldfyre* i danske Gildeskraaer og hørte sammen med Baad, Aare, Øsekar og Økse til de Ting, som den fredløse Gildebroder forsynedes med til sin Flugt.

Ved 1560 opfandtes Snaplaasen paa Geværer. Denne affødte et nemt F. — nogle mene, at dette er ældre og har givet Ideen til Snaphanegeværet — som i Moth's Ordbog kaldes Fyrslag og bestaar af en Stenlaas, der afgiver sine Gnister i en lille Beholder med Tønder. Fyrslaget gaves Pistolform, kom i Lommeformat og brugtes meget af Damer. Det maa være kommet til Frankrig fra Tyskland, da det paa Fransk hedder *fusil d'Allemagne*. Til F. kan ogsaa henregnes Brændglas (s. d.). *Bernh. O.*

Af mekaniske F. skal nævnes Kompressionsfyrtøjet ell. det pneumatiske F., der bestaar af en hul Cylinder, lukket i den ene Ende og forsynet med et tætsluttende Stempel. Paa dettes inderste Endeflade fæstes en Stump Fyrsvamp, og naar man ved et kraftigt Slag driver Stempelet ind i Cylinderen, opvarmes Luften i denne saa stærkt ved Sammentrykningen, at Svampen antændes. — Et elektrisk F. blev opfundet kort efter, at Volta (1775) havde fremstillet Elektroforet. Gnisten fra Elektroforets Skjold benyttedes til at tænde Brint (Vandstof), der strømmede ud af en fin Aabning. Den almindelige Belysningsgas tændes med Lethed ved Gnisten fra Skjoldet. I nyere Tid anvender man hellere til elektrisk Antændelse en Induktionsgnist eller en Platintraad, der bringes i Glød ved en elektrisk Strøm. — Langt større Anvendelse har man dog gjort af kemiske Midler til Frembringelse af Ild eller af mekaniske og kemiske i Forening. Døbereiner opfandt sit F. 1823. Det bestaar i sin simpleste Form af et cylindrisk Glas, hvori der hældes fortyndet Svovlsyre. Glasset er dækket af et Laag, til hvis Underside er fastgjort en Glasklokke, hvis Munding vender nedad, og hvis nederste Rand næsten naar Glassets Bund. Fra Klokkens øverste Del fører et kort Rør ud i Luften; Røret er lukket med en Hane og ender i en snæver Aabning. Inde i Klokken er ophængt en Zinkklods, hvis Underside ligger noget højere end Klokkens Rand. Aabner man Hanen, vil Syren strømme ind i Klokken og berøre Zinken. Herved udvikles Brint (Vandstof), der driver Luften ud gennem Røret, og naar Klokken er fyldt med Brint, lukkes Hanen, og Apparatet er færdigt til Brug. Brintudviklingen vedvarer, til Syren er trykket saa langt ned, at den ikke mere rører ved Zinken. Anbringes nu et Stykke Platinsvamp (finfordelt Platin) foran Rørspidsen, og aabnes Hanen, saa vil Brinten indsuges af Platinsvampen og ved Berøring med den allerede indsugede Ilt antændes. Denne mærkelige Egenskab ved Platinsvampen havde Dobereiner selv fundet. Apparatet blev meget udbredt; det har den Mangel, at Platinsvampen let efter nogen Tids Brug bliver uvirksom. Udglødning i en Spritflamme gør den i Reglen virksom igen. — Nogle Aar før Opfindelsen af dette F. var en egen Art Tændstikker kommen i Brug. En Træpinds ene Ende dyppedes først i smeltet Svovl og derpaa i en Blanding af 1 Del Svovl og 3 Dele klorsurt Kali. Kom i Pindens saaledes præparerede Hoved i Berøring med stærk Svovlsyre, sønderdeltes det klorsure Kali, og Blandingen eksploderede, hvorved Svovlet og siden Træet antændtes. Svovlsyren kunde anbringes i en Flaske fyldt med Asbest, hvorved man undgik Faren for at spilde af den. Disse Tændstikker og de fleste andre Arter af F. bleve senere fortrængte af fosforholdige Tændstikker (s. d.). *K. S. K.*

Fyrværker, før Hærloven af 1867 en Underofficersgrad i den danske Hær. F. rangerede mellem Kommandersergenten og Overfyrværkeren. Distinktionen var en Ærmedistinktion, bestaaende af 3 Snore og derover 2 Knapper. Graden vilde nu svare til en Grad mellem Oversergenter og Stabssergenter. *H. H.*

I den norske Hær er »Fyr- og Haandværkerkompagniet« en Del af Artilleriets tekniske Styrke, hvoraf igen egentlige F. som Arbejdsformænd findes i et Antal af 16 foruden 3 Fyrværkersergenter i Christiania. De ere alle Stykjunkere eller Kommandersergenter med samme Uniform som den tilsvarende Grad i Artilleriet. *J. F. W. H.*

Fyrværkeri. De almindelige Fyrværkerisager bestaa af forskellige i et Hylster indesluttede saakaldte Satser o: pulverformede Blandinger af let brændbare Stoffer og Stoffer, der kunne afgive den til Forbrændingen nødvendige Ilt (Surstof), samt oftest Stoffer, der farve Flammen, f. Eks. ved bengalsk Lys o. l., eller paa anden Maade tjene til at forhøje den ved F.'s Forbrænding frembragte Effekt. Som iltafgivende Stoffer anvendes oftest Kalisalpeter og Kaliumklorat, og som brændbare Stoffer Kul og Svovl; til at farve Flammen anvendes Svovlantimon (hvid), Soda (gul), salpetersurt Baryt (grøn), klorsurt Baryt og Kalomel (mørkegrøn), salpetersurt Strontian (rød), Zink (hvidblaa), Kobberforbindelser (blaa), Alun og Potaske (violet); til at frembringe Gnister, f. Eks. i den saakaldte Brillantild, anvendes groft Kulpulver og Metalspaaner, f. Eks. Jærn, Kobber og Zink. Den ved forskelligt F., f. Eks. Raketter og Sole, anvendte Bevægelse foraarsages af Reaktionen fra de af Hylstrene med stor Kraft udstrømmende Forbrændingsprodukter. *K. M.*

Fyrvæsen indbefatter de Foranstaltninger, der ere trufne for at muliggøre Navigering i Nærheden af Land og Grunde i Mørke og taaget Vejr.

For et Skib, der nærmer sig Land, er det af Vigtighed hurtig at kunne skaffe sig en Pladsbestemmelse og derefter med Sikkerhed at kunne sejle den korteste Vej til Bestemmelsesstedet. Dette gøres om Dagen ved Hjælp af kendelige Genstande i Landsom Kirker, Møller, Baaker, Taarne samt Sømærker — Vagere. Om Natten maa Farvandet derimod belyses, hvilket gøres ved kraftige Lysgivere anbragte paa Fyr, Fyrskibe og Lystønder. Naar Taage eller Tykning gør alt usynligt, vejledes den søfarende gennem Øret af Taagesignaler, der afgives fra de Fyr, Fyrskibe, Lystønder og Sømærker, hvis Beliggenhed særlig egner sig dertil.

Fyr anbringes paa selve Kysten saa nær Vandet som muligt, samt paa Skær og Grunde, hvor Forholdene tillade at opføre en Bygning. Den Del af Kyststrækningen, der støder op til de store Have, er belyst med de kraftigste Fyr; i de mere lukkede Farvande, hvor Sejlløbenes Forgreninger

og Tilstedeværelsen af Skær og Grunde kræve flere Fyr i indbyrdes kortere Afstand, anvendes mindre kraftige Fyr, og endelig anbringes Smaafyr til Besejling af Havne. Efter Lysstyrken inddeles Fyrene sædvanlig i 6—7 Ordener, hvor I. Orden betegner de kraftigste Fyr. Efter Virkemaaden — Karakteren — inddeles Fyrene i: Fast Fyr, der viser stadigt og uforandret Lys. Lyset kan været farvet. Blinkfyr, som viser 1 Blink eller Grupper af Blink med mellemliggende Mørke, hvilket gentages med regelmæssige Mellemrum. De kaldes Blinkfyr med Et-Blink, To-Blink o. s. v. Lysperioden er altid kortere end den længste Mørkeperiode. Blinket kan være farvet. i Naar Blinket er meget kort, kaldes Fyret Lynfyr (norsk: hurtig blinkende Fyr). — Fast Fyr med Blus, der viser fast Lys varieret af Blus af større Lysstyrke eller anden Farve end det faste Lys med en kort Formørkelse før og efter Blusset. — Fast Fyr med Formørkelse (norsk: okkulterende Fyr), hvis stadige Lys med regelmæssige Mellemrum pludselig afbrydes af een eller flere Mørkeperioder, hvorefter det igen pludselig viser stadigt Lys. Lysperioden er altid længere end den længste Mørkeperiode. Lyset kan være farvet.

Ved at variere de op til hinanden stødende Fyr paa ovennævnte Maader undgåas Faren for Forveksling. I snævre og grundede Farvande er det ofte ønskeligt, at Fyret angiver den Retning, hvori der skal sejles; hertil anvendes Vinkelfyr og Ledefyr. Vinkelfyr kaldes de Fyr, der i forskellige Vinkler vise forskelligt Lys. Som Regel oplyses det rene Farvand af en fast hvid Vinkel, medens farvede eller blinkende Lys (norsk: klippende Fyr) falde ud over de omliggende Grunde. Ledefyr ere to Fyr stillede bag hinanden og derved angivende en Fyrlinie, der fører gennem rent Farvand. Undertiden angives ved Hjælp af Ledefyr 2 Linier, mellem hvilke Sejladsen kan foregaa. For at undgaa Forveksling, hvor der er flere Fyrlinier, gives Fyrene forskellig Farve eller Karakter.

Fyrets Konstruktion. Fyret bestaar af en Underbygning og Lanternen.

Underbygningen kan være et Taarn, et Hus, en Baake eller en Pæl. Fyrtaarne anvendes ved de større Fyr paa Kysten. De bygges af Mursten, Granit, Jæm eller Beton og gives en polygonal, cylindrisk eller konisk Form; den sidste giver det stabileste Taarn, men er den kostbareste at bygge. Fyrtaarne paa Klipper i Søen, der skulle modstaa Havets Paavirkning, bygges af Granit eller Beton; der gives dem en konisk Form med et solidt Parti forneden for at give større Tyngde og lavt Gravitetscenter. Granitstenene ere forbundne indbyrdes og med Klippen ved svalehaleformede Indgreb og Bolte, der forhindre enhver Forskydning. Beton er anvendt en Del i den senere Tid, særlig paa Grund af Materialets lette Transport i Sammenligning med de store Granitsten. En indvendig Vindeltrappe fører op i Taarnet, i hvis øverste Del er indrettet Rum til Opbevaring af Reservedele, Vagtlokale m. m. En Vægtergang gaar rundt om Toppen, hvorfra der foretages Observationer og Pudsning af Lanternens Ruder. Ved mindre Fyr, særlig ved Vinkelfyr, anbringes Lanternen i Gavlen paa et Hus; de fleste Havne- og Ledefyr anbringes paa Pæle af Jærn eller Træ, ad hvilke Lanternen kan hejses op og ned. Skal Fyret anbringes i Vandet paa et Sted, hvor Underlaget ikke uden stor Bekostning tilsteder Bygning af

Fig. 1.

Skagen's Fyr.

Fig. 2.

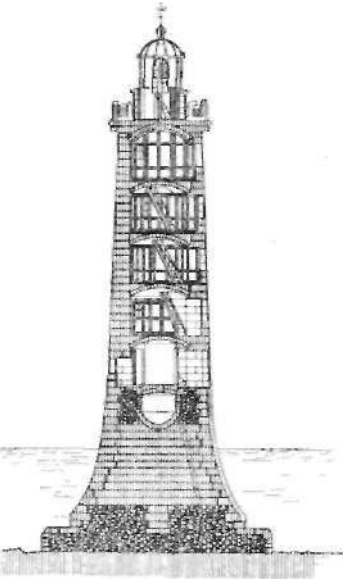

Snit gennem ot Fyrtaarn. udsat for Bølgeslaget.

af ovenomtalte Underbygninger, anbringes Lannen paa en Fyrbaake. Denne bestaar enten af en

Jærnkonstruktion samlet til svære Ben, hvis nederste Ende er skruet ned i Sandet (Skruepæle), eller der støbes et Betonunderstykke, i hvilket indstøbes Søjler til Bæring af Overdelen.

Fig. 3.

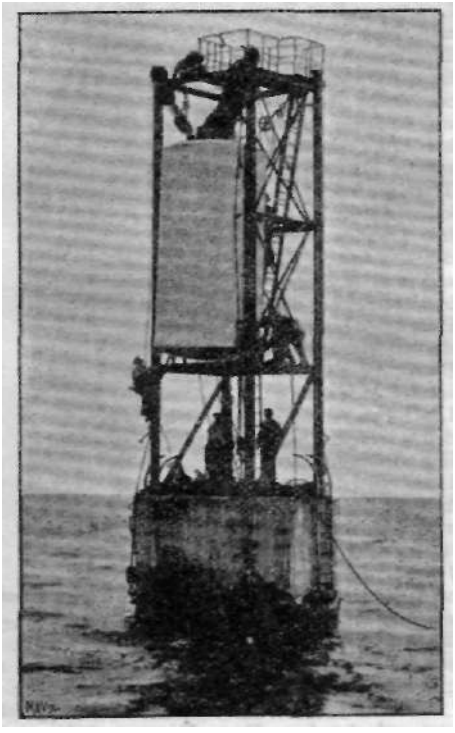

Sjælland's-Rev Fyr. Gasbeholderen optages.

Lanternen anbringes oven paa Underbygningen; den er forfærdiget af Metal eller Jærn, i den midterste cylindriske Del er anbragt Glasruder mellem skraatstillede Sprosser. Ved Anbringelse af Ventiler og Luftkanaler sørges for rigelig Adgang af frisk Luft og Afgang for Forbrændingsprodukterne. I Lanternen anbringes selve Fyrapparatet, der bestaar af Lysgiveren og Midlet til at kaste Lyset ud i den Retning, hvori Fyret skal ses; efter som der hertil anvendes Spejle eller Linser, kaldes Fyrapparatet Spejlapparat eller Linseapparat.

Spejlapparatet bestaar af eet eller flere Spejle med tilhørende Lampe. Spejlenes Form er i Reglen parabolsk; den kan tænkes fremkommen ved, at en Parabel har drejet sig om en vandret Akse gennem dens Brændpunkt. Lysstraaler, der udgaa fra Brændpunktet og træffe Spejlets Overflade, ville blive kastede tilbage parallelt med Aksen. Anbringes en Lysflamme med sin stærkest lysende Del i Brændpunktet, ville Straalerne fra dette Punkt udgaa parallelt med Aksen, medens de fra den øvrige Del af Flammen ville spredes noget, og de Straaler, der ikke træffe Spejlet, til Dels gaa tabt. Jo dybere og større derfor Spejlet kan gøres i Forhold til Flammen, des mere Nyttevirkning faas der, men paa Grund af Fabrikationsvanskeligheder ere Spejlets Dimensioner temmelig begrænsede. Spejlene ere af Messing eller Kobber, der forsølves paa Indersiden. Lampen anbringes saaledes, at Flammens stærkest lysende Del falder i Brændpunktet, den har en 1—2 Vægers Rundbrænder; Lampeglasset gaar op gennem et Hul i Spejlets Overkant, medens Oliebeholderen er anbragt bag dette. Belysningsvædsken er Parafin eller Petroleum. Spejlapparatet kan anvendes til »fast Fyr« og »Blinkfyr«. I det faste Fyr anbringes Spejlene Side om Side paa et Stativ, undertiden i flere Rækker efter Fyrets Størrelse; Spejlene i den ene Række ere da anbragte over Mellemrummene i den næste, og Lampens Flamme er stillet lidt uden for Brændpunktet, hvorved Lyset bliver jævnt fordelt. I Blinkfyr anbringes Spejlene i Grupper paa et Stativ, der ved et Urværk gives en omdrejende Bevægelse. Hver Gang Straalerne passere Iagttageren, faas et stærkt Lys og derefter Mørke. Ved Gruppernes Antal, indbyrdes Afstand og Omdrejningshastigheden kunne Blinkene varieres. Ved Spejlapparater gaar meget af Lyset tabt, og Variationen af Fyrets Karakter er indskrænket, hvilke Mangler ikke findes ved Linseapparatet, der desuden kan gøres langt kraftigere, da saavel Lysgiverens som Linsens Størrelse er nogenlunde ubegrænset. Linseapparatet har derfor ogsaa overalt fortrængt Spejlapparatet; kun ved de Vinkelfyr og Ledetyr, der skulle lyse i en lille Vinkel, anvendes særlig konstruerede Spejle, der give et kraftigt Lys og ere i Stand til at begrænse dette til den givne Vinkel, hvilket er vanskeligt ved et Linseapparat. Ved Spejlapparater frembringes farvet Lys ved at bruge farvede Lampeglas eller farvede Ruder i Lanternen.

Fig. 4.

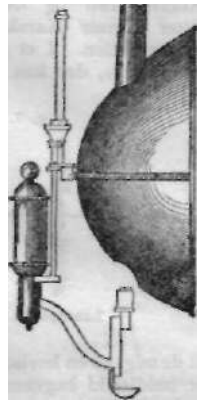

Spejl med Lampe.

Fig. 5.

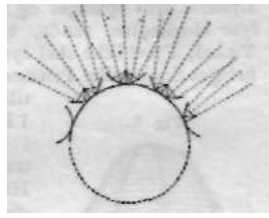

Spejlapparat. Fast Fyr.

Fig. 6.

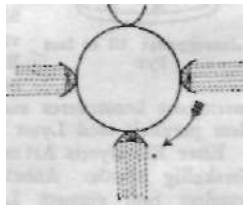

Spejlapparat. Blinkfyr.

Linseapparatet bestaar af Linsen og Lampen, der anbringes i Linsens Brændpunkt.

Linsen er en plan konveks Linse, i hvilken Lys-

straaler, der udgaa fra Brændpunktet, brydes parallelt med Aksen. Den konvekse Linse, der bruges til Fyrapparater, er undergaaet væsentlige Forandringer fra den oprindelige, idet alt det overflødige Glas er bortskaffet, ved at Linsen er bygget med et trappeformigt Profil. Der opnaas paa denne Maade samme Brydning som i en massiv Linse, medens dennes Mangler, som Opsugning af Lysstraalerne, Aberrationen og den større Tyngde, undgaas. Etter Fyrets Karakter gives Linsen forskellig Konstruktion. I et »fast Fyr« bygges Linsen som en Tromle, der kan tænkes fremkommen ved, at Linseprofilen har drejet sig rundt om en lodret Akse gennem Profilens Brændpunkt, i hvilket Lysgiveren er anbragt. Lysstraalerne ville i Tromlen brydes saaledes, at de udgaa i en horisontal Retning. Tromlens Højde er imidlertid begrænset; thi bliver Lysstraalernes Indfaldsvinkel for stor, kastes de tilbage i Stedet for at brydes; der er derfor over og under Tromlen anbragt Prismeringe af en saadan Form, at Lyset brydes ved Ind- og Udgang og tilbagekastes fra Bagsiden saaledes, at Straalerne forlade Ringene parallelt med de fra Tromlen udgaaede Straaler. Ringene gøres af mindre og mindre Diameter, efter som de fjernes fra Tromlen, hvorved opnaas, at alle Lysstraalerne opfanges og brydes. Skal Fyret ikke lyse Horisonten rundt, borttages Linsen i den Vinkel, Fyret ikke skal lyse i, og i dens Sted anbringes Spejle eller Prismer, der kaste Lysstraalerne tilbage til Brændpunktet. I Blinkfyr er Linsen bygget i Fag, der samle Lysstraalerne i Bundter ud mod Horisonten; naar Linsen gives en omdrejende Bevægelse, observeres et Blink, hver Gang et Straalebundt passerer Iagttageren. Et Linsefag bestaar af et Midterparti samt over- og underliggende Ringe. Midterpartiet kan tænkes fremkommet ved, at Linseprofilen har drejet sig om en vandret Akse gennem Brændpunktet og derefter er gjort rektangulær. Prismeringene konstrueres saaledes, at Lyset forlader dem parallelt med Lyset fra Midterpartiet.

Fig. 7.

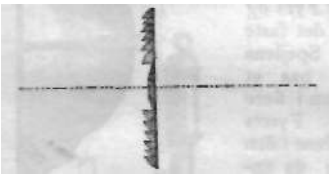

Linseprofil.

Fig. 8.

Linseapparat til et fast Fyr.

Efter Blinkfyrets Art anbringes Linsefagene paa forskellig Maade. Anbringes de saaledes, at et vandret Snit gennem Linsen danner en regulær Polygon, faas et Blink med regelmæssige Mellemrum; jo færre Linsefag, des større Vinkel mellem Fagene, hvilket giver større Mørkeperiode i Forhold til Blinket. Sammensættes Linsefagene i Sæt med en større Vinkel mellem Sættene end mellem Fagene, faas Fyr med 2 eller flere Blink — Gruppeblink. I den seneste Tid er der konstrueret Blinkfyr, hvor Linsefagenes Antal som Regel ikke er større end det Antal Blink, Fyret skal vise, men de enkelte Fag ere da lavede saa meget des kraftigere og gives en stor Rotationshastighed. Iagttageren observerer Blinkene som et meget stærkt, men kortvarigt Lys, hvorfor disse Fyr have faaet Benævnelsen Lynfyr. »Fast Fyr med Blus« har en Tromle som ved det faste Fyr, og uden om denne bevæger sig en smal Linse, hvis Profil i det horisontale Plan er som Tromlens i det vertikale. Lysstraaler, der fra Tromlen træffe denne Linse, ville samles til et Straalebundtlodret paa dens Plan, og en Iagttager, der træffes af dette Bundt, vil altsaa observere et forstærket Lys. Paa Grund af den yderligere Samling af Lysstraalerne i den yderste Linse kommer der en kortvarig Mørkeperiode før og efter Blusset. I Stedet for ved en omdrejende Linse uden om Tromlen kan denne Karakter ogsaa opnaas ved at indsætte Linsefag i Tromlen og give den hele Linse en omdrejende Bevægelse.

Fig. 9.

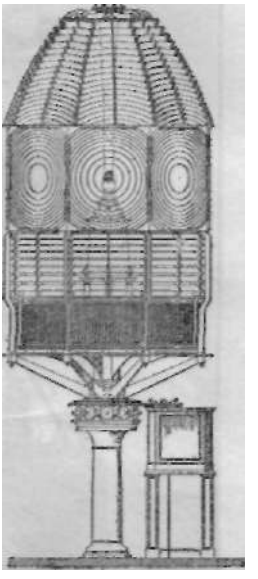

Linseapparat til et Blinkfyr.

I »fast Fyr med Formørkelse« er Linseapparatet som ved det faste Fyr. Flammen dækkes med regelmæssige Mellemrum af en nedfaldende Hætte eller en omdrejende uigennemsigtig Plade, der drives ved Urværker. I »Vinkelfyr« er Linseapparatet som veddet faste hvide Fyr. De farvede Vinkler frembringes ved at ophænge farvede Glas for Ruderne i Lanternen. Blinkene frembringes ved Hjælp af Jalousier bag Ruderne, de aabnes og lukkes af et Urværk. Med et saadant Fyrapparat kan der saaledes gives fast hvidt eller farvet Lys samt hvide og farvede Blink i forskellige Vinkler. Vinkelfyr, der ikke indeholde Blink, gøres ofte kendelige ved For-

Fig. 10.

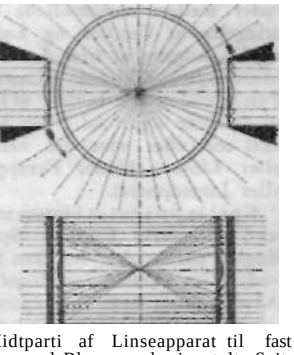

Midtparti af Linseapparat til fast Fyr med Blus. *a* horisontalt Snit, & vertikalt Snit.

mørkeiser, der frembringes som ved »fast Fyr med Formørkelse«.

Lampen. I Linseapparater anvendes Lamper til Olie, Elektricitet eller Gas.

Olielampen. I større Lamper er det af Vigtighed for en konstant god Brænding, at Olien staar i en bestemt Højde i Brænderen, hvilket er søgt opnaaet paa forskellig Maade. I Moderatørlampen bliver Olien fra en større Beholder dreven op i Brænderen af et tungt Stempel, der slutter tæt i Beholderen. Tilstrømningen reguleres ved en konisk Stift, der vandrer i Tilgangsrøret og bevæges af Stempelet. Denne Lampe har den Mangel, at Stempelet jævnlig skal hæves ved en Tandhjulsforbindelse med Haandsving, og gaar Stempelet af en eller anden Aarsag i Bund i Utide, slukkes Lampen. Af denne Aarsag er Moderatørlampen efterhaanden fortrængt af Niveaulampen, hvor Oliens Højde i Brænderen reguleres automatisk. Olien gaar fra en større Beholder ned i Niveaubeholderen — Niveauet — og fra denne Del til Brænderen. Oliens Højde i Brænderen og Niveauet gøres konstant, ved at Tilstrømningen af Olie fra den større Beholder kun finder Sted, naar Olien i Niveaubeholderen sænkes under den normale Stand, og afskæres atter, naar denne er naaet. Til mindre Fyr bruges almindelige Lamper, hvis Beholder gøres flad, for at Oliestanden ikke skal variere for meget under Brændingen. — Brænderen har fra 1—10 Væger — efter Fyrets Orden — anbragte uden om hverandre, saa Luften kan faa fri Adgang mellem Vægerne. Hver Væge er befæstet til en Vægebærer, forsynet med Tandstænger, der ere i Indgreb med Tandhjul paa Stilleskruer. Uden om Vægerne er anbragt Glasskorstenen, der, for yderligere at forcere Trækken, fortsættes foroven af et Metalrør, hvori anbringes et Spjæld til Regulering af Trækken. Brænderen skrues ikke fast, men et Rør fra Brænderens Underkant sættes løst over Røret fra Beholderen. Tætning tilvejebringes ved en Kvægsølvlaas. Paa denne Maade sikres en hurtig Skiftning af Brænder. Enkelte Steder i Udlandet benyttes Brænder af forskellig Størrelse til samme Lampe efter Atmosfærens Tilstand. Til mindre Fyr, anbragte paa vanskelig tilgængelige Steder, anvendes Olielamper med stor, flad Beholder og særlig tilberedt Væge, der kunne brænde flere Maaneder uden at fordre Tilsyn.

I Olielamperne brændes udelukkende mineralsk Olie.

Den elektriske Lampe bestaar af en Buelampe med Serrin's Regulator. Elektriciteten frembringes af Vekselsstrømsmaskiner, der sammen med de nødvendige Dampmaskiner anbringes i Bygninger i Taarnets umiddelbare Nærhed. Ved godt isolerede Ledninger føres Strømmen fra Maskinen op i Lanternen. Flammen holdes stadig i Linsens Brændpunkt ved mekaniske Midler. Paa Grund af Lysets store Intensitet i Forhold til Flammens Størrelse kan Linseapparatet til et elektrisk Fyr gøres betydelig mindre end ved et Oliefyr.

Gas har fundet ringe Anvendelse til Belysning i Fyr. Der anvendes saavel Kulgas som Fedtgas. Kulgas brændes i en Del Havnefyr, der kunne sættes i Forbindelse med Byens Gasværker. Større Fyr med eget Gasværk ere kun almindelige i Irland. Lampen til disse Fyr er forsynet med et stort Antal almindelige Gasbrændere fordelte i Grupper; den midterste Gruppe er stadig brændende, medens de øvrige Grupper kunne tilsættes, naar Atmosfærens Tilstand kræver et kraftigere Lys. De største Lamper have 28 Brændere i Midten og 4 Grupper à 20 Brændere udenom. For at lette Skiftning af Lampen og Tilsætningen af Grupperne anvendes Kvægsølvlaase. Gasfyr kan indrettes som »Blinkfyr« og »fast Fyr med Formørkelse« ved Aabning og Lukning for Gassen og Anvendelse af et fast Fyrs Linseapparat. Fedtgas finder mere Anvendelse end Kulgas. Det lyser bedre og er billigere at fremstille, da der hertil anvendes Parafinolieaffald, af hvilket der faas en Del fra Oliefyrene; endvidere lader den sig sammentrykke uden at miste i Lysevne. Til større Fyr, der kræve eget Gasværk, bruges den kun lidet; dog er der i den senere Tid bygget en Del Fyr i Frankrig af den Slags. Lampen er her forsynet med Auer'ske Brændere, der give et fortrinligt Lys. Større Anvendelse finder den ved isolerede Fyr, hvor der ingen Vagt kan holdes; saaledes i Danmark ved Baakefyr i Vandet. Baaken er da forsynet med en Beholder til komprimeret Fedtgas til flere Maaneders Forbrug, Lampen er konstrueret som Lystøndernes. Gassen fabrikeres paa et Gasværk i Land og føres i Beholdere om Bord paa et Skib til Forbrugsstedet. Samme Gasværk kan saaledes forsyne et stort Antal Fyr.

Rotationsværket. Den omdrejende Bevægelse gives Fyrapparaterne ved Hjælp af et Urværk, der drives af et Lod. Værket er ved en Tandhjulsforbindelse i Indgreb med en Tandring paa det omdrejende Stativ, der glider over Friktionsruller paa en fast Bane. I nyere Fyr, særlig i Lynfyrene, søges Friktionen bragt ned til et Minimum ved at lade Apparatet bæres af en Kvægsølvsflyder. Som Regulator anvendes Vingeregulatoren, der bestaar af et Sæt Vinger, der paavirkes af svingende Kugler; gaar Værket for hurtig, svinge Kuglerne ud og stille Vingerne mere lodret, hvorved de frembringe mere Modstand mod Bevægelsen og sagtne Gangen, eller der anvendes en Friktionsregulator, hvor Kuglernes større eller mindre Udsvingning forøger eller formindsker Friktionen. Disse Regulatorer give en aldeles jævn Gang, om end mindre nøjagtig end Penduler og andre Regulatorer, der imidlertid ere uanvendelige paa Grund af den stødende Gang, de meddele Værket. I smaa Blinkfyr, anbragte paa Steder, hvor der ikke kan holdes Vagt, drives Rotationsværket af en lille elektrisk Motor, der kan holdes gaaende i flere Maaneder ved Hjælp af tørre Elementer.

Fyrskibe anvendes paa de Steder i Farvandet, hvor det er nødvendigt at anbringe et kraftigt Fyr, og hvor Forholdene vanskeliggøre Opførelsen af et Fyrtaarn. Det er nærmest i Farvande med mindre Dybder og opfyldte af Grunde, saaledes de danske, at Fyrskibe anvendes. I andre Farvande, som de norske og skotske, ere Fyrskibene unødvendige og til Dels uanvendelige, da Farvandet har store Dybder helt ind i Skærgaarden. Skibet, der er af Størrelse som en mellemstor Skonnert, bygges som Regel af Træ, noget solidere end Handelsskibe af samme Størrelse, og

der tages ved Konstruktionen særligt Hensyn til, at Skibet kan ligge saa roligt som muligt i Søen. Opankringen udføres særlig omhyggelig. Ankeret har Form som en Paraply, Kæden er svær og af betydelig Længde, saa Skibet kan ligge fast selv i svær Sø. Foruden Kahytten til Officerer og Mandskab er der Rum til Pudsning af Fyrets

Fig. 11.

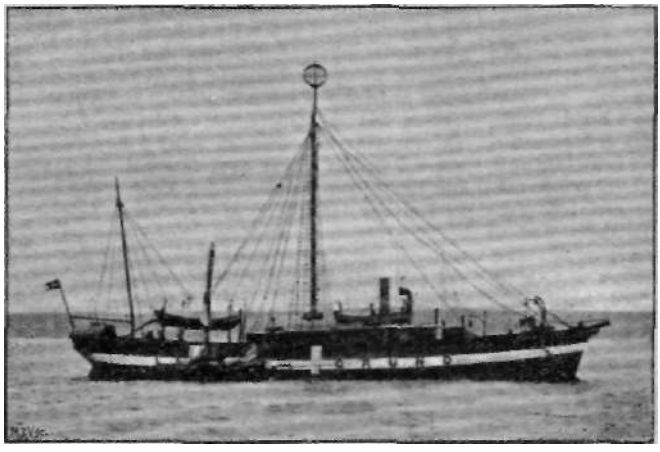

Fyrskib med Sirene.

Spejle og Lamper, til Taagesignalapparat, til Proviant, Kul, Vand m. m. til ca. 9 Maaneder. Skibet har een eller to Master til Anbringelse af Fyrene samt en Papegøjemast. Det er forsynet med Sejl, saa det kan sejle i Havn, hvis Kæden skulde springe; i enkelte Skibe kan Dampmaskinen til Taagesignalapparatet sættes i Forbindelse med en Hjælpeskrue til Skibets Fremdrivning. Fyret er som Regel et Spejlapparat; parabolske Spejle med 1—2 Vægers Brændere i Lampen. Apparatet indesluttes i en Lanterne, der er bygget rundt om Masten og kan hejses op og ned langs denne. Naar Fyret er tændt, hejses Lanternen ca. 10 M. over Havets Overflade. Om Dagen nedfires Lanternen i et Hus gennem et Hul i Taget, Lanternens Tag gaar efter Nedfiringen noget ud over Husets Tag og danner derved et tæt Lukke for Vind og Vejr, saa at Tændingen og øvrige Arbejder med Fyrapparatet kunne foregaa uforstyrrede i Huset. Fra Fyrskibe vises de samme Karakterer som fra Landfyr med Spejlapparater, og Spejlene grupperes paa samme Maade. For at forhindre Spejlene i at deltage i Skibets Bevægelser, ere de ophængte i dobbelt Balance (kardansk Ophængning) og Lampen forsynet med en Vægt forneden, saa Spejlets Akse, trods Skibets Slingringer, vil være omtrent horisontal. Til at give Spejlene til Blinkfyret en omdrejende Bevægelse anvendes et kraftigt Urværk, der er i Indgreb med et Tandhjul paa den nederste Ende af en lang Stang, der gaar op langs Masten. Paa Stangens øverste Ende sidder ligeledes et Tandhjul, der, naar Lanternen er hejst op, er i Indgreb med en Tandkrans, der er fast forbunden med Ringen, hvorpaa Spejlene ere anbragte; mellem denne Ring og en Bane i Lanternen er indskudt Staalhjul. Om Dagen kendes Fyrskibene ved en Ballon eller andet Mærke paa Toppen af Masten, endvidere er Stationens Navn malet med store Bogstaver paa Skibssiden. Farven er som Regel rød; de danske Fyrskibe have tillige et hvidt Kors, i hvis horisontale Stribe Navnet er malet.

Lystønder anvendes i snævre Løb samt paa Steder i aabent Farvand, hvor Afmærkningens Vigtighed ikke kræver Anvendelse af de kostbare Fyrskibe. Tøndelegemet har en dobbelt konisk Form med et cylindrisk Midterparti. Det svejses sammen af Smedejærn i en saadan Tykkelse, at det kan modstaa Trykket af den indtil 6 Atmosfærers Tryk sammenpressede Fedtgas, der opbevares i Tønden. For at gøre Tønden stabil anbringes en svær Vægt forneden. Fortøjningskæden fortøjes saaledes, at Vandets Tryk over og under Kæden er lige stort, hvorved opnaas, at Tønden holder sig lodret i Strøm. Tønden er forankret til et svært Klodsanker. Oven paa Tønden anbringes et af Jærnskinner og Rør sammennittet Stativ, der øverst har en Platform til Lanternen. Uden om Stativet er anbragt en let »Jærnkurv«, i hvilken Mandskabet, der skal tilse

Fig. 12.

Lystønde under Fyldning.

Lanternen, kan tage Plads. Da Gaslampen kræver et konstant, i Forhold til Trykket i Tønden, lille Tryk for at brænde godt, indskydes en Reduk-

tionsventil paa Rørledningen mellem Tønden og Lampen. Denne Ventil bestaar af et skaalformigt Rum fast forbundet til den nederste Del af Lanternen, Rummet er foroven gastæt lukket med en Læder-membran, der ved en Vægtstangsarm staar saaledes i Forbindelse med Ventilen paa Tilgangsrøret for Gassen, at jo mere Membranen løftes af Gassens Tryk, des mere lukker den for Tilgangen og om-vendt. En Fjeder, der virker paa Vægtstangs-armen modsat Membranen, er spændt saaledes, at Membranen først overvinder Fjederens Modstand, naar Trykket i Skaalen har naaet den Størrelse, Lampen fordrer. Fra Reduktionsventilen føres Gassen op til Lampen, hvis Konstruktion retter sig efter den Karakter, Lystønden skal vise. Skal Lyset være fast, føres Gassen direkte til een eller flere almindelige Brændere, der altsaa lyse med en konstant Styrke. Paa Grund af det store Gas-forbrug og Lysets Lighed med Skibslanterners an-vendes mindre hyppig fast Fyr paa Lystønder; men de indrettes til at blinke. I saa Tilfælde føres Gassen fra Reduktionsventilen dels til en lille Brænder (Tænd-fiammen), der stadig brænder, og dels gennem Blink-mekanismen til flere uden om Tændflammen siddende Brændere, der afvekslende tændes og slukkes. Blink-mekanismen er indesluttet i et Rum, der foroven er lukket med en Membran, over hvilkender er anbragt en Spiralfjeder. Mem-branen er ved en Vægt-stangsforbindelse forbun-den med saavel Tilgangs-

Kig. 13.

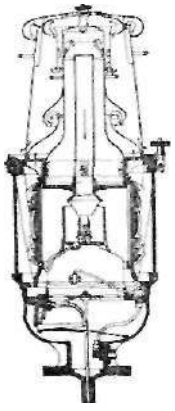

Snit gennem Lanternen til en Lystønde.

som Afgangsventilen paa en saadan Maade, at naar den ene er lukket, er den anden aaben. Naar Gassen strømmer ind gennem Tilgangsventilen, løftes Mem-branen i Vejret og sammentrykker Spiralfjederen, og naar den har naaet en bestemt Højde, lukker den for Tilgangen og aabner for Afgangen. Gassen presses nu med et jævnt Tryk af Spiralfjederen til Brænderen, og Lysperioden indtræffer; naar Membranen er gaaet tilstrækkelig ned, skifter den Ventilerne, Afgangen lukkes, og Tilgangen aabnes, hvorved Mørkeperioden indtræffer. Lysperioderne ere som Regel paa 5 Sekunder, medens Mørke-perioderne varieres. Uden om Lampen anbringes Linsen. Lanternen er forsynet med Glasruder og lukkes foroven med en Hætte, der er til at aabne for at give Adgang til Pudsning af Linsen og Ruderne, Skiftning af Brændere m. m. Ved Hjælp af sindrigt anbragte Rørledninger og Ventiler er der sørget for Luftens Tilgang til Flammen og Forbrændingsprodukternes Afgang paa en saadan Maade, at Vand ikke kan trænge ind i Lanternen, eller et Vindpust slukke Tændflammen, selv om Tønden er udsat for Storm og Sø. Flammens Højde er som Regel 4 M. over Havets Overflade. Gassen føres i store Beholdere om Bord i et Skib fra Gasværket til Tønderne og fyldes paa disse ved Hjælp af Gummislanger.

Synsvidde, Lysstyrke og Lysevne.

Den Afstand, hvori et Fyr kan ses, er afhængig af Fyrets og Iagttagerens Højde over Vandets Overflade, af Refraktionen, af Fyrets Lysstyrke og af Atmosfærens Tilstand. Paa Grund af Jordens Krumning kan en Genstand paa Jordens Over-flade kun ses i en vis Afstand, der imidlertid for-øges paa Grund af Lysstraalernes Brydning i Luft-lagene — Refraktionen —, hvilken paavirkes noget af Luftens Varme og Tæthed. Relationen mellem en Genstands Højde og Afstanden, hvori Gen-standens Top er synlig, svarende til Middel-refraktionen, er:

$$d = \sqrt{\frac{r \cdot h}{0{,}42}}$$

hvor d = Afstanden
r = Jordradien
h = Genstandens Højde over Havets Over-flade.

Efter denne Formel er der beregnet Tabeller, i hvilke der opgives Afstanden, hvori en Genstands Top kan ses, naar Genstandens og Øjets Højde over Vandfladen er bekendt. Denne Afstand kaldes for Fyrenes Vedkommende Fyrets Syns-vidde og er beregnet med Fyrapparatets Brænd-punkts Højde over Havets Overflade. I Danmark opgives Synsvidden i Kvartmil til en Øjehøjde af 3 M., i Norge efter en Øjehøjde af $4{,}7$ M. og efter Lysets Højde over Havet ved dagligt Højvande.

Fyrets Lysstyrke er afhængig af Lysgiveren og Linsen. Den maales i Carcels, hvor 1 Carcel er Lyset fra en Carcel's Lampe med en Væge paa 2 Cm. Gennemsnit, der brænder 40 Gr. Olie i Minuttet. Med samme Lysgiver faas den største Lysstyrke i Blinkfyr. Loven, at Lyset formindskes med Kvadratet paa Afstanden fra Lysgiveren, gælder kun i lufttomt Rum eller paa meget korte Afstande. Lyset formindskes i langt højere Grad ved at gaa gennem Atmosfæren, der absorberer Lyset, og jo mere taaget Luften er, des mere Lys absorberes der. En Forøgelse af Lysstyrken giver ikke en tilsvarende Forøgelse i Rækkevidden (Lys-evnen), og dette Forhold forværres yderligere i taaget Vejr, saa kraftige Fyr ere mere uøkonomiske end svage. Ved farvede Fyr absorberes endnu langt mere Lys end ved hvide; rødt og grønt Lys ere de, der absorberes mindst, og kun disse an-vendes i Fyret, derimod tiltager Absorberingen i Taage ikke saa stærkt ved farvet som ved hvidt Lys. Det gælder derfor ogsaa om ved farvede Fyr, at saa lidet af Lyset som muligt absorberes af selve Fyrapparatet, hvorfor der aldrig anvendes farvede Linser, men Fyrene gøres farvede ved An-vendelse af farvede Lampeglas eller tynde farvede Glas foran Ruderne i Lanternen. Gennem en Mængde Observationer, foretagne i de forskellige Lande, er Fyrenes Lysevne beregnet under forskellige atmosfæriske Forhold. Den Lysevne, der opgives, svarer til Atmosfærens Middeltilstand og er udregnet i Kvartmil. I en Afstand fra Fyret lig Lysevnen er Sandsynligheden for at se Fyret lige saa stor som for ikke at se det.

Naar et Fyr skal anlægges, bestemmes den Af-stand, i hvilken det er ønskeligt, at Fyret kan ses, og dets Højde gøres da saa stor, at Syns-vidden ikke bliver mindre end denne Afstand, og Lysstyrken gøres saa stor, at Lysevnen overstiger Synsvidden. Jo vigtigere Fyret er, des større maa

Lysevnen være i Forhold til Synsvidden. Hanstholm, elektrisk Blinkfyr paa Jylland's Vestkyst, der er Anduvningsfyr for de fleste Skibe, der fra Vesterhavet søge ind i Skagerak, og saaledes er af stor Vigtighed, har en Højde af 65,8 M. over Havets Overflade, der giver en Synsvidde af 20,5 Kvartmil. Dets Lysstyrke er I Mill. Carcels, der giver en Lysevne af 50 Kvartmil, paa hvilken Afstand en Iagttager med tilstrækkelig Øjehøjde altsaa kan se Fyret under Atmosfærens Middeltilstand; det er derfor indlysende, at Fyret kan ses selv under daarlige atmosfæriske Forhold, naar en Iagttager er i en Afstand fra Fyret lig Synsvidden. Ved Bovbjærg 1. Ordens faste Oliefyr paa Jylland's Vestkyst er Synsvidden som ved Hanstholm, men Lysevnen er 21 Kvartmil, saa det er kun under atmosfæriske Middelforhold, at Fyret ses paa en Afstand lig Synsvidden. I Fyrskibene er Synsvidden 10 Kvartmil, i et kraftigt hvidt Fyrskibs-Blinkfyr som paa Fyrskibet Lappe-Grund er Lysstyrken 1,200 Carcels, der give en Lysevne paa 22,5 Kvartmil. I Lystønder med hvide Blink er Lysstyrken 3,3 Carcels, Lysevnen og Synsvidden lig 6 Kvartmil.

Taagesignalapparater anvendes, naar Taage, Regn- eller Snetykning berøver Sømanden Evnen til at navigere ved Synet. Med disse Apparater gives kraftige Lydsignaler, der gennem Øret vejlede Sømanden. De vigtigste Taagesignaler ere: Signal med Klokke, Signal med Skud, Sirene og Signal med Fløjte.

Signal med Klokke er det mest primitive Taagesignal; det anvendes kun paa Havnemoler eller i Forbindelse med andre af de nævnte Signaler, naar disse kun kunne gives med større Mellemrum. Som oftest bevæges Hamrene, der slaa paa Klokken, ved mekaniske Midler, hvorved der kan opnaas et regelmæssigt, let kendeligt Signal. Endvidere anbringes Klokke paa Sømærker, Klokketønder; den er ophængt i et Stativ oven paa Tønden og bearbejdes af bevægelig ophængte Hamre eller Kugler, der bevæge sig i Rør, anbragte radielt mod Klokken. Hamrene eller Kuglerne sættes i Bevægelse, naar Tønden slingrer i Søen. Lys- og Klokketønder kaldes de Lystønder, der have en Klokke med Kugler anbragt i Stativet under Lanternen. Signal med Skud afgives enten med Kanon eller med Skydebomuldspatroner. Kanonskud er som Regel et ganske kraftigt Signal, og undertiden kan Glimtet ses gennem Taagen, saa Tidsforløbet mellem Glimt og Knald kan observeres og afgive Middel til nogenlunde at bestemme Afstanden fra Kanonen; det er imidlertid uøkonomisk og kræver megen Betjening, ligesom Kanonen ikke altid kan anbringes paa det for Lydens Forplantning heldigste Sted. Signal med Skydebomuldspatroner er et næsten lige saa kraftigt Signal som Kanonskud og lider ikke af dettes Mangler. Patronerne antændes ved en Knaldkvægsølvspatron, der bringes til Eksplosion ved Elektricitet; de ere ophængte paa en Vippe, der i Skudstillingen hæver Patronerne saa højt over Omgivelserne, at Eksplosionen er farefri, og Lyden forplantes frit til alle Sider. Skal Signalet lyde i en bestemt Retning, anbringes Patronen i en Reflektor. Ved at give eet eller flere Skud med visse Mellemrum giver man Skudsignalet Karakter.

Sirene kaldes de Taagesignalapparater, hvor Lyden frembringes ved, at sammenpresset Luft eller Damp strømmer gennem en Sirene anbragt i en Trompet eller Reflektor. Paa alle danske Sirenestationer anvendes sammenpresset Luft i Sirenen. Ved Luftfortætningspumper, drevne af Dampmaskiner eller kaloriske Maskiner, sammenpresses Luften i Beholdere, der ere saa store, at Taagesignalet kan lyde med den deri opsamlede Luft, til Maskinerne kunne komme i Gang og levere Luft til fortsat Signalering. Disse Apparater have saaledes den store Fordel fremfor de

Fig. 14.

Middelgrunds-Fort Fyr. Vippen til Skudsignaler rejst.

Apparater, der anvende Damp, at de ere klare til øjeblikkelig Brug ved Indtrædelse af Taage eller Tykning. Selve Sirenen bestaar af to Cylindre den ene sluttende tæt uden om den anden. Cylindrene ere forsynede med lange, lodrette, smalle Udskæringer, der i visse Stillinger af Cylindrene korrespondere med hinanden. Naar den inderste Cylinder gives en hurtig omdrejende Bevægelse, og Luften presses med stor Kraft gennem den ydre ind i den indre, faas en hurtig paa hinanden følgende Afskæring og Aabning af Luften, der sættes i Svingninger og frembringer Lyden. Rotationen udføres af Luften selv, idet Aabningerne gives en skraa Stilling mod hverandre. Sirenen anbringes som Regel i den smalle Ende af en Trompet af Metal, hvis Svingninger bidrage til at forstærke Lyden. Trompeten gøres drejelig, saa den kan gives den for Lydens Forplantning heldigste Retning. Sirener i Land, der skulle lyde i en bestemt Retning, anbringes i Reflektorer; undertiden giver man disse en omdrejende Bevægelse, hvorved Lyden forplantes som Lyset fra et Blinkfyr. Ved

at give eet eller flere Stød med bestemt Mellemrum og ved at variere Tonens Dybde kan der gives Signalet forskellig Karakter. For at faa nøjagtige Tidsmellemrum aabnes for Luften ved mekaniske Midler, der reguleres ved et Urværk. Som oftest er det ønskeligt, at Sirenen anbringes nærmere Søen, end det er muligt at anbringe Fyret og de øvrige Bygninger; i saa Tilfælde føres Luften fra Maskinhuset til Sirenen gennem underjordiske Ledninger.

Fløjtesignaler ere mindre anvendte, da de let kunne forveksles med Dampskibsfløjte, fra hvilke de kun afvige ved en større Regelmæssighed i Signalets Afgivelse. Et særligt Fløjtesignal haves i Fløjtetønden, der udlægges som Sømærke, hvor Søens Bevægelse er tilstrækkelig stor til at faa Fløjten til at virke. Tønden har en pæreagtig Form; den brede Del hviler paa Vandets Overflade. Fra Tøndens Indre gaar et tykt Rør 9—10 M. ned i Søen. Et Stykke over Vandets Niveau findes i Røret en Bund med 3 Ventiler, af hvilke de to aabne sig indad og staa ved en Rørledning i Forbindelse med Luften, medens den tredje aabner sig udad og staar ved en Rørledning i Forbindelse med Fløjten, der er anbragt paa et Stativ oven paa Tønden. Da Rørets Munding er saa langt nede i Vandet, vil Vandets Overflade i Røret have en konstant Højde lig Middelniveauet. Naar Tønden hæves af Søen, vil Rummet mellem Vandets Overflade i Røret og Ventilbunden blive større, hvorved Luften fortyndes, og den atmosfæriske Luft strømmer ind gennem de to Ventiler; naar Tønden derefter synker ned i en Bølgedal, formindskes Rummet, Luften fortættes og drives gennem den tredje Ventil til Fløjten. Lys- og Fløjtetønder kaldes de Lystønder, der tillige ere indrettede til at give Fløjtesignal. Den midterste cylindriske Del af Tønden gøres længere, for at der uden om Røret til Fløjtemekanismen kan være tilstrækkelig Rum til Gassen.

Taagesignalernes Rækkevidde er meget variabel og til Dels uberegnelig; mange Forhold indvirke paa Lydens Forplantning, saaledes: Signalets Omgivelser, Atmosfærens Tilstand og fremfor alt Vindens Retning og Styrke. Desværre er selv et kraftigt Taagesignalapparats Virkning op mod en frisk Kuling meget ringe; hertil kommer, at der aldrig kan være absolut Stilhed om Bord paa et Skib, idet Vindens Piben i Rigningen, Søens Skvulpen og Maskinens Rumlen ere Lyde, der virke forstyrrende paa Hørelsen. Et Taagesignalapparat maa derfor anbringes med megen Skønsomhed, saa nær til navigabelt Farvand som muligt.

Historie. Saa snart Menneskene fik Midler til at foretage længere Rejser paa Søen, følte Nødvendigheden af at vejlede den søfarende om Natten ved at oplyse Forbjærge og Havneindløb. Et Baal af Træ eller Buskads paa et ophøjet Sted vare de første primitive Fyr, der efter Homer bleve anvendte under den trojanske Krig. Det varede dog ikke længe, inden der skredes til Opførelsen af særlige Bygninger til Fyrets Anbringelse; saaledes haves der gennem Beskrivelser, Medailler og Mønter temmelig paalidelige Oplysninger om 27 Fyr fra Oldtiden. Heraf fandtes de 23 i Middelhavslandene, hvor Søfarten tidligst udviklede sig, og hvor Nattens Mørke nødvendiggjorde Fyrene; 2 fandtes ved Spanien's Atlanterhavskyst og 2 i Kanalen nemlig ved Boulogne og Dover. Som det største af Oldtidens Fyr maa nævnes Indsejlingsfyret paa Øen Pharos ved Alexandria. Efter Beskrivelserne er Taarnet bygget ca. 300 Aar f. Chr. af Sten, sammenføjede med smeltet Bly. Det var firkantet og havde en Højde af 56 M. En indvendig Trappe førte op til Taarnets Top, hvor der Dag og Nat vedligeholdtes en Brændeild, hvis Røg om Dagen og Lys om Natten vejledede den søfarende i indtil 25 Kvartmils Afstand. Den arabiske Geograf Edrizi, der levede i det 12. Aarh., er den sidste, der har omtalt Fyrtaarnet, det er senere fuldstændig forsvundet fra Jordens Overflade. Den eneste Fyrbygning fra Oldtiden, der eksisterer endnu og endog anvendes som Fyrtaarn, er Herkules-Taarnet ved Coruña i Spanien. Efter Traditionen.

Fig. 15.

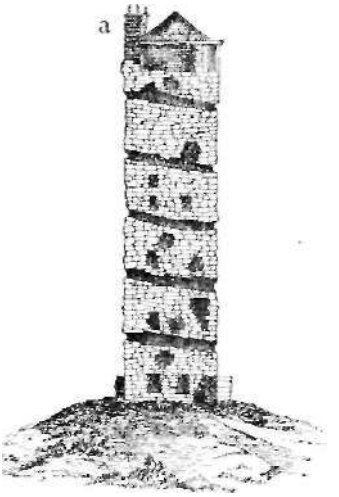

Herkules-Taarnet før Istandsættelsen. *a* Ildstedet.

havde allerede Fønikerne anlagt et Fyr paa dette Sted, hvorfra deres Togter mod Irland udgik. Taarnets Alder er ubestemmelig, det omtales først af en Skribent fra det 4. Aarh.; det var firkantet, 9 M. i Kvadrat og 40 M. højt, og en udvendig Vindeltrappe førte til Taarnets Top, hvor der tændtes en Brændeild. Fyret slukkedes i Middelalderen, og Taarnet omdannedes til en Fæstning, medens Stenene fra den udvendige Trappe bleve anvendte til Bygning af et Kloster. Paa Opfordring af England og Frankrig blev Fyret atter tændt 1797, Taarnet blev da beklædt med et Granitstenlag, og et Stenbaand blev anbragt paa den udvendige Trappes Plads. Oldtidens Fyrtaarne bestode som Regel af flere Taarne med aftagende Diameter byggede oven paa hverandre, firkantede, runde eller polygonale. Paa en Platform paa Toppen anbragtes en Murstens- eller Jærnkurv til Leje for Brændet. Paa dette primitive Standpunkt holdt F. sig til de nyeste Tider. I Middelalderen lammedes Handelen af de evindelige Krige, under hvilke Nationerne snarere vare tilbøjelige til at vanskeliggøre Sejladsen paa Havnene om Natten

end til at fremme den ved Anbringelse af Fyr. Det ovenomtalte Fyr ved Coruña afgiver et godt Eksempel herpaa. Til Belysning anvendtes hovedsagelig Brænde og Kul. Olielamper indesluttede i en Lanterne anvendtes en Del i Middelhavet, og senere brugtes undertiden Talglys; saaledes var det vigtige Eddystone Fyr i Kanalen indtil 1834 oplyst ved 24 Talglys. Her i Norden haves ingen Overlevering om Fyr i Oldtiden eller Middelalderen; selv under de store Tog til England i 9. og 10. Aarh., hvor saa mange Skibe færdedes ved Danmark's Kyster, benyttedes aldrig Forholdsregler, der kunde fremme Sejladsen om Natten. Grunden hertil maa søges i, at Sejladsen kun foregik om Sommeren med de korte Nætter, og i Fartøjernes ringe Dybgaaende. Det synes dog, at en Fyrbaake har været oprejst ved Falsterbo i Begyndelsen af 13. Aarh. Den skulde være opført paa Forbøn af Lubeckerne for at give Vejledning for de talrige Sildefiskere, der paa den Tid opholdt sig ved Falsterbo Rev. I et Brev fra Kong Valdemar til Lubeckerne staar der, at »Vartegnet« er fuldført med stor Bekostning, og at der gives fri Tilladelse til i Riget at fælde det Træ, der behøves dertil. Efter Baakens Fuldførelse behøvedes der næppe meget Træ til dens Vedligeholdelse, saa den nævnte Tilladelse tyder paa, at Brændet har været anvendt til at vedligeholde en Ild med.

Da Kattegattet og Sundet bleve Søvejen for de større Handelsflaader fra Nord- og Østersølandene, kom der idelige Klager over Mangelen af Sømærker mellem Skagen og Falsterbo, der foraarsagede talrige Forlis. Kong Frederik II lod da udgaa Befaling 8. Juni 1560 til at bygge Fyr ved Skagen, Anholt og Kullen, klare til at tændes i Marts 1561. I Febr. 1561 udgik der Ordre til Mogens Tolder i Helsingør om at bekendtgøre Fyrenes Tænding i de store Søhavne. Mogens Tolder stod ifølge sin Embedsstilling i stadigt Samkvem med de fremmede Skippere, hvorfor Kongen benyttede ham som Mellemmand mellem Kronen og de sørarende. Fyrene ere sikkert blevne tændte til den befalede Tid; thi i Juni og August Maaned samme Aar skrives der til Lensmændene paa Aalborg-Hus og Kalø, at Skagen og Anholt Fyr kun brænde 1—2 Timer om Aftenen, og der paalægges dem at sørge for Fyrenes forsvarlige Pasning, og samtidig meddeles det Mogens Tolder, at et saadant Paabud er udstedt, for at han kan berolige de vrede Skippere. De første Fyr haveværet Vippefyr, en Konstruktion, der rimeligvis er ført til Norden fra Holland. Kong Frederik II giver en af Lensmændene følgende Beskrivelse af Fyrvippen: »Fyrkurven skulde være af Jærn $1\frac{1}{2}$ Alen dyb "og saa vid som en Tønde, samt at det Tømmerværk, som Lampen skulde hænge i, skulde være af godt svært Egetømmer og bygges i Form af en Papegøje, saa at Lampen eller Fyrkurven kunde nedhales for at fyldes med Brænde og antændes og derefter atter løftes i Vejret, indtil den hang 20 Alen højt«. Fyrvippen lignede saaledes nærmest en Brøndvippe. I Begyndelsen fyredes der med Brænde, hvilket gik ud over de nærliggende Skove, saaledes blev Skoven paa Anholt fuldstændig ødelagt, og det viste sig snart nødvendigt at indføre Kul til Brændsel i Fyrvipperne. De første Fyrvipper vare for svagt byggede og bleve hurtig ødelagte af Stormen, hvorfor der ved Skagen og Kullen opførtes Trætaarne med en Lanterne foroven, hvori der brændtes Lys; men denne Belysningsmaade maa atter hurtig være forladt; thi i den Kontrakt, der oprettedes 1631 med Jens Petersen, Borger i Helsingør, om Fyrenes Pasning ved Skagen, Anholt, Kullen, Niddingerne og Falsterbo, omtales kun Kul som Brændsel. Fyrvippen indførtes igen og holdt sig ved Skagen til 1745, ved Anholt til 1788 og ved Falsterbo endog til 1795, da Fyr vipperne afløstes af Fyrtaarne med aabent Kulfyr paa Toppen. Det første Fyr paa de norske Kyster tændtes 1654 paa Lindesnes, hvor man lod et Baal flamme umiddelbart paa Klippen; 1725 fik en Jørgen Michelsen fra Strømsø Privilegium paa »for egen Regning at opføre en Vippefyr paa Lindesnes, 50 Favne over Vandfladen«; dette Privilegium gik 1758 over til Andreas Chrystie fra Moss, som indehavde det til 1782, da Staten igen overtog Fyret. 1696 fik Jacob Wølner fra Drammen Privilegium til at tænde og vedligeholde Norge's næstældste Fyr paa Færder, det bestod af en Fyrkurv stillet umiddelbart paa Klippen. I Sverige tændtes det første Fyr 1669 ved Landsort, det var et aabent Kulfyr paa Taarn.

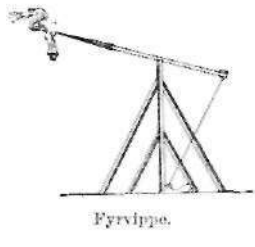
Fig. 16.

Fyrvippe.

I Slutningen af 18. Aarh. begyndte Staterne at tage fat paa Kysternes Belysning. Med Frankrig, England og Nordamerika i Spidsen kappes Nationerne om at præstere den bedste Oplysning til Fremme for Søfarten. Opfindelser paa Belysningens Omraade komme i hurtig Rækkefølge paa dette Tidspunkt. Den første var Indførelsen af Spejle i Lampefyrene, for hvilken forskellige Nationer tilskrive sig Æren. I Sverige opstilledes allerede 1748 polerede Staalspejle i Ørskær's Fyr, og forgyldte Kobberspejle anvendtess fra 1783 i Karlsten's Fyr. I Skotland brugtes fra 1763 forsølvede parabolske Glasspejle i nogle Havnefyr. I Frankrig havde sfæriske Spejle været i Brug i La Héve F'yr siden 1765, og de første parabolske Spejle konstrueredes 1783. De forskellige Lande synes at have arbejdet uafhængig af hverandre, og Indretningen af Spejlfyrene var ogsaa højst forskellig. Nogle Steder, f. Eks. i Cordouan Fyr i Frankrig, anvendtes 80 Lamper med Reflektorer fordelte i flere Rækker hele Cirkelen rundt; disse Fyr vare vanskelige at passe, Lamperne, der brændte Olie, havde flade Væger og ingen Lampeglas og vare derfor tilbøjelige til at ose og tilsnavse Spejlene. Søfolkene klagede idelig over disse Fyr og forlangte Tilbagegang til Kulfyrene. Andre Steder anvendtes færre Lamper med større Spejle. For at have samme Nyttevirkning af Fyret i alle Retninger anbragte man Lamper og Spejle paa et Stativ, som man ved et Urværk gav en omdrejende Bevægelse. Herved blev Fyret et Blinkfyr, uden at der var tænkt paa at give det et fra det faste Fyr forskelligt Udseende for at undgaa Forveksling. Det første Fyr med Spejlapparat i Danmark konstrueredes af Admiral

Løvenørn og opsattes 1805 paa Fæstningstaarnet paa Christiansø. Det havde 3 Lamper, til hver Lampe hørte 3 flade parabolske Spejle med fælles Brændpunkt i Lampen. Den omdrejende Bevægelse besørgedes af et Urværk med en indstillelig Vingeregulator. Admiral Løvenørn forbedrede ligeledes de danske Taarnkulfyr, der havde afløst Vippefyrene, idet han anbragte en Lanterne med Glasruder uden om Ilden, og ved Luftkanaler med Spjæld sørgedes for Adgang af frisk Luft og Afgang af Forbrændingsprodukterne; fra Fyrristen førtes Asken gennem en Aabning til Taarnets Fod, og Kullene hejstes op ved mekaniske Midler. Disse Kulfyr vare særdeles kraftige, men kostbare; det sidste danske Fyr af denne Art var Anholt Fyr, der først 1836 blev forsynet med et Spejlapparat.

Fig. 15.

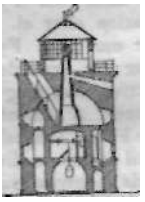

Lukket Kulfyr.

Kort efter at de parabolske Spejle vare komne i Brug, opfandt Franskmanden Argand Rundbrændere og Lange Lampeglasset, hvilke Forbedringer førte til en kraftig og rolig brændende Flamme, der ikke osede. Derved kunde de parabolske Spejle gøres større og dybere, idet Lampeglasset førtes op gennem et Hul i Spejlet. Forsølvede parabolske Spejle findes endnu i en Del Fyr og i de fleste Fyrskibe. Medens de almindelige parabolske Spejle kunne tænkes fremkomne ved, at en Parabel har drejet sig om en vandret Akse gennem Brændpunktet, konstruerede Argand's Efterfølger Bordier-Marcet et Spejl, Sideralspejlet, der kan tænkes fremkommet ved, at en Parabel har drejet sig om sin Parameter som lodret Akse, hvorefter den Del af Spejlet, der ligger bag Parameteren, er bortskaaren for at give Plads for Lampen, hvis Lys saaledes bliver fordelt over hele Horisonten, medens Lyset fra et almindeligt parabolskSpejl kun sendes ud i en begrænset Retning. Dette Spejl har fundet megen Anvendelse i mindre, faste Fyr.

Fig. 16.

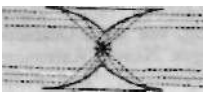

Sideralspejl.

1819 konstruerede Franskmanden Fresnel den første Linse til Brug i Fyr og lagde derved den Grund, som hele den nyere Fyrbelysning er opbygget paa. Linsen havde Form og Virkemaade som den midterste Del af et Blinkfyrs Linsefag, altsaa i Stand til at samle Lysstraalerne i et Bundt; han konstruerede tillige en Lampe med koncentriske Væger til Brug i Linseapparatet. Linsen har store Fortrin fremfor Spejlene, dels absorberes Lyset ikke saa meget ved at brydes i en Linse som ved at tilbagekastes fra et Spejl, hvori Halvdelen gaar tabt, og dels kan der anvendes langs større Lysgivere i Linseapparaterne, og der fordres kun en enkelt Lysgiver. 1823 blev det første Linseapparat anbragt i et fransk Fyr (Cordouan); det bestod af 8 Fag, der gaves en saadan Bevægelse, at Fyret gav et Blink hvert Minut; over og under Linsen anbragtes plane skraatstillede Spejle, der kastede Lyset ud mod Horisonten og gjorde, at Fyret kunde ses mellem Blinkene paa kortere Afstand. Det første Linseapparat var saaledes et Blinkfyr, først senere konstruerede Fresnel og Englænderen Stevenson Linsetromlen til det faste Fyr samt Prismeringene, der afløste de plane Spejle over og under Linsens Midtparti. I Norge indførtes Linseapparatet allerede 1830—32, i Sverige 1841 og i Danmark 1842.

I Princippet er der ingen Forandring sket ved Linseapparaterne siden Fresnel's Tid. Linsefabrikationen er dog stadig gaaet frem, hvorved Absorbationen af Lyset er bleven mindre. Lamperne ere blevne forbedrede ved Indførelse af Niveaulampen, den elektriske Lampe og Gaslampen. Det første elektriske Fyr var Dungeness Fyr i England, tændt 1862. I Frankrig indførtes det Aaret efter i La Héve Fyr. Der klæbede i Begyndelsen en Del Mangler ved de elektriske Fyr. Det var saaledes med Datidens Maskiner vanskeligt at frembringe et ensartet Lys, ligesom det var vanskeligt at holde den mest lysende Del af Flammen i Linseapparatets Brændpunkt, dertil var saavel Anlægget som Betjeningen kostbar. Det er først i den nyeste Tid, at disse Mangler ere blevne hævede, og nu anvendes elektrisk Belysning i stor Udstrækning ved vigtige Anduvningsfyr. Det første elektriske Fyr i Norden var Hanstholm Fyr paa Jylland's Vestkyst, der tændtes 1889.

Kulgas blev først benyttet i England 1805 til Belysning af mindre Havnefyr, der ved Rørledninger kunde sættes i Forbindelse med Stedets Gasværker. Det første større Gasfyr med eget Gasværk var Salvore Fyr ved Triest, bygget 1817. Senere have særlig Irlænderne benyttet Kulgas til Fyr, men nogen større Udbredelse har denne Belysningsmaade i Fyr ikke faaet. Fedtgas, der lyser bedre og let lader sig opbevare i sammentrykt Tilstand, har derimod vundet en Del Fremgang i den senere Tid, særlig til Belysning i Lystønder og mindre Fyr, hvor der ikke kan holdes stadigt Tilsyn. Berlineren Pintch har Æren af de Opfindelser, der muliggøre Anvendelsen af Fedtgas til maritim Belysning.

Medens Belysningsmaaden i Fyrene er undergaaet en fuldstændig Revolution i de sidste hundrede Aar, er der ikke sket store Forandringer paa Taarnbygningens Omraade; Pharos ved Alexandria kunde godt have gjort Fyldelst som Fyrtaarn i Nutiden. Størst Snille have Ingeniørerne maattet anvende ved Bygning af Taarne, der vare udsatte for Bølgeslaget. Englænderen Smeaton, der byggede Eddystone's Fyrtaarn 1756—59, var den første, der anvendte svalehalede Sammenføjninger af Stenene.

Anvendelse af Fyrskibe strækker sig kun tilbage til Aar 1732, da det første Fyrskib udlagdes ved »North sand« ud for Themsen. Belysningen bestod af Lanterner ophængte paa en Raa paa Masten. Det første danske Fyrskib blev udlagt ved Læsø-Trindel 1829.

Anvendelse af Taagesignaler paa Fyr og Fyrskibe hører 19. Aarh. til. Det første Klokkeværk opsattes 1811 paa Bell Rock Fyrtaarn ved Skotland. Hamrene bleve bevægede af det samme Urværk, der bragte Fyrapparatet til at rotere. 1844 anvendtes de første Fløjtesignaler i England, og siden 1867 har Sirenen været i Brug som Taagesignalapparat. Skydebomuldspatroner forsøgtes første Gang i England 1877.

Nedenstaaende Tabel viser Fyrvæsenets Udvikling i Norden i 19. Aarh.

	1800		1848			1897		
	yr.	Fyr	Fyrbe-tjente	yr.	Fyr	Fyrbe-tjente	yr.	Fyrbe-tjente
Sverige*) . . .	10	0	32	1	373	14	13	
Norge	8	0	35	0	450	0	0	
Danmark . . .	4	0	35	3	35°	15	11	

Administration, Budget m. m. F.'s Administration sorterer i alle Stater under Regeringen og er som Regel henlagt under et Ministerium. Naar Administrationen er henlagt under et civilt Ministerium, danner en Kommission af søkyndige og tekniske Medlemmer den øverste Ledelse, saaledes i Frankrig *Commissiondes Phares*, i England *Trinity House*, i de nordamerikanske Fristater *Light House Board*. I andre Stater er F. henlagt under Marineministeriet, saaledes i Østerrig, Sverige, Holland, Norge og Danmark. Midlerne til Udgifternes Bestridelse faas ved Fyrafgifter, der afkræves Skibene i Havnene, eller de afholdes direkte af Statskassen. De vigtigste Stater, der ikke opkræve Fyrafgifter, ere Frankrig, de nordamerikanske Fristater og Spanien, hvis Skibe til Gengæld ere fritagne for Fyrafgifter i fremmede Havne. Danmark forpligtede sig ved Afviklingen af Øresundstolden til aldrig at opkræve Fyrafgifter.

I Norge hørte F.'s Administration direkte under Marinedepartementet til 1821. Forvaltningen overdroges da til en Kanal-, Havne- og Fyrinspektør, som havde Bestyrelsen til 1841, da et eget Fyrdirektørembede oprettedes under Marinedepartementet; Embedet hører nu (1897) under Forsvarsdepartementets Marineafdeling. Det Fyrdirektøren underlagte tekniske Personale bestaar af en sagkyndig Assistent (Marineofficer), 3 Fyringeniører, 1 Ingeniørassistent og 1 Kemiker. Antallet af faste Fyrbetjente — de deles i Fyrvogtere (Fyrforvaltere) og Assistenter — var ved Udgangen af 1896 i alt 170. Budgettet til Fyr-, Mærke- og Ringvæsenet udgjorde for Terminen 1896—97 894,000 Kr.

Det danske F. sorterer siden 1849 under Marineministeriet og bestyres af Fyrdirektøren. Havnefyr og Fyr, der kun tjene til lokal Vejledning, vedligeholdes af vedkommende Kommune eller Bruger. Det aarlige Budget har i de senere Aar andraget ca. 900,000 Kr. Bekostningen ved Bygning af et 1. Ordens Fyr med Linseapparat samt Taagesignal andrager for et Oliefyr 150—180,000 Kr., for et elektrisk Fyr 200,000 Kr., den aarlige Udgift til Drift og mindre Reparationer er henholdsvis 10,000 og 25,000 Kr. Et Fyrskib koster i Anskaffelse 200,000 Kr., i aarlig Drift og Reparationer 25—30,000 Kr., en Lystønde henholdsvis 11,000 og 800 Kr.

Under Fyrdirektøren sortere 344 Personer ansatte ved F. Det tekniske Personale bestaar af 2 Ingeniører, 2 Underingeniører og 1 Kontorchef. Ved Fyr af de første Ordener samt ved alle Fyr med mekaniske Indretninger til Fyrapparatets Omdrejning samt ved alle Taagesignalstationer holdes stadig Vagt; Personalet bestaar af Fyrmesteren samt de nødvendige Fyrassistenter. Mindre Fyr passes af Fyrpassere. Fyrskibenes Besætning bestaar af 1 Fører, 1 Styrmand samt 8—9 Matroser. Materialtransporter til Fyr- og Fyrskibe, Pasning af Lystønder og Gasbaakefyr besørges af Fyrinspektionsskibet, hvis Fører (Marineofficer) tillige inspicerer Tjenesten ved Fyretablissementerne. Ved de Fyretablissementer paa Land, der ligge ved Anduvningsstederne til de danske Farvande, er der oprettet Signalstationer, der ere i telegrafisk Forbindelse med Omverdenen. Her kunne Skibene ved Signal lade sig rapportere til deres Redere eller søge Oplysning af forskellig Art. Lignende Stationer findes i Udlandet. Under Isforhold signaliseres fra dertil egnede Fyretablissementer saavel Nat som Dag om Istilstanden i forskellige vigtige Farvande, samt om Fyrskibe og Lystønderne ere paa Station eller ej. — (Litt.: De vigtigste Oplysninger om Fyr, Fyrskibe, Lystønder og Taagesignaler ere samlede i Bøger, der udgives af de respektive Regeringer. I Norge udgiver Fyrdirektøren hvert 2. Aar officielt en »Fortegnelse over norske Fyre, Taagesignaler og Redningsstationer«; hertil komme midlertidige Tillæg i Mellemtiden, dels udgivne særskilt, dels trykte i det af den geografiske Opmaaling udgivne Maanedsskrift »Efterretninger for Søfarende«. I Danmark udgiver Søkortarkivet »Fortegnelse over Fyr- og Taagesignalstationer i Kongeriget Danmark med Bilande«. Søkortarkivet lader ligeledes ugentlig udgive »Efterretninger for Søfarende«, hvori bekendtgøres Forandringer af Sømærker og Fyr, Oprettelse af ny m. m. i alle Lande. Se endvidere: Allard, *Les phares* [Paris 1889]; Price Edwards, *Our seamarks* [Lond. 1884]; Stevenson, *Lighthouse construction* [Lond. 1881]; *The modern Light-house Service* [Washington 1889]).

Premierløjnant Chr. Bloch.

Fysiåter kaldes den Læge, der væsentligst støtter sig til Naturens helbredende Kraft, *vis medicatrix naturae*, og denne Naturhelbredelsesmetode kaldes Fysiatri. *G. N.*

Fysik (græ.) betyder oprindelig Læren om Naturen (*physis*). Efterhaanden som Naturvidenskaben har udviklet sig, ere store Omraader blevne udskilte under særegne Navne: Astronomi, Kemi og Biologi i videste Forstand. Ved F. forstaar man nu den Videnskab, der har den uorganiske Naturs Tilstande og Virksomheder til Genstand, for saa vidt de ikke høre ind under Astronomi og Kemi. Grænserne for vor Tids F. ere ingenlunde skarpe og bero for en Del paa Vedtægter og den praktiske Arbejdsdeling, som Videnskabens Udvikling af sig selv har medført. Tydeligst er Grænsen mod de biologiske Videnskaber, da man ikke kender nogen Overgangsform mellem levende og livløst Stof. Forholdet mellem F. og disse Videnskaber er nærmest det, at de paa mange Maader tage dens Resultater i deres Tjeneste, da de levende Væsener lige saa vel som de livløse ere de fysiske Love undergivne. Astronomien er udskilt af rent praktiske Hensyn; Fortidens store Fysikere vare ogsaa Astronomer (Galilei, Huygens, Newton), og de to Videnskaber ere i deres Oprindelse uadskillelig sammenknyttede. Af Kemien har den ældre F. derimod ikke været afhængig i kendelig Grad, men til Gengæld vokse disse to Videnskaber i vor Tid saaledes ind i hinanden, at Grænsen mellem dem

*) Fyr paa Indsøer ikke medregnede.

stedse bliver vanskeligere at drage. Man kunde vel søge at fastsætte den derved, at Fysikeren arbejder med de givne Legemer, deres Rumfang, Form, Tryk, Temperatur, magnetiske, elektriske og optiske Forhold o. s. v., uden at bekymre sig om, af hvilke Sloffer disse Legemer ere sammensatte, medens Undersøgelsen af Grundstoffernes Forbindelser og Omsætninger bliver Kemikerens Sag. Men denne Afgrænsning lader sig ikke helt overholde. Kemiske Processer ledsages af Varmefænomener, og deres Forløb afhænger af Temperatur og Tryk, altsaa af fysiske Forhold. Den elektriske Strøm dannes i de galvaniske Elementer ved kemisk Virksomhed og tages selv paa mange Maader i Kemiens Tjeneste, saa ingen fuldstændig Beskrivelse af Strømmen kan undgaa at komme ind paa kemisk Omraade. Opløsning, Diffusion, Fordampning og Fortætning ere Virksomheder af lige Interesse for Fysikeren og Kemikeren, og endelig har den nyere Tid i Spektralanalysen udviklet en Videnskab, der er bleven et ypperligt Forskningsmiddel baade i F., Kemi og Astronomi.

Efter Indholdet deles F. i 6 store Afsnit: Mekanik, Lydlære, Varmelære, Lyslære, Læren om Magnetismen og om Elektriciteten. Denne Inddeling er dog fuldt saa meget grundet paa vor egen Sansnings Ejendommelighed som paa de virkelige Naturforhold. Større Legemers Bevægelser se vi; de smaa Bevægelser, der danne Lyden, høre vi, og derfor er Lydlæren kommen til at danne et særskilt Afsnit. Varmen føles, men det er sandsynligt, at ogsaa denne Naturvirksomhed er Bevægelse, nemlig Svingninger i Legemernes mindste Dele. Lyslæren omfattede til op i 19. Aarh. kun synlige Straaler; men saa lærte man usynlige Straaler at kende, der virke paa Termometeret eller paa den fotografiske Plade og kun ved Bølgelængden adskille sig fra den forholdsvis lille Gruppe Straaler, der opfattes af Øjet. Opdagelsen af de elektromagnetiske Bølger har endelig gjort hele Lyslæren til et Afsnit af Læren om Elektricitet og Magnetisme. — Da det gamle Inddelingsgrundlag saaledes viser sig teoretisk uholdbart, om det end har været særdeles nyttigt, ser man sig om efter andre Grænser, og de nyere Lærebøger ordne Stoffet paa ret forskellig Maade. Man kan dele hele Videnskaben i Molecularfysik og Æterens F. Den første behandler alle Materiens Egenskaber, medens den sidste omfatter almindelig Tiltrækning, Lys og anden Straaling, Magnetisme og Elektricitet, for saa vidt disse Virksomheder foregaa i Æteren, der antages at opfylde Rummet mellem Stoffets Molecuier. Men da al Virksomhed i Æteren synes at være Virkning fra Molecule til Molecule med Æteren som Mellemled, kan den nævnte Tvedeling af F. vel ogsaa blive vanskelig nok at gennemføre. — Læren om faste og flydende Legemers Ligevægt og Bevægelse i Alm., uden Hensyn til de forskellige Stoffers særlige Egenskaber, udskilles ofte fra den egentlige F. som et rent matematisk Afsnit under Navnet rationel Mekanik. — Efter Fremgangsmaaden skelner man mellem matematisk eller teoretisk F. og Eksperimentalfysik. Den første søger ved Matematikkens Hjælp ud fra faa, sikre Forudsætninger at drage de videst mulige Slutninger, benytter altsaa især Deduktion. j Den sidste bearbejder de mange enkelte Kendsgerninger, der især skaffes til Veje ved Forsøgets Hjælp, og søger at finde de almindelige Sætninger, »Naturlove«, hvorunder Enkeltiagttagelsernes Vrimmel kan indordnes. Dens Hovedmetode er Induktionen. Det er især gennem Eksperimentalfysikken, at F. har naaet sin nuværende Højde, og det er ved den, at de allerfleste fysiske Opdagelser ere gjorte.

F.'s Maal er Udvidelsen af vort Kendskab til Naturen og Beskrivelsen af det indsamlede Kundskabsstof paa den simplest mulige Maade. Enhver »Naturlov«, der opstilles, er kun at betragte som et Led i denne Naturbeskrivelse, og den er desto værdifuldere, jo flere Fænomener den kan samle under eet fælles Synspunkt, og jo simplere dette kan udtrykkes. Himmellegemernes Bevægelser kunne beskrives hver for sig uden Tyngdelovens Hjælp, men denne Lov gør paa en forbavsende simpel Maade Rede for alle Bevægelserne under eet, uden at den derfor medfører anden »Forstaaelse« af dem end den, der ligger i Indordningen under det fælles Synspunkt. — De ydre Midler, der anvendes, ere mange og betydelige. Fysikeren gør som Regel sine Iagttagelser ved særlige Redskaber, sjældnere ved umiddelbar Iagttagelse af de Fænomener, Naturen af sig selv frembyder. Naar Redskabet kun skal tjene til Paavisning af Fænomenet, kan det ofte være ret simpelt; skal det derimod benyttes til nøjagtige Udmaalinger, bliver det som Regel sammensat og kostbart. Der udvikler sig derfor en vis Arbejdsdeling, saa at den nøjagtige Udmaaling mere og mere gaar over til større Institutter, der raade over de fornødne Midler (f. Eks. *Bureau international des poids et mesures* ved Paris), medens Opdagelsen af ny Fænomener og Ordningen af de kendte nu som altid bliver den enkelte Videnskabsmands Sag. — Den gensidige Udveksling af Tanker og Forsøgsresultater skete tidligere for en stor Del gennem Brevveksling, og flere Samlinger af Breve fra Fortidens Fysikere og fra Personer, der stode i Forbindelse med dem, have derfor stor Interesse for F.'s Historie. Nu sker Meddelelsen væsentlig gennem Tidsskrifter, hvoraf de fleste ere blevne til i de sidste hundrede Aar, og gennem de lærde Selskabers Skrifter. Undertiden bliver en vigtig Opdagelse hurtig bragt til almindelig Kendskab ved Udsendelsen af et Flyveskrift (Ørsteds og Rontgen's Opdagelser 1820 og 1895). Gennem Bearbejdelser i Haandbøger og Lærebøger bliver det spredte Stof bragt i mere tilgængelig Form.

F.'s Historie. Om Udviklingen af F.'s enkelte Grene maa Oplysning søges i Artiklerne om Elektricitet, Lyd, Lys, Magnetisme, Mekanik og Varme. Her skal kun gives en almindelig Oversigt. Oldtidens Naturvidenskab var væsentlig begrænset til Iagttagelsen af de Fænomener, Naturen uden vor Medvirkning viser os, og til filosofiske Spekulationer over Verdensbygningen, Stoffernes Sammensætning og Naturkræfternes Virksomhed. Eksperimentet, Nutidens vigtigste Hjælpemiddel ved Naturstudiet, benyttedes næsten ikke. Mindst skadede dette Forhold i Astronomien, og baade Kinesere, Indere, Ægyptere, Kaldæere og Grækere havde her betydelige Kundskaber. Sol- og Maaneformørkelser kunde forud-

siges, og paa Aristoteles'es (384—22) Tid kendte de græske lærde ikke alene Jordens Kugleform, men havde ogsaa et godt Begreb om dens Størrelse. Derimod have Filosoffernes Spekulationer næppe fremmet Udviklingen af den egentlige F. Vel finder man hos Demokrit (470—362) en Atomlære, der har en vis Lighed med Nutidens, og vel har man forsøgt at paavise flere af den moderne F 's Antagelser hos græske Filosoffer, men meget deraf maa regnes for tilfældige Ligheder, der let indtræffe. Der er nemlig snart ingen tænkelig Anskuelse om Naturen, uden at den er drøftet af den græske Filosofi, og den rummelige Form, under hvilken saadanne almindelige Forestillinger maa fremsættes, gør det let at presse en senere Tids Viden ind deri. Et Højdepunkt i græsk Naturvidenskab betegnes af Aristoteles, hvis Bevægelseslære herskede gennem hele Middelalderen, lige til Kopernikus og Galilei i Astronomi og Mekanik indførte rigtigere Begreber. Efter at Grækenland's Glanstid var forbi, fandt græsk Videnskab et nyt Hjem i Alexandria, hvor Matematik og Astronomi længe blomstrede; men højest steg Oldtidens Videnskab dog i Syrakus paa Sicilien, hvor Archimedes (287—212) baade som Matematiker og Mekaniker naaede saa langt frem, at det varede 18—1900 Aar, før der blev gjort noget væsentligt Skridt ud over hans Standpunkt. Han staar endnu paa det gamle Stade, for saa vidt som han fortrinsvis er Matematiker og især giver sig af med saadanne Grene af F., der egne sig særlig for matematisk Behandling, saasom Læren om Tyngdepunktet og Vægtstangen. Men ogsaa Forsøget har han benyttet, baade ved de nævnte Undersøgelser og ved sine berømte Opdagelser over Legemers Vægttab i Vand. — Den almindelige Tilbagegang i Kultur ved Oldtidens Slutning ramte ogsaa F.,. og først temmelig langt op i Middelalderen træffe vi de første Spirer til en ny Udvikling. Arabernes Erobringer bragte dem i Berøring med den græske Videnskab, og de have indlagt sig stor Fortjeneste af Kulturen ved at gemme og oversætte græske Værker. Selvstændigt Arbejde have de gjort i Kemi, Astronomi, Matematik og Geografi; derimod kun i ringe Grad i F. Dog har Al Hazen (død 1038 i Ægypten) udført godt Arbejde over den astronomiske Straalebrydning og haft rigtige Anskuelser om Lysstraalernes Gang, idet han lader dem gaa fra de lysende Legemer til Øjet, ikke omvendt, som man den Gang gerne mente. Al Khazini skrev 1137 en Bog, »Visdomsvægten«, hvori han lærte at bestemme Legemers Vægtfylde ved det arkimediske Princip og gav en Tabel over 50 nøjagtig bestemte Vægtfylder. — Fra Araberne fik de kristne lærde Aristoteles'es Skrifter, der snart kom i en saadan Anseelse, at de ligefrem dannede en Hindring for Videnskabens Udvikling, da man af Respekt for den græske Filosofs Autoritet forsømte selvstændigt Naturstudium. Medens Alkemi, Astrologi og Magi trivedes i den kristne Middelalder, blev der næsten intet Skridt gjort fremad i F.; enkelte Opfindelser som Kompasset og Krudtet, der bleve kendte i Vesterlandene i 13. Aarh., stamme fra Orienten, de to nævnte vistnok fra Kina. Bedst stillet var Optikken. Briller siges at være opfundne 1285, men Kunsten at slibe Linser er ældre; en Samlelinse af Bjærgkrystal er endog funden i Ninive's Ruiner. — Nyt Liv i F. kom der først med Renaissancen i 15. og 16. Aarh. Blandt Forløberne maa den berømte Maler Lionardo da Vinci (1452—1519) nævnes. Hans Skrifter vise, at han, især i Mekanikken, var langt forud for sin Tid, men da de først offentliggjordes 1797, fik de ingen Indflydelse paa Udviklingen. Den hollandske Digeinspektør Simon Stevin (1548—1620) havde en noget lignende Skæbne; han opstillede først den vigtige Sætning om Kræfternes Parallellogram, men hans hollandske Skrifter bleve lidet kendte. Det blev Kopernikus (1473—1543) °g Galilei (1564—1642), der kom til at indlede den ny Tid, Kopernikus ved sit berømte astronomiske Værk, der først efter hans Død udkom trykt, og Galilei ved sine Arbejder paa snart alle F.'s da kendte Omraader, dog især i Mekanik, Optik og Astronomi, hvorved han mere end nogen anden blev Grundlæggeren af den nyere Tids F. Kun et Aar efter Galilei's Død blev Newton (1643—1727) født, og en Sammenligning mellem den Tilstand, hvori Galilei fandt F., og den, hvori Newton efterlod den, viser bedst, hvilket mægtigt Opsving 17. Aarh. bragte. Medens Galilei endnu paa sine gamle Dage nødtvungen maatte bøje sig for den aristoteliske Naturlæres Tilhængere, der støttedes af Romerkirken, er paa Newton's Tid al Modstand brudt; Mekanikkens Grundlove ere fundne og matematisk bearbejdede; Optikken er beriget med vigtige Opdagelser (Snell's og Descartes's Brydningslov, Huygens'es Bølgeteori og Arbejder over Dobbeltbrydning, Newton's Opdagelse af Lysets Farvespredning); den teoretiske Astronomi har faaet et mægtigt Vaaben i Tyngdeloven og den iagttagende i Kikkerten. Mikroskopet har aabnet en hidtil ukendt Verden for Øjet, og ved Pendulurets Opfindelse (Huygens, 1656) havde man for første Gang faaet en nøjagtig Tidsmaaler. Vel var der forholdsvis kun udrettet lidt i Læren om Varme, Magnetisme og Elektricitet, men Eksperimentalfysikkens Metode var funden og skulde snart vinde sine største Sejre netop her. Enkelte Begyndelser var der ogsaa gjort. Gilbert (1540—1603) havde udvidet Oldtidens ringe Kendskab til Elektricitet og Magnetisme; Rinieri (død 1647) havde i 16 Aar maalt Lufttemperaturen ved Firenze med det gode »Florentinertermometer«; *Accademia del Cimento* i Firenze (1657—67) gjorde mange Forsøg, bl. a. over Luftens Tryk og Fugtighedsforhold, Metallers Udvidelse ved Varme og Lydens Hastighed. Endelig maa det nævnes, at man havde faaet rigtige Begreber om Lufttrykket. Galilei kendte det endnu ikke, skønt han vidste, at Luften har Vægt. Men hans Elev Torricelli (1608—47) antog, at det er Lufttrykket, der bærer Vandsøjlen under Sugepumpens Stempel, og han drog endvidere den Slutning, at da Kvægsølvs Vægtfylde er $13^1/_2$ Gange Vandets, maa Luften kunne trykke det op til en Højde, der ér $13^1/_2$ Gange saa ringe som den ($10^1/_3$ M.), hvortil Vandet kan hæves. Forsøget blev efter hans Anvisning gjort (1643) af Viviani med det bekendte »Torricelli'ske Rør«. Sagen vakte Opsigt. og da Pascal (1623—62) havde hørt om den, fik han sin Svoger Perier til (1648) at maale Barometerstanden i Clermont ved Foden af

Puy-de-Dôme og paa Bjærgets Top. Da Kvægsølvet virkelig her stod lavest, maatte det anses for bevist, at det var Lufttrykket og ikke »Naturens Afsky for det tomme Rum«, der drev Kvægsølvet op i Glasrøret. Luftpumpen blev omtrent samtidig opfunden af Otto von Guericke (1602—86), der 1654 paa Rigsdagen i Regensburg fremviste de »magdeburgske Halvkugler«. 1662 fandt Boyle (1626—91) den Lov (se Boyle's Lov), der angiver Trykkets Indvirkning paa en Luftmasses Rumfang, og mangfoldige Forsøg med Barometer og Luftpumpe bragte snart megen Oplysning om Atmosfærens Forhold. Papin (1647—1712) forbedrede Luftpumpen, opfandt »Papin's Gryde« og fremstillede 1690 en Dampmaskinemodel. — Ogsaa paa Elektricitetens Omraade blev der gjort nogle Forsøg, navnlig af Guericke.

Men det, der foreløbig gav den ny Tids F. sit Præg, var Bevægelseslærens Udvikling. Galilei fandt de sande Faldlove og de vigtigste Love for Pendulets Svingninger. Huygens (1629—95) fandt Lovene for Cirkelbevægelsen og viste, hvorledes den Centrifugalkraft, der fremkommer ved Jordens Rotation, maa gøre Pendulets Svingninger langsommere i Nærheden af Ækvator, saaledes som den franske Astronom Richer 1671 havde fundet ved at benytte det samme Pendulur i Paris og i Cayenne. Han paaviste, hvorledes Rotationen maa gøre Jorden fladtrykt, og beregnede Fladtrykningens Størrelse. De almindelige Love for Stødet skyldes ligeledes Huygens, og endelig er det ham, der har fortsat Galilei's Arbejde over Pendulet og først vist, hvorledes det fysiske Penduls Bevægelse kan beregnes. Endelig bragte Newton ved Opdagelsen af Tyngdeloven (1683) og ved sin store Bearbejdelse af Mekanikken i *Principia* (1686) Læren om Legemernes Bevægelse og Hvile til en vis Afslutning. — 18. Aarh.'s Arbejder over Mekanik faa større Interesse for Matematikken end for den egentlige F., idet der ikke mere er Mulighed for at finde ny mekaniske Grundlove. I Optik arbejder man videre paa det Grundlag, 17. Aarh. har skabt, uden at faa meget nyt frem, og noget lignende gælder om Varmelæren. Termometeret, der allerede var opfundet i Midten af 17. Aarh., kom i almindelig Brug, især ved Fahrenheit's Dygtighed, og henimod 18. Aarh.'s Slutning bestemte Lavoisier (død 1794) og Laplace med deres Iskalorimeter forskellige Stoffers Varmefylde. Men Aarhundredets store Bedrift er Udviklingen af Elektricitetslæren (s. d.), der fra en ringe Begyndelse voksede frem med stigende Fart gennem en Række Opdagelser, der som Grundlag for ny Videnskab ikke staa tilbage for de største i 19. Aarh. — I dette har nu endelig F. naaet en Betydning, som ingen Sinde før. Volta's Opdagelse af den elektriske Strøm (1800), Ørsted's af Elektromagnetismen (1820) og Faraday's af Induktionen (1831) have afgivet Grundlaget for en uoverskuelig Række Anvendelser af Elektricitet og Magnetisme. Hertz's Undersøgelser over elektromagnetiske Svingninger (1888) og Rontgen's af en ny Art Straaler (1895) med højst mærkelige Egenskaber synes at skulle blive af lige saa stor Betydning for Lyslæren som for Studiet af Elektricitetens endnu lige gaadefulde Væsen. Optikkens Udvikling har ikke været ringere. I Aarhundredets Begyndelse optog Young (1773—1829) Kampen for den halvtforglemte Bølgeteori mod Newton's Emissionsteori, og Fresnel (1788—1827) førte den igennem. Opdagelsen af Grundlovene for Spektralanalysen (Bunsen og Kirchhoff, 1860) har stillet et nyt og mægtigt Hjælpemiddel til Raadighed baade for Kemien og Astronomien, og efter lang Tids forgæves Arbejde synes der nu (1897) endelig at være Udsigt til at finde Orden og Harmoni i de Talmasser, som nøjagtige Maalinger af Lysbølgelængder navnlig i de senere Aar have ophobet. Herigennem kan der muligvis atter vindes en Indsigt i Moleculernes Bygning og Bevægelsesforhold, der kan afgive Grundlaget for en ny Udvikling i Kemi og F. — Opstillingen af Princippet for Energiens Vedligeholdelse (Mayer, 1842, Colding og Joule, 1843, Helmholtz, 1847) bragte en hidtil ukendt Sammenhæng mellem F.'s forskellige Grene, og i Forbindelse med en Lære (se Carnot's Princip), der er grundlagt af Carnot 1824 og ført videre af Clausius (1850) o. a., er Energiloven bleven vejledende paa et stort Omraade, der ligger paa Grænsen mellem Kemi og F. Medens F.'s Genfødelse i 16. og 17. Aarh. væsentlig skyldes Undersøgelser over Forhold (Bevægelse, Lys), der umiddelbart kunne iagttages, saa er den nyere Tids F. atter bleven mere optagen af Hypoteser om usanselige Ting og har for saa vidt faaet en vis Lighed med den græske Oldtids. Der er to store samvirkende Hypoteser, som beherske hele vor Tids Spekulation baade i Kemi og F. Den ene er den Antagelse, at al Materie bestaar af adskilte Smaadele med bestemte Egenskaber (se Atom, Atomisme, Molecule), ved hvis Forbindelser hele den materielle Verden dannes, og den anden er Æterhypotesen, der gaar ud fra, at Rummet mellem Moleculerne ikke er tomt, men udfyldt med et Medium, Æteren, der er Bæreren for alle Moleculernes Virkninger paa hinanden, altsaa ogsaa for den almindelige Tiltrækning, Lys- og Varmestraaling, magnetiske og elektriske Afstandskræfter. Men medens Oldtidens Spekulationer kun hvilede paa et meget svagt Erfaringsgrundlag og opstilledes med stor Vilkaarlighed, ligger der et særdeles stort Erfaringsmateriale til Grund for Nutidens to store Hypoteser, og de ere voksede ud af dette Grundlag med en saadan Nødvendighed, at det synes umuligt at undgaa dem, selv om de maaske i Tidens Løb kunne undergaa store Forandringer. (Litt.: Haandbøger etc.: Gehler, »Physikalisches Worterbuch« [ny Bearbejd. af Brandes, Gmelin o. a; 14 Bd., Leipzig 1825—45]; Winkelmann, »Handbuch der Physik« [3 Bd., Breslau 1889—96]; Wullner, »Lehrbuch der Experimentalphysik« [5. Udg., 4 Bd., Leipzig 1895 ff.]; Christiansen, »Lærebog i Fysik« [2 Bd., Kbhvn. 1891—94]. — Historie: Fischer, »Geschichte der Physik« [8 Bd., Gottingen 1801—8]; Poggendorff, »Gesch. d. Ph.« [Leipzig 1879]; Rosenberger, »Gesch. d. Ph.« [3 Bd., Braunschweig 1882—90]; Gerland, »Gesch. d. Ph.« [Leipzig 1892]; Whewell, *History of the inductive sciences* [Ny Udg., London 1847, 3 Bd.; Suppl. Bd. 1857]; Mon-

tigny, *Les grandes découvertes faites en physique depuis la fin du XVIII. siècle* [Bruxelles 1882]; La Cour og Appel, »Historisk Fysik« [Kbhvn. 1896 ff.]. — Tidsskrifter: Wiedemann's »Annalen der Physik und Chemie« (Leipzig, 3 Bd. aarlig fra 1877, Fortsættelse af Poggendorff's »Annalen der Physik und Chemie« [160 Bd., 1824—77] og Gilbert's »Annalen der Physik« [76 Bd., 1779—1824]; indeholder nu kun F.); »Beiblätter zu den Annalen der Physik und Chemie« [Leipzig, I Bd. aarlig fra 1877; indeholder en meget udførlig Oversigt over den fysiske Litteratur]; »Journal de physique« [Paris, 1 Bd. aarlig fra 1872]; »Annales de chimie et de physique« [Paris, fra 1816, 3 Bd. aarlig]; »Philosophical Magazine« [London, fra 1832, 2 Bd. aarlig]; »Fortschritte der Physik« [Berlin, fra 1847 aarlig Oversigt over F.'s Fremskridt]; »Nyt Tidsskrift for F. og Kemi« [Kbhvn., fra 1896, 1 Bd. aarlig], Fortsættelse af »Tidsskrift for Physik og Chemi« [1862—94]. — Litteraturoversigter etc.: Foruden »Beiblätter« og »Fortschritte der Physik« (Tidsskrifter) maa nævnes Poggendorff, »Biographisch-Literarisches Handworterbuch« [3 Bd., Leipzig 1858, 1864 og 1896 ff.] og *Royal Society's Catalogue of Scientific Papers* [London, Bd. XI gaar fra 1874—83]). *K. S. K.*

Fysikālsk, som angaar Fysik.

Fysikālsk Undersøgelse se Diagnose.

Fysikomagī se Magi.

Fysikoteologī betegner det Forsøg, som man fra gammel Tid af har gjort paa at bevise en intelligent Skabers Tilværelse ud fra den Orden og Hensigtsmæssighed, som man finder i den fysiske Verden. Se nærmere herom under Gud. *F. C. K.*

Fysikus (græ.) kaldes fra gammel Tid den øverste Embedslæge i et større Distrikt i Danmark og Norge. Der er for Tiden (1897) 11 Fysikater i Danmark foruden eet paa Færøerne i og eet paa Island, og desuden udfører Stadslægen i Kjøbenhavn tillige Fysikatsforretningerne her. I Norge findes Stadsfysikater i de 5 største Byer. *G. N.*

Fysilér er en Benævnelse paa Fodfolk, som kom frem i Frankrig 1645, da enkelte Soldater i Afdelingerne bevæbnedes med det allerede dengang i Rytteriet indførte Flintelaasgevær. Først 1671 formeres et Regiment udelukkende med denne Bevæbning *Fusiliers du roi.* F. indførtes snart andre Steder, saaledes havde Frederik I i Preussen en Fysilergarde, og senere tildeltes der ofte hvert Regiment en Fysilerbataillon, der navnlig skulde anvendes i spredt Orden som let Fodfolk. En saadan særlig Anvendelse af F. forsvandt dog snart, og Forskellen mellem F. og andet Fodfolk blev en Uniformsforskel. Benævnelsen F. findes endnu, men F.'s Anvendelse og Bevæbning er som det øvrige Fodfolks. *B. P. B.*

Fysiognomi (græ.) betegner i videre Forstand et Lands eller en Egns, et Dyrs eller en Plantes ejendommelige Udseende eller Særpræg; i snævrere Forstand betegner F. det menneskelige Aasyn, for saa vidt som dette giver et Udtryk for Sjælens Tilstand; men medens det vekslende i Sjælelivet faar sit Udtryk ved Minespillet (se Mimik), forstaar man i Alm. ved F. Udtrykket for Karakteren som Helhed. Fysiognomikken er den Kunst af F. at kunne slutte sig til vedkommendes Karakter. Medens vi alle i det daglige Liv med større eller mindre Held dyrke denne Kunst, er det hidtil ikke lykkedes at gøre Fysiognomikken til en Videnskab, skønt talrige Bestræbelser have været rettede derpaa. Da nemlig, som den daglige Iagttagelse lærer, ikke noget enkelt Ansigtstræk, men derimod en uendelig Kombination af Ansigtsdelenes indbyrdes Størrelseforhold og de talrige Ansigtsmusklers Anordning og vanemæssige Sammentrækningstilstand give et F. dets Særpræg, lader dette sig i alt Fald ikke hidtil analysere ved simple, overskuelige Regler.

Allerede adskillige af Oldtidens Filosoffer beskæftigede sig med Fysiognomikken. Aristoteles skal saaledes have skrevet et Værk derom, hvori han hævder, at Lighed mellem et Menneskes og et Dyrs F. ogsaa betinger en tilsvarende Lighed i Karakter — et Standpunkt, der mærkeligt nok er blevet hævdet af mange Forfattere indtil den nyeste Tid, skønt det staar i aabenbar Strid med Erfaringen og kun støtter sig til overfladiske Analogier. Herhen høre Lavater's med stor Selvsikkerhed udslyngede Postulater, der dog savne alt videnskabeligt Grundlag. Det var først Ch. Bell og Gratiolet, der skabte et Grundlag for saadanne Undersøgelser ved at studere Ansigtsudtrykkenes Mekanik og Anatomi. Duchenne bestemte ved elektrisk Pirring af de enkelte Ansigtsmuskler disses Rolle for Udtrykket. Darwin søgte paa genial Maade at forklare Oprindelsen til de enkelte Ansigtsudtryks Betydning i Overensstemmelse med sin øvrige Lære. — Visse Sygdomme medføre et ejendommeligt Ansigtsudtryk, hvoraf Lægen endog stundom er i Stand til at erkende Sygdommens Art (»Pathognomik«); bekendt er i saa Henseende den danske Læge Meyer's Paavisning af Forbindelsen mellem et vist F. og adenoide Svulster i Næsesvælgrummet. (Litt.: Lavater, »Physiognomische Fragmente zur Beforderung der Menschenkenntniss und Menschenliebe« [1—4 Versuch, Leipzig u. Winterthur 1775—78]; Ch. Bell, *Anatomy and Philosophy of expressions* [3. Udg., 1844]; Duchenne, *Mécanisme de la physiognomiehumaine* [Paris 1862]; Darwin, *The expression of emotions* [London 1871]; Lavater, »Hundrede physiognomiske Fragmenter« [Kbhvn. 1874]; Reich, »Die Gestalt des Menschen und deren Beziehungen zum Seelenleben« [Heidelberg 1878]; Schack, »Physiognomiske Studier« [Kbhvn. 1880]; Piderit, »Mimik und Physiognomik« [Detmold 1886]; Mantegazza, »Physiognomik und Mimik« [2 Bd., Leipzig 1890]; Morison, *The Physiognomy of mental diseases* [London 1840]; Baumgärtner, »Krankenphysiognomik« [Stuttgart 1841—43, med Atlas]). *S. B.*

Fysiognomik se Fysiognomi.

FysiognOSl (græ.), Naturkundskab, særlig Erkendelsen af den legemlige Natur i Modsætning til Selverkendelse.

Fysiografl (græ.), Naturbeskrivelse.

Fysiokrāter (græ.), Tilhængere af Fysiokratiet, Naturens Herredømme, er Betegnelsen for en i Midten af 18. Aarh. opstaaet og i alt væsentligt endnu før den franske Revolution afsluttet Skole inden for den samfundsvidenskabelige Tænkning. Den samler sig om Socialfilosoffen Francois Ques-

nay (s. d.) som sin aandelige Fører og i nær Tilslutning til de i hans økonomiske og filosofiske Skrifter, først i Artiklerne »Fermiers« og »Grains« i den store Encyklopædi, fremsatte Anskuelser. Disses Udgangspunkt er den nærmest foregaaende Tids Naturretsfilosofi, navnlig saaledes som denne formuleres af Hume. F. forfægter, at Naturlovenes Gyldighed ogsaa maa udvides til at gælde Menneskesamfundene; denne Opfatning gennemføre de i deres Studium saavel af de retslige, moralske og politiske som af de sociale og økonomiske Forhold, og den resumeres som i et Program, i følgende Motto, forfattet af Quesnay til det af hans Discipel Dupont (s. d.) 1767 udgivne Udvalg af hans Værker: *Ex natura jus, ordo et leges, ex homine arbitrium, regimen et coercitio.*

Betegnelsen Fysiokrati findes første Gang benyttet paa dette Titelblad, og Ordet F. findes ikke anvendt før 1799. Selv kaldte Retningens Mænd sig *économistes*, Samfundsøkonomer, og som saadanne betegne de en skarp Opposition mod Merkantilismen (s. d.) og dens Beskyttelsespolitik; og de faa epokegørende Betydning ved at forberede det definitive Gennembrud af den helt systematiske og selvstændige økonomiske Videnskab, der fandt Sted ved Adam Smith's »Wealth of Nations« [1776], et Værk, som direkte støtter sig paa og fortsætter saavel deres frigørende Kritik som deres positive Reformarbejde.

En Udvikling af F.'s Grundsætninger foreligger første Gang i Quesnay's mærkelige Skrift »Tableau économique« [Versailles 1757]; de ere i det væsentlige følgende. 1) Kun ved at øge Udbyttet af Jorden vil man være i Stand til at øge Nationalvelstanden; 2) Industri og Handel forøge Varernes Værdi kun med Arbejdsomkostningerne; da de i sig selv intet Overskud afgive, ere de uproduktive; 3) da alene Jordens Udnyttelse — det vil i videste Forstand sige alle Naturalnæringsveje — frembringer et Overskud (*produit net*), som Samfundets Vinding, bør enhver Beskatning falde tilbage paa dette; en eneste Skat ilagt Grundejendommene er derfor at anbefale; 4) en kunstig, overdreven Forøgelse af Landets Møntforraad fører kun til dettes Værdinedgang, maa derfor fraraades; og endelig 5) da Samfundets økonomiske Forhold ere underkastede faste, almengyldige, efter deres Væsen uforanderlige Naturlove, kan ethvert Indgreb fra Samfundsmagtens Side i det økonomiske Liv for at modvirke disse Love kun virke skadelig; heraf F.'s, angivelig af Gournay (s. d.) formulerede Maksime: *laissez faire, laissez passer!* (Lad Produktion og Handelsomsætning foregaa **frit!**). Regeringen har, ifølge F., at indskrænke sig til at etablere og opretholde den indre og ydre Sikkerhed, garantere Frihed og Ejendomsret samt at fjerne Skrankerne for de økonomiske Faktorers uhemmede Udfoldelse. De fordrede derfor Ophævelse af alle, foreløbig indre, Toldgrænser, ligesom af Privilegier, Monopoler og de fra Lensvæsenet nedarvede Byrder. Politisk banede de Vejen for Liberalismen, økonomisk for Industrisystemet, i de internationale Forhold for Udjævningen af Stridighederne mellem de forskellige Folk. Ligesom de første Gang samle en hel Række økonomiske og sociale Foreteelser under een Synsvinkel, opstille de ogsaa først Læren om, at Harmonien mellem Samfundets og Individets Interesser spontant opnaas i det til sin egen fri Udvikling overladte Samfund; de komme herved ikke alene i stærk Modstrid med den herskende merkantilistiske Politik, men ogsaa med Rousseau's og Hobbes'es Samfundsteorier. F. have ved deres konkrete Undersøgelser grundlagt den moderne Befolkningslære, ligesom de ved deres ny, samfundsmæssige Synspunkter maa siges at være Forløberne for den moderne Sociologi.

F.'s Lære er allerede hos Quesnay udviklet til noget saa nær fuldstændig Afsluttethed; og saa ubetinget blev den antagen af hans Tilhængere, at de af Modstandere spottende kaldtes en *secte* (smlg. Voltaire's Satire »L'homme aux quarante ecus«). De mest fremtrædende F. vare, ved Siden af Skolens centrale og overmægtige Hoved, Dupont de Nemours, Mirabeau den Ældre, Mercier de la Riviére, Le Trosne, Saint-Peravy og Abbed Baudeau; den sidste fik navnlig Betydning ved sit Tidsskrift »Ephémérides du Citoyen« (s. d.), Retningens betydningsfuldeste Organ. Turgot stod F. meget nær, men hævede sig baade i sine Skrifter og ved sin praktiske Reformpolitik ud over Skolens doktrinære Ramme. Uden for Frankrig fandt F. ikke mange Tilhængere; de mest bekendte af disse er Schweizeren Iselin, af Tyskerne Schlettwein, der satte Markgreve Karl Frederik af Baden i Forbindelse med de toneangivende franske F., Mauvillon og Schmalz, af Italienere Neri, Delfico og Gennaro. I England, hvor Adam Smith snart efter F.'s Blomstringstid i Hjemlandet overvandt deres Ensidighed, fandt de ingen Jordbund. (Litt.: G. Kellner, »Zur Geschichte der Physiokratismus« [Gottingen 1847]; L. de Lavergne, *Les économistes français du XVIII. siécle* [Paris 1870]; A. Oncken, »Die Maxime *laisser faire et laisser passer* [Bern 1886]; Schelle, *Dupont de Nemours et l'école physiocratique* [Paris 1888]; H. Higgs, *The Physiocrates* [London 1897]; K. Knies, »Karl Friedrichs von Baden brieflicher Verkehr mit Mirabeau und Dupont« [Heidelberg 1892]; F. Quesnay, *Oeuvres, publiées par A. Oncken* [Frankfurt og Paris 1888]; Daire's Udg. i 2 Bd. af de vigtigste F.'s Værker i Guillaumin's »Collection des grands économistes« [Paris 1846]). *K. V. H.*

Fysiokrati se Fysiokrater.

Fysiologi (græ.) er Læren om Livet. Den er den Del af de levende Væseners Naturhistorie (Biologien), der beskæftiger sig med Aarsagen til og Forløbet af de kemiske og fysiske Processer, der foregaa i den levende Organisme, og som i Alm. betegnes som Livsprocesser. For imidlertid at forstaa den nyere F.'s Formaal, Arbejdsomraade og Undersøgelsesmidler er det hensigtsmæssigt at give disse Bestemmelser en nærmere Forklaring, der lettest vil forstaas gennem en kort Oversigt over de vigtigste Punkter af F.'s Historie.

F.'s Historie. Den ældste F. har aabenbart et dobbelt Udspring. Paa den ene Side er den fremstaaet af en Trang hos Lægen til at lære det sunde Legemes Funktioner at kende, paa den anden Side er Oprindelsen given ved Betragtningen af de levende Væseners Rolle i Naturens store Husholdning. Til den første finde vi Spor i de ægyptiske Lægebøger, til den sidste i den ældste græske Kultur. Ordet F. var for Grækerne en Betegnelse

for Naturvidenskaberne i det hele; men denne Naturvidenskab var vistnok udelukkende af filosofisk spekulativ Art. Betydningen af Ordet F. falder i denne Periode sammen med Naturfilosofi. Efterhaanden som Studiet af Naturen imidlertid vender sig til den direkte Undersøgelse af de reale Naturfænomener, bliver denne gamle F. spaltet op i to Videnskaber, en, der beskæftiger sig med den livløse Natur, og en anden, der beskæftiger sig med de levende, organiske Væsener. Den første bliver Fysik, den sidste beholder Navnet F. Begge Ord have i Virkeligheden den samme Grundbetydning og vidne om den fælles Oprindelse. Med vor nuværende Opfattelse af den fysiologiske Forsknings Maal og Midler har denne gamle filosofiske F. saare lidt at gøre. Hist og her finder man hos en Del af disse græske Filosoffer Bemærkninger og Udviklinger om det menneskelige Legemes Livsytringer og om den levende Naturs Udviklingsforhold, der frembyde en vis Interesse som de første Vidnesbyrd om en virkelig naturhistorisk Iagttagelse paa disse Punkter. Saaledes har f. Eks. Diogenes fra Apollonia (ca. 460 f. Chr.) opstillet en Lære om Aandedrættet. Hos Heraklcitos findes klædt i dunkle Udtryk en Række Tanker, som minde om den nyere Tids Lære om de levende Væseners Udvikling, og hos Pythagoras og de eleatiske Filosofferfindes Udviklinger og Bemærkninger af en vis Værdi med Hensyn til Sansefysiologien. Demokrit's Atomlære og de senere Pythagoræeres Spekulationer indeholde Gisninger, der, hvis de havde givet Anledning til ordnede Iagttagelsesrækker eller Eksperimenter, vilde have kunnet dannet Udgangspunktet for en Udvikling til virkelig Kundskab om Livsytringerne. Men netop deri ligger denne F.'s store Mangler. Ingen Sinde er der, saa vidt det synes, gjort Forsøg paa at bekræfte disse Gisninger ved et Eksperiment. — Det var den almindelige Lære om Livet, den generelle F., som beskæftiger disse Filosoffer. Den lægevidenskabelige specielle F. har, saa vidt det ses, ingen videnskabelige Dyrkere, forinden Oldtidens største Læge, Hippokrates (ca. 460—377 f. Chr.), for første Gang gør et Forsøg paa en Fremstilling af Læren om Livsfunktionerne. Skønt en udmærket Læge og en glimrende Iagttager af den syge Organisme var Hippokrates som Fysiolog uden selvstændig Betydning. Hans F. hviler aabenbart kun paa et ringe Materiale af egne Iagttagelser, og han har lige saa lidt som den græske Naturvidenskab overhovedet anvendt Eksperimentet.

Først i Aristoteles (384—322 f. Chr.) faar den græske Oldtid en Mand, der paa F.'s som paa saa mange andre Omraader baade bliver en Afslutning og et Udgangspunkt. Aristoteies'es Betydning for F. ligger først og fremmest i systematisk Anvendelse af den empiriske Iagttagelse af Naturfænomenerne og Livsprocesserne — og i at han for første Gang søger at udnytte disse sine selvstændige Iagttagelser til Opbygning af en Helhedsopfattelse af Organismen, idet han søger at sætte de enkelte Organers Funktioner i Forhold til hinanden. I begge disse Henseender er der imidlertid over for en virkelig fysiologisk Betragtning fremtrædende Mangler i Aristoteies'es Metode og Lære. Hans Iagttagelser af de forskellige Organers Virksomhed og Forhold til hinanden ere væsentlig hentede fra anatomiske Undersøgelser. Oftest gør han sine Iagttagelser paa døde Organismer. Vivisektionen har han aabenbart kun sjælden benyttet; og kun ad denne Vej vil man overhovedet kunne trænge dybere ind i de enkelte Organers særlige Funktioner og deres Samvirkning. Hans fysiologiske System bærer da Præg af Manglerne i hans Metode. Hans Forklaringer ere stærkt hypotetiske, ofte henter han sine Forklaringsgrunde og Aarsagsmomenter fra rent spekulative, for den virkelige Naturforskning fremmede Omraader. Det er først senere, som det synes især blandt den alexandrinske Skoles lærde, i Ptolemæernes Museion i Alexandria, at Eksperimentet træder mere i Forgrunden. Det bringer en Række vigtige fysiologiske Opdagelser frem for Dagen. Herophilos og Erasistratos (begge i Beg. af 3. Aarh. f. Chr.) undersøge Hjertet og Kredsløbet. Deres Skrifter ere tabte og kendes kun gennem Citater hos Galen; men det er øjensynligt, at Anvendelse af denne Metode allerede da har bragt en Række af vigtige Kendsgerninger til Veje. Det er imidlertid først ca. 400 Aar efter denne Tid, at den empiriske Metode og Forsøget anvendt paa den levende Organisme blive Grundlaget for en ny Udvikling ved Oldtidens største Fysiolog, Galenos fra Pergamos (født 131, død omtr. 200 e. Chr.).

Det er i Galen's store Værk: *De usupartium*, »Om Organernes Brug«, at vi for første Gang finde en fuldstændig Redegørelse for hele det fysiologiske System. Han samler i dettes' 17 Bøger Oldtidens Kundskab om det menneskelige Legemes Livsfunktioner og udvider og berigtiger ved selvstændige Undersøgelser disse Forestillinger paa talrige Punkter. Paa Grundlag af de foreliggende Resultater og Data søger han dernæst at udlede almindelige Love for Organismens Livsytringer. Overalt viser han sig som en udmærket Eksperimentator og som en klar og overlegen Aand, der mesterlig behersker den store Fylde af Kendsgerninger. Det er her, vi for første Gang træffe i hvert Fald i Hovedsagen rigtige Forestillinger med Hensyn til Hjernens Forhold til Nerverne. Han kender Bevægelsesnerver fra Følenerver. Han beskriver ligeledes for første Gang det store Kredsløb (men kender ikke Lungekredsløbet) og er paa flere Punkter af Fordøjelsen kommen til Resultater, som i hvert Fald vilde have kunnet danne Udgangspunkter for Erkendelsen af de rigtige Forhold. Men disse Undersøgelser fulgte ikke. Saa vidt det kan ses, dannede Galen ikke nogen Skole. De følgende 1200 Aar frembringe ikke nogen Forsker, som paa noget væsentligt Punkt bringer F. et Skridt ud over Galen. Galen's Værker vare gennem hele Middelalderen den Kilde, hvorfra Lægerne øste, og de faa fysiologiske Værker, der fremkom, ere væsentlig Kommentarer til Galen's Værk. Det er først med Renaissancen, at den fysiologiske Forskning igen tager Fart, idet den atter kalder til Hjælp den metodiske Undersøgelse af den levende Organisme, som havde bragt Galen saa store og væsentlige Resultater.

Et første vigtigt Resultat af disse ny Forskninger danner Opdagelsen af Blodets Kredsløb hos de højere Dyr, særlig Pattedyrene. Det er nævnt ovenfor, at allerede Galen væsentlig havde rigtige

Forestillinger om, at Pulsaarerne og Venerne staa i Forbindelse med hinanden, og at Blodet strømmer fra venstre Hjertekammer gennem Pulsaarerne og Venerne tilbage til højre Forkammer. At det fra højre Hjerte derimod fortsætter Vejen gennem Lungerne over til venstre Forkammer, vidste han ikke. I et Arbejde, der fremkom anonymt 1553, *Restitutio Christianismi*: Kristendommens Genfødelse, og som for øvrigt er af teologisk Indhold, beskrives Kredsløbet gennem Lungerne fuldstændig og rigtig. Forfatteren viste sig at være en paa den Tid kendt religiøs Agitator, en Forkæmper for Unitarismen, en spansk Munk ved Navn Michael Servet y Reves fra Villanova, der havde ført et eventyrligt Liv, havde studeret Medicin i Paris sammen med Vesal, Tidens største Anatom, var Forfatter af flere medicinske Arbejder og senere flakkede om forfulgt, paa Grund af sine religiøse Skrifter, af den pavelige Inkvisition. Efter at have søgt Tilflugt i Geneve blev han af Calvin som Kætter dømt til Baalet og brændt sammen med sin Bog i Geneve 1553. Servet's vigtige Opdagelse sætter sig for øvrigt ikke direkte Spor; men især i Norditalien drives der paa denne Tid en ivrig Forskning væsentlig ganske vist af anatomisk Natur, men som ogsaa delvis fører til fysiologiske Resultater, saaledes af Realdo Colombo (død 1559), og Cæsalpin (død 1603). Først mere end et halvt Aarhundrede efter finder Undersøgelsen af de højere Dyrs Kredsløb sin Afslutning i Paavisningen af hele Blodomløbet af William Harvey (1578—1657), Livlæge hos Karl II af England. Hans Værk: *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus*; anatomisk Studie over Hjertets og Blodets Bevægelse hos Dyrene, samler de tidligere kendte Forhold med Hensyn til Blodets Bevægelse (har dog ikke kendt, nævner i hvert Fald ikke Servet), og gennem en Række Vivisektioner modbeviser han alle Indvendinger og gør klart, at denne Bevægelse ikke kan være andet end et Kredsløb fra venstre Hjertekammer til højre Forkammer og herfra videre fra højre Hjertekammer tilbage til venstre Forkammer. Harvey's Opdagelse bliver Indledningen til et nyt Afsnit af F.'s Historie. Den middelalderlige Tro paa Galen's Ufejlbarhed er bleven brudt, og der fremkommer Arbejder, der direkte bekæmpe de Galen'ske Læresætninger, uagtet det maa indrømmes, at det, der sættes i Stedet, i mange Henseender ikke er meget bedre og i alt for høj Grad savner Grundlaget for al fysiologisk Forskning, det eksakte Eksperiment.

Det gælder saaledes Fernelius (død 1558); det gælder Paracelsus'es (død 1541) halvteosofiske System og van Helmont (død 1644), der tilhører den samme Skole, men som dog paa flere Punkter har gjort gode Iagttagelser. I det hele taget er i dette Tidsrum — Slutn. af 17. og første Halvdel af 18. Aarh. — F. væsentlig anatomisk, idet den især søger Aarsagsforholdene for Livsfænomenerne gennem anatomiske Undersøgelser, ikke ved Eksperimenter, og Forsøgene paa at forme almindelige Love for Organismens Livsytringer løbe væsentlig ud i Naturfilosofi. Enhver fremragende Forsker har snart sagt sit eget System. Nødvendigheden af at se Organismens Livsytringer i Lys af fysiske og kemiske Fænomener kommer ganske vist frem, men i Stedet for at anvende de fysiske og kemiske Undersøgelsesmetoder paa de fysiologiske Undersøgelser, benyttes den ufuldstændige Kundskab om fysiske og kemiske Kræfter som Forklaringsgrund for alle Organismens Funktioner uden Undtagelse. Det er saaledes, at de mekaniske Systemer opstaa, som i Organismens Livsytringer alene se Udslaget af fysikalske Kræfter, eller de kemiske Systemer, som sætte Datidens ringe Kundskab om de kemiske Kræfter i de fysikalskes Sted. En Række af disse Fysiologer antager, at der i Organismen gør sig særlige, vitale Kræfter gældende. Saaledes skaber — for kun at nævne de mest fremragende — Frants Deleboe Sylvius (1614—72) et System, i hvilket han søger at forklare alle Organismens Funktioner som Gæringer — Fermentationer —, og den berømte Boerhaave (1668—1738) et System, hvis Grundlag er et hypotetisk »Nerveprincip«. Van Helmont's vitalistiske Lære bliver videre uddannet og dreven ud i den fuldstændig lovløse Spekulation af Georg Ernst von Stahl (1660—1734). Enkelte Forskere følge imidlertid ogsaa under den naturfilosofiske F., hvis Udbytte for en virkelig Erkendelse og for Videnskabens Fremskridt har været saare ringe, den eneste Vej for al virkelig Naturforskning: Iagttagelse og Forsøg. Giovanni Alfonso Borelli (1608—79) undersøger saaledes i sit Værk: *De motu animalium* (Dyrenes Bevægelse) Spørgsmaalet om Dyrenes Bevægelser og Musklernes Arbejde; — de hydrodynamiske Spørgsmaal med Hensyn til Blodets Cirkulation behandles af Stephen Hales (1677—1761). John Mayow (1645—79) har for første Gang i væsentlige Punkter og paa Grundlag af en Række Eksperimenter udformet væsentlig rigtige Forestillinger med Hensyn til Aandedrættets Kemi og har paa mange Punkter 100 Aar før Lavoisier haft Anskuelser, der først igennem denne blive almindelig forstaaede. I Italien udfører Abbeden Spallanzani (1729—99) en Række skarpsindig udtænkte og omhyggelig udførte Eksperimenter over Fordøjelsen og Forplantningen og over Infusionsdyrenes Livsbetingelser, — Galvani (1737—98) grundlægger samtidig Læren om Berøringselektriciteten og den dyriske Elektricitet. En Række Forskere søger navnlig gennem sammenlignende anatomiske Undersøgelser at kaste Lys over de fysiologiske Problemer, saaledes John Hunter (1728—93) og i Frankrig den som ung afdøde, geniale Bichat (1771—1802), som for øvrigt med Hensyn til de fysiologiske Grundanskuelser slutter sig til Tidens Vitalister. I Slutningen af denne Periode fremkommer saa et Værk, der samler Tidens Viden paa de fysiologiske Omraader, Albrecht v. Haller's *Elementa physiologica corporis humani* (»Grundrids af det menneskelige Legemes Fysiologi«). Haller (1708—77) var næppe selv en Eksperimentator af Rang; men hans Bog er skreven med overordentlig Sagkundskab og med en sund Kritik og en videnskabelig Metode, som danner en Modvægt imod Tidens tøjlesløse Naturfilosofi.

Henimod Slutningen af 18. Aarh. oprinder en ny Epoke for de eksakte Naturvidenskaber. Stærkest direkte Indflydelse paa F.'s Udvikling faar Begrundelsen af den moderne Kemi ved Lavoisier's geniale Undersøgelser over Forbrændingen og Oxydationen. Indflydelsen er saa direkte

og saa umiddelbar, at man med en vis Ret vil kunne sige, at Lavoisier ogsaa har grundlagt den moderne F. gennem sine Undersøgelser over Aandedrættet og Forbrændingen i det dyriske Legeme, utvivlsomt de første Undersøgelser, som med Hensyn til Metoder og Synspunkter overfor disse Processer stemme fuldt ud med de nugældende. Men Lavoisier's direkte Indflydelse paa Datidens F. og dens Arbejdsmetode blev desværre ringe. Han dannede ikke nogen Skole, der fastslog den eksperimentelle Metode paa fysisk og kemisk Basis. Den naturfilosofiske F. fortsættes ind i 19. Aarh. især i Tyskland med Mænd som Reil, Blumenthal, Burdach, blandet med den rene Spekulation i Schelling'ske og Hegel'ske Former, Lad være, at der ogsaa i denne Periode findes Fysiologer, i Frankrig saaledes le Gallois (1770—1814) og i England Charles Bell (1774—1842), der igennem en eksakt Iagttagelse og under Anvendelse af Vivisektionen bringe værdifulde Resultater til Veje, saa er dog F. i denne Periode saa langt som nogen Sinde fra at være en eksakt eksperimentel Naturvidenskab. Den var i hvert Fald i Hovedsagen, for at bruge Magendie's skarpe Udtryk, en »Fantasileg, et Slags filosofisk Netværk, som paa en mærkelig Maade var udfyldt med videnskabelige Udtryk«. Oppositionen imod denne F. begynder med fuld Bevidsthed om, at den eneste Vej for F. til at naa til Kundskab om Organismens Livsytringer er den eksakte Iagttagelse og det eksakte Eksperiment, anstillet paa den levende Organisme og uden nogen forudfattet Mening om, hvilken Art af Kræfter der gør sig gældende i Organismens Livsytringer. Det bliver først med al ønskelig Klarhed fremhævet i Frankrig af Magendie(1793—1855); men næstensamtidig fremstaar i Tyskland Mænd, hvis Arbejdsmetode og hele videnskabelige Syn fuldstændig stemme overens med disse Principper. Først og fremmest den, som igennem sin sjældne Lærervirksomhed kommer til at udøve en overordentlig Indflydelse paa den kommende F. — Johannes Müller (1801—58), men samtidig bør nævnes A. W. Volkmann(1801—77), Ernst Heinrich Weber(1795—1878) og Eduard Weber (1806—71).

Magendie var en glimrende Vivisektor, en Iagttager af første Rang, og Johannes Müller var foruden at være en skarpsynet Observator en overlegen genial Aand med et stort og alsidig sammenfattende Blik, men begge savnede til en vis Grad Forudsætningerne i en fysisk og kemisk Uddannelse for fuldt ud at føre Principperne ud i deres egne videnskabelige Arbejder. Det bliver den næste Generation og disse Mænds Elever, hvem det var forbeholdt henimod Midten af 19. Aarh. at sætte Kronen paa Værket og give F. den nuværende Stilling som eksakt Naturvidenskab. Dette Arbejdesker omtrent samtidigi Frankrig af Claude Bernard (1813 — 78), hvis overordentlig alsidige Forskning strækker sig over store Partier af Fordøjelsen og Assimilationens F., og som paa en vis Maade, idet han søger de fælles Love for al levende Substans, grundlægger den nyere generelle F. Foruden ved sine eksakte Arbejder har Claude Bernard haft ikke mindre Betydning ved sin glimrende Fremstilling af Principperne for den fysiologiske Forskning, der dels er fremkommen lejlighedsvis, dels samlet i »L'introduction å l'étude de la médecine expérimentale« og i »De la physiologie générale«. I Tyskland er det som nævnt Johannes Müller's Elever, som i Ord og Arbejde fremstille og gennemføre den ny Tids Synspunkter. Den som Matematiker, Fysiker og Fysiolog lige berømte Hermann v. Helmholtz (1821—94) bearbejder i en Række eksperimentelle Undersøgelser Sansernes F. og grundlægger endelig den fysiologiske Optik og den fysiologiske Akustik paa en eksakt Basis; Du Bois-Reymond (1818—97) gennemarbejder med en fin og mønstergyldig Metodik paa Grundlag af Galvani's, Humboldt's og Ritter's Arbejder Nervesystemets elektriske Forhold; Briicke, hvis Undersøgelser strække sig saavel over Fordøjelsen som over Punkter af Sansernes F. Uafhængig af Johannes Müller's Skole, men fuldstændig i samme Aand udvikler Carl Ludwig (1816—95) de samme Principper og bidrager mere end nogen anden igennem en stor Mængde Elever, der flokkes om ham, især i Leipzig, til at gøre disse Grundsætninger til de almindelig antagne. Til disse slutter sig Hollænderen Donders, hvis udmærkede Arbejder over Øjets F. paa flere Punkter danne Udgangspunkter for Fremskridt i Øjenlægevidenskaben (Astigmatisme). Pflügerog Heering, der begge endnu (1897) leve, tilhøre ligeledes denne Generation.

I de nordiske Lande har den fysiologiske Forskning i det hele og store fulgt den almindelige Udvikling og tæller flere fremragende Mænd. Blandt den ældre Tids Fysiologer, hvor F. og Anatomi gik Haand i Haand, gav Thomas Bartholin (1616—80) og Rudbeck (1630—1702) Bidrag til Lymfens F. Niels Steensen (Nicolaus Steno), en alsidig udmærket Forsker, gav vigtige Bidrag til Muskelkontraktionens F. Ole Borch og Ole Worm, der ganske vist væsentlig arbejdede som Anatomer, have ligeledes paa flere Punkter fremmet F. Den nyere F.'s Gennembrud falder i de nordiske Lande i Midten af 1860'erne. Den første, der i Danmark bringer de ny Ideer og Arbejdsmetoder frem, er P. L. Panum (s. d.), (1820—85), Elev af Johannes Muller og Claude Bernard; han blev 1853 ansat som Professor i F. i Kiel og 1863 efter Eschricht's (s. d.) Død som Professor ved Kjøbenhavn's Universitet og indrettede her 1867 det første fysiologiske Laboratorium, i hvilken Stilling han 1886 efterfulgtes af C. H. L. P. E. Bohr (s. d.). I Norge blev ved Universitetets Stiftelse M. Skjelderup(s. d.), der tilhørte den gamle Skole af Fysiologer, ansat som Professor i Anatomi og F. 1840 efterfulgtes han af C. P. B. Boeck (s. d.), (1798—1877), der udnævntes til Professor i F., komparativ Anatomi og Veterinærmedicin. Han tilhørte ligeledes den ældre Skole af Fysiologer; den nyere F. holdt sit Indtog i Norge med Jakob Worm-Muller (1834—89), der 1870 blev ansat som Stipendiat i F., 1873 udnævnt til ekstraordinær Professor og Bestyrer af det da oprettede fysiologisk-kemiske Laboratorium. 1877 udnævntes han til ordinær Professor i F. og Bestyrer af det fysiologiske Institut, hvis Organisation ogsaa skyldes ham. Han efterfulgtes 1889 af S. C. F. Torup (født 1861).

Af de svenske Universiteter blev i Upsala 1862 af daværende Adjunkt i Medicin, F. Holmgren

istandbragt en Undervisning i moderne F. og indrettet et lidet Laboratorium. Det ordinære Professorat i F. blev her oprettet 1864, og Holmgren udnævntes Sommeren s. A. til denne Post, i hvilken han endnu (1897) virker som den første Professor i moderne F. i Sverige.

Ved Carolinska Instituttet i Stockholm blev C. Lovén 1874 udnævnt til Professor i F. og efterfulgtes 1886 af R. Tigerstedt (født 1853). Ved dette var allerede 1761 oprettet et ekstraordinært Professorat i Kemi og Farmaci, der blandt sine Indehavere i Beg. af 19. Aarh. tæller J. Berzelius, og som 1879—83 indehavdes af A. J. Wimmerstedt, efter hvis Afgang fra Posten Greve C. A. H. Morner udnævntes først til ekstraordinær og 1884 til ordinær Professor i medicinsk Kemi, medens det ekstraordinære Professorat først 1887 blev endelig besat med S. Jollin. I Lund oprettedes 1862 et Professorat i Farmaci og fysiologisk Kemi og 1885 et eget Professorat i F. og Embryologi, i hvilken Post udnævntes M. Blix. *S. T.*

Fysiologi, Planternes, se Plantefysiologi.

Fysiologisk Kemi eller Biokemi er den Del af Fysiologien, der særlig beskæftiger sig med Stofomsætningen i de levende Organismer i Modsætning til den fysiologiske Fysik eller Biofysik, der behandler Energiomsætningen og de fysikalske Forhold i Organismen. Denne Deling er mere betinget af Vanskelighederne for den enkelte Forsker ved at skulle beherske hele det fysiologiske Arbejdsomraade og den mangeartede Metodik og Teknik end af rent saglige Grunde. I Virkeligheden have begge Omraader mange Berøringspunkter. Der er fra de forskellige Sider inden for Fysiologernes Kreds rejst Indvendinger mod Hensigtsmæssigheden af en saadan Deling, idet man har hævdet, at Fysiologien er Indbegrebet af de levende Væseners Fysik og Kemi. Imidlertid har f. K. nu udviklet sig til et særligt Fag, der har sin egen Litteratur og til Dels egne Læreposter ved Universiteterne.

Af Haandbøger i f. K. foreligger der ældre af Lehman, Mulder, Kühne, Gorup-Besanez; af nyere Hoppe-Seyler, Bunge, Gamgee, Halliburton og flere andre. I den nordiske Litteratur udgav allerede 1806 Berzelius sit klassiske Arbejde: »Föreläsningar i Djurkemien«, og fra de sidste Aar foreligger Hammarsten's, »Lärobok i fysiologisk Kemi« [Upsala 1889]. Siden 1877 har den f. K. sit eget Tidsskrift, »Zeitschrift für fysiologische Chemie«, udgivet af Hoppe-Seyler og efter hans Død af Kassel og Baumann. *S. T.*

Fysiologisk Laboratorium. Efterhaanden som Fysiologien udviklede sig til en eksperimentel Videnskab, blev det nødvendigt at skaffe den Institutter, i hvilke der var samlet de Instrumenter og Apparater, som indgaa i de fysiologiske Undersøgelsesmetoder. Da disse kræve et Udstyr saavel med kemiske som med fysikalske Instrumenter og Apparater, og desuden mikroskopisk Undersøgelse hyppig bliver nødvendig, saa maa de fysiologiske Institutter vare udstyrede i disse forskellige Retninger. I de større Laboratorier i Europa ere de forskellige Arbejder samlede i særskilte Afdelinger. Enkelte Steder er der oprettet fuldstændig selvstændige Laboratorier for fysiologisk Kemi og fysiologisk Fysik. I Frankrig findes ved de større Universiteter f. L. saavel for generel Fysiologi som for speciel medicinsk Fysiologi.

I Danmark blev det første f. L. indrettet efter Initiativ af Professor Panum og fik sin egen Bygning ved kirurgisk Akademi 1867. Foruden Bestyreren, Professor i Fysiologi, er ved dette ansat to Assistenter, og Laboratoriet har et aarligt Bidrag af Staten paa 3,200 Kr.

I Norge blev 1873 oprettet et fysiologisk-kemisk Laboratorium, som 1877 blev udvidet til fysiologisk Institut. Ved dette er for Øjeblikket (1897) ansat foruden Bestyreren to Assistenter, og Instituttet har et aarligt Budget paa 4,840 Kr.

I Sverige blev det første f. L. indrettet i Upsala af Professor Frithiof Holmgren 1862. 1867 blev det betydelig udvidet og fik et aarligt Tilskud af 1,500 og senere 2,000 Kr. 1892 blev et nyt og udmærket Institut færdigt, som i alle Henseender er fortræffelig indrettet og udstyret. Det aarlige Budget tænkes i nærmeste Fremtid forhøjet til 4,000 Kr. Foruden dette findes ved Upsala Universitet et særligt Laboratorium for fysiologisk (medicinsk) Kemi, bestyret af Professor Hammarsten. — Det fysiologiske Institut ved Carolinska Instituttet i Stockholm, der først indrettedes af Professor Lovén 1877 i en ældre Bygning og 1886 overflyttedes til ny Lokaler, har, foruden en Bestyrer, en Laborator og Amanuensis samt et aarligt Budget paa 2,200 Kr. Ved det fysiologisk-kemiske Laboratorium, som er opført 1886 og udvidet 1894, er foruden den ordinære Professor tillige ansat en ekstraordinær og en Amanuensis, hvorhos det har et Budget paa ca. 2,200 Kr. — I Lund er foruden Bestyreren tillige ansat en Laborator; Laboratoriet fik 1894 sin egen udmærkede Institutbygning. *S. T.*

Fysiologisk Tid se Reaktionstid.

Fysiologus (græ.), et i den ældste kristne Tid (maaske allerede 2. Aarh. e. Chr.) i Alexandria forfattet Skrift, som indeholder Fortællinger om en Del, især fantastiske Egenskaber hos virkelig eksisterende eller fabelagtige Dyr (samt enkelte Planter og Sten) med tilhørende dogmatiske eller moralske Udtydninger. Bogen er oprindelig skreven paa Græsk, men blev tidlig oversat eller bearbejdet paa næsten alle den gamle Verdens Sprog: /Etiopisk, Syrisk, Arabisk, Armenisk, Serbisk, Rumænsk, Latin, Angelsachsisk, Islandsk, Højtysk, Fransk, Provençalsk, Italiensk m. m., smlg. Bestiarius og Bestiaire. De mærkeligste af dens Fabler ere Fortællingerne om: Pelikanen (kalder sine Unger til Live ved sit eget Blod; Type paa Christus, som hengav sit Blod for Menneskene), Foniks (opbrænder sig selv paa Alteret i Solens Tempel, men opstaar paa tredje Dag af sin Aske; Type paa Christi Opstandelse), Lækatten (undfanger gennem Munden, men føder gennem Øret; Type paa de ugudelige, som modtage den guddommelige Sæd, men lade den gaa ud af Øret); Enhjørningen (kan kun fanges af en ren Jomfru; Type paa Christi Jomfrufødsel); Salamanderen (slukker Ild ved at gaa gennem den; jfr. Fortællingen om de tre Mænd i Daniel's Bog 3. Kap.) o. s. v.

F. har haft stor Betydning ved, at dens Fortællinger paa mange Maader have paavirket den middelalderlige Fabel digtning m. m., ligesom de have spillet en stor Rolle i den kristelige Kunsts

Symbolik. (Litt.: Verner Dahlerup, »Physiologus i to isl. Bearbejdelser« i >Aarbøger f. nord. Oldkyndighed« [1889]; F. Lauchert, »Geschichte des Physiologus« [Strassburg 1889]; »Ein tosco-venezianischer Bestiarius«, udg. af Goldstaub og Wendriner [Halle 1892]; K. Ahrens, »Das Buch der Naturgegenstände« [Kiel 1892]). *V. D.*

Fysisk, som angaar Fysik,

Fysostigmin se Eserin.

Füssel, Andreas Gotthilf, dansk Danser, født 1809, død 9. Decbr. 1865. F., der paa det egentlig koreografiske Omraade ikke fik nogen Betydning, besad i mimiske Partier en dramatisk Kraft og en udtryksfuld Plastik, der gjorde ham til de Bournonville'ske Balletters stumme Karakterskuespiller; hans Evner rakte fra det patetiske til det latterlige, fra det komiske til det tragiske: han var lige udmærket, enten han i »Napoli« forædlede Havmandens gridske Elskovsbegær, eller han i »Toreadoren« latterliggjorde Englænderens stive Ligegyldighed, enten han i »Konservatoriet« gav et paa samme Tid rørende og komisk Billede af den fattige Spillemands Faderfølelser, eller han i »Valkyrien« med streng og ædel Anstand fremstillede den gamle Konges Majestæt. *A. A.*

Füssen, By i det bayerske Regeringsdistrikt Schwaben med smuk Beliggenhed ved Lech's Udløb fra Alperne og opkaldt efter Flodens Fald og Strømsnævringer (*fauces*), ligger ved Jærnbanelinien Oberdorf—F. og har (1890) 3,000 Indb. Der findes Fabrikation af Tovværk samt af Gravstene o. 1. fra de nærliggende Marmorbrud. Den gamle Borg paa en høj Klippe var fordum biskoppelig Residens. Neden for Borgen findes den 1701 genopbyggede Kirke St. Magnus, i hvis Kor findes et meget gammelt Billede af Karl den Store og i den 1840 opdagede romanske Krypt, maaske den hellige Magnus's Gravsted (død 654). Det nærliggende fordums Benediktinerabbedi St. Mang er grundet 629 af den hellige Magnus. Længere oppe ved Lech, nær den tyrolske Grænse, findes den smukkeste Strømsnævring i Tyskland, St. Mangstritt, hvor den hellige Magnus skal have overskredet Floden; 3 Km. sydøstlig findes Slottet Hohenschwangau. F. hørte tidligere til Bispedømmet Augsburg og kom 1802 til Bayern. *Joh. F.*

Füssli d. s. s. Fiieszli.

Fyt [fa?!t] (Fijt), Jan, flamsk Dyr- og Stillelivsmaler samt Raderer, født 1611 i Antwerpen, død 1661 sammesteds. F. var Elev af Jan van den Berch, senere af Fr. Snyders, med hvis Kunst F.'s er beslægtet; han gjorde en Studierejse til Frankrig (1633 og 1634 i Paris) og Italien, men virkede i øvrigt i sin Fødeby, hvor han vandt sig et meget anset Navn og malede talrige Jagtbilleder, Bjørne- og Vildsvinejagter, Blomster- og Frugtstykker, udmærkede Stillelivsstykker med Jagtudbytte (og gerne ved Siden en Hund) af mesterlig Teknik og betydelig malerisk Virkning, detaillerende og dog af stærkt Helhedspræg. De fleste større Galerier eje Billeder af F.: Hofmuseet i Wien fem (»To døde Agerhøns bevogtede af en Hund« etc), Berlin-Museet fire (»Diana og det nedlagte Vildt«, Diana-Figuren malet af Quellinus; »Hunde ved det nedlagte Vildt«, 1649, etc), Dresden's seks, Prado-Museet ni; andre gode i München og Paris; en Del i Stockholm's Museum etc. Man har ogsaa flere smukke Raderinger, af lignende Indhold, fra F.'s Haand. *A. Hk.*

Fyto... (græ.) betyder i Sammensætninger Plante... Forekommer i en Del Benævnelser, der i alt Fald i nordisk Litteratur ikke eller sjælden anvendes, f. Eks. Fytognosi (Plantekendskab), Fytografi (Plantebeskrivelse), Fytopatologi (Plantepatologi), Fytonomi (Planteanatomi) o. s. v. *A. M.*

Fytodomatier se Domatier.

Fytofåger se Gumlere.

Fytogēn Dannelse bruges som Betegnelse for Jordlag, der ere opstaaede af Plantedele, f. Eks. Kullag, Tørv. *K. R.*

Fytogeografi d. s. s. Plantegeografi(s. d.).

Fytoglyf (græ.) er en Sten, der ved en Tilfældighed har faaet en om Planter eller Dele af Planter mindende Form, uden at dog Stenarten i sin Oprindelse behøver at have det mindste med Planter at gøre. *K. R.*

Fytolitter (græ.), forstenede Planter i Almindelighed.

Fyton se Fytonlære.

Fytonlære (bot.) kaldes i Morfologien den af en vis Skole hyldede Anskuelse, ifølge hvilken Skuddet, altsaa Planten, er sammensat af de saakaldte »Fytoner« o: morfologiske Enheder eller Elementer, hvert bestaaende af et Blad med det nedenfor samme værende Stængelstykke, eller blot den Del af dette, der har Form af en Cylindersektor (Stængelen er tænkt trind), som (i Bladets Indføjningsplan) begrænses af den Cirkelbue, paa hvilken Bladfoden staar (Insertionsbuen). Den første og simpleste af disse to Betragtningsmaader skyldes Gaudichaud, som 1841 dannede Betegnelsen Fyton; Stængelen kan ifølge denne Opfattelse paa en vis Maade siges at være en Sammenkædning af Fytoner; det er dog klart, at dette kun gælder, for saa vidt som Bladene ere spredte (se Blad); ere de modsatte eller kransstillede, kommer hvert Stængelstykke til at bestaa af to eller flere (paa langs sammenføjede) nedre Fytondele. Efter den anden Betragtning, der i Nutiden væsentligst har Celakowsky i Prag til Talsmand, naar hver stængeldannende Fytondel ned til det Blad, som staar lodret under det, der repræsenterer vedkommende Fytons fri Ende. Kun i Skud med spredte og helt stængelomfattende Blade blive Stængelstykke og nedre Fytondel identiske. Kun hos blomsterløse Planter, der vokse med Topcelle, vil man kunne finde histologiske Data, som kunde tjene til Støtte for F., idet her hvert Segment faktisk danner dels et Udsnit af Stængelen, dels et Blad. Hos de højere Planter, der vokse ved Initialgruppe (se Væktsspids), er Betragtningsmaaden rent teoretisk og deduceret. F. har ført til en egen Opfattelse af Planteindividet, der af nogle har været sat lig med en Fyton, ligesom hvert enkelt Dyr i en Sertularia- eller en Koralstok er et Individ for sig (Steenstrup). Den hele Lære, der ogsaa kan udtrykkes saaledes, at det egentlig er Bladenes nederste Dele, der danne Stængelen, har en fuldstændig spekulativ Karakter og er i Nutiden (1897) kun antagen af meget faa. (Litt.: A. Braun, »Das Individuum der Pflanze« [Berlin 1853]; Schultz-Schultzenstein, »Die Anaphytose« [Berlin 1843]; Agardh, *Essai de réduire la Physiologie végétale å des principes fondamen-*

taux [»Annales des sciences nat., Bot.,« 1829, 17. Del]). *V. A. P.*

Fytopalæontologi se Palæobotanik.

Fytosterin (Plantekolesterin), $C_{26}H_{44}O + H_2O$, findes i Æter, Bønner, Mandler, Hvidkløver, Majs, Kalebarbønner o. s. v. og faas ved Behandling af Saaærter med Ligroin, Fordampning af Opløsningen, Presning af Inddampningsresten mellem Filtrerpapir og Omkrystallisation af Alkohol. F. krystalliserer af Alkohol i vandholdige Blade, af Kloroform, Æter eller Ligroin i vandfri Naale; det smelter ved 132—133° og er uopløseligt i Vand og i Alkalier, opløseligt i 6,25 Dele Kloroform. *O. C.*

Fyzabad se Faisabad.

Fz., Forkortelse for *forzato* (s. d.).

F. Z. **S.**, i England Forkortelse af *Fellow of the Zoological Society* (Medlem af det zoologiske Selskab).

Fæ (oldn. *fé*) betyder egentlig levende Husdyr: Køer, Faar, Geder, Heste; Ordet er etymologisk identisk med f. Eks. lat. *pecu* (*fé f.* ældre, *fehu*). Da Kvæg oprindelig var den eneste Ejendom og tillige det eneste Betalingsmiddel, fik Ordet meget tidlig en almindelig Betydning af Gods, Ejendele i det hele. Man kom saa til at skelne mellem »gaaende F.« (*gangandafé, ganganz fæ*) eller »levende F.« (*kvikt fé*) og »liggende F.« Paa Island bruges *fé* (*fje*) og *fémunir* om al mulig Ejendom, ogsaa Penge. Bekendte Sammensætninger med *fé, fæ* ere f. Eks. *Fællig* af *félag*, *Fælle af fé-lage*, *Fælled af fé-lád* (Kvægland egl.). Den ældste Betydning fremtræder klart bl. a. i det berømte Vers af Hávamál, der begynder: F. dør, Frænder dø o. s. v. *F. J.*

Fæaker d. s. s. Faiaker.

Fæces d. s. s. Faeces se Ekskrementer.

Fædon d. s. s. Faidon.

Fædra d. s. s. Faidra.

Fædrelandet, dansk Dagblad, grundlagdes 1834 som Ugeblad (1. Nummer udkom 14. Septbr.) af Professor C. N. David og Overlærer J. Hage; den sidste havde undfanget Tanken, den første overtog Ledelsen. Dets Formaal var at udbrede Kundskab til og Sans for de offentlige Anliggender, og det vakte snart Opmærksomhed ved sin indtrængende, om end maadeholdne Kritik. Efter det 11. Nummer (7. Decbr.) blev der rejst Tiltale for en Artikel af Hage (»Hvad kan det hjælpe?«) og to tidligere af O. Lehmann og Sager. David blev dog frikendt ved Højesteret 2. Decbr. 1835, men mistede til Straf sit Embede. Kort forinden (i September) overtog Hage Redaktionen, indtil han i Juni 1837 blev dømt til Censur, og David traadte da paa ny til. 1839 besluttedes det at oprette et Dagblad fra I. Apr., senere I. Jan. 1840, og som Overgang udgik F. i Oktbr. og Novbr. 1839 2 Gange ugentlig; men Kong Frederik VI's Død fremskyndede Udgivelsen, og 7. Decbr. (Femaarsdagen for J. Hage's Artikel) udkom første Nummer under Ledelse af David, Giødwad og Lehmann (tidligere knyttede til »Kjøbenhavnsposten«), B. Christensen og Wessely. David udtraadte dog allerede 1. Apr. 1840 og afløstes af Monrad; 12. Maj 1841 indtraadte C. Ploug som ansvarlig Redaktør, hvad B. Christensen hidtil havde været indtil sin Domfældelse 27. Marts s. A., medens Giødwad, som var censurdømt, havde været Redaktionssekretær. Snart efter udtraadte Monrad og derefter de tre andre, saa at Giødwad og Ploug bleve ene om Ledelsen, hin som Udgiver, denne som ansvarhavende. De tidligere Redaktører undtagen David vedbleve dog at skrive i Bladet, og desuden var Tscherning en flittig Medarbejder indtil 1848. Medens Ugebladet udelukkende havde behandlet politiske og finansielle Spørgsmaal og særlig kæmpet for Frihed og for Folkets Deltagelse i Statslivet, optog Dagbladet tillige med Forkærlighed de nationale Spørgsmaal, Slesvig's Danskhed og Nordens Enhed, og holdt fast ved disse Formaal selv i de mørkeste Tider, da al Udsigt syntes lukket. Det kan derfor ogsaa siges at have udformet det nationalliberale Partis Program og fik allerede 1843 den Ros, at det havde fortjent sit Navn alene ved sin Holdning i den slesvigske Sag. Omraadet for dets Virksomhed var dog snævert og Vilkaarene trange; det maatte ikke meddele politiske Efterretninger eller omtale politiske Forhold i Udlandet, og i sin Omtale af indenlandske Forhold maatte det vise stor Varsomhed og jævnlig tildække sin Kritik eller nøjes med at fremdrage Kendsgerningen for ikke at falde ind under de strenge Pressebestemmelser. Det kunde ikke optage Bekendtgørelser, ej heller opnaa den lettede Postforsendelsesret; derimod forfulgtes det med Beslaglæggelser og Tiltaler, tit af meget smaalige Grunde; dets Redaktører dømtes en efter anden til Censur (Ploug i Juli 1842 og paa ny i Juli 1844, og Giødwad fik i Juni 1845 paa een Gang 4 Domme med 16 Aars Censur), hvorfor Bladet maatte udgaa under fremmedes Navne, saaledes J. A. Hansen 1842—43 og i de sidste $1^1/_2$ Aar, 1846—48, tvende Typografer. Ogsaa dømtes det i de 8 Aar under Christian VIII til Bøder af omtr. 13,000 Kr., som dog til Dels dækkedes ved Sammenskud af dets Meningsfæller.

I Beg. af 1848 indeholdt F. de kraftige Indsigelser, som fra dansk Side gjordes mod Regeringens Helstatssystem, hvorved Slesvig-Holsten stilledes lige med Danmark, og i Martsdagene var dets Kontor Samlingsstedet for de liberale Førere; det blev derfor ogsaa det ny Ministeriums fortrolige Organ. Da det i Sommerens Løb vovede at optage Tanken om Slesvig's Deling som det mindre Onde i Sammenligning med et selvstændigt Slesvig (først V. Rothe, senere Monrad), tabte det en stor Del af sin Folkeyndest og mangfoldige af sine Holdere. Dog var det under Helstatsministerierne 1852—54 og den da raadende Reaktion igen det nationalliberale Partis Hovedorgan og blev til Straf i næsten 2 Aar forbudt i Slesvig. Senere vandt »Dagbladet« vistnok større Udbredelse, men F. vedblev dog at være Ordfører for den Fløj af Partiet, som ikke udelukkende vilde tage Hensyn til de fra dets Midte udgaaede Ministre og i tykt og tyndt godkende deres Færd. Det gjorde saaledes skarp Modstand mod Fællesforfatningen 1855 og forholdt sig stadig tvivlende over for Helstatsforsøget, ligesom det 1859—62 gentagne Gange bittert klagede over Regeringens Indrømmelser over for Tyskland og dens Lyst til at trække Tiden ud med Underhandlinger og halve Løsninger fremfor at vove et Brud. Dog dristede det sig ikke til at genoptage Tanken om den eneste naturlige Løsning, Slesvig's Deling, men satte desto mere Haab til Hjælpen Nord fra. Det stillede sig ikke

i Opposition til Rotwitt's kortvarige Venstreministerium i Vinteren 1859—60, og saavel i Fæstesagen som i Hævdelsen af den almindelige Valgret var det langt mere frisindet end dets ovennævnte yngre Medbejler. I første Halvdel af 1864, medens Monrad var Førsteminister, indtog F. igen omtrent samme Stilling som 1848; men over for det ny Ministerium Bluhme var det endog en meget skarp Kritiker og viste kun liden Velvilje over for det ny Kongehus. Efter Grundlovens Udstedelse indtog det i flere Aar en Mellemstilling mellem Partierne, men blev senere (omtr. 1873) snarere et personligt Organ for Ploug end et Udtryk for en politisk Retning, hvorhos den stadige Polemik mod Folketingets Flertal drev det bestandig længere over imod Højre. Idet Bladet saaledes fjernede sig fra sine oprindelige Frihedsgrundsætninger, fornægtede Parlamentarismen og vilde stemme op mod den demokratiske Strømning, tabte det baade i indre Værd og i ydre Magt, især da dets nationale Formaal jo ogsaa vare bristede.

Ved Siden af sin politiske Rolle har F. haft en væsentlig Betydning som det Blad, hvori fortrinsvis alskens nationale og aandelige Spørgsmaal (Slesvig's Sprogforhold, Kirke- og Skolesager, Kunst og Litteratur) drøftedes, dels af Redaktionens egne Medlemmer, dels af talrige tilfældige Medarbejdere; thi intet dansk Blad har i Rækken af disse talt saa mange af Danmark's betydeligste Mænd, ligesom ogsaa dets fleste Digtere have ydet Bidrag til F.'s Spalter (især 1848—50 og 1863—64). Feuilleton indførtes 1844, men den var kun til Dels novellistisk og indeholdt derimod talrige værdifulde Afhandlinger, mest Oversættelser eller Bearbejdelser, om Personer og Samfundsforhold i ældre og nyere Tider eller af populær-videnskabeligt og litterært Indhold. Fra Juli 1848 havde Bladet en Oversigt over de udenrigske Tildragelser (i det første Aar skrevne af H. Hage, senere af J. H. Tauber og Emil Elberling), men i Overensstemmelse med Bladets Navn og Formaal havde den i en lang Aarrække ikke det Omfang som i de fleste andre Blade. Ligeledes stod F. til Dels med Vilje tilbage for sine yngre samtidige som Nyhedsblad. Særlig Omhu vistes derimod for at udbrede Kundskab om Norge og Sverige. I Jan. 1849 blev Bladets Format forstørret, og det fik 3 Spalter i Stedet for 2; i Oktbr. 1863 blev det firspaltet og 1875 efter enny Forstørrelse femspaltet.

Skønt F. ofte vakte Harme ved sin skarpe Tunge og sine voldsomme Udfald, sine skaanselløse Domme og sine tit geniale Skældsord, nød det dog i sine Velmagtsdage stor Anseelse, selv blandt Modstandere. Derfor fejredes ogsaa 25 Aars Dagen, 7. Decbr. 1864, med en stor Fest, hvori Mænd af alle frisindede Afskygninger deltoge, og da dets fortsatte Tilværelse 1871 truedes ved økonomisk Tilbagegang, viste den stærke Tilslutning fra Læseverdenen baade Paaskønnelse af dets tidligere Virksomhed og Erkendelsen af, at dets Ophør vilde efterlade et følelig Savn. Fra I. Oktbr. 1881 solgte Ploug (Giødwad var udtraadt af Redaktionen ved Udgangen af 1877) F. til et Konsortium, som vilde give det fornyet Tiltrækning dels som Nyhedsblad, dels som Organ for Handelsinteresserne; men den valgte Redaktør (A. L. Smith) var ikke Opgaven voksen, og efter 1/2 Aars Forløb ophørte F. 31. Marts 1882. *E. E.*

Fædrelandet, norsk Blad, udkom fra 1. Juli 1868 i Christiania, een Gang ugentlig, som Organ for de kirkelig-religiøse Interesser i det politiske Liv paa en Tid, da den kirkelige Reformbevægelse begyndte at skyde Fart, navnlig efter Stortingets Nægtelse 1869 af den foreslaaede Bevilling til et almindeligt Kirkemøde. Samtidig optog Bladet ogsaa Kampen mod Jaabæk's »Folketidende« (s. d.) og Bondevenbevægelsen. Bladet, der grundlagdes af Fattigforstander Karl Anker og E. Bjørnstad, købtes i Maj 1869 af cand. theol. Peter Hærem, som redigerede det til sin Død i Marts 1878, indtil 1874 sammen med cand. theol. Th. Klaveness. Fra Begyndelsen af 1878 gik Bladet over til et Aktieselskab med (fra 1878) cand. mag. Vilh. Aubert som Redaktør, der fra 1889 ogsaa blev dets Eneejer. Fra Nytaar 1873 udkom Bladet 2, i fra 1883 3 Gange ugentlig. Fra Nytaar 1872 fulgtes det af et illustreret maanedligt Tillægsblad : »Den norske Arbejder«, som 1876 blev et illustreret Ugeblad med Navn »Hjemmet«, som dog senere skiltes ud fra »F.« og blev Grundlaget for det endnu udkommende »Hjemmets og Arbejderens Ven«. Fra Begyndelsen af 1893 standsede ogsaa »F.«, som nu sloges sammen med det samtidig indgaaede Blad »Almuevennen« (s. d.), hvorefter begge disse Blade gik over til det yderst konservative Dagblad »Landsbladet«, som redigeres af Vilh. Aubert. *J. B. H.*

Fædrelandet og Emigranten, et af de ældste og mest udbredte norsk-amerikanske Blade, opstaaet ved en 1863 foretagen Sammensmeltning af i det i La Crosse, Wisconsin, af den norskfødte Konsul Fr. Fleischer grundlagte og redigerede, republikanske Ugeblad »Fædrelandet« og et oprindelig af den danskfødte Præst L. C. Clausen og derpaa af hans Landsmand C. M. Riise redigeret Ugeblad »Emigranten, et uafhængigt demokratisk Blad«, som fra Januar 1852 udgaves i den lille By Inmansville af et 1851 stiftet Aktieselskab »Den skandinaviske Presseforening«, der især bestod af norske og danske Præster i Wisconsin. Senere kom dette Trykkeri i den ovenfor nævnte Fleischer's Hænder; han flyttede Bladet og Trykkeriet til Madison, hvor C. F. Solberg derefter købte begge Dele, medens Fleischer flyttede til La Crosse og der oprettede sit ny Blad. Det sammensmeltede Blad »F. og E.'s« politiske Farve er republikansk. *J. B. H.*

Fædrelandets Forsvar, eller nøjagtigere »Den frivillige Selvbeskatning til Forsvarets Fremme«, var Navnet paa den store, i sin Art enestaaende Folkebevægelse, der 1884—92 virkede med det Formaal at indsamle Pengemidler fra hele det danske Folk for derved direkte at bidrage til Fædrelandets Forsvar. Anledningen til Bevægelsens Fremkomst var den Omstændighed, at der, uagtet henved 20 Aar vare henrundne siden Krigen 1864, endnu ikke var bleven bevilget Statsmidler til Opførelse af faste Forsvarsværker. Initiativet til Bevægelsen udgik fra Sønderjyden Grosserer Wilh. Nissen, og efter at den af ham i Maj 1884 udkastede Plan var bleven godkendt af den daværende Krigsminister (Bahnson), og Kongen havde erklæret sig rede til at modtage de indkommende Penge og anvende dem overensstemmende med Øjemedet, konstitueredes Ledelsen med Geheimekonferensraad E. Emil Rosenørn som Bestyrelsens Formand

og Grosserer Wilh. Nissen som Formand for Forretningsudvalget, medens Etatsraad Claus L. Smidt overtog Forretningerne som Hovedkasserer. Hele Landet organiseredes i Kredse, og 28. Marts 1885 udsendtes der af 2,727 Mænd og Kvinder, der selv havde tegnet sig for et Beløb af henved 1/4 Mill. Kr., et Opraab til det danske Folk om at yde frivillige Gaver til F. F., hvilket Opraab spredtes i 350,000 Eksemplarer over det hele Land. Allerede ved Aarets Udgang var der tegnet et Beløb af over 750,000 Kr., ved Afslutningen af Virksomheden ca. 1,710,000 Kr. 27. Marts 1886 blev det første Spadestik til Kjøbenhavn's permanente Landbefæstning udført ved Garderhøj tæt ved Jægersborg, og umiddelbart derefter forskaffede Selvbeskatningen Krigsbestyrelsen uden Ekspropriation de Arealer, der vare nødvendige til Udførelsen af Oversvømmelsesanlægget paa Nordfronten. 15. Septbr. 1887 erhvervede endelig Selvbeskatningen den til Anlæg af Lyngby-Fortet i fornødne Grund og paabegyndte dette Forts Opførelse samt leverede en Del af dets Armering (3 Panserlavetter).

Garderhøj-Fortet, som med Krigsministeriets Tilladelse opførtes under Ledelse af Oberst E. J. Sommerfeldt, medens Entreprenør N. Andersen og Etatsraad C. L. Smidt udgjorde Selvbeskatningens Byggeudvalg, blev i komplet Stand med 9 Panserkonstruktioner og alle til et moderne Fort hørende Anlæg og Indretninger overdraget til Krigsbestyrelsen 27. Aug. 1892, og hermed ophørte i det væsentlige den frivillige Selvbeskatnings Virksomhed, da Regeringen imidlertid med Kraft havde fremmet Befæstningssagen. For det Restbeløb, der efter Regnskabernes Afslutning 1896 endnu var tilbage, har Selvbeskatningen købt og tilskødet Krigsministeriet en paa Amager beliggende, til et fortifikatorisk Anlæg bestemt Grund. *A. L—n.*

Fædrenemagt se Forældremagt.

Fædrus (Phaedrus), latinsk Fabeldigter, levede under de første Kejsere. Han var født i Thrakien, men kom tidlig som Slave til Italien; blev frigiven af Augustus og skrev under Tiber og hans nærmeste Efterfølgere. Hans Fabler (5 Bøger), der ere skrevne paa Vers (jambiske Trimetre), ere dels Efterligninger af græske »æsopiske« Fabler, dels originale. Sproget er jævnt og naturligt, Versbygningen stemmer principielt med de latinske Komikeres, men er langt strengere i Gennemførelsen. — F.'s Fabler ere ikke fuldstændig bevarede, men kun i forskellige Udvalg, der ikke dække hinanden; i et enkelt Udvalg ere Fablerne endog omskrevne paa Prosa, og dette har været af særlig Betydning for Middelalderens Fabeldigtning. (Udgaver af L. Muller [Leipzig 1877], Riese [Leipzig 1885]; palæografisk Udgave af det eneste gamle Haandskrift [Paris 1894]. — Ofte oversat paa Dansk, f. Eks. af Thaarup [Kbhvn. 1826], paa Norsk [Chra. 1868]. Paa Tysk af Siebelis [Stuttgart 1869]). (Litt.: Hervieux, *Les fabulistes latins* [Paris 1884]). *A. B. D.*

Fæggeklit se Fæggesund.

Fæggesund, et ca. 1,5 Km. bredt Farvand i Limfjorden, som mellem Nordspidsen af Øen Mors og Halvøen Hannæs (Vester Han Herred, Arup Sogn) fører fra Løgstør Bredning ind til Thisted Bredning. Ved det østlige Indløb ligger den lille Holm, Fægge Røn, ved det vestlige den noget større Arup Holm. Nordspidsen af Mors dannes af den lange, smalle Fæggeklithals, paa hvilken den isolerede, brat affaldende Banke Fæggeklit hæver sig til 24 M. *H. W.*

Fægtekunst er den Kunst at kunne føre blanke Vaaben til Angreb og Forsvar. De gennem Tiderne almindeligst brugte Vaaben ere af Enhaandsvaaben: Sværd, Dolk, Daggert, Pallask, Kaarde, Sabel, og af Tohaandsvaaben: Hellebard, Stridsøkse, Partisan, Esponton, Pike ell. Spids, Lanse, Bajonet.

Fægtning er urgammel; det er den simpleste og oprindeligste Form for Kamp at gaa sin Modstander nær ind paa Livet og angribe ham. Et kort, stærkt Sværd var det mest brugte Vaaben i Oldtiden baade hos Grækere, Romere og Nordboer (Sakse). Til størst Fuldkommenhed blev Brugen af det udviklet i de romerske Gladiatorskoler; thi Gladiatorerne skulde kæmpe en Kamp paa Liv og Død uden de til Krigsbrug almindelige Dækningsmidler som Skjold og Brynje. De maatte altsaa som i den moderne Fægtning lære baade at angribe og at forsvare sig med samme Vaaben. Denne F. forsvandt imidlertid fuldstændig med Romerriget. — Middelalderens lovløse Tid gjorde det til en Nødvendighed for saa godt som enhver vaabenfør Mand at være øvet i Vaabenbrug. Der blev i denne Tidsperiode lagt megen Vægt paa at finde gode Dækningsmidler (Panser, Harnisk, Ringbrynje, Hjælm med Visir, Skjold), saa F. kom til at bestaa mere i at give kraftige og efter de mindst bedækkede Kropsdele rettede Stød og Hug end i at parere. I Beskrivelser af Riddernes Turneringer er der kun Tale om at opfange Modstanderens Hug og Stød med Skjoldet eller at undgaa dem, aldrig om at parere med Angrebsvaabenet. At det ikke blot var Ridderne og deres Mænd, men ogsaa andre Lag af Befolkningen, der søgte Vaabenfærdighed, derom vidne de Fægterbroderskaber, som Borgerne allerede i den tidligere Middelalder dannede sig i Lighed med Lavene, og som holdt sig ind i 17. Aarh. De bekendteste ere Marks- (ell. Markus-) brødrene fra Frankfurt og Veits- (ell. Vitus-) brødrene fra Prag. — Efterhaanden som Krudtet faar større ogstørre Anvendelse i Krigsførelsen, træde Vaabnene til Nærkamp i Baggrunden, og med de mere ordnede og lovbeskyttede Samfundsforhold i den nyere Tid indskrænkes den tidligere saa nødvendige Vaabenfærdighed væsentligst til dem, hvis Haandværk Krigen er.

Med den nyere Tid kommer der dog en »Fredens« F. frem, som det omsiggribende Duelvæsen skaffer den videste Udbredelse, især blandt Adelen, Officerer og Studenter. Det er Kaardefægtning. Den stammer fra Italien og Frankrig, i hvilke Lande den bestandig er bleven dreven til størst Fuldkommenhed; den bruger kun Stød, ikke Hug. Det er, som om Folkeejendommeligheder ogsaa give sig til Kende i Fægtning. Den hurtige, behændige, lidt listige, men mindre kraftige Sydbo har altid foretrukket de lette Stødvaaben for de tunge Huggevaaben; et Stød eller et Stik gives lettere og hurtigere, gaar dybere og virker farligere end et Hug. Den langsommere, stærkere Nordbo, der gaar lige paa, har bestandig med Forkærlighed brugt Huggevaaben, saasom Hellebard, det tunge en- og tohaands Sværd; og hvad der er ret betegnende, Stridsøksen er udelukkende et nordisk Vaaben.

Fægtning med Stødkaarde er fuldstændigere, har langt flere Bevægelser og mere indviklede Regler og kræver længere og omhyggeligere Ind-

Fig. 1.

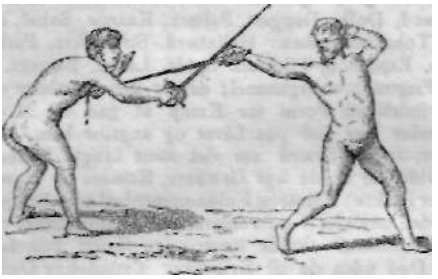

øvelse end anden Fægtning; den anses derfor med Rette for at være grundlæggende for de øvrige Fægtevaabens rigtige Brug. — Det var i Slutn.

Fig. 2.

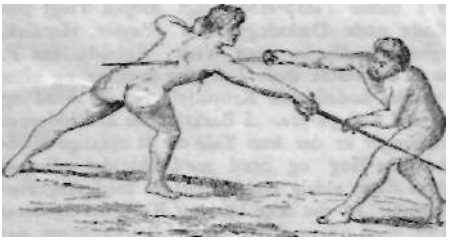

af 16. Aarh., at Kaardefægtningen begyndte at blomstre. Men den var i de Tider meget forskellig fra nu. Bevægelserne vare store og grove og ikke meget med Vaabenet, men undgik Stødene ved Bevægelser med Kroppen eller Forflytninger med Fødderne. Stundom var venstre Haand bevæbnet med en Dolk, stundom havde man en Kappe viklet om den til at opfange Modstanderens Stød med eller til at kaste ham over Hovedet. Senere brugtes den ubevæbnede Haand til at parere med. En af den Tids berømteste Fægtemestere var Italieneren Salvator Fabris (1544 — 1617) fra Padova. Han var Christian IV's Fægtelærer og skrev i Danmark sit berømte, klassiske Værk: »De Lo Schermo overo Scienza D'arme«, trykt i Kjøbenhavn 1606, forsynet med ca. 200 store og særdeles godt udførte Kobberstik, hvoraf Fig. 1 og 2 ere Gengivelser. Skønt Salvator Fabris'es Fægtning nærmest maa siges at høre til den ældre Fægtning, danner den dog i flere Henseender Overgangen til den moderne ved sin Bestræbelse efter at indskrænke og nøjere bestemme Stillingerne og Bevægelserne. — Først i Slutn. af 17. Aarh. begynder imidlertid den moderne Fægtning rigtig at komme frem, idet Udfaldet bliver anerkendt som den bedste og rigtigste Anfaldsmaade, og der bliver lagt tilbørlig Vægt paa Riposten o: det hurtige Svarstød efter en Parade i det Øjeblik, da Modstanderen paa Grund af sit Anfald som Regel er mest blottet. Ret betegnende og af historisk Interesse er det, at medens Angrebenes Navne gaa tilbage til ca. 1575, ere Paradernes Navne fra Overgangen mellem 18. og 19. Aarh.

I den moderne Fægtning, der bruger Floret (s. d.) som Øvelsesvaaben, ere Stillingerne saavel til Anfald som til Forsvar nøjagtig bestemte og indskrænkede til de mest anvendelige Former. Ligeledes ere Bevægelserne med Vaabenet under Stød og ved Parader gjorte saa smaa og hurtige og vel beregnede som muligt. Fig. 3 viser en moderne Dækstilling og et moderne Udfald. I Dækstillingen holdes Overkroppen lodret og stærkt

Fig. 3.

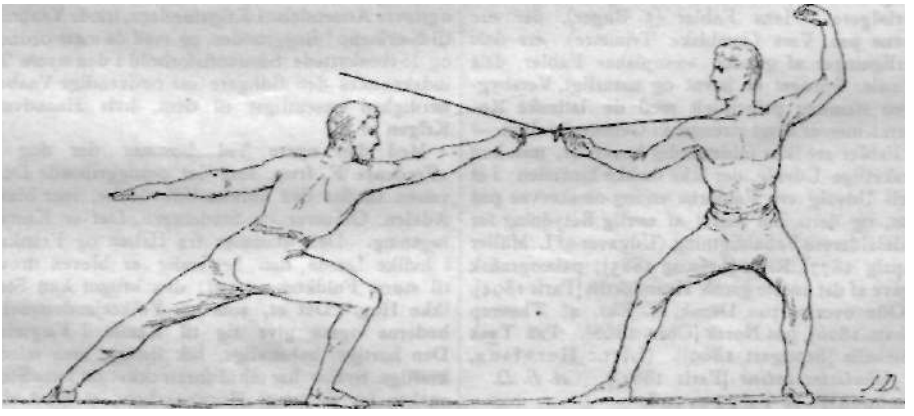

meget uregelmæssige. Man havde indtil 10 forskellige, ofte besynderlige Dækstillinger; man vendte Brystets hele Bredde mod Modstanderen, bevægede sig frem og tilbage ikke i Udfald, men i Skridt, snart store og hastige, snart snigende, og løb omkring hinanden i Volter. Man pareredej effaceret o: den ubevæbnede Sides Skulder er trukken tilbage, saa at Kroppen dels frembyder den mindst mulige Flade at støde efter og dels er lettest at forsvare. Den forreste Haand holder i svagt bøjet Arm Vaabenet vel fremstrakt for ikke at faa Modstanderen for tæt ind paa sig; den

bageste Arm føres opad i en Bue bagved og lidt ind over Hovedet. Benene ere begge bøjede, det bageste mest, fordi det bærer Kropstyngden. Den forreste Fod peger lige frem mod Modstanderen, den bageste er drejet vinkelret ud til Siden. Dækstillingen skal være spændstig, fri, utvungen og dog fast og kraftig, lige skikket til Anfald og til Forsvar. Under Udfaldet kastes Kroppen frem ved hastig at strække det bageste Ben; Kropstyngden lægges helt over paa det forreste Ben, der flyttes frem og bøjes stærkt; efter de forskellige Skoler skal Overkroppen enten føres fremad i en skraa Stilling (den svenske Skole) eller holdes lodret (den franske). Den bageste Haand føres nedad, og Armen strækkes ud; den hjælper til at give Kroppen sikker Ligevægt i Stillingen. Alle Stød rettes mod Brystet, men kaldes enten Kvart- eller Tertsstød, efter som de føres paa den indvendige Side (Brystsiden) eller den udvendige Side (Rygsiden) af Modstanderens Haand; og de ere enten høje eller dybe Stød, efter som de gaa over eller under hans Haand. Ved Paraderne føres Modstanderens Klinge med et Slag eller et jævnt Tryk saa meget ud af Anfaldslinien, at Stødet gaar forbi Kroppen.

Foruden Kaardefægtning øves Sabelfægtning eller, i daglig Tale, Sabelhugning. Vaabenet er i Danmark en Huggert med lang, smal, flad Klinge. Den føres i Sving til lodrette, vandrette eller skraa Hug; Bevægelserne ere forholdsvis store og saavel Huggene som Paraderne forholdsvis lette at lære. Sabelhugning drives kun i de nordiske Lande og Tyskland, blandt hvilket Lands Studenter den almindelig benyttes til Dueller.

Skønt Fægtning nutildags ikke længere har den praktiske Betydning for Krig eller for Duel som tidligere, har den dog sit store Værd som et vigtigt Middel til legemlig Opdragelse og Udvikling. Den kræver stærkt Muskelarbejde og giver altsaa kraftig Motion. Dens Stillinger og Bevægelser ere saaledes formede, at de fremme smuk og fri Holdning. Det æggende, der er og bestandig bliver ved at være ved Fægtning selv under den højeste Færdighed, den stadige og umiddelbare Kappestrid med Modstanderen anspænder Viljen, ægger Lysten, øger Modet og Selvtilliden, kræver Beherskelse og kalder Handlekraften frem. Det er en mandig Idræt, og den kan øves langt ud over de unge Aar. (Litt.: J. Berthelsen og A. Clod-Hansen, »Fægtekunsten« [Kbhvn. 1890]; Victor Hansen, »Illustreret Idrætsbog« [Kbhvn. 1893]. Med Hensyn til Bajonetfægtning, Fodfolkets og Rytteriets Hugning og Lansefægtning se Hærens Gymnastikreglement af 1882). *K. A. K.*

Fægter, den døende, se Galler (den døende).

Fægtning er Fællesnavnet for enhver Art Kamp mellem Tropper, men anvendes navnlig paa Kampe mellem forholdsvis mindre Styrker, medens store Hærafdelingers Kampe benævnes Slag. F.'s Hovedformaal er at overvælde Modstanderen og derved naa Krigens Maal, men mange F. have desuden et særligt Maal, der først og fremmest maa haves for Øje. Som F. med saadanne særlige Formaal kunne nævnes Avantgarde-, Arrieregarde-, Forpost- og Rekognosceringsfægtning. Endvidere F. til Beskyttelse af en eller anden krigersk Virksomhed, saasom Dækning af Broslagning, Forskansningsarbejder, Vogn- og Fangetransporter m. fl., F. med det Formaal at alarmere eller skuffe Fjenden o. s. v. Kan det almindelige Hovedformaal for F. naas samtidig med det særlige, bør det tilstræbes. Føres F. saaledes, at man ved Siden af det særlige Formaal søger at naa det almindelige, siges F. at være afgørende; men føres den kun med det særlige Formaal for Øje, idet man af Hensyn til Forholdene ikke kan eller ikke vil søge Afgørelse, siges F. at føres henholdende. Den afgørende F. føres ordentligvis i Forbindelse med Offensiven og den henholdende i Forbindelse med Defensiven; men dog kan en henholdende F. føres offensivt, f. Eks. naar man vil beskæftige, udspejde eller skuffe Fjenden, ligesom den afgørende F. kan begynde defensivt, men den maa nødvendigvis ende med Offensiven.

Angaaende Angrebsfægtning s. d. Har en Hærafdeling bestemt sig til at føre en Forsvarsfægtning og i en dertil valgt og maaske forberedt Stilling at afvente Modstanderens Angreb, holdes Tropperne, saa længe Fjenden endnu ikke er i Nærheden, i Beredskab i Kantonnement eller Bivuak bag ved Stillingen med Forposter udstillede foran denne og med Rytteri fremsendt for at skaffe Efterretninger. Ved Fjendens Fremrykning besættes Stillingen, idet den deles i Afsnit, og Forsvaret af hvert enkelt Afsnit tildeles en bestemt Troppeafdeling, der formerer sig i en Skyttelinie med tilhørende Soutiens samt i Specialreserver. Til Anvendelse efter Forholdene udskilles en Hovedreserve for hele Stillingen. Artilleriet placeres paa Steder, hvorfra Hovedadgangene til Stillingen kunne beskydes, og Fodfolket maa her rette sin Stilling efter Artilleriet, der skal skærmes mod fjendtlig Fodfolksild. Tropperne holdes for en stor Del samlede og skjulte, indtil Fjenden har røbet, hvor han vil føre sit Hovedangreb, og har vist Hovedmassen af sit Artilleri. Nu sættes alt Forsvarsartilleriet ind til Bekæmpelse af Angrebsartilleriet. Det fremsendte Rytteri trækker sig ind paa een eller begge Fløje, og de fremskudte Afdelinger (Forposterne) repliere sig paa Hovedstillingen, hvor nu Fodfolket møder Angrebet, idet efterhaanden første Linie forstærkes af Specialreserverne. Vil Forsvareren holde Stillingen til det yderste, kan han sætte sin Hovedreserve ind i forreste Linie, og er han stærk nok, kan han maaske med denne foretage et Modangreb og derved naa et afgørende Resultat. Anser Forsvareren det ikke for muligt at holde Stillingen, lader han sin Hovedreserve indtage en Optagelsesstilling længere tilbage. Under Beskyttelse af denne søger han da tilbage, eventuelt ofrende en Del af sit Artilleri til Dækning af Tilbagetoget, under hvilket Rytteriet af al Magt søger at holde Fjenden fra Livet. Er Hovedreserven opbrugt i Hovedstillingen, er et Tilbagetog vanskeligt, og heldigst vil det da være, om der kan holdes ud til Mørkets Indtræden. Afslaas Angrebet — eventuelt ved udført Modangreb — indtræder Forfølgning som efter en vellykket Angrebsfægtning. *B. P. B.*

Fægtningspatroniller se Patroniller.

Fægtningsskydning, Skydeøvelser ved Fodfolket, ved hvilke der foretages Manøvrer i Terrainet i Forbindelse med Skarpskydning mod Figurer og Skiver, der give et Billede af en virkelig Modstander. F. er Toppunktet af Fodfolkets Uddannelse, idet alle de tidligere lærte Øvelser

i Troppebevægelser, Formationsforandringer og Fægtningsevolutioner bringes i Forbindelse med Mandskabets Uddannelse i Skarpskydning og Befalingsmændenes i Ildledelse. F. kom først i Brug i Tyskland, efter at det tyske Fodfolk, der i Forvejen var godt skolet i Enkeltmandsskydning, i Krigen med Frankrig 1870—71 havde gjort den Erfaring, at Afdelingerne manglede en planmæssig, af Befalingsmændene ledet Anvendelse af Geværilden under Fægtningsforhold, og fra Tyskland har F. efterhaanden vundet Indgang i de øvrige Landes Hære. — F. udføres i Reglen i Kompagni og Bataillon og med feltmæssig Styrke af disse Troppeled; ved Anordningen af Øvelserne tilstræbes det at komme Skydning under virkelige Kampforhold saa nær som muligt; de Opgaver, der stilles Førerne, og den Maade, hvorpaa Figurerne og Skiverne opstilles og bevæges under Skydningen, afpasses derfor efter Terrainets Former og hele Beskaffenhed og gengive et Afsnit eller en Episode, som kan tænkes at forekomme i den virkelige Kamp, saasom Forsvar af og Angreb mod en Slagstilling, en Feltvagt-, Piket- eller Hovedpoststilling, Afvisning af et Rytterangreb, Kamp med et Batteri, pludseligt Sammenstød med Fjenden, Patrouillekampe, Afvisning af fjendtlige Landgangsforsøg o. l. Figurerne, der bruges ved F., ere Billeder af Infanterister og Ryttere, klæbede paa Pap og udhuggede efter deres Omrids eller opklæbede paa større firkantede Skiver for at betegne Reserver og sluttede Afdelinger. Saavel Figurerne som de firkantede Skiver ere indrettede til, efter den ledende Officers Bestemmelse, at lægges ned og rejses op, hvilket foretages af Markører, der ere anbragte i Dækninger i Nærheden, og som ved Telefoner eller elektriske Klokker ere i Forbindelse med den ledende. Den fjendtlige Fodfolks- og Artilleriild vises ved, at Markørerne skyde eller tænde lange Rækker af Gevær- og Kanonslag, der ere nedgravede tæt foran Skiveopstillingerne og efterhaanden eksplodere, ved at Ilden forplanter sig fra det ene til det andet. Ved Hjælp af disse forskellige Arrangementer er den ledende Officer i Stand til efterhaanden at oprulle ret skuffende Billeder af en Fjende, der manøvrerer og skyder i Terrainet. Til at vise en fjendtlig Landgang bruges Baade eller Flaader med udhuggede Figurer og forankrede i forskellige Afstande fra Kysten. — F. afholdes ogsaa af Feltartilleriet og arrangeres paa tilsvarende Maade. *E. P.*

Fægtningstrain se Train.

Fækāl (lat.), Adjektiv til *Faeces* o: Ekskrementer (s. d.).

Fæknlomēter se Stivelse.

Fæld er i Norge Benævnelse paa et Sengetæppe af Faareskind. Ordet (oldn. *feldr*) er beslægtet med latinsk *pellis*. Det findes ogsaa i Svensk (*fäll*). *Hj. F*

Fælde, Redskaber til Fangst, navnlig af Rov- og Pelsvildt. Deres Betydning er dog nu bleven væsentlig indskrænket derved, at Jagtloven i Danmark uden for Gaard, Gaardsplads og dermed i Forbindelse staaende indhegnede Have- og Lystanlæg forbyder »at indrette Faldgruber eller i Gærder tæt ved Jorden at opstille F. og Sakse«. Som Følge heraf ere Rævesakse næsten blevne uanvendelige, og det samme gælder Oddersaksene, som det dog i Søer, Aaer, Bække o. a. I. Vande er tilladt at anbringe af den eller de tilstødende Grundejere, hvem Retten til at drive Fiskeri alene tilkommer. *H. F. y.*

Fælde (kem.) se Fældning.

Fældet. Det bekendte Billede af en Proces som en Kamp mellem to Parter gav sig Udtryk deri, at den gamle danske Proces kaldte den tabende for »fældt« eller »lovfældt« (s. d.), og man taler endnu bestandig om den domfældte. *Ludv. H.*

Fældning kaldes den Proces hos Pattedyr og Fugle, at Haar eller Fjer falde ud og erstattes (fortrænges) af ny.

Hos Pattedyrene forblive nogle Slags Haar, f. Eks. de i Hestens Manke og Hale, under hele Dyrets Levetid; men som Regel falde Haarene af hvert Aar og erstattes af ny i Løbet af nogle Uger. Pattedyr, der ere udsatte for Vinterkulde, have en Sommer- og en Vinterpels af forskellig Tæthed; men samtidig med Overgangen fra den første til den sidste sker ogsaa ofte en Forandring af Farven fra mørkt til hvidt (f. Eks. Hermelinen og den nordiske Hare), idet vedkommende Dyr skulle have saa stor Beskyttelseslighed som muligt med deres Omgivelser, altsaa om Sommeren med den mørke Jordbund, om Vinteren med Sneen. Hermed hænger det ogsaa sammen, at nogle Dyr kun skifte Farve i den nordligste Del af deres Udbredelseskreds; saaledes bliver Hermelinen i i Danmark og paa den skandinaviske Halvø vinterhvid, medens den i Irland beholder sin mørke Farve hele Aaret; ligeledes bliver Bruden hvid om Vinteren i Norge, Mellem- og Nordsverige samt i Sibirien, men ikke i Danmark og Sydsverige. — Men ikke alene efter Aarstiden kan Pattedyrenes Farve forandres; ogsaa paa Ungerne og de voksne kan der være en meget betydelig Forskel, saavel hvad Haarenes Beskaffenhed som hvad deres Farve angaar. Mest karakteristiske i denne Henseende turde Sælerne være; thi medens de gamle ere beklædte med stive Haar, der ligge glat til Legemet, ere Ungerne (maaske med Undtagelse af Klapmydsens) forsynede med bløde, halvt uldagtige Haar, der ogsaa ved deres hvide Farve ere meget forskellige fra de gamles mørke Kulør; de kunne heller ikke taale at leve i Vandet før F. Ogsaa hos andre Pattedyr er der Forskel paa Ungernes og de gamles Farve; saaledes ere Ungerne af Tapir, Vildsvin, flere Hjortearter (f. Eks. Raadyret) og Løven stribede eller plettede, medens i de gamle ere ensfarvede. — Det er en bekendt Sag, at der hos Pattedyrene, naar de blive fuldvoksne, ofte indtræder en Forskel efter Kønnet i Haarprydelser (f. Eks. Løven) og undertiden i Farve (nogle Aber og Halvaber).

Medens F. hos Pattedyrene er en ganske simpel Haarfornyelse, der som Regel kun er lidet indgribende i Dyrets Liv, er Forholdet noget anderledes hos Fuglene; thi Fjerene ere ikke blot beregnede paa at beskytte Kroppen, men de træde for en Del ogsaa i Bevægelsens Tjeneste. Der er da ogsaa Tilfælde, hvor F. for en Tid umuliggør Flyvningen (Alker, Flamingoer, Gæs, Svaner og mange Ænder), idet vedkommende Fugle i Løbet af faa Dage miste alle Haandsvingfjerene; men alle andre Fugle tabe de større Svingfjer een for een — men dog samtidig paa hver Vinge — med større Tidsmellemrum, saa at de ikke miste Flyveevnen. I Alm. fældes de yderste Haand-

svingfjer først; hos Sangfuglene falde Armsvingfjerene ikke af, før 5. Haandsvingfjer er skiftet, og de midterste Armsvingfjer fældes sidst. I Alm. falder ingen Svingfjer ud, før dens Efterfølger har naaet $^2/_3$ af sin Længde. De større øvre Vingedækfjer falde ud samtidig med de til dem svarende Haandsvingfjer. Dækfjerene paa Vingens Underside falde alle ud samtidig. De midterste Halefjer skiftes altid først. — Naar Talen er om den Tid, paa hvilken F. foregaar, da indtræffer der her forskellige Tilfælde. Hos de fleste Fugle indtræder F. kun een Gang om Aaret, i Danmark som oftest i Juni—August, og varer blot ca. 14 Dage, i hvilken Tid Fuglen befinder sig i en sygelig Tilstand; herfra afvige dog f. Eks. Spætterne, hvor F. varer flere Maaneder, og Ryperne, der skifte Fjer omtrent hele Aaret rundt. Mange Fugle fælde dog ogsaa to Gange om Aaret. Den anden F. er som Regel mindre fuldstændig; saaledes skifte Andearterne ved denne (November—December) ikke Svingfjerene; derimod fremkommer der ved overmaade mange Arters Foraarsfældning betydelige Farveforandringer, idet ny Fjer, der ofte danne ejendommelige Prydelser (f. Eks. Brushanens Krave), spire frem, og de gamle Fjer opfarves eller antage helt ny Kulører. Det sidste Fænomen, at gamle Fjer kunne skifte Farve, har i øvrigt været en Del omstridt, men maa dog nu anses som sikkert; det skyldes særlig Hudfedtets Indflydelse paa Farvestofferne, samt desuden Lyset, Varmen og Fugtigheden; desuden falde de slidte Fjerspidser af, saa at de Farver, som hidtil have været skjulte af disse, eller som samtidig udvikle sig i de tilbageblivende Dele af Fjerene, komme til Syne. — Ligesom Pattedyrene have en Sommer- og en Vinterpels af forskellig Farve og Tæthed, er der ogsaa Forskel paa Fuglenes Dragt paa de forskellige Aarstider. Vinterdragten er baade tykkere og meget ofte (f. Eks. hos Ryperne) af anden Farve end Sommer- eller Yngledragten; sidstnævnte har altid de prægtigste Farver. Men foruden disse to Dragter kan der hos Fuglene optræde en hel Række andre, idet hvert Køn undertiden (f. Eks. hos adskillige Ænder) har sin forskellige Dragt baade efter Aarstid og Alder (Unge- og O'vergangsdragt, det fuldt udfarvede Individ). *E. B.*

Fældning (kern.), den Proces, hvorved man i Kemien udskiller (fælder) et Stof af dets Opløsning i Form af en i det anvendte Opløsningsmiddel uopløselig Forbindelse. F. anvendes overordentlig hyppig, da Fremstillingen af de fleste uopløselige og tungopløselige Forbindelser beror paa denne Fremgangsmaade, idet man blander to Opløsninger, af hvilke den ene indeholder en af Forbindelsens Bestanddele, medens den anden indeholder de øvrige. Skal man f. Eks. fremstille Kalciumkarbonat (kulsur Kalk) ved F., da tilsætter man en vandig Opløsning af Ammoniumkarbonat (kulsur Ammoniak) til en vandig Opløsning af Klorkalcium; der fremkommer da straks et Bundfald af Kalciumkarbonat: $(NH_4)_2CO_3 + CaCl_2 = CaCO_3 + 2NH_4Cl$, medens Klorammonium bliver i Opløsning. — I den kemiske Analyse sker den indbyrdes Adskillelse af de forskellige Stoffer oftest ved en F. Hvorvidt F. skal foretages i varm eller kold Opløsning ved Hjælp af eet eller flere Reagenser, afhænger af den udfældede Forbindelses Beskaffenhed; ofte er F. ikke straks fuldstændig, men bliver dette ved kortere eller længere Tids Henstand. Som Fældningsmiddel benyttes ikke alene Vædsker eller Opløsninger, men ogsaa Luftarter, f. Eks. Svovlbrinte og Kulsyre. *O. C.*

Fælg eller Hjulfælg, de Træstykker, hvoraf Kransen paa et almindeligt Vognhjul dannes. Materialet er oftest i Danmark Bøg, andre Steder forekomme Eg og Alm, og til finere Hjul bruges Hickory, Ask o. l. Træet maa tages ud, saa at Spejlsiden (s. d.) er vinkelret paa Hjulplanen, og være saa lidt overskaaret som muligt. Paa den mod Navet vendende Flade findes Taphuller til 2 Eger for hvert F. Den modsatte Flade dækkes af Hjulringen, som lægges varm paa og derfor efter Afkølingen presser F. sammen. For at hindre F. fra at gaa ud af Hjulplanen anvendtes tidligere Dumlinger (se Dyber) i F.'s Ender, nu ofte en Laas af Jærn eller haardt Træ, som udvendigfra i Hjulplanen stikkes ned i Fordybninger i to Nabofælg ved Stødet og dækkes af Hjulringen, sjældnere udvendige Lasker af Jærn. Er Træet til F. ikke godt tørt, vil det krybe ind under Brugen og Hjulet blive løst og rasle. *F. W.*

Fællesforfatning er Betegnelsen for Indbegrebet af de offentlige Retsbestemmelser, der regulere de Forfatningsanliggender, som to eller flere, i øvrigt særlig stillede Landsdele i samme Stat, eller som to eller flere, i andre Henseender af hverandre uafhængige Statssamfund have til fælles. I Alm. ville saadanne Bestemmelser være optagne i et fælles Forfatningsinstrument, altsaa ogsaa i udvortes Henseende fremtræde som en sammenhørende Enhed, men der er dog i og for sig ingen Nødvendighed derfor, naar blot hver enkelt af de vedkommende Landomraaders Forfatning indeholder de tilsvarende, samstemmende Forskrifter. Ligesom det er uden principiel Betydning, om Fællesanliggenderne ere flere eller færre, saaledes ligger der ikke i begrebsmæssig Henseende nogen Vægt paa, om de paagældende Statssamfund danne, hvad man i Folkeretssproget plejer at benævne et Statsforbund eller en Forbundsstat, eller om Forbindelsen imellem dem endog maa karakteriseres som en Realunion.

Der haves i Nutiden ikke faa Eksempler paa slige F. Dette gælder saaledes bl. fl. om L. af 16. Apr. 1871 ang. det tyske Riges Fællesanliggender, der opregnes, og om Valgloven af 31. Maj 1869, hvilke i Forening angive sig som Fællesforfatningslove for det tyske Forbundsrige, omfattende 22 Monarkier og 3 Republikker; om de forskellige Love af 21. Decbr. 1867 angaaende de for det østerrigske Monarkis Lande o: Østerrig med alle de herunder hørende forskellige Landsdele paa den ene og Ungarn paa den anden Side i Forbindelse med Ministeransvarlighedsloven af 25. Juli 1867; fremdeles om L. af 29. Maj 1874 angaaende den reviderede F. for den schweiziske Forbundsstat med tilhørende, supplerende Love; om L. af 17. Septbr. 1787 ang. de forenede nordamerikanske Staters fælles Anliggender og de hertil knyttede gennemsete Lovbestemmelser af 1. Decbr. 1873 med senere Ændringer; endvidere ogsaa for Norge's og Sverige's indbyrdes Forhold om den saakaldte Successionsordning af 26. Septbr. 1810 og Rigsakten af 6. Aug. 1815 med Ændring

af 2. Apr. 1847, samt i det mindste paa en vis Maade for Forholdet mellem Danmark og Island om L. af 2. Jan. 1871 angaaende Island's forfatningsmæssige Stilling i Riget, ihvorvel sidstnævnte Lov i Formen skiller sig fra andre lignende Love derved, at den ikke angiver de Anliggender, som skulle være fælles, men derimod opregner de Anliggender, som fremtidig skulle være særlige for Island, saaledes at de øvrige, ikke udtrykkelig nævnte, vedblive at være fælles, o. s. fr.

Naar der i Danmark's nyere Historie saa ofte har været Tale om »F.«, sigtes derved til det ved allerhøjeste Kundgørelse af 28. Jan. 1852 indledte Forsøg paa at samle Danmark's Rige ɔ: det nuværende Danmark og Slesvig og de 2 tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenborg i en konstitutionel Helstats forbindelse, som i Henhold til L. 2. Oktbr. 1855 i »Rigsraadet« skulde have Lovgivningsorganet for sine Fællesanliggender — Kongehus, Diplomati, Forsvarsvæsen og Finanser — og som ved London-Traktaten af 8. Maj 1852 jfr. L. 31. Juli 1853 havde faaet en europæisk garanteret Arvefølge i Kong Christian IX's og Dronning Louise's Afkom, Mand af Mand og Mand efter Mand. Da Holsten og Lauenborg paa Grund af det tyske Forbunds Indsigelser 1861 vare blevne udskilte af Helstatsforbindelsen, blev Forfatningsloven af 2. Oktbr. 1855, nu altsaa blot omfattende Danmark og Slesvig, omdannet i en mere frisindet Aand ved L. af 18. Novbr. 1863; men dette i Forbindelse med Frederik VII's pludselige Død foranledigede den ulykkelige Krig 1864, ifølge hvilken ikke blot de tyske Hertugdømmer, men ogsaa Slesvig, det gamle Sønderjylland, tabtes, og F. sprængtes. *C. V. N.*

Fælleshusholdning betyder i Nationaløkonomien egentlig og som Modsætning til den enkeltes privatøkonomiske Virksomhed ethvert økonomisk System, efter hvilket en større eller mindre Flerhed af Individer i Fællesskab og efter en ensartet Plan producere, hvad de tiltrænge af økonomiske Goder, og fordele disse mellem de enkelte Medlemmer efter bestemt Overenskomst. Saaledes opfattet er F. enstydig med Kommunisme, og i sin mere konsekvente Gennemførelse hidtil realiseret blot inden for faatallige Sammenslutninger af klosterlig Karakter, men som Fremtidsmaal planlagt af adskillige Socialfilosoffer (Smlg. f. Eks. Fourier og Friland). Ogsaa den praktisk, ofte med betydeligt Held gennemførte Kooperation er en kommunistisk Form af F., der dog som Regel er begrænset til kun at omfatte en enkelt Art økonomisk Virksomhed. Man betegner imidlertid ved F. tillige den økonomiske Virksomhed, der inden for det bestaaende Samfunds økonomiske System udfoldes af offentlige eller private Korporationer eller Sammenslutninger i deres egne Medlemmers eller andre Personers Interesse. Denne Form af F. kan dels være tvangsmæssig, som Statens eller Kommunens finansielle Organisation, dels frivillig, som f. Eks. Foreninger, Stiftelser, Selskaber, enten nu disse forfølge almengavnlige, humanitære Formaal eller tilstræbe blot privat, men gennem Fællesskabet erhvervet økonomisk Fordel for deres Medlemmer. Som Led i eller Dele af Statens eller Kommunens F. ere i den nyere Tid stadig flere økonomiske Virksomhedsgrene blevne inddragne, ikke alene saadanne, der af Hensigtsmæssighedsgrunde ere underlagte den samfundsmæssige Drift (f. Eks. de mere betydningsfulde Transportmidler), men ogsaa saadanne, hvor det offentlige er optraadt mere direkte konkurrerende paa Omraader, som tidligere have været det private Initiativ hjemfaldne, og der ofte — i fiskale eller andre Øjemed — faktisk har skabt sig Monopoler. Gennem den nyere Tid gaar der i det hele en umiskendelig Tendens i Retning af at opnaa en hel Del almennyttige Virksomheders »Socialisering« o: Underlæggelse under F. Et af den sociale Reformpolitiks Maal er netop at skabe ny Former for F., en Bestræbelse, der vistnok endnu ikke paa langt nær har udtømt alle sine Muligheder; meget mere tør vel denne Bevægelse siges at befinde sig i sin første Begyndelse; den sociale Reformpolitik vil imidlertid — i Modsætning til Socialismen og Kommunismen, hvis økonomiske Program gaar ud paa at omforme det hele Samfund til een eneste, universelt organiseret F. — altid principielt bibeholde den privatøkonomiske Virksomhed og dennes Initiativ sammen med den private Ejendomsret, hvorhos den stedse med liberal Opportunisme ønsker at gaa stykkevis til Værks. (Litt.: G. Grosz, »Wirthschaftsformen und Wirtschaftsprinzipien« [Leipzig 1888]). *K. V. H.*

Fælleskøn se Køn (gramm.).

Fællesskab (Bøndernes) se Jordfællesskab og Udskiftning.

Fællesskab (Formue) se Formuefællig.

Fællesskabsforhold se Sameje og Interessentskab.

Fællestid benævnes Klokkeslættet, naar det over et større Landomraade regnes efter en bestemt Meridians Middel tid. I Danmark indførtes F. efter L. 29. Marts 1893 fra 1. Jan. 1894, og der regnes efter den 15^0 0. f. Grw. beliggende Meridian, hvorved Klokkeslættet i Kjøbenhavn bliver 9 Min. 41 Sek. større end efter Lokaltiden; for det vestligste Sted, Blaavandshuk, er F. 18. Min. foran, for det østligste, Neksø paa Bornholm, er den 10 Min. efter Lokaltiden. I Norge blev F. indført efter L. 29. Juni 1894 fra I. Jan. 1895, og lægges den samme Meridian til Grund (denne gaar i Norge over Hadsel, Steigen og Skjerstad til den svenske Grænse ved Helgeland, i Danmark berører den ikke Landet); Klokkeslættet i Christiania bliver derved 17 Min. 6 Sek. større end efter Lokaltiden. I Bergen er F. 39 Min. foran, i Vardø 64 Min. efter Lokaltiden. (Litt.: »Naturen« 1895, S. 340—44). For andre Lande, hvor F. er indført, se Dag. *J. Fr. S.*

Fællig se Formuefællig.

Fælæger kaldes i Norge et Sted paa Højfjældet, hvor »Fækarerne« (o: Kvæghandlere og -drivere) standse med deres Kvægdrifter for at hvile en kort Tid eller finde Græs. *Hj. F.*

Fæmunden er Norge's næststørste Indsø. I en Længde af 59 Km. og med et Fladeindhold af 202 □ Km. strækker den sig fra Nord mod Syd langs den svenske Grænse, skilt fra denne ved et omtr. 16 Km. bredt Bælte af øde Fjælde og bløde Myrer, og med den nordlige Halvdel i Søndre Trondhjem's Amt og den søndre i Hedemarken's Amt. Søens Bredde er i den øvre Del $1_{,5}$ å 2 Km., men omtrent paa Midten S. f. Naalodden udvider den sig i en mod Vestsiden indgaaende bred Bugt til 8 Km., for atter 8 Km.

længere Syd at indsnævres til kun lidt over 2 Km. I Bugten ligger F.'s eneste 0, Sollerø; Søen er for øvrigt med Undtagelse af nogle smaa Holme ganske ren; den ligger i en Højde over Havet af 670 M. F. er en trist Fjældsø med i det hele lave, med Furuskov bevoksede Bredder, over hvilke enkelte Fjælde hæve deres nøgne Toppe. Fra Nordenden, som dannes af de to Vike Sønderviken og Nordviken, ser man nedover mod Svukuen og Elgehogna paa Østsiden og mod Saalekinna og Elgepiggen paa Vestsiden; længere Syd ret V. f. Fjordbunden dominerer Rendals Sølen, ca. 2,000 M. høj, hele Landskabet. Kun faa Dalfører bryde den øde Ensformighed, øverst paa Østsiden Rødalen med sin fiskerige Elv, længere S. paa samme Side er der omkring Elgaaens Munding samlet en liden Gaardklynge med et Kapel, tværsover munder den brede Tufsingdalud i en liden Bugt, og længst Syd fører fra Fjordbunden en Forsænkning, hvori er anlagt Vej, over til Drevsjø Kapel. Den sydlige, smalle Del af F. har til Dels en anden Karakter; Fjældet gaar her lige ned i Søen, og Bredderne ere især paa Vestsiden under Bjørnebjærgene meget stejle. Neden for disse har F. sit Udløb gennem den korte Gløtelv i det store Vand Isteren, hvis Afløb gaar Syd over gennem Tryssil til Sverige. Denne lange Søs Strande ere overmaade lidet bebyggede; af den ved Stranden under Henskamperne liggende Fæmund's Hytte er der nu kun Ruiner og Slaggehøje, Minder om den gamle Bjærgværksvirksomhed; længere Syd over ses kun hist og her en liden Gaard eller en Sæter, og først ved Fæmundsenden støder man paa en større Bygning, Turisthotellet Fæmund, nærmest beregnet paa Jagt og Fiskeri i det nærliggende Vand Isteren. F. befares med Dampskib, der har Udgangspunkt fra Sønderviken, som staar i Vejforbindelse med den 36 Km. i Nordvest liggende By Røros; og Endepunkt ved Fæmund's Hotel, hvorfra Vej fører over Drevsjø Hytte og Vurusjøen til Rigsgrænsen. *J. F. W. H.*

Fæmø (i Valdemar II's Jordebog kaldet *Fymø* og *Phytnø*, maaske af det slaviske Ord *fim*, Kærjord, eller *femtna*, løs Jord med Sand og Rødler), lille dansk 0 i Smaalands-Bugten, ca. 8 Km. N. V. f. Lolland's nordvestlige Pynt og ved det ca. 4 Km. brede F. Sund skilt fra den mod Sydvest beliggende 0 Fejø, er en ca. II □ Km. stor og temmelig bakket 0, der fra den brede Nordkyst løber spidst til mod Syd i Punktet Sletterne. Dens højeste Punkt, Isemissebjærg, 19,8 M., ligger i den sydlige Del, som ved en dyb Lavning, »Bækkenet«, der menes tidligere at have været en Havarm, og som ofte om Efteraar og Vinter helt staar under Vand, skilles fra den nordlige Del, hvor Øens andet høje Punkt, Grydemosebjærg, ligger. Øen hører under Maribo Amt, Fuglse Herred, danner et eget Kirkesogn (1,117 Hekt.) og er meget frugtbar (1. Jan. 1895: 205,5 Tdr. Hartkorn), men den har ingen Skov. Der var 1893 229 Heste, 664 Stkr. Hornkvæg, 660 Faar og 281 Svin. Paa F. ligge Landsbyerne Sønder- og Nørreby. *H. TV.*

Fæmø Sletterev, et Rev, der med en Dybde indtil 2 M. skyder ud ca. 2 Km. mod Syd fra Fæmø Sletter, den lange, smalle Odde paa Fæmø's Sydside. *G. F. H.*

Fænakistoskŏp (græ.) se Stroboskop.

Fændrik kaldtes i Middelalderen Fanebæreren, der skulde være en særlig paalidelig og tapper Mand. Senere, i Beg. af 19. Aarh., overførtes Benævnelsen paa den yngste Officer i Kompagniet, der ikke førte selvstændig Fane, og tabte saaledes sin oprindelige Betydning. Nutildags betegner F. ikke mere nogen Officerscharge, men anvendes endnu i Tyskland paa de unge Mænd, der have Underofficersgrad, men som aspirere til Officersstillingen. De bære Sølvportepé og benævnes Portepéfændrik. *B. P. B.*

Fænghul, ved svært Skyts og Forladehaandskyts den mindre Aabning eller Kanal, gennem hvilken Ilden ved Skytsets Affyring fra Tændmidlet forplanter sig ind til Krudtladningen og fremkalder dennes Antændelse. F. er ved svært Skyts i Reglen en retlinet, cylindrisk Aabning, boret igennem Løbets Sidevæg; ved Forladehaandskyts er F. som oftest boret gennem en Piston (s. d.), der er fastskruet paa Piben og foroven er tildannet saaledes, at Fænghætten (s. d.) kan sættes derover. *E. P.*

Fænghætte, en lille Hætte af Metalblik, i hvis Bund der er anbragt en Tændsats (s. d.), der kan eksplodere ved et Slag af Hanen eller Slagstiften. F. anbringes ved Forladehaandskytset paa Pistonen (s. d.), gennem hvis Aabning (Fænghullet) Ilden forplanter sig ned til Ladningen og antænder denne. Ved Bagladegeværer og -pistoler er F. anbragt udvendig i Bunden af Patronhylsteret (Centralantændelse) eller inden i dette (Stiftantændelse); i første Tilfælde antændes Tændsatsen i F. ved et udvendigt Slag af en Slagstift, i sidste ved en Stift, der gaar paa tværs gennem Patronhylsterets Væg og rammes af Hanen, der driver Stiften ned i F.'s Tændsats. — Tændsatsen i F. er som oftest dækket med Staniolplade, og hele F. er derefter lakeret for at beskytte Satsen mod Fugtighed. Opfindelsen af F. (1818 af Egg) betegner et betydeligt Fremskridt i Haandskylsets Udvikling, idet man nu kunde afskaffe Stenlaasene og anvende Perkussion ved Skuddets Affyring, hvorved Antændelsen af Ladningen blev langt paalideligere og hurtigere og Skudsikkerheden som Følge deraf større. *E. P.*

Fængkrudt anvendtes i ældre Tider til Affyring af Kanoner og Geværer. Det var løst Krudt, der hældtes gennem Fænghullet og oven paa dette, hvorefter Antændelsen fandt Sted med en glødende Jærnpind, en Lunte e. 1. *H. H.*

Fængnaalsgevær d. s. s. Tændnaalsgevær se Haandskydevaaben.

Fængrør kaldes det Antændelsesmiddel, der almindeligst anvendes til at antænde Ladningen i det svære Skyts. I ældre Tider skete Antændelsen ved, at man indrømmede Fænghullet med Krudt og antændte det med en glødende Jærnpind, en Lunte o. 1. Imod Slutn. af 17. Aarh. begyndte man at erstatte Indrømningen med et F., der var ladet med Krudt. Det antog snart Form som det saakaldte Sivfængrør, der bestod af et 5—8 Cm. langt Sivrør, fyldt med Krudt og indsat i en drejet Trækop, hvortil det limedes fast. Trækoppen var fyldt med Melkrudt og overbunden med Papir. Nu anvendes saa godt som overalt Friktionsfængrøret, der oprindelig stammer fra Frankrig. Det bestaar af et ydre Rør af Metal, der foroven er udklippet i 4 ombøjede

Flige. Foroven i Røret er indsat en Træprop, som fastholdes ved en Vyrgning af Røret, og under Træproppen er inden i det ydre Rør anbragt et mindre Rør, fyldt med en Friktionssats. Det lille Rørs Friktionssats og Træproppen ere gennemborede og derigennem er indsat en River af Kobbertraad. Dennes nederste Ende er udplattet og Udplatningen dernæst udklippet savformet langs begge dens Kanter. Neden for Udplatningen er Kobbertraaden ombøjet til en lille Hage, der ved Anbringelsen af Riveren griber om den nedre Ende af det indre Rør. Foroven uden for Røret er Riveren ombøjet og snoet, saa at den danner en Strop. Det nederste Rum af det store Rør er fyldt med Jagtkrudt og forneden lukket med en Voksprop. F. stikkes ned i Kanonens Fænghul, og en Aftrækkersnor hages i Riverens Strop. Naar man trækker i Snoren, rives den nederste lille Hage paa Riveren over, og dennes savformede Del trækkes op gennem Friktionssatsen, hvorved denne tændes og antænder Krudtladningen. I den senere Tid anvendes ofte til Antændelse en særegen Slags F., de saakaldte Tændskruer (s. d.), der skrues ind i Fænghullet og derved aflukke gastæt for dette, saa at der ikke ved Skuddets Afgang kan strømme Krudtgas ud gennem Fænghullet. Denne gastætte Aflukning af Fænghullet har man for øvrigt søgt tilvejebragt paa mange forskellige Maader, f. Eks. ved Anvendelsen af det saakaldte Perkussionsfængrør, hvor Ilden frembringes ved et Slag mod en Fænghætte, men disse Rør fordre Anbringelsen paa Kanonen af et særskilt Perkussionsapparat. I mange Tilfælde ønsker man at benytte Elektriciteten som Antændelsesmiddel, saaledes f. Eks. naar flere Kanoner skulle affyres nøjagtig samtidig, eller naar Kanonen ønskes affyret fra et Sted, der ikke ligger i dens umiddelbare Nærhed. Man anvender da de saakaldte elektriske F., ved hvilke en meget fin Metaltraad bringes til at gløde, naar den elektriske Strøm sluttes og derved meddeler Ilden til en den omgivende let antændelig Sats. *H. H.*

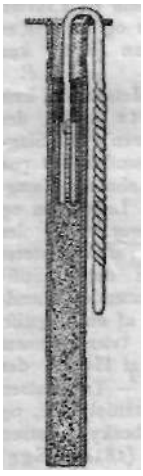

Friktionsfængrør.

Fængsel se Fængselsvæsen.

Fængselsarbejde. Medens det i ældre Tider alene var det økonomiske Udbytte ved F., er det i Nutiden navnlig dets opdragende Betydning, som gør F. til et af de vigtigste Led i Fængselssystemerne (se Fængselsvæsen), og som derfor maa tages i Betragtning ved dets Organisation. F. kan drives for Statens eller privates Regning (Regie- og Entreprisesystem). Det sidste falder atter i Forpagtnings-, Kontrakt- eller Akkordsystemet. Af disse bestaar det første i, at Staten overdrager en Privatmand Udnyttelsen af Fangernes Arbejdskraft, mod at han overtager samtlige Forplejningsudgifter. I Kontraktsystemet udlejes Arbejdskraften kun til bestemte Arbejdsgrene, hvortil Entreprenøren leverer Materiale og Værktøj, sørger for Fangernes Oplæring samt betaler et vist Vederlag pr. Arbejdsdag, medens Arbejdets Fordeling og Arbejdspræstationernes Omfang afhænger af Fængselsbestyrelsen. Efter Akkordsystemet leverer Entreprenøren kun Materiale og Værktøj, medens Fængselsbestyrelsen mod Betaling pr. Stk. leverer ham de færdige Fabrikater, der ere tilvirkede under statslønnede, af Bestyrelsen ansatte Værkmestere; for ødelagt Materiale garanterer Staten. Det første System gør Fængselet til en Fabrik med Tvangsarbejde, hvor F.'s opdragende Side er ganske opgiven. Det andet bringer et uvedkommende Element ind i Straffuldbyrdelsen: Fangens Dygtighed gaar forud for Hensynet til hans Moralitet, Kommunikation lettes mellem Fangerne, Opsynet udsættes for Demoralisation. Begge Systemer skaffe dernæst det fri Arbejde ubillig Konkurrence, idet Entreprenørens billige Arbejdskraft tillader ham at trykke Prisen for Fabrikaterne. Akkordsystemet lader Staten selv lede Arbejdet og gør det muligt at forlange samme Betaling for Fabrikaterne som det fri Arbejde, men udsætter Staten for betydeligt Erstatningsansvar, hyppig Arbejdsvekslen og Mangel paa Beskæftigelse for Cellefanger. Intet Entreprisesystem kan endelig lægge Vægt paa den ved langvarige Straffe ønskelige Uddannelse af Fangen til selvernærende Haandværk. Regiesystemet tillader at tage alle de nævnte Hensyn, men kan dels skade den fri Produktion ved billigere Tilvirkning, dels volde Staten store Tab ved de ikke handelskyndige Fængselsbestyrelsers uheldige Indkøb af Raastoffer og Tilvirkning af usælgelige Varer. Herpaa raades Bod ved kun at lade F. udføre for Statens eget Behov eller ved at give F. Karakter af Sløjd og Husflid. — I Danmark's Straffeanstalter hersker Kontraktsystemet, i Vridsløselille og Christianshavn's Straffeanstalt tillige Akkordsystemet; nogle faa Fanger beskæftiges efter Regiesystemet. Arbejdet har i Mandsfængslerne navnlig været Tilvirkning af uldne, linnede og Bomuldsvarer, Possementmageri, Kurvemageri, Papeteri, Værkplysning og Haandværk. I Kvindefængslerne Linnedsyning, Tilvirkning af Papirposer, Maskinstrikning, Haandarbejder. Arbejdsindtægten har i de senere Aar været opadgaaende og udgjorde i Finansaaret 1894—95 14 p. Ct. af Udgifterne, 83 Kr. 55 Ør. aarlig pr. Fange, 23 Ør. pr. Dag. (Se for de øvrige Lande under Fængselsvæsen). *A. Gl.*

Fængselshygieine er Omsorg for Fangernes legemlige Vel. F. er af stor Betydning, da i Fængslerne et stort Antal Personer under særlig ugunstige Livsforhold leve sammen paa et sammentrængt Rum. Ved Valg af Byggeplads maa paases, at Fængselet ligger frit, paa en sund Grund med godt og rigeligt Drikkevand. Bygningen maa være vel ventileret, Fangerummene saaledes indrettede, at tilstrækkelig Luft og Lys kan trænge ind. Hvor Celler findes, maa Opholdsceller have mindst 25, Natceller mindst 16 Kbm. Luft, Klosetter bør altid findes i særlige Rum, fælles for et vist Antal Fanger. Særlige Sygeafdelinger med større Eneværelser (40 Kbm. Luft) og mindst 25 Kbm. Luft pr. Seng i Fællesstuer bør indrettes i alle større Fængsler. Fangearbejdet bør ikke være af sundhedsfarlig Art; Arbejdstiden ikke over 10 Timer daglig, Sovetiden 7—8 Timer. Hver Fange maa daglig $1/2$ à 1 Time færdes i fri Luft. Opholdsrummene maa være opvarmede (15°R),

Soverummene holdes frostfri; Varmeapparater foretrækkes for Kakkelovne. Fangens Kost maa svare til et normalt Menneskes Behov, ca. 118 Gr. Æggehvidestof, 56 Gr. Fedt og 500 Gr. Kulhydrater for Mænd, noget mindre for Kvinder og Børn, og leveres i let fordøjelig Form med en Blanding af animalske og vegetabilske Næringsstoffer. Beklædning bør helst leveres af Fængselet, egne Klædningsstykker i ethvert Fald vadskes og desinficeres, Linnedet forefindes 3 af hvert Stykke. De leverede Klæder maa være rene og lette at rense; Haandklæder og Lommetørklæder skiftes hver Uge, Undertøj hver 14 Dage, Sengelinned hver Maaned; Madrasser og Tæpper udbankes mindst 4 Gange aarlig. I alle Enkeltheder maa den største Renlighed iagttages; Bygningen maa vel vedligeholdes, Maling holdes hel og jævnlig fornys, Metalsager holdes blanke, alt Støv afviskes. Fangerne bør helst bades hver Uge og holdes til omhyggelig Properhed med deres Person, Klæder, Redskaber og Opholdsrum. *A. Gl.*

Fængselskongresser. Hensigten med F. er at give Fængselsmænd fra alle Lande Lejlighed til Meningsudveksling og aandelig Befrugtning, da Erfaringen viser, at Forbrydelsen er et internationalt Onde, som hos alle Kulturfolk udspringer af de samme Kilder og væsentlig maa bekæmpes med de samme Midler. Den første internationale F. afholdtes 1846 i Frankfurt a. M., hvor de da kendte Reformsystemer drøftedes, og det filadelfiske System, med gradvis Formildelse efter Straffens Varighed, samt for Varetægtsfanger Enecelle anbefaledes. En 1847 i Bruxelles afholdt F. beskæftigede sig særlig med unge Forbrydere, for hvilke Tvangsopdragelse anbefaledes i Stedet for Straf, men drøftede tillige en Række retlige og sociale Spørgsmaal, der viste, at Straffuldbyrdelsen ikke længere betragtedes som et teknisk Specialemne, men som et vidtrækkende socialt Spørgsmaal. Det samme fremtraadte i en 1857 i Frankfurt afholdt »Velgørenhedskongres«, hvor særlig de præventive Forholdsregler over for Forbrydelsens Aarsager drøftedes; i Sektionen for Fængselsvæsen vedtoges her Anvendelse af Cellesystemet i dets strenge Form (se Fængselsvæsen). Herefter indtraadte en Stilstand i F., der først genoptoges 1872 i London (314 Deltagere) paa Foranledning af Nordamerika's Regering; Kongressens Opgave var at samle Fængselsstatistik og undersøge Virkningerne af de forskellige Fængselssystemer. Her enedes man i Hovedsagen om Anvendelse af Cellesystemet for kortere Frihedsstraffe, det progressive System for Straffe af meget lang Varighed. Desuden debateredes 28 Spørgsmaal i Fængselsvæsenets forskellige Grene, hvorhos den senere opretholdte Ordning vedtoges, at en permanent, international Kommission forbereder de Spørgsmaal, som skulle forelægges den kommende Kongres, og redigerer de indkomne Besvarelser. Hermed har F. faaet en konstant Karakter som periodisk tilbagevendende Samlinger, og Kontinuitet i Forhandlingsemnerne er sikret. I Overensstemmelse hermed ere derefter F. afholdte 1878 i Stockholm, 1885 i Rom, 1890 i St. Petersborg og 1895 i Paris. F. for Aar 1900 er bestemt at skulle afholdes i Bruxelles. Forhandlingerne paa disse F. have været ordnede i 3 Sektioner, for Lovgivning, Straffuldbyrdelse og præventive Forholdsregler, hvortil ved F. i Paris føjedes en 4. Sektion om Behandlingen af unge Forbrydere. De behandlede Emners Antal var i Stockholm 14, i Rom 22, i St. Petersborg 25, i Paris 30; Deltagernes Antal henholdsvis 296, 234, 740 og 750. De af F. udsendte Beretninger indeholde, foruden Kongressens Forhandlinger og Resolutioner om næsten ethvert pønitentiært Spørgsmaal, et rigt Stof til Studium af Fængselsvæsenets Historie og Tilstand i alle Lande. *A. Gl.*

Fængselsselskaber ere private, velgørende Foreninger, der i Reglen med Statsunderstøttelse virke for Fangers Vel. F. findes i alle civiliserede Lande og rette deres Bestræbelser snart paa Fængselsreformer i Alm., snart paa Fangernes Undervisning og Sjælepleje, snart paa de løsladte Fangers Understøttelse og Anbringelse. I Europa er det særlig den sidste Opgave, F. have for Øje. I Danmark findes 7 saadanne F., nemlig Kjøbenhavn's (stiftet 1843 ved Englænderinden Elisabeth Fry's Initiativ), det fynske (1858), Horsens (1859), Viborg (1860), Vridsløselille (1860), det sjællandske (1889) og Lolland-Falster's (1892). Medens Horsens og Vridsløselille F. kun understøtte løsladte Fanger fra vedkommende Straffeanstalt, understøtte de øvrige F. foruden de i vedkommende Landsdel hjemmehørende Straffefanger tillige de fra Arresterne udgaaede Fanger. Kjøbenhavn's F. er delt i 3 Afdelinger: for Straffeanstalten paa Christianshavn, Stadens Arresthuse, og Arresthuset paa Blegdamsvej; under dette Selskab sorterer tillige et Optagelseshus for 8 løsladte, straffede Kvinder, der herfra hjemsendes eller søges anbragte. Den Hjælp, F. give, bestaar i Anbringelse paa Anstalter eller i Pladser, Indkøb af Arbejdsredskaber, Materiale og Klæder, Betaling af Husleje eller Rejsepenge. Et Kontor for Anvisning af Arbejde og Tilsyn med de løsladte er 1892 oprettet i Kjøbenhavn af F. i Forening. F.'s Formue er ca. 90,000 Kr., de aarlige Indtægter (Medlemsbidrag, Gaver, Tilskud fra Amtsraad og Kommuner, Renter af Fangernes Overarbejdspenge samt 2,500 Kr. fra Statskassen) ere ca. 26,000 Kr., Udgifterne ca. 20,000 Kr. Indtil 31. Marts 1896 ere ca. 13,500 Personer blevne hjulpne; Vridsløselille F. har alene understøttet ca. 5% p. Ct. af samtlige fra denne Anstalt løsladte Fanger (5,279 af 10,591). Fra 1892 er Tilsynet med de betinget løsladte Fanger henlagt til F., for saa vidt vedkommende Politimester tillader det. 1885 forenedes samtlige F. under en Fællesbestyrelse, bestaaende af Formændene for de enkelte F. under Formanden for Kjøbenhavn's F. som Chef samt Overinspektøren for Fængselsvæsenet, og hvis Opgave er at virke for F.'s Formaal i Alm., være Mellemled mellem F., Administrationen og Lovgivningsmagten, fordele Statskassens Bidrag og Gaver til F. i Forening samt forvalte Fælleskassen, hvis Midler indkomme ved Gaver og Dele af Statstilskuddet. Under Fællesbestyrelsen sorterer tillige det ovennævnte Arbejdsanvisningskontor i Kjøbenhavn. I Norge findes — foruden den 1849 stiftede »Forening til Forsorg og Beskyttelse for løsladte Forbrydere« — 6 F. (Christiania [stiftet 1876], Bergen [1877], Trondhjem [1878], Stavanger, Fredriksstad [1879] og Larvik), der have Statstilskud (5,500 Kr. 1896—97); de tre førstnævnte F. uddelte 1893

tilsammen ca. 9,000 Kr. i Understøttelser; deres Budgetindtægt androg ca. 18,000 Kr. I Sverige findes 23 F., fordelte i Landsdelene under en Centralforening i Stockholm; af Centralforeningen er 1885—94 understøttet 2,804 Personer med i alt 48,649 Kr.; af de lokale F. 1894 251 Personer med 5,476 Kr. (Litt.: »De danske Fængselsselskaber 1843—93« [Kbhvn. 1893]). *A. Gl.*

Fængselsstraffe se Fængselsvæsen.

Fængselsvæsen betegner Indbegrebet af Statens Foranstaltninger til at berøve et Menneske hans Frihed. F. benyttes i 4 Øjemed: som Krigsfangenskab, Gælds-, Varetægts- og Straffængsel, men har i Nutiden kun almindelig Betydning i de 2 sidste Former. Varetægtsfængselets Formaal er at forhindre den sigtede fra Flugt og Kommunikation med Omverdenen. Fangen maa derfor holdes adskilt fra andre sigtede saavel som fra Straffanger (Cellesystem), hvilket dog langtfra overalt er gennemført, og kan ikke berøves Adgang til Læsning, Arbejde, Forbedring af Kost, Korrespondance under Kontrol m. v. De store Onder, som Varetægtsfængselet desuagtet volder den sigtede, have ført til, at dets Anvendelse begrænses saa vidt muligt i alle moderne Stater (se Arrest). Derimod har Straffængsel faaet en dominerende Karakter i Nutidens Strafferetspleje og efterhaanden fortrængt de fleste andre Straffemidler (undtagen Bødestraffen og i de fleste Lande Dødsstraffen). Det er i denne Betydning, F. her fremstilles.

F.'s Opgave. Medens for Forbrydere under 18 Aar al Indespærring anses for skadelig og mere og mere afløses af Tvangsopdragelse (s. d.), er efter Nutidens Opfattelse Fængselsstraf for voksne Forbrydere af alle Straffe bedst egnet til at realisere de Formaal, et rationelt Straffesystem kan stille sig til Samfundets Beskyttelse. Den føles som et Onde af den dertil dømte og indgyder saaledes Samfundsmedlemmerne Frygt for at overtræde Loven (Generalprævention) og giver gennem Fuldbyrdelsen fortrinlig Lejlighed til at bibringe Forbryderen Motiver til lovlydig Adfærd efter Løsladelsen (Specialprævention). I sidste Henseende er Individualisering nødvendig dels ved Valget af Fængselsarterne, dels ved disses Fuldbyrdelse. Mange mindre Forbrydelser begaas mere af Svaghed end af Slethed og modarbejdes bedst ved korte, intensive Fængselsstraffe (Advarselsstraffe). Gentages Forbrydelsen, eller viser den i sig selv et demoraliseret Sindelag, ere langvarige Straffe, der tillade positiv Indvirkning paa Karakteren, nødvendige (Reformstraffe). Ere gentagne Forsøg af denne Art strandede, bliver Straffens Opgave den negative Uskadeliggørelse (Detentionsstraffe). Ved Siden af de nævnte Fængselsarter findes i Reglen endnu en Frihedsstraf, hvis Formaal kun er Frihedsberøvelsen, for Forbrydere, der handle mere af Egenraadighed end af antisociale Motiver, som Duellanter, politiske Forbrydere o. 1. (*custodia honesta*, Bevogtningsstraffe). For Straffuldbyrdelsens Vedkommende er det Reformstraffene, hvortil Individualiseringen stiller de største Krav, og de forskellige Reformsystemer (se nedenf.) betegne de Veje, ad hvilke man har ment bedst at opnaa Forbryderkarakterens Omdannelse. Ved de øvrige Strafformer realiserer Straffens objektive Iværksættelse i det væsentlige selve dens Formaal, men ogsaa her stiller Specialpræventionen Krav, hvis absolutte Minimum er, at Forbryderen ikke ved Straffen gøres slettere, end han tidligere var.

Organisation. Til Realisation af F.'s Formaal kræves en omfattende Organisation, der imidlertid endnu langtfra er tilendebragt i alle civiliserede Lande. Medens F.'s Opgave udelukker, at det kan overlades til privat Initiativ, forekomme baade Stats- og Kommunalforvaltning, den sidste i Reglen ved kortvarigere Straffe. Tendensen er i Nutiden for gennemført Statsdrift, da Kommunalforvaltning vanskeliggør Kontrol, medfører Uensartethed og hindrer Uddannelse af en stor, sagkyndig Fængselsetat. En Flerhed af Fængsler vil dog altid behøves, dels for at spare Transportudgifter, dels fordi meget store Fængsler vanskeliggøre Individualisering (som Regel holdes 500 Fanger for Maksimum). Til Gennemførelse af Ensartethed og til Kontrol findes hyppig en Centralmyndighed, umiddelbart under vedkommende Ministerium (Justits-Indenrigsministerium), undertiden med rejsende Inspektører til sin Raadighed. Permanente Tilsynsraad findes hyppig ved de enkelte Fængsler. I det enkelte Fængsel er et dygtigt Personale af største Betydning for Realisationen af F.'s Formaal; enkelte Steder findes Skoler til Uddannelse af det underordnede Personale, der daglig skal omgaas Fangen; de højere Poster besættes nu som Regel ved Oprykning fra de lavere, medens tidligere navnlig afskedigede militære ansattes i de ledende Stillinger. Læge og Præst til legemlig og aandelig Forsorg findes overalt ved Fængslerne, og hvor længere Frihedsstraffe udstaas, hyppig tillige en Lærer. Under Fængselschefen sorterer Disciplinærmyndigheden for Forseelser, der ikke belægges med Straf efter de almindelige Straffelove. Straffemidlerne ere som Regel Ekstraarbejde, Inddragelse af Begunstigelser, haardt Sengeleje, indskrænket Kost, mørk Celle o. 1. Derimod begrænses eller afskaffes Pryglestraffen mere og mere, da den anses for at modarbejde Fængselsformaalene. Saaledes opretholdes Fængselsordenen, der normerer Fangens Rettigheder og Pligter og giver Regler for Kost, Renlighed, Arbejde, Hviletid, Spadseretid m. m., alt efter Sundheds- og Hensigtsmæssighedshensyn. I Modsætning til ældre Tider modarbejdes i Nutiden ethvert ukontroleret Fællesskab ikke alene mellem Kønnene og de forskellige Aldersklasser, men saaledes at den ene Fange overhovedet forhindres fra at øve egenmægtig Indflydelse paa den anden.. Paa Fangearbejdet lægges af de moderne Stater megen Vægt, mindre — som i ældre Tider — af Hensyn til det økonomiske Udbytte end af Hensyn til Arbejdets sædeliggørende Betydning, som Frihedsberøvelsen er særlig egnet til at gøre Fangen indlysende, og til den Uddannelse, som ved langvarigere Straffe kan gives Fangen til Selvernæring efter Løsladelsen. Al Frihedsstraf forbindes derfor i Reglen med Arbejdspligt — Haandværk eller Sløjd fremfor Fabriksdrift —, dog at det ved de mildere Fængselsarter tillades Fangen selv at vælge sit Arbejde. Arbejdsudbyttet tilfalder som oftest det offentlige, men som Opmuntrings- og Opdragelsesmiddel tillægges i Reglen Fangen en Kvotadel af Arbejdsfortjenesten, for saa vidt det præsterede Arbejde overskrider et fastsat Pligtarbejde. Denne Del kan Fangen dels

benytte til Smaaforn0denhederi Fængselet, dels oplægge til sin Løsladelse eller anvende til Underhold af sin Familie. Som Del af Arbejdet er ved Straffe af længere Varighed i Reglen foreskrevet Undervisning i Religion og almindelige Skolefag, særlig for yngre Forbrydere. Biblioteker af vækkende, belærende og humaniserende Indhold forefindes ved de fleste større Fængsler. I høj Grad bestemmende for de nævnte Foranstaltningers Resultater er imidlertid den personlige Indflydelse, som Fængselets Embedsmænd, navnlig Chef og Præst som Statens og Kirkens Repræsentanter, formaa at vinde over Fangen, hvortil særlig Samtaler egne sig, idet de kunne vække Fangens Tillid til hans foresatte, hans Tro paa Fremtiden og Lyst til at blive et nyttigt Samfundsmedlem. Det nøje Kendskab, som det er Fængselsbestyrelsens Opgave at erhverve til Fangens Karakter, har ført flere Lovgivninger til at give den Indflydelse paa de større Straffes Varighed. Videst gaa de Lande, som ikke lade Dommen indeholde nogen Tidsbestemmelse (ubestemte Domme [Amerika]), idet baade Minimum og Maksimum bero paa Fængselsbestyrelsens Skøn. De Farer for Vilkaarlighed, som hermed ere forbundne, have dog gjort denne Ordning til en Undtagelse. Meget almindelig er derimod den betingede Løsladelse, hvorefter Fangen før den idømte Straffetids Udløb kan løslades, hvis Strafformaalet alt synes naaet, dog saaledes at han, indtil Straffetiden fuldstændig er forløben, staar under Tilsyn og ved slet Opførsel uden Dom paa ny indsættes i Strafanstalten. Ved denne Institution opnaas tillige i Straffetiden en Vækker af Fangens Energi, i paakommende Tilfælde et godt Disciplinærmiddel samt ved Løsladelsen en Overgangsform mellem Fangelivet og den fri Tilværelse, hvilket Øjeblik almindelig anses for det vanskeligste for Fangen. At hjælpe ham over dette er Hovedformaalet for de private Fængselsselskaber (s. d.), der i dette Øjemed som Regel nyde Statens Tilskud.

Systemer. Oldtiden kendte kun F. som Varetægts- og Gældsfængsel; Fangerne anbragtes i underjordiske Huller, som Rom's *Tullianum*, en 4 M. dyb, stinkende Kælder. Middelalderens Straffesystem hvilede paa Afskrækkelse gennem Strafeksekutionen, der bestod i grufulde Legemsstraffe. Om Frihedsstraffe kunde der følgelig ikke være Tale, og de bestaaende Borg- og Raadstuefængsler svarede saavel i Øjemed som Indretning i det væsentlige til *Tullianum*. Fra 16. Aarh. begyndte man rundt om i Europa at bygge Tugt- og Spindehuse til Optagelse af Datidens Landeplage, Tiggere, Landstrygere samt løsagtige Kvinder, der administrativt anbragtes her paa ubestemt Tid og skulde beskæftiges med »Manufakturer« (Tilvirkning af Klæde, Uldspinderi o. l.). Omtrent samtidig begyndte man for egentlige Forbrydere at anvende Arbejde i Jærn ifølge Dom, hvilken Straf udstodes i Fæstninger, Bjærgværker m. m. (Slaveri), muligvis en Efterligning af Galejslavestraffen i Frankrig og de italienske Republikker. Efterhaanden gik ogsaa Tugthusene over til at blive egentlige Strafanstalter for dømte Forbrydere, men beholdt tillige deres oprindelige Bestemmelse og bleve saaledes Oplagssteder for alle Slags samfundsutjenlige Elementer (Gældsfanger, sindssyge, anklagede, fattige Børn, foruden Forbryderne og Betlerne), der uden mindste Adskillelse mellem de forskellige Kategorier og Køn levede i dyrisk Urenlighed, hærgede af frygtelige Sygdomme, som oftest uden tilstrækkeligt Arbejde, under slet og utilstrækkelig Forplejning. Med 18. Aarh. brødes dette Uskadeliggørelsens Princip af Forbedringstanken, der første Gang kom frem i det af Pave Clemens XI i Rom 1703 byggede Tugt- og Forbedringshus for unge Forbrydere, der her fik religiøs Undervisning og inddeltes efter Alder og Moralitet. Af Encyklopædisterne opstilledes senere Humanitetens og Kriminalpolitikkens Krav som dem, der burde raade i Straffesystemet, og i Englænderen John Howard (s. d.), hvis Hovedværk udkom 1777, fik disse Principper deres Organisator paa F.'s Omraade, idet han samtidig med bestemt at proklamere Forbedring som Straffens Formaal udkastede de Planer til Formaalets Realisation, som det blev 19. Aarh.'s Opgave delvis at gennemføre, og som mere og mere have gjort Fængselet til Straffesystemernes Hovedhjørnesten.

Som rimeligt var, blev det Reformstraffen, der efter Howard's Anvisning først udvikledes i Systemer. Kvækerstaten Pennsylvanien byggede 1790 det første Cellefængsel for dødsdømte, men benaadede Forbrydere, der anbragtes uden Arbejde og menneskelig Paavirkning med Bibelen til eneste Selskab, for saaledes at finde sig selv og angre Forbrydelsen (*Solitary-System*). Dette uheldige System afløstes af *Separate-System*, der efter den 1836 i Philadelphia byggede Strafanstalt almindelig kaldes det filadelfiske System, hvor Fangen er adskilt ved Cellen fra andre Fanger, men er undergiven religiøs og opdragende Paavirkning af Fængselets Embedsmænd samt holdes til vedvarende Arbejde. I denne Skikkelse er Systemet overført til Europa, hvor det forefindes i en strengere og mildere Form, efter som Isolationen er gennemført ogsaa under Gudstjeneste, Undervisning og Gaardtur, eller ikke. Da meget lang Isolation antages at virke skadelig paa Fangens Helbredstilstand, benyttes det med faa Undtagelser kun ved kortvarigere Straffe (indtil 3—4 Aar), men anses her almindelig for det ypperste — om end tillige det kostbareste af alle, — da al uheldig Paavirkning sikrest holdes ude ved Cellen, som desuden gør Fangen mest modtagelig for moraliserende Paavirkning. — Ca. 1816 indførte Staten New York i Strafanstalten Auburn et Fællesskabssystem, hvor Isolation søgtes gennemført ved absolut Tavshed, Celle om Natten samt Klassifikation efter Køn, Alder, Brøde og Arbejdsevne (*Silent-System*). Paa Grund af dets Billighed har dette System i stort Omfang fundet Efterlignere i Europa, hvor det benævnes det auburnske System, men lader sig ikke gennemføre uden en streng Disciplinærmyndighed, der i Længden virker uheldig paa Fanger og Personale. I Geneve gjordes 1833 Forsøg paa med Opgivelse af Tavshedspligten at søge Garantien mod moralsk Smitte i en mere gennemført Klassifikation af Fangerne, idet disse tillige sondredes efter deres moralske Standpunkt og formodede Forbedringsevne. Dette Klassifikationssystem udbredtes til Frankrig og England, men har ikke kunnet gennemføres tilfredsstillende, da de paa rent indre Kriterier grundede Sondringer ikke ere praktisk brugbare. Fra 1853 indførtes i England fra de australske Kolonier det saakaldte progressive System, der derfra i

forskellige Former har fundet Udbredelse paa Fastlandet, og hvis Tanke er, at Forbryderen ved Flid og god Opførsel skal kunne forbedre sin Stilling i Fængselet, idet han rykker op fra strengere til mildere Straffegrader indtil betinget og fuldstændig Løsladelse, som Regel efter et Mærkesystem (opfundet af Kaptajn Maconochie, s. d.), der betegner Fangens Fremskridt, og saaledes forberedes til Frihedens rette Brug. I øvrigt kan Systemet overføres paa ethvert af de foregaaende Systemer og frembyder store Fordele ved Disciplinærstraffe (Klassenedsættelse). Af særlig Betydning er det irske Progressionsystem (opfundet af Walther Crofton), der udmærker sig ved et større Antal Klasser end det engelske og et Mellemstadium mellem Strafanstalten og den betingede Benaadning, i hvilket Fangerne i en særlig Anstalt nyde vidtgaaende Tillid og nærmest behandles som fri Arbejdere. For Straffe af saa lang Varighed, at de ikke i hele deres Længde kunne udstaas i Celle, anses et progressivt Fællesskabssystem som det brugbareste for den overskydende Del af Straffetiden. Som en ejendommelig moderne Form for Progressionsystemet maa endnu nævnes Elmira-Systemet (se Elmira Reformatory), hvor den ubestemte Dom (se foran) er indført, saa at Frihedens Erhvervelse fuldstændig af hænger af Fangens Flid og Opførsel, dog at Lovens Maksimaltid for vedkommende Forbrydelse ikke overskrides. Dette System har endnu ikke fundet Efterligninger i Europa.

I Modsætning til Reformstraffene karakteriseres Advarselsstraffene ved Mangel paa System. Gaaende ud fra den objektive Gradation efter Forbrydelsernes Grovhed have Lovene her som Regel ladet sig lede af det negative Princip, for mindre Forbrydelser at foreskrive en mildere Frihedsstraf end Reformstraffene, uden at lægge Vægt paa, hvad der positivt udrettes over for selve Forbryderen. Lovenes korte Frihedsstraffe bestaa derfor i Reglen i den blotte Frihedsberøvelse uden Arbejdspligt eller moraliserende Paavirkning, saaledes at Advarselsmomentet (hvor det ikke som delvis i Danmark og Norge fremtræder i et Sultesystem) kun ligger i Indespærringen, der imidlertid ofte ved at foregaa i slet indrettede lokale Fængsler under ukontroleret Fællesskab udsætter Fangen for at gaa socialt og moralsk til Grunde. Mange Kriminalister se derfor i disse Straffe, der udgøre den langt overvejende Majoritet, en af Hovedgrundene til Forbrydelsernes Tiltagen og foreslaa i Stedet derfor en Række andre Foranstaltninger, sigtende dels til at skærpe Straffens Intensitet (haardt Sengeleje, haardt Arbejde m. m.) med tilsvarende Forkortelse af Straffetiden, dels til at overflødiggøre dem (betingede Straffedomme [s. d.], Udvidelse af Bødestraffen m. m.) (se nærmere Kriminalpolitik).

Detentionsstraffe af meget lang Varighed eller paa Livstid haves i de fleste Stater for meget store Forbrydelser eller oftere straffede Vaneforbrydere. Ofte anvendes et progressivt Fællessystem, der forhindrer Forbryderen fra at falde sammen og byder ham Mulighed for Omvendelse, men disse Forbrydere søges da i Reglen anbragte paa særlige Anstalter eller i afsondrede Dele af Strafanstalterne, for at de ikke skulle virke nedbrydende paa Reformfangerne, ligesom Reglerne for Progressionen ere forskellige for de to Klasser.

De enkelte Staters F.

Danmark. Frihedsstraffen fremtræder i to Hovedformer, Strafarbejde og Fængselsstraf uden Arbejdspligt, en Sondring, der alt forekommer i Christian V's Lov. Strafarbejde udstaas i Statsanstalter, der sortere under Overinspektøren for F., Fængsel i kommunale Arrester, der tillige huse Varetægtsfanger og sortere under Politimesteren og Amtmanden, men staa under Overinspektørens Tilsyn. De kjøbenhavnske Arrester staa under en særlig Fængselsinspektør, hvis foresatte er Politidirektøren. Øverste Tilsynsorgan er overalt Justitsministeriet.

Strafarbejde. De ældre Former vare som overalt i Europa Slaveri, der indtil 1739 udstodes paa Bremerholm (s. d.), derefter i Fæstninger (Nyborg, Kronborg, i Kjøbenhavn Stokhuset [s. d.]), og Tugthusarbejde (se Børnehuset). Slaveri var den almindelige Frihedsstraf for grovere mandlige Forbrydere og idømtes saavel paa Aaremaal som paa Livstid. Fangerne beskæftigedes med alle Slags offentlige Arbejder og udlejedes stundom til Privatfolk. Tugthusstraf anvendtes paa alle til Strafarbejde dømte Kvinder, paa indfangede Betlere samt senere paa alle til Strafarbejde dømte Mænd, for hvis Forbrydelser Loven ikke foreskrev Slaveri, og idømtes fra I Maaned til Livstid. Fra 1734 forekom tillige Rasphusstraf, der udstodes i en særlig Afdeling af Børnehuset og anvendtes paa de stærkeste mandlige Forbrydere, paa Grund af Arbejdets Sundhedsfarlighed oprindelig kun, for saa vidt de vare dømte paa bestemt Tid, senere ogsaa paa Livsfanger. 1790 indførtes i Børnehuset paa Christianshavn endnu en Frihedsstraf, Forbedringshusarbejde, for Betleri og de for 1. og 2. Gang begaaet Tyveri dømte Forbrydere. Samtlige Straffe udstodes i ukontroleret Fællesskab, ikke engang Kønnene vare adskilte. Forskellen mellem Tugt- og Forbedringshus, der 1822 overførtes til Tugthusene uden for Kjøbenhavn (Møen's, Viborg og Odense Tugthus), eksisterede kun paa Papiret. Indtil 1840 gjordes overhovedet kun lidet for F. Anstalternes Overfyldning forhindrede al rationel Klassifikation, Fangearbejdet var ikke tilfredsstillende ordnet, idet Princippet var, at Fængslerne skulde kunne bære sig selv, hvilket voldte store økonomiske Vanskeligheder, Opsynet var faatalligt, Forplejningen slet, Disciplinen mangelfuld, Renlighed og Orden utilfredsstillende. Mangel af en Centralledelse medførte stor Uensartethed i Fangebehandlingen, idet de samme Straffe udstodes efter ganske forskellige Regler i hver enkelt Anstalt. 1840 nedsattes en Kommission, hvoraf C. G. N. David var det bestemmende Medlem, og paa hvis Indstilling Resol. 25. Juni 1842 udstedtes, der endnu danner Grundlaget for Strafanstalternes Ordning. Herefter skal Forbedringshusarbejde anvendes paa de til kortere Tids Strafarbejde dømte mandlige Forbrydere og som Regel udstaas efter det filadelfiske System og ellers Tugthusarbejde efter det auburnske System. Efter at David 1849 var udnævnt til Overfængselsinspektør, tilvejebragtes Ensartethed i Straffuldbyrdelsen, idet samtlige Strafanstalter 1850 overgik fra Provinsernes til Statens Ejendom, dog med egen Økonomi; fælles Reglementer for Kost, Arbejde, Arbejdspræmier m. m. foreskreves, og

Disciplinærmyndigheden ordnedes ved en fælles Lov. Rasphus- og Fæstningsstraffen ophævedes (L. 29. Decbr. 1850). Horsens Tugthus byggedes 1853 efter det auburnske System, i Vridsløselille Cellefængsel paabegyndtes (fuldendt 1860), og Grænsen mellem de to Strafarter præciseredes (L. 30. Novbr. 1857) saaledes, at Straffe under 6 Aar ikendtes som Forbedringshusarbejde, længere Straffe som Tugthusarbejde. Derimod fik David ikke reorganiseret Fangearbejdet, der vedblivende var baseret paa at bære Anstaltens Udgifter (efter Regiesystemet), en Ordning, der førte til en akut Katastrofe 1857, da man efter Handelskrisen ikke kunde afsætte Anstalternes Produkter (Klædevarer) og saaledes stod uden Midler til Driftens Fortsættelse og de daglige Udgifters Bestridelse. En under Tscherning's Forsæde nedsat Kommission foranledigede Overgang til Kontraktsystemet, der endnu er gældende, hvorhos Staten overtog samtlige Anstalters Aktiver og Passiver, saa at Udgifterne til Strafanstalterne fra den Tid ere faste Konti paa de aarlige Finanslove. Under Frederik Bruun, som 1859 afløste David som Overfængselsinspektør, udskiltes Betlere og Løsgængere fra Strafanstalterne (L. 3. Marts 1860) og anbragtes i særlige Tvangsarbejdsanstalter, hvorved Strafanstalterne fik en mere ensartet Befolkning. Cellesystemet gennemførtes ogsaa for kvindelige Forbedringshusfanger i en 1861 nybygget Strafanstalt paa Christianshavn, hvorhos en Del Udvidelser foretoges i de bestaaende Anstalter. — Strl. 10. Febr. 1866 har fastslaaet den nu gældende Ordning. De to ved Resol. 25. Juni 1842 fastslaaede Strafarter, Forbedrings- og Tugthusarbejde, ere bibeholdte, men Grænserne ere omlagte, idet Tugthusstraf nu kan idømmes fra 2 til 16 Aar eller paa Livstid, Forbedringshusstraf fra 8 Maaneder til 6 Aar; Domstolene have saaledes i Mangel af udtrykkelig Lovudtalelse ved Strafarbejde fra 2 til 6 Aar Valget mellem begge Strafarter. Tugthusstraf skal i saa Fald idømmes de ældre og mere forhærdede Forbrydere, ellers anvendes Forbedringshusstraf. De bestaaende Strafanstalter ere — efter at de ældre Strafanstalter ere nedlagte og den 1861 byggede Strafanstalt paa Christianshavn fra 1871 udlejet til Arresthus for Kjøbenhavn — Horsens Strafanstalt for mandlige Tugthusfanger, Vridsløselille Cellefængsel, i Alm. for mandlige Forbedringshusfanger, j samt Christianshavn's Strafanstalt (Børnehuset), der er indrettet baade som Fælles- og Celleanstalt for Kvinder. Tugthusstraf udstaas efter Anord. 13. Febr. 1873 efter det progressive System i Fællesskab (irsk Mønster) i 4 Stadier: Forberedelses-, Tvangs-, Overgangsstadiet og den betingede Benaadning. Forberedelsesstadiet varer 3 Maaneder og udstaas efter Fangens Valg i Celle eller Fællesskab. Arbejdet er let Haandarbejde; Pligtarbejde foreskrives ikke, Arbejdspræmie tilstaas ikke. De her opnaaede Karakterer for Flid og Opførsel bestemme, om Fangen skal overgaa til Tvangsstadiets I. eller 2. Klasse. Dette omfatter 5 Klasser, der ere indbyrdes afsondrede; om Dagen arbejdes paa Fællesstuer, Natten tilbringes i Celle. 1. Klasse er kun en Straffeklasse for dem, der have udvist slet Opførsel i Forberedelsesstadiet eller af samme Grund nedsættes fra de højere Klasser. De øvrige Klasser skulle gennemgaas. Oprykning beror dels paa Erholdelse af et vist Antal Points, dels paa at den foreskrevne Minimaltid er forløben. Denne er i 2. Klasse 6, i 3. 9 Maaneder, men afhænger i 4. og 5. Klasse af Straffetiden. Dog gælde disse Tidsfrister ikke for Livsfanger eller for Fanger, der efter Sammenstødsreglerne skulle udstaa længere Straf end 16 Aar. Kirkegang er tvungen ligesom Undervisning, der først gives i 4. Klasse, medmindre Fangen er under 18 Aar. Progressionen bestaar i mildere Opsyn, stigende Arbejdspræmier for Overarbejde (4—16 Ør. daglig) og større Adgang til Læsning i Fritiden. Overgangsstadiet kan kun naas af Fanger, hvis Straffetid overskrider 4 Aar. Fangens Dragt nærmer sig den fri Arbejders, og Arbejdet sker ikke under Laas og Lukke. Saa vidt muligt skal Fangen beskæftiges med det Arbejde, hvormed han senere vil fortjene sit Brød. Arbejdspræmien bestemmes i Forhold til den fri Arbejders Fortjeneste og kan delvis benyttes efter Behag, dog ikke til Kostens Forbedring. Betinget Benaadning (1873—94 anvendt paa 58 Fanger) forudsætter, at Fangens Straffetid overskrider 6 Aar, at redeligt Erhverv er sikret ham, og at Bestyrelsen nærer Haab om, at han vil føre et ustraffeligt Liv. Beslutning tages af Justitsministeriet. Ved Løsladelsen sættes den benaadede under Tilsyn af Politiet, der kan overdrage Tilsynet til et Fængselsselskab, hvis Paalæg han skal efterkomme, og faar udbetalt indtil $^2/_3$ af sin oplagte Arbejdsfortjeneste. Ved slet Opførsel kan han paa ny efter Justitsministeriets Resolution indsættes i Strafanstalten, indtil den hele Straffetid er forløben. Forbedringshusfangererholde Reduktion i Straffetiden: 8 Maaneder nedsættes til 6 Maaneder, de 3 første Aar til 2 Aar, den overskydende Del forkortes med $^1/_2$. Maksimum for Isolationen bliver herefter $3^1/_2$ Aar. I Sammenstødstilfælde udstaas den overskydende Del i Fællesskab, medmindre Fangen ønsker at udstaa denne i Celle og hans Helbred tillader saadant. Fra 1867 er det progressive System bragt til Anvendelse, idet Straffetiden deles i 4 Stadier med stigende Arbejdspræmie, Adgang til Brevveksling, Besøg af nærpaarørende o. 1. Isolation er i Vridsløselille Strafanstalt strengt gennemført, ogsaa under Gudstjenesten, Gaardtur og Undervisning (Stall-System); under Vandringer til og fra Cellen benyttes Maske. Personer under 18 Aar beskæftiges dog i Fælleskab under Tilsyn, men isoleres under Maaltider, om Natten og ved Lektielæsning. Personer over 60 Aar eller saadanne over 30 Aar, der tidligere have været straffede med offentligt Arbejde, samt sygelige, fordrukne eller vanføre Personer, der dømmes til Forbedringshusstraf, afleveres til Horsens Tugthus, hvor de efter Bestyrelsens Skøn udstaa Straffen i Celle eller i Fællesskab. I sidste Fald gives ingen Reduktion i Straffetiden. Minimaltiderne i Tvangsstadiets Klasser ere for de til Forbedringshusstraf dømte Fællesfanger kortere end normalt foreskrevet. Endvidere gives her straks Undervisning til alle Fanger under 40 Aar og til de ældre, der ønske det. — Disciplinærmidlerne i Strafanstalterne ere: Legemsstraffe (Kat, Tamp, Rotting, Ris), Forøgelse af Pligtarbejde, Fængsel paa Vand og Brød, Hensættelse i Enecelle uden Arbejde, foruden Nedsættelse i lavere Klasse. I Horsens Tugthus (for 500 Fanger) hensad 31. Marts 1895 281 Fanger,

i Vridsløselille (400 Fanger) 325, i Christianshavn's Strafanstalt (300 Fanger) 117, hvoraf 36 i Tugthusafdelingen. Udgifterne vare 439,502 Kr., Statens Tilskud 362,099 Kr., Resten indkom ved Arbejdsfortjeneste m. m. (se Fængselsarbejde). Hver Fange kostede Staten 490 Kr. Under Overinspektionen for F. sorterer endvidere Tvangsarbejdsanstalterne for Betlere, Løsgængere, prostituerede Kvinder, Fattiglemmer for Disciplinærforseelser m. fl. Tvangsarbejde idømmes fra 12 Dage til 6 Maaneder og udstaas i særlige Anstalter, hvoraf hver Amtsraadkreds besidder een. Straffen udstaas i Fællesskab, og Fangerne have fri Raadighed over Arbejdsfortjenesten. Arbejdet udføres dels til Anstaltens eget Brug, dels efter Akkordsystemet, og kan udføres uden for Anstaltens Territorium. Undervisning gives ikke. Til Disciplinærstraffes Idømmelse kræves Samtykke af Stedets Politimester i hvert enkelt Tilfælde. Straffen er Celle indtil 2 Maaneder, efter Omstændighederne uden Arbejde. Legemsstraffe kunne ikke benyttes.

Fængselsstraffe udstodes i ældre Tider i mørke, fugtige Kældere. Frd. 5. Apr. 1793 paabød vel en Del Forbedringer, men Kommunerne, under hvem Arresterne endnu sortere, opfyldte ikke dens Bud. Ved kgl. Resol. 22. Decbr. 1841 paabødes som almindelig Regel Cellesystemets Indførelse ved Ny- og Tilbygninger, hvilket gentages i det gældende Arrestreglement 7. Maj 1846. Herefter ere Landets ca. 100 Arrester i det hele blevne tidssvarende indrettede, dog uden streng Gennemførelse af Cellesystemet. Af Kjøbenhavn's Kommune er siden 1890 anvendt betydeligt (ca. 2 Mill. Kr.) paa Arrestvæsenet, saa at Cellesystemet i den nærmeste Fremtid i Kjøbenhavn vil blive fuldstændig gennemført. Arbejdstvang hersker ikke, men enhver til Straf af Fængsel dømt Person skal have Adgang til at beskæftige sig med passende Arbejde, hvoraf Fortjenesten tilfalder ham og kan anvendes til Ekstraforplejning, for saa vidt Fængselsarten tillader det. Gudstjeneste holdes ikke uden for Kjøbenhavn, men Fangen kan efter eget Ønske modtage Besøg af Stedets Præst. Undervisning gives ikke, men Fangen kan faa Adgang til Læsning. Lægetilsynet paahviler Distrikts- og Stadslægen. I Kjøbenhavn er ansat særlig Fængselslæge og -præst. Fængselsarterne ere efter Strl. 10. Febr. 1866: simpelt Fængsel, Fængsel paa sædvanlig Fangekost, Fængsel paa Vand og Brød, hvortil kommer Statsfængsel, der i flere Retninger indtager en Særstilling. Simpelt Fængsel idømmes fra 2 Dage til 2 Aar, i Sammenstødstilfælde indtil 3 Aar. Ekstraforplejning er tilladt; Spirituosa og Røgtobak tillades ikke uden efter Lægens Ordre. Fængsel paa sædvanlig Fangekost idømmes fra 2 Dage til 6 Maaneder. Ekstraforplejning tillades ikke. Kvinder, der ere frugtsommelige eller give Die, faa $^1/_2$ Portion ekstra i Tillæg til Arrestkosten. Denne Straf *maa* ikke anvendes paa Personer under 15 Aar. Fængsel paa Vand og Brød idømmes fra 2 til 30 Dage; foruden Vand og Brød tillades kun Nydelse af Salt. Straffe paa 6 Dage og derover afbrydes af Mellemdage fra 1 til 4 Dage efter Straffetidens Længde, i hvilke Fangen løslades eller holdes i simpelt Fængsel. Denne Straf maa ikke anvendes paa Personer under 18 Aar eller over 60 Aar, Kvinder, der ere frugtsommelige eller give Die, saavel som paa andre, der efter Lægeerklæring ikke kunne taale Straffen. Statsfængsel idømmes, fra 6 Maaneder til 10 Aar eller paa Livstid, for Duel og visse politiske Forbrydelser. Den udstaas i særlige, militære Fængsler. Disciplinærstraffene ere i Arresthusene Berøvelse af Beskæftigelse, af Lys om Aftenen, af Ret til Ekstraforplejning, Anlæg af Spændetrøje indtil 24 Timer, samt 3—15 Rottingslag.

Norge. Norge's ældre F. hviler paa samme Grundlag som Danmark's; dog forekom foruden Fængselsstraf kun Fæstningstraf og Tugthusarbejde, der udstodes henholdsvis i Landets 7 Fæstninger og i 4 Tugthuse (Christiania, Bergen, Trondhjem, Christianssand). Efter den nugældende Strl. 20. Aug. 1842 med flere Noveller ere Straffene Strafarbejde og Fængsel. Strafarbejde idømmes paa Livstid eller fra 6 Maaneder til 15 Aar og udstaas i Strafanstalter. 1844 — 51 byggedes paa Foranledning af en 1837 nedsat Fængselskommission Bodsfængselet, der indrettedes efter det filadelfiske System for 250 Fanger paa Åkeberg ved Christiania og bestemtes for mandlige Forbrydere fra Landets sydlige Amter mellem 18 — 30 Aar, hvis Straffetid ikke overskred 6 Aar. En Reduktion af $^1/_3$ af Straffetiden foreskreves for disse Cellefanger. Bodsfængselet er endnu Norge's eneste fuldt systematisk indrettede Strafanstalt; i Modsætning til dette benævnes de øvrige Strafanstalter under eet Fællesanstalterne. Bodsfængselet optager nu fra hele Landet alle Mandsfanger under 21 Aar, ældre Fanger indtil deres 50 Aar, for saa vidt deres Straffetid er under 3 Aar og med Udelukkelse af Personer over 25 Aar, der før have udstaaet Strafi Cellefængsel. Mandsfanger, hvis Straffetid ikke overskrider 7 Aar, kunne med deres Samtykke anbringes samme Sted efter Justitsministeriets Tilladelse. I de første 6 Maaneder gives ingen Reduktion af Straffetiden, de følgende 18 Maaneder nedsættes med $^1/_3$, den resterende Tid med $^1/_2$. Cellesystemet er strengt gennemført, undtagen for Forbrydere under 18 Aar og saadanne, der have udstaaet 3 Aar i Celle; disse kunne være i Fællesskab ved Arbejde og Undervisning. Et progressivt System i 5 Klasser efter lignende Regler som i Vridsløselille hersker; Arbejdspræmie gives ikke i 1. Klasse. Af Fællesanstalter findes nu 2 for Mænd, Akershus Strafanstalt i Christiania (for 260 Fanger) for de sydlige og Trondhjem's Strafanstalt (for 130 Fanger) for de nordlige Amter, samt for Kvinder en Strafanstalt i Christiania (225 Fanger). Under Arbejdet hersker Tavshed, i Spise- og Hviletiden er Samtale tilladt. Natten tilbringes i Fællesskab, men i særlige Sovebokser; for Kvindernes Vedkommende i Celle. 1888 er indført et progressivt System i 5 Klasser i Lighed med Bodsfængselets; den tilsigtede Adskillelse mellem de forskellige Afdelinger har ikke kunnet gennemføres strengt i de fra ældre Tid hidrørende Bygninger. Dog ere Celler indrettede for særlig farlige Fanger, der kunne forblive her, saa længe Fængselsbestyrelsen finder det nødvendigt. I alle Landets Strafanstalter drives Arbejdet efter Regiesystemet og skal saa vidt muligt have Fangens Fremtid for Øje, hvorfor alle Slags Haandværk drives. Undervisning gives Fanger til det 35 Aar obligatorisk, derefter fakultativt. En Præst er knyttet til hver Anstalt. Fra 1875 sortere alle Anstalter under en Ekspeditions-

chef under Justitsministeriet. Herfra er en Række Reglementer for Fangebehandlingens Enkeltheder udgaaet. Disciplinærstraffene ere Nedsættelse i lavere Klasse, Berøvelse af Arbejdspræmie, Fængsel paa Vand og Brød, mørk Celle, Legemsstraffe for alle Fællesfanger samt for Cellefanger under 18 Aar (dog ikke for Kvinder). 1. Juli 1894 hensad i samtlige Landets Strafanstalter 518 Mandsfanger og 97 Kvindefanger. Udgifterne vare 620,231 Kr., hvoraf Statstilskuddet udgjorde 365,574 Kr., Fangearbejde indbragte 16 2/3 p. Ct. af samtlige Udgifter, 47 Ør. daglig pr. Fange. Udgifterne pr. Fange vare 590 Kr. Ogsaa i Norge idømmes Betlere Tvangsarbejde fra 2 Maaneder til I Aar, hvilket udstaas i kommunale Anstalter, der paa Landet i Reglen ere fælles for et Amt. Staten yder Bidrag til Opførelsen af Bygningerne. Ved administrativ Foranstaltning kunne Betlere og ørkesløse Personer anbringes sammesteds, i Reglen i 3—4 Maaneder. Fængselsstraffe udstaas i Reglen i Distriktsfængsler, hvoraf hvert Amt og hver Købstad over 3,000 Indb. har et, og som ifølge L. 13. Oktbr. 1857 ere Cellefængsler. I alt findes 55 Distriktsfængsler, hvori tillige Varetægtsfanger anbringes. I Byerne er Politimesteren, paa Landet Fogeden eller Sorenskriveren Fængselsbestyrer under Amtmandens Overtilsyn. Til hvert Fængsel er knyttet et Tilsynsraad paa 4 kommunevalgte Medlemmer. Stedets Præst og Læge forrette den gejstlige og legemlige Omsorg, undtagen i Christiania, hvor særlige Embedsmænd ere udnævnte hertil. Fanger under 15 Aar skulle saa vidt muligt have Skoleundervisning, ligesaa forsømte Fanger over 15 Aar. Yngre Kvinder kunne faa Undervisning i Haandarbejde. I 18 Fængsler er ansat særlig Lærer. Arbejdspligt paahviler Fanger under 15 Aar, de andre skulle saa vidt muligt sysselsættes paa passende Maade. I 38 Fængsler gennemføres dette regelmæssig. Arbejdspræmier gives efter Bestyrelsens Skøn: i 19 er alt Arbejdsudbyttet eller dets væsentligste Del kommet Fængselet, i 19 Fangen til gode. Ved Løsladelsen skal Fangen i Trangstilfælde forsynes med de fornødne Klædningsstykker. Fængselsarterne ere Arrest, Fængsel paa sædvanlig Fangekost og Fængsel paa Vand og Brød. Arrest idømmes fra 32—240 Dage; Ekstraforplejning er her tilladt. Fængsel paa sædvanlig Fangekost idømmes fra 16 til 120 Dage, Fængsel paa Vand og Brød fra 4 til 30 Dage med Mellemfrister fra I til 3 Dage. Personer under 18 Aar samt Kvinder, der ere frugtsommelige eller give Die, maa ikke underkastes Fængsel paa Vand og Brød. Disciplinærmidlerne ere Advarsel, mørk Celle samt Legemsstraffe, der dog sjælden anvendes. 1894 hensad 11,041 Personer i Distriktsfængslerne. Udgifterne bares af Staten med 106,926 Kr., af Fængselsdistrikterne med 172,194 Kr. Foruden Distriktsfængslerne findes 150 Tinglags- og Stadsfængsler i de Jurisdiktioner, hvor Distriktsfængselet ikke er beliggende; de benyttes til Varetægtsarrestanter, saa længe Undersøgelsen varer, samt til Udstaaelse af Fængselsstraffe, naar Distriktsfængselet er for langt borte. Disse Fængsler ere undergivne samme Regler som Distriktsfængslerne. — Den 1885 nedsatte Straffelovskommission har 1896 udtalt sig for alle Fængslers Overgang til Staten samt for Straffanger et progressivt System, for Fanger med indtil 4 Aars Straffetid Cellesystem, ellers Fællesskab med Udskillelse af Vaneforbrydere.

Sverige. F. har udviklet sig paa Grundlag af Prins Oskar's (senere Oskar I) 1840 udkomne Skrift: »Om Straf og Strafanstalter«, hvori han anbefalede det filadelfiske System for Straffe under 6 Aar, i øvrigt det auburnske System. Strl. 16. Febr. 1864 foreskriver Strafarbejde paa Livstid eller fra 2 Maaneder til 10 Aar og Fængsel uden Arbejdspligt fra 1 Maaned til 2 Aar. For ikke betalte Bøder benyttes Fængsel med Arbejdstvang fra 3 til 60 Dage. Straffene udstaas i Centralanstalter, Lensfængsler og kommunale Arrester; de to sidste modtage samtlige til Fængsel dømte Personer samt Varetægtsfanger efter samme Regler som i Norge. Samtlige Fængsler og Strafanstalter sortere direkte under Staten og styres af en Generaldirektør, der ikke staar under Regeringen; Ordre til ham udfærdiges af Kongen i Statsraadet efter Justitsministerens Indstilling. Han udfærdiger alle Reglementer og udøver den videregaaende disciplinære Myndighed. Lensfængslerne, der modtage de til Fængsel og til Strafarbejde under 2 Aar dømte Forbrydere, ere alle opførte efter 1840 med gennemført Cellesystem (46 med 2,602 Celler) og have kostet ca. 6 Mill. Kr. De til Fængselsstraf dømte Fanger have Ret til passende Arbejde; Fortjenesten — 1/3 tilfalder Fangen. Ekstraforplejning er tilladt, dog ikke Tobak og Spirituosa, Besøg af nære Slægtninge og Korrespondance kunne under fornøden Kontrol ikke nægtes. De i Lensfængslerne anbragte Straffanger udstaa deres Straf efter de for Straffanger i Centralanstalterne givne Regler og erholde Reduktion af Straffetiden, for Tiden ud over 3 Maaneder med 1/3. Straffanger, der ere dømte paa længere Tid end 2 Aar, sendes til Centralanstalterne; disse ere: 1) Nya Varfvet ved Göteborg for Mandsfanger, der ere dømte paa bestemt Tid over 4 Aar for ikke vanærende Forbrydelser, 2) Malmö Strafanstalt og 3) Långholmen ved Stockholm, der modtage, henholdsvis fra de søndre og vestre Len, fra Stockholm og de nordre Len, Mandsfanger, dømte paa Livstid, paa bestemt Tid over 4 Aar for vanærende Forbrydelser samt alle Forbrydere, dømte fra 2—4 Aar. For Kvinder haves 1) Norrkoping Strafanstalt, der modtager alle kvindelige Livsfanger samt de til Strafarbejde over 2 Aar for de almindeligste Forbrydelser dømte Kvinder, 2) Göteborg Strafanstalt, der modtager de til Strafarbejde over 2 Aar for Barnemord dømte Kvinder. Alle andre ud over en Tid af 2 Aar dømte Kvinder afleveres til Lensfængslerne i Stockholm, Upsala, Kalmar og Mariestad. — Alle Straffe under 4 Aar udstaas i Centralanstalterne i Celle; 1/4 af Straffetiden fragaar da. De øvrige Straffanger udstaa de første 3 Aar i Celle og overføres derefter til Fællesskab, hvor Resten af Straffen udstaas efter det auburnske System. Progression finder ikke Sted. Samtlige Straffanger skulle udføre det Arbejde, der paalægges dem; Arbejdspræmie gives, men Halvdelen opspares til Løsladelsen, efter hvilken vedkommende maanedsvis kan hæve indtil 20 Kr. af sit Tilgodehavende. Dømmes han paa ny, forbrydes dette. Arbejdet drives efter Akkordsystemet, i Nya Varfvet drives ogsaa Agerdyrkning paa Anstaltens Jord. Under-

, visning gives i Religion og Læsning, men kan

efter Fangens Ønske gives i videregaaende Omfang, naar Lejlighed gives. Lærere findes kun ved de større Fængsler, medens ellers Præsten meddeler Undervisning. Biblioteker findes ved alle større Fængsler. Betlere og Løsgængere kunne efter forudgaaet Advarsel dømmes til Tvangsarbejde fra 1 Maaned til 1 Aar, i Gentagelsestilfælde indtil 3 Aar. Hertil findes for Mænd Centralanstalterne: 1) Svartsjö Tvangsarbejdsanstalt for ikke tidligere straffede, arbejdsføre Personer; en særlig Afdeling findes her for Personer under 21 Aar, 2) Karlskrona Tvangsarbejdsanstalt for tidligere straffede, arbejdsføre Personer og 3) Landskrona Tvangsarbejdsanstalt for tidligere straffede mindre arbejdsføre Personer. For Kvinder findes I Anstalt paa Norrmalm ved Stockholm. Samtlige Anstalter have fælles Arbejdssale og Natceller. Disciplinærstraffe ere Advarsel, Kostindskrænkning, Fortabelse af Bekvemmeligheder (Sengklæder) og mørk Celle, i Central- og Tvangsarbejdsanstalterne for Mænd tillige Legemsstraf, der dog ikke anvendes meget. Antallet af Straffanger var 31. Decbr. 1895 1,683, Antallet af Tvangsarbejdsfanger 753. Arbejdsindtægten var i Centralanstalterne 94,832 Kr.; 16 Ør. daglig pr. Fange. De til Fængselsstraf dømte Personer udgjorde 877. Udgifterne til F. vare 1,845,970 Kr.; hver Fange kostede Staten gennemsnitlig 540 Kr.

Finland. L. 26. Novbr. 1866 paabød Cellesystemets Indførelse, saa vidt Forholdene tillode det, og fra 1873—90 reformeredes F. for en Bekostning af ca. 8 Mill. finske Mark (1 finsk Mark = 1 fra). Den gældende Lov om Frihedsstraffes Iværksættelse er af 19. Decbr. 1889 (traadt i Kraft 23. Apr. 1894). Frihedsstraffene ere Tugthusarbejde, fra 6 Maaneder til 12 Aar eller paa Livstid, og Fængsel fra 14 Dage til 4 Aar, begge forbundne med Arbejdstvang, men den til Fængsel dømte kan selv vælge sit Arbejde. I øvrigt ere Reglerne fælles for begge Strafarter. Tugthusstraf udstaas af Mænd, for saa vidt de ere dømte til mindst 4 Aars Straffetid, i Tugthuset i Åbo (for 450 Fanger), i øvrigt i Tugthuset i Helsingfors (for 404 Fanger). Mandlige Tvangsfanger (Betlere og Løsgængere) anbringes i Tvangsarbejdsanstalten i Wilmannstrand. Kvinder, der ere dømte enten til Tugthus- eller Tvangsarbejde, anbringes i Tavastehus. Fængselsstraf udstaas i 8 Lensfængsler og 3 Herredsfængsler samt en Del kommunale Arrester. I de nævnte Fængsler anbringes ligeledes Varetægtsfanger. Lensfængslerne m. v. staa under Lensbestyrelsen, Tugt- og Arbejdshusene under en af Senatet udnævnt Overdirektør. Samtlige Straffe udstaas efter Progressionssystemet, der dog kun faar Betydning for de paa længere Tid dømte Personer. I 1. Klasse (Tvangsklassen), der varer 4—12 Maaneder, men kan forlænges af Fængselsbestyrelsen, holdes Fangen Dag og Nat i Celle. I 2. Klasse (Læreklassen) beskæftiges Fangen i Fællesskab, men tilbringer Nætterne og Hviletiden i Celle. 3. Klasse (Prøveklassen) findes kun i Strafanstalterne; her ere Fangerne sammen Dag og Nat. Personer under 18 Aar maa ikke sættes sammen med ældre Fanger. Fællesfange kan efter eget Ønske, for saa vidt Lejlighed haves, udstaa hele sin Straffetid i Celle. Oprykning beror paa Flid og Opførsel og giver Ret til de sædvanlige Begunstigelser. Arbejdspræmie gives ikke i nederste Klasse; Prøveklassens Fanger kunne beskæftiges i fri Luft uden for Anstalten. Arbejdet drives efter Regiesystemet. Fællesfanger kunne beskæftiges med Jord- og Havearbejde. Fanger under 40 Aar, hvis Straffetid mindst er 50 Dage, modtage Undervisning i almindelige Skolefag. Fanger, der ere dømte til mindst 3 Aars Frihedstab og have udstaaet mindst 3/4 af Tiden (Livsfanger mindst 12 Aar), kunne af Højesteret betinget løslades. — Disciplinærstraffe ere mørk Celle, Fængsel paa Vand og Brød, Belæggelse med Lænker samt Legemsstraffe. Tugthusfangernes Antal udgjorde 31. Decbr. 1894 1,372, Fængselsstraf udstode 1894 1,092 Personer, Tvangsarbejdsstraf 875. Udgifterne vare 1,527,276 finske Mark. Statstilskuddet udgjorde heraf 1,112,759 Mark. Hver Fange kostede Staten 466 Mark.

Storbritannien. Frihedsstraffene, der alle ere forbundne med Arbejdstvang, ere: *Penal servitude* paa Livstid eller paa Tid fra 3 Aar, og *Imprisonment* i 3 Former, med eller uden haardt Arbejde, og simpelt Fængsel, hvor Fangen selv kan vælge sit Arbejde. *Penal servitude* udstaas i 8 *convict prisons*, hvoraf 1 for aandssvage Forbrydere, *Imprisonment* i *local prisons*. Samtlige Fængsler styres af en Centralkomité med 3 rejsende Inspektører til uregelmæssig Kontrol og lokale Tilsynsraad til regelmæssig Kontrol. Begge Strafarter beherskes af Progressionssystemet, men efter forskellige Regler. *Penal Servitude* falder i 3 Stadier, hvoraf det første (3 Maaneder for Recidivister, ellers 9 Maaneder) udstaas i Celle i 5 særlige *local prisons*. Derefter overføres Fangen til det *convict prison*, for hvis Arbejdsart han bedst egner sig (Havnearbejder, Fabriks-, Haandværksdrift til Hærens og Flaadens Behov, Landbrug, alt efter Regiesystemet), hvor han arbejder i Fællesskab med andre Fanger, men er i Celle om Natten. Unge og ikke tidligere straffede Personer holdes altid i særlige Afdelinger (*star class*), de øvrige Fanger deles i 4 Klasser med Oprykning efter mindst 1 Aars Minimaltid i hver Klasse. Ved Oprykning erhverves de sædvanlige Begunstigelser (bedre Kost, Besøg, Ophold i fri Luft, Undervisning og Arbejdspræmier). Har Fangen naaet 1. Klasse og udstaaet 3/4 af sin Straffetid, har han Ret til betinget Løsladelse (3. Stadium, *ticket of leave*). For Kvinder er før den betingede Løsladelse indskudt et Mellemstadium, Ophold i private, men statskontrolerede *refuges*, hvorfra de søges anbragte i Pladser o. l.; her bindes de ikke af Fængselsdisciplinen, men Tilbageflytning til Strafanstalten kan finde Sted. — *Local prisons* ere 1877 overgaaede til Staten og ere alle Cellefængsler; Arbejde i Fællesskab under Tavshed forekommer dog enkelte Steder. *Imprisonment* deles i 4 Stadier, hvor Opflyttelse beror paa Flid og Opførsel. I 1. Stadium sysselsættes Fangen, hvis han er dømt til haardt Arbejde, med at gaa i Trædemølle e. l., ellers med Værkplukning, maa ikke forlade Cellen og sover uden Madras. Korteste Tid er 4 Uger; er Fangen ikke dømt til længere Straffetid, udstaas hele Straffen altsaa paa denne Maade. I 2. Stadium sysselsættes Fanger, dømte til haardt Arbejde, med Værkplukning, andre med Industriarbejde, og sove kun 2 Nætter om Ugen uden Madras, efter mindst 4 Ugers Forløb kun 1 Nat

(3. Stadium), og efter mindst andre 4 Uger slet ikke paa haardt Sengeleje. I øvrigt bestaa Forskellighederne mellem Stadierne i Skoleundervisning, Bevægelse i fri Luft, bedre Kost, Adgang til Korrespondance, Besøg, Bøger m. m. Betinget Løsladelse gives ikke ved *Imprisonment*. Kvinder og Mænd over 60 Aar kunne ikke anbringes paa haardt Sengeleje. Fanger, der ere dømte til simpelt Fængsel, anbringes straks som Fanger i 4. Stadium. Baade i *convict* og *local prisons* kan der gives Undervisning, hvis Straffetiden overstiger 4 Maaneder, men den er kun beregnet paa at skaffe ganske uvidende Fanger de til Selvforsørgelse fornødne Kundskaber. Præstens Gerning er Gudstjeneste og Undervisning, individuel Sjælepleje ligger uden for hans Opgave; han har ingen Indflydelse paa Oprykningen. Disciplinærmidlerne ere Nedsættelse i lavere Klasse, Kostindskrænkning og Legemsstraf (Kat). Fangetallet er stadig nedadgaaende og udgjorde 1895 gennemsnitlig 3,309 i *convict prisons*, 14,229 i *local prisons*. Omkostningerne vare i de første 148,594 L. St., i de sidste 347,394 L. St. Hver Straffange kostede ca. 45 L. St. aarlig, hvorfra fragaar Arbejdsfortjenesten, ca. 20 L. St. pr. Fange. — I Skotland udstaas *Penal servitude* som i England. *Imprisonment* idømmes som Celle- eller Fællesstraf efter Dommerens Skøn. Det irske progressive System for *Penal servitude* adskiller sig fra det engelske navnlig ved et Mellemstadium forinden den betingede Løsladelse, hvilket skal udstaas i en særlig Anstalt.

Frankrig. Straffesystemet hviler paa *Code pénal* (1810). Frihedsstraffene ere foruden *travaux forcés* (paa Livstid eller fra 5 — 20 Aar), der udstaas i Ny-Kaledonien (se Deportation), a) *detention* (Fæstningsstraf) fra 5 — 20 for politiske Forbrydere, b) *réclusion* (Tugthus) fra 5—10 Aar, c) *emprisonnement correctionel* (Fængsel) med Arbejdspligt, men med Ret for Fangen til at vælge sit Arbejde, fra 6 Dage til 5 Aar og d) *emprisonnement de simple police*, simpelt Fængsel uden Arbejdstvang fra 1—5 Dage. *Détention*, *réclusion* og *emprisonnement* over I Aar udstaas i Centralanstalter (16 for Mænd, 5 for Kvinder); kortere Fængselsstraffe i Reglen i Korrektionsanstalter, der tilhøre Departementerne, men forvaltes af Staten. Endvidere findes lokale Politiarrester for Varetægtsfanger (der i øvrigt ogsaa findes i Departementsfængslerne), men hvori ogsaa korte Fængselsstraffe fuldbyrdes; disse staa under Statens Tilsyn. - Ledelsen udøves af et under Indenrigsministeriet sorterende Generaldirektorat med rejsende Inspektører. Præfekten og Mairen ere Mellemorganer. Et Fængselsraad konsuleres i alle pønitentiære Anliggender. Cellesystemet, der næsten var gennemført 1848, men ophævedes 1853, er 1875 genindført for Varetægtsfanger og de til Fængsel under 1 Aar dømte Forbrydere. De til *emprisonnement* i længere Tid dømte Fanger kunne paa Ansøgning udstaa Straffen i Celle, hvis saadanne findes. Da de obligatoriske Cellestraffe udstaas i Departementsfængslerne, er Loven imidlertid langtfra gennemført (i 23 af 382 Fængsler). Som Regel udstaas Fængselsstraf derfor endnu i Fællesskab med nødtørftig Klassifikation. Først L. 1893 har tilladt Staten at tvinge Departementerne til at opføre Cellefængsler, hvorhos disse ved at overdrage Staten Fængslerne befris for en stor Del af Omkostningerne ved Ombygningen. Cellestraffe forkortes med $^1/_4$ af den Del af Straffetiden, der overskrider 3 Maaneder. I Centralanstalterne hersker Fællesskab om Dagen, som Regel ogsaa om Natten, uagtet det auburnske System er paabudt. I alle Fængselsindretninger drives Arbejdet efter Forpagtningssystemet; Cellefangerne kunne derfor ofte ikke finde Beskæftigelse. Tugthusfanger faa $^1/_{10}$ af Arbejdsfortjenesten, de øvrige Fanger fra $^5/_{10}$ synkende for hver Domfældelse indtil $^1/_{10}$. Fangens Udbytte deles i *pécule disponible*, hvorover han har Raadighed i Straffetiden, og *pécule de réserve*, der udbetales ved Løsladelsen. Sjælepleje og Undervisning ere meget mangelfulde. L. 14. Aug. 1885 har indført betinget Løsladelse ved Straffe af mindst 6 Maaneders Varighed, naar Halvdelen af Straffetiden er udstaaet, for Recidivister $^2/_3$. Afgørelsen sker af Indenrigsministeriet. Løsgængere straffes med Fængsel i 3—6 Maaneder og faa derefter anvist Tvangsopholdssted. Betlere straffes, hvor et *dépôt de mendicité* findes, med Tvangsarbejde fra 3—6 Maaneder; i andet Fald kun, hvis det drives sædvanemæssig af en arbejdsfør, med Fængsel fra 1—3 Maaneder. Fangetallet i Centralanstalterne er gennemsnitlig pr. Dag ca. 12—13,000, i Departementsfængslerne ca. 14,000, i Politiarresterne med Varetægtsfangerne ca. 22,000. (En Omarbejdelse af *Code pénal* har i mange Aar været under Debat; efter det sidste Forslag [1893] vil Cellestraffen blive obligatorisk for Straffe under 3 Aar, derefter fakultativ). Disciplinærmidlerne ere diskretionære; dog er Pryglestraf forbudt.

Belgien. *Code pénal* (1867) foreskriver *travaux forcés* paa Livstid eller fra 10—20 Aar, *détention* (for politiske Forbrydelser) paa Livstid eller fra 5—15 Aar, *réclusion* (Tugthus) fra 5—10 Aar, *emprisonnement correctionel* (Fængsel) fra 8 Dage til 5 Aar og *emprisonnement de police* fra 1—7 Dage. Med Undtagelse af *détention* og *emprisonnement de police* ere samtlige Straffe forbundne med Arbejdstvang. L. 31. Maj 1888 har indført betinget Løsladelse for Straffe over 3 Maaneder, naar $^1/_3$ af Straffetiden er forløben, for Recidivister kun, naar Straffen overskrider 6 Maaneder og $^2/_3$ af Straffen er udstaaet. Livsfanger skulle have udstaaet henholdsvis 10 og 14 Aar. Mellem Fængsel og Tugthus bestaar Forskellen kun i Straffetidens Længde og Arbejdsfortjenesten, der er $^5/_{10}$ af Indtægten i Fængsel, $^3/_{10}$—$^4/_{10}$ i Tugthus. Samtlige Straffe udstaas i Celle Dag og Nat, obligatorisk ved Straffe indtil 10 Aar, derover fakultativt. Cellestraffe forkortes ved alle Straffe over 1 Maaned med $^3/_{12}$ i det første Aar, og derefter stigende med Straffetidens Varighed indtil $^9/_{12}$. 20 Aar udstaas i Celle i 9 Aar 9 Maaneder. Efter at Cellestraffens Maksimum er naaet, overføres Fangen til Fællesanstalter, hvor Resten af Straffen udstaas efter Progressionssystemet i 3 Klasser. Til Tugthusstrafs Udstaaelse findes for Mænd Cellefængselet i Løwen, Fællesanstalten i Gent *[maisons centrales)*. Til *maisons sécondaires* henføres Cellefængselet i Bruxelles og Fællesanstalten i Mons for kvindelige Tugthusfanger, samt de 24 Cellefængsler til Fængselsstraffes Udstaaelse. Arbejdet drives dels efter Regie- dels efter Akkordsystemet. Undervisning er obligatorisk til Fangens

40. Aar. Centralledelsen er hos 3 Generalinspektører, der dele Forretningerne mellem sig under en Chef og bistaas af stedlige Tilsynsraad. For Fængselsbetjentene findes en Skole i Løwen. Disciplinærmidlerne ere Berøvelse af Begunstigelser, Kostindskrænkning, Arbejdsberøvelse, mørk Celle og Kombinationer af disse Straffe. Straffe af større Omfang kræve Tilsynsraadets Approbation. Betlere og Landstrygere anbringes fra 2—7 Aar i *dépôtsde mendicité*, der styres af Staten, medens Kommunerne bære Forplejningsomkostningerne. Det daglige Middeltal var 1894 i *maisons centrales* 1,098, i *maisons sécondaires* 3,408. Udgifterne vare 2,211,000 frc., pr. Fange 484 frc. I *dépôtsde mendicité* fandtes 7,095 Personer; Udgifterne vare ca. 2 Mill. frc. (Et Forslag om at indskrænke Cellestraffens Varighed til 5 Aar og ophæve Reduktionen af Straffetiden har i flere Aar foreligget Kamrene).

Holland. Strfl. 3. Marts 1881 foreskriver 2 Arter Frihedsstraffe, Fængsel fra 1 Dag til 15 Aar, undtagelsesvis 20 Aar, Arrest fra 1 Dag til I Aar, undtagelsesvis 16 Maaneder. Arbejdstvang gælder ved begge Straffe, dog kan ved Arrest Fangen vælge sit Arbejde. Fængselsstraffe under 5 Aar udstaas fuldstændig, længere Straffe i de 5 første Aar i Celle, og Forlængelse kan bevilges af Justitsministeriet. Fællesfangerne ere inddelte i 3 Klasser, i I. Klasse de, der opføre sig slet, i 2. Klasse Recidivisterne, i 3. Klasse alle andre. Livsfanger holdes altid for sig. Betinget Løsladelse kan gives efter 3 Aars Forløb, naar $^3/_4$ af Straffetiden er forløben. Arrest fuldbyrdes i Fællesskab, hvis Fangen ikke selv ønsker Celle; ogsaa Fanger af denne Art inddeles i de ovennævnte Klasser. Arbejdet drives efter Regiesystemet; Arbejdsfortjenesten er Fangens Ejendom og skal dels opspares til Løsladelsen, kan dels anvendes som Lommepenge. Undervisning gives Fanger under 40- Aar, hvis Straf overskrider 3 Maaneder. Fængselsstraf udstaas dels i 21 særlige Straffængsler, dels i 25 Fængsler, der ogsaa huse Arrest- og Varetægtsfanger. Desuden findes 5 Fællesfængsler. F. sorterer under Justitsministeriet. Ved de enkelte Anstalter findes Tilsynsraad.

Tyskland. Straffesystemet hviler paa Rigsstrfl. 15. Maj 1871. Tugthus idømmes paa Livstid eller fra 1—15 Aar, Fængsel fra I Dag til 5 Aar. Tugthusfanger skulle, de til Fængsel dømte kunne beskæftiges med passende Arbejde, disse dog ikke mod deres Vilje uden for Fængselet. Straffene kunne, naar Lejlighed haves, i 3 Aar udstaas i Celle, derefter kun med Fangens Samtykke. Reduktion af Straffetiden gives ikke Cellefanger. Fanger af begge Strafarter kunne efter I Aars Forløb, naar $^3/_4$ af Straffen er udstaaet, løslades paa Prøve af Justitsministeriet. Haft er ikke forbunden med Arbejdstvang, undtagen kvalificeret Haft for Betlere, Landstrygere og prostituerede, der tillige efter udstaaet Straf indtil 2 Aar kunne anbringes paa et Arbejdshus (Nachhaft). Festungshaftidømmes paa Livstid eller fra I Dag til 15 Aar for politiske Forbrydelser og bestaar kun i Frihedsberøvelsen. Den maa ikke udstaas sammen med andre Fanger. Straffuldbyrdelsen er inden for disse Rammer overladt de enkelte Stater. Som Følge heraf forekomme alle Systemer, fra planløst Fællesskab til gennemført Cellesystem. I Preussen er Forvaltningen delt mellem Indenrigsministeriet (50 Anstalter, derunder samtlige Tugthuse) og Justitsministeriet (998 Fængsler og Arrester). En Centralkommission findes, men er kun raadgivende. Den lokale Statsanklager fører Tilsyn med det enkelte Fængsel, hvor en Landret findes, ellers Amtsdommeren. Ved de større Fængsler findes sagkyndige Fængselsdirektører, ved de mindre er Retsbudet Vagtmester. I Indenrigsministeriets Anstalter udstaa kun $28^1/_2$ p. Ct. Mandsfanger (navnlig Forbrydere under 25 Aar), 17 p. Ct. Kvindefanger Straffen i Celle, Resten i Fællesskab uden bestemt System. Arbejdsdriften sysselsætter $93^1/_2$ p. Ct., hvoraf 73 p. Ct. efter Entreprise- og Akkordsystemet. Arbejdspræmie gives efter Skøn, i Reglen 5—6 Pf., daglig, Religions- og Skoleundervisning gives. Fælles Reglementer for Straffuldbyrdelsen findes ikke, hverken i Celle- eller Fællesanstalterne, men hver Anstalt har sit Reglement. Fangernes Antal var 31. Decbr. 1892 22,530 Mand, 3,617 Kvinder, deraf vare 15,447 og 2,647 Tugthusfanger. Udgifterne vare $9^1/_2$ Mill. Rm.; efter Fradrag af Arbejdsfortjenesten m. m. kostede hver Fange ca. 225 Rm. I de under Justitsministeriet sorterende Anstalter var den daglige Gennemsnitsbelægning 1892 ca. 25,000 Personer; Anstalterne ere i Reglen forsynede med en Del Celler og i øvrigt Fællesrum saavel for Straf- som for Varetægtsfanger; dog er der i de sidste Aar bygget en Del Cellefængsler (saaledes Berlin's Varetægtsfængsel for 1,200 Fanger). Af de øvrige tyske Stater findes systematisk Straffuldbyrdelse i Oldenburg, Bremen (ikke fuldt gennemført Cellesystem), Sachsen (Klassifikationssystem), Hamburg (Celle- og Fællessystem), samt i Baden, der 1848 byggede det første gennemførte Cellefængsel paa Fastlandet i Bruchsal (s. d.), og hvor Tugthusstraffe indtil 3 Aar, Fængselsstraffe indtil 1 Aar udstaas i Celle. I de øvrige Lande hersker som i Preussen Systemblandinger eller Systemmangel. Disciplinærstraffene ere i Alm. Berøvelse af Arbejdspræmie, haardt Sengeleje, Forøgelse eller Berøvelse af Arbejde, Cellearrest samt i enkelte Lande (f. Eks. Preussen) Legemsstraffe.

Østerrig-Ungarn. Østerrig's Strfl. 27. Maj 1852 har 2 med Arbejdstvang forbundne Frihedsstraffe, Fængsel paa Livstid eller fra 6 Maaneder til 20 Aar, og Arrest fra I Dag til 6 Maaneder; begge kunne ikendes som simpel eller streng Frihedsstraf, idet den sidste kan kumuleres med Kostindskrænkninger, haardt Sengeleje, Nægtelse af Besøg o. 1. Ved simpel Arrest kan Fangen vælge sin Beskæftigelse. Fængselsstraffe indtil 1 Aar udstaas i Retsfængslerne, længere Straffe i 22 Strafanstalter, der staa umiddelbart under Justitsministeriet. Retsfængslerne sortere under Dommeren og Statsanklageren og inspiceres af lokale Tilsynsraad, der afgive Beretning til Justitsministeriet. Straffe fra 8 Maaneder til 3 Aar skulle udstaas i Celle; Straffetiden forkortes da med 1/3. Cellestraffe skulle udstaas i særlige Afdelinger af Fængselsbygningerne, men saadanne ere endnu ikke indrettede overalt, navnlig staa Retsfængslerne tilbage. Hvor Fællesskab hersker, anvendes Klassifikationssystemet (Grupper paa 6—30 Personer, der ere sammen Dag og Nat). — Ungarn's L. af

27. Maj 1878 foreskriver Tugthusstraf paa Livstid eller 2—15 Aar, Statsfængsel for politiske og Presseforbrydelser fra 1 Dag til 15 Aar, Fængsel fra 6 Maaneder til 10 Aar, og Arrest fra 1 Dag til 5 Aar. Tugthusstraf udstaas i 7 Statsanstalter efter det progressive (irske) System, 1/3 af Straffetiden indtil 1 Aar udstaas i Celle Dag og Nat, derefter kun Celle om Natten. Statsfængsel udstaas i 2 særlige Statsanstalter i Fællesskab om Dagen; Ekstra-1 orplejning er tilladt. Fængsel udstaas i 24 Amtsfængsler efter samme Regler som Tugthusstraffen, Arrest i 387 Retsfængsler, der i Reglen befinde sig i en tarvelig Tilstand. Samtlige Straffe ere normalt forbundne med Arbejdspligt; men ved Arrest kan Fangen vælge sit Arbejde og helt fritages derfor ved Dommen. Ved Tugthus- og Fængselsstraf kan gives betinget Løsladelse, naar 3/4 af Straffetiden er udløben, Livsfanger efter 15 Aars Straffetid. F.'s Overtilsyn er ordnet som i Østerrig.

Schweiz. Kun den militære Strafferet og de politiske Forbrydelser ere Genstand for Forbundets Lovgivning. Straffene her ere Tugthusstraf paa Livstid eller fra 1—30 Aar og Fængsel indtil 6 Aar. I øvrigt er Strafferetten kantonal og nærmer sig snart den tyske, snart den franske eller italienske Lovgivning. Straffeanstalternes Tilstand er lige saa forskellig; kun enkelte større Kantoner, som Zürich, Tessin, Aargau, Neuenburg, have tidssvarende Fængsler efter det auburnske, det progressive eller Cellesystemet. Tugthus og Fængsel udstaas i Reglen i samme Anstalt. Betinget Løsladelse er indført i Aargau, Luzern, Solothurn, Zug, Neuenburg og Schwyz. (Et Udkast til en fælles, moderne Straffelov er udarbejdet 1896).

Italien. Strfl. 22. Novbr. 1888 foreskriver følgende Frihedsstraffe: 1) *ergastolo*, der erstatter Dødsstraffen og følgelig er livsvarig. Den udstaas i en særlig Anstalt. Den dømte holdes 7 Aar i Celle, derefter i Fællesskab under streng Tavshed. 2) *reclusione* (Tugthus) fra 3 Dage til 24 Aar. Er Straffen under 1 Aar, udstaas den i lokale Retsfængsler i Celle og forkortes med 1/3, ellers i særlige Tugthuse i Celle for 1/6 af Straffetiden, mindst 6 Maaneder, højest 3 Aar; den øvrige Tid i Fællesskab om Dagen. Overskrider Straffen 5 Aar, kan Forbryderen efter at have udstaaet den halve Straf overføres til en Mellemanstalt, hvor han sysselsættes med Jordbrug eller industrielt Arbejde; ved slet Opførsel sendes han paa ny tilbage til den egentlige Straffeanstalt. 3) *detenzione* (Fængsel) fra 3 Dage til 24 Aar udstaas i særlige Fængsler i Fællesskab om Dagen. De indtil 6 Maaneders Straf dømte Personer holdes i specielle Afdelinger. Samtlige de nævnte Straffe ere forbundne med Arbejdstvang, ved *detenzione* bestemmes dog Arbejdets Art efter den dømtes eget Valg. De til *reclusione* og *detenzione* fra 3 Aar dømte kunne løslades paa Prøve, naar henholdsvis 3/4 og Halvdelen af Straffen er udstaaet. Endelig findes 4) Arrest fra 1 Dag til 2 Aar, der udstaas i særlige Anstalter med natlig Adskillelse. Arbejdstvang hersker; Straffen kan udstaas som Husarrest, hvis den ikke overstiger 1 Maaned. — F. er i de senere Aar væsentlig forbedret, en Del Cellefængsler for Varetægtsfanger og korte Frihedsstraffe ere opførte, særlige Anstalter for aandssvage og arbejdsudygtige Fanger samt for de til *reclusione* over 5 Aar dømte Forbrydere ere indrettede, men en gennemført Reform er ikke sket. De ny Straffe udstaas derfor som Regel i de gamle Tugthuse (*bagni*), Provins- og Kommunalfængsler, der for største Delen befinde sig i en elendig Tilstand. F. sorterer under en Generaldirektør under Indenrigsministeriet. Landet er delt i 6 Kredse, der hver har sin visiterende Inspektør under Generaldirektøren. En for Italien særlig Frihedsstraf er *domicilio coatto*, idet Indenrigsministeriet kan anvise dømte Røvere, Lommetyve, Hælere, Smuglere o. l., der paa ny mistænkes for slige Forbrydelser, Tvangsophold fra 6 Maaneder til 5 Aar paa ensomt beliggende Øer, hvor de sættes til Arbejde. Denne Indretning er dog bestemt til Ophør.

Rusland. Foruden Deportation til Sibirien forbunden med Arbejdstvang i Bjærgværker o. l. (Katorga) forekomme 3 Frihedsstraffe (L. 1 1. Decbr. 1879). Forbedringshusstraf indtil 6 Aar i 3 Afdelinger, Celle, Fællesskab og efter mindst 2 Aars Forløb de forbedredes Stadium, hvor 10 Maaneder regnes = 1 Aar; Fængsel fra 2 Maaneder til 2 Aar i Reglen i Celle med Reduktion af Straffetiden i det første Aar efter Forholdet 3—4, derefter som 2—3. Ved begge Strafarter er Arbejdet obligatorisk; de til Fængsel dømte faa Arbejdspræmier (4/10 af Fortjenesten). Endelig forekommer Arrest fra 3 Dage til 3 Maaneder uden Arbejdspligt, med Ret til Selvforplejning og egne Klæder. F. sorterer under en Centraladministration, tidligere under Indenrigsministeriet, nu under Justitsministeriet. Denne har eksekutiv Myndighed. Et Fængselsraad er Ministeriets sagkyndige Tillidsorgan. Rejsende Inspektører visitere uregelmæssig Fængslerne. 1893 fandtes 883 Fængsler, hvoraf 48 Forbedringshuse. Antallet af Fanger var I. Jan. s. A. 97,921 Mænd, 9,832 Kvinder. Omkostningerne udgjorde 14 1/2 Mill. Rubler, hvoraf Fangearbejdet indbragte lidt over 1 Mill. Rubler. Hver Fange kostede ca. 120 Rubler aarlig.

Nordamerika. Strafferettens Ordning er som i Schweiz. Unionen har kun givet Straffelove for Militærvæsenet og politiske Forbrydelser, i øvrigt er Strafferetten overladt de enkelte Stater, under hvem ogsaa Fængslerne sortere (Unionen som saadan ejer kun ganske faa Straffeanstalter). Trods den store Rolle, Landet har spillet for F.'s Udvikling, staar dette gennemgaaende langt tilbage. Enkelte Stater, som New York, Pennsylvanien og New Jersey have systematisk F. (progressivt System i New York, derunder Elmira-Systemet se foran, delvis Cellesystem i Pennsylvanien og New Jersey), men i øvrigt hersker intet System. Lovene foreskrive i Reglen 2 Frihedsstraffe, *hard labour og imprisonment*. Den første fuldbyrdes i Straffeanstalter (*state prisons*), den anden i kommunale Fængsler (*county jails*). En fælles Organisation findes i Rhode-Island og Maine, i øvrigt forvalter hver Direktør sin Anstalt, som han vil. I samtlige Anstalter hersker som Regel ukontroleret Fællesskab; *county jails* findes hyppig i gamle, usunde Bygninger. 2 Momenter have været ødelæggende for Udviklingen af et velordnet F.: dels det Princip, at Fangearbejdet skal bære Anstalternes Udgifter (»Det billigste Fængsel er det bedste«), hvorfor Entreprisesystemet i Reglen hersker i dets alleruheldigste Former,

dels Fængselsbestyrelsernes fuldstændige Forandring ved de politiske Partiers Skiften uden alt Hensyn til Kvalifikationer. I det herskende Virvar have Fængselsselskaberne hidtil forgæves søgt at tilvejebringe Orden. (Litt.: Holtzendorff og Jagemann, »Handbuch des Gefängnisswesens«, I—II [Hamburg 1888]; Krohne, »Lehrbuch der Gefängnisskunde« [Stuttgart 1889]; v. Liszt, »Das Strafrecht der Staaten Europas« [Berlin 1894]; »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1878—96« [Kbhvn.]; Torp, »Om Straffen« [Kbhvn. 1894] og den i nævnte Værker anførte Litt.). . *A. Gl.*

Fænologi (græ.), den Videnskab, der behandler de klimatiske Faktorers Indflydelse paa de periodiske Fænomener hos Dyr og Planter. Hvad Dyrefænologien angaar, foreligger der ingen samlede Undersøgelser, medens der jo findes talrige Iagttagelser af Trækfuglenes Ankomst og Afrejse, Myrernes Sværmen o. s. v., som staa i et vist, mere eller mindre udpræget Afhængighedsforhold til de klimatiske Faktorer. Det ligger jo ogsaa i Sagens Natur, at man langt vanskeligere kan anstille eksakte fænologiske Iagttagelser over Dyr, der ere bevægelige Væsener, end over Planter. Derfor have disse uden Sammenligning været de til fænologiske Undersøgelser mest benyttede Objekter. I det følgende haves kun Planternes F. for Øje.

F.'s Grundlægger er Linné. Som fænologiske Faser betegnede han de Udviklingstrin, hvorpaa Planterne befinde sig paa bestemte Tider af Aaret, og som ifølge deres Betydning for Naturens og Menneskets Husholdning have gjort sig særlig bemærkede, nemlig Løvspring, Blomstring og Frugtmodning. Han foreslog systematiske fænologiske Undersøgelser for at tilvejebringe en Plantekalender, der gennem Studiet af Planteverdenen gav en Karakteristik af de enkelte Egnes klimatiske Ejendommeligheder. Saavel i Linné's Hjemland som omkring i Europa (Finland, Rusland, Tyskland) fulgtes hans Opfordringer af forskellige Botanikere; men Undersøgelserne dreves uden fælles Plan, indtil Belgieren Quetelet (1842) foreslog en Instruktion for fænologiske Iagttagelser og bevirkede, at saadanne bleve foretagne paa omtrent 80 forskellige Steder i Europa gennem en længere Aarrække (Bruxelles, 34 Aar). Gennem de offentliggjorte Optegnelser fik man et vigtigt Grundlag for Sammenligning. Quetelet fremhævede, at langtfra alle Planter vare lige skikkede til Iagttagelsesobjekter; han anbefalede særlig Træer og tog for disse de fire Faser: Løvspring, Fremkomsten af den første Blomst, Dannelsen af den første Frugt og almindeligt Løvfald i Betragtning. Senere (1855) præciserede Østerrigeren Fritsch de forskellige metodiske Forhold noget nærmere (bl. a. foreslog han eksaktere Angivelse for de forskellige Fasers Indtræden og fremhævede Vigtigheden af at vælge Lokaliteter med samme Eksposition); nogle Aar efter gav han en ny Instruktion for fortsatte Undersøgelser. Disse dreves fra nu af mere og mere almindelig i de fleste europæiske Lande, særlig Tyskland. Her har H. Hoffmann (i Giessen) i de sidste Aartier haft en stor Betydning for Studiet af F., idet han gennem en Mængde Skrifter har givet Anvisning for Iagttageiser, udpeget gunstige Objekter o. s. v. Ved Iagttagelser af mange forskellige, saasom Drude, Staub, Ihne, Hoffmann selv o. a. samt fra forstlig-meteorologiske Stationer i Preussen og Bayern er der i Tyskland skaffet et meget stort Materiale til Veje. I Finland og Sverige har man stadig fulgt godt med, medens Undersøgelserne i Norge (ved Schübeler og Printz) og især i Danmark (ved J. Lange og A. Bruun) have været meget faa.

Udarbejdelsen af Metoden for fænologiske Undersøgelser maatte naturligvis fremkalde en Diskussion om det teoretiske Grundlag for F. Naar man i enhver Egn til bestemte Tider af Aaret finder, at Vegetationen i det store og hele har et bestemt Præg, og at Klimaet til samme Tider viser sig nogenlunde ens, ligger det jo nær at slutte, at Klima og Vegetationens Udviklingsgrad staa i bestemt Forhold til hinanden. En indgaaende Klaring af dette Forhold, hvilket jo er F.'s Opgave, ad statistisk Vej, og dette er netop F.'s Metode, støder imidlertid paa store Vanskeligheder. For det første er det oftere blevet fremhævet af forskellige. Schwendener, Drude o. a., at om ikke alle, saa dog Flertallet af fleraarige Planter kræve en vis Hvile om Vinteren eller (for Troperne) i Tørtiden (se Hvile); først naar dette Krav er tilfredsstillet, ville de klimatiske Faktorer influere paa de periodiske Udviklingsfænomeners Gang. Dernæst virke de enkelte klimatiske Faktorer — Lys, Varme og Fugtighed — ikke hver for sig, men i Forening. For dog at komme til et midlertidigt Resultat har det været nødvendigt at udpege den Faktor, der synes at have størst Indflydelse paa de fænologiske Fænomener og indrette Iagttagelserne derefter; og her have saa godt som alle fra første Færd været enige om, at Varmen i alt Fald for et nordlig tempereret Klima var af overvejende Betydning. Samtidig med Iagttagelsen af de forskellige Fasers Indtræden har man derfor foretaget Maalingen af Luftens Temperatur. Og idet man har bestræbt sig for at beregne den af Planterne optagne Varmemængde paa den relativt rigtigste Maade, har man forsøgt at komme Sammenhængen mellem Varmen og de fænologiske Fænomener nærmere. Blandt dem, der først tilstræbte en Forstaaelse heraf, vare Matematikeren G. E. Rosenthai (1784) og Botanikeren Adanson (s. d.); denne antog, at Summen af de daglige Middeltemperaturer, regnede fra Aarets Begyndelse, bestemte Løvspringet. Denne Teori (Læren om Varmesummerne) forandrede Boussingault (1837) derhen, at han beregnede Varmesummerne fra den vegetative Periodes Begyndelse ved at addere Middeltemperaturerne af de enkelte Dage indtil en Fases Indtræden; han fandt da, at Varmesummen var et Tal af karakteristisk Betydning for vedkommende Fase og tilnærmelsesvis viste sig at være konstant. Saaledes beregnede han Varmesummerne for et vist Antal Kornsorters Vegetationsperiode paa forskellig geografisk Bredde og i forskellig Højde. Boussingault's Teori vandt Tilslutning fra A. de Candolle og Quetelet, skønt denne forsøgte en anden Beregningsmaade, der dog senere opgaves. Fra 1857 til Slutningen af 1880'erne leverede H. Hoffmann en lang Række Arbejder over fænologiske Forhold; han ændrede Iagttagelsesmaaden ved at foretage Maalingerne paa et frit i Solen anbragt Termometer, idet han mente, at Varmesummen ind-

til en Fases Indtræden da med større Ret blev konstant; tidligere vare Maalingerne foretagne i Skygge. Med Hensyn til det Tidspunkt, hvorfra Tællingen skulde begynde, havde A. de Candolle hævdet, at man til Udgangspunkt for hver Art maatte tage den Temperatur, ved hvilken Hvileperioden var afsluttet, og som altsaa skulde findes ved særlige Forsøg. Byggens Spiring f. Eks. begynder ved 5°; altsaa ere alle Temperaturer under 5° uden Betydning. Hvor rigtigt dette Princip end kunde være — og det maa jo ogsaa fremdeles hævdes, at det ikke er nok at kende Vækstfænomenernes Afslutning, men ogsaa deres Begyndelse — saa vilde dets Gennemførelse kræve et overordentlig stort og kompliceret Arbejde; og da den Metode, som v. Oettingen angav til ved Sandsynlighedsberegning at finde Begyndelsestemperaturen for Planternes fornyede Fremvækst, ikke viste sig at føre til tilfredsstillende Resultater, saa blev Hoffmann staaende ved Januar som den Termin, ved hvilken Tællingen (af alle positive Temperaturer) skulde begynde. Senere har Drude for øvrigt foreslaaet at rykke Terminen frem til Vintersolhverv eller for Foraarsplanternes Vedkommende endog til I. Decbr. Hoffmann's Bearbejdelse af Læren om de termiske Vegetationskonstanter danner antagelig Grundlaget for fremtidige fænologiske Undersøgelser, der ikke simpelt hen ville nøjes med en Angivelse af Fasernes Indtræden. Ændringer i Beregningsmaaden kunne foretages, hvilket ogsaa er forsøgt, og forskellige Hensyn bør tages i Agt. Drude, der [i Deutschlands Pflanzengeographie, 1896] udførlig har omtalt Grundlaget for den fænologiske Undersøgelse af Mellemeuropa, paapeger bl. a., at Beregningen af Varmesummerne for senere Faser, f. Eks. Frugtmodning, maa tage sit Udgangspunkt fra Blomstringens Begyndelse, og at der netop for en saadan Beregning maa tages Hensyn til Insolationsenergien i det paagældende Klima. Hvad Frugtmodningen for øvrigt angaar, har Hult, der 1881 paaviste, hvorledes Løvspring, Blomstring og Løvfald i Sverige først og fremmest afhang af Temperaturen og fulgte de af Sachs opstillede fysiologiske Love for Varmens Indflydelse paa Planternes Udvikling, hævdet, at den er alt for kompliceret et Fænomen til at studeres ad statistisk Vej. Hult har ogsaa med Rette fremhævet, at Læren om de termiske Vegetationskonstanter kun meget tilnærmelsesvis har Gyldighed, og at den ingenlunde er noget Udtryk for en fysiologisk Lov, idet der jo i Varmesummerne bl. a. ikke er taget Hensyn til de Varmemængder, der ligge over vedkommende Plantes Optimumstemperatur. Imod den hele fænologiske Bevægelse er der ogsaa fra andre Sider, først og fremmest fra Fysiologerne, rejst en skarp Kritik; saaledes have bl. a. Sachs, Koppen og Rob. Hartig fremført vægtige Anker mod dens Metode og hele videnskabelige Berettigelse. At fremstille denne Kritik her vilde føre for vidt; der henvises til ovenfor antydede Vanskeligheder for og Ufuldkommenheder ved Metoden.

For Forstaaelsen af Planternes Akklimatisation (s. d.) og de naturlige Vegetationslinier ville fænologiske Undersøgelser i Fremtiden kunne faa stor Betydning. I Forbindelse hermed maa nævnes den Bearbejdelse, den russiske Astronom C. Linsser foretog af det tidligere indsamlede Materiale for at prøve Rigtigheden af Sætningen om Varmesummernes Konstans. Hans Hovedsætning (den Linsser'ske Grundlov) er, at ethvert Planteindivid gennemgaar sin Udvikling, saaledes som Hjemstedets Varmesum kræver det, og som dets Forgængere have været vante til, idet Individer af samme Art paa forskellige Steder bruge lige Portioner af den dem tilvante Varmesum for at naa til samme Fase. Denne Sætning bør vel i Fremtiden prøves. — En af de senere Aars ivrigste Fænologer, Ihne, fremhæver, at Forholdet mellem Varmesum og Fase ikke er et simpelt Aarsagsforhold, men beror paa den Tilpasning, hver Planteart er undergaaet paa et givet Sted. Spørgsmaalet bliver altsaa, om Varmesummerne ere et vel skikket Middel til at afspejle os denne Tilpasning.

For ad grafisk Vej at anskueliggøre den Indflydelse, som et Steds geografiske Beliggenhed har paa Indtrædelsen af en Plantes forskellige Faser, har Hoffmann og senere andre, f. Eks. Ihne, fremstillet fænologiske Kort. Paa disse bleve alle de Steder, hvor en eller anden Fase indtraadte samtidig, forbundne med en Kurve (Isofan); og dennes Forløb gav altsaa den ønskede Anskuelighed. Hoffmann o. a. ere ved Fremstillingen af deres Kort gaaede ud fra eet bestemt Punkt og have sammenlignet Blomstringstiden for flere Planter af omtrent fælles fænologisk Karakter (f. Eks. Slaaen, Hæg, Æbletræ) her med Blomstringstiden for de samme Planter paa andre Steder. Ihne fulgte et andet og rigtigere Princip; han valgte at anskueliggøre Blomstringens Indtræden hos en enkelt Art (Almindelig Syring) over et stort Omraade; derved deltes Kortet i Regioner, i hvilke Syringen begyndte at blomstre inden for Tidsrummet af 1/2 Maaned. Foreløbig er det kartografiske Materiale kun ringe; men allerede af det foreliggende har man paa en heldig Maade kunnet danne sig en anskuelig Forestilling, f. Eks. med Hensyn til Blomstringstidens Ændringer efter geografisk Bredde, Højde over Havet, Sø- eller Fastlandsklima m. m. — (Litt.: Der henvises for al ældre udenlands Litteratur til: S. Günther, »Die Phänologie« [Münster 1895] og O. Drude »Deutschlands Pflanzengeographie«, S. 425 ff.; Schübeler, »Norges Vækstrige«, 1—3; J. Lange, Forskellige Beretninger i »Bot. Tidsskrift«; A. Bruun, Beretning smst.; A. Oppermann, »Skovplanternes periodiske Livsytringer«, Tidsskrift for Skovvæsen 1890). *A. M.*

Fænomen (græ.), det, der lader sig til Syne, betegner de Billeder, vi gennem vore Sanser faa af den uden for os eksisterende Verden. Længe mente man, at det var muligt gennem disse F. at komme til Kundskab om, hvorledes Tingene ere i og for sig selv, enten fordi man antog, at vore Sanser gengave os Billeder af Tingene, saaledes som disse ere, eller fordi man antog, at man ved Fornuftens Hjælp kunde konstruere sig en Indsigt i Tingene selv paa Grundlag af F. og med det som Udgangspunkt. At F. ikke ligner Tingen, men kun er Symbol paa den, idet F. er det Billede, som dannes ved vore Sansers Virksomhed paa Foranledning af de Indtryk, Tingene gøre paa disse Sanser, er man nu om Stunder ganske paa det rene med. Og da al vor Forestillen beror paa Sansning, mangle vi et Organ til at fore-

stille os, hvorledes Tingen i sig selv vilde være; vi kunne kun omsætte Billederne fra den ene Sans til den anden, f. Eks. Farvefornemmelser til Bevægelsesfornemmelser gennem Forestillingen om Ætersvingninger. Om vi fra Rækkefølgen mellem F. kunne slutte os til Rækkefølgen mellem Tingene selv, er ligeledes et Spørgsmaal, som falder sammen med, om vi overhovedet kunne sikre os en gyldig Erkendelse. — Undertiden betegner F. den Tilsyneladelse, som drager Opmærksomheden til sig, altsaa det sjældne og paafaldende. *C. St.*

Fænomenalisme (græ.) er Læren om, at vore Sansebilleder kun ere Symboler paa Tingen og kun et Udtryk for Forholdet mellem det ydre Indtryk og det opfattende Subjekt. Allerede Galilæi fremhævede dette for visse Egenskabers Vedkommende; Tingen er ikke selv farvet, men Farven er kun den opfattende Sanses ejendommelige Maade at reagere mod Lysindtryk paa. De engelske Tænkere Hobbes og Locke fastholdt denne Lære, men antoge dog endnu, at vi om visse Egenskaber ved Tingen, de primære Egenskaber, saasom Rumlighed, Haardhed, Bevægelighed, dannede os Forestillinger, der vare lig med de virkelig eksisterende Forhold. Berkeley paaviste, at ogsaa Rumsforestillingen er subjektivt bestemt, fænomenologisk, og Hume drog Forestillingen om Substans og Sammenhæng ind under samme Bestemmelse. Hos Leibniz betød F. kun Læren om de utydelige og forvirrede Forestillinger i Modsætning til de klare. Men Kant grundlagde F. paa Erkendelsen af Bevidsthedens Natur som en syntetisk formende og omdannende Bearbejdelse af de modtagne Indtryk. Se Fænomen og Fænomenologi. *C. St.*

Fænomenologi (græ.) betyder Læren om, at alt, hvad man beskæftiger sig med som Genstand for Erkendelse, kun er Fænomener. En Videnskab bliver spekulativ og metafysisk, hvis den enten sætter sig som Maal at erkende Tingene i sig selv, Substanser, eller mener, at en saadan Erkendelse maa danne Forudsætning for den fulde Forstaaelse af de i Erfaringen givne Fænomener. Den bliver empirisk og fænomenologisk i samme Grad, som den indskrænker sig til at gøre Rede for Fænomenernes Indhold og deres Love. Kant har først godtgjort, at al virkelig Videnskabs Metode maa være fænomenologisk, fordi kun Fænomener kunne være Genstand for Iagttagelse og Erkendelse. *C. St.*

Fænø (vistnok af Ordet *fen*, Mose eller Mark), lille dansk 0 i den nordlige Del af Lille Bælt, ca. 222 Hekt., hører til Odense Amt, Vends Herred, Middelfart Købstads Landdistrikt. Den for sin Skønhed bekendte 0 er skilt fra Fyn ved det ca. 500 M. brede F. Sund eller Øjnæs Sund og er en frugtbar, særlig paa Nordsiden stærkt skovbevokset 0 med flere høje Udsigtspunkter. Paa Øen ligge Hovedgaarden Fænøgaard under Stamhuset Hindsgavl og et Badehotel. V. f. F. ligger den lille ubeboede Holm F. Kalv, hvor Hertug Erik (Langben) til Langeland og Hakon V af Norge sluttede et Forlig 1300, og hvor de Svenske anlagde en Skanse 1658. *H. W.*

Fænø Sund, dybt Sund mellem Fænø og Fyn's Kyst, kaldes ogsaa Øjnæs Sund, Troldslykke eller Lille Sund. Det har en Dybde indtil 35 M., og man kan de fleste Steder med store Skibe nærme sig Kysterne ganske tæt. *G. F. H.*

Færden, Mikal Johan, norsk Præst og Forfatter, er født i Norderhov paa Ringerike 24. Decbr. 1836, blev Student 1855, cand. theol. 1861 og var saavel tidligere som senere en anset Lærer ved Nissen's Latinskole i Christiania. 1867 blev han Præst og er siden 1890 Sognepræst og Provst i Norderhov. Foruden ved forskellige Smaaskrifter (bl. a. de to Biografier af »Hanna Vinsnes« [1873] og »Peter L. Hærem« [1878]) har han gjort sig bekendt ogsaa uden for Norge ved sin fremtrædende Deltagelse i den politiske og kirkelige Presses Diskussion, især om sociale og litterære Spørgsmaal, stadig fra et meget konservativt og afgjort ortodokst Standpunkt. En kort Tid redigerede han »Folkevennen«, 1876—80 Ugebladet »Hjemmet«, Tillæg til »Fædrelandet«, og fra 1881 var han en af Redaktørerne af det højkirkelige »Luthersk Ugeskrift« til dettes Standsning 1893. Af hans Artikelrækker i dette Tidsskrift, hvoriblandt adskillige Recensioner af den nyere norske Digtning, ere i Særtryk udgivne de to Skrifter »Pressen og Vantroen« [1881] og »Kvindespørgsmaalet« [1881]. *J.B.H.*

Færder Fyr. Ved Mundingen af Christianiafjorden hæver sig paa en lille Holm Lille Færder, et 43 M. højt, rødt Jærntaarn med et bredt hvidt Bælte. Det er F. F., et af Norge's største Fyr, taget i Brug paa sin nuværende Plads 1857; det lyser med fast hvidt Lys rundt i 20 Kvartmil og har som Taagesignal en Sirene, der giver to hurtig paa hinanden følgende Stød hvert andet Minut. Paa Holmen er der Semaforstation og fra 1897 Telefonstation. Tidligere laa Fyret paa den Nord for liggende 0 Store Færder; det bestod da af et Stentaarn, der var bygget 1696 og var Norge's næstældste Fyr. *J. F. W. H.*

Færeyingasaga, Sagaen om Færingerne, haves ikke som et selvstændigt for sig opbevaret Sagaværk, men kun stykkevis i den store Olafssaga (bl. a. i Flatø-Bogen). De enkelte Stykker ere samlede og udgivne som et Hele med færøsk, dansk og tysk Oversættelse af C. Rafn [Kbhvn. 1832]. Der er næppe nogen Tvivl om, at der i Virkeligheden har eksisteret en saadan Saga, hvis Hovedpersoner vare den gamle, listige Høvding Traand i Gata og den unge, ridderlige Sigmund Brestessøn; det er Forholdet mellem disse to, samt den sidstes til Hakon Jarl og senere til Olaf Tryggvason, der tillige med Øernes Kristning skildres. Tiden er Slutn. af 10. og Beg. af 11. Aarh. Der er ingen Tvivl om, at Sagaen er historisk; den stammer fra Tiden omkr. 1200. Norsk Overs. af O. Rygh [Chra. 1861]. (Litt.: W. Golther i »Germanistische Abhandlungen« [Göttingen 1893]). *F. J.*

Færge benyttes som det simpleste Middel til at iværksætte en Forbindelse over en Flod, Sø, Havarm e. 1.; det anvendes baade for almindelig Vejfærdsel — Personer og Køretøjer — og for Jærnbaner. Hvis der kun er Tale om Persontrafik, kan Færgefartøjet være en almindelig Baad eller et Skib; naar tillige Køretøjer eller endog Jærnbanevogne skulle kunne befordres, maa det være specielt indrettet for Formaalet. F.'s Dæk er da beregnet paa Optagelse af Vognene — paa Jærnbanefærger forsynet med Spor — og løber ved den ene eller begge Ender ud i en Platform, der ved Landingsstedet kan sættes i Forbindelse med en Anlægsbro eller paa anden Maade gøre det muligt for Vognene at køre ud paa F.

Bevægkraften kan være Haandkraft, Vind eller Strøm eller Maskinkraft, mest Damp. Benyttelsen af Aarer eller Sejl er simpel nok. Strømmens Kraft i Floder kan paa forskellig Maade udnyttes: Fartøjet er ved et langt Tov eller en Kæde forbundet med et Anker, der er lagt ud i Floden lidt oven for Overfartsstedet, saaledes at det maa bevæge sig i en Cirkelbue om Ankeret som Centrum, og naar F. da stilles noget skraat mod Strømmen, vil en Komposant af dennes Tryk fremkalde Bevægelsen; eller lidt oven for Overfartsstedet er der mellem to Master paa Bredderne udspændt et Staaltraadstov, og herpaa løber et lille Hjul, der ved et andet Tov er forbundet med F.; ved at stille denne skraat mod Strømmen bevirkes Bevægelsen som ovenfor. — Ved alle lidt betydeligere Færgeanlæg benyttes imidlertid Maskinkraft, og hyppigst saaledes, at F. bevæger sig fuldkommen frit og drives frem ved Hjul eller

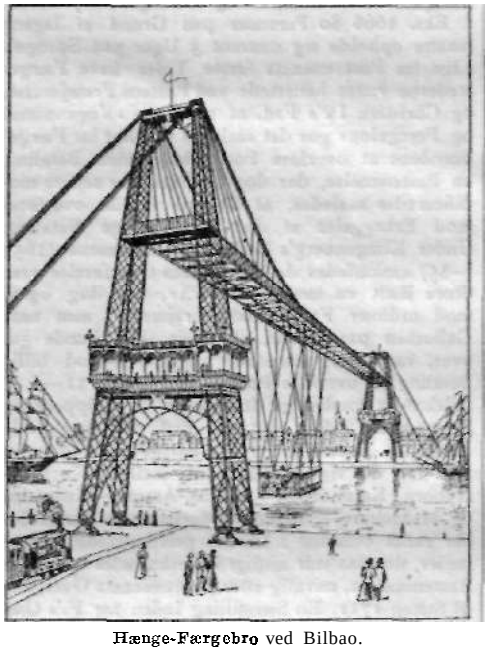

Hænge-Færgebro ved Bilbao.

Skruepropeller ligesom et Dampskib; undertiden bruges ogsaa en paa Bunden udlagt Kæde, der er gjort fast i Land paa begge Sider og løber op om en Skive paa F., der drejes rundt af Maskinen (samme Princip, som ofte anvendes for Slæbedampere paa Floder). Ikke sjælden er selve F. kun en Ponton med den fornødne Plads for Vognene, men uden Midler til selv at bevæge sig frem; den slæbes da af en særlig Dampbaad (f. Eks. Jærnbanefærgerne ved New York). — Selve Færgefartøjet maa naturligvis være konstrueret med de specielle lokale Forhold for Øje, derfor ofte med ringe Dybgaaende; hvis det drives frem ved Skrue, maa paa Grund af ringe Vanddybde ofte anvendes Tvillingskruer, og for at skaffe let Manøvrering under de ofte knebne Pladsforhold maa hver Skrue helst bevæges ved sin Maskine uafhængig af den anden; paa samme Maade med Hjul. F. faar ofte et Ror i hver Ende.

Skønt der paa mange Steder findes meget stærkt benyttede F. for almindelig Person- og Vognfærdsel (saaledes f. Eks. ved New York, Philadelphia o. fl.), er det dog først ved Anvendelsen som Jærnbanefærger, de ret ere komne til Udvikling. Den Omstændighed, som mest vanskeliggør Iværksættelsen af en Færgeforbindelse, er nemlig Variationen af Vandstanden, hvorved særlige Indretninger nødvendiggøres for at udjævne Højdedifferencen ved Landingsstedet, og det er klart, at der i saa Henseende stilles langt de største Fordringer, naar Talen er om Jærnbanevogne; Skinnerne paa F. og i Land maa passe fuldstændig for hinanden; der kan ikke taales ret stærke Stigninger o. s. f. Man har anvendt en Del forskellige Konstruktioner for at muliggøre Ind- og Udladningen af Jærnbanevognene ved vekslende Vandstand. I enkelte Tilfælde har der i F. været anbragt Rum, der kunde fyldes med Vand og tømmes igen, hvorved Fartøjet eller dets ene Ende kunde sænkes eller hæves; Metoden anvendes (dog kun som Hjælpemiddel, ikke til fuldstændig Udligning af Højdedifferencen) ved de bayerske Dampfærger paa Boden-Søen. I andre Tilfælde har man indrettet Dækket med Sporene til at hæves eller sænkes (ved Skruer e. l.), saaledes f. Eks. ved F. over Nilen for Banen Kairo —Alexandria, indtil en Bro byggedes, og i den nyeste Tid mellem Glasgow og Finnieston; Systemet er dog vel kompliceret, og ved Glasgow anvendtes det ogsaa kun, fordi der manglede Plads i Land til en af de i det følgende nævnte Konstruktioner. I et Par enkeltstaaende Tilfælde har man dernæst i Land anlagt en Elevator med en Platform til Optagelse af en Tærnbanevogn, saaledes over Rhinen ved Homberg—Ruhrort, hvor Platformen løftedes indtil $8{,}_{40}$ M. med hydrauliske Presser; efter Bygningen af Broen ved Rheinhausen bruges Anlægget ikke mere. Absolut almindeligst er det at anvende Skraaplaner i Land paa en af følgende to Maader: der lægges et fast Skraaplan med temmelig stærkt Fald (1 : 4—1 : 8), hvisnederste Ende gaar ned i Vandet; paa Skinner herpaa kan en kileformet »Overgangsvogn« skydes op og ned, saaledes at dens Overflade, hvorpaa Skinnerne for Jærnbanevognene findes, kan bringes i Højde med Dækket paa F. Skinnerne oven paa Overgangsvognen slutte endvidere med flade Tunger til det faste Skraaplans Skinner, saaledes at Jærnbanevognene kunne køre fra Skraaplanet over Overgangsvognen ud paa F. Denne Metode anvendtes ved de første eksisterende Jærnbanefærger, nemlig over Firth of Forth (1851) og Firth of Tay (1852) og senere mange andre Steder. Nu er imidlertid den anden Metode almindeligst, nemlig Anvendelsen af et bevægeligt Skraaplan; Sporet i Land ender paa en Broklap, der kan dreje sig om en vandret Akse ved den inderste Ende, saa at den nærmest F. værende Ende kan stilles i forskellig Højde. Klappen bevæges ved et Spil og er kontrabalanceret; før Ind- og Udladningen af Vogne sænkes den, indtil den hviler paa F.

Efter dette Princip ere de fleste Jærnbanefærger nutildags indrettede, saaledes alle de danske Dampfærger (se Dampfærge); af andre Eksempler kunne nævnes F. paa Boden Søen, F. ved New-York, Detroit, Chesapeake-Bai og det største eksi-

sterende Dampfærgeanlæg, nemlig for Central-Pacifik-Banen over Carquinez-Bugten tæt ved San Francisco. Broklappen er her 30 M. lang og har et største Fald af I : 12; F. har 129 M.'s Længde, 35,3 M.'s Bredde og har paa 4 Spor Plads til 48 Godsvogne eller 24 lange Personvogne samt Lokomotiv og Tender, der nemlig ogsaa overføres.

Foruden disse Arrangementer for at skaffe samme Højde for Sporene paa F. og i Land maa der naturligvis ogsaa træffes Forholdsregler for at sikre nøjagtig Tilslutning i Sideretningen, og det saaledes, at det bliver muligt for F. at lægge til i kortest mulig Tid. Af denne Grund forsynes Færgelejerne med Indfatninger nøjagtig af Fartøjets Form, og i Alm. udføres disse Indfatninger fjedrende. Endvidere maa der sørges for at fastholde Vognene under Overfarten, især hvis der passeres et Farvand med stærk Søgang.

Endnu skal nævnes en i de sidste Aar fremkommen Konstruktion, der kan betragtes som staaende midt imellem en F. og en fast Broforbindelse, nemlig Hænge-Færgebroen. Som man ser af Fig., lægges der en fast Broforbindelse — udført som Hængebro — over Vandet, men saa højt oppe, at de højeste Skibsmaster kunne passere nedenunder. Broen skal imidlertid ikke direkte bære Færdselen, men paa den kører en Vogn, hvortil der ved lange Staaltraadstove er ophængt en Platform i Højde med Kajen. Personer, Vogne o. s. v., der skulle færges over, tage Plads paa Platformen, og hængende i Tovene trækkes saa denne med Vognen oppe paa Broen over til den anden Side. Systemets Fordele fremfor almindelige F. ere iøjnefaldende, men ogsaa i Sammenligning med en fast Bro besidder den adskillige Fortrin: mindre Gene for Skibsfarten og mindre Anlægsudgifter; Broen skal jo nemlig ikke bære anden Belastning — foruden sin Egenvægt — end Platformen, med hvad derpaa befinder sig, og kan derfor gøres betydelig lettere end en almindelig Bro. — Systemet er angivet af Franskmanden Arnodin og ogsaa af ham bragt til Udførelse, nemlig ved Bilbao over Floden Nervion mellem Havnestæderne Portugalete og Las Arenas. Broens Spændvidde er her 160 M., den fri Højde under Broen 40 M.; Platformen giver Plads for 150 Mennesker. Overfarten udføres i $^3/_4$—1 Minut. Det skal her virke til fuld Tilfredshed.

Over et Farvand med ringe og kun lidt varierende Vanddybde kan endelig en Færgeforbindelse tilvejebringes ved at lægge et Skinnespor paa Bunden af Vandet og herpaa lade en Vogn køre, der ved en Jærngitterkonstruktion bærer en Platform over Vandet, altsaa det omvendte Princip af Hænge-Færgebroens. En saadan Konstruktion er udført mellem St. Servan og Malo i Frankrig. *A. O—d.*

Færgestrøm, Farvandet mellem Sjælland og Flakket mellem Masnedø og Farø. Paa Nordsiden er Løbet stejlt, paa Sydsiden jævnt opgaaer.de. I Midten er Dybden 7—9 M. *G. F. H.*

Færge væsenet har til Opgave at vedligeholde Samfærdselen over Bælter og Sunde m. m. I et Ørige som Danmark har Forbindelsen over Sundstederne til enhver Tid været af gennemgribende Betydning; medens det under alle Forhold som Regel har været muligt for enhver selv at sørge for sin egen eller sine Varers Befordring til Lands, have Sagerne stillet sig ganske anderledes, hvor en Strækning har skullet tilbagelægges ad Søvejen; her har der udfordredes et særligt Materiel, der af nærliggende Grunde kun kunde besiddes af dem, der havde fast Opholdssted ved Vandet, og Folk fra det indre af Landet vare saaledes, saa snart det drejede sig om Søbefordring, afhængige af Kystbeboerne. F. ses derfor ogsaa at være sat i System paa et langt tidligere Tidspunkt end det øvrige Befordringsvæsen; allerede ved Midten af 16. Aarh. var der f. Eks. ved Gedzøer (Gedser) stationeret privilegerede Færger til Vedligeholdelse af Forbindelsen med Tyskland, ligesom der i Alm. synes at være fastsat bestemt Takst for Færgemændene, og 1557 lod Christian III opføre et Hus paa Sprogø med Gæstgiveri for rejsende, der under Overfarten mellem Korsør og Nyborg maatte lande her (dette Hus kom hurtig til at gøre Nytte, idet f. Eks. 1666 80 Personer paa Grund af Isgang maatte opholde sig omtrent 3 Uger paa Sprogø). Lige fra Postvæsenets første Tider have Færgestederne været benyttede ved Postens Fremførelse, og Christian IV's Frd. af 1624 om »Vogenmænd og Fergeløn« gør det saaledes til Pligt for Færgemændene at overføre Postbudene uden Betaling, en Bestemmelse, der dog en Snes Aar senere modificeredes saaledes, at Budene skulde overføres mod Erlæggelse af den takstmæssige Betaling. Under Klingenberg's Ledelse af Postvæsenet (1653—85) anskaffedes der til Postens Overførelse over Store Bælt en særlig »Galioth«, der dog ogsaa mod ordinær Fragt medtog rejsende; men naar Galiothen paa Grund af Uvejr ikke kunde gaa over, vare Færgemændene pligtige til mod billig Betaling at overføre Posten. D. L. 3—11—6 ff. indeholder forskellige Instrukser for Skippere og Færgemænd i Alm., og ved Frd. 29. Apr. 1684 bestemtes Taksterne og alle øvrige Forhold meget nøje for de vigtige Færgeløb mellem Korsør—Nyborg, Kalundborg—Aarhus, Assens—Haderslev og Middelfart—Snoghøj. Efterhaanden oprettedes der rundt omkring i Landet privilegerede Færgesteder, der saa vidt muligt underkastedes ensartede Bestemmelser, navnlig efter Postvæsenets Overgang til Staten 1711. En Særstilling inden for F.'s Omraade have allerede fra gammel Tid Kjøbenhavn og Helsingør indtaget, idet der paa disse Steder bestod særlige Færgelav, hvis ældste Lavsartikler skrive sig fra Christian V's Tid (givne for Kjøbenhavn under 29. Apr. 1684 og for Helsingør 12. Maj 1685). Ved Slutn. af 18. Aarh. fandtes der ca. 20 Færgesteder, men Antallet forøgedes væsentlig i Løbet af 19. Aarh.'s første Halvdel. Allerede fra en tidlig Periode var der til større Færgers Vedligeholdelse henlagt visse Jordstykker, der besades uden Afgifter til Staten, et Forhold, der bestod indtil Færgeløbshartkorn i Henhold til L. 20. Juni 1850 bortfaldt og for de Færgeløbs Vedkommende, som det tidligere paahvilede, afløstes af en fast aarlig Afgift. Ved kgl. Resol. 14. Juli 1820 blev der givet almindelige Bestemmelser for de privilegerede Færgesteders Eneret, hvorved bl. a. Grænserne for denne fastsattes til een Mil paa hver Side af Færgestedet. I øvrigt havde Politimestrene Forpligtelse til jævnlig at føre Tilsyn med de privilegerede Færgesteder og hvert

Aar lade foretage en speciel Undersøgelse af Færgemateriellet, hvorom der gennem Amtmanden skulde gøres Indberetning til Generalpostdirektionen. Fra tidligste Tid var F. administrativt underlagt Postbestyrelsen; ved kgl. Resol. 30. Juni 1871 bleve imidlertid de privilegerede Færgesteder henlagte under Indenrigsministeriet, og ved L. 21. Marts 1874 bestemtes det, at disse (i alt 43) med Undtagelse af Helsingør's Færgeri skulde overgaa til vedkommende Amtsraad under Indenrigsministeriets Kontrol (de Postvæsenet tilhørende Færgesteder: Assens, Middelfart, Sallingsund, Snoghøj, Spodsbjærg og Vildsund forbleve fremdeles under Postadministrationen). I Helsingør ophævedes Færgelavet ved L. 12. Maj 1882, og Færgefarten her blev for saa vidt frigiven, som den kan overdrages enhver under Iagttagelse af de af Indenrigsministeriet ved Reglement 14. Juni 1882 givne Bestemmelser om Ordningen af F. i Helsingør. I Kjøbenhavn frigaves Færgefarten i Havnen og paa Reden ved L. 14. Decbr. 1857 og ordnedes ved Reglement 10. Aug. 1859. Ved Bælterne og de vigtigste Sundsteder er Overfarten nu overtagen af Jærnbanerne (smlg. Danske Statsbaner, S. 1104). — I Christiania og de andre norske Kystbyer haves til Befordring inden for Byernes nærmeste Havneomraade Færgemænd (eller paa Vestlandet »Fløtmænd«) med almindelige Ro- og Sejlbaade, hvis Takster m. m. fastsættes i Henhold til Politivedtægter for hvert Sted. Jfr. Skyds. *O.K.*

Færing, 1) Indbygger paa Færøerne.

2) F. eller »Færingerbaad«, en Art lette aabne Baade, der anvendes ved Færøerne. F. er klinkbygget (se Baad) med høje opstaaende Stavntræer; den er meget let i Konstruktionen og vager særdeles godt i høj Sø ɔ: flyder paa Vandet, uden at Bølgerne slaa ind i den; i Alm. drives den frem ved Hjælp af mange, korte Aarer, eller den fører Lugger sej 1 og Stagfok. — I Norge er F. et, især paa Vestlandet, almindeligt Navn for en lille Baad med 2 Par Aarer. *C. L. W.*

Fært se Fod, S. 754.

Færøelit, en Varietet af Thomsonit, se Zeolitgruppens Mineraler.

Færøerne, Øgruppe i det nordlige Atlanterhav paa 62. Breddegrad, mellem 61° 26' og 62° 24' n. Br., 10° og 11° 30' 0. L., ca. 675 Km. V. f. Bergen og ca. 375 Km. N. N. V. f. Skotland, bestaa af 18 Øer (hvoraf 17 beboede) og en Del Holme. Øernes Areal er 1,325 □Km. Den største Længde fra Nord til Syd er ca. 113 Km., den største Bredde fra Øst til Vest ca. 75 Km. Indbyggernes Antal er (1896) over 14,000 (1890: 12,955, 1801: 5,265). Øernes Navne ere: Fuglø *(Fugloy),* Svinø *(Svinoy),* Viderø *(Vidoy),* Kunø *(Kunoy),* Kalsø *(Kalsoy),* Bor(d)ø *(Bor(ð)oy)* — disse 6 sammenfattes under Benævnelsen: Norderøerne *(Nor.uroyggjar);* endvidere: Østerø *(Eysturoy),* Strømø *(Streymoy),* Nolsø *(Nólsoy),* Vaagø *(Vdgar, Vdgoy)* med Møgenæs *(Mikines),* Koller *(Koltur),* Hestø *(Heetur),* Sandø *(Sandoy),* Skuø *(Skúoy),* Store Dimon *(Stori Dimun),* Lille Dimon *(Litla Dimun),* Suderø *(Suðuroy* ɔ: den sydligste 0). Af de her nævnte Øer ere alle beboede med Undtagelse af Lille Dimon. Størst er Strømø (398 □Km.); dernæst følger Østerø (henved 284 □Km.). De største af de andre Øer ere: Vaagø (170 □Km.), Suderø (over 142 □Km.), Sandø (114 • Km.) samt Bor(d)ø (over 85 • Km.). De øvrige Øer ere alle under 60 □ Km. I denne Forbindelse kunne nævnes de mange fritstaaende Klipper *{drangar, stakkar),* som rage op af Havet tæt ved Øernes Kyster; den mest bekendte af disse Klipper, »Munken« (5¾ Km. S. f. Suderø), er nu nedfalden.

Øernes Hovedstad er Thorshavn med (1896) ca. 1,400 (1890: 1,303) Indb., paa Østsiden af Strømø. Byens centrale Beliggenhed i Landet og dens forholdsvis jævne Opland have bidraget meget til dens Opkomst, som paa den anden Side er bleven en Del hindret ved den Omstændighed, at Byen kun har en maadelig Havn. — Lige over for Thorshavn paa Vestsiden af Strømø ligger den lille Bygd Kirkebø, bekendt som Øernes gamle Bispesæde. Af betydeligere Handelspladser paa Øerne kunne næst efter Thorshavn fremhæves Trangisvaag paa Suderø, Klaksvig paa Borø (blandt Norderøerne) samt Vestmanhavn paa Vestsiden af Strømø.

Terrainforhold. Øerne ere gennemgaaende af lang og smal Form, adskilte ved snævre Sunde med rivende Strømme. Gennem det indre gaa store flade Fjældstrækninger, som danne en Højslette med en Gennemsnitshøjde af 315 M. Højest er Landet mod Nord og Vest med Sænkning mod Syd og Øst. Op fra Højsletten hæver sig en Mængde Toppe, dels de spidse »Tinder«, dels de oventil mere flade »Fjælde«. I den nordlige Del af Landet (særlig paa de høje og klippefulde Norderøer) er Tindeformationen fremherskende, paa de lavere sydlige Øer derimod Fjældformationen. Disse Toppe naa, navnlig i den nordlige Del af Landet, en ret anselig Højde; højeste Punkt er Slættaratindur (over 880 M.) nordlig paa Østerø. Bekendt for sin smukke Udsigt er Fjældet Skalingur (lidt over 765 M.) paa Strømø. Det højeste Forbjærg er Mýlingur (692 M.) paa Nordenden af Strømø. Øernes Overflade er i Alm. græsgroet lige ud til Kystkanten, hvorfra den nøgne Bjærgvæg gaar stejlt ned. Klipperne ere for største Delen vulkanske Bjærgmasser og bestaa saa godt som udelukkende af Trap og Basalt. Ejendommelige for det færøske Landskab ere de saakaldte »Hamre« eller stejle Klippeterrasser, den ene oven over den anden, ofte med større flade Afsatser imellem. Disse »Hamre« ere opstaaede derved, at de blødere Lag i Trapporfyren ere forvitrede, hvorefter Stenmasserne ere styrtede sammen. Dalene ere i det hele meget snævre og kunne, i alt Fald for Norderøernes Vedkommende, lignes ved dybe Kløfter. En særegen Art Dale ere de saakaldte »Bunde« *{lotnar),* halvrunde hesteskoformede Fordybninger ud mod Søen og med terrasseformet Baggrund (de ovenfor omtalte »Hamre«).

Klimaet er, da Øerne ligge midt i Golfstrømmens Fortsættelse, meget mildt med forholdsvis ringe Forskel mellem Sommerens og Vinterens Gennemsnitsvarme. Varmen kan om Sommeren stige til 20° og om Vinteren falde til ÷ 12°. Thorshavn's Middeltemperatur er ca. 6° (Sommerens Middel varme ca. 10°, Vinterens: 3°). Vejret er i det hele ustadigt og stormfuldt, Taage og Fugtighed meget fremherskende, navnlig om Sommeren.

I geologisk Henseende ere F. af temmelig ringe Alder. I Forbindelse med Island og en Del

af Skotland synes de at udgøre de tilbagestaaende Rester af en Landmasse, som i Tertiærtiden forbandt Amerika med Europa. F. have samme geologiske Bygning som Island og bestaa af mægtige oven paa hinanden lejrede Basaltbænke. Paa F. mangler dog saa godt som ethvert Spor af posttertiær vulkansk Virksomhed, som paa Island spiller saa stor en Rolle. I Blærerum i Basaltlagene findes flere Steder udskilt en Del Zeolitter, ligesom der ogsaa forekommer indsprængt gedigent Kobber, Kalcedon og Opal, dog uden praktisk Betydning. Det er derimod muligt, at de visse Steder — især paa Suderø — forekommende tertiære Kul med Tiden vil faa nogen praktisk Betydning. Dog vil deres uheldige Lejringsforholdmellem haarde Basaltbænke altid volde Brydningen en Del Vanskelighed.

F.'s Vegetation er gennemgaaende fattig og for øvrigt nær beslægtet med de nærmeste Landes, Island's, de britiske Øers og Skandinavien's. Særlig iøjnefaldende er den næsten fuldstændige Mangel paa Træer og Buske. Almindelig Enebær forekommer faa Steder i Dværgformen (var. *nana*), voksende tæt trykt til Jordens Overflade; endvidere findes flere Arter Pil, af hvilke *Salix phylicifolia* (L.) Sm. naar en Højde af ca. $^2/_3$ M. I enkelte Haver med gode Læforhold have Pilearter, Ær og Almindelig Røn dog naaet en ret kraftig Udvikling. For øvrigt bestaar Vegetationen væsentlig af fleraarige Urter og en forholdsvis stor Mængde Kryptogamer, navnlig Mosser. Der findes af Blomsterplanter noget over 300 Arter, af Kryptogamer mere end dobbelt saa mange. Vegetationen er frodigst i de lavest liggende Egne indtil ca. 70 M. o. H., og her paa Markerne, der omgive Landsbyerne, kun lidt forskellig fra den i Danmark. Højere oppe træffes et ikke ringe Antal arktiske Planter; paa Fjældryggene er Bevoksningen i alt Fald af Blomsterplanter yderst sparsom. Kun faa forvildede Planter og Ukrudtsplanter findes, da Plantedyrkning ikke kan være af større Betydning.

F.'s Fauna er i zoogeografisk Henseende, for saa vidt den for Øjeblikket er kendt, af et noget højnordisk Præg med stærk Iblanding af sydligere Former, ligesom ogsaa Øgruppens ringe Størrelse og isolerede Beliggenhed paa mange Maader har præget den. Padder og Krybdyr mangle; der er iagttaget ca. 140 Fuglearter, hvoraf ca. $^1/_3$ yngle. Af Landpattedyr findes kun den sorte og brune Rotte samt Mus, men den brune Rotte har ogsaa her stærkt fortrængt den sorte. Man har desuden forsøgt at indføre norske Harer. Den lavere Landfauna er kun til Dels kendt og lidet sammenlignet med de nærliggende Landes ogsaa kun delvis kendte lavere Landfauna. Havfaunaen om F.'s Kyster er i mange Henseender interessant, fordi Færøkanalen er Nordgrænsen for mange sydligere særlig pelagiske Dyreformer.

For den, som nærmer sig Øerne fra Havet, viser sig, efterhaanden som Øernes Omrids træder skarpere frem, lidt efter lidt en hel Del grønne Pletter, spredte langs med Kysten. Det er Bygderne med deres omliggende opdyrkede Jorder, de saakaldte »Bøer«. Bygderne ligge paa Grund af den store Rolle, som Baadefiskeriet spiller for Befolkningen, gerne ved Bugter og Vige, hvor der er gode Landingssteder. Kun en meget ringe Del af Landet er opdyrket og indhegnet. »Bøen« er matrikuleret i »Marker« (af meget forskellig Størrelse, varierende fra under 4,000 til over 8,000 □ M.). En Mark inddeles i 16 Gylden, en Gylden i 20 Skind. Af det Jordegods, hvoraf Matrikelskat udredes, er over Halvdelen Statsfæstegods (Kongsgods), Resten Odelsgods. — Trævækst savnes næsten helt paa Øerne, skønt den Omstændighed, at man ved Tørvegravning hyppig støder paa Trærødder, tyder paa, at Øerne i tidligere Tider have været bevoksede med Skov. Denne Mangel paa Træer bidrager vel til at give et færøsk Landskab et vist bart Præg, men dette opvejes ved en stor Rigdom paa afvekslende Formationer. Det er et stemningsfuldt og imponerende Skue fra et af de færøske Fjælde at se ud over Øerne med deres Mylder af Bugter

og Vige, Fjorde og Sunde, Fjælde, Dale og Kløfter, Elve og Fosser, de ensomme Bygder og saa det store spejlblanke Hav derudenfor. Saa roligt og stille dette er til sine Tider, saa rasende og vildt kan det være til andre. Den færøske Kyst, navnlig Vestkysten, som ligger aaben for Atlanterhavet, bærer ved sine vildt sønderrevne Formationer Vidne om Oceanets Magt.

Administrative Forhold. F. udgøre et Amt af det danske Rige. De øverste Embedsmænd ere Amtmanden, Landfogeden (kgl. Oppebørselsbetjent

og Politimester for Thorshavn) og Sorenskriveren (Retsdommer) — alle bosatte i Thorshavn. Underordnede Embedsmænd ere de 6 (under Landfogeden staaende) »Sysselmænd«, nærmest svarende til danske Sognefogeder. — Det færøske »Lagting« (oprettet i sin nuværende Skikkelse 1854) svarer til Dels til et dansk Amtsraad, men har en videre Myndighed, idet det fremsætter Forslag til Love for F., hvilke Lovforslag forelægges for Regering og Rigsdag i Kjøbenhavn. Lagtinget tæller 20 Medlemmer (18 folkevalgte samt Amtmanden og Provsten i Embeds Medfør). F. sende et folkevalgt Medlem til det danske Folketing og et af Lagtinget valgt Medlem til Landstinget. — Lægevæsenet bestyres af en Landfysikus (med Sæde i Thorshavn) og tre Distriktslæger (med Sæde henholdsvis i Klaksvig paa Borø, Trangisvaag paa Suderø og Vestmanhavn paa Strømø). — I gejstlig Henseende udgøre F. et Provsti, hørende til Sjælland's Stift. Provsten har sit Sæde i Bygden Næs paa Østerø. — Øerne ere inddelte i 6 Sysler og 7 Præstegæld. Syslerne ere: Norderøsyssel, Østerøsyssel, Strømøsyssel (med Nolsø, Hestø og Kolter), Vaagøsysssel (med Møgenæs), Sandøsyssel (med Skuø og Store Dimon) og Suderøsyssel (hvortil hører den ubeboede 0 Lille Dimon). Præstegældene falde sammen med Syslerne med den Undtagelse, at Strømøsyssel er delt i 2 Præstegæld: Sydstrømø og Nordstrømø. Øerne have i alt 40 Kirkesogne.

Næringsveje. Som den vigtigste Indtægtskilde maa nævnes Fiskeriet, navnlig af Stortorsk. Da de opdyrkede Jordlodder ere saa smaa, at Færingerne vanskelig kunne leve af disse alene, er enhver færøsk Almuesmand ikke alene Landmand, men ogsaa Fisker. Dybsøfiskeriet drives hele Aaret rundt med aabne Baade, om Sommeren mindre (i Reglen med en Besætning af 4 Mand), om Vinteren større (i Reglen med en Besætning af 8 eller 10 Mand). De almindeligst forekommende Fiskearter ved de færøske Kyster ere: Torsk, Lange, Kuller, Sej, Sild og Helleflynder. De Fiskegrunde, som søges, ligge ofte indtil 30 Km. fra Land. Den tidligere til dette Fiskeri benyttede Haandsnøre er nu afløst af den paa Shetland brugelige Langline. Den store Torsk (og Lange) gaar i Alm. til Markedet, tilberedes til »Klipfisk« (ved Saltning og Tørring paa Strandklipperne) og udføres (fornemmelig til Spanien). Ved Kysterne fanges navnlig Smaasej i stor Mængde med Haandsnøre eller Medestang; i Bugterne og Vigene komme ofte store Stimer af Smaasej og Sild, som da fanges med Vod. Den Fisk, som ikke gaar til Markedet, tørres i usaltet Tilstand dels paa Stænger uden paa Husene, dels i (aabne) Tremmehuse. I disse sidste ophænges ogsaa Faarekødet, som i tørret Tilstand (usaltet) faar Navnet »Skærpekød«. I den sidste Tid har Skibsfiskeriet (navnlig under den islandske Kyst) taget et meget stort Opsving, som har haft til Følge, at Landbruget er kommet i en yderst trykket Stilling.

I Sammenhæng med Fiskeriet kan nævnes Fangsten af Grindehvaler (se herom nærmere Delfiner, S. 88 ff.). En anden Hval, som der aarlig fanges en Del af, særlig paa Suderø, er Næbhvalen. Sælhundefangsten, der tidligere var en vigtig Erhvervsgren, er nu saa godt som helt ophørt.

Af Ordsproget *Seyða udl er Førja gudl* o: »Faareuld er F.'s Guld« kan man slutte sig til Faareavlens Betydning for F. Græsgangene ere fortrinlige, og paa Grund af Vintrenes Mildhed kunne Faarene gaa i den udstrakte fælles Udmark (»Have«, fær. *hagi*) hele Aaret rundt. 2 Gange om Aaret blive de drevne i Fold: om Foraaret, naar den løse Uld bliver plukket af dem, og om Efteraaret til Slagtning. Ulden tilvirkes mest til Beklædningsgenstande for Befolkningen selv. Til Markedet gaa de saakaldte »islandske Trøjer«, som strikkes paa F. og ikke paa Island. Af adskillig mindre Betydning end Faareavlen er Kvægavlen. Paa de større Bøndergaarde holdes i Alm. kun indtil en halv Snes Køer. Fortrinlige Kvæggræsgange findes i øvrigt flere Steder, saaledes paa den for sine Stude bekendte Møgenæsholm samt paa Lille Dimon. De faa Heste, som findes paa Øerne, bruges til Transport, mest af Tørv og Gødning. Transporten foregaar paa gammeldags Vis: Til en paa Hestens Ryg anbragt Kløvsadel fastgøres to »Løbe« : høje aflange Tremmekasser, een paa hver Side. Dog benyttes langtfra altid Heste. Oftest bærer den færøske Almuesmand det, som han skal have transporteret, paa sin egen Ryg i en Tremmekasse (»Løb«), hvori der oventil er fastgjort en Rem, som lægges frem over den bærendes Isse. En vigtig Næringskilde er ogsaa Fugle fangsten (se nærmere herom Fuglebjærge). Agerbruget spiller kun en underordnet Rolle. Af Kornsorter dyrkes hyppigst Byg (en Art treradet Byg, som gaar under Navnet »færøsk Korn«), undertiden ogsaa Havre. I gunstige Aar kan der paa heldig beliggende Steder høstes 16—20 Fold Byg, paa andre Steder derimod ofte kun 6—7 Fold. Uheldige Aar indtræffe ofte, i hvilke Kornet ikke bliver fuldt modent. Af Rodfrugter dyrkes almindelig Kartofler og Roer.

Hvad Handelen angaar, dreves denne i de ældste Tider af Indbyggerne selv med egne Skibe. Siden droge Hansestæderne lidt efter lidt den færøske Handel til sig, idet de dreve den fra Bergen, og i 16. Aarh. havde de den fuldstændig i deres Hænder. 1607 overdrog Christian IV, som modarbejdede Hansestæderne, denne Handel til nogle bergenske Købmænd; men dette Kompagni ophævedes 1662, hvorpaa Frederik III gav Landet i Forlening til Chr. Gabel, der lod Handelen drive ved et Købmandshus. Efter Gabel's Død beholdt hans Søn Lenet; men ved denne sidstes Død drog Frederik IV Øerne tilbage under Kronen, og fra nu af blev Handelen dreven som et kongeligt Monopol. Den øverste Instans, hvorunder alt vedrørende Handelen sorterede, var det kgl. Rentekammer. Under dette stod en kgl. færøsk og grønlandsk Handelskommission (med en administrerende Direktion), og denne havde saa atter en Handelsforvalter paa F. med Sæde i Thorshavn. En stadig Plage for Øerne vare de mange Sørøvere, som idelig gjorde Handelsforbindelserne usikre. I sidste Halvdel af 16. Aarh. (under Kong Frederik II) fik den bekendte Færing Magnus Heinesen (s. d.) kgl. Fuldmagt til at rense de færøske Farvande for Kapere, hvilket ogsaa til Dels lykkedes ham. Handelen blev ved at være kgl. Monopol indtil 1856. Indtil 1836 var der kun eet Udsalgssted paa Øerne, nemlig Thorshavn. I Beg. af 19. Aarh. havde Færingen Skibsfører Poul Nolsøe (s. d.) arbejdet ihærdig for Indførelse af Frihandel, men hans tidlige Død (1809) hindrede

ham i at se noget Resultat af sine Bestræbelser. Spørgsmaalet blev imidlertid genoptaget og førte til Frihandelens Indførelse 1856 (L. 21. Marts 1855). Siden den Tid have Øernes Hjælpekilder været i fortsat Udvikling.

De ældre færøske Huse ere opførte af Sten og Grønsvær med indvendig Brædebeklædning og tækkede med Grønsvær. De bestaa i Reglen af to Rum: »Røgstuen« (*røykstova*) og »Glasstuen« (*glasstova*). Den sidste er, som Navnet viser, en finere Stue og benyttes især ved Modtagelse af Gæster. Den første (»Røgstuen«), som er den største af de to og paa een Gang tjener til Køkken, Dagligstue og Soveværelse, er Husets Centrum. I Stedet for de gamle lave, af flade Sten bestaaende Arnesteder bruges nu almindelig høje murede Ildsteder. Sengestederne i Røgstuen ere Alkover med Skydedøre. Nu opføres Husene af Tømmer og bestaa af flere Rum. Tømmeret indføres fra Norge.

Sæder og Skikke. Svarende til den jydske »Bindestue« har man om Vinteren paa F. den saakaldte *kvøldseta* (»Aftensæde«), hvor unge og gamle samles i Røgstuen, hver med sit Arbejde, og skiftes til at fortælle Sagn, foredrage Kvad m. m. Disse Sammenkomster have haft og have til Dels endnu en stor Betydning med Hensyn til Udviklingen af et eget Aandsliv; blandt andet have de bidraget meget til Bevarelsen af de gamle Sagn og Kvad. Af ejendommelige Folkeforlystelser skal nævnes den gamle Nationaldans. Denne foregaar paa den Maade, at alle de dansende tage hverandre i Hænderne, danne en sluttet Ring og bevæge sig fremad i en ensformig Takt. Hvad der giver denne Dans sit Særpræg, er den Omstændighed, at den altid ledsages af Sang, som oftest gamle Kvad og Kæmpeviser. En enkelt synger for, de andre istemme efter Behag, medens Omkvædet synges af alle. Hyppigst er det danske Kæmpeviser (efter Peder Syvs Kæmpevisebog), som nu synges til Dans paa Øerne. De gamle færøske Kvad høres kun sjælden andre Steder end paa de sydlige Øer (specielt Sandø og Suderø). Nyere Kvad (og Skæmteviser) i færøsk Sprog ere derimod temmelig udbredte. Tidsrummet mellem Jul og Fastelavn er den egentlige Dansetid og har været det fra gammel Tid af. Dog danses der nutildags (især i Thorshavn) hyppig til andre Tider.

Omtales kan her ogsaa det store Folkestævne i Thorshavn paa Olaidag (St. Olav's Dag, *Olavsøka*), Aarets Hovedfest. Kong Olaf den Hellige har været Øernes Skytspatron, og derfor har denne Dag fra gammel Tid været fejret med Gudstjeneste i Kirken, Lagtingets Aabning, Præstemøde, færøsk Dans o. s. v. En anden Sammenkomst med Dans finder Sted ved »Varmekilde« paa Østerø St. Hansnat. Til denne Kilde have Folk valfartet fra gammel Tid for at nyde Lægedom af dens — ifølge Traditionen helbredende — varme Vand.

Klædedragt. Den nationale Dragt bestaar for det mandlige Køns Vedkommende af en brun Kofte eller Trøje, sorte Knæbenklæder, Sko af barket Lammeskind eller Kohud (formede af eet Stykke, sammensyede paa Vristen og fastholdte paa Fødderne med Tvinger), en stribet (som Regel rød og blaa eller mørke- og lyseblaa) Hue (af Form som en Nathue). Til Højtidsbrug haves en mørkeblaa, almindelig sølvknappet, Trøje samt den saakaldte *sjöstúka*, en sid sort Kofte, som rækker et godt Stykke neden for Knæet. — Den kvindelige Nationaldragt, som er i stærkere Tilbagegang end den mandlige, bestaar af en kort Trøje, spættet blaa og rød eller mørke- og lyseblaa, nedringet med korte Ærmer og snøret sammen foran, et Tørklæde, sat saaledes om Halsen, at det danner en Trekant for og bag, et kort stribet (blaat og rødt eller mørke- og lyseblaat) Skørt, paa Hovedet en Kyse eller et Tørklæde.

Med Hensyn til Undervisningen da var i den ældste Tid Præsteskolen i Kirkebø, hvor Øernes Præster bleve uddannede under Biskoppen, den eneste Læreanstalt af Betydning. Da Bispestolen efter Reformationen blev nedlagt, oprettede Christian III en Latinskole i Thorshavn; den blev nedlagt 1804. 1861 oprettedes (til Dels af den nedlagte Latinskoles Midler) i Thorshavn en Realskole, som nu har 3 Lærere. — Almuens Børn modtoge i tidligere Tid som Regel ingen anden Undervisning end den, som Forældrene selv gave dem. 1845 blev et af Regeringen udarbejdet »provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet paa F.« forelagt Stænderforsamlingen i Roskilde. Reglementet fik Lovskraft og blev indført i de færøske Bygder, men Befolkningens Uvilje over Tvangsskolevæsenet var saa stærk, at der 1854 udkom en ny Lov, hvorved det atter overlodes til Forældrene selv at sørge for deres Børns Undervisning, men under Tilsyn af en Skolekommission for hver Bygd, bestaaende af Præsten og 2 valgte Mænd. Den gamle Hjemmeundervisning havde imidlertid nu mistet sin rette Aand, og Almuen blev efterhaanden gunstigere stemt for et ordnet Almueskolevæsen. Ad frivillig Vej blev der oprettet en Del Skoler, Regering og Rigsdag traadte hjælpende til og bevilgede Tilskud dels til Skolebygninger, dels til Lærerlønninger. Et Kursus til Uddannelse af Skolelærere blev oprettet i Thorshavn. Det ledes af Realskolens Lærere og Bestyreren af Thorshavn's Almueskole. Overalt er det danske Lærebøger, som benyttes ved Undervisningen.

Litteratur og Sprog. Nogen egentlig Oldtidslitteratur blev ikke udviklet paa F. saaledes som paa Island. Der er ingen Sagadigtning, og om gamle Skindbøgers (Kvadbøgers) Tilværelse vide vi heller intet. Øernes Lidenhed og Indbyggernes Faatallighed maatte ganske naturlig lægge Hindringer i Vejen for Udviklingen af nogen større selvstændig Litteratur. I de ældste Tider have Færingerne vel været delagtiggjorte i den islandske Litteratur, efter Reformationen i den danske og norske. Ikke desto mindre eje Færingerne en stor Skat af nationale Folkeviser og Kvad, som ere blevne bevarede gennem Aarhundreder ved mundtlig Overlevering. Det første nævneværdige Forsøg paa at samle og opskrive disse Kvad blev gjort af Færingen J. Chr. Svabo under en Omrejse paa F. 1781—82. I hans Spor fulgte Danskeren H. C. Lyngbye (en Tid Præst paa F.), som 1822 udgav en Samling færøske Kvad under Titlen: »Færøeske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt« med en Fortale af Biskop P. E. Muller. Nu først kom der ret Gang i Arbejdet med at samle de færøske Folkesange. Af de Færinger, som have indlagt sig Fortjeneste paa dette Omraade kunne her nævnes Joh. Klemmensen

paa Sandø, Samler af de i den store »Sandøbog« indeholdte Kvad, og Bonden Hans Hansen paa Fuglø, Samler af »Fugløbogen«'s Kvad (begge de nævnte Samlinger opbevares paa det store kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn); endelig Provst V. U. Hammershaimb, som afsluttede Samlerarbejdet og fik sat Udgivelsen af disse Kvad i Gang. Alle de forskellige Samleres Optegnelser ere nu nedlagte i det haandskrevne (paa det store kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn opbevarede) Værk *Føroya kvæði, Corpus Carminum Færoensium* ved Svend Grundtvig og J. Bloch, 16 tykke Kvartbind, indeholdende 234 Kvad, hvoriblandt ogsaa nogle nyere tillige med en Del Skæmteviser. Af nyere Digtere, som med Held have efterlignet den gamle Folkevisestil, skal fremhæves Bonden Jens Christian Djurhuus (s. d.). Den ypperste Repræsentant for Skæmtevisedigtningen er Poul Nolsøe (s. d.), Djurhuus'es ældre samtidige.

Ogsaa af gamle Sagn, Eventyr og Ordsprog eje F. en rig Skat. Blandt Samlere af færøske Sagn kunne nævnes Johan Henrik Schroter (Præst paa Suderø ved Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh.) samt navnlig den ovenfor nævnte V. U. Hammershaimb. J. H. Schroter har ogsaa besørget en færøsk Oversættelse af Matthæi Evangelium samt af den ved C. C. Rafn udgivne »Færeyinga saga«. Et Udvalg af gamle færøske Kvad, Folkesagn m. m. er udgivet ved V. U. Hammershaimb under Titelen »Færøsk Antologi«.

Det Sprog, som tales af den færøske Befolkning, staar de vestnorske Dialekter meget nær, men indtager i øvrigt en Mellemstilling mellem Norsk og Islandsk. Hvad Ordforraad og Udtale angaar, staar Færøsk nærmest ved Norsk; hvad Bøjningsformerne angaar, nærmest ved Islandsk. Indtil Midten af 19. Aarh. eksisterede der ingen fast Retskrivning for Færøsk; enhver skrev i sin egen Dialekt og fulgte Udtalen som Rettesnor. Først V. U. Hammershaimb skabte en Normalortografi for Sproget, idet han lagde den for Oldnordisk normaliserede Skrivemaade til Grund og derved nærmede Sprogets Udseende meget til Islandsk. I den sidste Tid har imidlertid en Bestræbelse gjort sig gældende, som gaar ud paa en noget større Tilnærmelse til Udtalen.

Hvad angaar det færøske Sprogs Stilling i Forhold til Dansk, er det sidste det autoriserede Skole-, Kirke og Retssprog. Imidlertid høres Færøsk nu almindelig i Lagtinget, ligesom det ogsaa bruges hyppigere nu end for i Skolerne ved Siden af Dansk. Alle de i Skolen brugte Lærebøger ere imidlertid danske. For nogen Tid tilbage blev en Bevægelse rejst med det særlige Formaal at arbejde for det færøske Sprogs Fremme. Den i dette Øjemed dannede Forening virker ved Udgivelse af Smaaskrifter, men hovedsagelig ved et paa Færøsk skrevet Blad, »Føringatíðindi«, som udkommer hver 14. Dag. Øernes officielle Organ, »Dimmalætting« (stiftet 1878), udkommer paa Dansk.

Historie. Det ældste Skrift, hvori F. findes omtalte, skønt ganske løselig, er den irske Munk Dicuil's Værk *De mensura orbis terræ*, skrevet 825. Heri berettes, at nogle Irer af Lyst til Eneboerlivet havde haft Ophold paa Øerne i ca. 100 Aar, men at disse nu (altsaa ca. 800) paa Grund af de normanniske Sørøveres Indfald vare ganske forladte af Eneboerne. Videre fortæller Dicuil, at skønt F. saaledes vare aldeles ubeboede af Mennesker, fandtes der en utallig Mængde Faar. Angaaende Oprindelsen til Navnet »Færøer« (fær. *Førjar*, forkortet Form af *Føroyar*) har der hersket en Del Uenighed, og flere Gisninger ere blevne fremsatte. Den sandsynligste Hypotese er (med Dicuil's Beretning som Støtte) den, at Navnet, som er givet af de første norske Nybyggere i 9. Aarh., og som i oldnordiske Tekster skrives *Færeyjar*, stammer fra det oldnordiske Ord *fær*, Faar, og betyder »Faareøerne«. Skønt det almindelige Navn paa »Faar« paa Færøsk er *seyður*, (oldnord. *sauðr*), findes *fær* i Sammensætningen *førilús* (Faarelus), hvor altsaa det samme Overgangsforhold mellem *æ* og *ø* er til Stede.

Om Øernes Kolonisation og ældste Historie findes Beretninger i islandske Sagaer vedrørende Norge's Historie. Disse spredte Beretninger bleve samlede og udgivne af C. Rafn (Færeyingasaga [s. d.]). Her fortælles, at den første Mand, som bosatte sig paa F., var Grimr Kamban. Denne Bosættelse fandt Sted, nogen Tid inden den store Udvandring Vester paa fra Norge paa Harald Haarfager's Tid begyndte, som førte til, at en hel Del norske med Kongens Tyranni misfornøjede Stormænd og Odelsbønder opsloge deres Bopæl paa F. Hovedindholdet i »Færeyingasaga« er Fortællingerne om Sigmund Brestessøn og Traand i Gøte (Gata), Øernes ledende Mænd paa den Tid. Disse to Mænd vare hinanden ganske modsatte i Væsen og Tænkemaade. Sigmund var Viking med Liv og Sjæl, gik efter nogen Tids Ophold i Norge over til Kristendommen, som han med Sværd i Haand indførte paa F. (Aar 1000), og gjorde flere Forsøg paa at vinde disse sine Fødeøer, som først Kong Olaf Tryggvassøn og siden Kong Olaf den Hellige havde lovet ham i Forlening. Han stødte da sammen med den snilde Traand, som ligeledes stræbte efter Overherredømmet og ved List opnaaede at faa Bugt med Sigmund. Efter Traand's Død tog Leif Øssurssøn, som da blev eneraadende paa Øerne, disse til Len af Kong Magnus den Gode (Aar 1035), og fra den Tid hørte Øerne til de norske Skatlande, indtil de ved Norge's Adskillelse fra Danmark 1814 knyttedes nærmere til dette sidste Land. Med Oldtiden er Øernes egentlige historiske Periode forbi. Deres afsides Beliggenhed var en nødvendig Aarsag til, at de i Længden ikke kunde holde Skridt med Fastlandet i Kulturudvikling; thi, da det omflakkende Vikingeliv ved den kristne Aands Indtrængen efterhaanden forsvandt, blev Forbindelsen med Fastlandet sparsommere, og Øernes ringe Udstrækning og ringe Folkemængde vare i Vejen for Udviklingen af nogen betydeligere selvstændig Kultur eller Historie, som kunde gøre Krav paa almindelig Opmærksomhed. (Litt.: Lucas Debes, »Færoæ et Færoa Reserata« [Kbhvn. 1673]; J. Landt, »Forsøg til en Beskrivelse over F.« [Kbhvn. 1800]; P. A. Holm, »Skildringer og Sagn fra F.« [2. Udg., Kbhvn. 1860]; N. Winther, »F.'s Oldtidshistorie« [Kbhvn. 1875]; N. Andersen, »F. 1600—1709« [Kbhvn. 1895]). *F. J.*

Fæste er et Brugsforhold over en fast Ejendom. Det kan fremtræde enten som Arvefæste (s. d.) eller som Livsfæste. I sidste Tilfælde stiftes Brugsforholdet for Brugerens, Fæsterens

og hans eventuelle Enkes Livstid. Enhver fast Ejendom kan gives i Livsfæste, men den danske Lovgivnings særlige Bestemmelser om Livsfæste komme som Regel kun til Anvendelse paa Livsfæste med Hensyn til fæstepligtige Ejendomme (jfr. Bondejord). Gives en Ejendom, som ikke er fæstepligtig, i Livsfæste, staar det Parterne frit for at ordne Forholdet, som de selv ville, og Lovgivningens Regler om Livsfæste komme her kun til Anvendelse, for saa vidt Parterne ikke maatte have vedtaget noget andet. Om Fæsteforholdet oprettes i Reglen en foreløbig Fæsteakkord eller Fæstekontrakt, som fuldbyrdes ved Udstedelsen af Fæstebrev, ved hvilket Ejeren overdrager Brugen til Fæsteren. Fæstebrevet, der altid skal udstedes, udfærdiges i 2 Eksemplarer, Originalen, som overgives til Fæsteren, og Reversal-Fæstebrevet, som Ejeren beholder. I Praksis antages det, at Fæstebrevet altid skal tinglæses. Vedtagelser i Fæstebrevet, der stride mod Lovgivningens Regler om Livsfæste, ere ugyldige, og Ejeren er bunden ved Fæstekontrakten, saaledes som denne ser ud efter Fjernelsen af de lovstridige Vedtagelser. Ejendommens Bygninger skulle overleveres til Fæsteren ved en formelig Syns- og Skønsforretning, der tillige skal omfatte Besætning og Inventarium samt angive, om det nødvendige Sæde- og Fødekorn er overgivet Fæsteren. Ejeren kan endvidere under Synsforretningen inddrage Hegn, Vandafledningsgrøfter og Vandingssteder. Synsforretningen foretages af 2 Mænd, hvoraf hver af Parterne vælge 1; i Tilfælde af Uenighed mellem Mændene vælge disse en Opmand. Fæsteren har Ret til at bruge og benytte Fæstestedet og dets Tilliggende paa bedste Maade, dog saaledes at han ikke maa forringe Ejendommens Værdi. Det er forbudt ham at gøre Fremleje o: overdrage Ejendommens Brug helt eller delvis til en anden; derimod er det ham tilladt at drive Ejendommen ved en Bestyrer, riaar han blot ikke selv fraflytter den. Endvidere er det Fæsteren forbudt at sælge af Gaardens Tørvemose samt at hugge uden Udvisning i den til Ejendommen hørende Skov. Fæsteren maa ikke fiske i de paa Ejendommen værende ferske Vande; derimod tilkommer Jagtretten ham, medmindre Ejeren udtrykkelig har forbeholdt sig den. Som Vederlag for Brugen erlægger Fæsteren dels en Sum een Gang for alle dels en aarlig Afgift. Den førstnævnte Sum kaldes Indfæstning og erlægges i Reglen i Penge. Ophører Fæsteforholdet, inden det har varet i 30 Aar, tilbagebetales der Fæsteren eller hans Bo saa mange Tredivtedele af Indfæstningen, som der mangler Aar i, at Fæsteforholdet har varet 30 Aar. Den aarlige Afgift bestaar dels i en Afgift i Penge, Korn eller Naturalier, der kaldes Landgilde, dels i Arbejde, Hoveri (s. d.), der dog nu i Reglen er afløst af en Afgift i Penge, Hoveripenge. De Ejendommen paahvilende Skatter og Afgifter til det offentlige udredes i Reglen — efter Fæstebrevets Bestemmelse — af Fæsteren. Fæstet ophører normalt, naar Fæsteren dør, eller hvis han efterlader sig en Enke, naar denne dør eller gifter sig paa ny. Den afdødes Bo eller Arvinger have dog Ret til mod Sikkerhedsstillelse at fortsætte Brugen indtil 1. Apr. i det følgende Aar. Afleveringen af Ejendommen med Tilbehør til Ejeren sker ved en Syns- og Skønsforretning. Befindes der at være Mangler ved Bygninger, Besætninger o. s. v. (Gaardfæld), skal Boet give Erstatning, for saa vidt Overleveringen i sin Tid har fundet Sted ved Synsforretning. Er dette forsømt, har Ejeren intet Krav paa Erstatning. Omvendt har Fæsterens Bo efter Omstændighederne et Krav paa Erstatning over for Ejeren. For det første kan Boet — som foran omtalt — i visse Tilfælde kræve en Del af Indfæstningen tilbage. Dernæst har Boet Krav paa Erstatning for Bygninger o. 1., som Fæsteren har opført, naar disse have forøget Ejendommens Værdi som Avlsgaard. Ligeledes har Boet Krav paa Erstatning for de større og mindre Grundforbedringer, som Fæsteren har foretaget paa Ejendommen, naar disse utvivlsomt have forøget Ejendommens Værdi. Forudsætning for, at disse Erstatningskrav haves, er det dog, at Fæsteren, forinden han skred til Opførelsen af Bygningerne eller til Udførelsen af Arbejderne, enten har erhvervet Ejerens skriftlige Anerkendelse af Ejendommens Tilstand forinden Bygningsarbejdernes eller Grundforbedringernes Foretagelse, eller ogsaa ved Afholdelsen af Synsforretning har konstateret samme. Retten til Erstatning for Grundforbedringer bortfalder dog for større Grundforbedringers Vedkommende, naar der er gaaet 30 Aar, og for mindres Vedkommende, naar der er gaaet 10 Aar efter Arbejdernes Foretagelse. Ere Betingelserne for det omhandlede Erstatningskrav ikke til Stede, tilkommer der Boet i Løbet af 6 Maaneder en Borttagelsesret o: en Ret til at bortfjerne de opførte Bygninger og beholde Materialierne.

Som andre Maader, paa hvilke Fæsteforholdet kan ophøre, mærkes følgende: Overenskomst mellem Fæsteren og Ejeren, Opsigelse fra Ejerens Side, hvilken dog kun kan finde Sted, naar F. er stiftet før L. 19. Febr. 1861, Opsigelse af F. fra Fæsterens Side, naar han dertil har »skellig« Grund, og ved Indgaaelsen af nyt Ægteskab i de Tilfælde, hvor Fæsterens Enke efter hans Død har fortsat F. Endelig kan der ogsaa blive Tale om en Forbrydelse af Fæsteretten. En saadan Forbrydelse kan finde Sted i følgende Tilfælde: 1. Naar Fæsteren udebliver med sin Skyld, hvorunder indbefattes ikke blot Landgilde og Hoveripenge, men ogsaa Skatter og Afgifter til det offentlige, naar Fæsteren ifølge Fæstebrevet skal betale disse. Anlægges der i saadanne Tilfælde Sag mod Fæsteren til F.'s Forbrydelse, maa Sagen dog ikke optages til Dom, førend der er hengaaet 16 Uger efter Forkyndelsen af Forligsklagen, og i dette Tidsrum kan Fæsteren fri sig ved at betale sin Skyld. 2. Naar Fæsteren ikke vedligeholder Fæstestedet paa behørig Maade og ikke, efter at Ejeren har ladet dette konstatere ved Afholdelsen af en Synsforretning, inden den af Synsmændene fastsatte Frist afhjælper Manglerne. 3. Naar Fæsteren gør sig skyldig i Misbrug af Fæstestedet eller dets Tilliggende, f. Eks. ved at gøre Fremleje, ved at sælge af Tørvemosen, ved at hugge uden Udvisning i den til Fæstestedet hørende Skov e. 1. I alle disse Tilfælde kræves det dog, for at der skal kunne være Tale om Forbrydelse af F., at Fæsteren, efter to Gange ved Dom at være dømt for slige Misbrug, tredje Gang gør sig skyldig i saadant Misbrug. 4. Naar Fæsteren ved Dom eller benaadende kgl. Resolution mister sin Frihed i 3 Aar eller derover, for saa vidt han ikke har en

Hustru, der paa hans Vegne kan fortsætte F. Endnu kan mærkes, at de vigtigste nu gældende Bestemmelser om F. findes i Frd. 8. Juni 1787, Frd. 19. Marts 1790, Frd. 9. Febr. 1820, Frd. 9. Marts 1838 og L. 19. Febr. 1861. — Det Retsforhold, der i Norge nærmest svarer til F., er Bygsel (s. d.). (Litt.: Borup, »Den danske Landborets [2. Udg., S. 207—257]; Gram, »Den danske Formueret« [2. Dels 2. Bd., S. 167—257]). *H. Gr.*

Fæstebrev se Fæste.

Fæstefolk kaldtes i ældre dansk Lovsprog alle, der havde givet hinanden Ægteskabsløfte, hvad enten dette var sket gennem en egentlig »Trolovelse« eller formløst. *E. T.*

Fæsteforhold se Fæste.

Fæstegaard, en Bondegaard, der hører under et Gods, jfr. Bondejord.

Fæstekontor kaldes et Kontor, der holdes af en Fæstemand (s. d.) til Brug for hans Forretning som saadan.

Fæstelovgivning se Fæste.

Fæstemand, en Person, der for Betaling er Husbonder og Tyender behjælpelig ved Tyendekontrakters Indgaaelse. Ifølge den danske Tyendelov af 1854 kan Bevilling til at være F. meddeles af Øvrigheden paa ethvert Sted, hvor der viser sig Trang til at have en F. Paa den anden Side er saadan Bevilling ikke nogen nødvendig Betingelse for overhovedet at være F., naar undtages, at i Kjøbenhavn ingen maa drive Forretning som »Stadsfæstemand« (o: fæste Tyender til at tjene her i Staden) uden en ham af Magistraten given Bevilling, der derhos uden Opsigelse kan tages tilbage, naar den paagældendes Forhold findes dertil at give Anledning. En saadan Stadsfæstemand skal føre autoriserede Protokoller, der til enhver Tid skulle være tilgængelige for Politiet. Om alle beskikkede F. gælder, at den Betaling, disse maa tage, bestemmes af Øvrigheden, ligesom denne i øvrigt giver dem nærmere Forskrifter for deres Virksomhed. *E. T.*

I Norge maa efter L. 12. Juni 1896 F. have Bevilling af Formandskabet, ligesom de staa under Politiets Opsigt og ere underkastede visse reglementariske Bestemmelser. *H. S.*

Fæstensgave kaldtes den Gave, som Bejleren ved Giftermaalet skænkede sin Brud, ogsaa den Gave, som det senere blev Skik, at hun skænkede ham, og i videre Forstand alle de Gaver, som Parret eller een af dem skænkede til Slægt og Venner, der overværede Festen. (Se Bryllup, Forlovelse). Skikken i sin oprindelige Form stammer uden Tvivl fra den Tid, da virkelig Brudekøb fandt Sted, og Bejleren altsaa »fæstede« sin Brud ved at give en bestemt Købesum *(mund)* i Betaling for hende. Heraf de gamle Udtryk: en »mund-købt«, en »guldfæstet« Brud, eller »fæstet med mund og mæle«. Meget tidlig synes <len Anskuelse at have gjort sig gældende, at denne Betaling med Rette tilkom ikke Faderen eller nærmeste Slægtning, der solgte hende, men hende selv. Da det senere blev Skik, at Faderen ogsaa gav hende Medgift, udgjorde disse to: Medgift og *mund*, Hustruens Særeje, som ved Mandens Død eller ved Skilsmisse ikke kunde fratages hende. Denne Form for Forsørgelse var den naturlige og eneste i en Tid, hvor Kvinden endnu ikke besad Arveret.

Da ved Kristendommens Komme til Norden Kvindens Arveret her blev indført, afskaffedes dog ikke derfor den gamle Skik at give *mund.* Tilsikring af forlods Eje i mulig Enkestand kunde jo ogsaa fremdeles være ønskelig. Og i hvert Fald stod det fast, at Gave var det bedste Udtryk for og Pant paa virkelig Hengivenhed. Ved Bortfæstningen hørte da først og fremmest en Gave til fra Bejleren til Bruden. Men ogsaa en Gave fra hende som Pant paa hendes Følelser for ham kunde falde naturlig. Og endelig kunde det ligge nær ved Gaver fra begge til alle forsamlede Slægt og Venner, især til Brudens Moder, at udtrykke Parrets varme Følelser for hver især af Gæsterne. Sligt kom vel nok igen i Form af disses rigelige Brudegaver til Parret.

Overrækkelsen af »F.« bevarede Middelalderen igennem og et Stykke ind i den nyere Tid sin gamle Plads, arvet efter Købesummen for Bruden *(mund),* midt under den højtidelige Bortfæstning. Efter at Talsmanden paa Bejlerens Vegne havde anholdt om Bruden, dennes Fader svaret ja, og Bruden selv givet sit Samtykke, men førend Faderen endnu havde ladet »Giftermaalet« foregaa ved at lægge Parrets Hænder sammen, fandt — hvad enten man saa var samlet i Stue eller Kirke — Udvekslingen af Gaverne Sted under alle tilstedeværendes mest spændte Opmærksomhed. Bejlerens Gave til Bruden, den egentlige F., kom altid først. Ifølge sin Afstamning bestod den enten i rede Penge eller i Smykker, der kom disse saa nær som muligt. I 15. Aarh. synes hos den danske Adel et Guldbælte at have været den hyppigste Gave, i 16. Aarh. var det en Guldhalskæde. Mandrup Holk gav f. Eks. 1587 Lene Juel en Kæde og et Par Guldpenge, som han tilvekslede sig for to Bøndergaarde og et Hus. Da Birgitte Gjøe som lille bortfæstedes til Jesper Daa, gav denne hende Guldkæden; hun nægtede at modtage den, og hendes Stifmoder hængte den med Magt om hendes Hals. Sølvbælter og Sølvkæder vare omkring 1800 endnu den almindelige F. i Blekinge og Småland. I 16. Aarh., hvor Brugen af F. naaede sit Højdepunkt i Danmark, blev det Skik, at Bejleren desforuden overrakte Bruden et Forskrivningsbrev paa en bestemt Sum eller en Del af Formuen eller Godset til forlods Eje. Hertil maatte han have forud erhvervet sine Slægtninges Samtykke. Sluttelig overgav han hende nogle Smaating: Bægere, Skeer, Huetøj, Handsker o. s. v. I Småland omkring 1800 havde en velstaaende Brudgom at levere sin Brud mindst 32 Genstande.

Derpaa begyndte Fæstemøen paa Afleveringen af sine Gaver. Den ældste blandt disse, der lader sig forfølge langt ind i Middelalderen, var en af hende selv syet Skjorte, Datidens staaende Udtryk for en Kvindes Kærlighed til en Mand. Derfor skildrer ogsaa Folkevisen Erik Klipping's ulovlige Bejlen til Marsk Stig's Hustru under den Form, at han beder hende sy ham en Skjorte. Skikken har holdt sig i Sverige ind i 19. Aarh. Brudens øvrige Gaver til Bejleren vare mest Beklædningsgenstande: Handsker, Lommetørklæde, Nathue o. s. v. I 17. Aarh. opstod den underlige Skik, at ikke blot Fæstemanden skulde give Bruden

et Armbaand, men ogsaa hun skulde give ham et. Alle Christian IV's Døtre f. Eks. gave deres Fæstemænd sligt et Guldarmbaand. — Endelig kom Turen til Gæsterne. Først og fremmest Brudens Moder, men ogsaa Brudgommens Forældre, Parrets Søskende og alle tilstedeværende skulde have en Gave, et Beklædningsstykke, Nathue, Vanter, Hoser o. s. v., alt efter Raad og Lejlighed. Endnu Aar 1800 skulde Fæstemøen i Blekinge uddele en af hende selv vævet og navnet Næsedug til hver Mandsperson i Selskabet. Det er da let forstaaeligt, at den hele Scene antog Præg af Marked, hvormed ogsaa Datiden selv sammenlignede den. Og lige saa forstaaeligt er det, hvad et Skrift fra omkring 1600 oplyser, at mange af de samme Gaver kort efter kunde ses virkelig til fals paa Torvet.

I 17. Aarh. udstedtes en Række Forordninger for at hemme al denne Overdaadighed. Det forbødes adelige Fæstefolk at give hinanden i F. mere end 2 Ringe til en Værdi af 250 Specier i det højeste. Gaver til Slægtninge skulde helt afskaffes. Betegnende nok maatte dog disse Bestemmelser senere slappes. 1651 tillodes det at lade Ringene hos adelige være til en Værdi af 3—400 Specier samt at give F. ogsaa til Brudens Moder. Af uadelige maatte gejstlige og Borgerstandens Spidser give i F. indtil 10 Lod Guld, »fornemme Haandværksfolk« en Guldring paa een Rosenobel eller to; men »gemene Haandværksfolk og andre skulle ingen saadan Foræring maatte udgive«. Endelig paalagdes det Borgemestere og Raad at holde et vaagent Øje med, at alle Parrets øvrige indbyrdes Gaver kun bestode af hjemmegjort Uldent og Linned og ikke overskrede vedkommendes Evne. — Hvad der mere end noget andet bidrog til at give disse Forordninger Vægt, var at Bortfæstningens gamle Betydning da var bortfalden, idet den var afløst af det lovbefalede »Bryllup« (s. d.). Herhen tyede da lidt efter lidt de gamle Skikke, og F. levede op paa ny som Brudegaver. (Litt.: Troels Lund, »Danm. o. Norg. Hist. i Slutn. af 16. Aarh.« IX, 270—96). *Tr. L.*

Christian V's D. L. 5—4—1 bestemte, at Fæstefolk ikke maatte give hinanden mere, end Politianordningen tillader; men da ingen nærmere Forskrift i saa Henseende er given, findes ingen Grænse. Endnu den gældende danske Arvelov af 21. Maj 1845 § 10 omtaler en Enkes Ret til forlods af det fælles Bo inden dettes Deling at udtage den »F.«, som af hendes afdøde Mand maatte være hende tillagt. *E. T.*

Fæstensøl, det Gilde, hvormed i gamle Dage Indgaaelse af Ægteskab fejredes. Se Bryllup, Forlovelse. *Tr. L.*

Fæstepenge, Penge, der gives Tjenestefolk paa Haanden, naar man fæster dem, navnlig til Tegn paa, at en Overenskomst om et Tyendeforhold er fuldkommen afsluttet. Erlæggelse af F. er dog ikke nogen Betingelse for Overenskomstens Gyldighed. F. betragtes ikke som nogen Del af Lønnen, medmindre dette særlig vedtages. *E. T.*

Fæster se Fæste, S. 347.

Fæstet (norsk: Skæftet) kaldes paa et blankt Vaaben den Del, der danner Grebet for den førende Haand. Ofte er F. forsynet med forskellige Beslag af Jærn eller Messing, der navnlig tjene til at beskytte Haanden, som f. Eks. Parerbøjle, Parerstang eller -plade, halv eller hel Kurv. F. forbindes med Klingen ved Angelen, der gaar op gennem **F.** *H. H.*

Fæstetvang se Bondejord og Fæste.

Fæstning er det hele System af Befæstningsanlæg, væsentligst af permanent Karakter, der omslutte det Objekt — i Reglen en stor By — som man vil beskytte imod Angreb saavel af en Felthær som af en Belejringshær.

Den moderne F. er almindeligvis enten Fortfæstning (ogsaa benævnet Manøvreplads, befæstet Lejr) eller Spærrefæstning. Den førstnævnte anlægges paa saadanne Punkter af betydelig Udstrækning, hvis Hævdelse er af afgørende og varig Betydning for et Lands Forsvar, f. Eks. Statens største Byer, vigtigste Havne, store militære Etablissementer og strategiske Kommunikationsknudepunkter. Spærrefæstningen, som kun dannes af et enkelt isoleret Fort eller en mindre Gruppe af Værker, skal spærre en vigtig Kommunikation, et Bjærgpas, Defilé o. l.

A. Den moderne Fortfæstning bestaar i sin typiske Form af 2 Forsvarslinier: den langt fremskudte Fortlinie og den bagved liggende Enceinte.

Den førstnævnte Linie er Hovedforsvarslinien og danner den egentlige Kampstilling for F.'s Besætning. Den bestaar af en Række Forter, skudsikre og stormfri lukkede Værker med en indbyrdes Afstand af omtr. 2—4,000 M., fremskudte til en Afstand af ca. 7,000 M. fra den Del af det indesluttede Objekt (Fæstningsbyen), som skal sikres imod Beskydning. Maksimalskud distancen for Angriberens Skyts kan nemlig sættes til ca. 9 å 10,000 M., og paaregnes det, at Forsvareren ved sin Ild kan holde de fjendtlige Batterier paa en Afstand af ca. 2—3,000 M. fra Fortlinien, opnaar man saaledes Beskyttelse mod Bombardement. Lige over for Angrebsmaaderne: voldsomt Angreb og Overfald tilvejebringes Sikring dels ved de enkelte Forters Konstruktion, hvis Stormfrihed — saa længe den ikke er ødelagt, hvad kun kan ske efter en langvarig og planmæssig Beskydning med svært Belejringsskyts eller ved Mineangreb — ikke gør et *coup de main* imod dem mulig, dels ved den bag Fortlinien liggende sammenhængende Enceinte, som bringer et saadant Angreb til Standsning og Tilbagetog, selv om det kunde være lykkedes Fjenden momentant at gennembryde eet eller flere Fortmellemrum. Angriberen har da kun Udsigt til ved Indeslutning eller ved regelmæssigt Angreb (Belejring) at fremtvinge F.'s Overgivelse. Begge disse Angrebsmaader kræve lang Tid og en stor Angrebsstyrke, Belejringen tillige den besværlige Hidskaffelse af en Belejringspark med tilhørende Ammunition etc. (se Fæstningskrigen).

a). Den indre, sammenhængende Forsvarslinie, Enceinten, hvis Hovedopgave er at sikre Fæstningsbyen mod Overfald og voldsomt Angreb, kan tillige i sjældnere Tilfælde faa Betydning som anden Forsvarslinie, hvorfra et fortsat Forsvar kan føres, selv efter at Fortlinien eller en Del af denne er falden i Angriberens Haand. Dette Forsvar vil dog, naar F. indeslutter en stor og folkerig By, næppe blive meget effektivt, idet Angriberen efter at have erobret Fortlinien, som Regel herfra vil kunne gennemføre et Bombardement.

Enceinten konstrueres som en stormfri Linie d: den sammenhængende Vold har foran sig en passende dyb og bred Grav, murklædt paa Siderne eller vandfyldt, og som kan flankeres — beskydes efter Længden — enten fra selve Volden, som da gives et saadant Grundrids, at denne Flankering bliver mulig, eller fra særlige, skudsikre Bygninger beliggende paa den tørre Gravs Bund eller noget over den vaade Gravs Vandspejl.

Af hængig af den Maade, hvorpaa Flankeringen saaledes er ordnet, skelner man mellem forskellige Grundrids (Befæstningssystemer), nemlig: det bastionære, det tenaillære og det polygonale Grundrids. I de to førstnævnte kan Gravflankeringen udføres fra Volden, i det sidstnævnte derimod kun fra særlige Flankeringsbygninger.

Fig. 1.

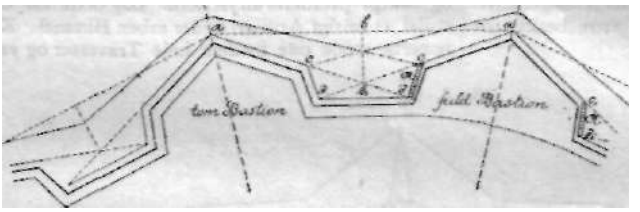

Fig. 1 viser skematisk Formen af det bastionære Grundrids. *d c a* c_1 d_1 kaldes en Bastion, *a c* og *a a* c_1 Facerne, *c d* og c_1 d_1 Flankerne, *d d* Kurtinen. Det ses, at Grundridsformen ved passende Profilforhold tilsteder en fuldstændig Flankering af Graven. Fra Flanken *c d* kan man bestryge Graven foran Nabobastionens nærmeste Face og Flanke samt foran den halve Del af den mellemliggende Kurtine."

I Fig. 2 er antydet det tenaillære Grundrids, som dannes af afvekslende ud- og indadgaaende Vinkler. Fra den indadgaaende Vinkel udgaar Flankeringen af de her sammenstødende Liniers Grave.

Begge disse Grundrids, som optage et betydeligt Terrain, som have en stor Voldlængde i Forhold til den Polygonside, de dække, og som desuden ere uheldig stillede over for Beskydning fra Forterrainet, ere nu i nyere Konstruktioner næsten overalt fortrængte af det simplere polygonale Grundrids. Dette bestaar af retlinede Fronter, som støde sammen under meget stumpe Vinkler. Volden har intet med Gravflankeringen at gøre; denne udgaar fra de ovennævnte skudsikre Flankeringsbygninger. Disse kaldes Kaponierer og kunne enten indbygges i og ved den Gravskraaning, som ligger nærmest Volden (Eskarpen), eller under den modstaaende, som er Angriberen nærmest (Kontreskarpen), hvoraf Benævnelserne Eskarpe- og Kontreskarpekaponiere. Den sidstnævnte anvendes oftest i nyere Konstruktioner, da den i Følge sin Beliggenhed er bedre dækket mod Beskydning end Eskarpekaponieren, som imidlertid har den Fordel, at Forbindelsen mellem den og det indre af Værket er lettere end ved Kontreskarpekaponieren, hvor Forbindelsen enten maa ske over Gravbunden eller ad en underjordisk Forbindelsesgang under denne.

Kaponiererne udføres i Reglen af Beton, undertiden tillige med Anvendelse af Panser. Til Flankering af hver Grav opstilles mindst 2—3 Stykker Skyts; nutildags anvendes oftest hurtigskydende Skyts og Mitrailløser. Det følger af sig selv, at Længden af den Grav, som skal flankeres, ikke kan overstige det flankerende Vaabens virksomme Skudvidde, hvilken nutildags almindeligvis kan sættes til 600 M.

Fig. 3 og 4 give eksempelvis en Forestilling om en moderne polygonal Enceintefront. Volden, som har en Højde af 7 M. og en Brystværnstykkelse af 12 M., er indrettet til Opstilling dels for Artilleri, dels for Infanteri. Bag denne Standplads (se Fig. 4) findes i Højden 3,8 M. over Terrainet en lavere liggende Forbindelsesgang, den saakaldte Voldgang, og ved Foden af Volden er anlagt en Vej — Voldgaden — nutildags ofte tillige Jærnbanespor. Fra Voldgade og Voldgang føre talrige Ramper op til Skytsstandpladsen. Midt paa Linien (Fronten) er i *A* antydet en under Volden liggende skudsikker Betonbygning, som ved en ligeledes skudsikker Gang (Poterne) *B* staar i Forbindelse med Kaponieren *C*, der ligger paa den tørre Gravs Bund, og hvorfra 3 Stykker Skyts til hver Side beskyde Graven. Kaponieren har foran sig til Dækning imod fjendtlig Beskydning et stort trekantet Jordlegeme (*couvre-caponière*), som er adskilt fra Kontreskarpen ved en særlig Grav, der kan flankeres fra en Kontreskarpekaponiere *D*. Tværsnittet Fig. 4 viser, at Graven er tør, 8 M. dyb og forsynet med en fritstaaende Hindringsmur ved Eskarpens Fod samt paa Kontreskarpen med en højere Murbeklædning af en særlig Konstruktion, den saakaldte Dechargebeklædning (se Beklædningsmur). En almindelig Beklædningsmur anvendes ofte her. Foran Kontreskarpen findes en langs hele Linien løbende Kommunikation, den saakaldte dækkede Vej eller Rondegang, som fremefter dækkes af et Brystværn med meget fladt Anlæg — Glaciset. Langs dette Brystværn kan opstilles Infanteri.

Fig. 2.

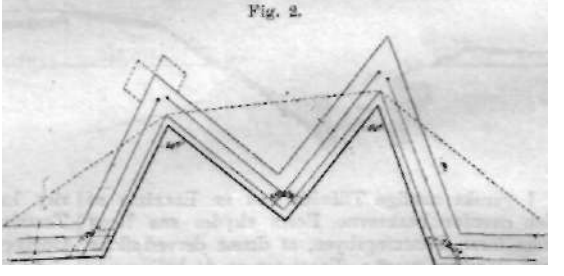

I den nyeste Tid har ogsaa en Enceintekon-

struktion, der kan betegnes som en Kombination af det polygonale og det bastionære Grundrids, overvejende dog med det førstes Særkende, fundet Anvendelse.

Beliggenheden af Enceinten bestemmes, hvor man ikke, hvad der er Tilfældet ved mange F., er henvist til Benyttelsen af en ældre, i Reglen tæt omkring Byen sluttende Fæstningsvold, gerne saaledes, at Terrainet mellem Fortlinie og Enceinte kan beherskes ved Ilden fra begge disse Forsvarslinier, hvis indbyrdes Afstand derfor ikke væsentlig maa overskride 4—5,000 M.

Inden for Enceinten forefindes talrige militære Etablissementer og Bygninger, f. Eks. Hospitaler, Kaserner, Telegrafstationer, Stalde, Slagterier, Proviantmagasiner, Tøjhuse, Ammunitionsmagasiner, som helst ved deres Beliggenhed eller undtagelsesvis ved deres Konstruktion skulle være beskyttede mod Beskydning.

dannes som anført af en Række fremskudte (detacherede) Forter. Forterne beskytte den indesluttede By mod Bombardement, vanskeliggøre en Indeslutning, begunstige et offensivt Forsvar, beherske Hovedkommunikationerne og danne de permanente Hovedstøttepunkter i den Forsvarslinie, som dannes af og mellem dem.

De senere Aars betydelige Udvikling paa Artilleriets Omraade, navnlig Indførelse af Brisantgranater, af sikkertskydende riflede Morterer og Haubitser samt den stadig voksende Fuldkommengørelse af Jærnindustrien i dens Anvendelse til Panserkonstruktioner har i betydelig Grad medført Modifikationer i Konstruktionen af de fremskudte Forter. Disse kunde i Perioden indtil 1885 navnlig karakteriseres som store Jordværker med højt og skarpt profileret Brystværn. Bag dette var opstillet et talrigt Artilleri under aaben Himmel. Kanonerne stode ofte mellem høje Traverser og vare

Fig. 3.

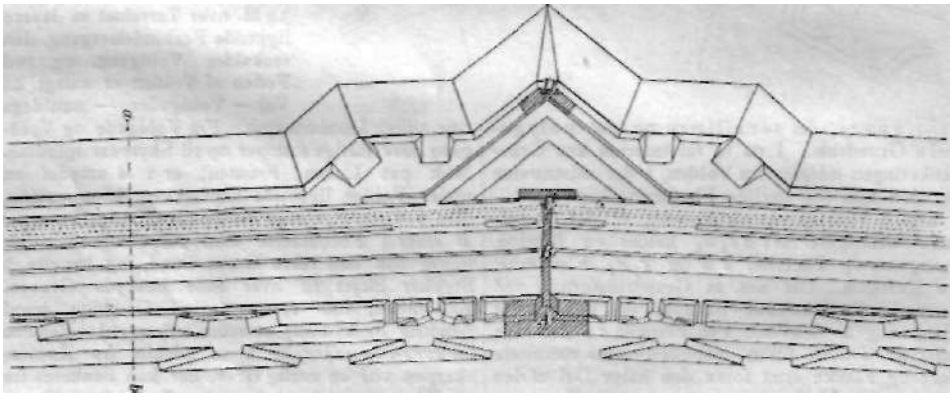

Fig. *i.*

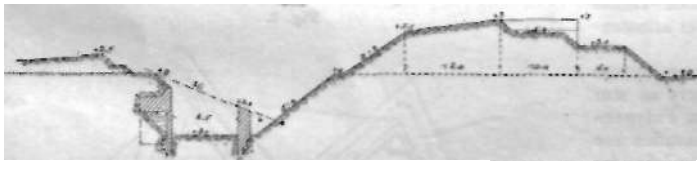

I ganske særlige Tilfælde kan en Enceinte af den ovenfor beskrevne Form skydes saa langt frem foran Fæstningsbyen, at denne derved sikres mod Bombardement o : Enceinten er da beliggende paa den Plads, som ellers indtages af Fortlinien, og bliver saaledes forreste Forsvarslinie, idet Forterne falde bort. En saadan speciel Form for F. vil kunne benævnes Enceintefæstning. Den vil kun undtagelsesvis komme til Anvendelse. I andre Tilfælde vil man se, at kun den forreste Forsvarslinie, Fortlinien, er til Stede som permanent Konstruktion, anlagt i Fredstid, medens den bagved liggende Enceinte tænkes improviseret, naar F. sættes i Forsvarsstand. Dette er f. Eks. Tilfældet med Befæstningen omkring Bukarest (se Fig. 11).

b). Den forreste Forsvarslinie, Fortlinien, saaledes synlige paa lang Afstand, hvorved Fjendens Indskydning paa dem i høj Grad lettedes. Dette stærkt koncentrerede, ubeskyttede og vanskelig flyttelige Fortartilleri vil imidlertid over for det moderne Angrebsskyts, hvis Batterier have en skjult og dækket Beliggenhed i Terrainet, være prisgivet til en hurtig og sikker Ødelæggelse.

Af denne Forttype findes to Hovedformer, den ene med en enkelt Vold, bestemt baade for Artilleri og Infanteri, den anden med Dobbeltvold, saaledes at hver af de to Vaaben faar sin særskilte Standplads. Fig. 5 og 6 vise Eksempel paa et saadant Fort med enkelt Vold. Brystværnet er 8 M. højt og er paa de Linier, som vende fremad og til Siden (Facer og Flanker), indrettet til Artilleri, medens den bagudvendende Linie (Struben) tjener til Opstilling for Infanteri. Fortet har mange skudsikre Betonbygninger, f. Eks. Kasernebygning under Strubens Brystværn, Krudtmagasiner under Flankerne. Graven er tør og flankeres for Facernes og Flankernes Vedkommende

fra Eskarpekaponierer. Kontreskarpen er murklædt; ved Eskarpens Fod findes en 'fritstaaende Mur.

Denne Forttype er nu ikke mere tidssvarende og anvendes ikke ved Nykonstruktioner. Det er imidlertid saa langtfra, at der for det moderne Fort eksisterer nogen almindelig Type, at der tværtimod gør sig meget modstridende Anskuelser gældende med Hensyn til dets Konstruktion. I nogle Forslag, de saakaldte Enhedsforter, baseres Forsvaret baade paa Artilleri og Infanteri, i andre — Nærkampforterne — lægges Vægten paa Infanteriforsvaret, suppleret med Ilden fra hurtigskydende Skyts, men med Udelukkelse af det svære Artilleri. I det hele synes der at være en Bestræbelse efter at formindske Antallet af det svære Skyts i Fortet og mere at accentuere Nærforsvaret. Naar hint findes i Fortet, bør det være opstillet i Panserkonstruktion. En saadan yder nutildags den eneste virksomme Beskyttelse for det fast anbragte sværere Skyts; men da den er forholdsvis kostbar, tvinges man af den Grund til en sparsommelig Anvendelse af dette Skyts, hvis Hovedopgave i øvrigt er i Begyndelsen af Belejringen at deltage i Artillerikampen og holde den fjendtlige Cerneringslinie langt borte, medens den egentlige Artillerikamp senere fra Forsvarerens Side føres fra Batterier, anlagte skjulte i Terrainet mellem og bag Forterne. Fremdeles er der Tendens til at gøre det moderne Fort mindre end tidligere, at indskrænke dets Højde over Terrainet,

Fig. 5.

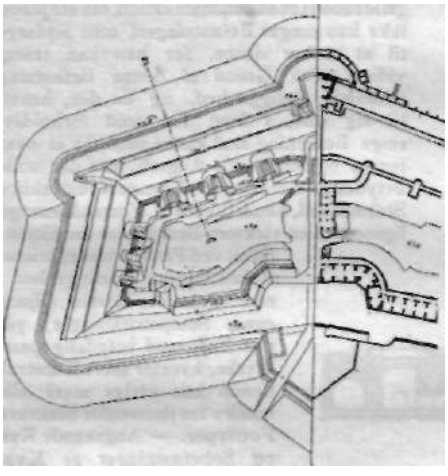

Fig. 6.

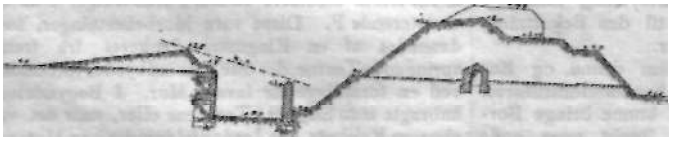

at formindske Afstanden mellem Forterne til 2—3,000 M. for at kunne opnaa en virksom Beskydning af Fortmellemrummene. Endelig skal anføres, at Brisantgranaternes store Indtrængelse og Sprængvirkning i betydelig Grad har influeret paa de skudsikre Opholdsrums Konstruktion. Disse udføres ligesom tidligere væsentligst af Beton; men Tykkelserne ere nu betydelig større, 2 å 2,5 M. En væsentlig Rolle for det moderne Fortforsvar spiller det hurtigskydende Skyts og Mitrailløserne. De opstilles enten i Panserkonstruktioner, hyppigst i Taarne, som kunne hæves, naar Ilden skal afgives, og atter sænkes, naar Skytset ikke skal funktionere, hvorved de kun afgive et meget ugunstigt Maal for den fjendtlige Ild, eller de anvendes som mobilt Skyts, der hurtig og let kan bringes til og fra Ildlinien.

Som Eksempel paa et moderne Enhedsfort kan henvises til Fig. 7 og 8, som ere en Gengivelse af en belgisk Konstruktion, der skyldes General Brialmont. Fortet har trekantet Grundrids. I Midten er en betydelig Betonkerne, som danner skudsikker Underbygning for det svære Artilleri, som er opstillet her under Panserbeskyttelse. Desuden har man her en pansret Observationsstandplads og Standplads for en elektrisk Projektør til Belysning af Forterrainet. Uden om Betonkernen findes et til Opstilling af Infanteri indrettet Brystværn samt i Vinkelspidserne Forsvindingstaarne med Mitrailløser eller hurtigskydende Skyts. Under Brystværnet paa Struben er en større skudsikker Kasernebygning for Mandskabet; fra denne Bygning kan Strubens Grav flankeres, medens de to andre Liniers Grave flankeres fra en Kontreskarpekaponiere *A* i Fortets fremadvendende Vinkelspids. Langs hele Kontreskarpen er vist en Beklædningsmur, hvorimod der ikke findes Murkonstruktioner paa Eskarpen. Den tørre Grav er 6 M. dyb.

Fig. 9 og 10 vise et nyere Nærkampfort efter østerrigsk Forbillede. Volden er indrettet til Opstilling af Infanteri samt nogle lette, transportable Mitrailløser. Paa Fløjene er i Panserlavetter let hurtigskydende Skyts, som kan virke i alle Retninger. Svært Artilleri findes derimod ikke paa Fortet. Under Strubeliniens Brystværn er en skudsikker Bygning for Mandskabet m. m. Fra denne Bygning føre bekvemme Gange til Brystværnet, — saaledes at Mandskabet her hurtig kan komme til Ildlinien, — til det pansrede Skyts paa Fløjene og til den Kontreskarpekaponiere, som flankerer de fremadvendende Liniers Grave. Disses Skraaninger ere ubeklædte, men langs Eskarpens Fod opstilles et Jærngitter, og paa Gravbunden, op ad Eskarpens og Kontreskarpens Jordskraaning samt paa Glaciset kunne forskellige Hindringsmidler mod fjendtlig Fremtrængning anlægges (Jærntraadshegn, Forhug o. s. v.). Strubegraven flankeres dels fra en Kaponiere midt paa Kasernebygningen, dels fra de saakaldte Traditorkasematter, beliggende i denne Bygnings Fremspring. Disse Kasematter, som hyppig finde Anvendelse i moderne Fortkonstruktioner, kunne desuden virksomt beskyde Fortintervallet og Naboforternes nærmeste Forterrain; deres Beliggenhed kan ikke erkendes fra det af Fjenden besatte Terrain.

I de her fremsatte Eksempler paa Fortkon-

struktioner er vist en til Infanteri indrettet Vold. Der findes dog ogsaa nyere Forter, i hvilke der ikke er nogen saadan Standplads, idet det ydre Fodfolksforsvar dels er erstattet af pansret, hurtigskydende Skyts og Mitrailløser, dels udgaar fra en Opstilling i den dækkede Vej.

Navnlig i tidligere Fortkonstruktioner fandtes ofte et stormfrit Værk: Reduiten, der nærmest kunde karakteriseres som et Fort inde i Fortet, og som skulde gøre det muligt at føre et fortsat og haardnakket Forsvar, selv efter at Fjenden havde sat sig fast paa den ydre Vold. Denne Konstruktion, som endnu har enkelte Tilhængere,

Fig. 7.

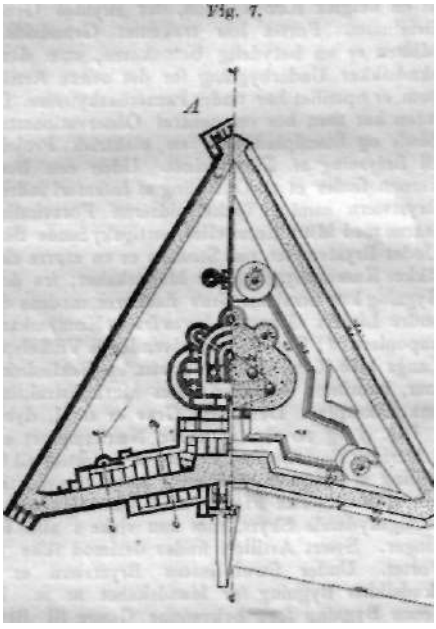

Fig. 8.

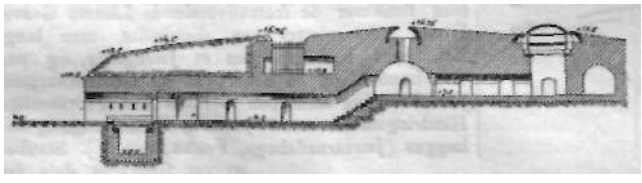

findes dog meget sjælden ved Nyanlæg, væsentlig fordi det erkendes, at dens Betydning nutildags ikke staar i rimeligt Forhold til den Bekostning, som Anlægget af den medfører.

Langs Fortlinien og mellem denne og Enceinten maa der for at lette Ammunitionstilførsel og Batteribygning samt for at kunne bringe Forstærkninger frem til et truet Punkt være gode Forbindelser: baade Jærnbaner og Veje. De lægges saaledes, at de enten ved Beliggenhed i Terrainet eller ved Beplantninger eller ved Anlæg af et Glacis skjules for Fjenden. Desuden forbindes de forskellige Anlæg ved Telegraf og Telefon.

Fig. 11 viser Eksempel paa en moderne Fortfæstning (Bukarest). Kun Fortlinien, som bestaar af 18 Forter og 18 mindre Mellemværker, er endnu udført i Fredstid. De enkelte Værker ligge mellem 10 og 15 Km. fra Byens Centrum. Inden for Fortlinien findes en Ringbane, og fra denne føre flere radielle Forbindelser til Byen.

En ganske særlig Anskuelse om Konstruktionen af den moderne Fortlinie har fundet sit Udtryk i de af den tyske Oberstløjtnant Schumann fremsatte Ideer. Han foreslaar — med omtr. 500 M.'s indbyrdes Afstand — 2—3 Linier af Panserbatterier o; Værker, som udelukkende ere forsynede med Skyts i Panserlavetter, men som ikke have nogen Opstilling for Infanteri eller Artilleri under aaben Himmel. De enkelte Værker ere smaa, ikke stormfri, idet de kun have en foranliggende, flad Hindringsgrav, som ikke kan flankeres, og hvis Sider ikke ere murklædte; Værkernes indbyrdes Afstand er ca. 1,000 M. Ved en saadan Udstykning og Spredning af Maalene for den fjendtlige Ild bliver Virkningen af denne formentlig ringe, medens paa den anden Side den gensidige Understøttelse af Værkerne betydelig vinder i Værdi. Disse Forslag have hidtil kun fundet praktisk Anvendelse et enkelt Sted (ved Linien Fokshani-Namoalassa-Galatz i Rumænien).

B. Spærrefæstningen, som i Reglen kun bestaar af et enkelt Værk, maa lægges saaledes, at den virkelig spærrer den paagældende Hovedkommunikation, saa atFjenden ikke kan omgaa Befæstningen, men nødsages til at erobre denne, før han kan trænge videre. Paa Grund af denne Befæstnings isolerede Beliggenhed, og da den, henvist til sig selv, i lang Tid med forholdsvis ringe Besætning skal kunne modstaa et overlegent og omfattende Angreb, maa der stilles betydelige Fordringer til denne Konstruktions Stormfrihed, Skudsikkerhed, Forraadsmængde ligesom til en virksom Beskyttelse for Skytset, oftest ved Panserkonstruktioner. Befæstningens Beliggenhed i ofte uvejsomt Terrain (Bjærgegne, Sumpstrækninger) yder paa Forhaand betydelig passiv Styrke, hvorfor selve Konstruktionen kan afvige mere eller mindre fra de ovenfor beskrevne Forttyper. — Angaaende Kyst- og Søbefæstninger se Kystbefæstning.

C. Historie. Den almindelige Indførelse af Ildvaabnene i den sidste Halvdel af 14. Aarh. medførte en Del Forandringer i de da eksisterende F. Disse vare Murbefæstninger, som dannedes af en Ringmur, flankeret fra fremspringende Taarne, der ofte vare indbyrdes forbundne ved en foranliggende lavere Mur. I Begyndelsen anbragte man Skytset i Taarnene eller, naar det var sværere Kalibere, paa Jordopfyldninger bag Murene. Men navnlig efter Indførelsen af Jærnkugler maatte man i Beg. af 16. Aarh. overalt begynde paa en Ombygning af F. Omdannelsen gik navnlig ud paa, at Skytsopstillingen dækkedes ved et Jordbrystværn, at Murværket ved at forsænkes

i en foranliggende Grav dækkedes mod direkte Ild fra Forterrainet, at den fremkomne Grav kunde flankeres med Skyts, og at Gennemgangene gennem Enceinten bleve bedre sikrede. De foreliggende Opgaver løstes paa noget forskellig Maade i forskellige Lande, og der fremstod flere »Skoler«, saaledes den italienske (i 16. Aarh.), den hollandske (i 16. og 17. Aarh.) og den tyske (i 16. og 17. Aarh.). De to førstnævnte benyttede det bastionære Grundrids. Det samme var Tilfældet i Frankrig, hvor først Pagan, men senere navnlig Vauban (1633—1707) fremsatte ny Ideer. Vauban indrettede sine Befæstningsanlæg efter Terrainets Bydende og Forsvarets Formaal; han gjorde Bastionerne, der vare Frontens mest udsatte Punkter, store og skabte en kraftig Flankering af Hovedgraven. Foran Kurtinen lagde han et til et lavere Gravforsvar indrettet

Fig. 9.

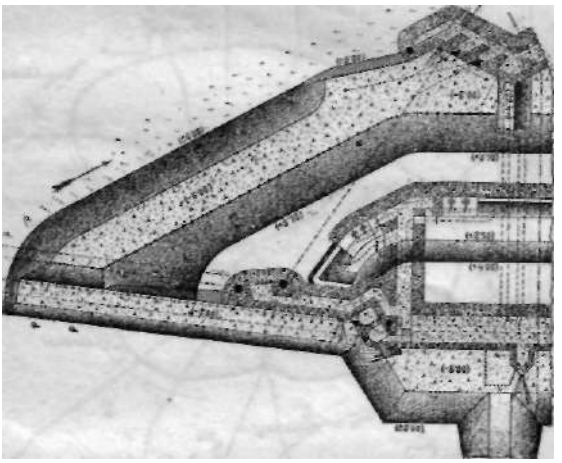

Fig. 10.

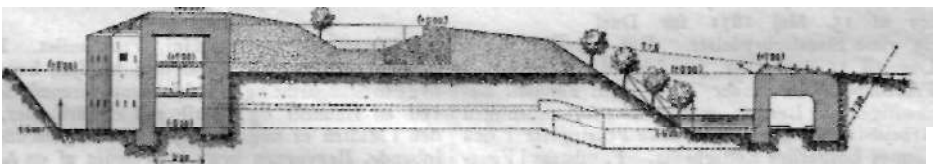

Værk, Tenaillen eller Gravsaksen. Bag Bastionens Facer foreslog han en ny Forsvarslinie, det saakaldte Afsnit. Vauban satte ogsaa Fæstningsangrebet i System, og hans Anskuelser saavel paa dette Punkt som paa Konstruktionen af F. i det hele vare gældende i næsten hele Europa indtil den første Halvdel af 19. Aarh. Af franske Ingeniører efter Vauban kunne nævnes Cormontaigne, som førte »Halvmaanen« (et foran Kurtinen liggende Værk, som allerede havde fundet Anvendelse i de hollandske Befæstninger) længere frem foran Bastionerne, og som i Modsætning til Vauban gennemførte Fordringen om Dækning af alt Gravmurværk imod direkte Ild (o: mod Indseende) fra Forterrainet. Af følgende Ingeniører kunne nævnes: Bousmard, Chasseloup, Carnot og Choumara, som alle foresloge forskellige Forbedringer ved det bastionære Grundrids. I Modsætning til disse forkastede Montalembert det bastionære Grundrids, idet han stærkt fremhævede de enkelte Liniers uheldige Beliggenhed over for Beskydning fra Forterrainet og den forholdsvis ringe Ildvirkning, man fik fra disse Linier. Han foreslog derfor det polygonale Grundrids, i hvilket han optog talrige murede Forsvarsbygninger, som indrettedes til Opstilling for Artilleri. Disse Anskuelser fandt ikke Indgang i Frankrig, men optoges senere i Tyskland, hvor efter 1815 det saakaldte ny-preussiske System, hvis Grundrids var polygonalt med raserende Gravflankering, fik Anvendelse. 600—900 M. foran Enceinten var en Række Forter fremskudte, saa at man for første Gang træffer de detacherede Forter; disses Opgave var dog endnu ikke at skaffe Sikring mod Bombardement; dette Princip gjorde sig først gældende henimod 19. Aarh.'s Midte ved Anlægget af F. Paris (1841—47). Fortliniens Afstand fra Enceinten var her ca. 1,500—3,000 M., og den førstnævnte Linie blev fra nu af Hovedforsvarslinien. Medens Paris'es Befæstning blev anlagt efter det bastionære System, anvendte Brialmont, ved Anlægget af Antwerpen's Befæstning omkring 1860'erne, det polygonale Grundrids; Fortliniens Afstand fra Enceinten var 2,500—3,600 M.

Indførelsen af det riflede Skyts i Beg. af 1860'erne nødvendiggjorde dels en forøget Dækning af Gravmurværket, dels en større Afstand mellem Enceinte og Fortlinie. Murværkets Overkant skulde i Begyndelsen af Perioden være dækket mod Projektiler under 7^0 Nedslagsvinkel i retvinklet Anslag; efter Krigen 1870—71 forøgedes Fordringen til Dækning til 15^0 og efter 1885 til 22^0 for Eskarpemurværkets Overkant. Dette Murværks Højde er derfor bleven ringere, ja Murkonstruktioner paa Eskarpen ere nu ofte helt bortfaldne. Fortliniens Afstand fra den Del af Byen, som skal sikres mod Bombardement, er efterhaanden vokset til 6—7,000 M. Samtidig er man i de fleste Lande undtagen Rusland gaaet over til en mere eller mindre maadeholden Anvendelse af Panserkonstruktioner, navnlig som Drejetaarne, Panserlavetter og Forsvindingstaarne. I Belgien og Rumænien have i de seneste Aar særlig Enhedsforter, i Rusland, Tyskland og

Frankrig derimod Nærkampforterne fundet Anvendelse. (Nyere Litt.: Brialmont, *La fortification du temps présent* [Bruxelles 1885]; Schumann, »Die Bedeutung drehbarer Geschiitzpanzer »Panzerlafetten« für eine durchgreifende Reform der permanenten Befestigung« [Potsdam 1885]; Sauer, »Taktische Untersuchungen über neue Formen der Befestigungskunst« [Berlin 1886]; Schott, »Zur Befestigungsfrage« [Berlin 1886]; Mougin, *Les nouveaux explosifs et la fortification* [Paris 1887]; Voordu in, *Pro jet de fort, satisfaisant aux exigences actuelles* [Paris 1887]; Brialmont, *L'influence du tir plongeant et des obus torpilles* [Bruxelles 1888]; Crainicianu, *La fortific ation permanente actuelle* [Paris 1889]; Clarke, *Fortification, its past achievements and future progress* [London 1890]; Brialmont, *Les régions fortifiées* [Bruxelles 1890]; Meyer, »Die Bedeutung mobiler Panzer f. die schweizerische Landesbefestigung« [Aarau 1891]; Asklund, »Några uppgifter om de europæiska Staternes nyare Fästningsbyggnader« [Stockholm 1891]; Tychsen, »Krigsbygningskunstens og Fæstningskrigens Udvikling« [Kbhvn. 1893]; Leithner, »Die beständige Befestigung und der Festungskrieg« [Wien 1894]; Hennebert, *Fortification* [Paris 1894]; Brialmont, *La défense des états et la fortification å la fin du XIX. siècle* [Bruxelles 1895]; Brunner, »Leitfaden für den Unterricht in der beständigen Befestigung« [Wien 1896]; Deguise, *La fortification permanente* [Bruxelles 1896]; Frofa enius, »Die bisherige Entwickelung der Panzerbefestigung« [»Jahrbiicher f. deutsche Armée und Marine«, Hæfte I—2, Berlin 1896]). *A. G. N.*

Fæstningsagāt se Agat.

Fæstningsarbejde se Fæstningsstraf.

Fæstningsarrest forekommer som Frihedsstraf i den tyske Straffelov af 15. Maj 1871 for Duel og visse Statsforbrydelser. Den idømmes fra I Dag til 15 Aar eller paa Livstid og bestaar i Frihedsberøvelse under Tilsyn med Fangens Beskæftigelse og Levevis, men er ikke forbunden med Arbejdstvang og medfører ikke Forringelse i den dømtes borgerlige Rettigheder. F. udstaas i Fæstninger eller andre særlige Anstalter. Tilsvarende er i Frankrig *détention* (fra 5—20 Aar), i Danmark Statsfængsel (s. d.). *A. Gl.*

I Norge anvender L. 7. Juli 1828 F. som Straf for de Forbrydelser, som Statsraadets, Højesterets, Rigsrettens og Stortingets Medlemmer begaa i deres Stillinger. *H. S.*

Fæstningsartilleri kaldes den Del af Artilleriet (Skyts og Personel), der for Skytsets Vedkommende er bestemt til Bestykning af en Fæstnings Forter, Batterier og Enceinte, for Personellets Vedkommende til Betjening af dette Skyts. Det danske F. er med Hensyn til Kommandoforholdene inddelt i et Fæstningsartilleriregiment paa tre Bataillon er, hvoraf den ene, der er bestemt til Besætning paa Kjøbenhavn's Søforter, dog betragtes som en detacheret Bataillon. De to andre Bataillon er bestemte til Besætning paa Kjøbenhavn's Landbefæstning. Hver Bataillon er inddelt i fire Linie- og to Forstærkningskompagnier. — Det norske Fæstnings- og Bjærgartilleri er formeret som et Korps, der i hvert Opbud opsætter I Bataillon, bestaaende af 2 Fæstningskompagnier og 2 Bjærgbatterier samt en Signalafdeling, hvortil komme de i Marts 1897 opsatte Fæstningskompagnier af Landstormen. Se i øvrigt Artilleri og Fæstningsskyts. *H. H.*

Fæstningsblokvogn er Navnet paa en i det danske Artilleri reglementeret Vogn, der er bestemt til Transport af de sværere Kanoner eller deres Affutager. Den bestaar af en Forvogn og en Bagvogn, der forenes ved, at en paa Forvognen anbragt vertikal Bolt, Prodsbolten, gaar op i et

Fig. 11.

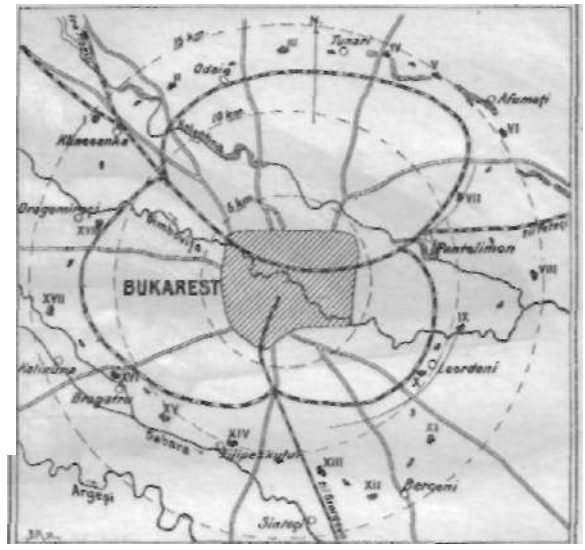

paa Bagvognen værende Hul, Prodshullet. Forvognen bestaar af en Aksel med to Hjul, hvorpaa hvile to Stangarme og to Sidebomme, forenede fortil ved en Hammel og bagtil ved en Bro, der, da den i Midten er noget ophøjet, gør Vognen underløbende. Bagvognen bestaar ligeledes af en Aksel med to Hjul samt to Bomme, Dragbommene, forenede ved de fornødne Rigler og Bolte; Køretøjet styres ved en Vognstang, hvorpaa kan anbringes et Forskær. Til hver Vogn høre to Kanonsadler og to Slædesadler for at tilvejebringe et roligt Leje for de Kanoner og Affutager, hvormed Vognen skal belæsses, og desuden to Rullestrøer for at kunne bakse eller rulle Genstandene op. *H. H.*

Fæstningsfirkant er en Gruppe af 4 Fæstninger, som ere saaledes beliggende, at de gensidig kunne understøtte hverandre, saa at et Angreb, som føres mod een af dem, kommer ind under een eller flere af de andre Fæstningers Virkningsomraade. En Hær, som har lidt Nederlag i aaben

Mark, kan under Beskyttelse af F. reorganisere sig og derefter atter bryde ud for at genoptage Operationerne, naar det belejlige Øjeblik er indtruffet. Som bekendte Eksempler paa F. kunne nævnes Mantova-Peschiera-Verona-Legnago i Italien og Silistria-Varna-Shumla-Rustshuk i Bulgarien. *A. G. N.*

Fæstningskrig omhandler Kampen om Fæstninger og de til dens Førelse nødvendige Foranstaltninger saavel paa Forsvarets som paa Angrebets Side.

F. adskiller sig fra Feltkrigen væsentligst derved, at Forsvareren i høj Grad benytter sig af meget modstandsdygtige Dækninger, permanente Befæstningsanlæg, hvilke gøre det muligt for ham i lang Tid at modstaa en overlegen Angriber, som paa sin Side tvinges til at udfolde en betydelig Styrke af svært Artilleri og til dettes Beskyttelse at anvende forholdsvis stærke Dækninger. Fremdeles ere Forsvarerens Kampmidler, naar Fæstningen, saaledes som det i Reglen er Tilfældet, er fuldstændig afskaaren fra Forbindelse med Omverdenen, stærkt begrænsede, medens Angriberen paa sin Side i ubegrænset Maalestok kan tilføre Forsyninger og Hjælpemidler af enhver Art. For Forsvareren drejer det sig i F. særlig om at vinde Tid ɔ: at forhale den endelige Afgørelse.

De Angrebsmaader, som kunne komme til Anvendelse i F., kunne for Oversigtens Skyld klassificeres som: Indeslutning (Cernering, Blokade), Bombardement, Overfald, voldsomt Angreb og Belejring (regelmæssigt Angreb), idet det dog maa tilføjes, at en Kombination af to eller flere af de nævnte Angrebsmaader ofte vil forekomme.

Indeslutning har til Formaal at afskære Fæstningen fra Forbindelse med Omverdenen og saaledes forhindre dens yderligere Forsyning af, hvad Art nævnes kan. Indeslutningen kan anvendes som selvstændig Angrebsmaade, og da navnlig lige over for store, folkerige Fæstninger med betydelig Besætning, og hvor slette Proviantering sforhold maa forudsættes at være til Stede. Kun i saa Tilfælde vil den hurtig føre til Fæstningens Fald. Indeslutningen anvendes ofte i Forbindelse med de andre Angrebsmaader og er navnlig den første Akt ved ethvert forberedt Angreb, Belejring eller Bombardement.

Bombardement tilsigter ved en energisk Masseanvendelse af Artilleri at tvinge Fæstningen til Overgivelse. Beskydningen rettes saavel mod Fæstningsværkerne som mod selve Byen, saa at der opnaas en saadan fysisk og navnlig moralsk Svækkelse baade af Besætningens og Befolkningens Modstandskraft, at Kapitulationen fremtvinges. Bombardement, anvendt som selvstændig Angrebsmaade, har kun Udsigt til at lykkes over for en ældre, utidssvarende Fæstning, med faa skudsikre Rum, med svag, demoraliseret Besætning, med en upaalidelig Befolkning og en lidet energisk Kommandant. Medens Anskuelserne om Virkningerne af et Bombardement med moderne Skyts ere meget delte, vise derimod tidligere indvundne Krigserfaringer, at Bombardement kun kræver forholdsvis faa Ofre blandt Befolkningen, men derimod kan medføre ikke ubetydelig materiel Skade.

Overfald er den Angrebsmaade, ved hvilken Angriberen søger hemmelig og overraskende at trænge ind i og erobre Fæstningen. Et Overfald kan kun have Udsigt til at lykkes lige over for en svag, ikke storm fri Fæstning med en uduelig og forsømmelig Besætning.

Ved det voldsomme Angreb gaar Angriberen aabenlyst til Værks. Han indleder Angrebet med en heftig Artilleribeskydning; naar denne menes at have virket tilstrækkelig imod Værkerne og deres Besætning, udføres det egentlige Stormangreb af stærke Kolonner. Lige over for de moderne Skudvaabens betydelig forøgede Virkning vil Gennemførelsen af et saadant Angreb støde paa de største Vanskeligheder, hvis Forsvarerens moralske Kraft ikke er helt brudt, og hvis Værkernes Stormfrihed ikke er tilintetgjort forinden Stormangrebet.

Belejring er den Angrebsmaade, som vil komme til Anvendelse, naar ingen af de forkortede Angrebsmaader skønnes at ville føre til et Resultat. Belejringen kaldes ogsaa det regelmæssige Angreb eller det metodiske Angreb Fod for Fod; den kræver en betydelig Kraftudfoldelse fra Angriberens Side, saavel hvad Personel som hvad Materiel angaar, og vil ofte være langvarig og besværlig og kan medføre store Tab. Belejring som metodisk Angrebsmaade blev først sat i System af den franske Marskal Vauban (1633—1707) og har i den af ham angivne Form, trods Ændringer i Befæstningskunsten og trods Vaabenteknikkens fremskridende Udvikling, været gældende indtil omtr. Midten af 19. Aarh. I Korthed er Fremgangsmaaden i det Vauban'ske regelmæssige Angreb følgende: Fæstningen indesluttes. Foran den Del af Fæstningen, hvor Angrebet agtes ført (Angrebsfronten), anlægges i en Afstand af ca. 600 M. fra Volden en sammenhængende Løbegravslinie, den saakaldte 1. Parallel. Fra denne føres Løbegrave, de saakaldte Approcher, som ere tracerede i Siksak-Form for at undgaa Beskydning paa langs, frem til en ny Løbegravslinie, parallel med den angrebne Front, den saakaldte 2. Parallel, hvis Afstand fra Fæstningen er omtr. 300 M. Bagved og i 1. og 2. Parallel anlægges forskellige Batterier, de saakaldte Bombardements-, Ricochet- og Demonterbatterier. Efterhaanden rykkes nu paa denne Maade frem med en 3., 4. og 5. Parallel, alle forbundne indbyrdes ved Approcher; men medens 1. og 2. Parallel anlægges paa een Gang i deres hele Udstrækning (som flyvende Sape), maa de følgende Paralleller med deres Approcher paa Grund af deres større Nærhed ved Fæstningen og den deraf følgende kraftigere Beskydning, for hvilken de ere udsatte, i Reglen udføres Skridt for Skridt (den saakaldte skridtvise Sape ell. Jordvalse). Den sidste Parallel, den saakaldte Kroning, af Glaciset, anlægges paa dette nærmest ved den dækkede Vej (se Fæstning). I denne Parallel lægges Breche- og Kontrebatterierne, som skulle ødelægge Gravens Murbeklædning og lægge Breche ɔ: ved Beskydning bringe Muren nærmest Volden (Eskarpen) til Nedstyrtning, saa at der samtidig dannes en gangbar Rampe, ad hvilken Stormkolonnerne kunne trænge frem og ind i det indre af Værket eller Fæstningen. Forinden Stormkolonnerne kunne bestige Rampen, maa der dannes en Nedgang til Gravbunden, og Murværket paa den mod Angriberen vendende Side af Graven (Kontreskarpen) maa gennembrydes i fornøden Udstrækning ved Minesprængninger.

Efter Indførelsen af det riflede Skyts maatte den

ovenf. beskrevne Fremgangsmaade ved det regelmæssige Angreb ændres paa flere Punkter. Det saaledes ændrede Vauban'ske Angreb har indtil den allernyeste Tid haft Gyldighed som Norm for Belejringens Udførelse. Hovedtrækkene ere følgende: Efter at Angrebshæren har fuldført sin Opmarch foran Fæstningen, foretages den foreløbige foranstaltninger f. Eks. ved talrige Batterianlæg paa det truede Punkt. Samtidig har Angriberen saa skjult som muligt etableret sin Artilleri- og Ingeniørpark, og under Beskyttelse af den fremskudte Indeslutningslinie anlægges derpaa de fjernere Batterier (1. Artilleristilling), hvis Anlæg bør ske fuldkommen ubemærket af Forsvareren, saaledes

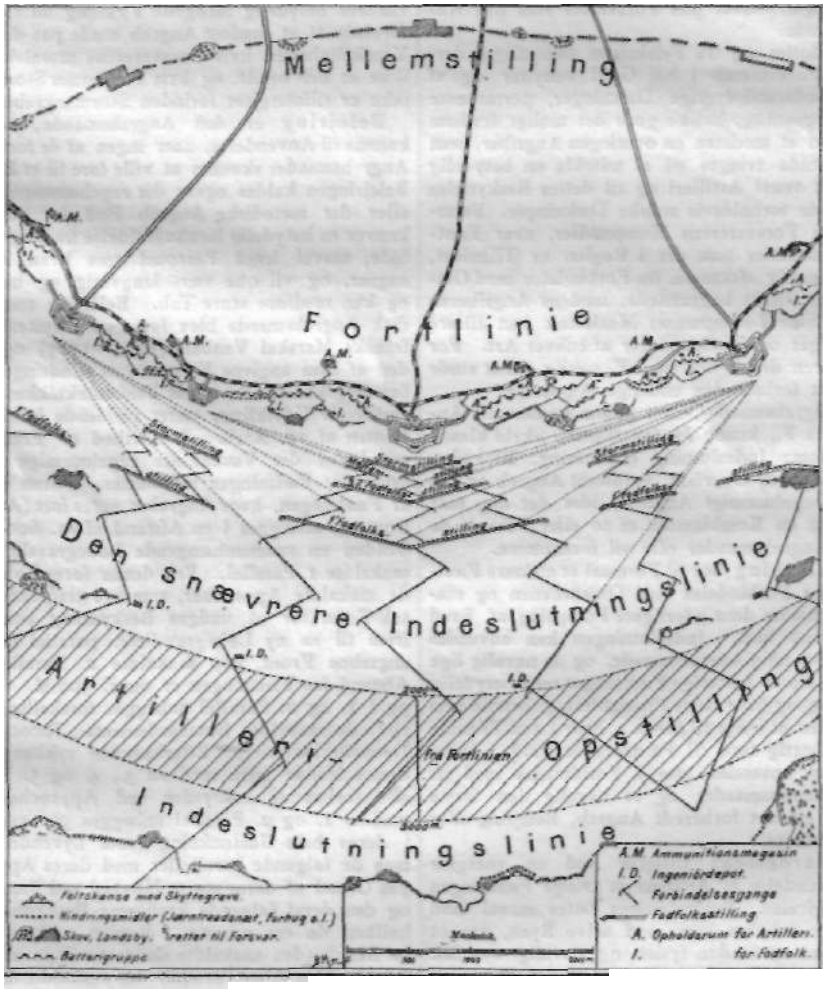

Indeslutning i en Linie, som ligger 4—5,000 M. fra Fortlinien, altsaa uden for Forternes virksomme Skudafstand. Cerneringslinien befæstes ved Forskansninger af lettere Art. Naar derefter en Rekognoscering har fastslaaet, paa hvilken Front man agter at gennemføre Angrebet, maa Fortliniens nærmere Forterrain erobres, saaledes at Angriberen nu kan skyde sin Cerneringslinie frem til en Afstand af ca. 2,500 M. fra Forterne. Denne saakaldte snævrere Indeslutningslinie maa etableres hele Fæstningen rundt og ikke blot paa Angrebsfronten, da ellers denne vilde blive røbet for Forsvareren paa et Tidspunkt, hvor han endnu vilde have tilstrækkelig Tid til at træffe energiske Modat de alle paa et bestemt Tidspunkt overraskende kunne aabne Ilden. De fjernere Batteriers Opgave er en almindelig Beskydning af de angrebne Værker og deres Omgivelser, og naar Virkningen af denne Ild gør sig gældende til Gunst for Angriberen, maa han lægge en ny Artilleristilling (de nærmere Batterier) i en Afstand af ca. 1,000—1,500 M. fra Fortlinien. Disse Batterier skulle gennemføre den endelige Artillerikamp, saaledes at Forsvarerens Skyts bringes helt til Tavshed, samtidig med at de nødvendige Brecher lægges paa de angrebne Punkter. Batterierne dækkes af en foranliggende Fodfolksstilling, den saakaldte I. Parallel, som anlægges samtidig med Batterierne

i en Afstand af 700—1,000 M. fra Fortlinien. Anlægget skal helst — hvad dog vil være forbundet med stor Vanskelighed — udføres ubemærket af Forsvareren. Naar Artillerikampen er endt med, at Forsvarets Skyts er bragt til Tavshed, kan endelig Nærangrebet finde Sted. Fra I. Parallel rykker Angriberen ved Hjælp af Løbegravsanlæg — 2., 3., 4. Parallel med Forbindelsesgange — udført enten som flyvende Sape eller, hvor dette er ugørligt, som skridtvis Sape frem til Glaciset og den dækkede Vej. Der dannes en Nedgang til Gravens Bund samt en Overgang over Graven, og Stormkolonnerne kunne da ad de allerede dannede Brecheramper foretage Stormen, dog først efter at de gravflankerende Konstruktioner, Kaponiererne (se Fæstning), ere ødelagte enten ved Beskydning, eller hvis de ere tilstrækkelig dækkede herimod, da ved Mineangreb.

Imod det her beskrevne Angreb vil Forsvaret virke dels ved sit Artilleri, som det gælder om i Tide at koncentrere paa Angrebsfronten, hvis Beliggenhed det derfor er af yderste Vigtighed for Forsvareren at komme til Erkendelse af paa et saa tidligt Tidspunkt som muligt, dels ved sit Infanteri, som i de første Stadier af Belejringen ved Kampe i Forterrainet og ved store Udfald vil søge at forhale Angrebets Etablering, medens det senere ved mindre Udfald og Alarmeringer vil vanskeliggøre de nærmere Angrebsarbejder, som yderligere kunne hemmes ved Forsvarsminer (s. d.) og ved improviserede Anlæg til Enfilering af de fjendtlige Løbegravsanlæg, de saakaldte Kontreapprocher.

I den nyeste Tid har der imidlertid gjort sig andre Anskuelser gældende med Hensyn til det moderne Fæstningsangreb, idet de senere Aars store Fremskridt paa Angrebs- og Forsvarsmidlernes Omraade, navnlig den almindelige Indførelse af riflede, sikkertskydende Morterer og Haubitser, af hurtigskydende Skyts, af smaakalibrede Geværer, samt Anvendelsen af Brisantgranater og af røgsvagt Krudt i Forbindelse med det svære Skytses forøgede Bevægelighed (mobile Belejringsbatterier), formenes at ville medføre Modifikationer i Fæstningskampens Førelse, særlig for Belejringens Vedkommende. Indeslutningen af Fæstningen vil blive gennemført som hidtil, idet dog maa bemærkes, at de forbedrede Vaaben ville bidrage til, at Cerneringen kan gennemføres med svagere Kræfter, ligesom Udviklingen af Meddelelsesmidlerne (Telegraf og Telefoner) og Anvendelsen af transportabelt, smalsporet Jærnbanemateriel vil lette Opgaven for Angriberen. Paa den anden Side maa det erindres, at Forsvareren kan udnytte de samme Hjælpemidler, og han har fremdeles i de moderne elektriske Lysmidler (Projektører) samt i Anvendelse af Ballon captif fortrinlige Midler til at opdage og i Tide afværge overraskende fjendtlige Foretagender. Medens Brechelægningen af Eskarpens Murværk tidligere spillede en Hovedrolle, vil denne Akt nu formentlig sjældnere finde Sted, baade fordi Eskarpen ved moderne Fæstningsværker ofte er ubeklædt eller i hvert Fald ikke har en højere Murbeklædning end, at denne er fuldkommen beskyttet imod ethvert Forsøg paa Ødelæggelse ved Beskydning, og fordi Stormangreb ad den smalle Brecherampe navnlig nutildags vil blive et meget vanskeligt Foretagende, idet Forsvareren ved enkelte med Panserskjolde dækkede Mitrailløser, eventuelt ved Fodfolk med hurtigskydende Geværer paa Brechens Top har gode Chancer for at kunne afslaa ethvert Angreb ad Brecherampen.

Af Hensyn til Brechelægningen behøver Angriberen altsaa ikke som tidligere at rykke sine Batterier frem til en Afstand af 1,000—1,500 M. fra Fortlinien, og hvor der ikke findes Panserkonstruktioner paa den angrebne Front, er denne Fremskyden af Angrebsartilleriet heller ikke nødvendig for at bringe Forsvarerens Skyts til Tavshed. Man mener altsaa fremtidig ofte at kunne nøjes med een Artilleristilling paa en omtrentlig Afstand fra Fortlinien af ca. 2—3,000 M. i Stedet for de tidligere anvendte 2 Artilleristillinger, af hvilke den første altid røbede Angrebsfronten og gjorde det vanskeligt for ikke at sige umuligt at aabne Ilden overraskende fra den anden og afgørende Artilleristilling. Hvad Nærangrebet angaar, da vil lige over for Præcisionskasteilden Fremrykningen med den skridtvise Sape, som tidligere anvendtes i Belejringens senere Stadier, formentlig blive uigennemførlig. Fremrykningen vil ske ved lette Dækningsgrave, de saakaldte Fodfolksstillinger, som udføres om Natten ved flyvende Sape, og som lægges omtrent parallelt med den angrebne Front; deres Antal, Længde og Beliggenhed vil væsentlig være afhængig af den Energi, hvormed Forsvaret føres. Den sidste Fodfolksstilling, Stormstillingen, lægges ca. 200—300 M. fra den angrebne Linie, og fra den foretages Stormangrebet, som ansættes med bred Front, og føres paa een Gang baade mod Forterne og Fortmellemrummene. De forskellige Fodfolksstillinger forbindes indbyrdes ved Forbindelsesgange, der ligesom forhen helst traceres i Siksak for at undgaa Beskydning paa langs. Over for et saadant moderne Angreb vil en af Hovedfordringerne til et energisk Forsvar ligge i Kampmidlernes Bevægelighed og deres rette Fordeling. Fra anden Side (den tyske General v. Sauer) har man — navnlig lige over for Fæstninger, som ikke ere paa Højde med Befæstningskunstens Udvikling — villet anvende det saakaldte afkortede Angreb, som væsentlig kun omfatter den tidligere Belejrings første Stadier, nemlig de indledende Forberedelser og Artillerikampen, hvorefter Stormangrebet, altsaa uden Nærkampen, med dens langsomme og besværlige Fremrykning ved Løbegrave, Paralleller o. s. v., straks skulde kunne gennemføres. Et saadant afkortet Angreb vil næppe have Udsigt til at lykkes over for en moderne Fæstning.

Fig. viser skematisk et moderne regelmæssigt Angreb paa en Fortfæstning. Angriberen etablerer en Indeslutningslinie og en snævrere Indeslutningslinie, den sidste til Beskyttelse for Artilleristillingen. Nærangrebet er betegnet ved de forskellige Fodfolksstillinger med deres siksakformede Forbindelsesgange og ved Stormstillingerne. I Fortlinien ere Mellemrummene mellem Forterne ved feltbefæstede Anlæg og ved Batterianlæg m. m. indrettede til Forsvar; dette kan efter de angrebne Forters Fald yderligere fortsættes fra en improviseret Mellemstilling, hvis Fløje støtte sig til to ikke angrebne Værker. (Nyere Litt.: v. Sauer, »Uber Angriff und Vertheidigung fester Plätze«

[Berlin 1885]; Müller, »Geschichte des Festungskrieges seit allgemeiner Einführung der Feuerwaffen bis zum Jahre 1892« [Berlin 1892]; v. Leithner, »Die beständige Befestigung und der Festungskrieg« [Wien 1894]; Tychsen, »F.« [Kbhvn. 1894]; Liebbrecht & Cabra, *Attaque et défense des places* [Bruxelles 1895]; Rollinger, »Vorträge iiber Festungskrieg« [Wien 1895]; Rehm, »Taktische Betrachtungen iiber den Festungs-Angriff« [Wien 1895]; Stawenhagen, »Grundriss der Befestigungslehre« [Berlin 1896]; Sandier, *Organisation, attaque et défense des places* [Paris 1896]). *A. G. N.*

Fæstningsrayon [-ræjå'ŋ] omfatter den Del af en Fæstnings nærmeste Forterrain — Demarkationsterrain — for hvis fri Bebyggelse og Benyttelse der i Fredstid af Hensyn til en let Ryddeliggørelse ved Krigsberedskab er truffet indskrænkende Bestemmelser. Jfr. Demarkationslinieog Demarkationsservitut. *A.G.N.*

Fæstningsskyts kaldes det svære Skyts, der er bestemt til Bestykning af en Fæstnings Forter, Batterier og Enceinte. F.'s Opgave er at tvinge Belejreren til at begynde sine Belejringsarbejder i saa lang Afstand fra Fæstningen som muligt, og det skal optage Kampen med Belejringsbatterierne og om muligt ødelægge disse. Det skal i Retning af Virkning saaledes meget nær tilfredsstille de samme Fordringer som Belejringsskytset (s. d.). Ganske vist ere de Dækningsmidler, Belejreren raader over, svagere end de, Fæstningen raader over, saa det kunde synes rimeligt, at Fæstningens Skyts ikke behøvede at have saa stor Virkning som Belejrerens; da man imidlertid maa vente, at denne vil bringe et overlegent Antal Pjecer i Virksomhed mod det enkelte Afsnit af Fæstningen, han vil angribe, stiller man dog, for at have Udsigt til at beholde Overvægten i Kampen, i Hovedsagen de samme Fordringer til F.'s Rækkevidde og Skudsikkerhed som til Belejringsskytsets. Med Hensyn til Bevægelighed fordres af F., at man nogenlunde hurtig skal kunne føre Pjecerne hen paa det Sted, hvor der bliver særlig Brug for dem, og at de maa kunne skifte Standplads, hvis Belejrerens Ild bliver for overvældende. Da det saaledes ogsaa i denne Retning er omtrent de samme Fordringer, der stilles til F. og til Belejringsskytset, og da det endvidere er af stor økonomisk Betydning, at man kan anvende de samme Pjecer som Fæstnings- og Belejringsskyts, omfatter hint Skyts i Hovedsagen de samme Pjecer som dette. Det vil dog undertiden være hensigtsmæssigt at have enkelte meget kraftige Kanoner, hvis Opgave det da er saa længe som muligt at holde Fjenden ude paa de store Afstande, og disse finde da naturlig deres Plads i Panserkonstruktioner paa særlig vigtige Punkter og Fæstninger. Foruden disse sværere Pjecer og Belejringsskytsets almindelige Pjecer omfatter F. tillige Mitrailleuser og Revolverkanoner, hurtigskydende Kanoner samt Felt- og Positionsskytsets Kalibre, hovedsagelig til Brug ved Flankering og til at virke mod et voldsomt Angreb. Det danske F. omfatter Pjecer af følgende Kalibre: 47 Mm., 53 Mm., 75 Mm., 9 Cm., 12 Cm. og 15 Cm. lange Kanoner, 9 Cm., 12 Cm. (120 Mm.) og 15 Cm. korte Kanoner og Haubitser, 19 Cm. Morterer og endelig 8 Mm. Mitrailleuser. Desuden haves af ældre Forladeskyts 4 Pd.'s, 12 Pd.'s og 24 Pd.'s Riffelkanoner. Det norske F. omfatter Pjecer af følgende Kalibre og Slags: 57 Mm. hurtigskydende Kanoner, 65 Mm. og 15 Cm. Kanoner, 8,4 Cm., 12 Cm., 21 Cm., 28 Cm. og 30,5 Cm. Kanoner, 24 Cm. og 28 Cm. Haubitser, ældre 22,6 og 26,7 Cm. Armstrong-Forladekanoner samt ældre 12,1 Cm. Forlade-Positionskanoner. Endvidere ere for Kystbefæstningerne bestemte 10,15 Mm. Mitrailleuser. Det F., der er tildelt en Fæstning, deles i Sikkerhedsarmeringen eller I. Skytsopstilling, der indbefatter alt det Skyts, som er opstillet i Fredstid eller skal opstilles straks, naar Fæstningen sættes i Forsvarsstand, og som altid maa være parat til at imødegaa et voldsomt Angreb, samt i Angrebsarmeringen eller 2. Skytsopstilling, der dels indeholder en Reserve af Skyts for hvert enkelt Værk, dels en Generalskytsreserve, der skal gennemføre den egentlige Artillerikamp og derfor først kan bringes i Batteri, naar det Sted, mod hvilket Fjenden vil rette sit Hovedangreb, er bekendt. *H. H.*

Fæstningsstraf forekommer som Fæstningsarrest (s. d.) og Statsfængsel (s. d.) eller som Slaveri D: den i ældre Tid brugte Form for Strafarbejde, hvorunder Fangerne i Lænker og under streng Disciplin beskæftigedes i Fæstninger med Arbejde for Hæren og Flaaden. F. i denne Skikkelse er nu overalt afskaffet (se Fængselsvæsen). En særlig Form for F. var Galejstraffen (se Galejslaver). *A. Gl.*

Føbe d. s. s. Foibe.

FøbOS d. s. s. Foibos.

Fødeapparat, Fødepumpe, se Dampkedelfødeapparat.

Fødekrampe d. s. s. Eklampsi.

Fødemidler er en Blanding af Næringsstoffer (s. d.), Vand, Mineralbestanddele, Lugt- og Smagsstoffer. De faas enten færdige fra Naturen, dels fra Dyreriget, saaledes som Kød, Mælk, Æg, dels fra Planteriget, saaledes som Ris, Ærter, Kartofler (Poteter), eller de fremstilles ved tekniske Processer, som Smør, Ost eller Brød. Imidlertid maa de allerfleste af dem altid yderligere tilberedes ved Kogning, Stegning eller Bagning for at kunne tjene som Føde.

De vigtigste menneskelige F. ere: 1) F. hentede fra Dyreriget: a) Mælk og de deraf fremstillede Produkter, b) Kød og c) Æg, 2) F. hentede fra Planteriget: a) Kornsorterne, b) Bælgfrugterne, c) Knolde- og Rodfrugter, d) Træfrugt og Bær, e) Grønsager og f) Svampe (Sop).

1. F. hentede fra Dyreriget, a) Mælken er en Opløsning af forskellige Æggehvidearter, Mælkesukker og Mineralbestanddele, i hvilken der er suspenderet fint fordelt Fedt. Den gennemsnitlige Sammensætning af de vigtigste Mælkesorter er følgende:

	Ægghvid	Fedt			Vand
Kvindemælk . .	2,0	3,4	5.7	0,3	88,6
Komælk . . .	3,5	3,6	4,7	0,7	87,5
Gedemælk . . .	3,7	4,1	4,5	0,9	86,8
Faaremælk . . .	5,7	6,1	4,0	0,7	83,5

Af Mælkens Produkter indeholder den haandskummede Mælk omtrent 2,7 p. Ct. og den centri-

fugeskummede Mælk omtrent 3,1 p. Ct. mindre Fedt end den nysilede (søde); Fløden gennemsnitlig 20—24 p. Ct. Fedt, 3,5 p. Ct. Æggehvide og 3,5 p. Ct. Mælkesukker; Kernemælken 4 p. Ct. Æggehvide, 0,9 p. Ct. Fedt og 3,7 p. Ct. Mælkesukker; Valle 0,8 p. Ct. Æggehvide, 0,2 p. Ct. Fedt og 4,7 p. Ct. Mælkesukker; de to sidste indeholde desuden i Reglen ringe Mængder Mælkesyre.

Af de af Mælken fremstillede F. bestaar Smørret saa godt som udelukkende af Mælkefedt og indeholder i Gennemsnit 80—90 p. Ct. Fedt, 8—15 p. Ct. Vand og Resten — ca. 2 p. Ct. — bestaar af Æggehvidestof, Mælkesukker og Mineralbestanddele. — Ost, som væsentlig bestaar af Mælkens Æggehvidestof og Fedt, indeholder alt efter Raamaterialet større eller mindre Mængder af Fedt, saaledes at det vil blive vanskeligt at angive bestemte Gennemsnitstal. I Alm. kan følgende Tabel opstilles:

I 100 Dele.	Fed Ost	Halvfed Ost	Mager Ost	Myse-ost
Vand	35,8	46,8	48,0	33,0
Æggehvide	27,2	27,6	32,7	9,0
Fedt	30,4	20,5	8,4	7,0
Mælkesukker og -syre	2,5	3,0	6,8	46,6
Mineralbestanddele	4,1	3,1	4,1	6,0

Kondenseret Mælk fremstilles enten alene ved Inddampning af Mælken (i luftfortyndet Rum) eller ved samtidig Tilsætning af Sukker. Sammensætningen varierer selvfølgelig efter Tilberedningsmaaden. I Reglen indeholder kondenseret Mælk uden Sukker 5—15 p. Ct. Æggehvidestof, 5—15 p. Ct. Fedt, 8—18 p. Ct. Mælkesukker. Ved Tilsætning af Sukker 7—18 p. Ct. Æggehvidestof, 6—18 p. Ct. Fedt, 10—18 p. Ct. Mælkesukker og desuden 25—40 p. Ct. Rørsukker.

b) Kød. Ved Kød forstaas Musklerne med vedhængende Bindevæv og Fedt, især af Pattedyr og Fugle, først og fremmest af vore sædvanlige Husdyr og Husfugle, men ogsaa af forskellige vilde Dyr og Fugle. Det er en Selvfølge, at Kødets Sammensætning varierer overordentlig meget, dels efter Dyrets Ernæringstilstand, af hvilket Fedtmængden afhænger, dels efter den Del af Dyret, hvoraf Kødet er taget. Ved Indkøb af Okse-, Kalve-, Faare- og Svinekød i større Partier maa gennemsnitlig regnes, at 10—15 p. Ct. ere Knogler og for Ernæringen værdiløst Bindevæv. Jo yngre Dyret er, desto større er den relative Mængde af Knogler. Fedtet varierer hos vore Husdyr overordentlig meget — fra nogle faa (4—5 p. Ct.) og op til 35 p. Ct. hos fede Svin. Gennemsnitlig kan man for magre Dyr regne:

I 100 Dele.	Okse.	Kalv.	Faar.	Svin.
Vand	76,7	78,8	76,0	72,6
Æggehvide og Lim..	20,8	19,9	17,1	19,9
Fedt	1,5	0,8	5.8	6,8

For fede Dyr:

Okse.

I 100 Dele.	halvfed.	fed.	Faar.	Svin.
Vand	72,3	55,4	47,9	47,4
Æggehvide og Lim..	20,9	17,2	14,8	14,5
Fedt	5,2	26,4	36,4	37,8

Som det vil ses, indeholder Kødet gennemsnitlig 21 p. Ct. Æggehvidestof, der under almindelige Forhold fordøjes omtrent fuldstændig (98 p. Ct.). Jo mere Fedt Kødet indeholder, desto mindre Vand. Desuden indeholder Kød 1—1½ p. Ct. Mineralbestanddele, overvejende Kali og Fosforsyre, samt en Række forskellige saakaldte Ekstraktstoffer (væsentlig Mælkesyre, Koreatin og Xanthinstoffer, tilsammen omtrent 1/10 af den samlede Kvælstofmængde). Kødet af de vildtlevende Dyr indeholder de samme Bestanddele og gennemsnitlig de samme Mængdeforhold som de magre Husdyr. — Som Slagteaffald finder en Række forskellige Organer Anvendelse som F. Hjertet og Tungen have gennemsnitlig samme Sammensætning som magert Kød. Leveren indeholder ca. 20 p. Ct. Æggehvide og 3,5 p. Ct. Fedt; Nyrerne 18 p. Ct. Æggehvide og 4,5 p. Ct. Fedt; Lungen 15 p. Ct. Æggehvide og 2,5 p. Ct. Fedt og Blodet endelig 20 p. Ct. Æggehvide og 0,2 p. Ct. Fedt. Ved Røgning af Kødet berøves dette en større eller mindre Mængde Vand, saaledes at den relative Mængde af Æggehvide og Fedt bliver forøget; for røget Oksekød f. Eks. saaledes, at Æggehvidestofmængden bliver 26—28 p. Ct., for Skinke ca. 25 p. Ct. Ved Saltning bliver ligeledes Vandmængden formindsket, men samtidig berøves Kødet ringe Mængder af Æggehvidestof, der gaar over i Saltlagen. — Fiskenes Kød har væsentlig den samme Sammensætning som Pattedyrenes, men paa Grund af den Maade, hvorpaa Fisken i Reglen købes, bliver det ubrugelige Affald betydelig større (30—45 p. Ct), saaledes at Fiskens relative Værdi som F. derved bliver betydelig nedsat. Med Hensyn til den totale Sammensætning falde Fisk i 2 Grupper: magre og fede Fisk. Til de første høre f. Eks. Torsk, Flynder, Rødspætte, Gedde. Til de sidste høre f. Eks. Laks, Aal, Makrel, Sild, Ørred. Følgende Tabel giver Gennemsnittet af de vigtigste:

I 100 Dele.	T	Flynde	Laks	Aal	M	ld
Vand	82,2	84,0	64,29	71,45	71,20	74,44
Æggehvidestof	16,23	14,08	21,60	18,46	19,36	19,36
Fedt	0,33	0,69	12,72	9.09	8,08	4,92

Tallene ere beregnede for Fisken uden Indmad og Knogler og maa altsaa i Henhold til ovenstaaende ved eventuel Anvendelse paa levende Vægt formindskes med omtrent 1/3. Ved Tørring af Fisken borttages betydelige Mængder af Vand, saaledes at Klipfisk (saltet og tørret Torsk) gennemsnitlig indeholder 74 p. Ct. Æggehvide, ca. 2,0 p. Ct. Fedt og ca. 13 p. Ct. Vand, Tørfisk (ikke saltet tørret Torsk) 80 p. Ct. Æggehvide, ca. 2,0 p. Ct. Fedt, Vand ca. 15 p. Ct. Affaldet for disse sidste Fisk er selvfølgelig mindre end for levende Fisk og kan sættes til 10—15 p. Ct.

c) Æg. Som F. bruges væsentlig Hønseæg, sjældnere Ande- og Gaaseæg og Æg af enkelte vilde Fugle (Vibeæg). Af Hønseægget er 12 p. Ct. Skal, 58 p. Ct. Hvide og 30 p. Ct. Æggeblomme. Et Hønseæg vejer gennemsnitlig 53 Gr., altsaa findes der i et Æg ca. 31 Gr. Hvide og 16 Gr. Blomme. Sammensætningen ses af følgende Tabel:

I 100 Dele.	Hvide.	Blomme.	Tilsammen (Hvide og Blomme).
Vand	85,8	50,8	73,7
Æggehvidestof..	12,7	16,2	12,6
Fedt	0,3	31,8	12,1

Med Hensyn til sin Næringsværdi svarer I Æg omtrent til 40 Gr. fedt Oksekød og 150 Kctm. nysilet (sød) **Komælk.** Fiskenes Æg (Rognen) indeholder gennemsnitlig i frisk Tilstand 40—50 p. Ct. **Vand,** 25—30 p. Ct. Æggehvide og 10—15 p. Ct. Fedt.

2. F. hentede fra Planteriget. I Modsætning til F. af Dyreriget indeholde Planteføde-midlerne næsten alle store Mængder af Kulhydrater, medens Fedtet og til Dels Æggehviden ere til Stede i mindre Mængde. Det bør endvidere bemærkes, at de fleste af disse F. indeholde mere eller mindre Cellulose, der som Cellemembraner indhyller de egentlige Næringsstoffer og vanskeliggør Fordøjelsen i den menneskelige Organisme. Disse F. maa derfor underkastes en meget omhyggeligere Behandling og Tilberedning, hvis ikke **Tabet** under Fordøjelsen skal blive for stort. Bortset fra dette synes imidlertid de egentlige Næringsstoffer og navnlig Æggehviden med Hensyn til Næringsværdi fuldstændig at kunne sidestilles med de animalske. Foruden de egentlige Næringsstoffer indeholde de fleste Planteføde-midler Vand og Mineralbestanddele samt Lugt- og **Smag**stoffer, der her væsentlig bestaa af æteriske Olier, Plantesyrer og sammensatte Æterarter.

a) **Kornsorterne.** Sammensætningen af de vigtigste af disse ses af følgende Tabel:

I 100 Dele.	Hvede.	Rug.	Byg.	Havre.	Ris.
Vand	13,6	15,3	13,8	12,4	13,1
Æggehvide..	12,4	11,5	11,1	10,4	7,0
Fedt	1,8	1,8	2,1	5,2	0,9
Kulhydrater..	67,9	67,8	64,9	57.8	77.4

For at disse imidlertid skal kunne blive tjenlige **som F.** for Mennesket er det nødvendigt at finfordele dem ved Formaling eller Knusning. Da desuden de enkelte Lag af Kornet ikke have nøjagtig den samme kemiske Sammensætning, saa vil de herved vundne Produkters Sammensætning afvige lidt fra hinanden og fra Kornet. Følgende Tabel viser den gennemsnitlige Sammensætning af forskellige **Melsorter:**

I 100 Dele.	Hvedemel. fint.	Hvedemel. groft.	Rugmel.	Byg-gryn.	Havregryn.
Vand	13,3	12,7	13,7	14,8	10,1
Æggehvidestof	10,2	11,8	11,5	10,9	14,7
Fedt	0.9	1,4	2,1	1,5	5,9
Kulhydrater..	74,8	72,2	69,7	71,7	64,-

Med Hensyn til Brød, dets Tilberedning og Indhold af Næringsstoffer se **Brød**, S. 781.

b) Bælgfrugter: Ærter, Bønner og **Linser** udmærke sig ved deres for Plantestoffer sjældent store Indhold af Æggehvidestof. For enkeltes Vedkommende tillige ved relativ betydelige Mængder af Fedt. De ere derfor overordentlig værdifulde F., som sammen med Brødet udgør den sædvanlige Folkeernæring og delvis erstatter Kødet for store Samfund, f. Eks. Japan og til Dels Kina. Sammensætningen ses af følgende **Tabel:**

I 100 Dele.	Bønner.	Ærter hele.	Ærter Split-	Linser.	Soiabønnen.
Vand	14,8	15,0	12,7	12,3	».0
Æggehvide	24,3	22,9	21,1	25,7	33,0
Fedt	1,6	1,8	0,8	1,9	17,0
Kulhydrater	49,0	52,4	61,0	53,5	28,0

Som Planteføde-midlerne i det hele kræve imidlertid disse en særlig omhyggelig Tilberedning. Tilberedt som Suppe af Mel blive 85—87 p. Ct. af Æggehvidestoffet udnyttede i Tarmen, kogt hele er Udnytningen betydelig mindre. Det bør erindres, at disse F. bør koges i blødt Vand og langsomt — i modsat Tilfælde vil der danne sig uopløselige **Kalkalbuminater,** og de i den ydre Del af Frøet indeholdte Æggehvidestoffer ville koagulere saa fast, at Vandet kun vanskelig vil trænge ind i det indre og bringe Stivelsen i Opløsning. Af disse Leguminoser er der i de senere Aar i Forbindelse med Kødpulver, Fedt, Salt og forskellige Krydderier fremstillet en Række Konserves, som tilsigter at give rigtig sammensatte og meget koncentrerede F., der skulle kunne danne en fuldstændig Næring. Præparater af denne Art ere efter de udmærkede Resultater i den fransk-tyske Krig (1870—71) indførte i de fleste europæiske Armeers og Flaaders Proviantering. I Japan tilberedes af Sojabønnen en Række forskellige F., som tjene den store Befolkning i Japan, Korea og Dele af Kina som Hovednæring (Miso og Tofu, en Art vegetabilsk Ost).

c) Knolde og Rodfrugter. Rodfrugterne udmærke sig fremfor de hidtil omtalte Grupper af F. ved deres Rigdom paa Vand. Deres Indhold af Æggehvide og Fedt er meget ringe; derimod indeholde de ikke ubetydelige Mængder af Kulhydrater, væsentlig som Stivelse, men ogsaa især for Roernes Vedkommende **Dekstrin** og Sukker. Sammensætningen af 3 af vore vigtigste Repræsentanter for denne Gruppe vil ses af følgende **Tabel:**

I 100 Dele.	Kartofler (Kartoffer).	Gulerødder.	Kaalrabi.
Vand	75,5	87,1	89,4
Æggehvide ...	2,0	1,0	1,4
Fedt	0,2	0,2	0,2
Kulhydrater...	20,6	9,3	7,4

Af de i Gulerødder og Kaalrabi indeholdte Kulhydrater ere henholdsvis 6,8 og 4,2 p. Ct. Sukker. For alles Vedkommende er Indholdet af Cellulose forholdsvis stort, og Udnyttelsen ved Fordøjelsen forholdsvis ringe, for saa vidt som de ikke omhyggelig fint fordeles ved Tilberedningen. Ved den sædvanlige Tilberedning (Kogning) af Poteter udnyttes kun ca. 65—70 p. Ct.; men i Form af Purée op til 80—85 p. Ct.

d) Træfrugt og Bær ere lige saa rige eller endnu rigere paa Vand end foregaaende Gruppe. Deres Indhold af Æggehvidestof er overordentlig ringe, og Kulhydraterne findes for største Delen som forskellige Sukkerarter. Desuden indeholde de Plantesyrer, æteriske Olier og sammensatte Æterarter, der give dem en ejendommelig Aroma og Velsmag. En Del af disse som f. Eks. Vindruer, har mere Betydning ved de Produkter, som derat fremstilles, end direkte som F.; men i tørret Tilstand er deres Værdi langtfra ringe og burde anvendes i større Udstrækning, end almindelig sker i Norden. Sammensætningen af nogle af de vigtigste ril ses af følgende **Tabel:**

I 100 Dele	Æbler frisk	Æbler tør	Blommer frisk	Blommer tør	Kirsebær frisk	Kirsebær tør	Vindruer frisk	Vindruer tør	Ribs	y bær frisk	Blaabær frisk	Blaabær tør
Vand	84,8	28,0	84,9	29,3	79,8	49,4	78,2	32,0	84,8	89,6	78,4	9.o
Æggehvide	0,4	1,3	0,4	2,3	0,7	2,1	0,6	2,4	0,5	0,1	0,8	—
Sukker	7>2	42,8	3>6	44,4	10,2	31,2	24,4	54,6	6,4	1,5	5,0	20,1
Kulhydrater (andre)	5,g	16,9	4,7	17,9	1,7	14,3	1,9	7,5	0,9	2,1	0,9	—

Af disse Frugter tiberedes ved Presning Safter, som indeholde 40—50 p. Ct. Vand, 15—25 p. Ct. Druesukker og 25—40 p. Ct. Rørsukker.

e) Grønsager. Herved forstaar man de unge, endnu levende og voksende Plantedele, hvad enten det nu er Blade, Rødder, Stængler eller Frugter. Det karakteristiske for denne Gruppe i Forhold til Ernæringen er deres ringe Indhold af virkelige Næringsstoffer og deres store Vandmængde. Til Gengæld indeholde de ikke ubetydelige Mængder af Syrer, Klorofyl og en Række forskellige æteriske Olier og Smagsstoffer. Deres Betydning for Ernæringen er derfor ikke den som de foregaaende Gruppers at levere Næringsstoffer, men falde mere sammen med Nydelsesmidlernes (s. d.). Det maa desuden ikke glemmes, at de i Tarmen have en vis Betydning som Irritament saavel med Hensyn til Afsondringen af Fordøjelsesvædsker som med Hensyn til Tarmens Bevægelse.

I 100 Dele	Blomkaal	Hvidkaal	Grønkaal	Grønærter	Hvidløg	Asparges
Vand	90,9	90,0	80,0	78,4	94,3	93.8
Æggehvide	2,5	1,9	4.0	6,4	1,4	1,8
Æterekstrakt	0,3	0,2	0,9	0,5	0,3	0,3
Kvælstoffri opløselige Stoffer	1,5	4,8	11,6	12,0	2,2	2,6

Konserveringen af Grønsager sker dels ved Tørring eller Tørring i Forbindelse med Komprimering, dels ved Sterilisering eller endelig ved Nedlægning i Salt eller Eddike. Ved Tørring tabes en stor Del af Vandet. Det gennemsnitlige Indhold af et Par af de vigtigste Repræsentanter vil ses af følgende Tabel:

I 100 Dele	Snittebønner i rede	Blomkaal	Grønkaal	Grønærter i fiS£
Vand	19,2	21,5	13,9	17,4
Æggehvide	19,2	30,0	20,3	8,2
Æterekstrakt	1,5	3,0	3,6	1,0
Kvælstoffri opløselige Stoffer	45>o	30,4	45,3	44,9

f) Spiselige Svampe (Sop). Medens tidligere kun ganske enkelte Arter af Sop, saaledes som Champignonen og Trøffelen, fandt Anvendelse som F. og endda kun for det meste som Tilsætning til Sauce o. l., saa har man i de senere Aar lagt mere Vægt paa en Række spiselige Sop, forskellige *Agaricus*-Arter (*Agaricusmellius*, Cantarellerne, *Agaricus deliciosus)*, forskellige *Boletus*-Arter *{[Boletus edulis, Boletus lutens)*, forskellige *Polyperus*-Arter og *Morchelle*-Arter. Man har endog sat stort Haab til dem som et billigt Folkenæringsmiddel, idet man henviste til deres store Kvælstofsindhold. Det har imidlertid vist sig, at 20—35 p. Ct. af dette bestaar af forskellige Amidoforbindelser, som i øvrigt ogsaa findes i Grønsager, af ringe eller ingen Værdi for Ernæringen. Det virkelige Indhold af Æggehvidestof er forholdsvis ringe, og Æggehviden er desuden, som det viser sig, temmelig tungt fordøjelig. Følgende Tabel viser den gennemsnitlige Sammensætning af frisk og tørret spiselig Sop:

I 100 Dele	frisk Sop	tørret Sop
Vand	87,7	16,0
Æggehvidestof	3,2	21,9
Fedt	0,4	2,5
Kulhydrater	6,0	41,2

Ved Forsøg med Champignons har det vist sig, at gennemsnitlig 60 — 70 p. Ct. af det egentlige Æggehvidestof kan fordøjes. (Litt.: König, »Die menschliche Nahrungs- und Genussmittel« [Bd. I—II, Berlin 1889—93]; Munck og Uffelmann, »Ernährung des gesunden und kranken Menschen« [3. Opl. ved Munck og Ewald, Wien og Leipzig 1895]; Atwater, *Investigations on the Chemistryand Economy of Food* [Washington 1895]; Favre, *Grand Dictionnaire Hygiénique élémentaire et de cuisine scientifique* [Paris 1885—86]; Worm-Müller, »Ernæring og Forplejning« [Chra. 1886]; Jürgensen, »Mad og Drikke« [Kbhvn. 1893]). *S. T.*

Føderaad se Aftægt.

Føderalisme, **Føderalister** se Føderation. Føderalteologi se Coccejus.

Føderation bruges ligesom det af samme latinske Sprogrod *(foedus,* Forening eller Forbund) afledede Ord Konføderation jævnlig i den daglige Tale om en Forbindelse mellem to eller flere Statssamfund, naar denne er af varigere og omfangsrigere Art mellem disse indbyrdes end den, som skabes ved blot forbigaaende Alliancer, Of- og Defensivforbund for et vist Tidsrum eller visse Eventualiteter o. desl. Men i Virkeligheden ere de Udtryk for tvende meget væsensforskellige Begreber og maa paa ingen Maade sammenblandes.

Konføderation eller, som det rettest paa Dansk gengives, Statsforbund, kaldes Forbindelsen, naar de vedkommende Stater vel have sluttet sig sammen om Dannelsen af et nyt, folkeretligt Retssubjekt til fælles Forsvar og fælles Optræden lige over for fremmede Magter med dertil sigtende Fællesorganer og Institutioner og med deres henholdsvise Landomraader som Grundlag, men de i øvrigt og indadtil staa aldeles uafhængig af hinanden, hver især med fuld Suverænitet i Henseende til Land, Folk, Lovgivning og Styrelse, og saaledes at den bestaaende Forbindelse lovlig til enhver Tid vil kunne hæves ved de deltagende Staters hver for sig i forfatningsmæssige Former udtalte Vilje. Af slige Forbindelser havdes tidligere det tyske Forbund i Tidsrummet 1815—1866 og 1871; den amerikanske Konføderation fra 1778 —

89 og det schweiziske Edsforbund indtil 1848, hvilke imidlertid alle ere omdannede; i Nutiden kunne nævnes 2: Norge-Sverige og Østerrig-Ungarn, der ligesom hine begge danne virkelige Statsforbund, dog med den Ejendommelighed, at de vedkommende Staters Statschefsværdighed stedse skal være forenet i een og samme Person (Realunion).

I F. eller »Føderativ- og Forbundsstaten« derimod danne de enkelte indtraadte Stater — »Ledstaterne«, som man har foreslaaet dem benævnede — ikke blot udadtil, men ogsaa indadtil en virkelig Stat over de enkelte Led. De have et fælles Rigsomraade, til hvilket svarer et Folk med fælles Statsborgerret; de have deres særegne fra de enkelte Ledstaters adskilte Organer, lovgivende, dømmende og administrerende; en fælles Statschef — hvad enten han nu kaldes Kejser, Præsident eller Forbundsraad — som saadan Repræsentant for den samlede højeste Statsmagt og Suverænitet; de bestaa fremdeles ikke i Kraft af de enkelte Ledstaters Vilje, men i Kraft af deres egen selvstændige Vilje, og endelig — og det er paa en vis Maade Hovedsagen — er Fordelingen af Statsmagten mellem Riget eller F. og de enkelte Ledstater ikke lagt i disse sidstes, men i Rigets Haand, saaledes at dette — om end med enkelte Undtagelser — kan udvide sin Kompetence eller sit Herskeromraade paa Ledstaternes Bekostning. Som Eksempler paa slige Forbundsstater, paa hvilke de nysanførte Kendemærker i alle væsentlige Henseender passe, kunne anføres det tyske Rige efter Forfatningen af 16. Apr. 1871, den nordamerikanske Union efter 1789 og det schweiziske Forbund efter 1848.

Til disse to Hovedbetegnelser — om hvis nærmere Forstaaelse og indbyrdes Begrænsning i øvrigt henvises bl. a. til Bredo Morgenstierne's udtømmende og klare Udvikling i det norske Tidsskrift for Retsvæsen, X Bd., S. 1—55 [1896] — slutte sig atter de til hver især knyttede Afledningsudtryk.

Føderalisme kan saaledes bruges saavel om Bestræbelse for at omdanne et hidtil som Enhedsstat bestaaende Samfund til en Forbundsstat derved, at dens enkelte Bestanddele — historiske Provinser, Kommuner e. desl. — løftes op til at blive Ledstater under den tidligere Rigsstyrelses Overhøjhed, som om en tilsvarende, men i modsat Retning gaaende Virksomhed for at konsolidere et eksisterende Statsforbund, saaledes at det ikke blot som dette alene udadtil i Forhold til fremmede Magter, men ogsaa indadtil kommer til at udgøre et virkeligt Statshele, under hvilket de hidtil i denne Henseende selvstændige Stater indskrænkes til at blive Statsled. I Modsætning hertil bliver det da Konføderalisme at arbejde hen til at afsvække Forbindelsen imellem en Forbundsstats enkelte Ledstater, saaledes at den fra Forbundsstat synker ned til blot at blive et Statsforbund. — Føderalister og Konføderalister blive Navnene paa dem, som hylde og virke for de henholdsvise Bestræbelsers Gennemførelse i Statslivet. — I Frankrig under den store Revolution blev paa denne Maade »Føderalist« et forhadt Skældsord om Girondisterne og deres Tilhængere, som beskyldtes for at ville opløse Enhedsstaten Frankrig i lige saa mange Smaastater, som den talte Departementer, en Beskyldning, der for saa vidt indeholdt Sandhed, som de rejste en kraftig, men i sit Udfald ulykkelig Modstand mod Konventets og »Bjærgets« voksende Tendenser til yderligere at centralisere Statsmagten og fra Paris styre Republikken med samme eller større Magtfylde end de tidligere absolutte Konger. I senere Tider betegnes i Østerrig som »føderativ« eller »føderalistisk« det Parti, der søger at hævde de forskellige under dette hørende Kronlandes (Bohmen's, Galicien's, Mähren's, Dalmatien's o. s. v.) fra Fortiden nedarvede Særrettigheder og Institutioner mod det tysk-liberale Partis Centralisationslyster, og paa samme Maade ere de republikanske Partier i Spanien og Italien, som have taget »Decentralisation« — uagtet en Decentralisation i og for sig paa ingen Maade behøver at medføre Enhedsstatens Omformning til Forbundsstat — til deres Bannermærke, blevne betegnede, hvilket ogsaa gælder om Kommunarderne i Paris, da de 1871 nægtede Nationalforsamlingen Lydighed og begyndte en Kamp, der, hvis den var lykkedes, maaske havde hidført det Resultat, som man med Urette vilde tillægge Girondisteme. Som »Føderalister«, men rigtignok af den modsatte Grund, benævnes endelig det Parti, som under Washington's og Adam's Ægide 1789 gennemførte den Forandring i Nordamerika's Forfatning, hvorved denne, som ovenfor berørt, fra at være et Statsforbund gik over til at blive en Forbundsstat, en Forandring, der, som ligeledes foran ommeldt, fik sit Pendant i Schweiz 1848 og i Tyskland 1871.

Konføderalister eller konfødererede derimod blev med lignende Føje anvendt om Sydstaterne i Nordamerika og deres Tilhængere, da de 1860—65 rejste sig til Kamp mod Unionen, idet de, om de end fra først af ikke absolut tragtede efter at sprænge denne, dog vilde føre den fra at være en Forbundsstat tilbage til at blive et Statsforbund saaledes som før 1789. I øvrigt skal i denne Forbindelse erindres om den Polen's Adel indtil Forfatningsændringen 1791 tilsikrede Ret til at indgaa »Konføderationer«, som det kaldtes, eller Foreninger om Fællesvirksomhed for et eller andet Statsøjemed, som en naturlig, men farlig Modvægt mod det berygtede *liberum veto*, eller den enkelte Adelsmands Ret til ved sit »Nej« alene at standse enhver Beslutning, selv om den hele øvrige Rigsdag var enig. Af slige »Konføderationer« have især tvende opnaaet historisk Berømthed, den i Bar 1768, indgaaet for at modarbejde Kejserinde Katharina II, hvis Bistand de talrige Dissenter havde paakaldt for at opnaa Ligeberettigelse med Katolikkerne, og som endte med at hidføre Polen's første Deling, og den i Targowicza 1792, som — denne Gang ikke optrædende mod, men beskyttet af den mægtige Kejserinde — i sine Følger blev lige saa fordærvelig. *C. V. N.*

Føderativ, Føderativstat se Føderation.

Fødererede. Idet der om disse i øvrigt henvises til Føderation, skal blot tilføjes, at som saadanne benævntes ogsaa de talrige delegerede, der 1792 fra hele Frankrig, men især dog fra Syden og fortrinsvis fra Marseille afsendtes til Paris, og som ved deres Energi og Begejstring mægtig bidroge til Republikkens Sejr. Desværre kunne de næppe frikendes for at have haft en væsentlig Andel i Septembermyrderierne i Fængslerne. *C. V. N.*

Fødestavn se Stavnsbaand.

Fodevand, det Vand, der tilføres en Dampkedel (s. d.) til Erstatning for den ved Fordampning bortførte Vandmængde.

Fødsel, den Akt, hvorved Fosteret uddrives af Livmoderen, saa at det, hvis det er levende, kan overgaa til en selvstændig Tilværelse. 1) F. hos Mennesket. Finder F. Sted ved Svangerskabstidens normale Ende, kaldes den rettidig; afbrydes Svangerskabet mellem 28. og 40. Uge, kaldes det en for tidlig F., før den Tid Abort eller Misfødsel. Aarsagerne til den rettidige F.'s Indtræden kendes ikke med Sikkerhed; sandsynligvis fremkaldes F. ved en Samvirkning af forskellige Omstændigheder, saaledes Forandringer i Æggets Dele, Livmoderens Udspiling, den forliggende Fosterdels Tryk o. s. v.

F. finder Sted ved Hjælp af Fødselskraften, der dannes dels af Vekraften, dels af Hjælpekræfterne, af hvilke Bugpressen er den vigtigste. Ved Vekraften udvides først Modermunden saa meget, at Fosteret kan passere, og ved den samlede Fødselskraft skrues derpaa Fosteret ned gennem Og ud af Fødselsvejen. Denne dannes af den bløde Fødselsvej, der til Dels omsluttes af den haarde eller benede Fødselvej, nemlig det lille Bækken (s. d.). Den bløde Fødselsvej dannes af nederste Del af Livmoderen, Moderskeden og de udvendige Kønsdele (der ogsaa benævnes Fødselsdele). Efter Fosterets F. uddriver den samlede Fødselskraft Efterbyrden. Man deler herefter F. i flere Afsnit, først i de to Hovedafsnit, Fosterets F. og Efterbyrdens F., og derpaa atter Fosterets F. i 2 Afsnit: Udvidningsperioden og Uddrivningsperioden. I Udvidningsperioden udvides lidt efter lidt Modermunden. Først udvides den indre Modermund, og Moderhalsen kommer til uden Grænse at gaa over i den øvrige Del af Livmoderen. Til sidst udvides den udvendige Modermund mere og mere, og naar den er fuldstændig udvidet (»udslettet«), er denne Periode i forbi. Paa dette Tidspunkt pleje Fosterhinderne at briste og Fostervandet at afgaa (»Vandet gaar«). Dog kan dette ogsaa ske tidligere, ja F. kan begynde hermed. Det er dog bedst, naar Vandet ikke afgaar for tidlig, da det lader Fosterhinderne i danne en elastisk Blære, der paa en heldig Maade bidrager til Udvidningen, ligesom det beskytter Fosteret mod et ensidigt Tryk. Saa længe Fosterhinderne ere hele, har den ydre Luft heller ikke Adgang til Æggets Indre, saa at der ikke let kan opstaa Forraadnelse. Men er Modermunden udslettet, gør Hindeblæren ingen væsentlig Nytte, kan snarest hindre Uddrivningen; briste Hinderne ikke af sig selv, kan derfor Lægen eller Jordemoderen (i det følgende under eet kaldet Fødselshjælperen) nødes til at »sprænge« dem (med en Negl eller spids Genstand). Efter Vandets Afgang optræder der gerne en kortvarig Pause, hvorefter Veerne atter tage fat, oftest med forstærket Kraft. Ved den samlede Fødselskraft drives nu den forliggende Fosterdel ned, den kommer til Syne i den ydre Fødselsaabning (Indgangen til Moderskeden), denne udvides mere og mere, og til sidst udskydes hele Fosteret, der derpaa ved »Navling« (o: Ombinding og Gennemklipning af Navlesnoren) maa skilles fra Efterbyrden, der endnu er i Livmoderen. Efter en Pause af forskellig Længde (Efterbyrdsperioden) begynde Veerne paa ny, hvorved Efterbyrden løsnes, hvorefter den udskydes af den samlede Fødselskraft. Hermed er F. fordi, og Barselsengen begynder.

Vekraften (se Fødselsveer) udvikles af Livmoderens Muskulatur, der danner Hovedmassen af dens Væv. Den virker uvilkaarlig, ganske uafhængig af Viljens Indflydelse. Ved Muskulaturens Sammentrækning opstaar en Ve, der afløses af en Vepause, og disse afveksle uafbrudt. I F.'s Begyndelse ere Veerne kortvarige (1/4—1/2 Minut), Vepauserne lange (10 Minutter eller mere); men lidt efter lidt forandres Forholdene, Veerne følge hurtigere paa hinanden, til sidst Slag i Slag og faa en Længde af 1—2 Minutter. Veerne ere smertefulde (deraf Navnet); Smerterne begynde gerne over Lænderne, strække sig ned mod Isbenet, straale ofte ud i Laarene. Jo længere F. skrider frem, desto smertefuldere blive de, og medens Kvinden i Begyndelsen gerne kun stønner lidt ved hver Ve, stiger dette oftest lidt efter lidt til Skrig, der mod Slutningen (de »rystende Veerc) kunne blive til gennemtrængende Hvin og dumpe Brøl, saa at hun ofte er hæs flere Dage herefter. I F.'s sidste Stadium skyldes Smerten for en stor Del ogsaa den voldsomme Udvidning af den nederste Fødselsvej, der, navnlig hos førstefødende, kan tage lang Tid. Ved hver Ve ser man Mellemkødet udspiles og Fødselsaabningen gabe lidt, men i Vepausen viger Fosterdelen atter tilbage. Under Veen kommer dog efterhaanden mere og mere af denne til Syne, til sidst bliver den staaende og viger ikke tilbage i Vepausen (den »staar i Gennemskæringen«), og ved et Par Veer fødes den. — I Uddrivningsperioden understøttes Vekraften stærkt af Bugpressen (se Bug); ogsaa denne sættes uvilkaarlig i Virksomhed, men den kan ogsaa anvendes vilkaarlig, ligesom man noget kan hindre den i at virke. For ret at anvende Bugpressen søger den fødende at fiksere Ekstremiteterne; hun stemmer Fødderne mod Sengens Fodende og griber med Hænderne fat i dens Sider eller i et Sengebaand.

Under F. forholder Fosteret sig ganske passivt. Den Maade, paa hvilken det uddrives, er forskellig efter den Del, der »stiller sig til F.«, o: den Del, der er forliggende. Findes Skraaleje, kan F. ikke finde Sted, før det er forandret til et Længdeleje, af hvilke Hovedstillingen, specielt Issestillingen, er den hyppigste (se Fosterlejer). Idet Fosteret uddrives, drejes det tillige efter bestemte Regler (skrues ned gennem Fødselsvejen), hvorved opnaas, at den forliggende Fosterdels forskellige Diametre stadig komme til at passere de tilsvarende gunstigste Diametre i Fødselsvejen. Ved Issefødselen drejes Nakken fortil, ved Ansigtsfødselen Hagen, ved Sædefødselen og Fodfødselen Ryggen, og det selv om denne Del fra først af har vendt bagtil. Naar Fosteret er født, begynder det snart at aande og at skrige. Angaaende Efterbyrdens F. se Efterbyrd.

F.'s Varighed er meget forskellig, næsten altid meget længere hos førstefødende end hos flerfødende. Navnlig Uddrivningsperioden kan være kort hos sidstnævnte (3/4 Time eller mindre), medens den hos de første gerne varer 1 1/2—3 Timer, stundom længere. Udvidningsperioden varer hos førstefødende i Reglen 12—24 Timer, hos

flerfødende ofte meget kortere. Disse Tal ere dog kun Gennemsnitstal; de enkelte F. frembyde overordentlig store Variationer i denne Henseende. Efterbyrdens F. vil i Reglen være tilendebragt (i alt Fald ved Hjælp) i Løbet af en halv Times Tid efter Fosterets F.

Kvindens Befindende under F. frembyder store individuelle Forskelligheder. De fleste, især førstefødende, angribes ret stærkt af den. I Begyndelsen kunne dog mange være oppe og gaa omkring, men senere hen foretrække de fleste at ligge. For Befindendet er det af stor Betydning, om der er fuldstændig Smertefrihed i Vepausen, eller om der ogsaa under denne er nogen Uro og Smerte. Pulsen bliver oftest lidt paaskyndet under F., medens Temperaturen holder sig normal. Vandladningen er undertiden besværet; stundom indeholder Urinen Æggehvide. Aabning afgaar undertiden af sig selv i Uddrivningsperioden. Madlysten er oftest yderst ringe, Tørst sjælden betydelig. Opkastning ses af og til. Efter endt F. kommer der ikke sjælden en Kulderystelse.

Hvis F. foregaar uden Indgriben udefra, kaldes det en naturlig F., medens vi i modsat Fald tale om Forløsning eller kunstig Forløsning. Selv ved en naturlig F. vil der dog være Fødselshjælp at yde (s. d.). Med Hensyn til hvad der er at iagttage fra den fødendes Side, kan følgende bemærkes. Til Føde- (og Barsels-)stue vælges om muligt et stort, luftigt, lyst Værelse. Sengen maa staa frit ud i Værelset, kun med Hovedenden op mod Væggen, maa ikke være for bred og have et fast Underlag (ikke Dyner). Et stort Stiklagen og Voksdug eller Gummilærred lægges under den fødende for at beskytte Sengen mod Fostervand og Blod. Af yderste Vigtighed er det, at alt, hvad der benyttes til den fødende og kommer i Berøring med hende, er fuldstændig rent (se Barselfeber). I Begyndelsen af F., hvor Veerne kun ere svage og Pauserne lange, kan den fødende være oppe; men naar Veerne blive stærkere, maa hun helst ligge, bl. a. fordi det er uheldigt, hvis Vandet afgaar, medens hun staar op, da der saa lettere kan komme Fremfald af Navlesnor eller Smaadele. Under F. kan den fødende ligge paa Ryggen eller paa Siden, efter som det er hende behageligst; dog ere Veerne undertiden stærkere i den ene end i den anden Stilling; ved selve Fosterets Uddrivning er venstre Sideleje heldigst. Det er unyttigt at benytte Bugpressen, før der melder sig en uimodstaaelig Trang dertil, og der skal da presses nedad med selve Veen. Føler den fødende Lyst til at spise eller drikke, er der intet til Hinder for med Maade at tilfredsstille dette. (Litt.: Leopold Meyer, >Det normale Svangerskab, F. og Barselseng« [2. Opl. Kbhvn. 1891]). *Lp. M.*

F. hos Husdyrene foregaar i alt væsentligt paa ganske samme Maade som hos Mennesket, og ligeledes under mere eller mindre voldsomme Smerter. De fleste af Husdyrene ligge ned under selve »Uddrivningen«; dog sker det, at Hoppen føder i staaende Stilling. Hos dette Dyr er den »benede Fødselsvej« nemlig forholdsvis kort, medens Veerne ere meget kraftige, og F. fuldbyrdes derfor temmelig hurtig. »Uddrivningen« varer sjælden mere end 10—30 Minutter. Koen føder med mere Besvær; Fødselsvejen er i større Udstrækning benet, Veerne mindre kraftige og Fosteret forholdsvisstort. Uddrivningsperioden er derfor i Reglen af 2—3 Timers Varighed. De vædskefyldte Fosterhinder, som under Veerne presses ud gennem Børmunden og derved i saa høj Grad bidrage til dennes »Udslettelse«, betegnes med et Lægmandsudtryk for »Vandkalven«. — De mindre Husdyr, navnlig Rovdyrene, føde som oftest let; men da de i Alm. føde et større Antal Unger, forløber der ofte 12—24 Timer, inden F. er tilendebragt. Ligesom hos Mennesket kan den naturlige F. hos Dyrene kun foregaa, naar Fosteret ligger i »Længdeleje«. Derimod er det uden væsentlig Betydning, om det byder sig til F. i »forlængs« eller i »baglængs Længdeleje«. Hos Hoppen og Koen maa Fosterets Lemmer og i forlængs F. tillige Hals og Hoved være strakte lige ud; i modsat Tilfælde kan F. ikke fuldbyrdes ved Naturens egen Hjælp. Hos de mindre Husdyr (Svinet, Hunden og Katten) fødes Fosteret derimod ikke sjælden med For- eller Baglemmer »slaaede ind under Kroppen« (Skulder- resp. Sæde-Holdning). Idet Fosteret under de sidste Veer glider ud af Fødselsvejen, overrives Navlesnoren, »Strengen«, af sig selv hos de større Husdyr. Hunden og Katten maa derimod som oftest bide Navlesnoren i Stykker. Efterbyrden afgaar hos Hoppen under almindelige Forhold i Løbet af en halv Times Tid efter F. For Koens Vedkommende varer det gerne 5—6 Timer, inden Efterbyrden — »Skarnet« — er løsnet og udstødt. Hos de af Husdyrene, som føde flere Unger i »Kuldet«, afgaar Efterbyrden enten umiddelbart efter hvert Foster eller paa een Gang efter hele F.'s Tilendebringelse. Det hænder undertiden — særlig hos Rovdyrene — at Fosteret fødes i Hinderne, »fødes i Hammen«, som da hurtigst muligt maa aabnes, hvis ikke det nyfødte Dyr skal kvæles. Naar Efterbyrden er afgaaet, siges Dyrene »at være blevne rene«. *G. S.*

Fødsel (jur.). Efter nordisk li gesom efter fremmed Ret gælder som naturlig Hovedregel, at Retsevnen, Evnen til at være berettiget eller forpligtet Subjekt i Retsforhold, tilkommer ethvert Menneske, altsaa indtræder ved F. i det Øjeblik, da Barnet begynder sit selvstændige organiske Liv. Fosteret har derimod ingen anden Retsevne end Retsbeskyttelsen for dets Trivsel, jfr. Straffen for Fostermord. Derimod kan man undertiden tale om, at Barnets Retsevne strækker sig tilbage til dets Undfangelse. Dette faar Betydning overalt, hvor Erhvervelsen af en Ret eller Paadragelsen af en Pligt er betinget af, at man oplever et vist Tidspunkt. I Romerretten fik Barnet alle de Rettigheder, som tilfaldt det, medens det var Foster. I norsk og dansk Ret gælder dette vistnok al Arv. Positivt udtalt er Reglen ved det vigtigste og utvivlsomste Tilfælde: Arv efter Barnets før dets F. afdøde Fader.

Den nøjagtige Bestemmelse af Undfangelsesøjeblikket er umulig, men tilnærmelsesvis kan det ske. Det gælder ofte at afgøre, om et Barn kan være født enten saa meget før eller saa meget efter den normale Tid, at det kan være en given Mands ægte eller uægte Barn. I Danmark og Norge have de medicinale Autoriteter det afgørende konkrete Skøn; andensteds sætter Lovgivningen visse Frister, efter hvad Lægevidenskaben

anser for de i Alm. yderste Grænser for det mulige, og fordrer dem anvendte mere eller mindre mekanisk.

Den nøjagtige Bestemmelse af Fødselsøjeblikket har mindre Betydning, hvor Fostertiden regnes med, men kan blive afgørende i andre Tilfælde, f. Eks. med Hensyn til Indfødsret, naar et Barn fødes paa et Skib, ligesom dette sejler ud af Søterritoriet. Et andet altid vigtigt Spørgsmaal er derimod det, om der virkelig er født et levende Barn. For f. Eks. at kunne arve maa Barnet have levet et Øjeblik efter F. Og dette faar stor Betydning, idet Barnet da ved sin Død kan overføre Arven f. Eks. fra dets tidligere afdøde Fader til dets Moder. Selvfølgelig maa Barnet arve — og i det hele have Retsevne — hvad enten det er svagt eller stærkt ved F., og enten det lever ganske kort eller længere Tid. Som Hovedprincip vil Retsudøvelsen derfor, naar den som i dansk og norsk Ret mangler Lovbestemmelser, tendere hen imod at tilkende Retsevne. Men en Grænse kan dog komme. Naar F. sker saa meget for tidlig, eller »Barnet« er saa misdannet, at det efter lægevidenskabeligt Skøn umulig kunde udvikle sig, selv under de heldigste Forhold, men meget snart maatte dø, bør det vistnok hævdes, at intet »levende Barn« er født, selv om det i nogle Timer eller Dage har vist organisk Liv. *V. B.*

Fødselsadel se Adel.

Fødselsdag, Aarsdag for et Væsens, særlig et Menneskes Fødsel, en Dag, som første Gang indtræder et Aar efter Fødselen, anden Gang 2 Aar efter den, o. s. v. Selve Dagen, da Fødselen foregik, er Udgangspunkt, men tælles ikke med. Forudsætningen for, at der lægges Mærke til F., er, at man har en almindelig kendt Kalender (s. d.) og Inddeling af Aaret. F. højtideligholdtes allerede hos flere af Oldtidens Kulturfolk, særlig hos Ægypterne, der bl. a. højtideligholdt Kongernes (se 1. Moseb. 40, 20) og andre kongelige Personers F. som Festdage. De 5 Epagomener (s. d.) eller aarlige ægyptiske Skuddage festligholdt Ægypterne som 5 store Guders F. Hos de semitiske Folk synes man mindre at have lagt Vægt paa Højtideligholdelse af F.; derimod var man i flere Lande meget omhyggelig for at iagttage Stjernernes Stilling i selve Fødselens Øjeblik (se Horoskop). Hos Grækerne højtideligholdtes F. fra tidlig Tid; vi se af Tragikerne, at F. i 5. Aarh. f. Chr. fejredes bl. a. ved Ofre. Hos Romerne højtideligholdtes F. ogsaa; i Kejsertiden vare Kejsernes og Kejserindernes F. store Festdage (se Fester). Da F. ikke spillede nogen videre Rolle hos Jøderne, men derimod hos Romerne, er det meget naturligt, at Christi Fødselsfest først opkom i den vesterlandske Kirke. Man højtideligholdt fra 2. Aarh. Martyrers og hellige Mænds F., men mente hermed deres Dødsdage (se Anniversaria). *V. S.*

Fødselsdele, Kvindens ydre Kønsdele (se Fødsel).

Fødselshjælp, denHjælp, der ydes ved Fødselen. I mange Lande udøves F. ved naturlige Fødsler af særlig dertil oplærte Kvinder, Jordemødre, medens der til kunstige Forløsninger hidkaldes Læger; disse anvendes dog ogsaa mange Steder til enhver Fødsel, især hos de mere velhavende.

Ved den naturlige Fødsel vil F. bestaa i Ordningen af Stuen og Lejet paa hensigtsmæssig Maade; i Varetagelse af de nødvendige antiseptiske Forholdsregler; i Undersøgelse af den fødende for at konstatere, om Fødselen er begyndt, hvor vidt den er fremskreden, om Fosteret er i Live, hvilket Leje det indtager, om i det hele alt er normalt. Under Fødselens Forløb skal der gives den fødende Anvisning til, om hun maa være oppe eller skal ligge; der skal sørges for Tarmudtømmelse og for Vandladning (event. ved Kateter); man skal paase, at den fødende ikke for tidlig anvender Bugpressen o. s. fr. Ved fornuftig Tiltale skal man holde det svigtende Mod oppe, og da et passende Tryk mod den fødendes Lænder (ofte ogsaa Knæ) erfaringsmæssig letter Vesmerten, skal man udøve et saadant. Ved at høre efter Fosterlyden erkyndiger man sig om Fosterets Tilstand. I Uddrivningsperioden kan man ved en rigtig Anvendelse af Kloroform i smaa Doser ligeledes i høj Grad formindske eller ophæve Vesmerten uden at standse Veerne. Ved Fosterets Udskydning gælder det om ved passende Haandgreb at støtte Mellemkødet for at hindre det i at briste (at »faa Rift«), i alt Fald i større Udstrækning. Efter Fosterets Fødsel skal man passe, at der ikke opstaar nogen Blødning ved Slaphed af Livmoderen, og naar der er Tegn til, at Efterbyrden er løsnet, skal man skaffe den ud (ved Tryk ovenfra eller ved Træk nedenfra) og herefter (ved Gnidninger gennem Underlivet) endnu nogen Tid vaage over, at Livmoderen er fast sammentrukken. Er der kommen Rift af Mellemkødet, forenes den (ved Syning eller smaa Hager); den fødende renses for Blod o. s. v., og hermed er F. ved den naturlige Fødsel til Ende.

Er Fødselen ikke naturlig, vil F. rette sig efter Afvigelsens Art, vil altsaa kunne variere fra en mindre Ordination, som en Morfinindsprøjtning e. 1., til de mest indgribende Fødselsoperationer.

F.'s Udvikling i Tidernes Løb er kun ufuldstændig kendt, særlig for de ældste Tider. Den har oprindelig væsentligst været i Hænderne paa Kvinder, medens Lægerne slet ikke eller saa godt som ikke gave sig af med den. Det synes, som om der i I. Aarh. e. Chr. dog fandt en mere videnskabelig Behandling af F. Sted. Men i Middelalderen, hvor Udøvelsen af Lægevirksomheden hovedsagelig var i Hænderne paa Munkene, holdt disse sig fjernt fra F., der udøvedes af uvidende Jordemødre, hvis Undervisning kun bestod i den, de kunde faa ved at deltage i en ældre Kollegas Praksis. Først i 16. Aarh. begyndte Lægerne at tage sig af F. og behandle den videnskabelig, og samtidig begyndte der at udkomme Lærebøger for Jordemødre. Paa Dansk udkom en saadan dog først 1688 (vistnok et Uddrag af den franske Fødselshjælper Mauriceau's store Værk); paa Svensk skrev Johan von Hoorn 1697 sin originale: »Den svenska välöfvade Jordegumman«. Efterhaanden som det blev mere og mere Mode at tilkalde Læger ved Forløsningen, blev F. mere og mere grundig bearbejdet, og efter at der var oprettet Fødselsstiftelser, hvor der ogsaa blev Lejlighed til at studere Forholdene ved den naturlige Fødsel, kunde den nuværende veludviklede Fødselsvidenskab efterhaanden opstaa. Blandt de Mænd, der i fortrinlig Grad have medvirket hertil, kunne nævnes de danske Læger Chr. J. Berger og M. Saxtorph i Slutn. af 18. Aarh. *Lp. M.*

F. hos Husdyrene. Paa Grund af de mere eller mindre unaturlige Forhold, under hvilke Husdyrene leve, er det for de flestes Vedkommende nødvendigt at holde Vagt ved de fødende Moderdyr. Der kan indtræde **Fødselshindringer**, som let kunne blive skæbnesvangre ikke alene for Fosteret, men ogsaa for Moderdyret; det vil desuden selv under ganske naturlige Fødsler være baade humant og hensigtsmæssigt at lette og afkorte Uddrivningen ved Træk i de allerede fødte Fosterdele, og endelig kan det ikke sjælden blive nødvendigt at yde det nyfødte Dyr Hjælp. — Fødselshindringer optræde hyppigst hos de større Husdyr og ganske særlig hos Koen. De bestaa som oftest i, at de lange Lemmer eller Hals og Hoved ikke indtage den normale strakte »Fødselsholdning«, men ere bøjede mere eller mindre langt ind under eller til Siden af Kroppen. **Skraalejer** ere dog heller ikke ualmindelige. For saa vidt den fejlagtige Holdning eller det skraa Leje opdages i Tide, vil man som Regel kunne foretage »Udretning«. Men er Tilfældet gaaet upaaagtet hen eller paa anden Maade blevet forsømt saaledes, at Fostervandet er afgaaet, Børen (Livmoderen) stærkt sammentrukken og Fødselsvejen tør og opsvulmet, inden sagkyndig Hjælp søges, kan Udretning være umulig eller i ethvert Tilfælde saa vanskelig, at det bliver nødvendigt at sønderdele, »partere« Fosteret. Sønderdeling af Fosteret (Embryotomi) spiller i det hele taget en langt større Rolle i den veterinære end i den menneskelige F. Dette Forhold finder sin ganske naturlige Forklaring deri, at Dyrlægerne, langt oftere end Lægerne, staa over for slige forsømte Tilfælde, men dernæst maa man erindre, at for Dyrlægen bliver det til syvende og sidst et Pengespørgsmaal, hvilken Fremgangsmaade han vil vælge. Det moralske Ansvar over for Fosteret falder bort; der spørges kun om, hvad der betaler sig bedst, eller rettere sagt; hvad der er forbundet med mindst Tab. At det under disse Omstændigheder i det langt overvejende Antal af Tilfældene bliver Fosteret, som maa ofres for Moderen, er ret indlysende. Det gælder blot om at tilendebringe Forløsningen paa den for Moderdyret mindst generende Maade. Men derfor er ogsaa den veterinære Embryotomi i Løbet af det sidste halve Hundrede Aar udviklet til en beundringsværdig i Fuldkommenhed, baade hvad Teknik (subkutane Afløsninger) og Instrumenter (Kædesaven) angaar. *G. S.*

Fødselshjælper, Accoucheur, en Læge, der beskæftiger sig med at yde Fødselshjælp. I Danmark erhverves Retten hertil ikke alene ved lægevidenskabelig Embedseksamen, men der kræves et fast Ophold paa den kgl. Fødselsstiftelse (f. T. [1897] i 4 Uger), efter at denne er bestaaet. I Norge er enhver udeksamineret medicinsk Kandidat berettiget til at være F.; men til medicinsk Eksamen kræves i Norge obligatorisk et 2 Maaneders Kursus paa Fødselsstiftelsen. *Lp. M.*

Fødselshjælper (*Alytes*), Slægt af Tudsefrøer (s. d.).

Fødselshjælperske, en Betegnelse, som nogle danske Jordemødre i den sidste Tid foretrække fremfor Titelen Jordemoder. *Lp. M.*

Fødselslinie, Begyndelseslinie eller Kæmperlinie, kaldes den Linie, som danner Grænsen mellem en Hvælvings indre Flade og den Mur eller Pille, som bærer Hvælvingen, og hvorfra den udgaar. Denne Linie markeres i Reglen ved eet eller flere profilerede Led. *E. S.*

Fødselsmærke kaldes visse ved Fødselen tilstedeværende Huddannelser, hvis tekniske Navn er *Naevus*; kaldes oftere Modermærker (s. d.). *E. A. T.*

Fødselsoperationer, de Indgreb, der kunne udkræves for Fødselens Tilendebringelse paa den for Moder og Foster heldigste Maade. Saadanne Indgreb ere f. Eks. Vending, Fremtrækning, Fremtrækning ved Tang, Embryotomi, Kejsersnit, Reposition af Navlesnor, Løsning og Udtagelse af Efterbyrd o. s. fr. *Lp. M.*

Fødselsstatistik omfatter Tallene vedrørende fødte Børn (og de fødende Mødre) i et Land. Som det er almindelig bekendt, foreligger der ikke paa noget Omraade saa paalidelige og gennem saa lang Tid indsamlede statistiske Oplysninger som paa Befolkningsstatistikkens, og herindenfor fremtræder selvfølgelig atter F. som et af de vigtigste Led. Ved Hjælp af Kirkebøger og Civilstandsregistre er det i de fleste Lande muligt at konstatere det aarlige Antal Fødsler som Følge af den Anmeldelsespligt herom, der gennem lang Tid har paahvilet og paahviler Landets Borgere, en Anmeldelsespligt, der naturligvis ikke har haft befolkningsstatistiske Hensyn som sin væsentligste Grund. Hovedtallet i F. er det samlede Antal fødte i et vist Tidsrum, hvilket Tal jo ikke ganske falder sammen med Antallet af Fødsler, da der inden for disse sidste forekommer en vis Procentdel som Dobbeltfødsler; endvidere bortser man som oftest i dette Tilfælde fra det for Befolkningsforøgelsen ligegyldige Moment: Dødfødslerne. Sædvanligvis sammenstiller man Fødselstallet med Landets samlede Befolkning, og den derved konstruerede Fødselsprocent har sin foreløbige Værdi og kan anvendes i flere Tilfælde, selv om en fuldt korrekt Sammenstilling burde finde Sted ved at stille Fødslerne i Forhold til de kønsmodne Kvinder, som atter i dette Tilfælde rettelig burde deles efter Aldersklasser paa Grund af den overordentlige Rolle, Alderen spiller i dette Forhold.

En Betragtning af Fødselsforholdene i Danmark viser, at Fødselsprocenten har bevæget sig inden for snævre Grænser; kun aldeles undtagelsesvis har den i 19. Aarh. været under 3 eller over $3^1/_2$ p. Ct., og noget lignende gælder i ældre Tider, saa langt man kan gaa tilbage; Svingninger op eller ned i enkelte Aar kunne som en Bølgebevægelse følges gennem de senere Generationer.

1885—94 har Antallet af levendefødte i Danmark været, som nedenstaaende Tabel angiver, ved hvilken tillige anføres de tilsvarende Tal for Kongeriget Norge.

	Danmark		Norge	
	Antal fødte	Hvert af 1000 indbyggere fødte	Antal fødte	Hvert af 1000 indbyggere fødte
1885	67,464	32,6	61,231	31,5
1886	68,062	32,8	60,716	30,8
1887	67,417	32,0	60,908	30,7

	Danmark		Norge	
	Antal fød	Hvert af Befolkningen fødes	Antal fød	Hvert af Befolkningen fødes
	fe		fe	
1888	67,427	31,6	61,277	30,8
1889	67,385	31,3	59,188	29,6
1890	66,376	30,6	60,108	30,3
1891	67,937	31,0	61,721	30,9
1892	65,468	29,5	59-430	29,6
1893	68,530	30,6	61,918	30,7
1894	68,300	30,2	60,300	29,-

Deler man for Danmark's Vedkommende de ti Aar i Femaarene 1885—89 og 1890—94, faar man, at der i det første Femaar fødtes 337,755, i det sidste 336,611 levende Børn, altsaa var der trods den stigende Befolkning en svag Nedgang; i de enkelte Aar ere Tallene nogenlunde regelmæssige, men særlige Omstændigheder i Retning af Krig, Pestsygdomme eta, som erfaringsmæssig vilde øve deres betydelige Indflydelse, have heller ikke fundet Sted. Som Gennemsnit kommer der i Tiaaret 31,04 og i det sidste Femaar 31,0 fødte Børn for hvert 1000 Mennesker. I tidligere Perioder vare de tilsvarende Tal: 1841—50: 30,5, 1851—60: 32,5, 1861—70: 30,8, 1871—80: 31,5 og 1881—90: 31,9; for Norge henholdsvis: 30,-, 33>o. 30,9, 30,9 og 30,8 p. m.

Efter de Erfaringer, man har paa det paagældende Omraade, kan man som det højest tænkelige Fødselstal sætte 60 à 65 p. m. Det højeste kendte Fødselstal er omkring 55 p. m. fra visse Dele af Rusland, det laveste 16 (stundom 14—15) p. m. i Dele af Frankrig. For Menneskeslægten som Helhed falder Tallet mellem 40 og 45 p. m. For hele Europa i 19. Aarh. faar man følgende Tal: 1801—20: 38,0, 1821—30: 39,5, 1831—40: 38,2, 1841—50: 37,6, 1851—60: 37,8, 1861—65: 38,8, 1866—70: 38,5, 1871—75: 38,8 1876—80: 38,9, 1881—85: 38,6, 1886—90: 37,7 p. m. For Vesteuropa var Tallet 1861—90: 33,7 (uden Frankrig 35,6), for Østeuropa 46,4 p. m. Det gælder om 19. Aarh., at Tiden 1816—30 fremtræder med høje Tal (Reaktion efter Revolutionskrigene) og for Østeuropa endvidere 1861—65 (Livegenskabets Ophævelse); lave vare Tallene 1801—15 (Krigene) og 1846—55 (Revolutionstider) samt i den sidste Femaarsperiode 1886—90 (formindsket Ægteskabshyppighed og Udvandring). En Betragtning af de enkelte Lande i Tiaaret 1881—90 viser, at Rusland staar højest med 48,5 p. m., derefter komme Ungarn (43,8), Italien (37,9), Tyskland (36,6), Østerrig (35,0), Finland (35,0), Nederlandene (34,3), England (32,5), Danmark (31,9), Norge (30,8), Belgien (30,4) og Sverige (29,1); absolut lavest var Frankrig med 23,9 (hvilket Tal for øvrigt ogsaa er det laveste i dette Land i noget Tiaar) efter en jævn Nedgang gennem hele Aarhundredet fra 32,9 p. m. 1801—10. — Naar det i Alm. og stundom ogsaa med Rette fremhæves, at Fødselshyppigheden er afhængig af et Folks hele økonomiske Stilling, og at en Forbedring i denne skulde medføre en Forøgelse, medens daarlige Tider bragte Nedgang, er dette dels meget vanskeligt at bevise, og dels maa det erindres, at der ogsaa er andre Forhold, der øve Indflydelse, hvorfor man heller ikke kan slutte fra et stort Antal Fødsler til »gode Tider«; af saadanne Forhold skulle nævnes en Befolknings større eller mindre Sorgløshed, Ægteskabshyppigheden, der atter er afhængig af Landets Ægteskabslovgivning, Krige, ja endog Børnedødeligheden; thi stiger denne sidste, tiltage ogsaa Fødslerne i Antal. Dertil kommer som ovenfor fremhævet, at Fødslerne rettelig kun bør stilles i Forhold til de kønsmodne Kvinder for at kunne tjene som Maalestok for Frugtbarheden. Et rammende Udtryk for denne kan man faa ved at sammenstille Antallet af ægtefødte Børn (eller helst Antallet af Kvinder, som fødte ægte Børn) med det samlede Antal gifte Kvinder i Alderen 15 — 45 Aar. I Aarene 1871—80 kom der paa hvert 1000 af disse følgende Antal fødende Kvinder: Nederlandene 367, Belgien 342, Tyskland 332, Norge 322, Finland 309, Sverige 302, England 302, Italien 291, Danmark 286 og Frankrig 201. Ogsaa her lægger man uvilkaarlig Mærke til det lave Tal, hvormed Frankrig fremtræder, en naturlig Følge af »Tobørnssystemet«. (For Tiaaret 1885—94 var Tallet for Danmark 279).

Frugtbarheden er naturligvis meget forskellig i de enkelte Aldersklasser; i Danmark var det aarlige Antal Mødre, der fødte ægte Børn (dødfødte medregnede), 1885—94 følgende for hvert 1000 gifte Kvinder i de enkelte Aldersklasser:

Under 20 Aar ..	746,2	40—45 Aar ...	111,9
20—25 — ..	479,0	45 — 50 — ...	11,7
25—30 — ..	390,8	50—55 — ...	0,0
30—35 — ..	297,0	55 og derover..	0,0
35—40 — ..	227,6		

Tallene vise tydelig, at Frugtbarheden er aftagende fra Aldersklasse til Aldersklasse. — At den ægteskabelige Frugtbarhed er højere blandt den ubemidlede Befolkning end blandt den mere velstaaende, er en bekendt Sag; dog ere Undersøgelser paa dette Omraade overordentlig sjældne. Imidlertid foreligger der Oplysninger fra Danmark herom i Rubin's og Westergaard's Ægteskabsstatistik. Det fremgaar af denne, at i Kjøbenhavn var Antallet af Børn i Ægteskaber, der havde varet 25 Aar og derover, inden for den Gruppe, der omfatter Embedsmænd, Grosserere og Fabrikanter: 4,80, inden for Smaahaandværkere og Detailhandlere 4,91, inden for Kontorister, Lærere, Assistenter i offentl. Kontorer 4,35, inden for Opvartere, Bude, gift Tyende 4,70 og endelig inden for Haandværkssvende, Fabrikarbejdere og Daglejere 5,26. Som Hovedresultat af disse Tal kan man udlede, at tredje Gruppe med det laveste Tal er Forsynlighedens, der kæmper for at bevare sin Position, femte Gruppe er Uforsynlighedens, der lader staa til, fordi den har lidet at tabe, maaske noget at vinde ved Børnenes Medhjælp, første Gruppe er Gennemsnittets, hvor Forsynlighedsmomentet og Evnen til at lade staa til tilsammen tagne give Produktiviteten sit Præg.

Fødslernes Fordeling paa de forskellige Aarstider er jo afhængig af Antallet af Konceptioner. For Danmark faar man for hvert 100 fødte 1890—94 følgende Fødsels- og Konceptionskvartal:

Fødselskvartal	Ægte Fødsler	Uægte Fødsler	Ægte fødtes Død til 13 Aars Alder	Uægtefødtes Død til 13 Aars Alder
Decbr.—Febr. ...	25,70	26,56	25,61	26,68
Marts—Maj	25,89	26,56	25,88	26,19
Juni—Aug	24,46	22,69	24,50	23,65
Septbr.—Novbr...	23,95	24,19	24,01	23,48
Konceptionskvartal				
Decbr.—Febr. ...	23,95	24,19	24,01	23,48
Marts—Maj.....	25,70	26,56	25,61	26,68
Juni—Aug	25,89	26,56	25,88	26,19
Septbr.—Novbr...	24,46	22,69	24,50	23,65

Forskellighederne fra Maaned til Maaned ere ikke særlig udprægede, og allermindst ere de det, naar Hensyn tages til, at Vielserne i Foraars- og Efteraarsmaanederne ere dobbelt saa hyppige som i Sommer- og Vintermaanederne; dog er denne Regelmæssighed jo en simpel Følge af, at det større Antal Fødsler skyldes Ægteskaber, der alt have bestaaet nogen Tid. Der viser sig en udpræget højere Fødselshyppighed for Vinter- og Foraarskvartalet end for Sommer- og Efteraarskvartalet, og Forskellen er endnu større for de uægte Fødslers Vedkommende end for de ægte. Det samme Forhold genfindes for øvrigt i flere andre Stater, og hertil ere saavel fysiske som sociale Aarsager medvirkende.

Som Genstand for Moralstatistikkens Undersøgelser fremtræder Fødslernes Fordeling i ægte og uægte Fødsler; i og for sig kan Antallet af uægte Fødsler ikke siges at være en paalidelig Maalestok for en Befolknings hele sædelige Tilstand; dels giver en Befolknings Usædelighed sig langtfra sit værste Udslag i et stort Antal uægte Fødsler, dels er der andre Forhold, som øve deres store Indflydelse paa disses Antal, saaledes Prostitutionens større eller mindre Udbredelse, hvorved Antallet formindskes eller forøges, endvidere Befolkningens forskellige Erhvervsforhold, Arveretsforhold og endelig Landenes Ægteskabslovgivning (som Bevis paa dette sidste Moments Indflydelse kan nævnes, at i Bayern, hvor Indgaaelse af Ægteskab var meget vanskelig indtil 1868, var Procentantallet af uægte Børn af alle fødte 1835—60: 21,1, 1860—68: 22,2, 1871—75: kun 12,6). I Danmark vare de uægtefødte i Procent af alle fødte 1880—84: 10,02, 1885—89: 9,60 og 1890—94: 9,37. Til Brug for en Sammenligning med andre Lande kan anføres, at det aarlige Antal levendefødte uægte Børn udgjorde for hvert 1000 af hele Befolkningen 1881—90:

i Nederlandene..		i Sverige	2,97
i England		i Danmark	3,18
i Frankrig	1,94	i Tyskland	3,39
i Finland	2,37	i Østerrig	5,26
i Norge	2,41	i Galizien	6,17
i Belgien	2,5-		

Antallet for Vesteuropa som Helhed var stigende fra 1841 til 1860, men derefter i Aftagen. — Af hvert 1000 Kvinder uden for Ægteskab (ugifte, Enker og fraskilte) i 20—45 Aars Alderen var der 1871—80 følgende Antal, som fødte uægte Børn: i Nederlandene 17,3, England 26,0, Frankrig 30,9, Belgien 31,0, Norge 33,8, Sverige 39,4, Finland 40,5, Danmark 45,2, Tyskland 51,6, Østerrig 66,2. — Fordelingen inden for Aldersklasserne fremgaar af nedenstaaende Tabel, der for Danmark's Vedkommende viser det aarlige Antal uægte Børn fødende Mødre (dødfødte medregnede) pr. 1000 Kvinder uden for Ægteskab i Tiaaret 1885—94:

Under 20 Aar...	10,2	40—45 Aar .. .	10,1
20—25 — ...	38,2	45 — 50 — ...	0,8
25—30 — .. .	46,8	50—55 — ...	0,0
30—35 — .. .	36,7	55 og derover..	0,0
35—40 — .. .	26,5		

Bevægelsen her: først en Opgang til 30 Aars Alderen og derefter en Nedgang, er en anden end for de ægte Fødslers Vedkommende, hvor der var en jævn Nedgang fra Klasse til Klasse; dette er et Forhold, der ikke kan skyldes Frugtbarheden, da der ingen Grund er til at tro, at ugifte Kvinder ikke under i øvrigt lige Forhold skulde have samme Fødedygtighed som de gifte. Bevægelsen hidrører da ogsaa baade fra de forskellige Aldersklassers Evne til at føde og fra deres Tilbøjelighed til at indlade sig i illegitime Forbindelser, hvilken Tilbøjelighed altsaa synes i Opgang indtil 30 Aars Alderen. (For øvrigt skal anføres, at 1890—94 var det absolutte Antal af gifte fødende Mødre under 20 Aar: 3,541, af ugifte: 4,042).

Undersøgelser med Hensyn til de fødte Børns Køn ere saa gamle som Befolkningsstudier overhovedet; allerede i 18. Aarh. gjorde Süszmilch opmærksom paa Drengenes Overtal, og Wappäus fandt, at blandt 581/4 Mill. fødte i de store europæiske Lande faldt paa 100 Piger 106,31 Drenge. Noget lignende give de nyere Beregninger: i Danmark kom 1880—84: 105,4, 1885—89: 104,8, 1890—94: 105,4 Drenge paa hver 100 Piger. I Perioden 1887—91 var Tallet for Norge: 105,8, Sverige 105, Finland 105, Frankrig 104,8, England 103,6, Tyskland 105,2, Belgien 104,5, Holland 105,5. -Den overraskende Regelmæssighed i dette Forhold har ført til forskellige Teoriers Fremsættelse. Den mest bekendte er den Hofacker-Sadler'ske Hypotese, hvorefter Forældrenes Aldersforskel øvede Indflydelse paa Barnets Køn, saaledes at naar Manden var ældre end Konen, skulde der fødes flere Drenge end Piger. Imidlertid ere Forskerne komne til indbyrdes modsigende og uklare Resultater med Hensyn til disse Teorier, mest foranledigede ved at Materialet er for lille, naar det bliver underkastet de fornødne Delinger, for at faa Forholdene frem i deres Renhed. Dusing mener, at der ved naturhistoriske Iagttagelser er Udsigt til at komme paa Spor efter de forskelligt virkende Aarsager, og det synes at fremgaa af hans Iagttagelser, at under de Forhold, der gøre en forholdsvis større Frembringelse af det ene Køn betydningsfuld for Dyrs og Planters Forplantning, vil dette Køn ogsaa fremkomme i større Antal; men det er vanskeligt at overføre disse Studier paa Menneskeslægten. — I Danmark var Drengenes Overvægt større blandt de uægte end blandt de ægte fødte; 1880—89: 105,8 mod 105,1, 1890—94: 108,5 mod 105,1 for hver 100 Piger. Dette Tal er for saa vidt paafaldende, som denne Tendens i andre europæiske Lande netop

viser sig svagere ved de uægte Fødsler. — Langt stærkere udpræget viser Drengenes større Antal sig ved Dødfødslerne; i Femaaret 1890—94 var der 125 Drengefødsler mod 100 Pigefødsler, 1885—89 endog 133,2. I Norge var Tallet 1886—90: 124,6. Det ses saaledes, at Drengenes Liv allerede før og ved Fødselen er udsat for større Fare end Pigernes.

Dobbeltfødsler. Af 100 Fødsler i Danmark var 1,384 Dobbeltfødsler, deraf 1,329 Tvillingfødsler, 0,015 Trillingfødsler; af de fødte udgøre altsaa Tvillingerne 2,623, Trillingerne 0,044 p. Ct. Disse Tal ere temmelig ensartede i alle europæiske Stater; i Norge var Tallet 2,67 p. Ct. af de fødte, i Frankrig, hvor det er mindst, 1,86 p. Ct. Af Interesse er det, at medens man skulde have ventet, at Tvillingfødslerne i Halvdelen af Tilfældene skulde give forskelligt Køn, gælder dette faktisk kun om en Tredjedel af Tilfældene. De samme Aarsager have altsaa i de fleste Tilfælde paavirket begge Fostre og givet dem samme Køn.

Dødfødsler. Dette Begreb bliver højst forskellig defineret i de forskellige Lande efter den gældende Praksis og Lovgivning, hvorfor internationale Sammenligninger kun frembyde liden Interesse; saaledes blive Dødfødsler slet ikke registrerede i England; i Frankrig opføres alle de som dødfødte, der ved Indførelsen i Civilstandsregistrene ikke leve længere, selv om de ere komne levende til Verden. I katolske Lande skjules Dødfødslerne ogsaa ofte af religiøse Grunde, saaledes at flere derved blive opførte som levendefødte. Denne Usikkerhed overføres for saa vidt ogsaa paa Levendefødslerne, som Uensartetheden jo beror paa, at hvad der i et Land rubriceres under Dødfødsler, medtages i et andet under i Levendefødsler; men over for de store Tal, de j her indvirke paa, spiller det en mindre Rolle, større derimod paa selve Dødfødslerne. I Danmark er den nu gældende Regel, at ethvert levendefødt Foster, paa hvilket Tidspunkt af Svangerskabet det end er kommet til Verden, betragtes som »levendefødt«, hvorimod ethvert Foster, der i Svangerskabets 29. Uge eller derefter er kommet til Verden uden tydelige Tegn til Liv, opføres som »dødfødt«, og er det kommet til Verden før den 29. Uge, som »Abort«. Inden for de enkelte Lande, hvor man kan gaa ud fra, at Dødfødslerne overalt behandles paa samme Maade, er Sandsynligheden for en Dødfødsel et fortrinligt Bidrag til Belysning af de forskellige Befolkningsklassers økonomiske og hygiejniske Tilstand, da dette Maaleredskab er meget fint mærkende. Som ovenfor omtalt er der stor Forskel mellem Hyppigheden af en Dødfødsel for Drenge og Piger, endvidere er der Forskel mellem uægte og ægte fødte, mellem fattige og rige, mellem By og Land, de første fødte Børn ere mere udsatte end de senere o. s. fr. — I Danmark var Antallet af Dødfødsler 1890—94 blandt ægtefødte 2,4 p. Ct., blandt uægte 3,3, 1885—89: 2,6 og 4,1 p. Ct. Der har altsaa i den senere Tid vist sig en svag Nedgang i disse Tal. 1887—91 var Antallet af Dødfødsler inden for samtlige Fødsler i Danmark 2,68 p. Ct., i Sverige 2,62, Norge 2,75 og Finland 2,78 p. Ct.; ogsaa for de øvrige Lande viste der sig en svag Nedgang i Sammenligning med tidligere Tider.

Omtr. 4 p. Ct. af de fødte i Danmark ere ufuldbaarne, hvilket navnlig er Tilfældet med de første og sidste Fødsler; en ikke ringe Del af de ufuldbaarne Børn er Tvillingbørn (omtr. 1/3 af alle Tvillingbørnene). (Litt.: Falbe Hansen og Scharling, »Danmark's Statistik« [1. Bd., Kbhvn. 1885], »Statistisk Tabelværk«, 4. Række, Litra A Nr. 9 [Kbhvn. 1896]; »Norge's officielle Statistik«, 3. Række, Nr. 252 og 259 [Chra. 1896 og 1897]; Westergaard, »Statistikens Theori« [Kbhvn. 1890]; Rubin og Westergaard, »Ægteskabsstatistik« [Kbhvn. 1890]; G. Sundbarg, »Grunddragen af Befolkningsläran« [Stockholm 1894]; Boxstrøm, »Jemförande Befolknings-Statistik« [Helsingfors 1891]; *Bulletin de l'Institut International de Statistique* [Rom 1894]). *M. K.*

Fødselsstiftelse er en Anstalt, hvor fødende kunne ty ind og søge Hjælp. I de fleste Lande ere F. særlig beregnede paa ugifte fødende og for saadanne gifte, hvor man venter en vanskelig Fødsel, der kan foranledige en større Operation. Til F. ere knyttede Skoler for Jordemødre og Læger. De første Jordemoderskoler oprettedes i Hôtel-Dieu i Paris og i Strassburg 1728, i Berlin og Gottingen 1751, og derefter fulgte alle andre Lande.

Kjøbenhavn's F. fik sin første Begyndelse 1750, idet Kongen »intet hellere ønskede, end at den saa ofte forekommende Barnefødsel i Dølgsmaal og ofte derpaa forekommende Fostrenes Ombringelse kunde forebygges«, og derfor bestemte, at der skulde være et Par edfæstede Jordemødre, hos hvem ugifte fødende kunde føde hemmelig. Der lejedes et Par Huse af en Jordemoder i Gotersgade tæt ved Volden, og i 9 Aar, i hvilken Tid der fødtes 2,841 Børn, blev F. her; men da Jordemoderen døde, flyttedes Anstalten 1759 til Frederiks Hospital, hvor den Pavillon, der ligger nærmest Amalienborg, overlodes til den. 2 Aar efter skænkedes F. til det medicinske Fakultet, og den naaede snart betydelig Anseelse under de to første udmærkede Professorer Chr. Johann Berger (s. d.) og Matthias Saxtorph (s. d.). 1787 flyttedes F. til sin nuværende Bygning, der var skænket af Dronning Juliane Marie. — F. var stadig i Forbindelse med en Opfostringsanstalt for nyfødte Børn, og 1771—74 fandtes paa F. en Kasse, hvori nyfødte Børn kunde nedlægges til det offentliges Forsørgelse; men da den blev meget misbrugt, ophævedes den igen. Fra 1787 vare Fødsels- og Plejestiftelsen forenede. 1894 skete der en Forandring i Plejestiftelsens Forhold, hvorved der vandtes Plads til Oprettelse af en lille gynækologisk Afdeling.

Paa F. har der til Tider hersket store Epidemier af Barselfeber og saaledes ogsaa paa Kjøbenhavn's. 1823—44 døde her 5—6 p. Ct., men til Tider steg Dødeligheden til voldsomme Epidemier kulminerende med, at Halvdelen af de 169 fødende i Novbr.—Decbr. 1839 døde af Barselfeber, medens saa godt som alle de andre vare mere eller mindre angrebne. Man lukkede da Anstalten i 5 Maaneder og foretog betydelige Forandringer, men 1844 maatte den lukkes igen, og da Dødeligheden 1860 — 64 steg til 7 p. Ct., lukkedes den atter 3 Maaneder om Sommeren og senere aarlig, indtil de sidste Aar, i 2 Maaneder. Man indførte tillige et Filialsystem, idet en Mængde fødende henvistes til Filialer i Byen. 1870 indførte Professor Stadfeldt (s. d.) den antiseptiske Saarbehandling ved Fødslerne,

og Kjøbenhavn's F. kom derved til at gaa i Spidsen for en ny Æra for F., idet Dødeligheden sank til 1—5 pro Mille; ja 1890 døde ikke en eneste af Barselfeber. — For Rigsdagen har der i de senere Aar gentagne Gange været Forslag om at flytte F. sammen med Frederik's Hospital og de medicinske Undervisningsanstalter, hvorved man samtidig vil bort fra det uheldige Filialsystem.

Kjøbenhavn's F. har 37 Enestuer og 4 Rekonvalescentstuer med i alt 7 Senge. Enhver ugift fødende kan optages uden Betaling. I Finansaaret 1894—95 optoges 1,737 Patienter i F. og dens Filialer. Stiftelsens og dens Legaters Formue udgjorde 1895 ca. 1,150,000 Kr. — 1896 oprettedes et privat Fødehjem paa Frederiksberg ved Prof. Howitz'es Initiativ. (Litt.: Stadfeldt, »Kjøbenhavn's F. o. s. v.«, Universitetsprogram 1887; G. Norrie, »Jordemodervæsenets Udvikling i Danmark« i »Tidsskr. f. Jordemødre«, 1894—96). *G. N.*

I Norge blev den første F. oprettet i Christiania 1818, forenet (indtil 1883) under fælles Administration og Økonomi med det 1826 begyndte Rigshospital. Den første Bevilling til begge Indretninger blev given af Stortinget i Apr. 1816; men F., til hvis Oprettelse der allerede ved Reskr. af 1780 var paalagt Christiania Kommune en aldrig indfriet Forpligtelse, kom først i Gang, da Planen til den var bedst forberedt, og Gennemførelsen kunde bringes i Stand, ved at Byen til en Begyndelse indrettede Lokale til F. i sit civile Sygehus, mod at Inventarium anskaffedes af Staten. Saaledes aabnedes »den midlertidige F.« 16. Aug. 1818, med Prof. Dr. Thulstrup som første Overlæge. I Novbr. 1818 afholdtes paa Stiftelsen den første Jordemodereksamen. 1825—37 boede F. til Leje paa forskellige Steder ude i Byen, og først 1837 kunde den flytte til den for samme opførte Nybygning i Akersgaden ved Siden af Rigshospitalet, hvor den endnu (1897) har Lokale, medens der dog nu er købt Grund til en hel ny Bygning ved Ullevoldsvejen. Fra 1837 fik Anstalten sin første Reservelæge, og ligesaa indførtes fra samme Tid en regelmæssig Volontørtjeneste af medicinske studerende.

Ogsaa paa F. i Christiania gjorde man tidlig Bekendtskab med Barselfeberen, første Gang 1828, da der fra August til Aarets Udgang døde 7 Barselkvinder af 123 fødende i hele Aaret; 1839 døde i det ny Lokale 7 af 130, 1842 12 af 171; i Sommeren 1845 evakueredes Stiftelsen til Luftning og Rensning; det samme maatte, trods de 1849 af Sundhedshensyn foretagne Udvidelser af Lokalerne, foretages delvis 1850, da Dødeligheden steg til sit her hidtil iagttagne Maksimum, nemlig 18,6 p. Ct. Først fra 1867 lykkedes det at tilvejebringe en varigere og bedre Sundhedstilstand paa F. Efter Rigshospitalets Tilflytning til sine ny Bygninger 1883 blev en Del af dets gamle Lokaler s. A. tagen i Brug for en i Forbindelse med F. oprettet Barneafdeling med 6 Sygepladser for spæde Børn og 1885 yderligere Lokaler indrettede til Bolig for Jordemoderskolens Elever. Med F. er tillige forenet en gynækologisk Afdeling. — 1861 traadte Norge's anden F. i Virksomhed i Bergen. Ogsaa til denne, som 1875—77 udvidedes ved ny Tilbygninger, er knyttet en Jordemoderskole, for det vesten- og nordenfjældske Norge. (Litt.: Schonberg, »Christiania's F. 1818—87« [Chra. 1887]; H. Vogt, »Tiaarsberetninger om F. i Bergen« [i »N. Mag. f. Lægevid.«]). *J. B. H.*

Fødselsstjerne (*dominus genituræ*) kaldes i Astrologien den Planet, som indtager en fremragende Stilling i Menneskets Horoskop (s. d.), og som derfor antages at have særlig Indflydelse paa vedkommendes Karakter og Skæbne. Bestemmelsen af F. har næppe været ens til alle Tider; da Astrologien i Begyndelsen af den nyere Tid havde naaet sin højeste videnskabelige Udformning, regnede man som F. den Planet, der foruden at befinde sig i et af de fire Hjørnehuse, 10., 1., 7., 4. (se Huse), tillige havde den største Styrke, bestemt ved dens Forhold til de 5 hylegiale Punkter (se Hyleg). Hvis en anden Planet med ringere Styrke, beregnet paa tilsvarende Maade, ogsaa befinder sig i et Hjørnehus, da siges den at »ledsage« F., og Astrologerne have meget udførlige og detaillerede Regler for den Indflydelse paa Mennesket, som de forskellige mulige Kombinationer mellem Planeterne kunne have. (Litt.: Garcaeus, *Astrologiae methodus* [Basel 1576]; Job, »Anleitung zu denen curieusen Wissenschaften etc.« [Frankfurt 1747]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [2. Del, Kbhvn. 1894]). *Alfr. L.*

Fødselssvulst. Paa det Parti af den forliggende Fosterdel, der rager frit ned i Fødselsvejen, vil der efter Fostervandets Afgang opstaa en Hævelse, idet Blodet vil presses ned herimod og en Udsvedning af Blodvædske i det omgivende Væv finde Sted. Denne kaldes F., og den vil have sin bestemte Plads paa Fosteret, afhængig af Fosterlejet og -stillingen, saa at man endog af F. bagefter kan erkende, hvorledes hint har været. Sidder F. paa Hovedet, kan dette faa et meget misdannet Udseende, mest ved F. paa Ansigtet. Ved Sædestilling kan F. bevirke en betydelig Svulst af Fosterets Kønsdele. F. taber sig dog af sig selv i Løbet af faa Dage og kræver ingen Behandling. Finder Fosterets Udskydning Sted snart efter Vandets Afgang, dannes F. ikke. *Lp. M.*

Fødselstang (*forceps obstetricia*), ogsaa kaldet den uskadelige Hovedlang (i Modsætning til skarpe og knusende Instrumenter), er et Fødselsinstrument, ved hvis Hjælp man kan fremtrække Fosteret, naar dette ligger med Hovedet forrest. F. bestaar af to krydsende Grene eller Tangarme (Fig. 1). Paa hver Tangarm skelner man mellem Tangskeen, af hvilken største Delen er udskaaren (fenestreret), og som ved en slank Hals gaar over i Skæftet, der ofte er forsynet med fremstaaendc Vinger til Støtte for Fingrene. Hvor Tangarmene krydses, findes Laasen, der kan have forskellig Konstruktion. Tangskeerne ere buede med Konveksiteten bort fra den sammenlagte Tangs Midtlinie (Hovedkrumningen), hvorved Tangen bliver i Stand til at omslutte Fosterhovedet. Desuden ere Tangskeerne krummede efter Højkant (Bækkenkrumning), for at Tangen kan passe til den krummede Fødselsvej. I de sidste 15 — 20 Aar anvendes mere og mere almindelig den saakaldte Aksetræktang (oprindelig angiven af Paris-Accoucheuren Tarnier), paa hvilken man ved et særligt Trækapparat bliver i Stand til at trække nærmere efter Bækkenkanalens Akse (Fig. 2). — Man anlægger hver Tangarm for sig, saaledes at Tangskeen kommer til at slutte godt til Fosterets

Hoved; først da lukkes den, hvorpaa man foretager Fremtrækning, enten ved at trække lige ud (staaende Træk) eller ved smaa Bevægelser fra Side til Side (rokkende Træk). F. virker altsaa hovedsagelig som et Middel til at gribe om Fosterets Hoved uden at beskadige dette; undertiden virker

Fig. 1.

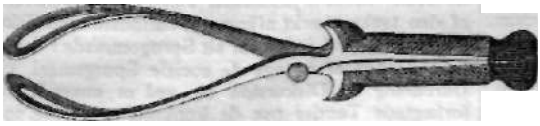

Fødselstang.

det dog ogsaa ved i ringe Grad at sammenklemme Fosterhovedet. F. anvendes, naar Fosterhovedet er forliggende og trængt ned i Bækkenet, og naar der er bydende Grund til ikke at afvente Fødselens Tilendebringelse ved Naturen.

F. er opfunden af en til England udvandret fransk Familie, Chamberlen, vistnok i Beg. af

Fig. 2.

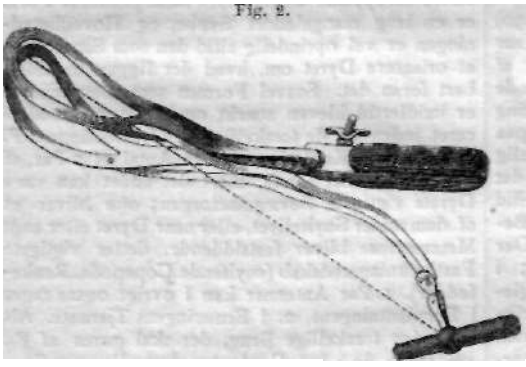

Aksetræktang.

17. Aarh., men Opfindelsen blev i lang Tid holdt hemmelig i Familien. Den første, der forelagde Offentligheden en F., var den vestflanderske Læge Palfyn (omtr. 1720), men Palfyn's Tang var langt ufuldkomnere end Chamberlen's. Det betydningsfulde i Opfindelsen af F. ligger i, at man uden den var henvist til ved alle Hovedfødsler — langt de hyppigste Fødsler — hvor Forløsning var nødvendig, enten at vende paa Fødderne eller, hvis dette var uudførligt, hvad ofte var Tilfældet, da at bruge skarpe og knusende Instrumenter. (Litt.: E. Ingerslev, »F.« [Kbhvn. 1887]). *Lp. M.*

Fødselsveer. I Artiklen Fødsel er Vekraften og dens Natur omtalt. F. begynde oftest længere Tid før den egentlige Fødsel (»Kyndere«), især om Aftenen, naar den svangre gaar til Sengs, men ophøre da snart. Det grafiske Udtryk for en F. vil være en Kurve, der først stiger meget langsomt, derpaa stejlere, en ganske kort Tid holder sig paa det højeste Punkt og derpaa synker, først rask, saa meget langsomt. Ere F. meget svage (Vesvækkelse), vil Fødselen trække i Langdrag. Man skelner mellem Vesvækkelse i Fødselens Begyndelse (primær Vesvækkelse), der dog i Reglen efterhaanden taber sig, ofte efter Fostervandets Afgang, og Vesvækkelse senere hen (sekundær Vesvækkelse), der kan bero paa Overanstrengelse af Livmoderen i Fødselens tidligere Del, i stærk Udspiling af denne (Hydramnios, Tvillinger) eller i lignende Forhold, men som ogsaa kan være fremkaldt ved Infektion med Barselfebersmitte under Fødselens Forløb. Sekundær Vesvækkelse vil ofte nødvendiggøre Fødselens Tilendebringelse ved Kunsthjælp, medens den primære næsten aldrig kræver indgribende Behandling. F. kunne ogsaa være for stærke, og herved kan Fødselen tilendebringes saa hurtig, at den fødende overraskes heraf under uheldige ydre Forhold, saa at Barnet endog kan styrte til Jorden, ligesom Mellemkødet let kan briste (overilet Fødsel). F. kunne ogsaa antage en krampagtig Karakter, idet der er en næsten uafbrudt Sammentrækning af Livmoderen; vi faa da de uvirksomme, smertefulde F., der ligeledes ofte kræve Kunsthjælp. Blive F. for svage i Efterbyrdsperioden, kan der opstaa Slaphed af Livmoderen med stærk Blodstyrtning; blive de krampagtige, kan det volde Vanskelighed at faa Efterbyrden ud. *Lp. M.*

Fødselsvej se Fødsel og Bækken.

Fødselsvidenskab *(ars obstetricia)*, Læren om Fødselen og om de forskellige naturlige eller sygelige Forhold, der kunne gøre sig gældende ved denne, samt om den Hjælp, der bør ydes herved. Angaaende F.'s historiske Udvikling se Fødselshjælp. *Lp. M.*

Føhn er en Vind, der under visse Omstændigheder kan opstaa paa Læsiden af en Bjærgkæde eller et Bjærg, og hvis karakteristiske Egenskaber ere, at den besidder en ualmindelig høj Temperatur og er meget tør, ligesom den hører med til de saakaldte Faldvinde c: at den, ofte med stor Hastighed, blæser ned ad Bjærgskrænterne i Modsætning til Vind i *Alm.*, der blæser omtrent horisontalt. Naar en Luft, der besidder stor Fugtighedsgrad (se Fugtighed), under sin Bevægelse hen over Jorden tvinges til at stige til Vejrs paa Grund af en Bjærgkæde, vil den afgive en stor Del af sine Vanddampe som Nedbør, idet den under den opadstigende Bevægelse bliver afkølet; Afkølingen vil i saa Tilfælde beløbe sig til ca. $^1/_2{}^0$ for hver 100 M., Luften stiger; men under den derpaa følgende Nedstigning af Luften paa Læsiden af Bjærget vil Temperaturen stige ca. 1^0 for hver 100 M. Luftens Temperatur er altsaa stegen ca. $^1/_2{}^0$ for hver 100 M., den har været til Vejrs, forudsat at den er sunket lige saa meget, som den er stegen. At en saadan Luft bliver ualmindelig tør, har dels sin Grund i, at den har afgivet en Mængde af sine Vanddampe, dels i, at varmere Luft kan indeholde flere Vanddampe end koldere (se Fugtighed). F. var først kendt i Alperne, hvor den blæser som en Søndenvind med større eller mindre Kraft i Dalene paa Nordsiden af de nævnte Bjærge. F. virker i høj Grad slappende paa alle levende Væsener ved sin usædvanlige Varme og Tørke; men den spiller en særegen Rolle i Naturens Husholdning derved, at den, som man siger i Schweiz-Dalene, »bortskaffer i 24 Timer lige saa megen Sne og Is, som Foraarssolen i 14 Dage«. Under en F. var Temperaturen lige saa høj i Andermatt paa den nordlige Skraaning af

St. Gotthard, ca. 1,450 M. o. H., som i St. Vittore, der ligger S. f. St. Gotthard, ca. 270 M. o. H. F. blæser mange andre Steder paa Jorden foruden i Alpedalene, saaledes paa Nordsiden af Pyrenæerne, ved den biscayiske Bugt, ved det kaspiske Hav, paa Ny-Zeeland o. s. v. Mest bekendt i Norden turde den F. være, som optræder i Grønland; i Kolonierne paa Vestkysten blæser F. fra østlige Retninger N. f. et barometrisk Minimum, der nærmer sig Syd fra, og kan frembringe saa voldsomme Temperaturstigninger, at Termometeret viser indtil 10—15°'s Varme midt om Vinteren, altsaa paa en Tid, da Temperaturen gennemsnitlig ligger 20—25° lavere. Paa Grønland's Østkyst have de danske Ekspeditioner ligeledes konstateret F.-Vinde, ved Cap Dan fra Nord og Nordøst, ved Danmarks 0 fra Vestnordvest; paa det sidstnævnte Sted vare Naturforholdene særlig gunstige for F.; her var der under Ekspeditionens Overvintring 1891—92 flere Eksempler paa, at Temperaturen steg 10—24° i Løbet af 1 Time. *W. J—n.*

Føhr, en af de nordfrisiske Øer, hørende til det preussiske Regeringsdistrikt Schleswig, er 12 Km. lang, 8 Km. bred, 72 □ Km. med (1890) 4,200 Indb. Den nordøstlige Del af Øen bestaar af Marskland, der siden 1492 bliver beskyttet af høje Diger, mod Sydvest findes den højere liggende sandede Geest. Skov findes ikke; men omkring Byerne, der alle ligge paa Geesten, særlig paa Grænsen mellem denne og Marsken, findes rigelig Trævækst. Beboerne tale en særlig Dialekt af det nordfrisiske Sprog, der staar nær Sproget paa Sild og Helgoland, mod Øst tales tillige Plattysk. Beboerne ere bekendte som dygtige Søfolk. Der findes talrige Faar og drives tillige Agerbrug; i Nærheden Østersbanker; i de 6 saakaldte Fuglekøjer fanges særlig om Efteraaret talrige Krikænder samt andre Vildænder. F., der før Freden i Wien hørte til Danmark, deltes dengang i Østerland-F. under Tønder Amt og Vesterland-F. under Ribe Amt. F. har, før den beskyttedes ved Diger, været betydelig større, de gamle Skildringer og Kort af Helmoldus, Danckwerth, Mejer og Heinreich vise F. som mere end dobbelt saa stor som nu, kun skilt ved smalle Render fra Amrum og Sild. Omtr. 1400 afhændede Sønderjyden Niels Limbek bl. a. Vesterland-F. til Dronning Margrete, der lagde det under Viborg Landsting og Ribe Bispestol; ved Reformationens Indførelse inddroges det umiddelbart under Kronen. *Joh. F.*

Føl (norsk Fole), Betegnelsen for unge Heste indtil Begyndelsen af deres 2. Leveaar. *H. G.*

Földes [-es], Bela, ungarsk Nationaløkonom og Statistiker, er født 25. Novbr. 1848 i Lugos og er siden 1892 Professor ved Universitetet i Budapest i Nationaløkonomi og Finansvidenskab. F. har været meget benyttet ved Udarbejdelsen af vigtige offentlige Enqueter i sit Fædreland, saaledes af den 1892 iværksatte Valuta-Enquête til Forberedelse af Landets Overgang til Guldmøntfod. F. tilhører den etisk-sociale Retning i Nationaløkonomien. Han har offentliggjort en stor Mængde socialøkonomiske og statistiske Skrifter, hvoriblandt et ikke ringe Antal Afhandlinger særlig angaaende Kornpriser og Befolkningsstatistik i tyske og østerrigske Fagtidsskrifter. Hans Hovedværk er en større Haandbog, »Tarsadalmi gazdaságtan« (Socialøkonomiens System: 1. Bd., Socialøkonomiens almindelige Grundsætninger [Budapest 1893], 2. Bd., Anvendt og speciel Socialøkonomi [1894], 3. Bd., Socialøkonomisk Finanslære, under Forberedelse). Dette Værk, der har gjort Opsigt ogsaa uden for F.'s Fædreland, udmærker sig ved for første Gang paa en selvstændig Maade og konsekvent at gennemføre de social-etiske Synsmaader i den ungarske, hidtil af den tyske stærkt afhængige nationaløkonomiske Videnskab, ved inden for sit Sprogområde i deres hele Bredde at optage de sociale Spørgsmaal til Udredning og Diskussion og ved at anvende de forfægtede Teorier paa de konkrete nationale, sociale, økonomiske og politiske Forhold. *K. V. H.*

Følehale, en særlig Form af Snohale (s. d.), som paa Undersiden ude mod Spidsen er nøgen, følsom og fint stribet, ligesom en Fingerspids. Den findes kun hos Brøleaberne, som bl. a. benytte den til at føre Føden til Munden. *M. C. E.*

Følehorn (Antenner) er en særlig inden for Leddyrene brugt Betegnelse for det første eller to første Par Lemmer, som Hovedet eller det første større Kropafsnit bærer. Den mest primitive Form er en lang mangeleddet Svøbe, og Hovedbetydningen er vel oprindelig altid den som Sanseorgan at orientere Dyret om, hvad der ligger umiddelbart foran det. Saavel Formen som Betydningen er imidlertid bleven stærkt omdannet og modificeret inden for de forskellige Leddyrafdelinger. F. optræde hos Kræbsdyrene i et Antal af 2 Par, af hvilke snart det første, snart det andet kan være Dyrets vigtigste Bevægelsesorgan; ofte bliver et af dem under Snyltelivet, eller naar Dyret efter endt Metamorfose bliver fastsiddende, dettes vigtigste Fasthæftningsredskab (snyltende Copepoda, Rankefødder). 1. Par Antenner kan i øvrigt ogsaa tages i Forplantningens, 2. i Ernæringens Tjeneste. Alt efter den forskellige Brug, der skal gøres af F., omdannes de i høj Grad; om deres Form se Specialartiklerne og de der givne Afbildninger. — Medens F. i alt Fald tilsyneladende ganske mangle i Edderkoppernes Klasse, optræder kun 1 Par hos Insekter og Myriapoder. De synes her overalt kun at have een og samme Funktion: den, at være et Sanseorgan for Dyret, der bruger det dels til at befole Genstandene med, dels som et Lugteorgan (om Antennerne som saadanne og deres histologiske Bygning i saa Henseende se Lugteorganer). Medens F. hos Myriapoderne kun ere en simpel mangeleddet Svøbe med ensartede Led, er F.'s Form inden for Insekterne yderst forskellig og afgiver ypperlige Familie- og Slægtsmærker, ganske særlig inden for Billerne. Paa de talrige Former af Insektfølehorn skal her ikke gaas ind; de findes afbildede og beskrevne under den Familie eller Orden, hvortil vedkommende Insekt hører.

Betegnelsen F. anvendes i øvrigt uden for Leddyrene ofte om de uleddede, cylindriske, ofte indtrækkelige Føleredskaber, der findes paa Legemets forreste Del hos mange Landplanarier, Hjuldyr, Børsteorme og Snegle. Benævnelsen Tentakler er dog i den senere Tid mere og mere bleven tildelt disse Føleredskaber, og Ordet F. eller Antenner anvendes da kun inden for Leddyrenes Klasse. *C. W.-L.*

Følelse er et selvstændigt Element i Bevidsthedslivet og betegner den Form af Lyst eller Ulyst, som enhver Forestilling eller Fornemmelse be-

sidder. F.'s specielle Karakter afhænger af de Forestillinger, hvortil den knyttes, og man har saaledes delt alle F. i 2 Grupper, de elementære, der knyttes til Sanseindtryk, og de højere, der knyttes til Associationer og Tanker. I mange af de højere F. indgaa dog ogsaa elementære Bestemmelser, idet f. Eks. Livsfølelsen, den F., der bestemmes ved vore Livsfunktioners Gang, er af elementær Art, men i høj Grad øver Indflydelse paa næsten samtlige vore andre Følelsestilstande. F. af Lyst betegner en Fremgang, F. af Ulyst en Tilbagegang i den øjeblikkelige Livsfylde; det er derfor meget vel muligt at føle Lyst ved noget, som efter nogen Tids Forløb vil medføre en Tilbagegang (f. Eks. Lysten ved at drikke) og omvendt (f. Eks. Ulysten ved en bitter Medicin). Men i Udviklingens Løb er vort Legeme blevet saaledes tilpasset, at vi inden for temmelig vide Rammer kunne bruge F. som Vejviser for, hvad der vil gavne og skade os, saa at f. Eks. det, der smager ilde, i Reglen ogsaa er noget, som vil skade Ernæringen. Da F. betegner en Fremgang eller Tilbagegang, er det ikke sikkert, at vi altid have den samme F. over for det samme. Det, der i eet Øjeblik betegner Fremgang, kan jo i et andet Øjeblik betegne en Tilbagegang (f. Eks. en vis aarlig Indtægt kan betyde snart en Forøgelse, snart en Forringelse af, hvad man har), og derfor blive vore Følelsesvurderinger øjeblikkelige og subjektive. Ikke alle Mennesker ere tilgængelige for de samme F., og der gives F., som først kunne blive til paa et højere Trin af Udvikling. F. kunne efter den nærmere Beskaffenhed af det Forestillingsindhold, hvortil de knyttes, deles i selviske, æstetiske, logiske og etiske, saa man kan opstille følgende Skema:

	Selviske.	Logiske.	Æstetiske.	Etiske.
Elementære.	Livsfølelsen. Sanselig Lyst. do. Smerte.	Tvivlsomt, om der eksisterer F. af denne Gruppe.	Formharmoni. Vellyd. Farveharmoni.	Ingen.
Højere.	Glæde, Sorg, Haab, Frygt, Længsel etc.	Orden. Overensstemmelse. Sammenhæng.	Kunstsans. Natursans.	Samvittigheden og alle de F., der kunne blive Genstand for dens Vurdering: Sympati, Egoisme, Religiøsitet etc.

F.'s store Betydning for Sjælelivet blev længe overset, idet man opfattede F. dels som en dunkel Drift (Affekt, s. d.), dels som en uklar Tanke. Rousseau paaviste først F.'s selvstændige Betydning, og mere og mere have Psykologerne indset, at F. er det egentlig centrale i vort Bevidsthedsliv, saa at først det faar Kraft og Liv i os, der sætter F. i Bevægelse, og saa at ogsaa først gennem F. de andre sjælelige Evner komme til Udfoldelse. F. er Viljens Motiv, og den sætter ogsaa vor Fantasi og Tænkning i Bevægelse. At bevare Følelseslivet rigt og friskt bliver derfor en vigtig Opgave for Opdrageren, og dette sker ved at benytte de F., som eksistere hos Individet, og lade dets Oplevelser og Erfaringer knytte sig til dem. Blotte Formaninger faa ingen Betydning for Viljen, en blot Berigelse af Individets Viden forøger ikke dets Kraft og Evne til at leve og virke. Direkte at forsøge paa at fremkalde en F. ved at beskrive den for Barnet eller henlede dets Opmærksomhed paa den fører kun til at frembringe et sygeligt Følelsesliv, Sentimentalitet, hvor Individet ikke har F., men kun har Længselen eller Begæret efter den, saa F. selv bliver gjort til Genstand for Nydelse. (Litt.: Bain, *Emotions and the Will* [3. Udg. 1875]; Alf. Lehmann, »Hovedlovene for det menneskelige Følelsesliv« [1892]; H. Høffding, »Psykologi« Kap. VI [3. Udg. 1892]; K. Kroman, »Sjæle- og Tankelære« [store Udg. 1887, S. 206—72]). *C. St.*

Følelse (fysiol.) se Følesans.

Følelseskvalitet se Følesans.

Følenerver se Nerver.

Følere. Ved F. betegnes i Zoologien omtrent de samme Organer, der ogsaa betegnes som Føletraade (s. d.). Dog forbeholdes Navnet F. særlig for enkelte sværere Føletraade, og hvor Dyret overhovedet kun er udstyret med et mere begrænset Antal af disse; det finder særlig sin Anvendelse inden for Ormenes Klasse. *C. W.-L.*

Følesans. Ved F. eller Følelsen forstaas i almindelig Sprogbrug de højere Dyrs og Menneskets Evne til at opfatte Omverdenen ved Hjælp af Berøring og Beføling; vi erholde herved Oplysninger om Genstandenes Form, Konsistens (Haardhed eller Blødhed), Vægt og Temperatur og derved Bidrag til vor Opfattelse af Genstandenes Dimensioner og Stilling i Rummet. Ved nærmere Undersøgelse vil det imidlertid vise sig, at den paa denne Maade modtagne Sansefornemmelse er i høj Grad sammensat, bestaaende af flere forskellige, i Virkeligheden ganske uensartede Indtryk (Følelseskvaliteter), som formidles ad ganske forskellige Veje og ved ganske forskellige Sanseredskaber. Man skelner mellem 1) Tryksans, der ligger til Grund for Opfattelsen af Berøring, og som væsentlig bidrager til Opfattelsen af Konsistens, Form og Udstrækning, 2) Temperatursansen, der efter de nyere Undersøgelser atter maa skilles i en Varmesans og en Kuldesans, og 3) Smertefornemmelsen, som opstaar ved stærke Paavirkninger af Hudens samtlige Sanseredskaber, og som efter nyere Anskuelser maaske endog repræsenterer en særlig Sansefornemmelse med særlige Sanseredskaber. Hertil slutter sig 4) Muskelsansen eller Muskelfølelsen, der bidrager til Fornemmelse af Vægt, Konsistens, Form og Udstrækning. Med Hensyn til de enkelte af disse Sansekvaliteter se Tryksans, Temperatursans, Muskelsans samt Sansning og Sanseredskaber. *S. T.*

Følesløshed se Anæstasi.

Føletraade kaldes de hos talrige lavere Dyr, men ogsaa hos mange Fisk (Torsk, Maller o. a.) optrædende lange, som oftest stærkt bevægelige Traade, der ere udstyrede med Sanseorganer og paa forskellig Vis tjene Dyret til at orientere sig.

Da de hos mange lavere Dyr, særlig af Coelenteraternes Klasse, ere udstyrede med Nældeceller og ofte opnaa en betydelig Størrelse eller optræde i meget stort Antal, blive de her tillige Fangapparater, der anvendes til Lamning og Omslyngning af Byttet. *C. W.-L.*

Følfod se Tussilago.

Følfod-Græsrust se Tvecellerust.

Følgecelle d. s. s. Annekscelle **(s. d.).**

Følgepol, en overtallig Magnetpol. Man magnetiserer sædvanlig en Staalstang saaledes, at den kun faar 2 Poler, en Nordpol i den ene Ende og en Sydpol i den anden. Men man kan ogsaa indrette det paa den Maade, at Stangen faar flere Poler, og enhver Pol, der findes mere end de to nærmest ved Stangens Ender, kan man kalde en F. En saadan Magnetisering opnaar man f. Eks., naar man omvikler Stangen med en isoleret Kobbertraad paa en saadan Maade, at Traaden ikke danner een eneste fortløbende Spiral, men eet eller flere Steder skifter Omløbsretning, saa den paa nogle Stykker af Stangen danner en Højreskrue, paa andre en Venstreskrue. Leder man en elektrisk Strøm gennem Traaden, opstaar der en F. hvert Sted, hvor Omløbsretningen skifter. *K. S. K.*

Følgeseddel. Naar ved en Pladsforretning (s. d.) de vedkommende Varer ikke skulle betales ved Modtagelsen, og kvitteret Regning derfor ikke medfølger, ledsages de hyppig kun af en saakaldet F., hvis Tekst lyder saaledes: Hermed følger fra .... (Sælgerens Firma) .... til .... (Køberens Firma) . . . . , hvorefter kommer en udførlig Fortegnelse over Varerne med Angivelse af Mærker, Art, Antal Stykker, Vægt o. s. v. Ofte er til F. hæftet en Kvitteringsblanket med følgende Tekst: Modtaget fra .... (Sælgerens Firma) ...., hvorefter kommer enslydende Fortegnelse over Varerne. Har Køberen modtaget Varerne og tilbageleveret Kvitteringen forsynet med Underskrift, vil han som Regel være afskaaren fra senere at gøre Indsigelse med Hensyn til saadanne Forhold, hvis Rigtighed han straks ved Modtagelsen var i Stand til at kontrolere, f. Eks. Antal og Art af Stykker e. l. Det samme vil være Tilfældet, hvis han blot har modtaget F. og ikke straks eller inden for en saadan kort Frist, som han kan have nødig for at undersøge Varesendingen, fremkommer med Indsigelse med Hensyn til Uoverensstemmelse mellem denne og F. *C. V. S.*

Følgeslutning er en Dom, hvis Rigtighed indses ved Hjælp af andre Domme, idet den ikke udtrykker andet, end hvad disse Domme tilsammen udtrykke (se Bevis og Slutning). *C. St.*

Følhoppe, Hoppe, som anvendes til Avl, er drægtig eller diegivende. *H. G.*

Føling (milit.) i egentlig Forstand bestaar i, at Folkene i et Geled berøre deres Sidemænd. Den maa ikke være saa inderlig, at de genere hinandens Bevægelser. I ældre Tid havde man ikke F., idet der gaves hver Mand en saa stor Plads, at han frit kunde bevæge sig. I nogle Hære opstilles Mandskabet saaledes, at de berøre hinanden med Albuerne (Rytteriet holder Bøjle ved Bøjle eller Knæ ved Knæ), men i det danske Fodfolk opstilles Mandskabet med Haandsbreds Afstand. I overført Betydning taler man om F. med Fjenden, hvorved forstaas, at de forreste Afdelingers Spidser ere saa nær, at de kunne iagttage ham. F. med Fjenden er af yderste Vigtighed, den giver Oplysning om hans Bevægelser og forhindrer egen Hær i at slaa ind i en forkert Marchretning samt skærmer den mod uformodet Angreb. F. er næsten udelukkende Rytteriets Sag. Er den een Gang opnaaet, er det Pligt af yderste Evne at søge den bevaret under alle Forhold. ***B. P. B.***

Føllet (*Equuleus*), et lidet Stjernebillede paa den nordlige Himmel mellem Vandmanden og Pegasus, let kendelig ved 4 Stjerner, som danne en uregelmæssig Firkant. Efter Heis indeholder F. 16 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf kun 1 (α) er af 4. Størrelse, medens de øvrige ere svagere. Af interessante Dobbeltstjerner kunne mærkes y, gul og hvid af 5. og 6. Størrelse, den gule er igen dobbelt; *8* af 5. og 10. Størrelse; den klareste bestaar af 2 Stjerner hver af 5. Størrelse, og den er en af de Dobbeltstjerner, hvis Omløbstid er mindst (11,5 Aar); β er efter Herschel 3-dobbelt, efter Burnham 5-dobbelt. *J. Fr. S.*

Følsomhed betegner Modtagelighed for Følelsespaavirkninger. Den udvikles dels ved Øvelse, dels ved medfødte eller nedarvede Dispositioner. En oprindelig F. kan forringes ved gentagne Paavirkninger, Hærdelse. Undertiden betegner man som F. Følesansens fintmærkende Modtagelighed for Fornemmelsesforskelle. *C. St.*

Følsomhed (bot.) bruges ofte som en populær Betegnelse for de ved Stød o. l. fremkaldte Variationsbevægelser hos Planterne; men denne Anvendelse af Ordet er vildledende. F. bør kun bruges til at betegne Planternes eller visse Plantedeles Evne til at modtage o: »være følsom for« udefra kommende Irritamenter (Pirringsaarsager). Thi denne F. kan godt hos Planten findes hos helt andre Organer end dem, der' udføre Bevægelserne. Nærmere herom se Pirring (hos Planterne). *W. F.*

Følsomme Planter ere Planter, hos hvilke visse Organer, oftest Blade, naar de berøres, rystes, saares eller paa anden Maade pirres, udføre pludselige, mere eller mindre iøjnefaldende Bevægelser. Mest berømt er i saa Henseende den følsomme Mimose (*Mimosa pudica*), hvis paagældende Bevægelser tillige med andre Eksempler ere omtalte i Bevægelser, Planternes, S. 1012—1013. Se ogsaa Pirring. *W. F.*

Fønicīnsvovlsyre se Indigomonosulfonsyre.

Fønicit (Fønikokroit, Melanokroit), et mørkerødt Mineral, der bestaar af basisk kromsurt Bly og forekommer sammen med Rødblymalm ved Berezov i Ural. *N. V. U.*

Fønikien se Foinike.

Fønikisk Alfabet, de af de gamle Beboere i Foinike og i de fønikiske Kolonier anvendte Skrifttegn, bestaar af 22 Bogstaver, de samme, som anvendtes af Israelitterne, Moabitterne o. a. med disse beslægtede Folk. Vi kende det f. A. fra fønikiske Indskrifter (paa Sten, Mønter o. a.), hvoraf de ældste, vi nu have tilbage, næppe naa højere op i Tiden end højest til 8. Aarh. f. Chr., men det kan næppe omtvivles, at man i Foinike dengang har haft dette Alfabet i Brug i flere Aar hundreder; Mesa's Indskrift fra Moab er fra 9. Aarh. Derimod vide vi, af Fundet fra Tell-el-Amarna (se Amarna), at man ved Aar 1400 f. Chr. i Byerne i Foinike benyttede sig af den højst indviklede

babylonske Skrift, Kileskriften, og af babylonsk Sprog, hvad der ikke taler for, at der dengang kendtes noget f. A. Man plejer i Reglen lige fra Oldtidens Dage at antage Foinike for Bogstavskriftens Fødeland og Fønikerne for dens Opfindere, hvad der er meget muligt, men ikke bevisligt. Rimeligst synes det med E. de Rougé (»L'origine égyptienne de l'alfabet phénicien« [Paris 1874]) at antage, at Opfinderen af det f. A. har taget sit Udgangspunkt fra Ægypternes hieratiske Skrift; andre som Deecke og nylig (1897) Fr. Delitzsch tænke paa Babylonien og Assyrien. I ethvert Tilfælde er det vist, at f. A. af Fønikerne bragtes til mange gamle Folk, Grækere, Italere, Lilleasiater o. a., og at det er Stammemoder til disse Folks Skrift, der nu atter er gaaet videre til andre Folk, saaledes bl. a. til Norden. (Litt.: Wimmer, »Runeskriftens Oprindelse« [Kbhvn. 1874]; F. Lenormant, *Essai sur la propagation de V alphabet phénicien* [Paris 1872—75]). *V. S.*

Fønikiske Indskrifter se Foinike, S. 772, og Fønikisk Alfabet.

Fønikisk Religion se Foinike.

Fønikisk Sprog, det af de gamle Beboere i Foinike talte Tungemaal, var nær beslægtet med Hebraisk og dannede sammen med dette »Kanaan's Tunge« (Jesaja 19, 18). Det f. S. kommed Fønikerne til de af dem anlagte Kolonier, hvorfra det paa mange Steder, særlig i Nordafrika, med den fønikiske Kultur bragtes til Nabofolkene, hvis ledende Slægter ofte benyttede det som deres egentlige Talesprog. Det taltes saaledes i Numidien ved Hoffet og bredte sig efterhaanden over Byerne, ja selv ud paa Landet. I sit Stammeland var det f. S. længe før Christi Tid afløst af Aramaisk; i Nordafrika var det derimod endnu i 5. Aarh. e. Chr. almindeligt Folkesprog i mange Egne. Naturligvis var dette yngre f. S., som vi med Romerne pleje at kalde Punisk (s. d.), langtfra rent og havde fjernet sig en Del fra det oprindelige f. S., men Ligheden med det gamle Sprog og med Hebraisk var dog umiskendelig. Vi kende det f. S. fra Indskrifter med det fønikiske Alfabet (s. d.), hvoraf de vigtigste ere Gravskrifterne over Kongerne Esmunezer og Tabnith (Tennes) fra Sidon og et Par Offerlove eller Offertariffer fra Karthago og Marseille; men da alle fønikiske Indskrifter, ligesom andre semitiske Indskrifter, kun bestaa af Medlyde (Konsonanter), vilde vi ikke have noget nærmere Kendskab til Udtalen af Ordene, naar der ikke hos gamle Forfattere var bevaret en Del fønikiske Egennavne, og naar vi ikke, som nu, havde besiddet et længere Stykke Punisk eller Fønikisk nedskrevet med latinske Bogstaver. Et saadant findes nemlig i Plautus'es »Poenulus«, endog i 2 Redaktioner, en ældre og en yngre. Trods Afskriverfejl er det let at udfinde Ordenes oprindelige Skikkelse. (Litt.: P. Schroder, »Die phönicische Sprache« [Halle 1869]; Gesenius, *Scripturae linguaeque Phoeniciae Monumenta* [1837]; smlg. *Corpus Inscr. Semiticarum* [Paris 1881 ff.]). *V. S.*

FønikS, et paa den sydlige Himmel, S. f. Billedhuggeren og mellem Eridanus og Tranen beliggende Stjernebillede, der indeholder ca. 30 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf den klareste (α) er af 2. Størrelse og alle de øvrige lyssvagere. Af Dobbeltstjerner kunne mærkes *fi* af 3. og 11. samt *y* af 4. og 8. Størrelse. Hidtil kendes kun 2 foranderlige Stjerner i F. (*R* opdaget 1884 og *S* 1895), men begge ere teleskopiske, og deres Elementer ere endnu ikke blevne bestemte. *F. Fr. S.*

Føniks, nygræsk Sølvmønt å 100 Lepta, præget 1828—31 = $^1/_6$ spansk Pjaster (Colonnato); lovmæssig skulde den have en Raavægt af 4,476 Gr. og en Finhed af 0,900, altsaa en Finvægt af 4,0234 Gr., men da den faktisk møntedes slettere, nedsattes den 1833 til 93 Lepta (Drachmevaluta) og inddroges. *N. F. B.*

FønikS, efter græske Forfattere en Vidunderfugl, som med visse lange Mellemrum, man sagde gerne 500 Aar, lod sig se i det gamle Ægypten. Der var aldrig mere end een F. til i Verden, da der nemlig ikke fremstod nogen ny F., før den gamle var død. Saaledes fortæller Herodot, der (II, 73) føjer til, at den ny F. bragte sin Faders afsjælede Legeme indlagt i Myrra fra Arabien til Soltempleti Heliopolisi Ægypten, hvor F. begravede det for derpaa selv at forlade Ægypten. Hos den følgende Tids Forfattere udsmykkes Fortællingen. Ovid og Mela sige, at F. byggede sig en Rede af Røgelse o. 1. og døde i den, hvorpaa den ny F. fremstod i Stedet. Plinius fortæller, at den ny F. først var en Art Orm, som udviklede sig til en Fugleunge og endelig til en virkelig F. Ifølge Artemidor brændte F. op i sin Rede, der var bygget af Røgelse og Myrra, hvorpaa der ud af Asken fremstod en ny F. Denne Fortælling om F. blev snart den almindelige i den romerske Kejsertid og kendes godt baade af Kirkefædrene og af Middelalderens Forfattere. F. blev derfor Billede paa Evighed og Udødelighed. Paa romerske Mønter, især paa Kejser Konstantin's og hans Efterfølgeres Mønter, ses undertiden F. paa Toppen af en Stabel Tømmer (Fig. 1). At Ægypterne have haft et Sagn, som har givet Anledning til den græske Fortælling om F., er klart, og en Del Oplysninger herom kunne hentes fra de ægyptiske Mindesmærker. De lære os bl. a., at man i Heliopolis tilbad en hellig Fugl, hvis Navn vi pleje at gengive ved *bennu,* men som maaske snarere har lydt *fenni* ell. *fønni.* Den var Symbol paa den opgaaende Sol og antoges for »den fornyede Sols Sjæl«, var altsaa et Billede paa Udødeligheden, da Solen fødes paa ny hver Morgen. Denne hellige Fugl afbildes undertiden siddende i et Træ ved Siden af Osiris'es Kiste (Fig. 2) og symboliserer Osiris'es, den dødes, Genoplivelse eller Fornyelse efter Døden. Da Tacitus angiver flere Tidspunkter for Iagttagelser af F. i Ægypten og desuden siger, at efter nogle forløb der 1,461 Aar mellem to F., have nyere lærde formodet, at F. betegnede en astronomisk-kalendarisk Periode; men de Forsøg, der ere gjorte af Lepsius o. a. paa at bestemme Længden af »Fønixperioden«, ere ikke lykkedes (se Sothisperioden). Seyffart mente, at F. betegnede Merkur's Gennemgang gennem Solen. I Virkeligheden kaldte Ægypterne en Planet *bennu*,

Føniks, efter en Mønt af Constantius II.

dog ikke Merkur, men Venus. Efter de bedste Afbildninger synes F. (*bennu*) at have været en Hejre (*Ardea purpurea* ell. *Ardea cinerea*). Herodot's Anskuelse af F. som lignende en Ørn og nyere lærdes Formodning om, at F. var en Guldfasan (se Fasaner), stemme ikke med Mindesmærkerne. (Lin.: R. I. F. Henrichsen, *De Phoenicis Fabula* [Kbhvn. 1825 — 27]). *V. S.*

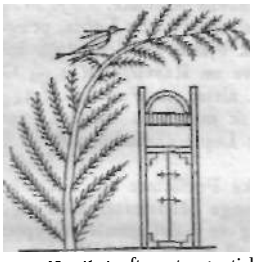

Bennu (Føniks), efter et ægyptisk Mindesmærke.

Føniksolie, Handelsbetegnelse for en af de forskellige Smøreolier, der faas ved Petroleumsdestillationen.

Fønss, Otto Carl Christian, dansk Forfatter, er født i Middelfart 28.Sept.br. 1853, dimitteredes 1872 fra Odense og tog 1879 teologisk Embedseksamen; 1882 blev han Lærer i Dansk og Litteraturhistorie ved Fredericia Latinskole. F. er udpræget Lyriker og har udgivet en Række Digtsamlinger (»Ad slyngede Stier« [1885], »Stemninger og Studier« [1889], »Angelina« [1894], »Hinsides Bjærgene« [1896]), der alle vidne om en fin digterisk Følelse og om en ikke almindelig Formsans; Naturskildringerne ere fortræffelige, og med lige Sikkerhed tegner han Billeder fra Danmark, Schweiz og Italien. »*S. Bz.*

Føns-Vig, Vestsiden af Fyn, mellem Føns-Skov og Aalehoved, har jævnt aftagende Dybde og god Ankerplads. Føns-Skov Rev, næsten tørt Stenrev, der strækker sig ca. 1/2 Km. ud i nordøstlig Retning fra Føns-Skov Odde. *G. F. H.*

Førdatid se Pluskvamperfektum.

Førde Herred, Sønd- og Nordfjord Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 5,446 Indb., er et omkring den indre Del af den paa Amtets Vestside indgaaende Førdefjord og de fra denne opgaaende Dalfører liggende Indlandsherred. Fjorden gaar inden F. H. først ca. 12 Km. i N. 0. hen imod Naustdal, hvor den bøjer i S. 0. og fortsætter endnu 6 Km. til Bunden ved Hovedkirken; den har en midlere Bredde af 1,5 Km., som dog paa enkelte Steder gaar ned til o,- Km., og er temmelig dyb, saaledes N. f. Helgeøen 428 M. Kysten danner en Mængde Bugter og Næs, men ingen egentlige Sidearme, er bakkeformet og, navnlig hvor Dalene munde ud, godt bebygget. De Fjælde, som udfylde dette Herred, er den vestlige Del af den Fjældregion, hvorpaa den store Jostedalsbræ hviler; de danne dog ingen sammenhængende Masse, men ere ved flere dybt indskaarne Dale delte i særskilte Partier, hvert med sine høje, spidse Tinder og bratte Styrtninger. Herredets Hoveddalføre Førdedalen skærer fra Førdefjordens Bund i østlig og sydøstlig Retning som en ganske bred, svagt stigende og velbebygget Dal, der hører til Bergen's Stifts smukkeste Egne. Elven Jølstra, der gennemstrømmer Dalen, udmærker sig ved sit stille og jævne Løb, ved sine romantiske Slyngninger og yndige Bredder. I 6 Km's. Afstand fra Fjordbunden udvider Elven sig og danner det 4 Km. lange og omtrent 1 Km. brede Movand, ved hvis østre Ende optages det fra Holsendalen kommende Vasdrag, som gennem Huldrefossen styrter sig i Jølstra. Holsendalselven kommer Øst fra, har sine Kilder dels paa Rørvikfjældet, dels under det nordligere liggende Brandsfond 1,418 M., danner først det 7 Km. lange og 1—1,5 Km. brede Holsenvand og straks neden for dette Aasenvand, 2 Km. langt. Dalen har en temmelig bred Dalbund, som navnlig paa Holsenvandets Nordside er godt bebygget; her ligger Holsen Kapel. Hvor Dalen slutter i Øst, fører et 565 M. højt Skar over Rørvikfjældet til Haukelivand og Dal, der fortsættes fra Vandets Østende under Navn af Grøningsdalen mellem stejle Fjældsider, over hvilke hænge Jøstefond paa Sydsiden og Grovefa ræ paa Nordsiden. Haukelivandet er F. H.'s største Indsø, 11,5 Km. lang og 2 — 1 Km. bred; den har paa Sydsiden meget stejle og ubebyggede Fjældsider, kun afbrudte af Nydalen, hvor en liden Gaardklynge ligger. Nordsiden er, som ovenfor nævnt, opdyrket; her udmunde ogsaa flere mindre, Nord fra kommende Dalfører. Fjældet V. f. Holsendalen og over mod Førdefjorden naar ikke den Højde som længer Øst; det er stærkt gennemskaaret af Elve, som have Afløb mod Nord, og af hvilke flere danne ikke ubetydelige Vande; den længste er Halbrændelven, der kommer fra Kvandalsfjæld, 1,013 M., gaar Nord over gennem flere Smaavande og falder ud i Jølstra lige ved dens Munding. Dette Fjældparti kulminerer i det vestlige Grænsepunkt Bleia, 1,318 M. Kort inden for Fjordens Bund skærer Angedalen sig i Nordøst op fra Førdedalen som en ganske bred, godt bebygget og svagt stigende Dal indtil Botnevand, hvor den under Navn af Botnedalen først bøjer mod Øst og siden mod Nord og ender i Isvasbotten paa Kupefjældenes Sydside. Fra Fjældene paa Sydsiden, højeste Punkt Bergsnipa, 1,155 M., falde Skraaningerne temmelig stejlt ned mod Dalen uden at være afbrudte ved noget egentligt Dalføre; det samme er ogsaa Tilfældet paa Nordsiden, heller ikke her danne de nedfaldende Bække mærkbare Dale. Den Dalen gennemstrømmende Elv kommer fra Isvandet, følger Dalens Krumninger med stærkt Fald indtil Gaarden Furubo, hvor Fladen naas, herfra flyder den stille og næsten uden Fald til sit Sammenløb medjølstra, 2 Km. fra Søen. Paa Førdefjordens Nordside udmunder Naustdalen, der først gaar i Nord, og længere oppe mod Nordøst til Vonevand, er i denne nedre Del en smuk, men ikke meget bred Dal, der er godt bebygget baade med Gaarde og Pladser; fra Vone vand gaar den som en smal Sæterdal først i Øst og siden i Nord over mod Gloppen Herred. Paa Dalens Sydsider hæver sig over mod Angedalen en Fjældkæde, hvis højeste Punkter ere Sandfjæld, 1,250 M., Kupefjæld og Goddalseggen, medens paa Nordsiden Blaafjæld, 1,525 M., Svartbottenfjæld og Varliegg danne Grænsen mod Gloppen og ere de højeste Toppe af et sammenhængende Plateau, som fortsætter ud over F. H.'s Vestgrænse. Saavel fra Nord som fra Syd gaar en hel Del Smaadale ned mod Naustdalen; størst er den vestligste, Hydalen, med Retning fra Nord mod Syd, paa dennes Vestside hæver sig den bratte, 1,140 M. høje Smølmedalsegg. Naust-

dalselven har sit Udspring fra Kupevand, gaar i Vest og danner flere Smaavand (Langevandene m. fl.) og styrter sig gennem flere Fosse ned i en temmelig bred, flad og myrlændt Sænkning, som ender med Vonevand, og hvor den flyder i et bugtet Løb, under Flom foraarsagende store Oversvømmelser; neden for Vonevand atter et betydeligt Fald, der kun afbrydes af et Par mindre Vand; ved Naustdal Kirke falder den ud i Fjorden. V. f. Naustdalen gaar Fjældet med en jævn Skraaning ned i Fjorden. Bekendte ere de tydelige Terrasser inde i Førde, hvor de navnlig ved Fjordbunden og langs Vejen til Jølster ere særdeles udprægede. Bebyggelsen er knyttet til Fjordens Bredder og de større Dalfører, i de højere, trangere Fjælddale findes en hel Del Sætre. Jordbunden er god, men grund, Græsgangene gode og Skovbestanden den største i Søndfjord; Fyr og Birk ere almindeligst, men Gran og Eg heller ikke sjældne. F. H. danner 3 Sogne: Førde Hovedsogn, Naustdal Anneks og Holsen Anneks med Haukedals Kapel. Hovedvej fører Syd fra ind i F. H. til Fjordens Bund, hvorfra den fortsættes op igennem Førdedalen til Jølster; rodelagte Veje føre fra denne op igennem Angedalen og Øst over til Holsen og videre over Rørvikskaret til Haukeli. Ogsaa gennem Naustdalen gaar kørbar Vej. Med Bergen staar F. H. i Dampskibsforbindelse med Anløb ved Ervik, Naustdal og Førde. Herredets Areal er 888 □Km., hvoraf 40 □Km. Indsøer. *J. F W. H.*

Fører (milit.) er nu i Alm. Betegnelse for den, der kommanderer en militær Afdeling uden Hensyn til Chargen, men anvendes navnlig paa dem, der kommandere mindre Led (f. Eks. Delings-, Sektions-, Patrouille- og Korporalskabsfører). Man skelner efter Forholdene mellem overordnede F. og Underførere. I 16. Aarh. var F. en Underofficer, der udførte forskellige Tjenesteforretninger; saaledes bar han Fanen under Marcher, hjalp til ved Administrationen m. m. F. skulde være gift, for at hans Kone kunde assistere ved Sygeplejen. Endnu findes i Østerrig Benævnelsen F. paa en Underofficer, der navnlig har med den indre Tjeneste at gøre og nærmest svarer til Sergent. *B. P. B.*

Førfremtid se Futurum exactum.

Føring betyder »det man har at føre«, »saa meget, som kan føres«, f. Eks. af en Mand, paa en Vogn, i et Skib. I dansk og norsk Søret er »Retten til F.« bleven Udtrykket for Skipperens og Mandskabets Ret til fragtfrit at medtage en vis Mængde Gods, oftepaa den Maade, at de havde visse Rum i Skibet til deres Disposition. Ret til F. var en Lønningsmaade, som vistnok havde sin Oprindelse derfra, at Skibsfarten i tidlig Middelalder blev dreven af Interessentskaber, hvis Medlemmer foruden at være baade Redere og Ladningsejere forrettede Skibstjenesten. I den nyere og nyeste Tid er Retten til F. gaaet helt af Brug, og Besætningen lønnes direkte med Penge. Derved undgaas, at Besætningens Interesser i Befragtningen kunne komme i Kollision med Reders og Ladningsejers, at Besætningen skal tage for meget Gods med for egen Regning, eller endog under Rejsen bemægtige sig Gods af Ladningen og udgive det for Føringsgods. *V. B.*

Føring, den lovbundne Bevægelse af en Maskindel hen ad en anden, idet der ved Styring forstaas Bestemmelsen af hele Maskinens Bevægelse, saaledes f. Eks. føres Lokomotivet i sin Bane ved Skinnerne; om det skal gaa frem eller tilbage, beror paa, hvorledes det styres. I videre Forstand fører altsaa f. Eks. Aksellejet Akselen, idet det og Stopperingen kun tillade den ene bestemte Bevægelse, den omdrejende; omvendt, vil man have en Aksel ført frem og tilbage og forhindre den i at dreje sig, lader man den føres ved et fast Øje med en Not, hvori en paa Akselen anbragt Fjeder kan gaa frem og tilbage. Udtrykkene F. og Styring bruges imidlertid noget i Flæng. Specielt taler man om Ligeføring ved Dampmaskiner, hvor Forvandlingen af Stempelets frem- og tilbagegaaende Bevægelse til Krumtapakselens omdrejende Bevægelse kræver, at Stempelstangens Ende Krydshovedet (s.d.) føres i en ret Linie; undtagelsesvis sker dette alene ved den F., som Stoppebøssen (s. d.) giver Stempelstangen; ved mindre Maskinerier kan den forlængede Stempelstang gaa gennem et Øje, ved de ældre Dampmaskiner med Balancer bevirkede Styrestænger, navnlig Watt's Parallelogram (s. d.), Ligeføringen; nu ere Ledeskinner (Kulisser, s. d.) almindelige, som ved Dampmaskiner af Bajonettypen (se IV Bd., S. 868 Fig. 4) forenes til et Styrerør. Reuleaux har for F. indført de betegnende Udtryk Zwanglauf og Zwangläufigkeit. F. spiller den overvejende Rolle ved Spørgsmaalet om Skydevaabcns Præcision. I de gamle glatte Kanoner havde den runde Kugle Spillerum og derfor højst utilstrækkelig F., Skydningen blev unøjagtig; ved riflede Forladekanoner opnaas F. ved at forsyne Spidsprojektilet med Knaster af Zink eller Bronze, hvormed det griber ned i Riffelgangene, disses Skrueform meddeler det tillige en for Bevægelsen i Luften heldig Omdrejning om dets egen Længdeakse, ved de ældre Bagladekanoner anvendtes Blykappe paa Projektilets cylindriske Del, saa at F. blev som for en Blykugle i en Riffel; men paa Grund af Forblyning (s. d.) er man gaaet over til F. alene med Baand eller Bælter af Kobber nær Projektilets Bagplan og en omhyggelig Afdrejning ved Overgangen mellem den cylindriske og ægdannede Del for at bevirke Centrering i Løbet. Ved Projektilerne til de smaa hurtigskydende Kanoner er man bleven ved en Kappe, men af Messing og ikke af Bly, ved de moderne Geværer maa Blyprojektilet ogsaa forsynes med Kappe, da den store Begyndelseshastighed ellers vilde medføre, at det ikke fulgte Riffelgangene. Kappematerialet er oftest Kobbernikkel (80 p. Ct. Kobber, 20 p. Ct. Nikkel) eller forniklet saakaldet Staal (o: Gydejærn, s. d.). *F. W.*

Føring, Fødevarer, som medbragtes fra Hjemmet til Gildeslag. Hed ogsaa Forn, Førning, Medførsel; paa Latin *collatio,* forvansket til *Kollats, Kalas.* I Hedenold medførtes *forn* til Blotet; en Del ofredes til Guderne, Resten fortæredes paa Stedet i Fællesmaaltid, der oprindelig holdtes liggende paa Jorden af de Personer, der hørte til samme Madlag, Gildeslag. Den store Høj ved Ingelstad i Smaaland omgaves endnu i 17. Aarh. af 165 Kredse, satte med 20—30 Stene i hver, og afgav forhen Siddepladser til henved 4,000 Mennesker, der altsaa have været til Stede ved Højtiderne. Under Kristendommen holdt Skikken

sig; F. medbragtes til Gudstjenesten og fortæredes før og efter denne paa Kirkegaarden. Det samme fandt Sted i de ældste Gildemøder, men her indskrænkedes Nydelserne senere til Drik alene, og F. udrededes enten i 01 eller Malt (»at bære ondt Malt til Gilde« o: at komme ondsindet derhen). De hedenske Offergaver forandredes til en F., som ydedes til Præstebordet, efter at den oprindelig havde været henlagt paa Alteret ved kirkelige Højtider, men leve endnu paa Landet som Konfirmationsgaver, der udredes i Høns. En Gaardmand gav forhen som F. til Gilder I Lam, 20 Æg, en Ost, 2 Pd. Smør, Mælk og Fløde (Gjerrild, Jylland), men den varierede efter Egnenes Skik med Tællelys, Fjerkræ, Skinke o. s. v. Paa Sjælland gaves tillige rede Penge efter Evne. F. bragtes i Alm. Dagen før Gildet af Føringspigerne, for hvem der holdtes Føringsgilde (Fyn). Indtil 17. Aarh. strakte F. sig til Bohave og Husgeraad, der skikkedes forud til Laans, hvilket selv Kongerne altid maatte ty til ved særlige Lejligheder. Spor heraf findes endnu sent i Jylland (Vendsyssel), hvor Omgangspigerne foruden Brød, et Anker Brændevin og en Tønde 01 medbragte en Sengs Klæder, Gafler, Knive, Dug, lange Trætallerkener (Disk) o. s. v. Naar F. var en ren Gave, hed den Send, Skjøn og anvendtes navnlig som Barsel- og Sygemad, i Alm. Grød og Mælkemad. Den sendtes i Føringsspande af Tin, Kobber, Ler, som findes bevarede paa Dansk Folkemuseum. De Ydelser *in natura*, som tilkom fremmede Gesandter under deres Ophold i Danmark, hed i Analogi med ovenstaaende anførte ogsaa F. *Bernh. O.*

Førlovspenge vare en Afgift paa 2 Lod Sølv, altsaa i Nutidspenge 2 Kr., som i Medfør af D. L. 5—2—75 og N. L. 5—2—76 skulde svares af al Arv, være sig ifølge Slægtskab eller Testamente, der bringes ud »af By eller af den Husbonds Grund, paa hvilken den er falden« til den Myndighed, hvem det tilkom at øve Skiftejurisdiktion; dog vare Kapitaler ringere end 20 Kr. fritagne for Udredelse af Afgiften, der nu er bortfalden undtagen paa Færøerne, hvor den endnu bestaar i Henhold til nysanførte Bestemmelse i N. L. Paa Island har Afgiften aldrig været paalagt. *C. V. N.*

Førnutid se Perfektum.

Førstefødende (*Primipara*), en Kvinde, der føder for første Gang, modsat flerfødende eller flergangsfødende (*Multipara* eller *Pluripara*), resp. *II-para*, *III-para* o. s. v.). *Lp. M.*

Førstefødselsret. Med dette Navn betegnes den Fortrinsret, som i Henseende til Arv af et Retsgode, der ifølge Lovgivningen ikke maa være Genstand for Deling, tillægges den ældste blandt de nærmeste, arveberettigede Personer. Som oftest, men dog ingenlunde altid, fremtræder den forbunden med Lineal-Repræsentationsret og Mand af Mands Foregang fremfor Kvinde og Mand af Kvinde. Paa disse Principper i deres Forening var ifølge Kongeloven af 14. Novbr. 1665 Arvegangsordenen til Danmark's og Norge's Trone bygget, saaledes at de kvindelige, fra Frederik III nedstammende Linier først kunde kaldes til Arv, naar Mandsstammen var uddød, og paa disse ere ogsaa den nuværende norsk-svenske Tronarvelov af 26. Septbr. 1810 og den danske af 31. Juli 1853 byggede, men saaledes, at Kvinder og fra Kvinder nedstigende Linier ere udelukkede fra al Arveret overhovedet til Kronen. Skønt de øvrige monarkiske Stater i Europa anerkende F.'s Grundsætninger, hersker der derimod meget afvigende Forskrifter med Hensyn til Kvinders og de kvindelige Liniers Adgang til Tronen.

Staternes Love have imidlertid ikke indskrænket sig til blot at gøre Adgangen til Kongedømmet udelelig og for denne hævde Førstefødselen Forret; ogsaa i flere privatretlige Forhold spiller denne en afgørende Rolle. Dette gælder saaledes om Arveretten til Len (Grevskaber og Baronier) efter Privilegierne af 25. Maj 1671 og om Adgang til Odels- og Aasæderetten i Norge i Henhold til L. af 26. Juni 1821, jfr. L. 28. Septbr. 1867. Ogsaa ved Arv af Majorater og Stamhuse o. 1. vil Formodningen, naar ikke Erektionspatentet bestemmer anderledes, være for Førstefødselens Fortrinsberettigelse. En mærkelig Afvigelse fra denne indeholdtes derimod i den nu ophævede Forordning om Arv af Selvejergaarde paa Bornholm af 14. Novbr. 1763, ifølge hvilken den yngste Søn foretrækkes til Gaardens Arv og blandt hans Afkom atter yngste Søn o. s. v. nedad, derefter den næstyngste Søn og hans Afkom paa samme Maade, og først naar der ingen Sønner eller mandlige Descendenter findes, kaldes Døtrene til Arv, men blandt disse da den ældre fremfor den yngre o. s. v. *C. V. N.*

Førstegrøde, den første Frugt af dyrkede Vækster, Markfrugt lige saa vel som Træfrugt, og det første Udbytte, vundet af Husdyr (f. Eks. Uld) o. desl., bragtes af mange gamle Folk som Offer til Guddommen, i rigtig Anerkendelse af, at Menneskets Flid og Umage ikke kan udrette alt, og at der til alt behøves Velsignelse fra oven. Ved Ofring af F. helligedes saa at sige den øvrige Afgrøde eller Udbytte. F. bragtes saavel af den enkelte som af Samfundets Repræsentanter paa hele Folkets Vegne. Hos de fleste Folk danner F. derfor en væsentlig Del af Kultus, maaske den mest oprindelige Del. Som F. bragtes ikke blot selve Naturfrembringelserne, men ogsaa de af dem tilberedte Spiser, som Brød, Olie, Vin o. desl. Hos Israelitterne bragtes efter Loven paa Paaskefesten de første Aks og paa Pinsefesten de første Brød som Offer af F. til Herren. Ved Siden heraf vare de enkelte Israelitter pligtige at bringe F. af Frugter høstede paa deres Ejendomme, ofte i Form af Brød o. desl. En Del heraf nødes af Præsterne. Hos de gamle Ægyptere bragtes ogsaa F. af Landets Frembringelser som Offer. Paa Mindesmærkerne ses ofte, hvorledes Farao ofrer et Bundt Aks til de høje Guder. F. bragtes ogsaa af Grækerne (Aparche) og af Romerne, som det fremgaar af mange Steder hos gamle Forfattere. Allerede Homer omtaler Offer af F. Man bragte ogsaa Haar og en Del af vundet Krigsbytte som F. og viede det til Guderne. Efter græske Forfattere skulde ogsaa de langt mod Nord boende Hyperboræere have bragt F. som Offer til Guderne. De store Mosefund (s. d.) fra Jærnalderen i Danmark maa vel snarest betragtes som en Art F. af Bytte efter Kamp. *V. S.*

Førster er den tyske Betegnelse for Skovfoged, undertiden med forskellige Tilføjelser; saaledes betyder »Revierførster« oftest en Mellemting mellem Skovfoged og Skovrider. *C. V. P.*

Förster, August, tysk Skuespiller og Teaterdirektør, født 3. Juni 1828 i Lauchstadt, død 22. Decbr. 1889, studerede i sin Ungdom Filosofi ved Universitetet i Halle, hvor han 1851 erhvervede sig Doktorgraden for en Disputats om den Indflydelse, Lessing's Dramaturgi havde haft paa Indførelsen af Shakespeare i Tyskland. Allerede 25. Maj s. A. debuterede F. som Skuespiller i Naumburg a. S.; derpaa førte han i nogle Aar et omflakkende Liv, indtil Laube 1858 knyttede ham til Burgteateret, hvor han fra 1865 som Hofskuespiller og fra 1870 som Regissør virkede til 1876, da han ved sit 25 Aars Jubilæum tog Afsked med Wien's Publikum for at overtage Direktionen af Stadtteateret i Leipzig. Her forblev F. til Udgangen af 1881—82; derefter deltog han i Stiftelsen af »Deutsches Theater« i Berlin, hvor han som Skuespiller og Regissør indtog en fremragende Plads, indtil han 1. Novbr. 1888 udnævntes til Direktør for Burgteateret. F. var en anset Fremstiller af Karakter- og Fædreroller; hans omfattende Dannelse og sikre Intelligens gjorde sig gældende i de første, men sine største Sejre vandt han dog i Fremstillingen af Fædre, som Pedro Crespo i »Dommeren i Zalamea«, Mester Anton i »Maria Magdalena«, Musikus Miller i >Kabale og Kærlighed«; i saadanne Roller kastede hans aandfulde Foredrag og hans enkelte Spillemaade en ædel Simpelhed over Faderens strenge Alvor. *A. A.*

Forster (Forster), Caspar, Musiker, født 1617 i Danzig, død 1673. Som ung blev han ansat i Kongen af Polen's Kapel, begav sig derfra til Italien, til Rom og Venezia, hvor han studerede Musik og vandt megen Berømmelse. Særlig Interesse har F. for Danmark i Egenskab af kgl. dansk Kapelmester, til hvilken Stilling han udnævntes 1652 og først 1667 definitivt forlod, dog med en Afbrydelse 1657—61 under Krigsurolighederne. I denne Mellemtid gik han efter hans Biograf J. Mattheson's Udsagn i venetiansk Krigstjeneste, udmærkede sig der som Kaptajn og blev dekoreret med St.-Marco-Ordenen. I sin Virksomhed som dansk Kapelmester forsynede F. Frederik III's Kapel med en Del udenlandske, navnlig italienske Kunstnere, bragte i det hele Kapellets Renommé, der var sunket efter Christian IV's Død, atter for en Tid paa Fode, skønt han aabenbart har haft adskillige, navnlig finansielle, Vanskeligheder at kæmpe med. Blandt hans Kompositioner nævner Mattheson med Anerkendelse flere instrumentale Trioer; som Sanger var F. en ualmindelig Kapacitet; hans bløde og fyldig Basstemme havde et sjældent Omfang (3 Oktaver, fra Kontra A til a). Efter at have forladt Kjøbenhavn 1667 (ikke som det almindelig angives 1661) drog F. over Hamburg og Dresden til Danzig, hvor han henlevede sine sidste Aar i det nærliggende Kloster Oliva. *A. H.*

Forster, Ernst Joachim, tysk Maler og Kunstskribent, født 8. Apr. 1800 nær ved Altenburg, død 29. Apr. 1885 i München, gik fra de lærde Studier over til Maleriet og blev Elev af W. Schadow i Berlin, 1823 af Cornelius i Miinchen; under K. Hermann deltog han i Udmalingen af Universitetets Aula i Bonn og deltog 1833 i Udsmykningen af Residenspalæet i Miinchen samt udførte som Udbytte af 2 Rejser til Italien efter Bestilling af Kronprins Max en Samling Tegninger efter gamle italienske Mestere. Ved sit Ægteskab med J. P. Richter's Datter kom F. ind paa Forfattervejen og udgav først »Wahrheit aus Jean Paul's Leben« 1827—33, »Jean Paul's literarischer Nachlass« 1836—38, men virkede samtidig som Medarbejder ved Schorrn's »Kunstblatt« og udgav de højt skattede »Beiträge zur neueren Kunstgeschichte« [Leipzig 1836]; efter hans livlige »Briefe iiber Malerei in Beziehung auf die Sammlungen v. Berlin, Dresden, Miinchen« [1838] fulgte flere Rejsebøger over Italien og Tyskland; derpaa de større kunsthistoriske Værker »Geschichte der deutschen Kunst« [5 Bd. med Afbildn., Leipzig 1851—60], »Denkmale deutsch. Baukunst, Bildnerei u. Malerei« [12 Bd. med 300 Tavler, Leipzig 1853—69], »Leben u. Werke des Fra Angelico« [med Afb., Regensburg 1859], »Vorschule der Kunstgeschichte« [med mange Træsnit, Leipzig 1862], Rafael's Biografi [2 Bd. 1867—69] og Cornelius'es Biografi [2 Bd., Berlin 1874], »Geschichte d. ital. Kunst« [5 Bd. 1869—78] og »Denkmale ital. Malerei« [med Afbildn., 4 Bd. 1870—82] samt »Die deutsche Kunst in Wort u. Bild« [Leipzig 1879]. (Litt.: »Das Leben Emma Forsters, der Tochter Jean Paul's in ihren Briefen« [Berlin 1889, udg. af Sønnen Brix F.]). *A. Ls.*

Forster, Friedrich, tysk Digter og historisk Forfatter, ovenn.'s Broder, født nær ved Altenburg 24. Septbr. 1791, død i Berlin 8/9. Novbr. 1868. Han studerede Filosofi og Kunsthistorie i Jena, men afbrød sine Studier for at deltage i Frihedskrigen 1813 sammen med sin Ven Th. Korner. Efter Krigen blev han Lærer i Historie ved Artilleri- og Ingeniørskolen i Berlin, men paa Grund af en Artikel i »Nemesis« 1817: »Uber die geschichtliche Entwickelung der Verfassung Preussens« blev han stillet for en Krigsret og afskediget. Han vilde nu habilitere sig som Privatdocent, men det blev ham afslaaet, og han lerede da som Litterat og Journalist, indtil han 1829 blev ansat som Inspektør ved det kgl. Kunstkammer og senere som Direktør for det etnografiske Museum. Endnu en Gang faldt han i Unaade ved Hoffet paa Grund af sine Meddelelser om Frederik Vilhelm II's private Liv i »Neuere und neueste Geschichte Preussens« [1850]. Af hans Digte, Fortællinger og Dramer kunne nævnes: »Die Körners-Eiche« [1815], »Der König und seine Ritter« [1816], »Briefe eines Lebendigen« [2 Bd. 1829], de historiske Dramer »Gustav Adolph« [1832] og »Albrecht von Wallenstein« [1834], »Gedichte« [2 Bd. 1838], »Peter Schlemihls Heimkehr« [Forts. af Chamisso's »P. Schl.«, 1843]. Af hans mange historiske Værker, af hvilke nogle endnu ere populære, kunne især anføres: »Friedrich des Grossen Jugendjahre« [1822], »Ungedruckte eigenhändige vertrauliche Briefe und amtliche Schreiben Albrechts von Wallenstein« [3 Bd. 1828—29], »Geschichte Friedrich Wilhelms I« [3 Bd. 1834—35], »Leben und Thaten Friedrichs des Grossen« [3. Opl. 1846], »Christoph Columbus« [2. Opl. 1846], »Geschichte der Befreiungskriege 1813, 1814, 1815« [5. Opl. 1863]. *C.A.N.*

Forster, Ludwig, østerrigsk Arkitekt [1797—1863], er en af Skaberne af det moderne, pragtfulde Wien. Han studerede ved Akademiet i

Miinchen og tog fra 1815 Ophold i Wien, hvor han blev Professor ved Akademiet og udfoldede en betydelig Virksomhed; han har i maurisk Stil bygget Synagogen i Leopoldstadt i Wien og Synagogen i Pest; desuden den evangeliske Kirke i Gumpendorf, Elisabeth-Broen og talrige Privatbygninger i Wien, hovedsagelig i stærkt dekoreret og virkningsfuld Renaissancestil. Ved et Projekt til Byens Udvidelse 1844 gav han Stødet til Anlægget af hele det moderne Wien. Fra 1836 udgav han det endnu bestaaende »Wiener Allg. Bauzeitung«. Hans Søn Emil F. er født 1838 i Wien, uddannet i Berlin og hos Faderen, har fortsat dennes Virksomhed i rigt Omfang; blandt hans Bygninger kunne fremhæves Baron Wartheim's Palæ og det 1881 nedbrændte Ringteater. *E.* 5.

Foerster [-0-], Wilhelm, tysk Astronom, er født 16. Decbr. 1832 i Griinberg (Schlesien) og er siden 1865 Direktør for Berlin-Observatoriet. 1865 blev F. tillige Encke's Eftermand som Professor i Astronomi ved Universitetet i Berlin, traadte 1868 ind som Direktør for »Normalaichungs-Kommission des Norddeutschen Bundes« (fra 1871 »des deutschen Reiches«) og ledede Nyorganisationen af den tyske Mønt og Vægt. F. har udgivet »Metronomische Beiträge« og dets Fortsættelse »Wissenschaftliche Abhandlungen« [Berlin 1870—95], hvor han har offentliggjort enkelte Arbejder over Maal og Vægt, ligesaa i Publikationerne fra *Comité international des poids et mesures*, hvis Præsident F. er fra 1891. Fra 1864 har F. været Deltager i den europæiske Gradmaaling og er fra 1883 Medlem af dens permanente Kommission. I Egenskab af Direktør for Observatoriet har han udgivet »Berliner astronomisches Jahrbuch« for Aarene 1868—83, først alene, senere sammen med Titjen (s. d.), »Astronomische Beobachtungen der Berliner Sternwarte« [Bd. V, Berlin 1884, og Bd. I, 2. Serie, Berlin 1895], »Beobachtungs-Ergebnisse der kgl. Sternwarte zu Berlin« [Hæfte 1—6, 1881—92] samt »Sammlung von Hülfstafeln der Berliner Sternwarte« [1869]. 1866—68 var F. Sekretær ved »Astronomische Gesellschaft« og Medudgiver af dets Vierteljahrsschrift. Fra 1872 giver F. aarlig astronomisk Materiale til »Kgl. Preussischer Normalkalender« og har deri publiceret flere populære Artikler, som han har samlet i »Populäre Mittheilungen« [2 Bd., 1878 og 1884]. Desuden har han udgivet 3 Bd. videnskabelige Foredrag [Berlin 1876, 1887, 1890; de to sidste have Titelen »Sammlung von *Vorträgen* und Abhandlungen«], der væsentlig beskæftige sig med Astronomiens Udviklingshistorie og Skildringer af flere store Forskere. Sine mere videnskabelig astronomiske Undersøgelser har F. samlet i »Studien zur Astrometrie« [Berlin 1888]. Hans talrige Observationer og Beregninger af Planeter og Kometer fra 1855 — 62 ere publicerede i »Astr. Nachr.«. Fra 1893 redigerer F. »Mittheilungen der Vereinigung von Freunden der Astronomie und Kosmischen Physik«. *y. Fr. S.*

Førstevagt (Søudtryk), Tiden fra Kl. 8 til 12 om Aftenen (smlg. Frivagt). *C. L. W.*

For tilfället (sv.), i den Anledning.

Føtāl, hvad der henhører til Foster.

Føtālpuls se Foster og Fosterlyd.

Føtālsygdomme, Sygdomme opstaaede hos Fosteret. Af disse spille de forskellige Misdannelser (s. d.) en stor Rolle. En hyppig Aarsag til F. er endvidere Syfilis. Ogsaa forskellige andre Infektionssygdomme kunne fra Moderen overføres til Fosteret, saaledes Kopper, sjældnere Tuberkulose, tyfoid Feber, Sepsis o. s. v. (Litt: Leopold Meyer, »Bibliotek f. Læger« [7. R., 2. Bd. 1891]). *Lp.M.*

G.

6 er det syvende Bogstav i de fleste europæiske Alfabeter. Om Oprindelsen se C. I den ældre Runerække udtrykkes *g* (d. e. y) ved Runen X, medens i den yngre Runerække *g* og *k* betegnes med samme Rune: ᚴ.

I de nyeuropæiske Sprog betegner *g* foran Konsonanter og Bagtungevokaler som oftest Lyden *g*; kun i Hollandsk savnes denne Lyd og erstattes af en aaben Strubelyd, et »dybt« y (eller i Udlyd: *χ*). Foran Fortungevokalerne anvendes *g* med en stor Mængde Lydværdier, saasom *:j* (Norsk, Svensk), *gj* (Nyislandsk), *χ* (Spansk), z (Fransk, Portugisisk), *dž* (Italiensk og delvis Engelsk). I Dansk betegner *g* i Ind- og Udlyd Lyden *y {Dage, Dag),* i Tysk derimod som Indlyd *γ*, som Udlyd *χ{Tage, Tag).* Særegent for Dansk er det, at *g* i Forbindelse med foregaaende *e* og *ø* kan betegne en Diftong: *jeg, tegne, Segl, Løgn, Gøgl.* I danske Ord som *Pige, Spørgsmaal* er *g* som oftest stumt. — I flere Sprog kan *g* bruges til at betegne »mouilleret« Udtale af det følgende Bogstav: *gn* = n (fr. *agneau,* ital. *legno*); ital. *gl* = mouill. *l* (*gli, figlid*); ungarsk *gy* = mouiil. *d {magyar).* Som Forlyd er *g* i de germanske Sprog opstaaet af indoeurop. *gh,* hvortil der i Græsk svarer *χ*, i Latin *h*: græ. *χήν,* tysk *Gans,* dansk *Gaas*; lat. *homo,* dansk *Brud-gom* (se Lydforskydning). I Ind- og Udlyd svarer det danske (og dansk-norske) Skriftsprogs *g* dels til fællesnordisk *g*: oldn. *dagr,* dansk *Dag,* dels er det opstaaet af oprindeligt *k:* oldn. *sok,* dansk *Sag,* oldn. *riki,* dansk *Rige.* I sidste Tilfælde har det norske Talesprog som oftest bevaret den oprindelige *k*-Lyd: *sak, rike,* hvilke Former nu ogsaa mere og mere vinde Indpas i det norske Skriftsprog. *V. D.*

Paa romerske Indskrifter er *G {g): Gajus, Gens,* etc. — Som romersk Taltegn er *G* = 400, *Ḡ* = 400,000; hos Grækerne er *γ* = 3; *,γ* = 3>ooo. — Paa tyske Rigsmønter betegner *G* nu: Karlsruhe, paa ældre franske Mønter: Poitiers, paa schweiziske: Geneve. I Guldsmedekunsten betyder det *garni.* — I Fysikken er *g* = Tyngdekraftens Acceleration. *g* = Gram.

I Musikken er *G* (fr. og ital. *sol)* Bogstavnavnet paa det femte Trin i den diatoniske Skala, regnet fra *C.* — *G*-Nøglen 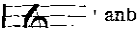 anbragt paa anden Linie, angiver denne som Pladsen for [enstrøget] *g'* (se Nøgle) og kaldes ogsaa Violin- eller Diskantnøgle. — Som Forkortelse betyder *g* = *gauche,* venstre; *m. g., main gauche* venstre Haand. *S. L.*

6a, kemisk Tegn for Gallium.

Gaa (Søudtryk): lette, forlade sin Ankerplads, begive sig af Sted paa Rejsen. Gaa fra Borde: forlade Skibet. Gaa fri af: undlade at komme i Berøring med, f. Eks. en Sejler, et Vrag, en Grund e. 1. Gaa i Læ af og gaa til Luvart af: at passere en Genstand henholdsvis paa Læsiden eller paa Vindsiden. Gaa over Bord. falde ud af Skibet, Ordet bruges saavel om Mennesker som Redskaber. Gaa over Stag: vende igennem Vinden (se Stagvending). Gaa Sejl: lette og sætte Sejl. *C. L. W.*

Gaabense, Landsby paa den nordlige Kyst af Falster, Maribo Amt, Nørre Herred, Nørre Vedby Sogn, beliggende ca. 2 Km. S. 0. f. Orehoved, tidligere et bekendt Færgested med Overfart til Vordingborg. Nu er Færgestedet nedlagt, men Broen findes der endnu. *H. W.*

Gaade, en omskrivende Fremstilling af en Genstand, som ikke nævnes, men skal gættes. Den er altsaa et Produkt af en Slags Tankeleg, der stiller sig den Opgave at give en Beskrivelse, der, medens de enkelte Dele ere flertydige, dog træffende betegner Genstanden; og G. vil aabenbart være desto fuldkomnere, jo sikrere de anførte Bestemmelser betegne Genstanden, samtidig med at Tanken og Fantasien sættes i livlig Bevægelse for at finde den. G. fremtræder i forskellige Former, som Bogstavgaade, hvor man af uordnede Bogstaver skal sammensætte eet eller flere af Fremstilleren bestemte Ord, eller naar eet eller to Bogstaver i Begyndelsen af Ordet skulle forandres, medens den øvrige Del af Ordet skal forblive uforandret (Mus — Hus); som Stavelsesgaade eller Karade, hvor først de enkelte Stavelser og derefter det hele af et Flerstavelsesord betegnes; som Logogrif, naar andre Ord skulle dannes ved Ombytning af Bogstaverne (Bernhardus — Bruder Hans), som Aritmogrif, der udtrykker G. ved Tal (Talgaaden), og endelig som den endnu i Børnebøger meget benyttede Billedgaade, Rebus (s. d.). Ogsaa Palindrom, en Leg med Ord, der give Mening læste forfra og bagfra (Amor — Roma, Glas — Salg), og Anagram (s. d.) regnes i Alm. til G. — G. har sin Oprindelse i den graa Oldtid og særlig i Østerland. Hos Hebræerne spillede den en Rolle baade ved alvorlige og gladfestlige Lejligheder: Samson krydrede Bryllupsmaaltidet

med en G., og Dronningen af Saba forelagde Salomon G. Indogermanerne synes at have anvendt den som et Middel til religiøs Katekese, og den tjente i det hele ofte til Udtryk for en dybere Kundskab, der gerne hyllede sig i Mørke. Hos Grækerne, der kaldte den *Ænigma* (ænigmatisk = gaadefuld) eller *Grifos*, var G. i den tidligste Tid et Element i den gnomiske Digtning og Orakelsprogene og affattedes i Alm. i metrisk Form (Heksameteret); til de ældste af denne Art hører Sfinksens G. G. anvendtes ogsaa som et aandeligt Krydderi ved Symposiet, Digterne yndede at iblande gaadefulde Tankesprog i deres Digte, og i den alexandrinske Tid vrimlede det med Gaadedigte. De praktiske Romere brøde sig ikke om denne ørkesløse Leg, og den fremtraadte først i Rom i den senere Kejsertid. Derimod var G. meget yndet af de germanske Stammer fra oldgammel Tid, og den har blomstret i den oldnordiske (se Gestumblinde) og den angelsachsiske Litteratur (se Schlieben, *De antiqua Germanorum poesi ænigmatica* [Berlin 1886] og Herzfeld, »Die Räthsel des Exeterbuchs« [Berlin 1890]). Fra den mellemhøjtyske Digtning findes bl. a. Væddekampen i »Wartburgkrieg« og »Das Lied von Traugemund«. 14. og 15. Aarh. møde bl. a. med Mestersangernes allegoriske G. og Freihert's obskøne Fastelavnsspil. Adskillige af saadanne gamle og ny G. levede paa Folkemunde (Simrock's »Deutsches Räthselbuch« [ny Udg. Basel 1887] indeholder gamle Folkegaader). Efterhaanden som den menneskelige Tanke fik andre og virkeligere Opgaver end at gætte G., og Poesien fik et rigere, mere levende og idéfuldt Indhold, tabte denne Tankeleg sin Betydning og anvendtes kun for Løjer eller veg Pladsen for det tankerige og dybsindige Symbol. »Gaadesamlinger« og »Gaadeskatte« findes i alle Litteraturer. (Litt.: Friedreich, »Geschichte des Räthsels« [Dresden 1860]; Hagen, »Antike und mittelalterliche Rathselpoesie« [Bern 1877]). *Cl. W.*

Gaal [ga!l], Georg v., ungarsk-tysk Digter, født i Pressburg 21. Apr. 1783, død i Pest 8. Novbr. 1865. Han har skrevet en Del Digte paa Tysk, samlet og oversat magyariske Eventyr og Sagn [Wien 1822, 1834], oversat og udgivet 1. Bd. af Kisfaludy's »Theater der Magyaren« [1820] samt udgivet et Ordsprogsleksikon paa 6 Sprog: Tysk, Engelsk, Latin, Italiensk, Fransk, Magyarisk [1830]. *C.A.N.*

Gaard betyder egentlig Gærde, indhegnet Jordstykke og har i oldnordiske og norske Dialekter endnu denne Betydning; jfr. Kirkegaard. Hertil hører Betydningen »Tun«, »Gaardsrum« (jfr. »gaa i Gaarden«, »Slotsgaard«), ligesom Ordet »Tun« er det samme som tysk *Zaun*, Gærde; ogsaa det tilsvarende engelske *yard* betyder Gaardsrum. Betydningen »G. paa Landet« optræder først i senere Oldnorsk (det ældste Udtryk herfor er bær, »bø«) og er maaske indkommet fra Dansk. Et Laan fra tysk *Garten* er Betydningen »Have« i Sammensætningerne »Abildgaard«, »Vingaarde o. fl. Urbeslægtet med G. er lat. *hortus*, Have, *co-hors*, Kvægfold, gr. *χόρτος*, Indhegning, Gaardsrum, Græsgang. Det germanske Ord er laant i Slavisk (f. Eks. Novgorod). *Hj. F.*

Gaard 1) er Benævnelsen paa de større Jordbrug paa Landet, se i øvrigt Bondejord, Bøndergaarde, Hovedgaarde og Præstegaarde. — Om den islandske G. se Bær.

2) se Gaardsplads.

Gaardaal kalde jydske Fiskere den Aal, som fanges i Aalegaarde (s. d.). *Ad. J.*

Gaardboe, Andreas Peter, dansk Bonde og historisk-topografisk Forfatter, født 1825 i Sønder Gaardbo, S. f. Skagen, død 1895. Uden Skolegang skaffede han sig ved sin tidlig vaagnede Interesse for Læsning selv Kundskaber og samlede sig en Bogsamling. Hans Hovedinteresse var Historie, og tilskyndet af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring kom han ind paa Undersøgelser om sin Hjemegns Historie og Topografi. En Række Afhandlinger derom offentliggjordes i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. G. havde desuden Fortjeneste ved at foretage Undersøgelser og Fredninger af historiske Mindesmærker i Vendsyssel. Han deltog paa forskellig Maade i det kommunale Liv i sit Sogn og virkede for Fremme af Oplysning og historisk Interesse i Egnen bl. a. ved at give Ideen til det 1889 oprettede historiske Samfund i Hjørring med tilhørende Museum. *A. Frs.*

Gaardbosø, en 1881—82 udtørret Indsø (1850 ca. 770 Hekt. og ca. 15 Km. i Omkreds) i det nordligste Jylland, Vendsyssel, Hjørring Amt, Horn's Herred, Raabjærg Sogn, paa Grænsen af Tversted og Mosbjærg Sogne, ca. 23 Km. S. V. f. Skagen. Den er nu forvandlet til frugtbart Land, der hører til den efter Udtørringen oprettede Gaardbogaard, en af de bedste Landejendomme i det nordlige Vendsyssel. Fra Syd havde den Tilløb gennem Nors Aa, mod Øst havde den Afløb til Kattegat gennem Knasborg Aa. Søen, der har været meget rig paa Fisk, især Aal, har i gamle Dage staaet i aaben Forbindelse med Havet, der vistnok har skaaret helt gennem Landet til Vesterhavet. (Se P. Gaardboe's Artikler i Saml. til jydsk Hist. I og 2. R. I). *H. W.*

Gaardejer kaldes Ejeren af en Bondegaard, se Bondejord og Bøndergaarde.

Gaarder, Peder Krabbe, norsk Statsretslærer, født i Alstahaug 23. Apr. 1814, død 5. Aug. 1883. Som Prokuratorfuldmægtig, men dertil særlig kvalificeret ved sine nedenn. Skrifter, blev han af Stortinget 1848 valgt til Statsrevisor. G.'s Adkomst til at mindes af sine Landsmænd er hans i liberal Aand affattede statsretslige Kompendium, »Fortolkning over Grundloven og de øvrige Love, som danne Norge's Riges offentlige Ret« [Chra. 1845]. Værket fremkaldte et skarpt polemisk, konservativt Modskrift, »Om den norske Konstitution« [Chra. 1845], af Advokat B. Dunker (s. d.), hvilket foranledigede et Tilsvar med samme Titel' [Chra. 1846] fra G.'s Side. G.'s Grundlovsfortolkning har, skønt nu i de fleste Punkter forældet og i videnskabelig Grundighed langt overfløjet af senere lignende Arbejder, navnlig af T. H. Aschehoug's (s. d.) store Hovedværk, dog bevaret Værd og Interesse som et for Samtidens Opfattelse karakteristisk, frisindet Indlæg i Diskussionen om de norske Forfatningsspørgsmaal. *K. V. H.*

Gaardfæld kaldes den Forringelse, som en Fæstegaards Bygninger og Besætning ere undergaaede i Fæsterens Besiddelsestid, og for hvilken Ejeren i Reglen kan kræve Erstatning af Fæsteren eller af dennes Bo, jfr. Fæste. *H. Gr.*

Gaardhøne se Høns og Hønseracer.

Gaarding (Søudtryk), et Tov, der benyttes ved Bjærgning (Indtagelse) af et Raasejl. Af G. findes: Buggaarding, der løfte Midten af Sejlets Underlig (Underkant) op over Raaen, Nokgaarding, der staa fast paa Forkant af Sejlets staaende Lig (de lodrette Sider), og ved Hjælp af hvilke disse løftes op til Raaen, Slapgaarding, der staa fast paa Agterkant af de staaende Lig og her spille en lignende Rolle som Nokgaarding, samt Dæmpgaarding, der bruges under Rebning af Mærssejlene til at dæmpe den af Vindens Tryk i Sejlet fremkaldte Udposning. *C. L. W.*

Gaardmand kaldes Besidderen af en Bondegaard, hvad enten han er Bruger (Fæster) eller Ejer, se Bondejord og Bøndergaarde.

Gaardsidder se Gaardsæde.

Gaardsplads eller Gaard kaldes det Rum, som begrænses af en Bygnings Fløje og Længer. I Oldtiden spillede Gaarden en stor Rolle i det huslige Liv som Familiens Samlingsplads; i Renaissancetiden udstyredes G. ofte særdeles pragtfuldt med Arkader og Søjler; i Nutiden bruger man meget at overdække G. med et Glastag og benytte den til Vinterhave eller Festlokale. Man kan ogsaa undergrave G. og overdække den til Jordlinien, saa at der derved fremkommer brugbare Kælderlokaler til Oplag. *E. S.*

Gaardsret. Kong Knud den Store's Vederlagsret (s. d.), der gjaldt i Danmark indtil Beg. af 14. Aarh., kaldes undertiden den første danske G., og den handler jo ganske vist bl. a. om det, som er G.'s Hovedindhold, nemlig om Opretholdelsen af Tugt og Orden i Kongens Gaard, men den er dog saa forskellig fra, hvad der senere forstodes ved G., at den henvises til en særlig Artikel.

G. i egentlig Forstand kende vi først fra en Lov med denne Benævnelse, som man plejer at betegne som Kong Erik af Pommern's G., og som undertiden siges udstedt af denne Konge i Nyborg eller Nykjøbing Aar 1400. Denne G., der er nær beslægtet med norske og svenske samtidige G., gjaldt over hele Riget og paa alle Kongens Gaarde (Slotte og Fæstninger), men tillige ogsaa paa Adelens (dog maaske oprindelig kun paa Rigsraadsmedlemmernes) Borge, for dem, der tjente Kongen eller en Adelsmand. Loven er en Disciplinærlov, der straffer Forbrydelser, begaaede af Besætningen paa Borgene, med langt haardere Straffe, end de almindelige borgerlige Love hjemlede. Denne G. gjaldt formelt indtil Frederik II's Tid, men da denne Konge bragte i Erfaring, at G. »skal paa nogen Tid være nedlagt og ikke saa rettelig ved Magt holdt som tilbørligt havde været«, gav han en ny Lov, der indeholder en Revision og Udvidelse af den gamle Lov. Den ny Lov, der udstedtes 9. Maj 1562, skulde gælde i samme Omfang som den gamle og tillige i Købstæderne, »hvor vi eller vor Marskalk med vore Ilofsinder og Folk ligge«, samt ogsaa for »menige Adel i alle vore Riger og Lande«. Ifølge Grevernes Privilegier af 25. Maj 1671, Art. 22, kunde Greverne paa deres Gaarde i Kjøbenhavn og paa deres Sædegaarde lade holde G. over deres Folk og Tyende, for hvad der skete paa Gaarden, men paa denne Tid var Frederik II's G. vist aldeles gaaet af Brug, og Meningen var kun at oprette en særegen Jurisdiktion. Efter at Hof- og Borgretsinstrukserne af 19. Novbr. 1681 havde ordnet forskellige Forhold, som tidligere hørte under G-, adsplittedes ved D. L. de Sager, der tidligere hørte under G.'s Jurisdiktion, mellem Kongens Hofret, Borgretten, den almindelige borgerlige Jurisdiktion og Krigs- og Admiralitetsretterne, se D. L. 1—2—6 til 11, og Grevernes G. bortfaldt ved Grl. 5. Juni 1849. (Litt.: De 2 ovenn. G. ere trykte i Rosenvinge's Udg. af gamle danske Love, Bd. V [Kbhvn. 1827]; G. af 1562 ogsaa i Forordninger o. s. v. 1558—1660, udg. af V. A. Secher, I [Kbhvn. 1887]; jfr. Kofoed Ancher, »Om vore gamle Gaardsretter« i hans saml. Skr., II [Kbhvn. 1808]; K. Maurer, »Das älteste Hofrecht des Nordens« [Miinchen 1877]). *Ludv. H.*

Gaardsæde eller Gaardsidder kaldtes i ældre Tid en Person, der af Ejeren af en Gaard havde faaet overladt Brugen af en lille Jordlod, mod at han som Vederlag hjalp med til Dyrkningen af Gaardens Jorder. *H. Gr.*

Gaas se Gæs.

Gaas (forældet Søudtryk), en Art Forladning, dannet af Kabelgarn, der anbragtes i de glatløbede Forladekanoner inden for Spejlet (Kanonproppen), til hvilket det var befæstet. G. tjente dels til at holde fast paa Spejlet, dels til at forhindre, at Fugtighed trængte ind i Kanonens Løb. *C. L. W.*

Gaaseblomst se Gaaseurt.

Gaasefjer se Gæs.

Gaasefod se Chenopodiaceae og River.

Gaasehavre se Bromus.

Gaasehud, *Cutis anserina*, kaldes en af Kulde eller psykiske Indtryk (Skræk) fremkaldt Tilstand i Huden, hvorved denne viser sig ligesom dækket med smaa blege Ujævnheder, der svare til Haar og Talgkirtler og skyldes en krampagtig Sammentrækning af de smaa uvilkaarlige Muskelbundter (*Arrectores pili*), som her have deres Tilhæftning. Da Hudens Blodkar tillige trække sig sammen, faar denne et blegt, anæmisk Udseende. *E. P—n.*

GaaseleverpOStej tilberedes af Gaaselever og ganske svagt krydret Kødfars med eller uden Trøfler. Den Lever, der benyttes, er frembragt ved Overfedning af Gæssene, idet disse — navnlig i Elsass — anbringes i snævre Rum, hvori de ikke kunne røre sig, og fodres næsten udelukkende med Nudler, mest af Majs, hvortil er sat forskellige Stoffer, navnlig Peber, der frembringe Tørst. Vandet blandes med Trækul, hvilket skal bevirke, at det konsumeres i større Mængder. Leverens Vægt bringes paa denne Maade op til 1—1,5 Kg. G. kommer i Handelen i Terriner af Stentøj eller *en croûte* o: i en Beholder af bagt Brøddej. Alene i Strassburg benyttes aarlig ca. 150,000 Gæs til Fremstilling af G. *K. M.*

Gaasemad, norsk Skrinneblomst (*Arabis* L.), Slægt af Korsblomstrede, en- eller fleraarige Urter, som oftest med hele Blade og hvide, sjældnere lilla Kronblade. Skulpen er lang og linieformet og har flade Klapper med en svag Nerve. I Frøene ligger Kimroden bøjet op langs Randen af Kimbladene. Over 100 Arter i nordlig tempererede Egne og Middelhavslandene. Nogle faa ere fælles for Danmark og Norge; de blomstre alle i Maj og have hvide Blomster. Stivhaaret G. eller S. (*A. hirsuta* [L.] Scop.) har ugrenet og ved Grunden stivhaaret Stængel; den er fleraarig, bliver 15—

30 Cm. høj og vokser paa tørre Steder. Almindelig G., Grenet S. (*A. Thaliana* L.), er grenet og mere eller mindre stivhaaret; den er enaarig, bliver 10—25 Cm. høj og er almindelig paa tørre Marker. Sand-G. (*A. arenosa* [L.]) har grenet Stængel og fjersnitdelte Grundblade; den er toaarig og bliver 10—30 Cm. høj. Sjælden i Danmark (Møen) og Norge. Fjæld-S. (*A. alpina* L.) med groft tandede Blade er almindelig i Norge's Fjældegne, sjælden er *A. petraea* (L.) Lam. *A. M.*

I Haverne dyrkes forskellige Arter som Stenhøjsplanter, blandt de bedste kunne nævnes *A. alpina* og *A. caucasica* Willd. (Kaukasus), begge indtil 20 Cm. høje med rent hvide Blomster, der fremkomme i April—Maj. De formeres ved Frø, som saas i April—Juli, og efter at de unge Planter ere priklede, plantes de om Efteraaret paa Blivestedet. Hyppigst formeres de ved Deling kort efter Afblomstringen, Smaaplanterne anbringes paa et Bed i Reservehaven indtil Efteraaret, da de henplantes paa Blivestedet. Foruden som Stenhøjsplante kan G. ogsaa anvendes som Indfalningsplante om Bede og Rabatter. *L. H.*

Gaasetaarnet se Vordingborg.

Gaaseurt, norsk Gaaseblomst (*Anthemis* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige Urter med savtakkede eller oftest fjersnitdelte Blade. Kurvene ere enlige og middelstore og have Avner paa Blomsterlejet; Randkronerne ere hvide eller gule, Skivekronerne gule. Frugten er ikke sammentrykt; Fnok mangler. Ca. 100 Arter i Europa, mest i Middelhavslandene. 3 Arter i Danmark og Norge; de blomstre alle Juni—September. Ager-G., norsk Hvid-G. (*A. arvensis* L.), har dobbelt fjersnitdelte Blade og hvide Randkroner; Avnerne ere lancetdannede. Den bliver 15—40 Cm. høj og er enaarig. Almindelig i Danmark og det sydøstlige Norge paa Marker og ved Veje; den kan optræde som et ret besværligt Ukrudt. Farve-G., norsk Gul-G. (*A. tinctoria* L.), har enkelt eller dobbelt fjersnitdelte Blade med savtakkede Afsnit og gule Randkroner; Avnerne ere som hos Ager-G. Den er fleraarig, bliver 25—60 Cm. høj og vokser hist og her paa tørre Steder i Danmark og det sydligere Norge. Af Blomsterne kan faas et gult Farvestof. Stinkende G. (*A. Cotula* L.) har 2—3 Gange fjersnitdelte Blade og hvide Randkroner; Avnerne ere linie-børsteformede. Enaarig og temmelig almindelig i Danmark om Byer, meget sjælden i Norge. Romersk Kamille (*A. nobilis* L.) har hjemme i Vesteuropa og dyrkes af Hensyn til Blomsterne (*Flores Chamomillae Romanae*), der anvendes som Kamilleblomster. *A. M.*

Gaaseøjne se Anførselstegn.

Gaaseørn se Havørn.

Gabardi-Brocchi [-bråk'ki], Isabella, italiensk Digterinde, er født 25. Novbr. 1808 i Firenze. Hendes Pigenavn var Rossi; Faderen var en anset Jurist, og hendes Moder syslede med Digtekunsten. Medens hun var ganske ung, forelskede den berømte Digter Giuseppe Giusti sig i hende og skrev meget varme Breve til hende. Hun optraadte som Forfatterinde allerede før 1840, navnlig med Lejlighedsdigte. Et Par og tyve Aar gl. ægtede hun Digteren og Historikeren, Grev Olivo G.-B., i Bologna, og ved hendes Bryllup udkom 2 Bd. »Prose e poesie« af hende. 1843 flyttede hun og hendes Mand til Firenze, hvor de siden levede, og hvilken Bys Samfundstilstande hun skildrede i en Roman med Titelen »Dio non paga il sabato« [1846, ny Udg. 1888]. I Frihedsbevægelsen 1847—48 medvirkede hun meget; hun lagde stort Frisind for Dagen, men hørte dog nærmest til den moderat-liberale, katolsk-patriotiske Kreds, hvis Førere vare Gioberti, Capponi og Giusti, og for denne Kredses Ideer optraadte hun endog som Talerske. Alt, hvad hun har skrevet, er i høj, alvorlig Stil; foruden Digte, spredte og i Samlinger, og Taler er det navnlig en versificeret Bønnebog, »L'Eco dell' anima all' Eva cattolica« [1873]. Endnu 80 Aar gl. skrev hun Vers. *E. G.*

Gabarre (sp. *gabarra*), et fladbundet, bredt Fartøj med ringe Dybgaaende. G. drives frem saavel ved Sejl som Aarer og bruges mest ved Flodsejlads, i Havne o. 1. St. som Lægter o: Lastdrager fra og til Skibe, der paa Grund af deres Dybgaaende ikke kunne naa helt frem til deres Ladningers Bestemmelsessted. *C. L. W,*

Gabba, Carlo Francesco, italiensk Jurist, er født 14. Apr. 1835 og siden 1862 Professor i Retsfilosofi ved Universitetet i Pisa. Hans Hovedværk er: »Teoria della retroattivita delli leggi« [4 Bd., Pisa 1868—74, 2. Opl. Torino 1884 ff.l. Foruden en Række andre Værker har han skrevet en bekendt Afhandling om Dødsstraffen, »Il pro ed il contro nella questione della pena di morte« [Pisa 1868]. *Ludv. H.*

Gabbro (Eufotid), en Gruppe af Eruptivbjærgarter af granitagtig-kornet Beskaffenhed, og hvis Hovedbestanddele ere en kalkrig Feldspat og et Pyroxenmineral, oftest Diallag. G. ere i Reglen »Dybbjærgarter« ligesom Granit, idet deres grovkornede Beskaffenhed er en Følge af, at de ere størknede langsomt, beskyttede af overliggende Stenarter. Omtrent samme kemiske Sammensætning som G. have Diabas og Basalt; Forskellen ligger dels i G.'s gennemgaaende større Kornstørrelse, dels deri, at dens Pyroxenmineral oftest har ejendommelig Beskaffenhed, og at dens Feldspatkorn ikke have en saa udpræget tynd Tavleform, som Tilfældet hyppig er i Diabas og Basalt; men i det hele er den indbyrdes Afgrænsning af disse Bjærgarter ufuldkomment fastsat. — Af Hovedbestanddelene er Feldspaten en kalkrig Plagioklas (af Varieteterne Labrador, Bytownit eller Anortit) af oftest hvidgraa eller brunviolet Farve, hyppig meget rig paa mikroskopiske Indeslutninger af smaabitte sorte Legemer; Diallagen er oftest mørk grønlig eller brunlig og ligeledes ofte opfyldt af mikroskopisk »Støv«. Diallagen kan være ledsaget eller erstattet af rombiske Pyroxener (Enstatit, Bronzit, Hypersten), mindre ofte af Augit eller af Hornblende. En vigtig Bestanddel i mange G. er Olivin, hyppige underordnede Bestanddele ere Titan- og Magnetjærn, Magnetkis, Kromjærnsten, Apatit o.a. Inden for een og samme G.-Forekomst er der ofte betydelige Variationer i Mineralsammensætningen, dog benytter man denne til Inddeling af G.; de vigtigste Arter ere: egentlig G., bestaaende af Plagioklas og Diallag, men uden Olivin; Olivin-G., samme Bestanddele med Olivin; Norit (Hyperstenit, Protobastitfels) og Olivinnorit bestaa af Plagioklas og rombisk Pyroxen uden eller med Olivin; Hyperit staar imellem Olivin-G. og Norit; Anortosit og La-

bradorsten udmærke sig ved Fattigdom paa mørke Mineraler, saa at Feldspaten bliver næsten eneherskende. Forelsten er en diallagfattig Olivin-G., hvis Olivin ofte er omdannet til Serpentin og danner mørke Pletter i den lyse Feldspatmasse.

G. ere meget tilbøjelige til at undergaa gennemgribende Omdannelser; Mineralsammensætningen er ofte meget forandret, og Strukturen er ofte ved Tryk bleven skifret. Ved en Art Forvitring indfinder sig saaledes ofte en rigelig Serpentindannelse paa Bekostning af Olivin og Pyroxen, hvorved feldspatfattige G. kunne blive til uren Serpentin; Noritternes Pyroxen forvitrer ofte til Bastit eller Skillerspat, hvorefter Stenarten da kaldes Skillerfels. De almindelige saakaldte Saussurit-G. ere opstaaede af G. (eller Diabas) ved en egen Omdannelse, der er foregaaet i Jordens Dyb og begunstiget af Tryk og Bevægelser i Jordskorpen (Dynamometamorfose); deres Feldspat er omdannet til haard og porcelænagtig »Saussurit« (der under Mikroskopet viser sig at bestaa af et Aggregat af noget Feldspat med Zoisit, Epidot, undertiden ogsaa Granat), og samtidig er Diallagen omdannet til en oftest grøn Hornblendevarietet; den sidste fremtræder undertiden i iøjnefaldende græsgrønne perlemorglinsende Aggregater (Smaragdit-G.). Ved endnu videre gaaende Omdannelse opstaar især rigelig Hornblende, og G. kan gaa over til Hornblendeskifer (Amfibolit); mange af de Hornblendeskifre, der findes i Jordskorpens ældste og mest omdannede Partier, antages opstaaede af G.

G. ere særdeles udbredte Bjærgarter, der kunne forekomme i alle geologiske Systemer fra de ældste til Tertiæret, snart som uregelmæssig formede større Fjældmasser (Massiver) i Jordskorpen, snart som store Gange, snart, om end sjældnere, konkordant med de omgivende Lag eller endelig meget hyppig som store Linser i foldede Bjærgmasser. I Skandinavien findes saaledes en stor Mængde Forekomster; som nogle af de betydeligste og bekendteste kunne nævnes Jotunfjældene, hvor Skandinaviens højeste Bjærge dannes af G., Bergen-Egnen (Saussurit-G.), Ekersund (Labradorsten). Ogsaa i Mellemeuropa findes mange G. (f. Eks. Harz, Nedreschlesien); berømte fra tidlig Tid ere talrige italienske G. (Genova, Toscana, Elba o. a. St.) fra Kridt- eller Tertiærtiden; de ere ofte i betydelig Udstrækning omdannede til Serpentin og anvendte til arkitektonisk Brug under meget forskellige Navne (Granitone, Verde di Prato o. a.). En særegen Interesse knytter sig til adskillige G. derved, at de indeholde eller ledsages af anselige Lejer af mere værdifulde Stenarter; saaledes kunne de indeholde store Masser af (oftest titanholdigt) Magnetjærn (Taberg, Routivara o. a. St. i Skandinavien), nikkelholdig Magnetkis (langs Grænsen af G., f. Eks. Ringerike), endelig Gange af Apatit (s. d.). *N. V. U.*

Gabbronit, et af Schumacher 1801 opstillet Mineral, dels fra Frederiksværn og dels fra Arendal, har ved senere Undersøgelser vist sig at være henholdsvis Elæolit og Skapolit. *N. V. U.*

Gabeklap se Vejsennep.

Gabel, Christian Karl, dansk Søofficer, nedenn. F. G.'s Søn, født 10. Novbr. 1679, død 3. Aug. 1748. Han var 1714 avanceret til Schoutby-nacht og blev Aaret efter Viceadmiral. 1717—25 var han Overkrigssekretær, Marine- og Krigsminister hos Frederik IV, faldt i Unaade og afskedigedes, men ansattes allerede næste Aar som Stiftamtmand i Ribe, hvor han forblev til sin Død. — Som Skibschef tog han hæderlig Del i den store nordiske Krigs Søkampe. 1715 udsendtes han med en Eskadre paa 8 Skibe i Østersøen, hvor han 24. Apr. ved Femern overvandt og erobrede eller ødelagde en svensk Eskadre under den yngre Greve Wachtmeister. For denne Bedrift, der er bleven kaldt Slaget paa Kolbergerheide, udnævnte Kongen ham til Kammerherre og Viceadmiral. En kort Tid s. A., da Admiral P. Raben var syg, førte G. selv Hovedflaaden i Østersøen. 1716 var han Eskadrechef i Kattegat, hvor han paa forskellig Maade gjorde god Fyldest, men dog er bleven overstraalet af sin undergivne, Tordenskjold. Som Overkrigssekretær fik G. det saare vanskelige Hverv at bringe Orden i Marineadministrationen efter Krigens Afslutning. Uagtet G. gik til sit Hverv med Energi og Omsigt, og uagtet han virkelig paa mange Punkter indførte væsentlige Forbedringer, lykkedes det ham hverken helt at gennemføre Opgaven eller at gøre sig afholdt. Derimod vandt han i Aarenes Løb mere og mere Kongens Tillid, saa at han fik Indflydelse paa forskellige Omraader, der egentlig laa ganske uden for hans Forretningskreds. Han kom herunder paa en spændt Fod med den indflydelsesrige Biskop Deichmann i Christiania, der anklagede ham for at have taget mod Bestikkelse. G.'s Forhold blev undersøgt, men af Processen kom dog intet Resultat. Frederik IV lod ham senere føre visse politiske Forhandlinger med Peter den Store's Svigersøn, Hertug Karl Frederik af Holsten-Gottorp; da disse Forhandlinger imidlertid foregik uden Statsraadets Vidende og for øvrigt mislykkedes, beskyldtes Storkansleren Grev Holstein for dobbelt Spil, Kongen maatte da for at redde Regeringens Anseelse desavouere G., som altsaa afskedigedes. Som Stiftamtmand viste G. sig baade som en duelig Administrator og en medgørlig overordnet. Han blev hurtig meget afholdt af Befolkningen og forbedrede kendelig Skole- og Kirkevæsenet i sit Stift; han var tillige en dygtig Forretningsmand, der ved heldige Spekulationer erhvervede sig betydelige Godser. Historikerne Riegels, Højer og navnlig Jens Møller have bedømt G.'s hele Færd uretfærdig haardt, E. Holm og C. Bruun have dog i den senere Tid skaffet ham fortjent Genoprejsning. *C. L. W.*

Gabel, Christoffer, dansk Statholder, født 6. Jan. 1617, død 13. Oktbr. 1673. Faderen var Proviantmester i Gluckstadt og faldt ved Byens Belejring af de kejserlige 1628. Om G. vides ikke noget før 1639, da han er Kammerskriver hos Ærkebispen af Bremen, den senere Kong Frederik III; som saadan havde han Bestyrelsen af Ærkebispens private Pengesager, og fra 1642 varetog han tillige dennes Omslagsforretninger i Kiel. Disse Stillinger beholdt han ogsaa efter Frederik III's Tronbestigelse 1648, og han steg hurtig i Indflydelse. Trods sin forholdsvis lave Stilling nævnes han alt nu som en af de tyske Raadgivere, paa hvem Rigsraadet var misundelig. Han synes allerede dengang at have været en formuende Mand, der var i Stand til at yde Kronen betyde-

lige Forskud, og han fik 1654 Færøerne i Forpagtning og dermed vistnok hele Handelen paa Øerne. I Tiden mellem Freden i Roskilde og Krigens fornyede Udbrud 1658 sendtes han flere Gange i fortrolige Missioner til Karl Gustaf, saaledes umiddelbart før dennes Afsejling fra Kiel. Da han i Hamburg fik Underretning om, at Karl Gustaf havde gjort Landgang paa Sjælland, ilede han øjeblikkelig til Nederlandene og drev ivrig paa Udsendelsen af en hollandsk Hjælpeflaade. **Hall** vendte tilbage med denne og var den første, der bragte Frederik III Budskab om dens Ankomst.

Ved Enevældens Indførelse 1660 spillede han en stor, men ikke fuldt opklaret Rolle. Sønnen Frederik G. gør ham til Planens egentlige Ophavsmand og Gennemfører. Dette er sikkert overdrevet, men han synes dog at have været Kongens betroede Mand i Forhandlingerne med Kongens Tilhængere paa Rigsdagen og den, der bragte de forskellige Personer i Forbindelse med hinanden. Det var derfor kun naturligt, at G. til Løn for sine Tjenester ved denne Lejlighed Aaret efter udnævntes til Rentemester og Assessor i Statskollegiet og noget senere tillige til Assessor i Højesteret. Hans Indflydelse paa Kongen blev stadig større og større, uagtet hans Forhold til den myndige Dronning ikke var det bedste. 1664 fik han Hovedgaarden Rantzausholm paa Fyn i Udlæg for sit Tilgodehavende hos Kronen med samme Privilegier og Højheder af Gaarden, som Adelen havde, og kort efter optoges han i Adelsstanden og udnævntes til Geheime-, Etats- og Kammerraad og Statholder i Kjøbenhavn. Fra nu af er G. den ledende Statsmand i Danmark. Han var som saadan utrættelig i Arbejdet for at befæste den unge Enevælde, beredt til at slaa enhver Modstand ned og ubøjelig i sin Kamp mod alle Krav om en friere Forfatning. I den ydre Politik sluttede han sig nærmest til Hannibal Sehested's Ideer,- var en Tilhænger af Frankrig og ønskede en Udsoning med Gottorp, som det ogsaa lykkedes ham at gennemføre 1667. Sønderjylland søgte han at knytte nærmere til Danmark dels ved at inddrage de forgældede sønderborgske Hertugers Land, dels ved i administrativ Henseende saa vidt muligt at skille Sønderjylland fra Holsten og forene det med Danmark. Det manglede dog G. paa virkelig fremragende Statsmandsevner; lige over for den elendige finansielle Tilstand vidste han intet andet Middel end Udlæg af Krongods i stor Stil til Statens Kreditorer, og i den ydre Politik skortede det ogsaa ofte paa dybere Forstaaelse af Danmark's Interesser, og hans Politik fik derfor let en tilfældig Karakter. Man beskyldte ham desuden, vistnok ikke uden Grund, for at tage mod Bestikkelser, en Fejl, som han dog delte med de fleste af den Tids Statsmænd.

Med Frederik III's Død var G.'s Rolle udspillet. Den nye Konge Christian V havde aldrig været ham gunstig, og G.'s bitre Fjende Statholder Frederik Ahlefeldt blev nu den toneangivende Statsmand. G. søgte ganske vist at holde sig ved at søge en Udsoning med Enkedronningen og ved at forbinde sig med Kongens Yndling Morten Skinkel. Det hjalp dog ikke, da Griffenfeld og Gyldenløve stillede sig paa Ahlefeldt's Side. 18. Apr. 1670 fik han en Ordre til at søge sin Afsked, hvilken han straks efterkom. (Litt.: Bruun, »Gunde Rosenkrantz« [Kbhvn, 1885]; A. D. Jørgensen, »Peder Schumacher Griffenfeld« I [Kbhvn. 1893]; »Biogr.-Leks.« V.). *L. L.*

Gabel, Frederik, Vicestatholder i Norge, ovenn.'s Søn, død i Kjøbenhavn 21. Juni 1708. Hans Fødselsaar er ubekendt, men rimeligvis fødtes han i Bremen i Tiden 1640—50. 1665 blev han Hofjunker og Aaret efter Kammerherre, var 1668—70 Gesandt i Frankrig; blev 1673 Amtmand over Færøerne, senere Gesandt i Berlin, derpaa Amtmand over Sorø og Ringsted Amter og endelig fra Aug. 1699 til sin Død Vicestatholder i Norge. G. var en ivrig og virksom Mand med ikke ringe Evner, men meget forfængelig og meget selvtillidsfuld. Ved Hoffet i Kjøbenhavn havde han ret naturlig hørt til sin Faders Parti og søgte siden at sikre sig en høj Plads i Kongernes Gunst. Under sin Virksomhed i Norge viste G. megen Interesse for Norge's Vel og foreslog en Række vidtgaaende Forandringer i Rigets Administration, saaledes en større Adskillelse fra Danmark's. Planerne vandt dog ikke Bifald, og G. havde ikke megen Udholdenhed til i Længden at kæmpe for dem. 1704 ledsagede G. Frederik IV paa hans Rejse rundt om i Norge. — G., der havde en Del historisk Interesse og bl. a. støttede Historiografen Tormod Torfæus, blev selv Forfatter af et vigtigt historisk Kildeskrift, idet han til Underretning for Kong Frederik IV gjorde Optegnelser om Suverænitetens Indførelse og Kongelovens hemmelige Historie. De ere delvis trykte i Suhm's »Nye Samlinger til den danske Historie«, I og III. ***A.*** *Frs.*

Gabelentz, 1) Hans Cononv. d., tysk Sprogransker, født 13. Oktbr. 1807 i Altenburg, død 3. Septbr. 1879 paa sit Gods Lemnitz ved Triptis. G. studerede Retsvidenskab i Leipzig og Goltingen, men kastede sig ved Siden heraf allerede fra sine Skoledage over Sprogstudier bl. a. af Arabisk. Da en Ven bragte ham en nylig udkommen kinesisk Sproglære, begyndte han at arbejde sig ind i Kinesisk; men da han snart opdagede, at alle europæiske Oversættelser fra Kinesisk vare mangelfulde, blev det ham klart, at han maatte lære Mantshu, da Oversættelserne fra Kinesisk til dette Sprog maatte formodes at være paalidelige, hvilket ogsaa viste sig at være Tilfældet. G. erhvervede sig snart grundig Kundskab i Mantshu, udgav 1833 »Elements de la grammaire mandschoue« [Altenburg 1833], hvortil efterhaanden sluttede sig flere gode Udgaver af Mantshu-Oversættelser af kinesiske Værker, et Mantshu-Tysk Leksikon [1864]. Han studerede tillige de finske Sprog, hvis videnskabelige Undersøgelse dengang var yderst forsømt, skrev en mordvinisk Sproglære, skrev om Samojedernes Sprog o. s. v. Med sin Ven og Skolekammerat I. Lobe udgav han Ulfilas'es Bibeloversættelse i ny kritisk Udgave med latinsk O versættelse, gotisk Glossar og Sproglære [Leipzig 1843—46], udgav værdifulde Undersøgelser om de melanesiske Sprog [1860 og 1873], forfattede en Dajak-, en Dakota- og en Kiriri-Sproglære [»Beiträge zur Sprachenkunde« Leipzig 1852] foruden Undersøgelser om mange andre Sprog. G. var Medstifter af »Zeitschritt für die Kunde des Morgenlandes« [1837] og siden af »Deutsche Morgenländische Gesellschaft« i Leipzig, blev 1845

Medlem af det sachsiske Videnskabernes Selskab i Leipzig og siden af mange andre lærde Selskaber. I disses Skrifter og i andre Tidsskrifter har han udgivet adskillige fortrinlige Afhandlinger. Ved Siden heraf udførte han flere vigtige statstjenstlige Hverv; i Marts 1848 sendtes han til Frankfurt som befuldmægtiget og valgtes her til en af de 17 Tillidsmænd, der skulde udarbejde en ny tysk Rigsforfatning, og blev siden Gesandt ved Forbundet, var 1848—49 Ministerpræsident i Altenburg, sendtes derpaa til Parlamentet i Erfurt som befuldmægtiget. 1851 valgtes han til Landskabspræsident i Altenburg; 1870 tog han sin Afsked for at leve for sine Studier. G. forstod 80 Sprog, hvoraf han talte 30 flydende. Hans nedenn. Søn har skildret hans Liv og Studier i »Berichte d. Sächs. Geseli. der Wissenschaften« [1886]. *V. S.*

2) Hans Georg Conon v. d., tysk Sproggransker, ovenn.'s Søn, født 16. Marts 1840 i Poschwitz ved Altenburg, død 11. Decbr. 1893 i Berlin. G. studerede ligesom Faderen Retsvidenskab i Jena og Leipzig, men begyndte ligeledes meget tidlig ved Siden heraf selvstændige Sprogstudier; særlig lagde han sig efter østerlandske Sprog. Efter at have beklædt forskellige Embedsstillinger blev han 1878 Professor i østasiatiske Sprog ved Universitetet i Leipzig, 1889 i østasiatiske Sprog og almindelig Sprogvidenskab i Berlin. G. var ligesom Faderen en grundig Kender af mange forskellige Sprog og har udgivet ikke faa vigtige Afhandlinger dels i det sachsiske Videnskabernes Selskabs, dels i Berlin-Akademiets Skrifter (han var Medlem af begge Selskaber) ligesom ogsaa i andre videnskabelige Tidsskrifter. Hans Hovedværk er »Chines. Grammatik« [Leipzig 1881], hvortil slutter sig det kortere Værk »Anfangsgründe der chines. Grammatik« [Leipzig 1883], desuden »Confucius und seine Lehre« [Leipzig 1888], »Die Sprachwissenschaft« [Leipzig 1891], endelig »Handbuch zur Aufnahme fremder Sprachen« [Berlin 1892]. G. har ogsaa udgivet med Oversættelse og Fortolkning det kinesiske, metafysiske Værk »Thai-kih-thu« [Dresden 1876]. Foruden af Kinesisk var G. en nøje Kender af Japansk, Mantshu, af vestasiatiske og af melanesiske Sprog. Med A. B. Meyer udgav han 1882 »Beiträge zur Kenntniss der melanesischen u. a. Sprachen«. Den af F. A. Roepstorff (s. d.) samlede, 1884 udgivne Ordbog over Sproget paa Nikobar-Øerne er ligeledes bleven behandlet af G. *V. S.*

Gabelle [gabæ'l] (fr., middelalderlig lat. *gabella*, af etymologisk Slægtskab med tysk *geben)* er oprindelig Navnet paa enhver indirekte Afgift eller Skat, men betegner senere specielt den gamle franske, 1790 ophævede Saltskat. Den franske Stat forbeholdt sig ikke alene Eneretten til al Handel med Salt, men den tvang ligefrem ved Lov enhver af Landets Indbyggere over 7 Aar til et aarligt Minimumsforbrug af $3^1/_2$ Kg. af denne Fornødenhedsartikel; dette Kvantum kaldtes *sel du devoir.* Saltet solgtes fra særlige, 1342 oprettede, Statsudsalg, *grenters å sel,* der selv fastsatte Priserne baade for Producenter og Konsumenter, ligesom de selv afgjorde Tvistigheder i Sager angaaende G.; af saadanne *greniers* fandtes der 1790, da de nedlagdes, 17. Frankrig var efter den Pris, hvortil Saltet solgtes, delt i fem Grupper af Provinser: saadanne med høj Saltskat (*provinces de grandes gabelles),* med lav Saltskat *(pr. de petites g.),* med egen Saltproduktion *(pays de salmes),* med tilkøbt Fritagelse for denne Skat *(pays rediméś)* og helt fritagne derfor *(pays exempts).* G. gav Anledning til en stærkt udbredt Smughandel og dette atter til et lige saa brutalt som uforholdsmæssig kostbart Politisystem. Siden 1548 havde G. været bortforpagtet til Kompagnier eller enkelte Spekulanter. Faa Skatter have i Tidernes Løb været følte som mere uretfærdige og utaalelige end denne, og *la g.* var dømt i Folkets og alle Reformvenners Bevidsthed længe, før den faldt som en Frugt af Revolutionens Oprydningsværk lige over for *ancien régime*'s Misbrug. *K. V. H.*

Gabelsberger Franz Xaver, Opfinder af det mest udbredte tyske Stenografisystem, født i Munchen 9. Febr. 1789, død smst. 4. Jan. 1849. G. kom først i Sadelmagerlære, men havde ingen Lyst til Haandværket. Senere toge nogle Benediktinermunke sig af ham, og han besøgte nogen Tid Gymnasiet. Et svageligt Helbred og manglende Subsistensmidler nødsagede G. til at opgive sit Ønske om at blive Skolelærer, og tvungen af Omstændighederne tog han 1809 Ansættelse som Skriver i et kongeligt Administrationskontor. 1823 blev han ansat som Sekretær og Geheimekancellist i Indenrigsministeriet og blev 1826 Ministerialsekretær i det statistiske Bureau under Finansministeriet, i hvilken Stilling han forblev til sin Død. — 1817 kom G. paa den Idé at opstille et stenografisk System, og da den bayerske Statsforfatning offentliggjordes 1818, tog G. saa energisk fat paa Udarbejdelsen af en Stenografi til Optagelse af det kommende Parlaments Forhandlinger, at han endnu i samme Aar naaede at faa sit System færdigt i Grundtrækkene og 1819 blev ansat som eneste Stenograf i den første bayerske Stænderforsamling. 1. Oktbr. 1829 paabegyndte G. paa offentlig Foranstaltning sit første Kursus i Stenografi med 33 Deltagere, af hvilke 8 naaede saa vidt, at G. 1831 med disse kunde danne det første tyske Stenografbureau. Først 1834 forelagde G. Offentligheden sit banebrydende Værk »Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie« (560 Sider i stort Kvartformat, hvoraf ca. $^2/_3$ er litograferet af G. personlig), den omfangsrigeste Lærebog i Stenografi, der overhovedet har set Dagens Lys, og af hvilken de fleste senere Systemopfindere have øst mere eller mindre [2. Udg. 1850]. Endvidere offentliggjorde G. 1838 »Stenographische Lesebibliothek« og 1843 »Neue Vervollkommnungen in der deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie«.

Medens næsten alle tidligere Systemer som Skrifttegn kun benyttede den lige Linie samt Kredsen og dens Dele i forskellig Størrelse og forskellig Retning, slog G. ind paa en helt anden Vej, idet han dannede sit Alfabet af den almindelige Skrifts simpleste Træk, hvorved Stenografien blev langt mere letflydende end de tidligere saakaldte »geometriske Systemer« (se Stenografi). G.'s System er ikke undergaaet gennemgribende Forandringer siden dets Offentliggørelse. Det findes overført paa de fleste europæiske Sprog og anvendes i mange af Fastlandets Parlamenter, dels

som eneste System, dels ved Siden af andre, særlig Stolze's (s. d.). Det har i mange Aar været indført som fakultativt Lærefag i de højere Skoler i Bayern, Sachsen og Østerrig og har derved opnaaet en større Udbredelse end noget af de nyere Systemer. For Udbredelsen af G.'s System og dets Overførelser paa fremmede Sprog arbejde for Tiden ca. 1,000 Foreninger med ca. 40,000 Medlemmer, og der blev 1895—96 undervist henved 50,000 Begyndere i dette System. Paa Dansk overførtes G.'s System 1849 af D. Dessau (s. d.) og var indtil for faa Aar siden eneraadende i Danmark og Norge. *A. W.*

Gabemund se Torskemund.

Gaben er en dyb Indaandingsbevægelse, der opstaar uvilkaarlig (automatisk) som Følge af Træthed, legemlig saavel som sjælelig. Bevægelsen er maaske betinget af en vis Grad af Blodtomhed i Hjernen; i hvert Fald optræder der ved høj Grad af Blodmangel, f. Eks. under store Blodtab, Indaandingsbevægelser af lignende Karakter. 5. *T.*

Gabenæb (*Anastomus* Bonn), en (blot af 2 Arter bestaaende) Vadefugleslægt, der er nærmest beslægtet med Storkene. Kroppen er forholdsvis slank, Hovedet lille. Næbbet er stort og sammentrykt fra Siden; Over- og Undernæb berøre blot hinanden ved Roden og i Spidsen. 1. og 2. Svingfjer ere de længste; Halen, der er sammensat af 12 Fjer, er kort. *A. lamelligerus* Temm. er noget mindre end Storken: Totallængde 86 Cm., Vingen 40 Cm. Alle Hals- og Bugfjer have lange, smalle, hornagtige og pladeformede Spidser (af lignende Beskaffenhed som Sidensvansens røde, lakagtige Fjerspidser), der tillige med Fjerskafterne have et grønligt-purpuragtigt Skær; i øvrigt er G. sort med røde Øjne og gult Næb. Den unge Fugl mangler de ejendommelige Fjerspidser og er mere brungraa. G. bebor Central- og Sydafrika samt Mozambique. I Holdning, Gang og Flugt ligner den Storkene. Føden bestaar af Snegle, Muslinger, Fiske og Frøer, navnlig de første, men den tager dog ogsaa Kræbsdyr, Græshopper og Orme. Reden siges at anbringes enten paa Træer eller kolonivis i Rørtykninger. Æggene (63 x 46 Mm.) ere hvide og have en meget ru Skal. Kødet, navnlig af de unge, skal være meget velsmagende. — Den anden Art findes i Indien. *E. B.*

Gabes (Cabes), Havneplads i det sydlige Tunis ved Gabes-Bugten eller den lille Syrte, bestaar af spredte Samlinger af Huse i en frugtbar Oase, hvis Marker og Haver give rig Høst af Korn, Oranger, Citroner, Vin og Dadler, og som skal have ca. 10,000 Indb. Den har fransk Garnison og en fransk-arabisk Skole. Havnen kan kun anløbes af ganske smaa Skibe. Den ca. 25 Km. brede Gabes-Tange adskiller den fra den inden for liggende Schott el Djerid. — I 5. og 6. Aarh. var G. et bekendt Bispesæde og i den første Del af den muhamedanske Tid en velbefæstet og rig Stad. *C. A.*

Gabestok, et middelalderligt Strafferedskab, bestaaende af et Halsjærn, hvori Synderen laasedes, fæstet til en Pæl (Stokken), rammet i Jorden paa et befærdet Sted eller anbragt i en Mur. Saaledes udstilledes Forbryderen for alles Øjne. Det hed »at staa paa Pælen«. Midt i 16. Aarh. stode G. i Kjøbenhavn paa Nørregade, Vestergade og Amagertorv, ved Torvepladsernes Grænser og mærkede dem. 1613 forbødes det saaledes at købe fra Bøndernes Vogne, før »de vare inden de øverste Halsjærn næst Torvene indkomne«. 1673 opsattes endnu en G. ved ny Nørre Port (den senest nedrevne) og en anden »uden gamle Østerport«. 1680 omtales Halsjærnet paa Nytorv. I 18. Aarh. indskrænkedes de kommunale G.'s Antal, da de ikke mere anvendtes mod Torveuorden; 1727 nævnes kun 2 i en Stolpe paa Nytorv, men til Gengæld var der 1726 sat 3 ny uden for de kongelige Manufakturhuse for deri at straffe Tyverier. Det var Skik at udstille Synderen indtil 3 Dage i Træk, 2 Timer ad Gangen For- og Eftermiddag. Med Straffen fulgte undertiden Piskning og efter den Fængsel samt ofte Pøbelens Forhaanelser eller Overlast, der vare paaregnede at være Pinens vigtigste Del; men det letrørte Folks Stemning kunde slaa om, og Synderens Hat, sat for hans Fødder, blive fyldt med Smaapenge, medens han stod der. Forseelserne, der afsonedes saaledes, vare mangfoldige. I Kong Christian IV's Tid var det Bysvendene paalagt at sætte dem deri, som lode sig høre med Banden og Sværgen, tappede 01 under Højmesse eller arbejdede under Prædiken. Paa det sidste nær var dette Skødesynder, og da Bysvendene fik 4 ß for hver, de satte paa Pælen, var denne gerne optagen. Tyvene udstilledes sammen med deres Koster, men der kom ogsaa Vægtere og Skarnagere i den, slette Kvinder, Ruffersker og Skøger, Folk, der »krængede Hunde« og solgte dem for Raabukke; desuden Overtrædere af Torveordenen. Her var der altsaa kun Tale om Straf for disciplinære eller vanærende Forbrydelser, men i England f. Eks. kendes Navnene paa en Række Forfattere, der sattes i G. for Indholdet af deres Skrifter, naar de ikke stemte med Magthavernes politiske Meninger, og de delte Skæbne med de Boghandlere, der havde solgt Skrifterne. Værre blev det i Danmark efter Kong Christian VI's Helligdagsanordninger, der befalede Bønder og deres Husstand at søge Kirken hver Helligdag. Indfandt de sig ikke, vare de efter 17. Aarh.'s Love pligtige at bøde 3 Lod Sølv, men nu sattes de, hvis Pengene udebleve, i G., der stod ved Kirkedøren, i 1—3 Timer, den halve Tid før, den anden halve efter Gudstjenesten. Ligesaa gik det Bønderne efter Reskript af 24. Oktbr. 1739, hvis de havde budt mere end 5 Par Faddere til Barnedaab, samt Piger, som fødte uden for Ægteskab. I Spøttrup G. sattes de, der ikke gik til Alters 2 Gange om Aaret. 1851 stod G. endnu paa Nordby's Torv (Samsø), og i Mands Minde har Bylaget af egen Magt sat Tyveknægte i den. 1864 saas den endnu ved mellemslesvigske Klokkehuse, ved Kirkerne og paa et af Flensborg's Torve. I Danmark er G. ikke afskaffet ved Lov; i Norge ved L. af 17. Maj 1848. Fra danske Kirkelofter ere Eksemplarer fremdragne, som nu bevares paa Dansk Folkemuseum. — I England havde G. (*pillory*) Form af en Pæl, der bar en lodret staaende Træflade, i Mands Højde delt i 2 Halvdele efter en vandret Midtlinie, der gik som Diameter gennem 3 indsavede Huller til Hoved og Hænder. Øverste Halvdel kunde lukkes op for at slutte de nævnte Legemsdele i Hullerne. I Frankrig skelnede man mellem *carcan*, der lignede den danske G., og *pilori*, en Maskine, der var anbragt i et mangekantet Taarn. I et Rum, hævet over

den ydre Jordflade, var i Bygningens Sider anbragt dørlignende Aabninger. Gulvet var en Drejeskive, paa hvilken var anbragt Stokke (s. d.), i hvilke Synderne i siddende Stilling vare sluttede paa Hænder og Fødder. Medens Drejeskiven vandrede rundt, præsenteredes de stokkede efterhaanden i alle Taarnets Aabninger og passerede tillige forbi Bødelen, der piskede dem. Straffen kendes fra Litteraturen i 12. Aarh. og afskaffedes 1832. *Bernh. O.*

Gabĭi, By i Latium, ca. 17 Km. fra Rom ved Vejen til Præneste. Sagnet fortalte, at den gjorde heldig Modstand mod Tarquinius Superbus's Angreb, og at det kun ved List lykkedes ham at indtage den. Senere forfaldt G. og var paa Augustus's Tid ganske ubetydelig. — I G. fandtes en berømt Juno-Helligdom; Stenbrudene i Nærheden forsynede Rom med godt Byggemateriale (Peperin). 1792 udgravedes en Del af Byens Ruiner, deriblandt et Tempel og et Teater; det betydeligste af de fundne Kunstværker, den saakaldte »Diana fra G«, findes nu i Louvre. *C. B.*

Gabinĭus, Aulus, romersk Politiker. Han sluttede sig til Pompejus og foreslog som Folketribun 66 f. Chr., at Anførselen i Krigen mod de cilikiske Sørøvere skulde gives til en Felthere med uindskrænket Kommando paa Middelhavet og i en bred Bræmme af Kystlandene. Uagtet Forslaget ikke nævnede nogen bestemt General, vare dog alle enige om, at det var forelagt med Pompejus for Øje, og G. blev yderst forhadt hos Senatpartiet, der satte igennem, at han ikke, som haabet, blev Pompejus's Legat. Selve Loven formaaede de derimod ikke at hindre. 61 blev han Prætor og 58 Konsul sammen med L. Piso. I sit Konsulat var han ivrig for at faa Cicero forvist og gik det følgende Aar som Prokonsul til Syrien. Her blandede han sig i Forholdene i Palæstina og genindsatte Hyrkan som Ypperstepræst. Den fordrevne Ægypterkonge Ptolemaios Auletes flygtede til ham, og ved at love 10,000 Talenter fik han Prokonsulen til at interessere sig for sin Sag. Mod Senatets bestemte Vilje, og uagtet hans Provins derved blottedes for Tropper, foretog G. et Tog til Ægypten, hvor det virkelig lykkedes ham at genindsætte Ptolemaios. 54 afløste Crassus ham i Syrien, men da han vendte tilbage til Rom, blev han anklaget af Provinsens Skatteforpagtere; og angreben fra alle Sider, bl. a. af sin gamle Fjende Cicero, blev han dømt til Landflygtighed for at have taget mod Bestikkelser af Kong Ptolemaios. Ved Borgerkrigens Udbrud (49) vendte han tilbage efter Cæsar's Opfordring. Paa dennes Side deltog han i Kampen og døde under Belejringen af Salona, hvor han var bleven indesluttet (48 ell. 47). *M. M.*

Gabl. Alois, tysk Genremaler, født 24. Sepbr. 1845 i Wiesen i Pitzthal (Tyrol), død (ved Selvmord) 27. Febr. 1893 i München. Her fik han sin Kunstuddannelse, først i Retning af det religiøse Maleri, under Schraudolph, senere under Ramberg og Piloty, udviklede sig efterhaanden til en ret betydelig Kolorist og blev Professor ved Akademiet. G. har især vundet Navn ved sine dels historiske, dels genremæssige Skildringer af sin Fødeegn og viser i saa Henseende ikke liden Paavirkning fra sin Landsmand Defregger, hvem han overgaar i det rent maleriske (Lysvirkning). Han har saaledes udført »Haspinger præker Oprør« [1872], »Rekrutudskrivning i Tyrol« [1873], »Velsignelsen af Brudesengen« [1875], »Dansen i Kroen«, »Præsten som Voldgiftsmand« [1875] etc.; i 1880'erne kredser hans Kunst særlig om bayersk Folkeliv: »Værtsnus i Miinchen«, Genrebilledet »De hellige tre Konger« [1882], »Vaccinationsværelset« [1884] m. m. *A. Hk.*

Gablenz, Karl Wilhelm Ludwig, Friherre, østerrigsk General, født 19. Juli 1814 i Jena, død 28. Jan. 1874 i Ziirich. Han begyndte sin militære Løbebane i den sachsiske Hær, men kom allerede 1833 i østerrigsk Tjeneste. Som Adjutant hos Wallmoden udmærkede han sig i det italienske Felttog 1848, navnlig ved Custozza og forfremmedes til Major i Generalstaben. Som saadan ansattes han som Stabschef ved det Schlick'ske Korps i Ungarn, hvor han særlig gjorde sig bemærket ved Kaschau og avancerede til Oberst. I Aarene 1850—51 anvendtes G. ofte i diplomatiske Sendelser og kommanderede 1854—56 en Brigade i Okkupationshæren i Donau-Fyrstendømmerne. Under Krigen i Italien 1859 lagde han megen Dygtighed for Dagen saavel ved Solferino som ved Magenta. 1863 forfremmedes han til Feltmarskalløjtnant og fik 1864 Kommandoen over de østerrigske Tropper i Kampen mod Danmark. Han førte her Kampene foran Dannevirke ved Overselk og Jagel 3. Febr., ved Oversø 6. Febr. og ved Vejle 8. Marts og belejrede Fredericia. Septbr. 1865 blev han Statholder i Holsten, vandt her ikke ringe Sympati, men forlod denne Post 1866 og fik Kommandoen over 10. østerrigske Korps, med hvilket han sejrede over General Bonin 27. Juni ved Trautenau. Han deltog endvidere i Kampene ved Königgrätz og om Brohovedet ved Florisdorf og plejede uden Held Forhandlinger med Preusserne om en Vaabenstilstand efter Nederlaget ved Königgrätz. 1867 blev han livsvarigt Medlem af Herrehuset og kommanderende General i Kroatien og Slavonien, forflyttedes 1869 til Ungarn, udnævntes 1870 til General i Rytteriet og traadte det følgende Aar ud af Tjenesten. Daarlige økonomiske Forhold havde bragt ham til en saadan Fortvivlelse, at han tog sig selv af Dage under et Besøg hos sin Broder i Ziirich. ***B. P. B.***

Gablonz (tschech. Jablonec), By i Böhmen, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G., ved Lausitzer Neisse, der løber til Oder, ligger i en bjærg- og skovrig Egn ved Jærnbanelinien Reichenberg — G. og har (1890) 14,700 tyske Indb. Der findes en kunstindustriel Fagskole for Gørtlere, Gravører, Malere og Glasslibere. G. har betydelig Glasindustri med Fabrikation af Glasperler, kunstige Ædelstene samt Granatsliberi og Klædefabrikation. Den er et Hovedsæde for Handelen med Glasperler og har Udførsel til Amerika og Orienten. *Joh. F.*

Gaboriau [gaborio'J, Émile, fransk Romanforfatter, født i Saujon 9. Novbr. 1833, død i Paris 28. Septbr. 1873. G. var først bestemt til Handelsstanden, men begyndte meget ung at skrive i de smaa Pariserblade og vandt Bifald ved en Række Humoresker som »Les cotillons célèbres« [1860], »Le 13e hussards« [1861], »Les comédiennes adorées« [1863] o. fl. 1866 gjorde han stor Lykke med Kriminalromanen »L'affaire Leronge« og vedblev nu at producere spændende Underholdningsromaner, hvis Emner han mest

hentede fra Proceslivet med nøje Kendskab til det franske Politis indre Organisation. Af disse kunne i nævnes: »Le dossier Nr. 113« [1867], »Le crime d'Orcival« [1867], »Monsieur Lecoq« [1869], »Les esclaves de Paris« [1869, ill. Udg. 1888], »La vie infernale« [1870], »La clique dorée« [1871], »La corde au cou« [1873], »L'argent des autres« [1874] og »La dégringolade« [1876]. *S. Ms.*

Gabriel (hebr. »Guds Mand«), en i Dan. 8, 16, 9, 21, Luk. 1, 11 ff., 26 ff. nævnet Engel, der formidler guddommelige Aabenbaringer, i den senere jødiske Teologi en af de 7 Ærkeengle. *V. O.*

Gabriel, Paulus Joseph, hollandsk Maler og Billedhugger fra Amsterdam (1785—1833), har fornemmelig udmærket sig i Skulpturen, som han lærte i Paris under Cartellier, senere under Canova. Af Værker af G., der blev Direktør for sin Fødebys Akademi, kunne nævnes: »Tornudtrækkeren«, »Merkur«, »Rytterstatue af Kong Vilhelm I«, endvidere adskillige Gravmæler og Mindesmærker over bekendte Hollændere. *A. Hk.*

Gabriel, Paul Joseph Constantin, hollandsk Landskabsmaler, er født 5. Juli 1828. Emnerne til hans Billeder ere gennemgaaende tagne fra hans Fædreland: »Morgendug«, »Daggry i Omegnen af Amsterdam« m. m.; repræsenteret paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 med »I en Polder«. *A. Hk.*

Gabriĕli, 1) Andrea, venetiansk Komponist, (ca. 1510—1586), Elev af Nederlænderen Adrian Willaert. G.'s Virksomhed er knyttet til Markus-Kirken i Venezia, hvor han 1536 begyndte som Sanger for 1566 at afløse Claudio Merulo som Organist, i hvilken Stilling han døde. Hans Ry som fremragende Tonemester bredte sig ogsaa til Nabolandene og samlede om ham en Mængde Tonekunstnere, der søgte hans Vejledning. Blandt dem mærkes hans nedenfor anførte Nevø, Giovanni G., fremdeles Tyskeren Hans Leo Hassler. Den nederlandsk-kontrapunktiske Stil, G. modtog i Arv fra sine Forgængere, førte han videre i Retning af Klarhed og umiddelbar æstetisk-kunstnerisk Virkning. Fremtrædende ere her hans Bodssalmer [*Psalmi poenitentiales,* Venezia 1583] og desuden en lang Række Musikværker, for en stor Del trykte i hans Levetid, Motetter, Messer, Madrigaler, Canzoner og flere Kompositioner for Orgel og for andre Instrumenter. — 2) Hans Nevø, Giovanni G., født 1557 i Venezia, død smst. 12. Aug. 1613, første Organist ved Markus-Kirken 1585. Ogsaa hans Ry gik viden om. Med Hassler stod han i inderligt Venskabsforhold, Heinrich Schütz og Mich. Prætorius vare hans Elever, og selv en saa fjern Potentat som Christian IV af Danmark sendte unge Musikere til ham for at studere (deriblandt M. Borchgrevinck, Hans Nielsen og Mogens Pedersen). Den berømte venetianske Skole naaede under G. sit Højdepunkt, kontrapunktisk Lærdom forbandt sig med fremtrædende Kunstnersnille. Navnlig forstod G., med Adel i Stilen og Dybde i Udtrykket, at udfolde en hel malerisk Pragt og Glans over sine Tonebilleder ved opfindsom Benyttelse af flere, samtidig med hinanden korresponderende Kor (i Lighed med hvad allerede Willaert og Andrea G. havde begyndt). Han stod paa Overgangen til den ny Musikperiode, der fuldbyrdedes henad 1600, og optog mange Elementer derfra, f. Eks. Kromatik, uden dog at forlade det faste kontrapunktiske Grundstandpunkt. Ogsaa for Instrumentalmusikkens Udvikling er han af stor Betydning. Blandt hans talrige Værker mærkes fornemmelig *Sacrae symphoniae* [6—16-stemmige, for Kor eller for Instrumenter, Venezia 1597, 2. Bog 1615], »Canzoni e sonate« [3 — 22-stemmige, 1615], Madrigaler [1585 og 1587], *Ecclesiasticae cantiones* [4—6-stemmige, 1589] etc. Talrige Kompositioner af ham findes derhos i forskellige Samlinger fra den Tid, i nyere Partiturudgaver hos Winterfeld, Commer, Proske o. a. (Litt.: Winterfeld, »Johannes G. und sein Zeitalter« [I—II, Berlin 1834]). — 3) Domenico, italiensk Violoncelvirtuos fra Bologna, (ca. 1640—ca. 1690), der tillige har gjort sig bemærket som Operakomponist (7 Operaer) for Bologna og Venezia samt ved Kompositioner for Sang og Instrumenter, deriblandt »Balletti« for to Violiner, Violoncel og Bas [Bologna, 2. Udg. 1703]. *A. H.*

Gabriélli, 1) Catterina, berømt italiensk Koloratursangerinde, født 1730 i Rom, død 1796 smst; Datter af en Kok hos Fyrst G., hvis Navn hun af Taknemmelighed antog, da hun var bleven berømt. Elev af Pater Garcia og Porpora, debuterede 1747 i Lucca, optraadte senere paa forskellige italienske Scener, i Wien og St. Petersborg og levede fra 1781 tilbagetrukken i Rom. — 2) Francesca G., til Forskel fra Catterina kaldt *la Ferrarese* eller *la Gabriellina*, født 1755 i Ferrara, død 1795 i Venezia, optraadte som *prima donna buffa* i Firenze, Napoli og London. *S. L.*

GabroVO, By i Fyrstendømmet Bulgarien, 37 Km. S. V. f. Tirnova, ved den nordlige Fod af Balkan og ved Floden Jantra, med (1888) 8,200 Indb.; den har som Følge af den rigelige Vandkraft en livlig Industri, som Uldstoffabrikation, Pottemagerier, Garverier, Knivsmedjerog Støberier. 1835 oprettedes her den første bulgarske Skole. *C. A.*

Gabun (Gabon), et Æstuarium under Ækvator i den nordlige Del af Fransk Congo (s. d.). G. betegnede tidligere Navnet paa en fransk Koloni, befolket bl. a. af Stammerne Balumbo og Bateke.

Gabuntræ se Camwood.

Gachard [gasair], Louis Prosper, belgisk Arkivar og Historiker, født i Paris 1800, død i Bruxelles 24. Decbr. 1885. 1826 blev han ansat ved de belgiske Arkiver, blev 1830 Arkivar i Bruxelles, senere kgl. belgisk Generalarkivar og beklædte i 55 Aar denne Stilling. Som Arkivar havde han store Fortjenester af en fuldstændig Omorganisation af hele Arkivvæsenet og forøgede stærkt Arkivernes Indhold. Tillige var han en frugtbar historisk Udgiver og Forfatter og har udgivet henimod 250 større og mindre Arbejder, alle støttede paa omfattende Arkivstudier ikke blot i Belgien's, men ogsaa i Europa's andre Hovedarkiver, hvor han paa sine Rejser samlede Stof til Belgien's Historie. 16. Aarh.'s Historie var hans Speciale, og han har ydet højst vigtige Bidrag til Karl V's og Filip II's Historie. Hans Værker udmærke sig ved stor Nøjagtighed og Objektivitet og rumme en Overflod af Kendsgerninger. Mellem de vigtigste ere: »Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange« [6 Bd., Bruxelles 1847— 66], »Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas« [5 Bd., smst. 1848 — 79], »Retraite et mort de Charles-Quint« [3 Bd., smst. 1855], »Relations des ambassadeurs

Venétiens sur Charles V et Philippe II< [smst. 1855], >Don Carlos et Philippe II« [2 Bd., smst. 1863; 2. Udg. Paris 1867], »Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II< [3 Bd., Bruxelles 1867—81], »Histoire politique et diplomatique de P. P. Rubens« [smst. 1877], »Histoire de la Belgique du commencement du XVIII siécle« [smst. 1880], »Lettres de Philippe II å ses filles les Infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage en Portugal 1581—83« [Paris 1884]. (Litt.: I »Annuaire de l'Académie royale de Belgique« [1888] har Ch. Piot givet en Fortegnelse over alle G.'s Publikationer og Arbejder. — Ch. Piot, *Notice sur la vie et les travaux de L. P. G.* [Bruxelles 1888]. *A. Frs.*

Gachupinos [gatšupi'nos], af det atztekiske Ord *cactzopini*, ordret »den, der stikker med Skoen« o: Sporebærer, Rytter, kaldes i Mejiko de i Europa fødte Spaniere, til Adskillelse fra de i Mejiko fødte Efterkommere af Hvide (Kreoler). *C. A.*

Gacon [gakõ'], Francois, fransk Digter, født i Lyon 1667, død 15. Novbr. 1725. Han er særlig bekendt for sine satiriske Digte og Epigrammer, der næsten alle ere rettede mod samtidige Forfattere, særlig J.-B. Rousseau, Boileau, Bossuet, La Motte. De fleste af hans Arbejder ere udgivne under Pseudonymet »Le poéte sans fard«, Titelen paa en af hans første Bøger. *Kr. N.*

Gad (hebr.: Lykke), 1) en af Israel's Stammer, hvis Land laa 0. f. Jordan omkring Jabbok, Gilead's Bjærge og Jordan-Sletten til Gennesareth Sø, N. f. Ruben, S. f. Manasse. Da Israel's Magt sank, var det disse Egne, som først og mest lede ved Fjendernes Indfald. 2) En Guddom for Lykken (svarende til *τυχη*), dyrket i Fønikien og omliggende Lande, omtalt Jes. 65, II. *V. O.*

Gad, Emma, født Halkier, dansk Forfatterinde, er født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1852. Tilhørende en Familie af det velhavende og oplyste Bourgeoisi, fra 1872 gift med en Søofficer, har hun levet med i de højere Hovedstadscirkler; med sin kvikke Iagttagelsessans og satiriske Lune tog hun sine Omgivelser paa Kornet, og fra 1886 har hun i en Række behændig formede Lystspil sat dem op paa Brædderne. G.'s Kunst fandt straks sit Publikum; Tonen i disse Grossereersaloner var saa sikkert truffen, Luften saa ægte kjøbenhavnsk, Forhold og Fysiognomier saa moderne og aktuelle. Familiernes Selskabsfacade og »Inden Døre«-Miserer, Bazarvelgørenhed og Pressedemoralisation, Modelatterligheder og sociale Skavanker sattes her i kritisk Belysning af en indviet, der ganske tydelig kendte sine Pappenheimere. Satiren gaar ikke særlig dybt, men er paa een Gang skarp og godmodig, og den rummer i sig baade en meget borgerlig Retsindighed og en verdslig fordomsfri Humanitet. Og om en meget spinkel Handling er der grupperet en Række let og raskt tegnede Figurer og en Del pudsige Situationer. Undertiden bliver ogsaa Tonen alvorlig nok hos G., og Tendensen tager dybere Sigte. Som de betydeligere af hendes Stykker kunne nævnes »Et Stridspunkt« [1888], »Fælles Sag« [1889], »Et Sølvbryllup« [1890] — G.'s største Teatersucces —, »I veldædigt Øjemed« [1891], »Tro som Guld« [1893], »Et Forspil« [1894], »Rørt Vande« [1895]. *V. V.*

Gad, Gottlieb Ernst Clausen, dansk Bog**handler;** er født i Kjøbenhavn 25. Septbr. 1830, i G. lærte Boghandelen i den Gyldendalske Boghandel 1845—55 °g etablerede sig sidstnævnte Aar. Ved sin store Arbejdsomhed har han gennem Aarenes Løb paa mange Maader vist sin Interesse for Boghandelen. Han har skabt sig et betydeligt Forlag, navnlig i videnskabelig Retning (juridisk, historisk og teologisk). 1856 blev G. Forretningsfører for Forlagsbureauet, som 1893 helt gik over i hans Eje. Siden 1851 redigerer han »Dansk Bogfortegnelse«. 1882 blev han Universitetsboghandler. G. har virket meget for Udbredelsen af norsk og svensk Litteratur i Danmark. Hans betydelige Kendskab til de mange indviklede Boghandlerforhold gjorde ham I. Jan. 1897 til Formand i den danske Boghandlerforening. 27. Apr. 1897 optog G. sine to Sønner, Oscar og Frederik, som Deltagere i Forretningen. *I. S.*

Gad (Gadh), Herning, svensk Biskop og Statsmand, født i Hossmo, Kalmar Len, i Midten af 15. Aarh. — Aaret kan ikke nærmere bestemmes — død 16. Decbr. 1520. Han studerede ved Rostock's Universitet og erhvervede sig ret udstrakte Kundskaber, bl. a. i Historie og Sprog. Af Sten Sture anvendtes han først i offentlige Hverv, 1480—1500 opholdt han sig i Rom for der at repræsentere Rigsforstanderen og Sverige over for den romerske Kurie. Det gjaldt her om at modarbejde Unionskongen og Danmark, og G. gjorde dette med stor Iver og Dygtighed, skønt han kun var svagt forsynet med Penge, det Middel, der virkede bedst i Alexander VI's Rom. G. uddannede i Rom sine store diplomatiske Egenskaber, rigtignok i Borgia-Politikkens Skole. Han blev Kammerherre hos Pave Alexander; af Sten Sture fik han adeligt Vaaben. Endvidere blev han Domprovst i Linköping. Da Stures Magt var brudt, var det forbi med G.'s Mission i Rom. 1500 kom han tilbage til Sverige. G. blev nu en Hovedperson i denne Tids politiske Historie, og hans glimrende Egenskaber gjorde sig snart gældende. Han var en stor diplomatisk Begavelse, forfaren i at anvende Rænker og List, naar saadanne behøvedes, i Stand til at lede Mennesker efter sit Hoved, i Besiddelse af en dristig om end raa og drastisk Veltalenhed, hvilken særlig skaffede ham Indflydelse over Bønderne og det lavere Folk; ogsaa som Kriger var han fremragende. Hensynsløs og dristig veg han ikke for nogen, ikke engang for Paven, da denne truede ham med Bandstraalen. G.'s politiske System gik ud paa at gøre Sturerne til Sverige's Ledere og med al Kraft bekrige Danmark, mod hvilket Land han længe nærede et udpræget Had. Det var G., som forsonede Sten og Svante Sture og derefter fik Oprøret mod Kong Hans i Gang. Det lykkedes, og G. høstede ogsaa personlige Fordele af sin Forbindelse med Sturerne. Han blev 1501 ved Paavirkning fra Sturernes Side valgt til Biskop i Linköping; pavelig Bekræftelse fik han dog aldrig, og han blev aldrig andet end *electus.* G. ledede Belejringen af Stockholm Slot, forsvaret af Dronning Christine. Da Sten Sture var død, lod G. Dødsfaldet skjule og var yderst virksom for at faa Svante Sture valgt til Rigsforstander. Under Svante's Styrelse var G. i mange Henseender den ledende i den svenske Politik. Han havde dog haard Modstand at bekæmpe i selve Landet, fra den mere fredelskende Retning blandt Stormændene og fra Prælaterne med Ærkebiskop Jakob

Ulfsson i Spidsen. Pave Julius II truede 1506 med Bandlysning, dersom G. ikke afstod fra den Linkoping'ske Bispestol; men skønt G. ogsaa fik en alvorlig Formaningsskrivelse fra Rigsraadet herom, hjalp det ikke, og den spanske Kardinal, Jacobus Arborensis, som Paven havde udnævnt, blev aldrig Biskop i Linkoping. G. havde aldeles ingen Sans for kirkelige Hverv; da Pavebrevet kom, var han fuldt sysselsat med Kampene omkring Kalmar mod Danskerne. Han opholdt sig 1506—09 i Egnen omkring Kalmar som Leder af Felttoget mod de derværende danske Tropper, og hans Indtagelse af Staden Kalmar 1506 gjorde det muligt for ham at trodse sine hjemlige Modstandere. Freden i Kjøbenhavn var ikke efter G.'s Sind, og han gjorde, hvad han kunde, for at faa den brudt. Forbindelsen mellem Sverige og Lübeck mod Kong Hans var for en Del hans Værk, og han var med paa den lybske Flaade, der hærgede i Bleking og paa Lolland. 1510 — 12 opholdt G. sig i Liibeck som en Slags politisk Agent for Sverige. Han kom derpaa tilbage, men nu var Svante Sture død, og under den ny Rigsforstander, Sten Sture den Yngre, for hvis Valg G. sikkert har virket, indtraadte forandrede Forhold. G.'s Indflydelse formindskedes i høj Grad. Han mistede nu endelig Linkoping Stift, hvor Hans Brask blev Biskop. 1518 faldt G. i Danskernes Magt. Han var tillige med 5 Herrer overgiven som Gidsler til Christian II, da denne personlig vilde underhandle med Sten Sture, men Christian førte mod det givne Lejde alle 6 til Danmark. Nu sker det store Omslag i G.'s Politik. Da Christian 1520 kommer med Hærmagt til Sverige, optræder G. i Kongens Følge som ivrig Danskerven. Motivet til G.'s Systemskifte er hyllet i Dunkelhed. Maaske kan det suges deri, at han har følt sig tilsidesat af Sten Sture, og at han mistede sit Stift, hvorhos Sture efter hans Bortførelse til Danmark havde ladet inddrage hans Len Kastelholm m. m. Muligvis skyldtes det ogsaa den Omstændighed, at Sture-Slægten, for hvilken han havde arbejdet, nu kun repræsenteredes af Sture's Enke og umyndige Børn. G. søgte at overtale Stockholm's Forsvarere til at overgive Slottet til Christian og var sandsynligvis ogsaa virksom blandt Bønderne i Egnen. Han sendtes af Christian til Finland for her at befæste Kongens Magt. Her indtraf Katastrofen. Efter Kongens Befaling, men uden Undersøgelse eller Dom, lod Statholderen i Viborg G. halshugge uden for Raseborg Slot. Hvad der kan have foranlediget Christian til denne Befaling, vides ikke med Bestemthed; muligvis kan den betragtes som et Udslag af den ophidsede Sindsstemning, i hvilken Christian befandt sig efter det stockholmske Blodbad. Af G.'s Taler er een bevaret: *Oratio contra danos*, holdt i Kalmar 1510; af hans Breve findes flere i Behold. I disse fremtræde særlig hans kraftige Veltalenhed og hans Medfølelse for det lavere Folk. (Litt.: Styffe, »Bidrag till Skandinavien's historia«; Allen, »De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536«. En populær Biografi er Rygh, »Hemming G.« [Historisk Arkiv 1883]). *A. S.*

• **Gad,** Jakob Marius Elieser Kristian, dansk Nationaløkonom og Politiker, er født paa Færøerne 8. Apr. 1827. Efter at være bleven Student fra Kolding (1845) studerede G. Statsvidenskab, hvori han dog afbrødes ved sin Deltagelse i den 1. slesvigske Krig, under hvilken han blev Sekondløjtnant (1863 Premierløjtnant). 1854 bestod han den statsvidenskabelige Eksamen og var derefter — med en kort Afbrydelse — ansat i Krigsministeriet, indtil han 1878 udnævntes til Chef for Statistisk Bureau, i hvilken Virksomhed hans administrative Evner kom ham til god Nytte. 1895 udnævntes G. derefter til Departementschef i Finansministeriets 2. Revisionsdepartement. Foruden i over 17 Aar at have forestaaet Statistisk Bureaus Publikationer har G. udgivet forskellige meget brugte Lærebøger i Økonomi og Statistik, endvidere *Afhandlingen:* Om Forskellen mellem direkte og indirekte Skatter (Konkurrenceaf handling om et statsvidenskabeligt Professorat 1863) og har skrevet forskellige Blad- og Tidsskriftartikler. — Til Folketinget valgtes G. først i Fredericia 1858 og var i 18 Aar Medlem herfra; 1879—95 repræsenterede han Kjøbenhavn's 6. Kreds. Indtil Forfatningsforandringen 1866 tilhørte han Regeringspartiet, var derefter Leder af »Mellempartiet« og sluttede sig efter dettes Opløsning 1876 til Højre. Gentagne Gange valgtes han til Statsrevisor, ligesom han har været anvendt i anden offentlig og privat Virksomhed. *M. K.*

Gadara, By i Østjordan-Landet, S. Ø f. Gennesareth Sø, hørende til Dekapolis (s. d.), første Gang omtalt under Antiochos den Store, Knudepunkt for store Landeveje. Om dens fordums Storhed vidne store, vidtstrakte Ruiner (*Mkeis*) paa en 370 M. o. H. hævet Højde. Der er Levninger af Templer, Teatre m. m. En bred, lige, flisebelagt Gade, paa begge Sider omgiven af Søjler, strækker sig gennem Byen. Mod Øst findes Gravhuler, udhuggede i Kalkklipperne, med svære, rigt ornamenterede Stendøre og flere Kamre; nu tjene de til Bolig for Fellaher. En Times Vej N. f. G. i *Jarmuk-Dalen* findes de i Oldtiden berømte varme Kilder (*Hamathâ*) med en Del Ruiner. Om der ved den Matth. 8, 28 omtalte Begivenhed — Læsemaaderne vaklende — er tænkt paa G., hvad næppe er rimeligt, maa der tænkes paa Byens Distrikter ved Gennesareth Sø. *V. O.*

Gaddi, florentinsk Kunstnerfamilie.

1) Gaddo, Maler og Mosaikist, født 1259, død ca. 1332, kaldtes utvivlsomt til Rom 1308 af Clemens V for at udsmykke Kirken S. Maria Maggiore sammen med flere andre Mosaikister, deriblandt Cimabue, i hvis Smag G. har udført 4 Scener fra Basilikaens Grundlæggelse udvendig paa Facaden; Vasari tildeler ham de 4 Profeter under Vinduerne i Baptisteriet i Firenze og Maria's Kroning over Hovedportalen indvendig i Domkirken smst. I Uffizi findes af F. en Mosaik, Christus holdende en Bog; hans Mosaikker i St. Peter og i Lateranet ere forsvundne.

2) Taddeo, født ca. 1300, død 1366, ovenn.'s Søn og Giotto's Gudsøn, arbejdede 24 Aar som Elev hos denne, og til hans første betydelige Arbejder høre Freskerne i Capella Baroncelli i Sta. Croce i Firenze (1352—56), hvortil Giotto malede Altertavlen. Det er en Række Scener af Maria's Historie og paa Hvælvingen 8 *Halvfigurer* af Dyderne; bestræbende sig for at være realistisk forsynder han sig oftere mod Proportioner og Grupperingens Love, men er samtidig mere rig paa Ynde og Følelse end Mesteren; i Sta. Croce's Refektorium har han fremstillet den hellige Nadver, Christi Korsfæstelse og flere Scener af Helgeners Liv. Taddeo's Staffelibilleder have længe været

tildelte Giotto, saaledes de i Akademiet i Firenze, 10 Scener af Franciscus'es Liv (den 11. i Berlin-Museet) og 11 Scener af Christi Liv (en 12. i Berlin) samt flere Madonnaer, yndefuldere og mere smilende end Giotto's (en i Bigallo i Firenze fra 1333 °g den smukkeste i Berlin fra 1334). Efter Vasari var Taddeo ogsaa Arkitekt og Ingeniør og fuldførte Kampanilen efter Giotto's Udkast; han var Medlem af en Komité, der skulde vælge Facademodel til Domkirken, blev anset og velhavende og begravedes ligesom begge Sønnerne i Sta. Croce's Klostergaard.

3) Agnolo, født ca. 1333, død 1396, ovenn.'s Søn og Elev, i hvis Fodspor han gik, særlig udmærkende sig ved sine yndefulde Kvindefigurer; hans Fresker i Koret i S. Maria del Carmine i Firenze (Maria's Liv) ere ødelagte, medens de i Domkirken i Prato, Capella della Cintola, ere velbevarede; det er Legenden om Maria's Bælte, udstyret med mange Detailler fra Familielivet i Datidens Firenze; i de første Scener slutter han sig nær til Giotto's Fremstilling af Maria's Liv, selvstændige ere Scenerne med Maria, der giver Bæltet til St. Thomas, Maria's Kroning, Michele dei Dragomari ægter i Jødeland en Pige, der af sine Slægtninge faar Maria's Bælte, og denne, der ved sin Død betror det til Prato's Domkirke; i Hvælvingerne ses de 4 Evangelister og de 4 Kirkefædre. Et andet Hovedværk af Agnolo ere Freskerne i St. Croce's Kor i Firenze, Fundet af det hellige Kors, 8 Fremstillinger, rige paa dramatiske Episoder og udmærkende sig ved de smagfuldt sammenstillede Lokalfarver i de østerlandske Dragter; i Hvælvingerne Evangelisterne, St. Franciscus og Johannes Døber, medens Englefigurer og Helgener og Helgeninder af Franciskanerordenen træde frem mellem Ornamenter og i malede Nicher. Flere Staffelibilleder af Agnolo med rig Ornamentik findes i Firenze's Galerier.

4) Gio vanni, ovenn.'s Broder, malede i Klosteret St. Spirito i Firenze og kaldtes med hin af Urban V til Rom for at male i Vatikanet. *A. Ls.*

Gade kaldtes med oprindelig Betydning hele Bystedet, som laa inden for Gadediget, et omsluttende Hegn, en Jordvold, et Stendige eller et Stokkedige (Palisadeværk), bag hvilket f. Eks. Bymændene i Vejen (mellem Kolding og Ribe) under 17 Aarh.'s Krige tappert forsvarede deres By mod Marodørbander. Hegnet var forsynet med bestandig lukkede Led, igennem hvilke Byvejene gik. Saadanne omgærdede Byer vare i Mands Minde til i Slesvig mellem Ribe og Tønder, nemlig Gaansager, Birkelev og Vinum. Da Bystedet ogsaa kaldtes G. i Skaane,' tør det formodes, at Ordet har været brugt ogsaa i andre danske Provinser. Vi kende ikke vore Landsbyers ældste Form. Hvorledes den var før Udskiftningen i 18. Aarh., fremgaar af Matrikelkortene, men de give kun et udvisket Billede af den Skikkelse, de fik ved Solskiftet (s. d.), der foregik, før de gamle danske Provinslove nedskreves, altsaa før 13. Aarh. Udvidelser, Ildebrande, Krig og Bondens almindelige Forarmelse fra 17. Aarh. have forvansket deres Konturer, og i deres Indre medførte den stadige Øgelse af de jordløse Arbejderes Tal og en tæt Bebyggelse med Smaahuse store Forandringer. Dog er det lykkedes nyere Granskninger at udskille 2 Hovedtyper for Byformerne, af hvilke den ene, de sluttede Byer, nærmest egne sig for at omgives med Hegn. Hensigten med den sluttede Form, der kan variere mellem Kreds og Parallelogram, har oprindelig været Værn mod vilde Dyr, tidligst ogsaa mod Fjender, samt inde i Byen at skabe en fri aaben Plads, hvor Kvæget dreves ind om Natten, saa længe det gik ude. G. deles i 2 Dele, Botofterne med de paabyggede Gaarde, der vare Særeje og laa i Række ud mod Gadediget, og Forten, den aabne Plads i Byens Midte, der var Fælleseje. G. kunde indtage et meget stort Areal, indtil 17 Hekt., Forten indtil 11 Hekt. De aflange Byer kunde maale 630 M. i Længde med en Forte paa Bredder mellem 125—250 M. Paa denne fandtes det fælles Vandingssted, Gadekæret, Gadekilden ell. Gadebrønden, Majtræet med Gadestævnet, Gadeklokken, med hvilken der ringedes Morgen og Aften, og i de gamle Kirkebyer laa Kirken, Præste- og Degnebolig her. Paa denne Forte drev Byhyrden den store Hjord ind fra Græsgangene hver Aften og ud næste Morgen. Saaledes ere Forholdene endnu (1897) i Falsterbo, der ligger i Fællesskab; kun er Gadediget her af Tang. Byer, der dække saadanne Arealer og fremvise et planmæssigt Anlæg med Plads for mange Gaarde, kunne ikke være opstaaede af en ringe Begyndelse, men maa være ordnede for et stort Antal af Bønder og ifølge en overvejet, fastslaaet Plan, der er udført paa een Gang. De store Forter tyde paa en mægtig Husdyrflok og paa, at Rigdommen bestod i den; for dens Skyld blev Byplanen lagt. Paa Tofterne var kun Plads for Bymændene, Parthaverne i Byens Fællesjord, men ikke for jordløse Arbejdere. De vare henviste til at grave sig Bakkestuer ind i Udmarkernes Skraaninger, og Bakkestuemænd kende vi fra 17. Aarh., ja endnu, da det kan hænde, at Nybyggere paa de jydske Heder nøjes med en jordgravet Bolig. Senere, da Bondens Kaar bleve saa slette, at han og de jordløse omtrent vare lige fattige, og da Forten laa øde baade Nat og Dag, fordi Hjorden var svunden ind til faa Stykker, fyldtes Forten med Gadelukker, paa hvilke byggedes Penninge (»Otteskillings«) eller Gadehuse. Jorden var Byens, men der boede nu Gadehusmænd, Gadebyggere eller haanligt Gadestoddere, der ejede Huset, men svarede Leje af Jorden. Arealet var nu et Virvar af smalle Stræder mellem Hegn, og kun Udkørslerne fra Gaardene, der førte ind i Forten, samt enkelte Veje vare farbare for Vogne. G. fik Gader. Denne indre Bebyggelse skete successivt. Kongsted By havde 1596 6 jordløse Huse paa Forten, 1660: 13, 1792: 25. Navnet G. hæftede endnu ved den fælles Byjord, naar den i de langagtige Byer, den anden Hovedtype, strakte sig uden for Bystedets Gaardrækker. Uden for Nørre Darum ligger saaledes en indhegnet Plads paa 100,000 □ M., der kaldes Sandgaden. Den Forestilling om Hegn og Lukke, der skabte Navnet G., fulgte med, hvor det gik over paa Veje. De maatte have Hegn paa begge Sider og Led, saaledes endnu paa Bornholm, hvor Driftveje for Kvæget føre fra Gaardene ind i Almindingen. I Villerup, Jylland, hedder en Eng trindt omgiven af Agre, Gadeeng. I Vejlby Sogn ved Fredericia fandtes i 17. Aarh. en By, som hed G. Ved Nakskov, Nysted og Bloustrød ligger Grønnegade, i det gamle danske Landskab Kent Margate og Ramsgate. *Bernh. O.*

Gade (nuv. Betydning) se Gader.

Gade, Axel Vilhelm, dansk Musiker, nedenn. N. W. G.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 28. Maj 1860. G. viste tidlig en saa stærk Musikinteresse, at han fik Lov at afbryde Skolegangen for at uddanne sig til Musiker. Han lagde sig med megen Iver efter Violinspillet, i hvilket V. Tofte var hans Lærer, og regnedes snart blandt de bedste af de yngre Violinspillere. Efter yderligere Studier hos Joachim i Berlin blev G. i en forholdsvis ung Alder Medlem af det kgl. Teaters Kapel (1884) og indtager nu en fremskudt Plads blandt danske Violinister navnlig ved sin smukke Tone og sit ædle Foredrag. G., der har gennemgaaet Konservatoriets Skole (ved hvilken han siden 1885 selv har været Lærer i Violinspil), er i de senere Aar ogsaa optraadt som Komponist; med meget Bifald debuterede han som saadan med en egen Violinkoncert (1889). Senere har han ladet opføre en Del Kammermusik (en »Klaver-Trio« og en »Sekstet«, nogle »Solostykker for Obo« m. m.), ligesom han har komponeret et Korværk: »David's 23. Salme« foruden Sange for een og flere Stemmer (Børnesange). G. er en fint uddannet og smagfuld Musiker. I sine tidligste Kompositioner sluttede han sig nær til sin Faders Kunst uden dog at blive hans Efterligner; i sine senere Arbejder har han taget en mere selvstændig og navnlig i harmonisk Henseende ret moderne Retning. Fra Faderen har han arvet Sansen for Formskønhed, Stilrenhed og Velklang. ***W. B.***

Gade, Ludvig Harald, dansk Danser og Mimiker, født 16. Apr. 1823 i Kjøbenhavn, død 7. Apr. 1897 smst., kom tidlig ind paa det kgl. Teaters Balletskole. Han betraadte første Gang Scenen 1836, men havde først sin egentlige Debut 8. Febr. 1848 i »Festen i Albano«. Hans høje og sværtbyggede Figur bevirkede imidlertid, at det ikke blev som egentlig Danser, han skulde søge sine Laurbær; saa meget desto betydningsfuldere blev hans Kunstbane som Mimiker. Det var særlig de stærkt markerede Karakterroller, lige fra de dybest tragiske til de djærvt komiske, der bleve hans Styrke; han lagde i dem en dramatisk Kraft, et Temperament og en harmonisk Skønhed, der stillede ham i første Række blandt den danske Ballets Koryfæer. Af hans talrige Roller skulle her kun nævnes Korporal Mollberg i »Bellman«, Kong Svend i »Valdemar«, Ridder Mogens i »Et Folkesagn«, Svend i »Fjældstuen«, og, maaske den ypperste af dem alle, Bjørn i »Valkyrien«. — Ved Siden af sin Stilling i Balletpersonalet har G. ogsaa paa anden Maade virket i Teaterets Tjeneste. I Sæsonen 1857—58 var han konstitueret som Sceneinstruktør for Operaen, under Bournonville's Fraværelse fungerede han gentagne Gange som Balletdirigent, og ved Bournonville's Død 1877 overtog han Ledelsen af den danske Ballet indtil Udgangen af Sæsonen 1889—90, da han trak sig tilbage fra sin Virksomhed ved Teateret. Senere er han optraadt et Par Gange som Gæst i Harald Hildetand s Rolle i »Valkyrien«. 5. *L.*

Gade, Niels Wilhelm, dansk Komponist, født 22. Febr. 1817 i Kjøbenhavn, død 21. Decbr. 1890 smst. G. var født i et beskedent Smaaborgerhjem; hans Fader var Musikinstrumentmager, baade han og hans Hustru stammede fra Landet. G.'s Fader var en livlig, munter og fantasifuld Natur, medens hans Moders Karakter var mere indadvendt med en vis Haardhed og Selvsikkerhed. G.'s Barndom hengik ret frit og ubunden; Skoleundervisningen indskrænkede sig til det nødvendigste, og i øvrigt morede det ham at gaa til Haande i Faderens Værksted, hvor han tidlig blev bekendt med Instrumenterne fra deres haandværksmæssige Side — eller at tegne, spille Komedie, klimpre paa Klaver eller paa Datidens Yndlingsinstrument, Guitaren. Efter at den første Plan, at uddanne G. til Instrumentmager, var opgiven, og Musikervirksomheden var valgt i Stedet, fik han i 18 Aars Alderen den da bekendte Violinspiller F. T. Wexschall til Lærer og gjorde nu saa hurtige Fremskridt, at han dels blev Elev i det kgl. Kapel, dels kunde optræde som Solospiller ved Koncerter (ogsaa i Sverige og Norge) og det med al Honnør.

Snart efter fik G. ogsaa teoretisk Undervisning af A. P. Berggreen, der ledede hans første Skridt paa Komponistbanen og var den, der offentliggjorde G.'s første (Sang-) Kompositioner, dels i sin »Musikalske Tidende«, dels i »Melodier til fædrelandshistoriske Digte«, hvoriblandt findes: »Paa Sjølunds fagre Sletter« (1838). — Allerede disse første Forsøg ere gennem Paavirkning fra Berggreen og Weyse (for hvem G. vikarierede ved Orgelet i Frue Kirke) udpræget nationalt »danske«. — Den senere klassiske Musik, der kun forsigtig var præsenteret Kjøbenhavnerne, lærte G. at kende gennem Samkvemmet med jævnaldrende Musikvenner; den klassiske og moderne Litteratur nærmest gennem Berggreen og sin mere aandsudviklede Ven, den senere Skuespiller Fr. Høedt.

G. havde vel 1839 komponeret Musik til »Aladdin« og senere til Balletten »Fædrelandets Muser«, men ingen saa dog i ham andet end en lovende Violinspiller. Som Komponist brød han pludselig og ubetinget igennem med eet eneste Værk, sit Op. 1: Ouverturen »Nachklange von Ossian« [1840]. Ouverturen var for saa vidt et Lejlighedsarbejde, som det var fremkaldt ved en Konkurrence, til hvilken Musikforeningen havde indbudt, og som indbragte G. den første Pris (ifølge Dommerne Spohr's og Schneider's Kendelse); men den var dybere set Udtryk for al Romantikken, alt det noget tungsindige Sværmeri hos den unge Musiker; den var et Udtryk for, hvilken Indflydelse Schubert og til Dels Mendelssohn havde haft paa hans musikalske Naturel, samtidig med at den indeholdt Træk, der vare og vedbleve at være meget ejendommelige for G. I teknisk (navnlig orkestral) Henseende var Ouverturen saa udmærket, at det vakte den største Opsigt. — Efter denne glimrende Indledning fulgte nogle Arbejder, der vel ikke bleve modtagne med synderlig Opmærksomhed fra Publikums Side, men som vidne om, at G., efter at Isen var brudt, følte en levende Trang til at frembringe. Disse Arbejder, blandt hvilke nævnes »6 danske Sange« (tilegnede Weyse), Klaversonate i E-mol i (til Liszt, senere omarbejdet som Op. 28), Musik til H. C. Andersen's »Agnete og Havmanden« og til Oehlenschlager's »St. Hans Aftenspil«, kulminerede i den »1. Symfoni i C-mol«. Heller ikke dette snart saa berømte Værk modtoges straks med synderlig Velvilje af »Musikforeningen«, hvortil det var indleveret. Da Foreningen stillede sig

saa kølig og udsatte Opførelsen, gjorde G. resolut det Skridt, der skulde blive af Betydning for hans hele Liv: — som det antages paa Høedt's Tilskyndelse — sendte han Symfonien til selve Mendelssohn-Bartholdy i Leipzig; og Mendelssohn ikke blot svarede ham i et i begejstrede Udtryk affattet Takkebrev, men lod Symfonien opføre ved »Gewandhaus-Koncerterne« (2. Marts 1843), hvor dens ungdommelige Kraft og fremmedartede Kolorit vakte den mest levende Interesse. Herefter kunde Musikforeningen ikke holde sig tilbage, Symfonien spilledes ogsaa med stort Bifald i Kjøbenhavn, og den Anerkendelse, der saaledes ude og hjemme var bleven G. til Del, skaffede ham en rigelig Rejseunderstøttelse af Fonden *ad usus publicos* (1844). Leipzig og Mendelssohn vare Rejsens Maal. I Leipzig tog G. nu Ophold i en Række Aar (bortset fra et Besøg i Italien, hvis Betydning for G.'s Kunst i alt Fald ikke direkte kan efterspores), og han knyttede sig nær til Mendelssohn, samtidig med at han ogsaa traadte i et venskabeligt Forhold til Rob. Schumann, der som ledende Kritiker havde taget sig varmt af G.'s Kunst. Til den tredje Musikkens Stormand, Rich. Wagner, traadte G. derimod ikke i noget nærmere Forhold, uagtet Wagner dengang var Kapelmester i Nabobyen Dresden. Der er nu ingen Tvivl om, at der i Mendelssohn's Forhold til G. var nogen Kunstpolitik: »Som fordum i Paris Gluckister og Piccinnister havde staaet over for hinanden, saaledes stode nu i Leipzig Mendelssohnianere og Schumannianere, selv om Hovedmændene for Partierne nu lige saa lidt som dengang personlig deltoge i Kampen«. Og saa nær Leipzig dukkede en revolutionerende Aand som Wagner op, over for hvem Mendelssohn stillede sig ganske afvisende. Det var da naturligt, at denne søgte en Støtte i den unge Kraft, der i G. saa uventet tilførtes ham, og at han knyttede ham saa nær til sig som muligt. Og G-, hvis aandelige og personlige Udvikling vel ikke let kunde bære den Berømmelse, der pludselig var bleven ham til Del, og som han væsentlig kunde takke Mendelssohn for, blev en beundrende Discipel af den unge, i Dannelse og Kundskaber ham saa overlegne Mester. Tydelig i spores i G.'s Musik denne Paa virkning, og dens Værdi er her ret tvivlsom. Meget af G.'s oprindelige, udpræget nordiske, kraftige, tungt lidenskabelige Ejendommelighed ofres for den formelle Klarhed, der var Mendelssohn's Ideal, men ikke hidtil G.'s Styrke. Forandringen mærkes ikke just i Symfoni Nr. 2 (E-Dur), der vistnok ogsaa er skrevet i Danmark, men derimod i de følgende Arbejder, som Strygekvintet Op. 8, Oktet Op. 17, Symfoni Nr. 3 (A-mol) og Ouverturerne »Im Hochlande« og Op. I4(C-dur [1846—47]). I sin fulde Oprindelighed er G. dog til Stede i den 1846 komponerede Kantate »Comala«, der behandler et Ossiansk Stof, og i det ufuldførte Operaudkast: »Siegfried und Brunhilde« tør man maaske se en Paavirkning fra Rich. Wagner. — Allerede i Sæsonen 1844—45 havde G. foruden Lærervirksomheden ved det nyoprettede Konservatorium maattet overtage Direktionen af Gewandhaus-Koncerterne under Mendelssohn's Fraværelse, og da denne vendte tilbage, beholdt G. den ærefulde Stilling sideordnet med ham, indtil han efter Mendelssohn's Død (1847) atter stod som Enedirigent. Den slesvigske Krig (1848) foranledigede ham dog til at vende tilbage til Kjøbenhavn. Til Leipzig, hvor Forholdene maaske efter Mendelssohn's Død kunde være blevne vanskelige nok for ham (han havde som »utysk« adskillige Fjender), vendte han kun tilbage paa et kort Besøg 1853. — (Til Udarbejdelsen af foranstaaende Afsnit er væsentlig benyttet et utrykt Manuskript til en G.-Biografi af Ch. Kjerulf).

I Kjøbenhavn kom G. snart i Forbindelse med Musikforeningen, og 1850 overtog han Ledelsen af dens Koncerter. Straks fra Begyndelsen af lagde G. den største Energi, Omsigt, praktisk og æstetisk Klogskab for Dagen i denne Gerning, der væsentlig optog ham Resten af Livet. Han reformerede Orkesteret, baserede Programmerne paa de store klassiske og romantiske Mestere, der hidtil havde været lidet eller slet ikke dyrkede. Han opdrog gennem den Autoritet, hans Begavelse og Stilling gav ham, det kjøbenhavnske Musikpublikum — hans Fortjeneste paa dette Punkt er uberegnelig stor — og han har Æren af at have gjort det bekendt med saadanne Storværker, for hvis Opførelse man hidtil havde ment at maatte gaa af Vejen, som Bach's »Matthæus-Passion«, Gluck's »Alceste« og »Orfeus«, Beethoven's »Niende Symfoni« (for ikke at nævne den moderne Kammermusik fra Beethoven til vore Dage). Som Orkester- og Kordirigent besad G. Evner som ingen af hans Forgængere eller Efterfølgere; navnlig var hans Sans for Velklang og Evne til Klarlæggelse af Kompositionen enestaaende.

For Musikforeningen komponerede G. nu næsten alle sine større Arbejder, og hans Produktion i de følgende Aar var meget betydelig. Paa en vis Maade kan Forholdet til Musikforeningen siges at fortsætte den Indflydelse, Mendelssohn's Kunst og Person havde haft paa G., hos hvem Bestræbelsen fremdeles kom til at gaa i Retning af de klare, rene Linier og det lettilegnelige Indhold; men den direkte Mendelssohn'ske Tone forsvinder hurtig fra G.'s Kunst, snarere kan dens Melodik og kække Rytmik minde om Schumann, dog ikke anderledes end at G.'s egen Tone fuldt og kraftig klinger igennem. Og denne Tone er den »danske«, der præger Værker som den prægtige, sommerlyse »Symfoni Nr. 4 i B-dur« (1850), »Foraarsfantasien« (1852), skreven samme Aar som G. hjemførte J. P. E. Hartmann's Datter Sophie som Brud, Balletten »Et Folkesagn« (komponeret i Forening med Hartmann) og først og fremmest den geniale Ballade: »Elverskud« (1853), sikkert G.'s mest ejendommelige og fuldendte Værk. Det frejdige, livsglade og lyse Præg, der hviler over alle disse Værker (ret beset og meget betegnende ogsaa over »Elverskud« trods Emnets Tristhed), viger nu en kort Tid fra G.'s Kunst. En stor personlig Sorg: hans unge Hustrus Død hemmede en Stund hans Frembringelse og satte sig derefter Spor først i den storslaaede Salmemelodi: »Udrust dig Helt fra Golgatha«, senere i »Symfonien Nr. 5 i G-mol«, enestaaende i G.'s senere Produktion ved sin mørklidenskabelige og energiske Karakter. — 1857 giftede G. sig atter (med Mathilde Stæger), og i hans følgende Værker genfindes det tidligere lyse Præg. Fremmest blandt disse »Musikforeningskompositioner« staa Kantaterne for Soli, Kor og Orkester, blandt hvilke »Korsfarerne« (1865), »Ka-

lanus« (1868), »Zion« (1873) og »Psyche« (1882) ere de største og betydeligste (særlig »Korsfarerne« blev meget populær og opførtes atter og atter) — mindre Korværker ere »Frühlingsbotschaft«, »Die heilige Nacht«, »Gefion«, »Ved Solnedgang« og »Der Strom« (Goethe), komponeret 1889. Jævnsides hermed forøgedes Symfoniernes Række indtil »den 8. i H-mol« (1870), i hvilken atter for een Gang den oprindelig »nordiske« Tone anslaas — og Ouverturerne med »Hamlet« (1861) og »Michel Angelo« (s. A.); Orkesterstykkerne: »Novelletter«, »En Sommerdag paa Landet«, »Holbergiana« samt »Violinkoncerten« komponeredes tillige med nogen Kammermusik (det Felt, paa hvilket G. i øvrigt var mindst virksom) og en Del Sange. »Koncertkantaten« uddannede G. til en høj Grad af Fuldkommenhed, og han staar i denne Henseende i første Linie blandt Samtidens Musikere. Gennem Tekstvalget og den bredt anlagte Musik yndede han at give store anskuelige Billeder fra Myteverdenen eller Verdenshistorien. Som Symfoniker indtager G. ligeledes en fremskudt Plads; hans Navn nævnes jævnsides med Mendelssohn's og Schumann's. I den danske Musik er han den eneste Repræsentant for Symfonien — om hans Værker paa dette Omraade end ikke besidde den klassiske tematiske Udarbejdelse, men mere interessere ved deres friske Melodirigdom, Stemningsenhed, Flugt, Formskønhed og Velklang. — Disse Arbejder skaffede G. en trofast Kreds af varme Beundrere; til saa mange som Ungdomsværkerne havde de ikke Bud. Et og andet i denne stadige og vel til Dels pligtmæssige Produktion kunde jo ogsaa falde lidt svagt ud. Men i Hovedsagen ere disse Værker Udtryk for, hvad der var G. mest ejendommelig — og vel til alle Tider havde været hans Natur, hans »Danskhed« — Stræben efter Harmoni og Afrundethed, Trangen til Skønhed og Forholdsmæssighed, en frejdig Glæde over Livet, en mild Vemod ved dets Sorger og Modgang, og paa den anden Side: Ængstelse for det voldsomme og lidenskabelige, Skyhed for de skarpe Modsætninger, for alt taaget, men rigtignok ogsaa for det kraftig karakterfulde. I formel Henseende, i Kompositionens Anskuelighed, i orkestral og vokal Velklang, i fin Stemmeføring, smagfuld (og original) Harmonik, strømmende yndefuld — men lidet vekslende — Melodik naaede G. tidlig Mesterskab, og med alle disse indre og ydre Egenskaber kulminerede hans senere Produktion i »Psyche«. »»Psyche« er for G.'s Alderdomsaar, hvad »C-mol-Symfonien« var for Ungdomsaarene og »Elverskud« for Manddomstiden«. — Af G.'s Kompositioner skulle foruden de forannævnte endnu kun fremhæves hans Arbejder for Teateret: Balletten »Napoli« og Operaen »Mariotta«, af de talrige »Lejlighedskompositioner« den smukke »Festmusik ved Universitetets 400 Aars Fest« samt endelig det interessante Fragment: »Baldur's Drøm« (hvori en fremtrædende Wagner'sk Paavirkning).

1851 blev G. ansat som Organist ved Garnisonskirke, 1858 forflyttedes han til Holmens Kirke og beklædte Organistpladsen der til sin Død. 1862 var G. en kort Tid Kapelmester ved det kgl. Teater, en Stilling, han snart opgav, da han fandt den uforenelig med sit Naturel og sine øvrige Interesser. Med sit eneste Arbejde for Operascenen (»Mariotta«, opført 1850) havde G. heller ikke haft synderlig Held. 1866 stiftedes det kjøbenhavnske Musikkonservatorium (af Moldenhawer) væsentlig efter G.'s Plan, og han, der besad megen administrativ Evne, blev ogsaa her den ledende Aand. 1856 udnævntes G. til Professor, 1879 til Æresdoktor i Filosofi ved Kjøbenhavn's Universitet. Disse og talrige andre Udmærkelser, der bleve G. til Del baade hjemme og ude (men som han med sin sunde Natur ikke vurderede alt for højt), bidroge til at befæste hans omtrent uantastede Førerstilling, til hvilken hans kloge og myndige, men dog elskværdige, ja godmodige Personlighed og hans med Flid erhvervede, ikke just dybtgaaende, men meget alsidige Dannelse gjorde ham velskikket. Med Rette bemærker A. Hammerich, at en kommende Historiker vil betegne Tiden 1850—90 som »G.'s Tidsalder«. Om i hvor høj Yndest G. stod hos Udlandets Musikpublikum, vidne de talrige Koncertrejser, han paa Opfordring foretog — saaledes 1871 til »Beethoven-Fest« i Bonn, 1873 til Holland, 1879 °g 1883 til England — paa hvilke han fejredes paa den mest ærefulde Maade baade som Komponist og Dirigent. Efter G.'s Død synes Interessen for hans Kunst i Udlandet at være aftagen en Del. I den danske Musik staar han fremdeles som en uovertruffen Kunstner. En Statue af G. (af Bissen) opstilles paa St. Annæplads. (Li tf..: Biografier og Karakteristikker af G. i »Nordisk Musik Tidende« 1880 af Ch. Kjerulf, i »Tilskueren« 1887 og 1891 af Will. Behrend, i »Det Letterstedtske Tidsskrift« 1891 af Dr Hammerich, af R. Henriques i »Studentersamf. Smaaskrifter« [1891], i Værket »Zur Musik« af Ph. Spitta. Se i øvrigt Dagmar Gade, »G.'s Breve og Optegnelser« [Kbhvn. 1892]; Thrane, »Danske Musikere«; A. Hammerich, »Musikforeningens Historie«; samme, »Kjøbenhavn's Musikkonservatorium«; »Journalistkalender« [1891] m, v.), *W. B.*

Gadebasse se Gadeild.

Gadebelysning. Indtil for lidt over 200 Aar siden eksisterede G. ikke i Byerne. Naar Solen var gaaet ned, og det da ikke var Maaneskin, laa Gaderne hen i fuldstændigt Mørke, og alle Boderne lukkedes. Enhver velsitueret, der nødvendigvis maatte ud, lod sig ledsage af Tjenere forsynede med Fakler eller senere med store Hornlygter, da Fakler bleve forbudte paa Grund af deres Brandfarlighed. Dette Mørke, der hvilede over Gaderne, gav Anledning til megen Usikkerhed, Overfald og blodige Slagsmaal hørte til Dagens eller rettere Nattens Orden, og da i Danmark Johann Hussmann 1679 foreslog Kong Christian V, at der skulde opstilles Lygter paa Gaderne, anføres det udtrykkelig, at det er »for at hindre den Røven og Overlast, som slemme Mennesker tilforn ved Aftenstid og Nattetid plejede at øve«. Der nedsattes da en Kommission, som efter Magistratens Raad i Qktbr. 1680 lod foretage en praktisk Prøve ved at opsætte Lygter paa Købmagergade, Højbrostræde (nuværende Højbroplads) og ved Stranden. Resultatet var saa tilfredsstillende, at det ved en Frd. af 25. Juni 1681 bestemtes, at der skulde opsættes 500 Lygter i Staden. I Lygterne brændtes de første Par Aar Olie, senere Tran. Lygterne vare af Kobber og anbragte paa malede Træstolper; de bleve passede af et Vægterkorps. Der var en høj Straf for at be-

skadige Lygterne (3 Aars Arbejde i Jærn paa Bremerholm). I Tiden fra I. Maj til I. Septbr. brændte Lygterne slet ikke og i den øvrige Tid ikke, naar det var Maaneskin eller skulde være det. Naar Kirkeklokkerne klemtede til Ildløs, skulde Lygterne dog tændes, hvordan Vejret end var. Lygternes Opsætning betaltes af Husejerne, medens Lejerne maatte betale, hvad det kostede at holde dem brændende. Tilsynet førtes af en Inspektør, der sorterede under Magistraten, senere kom Lygterne til at sortere under Brandvæsenet. Der paalignedes en Lygte- og Sprøjteskat, som oprindelig var 5,000 Rdl., men steg efterhaanden, som Lygternes Antal forøgedes; dette var 1771 steget til 866 Stkr., der passedes af 100 Vægtere.

Under Struensee blev Lygtevæsenet omorganiseret, saaledes at det kom til at sortere direkte under Magistraten, og en i Decbr. 1771 udstedt Kabinetsordre paabød, at Gaderne skulde belyses bedre, hvorefter Lygternes Antal forøgedes til 1,175 Stkr., og de hidtil anvendte Hornlygter ombyttedes med Lygter med engelsk Glas. Siden den Tid er G. stadig bleven forbedret, idet dog Tranlygterne bibeholdtes, indtil Gaderne 1857 bleve belyste med Gas. Efterhaanden som Byen udvidedes, tiltog Lygternes Antal, og Forbedringer i Lygternes og Brændernes Konstruktion indførtes, efterhaanden som Gasteknikken udviklede sig. 1890 omordnedes G., saaledes at Byen deltes i 5 Kontrolørdistrikter med 75 uniformerede Lygtetændere, der hver har 66 Lygter at passe. Foruden 5,000 almindelige Lygter findes i Kjøbenhavn nu (1897) ca. 20 Intensivlygter anbragte paa aabne Pladser og stærkt befærdede Steder, ca. 40 Stk. Siemens Regenerativlygter paa Vesterbro og forsøgsvis ca. 80 Stk. Gasglødelygter paa forskellige Steder i Byen. Efter Oprettelsen af den elektriske Centralstation anbragtes endvidere 16 elektriske Buelamper paa Kongens Nytorv, Højbroplads og Gl. Torv. Lygterne tændes og slukkes paa bestemt fastsatte Tider, efter Aarstiden. *J. Hd.*

I Christiania fik man 1735 en egen Lygteinspektør for Byens 75 ny Lygter. Fra 1780 haves Reskripter, som tilstode enkelte Gaarde eller Personer Handelsrettighed mod en Afgift, som anvendtes til ny Lygter lig med den i Kjøbenhavn værende Model. 1832 havde Christiania 224 Lygter. 3. Jan. 1848 tændtes de første Gaslygter fra det af et engelsk Selskab anlagte Gasværk, som 1878 indløstes af Kommunen. 1893 indførtes elektrisk G. fra Kommunens Elektricitetsværk. Nu (1897) belyses Gader og Havn af ca. 60 Buelamper og ca. 2,550 Gaslygter. *J. B. H.*

Gadebusch, By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin ved Aaen Radegast med (1890) 2,439 Indb., har en ret mærkelig Kirke fra 12. Aarh. i byzantinsk Stil. Mest bekendt er Byen bleven ved det Slag, som 20. Decbr. 1712 blev udkæmpet ca. 4 Km. Syd derfor og fik Navn af Slaget ved G. Den svenske Feltmarskal Grev Magnus Stenbock var 26. Septbr. landet paa Rygen med 10,000 Mand i den Hensigt at undsætte Fæstningen Stralsund, bryde igennem den russisk-sachsiske Belejringshær og drage videre mod Syd for at møde Karl XII, naar han vendte hjem fra Tyrkiet. To Dage efter at Svenskerne vare komne i Land paa Rygen, ødelagde imidlertid den danske Admiral Gyldenløve Transportflaaden, der rummede alle Krigsfornødenhederne, og dermed var Stenbock's Plan kuldkastet. Toget mod Syd maatte opgives, og ved Stralsund kunde han heller ikke blive. Ved en dristig March førte han sin Hær, omtrent 16,000 Mand, uskadt forbi Belejrerne og rykkede Vest paa. Kong Frederik IV forsøgte at spærre Vejen for ham med en dansk Hær paa noget over 10,000 Mand. Om Morgenen paa selve Slagdagen kom den sachsiske General Flemming til med 4,000 Ryttere, derved blev den dansk-sachsiske Hær Stenbock's omtrent lige i Tal; men Flemming's Nærværelse bragte yderligere Usikkerhed i Kommandoforholdene. Stenbock havde desuden en betydelig Overlegenhed i Artilleri, 28 Kanoner mod 13 danske. Det svenske Artilleri blev tilmed ypperlig brugt og øvede en betydelig Indflydelse paa Slaget. Den dansk-sachsiske Hær havde taget Stilling bag Aaen Radegast mellem Landsbyen Wackenstedt og en Syd for denne liggende Skov. Kamplinien var omtr. 2 Km. lang. Forrest stod Kanonerne, bag dem Rytterne paa tre Linier, Sachserne bagest og saa Fodfolket paa 2 Linier. Stenbock lod sit overlegne Artilleri med stor Fordel beskyde denne tæt sammenpakkede Masse, og dækket af denne Ild førte han sine Folk over Aaen og Moserne deromkring mod den danske venstre Fløj ved Wackenstedt og bemægtigede sig denne By. Kong Frederik kom her personlig i stor Fare. I Midten og navnlig paa højre Fløj var Kampen haardere, og det saa endog ud til, at de Danske her skulde vinde nogen Fordel; men Stenbock sendte i Tide Hjælp, hvor det gjordes nødig, og efter en haard Kamp beholdt han Valpladsen. De Danske og Sachserne mistede omtrent 2,500 døde og saarede og 3,000 usaarede Fanger. Svenskernes Tab var omtrent 1,500 døde og saarede. Mange højtstaaende danske Officerer fandt Døden i Slaget, blandt dem mærkes særlig den kække Gregers Daa til Hald, der førte det danske Rytteris 2. Træfning og blev truffen af en Kanonkugle, da han førte sine Ryttere mod det svenske Artilleri. ***A. L.***

Gadehus kaldes i Landsbyerne de Huse, der ere opførte paa selve den til Landsbyens Gade hørende Grund, og som i Regelen ikke have noget Jordtilliggende. *H. Gr.*

Gadeild, Festblus paa Landsbyens Gade, hvorom der danses ved de folkelige Fester om Foraaret. Dansen ledes da af en af de unge selv valgt Gadebasse, der tildeler hver af de unge Karle en Pige (Gadelam, s. d.) til foreløbig Kæreste Aaret rundt (se Fester, Nordiske [6. Bd., S. 478]). *A. O.*

Gadelam (oprindelig et Lam, der opvokser hjemme paa Landsbyens Gadejord og ikke sendes i Marken; derfra rimeligvis gaaet over til den videre Betydning Kæledægge), den Kæreste, der for et Aar ad Gangen tildeles en Karl (eller en Pige) ved Gadeilden (s. d.) eller andre Dansesammenkomster. ***A. O.***

Gader kunne inddeles i Hovedgader og Sidegader. De første skulle navnlig lette Færdselen — fra Byens Centrum til dens Udkanter og Omegnen, fra det ene Centralpunkt i Byen, saasom Banegaard, Havn, Torv, Forretningskvarter o. s. v., til det andet — , Sidegaderne derimod skulle muliggøre en god Udnyttelse af Terrainet til Bebyggelse. Hovedgaderne maa derfor føres efter rette eller tilnærmelsesvis rette Linier og have

den tilstrækkelige Bredde, til at de kunne optage alle de forskellige Arter af Færdsel, af Fodgængere, almindelige Køretøjer, Sporvogne og Omnibusser o. s. v., Sidegaderne maa afpasses efter Terrainet og efter Ejendomsgrænserne, og saaledes at Byggegrundene faa hensigtsmæssige Former; den heldigste Form er den rektangulære, men mindre Afvigelser herfra ere uvæsentlige, og naar der blot ikke dannes alt for spidse Hjørner, kunne saadanne endog bidrage til at bryde Ensformigheden og derved give Kvarteret et mere tiltalende Udseende.

Gadenettet i ældre Byer er i Alm. aldeles uregelmæssigt; i nyere Byer og ved Udvidelser og Omregulering af ældre kan man skelne mellem forskellige Systemer, navnlig det retvinklede og Trekantsystemet, hvilket sidste ofte har faaet en særlig Udformning under Navnet Radialsystem. Ved det retvinklede System løbe alle G. efter to Systemer af rette Linier, der skære hinanden under rette Vinkler; Hovedgaderne komme derved ikke til at adskille sig fra Sidegaderne undtagen ved større Bredde og muligvis bedre Udstyrelse. Som Mangler ved Systemet maa fremhæves, at Færdselen i Diagonalretningerne kun kan foregaa ad ret betydelige Omveje, at det giver Byen et ensformigt og derfor kedeligt Præg, og at det ikke godt kan afpasses efter Terrainets naturlige Hindringer, som Floder, Bjærgskraaninger o. l.; til Gengæld giver det den bedste Form af Byggegrunde, og Byen er let at orientere sig i for fremmede. Som Eksempler paa gennemført Anvendelse af Systemet kan nævnes de fleste Byer i de forenede Stater i Nordamerika, hvor Overskueligheden yderligere forøges ved, at G. have Nummere i Stedet for Navne. I den gamle Verdens Byer optræder det kun som sekundært Led mellem Hovedgaderne, dog kan nævnes Mannheim, hvor det i Hovedsagen er gennemført for hele Gadenettet. Ved Forbindelse af de forskellige Færdselscentre med retlinede Hovedgader opstaar der et naturligt Trekantsystem; den sekundære Inddeling ved Sidegader kan saa foretages fremdeles efter Trekantsystemet eller efter det retvinklede System, bedst efter det sidste. Ved Afbrydning af de alt for spidse Hjørner dannes der Udvidelser ved enkelte af Gadekrydsningerne, hvorved Udseendet bliver livligere. Radialsystemet faas ved at lade en Række Hovedgader udstraale fra Byens Centrum og overskære disse med et andet System af Hovedgader efter koncentriske Cirkler. Færdselen fra den ene Udkant af Byen til den anden ledes derved uden om de stærkt befærdede G. i Byens centrale Forretningskvarter, og ogsaa for Bebyggelsen er Systemet særdeles bekvemt. Denne Form for Gadenettet forekommer ved Udvidelsen af mange Byer, navnlig saadanne hvor ældre Fæstningsværker sløjfes og Terrainet udlægges til Bebyggelse; Ringgaderne komme da naturlig til at ligge paa Fæstningsterrainet uden om den gamle By, og Radialgaderne blive de tidligere Hovedadgangsveje til Byen. Som Eksempel paa en nogenlunde gennemført Anvendelse af Radialsystemet kan nævnes den ældre Del af Karlsruhe. For øvrigt er det en Selvfølge, at de nævnte Systemer sjælden fremtræde klart adskilte, men i alle mulige Kombinationer.

Stigningen af G. maa af Hensyn til den forholdsvis stærke Færdsel i Byerne ikke være for stærk, højest f. Eks. 4 p. Ct. for Hovedgader, noget mere for Sidegader; ved dens Bestemmelse maa ogsaa Befæstelsesmaterialet tages i Betragtning (se Brolægning og Asfalt). Naar Byen ligger i en Dal med stejle Skraaninger eller paa en stejl Kystskraaning, løbe Hovedgaderne naturligvis omtrent efter Terrainets vandrette Linier; de derpaa vinkelrette Sidegader maa da undertiden anlægges som Trapper, altsaa kun for Fodgængere, og Adgangen for kørende til Beboelseskvarterne oppe ad Skraaningen kan kun ske ad Omveje gennem jævnt stigende Diagonalgader. De ved Gadeanlæg ofte forekommende betydelige Jordarbejder faa ofte kun en underordnet Betydning som Følge af Grundens store Værdi, men ved Fastsættelsen af G.'s Længdeprofil maa der paa den anden Side tages Hensyn til de muligvis deraf følgende Jordarbejder paa Byggegrundene.

Bredden af G. afhænger for Hovedgadernes Vedkommende navnlig af Færdselen, for Sidegaderne er det derimod i Alm. Byggehøjden, der er bestemmende, for at skaffe tilstrækkelig Adgang for Lys og Luft. Sædvanligvis er der ved Lov foreskrevet en mindste tilladelige Bredde, ofte ca. 15 M.; i Kjøbenhavn er den saaledes 18,8 M., undtagelsesvis dog 15,7 M. I de ældre Kvarterer findes selvfølgelig mange langt snævrere G. Af Gadebredden anvendes sædvanligvis en Strimmel langs Husrækken paa hver Side som Trottoir eller Fortov (s. d.), gennemsnitlig til begge Trottoirer ca. 0,4 af Bredden. Kørebanen adskilles fra Fortovene ved Rendestenene. Bredden af de i den nyere Tid ofte anlagte Boulevarder, Ringgader, Avenuer o. l. er meget forskellig, varierende lige fra 20—30 M. til ca. 80 M.; Boulevard de Waterloo i Bruxelles er endog 83,9 M. Formaalet med disse Anlæg er foruden at skaffe brede Hovedgader med gunstige Betingelser for Færdselen at tilvejebringe brede Luftbælter, hvilket i hygieinisk Henseende er en uvurderlig Fordel for de omliggende Kvarterer, og at bryde Byens Ensformighed; de forsynes derfor ogsaa med Træplantninger og Haveanlæg. Bredden benyttes paa meget forskellig Maade: undertiden er der foruden Trottoirerne langs Husrækkerne kun en Kørebane paa den ene Side og en bred Promenade, hvilket er uheldigt for Adgangen for kørende til den ene Side; oftere er der en Kørebane langs hver Side og Promenade og muligvis Ridesti og særlig Plads for Sporveje i Midten, sjældnere 3 Kørebaner med mellemliggende Promenader, o. s. v.

G.'s indbyrdes Afstande bestemmes ved Hensynet til passende Størrelser af Byggegrundene, hvilket atter er afhængigt af Bebyggelsens Karakter. Hvor der kun findes Forhuse med en lille Gaard eller Have, er Grundens Dybde 20—30 M., hele Karreens Dybde altsaa 40—60 M.; skal der tillige være Plads for Baghuse, faas en Karrédybde paa 80—120 M., Fabrikanlæg fordre ofte 100—200 M. eller mere; lignende store Dybder findes i Luksuskvarterne, hvor der skal være Plads til Haver. Karrélængden er sædvanligvis noget større end Dybden, ofte 150—250 M.

Hvor flere G. løbe sammen, dannes der ofte mindre eller større Pladser; hvis disse kun indgaa som et Led i Gadenettet, for at lede Færdselen fra en G. til en anden, ere de mindre behagelige for Fodgængere paa Grund af den i alle Retninger foregaaende kørende Færdsel, hvorfor der

ofte anlægges ophøjede »Øer«, Refuger, paa saadanne Punkter. Pladser anlægges imidlertid oftere af andre Grunde, til Brug for Torvehandel, for at lade monumentale Bygninger træde bedre frem, for at skaffe Luft for det omliggende Kvarter, i hvilket sidste Tilfælde de ofte forsynes med Haveanlæg (*squares*) b. 1.

Tværprofilen af G. er i Hovedsagen bestemt derved, at en Strimmel paa hver Side skal benyttes som Trottoir, Midten som Kørebane, og hele Overfladen skal for Vandafledningens Skyld have Fald mod Rendestenene. Disse ligge, som ovenfor bemærket, mellem Kørebane og Trottoir; i tidligere Tid laa der ofte i snævre G. kun een i Midten. Trottoirerne faa ensidigt Fald paa $1^1/_2$—3 p. Ct., Kørebanen en Opgrunding med Middelfald $2^1/_3$—$2^1/_2$ p. Ct. efter Befæstelsens Beskaffenhed (se Brolægning og Asfalt). Trottoirerne ere gerne noget (5—20 Cm.) ophøjede over Kørebanen og begrænses af huggede Kantsten (Bordursten) ud mod denne.

Ved Krydsninger afrundes Tottoirerne, og for at indvinde den derved tabte Bredde igen brækkes eller afrundes Hushjørnerne. Ved Portindkørsler over Trottoirerne lægges Ramper op til Kantstenen eller dennes Overkant sænkes; Rendestenene kunne føres igennem under et Rendestensbræt eller paa lignende Maade, eller der kan lægges et Nedløb eller et Højdepunkt paa hver Side. Rendestensfaldet maa mindst være $1/_2$ p. Ct. Rendestenen selv kan lægges lige op ad Kantstenen, saa denne danner den ene Begrænsning, eller den kan lægges lidt ud fra Kantstenen. Ved den første Ordning, som nu er den almindeligste, kan hele Bredden mellem Bordurstenene i Nødsfald benyttes af Vognene; naar G. ikke har Længdefald, maa man for at skaffe Fald paa Rendestenen lade Kantstenens Højde over Rendestensbunden variere, og da dette kun lader sig gøre inden for temmelig snævre Grænser, maa der lægges Nedløb til Kloaken med korte indbyrdes Afstande (30—50 M.). *A, O—d.*

Gades se Cadiz.

Gadeviser ell. Skillingsviser kaldes i Danmark og Norge siden 16. Aarh. den Slags Flyveblade (s. d.), som i rimet Form give en Fremstilling af opsigtvækkende Begivenheder i Indland eller Udland, især hørende til Døgnets Kronik, og som baade ved Behandlingsmaade, Omfang og billig Salgspris ere beregnede paa at finde Afsætning hos den store Mængde. At Omsætningen af saadanne Viser har været meget stor og en for Forlæggerne indbringende Forretning, ses bl. a. flere Steder i Holberg's Skrifter, saaledes i »Barselstuen«, hvor Arianke Bogtrykkers ytrer til Barselkvinden: »Slige Bøger taber vi paa og maa oprette vor Skade paa Viser og Eventyr igjen, thi naar vi kan sælge 4000 Viser, kan vi ikke sælge 200 slige gode Bøger«.

Medens de ældste G. nærmest have Karakteren af historisk-politiske Flyveblade paa en Tid, da Aviserne endnu vare i deres Barndom, nærme de af Holberg, bl. a. i hans 3. Satire, beskrevne sig mere til en Del af vor egen Tids Frembringelser paa delte Omraade, idet endnu i Slutn. af 19. Aarh. Mord, Ulykkeshændelser og vældige Naturbegivenheder udgøre Emnet for mere end een »ny og sørgelig Vise«, bestemt til Almuens Underholdning eller Opbyggelse. Den oprindelige Form — Balladens og Kæmpevisens — blev forladt alt i 17. Aarh., og i dens Sted optoges den fra Tyskland indvandrede Rimkrønikes Knyttelvers, som igen i Slutn. af 17. Aarh. gav Plads for Versformer, til Dels efter antikke Forbilleder; Melodierne ere ofte kendte Salmemelodier; Teksternes Originaler ere ikke sjælden tyske eller hollandske, dog ogsaa danske (af Forfattere som Rasmus Glad, Lyskander, Arreboe). At der ogsaa i hin Tid har været spekuleret i slet Litteratur, kan sluttes af et Kongebrev af I. Oktbr. 1638, som forbyder alle Bogførere at falbyde bl. a. »letfærdige Bøle viser og andre utienlige Viser, Digt, Fabel og Eventyr og ublue Kierlighedsbøger«; ligesom det i næste Aarhundrede, ved en Politiplakat af 16. Septbr. 1726, blev forbudt at trykke saadanne af omløbende Drenge falbudte Vers, Viser o. l. uden det filosofiske Fakultets Approbation eller Politimesterens Paategning. Ved Reskr. af 18. Apr. 1738 — kort Tid efter at de kjøbenhavnske Bogtrykkere P. J. Phoenixberg og J. C. Brandt havde været meget produktive som Forfattere og Forlæggere af poetiske Nyhedsblade i Viseform — blev det paa ny forbudt at trykke Viser og Historier uden en Professors Approbation; men Gadesalg og Udraaben af denne Slags Litteratur kom snart igen i fuld Gang og ophørte i Kjøbenhavn egentlig først, da denne Trafik ved en Plakat af 18. Oktbr. 1805 blev forbudt under Straf.

Største Delen af 16. og 17. Aarh.'s danske og norske G. var i Virkeligheden intet andet end versformede, dog altid syngbare »Relationer« om en eller anden historisk Begivenhed eller mærkelig Hændelse. Poesi eller Talent findes ikke i dem, lige saa lidt som noget Forfatternavn under dem. En Undtagelse i førstnævnte Henseende danne de mangfoldige Viser, til Dels af religiøst Indhold, som skyldes Petter Dass (s. d.), og som levede et gennem to Aarhundreder fortsat Liv paa Almuens Læber, ikke mindre i Danmark end i Norge's Fjæld- og Fjordbygder, ja selv paa Færøerne. Hans Versemaal genfindes i utallige Viser og Digte fra 18. Aarh., f. Eks. hos Edvard Storm, det andet af Fælleslitteraturens mere kendte Navne, hvis digteriske Virksomhed er knyttet til vore G. Det er bekendt, at Johannes Ewald kort før sin Død i en Afhandling om den danske Bondes Oplysning tog Ordet for en digterisk Paavirkning af Almuen gennem ædlere Folkesange end »det smagløseste Pølsesnak, naar det kun var paa Rim«. Han gjorde ogsaa Begyndelsen ved nogle af Sangene i »Fiskerne«, og hans Discipel Edvard Storm fortsatte, idet han paa »Efterslægtsselskabet«'s Bekostning i Aarene 1786—88 udgav Nr. 1—17 af en Række G., der solgtes for $1/_2$ Sk. Stykket, af hvilke han selv forfattede de 14, deriblandt den mest bekendte, Nr. 4, Sinklar-Visen, digtet 1781, men udgivet som G. først 1786. En anden Række af Storm's Digte, skreven i hans Fødeegn, Gudbrandsdalen's Dialekt, kunde paa Grund af sproglige Vanskeligheder ikke vinde Udbredelse i Danmark, men vandt det i des højere Grad i hans Hjemland, hvor disse Viser udgaves som G. i Christiania i Beg. af 19. Aarh. (ca. 1808—10) og endnu leve paa Almuens Tunge. I Slutn. af 18. Aarh. begyndte de politiske Frihedsideer at faa Indpas i den hidhørende Litteratur, og fra nu af træffes ofte Drikkeviser, Klubsange og Teater-

repertoirets Sange (P. A. Heiberg, Zetlitz, Nordahl Brun, Rahbek, Tode, Thaarup o. s. v.) mellem de enkelte Gadevisetryk baade fra Kjøbenhavn og fra Norge's større Byer. I 19. Aarh. kommer saa Oehlenschläger's ny Poesi, og allerede i det første Aarti (i hvert Fald før 1812) have kjøbenhavnske Forlæggere af Skillingslitteratur for Almuen fundet deres Fordel ved at aftrykke og i egen Indbildning »forbedre« Oehlenschläger's Romancer og Ballader som G., hvorefter adskillige af disse Tekster igen ere blevne eftertrykte og udbredte blandt Almuen i Norge, hvor navnlig Kyst- og Fiskerbefolkningen endnu den Dag i Dag forbruger en stor Mængde Viser og Sange til Melodi af Oehlenschläger's »Bag grønklædte Bakke der ligger et Hus«. Med de eftertrykte Oehlenschläger'ske Digte holdt Romantikken og Lyrikken deres egentlige Indtog blandt G. i Danmark, hvis Forlæggere senere i Løbet af Aarhundredet kom til at leve højt paa Optryk af det danske Teaters Sang- og Vaudevillerepertoire, medens ogsaa talentløse Rimsmede uden Navn vandt Almuens Yndest ved rørende »Kærlighedsviser« eller platte »Skæmtedigte«, der vurderedes ofte lige saa højt som de bedste Viser af talentfulde og navnkundige Forfattere. Paa dette Omraade have baade i Danmark og Norge fra Midten af 19. Aarh. »Kisten«s og lignende Anstalters »Syngepige-Repertoire«, til Dels i slette Oversættelser fra Svensk, vundet en Udbredelse og Indflydelse, hvorom bl. a. den 1897 afdøde Direktør W. Rantzau's »Døgnfluer« har været det mest talende Vidnesbyrd; Særtryk af denne Samling findes endog udgivet som originale G. paa Hammerfest fra Midten af 1880'erne. — Største Forlæggere og Udgivere af G. i 19. Aarh. have i Danmark været Familien Tribler, Jul. Strandberg og Behrend's Enke, alle i Kjøbenhavn; i Norge G. B. Strøm i Christiania, Arne Wichne i Bergen og M. Urdal fra Tromsø. (Den hidhørende Litt. er i kritisk Sammenhæng endnu aldeles ubearbejdet. Bidrag til dens Historie findes i Petter Dass'es Skrifter, udg. af A. E. Eriksen, I; Fr. Nygård, »Efterslægtsselskabet og Edvard Storm«; P. M. Stolpe, »Dagspressen i Danmark«; Werlauff, »Antegnelser til Holbergs Lystspil« ; Carl Elberling, »Oehlenschläger som Gadevisedigter«). *Y. B. H.*

Gadīdae se Torskefisk.

Gaditåno, Beboer af Cadiz (s. d.).

Gadjatsk, Hadjask, By i det sydlige Rusland, Guvernement Poltava, ligger ved Psiol og har (1891) 6,500 Indb., hvoraf ca. 1,500 Jøder. Den har Talgkogerier, Fabrikation af Lys og Tobak samt ca. 20 Smedeværksteder. *C. A.*

Gadmendal, Bjærgdal i det schweiziske Kanton Bern, 18 Km. lang, begynder ved Foden af Susteinpasset og bliver mod Nord omsluttet af de stejle Bjærgkæder, Gadmerflühe (2,972 M.) og Wendenstock (3,044 M.), mod Syd af Tierberge (3,343 M.), Udløbere fra Dammastock. Den midterste Del af Dalen, den egentlige G., er bevokset med Grupper af Ahorn og omgiven af Naaleskove. Her opstaar ved Forening af Bække Gadmenwasser, der løber til Aare. Hovedby Gadmen i Højde af 1,207 M., 700 Indb. *Joh. F.*

Gadolīn, Axel, finsk Krystallograf og Mineralog, nedenn.'s Brodersøn, født i Somero Sogn i Finland 24. Juni 1828, død 15. Decbr. 1892, virkede 1867—78 som Professor ved det Michailoffske Artilleriakademi i St. Petersborg. Han er især bleven bekendt ved sit i Krystallografien epokegørende Arbejde: »Mémoire sur la déduction d'un seul principe de tous les systèmes cristallographiques avec leurs subdivisions« [1871]. *N. V. tf.*

Gadolīn, Johan, finsk Kemiker, født 5. Juni 1760 i Åbo, død 15. Aug. 1852 paa Sunila Sæters i Finland. Studerede i Åbo 1775—79 og derefter i Upsala under Bergmann's Ledelse 1779—82; han blev 1785 ansat som ekstraordinær og var 1797—1822 ordinær Professor i Kemi i Åbo. G. har udført flere vigtige Undersøgelser paa Varmelærens Omraade, hvis Betydning først er bleven tilbørlig erkendt i den nyere Tid. Af kemiske Arbejder maa især nævnes hans Undersøgelse og Opdagelse af Ytterjorden i det efter ham opkaldte Mineral Gadolinit; desuden har han anstillet Undersøgelser over adskillige Syrer og Svovlforbindelser. Hans Arbejder ere væsentligst offentliggjorte i »Svenska Vetenskaps Akademiens Handlinger«. *O. C.*

Gadolinit, et temmelig sjældent Mineral, er et Silikat af Beryllium, Jærn og Yttriurn Metaller ($2BeO . FeO . 2Y_2O_3 . 2SiO_2$) og danner monokline, sorte Krystaller med muslet Brud og betydelig Haardhed, ofte med brun Forvitringsskorpe. Tynde Plader af Mineralet ere gennemsigtige med oftest grøn Farve; enkelte Varieteter (f. Eks. fra Hitterø) ere dobbeltbrydende, de fleste Varieteter ere ved naturlig Omdannelse blevne amorfe; naar de sidste ophedes for Blæserøret, give de pludselig et kortvarigt og intensivt Lys, og samtidig blive de dobbeltbrydende, faa højere Vægtfylde o. a. forandrede Egenskaber, uden at en paafølgende Analyse viser nogen Forandring i den kemiske Sammensætning. G. forekommer paa granitiske Pegmatitgange, saaledes i det sydlige Norge paa Hitterø og Malø, i Sverige ved Ytterby og ved Kårarfvet, Broddbo og Finbo i Nærheden af Falun o. a. St. *N. V.U.*

Gādor, By i den spanske Provins Almeria (Andalusien), ved den nordlige Skraaning af Bjærgkæden Sierra de G., der ved en Biflod til Almeria er adskilt fra Sierra Nevada, og som i Pico Higuena naar en Højde af 2,325 M., har (1887) 2,900 Indb. I Omegnen rige Blyminer, som udnyttes af engelske Kapitalister. *H. W.*

Gad'S Hill [gä'dzhil], Høj i det engelske Grevskab Kent, N. V. f. Rochester, bekendt ved en Scene i Shakespeare's »Henrik IV« ; Syd for den havde Charles Dickens sin Bolig.

Gadus se Torskefisk.

Gae ... se tillige under Gæ.

Gaëler se Kelter.

Gaesbeeck [ga'lsbe.k], Adriaen van, hollandsk Maler, født i Leyden, død smst. 1650, efter Aaret i Forvejen at være bleven Medlem af Byens Malergilde. Af G., der synes at være Elev af G. Dou, haves kun meget faa Billeder: Portræt af en ung Mand i sit Studereværelse (Rijksmuseet i Amsterdam), »Syersken« (Berlin's Museum), endvidere i Douai o. a. St. *A. Hk.*

Gaëta, Oldtidens *Cajeta,* By i Syditalien, Provins Caserta, ligger 15 Km. V. f. Garigliano's Munding paa Spidsen af en smal, klippefuld og vegetationsfattig Landtunge, der fra Fastlandet strækker sig mod Sydøst ud i G.-Bugten, der

saaledes omgiver Byen paa de tre Sider. (1 17,600 Indb., hvoraf de fleste bo i Forstæderne. G. er en af Italien's stærkeste Fæstninger, der mod Landsiden forsvares af et Kastel paa en Klippe oven over Byen. For øvrigt bestaa Befæstningsværkerne af en bastioneret Vold med Grave, Glacis og Udenværker; inden for denne ligger en Slags Terrasse, der bagtil støtter sig til den stejle Fjældvæg, i hvilken Kasematterne ere udhuggede. I den senere Tid er Befæstningen styrket ved to ny Forter paa Monte Conca og Monte Orlando. I Kastellet findes Gravmæler for Connetablen af Bourbon og Prins Ludvig af Hessen-Phillipsthal, der saa tappert forsvarede Fæstningen 1806. Garnisonen bestaar af et Infanteriregiment og 2 Kompagnier Fæstningsartilleri. For øvrigt ere Byens Omgivelser smukke med mange Orangehaver og smukke Villaer, men de fremmede Turister foretrække dog det 7 Km. nordøstligere liggende Formia for Opholdet i den trange Fæstning. De anseligste Bygninger er den gamle Katedral med et mærkeligt Taarn og antikke Bygningsrester og den moderne St.-Franciscus Kirke. Paa Byens Østside ligger den store, smukke Havn, men Handelen er kun ringe, da Byen mangler Opland, og Virksomheden indskrænkes til Kystskibsfart og Fiskeri. Paa Monte Corvo, 2 Km. fra G., staar Torro Orlando, en Rundbygning (50 M. høj), oprindelig et Gravmæle for L. Munatius Plaucus.

Historie. G. er oprindelig en græsk Koloni, der efter Sagnet er anlagt af Æneas og opkaldt efter hans Amme Cajeta. I Oldtiden var den paa Grund af sin smukke Beliggenhed ved den pragtfulde G.-Bugt søgt som Sommeropholdssted, og dens Omgivelser vrimlede af Villaer, Templer og Mausoleer. Da Antoninus Pius anlagde dens ypperlige Havn, tog Byen betydeligt Opsving. Senere stod G. en Tid under byzantinsk Herredømme, blev derpaa en Republik og senere et Hertugdømme under Pavens Overhøjhed, indtil den 1435 blev erobret af Alfons V af Aragonien, hvorved den blev forenet med Neapel. I de følgende Aarhundreders Krige spillede G. flere Gange en fremtrædende Rolle og har maattet udholde flere strenge Belejringer. 1707 blev den saaledes belejret i tre Maaneder og derpaa stormet af Østerrigerne, 1734 belejrede Kong Karl af Neapel Fæstningen i 5 Maaneder og tvang den til sidst til en ærefuld Kapitulation. Under Napoleons-Krigene var den flere Gange besat af Franskmændene og udholdt navnlig en haard Belejring fra Februar til Juli 1806. Da Paven flygtede fra Rom, tog han sin Tilflugt hertil fra 25. Novbr. 1848 til 4. Septbr. 1849. Sin sidste Berømmelse indlagde G. sig som Frants II af Neapel's sidste Støttepunkt mod Piemonteserne 1860; efter en tre Maaneders Belejring blev den dog tvungen til Overgivelse ved Forræderi 13. Febr. 1861. *C. A.*

Gaeta, et dalmatisk Halvdæksfartøj med een eller to Master. Det bruges i Adriaterhavet til Fiskeri og er derfor udstyret med Slæbevod. *C. L. W.*

Gaffel er en fra Tysk optagen Betegnelse for en Gren, der deler sig i to Arme (paa Dansk *Tvege*), og er bleven Fællesnavn for en Del forskellige Instrumenter. Som Agerbrugsredskab kaldes den ogsaa Fork, Latin *furca*. Hos Romerne og senere i Middelalderen kendte man den som Krigs- og Jagtvaaben. Til Køkkenbrug havde den klassiske Oldtid Riste- eller Kødgafler, der forekomme i Odysseen; disse viste sig sparsomt i Middelalderen og anvendes endnu i sydlige Lande. Spisegaffelen var Oldtiden ubekendt, man benyttede Fingrene. Det første Eksemplar skal ifølge Petrus Damianus (død 1072) være kommen til Europa i II. Aarh.; i 12. findes der Eksemplarer afbildede i *Hortus deliciarum* (Herrad von Landsberg). I 13. Aarh. optræder den i Inventarer. Fra 14. Aarh. er bevaret enkelte Stykker. Deres Hjem synes Italien at være. I Renaissancens forfinede Tid udgik herfra sande Pragtstykker (*pirone*: spids, takket) sammen med Ske og Kniv i Bestikker, men det var til personlig Brug og tjente oprindelig kun ved Spisning af visse syltede Sager. Disse G. havde alle 2 Grene (Dansk *Flener*). I 16. Aarh. fik de 3, i 17. 4, og dermed var Udviklingen sluttet. Under Kong Henrik III fik langskaftede G. Udbredelse i Frankrig, da de meget brede Pibekraver (se Fræse) hindrede Spisning med Fingrene, men efter at de gik af Mode, synes Brugen af G. atter at aftage. I Danmark nævnes G. første Gang af Kong Christian IV i en Kalendernotis fra 1621, men har dog været kendt før. Nationalmuseet ejer 2 G. fra Beg. af 16. Aarh. Den første Opposition mod Fingerspisningen rejstes i Hotel Rambouillet, hvor Hertugen af Montausier reformerede Bordservicen, og fra Midten af 17. Aarh. kan regnes G.'s første Indførelse dusinvis som Husets Ejendom. Forhen medførtes Spisebestik af Gæsterne. Med dens almindelige Optagelse gik det yderst trevent. Ludvig XIV spiste helst med Fingrene, og det var først ind i 18. Aarh., at den saas paa Borgerfolks Borde. I Danmark kom den i Bønders Hænder efter 1800, i Norge efter 1860, i Sverige efter 1880, dog er her stor Forskel i Tiden for de enkelte Landsdeles Vedkommende. I Spanien og Rusland bruges den endnu ikke af Almuen, i Orienten af ingen. (Litt.: Arthur Pabst, »Die Kunstsammlungen Richard Zschille« II: »Besteck-Sammlung etc.« [Berlin 1893]; Artikelen *fourchette* i Viollet-le-Duc, »Dictionnaire raisonné du mobilier français«, samt i Havard »Dictionnaire de l'ameublement«; Bernhard Olsen, Afhandlingen »Gaflen« i »Tidsskrift for Kunstindustri«; for 1897, 2. Hæfte). *Bernh. O.*

Gaffel (Søudtryk): et Rundholt, der anbringes i en skraa Stilling opefter under Mærset paa Mesansmasten (ofte ogsaa paa de to andre Master) i et fuldtrigget Skib. Den bærer Sejl, der paa Mesansmasten kaldes Mesanen, paa de andre Master Store- og Forre-Gaffelsejl; i Formen ere disse ens (se Gaffelsejl). Selve G. har en gaffelformet Klo i Roden, der griber om Masten. *C. L. W.*

Gaffelabe, et trekantet Stormsejl, der glider langs Mesansstaget (se Takkelage) og anbringes mellem Mesans- og Stormasten o: mellem den agterste og midterste Mast. *C. L. W.*

Gaffelantilope se Antilocapra og Antiloper.

Gaffelben (*Furcula*) se Fugle, S. 235.

Gaffelbom se Gaffelstang.

Gaffelbuk kaldes i Jagtsproget den unge Buk, naar den har faaet to Ender paa hver Stang. *H. F. J.*

Gaffelgrening (bot.) se Forgrening (Brakial F.).

Gaffelhale se Spindere.

Gaffelhjort se Hjorte.

Gaffelklaver se Adiafon.

Gaffelkvast (bot.) kaldes den kvastformede eller brakiale Blomsterstand, i hvilken der underneden den relative Hovedakses Endeblomst i Akslerne af to i Reglen modsatte Højblade (den nævnte Blomsts Forblade) fremkommer to ny Blomster, fra hvis to Forblade Forgrening kan fortsætte sig paa samme Maade. Saadan G. træffes f. Eks. hos Tusindgylden, flere Arter Potentil og Nellikefamilien (se Fig.). Dersom G.'s ene Gren ikke

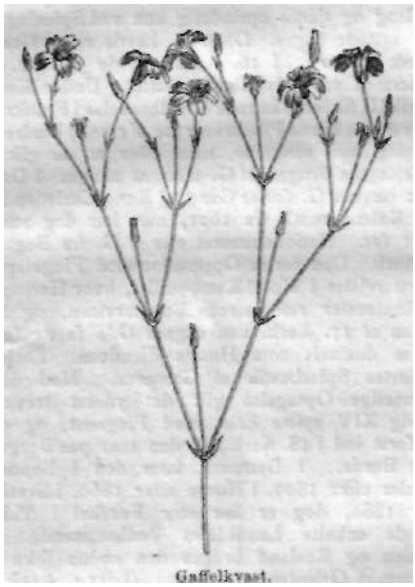

Gaffelkvast.

kommer til Udvikling, slaar denne Blomsterstand over i Svikkel eller Skrue (s. d.). G. er en i Reglen meget længe blomstrende Blomsterstand; dens biologiske Betydning bestaar netop i at trække Blomsterudfoldningen ud over et betydeligt Tidsrum, hvorved Muligheden for Insektbesøg i høj Grad forøges. Se Blomsterstand. *V. A. P.*

Gaffelmaal, ordret Oversættelse af det tyske Navn paa Klup (s. d.); bruges ikke paa Dansk. *C. V. P.*

Gaffelsejl (Søudtryk). Formen af disse Sejl er trapezoidedannet; deres Underkant er vandret. Overkanten skraaner opefter, For- og Agterkanterne sprede ovenfraog nedefter. G. paa et Skibs agterste Mast kaldes Mesanen eller (efter Skibets Benævnelse) Brigsejlet, Skonnertsejlet eller Storsejlet (hvis der ingen Raasejl findes); i et fuldrigget Skib kaldes de andre G. Store og Forre-G.; i en Skonnert (2-mastet Skib) (s. d.) benævnes forreste G. for Forskonnerten. G. udspiles mellem Masten og Gaffelen (s. d.) og desuden forneden enten paa en Bom eller ved Taljer ud til Skibssiden. *C. L. W.*

Gaffelsejlsskonnert eller Gaffelskonnert, et mindre, 2-mastet Fartøj; det fører ingen Raasejl. derimod paa hver Mast et Gaffelsejl, der benævnes Storsejlet og Forskonnerten, foruden Stagsej Imellem Fokkemasten og Sprydet. *C. L. W.*

Gaffelstang. Ved de danske Feltaffutager bruges ikke som i flere andre Landes Artillerier en almindelig Vognstang til at styre Køretøjet med, men derimod en saakaldet G. Den bestaar af 2 Bomme, Gaffelbommene, mellem hvilke den højre Stanghest, Stanghaandhesten, gaar indspændt. Køretøjet er ikke afbalanceret, saa Stanghaandhesten maa bære Gaffelbommene oppe ved Hjælp af et Par paa dens Sadel, Dragtsadelen, anbragte Læderstropper, de saakaldte Dragttampe. — Gaffelstangsseletøj kaldes det for det danske Feltartilleri normerede Seletøj. *H. H.*

Gaffeltare, Benævnelse for *Furcellaria fastigiata* (se Alger, S. 523).

Gaffeltopsejl, et mindre Sejl, der anvendes under Godtvejrssejlads, mest i Smaaskibe; det anbringes oven over agterste Gaffelsejl (Mesanen); dets Form er nærmest rektangulær, dog lidt tilspidset opefter; i en Del Skibe er det trekantet med Spidsen opefter; denne befæstes til Masten (Stangen), medens Sejlets Underkant befæstes til Gaffelen (s. d.). *C. L. W.*

Gafori, Franchino, italiensk Musikteoretiker (1451—1522). Født i den lombardiske Stad Lodi kom han senere i den fordrevne Doge af Genova, Prosper Adorno's Følge til Napoli, hvor han traadte i Forbindelse med de her levende betydelige belgiske musiklærde, Tinctoris, Hycaert og Garnier. Tvungen af Krigsuroligheder og Pest maatte han atter forlade Napoli og blev 1484 ansat som Sangmester for Kordrengene i Domkirken i Milano. Senere oprettede Ludovico Sforza en særlig Lærestol i Musikvidenskaben for ham. Som Musikteoretiker var G. et Orakel for sin Tid. Han lod de gamle græske Musikforfattere oversætte paa Latin og drog dem derved frem af Glemsel, et Foretagende, som passede fortræffelig til Renaissancetidens antikke Interesser. Ved sin betydelige Viden gav han Musikteorien en solid Underbygning, ikke mindst i sin Encyklopædi »Practica musicæ« [1496], hans Hovedværk. Den antikke Musiklære behandlede han i »Theoricum opus musicæ disciplinæ« [1480]. *A. H.*

Gafsa, By i det sydlige Tunis, ligger i en Oase mellem Atlas-Bjærgenes sydlige Skraaninger og Schott el Djerid ved Wadi Tarfâwi. 4,000 Indb., hvoraf en Femtedel ere Jøder. Indbyggerne leve af Agerbrug og Faareavl samt af Fabrikation af en berømt Slags Burnusser. Borgen (Kasbah'en) er meget stor, men ogsaa meget forfalden. — G. er det gamle Capsa, hvor Jugurtha gemte sine Skatte. *C. A.*

Gagårin er Slægtsnavnet i en endnu levende, vidt forgrenet russisk Fyrstefamilie, som i Tidernes Løb har talt mange fremragende Mænd. G. hører til den fornemme Adel, der ligesom R6manov'erne fører Stamtavlen op til Rurik. Anerne vare oprindelig Fyrster af Starodub. I det 17. Led tog Linien Stárodub-Kljázemski Tilnavnet *gagára*: sort Vandhøne, vel nærmest fra Folkevittigheden. — Blandt Slægten G. maa fremhæves:

1) Gavril Petr6vitsch (født 1745) var under Katharina II Overprokurør for den hellige Synode og Handelsminister.

2) Ivan Sergiéjevitsch (1814—82) er vel Slægtens ejendommeligste Skikkelse. — Han boede

i Paris, blev Katolik og Jesuit, oprettede et slavisk Bibliotek i Paris og arbejdede hele sit Liv paa en Forening af den østlige og vestlige Kirke. Af hans Værker i denne Sag nævnes: »Les Starovéres, l'église russe et le pape« [1857] og »La Russie sera-t-elle catolique« [1857]. Sikkert falskelig beskyldtes han af mange for at have foranlediget A. S. Puschkin's Død ved at være Forfatter til de Skandalbreve, der hidførte den tragiske Duel.

3) Pável Pávlovitsch (død 1872) var en dygtig Hjælper ved Alexander II's Reformer. *A. M. B.*

Gagāt eller Jet er en begsort, særdeles homogen Brunkulart med fladt muslet Brud, der paa Trædrejervis lader sig forarbejde til Brugsgenstande og Smykker af forskellig Art og kan antage en vis Politur. G. forekomme som underordnede Lag og indsprængte Partier i Brunkullag paa forskellige Steder i og uden for Europa. *K. R.*

Gage [gaːšə] (fr.), Pant, Løn, særlig Embedslønning; gagere, give G.

Gagéa se Guldstjerne.

Gagern, Friedrich Balduin, Friherre, nederlandsk General, født 24. Oktbr. 1794 i Weilburg, dræbt ved Kandern i Baden 20. Apr. 1848. Oprindelig havde han bestemt sig for Studeringerne, som han havde paabegyndt i Paris 1809—10 og fortsat i Gottingen. Han opgav dog snart disse, indtraadte i østerrigsk Tjeneste og deltog i det russiske Felttog 1812 samt i Kampene ved Dresden, Kulm og Leipzig, hvorefter han gik i nederlandsk Tjeneste og kæmpede med Udmærkelse i Felttoget 1815. Under Hollændernes Kampe i Belgien 1830—31 var han Generalstabschef hos Hertug Bernhard af Weimar og forfremmedes til General. 1844 sendtes han til Ostindien for at undersøge de derværende militære Forhold og blev 1847 Guvernør i Haag og højestbefalende i Sydholland. Paa en Orlovsrejse i Tyskland 1848 modtog han, uden den hollandske Regerings Bemyndigelse, den ham af Storhertugen af Baden tilbudte Kommando over de mod det Hecker'ske Oprør bestemte Tropper. Ved Sammenstødet med Oprørerne søgte G. at bevæge dem til at opgive deres Plan. Da dette viste sig forgæves, forberedte G. sig paa at anvende Magt, men dræbtes forinden Kampens Begyndelse, efter nogles Sigende paa snigmorderisk Vis. *B. P. B.*

Gagern, 1) Hans Christoph Ernst, Friherre v., tysk Statsmand og Forfatter, født 25. Jan. 1766, død 22. Oktbr. 1852. Han blev 1786 Regeringspræsident for Fyrstendømmet Nassau-Weilburg, men maatte 1811 gaa af, fordi han som født V. f. Rhinen skulde gælde for Franskmand og ikke maatte tjene en fremmed Fyrste. Han drog da til Wien og tog 1812 Del i Planen om en Opstand i Tyrol; blev 1813 Medlem af Forvaltningsraadet for de tilbagevundne tyske Landskaber og deltog 1814 i Wien-Kongressen; søgte 1815 at opnaa Elsass es Tilknytning til Tyskland og var 1815—18 Nederlandene's Afsending ved Forbundsdagen, hvor han var Talsmand for Friheden. I samme Aand virkede han som Medlem af Hessen-Darmstadt's første Kammer siden 1820. Han har skrevet: »Die Nationalgeschichte der Deutschen« [2 Bd., 1825—26], »Die Resultate der Sittengeschichte« [2. Udg., 4 Bd., 1835—37], fortsat i »Civilisation« [1847], og »Mein Antheil in der Politik« [6 Bd., 1823—45]. *E. E.*

2) Heinrich Wilhelm August v., født 20. Aug. 1799, død 22. Maj 1880, ovenn.'s Søn, var 1815 som Løjtnant med ved Waterloo og var senere som Student i Heidelberg Medstifter af det første Burschenschaft. 1821 indtraadte han i Statstjenesten i Hessen-Darmstadt og blev 1831 Ministerialraad, men hyldede allerede dengang frisindede Grundsætninger og skrev et Flyveskrift imod Finansperiodens Forlængelse fra 3 til 6 Aar. Da han 1832 som Medlem af andet Kammer sluttede sig til Oppositionen, blev han afskediget, men fortsatte dog endnu Kampen indtil 1836, da den syntes haabløs over for den herskende Reaktion. I en Række Aar dyrkede ban Landvæsenet; men da Regeringen 1846 vilde omstøde Rhin-Hessen's franske Lovgivning, udgav han et kraftigt Skrift derimod, valgtes n. A. igen til Landdagen og blev Oppositionens Fører. Paa et Møde af sydtyske liberale i Septbr. 1847 udtalte han sig aabent for et fælles Overhoved for Tyskland og vilde ikke nøjes med, at der oprettedes en Folkerepræsentation ved Siden af Forbundsdagen; som forberedende Skridt krævede han konstitutionel Styrelse i de enkelte Stater. Straks efter Februarrevolutionen 1848 fremsatte han Forslag om Indkaldelse af et tysk Parlament og om udstrakt politisk Frihed. 5. Marts blev han Førsteminister i Hessen, men opgav snart denne Stilling for udelukkende at virke for Tyskland's Enhed, først i Forparlamentet, senere i Nationalforsamlingen i Frankfurt, der straks med stort Flertal valgte ham (»den ædle G.«) til Formand og siden gav ham 52 Stemmer til Posten som Rigsforstander. Det var ellers ham selv, der foreslog Oprettelsen af en saadan Post. Som Leder for Centrumspartiet blev G. 15. Decbr. sat i Spidsen for Rigsministeriet, og han fremsatte nu sit Program om en Forbundsstat under preussisk Ledelse, men uden de østerrigske Lande, allsaa et saakaldt »Lille-Tyskland«, der kun skulde staa i Unionsforbindelse med Østerrig. Da den preussiske Konge i April 1849 afslog Tilbudet om den tyske Kejserkrone, blev G.'s Stilling uholdbar; han trak sig 10. Maj tilbage fra Ministeriet og 20. Maj fra Parlamentet, men arbejdede saavel i Gotha-Forsamlingen i Juni 1849 som i Erfurt-Parlamentet i Marts 1850 paa at virkeliggøre sin Plan. Efter Slaget ved Isted drog han til Holsten og blev Major i Insurgenthæren, bosatte sig 1852 i Heidelberg og lod sine Børn blive Katolikker. 1859 vendte han sig bort fra Preussen, misfornøjet med dets Holdning under den italienske Krig, og 1862 sluttede han sig aabent til Østerrig og det stortyske Parti; 1864—72 var han hessisk Sendemand i Wien. Hans Søn Balduin v. G. er født 1843, var 1881—93 Medlem af den tyske Rigsdag og tog som ultramontan livlig Del i den kirkepolitiske Kamp; siden 1884 er han Medlem af Bayern's andet Kammer. *E. E.*

3) Max v., foreg.'s yngre Broder, født 26. Marts 1810, død 17. Oktbr. 1889, blev 1833 Regeringsraad i Nassau og var 1848 dets Tillidsmand ved Forbundsdagen; valgtes siden til den tyske Nationalforsamling og blev i Juli Understatssekretær i Rigsudenrigsministeriet, i hvilken Stilling han søgte

at hindre Vaabenstilstanden i Malmø. Han tog 1850 Del i Erfurt-Parlamentet, hvor han støttede Broderen, men gik snart efter over til Katolicismen og blev 1855 ansat i det østerrigske Udenrigsministerium, hvor han virkede i afgjort stortysk Aand. Han blev 1873 Geheimeraad, men afgik fra sit Embede n. A.; blev 1881 livsvarigt Medlem af Herrehuset. *E. E.*

Gagini [gadzi'ni] (Gazini), italiensk Billedhuggerfamilie, der særlig har virket paa Sicilien. Domenico G. var fra Lombardiet, rejste 1463 fra Genova, hvor Udførelsen af Fronten paa Domkirkens Johannes-Kapel var bleven ham overdragen, til Palermo. Han og Sønnen Antonio G. (1478—1536) udfoldede her og i andre sicilianske Byer en betydelig Virksomhed, der endnu kan ses af de talrige, særlig i Museet i Palermo, bevarede Værker; i Palermo's Domkirke findes et af Antonio's skønneste Værker: »En Madonnastatue« (1503) og et Vievandsbækken af Faderen. *A. Hk.*

Gagliano [galja'no], Marco da, florentinsk Nobile, Kanonikus og Kapelmester ved S. Lorenzo i Firenze, død 1642. Han komponerede 1607 en Opera »Dame« (Tekst af Rinuccini), som repræsenterer et ikke saa ganske ringe Fremskridt navnlig i melodisk Retning i Forhold til de nogle Aar forinden af Peri og Caccini komponerede første egentlige Operaer. I et Forord til »Dafne« kommer G. ind paa helt »Wagnerske« Ideer om Operaen som en af mange forskellige Kunstarter, Digtekunst, Musik, Dans, Plastik, Mimik, sammensat Helhed (»Dafne« er udgiven i ny Udgave i »Publikationen d. Gesellsch. f. Musikforschung«, X. Bd.). G. har desuden komponeret Operaen »La regina Sant' Qrsolo« samt forskellige Messer, Madrigaler o. l. *A. H.*

Gagliarda [galja'rda] (ital., sp. *Gallarda*, fr. *Gaillarde*) en gammelitaliensk Dans af lystig Karakter i $^3/_2$ eller $^3/_4$ Takt, der i 16. og 17. Aarh. ogsaa var meget yndet i Frankrig, England, Spanien og Tyskland. Dens Navn afledes af det italienske *gagliardo* kraftig, munter, lystig. G. forekommer i øvrigt under mange forskellige Navne, saaledes *Romanesca*, maaske fordi den har sin Oprindelse fra Rom, eller *cinquepas*, fordi der til denne Dans krævedes fem Fodstillinger (Pas), ogsaa *Volta*, fordi Danseren svang sin Dame over sig og vendte hende fra den ene Side til den anden. Navnlig paa Grund af denne Form for Dansekunst hævede der sig fra mange Sider kraftige Stemmer imod det umoralske og letfærdige i denne Dans. *S. L.*

Gagné [gañe'] (fr.), vundet.

Gagneur [gañö'r], Louise, født Mignerot, fransk Forfatterinde, er født i Domblans 1832, blev delvis opdraget i et Kloster, hvorfra hendes stærke Had til Katolicismen skriver sig, og udgav, kun 18 Aar gl., en socialistisk Brochure, hvorover Socialpolitikeren Vladimir G. (død 1889) begejstredes saa stærkt, at han kort efter friede til hende og blev gift med hende. Litterært og filosofisk ansporet af ham skrev hun en Række Romaner, der alle have en socialistisk antiklerikal Tendens, og som skaffede hende stort Ry, men ogsaa nogen Forfølgelse fra Regeringens Side. Det var den paa personlige Erindringer skrevne Roman »La croisade noire« [1865], der først vandt hendes Navn Anseelse — den oversattes paa flere Sprog —; i »Le calvaire des femmes« [1867] og Fortsættelsen »Les reprouvés« [1867] kom hendes socialistiske Tendenser stærkest til Orde; senere fulgte: »Les forgats du mariage« [1869], »Chair å canon« [1872], »Les crimes de l'amour« [1874], »Les droits du mari« [1876], »Les vierges russes« [1879], »Le roman d'un pretre« [1882], fortsat i »Le crime de l'abbé Maufrac« [1882], »La vengeance du beau vicaire« [1883], »La fournaise« [1885], »Le supplice de l'amant« [1888], »Une devote fin de siécle« [1891] o. fl. *S. Ms.*

Gahn, Henrik, svensk Læge, født 1. Jan. 1747 i Falun, død 6. Febr. 1816, studerede fra 1762 i Upsala, rejste i Udlandet 1770—72, blev Dr. med. 1772 i Upsala, første Admiralitetslæge i Stockholm 1772—89, Assessor i *Collegium medicum* 1777—90, Overlæge paa Krigsakademiet paa Karlberg 1808, Medlem af Videnskabernes Selskab 1793. G. indførte efter mange forgæves Forsøg 1802 Vaccine til Stockholm. Han var en af Svenska läkaresällskapets Stiftere (1807). *G. N.*

Gahn, Johan Gottlieb, svensk Kemiker, født 1745, død 8. Decbr. 1818. Efter at være uddannet ved Gymnasiet i Vesteraas studerede han fra 1762 under Bergman's Ledelse Fysik og Kemi ved Upsala Universitet, hvor han lærte den berømte svenske Kemiker Scheele at kende. Han bosatte sig, efter at have aflagt Bergseksamen, i Falun, hvor han indførte flere Forbedringer i Kobbersmeltningsprocessen og tillige foranledigede en Udvidelse af Virksomheden, idet der optoges flere ny Fabriksgrene. 1784 blev han Medlem af Videnskabsakademiet. — Af G.'s videnskabelige Fortjenester skal nævnes, at han særlig har udviklet Blæserørets Anvendelse i den kemiske Analyse til Fuldkommenhed; han var den første, der fremstillede Metallet Mangan i fri Tilstand af Brunsten, og som opdagede, at Baryt var den basiske Bestanddel af Tungspat. G. offentliggjorde kun lidet eller intet af sine Iagttagelser, men meddelte dem privat til sine Venner; mange af hans Opdagelser ere derfor blevne tilskrevne andre; det er muligvis G. og ikke Scheele, som først har iagttaget, at Benaske indeholder Kalciumfosfat. *O. C.*

Gahnit se Spinelgruppen.

Galli'S se Garce.

Gaia (græ. *ralet)* eller Gē (Γῆ, attisk-ionisk Form), »Jorden«, hos Grækerne personificeret som Gudinde. Den ældgamle, primitive Forestilling, at Jorden er et kvindeligt Væsen, holdt sig hele Oldtiden igennem; dog skilte G. sig næppe nogen Sinde for Tanken helt fra det Element, som Ordet betegnede, og naaede derfor heller aldrig til fuld personlig Udformning. I Religionen spillede G. af den Grund i den historiske Tid kun en underordnet Rolle, ligesom hun i den homeriske Digtning træder i Skygge for de helt personlige Guder. I Hesiodos'es Teogoni er G. mere fremtrædende: her berettes, at hun blev til i Tidernes Morgen, umiddelbart efter Chaos; af sig selv fødte hun Uranos *(p:* Himmel), Bjærgene (Urea) og Havet (Pontos) og blev derefter ved Uranos Moder til Titanerne, Kykloperne og Hekatoncheirerne; da Uranos skjulte sine Børn i Jordens Skød, skabte G. i Vrede Staalet, dannede deraf en Krumkniv og gav den til den yngste af Titanerne, Kronos, som hermed berøvede Uranos hans Manddomskraft; de Blodsdraaber, som faldt

til Jorden, befrugtede denne, saa at den i Tidens Løb fødte Erinyerne, Giganterne og Trænymferne. Pontos avlede med G. Nereus, Thaumas, Forkys, Keto og Eurybia. Senere bistod G. Rheia ved Zeus'es Fødsel og hjalp Zeus mod Titanerne; da disse udstødtes af Himmelen, blev hun dog forbitret herover og fødte ved Tartaros Uhyret Tyfoeus, som kæmpede mod Zeus. Hvad der saaledes er fortalt om G. i Teogonien, skyldes mest filosofisk-digteriskSpekulation; Folketroen har kun ringe Andel i de kunstig slyngede Genealogier. I Odysseen kaldes Tityos og hos senere Digtere flere andre Jætter og Uhyrer for Børn af G. Jorden, som modtager de døde i sit Skød, var efter græsk Folketro Skjulested for Mørkets Magter; ved Dyrkelsen af de afdøde fik derfor ogsaa G. Offer. At hun var Spaadomsgudinde, staar mulig i Forbindelse hermed; i Aigai bestod hele Oldtiden igennem et Orakel, ved hvilket Præstinden i en Hule søgte Sandsagn hos G.; Traditionen knyttede hende ogsaa til Dodone og Delfoi (5. Bd. S. 94). Da det er Jorden, der giver alle Skabninger Livsophold, kaldtes G. ogsaa Al-Moder; i Athen, ved Foden af Akropolis mod Sydvest, dyrkedes hun som »de unges Fostermoder« (*Kurotrofos*). En ældgammel Forestilling er bevaret i en Edsformular i Iliaden (19, 259): her kaldes G. (ɔ: den uendelige, vidtstrakte Jordflade, der ser alt, hvad der sker paa den) til Vidne sammen med Zeus, Helios og de straffende Erinyer; ogsaa i andre Edsformularer nævnes G. Det er efter det foran anførte forstaaeligt, at der kun fandtes faa Kultusbilleder af G. I de bevarede Kunstværker raader samme Dobbelthed, som ovenfor er omtalt: G. afbildes dels som fuldt personificeret, selvstændig Gudinde, dels som bunden til det Element, hun repræsenterer. Det skønneste Billede af denne Art findes paa den pergameniske Alterfrise: her hæver G. sig til Midien op over Jordfladen og anraaber om Skaansel for Giganterne. Til den første Række høre derimod nogle Fremstillinger, der vise G. siddende med Børn paa Skødet eller staaende med et Barn, som trykker sig ind til hende, eller hvilende paa Jorden med Blomster, Frugter o. l. i sine Arme. *C. B.*

Gaia, Villa nova de, By i det nordlige Portugal, Provinsen Entre Douro e Minho, Distrikt Oporto, beliggende paa en Høj ved venstre Bred af Douro lige over for Porto, med hvilken den er forbunden ved en Bro, og som hvis Forstad den kan betragtes, har (1878) 9,100 Indb., der drive stor Handel med Portvin og nogen Industri. *H. W.*

Gaiaktræ se Dipteryx.

Gaidīnsyre se Hypogæasyre.

Gaidoz [gædo's], Henri, fransk Keltolog og Mytolog, er født 1842 i Paris, studerede i Paris og 1865—66 i Berlin, foretog flere videnskabelige Rejser til Wales og Irland (bl. a. 1870) for at studere de keltiske Sprog; 1872 blev han Professor i Etnografi og Geografi ved *Ecole libre des Sciences politiques* i Paris; 1876 forflyttedes han til *École pratique des Hautes-Études* som Professor i keltiske Sprog og Litteratur. 1870 grundede han »Revue Celtique« og 1877 med E. Rolland Tidsskriftet: »Mélusine, revue de mythologie, littérature populaire, traditions et usages«, der særlig behandler Folklore (s. d.). Desuden har G. skrevet mange Afhandlinger i »Revue des Deux Mondes«, »Revue Archéologique« og andre Tidsskrifter. 1879 udgav G.: »Esquisse de la religion des gaulois«; 1881: »La Religion gauloise et le gui de chêne«; 1885: »Les Religions de la grande Bretagne«; 1886: »Etude de la mythologie gauloise« ; 1887 »La rage et St. Hubert«. Med P. Sébillot udgav G. »Le Blason populaire de la France« [1884] og »Bibliographie des traditions et de la littérature des Francs d'outre-mer« [1886]. *V. S.*

Gail, Biflod til Drav, udspringer paa de karniske Alper i Tyrol ved den italienske Grænse, træder ind i Kärnten og udmunder ved Villach. I højre Bred optager den Gailitz. Omkring den findes udmærket Kvæg- og Hesteavl. *Joh. F.*

Gail [ga'j], 1) Jean Baptiste, (1755—1829), fransk Hellenist, fra 1791 Professor i græsk Litteratur ved *Collège de France,* fra 1815 Konservator i det kgl. Biblioteks Haandskriftafdeling. G. har leveret talrige Udgaver af græske Forfattere og desuden skrevet to større Værker: »Le philologue, ou recherches historiques, géographiques, militaires«, etc. [24 Bd., 1814—28] og »Géographie d'Hérodote«, etc. [2 Bd., 1823]; i det hele har han haft stor Betydning for Studiet af Græsk i Frankrig. (Litt.: Dacier, *Mémoires de l'académie d'inscriptions,* Bd. IX). *K. H.*

2) Jean Francois, (1795—1845), ovenn.'s Søn og Filolog ligesom Faderen, har besørget en Udgave af *Geographi Graeci minores* [3 Bd., 1826—31]. *K. H.*

Gail Hamilton [ge.ilhä'mɛltɔn] se Dodge, M. A.

Gaillac [gaja'k], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Tarn, Hovedstad i Arrondissementet G. (Languedoc), har (1891) 5,700 (med Kommune 7,700) Indb., flere interessante gamle Bygninger, deriblandt to smukke Kirker fra 13. Aarh., og et Militærfængsel. Byen er bekendt for sin Rødvin, der særlig stod i Ry i Middelalderen. I G. er der en Bronzestatue af den ved Eylau 1807 faldne General Hautpoul, der er født i Languedoc. *H. W.*

Gaillard [gaja!r], Claude Ferdinand, fransk Kobberstikker og Maler, født i Paris 7. Jan. 1834, død smst. 19. Jan. 1887, besøgte Kunstakademiet og var Elev af Cogniet; han vandt 1856 Rom-Prisen som Kobberstikker og senere flere Medailler; ved sin Død var han Præsident for *Société des graveurs.* G.'s Teknik er en Blanding af Ætsning, Gravstik- og Kold-Naals-arbejde, og fortsættende Henriquel-Dupont's Værk indleder han en ny Æra for det reproducerende Stik, idet han ligesom denne med ualmindelig fin Forstaaelse trænger ind i Originalens Aand; han arbejder ofte med næsten mikroskopiske Streger, og mange af hans Blade ligne ved første Øjekast Heliogravurer. Til hans Hovedblade høre: Manden med Nelliken efter Jan v. Eyck, Huset Orléans'es Madonna efter Rafael, Madonna med Donator efter G. Bellini, Condottiere efter Ant. da Messina, Gattamelata's Statue efter Donatello og mange Blade til»Gazette des beaux-arts« samt en Række Portrætter, blandt hvilke Dom Guéranger, Benediktinerabbed og Søster Rosalie ere de bedste. G. har udført en Række dygtige Malerier i Gouache og Olie, mest Portrætter, dog uden særlig Originalitet. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har et Par af G.'s Blade. *A. Ls.*

Gaillard [gaja'r], Gabriel Henri, fransk Historiker, født 26. Marts 1726, død 13. Febr. 1806, har skrevet en stor Række Værker dels af historisk, dels af almindelig litterært Indhold. Blandt hans historiske Værker kunne nævnes: »Histoire de Francois I« [7 Bd., Paris 1766—69]; »Histoire de la rivalité de la France et de l'Angleterre« [11 Bd., 1771—77]; »Histoire des Grandes querelles entres Charles Quint et Francois I« [2 Bd., 1777]; »Histoire de Charlemagne« [2 Bd., 1782]; »Histoire de la rivalité de la France et de l'Espagne« [8 Bd., 1801]. Af litterære Værker har han bl. a. skrevet: »Mélanges littéraires« [1. Udg. 1756—57, 2. Udg. 4 Bd., 1806]. *P.M.*

Gaillarde [gaja'rd] se Gagliarda.

Gaillarde [gaja'rd] (fr.), i fransk Bogtrykkerkunst en Skriftart af Middelstørrelse, svarende til Bourgeois (Petit-Romain).

Gaillardia, Foug., Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige Urter med middelstore eller store, enkeltvis stillede og langstilkede Kurve. Blomsterne ere gule eller purpurrøde, 12 Arter. Af G. *pulchella* Foug. dyrkes flere Varieteter paa Friland, saaledes Varieteten *picta* Sweet (Mejiko, Tejas), i enaarig Kultur; Kurvenes Randkroner ere gule mod Spidsen, men for øvrigt af en smuk brunpurpur Farve. *G. p. grandiflora* er en Varietet med større Kurve (ca. 10 Cm. i Gennemsnit), hvis Randkroner ere orangegule og purpurskarlagenrøde. *G. p. nana* er af lavere, men mere kompakt Vækst end Stamformen. *G. p. alba marginata* har gullighvide Blomster med en mørk skarlagenrød Plet ved Randkronernes Grund. Frøet saas i Begyndelsen af April paa Varmebed; de unge Planter prikles ligeledes paa Varmebed og udplantes i Maj paa Blivestedet. *G. lanceolata* Mich. er en af de smukkeste Stauder; Blomsterne ere gule med en purpurfarvet Plet ved Randkronernes Grund. Den formeres ved Rodskud eller Frø, som saas i Maj—Juni paa et halvskygget Sted, og det paafølgende Foraar plantes de paa Blivestedet med 40—50 Cm.'s Afstand. *L. H.*

Gaillardin [gajardæ'], Claude Joseph Casimir, fransk Historiker, født 7. Septbr. 1810, død 29. Decbr. 1880, efter 1845 Professor i Paris. Hans vigtigste Værker ere: »Vie du P. dom. Etienne fondateur et abbé de la Trappe d'Aigue-belle« [Paris 1840]; »Histoire du moyen-âge« [3 Bd., 1837—43]; »Les Trappistes« [2 Bd., 1844]; »Les Devoirs des administrations des sociétés de secours mutuels« [1869]; »Histoire du regne de Louis XIV« [6 Bd., 1871—78]. *P.M.*

Gaillon [gajõ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Eure, Arrond. Louviers (Normandie), beliggende mellem skovbevoksede Højder nær ved Seine, omtrent 15 Km. S. V. f. Louviers, har (1891) 1,500, med Kommune 3,200 Indb., der drive en Del Industri og Handel med Frugt, som især gaar til Paris. Byen er bekendt af sit i Renaissancestil 1515 opførte Lystslot, som Kardinal Georges d'Amboise lod bygge, og som nu for en stor Del benyttes til et Fængsel, der gælder for 5 Departementer og kan rumme indtil 1,000 Fanger. *H. W.*

Gaiment [gemã'] (fr., ital.: *gajamente, gajo*), musikalsk Foredragsbetegnelse: muntert, lystig.

Gainas, en vestgotisk Kriger, der under Theodosius den Store gik i romersk Tjeneste. Han spillede en betydelig Rolle og udnævntes 395, efter i Kejser Arcadius's Paasyn at have dræbt Prætorianpræfekten Rufinus (s. d.), til *magister militum* for Østen. For at styre den almægtige Førsteminister Eutrop og derigennem gøre sit Folk til Østrom's virkelige Herre ophidsede han Goterne i Frygien til Opstand. Kejseren overgav ham Overanførselen mod Oprørerne; men han bekæmpede dem kun paa Skrømt, og da han kastede Masken, gav den svage Arcadius ogsaa efter og opofrede Eutrop. G. drog nu til Konstantinopel med sin Hær og var i ti Maaneder Hovedstadens virkelige Herre (399). Men da han ikke kunde genindføre Arianismen, forlod han Staden, hvorefter Folket rejste sig mod Barbarerne og nedhuggede en Mængde af dem. Under den følgende Krig blev hans Hær slaaet, og selv blev han dræbt af Hunnerne paa Flugten for Romerne. *M. M.*

Gainesville [ge'inzvil], 1) By i den nordamerikanske Stat Tejas ikke langt fra Red River. G. er et Jærnbaneknudepunkt og Handelsmidtpunkt og har (1890) 6,600 Indb. 2) By i Florida S. V. f. Jacksonville, et Jærnbaneknudepunkt med (1890) 2,800 Indb., et Seminarium, Savmøller og Fabrikker. *S. B. T.*

Gainsborough [ge'inzbərõu], By i Østengland, Lincolnshire, ligger ved højre Bred af Trent og er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt for Banelinierne til Sheffield, Lincoln, Grimsby og Doncaster. (1891) 14,400 Indb. Det er en betydelig Fabrikby (Jærnvarer, Agerbrugsmaskiner, Bryggerier) og livlig Handelsby. *C. A.*

Gainsborough [ge'inzbərõu], Thomas, engelsk Portræt- og Landskabsmaler, født 1727 i Sudbury (Suffolk), død 2. Aug. 1788 i London. Omtrent 14 Aar gammel kom G. til London, hvor han lærte under Kobberstikkeren Gravelot, senere paa Akademiet i St. Martins Lane og under den lidet betydende Historiemaler Hayman; fire Aar senere var han atter i sin Hjemstavn, slog sig ned i Ipswich og levede her en stille Tilværelse i fortroligt Samliv med Naturen; med Opholdet, fra 1760, i Bath, hvor den musikalske, og ogsaa som musikudøvende Kunstner fremragende, Maler færdedes meget i Skuespiller- og Musikerkredse, var hans Ry fæstnet, han fik talrige Bestillinger paa Portrætter af Skuespillere o. a.: Garrick, Henderson, Hertugen af Argyle (udst. 1767) etc, og i London, hvortil han flyttede 1774, naaede han i Anseelse op ved Siden af Reynolds, vandt Kongens Gunst og malede adskillige Medlemmer af det kongelige Hus; af hans Arbejder kunne i øvrigt nævnes Portrætter af Sterne, Reynolds, Quin, Sheridan, Burke, Clive, Mrs. Siddons, Mrs. Graham, Will. Hallett og Hustru, Dobbeltbilledet Mrs. Sheridan og Mrs. Tickell (Dulwich-Samlingen) samt hans maaske berømteste Værk: Master Buttall (»the blue boy«, i Hertugen af Westminster's Eje), hvis Farvesammenstilling G. efter Sigende skal have malet som en Slags Protest i Gerning mod Reynolds'es Farveteorier. Hvor meget G. end kan have tilfælles med sidstnævnte Kunster og andre samtidige, viser han ogsaa i Portrætkunsten en udpræget Individualitet: hans Kunst er friskere, inspirationsrigere end Reynolds's lærde og reflekterende, lægger mere Vægt paa Stemningsmomentet, Gengivelsen af det sjælelige i Figuren; i malerisk

Henseende udmærke G.'s Portrætter sig ved en overordentlig fin harmonisk Farvevirkning, en virtuosmæssig Penselføring og en dekorativ Sans, der ofte nøjes med Antydninger af Enkelthederne. En særlig Tiltrækning faa flere af hans Billeder ved de smukke landskabelige Baggrunde. G. er nemlig en ganske ypperlig Landskabsmaler, han regnes for Skaberen af den engelske Landskabskunst, der atter saa stærkt har befrugtet den franske; G.'s først efter hans Død ret vurderede Landskaber, alle fra England (som G. ikke forlod), ere enkle, med jævne Motiver og faa Farver: fra Hollænderne (Wynants og Ruisdael) som Læremestere vender han sig mere og mere mod Naturen, hvis Stemning han med genialt og aabent Blik for dens Skønheder forstaar at gribe; bekendte Landskaber: »The watering place« (Nat. Gallery), »The cottage door« o. s. v. Mange af G.'s Billeder, der gennemgaaende have holdt sig daarlig, ere gengivne i Stik og Raderinger (Flameng's, Koepping's etc). London's National Gallery ejer over en halv Snes Arbejder af G. (Musidora, Orpin, Mrs. Siddons etc), Edinburgh's Galeri: Mrs. Graham. (Litt.: Fulcher, *Life of G.* [London 1856]; Brock-Arnold, *Th. G. and Constable* [London 1881]; W. Armstrong, *Th. G.* [i »Portfolio« 1894]). *A. Hk.*

Gaios, Gaio, Havneby paa Sydøstsiden af den græske 0 Paxos (de ioniske Øer), har ca. 1,000 Indb. og er Sædet for en Biskop. *C. A.*

Gairdner [gæ!ədnə], Sø eller snarere Saltsump i den sydlige Del af Australlandet, Koloni Sydaustralien, er ca. 200 Km. lang og 15—50 Km. bred. Den ligger paa en øde Højslette paa Halvøen Eyria Omgiven af flere mindre Saltsumpe (Island Lagoon, Harris Lake, Everard, Hart, Salt Lake). Mod Syd skilles den ved Gawler Range fra Spencer-Bugten og mod Nord ved Stuart Range fra den Indsænkning, hvori Eyre-Søen ligger. G. har intet Afløb. *C. A.*

Gairdner [gæ!ədnə], James, engelsk Historiker, er født 22. Marts 1828 i Edinburgh, siden 1846 ansat i det engelske Statsarkiv. 1858 udgav han »Memorials of Henry VII«, 1861—63, »Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III and Henry VII« [2 Bd.]. G. har dernæst været ledende Udgiver af den Del af »Caiender of State Papers«, der vedrører Henrik VIII, nemlig »Letters and Papers of the reign of Henry VIII«. Endvidere har han skrevet »History of the life and reign of Richard III«. »To which is added the story of Perkin Warbech from original Documents« [London 1878; 2. Opl. 1879], der anses for det moderne Hovedværk om denne Konges Regering. Desuden maa nævnes »Paston Letters« [3 Bd., 1872—75]; »The Houses of Lancaster and York« [1874]; »Early chroniclers of Europe: England« [1879]; »Studies in English History« [udg. sammen med Spedding, 1881] og »Henry VII« [1889]. Hertil kommer en Række Artikler i »Dictionary of National biography«, særlig Biografierne af Henrik VII og Henrik VIII. *A.Frs.*

Gais, By i det schweiziske Kanton Appenzell-Ausserrhoden, 5 Km. N. 0. f, Appenzell, forbunden med St. Gallen med en Tandhjulsbane, ligger ved Foden af det udsigtsrige Gabris (1,250 M.) og har (1888) 2,500 mest reformerte Indbyggere. G. er siden 1749 et bekendt Vallekursted og tillige Luftkursted og har Musselinsvæveri. 1405 sejrede her Appenzeilerne over Hertug Frederik af Østerrig. *Joh. F.*

Gaisberg, Bjærg i Wolfgangeralperne i Salzberg ved Salzach. Det er det mest lønnende Udsigtspunkt i Byen Salzburg's nærmeste Omegn. Paa Toppen (1,286 M.) findes et Hotel og et Udsigtstaarn. Siden 1887 fører en 5,3 Km. lang Tandhjulsbane fra Parsch, Station ved de østerrigske Statsjærnbaner, til Toppen. *Joh. F.*

Gaisford [ge!isfəd], Thomas, (1779—1855), betydelig engelsk Filolog, fra 1811 Professor i Græsk i Oxford, fra 1847 Kurator for det Bodleyanske Bibliotek sammesteds, har leveret talrige Udgaver af græske Forfattere. *K. H.*

GaiSSin (Haissin) By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Podolien, ligger ved Bug's Biflod Sob og har (1888) 9,700 Indb., hvoraf noget over Halvdelen er Jøder. Der drives Agerbrug og noget Haandværk. *C. A.*

Gaité [gete'], Théâtre municipal de la, det ældste af de ikke statsunderstøttede Paris-Teatre, dets Oprindelse lader sig føre tilbage til 1762; G., der har haft en meget omvekslende Skæbne, dyrker for Tiden næsten udelukkende Operetter.

Gaj (Aale-, Ørred-, Gedde-) er Navnet paa et Fiskejærn med faa Flæner, som hver har en Modhage. Ordet er i Slægt med det islandske Gejr eller Algejr, et Spyd, og genfindes i Ord som Gejrfugl, Gedde o. s. v. *Arth. F.*

Gaj, Ljudevit, født 8. Juli 1809 i Krapina (Kroatien), død 20. Apr. 1872 i Agram, Grundlægger og Fører af »den illyriske Bevægelse«, hvis Maal, at forene alle Mennesker af serbisk Tunge til fælles aandeligt Liv, han vel ikke naaede, medens han dog gav Bevægelsen et mægtigt Stød fremad (se i øvrigt Illyrisme). Allerede som 17-aarig Student var G. klar over sit Kald, og da han i Pest stødte sammen med de slaviske Foregangsmænd, fik han gennem dem Tanken om den slaviske Gensidighed, Panslavismen, og i sit Hjemland, hvor Magten laa i en halvvejs fortysket eller magyariseret Adels Hænder, begyndte han at arbejde for en kroatisk Bevægelse. Da Skriftsproget var opløst i forvirrende Landsmaal, dannede G. under uhyre Modstand et Normalskriftsprog efter tschechisk Mønster, hvilken han fra 1835 anvendte i sit Blad »Danica Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka« (»kroatisk, slavonsk, dalmatisk Morgenstjerne«). Snart udvidede han sin Virksomhed til alle serbiske Lande, og der samlede sig en Skare af Tilhængere og Forfattere om G. og »Illyrismen«. Zagreb (Agram) blev Bevægelsens Midtpunkt og »Danica« det serbiske Talerør for den store Bevægelse blandt de slaviske Folk, og her forberedtes Kampen mod Magyarerne. Maaske har G. ikke holdt sig ganske ren under disse politiske Kampe; det synes, som om han har staaet i Metternich's Sold for at vinde Fordele for sin egen Sag. — G. har udgivet en Samling Folkeviser, nogle patriotiske Sange og en Del Undersøgelser over Kroatien's Historie, men det er som Agitator og politisk Leder, at han har sin Betydning. *A. M. B.*

Gajus, rigtigere end Cajus, romersk Fornavn; forkortet skrevet C.

Gajus, Biskop, se Cajus.

GajUS, romersk Jurist, der levede under Kejserne

Antonius Pius og Marcus Aurelius. Hans Skrifter, hvoraf vi kun kende det nedenfor nævnte, ere stærkt excerperede i Justinian's Lovsamling, men da hans Autoritet aldrig paaberaabes af senere Jurister, har han vistnok mere haft Betydning som Lærer end som Statsembedsmand. Sikkert er det, at hans Berømmelse nutildags er knyttet til en af ham forfattet Lærebog i romersk Privatret: *Institutionum commentarii quattuor*, der giver en videnskabelig ordnet Oversigt over romersk Privatret i 4 Bøger, som — med moderne Benævnelser — indeholde Person- og Familieret, Tings- og Obligationsret og delvis Proces. Indtil 19. Aarh. havde man af dette Værk, hvis Affattelse plejer at sættes til Aar 161 e. Chr., kun i en tarvelig Oversættelse *Breviarium Alaricianum*, en vestgotisk Lovsamling, hvor de to første Bøger af G.'s Institutioner vare omarbejdede, men i Aaret 1816 fandt Niebuhr i Verona Originalværket i en med den hellige Hieronymus'es Breve overskreven Pergamentskodeks. Dette Fund har været af meget stor Betydning for Romerretsstudiet, thi medens ellers næsten alle andre videnskabelige Værker over den romerske Ret vare forsvundne efter at være excerperede af Justinian, havde Tilfældet her netop bevaret et i sin Tid højt anset Værk, som jo rigtignok kun var en Lærebog — man har kaldt det et Kollegiehæfte. Der var imidlertid meget at lære, især ogsaa i retshistorisk Henseende, som ikke kunde udfindes paa Grundlag af Justinian's 600 Aar yngre Institutioner, skønt disse ere baserede paa G.'s. Af G.'s Institutioner foreligger der en Mængde Udgaver, besørgede især af Göschen, Bocking og Huschke. En Sammenligning mellem G.'s og Justinian's Institutioner findes hos Klenze og Bocking *Gaji et Justiniani Institutiones* [Berlin 1827] og hos R. Gneist *Institutionum et regularum juris Romani syntagma* [2. forøgede Udg., Leipzig 1880]. G.'s Betydning for Retshistorien er paavist af Schrader: »Was gewinnt die römische Rechtsgeschichte durch G.'s Institutionen« [Heidelberg 1823], jfr. Dernburg, »Die Institutionen des G.« [Halle 1869]. Tysk Oversættelse af Beckhaus »Die Gajanischen Institutionen« [Berlin 1829]. *Ludv. H.*

Gala (Galla) (fr.), Fest; festlig Paaklædning (smlg. *en gala*).

Gaiabat, Landskab i Nubien ved Atbara's øvre Løb og paa den vestlige Grænse af Abessinien. Det er ca. 4,000 □Km. stort og bebos af Arabere og Fundje. Landet er rigt paa Durrah, Bomuld, Majs og Tobak, de vigtigste Udførselsartikler ere Elfenben og Voks. Hovedby Metemmeh (Matammah). G., som blev stiftet af hjemvendende Pilegrimme fra Mekka, dannede en Tid en Slags Republik, der betalte Tribut baade til Ægypten og Abessinien. *C. A.*

Galactodéndron se Brosimum.

Galacz se Galatz.

Galãgo se Halvaber.

Galaktãgoga (ell. Galaktõfora) (græ.), mælkedrivende Midler. Man har tillagt en Del Skærmplanter (Kommen, Dild, Kørvel o. fl.) en saadan Virkning (der nærmest maatte bero paa de i dem indeholdte æteriske Olier), men denne er uden praktisk Betydning, ligesom den mælkedrivende Virkning, der besiddes af Pilocarpin (s. d.). Almindelig styrkende Levemaade kan snarest antages at virke mælkedrivende, ogsaa rigelig Nydelse af flydende Næringsmidler (Mælk). Det er derimod meget tvivlsomt, om den hævdvundne Tillid, som Hvidtøl, dobbelt 01 og Ølost (Blanding af Mælk og 01) have erhvervet sig i denne Henseende, virkelig er fortjent. *Lp. M.*

Galaktãner, gummiagtige Kulhydrater, der findes i Leguminoser, særlig i Lupinfrø, og som ved Behandling med fortyndede Syrer (Hydrolyse) bl. a. giver Galaktose (s. d.). *O. C.*

Galaktít d. s. s. Natrolit.

Galaktĩnsyre se Mælkesukker.

Galakto . . . (græ.), Mælke . . .

Galaktocẽle kaldes særlig saadanne smaa Svulster, der opstaa i Mælkegange i Mælkekirtelen paa Grund af Ophobning af Mælken med deraf følgende Udspiling bag ved en Tilstopning. Svulsten er altsaa at henregne til Retensionscysterne (se Cyste). G. benyttes om en lignende Dannelse i Testikelen, hvor Indholdet dog ikke er Mælk, men kun ligner Mælk (Mælkebrok). *E. A. T.*

Galaktõfora se Galaktagoga.

Galaktomẽter se Mælk.

Galaktorré, Mælkeflaad, kaldes en i øvrigt sjælden Tilstand hos diegivende, at Mælken fra Brystet flyder, selv efter at Barnet er vænnet fra. Aarsagerne hertil ere kun lidet oplyste. Tilstanden kan, naar Afsondringen er rigelig og varer længere Tid ved, virke svækkende paa Kvinden. G. ophører gerne ved Menstruationens Indtræden. I øvrigt kan man behandle den med Trykbandager paa Brystkirtlerne. *E. A. T.*

Galaktõse, $C_6H_{12}O_6$, er et Kulhydrat, der hører til Heksoserne, og som samtidig med Glykose dannes ved Hydrolyse af Mælkesukker; tillige opstaar det ved Hydrolyse af mange andre Kulhydrater, f. Eks. visse Gummiarter, og ved Spaltning af det i Hjernesubstansen indeholdte Cerebrin. G. fremstilles ved Kogning af en Mælkesukkeropløsning med fortyndet Svovlsyre; Syren neutraliseres derpaa med Kalciumkarbonat, og efter Filtrering tilsættes Alkohol til Filtratet, hvorved G. først udkrystalliserer; det krystalliserer i mikroskopiske sekssidede Tavler, er letopløseligt i Vand, men tungere opløseligt i Vinaand end Glykose. Almindelig G. drejer Lysets Polarisationsplan til højre; det forener sig med Klornatrium, danner med Fenylhydroxin en Forbindelse, der smelter ved 171°, reducerer Fehling's Vædske, bliver brunt ved Kogning med Alkalier og giver ved Iltning med Salpetersyre Slimsyre samt ved Reduktion med Natriumamalgam Dulcit. Der eksisterer ogsaa en optisk inaktiv og en venstredrejende G. *O. C.*

Galaktoskop se Mælk.

Galakturĩ se Chyluri.

Galamsmør d. s. s. Bassiasmør (s. d.).

Galan (fr.), Elsker, Boler.

Galangarod d. s. s. Galgantrod.

Galánt (af fr. *galer*)), brav, hæderlig; høflig, indsmigrende, særlig mod Damer; tillige: slibrig, usædelig. *g. homme* [galaa'm], Hædersmand, fin Mand; *homme g.* [åmgalã'], Kvindeven; g. Sygdom, venerisk Sygdom.

Galanteri (fr.), indsmigrende Optræden, særlig mod Kvinder.

Galanterikræmmer. I 17. og 18. Aarh.'s Fransk blev Ordet *galanterie* overført paa de

Gaver, der behage Kvinder. Til dem regnedes alle de mange Smaasager, der spille en stor Rolle i Kvindens Liv og ere hende kærkomne, samt de Redskaber, hun benyttede til sit Haandarbejde. Specialister i disse Varer kaldtes i Danmark i 17. Aarh. Nurnbergere og Hatstafferere. Det var først efter det nantiske Edikts Ophævelse 1685, at der over hele Europa spredte sig fordrevne franske Familier, der søgte Erhverv ved at udbrede deres Hjemlands Forfinelser og bl. a. nedsatte sig som G. 1695 fik David Cortaud Borgerskab i Kjøbenhavn og Ret til at handle som G. I Privilegier udstedte for G. først i 18. Aarh. nævnes tillige Dele af Klædedragter, Lærreder i Stykker o. s. v. Inventaret af 1723 over G. Chilian Drubin's Fallitbo (se O. Nielsen, »Kjøbenhavn i Holberg's Tid«, S. 283) giver en fuldstændig Liste over hans Varebeholdning og viser, at Feltet var blevet meget udvidet. »Den Vægelsindede« i Holberg's Komedie er Enke efter en G. og bor i »aaben Bod«, der efter det kgl. Teaters Tradition er et lille Træhus paa Gaden, og Billeder af Kjøbenhavn fra den Tid vise, at saadanne fandtes paa Ulfeldt's Plads. Der fandtes ogsaa Udsalg paa Børsen og omkring i Byen. Den navnkundigste G. var Claude Rosset paa Kjøbmagergade (Privilegium af 1716) og endnu mere hans Enke, »franske Lovise«, nævnt i Falster's Satirer og Holberg's »Barselstue«. *Bernh. O.*

Galanterivarer, Luksusartikler tjenende til Smykke, Pynt og Stads; smlg. Galanterikræmmer.

Galante Stil kaldte man i 18. Aarh. i Klavermusikken en Skrivemaade, der til Forskel fra den strenge eller bundne Stil tillod sig mange Friheder i Melodik og Stemmeføring, ikke holdt sig til et bestemt Antal Stemmer, men indførte snart flere, snart færre, og er overvejende homofon (s. d.), altsaa i Slægt med vor moderne Stil. Som Repræsentanter for den"g. S. nævnes bl. a. Couperin og Ph. E. Bach. *S. L.*

Galánthus se Vintergæk.

Galánti, Cårmine, italiensk Teolog og Dante-Forsker, født 16. Juli 1821 i Cossignano, død 1891 i Ripatransone. Han var i flere Aar Lærer i Filosofi ved katolske Præsteseminarier. 1851 blev han Domherre og holdt senere Forelæsninger over gammeltestamentlig Eksegese; disse ere til Dels trykte. Hans sidste Livsstilling, hvilken han havde i mange Aar, var som Direktør for Gymnasiet i Ripatransone. Blandt Dante-Fortolkerne indtager G. en smuk Plads ved sine »Lettere su Dante Alighieri« [2 Rækker, 69 Hæfter, Ripatransone og Prato 1873—88]. Han har desuden skrevet over 500 elegante latinske Epigrammer, der til Dels ere trykte som Tillæg til hans Dante-Breve. (Litt.: C. Vassallo, »Lettere dantesche del cavaliere C. G.« [Firenze 1885]). *E. G.*

Galánti, Ferdinando, italiensk Digter, er født 1840 i Venezia. Som juridisk Student i Padova maatte han 1859 flygte til Piemont, da han havde skrevet et Digt, som blev forbudt af Østerrigerne. Siden levede han nogle Aar som Journalist og Litterat, derefter som Redaktør; endelig har han efterhaanden beklædt forskellige Lærerembeder ved den højere Undervisning. 1871 var G. en kort Tid Departementschef i det italienske Udenrigsministerium i Rom. 1877 blev han Præsident for Lyceet i Padova, og fra 1887 er han Professor i moderne Litteratur ved det derværende Universitet. G. er ikke nogen frugtbar Forfatter, men det, han har skrevet, anerkendes som godt; det er en lille Digtsamling, optimistisk i sin Grundtone og omhyggelig i Formen, — særlig maa fremhæves Hymnen »La libertå universale«, der vandt meget Bifald ved sin Fremkomst 1864 —, »Discorso sul Tintoretto«, en lignende Afhandling om Manzoni og en Bog om Goldoni (»Carlo Goldoni e Venezia nel secolo XVIII« [Padova 1882]). *E. G.*

Galantine, en af kogt Kød, især af Fugle, eller af kogt Fisk og Gelé lavet kold Ret.

Galantuōmo (ital.), Hædersmand. Viktor Emanuel II af Italien kaldtes *re-g.*, Konge-Hædersmand, som Følge af, at han paa Mandtalslisten i Torino selv indskrev sig som G.

Galapågos se Skildpaddeøer.

Galar, i nordisk Mytologi en Dværg, der ejer Skjaldemjøden sammen med sin Broder Fjalar (s. d.). *A. O.*

GalashielS [gälăšiłz], By i det sydøstlige Skotland, Selkirkshire, ligger 7 Km. N. f. Selkirk ved Gala's Munding i Tweed. (1891) 17,400 Indb. Det er en vigtig Fabrikby og er navnlig Hovedsædet for Skotland's Uldværerier og Sjalsfabrikation. I Nærheden ligger Walter Scott's Slot Abbotsford. *C. A.*

Galată, Forstad til Konstantinopel (s. d.).

Galatēa, Navnet paa en Letfregat, der i Danmark er bleven bekendt ved en Jordomsejling, den i Aarene 1845—47 foretog under Kommando af daværende Kaptajn Steen Andersen Bille. Rejsen er beskreven i Værket: »St. Billes Beretning om Corvetten Gaiatheas Rejse omkring Jorden« af W. v. Rosen [Kbhvn. 1853]. G., der løb af Stabelen 1831, var 43½ M. lang, 10½ M. bred, havde et Dybgaaende af ca. 5 M., en Drægtighed af 400 Læster og en Bevæbning paa 26 Kanoner. 1862 solgtes den til Handelshuset Mohr & Kjær. *C. L. W.*

Galateia (græ.), en af Nereiderne (s. d.). Et sicilisk Sagn fortalte, at Kyklopen Polyfemos forelskede sig i hende, men uden at blive genelsket; efter en Version af Sagnet foretrak hun en anden (se Akis). Modsætningen mellem den sarte, fine Havfrue og den plumpe, store Kyklop, hvis forelskede Lader maatte tage sig komisk ud, var et Motiv, som især tiltalte de alexandrinske og romerske Digtere; det er ligeledes oftere behandlet af Kunstnerne fra samme Tid (f. Eks. i en Del pompejanske Vægmalerier). *C. B.*

Galateo, Antonio, italiensk Forfatter, er født 6. Jan. 1850 i Padova. Han er Dr. juris, var først Sagfører i Torino og blev derefter juridisk Konsulent ved det norditalienske Jærnbaneselskab i Milano. Som ung virkede han ved Arbejderundervisningen og har siden været Medarbejder ved forskellige Tidsskrifter. Allerede 15 Aar gl. vakte G. Opsigt ved et Digt til den bekendte Patriot og Filosof Vincenzo Gioberti (»Carme å Gioberti«). Af hans Digte kan for øvrigt fremhæves Oden »Il nove gennaio« (i Anledning af Viktor Emanuel's Død), inspireret af Manzoni's berømte Napoleonsdigt »Il cinque maggio«. Men han er ogsaa dramatisk Forfatter (»Tonio«, »Pia«) og Prosafortæller; i sidstnævnte Egenskab har

han udgivet Romanen »Stella Carmen« og Novellerne »Amante e poeta«, »Le seconde nozze della Signora Evangelina« og »Miss Adah«. *E. G.*

Galāter, det græske Navn for Galler, blev Særnavn for de galliske Stammer, der toge Bolig i Lilleasien; Romerne kaldte dem paa Grund af deres Blanding med græske Elementer ogsaa *Gallograeci*. G. vare en Del af de galliske Folk, som omkr. 300 f. Chr. opholdt sig paa Balkan-Halvøen. Efter at de en Tid havde lejret sig i Nærheden af Byzantion, gik de 278 f. Chr. over Bosporos, indkaldte af Kong Nikomedes af Bithynien som Hjælpetropper mod Zipoites. De satte sig fast i det østlige Frygien og de tilstødende Dele af Nabolandene, omkring Floderne Sangarios og Halys. Landet, de beboede (Galatien), grænsede mod Vest til Frygien, mod Nord til Bithynien og Paflagonien, mod Øst til Pontos og Kappadokien, mod Syd til Lykaonien. I lang Tid vare G. frygtede af alle omboende Folk, optraadte som Lejetropper i forskellige Magthaveres Tjeneste eller hærgede og inddreve Skat. Kong Attalos I (s. d.) overvandt dem og standsede derved deres Angreb paa det pergameniske Rige. Dog blev deres Magt først fuldstændig brudt, da Romerne ved Krigen mod Antiochos 189 f. Chr. fik Anledning til at angribe dem; de maatte herefter holde sig inden for Grænserne af det Land, de havde okkuperet. — G. vare delte i 3 Stammer: Tolistobogerne, der boede vestligst, omkring Sangarios, Tektosagerne i Midten af Landet og Trokmerne ø. f. Halys. Stammerne vare, ifølge Strabon, atter delte hver i 4 Dele, som regeredes af Fjerdingsfyrster (Tetrarker), ved hvis Side der stod Dommere og Hærførere; desuden fandtes et 300 Mands Raad, som dømte i Mordsager, medens andre Sager paakendtes af Tetrarken og Dommeren. Denne gamle Forfatning var dog til Dels ophævet, inden G. mistede deres Uafhængighed: Dejotarus (s. d.) og efter ham Amyntas vare Herrer over hele Landet; efter den sidstes Død blev Galatien romersk Provins (25 f. Chr.). Under Kejser Valens deltes Landet i *Galatia prima* og *secunda* (ell. *Salutaris*). G.'s betydeligste Byer vare: i Trokmernes Land Tavium, i Tolistobogernes den gamle frygiske Kongestad Gordion og Pessinus ved Foden af Bjærget Dindymos med den berømte Helligdom for Kybele (s. d.); i Tektosagernes Land Ankyra, der i Romertiden var Galatien's Hovedstad og endnu er en betydelig By (Angora). — Paulus besøgte Galatien paa sine Rejser og skrev til den der stiftede Menighed det endnu bevarede »Brev til G.« (se nedenf.). *C. B.*

Galāterbrevet. Dette Brev af Apostelen Paulus er skrevet til de galatiske Menigheder, som Paulus havde stiftet ved Begyndelsen af sin anden Missionsrejse ca. Aar 52, da han paa Gennemrejse gennem Galatien (Apostl. Gern. 16, 6) ved Sygdom blev nødt til at opholde sig der nogen Tid (Gal. 4, 13). Ved Begyndelsen af sin tredje Rejse besøgte han paa ny disse Menigheder (Apostl. Gern. 18, 23). Brevet er skrevet paa denne tredje Rejse, efter den almindelige Opfattelse fra Efesos, hvor Paulus opholdt sig ca. 3 Aar (Apostl. Gern. 19, 8. 10 jfr. 20, 31), efter enkeltes Mening noget senere, nemlig under Pauli Ophold i Makedonien eller Achaja (Apostl. Gern. 20, 1—2). Anledningen til Brevet var, at jødekristelige Lærere, j der repræsenterede det paa Apostelkonventet (s. d.), af Paulus og de øvrige Apostle forkastede Standpunkt, at de Hedningekristne skulde omskæres og i det hele holde Moseloven, og i øvrigt bekæmpede Paulus og hans Virksomhed, havde optraadt og fundet stor Tilslutning (Gal. 1, 6; 3, 1; 4, 19—20) blandt Gaiaterne, der vare Hedningekristne (Gal. 4, 8), saa at disse allerede havde begyndt at overholde de jødiske Fester (Gal. 4, 10) og vare stærkt betænkte paa at lade sig omskære (Gal. 5, 2. 11—12; 6, 12). Brevets Hovedindhold er, svarende hertil, en Hævdelse af Pauli sande Apostelmyndighed samt en Indskærpelse af Evangeliet om Frelsen ved Troen paa Christus, som har ophævet Moseloven, der kun havde en midlertidig Betydning som Opdrager til Christus (Gal. 3, 24—25). — Her er set bort fra den af nogle hævdede Opfattelse, at man som G.'s Adressater skulde tænke sig ikke Menighederne i det egentlige (keltiske) Galatien, men de paa Pauli første Rejse (Apostl. Gern. 13—14) stiftede Menigheder, særlig de lykaoniske, der hørte med til den romerske Provins Galatien; hvorefter Brevet vilde være skrevet paa Pauli anden Rejse. Men denne Opfattelse har meget stærke Grunde imod sig. — Brevets Autenti har kun rent sporadisk været bestridt. Kommentarer foruden den Meyer'ske bl. a. j af Lightfoot, overs. paa Dansk 1885. *J. C. J.*

Galātien se Gaiater.

Gaiatina, By i Syditalien, Provins Lecce, ligger paa en smuk og frugtbar Højslette 20 Km. S. f. Lecce. Levende Handel med Olie, Vin og Bomuld. (1881) 11,200 Indb. *CA.*

Gaiatone, By i Syditalien, Provins Lecce, ligger 18 Km. N. 0. f. Gallipoli. (1881) 6,400 Indb., der væsentligst leve af Olivenavl. *C. A.*

Galatz, rumænsk Galati (ukorrekt Galacz), By i Kongeriget Rumænien, Landskab Moldau, er Hovedstad i Dep. Corvolui og ligger ved venstre Bred af Donau mellem Mundingerne af dennes Bifloder Sereth og Pruth og S. f. den store Bratus-Sø. (1888) 59,100 Indb. (mod 7,000 i 1835), foruden Rumæner en Blanding af næsten alle Balkan-Halvøens Folkeslag: Grækere, Bulgarer, Jøder, Armeniere og Ungarer. Byen, der er meget udstrakt i Forhold til sin Folkemængde, hæver sig amfiteatralsk paa en mod Floden jævnt skraanende Høj; den gamle By bestaar endnu væsentligst af Træhuse og har snævre, uregelmæssige Gader, medens den ny By oppe paa Højen har et mere vesteuropæisk Præg. Paa monumentale Bygninger er den ikke rig, men den har dog paa Grund af sine Indbyggeres forskelligartede Religion et usædvanlig stort Antal Kirker, Synagoger o. s. v., endvidere et Gymnasium, Seminarium, Handelsskole og en stor Basar. Den er Sædet for en Biskop, en Appeldomstol og Generalkommandoen for 3. Armékorps. Sit store Opsving har den taget, efter at Skibsfarten paa Donau blev given fri ved Paris-Freden 1856; den er ogsaa Sædet for den europæiske Donau-Kommission og for den rumænsk-russiske Pruth-Kommission. Skønt den ligger 150 Km. fra Sulina-Mundingen, har den dog en Duft af Søen over sig og betragtes som Hovedstabelplads for alle de nedre Donau-Lande, og ved dens prægtige Kaj, der strækker sig langs Floden, lægge i Tidsrummet fra Maj til September talrige Søskibe og en Vrimmel af Flodskibe til, ligesom den

staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Konstantinopel, Odessa og alle Havnene op ad Floden lige til Wien. Særlig for Handelen med Korn har den Betydning, derom vidne de store baade private og Statskornpakhuse; i den senere Tid er den dog som Kornhandelsby bleven distanceret af sin gamle Medbejler Braila, der ligger noget længere oppe ad Floden. 1889 indgik 1,149 Søskibe (med 694,200 Tons) og 2,663 Flodskibe (med 400,125 Tons). Indførselen bestaar især i Tekstilvarer, Metaller og Kolonialvarer, og G. havde (1891) 21½ p. Ct. af Rumænien's samlede Indførsel. Udførselen (10½ p. Ct.) bestaar i Majs, Hvede, Byg, Rug, Havre, Mel, Bræder og Bygningstømmer. Den tidligere Frihavn blev ophævet 1883. — Under Tyrkernes Herredømme var G. en ubetydelig By, der kun havde Interesse ved de talrige Kampe, der bleve leverede om den mellem Tyrkerne og Russerne, saaledes 1769, 1789 og 1828. 1848—51 holdt Russerne den besat, ligesaa i Begyndelsen af Krim-Krigen 1853; de afløstes af Østerrigerne 1854—57. Russerne gik her 22. Juni 1877 over Donau. *C. A.*

Galaxĭas se Laksegedder.

Galaxĭdi, Galaxidion, Havneby i Grækenland, Nomos Ftiotis og Fokis, ligger paa en lav Halvø, der skyder sig ud i den korintiske Bugt paa den vestlige Side af Salona-Bugten. (1889) 4,600 Indb. Den har en god Havn, Skibsværfter, Marineskole og store Rederier. G. ligger, hvor den gamle lokriske By *Oiantheia* eller *Euanthia* laa. *C. A.*

Galba, Servius Sulpicius, romersk Kejser, Søn af Sulpicius G. og Mummia Achaica, født 5 f. Chr., død 15. Jan. 69. G., der tilhørte Rom's ældste Adel, knyttedes nøje til det ny Hof paa Palatin og stod navnlig højt i Kejserinde Livia's Gunst. Efter at have været Prætor Aar 20 blev han Statholder i Akvitanien, dernæst Konsul (33) og Statholder ved Øvrerhinen (39—41). Han deltog i Kejser Claudius'es Erobring af Britannien og Nordafrika (45—46) og blev endelig Statholder i det nordlige Spanien (Tarraconensis) 60. G. havde da Ry for at være en dygtig Feltherre og Administrator, der holdt strengt paa Orden og Mandstugt, og nød stor Anseelse i Riget. Da Statholderen i Gallia Lugdunensis, Julius Vindex, Marts 68 rejste Oprørsfanen mod Nero til Fordel for Senatet, opfordrede han G. til at gøre fælles Sag med sig. Efter nogen Nølen opsagde denne Nero Huldskab og Troskab (Apr. 68); men hans Legioner fulgte ham kun halvt, thi i Stedet for at sværge Senatet Troskab udraabte de deres General til Kejser trods hans Vægring. Vindex og hans Kelter bleve imidlertid nedhuggede ved Vesontio af Legionerne fra Øvrerhin under Anførsel af Verginius Rufus, og G., der ansaa alt for tabt, flygtede til Bjærgbyen Clunia. Men Rufus optog Vindex'es Plan, og efter at Nero havde forladt Rom, bevægede Prætorianpræfekten Tigellinusgarden til at udraabe G. til Kejser. Senatet gav rolig efter, Nero dræbte sig selv, og G. blev uden Modstand hyldet i Riget. I Efteraaret 68 kom han til Rom, men det viste sig snart, at han ikke var sin Stilling voksen. Folket var misfornøjet; det savnede Nero's straalende Fester og syntes ikke om den kolde, tørre Kejser, hos hvem alt mindede om den gamle Officer. Hans personlige Sparsommelighed opvejedes rigelig af hans Yndlinges, særlig hans frigivne Icelus'es, Ødselhed, og da han nægtede at betale Prætorianerne den Sum, Tigellinus paa egen Haand havde lovet dem, stødte han dette vigtige Korps fra sig. Samtidig gjorde Legionerne ved Rhinen Oprør og udraabte deres Fører Aulus Vitellius til Kejser. Ved denne Efterretning besluttede G. at styrke sin Magt ved at adoptere en dygtig Mand. Valget af Piso Licinianus var i og for sig heldigt, men G.'s Tilhænger, Statholderen i Lusitanien, Salvius Otho, følte sig krænket over Forbigaaelsen og besluttede at styrte Kejseren. Da han var populær hos Soldaterne, vandt han let disse for sig; han hyldedes til Kejser 15. Jan. 69, og samme Dag blev G. dræbt paa Forum. Med sin Hustru Lepida havde han 2 Sønner, der begge døde før Faderen. *M. M.*

Galbănum, den indtørrede Mælkesaft af *Ferula galbaniflua* og *F. rubricaulis* fra Persien og Egnen 0. f. Aral-Søen. G. indeholder ca. 60 p. Ct. af en i Alkohol opløselig Harpiks, 20 p. Ct. Gummi og ca. 8 p. Ct. af en ikke svovlholdig æterisk Olie, der giver G. en gennemtrængende aromatisk Lugt. Farven er lysegul til brun, Smagen bitter. G. benyttes i ringe Mængde i Medicinen til Plastre. *K. M.*

Galbulīdae se Glansfugle.

Gald, en, forekommer som Benævnelse paa en Klippevej eller stejl Vej i Fjæld eller Bakke flere Steder i Norge, navnlig paa Vestlandet. Mest bekendte ere G. i Lærdal i Sogn mellem Stationerne Husum og Blaaflaten, hvorover Vejen mellem Vestlandet og Østlandet har ført i umindelige Tider. De ældste G. gik højt oppe i Fjældsiden paa Elvens højre Bred; omkring Aar 1800 bleve de lagte længere ned i Fjældet paa samme Side, derpaa gik man 1840 over paa den venstre Bred, men fremdeles oppe i Højden (paa Selsaasen) og med bratte Bakker og daarlige Broer; først 1878 anlagdes den ny Chaussé, der ligeledes følger Elvens venstre Bred. Den er paa lange Strækninger mineret ud i Fjældvæggen og mangen Gang farlig at passere om Vinteren for Sneskred, hvorfor den gamle Vej fremdeles vedligeholdes. — En anden bekendt G. er Sønnereims-G. i Aurland i Sogn, hvorover Fjældovergangen til Hallingdal fører. Vejen dannedes her tidligere af Bræder, som vare lagte paa tynde, i Rifter i Fjældet indkilede, Birkestammer; den var uden Rækværk og paa sine Steder saa brat, at det ikke var muligt at sidde paa Hesten ned over Bakke. Ogsaa denne Vej er nu for en større Del omlagt og sprængt ind i Fjældet; kun en liden Strækning, Næsbøgalden, hvilende paa Birkestammer højt over Næsbøvandet og fortsættende i en 32 Trin høj Stige, vidner endnu om Kommunikationernes Tilstand paa denne Kant af Landet før i Tiden. — Endnu en tredje G. er velkendt for Turister; det er de Bakker, som under Navn af Fortun G. føre fra Fortun i Lyster op til Overgangene til Jotunheimen. *J. F. W. H.*

Galde er den Vædske, der afsondres af Legemets største Kirtel, Leveren (s. d.). Den dannes af Levercellerne og bortføres fra disse igennem Galdehaarrørene (Galdekapillærerne), der atter samles i større Galdegange og til sidst i en enkelt, »Levergaldegangen« (*ductus hepaticus*), og føres gennem denne for Menneskets og mange Dyrs

Vedkommende til Galdeblæren, af hvilken den atter udtømmes gennem Tarmgaldegangen (*ductus choledocus*), der udmunder sammen med Bugspytkirtelens Udførselsgang i den øverste Del af Tarmen. Hos andre Pattedyr mangler Galdeblæren fuldstændig, f. Eks. hos Hesten, Kamelen, Elefanten o. fl. a. Hos en Del andre Dyr er Galdegangen spaltet, og undertiden staar da en af Grenene i Forbindelse med en Galdeblære, medens den anden munder direkte ud i Tarmen.

G.'s almindelige Egenskaber. G. er i det Øjeblik, den udtømmes af selve Leveren (Levergalden), en tyndflydende, klar Vædske, der hos Mennesket og de fleste Pattedyr er gulbrunlig, hos andre Dyr mere grønlig. Levergalden reagerer neutralt og har en specifik Vægt af 1,010—1,015. Den har en svag ejendommelig Lugt, der undertiden minder om Moskus, og den smager bittert med en sødlig Eftersmag. Under Opholdet i Galdeblæren forandres G.'s Sammensætning i visse Henseender. Ved en Afsondring af de i Galdeblærens Væg liggende Slimkirtler tilblandes Mucin (Slimstof) eller mucinagtige Nukleoalbuminer. Samtidig opsuges der Vand af Galdeblæren, saaledes at G. efter nogen Tids Forløb bliver en tykflydende, slimet og uklar Vædske med en specifik Vægt af 1,020—1,040.

G.'s Mængde og dens Indhold af faste Bestanddele. G. afsondres uafbrudt af Leveren; men den i Løbet af et Døgn afsondrede Mængde og Mængden af de i denne værende faste Bestanddele kunne variere temmelig meget baade for Individer af samme Art og hos det samme Individ, uden at det i dette Øjeblik er muligt at fastslaa de nærmere Aarsager til disse Variationer. For Hunde med en konstant og passende Ernæring er den afsondrede Galdemængde gennemsnitlig omtr. 1/3 Kbcm. i Timen for hvert Kilogram Legemsvægt, og gennemsnitlig indeholdes i denne Mængde omtr. 0,02 Gr. faste Substanser (4 Gr. i 100 Kbcm. G.). G.'s Mængde formindskes, naar Dyret sulter; men selve Maaltiderne synes ikke at udøve nogen Indflydelse paa den afsondrede G.'s Mængde. Der synes uafhængig af Maaltiderne at være en Stigning i Mængden om Morgenen og en om Aftenen.

For Menneskets Vedkommende ere de foreliggende Bestemmelser mindre sikre. For et voksent Menneske, der vejer omtr. 70 Kg., varierer Mængden imellem 600—1,000 Kbcm. i 24 Timer. Ogsaa de faste Bestanddeles Mængde varierer meget (mellem 5 og 25 Gr. i Døgnet). Det var hos de ældre Læger og Fysiologer en udbredt Anskuelse, at visse Næringsstoffer saavel som en Række forskellige Medikamenter havde en stor Indflydelse paa G.'s Mængde og de udskilte faste Bestanddele. Af Næringsstofferne forøge Æggehvidestofferne maaske Galdeafsondringen; Kulhydraterne og Fedtarterne udøve næppe nogen Indflydelse. Det samme gælder en stor Række af Medikamenter, de saakaldte Cholagoga, der anses for at forøge Galdeafsondringen: Jalappa, Rabarber, Karlsbadervand, Kalomel o. fl. a. — Derimod er det sikkert, at selve G., indsprøjtet i Tarmkanalen eller i Blodet, betinger en forøget Galdeafsondring, altsaa virker som Cholagoga.

G.'s Sammensætning. G. er en vandig Opløsning af Galdesyrernes Alkaliforbindelser, Galdefarvestoffernes Alkaliforbindelser, Cholesterin (s. d.) og smaa Mængder af Fedt, fri Fedtsyrer, Sæber, Urinstof og Mineralbestanddele, især Alkalier (Kali og Natron), Klornatrium og Klorkalium, fosforsur Kalk og fosforsur Magnesia og Jærn, det sidste i en organisk Forbindelse. Lejlighedsvis kan der findes smaa Mængder af Antimon, Bly og Kvægsølv og enkelte andre Substanser (Terpentin, Salicylsyre, Kaffein), der ere optagne i Organismen gennem Tarmen. Det har tidligere været antaget, at der i G. ogsaa skulde findes visse Fermenter. Det er muligt, at der hos enkelte Dyr (Svin, Faar og Okser) forekommer ringe Mængder af Diastase, men i øvrigt er G. vistnok fuldstændig blottet for Fermenter. Som ovenfor berørt tilblandes der i Galdeblæren Mucin og undertiden Nukleoalbumin.

De enkelte Galdebestanddele. 1) Galdesyrerne. I de forskellige Dyrs G. findes en Række forskellige Galdesyrer, bundne som galdesure Alkalier. De vigtigste og mest udbredte af disse ere de, der tilhøre Glykokolsyregruppen og Taurokolsyregruppen. Typiske Repræsentanter for disse Grupper ere de i de højere Pattedyrs G. i vekslende Mængder forekommende Glykokolsyre og Taurokolsyre. Glykokolsyren er i ren Tilstand fine farveløse silkeglinsende prismatiske Krystaller uden Lugt og med en sødlig bitter Smag; den er meget tungt opløselig i Vand, men let opløselig i Alkohol. Med Alkalier danner den Salte, som ere let opløselige saavel i Vand som i Alkohol. Dens Sammensætning svarer til den kemiske Formel $C_{26}H_{43}NO_6$. Den spaltes let under Afgivelse af Vand i Glykokol (Amidoeddikesyre eller Limsukker) og en ejendommelig Syre, Cholalsyren, hvis Sammensætning antages at svare til Formelen $C_{24}H_{40}O_5$. Glykokolsyrens Formel bliver da:

$$\underset{\text{Glykokol}}{C_2H_5NO_2} + \underset{\text{Cholalsyre}}{C_{24}H_{40}O_5} - \underset{\text{Vand}}{H_2O} = \underset{\text{Glykokolsyre.}}{C_{26}H_{43}NO_6}$$

Cholalsyren krystalliserer med et Molecule Vand i store farveløse rombiske Prismer eller Tavler. Ogsaa Cholalsyren er tungt opløselig i Vand og har en ejendommelig sødlig bitter Smag. Med Hensyn til kemisk Bygning synes den at være en enbasisk Alkoholsyre. — Taurokolsyren. I Modsætning til Glykokolsyren er denne svovlholdig. Den er i ren Tilstand fine farveløse Naale, som let flyde hen i Luften. Den er overordentlig let opløselig i Vand, opløselig i Alkohol, men uopløselig i Æter. Opløsningen har den samme bittert sødlige Smag som Glykokolsyren, og Syren danner ligesom denne let opløselige Alkalisalte. Den spaltes paa lignende Maade som Glykokolsyren let i Cholalsyre og det svovlholdige Taurin, og dens Sammensætning er altsaa udtrykt ved

$$\underset{\text{Taurin}}{C_2H_7NSO_3} + \underset{\text{Cholalsyre}}{C_{24}H_{40}O_5} - \underset{\text{Vand}}{H_2O} = \underset{\text{Taurokolsyre}}{C_{26}H_{45}NSO_7}.$$

En Blanding af begge disse Galdesyrers Alkaliforbindelser fremstilles let i krystalliseret Tilstand af Okse-, Svine- eller Menneskegalde, idet G. efter Inddampning ekstraheres med Alkohol, og der til denne under Afkøling tilsættes Æter. Vil man skille Glykokolsyren fra Taurokolsyren, kan man udfælde Glykokolsyren med Blysukker. Begge Galdesyrerne saavel som de galdesure Alkalier

give ved forsigtig Behandling med Svovlsyre og Rørsukker (Furfurol) en smuk purpurrød Farve (Pettenkofer's Galdesyrereaktion). De relative Mængder af Glykokol- og Taurokolsyre i G. variere overordentlig hos de forskellige Dyr. I Svinets G. forekommer næsten kun Glykokolsyre, i Oksens snart overvejende Glykokol-, snart overvejende Taurokolsyre; hos Rovdyrene og hos Faaret og Geden synes Taurokolsyren at være i Overvægt, og hos Mennesket synes Glykokolsyren at være den mest fremherskende. Nogen Forbindelse mellem Fødens Art og Mængden af de to Galdesyrer har man ikke med Sikkerhed kunnet paavise. I hvert Fald hos visse Dyr findes i ringe Mængde foruden disse typiske Galdesyrer andre, analogt sammensatte (Fellinsyre og Choleïnsyre).

2) Galdefarvestofferne ere, som Navnet antyder, de Stoffer, der give G. deres Farve: Bilirubin og Biliverdin. I den frisk afsondrede G. forekommer imidlertid overvejende — maaske udelukkende — Bilirubin, der meddeler G. en brunlig gul Farve; men naar Bilirubinet kommer i Berøring med frit eller løst bundet Surstof (Ilt), oxyderes det og danner det grønne Biliverdin. — Bilirubin, som for øvrigt har faaet en Række andre Navne: Cholepyrrhin, Bilifam, Bilifulvin og Hæmatoïdin, er et Stof, som sandsynligvis har Formelen: $C_{16}H_{18}N_2O_3$. Det er et rødgult, snart amorft, snart krystallinsk Pulver, som er uopløseligt i Vand, men opløseligt i Alkohol og let i Kloroform. Det danner med Alkalierne Forbindelser, der ere let opløselige i Vand, og med Kalk og andre alkaliske Jordarter uopløselige brunrøde amorfe Bundfald. Ved forsigtig Oxydation dannes der af Bilirubinet en Række stærkt farvede Stoffer: som ovenfor nævnt først og lettest det grønne Biliverdin ($C_{16}H_{18}N_2O_4$), det blaa Bilicyanin og dernæst røde og gullige Farvestoffer, som ikke ere nærmere kendte. Det er paa denne Oxydation, at den Gmelin'ske Galdefarvereaktion grunder sig. Man lader Salpetersyre, der helst maa indeholde lidt Salpetersyrling, forsigtig flyde til Galdefarvestofopløsningen. Paa Overgangen mellem de to Vædsker vil der da opstaa en Række Farveringe, som efter nogen Tids Forløb inderst ved Salpetersyren vil danne en gul, uden om denne en rød, dernæst en blaa og yderst en grøn Zone.

G.'s kvantitative Sammensætning varierer som ovenfor antydet meget. Et Eksempel paa Menneskegaldens kvantitative Forhold giver følgende Analyse (af Hammarsten). I 100 Dele G. (fra Galdefistel-Levergalde) fandtes:

Faste Stoffer	2,52
Vand	97,48
Farvestof og Mucin	0,58
Galdesure Alkalier	0,93
Taurokolsurt Alkali	0,30
Glykokolsurt Alkali	0,63
Fedt, Sæber, Leuthin	0,15
Cholesterin	0,03
Salte	0,83

G.'s Betydning i Organismen har været et længe omstridt Spørgsmaal i Fysiologien. De ældre Fysiologer saa i G. en Fordøjelsesvædske af stor Betydning, som dels skulde lette Albuminstoffernes (Peptonernes) Optagelse, dels have Betydning for Fedtets Resorption i Tarmen, og endelig bevirke en Omdannelse (Invertering) af Stivelse til opløseligt Sukker. Den nyere Tids Undersøgelser have gjort dette noget tvivlsomt. Nogen direkte Indflydelse paa Opløsningen af Næringsstofferne i Tarmen synes G. ikke at have (se Fordøjelse); derimod er det sandsynligt, at den med sit Indhold af Alkali bidrager til Fedtets Emulsionering og derved til dettes Resorption. Men har G. nu kun en ringe Indflydelse paa Fordøjelsen, saa rejser Spørgsmaalet sig: hvilken Rolle spiller den da i Legemets Økonomi og Stofskifter Vore Kundskaber om G.'s Sammensætning og dens specifikke Bestanddele tale for, at den snarest maa opfattes som et Ekskret, gennem hvilket en Del Slutprodukter af Stofskiftet udskilles af Organismen. Galdesyrerne med deres betydelige Indhold af Kvælstof — for Taurokolsyrens Vedkommende tillige af Svovl — vise hen til, at de ere opstaaede ved Æggehvidens Sønderdeling i Organismen. Galdefarvestoffernes Sammensætning saavel som deres kemiske Reaktioner og fysiologiske Forhold synes utvivlsomt at bevise, at de skyldes Sønderdeling af Blodets Farvestof. Ved Spaltning af Blodfarvestoffet (se Blod) opstaar først Hæmatin, af hvilket der atter under Optagelse af Vand og Afspaltning af Jærn dannes Bilirubin. Efter den almindelige Anskuelse forløber Processen efter følgende Skema: $C_{32}H_{32}N_4O_4Fe$ (Hæmatin) $+ 2H_2O - Fe = 2C_{16}H_{18}N_2O_3$ (Bilirubin); men Processerne i Organismen ere sikkert mere sammensatte. For den samme Opfattelse taler det Forhold, at Galdeafsondringen allerede begynder paa et tidligt Stadium i Fosterets Liv (hos Mennesket i 3. Maaned), medens de egentlige Fordøjelsessafters Afsondring først begynder ved Fødselen og i større Udstrækning endog først nogen Tid efter denne; endvidere at Afsondringen af G., som allerede ovenfor antydet, ikke synes særlig at være knyttet til Optagelsen af Næring. Det er ganske vist saa, at G.'s Bestanddele, i hvert Fald for en Del, atter opsuges af Tarmen og føres over i Kredsløbet, hvorunder Galdesyrerne synes at sønderdeles, medens Galdefarvestoffet, efter først i Tarmen at være omdannet til Hydrobilirubin (Ekskrementernes normale Farvestof), udskilles gennem Urinen som Urobilin (Urinens normale Farvestof). I Fosterets Tarmindhold findes imidlertid baade uomdannede Galdesyrer og Galdefarvestoffer. Man har i G. villet se en Regulator af de bakterielle Processer i Tarmen, altsaa paa en vis Maade en antiseptisk virkende Vædske. I egentlig Forstand antiseptisk virker nu G. under ingen Omstændigheder; men det er dog ikke helt udelukket, at den kan udøve nogen Indflydelse paa de mikrobielle Gæringer, om end heller ikke denne Funktion kan kaldes væsentlig. Det er i det hele taget ved talrige Tilfælde af Galdefistler saavel hos Dyr som hos Mennesker bevist, at G.'s Udtømmelse i Tarmen ikke er nødvendig for Livet, Naar ellers intet støder til, kunne disse Individer ikke blot leve, men de synes ikke med Hensyn til Stofskifte og Assimilation at frembyde væsentlige Forskelligheder fra fuldstændig normale og sunde Individer af samme Art. Om Galdesten s. d. *S. 7.*

Galdebefordrende Midler, Medikamenter, der forøge Galdeafsondringen. Rabarber har særlig Navn som saadant; men ogsaa om de fleste andre

Afføringsmidler gælder det, at de fremkalde forøget Udtømmelse af Galde i Tarmen. *Lp. M.*

Galdeblære (*vesica fellea*) er en pæreformig Blære (s. d.) af 8—10 Cm.'s Længde, 4—5 Cm.'s største Bredde og med et Rumindhold af 30—50 Kbcm.; den ligger i en særlig Fordybning paa Leverens Underflade, med den butte Ende (*fundus*) vendende fortil og berørende Bugvæggen omtrent ved Spidsen af 10. Ribben paa højre Side, medens den spidse Ende af Blæren vender lige bagud og jævnt gaar over i den tynde, 3—4 Cm. lange Galdeblæregang (*ductus cysticus*). Denne sidste forener sig med Leverens Udforselsgang, Levergangen (*ductus hepaticus*) til den fælles Galdegang (*ductus choledochus*), hvorigennem Galden har Afløb til Tolvfingertarmen. — G.'s Vægge dannes af en fin, netformig rynket Slimhinde, som indeholder Muskeltraade. G. fyldes med Galde, der kommer fra Leveren gennem Lever- og Galdeblæregangen. Under Fordøjelsen presses Galden ved de omtalte Muskeltraades Sammentrækning atter fra G. gennem Galdeblæregangen og Galdegangen ud i Tarmen (se i øvrigt Lever). *S. B.*

Galdebrækning, Opkastning af galdeblandet Maveindhold, finder jævnlig Sted, naar Opkastningen er meget heftig. *A. F.*

Galdebær (*Bryonia* L.), Slægt af Græskarfamilien, fleraarige Urter med underjordisk Knold, der er dannet af Hovedroden og den hypokotyle Stængel. Bladene ere stilkede og haandlappede eller -fligede; ved hvert Blad findes en ugrenet Slyngtraad (det ene Forblad), ved hvilken Planten klatrer, en Blomst eller tillige en lille Blomsterstand og et vegetativt Skud. De smaa Blomster ere særkønnede, have et klokkeformet Bæger og en hjulformet, grøngul Krone. Frugten er et kuglerundt Bær med faa Frø. 8 Arter, især udbredte i Middelhavslandene; 2 gaa op i Mellem- og Nordeuropa. Enbo-G. (*B. alba* L.) har haandlappede Blade, enbo Blomster og sorte Bær; Hunblomstens Bæger er lige saa langt som Kronen. Tvebo-G. (*B. dioeca* Jacq.) har haandfligede Blade, tvebo Blomster og røde Bær; Hunblomstens Bæger er kun halvt saa langt som Kronen. Begge blive $1^1/_2$—3 M. høje, blomstre i Juni—Aug, og vokse, vistnok oprindelig indførte, vildt i Danmark, den første hist og her, den sidste er meget sjælden; de findes især i Nærheden af Byer og langs Gærder. Enbo-G. var tidligere en vigtig officinel Plante. *A. M.*

Tvebo-G. dyrkes som Prydplante; den kan paa en Sommer dække over 3—4 • M. Vægplads. Formering ved Frø. *L. H.*

Galdefarvestoffer se Galde.

Galdefeber d. s. s. biliøs Feber (s. d.).

Galdefistel (*fistula biliosa*), en Fistel, hvoraf der udflyder Galde. G. opstaar undertiden ved Læsioner, ved Betændelse eller efter Operationer paa Galdeblæren. G. fører som Regel ind til Galdeblæren, men kan i sjældne Tilfælde staa i Forbindelse med Levergaldegange. Naar al Galden udflyder gennem G., opstaar der stærk Afmagring hos Patienten, fordi den for Fordøjelsen nødvendige Galde da ikke kommer den til gode. — En Galdeblære-Tarmfistel bliver undertiden anlagt, for at Galden, naar den ikke kan flyde til Tarmen gennem Galdegangen paa Grund af Tilstopning af denne, kan flyde gennem Fistelen til Tarmen. *E. A. T.*

Galdegang se Galdeblære.

Galdekolik se Galdesten.

Galder, Tryllesang (af gale, i gammel Betydning »at synge«). *A. O.*

Galdesten. Herved forstaar man faste Legemer, der som sygelige Dannelser opstaa i Galdevejene, hyppigst i Galdeblæren, sjældnere i Galdegangen eller i Levergaldegangene. De bestaa gennemgaaende af Cholestearin med Tilblanding af Galdefarvestof og kulsur Kalk. Størrelsen er fra ganske fint Grus indtil som Kirsebær eller smaa Blommer. Formen er enten mangekantet, naar der er flere Sten, eller aflang rund, naar der kun er en enkelt. Farven veksler fra stearinhvid til næsten sort; Snitfladen gennem saadan en Sten er enten krystallinsk (af Cholestearinen) eller amorf. Antallet veksler fra en enkelt Sten til utallige Mængder smaa Gruspartikler. Galdestenslidelsen (*Cholelithiasis*) findes hyppigere hos Kvinder end hos Mænd, næsten aldrig hos Børn, derimod især i den kraftige og ældre Alder. I nogle Lande (England, visse Egne af Tyskland) synes G. hyppigere at forekomme end i andre. Om Levemaaden herved spiller nogen Rolle, er ikke ganske afgjort. Det synes, som om kroniske eller hyppig tilbagevendende Katarrer i Galdevejene spille en vis Rolle ved Sygdommens Udvikling, og i vor Tid, hvor Infektionens Betydning som Aarsag til alle Slags Betændelser er stillet saa stærkt i Forgrunden, mener man at maatte have sin Opmærksomhed henvendt paa ogsaa ved G. at finde en Infektion som Grundbetingelse for Sygdommens Fremkomst. Som medvirkende Momenter kunne da alle de for kroniske Tarmkatarrer medvirkende Aarsager have Betydning, saaledes Alkoholnydelse, Umaadelighed i Spise, langsom Fordøjelse paa Grund af stillesiddende Liv. G. findes dog hos Mennesker, hvor ingen af disse Aarsager har virket. — Med Hensyn til de af G. fremkaldte Symptomer afhænge disse for en stor Del af det Sted, hvor G. forefindes. I talrige Tilfælde kan man efter Døden finde Galdeblæren fuld af Sten, medens der ikke i Personens Liv har været noget Tegn til deres Tilstedeværelse. Til andre Tider kan en enkelt Sten i Galdeblæren fremkalde langvarige Lidelser; i saa Tilfælde synes det dog især at være en i Galdeblæren tilstedeværende Betændelse, der skaffer Lidelserne. Naar en G., der til daglig ligger i Galdeblæren, ved en tilfældig Lejlighed drives ind i Galdegangen, forekomme de som Galdestenskolik (se nedenf.) betegnede stærke, svidende Smerter, der synes at bero paa de Sammentrækninger, som paa Grund af Stenens Irritation af Galdevejene fremkaldes i disse. Paa Grund af den herved ofte fremkaldte Tilstopning for Galdens Udskillelse af Leveren opstaar der Gulsot (s. d.), et Tegn, der dog ikke betyder andet end netop Tilstopningen af Galdevejen og derfor ogsaa kan findes ved almindelig Katarr af den. Paa den anden Side kunne Galdekolikker opstaa ved en Stens Tilstedeværelse i Galdeblæren; men da der herved ikke altid fremkommer Tilstopning af Galdeudførselsgangen, kan man ikke sikkert vente Gulsot ved disse Forhold. Galdestenskolikken viser sig som en stærk, borende, svidende Smerte i højre Side af Underlivet og i »Hjertekulen«, ledsaget af Brækning og Opstød. Smerten kommer gerne pludselig og straaler ud til højre Skulder, Navlen

og Ryggen. Patienten falder sammen, bliver kølig, faar langsom Puls og kan besvime. Varigheden er fra nogle faa Timer indtil et Døgn — eller mere. Beror Smerten paa en Stens Passage gennem Galdegangen, hører Anfaldet pludselig op, naar Stenen er passeret; men hvis Anfaldet hidrører fra, at Stenen irriterer Galdeblæren, eller at Galdevejen tilstoppes, uden at der er Tale om Stenens Passage, saa kunne Smerterne ogsaa tage jævnt af; det vil ogsaa ofte forekomme, at G. aldrig give Anledning til virkelig typiske Anfald, men kun foranledige lettere eller stærkere Smerteperioder, hvorefter atter mere smertefri Tider komme. Ofte er Smerten ledsaget af tydelig Ømhed i Galdeblæreegnen (ved højre Ribbensrand). Undertiden kan G. give Anledning til Betændelse af alvorlig Art i Galdeblære og Galdegang (se Galdevejssygdomme).

G. behandles under Kolikanfaldene med smertestillende Midler, navnlig Morfin i rigelige Doser; herved gør man Patientens Smerter udholdelige eller standser dem helt, og muligvis lykkes det ved den Ro, hvori Galdevejen paa Grund af Morfinen sættes, at bevirke fri Passage for Stenen, saa at Virkningen er helbredende. Ogsaa Opium kan gøre Tjeneste. En passende Anvendelse af varme Omslag, Hofmannsdraaber, Kamillete kan lindre noget, indtil de nævnte sikrere Midler gennem Lægens Mellemkomst kunne tilvejebringes. Uden for Anfaldene maa Behandlingen gaa ud paa at hæve alle betændelsesagtige Tilfælde i Tarm og Galdegang, hvilket søges opnaaet gennem Behandling med Sodapulver, lette Afføringsmidler, Diæt, Sengeleje og Omslag. Eller man sender Patienterne til Mineralkilder som Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, Vichy o. m. fl. St. Ogsaa Brugen af de tilsvarende Vandkure i hjemlige Kuranstalter kan anbefales. — Hvis Tilfældene gentage sig, har man undertiden haft Held med sig ved store Doser Olivenolie, der kan medføre Stenens Afgang; dersom disse indvortes Kurmetoder ikke hjælpe, har man set sig nødsaget til at fjerne Stenen ad operativ Vej (se Galdevejsoperationer). *E. A T.*

Galdestenskolik se Galdesten.

Galdesyre se Galde.

Galdesæbe, en sammensmeltet Blanding af Oksegalde med 2—3 Gange saa meget Sæbe med eller uden forskellige Tilsætninger, navnlig Terpentin, benyttes til Vadsk af finere Silkestoffer og til Rensning af Sølvgenstande. G.'s Virkning beror paa Galdens Evne til at danne Emulsioner med Fedtstofferne, hvorved disse let lade sig skylle af med Vand. *K. M.*

Galdevejsoperationer ere rettede paa at helbrede saadanne Lidelser i Galdeblæren og Galdegangene, som det ikke er lykkedes at helbrede ad den indre Medicins Vej, og som foranledige en alvorlig Lidelse eller Fare for Patienten. De Lidelser, der her er Tale om, ere især Galdesten og Betændelser samt Følgerne af disse. Fjernelse af Galdesten fra Galdeblæren er i mange Tilfælde en forholdsvis let og ikke særdeles farlig Operation. Den udføres gerne paa den Maade, at man gennem en Aabning i Bugvæggen lidt neden for Ribbensranden baner sig Vej til Galdeblæren, fæster denne til Bugvæggen, — for at Galden ikke skal strømme ud i Bughulen, naar Galdeblæren aabnes — og aabner den, hvorpaa man fjerner Stenene, som maatte findes i Galdeblæren. Denne Operation kaldes Cholecystotomi eller Cholecystolitotomi. Den kan efterlade en Galdefistel, som det senere kan blive nødvendigt at lukke ved Sammensyning. — Er selve Galdeblæren syg, saaledes at dens Forbliven maa anses for uheldig, har man foretrukket helt at fjerne den (Cholecystektomi). Dette er dog en temmelig farlig Operation, som man kun sjælden finder Anledning til at udføre. Findes Galdestenene ikke i Blæren, men i Galdegangene *(Ductus choledocus, Ductus hepaticus, Ductus cysticus)*, kan man undertiden naa at fjerne dem ved at aabne det Sted i Galdevejen, hvor Stenen findes. Dette er hyppigst *Ductus choledocus*, hvorfor man har kaldt Operationen Choledokotomi (eller Choledokolitotomi o: Stensnit paa *Ductus choledocus)*. Undertiden viser det sig umuligt at fjerne Stenen, eller den tilstedeværende Hindring for Galdens Passage hidrører ikke fra en Sten, men fra en anden Forsnævring (Sammenvoksning, Knæk o. l.) paa Galdegangen. Man har da fundet paa at anlægge en Aabning mellem Galdevejen, oftest Blæren og Tarmen. Denne Operation har man benævnt efter de to Organer *Cystis fellea* og Tarmen (græ. *enteron)*, som man sætter i Forbindelse med hinanden, og har altsaa kaldt den Cholecystoenterostomi. — Undertiden viser det sig under Operationen, at der er saadanne Betændelser omkring Galdevejene, at der kun er Tale om at udtømme den tilstedeværende Materie eller løsne de Sammenvoksninger, som i Tidens Løb ere fremkaldte. Ved Svulstdannelser af Galdeblæren kunde der i sjældnere Tilfælde blive Tale om at fjærne denne Svulst, men det er kun sjældne Undtagelser, hvor dette kan findes tilraadeligt. — Fjernelse af Svulster i Leveren eller Aabning af Materieansamlinger i dette Organ kunde — men ikke ganske med Rette, betegnes som G. *E. A. T.*

Galdevejssygdomme. Hertil henhører en Mængde forskellige Affektioner af Lever og Galdeveje, af hvilke flere omtales under de paagældende Specialartikler, ligesom selve Leverens Sygdomme under Artiklerne om Leveren. Af Sygdomme i Galdevejene er den vigtigste — paa Grund af Hyppigheden — den simple Katarr af Galdegangen; den opstaar, antager man, som en Forplantelse af Betændelsen i den øverste Del af Tyndtarmen (se Duodenitis) og giver paa Grund af Tillukningen for Galdeafløbet Anledning til Smerte i Leveregnen og Gulsot, ligesom Mangelen paa Galde i Tarmen medfører Farveløshed af Aabningen — lerfarvet eller graa Aabning. Denne Sygdom forekommer hos visse Personer med en vis Hyppighed, medens andre helt forskaanes for den; den er uden Livsfare for Patienten, men kan medtage ham temmelig stærkt. I enkelte sjældnere Tilfælde breder Sygdommen sig videre gennem Galdevejene til Galdeblæren, og i saa Tilfælde kan den nu optrædende Galdeblærebetændelse (Cholecystitis) blive af vedvarende Natur, saa at Patienten kommer til at lide Resten af sit Liv af Sygdommen. I nogle Tilfælde medfører Sygdommen en Suppuration, og denne kan da atter ledsages af en uden for Galdeblæren liggende, men til Stedet begrænset Underlivsbetændelse. Disse Tilfælde medføre som Regel betydelige Smerter, tilbagevendende Gulsotsan fald, Galdekolikker;

de kunne medføre Fare ved, at Betændelsen breder sig, men alvorligst ere de paa Grund af de tilbagevendende Anfald; nutildags kan der foruden Behandling med Bade og Brøndkure, Sengeleje og Diæt blive Tale om Operationer (se Galdevejsoperationer). Undertiden bliver Betændelsen i Galdeblæren ikke ledsaget af Suppuration, men der sker ligesom en Aflukning fra de øvrige Galdeveje, og Galdeblæren bliver da ofte Sæde for en vandagtig Ansamling (kaldet Hydrops). Denne Tilstand kan eksistere i mange Aar, uden at der er Spor af Symptomer, saa at Tilstanden først findes, hvis Patienten tilfældig bliver obduceret efter Døden. Hvilke Forskelligheder i Betændelserne det er, som medføre disse forskellige Former af Cholecystitis, ved man ikke nøje; meget taler for, at det staar i Forbindelse raed de forskellige Infektionsstoffer, der fra Tarmen trænge ind i Galdevejene. — Om Dannelsen af Galdesten beror paa disse Betændelser, eller den Betændelse, som kan ledsage Stenene, hidrører fra disse, ved man ikke nøje, medens utvivlsomt Galdesten kunne bidrage til Forværrelse af Betændelser i Galdeblæren og Galdegangene. — Saavel Galdeblæren som de øvrige Galdeveje kunne blive Sædet for Udviklingen af Kræft, oprindelig opstaaet her. Det plejer at være en fra først af skrumpende Kræftform, som opstaar; den fører til Smerter, Gulsot, Afmagring, og efter at Kræften har grebet over paa Levervævet eller paa Bughinden, medfører den Døden. At kende Galdevejskræft fra Betændelser eller Sten kan være yderst vanskeligt. *E. A. T.*

Galdhøerne er Navnet paa den mægtige Fjældmasse, som paa Sydsiden af Lom's Præstegæld hæver sig mellem Visdalen i Øst og Lejrdalen i Vest; disse mødes i Nord i Bøverdalen og i Syd i Kirke-Glupen. Fra Højden stikke overalt lange og bratte Gletschere sig ned mellem de spidse Tinder og Horn, der kulminere i den paa Høens Midte liggende Galdhøpig, Norge's og Nordeuropa's højeste Top. S. f. denne ere Illaabræerne, Tveraabræen og Sveljanaasbræen, og Nord for Storegrovbræ, Gjuvbræen og Styggebræen de vigtigste Isstrømme, mellem hvilke hæve sig i Syd Tverbottenhornene, Bukkehø, Styggehø og Skarstind og i Nord Kjedlen. Den nordre Del af G. er i det hele ikke saa sønderreven som den sydlige; her ligger ogsaa Nordeuropa's højeste Vand, Gjuvvandet, i ca. 2,000 M.'s Højde o. H. Det er herfra Bestigningen foregaar af selve Galdhøpiggen, 2,560 M. Man tager fra Stationen Røsheim først Syd over Bøverdalen, derpaa op over G. til Rauberg-Sæter, fra denne Syd over til Turisthytten *Gjuvvashytten*, saa over Styggebræens øverste Del op paa selve Toppen. For første Gang bestegen 1850, besøges den nu aarlig af Hundreder af Turister, baade Damer og Herrer. Udsigten er paa en klar Dag ogsaa overmaade storartet, til alle Sider ses mægtige Fjælde, hele Jotunheimens talløse Tinder, mod Nord Snehætten og Rondane, mod Vest Jostedalsbræen og Havet uden for Aalesund; der er faa Punkter i Europa, som byde et lignende Panorama. *J. F. W. H.*

Galdhøpiggen se Galdhøerne.

Galdós, Benito Pérez, spansk Romanforfatter, er født i Las Palmas paa de kanariske Øer 10. Maj 1845. Han studerede fra 1863 Retsvidenskab ved Universitetet i Madrid; noget Embede har han aldrig haft, da han tidlig begyndte en meget frodig Forfattervirksomhed. Dog har han været Medlem af Deputeretkammeret, hvor han har hørt til det »fusionistiske« Parti, men ikke spillet nogen videre Rolle. Han har mest levet i Madrid, senere i Toledo og derpaa i Santander. Personlig skildres G. som en stille og beskeden Mand, der ikke bryder sig om Stads og Æresbevisninger. For nylig (1897) er han imidlertid indvalgt i det spanske Akademi. Hans første to Romaner »La Fontana de Oro« og »El Audaz« [begge Madrid 1871] ere historiske og omhandle spanske Tilstande i 19. Aarh.'s Beg. I den samme Periode, fra 1805 til henimod 1830, spiller den lange Suite af Fortællinger, 20 i Tallet, som han udgav 1879—83 under Fællestitelen »Episodios nacionales«; Erckmann-Chatrian's Billeder fra Napoleonstiden have aabenbart været Mønster for disse livlige, spændende og fantasirige Romaner, der mindede G.'s Landsmænd om nogle af dem blandt Forfædrenes Bedrifter, som de havde Grund til at være særlig stolte af. Disse Arbejder skylder han derfor vel mest sit Navn og sin Formue; overalt saas inden kort Tids Forløb deres i Landsfarverne skinnende Omslag; Oplag fulgte paa Oplag, og en illustreret Udgave saa Lyset 1881—85. Af en hel anden Art ere G.'s øvrige Frembringelser i den fortællende Genre: det er Samfundsskildringer fra hans egen Tid, paavirkede af den franske Naturalisme, dygtig gjorte, men noget brede og ikke altid stilistisk omhyggelig behandlede. De ere gennemgaaende skrevne i udpræget liberal og antiklerikal Aand, og ligesom hos Balzac og Zola forbindes de til Dels til en Serie, idet de samme Personer genfindes i flere af dem. Blandt de bedste i den store Mængde (adskillige ere i flere Bind) kunne nævnes »Doña Perfecta« [1876], »Gloria« [1877], »La familia de Leon Roch« [1878], »Tormento« og »La de Bringas« [1884], »Fortunata y Jacinta« [1887], »Laincognita« [1889] og den halvdramatiske »Realidad« [1890] samt »Angel Guerra« [1891]. Adskillige, især »Gloria«, vakte rent ud Sensation ved deres Fremkomst, og dette var ogsaa Tilfældet, da G., der stadig vedbliver at producere med uformindsket Kraft, efter navnlig i »Realidad« at have vist Tilløb til mystisk Religiøsitet, 1895 gav et nyt Bevis paa, at alle moderne Ideer interessere ham, idet hani »Nazarin«, senere fulgt af »Halma«, med kendelig Sympati skildrede en Slags kristelig Don Quijote, uden dog at gennemføre den Tolstoi'ske Asketisme, som øjensynlig har gjort Indtryk paa ham. 1892 overraskede han ved at optræde som dramatisk Forfatter med en Bearbejdelse af sin »Realidad«, og han har siden faaet flere Dramatiseringer af sine Fortællinger opført, men Skuespilforfatteren G. er ikke kommen paa Højde med Romanforfatteren, end mindre har han stillet ham i Skygge. Flere af G.'s Bøger ere oversatte paa fremmede Sprog; paa Dansk eksistere »Leon Roch« [ved Frølich, Kbhvn. 1881] og »Fru Perfecta« [ved F. Gigas, smst. 1895]. (Litt.: L. Alas, »B. Pérez-G« [Madrid 1889]). *E. G.*

Gale [ge!il], William, engelsk Maler, er født 1823 i London. Han uddannedes paa Akademiet der og gjorde i 1860'erne og 1870'erne lange Rejser (Palæstina, Syrien, Italien, Schweiz, Algérie),

der forsynede ham med rigt Stof til hans mangeartede Arbejder; G. malede nemlig baade Landskaber og Portrætter, religiøse Billeder og Genrebilleder. Af disse fremhæves: »Jødernes Sørgehus i Jerusalem« [1862], »Indtoget i Jerusalem« [1867], »Den fortabte Søns Hjemkomst« [1869], »Abraham og Isak« [1872], »Hagar forstødes« [1873]; Genrebillederne »Den blindes Øjne« [1873], »Foraar i Orienten« [1874], »Skakspiller«, »Kærlighedshistorie« [1876], »Interiør i Algérie« etc. *A. Hk.*

Galeāse, et Skib med fyldige, brede Linier (navnlig over Vandet) og et stort Agterspejl. Rejsningen bestaar af to Master (af hvilke den forreste er kendelig større end den agterste); Sejlføringen er som en Skonnerts med eller uden Raasejl. Denne Type af Skibe, der kun forefindes i Skandinavien og Tyskland (noget modificeret ogsaa i Holland), er letsejlende og meget rummelig som Lastdrager. *C. L. TV.*

Galeåzzo se Visconti.

Galēga se Stregbælg.

Galehus se Sindssygeanstalter.

Galej, Navnet paa en nu ikke længere eksisterende Skibstype, der i Oldtidens Søkampe mellem Romerne og Karthagenienserne spillede en betydelig Rolle. G. vare Rofartøjer med een, to eller tre Lag Aarer over hverandre paa hver Side; Længden af disse Skibe kunde gaa op til 63 M.; deres Bredde saavel som Højden over Vandet var dog forholdsvis ringe. For og agter havde de høje kastelagtige Opbygninger til Værn for Besætningerne. Stævnen var ofte spids og beslaaet med Jærn, for at de desto bedre kunde bore deres Modstandere i Sænk. Til Brug under Medvind havde de 1—3 Master med firkantede Sejl; Styringen foregik med en lang Aare. I de senere Kampe i Middelhavet mellem Venetianerne og Tyrkerne forekomme ogsaa mægtige Flaader af G., hvor der nu i Kastellerne findes Kanoner af lettere Kalibre. Endnu i Curt Adelaer's Tid fandtes mange af disse Skibe (Midten af 17. Aarh.). I Norden have G. været indførte paa Christian IV's Tid; da Curt Adelaer under Frederik III kom til Danmark, forandrede han deres Form, saa at de mere end tidligere kom til at ligne den i Middelhavet brugte Type, og anlagde i Christianssand et Galej værft, der vedblev at eksistere indtil efter den store nordiske Krig. Ogsaa i den Danneskjold'ske Periode af Marinens Historie (1735—47) byggedes her en Del Galejer. Til Trods for, at forskellige ledende Mænd i den danske Marine saaledes have interesseret sig for Bygning af denne Slags Skibe, have G. dog aldrig i Nordens Søkampe spillet nogen nævneværdig Rolle, uden for saa vidt at danske Vikingeskibe jo paa en Maade vare en Art Affødninge af Middelhavets Galejer. — Halvgalej: en mindre G. — Udtrykket »Hvad vilde han paa den G.«, der skriver sig fra Molière's Skuespil »Scapin's Skalkestykker«: *Qu'allait-il faire sur celle galère*, betyder »Hvorfor vilde han dog rede sig ind i den Forlegenhed«. — »Gaa paa Galejen«: Gaa paa Svir«. *C. L. TV.*

Galejovn, en langstrakt bygget Ovn med et Ildsted ved den ene Ende og Skorsten ved den anden, saaledes at Flammerne og Forbrændingsprodukterne fra Ildstedet trække gennem en midt i Ovnen i dennes Længderetning anbragt Fyrkanal. Paa begge Sider af denne ere de Genstande, oftest Retorter, opstillede, der skulle opjhedes, idet Retorterne med deres Næb rage ud gennem Ovnens Sider, uden for hvilke Forlagene ere anbragte. G. benyttes ved Fremstilling af Kvægsølv og rygende Svovlsyre, til Destillation af Salpetersyre o. a. *K. M.*

Galejslaver betegne de til de saakaldte Galejers (s. d.) Roning anvendte Fanger. G. benyttedes i Frankrig fra Karl VII's Tid samt i de italienske Republikker i Kampene mod Tyrkerne og bestode af Krigsfanger og dømte Forbrydere, der, brændemærkede med Bogstaverne GAL og parvis sammenlænkede til Robænken, under umenneskelig Behandling dreve de svære Krigsskibe frem, naar Sejl ikke kunde benyttes. Da Galejerne 1748 afskaffedes, anvendtes G. i de franske Krigshavne, Brest, Toulon, Lorient og Rochefort, til Havne- og Arsenalarbejder og havde Kvarter i aftaklede Krigsskibe eller gamle Magasiner (Bagni), hvor de holdtes i Lænker. 1791 omdøbtes Straffen til *peine de fers*, hvilket Navn *code pénal* af 1810 atter forandrede til *travaux forcés*. 1852 indførtes Deportation (s. d.) til Udstaaelse af denne Straf. *A. Gl.*

Galejstik, et Stik, som udføres med et Tov, ved hvilket en Byrde skal bevæges af Mandskab, og ved hvilket Tovet føres om et Haandspig, saaledes at tre Mand nu kunne arbejde ved at skyde paa dette. Ved meget svære Byrder anvendes flere Haandspig eller Gaffelbomme i bag hverandre. Mandskabet siges at arbejde i Galej. *F. TV.*

Galen, Christoph Bernhard von, Friherre og Fyrstbiskop af Münster, født 1600 i Bispink i Westfalen, død 19. Septbr. 1678. Han var af gammel adelig Slægt og fik 7 Aar gl. et Kanonikat ved Domkirken i Munster. Han fik nu sin Opdragelse i det derværende Jesuiterkollegium, besøgte siden flere katolske Universiteter og blev derpaa anvendt dels som Diplomat, dels ved Stiftets indre Forvaltning. 14. Novbr. 1650 blev han valgt til Fyrstbiskop og udfoldede fra nu af en energisk Regentvirksomhed, men mere som Kriger end som Præst. 1655—61 kæmpede han sejrrig mod Staden Munster, der havde gjort Oprør imod ham. Paa Rigsdagen i Regensburg 1664 valgtes han til en af Direktorerne for den tyske Rigshær, der gik mod Tyrkerne. 1665—66 var han allieret med England imod Holland og gik 1672 med til Ludvig XIV's Angreb paa denne Stat. 1674 sluttede han imidlertid Fred med Kejseren og den store Kurfyrste, og 1675 indgik han Forbund med Brandenburg og Danmark imod Sverige, hvorefter han skulde angribe Bremen og Verden. 1676 erobrede han Stade og haabede at beholde Broderparten af de to Bispedømmer, hvad der imidlertid ikke opnaaedes ved Freden i Nijmegen 1678. Han deltog i disse Fredsunderhandlinger; men før de vare afsluttede, døde han. (Litt.: Tücking, »Geschichte des Stifts Munster unter G.« [Münster 1865]; Corstien, »Bernhard van G., Vorst-Bisschop van Munster« [Rotterdam 1872]; Hüsing, »Fürstbischof C. B. Freiherr von G.« [Munster og Paderborn 1887]). *A.Frs.*

Galen, Philipp, se Lange, E. Ph. K.

Galena [gäli!na], By i den nordvestlige Del af den nordamerikanske Stat Illinois, beliggende paa begge Sider af den for Dampere indtil G. sejlbare Galena River, 10 Km. fra dennes Udløb

i Mississippi, havde 1860: 8,200, 1890: 5,600 Indb. G. erholdt sit Navn fra den i Omegnen værende Blyglans og voksede som Midtpunkt for den tidligere Blyværksdrift, men er gaaet tilbage med denne. *S. B.* **T.**

Galēniske Midler kaldes i Farmacien saadanne Lægemidler, som tilberedes ved simple mekaniske Operationer som Sammenblanding, Kogning, Udtrækning e. l., f. Eks. Dekokter, Ekstrakter, Latværger, Infuser, Plastre, Salver, Tinkturer o. fl. af ubestemt kemisk Sammensætning, i Modsætning til Kemikalier. *A. B.*

Galenister se Daabssindede.

Galenit se Blyglans.

Galenobismutit (Bly vismutglans), et graat metallisk Mineral, der bestaar af Bly, Vismut og Svovl (PbS, Bi_2S_3), forekommer i Nordmarken (Vermland) og ved Falun i Sverige, paa det sidstnævnte Sted med et betydeligt Indhold af Selen (13 p. Ct.). *N. V. U.*

Galenos, Klaudios, en af Oldtidens berømteste Læger, født i Pergamon 131 e. Chr., død rimeligvis i sin Fødeby ca. 201. Hans Fader, Arkitekten Nikon, underviste ham omhyggelig, navnlig i Matematik. 17 Aar gl. begyndte han at studere Medicin i Pergamon, rejste 4 Aar efter til Smyrna og derfra til Korinth og Alexandria for at fuldende sin Uddannelse. 28 Aar gl. nedsatte han sig som Læge i sin Fødeby, men rejste nogle Aar efter til Rom, hvor han praktiserede og underviste; men da han kom i Stridigheder med Byens øvrige Læger, vendte han igen tilbage til Pergamon, men blev snart kaldet til Rom som Læge hos Marcus Aurelius og Commodus, og han forblev nu største Delen af sit Liv i denne By. G. var ganske overordentlig belæst og en overordentlig frugtbar Forfatter, der efter sin egen Angivelse har forfattet 125 *ikke-medicinske* Værker mest af filosofisk, men ogsaa af matematisk, grammatisk og juridisk Indhold. De fleste af disse ere gaaede tabte ved en Ildebrand i Rom. Af medicinske Skrifter ere trykte 83 utvivlsomt ægte, 19 tvivlsomme, 15 Kommentarer til Hippokratiske Bøger, 19 Brudstykker; desuden er der endnu 80 utrykte Værker, medens 48 ere gaaede tabte. 48 medicinske Skrifter, der gaa under G.'s Navn, anses for uægte.

I 1,500 Aar var G.'s Lære saa godt som eneraadende. Han var en udmærket Anatom, der hævdede Anatomiens Betydning som den eneste sikre Grundvold for Sygdomslæren. Han gjorde mange vigtige Opdagelser paa Anatomiens Omraade, skønt han aldrig dissekerede Mennesker, men hans Fejl bleve ikke store, da han væsentligst undersøgte Aber. G. antog som de gamle Filosoffer, at alle skabte Ting bestode af 4 Elementer Ild, Luft, Vand og Jord og de dem iboende Egenskaber: Varme, Kulde, Fugtighed og Tørhed. Legemets 4 Kardinalvædsker vare Blod, den gule og den sorte Galde og Slimen. Blodet dannedes i Leveren af den fra Maven og Tarmen opsugede Chylus og sendtes fra Leveren ud i Legemet. G. mente, at Blodet førtes omkring i Legemet gennem Blodaarerne, medens Pulsaarerne efter ham førte Luft, der i Hjertet ved opstigende Dunster fra Blodet omdannes til »Livsaand«. Livsaanden føres til Hjernen gennem Halspulsaarerne, omdannes til »Sjælsaanden«, der gennem Nerverne føres til Sanseorganer og Muskler. Saa længe der er en passende Blanding af Varme, Kulde, Fugtighed og Tørhed i Legemet, er det sundt, men bliver nogen af dem overvejende, opstaar Dyskrasi, der disponerer til Sygdom ved ydre Aarsagers Indvirkning. Behandlingen bestaar i at lade Naturen raade og kun at gribe ind, naar Lægen kan understøtte den. Aldrig har nogen enkelt Mand haft en Indflydelse paa den medicinske Videnskab som G. G.'s Værker ere adskillige Gange udgivne. Den bekendteste Udgave er af E. G. Kühn [Leipzig 1821—33] i 22 Oktavbind. (Litt.: Af skandinavisk Litteratur kan især henvises til G. V. Broberg, »Föreläsningar i medicinens historia« [2. serien, Stockholm 1858]; F. Bremer, »Haandbog i Lægevidenskabens Historie« [Kbhvn. 1844] og G. Rasch, »Udvalg af de ældste medicinske Klassikeres Skrifter« [Chra. 1887], hvori findes Udtog af et Par af G.'s vigtigste Arbejder). *G. N.*

GalenstOCk, Bjærgtop, 3,598 M., i Berneralperne, N. f. Furkahorn i Damma-Gruppen paa Grænsen af de schweiziske Kantoner Wallis og Uri. *Joh. F.*

Galeobdōlon se Barsvælg.

Galeocerdo se Hajer.

Galeodes se Solpugidea.

Galeon, en i Spanien tidligere benyttet Skibstype, der ikke maa forveksles med Galiot. G. var et stort, tremastet Skib, som oftest stærkt armeret, førende flere Dæk. De saakaldte Sølvgaleoner brugtes til at overføre ædle Metaller fra Amerika til Spanien; paa Grund af deres Ladningers Kostbarhed vare disse G. ofte Genstand for fjendtlige Orlogsskibe og Kaperes Efterstræbelser. *C. L.W.*

Galeopitēk (*Galeopithecus* Pallas), en Pattedyrslægt, hvis Plads i Systemet har været en Del omstridt; saaledes regnede Linné den til Halvaberne under Navnet *Lemur volans* (Flyveaben); nu henføres den til Insektæderne til Underordenen *Dermoptera*, der kun bestaar af Familien *Galeopithecidae*. G., der næsten naar en Kats Størrelse (Kroppen 60 Cm., Halen 12 Cm.), er udstyret

Galeopithecus.

med en haaret Flyvehud, der er udspændt mellem de lange og spinkle For- og Baglemmer, saavel som mellem Baglemmerne og Halen, mellem Forlemmerne og Halsen samt mellem de noget forlængede Fingre og Tæer. Paa hver Fod har den 5 krumme, spidse, stærkt sammentrykte, tilbagetrækkelige Kløer, med hvilke den om Dagen hænger i Hvile paa Undersiden af en Gren eller paa en Træstamme ofte med Hovedet nedad. Pelsen er meget blød og af rødbrun Farve, men Ryggen er dog i høj Grad broget af graa, hvide, gule, grønne og sorte Pletter og Striber; Dyret faar derved, naar det om Dagen sidder fastklamret til en Trægren, en vis Lighed med en mosgroet Stump Gren og bliver derved vanskelig at opdage for dets Fjender. G. føder kun een nøgen og blind Unge, som den bærer med sig paa Brystet, og som den søger at skærme med sin Flyvehud; dens 4 Patte-vorter ere bryststillede. Af dens Tænder ere Fortænderne i Undermunden enestaaende ved at være kamdannede; de øvrige Tænder ere enten spids- eller savtakkede. I Overensstemmelse med dens Føde, som væsentligst bestaar af Plantestoffer (Blade, Knopper, Frugter o. s. v.), ere dens Blindtarm og Tyktarm meget lange. Den er et ægte Natdyr, som klatrer behændig hen ad Grenene, og som ved Hjælp af Flyvehuden kan gennemsvæve Strækninger paa ca. 70 M. med et Fald paa 1 : 5 o: paa hvert 5 M. gennemsvævet Stykke daler den kun 1 M. Lige saa behændig den færdes i Træerne, lige saa ubehjælpsom er den paa Jorden, hvor den kun med stort Besvær formaar at gaa. Der er to Arter: *G. volans* L. og *G. philippinensis* Waterh. (kunne adskilles ved de øvre Fortænders Form), som forekomme paa Malakka op til Tenasserim, paa Sumatra, Borneo, Java, Molukkerne og Filippinerne. (Litt.: H. Winge, »Jordfundene og nulevende Flagermus« [i *E Museo Lundii* S. 41], hvori det paavises, at G. intet har med Flagermusene at skaffe," men at *Tupaia* (en Insektæder) er dens nærmeste Slægtning. Leche, »Ueber die Säugethiergattung *Galeopithecus*« [»Sv. Ak. Handl.«, Bd. 21, 1886]). *M. C. E.*

Galeopithēcus se Galeopitek.

Galeōpsis L. (Hanekro, norsk Daa), Slægt af Læbeblomstrede, nær Tvetand, enaarige, oprette, stærkt grenede og mere eller mindre haarede Urter med takkede Blade og gule, røde eller brogede Blomster. Bægeret er regelmæssigt; i Kronen ere Sidefligene butte, og mellem disse og Midtfligen findes to Pukler. 7 Arter i tempererede Egne af den gamle Verden. I Danmark og Norge findes *G. Tetrahit* L. (Alm. Hanekro, Hvas Daa) og *G. speciosa* Mill. (*G. versicolor* Curtis, Hampagtig Hanekro, Gul Daa) almindelig mellem Sæden, ved Gærder o. s. v. og blomstre i Juli—August. Hos begge er Stængelen under Bladfæsterne opsvulmet og Bladene elliptiske eller ægdannede. Den førstes Bæger er omtrent lige saa langt som Kronen, der er rød, lilla eller hvidgul med gul, rødplettet Underlæbe. Hos den anden Art er Kronen dobbelt saa lang som Bægeret, svovlgul med violet Underlæbe. Ogsaa den dunhaarede *G. Ladanum* L. (Sand-Hanekro) er fælles for Danmark og Norge, men sjældnere. Den har rosenrøde Blomster, og Stængelen er ikke opsvulmet under Bladfæsterne, hvilket heller ikke findes hos to i Danmark sjældne Arter, *G. villosa* Huds. (Gul Hanekro) og *G. angustifolia* Ehrh. (Smalbladet Hanekro). *A. M.*

Galeōt se Galiot.

Galeótti, Vincenzo, dansk Balletmester og Balletkomponist, født i Firenze 5. Marts 1733, død i Kjøbenhavn 16. Decbr. 1816, hed egentlig Tomacelli og uddannede sig som Mimiker og Danser under Angiolini og Noverre. Han blev 1775 kaldt til Kjøbenhavn og blev Grundlæggeren af den danske Ballet, idet han ikke blot uddannede et fortræffeligt Dansepersonale paa det kgl. Teater, men tillige komponerede en stor Mængde Balletter, der vidnede om hans fine, sikre Smag, levende Fantasi og rette Begreb om denne Kunstarts sande Natur. Han vidste da ogsaa at løfte Balletten op, saa den blev til andet og mere end Øjenslyst, idet han i sine Balletter indlagde en dramatisk virkningsfuld Handling, der støttedes af Danse, Optog, Grupperinger o. s. v., i hvis Arrangement han var en Mester.. Under sin lange Virksomhed komponerede han ikke mindre end 48 Balletter foruden et Utal af pantomimiske Prologer og Epiloger, Divertissementer, Danse og Optog til Skuespil. Kunstdommere som Rosenstand-Goiske og Rahbek udtalte sig i varme Ord om hans Virksomhed, der ogsaa blev paaskønnet af Regeringen, idet han beNaadedes med Ridderkorset, hvad der 1812 var et Særsyn for en Balletmester, og fik Rang med Universitetets Professorer. *Edg. C.*

Galeri (ell. Galleri; fr. *galerie*, ital. *galleria*) kaldes en Sal, hvis Længde er flere Gange større end Bredden, undertiden saa lang og smal, at den faar Karakter af en Gang eller en Korridor. Der findes mange berømte G., dekorerede af de første Kunstnere, f. Eks. i Louvre, Versailles og Fontainebleau. I den romanske og gotiske Arkitektur betegne G. smalle Gange, udvendige eller indvendige, som til den ene Side begrænses af en aaben Søjlegang. G. anbringes hyppig i større Sale som en omløbende Gang, der i en større eller mindre Højde over Gulvet aabner sig ud imod Salen. Deraf kommer Betegnelsen G. om den øverste Etage af Tilskuerpladsen i et Teater. G. benyttes ogsaa i samme Betydning som Passage om Gennemgange, hyppigst glasdækkede, fra den ene Gade til den anden, f. Eks. i Milano, Paris, Berlin og Kjøbenhavn (Jorck's Passage). Da man ofte har benyttet G. i de store Slotte til Ophængning af Malerier og Opstilling af Billedhuggerværker, er Ordet G. gaaet over til ogsaa at betegne selve disse Kunstsamlinger. I den dekorative Kunst betyder G. et gennembrudt Ornament, som kranser Gesimsen paa et Møbel. G. benyttes ogsaa om en ordnet Samling Portrætter eller Levnedsskildringer af berømte Personer samt om en Række klassiske Litteraturværker. *E. S.*

Galeri (i Befæstningskunsten) er en lang, overdækket Gang af Træ eller Murværk. Ofte er G. udsparet i Gravens Beklædningsmure (Eskarpe- og Kontreskarpe-G.) og forsynet med Skydeskaar til Beherskelse af Graven. *A. G. N.*

Galerites, en i Kridtformationen optrædende Slægt af irregulære Søpindsvin (s. d.). *C. W.-L.*

Galerĭus, Valerius Maximianus Jovius, romersk Kejser, født ved Sardica i Dacien, var en Faarehyrdes Søn. Selv drev han i nogen Tid sin Faders Haandtering, men traadte senere ind i Hæren, hvor han tjente som Soldat under Kejserne

Aurelian og Probus. Han avancerede hurtig og udmærkede sig saa meget, at Kejser Diocletian ved sin ny Ordning af Rigets Styrelse udsaa ham til Cæsar, adopterede ham og gav ham sin Datter Valeria til Ægte. 1. Marts 293 iførte den ny Cæsar sig Purpuret i Nikomedia og overtog Styrelsen af sine Lande: Grækenland, Makedonien, Balkan-Halvøen med Undtagelse af Thrakien, samt de illyriske Provinser. G. var en dygtig Feltherre med ret gode administrative Evner, men fuldstændig udannet, raa og brutal og saa med Foragt ned paa al Kultur. Han knyttedes særlig til Diocletian, sammen med hvem han deltog i Felttoget mod det frafaldne Ægypten, men var for øvrigt i Begyndelsen mest optagen af Donau-Landenes Forsvar. 296 kaldtes han af Diocletian fra Pannonien for at standse Perserne, der under Anførsel af Kong Narses vare gaaede over Tigris. Da han uden at oppebi Forstærkninger indlod sig i Slag med Perserne og led et stort Nederlag ved Karrhæ, paadrog han sig Kejserens Vrede, men det følgende Aar trængte han ind i Armenien og slog Perserne saa grundig, at de maatte slutte Fred og afstaa Mesopotamien. Ivrig Hedning, som han var, florerede Kristenforfølgelserne i hans Lande og fortsattes, efter at Diocletian havde nedlagt Regeringen, og G. saaledes var bleven Augustus (1. Maj 305). Maximinus Daza afløste ham som Cæsar, og da hans Medregent Constantius Chlorus døde 306, udnævnte han Flavius Valerius Severus til Augustus i Vesten. Han nødtes dog til at anerkende Constantius's Søn Constantin som Regent i Faderens Lande, og snart forstyrredes Systemet fuldstændig ved Maxentius's og Maximian's Optræden. Da han ikke vilde slutte Fred med sin Svigersøn Maxentius og opofre Severus paa hans Bekostning, rykkede han 307 fra Illyrien mod Rom, men hans Tropper svigtede ham og nødte ham til at vende om. Samme Aar holdt de tre gamle Regenter Diocletian, Maximian og G. et Møde i Carnuntum, hvor G.'s Ven Licinius udnævntes til Augustus i Vesten i Stedet for Severus, der var bleven dræbt af Maxentius. Men G., der skulde være den egentlige Overkejser og Opretholder af Diocletian's Værk, var ikke den rette Mand, og alt kom hurtig i ny Forvirring. I hans egne Lande antog Kristenforfølgelsen en mere og mere uhyggelig Karakter, indtil han endelig indsaa det unyttige i at fortsætte den og i Forening med Constantin og Licinius udstedte et Toleranceedikt i Nikomedia (Apr. 311). Kort efter døde han i Sardica Maj 311. *M. M.*

Galesburg [ge'ilzbəg], By i den nordamerikanske Stat Illinois, 250 Km. V. f. Chicago, med flere højere Skoler, Jærnbaneværksteder og (1890) 15,200 Indb. G. er et Jærnbaneknudepunkt og driver livlig Handel. *S. B. T.*

Galétte, Gallet, Silkekokons; ogsaa Benævnelse paa en Slags Floretsilkegarn; G.-Silke kaldes de forskellige Slags Affald, der faas ved Afhaspning af Kokons, og som lade sig oparbejde til Silke. *K. M.*

Galĕus se Blaahaj.

Galgantrod, Galgantolie se Alpinia.

Galge, et Bygningsværk af Træ eller Sten, bestaaende af Piller, foroven forbundne med vandrette Galgehammere, paa hvilke dømte hængtes i Reb eller Lænker. Hængning af ofrede Mennesker og Rovdyr af Hankøn anvendtes i Hedenold som Son- eller Takoffer til Guderne, oprindelig paa fangne Fjender eller, naar saadanne manglede, paa Forbrydere, Tacitus (*Germania*, Kap. 12) siger: paa Forrædere og Overløbere. Blandt Træerne i de hellige Lunde valgtes de høje med elastiske Grene, der kunde vippe deres Byrde højt til Vejrs for at bringe Offeret nærmere til Guderne. Som Minde herom dømte de danske Provinslove Forbrydere til G. og Gren, to ensbetydende Ord. I Sverige hængte man for ikke længe siden dræbte Ulve i Trætoppe, og Skikken at hænge nogle Rovfugle over Porte eller paa Gavle stammer herfra. Efter Henrettelser med Sværd eller Økse lagdes Kroppen paa et Hjul, anbragt øverst paa en høj Stejle, staaende paa vidt synlige Bakker. I Middelalderen straffedes Tyveri med Hængning, og ved hvert Tingsted stod en G. paa et højt Sted, Galgebakken, ved Købstæder uden for Portene. G. var Repræsentant for Lovens Majestæt og var Byens Stolthed. Den rejstes af rige Byer med stor Bekostning paa et muret Fundament. Ludvig XI's Slotte vare omgivne af G. Til den store Ribe-G.'s Istandsættelse brugtes 1584 11,100 Mursten. Den bestod af 3 Stenpiller, foroven forbundne med 3 Galgehammere til Kongens, Byens egne og de fremmede Tyve. Visby's mægtige Stengalge er til endnu. Under Kong Frederik III prydedes Kjøbenhavn med et Sæt G. 1660 sattes et Vippegalge paa Nytorv, en anden af »hollandsk Mønster« paa Kongens Nytorv (de vare formede som Brøndvipper), en tredje paa Vandkunsten. Denne flyttedes 1667 til Kastellet, den anden uden for Vesterport ved de sjællandske Soldaters Lejr, senere til Amager, fordi G. dengang fulgte med fortifikatoriske Arbejder, og Krigslovene vare grusomme. Medens der fra 1662—99 kun henrettedes 24 civile Mennesker paa Nytorv, maatte Garnisonspræsten Knud Tommerup 1690—1726 følge over 600 Soldater til Retterstedet. Kjøbenhavn's store G. var firstolpet og stod, hvor Viktoriagade nu er, ud mod Stranden; men da Forstaden voksede, flyttedes den 1622 til Stedet, hvor Amerika Mølle nu er, og var i Brug til 1770—80. Den var muret. — I Christiania stod lige til 1830'erne Byens G. i den østlige Bydel over for Oslo (»Galgeberget«). — G. kunde have 1 Stolpe med »Udlægger« (Halvgalge). De større vare 3- eller 4-kantede, og de meget store G. øgedes med et Antal Piller forbundne med Galgehammere satte i disse Mønstre, f. Eks. den berømte G. paa Montfaucon ved Buttes Chaumont uden for Paris, der var et helt Kompleks ordnet paa Kvadratmønsteret. *Bernh. O.*

I Gl. Test. foreskrives G. som en særlig vanærende *Henrettelsesmaade* i Modsætning til Sværd, og denne Opfattelse bevaredes i Middelalderen. I Nutiden benyttes G. i Østerrig, Rusland og England, i de 2 første Lande saaledes, at Bødlen ad en Stige gaar op til Tværbjælken, derefter Forbryderen, Strikken anbringes om hans Hals og knyttes til Tværbjælken, hvorefter Bødlen springer ned og borttager Stigen; i England træder Forbryderen paa en Falddør, som aabnes. I Danmark benyttedes G. i Middelalderen efter Købstadretterne navnlig for groft Tyveri o. 1. vanærende Forbrydelser; i Christian V's d. L. foreskrives G. for Røveri i Kirken og for Tyven, som bryder

ud og stjæler, hvortil senere føjedes natligt Indbrud og Kvægtyveri (1690) samt Tyveri af Bly fra Kirkerne (1725). Disse sidste Tilfælde ophævedes ved Frd. 20. Febr. 1789, medens de i Christian V's Lov forekommende Anvendelser af G. bestode indtil Straffeloven af 10 Febr. 1866, men vare alt da for længst antikverede. *A. Gl.*

Galgemand kaldtes en Alrunerod, som Overtroen lod vokse under Galger, opstaaet og næret ved Sædudtømmelser og Vandladninger fra hængte »Arvetyve«, der vare døde som rene Ynglinge. I Belgien kaldes G. *pisdiefje.* Jorden under Galger ansaas for saa virksom, at golde Hustruer, der vandrede over den, bleve frugtbare, en Virkning, som Almuen troede, at G. havde baade direkte og tilberedt til indvendig Brug. Planten (se Alrune) lignede et Menneske, endog paa Kønsdelene. De mandlige vare G., de kvindelige Alruner. De kunde kun bringes ud af Jorden om Fredagen, før Sol stod op, ved Hjælp af en sort Hund, der ikke havde et eneste hvidt Haar, men man maatte stoppe sine Øren med Voks, da G.'s Skrig under Oprykningen var dræbende. Sagnene om G. og Alrune ere de samme og have samme Ælde. Paa Hebraisk hed de *dudaim.* De nævnes hos Homer, og Plinius giver Anvisning paa Udgravningen. At denne i Tyskland foretages paa en Fredag, og at de hver Fredag vadskedes i Vin ligesom Afgudsbillederne, kan staa i Forbindelse med Freja som kvindelig Frugtbarhedsgiver. Troen paa dem strakte sig over hele Europa og langt ind i Østerland. *Bernh. O.*

Galhegos [galjeⁱguš], Manoel de, portugisisk og spansk Digter, født i Lissabon 1597, død smst. 9. Juni 1665. Han levede mange Aar i Madrid, blev Ven af Lope de Vega, der satte Pris paa hans Talent, og skrev en Sonet ved den store spanske Dramatikers Død. Selv var han ogsaa dramatisk Forfatter, men næsten ingen af hans Komedier eksistere. Derimod har man af G. et temmelig kedeligt, om end ret velskrevet Epos »La Gigantomachia« [Lissabon 1628], aflattet paa Spansk, samt af portugisiske Værker bl. a. »Templo da Memoria« [smst. 1635], til Hertugen af Braganza's — den senere Kong Joao IV's — Bryllup. Han hyldede sin Samtids manierte Stil, og som Følge heraf priste han Gabr. Pereyra de Castro's middelmaadige Heltedigt »Ulyssea« i høje Toner og satte det over Camões'es klassiske Digtning; hans »Discurso poético«, hvori denne vidtdrevne Begejstring lægger sig for Dagen, er trykt foran i Pereyra's Digt [Lissabon 1636]. *E. G.*

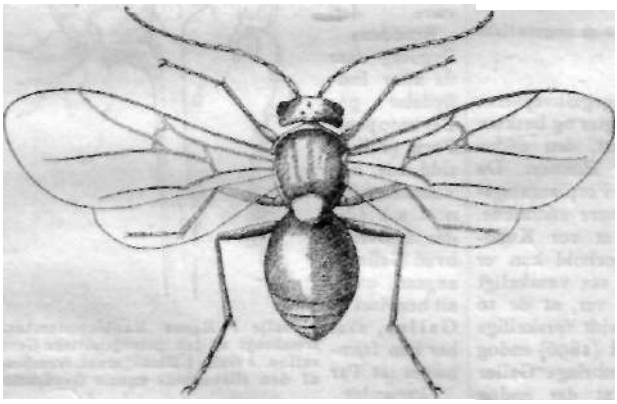

Galhveps ♀ stærkt forstørret.

Galhvepser (*Cynipidae*) ere en Familie af Hymenopterernes (de Aarevingedes) Orden, indbefattende meget smaa Insekter (Fig. 1). De 12—16-leddede Følehorn ere meget korte, Vingerne ere udstyrede med faa, men dog enkelte tydelige Aarer, hvorimod de mangle det Stigma eller »Mærke«, der plejer at findes i Forvingernes Rand hos de fleste Hymenopterer. Brystskjoldet er meget stærkt udviklet, højt og sammentrykt, og det samme gælder i Alm. i endnu højere Grad om Bagkroppen, der er overordentlig kort, høj og ofte næsten knivsbladagtig sammentrykt. Brodden er en Læggebrod, der, naar den ikke bruges, er mere eller mindre spiralformet oprullet inde i Bagkroppen; den er sammensat af de samme Stykker, som altid danne Brodden hos de aarevingede; dens Længde er yderst forskellig og kan hos flere Former overgaa Dyrets egen flere Gange. Æggene ere aflange og ligge i en meget langstilket, pæreformet Æggeskal. Stilkens Længde er afhængig af Broddens. Larverne ere hvide, farveløse »Orme« med kraftige Munddele; de skifte ikke Hud, uden naar de gaa over i Puppestadiet, og afgive heller ikke Ekskrementer. Som udviklede Dyr tage G. ingen Næring til sig; højst slikke de noget Plantesaft; Vand synes derimod at være dem en Livsbetingelse.

De deles i Alm. i 3 Grupper: *Gallicolae*, *Aphidivora* og *Figitidae.* De første ere alle galledannende eller gallebeboende G. Aphidivorerne ere Bladlussnyltere, og Figitiderne lægge deres Æg i forskellige Insekter af Fluernes Orden. Underfamilien *Gallicolae* indbefatter hovedsagelig galledannende Insekter; dog undtages 3 Slægter, de saakaldte *Inquilinae (Synergus, Sapholytes* og *Ceroptes*), som lægge deres Æg i de af andre G. dannede Galler. Hvad der særlig har bidraget til, at vort Kendskab til G.'s indbyrdes Slægtskabsforhold er saa ringe, er deres meget komplicerede Forplantningsforhold. Man deler i saa Henseende G. i 3 Grupper. Den første af disse, hvortil rimeligvis Aphidivorer, Figitider, alle Inquiliner og de fleste af de paa urteagtige Planter optrædende *Gallicolae* høre, indbefatte de Former, hvor Hanner og Hunner findes omtrent lige talrig; den anden Gruppe indbefatter hovedsagelig kun Slægten *Rhodites*, hvis Arter danne Gallen paa Roser; her kendes nok Hannerne, men disse optræde i saa forsvindende Antal i Sammenligning med Hunnerne, at man er berettiget til at antage, at Forplantningen hovedsagelig er partenogenetisk. Til den 3. Gruppe høre alle de, hos hvilke der finder en Heterogoni Sted, et Skifte mellem en Generation, der forplanter sig partenogenetisk, og en Generation, hvor der optræder baade Hanner og Hunner; den første kalde vi for den agame

Generation, den sidste for den gamogenetiske. Til denne Gruppe hører med Undtagelse af en enkelt Art paa Ahorn kun Egegalhvepser, hvormed imidlertid ingenlunde er sagt, at en Forplantningscyklus optræder hos alle Egegalhvepser. Der er fra Eg kendt ca. 60 Arter, og af disse er cyklisk Forplantning kun sikkert paavist hos ca. 20. Endelig kunde der opstilles endnu en 4. Gruppe, hos hvilken Hannen komplet synes at mangle, og hvor Formeringen derfor udelukkende foregaar partenogenetisk; det maa dog antages, at denne Gruppe kun er ren provisorisk, og at fremtidige Undersøgelser ville bringe Hannerne frem. Dens Medlemmer ville da sikkert nok vise sig at høre enten til den anden eller den tredje Gruppe. Det er først i den seneste Tid, at Forplantningsforholdene ere blevne udredede. Tidligere opfattede man Generationerne hos Egegalhvepserne som forskellige Arter og endog Slægter og beskrev den ene som en partenogenetisk Art, den anden som en Art med baade Hanner og Hunner. Da Undersøgelserne med disse indviklede Forplantningsforhold ingenlunde kunne siges at være afsluttede, ligger det ogsaa i Sagens Natur, at vor Kundskab til Galhvepsernes Slægtskabsforhold kun er ringe. Det, der særlig gjorde det saa vanskeligt at udrede Forplantningsforholdene, var, at de to forskellige Generationer fremkaldte vidt forskellige Galler, ja det har i den nyeste Tid (1896) endog vist sig, at de to Generationer frembringe Galler hver paa sin Planteart, saaledes at der endog finder et »Værtskifte« Sted. Som et Eksempel paa en Egegalhvepses Forplantningshistorie vælge vi *Neuroterus lenticularis*. Denne lille Hveps, der meget ligner den afbildede, kommer frem i Februar—Marts Maaned af linseformede Galler (Fig. 2 *a*), som, oftest i et Antal af indtil 100, findes paa samme Egeblad. Det er udelukkende Hunner, der fremkomme, og disse udmærke sig ved en meget lang Læggebrod; skønt Hunnen kun forplanter sig partenogenetisk, har den dog som alle partenogenetiske Galhvepsehunner et Sædgemme, som imidlertid altid er tomt. Straks efter deres Fremkomst give Hunnerne sig straks til at aflægge Æg i Egeknopperne (ca. 20—30 Æg i hver Knop). Forskellige Forfattere have undersøgt Maaden, hvorpaa Hvepsen danner Borekanalen ind i Knoppen, Æglægningsprocessen og Æggenes Anbringelse; Forholdene ere meget komplicerede, og Meddelelserne over dette Forhold endnu noget modstridende. Man kan finde Hunnerne selv i stærk Vinterkulde (6—7°) paa Knopperne indefrosne, dækkede af Iskrystaller, men dog i Live. Naar nu Knopperne springe ud i Maj, udvikler der sig paa Bladene kuglerunde, store grøngule Galler (Fig. 2 *b*), som i Juni afgive Hvepser af et helt andet Udseende end de, der dannede de linseformede Galler: vi finde nu baade ♂ og ♀. Disse sidste udmærke sig ved en meget kort Læggebrod. Efter Parringen anbringer Hunnen paa de endnu unge Egeblade sine Æg under Overhuden; nogen Tid efter finder man da de linseformede Galler, hvorfra vi gik ud; i Efteraaret drysse disse i Tusindvis af Egebladene, hænge i Efteraarets Spindelvæv og findes i Mængde under Egekronerne. Af disse Galler er det, at den agame Generation fremkommer i Februar—Marts. Forskellighederne mellem de to Generationer og mellem deres Galler kunne være langt større end i det fremdragne Eksempel. Dels er ofte den agame Generation eller Hunnerne af den gamogenetiske vingeløs, dels er ofte Broddens Bygning meget forskellig; denne afhænger nemlig af, hvorvidt G. anbringer sine Æg i Knopper, Blade, Rødder, Bark; thi det ligger i Sagens Natur, at naar Materialet, i hvilket der skal arbejdes, er saa forskelligt, maa ogsaa Værktøjet være det. Broddens Bygning faar da atter Indflydelse paa Bagkroppens Form (stilket, siddende, høj, sammentrykt o. s. v.). Idet der i øvrigt, hvad Gallerne angaar, overalt henvises til Galler, skal her kun fremnæves et par Eksempler paa de to Generationers ofte vidt forskellige Galler. Saaledes er hos en Art den agame Generations Galler knoplignende, store Galler i Bladhjørnerne (Fig. 3 *b*), den gamogenetiskes kuglerunde Galler i de hanlige Blomsterstande (Fig. 3 *a*); snart danner den agame Generation rynkede, pyramideformede Galler paa Egegrenene, den gamogenetiske svage Opsvulmninger i Barken, snart

Fig. 2.

a Linseformet Galle paa Egeblad fra *Neuroterus lenticularis* (agame Generation).

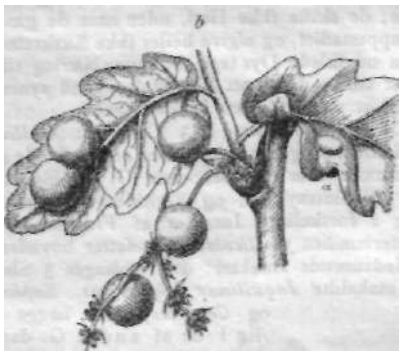

b Galæble frembragt af den tilsvarende gamogenetiske Generation.

Fig. 3.

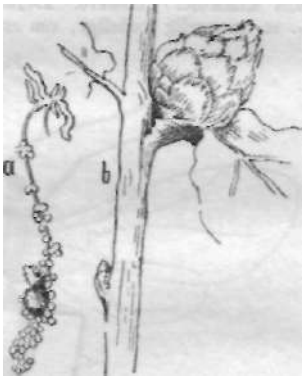

a Galle i Egens Hanblomsterstand, frembragt af den gamogenetiske Generation. *b* Galle i Bladhjørnet, frembragt af den tilsvarende agame Generation.

fremkommer ved 1. Generations Stik Opsvulmninger paa Grenene, ved 2. Generations derimod nævestore Klumper paa Rødderne. De meget store, kuglerunde Galæbler paa Egebladene (Fig. 4 *b*) skyldes en agam Generation, hvis gamogenetiske Generation danner smaa, violette, pæreformede Galler paa Stammer og Grene (Fig. 4 *a*). Hos Knoppern-gallen er Forholdet endnu mere kompliceret derved, at denne forekommer paa *Quercus pedunculata* og er fremkaldt af en agam Generation, medens den gamogenetiske Generation udvikler sig i de hanlige Blomsterstande paa en anden Egeart, *Q. ceris*. Man forstaar af dette Forhold Knoppern-gallens ringe Udbredelse (Østerrig, Ungarn, Kroatien, Slavonien), idet den selvfølgelig kun kan optræde der, hvor de to Egearter findes Side om Side. Den Tid, de to Generationers Udvikling tager,

Pig. *i*.

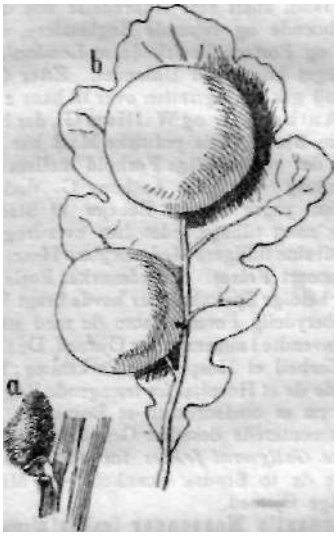

a Gallen violet, haaret paa Stammen, fremkaldt af den gamogenetiske Generation. 6 Galæble, fremkaldt af den tilsvarende agame.

er yderst forskellig; men som Regel kan det siges, at den agame Generation overvintrer som Larve, medens den gamogenetiske Generation, der hyppigst fremkommer i Sommertiden, kun bruger 3—4 Uger til sin Udvikling. Dog gives her Undtagelser, og der kendes Eksempler paa, at Udviklingen bos nogle Arter nu og da kan strække sig over 2—3 Aar. Det er da i Alm. som Larve, at Dyret tilbringer sin længste Tid, men ofte hviler det ogsaa meget længe som Æg.

Om de G., som danne Galle paa andre Planter end Egene, henvises der i øvrigt til Galler. Kun skal det fremhæves, at Slægten *Rhodites*, karakteristisk ved sin hyppige, partenogenetiske Forplantning, særlig er knyttet til Roser, medens andre Slægter ere gallefrembringende i Valmuer, *Hieracium* og *Potentilla*.

Til Gruppen *Gallicolae* høre tillige de 3 ovennævnte Slægter, de saakaldte inquiline G., som ikke selv ere gallefrembringende, men lægge deres Æg i andre Hvepsers Galler. De enkelte Arter synes ikke knyttede til nogen bestemt Galle, men anbringe Æggene snart i een Galhvepsearts Galle, snart i en andens; ofte huser en Galle flere forskellige Arter af inquiline G. Disses Larver optræde paa forskellig Vis over for Gallens egentlige Indehaver; snart ligge Larverne kun ude i de bløde Væv, uden for Larvekammeret, og i saa Fald skades Værtlarven ikke, men i de fleste Tilfælde ødelægges paa en eller anden Vis Larve-kammeret; Værtlarven gaar til Grunde, og dette eller et større Parti afdeles ved tynde Skillevægge i Rum, eet for hver Snyltelarve. Slægten *Ceroptes* synes ligesom Slægten *Rhodites* kun eller hovedsagelig at forplante sig partenogenetisk.

Til Gruppen *Aphidivorae* hører en enkelt Slægt *Allotria* med et stort Antal Arter, der alle synes at snylte i Bladlus; man har i øvrigt kun enkelte og meget gamle Iagttagelser over disse Dyrs Liv; den Art, der snylter i Rosens Bladlus, er den bedst kendte.

Gruppen *Figitidae* indbefatter et meget stort Antal yderst lidet kendte Arter, som træffes ved Mudderpøle, stinkende Vandansamlinger etc, ikke for at lægge deres Æg umiddelbart paa disse mindre appetitlige Steder, men for at opsøge derværende Fluelarver, inden i hvilke disse overordentlig smaa Skabninger snylte.

Som en fra alle andre G. meget afvigende Slægt maa *Ibalia* nævnes, den største af alle G., navnlig karakteriseret ved en høj, særdeles stærkt sammentrykt Bagkrop. Det smukke, sjældne Insekt lægger sine Æg paa eller inde i *Sirex*-Larverne, og da disse jo findes langt inde i Træernes Ved, er *Ibalia* for at kunne naa dem udstyret med en meget lang Læggebrod.

Alle G. ere selv stærkt angrebne af Snyltere; dette gælder særlig de galledannende, i hvis Galler mange *Pteromaliner*, *Chalcidier*, *Protrotruper* ere konstante Gæster; Fuglene skaane i Alm. Gallerne, rimeligvis paa Grund af Gallesyren; enkelte Gravehvepseslægter bygge deres Reder i de gamle, forlængst forladte Galæbler. (Litt.: Hartig, »Ueber die Familien der Gallwespen« [Germar's Zeitschr., II, 1840]; Schenck, »Beitrage zur Kenntnis der nassauischen Cynipiden« [Nass. naturw. Jahrb., Hæfte XVII og XVIII]; Riedel, »Gallen und Gallwespen« [1896]; Adler, »Ueber den Generationswechsel der Cynipiden« [Zeitschr. f. Wiss. Zool., Bd. 35, 1881]; Beyerinck, »Ueber Gallbildung und Generationswechsel bei *Cynips caitus*« [Verhandl. der König. Akadem. van Wetensch., Amsterdam 1896]; Mayr, »Die Einmiether der mitteleur. Eichengallen« [1872]; Giraud, *Enumération des Figitides de l'Autriche* [10. Bd., 1860]). *C. W.-L.*

Galiani, Fernando, italiensk Statsmand og økonomisk Forfatter (1728—87). G. studerede Retsvidenskab, Filosofi og Arkæologi og udmærkede sig tidlig ved Skrifter af forskelligartet Indhold; han traadte imidlertid ind i Statstjenesten og var en virksom og nyttig Mand i sit Fædrelands Tjeneste. G.'s økonomiske Hovedværk er »Dialogues sur le commerce des blés« [Paris 1764, paa ny optrykt London (Paris) 1770 og i Guillaumin's »Collection des principaux économistes«, Bd. XV, Paris 1848]. I dette Skrift, der forsvarer

Statskontrol og Udførselsforbud for Kornhandelens Vedkommende, retter G. vittige og hvasse Angreb paa Fysiokraterne, fra hvis Side der fremkom en hel Række Modskrifter. G. opholdt sig 1759—69 i Paris, først som Legationssekretær, senere som neapolitansk Minister; han traadte i dette Tidsrum i nær Berøring med Encyklopædisterne, hvis Anskuelser han delte; denne Forbindelse fortsattes gennem en kulturhistorisk interessant Brevveksling, der foreligger i >Correspondance inédite de G. 1765 à 1783 avec Mad. d'Epinay, M. le baron d'Holbach, Grimm, Diderot« [2 Bd., Paris 1818; ny Udg. 1881]. G. viser sig i alle sine talrige Skrifter som en livlig, skarpsindig, ofte frivol og ironisk, spottelysten og paradoksal Aand uden dybere Overbevisning, det skulde da være om Materialismens Fortræffelighed. (Litt.: Matlei, *G. ed i suoi tempi* [Napoli 1879]; P. Ristelhuber, *Contes, lettres et pensées de l'abbé G.* [Paris 1866]; DuBois-Reymond, »Darwin *versus* G.« [Berlin 1876]). *K. V. H.*

Galīcien (Galicia), spansk Landskab i det nordvestlige Hjørne af den pyrenæiske Halvø, med Titel af Kongerige, grænser mod Nord og Vest til Atlanterhavet, mod Syd til Portugal og mod Øst til de spanske Provinser Leon og Asturien, er ca. 29,150 □Km., har (1887) 1,894,600 Indb, o: ca. 65 paa I □Km., saaledes at det hører til Spanien's godt befolkede Egne, og omfatter de 4 Provinser Lugo og Coruna mod Nord, Pontevedra mod Vest og Orense mod Syd. G. er helt igennem et Bjærgland, der opfyldes af de vestlige Udløbere af de asturiske Bjærge, som dog ikke danne egentlige, sammenhængende Kæder, men et Virvar af enkelte Bjærggrupper og nøgne Plateauer, de saakaldte *Parameras*, adskilte ved Dale og dybe Kløfter; det højeste Punkt er Cabeza de Manzaneda, 1,776 M., Plateauerne have en Højde af omtr. 300—450 M. Landet falder terrasseformet af mod Sydvest og gennemstrømmes af Minho, der i sit nedre Løb danner Grænsen mod Portugal, og dens Biflod Sil samt af en Del mindre Kystfloder, der næsten alle udmunde i dybe indskaarne Bugter (*Rias*); Kysten er nemlig den mest indskaarne paa Halvøen og meget rig paa Forbjærge og Havne inde i Bugterne; her kunne blot nævnes Coruna og Ferrol. Klimaet er mildt og temmelig ensartet, dog meget fugtigt, og har mere af det sydeuropæiske Klimas Karakter end det øvrige Nordspanien. Jordbunden er ganske frugtbar og godt kultiveret i Dalene og op ad Bjærgskraaningerne, og G. er godt forsynet med Græsgange; desuden er der ganske gode Betingelser for Bjærgværksdrift, ligesom Fiskeriet er en Næringsvej af Betydning; men desuagtet er Befolkningen, navnlig Landbostanden, daarlig stillet, og Produktionen er utilstrækkelig til at ernære den, hvorfor mange af Indbyggerne udvandre, især i Sommermaanederne, til de andre spanske Provinser og til Portugal for at ernære sig ved Høstarbejde, som Vandbærere, Tyende o. s. v.; i de senere Aar gaar ogsaa en Del Udvandrere til Sydamerika. For øvrigt henvises til Artiklerne om de enkelte Provinser med Hensyn til Jordbundsforhold og Næringsveje. Hovedstaden og Ærkebispesædet er Santiago de Compostela. De kraftig byggede Indbyggere, *Gallegos*, der ere bekendte som Spanien's bedste Soldater, tale en egen Dialekt, som mere nærmer sig til Portugisisk end til Spansk, og i det hele ere de mere beslægtede med Portugiserne, idet de ere fremgaaede af en Blanding af de senere Indvandrere og det oldspanske Folk Gallækerne (*Gallaeci* ell. *Callaici*), som boede i Halvøens nordvestlige Del, N. f. Duero, og hørte til Lusitanerne. — G. var et eget Kongerige under Sueverne indtil 585; senere var det en ganske kort Tid i Maurernes Besiddelse, kom derpaa under Leon og Kastilien, var atter selvstændigt Rige 1060—71 og blev da igen indlemmet i Leon og Kastilien. *H. W.*

Galictis se Maare.

Galigāi, L., se Ancre.

Galignani [galiña!ni], en fra Brescia stammende italiensk Familie, af hvilken flere Medlemmer ere bekendte som Udgivere af den i Paris udkommende engelskeAvis » Galignani's Messenger« ,der grundedes 1814 af Giovanni G. (1757—1821). Avisen, der oprindelig udkom 3 Gange ugentlig, senere daglig, fandt snart stor Udbredelse hos de i Udlandet boende og rejsende Englændere, da Avisskatten og Portoen bevirkede, at London-Aviserne vare meget kostbare i Udlandet. Efter Giovanni G.'s Død gik Forlagsretten over til hans 2 Sønner, John Anthony G. og William G., der betydelig udvidede Bladet, hvis politiske Maal har været at befæste det venskabelige Forhold mellem England og Frankrig. Da John Anthony G. døde 1873, blev den yngre Broder Eneejer af Bladet, men trak sig snart tilbage, idet han overdrog Forretningen til sine tidligere Medarbejdere Henri Baudrey og Jeancourt Fréres. En udmærket Forlagsforretning og heldige Spekulationer havde bragt Brødrene G. en betydelig Formue, som de med stor Liberalitet anvendte i almennyttige Øjemed. De skænkede Byen Corbeil et Hospital og Parkanlæg; i Neuilly oprettede de et Hospital for trængende Englændere, hvilket nu er omdannet til et Børneasyl. William G. testamenterede desuden Grund og Fond til et *Retraite Galignani frères* for 100 Personer. I alt have de to Brødre skænket 5—6 Mill. frc. i veldædige Øjemed. *K. F.*

Galignani's Messenger [galiña!nizme'sendʒə] se Galignani.

Galilēi, Alessandro, italiensk Arkitekt, født i Firenze 1691, død i Rom 1737, en af Baroktidens betydeligste Kunstnere. Han arbejdede først i Firenze for Storhertug Cosimo III og senere for hans Søn, den sidste Mediceer, Giovanni Gaston. 1734 kaldtes han af Pave Clemens XII til Rom, hvor han vandt sin egentlige Berømmelse ved Facaden til Laterankirken og det prægtige Capella Corsini smst., et af Rom's ejendommeligste og skønneste Gravkapeller. Ogsaa Facaden til Kirken S. Giovanni dei Fiorentini er hans Værk. *E. S.*

Galilēi, Galileo, Italien's største Naturforsker og tillige en af den moderne Naturvidenskabs Grundlæggere, født 15. Febr. 1564 i Pisa, død 8. Jan. 1642 i Arcetri, var af sin Fader, nedenn. V. G., bestemt for Handelen, men hans eminente Fremgang i de klassiske Sprog og hans Færdighed i at konstruere Maskiner bestemte Faderen, der ikke var uden Kundskaber i Matematik, og som havde givet sin Søn Undervisning i Musik saavel teoretisk som praktisk, til (1581) at sende G. til Pisa for at studere Medicin. Ved Siden heraf beskæftigede G. sig ogsaa med Studiet af den

peripatetiske Filosofi, der da blev almindelig lært, og det var under sit Ophold i Pisa, at han 1582 opdagede Pendulsvingningernes Isokronisme, hvilket han skal have benyttet til Konstruktion af et Apparat til Maaling af Pulsslag; men herom er der ikke bekendt noget nøjere. I Pisa fik han ogsaa sin første Undervisning i Matematik, og dette Fag greb ham saa mægtig, at han med Faderens noget nølende Samtykke ombyttede Hippokrates og Galen med Euklid og Archimedes. 1586 maatte G. af økonomiske Grunde vende hjem til Firenze, hvor han fortsatte sine matematiske Studier, opfandt den hydrostatiske Vægt (beskreven i Afhandlingen »La bilancetta«, som først blev udgiven efter hans Død [1655]), og offentliggjorde 1587 sit Arbejde: *Theoremata circa centrum gravitatis solidorum*, der vakte saadan Opsigt, at da den matematiske Lærerstol i Pisa blev ledig 1589, denne ikke meget lukrative Post (Gagen var omtr. 200 Kr.) blev given G. paa 3 Aar. Han kastede sig nu over Studiet af Bevægelseslovene, som han ansaa for Nøglen til en rigtig Forstaaelse af Naturfænomenerne, og fra denne Tid maa ogsaa dateres Begyndelsen af den Kamp, G. hele sit Liv igennem førte mod den aristoteliske Naturfilosofi, der da beherskede alle Aander med en Magt, som nu vanskelig kan fattes. I sine Afhandlinger *De motu* og *Sermones de motu gravium* [først trykte 1854] angriber han den aristoteliske Lære, at der gives tunge og lette Legemer, idet han paastaar, at alle Legemer ere paavirkede af Tyngden, og som Følge deraf maa alle Legemer falde lige hurtig, samt at Hastigheden ved frit Fald vokser proportionalt med Tiden, modsat den Antagelse, at Hastigheden er direkte proportional med Legemets Vægt og omvendt proportional med Tætheden af det Medium, hvori Faldet foregaar. Endelig stiller han sig i Opposition til den Anskuelse, atved den saakaldte voldsomme Bevægelse, f. Eks. ved Kast, Aarsagen til Bevægelsens Vedvaren, efter at den Kraft, som har fremkaldt Bevægelsen, har ophørt at virke, er at søge i det Medium, hvori Bevægelsen finder Sted; men har G. selv i dette Punkt end ikke truffet det rigtige, har han dog sit store Værd derved, at han overhovedet lærte at iagttage Bevægelsen Og ved sine Faldforsøg, som han anstillede foruden paa Skraaplanet ogsaa fra det skæve Taarn i Pisa, for første Gang indførte Eksperimentet som fuldt jævnbyrdigt med Spekulationen i den videnskabelige Forskning. I sit Livs Aften kommer G. tilbage til sine *sermones;* de danne nemlig Fundamentet for hans storslagne Arbejde: »Discorsi e dimonstrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attenenti alla mechanica ed ai movimenti locali« [Leyden 1638], hvori han fremstiller Lovene for den jævne og for den jævnt accelerende Bevægelse og saaledes lagde Grundvolden for Dynamikken.

Disse Angreb paa den aristoteliske Naturopfattelse skaffede ham de herskende Peripatetikere til Fjender, især da han allerede ved den Tid, som overhovedet under hele sit Liv, ikke holdt Striden inden for dens egne Grænser, men mangen Gang opsøgte den; da han tillige havde fældet en alt andet end gunstig Dom om en af Bastarden Johan af Medici konstrueret Muddermaskine, maatte han efter Udløbet af sit Triennium forlade Pisa, men fik straks efter ved Venners Hjælp en lignende Stilling i Padova paa 6 Aar, hvor han 7. Decbr. 1592 begyndte sin Lærervirksomhed (300 Aars Dagen blev fejret under Tilstrømning af Verdens største Astronomer og Fysikere) under gunstigere Vilkaar, da denne Stad tilhørte den venetianske Republik, der tillod større videnskabelig Frihed. Hans Forelæsninger, der omfattede Gnomonik, Mekanik, sfærisk Astronomi og Fortifikationslære, samlede saa talrige Tilhørere fra alle Lande, at selv Padova's største Sale viste sig at være for smaa. Selv har han i de 18 Aar, hvori hans Virksomhed varede her, sikkerlig den lykkeligste Tid af G.'s Liv, ikke ladet trykke noget teoretisk Arbejde — han redigerede sine Forelæsninger og lod dem cirkulere i Manuskript —, men han fortsatte sine Studier af Bevægelseslæren, fandt 1604 Loven om Acceleration, beskæftigede sig med statiske Undersøgelser og var ikke uvirksom paa det praktiske Omraade. Hans Proportionspasser er fra 1597. 1606 saa han sig nødt til at beskrive denne i Afhandlingen: »Le operazioni del compasso geometrico e militare« for ikke at blive berøvet sin Opfindelse —, og i Tiden mellem 1593 og 1597 falder efter Viviani's Angivelse hans Opfindelse af Lufttermometeret i dets simpleste Form. Hans Arbejde: »Discorso intorno alle cose chestanno su l'acqua oche in quella si muovono«, hvori han for første Gang fremstiller Hydrostatikken som en Gren af den almindelige Mekanik, idet han i Princippet om de virtuelle Hastigheder saa den rigtigste Forklaring af Ligevægtslovene for Vædsker, er vel fra 1612, men allerede under sine Forelæsninger over Statik havde han indført dette Begreb, hvis Vigtighed Johan Bernoulli viste 1717, og som Lagrange gjorde til Fundament for sin analytiske Mekanik.

Hidtil havde G. saa godt som udelukkende været optagen af mekaniske Problemer, og det var først i Tiden efter 1609, at han kom til at beskæftige sig med astronomiske Studier. Rigtignok havde han allerede 1604 i Anledning af den ny Stjerne i Slangebæreren været inde paa det astronomiske Felt, men det, han skrev ved den Lejlighed, var mere rettet mod den aristoteliske Anskuelse om Himmelens Uforanderlighed. 1609 fik nemlig G. Underretning om det mærkelige Apparat »Kijker«, man havde konstrueret i Holland, hvorved fjerne Genstande kunde rykkes nærmere og derved ses tydeligere, og kort efter lykkedes det ham at sammenstille saadanne og endnu større Perspiciller (s. d.), hvoraf der endnu opbevares et Eksemplar i Firenze. Det er et Kartonrør af $1_{,2}$ M.'s Længde og 5 Cm.'s Vidde med Paaskriften: *Tubum opticum vides, Galilei inventum, et opus quo Solis maculas et extimos lunae montes et Jovis satellites, et novam guasi rerum universitatem primum dispexit A. D. 1609.* Han oversendte sin Kikkert, ledsaget af et Skrift om dette Apparats Nytte for Nautik og Astronomi, til Senatet i Venezia, der svarede med at forhøje hans Gage til det tredobbelte og at gøre ham til Professor for Livstid.

Med denne vigtige Opfindelse begynder nu den Periode, hvori G. fejrede sine største Triumfer. Han havde nemlig den Frimodighed og *animi libertas* — for at tale med Kepler — at rette sin Kikkert mod Firmamentet og tillige tro, hvad han saa. I *Sidereus Nuncius*, der udkom 1610,

har han udførlig beskrevet, hvad kun han hidtil havde set; men var alt det sandt, da havde den gamle Filosofis Bygning faaet sine Grundskud, og det var ikke let at se, hvor man endnu skulde finde Støtter til dens vaklende Mure. Maanen, som Peripatetikerne ansaa for en glinsende plan Skive, skildrer G. som en Klode med høje Fjælde og store Sletter; Mælkevejen, som man havde anset for en Taage, erklærer han for en Hær af utællelige Stjerner; i Plejaderne, hvor man hidtil kun havde kendt 6 Stjerner, tæller han 40, o. s. v. Men den vigtigste Opdagelse var de 4 Jupitermaaner, thi derved var det demonstreret *ad oculos*, at et Centrum for Bevægelser selv kunde bevæge sig, hvilket dengang ansaas for utænkeligt. Disse Maaner fulgte G. gennem længere Tid, bestemte deres Omløbstid, konstruerede Tabeller, hvorefter de kunde beregnes forud, og viste deres Nytte til Søs ved Længdebestemmelse (*Tabulae mediorum motuum satellitum Jovis* [1617]). Disse Opdagelser, hvortil senere kom Paavisningen af, at Merkur og Venus have Faser, hvorved han beviste, at Planeterne ere mørke Kloder, samt hans Meddelelse om en ny Sandsynlighedsgrund for Rigtigheden af den coppernikanske Lære om Solens centrale Stilling i Planetsystemet, bragte G.'s Navn paa alles Læber; selv fik han Tilbud om at tage Ophold i Firenze med Forpligtelse til kun at fortsætte sine videnskabelige Arbejder. Til G.'s store Ulykke modtog han denne smigrende Opfordring og forlod Republikken Venezia, under hvis fri Love han, æret og beskyttet af Senatet, havde kunnet uhindret udvikle sine reformatoriske Ideer, for at begive sig til et Land, som stod under direkte Indflydelse af Rom og Jesuitterne. 1611 finde vi G. i Rom, hvor han selv viser de lærde sine astronomiske Opdagelser, som de stode vantro lige overfor, bliver optagen i det 1603 stiftede *Accademia det Lincei* og i det hele fejret som den store Forsker. Han blev anset for en Tilhænger af Coppernicus'es Lære, som han havde hyldet siden 1597, om end han offentlig lærte den ptolemæi'ske Verdensanskuelse; men det er først i sine tre »Lettere delle macchie solari« [1613], hvori han lige over for Scheiner (s. d.) hævdede sin Prioritet for Opdagelsen af Solpletterne, som G. benyttede til at paavise, at Solen roterer om sin Akse, — at han offentlig traadte frem til Gunst for den nye Lære og derved skaffede sine mange Misundere en længe ønsket Anledning til at komme denne Mand til Livs, der byggede sin Filosofi paa Naturvidenskaberne og vilde, at Aandens Virksomhed skulde indordnes under Naturens Love. Forrædersk fik man lokket G. ind paa det teologiske Omraade, idet der paavistes, at den coppernikanske Lære stod i direkte Strid med Bibelen; G.'s Svar udeblev ikke, og nu havde man Spillet gaaende. G. blev angiven for Inkvisitionen, og det hellige Officiums 11 *Qualificatores* erklærede 23. Febr. 1616 »Læren om Jordens Bevægelse for at være en Daarskab og en Absurditet fra et filosofisk Standpunkt og for delvis formel kættersk, Læren om Solen som Verdens Centrum og som ubevægelig for stridende mod Bibelen«. 5. Marts blev Coppernicus'es Bog suspenderet *usque corrigatur* (først 1835 blev den strøgen af Index). G., der allerede 1615 var ilet til Rom for personlig at søge at hindre dette Forbud, fik selv 25. Febr. en Advarsel af Kardinal Bellarmin og blev tilholdt for Fremtiden kun at udtale sig hypotetisk om den coppernikanske Lære.

G. holdt sig nu rolig nogen Tid, men Tilsynekomsten af 3 Kometer bragte ham igen ud paa farlige Veje; han skrev sin »Discorso delle comete« [1619], hvori han rigtignok hævder, at Kometerne ere telluriske Frembringelser og saaledes at sætte i Klasse med Regnbuen, Ringe om Sol og Maane o. s. v.; der blev svaret af Sarsi med et provokatorisk Angreb: *Libra astronomica ac philosophica*, som G. 1623 knuser i sin »Il saggiatore«, der var dediceret til Paven og trods Jesuitternes Rænkespil ikke blev forbudt, men meget rost og stærkt anbefalet. G. troede nu, Tiderne vare gunstigere for Fremførelsen af den ny Lære, saa meget mere, som en ham venlig sindet Kardinal 1623 havde besteget Pavestolen. Han genoptog sin for lang Tid siden fattede Plan at publicere et rent videnskabeligt Værk, *De systemate mundi*, men ændrede snart denne og omarbejdede sine Tanker og Beviser for det coppernikanske System i en Form, som han antog ikke skulde blive udsat for noget Angreb. Paa den Vis fremkom hans udødelige »Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo«, der 1630 blev forelagt for Paven og 1632 fik den romerske og florentinske Inkvisitors *imprimatur*. I dette Kunstværk af første Rang viser G. sig i hele sin geniale Begavelse. Ikke blot behersker han sin Tids Videnskab, men forstaar overalt at fremstille sit videnskabelige Apparat saa naturlig og lige til, som først vor Tid har kunnet formaa; G. tænkte fuldstændig moderne, og deri ligger det uvisnelige Værd ved denne Dialog, deri den Magt, hvormed den endnu formaar at fængsle sin Læser.

Dette Arbejde fremkaldte i de lærdes Verden en Storm, hvis Lige man endnu ikke har Sidestykke til. Hans Venner jublede over Bogen, hans Fjender søgte at overbevise Paven om, at dette Arbejde var en stor Fare for Kirken, og fornemmelig satte man Paven op ved at gøre ham det indlysende, at han selv var karikeret i den Person, »Simplicio«, der optræder i Dialogen som Forsvarer af den gamle Lære. Paven overgav Undersøgelsen af G.'s Meninger paa ny til en Forsamling af Kardinaler, som paa sin Side overleverede ham til Inkvisitionen, og G. blev stævnet for denne Domstol. Hvorledes man har baaret sig ad for at faa denne Stævning i lovformelig Stand, om Protokollen fra 1616 er bleven forfalsket — thi det er til den, der henvises —, om Scheiner har været blandt dem, der hjalp Inkvisitionen mod G. (han var jo ikke bleven behandlet paa den mildeste Maade af G. i Striden om Solpletterne, og paafaldende er det i hvert Fald, at Scheiner ikke forlod Rom, før denne uværdige Proces havde faaet sin Afslutning, uagtet han 2 Gange blev kaldt hjem til Tyskland af Kejseren), er ikke blevet opklaret trods ihærdige Studier i det vatikanske Arkiv og vil vel aldrig blive bragt til fuld Klarhed. 20. Jan. 1633 maatte den 69 Aar gamle Mand trods sit svage Helbred forlade Firenze for at begive sig til Rom, hvor han ankom 13. Febr. og blev foreløbig anvist Bolig hos den toskanske Gesandt; men først 12. Apr. blev G. tagen i Forhør og angav da, at han ikke kendte noget til, at det var ham forbudt at skrive om den coppernikanske Lære i nogen som helst Form, og henviste til Kar-

dinal Bellarmin; i de følgende Forhør, som fandt Sted 30. Apr., 10. Maj og 21. Juni — Processen blev trukken i Langdrag, og man lod G. den hele Tid svæve mellem Angest og Haab — nægtede han paa det bestemteste nogen Sinde at have anset den coppernikanske Lære for den rigtige og paastod, at han havde skrevet sin Dialog for at vise saa meget klarere, at de Grunde, der talte for den ny Lære, ikke holdt Stik, — han blev imidlertid ikke troet, og nu skred man til *examen rigorosum*: i Inkvisitionens Sprog til Tortur. Procesakterne indeholde rigtignok intet herom, men de nyeste Undersøgelser, især af Wohlwill, sætte det uden for al Tvivl, at G. har maattet gennemgaa den saakaldte *territio verbalis* o: at han er bleven ført til Torturkammeret — i 23 Dage sad han fængslet i Inkvisitionens Palads — og der under Henvisning til de forhaandenværende Torturredskaber er bleven spurgt om Sandheden af sit Udsagn; herpaa skal han, som Dekretet siger, have svaret »katolsk«. 22. Juni 1633 maatte han da i Dominikanerklosteret Santa Maria sopra Minerva i Nærværelse af det hellige Officiums Kardinaler og Prælater overvære Oplæsningen af sin Dom, som lød paa livsvarigt Fængsel, og knælende foran den hele Forsamling afsværge sin kætterske Mening om det coppernikanske Verdenssystem. Med denne fremtvungne Mened afsluttedes en af de mest barbariske Scener, som nogen Sinde er bleven opført i Verdenshistorien. At han efter Afsværgelsen skal have udraabt: »E pur si muove« er en Fabel, som første Gang forekommer i den i Caen 1789 trykte »Dictionnaire historique«. Man har bebrejdet G., at han ikke havde Mands Mod til at holde fast ved de Anskuelser, han gennem sine videnskabelige Studier var kommen til; værdigere vilde det have været en saadan Aandsheros; paa den anden Side maa man dog ikke gaa for strengt i Rette med denne 70-aarige Mand, der nu ved Forfølgelse og alt andet end blid Medfart var saavel legemlig som sjælelig knækket, naar han søgte at redde sig fra at maatte bestige Baalet ved at fornægte sin videnskabelige Overbevisning, som han havde kæmpet for hele sit Liv igennem. Det være, som det være vil, for Videnskaben var dette Resultat i hvert Fald en Lykke.

Som nævnt blev G. dømt til livsvarigt Fængsel, men Paven forandrede Dommen til Forvisning til de mediceiske Haver paa Monte Pincio i Rom. Juli 1633 blev han bragt til Siena, og i December fik han Tilladelse til at tage Ophold paa sin Villa i Arcetri. Først 1638 tillod man ham at flytte til Firenze, men han vendte snart tilbage til Arcetri, hvor han henlevede sine sidste Dage. Her benyttede han sit ufrivillige Otium til at forfatte den allerede nævnte »Discorsi«, som han maatte lade trykke udenlands, da det var forbudt fra 1633 at trykke noget nyt, af ham forfattet Arbejde; herfra udgaar hans Brev til Storhertugen af Toscana: *Novantiqua doctrina* [Worms 1636], hvori han veltalende og dygtig trækker Grænsen for Kirkens Autoritet i videnskabelige Spørgsmaal; og i denne Villa gør han sin sidste teleskopiske Opdagelse, idet han 1637 finder Maanens Libration (s. d.), ganske kort Tid før Blindhed paa begge Øjnene for stedse nægtede ham Brugen af det Instrument, som havde gjort ham saa kendt af Samtiden. I denne Tilstand fandt Milton ham 1638, men hans Aand var usvækket, og han vedligeholdt sin udstrakte Korrespondance. I hans sidste Aar fik hans Elever Viviani og Toricelli Lov til at opholde sig hos ham, og det var, medens han dikterede disse sine Anskuelser om Stødteorien, at Døden indhentede ham, samme Aar som Isaac Newton saa Dagens Lys. Selv efter Døden forfulgte Kirken ham. Hans Lig blev hensat i Noviciatskapellet i Firenze, og først 1737 blev det overført til Kirken Santa Croce, hvor G. havde ønsket at blive begraven, og her er der rejst ham et prægtigt Mindesmærke. Men det varigste Mindesmærke — *aere perennius* — har han rejst sig selv i sine Skrifter, der gentagne Gange ere blevne optrykte, for hver Gang fuldstændigere og omhyggeligere [2 Bd., Bologna 1655—56; 3 Bd., Firenze 1718; 4 Bd., Padova 1744; 13 Bd., Milano 1808—11; 16 Bd., Firenze 1842—56]. En ny Udgave (»Edizioni nazionali sotto gli auspicii di sua maestà il Re d'Italia«) paabegyndtes 1890 under Redaktion af Favaro, der i mange Aar har været beskæftiget med Studiet af G. og hans Værker og har skrevet forskellige Arbejder om enkelte Sider af G.'s Liv, saasom hans Ophold i Padova [2 Bd., 1882—83], foruden at han gentagne Gange har udgivet til Belysning af ham ny Dokumenter, fornemmelig hentede fra Nationalbiblioteket i Firenze [1880, 1884, 1886]. En Del af G.'s Breve blev første Gang offentliggjort af Venturi [Modena 1818—21]; G.'s Liv er skildret af Viviani [Firenze 1691] m. fl. Hans Proces er gentagne Gange bleven behandlet; i den sidste Tid af Berti [1876], l'Epinois [1877], Gebler [1876, 1877], Wohlwill [1877, 1878], Reusch [1879], Wregg-Prosser [1889]. En temmelig fuldstændig Sammenstillen af G.-Litteraturen gav Riccardi, *La biografia Galileiana* [Modena 1872] og Scartazzina, *G. G.* [Milano 1883]. *F. Fr. S.*

Galilei, Vincenzo, (ca. 1533—ca. 1600), ovenn. G. G.'s Fader, virksom Deltager i den Omvæltning i Musikkens Historie, som endte henad 1600 med Operaens Fremkomst. Fortræffelig Lut- og Violaspiller var G., dertil Sanger og Komponist og støttede som ivrigt Medlem af »Camerataen« i Grev. Bardi's Hus i Firenze Bestræbelserne for at komme bort fra den overleverede polyfon-kontrapunktiske Musik og skabe en ny, paa Solosang baseret Musikstil, der skulde genoplive den antikke græske Musik. Han synes at have været den første, der har komponeret saadanne Soloer, saakaldte »Monodier«, nemlig Ugolino's Scene af Dante's »Helvede« og senere Profeten Jeremias'es Klagesange. Desuden var han den ny Bevægelses slagfærdige Pennefører, i »Discorso della musica antica e moderna« [1581] samt »Discorso intorno all'opere di Zarlino« [1589], rettede mod hans berømte Lærer Zarlino i Venezia. *A. H.*

Galileiske Tal, Rækken af de ulige Tal 1, 3, 5, 7 .... Disse Tal ere Differenserne mellem de paa hverandre følgende Kvadrattal o, 1, 4, 9, 16 .... og forholde sig til hverandre som de Vejlængder, et frit faldende Legeme gennemløber i det 1., 2., 3., 4.,. .... Sek. af Faldtiden, medens de Veje, der gennemløbes i 1, 2, 3, 4 .... Sek. regnede fra Faldets Begyndelse, forholde sig som Kvadrattallene. (Litt.: Galilei, *Discorsi*, tredje Dag. Paa Tysk i »Ostwald's Klassiker« 24, S. 23). *K. S. K.*

Galilæa, ved Christi Tid Navnet for den nordligste af Palæstina's tre Landsdele V. f. Jordan, et Bjærgland, mod Nord begrænset af Litani-Floden (Leontes), mod Syd af Jisreel-Sletten, mod Vest af den fønikiske Kyststrækning. Efter Naturforholdene maa man tale om det nord- og sydgalilæiske Bjærgland. I Nordgalilæa veksle Bjærg og Dal helt uregelmæssig, hvorved Færdselen er meget vanskeliggjort; Sydgalilæa, gennemgaaende lavere, begynder med Rame-Sletten, bestaar af vidtstrakte Højsletter skilte ved forskellige Bjærgrygge, afsluttes med de saakaldte Nazareth-Bjærge. G. med sine brede Dale og mange Kilder og Vandløb hører til de frugtbareste Egne af Palæstina — Josefos har kaldt det en >stor Frugthave« — og var som Følge deraf rigt befolket. G. var beboet af Issaschar, Zebuion, Asser og Naftali Stammer. Den nordligste Del, hvor Befolkningen var stærkt blandet med fremmede Elementer, kaldtes *Gelil haggojim* (eller blot *Galil*), Hedningefolkenes Distrikt, hvorfra Navnet G. stammer, hvilket blev almindeligt for hele den Landsdel efter Eksilet. Disse Egne bleve naturlig først Genstand for Assyrernes Angreb og befolkedes af fremmede. Nogen Tid efter Eksilet bosatte en Mængde Jøder sig i G., men i Begyndelsen af Makkabæertiden var Hovedbestanddelen af Befolkningen ikke jødisk. Men de hasmonæiske Fyrster lagde G. under deres Herredømme, og det blev judaiseret, hvorved det religiøse Fællesskab mellem G. og Judæa kom fuldt i Stand. Efter Herodes den Store, der havde samlet hele det gamle Rige, kom G. sammen med Peræa (Gilead) under Herodes Antipas, senere under Agrippa I, og efter hans Død blev det romersk Provins. Ikke blot var der Dialektforskel mellem Judæer og Galilæer (Matth. 26, 73), men Jøderne i G. stode mere frit over for den farisæiske Aandsretning. G., der var uden væsentlig Betydning i Israel's ældste Historie, blev verdensberømt som Hovedskuepladsen for Jesu (»Galilæeren«'s) Liv og Virksomhed. Efter Jerusalem's Ødelæggelse bleve galilæiske Byer Midtpunkt for jødisk Lovstudium. (Litt.: Guérin, *Galilée [Paris* 1880]). *V. O.*

Galilæiske Hav se Gennesareth.

Galimard [galima!r], Nicolas Auguste, fransk Maler, født 25. Marts 1813 i Paris, død 17. Jan. 1880 i Montigny les Cormeilles (Seine-et-Oise). G., en Elev af Ingres, hvis Kunstprincipper han fulgte, har særlig vundet Anseelse ved religiøse Arbejder, akademisk korrekte, omhyggelig udførte, men uden stærkt Særpræg; et af hans første Værker var saaledes »Kvinderne ved Christi Grav«, senere malede han mangfoldige andre, f. Eks. »Den velsignende Christus« (Kirken i Périgueux), »Gangen til Emmaus« (i St. Germain l'Auxerrois), og gav Udkast til Glasmalerier i forskellige Kirker. Hans allegoriske Billede fra 1830'erne, »Friheden støtter sig paa Frelseren«, vakte ikke ringe Opsigt; i øvrigt førte hans Interesse for den menneskelige Skikkelse ham til at male mytologiske Arbejder: »Nausikaa« [1841], »Leda« (som refuseredes paa Salonen for den formentlig anstødelige Fremstilling), »Den skinsyge Juno« etc. G. optraadte som Forfatter med »Les artist es contemporains« [fra 1859]. *A. Hk.*

Galimatias, meningsløs Tale, Sniksnak. Ordet forekommer i de fleste nyeuropæiske Sprog. Dets Oprindelse er ukendt; for at forklare det anfører man ofte en — ganske uhistorisk — Anekdote, at en latinsktalende Advokat under en Retssag idelig kom til at sige *galli Mathias* (»Hanens Mathias«) i Stedet for *gallus Mathiae* (Mathias'es Hane). *V. D.*

Galimbérti, Luigi, Kardinal, født 25. Apr. 1836 i Rom, død 7. Maj 1896, blev 1868 pavelig Huusprælat og 1885 Sekretær for de overordentlige kirkelige Anliggender. Han havde vigtig Del i Voldgiftsafgørelsen af Striden mellem Spanien og Tyskland om Carolinerne og senere i Udsoningen mellem den katolske Kirke og de tyske Statsmyndigheder, bl. a. ved en særlig Sendelse til Berlin Marts 1887; blev derefter Nuntius i Wien og Januar 1893 Kardinal. *E. E.*

Galiméttatræ, et vestindisk, blodrødt Gavntræ, der faas af *Dipkolts salicifolia.* *K. M.*

Galinsōga R. P., Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), enaarige Urter med modsatte Blade og smaa Kurve med hvide Randkroner og gule Skivekroner; Fnokken er skælformet. 4 Arter i de varmere Dele af Amerika. *G. parviflora* Cav. har derfra udbredt sig som Ukrudt til næsten alle rarmere og tempererede Egne; den findes ogsaa i Danmark og Norge, men er sjælden. *A. M.*

Galinthïas, Datter af Proitos i Theben, hjalp Alkmene (s. d.) i hendes Barnsnød; da Eileithyia og Moirerne ved Tryllekunster hindrede Fødselen, traadte G. ud til dem og forkyndte, at Alkmene havde født; herover blev Gudinderne saa forbavsede, at de et Øjeblik glemte at øve deres Trolddom, og Alkmene blev da forløst. Til Straf for sin Usandhed forvandledes G. til en Væsel. Ved Herakles-Festen i Theben bragtes der G. Offer. *C. B.*

Galion (Søudtryk), den forreste Del af Skibet, der i Forbindelse med Skægget giver Forstævnen dens Form. G. er i Reglen overbygget og indeholder da Retirader for Mandskabet. Galionsfigur: en udskaaren Træfigur, der som oftest refererer sig til Skibets Navn, og som til Prydelse anbringes i Forstævnen eller paa Skægget af et Skib. *C. L. W.*

Galion [gä'ljən], By i den nordamerikanske Stat Ohio, N. f. Columbus, har (1890) 6,300 Indb., Kvægavl og Hjulfabrikation.

Galiot (Galeot, Galioth), ældre Betegnelse for et middelstort Handelsskib med to Master, Skonnertrejsning og forholdsvis fyldige Linier i Skroget. Navnet bruges ikke nutildags, men er i en noget ændret Form, Galease (s. d.), overført paa en Skibstype, der ikke adskiller sig meget fra de tidligere Galioter. *C. L. W.*

Galipea se Cusparia.

Galipot se Fyrreharpiks.

Galitz, By i Mellemrusland, Guvernement Kostroma, ligger ved Søen G. og har (1888) 5,700 Indb., for en stor Del Fiskere. Den driver en Del Lærredsvæverier og Fabrikation af Pelse, medens det tidligere betydelige Garveri og Handskefabrikation er gaaet meget tilbage. *C. A,*

Galitzensten, hvid G. ɔ: Zinkvitriol; blaa G. ɔ: Kobbervitriol.

Galitzin (Gallitzen, Galizin eller med den korrekte russiske Stavemaade Golitzyn), russisk Fyrstefamilie, der afleder sin Nedstamning fra den lithauiske Fyrste Gedymin, Jagellonernes Stamfader, og sit Navn fra en Læderhandske (Galitza), der bares af en af Slægtens Medlemmer Iwan Boulgak. Fra 16. Aarh. har Familien G. spillet

en stor Rolle. Wassilij **Wassilivitsch** G., den store G. kaldet (1633—1713), bekæmpede Tatarer og Kosakker og fik stor Indflydelse hos Peter den Store's Søster Sophia. 1682 undertrykte han en Strelitzer-Opstand og stod i Begreb med at ægte Sophia, da Peter den Store 1689 sendte hende i Kloster og ham til Sibirien, hvor han døde. Dimitri Mikailovitsch G., (død 1738), var en udmærket Statsmand, blev Ambassadør i Konstantinopel og i Wien og Leder af den russiske Finansstyrelse. Efter Peter II's Død vilde han sammen med andre mægtige Stormænd indskrænke Anna Ivanovna's Magt og indføre en Forfatning efter svensk Mønster. Planen slog imidlertid fejl, og han døde i Fængsel i Schlusselburg. Hans Broder Mikael Mikailovitsch G., (1675—1730), var en af Peter den Store's dygtigste Generaler, udmærkede sig ved Narva, i Kampen ved Ljesna-Sumpene og ved Poltava og erobrede 1714 Finland og styrede dette Land indtil 1721; han blev Feltmarskal og kort før sin Død Præsident for det russiske **Krigskollegium**. Af hans Sønner blev den ene **Alexander** G., (1718—83), Feltmarskal og bekendt ved Erobringen af Chotin i Moldau 1769, den anden Dimitri, (1721—93), var Diplomat og over 20 Aar Gesandt i Wien, hvor han døde og blev begraven paa det af ham opkaldte **Galitzin-Bjærg**. Dimitri G., (1738—1803), var Gesandt i Paris og Haag, Ven af Voltaire og Encyclopædisterne og skrev bl. a. >L'Esprit des Economistes« [2 Bd. 1796] og »Description de la Tauride« [1788]. Hans Hustru Amalie G., (1748—1806), var Datter af den preussiske General Schmettau og samlede i Munster en Kreds af Tyskland's Digtere og lærde om sig, deriblandt **Fürstenberg**, Goethe, Jacobi, Hemsterhuis og Hamann. Hun var selv Katolik og bevirkede bl. a. Grev Frederik Stolberg's Overgang til Katolicismen. Hun er den Diotima, til hvem Hemsterhuis under Navn af Diokles skrev sine >Lettres sur l'athéisme« [1785]. (Litt.: >Briefwechsel und Tagebucher der Fiirstin Amalie von G.« [3 Bd., Münster 1874—76]; Galland, »Die Fiirstin Amalie von G. und ihre Freunde« [Köln 1880]). Hendes Søn Dimitri G., (1770—1840), gik som katolsk Missionær til Nordamerika og døde i den af ham anlagte By Loretto i Pennsylvanien.

Alexander Nikolajevitsch G., (død 1844), var Ungdomsven af Tsar Alexander I og ledede 1817—24 Kirke- og Undervisningsvæsenet. (Litt.: Goetze, »Fürst A. N. G. und seine Zeit« [Leipzig 1882]). Flere Medlemmer af Slægten have i 19. Aarh. gjort sig bekendte som Forfattere. Nikolaj Sergejevitsch G., (1808—92), skrev saaledes en almindelig Krigshistorie, oversat paa Tysk under Titel »Allgemeine Kriegsgeschichte aller Volker und Zeiten« [13 Bd., Kassel 1874 ff.]. (Litt.: Fyrst N. Galitzin, »Familien G.« [paa Russisk; 1 Bd., St. Petersborg 1892 ff.]). *A. Frs.*

Nikolaj Borissovitsch G., (død 1866), har gjort sit Navn musikhistorisk berømt ved at være den, der hos Beethoven bestilte de tre Strygekvartetter, der skulde blive Mesterens sidste (Op. 127, 130, 132), hvilke i tidligere Tid betegnedes som »de gale Kvartetter«, og som tilegnedes Fyrst G. Denne, der var en stor Musikenthusiast (gift med en udmærket Klaverspillerske), bestilte Kvartetterne 1822, men modtog dem først 1825—26. Honorarspørgsmaalet gav Anledning til forskellige Vanskeligheder og foranledigede G. til den maaske ikke helt uberettigede Udtalelse, at Beethovens *Delikatesse* ikke stod paa Højde med hans Geni. En Del af Betalingen for Kvartetterne erlagde G. først flere Aar efter Beethoven's Død. G.'s Søn Georg, (1823—72), optraadte trods sin Fyrste- og Kammerherretitel som udøvende Musiker. Han underholdt i Moskva et Sangerkor af 70 Drenge og et Orkester, med hvilket han ogsaa koncerterede i England og Frankrig for at gøre Propaganda for russisk Musik. Han har komponeret Orkesterværker, Messer og Sange. *W. B.*

Galium Tournef. (Snærre, n. Maure), Slægt af Krapfamilien (Kransbladedes Gruppe), en- eller fleraarige Urter med kransstillede, hele og smalle (oftest lancetdannede) Blade. De smaa Blomster sidde i topstillede Kvaste; Bægeret mangler eller er meget utydeligt; Kronen er firdelt, hjulformet og hvid eller gul; 4 Støvdragere og 2 Grifler. Delfrugterne ere nødagtige og ofte udstyrede med hagekrummede Haar (se **Frøspredning** Fig. 9). Over 200 Arter baade i den ny og den gamle Verden, omtrent 100 i Europa. I Danmark findes 8 Arter, i Norge 10. Et Par af de almindeligste ere *G. Aparine* (Burre-S., Klenge-M.) og *G. verum* L. (Gul S., i Jylland kaldet Maries Sengehalm, Gul M.). Den første er enaarig og meget ru, næsten tornet. Blomsterne ere hvide og Delfrugterne (Frakkelus, Præstelus) stærkt beklædte med Hagebørster. Den anden Art er fleraarig; Bladene ere linie-lancetdannede med tilbagebøjede Rande og, ligesom Stængelen, dunhaarede; Blomsterne ere gule og Frugterne jævne. Den vokser især i tørre Egne og varierer ligesom den foregaaende Art i flere Henseender. *A. M.*

Galizien, Kronland i det østerrig-ungarske Monarki, hører til Cisleithanien og fører officielt Titelen af Kongerige G. og Lodomerien med Storhertugdømmet Krakau og Hertugdømmerne Auschwitz og Zator. G. grænser mod Nord til russisk Polen, mod Øst til Rusland (Volhynien og Podolien), mod Sydøst til Bukovina, mod Syd til Ungarn og mod Vest til østerrigsk og preussisk Schlesien. G. er efter Ungarn Østerrig's største Provins og har et Areal af 78,502 □ Km.

G. danner med Hensyn til sine Overflade- og Jordbundsforhold ikke nogen Enhed. I sin sydlige Del er G. et Højland, idet Nordaffaldet af Karpaterne med deres Forgreninger strækker sig indtil 30 Km. ind i Landet. Blandt de højeste Toppe kunne nævnes Babia-Gura (1,725 M.) i Beskiderne, Waxmundska (2,192 M.) i den nordlige Del af Tatra-Gruppen og Zerna Gora (2,026 M.) i Skovkarpaterne. Mod Vest findes Passet Jordanov og i Tatra Passet Zdjar; i de lettere tilgængelige Østkarpater findes flere Passer. Den vestlige Del af G. sender sine Vande gennem Weichsel til Østersøen, medens den østlige Del tilhører Sortehavs-Bækkenet. I Weichsel-Omraadet findes langs Karpaternes Nordrand en indtil 15 Km. bred Løssterrasse, der hæver sig ca. 60. Km. over det nordligere Lavland, hvis Nordrand dannes af den brede Weichsel-Dal, der ligger i en gennemsnitlig Højde af ca. 190 M. Ved nærmere Eftersyn viser dette Lavland sig at være et Morænelandskab, oversaaet med Høje og Rygge, ligesom de karakteristiske Søer og Damme ikke mangle; mod Nord findes

tillige talrige Moser og Sumpe. Blandt Weichsel's Tilløb kunne nævnes G.'s vestlige Grænseflod Biala, dernæst Sola, Skawa, Raba, Dunajec med Poprad, Wisloka og San, der alle udspringe i Karpaterne, samt længere mod Øst Bug. N. f. Weichsel, ved Krakov, hæver sig 30—60 M. over Floden et Bakkelandskab med maleriske Erosionsdale, der er en Udløber af det sydpolske Plateau. Længere mod Øst findes det podoliske Plateau, hvis Grænse gaar S. f. Brody over Lemberg til Mikalajov ved Dnjestr; derpaa følger den Dnjestr til Nizniov, hvor Floden løber ind i Højsletten, og hvorefter Grænsen mod Syd ikke lader sig paavise med Skarphed. Dette Plateau danner en med Løss bedækket, frugtbar, trævløs Slette, til Dels opdyrket, til Dels bevokset med yppigt Græs og hyppig gennemstrejfet af Ulve. Floderne have her dannet dybe, af stejle Vægge begrænsede Dale, hvor de menneskelige Boliger findes. Blandt Floderne maa først nævnes Dnjestr, der udspringer paa Karpaterne, dernæst dens nordlige Bifloder, der med stor Regelmæssighed løbe fra Nord til Syd, saaledes Lipa, Zlota Lipa, Strypa, Sereth og Zbrucz. Mellem det podoliske Plateau og Karpaterne findes omkring øvre Dnjestr og Pruth et Bakkelandskab af geologisk ung Alder (neogen). Her optager Dnjestr i højre Bred Stryi, Swica, Lomnica og Bystrzyca. Blandt Pruth's Tilløb kan nævnes Czeremosz, der for en Del er Grænseflod mod Bukovina. Fra Lemberg sender det podoliske Plateau en Udløber mod Nordvest til Tomaszov med en Middelhøjde af 300—350 M. Dette Højdedrag danner Vandskellet mellem San mod Vest og Bug mod Øst. Omkring sidstnævnte Flod og omkring Styr, der løber til Dnjepr's Biflod Pripet, findes et Lavland, hvis Overflade ligesom det podoliske Plateau for største Delen bestaar af Løss og Sand og særlig mod Øst er dækket af talrige Sumpe og Moser. Større Søer findes ikke i G.; derimod findes der Smaasøer, særlig i Karpaterne. Blandt de talrige Mineralkilder kunne nævnes den kulsyreholdige ved Szczavnica, de jærnholdige ved Krynica, Jod- og Bromkilderne ved Ivonicz, Svovlkilderne ved Truskaviec og Saltbadet ved Vieliczka.

Af alle østerrig-ungarske Lande har G. det koldeste Klima. En lang, kold og snerig Vinter, et ustadigt Foraar med hyppig Frost, en forholdsvis hed Sommer og et i Reglen smukt Efteraar, men med tidlig indtrædende Frost, er karakteristisk for disse Egne, der ere lukkede mod Syd og til Dels mod Vest ved Karpaterne, men ligge aabne for de kolde Vinterstorme og de hede Sommervinde fra de russiske Stepper. Koldest er det podoliske Plateau, til Dels paa Grund af dets Skovløshed. Lemberg har en aarlig Middeltemperatur af $7,9^0$ (Januar $\div$ $4,1^0$, Juli $19,5^0$), Krakov har $7,7^0$ (Januar $\div$ 4°, Juli $18,5^0$), Tarnopol $6,1^0$ (Januar $\div$ $7,0^0$, Juli $18,2^0$). Det aarlige Nedslag beløber sig i Lemberg til 72 Cm., i Krakov til 57 Cm. Af større Rovdyr findes særlig Bjørne, Ulve og Losser; endvidere findes talrigt Vildt.

Befolkningen udgjorde 1890 6,607,800 Indb., altsaa gennemsnitlig 84 paa hver □ Km. Efter Nationaliteten vare (1890) 3,509,200 (53,4 p. Ct.) Polakker, 2,835,700 (43,1 p. Ct.) Ruthenere, 227,600 (3,5 p. Ct.) Tyske, 5,800 (0,08 p. Ct.) Tschekkere, Mähre re og Slovakker; heraf vare 45,4 p. Ct. romersk-katolske (for største Delen Polakkerne) 42,0 p. Ct. græsk-katolske (for største Delen Ruthenerne); desuden fandtes 43,300 Evangeliske, 770,500 (11,7 p. Ct.) Jøder og 2,200 Armeniere. I G. findes altsaa hovedsagelig de to slaviske Stammer Polakkerne og Ruthenerne, der adskille sig ikke blot i Udseende og Sprog, men ogsaa ved deres Historie og Religion samt ved forskellig Skrift og Kalender. De første bo mod Vest, de sidste mod Øst; Grænsen mellem dem dannes i Karpaterne af Poprad-Dalen, fra Alt Sandec løber Grænsen i østlig Retning til Zarszyn og derfra i nordøstlig Retning over Brzozov til Lezaisk, hvorfra den gaar parallelt med San mod Nordnordvest indtil Grænsen. Sandsynligvis have Ruthenerne tidligere bredt sig længere mod Vest, men ere efterhaanden, særlig hvor Jorden er frugtbar, blevne fortrængte af Polakkerne. Disses Fremrykken mod Øst varer ved endnu, og særlig danne de nu Hoveddelen af Bybefolkningen i Østgalizien og repræsentere Kulturelementet lige over for den oprindelige Befolkning. Alligevel hører G. med Hensyn til Kulturen til en af de laveststaaende østerrigske Provinser og bliver kun overtruffen i denne Henseende af Bukovina. Af Personer over 6 Aar kunne (1890) 68,2 p. Ct. hverken læse eller skrive. Jøderne have ikke ringe Betydning ved at beskæftige sig med Handel og særlig Pengeforretninger, som paa Grund af Befolkningens lave Standpunkt ere meget indbringende. Tyskerne have utvivlsomt tidligere spillet en større Rolle; de fleste Byer, særlig i Vestgalizien, ere af tysk Oprindelse. Skolevæsenet, med Undtagelse af Højskolerne, ledes af Landsskoleraadet i Lemberg. Et kejserligt Videnskabernes Akademi findes i Krakov, Universiteter findes i Krakov og Lemberg; sidste Sted findes ogsaa en kejserlig-kongelig teknisk Højskole, samtlige med Undervisning paa Polsk. Desuden findes 3 teologiske Læreanstalter, 6 Lærer- og 3 Lærerindeseminarier, 24 Gymnasier, 3 Realgymnasier, 4 Realskoler m. m. Antallet af skolepligtige Børn beløb sig 1892 til 971,700, af skolesøgende 609,700, altsaa 63 p. Ct. Den romersk-katolske Gejstlighed staar under en Ærkebiskop i Lemberg og 3 Biskopper (i Krakov, Przemysl og Tarnov), Sædet for den græsk-katolske Ærkebiskop er Lemberg, for Biskopperne Przemysl og Stanislau, for den armenisk-katolske Ærkebiskop Lemberg.

Blandt Næringsvejene har Agerbruget størst Betydning. Af G.'s samlede Areal ere (1890) 48,45 p. Ct. Agerland, 11,16 p. Ct. Enge, 1,39 p. Ct. Haver, 9,62 p. Ct. Græsgange, 25,76 p. Ct. Skov, 0,27 p. Ct. Søer og Sumpe; i det hele ere 96,65 p. Ct. produktive. I Bjærgegnene dyrkes næsten udelukkende Havre og Kartofler; i det foranliggende nordlige Bakkelandskab er Rugen fremherskende, dog dyrkes ogsaa Havre, Byg, Hvede og Kartofler. Det podoliske Plateau med sit frugtbare Løss og mod Øst dækket af den saakaldte sorte Jord er G.'s egentlige Kornkammer. Hvede, Rug og Byg dyrkes her omtrent i samme Omfang; først mod Syd, omkring Pruth, findes fortrinsvis Majs. Endvidere dyrkes i G. Boghvede, Hør, Hamp, Raps, Sukkerroer og Humle; Tobakken dyrkes kun paa det podoliske Plateau og i Skovkarpaterne, Frugttræerne spille paa Grund af Klimaet kun en underordnet Rolle, og Vinranken mangler. Kornhøsten,

der i gode Aar leverer et Overskud over Forbruget, gav 1892 5,68 Mill. Hektoliter Hvede, 6,81 Mill. Hektoliter Rug, 5,00 Mill. Hektoliter Byg, 10,87 Mill. Hektoliter Havre, 1,81 Mill. Hektoliter Majs; tillige høstedes 35,69 Mill. Metercentner Kartofler og 1,18 Mill. Metercentner Sukkerroer. Af Kvæg fandtes 1890 765,600 Heste, 1,200 Muldyr og Æsler, 2,448,000 Stkr. Hornkvæg, 631,000 Faar, 21,100 Geder, 784,500 Svin, endvidere 261,000 Bistader. Hestene høre til de bedste i Østerrig, ere udholdende og lette, men smaa; Hornkvæg udføres i stor Mængde til de vestlige Kronlande. Langs Yderranden af Karpaterne findes et Bælte af saltførende Lag, hvor Fund af Stenværktøj vise, at der allerede i forhistorisk Tid blev udvundet Salt. 1892 blev der i de to Statssaltværker Vieliczka og Bochnia udvundet 328,100 Metercentner Stensalt og 401,100 Metercentner Industrisalt, i de 9 østgaliziske Saltværker 496,900 Metercentner Salt, alt til samlet Værdi af 7,685,300 Gylden. En Petroleumszone strækker sig fra Dunajec gennem de karpatiske Sandstensbjærge til Sydøstgrænsen og videre. De vigtigste Findesteder ere Boryslav, der tillige er Hovedfindestedet for Jordvoks (Ozokerit), Schodnica og Sloboda rungurska. G. indtager med Hensyn til denne Produktion den første Rang i Europa. 1892 udvandtes af Stenolie og Jordvoks 955,100 Metercentner til Værdi af 4,25 Mill. Gylden. De vigtigste Findesteder for Malme er Egnen N. V. f. Krakov i Nærheden af Krzeszovice; der forekommer Jærn-, Zink- og Blymalm. Hovedfmdestedet for Svovl er ved Svoszovice, V. f. Vieliczka. Af større Betydning er det ca. 580 □Km. store Stenkulsomraade ved Krakov. De længere mod Øst forekommende Brunkulslejer ere ubetydelige. 1892 udvandtes 6,82 Mill. Metercentner Stenkul. Ved G.'s Vestgrænse findes Klædeindustri, hvis Hovedsæde er Biala; for øvrigt findes i G. næsten udelukkende Husindustri samt en Del Brændevinsbrænderier, Ølbryggerier, Petroleumsraffinaderier, Dampteglværker, Lervare-, Papir-, Tobaks- og et Par Sukkerfabrikker m. m. I Kolomea tilberedes Korduanlæder, ved Stanislau findes Maskinbygning, og i Bjærgegnene forarbejdes Trævarer, ligesom der udvindes Terpentin. Handelen er for største Delen i Hænderne paa Jøderne og for en Del Armenierne. Der findes Udførsel af Landets Produkter, medens det hele Behov af Industrivarer maa indføres fra det vestlige Østerrig; tillige findes en betydelig Transithandel. Længden af Jærnbanelinierne udgør (1892) 2,704 Km.; den vigtigste er Karl-Ludvigs-Banen, der gennemskærer hele Provinsen og gaar over Krakov, Tarnov, Lemberg og Kolomea; tre Linier gaa over Karpaterne ind i Ungarn.

Forfatning og Forvaltning. Forfatningen hviler paa Landsforordningen og Landdagsvalgforordningen af 20. Febr. 1861. G. deles i Byer med egen Status og 74 Bezirkshauptmannschafter. Til det østerrigske Rigsraad sender G. 63 Medlemmer. Landdagen bestaar af 3 Ærkebiskopper, 5 Biskopper, 2 Universitetsrektorer, 44 Repræsentanter for de større Landejendomme, 20 for Byerne, 3 for Handels- og Erhvervskamrene og 74 for Landkommunerne, i alt 151 Medlemmer, af hvilke et Udvalg i øverste Instans sørger for den autonome Landsforvaltning. Sædet for Statholderiet og Finansdirektionen er i Lemberg. Retsplejen udøves i øverste Instans af den øverste Domstol i Wien, dernæst af to Overlandsretter i Lemberg (for Østgalizien og Bukovina) og i Krakov (for Vestgalizien), i første Instans af 2 Landsretter, 13 Kreds- og 164 Distriktsretter. I Lemberg og Krakov findes Driftsdirektioner for Statsjærnbanen, i Lemberg en Post- og Telegrafdirektion; tillige findes 3 Handels- og Erhvervskamre (i Lemberg, Krakov og Brody). I Spidsen for Militærøvrigheden staar 3 Korpskommandoer (i Lemberg, Przemysl og Krakov), for Bjærgvæsenet et Berghauptmannschaft i Krakov, for Forstvæsenet Forst- og Domænedirektionen i Bolechov. G.'s Vaaben er et blaat, med Krone smykket Skjold; til højre findes for G. en rød Tværbjælke, hvorover en sort Allike, og neden under 3 gyldne Kroner; til venstre 2 af Sølv og rødt ternede Tværbjælker i blaat Felt for Lodomerien.

Historie. Efter at de germanske Folkeslag Lygier og Gepider havde forladt det nuværende G., indfandt der sig i deres Sted Slaver, som delte sig i den polske og den russiske Stamme, vestlig og østlig for Floden San. Stammerne antoge for en Del Navnet Chrobater, der paa Slavisk betyder Bjærgbeboere. I 9. Aarh. udgjorde det vestlige G. en Del af det stormiihriske Rige, i 10. Aarh. hørte Landskaberne indtil San og Stryj under Bohraen, medens Resten tilhørte Storfyrsten af Kiev. 999 grundede Boleslav I Chrobry Polen's Herredømme over Vestgalizien, medens det østlige G. i Slutn. af 11. Aarh. blev inddraget under Delingen af den russiske Stat. I 12. Aarh. fandtes her to større Fyrstendømmer, hvis Hovedstæder vare henholdsvis Galitch ell. Halicz, ved Dnjestr (heraf Navnet G.), og Vladimir, opkaldt efter dens Erobrer Vladimir den Store (heraf Navnet Lodomerien). Begge Fyrstendømmer udmærkede sig en Tid ved blomstrende Handel og Rigdom; senere bleve de Skuepladsen for Kampe mellem Russere, Polakker og Ungarere. 1190 antog Kong Bela III af Ungarn Titelen Konge af G. og indsatte som Statholder sin Søn Andreas, som dog atter snart blev fordreven af den energiske Roman Mstislavitsch af Volhynien, der forenede G. med Vladimir og hævdede sin Uafhængighed indtil sin Død 1205. Efter lange Stridigheder og Indblanding af Polen og Ungarn blev der 1215 sluttet et Forlig, efter hvilket Daniel Roman's Søn skulde have Lodomerien, medens Kong Andreas af Ungarn lod G. forvalte ved sin Søn Koloman, der 1218 blev fordreven af Mstislav af Novgorod, men som, efter at have ægtet dennes Datter, atter fik G. overladt. 1228 maatte Koloman vige for Daniel Roman's Søn, der blev den mægtigste Fyrste i Sydrusland og til sidst herskede over Volhynien, G. og Kiev. Efter Tatarernes Indfald maatte han af Batu Kan i Serai (1250) modtage G. som arveligt Len. Utilfreds hermed søgte han Hjælp hos Pave Innocens IV, der 1255 lod ham krone til Konge af G., samtidig med at Daniel gik over til den romerske Kirke. Da Hjælpen udeblev, traadte Daniel atter over til den græske Kirke; alligevel lykkedes det ham at bringe sit Land til Blomstring og forskaane det for Tatarernes Plyndringer. Hans Efterfølgere forstode ikke at holde Riget sammen, og efter Husets Uddøen tog Kong Kasimir den Store af Polen 1349 G. og Lodomerien. Efter Kasimir's

Død 1370 forenede Ludvig den Store af Ungarn, der nu ogsaa blev Konge i Polen, G. og Lodomerien med Ungarn og indførte i begge Fyrstendømmer den romersk-katolske Religion. 1382 tilfaldt de atter Polen, som de forbleve under indtil Polen's Deling 1772. Ved Polen's første Deling gjorde Østerrig Kongeriget Ungarn's Fordring gældende paa G., som herefter knyttedes til Østerrig under Navn af Kongeriget G. og Lodomerien. 1786 blev Bukovina forenet hermed. Ved Polen's sidste Deling 1795 erholdt Østerrig ny Landomraader, som fik Navn af Vest- eller Ny-G., medens de gamle bleve kaldte Øst- eller Gammel-G. 1809 blev Vestgalizien med Krakov og en Kreds i Østgalizien afstaaet til Napoleon for at blive forenet med Hertugdømmet Varszava, og 1810 maatte Østerrig ogsaa afstaa Kredsen Tarnopol. Ved Freden i Paris 1814 kom Vestgalizien under Rusland, medens de østgaliziske Kredse bleve givne tilbage til Østerrig. Paa Wienerkongressen 1814—15 blev Krakov ophøjet til en egen Republik, som stilledes under Rusland's, Preussen's og Østerrig's Beskyttelse. Efter den polske Revolution 1846, som indskrænkede sig til Krakov, blev Byen besat, og efter en Overenskomst af ovennævnte Magter overgiven til Østerrig. Krakov med sit Omraade blev 1849 under Titel af et Storhertugdømme erklæret for en Bestanddel af G., medens Bukovina blev udskilt. Ved Ordningen 1867 kom G. til at høre til den cisleithanske Del af Monarkiet. I den nyere Tid har man søgt at udjævne det temmelig skarpe Forhold mellem Polakkerne og Ruthenerne ved at give de sidste, der tidligere have været stillede i Baggrunden, nogle administrative Indrømmelser. (Litt.: Zehlicke, »Die polit. und socialen Zustände G.'s« [»Unsere Zeit«, Aarg. 1870]; Heksch og Kovszevicz, »Illustrierter Fiihrer durch die ungar. Ostkarpaten, G., Bukowina und Rumanien« [Wien 1882]; Jandaurek, »Das Konigreich G.« [Wien 1884]; Kupczanko, »Die Schicksale der Ruthenen« [Leipzig 1887]). *Joh. F.*

Gall, Franz Joseph, tysk Læge, født 9. Marts 1758 i Baden, død 22. Aug. 1828 ved Paris. G. studerede i Strassburg og Wien, hvor han 1785 tog Doktorgraden, og hvor han derefter praktiserede. Han studerede desuden særlig Hjernens Anatomi og udvidede Kendskaben hertil meget betydelig; han antog, at enhver Aandsvirksomhed er knyttet til et bestemt Sted af Hjernen, og han søgte at bestemme disse Lokalisationers Plads. Ved sine vidtløftige Studier af Hjerneskallen kom han yderligere til det Resultat, at Hjernens Udvikling afspejler sig i Hjerneskallens Bygning, og hans Lære gaar derfor ud paa ved Undersøgelse af Hjerneskallen at slutte sig til Personens Aandsevners Udvikling. Fra 1796 holdt han Forelæsninger over sin Lære, men 1801 blev det forbudt i Wien som farligt for Religionen. Til Dels som Følge heraf forlod han Wien 1805 og rejste omkring i Tyskland, Holland, Schweiz og skal ogsaa have været i Danmark. Paa sine Rejser holdt han Forelæsninger og fik mange Steder begejstrede Tilhængere, men mange Steder rejstes der ogsaa stærk Modstand imod ham. 1819 lod han sig naturalisere i Frankrig. 1823 foretog han endnu en Rejse til England. Hans Hovedværk er: »Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier avec des observations sur la possibilité de reconnaître plusieurs dispositions intellectuelles et morales de l'homme et des animaux par la configuration de leur tête« [4 Bd., Paris 1810—18]. G.'s Lære, som han forstod at fremstille meget populært, kom snart i Hænderne paa Charlatanер, og i lang Tid spillede Frenologien (s. d.) betydelig Rolle og fandt selv mellem videnskabelig uddannede Læger ivrige Tilhængere, saaledes i Danmark navnlig i Professor Otto, der i 1840'erne gentagne Gange forsvarede denne Lære og dens praktiske Anvendelse i Psykologien. *G. N.*

Galla se Gala.

Galla, et østafrikansk Folk, bebor Landstrækningerne mellem Abessinien i Nord til Ukereve i Syd, grænsende mod Øst til Somalierne, mod Vest til Folkene ved øvre Nil. Navnet G. er givet dem af Araberne og betyder »indvandrende«. Selv

Galla.

kalde de sig Oroma eller Ilm-Ormaɔ: tapre Mænd. Ifølge deres Traditioner skulle de være komne fra Øst, fra Landet hinsides det røde Hav. Nyere Forskere mene derimod, at deres Hjem bør søges i Egnen om Kilima-Ndjaro, og at de i 15. Aarh. herfra ere vandrede mod Øst og Nord. G. falde i to store Grupper: de nordlige (i Schoa og Harrar) og de sydlige G. Disse sidste have i Tidens Løb indgaaet Blandinger med Negrene, og Udseendet er da nigritisk. Hvor G.'s Type derimod fremtræder i sin Renhed, skildres den af alle Iagttagere som usædvanlig smuk. Den adskiller sig bestemt fra Negrenes ved det ovale Ansigt med den lige, smalle Næse og de tynde Læber, det lange, opstaaende Haar og den slanke, velproportionerede Skikkelse. G. udmærke sig ved en rolig, aaben og gæstevenlig Karakter. Forbrydelser ere sjældne. Et fremtrædende Karaktertræk er deres krigerske Mod. I 16. Aarh. brøde de ind i Abessinien, hvis sydlige Del Schoa de undertvang.

Senere have de ført uafbrudte Smaakampe med deres Stammefrænder Somalierne, der have drevet dem fra Havkysten ind i Landet. Klædedragten bestaar for Mændenes Vedkommende af et firkantet Stykke Bomuldstøj, der bæres som en Toga over venstre Skulder, saa at højre Arm er fri; for Kvindernes af et Læderskørt, der fastholdes ved en Rem over Skulderen. De nordlige G. drive baade Agerbrug og Kvægavl, de sydlige G. kun det sidste. De vigtigste Næringsmidler ere Durra og Honning; Kød og Smør nydes sjældnere. Polygami er ret udbredt. Kvinderne besørge Agerdyrkningen, Mændene passe Hjorden. Regeringsformen er oligarkisk. Landet er delt i en stor Mængde uafhængige Samfund, der styres af et paa en Aarrække valgt Raad. Alle vigtigere Beslutninger fattes af Folkeforsamlingen. Imod Nord have G. antaget Kristendommen i den Form, der er den herskende i Abessinien. Mod Øst har Islam vundet talrige og meget ivrige Tilhængere. De vestligere boende G. have derimod bevaret deres gamle Religion, der er af teistisk Karakter. Guddommens Navn er Waka. (Litt.: Paulitschke, »Etnographie Nordost-Afrikas« I—II [Berlin 1893—96]; samme, »Harrar« [Leipzig 1888]). *C. Fr.*

Gallacetofenōn, AlizaringultC , CH_3-CO-$C_6H_2(OH)_3$, er et Farvestof, der fremstilles ved Indvirkning af Iseddike og Klorzink paa Pyrogallol og danner gullige eller hvide Blade eller en gullighvid Dej. Det er letopløseligt i varmt Vand og i Alkohol. G. farver ligesom Alizarinfarvestofferne f. Eks. Uld, der er bejdset med Krom, gult, Bomuld, der er bejdset med Krom, brunt; er Bomulden bejdset med Lerjord, bliver den derimod gul. Med Jærnbejdse giver G. sorte Farver. *O. C.*

Gallait [galæ'], Louis, belgisk Historiemaler, født 9. Maj 1812 i Tournai, død 20. Novbr. 1887 i Bruxelles. I sin Fødeby oplærtes han nærmest i den David'ske Kunstretning under Direktøren for det derværende Tegneakademi Hennequin (malede »Giver Kejseren, hvad Kejserens er« [1832]), i Antwerpen studerede han Rubens og v. Dyck, der fik stor Indflydelse paa hans Kolorit (udførte her »Christus helbreder en blind« [1833, Katedralen i Tournai]) ; i Paris virkede sikkert Bekendtskabet med Delaroche bestemmende ind paa hans Opfattelse af Historiemaleriets Maal og Midler; her malede han bl. a. »Farende Musikanter« (Mus. i Liège), »Hertug Alba«, »Hiob og hans Venner« (i Luxembourg), »Antiocheia's Erobring« [1840], et Slagbillede for Versailles. Hans Berømmelse daterer sig dog først fra »Karl V's Tronfrasigelse« [1841, Mus. i Bruxelles], hvis efter Datidens Malemaade glimrende farverige Teknik vakte Furore under dets Turné i Tyskland o. a. St. (se Biéfve). En lignende Lykke gjorde »Egmont's sidste Øjeblikke« [1848] og det grandiost virkende, gribende, om end noget melodramatisk anlagte »Skyttegildet i Bruxelles viser Egmont og Hoorn den sidste Ære« [1851, Mus. i Tournai]. Med disse Værker havde G. saa at sige udtømt sin Evne: en lysende Farvepragt, der dog smagte stærkt af Atelierbryg og udvortes Effekt, en Sans for prægnant virkningsfuld Karakterskildring, der dog ikke trængte dybt ind ; hans fremragende Egenskaber befriede ham fra en saa tidlig Synken hen i Glemsel som adskillige af hans Landsmænd af samme Skole (f. Eks. Biéfve), og hans historiske Betydning for Malerkunsten er sikker nok; men ligesom han i sine senere nedenfor nævnte Malerier i alt væsentligt hviler paa vundne Laurbær fra de her omtalte Hovedværker, saaledes ere ogsaa disse i malerisk Teknik sejlede langt agterud af moderne Kunst: deres Gengivelse af de maleriske Fænomener er for en stor Del andenhaands. Af hans øvrige Malerier skulle anføres: »Hvilende Zigeunerske« [1852], »Tasso i Fængselet«, det smukke »Den fangnes Familie« [1855], »Johanne den Vanvittige« [1856, Mus. i Bruxelles], »Frants I hos i den døende Lionardo da Vinci« [1857], »Samson og Dalila«, »Portræt af Pius IX« [1861], »Alba underskriver Dødsdommen« [1863], »Pesten i Tournai« [1882, Mus. i Bruxelles] m. m. fl.; i Berlin's Nationalgaleri: »Grev Egmont's sidste Øjeblikke« 1858]. Om hans Anseelse vidner bl. a. hans Udnævnelse til Medlem af adskillige Akademier; til Ære for »Karl V's Tronfrasigelse«, der i øvrigt ogsaa skaffede ham flere Ordensdekorationer, lod Byen Bruxelles slaa en Medaille. *A. Hk.*

Galland [galã'], Antoine, fransk Arkæolog og Orientalist, født i Rollot 4. Apr. 1646, død i Paris 17. Febr. 1715. G. har navnlig vundet sig et Navn i Verdenslitteraturens Historie som den, der først bragte Eventyrsamlingen »Tusind og een Nat« til Europa og gjorde den bekendt gennem en fransk Oversættelse. Allerede i en ung Alder kom G. til at gøre Tjeneste ved det franske Gesandtskab i Konstantinopel; 1673 ledsagede han Gesandten de Nointel paa en Rejse gennem Syrien og Lilleasien's Kystlande og samlede her en stor Mængde Indskrifter og andre historiske Mindesmærker. Efter et kort Besøg i Frankrig, hvor hans arkæologiske Samlinger vakte stor Interesse, rejste han 1679 alter ud paa Undersøgelseskspeditioner i Orienten, først understøttet af »La Compagnie des Indes orientales«, senere af Kong Ludvig XIV paa Foranledning af Louvois og Colbert, der interesserede sig for al videnskabelig Forskning, som kunde tjene til at give den franske Kultur Anseelse. Paa disse vidtstrakte Rejser erhvervede G. et grundigt Kendskab til Orientens Sprog og moderne Livsforhold, hvad hans ret talrige videnskabelige Skrifter bære rigeligt Vidnesbyrd om. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig understøttede G. d'Herbelot i Arbejdet paa det store Samlerværk »Bibliothèque orientale«, der indeholdt alt, hvad man dengang kunde vide om Orientens Historie og Litteratur. Efter at han allerede under sine Rejser havde baaret Titelen »Antiquaire du Roy«, blev han 1701 optagen som Medlem af *Académie des inscriptions et des belles lettres* og blev 1709 udnævnt til Professor i Arabisk ved *College de France*. Fra 1704 begyndte hans store franske Gengivelse af 1001 Nat »Les mille et une nuits« at udkomme. Den vakte en overordentlig Opmærksomhed og opnaaede hurtig en international Popularitet. Først to Aar efter hans Død sluttedes Værket. Den Oversættelse, G. har givet af de udødelige arabiske Eventyr, er meget fri og med mange Indrømmelser til Datidens snirklede Smag, men den har et helstøbt, elegant Præg og vidner om grundige Kundskaber; i Frankrig har den stadig hævdet sin Plads og er udgiven talrige Gange (sidst

1872). G., der var en meget flittig Mand, efterlod sig ogsaa i Manuskript forskellige vigtige Arbejder, som dog aldrig naaede at blive trykte. *y. 0.*

Galland [galä'], Pierre Victor, fransk Maler, født 15. Juli 1822, død 3. Decbr. 1892. Han kom 1840 paa *Ecole des beaux arts*, arbejdede under Ciceri og Drolling og kastede sig over det dekorative Maleri, medens han dog ogsaa er optraadt som Billedhugger og Arkitekt. I førstnævnte Fag hører han til Frankrig's betydeligste og mest skattede Kunstnere. Af hans mange dekorative Foretagender kunne fremhæves: »S. Dionysius'es Prædiken« i Pantheon, Loftet i Sorbonne's Amfiteater med Fremstilling af Universitetet, Videnskaberne etc, »Arbejdets Triumf« (i 26 Fremstillinger) i Paris'es *Hôtel de ville*. (Litt.: H. Havard, *L'œuvre de P. V. G.* [1894]). *A. Hk.*

Gallanol (Gallussyreanilid) er i den nyeste Tid med Held anvendt mod Hudsygdomme i Stedet for Krysofansyre og Pyrogalol. G. faas ved Kogning af Anilin med Garvesyre og danner farveløse Krystaller af svag bitter Smag, tungopløselige i koldt, letopløselige i varmt Vand, Alkohol og Æter, uopløselige i Kloroform. *A. B.*

Galla Placidia se Placidia.

Gallarate, By i Norditalien, Provins Milano, ligger 41 Km. N. V. f. Milano og har (1881) 6,700 Indb. Den er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, er Garnisonsby og har betydelig Fabrikation af Katuner. *C. A.*

Gallardo [galja'rdo], Bartolomé José, spansk Litteraturhistoriker, (1778—1853). Denne Mand gjorde sig bekendt paa to Maader: ved sin store Boglærdom og ved sin umaadelige Gnavenhed og Bidskhed som litterær Kritiker, dannet i 18. Aarh.'s Skole. Men ubestridelig Fortjeneste indlagde han sig ved Tidsskriftet »El Criticon«, som han udgav en kort Tid i 1830'erne, og som indeholder mange værdifulde bibliografiske Noticer, og især ved »Ensayo de una biblioteca espafiola de libros raros 6 curiosos«, udgivet af hans efterladte Samlinger ved Sancho Rayon og Zarco del Valle [4 Bd., de to første Madrid 1863—66, de to sidste smst. 1888—89]. Det er et Hovedværk for Studiet af Spanien's ældre Litteratur. *E. G.*

Gallas, Mathias, Greve af Campo, Hertug af Lucera, kejserlig General i Trediveaarskrigen, født 15. Septbr. 1584 i Trient, død 25. Apr. 1647 i Wien. Sit første Felttog gjorde han ved den spanske Hær i Flandern; 1616—17 kæmpede han i Savojen og traadte derefter i Tjeneste hos den katolske Liga som Høvedsmand. Da Trediveaarskrigen begyndte, var han Oberst og tjente under Tilly. Han udmærkede sig særlig 1623 ved Stadtlohn, hvor Tilly fuldstændig sejrede over Christian af Braunschweig. Senere deltog G. i Tilly's Kamp mod Christian IV og var med i Slaget ved Luther am Barenberg. 1629 befalede han som Wallenstein's Generalfeltvagtmester et Korps i Italien og erobrede 1630 under Collalto Mantova. Efterhaanden som Mistilliden til Wallenstein steg, og Kejseren tænkte paa en Afløser, voksede G.'s Anseelse. 1631 blev han Rigsgreve og overtog Befalingen over en Del af den Hær, Gustaf Adolf havde slaaet ved Breitenfeld; med disse Tropper dækkede han Bohmen og kæmpede mod Gustaf Adolf ved Nürnberg og Lutzen. Da Kejseren fik Kendskab til Wallenstein's Forræderi, blev G. Generalløjtnant, og efter Mordet paa Wallenstein fik han Overbefalingen over Hæren og blev desuden rigt lønnet med Gods. 6. Septbr. 1634 sejrede han ved Nördlingen over Svenskerne under Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar. Hertugens noget dumdristige Angreb paa den kejserlige Hærs stærke Stilling skaffede G. en forholdsvis let Sejr og gav ham et Navn som Svenskernes Overvinder, som han næppe fortjente og senere aldrig formaaede at hævde. 1637 kæmpede han heldig i Pommern, men maatte Aaret efter gaa tilbage til Bohmen med en næsten ødelagt Hær. Han mistede sin Kommando og fik af Soldaterne det lidet smigrende Tilnavn »Heerverderber«. Til Uheld for Danmark fik G. dog paa ny Befalingen over den Hær, som skulde følge efter Torstenson ind paa den jydske Halvø, da Svenskerne troløst uden Fejdebrev vare gaaede over Ejderen. I de sidste Dage af Juli 1644 rykkede G. ind i Holsten og tvang Torstenson til at samle sin Hær omkring Kiel, hvor Christian IV efter Slaget paa Kolberger Heide havde indespærret den svenske Flaade paa Fjorden. 5. Aug. sendte Kong Christian en indtrængende Anmodning til G. om at nærme sig Kiel for at tvinge Torstenson bort og bidrage til at ødelægge den svenske Flaade, men G. lod sig imponere af Torstenson's Bevægelser, stod rolig ved Neumünster, medens den svenske General drog forbi, og fulgte senere efter ham tilbage over Elben. I den Anledning sloges en Medaille i Hamburg med den Paaskrift »Hvad G. udrettede i Holsten, findes paa den anden Side«, men den anden Side var fuldstændig blank. G. maatte senere ty ned til Magdeburg og slap kun med svage Rester af sin Hær derfra ind i Bohmen. For anden Gang mistede han sin Kommando, men fik igen 1645 en Hær at befale over og skaffede derved Torstenson Lejlighed til at vinde en ny Sejr over ham ved Jankau. I Beg. af 1647 nedlagde G. igen Kommandoen og døde faa Maaneder efter. Efter Wallenstein havde han faaet Godset Friedland, som han betydelig udvidede. Hans Slægts Mandsstamme uddøde 1757. *A. L.*

Gallatin [gä'lätin], Albert, nordamerikansk Statsmand, født 29. Jan. 1761 i Geneve, død 12. April 1849 i New York. Han drog 1780 til Nordamerika for at deltage i Frihedskrigen og blev 1783 Lærer i fransk Litteratur ved Harvard-Universitetet i Boston. Senere købte han en Landejendom i Pennsylvania, blev 1789 Medlem af Statens lovgivende Forsamling og valgtes 1793 til Unionens Senat, men blev først godkendt 1795. Han hørte til de udprægede »Republikanere« og udmærkede sig som Taler. 1801—13 var han Statssekretær for Finanserne, sendtes derefter til Europa for at slutte Fred og Handelspagt med England og var 1816—23 Sendemand i Paris. 1826 gik han i særligt Hverv til England, men levede siden som Privatmand og afslog 1828 Tilbudet om at blive Unionens Vicepræsident. 1831—39 var han Præsident for Nationalbanken i New York. G. var afgjort Frihandelsmand og skrev 1843 og 1847 to vigtige Smaaskrifter om Oregon-Spørgsmaalet og om Krigen med Mejiko. Tillige stiftede han det etnologiske Selskab og skrev »Synopsis of the Indian Tribes in North America« [1836] og »Semicivilized Nations of Mejico, Yucatan and Central America« [3 Bd., 1845—52].

(Litt.: Adams, *Life of A. G.* [Philadelphia 1879]; J. A. Stevens, *A. G.* [Boston 1884]). *E. E.*

Grallaudet [gälåde't], Thomas Hopkins, Grundlægger af Døvstummeundervisningen i Amerika, født i Philadelphia 10. Decbr. 1787, død i Hartford i Connecticut 9. Septbr. 1851. Han studerede Teologi og blev Præst 1814; men efter at han ved et Tilfælde var kommen i Berøring med døvstumme og derved var bleven opmærksom paa disses elendige Stilling i hans Fædreland, besluttede han at gøre Døvstummeundervisningen til sin Livsopgave. 1815 drog han til Europa, hvor han ved Døvstummeanstalterne i London, Edinburgh og Paris satte sig ind i Undervisningsmetoden, og fra hvilket sidste Sted han ved sin Tilbagekomst til Amerika medbragte en ung døvstum, en Elev af Sicard (s. d.), som fremtidig Medhjælper. 1817 aabnede han en Skole for døvstumme i Hartford; under G.'s dygtige Ledelse voksede denne hurtig, men 1830 maatte han af Helbredshensyn trække sig tilbage som Forstander; han vedblev dog i lang Tid at være Medlem af Skolens Tilsynskomité. 1838 blev han kaldet til Præst ved Connecticut's Hospital for sindssyge i Midieton, og denne Stilling beklædte han til sin Død. Hans Statue rejstes 1889 i Washington ved Bidrag fra døvstumme Landet over. I sit Ægteskab med den døvstumme Sophia Fowler, en af hans tidligere Elever, havde han bl. a. de to Sønner: Thomas G., der er født 1822, Grundlægger af den første amerikanske Kirke for døvstumme, »St. Ann's church for deaf-mutes«, i New York (1852) og af »G.-home for deaf-mutes« ved Hudson (1885) — og Edward Miner G., der er født 1837, Medstifter af og siden Stiftelsen Rektor for Højskolen for døvstumme, »The national deaf-mute college« i Washington [1864]. *F. B.*

Galle (*Cecidie*), hypertrofisk Misdannelse af Plantevæv, frembragt enten af Svampe (Mykocecidier) eller Dyr (Zoocecidier), der enten hele deres Liv eller kun en vis Periode leve paa eller i og af Planten, medens denne, uvist af hvilken Grund, reagerer ved Celleformering eller Cellevækst. — Tidligere mente man, at der maatte være en særegen galledannende Vædske til Stede, en Slags Gift, som, indbragt i Planten, fik denne til at vokse paa abnorm Maade; for nogle G.'s Vedkommende maa Teorien fastholdes. Naar G. dannes, før Embryonet slipper ud af Ægget, hvilket er Tilfældet med Bladhvepsegaller, kan Galledannelsen vanskelig tænkes foregaaet uden som Følge af en af Moderdyret med Ægget indbragt Vædske; en lignende Vædske afsondres maaske af Bladlus, hvor Dyrene sidde med Snabelen indboret i Plantevævet. Men ved andre G., f. Eks. Galhvepse- og Galmyggaller, hvor Hypertrofien først fremkommer, efterhaanden som Dyret vokser, er det rimeligt, at denne skyldes Larvens Paavirkning, hvad enten denne med sine Munddele borer Hul paa Cellerne eller blot med sin Mund eller hele sit Legeme lægger sig fast op til Cellevæggen, og Ernæringsvædsken saaledes ved Cellens Saftspænding bringes til at træde ud. Alle Forsøg paa at frembringe G. ved Indsprøjtning ere hidtil mislykkedes. G. optræde enten som Indre- (Endo-) eller Ydregaller (Ektocecidier). Alle Mykocecidier, undtagen de af Meldugsvampe dannede, ere Endocecidier. Inden for Zoocecidierne findes begge Former. Zoocecidien tjener enten som Bolig for hele Dyrekolonier (Bladlus, Galmider), der Generation efter Generation ernære og forplante sig her; der frembringes da i Reglen Ektocecidier; eller Cecidien tjener kun som Bolig for Larven og er da hyppig Endocecidie. Disse ere enten ægte Endocecidier eller omdannes først senere til saadanne. De første fremkomme ved, at Dyret stikker Hul paa Plantevævet og lægger sit Æg derind, eller ved at Dyrene eller Svampene vandre ind i Plantevævet og tage Ophold her. De sidste fremkomme ved, at Dyret lægger sit Æg uden paa Plantevævet, der først senere vokser ud om Larven. Saadanne uægte Endocecidier frembringes hyppig paa Blade, naar Æggene anbringes paa disse i Knoptilstanden. Som Eksempler herpaa kunne tjene *Hormomyia fagi*- og *H. piligera*-G. paa Bøgeblade (se Fig. 4 i Galmyg), flere Galhvepsegaller, f. Eks. *Neuroterus baccarum*-G. paa Egeblade, medens den tilsvarende Generations (se Galhvepser), *N. lenticularis*-G., er en ægte Endocecidie. — En G. kan kun dannes paa levende Plantedele. Hvad Bygningen af den angaar, kan man vistnok som fælles for alle G. sige, at kun de i Planten indeholdte Stoffer kunne forefindes, ordnede paa samme Maade som i den normale Plante; ellers variere Form og Bygning i det uendelige, lige fra de simple Bladkrusninger, frembragte af Bladlus, hvor Hypertrofien undertiden er saa ringe, at man kan være i Tvivl, om der virkelig foreligger en saadan eller ikke, til de iøjnefaldende og højst komplicerede Galæbler, frembragte af Galhvepser paa Egeblade; baade i Form og Bygning minde de om Frugter, nærmest Stenfrugter. Disse G. bestaa i Alm. af tre Lag: et parenkymatisk Yderlag med Overhud, sædvanlig rigt paa Garvestof og gennemtrukket af Ledningsvæv (Gallebarken); et haardt Beskyttelseslag af Stenceller; Inderlaget eller Næringslaget, bestaaende af tyndvægget Parenkym, fyldt med en Blanding af Olie, Sukker og Æggehvide, medens Stivelse mere forekommer i de ydre Lag af G. Dette Næringsvæv reagerer tydelig alkalisk ved Galhvepsegaller, medens det f. Eks. ved Bladlusgaller reagerer svagt surt. Sammenligner man denne G. med en Frugt, en Sammenligning, der ofte er draget f. Eks. af Malpighi, Darwin og Beyerinck, er der ganske sikkert stor Overensstemmelse. Begge ere i Besiddelse af Beskyttelsesorganer til Værn mod skadelige Dyr og ublidt Klima, medens G. ingen Brug har for Frugtens Spredemidler, da Dyret selv kan sørge for at finde et hensigtsmæssigt Sted for sin Forplantning. Stencellelaget virker beskyttende ligesom Stenen i Kirsebærret. Kødet i Kirsebærret tjener som Spredemiddel, i G. maa det saftige Yderlag have en anden Bestemmelse. Ved sin Vandholdighed tjener det til at hindre Larvens Udtørring; ved sin Rigdom paa Garvestof giver det Dyrene Afsmag for Nydelsen af G.; ved sin Tykkelse endelig gør det det vanskeligt for Snylteinsekter at naa med Brodden ind til Larven. G. er enten en- eller flerkamret, efter som den huser eet eller flere Dyr. — G.'s Varighed er højst forskellig. Nogle ere varigere, f. Eks. enkelte Svampegaller (Heksekoste), Bladlus- og Galmidegaller, de saakaldte Domatier (s.d.), hvor hvert Slægtled stadig forøger den af et enkelt Individ op-

rindelig anlagte Bolig. De fleste Svampegaller dø derimod, naar Sporedannelsen er afsluttet. Zoocecidierne ere af kortere Varighed, naar de kun tjene som Bolig for Dyret i Larvetilstanden; deres Varighed afhænger da af Tiden, Larven bruger til sin Udvikling. G. kan saaledes dø samme Sommer, samme Vinter, følgende Foraar eller næste Vinter og bliver da toaarig (se i øvrigt Galhvepser, Galmyg). Saadanne G. kunne nu enten blive siddende paa Moderplanten, indtil det fuldt udviklede Insekt forlader den (*Neuroterus baccarum*), hvad der er Tilfældet, naar Dyrets Udvikling sker hurtig; bruger Dyret derimod længere Tid til sin Udvikling, falder G. ofte af, og Dyret overvintrer i denne paa Jorden (*Neuroterus lenticularis*). Undertiden falder en Del af G. af, naar Dyret ingen Næring behøver, medens kun en lille Del, tilstrækkelig til at beskytte Dyret, bliver tilbage (*Hormomyia fagi*, Bøgens Galmyg). Snylteres Tilstedeværelse kan forandre G.'s Udseende, standse dens Vækst eller dræbe den før Tiden. — G. maa i Reglen betragtes som skadelige for Planterne, dog langtfra i den Maalestok, man skulde tro, hvad der navnlig gælder for Zoocecidierne, medens Mykocecidierne som Regel ere meget skadelige. Blandt de skadelige Zoocecidiefrembringere kunne fremhæves: Dværgrundorme, Bladlus paa Abild, Druelus paa Vinranken, Bygfluen og Fritfluen paa Kornsorter, Galmyg, der leve i Stammer eller Grene (Pil) eller ødelægge Topskuddene (Pil). Bladgaller synes derimod, selv om de ere til Stede i meget stor Mængde, ikke at skade Planten i nogen væsentlig Grad, selv om de ganske vist maa forvolde Planten Tab af værdifulde Stoffer, da deres Assimilationsevne kun er ringe, og de saaledes maa forbruge Værtplantens Reservenæring. Ved Vejning af de bekendte kegleformede G. paa Bøgeblade har det vist sig, at 15 lufttørrede G. veje det samme som 6 lufttørrede Løvblade. Hver 3 G. absorberer altsaa omtrent een assimilationsdygtig Bladplades Materiale. — Nyttige ere derimod kun meget faa; inden for Mykocecidierne saaledes de noksom bekendte Leguminoseknolde, der virke som Kvælstofsamlere (se Bakteroider). Zoocecidier gavne ikke Værtplanterne. Nogle Galhvepsegallers Rigdom paa Garvestof gør dem anvendelige til teknisk Brug (se Galæbler).

De galledannende Dyr høre til følgende Ordener: Biller (Træbukke, Snudebiller, Pragtbiller), Aarevingede (Snyltehvepse, Bladhvepse, Galhvepse), Sommerfugle (Viklere, Møl), Tovingede (Fluer, Myg), Næbmundede (Skjoldlus, Bladlopper, Bladlus), Galmider, Dværgrundorme; endelig enkelte Vandlopper og Hjuldyr, der frembringe G. paa Vandplanter. — De galledannende Svampe høre til følgende Familier: Slimsvampe, Chytridiaceer, Bladskimmelsvampe, Brandsvampe, Taphrinaceer, Meldugsvampe, Kernesvampe, Rustsvampe og Kødsvampe.

Der vil nu blive nævnt en Række Eksempler paa G., frembragte af disse forskellige Snyltere, idet der særlig er taget Hensyn til de i Danmark forekommende; kun de med * betegnede ere ikke fundne i Danmark. Biller: kun faa danne G. uden videre praktisk Betydning. Paa Torskemund leve flere *Gymnetron*-Arter (Snudebiller); deres G. ere af forskellig Form; smukke Kuglegaller paa det underjordiske Stængelstykke, ofte samlede i store Masser; Stængelfortykninger og Frugtknudegaller. Som Eksempel paa Planter med Snudebillegaller kunne endvidere nævnes: Klokke, Rapuntsel, Vejbred, forskellige Korsblomstrede, Salturter og Rødknæ. I Grenene af Poppelarter, navnlig Bævreasp, lever en Træbuk, *Saperda populnea*, og foraarsager Opsvulmninger. — Sommerfugle: kun meget faa galledannende Arter findes (14); de frembringe G. paa Stænglerne af Pil, Gedeblad, Dueurt o. a. — Aarevingede: Snyltehvepseslægten *Isosoma* frembringer paa forskellige Græsser Knop- eller Stængelgaller. Bladhvepserne hjemsøge næsten udelukkende Pil. Kugleformede G. fæstede i et enkelt Punkt paa Bladene frembringes af *Nematus bellus* og *N. gallarum*, ovale, gennemvoksede, ordnede i to Rækker langs Bladets Midtribbe af *N. Vallisnerii* (Fig. 1). Stængel-, Bladstilk- og Midtribbegaller skyldes *Cryptocampus*-Arter. Andre Bladhvepser frembringe Randrulning af Bladene. Galhvepser frembringe smukke, store G. paa Eg, paa Rod, Stamme, Grene, Knopper, Blade, Blomsterstande, Frugter. (Generationsskiftet se Galhvepser. 1) betegner den agame, 2) den kønnede Generation). Som Eksempler kunne nævnes: 1) *Neuroterus lenticularis*. — 2) *N. baccarum*, 1) Røde, haarede, linseformede G. paa Bladundersiden (fundet indtil ca. 300 paa eet Blad); 2) Runde, saftige, vindruelignende G. gennemvokse Bladet med en bred Basis. 1) *Neuroterus numismalis* — 2) *N. vesicator* *. 1) Knapformede, brune, silkeglinsende Bladgaller med en Fordybning i Midten. 2) Blæreformet Bladgalle, lidt mere fremspringende paa Over- end paa Undersiden. 1) *Dryophanta folii* — 2) *D. Taschenbergii* *. 1) Store, kugleformede G. fæstede i et Punkt paa Bladoversiden. 2) Violette, som unge røde, fløjelsagtig haarede G. paa Stammer, dannede af sovende Knopper. 1) *Biorhiza aptera* — 2) *B. terminalis*. 1) Kugleformede, enkamrede Rodgaller, der ved Sammenvoksning kunne danne hele Knolde. 2) Store, runde, mangekamrede Knopgaller, som unge saftige, som ældre tørre. 1) *Audricus fecundatrix* — 2) *A. pilosus* *. 1) Store Knopgaller, dækkede af forstørrede Knopskæl, Artiskokgaller, Ege-

Pig. 1.

Galler af *Nematus* paa Pil.

roser. 2) Spidst ægformede, haarede G. paa Hanraklerne mellem Støvdragerne. Efter Eg ere Roser Galhvepsens Yndlingsplanter. Slægten *Rhodites* frembringer her G. af forskellig Form; de mest iøjnefaldende ere de saakaldte Rosenkonger eller Bedeguarre (s. d.) (Fig. 2 og 3). Store,

Fig. 2.

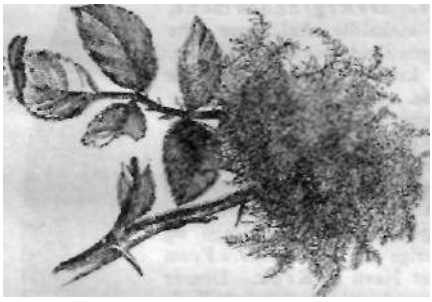

Bedeguargalle.

Fig. 3.

Bedeguargalle gennemskaaret; de enkelte Gallekamre ses.

mangekamrede G. paa Blade, Blomster, Frugter eller Grene, beklædte med en Mængde mosagtig grenede Udvækster. Andre Rosengaller ere kugleformede, glatte eller tornede. Foruden paa Eg og Rose ere Galhvepsegaller fundne paa Valmue, Potentil, Klynger, Høgeurt, Korsknap. Tovingede: Af Fluer er der kun faa galledannende Arter; til Galmyggene hører derimod den største Del af de galledannende Insekter. Som Eksempler paa Fluegaller kunne nævnes: Store Stængelopsvulmninger paa Agertidsel (skyldes *Urophora Cardui)*, lange, træagtige, cigarformede Topskud paa Tagrør (skyldes *Lipara tomentosa*). Mindre iøjnefaldende, men i praktisk Henseende særdeles vigtige ere de af *Chlorops taeniopus* og *Oscinis Frit* frembragte G. paa Byg, Havre og Vintersæd. *Ch. taeniopus* (Bygfluen, den gule Kornflue) angriber navnlig Byg og Vintersæd; saadanne syge Planter ere tenformig fortykkede; Akset skrider ikke. Paa den ene Side af Stængelen viser Resultatet af Larvens Gnav sig som en Fure, der ofte fortsættes op i Akset. *Oscinis Frit* (Fritfluen) er Aarsagen til forkrøblede, i deres Længdevækst i Reglen hemmede, men forneden stærkt fortykkede, ofte rigt forgrenede Havre-, Byg-, Vintersæd- og forskellige Græsplanter (se i øvrigt Fritflue). — De talrige Galmyggaller kunne optræde under højst forskellige Former, omdannende 1) Blomster, 2) Blomsterstande, 3) Knopper, som 4) Bladrulling eller som Indregaller i 5) Stængler og paa 6) Blade. 1) Paa Kællingetand ere lukkede, stærkt fortykkede, rødlige Blomster meget almindelige. 2) Paa Markbynke omdannes Kurvene til lange, hvidfiltede Rør. 3) Knopgaller findes hyppig paa Pil (Pileroser), Tjørn (Tjørneroser), Enebær, (Kigbær). 4) Paa Lindeblade og Bladene af Vandpileurt er Randrulling almindelig. Hos flere Bælgplanter leve Larverne paa Bladene, der da lukke sig sammen om dem, svulme op og ligne smaa Bælge. 5) Stængelgaller paa Pil (se Galmyg). 6) En af de almindeligst forekommende G. i Danmark ere de glatte, kugleformede, ofte røde Udvækster paa Bøgeblade, frembragte af *Hormomyia fagi* (se Fig. 4 i Galmyg). Disse G. kunne ofte være til Stede i meget stort Antal, indtil ca. 30 paa eet Blad. En anden *Hormomyia*-Art skyldes rustbrunt, haarede, ikke tilspidsede G., der i Alm. ere anbragte i to Rækker langs Midtribben af Bladet. Paa Pil er hyppig hele Bladpladen oversaaet med smaa, haarede, paa begge Sider halvkugleformede G., der aabne sig med en kredsrund Aabning paa Undersiden. Paa Lind ere store runde, lysegrønne Opsvulmninger almindelige paa de forskellige Dele.

Plantelus: Som Eksempler paa Bladloppegaller kunne nævnes: Bladrandrulling hos Ask; Dyrene, der leve paa Undersiden af Bladene, bringe Bladkødet til at vokse stærkere end Ribberne, hvorved Bladene faa et buklet Udseende, samtidig med at de rulles mod Undersiden, og Ribberne gennemvokse dem med et rødt eller violet Aarenet. Paa Buksbom omdannes Spidsen af Skuddene, idet Bladene blive stærkt udbuede og lukke sig om de

Fig. *i.*

Galler af en Bladlus paa Ælm.

med hvid Honningdug beklædte Dyr. Hos forskellige Sivarter hypertroferes Blomsterstanden, der dannes røde Bladskud med store Bladskeder og ofte abnorm Forgrening. Bladlusgaller (se Bladlus) (Fig. 4). Galmider frembringe særlig paa træagtige Planters overjordiske Dele G. af de mest forskellige Former: 1) abnorm Haardannelse, tidligere beskrevet som Svamp under Navnene *Erineum* og *Phyllerium*; hermed følger ofte Bukling af Bladene mod den modsatte Side. 2) Mideskurv. 3) Midepunge, ogsaa beskrevne som Svampe under Navnene *Cephaloneon* og *Ceratoneon*. 4) Bladrandrulling. 5) Bladfoldning. 6) Bladkrusning. 7) Lukkede Knopper, ofte i Forbindelse med abnorme Samlinger af saadanne. 8) Omdannede, ofte lukkede eller grønne Blomster eller Blomsterstande, hyppig i Forbindelse med abnorm Forgrening. 1) Paa Løn og Æl findes meget almindelig hvid eller rød, senere brun *Erineum* paa Undersiden af Bladene. Paa Birk findes dels hvid, dels purpurrød *Erineum*, der kan optræde i saa stor Mængde, at Træerne faa et rødligt Udseende og i Sverige har givet Anledning til Navnet »Blodbjörk«. Endvidere findes *Erineum* paa Bøg, Lind, Vinranke (Fig. 5) o. m. a. 2) Paa Pære er Mideskurv meget almindelig, først grøn, senere rødlig, derefter brun; her leve Miderne inden for Overhuden, ellers udvendig. Paa Røn findes lignende Dannelser. 3) En af de almindeligste G. i Danmark ere rødlige, glatte, kugleformede Midepunge paa Oversiden af Ælleblade med en lidt ophøjet Indgangsvold paa Undersiden. En anden Mide frembringer paa de samme Træers Blade Punggaller, anbragte regelmæssig i Nervevinklerne langs Midtribben. Lignende Dannelser findes paa Pil (Fig. 6), Ælm og Lind, her i Form af lange, kegleformede, røde Udvækster; paa Løn- og Krageearter. 4) Randrulling af Bladene findes hyppig paa Tjørn, Lind og Bøg, hos den sidste er Randen saaledes rullet, at Bladet ser ud, som det er omgivet af en smal, rund, yderst regelmæssig Søm; den samme Mide er Aarsag til 5) den saakaldte »Foldesyge« hos Bøgen, hvor Bladene blive smaa, læderagtige, tæt haarede og foldede langs Nerverne. 6) Hos Gedeblad og Avnbøg kruses Bladene regelmæssig efter Ribberne. 7) Paa Hassel er Knopdeformation temmelig hyppig, Knopperne blive opsvulmede, næsten kuglerunde og udfolde sig ikke sammen med de øvrige Knopper om Foraaret. Lignende Knopgaller findes hos Birk, de omdannede Knopper undertiden stærkt sammenhobede, og Ribsarter. 8) Hos Ask dannes af Blomster- og Frugtstande store uregelmæssige G-, »Klunker«. Dværgrundormene, de saakaldte Aal, gøre ofte megen Skade paa Kulturplanter. De kunne frembringe G. i alle Dele. Som Eksempler kunne nævnes *Tylenchus Hordei* (Bygaalen, Fig. 7), der frembringer krogformede Opsvulminger i Spidsen af Rodtrævlerne paa Byg* og Marehalm; Sygdommen har i Norge og Sverige paa Grund af G.'s Form faaet Navn af Krok. Den er overordentlig skadelig, da Rodspidserne ved at omdannes til G. ikke kunne optage Næring fra Jorden. Planterne faa hurtig et gulligt Udseende og dø i Reglen før Akssætningen. *T. devastatrix* (Stængelaalen) lever i Stængler og Blade af forskellige Planter: Rug*, Havre*, Græsser, Løg*, Kløver, Boghvede*, Kartofler o. fl. Disse omdannes paa forskellig Maade, blive i Reglen hemmede i deres Længdevækst, samt fortykkede, ofte knoldformig opsvulmede og dø i Reglen tidlig; Aalene vandre da ud i Jorden, der saaledes inficeres paa ny hvert Aar. *T. Tritici* (Hvedeaalen) er Aarsag til en Sygdom i Hvedeaksene, som heldigvis endnu (1897) ikke er optraadt i Danmark. Ormene leve i Kornene eller rettere sagt i de G., der have indtaget Kornenes Plads. De ere mørkebrune eller sorte, mindre end de normale Korn, forsynede med en tyk, brun Skal og indeholde en gullighvid, tilsyneladende melet Masse, i hvilken der undertiden findes flere Tusinde smaa Orme.

Fig. 5.

Midefilt (*Erineum*) paa et Vindrueblad.

Fig. 6.

Midepunge paa Pileblad.

Fig. 7.

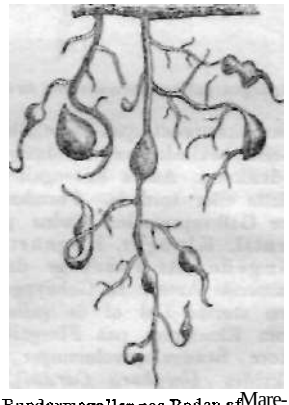

Rundormegaller paa Roden af Marehalm, foraarsagede af Bygaalen (*Tylenchus Hordei*).

Heterodera Schachtii (Roeaalen): de af denne frembragte G. ere saa lidt iøjnefaldende, at den ikke fortjener at behandles paa dette Sted (se Rundorme): *H. radicicola* (Rodaalen) findes i Rødderne af en Mængde forskellige Planter, hvor den frembringer G. af forskellig Form hos To-

kimbladede og Enkimbladede. Hos de første ere de kugleformede, ligne da Leguminoseknolde, men kunne altid kendes fra disse ved aldrig at være sidestillede. Hos de sidste ere de langagtige, traadformede. De unge ikke kønsmodne Orme vandre ind i Rødderne et Par Mm. fra Rodspidsen. De kønsmodne Hunner svulme efter Befrugtningen op til pæreformede Legemer, der indeholde en Mængde Æg. Ungerne vandre, efter at have sprængt Moderhuden, enten ud i Jorden for at trænge ind i ny Rødder, G. bliver da enaarig, eller de gaa længere ind i Planten, G. bliver da flereaarig. Paa en Mængde vildtvoksende Planter frembringes der G. af »Aal« — Slimsvampe. Paa Rødderne af mange Korsblomstrede, f. Eks. Kaal, Roer og Sennep, frembringer *Plasmodiophora Brassicae* monstrøse Opsvulmninger, den saakaldte Kaalbrok eller Kaalhernie (Fig. 8). Hovedroden eller Rodgrenene kunne selv være opsvulmede eller bære kugleformede Opsvulmninger. I et saadant monstrøst Parti ere Karstrengene forskudte ved en Forøgelse, navnlig af Barkparenkymet, idet talrige Celler ere enormt forstørrede og fyldte med en Slimmasse, der hurtig udvikler sig til kugleformede, ufarvede Sporer. Rødderne blive til sidst graa eller sortagtige, rynkede og møre, smuldre hen og blandes med Jorden. Naar Sporerne spire, sprænges Sporens Væg, og Cellekroppen kryber ud; hvis den nu træffer friske Rødder, trænger den ind i disse, som derved inficeres. Svampen er overordentlig skadelig og meget smitsom. Nærbeslægtet er rimeligvis *Frankia subtilis*, der frembringer de saare almindelige koralformede Forgreninger af de finere Trærødder paa Æl (Fig. 9), Sandtidse og Sølvblad; disse Dannelser synes hverken at gøre Skade eller Gavn. Leguminoseknolde se Bakteroider. Chytridiaceer. Af Slægten *Synchytrium* danne flere Arter ret iøjnefaldende, sædvanlig gule eller røde, G. paa forskellige Urter. Som Eksempler kunne nævnes: *S. Anemones*, som danner purpurrøde, uregelmæssige Vorter paa Anemone-Arter, særlig Hvid Anemone; *S. Mercurialis* giver Bingelurt et ejendommeligt, rynket Udseende. Bladskimmelsvampe. Mange Arter frembringe G. paa Urter. Enten omdannes kun Blomster eller Blomsterstande, skønt hele Planten er beboet af Snylteren, eller hele Planten bliver monstrøs. *Peronospora Radii* angriber Blomsterne af Lugtløs Kamille, saa at alle Skiveblomsterne blive hvide og tungedannede. *P. violacea* foraarsager, at Blomsterstandene hos Blaahat og Due-Skabiose blive større og Støvdragerne ofte kronbladlignende; *P. affinis* giver Jordrøg et meget monstrøst Udseende; den bliver lav, stærkt forgrenet, oftest blomsterløs og ligner en Heksekost. *Cystopus candidus* (Hvidrust) omdanner paa den mærkeligste Maade en Mængde Korsblomstrede. Stænglerne fortykkes, krummes og slynges. Blomsterne blive ofte meget store, undertiden grønne. Forgreningen er ofte heksekostlignende. Af Brandsvampe frembringe en Mængde Arter forskellige Plantemonstrøsiteter. De kunne være Aarsag til Fremkomsten af Dværgplanter (Alm. Hvene, Trævlekrone), af korte og tykke Skud (Alm. Snærre), af Knolddannelse paa Rødderne (Taarnurt), af Udvækster paa Stængler (Skræppe), af abnorm Forgrening (Bygaks, angrebne af *Ustilago segetum*), eller af Opsvulmning af Kurve (Gedeskæg og Skorsonere); *Tecaphora deformans* omdanner Bælgene hos Astragel til korte, tykke, røde, ormlignende Legemer, hvor Frøene erstattes af Svampens Sporer. Nærbeslægtet med Brandsvampene ere Slægterne *Protomyces* og maaske *Physoderma*. *Protomyces macrosporus* lever intercellulært paa flere Planter. *Physoderma deformans* lever intracellulært i alle Dele af Hvid Anemone; Blomsterne blive iøjnefaldende store og i Reglen varigere end de normale. Biosteret bliver stift og tykt, ofte grønt. Taphrinaceer, der navnlig optræde i Bjærgegne og Polarlande og vistnok ganske mangle i Troperne, angribe især træagtige Planter. Af de 37 opstillede Arter findes de 20 i Danmark, optrædende paa følgende Værtplanter: Rosenblomstrede, Nellikefamilien, Skærmplanter, Ælm, Rakletræer og Bregner. Naar Grenene hypertroferes, fremkomme de saakaldte Hekse- eller Troldkoste; Bladene ere da hyppig ogsaa monstrøse. Som Eksempler kunne nævnes: Fuglekirsebær: Heksekostene ere her store, men ikke tætte, med lange, dels nedhængende, dels oprette, ofte pludselig opsvulmede og atter fortyndede Grene; Bladene ere blege eller rødlig glinsende, men ikke særlig misdannede (*TaphrinaCerasi*). Kræge, Blomme, Slaaen: Tætte Grenpurrer med smaa, krusede Blade (*T. Insititiaé*). Klæbrig Birk: tætte Heksekoste, Bladene graaduggede paa Undersiden (*T. betulina*). Avnbøg: store, tætte Heksekoste, Bladene krusede, gulgrønne, med graalig Dug paa Undersiden (*T. Carpini*). Tjørn: Bladene med lyserøde, svagt bugtede Pletter, som senere bedækkes med

Fig 8

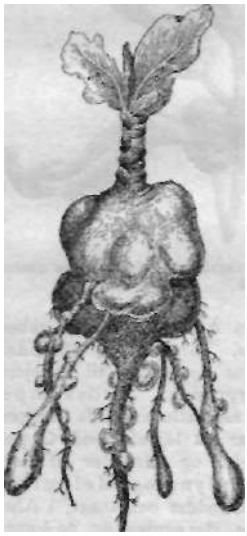

En Kaalplante, misdannet af Kaalbroksvampen.

Fig. 9.

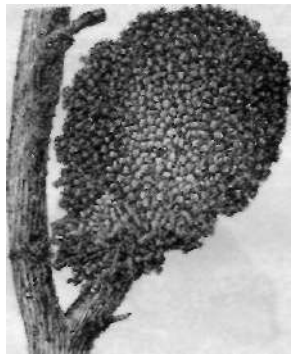

Knolde paa Ællerødder, foraarsagede af *Frankia subtilis*.

en graa Dug, de gennembrudte Sporesække (*T. Crataegi*). Fersken (Blæresyge, Fig. 10): Bladene blive krummede, bugtede og krusede, sædvanlig gule eller røde, senere hvidduggede paa den konkave, i Reglen nedadvendende Side (*T. deformans*). Poppel: Bladene med større eller mindre Buler, der paa den konkave Side ere gule, hidrørende fra Sporesækkene (*T. aurea*). Rød Æl: Bladene bulede og i øvrigt monstrøse, gulgrønne, senere rødbrune eller graaduggede (*T. Tosquinetii*). Rød og Hvid Æl: store tungeformede, ofte tommelange Udvækster (Ælletunger, Fig. 11) paa Hunraklerne, af gulgrøn eller rødbrun Farve, bedækkede med graa Dug (*T. amentorum*). Blomme, Kræge, Slaaen og Hæg: de saakaldte Blommepunge; Frugterne blive lange, bælglignende, stenløse og læderagtige; Sporesækkene danne til sidst et fløjelsagtigt graat Overtræk paa hele Overfladen. Da Myceliet breder sig i Grenene, kan Dannelsen af Blommepunge ikke hindres ved, at disse indsamles; de angrebne Dele af Grenene maa fjernes (*T. Pruni*). Meldugsvampe, der ere Epifytter, fremkalde derfor sjældnere Hypertrofi, men kunne dog, naar de optræde i stor Mængde, gøre Blade monstrøse (Dueurt, Mjødurt). Af Kernesvampe findes kun faa galledannende Arter. Bregner (Ørnebregne og Alm. Mangeløv) omdannes temmelig stærkt; de blive lavere, Løvets Form og Farve forandres, og til Slut bryde Sporemasserne ud og ligne i Bregnens Frugthobe. I Hunraklerne af nogle Pilearter snylter *Fusarium amenti*; Aksen svulmer op og farves rødbrun. Saadanne Rakler ere varigere end de normale. Rustsvampe. Som oftest fremkaldes kun Hypertrofi af 1) det Mycelium, der udvikler Aecidier, sjældnere af 2) den teleutosporebærende Generation. 1) Hele Planten gennemtrænges af Myceliet, og dette stimulerer dens Vækst, f. Eks. Anemone, Dueurt, Gedeskæg. Buler paa Blade frembringes af *Aecidium Grossulariae*, *A. Violae* o. fl. Opsvulmninger og Krumninger af Stængler og Bladstilke fremkaldes paa Brændenælde, Roser o. fl. I Blomster foraarsages hyppig meget monstrøse Dannelser enten af Aecidier, der lejlighedsvis udvikles i Blomsterdelene, f. Eks. Stikkelsbær, Berberis, eller af Aecidier, der ene optræde i Blomsterstanden: *A. strobilinum* og *conorum* i Rødgranens Kogler. Endelig maa nævnes *A. elatinum*, der frembringer de mærkelige Heksekoste paa Ædelgran. De af Svampen inficerede Knopper udvikle sig til smaa, oprette Skud, med korte Naale uden Bladgrønt, om Efteraaret falde Naalene af; næste Aar skydes ny Grene med gule Naale, der bære Aecidierne. Disse »Heksekoste« kunne leve i en længere Aarrække og blive et Par Meter høje. 2) Opsvulmninger af Grenene findes paa Enebær. Hele Planten faar et andet Habitus end det normale, saaledes Agertidsel, angreben af *Puccinia suaveolens*, Timian og Merian, hvor *P. Caulincola* giver Anledning til en ejendommelig risformet Forgrening. Kødsvampe. Hertil høre kun meget faa galledannende Slægter. I *Exobasidium* frembringer ret iøjnefaldende G. paa Blade, sjældnere Stængler og Blomster af flere Bøllearter, Rosmarinlyng og Melbærris. Undertiden bliver hele Skuddet omdannet, i Alm. er det kun mindre Partier, der svulme op og kunne danne store Buler, karmesinrøde paa Oversiden. Paa Undersiden bryder det sporedannende Væv frem; Sporerne spire meget hurtig. (Litt.: Réaumur, *Mémoires pour servir å l'histoire des Insectes* [Paris 1734—42]; Frank, »Die Krankheiten der Pflanzen« [Breslau 1896]; Tubeuf, »Forstlich-naturwissenschaftliche Zeitschrift« [Munchen]; Beyerinck, »Beobachtungen über die ersten Entwickelungsphasen einiger Cynipidengallen« [Amsterdam 1882]; Kiistenmacher, »Beiträge zur Kenntniss der Gallbildungen mit Beriicksichtigung des Gerbstoffes« i Pringsheim's Jahrbiicher f. wissensch. Botanik [1894]; Schlechtendal, »Die Gallbildungen der deutschen Gefässpflanzen« [Zwickau 1891]; Hieronymos, »Beiträge zur Kenntniss der europäischen Zoocecidien und der Verbreitung derselben. 68. Jahresber.f. Schles. Gesellschaft« [1890]; E. Rostrup, »Om nogle af Snyltesvampe foraarsagede Misdannelser hos Blomsterplanter« [»Bot. Tidsskr.«, 14. Bd. 4. H.J; E. Rostrup, »Danmark's Taphrinaceer« [»Vidensk. Meddel. fra den naturh. Foren.«, 1890]; Wakker, »Untersuchungen uber den Einfluss parasitischer Pilze auf ihre Nährpflanzen« [»Pringsheim's Jahrb.« 1892]; Fée, *Mém. sur le groupe des Phylleriées et notamment sur le genre Erineum* [Paris og Strassburg 1834]; Sofie Rostrup, »Danske Zoocecidier« [»Vidensk. Medd. fra den naturh. Forening«, 1896]).

Cand. mag. Sofie Rostrup.

Fig. 10.

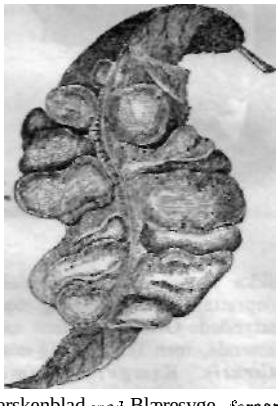

Ferskenblad med Blæresyge, foraarsaget af *Taphrina deformans*.

Fig. 11.

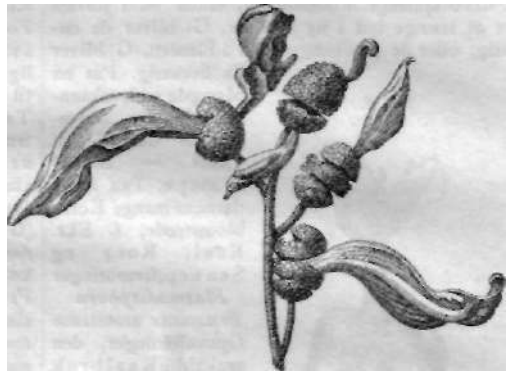

Ælletunger paa Ællekogler, foraarsagede af *Taphrina arnentorum*.

Galle kaldes de hos Hesten saa hyppig forekommende »kolde« Vædskeansamlinger i Ledsækkene, Seneskederne og enkelte af Slimsækkene. Ansamlingerne betegnes som »kolde«, fordi de under almindelige Omstændigheder ikke frembyde Tegn paa akut Betændelse, de ere hverken ømme eller af forøget Varme. G. udvikle sig i Reglen ganske gradvis. Lidt efter lidt udspiles den paagældende Ledkapsel eller Seneskede af den sig ansamlende Vædske (Synovi, s. d.), og hvor de omgivende Væv (Sener, Seneblade, Muskler o. s. v.) tillade det, trænger G. sig frem under Huden som en større eller mindre, blød (fluktuerende), tilrundet, ret skarpt begrænset, mere eller mindre svulstlignende Hævelse (deraf Navnet, som rimeligvis, ligesom det tyske: *Galle* og det engelske *gall*, j stammer fra det latinske: *galla*, et Galæble). G. i kan imidlertid ogsaa være »Udgangen« af en akut Betændelsesproces i en Seneskede eller et Led, i hvilket Udsvedningen (Ekssudatet) bliver tilbage, efter at Betændelsessymptomerne have tabt sig. En G. kan holde sig uforandret i Aarevis; men ligesom den i Reglen er opstaaet ved den Overanstrengelse, som de fleste arbejdende Heste ere udsatte for, navnlig naar de bruges paa haard Vej (brolagte Gader), vil den fortsatte Brug af Hesten som oftest medføre en langsom forløbende, snigende Betændelse med Fortykkelse (Forhærdelse, Induration) af G.'s Vægge og deraf følgende Halthed. I Overensstemmelse med hele den Maade, paa hvilken Lidelsen udvikler sig, er det forstaaeligt, at den ikke er let at helbrede, og Bedring er overhovedet kun mulig i saadanne Tilfælde, hvor Hesten kan skaanes for Arbejde. Nylig opstaaede, endnu tyndvæggede G. kunne undertiden bringes til at svinde ved Massage, ved Anlæggelse af Bind og Trykbandager, ved Brænding (se Kauterisation) med eller uden samtidig Anvendelse af Trækmidler. Meget haardnakkede Tilfælde lade sig endelig behandle operativt, idet G. under fornøden Forsigtighed (Antiseptik) kan aabnes og Vædsken udtømmes. *G. S.*

Galle, nederlandsk Kobberstikkerfamilie fra Antwerpen.

1) Philip G., født 1537 i Haarlem, død 1612 i Antwerpen, hvor han var Elev af Cornhaert og 1570 optoges i Malergildet; i sine senere Aar drev han Kobberstikhandel. Hans Blade staa tilbage for Sønnens; han har udført en Mængde efter A. v. Montfoort (Loth's Historie), Stradanus, Heemskerck, Fr. Floris o. a.

2) Theodor G., født ca. 1570 i Antwerpen, død smst. 1633, foreg's Søn og Elev, levede længere Tid i Italien og vendte hjem 1600; hans talrige Stik, de fleste efter Stradanus, ere ej af synderlig Værd, da han var mere Kunsthandler end Stikker.

3) Cornelius G. den Ældre, født i Antwerpen 1576, død smst. 1656, Søn og Elev af ovenn. P. G. og uddannet videre i Rom, hvor han udførte sine bedste Blade; efter Rubens har han stukket: »Judith og Holofernes«, »Maria med Barnet«, »Kongernes Tilbedelse«, »Ecce homo«, »Pieta«, Kirkefædrene, »Prokne og Tereus«, »Seneca's Død«, »Venus og Amoriner«; efter v. Dyck »Korsbæringen« og flere Blade efter Vanni, Pazzi og v. Hoeck.

4) Cornelius G. den Yngre, født 1600 i Antwerpen, Søn og Elev af foreg., stak kun Portrætter efter v. Dyck, flere til Ikonografien.

Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af Familien G. ca. 600 Bl. *A. Ls.*

Galle, Johann Gottfried, tysk Astronom, er født 9. Juni 1812 i Nærheden i Wittenberg, studerede 1830—33 Matematik og Naturvidenskab i Berlin, blev 1835 Observator ved Observatoriet smst. og promoverede 1845 med Af handlingen *Olai Roemeri triduum*; Oversendelsen af dette Skrift til Leverrier gav denne Anledning til at meddele G. Resultaterne af de da netop færdige Beregninger over den transuraniske Planet, hvilke satte G. i Stand til samme Dag, han fik Leverrier's Brev, 23. Septbr. 1846, at finde denne Planet (Neptun). G.'s talrige Planet- og Kometobservationer (han har fundet 3 ny Kometer: 2. Decbr. 1839, 25. Jan. og 6. Marts 1840) ere publicerede i »Astr. Nachr.«, »Berliner Astron. Jahrbuch« og »Astron. Beob. angestellt auf der Sternw. zu Berlin«, I—III. 1855—96 var G. Professor i Astronomi ved Universitetet i Breslau og Direktør for Observatoriet, men dettes instrumentelle Udstyr bragte G. væsentlig over i magnetiske (»Variation der magnetischen Declination« [Berlin 1887?]) og meteorologiske Studier (»Grundziige der schles. Klimatologie« [Breslau 1857], »Mittheilungen der Breslauer Sternwarte« [1879] foruden talrige mindre Afhandlinger i Poggendorf's »Annalen« og i »Abh. der schl. Gesell. für vaterländische Kultur«), 1873 foreslog G. at bestemme Solparallaksen (s. d.) ved samtidig Observation paa den nordlige og sydlige Halvkugle af de smaa Planeter i Opposition i Stedet for Mars, og denne Metode har vist sig at levere de bedste Værdier (»Bestimmung der Sonnenparallaxe aus correspond. Beob. der Flora« [Breslau 1875]). Af andre Arbejder af G. kunne mærkes: »Ueber eine Verbesserung der Planeten-Elemente« [smst. 1858] og »Verzeichniss der Elemente der bisher berechneten Cometenbahnen« [Leipzig 1894]. *F. Fr. S.*

Gallé [gale'], Emile, fransk Glasfabrikant og kunstindustriel Tegner, født 1846 i Nancy, hvor hans Fader var Fajancefabrikant, studerede først Jura og Filosofi og opholdt sig 1 Aar i Weimar, men grundede derefter i sin Fødeby et større Fabrikanlæg for Porcelæn, Møbler og særlig Krystalsager, til hvilke han oftest selv leverede Tegningerne, og i den sidstnævnte Kunstgren ved Verdensudstillingen 1889 opnaaede han megen Berømmelse. G.'s Krystalvarer, Vaser, Kander, Skaale o. s. v., ere, skønt paavirkede af japansk Kunst, prægede af en saa stærk personlig Karakter, at han næppe finder Efterlignere; med særlig Dygtighed efterligner han Blomster, f. Eks. Orkideen, ved tynde Krystalhinder, der lægges uden om hinanden, og mellem disse andre Lag svagere og stærkere farvet Krystal, hvorved fremkommer Nuancer og et Farvespil, der kappes med Ædelstenens. (Litt.: »Tidsskrift f. Kunstindustri«, V S. 192; »Gazette d. b. arts déc.« [1889] og »Revue des arts décoratifs« [1889 og 1892]). *A. Ls.*

Gallée, Johan Hendrik, nederlandsk Sprogforsker, er født 9. Septbr. 1847 i Vorden, blev 1872 ansat ved Gymnasiet i Haarlem, 1879 Lektor, 1882 Professor i oldgermansk og sammenlignende Sprogvidenskab ved Universitetet i Utrecht. Han har, foruden Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter,

skrevet »Bijdrage tot de geschiedenis der dramatische vertooningen in de Nederlanden« [Haarlem 1873], »Academie en kerkeraad 1617—32« [Utrecht 1878], »Gutiska« [2 Dele, Haarlem 1880—82], »Altsächsische Laut- und Flexionslehre, I: Die kleinern westfälischen Denkmäler« [smst. 1878], samt som første Del af en i Forbindelse med O. Behaghel udarbejdet »Altsächsische Grammatik« : »Laut- und Flexionslehre« [Halle 1891]. Endvidere har han bl. a. deltaget i Redaktionen af »*Nomina geographica Neerlandica*, Geschiedkundig onderzoek der Nederlandsche aardrijkskundige namen« [1885 ff.] og af det nederlandske Dialekttidsskrift »Onze volkstaal«. *Vilh. Th.*

Gallego [galjelgo], en ca. 175 Km. lang Biflod til Ebro's venstre Bred i det nordøstlige Spanien, Provinsen Huesca. Den udspringer paa det sydlige Affald af de mellemste Pyrenæer, paa Col de Sallent, vender sig mod Syd, efter at have løbet gennem en smuk Dal, og udmunder ved Zaragoza. Den kan ikke besejles. *H. W.*

Gallego [galjelgo], Juan Nicasio, spansk Digter, født i Zamora 14. Decbr. 1777, død i Madrid 9. Jan. 1853. Han studerede i Salamanca indtil 1800, modtog derpaa gejstlig Ordination og blev Skriftefader for de kongelige Pager. Under Kampen mod Frankrig i Beg. af 19. Aarh. sluttede G. sig til det nationale Parti, var liberal deputeret ved Cortes i Cadiz, som vedtog Konstitutionen af 1812, og blev i den Anledning sat i Fængsel 1814, da Reaktionen havde sejret, og derefter forvist til et Kloster. 1820 kom han fri og fik et højere gejstligt Embede; men som Følge af den ny Reaktion maatte han atter vandre i Landflygtighed og levede nu i Frankrig til 1828. Siden beklædte han forskellige fremragende Poster, valgtes til Medlem af det spanske Akademi 1830, siden til dets Sekretær, og tilbragte sine sidste 20 Aar i Madrid, meget anset, ogsaa af den yngre Slægt, uagtet den romantiske Retning var ham meget imod. G.'s Berømmelse grunder sig fornemmelig paa Elegien » El Dos de Mayo«, hvori han besang de Landsmænd, som faldt i Gadekampen mod Napoleon's Soldater i Madrid 2. Maj 1808; et højklassisk Digt med betydeligt Sving. I samme patetiske Odestil og for største Delen ligeledes udsprungne af patriotisk Begejstring ere hans øvrige Digte, i alt kun faa i Tallet. Nogle enkelte Prosaskrifter og et Par Oversættelser, deriblandt af Manzoni's »I promessi sposi«, udgøre for Resten hans Værker. G.'s Poesier udgaves samlede af det spanske Akademi [Madrid 1854] og derefter i 3. Bd. af »Poetas líricos del siglo XVIII«, som er 67. Bd. af »Biblioteca de autores españoles« [Madrid 1875]. *E. G.*

Gallegos [galje!-], Flod paa Østsiden af Patagonien, udspringer paa Cordillererne og udmunder i Atlanterhavet paa 51° 33' s. Br. med en bred, bugtlignende Munding, der danner en god Havn, *C. A.*

Gallehus, Landsby i det vestlige Sønderjylland (Møgeltønder Sogn), den preussiske Provins Schleswig-Holstein, ca. 5 Km. N. V. f. Tønder og 8 Km. fra Vesterhavskysten, er bekendt af de 1639 °g 1734 mellem G. og Landsbyen Østerby gjorte Fund af Guldhornene (s. **d.**). *H. W.*

Gallehvepser d. s. s. Galhvepser.

Galleïn(Alizarinviolet, Antracenviolet), $C_{20}H_{10}O_7$, er et Farvestof, der kan opfattes som et Iltningsprodukt af Pyrogallolfthale'm, og som fremstilles ved Ophedning af Fthalsyreanhydrid med Gallussyre eller med Pyrogallol. Det er i tør Tilstand et mørkegrønt metalglinsende Krystalpulver, men gaar i Handelen som en violet Dej; i koldt Vand er det meget tungt opløseligt, i varmt Vand opløses det med skarlagenrød Farve, i varm Alkohol med rødbrun Farve. Det farver bejdset Bomuld violet. *O. C.*

Gallemyg d. s. s. Galmyg.

Galléngа, Antonio Carlo Napoleone, italiensk-engelsk Forfatter, er født i Parma 4. Novbr. 1810. Familien var gammel piemontesisk. Han studerede Medicin i Padova, men kom snart ind paa litterære Sysler; som 20-aarig Student blev han sat i Fængsel for Delagtighed i politiske Bevægelser, men frigaves Aaret efter (1831); dog varede det ikke længe, før han paadrog sig Landsforvisning, og nu rejste han rundt ikke blot i Europa, men ogsaa i Nordafrika og Amerika. G. havde sluttet sig til Mazzini's Tilhængere og havde af sit Parti faaet det Hverv at dræbe Kong Carlo Alberto af Sardinien, men turde ikke, da det kom til Stykket, og blev nu forfulgt ogsaa af sine hidtidige Partifæller, idet han flygtede under Navnet Luigi Mariotti, hvilket Pseudonym han siden benyttede ved nogle af sine Skrifter. 1839 kom han til England og bosatte sig der, fik 1843 Ansættelse ved *University College* som Professor i italiensk Litteratur og 1846 engelsk Borgerret. Men 1848 begav han sig atter til Italien og medvirkede i Frihedsrøret som moderat liberal; han var 1848—49 sardinsk Afsending i Frankfurt og en Tid deputeret. Men efter Frihedskampens sørgelige Udfald bosatte han sig atter i London indtil 1854; da kaldte Cavour ham tilbage, og han sad først i det sardinske, derefter i det italienske Parlament 1854—64, dog med Afbrydelser. Thi da han i sin »Piemont's Historie« havde afsløret forskellige af Mazzinisternes Revolutionsforsøg, afslørede disse til Gengæld saa meget af G.'s tidligere Liv, at han blev nødt til at nedlægge sit Mandat 1856, og for et Tidsrum af 2 Aar tyede han paa ny til England, hvor han 1859 fik en Stilling som Korrespondent ved »Times«. Denne beholdt han til 1883 og havde i den Tid Lejlighed til oftere at gøre sit Fødeland Tjenester ved sine meget læste Artikler, men ogsaa til at støde adskillige ved alt for aabenhjertige Udtalelser. Som » Times «-Korrespondent sendtes han ikke blot til Italien, men ogsaa til Nordamerika, Spanien og Danmark; han overværede Krigen i Slesvig 1864 og skrev en Række Breve hjem, som ere trykte i dansk Oversættelse [Kbhvn. 1864] og røbe stor Sympati for Danmark; dette gælder ogsaa om den større Bog, han udgav paa Grundlag af sine Korrespondanceartikler [»The invasion of Denmark«, 2 Bd., Lond. 1864]. I sine senere Aar har han levet dels i Llandogo i Wales, dels i London, dels i Perugia. — G. har udgivet en Mængde Skrifter, saavel paa Italiensk som paa Engelsk (nogle ere komne i begge Sprog); desuden har han forfattet Artikler i »Quarterly Review« og i italienske Tidsskrifter. Her kunne nævnes af hans Bøger (foruden den om den slesvigske Krig), som væsentlig dels ere politiske, dels historiske, autobiografiske og Rejseskildringer: »Oltremonte ed oltremare, canti di un pellegrino« [Lond. 1844], »The Blackgown's papers« [2 Bd., smst. 1846], »Italy past

and present« [s. A.], »A che ne siamo? Pensieri d'un Italiano d'oltremonte« [1849], »Scenes from italian life« [1850], »Italy in 1848« [1851], »A liistorical memoir of Fra Dolcino and his times« [1853], »History of Piedmont« [3 Bd., Lond. 1855; paa Ital. Torino 1856], »Castellamonte, an autobiographical sketch« [1856], »Country life in Piedmont« [1858], »Manuale dell' elettore« [Siena 1861], »Italy revisited« [2 Bd., Lond. 1874], »La perla delle Antille« [Milano 1874], »Two years of the Eastern question« [2 Bd., Lond. 1877], »The pope and the king« [2 Bd., smst. 1878], »Un viaggio estivo in Russia« [Parma 1883], »La democrazia di là dallo stretto« [smst. s. A.], »Episodes of my second life« [2 Bd., 1884], »L'Italia presente e futura« [Firenze 1886], »Vini italiani« [Lond. 1888]. *E. G.*

Graller se Gallien og Kelter.

Galler, den døende, antik Marmorstatue i det kapitolinske Museum, sandsynligvis funden i Rom i 16. Aarh. Tidligere kaldtes Figuren almindelig »den døende Fægter«, idet man med Urette antog den for en Gladiator. I Virkeligheden forestiller den en gallisk Kriger, der synker sammen i Døden,

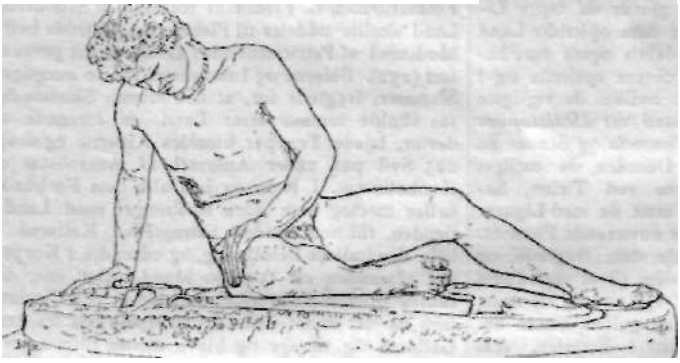

Den døende Galler.

med et dybt Stiksaar i højre Side under Brystmuskelen; Legemets Spændstighed er brudt, Armen yder endnu kun svag Støtte, og Hovedet synker træt ned mod Skulderen; Ansigtet udtrykker en sidste Rest af Smerte og mørk Fortvivlelse. Paa Jorden under Krigeren ligge Trompet, Skjold og Sværd. Der er et eget Præg af ugræsk Skønhed over Figuren, hvis paa een Gang slanke og kraftige Legemsbygning og ejendommelige Hovedform give et ypperligt Billede af den galliske Type; ogsaa de mere underordnede Kendetegn, som skilte Gallerne fra de klassiske Folk, Overskægget, det korte, strittende Haar, som Grækerne sammenlignede med Satyrernes, og den snoede, i to Knopper endende Halsring ere nøje gengivne. Den døende G. er et Værk af den hellenistiske Kunst; Kompositionen skyldes den pergameniske Skole, der havde Adgang til et Førstehaandsstudium af Gallerne. Det antages almindelig, at den døende G. tillige med en Gruppe i Museo Ludovisi (en G., der dræber sin Hustru og sig selv) have hørt til et større Kompleks af Statuer, som skulde forherlige Attalos'es Sejr over Gaiaterne. Sandsynligvis er den Kopi efter en Original i Bronze og, efter Materiale og Teknik at dømme, udført i Lilleasien eller Grækenland i 2.—1. Aarh. f. Chr. Da den fandtes, var højre Arm afbrudt, og Partier af Fodstykket (med Sværdet og en Del af Trompeten) manglede. En Afstøbning i Bronze er opstillet i Ørstedsparken i Kjøbenhavn. *C. B.*

Galleria se Bimøl.

Galleruca, Slægt af Bladbillernes Familie, tællende et meget stort Antal Arter. Legemet mere eller mindre ægformet, Hovedet lille, smallere end Forbrystet; Følehornene staa nær ved hinanden, halvt saa lange som Legemet. Forbrystet 4-kantet, bredere end langt, Vingedækkerne bredere bagtil. Ingen Springben. Larverne leve frit ude paa Bladene; Puppestadiet gennemløbes samme Sted. Det er i Alm. gule eller sorte Biller; metalliske Farver træffes dog ogsaa. Flere Arter have forstlig Betydning. *G. capreae* (Hovedfarver: gul og sort) gør i Pilekulturen ikke ringe Skade, *G. alni* (metallisk glinsende, staalblaa) er knyttet til Æl, men optræder sjælden alvorligt; det samme gælder i endnu mindre Grad om *G. xanthomelaena* (Hovedfarver: gul og sort) paa Ælm. Enkelte Arter leve paa Vandplanter, særlig paa Blade af *Nuphae, Nymphaea* og *Polygonum*; det er en af de herhenhørende Arter, hvis Larver gennemhulle Aakandebladene. *C. W.-L.*

Gallétti, Francesco, italiensk Billedhugger, er født 14. Juni 1833 i Cento. Han er Elev af Baruzzi i Bologna. Hans bekendteste Værker ere »Tobias og Engelen«, en Statue af Guercino (for Cento) og Savonarola's Mindesmærke i Ferrara; endelig har han udført mange Portrætbuster samt Gravmæler. *A. Hk.*

Galli, det romerske Navn paa Præsterne for Attis og Kybele (s. d.).

Galli se Bibiena.

Galliard se Gaillarde.

Galliate, By i Norditalien, Provins Novara, har (1881) 7,600 Indb., Silkespinderi, Katunfabrikker, Risavl og Bomuldsvæveri. *C. A.*

Gallicísme betegner en Vending eller Talemaade, der er ejendommelig for Fransk; endvidere Overførelse og Misbrug af saadanne Udtryk i andre Sprog. G. kan iagttages hos Folk, der have opholdt sig længe i Frankrig; de findes ogsaa talrig repræsenterede i daarlige Oversættelser fra Fransk og i skødesløst Avissprog: »Vil de komme og *tage* en Kop Te hos i Aften?«, »*Se her* Navnene« o. s. v. *Kr. N.*

GalliCOlae se Galhvepser.

Gallicülus, Johannes, tysk Kontrapunktiker og Musikteoretiker i 16. Aarh. i Leipzig. Hans *Isagoge de compositione cantus* [1520] var en søgt Lærebog, der er bleven oplagt 6 Gange. *A. H.*

Gallicus morbus (lat.), den franske Sygdom, er en af de Benævnelser, hvorunder Syfilis i sin første epidemiske Optræden i 15. Aarh. gik, især i Tyskland. *E. P—n.*

Gallien kaldte Romerne oprindelig den af

Kelter beboede Del af Norditalien, men efterhaanden udvidedes Navnet til ogsaa at omfatte Landet mellem Pyrenæerne, Atlanterhavet og Rhinen. Man skelnede derfor mellem *Gallia transalpina*, omtrent svarende til det nuværende Frankrig, og *Gallia cisalpina*.

Gallia cisalpina, der delvis falder sammen med Po-Landet, begrænsedes mod Nord og Vest af Alperne, mod Øst af Veneternes Land, der strakte sig hen imod Floden Adige; Sydgrænsen dannedes af Ligurien og Apenninerne. I den romerske Kejsertid, da Navnets oprindelige Betydning var glemt, udstraktes det dog til hele Norditalien, hvortil ogsaa Istrien regnedes. Uvist naar, men rimeligvis i Slutn. af 5. Aarh. f. Chr., trængte Kelterne over Alperne ned i Norditalien; hvorvidt de kom fra Frankrig eller Donau-Landene, lader sig ikke afgøre. De overfaldt Landets daværende Indbyggere, Etruskerne, og forjoge dem; enkelte Steder, som i Mantova og Felsina eller med det romerske Navn *Bononia* (Bologna), holdt der sig dog etruskiske Enklaver. Tillige fordreves Umbrerne fra Kyststrækningen langs Adriaterhavet, saa at Kelternes Omraade gik til Ancona, ja paa deres Plyndringstog naaede de endog helt ned i Apulien. Større Modstand gjorde de tapre Ligurer, der foruden i det efter dem opkaldte Land holdt sig i Alpedalene, der delvis ogsaa vare befolkede af Rhæter. De ny Erobrere spaltede sig i en Mængde Stammer, blandt hvilke de vigtigste vare Insubrerne, hvis Hovedstad var *Mediolanum* (Milano), Boierne omkring *Bononia* og Senonerne langs det adriatiske Hav. Desuden de østligst boende Cenomaner, Libicierne ved Ticino, Salasserne i Dorobaltea-Dalen samt de med Ligurer stærkt blandede Tauriner i det nuværende Piemont.

Kelternes Tapperhed gjorde dem frygtede, og deres store Vandrelyst drev dem til at søge Land og Bytte S. f. Apenninerne. Her stødte de snart sammen med Romerne. Da en gallisk Skare belejrede Byen *Clusium* (Chiusi) i Etrurien, skal efter Fortællingen et romersk Gesandtskab have overtraadt Folkeretten ved at stille sig i Spidsen for Etrurerne. Gallerne fordrede dem udleverede, og da dette afsloges, vendte de sig mod Rom. Ved den lille Flod Allia N. f. Byen lede Romerne et frygteligt Nederlag (18. Juli), og 3 Dage efter faldt deres By uden Modstand i Sejrherrernes Hænder. Kun fra Capitol sloge de tapre under Marcus Manlius alle Angreb tilbage, indtil Gallerne efter 7 Maaneders Forløb lode sig bortkøbe. Fortællingen om denne berømte Krig er i saa høj Grad bleven forvansket af Sagnet og den romerske Nationalstolthed, der bl. a. i det afgørende Øjeblik lader Camillus komme til Stede og fratage Gallerne Guldet, at den egentlige historiske Kerne næppe lader sig udrede, noget, der for øvrigt ogsaa gælder om de følgende Kampe i 4. Aarh. Ikke engang Tiden staar fast; almindelig angives 390, men rimeligvis falder Begivenheden 387—86. 30 Aar efter Rom's Erobring viste Gallerne sig atter i Latium, hvor de naaede helt op til Alba, 348 gjorde de paa ny Indfald, men trak sig skyndsomst tilbage for Romerne, med hvem de 334 sluttede en formelig Fred. Det er til disse lidet kendte Kampe, at den romerske Tradition henlægger Titus Manlius Torquatus'es og Valerius Corvus'es Heltegerninger. Freden med Rom varede, indtil under den anden Samniterkrig 299 en Hob Galler og Etrusker trængte ind i Republikkens Territorium og bortførte et rigt Bytte. Kort efter sluttede de Forbund med Samnitterne og Etruskerne og rykkede 295 fra Umbrien frem mod Rom, der imidlertid ved *Sentinum* vandt en stor Sejr over de forbundne Folk. 10 Aar senere kaldtes de til. Hjælp af Etruskerne mod Romerne. Gallerne gik over Apenninerne og angrebe det romersksindede *Arretium* (Arezzo). En Hjælpehær under Lucius Cæcilius Metellus blev slaaet, men da de overtraadte Folkeretten og dræbte de romerske *fetiales*, rykkede Romerne ind i de senoniske Gallers Land og fordreve eller udryddede Befolkningen. Herved kom Boierne i Bevægelse og sluttede Forbund med Etruskerne, men efter at have tabt Slagene ved den vadimoniske Sø og Populonia maatte de slutte Fred. I Senonernes Land, der blev gjort til *ager publicus*, anlagde Romerne Kolonien *Sena Gallica* (Sinigaglia) og 268 *Ariminium* (Rimini), der ved den flaminiske Vej sattes i Forbindelse med Hovedstaden. Lidt efter lidt kom Gallerne mere til Ro, og en enkelt Stamme, nemlig Cenomanerne, gav sig endog ind under Romerne; for Fremtiden var det disse, der bleve Fredsforstyrrerne. Folketribunen C. Flaminius foreslog, at Senonernes Land skulde uddeles til Plebejerne, og trods heftig Modstand af Patricierne blev Lovforslaget gennemført (232). Boierne og Insubrerne, de to mægtigste Stammer, frygtede for, at den samme Skæbne ogsaa skulde ramme deres Land, de forenede sig derfor, lejede Tropper hinsides Alperne og droge 225 Syd paa under Anførsel af Aneroëstus og Konkolitanus. I Rom og hos alle dets Forbundsfæller foretog man store Rustninger mod Landefjenden, thi som saadan betragtedes Kelterne af hele den italiske Befolkning, og udsendte 2 Korpser paa tilsammen ca. 100,000 Mand. Det ene, der skulde operere i Etrurien, blev slaaet ved Clusium, men da det andet ilede det til Hjælp Øst fra, trak Gallerne sig tilbage og bleve næsten tilintetgjorte i Slaget ved Telamon paa Etrurien's Kyst (225). Det følgende Aar bleve Boierne undertvungne, og med Insubrerne kæmpede man med vekslende Held 223 og 222. Efter den afgørende Kamp ved Clastidium (222), hvor Konsulen Marcus Claudius Marcellus egenhændig fældede den galliske Høvedsmand Virdumarus, erobredes Hovedstaden Mediolanum imidlertid af Scipio, og Folket underkastede sig. Begge Stammer maatte stille Gidsler og betale Tribut til Sejrherrerne, men tillige søgte disse at hævde deres Herredømme over det erobrede Land ved Anlæggelsen af Kolonien *Mutina* (Modena) i Boiernes Distrikt, der grundedes straks; senere, efter den 2. puniske Krigs Udbrud, skyndte man sig at anlægge *Placentia* (Piacenza) og Cremona for derigennem at sikre Po-Linien. Da Hannibal rustede mod Rom, satte han sig i Forbindelse med Gallerne, der sendte ham Gesandter og skaffede ham Vejvisere over Alperne. De angrebe *Mutina*, og efter Slaget ved Trebbia (218) sluttede alle keltiske Stammer med Undtagelse af Cenomanerne sig til Hannibal, til hvis Hær de stillede et betydeligt Kontingent. Under hele Krigen kæmpede de mod Romerne og deltoge bl. a. i Slagene ved Trasimener-Søen og Cannae, men efterhaanden svækkedes dog deres Iver noget. Selve Landet var aldeles tabt; kun de

nyoprettede Kolonier holdt sig, og efter at Kampen mod Karthagerne var endt, maatte Romerne derfor erobre det tilbage. Krigen begyndte 197, og det varede flere Aar, inden Boierne bleve fuldstændig overvundne (193 og 192) af Konsulen Scipio Nasica; Folket selv udvandrede over Alperne til Pannonien, dets Land uddeltes til romerske og latinske Kolonister, og to ny Kolonier, *Bononia* og *Parma*, grundedes 189 og 183. Derpaa faldt ogsaa Insubrerne til Føje. Derimod fortsattes Krigen mod Ligurerne, der først sent bleve fuldstændig undertvungne, samt mod de for største Delen keltiske Folk paa Alpernes Sydside, som Støner og Salasser. Disse sidste bleve overvundne 143, men da de stadig vedbleve at gøre Alpe-Vejene usikre, udryddedes Folket næsten ganske af Augustus (25). De 7 Kolonier — foruden de førnævnte anlagdes *Eporedia* (Ivrea) og *Aquileia* i Venetien — vare fra første Færd kun Garnisonsbyer i Fjendeland, men fra dem spredte den latinske Kultur sig om end langsomt ud over Landet; med de romerske Soldater fulgte de romerske Købmænd, og lidt efter lidt begyndte de frugtbare Landstrøg at latiniseres. Hertil bidroge ogsaa Romernes store Vejanlæg meget. Via Flaminia forlængedes under Navn af Via Æmilia fra *Ariminium* til *Placentia*, og langs med den opstode flere af Italere beboede Stæder, som *Faventia* (Faenza) og *Forum Julii* (Forlì). Hvor stor Betydning dette Anlæg havde, fremgaar bl. a. af, at Egnen, hvorigennem Vejen gik, senere fik Navn af denne, idet den i Kejsertiden kaldtes Æmilia. Fra *Placentia* udvidedes Vejnettet snart videre; en Chaussé anlagdes til *Mediolanum*, en anden førte over *Ticinum* (Pavia) ind i Alpe-Landene. Ogsaa Cremona blev et vigtigt Knudepunkt. Cimbrerne og Teutonerne erobrede en Del af Landet N. f. Po, der efter deres Nederlag (102 og 101) maatte tages tilbage af Marius, som delvis udstykkede det til fattige romerske Borgere, hvad der i høj Grad fremmede Landskabets Romanisering. Under Forbundsfællekrigen holdt Befolkningen sig rolig, og Landet S. f. Po, det cispadanske G., belønnedes derfor med romersk Borgerret. Til det transpadanske G. udstraktes denne foreløbig ikke, men som en Forberedelse fik Stæderne latinsk Ret, medens Landdistrikternes Forhold derimod bleve uforandrede. Allerede Polyb regnede i geografisk Henseende *Gallia cisalpina* til Italien, statsretlig var det derimod indtil Sulla's Tid en Art Militærgrænse, der stod under Konsulernes Kommando, først under ham forandredes det til en Provins; Grænseskellet mellem denne og Italien dannedes af Floderne Macra mod Vest og Rubicon mod Øst. Transpadanernes ofte udtalte Ønske om at blive romerske Fuldborgere opfyldtes af Cæsar, der som Prokonsul havde gjort meget for Landskabet, hvori han talte mange fuldtro Tilhængere; 49 f. Chr. gav han saa godt som hele *Gallia cisalpina* romersk Borgerret. Efter Slaget ved Filippoi (42 f. Chr.) ophørte det at være Provins og betragtedes statsretlig som indlemmet i det begunstigede Hovedland, om det end i Praksis behandledes som et lidt underordnet Territorium. Under Augustus, der udvidede dets Grænser til Pola i Illyrien, inddeltes det i den 8. Region, der omfattede *Gallia cispadana*, den 9. *Liguria*, den 10. *Venetia* og *Istria* og den 11. *Gallia transpadana*, en Inddeling, der har ligget til Grund for alle senere. Under Kejserne havde Landet sin bedste Tid. Det var i social Henseende den yngste, den mest ubrugte Del af Halvøen. Borgerkrigens Plyndringer og Konskriptioner vare vel heller ikke gaaede sporløst hen over det, men i den følgende Fredsperiode rejste det sig hurtig og udviklede sig til at blive, hvad det endnu er, Italien's rigeste og tættest befolkede Landsdel. Ogsaa dets aandelige Kultur stod højt, og havde det i saa Henseende hidtil udelukkende været nydende, gengældte det nu i rigt Maal, hvad det forhen havde modtaget: Digterne Catul og Vergil, Historieskriveren Titus Livius og den yngre Plinius, Mænd, der høre til de bedste i romersk Aandsliv, ere alle fødte i *Gallia cisalpina*. Og medens Borgeraanden forlængst var uddød i Hovedstaden, stod den endnu i fuldt Flor i de norditalienske Byer, af hvilke flere i de følgende Aarhundreder hørte til Landets betydeligste. Mod Nord tæt ved Adriaterhavet laa Aquileia, en livlig Handelsstad og stærk Fæstning, der ofte spillede en Rolle i 3.—4. Aarh.'s Borgerkrige og jævnlig brugtes som Residensstad af de senere romerske Kejsere. *Patavium* (Padova), Livius'es Fødeby, var under Augustus næst efter Rom Italien's rigeste Stad, hvis Indbyggere desuden udmærkede sig ved brav gammeldags Tarvelighed. Ogsaa Verona, *Comum* (Como) og *Augusta Taurinorum* (Torino) vare betydelige, men ingen kunde dog maale sig med *Mediolanum*. Den blev hurtig ikke blot en af Italien's, men af hele Rigets vigtigste og største Byer, ja en Tid lang var endog den og ikke Rom Rigets egentlige Hovedstad. Under Diocletian blev den nemlig 303 Sæde for *vicarius Italiae*, og gennem hele 4. Aarh. var den kejserlig Residensstad, en Værdighed, der senere gik over til Ravenna. Augustus havde gjort denne gamle By til Hovedstation for den østlige Middelhavsflaade, og i de urolige Tider i 5. Aarh. søgte de vestromerske Kejsere Tilflugt i denne stærkt befæstede og vanskelig tilgængelige Stad, der fra Valentinian III's Tid officielt var Halvøens Hovedstad. — Samfundsforholdenes Stivnen og det stærke økonomiske Tryk virkede dog i Længden hemmende paa Bylivet, det sygnede efterhaanden hen, og Barbarernes Indfald ramte de norditalienske Stæder haardt. Blandt de faa, der bevarede deres gamle Storhed, var Ravenna den ypperste; som kejserlig Residens, østgotisk Hovedstad og Sæde for den græske Eksark blev den mere end nogen anden Bindeledet mellem Østen og Vesten. Al den ejendommelige Kunst, den nu saa stille By huser, bærer endnu Vidne herom.

Gennem deres Forbindelse med den græske Koloni Massilia og Kampene mod Ligurerne kom Romerne fra Midten af 2. Aarh. f. Chr. til at gribe ind i G.'s Forhold. Efter Q. Fabius Maximus'es Sejr over Allobrogerne fik de fast Fod i det sydlige G., og 118 indrettedes Provinsen G. Narbonensis; men først da Cæsar under Borgerkrigen havde frataget Massilia dets store Besiddelser, fik det romerske Element Overvægten i disse Egne. I den følgende Tid kom Republikken i nærmere Berøring med flere galliske Stammer, bl. a. Æduerne, med hvem den sluttede Venskab; nogen nævneværdig Forøgelse fik dens Territorium dog ikke i Løbet af et Par Menneskealdere. Ca. 60 gik den germanske Høvding Ariovist over

Rhinen; han betvang Æduerne og underlagde sig store Dele af G., samtidig med at Helvederne forlode deres Hjemstavn i det østlige Schweiz for at søge ny Boliger i Landet. Hele G. var i Forvirring, og Cæsar benyttede sig heraf til at bringe det under Rom's Herredømme. Han tvang først Helvederne til at vende om og gik derpaa mod Ariovist, der kastedes tilbage til Germanien. Gallerne S. f. Seine bleve efter disse Sejre romerske Forbundsfæller, og gennem en Række Kampe i Aarene 57—56 lykkedes det Cæsar at undertvinge de nordligste Stammer, Belgierne og Armoricerne. G. var i Rom's Magt, men Efterretningen om den indre Splid i Hovedstaden vakte en farlig Opstand. En Tid lang saa det ud, som Romerne skulde bukke under i Kampen mod de galliske Folk, der saa godt som alle havde rejst sig for at værge deres Frihed, men 52 lykkedes det Cæsar at tvinge den tapre Hovedleder Vercingetorix til Overgivelse. Hermed var Krigen afgjort, og i de følgende Aar erobredes Landet tilbage. Ved at behandle de undertvungne mildt forsonede Cæsar dem med de ny Tilstande, og hans Politik fortsattes af Kejserne, der forstode at vinde Gallerne bl. a. ved klogelig at benytte deres store Forfængelighed. Enkelte særlig fortjente Stammer fik nemlig romersk eller latinsk Borgerret, hvorpaa de satte megen Pris; de knyttedes herved fastere til Rom og kom tillige til at staa som et Mønster til Efterfølgelse for deres Naboer. Talrige Kolonier anlagdes rundt omkring i Landet, og der oprettedes Skoler, bl. a. saaledes det gennem Aarhundreder berømte Akademi i *Augustodunum* (Autun), hvor den fornemme galliske Ungdom opdroges paa romersk Vis og emanciperede sig fra Druidernes Lærdomme, thi disse de nationale Præster vare Rom's farligste Modstandere. Tidligst romaniseredes Stormandsklassen, der traadte i Statstjenesten, og allerede under Claudius fik galliske Adelsmænd Sæde i Senatet. Men Folket fulgte snart efter, hurtigst naturligvis mod Syd, som i Provinsen Aquitanien. Med hvor stort Held Romerne virkede, fremgaar klart af, at da Statholderen i *Gallia Lugdunensis* G. Julius Vindex, en Mand af gammel keltisk Adel, rejste Oprørsfanen mod Nero (68), var hans Program ikke G.'s Frihed, men Genoprettelsen af den romerske Republik. Et nationalt Præg havde derimod en Opstand, der under Claudius Civilis'es Ledelse udbrød 69. Men Bevægelsen, hvis Formaal var Oprettelsen af et selvstændigt gallisk Rige, fandt kun Tilslutning hos de nordligste Stammer og dæmpedes hurtig. Karakteristisk for den ejendommelige Blanding af romersk og keltisk Kultur, der havde udviklet sig, er det, at en af Førerne i denne Nationalkamp fremhævede det som en Ære, at han nedstammede fra en Bastard af Cæsar. Dette var det sidste Sammenstød mellem Romer og Galler. — Om Gallia cisalpina jfr. Frankrig, Afsn. »Historie«, og Cæsar. (Litt.: L. Contzen, »Die Wanderungen der Kelten« [Leipzig 1861]; J. Jung, »Die romanischen Landschaften des römischen Reiches« [Innsbruck 1881]; Napoléon, *Histoire de Jules César* [2. Bd., Paris 1866]; A. v. Goller, »Cäsar's gallische Kriege« [2 Bd., 2. Opl., Freiburg 1880]). *M. M.*

Galliēnus, Publius Licinius, romersk Kejser, Søn af Kejser Valerian I, født 219. 254 gjorde Faderen ham til sin Medregent og gav ham det følgende Aar Overkommandoen i Gallien, hvis Østgrænse han skulde dække mod Germanerne. Den dygtige Feltherre Postumus stilledes ved hans Side, men Forholdet mellem dem blev snart spændt, da G. ikke kunde finde sig i Postumus'es overlegne Dygtighed. Senere forlod han Gallien for at dæmpe et Oprør i Illyrien, og da Valerian 260 faldt i persisk Fangenskab, besteg G. Tronen. Han var velbegavet, en stor Ven af Kunst og Litteratur, men en indolent og kvindekær Natur; under rolige Forhold kunde han sikkert have ført en lykkelig Regering, nu trængte Tiden til en dygtig Feltherre i Stedet for en skønlitterær Levemand. Udadtil truede Goterne og andre germanske Folk som Alamanner og Franker Riget, og indadtil opkastede den ene General efter den anden sig til Kejser i sin Provins, saa at man endog har kaldt G.'s Regering de 30 Tyranners Tid. Kort efter hans Tronbestigelse gjorde Postumus Oprør i Gallien, lod hans Søn Saloninus dræbe og antog Kejsertitelen, samtidig med at Perserne angrebe Rigets Østgrænse. For at sikre denne tog G. 267 Odenathus til Medregent og overlod ham Orienten; selv gik han mod Postumus, men trods heldige Kampe opgav han Krigen, da han blev saaret; derimod lykkedes det ham at erobre Ægypten, der havde løsrevet sig, og han herskede saaledes over Rigets Central provinser. 267 dræbtes Postumus af sine Soldater, men Germanerne, som hans Tapperhed havde holdt borte, trængte nu ind i Gallien. Medens G. var optagen af haarde Kampe mod dem, gjorde Ryttergeneralen Aureolus Opstand i Norditalien; Kejseren drog imod ham og indesluttede ham efter et tabt Slag i Mediolanum (Milano). Under Belejringen af denne By blev han imidlertid dræbt paa sine Generalers Anstiftelse, der havde besluttet at gøre en Ende paa Forvirringen ved at sætte den ansete Feltherre Claudius paa Tronen (Marts 268). Af de mange Bygninger, hvormed Rom i hans Tid smykkedes, er kun den saakaldte Gallienus-Bue paa Esquilin tilbage. *M. M.*

Galliēra, Marie, Hertuginde af (1812—88), Datter af den sardinske Diplomat Markis Brignoles Sale, ægtede en genuesisk Pengemand, Markis Raffaele Ferrari (1808—76), som ved Deltagelse i Statslaan og Jærnbaneanlæg tjente en umaadelig Formue, og som 1849 blev Senator og senere af Paven fik Hertugtitel. Efter hans Død levede hun stadig i Paris, grundlagde flere store velgørende Stiftelser i Paris med et Offer af 45 Mill. frc, gav Staden Genova 25 Mill. frc. til Havnens Udvidelse (hendes Mand havde tidligere givet en lignende Sum i samme Øjemed) og delte sine store Kunstsamlinger mellem de to Stæder. Herved svandt Formuen efterhaanden ind til en Snes Millioner, og af denne Rest gav hun ved Testament en stor Del til Kejser Frederik III's Enke og oprettede andre Legater, medens Sønnen Philippe Ferrari, der er Professor i Paris (udpræget Socialist), kun vilde modtage en ringe Part. Det var i hendes Hus, at Brylluppet mellem Greven af Paris'es Datter Amelie og den senere Konge Karl af Portugal holdtes 1886; men dette førte netop til et Brud mellem hende og Greven. *E. E.*

Gallifet [galifæ'], Gaston Alexandre Auguste, fransk General, er født i Paris 23. Jan. 1830. Han traadte frivillig ind i det franske

Rytteri 1848 og naaede gennem Underofficersstillingen Løjtnantsgraden 1853. I General Bosquet's Stab deltog han i Krim-Krigen og fremhævedes for sin Tapperhed. Efter Felttoget 1859 i Italien forfremmedes han til Kaptajn, forrettede derefter en Tid Tjeneste som Adjutant hos Kejseren og sendtes 1862 til Mejiko, hvor han udmærkede sig ved sin eksempelløse Tapperhed. Haardt saaret vendte han tilbage, var efter sin Helbredelse en Tid i Afrika, udnævntes 1865 til Oberstløjtnant og gik 1867 efter eget Ønske igen til Mejiko, hvor han atter ydede fortrinlig Tjeneste, og vendte Aaret efter tilbage til Afrika. Krigen 1870 kaldte ham til Frankrig, og som Brigadegeneral udmærkede han sig ved en glimrende Attake ved Sedan, hvor han blev Krigsfange. Efter Tilbagekomsten fra Fangenskabet 1871 deltog han i Kampen mod Kommunarderne, mod hvilke han viste en usædvanlig Strenghed. Samme Aar førte han med Dygtighed en Ekspedition i Provinsen Constantine; blev kort efter Chef for en Fodfolksbrigade og 1875 Divisionsgeneral i Dijon, indtil han 1879 sattes i Spidsen for 9. Korps i Tours. Fra 1880—82 var han Kommandant i Paris og dernæst i 3 Aar Chef for 12. Armékorps. Fra 1885 er han Medlem af det øverste Krigsraad og af Kavalerikomiteen. G. har store Fortjenester af det franske Rytteris Reorganisation. Paa hans Initiativ ere store Rytterøvelser afholdte, ved hvilke han med utrættelig Energi har søgt at forbedre Rytteriet saavel i Retning af Sikrings- og Efterretningstjeneste som i Retning af Optræden paa Kampplads en. Han har haft en afgørende Indflydelse paa alle Rytteriet vedrørende Spørgsmaal og paa det nyeste franske Reglement for Rytteriet. *B. P. B.*

Gallikanisme se Gallikanske Kirke.

Gallikanske Kirke kaldes den franske Kirke, der har søgt at hævde sin nationale (galliske) Særstilling over for Romerkirken, og hvis Biskopper have villet hævde deres relative Uafhængighed af Paven. Bestræbelsen for at hævde en saadan Særstilling kaldes Gallikanisme, hvis Modsætning er Ultramontanisme. Allerede i 2. Aarh. kom Kristendommen til Gallien, og den kom fra Lilleasien, ikke fra Rom. Frankerrigets Stifter, Chlodovech, lod sig døbe 496 (el. 506), og Frankerne gik som de første blandt de germanske Folk over til Romerkirken, men deres Konger hævdede altid deres Selvstændighed over for Paven, og Karl den Store afgjorde paa sine Rigsdage rent kirkelige Sager uden Pavens Mellemkomst. De franske Biskopper støttede Kongerne, de hævdede sig som Apostlenes Efterfølgere lige saa vel som Paven, der kun var den første blandt Ligemænd, og satte et biskoppeligt Aristokrati op mod det pavelige Monarki. Man har ment, at Gallikanismens Fordringer bleve formulerede af Ludvig den Hellige i den saakaldte pragmatiske Sanktion af 1269, men den er utvivlsomt et Falskneri fra 15. Aarh. Da den franske Kongemagt i 14. Aarh. fik Pavemagten i sit Værge (Pavernes babylonske Fangenskab i Avignon 1309—77), steg dens og de franske Biskoppers Selvfølelse over for Rom, og da Pavesøndringen indtraadte i Slutningen af 14. og Begyndelsen af 15. Aarh., syntes Gallikanismen at skulle sejre. Kirkeforsamlingerne i Pisa (1409), Kostnitz (1414—18) og Basel (1431—49), hvor det franske Præsteskab var ledende, hævdede, at Kirkeforsamlingerne stode over Paven o: det biskoppelige Aristokrati skal sættes i Stedet for det pavelige Monarki, og 1438 afsluttedes den pragmatiske Sanktion i Bourges mellem Pave Eugen IV og Kong Karl VII, hvorved 23 af Basel-Koncilets Beslutninger gjordes til fransk Rigslov, saaledes følgende: Paven maa ikke modtage Afgifter for Stadfæstelsen af Bisper og Prælater, han maa ikke reservere sig Besættelsen af de kirkelige Embeder, Annaterne skulle afskaffes, der maa kun appelleres fra gejstlige til Paven i sidste Instans, et almindeligt Kirkemøde staar over Paven. Den pragmatiske Sanktion af 1438 blev sat til Side af Ludvig XI, for at han derved kunde vinde Paven for Huset Anjou i Napoli, og Brodden blev taget af den ved det Konkordat, som Frants I sluttede med Pave Leo X i Bologna 1516, men det franske Præsteskab og Folk holdt fast paa den og gjorde længe Modstand mod Jesuitterne, Ultramontanismens Bærere. Af Trient-Koncilets Beslutninger vilde Frankrig kun godkende dem, der vare i Overensstemmelse med den g. K.'s gamle Rettigheder. 1594 sammenfattede Pierre Pithou (i »Libertés de l'église gallicane«) den g. K.'s Fordringer i følgende: Paven har i Kongens Stat intet at sige i det verdslige, og i det aandelige kan han intet beslutte, som strider mod de af Staten godkendte Kirkemøder. I Bossuet fik Gallikanismen sin fuldgyldigste Repræsentant. Paa Grund af Striden med Pave Innocens XI om den franske Konges gamle Ret til at besætte de lavere Embeder i de bispeløse Stifter sammenkaldte Ludvig XIV det franske Præsteskab til et Møde i Paris (1681—82), og paa det vedtoges de af Bossuet opstillede fire Sætninger (*quatuor propositiones cleri gallicani*) som den g. K.'s Grundrettigheder: 1) Paven har i verdslige Sager ingen Ret over Fyrster og Konger, han kan ikke løse Undersaatterne fra deres Troskabsed, 2) han staar under de almindelige Kirkemøder, 3) hans Magt er i Frankrig indskrænket af de almindelige Kirke- og Rigslove, 4) og i aandelige Sager er hans Dom kun gyldig, naar den er i Overensstemmelse med de almindelige Kirkemøder. Paven vilde naturligvis ikke godkende disse fire Sætninger og nægtede at stadfæste de nyudnævnte Bisper, og Ludvig XIV tog dem tilbage 1693 uden dog at ophæve dem. I det franske Præsteskabs borgerlige Forfatning af 1790 hævdedes de gallikanske Rettigheder, men den g. K. borthvirvledes i Revolutionens Storme. Da Napoleon Bonaparte ordnede de kirkelige Forhold ved Konkordatet af 1801, bestemtes, at alle de gamle Bisper skulde afsættes, hvorved Bærerne af den gamle Tradition maatte vige, og Gallikanismen, der mere hvilede paa Tradition end paa retsgyldige Love, fik sit Grundskud til Trods for de organiske Artikler af 1802, der bestemte, at alle Lærerne ved Præsteskolerne skulde underskrive de 4 gallikanske Sætninger af 1682. Napoleon brød sig ikke om Gallikanismen, i hvis Sted han vilde sætte Cæsareopapismen, saa naar han nogle Gange fremhævede den, var det kun af Opportunitetshensyn. Med Jesuiterordenens Genoprettelse 1814 og den almindelige Reaktion fik Ultramontanismen Vind i Sejlene, forsvaret af Mænd som Bonald og de Maistre. Ved Konkordatet 1817 blev Konkordatet af 1516 atter sat i Kraft,

men 1819 blev det ombyttet med Konkordatet af 1801. 1824 og 1826 lod Regeringen alle Biskopper og Lærere højtidelig erklære, at de holdt fast paa de fire galiikanske Sætninger af 1682, men under de urolige politiske og sociale Forhold i Frankrig i 19. Aarh. har det franske Præsteskab mere og mere sluttet sig til Paven for at have et fast Holdepunkt, og da det vatikanske Kirkemøde 1870 gjorde Læren om den pavelige Ufejlbarhed til et Dogme, blev Gallikanismen kættersk, og det franske Præsteskab bøjede sig om end nødtvungen under Ultramontanismen. Den tredje Republiks fjendtlige Stilling til den katolske Kirke har end mere bidraget til at knytte det franske Præsteskab nøje til Rom. (Litt.: de Pradt, *Les quatres concordats* [Paris 1818]; de Maistre, *Les libertés de l'église gallicane* [Paris 1824]; Litta, »Briefe iiber die sogenn. vier Artikel des Klerus von Frankreich« [Münster 1844]; Fr. Huet, *Le gallicanisme* [Paris 1855]; A. Floquet, *Bossuet de 1670—82* [Paris 1864]; Gérin, *Les deux pragmatiques, attribuées a saint Louis* [Paris 1869]; Le Roy, *Le gallicanisme au XVLI1 siècle* [Paris 1891]; Sicard, *L'ancien clergé de France* [Paris 1893]; Gérin, *Louis XLV et le Saint-Siège* [Paris 1894]; Séché, *Les origines du concordat* [Paris 1894]). *L. M.*

Gallīnae, Gallinacēae se Høns.

Gallinago se Bekkasiner.

Gallīnas, Punta G., det nordligste Forbjærg paa Sydamerika's Fastland, ligger paa Spidsen af Halvøen Goajira, under 71° 40' v. L. f. Grw. og 12° 25' n. Br. *C. A.*

Gallinula se Rørhøns.

Gallipŏli, By i Syditalien, Provins Lecce, ligger paa en lille Klippeø i Taranto-Bugten og forbindes ved en Bro med Forstaden Lizza paa Fastlandet. (1881) 10,700 Indb. Den er det gamle Kallipolis (»den smukke Stad«), der blev grundlagt af Lakedæmonieren Leucippe og koloniseret af Tarentinerne. Dens Havn forsvares af et gammelt Kastel og er beskyttet af en lang Mole; den er Anløbssted for Damperne fra Ancona og Messina. Indbyggerne drive noget Fiskeri paa Tunfisk, men ernære sig ellers af Avl af og Handel med Olivenolie, som man lader klare i store underjordiske Beholdere. *C. A.*

Gallipdli, Gelibolu, By i Tyrkiet, ligger paa Østsiden af den trakiske Halvø ved Dardanellerstrædet paa en Pynt, der adskiller to Smaabugter, af hvilke den vestlige danner Byens Havn. (1893) ca. 30,000 Indb., Grækere, Tyrkere, Armeniere og Jøder. G. er en snavset, forfalden By med krogede, snævre Gader og mange Minder om tidligere Storhed, man bemærker saaledes en interessant gammel Basar, flere smukke Moskeer og Ruiner fra den byzantinske Periode. Som Handelsby er den nu kun ubetydelig, derimod er den strategisk vigtig for Forsvaret af Dardanellerne og er Station for den tyrkiske Flaade. G., Grækernes Kallipolis, der laa over for Lampsakos paa den asiatiske Side, hed vistnok oprindelig Krithote. Større Udvikling fik den først i den byzantinske Tid, da de italienske Handelsrepubiikker valgte den til Stabelstad, og i 13. og 14. Aarh. var den flere Gange et Stridens Æble mellem Venetianerne og Grækerne. 1356 erobredes den af de osmanniske Tyrker, der befæstede den stærkt, men Venetianerne ødelagde dog 1416 den tyrkiske Flaade i Strædet uden for Byen. *C. A.*

Gallinoli [gälli'poli], By i den sydøstlige Del af den nordamerikanske Stat Ohio, beliggende paa en høj Klippe ved den højre Ohio-Bred i en frugtbar, agerdyrkende Egn, har (1890) 4,500 Indb. *S. B. T.*

Galliske Hane, Hanen (med de halvt udbredte Vinger) var allerede i det gamle Gallien Bannertegn og Symbol for det galliske Folk (*gallus,* lat., betyder baade »Galler« og »Hane«). Efter Cæsar's Tid fortrængtes den g. H. af de romerske Ørne, disse igen efter senere Invasioner af germaniske Felttegn, af Kapetingernes Oriflamme (s. d.) og »Lilierne« (egentlig vel oprindelig Spyd- og Hellebardspidser). I den store Revolutions Dage lød Budet *lilia pedibus destrue* (o: tramp Liljerne under Fødder), og den g. H. blev atter den franske Nations symbolske Dyrbillede. Under det I. og 2. Kejserdømme maatte den dog for en Stund vige for de napoleonske Ørne (og Bier), men er nu atter i Agt og Ære og et Vidnesbyrd om, at Flertallet af den franske Nation endnu stedse betragter sig som Descendenter afde keltiske Gallere og ikke af de germanske Frankere. *F. J.M.*

Gallisēre se Vin.

Gallium, Ga = 69,9, er et sjældent Grundstof, der findes i Zinkblende paa enkelte Findesteder; 78 Kg. sort Zinkblende fra Bensberg give ca. I Gr. G. Undertiden findes G. i meget ringe Mængde i Zink. Efter Smeltning er det sølvhvidt, krystallinsk, sprødt og temmelig haardt, har Vægtfylde 5,96 ved 24,5° og smelter allerede ved 30,5°. Ved stærk Ophedning i Luften ilter det sig; med Klor, Brom og Jod forener det sig let, og det opløses ved Behandling med Saltsyre og Salpetersyre; lettere opløses det i Kongevand. Kalilud opløser det langsomt. I flydende Tilstand opløser G. Aluminium, og den dannede Legering virker livlig sønderdelende paa Vand, hvorved kun Aluminium iltes, medens G. bliver uforandret. Galliumilte (Galliumoxyd), Ga_2O_3, er hvidt; Galliumhydroxyd, $Ga(OH)_3$, er letopløseligt i Kalilud og opløseligt i Ammoniak. G. danner to Klorforbindelser $GaCl_2$ og $GaCl_3$: den sidstnævnte faas direkte af G. og Klor og danner Krystaller, der smelte ved 75,5°, hvorefter Forbindelsen koger ved 215—220°; Kloridet $GaCl_3$ er henflydende. Galliumsalte fældes ikke af Svovlbrinte (Svovlvandstof), naar ikke andre Metaller ere til Stede, hvis Sulfider fældes paa denne Maade. Galliumsulfat, $Ga_2(SO_4)_3$, danner med Ammoniumsulfat en Alun, Galliumalun, $Ga_2(SO_4)_3, Am_2SO_4, 24H_2O$, der krystalliserer i Oktaeder. G. blev opdaget 1875 af Lecoq de Boisbaudran. Dets Eksistens var allerede tidligere forudsat af Mendelejeff. *O. C.*

Gallmeyer, Josephine, tysk Skuespillerinde, født 28. Febr. 1838 i Leipzig, død 3. Febr. 1884 i Wien. G. førte et meget uroligt Liv: var engageret snart her, snart der, ja forsøgte sig endog — rigtignok uden Held — som Direktrice af Strampfertheater i Wien: hun var ogsaa i kort Tid gift med Skuespilleren Frants Siegmann. G. var en udmærket Soubrette-Fremstillerinde; hun medbragte til disse Roller en frisk Naturlighed og et originalt Humør, der var saa blodsbeslægtet med den glade Donau-Stads Indbyggeres, men som ikke ret vurderedes uden for Wien. G. har for-

uden et Par novellistiske og dramatiske Arbejder skrevet en Parodi paa Sarah Bernhardt's Gæstespil i Wien: »Sarah und Bernhard«. *A. A.*

Gallobromōl (Dibromgallussyre), $C_6Br_2(OH)_3$-COOH, har i den nyeste Tid fundet Anvendelse i Medicinen og er særlig af franske Læger bleven anbefalet mod Neurasteni (i Dags Dosis af 2—3 Gr.) og mod Blenorroe (en 1—4 procentholdig vandig Opløsning til Indsprøjtning). I større Dosis indvendig virker G. som Bromalkalierne, men er fri for disses depressive Virkning. G. danner fine, hvide Naale, der ere opløselige i koldt og varmt Vand, Alkohol og Æter. *A. B.*

GallOCanta se Daroca.

Gallocyanīn (Violet solide), $C_{15}H_{13}N_2O_5Cl$, er et Farvestof, der fremstilles ved Indvirkning af saltsurt Nitrosodimethylanilin paa Gallussyre eller Garvesyre; i tør Tilstand er G. et bronzefarvet Pulver, men det gaar i Reglen i Handelen som en grøngraa Dej; i Vand er det uopløseligt, men Alkohol opløser det med blaaviolet Farve; det farver Uld, der er bejdset med Krom, blaaviolet. *O. C.*

Gallofīl (lat.-græ.), Ven af Frankrig og franske Sæder.

Galloflavīn er et Farvestof, hvis Sammensætning er usikker; det faas ved Iltning af Gallussyre i vandig eller vinaandig alkalisk Opløsning med Luft. Det er en grønliggul Dej, der er uopløselig i Vand, tungopløselig i Alkohol; krombejdset Uld farves ægte gul ved Hjælp af G. *O. C.*

Gallomanī (lat.-græ.), Sværmeri for det franske. Gallomān er den, der lider af G.

Gallon [gä'lən], engelsk Hulmaal for tørre og flydende Varer = 4 Quarts å 2 Pints å 4 *Gills*. Parlamentsakt af 17. Juni 1824 bestemmer, at en Imperial G. ved 30 eng. Tom. Barometerstand og 62° Fahrenheit Luftvarme skal indeholde et Kvantum destilleret Vand af 10 Pd. Handels- eller 70,000 Grains Troyvægt — 4,543582 Lit. De ældre G., som ikke anvendes i Storbritannien og Irland siden 1826, bruges endnu i flere britiske Kolonier og i Nordamerika's Forenede Stater, nemlig en Vin-G. = 3,785 og en Ale-G. = 4,621 Lit. 6 Vin-G. regnes = 5 Imperial-G. Gallone ionio, Maal for tørre Varer paa de ioniske Øer = en Imperial-G. I Pondichéry og Karikai er G. et Maal for Korn = 12 Markals å 2 Packas = 35,895 Lit. *N. Y. B.*

Gallopāvo se Kalkun

Gallōri, Emilio, moderne italiensk Billedhugger fra Firenze, uddannet der og i Napoli, har gjort sig meget bekendt ved forskellige stærkt realistiske, med teknisk Mesterskab udførte Værker som »Den enøjede Drukkenbolt«, »Kejser Nero forklædt som Skuespillerinde«. 1885 fik han første Pris for sin Rytterstatue af Garibaldi, bestemt for Rom. *A. Hk,*

Gallo-romānsk, opstaaet ved Sammensmeltning af Gallisk og Romansk.

Galloway [gä'lowe.i], Landskab i det sydvestlige Skotland, danner den store Halvø mellem Solway-Bugten og Firth of Clyde, omfatter Shirerne Wigtown og Kirkcudbright og ender mod Syd i det stejle Forbjærg Mull of G., Skotland's sydligste Punkt. Trods den ikke synderlig store Højde, det højeste Punkt Merrick naar kun 842 M., er G.'s Højland usædvandlig vildt og storslaaet og frembyder større landskabelig Skønhed end de øvrige Højlande i Sydskotland. G. udgjorde indtil 1233 et selvstændigt Kongedømme beboet af Kelter, som i 9. og 10. Aarh. indvandrede fra Irland, men det keltiske Sprog er nu uddød og bevares kun i enkelte geografiske Navne. *C. A.*

Gallus se Høns.

GallUS, den hellige (Cellach eller Caillech), Grundlægger af Klosteret St. Gallen, var Irer og opdragen i Klosteret Bangor, men rejste 595 med sin Lærer Columbanus (s. d.) til Fastlandet og fulgte denne paa hans Missionsrejser i Tyskland. Da Columban 612 gik til Lombardiet, blev G. tilbage og virkede som Missionær ved Boden-Søen; senere gik han op i de vildeste Bjærge, hvor han byggede et Kapel og nogle Celler, og det blev Grunden til det berømte Kloster St. Gallen. (Litt.: *Monumenta Germaniae*, II, »Mittheilungen zur vaterland. Geschichte«, XII [St. Gallen 1870]; Neander, »Denkwürdigkeiten«, II [Berlin 1822]; Hettberg, *Observationes ad vitam St. Galli spectantes* [Marburg 1842]; Ebrard, »Die iro-schottischen Missionskirchen« [Gütersloh 1873]). *L. M.*

GallUS, Cornelius, romersk Digter, født 69 f. Chr. i Forum Julii i Gallien. Han var Ungdomsven af Vergil og stod i Yndest hos Kejser Augustus, der gjorde ham til Statholder (*praefectus*) i Ægypten. Ved egen Skyld, som det synes, faldt han i Unaade og tog sig selv af Dage, Aar 26 f. Chr. G. var i den romerske Litteratur den første, der udelukkende helligede sig Elegien, særlig Kærlighedselegien efter alexandrinsk Mønster. Han forfattede 4 Bøger Digte om sin Kærlighed til den mimiske Skuespillerinde *Cytheris*, hvem han besang under Navnet Lycoris. G. betragtedes af sin Samtid som en fremragende Digter; hans Værker ere tabte paa ubetydelige Brudstykker nær. (Litt.: Völker, *De C. Galli vita et scriptis*, [I, Bonn 1840; II, Elberfeld 1842]; A. Nicolas, *De la vie et des ouvrages de C. G.* [Paris 1851]). *A. Mr. L.*

GallUS, Flavius Claudius Constantius, Søn af Constantin den Store's Halvbroder Julius Constantius og Galla, født ca. 324 e. Chr. Sammen med sin Halvbroder, den senere saa berømte Kejser Julian, undslap han det almindelige Blodbad, Constantin's 3 Sønner efter Faderens Død foranstaltede paa Kejserfamiliens øvrige Medlemmer, og opdroges sammen med Julian i Nikomedia. 351 bestemte hans Fætter Constantius sig til at tage ham til Medregent; han ægtede Kejserens Søster Constantia, udnævntes til Cæsar i Østen og tog Sæde i Antiocheia. Her regerede han imidlertid saa uduelig og grusomt, at Constantius besluttede at afsætte ham. Efter hans ligesindede Gemalindes Død lokkedes han derfor til Illyrien, hvor han paa Kejserens Bud blev halshugget i Pola (354). *M. M.*

GallUS, Gajus Vibius Trebonianus, født i Perusia, blev, efter at Decius 251 var falden mod Goterne, tagen til Kejser af Hæren. Senere beskyldtes han for som Legat i Donau-Landene at have staaet i hemmelig Forbindelse med Goterne, ligesom han skulde have lokket Kejseren ud i de farlige Egne, hvor denne fandt sin Død. Efter at han 252 havde sluttet en nedværdigende Fred med Fjenden, der fik Lov til at beholde sit tagne

Bytte og desuden skulde have en aarlig Tribut af Romerne, vendte han tilbage til Hovedstaden, hvor han fik sin Forgængers og sin egen Søn udnævnt til Cæsarer. Samme Aar hjemsøgtes Riget af en frygtelig Pest, der med faa Afbrydelser varede i 20 Aar, og Dyrtid samt en næsten kronisk Pengekrise forhøjede Nøden. Donau-Hæren var misfornøjet over Freden med Goterne, der tilmed ikke blev overholdt, og efter at dens tapre Fører Æmilianus havde tilbageslaaet flere fjendtlige Angreb, udraabte Soldaterne ham til Kejser. Understøttet af Legionerne i Illyrien gik han mod G.; dennes Hær svigtede ham ved Interamna i Umbrien (det nuværende Terni), og han selv myrdedes tillige med sin Søn Volusianus i Vinteren 253—54. *M. M.*

Gallus (Handl), Jacobus, tysk Kontrapunktiker (ca. 1550—91), Kapelmester hos Biskoppen af Olmiitz, senere hos Kejser Rudolf II i Prag, hvor han døde. Af hans talrige polyfone Vokalkompositioner, fornemmelig Kirkemusik, er en stor Del udkommen i Trykken 1580—1610. *A.H.*

Gallusblæk se Blæk.

Gallusgarvesyre d. s. s. Garvesyre.

GallUSSyre (Dioxysalicylsyre), $C_7H_6O_5$ eller $C_6H_2(OH)_3COOH$, findes i Galæbler, Granatrodbark, Sumach, Dividivi, Te m. fl. og dannes ved Behandling af Garvesyre (Tannin) med fortyndet Svovlsyre eller ved Skimmelsvampes Indvirkning paa en Garvesyreopløsning. Til Fremstilling af G. lader man et vandigt Galæbleudtræk skimle efter Tilsætning af noget Gær; der dannes herved G., som udkrystalliserer og renses ved Omkrystallisation. G. danner fine farveløse Naale, der indeholde I Molecule H_2O; den smager svagt syrlig bittert, har Vægtfylden 1,694, er opløselig i 100 Dele koldt eller i 3 Dele kogende Vand, letopløselig i Alkohol, tungopløselig i Æter, fælder i Modsætning til Garvesyre ikke Limopløsninger og smelter under Sønderdeling ved 222—240°; ved tør Destillation giver G. Pyrogallol (s. d.); den reducerer ædle Metallers Salte, giver med Jærnklorid et blaasort Bundfald og absorberer i alkalisk Opløsning Ilt af Luften (se Galloflavin). Ved Behandling med Fosforoxyklorid giver G. Digallussyre eller almindelig Garvesyre (s. d.). G. anvendes i Blækfabrikationen, Farveteknikken og Fotografien. *O. C.*

Galmej, visse i Naturen forekommende og som Zinkmalme anvendte Mineraler, især Zinkspat (kulsurt Zinkilte, »Kulgalmej«), ogsaa Kiselzink (»Kiselgalmej«). *N. V. U.*

Galmider (*Phytoptidae*) ere en meget lavtstaaende Familie af de atracheate Mider (s. d.), særlig karakteriserede ved et langstrakt, næsten ormeformet Legeme, der bæres afkun 2 Par 5-leddede Ben. Sugesnabelen er krummet, Mandiblerne naaleformede, omsluttede skedeformet af Maxilierne. Respirations- og Cirkulationsorganer samt Øjne mangle. Kønsaabning i Midtlinien bag 2. Benpar; særkønnede; æglæggende; Larverne ligne de fuldvoksne og have ogsaa kun 2 Par Ben.

Det mest karakteristiske Træk i G.'s Bygning ere de to Par langt fortil siddende Ben, der lidet synes at være i Stand til at bære den lange, ringdelte Bagkrop. Legemets forreste Parti, der bærer Sugesnabelen og de to Benpar, er mere eller mindre skarpt afsat fra Bagkroppen, aldrig ringet paa Oversiden og har ofte et skjoldformet Udseende. Benets sidste Led bærer en for G. meget karakteristisk Fjerbørste. Paa begge Sider af Gattet ligge 2 halvkredsformede Lapper, de saakaldte Anallapper, med hvilke Miderne siges at hage sig fast til Haar, idet de samtidig søgende bevæge Legemet snart i en, snart i en anden Retning. Børsterne, hvis Stilling og Udseende inden for andre snyltende Midegrupper have en høj systematisk Betydning, kunne her ikke bruges i saa Henseende, da deres Plads og Udseende næsten er den samme hos alle G.; særlig karakteristiske for næsten alle disse ere de to meget lange Børster ved Bagenden. Efter to Hudskifters Forløb blive Dyrene kønsmodne. Det er først i de sidste 10 Aar, at man er trængt ind i denne lille Dyregruppes Systematik; tidligere kendte man yderst lidet til Dyrene selv og skabte et Antal Slægts- og Artsnavne, der ikke refererede sig til Dyrene, men til de forskellige Galler, de frembragte. De adskilles nu i 8 Slægter med 214 Arter. Hovedslægten er *Phytoptes*, med langt det overvejende Antal Arter; mindre Slægter ere *Cecidophyes* og *Phyllocoptes*.

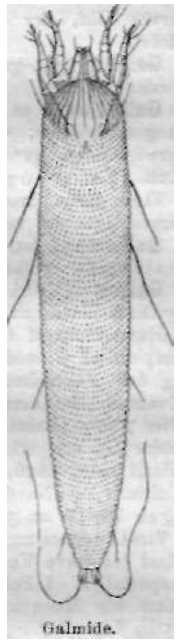
Galmide.

Hovedmassen af G. findes paa Planter, paa hvis Organer der opstaar forskellige sygelige Misdannelser, fremkaldte ved Midernes Stik; dog kendes ogsaa fritlevende, hurtig krybende Former, der ikke synes at fremkalde Galledannelser, og som udmærke sig ved meget stærke, skjoldformede Fortykkelser af Huden, ligesom vi ogsaa finde saadanne, der paa Snyltevis leve i andre Galler, der ere frembragte af andre G., dels af Galmyg. Naar Frugt og Rod undtages, gaar intet andet af Plantens Dele fri for G.'s Angreb. Det er særlig Bladene, det gaar ud over; enkelte Arter leve inde i Mesofyllet og krybe om i de store Intercellularrum, de fleste leve dog ude paa Bladene og fremkalde her alle Haande Misdannelser (se Galler). Midernes Overvintringssted syntes altid at være i Knopperne under Knopskællene, de forlade skarevis Bladene ved Løvfaldstid og søge til disse. Den gamle Anskuelse, at de overvintre mellem affaldent Løv, er urigtig. Der synes i mange Tilfælde at gælde den mærkelige Regel, at en Galle ikke bliver beboet, før den er vokset til og er nogenlunde »færdig«. Først da gaa Miderne ind i den og aflægge Æggene mellem de talrige Haar; indtil da finder man G. siddende i Gallens umiddelbare Nærhed. I de fuldfærdige Galler træffes da Miderne i meget stort Antal. Gallens Farve er fra Begyndelsen i Alm. grøn og changerer mod Efteraaret over i rødt, og mærkeligt nok synes Dyrene at gennemgaa en lignende Farveforandring,

idet de fra Begyndelsen ere sølvhvide, men lidt efter lidt antage Gallens Efteraarsfarve. I G.'s Livshistorie er der endnu mange uforstaaede og uopklarede Forhold. Meget ejendommeligt er det, at vi i samme Galle kunne træffe flere forskellige Arter af G., saaledes at det bliver vanskeligt at sige, hvilken Art Gallens Dannelse skyldes. Ikke mindre mærkeligt er det, at samme Art af G. kan frembringe forskellig udseende Galler paa Planter hørende til samme Plantefamilie, ja at samme Galmideart paa samme Blad skal kunne frembringe to vidtforskellige Galledannelser. Uvilkaarlig henledes Tanken herved paa Generationsvekslen hos Galhvepser og paa de forskellig udseende Galler, de to Generationer frembringe, men omhyggelige Undersøgelser have vist, at Forplantningsforholdene ere ganske simple. Det kan vistnok gælde som Regel, at G. aldrig optræde paa enaarige Planter, hvilket sikkert staar i Forbindelse med det Forhold, at G. overvintre som fuldtudviklede Dyr; de synes særlig knyttede til Trævækster, og samme Træart huser ofte 4—6 Arter G. Om Infektionsmaaden vide vi hidtil saa godt som intet. Om end der er beskrevet et meget stort Antal Galler fra mange forskellige Planter, er der dog næppe en eneste Galmideart, som kan siges at have nogen forstlig Betydning, eller som optræder særlig ødelæggende paa Kulturplanter. Plantens Assimilationsevne kan vel nu og da paa Grund af Ødelæggelsen af en Del af Klorofyllet nedsættes en Del, uden at dette dog finder Sted i den Grad, at Planten i Alm. lider særlig følelig derved. Undtagelsesvis meldes der dog i Forstzoologien om enkelte ret alvorlige Galmideangreb, særlig paa Hassel. (Litt.: Nalepa's talrige Arbejder i »Sitzungsber. der Wiener Akad. der Wiss.« [1886—95], særlig: »Die Anatomie der Phytopten« [98. Bd., S. 112] samt i »Denkschriften der Wiener Akad. der Wiss.« [58. Bd., 1891] og i »Nova Acta der Leop. Carol. Akad. d. Naturf.« [55. Bd. 1891 og 61. Bd. 1894], desuden ældre Arbejder af Thomas, Löw, Landois o. a.). *C. W.-L.*

Galmyg (*Cecidomyidae*), Familie hørende til Dipterernes eller Fluernes Orden. Det er i Alm. overordentlig smaa, meget spinkle Myg (Fig. 1) med temmelig lange, 10—36-leddede Følehorn, korte og svagt udviklede Munddele og Vinger med meget faa (3—5) Længdeaarer; Hofterne ere ikke forlængede, og Skinnebenene have ingen Sporer. Hannernes Bagkrop er 9-leddet og ender med en Parringstang, Hunnens er 7-leddet og udstyret med et Læggerør. De 14-leddede Larver, der kun have en svag Chitinisering paa I. Ring, ere i Alm. rødgule og bære paa Undersiden af 3. Ring et fremstrækkeligt Chitinapparat, som anvendes meget i Systematikken. Der forekommer saavel en *Pupa libero.* som en *Pupa obtecta* (se Fluer). Først i den senere Tid er man trængt ind i deres Systematik; G. ere blevne inddelte i 3 Underfamilier: *Cecidomyinae*, *Heteropezinae* og *Lestremiinae.* Til de to sidste Grupper høre kun mere eller mindre fritlevende Former, som kun lidet skulle omtales her. Den 1. derimod indbefatter næsten udelukkende galledannende Insekter, som trods deres yderst ringe Størrelse spille en ikke ubetydelig Rolle saavel i forstlig Henseende som for Landmanden. Af de snart ca. 300 kendte Galmygdannelser optræder et meget stort Antal paa urteagtige Planter, og en meget stor Del af de Galledannelser, vi finde paa de danske urteagtige Mark- og Skovplanter, skyldes G.; de ere nogenlunde bundne til en bestemt Plante, dog kan samme Galmygart meget vel frembringe Galler paa forskellige Arter af samme Slægt, saaledes som Tilfældet f. Eks. er med G., hvis Larver leve paa Pil, Snærre, visse Kurvblomstslægter o. a.; som oftest frembringer da samme Art paa de forskellige Planter ingenlunde ens udseende Galler. Ofte er samme Plante Værtplante for flere forskellige G.; stærkest hjemsøgte i saa Henseende ere de forskellige Pilearter. Galledannelserne indskrænke sig snart til en svag Rulning af Bladranden, en Deformation af Blomsterne eller de Blade, mellem hvilke Larven lever, snart kunne de imidlertid ogsaa optræde som aflukkede begrænsede Larvekamre med haard, tyk Væg og ligne i saa Henseende meget de Galledannelser, som Galhvepserne frembringe. Det er for enkelte Formers Vedkommende paavist, at Hunnen ved Hjælp af sit Læggerør lægger Ægget inde i det levende Plantevæv, men som

Fig. 1.

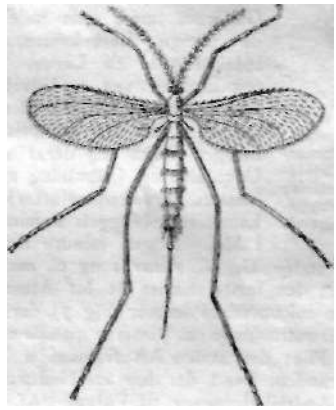

Hvedemyg (*Cecidomyia tritici*).

oftest anbringes vistnok Ægget simpelt hen uden paa Planten, og der synes da, allerede medens Larven endnu hviler inde i Ægget, at finde en Overhvælving af det omgivende Plantevæv Sted ud over dette. Gallens Udseende er hos de forskellige Former overordentlig forskelligt. Hvor der dannes et særligt skarpt begrænset Larvekammer, udmærker dette sig i Alm. ved glatte Vægge. Forpupningen sker snart inde i Gallen, og Dyret arbejder sig da ud af denne gennem et boret Hul, snart forlader Dyret Gallen som Larve, søger ned i Jorden og danner sig en Kokon her. Der kendes saavel Former med een som med to Generationer om Aaret. Til G.'s Underfamilie høre flere Arter, der ikke selv frembringe Galler, men leve inde i de af andre G. eller Galhvepser frembragte Galler, uden dog i Alm. at gøre de egentlige Beboere nogen Skade. Ligeledes kendes saadanne Arter, der leve i og af forskellige Bladluskolonier og paa denne Maade nærmest blive nyttige Insekter.

G. med forstlig Betydning. Intet Træ er tilnærmelsesvis saa meget udsat for Galmygangreb som Pilene. Galledannelserne, der skyldes et be-

tydeligt Antal Arter, optræde dels som Vedgaller paa ældre Grene, som Opsvulmninger paa sidste Aars Skud, som Misdannelser af Pileskuddenes Spidser og som Bladgaller. Den Skade, der saaledes forvoldes af G., ere følelig som betydelige pekuniære Tab, særlig der, hvor Pilene dyrkes til Vidjefabrikation. Farligst af alle er den heldigvis i Danmark sjældne *Cecidomyia saliciperda*, der aflægger sine Æg paa eller i Barken af ældre Pilegrene (særlig *Salix triandra*). Paa Grund af Larvernes Angreb finder da en Fortykkelse af sidste Aarring Sted, der har Afsprængning af Barken til Følge. Er Angrebet sket rundt om hele Grenen, gaar denne ud. Forskellige Steder i Tyskland har denne Myg anrettet ret alvorlig Skade. Langt hyppigere i Danmark er den navnlig paa *Salix purpurea* optrædende *Cecidomyia salicis* (Fig. 2), der danner store, knudeformige Opsvulmninger paa unge Skud. Gennemskærer man Gallerne, finder man inde i dem de talrige Larvekamre, hvert indeholdende en Larve. Gallen fremkommer ved en Udvidelse af Marvhulen, der fyldes med et brunt svampet Væv og frembringer en forøget Vækst og deraf følgende Udvidelse og Udbulning af Vedmassen. Larven overvintrer i Larvekammeret, Myggen kommer frem i Maj. Nogen mindre Betydning have to andre G., *C rosaria* og *C. marginem torquens*; den første danner de for Almuen velbekendte enkamrede Pileroser (Fig. 3), der navnlig ere saa fremtrædende om Vinteren paa de ellers afbladede Pile; den anden Art fremkalder Rulning af Bladranden, hvad der har en Nedsættelse af Bladets Assimilationsevne til Følge. Af de paa Løvtræer optrædende Galmygdannelser skal her i øvrigt kun den omtales, som Bøgens G., *Hormomyia fagi*, foraarsager. Den rødlige eller grønne, kegleformet tilspidsede Galle, der er saa overvættes almindelig paa Bøgebladene og navnlig iøjnefaldende i Juni—Juli, vil være de fleste vel bekendt (Fig. 4). De optræde særlig paa det unge Bøgekrats Blade og kunne, naar de optræde i større Antal (ca. 20—30) paa alle det unge Træs Blade, sætte Træet betydelig tilbage i Vækst, idet de have Deformation og Afblegning af Bladet til Følge. Mod Vinteren løsner Gallen sig fra Bladet og falder til Jorden; den nederste Del af Gallen bliver siddende paa dette, og Gallen faar derved en af talrige Haar dækket Aabning, gennem hvilken Myggen gaar ud det følgende Foraar. I Fyrreskove har *C. brachyntera* anrettet en Del Skade. Myggen lægger om Foraaret sine Æg mellem et Naalepars to Blade. De to Naale vokse under Larvens Angreb sammen forneden til en opsvulmet Knude, desforuden afbleges de og snos ofte i deres øverste Del. Angrebet fører ofte til, at Skuddet gaar ud. Foruden de i Granfrø ikke sjælden optrædende Galmyglarver skal endnu kun den paa Lærk levende G. *C. Kelneri* nævnes. Denne Larve lever og overvintrer i Knopperne, der dækkes med et tykt Lag hvid Harpiks og ingen Naale frembringer det følgende Foraar.

Et ikke ubetydeligt Antal G. anretter Skade paa Kornsorterne. For Danmark's Vedkommende først og fremmest Hvedemyggen *C. tritici* (Fig. 1), der navnlig i de sydlige Dele af Landet er optraadt meget ødelæggende. Myggene sværme, naar Hveden blomstrer, og Æggene lægges navnlig i Skumringen ved Morgen eller paa Graavejrsdage i Blomsterne, ca. 10—15 Æg i hver Blomst. De gule Larver komme frem i disse efter 8—10 Dages Forløb, ernære sig af Blomsterstøvet og opæde senere den unge Frugt. Herved hindres altsaa Frugtsætningen; men selv om Hvedekornet bliver dannet, er det ofte udhulet af Larvens Bid, spiringsudygtigt og med forringet Næringsværdi. I Løbet af 14 Dage er Larven udvoksen og søger da ned i Jorden, hvor den hviler over til Foraaret. *C. tritici* har ogsaa anrettet betydelig Skade navnlig i England og Nordamerika. Blandt densSnyltere har i Danmark navnlig en lille Platygaster-Art i høj Grad bidraget til at indskrænke Angreb, der truede med at blive ret alvorlige. Da Rapsen i tidligere Tid blev dyrket langt mere end nu, angrebes Rapsmarkerne meget af en anden *Cecidomyia*-Art. Endelig skulle vi omtale et Insekt, der endnu ikke ere optraadt hærgende i Danmark og kun fundet i faa Eksemplarer, men som egentlig kan ventes naar som helst; det er den hessiske Flue (*Cecidomyia destructor*). Det er et meget lille Insekt, sort af Farve, men med Bug, Sømmene mellem Bagkropringene og en Midtlinie paa Ryggen blodrøde. Hunnen kommer frem i April—Maj og lægger sine Æg, ca. 90, paa de unge Byg-, Hvede- eller Rugplanter, hyppigst nede ved de nederste Blade og ikke mere end 2—3 paa hver Plante. Ca. 8 Dage efter kommer den rødgule Myglarve frem, som gaar ned i Bladskeden og sætter sig inde i denne til at suge paa Akset, Snart efter fremkommer Puppen, der har Form som et Hørfrø (i England kaldet *flax seeds*). Af Pupperne udvikler der sig i Aug.—Septbr. et nyt Kuld; Hunnerne belægge efter Parringen de unge Vintersædsplanter tæt ved Jorden med Æg, og tæt ved Rødderne kan der da paa den unge Plante samle sig et lille Antal Larver, der ernærer sig af den. Inden Vinteren

Fig. 2.

Galleformet Opsvulmning paa Pil, foraarsaget af *Cecidomyia salicis*; ved *x* ses Puppehudene rage ud.

Fig. 3.

Pilerose.

Fig. 4.

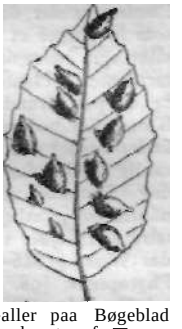

Galler paa Bøgeblad frembragte af *Hormomyia fagi*.

ere Larverne udvoksne, søge ned i Jorden og forpuppe sig. Af disse Pupper fremgaar da Foraarskuldet. Skaden, denne Myg anretter, kan være særdeles stor. Foraarskuldets Angreb bevirker, at Straaene visne oven for de Steder, hvor Larverne sidde, Frugtsætningen bliver mindre, men navnlig knækker Straaet særdeles let paa Angrebsstedet; stærkt truede Marker faa derved Udseende af, at der er gaaet Hagelbyger hen over dem. Efteraarskuldets Angreb bevirker, at de unge Vinterplanter gaa ud. De bedste Midler mod Angrebet ere at udsaa Vintersæden saa sent som muligt, for at Efteraarsgenerationen kan fattes Planter til at afsætte Æggene paa, samt Nedpløjning af Stubbene

Giftig Galnebær.

eller bedre Ødelæggelse af disse ved Ild, hvorved Larverne til Foraarskuldet gaa til Grunde. Navnlig i Tyskland, England, Rusland og i Nordamerika har Skaden været særdeles betydelig.

De til Underfamilierne *Heteropezinae* og *Lestremiinae* hørende G. indbefatte Former, hvis Larver hovedsagelig leve frit under Bark, i Træstød, i fugtig Jord etc. En enkelt herhen hørende Form: Miastor skal kun nævnes paa Grund af sine mærkelige Forplantningsforhold. Inde i Larverne udvikler der sig nemlig 20—30 Larver, der ganske ligne Moderlarven og bore sig ud af dennes døende Legeme; i disse udborede Larver kan der da atter udvikle sig ny Larver og saaledes fremdeles i flere Generationer. Til Slut fremkommer en Generation, hvor Larverne ikke udvikle ny Larver i sig, men forvandle sig til Pupper; der opstaar da af disse Hanner og Hunner, og af disses befrugtede Æg udvikler der sig Larver, i hvis Indre ny Larver dannes; dette mærkelige Forhold, at Dyr, der endnu ikke ere komne over Larvestadiet, producere nyt Afkom, har man givet Navnet Pædogenesis. Larverne synes at opstaa af Cellehobe i Fedtlegemet og paa dettes Bekostning. (Litt.: Riibsaamen, »Die Gallmücken des Konigl. Museums f. Naturkund. zu Berlin« [Berlin, Entom. Zeitschr., 37. Bd. 1892] samt andre Arb. af samme Forf. i samme Tidsskrift; om den forstlige Litt. se Judeich & Nitsche, »Mitteleur. Forstinsektenkunde«; Schiödte, »Beretning afgiven til Indenrigsministeriet 1855—56 om Angreb af Insekter paa Naaleskovene og Hveden«; Meinert, »Om Miastorlarven« [Naturhist. Tidsskr., 3. R., 8. Bd., 1872]). *C. W.-L.*

Galnebær (*Atropa* L.), Slægt af Natskyggefamilien, oprette, grenede Urter med kraftig Pælerod og enkeltvis siddende Blomster. Det efter Frugtmodningen blivende Bæger har fem brede Lapper, og Kronen er klokkeformet. Støvdragerne have lange og svagt krummede Traade, der ere skjulte i Kronrøret. Frugten er et kugleformet, saftigt Bær med mange smaa, vortede Frø. 2 Arter. Grftig G. (*A. Belladonna* L., se Fig.) er fleraarig og bliver $^1/_2$—1 M. høj. Dens Blade ere helrandede, elliptisk-ægdannede og klæbrig behaarede; paa Grenene staa 2 Blade sammen, et stort og et lille. Kronen er brunviolet og Bærret skinnende sort. Giftig G. vokser forvildet i Danmark, i Nærheden af Byer, men er sjælden; den blomstrer i Juli. Alle Plantens Dele indeholde Atropin (Bladene gennemsnitlig 4 p. Ct.) og ere meget giftige. Bladene ere officinelle. I Italien skal et Destillat af Bladene have været brugt som kosmetisk Middel, idet det udvider Pupillen i Øjet og giver det større Glans; deraf Navnet Belladonna. *A. M.*

Galocher kaldes de oprindelig fra Nordamerika indførte Gummisko, som bæres uden for Huset over den sædvanlige Fodbeklædning for at beskytte den mod Fugtighed. Ordet er kommet af lat. *gallicae*, Romernes Navn paa galliske Undersko med tykke Saaler og lavt Overlæder, som de optoge tillige med anden fremmed Klædeskik. »Munken fra St. Gallen« beskriver G., som Karl den Store bar paa en Uroksejagt, han gav for de bagdadske Afsendinge. Her hedde de (deminutivt) *galliculae* og have Træsaaler. Paa Hovedportalen til Vézélay's Klosterkirke, der er opført sidst i n. Aarh., findes en Figur med G. De nævnes ikke i hin Tids tyske Litteratur, men vare almindelige i 14. og 15. Aarh. og hed paa Tysk *Trippen*, paa Fransk *patins*, paa Svensk *Madaskor* (Muddersko).

G.'s Blomstringstid blev 14. og 15. Aarh., fordi Mændene bare stramtsiddende Sokkebrog d: Hoser og Sok i eet Stykke, med paasyede Lædersaaler. Dertil kom de lange Snabler (se Dragt, Fig. 18), der ragede $^1/_8$ M. ud for Tæerne og krævede Under-

sko i fugtigt Vejr. Paa deres Hæle satte Ridderen sine lange Sporer, og med dens Snuder bankede han paa lukkede Døre. De bleve et af Fornemheds Særkender. Samtidig med Bjældepynten (se Dragt Fig. 20 *b*) gjorde de Stormænds Fremtræden øredøvende, og saa utaalelig var Støjen i galochebærende Forsamlinger, at Raadet i Frankfurt a. M. 1451 vedtog at samles uden G. Gangen i dem var vanskelig og krævede særlige Trin, idet Foden løftedes højt, Saalen parallel med Jordfladen. For Datidens Malere vare G. saa sammenvoksede med Forestillingen om det ophøjede, at Gud Fader, Søn, Jomfru Maria og fornemme Helgener afbildedes med pragtfulde G. (smlg. Dragt, Fig. 24, hvorpaa en af de hellige 3 Konger triner frem i G. af Træ med høje Klodser under Saalerne).

Efter Aar 1500 fik man G. med Saaler af Kork eller Læder eller med et højt Jærnstel under. Franske Damer, navnlig de smaa, optoge dem efter spansk og italiensk Mode, ikke for at beskytte Fødderne, men for at højne deres Vækst, og da Skørterne dækkede, kunde de lægge $^1/_3$ M., ja mere til den. I 16. Aarh. steg Brugen af G., da Fontangerne gik af Mode, og Damernes Højde fra oven formindskedes med $^1/_3$ M. (se Fontange). 18. Aarh. forkastede G. og nøjedes med høje Hæle paa Skoene, saa at G. bleve Almuens Særkende. Hos den har Træskotøjet holdt sig til vore Dage, i romanske Lande i sin oprindelige Form, i Norden som Trætøfler. 1850 gik kjøbenhavnske Damer endnu i G. med Træsaaler, for Bøjeligheds Skyld delte i Stykker, forbundne med Messinghængsler. Herrerne havde Lædergalocher, der traadtes paa, og en Fjeder greb ind i et Hul i Hælen (Fjedergalocher). *Bernh. O.*

Galois [galwa'], Evariste, fransk Matematiker, født i Paris 26. Oktbr. 1811, faldt i en Duel 30. Maj 1832. Skønt hans Liv kun blev kort, og skønt hans videnskabelige Virksomhed i hans sidste Aar hemmedes ved Deltagelse i det politiske Liv og ved gentagne Fængslinger, som hans yderliggaaende republikanske Anskuelser paadroge ham, har han dog skabt sig et varigt Ry som fremragende Matematiker. Dette skyldes hans allerede i Skoletiden paabegyndte Behandling af Spørgsmaalet om, hvilke algebraiske Ligninger der kunne løses algebraisk (se Algebra og Ligninger), idet det lykkedes ham at opstille en nødvendig og tilstrækkelig Betingelse for en saadan Løsning, hvilken Betingelse han nærmere har udviklet for irreduktible Ligninger, hvis Grad er et Primtal. G.'s Afhandlinger, der foruden det nævnte Emne behandle enkelte andre, ere samlede i Lionville's Journal [Bd. XI 1846]; sammesteds findes et Brev, som han Dagen før sin Død skrev til sin bedste Ven Auguste Chevalier, og hvori han giver et kort Resumé af sine store Ideer. Nogle til Akademiet indsendte Afhandlinger, der vare overgivne Lacroix og Poisson til Bedømmelse, fik ikke den fulde Anerkendelse, som de i øvrigt fortjente, paa Grund af den Korthed i Affattelsen, hvortil Ønsket om at være koncis havde forledet G. *Chr. C.*

Galõner ere svære af Silke, Uld eller Bomuld vævede Baand, der bruges som Dekoration paa Møbler og Draperier eller sættes paa Klædningsstykker, hvor de anbringes som Besætning paa Sømme og Kanter. De kunne iværes med Sølv- og Guldtraad, og med eller uden dette er der i Fortidens Klædedragt og Husudstyr gjort den mest udstrakte Brug af dem. Ordet er fransk og kommer ifølge Littré af *gallonum*, der dog oprindelig ikke var noget Baand, men et Instrument til at ordne Haaret med. G. vare nemlig i i 12. Aarh. Metaltraade, som flettedes om og indi det tvedelte Skægs fine Bukler, der vare tilvejebragte med Krøllejærn. Det kaldtes et galoneret Skæg, men baade Navnet og Tingen G. ere begge meget ældre. Indtil 1720 havde man kun fabrikeret G. ens paa begge Sider. Da kom Law's System i Frankrig; hele dets Velstand ramlede sammen, og man fandt nu paa billige G., som kun vare arbejdede paa den ene Side. De kaldtes spotvis *galons du systime.*

G. anvendes endnu i Klædedragter, der ikke ere Mode, men Reglementer undergivne og derfor stagnerede i tidligere Tiders Skik: Embedsdragter, Uniformer og Livreer. Paa Uniformer anvendes G. ikke alene til Pryd, men som Distinktion paa særlige Steder, alt efter Bærerens Grad, og virkes dertil i forskellige Stoffer og Former. Metalgaloner ere Guldtrækkerarbejde, de øvrige Possementeri. *Bernh. O.*

Galop eller Galopäde, en moderne Runddans i hurtig, springende Bevægelse, i $^2/_4$ Takt; den stammer fra Tyskland, og dens Oprindelse sættes til omkring 1824. Klaverkomponister (Liszt, Rubinstein o. fl.) have komponeret G. som Bravurstykker for Pianoforte. *S. L.*

Galop. Udført i Frihed af en ung, frisk og kraftig Hest bestaar G. i Reglen af en fortsat Række af Spring, under hvilke det vel er almindeligst antaget, at det væsentligst er Bagbenene, der skyde Legemet frem til Springet, medens det hovedsagelig er Forbenene, der opfange det i Nedfaldet ved Springets Slutning. Jævnlig vil det dog være saa vanskeligt at afgøre, hvorledes Arbejdet fordeles mellem Lemmerne, at man kommer Sandheden nærmest gennem det betegnende og ret almindelige Udtryk, at Hesten i G. »springer let paa alle fire Ben«. Hos gamle, trætte eller stive Heste gaar G. ofte over til en slap og rokkende Bevægelse, under hvilken Hesten bestandig har mindst eet Ben paa Jorden, og som derfor ikke bestaar af egentlige Spring. Man vil ved opmærksom Iagttagelse tillige ofte faa det Indtryk, at Hesten ikke fuldt ud »galoperer« men traver for eller bag eller gaar en ilfærdig Skridt bagtil.

Selve Galopbevægelsen eller Lemmernes Stilling og Føring under denne Bevægelse har i de senere Aar været gjort til Genstand for ret indgaaende Undersøgelser, hvorved Øjebliksfotografering har ydet megen Støtte. Absolut sikre Resultater have disse Undersøgelser dog endnu ikke givet, fordi Bevægelsesmaaden ikke alene i høj Grad er afhængig af G.'s Fart, Jordbundens Beskaffenhed og mange andre ydre Omstændigheder, men ogsaa kan være vidt forskellig efter Hestens Individualitet, Bygning, Energi, Krafttilstand og mulig særlige Uddannelse. Med Hensyn til dette Spørgsmaal (Bensætningen) har man gennem en Aarrække skelnet mellem Hovedgrupperne To-, Tre- og Firtempogalop efter det Antal Hovslag, der tilsyneladende hører til hvert Galopspring. Saa meget er dog allerede godtgjort gennem Øjebliksfotograferingen, at denne Inddeling langtfra er udtømmende.

Ved Totempogalop skulde Hesten teoretisk set skiftevis bringe begge Forben og begge Bagben

samtidig til Jorden. En saadan Bevægelse eksisterer imidlertid næppe i sin fulde Nøjagtighed. For Øjet viser den sig ret skuffende, naar Heste af grovere Afstamning tvinges til at galopere hurtig og derfor med jappende, forjagede Bevægelser, under stærk Løftning af Benene, stundom i Forbindelse med Smedning, styrte frem i hurtig paa hinanden følgende, lidet jordvindende Spring. Man har betegnet en saadan ilfærdig G., der oftest ligger over den paagældende Hests Anlæg, som den »trommende Karriere« efter den Lyd, man hører af de hurtig paa hinanden følgende Hovslag, hvilket nærmest synes at tyde paa, at denne G. i Virkeligheden ikke er andet end en G. i fire Tempo med meget hurtig og temmelig regelmæssig Benveksling.

I Tretempogalop fremtræder det tydelig for Øjet, at den ene Sides For- og Bagben gribe længere frem end den andens. Efter som højre eller venstre Sides Lemmer gribe længst frem under Springene, taler man om »højre« eller »venstre« G. Ved højre G. fremkommer Treslaget for Øret derigennem, at højre Bagben og venstre Forben give samtidig Hovslag, de to andre Ben hver sit. Modsvarende for venstre G. Denne Bensætning tør vistnok anses for den almindeligste og naturligste for ædle Heste, særlig naar der ikke er Tale om den højeste Grad af Hurtighed. I den nyeste Tid har man gennem Øjebliksfotografier ment at kunne skelne indtil fem forskellige »Momenter« under Tretempogalop og derfor bl. a. bestridt den nøjagtige Sammenfalden af de to Hovslag, men Uregelmæssigheden er næppe større end, at man i Praksis med tilstrækkelig Klarhed endnu kan bibeholde den gængse Betegnelse, Tretempogalop, for denne Galopbevægelse.

Medens Bensætningen i de to nysnævnte Hovedarter dels endnu ikke er tilstrækkelig belyst, dels kan variere meget betydelig, er dette i endnu højere Grad Tilfældet for Firtempogaloppens Vedkommende. Under denne Hovedart skal særlig nævnes Væddeløbshestens Firtempogalop og den specielle Skolegalop, Redop. Det er utvivlsomt, at mange Væddeløbsheste i den stærkeste Fart og navnlig henimod et Løbs Slutning galoperer i fire Tempo, idet hvert Ben giver sit selvstændige Hovslag. De følge for hvert Spring hurtig og nogenlunde regelmæssig efter hverandre. Derimod er Opholdet mellem Hovslagene af hvert Spring forholdsvis langt, hvorved denne G. baade for Øjet og Øret skiller sig tydelig fra den »trommende Karriere«. Under Nedfaldet efter Springet komme Forbenene først til Jorden, men forlade den atter, forinden Bagbenene komme til, idet de straks selvstændig svinge Legemet frem til det ny Spring. Bagbenene gribe langt (ofte over 2 M.) frem foran det Sted, hvor Forbenene have staaet, og give ved deres kraftige Aftryk fra Jorden fuld Flugt til det ny Spring. Den særlige Skolegalop, Redop, har det tilfælles med den ovenfor omtalte slappe, rokkende G., at Hesten bestandig har mindst eet Ben ved Jorden. Den adskiller sig imidlertid grundig fra denne derigennem, at Hesten er sat stærkt paa Bagparten, hvorved Redop bliver meget anstrengende og derfor udviklende for Hestens Muskulatur. Dens Særkende er ligesom enhver anden Skolegangarts gratiøse, høje, langsomme Bevægeiser med stærkt bøjede Bagben og højt hævet Forpart. I Tidernes Løb er det væsentlige jævnlig blevet overset, og man har ubevidst alene lagt Vægten paa det langsomme, der er lettest at fremkalde og iagttage. Man har derfor til Tider ladet sig nøje med den korte, afslappede og rokkende G. og i det store Publikums Bevidsthed ladet denne gaa og gælde for virkelig Skolegalop. Da den slappe G. imidlertid er skadelig for Hestens Udvikling, gør den stiv og mindre egnet til praktisk Brug, har denne Misforstaaelse bidraget sit til, om end med Urette, at nedbryde ogsaa den virkelige Skoleridnings Anseelse blandt de udelukkende praktiske Ryttere. Som Kuriosum og for tillige at give et Begreb om det vide Omraade, hvorover Galopbevægelsen spænder, er det interessant under Firtempogaiop at bemærke, at en af Ludvig XIV's Staldmestere en Dag viste sin Kunst ved i Redop at anvende $^3/_4$ Time for at tilbagelægge 150 Skridt. Denne Strækning gennemflyver en uddannet Væddeløbshest i 9—10 Sek. Begge Heste gaa G., og begge drive den hver i sin Uddannelsesretning til den højeste Grad af Fuldkommenhed.

I Sammenhæng med de ovenfor brugte Betegnelser »højre« og »venstre« G. kan anføres, at den fejlagtige Bevægelse, hvorved Hesten gaar højre G. fortil og venstre bagtil eller omvendt, benævnes Korsgalop eller Krydsgalop. De af og til særlig af Cirkusryttere præsenterede Numre, G. baglængs, G. paa 3 Ben o. s. v. ere nærmest at betragte som Kunststykker, der i og for sig ikke have noget med G. at gøre. Med Hensyn til »falsk G.« og »Kontragalop« se Skoleridning. *C. G. B.*

Galopade se Galop.

Galoperende Svindsot se Lungetuberkulose.

Galschiøt, Henrik Christian Valentin, dansk Gartner, er født 13. Septbr. 1831 i Vesteregede paa Sjælland. 1846 blev han Elev paa Hardenberg, og efter at have uddannet sig videre i Fredensborg og Rosenborg Slotshaver samt Botanisk Have i Kjøbenhavn underkastede han sig 1854 Gartnereksamen. Siden 1858 har han beklædt Stillingen som Gartner paa Grevskabet Ledreborg. 1871 besvarede han en af »Selskabet til Havedyrkningens Fremme« udsat Prisopgave, »Vejledning i Havebrug for mindre Jordbrugere«, og med Understøttelse af samme Selskab udgav han endvidere 1879 »Vejledning i Dyrkning af Handelsplanter og Rodfrugter samt Frøavl for den mindre Jordbruger«. Endvidere har G. skrevet flere Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter og medvirket ved Udgivelsen af de ny Oplag af F. E. Chr. Jensen's »Dansk Havebog«, navnlig ved Omarbejdelsen af Køkkenhaveafsnittet. *L. H.*

Galschiøt, Martinus Ludvig, dansk Redaktør, er født 11. Decbr. 1844 i Helsingør. G. blev Student 1863, tog 1870 Magisterkonferens i nordisk Filologi, studerede i Stockholm og Upsala paa det Oehlenschläger-Tegnér'ske Stipendium og opholdt sig derefter nogle Aar i Italien. 1875—83 var han Medarbejder ved »Dagbladet« og Korrespondent til Stockholm's »Dagblad«, overtog 1884 Ledelsen af »Illustreret Tidende«, 1893 Redaktionen af Tidsskriftet »Tilskueren«. I begge disse Virksomheder har han udfoldet megen Iver og Energi, og det skyldes i ikke ringe Maal hans Evne til at samle heterogene Elementer, hans mæglende Stilling og hans Sans for Tidens Strømninger og aktuelle Spørgsmaal, at »Tilskueren« efterhaanden

har vundet en i den danske Tidsskriftslitteratur ualmindelig Anseelse og Levedygtighed. En ret betydelig Udgivervirksomhed knytter sig til hans Navn (særlig bør fremhæves det illustrerede Pragtværk »Danmark i Skildringer og Billeder«). *C. B—n.*

Galskab se Sindssygdom.

Galster, Carl, dansk Officer og Skolemand, født i Nørre-Sundby 28. Aug. 1835, død i Kjøbenhavn 22. Oktbr. 1891. 19 Aar gl. kom G. paa Landkadetakademiet, 2 Aar efter blev han Løjtnant, først ved 5., senere ved 17. Bataillon. Da G.'s Moder, der som Købmandsenke drev Forretning, gik fallit, blev G. herved tvungen ind paa Skolegerningen. Han knyttedes som Matematiklærer til Mariboe's Skole, og skønt han egentlig ikke havde nogen videnskabelig matematisk Uddannelse, vandt han snart Ry som Lærer, og Eleverne strømmede til ham; hans enestaaende Arbejdskraft og Energi satte ham i Stand til at overkomme det utrolige i Retning af Undervisning. I Krigen 1864 var G. Sekondløjtnant ved 17. Regiment, deltog i Kampene paa Dybbøl, var 18. Apr. Kompagnikommandør (Skanse Nr. 8) og blev tagen til Fange. Paa sine Kammeraters Indstilling modtog han derefter Ridderkorset. 1865 grundlagde han sammen med sin Svoger (nuv. [1897] Oberst) Holbøll »G.'s og Holbøll's Kursus«, der snart blev det mest besøgte i Kjøbenhavn; det dimitterede særlig til Land- og Søofficersskolen, men ogsaa til Artium, polyteknisk Læreanstalt m. m. Som Lærer har G. øvet en stor Indflydelse paa mange unge Mænd, navnlig i Hæren og Flaaden. *A. L.*

Galston [gä'lstən], By i det sydvestlige Skotland, Ayrshire, ligger ved den lille Kystflod Irvine og har (1891) 5,000 Indb., Kulgruber, Stenbrud og Bomuldsværier. I Nærheden findes Rester af en romersk Lejr. *C. A.*

Galsvinde, Datter af Vestgothekongen Athanagild i Spanien, der 567 ægtede Frankerkongen Chilperik I af Neustrien, efter at denne havde lovet at bortsende sin Elskerinde, Fredegunde (s. d.). Hun vendte imidlertid snart tilbage og lod G. dræbe, hvad der gav Anledning til en lang og blodig Strid mellem Fredegunde og den dræbtes Søster Brunhilde. *M. M.*

Galt, nordisk Mandsnavn (i Norsk Galte som selvstændigt Navn og som Tilnavn), vist oprindelig et Øgenavn, blev siden arveligt i en dansk Adelsslægt. *A. O.*

Galt [gä'lt], By i Provinsen Ontario af det britiske Dominium Canada, 40 Km. V. N. V. f. Hamilton, ved Grand River, har (1889) 7,300 overvejende skotske Indb., Maskinbyggeri og Jærnstøberier. *S. B. 7.*

Galt [gä'lt], Alexander T., engelsk-amerikansk Statsmand, (1817—93), Søn af nedenn. J. G., drog 1833 til Canada og var 1843—55 Kommissær i det britiske Landkompagnis Tjeneste. Som Formand for et Jærnbaneselskab 1852—58 havde han vigtig Del i Dannelsen af *Great Trunk Railway.* 1849 blev han Medlem af Canada's Parlament, var 1858—62 og 1864—66 Finansminister; medvirkede væsentlig til de britiske Koloniers Forening i *Dominion of Canada* og brugtes senere i flere Underhandlinger med Nordamerika om Fiskeriforhold; var 1880—83 Canada's Kommissær hos den engelske Regering. *E. B.*

Galt [ga'lt], John, engelsk Forfatter, født 1779 i Irvine i Skotland, død 11. Apr. 1839 i Greenock. Han begyndte en Forretning i London, men maatte opgive den og begav sig derefter paa en Rejse til Sydeuropa, paa hvilken han traf sammen med Byron. Efter sin Hjemkomst udgav han »Voyages and Travels in the Years 1809—11« [Lond. 1812], der viser hans skarpe Blik for Handelsforhold. 1826 forsøgte han at anlægge en Koloni i Canada, men uden Held. Af hans mange Værker kan nævnes en Række gode Biografier: »Life and Administration of Cardinal Wolsey« [1812], »Life and Studies of Benjamin West« [1821], »Life of Lord Byron« [1831] samt en Selvbiografi i to Bind [1833]. Desuden skrev han en Række historisk-romantiske Fortællinger, som »Southennan«, »Rotheian«, »The Last of the Lairds« o. a. Betydeligst er han i sine originale humoristiske Fortællinger, der give ypperlige Billeder af det borgerlige Samfund i Skotland, f. Eks. »Annals of the Parish« [1821], »Ayrshire legatees« [1822], »Lawrie Todd« [1829] o. fl. *T. L.*

Galt, Peder, til Tidselholt, dansk Admiral, født 27. Juni 1584(?), død 31. Aug. 1644. G. studerede i sin Ungdom ved de tyske Universiteter, 1604—09 ansattes han som Sekretær i Kancelliet; Aaret efter Udnævnelsen rejste han dog med Orlov til Frankrig. 1611 deltog han i Kalmar-Krigen, 1621—24 var han dansk Envoyé i Stockholm, men blev her betragtet med Mistænksomhed og derefter hjemkaldt. 1627 traadte han i Flaadens Tjeneste som Officer og fik det paafølgende Aar Bestalling som Kaptajn. Efter et Togt 1629 blev han 1630 Underadmiral paa Skibet »Spes« paa Togtet mod Hamburg, derefter selvstændig Admiral over 8 Skibe paa et Togt i Østersøen. I Perioden 1632—44 ses han ikke at have været til Søs; derimod virkede han i denne Tid som Forfatter af Digte og juridiske Skrifter. Særlig kan blandt disse nævnes hans Bog *De jure Danorum liber.* 1644 deltog G. 1. Juli som Chef for »Oldenborg« i Slaget paa Kolbergerhejde i I. Vind's Eskadre, hvor han kraftig bistod Christian IV's Skib »Trefoldighed«. Da den svenske Flaade efter denne Kamp retirerede ind paa Kielerfjord, og Kongen ikke turde opholde sig længere paa Søen, satte han G. som Admiral til at passe paa den og ødelægge den. I en Ordre, dateret 29. Juli, befaledes det ham at lette og gaa løs paa Fjenden. Uagtet der den paafølgende Dag havde været gunstig Lejlighed til at udføre dette Hverv, forsømte han det dog, hvorfor han straks blev degraderet og Kommandoen overgiven til Erik Ottensen Ørning. Det lykkedes imidlertid den svenske Flaade Natten mellem 1. og 2. Aug. at slippe ud og undkomme. I sin Harme herover lod Kongen Vreden gaa ud over G. som den indirekte skyldige. 23. Aug. indstævnedes han for Retten paa Bremerholm, der imidlertid afviste Sagen under det Paaskud, at G. som Adelsmand ikke af den kunde dømmes paa Liv og Ære; i Rigsraadet, hvortil Sagen derefter straks henvistes, dømtes han derimod til Døden, dog med en Henstilling til Kongens Naade. Christian IV forblev imidlertid ubønhørlig, hvilket næppe lader sig forsvare, og stadfæstede Dommen, hvorefter G. 31. Aug. blev henrettet ved Kjøbenhavn's Slot. *C. L. W.*

Galten. beliggende paa Nordøstsiden af den i Sørøen i Loppen Præstegæld, Vest-Finmarken, fra

Nord mod Syd dybt indskærende Dønnesfjord. Stedet, hvor Bolig for en Handelsmand og Kirke for G. Kapelsogn, er bekendt for sin overordentlig vejrhaarde Beliggenhed; det er et af Vest-Finmarkens bedre Fiskevær. *J. F. W. H.*

Galtetand se Stachys.

Galton [gä'ltᵊn], Francis, bekendt engelsk opdagelsesrejsende og Antropolog, Fætter til Ch. Darwin, er født 1822 i Birmingham, hvor han studerede Medicin. 1846 foretog G. sin første Rejse i Afrika og undersøgte Egnene om den hvide Nil. 1850 paabegyndte han sammen med Anderson sin berømte Ekspedition i Damara's og Ovampo's dengang ukendte Strækninger i Sydafrika fra 18°—23° s. Br., mellem Ngami-Søen og Havet. Hans Bog herom, »The Narrative of an explorer in tropical South-Africa« [Lond. 1853; ny Udg. 1890], forskaffede ham London's geografiske Selskabs Guldmedaille. 1855 offentliggjorde han »Art of travel or shifts and contrivances in wild countries«, hvoraf flere Oplag ere udkomne. 1863 udgav han et grundlæggende meteorologisk Værk, *Meteorographica*, der efter Admiral Fitzroy's Død lod ham blive dennes Afløser som Bestyrer af Statens meteorologiske Bureau. G.'s senere Forskninger have særlig været helligede Antropologien og Arvelighedsspørgsmaalet, i hvilket sidste Problem han har anstillet epokegørende og meget værdifulde Undersøgelser, baserede paa et udstrakt statistisk Materiale. Hans Hovedværker paa disse Omraader ere: »Hereditary genius« [1869], »Inquiries into human faculty« [1883], »Natural inheritance« [1889] o. fl. Angaaende G.'s Undersøgelser over Arvelighed se W. Johannsen, »Om Arvelighed og Variabilitet« [Studentersamfundets Smaaskrifter, 1896]. *B.-P.*

Galton's kombinerede Portrætter. Englænderen Galton (se ovenf.) har fundet paa en særegen Maade at fremstille Portrætter, der skulle give en mere almindelig Lighed end de sædvanlige Fotografiportrætter. Man gaar frem saaledes, at man gør flere Optagelser af det samme Ansigt, nøjagtig i samme Størrelse, i samme Stilling og ved samme Belysning, og derefter kopierer alle disse indbyrdes lidt forskellige Optagelser, den ene efter den anden, paa den samme Plade. Hvert af Negativerne benyttes kun i kort Tid, saa at Kopieringstiden for dem alle tilsammen bliver den normale. Paa den Maade lykkes det at fremdrage de typiske Ansigtstræk, idet man faar et Billede, der saa at sige giver et Middelresultat af alle Optagelserne. *F. R. F.*

Galuchat [galyša'], tørret, farvet og til Chagrin anvendt Skind af Rødhajen, som især fremstilles i Frankrig og kommer i Handelen i Stykker, ca. 60 Cm. lange og 20 Cm. brede. *Arth. F.*

Galuppi, Baldassare, italiensk Operakomponist, (1706—85), stammede fra Fattigfolk og var ude af Stand til at søge Undervisning i Musik ud over, hvad hans Fader havde lært ham. Desuagtet vovede G. sig 1722 i Venezia frem med en Opera buffa, »Gli amici rivali«, der imidlertid blev udpeben. G. var nu paa Nippet til at opgive Musikken, da Marcello tog sig af ham og sørgede for, at han gennem fleraarige Studier fik en grundig Uddannelse. Til G.'s næste Opera skrev Marcello selv Teksten, og 1729 opnaaede den en Succes, der fulgtes af talrige andre, saaledes at G. snart opnaaede et vidtberømt Navn. 1762 blev han Kapelmester ved St.-Marcus-Kirken, men kort efter kaldtes han til St. Petersborg, hvor han som Operakapelmester havde Fortjenesten af at reformere Orkesteret — ligesom han havde gjort det ved Marcus-Kirkens — og ved sine Operaer vandt Kejserinde Katharina II's særdeles Yndest. 1768 var G. atter i Venezia, hvor han levede i høj Anseelse til sin Død. G.'s Frugtbarhed var overordentlig stor; Tallet paa hans Operaer opgives til 74, hvoraf ikke mindre end 5 vare skrevne i eet Aar. G.'s Buffo-Operaer vare i hans Levetid meget yndede og vandt en vid Udbredelse. Deres Fortrin var deres muntre Elskværdighed, graciøse Melodirigdom og omhyggelige Orkestration. Den Rossini'ske Opera satte dem imidlertid ganske i Skygge, og de forsvandt hurtig og for bestandig fra Scenen. G., der var en udmærket Klaverspiller, har ogsaa komponeret for dette Instrument samt efterladt sig en Del Kirkemusik, der til Dels endnu benyttes i Venezia. *W. B.*

Galuppi; Pascale, italiensk Filosof, født 2. Apr. 1770 i Tropea i Kalabrien, død 13. Decbr. 1846 i Napoli, kastede sig, efter at have studeret Jura i Napoli, særlig over matematisk-naturvidenskabelige Fag og droges derigennem til at beskæftige sig med erkendelsesteoretiske og etiske Problemer. I et stille, tilbagetrukket Liv syslede han med disse Spørgsmaal uden at tage Del i sin Tids stærke politiske Bevægelser. Men gennem sin Tænkning kom han til at give et betydeligt Bidrag til sine Landsmænds Udvikling, idet han blev et ejendommeligt Udtryk for den nationale Udprægning af den særlig italienske Forbindelse af Realitetssans og Idealisme. Paa den senere italienske Filosofis videre Forløb har han øvet en stor Indflydelse. Først i en sen Alder (1831) modtog han et Professorat i Logik og Metafysik ved Universitetet i Napoli. — Oprindelig tiltrukken af den skotske Filosofi blev han gennem Kant vakt til en mere bevidst Bestræbelse efter at begrunde Menneskets Kundskab om det absolutte. Han mener at kunne naa til dette baade i objektiv og subjektiv Forstand ved en Analyse af Bevidsthedens umiddelbart givne Kendsgerning; thi at sanse og iagttage er at sanse og iagttage noget, og at ville er at ville noget, saaledes at baade Jeg'ets og Ikke-Jeg'ets Realitet er given gennem Bevidstheden. G. føler sig paa dette Punkt særlig tiltrukken af Fichte, og dennes mandige Idealisme kom ogsaa til at øve stor Indflydelse paa den nærmere Udformning af hans Tanker. Ligesom denne fordyber sig i Tanken om en moralsk Verdensorden, søger ogsaa G. at lade hele sin Verdensopfattelse munde ud i en Overensstemmelse mellem den indre personlige Stræben og den ydre Verdens Gang; men hos G. antager dette en mere teistisk Karakter, og hans Sans for real Forskning leder ham ind paa Tanken om en Forbindelse mellem den mekaniske og den teleologiske Verdensorden, mellem Fænomenernes strenge Regelmæssighed og deres deraf følgende hensigtsmæssige og ordnede Sammenspil, som kunde have ført G. videre i den Retning, hvori Spencer og Darwin senere søgte at slaa ind. Han har skrevet: *Saggio filosofico sulla critica della conoscenza* [I—VI, Milano 1847], *Lettere filosofiche sulle vicende della filosofia intorno ai principii della*

conoscenza umana da Cartesio fino a Kant [Messina 1827], *Elementi di filosofia* [I—II, Milano 1840], *Lezioni di logica e di metafisica* [I—III, Livorno 1854], *Filosofia della volonta* [Milano 1832—40], *Considerazioni filosofiche su l'idealismo transcendentale e sul razionalismo assoluto* [I—V, Milano 1845]. *C. St.*

Galväni, Luigi (Aloysius), italiensk Læge, født 9. Septbr. 1737 i Bologna, død smst. 4. Decbr. 1798. G. studerede i Bologna og blev derefter 1762 Professor i Anatomi, men studerede ved Siden af ivrig Kirurgi og Fødselsvidenskab. Hans første Arbejder ere komparativ-anatomiske, men 6. Novbr. 1789 gjorde han ved et Tilfælde sin Opdagelse, at der opstod Trækninger i Frømuskler ved Berøring af Nerve og Muskel med en Metaltraad. Da G. delte Tidens Opfattelse, at Nerverne vare fine Rør, der indeholdt Nervefluidet, forklarede han enhver Muskelkontraktion som en Udladning, ligesom ved en Leydnerfiaske, idet han mente, at Nervefluidet svarede til Leydnerflaskens indre Belægning, Musklerne til den ydre, medens Nerverørets Vægge svarede til Glasset i Leydnerflasken. G.'s Arbejder gik ud paa at vise, at der hos Dyrene findes en særegen Art af Elektricitet. Skønt G.'s Elev Volta mente at maatte henlægge Elektricitetskilden til Metalbuen, anerkendte han dog G.'s Undersøgelser og var den første, der benyttede Ordet »Galvanismus«. — Akademiet i Bologna udgav 1841 G.'s Arbejder under Titelen »Opere edite ed inedite«. *G. N.*

Galvanisatiōn se Elektroterapi.

Galvanisēre d. s. s. elektrisere, behandle med den galvaniske Strøm (se Elektroterapi).

Galvaniseret Fiskegarn faar man ved at lade Garnene ligge et Døgn i en Opløsning af Kobbervitriol, hvoraf 333 Gr. opløses i 112 Lit. koldt Vand. Til 18 Kg. Garn bruges 1/2 Kg. Vitriol. *Arth. F.*

Galvaniseret Jærn d. s. s. forzinket Jærn (s. d.).

Galvaniseret Sølv (oksyderet Sølv), Sølv, som er farvet mørkt ved et Overtræk af Svovlsølv. Oftere erstattes »Galvaniseringen« simpelt hen ved en Pudsning med Grafit. *F. W.*

Galvanisk Batteri og Galvanisk Element. Et galvanisk Element dannes af een eller to Elektrolyter (Vædsker, der lede den elektriske Strøm, idet de sønderdeles kemisk af den) og to andre Elektricitetsledere (Metaller, Gaskul), som kaldes Elektroderne eller Polerne og ere i Berøring med Vædsken. Desuden hører til Elementet eet eller to Kar til Optagelse af Vædsken samt Klemskruer paa Polerne, hvorved disse kunne forbindes med hinanden gennem en Ledningstraad. Elementet tjener til at frembringe elektrisk Strøm ved Hjælp af den kemiske Virksomhed, der foregaar i det. Ere de to Poler i ledende Forbindelse med hinanden paa anden Maade end gennem Vædsken i selve Elementet, kaldes dette sluttet, i modsat Fald aabent. For saa vidt man anvender Ordene Anode og Katode (smlg. Elektrolyse) om Elektroderne, betegner Anoden eller den positive Pol den Elektrode, fra hvilken Strømmen gaar ud i den ydre Ledning, Katoden eller den negative Pol den, fra hvilken Strømmen gaar gennem Elementets Vædske til Anoden. — j Det ældste galvaniske Element er det enkelte Led i Volta's Støtte (Fig. 1); det bestaar af en Zink- plade og en Kobberplade, skilte fra hinanden ved en Papskive e. 1. vædet med en svag Syre- eller Saltopløsning. Volta omformede det selv til Volta's Bægerelement. Dette dannes af et Glas fyldt med Vand, som er blandet med nogle faa Procent Svovlsyre. I Vandet staa over for hinanden en Zinkplade og en Kobberplade, hver forsynet med en Klemskrue foroven. Ved Berøring med Vædsken blive de begge negativt elektriske, men Zinken stærkest, og naar man derfor forbinder dem ved en Metaltraad, vil der gaa en elektrisk Strøm gennem Traaden fra Kobber til Zink, medens Strømmen i Elementet selv gaar fra Zink gennem Vædsken til Kobber. Klipper man Ledningstraaden over, hører Strømmen op, men Traadens to Stykker faa forskellig elektrisk Spænding, og Spændingsforskellen er Maal for Elementets elektromotoriske Kraft, »E. K«. Denne er omtrent en Volt (se Elektriske Maalenheder), saa længe Elementet ikke giver Strøm, men Elementet polariseres let. Naar Ledningen sluttes, begynder Brinten (Vandstoffet) i Vædsken nemlig at vandre med Strømmen; ved Kobberpladen hører denne Vandring op, og Brinten kommer frem som en Mængde fine Blærer, der dække Kobberpladen. Herved bliver Modstanden større og den E. K. mindre; Strømstyrken er derfor størst i det Øjeblik, Ledningen lige er sluttet, og synker derefter hurtig. Ved Zinkpladen træder Zink i Brintens Sted efter Formelen $Zn + H_2SO_4 = H_2 + ZnSO_4$; Vædsken omdannes altsaa lidt efter lidt til en Opløsning af Zinkvitriol. For at Zinken ikke skal opløses af Syren til ingen Nytte, naar Elementet ikke giver Strøm, overtrækkes den med et Lag Kvægsølv (amalgameres). I Modsætning til dette Element er Daniell's meget konstant. I et Glas staar et svagt brændt, uglaseret cylindrisk Lerkar, hvori der er hældt fortyndet Svovlsyre, medens Glasset indeholder en mættet Opløsning af Kobbervitriol. I Svovlsyren staar en amalgameret Zinkcylinder og i Kobberopløsningen en ombøjet Kobberplade. Som i Volta's Element fortrænger Zinken Brint, der vandrer over til den anden Pol, men i Stedet for at komme frem paa Kobberpladen udskiller Brinten Kobber af Kobberopløsningen, og dette Kobber udfældes paa Pladen som et fast Lag uden for øvrigt at forandre dens Beskaffenhed ($Zn + H_2SO_4 = ZnSO_4 + H_2$; $H_2 + CuSO_4 = H_2SO_4 + Cu$). Den »E. K.« er kun lidt over I Volt, og da Modstanden er temmelig stor, egner Elementet sig ikke godt til at give stærke Strømme, men det har været meget anvendt til Telegrafering. Et meget kraftigt Element er Bunsen's (Fig. 4), der har amalgameret Zink i fortyndet Svovlsyre i Glasset og Gaskul i stærk Salpetersyre i Lercellen. Salpetersyren er en meget kraftig Depolarisator, idet den let afgiver en Mængde Ilt (Surstof), der sammen med den Brint, der ellers vilde udskilles paa Kullet, danner Vand. Den »E. K.« er ca. 1,8 Volt, og Syrerne lede godt, saa Elementet kan give stærke

Fig. 1.

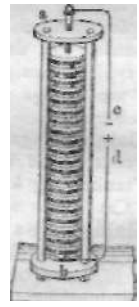

Volta's Støtte.

Strømme 1 Timevis, en halv Snes Ampere eller mere, naar Elementet er stort og Modstanden i den ydre Ledning ringe. Men da stærke Strømme i det store nu udelukkende fremstilles ved Dynamoens Hjælp, og Bunsen's Element ikke er behageligt at arbejde med, er dets Anvendelse temmelig ringe. Lignende Egenskaber har det noget ældre Element af Grove, der har Platin i Salpetersyren i Stedet for Kul. Et meget benyttet Element er Leclanche's (Fig. 2) og dets mange Afændringer. Den negative Elektrode dannes af en Zinkstang (*Z*), der er anbragt i et Hjørne af det firkantede Glas, og den positive af en større Kulstang (*K*), der staar i en Lercelle, som uden om Kullet er fyldt med smaa Stykker Brunsten (Manganoverilte). Der er kun een Vædske, nemlig en Opløsning af Salmiak i Vand. Zinken frigør Brint, der udvikles paa Brunstensstykkerne, og lidt efter lidt af disse iltes til Vand, medens Zinken selv gaar i Forbindelse med Kloret i Salmiakken. Ammoniak, som bliver fri, opløses i Vandet og giver efterhaanden Elementet den bekendte Lugt af Salmiakspiritus. Da Brinten iltes temmelig langsomt, polariseres Elementet stærkt, naar det sluttes gennem en Ledningstraad med ringe Modstand, men naar Strømmen afbrydes, genvindes den oprindelige Kraft snart. Til Telefonering, elektriske Ringeapparater i Husene og til Telegrafering egner Elementet sig fortrinlig, da det kan passe sig selv Maaneder igennem og kun afgiver uskadelige Dampe. Dets »E. K.« er ca. 1,5 Volt. Ofte presses Pulver af Koks og Brunsten sammen til en fast Masse og anvendes som positiv Pol; man sparer da Lercellen, og Elementet faar en meget ringe Modstand, især hvis man tillige anbringer Zinken som en ombøjet Plade uden om Kullet, skilt fra dette ved et Par Gummiringe e. l. — Et kraftigt Element med kun een Vædske er Kromsyreelementet, der har en Zinkplade og en Kulplade staaende over for hinanden i en Vædske, der er en Blanding af Vand, tvekromsurt Kali eller Natron og Svovlsyre. Svovlsyren frigør Kromsyren, der virker stærkt iltende og derved holder Kullet frit for Brint. Den »E. K.« er over 2 Volt, naar Vædsken er ny, og Modstanden er yderst ringe, naar Pladerne ere store og stillede nær sammen. Men Elementet er ikke saa konstant som Bunsen's, og Zinken angribes saa stærkt af Vædsken, at den maa løftes op af denne, naar man ikke bruger Elementet. Ofte giver man det Form af et »Flaskeelement« (Fig. 3), hvor en Zinkplade, der kan trækkes op af Vædsken, er anbragt mellem to Kulplader, der staa i Forbindelse med samme Klemskrue i Flaskens Laag og tilsammen danne den positive Pol. Elementet egner sig til Frembringelse af stærke Strømme i kortere Tid. — De saakaldte tørre Elementer ere mest Ændringer af Leclanche's, idet Vædsken ved Fyldning med Gips eller andre Stoffer er forhindret i at løbe ud, naar Elementet vælter. De udmærke sig ved deres Properhed. — Latimer Clark's Normalelement benyttes ved visse elektriske Maalinger, fordi det har en ualmindelig konstant elektromotorisk Kraft. Glaskarret faar ofte Form af et H. I Bunden af de to lodrette Glasrør er der indsmeltet Platintraade, hvoraf den ene (den positive Pol) er dækket med rent Kvægsølv, den anden med Zinkamalgam. Paa Kvægsølvet ligger en Dej af svovlsurt Kvægsølvforilte, og Resten af Karret er fyldt med en mættet Opløsning af svovlsurt Zinkilte. Elementets »E. K.« er 1,434 Volt ved 15°.

Fig. 2.

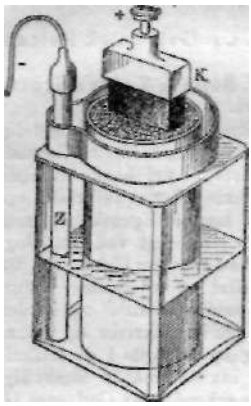

Leclanche's Element.

Fig. 3.

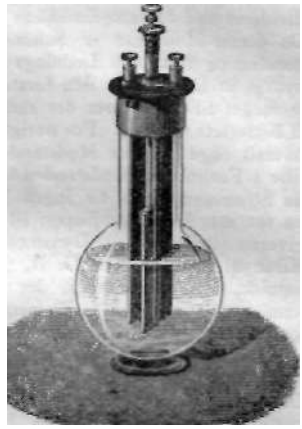

Flaskeelement.

Naar flere Elementer forbindes saaledes, at de i Forening sende Strøm gennem en ydre Ledning, danne de et Batteri. Et Batteri af 3 Bunsen-Elementer er vist i Fig 4. Kulstangen i hvert Element er forbunden med Zinkpladen i Nabo-elementet; den yderste Kulstang til venstre og den yderste Zinkplade til højre blive Batteriets Poler. Elementerne siges at være forbundne i Række; de lægge deres elektromotoriske Kræfter sammen, men ogsaa deres Modstande, saa at en Række af *n* Elementer baade har *n* Gange saa stor E. K. og *n* Gange saa stor Modstand som et enkelt Element. Denne Forbindelse er god, naar der er stor Modstand i den ydre Ledning; det skader da ikke meget, at Batteriets Modstand er noget forøget, og man behøver en stor E. K. Vil man derimod sende en stærk Strøm gennem

Fig. *i.*

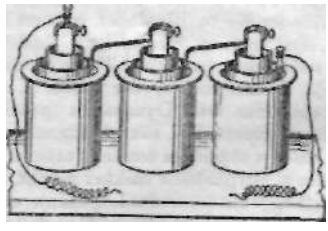

Bunsen'sk Batteri.

en Ledning, hvis Modstand er ringe i Sammenligning med et enkelt Elements, forbindes Elementerne parallelt o: alle Zinkpladerne forbindes med hinanden ved en tyk Metaltraad, alle Kulstængerne ligesaa, og fra disse to Metaltraade udgaar den ydre Ledning. Batteriets »E. K.« er ikke større end et enkelt Elements, men Modstanden er *n* Gange saa lille som Elementets. Efter Ohm's Lov er Strømstyrken lig Batteriets »E. K.«, divideret med Ledningskredsens samlede Modstand. Da denne Modstand er Summen af Batterimodstanden og den ydre Lednings Modstand, er det nyttigt at formindske den første, naar den anden er meget lille, selv om det sker paa Bekostning af Batteriets »E. K.«. For øvrigt bør man her som overalt søge at gøre Modstanden i Strømgiveren lille i Forhold til Modstanden i den ydre Ledning, da Strømmen ellers til ingen Nytte vil anvende en for stor Del af sin Energi til at opvarme Strømgiveren (Batteriet; en Dynamos Anker). — Som Kilde til Energi er et G. B. for saa vidt økonomisk, som den Energi, der udvikles ved den kemiske Virksomhed i Elementerne, næsten helt kan gøres nyttig i den ydre Ledning, som Varme (til Frembringelse af elektrisk Lys) eller som Arbejde ved Drift af en Elektromotor, medens en Dampmaskine maa være god for at kunne omsætte 1 o p. Ct. af Kullenes Forbrændingsvarme til Arbejde. Men de Stoffer, der forbruges i Elementerne, ere saa kostbare i Forhold til Kul, at det ikke kan betale sig at anvende et G. B. til elektrisk Belysning, Sporvognsdrift e. l.

Anderledes forholder det sig med den elektriske Akkumulator, der er et »sekundært Element«, hvilket vil sige, at det modtager sin Energi fra en anden Strømkilde. Af de forskellige Arter har hidtil kun Blyakkumulatoren (opfunden af Planté 1860) faaet almindelig Anvendelse. Den bestaar af to Blyplader, der ere stillede over for hinanden i fortyndet Svovlsyre. Naar en elektrisk Strøm, gerne fra en Dynamo, sendes gennem dette Element, iltes Anoden; vendes Strømmen, forandres Iltelaget til svampet Bly, medens den anden Plade iltes, og gentages dette flere Gange, bliver hver Plade dækket med et porøst Lag, der paa den Plade, der sidst har været Anode, væsentlig bestaar af højere Blyilter, medens det paa den anden er dannet af svampet Bly og lavere Ilter. Naar Elementet paa denne Maade er gjort færdigt, afbrydes Forbindelsen med Dynamoen, og naar man siden forbinder de to Blyplader gennem en ydre Ledning, faar man en Strøm, der i Vædsken gaar fra den reducerede (negative) Plade til den iltede (positive). Denne sidste, der under Ladningen var i Forbindelse med Dynamoens positive Pol, bliver altsaa positiv Pol, naar Akkumulatoren selv giver Strøm. For at undgaa den beskrevne langsomme Tildannelse af Bly pladerne dækker man nu til at begynde med begge Plader med et Lag Mønje, der holdes fast af Fremspring paa Pladernes Overflade; herved bliver det virksomme Lag tykkere, og Elementet kan hurtigere gøres færdigt til Brug (Faure 1881). Man gør oftest Blypladerne i hver enkelt Celle (Element) flerdobbelte, idet man i Syren opstiller et Antal indbyrdes parallelle Blyplader, forbinder Nr. 1, 3, 5 med hinanden ved en fælles Blyskinne, saa de i elektrisk Henseende virke som een stor Plade, medens Nr. 2, 4, 6 forbindes paa samme Maade. Herved komme begge Sider af de fleste Plader til at virke, og da Afstanden mellem dem er lille, bliver Modstanden i Cellen yderst ringe. Under Udladningen reduceres »Fyldemassen« paa Anodepladen, medens der iltes paa Katodepladen, og Pladerne blive følgelig efterhaanden mere ens, hvorved den »E. K.« synker. En ny Ladning fra Dynamoen maa endelig til, for at Cellen paa ny kan blive brugbar. Under Udladningen er en Celles »E. K.« omkring 2 Volt; flere Celler forbindes til Batterier, naar større »E. K.« fordres. Kæmpestore Batterier findes paa elektriske Centralstationer; de lades om Dagen og hjælpe om Aftenen Stationens Dynamoer med at tilfredsstille det store Forbrug af Strøm til elektrisk Lys. Ogsaa til Drift af Sporvogne og Baade anvendes Akkumulatoren; derimod kan den ikke bruges som Bevægkraft for Skibe paa længere Rejser, da den i Forhold til det Arbejde, den kan præstere, er mange Gange tungere end Stenkul. *K. S. K.*

Galvanisk Element se Galvanisk Batteri.

Galvanisk Farvning af Metaller se Metalfarvning.

Galvanisk Kæde d. s. s. Galvanisk Batteri (s. d.).

Galvanisk Støtte ell. **Søjle** se Volta's Støtte og Galvanisk Batteri.

Galvanisme har tidligere været en almindelig Betegnelse for Elektricitet fremkaldt ad kemisk Vej (»Berøringselektricitet«). Vel havde allerede Volta paavist, at det, hans Støtte leverede, var Elektricitet med ganske samme Egenskaber som den, man tidligere havde frembragt ved Gnidning, men det var først Faraday, der fuldt ud fik godtgjort, at al Elektricitet er af samme Natur, fra hvilken Kilde den end stammer, og at den store Forskel i Virkningen kun skriver sig fra, at Elektricitetens Spænding og Mængde i de forskellige Tilfælde kan være saa overmaade forskellig. Efter at dette er blevet erkendt, ere Ord som G. og galvanisk i mange Forbindelser gaaede ud af Brug; man siger ikke mere »galvanisk Strøm«, men »elektrisk Strøm«, ikke »Galvanomagnet«, men »Elektromagnet«, og man »galvaniserer« ikke et Menneske, men »elektriserer« det. I visse Forbindelser, som Galvanometer, er Galvani's Navn dog beholdt overalt (Voltameter og Voltmeter ere andre Instrumenter), og i andre, som Galvanisk Batteri, benyttes det i Skandinavien og Tyskland, medens man i Frankrig og England hellere, og med mere Ret, bruger Volta's Navn *(pile voltaïque, voltaic battery)*. *K. S. K.*

Galvāno, en ved galvanoplastisk Udfældning dannet Kliché til Bogtryk, se Galvanoplastik.

Galvanoglyfi, en særegen, men ikke meget anvendt Metode til Fremstilling af Illustrationer til Bogtryk. En Metalplade dækkes med en Slags Dækgrund, hvori man indridser Tegningen; Mellemrummene mellem Linierne dækkes med en Slags hurtig tørrende Farve, og man faar saaledes en Form, hvori der kan gøres en galvanoplastisk Udfældning. *F. R. F.*

Galvanografi er Navnet paa en af Franz v. Kobell i Munchen 1842 opfunden Maade at fremstille Trykplader. Tegningen udføres paa en forsølvet Kobberplade ved Hjælp af Pensler og med en Slags tyk, dækkende Farve, saa at den kommer

til at staa svagt ophøjet, og over hele Pladen udfældes derefter galvanisk en Kobberplade. I denne Plade kommer Tegningen til at staa fordybet, og Pladen aftrykkes i Kobbertrykkerpressen. De to Kunstnere Schonninger og Freimann i München brugte en noget forskellig Fremgangsmaade, idet de først gjorde Kobberpladen ru ved Hjælp af en Rulette og derpaa udførte Tegningen med litografisk Kridt. Jo dybere man gaar i Skyggepartierne, desto mere Kridt lægger der sig paa den ru Flade, og desto stærkere Fordybninger faar den galvanoplastiske Kopi, og desto mørkere bliver det tilsvarende Parti af Aftrykket. Denne i nogen Tid anvendte Metode blev senere fortrængt af den saakaldte Fotogalvanografi (s. d.). Nu forstaas ved G. mest Forfærdigelse af galvanoplastiske Kopier af Kobberstikplader. Dallastypi kaldte Englænderen D. C. Dallas sin Metode til galvanisk Fremstilling af Bogtrykplader. (Litt.: Hartmann, »Galvanoplastik« [3. Opl., Wien 1887]). *F. R. F.*

Galvanokaustik kaldes en Fremgangsmaade, der gaar ud paa at danne Trykplader ved at benytte galvanisk Gravering i Stedet for sædvanlig Ætsning. En poleret Kobberplade dækkes først med et tyndt Lag Dækgrund, der kan sammensmeltes af I Del Voks, I Del pulveriseret Mastiks og 2 Dele Asfalt. Bagsiden af Pladen og den med samme forbundne Ledningstraad overtrækkes med Skellakfernis eller Voks. I Dækgrunden raderes Tegningen, saa at den blottede Kobbergrund viser sig i alle Linierne. Pladen anbringes derefter i et galvanisk Udfældningsapparat, men saaledes, at den danner den positive Pol, og lige over for og parallelt med den anbringes en anden, lidt større Kobberplade, der danner den negative Pol. Naar Batteriet sættes i Virksomhed, vil den galvaniske Strøm bevirke, at den raderede Plade ætses, men kun paa de Steder, der ere blottede, og her vil altsaa fremkomme fordybede Linier. Ætsning i det galvaniske Apparat adskiller sig fra sædvanlig Ætsning med Syre derved, at Linierne saa at sige kun ætses i Dybden, men ikke ved Siderne. For at frembringe et Billede med lysere og mørkere Partier maa man i Reglen, ligesom ved sædvanlig Radering, ætse flere Gange. Naar man antager, at enkelte Partier ere ætsede tilstrækkelig, tages Pladen op, afvadskes godt og tørres, hvorved man kan benytte Trækpapir, der ikke giver Fnug. De Partier, der ikke skulle ætses mere, dækkes ved Hjælp af en Pensel med opløst Dækgrund, og naar denne er bleven fast, anbringer man atter Pladen i Apparatet og ætser videre. Saaledes maa man tit efterhaanden afdække de forskellige Partier og ætse 3—4 Gange eller oftere. *F. R. F.*

Galvanokaustik er den Anvendelse i Kirurgien af den elektriske Strøm, hvorved man bringer en tynd Platintraad til Glødning ved at lade en passende stærk elektrisk Strøm gennemstrømme den. Efter den Form, man giver Platintraaden, kan man benytte Brændingen paa forskellig Maade. Giver man Traaden et skarpt Knæk, saa den danner en spids Vinkel, kan man brænde punktformede Huller med den; danner man ved Bankning den spidst bøjede Traad om til at have Form som en lille Klinge eller som et V, kan man benytte den som en lille glødende Kniv. Hvis man derimod benytter en lang, tynd og meget bøjelig Traad, kan man anvende den som den saakaldte galvanokaustiske Slynge, hvorved man kan fjerne Svulster paa ellers vanskelig tilgængelige Steder som i Næse- og Svælghulerne; man anbringer Slyngen om Svulstens Basis, og naar den gløder, trækker man efterhaanden Slyngen snævrere, og paa denne Maade skærer den glødende Traad langsomt og uden Blødning gennem Svulsten. — G. er i 1850'erne bleven indført af Middeldorpff i Breslau, og Metoden har stadig holdt sig, skønt paa langt nær ikke i den Udstrækning, som Middeldorpff vilde give den. Grunden er den, at medens man i hin Tid før Antiseptikken trængte til alle mulige Metoder for at gennemføre Operationerne saaledes, at man undgik Infektion af Saarene — og hertil tenderede netop G. — saa har man efter Antiseptikken ingen Grund til at anvende G., hvor man kan arbejde med fuld antiseptisk Nøjagtighed, og Metoden har derfor nu bl. a. sin Betydning paa skjulte og vanskelig tilgængelige Steder. *E. A. T.*

Galvanokirurgi indbefatter hele den Kirurgi, der anvender den elektriske Strøm som Middel, altsaa Elektropunktur (= Galvanopunktur), Elektrolyse, Galvanokaustik. En Smagssag er det, om man ogsaa vil henregne den elektriske Behandling af Muskler til G., som jo overhovedet Grænsen mellem Kirurgi og den øvrige Medicin vanskelig kan drages. *E. A. T.*

Galvanokromi se Metalfarvning.

Galvanometallurgi d. s. s. Elektrometallurgi (s. d.) eller Galvanoplastik.

Galvanometer, Instrument til Maaling af en elektrisk Strøms Styrke ved Hjælp af dens magnetiske Virkninger. Undertiden indskrænker man Begrebet G. til kun at gælde Maaleapparater for svage Strømme. Et meget fintmærkende G. viser Fig. 1. Paa en Træramme er viklet en Kobbertraad, som er isoleret ved Omspinding med Silke, og hvis Ender ere fæstede til de to Klemskruer, der ses uden for den Glasklokke, der dækker Apparatets finere Dele. Vindingernes Planer ere lodrette, og inde i Rammen er der saa megen Plads, at en lille, vandret Magnetnaal frit kan svinge her. Denne Naal er i fast Forbindelse med en lignende Naal, der ses paa Figuren oven over den inddelte Skive. De to Naale ere parallelle, men vende Polerne modsat Vej, og da de tillige gøres saa vidt muligt lige stærke, bliver Jordmagnetismens Evne til at dreje dette »astatiske« Naalepar hen mod en bestemt Stilling meget ringe. Naalene bæres af et lodret Silkespind, der er ophængt paa en Metalbøjle og kan hæves og sænkes ved en Skrue. Instrumentet opstilles saaledes, at Traadvindingernes Planer ere parallelle med Naalene, og naar man nu sender en elektrisk Strøm gennem Traadrullen, vil Dobbeltnaalen dreje sig til den Side, som Holten's Regel, anvendt paa den indre Naal, angiver (se Elektromagnetisme). Den øverste Naal vil af Strømmen drejes til samme Side som den nederste, men med mindre Kraft. Da Naalen er yderst let bevægelig, og da alle Vindingernes Virkninger adderes, kan selv en Strøm paa en Milliontedel Ampere eller mindre frembringe kendeligt Udslag. Traadrullen kaldes paa Grund af sin Evne til at forstærke Strømmens Virkning for Multiplikator, hvilket Navn under-

tiden overføres paa hele Instrumentet. Dette G. er dog mindre egnet til egentlig Maaling, fordi en forholdsvis lille Ændring i en enkelt Naals Magnetisme kan gøre Dobbeltnaalens Relningsevne, der jo beror paa Differencen mellem de to Naales Styrke, flere Gange større eller mindre. Derimod er det fortrinligt som Galvanoskop o: som Redskab til at paavise Tilstedeværelsen af en svag Strøm. Til Maaling nøjes man hellere med en enkelt Naal og maa da paa anden Maade forøge Følsomheden. Man kan saaledes erstatte den øverste Naal med et lodret Spejl, dannet af en tynd, forsølvet Glasplade paa Størrelse som en lille Mønt. Foran Spejlet, i et Par Meters Afstand fra det, opstilles en Lampe, der skinner gennem en lodret Spalte hen paa Spejlet, og ved Hjælp af en Linse kan man samle de Straaler, der kastes tilbage fra Spejlet, til et skarpt Billede af Spalten. Dette Billede falder paa en vandret Maalestok, og naar Spejlet drejer sig, vandrer Billedet til den ene eller den anden Side. Da det er ubekvemt at dreje hele Instrumentet, til Vindingerne ere parallelle med Naalen, foretrækker man at tvinge Naalen til at stille sig parallelt med Vindingerne ved Hjælp af en Styremagnet, en lille vandret Magnet, der anbringes lodret oven over Naalen paa en saadan Maade, at man baade kan iorandre dens Afstand fra Naalen og dreje den om en lodret Akse. Efter dette Princip har William Thomson bygget sit Spejlgalvanometer, der kan anvendes som Modtager for de meget svage Strømme, der bruges ved undersøisk Telegrafering. Her og ved andre Anvendelser vilde det være meget generende, om Naalen fik Lov til at svinge frem og tilbage i længere Tid om sin ny Ligevægtsstilling, hver Gang en Strøm driver den bort fra Hvilestillingen. Svingningerne maa derfor dæmpes, og dette sker ved Hjælp af en svær, lodret Kobberring, inden i hvilken Naalen svinger. Ved Svingningerne induceres der Strømme i Ringen, som altid søge at hindre Naalens Bevægelser (se Induktion) og derfor hurtig bringe den i Ro. For at gøre Naalens Udslag større kan man anbringe en Magnet i nogen Afstand fra Instrumentet i en saadan Stilling, at den næsten ophæver Jordmagnetismens Virkning paa Naalen; man opnaar herved omtrent det samme som ved at anvende astatisk Dobbeltnaal. Den skarpeste Aflæsning af smaa Udslag faar man ved Kikkertens Hjælp. Foran G. opstilles en vandret Kikkert, der peger mod Spejlet, og hvis Akse staar vinkelret paa Spejlfladen, naar Naalen er parallel med Vindingerne. Under eller over Kikkerten er anbragt en vandret Maalestok, hvis Midtstreg ligger i det lodrette Plan gennem Kikkertaksen. Spejlet indstilles ved Styremagneten saaledes, at Billedet i Spejlet af denne Streg ses midt i Kikkertens Synsfelt. Inde i Kikkerten, i dens »Billedplan«, er udspændt en fin, lodret Traad, der halverer Synsfeltet, og ved dens Hjælp kan man meget skarpt bestemme Beliggenheden i Kikkertens Synsfelt af Maalestokkens Billede. Ledes der nu en svag Strøm gennem G., vil Spejlet dreje sig en vis Vinkel; ifølge Loven for Lysets Tilbagekastning vil en fra Spejlet tilbagekastet Straale dreje sig den dobbelte Vinkel, og man vil i Kikkerten se Maalestokkens Inddelinger glide hen over den faste Traad. Af Forskydningen og Maalestokkens bekendte Afstand fra Spejlet kan dettes Drejning beregnes. — Instrumenter med en Traad i mange Vindinger tæt ved Naalen udmærke sig ved deres Følsomhed; men det er i Reglen uoverkommeligt at beregne, hvilke absolutte Værdier for Strømstyrken der svare til de forskellige Udslag. For at faa dette bestemt maa man »kalibrere« sit G. ved at lede Strømme, hvis Styrke er maalt paa anden Maade, gennem det og derved faa bestemt, hvilke Strømstyrker der svare til en Række Udslag. Et G., der tillader en virkelig Maaling, er altsaa nødvendigt, og et saadant har mani Tangensgalvanometeret ell. Tangensbussolen (Fig. 2). Den lodrette Ledningskreds har een eller nogle faa Vindinger og danner en cirkel formet Ring. Magnetnaalen, hvis Ophængningspunkt falder i Centrum, er flere Gange kortere end Ringens Radius, der helst maa gøres temmelig stor; herved opnaas, at Naalen ikke kommer uden for det ret regelmæssige Magnetfelt, der findes omkring Centrum. Ringens Plan indstilles i den magnetiske Meridianplan, hvori Naalen af sig selv stiller sig, og naar man nu sender en Strøm gennem Instrumentet, vil denne søge at stille Naalen vinkelret paa Ringens Plan. Tangens af den Vinkel, Naalen drejes bort fra sin Hvilestilling, er proportional med Strømstyrken, og naar man kender denne Vinkel, Ringens Radius og Jordmagnetismens Styrke i vandret Retning, kan man finde Strømstyrken udtrykt i Ampere ved en simpel Formel. Udslagsvinkelen maales gerne ved en let Viser, der er fæstet til Naalen og bevæger sig hen over en inddelt Kreds; den kan ogsaa maales ved Kikkert og Spejl. — Til praktisk Brug behøver man Instrumenter, der tillade umiddelbar Aflæsning af

Fig. 1.

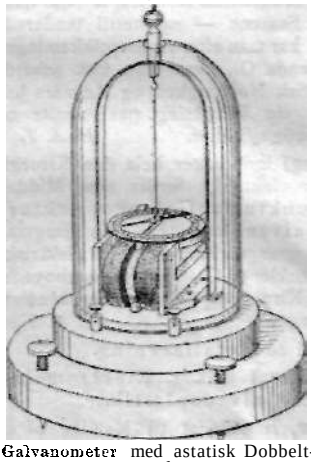

Galvanometer med astatisk Dobbeltnaal.

Fig. 2.

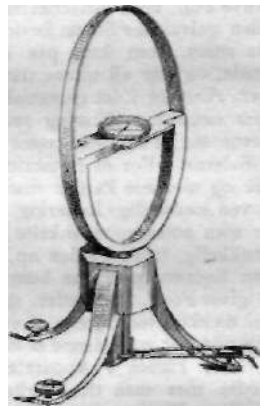

Tangensgalvanometer.

Strømstyrken uden Beregninger og uden vanskelige Indstillinger, medens en høj Grad af Nøjagtighed er mindre væsentlig. Desuden fordres ofte, at Instrumentet skal kunne maale stærke Strømme, undertiden Hundreder af Ampere, hvilket ikke lader sig gøre ved et Tangensgalvanometer og endnu mindre ved Multiplikatoren. Et meget simpelt »Ammeter« eller »Amperemeter« faar man ved at benytte den Omstændighed, at en Strømspiral søger at trække et Stykke blødt Jærn ind i sig. Man danner en Traadrulle af tyk, isoleret Kobbertraad og stiller den op med lodret Akse. Oven over Rullens cylindriske Hulning opstiller man en Art Fjervægt, der bærer et Stykke blødt Jærn. Sendes nu en Strøm gennem Rullen, drages Jærnet ned deri, og Fjervægtens Viser synker. Paa en Skala, der en inddelt ved Forsøg, aflæses Strømstyrken. Finere Instrumenter, der dog ikke egne sig saa godt til at flytte med, men maa have en fast Opstilling, danner man ved at anbringe Jærnstykket paa en Art Vinkelvægtstang, i Lighed med de bekendte Brevvægte, og en Viser, der ligesom Brevvægtens bevæger sig hen over en inddelt Cirkelbue, angiver Strømstyrken. Da Strømmens Virkning paa Jærnet her holder Ligevægt med en aldeles konstant Kraft, Tyngden, kan et saadant G. være meget paalideligt, naar det er nøjagtig inddelt og rigtig opstillet. Jo stærkere Strøm Instrumentet skal maale, desto kortere og tykkere Ledningstraad anvender man i Rullen. Andre G. til teknisk Brug indeholde Staalmagneter, mellem hvis Poler en Ramme med isoleret Kobbertraad er anbragt. Inde i Rammen anbringes en bevægelig Jærnnaal, der stiller sig parallelt med Kraftlinierne i det stærke magnetiske Felt, hvori den befinder sig, medens en Strøm gennem Rammens Vindinger vil søge at give den anden Retning. Naalen sættes paa en eller anden Maade i Forbindelse med en Viser, der bevæger sig hen over en Skala, hvorpaa Strømstyrken kan aflæses. Ogsaa selve Rammen kan gøres bevægelig; den behøver da ikke at indeholde Jærn, eftersom det stærke magnetiske Felt virker kraftig paa selve Traadvindingerne, naar de gennemløbes af en stærk Strøm. Vil man justere et G. ved Hjælp af et Tangensgalvanometer eller et andet Instrument, om hvilket man ved, at dets Angivelser ere rigtige, hænder det ofte, at de Strømme, hvormed det givne G. skal prøves, ere for stærke eller for svage til at bruges i Normalinstrumentet. Dette kommer man dog let ud over, idet man lader en Strømleder spalte sig i to Grene, der gennemløbe hver sil Instrument og derpaa atter forenes. Sender man nu en passende Strøm gennem Ledningen, deler den sig mellem de to Grene efter Ohm's Lov, saa Strømstyrkerne i Grenene forholde sig omvendt som deres Modstande. Sætter man f. Eks. en Multiplikator med mange Vindinger ind i den ene Gren og en Tangensbussole i den anden og sørger for, at den første Gren faar 1,000 Gange saa stor Modstand som den sidste, saa betyder ethvert Udslag af Multiplikatornaalen lige saa mange Milliampère, som Bussolens Naal samtidig angiver Ampere. — Et G. bestemt til Maaling af svage Strømme kan efter samme Princip ogsaa anvendes til Maaling af stærke Strømme, naar man nemlig forbinder dets Polskruer med en Sideledning, en »Shunt«, hvis Modstand er en kendt Brøkdel af G.'s. Er f. Eks. Shuntens Modstand $^1/_{99}$ af G.'s, ville 99 p. Ct. af den Strøm, man maaler, gaa gennem Shunten og 1 p. Ct. gennem G., hvis Angivelser altsaa skulle multipliceres med 100. — Blandt de mange Indretninger, man kan give et G., maa nævnes den, at man danner Strømledningen af to ens Traade, der løbe tæt sammen og ende hver i sit Par Polskruer. G. er da et Differentialgalvanometer (s. d.) og kan bruges til Maaling af elektrisk Ledningsmodstand (s. d.). Om Former af G., der ere bestemte til Maaling af elektrisk Spændingsforskel, se Voltmeter. *K. S. K.*

Galvanoplastik, Kunsten at udfælde Metaller af deres Saltes vandholdige Opløsninger ved den galvaniske Strøm i ensformet, tæt, sej og godt farvet Tilstand og det enten for at mangfoldiggøre ornamentale eller plastiske Genstande (G. i snævrere Forstand) eller for at forsyne færdige Metalvarer med et tyndt Overtræk af ædlere Metal (Galvanostegi). G. er en praktisk Anvendelse af den elektrokemiske Adskillelse (Elektrolysen); man fremkalder en Udskillelse af regulinsk Metal (o: Metallet som Grundstof) ved den elektronegative Pol og lader dette Metal ganske jævnt bedække Overfladen af selve Polen eller af en Genstand, som er sat i ledende Forbindelse med den. Man faar først et meget fint Overtræk, som, naar det galvanoplastiske Apparat er rigtig indrettet, vokser jævnt i Tykkelse, saa længe Strømmen varer. Har den negative Pol en aldeles ren Metaloverflade, forbinder det galvanisk udfældede Metal sig fast med denne, har den derimod et om end meget fint Lag af Fedt eller Ilte, eller bestaar den af en plastisk Masse, saaledes som man ofte har til Former, nemlig Guttaperka, Voks, Stearin, Parafin, der er gjort ledende ved at overpensles med Grafitstøv, saa kan man med Lethed løsne Metallaget fra Formen, naar det har faaet den ønskede Tykkelse, og har da et meget nøje Aftryk af den.

Det udfældede Metalaftryks eller det galvaniske Overtræks Beskaffenhed afhænger væsentlig af Strømstyrkens Forhold til Størrelsen af Poloverfladen og til Metalopløsningens Styrke. Ifølge sin Natur er Nedslaget altid krystallinsk o: der udskilles uafladelig meget smaa Metaldele af krystallinsk Struktur, men de lægge sig tæt paa hverandre og danne en sammenhængende Masse af stor Styrke og Modstandskraft. Det galvaniske Nedslag er altsaa egentlig ikke en ganske homogen tæt Masse, saaledes som den faas ved Smeltning; men kan man udgløde det, hamre eller presse og polere det, faar det fuldstændig samme Tæthed og Styrke som støbt og derpaa valset Metal. G. er af største Betydning til Fremstilling af selvstændige Genstande, befriede fra Formen, hvor saadanne ikke kunne fremstilles ved Prægning, Stansning eller lignende Processer, med hvilke mekaniske Operationer G. ikke kan konkurrere. G. tillader at arbejde uden Ovn og med kolde Vædsker, de galvaniske Aftryk give den mest fuldkomne Gengivelse af Formen, de kunne faas i den Tykkelse, man ønsker, man kan afbryde Processen, naar man vil, og fortsætte igen og er godt i Stand til at forbinde forskellige Metaller med hverandre. G. har derfor simplificeret eller fortrængt en Del ældre Metoder og foranlediget flere ny tekniskeOperationer.

Nedenstaaende Oversigt giver en Forestilling om de galvaniske Arbejders Mangfoldighed.

A. Massive Nedslag, helt af Kobber. 1) Monumentale Figurer, de største ere hidtil de tre store Figurer paa Gutenberg-Monumentet i Frankfurt a. M. 2) Kopier af Mønter. 3) Figurer, Lampefødder og andre kunstindustrielle Genstande, som ellers støbes af Bronze. 4) Massefabrikation af Urskiver, Knapper, Knivskafter, Stokkeknapper, Beslag til Lædervarer og Møbler, de fældes i Reglen ganske tyndt og udstøbes paa Bagsiden med Zink. 5) Fremstilling af Landskaber i Relief. 6) Kobberplader til Kobberstikning; de gøre ens Modstand mod Gravstikken i enhver Retning og ere derved bedre end almindelige Kobberplader. 7) Kopier af stukne Kobberplader og Træsnit, hvorved man kan skaane Originalerne. De saakaldte »Galvanos« finde stor Anvendelse ved Udstyr af Tidsskrifter og Bøger med Titelvignetter og Figurer og erstatte ofte de egentlige Klicheer. Herhen høre ogsaa galvaniske Stereotypplader. 8) Fremstilling af Plader til Trykning til Dels ved Hjælp af Fotografi, saaledes saadanne, hvormed man af Papir laver imiteret Læder. 9) Former til Skriftstøbning, Skrift med forkobret Trykflade (Hoved). 10) Kobberrør uden Lodning, navnlig Bøjninger og Vinkler, som det er vanskeligt at fremstille paa anden Maade. 11) Overtræk paa smaa Dyr og Planter for at beholde dem i deres rette Form og af Brugsgenstande for at gøre dem varigere.

B. Tynde Nedslag som Overtræk paa andre Metaller (Galvanostegi). 1) Forsølvning og Forgyldning af Bordservice, Smykker og kunstindustrielle Genstande (paa Kobber, Tombak, Messing, Nysølv og Britanniametal). 2) Forstaaling af Stereotypplader og graverede Kobberplader for at beskytte dem mod Slid under Trykning, hvorved man kan faa et næsten ubegrænset Antal gode Aftryk. 3) Forkobring og Formesning af Jærn og Zink for at faa en kunstig Bronze (Demibronze) og opnaa Beskyttelse mod Atmosfærens Indvirkning; Forgyldning og Forsølvning af disse Metaller oven paa en forudgaaet Forkobring. 4) Fornikling af Værktøj og Redskaber af Jærn og Messing for at udnytte Nikkelets gode Egenskaber.

G. i snævrere Forstand udfælder næsten kun Kobber, baade fordi dette udfældes lettest og smukkest, og fordi Kobberets fysiske og kemiske Egenskaber gøre det ene anvendeligt til Formaalet, endelig ogsaa af Hensyn til Prisbilligheden. Som Bad benyttes en mættet Opløsning af Kobbervitriol med en ringe Tilsætning af Svovlsyre.

Fig. 1.

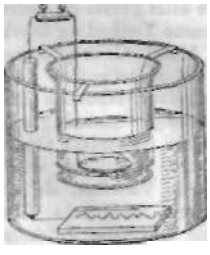

Til galvanoplastiske Arbejder i lille Maalestok egner det paa Figuren viste Apparat sig godt. Det bestaar af et cylindrisk Glas, ca. 120 Mm. højt og 125 Mm. vidt, i hvilket man stiller en anden Cylinder, ca. 100 Mm. høj og 87 Mm. vid, som bæres af Arme af Metaltraad. Den indvendige Cylinder er aaben forneden og ombindes der med et Stykke Pergamentpapir, den fyldes derpaa med fortyndet Saltsyre (1 : 10) eller Kogsaltopløsning (1 : 2,75) til $^2/_3$. Det udvendige Glas fyldes med Kobbervitriolopløsning, og den indvendige Cylinder maa dykke mindst med $^1/_3$ af sin Højde ned heri. Man lodder saa til en Zinkplade, som er i Stand til at ligge paa den indre Cylinders Indsnøring, en Kobbertraad, amalgamerer Zinkpladen, omsvøber den med Flonel og lægger den ned i den

Fig. 2.

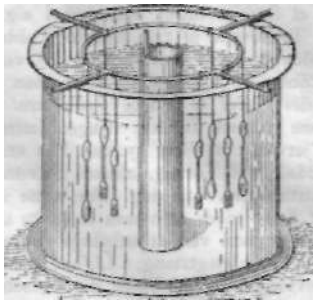

indvendige Cylinder, den maa da være ca. 6 Mm. fra Pergamentpapiret. Formerne forbinder man med en Kobbertraad og lægger dem i det ydre Glas ca. 5 Cm. under Pergamentpapiret. Kobbertraaden bøjes i en ret Vinkel og forbindes oven over Kobberopløsningen ved en Klemskrue med den fra Zinken udgaaende Traad. For at der ikke til ingen Nytte skal udfældes Kobber paa Traaden, overtrækkes den med Skellakfernis; samme Middel benyttes om fornødent (hvis Formen er af Metal) for at forhindre Udfældning paa Bagsiden og Randene af Formen. Traaden kan ogsaa stikkes gennem et Glasrør, som tilkittes tæt i begge Ender. Mellem Traaden og Formen maa der være god metallisk Kontakt. Naar alt er sat i god Gang, vil der efter 24 Timer sædvanlig være udfældet et Kobberlag af god Papirtykkelse, og Arbejdet tager derfor flere Dage eller endog Uger. Et lignende Apparat, som egner sig til smaa, ikke plane Genstande, ses paa Fig. 2. Det indvendige Glas er her erstattet med en porøs Lercylinder, hvori der er en Zinkcylinder, denne er forbunden med en Ring af Messingtraad, i hvilken Genstanden ophænges.

De Metaller, der skulle benyttes ved den galvaniske Udfældning, maa fremfor alt gøres meget omhyggelig rene, da det udfældede Metal kun sætter sig fast paa en aldeles ren Metalflade. Man renser Metallet for Fedt ved Udglødning, Kogning med Natronlud eller Soda; polerede Genstande børstes med Kalkvælling, Iltehinden bejdses af med Svovlsyre, derefter neddyppes Genstanden i Salpetersyre med Kogsalt eller Svovlsyre med Kogsalt og afskylles med meget Vand. Genstande, som skulle forsølves eller forgyldes meget stærkt, dypper man i en Opløsning af Cyankvægsølvkalium og Cyankalium for at give dem en fin Hinde af Kvægsølv, hvorpaa det ædle Metal sidder bedre fast.

De rensede og altsaa efter Omstændighederne amalgamerede Genstande bringes straks i det galvaniske Bad, idet man undgaar at berøre dem med Fingrene og ikke tørrer dem. Formerne til G. i snævrere Forstand støber man af Stearin (med lidt Olivenolie og Voks), af en Blanding, bestaaende

af 4 Dele Asfalt, 12 Dele Voks, 4 Dele Stearin, 2 Dele Talg, af Gelatin, af Lim med Glycerin eller Kandissukker, af Guttaperka eller en Blanding af Guttaperka med Svinefedt og Harpiks eller med Kautsjuk, af Gips, som, naar det er tørt, imprægneres med Stearin eller en Opløsning af Harpiks i Terpentinolie, eller af d'Arcet's Metal. Man kan ogsaa anvende andre Metaller til Former, kun ikke Jærn og Zink, eller Træ, naar dette er beskyttet mod Vædskens Indtrængen. De Former, som ikke ere ledende, maa gøres ledende ved Indpensling med Grafitpulver. Hvor dette ikke kan ske, dypper man Formen ned i en Opløsning af salpetersurt Sølvilte (Helvedessten) og udsætter den derpaa for Virkningen af Svovlbrinte eller Fosfordampe.

Til at frembringe den elektriske Strøm benyttedes, hvor G. drives industrielt, tidligere galvaniske Elementer (Bunsen, Smee, Modifikationer af Daniell's Element o. s. v.), i den senere Tid gøre Dynamoer sig mere og mere gældende. Man behøver til:

	Strømspænding i Volt.	Strømstyrke for 1 • Dcm. Overflade af Genstanden i Ampere.
Fornikling af Jærn og Messing	2—3	0,6
Fornikling af Zink	3—4	0,4
Forkobring af Jærn	1,5—2,5	0,6
» Zink	2—3	0,5
Formesning af Jærn	2—3	1
» Zink	3—4	1
Forsølvning	1	0,5
Forgyldning		
Kobbergalvanoplastik	0,5—1,5	1,7—2,5

Som højere Grænse, ved hvilken man af stærk neutral Kobbervitriolopløsning endnu kan faa god Udfældning, angives et Nedslag paa 1 Gr. pr. 1 □ Cm. i 24 Timer, hvad der svarer til lidt mere end 1 Mm.'s Tykkelse; i Praksis kommer man sjælden til mere end Halvdelen heraf. Anvendes det væsentlig dyrere salpetersure Kobberilte, kan man arbejde meget hurtigere. Det galvanoplastisk udfældede Metal bliver ofte poleret, hertil anvendes Polerstaal med Sæbevand, og til Slutning pudses med fineste Polerrødt og Spiritus, dette kan dog kun ske for de blødere Metallers Vedkommende. Billige Masseartikler poleres før Galvanopletteringen ved Slibning, det galvaniske Nedslag (Glansforgyldningen, Glansfornikl ingen) fremkommer da med Højglans i Badet. Man anvender navnlig G. til Forgyldning, Forsølvning, Forkobring, Fornikling, Forstaaling (s. d.), dog lykkes det ogsaa af blandede Opløsninger at fælde Legeringer galvanoplastisk. Badet til G. i snævrere Forstand bestaar af 20 Kg. rent Kobbervitriol og 100 Kg. Vand, hvortil der efter Behov sættes 1—3 p. Ct. arsenfri Svovlsyre. Da man stadig berøver Badet Kobber, fremkommer der snart i dets forskellige Lag forskellig Koncentration, man anvender derfor, navnlig ved dybe Bade, et Røreapparat med Glasstænger, som afvekslende løftes og sænkes, ligesom man ogsaa maa tilsætte Kobbervitriol.

For Kunstindustrien er en Fremgangsmaade bleven vigtig, ved hvilken man galvanoplastisk kan fremstille Ornamenter paa Metal. Man ætser Tegningen ved kraftig Indvirkning af en Syre dybt ned i Metallet og udfylder Fordybningen med Sølv, Guld, Nikkel o. s. v. ad galvanoplastisk Vej; efter at man har fjernet den beskyttende Fernis, slibes Overfladen glat; den kan delvis bronzeres o. s. v. Tegningerne staa med skarpe Konturer, og alt ligger i samme Flade (galvanoplastisk Niello, *bronze incrusté*). I Guld- og Sølvindustrien forekomme ogsaa massive Sølvudfældninger, og man kan saaledes uden Efterarbejde faa ciseleret Arbejde massivt udfældet. En billig Nielloimitation faar man paa Messing ved at forsølve det, gravere et Mønster, eller hvis der er et ophøjet Mønster, slibe Sølvet af dette, børste først med Vinstensvand, derpaa med rent Vand og endelig bringe Stykket i Sortbejdsen (en Opløsning af kulsurt Kobberilte i Ammoniak). Her farves Messinget dybt sort, saa at Sølvet kommer til at staa hvidt paa sort Grund. For at bevare Genstanden stryger man den med en farvefri Metallak.

G.'s Historie. G. opfandtes næsten samtidig af Jacobi i Dorpat og Spencer i Liverpool, af hin i Febr., denne i Septbr. 1837. Jacobi saa, at det Metal, som i et Daniell's Batteri udskilte sig ved Kobberpolen, med overraskende Nøjagtighed gengav Formen for Polens Overflade, og byggede derpaa en Fremgangsmaade til at tage Aftryk af forskellige Genstande. Han meddelte 1838 Akademiet i St. Petersborg sin Opfindelse og blev af Kejser Nikolaj sat i Stand til 1840 at gøre den ny Kunst til Fælleseje for alle. Spencer havde 1840 ligeledes opnaaet gode Resultater. De la Rive i Geneve udførte 1840 praktisk galvanisk Forgyldning og Forsølvning. Böttger udfældede 1846 galvanisk Jærn, og Jacquin lærte 1859 Kobberstikpladernes Forstaaling. Klein i St. Petersborg fuldkommengjorde Jærngalvanoplastikken, Christofle i Paris opnaaede de brillanteste Resultater i Forgyldning, Forsølvning og anden Forskønnelse af Metaller, v. Kress i Frankfurt a. M. fremstillede Gutenberg-Monumentets 3,8 M. høje Figurer galvanoplastisk. Et nyt Opsving tog G. ved Indførelsen af Dynamoer til at afgive Strøm og Forniklingen, som nu anvendes paa Cykler, Bordservice og talløse andre Brugsgenstande. Fra 1844 har G. været en Industri, som nu drives i alle større Stæder. (Litt.: Jacobi, »Die G.« [St. Petersborg 1840]; Napier, *Manuel of electrometallurgy* [5. Opl., Lond. 1875]; Taucher, »Handbuch der G.« [5. Opl., Stuttgart 1892]; Gore, *The art of electrometallurgy* [Lond. 1877]; Weiss, »Die G.« [2. Opl. Wien 1882]; v. Kress, »Die G. für industrielle u. künstlerische Zvvecke« [Frankfurt 1867]; Seelhorst, »Katechismus der G.« [3. Opl. Leipzig 1888]; Langbein, »Handbuch der galvanischen Metallniederschläge« [?. Opl. Leipzig 1889]; Schaschl, »Die Galvanostegie« [Wien 1886]; Steinach og Buchner, »Die galvanischen Metallniederschlage« [Berlin 1889]; Pfanhauser, »Die galvanische Metallplattierung u. G.« [3. Opl. Wien 1890]). *F. W,*

Galvanopunktur se Akupunktur.

Galvanoskōp, Redskab, hvormed man kan paavise Tilstedeværelsen af en elektrisk Strøm og bestemme dens Retning, men ikke maale dens Styrke. Se Galvanometer. *K. S. K.*

Galvanostegi se Galvanoplastik, S. 465.

Galvanotypi, ogsaa kaldet Elektrotypi, Fremstilling af galvanoplastiske Klicheer til Bogtryk. Efter de originale, i Træ skaarne Figurer o. desl. gøres Matricer paa sædvanlig Maade; disse gøres ledende og anbringes i det galvanoplastiske Apparat. Naar den udfældte Kopi har faaet en tilstrækkelig Tykkelse, bliver Bagsiden udstøbt med Skriftbly og afrettet nøjagtig plant, hvorefter hele Pladen fastgøres paa en Træklods. *F. R. F.*

Galveston [gä'lveston], den vigtigste Søstad i den nordamerikanske Stat Tejas ved den nordøstlige Ende af den langstrakte, ufrugtbare Kystø G. ved det smalle Indløb til G.-Bugten. Byen, som er grundlagt 1837, har (1890) 29,100 Indb. og er ved Jærnbaner forbunden med det indre, ved Dampskibe med New Orleans. Den har lige og brede Gader, et katolsk Universitet, en katolsk Domkirke, flere Klostre, et Teater, Jærnstøberier og Skibsværfter. G. har Bomuldsfabrikker og udførte 1892 for 32½ Mill. Doll. Bomuld. Øen G. eller St. Louis var Tilflugtssted for den sidste Flibustier i Vestindien, Lafitte. *S. B. T.*

Galway [gå'lwe.i], det sydvestligste Shire i Provinsen Connaught og det næststørste i Irland, indtager Landet mellem den dybe G.-Bugt og den nordligere Clew-Bugt og Floden Shannon og begrænses foruden af Atlanterhavet af Shirene Mayo mod Nord, Roscommon og Tipperary mod Øst og Clare mod Syd. Arealet er 6,340 □Km. med (1891) 214,300 Indb. mod 444,200 1841; Tilbagegangen har saaledes i 50 Aar været 51 p. Ct. Ved den store Lough Corrib, Irland's næststørste Sø, deles Shiret i en vestlig bjærgfuld og en østlig flad Del. Bjærglandet, Connemara's Bjærge, er et vildt øde Højland med nøgne, sønderrevne Fjælde, skilte ved dybe, snævre Dale med talrige Søer og bugtede Vandløb; overalt i Lavningerne Moser og Heder og kun enkelte Steder, i en eller anden afsides Dal, et lille Stykke opdyrket Land. Kysten er meget uregelmæssig med talrige dybe, ørige Bugter, af hvilke G.-Bugten er den største paa Irland og danner en udmærket Havn, skyttet mod Vestenvindene af de foranliggende Arran-Øer. Bjærglandets højeste Punkt er The twelve Pins of Binabola (730 M.). Den østlige Del er ganske jævn, frugtbar og vel dyrket. Af Floder mærkes langs Østgrænsen Shannon og dens Biflod Suck, samt vestligere Clare, der falder i Lough Corrib. G. er en af de fattigste og daarligst dyrkede Egne i Irland; kun 12 p. Ct. af Arealet er Ager- og Haveland, 35 p. Ct. Enge i og Græsgange, 15 p. Ct. Mose, 1½ p. Ct. Skov-land, Resten ufrugtbart Bjærgland. De fattige, overvejende katolske Indbyggere leve hovedsagelig af Agerbrug og Kvægavl; der avles Kartofler, Havre og Hvede og opdrættes fortræffeligt Hornkvæg og fintuldede Faar. Af Metaller udvindes kun lidt Bly, men i Connemara brydes fortrinligt Marmor. Ved Kysterne drives noget Fiskeri, særlig Sildefangst, og samles Tang til Gødning og Sodafabrikation. Industrien er rent forsvindende uden for Hovedstaden. — Hovedstaden G. ligger paa Nordsiden af G.-Bugten ved det brede Udløb af Corrib-Søens Afløb og ved Banelinien Ballinasloe—Clifden. Den har (1891) 13,700 Indb. mod 15,800 1881. Den nyere Del af Byen har brede, lige Gader med et venligt, men fattigt Udseende; den gamle Del har snævre, smudsige Gader og saa usle Kvarterer, som man kun finder i irske Byer; særlig Fiskerforstaden The Claddagh bestaar kun af forfaldne Hytter. Over Floden føre tre Broer, og i Bredden er anlagt en Dok. G. er Sædet for en katolsk Biskop og er en vigtig Garnisonsby samt Station for en Del af den engelske Flaade; den har fem Kirker, af hvilke den største er St.-Nikolaus-Kirken fra 1320, flere Klostre, et konfessionsløst Universitet (Queens College), et katolsk College og en Latinskole. Industrien omfatter Bryggerier, Brænderier, Papirmøller, Støberier og Marmorsliberier. En stor Fiskerflotille hører hjemme i Byen, men Handelen beskæftiger sig kun med lidt Udførsel af Landbrugsprodukter, og den tidligere store Handel med Spanien er fuldstændig ophørt; endnu minde dog mange gamle spanskudseende Huse om den livlige Forbindelse, der fandt Sted i 14. Aarh., da Andalusiere og Kastilianere valgte Byen til deres Opholdssted. Nu har Byen Forbindelser med Canada og de forenede Stater; men skønt den ligger 400 Km. nærmere ved Halifax og New York end Liverpool, har den dog ikke kunnet konkurrere med denne By, da Irland ikke er rigt nok til at skaffe den Handelsemner; Irerne selv udvandre over Liverpool. *C. A.*

Galway se Massue de Ruvigny.

Galæbler *{Gallae)* kaldes de til farmaceutisk og teknisk Brug anvendte Galler (s. d.), der frembringes ved Stikket af Galhvepsen (*Cynips Gallae tinctoriae* Oliv.) i de friske Skud af Egen, *Quercus lusitanica* Webb. (*Q. infectoria* Oliv.), der vokser paa Kypern, i Syrien og i Lilleasien. Disse G. ere kugle- eller pæreformede, vortet tornede eller rynkede, temmelig tunge, faste Legemer, indtil 25 Mm. i Diameter. De ere af mørk graagrøn, brunlig eller gullig Farve, ofte forsynede med et lille Hul (Insektets Flyvehul). Ogsaa andre Egearter levere G. — De forskellige Handelssorter kunne henføres til: vestasiatiske, europæiske, kinesiske og japanesiske G. Af disse anvendes kun de første til medicinsk Brug. De sorteres efter Farve, Størrelse etc. De værdifuldeste ere: Aleppo G., hvoraf atter Jerli G. ere de bedste, de haardeste og største af grønsort Farve, uigennemborede, medens Sorian-G. ere de mindste. Mossuliske G. ere lysere og synes bestøvede paa Overfladen, de staa Aleppo-G. nærmest i Værdi. Tripolitanske og Smyrna-G. ere simple Sorter, de ere lyse, mindre haarde og gennemhullede. Europæiske G., som østerrigske, bøhmiske, tyske etc, benyttes til Forfalskning af Aleppo-G., de ere lette, brune, ikke vortet tornede. Som Forfalskning af Aleppo-G. skulle ogsaa forekomme andre simple, lyse Sorter, der gives et bedre Udseende ved Behandling med svovlsurt Jærnforilte og Tilstopning af Hullerne. Kinesiske og japanesiske G. hidrørende fra Rhus-Arter afvige meget fra de almindelige G., særlig ved deres højst uregelmæssige Form og ved deres Beklædning med en graalig Filt. De finde stor teknisk Anvendelse paa Grund af deres høje Tannin-Indhold (indtil 75 p. Ct.).

G. indeholde indtil 70 p. Ct. Gallusgarvesyre (Tannin) (de europæiske dog kun 25—30 p. Ct.), 3 p. Ct. Gallussyre, 3 p. Ct. Sukker, Ellagsyre, flygtig Olie, Harpiks, Gummi, Stivelse etc. og efterlade 1,5 p. Ct. Aske.

I den nyere Tid indføres der fra Levanten ogsaa et Garvemateriale i Pulverform; som Raamateriale benyttes rimeligvis Axillarknopgaller paa *Q. infectoria*, frembragte af *C. argentia*. Disse G. benævnes Sodom- eller Bassoraæbler. Deres Garvestofmængde er $23_{,5}$—$36^0/_0$. De i Danmark meget almindelige Galæbler paa Egeblade (af *Dryophantæ folii*) indeholde saa lidt Tannin, at Indsamling ikke kan betale sig.

G. har været kendt og anvendt saavel medicinsk som teknisk siden Hippokrates'es Tid. I Medicinen anvendes G. som adstringerende Middel, dog sjældnere, i Reglen foretrækkes den af G. fremstillede Garvesyre. Teknisk benyttes G. meget, i Farverier og Garverier, til Fremstilling af Blæk etc. *A. B.*

Gam, fabelagtig Fugleskikkelse, Grif; i den nordiske Middelalders Trylledigtninger. *A. O.*

Gama, Vasco da, portugisisk søfarende, Opdageren af Søvejen til Indien, var af uadelig Byrd, født i Sines i Alemtejo 1469-70, død i Indien 24. Decbr. 1524. Om hans Ungdom vides lidet eller intet. De under Dom Enrique Navegador's Auspicier begyndte store Opdagelsesrejser vare med Kraft blevne fortsatte af Dom Joao II; 1486 havde Bartolomeu Dias omsejlet Sydspidsen af Afrika, og 1497 udsendte nu Kong Dom Manoel G. for at tage fat der, hvor Dias havde maattet vende om. G. stak i Søen fra Belem i Marts 1497 med fire smaa Skibe og 168 Mand, i November styrede han uden om »det stormende (ɔ: det gode Haabs) Forbjærg« og Kap Agulhas og sejlede derefter langs Afrika's hidtil ubekendte sydøstlige Kyst. I Marts 1498 var han ved Mozambique, derpaa gik Farten videre langs Kysten til 4^0 s. Br., hvorpaa G. styrede ud i det store ubekendte (indiske) Ocean. Endelig 20. Maj s. A. bragte Sydvestmonsunen ham og hans tapre Sømænd til Kalikut paa Malabar-Kysten. (Camoes har besunget denne eventyrlige Fart i sine Lusiader). Kalikut var dengang et af Verdens vigtigste Handelscentrer, Midtpunktet for hele Østafrika's, Forasien's, Persien's og Indien's Handel med Europa; disse rige Landes Frembringelser gik herfra ad Karavanveje til Alexandria og Havnene ved det sorte Hav, hvor Venetianerne og Genueserne, dengang Verdens mægtigste Handelsfolk, afhentede dem og førte dem til Europa. I Kalikut var denne Handel udelukkende paa muhamedanske Købmænds Hænder, og de saa med skæve Øjne paa G. og hans Haandfuld Portugisere og ophidsede Samudrinen eller Kongen af Kalikut mod de fremmede; det gik saa vidt, at G. endog en Tid holdtes fængslet og efter sin Løsladelse fandt det raadeligst med de 55 Mand, han endnu havde tilbage af sin lille Hob, at forlade Indien (10. Decbr. 1498) og vende hjem. I Septbr. 1499 løb han endelig med de to Skibe, han havde tilbage, ind i Tejo og modtoges i Portugal's Hovedstad med uhyre Jubel. Dom Manoel opløftede ham i Adelsstanden og gjorde ham til Atlantado eller Admiral over Indien. Kort efter, Marts 1500, udsendtes Alvares Cabral og Bartolomeu Dias med 13 Skibe og 1,200 Mand til Indien for at grundlægge Kolonier der; efter mange eventyrlige Hændelser (Brasilien's Opdagelse, se Cabral) naaede Cabral endelig til Kalikut, sluttede en Slags Alliance med den indiske Konge af Cananor, men havde i øvrigt kun ringe Lykke med sig: Samudrinen lod endog en stor Del Portugisere massakrere i Kalikut, og Cabral maatte vende tilbage. For at tage Hævn for dette Blodbad stak G. atter i Søen 1502 med 20 Skibe og 800 Mand; med Kraft, men ogsaa med Grusomhed, tugtede han de indiske Fyrster, slog deres Flaader, beskød Kalikut og tvang Samudrinen til Fred. Efter at Affonso Albuquerque (s. d.) var stødt til ham med en ny Flaade 1503, efterlod G. Admiral Vicente Sodre med en Eskadre til Værn for Faktorierne og vendte tilbage til Portugal, hvor Kongen gjorde ham til Greve af Vidigueira. 1503—24 sad der, under vanskelige Forhold, fem portugisiske Vicekonger i Indien; under den sidste af disse, Dom Duarte (ɔ: Edvard) Menezes, bleve Forholdene saa betænkelige, at Dom Joao III udnævnte G. til Vicekonge i Indien og sendte ham med en Eskadre af 16 Skibe til dette Land. Ogsaa denne Gang optraadte den gamle Søhelt med Kraft og Energi og bragte Portugal's Sager paa Fode igen i det fjerne Land; han døde dog s. A. i Cotschin. 1539 bleve hans Ben bragte til Portugal og jordede i Hovedkirken i hans Len Vidigueira (i Alemtejo, lidt S. f. Evora), hvor man endnu 1884 formente at kunne paavise dem i en muret Grav foran Kirkens Højalter. (Litt.: Cordeiro, *De conto e quando foi feito conde V. da. G.* [i »Boletim da Soc. geogr.«, Lissabon 1892]; H. Stanley, *The three voy. of V. da G.* etc. [London 1869]). *F. J. M.*

Gamäla, befæstet By 0. f. Genesareth Sø, omtales ikke i Bibelen, men derimod i den jødiske Krig, i hvilken Byen spillede en vigtig Rolle, da den længe tappert forsvaredes af Jøderne imod Romernes Angreb; men til sidst indtoges den af Vespasian (67) og ødelagdes. Beliggenheden af G. er vanskelig at paapege med fuld Nøjagtighed. Man antager snart, at G. maa søges nær Østbredden af Søen ved Kalaat-el-Hosn nær Susije; snart, at G. har ligget længere østlig paa Højen Ras-el-Hal ved Nar-el-Rukkad nær Landsbyen Djamle, der maaske har bevaret det gamle Navn. *V. S.*

Gamäliel, Navn for flere berømte jødiske skriftlærde i de første Aarhundreder e. Chr. 1) G. I (»den gamle«), der havde været Paulus'es Lærer (Apostl. Gern. 22, 3) og gav Synedriet det Raad at give Apostlene fri (Apostl. Gern. 5, 34), var en af de mest ansete Lærere; efter hans Død, sagde man, var Ærefrygt for Loven uddød. 2) G. II, Barnebarn af foreg., i lang Aarrække Leder af Synedriet i Jabne, hvor mange ansete skriftlærde samlede sig om ham. Hans Strenghed og Ubøjelighed skaffede ham mange Fjender og paadrog ham Beskyldningen for Ærgerrighed. Han blev afsat fra sit Embede, men efter at have ydmyget sig atter genindsat. *V. O.*

Gamanderurt se Veronica.

Gamanter se Abessinien S. 87.

Gamasidae, Familie af Midernes Orden, indbefattende en Del mere eller mindre snyltende Former med Munddelene indrettede som Stikke- og Sugeapparater. De ere blinde og have i Alm. en tyk, læderagtig Hud. Trachesystemet er særdeles tydeligt og veludviklet; der findes to Stigma'er, beliggende mellem og bag ved bageste Benpar; hver af Stigmernes Rande fortsætter sig i et langt

bøjet, fortil løbende Rør. Af de 4 Hovedslægter indbefatte *Uropoda* kun saadanne Former, der leve af henraadnende animalske og vegetabilske Stoffer. *Gamasus* med et stort Antal af Arter ere kun som Larver eller som ubefrugtede Hunner knyttede til forskellige Insekter, f. Eks. Humler; senere føre de et paa Træer og Græs omkrybende Liv, jagende efter Smaadyr; særlig synes de at holde til i og ved Galmidekolonier; dog kendes to snyltende Arter, der leve paa Smaagnavere og Burfugle. De to Slægter *Dermanyssus* og *Pteroptus* ere Snyltere; sidstnævnte lever i Folderne paa Flagermusenes Vinger, førstnævnte holder til i Hønsehuse, Dueslag etc. og søger om Natten over paa Fuglene for at suge Blod; om Dagen forlader den dem atter. Herhenhørende Arter kunne ogsaa komme over paa Mennesket og optræde ret besværlig. *C. W.-L.*

Gamasker (fr.), en Beklædning, som bedækker Benet fra Stedet over eller under Knæet til Hælen samt Vristen. De vare enten af Læder eller Klæde og indrettede til at knappes langs hele Ydersiden. Nu bæres korte G., der kun naa over Ankelen. G. forekom i den galliske Dragt og gik derfra over i den romerske som *tibialiae* af Tøj eller *perones* af Læder. I Henrik IV's Tid bares lange, knappede G., der kunde være af Fløjl, rigt broderede med Guld eller Sølv; under Ludvig XIII's Ungdom gik de af Mode, men kom op igen senere i Aarhundredet. I 18. Aarh. gik G. over i Domestikernes og Soldaternes Dragt, som Beskyttelse for Strømperne, og bares i Tjenesten. Da de lange Benklæder indførtes i Hærene, bibeholdtes de lave G., der kaldtes Støvletter. De | bleve en hadefuld Betegnelse for den haarde Tugt og pedantiske Eksercits (Støvlettjeneste). *Bernh. O.*

Gámba, Bartolommeo, italiensk Bibliograf, født i Bassano 1771, død i Venezia 1841, var Bibliotekar ved San-Marco's Bibliotek i Venezia. Han har udgivet et meget omhyggeligt og righoldigt bibliografisk Værk, »Serie dell' edizioni de' testi di lingua italiana« [Bassano 1805, derefter Milano 1812, 2 Bd., Venezia 1828 og smst. 1839, Kvart]. Desuden »Narrazione de' Bassanesi illustri« [Bassano 1807], en Oversættelse af Harwood's »View of the various editions of the greek and roman classics« [2 Bd., Venezia 1793, sammen med M. Boni], »Delle novelle italiane in prosa« [Venezia 1833, ny Udg. 1835], »Collezione delle opere scritte in dialetto milanese« [1816], »Collezione delle opere scritte in dialetto veneziano« [1817], »Serie degli scritti impressi in dialetti italiani« [1832] m. m. *E. G.*

Gåmba, Pietro di, italiensk Greve, (1801—25), var en Broder til Lord Byron's Elskerinde, Grevinde Guiccioli, og fulgte 1821 med Byron til Grækenland. Han plejede Byron i hans sidste Tid og skrev 1825 »A narrative of Lord Byrons last journey to Greece«; vendte derefter tilbage til Grækenland og tog frivillig Del i Kampen under Fabvier, men døde snart af Strabadserne. *E. E.*

Gambaga, By og Landskab i Vestafrika, paa den nordlige Del af Guldkysten og i den hvide og røde Volta's Kildedistrikt. Egnen, der er tør og hed, er overvejende Græsland. I den nordlige j Del, i de vilde og ganske forarmede Grussier's Land, ligger Vandskellet mellem Volta og Niger's i østlige Kildeflod. Francois bragte 1888 de første nøjere Efterretninger om G. *C. A.*

Gambara (hos Sakse: Gambaruc), Moder til de to Helte Ibor og Ajo, der ledede Longobardernes Udvandring fra Norden. *A. O.*

Gambära, Veronica, italiensk Digterinde, (1485—1550), var en af de mest fremtrædende blandt Renaissancens litterære Damer; hendes Smag var uddannet af Tidens Parnas-Lovgiver, Pietro Bembo, og i sit Hjem i Bologna samlede hun en Kreds af Skønaander om sig; til hendes Veninder hørte bl. a. Vittoria Colonna. G. havde været gift med Giberto, Hersker af Correggio, men blev Enke i en ung Alder. Hendes Digte ere elegant formede; nogle af dem ere af religiøst Indhold. Desuden har hun skrevet Breve, der fik megen Ros af hendes Samtid for deres smukke Form. Digtene ere udkomne samlede i Napoli 1693 og sammen med Brevene i hendes Fødeby Brescia 1759. *E. G.*

Gambart [gabair], Jean Felix Adolphe, fransk Astronom, født 12. Maj 1800 i Cette, død 23. Juli 1836 i Paris, var først i den franske Marines Tjeneste, blev ved Bouvard (s. d.) vunden for Astronomi, ansattes 1819 som Adjunkt og 1822 som Direktør for Observatoriet i Marseille. I Aarene 1822—33 fandt han 13 Kometer, deriblandt 9. Marts 1826 den 10 Dage tidligere af Biela (s. d.) opdagede periodiske Komet. For disse Opdagelser fik G. Lalande's Pris fra Videnskabsselskabet i Paris, det engelske astronomiske Selskabs Medaille samt den af den danske Konge for Kometundersøgelser stiftede Pris. *J. Fr. S.*

Gambe (*viola di gamba,* af ital. *gamba,* Ben, fordi den blev holdt mellem Benene i Modsætning til *viola di braccio,* af *braccio,* Arm, den nuværende Bratsch), et forældet Strygeinstrument, i Bygning og Størrelse i Stil med Violoncellen, med svagere, men behagelig og indsmigrende Tone; Resonanskassen var ikke hvælvet, men flad, og den havde 6—7 Strenge, stemte i *D, G, c, e, a, d', g'*. G. byggedes, som alle datidige Instrumenter, i forskellige Størrelser og var i lange Tider, i 15. og 16. Aarh., det mest yndede af alle Strygeinstrumenter. Omkring Midten af 18. Aarh. fortrængtes G. af Violoncellen. Den sidste Virtuos paa G. var Karl Fr. Abel (1725—87). — I Orgelet er G. en Labialstemme, i Reglen 8 Fods, af blød. indsmigrende Karakter. *S. L.*

Gambeklavér se Bueklaver.

Gambetta [gãbæta'], Léon, fransk Statsmand. født 2. Apr. 1838 i Cahors i Sydfrankrig (Dep. Lot), død 31. Decbr. 1882 i Nærheden af Paris. Hans Fader var Urtekræmmer af genuesisk (men ikke jødisk) Slægt og ønskede, at Sønnen skulde gaa til Handelen; men Moderen, som var meget aandelig vakt og havde lært Sønnen at læste i Arm. Carrel's Skrifter, fik ham ind paa den studerende Bane. Ved et Uheld mistede han 1847 Synet paa det ene Øje, og 1867 maatte det tages helt ud. 1856 kom G. som Student til Paris, tog 1860 sin Eksamen og blev Advokat. Han fik tidlig Ry i Studenterkredse for sin ildfulde Veltalenhed, tog 1863 virksom Del i Valgkampen og optraadte snart for Skranken i politiske Sager, oprindelig som Fuldmægtig for Crémieux. Det var G. og ikke, som almindelig fortalt, Floquet,

der 1867 hilste Kejser Alexander II med Tilraabet »Leve Polen«! Et Navn vandt han dog først, da han 14. Novbr. 1868 som Delescluze's Forsvarer i den Baudin'ske Sag greb Lejligheden til at føre Kampen over paa Fjendens Grund og rette et voldsomt Angreb paa Kejserdømmet og særlig paa dets ulovlige Oprindelse, Statskuppet 2. Decbr. 1851. Han sammenstillede ligefrem Kejserens daværende Hjælpere med Catilina's og saa et tydeligt Vidnesbyrd om den onde Samvittighed deri, at man aldrig havde vovet at fejre 2. Decbr. (saa lidt som 18. Brumaire) som en Mindedag, saaledes som Republikanerne havde fejret 14. Juli (Bastillens Indtagelse) og Julikongedømmet Julidagene 1830. Vistnok hjalp Forsvaret intet, Delescluze blev dømt, men G. var med eet Slag bleven berømt og blev straks udset til at være Kandidat til den lovgivende Forsamling 1869. Han stillede sig som Repræsentant for den uforsonlige Opposition og valgtes baade i Paris og Marseille, hist mod den maadeholdne Republikaner H. Carnot, her imod Orleanisten Thiers og Napoleonisten Ferd. Lesseps. (Man har dog fra samme Tid et Anbefalingsbrev fra Thiers for G., hvis fremragende politiske Begavelse udhæves i de mest smigrende Ord). Han overtog Valget for Marseille og efterfulgtes i Paris af H. Rochefort.

Som Medlem af den lovgivende Forsamling udfoldede han ved flere Lejligheder en glimrende Veltalenhed, der endog aftvang Modstanderne Beundring, og viste et aldrig svigtende Mod til uforbeholdent at fremhæve sin uforligelige Modsætning til Kejserdømmet. Saaledes udviklede han 5. Apr. 1870, at Arvelighed var uforenelig med Folkesuveræniteten, og at Republikken var den eneste Statsform, der lod Folkets Vilje komme til sin fulde Ret. Han hørte ogsaa til de Republikanere, der tilraadede Vælgerne at stemme nej mod den ny Forfatning. Da Krigserklæringen mod Preussen drøftedes 15. Juli, krævede han med stor Styrke Fremlæggelsen af de Depecher, der efter Regeringens Paastand skulde godtgøre, at Frankrig var blevet krænket af den preussiske Regering; men han hørte ikke til de 10, der stemte imod selve Krigen, maaske fordi han ikke absolut var imod denne. Derimod foreslog han allerede 13. Aug., efter de første Nederlag, Kejserens Afsættelse og udslyngede de voldsomste Bebrejdelser imod Flertallet, »for hvem kun Tavshed og Samvittighedsnag sømmede sig«. Han stemte for de yderste Forholdsregler til Landets Forsvar, men beskyldte tillige Ministrene for at give falske Meddelelser om Sagernes Stilling. Da Folkemassen 4. Septbr. brød ind i den lovgivende Forsamlings Sal, søgte han først at tale den til Rette, for at Kejserdømmets Afskaffelse og en ny Regerings Indsættelse kunde ske under lovlige Former — Aftenen i Forvejen havde han formaaet at dæmpe Stormen og trængte da paa Thiers, for at han skulde overtage Ledelsen — men da det ikke nu lykkedes ham, kundgjorde han selv fra Talerstolen Republikken og drog til Raadhuset, hvor han tilvejebragte Aftale om den ny Forsvarsregerings Sammensætning, idet han ligesom Lamartine 1848 fik de egentlige Revolutionsmænd til at nedstemme deres Krav.

Selv overtog G. Indenrigsministeriet, og han modsatte sig bestemt Valg af en Nationalforsamling, dels fordi han frygtede, at den ikke vilde blive Republikken gunstig, dels og især, fordi den formentlig vilde lamme Forsvaret eller — som han udtrykte sig — »blive skammelig fredelig«. 5 Uger senere (7. Oktbr.) forlod han i Luftballon Paris for at overtage Ledelsen af den i Tours indsatte Regeringsdelegation. Han steg ned i Montdidier og kom over Amiens og Rouen til Tours. Han tog selv Hærvæsenet under sig med Freycinet, som sin højre Haand, kundgjorde »Krigen til det yderste« og forstod ved utrættelig Iver og umiskendelig Dygtighed i kort Tid at organisere flere kampfærdige Hære (i alt 600,000 Mand), medens han samtidig vidste at kue de anarkiske Bevægelser i Marseille og andre store Stæder og at rette alle Folkets Kræfter og Tanker paa Kampen imod Fjenden. Vistnok kan han ikke frikendes for at have vist Vilkaarlighed og Selvraadighed eller for at have grebet ind i Generalernes Handlefrihed paa utilbørlig Maade; men hans Hovedfejl var dog nærmest den, at han overvurderede Frankrig's Modstandskraft og sine egne Evner; »han vilde paa een Gang spille Carnot og Danton«, sagde hans politiske Fjender. Den Dom, Thiers senere fældede om ham som »en rasende Nar« (*un fou furieux*), var utvivlsomt meget uretfærdig, og ligeledes Lanfrey's Betegnelse af hans Virksomhed som »Udygtighedens Diktatur«; thi selv tyske Militærforfattere have aabent erkendt, at han fik udrettet noget betydeligt til Landets Forsvar, og sikkert er det, at G. ved den Kraft, der udfoldedes under hans Ledelse, reddede Frankrig's militære Ære og vakte paa ny Folkets Selvagtelse, der var bleven dybt rystet ved de frygtelige Nederlag i Krigens første Maaned. Da Regeringen i Paris opgav Ævret og 28. Jan. 1871 sluttede Vaabenstilstand, gav han, om end modstræbende, efter for det øvrige Lands Vedkommende; men han forlangte da alle fremragende Napoleonister udelukkede fra Valgbarhed til Nationalforsamlingen som »2. December-Regeringens medskyldige« og trak sig tilbage fra Regeringen 6. Febr., da han ikke kunde sætte sin Vilje igennem. Selv valgtes han i 10 Departementer — flere end nogen anden Franskmand foruden Thiers — og deriblandt i de fire, der ramtes af Landafstaaelsen; han modtog Valget for Nedre-Rhin (Strassburg m. m.) og stemte imod Freden, men udtraadte straks efter ligesom de andre Repræsentanter for Elsas og boede en Tid lang i San Sebastian for at hvile sig ud.

Ved Udfyldningsvalgene i Juli 1871 kom G. igen ind i Nationalforsamlingen; men skønt han var det radikale Partis anerkendte Fører, holdt han sig en Tid lang temmelig tilbage og støttede Thiers'es Politik, selv hvor han ikke fuldt ud billigede den. Dog forlangte han tidlig, at Nationalforsamlingen snart skulde opløse sig, fordi den kun var valgt for at slutte Fred og ikke havde Ret til at afgøre Landets fremtidige Statsordning. I Novbr. 1871 grundlagde han Bladet »République française«, blandt hvis Medarbejdere man kan finde en hel Række fremtidige Ministre (Allain Targé, P. Bert, Challemel Lacour, Floquet, Ant. Proust og Spuller), og i Foraaret 1872 begyndte han sin Agitation med Rejser rundt om i Landet og Taler paa store Folkemøder, for at organisere og opdrage Demokratiet. Omkvædet i disse Taler var, at Folket skulde rette al sin Stræben paa at oprette de lidte Tab og forberede sig til at vinde Oprejs-

ning; men hertil krævedes et alvorligt Arbejde paa alle Omraader. Det gjaldt særlig om at fæstne Republikken og at gøre Demokratiet til en Sandhed ved at lade den politiske Lighed, Revolutionens store Vinding, gennemtrænge alle Forhold. Man skulde gøre Hæren til en virkelig Folkehær ved almindelig Værnepligt og indføre almindelig Undervisning for at bekæmpe den Uvidenhed, der tidligere skiftevis havde fremkaldt Enevælde og Demagogi, Statskup og Gadeoprør. Man skulde gennemføre et virkeligt Folkestyre og ikke som hidtil holde de lavere Klasser uden for det politiske Liv; man burde netop søge Styrke i dette »ny Samfundslag« (Tale i Grenoble 26. Septbr. 1872). Man skulde søge at udslette Modsætningen mellem By og Land, der jo var kommen saa stærkt frem under Kommunens Opstand, og ligeledes stræbe at knytte Middelstanden til Republikken ved at indgyde den Tillid til, at Ro og Orden godt kunde trives under denne Statsform. Han blev ikke træt af at fremhæve, at Orden og Disciplin vare de Midler, hvorved Demokratiet skulde naa frem til Sejr, medens han ikke lagde Skjul paa, at han ikke hyldede Socialismen; thi der var ikke eet, men mange sociale Spørgsmaal, og man maatte ikke tro at kunne helbrede alle Samfundsonder efter en enkelt Recept. Ved sin glimrende Veltalenhed henrev han Folkemasserne, saa at hans Rejser tit bleve formelige Triumftog, og han virkede mere end nogen anden til, at Udfyldningsvalgene stadig forstærkede det republikanske Mindretal i Nationalforsamlingen, og at RepublikkensTilhængere forøgedes stærkt hele Landet over. Men samtidig voksede Modstandernes Bitterhed imod ham, og han betegnedes snart som »Republikkens handelsrejsende«, snart som dens »Dauphin« i Forhold til Thiers.

Det var dog ikke alene som Agitator, at G. fremmede Republikkens Sag; ogsaa i Nationalforsamlingen gjorde han den de største Tjenester, idet han viste sig som en ypperlig politisk Taktiker og særlig forstod at styre sine Partifællers Utaalmodighed og formaa dem til Eftergivenhed og Nøjsomhed. Det skyldes nærmest ham, at næsten alle Republikanerne vedtoge Forfatningslovene i Febr. 1875, skønt de langtfra følte sig tilfredse dermed, og han indledede derved sin saakaldte »opportunistiske« Politik. Ligeledes fremkaldte han i Novbr. s. A. Aftalen med Legitimisterne om Fordelingen af de livsvarige Senatorpladser, for derved at udelukke de rænkefulde Orleanister, hvem han gentagne Gange forgæves havde opfordret til ærlig Tilslutning til Republikken. Derimod lagde han aldrig Skjul paa sin Uforsonlighed over for Napoleonisterne og angreb dem jævnlig i de allervoldsomste Ord. Ved Valgene til Deputeretkammeret 1876 valgtes han i 4 af de største Byer og modtog Valget for Arbejderkvarteret Bellevilie i Paris. Han blev straks Formand for Finansudvalget og var siden en af Kammerets Ledere. Som saadan forvoldte han Ministeriet Dufaure's Afgang, idet han vilde hævde Deputeretkammerets Overvægt i alle Finansspørgsmaal og særlig vilde frakende Senatet Ret til at give nogen Bevilling ud over, hvad det andet Kammer havde besluttet. Men da Præsident Mac Mahon i Foraaret 1877, støttet af alle de monarkistiske Partier, brød med Deputeretkammerets Flertal og aabnede et »konservativt« Stormløb imod Republikanerne, skyldtes det fortrinsvis G.'s Iver og Dygtighed, at de ny Valg bleve en glimrende Sejr for Republikanerne. Under denne heftige Kamp var det, han (15. Aug.) udtalte det navnkundige Stikord, at naar Frankrig havde ladet sin suveræne Røst lyde, vilde Mac Mahon kun have Valget imellem »at underkaste sig eller at afgaa« *(se soumettre ou se démettre)*. Vistnok blev han tiltalt for denne Ytring og dømt til 3 Maaneders Fængsel, men han indankede Dommen og gentog endog sin Paastand (12. Oktbr.), og et Par Maaneder senere maatte Præsidenten jo sande hans Ord. Ogsaa var det under Indledningen til Kampen, at han (4. Maj) udslyngede et andet Stikord, at »Klerikalismen var den egentlige Fjende«. Da Ministeren for at skræmme Spidsborgerne fremstillede Forholdet som en personlig Strid mellem Mac Mahon og G., slog han straks dette Vaaben ud af deres Hænder, idet han henviste til Thiers som Republikanernes fælles Hoved, og da Spillet gentoges efter Thiers's Død i September, skød han øjeblikkelig Grévy i Forgrunden som Thiers's Arvtager. Derfor fandt han sig ogsaa rolig i, at Dufaure igen blev Førsteminister, og støttede ham uden Forbehold, og da Mac Mahon i Jan. 1879 var nødt til at trække sig tilbage, holdt han paa, at Grévy valgtes til Republikkens Præsident, medens han selv efterfulgte ham som Deputeretkammerets Formand.

Han røgtede dette Hverv med stor Dygtighed og Kraft og holdt sig i mere end et Aar strengt til den opportunistiske Politik, der havde vist sig saa heldig. I Sommeren 1880 traadte han afgjort i Forgrunden, udvirkede den almindelige Amnesti, som han hidtil bestemt havde modsat sig (for »at vælte en Gravsten over Kommunens Forbrydelser«), og trængte ligefrem Grévy i Skygge ved den store Flaaderevu i Cherbourg, hvor han (9. Aug.) aabent udtalte Haabet om en Genoprejsning for Frankrig. Dog vilde han ikke endnu selv tage Ledelsen i sin Haand, men nøjedes med at have den afgørende Indflydelse. Hans gamle Modstandere beskyldte ham derfor ogsaa for at være den egentlige, om end skjulte Regent, medens de yderlige Republikanere vendte sig fra ham, misfornøjede med hans Maadehold. Den fra Landflygtigheden hjemvendte Rochefort udtalte saaledes (26. Juli 1880) sin Tak for Amnestien ved at forvrænge G.'s Stikord fra 1877 til »Opportunismen, det er vor Fjende«. G. vakte ogsaa Misstemning imod sig saavel ved den Selvtillid, hvormed han optraadte, som ved det Vellevned, hvortil han hengav sig i Formandens Pragtbolig i Palais Bourbon. Derfor var det nær ved, at hans gamle Vælgere i Bellevilie vilde have svigtet ham ved Valgene 1881; men da disse alligevel viste stor Fremgang for Republikanerne, lod han sig ikke genvælge til Formand, men modtog Grévy's Tilbud om selv at overtage Statsstyreisen som Førsteminister.

Man havde nu ventet, at han til sit bebudede »store Ministerium« vilde samle alle det republikanske Partis bedste Mænd; men hans udprægede Herskesyge medførte, at han ikke vilde eller kunde opnaa nogen Forstaaelse med disse, og at han foretrak at sammensætte sit Ministerium alene af sine nærmeste Meningsfæller, blandt hvem han ubetinget maatte blive den første. Selv overtog han

(14. Novbr.) Udenrigsministeriet. Det viste sig dog snart, at han vel havde forstaaet at bringe sin Sag til Sejr, men ikke forstod at bruge Sejren, og Ministeriet blev derfor en stor Skuffelse for ham selv som for alle andre. Han foreslog nemlig (14. Jan. 1882) en delvis Revision af Forfatningen og vilde særlig have Listevalg genindført til Deputeretkammeret, fordi denne Valgmaade formentlig var det bedste Middel til at frigøre Medlemmerne for Afhængighed af stedlige Hensyn og stedlige Indflydelser og til at give Kammeret en mere ensartet politisk Sammensætning. Men han vakte den Mistanke imod sig, at han ved Listevalgene vilde skaffe sig et Slags Plebiscit som Folkets kaarne Leder, og det synes ogsaa virkelig, som om han har næret Ønsker om et Slags fredeligt Diktatur, en Aandsoverlegenhedens Enevælde. Nok er det, at Forsøget mislykkedes, og efter et afgjort Nederlag trak han sig igen tilbage 24. Jan. Hans korte Ministerium (71 Dage) var i Virkeligheden en Fiasko og fratog ham en Del af den Glans, der hidtil havde omstraalet hans Navn. Ledelsen gik derfor over i andre Hænder. Vistnok blev han snart efter valgt til Formand for det Udvalg, der behandlede Lovudkastet om treaarig Tjenestetid, som han altid havde holdt paa, og han var ogsaa i Stand til at styrte Freycinet's Ministerium i Juli 1882, ligesom han havde styrtet Ferry's Aaret i Forvejen; men han kunde dog ikke formaa sine Landsmænd til at gaa Haand i Haand med England i Ægypten (hvad de senere have bittert fortrudt), lige saa lidt som han 1880 kunde faa dem til at yde Grækenland Hjælp imod Tyrkiet.

Om det vilde have lykkedes ham med Tiden at genvinde sin tabte Indflydelse og paa ny indtage en ledende Stilling i sit Fædreland, kom til at henstaa uafgjort. Thi 27. Novbr. 1882 blev han ved et Tilfælde, der aldrig er blevet opklaret, saaret ved et Revolverskud i Haanden, og kort efter indtraadte en Underlivssygdom, der bortrev ham paa Aarets sidste Dag paa hans Landsted i Ville d'Avray. I ham mistede Frankrig en af sine talentfuldeste Statsmænd og i hvert Fald den kraftigste og virksomste samt den, der i de sidste 13 Aar havde øvet størst Indflydelse paa Landets Udvikling. Hans Jordefærd foregik i Paris med stor Højtidelighed paa Statens Bekostning, og Liget førtes derefter til Nizza, hvor hans Fader havde boet siden 1868. Mindesmærker ere rejste i Cahors 1884 og i Paris 1888. (Litt.: Jos. Reinach, *L. G.* [Paris 1884]; *Le ministère G.* [Paris 1884]; *Discours et plaidoyers politiques de L. G.* [11 Bd., 1881—85]; Neucastel, *G., sa vie et ses idées politiques* [Paris 1885]; C. v. d. Goltz, »L. G. und seine Armée« [Berlin 1877]; E. Vullum, »G. og den franske Republik« [Chra. 1882]). *E. E.*

Gambey [gãbæ'], Henri Prudence, fransk Instrumentmager, (1787—1847), har leveret en Meridioiancirkel og et Ækvatoreal til Paris-Observatoriet, konstrueret en Heliostat og et Katetometer og fabrikeret mange fysikalske Instrumenter af stor Fuldkommenhed. Sin Metode til Deling af Cirkler har G. beskrevet i »Comptes rendus« [1849]. *J. Fr. S.*

Gambia, de indfødtes Ba-Dimma, den sydligste og næststørste af Landskabet Senegambien's to Hovedfloder, udspringer lidt N. f. Labe i Bjærglandet Futa Djallon ikke langt fra Rio Grande's Kilder. Dens Løb, hvoraf den øvre Del endnu ikke er fuldstændig undersøgt, er meget bugtet °S opfyldt med Øer, hvoraf den vigtigste er Elefantøen, hvorved Skibsfarten vanskeliggøres betydelig. Hovedretningen er først mod Nordvest, senere mod Vest, indtil den gennem en frugtbar Slette løber ud i Atlanterhavet paa 13° 29' n. Br. Mundingen er 22 Km. bred og 20 M. dyb, men i ca. 20 Km.'s Afstand fra Kysten spærres den af en Barre, der ved Ebbetid kun har 9 M. Vand. Flodens samlede Længde er 1,200 Km., men den direkte Afstand fra Udspring til Udløb er kun lidt over 800 Km. Flodområdet beløber sig til ca. 50,000 □ Km., og da den løber i en regnfuld Egn, er Vandføringen betydelig. Søskibe kunne naa op til Ft. George, ca. 280 Km., saa langt som Ebbe og Flod kunne virke, men mindre Skibe gaa i Regntiden lige til Faldene ved Barrakonda, hvor Floden gennembryder en lille Bjærgkæde omtrent 450 Km. fra Mundingen. Det lave Sletteland omkring Flodens nedre Løb oversvømmes i Regntiden vidt og bredt, men det efterladte Dynd bidrager kun til at gøre Landet endnu frugtbarere. *C. A.*

Gambia, engelsk Kronkoloni, omfatter Landet paa begge Sider af Floden G.'s nedre Løb og indtager et Areal paa ca. 7,000 □ Km., hvoraf dog kun en meget ringe Del virkelig er koloniseret. Indbyggerantallet er (1881) 14,300, overvejende muhamedanske Negre; de kristne Missionsanstalter have omvendt ca. 2,400 (1,800 Protestanter, 600 Katolikker). Europæerne beløbe sig knapt til 100, da Klimaet er overmaade usundt. Indbyggerne sysselsætte sig med Dyrkningen af Jordnødder, Majs og Ris, samt Tilvirkningen af en Slags Strimler (*Bandycloths*), som de sammensy til meget stærke Klædningsstykker (*Pangs*), der ogsaa tjene til Byttemiddel. Udførselen (Jordnødder, Huder, Palmekerner, Voks) havde 1888 en Værdi af 2,1 Mill. Kr., Indførselen (Bomuldstøjer, Spirituosa, Tobak, Sukker, Kolanødder og Femfrancsstykker, her kaldede Dollars) af 1,9 Mill. Kr. Handelen er væsentligst i Hænderne paa franske Huse. Hovedstanden er Bathurst paa en lille Ø St. Mary nær ved Flodens Munding; af andre Handelsstationer kunne nævnes Bar Point, Albreda (tidligere fransk), Fort St. James og Georgetown paa Øen Mac Carthy. G., der tidligere kaldtes Britisk-Senegambien, blev selvstændig Kronkoloni 1880. *C. A.*

Gambier [gä'mbi.ə], James, engelsk Admiral, født 13. Oktbr. 1756, død 19. Apr. 1833. G. kom til Søs 11 Aar gl., blev 1777 Officer og opnaaede ved sine Forbindelser med Pitt og Lord Barham et usædvanlig hurtigt Avancement. 1793 var han Skibschef i Kanalflaaden og udmærkede sig paa fremragende Maade i det store Søslag 1. Juni 1794 i Kanalen. 1798 blev han Admiralitetslord, Aaret efter Kontreadmiral og det paafølgende Aar Viceadmiral. 1801 var han tjenstgørende i Kanalflaaden, 1802—04 Guvernør paa New Foundland, fra 1804—09 paa ny Admiralitetslord. 1807 var han Chef for den Flaade, der sendtes til Kjøbenhavn. Uagtet det hverken var synderlig Ære at høste ved dette Røvertog, og uagtet den offentlige Mening i England egentlig bedømte Ekspeditionen ret retfærdig, udnævntes

"han dog, da han var vendt hjem med sit Bytte, til Lord. 1809 ledede han Blokaden ved Basque Red; ved denne Lejlighed kom han i Strid med ,Lord Cochrane (s. d.), der af Regeringen havde faaet det Hverv at forsøge et Mineangreb paa den franske Flaade. Forsøget lykkedes kun til Dels; forbitret over den lunkne Hjælp, G. havde ydet ham, anklagede Cochrane ham bag efter for Admiralitetet; dette lod Sagen undersøge ved en Krigsret, men gik saa partisk frem, at G. blev frifunden. 1814 deltog han i Fredsunderhandlingerne med Nordamerika. 1830 erholdt han Ærestitelen *Admiral of the fleet* (Flaadeadmiral). *C. L. W.*

Gambier Øer (Mangarewa Øerne) se Tuamotu.

Gambir, Gambier se Katechu.

Gambit se Skak.

Gambohamp, undertiden kaldet Bombay- eller indisk Hamp, er de indtil 0,75 M. lange Basttrævler af *Hibiscus cannabinus* fra Ostindien. Den ligner Jute, fra hvilken den kun vanskelig kan kendes, idet Fibrene baade have et lignende Udseende og lignende Dimensioner som dennes (2—6 Mm. lange og 0,014—0,033 Mm. brede). Rimeligvis paa Grund af daarlig Behandling er G., saaledes som den kommer til Europa, af temmelig ringe Styrke og finder derfor foreløbig kun begrænset Anvendelse, især til Tovværk. *K. M.*

Gambon [gābŏ'], Ferdinand, fransk Revolutionsmand, (1820—87), blev 1846 Dommer, men afsattes næste Aar, fordi han ved en Reformbanket nægtede at udbringe Kongens Skaal og hævdede Folkets Suverænitet. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen, talte for Grévy's Forslag om Præsidentens Valg og for Forfatningens Stadfæstelse ved Folkeafstemning. Han deltog i Juniopstanden 1849 og sad derefter i Fængsel indtil 1859. Han lagde sig nu efter Landbrug og vakte Opsigt 1869 ved at nægte Skat og lade sin eneste Ko udpante og sælge som Demonstration (ingen vilde købe den). 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, men blev ogsaa Medlem af Kommunens Raad og af dets Velfærdsudvalg; tog Del i den sidste Kamp og undgik Straf ved Flugt. Efter Amnestien 1881 vendte han tilbage, var Medarbejder af sin gamle Ven F. Pyat's Blad »Commune« og 1883—85 radikalt Medlem af Deputeretkammeret. *E. E.*

Gamborg, forhen en kgl. Borg i det nordvestlige Fyn, Vends Herred, paa Strandbakkerne ved G. Fjord. Tomten ses endnu, med tydelige Spor af Grave, og bærer hos Almuen Navn af Højborg. G. omtales første Gang som Gamleborg 1286 som pantsat til Hertugerne af Sønderjylland; s. A. kom den tilbage til Kronen, for dog snart efter paa ny at pantsættes. 1359 blev G. belejret af Holstenerne og den oprørske jydske Adel, men blev Mortensdag undsat af Valdemar Atterdag, der forjog Angriberne, ved hvilken Lejlighed Grev Klaus af Holsten mistede et Øje. Borgen blev — ifølge Holberg — senere nedbrudt. *B. L.*

Gamborg, Anders, dansk Filosof, født 24. Novbr. 1753 i Kirke Hvalsøe ved Roskilde, død 11. Septbr. 1833 i Kjøbenhavn, tog teologisk Embedseksamen 1777 og rejste derpaa udenlands, hvor han især blev paavirket af den engelske Deisme. Han blev 1788 Professor i praktisk Filosofi i Kjøbenhavn og nogle Aar senere ordinær Professor i Etik og Pædagogik, men allerede 1803 tog han sin Afsked, dels paa Grund af Svagelighed, dels fordi han følte sig krænket paa forskellig Maade. Han levede nu en Snes Aar som Matematiklærer i Roskilde, men vendte nogle Aar før sin Død tilbage til Hovedstaden. Størst Opsigt vakte han ved sit Forsøg paa en kritisk Behandling af Genesis, II—III [1790]; den Forbitrelse, som dette Skrift vakte, lagde sig aldrig helt, men for øvrigt vandt hans ædle Personlighed og uegennyttige Stræben ham en stor Anseelse i vide Kredse. Hans Kaar vare aldrig gode, og især efter at han havde opgivet sit Professorat, levede han næsten i Fattigdom. Han har skrevet: »Forskellen mellem Dyd og gode Handlinger« [1783], »Nysa oder phil. hist. Abhandl. üb. Genesis«, II—III [1790], »Undersøgelse om hvad der er Pligt« [1794], »Om Selvmord og Selvmordere« [1796], »Jesu Moral« [1799]. Desuden har han udgivet nogle pædagogiske Skrifter, en Afhandling om Vornedskabet [1786] og en Fremstilling af Lavenes Historie i Frankrig [1795]. *C. St.*

Gamborg, Knud Frederik, dansk Tegner og Illustrator, er født i Tikjøb 1828, var først i Vinhandlerlære, 1850 i Krigen som værnepligtig, hvorefter han i nogle Aar drev Vinhandlerforretning, men hengav sig derpaa udelukkende til Kunsten. Allerede 1848 havde han om Vinteren besøgt Akademiet, 1857 optog han atter Studiet og vandt 1861 den mindre Sølvmedaille; han vilde være Maler og fik fra Grev Moltke-Bregentved en større Bestilling, medens han samtidig tegnede for flere illustrerede Blade; heri vandt han imidlertid saa stor Færdighed, at han senere udelukkende har hengivet sig til Illustrationen og leveret en Mængde Tegninger til »Illustreret Tidende«, til »Punch«, »Puk« o. a. Blade. *A. Ls.*

Gamborg-Fjord, Fyn's Vestkyst, strækker sig som Fortsættelse af Fænø-Sund 8 Km. i sydøstlig Retning og skilles fra Lille Bælt af Halvøen Fyns-Skov. Paa Østsiden af Fjorden ligger Byen Gamborg, tæt ved denne Voldstedet af Borgen G. (se ovenf.) I Bunden af Fjorden ligger Udskibningsstedet Ronæs, hvor der findes en 360 M. lang Anlægsbro. Dybden, der i Fjordmundingen er 18 M., aftager jævnt indefter; midt i Fjorden haves endnu 8 M. Vand. I det indre drives af og til Marsvinsjagt. *G. F, H.*

Gambrinus, en Konge, der siges at have levet i Flandern og at have opfundet Øllet; afbildes ofte i tyske Ølhuse. *A. O.*

Gamél, Augustin Cyrille Wilhelm Victor, dansk Handelsmand, er født i Kjøbenhavn 10. Marts 1839. G. fik 1866 Grossererborgerskab og indtraadte 1869 i Faderens Kaffeimportforretning, som han 1879 ved Faderens Død overtog sammen med sin Broder, cand. med. Arnold G. (født 1848). G. har gjort sig bekendt ved at have baaret største Parten af Omkostningerne ved Hovgaard's arktiske Ekspedition 1882 med Skibet Dijmphna (opkaldt efter G.'s Moder) og ved gennem Ydelsen af et betydeligt Bidrag at have sat F. Nansen i Stand til at foretage sin Skifærd over den grønlandske Indlandsis (1888). *C. V. S.*

Gamelion, den 7. Maaned i det attiske Ka-

lenderaar, havde Navn efter Ægteskabsfesten *Gamelia*; foruden denne fejredes i G. Dionysos-Festen *Lenaia*. *C.B.*

Gamet, Gametangium se Alger S. 513.

Gamin [gamæ̃'] (fr.), Læredreng; Pariserudtryk for Gadedreng; Friskfyr.

Gamla Karleby (finsk Kokkola), By i Storhertugdømmet Finland, Guvernement Vasa (Landskabet Østerbotten), beliggende ved den bottniske Bugt, har (1890) 3,200 Indb., der især drive Handel med Træ og Tjære. Dens Havn, Urpila, der ligger omtrent 5 Km. mod Sydøst, staar i Jærnbaneforbindelse med den. G. K., hvis Befolkning er overvejende svensk, er grundlagt 1620. *H. W.*

Gamle, Kannik, en Munk i Tykkvebærkloster (det sydlige Island), levede i 12. Aarh., men er ellers ukendt, undtagen for saa vidt som han vides at have forfattet et Digt om Apostelen Johannes, hvoraf kun nogle faa Vers ere levnede, samt en drotkvædet Drape »Harmsól« (»Sorgens Sol«), bestaaende af 65 Vers; den handler om Synd og Naade, Christi Forløsning og Korsfæsteise, Dommedag m. m. Det er et dygtigt Digt, baaret af ydmyg religiøs Følelse og Troens Inderlighed. (Litt.: F. Jonsson, »Den oldn. og oldisl. Litteraturhistorie«, II). *F. J.*

Gamle Bakkehus se Idiotanstalter.

Gamleby, Handelsplads (Koping) i det sydlige Sverige (Gotarike), Østergotland, Kalmar Len, beliggende ved Gamlebyviken, ca. 24. Km. V. f. Vestervik, har (1894) 271 Indb., der drive Handel, især med Tømmer og Landbrugsprodukter. *H. W.*

Gamle Erik, og Gamle Sjur, i norsk Folkesprog spøgende Navn paa Fanden. *A. O.*

Gamle Testamente se Bibel.

Gamle Verden kaldes tilsammen de af Oldtidsfolk kendte Verdensdele Europa, Asien og Afrika, i Modsætning til den ny Verden (Amerika).

Gamli sáttmáli, den gamle Pagt, kaldes den Traktat, der blev afsluttet mellem Islænderne og den norske Konge, dengang Island underkastede sig Kongen. Underkastelsen foregik i Løbet af tre Aar, 1262—64. I det første Aar lovede Nordlændingerne og Søndlændingerne V. f. Tjorsaa ved en formelig Altingsbeslutning at betale den norske Konge Skat; kort efter gjorde Vestlandet paa Tverárting det samme. Det følgende Aar 1263 hyldede Oddaslægten Kongen, hvorved han fik Myndigheden over den øvrige Del af Sydlandet; endelig fulgte i Aaret 1264 ogsaa Østfjærdingen efter. Den ældste Traktat eller Overenskomst, der blev afsluttet paa Altinget 1262 mellem Kong Haakon Haakonssøn paa den ene og Bønderne paa Nordlandet og Sydlandet paa den anden Side, findes endnu opbevaret. Den fastsætter Størrelsen af den Skat, som Bønderne skulle erlægge til Kongen, endvidere Bevaringen af den islandske Lovgivning, Forpligtelsen for Kongen til at sende Handelsskibe aarlig til Island, Islændernes Berettigelse til paa enhver Tid at faa Arv udleveret i Norge, Landørenes (s. d.) Afskaffelse for Islændernes Vedkommende, Bevarelsen af deres gamle Ret i Norge, Jarledømmets fremtidige Vedbliven i Island, samt endelig, at Islænderne skulle holde Troskab mod Kongen, saa længe han og hans Arvinger holde denne Overenskomst med dem, men være løste fra den, hvis den brydes efter de bedste Mænds Skøn. Det er denne Traktat, som man nu med størst Føje bør kalde g. S. Tidligere havde man under denne Benævnelse forstaaet et Dokument, der i Virkeligheden er et Hyldingsbrev, som Islænderne udstedte til Kong Haakon Magnussøn 1302, efter at de i Forvejen i et andet Dokument havde erklæret sig villige til paa visse Betingelser at hylde ham. Med Undtagelse af 2 ny Paragraffer stemmer dette Brev i det væsentlige overens med Traktaten af 1262 og er en Fornyelse af denne. Jon Sigurðsson, der først af alle stillede den ældste Traktat af 1262 i det rigtige Lys, har besørget kritisk Udgave af disse Dokumenter, men han antog, at Overenskomsten af 1302, der findes i to ubetydelig afvigende Bearbejdelser, angik Underkastelserne i Aarene 1263 og 1264. Docent Gísli Brynjulfsson og Professor K. Maurer have imidlertid bragt Klarhed over dette Spørgsmaal. Traktaterne fra Aarene 1263 og 1264 findes vistnok ikke opbevarede, men der er næppe Anledning til at antage andet, end at de i det væsentlige have været overensstemmende med Traktaten af 1262. (Litt.: *Diplomatarium Islandicum*, I; K. Maurer, »Island« [Munchen 1874]; G. Brynjulfsson, »Om Island's statsretlige Forhold til Danmark« [Kbhvn. 1889]; P. A. Munch, »Det norske Folks Historie«, IV). *B. Th. M.*

Gamma (Γ, γ), det 3. Bogstav i det græske Alfabet, svarende til G.; som Taltegn = 3. G. benyttedes af Guido (s. d.) af Arezzo som Betegnelse for den dybeste Tone i hans Nodesystem, hvorefter det gik over til at betegne hele Skalaen; og derfra stammer den franske Benævnelse paa Skalaen *gamme*. *S. L.*

Gamma (zool.) se Ugler.

Gammarinae se Amfipoder, S. 724.

Gammārus se Amfipoder, S. 724.

Gamme er den norske Betegnelse for en Jordhytte, saadanne som navnlig Søfinnerne bruge dem, og findes i denne Betydning allerede i Oldnorsk. Ordet er af germansk Oprindelse og synes at være en Afledning af det indogermanske Ord for »Jord« (lat. *humus*, græ. χθών, Stamme *ghom*). I mere afledede Betydninger forekommer Ordet ogsaa i svenske Dialekter (om det fremskydende Tag i Boder, under hvilket der koges), i danske Dialekter (Fold, Aflukke for Kalve, Krybbe) samt i Schweiz (Gämmeli, »lidet Skur for Kvæg og Halm«). *Hj. F.*

Udvendig ser en G. ud som en lav, aflang, græsbevokset Høj. Indvendig er den ene Side af den smalle Forgang indrettet for Familien, den anden for Kvæget, hvis saadant haves; ellers bortfalder denne Del, og det egentlige Beboelsesrum bliver da tilbage. Dette dannes af 4 lidt tykke, krumme Birkestammer, som 2 og 2 gaa sammen og danne 2 parallelt staaende Bøjler, hvis Afstand bestemmer Røghullets Aabning. Mellem disse større Stammer sættes 4 mindre, tyndere Stokke, som naa op mod Røgaabningen; det herved dannede Rammeværk beklædes indvendig med horisontale Forstærkningsbaand og Bræder, udvendig med Næver, hvorpaa igen kommer et tykt Lag Grønsvær. Under Røghullet anbringes en stor flad Helle til Kogested; den øvrige Del af

det kun med Ris dækkede Gulv inddeles i forskellige Afdelinger, Sovepladser, Opbevaringsrum etc. G. er saa lav, at man kun under selve Røghullet kan staa oprejst, ellers sidder man altid paa Gulvet paa de over Riset lagte Renhuder. Om Natten tildækkes Røgaabningen med en liden Lem. Har Familien ikke andre Kreaturer end et Par Geder eller Faar, have ogsaa disse Tilhold i den samme Stue, som, da den ikke har andre Aabninger end Røghul og Dør, ikke er noget behageligt Opholdssted, men den er lun om Vinteren, kan ikke blæse over Ende og maa i det hele anses velskikket for Klimaet. Den stigende Oplysning og den med de forbedrede Kommunikationer forbundne større Lethed for Anskaffelse af Træmaterialier bringe imidlertid G. til mere og mere at forsvinde. Fjældlappens Vintertelt er bygget efter samme Princip som G., men her erstattes Næveren og Grønsværet af Renhuden. (Litt.: J. A. Friis, »En Sommer i Finmarken« [Chra. 1871], S. 116 ff.). *y.F. W. H.*

Gammel. Som gammel (i Alm. forkortet til gl.) betegnes paa Væddeløbsprogrammerne enhver Hest, der er 6 Aar eller derover, uden nærmere Angivelse af Alderen. Væddeløbshestens Alder regnes i saa Henseende fra 1. Jan. i det Kalenderaar, den er født. *C. G. B.*

Gammel Estrup, Hovedgaard i Sønderhald Herred 19 Km. østlig for Randers, hed oprindelig Essendrup, først i senere Tider kaldet G. E. til Forskel fra andre Estrup'er, forekommer i 1340, da Grev Gert's Sønner ved Freden med Valdemar

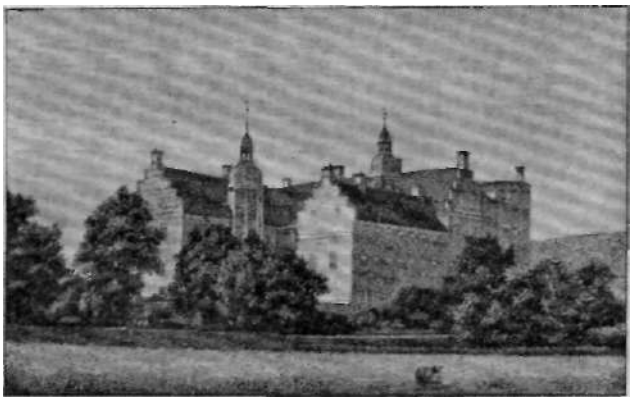

Gammel Estrup.

Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, som Grev Gert havde forjaget ham fra. Anders Jensen's Hustru, Johanne Brok, gav Slægten Navn, og hans Efterkommere eje endnu Gaarden. Da hun slog sig paa de oprørske Jyders Parti, blev G. E. indtagen og ødelagt 1359 af Valdemar Atterdag. Lave Brok fik 1469 Birkebrev paa alt sit Gods i Fausing og Auning Sogne, og G. E. fik saaledes sit eget Birk, der bestod til Midten af 19. Aarh. En af de bekendteste Ejere af G. E. er Rigsraad Eske Brok, Lensmand paa Dronningborg, en af sin Tids rigeste Herremænd. Han døde som sidste Mand af sin Slægt 1625, og Gaarden kom nu til hans Datter Jytte Brok's Mand, Rigsraad og Rigsmarsk Jørgen Skel, der i Forvejen skrev sig til Sostrup, Skjervad, Ørbæk, Hegnet og Ulstrup. Han opbyggede omtrent 1630 den endnu staaende prægtige Hovedbygning nærmest i nederlandsk Renaissancestil, en Hovedfløj med ottekantede, nu flade, Taarne paa Hjørnerne og Trappetaarn med Spir til Gaarden samt to Sidefløje, hvoraf den ene med Trappetaarn. Alle Gavle ere Trappegavle. Hans Søn, Christen Skel, »den Rige«, erhvervede endnu Gaardene Ravnholt i Fyn og Tølløse i Sjælland, samt sin Hustru Birgitte Rosenkrans'es Del i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard paa Lolland. 28. Maj 1697 blev der af G. E. oprettet et Stamhus for Christen Skeel, der af sine andre Godser: Sostrup, Skjervad, Ørbækgaard og Skjern 1725 oprettede Grevskabet Scheel. Ved Kammerherre og Oberstløjtnant Grev Jørgen Scheel's Død 1825 var af alle Herlighederne kun Stamhuset G. E. tilbage. De ti Herregaarde, som i sin Tid tilhørte Slægten, findes afbildede paa Tapeterne i G. E.'s Riddersal. — Størrelse. Hartkorn af alle Slags 319 Tdr., hvoraf fri Jord 93½ Tdr., indtaget til Skov 14½ Tdr., Bøndergods 52½ Tdr., Kirke- og Kongetiende 155 Tdr. I Bankaktier 13,400 Kr., Fideikommiskapitaler 1,578,000 Kr. Skovarealet 720 Hekt. Stamhuset er under Administration. *B. L.*

Gammelholm se Bremerholm.

Gammelkatolicisme se Gammelkatolikker.

Gammelkatolikker kaldes de katolske Kristne, som protesterede mod det pavelige Ufejlbarhedsdogme af 1870. Gammelkatolicisme kaldes den Bevægelse inden for Romerkirken, som har hævdet Nationaliteternes Ret over for det romerske og Biskoppernes relative Selvstændighed over for Paven, der kun er den første blandt Ligemænd. En saadan Bevægelse træffes i alle katolske Lande Middelalder og nyere Tid igennem, mest udpræget i Frankrig som Gallikanisme (s. d.), men dens Modsætning, Ultramontanismen (s. d.), fik Bugt med den ved at faa det pavelige Ufejlbarhedsdogme proklameret 18. Juli 1870 paa det vatikanske Kirkemøde. Oppositionen mod Ufejlbarhedsdogmet havde sine Arnesteder ved Universiteterne i Miinchen og Bonn, og dets Bærere vare Universitetsprofessorer; dens Hoved var Döllinger (s. d.), der i et Brev (Marts 1871) til Ærkebiskoppen i Miinchen erklærede, at han som Kristen, som Teolog, som Historiker og som Borger maatte protestere mod Dogmet. Paa Grund af dette Brev, som blev G.'s Program, blev Dollinger ekskommuniceret; men nu organiseredes Oppositionen mod Dogmet med Miinchen som Midtpunkt, og da det tyske Episkopat i et fælles Hyrdebrev erklærede, at det bøjede sig for Dogmet, holdt G. Kongres i Miinchen (Septbr. 1871), hvor de erklærede, at de, der bøjede sig for Ufejlbarhedsdogmet, vare forførte af Jesuitterne og havde svigtet den gamle katolske Tro, og de hævdede

sig selv som de rette Bærere af den gamle Kirke. Hermed var Søndringen indtraadt, og paa en Forsamling i Køln i Juni 1873 valgte G. Josef Hubert Reinkens, Professor i Breslau, til deres Biskop, og han blev indviet af de hollandske Jansenisters Biskop, Heykamp i Deventer, hvorved de bevarede den apostolske Succession. Paa Kongressen i Konstans i Septbr. 1873 vedtoge G. en Forfatning, som er en Genoplivelse af den oldkirkelige Synodalordning. Paa de senere Kongresser og Synoder er der fattet betydningsfulde Beslutninger, bl. a. om Modersmaalets Brug ved Gudstjenesten og om Afskaffelsen af Præsternes Cølibat, hvilken sidste Beslutning gjorde, at flere og deriblandt Döllinger trak sig noget tilbage. En Forening mellem de forskellige Kirkesamfund paa Oldkirkens Bekendelsesgrund er G.'s Yndlingstanke, og den drøftes paa de hyppige Unionskonferenser, hvor de mødes med Udsendinge fra den græsk-katolske og den anglikanske Kirke og fra flere protestantiske Samfund. Bismarck understøttede G. for at bruge dem mod Paven i Kulturkampen, men efter dennes Afslutning 1879 trak han sin skærmende Haand tilbage. G. have et teologisk Fakultet ved Universitetet i Bonn, hvor deres Biskop residerer. I Schweiz findes en gammelkatolsk (kristkatolsk) Menighed med egen Biskop og et teologisk Fakultet i Bern. Jansenisterne (s. d.) i Holland have sluttet sig til G. I Frankrig have de haft en virksom Repræsentant i Abbé Hyacinthe Loyson, der har rejst Jorden rundt som Missionær for deres Ideer, men den franske Republiks Kamp mod Kirken har hidtil umuliggjort et gammelkatolsk Mellemstandpunkt i det Land, der fra gammel Tid var en Hovedfæstning mod Ultramontanismen. Udsigterne for den gammelkatolske Bevægelse ere for Tiden mørke, da den mere synes at have sin Rod i den teologisk dannede Bevidsthed end i den religiøse Trang. (Litt.: Friedberg, »Aktenstücke, die altkatholische Bewegung betreffend« [Tubingen 1876]; Forster, »Der Altkatholicismus« [Gotha 1879]; Buhler, »Der Altkatholicismus« [Leiden 1880]; Beyschlag, »Der Altkatholicismus« [Halle 1882]; samme, »Bischof Reinkens und der deutsche Altkatholicismus« [Berlin 1896]; E. Herzog, »Beiträge zur Vorgeschichte der christkath. Kirche der Schweiz« [Bern 1896]; F. Nippold, »Erinnerungen an Bischof Reinkens« [Leipzig [1896]). *L.M.*

Gammel Kjøgegaard ved Kjøge Aa, umiddelbart V. f. Kjøge By, tilhørte i 1428 Barsbæk Krumpen og kom 1776 til den senere (1817) adlede Familie Carlsen. Oprettet 1845 til et Stamhus. Paa en Aas ved G. findes en Familiebegravelse for Slægten Carlsen. II. Septbr. 1873 jordfæstedes N. F. S. Grundtvig her ved Siden af sin anden Hustru, født Carlsen. — Størrelse: Hartkorn af alle Slags 242 Tdr., hvoraf fri Jord 85½ Tdr., indtaget til Skov 38½ Tdr., Bøndergods 92 Tdr., Kirketiende 26 Tdr., Fideikommiskapitaler 733,400 Kr. Hovedgaardens Jordtilliggende ca. 550 Hekt., foruden ca. 515 Hekt. Skov. *B. L.*

Gammellutheraner, et kirkeligt Parti, som har udskilt sig fra den unerede preussiske Statskirke. Da den ny Agende indførtes i Preussen 1817 ved kgl. Kabinetsordre (se Preussisk Union), protesterede Professor Joh. Gottfr. Scheibel i Breslau. Han var en fremragende Personlighed, og mange sluttede sig til ham, deriblandt Henrik Steffens, for at hævde det gamle lutherske Standpunkt og protestere mod, at en Kabinetsordre, dikteret for en stor Del af politiske og dynastiske Hensyn, skulde kunne afgøre rent kirkelige Spørgsmaal. 1830 dannede Scheibel en gammelluthersk Menighed i Breslau, men saa blev han suspenderet, hvorefter den juridiske Professor Huschke i Breslau blev Bevægelsens Leder, og han fik den organiseret. Da Regeringen ikke kunde faa Bugt med Oppositionen med det gode, brugte den haarde Tvangsmidler, hvoraf Følgen kun blev, at nogle af de forfulgte rejste til Amerika, hvor de dannede Buffalo-Synoden (»den fra Preussen udvandrede lutherske Kirke«), og at de, der bleve hjemme, voksede i Tal og Kraft. Da Frederik Vilhelm IV blev Konge 1840, tilbød Regeringen at gaa ind paa G.'s Fordringer, hvis de vilde opgive deres Separation, men de vilde ikke mere ind under Statskirken, og paa en Synode i Breslau 1841 vedtoge de at organisere sig under en Presbyterialforfatning, og 1845 fik de Statens Godkendelse. G. udbredte sig fra Preussen til de andre tyske Lande, hvor Unionen indførtes; men da de fik Fred udadtil, begyndte de at kæmpe indbyrdes, og de have ødet deres Kraft paa Partisplittelser. (Litt.: Wangemann, »Der Kirchenstreit unter den Lutheranern in Preussen« [Berlin 1862]). *L. M.*

Gammelskat. Da den ny Matrikul skulde træde i Kraft 1. Jan. 1844, blev det nødvendigt at afgøre, hvorledes de bestaaende Statsskatter paa Jorden skulde fordeles mellem den gamle og den ny Skyldmaalestok. Den Del af Skatterne, der blev opkrævet efter den gamle Matrikel af 1688, kom til at hedde G. og udgjorde 5 Rdl. pr. Td. privilegeret og 6 Rdl. 80 *ji* pr. Td. uprivilegeret Hartkorn. Ved en Lov af 20. Juni 1850 blev Forskellen mellem det privilegerede og uprivilegerede Hartkorn udjævnet (se i øvrigt Hartkornsskatter). *C. T.*

Gammeltoft, Jens Christian Juulsgaard, Borgemester i Kjøbenhavn, født 19. Decbr. 1818, død 20. Apr. 1873, blev Cand. theol. 1841. 1856 valgtes han til Borgerrepræsentant, blev senere Raadmand og 1860 Borgemester for Magistratens 2. Afdeling. I denne Stilling udfoldede G. stor administrativ Dygtighed; blandt de vigtige Anliggender, til hvis heldige Ordning han væsentlig bidrog, kan nævnes Loven om den kjøbenhavnske Indkomstskat, Salget af det til Bidstrup Gods hørende Bøndergods og Erhvervelsen af Statens Fæstningsværker for Kommunen.

Gammen, et fællesnordisk Ord: Glæde, Spøg o. desl., tidligere ogsaa Leg (jfr. eng. *game*), Kærlighedsforbindelse og (i Vikingetiden) Kamp. I Gammeldansk findes ofte en Biform *gammel, gammelsord* (jfr. Udtrykket *snakke gammelt*). I nuværende Dansk bruges det især i den tautologiske Forbindelse: Fryd og G. Ordet er rimeligvis opstaaet af et oldgerm. *ga-man*, Fællesskab (af *man*, Mand). *V. D.*

Gamopetălae se Helkronede.

Gamucci [gamut'tši], Baldassare, italiensk Musiker, er født 14. Decbr. 1822 i Firenze, hvor han er Direktør for det kgl. Musikinstitut. G.'s Kompositioner bestaa overvejende af Kirkemusik;

han har desuden gjort sig bekendt som Musikforfatter, bl. a. ved en Biografi af sit berømte Bysbarn L. Cherubini (1869). *W. B.*

Gamvik, et ældgammelt Fiskeværi Østfinmarken, ligger paa den østlige Side af den „store Halvø, som endende i Nordkyn stikker ud i Nordishavet mellem Laksefjord og Tanafjord. Været har 34 Huse med 180 Indb.; her staar ogsaa Annekssognets Kirke; det har — ligesom de øvrige Fiskeværpaa disse Kanter — sin største Betydning under Vaartorskefiskeriet og da navnlig ved sin Beliggenhed lige ved det aabne Hav, hvorved Udroningen til Fiskepladsene bliver saa meget kortere. G. søges derfor under Fisketiden af en Mængde Fiskere. *J. F. W. H.*

Gan, et af de større Savbrug i Akershus Amt, ligger i Fet Sogn paa Østsiden af Øjeren Sø. Det et et meget gammelt Brug, dannet af 7 tidligere Gaarde, nu findes her en fastboende Arbejdstok af henimod 300 Personer. Det har i sin Tid været i Familien Vogt's Eje, senere gik det over til Bernt Anker og fra denne til General Haxthausen, Statsraad Tank og Grosserer Westye Egeberg; denne sidste blev Eneejer, og endnu er Bruget i Firmaet W. Egeberg & Ko.'s Besiddelse. *J. F. W. H.*

Ganache [gana's] (fr.), tykhovedet Menneske, Dumrian. Smlg. nedenf.

Ganache [gana's] er et fransk Udtryk, som i »Eksteriøren« (se Ydrelære) bruges for at betegne Underkæbens nederste, frit fremspringende Rand, der til Siderne begrænse Kævekulen (s. d.). *G. S.*

Gaṇa'er (Sanskrit: Skare, Korporation, Gruppe): a) I den indiske Mytologi Gudeskarer o: Skarer af underordnede guddommelige Væsener, navnlig Civa's Følge og Tropper under Ledelse af Ganega (s. d.); disse sidste kaldes ogsaa Rudra'er (s. d.), have frygtelige og vanskabte Skikkelser, forekomme i ubestemt Antal (f. Eks. flere Gange 10 Mill.) og anraabes om Beskyttelse af Huset, Markerne, Hjordene og Vejene (Singul. betegner et Medlem af Civa's G.). — Ganadevatah (»Skareguddomme«) ere Guddomme, som høre sammen i Grupper, f. Eks. Āditya'erne, Viçva'erne, Vasu'erne, Sādhya'erne, Rudra'erne, m. fl. (se Böhtlingk og Roth's »Sanskrit-Wörterbuch«). — b) Hos Jaina'erne (s. d.) de 9 Skoler, som stiftedes og lededes af Religionsstifterens (Mahāvīra's) 11 umiddelbare Disciple, Gaṇādhipa'erne eller Ganadhara'erne, som forfattede Jaina'ernes ældste, senere tabte, hellige Skrifter, de 14 Pūrva'er (jfr. Bhadrabahu), men af hvilke kun 2 overlevede Mahāvīra. *S. S.*

Gaṇapati (Sanskrit: Gaṇa'ernes Herre) se Ganeca.

Gāṇapat(y)a, Dyrker af Ganapati eller Ganne 9a (s. **d.**).

Gand er Navnet paa en Slags Trolddom, som især har været tillagt Finnerne. Mindet herom er, navnlig i Nordland, bevaret i en Række Sammensætninger, som Gandflue (en Flue, som tænktes udsendt for at stikke Dyr og Mennesker), Gandskud (Forhekselse), Gandtromme (Tromme, som Heksemestere tros at bruge), Gandvise (Tryllevise). Ægtheden af disse Ord og af enkelte dermed forbundne Forestillinger er imidlertid med slaaende Grunde anfægtet af Fritzner, som har paavist, hvorledes Fortællingen om Lappernes Gandfluer m. m. i sidste Instans gaa tilbage til Peder Claussøn's »Norge's Beskrivelse« og derfra, navnlig gennem Petter Dass'es »Nordlands Trompet«, have udbredt sig blandt Almuen. Efter Fritzner er Gandfluen (Gandskud) intet andet end en Misforstaaelse af det saakaldte »Finskud«, som dels har været tænkt som en Pil, dels som en Kugle af sammenpakket Dyrehaar, hvormed man troede, at Finnerne kunde paaføre Dyr en pludselig Sygdom og Død. Den ældste Mening af Ordet »G.« (oldn. *gandr*, egentlig vistnok »Kæp, Stang«) synes at være en forhekset Genstand (Kosteskaft, Rive, Ildrager, e. l.), hvorpaa Hekse og Heksemestere rede, eller hvis Skikkelse de iføre sig, eller som de udsendte i deres Ærinde. (Litt.: Fritzner, »Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst«, Norsk Hist. Tidssk. IV, 164—71). *Hj. F.*

Gand [ga] se Gent.

Gandak, Store G. (Narayani, Salgrami), Flod i britisk Indien, har sine Kilder i Himalaja, strømmer Syd paa gennem Bengalen til Ganges, i hvilken den munder lige over for Byen Patna efter et Løb paa 650 Km. Dens Leje er paa lange Strækninger inddiget, og ved Oversvømmelser foraarsager den ofte store Ødelæggelser i de omgivende lavere liggende Sletter. Lille G., Flod i Nordvestprovinserne, har sine Kilder i Nepal og munder i Gogra (s. d.) ved Sumaria efter et Løb paa 270 Km.'s Længde. *H. L.*

Gandalv se Alfer.

Gandamak, By i det nordøstlige Afghanistan, ved Vejen mellem Kabul og Peschavar. Her blev der 1879 undertegnet et Forlig, der endte den første afghanske Krig (se Afghanistan). *H. L.*

Gandersheim, By i Hertugdømmet Braunschweig, Hovedstad i Kredsen G. ved den (il Leine løbende Gande, ligger ved Jærnbanelinien Magdeburg—Holzminden og har (1890) 2,700 Indb. Der findes et fordums hertugeligt Slot, nu Retsbygning, og en gammel Stiftskirke. G. har Sukker-, Spiritus- og Cigarfabrikation samt Linned- og Damaskvæveri. Tæt ved Byen det smukt beliggende Hertug Ludolfsbad (Saltkilde). Det fordums Benediktinerabbedi G. blev stiftet af Hertug Ludolf I af Sachsen i Brunshausen, blev 852 forlagt hertil og forbundet med en Stiftelse for adelige Damer. Det erhvervede mange Godser og Privilegier, og i 12. Aarh. naaede Abbedisserne rigsfyrstelig Værdighed. 1803 blev det inddraget som Fyrstendømme og tilfaldt Hertugen af Braunschweig. *Joh. F.*

Gandharva, i den indiske Mylologi og Sagnhistorie en Slags guddommelige Væsener, nærmest en Slags Alfer, som spille en stor Rolle i Litteraturen lige fra den allerældste Tid. I Rigveda er Forestillingen om en enkelt G. det langt overvejende. Han kaldes her Vigvavasu (»som har alle Goder«), efter Sayana ogsaa Vena, og indtager en meget høj Stilling. Han kaldes »den himmelske«, boende i (de himmelske) Vande eller i Rummet, »Rummets Udmaaler«, holder Solens Tøjler, kender og forkynder Himmelens Hemmeligheder (jfr. Mahabhar. XII Kap. 319, hvor G.-Kongen Vigvavasu stiller Yājñavalkya 25 teologisk-filosofiske Spørgsmaal, som den sidste besvarer); han er Soma'ens (s. d.) Vogter i Himmelen (G. have lagt Saften i den), men kan ikke staa sig

mod Indra (s. d.), og en Ørn røvede Soma'en fra ham og bragte Menneskene den (i Brahmana'erne købte Guderne Soma'en af G. for Vac »Stemmen, Sangen« i Skikkelse af en Kvinde, fordi »G. ere kvindekære«, — eller Metrum'et Gāyatri blev sendt af Guderne, som dengang befandt sig paa Jorden og vilde have Soma'en for at ofre med den, medens G. befandt sig i Himmelen, og fløj op efter den, men G. Vibhvasu røvede den fra hende, hvorefter Guderne sendte Vac i Skikkelse af en Kvinde, og hun kom tilbage med den; allerede i Rigveda er der Spor af et særligt Forhold mellem G. og Vac). Han er ved apya yoshā »Kvinden i Vandene« (formodentlig lig Apsaras og Gandharvī) Fader til det første Menneskepar Yama og Yamī; en anden vedisk Tekst siger: »Efter at (Skaberguden) Vicvakarman var født (opstaaet), opstod G. som den anden; den tredje var Faderen, Planternes Frembringer, som fordelte Vandenes Foster paa mange Steder«. Før Brylluppet tilhører Kvinden først Soma (efter en meget senere Tekst fra de første Pubertetstegn af), derefter G. (fra Brysternes Udvikling), derefter træder Agni (»Ilden«) til (fra Menstruationens Optræden); det første maaske paa Grund af Maanens (Soma) Betydning for Kvindernes Kønsliv; det andet, fordi G., som selv efterstræbe Kvinderne, beskytte dem mod Mændenes Efterstræbelser (jfr. Fortællingen i Mhbhr. IV Kap. 9 ff., hvor Draupadī hos Kong Virata's Dronning Sudeshna foregiver, at hun er gift med 5 G., og at den Mand, der maatte efterstræbe hende, vilde være Dødsens samme Nat); det sidste vel, fordi hun ved Brylluppet føres omkring Ilden, som derved overgiver hende til hendes fjerde Brudgom, den menneskelige Ægtemand; dog maa G. ogsaa ved denne Lejlighed anmodes om at afstaa ham sine Rettigheder til hende. Efter Legemets Død er Sjælen en »G.«, indtil den har taget Ophold i et nyt Legeme, og har Tendens til at inkarnere sig i et nyt Foster (se Sjælevandring); Fosteret selv er derimod ikke en G.; men desuden omtales i Brahmana'erne Eksempler paa Kvinder, som vare besatte af en G., og der forekommer i Lægelitteraturen en Sygdom, som kaldes »G.-Besættelse«. — Senere tænkes G. afgjort som en hel Klasse med et noget forskelligt Præg i den relativt ældre Litteratur (Atharva-Veda og Brahmana'erne) og i den senere. Deres Koner ere Apsaras'erne (efter Atharva-Veda ere G. i Virkeligheden haarede ligesom Hunde og Aber, men antage en smuk Skikkelse for at forføre dødelige Kvinder, hvorfor man jager dem bort med en Formel, hvori man foreholder dem, at deres egne Hustruer ere Apsaras'erne); man ærer dem ved Terningspillet ligesom Apsaras'erne (s. d.), frygter dem ligesom Rakshas'erne (s. d.), Picāca'erne (s. d.), eta, og bærer Amuletter imod dem; de ville sluge Offeret ligesom andre Dæmoner. De sættes i Forbindelse med Tidsskifterne (27 G. efter de 27 Nakshatra'er [s. d.]; en særlig G. ledsager Solens Vogn i hver af Aarets 12 Maaneder, etc.; deres hele Antal er overordentlig stort). Mens deres Opholdssted i den ældre Tid er den højeste Himmel eller saa omtrent (de salige fryde sig hos G., og »G.-Verdenerne« anbringes mellem »Deva«- og »Prajapati-Verdenerne«, hvilket i øvrigt synes at stemme med Purāṇa'erne, hvor dog Ga. loka er »de lydige Cūdra'ers« Himmel), ere fra Epos'et af G. de himmelske Sangere (deres Kunst — Sang, Musik og Dans — kaldes Ga., og G. bruges ogsaa som Betegnelse for »Sanger«; jfr. Ga.-veda) og høre med Apsaras'erne til Indra's Hofstat (G.-Kongen, Dhritarashtra sendes af Indra som Gesandt til Kong Marutta, der vilde tvinge Indra til at ofre for sig) og tage Del i hans Kampe. Men for øvrigt benyttes de, tillige med andre alfe- og jætteagtige Væsener (for Eks. Apsaras'er, Kinnara'er, Yaksha'er, Rakshasa'er, etc.) og til Dels Guderne som Staffage paa romantiske og eventyrlige Steder (Bjærge, Skove, Floder; hos Rigdomsguden Kuvera; i Kuça-Dvipa (se Brahmanisme S. 497V hvor de forskellige Klasser af Beboere leve i enparadisisk Tilstand, fri for Død og i Besiddelse af ungdommelig Skønhed, Mhbhr. VI. 455 — 57 og Vishnu-Pur; G.-khanda er en af de 9 Afdelinger af Bharata-varsha (se Brahmanisme S. 498). I Mahabharata omtales adskillige G.-Konger (navnlig Citraratha, »Kuvera's kære Ven«), som more sig med deres Kvinder og Hofstat ved Badning og sligt i naturskønne Omgivelser, forstyrres af menneskelige Helte og kæmpe med dem med Trolddom (maya; kun ved endnu kraftigere Trolddomsvaaben kan det lykkes at faa Bugt med G.) eller vække en jordisk Kvindes Kærlighed. Bhīma kæmper sejrrig paa Gandhamadana-Bjærget med Yaksha'er, Rākshasa'er og G. i Kuvera's Tjeneste. Højtidelige Begivenheder forherliges ved Nærværelsen af de samme Klasser af Væsener. Et afstikkende Indtryk gør det, at Mauneya-G.'erne efter Vishnu-Pur i et Antal af 60 Mill. (i Atharva-Veda beløbe G.'erne sig til 6,333) underkuede Naga'erne (Slangeguderne) i Underverdenen (Rasatala), men bleve ødelagte af Purukutsa, i hvem Vishnu var gaaet ind. Særlig skønne og stærke Personer antage Folk undertiden, naar de ikke kende dem, for G. Et »Gandharvisk Bryllup« vil sige, at det elskende Par forbinder sig uden alle Ceremonier (f. Eks. Dushyanta og Cakuntala, s. d.). Der er Antydninger af Ofringer og lejlighedsvis Anraabelse eller Dyrkelse af G., nu vel kun fra nogle faa Tantrika'ers (jfr. Çākta) Side (ligesom ogsaa af Siddha'er, Yaksha'er o. l.). »G.-Staden« (G.-nagara, -pura) bruges ogsaa som Betegnelse for Fata Morgana, og skønt denne Anvendelse af Ordet først kan eftervises sent, turde maaske Luftspejlinger være den virkelige Oprindelse til Forestillingen om G., som man har villet forklare paa forskellige Maader (Skyen, Maanen, Regnbuen, lig garbha »Foster«); andre i Luften svævende Byer som Saubha og Tripura (s. d.) have vel samme Oprindelse. Om G. har noget med de græske Kentaurer (s. d.) at gøre, er i det mindste tvivlsomt (G. have gode Heste); deres Forbindelse med Dufte (gandha) er vist tilfældig. — Parvata og Nārada (s. d.), der opføres som Forfattere til Rigveda-Hymner og i Brahmana'erne som Præster og Lærere, m. m., ere vel de samme, som i Mahabhārata omtales som G. — I Kosmogonien stamme G. bl. a. fra Brahmån's Næsetip; i det genealogiske System ere de Børn af Kaçyapa (s. d.) og Daksha's (s. d.) Døtre Muni (Mauneya'erne: Citraratha, Dhritarashtra, Narada, etc; ogsaa en Varuṇa, vel fordi i Brahmana'erne Varuna er G.'s Behersker, ligesom Soma er Apsaras'ernes) og Pradha (Prādheya'erne: Vicvāvasu etc.) eller af

Kagyapa og Daksha's Datter Arishtā; disse kaldes Deva-G. (»Gude-G.«); ved Daksha's Datter Surabhi blev Kaçyapa Fader til Gandharvi, Hestenes Stammoder. Lavere end Deva-G. staa Manushya-G. (»Menneske-G.«) o: (ifølge Cankara) de, som fra Mennesker ere blevne G. (saaledes vel Purūravas, s. d., som kom til G.-Verdenen som Belønning, fordi han havde fremgnedet Ilden af 2 Stykker Træ efter G.'s Anvisning). — Hos Buddhisterne høre G. til den laveste Gudehimmel, idet deres Konge Dhatarattho (Dhṛitarāshṭra) er »Verdensvogter« i Nord og bor paa det nordligste Punkt af Yugandhara (se Buddhisme S. 820). — Hos Jaina'erne (s. d.) er G. Tjener for den 17. Arhant i nuværende Avasarpini, og G. ere en af de 8 Klasser af Vyantara'erne. Ogsaa i Mazdeïsmen nævnes et enkelt Sted en G. (Litt.: Se Ganeça, samt Böhlingk og Roth's, »Sankrit Wörterbuch«; Pischel og Geldner, »Vedische Studien« I). *S. S.*

Gāndharva-Veda (»Videnskaben om Gāndharva o: Sang og Musik«, jfr. Gandharva) er et Bifag (Upaveda) til Sama-Veda (ligesom Ayurveda til Rigveda, Dhanurveda til Yajurveda og Arthagastra — se Çāstra — til Atharvaveda). Dens Grundlægger er Bharata (s. d.); men der nævnes flere andre Forfattere, f. Eks Nārada (s. d.). *S. S.*

Gandía, By i det østlige Spanien, Provinsen Valencia, beliggende 3 Km. fra Kysten, ca. 60 Km. S. S. 0. f. Valencia i en af Spanien's smukkeste og frugtbareste Huertas, der er omgiven af terrasseformig opstigende Bjærge, har (1887) 8,700 Indb. og er en godt bygget By, der er omgiven af gamle Mure, og hvori der findes flere interessante gamle Bygninger, deriblandt Hertugerne af G.'s Slot og en Kirke med mærkelige Malerier. Fra Huertaen er der stor Udførsel af Vin, Ris, Oranger, Oliven o. s. v. *H. W.*

Gando eller Gandu, Fellatahstat i det vestlige Sudan paa begge Sider af Niger's Mellemløb fra Birni til S. f. Gomba. Den bebos mod Øst af Félllataher og Haussa-Negre, mod Vest af Sonrhai. G. udgør en Del af de saakaldte Haussa-Lande, og dets Sultan staar i Afhængighed til Sultanen i Sokoto, men til Gengæld strækker hans Magtomraade sig langt ud over det snævrere Rige G.'s Grænser, navnlig mod Vest og Syd, og omfatter store Dele af Landskaberne Borgu, Joruba, Yauri og Nupe med de store Negerbyer Rabba, Bidda og Ilorin. G. er en Del af det store Rige, som Othman Fodio grundede i Beg. af 19. Aarh., og som 1818 deltes mellem hans to Sønner i Rigerne Sokoto og G. Det har kun været faa Gange besøgt af Europæere, saaledes af Heinrich Barth 1853 og sidst 1891 af Monteil paa hans Rejse fra Senegambien til Bornu. Hovedstaden G. ligger ved en Biflod til Sokoto i en snæver Dal indesluttet af Højder, der ganske beherske den fra begge Sider. Ved Traktaten af 5. Aug. 1890 mellem Frankrig og England hører G. til den britiske Interessesfære. *C. A.*

Gandrup, Charles Emil, dansk Forfatter og Skolemand, er født i Kjøbenhavn 28. Juli 1847, blev Student 1866, Cand. theol. 1872 og hengav sig i nogle Aar væsentlig til Forfattervirksomhed. 1874 udkom Tragedien »Periander«, 1877 Tragedien »Savonarola«, 1880 »Fem Digte« og s. A. »Luzern-Løven«, et Digt. Ligesom han for »Periander« havde modtaget en Belønning af Selskabet til de skønne Videnskabers Forfremmelse, saaledes fik han 1882 det Ancher'ske Legat, paa hvilket han tilbragte $^1/_2$ Aar i Italien. Paa denne Tid havde G. allerede fundet sit egentlige Virkefelt, Skolen. 1878 blev han Skoleinspektør i Nykjøbing paa Mors, 1885 i Randers. Begge Steder fik han med sit reformatoriske Talent og sin stærke Personlighed stor Indflydelse og organiserede Skolevæsenet paa en heldig Maade. 1889 blev han Forstander for det kgl. Vajsenhus i Kjøbenhavn, hvor hans Energi alt har sat sine tydelige Spor. *Fr. Th.*

Gandsfjorden gaar 13 Km. lang og 2 Km. bred ind i Fastlandet fra Stavanger til Ladestedet Sandnes. Dens Retning er fra Nord mod Syd, Vestsiden er forholdsvis lav og vel bebygget, en Del mindre Holme og smaa Bugte give den et venligt Udseende; Østsiden danner hertil en stor Modsætning, brat og nøgent styrter Fjældet sig lige ned i Fjorden, kun paa enkelte Steder ladende Rum til en enkelt Gaard. Ved Fjordens Bund udmunder den aabne, smukke Højlandsdal, som langs Stranden er tæt bebygget; her ligger Byen Sandnes under det Bakkestrøg, som skiller G. fra Hafrsfjord. *J. F. W. H.*

Gandn se Gando.

Gandnl eller Gondul, nordisk Valkyrie (betyder Tryllersken). *A. O.*

Gandvik er et meget gammelt Navn — forekommer allerede i 10. Aarh. — paa det Hvide Hav, omkring hvilket Bjarmerne (Bjarmeland, s. d.) boede. Navnet (af *gandr* = Tryllestav) hentyder vistnok til, at Bjarmerne ansaas for at være troldkyndige. *F. J.*

Gane (*palatum*) kaldes den vandrette Skillevæg mellem Næsehulen og Mundhulen; den danner altsaa Loftet i denne sidste. Dens forreste Halvdel, den haarde G. (*p. durum*), dannes af en Benplade, der er udspændt mellem Overkæbens to Sidehalvdele, og hvis Underflade er beklædt med en uforskydelig, fast og rynket Slimhinde medens G.'s bageste Halvdel, den bløde G. (Ganesejlet, *velum palatinum*) er bevægelig, da den alene er dannet af Muskler, som ere beklædte med Slimhinde. Disse Muskler udspringe fra den bageste Rand af den haarde G.'s Bendele; de væve sig sammen til en flad Plade og sende paa hver Side et Par, i Folder af Slimhinden skjulte, Muskelbundter dels til Tungen (den tilsvarende Slimhindefold er den forreste Ganebue), dels længere bagtil til Svælget (den bageste Ganebue). Mellem forreste og bageste Ganebue er det, at den tilsvarende Mandel (*tonsilla*) har sin Plads. Midt paa Ganesejlets bageste fri Rand danner et Par slimhindebeklædte Muskelbundter det lille snabelformede Fremspring Drøbelen (*uvula*) (Se i øvrigt Svælg med Fig.). Ved Sammentrækning af disse forskellige Muskler kan Ganesejlet dels aflukke Mundhulen fra Svælget ved Sammentrækning af de forreste Ganebuer (f. Eks. naar man aander gennem Næsen, medens man spiser), dels kan det aflukke Næsesvælgrummet fra Mund og Svælg, idet de bageste Ganebuer trække sig sammen, og Drøbelen lægger sig som en Prop ind imellem dem (f. Eks. ved Synkningen og ved Udtalen af mange af Bogstaverne). Ved Lamhed af

Ganesejlet (f. Eks. efter Difteri) eller ved Tilstedeværelsen af abnorme Aabninger i G. (f. Eks. ved medfødt Ganespalte eller efter ondartede Saardannelser) forstyrres derfor baade Talen og Synkningen. Under Fostertilstanden udvikler G. sig af to Sidehalvdele, der gro frem fra henholdsvis højre og venstre Overkæbehalvdel og til sidst vokse sammen i Midten. Udebliver denne Sammenvoksning, opstaar »Ganespalte« (s. d.). *S. B.*

Ganeben (*os palatinum*) kaldes en tynd Knogle, der har sin Plads bag Overkæbebenet; dets nederste vandrette Del danner den bageste Del af den haarde Gane, medens dets større lodrette Del danner en Del af Næsehulens Sidevæg og opadtil deltager i Dannelsen af Øjehulens Gulv. *S. B.*

Gaṇeça (Sanskrit: »Gana'ernes Herre«) eller Gaṇapati, en af de populæreste indiske Guder. Han hører til den civaïtiske Gudekreds og nævnes

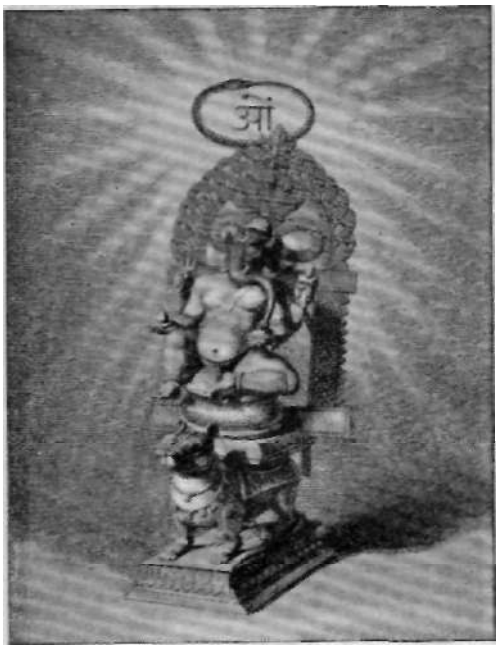

Ganeça.

ikke i de ældste Kilder. Han er Søn af Civa og Parvati (se Durgā) og Anfører for Çiva's Gana'er (s. d.), har et Elefanthoved, een Tand, tyk Mave (han holder af at spise godt) og staar paa en Rotte eller har en Rotte hos sig. Hans Billede findes i næsten alle indiske Templer (ikke blot i de særlig til ham helligede) og i Husene, som hvis Beskytter han har afløst Agni (»Ilden«). Foran saa godt som alle indiske Bøger staar Formelen namo Gaṇeçāya (»Hylding til G.«). Han er »Hindringernes Herre« og paakaldes af enhver Hindu, før han begynder paa noget Foretagende eller tiltræder en Rejse, og særlig er han den Gud, som indgiver snilde Paafund og gode Raad og (ligesom sin Fader Civa samt Brahmán og dennes Hustru Sarasvatī) Beskytter af Litteraturen, Forfatterne og de lærde. G.'s Fødselsdag (Gaṇeça-caturthī) i August—September er en af de almindeligst fejrede aarlige Fester. Han nedskrev Mahābhārata (s. d.) efter Forfatteren Vyāsa's Diktat, men spiller for øvrigt ingen Rolle i de gamle episke Digte og heller ikke i de fleste Purāna'er (s. d.). Ifølge Yājñavalkya (»Yajnavalkya's Gezetzbuch Sanskrit u. Deutsch« [udg. af A. F. Stenzler, Berlin og London 1849], I, V. 270 ff.) ere visse uhyggelige Drømme, den Fornemmelse, at der gaar Folk bag efter en, naar man gaar, Stundesløshed og umotiveret Forsagthed, Symptomer paa, at vedkommende er besat af G. og ikke vil naa sit Livsmaal (henholdsvis Kongemagt, Giftermaal, Afkom, Lærdom, Vinding, etc), medmindre Besættelsen bliver hævet, bl. a. ved Dyrkelse af G., dennes Moder, Planeterne etc. — I Litteraturen fremtræder G. i øvrigt væsentlig kun i nogle yngre PurSna'er. Efter »Journ. As. Soc. of Bengal«, I (1832) S. 224, ff. (Analyse af Gaṇeça-khanda i Brahmavaivartta-Purāṇa) var G. en Inkarnation af Krishna (s. d.); ved hans Fødsel kom alle Guder og gratulerede, imellem dem Cani (»den langsomme«: Planeten Saturn), som ifølge en Forbandelse fra sin Kones Side skulde ødelægge, hvem han saa paa; da Cani alligevel ikke kunde slippe for at kaste et Blik paa Barnet, skiltes G.'s Hoved straks fra Kroppen og for op til Krishna's Himmel og forenede sig med Krishna; Vishnu fløj straks af Sted paa Garuda (s. d.), fandt en sovende Elefant (Indra's Elefant, som var bleven forbandet af Durvasas, s. d.), hvis Hoved han tog (han gav den dog senere et andet i Stedet) og satte paa G. Cani blev forbandet af Parvati og har som Følge deraf hinket siden. Da Paraçu-Rāma (s. d.) vilde besøge Civa paa Kailasa, vilde G. ikke slippe ham ind, fordi Civa sov, hvorfor Paraçu-Rāma huggede hans ene Hugtand af med sin Økse (ogsaa som Følge af en Forbandelse). Ved at tilbede G. i alle Guders Nærværelse opnaar Krishna's Hustru Radha (s. d.) Ende paa den Forbandelse, ifølge hvilken hun var bleven født som Menneske, og vender tilbage til Goloka (s. d.). For øvrigt gives der ogsaa andre Forklaringer af G.'s Elefanthoved, som man vel har tillagt ham, fordi Elefanten er det klogeste og stærkeste Dyr, ligesom Rotten, fordi denne kan smutte ind alle Vegne. — En Sekt, hvoraf der endnu skal findes Levninger hist og her, tillagde til Dels G. andre Guders Bedrifter og dyrkede ham som den højeste Gud og eet med det absolutte (jfr. Bráhman). Hans Tilbedere skulle tidligere have været delte i 6 Klasser, som dyrkede ham under forskellige Former. Efter »Journ. Roy. As. Soc. of gr. Brit. and Irel.«, VIII (1846), S. 319, ff. (Uddrag af Gaṇeça-Purāṇa, tidligst fra 17. Aarh. e. Chr.), traf en Konge, der var bleven spedalsk som Følge af Synder i en tidligere Tilværelse og vankede om i Ørkenen, dér sin Stamfader Bhrigu (s. d.), som fik ham til at dyrke G., hvorved han blev helbredet; Indra, Civa, Vishnu, Paragu-Rama, Skanda etc. vare komne til kort med deres Planer, indtil de havde henvendt sig om Hjælp til G., og det var alene hans Hjælp, der havde sat dem i Stand til at udføre deres Bedrifter; det var G. (ellers Brahman), som gav Tripurasura

(jfr. Tripura) Magt til at erobre de 3 Verdener, ikke at kunne fældes af noget Vaaben undtagen Civa's, de berømte 3 Byer (af Jærn, Sølv og Guld), som G. selv byggede (ellers ere de byggede af Maya); han har (ligesom Civa og Vishnu) »1,000 Navne«. Siden 17. Aarh. e. Chr. dyrkes han som inkarneret i en vis Morabhatta's Familie; men Sekten er aldrig bleven talrig. (Litt.: A. Barth, *The Religions of India* [London 1882, S. 256]; Wilson, »Vishnu-Purana« [2. Udg. ved Fitzedward Hall]; Th. Aufrecht, *Catal. Cod. Sanscr. Bibl. Bodl.* [Oxford 1864]; Weber, »Ind. Literaturgesch.« [2. Udg., Berlin 1876]; Muir, *Original Sanscrit Texts.*). *S. S.*

Ganelyd burde maaske i Fonetikken bruges som Benævnelse for alle de Lyd, der have deres Artikulationssted ved Ganen; faktisk bruges Navnet imidlertid kun om de Konsonanter, der dannes med Tungens Overflade mod Ganen, saa at paa den ene Side Vokaler, paa den anden Side de ved Tungespidsens Tilnærmelse til Ganen frembragte Konsonanter (de saakaldte Kakuminaler, se ogsaa Cerebrallyd, Storm's »Ganehvælvlyd«) udelukkes fra Benævnelsen G. — Ganens anatomiske Inddeling i den forreste haarde Gane (*palatum durum*) og den bageste bløde Gane (*palatum molle*) eller Ganesejlet (*velum palati*) spiller ogsaa en Rolle ved Inddelingen af Sproglydene, selv om -Grænserne her ikke ere absolutte og den fonetiske Terminologi er meget vaklende. Ved Fortungens Virksomhed mod den haarde Gane fremtvinges de saakaldte Præpalataler, nemlig først et Par lukkede Konsonanter, der ikke have noget Bogstav i det almindelige latinske Alfabet; den ustemte er en hyppig Udtaleform for det første Led i Forlyden i svensk *kif*, *tjog*; den kan ogsaa høres i Dansk »tja« (i Stedet for *ja*, som man ømmer sig lidt for at udtale og ledsager med et Skuldertræk); den tilsvarende stemte Lyd er ungarsk *gy* i Magyar. Dernæst frembringes paa samme Sted et Par aabne Konsonanter (Frikativer), nemlig det ustemte X i tysk *ich, Mådchen*, væsentlig samme Lyd som norsk *kj* og det stemte almindelige *j*. Ved Bagtungens Virksomhed mod den bløde Gane faa vi et tilsvarende Sæt postpalatale eller velære Konsonanter, først de lukkede *k* og *g*, dernæst de aabne, ustemt (tysk *χ* i *ach, Buch*) og stemt (dansk *g* i *bage*). Disse sidste kaldes hyppig med et uheldigt Navn Gutturaler, idet man saa reserverer Navnet Palataler til de Lyd, der her ere kaldte Præpalataler. Ogsaa mod den allerbageste Del af Ganesejlet, Drøbelen, kan der dannes Sproglyd, de saakaldte uvulære Lyd. De Lyd, der fremkomme ved Ganesejlets egne Bevægelser, f. Eks. ved Overgangen fra *t* til *n* i Ord som *Ætna*, plejer man ikke at kalde G. — I populært Sprog bruges tit Ordet G. om forskellige Bilyd i Talen eller om visse individuelle Modifikationer ved enkelte Personers Udtale, der kunne bero paa mange forskellige uheldige Dannelser i Taleorganerne eller Uvaner ved Benyttelsen af normale Taleorganer og slet ikke behøve at have noget at gøre med Ganen. *O. "jfsp.*

Ganespalte, en Misdannelse, der bestaar i, at en Del af eller hele Ganen er delt i Midtlinien, idet de to Sidehalvdele, hvori Ansigtet er delt i Fosterlivets tidligste Perioder, ikke vokse sammen. G. kan udstrækkes over den bløde Gane alene eller baade den bløde og den haarde; sjælden viser den sig alene i den haarde. Undertiden er G. kompliceret med Hareskaar, hvilket altsaa kun betyder, at Sammenvoksningen er udebleven for et større Partis Vedkommende. Det ved G. generende for Patienten er dels, at Fødemidlerne gaa op i Næsen, dels en snøvlende Stemme. Der er derfor gjort mange Forsøg paa at bedre denne Misdannelse. De to Veje, som stadig rivalisere med hinanden, ere Operation og Indlæggelse af Apparater til Tilstopning af Spalten. Operationen støder dels paa den Vanskelighed, som overhovedet Arbejde i saa dybe Regioner medfører; men selv om Sammensyningen af G. lykkes, saa viser den tilvejebragte Gane sig ofte utilstrækkelig til Aflukning mellem Mund og Næsesvælgrum, saa at den snøvlende Tale ofte holder sig. Derfor kan det blive nødvendigt trods Operationen dog at lade Patienten bære Apparat. — Saadanne Apparater laves nu som Regel af en hærdet Gummisort, og ved stor Kunstfærdighed lykkes det enkelte Personer at frembringe særdeles gode Eksemplarer af disse »Obturatorer«. *E. A. T.*

Gang er i Geologien og Grubedriften Benævnelsen paa en Revne, som, udfyldt med Bjærgart, Mineraler eller Malme, gennemskærer Fjældmassen. Det er især to Aarsager, der virke til Dannelsen af Revnerne og som Følge deraf af G.; for det første den Volumenforandring, som en Bjærgart kan undergaa paa Grund af Afkøling, Udtørring eller kemiske Processer, og dernæst det mekaniske Tryk, som opstaar, naar Jordskorpen bliver sat i Bevægelse af Jordskælv, Stigninger eller Synkninger af Jordbunden o. s. v. Kraften virker som oftest vertikalt. Deraf forklares den stærke Hældning hos de fleste G.; men denne Observation har ogsaa sin Grund i, at de mere lodrette Revner lettere kunne holde sig aabne for en senere Udfyldning, medens de mere fladt liggende som oftest blive sammentrykkede af den ovenover liggende Bjærgmasse. Ved Revnedannelsen er Trykket enten kommet fra et Midtpunkt eller fra en Midtlinie. I begge Tilfælde dannes der i Alm. et System af G., som enten udstraale fra Midtpunktet eller ere parallelle med Midtlinien. Men da Revnernes Retning ikke alene bestemmes af Trykket, men ogsaa af den opskaarne Bjærgarts Fasthed, bliver deres Retning (Strøg) og deres Hældning (Fald) uregelmæssige, ligesom deres Bredde (Mægtighed) ogsaa kan være ujævn, idet G.'s Begrænsningsflader (hængende og liggende) kunne nærme sig hinanden (G. fortrykkes) eller ogsaa fjerne sig fra hinanden (G. aabner sig). Fra den større G. løbe ofte mindre Grene ud (Drumme). Disse Drumme kunne lukke sig snart (kile ud) eller ogsaa forene sig igen med Hovedgangen og kaldes da Buedrumme. En G. ophører enten ved, at den kiler sig ud, eller ved at den standses af en ældre Revne, eller ved at den deler sig i flere mindre G. (gafler sig), der hver for sig kile sig ud. Som ovenfor nævnt optræde G. selskabelig og sjælden enkeltvis; og naar et saadant Selskab af G. har samme Strøg og Fald, sammenfattes det under Navn af Gangtog. Men meget ofte gennemskære de forskellige G. hverandre, og der opstaar da Gangkryds. Disse have

for den praktiske Bjærgmand meget stor Betydning.

G. af samme Alder gaa igennem hinanden, uden at man kan se, at den ene er afskaaren af den anden. Er dette derimod Tilfældet, saa er den ældre G. afskaaren af den yngre. Men ofte kan den ældre være saa modstandsdygtig netop paa det Sted, hvor den yngre Revne prøver at bryde igennem, at denne bliver afbøjet og følger med i den ældres Strøg et Stykke (den slæber med), før den finder et svagt Punkt til Gennembrud. Dannelsen af Revner er som nævnt ogsaa foraarsaget ved Glidninger i Fjældmassen, saaledes at Massen paa den ene Side Revnen synker i Forhold til den anden Side. Findes der i det glidende Fjæld G., saa blive de forkastede, og de siges at have en Forkastning eller et Spring (s.d.).

G.'s Længde i Strøgretningen kaldes deres Udstrækning i Felt, og denne er meget forskellig, lige fra et Par Meter op til 10—12 Km. I Faldrelningen »mod Dybet« gaa G. meget dybt, og de fleste Malmganges Grænser mod Dybet ere ikke naaede, uagtet flere ere drevne lige til over 1,000 M. dybt. G.'s Mægtighed er meget variabel, fra et Par Centimeter op til Snese af Meter; Mægtigheden er ikke altid let at bestemme, da G.'s Fyldning ofte griber ind i Sidestenen, saa at de gaa over i hinanden; men i mange Tilfælde er Grænsen skarp og bestaar da ofte af andet Materiale, som man kalder Salbaand. Ikke sjælden er Grænsen et glinsende stribet Spejl.

Efter det udfyldende Materiale kan man dele G. i: 1) Sletter, der kun ere udfyldte med Brudstykker, faldne ned fra Revnens Sider, hvilke ofte kunne være søndermalede paa Grund af Glidning. 2) Bjærgartgange ere fyldte med Eruptiver og staa ofte i Sammenhæng med Kupper, til hvilke de ligesom danne Tilførselsvejene. 3) Mineralgange ere fyldte med Mineraler, som Kvarts, Kalkspat, Flusspat, Tungspat, Zeolitter og sjældnere andre Silikater; disse G. udmærke sig ofte ved en vis Symmetri i Mineralernes Fordeling, saaledes at nærmest Væggene paa begge Sider sidder et Mineral, uden paa dette et andet og i Midten f. Eks. et tredje. Ofte hænder det da, at Midtpartiet er aabent og kaldes da Druse, hvilke i saa Tilfælde plejer at være beklædte med vakre Krystaller. Forekommer der i Mineralgange nyttige Malme eller Ertser, saa blive G. Malm- eller Ertsgange. Sjælden udfylder den nyttige Erts den hele Revne; i Alm. optræder den sammen med de ovennævnte Mineraler (Gangarten) samt desuden Brudstykker af Sidestenen. I denne Masse er yderst sjælden Ertsen jævnt fordelt, men der findes rigere Partier (Ertsmitler), der veksle med fattigere (døve Mitler). Disse Ertsmitler kunne optræde i Nyreform paa G.; ofte ligge de anordnede i bestemte Retninger ned over Hældningen. Ved de forskellige Gruber har man høstet megen Erfaring i, hvorledes Ertsmitlerne optræde, og disse Lokalerfaringer, uagtet de endnu ere utilstrækkelige og ikke videnskabelig bearbejdede, spille dog en stor Rolle for Bjærgmanden, hvorfor her skal nævnes nogle enkelte. Malmens Natur paa en G. plejer at forandres med Dybden, idet de øvre Dyb ere forvitrede og dannes af Oxyder, Fosfater og Karbonater, medens Svovlmetaller forekomme i de større Dyb. Denne Forvitringsskorpe har forskellige Navne (*Eiserner Hut, Gossan, Chapeau de fer*) i fremmede Lande, men er i Norge uden Navn. Fremdeles har det vist sig, f. Eks. ved Blygruber, at Blyet aftager paa Dybet, og at der i Stedet for optræder Zinkmalm. Malmrigdommen forandres, naar G. gaar ind i en anden Bjærgart, ligesom Gangkryds have Indflydelse paa Malmen; fremdeles anføres, at Mægtighedens Størrelse har Indvirkning. Efter de paa en G. optrædende Mineraler har man (Werner, Herder, Breithaupt) opstillet saakaldte Gangformationer. Saaledes taler man om en ædel Kvartsformation (Kvarts med Sølvertser), om en ædel Blyformation (Karbonater, Kvarts og sølvholdig Blyglans) o. s. v. Men disse Udtryk tabe mere og mere deres Betydning.

Den første Teori om Gangdannelse er opstillet af Werner, idet han antog, at de dannede Revner bleve fyldte ovenfra med Mineralsubstanser, der vare opløste eller opslammede i Vand (Descensionsteorien). Denne Teori — om den end kan gælde for nogle G. — viste sig utilfredsstillende, og Herder og Breithaupt opstillede som videre Muligheder, at Udfyldningsmaterialet stammer fra Sidestenen. Det er i Virkeligheden paavist, at flere G. ere udfyldte med Mineralsubstanser, som det rindende Vand har udluget fra Sidestenen, og dermed er det bevist, at denne Teori (Lateralsekretionsteorien) gælder for Dannelsen af flere G. Videre er der opstillet den Antagelse, at G. er opstaaet samtidig med Sidestenen. Denne (Kongenerationsteorien) viser sig ogsaa rigtig for de G., hvis Revne har aabnet sig paa Grund af Sammentrækning af Bjærgarten.

Den fjerde Teori for Udfyldningen af G. antager, at Materialet kommer fra Dybet og det enten i glødende smeltet Tilstand (Injektionsteorien) elleri Gasform (Sublimationsteorien) eller i vandig Opløsning (Infiltrationsteorien). Eruptiver have ofte udfyldt Revnerne og dannet Bjærgartsgange; paa disse G. passer Injektionsteorien, ligesom utvivlsomt Revnerne i mange Tilfælde ere fyldte med Sublimationsprodukter, eller varme Kilder have afsat Gangmassen. Man ser imidlertid, at een Teori ikke passer for alle G., og at man har taget fejl, naar man med en eller anden Teori har villet almindeliggøre Gangdannelsen. Tværtimod er det vel ofte saa, at man for at forklare sig Gangdannelsen maa tage flere af disse Maader til Hjælp, og at maaske Spørgsmaalet endnu bliver staaende aabent. Smlg. Petrografi og Spalte. (Litt.: Werner, »Neue Theorie von der Entstehung der Gänge« [Freiberg 1784]; Breithaupt, »Die Paragenesis der Mineralen« [Freiberg 1849]; v. Cotta, »Gangstudien« [Freiberg 1847—62]; samme, »Lehre von den Erzlagerstatten« [1859—61]; Vogelsang, »Zur Theorie der Gangbildungen« [Stuttgart 1863]; v. Groddeck, »Lehre von den Lagerstätten der Erze« [Leipzig 1879]). *A. G.*

Gang (anat.) d. s. s. Ductus (s. d.).

Gang (Søudtryk): 1) Rækkefølgen i Arbejdet ved et Skibs Ekvipering. 2) De forskellige mørke eller lyse Striber, der til Prydelse ere malede langs den udenbords Skibsside. Almindeligst ere hvid G. og Portgang; sidstnævnte er hvid med paamalede sorte Kanonporte. 3) Daglig G. (ved Sø-

ure): Afvigelsen fra eller Fejlen i Omdrejningshastigheden paa et Sør. Daglig G. angives for et Tidsforløb af 24Timer ved det Antal Sekunder (med to Decimaler), som Uret i et Etmaal (Døgn) gaar for stærkt eller langsomt; i første Tilfælde vedføjes Betegnelsen ÷, i sidste +. Det er af Vigtighed, at et Sørs daglige G. er uforanderlig ens, da man kun derved kan bestemme Urklokkeslættet i Førstemeridianen, hvilket atter er et nødvendigt Argument ved Længde- og Breddeobservationer o. a. *CL. W.*

Gang (Ure) se Echappement.

Ganga se Ganges, S. 486.

Ganganélli se Clemens XIV.

Gangarter (Hestens). De naturlige G. ere Skridt, Trav og Galop. Disse ere behandlede hver i sin Artikel. Med Hensyn til de kunstige G. se Skoleridning. For de fejlagtige G.'s Vedkommende se bl. a. Pasgang og Svømmetrav. *C. G, B,*

Gangben (zool.), Ben indrettede til Gang.

Gangbræt se Kobrygge.

Gangbygning se Dysse.

Gangdag. Ifølge dansk Lovgivning paahviler der Ejerne af de faste Ejendomme paa Landet Forpligtelse til at præstere visse Arbejdsdage til det offentlige. Disse Arbejdsdage kaldes Spanddage eller G., efter som Arbejdet skal udføres med Hest og Vogn eller uden disse. Gangdagsarbejdet er i øvrigt nu af mindre Betydning. Ogsaa ved Hoveriarbejdet sondrede man mellem Gangdagsarbejde og Spanddagsarbejde, se Hoveri. *H.Gr.*

Gangdage (i den katolske Kirke kaldte *rogationum dies*, senere *litaniae*), Dage, der fejredes i med Bønner og Processioner, paa Dansk Korsbyrd. De indstiftedes af den franske Biskop Mamertus (død 475) og holdtes 3 Dage før Christi Himmelfartsdag; Ugen hed derfor Gangdageugen. I sydligere Lande hed de smaa G. i Modsætning til den store G., der indstiftedes af Pave Gregor I (590—604) og tillige kaldtes *Gregoriana* eller *Romana.* Den holdtes 25 Apr. og skal efter Sagnet være indstiftet til Besværgelse af en frygtelig Pest, som hærgede Rom; 7 Processioner gik den Dag til Rom's 7 Kirker *(litaniaseptiformis).* Den rette Anledning til denne G.'s Indførelse turde dog være, at Pave Gregor her, som ved saa mange andre Anledninger, optog hedenske Skikke, naar han ikke kunde bekæmpe dem. Vinterdæmonerne forjoges ved Processioner, hvori Gudebillederne bares rundt om Markerne for at vie dem. Dette saa St. Bonifatius, da han som Missionær kom til Germanien 718, og Adam af Bremen siger, at Sachserne førte Thorsbilleder rundt. Det samme var Tilfældet i Norden. Her kom Gregor's G. til at hedde *Gangdagr, fyr ri, eini, litli*, det sidste i Modsætning til sydlige Landes Benævnelse. Den fejredes her som *lustratio agrorum,* Markernes Rensning og Vielse af Vaarsæden, under Processioner med Bannere, Vievand, Relikvier og Salmesang. Højtideligheden endte med et stort Gilde, holdt paa Føring (s. d.). Uordenerne, som dette medførte, bleve under Reformationen benyttede som Paaskud til at afskaffe denne gamle og oprindelig fromme Skik og erstatte den med en Prædiken. Men Bonden holdt endnu 1581 trofast ved sin Hedningtro. Roskilde Landemode havde 1560 bestemt, at Korsbyrd skulde indskrænkes til, at »Mad bares tilsammen til Præst, Degn og fattige Folk, dog foruden store Gilder og Overflødighed«. Præsterne bare nu ikke mere Relikvier i Procession, men Bønderne laante St. Olafs Billede fra Kirkerne og bare ham Bymarken rundt som Sachserne Thor i Adam af Bremen's Tid. *Bernh. O.*

Gange, nydannet dansk Ord for at multiplicere. *Chr. C.*

Gangerrolf (Rolf Ganger [oldn. Gongu-Hrólfr] ɔ: den Rolf, der har Tilnavn af, at han maa gaa, fordi han er for tung til at bæres af nogen Hest). 1) som historisk Person: Søn af den norske Jarl Rognvald over Møre, blev paa Grund af Strandhug gjort fredløs fra Norge; han var efter norsk Overlevering den »Rollo« (s. d.), der grundlagde et nordisk Hertugdømme i Normandi (Litt.: G. Storm, »Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie [Chra. 1878]). 2) Helten i et Par eventyrlige Digtninger fra Middelalderen, dels en færøisk Folkevise om Rosmer Havmand, dels en ridderagtig islandsk »G.'s Saga«. (Litt.: Golther, »Die Jungfrau mit den goldenen Haaren«, i »Studien zur Litteraturgeschichte, Michael Bernays gewidmet« [Leipzig 1893]). *A. O.*

Ganges [gã'ž], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, Arrond. Montpellier (Languedoc), beliggende nær ved Hérault's venstre Bred i en smuk Dal i Cevennerne, omgiven af hvide Kalkklipper, har (1891) 4,600 Indb., der drive Industri, især i Bomuld og Silke (i 18. Aarh. vare dens Silkestrømper bekendte i hele den fornemme Verden). I Byens Nærhed findes ved Floden Hérault flere smukke Stalaktitgrotter, deriblandt Doumiselles-Grotten. *H. W.*

Ganges, Flod i Nordindien i Nordvestprovinserne og Bengalen, har, under Navnet Bhágírathí, sit Udspring fra en Himalaya-Gletscher, 4,200 M. o. H. under 30° 56' 4" n. Br., 79° 6' 40" 0. L. f. Grw. Efter et Løb paa 2,506 Km. munder Floden gennem et Net af Deltaarme i den bengalske Bugt. Dens Flodomraade er mod Nord paa en Strækning af ca. 1,130 Km. begrænset af Himalaya, mod Syd af Vindhya-Bjærgene og har et Areal af 1,016,860 □Km. (391,100 engelske *square miles).* Under de første 290 Km.'s Løb sænkes Flodens Niveau til en Højde af ca. 300 M. o. H. Her, ved Hardvar, hvor den betræder Sletten, er dens mindste Vandføring i Tørtiden 7,000 eng. Kubikf. pr. Sek. Ved Rajmahal i Bengalen, henimod 1,900 Km. fra dens Udspring, endnu ca. 640 Km. fra Havet, er Vandføringen 1,8 Mill. Kubikf. pr. Sek. ved Højvande og ved almindelig Vandstand 207,000 Kubikf. Ganges-Deltaet begynder ved et Punkt, der ligger henimod 2,000 Km. fra dens Kilde, 525 Km. fra Havet. Her løsner Hugli sig fra Hovedfloden under Navn af Bhágírathí og tager Vejen Syd paa; ved denne Arm ligger Kalkutta. Hovedmassen af Floden vedbliver at strømme mod Sydvest, og idet talrige andre Arme løsne sig fra Floden, omskrives derved et trekantformet Delta, i hvilket det langsomt strømmende Vand bundfælder de medførte Dyndpartikler; der opstaar lave sumpige Alluvialøer (et tætbefolket Risland) mellem de enkelte Flodarme, hvis Rande paa Grund af den stærkere Bundfældning langs disse hæves over de omgivende Sletter. I Regntiden er næsten hele Deltaet oversvømmet, og Tusinder af Kvadrat-

kilometre af Nedrebengalen modtage aarlig en ny Jordbund, hvis Partikler stamme fra Flodens øvre Løb: fra Nordvestprovinsernes højere liggende Landskaber eller fra Himalaya's Kløfter og Bjærgsider. Ved Goalanda, omtrent halvvejs mellem Deltaets Begyndelse og Havet, forenes G. med Brahmaputra's Hovedarm og længere nede med Megna. Forenede bygge de et mægtigt Delta; de drage Vandet fra et Areal af henimod 2 Mill. □ Km., saavel fra den tibetanske og indiske Skraaning af Himalaya som fra Bjærgene i det vestlige Birma og fra de isolerede Højder i Assam, hvor Cherra Punji er Jordens regnrigeste Punkt (ca. 12 M. aarlig Regnsum). — Vi have altsaa til sidst i Virkeligheden 3 forenede Deltaer: G.'s, hvis nordlige Endepunkt blev nævnt ovenfor, Brahmaputra's, der begynder ca. 35° Km. fra Havet (i Luftlinie), Megna's Delta, der begynder i Distriktet Sylhet i Assam. Det forenede Delta har Form som et uregelmæssigt Parallellogram, der i Gennemsnit naar 354 Km. ned i Landet og har en lignende Gennemsnitsbredde. Hele dette ca. 130,000 □ Km. store Areal var engang dækket af Havet og er lidt efter lidt bygget op af Flodernes Dynd; det er aflejret med en Mægtighed af i det mindste 120 M. Ved Kalkutta har man boret ca. 150 M. gennem alluviale Masser. Man har forsøgt at finde den Tid, der har været nødvendig for G. og Brahmaputra for at fuldende dette Kæmpeværk. Det er i den Anledning beregnet, at G. ved Ghazipur, neden for Benares, medfører 197 Mill. Kbm. (355 Mill. Tons) Dynd om Aaret; omtrent 96% medføres i de 4 Regntidsmaaneder. Forholdet anskueliggøres ved, at man tænker sig, at der i denne Tid daglig sejlede en Flaade paa 2,000 Skibe ned ad Floden forbi Ghazipur, og at hvert af disse Skibe medførte 1,400 Tons Mudder til Deltaet. Men dette faar langt større Tilskud, dels gennem de Nord fra kommende Ganges-Bifloder: Gogra, Son, Gandak og Kusi, til sidst gennem Brahmaputra og Megna. Nu medføres 6—7 Gange saa meget Dynd, som G. alene ved Ghazipur, altsaa henimod 2,500 Mill. Tons om Aaret (over 1,250 Mill. Kbm.) General Strachey, der anslog Deltaets Areal til 169,000 □ Km., beregnede, at Floderne vilde bruge 45 Aar om at bygge dette een Fod i Vejret. For at bygge et Deltaland af dette Areal, men med en Mægtighed af 90 M., maatte Floderne have arbejdet i henimod 14,000 Aar. Men Deltadannelsen er nu paavist i det mindste til en Dybde af 120 M., og det nuværende Delta danner ydermere kun en ringe Del af det store Alluvialland, som er skabt af Flodaflejringer i den fordums Bugt mellem Himalaya og Vindhya-Bjærgene. Her er alt i alt udført et umaaleligt Arbejde i en uoverskuelig Tid. — Den yderste Del af Deltaet, hvor Flod og Hav, Dynd og Sand mødes, er Landskabet Sundarban. Dets sumpige Alluvialøer dannes og nedbrydes uophørlig, skifte bestandig Form. Det er et amfibialsk Land, hverken Flod eller Land eller Hav, delvis bevokset med uigennemtrængelige Kratskove, befolkede af Vildsvin, vilde Bøfler, Hjorte og Aber, Tigre og Pantere. I Floderne vrimler det med Krokodiller. Befolkningen decimeres af Febre og Kolera og er kun forholdsvis ringe i Antal. I de senere Aar har man dog forsøgt at omdanne større Dele af Sundarban til frugtbart Risland.

G. har været en almægtig Faktor i Indien's Historie, politiske og økonomiske. Ingen af de andre store indiske Strømme komme den i denne Retning nær. Heller ingen Flod paa Jorden er Genstand for større Ærefrygt, end »Moder Gangá« er det i Hinduernes Øjne (se nedenf.). — For Indien's Folk har G. været den store Velgører. Nedrebengalen er lige saa godt »G.'s Gave«, som Ægypten var Nilen's. Intet Under, at den indiske Landmand ærer denne Strøm, der ved Højvandstid frugtbargør hans Marker med Dynd, der direkte eller indirekte giver ham alle Livsfornødenheder og hjælper ham at afsætte sine Produkter til fjernere Egne. Ingen af Indien's store Floder kommer i folkeøkonomisk Betydning G. lig; ingen er saa sejlbar som den. Næppe 375 Km. fra dens Kilde begynder den at uddele sine Goder i Sletten, i Begyndelsen hurtigere strømmende, snart dog med majestætisk Langsomhed. Aldrig bliver den i Regntiden en altødelæggende Strøm, aldrig svækkes den helt, selv i den hedeste Sommer. Tappet af Tusinder af Kanaler uddeler den hver Time Tusinder af Kubikmetre Vand til Marker og Haver; bestandig faar Floden Erstatning for Tabet ved ny Tilløb fra Nord; indtil sin Munding vedbliver den at tjene Mennesket. Kun faa Steder behøves Diger for at holde dens Højvande inden for bestemte Grænser; frit faar den Lov at brede sit Vand ved Sommertide vidt ud til begge Sider; thi Dyndet, der efterlades, naar Vandet falder, er Gødning for Jorden, og selv om een Høst gaar tabt, finder Landmanden Trøst ved Tanken om, at den næste vil blive dobbelt rig. — Er G. saaledes en uvurderlig Gave for Indien, kan det ikke nægtes, at den til Tider optræder som Fjende; dels gennem næsten aarlige ødelæggende Oversvømmelser, dels gennem de Miasmer, der opstige fra dens Dynd, dels ved dens og dens Bifloders Skiften Leje. Mangen en By i Ruin eller i Forfald havde engang et rigt Handelsliv, da Floden beskyllede dens Mure. Endnu i vore Dage trak G. sig bort fra Rajmahal, og mange gamle indiske Byer, der engang laa ved Floden, kunne nu næppe paavises fjernt fra dens nuværende Leje. Saadan Skæbne har ramt adskillige Byer ved Hugli, og Kalkutta selv er kun ved store Reguleringsarbejder sikret mod saadan Eventualitet. Jærnbaneanlæggene have ofte lidt under Flodernes Ødelæggelse, og man forstaar, at en vigtig Del af de indiske Love angaar Ejendomsforandringer, der skyldes Flodernes Bortskylning eller Nydannelse af Land.

— Indtil Jærnbanernes Bygning i Tidsrummet 1855 — 70 var G. saa godt som den eneste Handelsvej mellem Øvreindien og Havet; endnu maa denne Flod regnes blandt Verdens vigtigste Vandveje. Værdien af Vareforsendelsen op og ned ad Ganges-Systemet mellem Kalkutta og det indre kan anslaas til ca. 400 Mill. Rupier aarlig (1891). Visse Varesorter forsendes endnu fortrinsvis ad Vandvejen, og det er muligt, at Trafikken paa G. endog er vokset, efter at Jærnbanerne ere komne til. Millioner af Mennesker leve af Handel langs G.'s Bredder, og store historiske Byer ere skabte langs Floden, skabte af Floden: Kalkutta, Patna og Benares ved G. selv, Agra og Dehli ved Djamna, og

Allahabad der, hvor begge mødes. (Litt.: Hunter, *The indian empire* [Lond. 1893]). *H. L.*

G. (Sanskrit Gangā) er Indien's helligste Flod: »den indtager første Rang i Indien's religiøse Geografi, allerede paakaldt tillige med andre Floder i Rigveda, fra den makedoniske Tid Genstand for en af de vigtigste Kultuser i Indien (Strabon XV I Kap. 69); fra Gangotri i Himalaya, hvor den er nedstegen fra Himmelen, til Øen Sāgar, hvor den naar Havet, ere dens Bredder opfyldte af hellige Steder; en særlig Klasse Brahmaner, Gangāputraer (»G.'s Sønner«), leve af Tjenesten ved i de utallige ghats, hvorved man stiger ned til Floden; Vandet sendes langvejs bort; Rajah'er og rige private holde med stor Bekostning særlige Betjeninger for at blive forsynede regelmæssig dermed. Det er enhver from Hindus Drøm engang at kunne rense sig i »de tre Verdeners Flod« (den flyder i Himmelen, Jorden og Underverden), vinde Himmelen ved Bhadrināth (hvor den skiller sig fra Gletscherne), Hurdvār (hvor den træder ind i Sletten), Prayāga (nu noget profaneret ved Kejser Akbar's Fort Allahabad), hvor den modtager sin Søster Yamuna (Jumna), der er hellig som den selv, og hvis Bredder i den fjerne Oldtid var Vidne til Krishna's (s. d.) Spilopper, og særlig i Benares, »Verdens Lotus«. De gamle, døende og syge bæres hertil langvejs fra; lykkelige de, som dø og brændes her, eller som drukne sig i dens rene Vande (ligesom ogsaa ved andre hellige Floder, selv til Dels i vore Dage)« (Barth). Der findes Litanier til G. ligesom til Vishnu, Civa, Devi (DurgS), Surya (Solen), Ganeca etc. Hos Cākta'erne (s. d) er G. (efter Bramhmavaivartta-Purana), ved Siden af Durga, Lakshmi, Sarasvati etc, en af de oprindelige amsa'er (»Dele«, Emanationer) af Prakriti (»Naturen«). — G. er paa i een Gang Flod og Gudinde. I den sidste Egenskab fremstilles hun som en yndig ung Kvinde med en Lotusblomst i Haanden, er Durgā's (s. d.) Søster og Veninde, deltager i Gudernes Forsamlinger (hos Brahman, Indra etc), taler med Umā (Durga) om Kvindens Pligter, forklarer Sāgara (»Havet«), hvorfor Floderne ikke føre Rør, men kun Træer til Havet (nemlig fordi Rørene ere kloge nok til at bøje sig). Oppe i Himmelen kaldes den Ākāca-G. (»Æther-G.«). Den blev bragt ned paa Jorden af Bhagiratha (s. d.) og derfor betragtet som hans Datter; om dens mytologiske Løb se Brahmanisme, S. 496. Da Kong Jahnu ikke vilde gifte sig med den, oversvømmede den hans Offerplads, hvorfor Jahnu drak den; men Rishi'erne fik den tilbage fra ham som hans Datter (Jāhnavī). Agni (Ilden) nedlagde den Sæd (oprindelig Rudra's), hvoraf Skanda (s. d.) opstod, i G.; men hun kunde ikke bære den og maatte lægge den fra sig paa Meru (se Brahmanisme, S. 496 ff.), hvorved ogsaa Guldet opstod. Ved Kong Cāntanu blev hun Moder til 8 Sønner (Genfødelser af de 8 Vasu'er), men lod kun den yngste, Bhishma, leve (se Dyaus). Efter det store Slag mellem Kuru'erne og Pāndava'erne gaar Vyasa om Natten ud i G. og maner de faldne Krigere frem af Floden; efter at de den Nat havde glædet sig med deres der forsamlede efterlevende, forsvandt de igen i Bølgerne og gik til deres forskellige himmelske Opholdssteder; deres Enker druknede sig i G. og bleve straks forenede med deres Mænd. Da Yudhishthira, efter at have mistet alle sine Slægtninge, var gaaet op til Himmelen med sit menneskelige Legeme, badede han sig i Ākāca-G. og blev derved fri for sin menneskelige Natur, for Plager og Fjendskab, og bor derefter i Himmelen. — I det genealogiske System er hun mest, ligesom Umā (Durga), en Datter af Himavat (Himalaya) og Mena. *S, S.*

Ganges-Delfin se Delfiner, S. 86.

Ganges-Gaviāl se Gavial.

Gangfugle, Fugle med Gangfødder (s. d.).

Gangfødder i videre Forstand kaldes Fuglefødder, der enten mangle Bagtaa eller have denne mere eller mindre svagt udviklet. Som Regel egner en saadan Fod sig ikke til at omfatte Grene, men Undtagelser forekomme dog (Hokko- og Tallegalla-Høns, Hejrer) G. have: Hønsefugle (egl. G. eller Skrabefod), Vadefugle (Vadefod), Strudse (Løbefod) og Svømmefugle (Svømmefod).

G. i snævrere Forstand (Skrabefoden) har en temmelig kort Mellemfod, men en forholdsvis vel udviklet Bagtaa. Fjerklædningen gaar som Regel til Hælen, hos nogle dog længere (hos Ryperne til Taaspidserne). Neglene ere flade og brede. Om de andre Afændringer se Specialartiklerne. *E. B.*

Ganghofer, Ludwig, tysk Forfatter, er født 7. Juli 1855 i Kaufbeuren i Øvrebayern. Han studerede Polyteknik i München 1874—78, senere Filosofi og Filologi i Berlin 1879. Her optraadte han 1879 som Forfatter med den lyriske Digtsamling »Vom Stamme Afra« og 1880 med Folkeskuespillet »Der Herrgottschnitzer von Ammergau« [9. Opl. 1891], som gjorde stor Lykke og blev omarbejdet til en Novelle (i »Neuer Deutscher Novellenschatz« [19. Bd. 1887]). Derpaa udkom femakts Dramaet »Wege der Herzen« [1882] og Enakteren »Der An fang vom Ende« og »Der Prozesshansl« [i bayersk Dialekt, 1884]. 1881 blev G. Dramaturg ved Ringteateret i Wien, og 1886—92 redigerede han Feuilletonen i »Wiener Tageblatt«. Efter Ringteaterets Brand holdt han sig mest til Novellen og Romanen, i hvilke han opnaaede ret betydelige Resultater; eksempelvis kunne nævnes: »Der Jager von Fall« [1882], dramatiseret under Titel »Der zweite Schatz«, »Die Siinden der Väter« [2 Bd.] og »Edelweisskönig« [2 Bd., 1886], »Der Besondere« [1890], »Fliegender Sommer« [1892], »Die Klosterjager« [middelalderlig Roman, 1893]. Senere vendte han dog tilbage til Dramaet og udgav »Der Geigenmacher von Mittenwald« [i Dialekt, 1887], »Die Falle« [Lystspil, 1891] og Femakteren »Auf der Hohe« [1891]. 1890—91 udgav han sammen med Chiavacci »Nestroy's Gesammelte Werke«. *C. A. N.*

Gangi [ga'ndži], By paa Sicilien, Provins Palermo, ligger ved en Biflod til Pollina paa Skraaningerne af et højt Bjærg og har (1881) 12,000 Indb., der drive Avl af Hvede og Kvæg. Ved det 3 Km. bortliggende Kloster San Benedetto laa den gamle Sikelerby Engyon. *C. A.*

Ganglad, Tjeneren og Ternen i Hel's Bolig.

Ganglere (Vandrer?), det Navn, hvorunder Kong Gylve optræder, da han gæster Asgaard. *A. O.*

Gangliecelle se Nervesystem.

Ganglier, Nerveknuder, se Nervesystem.

Gangotri (sanskr. *Gangawartari*) berømt Val-

fartstempel for Hinduerne, i Vasalstaten Garvhal (britiske Nordvestprovinser), under 30° 59' n. Br., 78° 59' 0. L. f. Grw., 3,144 M. o. H. ved øvre Ganges. *H. L.*

Gangra, Synoden i, ca. 365, fordømte Eustathianerne (se Eustathios) og udstedte nogle kirkeretlige Bestemmelser. *L. M.*

Gangri, Bjærgkæde i det vestlige Tibet (s. d.).

Gangræn, Koldbrand, Brand, er enhver i levende Live opstaaet Bortdøen af en Del af Legemet. G. kan opstaa af forskellige Aarsager, der dog alle kunne henføres til to Hovedaarsager, 1) Aflukning af Blodtilstrømningen til paagældende Del, 2) Destruktion af Vævet. Til G. paa Grund af den første Gruppe af Aarsager maa henregnes G. hos gamle Personer *(G. senilis)*, opstaaet ved Forkalkning af Pulsaarerne; G. paa Grund af Blodprop opstaar undertiden hos hjertesyge eller hos Mennesker, der paa Grund af Syfilis have Lidelser i en Pulsaare. Efter Læsioner, hvorved en større Pulsaare er bleven sønderreven, opstaar ikke sjælden G. af et Stykke af et Lem. Herhen hører mulig ogsaa den G., som opstaar ved for stor Indtagelse af Meldrøje (*Secale cornutum*; Ergotin), der fører til Sammensnøring af Karrene. Denne G. har i sin Tid spillet en stor Rolle som Landeplage, da Brødkornet var overfyldt med Meldrøjen, og Lidelsen derfor fik en stor Udbredelse (Ergotisme, *Ignis sacer*). Ved Tryk paa bestemte Steder kan Ernæringen nedsættes saa stærkt, at der opstaar G. af større eller mindre Partier, saaledes paa Liggestedet hos langvarig syge, de saakaldte Liggesaar (*Decubitus*), eller Tryksaar ved Bandagetryk (hos Heste Tryk af Seletøjet). — Til den anden Gruppe af Aarsager til G. høre Forfrysninger og Forbrændinger af 2. og 3. Grad (se Forbrænding) eller kemiske Ætsninger svarende hertil. Ved Sukkersyge eller Nyrebetændelse opstaar undertiden G. Denne afhænger oftest af smaa Læsioner og beror sikkert paa en ringe Modstandsevne imod Infektion gennem Læsionerne. G. kan ogsaa opstaa ved Indtrængning af visse Infektioner (Streptokokker, Nekrosebacil) ogsaa hos helt sunde; denne Art G. er formodentlig bunden til de af Mikroberne udviklede Stoffers Indvirkning paa Cellerne — muligvis dog paa de fineste Kar. I gamle Dage var en Form af denne G. særlig frygtet, den saakaldte Hospitalsgangræn, som i store Epidemier har hærget Hospitalerne. — G. viser sig med en Del Forandringer af det paagældende Sted, der svare til en delvis Bortdøen, nemlig blaahvidlig Farvning, Kølighed, Mangel paa Følelse (men dog Følelsen af Smerte) og Bevægelse, samt, om man saarer Partiet, Mangel paa Blødning. Efterhaanden begynder Partiet at tørre hen og bliver sortagtigt — enkelte Partier kunne blive hvide, saaledes Sener, Baand. Efter en vis Tids Forløb vil det nu vise sig, om G. vil begrænse (demarkere) sig eller være fremadskridende. Dette sidste er et slet Tegn, og en G. med denne Tendens vil ofte medføre Døden, saaledes ofte ved G. hos sukkersyge, ogsaa undertiden ved G. hos gamle, eller ved G. som Gennemligningssaar hos svagelige Patienter. Er derimod G. begrænset, eller begrænser den sig i snart, er der Haab om, at den kun vil medføre det partielle Tab af den angrebne Del, og Heling vil da kunne ventes enten af sig selv eller f. Eks. ved Operationer. At ville standse en ikke demarkeret G. ved Operation, f. Eks. Amputation af et Lem, vil oftest ikke lykkes, og skal man forsøge det, maa man i hvert Fald operere langt oven for det angrebne Sted. Overlades G. helt til sig selv, vil der oftest udvikle sig Suppuration paa Grænsen mellem det sunde og G., og under denne Proces vil da det af G. angrebne afstødes. Naar Suppurationen, der medføres af G., bliver af ondartet Natur ved Tilkomsten af luftudviklende Bakterier, Forraadnelsesbakterier, opstaar skrækkelig lugtende Afsondringer, og der udvikler sig en luftblandet G. i Vævene (*G. emphysematosa*), der som Regel medfører Døden. Ved symmetrisk G. forstaas G. af omtrent samme Parti af begge Ben (eller sjældnere Arme); maaske er Aarsagen Blodproppe, maaske Syfilis, eller den symmetriske Udbredning skyldes ejendommelige Nerveforhold eller er, som ved Forfrysning, ganske tilfældig. *E. A. T.*

Gangspil (Søudtryk), et Spil (en Vinde), hvor Stammen staar lodret, i Modsætning til Bradspil (s. d.). G. bruges i Skibe med stor Besætning, Kraftvindingen er ikke særlig stor, men Arbejdet udføres desto hurtigere. G. bestaar af: 1) Tappen, en cylindrisk Jærnakse, fastboltet i Dækket; om denne drejer sig 2) Stammen, en nogenlunde cylindrisk Sammenbygning af Træ eller Jærn, centralt udboret og foret. Forneden paa Stammen findes en ringformet (i Snittet trekantet) Indskæring, ind i hvilken Ankerkæden kan lægges og fastholdes. Neden for denne findes bevægelige 3) Paler, der passe ind i en paa Dækket uden om Stammen anbragt Palring; ved disses Hjælp forhindres Stammen i at dreje sig den forkerte Vej. Foroven bærer Stammen en bredere Brikke eller Skive, 4) Koppen, i hvilken findes radielt anbragte Udskæringer til 5) Bommene, løse Egetræsstænger, ved hvilke Mandskabet anbringes, og paa hvilke de virke, naar Spillet skal gaa rundt. Oven for Stammens Indskæring findes nogle Fordybninger, hvori man kan indsætte nogle Træpuder — Hvalpene —, rundt om hvilke man vikler et svært Tov (et Varp), i hvis Ende Byrden kan anbringes. G. bruges som oftest til Letning (Ophejsning) af Ankeret, men ogsaa til andet svært Trækbrug, f. Eks. naar en tung Genstand skal hales om Bord, et Skib skal hales af Grund e. l.; det er i de sidstnævnte Tilfælde, at Hvalpene paasættes, og Varpet anbringes om Spillet. *C. L. W.*

Gang [gä'ŋ]**-System**, eng. *agriculture gangs*, kaldes et, især tidligere i det sydøstlige England almindeligt Arbejdslejeforhold inden for Landbruget, bestaaende deri, at Ejendommenes lettere, til visse Aarstider knyttede Virksomheder, som Lugning, Kartoffeloptagning, Stenopsamling, Gødning, der udkræve et betydeligere Antal Arbejdere end Gaardens faste Stok, udlejes for en paa Forhaand bestemt Sum til en Entreprenør, *gang-master*, der atter lader dem udføre af Skarer *(gangs)* af Løsarbejdere, i Reglen Kvinder og Børn, som det er hans Sag at skaffe til Veje, vaage over og sørge for; hvor disse Mellemmænd fandtes, kaldtes Skaren en *public gang* i Modsætning til en *private gang*, der er en af en enkelt Ejendomsbesidder lejet Skare Løsarbejdere. Oftest drage disse *public gangs* fra Farm til Farm lig en Slavehorde under sin *masters* Ledelse, og Deltagerne maa hyppig være fraværende fra Hjemstavnen den største Del af Aaret. Systemet blomstrede særlig i de første Aartier af

19. Aarh., da store Strækninger Land bleve lagte under Dyrkning, uden at man endnu havde Boliger nok for en fast, bosiddende Landarbejderbefolkning. Det er nu i Uddøende. Det omstrejfende Liv førte til megen Umoralitet, ligesom de værgeløse Kvinders og Børns Arbejdskraft ofte blev udnyttet hensynsløst. Disse og andre Misligheder førte til, at disse Arbejderes Forhold, efter Initiativ af Lord Shaftesbury, 1865 henvistes til Undersøgelse af den 1862 nedsatte *Childrens Labour Commission.* Dennes Indberetning vakte ren Sensation ved sine Afsløringer og førte til Vedtagelse af L. af 20. Aug. 1867, der satte en Stopper for de værste Misbrug — bl. a. ved Indførelsen af en skarp Kontrol med *gang-masters* — og gav Systemet dets Knæk. Denne Lov suppleredes med Loven om den tvungne Skolegang (*education act*) 1870, der helt forbyder Anvendelse til saadant Arbejde af Børn under 10 Aar og indtil det fyldte 14. Aar, medmindre fyldestgørende Skoletestimonium foreligger. — Ogsaa i Italien kendes Vandreflokke af Arbejdere, mest anvendte ved Jærnbaneanlæg og lignende større Foretagender; disse sammensluttede Skarer, der her udelukkende bestaa af mandlige Arbejdere, have imidlertid en fastere Organisation end de engelske *gangs.* I endnu højere Grad er dette Tilfældet med de russiske Arteller (s. d.). (Litt.: *Commission on the employment of children, young persons and women in agriculture* [Report, 1867]; A. Held, »Zwei Bücher zur social en Geschichte England's« [Leipzig 1881]; W. Hasbach, »Die englischen Landarbeiter in den letzten hundert Jahren und die Einbegungen« [Leipzig 1894]). *K. V. H.*

Ganilh [gani'j], Charles, fransk Politiker og Nationaløkonom, (1758—1836). G. var før Revolutionen Parlamentsadvokat; han deltog i de tidligere revolutionære Bevægelser, men trak sig efter Kongens Henrettelse tilbage fra Omstyrtningspartiet, hvorfor han 1794 anklagedes for Revolutionstribunalet, der dømte ham til Deportation; herfra reddedes han dog ved 9. Thermidor. 1799—1802 var G. Medlem af det af Førstekonsulen oprettede legislatorisk-raadgivende Tribunal, 1815 — 23 deputeret for sit hjemlige Departement, Cantal. G.'s vigtigste Værker ere det historiske Resumé »Essai politique sur le revenu public des peuples depuis l'antiquité« [1806], »Des systèmes d'économie politique« [2 Bd. 1809] og »Théorie de l'économie politique« [1815; 2. Udg. i 2 Bd. 1821], foruden en Del Haandbøger og finansteoretiske Undersøgelser angaaende det franske Budget. G.'s Opfattelse bunder endnu i Merkantilismen, hvoraf han er en af de sidste Udløbere; for øvrigt søger han paa en ejendommelig Maade at forsone dette allerede teoretisk dengang forlængst forladte System med den Adam Smith'ske Liberalisme, uden at dette dog helt lykkedes ham. *K. V. H.*

Ganing eller Gælning, den Proces, hvorved man bortskærer Gællerne og udtager dem og Indvoldene af Silden, før den saltes. Hertil benyttes Gælleknive af en særegen Form. G. foregaar ved et Indsnit i Kværken, og Indvoldene tages bort, ved at Silden holdes i venstre Haand med Bugen op og Hovedet mellem Fingrene. Med højre Haand stikkes Kniven først gennem Kværken, derpaa vendes den om i Silden, saaledes at Gællerne derved løsnes, og nu trækkes Indvoldene (Mavesækken m. m., men hverken Rognen eller Mælken) ud, idet de beknibes mellem højre Tommelfinger og den underliggende flade Kniv. Undertiden er G. mindre fuldstændig, som ved den norske Sommersild, der blot aabnes i Kværken. Ordet stammer fra Substantivet Gan, »Gab, Svælg, Fiskegæller« (egentlig identisk med dansk G. »Gummi«), urbeslægtet med græ. *χαίνω*, »gaber«. *F. D.*

Gannat [gana'], By i Mellemfrankrig, Dep. Allier, Hovedstad i Arrond. G., ved Andelot, har en Kirke fra 11.—14. Aarh., Alun- og Kaolingruber, Mineralkilde og (1891) 5,800 Indb. *H. W.*

Ganneau [gano'], Charles Clermont-, fransk Orientalist, er født 19. Febr. 1846, studerede østerlandske Sprog i Paris ved *Ecole des langues vivantes,* blev 1867 Sekretær og Dragoman (Tolk) ved det franske Konsulat i Jerusalem. G. indlagde sig her stor Fortjeneste ved at opdage, udgive og tolke den berømte Mesa-Indskrift fra Dhiban i Moabiterlandet; hans Oversættelse (i »Revue Archéol.« 1870) have hans mange Efterfølgere ikke synderlig kunnet forbedre. 1873 blev han Dragoman ved det franske Gesandtskab i Konstantinopel; gentagne Gange sendtes han til Syrien saavel af Frankrig som af England i videnskabelige Øjemed; 1880 blev han Konsul i Jaffa. G. indlagde sig snart en anden stor videnskabelig Fortjeneste ved at paavise, at alle de Potteskaar med moabitiske Indskrifter, som Museet i Berlin havde købt, og hvis Ægthed forfægtedes af tyske lærde, vare falske, »Les fraudes archéologiques en Palestine« [Paris 1885]. 1889 blev G. Medlem af Instituttet og 1890 Professor i semitisk Epigrafik og Arkæologi ved *Collège de France.* G. er Forfatter til mange lærde Afhandlinger; en Del mindre ere samlede i hans »Recueil d'Archéologie Orientale«. *V. S.*

Ganofyllit, et sjældent Mineral fra Pajsberg i Vermland, er brunt og glimmerlignende og bestaar af et vandholdigt Silikat af Manganforilte og Lerjord. *N. V. U.*

Ganoider (*Ganoidei*), en Orden af frigællede Fisk. Kroppen dækkes af Benplader eller Skæl, er sjældnere nøgen; Skelettet bestaar af Ben og Brusk; Finnehuden støttes af Benstraaler, der kunne lægges ned. Hjertet med Hjertekegle; Synsnerverne danne et Chiasma; Tarmen med Spiralfold; Svømmeblæren med Luftgang. De nulevende G. falde i to Afdelinger: 1) Bruskganoider eller Støre (*Chondrostei*): Skelettet for største Delen brusket; Munden ligger paa Hovedets Underside; Halen skæv (se i øvrigt Støre). 2) Benganoider (*Holostei*); Skelettet for største Delen forbenet; Munden ligger ved Hovedets Forende; Skællene ere tykke, skævt firkantede, paa Overside emailglinsende, paa Indersiden gribende ind i hverandre med smaa, tapformede Udvækster (se Fisk, S. 612 Fig.), sjældnere almindelige, taglagte Skæl. Benganoiderne, der alle leve i ferske Vande, deles i 3 Familier. a) De armfinnede G. (*Crossopterygii*). Bichiren (*Polypterus*) har en lang Rygfinne, der er opløst i en Række Smaafinner, hver bestaaende af en mod Spidsen stærkt spaltet Straale og en Hudflig, der naar til Grunden af den følgende Straale; den bageste Finnes Hud er forbunden med den afrundede Halefinne. Gatfinnen er lille. Brystfinnernes Rodknogler ere forlængede, saa at Straalerne sidde som paa en »Arm«;

Bugfinnerne fæstede meget langt tilbage (Fig. 1). Issehuller ere til Stede; Gællehudsstraaler mangle; mellem Underkæbens Grene ligge to Strubeplader. Den opad bøjede Ende af Rygraden er meget lille. Svømmeblæren er ufuldstændig delt i et større og et mindre Rum. Ungerne have ydre Gæller. Man kender kun een Art af denne Slægt (*P. bichir*), idet de tidligere opstillede 6 Arter kun ere lokale Afarter, der variere f. Eks. i Antal af Smaafinner (8—18). Den lever i det tropiske Afrika's Floder, er særlig talrig i Vestkystens Vande samt i den øvre Nil, hvorfra den med voksende Vand gaar

Fig. 1.

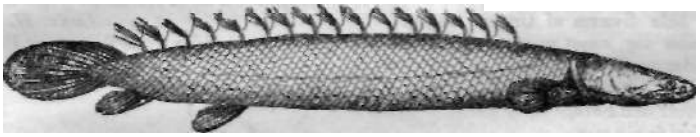

Bichir.

ind i denne Flods mellemste og nedre Løb. Dens Levevis er saa godt som ukendt. Panseraalen (*Calamoichthys*) er meget langstrakt, næsten aaledannet, har færre og mere adskilte Smaafinner og mangler Bugfinner, men ligner Bichiren i den øvrige Bygning. Panseraalen forekommer i Vestafrika, i dyndede Floder og Bække, og lever af Insekter og andre Smaadyr. — Uddøde Crossopterygier kendes kun fra mesozoiske og palæozoiske Aflejringer, og de med de nulevende Former nærmest beslægtede ere tilmed at søge i disse Perioders ældste Former, nemlig i Kulformationens og de devoniske Dannelsers Rhombodipteriner (*Osteolepis*, *Diplopterus* o. s. v.), der i det hele og store besidde Bichirens Karakterer, ene med Undtagelse af, at Rygfinnen beslaar af to smaa Finner, der ere rykkede langt tilbage paa Legemet. En anden, samtidig levende Gruppe: *Cyclodipterini* (*Holoptychius* o. s. v.) havde derimod afrundede (cykloide) Skæl, og *Coelacanthini*, der kunne forfølges fra Kulformationen indtil Slutningen af Kridttiden, ere endnu mere afvigende

Fig. 2.

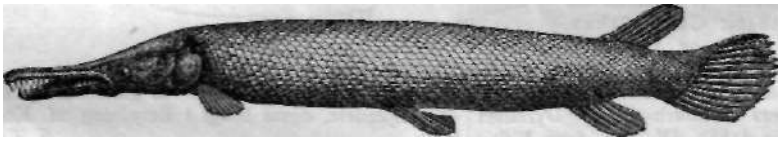

Pansergedde.

fra de nulevende Former, frembyde bl. a. det ejendommelige, at Rygstrengen er vedvarende, og at Gat- og Rygfinner ikke bæres af en Række Straalebærere, men hver af en stor, i Reglen gaffeldelt Knogle. b) Pansergedderne (*Euganoidei Lepidostei*) have Kæberne meget stærkt forlængede til et med stærke Tænder væbnet Næb; Rygfinnen er kort, sidder over Gatfinnen. Den opadbøjede Ende af Rygraden er lang, og Halefinnen sidder næsten paa dens Underside (Fig. 2). Halefinnens øvre og nedre Rand og de andre Finners Forrand med en dobbelt Række Dækskæl (fulcra). Gællehudsstraaler ere til Stede. Issehuller mangle. Hvirvlerne ere hule bagpaa, men hvælvede forpaa (opisthocoele). Svømmeblæren celluløs. Denne Familie tæller kun een Slægt med 3 Arter, der leve i det tempererede Nordamerika, Mellemamerika og paa Cuba. Den nordamerikanske Art (*Lepidosteus osseus*), der bliver 2 M. lang, lever af Fisk og er selv uspiselig. Den leger i Maj—Juni paa de flade Søbredder; de spæde Unger have intet »Næb«, men skaaldannede Sugeredskaber paa Snudespidsen, hvormed de en Tid lang holde sig fast ved Stene eller andre Genstande. — Euganoiderne optraadte allerede i den devoniske Periode, naaede deres højeste Udvikling i Juratiden, aftoge stærkt i Kridttiden, og fra Tertiærtiden kendes kun faa Levninger. De talrige Slægter og Arter havde i det hele taget Pansergeddens Karakterer, om end de frembyde en mangfoldig Afveksling i Form, Størrelse, Hudens Beklædning og Tandforhold. De palæozoiske Former vare som Regel udpræget skævhalede (heterocerke), hos de mesozoiske Former nærmede Halen sig mere eller mindre til det viftedannede (homocerke). De ældre Former manglede Hvirvler, de yngre Former havde i Rygstrengens Skede ringformede Hvirvler. En Særstilling indtage de i Jura, Kridt og eocene Dannelser fundne Pycnodonter. Deres Legeme var meget højt og sammentrykt. Skællene ere ofte faldne af, og paa slige Skeletter ses, at Kroppen var omgiven af et Gitter af buede Lister (rimeligvis dannede af de affaldne Skæls sammenfalsede, fortykkede Forrande), der forbinde Ryg- og Bugkantens Benskjolde med hinanden. Fortil i Munden sade mejseldannede Tænder, længere tilbage paa Kæberne samt Ganen svære Knusetænder. c) *Amiodei* ligne Benfiskene i Ydre, men nærme sig i flere indre Bygningsforhold (Hjerte, Tarm o. s. v.) til G. Mudderfisken (*Amia calva*) se Amia. Om denne mærkelige Fisks Yngelpleje refereres efter de nyeste Undersøgelser følgende: Vinteren tilbringer den paa Dybet, men om Foraaret gaar den op til Søbredderne for at lege. Skaren deler sig i smaa Selskaber, bestaaende af en Hun og flere Hanner. Til Legeplads vælges en med Planter tæt bevokset Plads paa $^1/_3$—$^2/_3$ M. Vand; Hannerne fjerne al opstaaende Plantevækst paa en Plet, ca. 60 Cm. i Tværmaal, saa at kun Bunden af denne med tæt Siv omgivne »Grube« dækkes af sammenfiltrede Rodtrævler og et moslignende Tæppe. Naar Legen begynder, gnide Fiskene sig tæt mod hverandre, saa at Skæl løsnes og falde af, og samtidig skille de sig af med Æg og Mælke. Æggene klæbe straks fast til enhver Genstand, som de støde paa, og Dyrene forlade nu Legepladsen med Undtagelse af een Han, der bliver tilbage for at holde Vagt ved

Ægene. Snart kredser den langsomt om i selve Reden, snart staar den med Kroppen inde i den tilgrænsende Vegetation, men med Hovedet og de i stadig Bevægelse værende Brystfinner over Reden; ved dens vedholdende Bevægelser sættes Vandet i Strømning, og Æggene undgaa at mudres til eller ødelægges af Vandskimmel. Den spæde Yngel er paa Snudespidsen udstyret med Sugeskaale, hvorved den fæster sig til Planterne i Reden; af og til løsner en Unge sit Tag, svømmer om med vrikkende Halebevægelser ligesom en Haletudse, men sætter sig snart til Ro paa ny. Naar Yngelen er 13 Mm. lang og den ved Bugen hængende Blommesæk omtrent fortæret, forlader den Reden for at følge den gamle Hanfisk, der holder sig nær Overfladen med den hele Sværm af Unger (ofte flere Tusinde) snart under sig, snart over sig. Det er meget vanskeligt i denne Tid at komme Hannen paa nært Hold; den har Øjnene godt med sig, og sporer den Fare, flyr den ilsomt, og Ungerne holde sig samtidig saa tæt ved ham, at de synes at udgøre eet Legeme med ham; sluttelig forsvinder den sporløst under en flydende Stamme e. 1. Først naar Ungerne have antaget de voksnes Udseende, have faaet Skæl og Finnerne fuldt udviklede og kunne klare sig selv, ophører Hannens Vagthold. — Talrige uddøde Slægter (*Caturus*, *Megaluruso*. s. v.) danne Bindeled mellem denne i mange Henseender med Benfiskene (særlig Sildene) nær beslægtede Form og de ægte G. De tertiære Arter findes i Ferskvandsdannelser, de ældre derimod (ligesom de øvrige G.) i rent marine Aflejringer. — Den seneste Tids Forskning af *Amia*'s embryonale og larvale Udvikling viser, at den i saa Henseende indtager en Mellemstilling mellem Benfiskene og G., og bekræfter saaledes de Resultater, der alt vare naaede ved Studiet af dens Bygning og Forhistorie. Pansergeddens Udvikling frembyder paa den anden Side mange slaaende Lighedspunkter med Hajernes. Bichirens Udvikling er ukendt. (Litt.: Joh. Müller, »Ueber den Bau und die Grenzen der Ganoiden« [»Abhandl. der Berliner Akad.« 1846]; Chr. Lutken, »Om G.'s Begrænsning og Inddeling« [»Vidensk. Medd. naturhist. Forening« 1868 og 1872]; en populær Fremstilling heraf i samme Forfatters »Skildringer af Dyrelivet i Fortid og Nutid« [1880, IV, Fortidens Fisk]; Zittel, »Handb. d. Palæontologie« [1. Del, »Palæozoologie«, 3 Bd., 1887—90]; Bashford Dean, *On the early developmentof Ganoids*; *Compte-rendu des Séances du trois. Congrès internat. de Zool.* [1896]; samme, *On the larval development of Amia calva* [»Zool. Jahrb. Abth. f. Syst. etc.« 9. Bd. 1896]). *Ad. J.*

Ganomalit, et sjældent Mineral, som bestaar af Bly, Kalk og Kiselsyre ($3PbO.2CaO.3SiO_2$) med lidt Mangan, findes ved Långban og Jakobsberg i Vermland. *N. V. U.*

Gans, Edvard, tysk retslærd, født 22. Marts 1798, død 5. Maj 1839. Allerede som Privatdocent ved Universitetet i Berlin udmærkede han sig som en fremragende Repræsentant for den Skole af tyske Jurister, der vilde begrunde Retsvidenskaben paa Filosofien, hvorved han traadte i Modsætning til den, især af Savigny repræsenterede, historiske Skole, som han først angreb i Fortalen til »Scholien zu Gajus« [Berlin 1821]. G., som var født af jødiske Forældre, gik over til Kristendommen og blev 1825 overordentlig og 1828 ordentlig Professor ved Universitetet i Berlin. Af hans betydeligste Værker kunne nævnes: »Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwickelung« [Bd. 1 og 2 Berlin 1824—25, Bd. 3 og 4 Stuttgart 1829—35], »System des romischen Zivilrechts« [Berlin 1827]. Han har udgivet Hegel's »Vorlesungen iiber die Philosophie der Geschichte« [Berlin 1837]. *Ludv. H.*

Gant (Vergantung), i ældre tysk Retssprog Be-

Ganymedes.

tegnelse for offentligt Salg af en gældbunden Persons Ejendele, ogsaa brugt i Betydning af Konkurs. *E. T.*

Ganta, Hulmaal paa Filippinerne, for større Varer = 1/25 Caban = 3 Lit., for flydende Varer = 1/16 Tinaja = 3,93 Lit., paa Mindanao for Ris = ca. 1,8 Kg. *N. J. B.*

Gantiil, et ved Østersøen's Sydkyst meget brugt, tredobbelt Fiskegarn (Grimegarn). *Arth. F.*

Gantong, (Gantam, Ganton), Hulmaal og Vægte paa de østasiatiske Øer: paa Pulo Pinang = 4,45, i Singapur = 4,78 Lit., i Byen Malakka for Ris = 1/10 Mahs = 2,95 Kg., i Palembang = 1/10 Beli = 3,7 Kg., i Batavia for Kaffe m. m. = 10 Catjes = 6,1521 Lit., men i øvrigt i Bantam for Korn og Salt - 1/200 Coyang = 8 Bambus å 4 Catjes = 19,6867 Kg., i Band-

jermassin (Ganton) for Ris = 6,048 og for Peber = 9,843 Kg., i Makassar for Ris = 5,66 (det nederlandske Handelsselskabs G.) og 3,77 Kg. (de indfødtes G.), paa Amboina for Ris og Salt = $3^3/_4$ Cattis = 2,2155 Kg., paa Sulu-Øerne = 4 kines. Cattis = 2,419 Kg. G. er endvidere den hollandske Betegnelse for den japanesiske Schoo = 1,815 Lit. Endelig er G. eller Gantang Regningsenhed paa Mindanao (Filippinerne) = 25 Kampan (kinesisk Kangan, et Stykke groft Lærred) — 4,000—4,500 kinesiske Cash. *N. J. B.*

Ganymēdes var, efter Iliaden, Søn af Tros og Kalirrhoe, Broder til Ilos og Assarakos; han var den skønneste af alle dødelige, derfor førte Guderne ham bort, for at han skulde leve i deres Samfund og være Mundskænk for Zeus; til Bod for G. gav Zeus et Stod ypperlige Heste. I yngre Gengivelser af Sagnet, hvor G. sædvanlig gælder for en Søn af Laomedon, fortælles, at det var Zeus's Ørn eller Zeus selv i Ørneham, der bortførte G. Ofte fremstilles Zeus's Forhold til G. som erotisk, saaledes i en af Lukian's vittige Dialoger (men ogsaa allerede hos 5. Aarh.'s Forfattere). Paa Vaser fra 5. Aarh. f. Chr. findes stundom G. afbildet, forfulgt af Zeus eller i fortroligt Samvær med ham; i de store syditaliske Vasebilleder fra 4. Aarh. f. Chr. hører han med til den olympiske Hofstat. Fra samme Tid findes plastiske Fremstillinger af G. Den berømteste af disse var en Gruppe af Leochares, som dristig og heldig satte sig den vanskelige Opgave at fremstille Bortførelsesscenen; en Replik af dette Arbejde er bevaret i en Marmorgruppe i Vatikanet (se Fig.). En anden, i mange Gentagelser bevaret antik Komposition forestiller G., som paa Olympen rækker Ørnen en Læskedrik. Ogsaa den nyere Kunst har ofte fremstillet G.; her skal kun anføres Thorvaldsen's bekendte Arbejder, den staaende G. og G. med Ørnen. *C. B.*

Gaon (hebr. »Herlighed«, Excellence, plur. *geonim),* Embedstitel for Overhovederne ved de to jødiske Akademier i Sura og Pumpeditha (i Babylonien) i 7. — 11. Aarh. Af Geonim, der vare agtede ikke blot som lærde, men som Spidser for Jødedommen, er Saadias ben Joseph, født 892, den vigtigste. I den geonæiske Tid falder den endelige Afslutning af Talmud og Karæismens Fremkomst. *V. O.*

Gap [ga'p], By i det sydøstlige Frankrig, Hovedstad i Arrond. G. og i Dep. Hautes-Alpes (Dauphiné), beliggende ved Luye og omsluttet af høje Bjærge, men nær ved Drac's-Dal, der har stor Betydning som Forbindelsesled mellem Byerne ved Rhône og Grenoble, har (1891) 6,900 (med Kommune 10,500) Indb., som drive nogen Industri og Handel; i Omegnen Brud af udmærket hvidt Marmor. G. er Garnisonsby, har bl. a. et Lærer- og Præsteseminarium og en i 2. Halvdel af 19. Aarh. opført Domkirke, hvori der er et Mausoleum for den i Dep. fødte og fra Hugenotkrigene bekendte Connétable Lesdiguiéres. — G., Oldtidens *Vapincum*, blev under Hugenotkrigene indtagen af ovennævnte Lesdiguiéres; 1692 blev den plyndret og halvt ødelagt af Hertugen af Savojen. *H. W.*

Gar er Betegnelsen for en vis Renhedstilstand hos de uædle Metaller, f. Eks. Kobber og Jærn, i Modsætnmg til raa, som antyder Urenhed, ved ædle Metaller benyttes fin for g., og for begge Arter Metaller raffineret for en høj Grad af Renhed. I Garveriet betegner g., at Arbejdsstykket er helt gennemgarvet. *F. W.*

Garamánter, i Oldtiden Navnet paa et Nomadefolk i det mellemste Sahara's Oaser 0. f. Gætulerne. G. ere vistnok identiske med de nuværende Tibbuer. *C. A.*

Garamond [garamô'], Claude, fransk Stempelskærer og Skriftstøber, født omtrent 1480 i Paris, død 1561. Den smukke Antikva, som G. skar, kom efter hans Død til en anden udmærket dygtig Franskmand, Le Bé, af hvem den berømte Plantin i Antwerpen købte den; den bevarede længe sit Ry. Desuden skar han efter Kong Frants I's Befaling en ypperlig græsk Skrift, som benyttedes af Robert Estienne; ogsaa denne kom siden hen i Plantin's Eje, gennem Le Bé. *E. G.*

Garánt (fr.), den, der indestaar, borger for noget. G. kaldes særlig i visse Selskaber en større eller mindre Kreds af Tillidsmænd, der ved deres personlige Navn og Anseelse yde Garanti for Selskabets Vederhæftighed. Om Stater som G. se Garanti. *K. B.*

Garantere (fr.), indestaa for, borge **for.**

Garanti (fr.), almindelig omfattende Udtryk for Paatagelsen af en Borgen, Indestaaen for visse Kendsgerningers Tilstedeværelse eller Indtræden med deraf følgende Forpligtelse til at svare til det ved disse Kendsgerningers Ikketilstedeværelse eller Ikkeindtræden forvoldte Tab. En saadan Garantipligt kan man paadrage sig først og fremmest ved en udtrykkelig mundtlig eller skriftlig Garantierklæring, f. Eks. ved at garantere for, at en Person, der ønsker at indgaa Retshandel med Tredjemand, er myndig eller solvent, at en tiltalt bliver til Stede og underkaster sig Straffen, at en Laantager eller et i et eller andet Øjemed — f. Eks. i Anledning af en Udstilling — dannet Selskab opfylder sine Forpligtelser (se Kaution), eller at en Ting, man afhænder, f. Eks. et Ur, en Cykle, ikke har visse Mangler eller overhovedet fungerer rigtig en vis længere Tid. Endvidere har Lovgivningen i mange Tilfælde positivt paalagt en Garantipligt ud over den udtrykkelig paatagne og ud over, hvad der følger af de almindelige Erstatningsregler. Saaledes maa den, der overdrager en Ting, regelmæssig indestaa for, at han er Ejer af den og altsaa overfører Ejendomsret (Vanhjemmelsansvar); den, der lover en Ydelse, maa normalt garantere for, at han bliver i Stand til at yde den, og at det ydede ikke har væsentlige Mangler o. s. v. I Forbindelse hermed kan ogsaa nævnes, at Lovgivningen undertiden ogsaa paalægger Garantipligt for andres Handlinger, uanset om nogen Tilsyns- eller anden Pligt bevislig er tilsidesat. Saaledes er Husbonden saavel efter D. L. 3—19—2, N. L. 3—21—2 og Sølovens § 8 som efter flere fremmede Lovgivninger i et vist Omfang ansvarlig for sine Folks Brøde; jfr. ogsaa Ansvaret for Husdyr og vilde Dyr, man holder fangne (se i øvrigt Erstatning). Ogsaa det Ansvar, Staten — dog efter dansk Ret inden for snævrere Grænser — har paataget sig over for sine Embedsmænds Handlinger, kan karakteriseres som en Staten legalt paalagt Garantipligt. Endelig kan nævnes, at Staten undertiden

ogsaa har paataget sig G. for Opfyldelsen af private Selskabers Forpligtelser (Statsgaranti) — i Reglen dog kun inden for snævrere Grænser — jfr. som Eks. Lov om Anlæg af en Frihavn ved Kjøbenhavn af 31. Marts 1891 § 3 (Statsgaranti indtil 8 Mill. Kr.).

Fremdeles tales ofte i Statsretten om Forfatningsgarantier eller de konstitutionelle G., hvorved snart sigtes til de i Grundloven eller en anden Forfatningslov indeholdte Forskrifter, hvorved søges sat en Grænse for Statsmagten og sikret en Frihedssfære *{status libertatis)* for Statsborgerne (f. Eks.: d. Grl.'s §§ 76, 79, 80, 81 og 82 om Trosfrihed, Boligens og Ejendommens Ukrænkelighed og Personens Uantastelighed inden for visse Grænser), snart sigtes til de Bestemmelser i Forfatningen, hvorved Statens Maal som Retsstat og Forfatningens Opretholdelse søges realiseret (Ministeransvarlighed, Dommerens Uafsættelighed, Presse-, Forsamlings- og Foreningsfrihed m. m.).

I Folkeretten endelig tales om Garantitraktater, hvorved een eller flere Stater paatager sig G. for Opfyldelsen af en Traktat eller Opretholdelsen af en Stats Neutralitet eller den garanterede Stats Landomraades eller Forfatnings Integritet eller desl. Der sondres her mellem Enkeltgaranti, Kollektivgaranti (hvor flere Stater ere Garanter) og gensidig G. Det læres i Folkeretshaandbøgerne, at en slig een Gang paatagen G. ikke ensidig og vilkaarlig kan opsiges fra Garanternes Side, og at disse efter Omstændighederne med alle Midler ere forpligtede til at gennemføre G. Hvilken praktisk Værdi en saadan »i den treenige Guds Navn« paatagen G. oftest har, fremgaar af et Par Eksempler: Traktat af 8. Maj 1852, hvorved samtlige Stormagter og Sverige og Norge anerkendte daværende Prins Christian's og hans af Ægteskabet med Prinsesse Louise nedstammende mandlige Descendenters Arveret til hele det danske Monarki, og Paris-Traktaten af 30. Marts 1856 Art. VII, hvorved Frankrig, Østerrig, Storbritannien, Preussen, Rusland og Sardinien gensidig garanterede det ottomaniske Riges Integritet. — Om garanteret Neutralitet se Neutralitet. *K. B.*

Garantilov, saaledes kaldes Loven af 13. Maj 1871, hvorved den italienske Stat garanterede Paven fuld Ukrænkelighed (Eksterritorialitetsret) inden for Vatikanet, tilsikrede ham Ret til at holde en egen Garde, beskikke særlige pavelige Sendebud ved fremmede Hoffer o. s. fr. *K. B.*

Garaschanin, Ilia, serbisk Statsmand, født 1812, død 22. Juni 1874, tog 1839 Del i Modstanden imod Fyrst Milosch'es Herredømme og maatte derfor forlade Landet indtil 1842, da Fyrstehuset fordreves. Han blev 1844 Indenrigsminister og viste stor Iver for at fremme baade Skolevæsenets og Samfærdselens Udvikling; modarbejdede 1849 de russiske Bestræbelser for at drage Serbien ind i Opstanden i Bosnien og ligeledes 1853 for at formaa det til Kamp mod Tyrkiet, men blev derfor fjernet. Efter Freden 1856 søgte han at holde Serbien uafhængigt saavel af russisk som af østerrigsk Indflydelse; blev Januar 1858 paanødt Fyrst Alexander som Minister og havde vigtig Del i Nationalforsamlingens Indkaldelse og Fyrstens Afsættelse. I Decbr. 1861 blev han Udenrigs- og Apr. 1862 tillige Førsteminister indtil Oktbr. 1867. — Sønnen Milutin G., født 22. Febr. 1843, uddannedes i den polytekniske Skole i Paris, men afgik som Officer 1868. Dog tog han 1876 Del i Krigen med Tyrkerne som Artillerimajor og var Oktbr. 1880—Oktbr. 1883 Indenrigsminister, samt Febr. 1884—Juni 1887 Første- og Udenrigsminister. Som Fører for det maadeholdne Parti (det saakaldte »Fremskridtsparti«) foretog han et indskrænkende Gennemsyn af de alt for vidtgaaende Love om Presse- og Forsamlingsfriheden, men gennemførte tillige en Række vigtige Forbedringer, en Omdannelse af Skattevæsenet, en ny Hærordning og en Skolelov, fremmede Jærnbaneanlæg og vedligeholdt et godt Forhold til Østerrig. Han blev kun fjernet, fordi han modsatte sig Kong Milan's Skilsmisse; han tog vigtig Del i den ny Grundlov Novbr. 1888, men efter Tronskiftet 1889 var hans Indflydelse saare ringe, indtil Valgene 1895. Dog blev han selv allerede 1893 valgt til Nationalforsamlingen, 1894 Sendemand i Paris og tillige 1895 og 1896 Formand i Forsamlingen. *E. E.*

Garat [gara'j, Dominique Joseph, fransk Revolutionsmand og Politiker, født 8. Septbr. 1749 i Ustariz ved Bayonne, død smst. 9. Decbr. 1839. Han blev Advokat i Bordeaux og var Redaktør af »Journal de Paris«, da Revolutionen udbrød. Bordeaux sendte ham til Nationalforsamlingen, hvor han dog ikke spillede nogen større Rolle. Da Danton nedlagde Justitsministerportefeuillen, overtog G. denne; som Justitsminister forkyndte han — med Hatten paa Hovedet — i Templetaarnet Dødsdommen for Ludvig XVI, der paahørte den staaende med blottet Hoved. Fra Marts 1793 var G. Indenrigsminister, men han var paa ingen Maade denne eller sin tidligere Post voksen i saa overvættes kritiske Tider, han var svag, karakterløs, uden Energi eller Initiativ, uden Mod til at se Faren under Øjne, og gik fuldstændig i Demagogernes Ledebaand, først i Girondens, hvem han i mange Henseender stod nær, derefter i Danton's og Jakobinernes. Efter G.'s Rapporter til Konventet var alt bestandig i ypperlig Orden i Paris, selv Aftenen før 31. Maj og 2. Juni (Girondens Fald), da hele Pariserpøbelen greb til Vaaben, herskede der i Byen den dybeste Fred, og han, G., indestod for alt. Omsider maatte dog denne besynderlige Ordenshaandhæver afgive sin Portefeuille, hvorefter han redigerede Bladet »Salut public«. I Rædselstiden blev han arresteret som moderat, Robespierre's Fald frelste hans Liv. Senere blev han Professor ved den nys oprettede Normalskole, 1795 Medlem af Instituttet, 1798 en kort Tid fransk Gesandt i Napoli, hvor han optraadte med ægte jakobinsk Uforskammethed, og kom 1799 ind i de gamles Raad. Napoleon gjorde ham til Greve og Senator og Medlem af Æreslegionen. I de 100 Dage gjorde han i Deputeretkammeret heftige Udfald mod Bourbon'erne, hvorfor Ludvig XVIII udstødte ham af Instituttet; først efter Julirevolutionen 1830 fik han igen Sæde i det omordnede Institut. Hans »Mém. sur la Révol.« [1795] er nærmest en Apologi for hans og hans Fællers vaklende og karakterløse politiske Optræden og maa benyttes med skarp Kritik. *F. J. M.*

Garat [gara'j, Pierre Jean, berømt fransk Sanger, født i Ustariz 25. Apr. 1764, død i Paris

I. Marts 1823, var som Søn af en Advokat oprindelig bestemt for Skranken, men lagde tidlig sine musikalske Anlæg for Dagen og tog Undervisning hos Franz Beet. Han ejede en sjælden udtryksfuld Stemme, med baade Tenor- og Baryton-Omfang, en beundringsværdig Hukommelse og dramatisk Talent og udmærkede sig navnlig i Gluck's Operaer. Under Rædselsregeringen maatte G., der havde været Marie Antoinette's Yndling, forlade Paris og koncerterede sammen med Violinisten Rode i Hamburg; 1795 vendte han tilbage og vakte saa megen Opsigt, at han 1799 blev udnævnt til Lærer i Sang ved Konservatoriet. Blandt hans Elever nævnes Nourrit, Roland, Ponchard o. a. *S. L.*

Garavaglia [garava'lja] Giovita, italiensk Kobberstikker, født i Pavia 1790, død i Firenze 1835, Elev af F. Anderloni og fra 1808 af Longhi ved Milano's Akademi. Blandt G.'s mange dygtige Blade i Liniemaner efter Mesteren Longhi's Eksempel skulle som de betydeligste nævnes: »Jakob's Møde med Rachel« efter Appiani, »David med Goliath's Hoved« efter Guercino, »Hagar og Ismail« efter Baroccio, »Herodias« efter Luini, »Madonna della Sedia« efter Rafael [1828, Hovedblad], »Jesusbarnet« efter Maratta, Maria's Brystbillede og »Maria Magdalena med Salvekrukken« efter Dolci samt nogle Portrætter; ufuldendt forblev hans »Maria's Himmelfart« efter G. Reni. *A. Ls.*

Garay, Johan, ungarsk Digter, født i Szegszárd i Komitatet Tolna 10. Oktbr. 1812, død i Pest 5. Novbr. 1853. Han blev 1848 Professor i ungarsk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Pest, men mistede sit Embede 1849. Aaret efter blev han ansat ved Universitetsbiblioteket. Han optraadte som Digter med et Epos »Csatár« [1834], som med eet Slag gjorde hans Navn berømt; derefter udgav han nogle Dramer, af hvilke vistnok det bekendteste er »Bátori Erszébet« (»Elisabeth Batori«, 1840), men han naaede betydelig højere som Lyriker, især i sine Ballader og Romancer, blandt hvilke navnlig fremhæves en Samling historiske Ballader og Fortællinger, som han udgav under Titel »Az Arpádok« [»Arpaderne«, 1847; 2. Opl. 1848]. Endnu kan nævnes en Samling af hans Prosafortællinger »Tollrajzok« [»Pennetegninger«, 1846] og den prisbelønnede Digtning »Frangepån i Kristofné« (»Christ. Frangepan's Hustru«). Jos. Ferenczy har besørget en samlet Udgave af hans Digte [1888] og udgivet hans Levned [1883]. Kertbény har oversat et Udvalg af hans Digte paa Tysk [2. Opl. 1857]. *C.A.N.*

Garbánzos, en Slags store, rødlige, velsmagende Ærter, som i Sydeuropa, navnlig i Spanien, nydes meget af Almuen. G. koges med Olie eller meget fedt Flæsk, krydres med Hvidløg og Salt og spises med en Maisskofte og et Glas Vand med lidt Aguardiente (s. d.) i til. *F. J. M.*

Garbo (ital.), Anstand, Ynde; *con g.* musikalsk Foredragsbetegnelse: med Anstand, Elegance, yndefuldt. ***S. L.***

Garbo, Dino di, italiensk Læge og Filosof, født ca. 1270 i Firenze, død 30. Septbr. 1327 smst., var meget berømt som Læge, medens han som Filosof ikke indtager nogen fremragende Plads. Han var Professor i Bologna, Siena, Padova og Firenze. Det var særlig den arabiske Filosof Avicenna, som sysselsatte ham. Han skrev en Kommentar til Guido Cavalcanti's Canzone om Kærlighed. Om ham se: »Rime edite ed inedite di Guido Cavalcanti« [Firenze 1813]. *C. St.*

Garbo, Raffaelino del, italiensk Maler, født 1466 i Firenze, død smst. 1524. Han var Elev af Filippino Lippi og slutter sig saa nøje til sin Læremester, at hans Arbejder ofte forveksles med dennes. Han levede mest i sin Fødeby, hvor ogsaa de bedste af hans Værker findes. Han maler endnu lidt i den ældre Stil, hans Billeder ere fulde af fin og blid Ynde, om end ikke altid fri for nogen Manér. Han arbejdede sammen med sin Lærer ved Udmalingen af Caraffa'ernes Kapel i Sta. Maria Sopra Minerva i Rom og har gjort de fire Sibyller under Hvælvingen i dette Kapel. Af hans Staffelibilleder maa nævnes en Madonna i Santo Spirito i Firenze; en Christi Opstandelse, i Akademiet i samme By; en Madonna med det sovende Barn o. fl. a. i Berlin. *F. J. M.*

Garborg, Arne, norsk Forfatter, er født 25. Jan. 1851 i Time Præstegæld paa Jæderen. Faderen havde været Skoleholder og hørte til de vestlandske Haugianere, for hvem ethvert Udslag af umiddelbar Livsglæde var en ligefrem Dyrkelse af Djævelen; Leg og al ikke religiøst opbyggelig Læsning var af det onde. Indtrykkene fra dette pietistiske Hjem have, baade direkte og indirekte, sat dybe Mærker i G.'s Forfatterskab. Efter Konfirmationen besøgte den begavede Dreng nogle Maaneder en Lærerskole i Hjemsognet og blev Omgangslærer i en Bygd tæt ved Stavanger. Kort efter indtraadte han dog i Holt Seminarium, hvorfra han 1870 blev ansat ved Risør's Folkeskole. Her var det, G. fik Smag paa at skrive, og 20 Aar gl. gik han i Gang med »Lærerstandens Avis«. Ved Skolen i Risør blev han kun ganske kort; han flyttede tilbage til Stavanger med sit Blad, som han her skaffede et eget lidet Trykkeri. Høsten efter tog han det hele med til Tvedestrand, hvor han ogsaa stiftede et lokalt Blad. Men allerede før Vinteren var omme, brød G. over tvært og drog ind til Hovedstaden, hvor han efter to Aars Forberedelse, under meget knappe Kaar, blev Student med Udmærkelse 1875. Imidlertid havde han alt vundet et Navn som Skribent; det var nemlig blevet bekendt, at han var den »G.«, som Høsten 1873 med en velskreven kritisk Studie over Ibsen's da netop udkomne og saa ivrig debatterede Bog »Kejser og Galilæer« havde vakt saadan Opsigt, at det lille Hæfte blev trykt i nyt Oplag. Tonen i dette Værk af en nogle og tyveaarig Seminarist er myndig selvsikker som hos en Docent i Æstetik; Behandlingen af Sproget elegant pointerende som hos en ruineret Essayist; over for Stykkets centrale Idé, Læren om det »Tredje Rige«, slaar den endnu kun vordende Akademiker med en Salonprofessors Mine fast, at »Digteren har prøvet at tilhylle Gaadens gabende Afgrund med en Sky«. G. blev da straks ansat ved et Hovedstadsblad, »Aftenbladet«. Her skrev G. en Stund tappert fra luthersk Synspunkt mod alle moderne Foreteelser. Universitetets afvisende Holdning over for Dr. G. Brandes fik et lige saa varmt Forsvar, som Bjørnson's »Kongen« fik en barsk Modtagelse.

Imidlertid blev det fyrige Sind snart smittet af Tidens Gæring. Han opgav derfor den trygge og ansete Stilling ved »Aftenbladet« og stiftede

Høsten 1877 »Fedraheimen« (s. d.), et Ugeblad for Venstrepolitik og Maalsag, skrevet paa Landsmaal. G.'s Tro paa »Maalet« har aldrig vaklet, om han end ellers til Tider har tvivlet paa alt. Et hvast formet og temmelig udtømmende Forsvar for denne sin Tro udgav han 1877 (>Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse«) og kom op i en hed Dyst baade med » Dansk-Norsk «'ens Forkæmper Hartvig Lassen og med »Maalrenskeren« Overlærer Knud Knudsen, senere henholdsvis med Prof. Johan Storm og Bjørnson. I sit ny Ugeblad kunde G. efterhaanden give sin rask foregaaende Omvendelse til et autoritetsnægtende Livssyn frit Ord; mod den, der hævdede, hvad han selv for ikke længe siden havde hævdet, snærrede han nu sit »Censur«! Absolut ubunden Frihed til at forkynde fægtede han for med en Proselyts Tro paa det saliggørende deri; og med Overmod tirrede han det bestaaendes Forkæmper ved kaade Anløb. Naar man i Sars'es og Skavlan's »Nyt Tidsskrift« for 1883 læser hans flængende Kritik af et Par teologiske Smaaskrifter (Heuch's »Vantroens Væsen« og Prof. Petersen's »Om Skabelsen« o. s. v.), fornemmer man i hver Linie hans Fryd ved at have kastet Seminardogmatikkens Spændetrøje af. Ganske anderledes højtidelig havde han kendt sig stemt, da han fem Aar tidligere i Novellens Form behandlede Temaet: Brud med den gamle Tro koster. Novellen kom først (1878) anonymt i hans Ugeblad og hed kort og godt »Ein Fritenkjar«; 1881 blev den trykt op som Bog. Denne lidenskabelig fromme Legende om Fritænkeriets Martyrium aandede en glødende Beundring for den religiøse Radikalisme.

Allerede tidligere havde G. i sit Ugeblad anonymt trykt et Par Smaafortællinger; ellers skrev han foruden om Maalsagen mest om aktuel Politik fra et udpræget Venstrestandpunkt som Johan Sverdrup's Beundrer i den store Rigsrets Epoke. Dette vakte Stortingsflertallets Opmærksomhed, saa han efter nogle Aars Tjeneste som Kopist i Statsrevisionen blev indvalgt som Suppleant og efter snart indtrædende Vakance (1883) som virkelig Statsrevisor. Med Udgangen af 1882 var han fratraadt Redaktionen af »Fedraheimen« uden derfor at ophøre som Bidragsyder. Samme Aar havde han søgt Stortinget om Rejsestipendium, men mødte Afslag efter en hidsig Forhandling. Skønt Arbejdet i Statsrevisionen syntes at optage ham fuldstændig, kunde G. 1883 overraske med den udmærkede Roman »Bondestudentar« (overs. paa Dansk 1885), som med eet Slag gav ham den fremskudte Plads i norsk Litteratur, han siden med Ære har hævdet. Bogen var en livfuld Udvikling af den Anskuelse, G. i sin Strid for Maalsagen allerede havde fremhævet: en bondefødt, som forsøger at lade sig »oversætte til Dansk«, løber Fare for at blive forkvaklet og forløjet; ligesom han i sin Tale blot driver det til at »knote«, lokker Embedsklassens formentlige Lediggang ham til at sælge sin Sjæl for at faa Adgang til dette Eldorado. Bortset fra Tankeindholdet, fængslede Bogen — og det vistnok endda stærkere — ved sin indtrængende Skildring af Heltens Barndomshjem, en pietistisk Bondefamilie paa Jæderen, samt af hans Slid med at blive Student og rykke frem ad den akademiske Løbebane. Hvad G.'s samvittighedsfulde Kunst her har foreviget med Selvoplevelsens hele Intensitet, vil faa megen Værdi som kulturhistorisk Dokument fra en interessant Fase i det norske Samfunds Omdannelse.

1884 gjorde G. et kort Besøg i Paris; Høsten 1885 drog han til Dresden og tilbragte Vinteren paa ny i Paris, hvor han sluttede sig nær til Jonas Lie. Imidlertid udgav han 1885 »Forteljingar og Sogur«, hvor han foruden med et Par ældre Smaafortællinger særlig vakte Opsigt med en løssluppen Novelette »Ungdom«, som direkte protesterede mod Bjørnson's dengang saa ivrig forkyndte »Handskemoral«. Paa den Tid indtraf den i det norske Aansdlivs Historie meget indgribende »Bohêmebevægelse«, da den seksuelle Moral sattes under højrøstet Debat; og G., hvis Sind ligger aabent for enhver ny aandelig Impuls, lod sig rive med. Hans Christiania-Roman »Mannfolk« [1886] er bleven til under Stridens Hede og rider samme Kæphest, som dengang Strindberg og Hans Jæger havde sadlet op. Politiet havde haft travlt med Beslaglæggelser af Bøger, og G. vendte sig overmodig til Autoriteterne med Anmodning om, at ogsaa hans Bog maatte konfiskeres. Dette blev vistnok ikke efterkommet; men Bogen kostede G. Stillingen som Statsrevisor, idet Stortingets Flertal af Forargelse over hans udæskende Holdning 1887 nægtede ham Genvalg. Kort efter giftede han sig og flyttede op til sin ensomme Fiskerhytte i Kolbotn, til Fjælds langt Nord i Østerdalen, hvor han siden har haft sit egentlige Hjem til Høsten 1896, da han slog sig ned paa en Gaard nær Tønsberg. 1889—90 levede G. en Tid i Tyskland og kom der i nær Berøring med yngre Forfattere som Gerhart Hauptmann, af hvis Bøger hans Hustru senere har oversat et Par. Det litterære Selskab »Freie Bühne« tildelte ham en større Belønning. I denne Tid følte G. sig løst fra alle borgerlige Partier i Samfundet; sin gamle Helt Johan Sverdrup og hans Tilhængere opgav han i dyb Foragt. I denne Stemning skrev han (1888) Skuespillet »Uforsonlige«, der gløder af Harme over Politikkens fordærvende Indflydelse paa sine Udøveres Karakter og med indædt Bitterhed godtgør, at usvigelig Sandhedstroskab straffes med Tab af Levebrødet. Mere overgivent sarkastisk er Tonen i de polemiske Partier af den Høsten 1890 udgivne Kauseri-Samling »Kolbotnbrev«. Denne lille Bog vandt mange Beundrere ved sine frisk lyriske Skildringer af østerdalsk Fjældnatur. I Vaaren samme Aar havde G. i den store Roman »Hjaa ho mor« med nøgtern biografisk Omstændelighed berettet en ung Christiania-Butikdames Liv fra Vuggen til Giftermaalet. G. besørgede selv en dansk Udgave (»Hos Mama«); men den bredt anlagte Beretning formaaede ikke at vække Interesse i Forhold til den grundige Omhu, hvorom dens Fylde af nøje studerede Træk af kvindelig Psykologi bærer Vidnesbyrd. Saa meget større Opsigt vakte den ved Juletid 1891 udgivne Roman »Trætte Mænd«, som i kort Tid blev solgt i tredje Oplag. Bogens Helt er en moderne Décadent, som i Jeg-Stil refererer sine Stemninger og aforistiske Betragtninger. Forfatteren har uden Grund fremstillet vedkommende som hengiven til Drik; ellers vilde den Sjælekrise, han lader ham gennemgaa, faaet større Værd som typisk Tidsfænomen. Den af Livsangest og viljefortærende Tvivl sammensynkende Stakkel havner i Kirkens

Skød; dette bragte fremragende gejstlige til at pege paa den ellers alt andet end opbyggende Bog som et glædeligt Tidens Tegn. Aaret efter skildrede G. i det udmærkede Værk »Fred« Pietismens Hærgninger i et stærkt Bondesind, idet han som Kontrast indflettede sine tidligere udførte mesterlige Billeder fra Taterfolkets Hedningeverden. Den vestlandske Bondes Religiøsitet er her gengiven med den inderlige Forstaaelse, som kun langvarigt Selvsyn kan tilvejebringe. Samme Kærlighed til Jædernaturen, som aander paa hvert Blad i denne tungsindige Roman, og som et Sommerophold i Hjemegnen havde indblæst ny Kraft, gennemgløder den i Foraaret 1895 udgivne Romance-Cyklus »Haugtussa«. I fuldklingende Vers gengiver G. her en ung synsk Bondepiges Stemninger, hendes Kærlighed til Moderen, hendes ensomme Jæterliv, hendes Berøring med Erotikken, men først som sidst hendes intime Forhold til Naturen og dens i hendes Fantasi levende Befolkning af overnaturlige Væsener. Ganske umotiveret lader Forfatteren hende imidlertid i et Slags Valpurgisnat opleve Visioner, hvis Idéindhold ligger helt uden for hendes Horisont, for saaledes at skaffe sig Adgang til at udløse sine egne sarkastiske Stemninger i mystisk klingende Strofer. Ved Juletid 1896 vandt G. almen Anerkendelse for sit femakts Drama »Læraren«, der skildrer en dybt religiøs Personligheds Frigørelse fra Pietismens Mørke og paaviser, hvorledes han ved at give sin Trang til direkte Efterlevelse af Jesu Ord om at ofre alt, som binder Sjælen til denne Verden, udsætter sig for sine tidligere Aandsbrødres Had og Forfølgelse.

I al sin rent kunstneriske Produktion skriver G. paa Landsmaal. Ellers mestrer han med stor Overlegenhed ogsaa det sædvanlige Skriftsprog. Dette har han da ogsaa benyttet ved Udarbejdelsen af sin Biografi af Jonas Lie (1893) ligesom i sine Stridsskrifter »Fri Skilsmisse« [1888], »Vor Sprogudvikling« [1897] og i sin politiske Brochure »Vor Selvstændighedskamp« [1894]. Politikken har nemlig ægget den for det aktuelle lige saa fuldt som for det mere utopisk-ideelle varmt interesserede Kampnatur i ham til fornyet Deltagelse. Et Organ for denne Trang til politisk at give sit Ord med i Laget har han fra 1894 haft i Maalbladet »Den 17. Maj«, som han udgiver sammen med Rasmus Steinsvik; G. fægter her med altid lige hed Harme for det norske Venstres Program. I Tidsskriftet »Syn og Segn« (siden 1894 udgivet af »Det norske Samlaget«) har han skrevet om Nietzsche og Tolstoi. Siden 1892, da et Andragende fra Jonas Lie om Digtergage for G. blev afslaaet af Stortinget, i har dette ved en Tillægsbevilling til Forfatterstipendierne aabnet Adgang til at støtte hans litterære Virksomhed ved et aarligt Statsbidrag, som han 1895 benyttede til et Ophold i Paris. Ved »Norsk Forfatterforenings« Stiftelse 1894 valgte dennes skønlitterære Sektion G. til Formand; 1896 frabad han sig Genvalg. G. har i senere Aar set sine Romaner oversatte til Svensk, Finsk, Tysk, Tschekkisk, Fransk og andre fremmede Sprog. (Litt.: Halvorsen, »Forf.-Leks.«; Jæger, »Ill. norsk Litteraturhist.« II., 868 ff.; G. Brandes, »Essays«; Hj. Christensen, »Nordiske Kunstnere«*; Carl Nærup, i »Kringsjaa« III., 897 ff.). *C. Br.*

Garborg, Hulda, født Bergersen, norsk Forfatterinde, gift med ovenn. A. G., er født paa Oplandene 22. Febr. 1862. Hendes Novelle »Et frit Forhold« [1892] vakte ingen Opmærksomhed. Derimod blev hendes Oversættelse af Gerhart Hauptmann's »Hannemor« ved Opførelsen paa Tivoli Teater i Christiania et Kassestykke. Senere har Fru G. selv skrevet et Par Skuespil, begge paa østerdalsk Bygdemaal, der efter at være oversatte til almindeligt Landsmaal ved hendes Mand ere blevne spillede paa Christiania Teater. Det første, »Mødre«, var en tung Tragedie, medens det sidste, »Rationelt Fjøsstel« [1897], ved sin muntre Satire over en »Fremskridtskvinde« under landlige Kaar gjorde stor Lykke. *C. Br.*

Garcão [garsa!uŋ], Pedro Antonio Corréa, portugisisk Digter, født i Lissabon 29. Apr. 1724, død 10. Novbr. 1772. Han er den mest fremragende i den Kreds af Digtere, der 1756 under Minister Pombal's Auspicier traadte sammen i et poetisk Akademi, *A Arcadia Ulyssiponense*; trods sit Navn havde det egentlig ikke noget med Hyrdesmagen at gøre, men som »Hyrde« deri fik G. ogsaa sit akademiske Pseudonym, »Corydon Erymantheo«. Det er en smagfuld, klassisk Digter, som søger sine Mønstre dels hos den latinske Poesi, dels hos Franskmændene leau, J. B. Rousseau). Han har skrevet smukke Oder, Epistler, Sonetter og saakaldte »Cantater«; blandt de sidstnævnte lyriske Scener er især »Cantata de Dido« bleven berømt. Desuden er han Forfatter til to Komedier, »Theatro novo« og »Assambléa ou Partida«, kulturhistorisk interessante Satirer over Datidens Teatergalskab og Selskabelighed. Som forhenværende Lærling af Jesuitterne bevarede han altid en vis Forkærlighed for dem, hvilket siges at have bidraget væsentlig til det Had, hvormed Pombal forfulgte ham i flere Aar. 1771 lod han G. hemmelig arrestere og føre til Fængselet Limoeiro, uvist paa hvilken Foranledning; der døde saa Digteren Aaret efter. G.'s Værker ere udgivne 1778, senere flere Gange; den nyeste Udgave er besørget af J. A. de Azevedo Castro [Rom 1888]. *E. G.*

Garce [ga!ɐs] (Gahrs), Maal og Vægt for Korn i det sydlige Forindien: paa Ceylon tidligere = 25 Amonam eller 200 Parahs = 5,085 Lit., i Provinsen Madras — 80 Parahs à 5 Markals à 8 Pudies å 8 Ollucks = 4,916 Lit. eller omtrent som paa Ceylon, for Ris en Vægt af 4,198 Kg., i Masulipatam = 5,506 Lit. eller en Vægt af 4,624 Kg., i de franske Besiddelser = 4,487 Lit. (125 Gallons) eller for Salt i Pondichéry og Karikai = 7,000 Pariser Pd. = 4,406 Kg., i Yanaon = 2,203 Kg. *N. y. B.*

Garcia, Musikerfamilie af spansk Oprindelse, hvis Indflydelse paa Sangkunstens Udvikling og den moderne Sangundervisning har været af banebrydende Betydning og sat sig varige Spor. — Manuel del Popolo Vicente, berømt Sanger (Tenor) og Sanglærer, født 22. Jan. 1775 i Sevilla, død 2. Juni 1832 i Paris, var allerede i en Alder af 17 Aar kendt i sit Fædreland som Sanger, Komponist og Dirigent. Efter at være optraadt i Cadiz, Madrid og Malaga gik han 1808 til Paris, hvor han ved sin Optræden paa Théâtre italien lagde Grunden til sin Verdensberømmelse. I Aarene 1811—16 sang han paa forskellige Scener i Italien; i Napoli udnævnte Murat ham til

Kammersanger, medens han i Rom kreerede Grev Almaviva i »Barberen«, som Rossini havde skrevet for ham. 1816 vendte han tilbage til Paris, optraadte under stort Bifald igen ved den italienske Opera, men blev uenig med Sangerinden Catalani, der dengang havde Ledelsen, og gik til London. Efter Catalani's Fallit kom han atter 1819 til Théatre italien, hvor han bl. a. optraadte i »Barberen«, samtidig med at han fik adskillige Operaer opført paa de forskellige Paris-Scener og udfoldede en udstrakt og betydningsfuld Virksomhed som Sanglærer. 1824 var han igen i London, og Aaret efter blev han af Impresarioen Price tillige med sine to Døtre og sin Søn engageret til sammen med et italiensk Selskab at optræde i New York, hvor han fandt en begejstret Modtagelse og opførte ikke mindre end 11 ny italienske Operaer i Løbet af et Aar. 1827 gik han med sin Familie til Mejiko, og efter at være optraadt her i 18 Maaneder vendte han tilbage til Europa, men blev paa Vejen til Veracruz udplyndret for alt, hvad han ejede, hele Udbyttet af de sidste Aars energiske og anstrengende Virksomhed. Da han kom tilbage til Paris, maatte han derfor igen betræde Scenen, men ofrede sig snart udelukkende for Undervisning og Komposition. G. var i mange Henseender en fremragende og betydelig Personlighed; udrustet med en beundringsværdig Energi og Arbejdsevne, som Sanger og Skuespiller i Besiddelse af megen Verve og Intelligens, en god Musiker og en frugtbar Komponist. Fétis opregner ikke mindre end 17 spanske, 19 italienske og 7 franske Operaer, foruden talrige Balletter, af hvilke dog intet har været i Besiddelse af varig Livskraft. Af hans Elever ere de berømteste hans to Døtre, Marie (se Malibran) og Pauline (se Viardot), hans Søn Manuel, o. fl. — Manuel G., Søn af foreg., er født i Madrid 17. Marts 1805; han lærte 15 Aar gammel Harmonilære hos Fétis, Sang hos sin Fader. 1825 ledsagede han Faderen til Amerika; men da hans Stemme (Bas) ikke var særlig betydelig, opgav han snart Scenen, ofrede sig udelukkende for Sangundervisning og naaede hurtig til høj Anseelse i Paris. Han baserede sin Undervisning ikke alene paa Tradition, Smag og Praksis, som de tidligere Sanglærere havde gjort, men paa fysiologiske Principper og Undersøgelser over Menneskestemmens Natur. En Frugt af disse var Opfindelsen af Strubespejlet (Laryngoskopet), der forskaffede ham Doktorgraden fra Universitetet i Königsberg, og hvis Betydning nu er anerkendt baade af Sangere og Læger. 1840 indleverede han sin »Mémoire sur la voix humaine« i il det franske Akademi, og 1847 blev nan udnævnt til Lærer i Sang ved Konservatoriet. Hans »Traité complet de l'art du chant« anerkendes som sin Tids bedste Sangskole. 1850 gik G. til London, hvor han blev Sanglærer ved *Royal academy of music.* Blandt hans Elever nævnes Jenny Lind, Jul. Stockhausen, Henriette Nissen-Saloman o. fl. *S. L.*

García Gutiérrez, Antonio, spansk Digter, født i Chiclana 5. Juli 1813, død i Madrid 26. Aug. 1884. Den unge Andalusier, som havde begyndt at studere Medicin, men havde meget mere Lyst til at skrive Teaterstykker, kom 20 Aar gl. til Madrid, hvor det først holdt haardt for ham at slaa sig igennem: Teaterdirektørerne vilde ikke antage hans Arbejder til Opførelse, og Fremtiden saa sort ud for ham. Men med eet Slag forandrede hans Stilling sig, da han fik Dramaet »El Trovador« opført I. Marts 1836; fra nu af var G. berømt, og længe mindedes denne Aften, da Ungdommens jublende Bifald hilste den ny Digter, som i Nationalgardistuniform førtes frem for Publikum af to blandt Teatro de la Cruz'es ypperste Kunstnere. Stykkets Handling kende de fleste: det ligger nemlig til Grund for den tarvelige Libretto »Il Trovatore«, komponeret af Verdi. Men G.'s Original staar meget over denne Bearbejdelse; paavirket dels af det gamle Nationaldrama, dels af fransk Romantik formaaede han at iklæde det originalt opfundne Emne en saa glansfuld romantisk Form, at dette Drama blev som et Løsen for en hel poetisk Skole, og G. kom til at staa som en af dennes Bannerførere. »El Trovador's« Navnkundighed naaede vel intet af G's senere Dramaer; men nogle af disse besidde fuldt saa meget poetisk Værd, saaledes »Simon Bocanegra« [1843], »Venganza catalana« [1864] og »Juan Lorenzo« [1865]; de gamle nationale Versformer behandler han i dem med overordentlig Elegance. Ogsaa som Lystspildigter (»Afectos de odio y amor« m. m.) og Forfatter af Sangspil (saakaldte »Zarzuelas«) var han ofte heldig. Fra 1844 levede G. 5 Aar i det spanske Amerika; siden opholdt han sig i sit Fædreland, hvor han efterhaanden blev Medlem af det spanske Akademi, Direktør for det arkæologiske Museum og Overbibliotekar ved Nationalbiblioteket i Madrid. Hans »Obras escogidas« udgaves 1866 [Madrid]. *E. G.*

Garcia-Malibran, Marie, se Malibran.

Garcia-Viardot, Pauline, se Viardot.

Garcia y Tassára, G. se Tassara.

Garcilaso de ia Vega, spansk Digter, født 1503 i Toledo, død 1536 i Nizza. Denne berømte Lyriker, som hans Landsmænd have kaldt »el Principe de los poetas españoles«, var af gammel Adelsslægt og fik en særdeles omhyggelig Opdragelse. 17 Aar gl. levede han allerede ved den senere Kejser Karl V's Hof, og den smukke, talentfulde og ridderlige Yngling optoges snart i den kongelige Nobelgarde. Sin Konge tro kæmpede han bl. a. tappert for hans Sag mod de oprørske *Comuneros* og blev til Løn hædret med en af de Hofcharger, der vare Fyrstens Person nærmest, hvorefter han fulgte Karl paa mange Rejser, saaledes til Italien 1529, da hans Herre kronedes til Kejser. 1526 ægtede han en fornem Dame af Slægten Zuñiga, Hofdame hos Kejserens Søster Eleonora, og da denne Prinsesse var bleven formælet med Frants I, modtog G. et nyt Bevis paa sin Herres store Yndest, idet han som Hoffets bedste Ridder sendtes som Gesandt til Paris, hvor han blev bekendt med Digteren Clement Marot og andre fremragende Personligheder. Men kort efter vendte den kejserlige Gunst sig. Medens nemlig G. atter opholdt sig en Stund i Spanien, fik hans Familie arrangeret en Forlovelse mellem hans Nevø og en Datter af Hertugen af Albuquerque, hvilken var imod Partiet og klagede til Kejseren; dette havde til Følge, at da G., som havde været Vidne, indfandt sig i Regensburg 1531 med sin Ven Hertugen af Alba for at deltage i Felttoget

mod Tyrkerne, fik han straks at mærke, at Karl V var vred, idet han modtog Ordre til at gaa i Fængsel paa Øen Schiitt i Donau. Noget efter forandredes Fangenskabet til Landflygtighed i Napoli, men ved Vicekongens, D. Pedro de Toledo's Elskværdighed blev Opholdet der meget behageligt for G., som sluttede Venskab med flere ansete italienske Digtere. D. Pedro opnaaede efterhaanden at stemme Kejseren mildere imod ham, og efter Felttoget mod Tunis 1535, hvor G. blev haardt saaret, var deres Forsoning fuldstændig. Aaret derpaa betroedes der ham Kommandoen over et Regiment Fodfolk i Krigen mod Frankrig. Da han i Spidsen for sine Soldater stormede et befæstet Taarn ikke langt fra Fréjus, ramtes han i Hovedet af en nedkastet Sten, saa at han afgik ved Døden faa Dage senere, til stor Sorg for Kejseren og for hans mangfoldige Venner og Beundrere; der blev taget grusom Hævn over de franske Bønder, som havde holdt Taarnet besat. G.'s Lyrik (i alt kun et lille Bind) sættes endnu meget højt af Spanierne. Med sin Ven Boscán (s. d.), hvem han overgik i Begavelse, indførte han den italienske Renaissancestil i sit Fædrelands Digtekunst: den romerske Guldalders Digtere og Petrarca ere hans Mønstre, og hans Efterligning af disse gaar undertiden vel vidt. Men i sin Sprog- og Versebehandling naar han ofte en uforlignelig Elegance og Velklang, og han mægter at udtrykke blide, elegiske Stemninger paa en særdeles yndefuld Maade. Det lille Hyrdedigt om Salicio og Nemoroso (»El dulce lamentar de dos pastores«), hvilke to Hyrder skulle være Boscán og G. selv, nyder med Rette stor Navnkundighed, og hvor almindelig berømt Sonetten »O dulces prendas por mi mal halladas« var, ses af den Maade, hvorpaa Cervantes parodierende citerer den i »Don Quijote«. G.'s Digte udgaves først oftere sammen med Boscán's, siden for sig af Sanchez de las Brozas [Salamanca 1574], Fern. de Herrera [Sevilla 1580], Tamayo de Vargas [Madrid 1622], J. N. de Azagra [smst. 1765] og J. M. Ferrer [Paris 1827], de fleste Udgaver med Kommentar. G.'s Levned findes bedst beskrevet i »Coleccion de documentos inéditos para la historia de Espana« [16. Bd., Madrid 1851.]. *E. G.*

Garcilāso de la Vēga, kaldet el Inca, spansk Historieskriver, født 1540 i Cuzco i Peru, død 1616. Han var Søn af Sebastian G., spansk Guvernør i Cuzco, og en Kvinde af Inkaernes gamle Fyrsteslægt. 20 Aar gl. kom han fra Sydamerika til Spanien, blev Officer og tjente under Don Juan de Austria i Kampen mod Moriskerne; i sine senere Aar levede han i Valladolid, hvor hans fleste litterære Arbejder bleve til. De angaa hans Fædrelands Historie eller overhovedet det spanske Amerika. Først udkom »La Florida« [Lissabon 1605], der behandler denne Halvøs Erobring og mest drejer sig om Conquistadoren Fernando de Soto; derefter »Comentarios reales del Peru«, om Inkaerne, G.'s Forfædre [2 Bd., Lissabon 1609—17]. Begge ere siden udgivne flere Gange, Værket om Peru navnlig Madrid 1800—01 [13 Bd.], og dette er oversat paa Tysk samt oftere paa Fransk. G.'s Bøger have en ikke ringe Interesse, men saa morsom han er, maa han læses med megen Kritik, thi han er temmelig lettroende; hans Stil er ikke fri for at være noget svulstig. *E. G.*

Garcin de Tassy [garsæd∂tasi'], Joseph Héliodore Sagesse Vertu, fransk Orientalist, født 20. Jan. 1797 i Marseille, død 2. Septbr. 1878 i Paris, studerede østerlandske Sprog, først i Marseille og fra 1817 i Paris under Syl vestre de Sacy. Foruden over Arabisk og Persisk kastede han sig særlig over Hindostansk og blev 1828 Professor i dette Sprog ved *École des langues orientales vivantes*, en Stilling, han beklædte i omtrent 50 Aar; 1838 blev han efter Talleyrand Medlem af Instituttet; 1876 var han Præsident for *Société Asiatique*. Ved Begyndelsen af sine Forelæsninger gav han aarlig i første Time en fortrinlig Udsigt over den hindostanske Litteraturs Frembringelser i det sidste Aar. Fra 1830 lod han disse Aarsberetninger trykke, 1830—69 under Titelen »Discours d'ouverture«, 1872—78 under Titelen »Langue et littérature hindoustanies«. Disse særdeles grundige Oversigter skattedes alle Vegne højt, og ikke mindst i selve Indien. G. udgav 1829: »Rudiments de la langue Hindoustanie« [2. Udg. 1863]; 1847: »Rudiments de la langue Hindoui«; en hindostansk Chrestomati og en Litteraturhistorie. »Les aventures de Kamrup« udkom 1834 i Tekst med Oversættelse, 1858 en hindostansk-fransk Ordbog dertil. »La doctrine de l'Amour« oversatte han fra Hindostansk 1859. Af G. haves desuden Oversættelser fra Arabisk og Persisk, saaledes »Le language des Oiseaux«. G. skrev desuden »L'islamisme d'après le Coran« [3. Udg. Paris 1874], »La poésie philosophique et religieuse chez les Persans« [1856; 4. Udg. 1864]; »Rhétorique et prosodie des langues de l'Orient musulman« [1871—72; 2. Udg. 1873]; »Allégories, récits poétiques« etc. [2. Udg. 1877]. *V. S.*

Garcinia M., Slægt af *Guttiferae*, Træer eller Buske med læderagtige, lancetdannede eller aflange Blade og smaa eller middelstore Blomster, der enten sidde enkeltvis eller i Top. Blomsterne ere tvekønnede eller polygame og oftest firtallige i Bæger og Krone. Støvdragerne ere fri eller sammenvoksede til Grupper, og Arret er bredt skjoldformet. Frugten er et Bær med temmelig haard Skal, men ikke sjælden med et saftigt Kød. Frøene have en læderagtig eller saftig Frøkappe. Omtrent 150 Arter i den gamle Verdens tropiske Egne; flere ere vigtige Nytteplanter. *G. Morella* Desrouss. (Ceylon) er et omtrent 18. M. højt Træ med smaa Blomster, de hanlige ere næsten siddende; Frugterne ere af Størrelse som Kirsebær. *G. Hanburyi* Hook. f. (*G. Morella* var. *pedicellata* Hanbury) bliver 10—15 M. højt, men ligner i det væsentlige foregaaende Art; dog ere Hanblomsterne stilkede. Det vokser i Kambodja og det østlige Siam. Af de 2 nævnte Arter, især den sidste, og endnu andre faas en Gummiharpiks, Gummigut, der især findes i Barkens Gange. Ved spiralformede Indsnit i Stammen flyder Harpiksen i Tørtiden ud og opsamles i Bambusrør. Den første Prøve af Gummigut kom til Europa 1603. *G. Mangostana* L. (Mangostan) er et 20—25 M. højt Træ med næsten pyramideformet Krone og store, røde Blomster. Frugterne ere 7 Cm. i Gennemsnit og have en tyk, vinrød Skal, medens Frøene ere omgivne af en snehvid, velsmagende Frøkappe. Mangostanen hører vistnok hjemme paa Malakka, men dyrkes i alle Tropelande, fordi Frugterne høre til den mest yndede

Træfrugt i disse Egne. Den bitre Skal anvendes til Farvning og som Lægemiddel. Af andre Arter, f. Eks. *G. pedunculata* Roxb. (Bengalen), der har store Frugter, spises selve Frugtkødet, medens man af Frøene af *G. indica* Choisy (Vestkysten af Forindien) presser en olieagtig Masse (Kokum), der i Indien anvendes til Farvning og Forfalskning af Smør. Ogsaa Veddet af forskellige Arter, f. Eks. af Mangostanen, benyttes. *A. M.*

Garçon [garsõ'] (fr.), Dreng, Ungkarl; Opvarter. En g. (s. d.).

Garczynski, Stephan, polsk Digter og revolutionær, født 1805, død 20. Septbr. 1833, hører til den Skare sværmeriske Sangere, der vaktes ved Polen's Ulykker og med mere eller mindre poetisk Gave eftersang de store polske Digtere. Som ganske ung studerede G. i Berlin, hvor han ivrig optog Hegel's Livssyn. I Rom gjorde han Adam Mickiewicz'es Bekendtskab og paavirkedes stærkt af dennes mægtige Kunst og Person. Under Oprøret 1831 kæmpede G. med i de polske Rækker og sluttede sig siden til den Flok af landflygtige, der i Dresden samledes om Mickiewicz og Lelewel. Hans eneste større Arbejde: »Waclawa mlodość« (»Vaclav's Ungdom«), et højtflyvende patriotisk-tragisk Digt, blev urimelig beundret af Mickiewicz og derfor overvurderet i høj Grad af Samtiden. Hans »Poezye« [2 Bd.] udkom i Paris 1833. *A. M. B.*

Gard ell. Gardon [ga'r, gardõ'], en ca. 140 Km. lang Flod i det sydøstlige Frankrig, Biflod til Rhône's højre Bred, opstaar af de to rivende Bjærgstrømme Gardon d'Alais (lille G., 62 Km.) og Gardon d'Anduze (72 Km.), der udspringe i Cevennerne i Dep. Lozere og forene sig ved Vezénobres, hvorefter G. løber mod Øst og Sydøst gennem Dep. G., hvor den efter at være flydt gennem Sletten Gardonnenque bugter sig gennem en Erosionsdal med stejle Klippevægge. Nogle Steder forsvinder den helt, ofte foraarsager den alvorlige Oversvømmelser. Efter at være udtraadt af Dalen optager den Alzon, flyder under Pont de G., en romersk Akvædukt, og udmunder i Rhone lidt oven for Beaucaire.

Det efter Floden opkaldte Departement udgør den østlige Del af Languedoc og omgives fra Vest over Nord til Øst af Dep. Hcrault, Aveyron, Lozère, Ardeche, Vaucluse og Bouches-du-Rhone, mod Syd grænser det til Middelhavet. Det er 5,881 □ Km. og har (1891) 419,400 Indb. (deraf 120,000 Protestanter, det største Antal, noget fransk Departement har), o: ca. 71 paa I □Km., omtrent svarende til Middeltallet i hele Landet. Det er et af Frankrig's rigere udstyrede Departementer, men særlig paa Grund af Vinlusen (ogsaa Sygdom hos Silkeormen) er Befolkningen aftagen noget i de senere Aar; fra 1886 er den dog atter lidt i Stigen. Det deles i 4 Arrond.: Nîmes, Alais, Uzès og Le Vigan og har til Hovedstad Nimes. I gejstlig Henseende udgør det eet Bispedømme, Nîmes; i militær Henseende hører det til 14. Armékorps. Der er to Banelinier: Lyon—Nîmes—Monpellier og Villefort—Alais—Nîmes med deres Forgreninger. Den vestlige og nordlige Del hører til Cevennerne og er et skovbevokset Bjærgland (Kastanjer, i de højere liggende Dele Eg, Bøg og Fyr), hvis højeste Punkt er Aigoual, 1,567 M. Mod Øst falder Bjærglandet af til Rhone's Dal, mod Syd er Landet helt jævnt og lavt; det er Rhône's Delta, opfyldt af Sandstrækninger, Saltsumpe og Strandsøer. Paa Østgrænsen løber Rhone, hvis Bifloder i højre Bred, Ardèche, Cèze og G., vande Departementet; desuden mærkes Kystfloderne Vistre og Vidourle samt Hérault's øvre Løb og Tarn's Biflod Dourbie. Klimaet er mildt, dog med store Temperaturforandringer; ved Middelhavet kan Sommervarmen være 40°, i Bjærgegnene er stærkt Snefald ikke sjældent. Agerbruget er ikke særlig stort, da kun enkelte Egne udmærke sig ved Frugtbarhed; omtr. 1/4 af Arealet er Agerland (1,500 □Km.), og Kornavlen er ikke tilstrækkelig til Befolkningen; af Kornsorterne dyrkes der mest Hvede og Havre (1891: henholdsvis 496,200 og 223,700 Hektoliter). Eoruden Korn dyrkes der Frugt, Oliven, Morbærtræet til Silkeavl, og Vin. Vinbjærgene udgøre nu henved 400 □Km.; de have dog tidligere strakt sig over dobbelt saa stort et Areal, men Vinlusen har foraarsaget den betydelige Nedgang; 1875 produceredes der ca. 1,8 Mill. Hektoliter, 1881—90 har Gennemsnitsproduktionen været ca. 811,000 Hektoliter. Engene udgøre ca. 90 □ Km., det øvrige er Græsgange, Skove og Heder. De vigtigste Husdyr ere finuldede Faar, Geder og Svin; ogsaa af Heste er der en Del, derimod er der paafaldende lidt Hornkvæg. Med Hensyn til Silkeavlen er det Frankrig's rigeste Departement, og den aarlige Produktion er ca. 2 Mill. Kg. I Bjærgværksdrift indtager det ogsaa en høj Rang blandt Departementerne; der er betydelige Stenkulslejer, særlig ved Alais, Jærn findes ogsaa i forholdsvis stor Mængde, og med Hensyn til Saltproduktionen staar det kun tilbage for Dep. Hérault. Desuden er der Brunkul, Bly, Antimon, Marmor og andre Bygningssten. Som Industriland staar G. højest blandt Sydfrankrig's Departementer; særlig maa fremhæves Jærn- og Silkeindustrien; desuden er der stor Industri i Papir, Glas, Sæbe, Bomuld m. m. Fiskeriet er ganske betydeligt ved Middelhavskysten. Midtpunkterne for Handelen ere Nimes og Beaucaire, den vigtigste Havn er Aigues-Mortes. (Litt.: Durand, *Dictionnaire topogr. du dép. du G.* [Paris 1869]; Bancal, *Géogr. du dép. du G.* [Paris 1879]; Joanne, *Géogr. du dép. du G.* [Paris 1879]). *H. W.*

Gärda, By i Norditalien, Provins Verona, ligger ved Østsiden af Garda-Søen og paa Sydskraaningen af Monte Baldo. (1881) 1,100 Indb., der avle fortrinlige Vine, Sydfrugter og Oliven. *C. A.*

Gardar (oldn. *garðar, austr i gorðum*) er det gamle nordiske Navn paa det Rige, som svenske Vikinger ved Midten af 9. Aarh. stiftede omkring det sydlige Ladoga og Ilmen-Sø paa slavisk-finsk Omraade, og som derefter udvidedes Syd over. Navnet er vistnok en nordisk Gengivelse af det slaviske *Gorod* (russ. *Grad,* Gaard eller Borg), som findes i mange russiske Bynavne, saaledes Starygrad (Ladogaborg, af Nordboerne kaldt *Aldegjuborg*) og Novgorod (*Holmgarðr*). Navnet G. findes baade i ægte Digte af islandske Skjalde fra 10. og 11. Aarh., i svenske og danske Runeindskrifter fra samme Aarhundrede samt senere i den islandske Prosalitteratur, der dog ofte foretrækker det sammensatte *Garða-riki* (se nedenf.). (Litt.: V. Thomsen, *The Relations between ancient Russia and Scandinavia and the origin of the*

Russtan State [Oxford og London 1877]; *Antiquités Russes,* I—II [Kbhvn. 1850—52]; P. A. Munch, »Om Nordboernes Forbindelse med Rusland og tilgrænsende Lande« [Saml. Afhandl. II, 184—274]). *G. St.*

Garðar (og Sing. *Garðr*) var og er et oftere forekommende Navn paa Gaarde paa Island, deriblandt Præstegaarden G. paa Álftanæs i Nærheden af Reykjavik. Mest bekendt er dog G. som Navn paa Bispesædet i Østerbygden i Grønland, oprettet kort efter 1121. G. var beliggende inderst i Igalikkofjorden (de gamles Einarsfjord) paa Nordsiden paa en smal Istme (*eið*) mellem denne Fjord og Tunugdluarfik (de gamles Eriksfjord). Der var en Domkirke (Korskirke), der nu er udgravet. Ved G. holdtes ogsaa de gamle Grønlænderes efter islandsk Mønster indrettede Alting. *F. J.*

Gardarige (oldn. *Garðaríki*) er det sædvanlige Navn i den islandske Litteratur paa det russiske Rige i Novgorod og Kiev, særlig i Novgorod. Den islandske Litteratur har glemt dette Riges Alder, men dog bevaret Mindet om, at Svenskere herskede der fra Oldtiden af. I 10. og 11. Aarh. toge ofte nordiske Mænd, særlig Svenskere, Tjeneste der som Linietropper og kaldtes da Væringer (s. d.). Da Vladimir 978 var fordreven fra Novgorod af sin Broder, vandt han 980 sit Rige tilbage ved at hente en Hær af Vikinger hinsides Havet (d. e. i Sverige); hos hans Søn Jaroslav tjente siden Harald Haarderaade. Navnet G. fortrængtes efter 13. Aarh. efterhaanden af det nyere *Ruziland* eller Rusland. (Litt.: se Gardar). *G. St.*

Garðarr Svavarsson, Island's anden Opdager (ifølge Hauksbók dets første Opdager) omtrent 860—865, var af svensk Slægt og skal have ejet Jordegods paa Sjælland. Paa en Rejse til Hebriderne blev han kastet ud af Kurs og kom saaledes til det østlige Hjørne af Island. For at undersøge Landet omsejlede han dette og erfarede, at det var Øland. Han byggede Hus paa Húsavík (s. d.) og overvintrede der. Den næste Sommer sejlede han til Norge og roste meget det nyopdagede Land, som derefter i nogen Tid blev kaldt Garðarshólmr. *B.Th.M.*

Garðarshólmr, Garðars Holm, et af de ældste Navne paa Island, hvilket det fik efter Opdageren Garðarr Svavarsson (s. d.). *B. Th. M.*

Gårda-Sø, Lago di Garda, Romernes *Lacus Benacus,* Kongeriget Italien's største Sø og den østligste af Norditalien's store Alpesøer; G. ligger i paa Grænsen mellem Landskaberne Lombardiet og Venezia og naar med sin nordlige Spids op i det østerrigske Landskab Tyrol. Størrelsen er 300 • Km., Længden fra Nord til Syd 55 Km., Bredden varierer fra 4—18 Km., og Dybden stiger indtil 300 M.; Højden over Havet er 64 M. Den nordlige Del er den smalleste og har et fjordlignende Udseende, indesluttet mellem Brescia-Alperne mod Vest og Monte Baldo mod Øst, hvis langstrakte Ryg falder stejlt ned mod Søen. Fra Salo vige Bjærgene længere tilbage, og kun smukke Bakkestrøg følge langs Bredderne, og længst mod Syd glider Landskabet sluttelig over i den lombardiske Slette. Søens Vand udmærker sig ved sin Klarhed og prægtige Farver, der efter Belysningen og Vindenes Retning veksle fra det dybeste grønt til det herligste azurblaa, og dens Bredder prange med Sydens hele pragtfulde Plantevækst; særlig er Vestkysten fra Salo op mod

Garda-Søen (Citronhaver).

den østerrigske Grænse ved Kultur forvandlet fra vilde Bjærgegne til vidunderlige Haver, hvor Morbær, Figener, Mandler, Vin, Granater, Myrter og Agaver, ja selv Citroner trives, medens Østkysten særlig er viet til Dyrkning af Oliven. Citronerne opelskes massevis i Haverne, som snart ligge enkeltvis, snart terrassevis over hverandre. Den henrivende, frugtbare og stærkt befolkede Bred, som strækker sig fra Gargnano, det smukkeste Punkt ved Søen, til Salo, kaldes Rivieraen. Ogsaa enkelte Smaaøer smykke Søen, og fra Sydsiden strækker den smalle, af den romerske Digter Catul saa højt priste Halvø Sermione sig 3,5 Km. ud i Søen. G. er Klarebassin for den tyrolske Alpeflod Sarca og optager desuden flere mindre Alpebække, saaledes Ledro-Søens Afløb Ponale fra Vest; Afløbet sker gennem Mincio til Po. G. er navnlig i sin sydlige Del overordentlig rig paa Laks, Laksforeller, Aal o. a. Fisk. De periodiske Vinde, Paésano (Bjærgvinden) og Ora (Søndenvinden), som G. har tilfælles med Norditalien's øvrige Søer, begunstige Sejlskibsfarten, men Storme ere ikke sjældne; Dampbaade befare den fra Riva til Peschiera og fra Riva til Desenzano. Vigtige Byer ved dens Bredder ere Riva ved Nordspidsen, Limone, hvor Citronkulturen begynder, Gargnano, Gardone-Riviera, nu yndet som Vinterkursted paa Grund af sin beskyttede Beliggenhed og med mange Hoteller, Salo, Desenzano, Fæstningen Peschiera ved Mincio's Udløb, Bardalino, Garda, der har givet Søen Navn, og det fra Goethe's italienske Rejse bekendte Malcesine. (Litt.: Hartung og Hartungen, »Der Gardasee« [Zurich 1892]; Koeniger, »Gardone-Riviera am G.« [Berlin 1890]). *C. A.*

Garde i den nugældende Betydning kommer af det franske *garde* (Beskyttelse). I Betydning Livvagt for Herskerne har G. eksisteret lige fra de ældste Tider (Hustropper, s. d.). Bestemmelsen med G. i ældre Tider var nærmest at tjene til Sikkerhed for Herskerne og til Æresvagt. Som saadanne G. kunne nævnes de persiske Kongers »Udødelige«, Alexander den Store's »Hetærer«, Prætorianerne i Rom, de tyrkiske Sultaners Mamelukker og Janitsharer, de russiske Kejseres »Strelitzere« og i Middelalderen tillige de store Lensherrers »Hærfølge«. Undertiden bestode G. af fremmede Lejetropper, der havde stort Ry for krigersk Dygtighed, saaledes Kejser Frederik II's saracenske Livvagt og de sidste græske Kejseres normanniske Livvagt »Væringerne«. Navnet G. træder imidlertid først frem i Midten af 15. Aarh. i Frankrig (Schweizergarden, *Garde du corps),* men da Hærene i 17. Aarh. bleve staaende, oprettede næsten alle Fyrster efter fransk Mønster en G., hvis Hovedbestemmelse i Fredstid vedblivende var at danne en Sikkerheds- og Æresvagt for Fyrsterne, og som i Kampen kun skulde beskytte dem mod Angreb paa deres Person. Særlig berømt er Ludvig XIV's G. ved sin Pragt. Styrken i disse G. var af Hensyn til den dem paahvilende Opgave meget lille i Forhold til den øvrige Hærs, og først senere, da Styrken øgedes, fik G. tillige til Opgave at optræde som Korps i Kampen og betragtedes da som Elitekorps. Vel havde i 18. Aarh. tyske G. fundet Anvendelse paa Valpladsen som kæmpende Afdelinger, men Napoleon I maa dog betragtes som den, der har indført G. som Elitetropper i Hærorganisationen. Af den af Konventet 1792 oprettede *Garde du Corps législatif* dannede Napoleon først *Garde consulaire* og efter sin Tronbestigelse den berømte *Garde impériale,* der efter 1806 bestod af den »gamle« og den »unge« G., og som dannede et Mønsterkorps i den franske Hær. Kun udvalgte Folk med lang og tro Tjenestetid kunde indtræde i G., der bar en særlig glimrende Uniform og havde mange Særrettigheder samt en betydelig højere Lønning end de øvrige Afdelinger. Den optraadte med uvisnelig Hæder i Napoleon's Felttog, og dens Styrke forøgedes stadig; saaledes var den paa Ruslands-Toget ca. 56,000 Mand, af hvilke kun faa Rester kom tilbage. Den retableredes igen 1813, naaede vel aldrig mere den gamle Lødighed, men dens Styrke steg 1814 til ca. 100,000 Mand. Under den første Restauration bibeholdtes den »gamle« G., og ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba fik G. en ny Organisation og deltog med sædvanlig Berømmelse med en Styrke af ca. 20,000 Mand i Slaget ved Waterloo. Under Napoleon III fremstod igen *Garde impériale* som Armékorps, men ophævedes ved Sedan's Kapitulation. Den i Frankrig nu eksisterende *Garde républicaine* er kun Sikkerhedsvagt i Paris. I Preussen og Rusland ere G. formerede som Armékorps, indtage en fremtrædende Stilling og betragtes som Mønsterafdelinger, der navnlig i Rusland have flere Særrettigheder. De dannes af udsøgt Mandskab fra hele Riget. Andre G., der kunne betragtes som en Slags Elitetropper, findes desuden i England og Sverige (Svea lifgarde [s. d.] og Andra lifgardet) og i de fleste store tyske Stater. — Om den danske Livgarde til Fods og til Hest se Livgarde. — Om den tidligere norske G. se Norske Jægerkorps. — Om Mobilgarde og Nationalgarde s. d. *B. P. B.*

Garde, Hans Georg, dansk Søofficer og Historiker, født 9. Juni 1790, død i Farum 16. Jan. 1875. G. blev Sekondløjtnant i Marinen 1805, opnaaede 1844 Kommandørsrang og afskedigedes 1851. Ved det engelske Bombardement paa Kjøbenhavn 1807 var han Kanonbaadschef; senere ansattes han ved en Kanonbaadsdeling paa Slesvig's Vestkyst og tog her den fordrevne svenske Konge Gustaf IV Adolf til Fange, da denne uden Tilladelse vilde gaa i Land. 1814—18 var han Indrulleringschef i Tønningen. Efter en Del Togter som subaltern var han 1837 Chef for Korvetten Diana og 1844 for Fregatten Gefion, først med daværende Kronprins Frederik (Frederik VII) til Færøerne, senere til Marokko. Paa Hjemrejsen medtog han Thorvaldsen's sidste Arbejder. 1849 blev G. Eskadrechef paa Slesvig's Østkyst, underlagt Generalkommandoen (om de hertil knyttede Ekspeditioner se Dansk-tyske Krig, IV Bd., S. 1114). Den efter Begivenheden ved Eckernførde nedsatte Krigsret dømte G. (og Kommandørkaptajn Paludan) til Fæstningsarrest, en Dom, der sikkert med Rette er bleven stærkt kritiseret i den allerseneste Tid. G. kom ikke senere i aktiv Tjeneste. Ved Siden af sin militære Virksomhed har G. spillet en betydelig Rolle som Søkrigshistoriker. Han udgav »Efterretninger om den dansk-norske Sømagt« [4 Bd., Kbhvn. 1832—35], »Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814« [1852] og »1535—1700« [1861], »Geo-

grafi forenet med Historie og Naturbeskrivelse« [1840] og en Levnedsbeskrivelse af Niels Juel [1842]. *C. L. W.*

Garde, Hans Georg Friboe, dansk Søofficer, født 30. Novbr. 1825, død 13. Decbr. 1885, blev Sekondløjtnant i Marinen 1846 og opnaaede 1885 Kontreadmirals værdigheden. I Krigsaarene 1848—50 var han tjenstgørende i Fregatterne Gefion og Havfruen samt i Korvetten Valkyrien. 1856—59 førte han Postskib, senere ansattes han som højestkommanderende paa Christiansø. 1864 var G. først næstkommanderende i Dampskibet Gejser, senere Chef for Slesvig. 1865—67 ledede han fra Dampskibet Ægir Opmaalingen af de danske Farvande. Efter 6 forskellige større Chefskommandoer i Perioden 1872—82 var han 1883 Chef for en Øvelseseskadre af Kanonbaade og blev derefter ansat 5 Juli 1884 som Chef for Orlogsværftet. Det paafølgende Efteraar gik han med Fregatten Fyn til Middelhavet, modtog paa Malta Efterretningen om sin Forfremmelse til Kontreadmiral, men blev umiddelbart derefter syg og døde. Ved Siden af sin Virksomhed som farende Officer var G. en meget benyttet og anset Personlighed i Kommissioner og ved andre særlige Hverv, hvorved han erholdt en betydelig Indflydelse paa Marinens Udvikling. *CL. W.*

Garde, Janus August, ovenn. H. G. G.'s Søn, dansk Guvernør i Vestindien, født 22. Decbr. 1823, død 23. Maj 1893, blev 1844 Sekondløjtnant i Marinen og var i Krigsaarene udkommanderet paa Blokadeeskadren for Elben, 1853—55 i Postskibsfart, 1856 med Vagtskibet ved Helsingør, Korvetten »Saga«, hvilket han under Chefens Fraværelse frelste fra Forlis, da det i en Storm kom i Drift. 1857—59 førte han Koffardiskib i de kinesiske Farvande og udnævntes kort efter sin Hjemkomst til Havnekaptajn i Kjøbenhavn. Som saadan gennemførte han Anlægget af Refshaleøen, Havnens Uddybning samt Bygningen af den nuværende Knippelsbro. 1872 overtog G. efter Opfordring Stillingen som Guvernør for de dansk-vestindiske Øer, hvor han virkede indtil 1881 og udrettede forholdsvis betydeligt. Det skyldtes saaledes G.'s Initiativ, at St. Croix fik sit store Fællessukkerkogeri, ligeledes forbedrede han Almueundervisningen og fremelskede Interessen for Moderlandet. 1876 blev han Kammerherre. Af økonomiske Grunde reducerede Kolonialraadet Hærstyrken paa St. Croix, og G. gav modstræbende sit Bifald til denne ukloge Foranstaltning, der kort efter førte til, at Negrene gjorde Opstand (1878) og ødelagde en stor Del Plantager. Han blev senere temmelig uretfærdig sigtet for overdreven Haardhed ved Dæmpelsen af Opstanden. Efter sin Tilbagekomst til Danmark tog han Del i flere almennyttige Foretagender, f. Eks. Stiftelsen af Foreningen til Fiskeriets Fremme. 1889 var han delegeret paa den internationale Søfartskongres i Washington. *C. L. W.*

Garde, Thomas Vilhelm, dansk Søofficer, ovenn. H. G. F. G.'s Søn, er født 22. Oktbr. 1859; blev Sekondløjtnant i Marinen 1880, Premierløjtnant 1881. G. deltog som næstkommanderende i Konebaads-Ekspeditionen til Grønland's Østkyst 1883—85. Medens Lederen af Ekspeditionen berejste den nordligere Kyststrækning og overvintrede ved Angmagsalik, ledede G. med stor Energi Ekspeditionens sydlige Afdeling og opmaalte Strækningen af Grønland's Østkyst fra Iluilek (60° 52' n. Br.) til Umanak (63° 10' n. Br.). Begge Vintre tilbragte han ved Nonortalik paa Vestkysten, hvor han med stor Dygtighed forestod magnetiske og meteorologiske Undersøgelser. 1893 ledede G. en Ekspedition til Julianehaab's Distrikt i Sydgrønland. Han udførte paa denne Ekspedition en fortrinlig Farvandsundersøgelse af den lange Skærgaardssejlads Vest fra til Julianehaab og foretog en besværlig Vandring ind paa Grønland's Indlandsis, hvor han gjorde meget værdifulde Undersøgelser. Resultaterne af disse Rejser ere offentliggjorte i »Meddelelser om Grønland«, IX og XVI. Han har endvidere foretaget Rejser til Grønland med Orlogsskonnerten »Fylla« og som Fører af den kgl. grønlandske Handels Skruebarkskib »Hvidbjørnen«. Paa alle disse Grønlandsrejser samlede han Materiale til Udgivelse af en fuldstændig Farvandsbeskrivelse af Grønland, som man tidligere havde savnet, og som udkom 1895 under Navn af »Vejledning til Besejlingen af Kolonierne i Vestgrønland«. *G. F. H.*

Garde, de la [dølaga'rd], Antoine Escolin, des Aimars, oprindelig Polin, fransk Søhelt, (1498—1578). G. var først Landsoldat og opnaaede Kaptajns Grad. Ved General Langey du Bellay's Beskyttelse blev han forestillet for Kong Frants I, der sendte ham i en diplomatisk Mission først til Venezia og senere til Konstantinopel, fra hvilken han skilte sig med stor Dygtighed. Her studerede han Galejernes Bygning og blev efter sin Hjemkomst udnævnt til General for Galejerne. Samtidig antog han Navnet Baron de la G. 1543 gjorde han under Barberousse fortrinlig Nytte med sine Skibe ved Italiens Kyster. Som Chef for en Troppestyrke dæmpede han senere med Strenghed en religiøs oprørsk Bevægelse i Sydfrankrig og tjente derefter under Admiral d'Annebaut i Krigen mod Englænderne, hvem han hjemsøgte paa Øen Wight. Efter en kort Unaade, under hvilken han i Middelhavet udmærkede sig mod Spanierne, genindsattes han 1553 i sin Værdighed og bidrog i væsentlig Grad til Erobringen af Corsica, der dog snart efter maatte opgives igen. Efter Freden gik han i Forglemmelse, men kom paa ny i Virksomhed 1566 og hjalp da kraftig med til Sejrene ved Jarnac og Montcontour. 1573 blokerede han la Rochelle, men blev forraadt af sit Mandskab, og hans Opgave mislykkedes, han blev kastet i Fængsel, men kort efter atter frigiven. Skuffet over denne ufortjente Behandling trak han sig imidlertid tilbage. *C. L.W.*

Garde du COrps [gardykå!r] er en Fyrstes beredne Livgarde. Navnet fremkom første Gang i Frankrig under Karl VII 1440. Opgaven for Korpset var at forrette Tjeneste i Slottene og i Lejrene, samt at ledsage Kongen i Krig. Betingelsen for Indtrædelse var, at vedkommende var Adelsmand og bekendte sig til den katolske Religion. Korpset forstærkedes efterhaanden og naaede sluttelig en Styrke paa 1,500 Mand. Det opløstes under Revolutionen 1791 og oprettedes ganske midlertidig under Restaurationen. Hofferne i Tyskland indførte efter fransk Mønster G. d. c. I Brandenburg afskaffedes det af Frederik Vilhelm I, men oprettedes igen af Frederik den Store. Det nuværende G. d. c. i Preussen bestaar af 1 Regiment Kyrasserer og dannes af særligt udsøgt Mandskab og Heste. I

Spidsen for Regimentet staar Kongen, der tillige er Chef for Regimentets 1. Eskadron (Liveskadronen). *B. P. B.*

Gardelegen, By i preussisk Provins Sachsen, i Regeringsdistriktet Magdeburg, 45 Km. N. V. f. Magdeburg ved Milde og Jærnbanelinien Berlin—Lehrte, har (1890) 7,300 Indb. Der findes betydelige Jærnstøberier, Fabrikation af Perlemorsknapper, Cigarer, Maskiner, Ølbryggeri samt betydelig Humlehandel. Byen var tidligere berømt for sit 01, Garlei. G. blev anlagt 924, var i længere Tid Sædet for markgrevelige Prinser og Medlem af Hanseforbundet. *Joh. F.*

Gardenia Ellis, Slægt af Krapfamilien (*Gardenieae*), oftest Buske med ovale Blade og interpetiolære, kirtelhaarede Akselblade. Blomsterne ere ende- eller sidestillede, ofte store, med rørformet Bæger og klokke- eller tragtformet, hvid, gul eller violet Krone. Frugten er læderagtig eller kødet, enrummet, kugleformet eller undertiden skulpeagtig. 60 Arter i den gamle Verdens tropiske Egne. *G. florida* L. (Kina), med hvide, stærkt duftende Blomster og kølleformede kantede Frugter, dyrkes i Væksthuse. Frugten har et orangerødt Kød, der anvendes til Farvning og gaar i Handelen i Europa. I Kina siges Blomsterne at blandes med forskellige Tesorter til »Forbedring« af disse. *G. Thunbergii* L. fil., med store, stærkt varierende Blomster, vokser i hele det tropiske Afrika. *A. M.*

Gardēre (fr.), bevogte, beskytte.

Gardermoen Eksercerplads er en henimod 3 Km. lang og 1 Km. bred, aldeles flad Slette, ryddet i den store Skovstrækning, der indtager den østlige Del af Nannestad og den nordlige Del af Ullensaker Sogne i Akershus Amt. Paa Pladsen, som ligger 10 Km. V. f. Jessum Jærnbanestation og ca. 50 Km. N. f. Christiania, eksercere aarlig 6 Infanteribatailloner, 2 Artilleribatailloner og 2 Kavalerikorpser foruden Sanitetsafdelinger. For samtlige disse Afdelinger er der opført Barakker, hvortil kommer fornødne Depotbygninger, militært Sygehus m. v. En liden Del af G., den saakaldte »Lilleplads«, var i 18. Aarh. Eksercerplads for en Eskadron Dragoner. *J. F. W H.*

Garderobe (fr.), oprindelig Rummet, hvori Husets Sengetøj, Klæder og Linned bevaredes i Kister eller Skabe. I Frankrig vare G. anbragte i Bygningernes øvre Etager, og her sov de Domestikker, der ikke gjorde natlig Tjeneste om Herskabernes Personer. G. bruges i overførte Betydninger: om en Persons samtlige Klædningsstykker eller om et Teaters Beholdning af Dragter, tillige forhen om et Rum ved Siden af Sovekammeret, hvori Sengeklæder gemtes om Dagen, da Sengene paa den Tid benyttedes som Siddepladser; her fandtes bl. a. Sovepladser for Kammerbetjeningen. Det danske Ord for G. er Klædekammer, oprindelig kun Opbevaringssted for Gangklæder, Linned o. s. v. i Kongens Hus, senere Magasinet for Statens Klædebeholdninger, hvorfra ikke alene Hær- og Flaademandskab forsynedes, men tillige de kgl. Betjente og andre Funktionærer, hvis Løn til Dels udredes i Beklædningsstoffer. *Bernh. O.*

Gardez [garde'] (fr.), pas paa, tag i Agt.

Gardie se De la Gardie.

Gardien de la paix [gardjæ̃delapæ'](fr.) (Fredsvogter), Politibetjent i Paris.

Gardin (gammelfransk *courtine* eller *cortine*; gammeldansk *Kortin*, der ogsaa brugtes om Vægtapeter), af lat. *cortina*, en kedelformet Runding, der i Middelalderens Latin kom til at betyde Lukke, Hegn om et Rum. G. bruges nu kun om Forhæng til Vinduer, Senge o. s. v. De sidste hed oprindelig paa Dansk Spærlagen, fordi Tøjet ved Hjælp af paasyede Ringe kunde trækkes paa runde Stænger (Spær) fæstede under Loftsbjælkerne og dannede saaledes et retvinklet Lukke om Sengen, der var paatrængende nødvendigt, saa længe de aabne Kaminer vare ene om at varme Stuerne. Om Natten holdtes derfor G. om Sengene hermetisk lukkede. At G. bruges endnu til Senge, hvor de ere blevne til en pur Dekoration, skyldes en sej Hængen ved Traditionen. G. for Vinduer ere af langt nyere Oprindelse. Af Abraham Bosse's Stik fra 17. Aarh.'s første Halvdel ses, at de vare ukendte i Frankrig. Forud havde man dog kend: Fortræksgardiner, for at dæmpe Sollyset, holde Træk og nysgerriges Blikke ude. Dekorative G., som vi nu bruge dem, og tillige G. som Dørforhæng vise sig først i 18. Aarh. I vor Tid ere G. mere og mere blevne Dele af Møblementet, deres første Bestemmelse glemt og den oprindelige Bevægelighed er oitest gaaet tabt. *Bernh. O.*

Gardiner [ga!ədnə], By i den nordamerikanske Stat Maine, 11 Km. S. f. Augusta, ved Cobessecontee's Udløb i Kennebec, har (1890) 5,500 Indb., Skibsfart, Fabrikation af Fodtøj og Papir, Savmøller og Tømmerhandel, og er Midtpunkt for en betydelig Isafskibningsforretning. *S. B. T.*

Gardiner [ga!ədnə], Allen Francis, Kaptajn i den engelske Flaade, Missionær i Patagonien, (1794—1851). Han kom tidlig til Søs, hvor han adskillige Gange udmærkede sig, og blev Kaptajn 1826, da han traadte ud af Linien, fordi han ikke kunde faa aktiv Tjeneste. Dybt kristelig greben brændte han af Iver for at udbrede Guds Rige. 1834—38 virkede han i Zulu-Landet og oprettede en Missionsstation i Port Natal; men herfra blev han fordreven af Borgerkrige. Han drog saa til Chile for at virke blandt Araukanerne, men maatte opgive det paa Grund af Katolikkernes Modstand. Med megen Møje fik han et patagonisk Missionsselskab oprettet, navnlig støttet af en Dame, Jane Cook. To Gange landede han i Patagonien og vandrede gennem de uhyre Ørkener, led meget af Klimaet og de indfødtes Fjendskab; men intet kunde kølne hans Iver, og 1850 begav han sig paa en ny Ekspedition, ledsaget af 6 Hjælpere. De landede paa Pincton-Øen, men efter 6 Maaneders Forløb døde de alle af Sult, udplyndrede af de vilde. Hans Dagbøger, der lige til det sidste vise en inderlig Trosglæde og Fortrøstning, ere senere fundne. 1854 kom et Missionsskib, der bar hans Navn, til Patagonien med hans Søn om Bord for at fortsætte hans Gerning. (Litt.: J. W. Marsh, *A memoir of the Late Captain Allen G.*). *H. O—d.*

Gardiner [ga!ədnə], Samuel Rawson, engelsk Historiker, er født 4. Marts 1829 i Hampshire i England. En Tid lang var han knyttet til *Kings College* i London som Professor i moderne Historie, er nu (1897) *Fellow of All Souls College* i Oxford, men lever i øvrigt som Privatmand, optagen af sin Videnskab. G. har vundet sit Navn som en af England's betydeligste Historikere ved Arbejder om England's Historie i 17. Aarh. Paa dette Omraade er han ubestridelig Nutidens Første-

mand og har til Belysning af de engelske Stuarters og Revolutionernes Historie skabt Værker af høj Rang. Alle hans Skrifter støtte sig paa omfattende Arkivstudier, og man beundrer lige meget G.'s Herredømme over det vældige Materiale, hans skarpe kritiske Syn og store Klarhed i Fremstillingen. I Modsætning til tidligere Fremstillinger af hin Periodes Historie er G.'s strengt upartisk og tager ligelig Hensyn til baade de politiske og religiøse Momenter i Udviklingen. 1891 valgtes G. til Medlem af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Foruden en Række Aktstykker til 17. Aarh.'s Historie, offentliggjorte bl. a. i *Camden Society*'s Samlinger og i et eget Værk, »The constitutional documents of the Puritan Revolution 1628—60« [London 1890], har han udgivet følgende Værker om England's Historie i det nævnte Tidsrum, »A history of England from the accession of James V to the disgrace of Chief justice Coke« [2 Bd. 1863]; »Prince Charles and the Spanish Marriage« [2 Bd. 1869]; »A history of England under the Duke of Buckingham and Charles I« [2 Bd. 1875]; »The personal government of Charles I« [2 Bd. 1877] og »The fall of the monarchy of Charles I« [2 Bd. 1882]. Disse Værker, der føre Skildringen fra 1603 op til 1642, ere forenede i »History of England from the accession of James I. to the outbreak of the Great civil War (1603—42)« [10 Bd. 1883—86], hvortil saa slutter sig »History of the Great civil War (1642—49)« [3 Bd. 1886—91; ogsaa udgivet sammen med det foregaaende 10 Binds Værk i 4 Bd.] og den endnu [1897] ufuldendte »History of the Commonwealth and Protectorate (1649—60)« [1. Bd. 1894]. 1897 kom »Cromwells place in history«, en Række Forelæsninger ved Oxford Universitetet. Hele denne Periode har G. allerede 1875 skildret i den lille fortræffelige populære Bog »The first two Stuarts and the Puritan Revolution« [6. Opl. 1885]. Et andet populært Værk er »The Thirty Years War« [1874; 7. Opl. 1886; overs. paa Dansk Kbhvn. 1879], der ligesom det foregaaende Skrift er Dele af Samlingen »Epochs of modern History«. Til Brug for den højere Undervisning udgav G. den for fremmede vistnok mest instruktive kortfattede Fremstilling af England's Historie, »A students History of England from the earliest time to 1885« [3 Bd. 1890—91 og senere], hvortil slutter sig »A school Atlas of English history« [1892], medens han 1886 til Brug for den elementære Undervisning i England's Historie udgav »An outline of English history«. Sammen med Bass Mullinger har G. udgivet »Introduction to the study of English History« [1881, 3. udvidede Udg. 1894], hvor den aandfulde Udsigt over England's Historie skyldes ham, Kildefortegnelsen Mullinger. *A. Frs.*

Gardiner [ga!ədnə], Stephen, Biskop af Winchester, (1483—1555). Af tarvelig Herkomst (Faderen var Klædevæver, og Rygtet om, at han var en naturlig Søn af Biskoppen af Salisbury, er ikke bevist) skaffede han sig ved sine glimrende Evner Adgang til at studere og erhvervede sig i Cambridge gode Kundskaber, navnlig i den kanoniske Ret. Han kom i Huset hos Hertugen af Norfolk som Lærer og blev derfra anbefalet til Kardinal Wolsey, hvis Sekretær han blev. Paa sine Rejser med denne blev han bekendt med flere af Fastlandets Humanister, bl. a. med Erasmus. 1528 blev han *archdeacon* i Norfolk, og da han i Kongens Skilsmisseproces forsvarede Kongen, kom han til at staa højt hos denne; 1531 blev han Biskop i Winchester og var Gesandt i Rom, hvor han arbejdede paa at faa Skilsmissen anerkendt; da det mislykkedes, holdt han med Kongen mod Rom og underskrev de 6 Artikler, ligesom han ogsaa var med at krone Anna Boleyn. I et lille Skrift: *De vera obedientia* angreb han Pavens Magt. Flere Gange var han som Kongens Gesandt i Frankrig og spillede i det hele taget en fremragende politisk Rolle. Dog var hans Stjerne i Dalen i Henrik VIII's sidste Aar, og under Edvard VI's Formynderregering blev han helt sat til Side, og da han spandt Rænker, maatte han vandre i Fængsel i Tower, hvor han sad et Aar. Marie udfriede ham straks, gjorde ham til Lordkansler og blev kronet af ham. Han var Sjælen i Reaktionen mod Protestantismen, dog var han ikke saa grusom, som han ofte har faaet Skyld for; han søgte at frelse Cranmer's Liv, men det mislykkedes. Kort efter Biskopperne Latimer's (s. d.) og Ridley's (s. d.) Henrettelse døde han selv midt i sin Virksomhed. (Litt.: Maitlands, *Essays of the Reformation in England* [1849]; N. Pocock, *Records on the Reformation* [1870]). *H. O—d.*

Garding, By i preussisk Regeringsdistrikt Schleswig, 12 Km. V. f. Tønning, paa en Høj i Marsken ved en sejlbar Kanal, som ved Katingsiel udmunder i Eideren, og ved Jærnbanelinien Tønning—G., har (1890) 1,700 Indb. og Udførsel af Fedekvæg til England. Historikeren Mommsen er født i G. *Joh. F.*

Gardinpræken, Straffetale, som Hustruen holder for sin Mand om Aftenen bag Sengeomhænget.

Gardist kaldes en Soldat i Gardeafdelingerne.

Gardner [ga!ədnə], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, N. N. V. f. Worcester, har (1890), iberegnet South-G. og West-G., 8,400 Indb. og anselig Industri, deriblandt en halv Snes Stolefabrikker. *S. B. T.*

Gardner [ga!ədnə], Allan, Lord, engelsk Admiral, født 12. Apr. 1742, død I.Jan. 1809, kom til Søs 1755 og tjente i en Aarrække i de vestindiske Farvande, hvor han gentagne Gange udmærkede sig under Krigen med Frankrig. 1790—95 var han Admiralitetslord, 1796—1806 Parlamentsmedlem. 1793 blev G. Kontreadmiral og Chef for en Eskadre, der udsendtes mod de franske Kolonier, men intet væsentligt udrettede. 1. Juni 1796 under Howe deltog han med Hæder i det store Søslag i Kanalen og forfremmedes derfor til Viceadmiral samt udnævntes til Baronet. Da der paa Flaaden ved Spithead 1797 udbrød et stort Mytteri, optraadte G. som Mægler, men tabte Sindsligevægten, lod sig rive hen til Trusler og undgik med Nød og næppe Døden. 1799 blev han *Admiral of the blue*, 1800 Chef for Søstyrken paa den irske Kyst, 1801 Peer af Irland, 1807 Chef for Kanalflaaden. *C. L. W.*

Gardner Mitrailleuse se Hurtigskydende Skyts.

Gardon se Gard.

Gardone-Riviera se Garda-Sø.

Gardstilling (Vaabenøvelser) se Dækstilling.

Gare [ga!r] (fr.), varsko! — Som Substantiv: anegaard.

Garéssio, By i Norditalien, Provins Cuneo, ligger ved højre Bred af Tanaro og har (1881) 1,600 Indb., med Distrikt 7,400. Avl af Hamp, Marmorbrud. I Nærheden findes besøgte Svovlkilder. *C. A.*

Garfagnana [garfaña'na], et Landskab i de liguriske Apenniner i Øvreitalien, der for største Delen bestaar af Øvre Serchio's Floddal og udgør en Kreds (se Castelnuovo di G.) af Provinsen Massa e Carrara. Det er et romantisk og frugtbart lille Bjærgland. *C. A.*

Garfield [ga'efi.ld], James Abraham, Præsident i Nordamerika 1881, født 19. Novbr. 1831 i Staten Ohio, død 19. Septbr. 1881 i Washington. Han stammede fra en puritansk Slægt, som 1636 var indvandret til Massachusetts, tilbragte sin Ungdom i trange Kaar og maatte søge sit Underhold ved at arbejde som Kusk og Tømmermand, indtil det blev ham muligt at faa Uddannelse i en højere Skole. Men her drev han Studeringerne med saadan Iver, at han 1857 selv kunde blive Lærer og 1858 Forstander for en højere Skole i Ohio. 1859 valgtes han til Statens Senat, og da Borgerkrigen udbrød 1861, dannede han et Regiment frivillige og førte det som Oberst. Han udmærkede sig flere Gange, især som General Rosecranz'es Stabschef 1863 i Slaget ved Chickamauga. Til Løn blev han General, men afgik s. A. fra Hæren og blev Medlem af Unionens Repræsentanthus. Han vandt her stor Indflydelse ved sin Veltalenhed og blev en af Lederne for det republikanske Parti. 1880 valgtes han til Præsident efter en meget haard Valgkamp (fik kun 7,000 Stemmers Overtal); tiltraadte sin Post 4. Marts 1881, men blev 2. Juli haardt saaret af en Eventyrer Guiteau, som vilde hævne Grant's Udelukkelse fra andet Genvalg og Tabet af sine egne Udsigter til et Embede. Hans Død blev almindelig beklaget og tjente til at fremme Udsoningen mellem Norden og Syden; til hans" Enke samledes 360,000 Doll. (Litt.: Mason, *The life and publice services of J. A. G.* [1881]; Schøyen, »Præsident G., hans Liv og Snigmord« [Chicago 1881]). *E. E.*

Gargāno, Monte G., Sporen paa den italienske Støvle, en Bjærgknude, der fra Italien's Fastland strækker sig mod Øst ud i det adriatiske Hav og paa sin Sydside danner den store Manfredonia-Bugt. Monte G., der i sin højeste Top Monte Calvo naar 1,056 M.'s Højde, er uden al Forbindelse med Apenninerne, hvorfra det adskilles ved den apuliske Slette, Tavogliere di Puglia, og synes i flere Henseender at slutte sig nærmere til Bjærgene paa den østlige Side af Adriaterhavet. De tidligere saa pragtfulde Skove ere med Undtagelse af nogle Rester paa Nordsiden nu næsten forsvundne. Paa G. ligger Byen Sant' Angelo, hvorfor Bjærglandet ogsaa undertiden benævnes Monte Sant' Angelo. *C. A.*

Gargantŭa, Navn paa en af Heltene i Rabelais's Roman af samme Navn. — Fraadser.

Gargarisme se Gurglevand.

Gargăron hed i Oldtiden en Top af Ida-Bjærget i Troas og en i Nærheden deraf liggende By. *C. B.*

Gargiolli [gardżål'li], Carlo, italiensk Forfatter, født 24. Jan. 1840 i Firenze, død 9. Aug. 1887. Hans Studium — i Pisa — var især Filologi, og han gav sig senere hen meget af med Pædagogik. Efter at han i tre Aar (1866—69) havde haft et Bibliotekarembede ved det laurentianske Bibliotek i Firenze, beklædte han efterhaanden forskellige Poster under Kultusministeriet og ved højere Læreanstalter i Piacenza, Ancona, Pesaro og Padova. Hans Forfattervirksomhed bestod mest i Udgaver af italienske Skribenter og i Tidsskriftartikler; fremdeles udgav han sin Faders, Girolamo G.'s, efterladte Arbejde over det florentinske Haandværkersprog, »Studj sul pariare degli Artigiani in Firenze« [Firenze 1876 og paa ny 1882]. *E. G.*

Gargiolli [gardżål'li], Corrado, italiensk Forfatter, er født i Fivizzano 1834. Han har navnlig gjort sig bekendt som Udgiver af den berømte Tragediedigter G. B. Niccolini's Værker; af hans egne originale Arbejder kunne nævnes en Afhandling om Vincenzo Gioberti, Digtet »Fernando e Gisella« samt en Del mindre, lyriske Digte. *E. G.*

Gargonillement [gargujmā'] (fr.), en boblende eller gurglende Lyd, som f. Eks. føles, naar man lægger Haanden paa Underlivet, og Tarmene have et stærkt luftblandet tyndflydende Indhold. G. kaldes ogsaa visse stærkt gurglende Lyde, som høres ved Undersøgelsen af Brystet, naar der i Lungerne, som f. Eks. ved Lungesvindsot, findes Hulheder fyldte med Vædske (se R a 11 e 1 y d). *A. F.*

Garhval se Garvhal.

Garib se Oranje-Flod.

Garibaldi, Giuseppe, italiensk Frihedshelt, født 4. Juli 1807 i Nizza, død 2. Juni 1882 paa Caprera. Han gik 1822 til Søs og tog 1832 Tjeneste i den sardinske Flaade, men maatte 1834 flygte til Frankrig som Deltager i en mazzinistisk Sammensværgelse. Efter i nogen Tid at have været Skibsfører i Tunis drog han 1836 til Sydamerika. Her tog han i flere Aar Del i en republikansk Opstand i det sydlige Brasilien og udstod mange Haande Farer og Eventyr; kæmpede derefter 1841—46 i Uruguay som Fører for en italiensk Legion mod Argentina's Præsident Rosas og udmærkede sig baade til Lands og til Vands ved Tapperhed og Snarraadighed. I Apr. 1848 vendte han tilbage til Italien ved Budskabet om Frihedskampens Udbrud; han tilbød Sardinien sin Tjeneste, men blev vraget som Republikaner og drog da til Lombardiet, hvor han førte en Friskare og havde flere Fægtninger i Egnen om Como-Søen. I Decbr. 1848 drog han til Rom, valgtes næste Maaned til den grundlovgivende Forsamling og foreslog straks at udraabe Republikken. Han dannede siden en egen Legion, som han holdt sammen med streng Mandstugt og førte med stor Dygtighed under Stadens Forsvar April—Juni. Han kastede den franske Hærs Angreb tilbage (30. Apr.) og slog Neapolitanerne ved Palestrina og Velletri (9. og 19. Maj). Da Rom maatte overgive sig, drog han 2. Juli bort derfra med 3—4,000 Mand for at gaa til Norditalien og paa ny vække Opstanden der; han førte sin Trop under store Vanskeligheder over Apenninerne, men nødtes af de østerrigske Tropper til at kaste sig ind i San Marino. Her opløste han sit Korps og søgte med kun 300 Mand at naa til Venezia; men ogsaa dette blev hindret, og han maatte flygte gennem Landet til Genova. Den sardinske Regering vilde dog ikke taale hans Ophold, og da han ogsaa blev udvist af Tunis efter den franske Regerings Opfordring, drog han til Nordamerika, hvor han

bl. a. for som Skibsfører i det stille Hav. 1854 vendte han hjem og købte en Del af Øen Caprera. Skønt Republikaner sluttede han sig dog 1857 til Nationalforeningen og blev dens Næstformand, og da Krigen 1859 stod for Døren, blev han Anfører for en Brigade af frivillige Alpejægere, med hvilken han gjorde ypperlig Tjeneste i samme Egn som 1848 og indtog Varese og Como. I Septbr. drog han til Mellemitalien, overtog Ledelsen af en Division og paatænkte et Indfald i Kirkestaten, men maatte opgive det af Hensyn til Frankrig og trak sig da tilbage til Sardinien. Her valgtes han i Marts 1860 til Deputeretkammeret og gjorde kraftig Indsigelse imod, at man vilde afstaa hans Fødestavn Nizza til Frankrig. Harmen herover fremkaldte hos ham et uudslukkeligt Had til Kejser Napoleon og desuden en Bitterhed imod Cavour, som heller aldrig fortog sig.

For at vinde en Slags Oprejsning og krydse Napoleon's Planer besluttede han at gøre et Tog paa egen Haand til Sicilien, hvor der var udbrudt en Opstand, og Cavour, som ønskede at forsone ham, gav ham villig, skønt hemmelig, sin bedste Hjælp. I Natten 5.—6. Maj 1860 sejlede G. fra Genova paa to lejede Dampskibe med 1,067 Mand og landede 11. Maj paa Sicilien's Kyst ved Marsala. Efter at have sejret 15. Maj ved Calatafimi indtog han 27. Maj Staden Palermo, medens Fortet først rømmedes 10 Dage senere. Han erklærede sig for Diktator, men optraadte samtidig med største Jævnhed i sine Friskarers »røde Skjorte«. Overalt hilstes han som Befrier og blev i kort Tid Herre over hele Øen med Undtagelse af Messina og et Par mindre Forter. Efter den blodige Kamp ved Milazzo 20. Juli blev ogsaa Byen Messina indtagen, og Besætningen i Fortet sluttede nu Overenskomst om Neutralitet. Han brugte sin Myndighed til at udvise Jesuitterne og gennemføre flere Reformer, bl. a. hjulpen af Crispi; men skønt han aabent udtalte, at han kun tilsigtede at lægge Sicilien under Kong Victor Emmanuel, meddelte han dog denne skriftlig, at han kun vilde overgive ham Herredømmet, naar han tillige havde frigjort Kongeriget Napoli. I dette Øjemed drog han 20. Aug. over Messina-Strædet til Reggio og rykkede, næsten uden at møde Modstand, saa hurtig frem, at han allerede 7. Septbr. kunde holde Indtog med nogle faa Officerer i Staden Napoli; thi medens Indbyggerne paa Fastlandet ligesom paa Sicilien modtoge ham som Befrier, opløstes Troppeafdelingerne eller gik ligefrem over til ham. Dog nu bleve Vanskelighederne større, dels fordi Mazzinisterne, som omgave ham, helst vilde oprette en Republik, hvad Frankrig for ingen Pris vilde tillade, dels fordi Resten af den neapolitanske Hær blev Kongen tro. Vel slog han 1.—2. Oktbr. deres Angreb tilbage ved Volturno, men det var dog først de norditalienske Troppers Fremrykning, som reddede ham ud af Forlegenheden. 21. Oktbr. lod han holde Folkeafstemning i hele Syditalien, hilste 5 Dage senere Victor Emmanuel som Italien's Konge og førte ham 7. Novbr. — to Maaneders Dagen efter sit eget Indtog — i Triumf ind i Napoli. Men misfornøjet med, at han ikke fik Lov at beholde Styrelsen i et Aar og derved Lejlighed til at udføre sin Plan om et Angreb paa Rom, afslog han enhver anden Belønning, der tilbødes ham: et Slot til Ejendom, Udnævnelse til General (den højeste Rang i Hæren) og til Ridder af Annunciata-Ordenen (Rigets fornemste Udmærkelse), den sidste endog med den haanlige Ytring, at han ikke skøttede om »kongeligt Isenkram«. Han vendte straks tilbage til sin 0, stemplende sig selv som »en udpresset Citron«, og kom først frem igen i Apr. 1861, da han i Deputeretkammeret havde et heftigt Sammenstød med Cavour, fordi der formentlig ikke toges Hensyn nok til hans Officerer i den tidligere »Sydhær«. Og hermed trak han sig bort fra den politiske Virksomhed.

I Juni 1862 besluttede han at gentage Forsøget fra 1860, men denne Gang rettet lige imod Rom.. Han rejste til Palermo, kaldte Folk til Vaaben og førte en Friskare paa 3—4,000 Mand, men uden sine tidligere Underanførere, igennem Øen tvært imod Kongens Forbud. 25. Aug. gik han fra Catania over til Kalabrien, men standsedes fire Dage senere ved Aspromonte af Oberst Pallavicini og blev haardt saaret ved et Skud i Foden, da han forsøgte Modstand i Tillid til, at Tropperne vilde gaa over til ham. Han førtes som Fange til Spezzia, men amnesteredes, som rimeligt var, 5. Oktbr. imod at love at holde sig rolig paa Caprera. Saaret blev lægt under Behandling af den franske Kirurg Nélaton, men han maatte i lang Tid gaa med Krykker. Skønt han nærmest følte sig som en Løve i Bur, holdt han dog sit Løfte og levede paa Caprera i landlig Simpelhed som en »Nutids Cincinnatus«, kun af og til hævende sin Røst med bitre Udfald imod den franske Regering. Allerede 1861 havde Præsident Lincoln indkaldt ham til Nordamerika for at kæmpe imod Slavestaterne, men dengang vilde han ikke forlade Italien, fordi han nærede Planer om et Angreb paa Østerrig. 1863 ønskede han selv at komme Polakkerne og 1864 Danmark til Hjælp, men hans Tilbud bleve ikke modtagne. Derimod besøgte han i Apr. 1864 England og modtog den mest smigrende Hyldest baade af Aristokratiet og af Folket; blev Æresborger i City og faa Maaneder efter Stormester for de italienske Frimurere. Krigen 1866 gjorde Ende paa hans tvungne Uvirksomhed, idet han fik Anførselen over 20 frivillige Bataillioner; han trængte ind i Sydtyrol, men havde ikke sit gamle Held, hvad der vistnok medvirkede til, at dette Landskab ved Freden forblev under Østerrig.

Da alle Regeringens diplomatiske Forhandlinger ikke førte til Rom's Tilknytning, brast G.'s Utaalmodighed i Sommeren 1867, og han vilde gøre et nyt Forsøg, efter først at have bebudet sin Plan i en saare revolutionær Tale paa Fredskongressen i Geneve. Første Gang stoppedes han 24. Septbr. og førtes til Alessandria og derfra tilbage til Caprera; men han undveg fra sine Bevogtere og drog gennem Firenze af Sted til Kirkestaten, hvor han 20. Oktbr. sluttede sig til de Friskarer, som under hans Søn Menotti G. forud vare trængte derind. Han slog de pavelige Tropper ved Monte Rotondo og rykkede med 3,000 Mand frem lige til Rom's Mure, men led 3. Novbr. ved Mentana et alvorligt Nederlag imod den franske Hjælpehær under General Failly: det var netop her, »Chassepot-Bøsserne gjorde Underværker«, som det hed i Sejrsbudskabet til Paris. G. trak sig skyndsomt tilbage og overgav sig til de ita-

lienske Myndigheder, som satte ham i Frihed efter en Maaneds Fangenskab.

Dette andet Fejlslag af hans dristige Plan til Rom's Frigørelse gjorde G. bitter i Sind og drev ham nærmere over til Mazzini og de andre europæiske Revolutionsmænd. Men da det franske Kejserdømme var faldet i Septbr. 1870, søgte han straks at paavirke sine Landsmænds Stemning til Bedste for Frankrig, maaske i det Haab at genvinde Nizza for Italien. Selv tilbød han sin Hjælp, men blev først modtagen 7. Oktbr. og kom da med sine to Sønner og nogle af sine Friskaremænd. Han kunde dog ikke udrette stort med sin Hær af franske frivillige og Flygtninge fra alle Lande, skønt den kæmpede tappert og havde flere heldige Træfninger i Egnen om Dijon. Efter Fredsslutningen valgtes han i 4 Departementer til Nationalforsamlingen, men behandledes kun haanlig af det monarkistiske Flertal og trak sig dybt krænket tilbage til Caprera, hvis eneste Ejer han faa Aar i Forvejen var bleven ved Kong Victor Emmanuel's Gave. Medens han 1861—70 kun et Par Gange havde givet Møde i Deputeretkammeret, mødte han, efter at være valgt i Rom 1874, og tog ivrig Ordet for Tiberens Regulering og Kampagnens Opdyrkning. Kamrene tilstode ham en Aarpenge af 100,000 Lire, men han tog først imod den, da Venstre 1876 var blevet Flertal. I de følgende Aar brugte han sin ejendommelige Stilling til at udstede voldsomme Opraab imod Østerrig og om det vælske Tyrol's Løsrivelse; ligeledes angreb han 1882 Frankrig's Tilknytning af Tunis som en grov Krænkelse af Italien og lagde ikke Skjul paa, at han glædede sig over Tyskland's Sejr 1870. Da han kort Tid efter døde, blev der almindelig Landesorg; Grundlovsfesten udsattes i 14 Dage, og hans Lig blev jordet paa Caprera med stor Højtidelighed paa Statens Bekostning, skønt han selv havde krævet det brændt. Talrige "Mindesmærker ere rejste over ham rundt om i Italien, bl. a. et stort paa Janiculum i Rom 1895 samt i Nizza 1891.

G. var en saare mærkelig Personlighed. Man maa vistnok dadle hans utæmmelige Fremfusenhed og forbavses over hans politiske Uforstand men hans brændende Fædrelandskærlighed og lysende Uegennyttighed give ham endnu mere end selv hans glimrende Tapperhed Krav paa almindelig Beundring, ligesom de i hans levende Live vandt ham hans Landsmænds Kærlighed og gave ham hans store Indflydelse over dem. Hans Sejrstog i Sommeren 1860, da han i et halvt Aar indtog et helt Kongerige, vil altid staa som en af de mærkeligste Tildragelser i Historien. Medens Cavour var Italien's Hoved, var G. dets Hjerte, og Azeglio sagde med Rette om ham, at han »havde et Tyrehoved, men el Guldhjerte«. Han omfattede alle forurettede og undertrykte Folks Sag med varm Medfølelse, medens han hadede alt Tyranni og oprørtes over al Lavhed og Slethed. Dette fremtræder ogsaa i et Par Romaner, skrevne før 1870 og omhandlende Italien's Tilstande og Historie i den nyeste Tid; de ere fulde af voldsomme Angreb paa Pavedømmet og det katolske Præsteskab, men have intet litterært Værd.

Hans Hustru Anita, en brasiliansk Kreolerinde, som han havde bortført 1839, var lige saa glødende for Folkenes Frihed som hendes Ægtefælle og fulgte ham i Kampene ved Rom og paa Toget derfra som en Slags Adjutant; hun døde i Ravenna i Aug. 1849. Med hende havde han 2 Sønner og I Datter, Theresita, som 1861 ægtede Genueseren Canzio. Den ældste Søn, Menotti G., født 1840, fulgte ham allerede paa Toget 1862 og udmærkede sig 1867 samt førte 1870—71 en Brigade; siden 1871 driver han (1897) en Landejendom i Velletri, og han var 1876—92 Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til yderste Venstre. Ricciotti G., født 1847, gjorde ypperlig Tjeneste 1870—71 og var 1886—90 Medlem af Deputeretkammeret, men har ingen videre Rolle spillet. 1897 førte han de italienske Friskarer mod Tyrkiet. — I Jan. 1860 ægtede G. Giuseppina Raimondi, Datter af en lombardisk Greve, hvis Mod under Krigen 1859 havde mindet ham om Anita, men han forlod hende straks efter Brylluppet, da hun var ham lidet værdig. Endelig ægtede han 1880 Francesca Armosino, der havde været Amme for hans Datterbarn og senere havde levet med ham paa Caprera og skænket ham en Datter Clelia, født 1867, og en Søn Manlio, født 1873. Hans Enke og fem Børn fik hver en Aarpenge af 10,000 Lire. (Litt.: Elpis Melena, »G.'s Denkwiirdigkeiten« [indtil 1849, 2 Bd. 1861] og »G.'s Mittcilungen aus seinem Leben« [1886]; Bordone, *G.* [Paris 1891]; Guerzoni, *G.* [2 Bd. 1882, 4. Udg. 1893; overs. paa Dansk 1882]; Mario, *G. e suoi tempi* [Milano 1884]; A. Bianchi, *G. capitano del popolo* [Rom 1892]. — Hans efterladte *Memorie,* udg. af Menotti G. [Firenze 1888] og *Epistolario* [Milano 1885]). *E. E.*

Garigliano [garilja!no], i sit øvre Løb kaldet Lir i, Romernes *Lir is,* Flod i Syditalien, udspringer paa Vestsiden af Abruzzerne 0. f. Rom og løber med sydlig Hovedretning til Gaeta-Bugten. Ved Isola danner den et Vandfald paa 27 M., optager dernæst Sacco og Melfa og gennembryder med 9 Fald Basaltklipperne i Mortula-Skoven. Dens Munding er omgiven af store Sumpe, de gamle *Paludes Minturnenses,* hvori Cajus Marius skjulte sig. Ved Minturnæ's Ruiner fører Italien's ældste, 1832 byggede, Kædebro over Floden. G. er sejlbar for mindre Fartøjer fra Pontecorvo, og dens Længde er 148 Km. *C. A.*

Garizīm, et 868 M. højt Bjærg i Palæstina (Samaria), nu Djebel el-tor, ved hvis Fod mod Nord Nablus, det gamle Sichem, ligger, med Ebal-Bjærget paa den anden Side. Disse to Bjærge omtales i Beretningerne om Israel's Indvandring (Jos. 8, 30 ff.). Paa G. opførte Samaritanerne ca. 330 deres Tempel, hvilket ca. 130 f. Chr. erobredes og ødelagdes af Johannes Hyrkan. Endnu regne de faa Levninger af Samaritanerne G. for deres hellige Bjærg og fejre paa dets Top deres aarlige Paaskefest (smlg. Joh. 4, 20). *V. O.*

Garkobber se Kobber.

Garlande [garla'd], Jean de, middelalderlig fransk Musikforfatter (12. Aarh.), Canonicus ved St. Paul i Besancon, hvor han underviste i de 7 fri Videnskaber. I hans Traktater (aftrykte i Coussemaker's »Scriptores« I) finde vi en af de ældste Behandlinger af den egentlige Mensuralmusik. *A. H.*

GarlaSCO, By i Norditalien, Provins Pavia, med (1881) 5,600 Indb., der drive Risavl og Handel med Ost. *C. A.*

Garm, i nordisk Mytologi den bundne Hund

eller Udyr i Hel, kommer løs ved Verdens Undergang (jfr. Fenresulv)). *A. O.*

Garmann, Fredrik, norsk Skuespiller, er født i Bergen 9. Novbr. 1850. Han debuterede 1869 i Christianssund ved et af Medlemmer fra de tidligere norske Scener i Bergen og Trondhjem sammensat Selskab, som under Skuespiller Asmundsen's Ledelse gav Fnrestillinger i de norske Provinsbyer. Fra 1871 spillede han paa det af den svenske Teaterdirektør Hafgren oprettede og for en Del af norske Kræfter bestaaende Folketeater i Christiania, indtil han 1876 fik Ansættelse ved den da genoprettede nationale Scene i Bergen. Denne Scene, ved hvilken han snart ved sit Talent og sin Energi kom til at indtage en fremragende Plads, tilhørte han indtil 1889, da han erholdt Engagement ved Christiania Teater, efter at han Aaret i Forvejen dersteds havde optraadt som Gæst og vakt Opmærksomhed fornemmelig ved sin djærve og karakteristiske Udførelse af Giboyer i Augier's Skuespil »Giboyer's Søn<. Paa Hovedstadens Scene, hvortil han fremdeles er knyttet, har han været en meget anvendt Skuespiller og har udført et større Antal Roller saavel inden for Lystspillet som Karakterkomedien, af hvilke kunne fremhæves Daniel Heire i »De unges Forbund«, Doktor Rank i »Et Dukkehjem«, Advokat Berent i »En Fallit« (i hvilket Stykke han tidligere paa Bergen's Teater har spillet Konsul Tjælde), Ingeniør Kampe i »Det ny System«, Professor Tygesen i »Geografi og Kærlighed« og Doktor Carstensen i »De gamles Juleaften«; fremdeles Titelrollerne i »Den politiske Kandestøber«, »Den stundesløse« og »Den indbildt syge« samt senest (1897) i Ibsen's Skuespil »John Gabriel Borkmann« ; af større Karakterroller kan i øvrigt nævnes hans Richard III, ligesom han ogsaa har spillet Roller som Malvolio i »Helligtrekongersaften«, Bräsig i »Landmandsliv« og Nonnancourt i »En italiensk Straahat«. G.'s Kunst, der ejer en ikke ubetydelig Rækkevidde, udmærker sig fornemmelig ved en træffende og kraftig Karakteristik, om den end undertiden i Bestræbelsen for at individualisere Figuren kan bruge noget stærke Farver. *T. B.*

Garmond [garmō'], i sydtyske Bogtrykkerier, navnlig i ældre Tid, Benævnelse paa den Skriftart, som ellers gaar under Navn af »Corpus Antiqua«. Benævnelsen hidrører fra den berømte franske Skriftstøber Claude Garamond (s. d.). *E. G.*

Garn, Traad. Da de forskellige Tekstilstoffer, saasom Bomuld, Hør, Hamp, Uld, Silke o. s. v., der faas fra Plante- og Dyreriget, ikke have en til almindelig Brug tilstrækkelig Længde og Styrke, er man nødt til at sammenføje et større Antal enkelte Fibre, idet disse dels lægges ved Siden af hinanden, dels i hinandens Forlængelse, og for at give et saaledes fremstillet Bundt af Fibre det fornødne Sammenhold snor man det yderligere om dets Længdeakse, hvilke Processer sammenfattes under Navnet Spinding. Det herved frembragte Produkt er G., medens man ved Traad sædvanlig forstaar sammensnoet G. eller sammensnoede lange enkelte Taver (Silketaver). I daglig Tale er dog Sprogbrugen noget vaklende, idet man navnlig ofte kalder Traad for G., f. Eks. Strikke-, Hampe-, Bomuldsgarn o. s. v. Angaaende selve Spindingen henvises til denne Artikel, medens Forarbejderne til Spindingen ere omtalte i Artiklerne om de enkelte Raastoffer. Efter Spindingen bliver G. sædvanlig afhaspet o: vundet op saaledes, at det danner en stor lukket Ring, hvis enkelte Omgange holdes sammen ved Ombinding med en Traad. Haspningen foregaar paa en Haspe, der ligner en almindelig Garnvinde, altsaa bestaar af 5—6 fra en Aksel udstaaende Arme, der ved Enden ere forsynede med et lige eller svagt bøjet, parallelt med Akselen anbragt Træstykke. Haspen har sædvanlig en for hver enkelt Garnsort og i forskellige Lande forskellig bestemt Omkreds, der f. Eks. for Bomuldsgarn i England er 1,5 Yard; den er forsynet med et Tælleværk, saaledes at man ved at aflæse dette kan beregne, hvor meget G. man har paa Haspen. For at man i Handelen kan have en let Oversigt over Mængden af Garn ved Salg o. l., foretager man den nævnte Ombinding af de enkelte Omgange saaledes, at man altid ombinder et bestemt Antal Omgange til et saakaldet Fed, f. Eks. ved det ovennævnte Eksempel 80 Omgange, saaledes at altsaa et Fed Bomuldsgarn efter engelsk System bliver 120 Yards, og 7 Fed danne en saakaldet Streng, der altsaa er 840 Yards. Efter Haspens Omkreds ere de forskellige nedenfor nævnte Systemer for Garnnummerering indrettede. Sædvanlig har Haspen en Klokke, der angiver, naar den har drejet sig saa mange Gange, at den har optaget et Fed; Forskellen mellem Haspe og Vinde er saaledes hovedsagelig den, at sidstnævnte mangler Tælleapparat og Klokke, og de adskilles i Brugen derved, at man vinder op paa en Haspe, men af en Vinde. Til at udføre Nummereringen af G. benyttes særlig nøjagtige Hasper af Metal og særlige dertil indrettede Garnvægte. Efter Aftagningen af Haspen snos de enkelte Strenge sammen og forsendes i store Baller efter først at være blevne stærkt sammentrykkede i en Garnpresse. Ofte lader man dog ogsaa G. blive paa de Spoler, af Træ eller Papir, paa hvilke det er spundet (*Cops*), navnlig G. til Vævning, eller det bliver viklet op paa Træruller eller til »Nøgler«. Efter Materialets Beskaffenhed skelner man mellem følgende Sorter:

Bomuldsgarn, Tvist, benævnes ofte efter den til Finspindingen (se Spinding) benyttede Maskine: Muletvist, Watertvist, og nummereres for at betegne Finheden. Nummereringen er forskellig i de forskellige Lande; mest brugt er det engelske System, ved hvilket Nummeret angiver, hvor mange Gange 840 Yards gaa paa 1 eng. Pd.; ved det franske System angiver Nummeret, hvor mange Gange 1,000 M. gaa paa $^1/_2$ Kg. For at finde det til et fransk Nummer svarende engelske maa man derfor multiplicere med 1,18, og for at finde det til et engelsk Nummer svarende franske multipliceres med 0,847. For at lette Bestemmelsen af Nummeret har man konstrueret særlige Tabeller, Bombykometre, Garntavler, hvori man af Vægten af en bestemt Længde ligefrem kan aflæse Nummeret. Man har gentagne Gange forsøgt at indføre en international Nummerering for al Slags G. med Undtagelse af Silke, ved hvilken Nummeret angiver det Antal Gange 1,000 M. der behøves for af faa 1 Kg., hvilket Nummer saaledes bliver dobbelt saa stort som det franske. Ved alle Systemer (med Undtagelse af det ny for Silke vedtagne, se nedenf.) har saaledes det groveste G. det laveste Nummer. Bomuldsgarn spindes oftest

i Numrene 5—150, højere Nummere benyttes kun til det fineste Batist og Musselin og lavere Nummere kun til Væger. Af Numrene over 20 benyttes kun hvert andet og af de højeste Numre kun hvert tiende, da Forskellen her er saa ringe; af groft G. spindes derimod ogsaa halve Nummere, f. Eks. $6^1/_2$. **Bomuldsgarn** kommer i Handelen baade i Strenge, paa Træruller, som *Cops* og som Nøgler, og bliver ofte paa forskellig Maade appreteret. Det bliver saaledes dampet for at blive blødere, svedet for at bort brænde de fremstaaende Fibre og lystreret o: overtrukket med Dekstrin, Gummi e. l. for at fastklæbe Fibrene og derefter behandlet med Børster for at faa høj Glans, eller det behandles med Alkalier og tørres i stærkt udspændt Tilstand, hvorved det kommer til at ligne Silke. **Bomuldsgarn** kommer ogsaa ofte i Handelen dubleret o: sammensnoet af to eller flere enkelte G., altsaa som Traad, og saavel G. som Traad sælges enten ubleget, bleget eller farvet.

Hørgarn, Linnedgarn, nummeres oftest efter engelsk System, hvorved Nummeret angiver, hvor mange Gange 300 Yards gaa paa et engelsk Pund, men det ovennævnte franske System bruges ogsaa (man maa multiplicere med 3,133 for at faa det tilsvarende engelske Nummer). De sædvanligste Nummere i Handelen ere 10—200, men f. Eks. til Kniplinger fremstilles langt finere G. I Modsætning til, hvad der finder Sted ved Bomuldsspindingen, spindes en stor Del Hørgarn for Haanden, og det maskinspundne adskiller sig stærkt fra det haandspundne, idet hint er meget jævnere end dette, der oftest har tykkere og tyndere Steder, men som til Gengæld er meget glattere end det maskinspundne, der føles ru, uldent af en Mængde fremstrittende Taver. Hvor det derfor kommer særlig an paa at have et jævnt G., som til Traad, glatte Baand, Lærred o. 1., benyttes maskinspundet G.; men hvor det kommer an paa at faa den smukke" Glans, som er karakteristisk for Hørren, særlig frem, f. Eks. ved Damask, kan man kun benytte haandspundet G. **Af Hørtraad** er navnlig den belgiske, der bl. a. benyttes til Brysselerkniplinger, bekendt og betales med indtil 1,500 Kr. pr. Kg. Sytraad er oftest stærkt appreteret for ikke at blive ru under Syningen.

Hampegarn udmærker sig ved stor Styrke og bruges meget til Vævning af Sejldug, Sækkelærred o. 1. og til Kædegarn ved Tæppevævning samt baade som G. og (navnlig) som Traad til Sejlgarn o. 1. Se i øvrigt Rebslagning.

Jutegarn fremstilles kun i grovere Nummere, ikke over Nr. 20; dets ejendommelige Lugt hidrører fra, at det ved Spindingen oftest befugtes med Mineralolier, Tran e. 1. Det anvendes som Kædegarn i grove Tæpper, til Sække, navnlig til Kaffe, og til Vævning af Portierer, Møbelstoffer o. 1.

Uldgarn. Man kan skelne mellem 3 Sorter: Kartegarn, Kamgarn og Halvkamgarn eller Sayet-G.; til Kartegarn anvender man kort og stærkt kruset, til Kamgarn lang og svagt kruset Uld og leder Spindingen paa noget forskellig Maade, saaledes at førstnævnte bliver blødt, ru og »uldent« og kan benyttes til Vævning af klædeagtige valkede Stoffer, medens sidstnævnte er tæt og glat og benyttes til glatte Stoffer. Halvkamgarn faas ligesom Kamgarn af lang Uld, men denne bliver ikke underkastet nogen Kæmning (d. e. Udskilning af korte Taver og Glatning af de lange, se Uld), men kun en Kartning. Det bliver derfor mindre glat og fast end Kamgarn og benyttes især til Brodering og Strikning. Kamgarn nummereres oftest efter det engelske System for Bomuldsgarn, men i øvrigt er Nummereringen af Uldgarn næsten forskellig i hvert enkelt Industridistrikt. Før Spindingen blandes Ulden ofte med andre Taver, og man faar saaledes en Mængde forskellige Slags blandet G. Af Halvkamgarn faas f. Eks. ved Indblanding af Bomuld, Silke o. a. Fantasigarn, der benyttes meget til Kaabestoffer, Kjolestoffer, Benklæder o. a, af Kartegarn blandet med $1^1/_3$—$2^1/_3$ Bomuld faas **Vigognegarn** og Halvmerino; Gorillagarn faas af Alpakauld, Mohair, almindelig Uld, vegetabilske Taver og Silkeaffald, hvilket sidste rundt om i Garnet danner stærkt glinsende Knuder. Kamelgarn faas ikke af Kamelhaar. men af Angorauld (s. d.).

Silketraad. Efter den Brug, der skal gøres af Silken, behandles denne paa meget forskellig Maade, og man kan i den Henseende skelne mellem følgende Sorter. **Organsin** benyttes mest til Kædegarn og fremstilles af den mest faste Silke fra de bedste Kokoner; den bestaar af 2 eller 3 fast tvundne Traade, der hver igen bestaar af 3—8 svagt snoede Kokontraade. **Tramsilke, Trama,** benyttes mest til Islæt og til Possementarbejder, er af ringere Kvalitet og tvindes af 2—3 Traade,. der hver bestaa af 3—12 usnoede Kokontraade. Maraboutsilke tvindes meget haardt af usnoet og ikke degummeret Silke, hvorved den faar en betydelig Stivhed. Pelsilke, **Pelo,** er ikke Traad, men Garn, idet den bestaar af 8—10 sammensnoede Kokontraade. Den anvendes mest til Indlæg i Guld- og Sølvtresser og faas af de simpleste Kokoner. Sysilke tvindes 2-, 4- eller 6-traadet, idet hver »Traad« bestaar af 3—24 ikke sammensnoede Kokontraade. Kordonneret Silke, **Cordonnet,** er tvundet paa lignende Maade som foregaaende, men meget fast og jævn; benyttes til finere Arbejder, navnlig Hækling. Brodersilke, Platsilke, tvindes meget løst af 2—10 meget løst snoede Traade, saaledes at den ved Brugen let mister noget af sit Sammenhæng og lægger sig fladt ud over Tøjet. Floretsilke, Floksilke, faas ved virkelig Spinding af Affaldet fra Af haspningen af Kokonerne (se nærmere **Silke**). Nummereringen af Silkegarn har sit eget System, idet Nummeret angiver, hvor mange Gange 0,1 Gr. gaar paa 1,000 M., saaledes at altsaa 1,000 M. af Nr. 1 veje 0,1 Gr., 1,000 M. af Nr. 10 veje 1 Gr. Endnu angives dog ofte Finhedsgraden eller »Titeren« ved Vægten af en Traad paa 11,400 M. i **Deniers,** idet 1 Denier i Frankrig er 1,275 Gr., i Milano 1,224 Gr. Da Silke i meget høj Grad har den Egenskab at indsuge Vand fra Luften, og dens Værdi, efter Vægt, saaledes kan blive meget forandret ved Henliggen i fugtige Rum, maa dens Vandindhold altid bestemmes, idet man er bleven enig om at fastslaa et Indhold af 10 p. Ct. som det normale og bestemme Prisen under Hensyn hertil.

Ved Undersøgelsen af G. kommer det oftest an paa at paavise Tilstedeværelsen af fremmede Taver, f. Eks. af Bomuld i Uld, »vild Silke« i Silke, Silke i Uld og Bomuld (f. Eks. ved Fortoldningsspørgsmaal), og disse Opgaver løses

hovedsagelig ved Mikroskopets Hjælp, idet de forskellige Tavers Forhold over for forskellige Kemikalier ogsaa tjene til Holdepunkter. Besværinger af Silke (s. d.) og andet G. paa vises ved en kemisk Undersøgelse. I den senere Tid er ogsaa den mekaniske Undersøgelse af G. o: Prøver, væsentlig med Hensyn til dets Modstandskraft mod Strækning, bleven almindelig, idet man med et særligt Apparat, et Garndynamometer, undersøger, hvor stor en Kraft der skal til for at sønderrive G. Da nu, naar bortses fra den ovenfor omtalte Undtagelse, Garnnummeret er omvendt proportionalt med den i en vis Længde G. indeholdte Mængde af Fibre, vil det ogsaa, naar Talen er om een og samme Slags G., paa det nærmeste være omvendt proportionalt med den til Sønderrivning nødvendige Kraft; er saaledes denne for G. Nr. 40 fundet at være 200 Gr., saa skal den for Nr. 20 af samme Slags G. være 400 Gr. Multipliceres den fundne Kraft med Nummeret, faas den til Sønderrivning af Nr. 1 nødvendige Kraft, det saakaldte Kvalitetstal, og naar man nu engang for alle har bestemt dette Tals Værdi ved forskellige Kvaliteter af en Garnsort, kan man ved at prøve et foreliggende G. af samme Art med Dynamometeret bestemme dets Kvalitet. Man har saaledes fundet Kvalitetstallet for svagt Bomuldsgarn til 4,000 Gr., for stærkt Bomuldsgam til 6,000 Gr. og for prima til 8,000 Gr. Fordres der nu f. Eks. 200 Gr. for at sønderrive et Bomuldsgam Nr. 25, saa er Kvalitetstallet 25 X 200 = 5,000, og dette G. maa derfor med Hensyn til Styrke betegnes som middelmaadigt o. s. fr. Ogsaa Elasticiteten o: den Grad, til hvilken G. kan strækkes, inden det gaar itu, spiller en væsentlig Rolle ved Bedømmelsen. *K. M.*

Garn, Fiskegarn, Fiskenet, Redskaber af rektangulær Form, omgivne af et Stykke Linegods, Tællen ell. Simen (Fig. 1, *a*), hvortil Maskerne

Fig. 1.

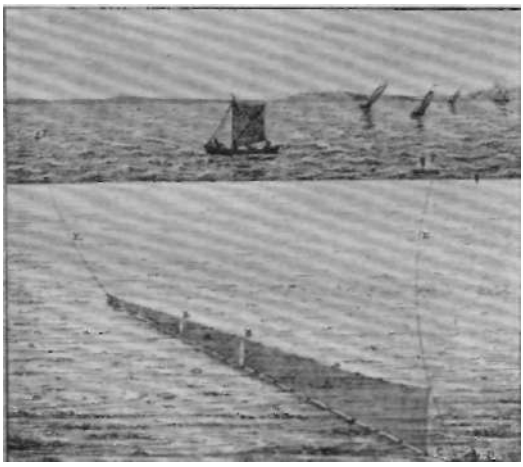

Rødspættegarn.

ere fæstede. Disse ere af forskellig Størrelse (Maskevidde) og Materiale, efter det Brug, der skal gøres af G., lige fra de finmaskede Ansjos- og Brislingegarn med kun 5 Cm. Maskevidde i Omkreds til de store Sælhunde- og Marsvinsgarn med Masker af tyndt Linegods, der maaler 85—170 Cm. i Omkreds.

G.'s Bestemmelse er at optage Fisken paa dens Vandring gennem Vandet, enten ved at den løber sig fast i G. med Gællerne (som Silden), eller ved at den hildes i G.'s Masker (som Rødspætten). Derfor bringes et G. altid til at staa lodret i Vandet ved Hjælp af Vægte af Sten eller Bly, som fæstes til dets Underkant, og Korkflaad (se Flaad), der fæstes til Overkanten. Paa denne Maade kan G. anvendes, enten faststaaende paa Bunden som Sættegarn, Nedgarn (Fig. 1), eller flydende i Overfladen som Drivgarn (Fig. 2). Materialet, hvoraf G. ere forfærdigede, er nu saa godt som altid Bomuldstraad, tidligere benyttedes Hampegarn.

Som Sættegarn anvendes Rødspættegarn, Sildegarn, Torskegarn, Ørredgarn. Endvidere G. til Fangst af forskellige Fisk, Hornfisk, Stenbider, og G. til Marsvin- og Sælhundefangst. Til Drivgarn hører Silde- og Makreldrivgarn.

I Rødspættegarn ere de yderste Masker, Førerækken, der ere knyttede til Tællen, mindre og stærkere end de øvrige. Føremaskerne ere kun knyttede enkeltvis til Tællen. Omtrent for hver 2/3 M. paa Overkanten af G. og hveranden paa Underkanten ere to Masker samlede og fastgjorte til denne, men de øvrige Masker hænge løse paa Tællen. Fordelen herved er, at Fisken hildes bedre i G., idet det paa denne Maade staar løsere, end om alle Masker vare faste. G. sammenknyttes til en Længde og udsættes fra Fartøj, hvorfra de ros eller sejles ud. De forankres ved Sten og afmærkes for Enderne af Garnlængden med en baadformet Trævager og med mindre Mærker imellem disse, i Alm. eet for hver 9. eller 10. G. Længden af et Rødspættegarn varierer fra 70—230 M. Der gaar 6 å 7 Masker paa hver M. I Sildegarn (de saakaldte Næringer) ere Maskerne førte til et Stykke tykt Bomuldstraad, Føresimen, der atter er bunden til Simen eller Tællen. Maskerne hænge løse paa Føresimen undtagen hver tredje, som fastgøres til denne. Afstanden mellem hvert Fastgøringspunkt kaldes et Skud. De Masker, som ere nærmest ved Simen, Føremaskerne, ere stærkere end de øvrige.

Anvendt som Sættegarn udsættes Sildegarn, enten paa samme Maade som nys beskrevet om Rødspættegarn eller ogsaa kun forankrede for den ene Ende, saa at de staa paa Svaj. Længden af et Sildegarn varierer fra 70—90 M., og der gaar 20 å 23 Masker paa hver M. Paa Bornholm dog 24 å 27 Masker pr. M. I det hele aftager Maskevidden af Sildegarn, jo længere man kommer Syd paa, grundet paa Fiskens mindre Størrelse. I Middelhavet bruges kun 16—20 Mm., fra Skagerak og Nord paa 50—60 Mm. Maskevidde (Maskens Omfang). Makrelgarn ere som Sildegarn, men mindre. 33 å 40 M.'s Længde, og af større Maskevidde, 12 a 14 Masker paa hver M. Hornfiskegarn benyttes fornemmelig kun i Øresund. Ud for Kronborg anvendes de paa en egen Maade, idet de

sættes i en Kreds nær Pynten paa saadanne Steder, hvor der er stille Vand. Baadene ligge da omkring Garnene, og naar Stimerne komme, jages de imod disse, som derefter indhales. Torskegarn have Udseende som Rødspættegarn, men ere af mindre Maskevidde, 9—11 Masker pr. M., end disse. Maskerne ere ved hvert Flaad knyttede til Simen, de mellemliggende Masker hænge løst paa denne. Torskegarnene ere i Alm. længere end Rødspættegarnene og af mindre Maskevidde. De opankres paa samme Maade som disse og anvendes særlig i Øresund og Store Bælt. Marsvinsgarn ere ca. 30 M. lange og af 73 Cm.'s Maskestørrelse. Der bruges i Alm. 28 G., som sys sammen og sættes i Kileform med 3 Aflukker, dannede af G., der sættes paa tværs af Kilens Retning og med Aabning i Midten.

For øvrigt bruges en Mængde G. af forskellige Dimensioner, saavel til Ferskvands- som til Saltvandsfiskeri, saaledes til Fiskeri efter Gedder, Aborrer og Skaller, de saakaldte Grime- eller Toggergarn, der ere 19—20 M. lange og I M. dybe. Selve dette G. er temmelig smalbundet, 20—22 Masker pr. M., og er paa begge Sider omgivet af et G. af større Maskevidde, Spejlmaskerne, ca. 3 Masker pr. M., eller ogsaa benyttes et fint Net (som Sildegarn) paa hver Side af Spejlmaskerne. G. benyttes paa lægt Vand, hvor det sættes i en Trekant ud fra Kysten. Der pulses da mellem G. og Land, hvorved Fisken jages i det.

Naar de ovenfor beskrevne Silde- og Makrelgarn anvendes som Drivgarn (Fig. 2), knyttes de sammen til een Længde og gives ud fra et Fartøj, som driver for Vind eller Strøm eller sejler for smaa Sejl. G. ere saaledes forsynede med Flaad i og Sten, at de staa med den øverste Sime i Overfladen af Vandet. De have for Enden en Vager, undertiden en Lanterne paa denne, og desuden i Reglen et Mærke for hvert G. Til den Ende af Garnlængden, som vender mod Fartøjet, er dette fortøjet ved en Trosse (*a* Fig. 2), og Fartøjet svajer altsaa efter Udsætningen op for Garnlængden og driver med den efter Vind og Strøm. Undertiden sænkes Drivgarnene under Overfladen (kobbes). De stenes da haardt og gives for Enden af hvert G. Liner til Tønder eller Vagere i Overfladen af Vandet. De ældste i Danmark benyttede Sildedrivgarn, som endnu benyttes i Store Bælt, kaldes Hankegarn (Fig. 2) d. e. G., hvor den øverste Sime er fæstet ved Tovstykker *b* (Hanke) paa indtil $^2/_3$ M.'s Længde til en Trosse, den saakaldte Drivtrosse c, i hvis Ende Fartøjet er fortøjet. Trossen er forsynet med Flaad omtrent for hver $^2/_3$ M. Det samme Princip benyttes for øvrigt i de store Sildedrivgarn, som benyttes ved Sildefiskerierne i Nordsøen, der fornemmelig drives af Hollændere og Skotter, kun ere Dimensionerne af

Fig. 2.

Hankegarn.

G. betydelig større, idet hvert G. er ca. 30 M. langt og 17 M. dybt. Ogsaa til Fangst af andre Fisk end Sild og Makrel benyttes Drivgarn, saaledes til Laks. G., der bruges hertil, ere stormaskede, og de sættes uden at være stenede i Underkant, saa at de ligge ganske løst i Overfladen af Vandet.

Pig. 3.

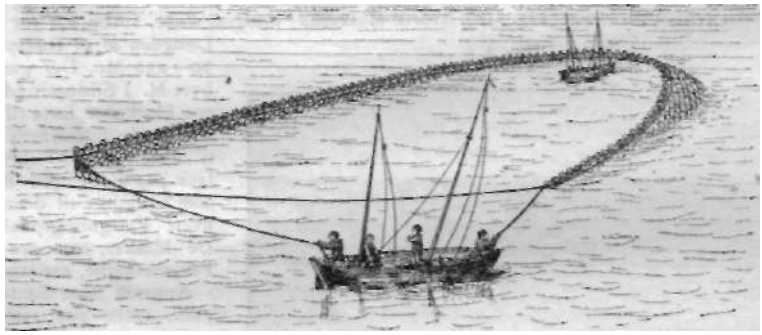

Posenot.

Under de her beskrevne Former benyttes G. saa godt som overalt i Verden, men de variere selvfølgelig i betydelig Grad i Form, Størrelse og Udseende.

De forskellige Arter G. staa som Fangstredskab i Modsætning til Vaad (s. d.), thi medens G. benyttes saaledes, at Fisken under sin Vandring løber i dem, fanges Fisken i Vaad ved, at dette slæbes hen over Havbunden og derved opsamler den inden for dets Rækkevidde værende Fisk. En Mellemting mellem Garn og Vaad ere de saakaldte Not, der ere beregnede paa, at Fisken indringes af dem

enten som i Skærgaardene ved, at G. opstilles som Standnot, saa at Fisken løber i dem paa lignende Maade som i et Bundgarn (s. d.), eller som et Posenot (Fig. 3), der udsættes omkring en Stime og sammensnøres om den. Som saadan bruges det i stor Udstrækning i Amerika til Fangst af forskellige Fisk, i Norge og paa Island til Fangst af Sild og i Middelhavet til Fangst af Sardin. Fig. 3 viser et saadant Not udsat til Sardinfangst. *F. D.*

Garn (Søudtryk), de enkelte Hampesnore, hvoraf Tovværk slaas; kaldes ogsaa Kabelgarn. Efter Antallet af Kabelgarn i Tovværket betegnes de forskellige Slags Skibsmandsgarn, 3—6—9 G.'s Line o. a. *C. L. W.*

Garnachas [garna'čas], røde, meget fyldige Sødvine fra Katalonien og Aragonien.

Garnatguano se Guano.

Garnbarkning. Fiskegarn vilde, paa Grund af den idelige Vandmætning og derpaa følgende Lufttørring, hurtig blive møre og miste den til Fangst nødvendige Styrke, saa meget hurtigere, som de angribes af Bakterier og af forskellige Dyr. G. tjener til at gøre Redskaberne holdbare, og dette opnaas vistnok især derved, at de Emner, hvormed de gennemtrænges, holde Bakterier og Dyr borte. Barkningen sker ved forskellige Garvemidler, saasom ved Udtræk af Bark (Eg, Birk o. s. v.) eller ved Opløsning af Kateku. Fremgangsmaaden er noget uens i de forskellige Egne og efter den forskellige Brug, Garnet tjener til. Forinden Barkningen fjerne nogle det Fedt, som de ny Garntraade tit indeholde, medens andre forinden Barkningen endog give Garnene Lejlighed til at indsuge Fedtstof (Linolie). Til den egentlige Barkning opløser man efter een Fremgangsmaade 8 Kg. Kateku i ca. 250 Lit. kogende Vand. Medens Katekusuppen koger, trækker man Garn for Garn igennem den og lægger dem derpaa i et Trug, hvor de overhældes med saa megen Katekuopløsning, at de helt ere dækkede af denne. Garnene blive liggende saa længe i Truget, at Knuderne ere helt gennemvædede, hvorpaa de hænges op til Afdrypning. De halvt tørre Garn pakkes saa i et Kar, som lukkes tæt til med et Laag, for at Garnene ikke skulle blive kolde. I Karret staa Garnene Natten over og tørres næste Dag godt. Naar de ere aldeles tørre, komme de paa ny i kogende Katekuopløsning, og saaledes bliver man ved indtil 8 Gange. — I Holland bruges til Sildegarn først tre Gange Barkning med Kateku, dernæst Indsætning med Olie og derpaa endnu en Gang Barkning og Tørring. *Arth. F.*

Garndynamometer se Garn, s. 509.

Garnél (Garnaal, Granat) kaldes i Tyskland og Holland den, især langs Nordsøen's Kyster, saa almindelige Hestereje (*Crangon vulgaris*), som let adskilles fra Roskilderejen, fordi den ikke har dennes skarpe Pandehorn og ikke bliver rød ved at koges. I Danmark bruges Hesterejen ikke til Føde, men derimod til Mading (Agn). Men i Tyskland, Holland, Frankrig og England (*shrimp*) udgør G.-Fiskeriet en vigtig Indtægtskilde, fordi man i de nævnte Lande spiser den massevis, enten fersk eller ogsaa konserveret. I de senere Aar er tørret G. blevet et vigtigt Fodringsemne for Fiskeavleren. Alene ved den tyske Vesterhavskyst fanges hvert Aar over en Million Liter og lige saa megen Yngel af G., i alt til en Værdi af ca. 120,000 Rm., og omtrent $1^1/_2$ Gang saa meget udføres hvert Aar fra Holland til England og Belgien. *Arth. F.*

Garneray [garnræ'], Amboise Louis, fransk Sømaler og Kobberstikker, født 19. Febr. 1783 i Rouen, død 11. Septbr. 1857 i Paris. G. tog 1796 til Søs, levede et eventyrligt, omflakkende Liv, indtil han 1806, i et Søslag med Englænderne, faldt i Fangenskab. Under de 8 Aars Fangeliv i Portsmouth genoptog han Malerkunsten, som Faderen, Portræt- og Genremaleren Jean Francois G. (1755—1837), alt havde sat ham ind i. Hans første udstillede Marinebillede er fra 1816; senere malede han talrige Søstykker, hvoraf adskillige bevares i offentlige Samlinger i Frankrig (i Marseille bl. a. »Slaget ved Agosta«). 1833 blev han Direktør for Museet i Rouen, var ogsaa sysselsat for Porcelænsfabrikken i Sévres. Nogle af sine Arbejder gengav han i Akvatinta; han udgav Samlingen »Vues des ports et des côtes de la France« [Paris 1815—32]. *A. Hk.*

Garnēre (fr.), forsyne med det nødvendige Tilbehør, indfatte, smykke, besætte.

Garnēring, 1) Strimler af Tøj rynkede langs deres øverste Kant, som paasys en Del af Klædedragten (se Dragt Fig. 43), f. Eks. Kvindekjolers Nederdele, undertiden i flere Rækker; kaldes nu ogsaa *volants* (se Dragt Fig. 42).

2) (Søudtryk), indenbords Klædning, der som en Inderhud lægges langs Indersiden af Skibets Spanter, og som tjener til Sikkerhed mod Lækage, naar den udenbords Klædning ved Havari, Grundstødning e. l. er gaaet itu. — Garneringsbjælker, Bjælker, der lægges tværskibs over Ballasten for derpaa at spigre Garneringsbræder. Disse ere Vragbræder, som anbringes over Ballasten for at holde denne plan og forhindre Fugtigheds Indtrængning. — Garneringsmaatter, Bastmaatter, med hvilke Skibssiden beklædes indenbords, inden Lasten stuves. *C. L. W.*

Garnett [ga!^{ə}n^{ə}t], Richard, engelsk Forfatter, er født 27. Febr. 1835 i Lichfield. 1851 blev han ansat ved British Museum, hvor han siden 1857 har besørget Klassificeringen af alle ny Værker. Paa hans Foranledning begyndtes 1881 Trykningen af Kataloget, og 1890 blev han udnævnt til Bibliotekar over de trykte Bøger. Tillige har han været virksom som Forfatter og Oversætter. 1858 udgav han anonymt »Primula, a book of lyrics«; 1859 kom »Io in Egypt«, og 1862 udgav han de af ham opdagede »Relics of Shelley«. Af andre Værker kunne nævnes »Poems from the Germans« [1862], en Række Oversættelser; »Idylls and Epigrams, chiefly from the Greek Anthology« [1869], »Iphigenia in Delphis« [1890] og et Bind Fortællinger: »The Twilight of the Gods« [1889]. Desuden har han udgivet: »Shelley's Poems selected« [1880], »Shelley's Tales and Stories« [1891] og skrevet to fortrinlige Biografier: »Life of Carlyle« [1887], og »Life of Emerson« [1888]. Endnu kan nævnes, at G. har leveret mange kritisk biografiske Bidrag til forskellige Tidsskrifter, til *Encyclopaedia Britannica* og til Stephens »Dictionary of National Biography«. *T. L.*

Garnez (*Garnitza*, Flert. *Garnitzi*), russisk Kornmaal = $^1/_8$ Tschetverik = 30 Tschastz = 3,2798 **Lit.** *N. J. B.*

Garnhaler. Ved det søgaaende Fiskeri er det tit om at gøre at faa Fiskegarnene hurtig og let ind i Fartøjet, og især under voldsom Søgang vilde dette være ugørligt, dersom man ikke havde en G. Maskinen har enten eet eller to Drev. Med to Drev kan Indhalingen i haardt Vejrlig udføres af kun to Mand og en Dreng. G. er til megen Nytte for Fiskeren, ikke alene fordi den letter Arbejdet, men ogsaa fordi den ikke i mindste Maade skader Garnet, og fordi den, foruden til Indhaling, kan bruges ved andet Arbejde om Bord, saasom naar Mast skal rejses, Sejl hejses o. s. v. Det er en Selvfølge, at G. let kan flyttes til det Sted i Fartøjet, hvor man har Brug for den. *Arth. F.*

Garnhaspe se Garn, S. 507.

Garni (fr.), forsynet med nødvendigt Tilbehør og Udsmykning; møbleret; (i Guldsmedekunsten) indfattet med smaa Ædelstene o. l.

Garnier [garnje'], Adolphe, fransk Filosof, født i Paris 1801, død smst. 1864, var Elev af Touffroy, efter hvem han blev kaldet til Lærer ved Sorbonne 1842. 1859 blev han Medlem af Akademiet. Som Universitetslærer øvede han en stor Indflydelse ved sin klare og indtrængende Fremstilling, og selv om han ikke personlig gav noget betydeligt Bidrag til Filosofiens Udvikling, har han dog den Fortjeneste at have forstaaet og fremhævet Nødvendigheden af psykologiske Studier. I sine Anskuelser hældede han til den vitalistiske Anskuelse, som i Bevidstheden og Livsprocesserne ser sammenhængende eller identiske Fænomener. Af hans Skrifter fremhæves: »Essai sur la psychologie et la phrénologie comparées« [1839], »Traité des facultés de l'âme« [1852]. Han udgav »Œuvr. phil. de Descartes« [i Uddrag, 1835]. *C. St.*

Garnier [garnje'], Germain, fransk Statsmand og Nationaløkonom, født 1754, død i Paris 4. Oktbr. 1821. G. blev 1787 Prokurator i Paris, emigrerede 1792, vendte tilbage 1795, blev 1799 Præfekt for Dep. Seine-et-Oise, 1804 kejserlig Greve og Senator; 1809—11 var han Senatets Præsident. Efter Restaurationen blev han 1814 Statsminister, Pair af Frankrig og Markis. Som Nationaløkonom og Skribent har G., foruden ved en Del selvstændige Skrifter om Bank- og Finansvæsen, navnlig overleveret sit Navn til Efterverdenen ved en sproglig elegant, klar og nøjagtig Oversættelse af Adam Smith's »Nationernes Rigdom« (»Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations« [5 Bd., Paris 1802; 2. Opl., 6 Bd., 1822 og senere i 3. Udg. i Guillaumin's »Collection des principaux Economistes«). I de Anmærkninger, hvormed han har kommenteret, kritiseret og undertiden søgt at gendrive Smith's Anskuelser, viser han stærk Paavirkning af Fysiokraterne, hvis Lære ban stræber at bringe i Overensstemmelse med den Smith'ske Skoles Industrialisme. *K. V. H.*

Garnier [garnje'], Jean Jacques, fransk Historiker, født 18. Marts 1729, død 21. Febr. 1805, har bl. a. skrevet »l'Homme de lettres« [Paris 1764], »Traité de l'origine du gouvernement francais« [1765], »De l'éducation civile« [1765], »Histoire de France« [1. Udg. 1765—85; 2. Udg., 43 Bd., 1819—21]. *P. M.*

Garnier [garnje'], Joseph Clément, fransk Nationaløkonom, født 3. Oktbr. 1813 i Beuil, død 25. Septbr. 1881 i Paris. G., der 1830 kom til Paris for at blive Købmand, indtraadte her i en af Ad. Blanqui ledet højere Handelsskole, ved hvilken han senere blev Lærer; selv bestyrede han 1838—44 en lignende Skole. 1846 blev han Professor i Nationaløkonomi ved *École des ponts et chaussées*. Sin højst produktive Forfattervirksomhed begyndte han som Medarbejder i Guillaumin's »Dictionnaire du Commerce« [1835—39] og i samme Forlæggers berømte »Collection des principaux économistes«; sammen med Rossi oversatte og annoterede han for denne Samling Malthus'es Værker [1845]. 1841 havde G., i Forening med Guillaumin som Udgiver, grundlagt den for sin Tid storstilet anlagte »Journal des Economistes«, hvis Chefredaktør han var fra 1845 indtil sin Død; 1842 deltog han ogsaa i Grundlæggelsen af *Société d'économie politique*, hvis livsvarige Sekretær han var, ligesom han — ivrig Tilhænger, som han var, af den Say-Bastiat'ske Frihandelsskole og ved Venskabsbaand knyttet til R. Cobden — 1846, efter Frihandlernes store Sejr i England, var med til at organisere den 1848 ophævede *Association pour la liberté des échanges* til Bekæmpelse af Protektionismen i Frankrig. Af G.'s Skrifter ere de mest kendte: »Eléments de l'économie politique« [Paris 1845], siden 4. Udg. 1860 kaldt »Traité d'écon. polit.« [9. Udg. 1889]; den populære Fremstilling af Malthus'es Befolkningslære i »Du principe de population« [1857; 2. Udg. 1885] samt »Traité de finances« [1862; 4. Udg. ved Courtois 1882]. G. istandbragte i Forening med Guillaumin den siden 1844 udkommende nationaløkonomiske og statistiske Haandbog »Annuaire de l'économie politique et de la statistique«, hvis Redaktør han var fra 4. til 12. Aargang (1847 — 55). Hans Tidsskriftopsatser og leksikalske Artikler (især i den af Coquelin og Guillaumin redigerede »Dictionnaire de l'économie politique« 1852—53) ere utallige. Der knytter sig ingen ny Ideer til G.'s Navn; han var en utrættelig Popularisator med mange Kundskaber, megen Receptivitet og Evne til letflydende Fremstilling. (Litt.: *Biographie de l'économiste J. G. par son frère J. J. G.* [Torino 1882]). *K. V. H.*

Garnier [garnje'], Jules Arsène, fransk Genremaler, født 22. Jan. 1847 i Paris, død 25. Decbr. 1889 smst. Han studerede først i Toulouse, senere paa *Ecole des beaux arts* under Gérôme. Ligesom sin Lærer forstod han med stor arkæologisk Nøjagtighed, støttet af sikker malerisk Teknik, at trænge ind i de Tidsaldere, gerne Middelalderen, han fremstillede, og ligesom sin Vejleder valgte han ofte uhyggelige og grufulde Optrin, tilsatte med ret sansepirrende Skildringer. 1869 debuterede han med »Badende Kvinder«; andre Værker: »Adam's Drøm«, »Godsejerens Ret« *(Jus primaenoctis)* [1872], »Le roi s'amuse« [efter Hugo, 1874], »En Kvindes Henrettelse« [1875], »Ægteskabsbrudets Straf«, »Favoritinden faar sin Medbejlerskes Hoved overrakt« [efter Hugo, 1877], det oftere reproducerede »Le libérateur du territoire« [en Demonstration i Deputeretkammeret til Ære for Thiers, 1878], »Fristelsen« [1879], »Præsten fra Meudon« [1880] etc.; desuden adskillige Portrætter. En Del Billeder af G. saas paa den franske Udstilling i Kjøbenhavn 1888: »Model i fri Luft«, »Munken fortæller« etc. *A. Hk.*

Garnier [garnje'], Louis Charles, fransk Arkitekt, er født 6. Novbr. 1825 i Paris, studerede

Billedhuggerkunst og Arkitektur 1842—48 ved *Ecole des beaux arts* i Paris, hvor han vandt den store Pris som Arkitekt. Paa sit Stipendium rejste han til Grækenland, hvor han opmaalte Athene-Tempelet paa Ægina og udarbejdede et Forslag til en polykrom Restauration deraf, som senere gjorde megen Opsigt. Hjemkommen til Frankrig 1854 restaurerede han under Ballu's Ledelse Tour St. Jaques. I Konkurrencen om den ny Opera i Paris vandt han den første Pris og udførte det monumentale Værk, som kostede 35 Mill. Kr., og som indviedes 5. Jan. 1875. Bygningen er i pragtfuld moderne Barokstil, ualmindelig rigt udstyret med Billedhuggerarbejder og indvendig straalende i Guld og Farver; af særlig imponerende Virkning ere Trappen og Foyeren med Baudry's berømte Malerier. Blandt hans andre Arbejder kunne nævnes Observatoriet i Nizza, Teateret i Monaco og l'Hotel du Cercle de la librairie i Paris. Han har udgivet forskellige Skrifter, som »A travers les Arts« [1869], »Le Théâtre« [1871], »Le nouvel Opéra de Paris« [1875—81], med mange Plancher. G. har modtaget mange Udmærkelser og er Medlem af mange Kunstakademier. *E. S.*

Garnier [garnje'], Marie Joseph François, fransk Søofficer og opdagelsesrejsende (almindelig kaldt Francis), født 25. Juli 1839, død 21. Decbr. 1873. G. kom til Søs 1857 og opnaaede Kaptajnsgraden, 1860 deltog han som Adjutant i Admiral Charmer's Felttog i Kina og Cochinchina og ansattes senere som Administrator af Byen Cholen med Omegn. 1866 var G. under Kapt. Doudart de Lagrée Deltager i en stor Opdagelsesrejse gennem Tonkin og Birma til den kinesiske Provins Yunnan. Da Chefen døde, overtog G. Ledelsen og førte Ekspeditionen gennem mange Farer til Shanghai og derfra tilbage til Saigon. Under Krigen 1870 var han Stabschef hos den kommanderende Admiral i Montrouge (Paris'es Enceinte). Da Byen kapitulerede, nedlagde G. Protest, hvilket skaffede ham stor Popularitet hos Befolkningen. Efter Fredsslutningen tog han tilbage til Bagindien og sendtes efter flere andre Ekspeditioner fra Saigon til det indre af Landet med 100 Mand. Han optraadte her over for den fjendtlige indfødte Befolkning med udmærket Konduite, underlagde sig store Landstrækninger og erobrede Fortet i Hanoi. Hans Bedritter ved denne Lejlighed ere træffende blevne sammenlignede med Vasco da Gama's og Fernando Cortez'es. Han dræbtes af de indfødte, der havde lagt sig i Baghold; hans Erobringer gik vel senere for en Del tabt, men have dog dannet det Grundlag, hvorpaa Franskmændenes Magtstilling i Bagindien senere er bleven bygget. Som Forfatter af Beskrivelser af sine Rejser er G. ogsaa fordelagtig bekendt. Et Monument over ham er rejst i hans Fødeby St. Étienne. *C. L. W.*

Garnier [garnje'], Robert, fransk Digter, (1545—1610). Af borgerlig Livsstilling var han juridisk Embedsmand, men han fortsatte med stort Held Jodelle's Bestræbelser for at skabe en fransk Tragedie og er en af de betydeligste Forløbere for Corneille og Racine. Han har forfattet otte Dramaer, der alle udmærke sig ved et smukt og kraftigt Sprog, en billedrig Retorik og en omhyggelig Versbehandling; hvad Komposition og dramatisk Udvikling angaar, lade de derimod adskilligt tilbage at ønske. Væsentlig med Seneca somForbillede skrev han de seks Tragedier (1568—80) »Porcie«, »Cornélie«, »Hyppolite«, »Marc Antoine«, »Troade«, »Antigone«; desuden har han forfattet en Tragikomedie »Bradamante« [1582], hvortil Stoffet er hentet fra »Orlando furioso«, og det bibelske Drama »Les Juives« eller »Sédécie« [1883], der skildrer Juda Kongehuses Ødelæggelse af Nabuchodonasar efter Jerusalem's Forstyrrelse; dette sidste Stykke er hans Hovedværk og vel det originaleste Arbejde, det franske Teater frembragte i 16. Aarh. ***Kr. N.***

Garnier fréres [garnjefræ ! r], Paris-Forlæggere. Forretningen grundlagdes 1833 af Auguste Garnier, 1812—87, og Broderen Hippolyte, født 1816, som siden Broderens Død (1887) er Eneejer. Firmaets Specialitet har været Udgivelsen af store samlede Værker som »Chefs-d'œuvre de la littérature francaise« [60 Bd., indeholdende Moliére. Lafontaine, Boileau, Racine, Montesquieu m. fl.] »Collections des grands écrivains du XVIII siécle« [52 Bd. indeh. Voltaire komplet] og »Nouvelle bibliothéque latine-francaise« [81 Bd.]. Endvidere har Firmaet forlagt Bøger af Béranger, Chateaubriand, Rabelais, Proudhon, Sainte-Beuve og udgivet en Del Ordbøger, blandt hvilke særlig skal nævnes Bescherelle's »Dictionnaire national«. *I. S.*

Garnierit (Noumëit, Noumëait), en vigtig Nikkelmalm; den er amorf og har temmelig vekslende Sammensætning (oftest 20—40 p. Ct. Nikkel og for øvrigt Kiselsyre, Magnesia og Vand); den er blød, Farven er æblegrøn eller bleggrøn, Vægtfylden er $2{,}3—2{,}8$. Den brydes i betydelig Mængde især ved Noumea i Ny-Kaledonien, hvor Malmen optræder som Aarer i Serpentin; findes ogsaa i det sydlige Oregon og enkelte andre Steder. — Et i Sammensætning og Udseende ganske lignende Mineral fra Tejas i Pennsylvania har faaet Navnet Genthit. *N. V. U.*

Garnier-Pagès [garnjepaǯæ's], Navn for to franske Politikere, Halvbrødre, som i et Fællesnavn forenede deres to Fædres Navne:

1) Étienne Joseph Louis, født 27. Decbr. 1801 i Marseille, død 23. Juni 1841 i Paris, var først Bogholder i et Handelshus i sin Fødeby, men gav sig siden til at studere og blev Advokat i Paris. Han sluttede sig tidlig til Selskabet *Aide-toi* og tog 1830 virksom Del i Julirevolutionen; valgtes 1831 til Deputeretkammeret og var her en af Lederne for den republikanske Opposition, især ved Indsigelsen imod *Juste-milieu*-Politikken. Da han efter Opstanden 1832 blev angreben for sin Deltagelse i det ovennævnte Selskab, mindede han spydig om, at ogsaa Guizot havde været Medlem deraf, og at den daværende Justitsminister Barthe havde hørt til Carbonarierne. 1835 talte han imod Septemberlovene, og 1840 udtalte han sig aabent for almindelig Valgret, da kun en saadan Reform vilde kunne hindre en Revolution; han bekæmpede afgjort Paris'es Befæstning, der i hans Øjne vilde blive en ny Række Bastiller.

2) Louis Antoine, født 16. Febr. 1803 i Marseille, død 31. Oktbr. 1878 i Paris, blev 1825 Mægler i Paris og tog ligesom Broderen virksom Del i Gadekampen 1830. Men først efter Broderens Død og til Dels baaren af hans Ry blev han 1842

valgt til Deputeretkammeret, hvor han fortrinsvis gav sig af med finansielle og økonomiske Spørgsmaal. Ved Reformbanketterne 1847 spillede han en Hovedrolle og forsvarede saaledes ved Festen i Montpellier Rædselsperiodens blodige Forholdsregler som »sørgelige Nødvendigheder, der skulde frelse Fædrelandet«. Ogsaa var han i Febr. 1848 en af de faa deputerede, der vilde trodse Regeringens Forbud imod Banketten i Paris, men fraraadede dog et Oprør som overmaade farligt. Efter Februarrevolutionen blev han Medlem af den provisoriske Regering og 5. Marts Finansminister; gennemførte for at undgaa en Statsbankerot flere yderlige Finansreformer, bl. a. en væsentlig Forhøjelse af de direkte Skatter, der vakte stor Misnøje imod Regeringen, men fik fuldkommen Billigelse af Nationalforsamlingen. Han valgtes derfor ogsaa 10. Maj til Medlem af den ny Regering indtil 23. Juni; krævede kraftige Forholdsregler for at undertrykke Arbejderopstanden og hørte til Republikanernes mest maadeholdne Fløj. 1849 blev han ikke genvalgt til Nationalforsamlingen og indtraadte først 1864 paa ny i det politiske Liv, idet han i Paris valgtes til den lovgivende Forsamling (1857 trak han sig tilbage for E. Ollivier). Han angreb flere Gange Regeringens Finansstyrelse, tilraadede indgribende Reformer (Koalitionsfrihed, en Hærordning i Retning af Folkevæbning, Indkomstskat) og forsvarede Nationalitetsgrundsætningen og Folkenes Selvbestemmelsesret som Grundlag for den udenrigske Politik. Han stemte 1870 imod Krigserklæringen og blev siden Medlem af Forsvarsregeringen, men spillede ingen særlig Rolle og valgtes 1871 ikke til Nationalforsamlingen. G.-P. har skrevet »Histoire de la Revolution de 1848« [8 Bd. 1860—61] med Fortsættelsen »Histoire de la commission exécutive« [2 Bd. 1869—72], der give værdifulde Bidrag til Tidens Historie. ***E. E.***

Garnisōn (fr.) er den aabne By eller Fæstning, som Tropper have anvist til fast Opholdssted, men betegner tillige selve Troppestyrken, der stadig eller for kortere Tid udgør Besætningen — garnisonerer — i denne. I hver G. findes en »Kommandant«, der ordner forskellige Forhold mellem Afdelingerne og de civile Autoriteter. Tropperne ere enten indkvarterede hos Borgerne eller i Kaserner. Den indre Tjeneste i G., saasom Vagttjeneste, Parader, Arbejder m. m., benævnes »Garnisonstjeneste«. ***B. P. B.***

Garnisonshospital se Garnisonssygehus.

Garnisonskirke. 1) Sofie Amalienborg Slotskirke, der var bleven reddet ved Branden 1689, benyttedes efter denne til Gudstjeneste for Hovedstadens militære. 1697 besluttede Christian V at opføre en særegen G. paa en Grund paa Hjørnet af Adelgade og Dronningens Tværgade, som han 1689 havde skænket den hollandsk-lutherske Menighed til en Kirkebygning, der imidlertid endnu ikke var paabegyndt. Materialet til den ny Kirke skulde efter Kongens Ordre tages fra de nedbrudte Bygninger paa Amalienborg, og de Bøder, som hidtil vare tilfaldne Christianshavn's Kirke, tillagdes nu G. Christian V fik imidlertid ikke sin Tanke realiseret. G. blev først paabegyndt 1703 (sandsynligvis i April) paa dens nuværende Plads. Den blev allerede indviet 24. Marts 1706 og fik samtidig efter kgl. Ordre Navnet Zebaoth's Kirken. Bygmesteren var Italieneren Domenico Pelli (en Broder til Fredensborg's Bygmester?) Døbefont og Prædikestol fik Kirken fra den nedlagte Sofie Amalienborg Kirke; Orgel og Altertavle fik den først 1724—25. — G. er en Korskirke, $42^1/_2$ M. lang og 27 M. bred. Midt i 18. Aarh. var det paatænkt at forsyne G. med et højere Taarn og Spir, men den har indtil vore Dage maattet nøjes med sit lave, kuppeldækkede Taarn. Gudstjenesten i G. holdtes i lang Tid baade paa Dansk og Tysk. I Kirkemuren mod St. Annæ Plads er indmuret Bronzereliefter over Malerne Eckersberg og Lundby. *B. L.*

2) I Christiania har den gamle Slotskirke paa Akershus været G. siden før Byens Anlæg; 1587 blev ogsaa Aker's Sogn henlagt til Slotsmenigheden, men 1734 igen udskilt, og senere har den alene været G. med egen Begravelsesplads, den saakaldte »Christ Kirkegaard«, paa et Højdedrag paa Hammersborg, hvor efter Oslo's Brand og Christiania's Anlæg 1624 en midlertidig opført Trækirke, »Christkirken«, var i Brug indtil 1639.

G. paa Akershus var 1738 saa forfalden, at det ansaas farligt at bruge den; efter 4 Aars Forløb blev den i repareret Stand paa ny tagen i Brug. 1843 undergik den en ny Hovedreparation; de tidligere lukkede Pulpiturer bleve da borttagne og Bænke indrettede for ca. 550 Personer. Kirkens i rigt Snitværk af Egetræ indfattede Altertavle og Prædikestol kom 1743 som Gave af Kong Christian VI op fra Kjøbenhavn, hvor de ligesom Døbefonten tidligere havde haft Plads i Slotskapellet paa Rosenborg. De af Hannibal Sehested i sin Tid til Kirken skænkede, med hans Navn og Vaaben forsynede Alterstager af Sølv bleve stjaalne ved Midten af 19. Aarh.; kun en af dem kom til Stede igen. *Y. B. H.*

Garnisonssygehus kaldes i Danmark et militært Sygehus i en By, hvor der ligger flere forskellige militære Afdelinger. Der findes f. T. (1897) G. i Kjøbenhavn, Helsingør, Nyborg, Odense, Fredericia, Aarhus, Aalborg og Viborg. I Byer, hvor der kun ligger en enkelt militær Afdeling (f. T. Næstved og Randers), kaldes det militære Sygehus et Afdelingssygehus. Chef for et G. er en Læge, medens Afdelingschefen er Chef for Afdelingssygehuset, hvor Afdelingslægen er Læge. Ved G. i Kjøbenhavn findes foruden Chefen flere militære Embedslæger til Tjeneste, og her samt ved flere andre G. findes tillige Reservelæger.

1659 oprettedes i Kjøbenhavn et Kvæsthus (indviet 1660), og i Slutn. af 17. Aarh. deltes dette i Søkvæsthuset og Krigshospitalet, der 1710 indrettedes paa Ladegaarden; men skønt disse Kvæsthuse under Krigsforhold anvendtes som Sygehuse, vare de i Grunden Hospitaler i den Tids Opfattelse af dette Ord o: Lemmestiftelser. Hvert Regiment havde sine Sygestuer i Byerne, og først 1806 aabnedes Søetatens nybyggede Hospital imellem Fredericiagade og Balsamgade og 1818 G. i Rigensgade, der indrettedes i en gammel Fabrikbygning. I Virkeligheden betød Oprettelsen af G. kun, at de tidligere spredte Sygestuer nu samledes i een Bygning, thi Regimentslægerne behandlede deres egne syge paa G., og først fra 1842 ansattes 3 Overlæger paa G. til Behandling af alle Garnisonens syge, medens

Regimentslægerne kun behandlede de syge, saa længe de bleve ved Regimenterne. Fra 1867 ophørte man at benytte Søetatens Hospital, idet Søværnets syge fra den Tid indlægges paa G., men fra 1886 maatte man tage Søetatens Hospital i Brug igen som Reservehospital, og fra 1888 er det Garnisonens Epidemihospital. Siden 1888 er der oprettet forskellige Specialklinikker ved Sygehuset og foretaget talrige Forbedringer, men den gamle Bygning, der tilmed ikke oprindelig er bygget til Hospital, lider af mange Mangler, og det er sikkert kun et Tidsspørgsmaal, naar der bygges et nyt Hospital. — G. i Kjøbenhavn har Plads til ca. 350 Patienter, og om Sommeren forøges Sengeantallet betydelig ved Hjælp af Døcker'ske Filttelte. Epidemihospitalet kan desuden med Telte til Hjælp rumme ca. 150 Patienter. — I de fleste Garnisonsbyer er der i de senere Aar bygget ny og tidssvarende G. (Litt.: Joh. Kier, »Garnisonssygehuset i Kjøbenhavn« [Militærlægen 1895]). *G. N.*

Garniture [garnity'r] (ir.), Udstyr; ved Smykker, Service o. l. en Del sammenhørende Stykker af samme Stil, saaledes Halsbaand, Armbaand, Broche; specielt i Frankrig Udstyret af Kaminhylden med Taffelur, Lysestager, Vaser m. m. Ved Geværer er G. Skæftets Beslag. I Teknikken er G. d. s. s. Armatur. *F. W.*

Garnmaal. Traadens Finhed, som er en Rettesnor for Ansættelsen af Garnprisen, bestemmes ved Talforholdet mellem de to Kvantitetsmaal, Længden og Vægten. I Reglen angives, hvor stor Traadlængde der gaar paa en vis Vægtenhed, og Antallet af Længdeenhederne kaldes Garnets Finhedsnummer; for Silke er dog Finhedsnummeret (fr. *titre*, ital. *titulo*) Antallet af Vægtenheder af en given Traadlængde. Enheden for G. bliver i Reglen Haspens Omfang, hvilken Garnlængde kaldes 1 Traad (tysk *Faden*, eng. *thread*, fr. *tour*); et vist Antal • Traade (Omgange) udgøre I Fed (tysk *Gebinde*, eng. *lea*, *cut*, *skein*, fr. *échevette*), og et vist Antal Fed udgøre I Streng (tysk *Strang*, *Strahn*, *Schneller*, eng. *hank*, fr. *écheveau*). Der er en Mangfoldighed af Systemer; her gives kun dem, der have mere almindelig Interesse.

I. Bomuldsgarn. 1) Det engelske System: 1 Thread = $1^1/_2$ Yard, 80 Threads = 1 Lea, 7 Leas = 1 Hank = 840 Yards (768 M). Nummeret er Antallet af Hanks pr. engelsk Pund. Dette System benyttes mest. 2) Det franske System: 1 Tour = $1^3/_7$ M., 70 Tours = 1 Échevette, 10 Échevettes = 1 Écheveau = 1,000 M. Nummeret = Antallet af Écheveaux pr. $^1/_2$ Kg. Bruges i Frankrig, Belgien og Italien. Bomuldsgarn sælges efter Vægt, eng. lb. ell. Kg.

II. Linned- (Hør- og Hampe-) og Jutegarn. 1) Det engelske System: 1 Thread = $2^1/_2$ Yards, 120 Threads = 1 Lea ell. Cut (undertiden er 1 Lea = 100 Threads à 3 Yards) = 300 Yards = 274,3 M., 10 Leas = 1 Hank, 20 Hanks = 1 Bundle, 3 Bundles = 1 Bunch = 180,000 Yards; 1 Heer = 2 Leas, 1 Spindle = 24 Heers, 25 Spindles = 2 Bunches. Nummeret = Antallet af Leas pr. engelsk Pund; dog nummereres grovere Garn ogsaa efter Vægten i lbs. pr. Spindle. Benyttes i Storbritannien, Tyskland (12 Bundles = 1 Schock), Frankrig (3 Bundles = 1 Paquet) og Belgien. 2) Det østerrigske System: Nummeret er Antallet af Strähne (å 20 Gebinde å 60 Faden à 3 Wien-Ellen) pr. 10 engelske Pund. 1 Strahn = 3,600 Wien-Ellen = 2,799 M. Dette System er altsaa kun $2^0/_0$ lavere end det engelske. 3) Det danske System: 1 Traad = $3^1/_2$ Alen, 120 Traade = 1 Fed = 420 Alen = 264 M.; 12 Fed = 1 Streng. Nummeret = Antallet af Fed pr. dansk Pund. Dette System anvendes kun for Haandspind; for Maskinspind benyttes det engelske. Salgsenheden er i Reglen den engelske Bundle (Jutegarn sælges dog pr. engelsk Pund), i Frankrig og Belgien en Paquet (3 Bundles), i Tyskland og Østerrig en Schock (12 Bundles) à 720,000 Yards (658,302 M.) ell. 864,000 Wien-Ellen. (671,810 M.).

III. Kamuldgarn. Det engelske System, 1 Thread = 1 Yard; 80 Threads = 1 Skein, 7 Skeins = 1 Hank = 560 Yards = 512 M.; 1 Spindle = 18 Hanks. Nummeret = Antallet af Hanks pr. eng. lb. Bruges i Storbritannien og til Dels paa Kontinentet. — Salgsenhed i Reglen det engelske lb.

IV. Karteuldgarn. 1) Det engelske System: se III.; dog nummereres undertiden efter Antallet af eng. lbs. pr. Spindle (10,080 Yards). 2) Berlin-Systemet: 1 Strähn = 20 Gebinde å 43 Fäden å $2^1/_2$ Berlin-Ellen = 2,150 Berlin-Ellen (1,434 M.). Nummeret = Antallet af Strähne pr. $^1/_2$ Kg. Bruges i Tyskland og Belgien. 3) Wien-Systemet: 1 Strahn = 20 Gebinde å 44 Faden å 2 Wien-Ellen = 1,760 Wien-Ellen (1,368,5 M.). Nummeret = Antallet af Strähne pr. Wien-Pund (560 Gr.). Bruges i Østerrig. 4) Gammelt fransk Sedan-System: 1 Écheveau = 22 Échevettes å 44 Tours å $4^3/_4$ Piedsde Roi = 4,598 Pieds = 1,494 M. Nummeret = Antallet af Écheveaux pr. gammel Paris-Pund (489,5 Gr.). Bruges i Frankrig. 5) Det Cockerill'ske System: (En Kombination af forskellige Systemer): 1 Strahn = 7 Gebinde à 80 Fäden å 4 Berlin-Ellen = 2,240 Berlin-Ellen = 1,494 M. Nummeret = Antallet af Strahne pr. $^1/_2$ Kg. Bruges i Tyskland og Belgien. 6) Det danske System: 1 Streng = 10 Fedell. Knæk à 80 Traade å 3 Alen = 2,400 Alen = 1,506 M. Nummeret = Antallet af Strenge pr. $^1/_2$ Kg. — Salgsenhed i Reglen det engelske lb., $^1/_{12}$ ell. $^1/_1$ Kg.

V. Silke. 1) Det gamle franske System (*ancien titre*): Nummeret, Titre'n = det Antal »Deniers«, en Streng paa 476 M. (400 gamle Paris-Alen) vejer, 1 Denier, Silke-Denier, er d. s. s. I Grain, $^1/_{24}$ Denier, gammel Paris, poids de marc = $0,0531$ Gr. Bruges i Paris, Avignon, London, Krefeld o. s. v. 2) Det ny franske System (*nouveau titre*). Nummeret = Antallet af Deniers pr. 500 M. Bruges i Lyon. 3) Det ny Torino-System (*titulo italiano*): Nummeret = Antallet af halve Decigram pr. 450 M. Bruges i Italien, Schweiz og Wien. 4) Det gamle Milano-System (*titulo vecchio di Milano*): Nummeret = Antallet af Milano-Denari pr. 476 M., 1 Denaro = $0,051$ Gr. Bruges i Milano og Wien. — Floretsilke nummereres ligesom Bomuldsgarn eller efter det internationale System (Antal M. pr. Gr.).

For at raade Bod paa Ulemperne ved de mange forskellige Systemer for Nummerering af de forskellige Garnarter har man søgt at indføre et fælles internationalt Nummereringssystem,

baseret paa Metersystemet. Grundtrækkene i det ere følgende: 1) Strengens Længde er for alle Garnarter 1,000 M.; 2) Nummeret (undtagen for Silke) er det Antal Meter, der veje 1 Gr. 3) Silkens Nummer er Antallet af Decigram pr. 1,000 M. Dette System har endnu kun vundet almindelig Indgang i Uldspinderier paa Fastlandet. — Det er anvendt i Frankrig's og Italien's Toldtariffer. (Litt.: C. Hage, »Haandbog iHandelsvidenskab« [Kbhvn. 1894]; Sonndorfer, »Technik des Welthandels« [Wien 1889]). *N. J. B.*

Garnpresse se Garn.

Garntavle se Garn.

Garntjæring. Til Fiskegarns Bevaring bruges, især til Ruser og Radgarn, Kultjære. Denne koges, til den bliver tyndflydende. Man dypper saa det paa en kort Stang hængende Garn i den hede Tjære, men tager det atter hurtig op, vrider Tjæren fra og spreder derpaa det tjærede Garn til Tørring. G. kræver den største Omhu, for at Garnet ikke skal blive for ophedet, hvorved det vilde blive skørt. *Arth. F.*

Garntrykning se Farveri.

Garn vinde se Garn.

Garnvægt se Garn.

Garofalo, Benvenuto Tisi (eller Tisio) da, berømt italiensk Maler, født 1481 i Garofalo ved Ferrara, død smst. 6. Septbr. 1559. Han lærte først i Ferrara hos Dom. Panetti, derefter i Cremona hos Boccaccino, i Rom hos Giov. Baldini og arbejdede omtr. 1510 i Ferrara sammen med eller under Dossi. I Rom blev G. stærkt paavirket af Rafael, fik større Korrekthed i Tegning og Modelering, mere Blidhed og Ynde i Opfattelse og Komposition, men bevarede derhos sin Skoles lidt brede Fremstilling og stærke, varme Kolorit; hans Kødfarve er dog for brunlig, og som Kolorist staar han tilbage for Rafael og de lombardiske Mestere, om hvem han ellers i flere Maader minder. G.'s fleste og bedste Værker ere i Ferrara: »Tronende Madonna«, »Bethlehemitiske Børnemord« [1519], som sammen med en »Lazari Opvækkelse« og en »Christus i Getsemane« gaar for hans ypperste Arbejder, »S. Niccold da Tolentino messer«, »Apostelen Peter's Martyrium« o. s. v.; i Brera'en i Milano haves en berømt >Nedtagelse af Korset«, paa Capitolium i Rom en »Magernes Tilbedelse«; ogsaa i Pinakoteket i München, i Dresden, Berlin, i Louvre o. a. St. findes kostbare Værker af ham. Den sidste Del af sit Liv tilbragte han i Ferrara, hvor han blev meget sysselsat af Alfons af Este og Lucrezia Borgia. Efter Sagnet skal han nogle Aar før sin Død være bleven blind. Mange af hans Fresker fra hans senere Aar ere gaaede til Grunde eller ere i en sørgelig forfalden Tilstand. *F. y. M.*

Garofalo, Rafaele, italiensk Jurist, er født 1851 i Napoli, er en af de ypperste Repræsentanter for den Kreds af italienske Kriminalister, der hyppig benævnes »La scuola positiva« eller »Den kriminal-antropologiske Skole«. Af hans Værker kan særlig nævnes »Criminologia« [2. Udg. 1891], hvilket Værk er oversat paa Fransk. Desuden vil man finde Artikler af ham i Tidsskriftet »Archivio di psichiatria, antropologia criminale e scienze penali«. *R. G.*

Garo Hills, Distrikt af den britisk-indiske Provins Assam; 25° 9'—26° n. Br., 89° 52'—91° 3' ø. L. f. Grw. Areal 8,156 □Km.; Indb. 121,570 (1891). Det er et bjærgrigt Land med store Skove, meget fugtigt og regnrigt, og bebos af en Folkestamme, Garoerne, der ere beslægtede med Tibetanerne. Hovedstaden er Tur Pahar. *H. L.*

Garonne, la [lagaråˈn] (lat. *Garumna*), Sydfrankrig's største Flod, udspringer paa spansk Grund i Pyrenæerne i Aran-Dalen (der slutter sig til Maladetta-Gruppen) i en Højde af 1,872 M. (som Kildeflod kan ogsaa Neste betragtes). Efter 45 Km.'s Løb træder Floden ind paa fransk Territorium omtr. ved Saint-Béat (590 M. o. H.), løber mod Nord til Montrejean, hvorpaa den vender sig mod Øst, træder ved St. Gaudens (420 M.) ud af Pyrenæerne, bliver sejlbar ved St. Martory og slaar ind i nordøstlig Hovedretning indtil Toulouse, paa hvilken Vej den optager i højre Bred fra Pyrenæerne Bifloderne Salat og Ariège, hvilken sidste Flod først gør den sejlbar for større Fartøjer. Fra Toulouse (133 M.), hvor den er over 60 M. bred, vender den sig i den nordvestlige Hovedretning, som den beholder lige til sit Udløb. Den løber forbi Agen og Marmande til Bordeaux, hvor den danner et 7 Km. langt og 1,000 M. bredt Bækken, og optager paa denne Strækning mægtige Tilløb i højre Bred fra Centralfrankrig, nemlig Tarn med Aveyron, Lot og Dordogne, ligesom den i venstre Bred faar Tilløb fra Pyrenæerne, saaledes Save, Gimone, Arrats, Gers og Baïse. Efter Optagelsen af Dordogne danner den den 4—500 M. brede Mundingsarm Gironde og udmunder i den biscayiske Havbugt mellem Pointe-de-Grave og Pointe-de-la-Coubre. Dens Munding er beskyttet af Forter. G., der løber gennem Departementerne Haute-Garonne, Tarn-et-Garonne, Lot-et-Garonne og Gironde, har en Længde af ca. 600 Km., optager mellem 30 og 40 Bifloder og har et Opland af næsten 85,000 □Km.; selv er den sejlbar for større Fartøjer i en Længde af ca. 400 Km; fra Bordeaux for Skibe paa 2,500 Tons; tages de sejlbare Bifloder med, har Flodsystemet over 2,350 Km. sejlbare Strækninger. Dog vanskeliggøres Besejlingen i Nedreløbet ved mange grundede Steder, og i det hele er Benyttelsen af den som Færdselsmiddel tagen betydelig af, efter at Sydbanen er aabnet. Til Lettelse for Sejladsen tjener G.'s Sidekanal *(Canal latéral å la G.)*, der begynder ved Toulouse, hvor den slutter sig til Canal du Midi, og i en Længde af ca. 190 Km. gaar langs Flodens højre Bred; den optager en Sidekanal fra Montauban, føres over flere Floder, som Tarn og Gers, gaar over G. selv ved Agen ad en storartet Viadukt og udmunder i G. ved Castets; den har et Fald af 128 M., en Dybde af noget over 2 M. og 53 Sluser. — G. anretter ofte store Ødelæggelser ved sine Oversvømmelser, der foraarsages ved den rigelige Nedbør, saaledes da den 1875 ødelagde Tusinder af Huse i Toulouse og hele Bordeaux's Forstad St. Cyprien. Ogsaa de mægtige Springfloder, *mascarets*, eller *raz de marée*, der med voldsom Larm som store Vandbjærge styrte mod Kysterne og naa langt op i Mundingen indtil Dordogne, foraarsage tit store Ulykker. *H. W.*

Garp var tidligere Benævnelse paa de tyske Købmænd i Bergen, hvilke omtales under det Navn allerede i »Diplom. Norv.«. Ordets alminde-

lige Betydning er i Oldnorsk uforfærdet, stridbart Menneske; i norske Dialekter stortalende Person. *Hj. F.*

Garpette se Sukker.

Garrat se Bablah.

Garrett se Almeida-G.

Garrick [ga'rik], David, engelsk Skuespiller, født 19. Febr. 1716 i Hereford, død nær ved London 20. Jan. 1779. Hans Familie stammede fra Normandiet og var efter Tilbagekaldelsen af det nantiske Edikt flygtet til England. Allerede som 12 Aars Dreng viste G. stort Talent i Farquhar's »Recruiting officer«, som han opførte sammen med sine Skolekammerater. Han kom senere paa Kontoret hos en Onkel, der var Vinhandler i Lissabon, men vendte efter et Aars Forløb tilbage, gik en kort Tid i Samuel Johnson's Skole i Lichfield og fulgte 1737 med sin Lærer til London, hvor han begyndte at studere Jura. Senere aabnede han sammen med en Broder en Vinforretning; men efter sine Forældres Død fulgte han sin Tilbøjelighed og gik til Teateret. Først optraadte han i Ipswich under Navnet Lyddall, rejste derpaa en Sommer omkring med en omvandrende Skuespillertrup, men vendte saa tilbage til London, hvor han blev engageret til *Goodmandsfieldtheatre*. Her optraadte han 19. Oktbr. 1741 som Richard III og gjorde uhyre Lykke ved sit Spil, der ved sin Naturlighed stod i stærk Modsætning til Tidens kunstlede Smag. 1742 spillede G. i Irland, 1745 paa *Drury Lane theatre* i London, derpaa i Dublin; men 1747 købte han sammen med Lacy *Drury Lane theatre*, fik Privilegiet fornyet og overtog Direktionen, og her virkede han uafbrudt til 1776 som Direktør, Skuespiller og Forfatter. Han blev bisat i Westminster-Abbediet ved Foden af Shakespeare's Monument. — G. skildres som lille, men velbygget, med livlige, sorte Øjne og en melodisk Stemme. Han havde erhvervet sig fuldstændigt Herredømme over sin Skikkelse og sit Ansigt og kunde udtrykke alle Lidenskaber og Følelser. Derfor vandt han store Triumfer baade i tragiske og komiske Roller og var ubetinget sin Tids første Skuespiller. Han bidrog ogsaa til at forbedre Smagen ved at rense de ældre Lystspil for anstødelige Scener og Udtryk; men i litterær Henseende vandt han størst Betydning ved atter at føre Shakespeare frem. Ganske vist bearbejdede han ham efter Tidens Smag; men at han førte ham frem, bidrog i høj Grad til, at denne Smag udviklede sig til at kunne gribes af Shakespeare i hans oprindelige Tilstand. Som Forfatter optraadte G. med en hel Række Lystspil, af hvilke nogle, som »The lying valet«, »Miss in her teens« og »The clandestine marriage« (skrevet sammen med Colman), have holdt sig til vore Dage. Dette sidste opførtes paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn 1815 under Titelen »Det hemmelige Ægteskab«. De findes i Supplementbindene til Bell's »British Theatre« [Edinburgh 1786] og ere tillige udkomne i en Samling paa 3 Bd., London 1798. Desuden skrev G. en Del Prologer og Epiloger, der ere samlede i »Poetical works of D. G.« [2 Bd., London 1785]. (Litt.: *Private correspondence of D. G. with the most celebrated persons of his time* [2 Bd., London 1831—32]; Davies, *Memoirs of the Life of D. G.* [2 Bd., London 1780; ny Udg. 1855]; Murphy, *Thelifeof D. G.* [2 Bd., London 1801]; Fitzgerald, *Life of D. G.* [2 Bd., London 1868]). *T. L.*

Garrigues [gari'g] se Cevennerne.

Garrigues [gari'g], Henri Jacques, dansk Læge, er født 6. Juni 1831 i Kjøbenhavn, tog 1863 Magisterkonferens i Fransk, var Lærer i Fransk ved Officersskolen 1868—73, samtidig med at han studerede Medicin. Læge blev han 1869, praktiserede derefter i Kjøbenhavn, hvor han tog Doktorgraden 1872, men rejste 1875 til New York, hvor han senere har praktiseret som Gynækolog og Obstetriker. Han er Professor i Gynækologi og Obstetrik ved *New York school of clinical medicine* og ansat ved New York's Maternity Hospital og St. Marks Hospital. Af hans talrige Arbejder er mest bekendt »Diseases of Women« [2. Udg. 1897], meget brugt som Lærebog i Amerika. *G. N.*

Garrison [gä'res(ə)n], William Lloyd, nordamerikansk Forkæmper for Slavernes Frigørelse, født 12. Decbr. 1804 i Newburyport i Massachusetts, død 24. Maj 1879. G. blev Bogtrykker og Udgiver af et lille Blad i sin Fødeby, derefter i Boston, i hvilket han ivrig bekæmpede Slaveriet. 1829 flyttede han til Baltimore, hvor han blev Medredaktør af Lundy's Blad »The genius« og stiftede *Anti Slavery Society*, for hvilket han blev Præsident. Da han fordrede en øjeblikkelig Ophævelse af Slaveriet, medens Lundy kun vilde en gradvis, skiltes de, og G. stiftede et eget Blad »The Liberator«, som han udgav i Boston. Men han blev ikke blot forfulgt i Syden; ogsaa i Norden bleve Abolitionisterne (s. d.) Genstand for raa Forfølgelser. Først 1865 sluttede G. sit Blad, efter at han havde set den Sag sejre, for hvilken han havde ofret sig. Hans Skrifter virkede for det samme Øjemed. Hans »Poetical works« ere udgivne i 2 Bd. [London 1831—32]. (Litt.: Johnson, *G. and his times* [Boston 1881]; *The life and times of G. by his sons* [2 Bd., New York 1885]). *S. B. T.*

Garrotte [garå't] (fr.) (sp. *garrote*), en i Spanien og særlig paa Cuba anvendt Dødsstraf, der bestaar i, at Forbryderen bunden til en Pæl kvæles ved Hjælp af et ved Pælen befæstet Halsjærn. Garrottēre, henrette ved G. — I England og Nordamerika fandt i Midten af 19. Aarh. talrige Forbrydelser Sted, ved hvilke Offeret dræbtes eller bedøvedes bagfra. Disse Forbrydere kaldtes *Garrotters*.

Garrovillas [garovi'ljas], By i det vestlige Spanien, Provins Caceres (Estremadura), beliggende mellem Bjærge ved Tajo's højre Bred ca. 19 Km. N. N. V. f. Caceres, har (1887) 5,000 Indb., der drive Industri, især i Klæde og Læder. Paa Tajo's andenBred staar et Taarn, der er en Levning af den af Maurerne ødelagte By Alconetar. *H. W.*

Garrulinae, Garrulus se Ravnefugle.

Garry [gä'ri], Flod i Mellemskotland, udspringer i Grampiansbjærgene, danner den smukke Bjærgsø Loch G. og forener sig med Tumel, hvorefter den løber gennem Killiecrankie-Passet og ved Logie Rait falder i Tay. *C. A.*

Gårschin, Vsévolod Mikhåjlovitsch, russisk Novelleforfatter, født 2. (14.) Febr. 1855 i Guvernementet Voronesh, død 24. Marts (5. Apr.) 1888. Han besøgte et Realgymnasium i St. Peters-

borg og dernæst Bjærginstituttet smst. 1877 deltog han som frivillig i den russisk-tyrkiske Krig og blev 11. (23.) Aug. saaret ved Ajaslar. Hans litterære Virksomhed, der begyndte s. A., standsede fra Efteraaret 1880 til Foraaret 1882 paa Grund af en stærk sjælelig Depression, som hindrede ham i alt Arbejde. 1883 blev han Sekretær ved den i St. Petersborg aarlig sammentrædende Kongres af Repræsentanter for de forskellige russiske Jærnbanelinier. Fra 1884 led han af periodisk tilbagevendende Anfald af Vanvid, og under et saadant gjorde han Ende paa sit Liv ved at styrte sig ned fra en 4. Sal gennem Trappeaabningen. — De betydeligste af G.'s Noveller ere: »Fire Dage«, »En Katastrofe«, »Nadéshda Ivånovna« (en Fortsættelse af den foregaaende), »Kujonen«, »Et Møde«, »Kunstnerne«, »Natten«, »Attalea princeps«, »Officeren og hans Oppasser«, »Soldaten Ivånoff's Erindringer«, »Den røde Blomst« (en psykiatrisk Studie), »Signalet«. De foreligge i 2 Bd. og i 3 Udg. [St. Petersborg 1883, 1885 og 1888]; oversat paa Fransk, Tysk, Svensk, Norsk og Dansk.

G., der har en Edgar Poe's bevægede Fantasi, hører til Dostojevsky's Skole, men hist og her, og da især hvor han henter sit Stof fra Krigen, spores Paavirkning af Leo Tolstoj. Han fængsler ved sin fine Iagttagelsesevne, sin Virkelighedssans og ved Skildringens Energi. Kompositionen i hans Noveller, der gennemgaaende bære et pessimistisk Præg, er derimod svag.

Oberstløjtnant Gerstenberg.

Garslagge, den Slagge, som fremkommer, naar et Metal gøres gart (se Gar), og som er mere metalholdig end den Slagge, der fremkommer ved Begyndelsen af Metallets Fremstilling, Raaslaggen. *F. W.*

Garston [ga!əstən], Havnestad i det nordvestlige England, Shire Lancaster, ligger paa højre Side af Mersey, 8 Km. S. 0. f. Liverpool, som hvis Forstad den egentlig maa betragtes. (1891) 13,400 Indb. Den har store Dokker, Kobber- og Jærnstøberier og betydelig Udførsel af Kul og Salt. *C. A.*

Gartempe [gartâ'p], en ca. 170 Km. lang Flod i Mellemfrankrig, Biflod til Creuse's venstre Bred, udspringer i Dep. Creuse, løber gennem Dep. Haute-Vienne og Vienne og udmunder ved La Roche-Posay. *H. W.*

Gartenlaube, Die, et i Leipzig udkommende illustreret, litterært Ugeblad, stiftet 1853 af Ernst Keil. Oplag 275,000.

Gartner. Herved forstaas en Mand, der har gjort Havedyrkning til sit Erhverv. I gamle Dage benævntes en saadan Urtegaardsmand eller Podemester, men dette Ord blev i 18. Aarh. fortrængt af Sproget og erstattet med det tyske G. Man skelner mellem Handelsgartnere og Privatgartnere, de første ernære sig ved Handel med Havebrugsprodukter, de sidste derimod ere i tjenende Stilling og lønnes af de Ejendomsbesiddere, hvis Haver de passe. Landskabsgartnere ere saadanne, hvis Erhverv er at anlægge Haver eller udføre Planer til Omlægning af ældre Haver. *L. H.*

Gartnerforening, Almindelig dansk, tæller blandt sine Medlemmer største Parten af Danmark's Gartnere. Den blev dannet 1884 under Navn af Dansk G., optog 1887 *Hortulania* (dannet i 1866) i sig og antog derefter sit nuværende Navn; den tæller nu (1897) henimod 1,600 Medlemmer. I Den er større end nogen af de bestaaende Haveselskaber, og selv i Udlandet finder man kun en ganske enkelt G., der i Størrelse kan maale sig med denne. Almindelig dansk G. er inddelt i 6 Hovedkredse efter Landsdelene og har i de fleste større Byer lokale Kredse. Foreningen har stillet sig til Opgave at fremme Gartnerstandens Interesse, dels ved at skabe Endrægtighed og Sammenhold imellem Gartnerne for derigennem at give Foreningen den fornødne Autoritet, dels ved at hæve Standens sociale Stilling gennem grundigere Undervisning og forbedrede Afsætningsforhold. Det er lykkedes ved Foreningens Indvirkning at faa den for Havebrugere ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole bestaaende Undervisning betydelig udvidet og forbedret. Foreningen har foranstaltet udgivet kortfattede Lærebøger i Havebrug, for at unge Gartnere, der ville underkaste sig den af Foreningen oprettede og af Ministeriet autoriserede praktiske Gartnereksamen, kunne tilegne sig de teoretiske Kundskaber, som ere nødvendige til Forstaaelsen af de praktiske Arbejder. Foruden flere mindre, lokale Udstillinger har Foreningen 1894 foranstaltet en stor Udstilling i Kjøbenhavn, den største Havebrugsudstilling, der har været afholdt i Danmark. Gennem Lovgivningsmyndighederne og paa anden Maade har den udfoldet en ikke ringe Virksomhed for at forbedre Afsætningsforholdene og har navnlig energisk arbejdet for Indførelsen af en Beskyttelsestold, der kunde lægge et Baand paa den overhaandtagende Indførsel fra i klimatisk Henseende bedre stillede Lande. For at fremme Omsætningen udgiver Foreningen en Annoncetidende. Foruden dette udgiver Foreningen et illustreret Tidsskrift, »Gartner Tidende«, der behandler dels faglige, dels sociale Emner. Foreningen ejer et ret righoldigt Bibliotek af saavel nyere som ældre Faglitteratur til Udlaan blandt Medlemmerne. *L. H.*

Gartneri se Havebrug.

Garn, By i Sudan, Søsterby til Sinder (s. d.).

Garuia, Garutmant eller Suparna (»med skønne Fjer«), i den indiske Mytologi en guddommelig Fugl, som snart nævnes ved Siden af og snart identificeres med den lignende Tårkshya Arishtanemi, og som utvivlsomt er identisk med den Ørn ell. Suparna, som i Rigveda bringer Soma'en (s. d.) fra den højeste Himmel til Menneskene eller til Indra, og som, da Skytten Kriçānu skød en Pil efter den, tabte en af sine Fjer. Denne G.'s Bedrift er Genstand for et lille, til Rigveda henregnet Digt, »Sauparṇādhyāya«, hvorfra rimeligvis ogsaa den Fremstilling stammer, som findes i »Mahābhārata«. G. er, ligesom Lynet og Solens Vognstyrer Aruṇa, Søn af Rishi'en Tārkshya (ɔ: Kaçyapa) og Daksha's Datter Vinata, medens dennes Søster Kadrū, der ogsaa var gift med Kaçyapa, blev Moder til Slangerne (jfr. Naga). Vinata og Kadrū identificeres paa Brāhmana'ernes rationalistiske Vis med henholdsvis Himmelen og Jorden, som for en Forseelse vare blevne forstødte af Guderne. Det er vel ogsaa i Henhold til Brāhmana'erne (og Taittirîya-Samhitā), hvor en lignende Bedrift tilskrives Vac (»Stemmen«) eller Metrummet Gāyatrî (se Gandharva), at G. »med de gyldne Fjer« siges at »bestaa af Metrum'er og at have de forskellige Ofre til Legeme«. Han blev født for at ydmyge Indra, fordi denne havde

let ad nogle smaa Rishi'er, Vālakhilya'erne, som til den Ende forærede Tarkshya Halvdelen af den Kraft, de havde erhvervet sig ved deres Spægelser, og G. kaldes en »Del« af »den højeste Gud« (Parameçvara). Hans Fødsel og Tilsynekomst vakte almindelig Forfærdelse, navnlig hans klartstraalende Lys; Guderne ansaa ham først for Agni (Ilden) og priste ham derefter som det højeste Væsen. Anledningen til, at han fløj op efter Soma'en, var følgende. Vinata var som Følge af et ved Svig tabt Væddemaal tillige med sin Søn bleven Kadrū's Slave; G. kunde dog befri sig og sin Moder fra Slaveriet ved at bringe Slangerne Indra's Soma eller Udødelighedsdrikken (amṛita, s. d.), som den ogsaa kaldes her. G. overvinder alle Hindringer og røver Soma'en fra »den 3. Himmel«, idet han kun af Agtelse for Indra og hans »Tordenkile« lod en Fjer falde (hvorafbl. a. Paafuglen og Ichneumonen opstode); men efter Aftale med Indra snappede denne Amṛita'en, saa snart G. havde sat den paa Jorden for Slangerne og derved opfyldt Betingelsen; Slangerne fik kløftet Tunge ved at slikke det skarpe Kuça-Græs, hvorpaa den havde staaet. G. fik Slangerne anvist til Føde og blev Indra's Ven og Vishnu's Ridedyr, som bærer ham paa Rejser og sidder paa hans Flagstang i Slaget. Som Vishnu's Ridedyr er G. rimeligvis en Fortsættelse af den gamle Figur Solfuglen. Siden den Tid er G. Slangernes uforsonlige Fjende og dræber og fortærer dem, hvor han kan komme til. Vishnu benytter ham ogsaa som Sendebud: da Kong Vasu (Upāricara) ifølge Rishi'ernes Forbandelse var falden fra Himmelen ned i et dybt Hul i Jorden, sender Vishnu G., som bærer ham op igen til Brahmån's Verden. Han optræder ogsaa hjælpende paa egen Haand: da hans Ven Brahmanen Galava er fortvivlet over ikke at kunne skaffe 800 hvide Heste med eet sort Øre som Honorar til sin Lærer, beskriver G. ham de 4 Himmelegne og flyver af Sted med ham, indtil der er skaffet Udvej. — I Kṛishṇa-Sagnene staar G. i aldeles samme Forhold til Krishna som i de ældre Kilder til Vishnu, idet han er hans Ven, Raadgiver, Ridedyr og Fane og deltager i hans Kampe, indfinder sig, naar han tænker paa ham, og drager hjem (»til det østlige Hav«), naar han ikke længere behøves. Han bærer i et Øjeblik Krishna fra Dvāravati (i Guzerat) til Prāgjyotisha (i Assam) mod Danava'en Naraka (»Jordens Søn«), som havde røvet Aditi's (s. d.) Ørenringe; efter Sejren over denne læsser Krishna ogsaa Bjærget Maniparvata paa G., som bærer dette tillige med Krishna og hans Hustru Satyabhāmā som en Leg op til Gudeverdenen (Devaloka), hvor Krishna og Indra tilbagegive Aditi hendes Ørenringe; derefter rykker Krishna Paradistræet Parijata op, og G. faar ogsaa dette at bære tilbage til Dvaravati. Havet oprøres af Vinden fra hans Vinger. Hvor der er Slanger med i Spillet, gør han særlig god Nytte. Paa Ekspeditionen mod Bana (s. d.) drikker G. en Mængde Vand af Ganges og slukker dermed Ilden, som omgiver Byen, overvinder Bana's Ridedyr Mayura (Karttikeya's Paafugl), dræber med sin Aande de Slanger, som bandt Aniruddha, styrter sig paa Hjemvejen til Dvaravati i Havet og overvinder for Bana's Køers Skyld Varuna's Folk, som satte sig til Modværge med 66,000 Vogne. Krishna lader ham befri Bali (s. d.) fra hans Slangebaand i Underverdenen paa den Betingelse, at Bali holder sig dernede. Krishna udlaaner ogsaa G. til sin Søn Samba, da denne hentede Maga'er (s. d.) fra Çakadvipa. — Under Kong Prithu blev G. salvet til Fuglenes Konge. For øvrigt hersker han særlig over Suparṇa'erne, som nedstamme fra hans 6 Sønner og bo i Suparṇaloka i Underverdenen, hvor de leve af Slangerne. — I Buddhismen omtales hyppig G.'er sideordnet med Yaksha'er, Kinnara'er etc. Hos Jaina'erne (s. d.) høre G. tillige med Asura'erne, Slangerne m. fl. til den 1. Klasse guddommelige Væsener (Bhuvanapati), som bo under Jorden, og G. er Tjener hos den 16. Arhat i den nuværende Avasarpini. — Nogen egentlig Dyrkelse nyder G. ikke mere, men han synes tidligere at have gjort det. Han fremstilles i fuldstændig menneskelig Skikkelse, naar man undtager Vingerne og den næbformig tilspidsede Næse. — G.-Purana er en af de 6 Purana'er (s. d.), der anerkendes af Rāmānuja'erne (s. d.) og andre Vishnuiter som sattvika (ɔ: bestaaende af »Egenskaben« »Godhed«, se Bhagavadgītā, S. 1018), fordi de ere vishnuitiske; den skal bestaa af 19,000 Vers; se herom Wilson's Oversættelse af »Vishnu-Purāna« 2. Udg., Forord. S. 83. — (Litt.: »Garudopanishad« [»Bibl. Ind.« 1874]; »Suparnadhyaya« [udg. af El. Grube 1875 og i Weber, »Ind. Stud.« XIV]; »Mahabharata« [overs. af »Protap Chandra Roy«, I Kap. 20—34, V Kap. 104—119, XII Kap. 338]; »Harivamça« [overs. af Langlois, Paris 1834—35]; Weber, »Ind. Literaturgesch.«; A. Barth, *Religions of India*, S. 265; Th. Aufrecht, *Catalogus Catalogorum* [Leipzig 1891]). *S. S.*

Garumna se Garonne.

Garve, 1) omdanne Hud til Læder (s. d.). 2) se Garvning (Metallurgi).

Garve [ga'rfe], Christian, tysk Filosof, født 7. Jan. 1742 i Breslau, død 1. Decbr. 1798 smst., studerede under Baumgarten. 1770 blev han ekstraord. Prof. i Leipzig, men nedlagde allerede 2 Aar efter sit Embede paa Grund af Svagelighed. Han levede senere hen i sin Fødeby beskæftiget med litterære og filosofiske Studier. Han virkede især ved sin fine og frisindede Tænkemaade. Efter at have oversat Fergusson's Moralfilosofi og Cicero's »Om Pligterne« udgav han: »Abh. üb. die Verbindung der Moral mit der Politik« [Breslau 1788]; »Üb. Gesellschaft u. Einsamkeit«, 1—2 [1797—1800]; »Versuche üb. versch. Gegenst. aus der Moral, Litteratur u. dem gesellschaftl. Leben«, 1—5 [1792—1802, nyt Oplag 1821], et Værk, der er overmaade rigt paa fine og slaaende Iagttagelser fra det virkelige Liv. *C. St.*

Garve [ga'rfe], Karl Bernhard, herrenhutisk Salmedigter, født 1763, død 22. Juni 1841. G. var en Bondesøn fra Hannover, blev opdragen af Herrenhuterne i Zeyst og Neuwied, fik sin videnskabelige Uddannelse i Niesky og Barby; 1797 blev han Lærer i Historie og Filosofi i Niesky, senere Arkivar i Zeyst, Præst i Amsterdam, Præst og Inspektør ved den herrenhutiske Menighed i Ebersdorf, i Norden, i Berlin, hvor han spillede en fremragende Rolle fra 1810—16, og til sidst styrede han den herrenhutiske Menighed i Neusalz ved Oder. Hans inderlige Fromhed parret med Kraft og Klarhed fik Betydning ogsaa uden for

den herrenhutiske Kreds, og som Salmedigter staar han blandt de ypperste af Tyskland's i den nyere Tid. 1825 udkom hans »Christliche Gesänge« [Görlitz] og 1827 »Brüdergesänge« [Gnadau]. *L. M.*

Garvebark. Herved forstaas enhver Slags Bark, der paa Grund af sit Indhold af Garvestof benyttes til Garvning. Størst Betydning har Egebarken (s. d.), der i de forskellige Lande faas af de forskellige, der voksende Egearter; dansk Egebark indeholder gennemsnitlig henimod 12 p. Ct. Garvestof, fransk og tysk opgives at skulle indeholde noget mere, svensk og ungarsk betydelig mindre. Imidlertid er Indholdet af Garvestof meget varierende efter Træets Alder og Aarstiden, størst om Vinteren. En Egenskab ved Egebarken, der gør den saa let anvendelig i Forhold til mange andre Garvemidler, er den, at Forholdet mellem Mængden af Garvestof og opløseligt Ikkegarvestof (se Garvemidler) næsten i al Slags Egebark er konstant, hvorved den bliver meget let at arbejde med. Granbark faas næsten udelukkende af Rodgran, men har hidtil kun været benyttet i mindre Omfang, navnlig i Böhmen, Sachsen og Østerrig til Garvning af Underlæder. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at den fortjener en langt større Udbredelse, navnlig i Skandinavien, hvor Egebark efterhaanden bliver vanskeligere at forskaffe; den indeholder ca. 15 p. Ct. Garvestof, altsaa mere end Egebark, og ca. 10 p. Ct. opløseligt Ikkegarvestof, der bl. a. indeholder et Farvestof, der har en Del uheldige Egenskaber. Disse kunne imidlertid neutraliseres dels ved passende Arbejdsmaader, dels ved i Stedet for selve Barken at anvende en Ekstrakt af denne, der er befriet for det nævnte Farvestof o. a. Urenheder. Af Fyrretræerne er det kun den i Nordamerika voksende Hemlockfyr, der bruges til Garvning, her i Europa udelukkende i Form af Ekstrakt med et Indhold af 20—25 p. Ct. Garvestof. Endvidere benyttes Kastanjebark af den amerikanske Kastanjeeg navnlig som Ekstrakt, Mimosebark af forskellige Arter Akacie fra Australien stadig i større Maalestok, Quebracho (s. d.), baade Bark og Ved af forskellige sydamerikanske Træer, endvidere Bark af Lærketræet, Rød-Æl, *Coriaria ruscifolia*, *Eugenia Maire*, *Elaeocarpus dentatus* og *Hookerianus*, *Phyllocladus tricomanoides* og *Weinmannia racemosa*, alle 6 fra Ny-Zeeland, forskellige australske *Eucalyptus*-Arter, *Churco*-Bark, *Laurus*, *Pauno*, *Malpighia punicifolia*, *Persea Lingue* og *Tecoma pentaphylla*, de 5 sidste fra Sydamerika, Mangrovetræet o. a. *K. M.*

Garveekstrakter se Garvemidler.

Garvefedt se Degras.

Garvemidler kaldes saadanne Stoffer, der kunne frembringe en Garvning af Hud, idet man ved denne Proces tilsigter at omdanne den i fugtig Tilstand let forraadnende og i tør Tilstand stive og ubøjelige raa Hud til det holdbare og, efter som Garvningen ledes, mere eller mindre bøjelige Læder. Garvningen kan foregaa paa meget forskellig Maade, der findes nærmere omtalt i Artiklen Læder, og da man bl. a. hertil benytter Fedt, Olie, Terpentinolie, Alun, Kromforbindelser, Jærnsalte o. l., henhøre disse selvfølgelig til G. De spille imidlertid en underordnet, skønt for nogles Vedkommende i den senere Tid stadig tiltagende, Rolle i Forhold til de G., der faas fra Planteriget, og som benyttes paa Grund af deres Indhold af Garvestof. Ved Garvestof forstaar man en Del forskellige Stoffer (se Garvesyre), der alle have det tilfælles, at de optages af den raa Hud og derved omdanne denne til Læder. Om der herved dannes en kemisk Forbindelse mellem nogle af Hudens Bestanddele og Garvestoffet, eller om dette blot indlejres mellem de enkelte Hudfibre, beskytte disse og hindre dem i at klæbe sammen, kan endnu ikke siges med Bestemthed, men meget taler for den sidste Betragtning. G.'s Værdi afhænger selvfølgelig af deres Indhold af Garvestuf, der hos de G., der finde Anvendelse, kan variere fra ca. 5 til ca. 75 p. Ct.; men i øvrigt betinges Værdien for en Del af Garvestoffets Art, der snart gør det mest skikket til Fremstilling af een, snart til Fremstilling af en anden Slags Læder, ligesom der ofte i G. findes Farvestoffer o. l. (»opløseligt Ikkgarvestof«), der kunne have baade skadelig og gavnlig Indflydelse paa Læderet. Da Transportomkostningerne for de garvestoffattige G. ofte blive uforholdsmæssig store i Forhold til Varens Værdi, fremstiller man nu ofte af saadanne Varer, f. Eks. af flere Slags Ved, Træaffald og Bark, de saakaldte Garveekstrakter, idet Garvestofferne udtrækkes med Vand, og den vundne Opløsning inddampes til fast eller tykflydende Konsistens. Foruden til Garvning finde de garvestofrige G. ogsaa Anvendelse i Farveriet og til Fremstilling af Blæk (s. d.), begrundet paa at de indgaa mørke, blaasorte og sortgrønne Forbindelser med Jærnsalte. Angaaende enkelte G. henvises til Specialartiklerne (Algarobilla, Bablah, Dividivi, Galæbler, Garvebark, Kateku, Kino, Quebracho, Sumach, Valonea o. a.). *K. M.*

Garveri se Læder.

Garver-Prionus se Træbukke.

Garveruld, de Haar, der i Garverierne faas ved Afhaaring af Huderne; G. kendes under Mikroskopet let fra næsten al anden Uld derpaa, at de enkelte Haar have beholdt Haarrødderne, da de ikke ere afklippede men udrevne af Huden. *K. M.*

Garvestaal se Garvning.

Garvestoffer se Garvemidler.

Garvesyre, Gallusgarvesyre, Galæblegarvesyre, Tannin, Digallussyre, $C_{14}H_{10}O_9$, er en af de G., der findes meget udbredt i Planteriget (se Garvemidler); i større Mængde findes den i Galæbler (kinesiske Galæbler indeholde 65—75 p. Ct., japanesiske 60—70 p. Ct., aleppiske 55—65 p. Ct., istriske 22—26 p. Ct.), desuden findes den i Sumach, Te og flere andre Planter. G. fremstilles af Galæbler, idet man knuser dem og udtrækker dem med en Blanding af Æter og Alkohol. Det dannede Udtræk rystes kraftig med Vand, hvorved den største Del af G. gaar over i vandig Opløsning, medens Urenhederne (Fedt, Harpiks o. l.) forblive i Ætervinaanden; den vandige Opløsning inddampes derpaa til Tørhed, og Inddampningsresten pulveriseres. G. danner et gulligt, amorft Pulver, der smager sammensnerpende, er letopløseligt i Vand, tungere opløseligt i Vinaand, uopløseligt i ren Æter, Petroleumsæter og Benzin, men opløseligt i Glycerin. Ved Ophedning til 210° sønderdeles G. under

Dannelse af Pyrogallol. En vandig Garvesyre-opløsning giver med neutrale Opløsninger af Jærntveiltesalte (Ferrisalte) en blaasort Vædske (Blæk); Farven forsvinder ved Tilsætning af Syrer. G. giver med Brækvinsten et hvidt Bundfald og fælder næsten alle Alkaloider af deres Opløsninger; ligeledes fælder den Albumin, opløselig Stivelse og Lim; den forener sig med de limgivende Væv (se Garvning) og danner med disse Forbindelser, der fuldstændig modvirke Hudens Tilbøjelighed til Forraadnelse. Ved Tilsætning af Salte fældes G. af sine Opløsninger. Af Karbonaterne uddriver den Kulsyre og danner garvesure Salte (Tannater), der ere temmelig ubestandige. Ved Behandling af dens Opløsning med fortyndet Svovlsyre eller ved Indvirkning af Skimmelsvampe paa Opløsningen gaar G. over til Gallussyre (s. d.); den kan opfattes som et Anhydrid af sidstnævnte Syre, idet 2 Moleculer af denne forene sig under Tab af 1 Molecule Vand; i Overensstemmelse hermed kan den ogsaa dannes af Gallussyre ved Indvirkning af vandsugende Stoffer.

I Lægevidenskaben finder G. Anvendelse under Navnet *Acidum gallotannicum* som adstringerende Middel. Som væsentlig Bestanddel af Galæbleudtræk anvendes den i Teknikken til Fremstilling af næsten alt sort Blæk; derhos anvendes den i Farveriet, idet den for saadanne Farvestoffer, der have en basisk Karakter, spiller en Rolle som Bejdsningsmiddel, fordi den med disse Farvestoffer danner en uopløselig Farvelak. 1892 udførte Tyskland 604,500 Kg. G. til en Værdi af j 1,572,000 Rm. (Se i øvrigt Garvemidler og Læder). *O. C.*

Garvhal (Garhval), 1) Distrikt i de britisk-indiske Nordvestprovinser; 29° 26'—31° 5' n. Br., 78° 17'—80° 8' ø. L. f. Grw. Areal 14,244 □ Km. med 407,818 Indb. (1891). Distriktet er opfyldt af Himalaya's Masse, der stiger til over 7,000 M. Hovedstad er Pauri; betydeligere er Srinagar. 2) Vasalstat i de britisk-indiske Nordvestprovinser; 30° 2'—31° 20' n. Br., 77° 54' —79° 19' ø. L. f. Grw. Areal 10,826 □ Km. med ca. 200,000 Indb. Hovedstad Tehri. Som Ganges-Flodens Kildeland besøges det af Tusinder af Pilegrimme. *H. L.*

Garvning, 1) i Metallurgien (af tysk Garbe, Neg), er et andet Udtryk for Raffinering, som er en Forædling af Staal ved Omsvejsning. Kun Svejsestaal og fremfor alt Cementstaal (s. d.) garves. Raastængerne klippes eller brækkes over i passende Længde, sorteres efter Bruddet, pakkes i Bundter (Negene), indsættes i Svejsovnen, svejses derpaa under Damphammer eller i Valseværk. Det svejsede Staal kaldes Garvestaal eller raffineret Staal; dobbelt raffineret Staal faas ved at udvalse raffineret Staal til Stænger, atter bryde disse over, sortere, pakke, gløde og svejse paa ny. Naar den angivne Proces foretages med Svejsejærn i Stedet for Staal, kaldes den ikke G., men Sammenbrænding eller Pakettering. 2) se Læder. *F. W.*

Garz, By i Regeringsdistriktet Stralsund paa Øen Rygen, har (1890) 2,000 Indb. G. fik Stadsret 1317. Mod Syd Godset Grosz-Schoritz, E. M. Arndt's Fødested, og i Nærheden Borgvolde af den gamle Fæstning Charenza, som tillige med det berømte Gudetempel blev ødelagt 1168 af den danske Kong Valdemar I den Store. *Joh. F.*

Gas bruges undertiden som Fællesbenævnelse for samtlige Luftarter, men mere specielt betegnes herved den brændbare Luftblanding, der udvikles ved en Opvarmning i lukkede Beholdere af organiske, kulstof- og brint(vandstof)holdige Forbindelser (Stenkul, Træ, Fedtstoffer, Petroleum etc). G. har ved sin Varme og Lysevne været af saa stor Betydning saavel for Industrien som for den huslige Økonomi, at den nu selv i mindre Byer fremstilles fabrikmæssig i det store paa de saakaldte Gasværker, hvorfra den gennem Ledninger distribueres til Forbrugerne.

G.'s Anvendelse skriver sig egentlig fra den nyere Tid. Vel havde i 17. Aarh. Datidens Kemikere fundet, at Kul ved at opvarmes i lukkede Rum udviklede en brændbar Luftart og efterlod Koks og Tjære, men disse Iagttagelser fik dog først praktisk Betydning i Slutningen af 18. Aarh., idet nemlig nogle Arbejdere paa Lord Dundonald's Koksværk i Culross Abbey tilfældigvis opdagede, at den undslupne »Røg« kunde brænde. Denne blev da paa en meget primitiv Maade anvendt til Belysning. Det var først Wm. Murdoch, der gjorde Begyndelsen til en rationel Benyttelse af G., som han fremstillede ved at ophede Kul i lukkede Jærnbeholdere. Han belyste 1792 sin Villa i Redruth i Cornwall med G. fremstillet i en særskilt Bygning, der laa 22 M. derfra. 1803 indførte han Gasbelysning i den berømte James Watt's Fabrik i Soho ved Birmingham, og nogle Aar senere i et stort Bomuldsspinderi. I Paris forsøgte omtrent samtidigt Filip Lebonat fremstille G. af Træ, men dels frembød Fremstillingen og Rensningen store Vanskeligheder, og dels vare de politiske Forhold paa denne Tid meget urolige i Frankrig, hvilket bevirkede, at hans Forsøg faldt uheldige ud, saa at han døde forarmet 1802.

Den egentlige Grundlægger af Gasfremstillingen blev Tyskeren Winzer fra Mähren, som 1807 dannede et Aktieselskab i England, der 28. Jan. 1807 belyste den ene Side af Pall Mall i London. 1810 fik han Eneret paa sin Fremstillingsmaade og begyndte 1814 at belyse London's Gader. Han kunde imidlertid ikke holde Foretagendet i Gang, og det var først, efter at han havde tilkaldt Clegg, en Elev af Murdoch, at dette fik nogen egentlig Betydning. Den nyere Gasteknik skylder Clegg meget; han opfandt flere af de vigtigste Apparater til Gasfabrikationen, blandt andre, sammen med Jo hn Maldam, Gasmaaleren. Efter et forgæves Forsøg paa at oprette et Gasværk i Paris trak Winzer sig tilbage og levede Resten af sit Liv, indtil 1832, af en Pension fra det engelske Gaskompagni. Fra London bredte Gasbelysningen sig over hele Europa, saaledes oprettedes Gasværker i Paris 1815, i Berlin 1826, i Wien 1848, i Christiania 1848, i Stockholm 1853 og i Kjøbenhavn 1857.

Siden den Tid er der indført mange Forbedringer, baade med Hensyn til Apparaternes Konstruktion og G.'s Fremstilling og Rensning. Herved er det lykkedes at fremstille G. baade bedre og billigere, hvilket i Forbindelse med en mere vidtgaaende Udnyttelse af Biprodukterne har reduceret Prisen saa meget, at G. nu anvendes helt ned i de bredere Samfundslag saavel til Belys-

ning som til Opvarmning. Næsten alle, selv temmelig smaa, nordiske Byer have nu Gasværker, der drives enten for Kommunens eller for privat Regning.

Materialet til G.'s Fremstilling. Skønt Stenkul ikke er det eneste Materiale, der kan bruges eller bruges, er det dog det vigtigste, da det forekommer i store Mængder i Naturen, og som et af sine Biprodukter levere de værdifulde Koks. Alle de Stoffer, der forinden G.'s Indførelse bleve benyttede til Belysning, kunne ogsaa benyttes til Belysningsgassens Fremstilling, da Betingelserne for Frembringelsen af en lysende Flamme, nemlig Udviklingen af brændbare Luftarter, lige saa vel findes hos disse Stoffer som hos Stenkullene. Ethvert Lys, enhver Lampe er egentlig et Gasværk i det smaa, hvor Talgen eller Olien successivt omdannes til brændbare Luftarter, der ved Antændelsen og Forbrændingen frembringe en Flamme, der samtidig med at lyse tillige ved sin Forbrændingsvarme omdanner Belysningsstofferne til G., saa længe der er noget tilbage af dem, eller indtil Gasudviklingen standses ved, at Flammen slukkes.

Hovedopgaven ved Gasfremstillingen er altsaa at omdanne Materialet til brændbare Luftarter, og det Materiale maa anses som det bedste, der leverer den største Mængde af disse Luftarter i det fordelagtigste Forhold. I saa Henseende staa Stenkullene ikke højest. De indeholde ikke tilstrækkelig Brint til at omdanne alt Kulstoffet til Luftarter, men efterlade en stor Del deraf som Koks. Desuden indeholder den G., der udvikles af Stenkul, en Del Luftarter, der forringe og forurene den, og som maa skaffes bort, før den kan anvendes. Olie, Fedtstoffer, Petroleum etc. staa langt højere, da de levere en langt kulbrinteholdigere G., der ikke behøver at renses. Træ, Tørv og Brunkul kunne ogsaa bruges til Gasfremstilling, men deres høje Pris og Biprodukternes ringe Værdi hindre deres Anvendelse. Efter det forskellige Materiale, der anvendes, skelnes mellem Stenkulsgas, Fedtgas, Petroleumsgas og Trægas (s. d.), hvortil kommer Dowson-Gas (s. d.) og Vandgas (s. d.), og den i den senere Tid indførte Acetylengas. I Sammenligning med Stenkulsgas have de imidlertid alle for Øjeblikket en forsvindende Betydning, og Stenkulgassens Fremstilling og Anvendelse skal derfor navnlig her gøres til Genstand for en nærmere Beskrivelse.

Stenkullene ere sammensatte omtrent ligesom Træ, Tørv og Brunkul; Forskellen bestaar navnlig i det procentiske Forhold mellem Kul og Brint, saaledes at Stenkullene have det største Kulindhold og det mindste Brintindhold, vekslende i de forskellige Varieteter, indtil Anthracit, der er næsten rent Kulstof, og som saadant ikke egnet til Fremstilling af G. Stenkullene indeholde gennemsnitlig 75—90 p. Ct. Kulstof og 4—6 p. Ct Brint, de have en Vægtfylde af 1,2 til 1,5, Farven veksler fra brunsorte Varieteter gennem graasorte til helt sorte. Efter Udseendet skelnes imellem Begkul af begsort Farve, Skiferkul, der bestaa af tykkere eller tyndere Lag og let spalte, og Cannel-Kul, der ikke spalte saa let, men have et muslet Brud.

Efter deres Forhold ved Opvarmning skelnes mellem 1) bagende Kul, der blive bløde ved Opvarmning, blære sig op og bage sammen til de porøse Koks; det er de egentlige Gaskul, de komme fra Distrikterne ved Newcastle og Wigan, og 2) sintrende Kul, der ikke tændes saa let, ikke smælte sammen, men kun sammensintre lidt, de forekomme navnlig i Skotland ved Glasgow, Lesmahago og i Distrikterne ved Wigan, saavel som i Nordwales og Warwickshire, samt mange andre Steder ; saaledes faas udmærkede Cannel-Kul fra Australien. Gaskul faas ogsaa fra Westfalen og Schlesien, men anvendes ikke meget uden for Findestederne.

De almindelige Gaskul (Newcastle-Kul) indeholde gennemsnitlig ca. 82,3 p. Ct. Kulstof, 5,8 p. Ct. Brint, 7,8 p. Ct. Kvælstof og Ilt, 4,1 p. Ct. Aske.

De skotske Cannel-Kul indeholde gennemsnitlig ca. 62,5 p. Ct. Kulstof, 9,0 p. Ct. Brint, 5,4 p. Ct. Kvælstof og Ilt, 23,1 p. Ct. Aske. Cannel-Kullene give paa Grund af det større Brintindhold mere og bedre G. end Newcastle-Kullene, men den store Askemængde gør Koksene mindre værdifulde. Kullene tabe i Værdi ved at henligge, idet der dannes ny flygtige Forbindelser, der gaa bort; Dannelsen af disse kan foregaa under saa stor Varmeudvikling, at Kulbunkerne kunne bryde i Brand. Aarsagen. til Kullenes Selvantændelse tilskrives ogsaa til Dels det i Kullene indeholdte Svovlkis. Da man hverken efter Kullenes Udseende eller deres kemiske Sammensætning fuldstændig kan bedømme deres Værdi, undersøges de ved en praktisk Prøve i de saakaldte Prøvegasværker, hvor mindre Prøver af Kullene behandles under saa vidt muligt samme Forhold som i det store. Af den udviklede Gasmængde og dennes Lysstyrke beregnes da Kullenes Værdi.

G.'s Sammensætning og de Arbejder, der forefalde ved dens Fremstilling. For at fremstille G. opvarmes som tidligere omtalt Stenkul i lukkede Beholdere (Retorter), hvorved der foregaar en Dekomposition af de i Kullene indeholdte Forbindelser, under hvilken de frigjorte Stoffer (Kul, Brint, Kvælstof, Ilt og Svovl) indgaa ny Forbindelser, der optræde dels i luftformig og dels i draabeflydende Tilstand, medens der bliver en fast Rest (Koks) tilbage i Retorten. Man faar saaledes Belysningsgas (luftformig), Tjære og Ammoniakvand (draabeflydende), Koks (fast).

Belysningsgas er som nævnt ikke en enkelt Luftart, men en mekanisk Blanding af flere. Af disse gavne nogle Lysstyrken, medens andre svække denne og forurene G., hvorfor man saa vidt muligt søger at fjerne disse. Den rensede G. bestaar væsentlig af ca. 3,0 p. Ct. tunge Kulbrinter, 30,0 p. Ct. lette Kulbrinter, 7,5 p. Ct. Kulilte, 2,0 p. Ct. Kulsyre, 50,0 p. Ct. Brint, Resten Kvælstof og Ilt. Det er egentlig kun de tunge Kulbrinter, der frembringe Gasflammens Lys, medens den ved de lette Kulbrinters, Kuliltens og Brintens Forbrænding frembragte Varme holde de af de tunge Kulbrinter udskilte Kulpartikler glødende. Kulsyre, Kvælstof og Ilt nedsætte Lysstyrken. De Luftarter, der foruden Kulsyren ville nedsætte Lysstyrken og forurene Luften, ere Svovlbrinte, Ammoniak, Cyan og Svovlkulstof, som derfor maa fjernes, hvilket vil blive nærmere omtalt under G.'s Rensning.

For at fremstille G. opvarmes Stenkullene i lukkede Beholdere (Retorter) af en passende

Temperatur, hvoraf G.'s Kvantitet og Kvalitet er i høj Grad afhængig. Udviklingstiden er afhængig af Retorternes Temperatur og Ladningens Størrelse; jo varmere Retorten er og jo mindre Ladningen er, desto hurtigere foregaar Udviklingen. Denne fortsættes ikke, til al G. er udviklet, hvilket vilde give en daarlig G. Man regner ca. 5 å 6 Kbf. G. pr. $^1/_2$ Kg. Kul, de federe Kul som Cannel-Kul giver mere og bedre G. Efter at G. med alle sine Forureninger har forladt Retorterne, renses den. Den ledes først igennem et System af Rør eller flade Kasser for at afkøles (Kondensatorer). Herved ville tillige med de Vanddampe, der findes i G. og fortætte sig til Vand, afsætte sig de Tjærepartikler, der dannes ved Gasdestilationen, med Apparater til Udførelse af de ovenfor antydede Operationer. Fig. I viser saaledes, hvorledes Kjøbenhavn's vestre Gasværk er indrettet. Materialet, Stenkullene, befordres i Skibe til Gasværkshavnen, hvorfra de tidligere paa Børe kørtes til Kulhusene *b*, store aabne Skure, hvis Tag hviler paa en Mængde hule Piller, for ved en god Ventilation saa vidt muligt at forhindre en Selvantændelse af Kullene. Nu losses Kullene ved et mekanisk Losseapparat, der i det væsentlige er saaledes indrettet: en stor Jærnbeholder sænkes ned i Lasten, hvor den fyldes med Kul; efter at være hejset op, aabner Beholderen sig og tømmer Kullene ud i en Vogn, der paa Skinner føres hen paa en Vægt, hvor Kullenes Vægt

Fig. 1.

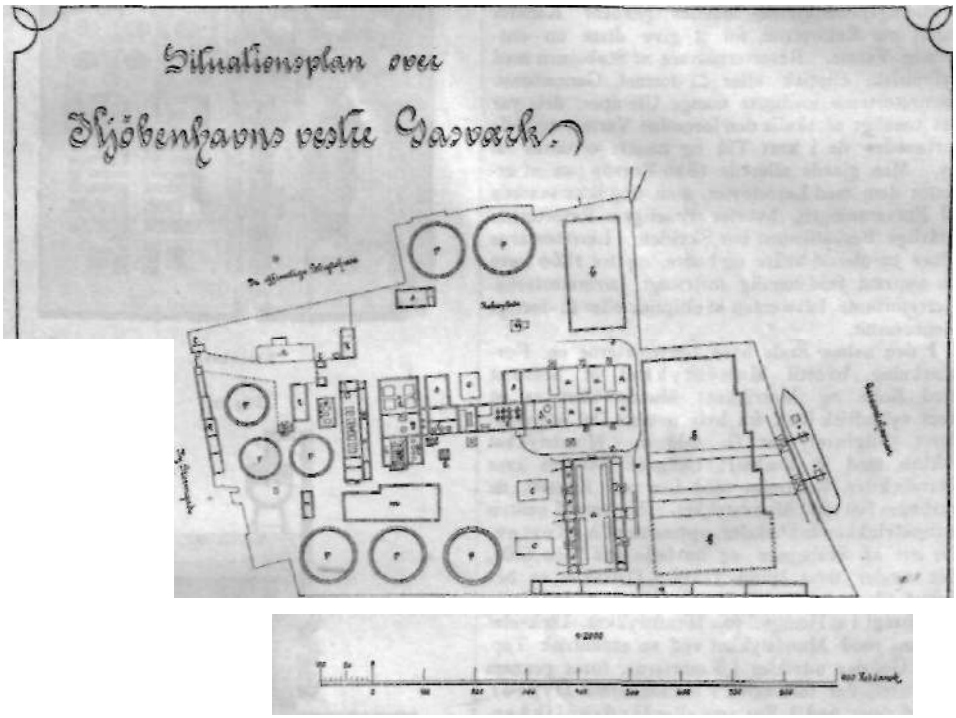

og som væsenlig bestaa af en stor Mængde forskellig sammensatte Kulbrinteforbindelser. Fra Kondensatorerne ledes G. ind i de saakaldte Skrubbere, Cylindre fyldte med flere Lag Skærver anbragte paa Riste. I Skrubberen mødes G. af en Vandstrøm, der absorberer største Delen af de Ammoniakforbindelser, der findes i G. Tilbage staar nu blot at rense G. for Svovlbrinte og Cyan, hvilket sker i Renserne, hvori disse Forbindelser optages af den i disse anbragte Rensemasse. Naar G. saaledes er renset, føres den gennem Stationsmaalerne ind i Gasbeholderne for gennem Regulatorer at ledes gennem Ledningsnettet til Forbrugerne.

G.'s fabrikmæssige Fremstilling foregaar paa de saakaldte Gasværker, der ere forsynede

noteres. Herfra føre Skinner ned i Kulhusene; Vognen gives et Skub og løber af sig selv ned ad Skraaningen, indtil den træffer paa en Knast paa det Sted i Kulhuset, hvor Kullene ønskes tømte; ved at støde mod Knasten, aabner Vognen sig, og Kullene styrte ned i Kulhuset. Samtidig med at Vognen løber ned ad Skraaningen, løfter den en Kontravægt, noget tungere end den tomme Vogn; naar denne er tømt for Kullene, trækker Kontravægten den tomme Vogn tilbage op ad Skraaningen, hvorpaa den fyldes igen o. s. v. Losningen udføres paa denne Maade langt hurtigere og billigere. Ved Gasfabrikationen deler Arbejdet sig i Hovedproduktet (G.'s) Fremstilling, og Udvindingen og Bearbejdelsen af Biprodukterne.

G.'s Fremstilling. Gasudviklingen sker

i hikkede Beholdere (Retorter). I Begyndelsen bestod disse kun af en Jærngryde med Laag og et Siderør til G.'s Afgang. Gryden anbragtes lodret i en Ovn. Da det var besværligt at faa Koksene ud af Gryden, fandt man snart paa at anbringe et Siderør forneden. Den uhensigtsmæssige Grydeform afløstes snart af et cylindrisk skraatliggende Rør, hvis to Ender ragede et Stykke ud af Ovnen, den ene Ende benyttedes til Kullenes Paafyldning, den anden til Koksenes Fjernelse. Det varede imidlertid ikke længe, førend Røret (Retorten) anbragtes vandret i en Ovn og forsynedes med et Mundstykke med Laag og et opadgaaende Rør for G.'s Afgang, netop Typen for de Retorter, der bruges nu. Fra een Retort gik man over til at forene flere i een Ovn, og opvarmede dem fra et fælles Fyrsted, idet Forbrændingsprodukterne lededes gennem Kanaler rundt om Retorterne, for at give disse en ensformig Varme. Retorterne vare af Støbejærn med cylindrisk, eliptisk eller Ω-formet Gennemsnit. Jærnretorterne medførte mange Ulemper, dels var det umuligt at skaffe den fornødne Varme, og dels fortæredes de i kort Tid og maatte erstattes af ny. Man gjorde allerede 1820 Forsøg paa at erstatte dem med Lerretorter, som dog ikke svarede til Forventningen, hvorfor rimeligvis Retorternes daarlige Beskaffenhed bar Skylden. Lerretorterne bleve imidlertid bedre og bedre, og fra 1860 have de omtrent fuldstændig fortrængt Jærnretorterne. Lerretorterne have enten et elliptisk eller Ω-formet Gennemsnit.

I den aabne Ende have Lerretorterne en Forstærkning, hvortil Mundstykket er befæstet med Bolte og Møtrikker; Mundstykket er et kort cylindrisk Rør, fra hvis øverste Del Afgangsrøret (Stigrøret) for G. udgaar. Mundstykket lukkes med et Dæksel; tidligere brugtes løse Jærndæksler, bestrøgne med Ler paa Kanten, de skruedes fast mod Mundstykket. Nu bruges næsten kun selv-lukkende Dæksler, opfundne af A. Morton. De ere af Støbejærn og høvlede paa den Side, der vender mod Mundstykket. Dækselet er befæstet til en horisontal Vægtstang, hvis ene Ende er anbragt i et Hængsel paa Mundstykket. Dækselet presses mod Mundstykket ved en excentrisk Tap. Den G., der udvikles i Retorterne, føres gennem Stigrøret, der fortsættes i det saakaldte Dyprør, der dypper ned i Forlaget eller Hydraulikken. Denne har to Bestemmelser, dels at fortætte en Del af Destilationsprodukterne, Tjære og Ammoniak, og dels at danne et hydraulisk Lukke for Retorterne. Hydraulikken er til en vis Højde fyldt med en Vædske, hvori Dyprørene fra Retorterne dyppe, for at G. ikke skal slaa tilbage, naar Retorterne aabnes.

Den i Fig. 2 og 3 afbildede Ovn (Schilling-Bunte's Generatorovn) er forsynet med Generatorfyring (se Gasfyring), hvor Opvarmningen ikke, som ved de tidligere Retortovne, foregaar fra et almindeligt Fyrsted, men fra en Generator *G*, der gennem *f* fyldes med Kokes, direkte fra de ovenover liggende Retorter. Asken fjernes gennem Mundstykket *g*, der saavel som Mundstykket *i* er lukket, naar Generatoren er i Virksomhed. Forbrændingsluften ledes gennem Røret *b* ind over Vandspejlet i Fordampningskassen, hvor den sammen med Vanddampe forvarmes ved at passere Kanalerne *c* i Regenerationsrummet *R*, hvorfra den ledes ind under den fra den ydre Luft afspærrede Rist *d*. Fordampningskassen forsynes med Vand fra Røret *e*; Vandstanden holdes konstant ved en Svømmermekanisme.

Fip. 2.

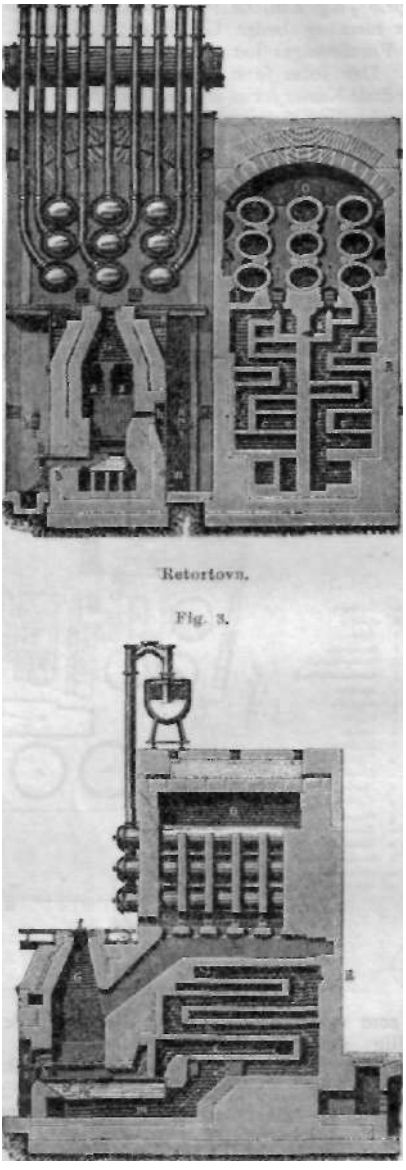

Retortovn.

Fig. 3.

Retortovn i Gennemsnit.

Fra Generatoren *G* gaar Generatorgassen gennem den todelte skraat opstigende Kanal *aa* til Forbrændingsrummet i Regenerationsrummets øverste Del, der danner Underdelen af det egentlige Ovnrum *o*, der er dannet af horisontale Kanaler med vertikalt over hinanden liggende Skillevægge. Den

sekundære Luft træder ind gennem *k* paa Regeneratorens Forside og bevæger sig opad gennem flere Kanaler. Efter at være stærkt opvarmet forener den sig med Generatorgassen, der kommer fra Kanalerne *aa*, og her foregaar nu en fuldstændig Forbrænding af Kulilten til Kulsyre. Forbrændingsprodukterne ledes gennem Kanalen *m* under Vandkassen til Fyrkanalen og derfra til Skorstenen; idet den paa sin Vej passerer uden om Kanalerne c, forvarmer den Forbrændingsluften. Denne Fyringsmaade er langt mere økonomisk end den almindelige. Jo dybere Rørene dyppe i Afspærringsvædsken, des større Tryk maa der være i Retorterne for at overvinde dette Modtryk foruden det Modtryk, der udøves af de øvrige Apparater, G. maa passere. For at undgaa det høje Tryk i Retorterne anvendes de saakaldte Ekshaustorer (en Slags Sugere), hvorved Trykket næsten reduceres til Nul.

Hydraulikken er en U-formet Smedejærnskanal, anbragt oven paa Ovnene og fælles for alle Retorterne i en Ovnafdeling. Fra Hydraulikken ledes G. og Kondensationsvædsken enten gennem samme Rør, hvis Underkant ligger nøjagtig i Afspærringsvædskens Niveau, eller hver ledes bort for sig, G. gennem et Rør paa Hydraulikken, og Tjæren og Gasvandet gennem et andet Rør, anbragt i Afspærringsvædsken til Tjærebassinet. Forbindelsesrørene mellem Retorterne og Hydraulikken variere meget i Form, men gives i alle Tilfælde en temmelig stor Diameter for ikke at forstoppes, hvilket let sker. De renses derfor, hver Gang der sættes friske Kul i Retorterne. Forbindelsesrørene ere som oftest af Støbejærn, i den senere Tid er der gjort Forsøg med Smedejærnsrør, der have den Fordel at tynge mindre paa Retorterne og ikke saa let give Anledning til Utætheder.

Fig. 4.

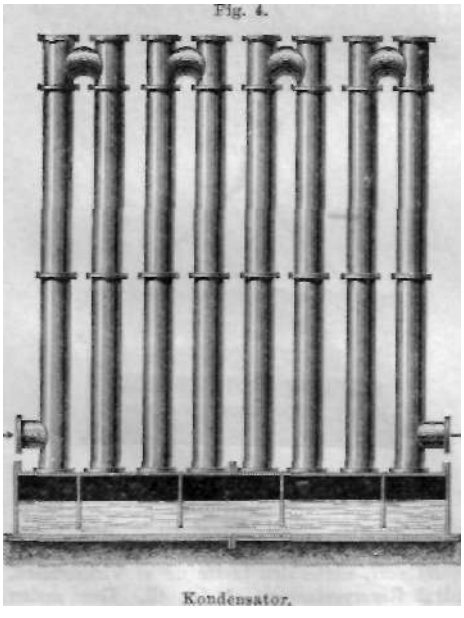

Kondensator.

Skønt en Del af de Stoffer, der forurene G., og som skulle fjernes, allerede ere fortættede i Hydraulikken, indeholder den endnu store Mængder, hvoraf en Del fjernes ved en yderligere Afkøling i de saakaldte Kondensatorer (Fig. 4), hvoraf der findes forskellige Konstruktioner. Afkølingen bevirkes enten ved Luft eller Vand, hvorefter i Kondensatorerne benævnes Luft- eller Vandkondensatorer, og kunne bestaa af en Række vertikalt stillede Rør, der staa paa en horisontal anbragt j Kasse, indbyrdes ere de forbundne ved bøjede Rør, hvorved G. nødes til at passere gennem alle Rørene. Fortætningsprodukterne samle sig i Kasserne, hvorfra de føres til Tjærebeholderen, medens G. gaar videre. For at frembringe en kraftigere Afkøling anvendes ogsaa dobbeltvæggede Rør, hvorved Afkølingsfladen bliver større; G. bevæger sig mellem Rørenes Vægge. Til en endnu kraftigere Afkøling bruges Vandkondensatorer, i hvilke man lader koldt Vand cirkulere uden om Rørene.

Fig. 5

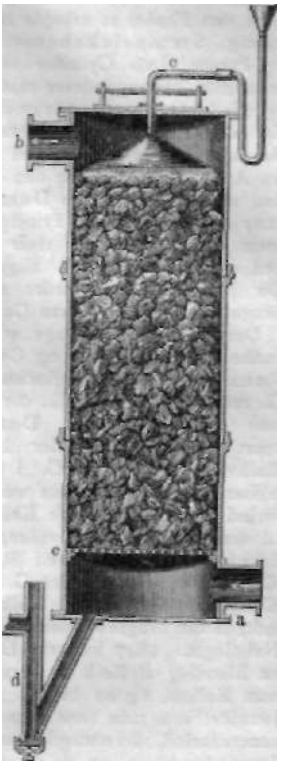

Skrubber.

Ved Kondensationen er G. bleven befriet for største Delen af Tjæren. Der staar endnu tilbage at fjerne den sidste Rest af denne og at befri G. for dens Ammoniakforbindelser. Dette sker i Skrubberen (Fig. 5), der i det væsentlige bestaar af en Jærncylinder, hvori befinder sig en Del Træ- eller Jærnriste *e*, hvorpaa er fyldt Koks eller Skærve. G. kommer ind forneden ved *a* og møder en Strøm af Gasvand eller rent Vand, som ledes ind foroven ved *c*. Som oftest anvendes flere Skrubbere ved Siden af hverandre, og G. ledes da fra den ene til den anden. G. forlader Skrubberen gennem *b*, medens Tjære og Ammoniakvand ledes bort gennem Røret *d*. I den senere Tid er der indført sammensatte Apparater, der udføre baade Kondensatorens og Skrubberens Arbejde. Pelouze Audoin har konstrueret en Kondensator, der grunder sig paa det Princip, at Tjæredampe og Vanddampe, der findes svævende i G., fortætte sig til Draaber, naar de tvinges til at passere Blikplader, gennemhullede med en Mængde smaa Huller.

Ekshaustorerne anvendes som omtalt for at formindske Trykket i Retorterne. Der haves forskellige Konstruktioner. Klokkeekshaustoren bestaar af to Klokker anbragte hver paa sin Ende

af en toarmet Vægtstang, der sættes i op- og nedadgaaende Bevægelse. Klokkerne dyppe ned i Vandbeholdere. Ved deres op- og nedadgaaende Bevægelse ville Klokkerne gennem et System af Vandlaase afvekslende suge G. ud af Retorten, for derefter at trykke den ud i Ledningen. Ekshaustoren er saaledes en Tryk- og Sugepumpe, hvor Ventilerne ere erstattede af Vandlaase. Undertiden anvendes tre Klokker, der bevæges ved tre paa samme Aksel anbragte Krumtappe. De have den Fordel at arbejde roligere og mere ensformig. Stempelekshaustoren er en almindelig Pumpe, hvis Cylinder ved fire Ventiler afvekslende korresponderer med de Rør, der tillede og aflede G. — Roterende Ekshaustorer. En excentrisk Skive, der bevæger sig i en lukket Beholder, suger paa en Del af sin Vandring G. fra Apparaterne for paa den anden Del at trykke den videre. Kørtings Dampstraaleekshaustor grunder sig paa Princippet for Dampinjektorer. En Dampstrøm river G. med sig, hvorved der frembringes en Sugning i Apparaterne. Da Ekshaustorerne fordre mekanisk Drivkraft, bruges de kun paa større Gasværker.

Der staar endnu tilbage at befri G. for dens Indhold af Svovlbrinte og Cyan, hvilket sker ved Renserne. I Gasfabrikationens første Tid blev G. renset ved Kalkmælk, der anbragtes umiddelbart i Beholderbassinet. Denne Metode blev dog snart opgiven, og der indrettedes særegne Kalkvadskere, hvori G. i fintfordelt Tilstand passerede flere Beholdere med Kalkmælk. Man forlod derpaa den vaade Kalkvadsk og gik over til den tørre. Kalken anbragtes som Melkalk i flere Lag over hverandre i Støbejernskasser. Ved Kalkrensningen befriedes G. for sit Indhold af Kulsyre og Svovlbrinte. Kalkrensningen blev forladt, da den brugte Rensemasse i høj Grad generede Nabolaget. 1847 indførte Laming Rensning ved en Blanding af Kalk og Jærnilte. Senere udelod man Kalken, og nu bruges næsten udelukkende Jærnilte, som man først fremstillede kunstig, men senere forlod, idet man gik over til at bruge naturlige Jærnforbindelser, og da navnlig den meget udbredte Myremalm, der indeholder ca. 70. p. Ct. Jærntveiltehydrat blandet med Sand og Planterester. Ved Rensningen befries G. for sit Svovlbrint eindhold og for den Ammoniak, der endnu maatte findes deri, samt for Cyan. Der dannes Svovljærn, svovlsur Ammoniak, Ferrocyanammonium, Cyanammonium, Rhodanammonium og Berlinerblaat. Naar Rensemassen ikke længer er virksom, bringes den ud i Luften, hvor den regenereres ved at kastes jævnlig. Jærnet i Svovljærnet vil da ilte sig til Jærntveilte, medens der udskilles frit Svovl, og Rensemassen kan da bruges igen. Denne Proces kan gentages flere Gange; derved ophobes Svovlet i Massen, hvorved den bliver mindre virksom. Naar Svovlmængden er stegen til ca. 40 p. Ct., kan det ikke betale sig at bruge den længere, og den kasseres da. G.'s Rensning foregaar i Renserne (Fig. 6 og 7), der ere flade, 4-kantede Jærnkasser, forsynede med flere Lag Riste, hvorpaa Rensematerialet spredes. Som vist i Fig. 7 kommer G. ind forneden og passerer gennem Rensematerialet, hvorpaa den gaar videre. Renserne ere lukkede lufttæt ved et Laag, *A*, der gaar ned i en Vandlaas. Over Renserne er anbragt en Løbekran, *B*, for at kunne fjerne Laagene, naar Renserne skulle tømmes og fyldes. Paa forskellige Steder af Renserne er anbragt Prøvehaner for at kunne undersøge, om G. er befriet for al Svovlbrinte. Hanen aabnes, og et Stykke Papir, befugtet med en Blyopløsning, holdes i Luftstrømmen; bliver det sort, indeholder G. endnu Svovlbrinte. Man kan ikke nøjes med een Renser, men anvender som oftest fire, hvoraf en fyldt med frisk Rensemasse holdes i Reserve, medens de andre ere i Brug. I den første udnyttes Rensematerialet fuldstændig gennem alle Lag, hvorimod i den anden kun det underste Lag udnyttes, og den tredje er

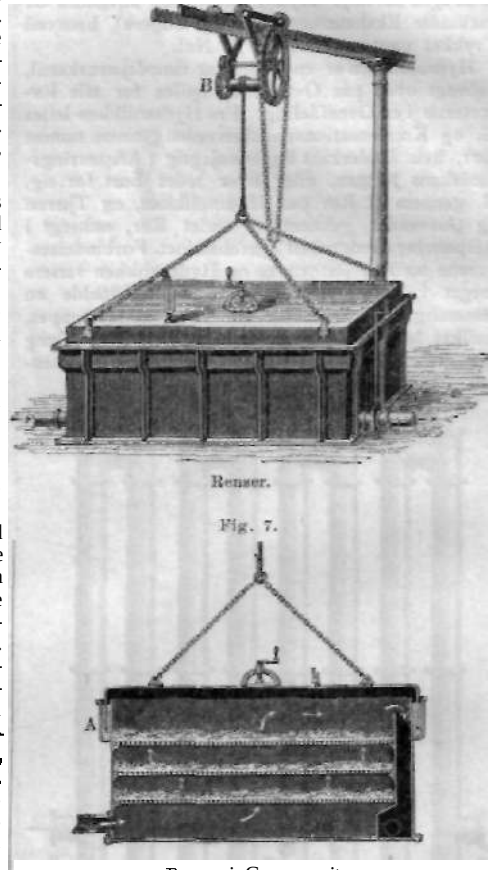

Renser.

Fig. 7.

Renser i Gennemsnit.

fuldstændig ren. Naar det underste Lag i den tredje viser sig uvirksomt, det vil sige farver Blypapiret sort, sættes den første ud af Virksomhed, medens Reserverenseren træder til. Den anden Renser bliver nu den første o. s. v., og den Renser, der blev sat ud af Virksomhed, bliver efter at være fyldt med frisk Rensemasse Reserven. Ved større Gasværker haves flere Sæt (Systemer) af Rensere. For nemt at kunne skyde en Renser ud og en anden ind, bruges den saakaldte Centervalve, der er at betragte som en Hane med mange Gennemboringer, hvor Tilledningsrørene

til Renserne munde ud i Hanehylsteret; ved at dreje Centervalven mere eller mindre er man Herre over at lede G. til hvilken Renser man ønsker.

Efter at være udnyttet bringes Rensemassen ind i Regenerationshuset (Fig. I *m*), hvor Rensemassen ved hyppige Kastninger udsættes for Luftens Indvirkning. Fra Renserne ledes G. til Stationsmaaleren, anbragt i Maalehuset (Fig. 1, *o*); den er i det væsentlige indrettet som de Maalere, der ere opstillede hos Forbrugerne, men af betydelig større Dimensioner. Ved et System af Tandhjul sættes en Del Visere i omdrejende Bevægelse, hvorved man kan aflæse den producerede Mængde G. Undertiden anbringes et Apparat, der drives af et Urværk og giver en grafisk Fremstilling af Gasproduktionen. Ved større Gasværker haves som oftest flere Stationsmaalere. Fra Stationsmaalerne ledes G. til Gasbeholderen (Fig. 8), hvor G. magasineres, for enten samtidig eller senere at distribueres til Forbrugerne. Gasbeholderen bestaar af en Jærnblikscylinder med en Bund i den Ende, som vender opad; den anden Ende dypper ned i et Bassin med Vand. Bassinet anbringes ved smaa Beholdere, ofte paa Jorden, og er da som oftest af Jærn. Ved større Beholdere graves Beholderen i Jorden og udføres da af Murværk. G. ledes ind gennem et Rør og ud gennem et andet. Begge Rør udmunde over Overfladen af Vandet i Bassinet. For at styre Beholderen er denne forsynet med Ruller, der bevæge sig paa Ledeskinner, anbragte paa Jærnstolper. For at kunne nøjes med et mindre dybt Bassin, bruges teleskopiske Beholdere, som bestaa af to eller flere Beholdere inden i hverandre; en lufttæt Forbindelse mellem disse tilvejebringes ved en Vandlaas. Den i Fig. 8 afbildede Beholder er en teleskopisk Beholder. Det Tryk, G. er underkastet i Beholderen, er afhængigt af dennes Vægt. Antallet af Beholdere er selvfølgelig proportional med Produktionens Størrelse; paa Situationsplanen findes saaledes 8 Beholdere, *p*.

Fig. 8.

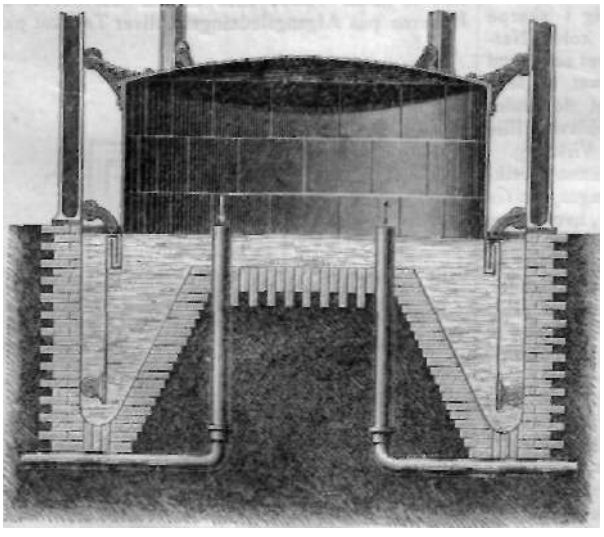

Teleskopisk Gasbeholder.

Fra Beholderen ledes G. til Regulatoren (Fig. 9), der anvendes for dels gennem et konstant Tryk at skaffe en ensformig Belysning, og dels for ved et reduceret Tryk at gøre Gastabet saa lille som muligt. Den bestaar af et med Vand delvis fyldt Kar *aa*, hvori en Klokke *b* kan bevæge sig; denne er styret af Ruller. Klokken er forneden forsynet med en hul Svømmer *c* og kan hæves og sænkes ved Vægtene *d*. I Klokken hænger Keglen *e*, som, naar den ikke er belastet fuldstændig, lukker for Aabningen *ii* i Røret *ff* og derved forhindrer G.'s Gennemgang. Efter Belastningens Størrelse fjerner Keglen sig mere og mindre fra Aabningen *ii* og frembyder en større eller mindre Udgang for G. Man lader som Regel G. strømme ud under et Tryk af 5 Cm., som dog varieres i Dagens Løb efter Forbruget. Det Tryk, der skal meddeles G., afhænger ogsaa af Ledningernes Dimensioner; jo større disse ere, des mindre behøver Trykket at være. Fra Regulatoren føres G. ud igennem Ledningerne. Ledningsrørene ere af Støbejærn ned til en Diameter af 5 Cm. De lægges som Regel ca. I M. under Jordens Overflade med et Fald af mindst I : 400 til Vandsamlerne; disse ere Støbejærnsbeholdere, lukkede med et Laag. G. gaar ind i den ene Side og ud at den anden. I Vandsamleren samler sig det Vand, der har fortættet sig i Rørene. I Vandsamlernes Laag er anbragt et Rør, hvorigennem det kondenserede Vand af og til udpumpes. Støbejærnsrørene tjæres udvendig med Stenkultjære, som er et fortrinlig Beskyttelsesmiddel. I Alm. bruges Mufferør, der forenes ved Blystøbninger, der maa stemmes godt for at blive tætte, Til Ledningernes Forgreninger bruges ved større Dimensioner T-Rør forsynede med Muffer. Ved mindre Rør bruges en Anboring af Ledningen, hvori Siderøret da skrues. Ledningerne til Husene, de saakaldte Stikledninger, ere altid Støbejærnsrør; naar Diameteren ikke er under 5 Cm., og hvor For-

Fig. 9.

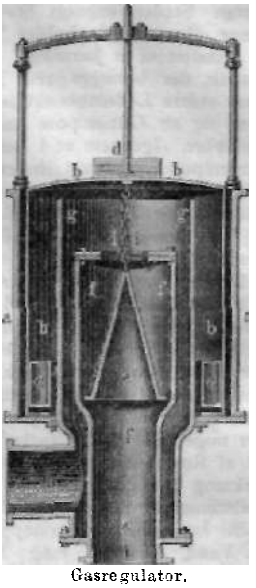

Gasregulator.

holdene gøre det nødvendigt, anvendes Smedejærnsrør. Stikrørene til Lygterne lægges af særlig stærke Smedejærnsrør (2 Cm. Damprør). For under eventuelle Omlægninger og Reparationer af Ledningerne at kunne afspærre Dele af disse er mange Steder anbragt Støbejærnshaner, Skydehaner eller som de kaldes Valver. Hanetolden er erstattet af et Jærnskod med Tandstang eller Møtrik, der bevæges ved Tandhjul eller Skrue. Naar større Ledninger skulle repareres, hugges de over, og en Gummipose anbringes i Ledningens to Ender. Igennem et i Ledningen boret Hul er Gummiposen anbragt inden Overhugningen og pustet op, saaledes at den fylder Ledningen og spærrer for G. Naar Reparationen er endt, tages Gummiposen ud, og Hullet lukkes med en Plade.

Der kan forekomme Forstyrrelser i Ledningsnettet, dels ved Utætheder, dels ved Vandansamlinger eller Forstoppelser. Naar Utæthederne ere store, ville de give sig til Kende ved en Nedgang i Trykket, der vil medføre en utilstrækkelig Gasforsyning for Forbrugerne. Mindre Gasutætheder kunne efterspores ved at stikke et Jærnrør ned i Jorden; er der nogen betydelig Utæthed, vil G. kunne brænde ud af Røret, eller den vil kunne paavises ved Indvirkning paa Papir befugtet med en Opløsning af Palladiumkloryre, der vil farves graat ved Kuliltens Indvirkning. Forstoppelserne kunne hidrøre fra Vand, der ved lang Tids Forsømmelse af Pumpning af Vandsamlere kan fylde disse. Vand kan ligeledes samle sig ved fejlagtig Lægning, eller ved en senere Jordsænkning, hvorved der fremkommer Vandsække, der, fyldte med Vand, ville hindre G.'s Passage. Fejlene mærkes ved, at Blussene »klippe« og undertiden til sidst gaa helt ud. Forstoppelser kunne ogsaa fremkomme ved Naftalinudskilninger, der aflejre sig i skarpe Bøjninger, eller paa Steder, der ligge koldt. Naftalin opløses let af Sprit, Benzin, varmt salt Vand etc. I den senere Tid har man prøvet at lede Alkoholdampe ind i Ledningen for at forhindre Naftalinudskilningen; selv en forholdsvis lille Mængde Alkohol syntes at gøre god Virkning.

Efter at være ført ind i Husene gennem Stikledningerne maa G., inden den kan forbruges, passere en Maaler (Gasmaaler), som angiver, hvor meget G. der er brugt. Som oftest bruges de saakaldte vaade Maalere, der ere fremstillede i Fig. 10 og 11. Maaleren bestaar af en cylindrisk Beholder, i hvilken en ligeledes cylindrisk Tromle *A* (Fig. 11) kan bevæge sig om en vandret Aksel *m—n*. Beholderen er fyldt med Vand saa højt, at Trommelakselen ligger et Stykke under Vandspejlet. Den G., der skal maales, ledes ind i Tromlen og bevæger denne rundt ved sit Tryk. Antallet af Tromlens Omdrejninger er da Maalet for den Mængde G., der er gaaet gennem Maaleren. Den cylindriske Tromle har 4 særligt formede Skillerum, der tillige danne Endebundene og altsaa dele Tromlen i 4 Rum, hvert med een Aabning i den forreste Endebund og een i den bageste. Formen af disse Skillerum er betinget af, at de to Aabninger, der høre til samme Rum, aldrig samtidig maa være over Vandet. G.'s Ind- og Udstrømning finder kun Sted gennem disse Spalter, medens den cylindriske Skal er fuldstændig tæt. Paa Tromlens Forside er anbragt en udbuet Plade med et Hul i Midten, den er vist som *c d e* i Fig. 11, og dækker altsaa den forreste Endebund.

G. ledes til Maaleren gennem Røret /(Fig. 10), kommer ind i Forkammeret *F*, gaar gennem Røret *f g h* (Fig. 11), der stikker ind gennem Hullet i den udbuede Plade *c d e*, og rækker op over Vand-

Fig. 10.

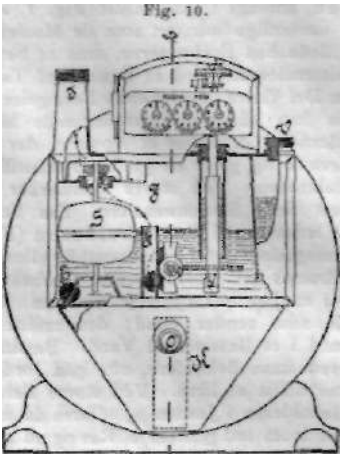

Gasmaaler.

spejlet i Maaleren. G. passerer da gennem en af Spalterne i Tromlens forreste Endebund og fylder den Del af det tilsvarende Rum, der ligger over Vandspejlet. G. kan ikke straks slippe ud af dette Rum, fordi dets Spalte paa Tromlens Bagside er under Vand; men aabnes der for en af Hanerne paa Afgangsledningen, bliver Trykket paa

Fig. 11.

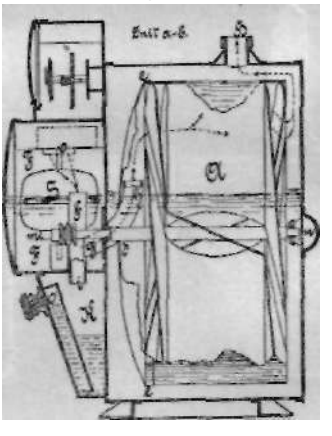

Gasmaaler i Gennemsnit.

det ene Skillerums Bagside mindre end Trykket af den tilledede G., og dette bevæger da Tromlen rundt. Derved kommer den spalteformige Aabning paa Tromlens Bagside over Vandet, og G. undslipper gennem denne og Afgangsrøret *H* (Fig. 11). Rummet mellem Tromlen og Hylsteret vil altsaa

stadig staa fyldt med G., der har passeret Tromlen. Forinden Spalten paa Bagsiden er kommen over Vand, er Spalten paa Forsiden kommen under Vand; samtidig er den forreste Spalte til det næste Rum bleven fri og Fyldningen af dette Rum begyndt. Der er saaledes stadig mindst eet Rum, der modtager G., og mindst eet, der afgiver G. Trommelakselen bærer paa sin forreste Ende en Snække s (Fig. 10), der gennem den lodrette Aksel *pq* forplanter Bevægelsen til et Viserværk, der viser, hvor mange Kubikfod G. der er passeret gennem Maaleren. For at kunne justere Maaleren har Akselen *pq* foroven et lille Hjul, hvis Omkreds er inddelt, og hvis Bevægelse kan iagttages ved en fast Viser. For at Maalingen kan holdes tilstrækkelig nøjagtig, maa Vandspejlet holdes nogenlunde konstant. Er der for lidt Vand i Maaleren, vil Svømmeren *S* (Fig. 10) sænke sig og derved lukke Ventilen *V*, saa at G. ikke kan strømme ind i Maaleren. Er der for meget Vand paa Maaleren, tjener Røret *fi* som Overfaldsrør, og Vand vil gennem dette løbe ned i Rummet *K* og kan der gennem en Vandlaas tappes ud ved Aftapningsskruen *o*. Paafyldningen af Vand sker gennem Aabningen *V* (Fig. 10), der ligeledes er lukket med en Prop. Vandet løber, efter at have passeret en Vandlaas, ind i Forkammeret *F* og derfra gennem Hullet *E* ind i Maaleren.

Gasmaaleren fyldes som oftest med rent Vand, eller, hvor den er udsat enten for stærk Kulde eller Varme, med Glycerin eller en Opløsning af Klormagnium for at forhindre Frysning eller Fordampning. Aflæsningen foregaar ved at opskrive de Tal, Viserne have passeret paa Skiverne fra venstre, og dertil føje to Nuller. Har Maaleren f. Eks. tre Skiver, og Viserne have passeret Tallene 5, 3 og 2 paa Skiverne, betyder det, at der er passeret 53,200 Kubikfod G. gennem Maaleren. Størrelsen af Maaleren er afhængig af det Antal Blus, der findes paa Ledningen, og bestemmes af Gasværkerne. Undertiden anvendes tørre Maalere, der bestaa af en firkantet Metalkasse, som ved en Midtervæg er delt i 2 Rum. Midtervæggen udgør den ene Side af 2 Bælge af Metal og meget blødt Skind eller Læder, der med ringe Modstand kunne fyldes og tømmes. G. ledes ved et dobbelt Glidersystem skiftevis til og fra disse Bælge, idet den maalte G. gaar op i et ovenover liggende Fællesrum, hvorfra den afledes. Bælgenes Bevægelse styrer Gliderne og overfører samtidig den frem- og tilbagegaaende Bevægelse, der forandres til en roterende, til en Aksel og et Viserværk. Maalerne ere frostfri og kræve kun liden Pasning, men ere forholdsvis store og uhandlelige. De bruges ikke i Kjøbenhavn.

I den senere Tid har man begyndt at anvende automatiske Maalere, der i det væsentlige ere indrettede som almindelige Maalere, kun at man ved at anbringe et Pengestykke af en bestemt Størrelse i et Udsnit paa Maaleren og dreje paa et Haandtag, hvorved Mønten falder ned i en Skuffe, medens samtidig en Ventil aabner sig, har forudbetalt for et Kvantum G., der svarer til Møntens Værdi. Under Forbruget vil Maaleren efterhaanden bevæge Ventilen fremad og sluttelig lukke af for G., naar det Kvantum, der er betalt for, er leveret. Ved paa een Gang at anbringe flere Pengestykker kan man forudbetale for et større Kvantum G. Der findes en Mangfoldighed af Konstruktioner af denne Maaler; blandt andre er en saadan konstrueret af Fuldmægtig ved Kjøbenhavn's Belysningsvæsen L. Madsen.

Efter Maaleren har man undertiden anbragt Karburatorer for at forbedre G.'s Lysstyrke. I disse passerer G. en Beholder med en flygtig Kulbrinteart (Benzin, Hydrokarbure etc.) og fører en Del af denne med sig. De have navnlig fundet Anvendelse, hvor Gastilførselen er utilstrækkelig paa Grund af for snævre Ledninger. De tabe imidlertid hurtig deres Virkning, og da de flygtige Kulbrinter for en Del let fortættes i Ledningerne og de ere brandfarlige, bruges de næsten ikke mere.

Hyppigere anbringes efter Maaleren en Regulator, for gennem et ensartet Tryk dels at sikre sig en ensartet Belysning og dels for ikke at være udsat for et for stort Gasforbrug ved Variationer

Fig. 12.

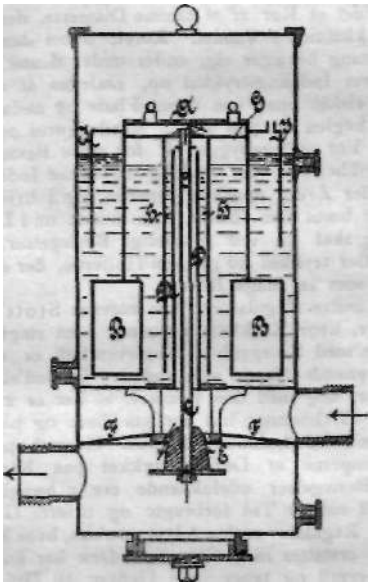

Giroud's Gasregulator.

i Gastrykket. G.'s eget Tryk regulerer Tilstrømningen; som Eksempel paa disse Regulatorer kan nævnes den Giroud'ske (Fig. 12), der er indrettet paa følgende Maade. En cylindrisk Klokke *A* af Metalblik svømmer i et Bassin af Støbejærn eller Blik, til Dels fyldt med Vand, idet den er forsynet med en Luftkasse *B*, tilstrækkelig stor til at kunne bære den. Den styres ved en hul Stang *C*, der gaar gennem et Rør *D*, som er fastskruet i Bassinets Bund og naar op over Vandets Overflade. Den nederste Ende af denne Stang bærer et Stykke under Bassinets Bund Keglen til en Ventil *E*, der forbinder de to Dele af Bassinets cylinderformede Forlængelse, som er delt ved en Skillevæg *F*, hvori Ventilen sidder. Tilgangen af G. findes i det øverste af disse Rum lige under Karrets Bund, Afgangen i det nederste, saaledes at al G. maa passere Ventilens ringformede Aab-

ning. Tænkes Regulatoren i Ro, saaledes at den ringformige Aabning ved det forhaandenværende Tryk netop kan lade passere den til Forbruget svarende Mængde C, vil Regulatoren beholde sin Stilling. Forøges Trykket, vil der tilføres Apparatet mere G., end der forbruges; den overskydende G. gaar op i Klokken, denne hæver sig, og Ventilaabningen formindskes, hvorved Trykket bag denne atter synker. Formindskes Trykket atter, tilføres der mindre G., end der forbruges; Resten tages da fra Klokken, der atter synker, indtil Ligevægt igen er opnaaet. Trykket indstilles ved Vægte eller Blyplader paa Klokkens Laag. Den Uregelmæssighed i Klokkens Bevægelser, der vilde fremkomme ved, at Trykforskellen paa Ventilkeglens Overflade og Underflade kunde forplante sig til Klokken, ophæves ved, at der i Klokkens øverste Del indlægges en vandret Mellembund *G* lidt under Mundingen af den hule Stang, der gaar igennem den. Denne Bund er gennemhullet, undtagen paa et rundt midterste Stykke, saa stort som Ventilkeglens Grundflade, og til dette Stykke er loddet et Rør *H* af samme Diameter, der naar et Stykke ned i Vandet. Røret, hvori den hule Ledestang bevæger sig, ender under denne Bund og fører Indgangstrykket op, saaledes at samme Tryk virker opad paa denne Flade og nedad paa Ventilkeglen og paa denne Maade gøres uskadeligt. For at forebygge alt for store Bevægelser af Klokken er der endelig til denne loddet en Cylinder *I*, der er aaben forneden, og i hvis Laag der er boret fine Huller, som munde ud i Luften. Denne skal da ved pludselige Bevægelser suges ind eller trykkes ud gennem Hullerne, der derved virke som en Slags Bremse.

Af andre Regulatorer kan nævnes Stott's Regulator, hvor Klokken svømmer i en ringformig Rende med Kvægsølv. Kegleventilen er ordnet paa lignende Maade som ved den Giroud'ske Regulator, dog med den Forskel, at her er 2 Ventiler. G. kommer ind mellem disse og passerer den ene nedad, den anden opad. Herved ophæves Virkningerne af Differenstrykket paa Klokken, hvis Bevægelser udelukkende ere afhængige af den til enhver Tid forbrugte og tilførte G. En tredje Regulator er den Altmann'ske, hvor Kvægsølvet erstattes med Glycerin. Den har kun een Kegleventil og tager intet Hensyn til Differenstrykket paa Ind- og Udgangssiden. Fra Regulatoren, hvor en saadan anvendes, ledes G. ind i Husledningsnettet, der bestaar af Rør af forskellige Dimensioner, forenede ved Samlestykker (Fittings, s. d.) og befæstede til Loft og Vægge ved Jærnhager.

Rørene ere sædvanligvis Smedejærnsrør, sjældnere Bly-, Tin-, Messing- eller Kobberrør; de sidste bør navnlig ikke anvendes til Acetylengas, hvormed de danne eksplosive Forbindelser. Paa Rørene anbringes Haner de Steder, hvor G. skal anvendes. Disse Haner ere som oftest af Metal med $^1/_2$ Vandring o: de aabne og lukke sig ved at drejes en ret Vinkel; Hanetolden er som oftest forsynet med en Stoppestift. Ledningerne maa have en passende Diameter, for at Gasforsyningen kan være rigelig, og deres Tæthed maa prøves, inden de tages i Brug. Prøven foretages med en almindelig Trykmaaler, der bestaar af et U-formet Glasrør, hvis ene Ende ved en Gummislange forbindes med Ledningen, gennem den anden Ende pustes Luft i Ledningen. Der hældes Vand i Røret, medens der samtidig holdes paa Gummislangen; ved at aabne for denne vil Trykket i Ledningen bringe Vandet i Trykmaaleren til at staa højere i den ene Gren end i den anden, og Vandet skal beholde sin Stilling, saafremt Ledningen er tæt.

Gassens Anvendelse.

Til Belysning. For at benytte G. som Belysningsmiddel maa den ledes gennem særegne Belysningsapparater (Brændere), anbragte i Lamper. De skrues paa de Steder af Husledningen, hvor Belysningen ønskes. Efter deres Konstruktion kunne Brænderne inddeles i

1) Brændere med fri Tilførsel af Luft. Herunder hører Hulbrænderen, hvor G.'s Udstrømning foregaar gennem et lille Hul i Toppen eller, som den kaldes, Kronen af Brænderen. Den giver kun en lille Nyttevirkning og anvendes kun til Cigartændere eller til Illumination e. 1. — Ved Flagermusbrænderen (Manchester-Brænderen) strømmer G. ud af 2 paa hinanden vinkelrette Kanaler. De have kun en ringe Nyttevirkning, men brænde temmelig stadig. — Snitbrænderen (Fig. 13), hvis Udstrømningsaabning er en snæver Spalte, er den mest anvendte og den bedste. Brønner's Brænder er en almindelig Snitbrænder, i hvis Bund er anbragt en Fedtstensprop med en fin Gennemboring, for at G. kan strømme ud med et saa lavt Tryk som muligt, hvilket giver den bedste Nyttevirkning. Foruden de her nævnte er der i Tidernes Løb fremkommeten Mængde forskellige betydningsløse Variationer, der dels ved deres Form have tilsigtet en mere tiltalende Form af Flammen og dels ved deres Konstruktion have stillet en Besparelse i Gasforbruget i Udsigt. Hertil høre de saakaldte »Sparbrændere«, der ere konstruerede omtrent som Brønner's Brændere, men ikke medføre nogen egentlig Besparelse. Denne kan kun opnaas ved, at man saa vidt muligt gør sit Gasforbrug uafhængigt af vekslende Tryk i Ledningen, som enten kan modvirkes ved de tidligere omtalte Hovedregulatorer eller, hvor disse ikke findes, ved Blusregulatorer, hvoraf der anbringes en for hvert Blus. Der findes en stor Mængde forskellige Konstruktioner af disse: Giroud's vaade ogtørre, Sugg's, Bablon's, Behl's, Flurschheim's, Siemens' o. fl. Princippet i dem alle er omtrent det samme; en Klokke eller Plade løftes i Vejret ved Gastrykket, derved gøres Udgangsaabningen mindre, naar Trykket stiger. Falder dette, synker Pladen, og Udgangsaabningen bliver større. For at de kunne anvendes med Fordel, maa Trykket i Ledningen være saa stort, at det kan løfte Klokken eller Pladen.

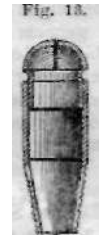
Fig. 13.
Snitbrænder.

2) Brændere med fri Tilførsel af opvarmet Luft. Denne Slags Brændere anvendes hyppigst i Lygter. Een eller flere Snitbrændere ere anbragte under en tragtformet Skærm. Indstrømningsaabningen for Luften er mellem Lygtens Tag og Skærmen, saaledes at Luften opvarmes af Skærmen, inden den naar Flammerne. Forbrændingsprodukterne gaa bort gennem et Rør, anbragt gennem Skærmen.

3) Brændere med ledet Tilførsel af Luft. Grundtypen er Argand-Brænderen (Fig. 14), der allerede anvendtes i de gamle Olielamper. Flammen i Argand-Brænderen er cylindrisk, og for at gøre Forbrændingen saa fuldstændig som muligt, ledes een Luftstrøm uden om og een inden i Flammen. Udstrømningen af G. sker enten gennem en Række smaa Huller eller gennem en enkelt ringformig Spalte. Flammen er omgiven af et cylindrisk Glas. De give en bedre Nyttevirkning end Snitbrænderne.

Fig. 14.

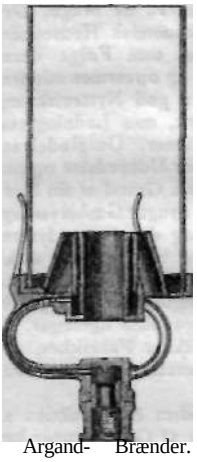

Argand- Brænder.

4) Brændere med ledet Tilførsel af forvarmet Luft. Inden man gik over til de saakaldte Intensivbrændere, fremkom den kaloriske Lampe. Det er en Argand-Brænder med 2 Glas og lukket forneden, hvorved Luften nødes til at passere Mellemrummet mellem de 2 Glas og saaledes kommer forvarmet til Flammen. De Fordele, der opnaaedes ved en noget forøget Lysstyrke, kunde dog ikke veje op imod det Lystab, der foraarsagedes ved de to Glas, hvoraf oven i Købet det indvendige paa Grund af den stærke Varme snart blev mat. Kommer hertil, at det var vanskeligt at faa Glassene til at holde, gik denne Lampe snart af Brug. Den næste Brænder, der fremkom, var Siemens' Regenerativbrænder (Fig. 15). Forbrændingsprodukterne suges over Kanten af en Porcelænscylinder ned gennem en flaskeformet Beholder, fra hvis ene Side et Skorstensrør føres i en Bue over Flammen og et Stykke til Vejrs. G. strømmer ud ved Porcelænsbeholderens nederste Omkreds, gennem en Kreds af Rør, der er anbragt uden om den fiaskeformede Beholder. Rørene staa saa langt fra hverandre, at Luften til den indre Flamme kan passere mellem dem. Uden om disse Rør er atter anbragt to Metalcylindre, imellem hvilke den Luft, der skal ernære den ydre Del af Flammen, passerer. Ved den forholdsvis høje Skorsten bringes Forbrændingsprodukterne til at passere et Stykke nedad, hvor de afgive deres Varme til den inderste Cylinder, der atter ved Straalevarmen opvarmer den Luft, der passerer i den ydre Cylinder og i Mellemrummet og saaledes i opvarmet Tilstand naar til Flammen. Lampen maa brænde i nogen Tid med halvt Blus, inden den bliver saa varm, at Lufttrækket gaar den rigtige Vej. Da den svære Underdel og det store Skorstensrør skygge en Del, gik man ved de senere Konstruktioner ud paa at vende Lampen om, saaledes at Forbrændingsprodukterne gik opad og Luften nedad over Lampens Metaldele, der bleve opvarmede af Blusset.

Den første Lampe af denne Konstruktion, der fremkom, var Wenham-Lampen, der forneden var lukket af en halvkugleformet Glaskuppel, hvorved den ydre Luft fra oven blev tvungen til at passere 4—6 Rum, der bleve opvarmede af Forbrændingsprodukterne, inden den naaede Flammen. Senere fremkom mange Variationer af denne, som Siemens' invertirte Brænder, Butzske-Lampen, Sugg's Cromaticlampe o. fl. Ved disse Lamper undgik man Skyggen af Brænder, Kuppelholder og Skorstensrør, og foruden den forvarmede Forbrændingsluft bidrog det glødende Porcelænslegeme til at forøge Lysstyrken betydelig. Disse Lamper brugtes i lang Tid til Belysning i Butikker og Forretningslokaler, indtil de maatte vige for det elektriske Lys eller for de noget senere fremkomne Brændere med aflyst G. Man havde allerede i lang Tid vidst, at visse Legemer, navnlig Jordarter, ved at glødes stærkt udstraale et kraftigt Lys. Ved det Drummond'ske Lys (s. d.) frembringes saaledes et meget kraftigt Lys ved at gløde Kalk i en Knaldluftsflamme. Man har ogsaa forsøgt at frembringe et stærkt Lys ved at gløde Platinnet og andre Stoffer, for en Del nogle af dem, der bruges i de nuværende Gasglødebrændere, i en Flamme af aflyst G. Svenskeren Fahnehjelm glødede saaledes Kamme af forskellige af disse Stoffer i en Brintflamme. Franskmanden Clamond frembragte ved en lille Ovn af ildfast Ler en meget stærk Varme og glødede heri Magnesiaringe, der vare samlede til en Pyramide. Materialets ringe mekaniske Modstandsevne bevirkede, at disse Glødelegemer maatte gøres forholdsvis saa massive, at den almindelige G. ikke kunde bringe dem i tilstrækkelig Glød.

Fig. 15.

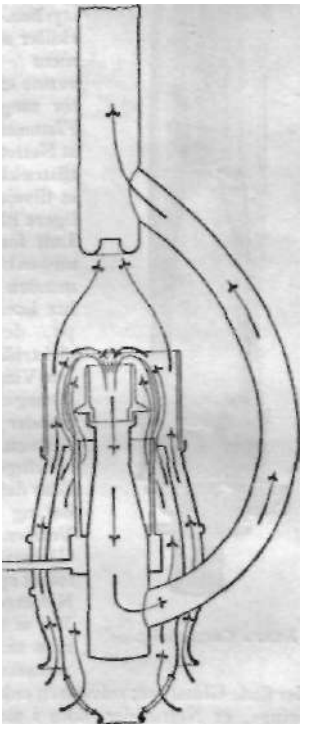

Siemens' Regenerativbrænder.

Dr. Carl Auer v. Weisbach var den første, der fremkom med en virkelig brugbar Gasglødelampe (Fig. 16). Han imprægnerede et Bomuldsnet med en salpetersur Opløsning af forskellige af de saakaldte sjældne Jordarter (Thorjord, Ceriumilte, Zirkonilte, Lanthanilte etc). Efter at være tørret brændtes Bomuldstraadene bort. Vedden derved frembragte Varme frigjordes Salpetersyren, der hjalp med til en livligere Forbrænding af Bomuldstraadene, og lod Jordarterne blive tilbage

som Ilter i en Skeletform, der blev ophængt paa en Jærntraad, der enten sad paa Siden af Nettet eller inden i dette og var fastgjort til Brænderen. Jærntraaden erstattedes senere af en Nikkeltraad, men begge angribes stærkt af Varmen, hvorved de blive skøre og let krumme sig, saa at Nettet er stærkt udsat (or at blive beskadiget. I den senere Tid anvendes til den centrale Ophængning Magnesia- eller Lerstifter, der ikke saa let lade sig paavirke af Varmen. Efter den forskellige Sammensætning af Imprægneringsvædsken gløder Nettet med forskellig Farve fra skinnende hvidt til den for Øjet behageligere gulrøde Farve. Brænderen anbringes paa en saakaldt Dyse, der egentlig ikke er andet end en lille Bunsen'sk Lampe, hvor G. ved at blandes med atmosfærisk Luft, inden den tændes, brænder med en aflyst Flamme, der bringer Nettet i Glød. Det er af Vigtighed, at G. og Luft ere blandede i det rette Forhold; for lidt Luft giver let Anledning til, at Flammen bliver lysende og afsætter Kul paa Nettet, der vanskelig brænder bort og desuden svækker Lysstyrken. Idet Kullet udskiller sig, bliver Flammens Forbrændingsvarme endvidere lavere; for meget Luft afkøler Flammen for meget, saa at Nettet ikke kan gløde tilstrækkelig stærkt. Ved at tilvejebringe en inderligere Blanding af G. og Luft forøges Nyttevirkningen betydelig. Franskmanden Denayrouze har konstrueret en Lampe, der ved en lille elektrisk Motor sætter et Par Vinger i omdrejende Bevægelse og derved blander G. og Luft godt sammen. Uden om Nettet anbringes et cylindrisk Glas dels for at beskytte det og dels for at holde Varmen tæt omkring det. Glassene ere let udsalte for at sprænges, hvorved Nettet som oftest gaar itu. For at forhindre det har man anvendt Glas sammensatte af cylindriske eller flade Glasstave; selv om en enkelt af disse skulde springe, er Nettet dog ikke i saa høj Grad udsat for at gaa itu. De saakaldte hærdede Glas (Jenaglas) synes at være meget holdbare. I den senere Tid har man indført Glas med Huller paa Siden, hvorigennem Luften ledes til Flammen i Stedet for som ellers franeden opad. Brænderne ere da lukkede forneden. De ere endnu saa ny, at der ikke foreligger Erfaring om deres Holdbarhed. Da Nettene lide meget ved den lille Eksplosion, der fremkommer ved Antændelsen, bruges meget ofte Selvtænding ved et saakaldt lille Vaageblus, der enten brænder altid eller tændes ved et elektrisk Tændeapparat eller ved en særlig sammensat Tændemasse. Gasglødelampernes svage Side er Nettenes Skørhed; hvor man har forsøgt paa at modvirke denne, er det altid gaaet ud over Lysstyrken. Den væsentligste Fordel ved denne Belysning er den ringe Mængde G., de bruge. Det er ikke alene en Fordel i økonomisk Henseende, men ogsaa i hygieinisk, idet som Følge deraf Luften i Værelserne forurenes og opvarmes mindre. Da Brænderne for at give en god Nyttevirkning fordre et temmelig stort Tryk, maa Ledningerne have forholdsvis store Dimensioner. Gasglødelyset har faaet en overordentlig stor Udbredelse og har ikke alene, for en stor Del paa Grund af sin Prisbillighed, fortrængt den hidtil brugte Gasbelysning, men paa mange Steder endog den langt dyrere, men ganske vist elegantere og behageligere elektriske Belysning. Nettene indføres for største Delen fra Udlandet, dels de ægte Auer'ske og dels de mere eller mindre heldige Efterligninger. I Kjøbenhavn findes for Øjeblikket Fabrikker, anlagte af »Det danske Gasglødeselskab« og af Hougaard & Neuhaus.

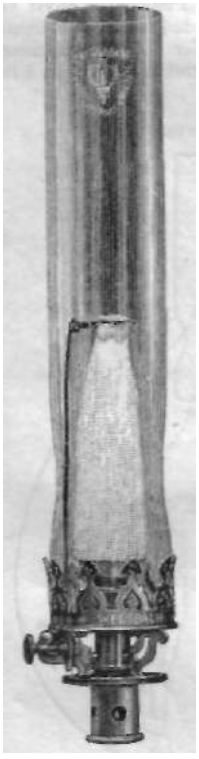

Auer's Gasglødelampe.

Foruden gennem en forbedret Konstruktion af Brændere og ved Anvendelse af Glødelamper har man tidligere forsøgt at skaffe sig en bedre og mere økonomisk Gasbelysning ved at forbedre G.'s Kvalitet umiddelbart før dens Antændelse. Benzinkarburatoren er tidligere omtalt; endnu skal omtales Albokarbonlampen. Den bestaar af en kugleformet Beholder, gennem hvis Bund den almindelige Belysningsgas ledes. Fra Beholderen udgaa eet eller flere Rør med Brændere; over disse er anbragt Metalplader, der staa i ledende Forbindelse med Beholderen; denne fyldes til Dels med Naftalin, en fast, tung Kulbrinte. Naar Blussene tændes, opvarmes Beholderen ved Ledevarmen fra Pladerne, Naftalinet smelter og fordamper og blander sig med den udstrømmende G., som derved brænder med et hvidt, kraftigt og roligt Lys. Brænderne ere Manchesterbrændere med et Forbrug af 3—4 Kbf. G. i Timen, og et Naftalinforbrug af ca. 17 Gr. De give en god Nyttevirkning, men deres svage Punkt, en omhyggelig Rensning og Pasning, da de ellers let lugte og ose, i Forbindelse med at der hengaar ca. en kalv Snes Minutter efter Antændelsen, før man faar den fulde Lysstyrke, har maattet lade dem vige Pladsen for bedre og mere hensigtsmæssige Belysningsmidler.

Ved Valget af et Belysningsmiddel er der forskellige Hensyn, der gøre sig gældende, dels økonomiske og dels andre. De store Blus ere som Regel de mest økonomiske og finde en passende Anvendelse, hvor det kommer an paa at belyse en enkelt Plet stærkt. Hvor man derimod vil belyse et større Rum jævnt, er det mere økonomisk at anvende flere mindre Blus. Ved de forskellige Brændere have deres Nyttevirkning været omtalt. Ved denne forstaas det Antal Lys, der faas af I Kbf. G. Lysene udtryktes tidligere som Normallys (ɔ: et Lys, som forbruger $7{,}778$ Gr. Spermacet pr. Time). I den senere Tid har man indført Hefner-Lyset som Enhed. Hefner-Lyset er det Lys, der frembringes af Amylacetatlampen (s. d.) med en bestemt

Flammehøjde. Hefner-Lyset er 14 p. Ct. mindre end Normallyset, hvorfor Nyttevirkningen udtrykt i Hefner-Lys kommer til at figurere med større Tal. Nyttevirkningen af de her omtalte Brændere er for Snitbrændere ca. 2—2,5 Normallys pr. Kbf., Argand-Brændere smaa 2,5—3,5 Normallys pr. Kbf., Argand-Brændere store 4—5 Normallys pr. Kbf., Kalorisk Lampe 5—6 Normallys pr. Kbf., Siemens'. Regenerativlampe 5—7 Normallys pr. Kbf., Wenham's-Lampe 7—9 Normallys pr. Kbf. Auer's Gasglødelampe 16—20 Normallys pr. Kbf., Albokarbonlampe 10 Normallys pr. Kbf.

G.'s Lysstyrke maales ved Fotometeret (s. d.), og dens Nyttevirkning faas ved at dividere Lysstyrken med den forbrugte Gasmængde.

Til Kogning, Stegning *etc.* G. egner sig i høj Grad til Husholdningsbrug. Det er et Brændsel, som altid er ved Haanden; der er intet Brændsel at bære op eller Aske at bære ned. Den frembringer ingen Lugt eller Os og tilsoder ikke Kogekarrene, saa at Køkkenet, hvilket er af særlig Vigtighed, altid kan holdes propert. Man har straks en Flamme med fuld Varme, saa at Maden kan tilberedes i kortere Tid end ellers. Det er ikke nødvendigt at fyre op i længere Tid i Forvejen som ved Komfurer, hvilket baade er tidsspildende og uøkonomisk. G. har endvidere den Fordel ikke at udbrede saa megen Varme i Køkkenet som Komfuret. Gaskogeapparatet er transportabelt, tager kun lidt Plads op og kan anbringes overalt, og man er fuldstændig Herre over den Varme, man vil have, og kan faa en stærk eller svag Varme efter Behag næsten øjeblikkelig.

G. har allerede i mange Aar været anvendt i Husholdningen, men stadig med den Indvending, at den var for dyr, hvilket i høj Grad har hemmet dens Udbredelse. Efter at Gasværkerne have nedsat Prisen paa G. til Husholdningsbrug, og Apparaterne og Kogekarrene ere blevne forbedrede, har G.'s Anvendelse i Husholdningen fundet en større og større Udbredelse, da den anvendt paa rette Maade er det bedste og billigste Brændsel. For at anvende G. økonomisk maa man ikke tænde den, før man skal bruge den, og ikke lade den brænde, efter at man har brugt den, selv om man skal bruge den kort efter. Ulejligheden og Bekostningen ved at tænde den igen vil ved de hyppige Afbrydelser ved Arbejdet i et Køkken betale sig rigelig. Naar Maden er kommen i Kog, maa man ikke vedligeholde et stort Blus, men dæmpe dette saaledes, at den akkurat er i Kog, da Formaalet er, kun at vedligeholde Temperaturen, men ikke at lave Vanddampe, der vil fortætte sig og løbe ned ad Væggene og angribe Redskaberne i Køkkenet.

Ved at anvende Kogning i Hø faas et endnu gunstigere økonomisk Resultat. Rørledningerne til Kogegas maa have rigelige Dimensioner, da Gaskogeapparaterne fordre et forholdsvis stort Tryk for at brænde godt. Gummislangerne, hvormed Apparaterne forbindes med Ledningen, maa af til fornyes, da de efter længere Tids Forløb angribes af G. og blive utætte og derved give Anledning til et unødvendigt Gastab.

For at koge ved G. bruges de saakaldte Gaskogeapparater. I de gamle Kogeapparater brugtes enten lysende Flammer, eller man lod G. strømme ind under et Metalnet, herved blev den blandet med Luft og antændtes over Metalnettet. Disse Apparater vare ikke heldige, da Luftblandingen ikke var god og Flammen for kompakt. Den Slags Apparater bruges saa godt som ikke mere. I de Apparater, der nu bruges, søges tilvejebragt en inderlig Blanding af Luft og G., og Flammen fordeles i mange smaa Blus, for at Forbrændingen kan blive fuldstændig. Man lader G. strømme ud af en fin Aabning omgiven af et videre Rør forsynet med Aabninger paa Siderne; ved den Hastighed, hvormed G. strømmer ind i Røret, vil den rive Luften med sig gennem Sideaabningerne. Herved blandes G. med omtrent 3 Gange saa megen Luft og brænder med en blaagrøn Farve. Det i Fig. 17 afbildede Kogeapparat bruges meget i Tyskland og er et godt Kogeapparat. G. strømmer ud af Mellemrummet mellem to Plader, og Lufttilførselen kan reguleres ved de paa den øverste Plade anbragte Stilleskruer. Der findes en Mangfoldighed af Konstruktioner af Kogeapparater, der alle ere næsten lige gode, naar de anvendes paa rette Maade. Det saakaldte Lyon-Apparat, hvor G. strømmer ud af en Mængde smaa Huller og brænder som smaa Blus, har fundet megen Udbredelse. Kogekarrene maa helst være af tyndt Blik med en stor Bund, og Flammen ikke bedække mere end ca. Halvdelen af Bunden. Ved

Fig. 17.

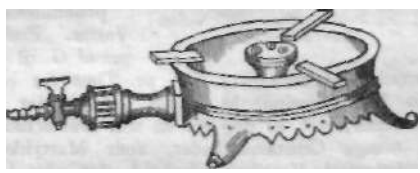

Gaskogeapparat.

et godt Apparat kan man gøre Regning paa at bringe 1 Pot Vand i Kog ved et Forbrug af omtrent I Kbf. G. i ca. 4 Minutter. G. indeholder ca. 320 Varmeenheder o: at man med 1 Kbf. G. kan varme 320 Pd. Vand 1°, naar intet Varmetab finder Sted. Ved gode Kogeapparater opnaas en Nyttevirkning af ca. 60—70 p. Ct.

G.'s Anvendelse i Ovne til Stegning og Bagning er egentlig kun en udvidet Anvendelse af Kogeapparater. Da Antændelsen her foregaar i et forholdsvis lille Rum, maa den ske saa hurtig som muligt for at undgaa Eksplosion, hvorfor Ovnene helst maa være forsynede med et Aftræksrør til Skorstenen. Man lader enten G. brænde umiddelbart i Ovnen, eller i et Mellemrum uden om Ovnen. I alle Tilfælde maa Ovnen helst have dobbelte Vægge og være isoleret for saa vidt muligt at undgaa Varmetab. I en god Stegeovn vil der som Regel bruges 1 Kbf. G. for hvert 1/2 Kg. Kød. Spildevarmen fra Ovnen kan anvendes til Opvarmning af Tallerkener eller til at holde allerede tilberedt Mad varm.

Til Opvarmning: Opvarmning af Værelser ved G. er meget dyr, med den nuværende Pris paa G. vil den blive omtrent 6 å 7 Gange saa dyr som med Kul. Hvor der maa tages økonomiske Hensyn, kan G. derfor ikke anbefales til Opvarmning af Værelser. I specielle Tilfælde kan der-

imod G.'s Anvendelse til Opvarmning baade være hensigtsmæssig og økonomisk. Der gives mange forskellige Konstruktioner af Gasovne, ligesom Udstyrelsen varierer meget. Den i Fig. 18 afbildede er den almindeligste Form. Der bruges Ovne dels med og dels uden Afgangsrør for Forbrændingsprodukterne. De første ere de simpleste og billigste og dem, der give den største Nyttevirkning af G., men man faar alle Forbrændingsprodukterne ud i Værelset, hvilket er temmelig uheldigt, navnlig ved en Opvarmning i længere Tid, hvorfor man hellere maa anvende Ovne med et Afgangsrør til Skorstenen, der gøres saa langt som muligt for des bedre at udnytte Forbrændingsprodukternes Varme. Forbruget af G. til Opvarmning er omtrent 1 Kbf. pr. Time for hvert 100 Kbf. Rumindhold af det Lokale, der skal opvarmes; det er dog for en stor Del afhængig af mange Omstændigheder, som Murtykkelse, Vinduesareal, Ventilationsforhold, den ydre Lufts Temperatur o. s. v. G. i Varmeovnene brænder dels som Lysgas og dels som aflyst G. Den udviklede Varme er i begge Tilfælde den samme. Anvendt som Lysgas vil Varmen ved en blank Reflektor spredes mere og hurtigere i Værelset, ligesom Ovnen vil gøre et mere livligt og hyggeligt Indtryk. Hvor der bruges aflyst G., søges dette opnaaet ved at lade Flammerne brænde op i en gennembrudt Kurv fyldt med særlig formede Lerstykker, der ved at gløde kaste et Lysskær ud i Værelset. Skønt G. som Opvarmningsmiddel er dyrere end andet Brændsel, udnyttes dog betydelig mere af dens Varme, end Tilfældet er ved almindeligt Brændsel, og G. har anvendt som Opvarmningsmiddel den samme Egenskab som anvendt til Kogning, at være nem og proper.

Fig. 18.

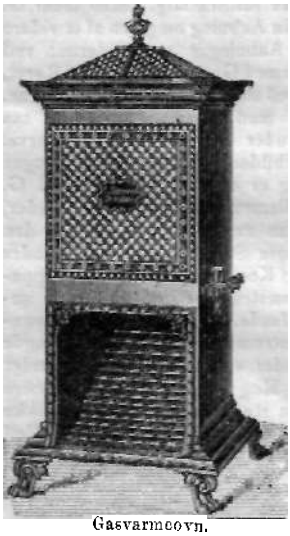

Gasvarmeovn.

Til Badeovne anvendes Gasfyring mere og mere. Der findes to i Princippet væsentlig forskellige Konstruktioner. I den ene af disse kommer Vandet i finfordelt Form i direkte Berøring med G.'s Forbrændingsprodukter og optager disses Varme. I den anden Konstruktion bevæger Vandet sig i et System af lukkede Beholdere, uden om hvilke G.'s Forbrændingsprodukter cirkulere. En saadan er afbildet i Fig. 19. Det kolde Vand løber ind ved Hanen *1* og passerer først Rummet mellem Apparatets to Vægge, hvorefter det træder ind i et System af lukkede Beholdere *S*, anbragte over hverandre. Naar det er naaet lidt op over den øverste af disse Beholdere, løber det i opvarmet Tilstand gennem Røret 2 ud i Badekarret. G. ledes gennem Hanen *4* til Brænderen 7, der er saaledes konstrueret, at Eksplosion ikke kan finde Sted. G.'s Forbrændingsprodukter passere, som vist ved Pilene, uden om de i Apparatet anbragte Beholdere. Ved at regulere Vandhanen og Gashanen er man Herre over, hvilken Vandmængde man vil have, og over dennes Temperatur. Disse Badeovne give en god Nyttevirkning, ca. 85 p. Ct., og opvarme i ca. 15 Minutter 6 Kbf. Vand til ca. 40°, hvilket selvfølgelig er afhængigt af det kolde Vands Temperatur. G. finder endvidere nogen Anvendelse til Strygning, saavel anvendt til almindelige Haandjærn som til Strygemaskiner. Den bruges endvidere i Industrien til Lodning, Hærdning etc. Som Drivkraft benyttes den ved en Gaseksplosion frembragte Kraft i Gasmaskiner (s. d.).

Stenkulgassens Biprodukter. 1) Koks, der bliver tilbage i Retorten, er det vigtigste Biprodukt. Kullene give ca. 70 p. Ct. Koks, heraf bruges en Del, ca. 10—12 p. Ct., til Opfyring af Ovnene, efter som der bruges Generatorfyring eller almindelig Fyring. For hver Td. Kul vil omtrent faas I Td. Koks. 2) Tjære, en tykflydende sort Masse med en ejendommelig Lugt. Dens Vægtfylde er 1,2. Mængden af Tjære varierer med Kullenes Beskaffenhed, i Gennemsnit kan regnes 4 — 5 p. Ct. Tjærens vigtigste Bestanddele ere a) lette Olier (Benzol, Toluol, Xylol etc), b) tunge Olier (Naftalin, Fenol, Cresol, Anilin, Anthracen etc).

Tjæren finder en udbredt Anvendelse, i uforandret Tilstand til Tagpap, til Konservering af Træ og Metal, til Lakering af Metal, til Tjærebeton etc. Tjæren indeholder betydelige MængderVand, hvilket virker uheldig ved mange af dens Anvendelser, hvorfor dette saa vidt muligt maa fjernes. Ved en passende Centrifugering bringes Vandindholdet let ned til ca. 1 p. Ct. I forarbejdet Tilstand danner Tjæren Grundlaget for mange forskellige Industrigrene. Ved en brudt Destillation faas i de lette Olier ca. 3 p. Ct. Benzol, der derefter omdannes til Nitrobenzol, hvoraf atter fremstilles Anilin, der er Raaproduktet til de mange bekendte Anilinfarver. Af de tunge Olier bruges ogsaa Naftalin og Anthracen til Fremstillstilling af Farver. Fenol eller, som det kaldes, al-

Fig. 19.

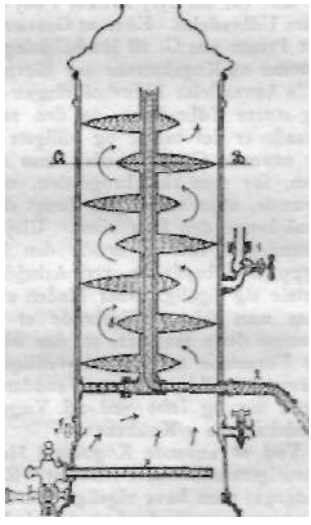

Gasbadeovn.

mindelig Karbolsyre er et værdifuldt Desinfektionsmiddel. Efter at de lette og tunge Olier ere afdestillerede, bliver der 40—50 p. Ct. Beg tilbage, der efter sin Beskaffenhed anvendes dels til kunstig Asfalt ved at blandes med Sand, og dels til Briketter ved at blandes med Kulstøv og Koksafharpning.

3) Ammoniakvand bestaar af en Opløsning af forskellige flygtige og fikse Ammoniaksalte. De vigtigste af disse ere kulsur Ammoniak, Svovlammonium, Rhodanammonium, svovlsundersyrlet Ammoniak tillige med fri Ammoniak og smaa Mængder svovlsur Ammoniak og Klorammonium. Ammoniakvandet forarbejdes til svovlsur Ammoniak i særlig dertil indrettede Apparater (se Ammoniak). Svovlsur Ammoniak er et vigtigt Gødningsmiddel. Gennemsnitlig giver 1 Ton Stenkul 8 Kg. svovlsur Ammoniak.

4) Brugt Rensemasse. I Rensemassen ophobes under Brugen ca. 40 p. Ct. frit Svovl og variable Mængder at Cyanforbindelser, dels som Ferrocyanforbindelser og dels som Rhodanforbindelser. Gennemsnitlig kan regnes ca. 10—12 p. Ct. Ferrocyan. Rensemassen var hidtil omtrent værdiløs, det er Cyanet, der nu har givet den Værdi, dels til Fremstilling af Cyankalium, der finder en udbredt Anvendelse ved Guldvadskeriet, og dels til Fremstilling af det bekendte Berlinerblaat.

5) Grafit, der udskilles i Retorterne ved Kulbrinternes Dekomposition. Det finder Anvendelse til elektriske Batterier og til Kulspidser til de elektriske Buelamper.

Som tidligere berørt fremstilles ogsaa G. af Fedtstoffer, mineralske Olier, Træ og Tørv, men de ere af forsvindende Betydning i Sammenligning med Stenkulsgassen. G. fremstilles af vegetabilsk og mineralsk Olie ved at lade disse dryppe ned i en svagt rødglødende Jærnretort. G. er stærkt lysende, og der udfordres ved dens Fremstilling ingen særlig Rensning. Den anvendes kun paa Steder, hvor Forbruget er saa lille, at Anlægget af et Stenkulsgasværk ikke kan betale sig.

Acetylengas fremstilles ved at behandle Kalciumkarbid (en Forbindelse af Kalcium og Kul) med Vand. Herved dannes Kalkhydrat og Kulbrinte (Acetylen). Acetylengassen er meget stærkt lysende, men temmelig giftig. Den har endnu ikke fundet nogen stor Udbredelse.

Vandgas (s. d.) fremstilles ved afvekslende at lede atmosfærisk Luft og Vanddampe ind i glødende Kul, hvorved faas en Blanding af Brint og Kulilte, der brænder med en ikke lysende Flamme. Skal den bruges til Belysning, karbureres den med mineralske Olier, der omdannes til G. Vandgas er i de senere Aar indført paa de store Stenkulsgasværker for at tjene som en Slags Reserve paa den Tid, hvor Forbruget af G. stiller store Fordringer til Gasværkets Produktionsevne. Det er let at sætte i Gang, fordrer kun ringe Arbejdskraft og leverer megen G. i en forholdsvis kort Tid.

1 Christiania anlagdes det første Gasværk 1846 af en engelsk Ingeniør; de første Gasblus kunde tændes 3. Jan. 1848. Anlægget var fra først af i flere Henseender forfejlet. Anlægskapitalen maatte flere Gange udvides, Driftsindretningerne forbedres og Bygningerne ombygges. 1878 indløste Byen Gasværket. — Senere ere yderligere Udvidelser og Forbedringer af Anlægget foretagne, senest 1897 for ca. 1½ Mill. Kr.; f. T. (Juni 1897) er derhos Spørgsmaal rejst om en hel Nybygning nærmere Havnen, hvorved aarlig store Transportomkostninger vilde spares. Produktionen af G. udgør f. T. aarlig ca. 6,844,000 Kbm.; heraf sælges til private ca. 4,700,000 Kbm. for ½ Mill. Kr.; af Biprodukter udvindes ca. 460,000 Hektoliter Koks, 9,000 Hektoliter Tjæreog 165,000 Kg. Ammoniak. Det samlede Antal offentlige Lygter er 2,675 smaa og 60 større; deres Gasforbrug koster 28,300 Kr. aarlig. Gasprisen er flere Gange bleven betydelig nedsat; i de sidste to Aar regnes en Stigning i Forbruget af ca. 10 p. Ct. Fra 1. Juli 1895 er Prisen paa G. til Belysning og til teknisk Brug og Kogning ensartet, nemlig 12 Øre pr. Kbm. for de 6 Vintermaaneder (Oktober—Marts), 8 Øre for Sommermaanederne.

Kjøbenhavn forsynes med G. fra Vestre og Østre Gasværk og for Christianshavn's Vedkommende tidligere gennem en 45 å 25 Cm.'s Ledning, som førtes under Havnen i en Tunnel. Da denne Ledning blev for lille til at forsyne Christianshavn, blev der bygget en Sugestation med en Beholder paa 150,000 Kbf. Fra Vestre Gasværk udgaar 3 Stkr. 51 Cm.'s Ledninger foruden 1 Stk. 45 — 25 Cm.'s Ledning til Sugestationen paa Christianshavn, der derfra forsynes gennem 2 Stkr. 30 Cm.'s Ledninger. Fra Østre Gasværk udgaa 1 Stk. 76 Cm.'s og 1 Stk. 91 Cm.'s Ledninger. Fra disse Hovedledninger forgrener Ledningsnettet sig i aftagende Dimensioner over Byen og har nu en Længde af 203 Km., hvorimod det oprindelig kun udgjorde 75 Km. Det første Gasværk anlagdes i Kjøbenhavn paa Vesterbro 1856—57 og var kun beregnet til en temmelig lille Produktion, dog med en eventuel Udvidelse for Øje. Efterhaanden som Gasteknikken udviklede sig, tiltog Forbruget saa meget, at Værket stadig blev udvidet. Da det 1875 viste sig, at Værket ikke kunde udvides yderligere, blev der bygget et Gasværk paa Østerbro, der toges i Brug 1878; og 1894 blev paabegyndt en større Udvidelse af Værket. I Aarenes Løb har Kulforbruget været i stadig Stigen, saaledes at medens der 1858 brugtes 8,756 Tons Kul, var Forbruget 1895 steget til 96,900. I de tilsvarende Aar produceredes henholdsvis 81,903,600 Kbf. G. mod 1,017,292,900 Kbf. Den offentlige Belysning har udvidet sig saaledes, at medens der 1858 var 1,818 Lygter, findes der nu (1897) ca. 5,000.

Prisen for G. var 1857 7 Kr. pr. 1,000 Kbf.; den er Tid efter anden bleven nedsat, for Tiden (1897) er den 4 Kr. 50 Ør. for Belysningsgas og 3 Kr. for Kogegas og G. til teknisk Brug.

1858 fandtes 3,938 Stkr. Gasmaalere mod 53,834 Stkr. 1895, og Gasforbruget steg i dette Tidsrum fra 46,585,300 Kbf. til 840,000,000. Af Forbruget i 1895 vare ca. 397 Mill. Kbf. Belysningsgas og ca. 443 Mill. Kbf. Kogegas og Motorgas. Resten af Produktionen medgik til offentlig Belysning, Tab ved utætte Ledninger og til Gasværkernes eget Forbrug. Det største Forbrug var 21. Decbr. 1895 (4,745,300 Kbf.) og det mindste 30. Juni 1895 (1,358,400 Kbf.). Af Biprodukter producere Gasværkerne ca. 1,190,000 Hektoliter Koks, ¾ Mill. Kg. svovlsur Ammoniak, ca. 20,000 Petroleumstønder Tjære og ca. ½ Mill. Kg. brugt Rensemasse. Forbruget af G. er endnu i

Stigen. (Litt.: William Richards, *Apractical treatise on the manufacture and distribution of coal gas* [Lond. 1877]; N. H. Schilling, »Handbuch fiir Steinkohlengas-Beleuchtung« [Miinchen 1879]; Eugen Schilling, »Neuerungen auf dem Gebiete der Erzeugung und Verwendung des Steinkohlen-Leuchtgases« [Miinchen 1892]; Otto Pfeiffer, »Das G. als Leucht-, Heiz- und Kraftstoff« [Weimar 1896]; Newbigging, *Handbook for gas engineers and managers* [Lond. 1889]; W. K. Heering, *The construction of gas-works* [Lond. 1893]; »Journal fiir Gasbeleuchtung und Wasserversorgung« [Miinchen og Leipzig]; *Journal of gaslighting* [London]). *J. Hd.*

Gasa-Land, Landskab i det sydøstlige Afrika mellem den portugisiske Koloni Sofola og Matabele-Landet, gennemstrømmes af Floderne Sabi og Bosi. Den nordlige Del er bjærgfuld og skovbevokset, den sydlige flad, dels sandet, dels græsbevokset. Beboerne ere Kaffer, som leve af Kvægavl; Stammerne i det indre ere uafhængige, medens Kyststammerne staa under portugisisk Herredømme. En Jærnbane er projekteret fra Kystbyen Beira langs Pungue til Maschova-Land. *C. A.*

Gasanalyse udføres paa samme Maade som Luftanalyser (se Analyse). Som oftest bestemmer man dog kun nogle enkelte af Gassens Bestanddele, navnlig dem, der enten forøge eller forringe Gassens Lysstyrke. Saaledes bestemmes hyppig under Gasfabrikationen Gassens Indhold af tunge Kulbrinter og Kulsyre. Analysen foretages i de saakaldte Buretter, Glasrør, der ere inddelte i 100 Dele, og hvori et bestemt Rumfang af Gassen afspærres. Ved at forringe Gassens Tryk i Buretten indsuges et eller andet Absorptionsmiddel, der ved enten at indgaa en kemisk Forbindelse med en af Gassens Bestanddele eller blot ved at indsuge eller opløse denne forringer Gassens Rumfang, af hvis Formindskelse Procentindholdet af den absorberede Luft beregnes.

Kulsyre absorberes først med kaustisk Natron, hvorved der dannes kulsurt Natron (Soda). Derefter absorberes en Del af de tunge Kulbrinter med Brom og Kulilte med en ammoniakalsk Opløsning af Kobberkloryre. Til en fuldstændig G. hører endvidere Bestemmelsen af Brint (Vandstof) og let Kulbrinte (Methan). Brint bestemmes ved Absorption med Palladiumsort, og Methan ved at blande Gassen med et afmaalt Rumfang af atmosfærisk Luft eller Ilt (Surstof); denne Blanding bringes til at eksplodere ved en elektrisk Gnist; ved Rumfangsformindskelsen beregnes Indholdet af Methan.

Til Udførelsen af disse Analyser anvendes som oftest Bunte's Burette. Ved denne skal Absorptionsmidlet bringes ind i Buretten for hver enkelt Analyse og atter fjernes, før et andet Absorptionsmiddel kan anvendes. Arbejdet med denne Burette tager lang Tid og fordrer en Del Øvelse. Skal den samme Slags Analyser udføres meget hyppig, anvendes Hempel's Pipetter, hvor det samme Absorptionsmiddel, der er anbragt i kugleformede Beholdere, bruges i længere Tid. Det afmaalte Gasvolumen findes i en særskilt Burette, hvorfra det trykkes flere Gange gennem Absorptionsvædsken, for efter endt Absorption at føres tilbage til Buretten, hvor da Rumfangsformindskelsen maales.

Hvor der anvendes Generatorfyring, undersøger man ogsaa Forbrændingsluften for at konstatere, hvorvidt al Kulilte er omdannet til Kulsyre eller ej. Hertil kan ogsaa Bunte's Burette bruges, men hyppigere anvender man Apparater med Beholdere for de forskellige Absorptionsmidler, hvorigennem Forbrændingsluften successivt tvinges til at passere. De mest bekendte af disse Apparater ere Hagemann's og Orsat's. (Litt.: Bunsen, »Gasometrische Methoden« [2. Opl. 1877]; Hempel, »Gasanalytische Methoden« [Braunschweig 1890]; Winkler, »Technische Gasanalyse«). *F. Hd.*

Gåsar (nu Gæsir), en Gaard i det nordlige Island, paa den vestlige Side af Eyjafjörður S. f. Hörgåsen's Udløb i denne. I hele Fristatstiden og vistnok ind i 15. Aarh. var G. den mest besøgte Handelsplads paa Nordlandet; dens Blomstringstid synes dog at væve i Fristatstiden, thi i 12. og 13. Aarh. omtales den oftere end nogen anden Handelsplads i hele Landet. Kort N. f. Gaarden G. ligger Gåseyri, en Øre eller Grusbanke paa et lille stumpt Næs, der strækker sig frem i Fjorden. Ved dette Næs have Skibene ligget, og her findes endnu Tomter af omtr. 50 Boder (se Búð). Disse Boder, der vise, hvor stærkt besøgt en Handelsplads G. har været, omtales ogsaa ofte i Kilderne. Paa Gåseyri fandtes en Kirke, der blev ødelagt af Uvejr 1359. I 15. Aarh. gik det hurtig tilbage med Handelen paa G., der snart blev fuldstændig afløst som Handelsplads af Akureyri. *B. Th. M.*

Gasarter d. s. s. Luftarter.

Gasbeholder se Gas.

Gasbelysning se Gas.

Gasbrænder se Gas.

Gascogne [gaskå'ñø], Landskab i det sydvestlige Frankrig mellem den biscayiske Bugt, Garonne og Vestpyrenæerne, indbefatter Departementerne les Landes, Hautes-Pyrénées og Gers samt de sydlige Dele af Haute-Garonne, Tarn-et Garonne og Lot-et-Garonne, havde i sin Tid et Areal af ca. 25,500 □Km. og deltes i mindre Landskaber, nemlig Armagnac, Comminges, Lomagne, Nebouzans, Conserans, Bigorre, Astarac, Quatre-Vallées, Chaiosse, Condomois, Labourd og Soule. Om Landets Natur og øvrige Forhold henvises til de enkelte Departementer. G. udgjorde i Oldtiden den nordlige Del af Aquitanien (s. d.), senere udskilt som den særlige Del *Aquitania tertia* eller *Novempopulania.* Under Folkevandringen blev Landet besat af Vestgoterne, under hvem Baskerne fra deres tidligere Boliger paa Pyrenæernes Sydaffald bosatte sig i G., der fik Navn efter dem (Vasconia). Ved Aar 600 kom Landet ind under Frankerne og hørte da til Hertugdømmet Aquitanien; men under Karl den Store blev G. et eget af dette uafhængigt Hertugdømme, senere indlemmedes det atter i Aquitanien eller Guienne, som det nu kaldtes (s. d.), og delte Skæbne med dette, saaledes at det var under England til Hundredaarskrigenes Slutning. Under Hertugerne bestod G. af Grevskabet G. eller det egentlige G. (Bispedømmerne Aire, Lescar, Oloron, Dax og Bayonne) og af flere umiddelbare Grevskaber. Befolkningen, der udgør ca. I Mill., har i den østlige Del, særlig Departementet Gers, bevaret meget af det oprindelige Folks Ejendommelighed. Det er smaa, kraftig byggede Folk, der

have Ord for Godmodighed, men ogsaa for Hidsighed, letbevægelig Fantasi, Hang til Overdrivelse og Praleri (deraf Ordet Gasconnade). For at bjærge Udkommet, som den tarvelige Hjemstavn nægter dem, drage de ofte ud, og særlig have de staaet i Ry som gode Soldater; Landbefolkningen har bevaret denne Lyst til det omflakkende Liv. (Litt.: Monlezun, *Hist. de la G.* [6 Bd., Auch 1846—50]). *H. W.*

Gascogneske Havbugt se Biscayiske Havbugt.

Gascoigne [gäskåi'n], Caroline Leigh, engelsk Forfatterinde, født 2. Maj 1813, død 11 Juni 1883. Hun begyndte tidlig sin litterære Løbebane og skrev en Række Romaner, i Reglen anonymt. Af disse kunne nævnes: »Temptation, or, a Wife's Peril« [1839], »The school for Wives« [1839], »Evelyn Harcourt« [1847], »The next door neighbours« [1855], »Dr. Harald« [1866] og »Dr. Harald's Notebook« [1869]; denne sidste udmærker sig ved Iagttagelsesevne og fin Psykologi. Desuden udgav hun 1851 Digtet »Belgravia«, 1852 »Recollections of the Crystal Palace« og en Børnebog »Spencer's Cross, or, The Manor House«. *T. L.*

Gascoigne [gäskåi'n], George, engelsk Digter, (ca. 1535—77). Han studerede i Cambridge, senere ved Gray's Inn, men da han førte et vildt Liv, blev han gjort arveløs af sin Fader. Han gik derefter i Krigstjeneste i Holland, men vendte Aaret efter tilbage og fik en Ansættelse ved Hoffet. 1575 var han paa Kenilworth og udgav Aaret efter »The Princely Pleasures at Kenilworth«, en Beskrivelse af de Optog og Maskespil, hvormed Dronning Elisabeth blev underholdt der. 1566, medens han studerede ved Gray's Inn, blev der opført to Skuespil, begge Bearbejdelser af ham, nemlig: »The Supposes«, en Prosaoversættelse af Ariosto's »I Suppositi« og »Jocasta«, en Bearbejdelse i Blankvers af Euripides'es »Foinissai«. Senere udgav han nogle Digte, en Elegi: »The Complaint of Philomene«, »A delicate Diet for daintie-mouthde Droonkards« og endelig sit betydeligste Digt »The Steele Glass« [1576]. Dette er en skarp Satire, i hvilken han holder det blanktpolerede Staalspejl op for sin Samtid, for at de forskellige Stænder kunne se deres Daarskaber. G.'s samlede Værker udkom 1587. Senere er der kommet delvise Optryk, af hvilke »The Steel Glass« i Arber's Reprints 1861 er den bedste, endelig har W. C. Hazlitt for »Roxburghe Library« foranstaltet en samlet Udgave af G.'s Digte 1868—69. *T. L.*

GaSCOigne [gäskåi'n], William, engelsk Astronom og Optiker, født 1612 eller tidligere, falden som Royalist i Slaget paa Marston Moor 2. Juli 1644. G. opfandt ny Maader at slibe Glas paa og Mikrometeret til Brug i Kikkerten. Han benyttede to parallelle Traade eller to Metalplader med parallelle Rande, som anbragtes saaledes i Kikkertens Billedplan, at det Himmellegeme, Maanen, en Planet, man betragtede, viste sig imellem dem. Ved en Skrue flyttedes Traadene, indtil de berørte hver sin Side af Himmellegemets Billede. Fra Objektivets Midtpunkt ses nu Himmellegemets Diameter under samme Synsvinkel som Afstanden mellem de to Traade, og Synsvinkelen kan følgelig beregnes, naar denne Afstand og Objektivets Brændvidde kendes. Opfindelsen blev ikke meget kendt og maatte derfor senere gøres paa ny af andre. *K. S. K.*

Gasconnade [gaskåna'd] se Gascogne.

GaSCOyne [gäskåi'n], Flod paa Vestsiden af Australlandet, udspringer paa Østsiden af Mont Labouchere og løber mod Vest optagende Lyons ud i Sharksbay S. f. Point Whitmore. Kun efter stærke Regnskyl findes der Vand i Floden i hele dens Udstrækning. *C. A.*

Gasdynamo se Gasmaskine.

Gase se Gæs.

Gasfabrikation se Gas.

Gasfitter, en Arbejder, der udfører de ved et Gasindlæg forefaldende Arbejder, som kun maa udføres af Folk, der ere autoriserede af Magistraten (se Gasmester). *J. Hd.*

Gasforgiftning se Kulilteforgiftning.

Gasfyring, en Fyrmetode, hvor Varmen frembringes ved Luftarters Forbrænding. Efter disses Beskaffenhed skelnes mellem Generatorgas og Vandgas (s. d.). Belysningsgas bruges som bekendt ogsaa som Opvarmningsmiddel. G. har den Fordel, at Aske- og Slaggedannelse undgaas. Ved G. kan opnaas højere Temperaturer, der lettere lade sig regulere end ved almindelige Fyr. Til G. kan næsten bruges al Slags Brændsel; dog staar det med det største Kulindhold højest. Brændsel, der indeholder meget Vand og Aske, egner sig mindre godt til G. Brændselet omdannes til Generatorgas i de saakaldte Gasgeneratorer, enten Jærnbeholdere, udforede med ildfast Materiale, eller opførte helt af Murværk. Generatoren er i Bunden forsynet med en Rist, hvorigennem strømmer den til Brændselets Forbrænding nødvendige atmosfæriske Luft, der enten blæses ind eller suges igennem. Idet den atmosfæriske Luft træder ind under Risten, omdannes det glødende Brændsels Kulstof til Kulsyre, der ved at passere det glødende Kullag afiltes til Kulilte, der sammen med noget Brint (Vandstof), fremkommet ved Vanddampenes Dekomposition, og Kvælstof fra den atmosfæriske Luft danner det, der kaldes Generatorgas, gennemsnitlig sammensat af ca. 30 p. Ct. Kulilte, 3 p. Ct. Brint, 2 p. Ct. Kulbrinte, 4 p. Ct. Kulsyre og 61 p. Ct. Kvælstof. Generatorgassen ledes enten umiddelbart fra Generatoren til det Sted, hvor den skal bruges, eller gennem Ledninger, hvorved den kan fordeles til forskellige Steder. G. har fundet stor Anvendelse i Industrien, som ved Staalfabrikationen, Glasværker, Bagerier etc. *J. Hd.*

Gasgenerator se Gasfyring.

Gasglødelys se Gas.

Gaskammer se Hammer.

Gasi, Havneby paa Afrika's Østkyst i tysk Østafrika, 75 Km. S. f. Mombas, er Hovedhavnen for Kilima-Ndjaro-Landet. *C. A.*

Gasimur (Kasimir), en Biflod til den transbaikaliske (sibiriske) Flod Argun. Længde 375 **Km.** ***H. L.***

Gaskalk, et Biprodukt fra Gassens Rensning, hvor der anvendes Kalk til denne. G. bestaar væsentlig af kulsur Kalk, men indeholder tillige noget svovlsur Kalk, svovlsyrlig Kalk og Svovlkalcium og anvendes i Garverierne til Hudernes Afhaaring. *J. Hd.*

Gaskell [gä'skel], Elizabeth Cleghorn, (født Stevenson), engelsk Romanforfatterinde, født 29. Septbr. 1810 i London, død smst. 12. Novbr. 1865. 1832 ægtede hun en Unitarpræst i Manchester og kastede sig ivrig ind i Missionsarbejdet blandt de fattige og i Fængslerne, ligesom hun tog Del i Undervisningen af de unge Arbejderkvinder. Et Resultat af hendes Erfaringer i den store Fabrikby var hendes første Roman, som udkom anonymt 1848: »Mary Barton, a Tale of Manchester Life«, der giver et virkelighedstro Billede af de arbejdende Klassers Liv i de store Fabrikker. Den vakte megen Opmærksomhed, og da Dickens 1850 begyndte Udgivelsen af »Household Words«, blev G. Medarbejder. Der fulgte nu, dels i dette Tidsskrift, dels i andre, en Række Romaner og Fortællinger, af hvilke kunne nævnes: Julefortællingen »The Moorland Cottage« [1850], »Ruth« [1853], »Lizzie Leigh« [1854], »Cranford«, en kort Novelle, der lyser af elskværdig Humor, og »North and South« [1855], »Mylady Ludlow« [1859] og s. A. »Round the Sofa«, 2 Bd. Smaafortællinger fra forskellige Tidsskrifter; »Right at last« [1860], »Sylvia's lovers« [1863], »Cousin Phillis« [1865] og »Wives and Daughters«, der var under Udgivelse i Cornhill Magazine, da hun pludselig døde. I disse Værker opfyldte hun fuldt ud de Løfter, hendes første Bog havde givet, og staar ved sin Iagttagelsesevne, sin fine Karakteristik og sin digteriske Stemning som en af England's betydeligste Forfatterinder. Endnu kan nævnes, at hun 1857 udgav en smuk Biografi af Charlotte Bronte. Hendes samlede »Novels and Tales« udkom 1872 i 8 Bd. (Litt.: Essay af Minto i »Fortnightly Review« [1878]). *T.L.*

Gaskilde er et Sted, hvor der fremkommer Ekshalationer (s. d.). *K. R.*

Gasklokke se Gas.

Gaskogeapparater se Gas.

Gaskoger se Gas.

Gaskoks se Koks.

Gaskraftmaskine d. s. s. Gasmaskine.

Gaskul se Gas.

Gaskæde kalder man et galvanisk Batteri, hvis Elektroder alle ere af samme Stof, men ere gjorte forskellige derved, at deres Overflader ere overtrukne med forskellige Luftarter. Sætter man to Platinplader, *A* og *B*, ned i fortyndet Svovlsyre og leder en kort Tid en elektrisk Strøm gennem Syren fra *A* til *B*, vil *A* blive overtrukken med et Lag Ilt (Surstof), *B* med et Lag Brint (Vandstof). Afbryder man nu Forbindelsen med Strømkilden og forbinder *A* og *B* ved en Metaltraad, vil der gennem denne gaa en Strøm fra *A* til *B*, altsaa i Vædsken fra *B* til *A*. Herved iltes Brinten paa *B*, medens der paa *A* udvikles Brint, som forbinder sig med Ilten. Strømmen hører snart op, da det er smaa Luftmængder, der kunne samles paa Pladerne. Grove har angivet en bekvem Form for et Gaselement, hvorved en større Luftmængde i Glasklokker kan samles omkring Pladerne. Flere Elementer kunne forbindes til en G. Et saadant Apparat har Interesse som Middel til at studere Polarisationens Virksomhed (se Galvanisk Batteri). G. kan betragtes som det første Skridt paa Vejen til Opfindelsen af den elektriske Akkumulator. *K. S. K.*

Gaslampe se Gas.

Gasledning se Gas.

Gasmaaler se Gas.

Gasmaskine, en Eksplosionsmaskine (s. d.), i hvilken Arbejdet frembringes ved Eksplosion af en brændbar Luftart, Lysgas, Dowson-Gas e. l.

Allerede i Slutn. af 17. Aarh. fremstillede Huyghens en Maskine, der kan betragtes som en Forløber for G. I denne var det dog ikke nogen Luftart, der bragtes til at eksplodere, men Krudt. Papin søgte at forbedre denne Maskine, dog uden at der naaedes noget virkeligt, praktisk brugbart Resultat. Kun er det interessant, at disse Maskiner arbejdede ved Hjælp af en Cylinder med Stempel og Ventiler paa lignende Maade som de atmosfæriske G. (se nedenf.), der fremkom henved 200 Aar senere.

1791 fremsatte en Englænder, John Barber, en Idé til Anvendelse af Gas som Drivkraft, altsaa den første egentlige G. I en Retort med udvendig Fyring frembragte han Gas af Træ, Kul, Olie e. l., afkølede og blandede den med Luft og trykkede den derefter ved Hjælp af en Pumpe ind i en Beholder, der havde en Aabning, som Gassen kunde træde ud af, og her tændtes den, saa at en stærk Ildstrøm for ud af Beholderen; Ildstrømmen virkede paa et Skovlhjul. Faa Aar efter fremkom Robert Street med en Maskine med Stempel og Cylinder; Gassen frembragtes her i selve Cylinderen og tændtes ved en Flamme, der brændte uden for Cylinderen og, naar Eksplosionen skulde ske, kunde bringes i Forbindelse med Cylinderens Indre. Lebon, en Franskmand, konstruerede 1801 en dobbelt virkende Maskine, der skulde drives med Lysgas, som da var begyndt at blive bekendt. Gassen fremstilledes i en særlig Ovn, og to Pumper trykkede henholdsvis Gas og Luft ind i en Beholder, hvor Eksplosionen skete ved en elektrisk Gnist. Eksplosionsprodukterne virkede da i Cylinderen, der stod i Forbindelse med Beholderen, paa samme Maade som Damp i en Dampmaskine.

1823 opfandt Englænderen Samuel Brown en atmosfærisk G. Ved denne føres Gassen ind under Stempelet i en lodret, med Vandkappe forsynet, foroven aaben Cylinder, medens Stempelet er i sin nederste Stilling. Gassen tændes ved en uden for Cylinderen brændende Flamme, der gennem en Aabning kan slaa ind i Cylinderen. Naar Stempelet bevæger sig opad, lukkes denne Aabning, men i Cylinderen brænder en kraftig Flamme, der udvider Luften i denne; en Del af Luften undviger gennem Ventiler, der ere anbragte i Stempelet, men som lukke sig, saa snart dette har naaet sin øverste Stilling. De i Cylinderen tilbageværende Forbrændingsprodukter afkøles hurtig, dels ved Vandkappen, dels ved Vand, der sprøjtes ind i selve Cylinderen, og derved bliver Trykket under Stempelet mindre end Luftens Tryk paa dets Overside, saa at det drives nedefter ved Atmosfærens Tryk, hvilket har givet Anledning til Maskinens Benævnelse. Maskinen var dobbeltvirkende, idet der fandtes to Cylindre, hvis Stempler vare forbundne ved en Balance og altsaa arbejdede vekselvis. Nu tiltoge Konstruktionerne i Antal. 1833 tog Wright Patent paa en Maskine, der bestod af en dobbeltvirkende Cylinder med Stempel, i hvilken der vekselvis skete Eksplosion i hver af Cylinderens Ender, medens en Centrifugalregulator sørgede for, at den rigtige Hastighed

bibeholdtes, idet Mængden af Gas i Blandingen varierede med Hastigheden. 1838 fremkom Barnett's Maskine, i hvilken anvendtes Kompression af Blandingen — hvad i øvrigt allerede Wright havde tænkt paa at benytte —, idet to Pumper besørgede Gas og Luft under Tryk ind i Cylinderen, efter at de først havde passeret en Blandingsbeholder. Som Tændeapparat benyttedes en omdrejende Hane, i hvilken der brændte en Flamme; i Tændingsøjeblikket drejedes Hanetolden, saa at Flammen kunde slaa ind i Cylinderen. Derved slukkedes selve Tændeflammen, men naar Hanen atter drejedes om, tændtes den igen af en uden for Hanen stadig brændende Flamme. Barnett har Æren af at have været den første, der har anvendt Kompressionen og tillige Tænding i Dødpunktet; endvidere udnyttede han Forbrændingsprodukternes Ekspansionsevne, men han forstod ikke at gennemføre og drage Nytte af disse Forbedringer, saa at hans Maskine lige saa lidt fik praktisk Betydning som de forannævnte, af hvilke flere næppe engang ere udførte. Det samme gælder om alle de i de næste 20 Aar fremkomne Konstruktioner, der foruden paa selve Maskinernes i mange Retninger ufuldkomne Konstruktion tillige strandede paa, at Gassen, som kun fandtes i enkelte store Byer, langtfra var saa god og ensartet som nu om Stunder, ligesom den ogsaa var meget kostbar. Endelig misforstod man noget G.'s Opgave, idet man uden endnu at være Herre over de konstruktive Vanskeligheder begyndte med at ville bygge store Maskiner paa 20 til 50 Hestes Kraft og vilde erstatte Dampmaskinen, i Stedet for — som man senere gjorde — at begynde med at skaffe en Motor for ringe Hestekraft, hvortil Dampmaskinen mindre godt egnede sig. Som særlig sindrige skulle kun nævnes Drake's (Philadelphia 1843) og to Italienere, Barsanti & Matteucci's, atmosfæriske Maskine fra 1854; denne sidste er nærmest en Forløber for Otto & Langen's Maskine fra 1867; dog synes den ikke at have været de sidste Opfindere bekendt.

Den første G., som virkelig egnede sig til Anvendelse i Praksis og fik en større Udbredelse, var Lenoir's, der fremkom 1860. Skønt hans Ideer ikke kunne kaldes originale, men egentlig vare fremsatte af andre tidligere, navnlig af Lebon 1801, har Lenoir dog Æren af at have bragt disse Ideer i en praktisk anvendelig Form, hvad ikke var lykkedes nogen af hans Forgængere. Lenoir's Maskine blev modtagen med ligefrem Begejstring, og i flere Retninger var den ogsaa overordentlig tiltalende. Den arbejdede lydløst, var altid klar til Igangsætning med faa Øjeblikkes Varsel, og den fordrede ingen Kedel, Skorsten eller Fyrbøder. Der indløb da ogsaa Masser af Bestillinger, og der dannedes Selskaber til dens Forfærdigelse i Paris og i England (Reading); men under den stærke Reklame, der gjordes for Maskinen, havde man begaaet den store Fejl at angive dens Gasforbrug til mindre end en Kubikmeter pr. Hestekraft i Timen og paastaa, at den var mere økonomisk end Dampmaskinen. De udførte Maskiner viste sig imidlertid at bruge ikke mindre end 3 å 4 Kbm. Gas pr. H. K. i Timen og en umaadelig Mængde Olie. Begejstringen slog da fuldstændig om i sin Modsætning, saa at mange af Maskinerne bleve satte ud af Brug og vandrede i Smelteovnen igen. Denne haarde Medfart var ikke ganske fortjent; thi i Virkeligheden havde Maskinen udmærkede Egenskaber, navnlig hvor det gjaldt om ringe Kraft til Afløsning af Haandarbejde; men havde Maskinen ikke gjort anden Nytte, havde den dog vist, at Opgaven at benytte Gas som Drivkraft kunde løses, og mange Opfindere kastede sig over Sagen og søgte at afhjælpe Maskinens Mangler.

Maskinen selv var en dobbeltvirkende Maskine og lignede i sin Konstruktion en liggende Dampmaskine. Stempelet sugede under den første Del af sin Vandring Gas og Luft ind; Blandingen tændtes, naar Stempelet var omtrent midt i Cylinderen, og drev dette frem til Dødpunktet; under Tilbagegangen til det andet Dødpunkt drev Stempelet Forbrændingsprodukterne ud af den Ende af Cylinderen, hvor Eksplosionen var sket, medens der samtidig foregik Indsugning af Gasblanding og derefter Eksplosion paa den anden Side af Stempelet. For hver Omdrejning af Maskinen skete der altsaa to Eksplosioner, een i hver Ende af Cylinderen; hver Cylinderende arbejdede saaledes i den saakaldte »Totakt«, ɔ: der kom en Eksplosion for hvert andet Slag. Tændingen skete ved Elektricitet.

Flere samtidige Opfindere, saaledes Urmageren Reithmann i München og Direktøren for Gasværket i Paris, Hugon, søgte at gøre Lenoir Rangen stridig som den virkelige Opfinder af Maskinen; dog er der ingen Tvivl om, at Lenoir har arbejdet uafhængig, og sikkert er det, at hans Maskine var den første, der virkelig naaede praktisk Udbredelse og Betydning. Hugon's Maskine kom først 1862; den arbejdede paa lignende Maade som Lenoir's, uden Støj, men med et økonomisk omtrent lige saa uheldigt Resultat og fik ingen betydelig Udbredelse, ligesom ogsaa Fabrikationen af dem begge gik i Staa, inden der var kommet virkelige Afløsere for dem. Forinden dette skete 1867 ved Otto & Langen's Maskine, havde 1862 en fransk Ingeniør, Beau de Rochas, opstillet de Betingelser, som han mente nødvendig maatte opfyldes, for at man kunde faa en virkelig god og økonomisk G. Han saa Hovedgrundene til de uheldige Resultater deri, at Maskinerne arbejdede uden Kompression, at Ekspansionen kun mangelfuldt udnyttedes, og at Varmetabet gennem Cylindervæggene var for stort, og opstillede følgende Fordringer, som maatte opfyldes af en Gasmotor, der skulde give tilfredsstillende Resultater: 1) mindst mulig Overflade af Cylinderen i Forhold til Volumen, 2) størst mulig Stempelhastighed, 3) størst mulig Ekspansion og 4) størst muligt Tryk ved Ekspansionens Begyndelse. Disse Fordringer ere nu om Stunder opfyldte ved enhver god G., men det varede længe, inden de vandt Anerkendelse. For at gennemføre disse Betingelser for en økonomisk Drift mente Beau de Rochas det nødvendigt kun at bruge een Cylinder, og han angav, at denne maatte arbejde saaledes, at der kun skete een Eksplosion — altsaa Arbejdsudvikling — for hver anden Omdrejning af Krumtapakselen, det vil sige for hvert fjerde Stempelslag, og under hvert af disse fire Stempelslag foregaar da følgende: 1) under Stempelets Bevægelse mod Krumtappen indsuges Blandingen af Luft og Gas; 2) under Tilbagegangen komprimeres denne Blanding;

3) under næste Fremgang sker straks Tændingen, medens Stempelet er i det bageste Dødpunkt, derved Eksplosionen og endelig Ekspansionen; 4) under Tilbagegangen uddrives Forbrændingsprodukterne af Cylinderen. Denne Arbejdsmaade, ved hvilken kun hvert fjerde Stempelslag er et »Arbejdsslag«, kaldes »Firtakt«, i Modsætning til f. Eks. Lenoir's Arbejdsmaade, med Eksplosion for hvert andet Slag, den saakaldte »Totakt«.

Ved at lade Tændingen ske i Dødpunktet bliver man i Stand til at udnytte Ekspansionen under hele Stempelets Bevægelse fremad, og ved Kompressionen opnaar man, at man kan faa den størst mulige Mængde Gasblanding, nemlig hele Cylinderens Volumen, til at eksplodere, altsaa faa den størst mulige Varmeudvikling eller — hvad der jo er det samme — Kraftudvikling med den mindst mulige Cylinder, medens samtidig Eksplosionens Styrke forøges ved, at Blandingen af Gas og Luft bliver inderligere ved Kompressionen, og Tændingen lettes ved den under Kompressionen skete Opvarmning af Blandingen, en Opvarmning, der naturligvis ogsaa bidrager til at forhøje det ved Eksplosionen opstaaede Tryk. Beau de Rochas førte ikke sin Opfindelse ud i Livet; dette skete først 14 Aar senere, nemlig da »Otto's ny Motor« fremkom 1876, efter at Otto & Langen's Maskine, som nu skal omtales, i ca. 10 Aar havde været næsten ene paa Markedet.

Medens Lenoir's Maskine udmærkede sig ved sit tiltalende Ydre og sin lydløse Gang, kunde den Maskine, der nærmest skulde blive dens Afløser, ikke rose sig af nogen af disse Egenskaber. Denne Maskine var bygget af Firmaet Otto & Langen i Deutz ved Köln og fremstilledes paa Verdensudstillingen i Paris 1867. Det var ligesom Brown's og Barsanti & Matteucci's Maskiner en atmosfærisk G., ved hvilken Gassens Eksplosion kun indirekte blev benyttet til Arbejdsudvikling. Ved Eksplosionen slynges Stempelet *P* (Fig. 1) i denne staaende, enkeltvirkende Maskine til Vejrs og er under denne Bevægelse ikke i Forbindelse med Krumtapakselen. Forbrændingsprodukternes Spænding synker hurtig ved Afkappen bidrager, og ved den under Stempelet opstaaende Formindskelse af Trykket bliver det muligt for den ydre Luft at trykke Stempelet, der nu er i Forbindelse med Krumtapakselen, nedhvortil Kølefter, hvorved altsaa den egentlige Arbejdsudvikling sker. Maskinen havde flere Ulemper, saaledes var den meget stor i Forhold til sin Kraftudvikling, og med Driften var forbunden en stærk Larm, der var ganske uregelmæssig og derfor saa meget mere ubehagelig. Men disse Mangler opvejedes af den store Fordel, at dens Gasforbrug var meget ringe, kun omtrent 1/4 af Lenoir's Maskines, og næsten ikke større end ved de bedste G. nu. Foruden denne Maskine var dengang Alexis de Bisschop's G. en Del i Brug; den byggedes af Buss, Sombart & Co. i Magdeburg og var udelukkende bestemt til mindre Kraftudvikling end 1 Hestekraft. Den fik paa Grund af sin simple Konstruktion en ret betydelig Udbredelse.

Fig. 1.

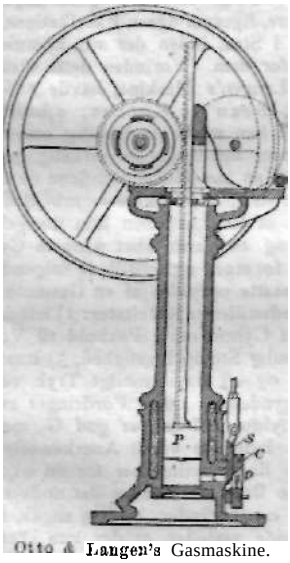

Otto & Langen's Gasmaskine.

At Otto & Langen's Maskine afhjalp et føleligt Savn, fremgaar af, at der i 10 Aar blev bygget omtrent 5,000 saadanne; men dens Opfinder var dog ikke tilfreds med den, arbejdede utrættelig paa at fremstille en endnu mere tilfredsstillende Maskine og vandt 1876 en afgørende Sejr ved, idet han kastede hele det Grundlag til Side, hvorpaa hans tidligere Maskine hvilede, at fremkomme med Otto's ny Motor, der ved sit tiltalende Ydre, sin lydløse Gang og den udmærkede Dygtighed, hvormed Arbejdet var udført, med eet Slag erobrede hele Markedet og besejrede alle Medbejlere.

»Otto's ny Motor« var oprindelig en liggende Maskine (senere byggedes den ogsaa staaende), som arbejdede i Firtakt. Om Otto selvstændig har opfundet Firtakten, eller om han har kendt Beau de Rochas's Skrift fra 1862, er tvivlsomt, men ogsaa af mindre Betydning; hans store Fortjeneste ligger i, at han forstod at bringe Firtakten til Anvendelse og derved — samt ved Anvendelse af en udmærket Tændemekanisme og flere andre fortrinlige Konstruktionsdetailler — blev i Stand til at fremstille en Maskine, som maa siges at tilfredsstille alle de Fordringer, som den mindre Industri maa stille til en for den under alle Forhold anvendelig Kraftmaskine.

Fig. 2 viser Otto's ny Motor. *A* er Cylinderen, der har dobbelt Væg, saa at der mellem de to Vægge dannes en Kølekappe, der gennemstrømmes af Vand. Cylinderens forreste Ende er fastgjort til et solidt Fundament *B*, der bærer Hovedlejerne for Krumtapakselen *F*. Plejlstangen *E* tilvejebringer gennem et Krydshoved Forbindelse med Stempelstangen *D*, der er i fast Forbindelse med Stempelet. (Ved nyere Maskiner udelader man i Reglen Krydshoved og Stempelstang og lader Plejlstangen gribe fat direkte paa Stempelet). Stempelet er et saakaldet »Trunkstempel« d: et Stempel af Form som en Spand, og det vandrer i den fortil aabne Cylinder. Tætheden mellem Cylinder og Stempel tilvejebringes ved en Del fjedrende Støbejærnsringe, der ere indlagte i Riller i Stempelet. Krumtapakselen bærer Svinghjul og Remskive, og desuden sidder der paa den et Tandhjul *V*, der gennem et andet Hjul *U* driver Styreakselen *T*, hvorpaa sidstnævnte Hjul er anbragt. Denne Aksel, der paa nyere Maskiner oftest drives ved Skruehjul i Stedet for de her viste koniske Hjul, udfører kun een Omdrejning, medens Krumtapakselen gør to Omdrejninger, og den har den Opgave at styre de Organer, gennem hvilke Ind-

strømning af Gas og Luft, Udstrømning af Eksplosionsprodukterne, Tændingen og endelig Reguleringen iværksættes. Indstrømning af Gas og Luft sker gennem Glideren *C*, medens Stempelet bevæger sig frem imod Krumtappen. Under Tilbagegangen sammentrykkes den indsugede Blanding,

Fig. 2.

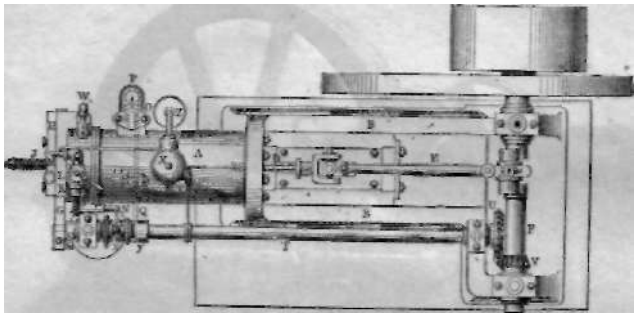

Otto's ny Motor.

og naar Stempelet naar sin bageste Stilling, tilvejebringer Glideren Forbindelse mellem Cylinderens Indre og en i Glideren selv brændende lille Flamme, hvorved Tændingen og altsaa Eksplosionen sker. Under Stempelets Fremgang ekspandere Eksplosionsprodukterne, og Stempelet modtager Arbejde, der afgives til Krumtapakselen; under den derpaa følgende Tilbagegang af Stempelet udstødes Eksplosionsprodukterne gennem Udblæsningsventilen *P*, som aabnes fra Styreakselen ved Hjælp af Vægtarmen *Q*. Endnu skal nævnes Regulatoren *X*, der ogsaa drives fra Styreakselen ved Hjælp af koniske Tandhjul, og som besørger Reguleringen af Maskinens Hastighed paa den Maade, at den sørger for, at der ingen Gas indsuges, altsaa ingen Eksplosion finder Sted, naar Maskinens Hastighed bliver for stor.

Glideren, der har den dobbelte Bestemmelse at indlade Gas og Luft og at bevirke Tændingen, er en i og for sig genial Opfindelse af Otto; den anvendtes i mange Aar og gjorde i det hele fortrinlig Tjeneste. Under Brugen kunde den dog undertiden volde Vanskeligheder, thi saa snart den blev lidt utæt, hvilket kunde hænde, naar den var spændt for stærkt eller for svagt til, eller naar der i Olien var Urenheder, var den ikke mere paalidelig, men navnlig Tændingen var tilbøjelig til at svigte. Omkring 1890 blev det derfor mere og mere almindeligt, at man forlod Glideren og erstattede den dels med en anden Tændeindretning, dels med en Ventil, »Blandingsventilen«, gennem hvilken Gas og Luft føres ind i Cylinderen. Blandingsventilen er ligesom Udblæsningsventilen og den af Regulatoren paavirkede Gasventil en simpel Kegleventil, der bevæges fra Styreakselen. Tændeindretningen er undertiden elektrisk — et lille magneto-elektrisk Apparat, der frembringer en Gnist inde i Cylinderen — langt hyppigere dog et »Gløderør« o: et i den ene Ende lukket, rørformigt Legeme, der ved en Gasflamme holdes glødende. Fig. 3 viser et Gløderør. *T* er selve Røret, der her er tænkt som et Jærnrør, men nu oftere fremstilles af Porcelæn; Røret er anbragt i en Skorsten *R* og holdes glødende ved en Flamme fra Brænderen *B*. *S* er en af en Arm *L* styret Ventil, der tjener til, naar Tændingen skal finde Sted, at tilvejebringe Forbindelse mellem Rørets Indre og Maskinens Cylinder; Blandingen i denne er da komprimeret og strømmer ind i det glødende Rør, hvor den tændes. Med Maskiner af denne Art er der naaet meget tilfredsstillende økonomiske Resultater, idet en effektiv Hestekraft kan fremstilles med et Gasforbrug af mellem $^1/_2$ og 1 Kbm. Gas i Timen efter Maskinens Størrelse.

Et meget stort Antal Firmaer over hele den civiliserede Verden bygger nu G., der for største Delen følge Otto's Princip og arbejde i Firtakt, og der er, siden Otto's ny Motor fremkom, ikke udført Maskiner af andre Typer, som virkelig have formaaet at hævde en Plads i Markedet. En stor Mængde Konstruktioner dukkede op, navnlig i de Aar, da Otto's Patenter endnu vare gyldige, men efter at disse vare udløbne, ere de andre Konstruktioner for største Delen blevne forladte. Derimod er der mellem de forskellige Firmaers Maskiner mange Afvigelser i Detailudførelsen, og der er i Aarenes Løb gjort ikke faa vigtige Forbedringer, navnlig sigtende til at forbedre Kraftudviklingen og Økonomien, idet man er kommen til bedre Forstaaelse af, hvad der foregaar inde i Cylinderen, altsaa navnlig af Forbrændings- eller Eksplosionsfænomenerne. Maskinerne bygges lige fra ganske smaa paa en Brøkdel af en Hestekraft og — navnlig efter at Dowson-Gassen (s. d.) har vundet Udbredelse — op til flere Hundrede Hestes Kraft, og de fremstilles enten enkeltcylindrede eller som Tvillingmaskiner med to Cylindre, hvorved opnaas dels større Regelmæssighed, dels at Cylindrenes Dimensioner ikke blive alt for store. De største G. findes i England og Frankrig og have 3 å 400 H.'s Kraft. G. have fundet Anvendelse i næsten alle Industrigrene. Ofte kan man træffe G. byggede sammen med de Arbejdsmaskiner, der skulle drives af dem, saaledes navnlig med Pumper og Dynamomaskiner, de saakaldte Gasdynamoer.

Fig. 3.

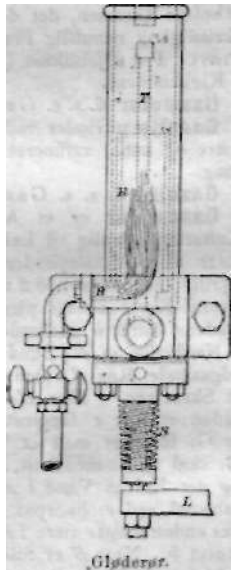

Gløderør.

I Danmark er der fra omtrent 1880 bygget G. af Firmaerne I. G. A. Eickhoff, Hammel og Tuxen & Hammerich, hvortil i de sidste Aar endnu er

kommet nogle flere; i Sverige og Norge er denne Industri af langt yngre Dato, og den har ikke endnu naaet nogen større Udvikling. De største G. ere i Danmark paa ca. 100 eff. H.'s K., i Sverige paa ca. 200 eff. H's. K. og i Norge paa ca. 250 H.'s K. (de ere alle fremstillede i Danmark af Firmaet Tuxen & Hammerich). Fig. 4 viser den største G. i Skandinavien; den er af ca. 250 eff. H.'s K. og findes i Holmen Papirfabrik i Drammen. (Litt.: Schottler, »Die Gasmaschine« [Braunschweig 1890]; Robinson, *Gas & Petroleum engines* (London 1890]; Bryan Donbin, *Gas, Oil & Air engines* [Lond. 1894]; Witz, *Traité théorique et pratique des moteurs å gaz et å pétrole I—II*[Paris 1892—95]). *H. H. S.*

Fig. *i.*

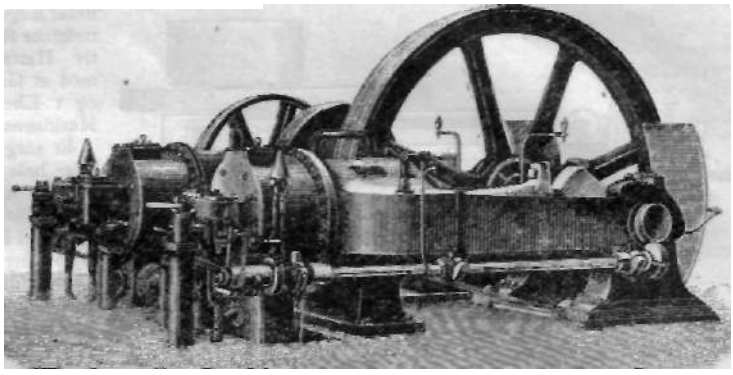

Gasmaskine (i Holmen Papirfabrik i Drammen)

Gasmester er en af Magistraten udnævnt Person, der har Ret til at udføre alle ved Gasindlæg forefaldende Arbejder. Ifølge en Magistratsbestemmelse 1895 meddeles en saadan Udnævnelse kun til den, der underkaster sig den een Gang aarlig afholdte Eksamen, der dels bestaar i en teoretisk skriftlig og mundtlig Prøve og dels i en praktisk Prøve. For Øjeblikket (1897) er der ca. 250 G. i Kjøbenhavn. *J. Hd.*

Gasmotor d. s. s. Gasmaskine.

Gasolie udvindes ved Destillation af Brunkulstjære og kan i raffineret Tilstand bruges til Belysning. *J. Hd.*

Gasolin d. s. s. Gasæter.

Gasométer er et Apparat til Opsamling af Luftarter, navnlig til Laboratorieforsøg. Det bestaar af 2 Metalcylindre *A* og *B* (se Fig.) indbyrdes forbundne ved 2 med Haner forsynede Rør, hvoraf Røret *a* naar næsten ned til Bunden af *B*, medens Røret *b* udmunder lige i Overfladen af *B*. I Nærheden af *B*'s Bund er anbragt et skraat opadgaaende Rør *d*, som kan lukkes lufttæt med et Skruelaag. Nær *B*'s Laag er anbragt ud til Siden et Rør *e* forsynet med Hane. Endvidere er G. forsynet med et Vandstandsglas *f*. Naar G. skal fyldes med Luft, aabnes Hanerne *a*, *b* og *e*, og der hældes Vand i *A*, indtil det begynder at løbe ud ved *e*, hvorpaa denne lukkes; den Luft, der endnu maatte være i *B*, vil da undvige gennem Røret *b*. Naar *B* er fuldstændig fyldt med Vand, lukkes ogsaa Hanerne *a* og *b*, og Skruelaaget *d* fjernes. Naar alle Haner ere tætte, kan intet Vand løbe ud, da det holdes oppe af Luftens Tryk. Røret fra Luftudviklingsapparatet føres ind i *d*, Luften vil da trænge ind i *B*, medens Vandet samtidig løber ud, Vandstandsglasset angiver, hvor megen Luft der er i *B*. Efter endt Luftudvikling skrues Laaget paa *d*.

Den Luft, der indeholdes i *B*, kan nu bruges til Forsøg paa forskellig Maade. Den øverste Cylinder *A* fyldes til Dels med Vand; naar et med Vand fyldt Cylinderglas anbringes med Aabningen over Røret *b*, og Hanerne *a* og *b* aabnes, vil Luften boble op i Cylinderglasset, medens den samtidig driver Vandet ud af Glasset. Vil man have en kontinuerlig Luftstrøm, aabnes Hanerne *a* og *e*. Luften vil da strømme ud af *e* og kan ved Rør eller Slanger ledes til det Sted, hvor man vil bruge den. Det Tryk, hvormed Gassen strømmer ud, afhænger af Vandstandshøjden i *A*; vil man have et højere Tryk, kan man i *a* skrue et længere Rør, der foroven bærer en Vandbeholder, og da fylde Vand i denne. *J. Hd.*

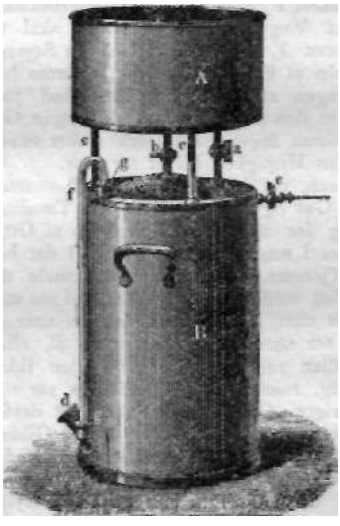

Gasométrisk Analyse se Analyse, S. 776.

Gasopvarmning se Gas.

Gasovn se Gas.

Gaspard (van Weerbeke), anset belgisk Kontrapunktist, født ca. 1440 i Audenarde, senere Sangmester hos Sforza'erne i Milano, efter 1490 atter tilbage i sit Fædreland. De ældste Nodetryk (af Petrucci) indeholde adskilligt af G. 's polyfone Vokalværker. *A. H.*

Gaspari, Gaetano, italiensk Musiker og Musikhistoriker, (1807—81), var Konservator ved Biblioteket i Bologna's *Liceo musicale* (et af de rigeste Musikbiblioteker) samt Kapelmester ved Kirken St. Petronio. Han har skrevet en Række stilfulde Kirkekompositioner, men vandt sig navnlig et højt anset Navn som musikhistorisk Forsker; i denne sin Egenskab blev han Medlem af en Kommission, der 1866 nedsattes til Udforskning af Bologna's Historie, og leverede til Aarsberetningerne en fortræffelig Fremstilling af de bolognesiske Musikeres Historie i 14.—17. Aarh. *W. B.*

Gasparin [gaspar&'], Adrien, Greve, fransk Statsmand og Landbrugsforfatter, født 29. Juni 1783 i Orange, Dep. Vaucluse, død 7. Septbr. 1862, var Søn af Thomas Aug. G., (1754—93), der som Medlem af Konventet og Velfærdsudvalget under Toulon's Belejring først støttede Bonaparte's Angrebsplan, og hvis Arvinger 1821 i Kejserens Testament fik 100,000 frc. til Tak. G. var først Rytterofficer, men maatte forlade Tjenesten 1807 efter at være saaret ved Eylau. Han kastede sig da med stor Iver over Landbruget og skrev en Mængde Skrifter, især om Husdyravlen. Hans Hovedværker ere »Cours d'agriculture« [6 Bd. 1843—60], »Principes d'agronomie« [1854, oversat paa Dansk]. 1831 blev han Præfekt og undertrykte 1834 med stor Kraft Arbejderopstanden i Lyon; blev til Løn Greve og Pair. 1836—37 og en kort Tid 1839 var han Indenrigsminister. Hans Søn Agénor G., (1810—71), var 1842—46 Medlem af Deputeretkammeret og viste stor Iver for at sikre sine protestantiske Trosfæller fuld kirkelig Frihed; kæmpede for Kirkens Adskillelse fra Staten og for Slaveriets Afskaffelse. Han skrev bl. a.: »Intérets du protestantisme francais c [1843] og » Christianisme et papanisme« [2 Bd., 1846]. Han tog med Varme Ordet for den nordamerikanske Unions Hævdelse over for Slavestaternes Opstand i Skriftet »Un grand peuple qui se relève« [1861] og foreslog 1870 Elsass oprettet til en neutral Republik. Hans Hustru Valerie G., (født 1815), har gjort sig bekendt ved Noveller, Rejseskildringer og moralske Skrifter imod Prostitutionen, imod Drukkenskab og om Ægteskabet, »Le mariage au point de vue chrétien« [1842], »Un livre pour les femmes mariées« [1845]. *E. E.*

Gasparini, Francesco, fra Lucca, italiensk Komponist, (1668—1737), Elev af Corelli, Lærer ved Konservatoriet *della pietà* i Venezia, 1735 Kapelmester ved Laterankirken i Rom. Komponercde Oratorier, forskellig Kirkemusik og Kammerkantater samt 1702—30 henved 40 Operaer for Venezia, Rom og Wien. Hans Lærebog i Generalbas »L'armonico pratico al cembalo« [1683] holdt sig i Italien i Brug lige indtil Midten af 19. Aarh. [7. Opl. 1802]. *A. H.*

Gasparis, Annibale de, italiensk Astronom, født 9. Novbr. 1812 i Bugnara, død 21. Marts 1891 i Napoli, studerede fra 1838 i Napoli, ansattes 1840 ved Observatoriet smst. og begyndte 1848 at opsøge ny Planeter, hvoraf han 1849—61 fandt 8, foruden den, der var opdagen 4 Dage tidligere af Hind (s. d,). For dette Arbejde fik han 1851 det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille, Lalande's Pris fra Videnskabsselskabet i Paris, og blev s. A. Professor i Astronomi ved Universitetet i Napoli, 1864 tillige Direktør for Observatoriet. Foruden sine Observationer af Planeter og Kometer har G. 1846—82 publiceret i Fagskrifter 51 større Afhandlinger, dels af rent matematisk Indhold, dels af mere astronomisk Art, saasom Bestemmelse af en Planetbane, Opløsning af Kepler's Problem, Beregning af Perturbationer. *J. Er. S.*

Gaspáro da **Sălo**, Instrumentbygger i Brescia, (ca. 1565—1615), Forløber for den senere berømte Cremoneser-Skole. G. byggede endnu væsentlig Violaer og Gamber. Violiner af hans Fabrikat ere sjældne. *A. H.*

Gaspé, Halvø mellem St.-Laurence-Bugten og Baie des chaleurs, er 25,000 □Km. stor og har ca. 40,000 Indb., overvejende franske Canadiere. G. dannes af en med dybe Kløfter gennemskaaren Højslette, der kan betragtes som den nordligste Fortsættelse af Alleghany-Systemet, dens Gennemsnitshøjde er 460 M.; Shickshock-Kæden, der gaar tværs over den, naar dog i Logan 1,148 M. *C. A.*

Gasregulător se Gas.
Gasretörter se Gas.
Gasrør se Gas.

GaSS (Gassa, Gaz), Mønt i Maskat = 1/20 Mamudi, omtr. 1/2 Ør.; og Pengeenhed i Bendar-ábbas, 1/20 Mamudi eller i Storhandelen 1/10 Schahi. *N. Y. B.*

Gassanider se Ghassanider.

Gassendi [gasādi' ell. gasēdi'], Pierre, fransk Filosof, født i Champtercier ved Digne i Provence 22. Jan. 1592, død i Digne 24. Oktbr. 1655. G. blev tidlig sendt til Skolen i Digne, udmærkede sig snart i Sprog og Matematik og kom da til Aix for at studere videre. Allerede 20 Aar gl. havde han fuldendt sine teologiske og filosofiske Studier og blev Forstander for Skolen i Digne. Nogle Aar senere tog han Doktorgraden i Avignon og fik et Kanonikat i Digne, hvorefter han blev præsteviet 1617. I de følgende Aar docerede han ved Universitetet i Aix og blev snart dragen ind i hele det Sammenstød mellem gamle og ny Anskuelser, som udmærkede Tiden. Studiet af Vives, Ramus, Charron og Mirandola fremkaldte hos ham et Brud med Aristoteles, og Naturvidenskabens Fremskridt med Galilæi og Kepler lod ham fordybe sig i Astronomi og Fysik, og han lærte at betragte disse som den egentlige ægte Videnskab. Han. blev derved mistænkelig i Jesuitternes Øjne og fortrængtes fra sin Lærerstol efter 6 Aars Virksomhed. Hans Venner fik ham derefter til at offentliggøre sine kritiske Indvendinger mod Aristoteles (*Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos*) 1624. Dette hans første Skrift vakte en betydelig Opsigt, og da G. kort efter gjorde en Rejse til Paris, stiftede han der Bekendtskab med de mest fremragende lærde, saaledes Mersenne og Descartes. De følgende 4 Aar levede han derefter rolig i sin Hjemstavn i Provence fordybet i astronomiske Studier og underholdende en ivrig Brevveksling med sine bekendte. Dette paadrog ham

yderligere Mistanke, men derom bekymrede han sig ikke. Derimod var han meget varsom med at vove sig frem paa Omraader, hvor han ikke fandt det Umagen værd at gøre sig til Martyr. Han fortsatte derfor ikke sine Angreb paa Aristoteles, og ligeledes fandt han det urimeligt, om man vilde gøre sig til Martyr for et saadant Spørgsmaal, som om Solen stod stille. Han raadede da ogsaa Galilæi indstændig til at underkaste sig det romerske Tribunats Dom. — G. var en varmtfølende og rettænkende Karakter, behagelig i Omgang og mild i sin Dom, men han var ikke af den resolutte Karakter, der tager sit Standpunkt klart og bestemt. I sit Væsen som i sine Meninger var han en Kompromis'ets Mand, og Fortidens Meninger og Følelser havde endnu dyb Rod i ham, om han end med sin klare Forstand nærmest bøjede sig mod Fremtiden. Han udviklede sig derfor mere og mere til en lærd og alsidig Kritiker, men kom ikke til at fremsætte ny originale Synspunkter. Der kom derved noget vaklende, noget skeptisk og eklektisk over hans Meninger. Hans Navn er da ogsaa særlig blevet knyttet til hans kritiske Sammenstød med Robert Fludd og med Descartes, og hans største litterære Bedrift er Fremstillingen og Rehabilisationen af Epikur.

Under en Rejse i Holland og England, hvor han søgte Bekendtskab med Th. Hobbes, paatog han sig for sin Ven Mersenne at svare paa et Angreb, som Fludd havde rettet mod denne. G. skilte sig med stor Dygtighed og Besindighed fra dette Hverv (*Exercitatio epistolica adversus Fluddum* [1630]) og afviste fuldstændig Fludd's platoniserende Mysticisme. Nogle Aar senere sendte Descartes gennem Mersenne sine Meditationer rundt til forskellige lærde for at høre deres Meninger; ogsaa G. fremsatte sine Indvendinger, men disse (*Objectiones*) forbitrede Descartes, og hans Svar var temmelig overlegent og haanligt. Det lykkedes dog senere, da G. var kommen til Paris, hvor Richelieu havde ansat ham som Professor 1645, at forsone de to Modstandere. Alt imedens havde G. allerede 1628 ved Læsningen af et Skrift af Puteanus om Epikur fattet Planen til et sammenhængende Arbejde om denne udskregne Tænker; og i 20 Aar arbejdede nu G. paa at samle og korrigere alt, hvad der kunde skaffes til Veje af Materiale. I en Tid, der havde saa lidt Sans for kritisk Historieforskning, leverede G. et Monster af et filosofisk-historisk Arbejde. 1647 udkom hans Levnedsskildring af Epikur i Lyon. G.'s Helbred led imidlertid under Opholdet i Paris, og han vendte derfor atter tilbage til Syden, hvor han tog Bolig i Toulon. Her sysselsatte han sig med paa Grundlag af Epikur's Atomlære at fremstille en positiv sammenhængende Filosofi. Men dette Værk (*Syntagma philosophicum*) fik han ikke fuldendt. Derimod udgav han endnu en Levnedsskildring af Kopernicus og af Tyge Brahe med en fortræffelig Indledning om Astronomiens Historie. Bringe det til et Valg mellem de to modsatte astronomiske Teorier formaaede hans kritiske Natur ikke. De sidste Par Aar maatte han paa Grund af Brystsyge leve ganske stille. Efter hans Død udgav Montmort hans Arbejder i 6 Bd. i Lyon 1658.

G.'s Filosofi, som indeholdes i hans Syntagma, lægger Hovedvægten paa Sanserne som Kilden til vor Viden. Vi have ingen Forestillinger, som ikke skrive sig fra dem. Dog gør G. forskellige Undtagelser herfra af religiøse Grunde, idet han skelner mellem den naturlige Fornuft og den aabenbarede. Sjælen er materiel, men ved Siden af den er der ogsaa en immateriel Sjæl, som staar i nøje Forbindelse med hin. Den videnskabelige Metode er væsentlig Induktionen, men senere forudsættes dog en almindelig Grundsætning, som man umiddelbart maa gaa ud fra. Fysikken er den egentlige Videnskab, men heller ikke her kan Mennesket bringe det til stort mere end til Hypoteser. G. søger at fremstille Epikur's Atomteori som den mest omfattende og rummeligste Hypotese, og denne Fremstilling er hans største og varigste Fortjeneste. Han forsøgte ogsaa at fremstille en Etik paa Epikur's Grundlag, men denne er kun kortfattet og ufuldendt. Grundtanken er, at Livets Maal er Lykken, tænkt som en passiv Nydelsestilstand. Det jordiske Liv er kun en Stræben efter denne, og Moralen er derfor den fornuftige Stræben. De aandelige Nydelser maa foretrækkes for de sanselige, uden at det klart ses hvorfor; det skorter i det hele paa Bestemmelsen af Forholdet mellem Menneskets personlige Krav og Samfundets Krav, og dog hævdes det, at uden for Samfund kunde der ikke være Tale om Moral. G. deler her Mening med Hobbes, hvis »De cive« han beundrede; saaledes bestemmer han det retfærdige som det samfundsnyttige. (Litt.: Sorbière, *De vita et moribus P. G.* [i Udgaven af de samlede Værker 1658]; N. Taxil, *Oraison funebre de G* [ny Udg. 1882]; Bugerel, *Vie de G.* [1737 og 1770], Damiron, *Mém. sur G.* [1839]; Degerando, *Hist. comp. des sy stentes de phil.* [1847]; Martin, *Hist. de la vie et des e'crits de G.* [1854]; Thomas, *La phil. de G.* [1889]). *C. St.*

Gasser, 1) Hans, østerrigsk Billedhugger, født 2. Oktbr. 1817 ved Gmünd i Kärnthen, død 24. Apr. 1868 i Pest. Efter en Uddannelse fra 1838 paa Wien's Akademi rejste han 1842 til München, hvor Schnorr og Kaulbach, men særlig Schwanthaler fik Indflydelse paa ham. Da han 1847 vendte tilbage til Wien, forplantede han Schwanthaler's romantiske Retning i sit Fædreland, blev for en Tid knyttet til Wien's Akademi, udførte talrige dekorative Værker til derværende Bygninger (Arsenalet, Banken, Kirkegaardene etc), skabte mange Portrætstatuer (Baron Welden i Graz, Maria Theresia i Wiener-Neustadt, Kejserinde Elisabeth, Wieland for Weimar, Sonnenfels i Wien, Adam Smith i Oxford), Buster, Portrætstatuetter og allegoriske Figurer (»Donau« [1865] i Wiener-Stadtpark). Et populært Arbejde er hans »Fægter«. Overhovedet har han haft Betydning for Genopvækkelsen af Plastikken i Wien.

2) Joseph (v. Valhorn), ovenn. H. G.'s Broder, er født 22. Novbr. 1818 i Prägraten i Tyrol. Han var først Elev af sin Fader, arbejdede fra 1839 paa Wien's Akademi, debuterede 1844 med Statuetten »Leopold den Sejrrige« og udviklede sig videre ved Studier i Rom 1845—49. Ligesom Broderen fik han ogsaa en Mængde Bestillinger, efter at han med Held havde løst den Opgave at udsmykke Speyer-Domkirkens Portal med 5 Kolossalstatuer (Maria, Michael, Stefan, Johannes Døberen, Bernhard af Clairvaux), saaledes flere Statuer (Maximilian I etc.) til Wien's Arsenal,

Marmorstatuerne »De 7 fri Kunster« til samme Bys ny Opera, Rudolf IV's Statue for Elisabeth-Broen. mange Værker for Wien's Votivkirke m. m.; han adledes 1879. *A. Hk.*

Gasser'ske Knude se Trigeminus.

Gassiot [gä'sjət], John Peter, engelsk Fysiker, født i London 2. Apr. 1797, død paa Wight 15. Aug. 1877. Efter at have været nogle Aar i Marinen blev G. Medlem af et Vinfirma i London. Han støttede gavmild videnskabeligt Arbejde og foretog selv en lang Række fysiske Undersøgelser, næsten udelukkende over Elektriciteten. 1840—44 skrev han i »Philosophical Transactions« om sine Forsøg paa at faa Gnister fra et galvanisk Batteri, som han til sidst bragte op til 3,500 Elementer. I senere Aar gav han sig især af med Arbejder over elektriske Fænomener i luftfortyndet Rum. 1854 opfandt han det elektriske Apparat, der siden har faaet Navnet Geissler-Rør, da det i Mængde udgik fra Geissler's Værksted. *K. S. K.*

Gassmann, Florian Leopold, bøhmisk Komponist, (1723 — 74), var bestemt til Handelsmand, men flygtede fra Hjemmet og naaede til Bologna, hvor han i 2 Aar studerede under Padre Martini. Efter endt Studium blev han Organist i Venezia og vandt sig hurtig et saa kendt Navn, at han i 1762 blev kaldet til Wien, hvor han fik en fremskudt Stilling som Opera- og Kirkekomponist og 1771 blev Hofkapelmester. Uden at være nogen fremragende Begavelse spillede G. saaledes en fremtrædende Rolle i Wien's Musikliv, og hans Navn og Værker findes hyppig omtalte i de dalevende berømte Komponisters Breve og Biografier. G.'s Operaer forsvandt snart fra Scenen, medens hans Kirkemusik besad mere blivende Værd. G. var med blandt de første, der skrev Orkestersymfonier (efter det Haydn'ske Mønster). *W. B.*

Gassmann, Teodor, tysk Teaterforfatter, født i Braunschweig 23. Apr. 1828, død i Hamburg 2. ell. 3. Decbr. 1871. Han begyndte tidlig at bearbejde franske Lystspil for Scenen, blev 1852 Regissør ved Teateret i Altona og senere ved Kroll's Teater i Berlin, men vendte snart tilbage til Hamburg, hvor han styrede »Theater des Auslandes« og skrev Kritikker til »Freischütz« og »Reform« samt fra 1851 skrev flittig for Teateret. Hans Stykker ere til Dels af den lettere Slags, ved hvilke Udstyr og Balletdivertissementer udgøre en væsentlig Faktor; dog have hans egentlige Lystspil paa Grund af den dygtige Tilrettelæggelse for Scenen og ved deres aristofaniske Lune og Vid vundet meget Bifald hos det brede Publikum. Kort før sin Død lykkedes det ham at erhverve en udsat Pris for det historiske Lystspil »Schwabenstreiche« [1871]. Hans ældre Lystspil udkom under Titel »Heitere Biihnenspiele« [2 Bd., 1865]; det sidste var »Das laute Geheimnis« [1871]. *C.A.N.*

Gassner, Ferdinand Simon, tysk Musiker og Musikforfatter, (1798—1851), var Musikdirektør ved Universitetet i Giessen, senere Kordirigent ved Hofteateret i Darmstadt. G. har komponeret en Del Operaer og anden Teatermusik, forfattet populære musiktekniske Bøger som »Partiturenkenntnis« [1838], »Dirigent u. Ripienist« [1846], i en Aarrække redigeret en Musiktidende samt udgivet et »Lexikon der Tonkunst« [1849]. *W. B.*

Gassner, Johann Joseph, berygtet Djævelbesværger, (1727—79). G. studerede hos Jesuitterne i Innsbruck og Prag og blev 1758 Præst i Klosterle'. Saa godt som al Sygdom betragtede han som hidrørende fra onde Aander; han lagde sig derfor efter Djævlebesværgelse ved Bon og Paakaldelse og udfoldede, i sin Stilling som Præst, en stor Virksomhed i denne Retning ikke blot i sit eget Sogn, men vidt omkring. Han kom saaledes ogsaa til Konstanz, hvor Biskoppen dog snart overbeviste sig om hans Metodes Upaalidelighed og beordrede ham hjem. 1774 blev han af Biskoppen i Regensburg kaldt dertil, og her fik han et enormt Tilløb af syge fra hele Østerrig og Tyskland, indtil Kejser Josef II gjorde Ende paa Uvæsenet og befalede ham at forlade Byen 1777. Biskoppen gav ham da til Erstatning Kaldet i Bendorf, hvor han døde faa Aar efter. I »Zauberbibliothek« [Augsburg 1776] ere samlede de samtidige Skrifter om ham, senere har Eschenmeyer forsvaret ham i Kieser's »Zeitschrift für thierische Magnetismus«; G. var i hvert Fald uegennyttig og har utvivlsomt selv troet paa sin Lære. (Litt.: Semler, »Sammlung von Briefen und Aufsätzen über die Gassnersche Geisterbeschwörung« [Halle 1796]; Siercke, »Schwärmer und Schwindler zu Ende des 18. Jahrhunderts« [Leipzig 1874]). *Alfr. L.*

Gast (Søudtryk), en menig Mand, bruges saavel i Omtale som Tiltale, oftest i Forbindelse med et andet Ord, der angiver Mandens Beskæftigelse. Agtergast, en Mand, hvis Virksomhed er agter paa Dækket. Baksgast, en Mand, hvis Virksomhed er forude paa Dækket. Entregast, en Mand bestemt til at virke med ved Entring af fjendtlige Skibe. Kapergast, en Mand, der gør Tjeneste om Bord i en Kaper. Svabergast, en Mand, hvis Virksomhed er at gøre rent og svabre Vand op. Topsgast, en Mand, der er ansat til Vejrs, j o. fl. *C. L. W.*

Gastaldit d. s. s. Glaukofan, se Hornblendegruppens Mineraler.

Gastambide, Joaquin, spansk Komponist, (1822—70), var Teaterdirektør i Madrid og meget populær i sit Hjemland som Komponist af en Række fortræffelige Zarzuelas (nationale Sangspil), ligesom han nød stor Anseelse og Udmærkelse som Orkesterdirigent og ivrig Befordrer af Madrid's Musikliv. *W. B.*

Gastein eller Wildbad G., Badested i den østerrigske Provins Salzburg, ca. 20 Km. fra Stationen Lend paa Salzburg—Tyrol-Jærnbanen. Stedet ligger 1,012 M. o. H. i et storartet Alpe- og Gletscherlandskab. Det har 18 hede Kilder (24,5°—48,4°), der benyttes til Bade (Enkeltbade i Badekar) mod Neuralgier, Hysteri, Rygmarvslidelser, seksuel Svækkelse, Lamheder efter Apopleksi, endvidere mod Gigt, Reumatisme, kroniske Betændelser i Bækkenet o. s. v. Badet kaldes undertiden »Bad der Alten«, da det benyttes mod for tidlig indtrædende Alderssvækkelse. Stedets herlige Beliggenhed gør det ogsaa til et søgt Kursted for Rekonvalescenter og til Efterkur efter Karlsbad, Franzensbad, Marienbad, Kissingen o. s. v. Vandet ledes ogsaa til det 8 Km. derfra beliggende Hofgastein. Badet besøges aarlig af 7—8,000 Gæster. *Lp. M.*

Gasteori se Mekanisk Gasteori.

Gaster (græ.) d. s. s. Mavesækken (s. d.).

Gaster (af lat. *castrum*), Landskab i den vestlige Del af det schweiziske Kanton St. Gallen

skilt fra Schwyz og Glarus ved Linth-Kanalen, danner en egen Kreds, 132,6 □ Km. med 7,200 katolske Indb. G. var i Middelalderen i habsburgsk-østerrigsk Besiddelse, blev 1405 givet i Pant til Greverne af Toggenburg og 1438 afstaaet til Schwyz og Glarus. Af den helvetiske Republik blev det tildelt Kanton Linth og 1803 givet til det nyoprettede Kanton St. Gallen. *Joh. F.*

Gasteromycētes se Bugsvampe.

Gasteropteron, Slægt af de skalbærende Baggællesnegle. Skallen, der er meget reduceret, er helt overvokset af Kappen. Fodens Sidedele ere stærkt udviklede og anvendes som Svømmeredskaber. Hjerteforkammeret ligger snarere til højre for Hjertekammeret end bag ved det, hvad der staar i Forbindelse med, at Gællen har sin Plads temmelig langt fortil. *A. C. J.*

Gasterosteīdae, Gasterostēus se Hundestejler.

Gasterostōmum se Ikter.

Gastinel [gastinæ'l], Leon Gustave Cyprien, fransk Musiker, er født i Cote d'Or 15. Aug. 1823, Elev af Halévy, modtog 1846 *prix de Rome* og har — i Modsætning til de fleste samtidige franske Komponister — væsentlig beskæftiget sig med Komposition af større Kor- og Orkesterværker samt Kammermusik. Der foreligger fra G.'s Haand en Række Messer, Kantater og Oratorier, nogle Symfonier og en Del Strygekvartetter, Trioer etc. Paa Teateret har han kun faaet opført et Par *opéras-comiques*. *W. B.*

Gastóldi, Giovanni Giacomo, italiensk Kontrapunktist, (ca. 1556—1622), Kirkekapelmester i Mantova, senere i Milano. Blandt hans talrige Kompositioner, Messer, Salmer, Madrigaler, Canzonettaer, har navnlig en Række »Balletti da cantare, sonare e ballare« Interesse, Dansemelodier som musikalsk illustrere det finere Selskabsliv dengang. *A. H.*

Gaston de FoiX [gastõdøfwa'], Hertug af Nemours (jfr. Foix), fransk Feltherre, (1489—1512), Søn af Gaston IV, Greve af Etampes, og Kong Ludvig XII's Søster Marie af Orléans. Under Ludvig XII's Krige i Italien fik han 1512 Overanførselen over den franske Hær og erhvervede sig ved sin Tapperhed og Hurtighed Tilnavnet »Italien's Lyn«. Han undsatte Bologna, der belejredes af Vicekongen af Neapel, indtog Brescia og vandt kort efter en stor Sejr over Spanierne ved Ravenna, men under Forfølgelsen faldt den tapre unge General. *M. M.*

Gastr . . . , Gastero . . . , Gastro . . . , (af græ. γαστηρ, Bugen, Underliv), Bug . . . , Mave . . .

Gastralgī (græ.) **d. s. s.** Kardialgi **(s. d.).**

Gastrektasī (græ.), Udvidning af Maven.

Gastrektomī (græ.), Operation, der gaar ud paa Fjernelse af Mavesækken; det er dog kun ganske undtagelsesvis, at man har forsøgt Fjernelse af hele Organet; naar kun en Del fjernes, skulde Operationen egentlig kaldes Resektion af Ventriklen, eller man skulde sige *G. partialis*, delvis Fjernelse af Mavesækken. Operationen er udført for smertefulde Ar, Svulster og for store Udvidninger af Mavesækken. *E. A. T.*

Gastricisme, omfattende Betegnelse for forskellige Lidelser af Maven (Ventriklen). *A. F.*

Gastrilogi (græ.), Bugtalerkunst.

Gåstrisk, hvad der ang'aar Maven (Ventriklen).

Gåstrisk Feber se Tyfus.

Gastritis (græ.), Mavekatarr (s. d.).

Gastroadenitis (græ.), Betændelse af Kirtlerne i Mavesækken ved kronisk Gastritis. *A. F.*

Gastrocēle (græ.), Brok, ved hvilket Maven (Ventriklen) indeholdes i Broksækken. *A. F.*

Gastrochaenīdae, Familie af Muslinger med 2 lige store Lukkemuskler. Skallerne ere tynde, ikke forsynede med Laastænder og vidt aabne baade fortil og bagtil. Kappen, hvis Rande bagtil ere fuldstændig sammenvoksede og udtrukne i to delvis sammensmeltede Rør, udskiller undertiden et Kalkrør, der vokser sammen med Skallerne. Foden er cylindrisk, meget lille. Gællerne ere lange og smalle. — Nær ved G. staar Familien *Clavagellidae* med Slægterne *Clavagella* Lam. og *Aspergillum* Lam. (Vandkandemuslingen). Af de to smaa ovale Skaller hos *Clavagella* er den venstre sammenvokset med det kølleformige eller cylindriske Kalkrør. Den højre er fri. Forenden af Røret er lukket ved en Væg, der er forsynet med en Spalte i Midten og ved sin Rand hyppig er udstyret med en Krans af Pigge. Hos *Aspergillum* ere begge Skaller sammenvoksede med det lange cylindriske Kalkrør, hvis forreste Væg er gennemhullet som en Si. Hos begge Slægter kan der paa den bageste Del af Kalkrøret være eet eller flere ringformige Fremspring. Begge Familier høre især hjemme i de varmere Have. *A. C. J.*

Gastrocnemĭus, den tvehovedede Lægmuskel, er den største og mest overfladisk beliggende af Musklerne i Læggen (se Tavlen: »Muskler i det menneskelige Legeme«). Opadtil udspringer den med to Hoveder, den ydre og den indre G., fra Bagsiden af Laarbenets nederste Ende; nedadtil danner den (sammen med Senen af den dybere liggende Muskel, Soleus) Achillessenen, der hæfter sig paa Hælbenet. — G.'s Virkning er at hæve Hælen fra Jorden, som f. Eks. naar man staar paa Tæerne, og den bliver saaledes en af de vigtigste Muskler for Gangen. *S. B.*

Gastroduodenalkatarr (græ.), Katarr af Ventriklen og Tarmens øverste Del (se Mavekatarr). *A. F.*

Gastrodynī (græ.) d. s. s. Kardialgi (s. d.).

Gastroelytrotomi (græ.), Operation, hvorved man gennem Bugvæggen baner sig Vej til Moderskeden og ad den Vej til Livmoderen, f. Eks. for kunstig Forløsnings Skyld ved snævre Bækkener. G. skulde da træde i Stedet for Kejsersnittet paa Grund af mindre Farlighed. *E. A. T.*

Gastroenteritis (græ.) se Tarmbetændelse.

Gastroenterostomī (græ.), Operation til at danne en ny Forbindelse mellem Mavesækken og Tarmen i Tilfælde, hvor Mavesækkens Afløbsaabning til Tarmen er forsnævret og ikke lader sig udvide eller bortskære. *E. A. T.*

Gastrofīl (græ.), et madkært Menneske, Fraaser.

Gastrohysterektomī (græ.), Amputation eller Borttagelse af Livmoderen gennem et Indsnit i Bugvæggen. *Lp. M.*

Gastrohysterotomī (græ.) d. s. s. Kejsersnit.

Gastrointestinål, angaaende Mave og Tarm.

Gastromalaci (græ.), den efter Døden indtrædende Opløsning af Mavesækken (Ventriklen). Denne Proces opstaar især, naar Maven i Døds-

øjeblikket har været stærkt fyldt med Fødemidler, og begunstiges noget ved Ligets Henliggen under høj Temperatur af Luften i Lokalet. Den er ikke en egentlig Forraadnelsesproces, men en Selvfordøjelse af Mavens Vægge. Adskillige Patologer have ment, at den kunde indtræde allerede i levende Live, men dette maa dog nu benægtes. Den findes altid begrænset til de Dele af Mavevæggen, der ere i Berøring med Maveindholdet. Hvorfor Mavens Selvfordøjelse ikke sker i levende Live, forklares paa forskellig Maade, af nogle Forfattere derved, at det alkaliske Blod hindrer Fordøjelsesvædskernes Indvirkning paa selve Mavens Væv. *A. F.*

Gastromantik (græ.), Forudsigelse af tilkommende eller paa fjerne Steder foregaaende Begivenheder ved Hjælp af et rundt, »buget« Glas, der i Alm. fyldes med Vand. I dette stirrer Mageren eller en anden, af ham valgt, Person saa længe, til han ser Syner. Metoden er saaledes kun en Afart af den vistnok hyppigere anvendte Krystallomantik (s. d.) og nær beslægtet med de forskellige andre Metoder, hvorved en Tilstand af Clairvoyance (s. d.) kunstig lader sig fremkalde. *Alfr. L.*

Gastronomi (græ.), Kendskab til Kogekunst, til. Næringsmidler og deres rette Tilberedelse, til den passende Ordning af et Maaltid med Hensyn til Spise- og Drikkevarer; Kunsten at spise og at finde den sande Nydelse ved Mad og Drikke (Gastrosofi). Brillat-Savarm har skrevet et klassisk Værk om G. (Litt.: König, »Geist der Kochkunst« [2. Opl. Stuttgart 1832]; Alexandre Dumas, *Grand dictionnaire de cuisine* [Paris 1872]; Georg, »Verzeichnis der Litteratur über Speise und Trank bis zum Jahr 1887« [Hannover 1888]).

Gastropācha, Slægt af Spindernes Familie, se Fyrrespinder og Ringspinder.

Gastropāgus (græ.), Dobbeltmisfoster, bestaaende af 2 med Bugen sammenvoksede Individer. *S. B.*

Gastrophīlus se Bremser.

Gastropoda se Snegle.

GastroptosiS (græ.), en Svækkelsestilstand i Bugvæg og Bugorganer, hvorved disse synke nedad og ved den hængende Stilling give Træk og Sammenklemninger af Tarme og Mavesæk, hvorved Smerte og Fordøjelsesbesværligheder optræde. G. kan bedst behandles med Bælter og Mavemassage; Operation vil sjælden passe. *E. A. T.*

Gastrorrhagī (græ.), Mavebløbning.

Gastroskopī (græ.), Undersøgelse af Mavesækken ved et kikkertlignende Instrument forbundet med en elektrisk Mignonlampe. Paa Grund af Vanskeligheden ved at faa Mavens Indhold helt klart er Undersøgelsen noget usikker og besværlig og har hidtil kun ydet liden positiv Nytte i praktisk Henseende. *E. A.* ***T.***

Gastrospåsme (græ.), Mavekrampe.

Gastrostomī (græ.), Operation, hvorved anlægges en blivende Aabning (*stoma*, Mund) paa Mavesækken, idet denne sys til Bugvæggen neden for venstre Ribbensrand og dernæst aabnes. En saadan Operation — Anbringelse af en »Mund paa Maven« — er ofte gjort ved Spiserørsforsnævringer til en Del Lindring, undertiden til Bevarelse af Livet, idet man ernærer Patienten gennem denne kunstige Mund. — En af de første, der udførte Operationen, var Fenger. (Smlg. Gastrotomi). *E. A.* ***T.***

Gastrotomī (græ.), Operation, hvorved man foreløbig aabner Mavesækken for at befri den for noget af dens Indhold, navnlig for fremmede Legemer. Enten lukkes Saaret straks efter, eller man syr det til Bugsaaret og lader det successivt trække sig sammen. (Smlg. Gastrostomi). *E. A. T.*

Gastrotrīcha se Hjuldyr.

GastrOXynsiS (græ.), en nervøs Mavelidelse, hvorved der efter aandelige Anspændelser, Sindsbevægelser optræder en overvættes stor Saltsyremængde i Mavevædsken, og der sker Opbrækning deraf. *E. A. T.*

Gastrŭla kalder Haeckel et tidligt Udviklingstrin af det dyriske Æg, hvor dette bestaar af en dobbeltvægget Sæk (se Foster, S. 959, Fig. 2 B), som er fremgaaet ved, at Blastulaen (s. d., se ogsaa nævnte Fig. 2 C) har krænget sig ind i sig selv (gennem Overgangsstadiet: Fig. 2 A). — Da denne Gastruladannelse gaar igen under Fosterudviklingen af Dyr henhørende til de forskelligste Afdelinger af Dyreriget, har Haeckel derpaa grundet sin Teori om, at alle flercellede Dyr nedstamme fra et, formentlig i den Laurentiske Periode levende Urvæsen af gastrulalignende Bygning. Haeckel kalder denne vor noget vel hypotetiske Stamfader for Gastræa. *S. B.*

Gastrykmaaler se Gas.

Gastrykregulator se Gas.

Gasur se Gas.

Gasvand se Ammoniak, S. 735.

Gasvægt er et Apparat til kontinuerligt at angive Gassens Vægtfylde. Det bestaar af en meget let, hul Metalkugle, anbragt paa den ene Ende af en fintfølende toarmet Vægtstang; paa den anden Ende er anbragt en Viser, der paa en inddelt Skala angiver Gassens Vægtfylde. Gennem den hule Metalkugle ledes stadig en Gasstrøm, der vil bringe Kuglen til at synke eller stige, efter som Vægtfylden tiltager eller aftager. *J. Hd.*

Gasværk se Gas.

Gaszyński, Konstantin, polsk Digter, født 30. Marts 1809, død 8. Oktbr. 1866, er mest kendt for sit inderlige Venskab med Digteren Sigismund Krasinski. Mange af dennes Ungdomsarbejder har G. haft Del i; allerede i Skoletiden i Varszava skrev G. med Krasinski højtravende historiske Romaner: som »Grob rodziny Reichsthalów« (Ætten Reichsthal's Gravmonument). — Efter at have kæmpet med i 1831 maatte G. for bestandig forlade sit Fædreland. Hans egne Arbejder ere lidet betydelige, men han har efterladt sig en vigtig Memoiresamling over sit Forhold til Krasinski og dennes Digtergerning. *A. M. B.*

Gasæter, den Del af raa Petroleum, der destillerer over ved 70—80°. Den anvendes til Karburering af Lysgas og brændes undertiden i særlig dertil konstruerede Lamper. *J. Hd.*

Gat (*anus*) kaldes Endetarmsaabningen hos Dyrene. Hos Pattedyrene forholder den sig i det hele som hos Mennesket, idet den er adskilt fra og ligger bag ved Aabningen for Urin- og Kønsorganerne; kun hos de lavest staaende Pattedyr (Kloakdyrene) ere disse to Aabninger smeltede sammen til een, Kloaken, hvilket ligeledes er Tilfældet hos Fugle, Krybdyr, Padder og mange Fisk, medens vi dog hos en Del af Fiskene, navnlig Benfisk, atter finde G. som selvstændig Aabning, dog med den Forskel fra Forholdet hos Patte-

dyrene, at det hos disse Fisk er G., der ligger foran Aabningen for Urin- og Kønsorganerne. *S. B.*

Gat (Søudtryk af hollandsk Oprindelse) betyder enten et snævert Indløb til en Havn eller et Farvand, f. Eks. Kattegat, eller et Hul i et Rundholt (Hummergat), i hvilket som oftest en Skive (en Trisse) er anbragt, og som bruges til deri at skære en Tovende, hvormed man da kan hejse noget op. Hellegat: et Kælder- eller Lastrum i et Skib. Det bruges til Opbevaring af forskelligt Skibsinventarium. *C. L. W.*

Gates [ge'its], Horatio, nordamerikansk General, født 1728 i England, død 10. Apr. 1806 i New York, kom som Officer i Krigen mod Frankrig til Amerika, erhvervede sig efter Krigen en Plantage i Virginia og blev senere General i Nordamerikanernes Tjeneste. 1777 slog han General Burgoyne (s. d.), og 1780 fik han Kommandoen over Sydarmeen, men blev slaaet 16. Aug. ved Camden, hvorefter han blev afsat. Han blev tiltalt for Forræderi og først 1782 frikendt. Efter at have frigivet sine Slaver bosatte han sig i New York. *S. B. T.*

Gateshead [ge'itshed], By idet nordøstlige England, Shire Durham, ligger ved den sydlige Bred af Tyne umiddelbart over for Newcastle. (1891) 85,700 Indb. G. er et godt Eksempel paa en stærkt opblomstrende engelsk Bjærgværks- og Fabrikby, der i faa Aar er vokset op fra en ubetydelig By til sit nuværende anselige Standpunkt. Navnlig dens store Skibsværfter, Lokomotivbyggerier og Maskinfabrikker ere berømte, men ogsaa dens Glasfabrikker, Sæbesyderier og kemiske Fabrikker ere anselige. I Omegnen findes store Kulgruber og Brud af Diorit og Slibestene. Befolkningen er derfor aldeles overvejende Fabriks- og Bjærgværksarbejdere. G. forbindes med Newcastle ved en mægtig Bro, der ligger 34 M. over højeste Vandstand. *C. A.*

Gatfinne (*pinna analis)* benævnes den af Fiskenes uparrede Finner, som sidder bag Gattet. G. kan være enkelt, tvedelt eller opløst i flere Dele, lang eller kort eller helt mangle; den indeholder enten lutter Ledstraaler eller (hos Pigfinnefiske) fortil tillige een eller flere Pigstraaler. *Ad. J.*

Gath, en af de fem filistæiske Hovedstæder, Goliath's Hjemstavn (1 Sam., 17., 4.), befæstet af Rehabeam, senere erobret af Syrerkongen Hasael og ødelagt. Beliggenheden usikker. *V. O.*

Gâthâs (i Enkelttal Gâthâ), den ældste Del af Zendavesta ell. Avesta, der bestaar af gamle Hymner, som danne en Art Parallel til Veda'erne i Indien. Men Indholdet er meget forskelligt fra Veda'ernes, idet den oldpersiske Religion (Avesta-Religionen) allerede er fuldt udviklet i G. Sproget i G. har en anden langt ældre Karakter end i de øvrige Dele af Avesta. G. danne ikke mere noget særskilt Skrift; de ere indflettede i Yasna og danne her to Afsnit, der ere skrevne i bunden Stil, medens et Afsnit, der findes imellem dem, er affattet i Prosa, men for øvrigt i samme Sprog som G. I en anden Henseende adskiller G. sig endvidere fra den øvrige Avesta, nemlig ved den Maade, hvorpaa Zarathusdra (Zoroaster) omtales. I G. er han et rent Menneske, der har meget at kæmpe med; i de øvrige Dele er han en overmenneskelig Skikkelse. Om Oversættelse af G. se Zendavesta. Yasna (altsaa ogsaa G.) ere oversatte bl. a. af L. H. Mills, der ogsaa har udgivet »A Study of the five Zarasthushtrian Gâthâs« [Leipzig 1894]. *V. S.*

Gathenhielm, Lars, oprindelig Lars Andersson, født i Onsala i Halland 30. Novbr. 1689, død 25. Apr. 1718, blev, efter at Karl XII havde begyndt at udsende Kapere mod sine Fjender, Sverige's mest bekendte og frygtede Kaperkaptajn. Han var fremragende ved Dristighed og Sømandsdygtighed, men lidet nøjeregnende i Henseende til, hvem han angreb. Efter en opsigtsvækkende Bedrift i Slutn. af Aar 1715, da G. opbrændte Skib og Last hellere end at se dem falde i Fjendehaand, blev han af Karl XII adlet under Navn af G. Denne Ophøjelse modtoges mange Steder i Sverige med stor Uvilje, og denne blev ikke mindre, da G. associerede sig med en berygtet og dømt engelsk Fribytter Norcross. G. blev 1717 af Karl XII udnævnt til Kommandør og paa flere Maader begunstiget. Han havde erhvervet sig en stor Formue; men da han til Trods for Kongens Forbud mod Udførsel af rede Penge vilde bringe denne i Sikkerhed udenlands, bleve hans Ejendele beslaglagte, en Forholdsregel, der fremskyndede G.'s Død. Han ligger begravet i Onsala linder en Marmorsarkofag, som Kong Frederik IV havde maattet give i Bytte, da G. havde røvet ita'ienske Sarkofager, der vare bestemte for Frederik IV og dennes Gemalinde. *A. S.*

Gathy, August, belgisk Musikforfatter (1800—58), virkede i mange Aar i Tyskland; fra 1841 til sin Død var han Musiklærer i Paris. Han har efterladt sig det lille, men vel ansete »Musikalisches Konversationslexikon«, der udkom 1835 og senere flere Gange er oplagt paa ny. *W. B.*

Gatinais [gatinæ'], et gammelt, ca. 5,600 □Km. stort Landskab i det mellemste Frankrig, der var delt imellem Isle-de France og Orléanais og bestod af G-Français (nu hørende til Dep. Seine-et-Marne og Seine-et-Oise), med Nemours til Hovedstad, og G.-Orléans med Montargis til Hovedstad (nu hørende til Dep. Loiret). Det hørte i Middelalderen ti) Grevskabet Anjou og blev inddraget under Kronen i Slutn. af 11. Aarh. *H. W.*

Gatkirtler ere Kirtler, som aabne sig tæt ved Gattet (*anus,* Kirtlerne kaldes derfor ogsaa Analkirtler) hos Hyæner, Desmerdyr (dog kun hos Desmerkatte og Palmekatte) og Maare, og som afsondre et i Reglen ildelugtende Stof, der hos Stankdyret er af en saa bedøvende Stank, at Dyret kan benytte det som Forsvarsmiddel ved at udsprøjte det, naar det bliver forfulgt. Hos Desmerkattene er det imidlertid af en behagelig Lugt og opsamles derfor for at anvendes i Parfumeriet. I Reglen udmunder Kirtlerne i en Kirtelsæk. *M. C. E.*

Gatling [gä'tliŋ], Richard Jordan, amerikansk Mekaniker, er født 1818 i Hertford County (Nordcarolina), konstruerede tidlig en Rissaamaskine, studerede senere Medicin og bosatte sig i Indianopolis, hvor han opfandt en Hørbrydemaskine og en Dampplov. 1862 konstruerede han den efter ham opkaldte hurtigskydende Kanon.

Gatling-Kanon se Hurtigskydende Skyts.

Gatschet, Albert Samuel, amerikansk (schweizisk) Sprogforsker og Etnograf, er født 3. Oktbr. 1832 i St. Beatenberg i Schweiz. Efter at have fuldendt sine Studier i Neuchatel,

Bern og Berlin rejste han 1859 i Italien, syssel-
sat med kunsthistoriske Studier. Fra 1864 vendte
han sig til sproglige Studier, idet han paa Grund-
lag af Undersøgelser af de tyske og romanske
Dialekter i Schweiz særlig gav sig af med Tyd-
ning af Stednavne. Som Frugter af disse Studier
skrev han »Ortsetymologische Forschungen als
Beiträge zu einer Toponomastik der Schweiz«
[Bern 1865—67] og »Promenade onomatologique
sur les bords du Lac Léman« [smst 1867]. 1868
rejste han til New York, hvor han i adskillige
Aar var Medarbejder ved forskellige tyske Aviser.
Imidlertid havde han kastet sig over Studiet af
de indianske Sprog og dels i Amerika dels i Tysk-
land udgivet forskellige Arbejder til Oplysning
om nogle af dem (f. Eks. »Zwölf Sprachen aus
dem Südwesten Nordamerikas« [Weimar 1876]).
I Marts 1877 kaldtes han til Washington for som
Sprogforsker og Etnograf at bistaa de af J. W.
Powell ledede Opmaalingsarbejder; senere gik han
over til det af samme ledede *Bureau of Ethno-
logy*, til hvilket han (1897) siden da har været
knyttet. Dels har han deltaget i Ordningen og
Bearbejdelsen af de store haandskrevne Samlinger
vedrørende de forskellige Indianersprog, som op-
bevares navnlig i *Smithsonian Institution*, dels
har han selv ved gentagne Rejser indsamlet en
Mængde nyt Stof til Oplysning om disse Sprog.
1877 berejste han saaledes Oregon, hvor han især
undersøgte Klamath-Stammen og dens Sprog;
senere har han navnlig flere Gange berejst Indian
Territory, Louisiana, Texas og Mejico. Resultaterne
af sine Undersøgelser har han nedlagt i en Række
mindre eller større Arbejder, af hvilke kun skulle
fremhæves: »Classification into seven linguistic
stocks of Western Indian Dialects contained in 40
vocabularies« (i Wheeler's »Report upon U. S.
Geographical Surveys«, VII) og »The Klamath
Indians of Southwestern Oregon« (i »Contributions
to N. American Ethnology«, II [1890]). *Vilh. Th.*

Gátschina, By i Vestrusland, Guvernement St.
Petersborg, ligger 45 Km. S. f. St. Petersborg og
er bekendt som den russiske Kejserfamilies Sommer-
opholdssted. Den har derfor nærmest Præg af
en Villaby med smukke, træbeplantede Gader, der
strække sig langs begge Sider af »den hvide Sø«,
som dannes af den lille Flod Ishora. Det store
kejserlige Slot ligger V. f. Søen og er omgivet
af en pragtfuld Park, der under Alexander III's
Ophold var omhyggelig afspærret for Publikum.
Til Kejserfamiliens Beskyttelse har Byen en Garni-
son af et Gardekyrasserregiment og to Eskadroner
Livgardekosakker samt en Artilleribrigade. Af
faste Beboere har Byen (1892) 12,000, men i
Sommertiden forøges Antallet meget betydelig. —
G. blev af Katharina II skænket til Fyrst Orlov,
der 1770 opførte Slottet; efter hans Død tilbage-
købte Kejserinden den, og den hører nu under
den kejserlige Hofforvaltning. *C. A.*

Gatteaux [gato'], Jacques Édouard, fransk
Billedhugger og Medaillør, født 4. Novbr. 1788
i Paris, død 2. Febr. 1881 smst. De bekendteste
Arbejder af G., der var Elev af Faderen, Nicolas
Marie G., og Billedhuggeren Moitte, ere en Mi-
nerva (Bronzestatue) i Luxembourg, Michelangelo's
Bronzebuste (Luxembourg-Haven) og Marmor-
statuen af Anna af Beaujeu. Sine store Kunst-
samlinger overlod han Louvre. *A. Hk.*

Gatterer, Johann Christoph, tysk Historiker,
født 1727 ved Nürnberg, død 1799 som Professor
i Gottingen, hvor han havde beklædt denne Stil-
ling siden 1759. G. var Universalhistoriker og
anvendte i sine Skrifter først den synkronistiske
Metode. Hans vigtigste universalhistoriske Værker
ere: »Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange«
[Bd. 1—2, Gottingen 1785—87], »Versuch einer
allgemeinen Weltgeschichte bis zur Entdeckung
von Amerika« [smst. 1792]. G. indsaa Hjælpe-
videnskabernes Betydning for det historiske Studium
og udgav flere Lærebøger i slige Fag, saaledes
»Abriss der Diplomatik« [Gottingen 1798], »Ab-
riss der Genealogie« [smst. 1788], »Abriss der
Heraldik« [2. Opl. smst. 1792], »Kurzer Begriff
der Geographie« [3. Opl. smst. 1793] — alle i
sin Tid meget benyttede og banebrydende i sin
Art. 1764 stiftede han det »Historische Institut«
i Gottingen og udgav 1767—71 »Allgemeine hi-
storische Bibliothek« [16 Bd., Halle] og 1772—
81 »Historische Journal« [16 Bd., Gottingen].
(Litt.: Wesendonck, »Die Begrundung der
neueren deutschen Geschichtsschreibung durch G.
und Schlozer« [Leipzig 1876]). *A. Frs.*

Gátti, Bernardino, italiensk Maler, født i
Pavia 1495 ell. 1497, død i Parma 1575. Han
var Lærling af Correggio og har udført dygtige
Arbejder, men han mangler i høj Grad Selvstæn-
dighed og Originalitet, og han efterligner sin store
Lærer — og Pordenone — efter Evne, med saa
stor Troskab, ofte med saa stort Talent, at hans
Arbejder undertiden kun med Vanskelighed kunne
skelnes fra de nævnte Mesteres. Hans ungdomme-
lige Kvindeskikkelser og Børn ere meget ynde-
fulde, hans Figurer kraftig modellerede, men hans
Tegning — som Correggio's — ikke altid dadel-
løs. G. fuldendte Pordenone's St. Georgs-Fresker
i Sta. Maria della Campagna i Piacenza, hans
Hovedværker ere Altertavlen »Madonna med Dona-
torer« i Pavia's Katedral og hans »Hellige Krybbe«
i San Pietro i Cremona [i Paris 1799—1815].
Skønt G. var frugtbar, findes dog Arbejder af ham
kun sjælden uden for Italien (og Spanien). *F. Y. M.*

Gatty [gä't'i], Margaret, engelsk Forfatter-
inde, født 3. Juni 1809, død 4. Oktbr. 1873,
Datter af Nelson's Ven og Skibskapellan, Dr.
Scott. Sammen med sin Mand, Præsten Alfred
G., udgav hun 1842 »Life of Dr. Scott«, der
gjorde megen Lykke og fulgtes af »Life of Dr.
Wolff, the missionary« [1860] og »The old
Folks at Home«, en Beskrivelse af en Rejse til
Irland 1862, ligeledes i Forening med sin Mand.
Af hendes egne Arbejder kunne nævnes: »The
fairy godmother and other tales« [1851], »Pa-
rables from Nature« [5 Bd., 1855—71], »Worlds
not realized« [1851] og »The poor incumbent«
[1858]. Desuden skrev hun under Pseudonymet
»Aunt Judy« »Aunt Judy's Tales« [1859] og ud-
gav fra 1866 Maanedsskriftet »Aunt Judy's Ma-
gazine« samt 1872 »The mother's book of po-
etry«. *T. L.*

Gau (got. *gavi*) er Betegnelsen for de Di-
strikter, hvori de germanske Stammers Lande vare
delte; Betegnelsen brugtes i den saliske Lov (ca.
480 e. Chr) og svarer til det latinske *pagus*, det
franske *pays*. G.-Inddelingen benyttedes rundt
om i de fleste af de Lande, hvor de frankiske og
andre germanske Stammer gjorde sig til Herrer.

De Distrikter, der betegnedes med Navnet, vare af meget ulige Størrelse, oftest begrænsede ved Naturgrænser. Karl den Store benyttede G.-Inddelingen som Grundlag for sine Grevskaber, og efterhaanden forsvandt den gamle Betegnelse og de dertil knyttede Institutioner helt, en Udvikling, der antages at være fuldført i 12. Aarh. Om den hele Inddelings Karakter er der mellem Forskerne af middelalderlige Forhold ført en meget omfattende Diskussion. Betegnelsen genfindes endnu i Navne som Breisgau, Rheingau, Aargau o. s. v. *P. M.*

Gau [go'], Franz Christian, fransk Arkitekt, født 15. Juni 1790 i Köln, død i la Roquette 31. Decbr. 1853, kom 1809 til Paris, hvor han studerede under Debret og Lebas, og hvor han 1825 erhvervede sig Indfødsret. Her opførte og restaurerede han forskellige Kirker og byggede bl. a. Fængselet la Roquette. For Danmark's Vedkommende har han Betydning som den, der først aabnede Bindesbøll's Øjne for den antikke Kunst. 1817 foretog han en længere Udenlandsrejse, særlig til Nubien og Ægypten, hvor han opmaalte og studerede en Række hidtil ukendte Mindesmærker fra Oldtiden. Han har udgivet: »Les antiquités de la Nubie« [1821—28] med 70 Gravurer og fransk og tysk Tekst, og sammen med Mazois »Les ruines de Pompéi« [4 Bd. 1813—38 med mange Tavler]. *E. S.*

Gaucelm-Faidit [gosælmfædi'], provençalsk Digter, født 1180 (?), død 1240. Efterretningerne om hans Liv ere sparsomme og usikre. Han var Limousiner af Fødsel og stod i et platonisk Kærlighedsforhold til den skønne Borgfrue Marie de Ventadour, hvem han har helliget forskellige Elskovsdigte. Desuden har han skrevet politiske Viser, hvori han priser Richard Løvehjerte og haaner Filip August, og en Korstogssang. Han synes en Tid lang at have opholdt sig i Lombardiet hos Bonifazio di Monferrato. *Kr. N.*

Gauche [go!š], (fr.), venstre, klodset, kejtet; i Musikken *m. g.=main gauche:* venstre Haand.

Gaucherel [gošræ'l], Léon, fransk Raderer og Maler, født i Paris 20. Maj 1816, død smst. 7. Jan. 1886, var først Elev af Viollet-le-Duc, med hvem han berejste Italien og Sicilien, og frembragte derefter en Række dygtige Raderinger af gammel Arkitektur og Guldsmedearbejde, saaledes Statuerne paa Katedralen i Chartres's Portal, Raadhusene i Siena og i Arras, Colleoni's Rytterstatue i Venezia og S. Eleutherius's Relikvieskrin i Tournai; med Gravstik og Naal: »Alleen« efter Hobbema og »Venezia's Sol« efter Turner samt fra 1844 en Række Blade til »Gazette des beaux arts« efter Meissonier, Dupré, Diaz o. a. G. har ogsaa udført gode Akvareller og flere Oliebilleder. *A. Ls.*

Gauchos [ga'utšos] kaldes et sydamerikansk Folk, der lever paa Sletterne omkring La-Plata-Floden. De antages at nedstamme fra de første spanske Kolonisters Forbindelser med Indianerinderne. Selv hævde de, at de ere hvide, og de se med Foragt ned paa den farvede Befolkning. Deres Udseende varierer efter Afstamningens Renhed, men nærmer sig mest Mestitsernes; de stadige Giftermaal med indianske Kvinder føre Typen mere og mere tilbage til den oprindelige Befolknings. G. leve som Hyrder og Kvægopdrættere. En fast Bosidden finder kun undtagelsesvis Sted. De ere overordentlig dygtige Ryttere, der med Lassoen (s. d.) forstaa at fange det halvvilde Kvæg, de vogte. Deres vigtigste Jagtvaaben er Bolaen, der bestaar af tre sammenknyttede Læderremme, forsynede med en Kugle af Sten eller Metal ved Enden. Det hvirvles over Hovedet og kastes efter Vildtet, der indvikles i Remmene og derved bringes til at styrte. Af G.'s Dragt maa fremhæves Ponchoen, et firkantet Stykke Tøj med et Hul i Midten, gennem hvilket Hovedet stikkes. I tidligere Tid, under de politiske Uroligheder i 19. Aarh.'s første Halvdel, optraadte de som Røvere, der udstrakte deres Plyndringstog til La-Plata-Staternes rigeste Provinser. Nu ere de faldne til Ro og føre et forholdsvis fredeligt Liv. G. besidde et uciviliseret Hyrdefolks Dyder og Laster. De ere godmodige og gæstfri, let paavirkelige af Musik og Poesi, men gribes, naar de tro sig fornærmede, af en vild Hævntørst, der ikke skyr noget Middel til at komme Fjenden til Livs. G. ere alle Kristne. *C. Fr.*

Gaucin [gausi'n], By i det sydlige Spanien, Provins Malaga (Andalusien), amfiteatralsk beliggende paa Sierra del Hacho, har et Fort (tidligere maurisk Kastel) og (1887) 5,000 Indb. *H. W.*

Gaud, **Gaudich,** ved Plantenavne Forkortelse for C. Gaudichaud, fransk Naturforsker, født 1789, død 1864 i Paris. Ledsagede L. C. Freycinet 1817 — 20 paa hans Verdensomsejling. *A. M.*

Gaudeāmus igĭtur (lat.), »Lad os da være glade«, Begyndelsen af en i første Halvdel af 19. Aarh. almindelig bekendt Studentersang. Efter Schwetschke: »Zur Geschichte des G. i.« [Halle 1877] kan denne Sang føres tilbage til en latinsk Hymne fra 13. Aarh. I sin nyere Form skyldes den en Tysker, Kindleben, der udgav den 1781. *A.Mr.L.*

Gaudenzdorf se Wien.

Gaudin [godæ'], Martin Michel Charles, Hertug af Gaeta, fransk Finansminister, født i St. Denis ved Paris 16. Jan. 1756, død 5. Novbr. 1841 i Genevilliers ved St. Denis. Han kom tidlig ind i Finanserne og var allerede naaet temmelig højt, da Revolutionen udbrød. Trods overhængende Farer lykkedes det ham i Rædselstiden at holde sig skjult i Nærheden af Soissons og saaledes frelse sit Hoved; i Direktoriets Tid fik han Ledelsen af Postvæsenet og efter 18. Brumaire af Finanserne, en Portefeuille, han, hædret med Napoleon's ubegrænsede Tillid, den han i fuldt Maal fortjente, beholdt til I. Apr. 1814. I sin lange Embedstid reorganiserede G. hele Frankrig's direkte og indirekte Skattevæsen, grundede Frankrig's Bank, hvis Guvernør han senere var fra 1820—34, stiftede 1807 *la Cour des comptes* og gennemførte, i det mindste for en stor Del, det af den konstituerende Forsamling dekreterede Katastervæsen i Frankrig. Napoleon gjorde den tro Tjener til Greve (1808) og til Hertug (1809); ogsaa var G. sin Herre og Velgører tro til det sidste. Efter Tilbagekomsten fra Elba gjorde Napoleon ham paa ny til Finansminister (Marts 1815) og satte ham 2. Juni ind i Senatet. Efter Waterloo traadte G. tilbage til Privatlivet, men blev Aug. 1815 af Dep. Aisne sendt til de deputeredes Kammer, hvor han sad til 1819 og stemte med de konstitutionelle. Hans *Mémoires etc. de G., duc de Gaëta* [3 Bd.,

Paris 1826—34] ere brugbare og ret paalidelige. *F. J. M.*

Gaudry [godri'], Albert, fransk Geolog og Palæontolog, er født 15. Septbr. 1827 i St. Germain-en-Laye. Han foretog 1853 en videnskabelig Rejse til Orienten og tilbragte fra 1855 fem Aar i Grækenland med geologiske Undersøgelser. Efter sin Hjemkomst blev han Assistent ved det palæontologiske Museum i Paris og 1872 Professor. Blandt hans videnskabelige Arbejder maa nævnes: »Recherches scientifiques en Orient« [1855], »Contemporanéité de l'espèce humaine et de diverses especes animales aujourd'hui éteintes« [1861]. »Géologie de l'île de Chypre« [1862], »Animaux fossiles et géologie de l'Attique« [1862—67 med 75 Tavler], »Animaux fossiles du Mont-Léberon« [1873 med 20 Tavler], »Matériaux pour l'histoire des temps quaternaires« [1876—88], »Les enchainements du monde animal dans les temps géologiques« [1877—90] og »Les ancêtres de nos animaux dans les temps géologiques« [1888]. *F. C.*

Gaudy, Franz Bernhard Heinrich Wilhelm, tysk Digter, født i Frankfurt a. d. O. 19. Apr. 1800, død i Berlin 5. Febr. 1840. Hans Fader, Generalløjtnant G., var af fransk Slægt og satte derfor Sønnen i College Francais i Berlin; men da Faderen 1819 var bleven Guvernør hos Kronprinsen, den senere Konge Frederik Vilhelm IV, tog den unge G. ofte Del i Prinsens Undervisning og Selskab. Efter endt Skoledannelse indtraadte G. i Militæret, men da han i Løbet af 15 Aar ikke bragte det videre end til Løjtnant, tog han sin Afsked (1833) og bosatte sig i Berlin, hvor han i Omgangen med A. Häring, Chamisso, Kopisch og andre litterære Personer modtog en mægtig Impuls til at fortsætte sine alt tidligere paabegyndte litterære Studier og Arbejder. Han blev fra nu af en meget produktiv Forfatter, dels i Digt, dels i Novellen, og. skønt jævnaldrende med H. Heine, hører han dog i flere Henseender til hans Efterlignere, baade i kynisk Lyrik, i fransk Esprit og i Beundring for »den store Kejser«. Dog er hans Lyrik maaske nok noget mindre kvindelig og hans Noveller, i Reglen humoristiske, ere fantasifulde og tiltalende, men i høj Grad overlæssede med Fremmedord og vanskelige Gloser. Af hans Værker kunne fremhæves: Digtsamlingerne »Erato« [1829], »Schildsagen« og »Korallen« [1834], »Kaiserlieder« [1835], »Lieder und Romanzen« [1837], »Geschichtliche Gesange der Polen von I. U. Niemcewicz« i metrisk Oversættelse [1833] og Béranger's »Lieder«, metrisk oversatte, sammen med Chamisso [1838]; Novellerne »Desengado« [1838], »Aus dem Tagebuche eines wandernden Schneidergesellen«, »Die Lebensmüden« [1836], »Venetianische Novellen« [2 Bd. 1838], samt »Mein Römerzug, Federzeichnungen« [3 Bd. 1836]. — »Samtliche Werke«, udg. af A. Mueller [i 24 Bd., 1844—47 og i 8 Bd. 1853—54]. *C. A. N.*

Gauermann, 1) Jakob, tysk Maler, Tegner og Raderer, født 1772 i Offingen ved Stuttgart, død 1843 i Miesenbach (Nedre-Østerrig). G., Elev af Karls-Skolen i Stuttgart, senere af Wien's Akademi, har gjort sig bekendt ved en Mængde Landskabprospekter, i Tegninger og Raderinger, af østerrigske Egne, saaledes en Række fra Steyermark for Ærkehertug Johan. Han har malet mange Akvareller, men kun faa Oliebilleder.

2) Friedrich, Landskabs- og Dyrmaler, Søn og Elev af ovenn. J. G., født 20. Septbr. 1807 i Miesenbach, død 7. Juli 1862 i Wien. Hans omhyggelig gennemførte Landskaber, som han opliver virkningsfuldt med genremæssig Staffage af Mennesker og Dyr, skildre særlig hans Hjemlands stolte Bjærgnatur, Steyermark, Salzkammergut og Tyrol's Egne. Fremhæves kunne: »En Bondekarl og Bondepige holde Hvil paa Marken« [1829], »Pløjemanden« [1834], »Hjem fra Sæteren« [1834], »Smedje« [1841], alle i Wien's Hofmuseum, »Landsbysmedje« [1841] m. fl. i Berlin's Nationalgaleri, »Saaret Hjort anfalden afen Grib«; mange af G.'s Arbejder, der have været meget søgte til offentlige (Hannover, Leipzig etc.) og private Samlinger, ere kromolitografisk gengivne. Selv raderede han (23 Dyrebilleder) og tegnede paa Sten. (Litt.: v. Lützow, »Zeitschr. f. bild. Kunst« [1883—84]). *A. Hk.*

Gaufrēring se Appretur, S. 989.

Gaugamēla, i Oldtiden en By i Assyrien N. V. f. Arbela (s. d.), bekendt af det store Slag imellem Persere og Makedonere 2. Oktbr. 331, i hvilket Dareios led et afgjort Nederlag. Man søger G. ved Tel-Gomel, der maaske har bevaret Navnet; andre søge G. sydligere ved Keremlis. *V. S.*

Gauhatti se Assam.

Gaul, Gustav, østerrigsk Genre- og Portrætmaler, født 6. Febr. 1836 i Wien, død 7. Septbr. 1888 i Hintherbrühl (ved Modling). Under Rahl, paa Wien's Akademi, og ved Studier efter Venetianerne, Rubens og Rembrandt samt moderne fransk Kunst opnaaede han betydelig koloristisk Færdighed, som han udnyttede dels i Portrætter (Spohr, Hyrtletc), dels i historiske Situationsbilleder (»Paolo og Francesca da Rimini« [1860, Museet i Köln] etc), dels i dygtige Kopier efter Mesterværker. Han har endvidere malet dekorative Billeder, i Tempera, i Villa Wanda ved Gmunden og i Todesco's Palais i Wien. *A. Hk.*

Gaula er det gamle Navn paa Gulelven (s. d.)

Gaulanitis, et af Josefos nævnet Landskab, det nuværende Dschôlan, Landet 0. f. Jordan mellem Jordan's Udspring og Sydspidsen af Genezaret-Sø. Efter Herodes den Store's Død tilfaldt G. Filip. *V. O.*

Gaulois [golwa'] (fr.). Ved *esprit g.* («gallisk Aand«) forstaas et nationalt Karaktermærke, som allerede de gamle Gallere, der af Cæsar skildres som et nyfigent, lystigt og livligt Folkefærd, besade, og som det franske Folk antages at bære som en Arv efter dem: den kaade, drøje og halvt kyniske spaslystne Aand, der synes inkarneret f. Eks. i Rabelais. Det modsatte er *esprit précieux* (se Précieux). — Le G. er Navnet paa et fransk Boulevardblad, grundlagt 1867 som Oppositionsblad, men nu legitimistisk-klerikalt. *S. Ms.*

Gault [eng. gå!lt, fr. go!lt], Galt, Albien, betegner i den systematiske Geologi den yngste Afdeling i Kridtformationens ældste Afsnit: det subcretaciske System. G. var oprindelig kun et engelsk Lokalnavn for en mørkegraa uren Lermergel, men har senere faaet ovennævnte omfattende Betydning. Den kan deles i flere — almindeligvis i 3 — Underafdelinger, der adskilles ved de forskellige i dem forekommende Ammonitarter, der benyttes som »Ledeforsteninger«. Lagene af Gaultformationen, der undertiden opnaa en Mægtighed af 3—400 M.,

træffes mange Steder i og uden for Europa og ere navnlig studerede i det sydlige England og i Pariserbækkenet. De bestaa af urene Kalksten, kalkholdige Sandsten, Mergelarter og glaukonitførende Sand (saakaldt Grønsand). De indeholde Resterne af en talrig Fauna i Reglen af Saltvandsbløddyr saasom Ammonitter, Belemnitter, Echinodermer, Brachiopoder m. fl. *K. R.*

Gaultheria L., Slægt af Lyngfamilien, stedsegrønne Buske eller Halvbuske med læderagtige, paa Undersiden kirtelhaarede Blade. Blomsternes Bæger bliver efter Befrugtningen kødfuldt og omgiver Kapselen; Kronen er krukke- ell. flaskeformet. 90—100 Arter, de fleste i Nordamerika og Sydamerika's Andes. *G. procumbens* L. har kredsrunde eller omvendt ægformede Blade, hvide eller røde Blomster og røde » Bær«. Bladene indeholde en æterisk Olie (Gaultheriaolie, s. d.). *A. M.*

Gaultheriaolie, Vintergrøntolie, er en æterisk Olie, der indføres til Europa fra Nordamerika. Den fremstilledes tidligere udelukkende ved Destillation med Vanddampe af den, navnlig i New Yersey dyrkede *Gaultheria procumbens*; men den største Mængde vindes nu paa lignende Maade af Ved og Bark af en Birkeart, *Betula lenta*, der ogsaa forsøgsvis er dyrket i Danmark. Den raa G. er grøn, den rektificerede næsten farveløs, tungere end Vand (Vægtfylde $1{,}14$—$1{,}17$), af en stærk aromatisk Lugt og krydret Smag. Foruden en ringe Mængde af en Kulbrinte Gaultherylen indeholder den hovedsagelig salicylsurt Metylalkohol (Salicylsyremetylæter), som nu ogsaa fremstilles ad kunstig Vej af Salicylsyre og Methylalkohol. G. finder navnlig Anvendelse til Parfumering af Sæbe o. l. *K. M.*

Gaultherylen se Gaultheriaolie.

Gaultier [gotje'] er Navnet paa en i 17. Aarh. i Frankrig blomstrende Slægt af Lutspillere. De betydeligste ere 1) Denis, *G. le jeune* eller *l'illustre*, (ca. 1610—ca. 1664), født i Marseille, berømt Virtuos paa Lut, af hvem der haves en trykt Samling »Piéces de luth« [1660] og en »Livre de tablature«, 2) Jaques, *G. le vieux*, (ca. 1600—70), foreg.'s Fætter, født i Lyon, en Række af Aar (1617—47) kgl. Hoflutenist i London; 3) Ennémond G., foreg.'s Søn, (1635—ca. 1680), født i Vienne, 1669 kgl. Kammerlutenist i Paris. (Litt.: Oskar Fleischer, »D. G.« [i »Vierteljahrschrift f. Musikwissensch.« II, Berlin 1886]). *A. H.*

Gaultier [gotje'] (Galter), Leonhard, fransk Kobberstikker, født i Mainz 1561, død i Paris ca. 1630, var vistnok Elev af Delaune; hans bedste Blade ere en Række fint udførte og historisk meget interessante Portrætter af samtidige, blandt hvilke flere af Henrik III, Henrik IV og andre Medlemmer af det bourbonske Hus, 6 Medlemmer af Familien Harcourt o. m. a. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har ca. 30 af G.'s Blade. *A. Ls.*

Gaunø, Baroni i Hammer Herred, 8 Km. S. f. Næstved paa en 0 (oprindelig Gabnø) i Susaaen's Udløb i Karrebækminde Fjord. Nu fører en Dæmning ud til Øen. 1400 oprettede Dronning Margrete her, efter at have tilbyttet sig Øen, et Nonnekloster, som blev indviet til St. Agnete og befolket fra Gladsakse Kloster i Skaane. Efter Reformationen blev G. et kongeligt Len, og 1584 mageskiftede Frederik II det til Hans Johansen Lindenov mod Fobisslet i Jylland. 1657 kom det ved Arv til Niels Trolle, hvis Enke Helle Rosenkrans 1681 mageskiftede det til Knud Thott mod Næs i Skaane. Den mest bekendte Ejer af G. er Statsminister Otto Thott, der 1755 gav Gaarden sit nuværende Udseende. Kapellet, den gamle Klosterkirke i søndre Fløj, samt nogle Kælderhvælvinger i nordre ere de eneste Rester af det gamle Kloster.

Af Otto Thott's store og rige Samlinger findes endnu bl. a. Malerisamlingen paa G., af betydelig Værdi i kunstnerisk og personalhistorisk Henseende. Han døde som sidste Mand af sin Slægt 1785, men havde forinden bestemt, at G. skulde oprettes til et Stamhus for hans Morbroders Sønnesøn, Kammerherre Holger Reedtz til Vorgaard; han antog Navnet Reedtz-Thott og stiftede 18. Marts 1794 Stamhuset, der 27. Oktbr. 1805 ophøjedes til et Baroni. Det bestaar af Hovedgaardene G., Lindersvold og Strandegaard samt Avlsgaardene Fedgaarden, Ydernæs, Vejlegaard og Vindbyholt. Størrelse: 1,101 Tdr. Hartkorn af alle Slags, hvoraf fri Jord 320 Tdr., indtaget til Skov ca. 90 Tdr., Bøndergods ca. 440 Tdr., Kirke- og Kongetiende 251 Tdr.; i Fideikommiskapitaler 3,437,600 Kr. foruden ca. 5,150 Hektoliter Byg i aarlig Arvefæsteafgift af bortsolgt Bøndergods, Bankaktier 32,600 Kr., det Thott'ske Palais i Kjøbenhavn, Malerisamlingen paa G. m. m. Desuden 1. og 2. Hjælpekapital, henholdsvis 44,600 og 79,600 Kr. Det hele samlede Jordtilliggende er 2,040 Hekt. foruden 1,100 Hekt. Skov. *B. L.*

Gaupe, norsk Navn for Los (s. d.)

Gaupp, Ernst Theodor, tysk Retshistoriker, født 31. Maj 1796, død 10. Juni 1859, deltog i Krigen 1813—15 som frivillig og studerede derefter ved Universiteterne i Breslau, Göttingen og Berlin. Efter at han 1820 var bleven ansat som Privatdocent ved Universitetet i Breslau, hvor han senere blev Professor, beskæftigede han sig især med Retshistorie. Af hans Værker kunne nævnes: »Uber deutsche St'adtegriindung, Stadtverfassung u. Weichbild im Mittelalter« [Jena 1824], »Das alte magdeburgische Recht« [Breslau 1826], »Das schlesische Landrecht« [Leipzig 1828], *Lex Frisonum* [Breslau 1832], »Deutsche Stadtrechte des Mittelalters« [2 Bd., smst. 1851—52], »Germanistische Abhandlungen« [Mannheim 1853], *Lex Francorum Chamavorum* [Breslau 1855], »Vom Femgerichte« [smst. 1857]. *Ludv. H.*

Gaur se Okser.

Gaur, tidligere Hovedstad for Hindukongerne over Bengalen, laa under 24^0 52' n. Br., 88° 10' 0. L. ved en tidligere Arm af Ganges. * Ligger nu i Ruiner. *H. L.*

Gaura L., Slægt af Natlysfamilien, en- eller fleraarige Urter med smaa, røde eller hvide Blomster og Nødfrugt. 20 Arter i det tempererede Nordamerika. *G. biennis* L. dyrkes i Piaver. Ligeledes *G. Lindheimeri* Engelm. & Gray. *A. M.*

G. Lindheimeri Engelm. er en 75 Cm. til I M. høj, enaarig Frilandsplante med lys-rosenrøde Blomster og hvide Støvdragere. Den er meget blomsterrig og blomstrer hele Sommeren. Frøet saas i Marts—April paa Varmbed, og efter at være priklede udplantes de unge Planter paa Blivestedet i Maj. *L. H.*

Gaurisankar (Mount Everest), Bjærg i Himalaya, paa Nordgrænsen af Nepal, under 27°

59' n. Br., 86° 55' *O.* L., Højde 8,840 M., gjaldt, indtil Graham paapegede endnu højere Bjærgtoppe, for Jordens højeste Bjærg. *H. L.*

Gaurus, det antikke Navn paa et Bjærg med udmærket Vinavl paa Grænsen mellem Latium og Kampanien. *C. B.*

Gausdal Herred, vestre, Søndre Gudbrandsdalen's Fogderi, Christians Amt, (1891) 2,362 Indb., udgør for største Delen en Bjærgegn, der fra Nordvest mod Sydøst gennemskæres af Storelven's (Gausa's) og Dokka's Dalfører og i sin Helhed tilhører den Fjældstrækning, som skiller Valdres fra Gudbrandsdalen. Ved de nævnte, omtrent parallelt løbende Elves Dalfører deles G. i tre Hoveddele, af hvilke den S. V. f. Dokka liggende udgøres af en sammenhængende Bjaergstrækning, skraanende Nord over, gennemskaaren af Dokka's Tilløb. Fjældet er øde, kun hist og her en enkelt Sæter, og over de mange Smaavand og store Myrer hæver sig større og mindre Toppe, hvilke i den midterste Del naa deres største Højde. Her ligger, paa Grænsen, Snuen, 1,229 M., længere Nord Rødsjøkollerne, 1,345 M., Dokkampen, 1,150 M., Snæve Kampen, 1,100 M. m. fl. I den sydøstlige Del gaar Fjældet over i et lavere myrlændt Plateau. Dokka danner i sin hele Længde en trang ubeboet Fjælddal, som kun udvider sig for at give Plads for de faa Vande, hvori dog som oftest Fjældvæggen gaar ret ned. Mellem Dokka og Storelven (Jøra) have Fjældene samme Karakter som længere Vest; højest i den nordre Del omkring Espedal's Vand, Graahøerne, 1,450 M., og Ongsjøfjældet, 1,395 M., sænke de sig mod Øst indtil Augendalen. De danne Vandskellet mellem Drammenselvens og Laagens Vasdrag. I den smukke, men trange Espedal ligger paa Vandets Sydside 3 Gaarde og flere Sætre, ligesom dette Fjældparti er bedre skikket for Sæterbrug end det vestre og derfor ogsaa bedre beboet. Storelvens Dalføre — Svatsumdalen — udgør i den nordre Del en trang Fjælddal, der dog snart aabner sig noget mere og bliver mere og mere dyrkbar og bebygget, især paa Nordsiden, hvor Gaardene mange Steder ligge højt oppe i Skraaningerne. I Nærheden af Hovedkirken, hvor Augendalen paa Sydsiden forener sig med Hoveddalen, træder Fjældet mere tilbage, men ogsaa her ere de af Elven dannede terrasseformede Bakker Herredets bedst bebyggede Del. N. f. Svatsumdalen hører endnu en smal Fjældstrækning under Vestre Gausdal, den dannes for en væsentlig Del af en myrlændt Slette, gennemskaaren af de til Storelven flydende Bække. Dyrket Mark og Skov findes næsten ikke uden for Hoveddalførerne. Jordbunden er ganske god, men udsat for Frost. Augendalen har den bedste Skov, mest Gran, mindre Furu; Græsgangene ere mest udstrakte i Fjældene paa begge Sider af Svatsumdalen. Herredet danner et Præstegæld med Nykirke (Bødalen) Hovedsogn, hvorunder hører Aulstad Kapelsogn, samt Svatsum Anneks. Vej gaar gennem Svatsumdalen, gaar ved Nykirke over i Østre Gausdal og imod Syd gennem Augendalen til Saksumdalen og Lillehammer. Vest over kan fortsættes over Espedal's Vand og Olstappen ind i Jotunheimen. Paa flere af de øvre Gaarde er der Sommerpensionater, saaledes paa Ormvolden og Dalbakken. Herredets Areal er 966,5 □ Km., hvoraf 29,5 □ Km. ere Indsøer. *J. F. W. H.*

Gausdal Herred, østre, Søndre Gudbrandsdalen's Fogderi, Christians Amt, (1891) 2,847 Indb., er Nabosogn til det ovenfor beskrevne vestre G. H.; det er langt og smalt og dannes af Gausa's og dens Bielves fra Nordvest til Sydøst løbende Dalfører. Fra vestre G. H. kommer Storelven eller Jøra med et østligt Løb ind i Herredet, bøjer her under Navn af Gausa mere mod Syd og danner i en Strækning af ca. 8 Km. den frugtbare Hovedbygd, hvis tætte Gaardklynger ligge højt op over de Bakkeskraaninger, som her i betydelig Bredde begrænse begge Elvebredder. Fjældene i denne søndre Del ere forholdsvis lave, af ringe Bredde og uden fremtrædende Toppe. Henimod 4 Km, oven for G. H.'s søndre Grænse optager Gausa ved Follebu Kirke den Nord fra kommende Vesleelv, der atter dannes af de tvende fra Fjældene i Søndre Fron udspringende Skeiselven og Kilielven. Ogsaa ca. 15 Km. op over dette Dalføre fortsættes den samme brede veldyrkede Bakkeformation paa begge Elvebredder, men et Stykke oven for begge de sidstnævnte Elves Sammenløb begynder Højfjældet, saaledes at baade den i Nordvest gaaende Skeisdal og den ret N. f. gaaende Kilidal ere rene Fjælddale, hvis Bebyggelse er indskrænket til Sætre. Fjældene ere her betydelig højere end længere mod Syd og mere markerede, dog optage bakkeformede, myrlændte Vidder den større Del af Terrainet, hvorover de enkelte Toppe hæve sig; af disse kunne mærkes Skeiskampen 1,126 M. og den N. f. liggende Præstkampen 1,247 M., begge mellem Skeisdalen og Kilidalen, samt den paa Østsiden af den sidste liggende Kiliknap 1,026 M. Af disse ere navnlig de to sidste bekendte for den storartede Udsigt, som herfra haves over Jotunheimen's og Dovre's Tinder. Østre G. H. hører til Fogderiets frugtbareste og tættest bebyggede Egne, af de store Gaarde kunne i søndre Del mærkes Aulestad, Digteren Bjørnstjerne Bjømson's Bolig, Folkehøjskolen Vonheim, Fogner, Leikvam, Rokvam m.fl., øverst i Dalen kunne mærkes Fyksen og Li. Østre G. H. er til Dels en Skovbygd, men Bestanden er meget medtagen; paa Fjældene ere udmærkede Græsgange. Hovedelven flyder i det hele rolig, dog danner Vesleelven et ganske højt Fald, Holtefossen paa 17 M.'s Faldhøjde. Fabrikdriften er repræsenteret ved Bruvoldens Klædefabrik ved Gausa. Østre G. H. danner et Præstegæld med Østre Gausdal Hovedsogn nordligst og Follebu Anneks sydligst. Paa Grund af sin smukke Natur, gode Klima og lette Adkomst er G. H. meget søgt af Sommergæster. Flere Gaarde ere ogsaa særskilt indrettede til Pensionater, saaledes Rokvam. Øverst i Dalen under Skeiskampen ligger det bekendte Gausdal Sanatorium (s. d.). Af Kommunikationer haves en kortere Hovedvej i den søndre Del af Herredet, den fortsættes som Bygdevej over i Vestre Gausdal og langs Vesleelven til Gaarden Gryte, hvor den bøjer Øst over til Øier og derhos op over Elven til Sanatoriet. Herredets Areal er 223 D Km., hvoraf 3,5 Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Gausdal Højfjælds Sanatorium ligger i en

Højde af 785 M. paa en mod Syd vendende Skraaning mellem Skeiskampen og Skeiselven. Det har en smuk, lun Beliggenhed lige i Overgangen fra Skovregionen til Højfjældet; det er et særdeles heldigt Udgangspunkt for Fjældvandringer. Af bekendte Udsigtspunkter ligge flere i Sanatoriets umiddelbare Nærhed, som Skeiskampen og Præstkampen. Sanatoriet er fuldstændig moderne indrettet, det har i forskellige Bygninger 170 Værelser med over 200 Senge, Dampbade, Furunaalsbade o. l., Keglebane og Billard. Egen Læge bor fast paa G. H. S. under Sæsonen, som varer fra 10. Juni til 31. Aug. Beliggende 40 Km. fra Lillehammer kan Sanatoriet naas enten fra Faaberg gennem Gausdal eller ogsaa nærmere fra Tretten Jærnbanestation med Diligence ad en ny Vej op igennem Musdalen. Fra Sanatoriet fører en magelig Tur ind over Fjældet til de N. f. liggende mindre Sanatorier Fagerhøj, Golaa, Fæfor (se Fron Herred, søndre). *J. F. W. H.*

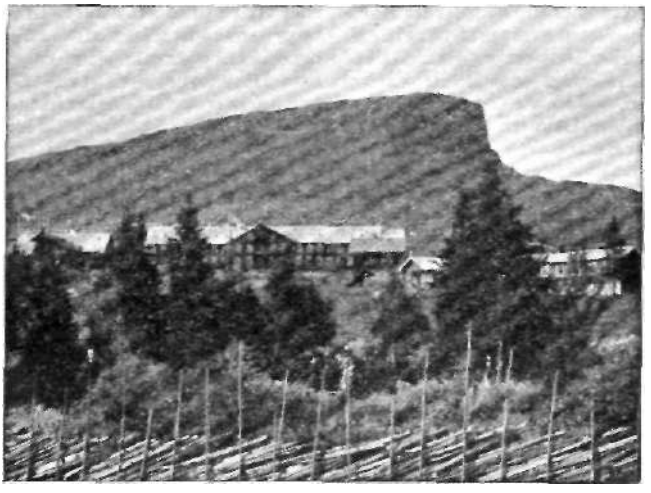

Gausdal.

Gauss, Johann Carl Friedrich, tysk Matematiker og Astronom, født 30. Apr. 1777 i Braunschweig, død 23. Febr. 1855 i Göttingen. Han studerede først i Gottingen, senere i Helmstedt. Fra 1807 til sin Død var han Professor i Matematik ved Universitetet i Gottingen og Direktør for Observatoriet smst. G. har maaske mere end nogen anden brudt ny Baner inden for Matematikken og Astronomien. Af hans Værker har Gottingen Akademiet foranstaltet en samlet Udgave i 7 Bd. 1863—74. I sit berømte Værk *Disquisitiones arithmeticae* [1801] har han lagt Grunden til den moderne Talteori (s. d.), bl. a. ved Indførelsen af Begrebet kongruente Tal; sammesteds findes hans algebraiske Løsning af de binome Ligninger og hans allerede 1796 fundne Sætning om Muligheden af at dele Cirkelperiferien i lige store Dele ved Konstruktion (se Cirkel). G. har tidligere end Abel og Jakobi kendt Grundtrækkene af de elliptiske Funktioners Teori, men er her som paa andre Punkter gaaet glip af Prioriteten ved at lade sine vigtige Opdagelser vente for længe paa Offentliggørelsen. Dette maa tilskrives, at han i sin store Kærlighed til selve den videnskabelige Forskning glemte at tænke paa sin egen Berømmelse. I sin Dissertation (1799) anvendte han ved Beviset for Sætningen om Antallet af en Lignings Rødder den nu sædvanlige geometriske Fremstilling af de komplekse Tal, og denne Idé er utvivlsomt original fra hans Haand. G. har (1795) opfundet »De mindste Kvadraters Metode«, men først offentliggjort den i sit nedenfor omtalte Værk *Theoriamotus* [1809]; senere har han (1821—26) udførligere udviklet den i 3 Afhandlinger, der findes oversatte paa Fransk i Bertrand's »Méthode des moindres carrés« (Paris 1855]. Han anvendte den 1810 paa Bestemmelsen af Planeten Pallas's Bane. De saakaldte Gaussiske Logaritmer (Additions- og Subtraktionslogaritmer) ere opfundne af Italieneren Leonelli, men G. har beregnet de første Tavler over dem (offentliggjorte 1812). I Læren om Rækker, om bestemte Integralers Beregning, i Trigonometrien o. fl. St. har han ligeledes sat sig Spor. G. beskæftigede sig ogsaa med Geodæsi og fortsatte den danske Gradmaaling fra Altona til Gottingen (1821—24); han har til geodætisk Brug opfundet et Apparat, Heliotropen, til at give Signaler med i store Afstande. Geodæsien ledede ham til en Behandling af Fladers Krumning i *Disquisitiones generales circa superficies curvas* [1827], hvor han indførte det efter ham benævnte Krumningsmaal; han har ogsaa til Brug ved Konstruktion af Kort givet en Løsning af Opgaven: at afbilde to Flader saaledes paa hinanden, at de til hinanden svarende uendelig smaa Dele blive ligedannede, som blev prisbelønnet af det danske Videnskabernes Selskab og senere offentliggjort i Schumacher's »Astron. Nachrichten« [1825]. *Chr. C.*

I sin *Theoria motus corporum coelestium* [Hamburg 1809; oversat paa Engelsk, Fransk og Tysk] har G. i al Detail fremstillet sin berømte Løsning af Opgaven: at bestemme Banen af et Himmellegeme, som bevæger sig om Solen efter Newton's Lov — en Løsning, han allerede havde 1801, og som han benyttede for paa Grundlag af de af Piazzi i 40 Dage anstillede Observationer af Asteroiden Ceres, hvilke kun strakte sig over 9^0 af dens Baner, at beregne Planetens Elementer, hvorved den blev funden igen af Zach 7. Decbr. 1801 og af Olbers 1. Jan. 1802. Dette Arbejde er den Dag i Dag Fundament for den teoretiske Astronomi, og Efterverdenen har haft saare lidet at føje til det, G. har leveret. Af G.'s øvrige astronomiske Arbejder er der i 6. Bd. af hans »Werke« samlet hans talrige mindre Afhandlinger, Beregninger og Observationer, medens hans Teori for de planetariske Perturbationer og hans Pallas-

tabeller endnu ikke ere publicerede. Da W. Weber var bleven hans Kollega i Göttingen, kastede G. sig med al sin Kraft over Studiet af Jordmagnetisme, fik sammen med denne dannet »Magnetische Verein«, til regelmæssig Observation af de magnetiske Elementer med de af G. konstruerede Apparater Unifilar- og Bifilarmagnetometer; Resultaterne foreligge i 6 Bd. [Gottingen 1837—38, Leipzig 1838—43] og førte G. til hans vigtige Afhandling: »Allgemeine Theorie des Erdmagnetismus«, »Atlas des Erdmagnetismus« og »Allgemeine Lehrsatze in Beziehung auf die im verkehrten Verhältnisse des Quadrats der Entfernung wirkenden Anziehungs- und Abstossungs-Kräfte«; hans Fundamentalarbejde *Intensitas vis magneticae* er fra 1832. Ved disse sine magnetiske Studier blev G. den videnskabelige Opdager af den elektromagnetiske Telegraf og anlagde den første Ledning — 8,000 M. lang — fra det 1833 byggede magnetiske Observatorium til det fysikalske Institut. Ved Siden af denne Gren af Fysikken har G. ogsaa beskæftiget sig med Optik og i sine »Dioptrische Untersuchungen« [1841] leveret et grundlæggende Arbejde for den geometriske Optik. — Foruden de ovenfor nævnte »Werke« er udgivet hans »Briefwechsel mit Schumacher« af Peters [6 Bd., Altona 1860—66]; »Briefwechsel mit Humboldt« af Bruhns [Leipzig 1877]; »Briefwechsel mit Nicolai« af Valentiner [Karlsruhe 1877]; »Briefwechsel mit Bessel« [Leipzig 1880]. En Bronzestatue (af Schaper) er rejst for ham i Braunschweig. (Litt.: Sartorius von Waltershausen, »G. zum Gedachtniss« [Leipzig 1856]; Winnecke, »G., ein Umriss seines Lebens und Wirkens« [Braunschweig 1877]). *J. Fr. S.*

Gauss en. Ludwig, schweizisk reformert Teolog, født i Geneve 25. Aug. 1790, død 18. Juni 1863. 1816 blev han Præst i Saligny ved Geneve og traadte snart i bestemt Opposition til den herskende rationalistiske Aandsretning. Han sluttede sig til den af den skotske Vækkelsesprædikant Haldane i Geneve fremkaldte Vækkelse *(réveil)* og blev til sidst, da han som Medlem af det »evangeliske Selskab« var med til at grunde en særlig teologisk Skole, afsat af Raadet 1831. Efter at have foretaget flere Rejser virkede han j siden 1836 som Professor i Dogmatik ved denne Skole. (Litt.: v. d. Goltz, »Die reform. Kirche ! in Genf im 19. Jahrh.« [1862]). *J. P. B.*

Gausta, 1,884 M., hæver sig paa Sydsiden af den paa den vestre Side af Tinnsjøen i Telemarken udmundende Vestfjorddal. Fjældets Hovedretning er fra Nord mod Syd med den højeste Top i den nordligste Del; fra denne Top skraaner Fjældet jævnt Syd over ned mod de tvende ved Siden af hinanden liggende Toppe Gaustaknæerne, men mod de andre Kanter ere Styrtningerne overmaade stejle saavel til Vestfjorddalen som til Gausdalen paa Vestsiden og Veirdalen paa Østsiden. Fjældet bestiges lettest fra Gaarden Nyland, hvorfra Turen medtager omtrent 6 Timer; først følges en Ridevej over Grønstølen Sæter og videre til Sæteren Svineroi, hvorfra en af Turistforeningen opvardet Sti fører til Toppen. Heroppe er anlagt en til Dels i Fjældet indsprængt Turisthytte med Sengerum til 12 Personer. G. er et af de højeste Punkter i det sydlige Norge; der i er herfra en overordentlig vid Udsigt: til Jotunheimen's Toppe i Nord og til Havet uden for Jomfruland i Syd. Den paa Toppen opførte Varde er et af den europæiske Gradmaalings Signaler, knyttet til Spaatind i nordre Land ved en Sigtelinie af meget nær 150 Km.'s Længde, vistnok den længste Sigtelinie i Europa. *y.F. W. H.*

Gaustafjæld

Gaustad **Sindssygeasyl** i vestre **Aker**, ca. 5 Km. N. V. f. Christiania, er opført af Arkitekt H. E. Schirmer, efter at Stortinget havde vedtaget Loven om Sindssygevæsenet af 17. Aug. 1848, og efter Planer, udarbejdede i det væsentlige af den til Direktør for Asylet udsete Læge Herman Major. Asylets Bygninger liggei en Klynge, for største Delen indesluttede af en Ringmur. Inden for denne deles Husklyngen i to aldeles lige Sidedele, forbundne ved en for begge fælles Midtdel. Alt, som ligger 0. f. den mod Syd vendende Hovedindgang, er bestemt for Kvinder, alt paa vestre Side for Mænd; i Midten ligger den store Økonomibygning med højt Taarn, Festsal o. s. v. Bygningerne for de syge paa begge Sider ere forenede med dækkede Buegange, aabne mod Øst og mod Vest, men adskilte ved Spadseregange. Direktør- og Præsteboliger, Keglebane o. s. v. ere indrettede i særskilte Bygninger. Asylet, som aabnedes 1. Oktbr. 1855, har Plads til 330 syge. Oprindelig kostede Bygningerne med Tomt ca. 780,000 Kr., 1858—59 udvidedes Asylet ved Tilbygninger for ca. 60,000 Kr., foruden at der i Aarenes Løb er sket Udvidelser af den tilhørende store Jordvej, Skov m. m. for ca. 200,000 Kr. (Litt.: O, Sandberg,

»G. S. 1855—70« [Chra. 1871]; »Generalberetninger for Gaustad Asyl« siden 1856). *J. B. II.*

Gant, 1) et Navn paa Odin; af uvis Betydning. 2) Gøternes mytiske Stamfader, Fader til Kong Gøtrik. 3) G., Gøt, nordisk Mandsnavn; egentlig en Gote (ligesom Dan, en Dansker). *A. O.*

Gautama se Buddha'er, S. 816.

Gautatyr, et Navn paa Odin; betegner: »Gøternes Gud«; jfr. Tyr. *A. O.*

Gautbert, Missionsbiskop i Sverige, var Frænde af Ærkebiskop Ebo (s. d.) og overtog dennes Del af den nordiske Mission, hvorved han blev jævnstillet med Ansgar. Vel udrustet drog G. da til Sverige, hvor Ansgar allerede med Held havde virket, og fortsatte Missionen i Bjorko (s. d.); han fik her bygget en Kirke. Stadig støttedes han fra Frankerriget, bl. a. af den daværende Abbed i Fulda, Rabanus Maurus (s. d.); men efter nogle Aars Forløb kom Hedningernes Harme mod de fremmede Missionærer til Udbrud: G.'s Frænde Nithart blev hugget ned, og han selv blev fordreven (845). Efter sin Hjemkomst blev han Biskop i Osnabriick og døde som saadan ca. 858. Ansgar genoptog den svenske Mission, men vistnok i G.'s Navn, hvorfor han ogsaa havde en Frænde af G., Eribert, med sig. G. selv sendte ogsaa dernæst en Forkynder til Björkö, nemlig Danskeren Asfred; han virkede der nogle Aar, men vendte tilbage ved Budskabet om G.'s Død. *H. O.*

Gautherin [gotræ'], Jean, fransk Billedhugger, født 28. Decbr. 1840, død 21. Juli 1890. G., som først sent kom til Kunsten og blev Elev af Gumery og Dumont, har med sin realistiske, formfine og idévækkende Kunst givet sit ikke ringe Bidrag til den Blomstring i moderne fransk Billedhuggerkunst, der betegnes ved Navne som Dubois (der ogsaa var G.'s Lærer), Falguière etc. Et af hans første betydeligere Arbejder var Gruppen »Clotilde de Surville« [1877], der udførtes i Marmor for den franske Stats Regning; hans store udtryksfulde Gruppe »Det tabte Paradis«, der udstilledes 1878 i Paris og i sin Tid var at se paa Charlottenborg-Udstillingen i Kjøbenhavn, udførtes i Marmor 1881 til Parc Monceaux; senere modelerede G. Gruppen »Opvaagnen« (»Le Réveil« udst. 1882, udført i Marmor for den franske Reg.), Statuen af Diderot (i Bronze, ved St. Germain de Pre i Paris), Statuen »Arbejdet« (»Le Travail«, en ypperlig Forherligelse af Haandens Arbejde; opstillet i Bronze 1884, i Conservatoire des arts et metiers i Paris), Statuen »L'inspiration«, Statuetten »Marguerite« etc. Alle de her anførte Arbejder forefindes, i Eksemplarer i Gips, Marmor eller som Originalskitser, i Ny-Carlsberg's Glyptotek i Kjøbenhavn, der ogsaa selv har fremkaldt Værker fra Kunstnerens Haand, saaledes Marmorstatuen af Kejserinde Marie af Rusland; endelig har G. udført adskillige Portrætbuster, f. Eks. af den russiske Kejserinde og af Brygger C. Jacobsen (begge i Ny-Carlsberg Glyptotek). Hans Kunst var særdeles rigelig repræsenteret paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. *A. Hk.*

Gauthey [gotæ'J, Emilian Marie, fransk Ingeniør, (1732—1806), var først Professor i Matematik ved *l'École des ponts et chaussées,* men gik herfra senere over i praktisk Ingeniørvirksomhed, som *inspecteur-généraldes ponts et chaussées.* Han har ledet en Del betydningsfulde Arbejder, hvoraf det betydeligste er Bygningen af Canal du centre (1783 — 91), en Kanalforbindelse mellem Loire og Saone, detailleret beskrevet i hans Værk »Mémoire sur les canaux de navigation et particulièrement sur le canal du centre«. Endvidere har han skrevet det større Værk »Traité sur la construction des ponts« [1809—13]. *C.Ph.T.*

Gauthier [gotje'], Charles, fransk Billedhugger, født 7. Decbr. 1831 i Chauvirey le Chatel (Haute Saone), død 8. Jan. 1891 i Paris, Elev af Jouffroy, har bl. a. modeleret »Hagar i Ørkenen«, »Andromeda« [1875], Statuen »Frankrig's Triumf« [1876 i Marmor] og en Statue for den ny Operas Foyer (i Paris). *A. Hk.*

Gautier [gotje'], Didier Johan Otto Christian, dansk Veterinær, er født i Kjøbenhavn 9. Septbr. 1848. Han tog Dyrlægeeksamen 1868 og praktiserede først i Helsingør, derefter fra 1870—81 i Randers, hvor han tillige var Reservedyrlæge ved 5. Dragonregiment. Fra 1881 var G. Dyrlæge ved den kgl. Staldetat og 1885 Medlem af den Kommission, der forberedte Forslag til Lov om smitsomme Husdyrsygdomme. G. vikarierede paa Landbohøjskolen 1887 som Lærer i veterinær Retslære og ledede samtidig de til denne Post knyttede Veterinærpolitiforretninger, ved hvilken Lejlighed han fik Andel i Udarbejdelsen af den da udbredte Svinepest. Fra 1888 er han Medlem af det veterinære Sundhedsraad. G. har skrevet mange værdifulde Afhandlinger, som ere offentliggjorte i »Tidsskrift for Veterinærer« og i »Maanedsskrift for Dyrlæger«; i Forening med St. Friis og C. O. Jensen stiftede han 1889 sidstnævnte Tidsskrift. *H. G.*

Gautier [gotje'], Emile Théodore Léon, fransk Litterærhistoriker, er født 8. Aug. 1832 i Havre, studerede Historie og Palæografi i Paris ved *École des chartes,* blev Arkivar i Marne-Departementet, forflyttedes 1859 til det kejserlige Arkiv i Paris, blev 1871 Professor i Palæografi ved *École des chartes,* 1887 Medlem af Institutet og 1893 Chef for den historiske Afdeling af det franske Nationalarkiv i Paris. G. er en nøje Kender af Middelalderen, som han føler sig meget tiltalt af. G. har udgivet »Quelques mots sur l'étude de la paléographie et de la diplomatique« [1858, 3. Udg. 1864]; »Les épopées francaises« (der fik Gobert's Pris) udkom 1866—67 i 3 Bd. [2. Udg. 1878—92 i 4 Bd.]; »Le chanson de Roland« udkom 1892 i 20. Udg. Desuden: »Scenes et nouvelles catholiques« [1861, 2. Udg. 1875]; »Voyage d'un Catholique autour de sa chambre« [1862; 2. Udg. 1875]; »Benoît XI« [1863, 3. Udg. 1876]; »Portraits littéraires« [1868, 2. Udg. 1881]; »Portraits contemporains« [1873, 2. Udg. 1879]; »Vingt nouveaux portraits« [1878]; »Portraits du XIX siècle« [1894 i 3 Bd.]; »La chevalerie« [1884; 2. Udg. 1890]; »Histoire de la poésie liturgique« o. s. v. *V. S.*

Gautier [gotje'J, 1) Théophile, fransk Digter, født 31. Aug. 1811 i Tarbes, død 23. Oktbr. 1872 i Neuilly. 1814 kom han med sine Forældre til Paris, sluttede i Skolen Venskab med den senere Romantiker og Faust-Oversætter Gérard de Nerval (s. d.), vilde først være Maler og malede en Tid i Rioult's Atelier, men uden Held, hvor-

for han snart opgav Kunsten for Poesien. Den ny romantiske Bevægelse greb ham, og han blev en af Victor Hugo's hidsigste Tilhængere. Allerede 1830 udkom hans første Samling »Poésies«, senere fulgte »Albertus, ou l'âme et le péché, legende théologique« [1832], »La comédie de la mort« [1838], »Poésies« [1845], »Émaux et camées« [1852] og »Poésies nouvelles« [1863]; alle disse Digte samledes efter hans Død i »Poésies complétes« [2 Bd., 1875—86, ny Udg. 1890, 3 Bd.]. Som Digter indtager G. en fremragende Særstilling i nyere fransk Litteratur. Sit *L'art pour l'art*-Princip tro er han en lidenskabelig Dyrker af den skønne, farve- og billedrige Form; han digter med en Malers Øje, »som et Menneske, for hvem den ydre Verden eksisterer«, Tanker og Følelser ere intet for sig, hans Fantasi er udelukkende kunstnerisk, billeddannende, deskriptiv. Han støber og mejsler sine Natur- og Kunstindtryk som glimrende rige Sansefornemmelser i alle Nuancer og i alle Stilarter; hans Digte ligne snart Raderinger, snart Kobberstik, snart glødende Farvestudier, snart fine Miniaturer, snart skaarne Stene, snart Emailler paa Guldgrund. Ved dette sit Had til alt det kunstløst banale eller blegt abstrakte, ved sin Fremhæven af den objektive Iagttagelse og den minutiøse kunstneriske Prægnans fik G. banebrydende Betydning for Naturalismen saavel i Poesi som i Roman. Til hans Elever hørte Banville og Baudelaire og andre Digtere af *Parnassiens*-Gruppen (s. d.). Som Litteratur- og Kunstkritiker øvede han samme Indflydelse. Fra 1836 var han i en Snes Aar Kunst- og Teateranmelder ved »La Presse«, derefter ved »Moniteur universel« og »Journal officiel«; hans dramaturgiske Kritik er samlet i »Histoire de l'art dramatique en France depuis 25 ans« [6 Bd., 1858 — 59]. Hans Kritik gaar ikke ud paa at dømme, men paa at give rammende og malende Indtryk af Værkerne; han hader alle andre Formaal for Kunsten end det rent kunstneriske; derfor forfulgte han ikke blot den klassiske Tradition, men ogsaa senere den spidsborgerlige Komedie (»L'école du bon sens«). Fra de talrige Rejser, han gjorde, især som Medarbejder ved »La Presse«, hjembragte han glimrende farverige Rejseskildringer: »Tra los montes« [1843, senere kaldet »Voyage en Espagne«], »Zigzags« [1845], »Italia« [1852], »Constantinople« [1852], »Voyage en Russie« [1866], »L'Orient« [1876]. Af hans Noveller og Romaner ere de berømteste: »Les Jeune-France« [1832], der spøger med Romantikernes Udskejelser, »Mlle. de Maupin« [1835], der vakte stor Opsigt ved sin glimrende Proklamation af Kunstnernaturens Overlegenhed over al Moral, »Fortunio« [1838], »Les roués innocents« [1847], »Jettatura« [1857], »Roman de la momie« [1858], hvis lunefulde Fantasteri røber Indflydelse fra E. T. A. Hoffmann, »Le capitaine Fracasse« [1863], en ejendommelig Efterligning af Scarron's »Roman comique«, »Spirite« [1866], en Hallucinationsroman o. fl. G. skrev ogsaa Dramaer, men uden Held, Balletekster og smaa Teaterstykker. Af hans litterærhistoriske Værker maa anføres: »Les Grotesques« [1844], Karakteristikker af Forfattere i 16. og 17. Aarh., »Histoire du romantisme« [4. Opl. 1884], »Honoré de Balzac« [1858], Erindringer, »Portraits et souvenirs intimes« [1875]. Selvbiografisk Indhold har »Ménagerie intime« [1869]. (Litt.: **Baudelaire**, *Th. G.* [1859]; E. Feydeau, *Th. G., souvenirs intimes* [1874]; Bergerat, *Th. G., entretiens, souvenirs et correspondance* [1878]; Spoelberch de Lovenjoul, *Histoire des œuvres de Th. G.* [2 Bd., 1887]; Maxime du Camp, *Th. G.* [1890]; E. Riquet, »*Th. G., l'homme, la vie et l'œuvre* [1893]; G. Brandes, »Den romantiske Skole i Frankrig« [1882]). *S. Ms.*

2) Judith, fransk Forfatterinde, foreg.'s Datter, er født i Paris 1850, udgav 1867 i »Le livre de jade« en Række kinesiske Digte i Prosa, oversatte og efterlignede, ægtede s. A. Digteren Catulle Mendès, fra hvem hun dog skiltes faa Aar efter. Kinesiske eller japanske Emner ere fremdeles benyttede i Romanerne »Le dragon imperial« [1869] og »L'usurpateur« [1875], i Digtene »Poèmes de la libellule« og Dramaet »La marchande de sourires« [1888]. Af hendes øvrige Romaner og Værker kunne nævnes: »Lucienne« [1877], »Isoline et la Fleur-Serpent« [1882], »Richard Wagner et son œuvre poétique« [1882], »La femme de Putifar« [1884], »Iseult« [1885], »Iskender, histoire persane« [1886], »La conquête du Paradis« [1887] o. fl. *S. Ms.*

Gautrekssaga er en lille islandsk *fornaldarsaga* (udg. i Fornaldarsögur III), der egentlig bestaar af 3 lidet sammenhængende Stykker; det midterste handler særlig om Kong Vikar og Starkad og indeholder en Mængde Vers, der tillægges den sidste. Den sidste Del handler om Kong Gautrek i Gotland og den som Askepot opdragne Gave-Ref fra Rennesø i Norge, der bringer Kong Gautrek en Okse som Gave. Ref omtales ogsaa hos Sakse. Sagaen er underholdende og morsom fortalt. (Litt.: A. Olrik, »Sakses Oldhistorie«, II [Kbhvn. 1894]). *F. J.*

Gautsch v. Frankenthurm, Paul, østerrigsk Minister, er født 26. Febr. 1851 i Wien, blev 1874 ansat i Undervisningsministeriet og 1881 Direktør for det theresianske Akademi, 1883 tillige for det orientalske. Novbr. 1885 til Novbr. 1893 var han Undervisningsminister, fremmede paa flere Maader Skolevæsenets Udvikling og modsatte sig 1888 det klerikale Forslag til en Skolelov. Ogsaa stræbte han at vise Retfærdighed imod de slaviske Folkeslags Krav paa nationale Skoler, men vilde dog hverken fjerne Undervisning i det tyske Sprog derfra eller nøde tyske Børn til at besøge dem. 1889 blev han Friherre, og i Oktbr. 1895 overtog han paa ny Undervisningsministeriet. *E. E.*

Gautstigen er Benævnelsen paa den Del af Dovre Fjældplateau, som ligger N. 0. f. Dovrebygden, over mod Foldalen i Nord og Hovedvejen Fokstuen—Hjerkinn i Vest. G. gennemskæres af Grimsa og dens Bielve, som løbe mod Øst, og Gautaaen mod Nord; langs denne sidste gaar en Fjældvej fra Høvringen Sæter til Hjerkinn. De største Højder i dette Fjældparti ere Fokstuhø, Graahøerne og Pighætta. *J. F. W. H.*

Gavache [gava's], fransk Ord, som betyder Kryster; er laant fra spansk *gavacho*, der anvendes som haanende Udtryk for de franske Beboere af Pyrenæerne og dernæst om alle Franskmænd. *Kr. N.*

Gavarni [gavarni'], Paul (egentlig Guillaume Sulpice Chevalier), fransk Tegner, født

13. Jan. 1804 i Paris, død 24. Novbr. 1866 i Auteuil (ved Paris). Efter et uroligt Ungdomsliv, hvor han vaklede mellem forskellige Livsstillinger (en Tid Mekaniker), og hvor han maatte kæmpe haardt for Eksistensen, tog han 1828 fast Stade i Paris. Fra et tidligere, forfriskende Ophold i Gavarnie i Pyrenæerne hentede han sit senere saa berømte *nom de guerre* som Tegner. Fra nu af blev Paris ham eet og alt; i dens Storstadstilværelse, dens evige Uro, dens Liv paa Vrangsiden, dens *struggle*, dens til Overkulturen knyttede Eksistenser af godt og ondt fandt han et umaadeligt Arbejdsfelt, hvorfra han, tegnende og atter tegnende efter Naturen, med næsten uovertræffelig sikker Haand og med et for alle Ejendommeligheder skærpet Blik fremdrog Skikkelser, der med typisk Nøjagtighed gengave de forskellige Sider af Folkelivet: Aagerkarlene (han var selv 1835 i Gældsfængsel), Studenter-Bohêmen, Knejpegæsterne, *la jeunesse dorée* etc., men fremfor alt Pariserkvinden, særlig den til Kafé- og Natlivet knyttede forføreriske Halvverdensdame. 1824 begyndte han sine første svage Forsøg i Litografien, som snart blev hans Hovedudtryksmiddel, og som han behandlede med sjældent Mesterskab. 1830 kom ogsaa han ind paa den politiske Karikatur, som han dog snart ombyttede med en mellem let Karikering og Virkelighedsskildring spillende Fremstilling af selve Folkelivet. Hans Illustrationer til Girardin's »La mode«, Kostumebillederne »Les travestissements pour 1832« og »Physionomie de la population de Paris« [1832] bragte ham i et Ry, der steg under hans Tegnervirksomhed for i »Charivari« o. a. Blade. En Tid virkede G. i London, fra 1847, arbejdede her bl. a. for »Illustrated London News« og Journalen »Gavarni in London« (Suiten »Thomas Vireloque«); senere var han især knyttet til »L'Illustration« i Paris. Som Samfundsskildrer har G., denne »Tegnernes Balzac«, vidtrækkende Betydning; i sin forbavsende rige Produktion — der nævnes ca. 10,000 Blade (de fleste Litografier) — optræder han ikke som den strengt revsende Moralist; snart kold og klar, snart med et skeptisk Smil, der rummer en ikke ringe Portion Menneskeforagt, snart atter med forstaaende medfølende Humor henkaster han Menneskenes Daarskaber paa Stenen; gennem hans skarpe psykologiske Evne og rige Fantasi have hans Skildringer universel Betydning; en egen Charme faa disse ved de af ham selv forfattede aandrige og træffende Underskrifter, der røbe dyb Menneskekundskab. Et Udvalg af hans Arbejder udkom i Træsnit med Tekst af J. Janin, Gautier, Balzac m. fl. 1845—48 i Paris: »Œuvres choisies de G.« [4 Bd.], en anden Samling 1850 smst.: »Perles et parures par G.« [2 Bd.]. Af hans Illustrationsarbejder kunne fremhæves Illustrationerne til E. Sue's »Juif errant«. (Litt.: Duplessis, *G. Etude* [Paris 1876]; Goncourt, *G., l'homme et l'artiste* [Paris 1873]; E. Forgues, *G.* [i »Les artistes celebres«, Paris 1887]). *A. Hk.*

Gavarnie [gavarni'], i det sydvestlige Frankrig, Dep. Hautes-Pyrénées, Arrond. Argéles (Gascogne), en af de pragtfuldeste saakaldte Cirkusdale i Centralpyrenæerne (Cirque de G.), begrænset af Pic de Sarradets (2,740 M.) og Pic d'Astazon (3,080 M.) og indrammet af næsten lodrette Klippevægge, over hvilke de snedækte Toppe hæve sig; den højeste er Pic du Marboré, 3,253 M. Ned ad Klippesiderne styrte omtrent et Dusin Vildbække, hvoraf den største er Gavarnie-Vandfald (Cascade de G.), der er Gave de Pau's Kilde og falder i en Højde af 422 M. og er Europa's højeste Vandfald. Om Vinteren danne Bækkene den nydeligste Isbeklædning paa Dalens Vægge, i Foraarstiden, naar Sneen smelter, vise Vandfaldene sig i deres største Pragt, om Sommeren ere de for det meste kun Støvbække. I Dalen ligger Landsbyen G-, 1,350 M. o. H., der er Udgangspunkt for Bjærgbestigere. *H. W.*

Gavåzzi, Alessandro, italiensk Præst, født 1809 i Bologna, død 11. Jan. 1889 i Rom, blev 1828 Barnabitermunk og vandt senere som Professor i Retorik i Napoli og ved sine Prædikener rundt om i Italien stort Ry for sin Veltalenhed. 1846 sluttede han sig med Varme til Pave Pius IX's frisindede Politik, og i Marts 1848 efter Opstanden i Lombardiet søgte han at vække Romerne til Kampen for det fælles Fædreland. Som øverste Feltpræst fulgte han med de pavelige Tropper til Norditalien og henrev ved sine Taler i Venezia Kvinderne, saa at baade fornemme og ringe ofrede deres Smykker til Bedste for Frihedskampen. Da Paven kaldte Tropperne tilbage, drog G. til Firenze og Genova for at vække Folkestemningen; blev efter sin Tilbagekomst til Bologna fængslet, men befriet af Indbyggerne i Viterbo, da han førtes derigennem. Under den romerske Republik blev han igen Feltpræst og viste under Rom's Belejring stor Iver for de saaredes Pleje. Men da Kampen var til Ende, drog han til England og senere til Nordamerika og Canada, kæmpende i Tale og Skrift mod Pavens verdslige Magt og den katolske Kirke; vakte især i Canada voldsomme Optrin. Til sidst gik han over til Protestantismen, vendte 1859 tilbage til Italien og fulgte 1860 paa Toget til Sicilien; virkede som protestantisk Missionær i Firenze og siden 1870 i Rom, hvor han grundlagde en Præsteskole og fik de fri Menigheder sammenknyttede til en Enhed. *E. E.*

Gave, en Retshandel, hvorved en Persons (Gavemodtagerens) Formue forøges og samtidig en andens (Giverens) forringes, for saa vidt denne Formueforandring netop var Retshandelens Formaal eller i hvert Fald maatte stille sig saaledes for Gavemodtageren. En G. kan foreligge baade som et Løfte om fremtidig Ydelse *(donatio in obligando)*, som en aktuel Overdragelse af en Ting *(donatio in dando)* og som en Eftergivelse af Skyld *(donatio in liberando)*, og den Ydelse, hvorpaa den gaar ud, kan omfatte saavel Arbejdsydelser som Overdragelser af Ting. Derimod er Stillelsen af Pant ingen G., da Kreditors Formue ikke derved forøges.

Om G. gælder i det hele de almindelige Regler om Retshandler, men paa flere Punkter komme dog vigtige Modifikationer frem, der alle hvile paa den Betragtning, at G. ikke have et for Livsvirksomheden saa nyttigt Formaal som andre Retshandler, saaledes at de ikke ubetinget bør kunne konkurrere med disse. Som saadanne særlige Modifikationer kunne nævnes, at Gaveretshandler i det hele fortolkes strengere efter deres Ordlyd end andre og ikke paalægge større Forpligtelse end strengt nødvendigt. Saaledes har Giveren i

Reglen hverken Vanhjemmelsansvar eller Ansvar for Manglerne ved Tingen. Endvidere kunne efter dansk Ret Gaveretshandler i vidt Omfang afkræftes i Tilfælde af Giverens Konkurs, nemlig naar G. er modtagen i det sidste Aar før Fallitten paa en Tid, da Skyldneren var insolvent, og Modtageren maa antages ikke at have været i god Tro, ligesom endelig ikke fuldbyrdede G. ikke blive at opfylde af Konkursboet, før alle Kreditorerne ere dækkede, jfr. Konkurslovens § 35. — Om det romerretlige Gavebegreb se donatio. *K. B.*

Ifølge den norske Konkurslov kunne Gaveløfter ikke gøres gældende lige over for et Konkursbo, og G., der ere fuldbyrdede i de sidste 3 Maaneder før Konkursen, kan omstødes uden Hensyn til Boets Solvens paa Opfyldelsestiden. Om G. mellem Ægtefæller gælde i flere Henseender særlige, strengere Regler. Det samme er til Dels Tilfældet med Hensyn til andre paarørende. *H. S.*

Gave [ga'v] er Navnet paa en Del rivende Bjærgstrømme og Smaafloder, der komme fra Vestpyrenæernes Nordaffald i det sydvestlige Frankrig (Dep. Hautes- og Basses-Pyrénées) og forene sig med Adour, saaledes G. d'Aspe, G. de Cauterets, G. d'Oloron, men den længste er G. de Pau, 175 Km., der kommer fra Pic de Marboré (se Gavarnie). *H. W.*

Fig. 1.

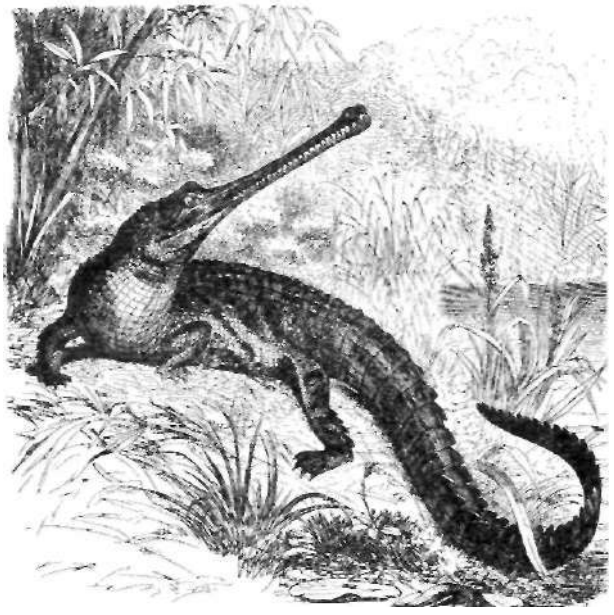

Ganges-Gavial.

Gaveaux [gavo'], Pierre, fransk Sanger og Komponist, (1761—1825), optraadte først (som Tenorsanger) i Bordeaux, men kom 1789 til Paris, hvor han vandt stor Yndest hos Publikum og 1804 udnævntes til Kammersanger af Napoleon. I Slutningen af Revolutionsaarene og den derefter nærmest følgende Tid skrev G. en Række Operaer i let Stil og dramatisk virkningsfulde, blandt hvilke navnlig »Léonore ou l'amour conjugel« [1798] gjorde stor Lykke og blev Forbilledet for Beethoven's »Fidelio«. Fra 1819 til sin Død var G. sindssyg. *W. B.*

Gave-Ræv, islandsk Sagnhelt; se Ræv.

Gaveston [gavstō'], Pieds, Søn af en Adelsmand fra Gascogne, den engelske Kong Edvard II's Plejebroder og Yndling. Han bortvistes fra Hoffet af Edvard I; men da hans Velynder besteg Tronen, kaldtes han straks tilbage og forlenedes 1307 med Jarledømmet Cornwall. Baronerne gennemtvang paa ny hans Forvisning, og 1308—09 var han kgl. Statholder i Irland; en kort Tid lykkedes det Kongen at forsone ham med hans Modstandere, men hans Hovmod tirrede Højadelen, der 1311 nødte Edvard til at forvise ham for evig. Da han ikke desto mindre Aaret efter vendte tilbage, gjorde Baronerne Opstand, og G., der maatte overgive sig, faldt i sin Fjende Warwick's Haand, der lod ham halshugge 19. Juni 1312. *M.M.*

Gaviäler, en Gruppe af Krokodiller med meget lang og tynd Snude. I systematisk Henseende karakteriseres de især ved, at Næsebenene ere vidt adskilte fra de ydre Næsebor, og at Underkæbens sammenvoksede Parti (Symfysen) er overordentlig langt. Af denne Gruppe, der i Fortiden har talt mange Former, kendes kun to nulevende Arter: Ganges-G. (*Gavialis gangeticus* Gmelin) og Krokodil-G. (*Rhynchosuchus schlegelii* S. Muller). Ganges-G. har et meget langt Hoved, der bagtil er bredt og fladt, men fortil er udtrukket i en overordentlig lang og tynd Snude, der dog tiltager stærkt i Tykkelse hen imod sin Spids, hvor den er forsynet med en — særlig hos Hannen — stærkt udviklet Bruskkapsel, der omgiver Næseborene. Man har sammenlignet Snuden med Skalleslugerens eller Pansergeddens Næb. Af Tænder findes paa hver Side $\frac{27—29}{25—27}$. De sidde i en ret Linie og ere temmelig ensartede i Størrelse. Kroppen og Halen have omtrent samme Form som hos andre Krokodiller. Halsen er forsynet med et Panser, der bestaar af 8 store, parvis ordnede Plader. Rygpanseret er hovedsagelig dannet af 4 Længderækker og 18 Tværrækker af firkantede, kølede Benplader. Ogsaa Halen er dækket af Plader, der fortil ere stillede i to Rækker og bagtil staa enkeltvis. De ere alle forsynede med meget store Køle. Et Bugpanser findes ikke. Lemmerne ere stærkt sammentrykte, og Bagfødderne ere forsynede med en betydelig Svømmehud. G.'s Farve er paa Oversiden brungrøn — hos Ungerne med talrige brune Pletter eller Tværbaand — paa Undersiden grøngul eller hen imod Midten næsten ganske hvid. Den kan opnaa en Længde af ca. 6 M. eller maaske mere. Dens Hjem er de store Floder i Indien og Birma. Særlig i Ganges og

Bramaputra og disses Bifloder er den meget hyppig. I Indien kaldes den *Gharial* og er for Hinduerne et helligt Dyr. I Modsætning til de fleste andre Krokodiller gaar den meget sjælden paa Land, men opholder sig i Reglen dybt nede i det stærkt strømmende Vand. Dens Føde bestaar fortrinsvis eller næsten udelukkende af Fisk. I hvert Fald er intet Tilfælde sikkert kendt, hvor den har angrebet større Pattedyr.

Fig. 2.

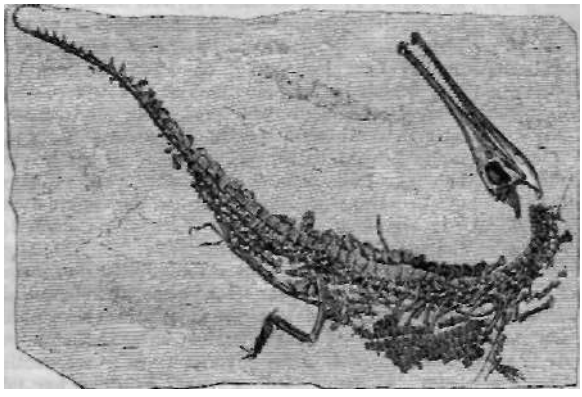

Lias-G. (*Teleosaurus*), som den ligger i Stenpladen, fra Boll i Württemberg.

Fig. 3.

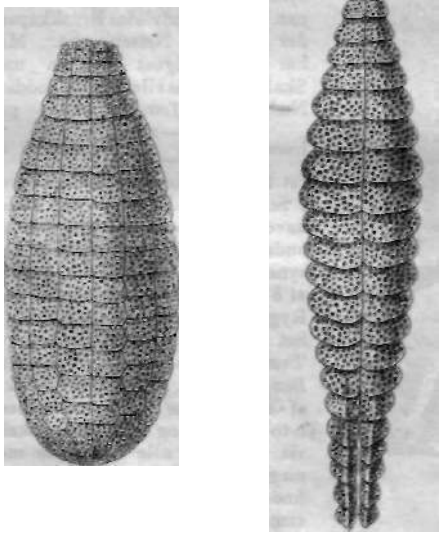

a Rygskjold, 6 Bugskjold af en Teleosaur.

De andre Krokodiller leve derimod foruden af Vandfugle navnlig af Pattedyr, der almindelig opholde sig ved Flodbredderne eller komme ned til Vandet for at drikke. G. lægger sine Æg — det angives i et Antal af ca. 40 — lagvis i Sandet ved Flodbredden. Den nyfødte Unge skal have en Længde af ca. 40 Cm. og skal være en livlig og vims lille Skabning. — I de europæiske Samlinger ere G. langt sjældnere end Krokodiller og Alligatorer. Det er vanskeligt at fange dem, da de kun i Forplantningstiden gaa paa Land, og det er heller ikke let at holde dem i Fangenskab, da de ikke godt kunne undvære det friske strømmende Vand. — Den anden nulevende G., den saakaldte Krokodil-G., nærmer sig ved sin kortere Snude og Underkæbens kortere Symfyse til de almindelige Krokodiller og Alligatorer. Den har paa hver Side $\frac{20-21}{c.}$ Tænder. Underkæbens Symfyse naar til 14. ell. 15. Tand; hos foregaaende Art til 23. ell. 24. Tand. Dens Panser og Farve er omtrent som hos Ganges-G., hvis Størrelse den næppe naar. Om dens Levemaade er endnu intet sikkert kendt. Den lever paa Borneo og Ny-Guinea. — Af uddøde G., der i alt væsentligt slutte sig til de nulevende, kendes adskillige Arter, dels fra Tertiærtiden, dels fra den yngre Kridttid. I Europa levede i disse Perioder adskillige G., der til Dels kunne henføres til samme Slægter som de nulevende. I Sivaliklagene i Indien er der fundet en kæmpemæssig Form, *Gavialis crassidens*, som er nær beslægtet med Ganges-G. I ældre Jordperioder, i Jura og ældre Kridt, havde G. et Præg, der i flere Retninger var meget afvigende fra Nutidens. De mest bekendte af disse gamle gavialagtige Dyr ere Teleosaurerne, som ere fundne i betydeligt Antal i europæiske Juralag. I Modsætning til Nutidens Krokodiller, der alle ere Ferskvands- eller Brakvandsdyr, vare Teleosaurerne Havdyr, hvis Legemsform og Panserklædning gør det sandsynligt, at de have kunnet svømme med overordentlig Hurtighed. Hovedet var meget langt — det udgjorde undertiden $\frac{1}{4}$ af hele Dyrets Længde; Kroppen var beklædt med Panser baade paa Ryg- og Bugside; Halen var særdeles kraftig og Forlemmerne ganske smaa, sandsynligvis trykkede ind mod Kroppen under Svømningen. Baglemmerne vare lange og spinkle. De afvige fra alle Nutidens Krokodiller ved, at deres Hvirvellegemer vare konkave baade fortil og bagtil (amficoele Hvirvler), og ved, at de indre Næsebor udmundede forholdsvis langt fortil, umiddelbart bag ved Ganebenene. Hos G. og Krokodiller fra senere Jordperioder ere de indre Næsebor rykkede meget længere bagtil, saaledes at de ere omgivne af Vingebenene eller endogsaa anbragte næsten lodret under Nakkehullet. Det kan opstilles som en Sætning, der gælder i sine Hovedtræk, at jo ældre — geologisk set — en Gavialform er, desto længere fortil sidde dens indre Næsebor. Sammenholdt hermed er det interessant at lægge Mærke til, at hos ganske unge Individer af de nulevende G. og Krokodiller sidde de indre Næsebor betydelig længere fortil end hos de ældre. Teleosaurerne havde i Reglen flere Tænder end de nulevende G.: fra 28—75 i hver Kæbehalvdel. Deres Hudpanser lignede til Dels de sydamerikanske Kaj-

maners, men har sikkert været fastere og stærkere end disses. En Del af Halsen, hele Ryggen og Halen have været beskyttede af 2 Rækker af brede Skjoldplader. Bugskjoldet bestod af kantede Plader, af hvilke kun de forreste vare ordnede i tydelige Tværrækker. De største Former naaede en Længde af ca. 6 M. (Litt. se Krokodiller). *A. C. J.*

Gaviāl-Krokodiller, Krokodiller, der navnlig afvige fra de saakaldte ægte Krokodiller ved at have en tynd, gavialagtig Snude, og ved at Underkæbens sammenvoksede Parti (Symfysen) naar til 6. — 8. Tand, medens den hos de ægte Krokodiller kun naar til 4.— 5. Tand. Der kendes 3 Arter af G.-K.: *Crocodilus cataphractus* Cuv. tra Vestafrika, *Crocodilus Johnstonii* Krefft fra Ny-Holland og *Crocodilus intermedius* Graves fra Sydamerika (Orinoco). — Se i øvrigt Krokodiller. *A. C. J.*

Gaviniés [gavinje'], Pierre, fransk Violinist, født 26. Maj 1726 i Bordeaux, død 9. Septbr. 1800 i Paris, var, efter de sparsomme Oplysninger om hans Ungdom, i alt væsentlig Autodidakt, men bragte sit Spil til en saadan Grad af Fuldkommenhed, at Viotti kaldte ham Frankrig's Tartini, medens Fétis betragter ham som Stifteren af den franske Violinistskole. Han optraadte første Gang 1741 ved en *Concert spirituel* og imponerede straks ved sin tekniske Overlegenhed og sit sjælfulde Foredrag. En Kærlighedsforbindelse med en højtstaaende Dame skaffede ham et Aars Fængsel, i hvilket han bl. a. komponerede den i sin Tid meget berømte »Romance de G.«. Fra 1796 til sin Død virkede han som Lærer ved Konservatoriet. G. har skrevet en Opera comique: »Le Prétendu« [1760] og en Række Koncerter, Sonater og Etuder for Violin, af hvilke »Les 24 matinées« (Etuder i alle Tonarter) ere de mest bekendte. (Litt.: Fayolle, *Notices sur Corelli, Tartini, G. et Viotti* [Paris 1810]). *S. L.*

Gavl kaldes den Mur, som ender en Bygning, som oftest lodret paa Façademuren; G. i snævrere Forstand er den øverste Del af denne Mur, begrænset af Tagfladerne, i Reglen trekantet. Gavl- J felt se Tympanon. *E. S.*

Gavler se Skvalderkaal.

Gavltag er et Tag, som er lodret afskaaret, saaledes at der fremkommer fulde Gavle. *E. S.*

Gavntræ kaldes i Skovbruget det Ved, som egner sig til anden Brug end Brændsel, og som derfor betales højere end Brænde. *C. V. P.*

Gavotte [gavå't], en gammelfransk Dans af livlig, munter, graciøs Karakter, hvis Navn afledes af *Gavots*, Bjærgbeboerne i Dauphiné. Musikken er i $^4/_4$Takt, oftest med en Optakt paa 2 Fjerdedele. Komponisterne i 17. og 18. Aarh. benytte ofte denne Danseform i deres Kompositioner, saaledes bl. a. Corelli i sine Sonater, Seb. Bach i sine franske og engelske Suiter, Gluck i flere af sine Operaer, o. s. fr. *S. L.*

Gawler [gå'lə], 1) G.-Range, Bjærgkæde i den sydlige Del af Australlandet, adskiller Gairdner-Søens Lavning fra Eyria-Halvøen. 2) By i Australien, Koloni Sydaustralien, ligger 35 Km. N. Ø.f. Adelaide ved Floden G., som falder i Vincentbay, og har (1891) ca. 3,000 Indb. G. ligger midt i et frugtbart Agerbrugsdistrikt og har en betydelig industriel Virksomhed, og i Omegnen indvindes Guld, Sølv, Bly og Kobber. *C. A.*

Gay [gæ'], D., se Girardin.

Gay [ge'i], John, engelsk Digter, (1688—1732), kom i Lære hos en Silkevæver i London; men 1712 forlod han denne Beskæftigelse for at blive Sekretær hos Hertuginden af Monmouth. 1713 udkom hans første digteriske Forsøg, »Rural sports«, en Skildring af landlige Glæder, der skaffede ham Pope's Venskab. Det følgende Aar ledsagede han Grev Clarendon til Hannover som Gesandtskabssekretær, men vendte efter Dronning Anna's Død tilbage til London. Medens han var udenlands, udkom hans 6 Hyrdedigte: »The Shepherd's Week«, en Parodi paa Ambrose Phillip's sentimentale Idyller, der imidlertid vandt selvstændig Betydning ved sin djærve Virkelighedsskildring. 1716 udgav han et burlesk Digt, »Trivia; or the art of walking the streets of London«. Hans dramatiske Forsøg: »The Wife of Bath« [1713], »What d'ye call it?« [1714] og »Three Hours after Marriage« [1717] (skrevet sammen med Pope og Arbuthnot) gjorde ringe Lykke. Stort Bifald vandt derimod en Samling Digte 1720 og Sørgespillet »The captives« 1724. 1726 udkom »Fifty-one Fables in Verse« skrevne til Undervisning for Hertugen af Cumberland. Sit Livs store Succes opnaaede han imidlertid først 1728, da hans »The Beggar's opera« blev opført 63 Gange i Træk. Det er en kostelig Parodi paa den italienske Opera, i hvilken Scenen er henlagt til Newgate, og Personerne ere Tiggere og Forbrydere. Imidlertid fandt Hoffet dens Satire for hvas, og Fortsættelsen »Polly« blev ikke opført; men dens Udgivelse skaffede G. en Indtægt af 1,200 L. St. G. blev begravet i Westminster Abbedi. Hans Værker ere flere Gange udgivne; hans Digte findes i Johnson's »The English poets«, og Fablerne ere udgivne af Dobson [Lond. 1882]. (Litt.: Samuel Johnson, *Lives of the English Poets).* *T. L.*

Gay [gas'], Sophie, født Nichault de Lavalette, fransk Forfatterinde, (1776—1852), fik af sin Fader, en rig Finansembedsmand, en fortræffelig Opdragelse, ægtede først en rig Bankier og senere (1798) Generalskatteforpagter G, holdt snart i Aachen, snart i Paris litterær Salon og tog endelig fast Ophold i Paris. Under Direktoriet samlede hun de mest fremragende Aander i sit Hus; 1802 tog hun Fru de Staël i Forsvar i »Journal de Paris«. Paavirket af denne skrev hun s. A. Romanen »Laure d'Estelle«. Hendes bedste Værker ere de to senere Romaner: »Léonie de Montbreuse« [1813] og »Anatole« [1815], der røbe fin Iagttagelse og dyb Følelse og ere elegant og *a* and-fuldt skrevne. Af hendes talrige andre Romaner kunne nævnes »Les malheurs d'un amant heureux« [3 Bd., 1818—23], hvori hun skildrer sin egen Ungdom og det glade Pariserliv under Direktoriet, »Le moqueur amoureux« [1830], »Un mariage sous l'Empire« [1832], »La physiologie du ridicule« [1833], »Souvenirs d'une vieille femme« [1834] o. s. v. Ogsaa hendes Digte og flere Skuespil gjorde Lykke. Da hendes Svigersøn, Émile Girardin (s. d.) forvistes, fulgte hun ham til Bruxelles, hvor hun døde. (Litt.: Sainte-Beuve, *Causeries du lundi* [6. Bd]). *S. Ms.*

Gay [ge'i], Walter, nulevende (1897) amerikansk Maler, er en Nevø af den amerikanske Landskabsmaler William A. G. (født 1821, Elev af Troyon). G. begyndte som Blomstermaler i

Boston. Han er en Repræsentant for moderne amerikansk Kunsts Svingning bort fra diisseldorfsk Paavirkning hen mod fransk Kunst; fra 1876 søgte han Uddannelse i Paris under Bonnat. Det Ry, han har vundet sig i Philadelphia for sine med betydelig teknisk Færdighed malede Landskaber og Genrestykker, har gennem de internationale Udstillinger bredt sig over Europa; paa den internationale Kunstudstilling i Glyptoteket i Kjøbenhavn 1897 var han repræsenteret ved det store Genrebillede »Barmhjertighed« og »Pige med Pelargonier«. *A. Hk.*

Gaya (Indien) se Gya.

Gayal se Okser.

Gayangos y Arce [gaja'ngosia'rse], Pascuál (de), spansk lærd, er født 21. Juni 1809 i Sevilla. Hans mangesidige, særdeles fortjenstfulde Virksomhed deler sig navnlig mellem orientalsk Filologi, Spanien's Litteraturhistorie og samme Lands politiske Historie. G. havde studeret Arabisk i Paris under Sylvestre de Sacy og fortsatte siden disse Studier paa Rejser i Afrika; derefter var han 1843—72 Professor i østerlandske Sprog i Madrid. 1852 indvalgtes han i »Academia de la Historia«, 1856 udnævntes han til korresponderende Medlem af det parisiske »Académie des inscriptions et belles-lettres«, foruden at han er bleven hædret med flere lignende Diplomer fra lærde Selskaber. 1881 blev han Senator. Han lever nu (1897) i London, hvor han i det hele har opholdt sig meget. Den engelske Regering overdrog ham at udgive Dokumenter til Oplysning af Spanien's og England's indbyrdes Historie, og der foreligger nu 7 Bd. af disse ved G. med Titelen »Calendar of letters and papers illustrative of the history of England in connexion with that of Spain during the reign of Henry VIII« [Lond. 1870—80]; tillige betroedes det ham at udarbejde den trykte Fortegnelse over spanske Haandskrifter i British Museum [begyndt 1875, 3 Bd. ere udkomne]. Blandt G.'s andre Arbejder, i hvilke han har bragt meget nyt og værdifuldt frem ved Flid og sund Kritik, ere at nævne: »Historia de los reyes de Granada y descripcion de Granada« [Paris 1842], »Memoria sobre la autenticidad de la cronica del Moro Rasis« [Madrid 1850], »Language and literature of the Moriscos« [Lond. 1839], »The history of the Mohammedan dynasties in Spain« o: væsentlig en Oversættelse af Araberen Al-Makkari [2 Bd., Kvart, smst. 1840—43]. For »Biblioteca de autores españoles« har han udført 3 dygtige Udgiverarbejder, nemlig »La Gran Conquista de Ultramar«, »Libros de caballerias« og »Escritores en prosa anteriores al siglo XV« [henholdsvis 44., 40. og 51. Bd.]; uden for denne Samling har han udgivet »Cartas del cardenal Cisneros« [Madrid 1867] og »Cartas y relaciones de Hernán Cortés al emperador Carlos V« [Paris 1866], og han har forsynet den Oversættelse af Ticknor's »History of Spanish Literature«, som han udarbejdede sammen med E. de Vedia [Madrid 1851—56], med gode Anmærkninger og Tillæg. Desuden har han leveret en Mængde Bidrag til engelske og spanske Tidsskrifter o. I. *E. G.*

Gay arre [gajar're], Julian, berømt spansk Tenorist, født 1853 i Pamplona, død 2. Jan. 1890 i Madrid af Influenza, var Søn af tarvelige Bønderfolk, men vakte allerede som Barn saadan Opmærksomhed ved sit Foredrag af spanske Folkesange, at han i en Alder af 16 Aar kom ind paa Konservatoriet i Madrid og senere sendtes til Milano for at studere italiensk Sangkunst. G. debuterede i Padova og Rom, blev derefter engageret ved den italienske Opera i St. Petersborg, hvorfra hans Ry udbredte sig over hele Europa, sang to Sæsoner sammen med Patti i Wien, drog derefter til Sydamerika, hvor han høstede Guld og Ære i Overflod. 1875 sang han paa *La Scala* i Milano, blev 1877 engageret til London, hvor han bl. a. kreerede Lohengrin og Tannhäuser, og fejrede endnu store Triumfer i Paris og Madrid. Sine kolossale Indtægter benyttede han i rigt Maal i Velgørenhedens Tjeneste. *S. L.*

Gayette-Georgens, Jeanne Sophie Marie v., tysk Forfatterinde, er født i Kolberg 11. Oktbr. 1817. Hun optraadte som Forfatterinde under Pseudonymet Jeanne Marie med Romanen »Elisenhof« [1844] og blev efter sit Giftermaal med J. D. Georgens Forstanderinde for Opdragelses- og Plejestiftelsen »Levana« i Liesing ved Wien. Fra 1868 forestod hun en lignende Anstalt af samme Navn i Berlin. Af hendes æstetiske Arbejder kunne eksempelvis nævnes: »Gedichte« [1850], Romanerne »Luigia Sanfelice« [3 Bd., 1850], »Jakobäa von Holland« [1860], »Sich selbst erobert« [2 Bd., 1862], samt en Del Noveller. Foruden denne rent æstetiske Produktion har hun rejst sit Arbejde for Kvindesagen et Minde i de filosofisk-pædagogiske Skrifter: »Geist des Schonen in Kunst und Leben« [3. Udg. 1876], »Die Frauen in Erwerb und Beruf« [1872], »Konversation und gesellschaftliche Unterhaltung« [2. Udg. 1882], »Was Du thun und nicht thun solist« [1890]. Siden sin Mands Død 1886 har hun boet i Dobberan i Mecklenburg og udgivet Tidsskriftet »Zu Hause«. *C.A.N.*

Gay Lussac [gælysa'k], Joseph Louis, berømt fransk Kemiker og Fysiker, født 6. Decbr. 1778 i St. Léonard, død 9. Maj 1850 i Paris. G. L. studerede ved *École polytechnique* i Paris, blev 1801 *Elève ingénieur* ved *École nationale des ponts et des chaussées*, 1802 Repetent og 1809 Professor i Kemi ved *École polytechnique;* 1808—32 var han Professor i Fysik ved Sorbonnen, og 1832 overtog han Professoratet i Kemi ved *Jardin des plantes.* 1806 blev han Medlem af Akademiet, 1839 Pair. Sammen med Humboldt bestemte G. L. 1805 Vandets Sammensætning; disse to Forskere undersøgte ogsaa i Forening Jordmagnetismens Styrke i Frankrig, Schweiz og Italien samt anstillede Iagttagelser over Magnetnaalens Hældning. 1809 undersøgte G. L. de Rumforhold, hvorefter luftformige Legemer indgaa Forbindelser; ligeledes undersøgte han Luftarters Udvidelse ved Varme (1802), flere Dampes Vægtfylde (1809), Vædskers Udvidelse (1816) m. m. 1804 og 1805 foretog han sammen med Biot flere Luftfarter; paa den ene af disse naaede han til en Højde af 6,900 M. Af hans kemiske Arbejder har han udført mange i Forening med Thénard. Særlig skulle fremhæves hans Undersøgelser over Jod; fremdeles Undersøgelser over Klor og Cyan, over Svovl og dets Syrer, Svovlbrinte og Svovllever. Af stor Betydning for Teknikken vare hans Vejledninger til Analyse af Krudt, Klorkalk, Potaske, Soda og Boraks, til Sølvprøve ad den vaade

Vej m. m. Endvidere undersøgte han Gæringsfænomenerne og Æterdannelsen. 1807—11 bearbejdede han sammen med Thénard, senere (1814) sammen med Webster og (1824) med Liebig de vigtigste kemiske Spørgsmaal. Sammen med Arago redigerede han fra 1816 »Annales de Chimie et de Physique«. Af særlige Skrifter kunne nævnes »Mémoires sur l'analyse de l'air athmosphérique« [1804, sammen med Humboldt], »Recherches physico-chimiques« [1811, sammen med Thénard], hans af Grosselin udgivne Forelæsninger »Cours de physique« [1827] og »Lecons de chimie« [1828] udgivne af Marmet. *O. C.*

Gay Lnssac's Lov, den af Gay Lussac 1802 opdagede Lov, at Udvidelsen ved Varmen er den samme for alle fuldkomne Luftarter og proportional med Temperaturstigningen. *O. C.*

Gay Lussac's Syre, Benævnelse for den ved Svovlsyrefabrikationen i Gay-Lussac-Taarnet dannede Opløsning af Nitrosvovlsyre i Svovlsyre (se Svovlsyre). *O. C.*

Gay Lussit, et monoklint, hvidt Mineral, bestaaende af vandholdig kulsur Kalk og Natron ($CaCO_3 . Na_2CO_3 . 5H_2O$), forekommer ret rigelig ved visse Saltsøer, saaledes ved Lagunilla i Nærheden af Merida i Venezuela og i Nærheden af Ragtown i Nevada. *N. V. U.*

Gaza, den sydligste og mægtigste af Filistæernes fem Hovedstæder (Herodot nævner den Kadytis). Den blev ikke varig undertvungen af Israelitterne; derimod blev den erobret af Tiglath Pilesar II og var Assur skatskyldig, indtil Necho II erobrede den; efter Slaget ved Karchemisch kom den under Babylon, ved dennes Fald under Perserne. Alexander den Store erobrede den 332 efter langvarig Belejring, og efter hans Død havde snart Ptolemæerne, snart Seleukiderne Magten over den, indtil Antiochos den Store's Tid, efter hvilken Ptolemæerne for stedse -maatte give Afkald paa den. Ved denne Tid gennemførtes dens Hellenisering. Alexander Jannæus erobrede den 96 f. Chr. og ødelagde den; først under Gabinius (57—55 f. Chr.) genopbyggedes G. noget sydligere end det gamle G. Efter Herodes den Store's Død — han havde faaet den af Augustus — lagdes den til Provinsen Syrien. G.'s Beliggenhed har gjort den til Samlingspunkt for mange forskellige Karavanveje, og den maatte blive en betydelig Handelsstad; særlig under det romerske Herredømme naaede den en betydelig Blomstring. G. synes længere end de omliggende Byer at have holdt Stand over for Kristendommen. 634 erobredes G. af Muhamedanerne og fik arabisk Præg. Endnu er G. en ret betydelig By, med ca. 20,000 Indb. Den ligger nogle Km. inde i Landet (med en Havneplads, i Oldtiden kaldet Majuma) paa og omkring en lav Høj. Husene ere omgivne af herlige Haver; Omgivelserne ere frugtbare; en af Palæstina's største Olivenlunde strækker sig mod Nord. *V. O.*

Gaza, Theodoros, græsk Humanist, født 1398 i Saloniki, død ca. 1478, levede først som Lærer eller gejstlig i Konstantinopel og kom derpaa ca. 1444 til Italien, hvor han lærte det latinske Sprog hos Vittorino i Mantova. 1447 ansattes han som Lærer i Græsk i Ferrara, 1450 i Filosofi i Rom, opholdt sig efter 1455 en Tid hos Alfons V i Napoli og endte sine Dage i Abbediet San Giovanni a Piso i Kalabrien, som Kardinal Bessarion havde skaffet ham. G. oversatte Aristoteles, Theofrast o. a. paa Latin og Cicero's *De senectute* og *Somnium Scipionis* paa Græsk; størst Fortjeneste indlagde han sig dog ved sin *Γραμματικὴ εἰσαγωγή* [Venezia 1495, sidste Udg. 1803], en græsk Grammatik i 4 Bøger. *K. H.*

Gaze, Flor, kaldes i daglig Tale næsten alt ganske løst vævet Tøj med firkantede Aabninger. Da imidlertid saadant Stof, naar det er vævet paa almindelig Maade, let mister sin Sammenhæng, idet de enkelte Traade kunne forskydes indbyrdes, fremstiller man den egentlige G. ved en særlig Slags Vævning, som vist paa Fig. Det ses her, at der benyttes to Systemer af Kædetraade *1* og *2*, af hvilke det ene, *1*, altid ligger over Islættraadene, *a b c . .*, og imellem to saadanne slynger sig om Traadene i det andet, *2*, der altid ligger under Islætten. Man faar herved den Fasthed i Vævet, der er nødvendig, f. Eks. ved Sigtedug (Sigteflor) til Brug i Møller, hvortil G., vævet af Silke, finder megen Anvendelse. I øvrigt væves G. baade af Silke, Halvsilke, Bomuld og Hørgarn, hvidt, stribet, brocheret og mønstret paa mange Maader, og hertil hører f. Eks. Tarlatan, Marly, Krep o. a. Glans-G. ell. Sølv-G. er Bomulds-G., overtrukket med en Gelatineopløsning, hvorved den bliver uigennemtrængelig for Støv; den benyttes til Overtræk over Malerier, Lysekroner o. l. Stor Anvendelse har G. faaet til Forbindstoffer, imprægneret med forskellige antiseptiske Stoffer, under Navn af Jodoform-G., Karbol-G. o. s. v.; ofte benyttes hertil ogsaa andre Stoffer end egentlig G. *K. M.*

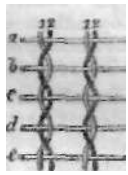

Gazel (metr.) se Ghazel.

Gazelle-Floden, Bahr-el-Ghasal, 1) Biflod i venstre Bred til Nilen i den østlige Del af Sudan. G. opstaar af den fra Darfur kommende Bahr-el-Arab og et stort Antal Strømme som Dschur, Tondsch, Bahr-el-Homr o. a., der komme fra Niam-Niam-Landet fra Nordranden af Vandskellet mod Congo's Biflod Uelle. Paa 9^0 29' n. Br. forener den sig i den sumpede, med uhyre Græsøer dækkede Sø Mokren eller No med den Syd fra kommende Bahr-el-Djebel og danner derved Bahr-el-Abiad eller den hvide Nil. G. gennemstrømmer med langsomt, ofte vekslende Løb et lavt, sumpet Landskab, der i Regntiden vidt og bredt staar under Vand; dens Leje spærres hyppig af næsten uigennemtrængelige Græsøer, men ikke desto mindre danner den dog Hovedadgangen til de af dens Bifloder gennemstrømmede Landskaber, f. Eks. Dar Fertit, og har derfor en vis Betydning. Den sydvestligste Provins i det tidligere ægyptiske Sudan har efter Floden Navnet Bahr-el-Ghasal. G. er væsentligst undersøgt af Schweinfurth. 2) En mærkelig langstrakt Indsænkning, der fra Tsad-Søen fører mod Nordøst op imod Borku og i Regntiden fyldes med Vand fra Søen. *C. A.*

Gazelle-Halvøen, den nordøstlige Spids af Øen Neu-Pommern (tidligere Ny-Britannien, i Bismarck's Archipelet), staar kun ved en 10 Km. bred Landtunge i Forbindelse med Hovedøen. *C. A.*

Gazeller se Antiloper og Antilopegazeller.

Gazetta ufficiale del Regno d'Italia [gatsettaufitša'ledelreñodita'lja] (Kongeriget Italicn's officielle Blad), den italienske Regerings officielle Blad, der daglig udgives af Indenrigsministeriet og bringer Offentliggørelse af Love, Forordninger o. s. v.

Gazette [gazæ't] (fr.), oprindelig maanedlige, haandskrevne Meddelelser (*gazzetta*) fra Raadet i Venezia, der opsloges i Lokaler, til hvilke Adgangen kostede en *Gazetta*, en Kobbermønt lig dansk 2 Øre. De begyndte at udkomme i 1563 og bragte Nyheder om Krigen mod Tyrkerne, men fortsattes senere med almindelige politiske og merkantile Nyheder. I Frankrig udkom »G. de France« som Ugeblad fra 1631, som Dagblad fra 1792. Under det engelske Hofs Ophold i Oxford 1665 udkom en G., der næste Aar flyttede med til Hovedstaden som »London G.«. I Holland stiftedes en G. i 17. Aarh. (smlg. Aviser). *Bernh. O.*

Gazette archéologique [gazæ'taršeålåži'k], et Tidsskrift, som 1875—89 udkom i Paris. Det indeholder adskillige værdifulde Afhandlinger om Oldtidens og Middelalderens Arkæologi, men har dog særlig haft Betydning ved det store Antal ypperlige Gengivelser af Kunstværker og Oldsager, som det har bragt. *C. B.*

Gazzaniga, Giuseppe, italiensk Operakomponist (1743—1819), var i sin Tid vidt bekendt som Komponist af en Række Operaer, mest i Buffostilen, der opførtes ikke blot i Italien, men ogsaa andensteds, navnlig i Wien. Der spilledes saaledes hans Opera: »Il convitato di pietra« [1787], der gjorde stor Lykke og blev Forløber, til Dels endog Forbillede for Mozart's verdensberømte Opera »Don Juan« (se nærmere herom O. Jahn, »W. A. Mozart«). I sin sidste Levetid var G. Kapelmester ved en Kirke i Cremona og beskæftigede sig næsten udelukkende med kirkelig Musik. *TV. B.*

Gazzino, Giuseppe, italiensk Forfatter, født i Genova 30. Juli 1807, død smst. Maj 1884. Han var af Livsstilling Pædagog og blev Bestyrer af den højere Pigeskole i sin Fødeby; i Anledning heraf har han udgivet adskillige Haandbøger. En Del kønne Digte, ikke faa litteraturhistoriske Arbejder og Dramaerne »Giulietta e Romeo« [Milano 1832] og »Francesco Ferrucci« [Genova 1847] vandt ham et ret anset Navn; sin Anseelse skylder G. dog mest en Række poetiske Oversættelser, deriblandt af Goethe's »Faust« og Byron's »Childe Harold«. *E. G.*

Gazzoletti, Antonio, italiensk Digter, født 20. Marts 1813 i Nago ved Garda-Søen, død i Milano 21. Aug. 1866. Han var Sagfører i Triest og fik 1860 et Embede i Milano; 1849 fængsledes han (hans Digt »In prigione« er et Minde om hans Fangetid) og undgik med Nød og næppe at henrettes. En Stund var han meget populær ved Sangen »Quale é la patria dell' Italiano?«, en Efterligning af Arndt's bekendte »Was ist des Deutschen Vaterland?«: enhver Provins, hvor den italienske Tunge lyder, bør forenes til eet. Af hans Digterværker ere for Resten at nævne: »Memoric e fantasie« [Triest 1842], »Picarda dei Donati« [Firenze 1841], Tragedien »Paolo l'apostolo delle genti« [Torino 1857], »Umberto Biancamano, leggenda« [Milano 1863], »Poesie« [Firenze 1861], »Canzone per la festa secolare di Dante« [Brescia 1865]. *E. G.*

Gbari, Landskab i det mellemste Sudan, N. f. Binue's Munding i Niger. Den befæstede Hovedstad Birni-n-Ghari ligger ved en Biflod til Kaduna og er Samlingsplads for Karavanerne fra Sokoto og Kano, som herfra sprede sig til Nupe og de andre Byer ved nedre Niger. G. staar under Sultanen af Sokoto's Overhøjhed. *C. A.*

G-Dur, den Durtoneart, der har *G* til Grundtone; har et ♯ for /. *S. L.*

Ge se Gaia.

Gearing [gi!riŋ] (Giring), engelsk Udtryk for Tandhjulsudvekslingen ved Cykler. Denne Maalbestemmelse stammer fra Safetye'ns (se Cycle) Sammenligning med de høje Bicykler, hvad angik tilbagelagt Vejlængde ved een Pedalomdrejning. En høj Bicykel, hvis Forhjuls Diameter er 67", og en Safety, der er »geared« 67", tilbagelægge samme Vejlængde ved een Pedalomdrejning. En Cykels G. findes let ved følgende Formel: $\frac{G}{g} \cdot d$, hvor *G* og *g* er Antallet af Tænder henholdsvis paa Gearhjulet (forreste Tandhjul) og Drivhjulet (bageste Tandhjul), *d* Baghjulets Diameter (angives altid i engelske Tommer). Højt Gear anstrenger Maskinen og Rytteren, men giver mageligere Kørsel og større Fart paa flad, god Bane; lavt Gear er nødvendigt for Begyndere, Børn og Damer samt i stærkt bakket Terrain. Efterhaanden som Cyklerne fuldkommengøres, kan G. forhøjes, ligesom den enkelte Rytter kan køre med højere Gear, efterhaanden som hans Træning bliver bedre.

For Tiden (Maj 1897) anvendes følgende Gear: til Væddeløb: Safety, lange Løb paa Bane, 96—120", Safety, korte Løb paa Bane, 84—96", Tandem ca. 90", Triplet ca. 100", Kvadruplet ca. 100", Safety paa Landevej 68—80"; til Turistcykler: for Herrer 66—75", for Damer 60—66", for Drenge ca. 60". Der er foretaget mange Forsøg paa at indføre »foranderligt Gear«, indstilleligt efter Behov under Kørselen ved et let udførligt Greb med Haanden, men ingen nok saa god Løsning af Spørgsmaalet har endnu faaet større Indpas i Cykelverdenen. *A. T. L.*

Gearksutit, et hvidt Mineral, som er sammensat af Fluor, Kalcium, Aluminium og Vand, forekommer sparsomt i kaolinlignende Masser, der bestaa af mikroskopisk smaa, farveløse Krystalnaale, ved Ivigtut (Grønland) i Kryolitten, ved hvis Forvitring det er opstaaet; findes ogsaa ved Pikes Peak i Colorado. *N. V. U.*

Geäster se Jordstjerne.

Gebal se Byblos.

Gebauer, Christian David, dansk Dyrmaler, født i Neusalz i Schlesien 15. Oktbr. 1777, død i Kjøbenhavn 15. Septbr. 1831, kom i en Alder af 23 Aar til Kjøbenhavn, hvor han blev Elev af Kunstakademiet samt af Lorentzen. Først forsøgte han sig som Historiemaler, men fandt dog hurtig den Vej, ad hvilken hans Evner i Virkeligheden pegede, og allerede 1807 vakte hans Billede af »Det vilde Stuteri i Frederiksborg Skov« Opmærksomhed paa »Salonen«; senere kom i hurtig Rækkefølge en Mængde Dyrstykker samt nogle Landskaber uden synderlig Staffage. Allerede som Dreng havde han under et Ophold i Christiansfeld faaet dansk Indfødsret; i Hovedstaden blev han snart godkendt som en af »vore egne«, fik Ros og Understøttelse og havde let ved at sælge

sine Frembringelser, baade Malerierne og de kvikke Tuschtegninger, hvori han skildrede Kampscener. I 1813 rejste han udenlands og fik i Foraaret god *Lejlighed* til at studere Krigerlivet under og efter Slaget ved Dresden; særlig morede han sig over Kosakkerne, hvis ejendommelige Færden han behandlede saavel i Malerier som i Tegninger og Raderinger. Efter sin Hjemkomst 1815 blev han Medlem af Akademiet, nogle Aar senere fik han en Aarpenge af Kongens Kasse, og 1830 blev han titulær Professor. Sine fleste Studier gjorde han paa Stuleriet i Frederiksborg, dog ogsaa paa Augustenborg (Hunde) og paa andre Steder i Monarkiet. — G. var en meget flittig og produktiv Kunstner; han komponerede med stor Lethed og udmærkede sig ved Lethed og Elegance i Foredraget mere end ved Korrekthed i Formen samt ved klar og behagelig Farvestemning. Meget virksom var han som Raderer, og adskillige af hans Blade ere kønne og virkningsfulde. *S. M.*

Gebauer, Ján, tschekkisk Sprogforsker, er født 8. Oktbr. 1838 og har siden 1873 været Lærer i slavisk Filologi og tschekkisk Sprog ved Universitetet i Prag. Foruden en hel Mængde Afhandlinger over tschekkisk Sprog, der have haft Indflydelse i den samlede slaviske Filologi, har han udgivet flere Hovedværker, saa at Forskningen af det tschekkisk-slovakiske Sprog, takket være G., er ført saadan frem, at det staar som det bedst undersøgte af alle de slaviske. Efter Udgaver af gammelbøhmiske Forfattere og Analyse af deres Sprogbehandling udgav G. 1890 første Bind af sin tschekkiske historiske Sproglære: »Mluvnice česká«. I. Bd.: »Hláskosloví« (Lydlære). Sine store Kundskaber havde G. allerede 1885 benyttet i en Afhandling i »Ersch & Gruber's *Encyclopædi*«, hvor han beviste uigendrivelig, at det berømte, haardt omstridte Haandskrift fra Bohmen's Oldtid, »Kraledvorska rúkopis«, er en Forfalskning. G. er (1897) Redaktør for det tschekkiske sprogvidenskabelige Tidsskrift »Listy filologické« og Medudgiver af V. Jagić's »Archiv für slavische Philologie«, *A. M. B.*

Gebauer, Johan Christian. dansk Komponist, ovenn. C. D. G.'s Søn, født 6. Decbr. 1808 i Kjøbenhavn, død smst. 24. Jan. 1884. Sin Opdragelse fik han hos sin Farmoder i Christiansfeld. 18 Aar gl. kom han tilbage til Kjøbenhavn, hvor hans allerede tidlig fremdrudte musikalske Begavelse fik Udvikling ved befrugtende Studier, navnlig hos Kuhlau, senere ogsaa hos Weyse og til Dels hos P. C. Krossing. 1846 blev han Organist ved St. Petri Kirke, 1859 ved Helligaandskirken. Efter Musikkonservatoriets Stiftelse 1866 blev han knyttet til denne Læreanstalt som Lærer i Musikteori, i hvilket Fag han har haft ikke ringe Betydning for den opvoksende Slægt af Tonekunstnere. Som Komponist har han gjort sig gældende ved sine Romancer, aandelige Sange og Børneviser, hvis enkle, smukke og træffende Melodier afspejle hans egen fine, elskelige Personlighed. I Kirkesangen var han en Tilhænger af den gamle Koral og tog til Orde, bl. a. i en Artikel »Om Menighedssangen«, mod de »livlige Kirkemelodiers« Stilløshed. Han har bearbejdet E. F. Richter's »Harmonilære« paa Dansk, ligeledes Lobe's »Musik-Katekismus«, og har forfattet mindre musikteoretiske Lærebøger, »Exempelbog til Harmonilære«, »Nodeskrivebog« og »Tonografisk Æstetik eller Kunsten at høre Noder og at nedskrive Toner«. (Litt.: »Biogr. Leks.«, VI; N. K. Madsen-Stensgaard, »Til Minde om Prof. Joh. Chr. Gebauer« [Kbhvn. 1894]). *A. H.*

Geber se Djabir ibn Hajjan.

Gebhard II, Truchsess v. Waldburg, Ærkebisp af Koln og Reformator, (1547—1601). Han studerede i Tyskland og Italien og blev 1577 af Domkapitelet valgt til Ærkebisp i Koln. Hans Rival ved Valget, Hertug Ernst af Bayern, protesterede vel mod hans Valg, men det fik alligevel omsider Gregor XIII's Stadfæstelse 1580. Det synes ikke at have været religiøse Grunde, men nærmest Ønsket om at kunne ægte Grevinde Agnes v. Mansfeld, der bevægede ham til at sige sig offentlig løs fra Pavedømmet og tilsige Protestanterne fri Religionsøvelse. Skønt han havde baade Landdagen og Domkapitelet mod sig, fuldførte han dog sit Forehavende og giftede sig (1583), men bukkede snart under for sin gamle Medbejler, der, støttet af Bayern's Tropper, sejrrig hævdede Romerkirkens Sag og omstyrtede alle Reformationsforanstaltninger. Ekskommuniceret af Paven flygtede G. til Vilhelm af Oranien, derfra til Strassburg (1589), hvor han beskyttet af Raadet levede med sin Hustru til sin Død. (Litt.: M. Lassen, »Der kolnische Krieg« [1882]; Hennes, »Der Kampf um das Erzstift Koln« [1878]). *J. P. B.*

Gebhardi, L. A., tysk Historiker, født 1735, død 26. Oktbr. 1802. Hans vigtigste Værker ere hans Bidrag til den i Halle udkommende store »Allgemeine Weltgeschichte«, hvortil han skrev de Bind, der handle om Danmark, Norge, Ungarn og de slaviske Stater. 32.—33. Del af Verdenshistorien, der indeholde Danmark's og Norge's Historie, udkom i Halle 1770 (overs. paa Dansk af J. C Heilmann [Odense 1780—84]). *P. M.*

Gebbardt, Karl Franz Eduard von, tysk Historiemaler, er født 13. Juni 1838 i St. Johann (Estland). 1855—57 lærte han paa Akademiet i St. Petersborg, et Aar paa Karlsruhe's Kunstskole, endelig, under W. Sohn, i Düsseldorf, hvor han slog sig ned og 1873 blev Professor. G. er en ejendommelig Kunstner, der i sine religiøse Billeder særlig søger at give, med kraftfuld og dygtig malerisk Teknik, det udtryksfulde og almenmenneskelige og derfor ogsaa gaar uden om de nedarvede kirkelige Typer (hans Apostle ere tarvelige Almuesmænd); han søger dog ikke som Uhde at omplante de religiøse Begivenheder paa rent moderne Grund, men griber tilbage til Reformationstidens Opfattelse og benytter Udtryksformer, der, ofte vel meget, hvile paa Studier af Datidens nederlandske og tyske Malere; tyske landskabelige Motiver indfører han uden videre i sine bibelske Arbejder. De vigtigste af disse ere: »Indtoget i Jerusalem« [1863], »Christus og den rige Yngling« [1863, Düsseldorf's Mus.], »Jairi Datter« [1864], »Christus paa Korset.« [1866, Reval's Domkirke, senere gentaget], »Korsfæstelsen« [1873, Hamburg's Kunsthalle], hans to berømte Arbejder i Berlin's Nationalgaleri: »Nadveren« [1870] og »Christi Himmelfart« [1881], »Christi Lig« [1883, Dresden's Galeri], »Vantro Thomas« [1889] og »Bjærgprædiken« [1893, Dusseldorfs Mus.], »Lazarus'es Opvækkelse« [1896] etc. Til hans Billeder fra Reformationstiden høre

bl. a.: to Disputatsbilleder og »Reformatoren« [1877, Leipzig's Bymuseum]. Hans Kartoner til 6 religiøse Vægmalerier for Klosteret Loccum i Hannover [fuldendte 1891] vise Indflydelse fra italiensk Renaissance (prærafaelitisk). *A. Hk,*

Gebhart [Zæba!r], Émile, fransk Kunsthistoriker og Sproggransker, er født 19. Juli 1839 i Nancy, studerede smst. og blev Medlem af den franske arkæologiske Skole i Athen, 1860 Professor i fremmede Sprog i Nancy, forflyttedes 1880 til Paris og blev Professor i romanske Sprog ved *Faculté des lettres.* Af de mange Skrifter, G. har udgivet, kunne mærkes: »Histoire du sentiment poétique de la nature dans l'antiquité grecque et romaine« [1860], »Praxitèle« [1864], »Essai sur la peinture de genre dans l'antiquité« [1868], »Les historiens florentins de la Renaissance et le commencement de l'économie politique et sociale« [1875], »Rabelais, la Renaissance et la Réforme« [1876], »De l'Italie« [1876], »L'honnêteté diplomatique de Machiavel« [1877], »Les origines de la Renaissance en Italie« [1879], »La Renaissance italienne et la philosophie de l'histoire« [1887], »L'Italie mystique; histoire de la renaissance religieuse du moyen-åge« [1890] o. s. v. *V. S.*

Gebiss (tysk) se Tandsæt.

Gebler, Otto, tysk Dyrmaler, er født 18. Septbr. 1838 i Dresden. Han lærte Malerkunst paa Akademierne i sin Fødeby og Munchen (Piloty) og fandt snart sit Speciale i Faaret, som han skildrer, i dygtigt malerisk Foredrag, med betydelig Evne for det fysiognomiske Udtryk og med ikke ringe Humor. Til hans mest ansete Arbejder i denne Genre høre »Hjemvendende Faarehyrde« [1870] og »Kunstkritikerne i Stalden« [1873, Berlin's Nationalgaleri]. Af hans Hundebilleder kan nævnes »Reineke's Død« [München's Ny Pinakotek]. Til hans seneste Værker høre »Fodringen« [1890] og »Besøget i Stalden« [1892]. *A. Hk.*

Gebweiler, By i Elsass-Lothringen i Distriktet Oberelsass ved Lauch og ved Indgangen til den smukke Blumen-Dal i Vogeserne, ligger ved Jærnbanelinien Bollweiler—Lautenbach og har (1890) 12,400 Indb., hvoraf 1,100 evangeliske. Der findes et Gymnasium, et Døvstummeinstitut, paa Kastelberg Rester af en romersk Befæstning, og ikke langt mod Vest ligger den højeste Top i Vogeserne, Sulzer Belchen. G. er Hovedsædet for den elsasske Industri; der findes Maskinfabrikation, Spinderi, Bomuldsvæveri og Klædefabrikation samt betydelig Vindyrkning. G. er allerede nævnet 774, hørte til det fyrstelige Abbedi Murbach, som 1759 flyttedes til G. *Joh. F.*

Gebyr (tysk) (Kendelse, Sportel), Benævnelse for den særlige Betaling, private i visse Tilfælde maa erlægge, naar en eller anden Statsvirksomhed sættes i Bevægelse i deres Interesse eller for deres Skyld. I Danmark og Norge udgjorde tidligere G. en vigtig Del af mange Embedsmænds Lønning; nu for Tiden (1897) ere derimod saa godt som alle Statsembedsmænd satte paa fast Lønning, og de fleste G. gaa derefter direkte ind i Statskassen. Som de vigtigste af dem kunne nævnes G. for Retshandlinger, Fogedforretninger, Tinglæsninger, Skifter, Auktioner og Notarialforretninger samt G. for visse administrative Akter (Departementssportler), af hvilke sidste Bevillingsgebyrerne ere de vigtigste. G. søge til Dels deres Begrundelse i det naturlige i, at den, der sætter offentlige Myndigheder i Bevægelse i egen privat Interesse, giver et særligt Vederlag derfor ud over det almindelige Bidrag til Statsfornødenhederne, som enhver Statsborger yder; derhos virke de til Dels som en Hemsko paa Tilbøjeligheder til at kræve offentlige Myndigheders Medvirken uden tilstrækkelig Grund; men i øvrigt ere de at anse som en særlig Art Skat, og paa de danske Finanslove opføres de da ogsaa blandt de »indirekte Afgifter«. *E. T.*

Gebærder, Bevægelser af det menneskelige Legeme, særlig af Arme og Hænder, hvorved man søger at erstatte Talen eller at give denne et fyldigere Udtryk (smlg. Minespil). Hos sydlandske og orientalske Folkeslag anvendes G. langt mere end hos Nordboer. *Lp. M.*

Gecarcinus se Landkrabber.

Gecinus se Spætter.

Ged [dze'd], William, Stereotypiens Opfinder, født i Edinburgh 1690, død smst. 19. Oktbr. 1749. Det er blevet betvivlet, om G. virkelig er den, der først har fundet paa at tage Gipsafstøbning af en Sats, saa at man deraf fik en Form, hvori Plader af Metal kunde støbes til Trykning; imidlertid antager man ham sædvanlig for Ophavsmanden. Han var Guldsmed i Edinburgh og begyndte 1725 sine Forsøg med *Block-printing* en London-Boghandler, W. Fenner, og en Skriftstøber, Th. James, støttede ham fra 1729 med Penge, og 1731 blev han Universitetsbogtrykker i Cambridge, hvor han fik Privilegium paa Trykning af Bibler og Bønnebøger. Men det gik galt hermed: Arbejderne vare uvillige, Fenner holdt ikke sine Løfter, og det endte med, at G. maatte flytte tilbage til den skotske Hovedstad. Her fik han ved nogle Venners Understøttelse og hjulpen af sin Søn James, der var Bogtrykker, en Udgave af Sallust paa Latin udgiven i Stereotypi 1739; denne Prøve er endnu temmelig mangelfuld, og det forbeholdtes andre at forbedre og udnytte Opfindelsen, der senere blev af saa stor Betydning for Bogtrykkerkunsten. G. selv lykkedes det ikke at faa mere trykt, og han døde fattig; som god Englænder havde han ikke villet sælge sin Opfindelse til Holland, hvorfra han fik Tilbud. (Litt.: Nichols, *Biographical memoir of W. G.* [Lond. 1781]). *E. G.*

Gedakt (schwabisk Udtale for tysk *gedeckt,* lukket) er den fælles Betegnelse for alle de Labialstemmer i Orgelet, hvis Piber oventil ere lukkede (eng. *covered stops,* fr. *jeux bouchés*), saaledes at Lyden ikke kan strømme ud foroven, men vender tilbage til Indgangspunktet og altsaa beskriver den dobbelte Længde af Piben. Tonen i G.-Piberne angives derfor en Oktav dybere end i en aaben Pibe af samme Længde og have en blødere, mildere, mere dump eller afdæmpet Klang. *S. L.*

Gedalia, Gottlieb Abrahamson, dansk Bankier, født i Kjøbenhavn 13. Apr. 1816, død smst. 10. Marts 1892. G. var oprindelig Sadelmagersvend, men etablerede sig 1849 som Vekselerer. Han var ikke uden Talent og var meget energisk og arbejdsdygtig, men han manglede Kundskaber og et roligt Blik paa Forretningsforholdene. Det lykkedes ham at drive sin Forretning i Vejret og gøre sit Navn bekendt i Udlandet, ligesom han fik en stor indenlandsk Kundekreds, hvorimod han ikke var i Stand til at vinde

den kjøbenhavnske Børses Tillid. Hans stærkt udviklede Ærgerrighed bragte ham til at indlade sig paa Entrepriser af Havne- og Jærnbaneanlæg, Foretagender, hvis Omfang gik ud over hans finansielle Rækkeevne, og hvis økonomiske Resultat han manglede Betingelserne til at bedømme. Anlægget af den sjællandske Nordvestbane førte 1875 til hans Fallit. Derefter levede han nogen Tid i Nordamerika, men vendte tilbage og drev senere igen Vekselererforretning. G. var Medstifter af den danske Landmandsbank. Han var 1866—75 portugisisk Generalkonsul. Af Republikken San Marino havde han 1870 modtaget en Barontitel. *E. M.*

Gedalja, hyppig forekommende Egennavn i GI. Test.; bekendtest er G., som efter Jerusalem's Erobring af Babylonierne blev indsat som Statholder over de tilbageblivende Smaafolk, og som paa det bedste sørgede for disse Rester af det judæiske Folk, indtil han snart paa skændig Vis blev myrdet. *V. O.*

Gedanit, en fossil Harpiksart, som forekommer sammen med Rav i Østpreussen; den ser ud som Rav, men har en noget afvigende kemisk Sammensætning, den indeholder ikke Ravsyre. *N. V. U.*

Geddah-Gummi se Gummi arabicum.

Gedder (*Esocidae*), blødfinnede Benfiske, som have Bugfinnerne siddende et godt Stykke bag Brystfinnerne og Svømmeblære med Luftgang; Rygfinnen sidder langt tilbage, over Gatfinnen; Unger, Snoge og Frøer. Den gaar aldrig i Stimer, altid enkeltvis undtagen i Legetiden, da Hunnen ledsages af een eller flere Hanner. Legetiden falder til meget forskellig Tid, lige fra Udgangen af Februar til sidst i Maj, og deraf faar G. Navn (Marts-G. o. s. v.); en Hunfisk indeholder flere Hundrede Tusinde gullige Rognkorn, hvert saa stort som et lille Knappenaalshoved, og de aflægges paa Bunden, hvor Plantetæppet er tæt nok til at hindre dem fra at synke ned i Mudderet; den leger ogsaa i brakke Vande. Den spæde Unge har baade i Farve, Form og Bevægelse nogen Lighed med en Haletudse, men naar den er 2 Maaneder gammel og 3 Cm. lang, ligner den den voksne og er fuldt saa slugvoren som denne; G. vokser derfor hurtig, hvis den kan faa Føde nok; ved en Alder af 4 Aar er den $^2/_3$ M. lang og $1^1/_4$ Kg. vægtig, ved 6 Aars Alderen dobbelt saa tung. Kødet er hvidt og velsmagende. I danske Ferskvande er G. næst Aalen i økonomisk Henseende den vigtigste Fisk; dernæst fiskes der i de brakke Vande ved Sydsjælland ikke ubetydelige Mængder (1885 ca. 37,500 Kg. til en Værdi af noget over 26,000 Kr.). Det større Fiskeri foregaar med Ruser, Sættegarn, Vod og Stangeredskaber, Lystfiskeriet ved forskellig Slags Medning; en Del af Fangsten gaar med Kvaser til Tyskland, men største Parten sælges til Indlandet, navnlig Kjøbenhavn. — Fossile Rester af den almindelige G. forekomme hyppig i diluviale Af-

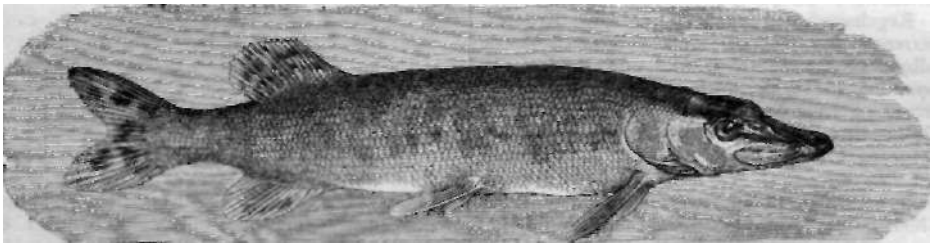

(iedde.

Kroppen og delvis Hovedet ere beklædte med middelstore, glatte Skæl. G.'s Familie omfatter kun een Slægt (*Esox*) med 5 Arter, der bebo Europa's, det tempererede Asien's og Amerika's ferske Vande. Den almindelige G. (*E. lucius* L.) har et langstrakt, sammentrykt Legeme; Hovedet er stort, Snuden lang og flad, minder i Formen om et Andenæb; det anselige Gab er væbnet med et uhyre Antal (over 3,000) spidse Tænder, hvoraf de bageste i Underkæben ere meget store, sammentrykte Hugtænder. Ryggen er sædvanlig olivengrøn eller mørk graagrøn, Siderne ere lysere med messinggult Skær og smaa, gule Pletter, som nedad mod Bugen antage Form af smalle Tværstriber; Bugen er hvid. G. bliver indtil $1^1/_3$ M. lang og ca. 16 Kg. vægtig. Den forekommer i næsten alle Europa's ferske Vande, i det nordlige Asien og i Nordamerika indtil Ohio; i Danmark træffes den i næsten enhver Aa og Sø, endvidere i mange Fjorde, Vige og Sunde. I Sverige gaar den op over Skovgrænsen, i Schweiz til en Højde af ca. 1,300 M. G. er en graadig Rovfisk, tager alle Slags Fisk, dernæst mindre Pattedyr, Vandfuglenes lejringer; andre, nu uddøde Arter af samme Slægt ere paaviste i miocene Dannelser (og yngre Kridt?). *Ad. J.*

Geddes [ge'des], By i den nordamerikanske Stat New York, 9 Km. fra Syracuse ved Erie-Kanalen og Onondago-Søen, med Sindssygeanstalt, Saltværker og (1890) 4,000 Indb. *S. B. T.*

Gede o: Splint (Spint), det yngste nærmest Barken liggende Træ, som ofte er af lysere Farve og løsere end det egentlige Ved og mindre holdbart end dette. *F. W.*

Gedeblad se Gedebladfamilien.

Gedebladfamilien (*Caprifoliaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Rubiales*, næsten alle Træer eller Buske med modsatte Blade, oftest uden Akselblade, som, hvor de findes, ere smaa og ikke interpetiolære. Blomsterne, der sidde i kvastformede Stande, ere tvekønnede, regel- eller uregelmæssige og oversædige; hyppigst ere de 5-tallige. Af vigtige Skelnemærker fra Krapfamilien mærkes foruden Mangelen af Akselblade Kronens taglagte Knopleje og Antallet af Frugtblade, hvoraf der er 3—5, oftest 3. Frugten

er Bær eller Stenfrugt. Familien tæller over 260 Arter, der især vokse i den nordlige Halvkugles tempererede Egne. Den deles i 3 Grupper: Gedeblad-, Hylde- og Linnæa-Gruppen. Den første har uregelmæssig klokke- ell. rørformet Krone (se nedenf.), den anden regelmæssig og hjulformet Krone (se Hyld) og den tredje karakteriseres ganske af *Linnaea* (s. d.). — Gedeblad (*Lonicera* L.) ere oprette eller slyngende Buske med uregelmæssige, hyppigst tolæbede Blomster; Frugten er et Bær med faa Frø. Over 100 Arter, de fleste østasiatiske. Hos de slyngende Arter sidde Blomsterne i hovedformede Stande, der ere dannede af 3-blomstrede Kvaste; Kronrøret er langt, og Kraven tolæbet med 4 Flige i Overlæben, 1 i Underlæben. Almindelig Gedeblad, norsk Vivendel (Z. *Periclymenum* L.), har elliptiske eller ovale Blade, stilket Blomsterstand og 4—5 Cm. lange, gule eller udvendig rødlige, stærkt duftende Kroner; Bærrene ere røde. Den vokser i Krat og langs Gærder almindelig i Danmark og langs Kysten af Norge til Molde; tillige dyrkes den som Prydplante. Den blomstrer i Juli og August. Hos Kaprifolium (Z. *Caprifolium*) ere ligesom hos andre Arter de øverste Bladpar paa de blomstrende Grene sammenvoksede. Blomsterstanden er siddende, og Kronerne ere hvide eller rosafarvede, ved Afblomstringen gule. Kaprifolium vokser vildt i varmere Dele af Europa og dyrkes som Prydplante. En Række andre Arter af G. ere oprette Buske; alle Bladpar ere fri, og Blomsterne sidde parvis; de nærme sig tillige mere til Regelmæssighed og have et kort Kronrør. Bærrene ere mere eller mindre sammenvoksede indbyrdes. Dunet G., norsk Ledved (*L. Xylosteum* L.), har ovale, dunhaarede Blade, hvidgule Kroner og røde Bær. Den vokser hist og her i Danmark i Skove, er almindelig i det østlige Norge og blomstrer i Maj — Juni. Dens haarde Ved kan anvendes. Z. *tatarica* L. har glatte Blade og rosenrøde Blomster; den hører hjemme i Mellem- og Sydrusland samt i Sibirien og dyrkes ligesom foregaaende som Prydbusk. *A. M.*

Gedeblad ere Frilandsbuske, der almindelig anvendes i Haverne til Dækning af Mure, Lysthuse, o. l. Almindelig G. bliver indtil 2—3 M. høj, medens Kaprifolium bliver knap saa høj. Z. *sempervirens* (Nordamerika) bliver 2—3 M. høj med udvendig skarlagenrøde og lugtløse Blomster. G. formeres ved Aflægning. *Z. H.*

Gedefod (Geissfod) er et lille Stikkejærn, hvis Æg bestaar af to Flige, der støde sammen under en ret eller næsten ret Vinkel, hvoraf Navnet. G., som har et Træskaft, bruges meget af Billedskærere og ved Sløjdarbejder i Træ, Linoleum o. l. *F. W.*

Gedefod kaldes et, i Beg. af 18. Aarh. indført, Instrument til Tandudtrækning, der virker som en Løftestang, idet dens (nu) hulmejselformede Ende trykkes mod Tandhalsens ydre eller indre Side. *V. H.*

Gedehaar. Haarene af den almindelige Ged, benyttes dels til Pensler, dels til Spinding af forskellig groft (Jam. Se i øvrigt Angorauld og Kashmiruld. *K. M.*

Gedehamse, Foldhvepser (*Vespidae*), Familie af de Aarevingedes (Hymenopterernes) Orden, karakteriseret ved, at Vingerne saa godt som altid under Hvilen ere foldede paa langs. Følehornene ere tydelig brudte (knæede) og Øjnenes Inderrand meget stærkt indbuet, Bagkroppen stilket. Hunnen og Arbejderne forsynede med Brod og Giftblære. De deles i 3 Underfamilier: *Vespinae*, *Eumeninae* og *Masarinae*. De første indbefatte alle de redebyggende, i Selskab levende G., *Eumeninae* de enlige; til *Masarinae* hører en Del store enlige Hvepser, som leve i Troperne og Sydeuropa, og hvis Liv er yderst lidet kendt.

Fig. 1.

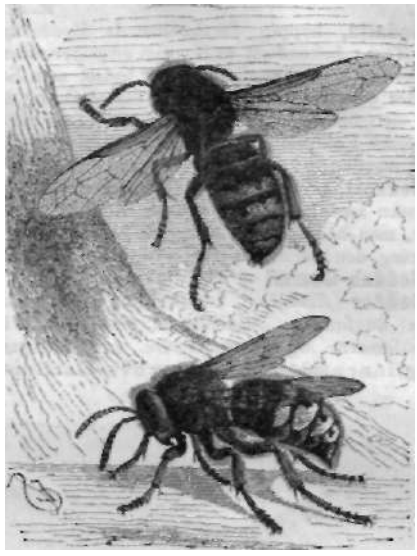

Den store Gedehams (*Vespa crabro*).

Ligesom hos Myrerne og de socialt levende Bier træffer man 3 forskellige Slags Individer i de egentlige Hvepsers (*Vespinae*) Reder, nemlig Hun, Arbejdere og Hanner. Disse sidste kendes altid let paa at have 7 Led i Bagkroppen, medens Hun og Arbejdere kun have 6. Arbejderne ere her som overalt at opfatte som sterile Hunner, og der gives intet paalideligt Middel til at kende en Hun fra en Arbejder; om end disse sidste i Alm. ere smækrere og mindre, findes der dog i en Gedehamserede altid Arbejdere, der næsten ere paa Størrelse med Hunnen. Vespinerne falde atter i to Grupper, af hvilke den gamle Slægt *Vespa* er Repræsentanten for den ene, *Polistes* for den anden. Da alle danske Gedehamsereder i høj Grad ligne hverandre, kunde man let faa den Tro, at G.'s Reder vare meget ensartede. Dette er dog ingenlunde Tilfældet. I Troperne og særlig i det tropiske Sydamerika findes talrige, meget mærkelige, snart kegledannede, snart kuglerunde, snart flade, pladeformede Reder (om de tropiske G. se i øvrigt Saussure). De europæiske G. bygge enten deres Reder i Jorden, i hule Træer, eller de hænge frit ned fra Grenene som store kugleformede Klumper. Hver Art forholder sig paa sin Vis; i Danmark bygger saaledes *V. rufa* sin Rede i Jorden, *V. crabro* sin Rede i hule, halvtudgaaede Træer, medens *V. saxonia*'s og *media*'s Reder

ere frithængende fra Træernes Grene. En Gedehamserede er altid omgiven af et forskelligt Antal graa eller gule, papiragtige Lag, som i meget væsentlig Grad ere i Stand til at holde paa den i Reden udviklede høje Temperatur; ved en Lufttemperatur af + 16° viser Temperaturen i en Gedehamserede sig at være ca + 31°, hvad der sikkert har en stor Betydning for Yngelens Udvikling. Disse Omhylningslag ere hos de forskellige Arter af meget forskellig Struktur, idet de snart ere dannede af talrige parallelle Traade indbyrdes forbundne paa forskellig Vis, snart kun ere smaa, sammenklistrede Stykker, ganske uregelmæssig beliggende i Forhold til hverandre; dette sidste er navnlig Tilfældet hos *V. vulgaris*. I begge Tilfælde er Materialet, der er anvendt, hentet fra Træernes Bark, hentørrede Grene etc.; de afgnavede Smaapartikler æltes med Spyt og Vand til en Grød, og det er af denne Efterbehandling, at Omhylningslagenes Struktur afhænger; hos *V. vulgaris* ere Smaapartiklerne simpelt hen klistrede til hverandre; hos de øvrige Arter ere de sammenæltede til en Masse, der lader sig trække ud i Traade. I Sammenhæng hermed ere Omhylningslagene særdeles skrøbelige hos *V. vulgaris* og have bevaret den gule Træfarve, medens de hos de andre Arter ere langt mere sammenhængende og have en graalig Farve. Inden for Papirslagene træffes et større eller mindre Antal Kager, vandret anbragte oven over hverandre og parallelle indbyrdes. Hver Kage bestaar af et større eller mindre Antal af 6-kantede Celler eller Alveoler, der ere anbragte i et enkelt Lag i hver Kage, saaledes at de enkelte Cellers Bunde danne Kagens Rygside; Cellernes Mundinger vende nedad (hos *Apis* har hver Kage 2 Lag af Celler med disses Bunde stødende mod hverandre og Kagerne stillede paa Kant). Mellem de enkelte Kager er der et Mellemrum af 7—8 Mm., saaledes at Hvepserne kunne komme ind mellem dem; en underliggende Kage er fæstet til en overliggende ved et Antal Piller (Fig. 4); de enkelte Cellers Vægge ere særdeles tynde, tolagede og hyppig af en graa Farve. Mellem Omhylningslagene og Kagerne er der altid et vist Rum; der findes paa hver Rede i Alm. kun eet Hul, der tjener baade som Indgang og Udgang. En Rede vokser ved, at Omhylningslagene indvendig fra tages bort, alt efter som der samtidig øges Lag paa udvendig. — Et Hvepsesamfunds aarlige Liv er kortelig følgende. Man finder i Jordhuller, under Sten o. s. v. enkelte G., som ved Undersøgelsen altid vise sig at være Hunner. Disse lokkes frem af den tidlige Foraarssol, og Redebygningen paabegyndes snart i et Hul i Jorden, snart ude paa en Gren eller inde i en Træstamme; er det en i jordbyggende Art, udvides Hulen, og den første Pille anbringes i Hulens Loft, og paa den anbringes i de første Celler, der samtidig omgives af det første Omhylningslag (Fig. 2 og 3). Naar 5—6 Celler ere færdige, lægger G. et Æg i hvert, alt medens Reden øges videre; de udkrøbne Larver fodres med en Blanding af Honning, søde Vædsker og sammentygget Dej af animalsk Føde, særlig Fluer. Naar Larverne ere blevne fuldvoksne, lukke de selv Cellen med et fint Silkespind. Imedens arbejder det lille Samfunds Hun stadig videre paa ny Celler. Endelig komme de første Arbejdere frem, og naar et betydeligt Antal ere blevne klækkede, forlader Hunnen sjældnere Reden; det er Arbejderne, der skaffe Materialet til ny Celler, Omhylningsmembranerne, Foderet til Larverne saml fodre disse; Hunnens Arbejde indskrænker sig væsentligst til at belægge Cellerne med Æg. Naar et stort Antal Arbejdere ere

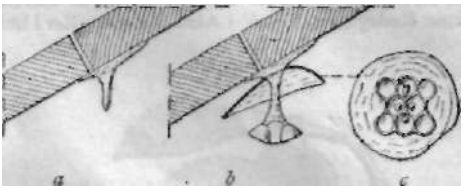

Do første Anlæg til en Hvepserede. Fig. *a* og *b* sete fra Siden, Fig. c set fra Undersiden: de første Æg ses i de 4 først anlagte Celler.

klækkede, paabegynde de en ny Kage med større Celler (Fig. 4); heri udvikles Hunner og Hanner; i en stor, velbefolket Rede kan Hunnernes Antal stige til ca. 2,000. Efter Parringen, der hyppigst foregaar under Boltren og Omtumlen paa Jorden, dø de fleste Hanner; Hunnerne søge dels tilbage til Reden, leve dels en Tid lang uden Hus og Hjem, men snart tvinger den synkende Temperatur dem til at søge sig Overvintringskvarterer i Jorden. I den gamle Rede svækkes baade Arbejdere og Hunnen; der kommer et Tidspunkt, hvor der ikke mere sørges for de Larver, der findes i Reden; efter nogles Sigende udkastes de. I November ere alle, baade Arbejderne og den gamle Hun, døde. Men under Omegnens Sten og i dens Jordhuller slumre det gamle Bos unge, livskraftige Hunner den lange Vintersøvn, af hvilken de skulle vækkes af den varmende Foraarssol.

Fig. 3.

Hunnen i sin Hvilestilling i den nylig anlagte Rede.

Fig. 4.

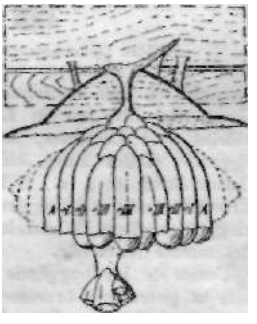

Rede, hvor Kage Nr. 2 er paabegyndt og ved en enkelt Støtte er forbunden med Nr. 1 (skematisk).

En enkelt Art, *V. austriaca*, siges efter Angivende ingen Arbejdere at have, men lever enten parasitisk snyltende i andre G.'s Reder eller enlig som de enlige G. (Slægten *Polistes*), der først optræder i Sydeuropa og i øvrigt nærmest hører Troperne til, ophænger sine smaa elegante Reder frit, men disse Reder afvige fra Slægten *Vespa*'s ved at mangle Omhylningslag; de ere ophængte ved een eneste Pille til den understøttende Flade. Det er hos denne Form, at man har paavist, at Hannerne udvikle sig af ubefrugtede, parthenogenetiske Æg.

Til de enlige Hvepser, hvor der jo kun optræder to Køn, Han og Hun, hører et betydeligt Antal Slægter; i Danmark optræde to Slægter, den sjældne *Eumenes* og den i talrige Underslægter spaltede Slægt *Odynerus*. Hos Slægten *Eumenes* bygges Reden (Fig. 7) uden paa Sten, Træ etc. og er en lille Jordpyramide med Hul i Toppen og indvendig hul, undertiden afdelt i smaa Rum, hver indeholdende en Larve. Slægten *Odynerus* udhuler sine Redegange (Fig. 6) i Alm. i Jorden eller i hule

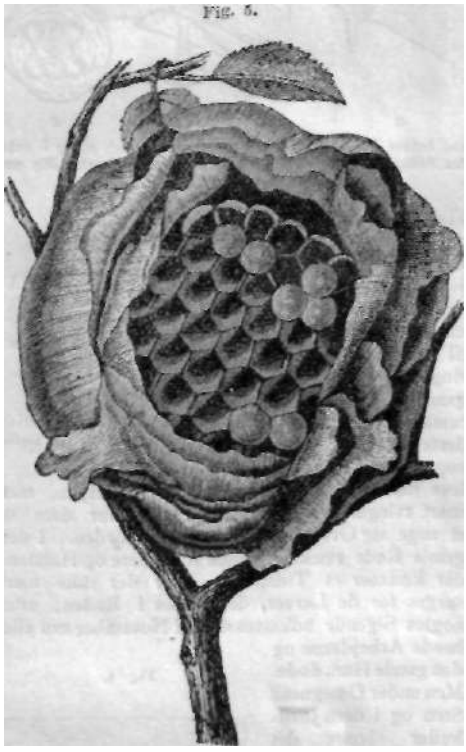

Ældre Gedehamserede, set franeden.

Stængler (f. Eks. Brombærstængler). Den gravede Gang, der ofte har en Dybde af ca. 25 Cm., afdeles nu i Cellerum, saaledes at den bagved liggende Celles Laag bliver den foranliggende Celles Bund o. s. v. Siderne paa de udhulede Brombærstængler belægges med Grus, og Skillevæggene mellem de enkelte Celler ere i Alm. af det samme Materiale.

Foran de jordbyggende Formers Rede findes ofte et gitteragtig krummet Rør, der danner Indgangen til Reden. De enlige G. afvige fra de sociale bl. a. deri, at de, saa vidt vi vide, ikke til Stadighed fodre de af Æggene udkrøbne Larver. I hver enkelt Celle lægger Hvepsen sit Æg og den Fodermasse, den udkrøbne Larve behøver; dernæst lukkes Cellen, og Moderhvepsen aabner den ikke mere, men paabegynder en ny oven paa den lukkede Celle. Foderet er i Alm. Sommerfuglelarver; men da disse ofte skulle ligge ca. 4 Uger i Cellen, inden de fortæres af Hvepselarven, maa de behandles saaledes, at de ikke kunne gaa i Forraadnelse. Hvepsen lammer derfor Larven ved at bore sin Brod ind i Nerveknuderne paa Bugnervestrengen; derved hindres Larven i at foretage nogen Bevægelse, uden derfor at dø; den falder hen i en letargisk Tilstand (Fig. 6). Ægget lægges ikke simpelt hen oven paa Fodermassen, men ophænges i en Traad i Cellens Bund eller Loft, og den udkrøbne Larve, der er mange Gange mindre end den paralyserede Sommerfuglelarve, kan, hvis denne skulde bevæge sig, trække sig tilbage til Traaden. Lidt efter lidt æder Larven sig igennem hele Fodermassen, forpupper sig, men maa nu i Alm., naar den er kommen frem som fuldvoksent Insekt, vente, til de ovenfor liggende Pupper ligeledes have udviklet sig og ere brudte igennem.

Et stort Antal Snyltere ere knyttede til G., saavel de sociale som solitære, saaledes træffe vi i førstnævntes Reder et Par mærkelige Billeformer, flere Fluer (*Conops, Volucella*) samt flere Ichneumoner; de enlige G.'s Celler ere særlig hjemsøgte af Guldhvepser. Om den tredje Underfamilies Livsforhold vide vi saa godt som intet. Det er enlig levende Hvepser, der fodre deres Larver med vegetabilsk Føde (Blomsterstøv, Honning). Rederne anbringes snart i Jorden og snart paa Grene.

Bortset fra, at G. paa Grund af de smertefulde Stik, de kunne tildele, sjælden blive sete paa med venlige Øjne af nogen som helst, maa de af en anden og langt væsentligere Grund regnes for ret skadelige Insekter. Dette gælder dog kun de sociale G., der hente Materialet til deres Reder fra Skovtræer; ganske særlig er Talen her om *Vespa crabro*, den største af de danske Arter, som navnlig gnaver Barken af unge Asketræer og kan forvolde disse Træers Uddøen, saafremt den gnaver

Fig. 6.

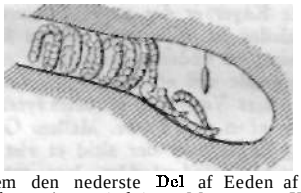

Snit gennem den nederste Del af Eeden af en enlig Hveps *(Odynerus)*: et ind i en Mur gravet Hul, fortil fyldt med Sommerfuglelarver; Ægget er ophængt Loftet af Redens bageste Del.

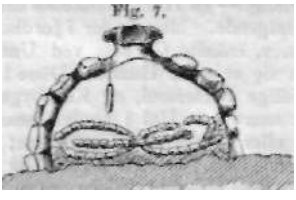

Snit gennem Heden af en anden enlig Hveps *(Eumenes)*. Reden er fritstaaende, belagt med Kiselsten og forsynet med Indgangshul foroven.

Barken bort rundt om hele Stammen. (Litt.: Janet, *Etudes sur les fourniers, les guespes et les abeilles. Mém. de la Soc. Zool. de France* [1895]; *Mém. de la Soc. Acad. de V Oise* [1895]; André, *Species des Hymenoptères de l'Europe et d'Algérie* [2.Bd. 1881]). *C. W.-L.*

Gedemalker (*Caprimulgus europæus*) se Natravne.

Geder (*Capra* L.), en Slægt af de skedehornede Drøvtyggere (*Cavicornia*), ere nære Slægtninge af Faarene, fra hvilke de adskilles ved at mangle Taaregruber, ved kun at have Klovkirtler paa Forbenene, samt ved at Hannen (Bukken) altid, men navnlig i Parringstiden, har en stram Lugt. Hornene ere ogsaa en Del forskellige fra Faarenes, idet de som oftest ere sammentrykte med store Knuder paa den forreste Kant, men hos Alpestenbukken og de med den nærmest beslægtede nemlig den asiatiske Stenbuk (*C. sibirica* Pall.) og den sinaitiske Stenbuk (*C. sinaitica* Hempr. et Ehr.) ere Hornene fortil flade og med store Knuder; kun hos *C. falconeri* Wagn. ere Hornene proptrækkersnoede. Hunnernes Horn ere altid smaa, medens Hannernes kunne naa en Længde af 1 M. og en Vægt af indtil 15 Kg. Kroppen er tætsluttet, Benene middellange og kraftige, hver med 2 butte Stortæer og 2 smaa, knudeformede Bitæer. Halen er altid kort og bæres hos nogle Arter opadbøjet. Hovedet bæres knejsende paa en temmelig kort Hals. Paa Hagen findes der et mere eller mindre udviklet Bukkeskæg. Snuden er haaret med Undtagelse af en smal Fure i Overlæben. Patternes Antal er to. Haarklædningen bestaar af stride Dækhaar og, dækkede af dem, fine, bløde, graalige Uldhaar. Paa Halsens Overside saavel som over Skulderen ere Dækhaarene i Alm. længere og mere strittende, saaledes at der dannes en Slags Manke. Om Sommeren er Haarklædningen kort og glat tiltrykt og af en graalig eller graabrunlig Farve, men om Vinteren udvikles der en tyk, blød Haarklædning. Størrelsen er for de forskellige Arter noget forskellig: størst er *C. falconeri* med en Skulderhøjde paa over 1 M., medens Alpestenbukken kun naar en Højde paa 85 Cm., endnu mindre er den pyrenæiske Stenged; Hunnerne ere altid noget mindre end Hannerne. G. forekomme kun i Bjærgegne, hvor mange af dem opholde sig ved den evige Snes Grænser, i hvert Fald om Sommeren; paa denne Aarstid ere de overordentlig kræsne i Valget af deres Føde, som hovedsagelig bestaar af saftige Alpeurter; om Vinteren derimod maa de tage til Takke med, hvad der tilbyder sig: visne Planter, Kviste o. l. De leve i Reglen i smaa Flokke paa en halv Snes Individer; kun de gamle Hanner græsse enlig. De ere Dagdyr, og det er kun paa saadanne Steder, hvor de blive stærkt forfulgte, at de om Dagen holde sig i Ro højt oppe paa Bjærgene, medens de om Natten og vel navnlig i Aften- og Morgenskumringen stige længere ned for at græsse. Som andre Drøvtyggere elske de i høj Grad Salt. Deres Sanser, navnlig Syn, Hørelse og Lugt, ere overordentlig skarpe. Parringstiden, i hvilken Hannerne udkæmpe drøje Kampe, falder om Efteraaret (for Alpestenbukkens Vedkommende først i Januar), og efter 5 Maaneders Drægtighed føder Hunnen 1 (eller 2) Kid, som kort efter Fødselen er i Stand til at følge Moderen. Allerede naar Kiddet er 1 Maaned gl., begynde Hornene at skyde frem som to smaa Knuder.

Der er opstillet 12 Arter af G.; men der er Sandsynlighed for, at man, naar der er skaffet tilstrækkeligt Materiale til Veje, maa reducere dette Tal betydelig. G. forekomme kun i den gamle Verden, men i alle 3 Verdensdele. De 12 Arter ere: *C. ibex* Linn., Alpestenbukken, med store svære, i en stor Bue tilbagekrummede Horn med store Knuder paa den forreste Flade, findes kun i Alperne, hvor den i tidligere Tid forekom baade mod Øst og Vest; nu forekommer den i oprindelig vild Tilstand kun paa Monte Rosa's Sydside, hvor den italienske Regering freder den; indført er den i Tännengebirge i Salzburg. Nær i Slægt med Alpestenbukken ere de to følgende Arter: *C. sibirica* Pallas med endnu større Horn forekommer i Altai- og Sajan-Bjærgene og Himalaya fra Kashmir til Nepal og mod Nord til Turkestan; *C. sinaitica* Hempr. et Ehr. forekommer i Palæstina, paa Halvøen Sinai og i Øvre-ægypten, hvor den naar ned til 24° n. Br.; den

Stenbuk.

afviger fra de foregaaende ved mere sammentrykte Horn. *C. pyrenaica* Schinz forekommer ikke alene i Pyrenæerne (mangler i de kantabriske Bjærge), men ogsaa i Bjærgene paa og omkring den spanske Højslette, saavel som i Bjærgkæderne i Andalusien og i Portugal; dens Horn ere svære og uden store Knuder. Omtrent Horn af samme Form have de to følgende Arter: *C. caucasica* Guld og *C. pallasi* i de kaukasiske Højbjærge, den første i den vestlige Del, den sidste i den østlige Del. *C. ægagrus* Gmelin, Bezoar-G., der paa Homer's Tid var saa hyppig paa de græske Øer, er nu indskrænket til Kreta og nogle af Cykladerne, men forekommer desuden i Lilleasien, Persien, Belutshistan og i Højderne i Vestsindh, dog ikke længere mod Øst end Bolan-Passet og Quetta. Hornene ere smalle og stærkt sammentrykte med store Knuder paa den forreste Kant; fra denne Art antager man, at den tamme G. nedstammer. En meget nærstaaende Art er *C. doreas* Reichenow paa Øen Jura nær ved Euboia; men

mulig er denne »Art« intet andet end en forvildet Tamged. I de højeste Dele af Abessinien forekommer *C. walie* Rüppl.; *C. falconeri* Wagn., Indernes Markhur, findes ikke i selve Himalaya, men fra Pir-Panjal-Kæden S. f. Kashmir til Afghanistan og Gilgit paa den ene Side og Soliman-Bjærgene paa den anden; dens store Horn ere proptrækkeragtig snoede. De tre følgende Arter afvige fra de øvrige G. ved de korte Horn og kaldes Halvgeder; *C. jemlaica* Ham. Smith, af de engelske Jægere kaldet Tahr, findes i Himalaya fra Kashmir til Bhutan. *C. hylocrius* Ogilby i det sydlige Forindien's Bjærge: Nilgiri-, Anamalli-Bjærgene med tilstødende Kæder. *C. jayakari* Thos. fra Oman. Endelig opstillede Linné Husgeden som en særlig Art, *C. hircus*. Fossile G. spille ingen synderlig Rolle. I de pliocene Lag i Indien har man fundet flere Arter, af selv samme Bygning som de nulevende; i de øvre pliocene Lag i Frankrig mener man ogsaa at have fundet Dele af uddøde G.; ved Gibraltar har man fundet Levninger af *C. pyrenaica*. (Litt.: P. L. Sclater, *Remarks on the varians Species of Wild Goats* [»Proc. Zool. Soc«, 1886]; samme, *Note on the wild Goats of Caucasus* [»Proc. Zool. Soc«, 1887]; Reichenow, »Die Wildziege der Insel Joura« [»Zool. Jahrb. 1888 Abt. f. Syst.«]). *M.C.E.*

G.'s Tilstedeværelse som Husdyr kan spores langt tilbage i Tiden; ægyptiske Mindesmærker udvise Afbildninger af den, og Mosebøgerne omtale den ret ofte. Den lever i den nordiske Mytologi (Hejdrun, som gav Mjød til Einherjerne). For 3 — 400 Aar siden fandtes G. almindelig i ikke ringe Antal paa større Avisgaarde i Danmark. Anskuelserne om dens Nytte i Forhold til den Skade, som løsgaaende G. udøvede paa Landets Skovbestand, have i Tidernes Løb været vekslende. 1473 udstedtes Forbud mod Gedehold paa Fyn, hvilket vist ogsaa blev gældende for andre af Landets Dele. 1541 forbødes det at holde G., medmindre de holdtes indelukkede. 1557 paalagde en kgl. Forordning Lensmændene ikke at formene Almuen at holde G. Under Frederik II florerede en Udryddelseskrig mod dem. 1847 skrev Bergsøe: »G. holdes ikke længere i den danske Stat«. Ved samme Tid begyndte Husmænd at opdrætte Dyr til eget Brug. Efter at G. nutildags har faaet Betydning som »Husmandens Ko«, og der ved Tøjrepælen er sat Punktum for dens »Biden Barken af Træer«, er Antallet vokset med rivende Fart. 1888 fandtes i Danmark 13,405 Stkr.; Kreaturtællingen 15. Juli 1893 udviser et samlet Antal af G. og Bukke paa 25,266 Stkr. (Bukke: 2,689, G.: 22,577); i Norge fandtes ved Tællingen 1. Jan. 1891 117,100 Stkr. Ved de faa Forsøg, der ere gjorte med Indførelse af G. fra Udlandet, tyder meget paa, at Dyr, der indføres Syd fra, egne sig bedre til Opdræt i Danmark end f. Eks. de Nord fra. I Tyskland har man i den nyeste Tid bestræbt sig for ved Krydsning at hæve Gededriften og gøre den rationel; i Danmark har G. mest Betydning som Malkedyr for Husmænd, og kun faa Steder (Havarthigaard, Kragerup og Bonderup) findes større Gedehold til Myseostfabrikation. I Lægevidenskaben har Mælken stor Betydning paa Grund af dens Fedtstoffers Letfordøjelighed (se i øvrigt Mælk). — G.'s Opholdssted maa være tørt og uden Træk; den æder i Stald helst fra Hæk; smaa Givter ad Gangen er hensigtsmæssigst. Vinterfodringen bør bestaa i Hø, Roer, Klid o. 1. Om Sommeren bør den staa paa Marken eller ved en Grøftekant. Skønt G. æder næsten alle Plantearter (ved tyske Forsøg har det vist sig, at G. af 576 Plantearter æder de 449), har den den Fejl, at den ikke æder rent. Den fordrer Afveksling af Foderpladsen og ynder Salt; den drikker ikke meget. Foruden at den som Koen »malker af Tanden«, har dens almene Velbefindende stor Betydning for Malkeevnen. Derfor maa den ofte strigles og børstes. En regelmæssig Malkning, 2—3 Gange om Dagen, er at foretrække. I Aarets Løb kan en G. give gennemsnitlig ca. 450 Kg. Mælk, den første Tid efter Læmningen 2—3 Kg. daglig. Forsøg have vist, at der til Fremstilling af I Kg. Smør behøves 17—19 Kg. Gedemælk; af Vallen tilberedes Gedemyseost. G. lader sig i en Alder af et halvt Aar springe, men bedre er det at lade den blive $1^1/_2$ Aar, inden den føres til Bukken. Parringslysten indfinder sig i Reglen i Oktober eller November Maaned. Bukken bør kun een Gang springe G.; er den ikke bleven drægtig første Gang, den føres til Buk, vil Parringslysten i Reglen indfinde sig atter en halv Snes Dage senere. Kunstig Brunst er vanskelig at fremkalde. Drægtigheden varer 21—22 Uger. De til Tillægsdyr udvalgte Kid bør blive et Par Dage hos Moderen for at tage Raamælken. Derefter fjernes de og bringes let til at patte af en Flaske. Efter kort Tids Forløb ville de lære at drikke af Skaal og æde fint Græs. (Litt.: B. A. Duurloo og A. P. Larsen, »Om Gedehold i Danmark« [Kbhvn. 1892]; »Landmandsbogen« [II Bd.]). *B. A. Duurloo.*

Gederams (*Chamaenerium* Spach.), Slægt af Natlysfamilien, nær Dueurt, fleraarige Urter med spredte Blade og store smukke, purpurfarvede Blomster, der er svagt ensymmetriske; Støvdragere og Griffel ere bøjede. 4 Arter. Smalbladet G. (C *angustifolium* (L.) Scop = *Epilobium angustifolium* L.) har lange underjordiske Udløbere, der ere opsvulmede i Spidsen, og lancetdannede helrandede eller svagt tandede Blade. Hele Planten bliver over I M. høj. Den vokser ret almindelig i Danmark og Norge og er paa aabne Pladser i Skove et temmelig besværligt Ukrudt; paa afbrændte og afdrænede Stykker af Højmoser fremkommer den i Mængde. Den blomstrer i Juli-August og dyrkes i Haver som Prydplante. De unge Rodskud kunne spises som Asparges. I Rusland anvendes Bladene som Surrogat for og til Forfalskning af den kinesiske Te. *A. M.*

Gedeskind benyttes til Fremstilling af fint Overlæder, Maroquin, Saffian og Glacélæder; til sidstnævnte Brug benyttes især Skind af unge Dyr, Kidskind. Skind af vildt levende Dyr giver mere holdbart Læder end saadant af tamme Dyr. Langhaarede G. f. Eks. af Angora-Geden benyttes ogsaa meget til Fodtæpper o. 1., Skind af den russiske Ged til Kuskekraver o. 1. og Skind af en i Egnene S. f. Kaukasus levende Ged med meget fine og lange Haar under Navn af Muflon til Muffer, Boaer o. 1. *K. M.*

Gedeskæg (*Tragopogon* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Cikoriegruppen), en- eller fleraarige Urter med smalle, helrandede og stængelomfattende Blade og enlige, endestillede samt temmelig store

Kurve, hvis Svøbblade sidde i en enkelt Krans. Blomsterne have hyppigst gul Krone, sjældnere violet eller rosafarvet. Frugten er 5—10-ribbet og langnæbbet, dens Frugtstraaler væves sammen til en Skærm. 35 Arter i Middelhavslandene, det vestlige og mellemste Asien. Eng-G. (*T. pratensis* L.) bliver 30—60 Cm. høj og har gule Kroner; dens Kurvstilke ere omtrent ens tykke overalt. Almindelig i Danmark og Norge paa Enge, ved Veje o. s. v.; den blomstrer i Juni—Juli. Porrebladet G., Havrerod (*T. porrifolius* L.) bliver højere end Eng-G. og har violette Kroner; Kurvstilkene ere mod Spidsen opsvulmede. Den stammer fra Middelhavslandene og findes hist og her i Danmark i Nærheden af Byer, forvildet fra Haver, hvor den dyrkes som Køkkenurt af Hensyn til de spiselige Rødder. Begge de nævnte Arter ere toaarige. *A. M.*

Havrerod dyrkes som enaarig. Frøet saas i Maj, 6 Rækker paa langs ad et 1½ M. bredt Bed, og de opkomne Planter udtyndes til 10—12 Cm. indbyrdes Afstand. De om Efteraaret opgravede Rødder indslaas efter at være afpudsede i Urtekælderen eller i Kuler. *L. H.*

Gedetving, Benævnelse for *Convolvulus arvensis* (se Convolvulaceae). *A. M.*

Gedīgen. Metallerne og andre Grundstoffer forekomme i Naturen som Regel i Forbindelser, navnlig med Ilt (Surstof), Svovl, Fosfor o. s. v.; naar dette ikke er Tilfældet, og Grundstoffet altsaa er i fri Tilstand, kaldes det g. De ædle Metaller, Platin, Guld, Sølv og Kvægsølv, ere just, fordi de ere ædle, dem, der mest findes som g., desuden, men sjældnere, findes Kobber, Vismut, Antimon og Arsen g., selv Jærn findes g. navnlig i Meteorstenene. Ved g. forstaas ogsaa d. s. s. pur, ren eller ublandet. *F. W.*

Gedike, Friedrich, tysk Skolemand, født 1754, død 2. Maj 1803 i Berlin. Han blev opdraget i Vajsenhuset i Züllichau og studerede siden Teologi i Frankfurt a. d. O. Senere blev han Lærer ved og 1779 Forstander for det Friedrich-Werder'ske Gymnasium, 1787 blev han Medlem af Overskolekollegiet, 1791 Dr. theol., s. A. Meddirektør og 1793 Enedirektør for det Berlin-Koln'ske Gymnasium. G. var en fortrinlig Lærer, en dygtig Organisator og en besindig Reformator. Det var navnlig den højere Skole, der havde hans Interesser; med den for Øje grundede han og ledede det filologisk-pædagogiske Seminarium (1784). Han fik indført en Modenhedsprøve ved Gymnasierne og bidrog til, at der blev indrettet Biblioteker ved disse Skoler. Han udgav talrige Skolebøger, navnlig Læsebøger (han arbejdede for den Form af Lydmetoden, der kaldes Stavelsemetoden), hvoraf flere ogsaa fandt Vej til Danmark. (Litt.: F. Horn, »F. G.« [Berlin 1808]). *Fr. Th.*

Gedinnien er i den systematiske Geologi bleven benyttet som Betegnelse for den underste Etage i Devonformationens ældste Underafdeling. *K. R.*

Gediz-Tschai (Oldtidens Hermos), Flod i Lilleasien, munder efter et 270 Km. langt Løb ud i Smyrna-Bugten, som den truede med Tilsanding, indtil dens Munding 1886 blev forlagt Nord paa. *H. L.*

Gedon, Lorenz, tysk Arkitekt og Billedhugger, født 12. Novbr. 1843 i München, død 27. Decbr. 1883 smst. Han uddannedes paa den Mayr'ske Kunstanstalt i Miinchen. Med Grev Schack's Palais (1872—74) indførte han tysk Renaissance i Miinchen's Arkitektur; hans Heyl'ske Hus i Worms er i udpræget Barokstil. G.'s Styrke ligger i dot dekorative; hans Arbejder til forskellige Udstillinger (Dekorationen af den tyske Kunstindustriudstillings Sale i Miinchen 1876, den tyske Kunstsal paa Paris-Udstillingen 1878 etc.) have virket initiativvækkende i saa Henseende. Ludvig II tog ham ogsaa stærkt i Brug til sine Slottes indre Udsmykning. *A. Hk.*

Gedrit se Hornblendegruppens Mineraler.

Gedrosia, i Oldtiden Navnet paa den sydlige Del af Ariana, 0. f. Karamania og V. f. India ell. rettere Indoskythia, svarer omtrent til det nuværende Belutshistan. I G. boede Gedroserne, som i hele Persertiden næsten vare helt uafhængige. De besejredes af Alexander den Store, paa hans Tilbagevej fra Indien; men hans Hær led uendelig i det øde Land og smeltede ind til en Fjerdedel. Snart efter gjorde Gedroserne sig atter uafhængige. Indbyggerne i det nærmest det indiske Hav liggende Kystland kaldtes af Grækerne Ichthyofager (s. d.). G. omtales ikke af Herodot, ej heller i Kileindskrifterne. *V. S.*

Geefs [gels], 1) Willem, belgisk Billedhugger, født 10. Septbr. 1806 i Antwerpen, død 24. Jan. 1883 i Bruxelles. G., der var Elev af sin Fødebys Akademi (1828 første Pris for Statuen »Achilleus«), senere studerede i Paris og snart efter blev Professor ved Antwerpen's Akademi, hører til Belgien's betydeligere Billedhuggere, meget produktiv, med Evne for ædelt stilfuld og grandios Fremstilling, paa virket i ikke ringe Grad af moderne fransk Skulptur. Blandt Værker af G. (der fornemmelig virkede i Bruxelles), kunne nævnes: Mindesmærket for de under Revolutionen 1830 faldne (paa Place des Martyrs i Bruxelles), Monumenterne over Grev v. Mérode og Grev Belliard, de 4 Statuer (Johan I, Maria Theresia, Josef II, Leopold I) ved St.-Peters-Hospitalets Forhal, Statuen af Verhaegen for Universitetet og Kolossalstatuen i Bronze af Leopold I (paa Kongressøjlen), alt i Bruxelles; i Laeken's Park ses det 1880 afslørede Mindesmærke for samme Konge; endvidere har G. skabt Statuer af Komponisten Grétry [Liége 1842], Rubens [Antwerpen 1840] og Karl den Store (Servatius-Kirken i Maastricht), »Den hellige Genoveva«, »Den forelskede Løve« (Grupper i Museet i Bruxelles), Prædikestolen (af Træ) i Liège's Katedral med dens 5 Marmorstatuer o. s. v. Han var gift med Fanny G., født Corr, (1814—83), en flink Historie- og Genremalerinde, Elev af Navez.

2) Joseph, belgisk Billedhugger, Broder og Elev af ovenn. W. G., født 23. Decbr. 1808 i Antwerpen, død 10. Oktbr. 1885 i Bruxelles. Han besøgte *Ecole des beaux arts* i Paris, hvor han 1836 fik den store Rom-Pris for et Relief med Hiob. 1841 blev han Professor ved sin Fødebys Akademi. Af hans monumentale Portrætarbejder kunne nævnes Rytterstatuen af Leopold I [Antwerpen 1868] samt Statuerne af A. Vesalius [Bruxelles 1847] og den belgiske Bogtrykker T. Maertens [Aelst 1856], af Idealfigurer: »Den hellige Michael«, »Abel's Død«, »Den faldne Engel« (Museet i Bruxelles) etc. — Navnet G. bæres yder-

ligere af to moderne belgiske Billedhuggere, Georges G., (født 1850), der har skabt Marmorstatuen »Den døende Leander« (Museet i Antwerpen), og Charles, hvem Statuen i Lowen af Sylvaan v. de Weyer (en af Hovedmændene for Opstanden 1830) skyldes. *A. Hk.*

Geel tøeU], Jakob, hollandsk klassisk Filolog, født 1789 i Amsterdam, død 11. Novbr. 1862 i Leyden, studerede klassiske Sprog i Amsterdam, blev efter at have været Huslærer i Haag 1823 ansat ved Biblioteket i Leyden, hvis Overbibliotekar han blev 1833, og tillige Professor. G. udgav 1852 en Katalog over Haandskrifterne i Biblioteket, skrev *Historia critica sophistarum græcorum* [Utrecht 1823], hvori han behandlede flere vigtige, hidtil forsømte Spørgsmaal. G. har udgivet Theokrit med Skolier [Amsterdam 1820], *Excerpta Vaticana* (Stykker af Polybios [Leyden 1829]), *Olympicus* af Dion Chrysostomos, *Anecdota Hemsterhusiana* [Leyden 1821]. G. udgav ogsaa Ruhnken's *Scholia in Suetonium* [1828] og grundede med Bake, Hamaker og Peerlkamp Tidsskriftet: *Bibliotheca critica nova* [5 Bd., 1825—31]. *V. S.*

Geel [χe!l], Johannes Franciscus van, belgisk Billedhugger, født 1756 i Mecheln, død i Antwerpen 20. Jan. 1830. G., som 1817 blev Professor ved Akademiet i Antwerpen og virkede som Billedhugger for Ærkebispen af Mecheln, har udført en Del religiøs Skulptur: Statuer af Ambrosius og Hieronymus, Peter's og Andreas'es Kaldelse (Andreas-Kirken i Antwerpen), tre Apostelstatuer i Liebfrauenkirche i Mecheln, en Maria Magdalena i Metropolitankirken smst.; af mytologiske Arbejder bl. a.: »Boreas og Orithyia« (Museet i Antwerpen) og »Mars og Venus«.

2) Johannes Lodovicus van, belgisk Billedhugger, Søn og Elev af foreg., født 1787 i Mecheln, død 28. Maj 1852 i Bruxelles. Sin Uddannelse fortsatte han i Paris (1809—13) og Rom. Som Kongen af Nederlandene's Billedhugger blev han sysselsat med adskillige offentlige Billedhuggerarbejder. Af hans Værker fremhæves: den kolossale Bronzeløve paa Waterloo-Slagmark, en Statue af Claudius Civilis, en Statue af Prins Karl af Lothringen; i Museet i Bruxelles ses hans »Hyrde«. *A. Hk.*

Geelmuyden [ge'lmøyden], Christian Torber Hegge, norsk Søofficer, født 16. Oktbr. 1816 i Trondhjem, død 13. Maj 1885 i Horten, blev 1835 Officer i den norske Marine, var 1841—52 Lærer i Matematik og Navigation ved Søkadetskolen i Frederiksværn og blev 1854 Førstelærer og Bestyrer af den tekniske Skole i Horten ved Siden af sin Stilling (1852—70) som Assistent hos Direktøren for de mekaniske Værksteder smst. 1870 blev G. Direktør for den nyoprettede tekniske Skole i Trondhjem, 1874 Kommandør i Marinen og ansattes 1882 som Chef for Karljohansværns Værft og Haandværkskorpset. G. blev meget benyttet i Marinens Kommissioner og mødte paa Stortinget 1857, 1858 og 1864. 1842 indrettede G. Marinens Observatorium i Frederiksværn og overflyttede det 1854 til Horten. G. har skrevet adskilligt vedrørende Marinen, men mest kendt af alle Landets Søfolk er han bleven ved sin »Lærebog i Navigationen« [Chra. 1845, 11. Opl. 1892 ved Carl Wille]. *J. Fr. S.*

Geelmuyden [ge'lmøyden], Hans, norsk Astronom, ovenn.'s Søn, er født 10. Jan. 1844 i Frederiksværn, ansattes 1867 som Observator ved Universitetets Observatorium og blev 1890 dets Direktør og Professor i Astronomi. G.'s Hovedarbejde som Observator har været Bearbejdelsen og Beregningen af de 1888 udgivne »Zonenbeobachtungen«, hvortil kom et 1891 publiceret Supplementbind, og den paa Grundlag af disse udgivne »Catalog von 3949 Sternen« [Leipzig 1890] (jfr. C. F. Fearnley). Ved Siden af dette Arbejde har G. i »Astr. Nachr.« offentliggjort Observationer af Kometer og meddelt Resultaterne af sin Parallaksebestemmelse af en ved Zoneobservationerne funden Stjerne med mærkbar Egenbevægelse (jfr. »Videnskabsselskabets Forhandlinger« 1885); desuden har han taget en Række Observationer i første Vertikal til nærmere Undersøgelse af Polhøjdens Forandring (»Christiania Observatoriums Polhøjde« [Chra. 1888]), for den europæiske Gradmaaling udført astronomiske og trigonometriske Observationer og for den geografiske Opmaaling bestemt Polhøjden af enkelte Punkter i Landet samt telegrafisk bestemt Længden af Vadsø i Forhold til Christiania. Af G.'s teoretiske Arbejder kunne mærkes hans Undersøgelser over Indflydelsen af Banens Ekscentricitet paa den Varmemængde, Himmellegemet modtager af Solen, hans Afhandling over Zodiakallyset (i »Archiv for Matematik og Naturvidenskab« I, III og VII) og hans »Stedbestemmelser paa højere Bredder« (»Chra. Videnskab. Forh.« 1892). De af Fearnley og G. for den europæiske Gradmaaling udførte astronomiske Observationer har G. bearbejdet: »Publication der Norwegischen Commission der Europ'åischen Gradmessung. Astronomische Beobachtungen« [Chra. 1895]. Sammen med H. Mohn har G. udgivet »Elementær Lærebog i Astronomien« [Chra. 1876]. Fra 1892 redigerer G. den norske Almanak. *J. Fr. S.*

Geelmuyden [ge'lmøyden], Hans Christian, norsk Fysiolog, er født i Drammen 14. Jan. 1861, blev Student 1878, Cand. med. 1887, Dr. med. 1889 med en Afhandling »Om Acetonet som Stofvekselprodukt«. Han har desuden i forskellige norske og tyske Tidsskrifter offentliggjort Arbejder om Benmarvens Funktion og om Blodets Fysiologi. *S. T.*

Geelong [dži.lå'η ell. gi.lå'η], By i Australien, Koloni Victoria, ligger 72 Km. S. V. f. Melbourne ved G.-Harbour, en Sidebugt fra Port Phillip. (1891) 24,200 Indb. G. er en smukt bygget moderne By, med brede, lige Gader og mange anselige Bygninger, dens Omgivelser ere meget frugtbare, og den er en vigtig Udførselshavn, navnlig for Uld, Hvede og Læder. Udførselen er over 5 Gange saa stor som Indførselen. Af industrielle Virksomheder mærkes meget store Uldvadskerier, Væverier, Kamgarnsspinderier og Papirmøller. *C. A.*

Geelwinck-Bay [dži!lwiηkbe.i], Bugt paa Nordvestkysten af Ny-Guinea, er ca. 260 Km. bred og skærer sig ca. 200 Km. ind i Landet, hvorved den adskiller Halvøen Vonim fra Hovedøen. Foran dens Munding ligge 3 Grupper af Øer, af hvilke Jappen er den største, men Schouten den bekendteste. En meget smal Landtange adskiller den fra Macclure-Golfen paa Vestsiden. G.'s Bredder ere skovbevoksede og frugtbare, men sumpede og meget usunde; bag dem hæver Landet sig mod

det indre til betydelige Højder, hvorfra talrige Floder strømme ned; saaledes falder i den nordøstlige Del flere Arme af Rochussen eller Amber nok. Paa Vestkysten ligger Missionsstationen Doreh, Udgangspunktet for flere Opdagelsesrejser til det indre. *C. A.*

Geelwinck-Kanal [dʒi!lwiŋk] adskiller Abrolhos-Øerne fra Australlandets Vestkyst.

Geer [χe !r], Flod i Belgien, udspringer i Provinsen Liège, løber forbi Byerne Varemme og Tongern og udmunder ved Maastricht i Maas. I G.-Dalen findes udbredt Straafletteri af Spelt (*Triticum spelta*). *Joh. F.*

Geer (Slægt) se De Geer.

Geeraerdsbergen føe!ra.rdsber^en] ell. Geertsbergen (fr. Grammont), By i belgisk Provins Østflandern, Arrond. Oudenaarde, Hovedstad i Kanton G. ved Dender, Biflod til Schelde og ved Jærnbanelinierne Braine-le-Comte—Gent og Denderleeuw—Ath, har (1890) 10,900 Indb. samt Fabrikation af Kniplinger, Svovlstikker, Bomuld og Uldtøj. *Joh. F.*

Geert se Gerhard.

Geertgen tøeirtjen] **van (tot)** St. **Jans,** betydelig hollandsk Maler fra Slutn. af 15. Aarh., nu kun sparsomt repræsenteret ved autentiske Værker i Wien's Hofmuseum; Hovedværket: »Nedtagelsen fra Korset« og »Julianus Apostata og Johannes Døberens Ben«, i Rijksmuseet i Amsterdam en allegorisk Komposition om Christi Sonoffer, i Rudolfinum i Prag: et Fløjalter med en »Kongernes Tilbedelse« som Midtbillede; G., der ifølge v. Mander var Elev af Ouwater, viser i sine Værker dyb Følelse og stor Kraft i Udtrykket. (Litt.: K. Madsen, »Hollandsk Malerkunst«, S. 47—56 [Kbhvn. 1891]). *A. Hk.*

Geertruidenberg tøe.rtrø.ydenberz], By og Fæstning i den nederlandske Provins Nordbrabant til venstre for Mundingen af Donge og ved Jærnbanelinien Lage-Zwaluwe—s'Hertogenbosch, har (1890) 2,000 Indb., en god Havn, Cigarfabrikation, Bryggerier og Fiskefangst. I de nederlandske Befrielseskrige blev G. flere Gange erobret, saaledes 1593 efter en haardnakket Modstand af Prins Moritz af Oranien. 1710 blev her holdt en resultatløs Fredskongres mellem Ludvig XIV og de allierede. *Joh. F.*

Geerts tøelrts], Karel Hendrik, nederlandsk Billedhugger, født 10. Aug. 1807 i Antwerpen, død 16. Juni 1855 i Lowen. Statuen af Q. Massys [1836, Mus. i Antwerpen] var det første betydeligere Arbejde af G., der var Elev af v. Hool og v. d. Ven; derefter fulgte andre dygtige Værker som: en Kolossalgruppe fra Syndfloden, »Christus under Korset« [Leyden's Bibliotek]; de for deres udmærkede Træskærerteknik meget roste Korstole med Fremstillinger af Christi og Jomfru Maria's Levned i Antwerpen's Liebfrauenkirche, en Buste af Rafael, Madonna [Mus. i Bruxelles], »Christus velsigner Børnene«, Brystbillederne paa Antwerpen-Teaterets Rotunde m. m. *A. Hk.*

Geertz [ge!rts], Julius, tysk Genremaler, er født 21. Apr. 1837 i Hamburg. Han er uddannet der, i Karlsruhe og i Diisseldorf (under Jordan), hvor han slog sig ned. G. er en af Düsseldorf-Skolens flinkeste Mænd af den Vautier'ske Retning, maler hyggelige Genrebilleder, med en fra Studier i Frankrig paavirket Teknik, gerne med humoristisk Anstrøg (Børnebilleder), men er dog, bl. a. ved sit noget melodramatiske, meget roste »Den dømte« [1873], ogsaa slaaet ind paa det sociale Folkelivsbilledes Veje; han har desuden malet Portrætter (f. Eks. af Kejser Vilhelm II [1892]). *A. Hk.*

Geerz [ge.'rts], Franz Heinrich Julius, tysk Kartograf, født i Slesvig 2. Juni 1816, død 1888, studerede Geografi og Geognosi i Kiel og Berlin, ligesom han en kort Tid arbejdede paa Observatoriet i Altona under Prof. Schumacher. Han grebes hurtig af den slesvig-holstenske Bevægelse og udgav 1838 et ret tendentiøst Kort over Sprogforholdene i Slesvig; samtidig tænkte han paa at overtage Redaktionen af det hadersleVske Blad »Lyna« for at bekæmpe den danske Bevægelse; men 1842 ansattes han som Vejkonduktør for Hertugdømmerne og førtes derved ind paa en storstilet kartografisk Virksomhed. 1845 udgav han et stort Kort over Holsten og Lauenburg, der paaførte ham saa store Pengetab, at han kun ved Christian VIII's og andre danske Mænds Hjælp undgik pekuniær Ruin; men ikke desto mindre traadte han i Apr. 1848 ind i Oprørshæren og tjente i samme som Kvarter- og Overkvartermester til dens Opløsning 1852. S. A. optoges han i den preussiske Hær som Kaptajn og attacheredes den store Generalstabs kartografiske Afdeling, og efter at han 1864 atter havde deltaget i Krigen mod Danmark, ledede han fra 1865 de topografiske Opmaalinger i Hertugdømmerne, ligesom han alt 1859 havde udgivet sin fortjenstfulde Afhandling: »Geschichte der geogr, Vermessungen und der Landkarten Nordalbingiens«. 1873 forfremmedes han til Oberst og Chef for den topografiske Afdeling af den store Generalstab og 2 Aar senere tillige til Chef for den kartografiske Afdeling af den kgl. »Landes Aufnahme«. 1876 blev han Æresdoktor i Kiel, men 1882 tvang en Øjenlidelse ham til at fratræde sine Embeder, med Titel af Generalmajor. Senere udarbejdede han endnu 2 historiske Kort over Hertugdømmernes Vesterhavskyst, men disse have kun ringe videnskabelig Betydning. *P. L.*

Geest [ge!st], i det nordvestlige Tyskland og i Nederlandene Betegnelse for det i Modsætning til Marskland højere liggende, mindre frugtbare Land bestaaende af en Blanding af Grus, Sand og Rullesten, undertiden tillige Mergel og Ler. G. er svagt bakket, dels dækket med Heder, dels med Skov og navnlig paa Grænsen af Marsken ofte opdyrket. *Joh. F.*

Geestemiinde [ge.-], By i det preussiske Regeringsdistrikt Stade ved Indløbet af Geeste i den her 1,400 M. brede Weser, er forbunden ved en Drejebro over Geeste med Bremerhaven, med hvilken den staar i Sporvognsforbindelse, og ligger ved Jærnbanelinierne Bremen—G., G.—Lehe—Cuxhaven og G.—Bremervörde—Stade (sidste under Bygning). G. er opstaaet 1889 ved Forening af Landkommunerne G. og Geestendorf og har (1890) 15,500 Indb. Der findes et Artillerie- og Minedepot, 2 evangeliske Kirker og et nyt Raadhus (1893) samt 2 Skibsværfter (det ene til Bygning af store Jærnskibe) og 3 Tørdokker. Endvidere findes Jærnstøberi, Dampmøller, Fabrikation af Petroleumsfade og Handel med Fisk. Det udmærkede 1857—63 anlagte, 7 M. dybe Havne-

bassin, der ligger uden for Toldgrænsen, er afspærret fra Weser ved en Sluse og ligesom Bremerhaven's Havneanlæg beskyttet ved stærke Fæstningsværker. Begge Steder danne tilsammen en Hovedplads for Petroleumshandelen i Europa. *Joh. F.*

Geffcken, Friedrich Heinrich, tysk Statsretslærer, født 9. Decbr. 1830 i Hamburg, død 30. Apr. 1896. Han var 1856—66 hanseatisk Ministerresident i Berlin og derefter i London, blev 1879 Syndikus i sin Fødeby og 1872 Professor ved det ny Universitet i Strassburg indtil 1882; i de sidste Aar var han tillige Medlem af Statsraadet for Elsass-Lothringen. Han udgav flere Skrifter om folkeretlige Spørgsmaal, saaledes om Alabama-Sagen [1872] og Donau-Spørgsmaalet [1883]; desuden »Staat und Kirche in ihren Verhältnisse« [1875] °g en ny Udgave af Heffter's »Das europäische Volkerrecht« [1881]. Han misbilligede baade Bismarck's Kamp mod den katolske Kirke og hans østerlandske Politik; derimod var han tidlig bleven fortrolig med den preussiske Kronprins, den senere Kejser Frederik III, og udarbejdede 1885 sammen med Roggenbach det politiske Program, som Kejseren udsendte i Marts 1888 straks efter sin Tronbestigelse. Efter Kejserens Død offentliggjorde G. i Septbr. 1888 i »Deutsche Rundschau« et »Uddrag af Kejser Frederik's Dagbøger under Krigen 1870—71« (ogsaa oversat paa Dansk), hvoraf det fremgik, at han (Frederik) tidligere og klarere end Bismarck havde hævdet en national tysk Politik og særlig kæmpet for Kejserværdighedens Genoprettelse, samt at han efterhaanden havde overvundet Faderens Modstand og sat sin Vilje igennem. Offentliggørelsen gjorde umaadelig Opsigt, men vakte Bismarck's rasende Vrede; G. blev straks fængslet og tiltalt for Landsforræderi, men i Jan. 1889 frikendt af Rigsretten. *E. E.*

Geffrard [žæfra!r], Fabre, Præsident paa Haiti 1859—67, født 1806 paa Haiti, død 1879 paa Jamaica. Han var Søn af en af Dessalines'es Hjælpere ved Grundlæggelsen af Øens Uafhængighed, indtraadte 1821 i Hæren og var 1843 rykket op til Kaptajn. Han sluttede sig til Opstanden mod Præsident Boyer og blev 1845 til Løn General. Dog blev han næste Aar stillet for en Krigsret under Soulouque's Forsæde, men frikendt. Da Soulouque var bleven Præsident, fik G. 1849 en Division at føre paa Toget mod San Domingo og vandt derved Hertugtitel. Han udmærkede sig ogsaa i den ny Krig mod San Domingo 1855 ved at dække Tilbagetoget, men blev alligevel mistænkt og undgik kun ved Flugt at blive fængslet og henrettet. Han stillede sig derfor i Spidsen for Opstanden og holdt 15. Jan. 1859 sit Indtog i Hovedstaden Port au Prince uden at finde Modstand; viste stor Skaansel mod Soulouque og hans Tilhængere og styrede i det hele med Maadehold. Han søgte at fremme baade den materielle Udvikling og den aandelige, den sidste især ved at sende unge Mennesker til Paris for at uddannes. Det lykkedes ham at undertrykke gentagne Sammensværgelser og Oprør, og han maatte derved vise stor Strenghed; men Salnave's Opstand i Marts 1867 gjorde Ende paa hans Magt og fordrev ham til Jamaica. *E. E.*

Geffroy [žæfrwa'], Mathieu Auguste, fransk Historiker, født i Paris 21. Apr. 1820, død 1895, blev 1852 Professor i Bordeaux. 1854 foretog han en Studierejse til Danmark og Sverige, fra 1859 var han Lærer ved *Ecole normale* og optoges 1874 i *Académie des sciences ?norales et politiques*; 1875 blev han Forstander for den franske Skole i Rom. Hans omfattende historiske Arbejder have især samlet sig om to Emner: Overgangen fra Oldtiden til Middelalderen og de nordiske Landes Historie. Til den første Gruppe af hans Værker høre: »Des origines et de la formation de l'Europe moderne« [Paris 1853], »L'Abbé Dubois et Montesquieu« [1873], »Rome et les Barbares« [1874]; til den anden: »Histoire des Etats scandinaves« [1851], »Gustave III et la cour de France« [2 Bd., 1867] samt »Recueils des instructions diplomatiques pour la Suède« [1885] og »Recueils des instructions diplomatiques pour le Danemark« [1895], der indeholde Instruktioner for franske Gesandter i Sverige og Danmark ledsagede af historiske Oplysninger. Herhen høre flere Arbejder om islandsk og finsk Litteratur og Historie; desuden: »Notices des manuscrits, concernant l'histoire ou la littérature de la France, conservés dans les bibliothèques et archives de Suède et de Danemark« [1855] samt »Madame Maintenon d'après sa correspondance authentique« [2 Bd., 1887]. Han havde under sit Ophold i Norden fattet en stærk Interesse for dettes Historie og Politik, og samtidig med, at han udgav sine historiske Arbejder derom, fulgte han i »Revue des deux Mondes« i en omfattende Artikelrække de nordiske Forholds Udvikling. Særlig fængsledes hans Opmærksomhed af den dansk-tyske Strid og af den skandinaviske Bevægelse, som han ivrig tog til Orde for. Af hans mange Afhandlinger herom er paa Dansk oversat: »Nordens ny Farer og Skandinavismen« [Kbhvn. 1870]. Den indeholder en fuldstændig paalidelig Skildring af sønderjydske Forholds Udvikling efter 1864 og henviser til Skandinavismen som et Værn mod Preussen's Udvidelsesplaner. *P. M.*

Gefion (rettere Udtale Gevjon), nordisk Gudinde. I den poetiske Verden er hun en Baggrundsfigur, en værdig Kvindeskikkelse, »hun kender Slægtens Skæbne lige saa nøje som Odin«. Den eneste Myte om hende er, at hun af Kong Gylve i Sverige fik Lov at eje saa stort et Stykke Land, som hun kunde omploje, og hun ploejede da med et Spand af 4 Øksne Sjælland ud af Sverige; senere Overlevering siger, at Søen Mälaren dannedes ved denne Udploejning, og at de 4 Øksne vare hendes egne omskabte Sønner. Myten er fortalt i et Digt af Brage den Gamle. Snorre gjorde den første Lejrekonge, Skjold, Odin's Søn, til hendes Husbond, idet han satte Gefionsagnet i Forbindelse med Odin's Indvandring. — Muligvis er G. fra først af et Navn paa Frøya (Gevjon lig Gevn, s. d.). En tvivlsom Overlevering gør hende til Dødsgudinde for de ugifte Møer. *A. O.*

Gefle [jæ'vle], By i det nordlige Sverige, Norrland, Landskabet Gestrikland, Hovedstad i Gefleborg Len, beliggende ved Gefle- eller Gafvel-Aaens Udløb i den bottniske Bugt ca. 150 Km. N. N. V. f. Stockholm og forbunden med denne ved Banen over Upsala, ligesom den mod Vest staar i Jærnbaneforbindelse med Falun (ca. 90 Km.), har (1894) 25,300 Indb. G., der er Norrland's største og vigtigste Handelsby, er en med Haver omgiven, smukt og regelmæssig bygget By med

træbeplantede Torve og lige Gader, der skære hverandre i rette Vinkler; særlig har den vundet i Udseende, efter at den Del, som ligger paa Aaens nordlige Bred, er bleven genopbygget efter en voldsom Brand 1869. Af Bygninger fremhæves det højtliggende, for øvrigt uanselige G. Slot (fra Midten af 18. Aarh.), Raadhuset, Latinskolen og Teateret, af Læreanstalter og andre Institutioner en højere lærd Skole og en Navigationsskole samt Lenslasarettet. Byen har en meget god og rummelig Havn, og dens Handel og Søfart er ganske betydelig (1894 var dens Handelsflaade paa over 16,484 Tons, den største næst Stockholm's, Goteborg's og Helsingborg's), særlig paa Finland og England, og den er Dalarne's Udførselsby. De vigtigste Udførselsartikler ere Stangjærn og Jærnvarer, Tømmer (Bræder) og Tjære samt Cellulose; ogsaa Indførselen, særlig af Korn og Mel, Stenkul, Olier, Bomuld og Bomuldsvarer samt Kolonialvarer, er ret anselig. Tillige har G. Skibsbyggerier og anden Industri, saaledes i Jærn og Maskiner, Tobak, Bomuldsspinderi og Væveri (i Forstaden Stromsbro), Sejldug m. m. — G. er den ældste By i Norrland; den fik sine første Privilegier i 1. Halvdel af 14. Aarh. af Erik af Pommern. Sten Sture den Ældre gav den 1491 Stabelret D: Ret til Handel paa Udlandet; vel mistede den denne Ret 1636; men 1673 gav Karl IX Byen atter Retten til udenrigsk Handel, og fra den Tid har dens Skibsfart stadig været i Stigen; dog stammer dens efter svenske Forhold usædvanlig stærke Tiltagen først fra Falun-Banens Anlæg 1859; 1805 havde G. 5,900, 1858: 10,600, 1879: 18,900 Indb. *H. W.*

Gefleborg Len, i det nordlige Sverige, Norrland, omfatter Landskaberne Gestrikland, Helsingland og et lille Stykke af Dalarne og grænser mod Øst til den bottniske Bugt, mod Nord til Medelpad, mod Vest til Härjedalen og Dalarne og mod Syd til Vestmanland og Upsala. Det er ca. 19,700 □Km. og har (1894) 214,800 Indb. ɔ: noget over 10 paa 1 □Km., lidt under Middeltallet i Sverige. Mod Syd er det til Dels Lavland (det meste af Gestrikland), som danner Overgangen fra Uppland's Sletteland til de nordlige bjærgrige og skovrige Egne (Helsingland), som ved Bjærgstrøg i sydøstlig Retning deles i flere Floddale, af hvis Elve den største er Ljusneelv; dog er der langs den bottniske Bugt et smalt Kystland (se for øvrigt de enkelte Landskaber). Foruden af Skove er Landet opfyldt af Søer og Sumpe (Vandarealet udgør over 1,400 □Km.). G. har en Del Bjærgværksdrift, særlig i Jærn og Kobber, men Skovhugsten er den vigtigste Næringsvej; dernæst kommer Kvægavlen, mest i Helsingland, og Agerbruget, i Gestrikland; Skovene udgøre omtrent 1,520,000, Agerlandet 99,700, Engene 76,400 Hekt. Kreaturholdet udgjorde 1889 18,421 Heste, 89,159 Stkr. Hornkvæg, 66,837 Faar, 5,239 Geder og 18,365 Svin. G. deles i 4 Fogderier og har Byerne Gefle (Hovedstad), Søderhamn og Hudiksvall. Der er ca. 490 Km. Jærnbane. *H. W.*

Gefn d. s. s. Frøya, se Gevn.

Gefrejter kaldes i nogle Hære en Soldat af de meniges Rækker, som paa Grund af særlig Paalidelighed og Dygtighed anvendes som Korporalskabsfører, Patrouillefører og til Fører for smaa Kommandoer, i hvilke Funktioner han optræder som de andres foresatte. Undertiden har G. faaet højere Lønning og haft en særlig Distinktion. Benævnelsen fremkommer lige før Trediveaarskrigens Begyndelse, da G. som særlig Tillidsmand anvendtes til at opføre Skildvagter, føre Arrestanter og ofte tillige til at udføre forskellige paa Vagterne forefaldende Forretninger. I Tyskland anvendes Benævnelsen Obergefreiter paa det rettende Nummer ved Kanonen. *B. P. B.*

Gefundenes Fressen (tysk: »funden Mad«), noget, man kan bruge, som passer i ens Kram; Lækkerbisken.

Gegenbaur, Joseph Anton von, tysk Historiemaler, født 1800 i Wangen (Allgau), død 31. Jan. 1876 i Rom. G., som hører til Langer's Elever i München, har især udmærket sig i Freskofaget, som han perfektionerede sig i ved gentagne Ophold i Rom, og i hvilket han ydede ofte koloristisk gode, fantasirige Arbejder for Kongen af Württemberg til Slottet Rosenstein (mytol. Emner) og det ny Residensslot i Stuttgart [1836—54; Emner fra Württemberg's Historie]. I hans Oliebilleder gør en noget sødlig Kolorit sig gældende; han malede ogsaa en Del Portrætter og Slagbilleder. *A. Hk.*

Gegenbaur, Karl, tysk Anatom, er født 21. Aug. 1826 i Wurzburg, studerede Medicin fra 1845, men fra 1852 udelukkende Zoologi og Anatomi. 1855 blev han Professor i Jena og 1873 i Heidelberg i Menneskets Anatomi og komparativ Anatomi. Af hans Arbejder ere de vigtigste: »Untersuchungen über Pteropoden und Heteropoden« [Leipzig 1855], »Untersuch. z. vergleich. Anat. d. Wirbeltiere« [1864—72], »Grundziige d. vergl. Anat.« [2. Opl. 1870], »Grundriss der vergl. Anat.« [2. Opl. 1878], »Lehrb. d. Anatomie des Menschen« [1883, 5. Opl. 1892], »Die Epiglottis« [1892]. Siden 1875 udgiver han »Morphologisches Jahrbuch. Zeitschr. f. Anat. u. Entwickelungsgeschichte«. *G. N.*

Gegenschein (astron.) se Opposition og Zodiakallys.

Gegerfelt, Carl Fredrik Victor v., svensk Arkitekt, er født i Jönköping 6. Maj 1817, uddannede sig først til militær, blev Løjtnant 1843, men tog 1845 sin Afsked fra Militærvæsenet, da han under et Ophold i Berlin, 1839—41, havde faaet sin Lyst til Arkitektur udviklet og nu ganske helligede sig denne Virksomhed. Han har Ophold i Goteborg og har her i en længere Aarrække, baade som Stadsarkitekt, fra 1872, som Lærer og som udøvende Arkitekt, haft en ikke ringe Indflydelse som Indfører af ny Bygningsformer. Hans Hovedværker ere Almiinna och Sahlgrenska sjukhuset (1850), Chalmersska slojdskolan (1869), Hospitalet å Hisingen ved Goteborg (1868—72) samt en Del Villaer og Landbrugsudstillingsbygninger i moderne-nordisk Stil. *E. S.*

Gegerfelt, Vilhelm von, svensk Landskabsmaler, er født 9. Novbr. 1844 i Goteborg. I Udlandet studerede han først i Dusseldorf (fra 1866), senere, fra 1872, i Paris. Her tilegnede han sig med saa stor Smidighed fransk Teknik, at hans Kunst hurtig fremtraadte med vel udlært moderne Snit og skaffede ham en anset Position i det almindelige Omdømme; hjemlandske Motiver ombyttede han med franske, gjorde især ivrige Naturstudier i Nordfrankrig's Kystegne. Hans Kunst, der trods

al tillært Teknik har sin Styrke i Selvsynets Sikkerhed og frisk, selvstændig Opfattelse, spænder dog over ret forskellige Landskabsmotiver; sit Fædreland har han saaledes skildret i »Indløbet til G5teborg«, »Snestykke fra Upsala« (overhovedet udmærkede svenske Vinterlandskaber) etc, hans talrige Arbejder fra Venezia vise ham som en Kunstner, der uhildet af konventionelle Skønhedsforestillinger forstaar at give det sete med egne Øjne og med ikke ringe Stemningsfylde (»Sommernat i Venezia« etc.); Goteborg-Museet ejer bl. a. hans »Strandgade i Venezia«. *A. Hk.*

Gehalt, tysk, Indhold, Holdighed, ældre Betegnelse for Mønters, Guld- og Sølvarbejders Indhold af ædelt Metal, ɔ: Finholdighed (s. d.), Finvægt e. 1. *N. J. B.*

Geheimearkiv se Rigsarkiv.

Geheimestatsraadet er Navnet paa det Raad, som efter Struensee's Fald oprettedes ved Frd. af 13. Febr. 1772 for at bistaa Kongen ved Regeringens Førelse, og som traadte i Stedet for det af Struensee ved kgl. Akt af 27. Decbr. 1770 ophævede »Geheime-Konseil«. G. skulde efter Forordningen sammensættes af Mænd, som ikke tillige maatte være Kollegiepræsidenter; men denne Bestemmelse overholdtes ikke, idet senere Udenrigs-, Justits- og Finansministeren regelmæssig vare Medlemmer deraf. Desuden havde ogsaa den myndige Tronfølger og de kgl. Prinser, som Kongen bestemte dertil, Sæde deri. I G. skulde de af Kollegierne behandlede Sager foredrages for Kongen af det vedkommende Kollegiums deputerede, og Kongens Resolution paa Indstillingerne skulde meddeles i G. og udfærdiges gennem det. 21. Marts 1848 afskedigedes Geheimestatsministrene, og egentlige Ministre udnævntes, men Frd. af 13. Febr. 1772 ophævedes ikke, og Statsraadet, saaledes som det nu traadte i Kraft og senere stadfæstedes ved Grl. 5. Juni 1849, betragtedes som en Fortsættelse af G. I Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 tales der ogsaa om G. som en allerede bestaaende Institution, med Hensyn til hvis Myndighedsomraade og Forretningsorden det hedder, at det indtil videre »skal have sit Forblivende ved de tidligere Regler«. Efter Kundgørelsen af 28. Jan. bestod G. af Arveprinsen og samtlige Ministre under Kongens Forsæde, og dets Omraade blev Monarkiets fælles Anliggender. Ved Fællesforfatningsloven af 2. Oktbr. 1855 bestemtes det, at G. skulde bestaa af Ministrene for Monarkiets Fællesanliggender i Forening med Ministrene for Landsdelenes særlige Anliggender under Kongens Forsæde, og at den myndige Tronfølger og »den eller de af de øvrige kgl. Prinser, som Kongen dertil maatte kalde«, havde Sæde deri. Alle Love og vigtigere Regeringshandlinger skulde behandles i G. Disse Bestemmelser gik uforandrede over i Fællesforfatningen af 18. Novbr. 1863, og G. bortfaldt først ved den gennemsete Grundlov af 28. Juli 1866. *N. N.*

Gehenna (*Γέεννα*), det i ny Test. brugte Udtryk for Helvede, de fordømtes Pinested (ikke at forveksle med *Hades*, Dødsriget, som i den danske Oversættelse uriglig og meget misvisende ogsaa er gengivet med Helvede). Oprindelig er G. Navnet paa Dalen S. V. f. Jerusalem, ge hinnom ell. ge bene hinnom, Hinnom's (Børns) Dal (Jos. 15, 8), hvor der 8.—7. Aarh. ofredes Børn til Moloch; i senere erklæredes denne Plads for vanhellig, og som Udtryk for Afsky kastedes Lig og al Slags Smuds derhen og opbrændtes. Dette i Forbindelse med Steder som Jes. 30, 33 og 66, 24 paa den ene og Steder som Joel 3, 17 ff. paa den anden Side førte til den paa Christi Tid kendte Brug af Ordet, de fordømte Menneskers Opholdssted. *V. O.*

Gebin [ž^{a}æ'], fransk Fisker og Fiskeavler fra la Bresse i Vogeser-Departementet, anvendte sammen med Fiskeren Rémy kunstig Fiskebefrugtning, uden Kendskab til forudgaaende Arbejder i den Retning, til Forbedring af deres Hjemstavns Ørredvande. De to Fiskere gave derved Stødet til en Udvikling af denne glemte Side af Fiskeavlen, som nu drives over hele Verden. *Arth. F.*

Gehlenit, et tetragonalt, graagrønt indtil brunt Mineral af Sammensætningen: $3CaO.Al_2O_3.2SiO_2$, forekommer bl. a. paa Monzoni i Fassa-Dalen (Tyrol) i Kalksten, som er omdannet ved Kontaktvirkning. *N. V. U.*

Gehrmann, Georg Andreas, Violoncellist, født i Kjøbenhavn 15. Oktbr. 1806, død i Stockholm 2. Maj 1876, kom til Sverige og var ansat i Hofkapellet 1827—38 samt 1849—51; senere besøgte han Rusland og Finland og blev 1867 ansat som Lærer ved Stockholm's Konservatorium. *S. L.*

Gehør, 1) det tyske Ord for »Hørelse«, benyttes paa Dansk kun i Betydningen musikalsk G. ɔ: Evnen til klart og bestemt at kunne opfatte, skelne og gengive de musikalske Fænomener, melodiske og harmoniske Forhold, Tonehøjde, Klangfarve o. s. v. *S. L.*

2) I Jagtsproget: Ørerne hos Haarvildtet. *ff. F. y.*

Geibel, Emanuel, tysk Digter, født i Liibeck 17. Oktbr. 1815, død smst. 6. Apr. 1884; studerede først Teologi i Bonn, derpaa klassisk og romansk Filologi i Berlin. Her gjorde han Bekendtskab med mange betydelige Personer i Filologien og Litteraturen, bl. a. Bettina v. Arnim, der gennem Savigny skaffede ham en Plads som Huslærer hos den russiske Gesandt i Athen, Fyrst Kantakazi. I Maj 1838 naaede han Grækenland og kom først til at opholde sig paa Landet i Attika, senere i Athen, hvor han næsten daglig kom sammen med sin Ven Curtius, med hvem han i Efteraaret 1839 besøgte Cykladerne; Frugten af denne Rejse var den af begge udgivne Bog »Klassische Studien«. I Apr. 1840 opsagde G. sin Stilling og rejste over Korfu, Triest og Wien hjem til Liibeck, hvor han samlede og udgav sit første Bind Digte, væsentlig lyriske, som opnaaede en næsten eksempelløs Succes [1840; 120. Opl. 1893]. Næste Sommer modtog han en Indbydelse af den for Kunst og Poesi begejstrede Friherre K. v. d. Malsburg og levede et helt Aar paa dennes Gods Escheberg ved Kassel, hvor han tilbragte sin Tid med Studier og Oversættelser af spanske Digtere og med lyrisk og dramatisk Digtning, som »Zeitstimmen« [Liibeck 1841], hvormed han indrullerede sig i de politiske Digteres Hær, og Tragedien »Konig Roderich« [1844] samt »Volkslieder und Romanzen der Spanier, verdeutscht« [1843]. I Juni 1842 vendtehan tilbage til sit Hjem, og da Kong Frederik Vilhelm IV af Preussen 1843 tilstod ham en livsvarig Digtergage paa 300 Thaier om Aaret, kunde han vie sig udelukkende til sit Digterkald, og de Digte, med

hvilke han forøgede de ny Udgaver af sine »Gedichte«, vise tydelig en større Dybde og Beherskelse af Stoffet. I de følgende Aar boede G. i Lübeck; her digtede han de »Zwölf Sonette fur Schleswig-Holstein«, det farverige Epos »Konig Sigurd's Brautfahrt« og Teksten til Mendelssohn's Opera »Loreley« [1846], som Komponisten desværre efterlod ufuldendt, samt sin anden Digtsamling »Juniuslieder« [1848; 32. Opl. 1893]. Jan. 1852 blev G. kaldet til München af Kong Maximilian II som Forelæser, og under sit 17-aarige Ophold i Miinchen blev han overøst med Hædersbevisninger, men samtidig udviklede han sit Talent i Omgangen med den derværende Digter- og Forfatterkreds og udsendte herfra bl. a. Tragedien »Brunhild« [1858], Lystspillet »Meister Andrea« [1855], sin 3. og 4. Digtsamling »Neue Gedichte« [1857] og »Gedichte und Gedenkblätter« [1864], som vise betydelig større Modenhed og Kraft end de tidligere, medens de have bevaret disses Fortrin, navnlig den fængslende Formskønhed. Her udgav han ogsaa sammen med P. Heyse »Spanisches Liederbuch« [1852], med Grev Schack »Romanzero der Spanier und Portugiesen« [1860], med H. Leuthold »Fiinf Bucher franzosischer Lyrik« [1862]. Da G. 1868 besøgte Lubeck, udtalte han sig offentlig og i Digt saa skarpt for den tyske Enhedstanke under Preussen's Hegemoni, at han vakte en sand Storm mod sig i den bayerske Presse og fandt sig foranlediget til (1869) at frasige sig alle bayerske Hædersbevisninger og Emolumenter, men han fik Erstatning for sit pekuniære Tab af Kongen af Preussen. Han boede nu Resten af sit Liv i Lübeck og udgav endnu bl. a. den priskronede Tragedie »Sophonisbe« [1869], en ny Samling Tidsdigte, »Heroldsrufe«, i Anledning af Krigen 1870—71 og en svagere 5. Digtsamling, »Spätherbstblätter« [1877]. Hans Statue rejstes i Lubeck 1889. — »Gesammelte Werke« [8 Bd., 1883; 3. Opl. 1893]; »Briefe an Karl Freiherrn v. d. Malsburg« udg. af Duncker [1885]. (Litt.: Goedeke, »Emanuel G.« [1864, kun 1. Bd.]; Gaedertz, »Emanuel Geibel-Denkwürdigkeiten« [1886]; Th. Litzmann, »Emanuel G.« [1887]). *C. A. N.*

Geier (Geyer), Florian, frankisk Adelsmand, død 1525, overtog i Bondekrigen 1525 Anførselen over Bønderne fra Rothenburg, blandede dem med hvervede Landsknægte og dannede derved den frygtede »sorte Skare«. Sammen med den »lyse Skare« under Georg Metzler erobrede han Borgen Weinsberg og Heilbronn, deltog siden i Kampen ved Sulzdorf og Ingolstadt 4. Juni 1525, men blev 9. Juni sammen med sine sidste Folk nedhugget af sin egen Svoger. *A. Frs.*

Geiger, Abraham, jødisk Teolog af friere Retning, født 24. Maj 1810 i Frankfurt a. M., død 23. Oktbr. 1874, studerede Filosofi og østerlandske Sprog, blev 1832 Rabbiner i Wiesbaden, 1838 i Breslau; hans Valg hertil blev angrebet af det ortodokse Parti, i to Forsvarsskrifter søgte han at vise, at hans System kun var en Udvikling af den traditionelle Jødedom. 1863 blev han Rabbiner i Frankfurt a. M., 1870 Lærer ved den nyoprettede Læreanstalt for jødisk Videnskab i Berlin, der virkede i frisindet Retning. Han fik en ikke ringe Betydning som Forkæmper for en friere Aandsretning inden for Jødedommen. 1835 begyndte han med andre lærde Udgivelsen af »Zeitschrift fiir jiidische Theologie«, hvor han søgte at begrunde den jødiske Teologi som videnskabelig Disciplin. Mange litterærhistoriske og sproglige Monografier foreligge fra hans Haand. Hans betydeligste Værker ere »Urschrift und Ubersetzung der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwickelung des Judenthums« [Breslau 1857] og »Sadduz'åer und Pharisaer« [1863]. Af en Række i Frankfurt holdte Foredrag fremgik »Das Judenthum und seine Geschichte« [Breslau 1864—71]. (Litt.: Schreiber, »A. G. als Reformator des Judenthums« [Lobau 1879]). *V. O.*

Geiger, Franz, tysk romersk-katolsk Teolog, født i Harling ved Regensburg 16. Maj 1755, død i Luzern 8. Maj 1843. Efter at have gjort sine Studier hos Jesuitterne blev han 1772 Franciskaner i Luzern og 1788 Lektor i Teologi i Solothurn, hvor han efter Udbrudet af den franske Revolution indlod sig i et Komplot til Genindførelse af Kongedømmet med schweiziske Tropper. 1792 blev han Professor i Kirkehistorie og Dogmatik i Luzern, hvor det pavelige Nuntiatur var. Her fik han stor Indflydelse, og den pavelige Kurie søgte ofte Raad hos »Schweizerteologen« og tilbød ham talrige Udmærkelser, som han dog alle afslog. 1805 traadte han ud af Franciskanerordenen, og 1819 nedlagde han sit Professorat, men vedblev til det sidste at kæmpe i talrige Smaaskrifter for den romerske Kirkes Sag. Hans samlede Skrifter ere udgivne i 8 Bd. af J. Widmer 1823—39. *J. P. B.*

Geiger, Lazarus, tysk Sprogforsker og Filosof, født 21. Maj 1829 i Frankfurt a. M., død 29. Aug. 1870 smst. Efter at have studeret i Bonn, Heidelberg og Würzburg virkede han fra 1861 til sin Død som Lærer ved den israelitiske Realskole i sin Fødeby. G. har navnlig skrevet aandfulde og fordomsfri Arbejder af sprogfilosofisk Art, indeholdende mange fine Iagttagelser: »Ursprung und Entwickelung der menschl. Sprache und Vernunft« [Stuttgart 1868, 2. Udg. efter Forfatterens Død, 1872] og »Der Ursprung des Sprache« [smst. 1869]. Endvidere »Uber Umfang und Quelle der erfahrungsfreien Erkenntniss« [Frankfurt 1865] og »Uber deutsche Schriftsprache und Grammatik« [smst. 1871]. (Litt.: Peschier, »L. G., sein Leben und Denken« [Frankfurt 1871]; Rosenthai, »L. G., seine Lehre vom Urspr. d. Sprache und Vernunft und sein Leben« [Stuttgart 1883]). *Vilh. Th.*

Geiger, Ludwig, tysk Litteratur- og Kunsthistoriker, er født i Breslau 5. Juni 1848, blev 1873 Privatdocent og 1880 Professor ved Universitetet i Berlin. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Das Studium der hebraischen Sprache in Deutschland vom Ende des 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts« [1870], »Johann Reuchlin, sein Leben und seine Werke« [1871], »Geschichte der Juden in Berlin« [2 Bd., 1871], »Petrarka« [1874]; »Deutsche Satiriker des 16. Jahrhunderts« [1878]; i Oncken's »Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen«: »Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland« [1882], »Berlin 1668—1840, Geschichte des geistigen Lebens der preussischen Hauptstadt« [1. Bd. 1892]. Han har desuden været Medarbejder ved »Goethe-Jahrbuch« (1880—94) °g flere litterære Tidsskrifter. *C. A. N.*

Geiger, Nicolaus, tysk Billedhugger, er født 6. Decbr. 1849 i Lauingen (Bayern). Han ud-

dannedes i Miinchen under Knabl og tog 1873 Ophold i Berlin, hvor han særlig lagde sig efter dekorativ Skulptur; hans Kunst har gerne Berlin-Skolens malerisk-naturalistiske Præg. Han har bl. a. modeleret en Børnefrise, med hvilken han først ret brød igennem, for v. Tiele-Winckler's Palais i Berlin, for samme desuden Kolossal-gruppen »Heimdal«. 1894 udførte han et Relief »De hellige tre Konger« for Gavlfeltet i Berlin's Hedvigskirke. Endvidere er G. optraadt som Genremaler. *A. Hk.*

Geijer [jæ'jᵉr], Erik Gustaf, svensk Historieskriver og Digter, født paa Ransater i Värmland 12. Jan. 1783, død i Stockholm 23. Apr. 1847. G. tilhørte en Slægt, der paa Gustaf II Adolfs Tid var kommen til Sverige fra Østerrig; hans Fader, Bengt Gustaf G., var Fabrikejer. Efter Opdragelsen i det gammeldags gudfrygtige, men tillige litterært dannede Hjem kom G. ved 12 Aars Alderen i Skole og blev 1799 Student i Upsala. 1803 traadte han først frem i Litteraturen ved et Æresminde over Sten Sture den Ældre, hvilket vandt det svenske Akademis Pris. 1806 blev G. Magister i Filosofi, og efter nogle Aars Studier i forskellige Emner foretog han 1809 en Rejse til England, der havde stor Indflydelse paa hans Udvikling og særlig paa hans historiske Opfattelse. Under Opholdet i England blev han 1810 udnævnt til Docent i Historie ved Upsala Universitet. I Febr. 1811 stiftedes »Det gotiske Forbund«, i hvis Tilbliven G. havde en betydelig Del; man vilde gennem dette give Litteratur og Kultur en oldnordisk-national Retning. G., foruden Tegner Forbundets mest fremragende Navn, var den ledende Kraft i Forbundets Organ »Iduna«. I dette Tidsskrift publiceredes hans betydeligste Digte: »Manhem«, »Vikingen«, »Odalbonden«, »Den siste kämpen«, »Den siste skalden«. Han fremtraadte paa een Gang som en af Sverige's største Digtere, af udpræget oldnordisk Retning, men uden at gøre sig skyldig i saadanne Overdrivelser som f. Eks. Ling. Det er sagt om disse Digte, at »mod Tidens Humanitet og Sentimentalitet sattes her en sund og støt Mandighed, kraftig, heroisk Moral op«. Poetisk Betydning har G. ogsaa ved sin Deltagelse (sammen med Afzelius) i Værket »Svenska folkvisor från forntiden«; adskillige af G.'s Digte, f. Eks. »Kolargossen«, have meget af Folkevisens Tone. Om G. som Digter har Tegner sagt, at dersom G. helt havde helliget sig til Digtekunsten, havde han deri overtruffet »os alle«. 1817 blev G. efter Fant Professor i Historie ved Upsala Universitet, men allerede 1815 havde han begyndt sine Forelæsninger under Fant's Fraværelse. Nu begyndte for Alvor G.'s banebrydende Virksomhed som Historiker. Hans første Forelæsninger fulgtes allerede med den største Interesse, skønt han selv senere erklærede, at de vare for konstruerede. Han udgav i sin tidligere Professortid adskillige fortjenstfulde Afhandlinger, f.Eks. »Feodalism och Republikanism«, »Historiens nytta«, »Om den gamla svenska forbundstö rfattningen« m. fl. I Henseende til Standpunkt var han endnu udpræget konservativ, satte Kejser Alexander, den hellige Alliances Grundlægger, højt, og om hans Tale ved Jubelfesten 1817 kunde Tegner sige, »at den var skreven med Vievand«. I Arbejdet »Thorild. Tillika en philosofisk eller philosofisk bekännelse« [1820] var der forekommet Anskuelser om Treenigheds- og Forsoningslæren, der ikke betragtedes som fuldt ortodokse, og G. blev nu paa Øvrighedens Befaling tiltalt for Forbrydelse mod Religionen; hvem eller hvilke der have været det egentlige Ophav til Beslutningen om Aktionen, synes ikke klart. Denne Trykkefrihedsproces fulgtes over hele Landet med spændt Interesse, og da Juryen frikendte G., blev Jubelen stor, fremfor alt i Upsala. Hvad for øvrigt G.'s religiøse Stilling angaar, da var han aabenbart en dybt religiøs Natur, om han end ikke stod paa den ortodokse lutherske Dogmatiks Standpunkt. Han har selv sagt, at han ikke var »Kirkekristen« eller »Bibelkristen«, men »Kristen paa egen Haand«, om han end fandt Opbyggelse baade i Kirke og Bibel. G.'s filosofiske Standpunkt, der i en vis Grad betegner ogsaa hans historiske Opfattelse, er bleven karakteriseret som en sand Personlighedsfilosofi, en Anskuelse, som anerkender og gør gældende Guds og Menneskets personlige Selvstændighed og Nærværelse i hverandre; deraf følger Betragtningen af den historiske Proces som en Menneskelighedens successive Indgaaen i Helliggørelse, en Proces, under hvilken Gud ogsaa er virksom. I Sammenhæng hermed er G.'s historiske Interesse fremfor alt rettet mod Personlighedens Fremtræden. 1825 udkom G.'s ene store Hovedværk »Svea Rikes häfder«; det blev desværre aldrig fortsat, men staar som en Torso; det er en uovertræffelig kritisk Indledning til Sverige's Historie, Særlig berømt er Afdelingen om den skandinaviske Halvøs Natur bleven. Til Hecren og Ukert's Værk »Geschichte der europäischen Staaten« skrev G. »Svenska folkets historia« [1832—36]. Ej heller dette Værk blev fuldendt. G. maatte standse ved Christina's Tronfrasigelse, skønt han levende havde haabet at kunne føre Værket ned til den nyeste Tid. Han behandlede imidlertid Frihedstiden i »Teckning af Sverige's tillstånd och af de fornämsta handlande personerna under tiden från konung Karl XII's död till konung Gustaf III's anträde af regeringen« [1838] og udgav [1844—45] »Konung Gustaf III's efterlämnade papper« (Gustaf III's Papirer vare først blevne tilgængelige 50 Aar efter hans Død). Har den svenske Litteratur end haft flere fremragende Historieskrivere at opvise før G., kan denne dog siges at være den moderne svenske Historieforsknings Fader, og om end hist og her de faktiske Resultater, hvortil han er kommen, ere blevne rokkede, ere hans historiske Arbejder dog vedblivende grundlæggende. Hvad der udmærkede G. som Historiker, var det skarpe Blik og den næsten anelsesfulde Evne til gennem Detaillernes Mængde at trænge frem til det væsentlige, den indre Sammenhæng, at samle det spredte til Enhed, til i store Træk ligesom at kaste et Lynglimt over en Situation eller en Udviklingsgang; endvidere den grundige, om end som det synes med ret stor Lethed foretagne Gennemforskning af Kildematerialet. G.'s Stil er ikke altid let, Udtryksmaaden er i høj Grad koncis, bliver undertiden rent antitetisk og stundom noget kantet; mandig Kraft er imidlertid et af dens mest fremtrædende Træk. Man har sagt om G.'s videnskabelige Stil, at den var en »usleben Diamant«. Som ovenfor sagt var G. til at begynde med strengt konservativ, men hans Udviklingsgang førte ham mere og mere bort fra dette Standpunkt.

1838 indtraf endelig det saakaldte G.'s Frafald, idet han offentlig proklamerede sin Tilslutning til den liberale Retning, et Skridt, der vakte uhørt Opsigt. G.'s Anseelse i Landet var umaadelig stor, og den Maade, hvorpaa han »gik over« og forsvarede sin Opfattelse, gjorde det hele til en mægtigt indgribende Faktor i Sverige's politiske Liv; hele den efterfølgende politiske Udvikling er bleven bestemt og i væsentlig Grad paavirket deraf. G. udgav 1838 og 1839 som Organ for sin forandrede Opfattelse »Litteraturbladet«, hvori vigtige Samfundsspørgsmaal behandledes. G. kan ikke siges formelig at have indrangeret sig i den politiske Opposition; hans Stilling til Karl Johan, der altid havde skattet ham højt, rokkedes ikke. 1840 var der Tale om G.'s Indtræden i Ministeriet; han undslog sig dog selv derved. Imidlertid blev han fra flere Sider inden for sine tidligere Meningsfællers Kreds mødt med ret stor Bitterhed, hvilken stundom gav sig Udtryk i uretfærdige Angreb.

G.'s akademiske Lærevirksomhed var af den største Betydning. Hans Forelæsninger ere af B. E. Malmström karakteriserede med Ordene »Uden at være veltalende i Ordets almindelige Forstand, uden engang at være utvungne, gjorde de ved den Styrke, hvormed Tankernes endnu grofthuggede Masser fremvældede, den dybe Følelse, hvormed enhver nybrudt Sandhed hævedes frem for Dagen, i denne sin oprindelige, stundom kaotiske Form, et langt mere gribende Indtryk end den mest fuldendte Veltalenhed«. G. var bleven foreslaaet til Biskopværdigheden, een Gang i Linkoping Stift, en anden Gang i sin Hjemstavn, Karlstads Stift, men frabad sig begge Gange Udnævnelsen, han vilde kun være »Professor G.«. Hans Forhold til den studerende Ungdom var særdeles hjerteligt, om end nu og da en forbigaaende Mislyd sporedes, som da G. i sin Egenskab af Universitetsrektor optraadte mod Studentertoget til Kjøbenhavn. G. handlede imidlertid her kun paa Opfordring af Kong Oskar I. Selv havde han Aaret før hilst det første skandinaviske Studentermøde med Ordene: »Gud velsigne eder og eders Haab. Jeg deler det«. G.'s sidste litterære Arbejde af Betydning var hans Svar til Historieskriveren Professor Fryxell, som fra sit mere adelsvenlige Synspunkt i Skriftet »Om aristokratfördömandet i svenska historien« havde rettet et Angreb mod G. — G. var i Besiddelse af et stort musikalsk Talent; mange af hans Digte ere klædte i Melodier, som han selv har givet dem. Opholdet ved Fortepianoet var hans kæreste Adspredelse mellem Studierne, og han har bl. a. komponeret flere af de populæreste svenske Kvartetter. I G.'s Personlighed var Kraft, et kærligt Sind og Trofasthed fremragende Træk, i Omgang, særlig i større Kredse, var han ofte noget ujævn og stødende, men i en lille fortrolig Kreds fremtraadte ret den Elskværdighed, der boede i ham. Sin Sans for Naturens Skønhed, særlig for Värmland's Skove, Søer og Klipper, bevarede han stedse. G.'s oprindelig meget stærke Helbred svækkedes efterhaanden; antagelig ved for megen Stillesidden paadrog han sig en Hjertelidelse, der til sidst brød hans Kraft. Sommeren 1846 tilbragte han ved Schlangenbad i Nassau, men uden at opnaa nogen varig Bedring; paa Hjemvejen til Sverige blev han i Kjøbenhavn Genstand for festlig Hyldest. I Oktbr. 1846 forlod han Upsala Universitet og flyttede til Stockholm for med større Lethed at kunne hellige sig til Fuldendelsen af det svenske Folks Historie. I Stockholm blev det ham imidlertid kun forundt at leve $^1/_2$ Aar. Hans Lig førtes til Upsala for at begraves der. G. modtog adskillige Udmærkelser fra de fleste lærde Selskaber i Sverige, og af mange udenlandske var han Medlem. 1826 indtraadte han i det svenske Akademi, en Udmærkelse, som af flere, f. Eks. Tegner, mentes at være kommen senere end tilbørlig. Uden for Upsala's ny Universitetsbygning er (1888) rejst en Bronzestatue af G., modeleret af Borjeson. G.'s samlede Skrifter ere udgivne senest 1873—77; hans digteriske Arbejder særskilte 1878. (Litt.: Hellstenius, »Lefnadsteckning öfver E. G. G.« [Stockholm 1876]; Carlson, »Minnesteckning öfver E. G. G.« [Stockholm 1870]; Hjärne, »Gotiska förbundet och des hufvudmän« [1878]; Hollander, »Minne af E. G. G.« [Ørebro 1869]; Vedel, »Svensk Romantik« [Kbhvn. 1894]). *A. S.*

Geijerstam [jæ'jer-], Gustaf af, svensk Forfatter, er født 5. Jan. 1858 i Vestmanland, blev Student i Upsala 1877, cand. phil. 1879 og knyttedes senere som Medarbejder til Stockholm-Bladet »Dagens Nyheter«. Han tilhører den Kreds af Forfattere, det »unga Sverige«, der først fremtraadte som Realismens svenske Bannerfører. Den litterære Retning, han fra første Begyndelse har tilhørt, er han bestandig forbleven tro, og han har i kritiske Artikler søgt at hævde det berettigede deri. Han debuterede 1882 med en Samling Fortællinger, »Gråkallt«. Senere er der fra hans Haand kommet Romanerne og Novellecyklerne »Strömoln« [1883], »Fattigt folk« [1884 og 1889], »Erik Grane« [1885], »Tilis vidare« [1887], »Pastor Hallin« [1887], »Kronofogdens Berättelser« [1890] og »Medusas hufvud« [1895], hvoraf flere ere oversatte paa Dansk og Norsk. Ogsaa som dramatisk Forfatter er G. fremtraadt og har som saadan bl. a. forfattet et Lystspil »Aldrig i lifvet« [1890], »Lars Anders och Jan Anders och deres Barn« [1894] samt »Per Olsson och hans käring« [1894]. I disse sine senere Arbejder viser G. sig vel ikke som nogen Psykolog i dybere Forstand, men han er i Besiddelse af en fængslende Fremstillingsmaade, og velbekendt som han er med det lavere Folks Liv, forstaar han at give et sandt og anskueligt Billede af dette. G. er en særdeles produktiv Forfatter, og han har ved Siden af sine rent skønlitterære Arbejder under Titelen »Ur Samtiden« [1883] tillige udgivet en Samling litterære Portrætbilleder af yngre skandinaviske Forfattere. Denne Samling er 1894 bleven efterfulgt af »Nya brytningar, fem literära foredrag«. *L. W—ll.*

Geikie [gi!ki], 1) Archibald, anset engelsk Geolog, er født 1835 i Edinburgh. I en længere Aarrække arbejdede G. i Skotland som Medlem af *Geological Survey*, og en af Frugterne heraf var det 1861 udkomne geologiske Kort over Højlandene. 1867 blev han Leder af den geologiske Undersøgelse i Skotland og 1881 efterfulgte han Ramsay som Generaldirektør for de forenede Kongerigers *Geological Survey*. 1870 var han bleven Professor i Geologi ved Universitetet i Edinburgh. Foruden adskillige Afhandlinger af glacialgeologisk Indhold har G. udgivet flere Lærebøger i Geologi, blandt hvilke den fortræffelige »Textbook of

geology« er udkommen i flere Oplag (norsk Overs. 1889). 1892 blev G. adlet. *K. R.*

2) James, engelsk Geolog, ovenn.'s Broder, er født i Edinburgh 1839. I 20 Aar har han (1897) arbejdet ved *Geological Survey* i Skotland og har efterfulgt sin Broder som Professor i Geologi ved Edinburgh Universitet. 1890 blev han valgt til Præsident for *Geological Society* i Edinburgh og er ogsaa Medlem af *Royal Society*. Af hans talrige Arbejder, hvoraf største Parten er udkommen i engelske Fagtidsskrifter, kunne fremhæves: »The great ice age and its relation to the antiquity of man« (udkommen i flere Oplag) og »Prehistoric Europe« [London 1881] og blandt hans Lærebøger »Outlines of geology«, der er udkommen i flere Oplag. Han har desuden beskæftiget sig med poetiske Arbejder, oversat Heine paa Engelsk og udgivet »Songs and Lyrics« [Edinburgh 1887]. *K. R.*

Geiler (Gailer), Johannes, v. Kaisersberg, berømt tysk Prædikant, født 16. Marts 1445, død 10. Marts 1510, blev opdragen hos sin Bedstefader i Kaisersberg i Elsass (deraf Navnet), studerede dernæst efter 1460 i Freiburg, virkede siden i Basel som Docent og, siden 1475, Professor i Teologi og blev 1478 Præst ved Domkirken i Strassburg. Som saadan vandt han stort Ry; der byggedes 1486 i Domkirken en Prædikestol til ham, der staar endnu. Han var en i høj Grad original Taler, paavirket af Humanismen (som det ses i hans Forhold til Sebastian Brandt, over hvis »Narreskib« han prædikede). Uden at betvivle Romerkirkens Lære bekæmpede han ivrig og frimodig dens Brøst og revsede Gejstlighedens og Munkenes Liv uden Skaansel, ogsaa i de mange Ligtaler, han holdt over høje gejstlige. Om hans mægtige, folkelige, men ogsaa undertiden bizarre Prædikemaade, ved hvilken han almindelig betragtes som en Forløber for Abraham a Sta Clara, ja for Luther selv, kunne vi nu kun daarlig gøre os en Forestilling gennem det, der er bevaret af hans Skrifter, der ofte ere os overleverede i betydelig ændret og interpoleret Skikkelse. (Litt.: L. Dacheux, *Un réformateurcatholique å la fin du XV. siècle*, J. G.v. K. [1876]; Phil. de Lorenzi, »G. v. K.'s ausgewählte Schriften nebst einer Abhandlung über G.'s Leben und letzte Schriften« [1881—83]). *J. P. B.*

Geilnau, lille By i Lahn-Dalen i den preussiske Regeringskreds Wiesbaden, tæt ved Fachingen, med Mineralkilder. Vandet, der indeholder lidt Jærn og lidt kulsurt Natron, er meget rigt paa Kulsyre. Det forsendes, men der er intet Badested ved Kilden. Det benyttes mod lettere Former af Blegsot og Fordøjelsessvækkelse. *Lp. M.*

Geinitz, Hans Bruno, fremragende tysk Palæontolog, er født 16. Oktbr. 1814 i Altenburg. Han studerede først Farmaci, men dyrkede derpaa Naturvidenskaben som Student ved Berlin's og Jena's Universiteter. 1838 blev han Lærer i Kemi ved den tekniske Skole i Dresden og kort Tid efter tillige Lærer i Naturhistorie ved »Blochmann'ske Anstalt«. 1846 blev han Inspektør ved den kgl. Mineralsamling, 1850 Professor i Geologi ved det polytekniske Institut, 1857 Direktør for det mineralogiske Museum i Dresden, hvilken Stilling han endnu (1897) indtager. Blandt hans talrige videnskabelige Arbejder drejer en stor Del af de betydeligste sig navnlig om Sachsen's palæontologiske og geologiske Forhold; af disse kan fremhæves: »Charakteristik der Schichten und Petrefakten des sächs.-böhm. Kreidegebirges« [4 Bd., Dresden 1839—43]. Desuden en Mængde Specialafhandlinger om Fauna og Flora i Graavakken, Kulformationen, Zechstendolomitten og Kvadersandstenen i Sachsen og omgivende Lande, samt Undersøgelser over fossile Planter og Dyr fra Syd- og Nordamerika. Endvidere har han anstillet sammenlignende Undersøgelser over de paagældende Formationer i disse Lande og i Europa. 1846 udkom hans bekendte »Grundriss der Versteinerungskunde«. 1863—79 var han sammen med Leonhardt Redaktør af »Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie«. *K. R.*

Geir, 1) oldnord. *geirr*, Spyd; deraf: at mærke sig med Geirsodd (ɔ: Spydsod), for ligesom de vaabendøde Kæmper at komme til Odin. 2) Nordisk Mandsnavn, baade enkelt og i Sammensætninger: Geirmund, Asgeir o. s. v. *A. O.*

Geir, Pseudonym for den norske Forfatter M. K. Gjerløw (s. d.).

Geiranger, et lidet Anneks med kun 457 Indb. til Sunnelven Præstegæld i Romsdal's Amt, beliggende paa begge Sider af Geirangerfjorden og de fra denne op mod Christian's Amt gaaende Dalfører. Geirangerfjorden er bekendt som en af Norge's skønneste Fjorde; Tinde paa Tinde hæve sig med ofte lodrette Sider op af Søen til over 1,600 M.'s Højde, og mellem dem glimte de evige Snefonner og Isbræer. De faa Gaarde ligge dels nede ved Stranden, dels højt oppe i Fjældsiderne; samlet findes de kun i Fjordbunden ved Maraak, hvor ogsaa Kirken er opført. Fjorden selv er en Sidearm til Sunnelvsfjorden; den gaar S-formet fra Vest mod Øst, er 14 Km. lang med en noget varierende Bredde, som dog temmelig jævnt er lig 1 Km. Kun faa Dalfører skære sig ned i de stejle Fjældsider, hvorfra Sten- og Sneskred ofte gaa ud til midt paa Fjorden; det er derfor ofte farligt at færdes her, især om Vinter og Foraar. I Bunden udmunde to Dale, Vesteraadalen fra Nordøst, hvorigennem en Overgang til Norddalen, samt Djupedalen, hvorigennem den ny Vej over til Gudbrandsdalen gennem Skeaker og Lom er anlagt. Det er dette storartede Vejanlæg, som i de senere Aar har bragt Turiststrømmen til at vende sig til G. Denne Vej er i teknisk Henseende et af de mærkeligste Anlæg i Europa og i sin Art en stor Seværdighed; den kommer fra Fjældstuen Grjotli i Christian's Amt ind i G. i Nærheden af Fjældvandet Djupsjøen, hvor Højdepunktet, 1,038 M., passeres, og ved hvis Nordende Stationen Djupvashytten er beliggende. Herfra gaar Vejen i Slyng paa Slyng, paa et enkelt Sted endog i en Knude, ned til Fjorden med herlig Udsigt over den storartede Natur; den hele Vejlængde er 17 Km., medens den rette Linie kun er 5 Km. Nede i Dalen ligge i forskellig Højde flere Hoteller, af hvilke nederst ved Stranden Hotel Maraak, hvorfra udgaar en Lokalbaad, som holder Forbindelse med Aalesund. (Se i øvrigt Sunnelvens Herred). *J. F. W. H.*

Geiregat tøe'ire^at], Pieter, flamsk Forfatter, er født i Gent 25. Febr. 1828. Han er Søn af en Lysestøber og maatte arbejde i Faderens Forret-

ning. En mægtig Læselyst førte ham efterhaanden ind paa Forfatterbanen, og 1855 blev han Medstifter af »Gazette van Gent«, for hvilken han nu (1897) er Hovedredaktør. Han har som Forfatter udfoldet en forbavsende Frugtbarhed saa at sige paa alle Omraader. Romaner og Noveller have vekslet med historiske Fortællinger, Sørgespil med Nutidskomedier og Farcer. Som oftest henter han dog sit Stof fra de lavere Stænders Liv, som han af egen Erfaring kender. Af hans historiske Fortællinger kunne nævnes »Onze voorouders« [Gent 1876] og »Karel de stoute en andere verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis« [1876]; af hans Nutidsfortællinger: »Het werkmansleven« [Gent 1849] °g »Geschiedenis van eenen timmermansbaas« [Gent 1864]. *A. I.*

Geirmundr heljarskinn, Hærkonge og islandsk Landnamsmand, født i Norge omtr. 845, død paa Island omtr. 915. G. var Søn af Hjørr, Konge i Rogaland (eller maaske i Hørdaland), og Ljúfvina, en Kongedatter fra Bjarmeland, som Hjørr paa en Hærfærd havde taget til Fange. Paa Grund af sit mørke Udseende fik G. ligesom hans Broder Håmundr Tilnavnet *heljarskinn*. G. h. var en lang Tid i Vesterviking; derfor kom han ikke til at deltage i Slaget i Hafursfjord mod Harald Haarfager, der bemægtigede sig hans Rige i Rogaland. Da G. h. indsaa, at han ikke kunde komme i Besiddelse af dette, tog han til Island, hvor han nedsatte sig paa Skarðströnd i Dalasyssel (omtr. 895). G. h., der levede med kongelig Pragt, fandt sit Landnam for lille; men da det tilgrænsende Land var optaget, tog han den nordligste Del af Isafjarðarsyssel i sin Besiddelse; her oprettede han 4 Gaarde, som han lod bestyre af sine Trælle. G. h. skal have været den fornemste af alle islandske Landnamsmænd. ***B. Th. M.***

Geirrød, 1) Jætte, der fældes af Thor under hans Besøg hos ham; 2) Sagnkonge i Digtet »Grimnesmaal«, hjulpen af Odin; men da han griber Odin i Menneskeskikkelse og piner ham, lader Odin ham falde for hans eget Sværd. *A. O.*

Geisa, Ungarernes Fyrste fra 972 til 997 (ell. 995), danner Overgangen fra den gamle til den ny Tid i Magyarernes Historie, idet han indsaa, at Folkets Nomadetid var hørt op. Han indkaldte derfor fremmede for med deres Bistand at omskabe Ungarn til et civiliseret Rige, ægtede en kristen polsk Prinsesse og gav tyske og polske Missionærer Adgang til Landet. En af disse, den hellige Adelbert, døbte Tronarvingen Stefan og kristnede Kongens Hoffolk. — Blandt de senere ungarske Konger af dette Navn kan nævnes G. II (1141—61), der bosatte tyske Kolonister i Siebenbiirgen (1143). *M. M.*

Geisenheim, By i det preussiske Regeringsdistrikt Wiesbaden, ved Rhinen og Jærnbanelinien Frankfurt a. M.—Niederlahnstein, har (1890) 3,100 Indb. samt en kgl. Læreanstalt for Frugt- og Vindyrkning. Den særlig paa Rothenberg dyrkede Vin hører til den bedste i Rheingau. G. nævnes allerede 748 og hørte til 1803 til Mainz. *Joh. F.*

Geiserik, uægte Søn af Vandalerfyrsten Godegisel af Asdingernes Æt, blev 427 Vandalernes Konge. Efter Opfordring af den romerske Statholder i Afrika Bonifacius førte han 429 sit Folk fra Sydspanien over til Afrika. Bonifacius fortrød hurtig sit Værk; men G. overvandt ham i to Slag og tvang ham til at afstaa en Tredjedel af Landet, og 439 erobrede han Provinsens Hovedstad Karthago. G. var en stor Viking; med sin Flaade hærgede han de omliggende Lande og angreb 440 Sicilien, som han holdt besat et helt Aar og først forlod, efter at Romerne havde maattet udvide hans afrikanske Besiddelser. Efter Kejser Valentinian III's Mord indkaldtes han til Rom af Kejserens Enke Eudoxia (455); Byen erobredes hurtig, men alt efter 14 Dages Forløb vendte han dog tilbage til sit Rige, medførende Kejserinde Eudoxia og hendes to Døtre, af hvilke han giftede den ene med sin Søn Hunerik. Afrika var nu helt i hans Vold, og han forstod klogt at benytte det gode Pant, han havde i sine fyrstelige Fanger. For at befri sig for den farlige Fjende sluttede Vestrom Forbund med den østromerske Kejser Leo, og der udsendtes en mægtig Flaade mod Kongen. De forbundne kæmpede en Tid lang med Held; men da de indrømmede G. en fem Dages Stilstand, overfaldt han Flaaden ved Nattetid og opbrændte den; Krigen fortsattes endnu i flere Aar, indtil der 475 sluttedes Fred mellem Vandalerne og de to romerske Riger. To Aar senere døde G. (477). Han skildres af sin Samtid som en mægtig Høvding, lige saa tapper som snild, men vild og grusom. Sit Folk holdt han uden for Berøring med de undertvungne Romere, der maatte afstaa den Jord, han og hans Krigere behøvede, uden at der som andre Steder i Romerriget fandt en lovformelig Deling Sted. Ogsaa Religionen adskilte de to Racer, idet Vandalerne vare ivrige Arianere, og G. gik derfor haardt frem mod sine kristne Undersaatter. *M. M.*

Geisirit se Opal.

GeiSler, Paul, tysk Komponist, født 10. Aug. 1856 i Pommern, har komponeret en Opera »Ingeborg« samt de symfoniske Digtninge: »Der Rattenfänger von Hameln«, »Heinrich v. Ofterdingen«, »Till Eulenspiegel« m. fl. foruden Sange og Klaverstykker. G., der har virket som Kapelmester og navnlig har opholdt sig i Bremen og Leipzig, omtales som en betydelig Komponistbegavelse. *W. B.*

Geisli se Einar Skulason.

Geislingen, By i den württembergske Donau-Kreds N. V. f. Ulm i en snæver Dal i Rauhe Alb ved Thierbach og Jærnbanelinien Ulm—Stuttgart, har (1890) 5,700 hovedsagelig evangeliske Indb. Der findes Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Glashytter, Garveri, Ølbryggeri samt en af de største Metalvarefabrikker i Europa og betydelige Frugtmarkeder. Paa en Klippe findes Borgruinen Helfenstein og i Nærheden Rothelbad. G. hørte tidligere til Ulm. *Joh. F.*

Geismar, Frederik Kaspar, Friherre, russisk General, født 12. Maj 1783 i Westfalen, død 10. Maj 1848 i St. Petersborg. 1798 indtraadte han i østerrigsk Tjeneste og deltog med Udmærkelse i Kampene 1799 og 1800 i Italien. Utilfredshed med Forholdene bevirkede, at han forlod Østerrig og traadte ind i den russiske Hær 1804; i Krigen mod Tyrkiet 1806 førte han med stor Dygtighed en Friskare. 1811 tog han sin Afsked, nedsatte sig i Bukarest, men meldte sig atter til Tjeneste 1812 og saaredes straks efter Krigens Udbrud. 1813—14 viste han sig som en særlig dygtig og dristig Partigænger, avancerede

efter Kampen ved Hanau til Oberst og 1817 til Generalmajor. Under General Murawiew's Opstandsforsøg 1825 var G. særlig medvirkende ved dets Underkuelse. 1828 reddede han som Fører for 6. Armékorpses Avantgarde Bukarest, sejrede 21. Maj ved Slobodzco, 28. Septbr. ved Boleschty og trængte Tyrkerne helt over paa den højre Donau-Bred. Ogsaa i Kampene 1829 deltog han med megen Dygtighed og Dristighed. 1831 førte han mod Polakkerne en Del af General Krentz'es Reservekavalerikorps, der skulde dække Hærens venstre Flanke, men blev slaaet ved Stoczek og senere som Fører for I. Armékorpses Avantgarde ved Dembe Wielki efter en dygtig Modstand. Han tog sin Afsked 1839 og ansattes 1841 som General-adjutant hos Kejseren. *B. P. B.*

Geissel, Johannes v., Ærkebisp af Köln, Kardinal, født 5. Febr. 1796 i Gimmeldingen i Rhinpfalz, død 8. Septbr. 1864. 1818 aflagde han Præsteeden og blev 1819 Professor og Religionslærer i Speyer. Han gjorde sig bekendt ved saavel historiske som skønlitterære Arbejder, blev 1822 Medlem af Domkapitelet, 1836 Domdekan og 3 Timer efter denne Udnævnelse Biskop i Speyer. Den paa denne Tid fremtrængende ultramontane Tidsstrømning greb ogsaa ham, og han tjente den med stor Dygtighed hele sit Liv. Han fik da den vanskelige Post at ordne Forholdene i Köln's Ærkestift efter Kirkekonflikten som Drosche zu Vischering's (s. d.) Koadjutor og designerede Efterfølger. Det var den rette Mand paa rette Plads. Som Koadjutor og siden 1846 som Ærkebisp har han ved sit eminente diplomatiske Snille, sin seje Fastholden af de ultramontane Interesser under vekslende Forhold gavnet Romerkirkens Sag i Tyskland som faa. De frisindede Retninger inden for den katolske Teologi og den tysk-katolske Bevægelse undertrykkede han fuldstændig, begunstigede Jesuitterne og andre missionerende Munkeordener, fik Kirker byggede, ny Andagter indførte, benyttede Begivenhederne 1848 til Udvidelse af den katolske Kirkes Friheder, blev Medlem af den konstituerende preussiske Nationalforsamling og afholdt samme Aar et tysk Bispemøde i Würzburg, der opstillede det i de senere kirkepolitiske Kampe saa sejrrig hævdede Program. Den beskedne Modstand hos den lavere Gejstlighed, der ved denne Lejlighed saa sine Interesser truede, kuede han med Bestemthed, og 1860 holdt han en Provincialsynode (den første i mere end 300 Aar), der foregreb det senere vatikanske Konciliums Bestemmelser om Pavens Ufejlbarhed. Og dog formaaede han med al sin Ultramontanisme at bevare sin Yndest hos den over for den romersk-katolske Diplomatik altid underlegne Statsmagt. Frederik Vilhelm IV hædrede personlig med den sorte Ørns Orden den Mand, der var den aandelige Grundlægger af de Ideer, der senere i Kulturkampen besejrede den preussiske Stat. At Paven 1850 gjorde ham til Kardinal, var kun velfortjent. Forinden sin Død kunde han indvi Köln-Domen, det synlige Vidnesbyrd om den moderne, restaurerede Katolicismes Magt og Herlighed i Tyskland. (Litt.: Baudri, »Der Erzbischof v. K5ln J. v. G. u. seine Zeit« [1881]; F. X. Remling, »Kardinal v. G.« [1873]). *J. P. B.*

GeiSSler, Heinrich, tysk Fysiker og Instrumentmager, født 26. Maj 1814, død 24. Jan. 1879, lærte først Glaspusteriet og studerede siden Mekanik og Fysik ved forskellige tyske Universiteter. Efter et Ophold i Holland nedsatte han sig 1854 i Bonn, hvor han grundede sit berømte Værksted for fysiske og kemiske Instrumenter. Af hans mange Opfindelser maa nævnes en forbedret Kvægsølvluftpumpe og forskellige meteorologiske Instrumenter. De bekendte »Geisslerrør«, der i Mængde udgik fra hans Værksted, ere først opfundne af Gassiot. *K. S. K.*

Geisslerrør kalder man et Glasrør, hvori Luften er fortyndet til et Par Mm. Kvægsølvtryk, og i hvis Ender der er indsmeltet korte Platintraade, der gerne inde i Røret fortsættes af lidt tykkere Aluminiumtraade paa et Par Cm.'s Længde. Uden for Glasset ere Platintraadenes Ender ombøjede til smaa Øskener, hvori tynde Metaltraade kunne hages fast. Ved disse Traade sættes Røret i Forbindelse med en god Elektrisermaskine eller en Induktionsrulle, der kan give Gnister paa et Par Cm.'s Længde. Selv om Røret er flere Decimeter langt, ville de elektriske Udladninger gaa igennem det og frembringe pragtfulde Lysfænomener deri, naar Forsøget gøres i et mørkt Værelse. Omkring Elektroderne (Aluminiumtraadene) maa Røret være noget videre, men ellers giver man det gerne en Diameter paa kun faa Millimeter, da Lysningen er stærkest paa de snævre Steder. Ofte bøjes Røret til Spiraler, eller det blæses hist og her op til smaa Kugler. Gør man det desuden helt eller delvis af Glas (Uranglas), der fluorescerer stærkt ved de elektriske Udladninger, kan man faa stor Variation i Lysvirkningen. Røret er derfor blevet et yndet og særdeles nydeligt fysisk Legetøj, men det har ogsaa videnskabelig Interesse, især naar Fortyndingen drives meget vidt. I saa Fald gaar Røret under Navn af Hittorff's Rør, Crookes'es Rør eller Røntgen's Rør. Smlg. Elektrisk Udladning og Katodestraaler. — Gassiot har opfundet Røret 1854, men senere er det i Mængde fabrikeret af Geissler, hvoraf Navnet. *K. S. K.*

Geistinger, Marie, østerrigsk Skuespillerinde og Operettesangerinde, er født i Graz 26. Juli 1836. Allerede som Barn optraadte hun i sin Fødeby, og 1850 blev hun engageret som Soubrette ved det schweiziske Folketeater i Miinchen, gik 1852 til Wien, 1854 til Berlin, 1856 til Hamburg, og erhvervede sig, navnlig ved Fremstillingen af Offenbach's »Den skønne Helena« og »Storhertuginden af Gerolstein«, Navn som »Dronningen for alle Operettesangerinder«. I nogen Tid levede hun nu paa Gæstespil i forskellige tyske Byer, var saa ansat tre Aar i Riga, hvor hun dyrkede Skuespil og Lystspil ved Siden af Operetten, blev 1863 ansat ved Victoriatheater i Berlin, ledede 1869—75 Theater an der Wien, fik 1877 fast Ansættelse ved Leipziger Stadttheater, hvor hun ved Siden af Operettens og Lystspillets lettere Guder ogsaa kastede sig over Tragedien, foretog en tre Aars Turné gennem Amerika og trak sig 1889 tilbage fra Scenen. 1877 ægtede hun Skuespilleren Aug. Muller-Kormann. *S. L.*

Geita, norsk Form for Gede (Splint). Navnet kommer (ifølge Ivar Aasen) af Veddets lysgraa Farve, lig den paa Geders Haar.

Geitner's Sats, en Sats, der bruges til hurtigbrændende Tændtraad. Af Blysukker og Cyan-

jærnkalium dannes først Cyanjærnbly, idet Bestanddelene pulveriseres og opløses i kogende Vand, filtreres og blandes sammen, hvorved dannes et hvidt Bundfald, som udvadskes meget omhyggelig og tørres, tildækket med Trækpapir, samt opbevares i et Glas. Cyanjærnblyet blandes dernæst med klorsur Kali, som pulveriseres meget fint; Blandingen foretages i en Porcelænsskaal, idet Satsen holdes fugtet med Vinaand, som tilsættes efterhaanden; i den sidste Del af Vinaanden, der tilsættes, er opløst Berlinerblaat, indtil Blandingen bliver en grødagtig Masse. Satsen kommes i et Glas, idet man undgaar, at der bliver Sats siddende paa Siderne. Der hældes Vinaand over Satsen, og Glasset overbindes med tæt Papir. Der maa iagttages stor Forsigtighed ved Behandlingen for at undgaa Eksplosion. *H. H.*

Geitser kaldes Sideskuddene paa Sommerskuddene hos Vin; angaaende deres Beskæring se Vinstok. *L.H.*

Gejl, dansk Benævnelse for Alm. Hedelyng, Gyvel og Mark-Bynke.

Gejl, brunstig.

Gejrfugl se Alke S. 548.

Gejrfngladrangr, S. V. f. Island, den yderste Klippe, der er over Vandet af den Række Klipper og Skær, der med dybe Løb imellem strækker sig omtrent 75 Km. i sydvestlig Retning fra Kap Reykjanes og kaldes Fuglasker. Disse have været hjemsøgte af talrige vulkanske Omvæltninger. G., der ligger 28 Km. fra Kap Reykjanes, kaldes ogsaa Grenaderhuen efter sin oprindelige Form, men den er nu delvis nedfalden, saa at den tiloversblevne Klippe kun rager 10 M. op over Havet. *G. F. H.*

Gejrfuglasker. 1) se Eldeyjar. 2) Den sydligste af de til Vestmanøerne (S. f. Island) hørende Klippeholme. Den er ubeboet, men Beboerne af den 13 Km. derfra liggende Hovedø tage herover paa Fuglefangst. 3) En enlig liggende Klippe, der ligger 46 Km. 0. f. Berufjord, Island's Østkyst. Den rager noget op over Vandspejlet og har dybt Vand tæt omkring. Paa Grund af sin Lighed med en Hvalryg kaldes den ogsaa Hvalsbak. I gamle Dage skal man have besøgt dette Skær for at fange Gejrfugle og Sæler. *G. F. H.*

Gejser se Geysir.

Gejst (tysk), Aand, med alle det danske Ords forskellige Betydninger. G. brugtes nogle Slægtled tilbage ret almindelig i Stedet for det danske Aand, især i bibelske Udtryk (Helliggejst for Helligaand); i enkelte Sammensætninger med speciel Betydning (Gejstlighed, gejstlig) forekommer det til Stadighed. I øvrigt vil man i dannet Tale næppe mere høre det brugt uden i spøgefulde Vendinger (f. Eks. opgive G., en ful G.), oftest ensbetydende med Gespenst, Spøgelse. *Alfr.L.*

Gejstlige Ordener se Munke- og Nonneordener.

Gejstlige Skuespil, dramatiske Digtninger, som tage deres Emner fra Bibelen og Helgenlegender. Disse Skuespils Blomstringstid falder i Slutningen af Middelalderen. De udviklede sig umiddelbart af Gudstjenesten og opførtes oprindelig i selve Kirkerne af Gejstligheden under de store Kirkefester. Senere flyttedes Scenen ud paa offentlige Pladser, og efterhaanden optraadte ogsaa Lægfolk som Skuespillere. Oprindelig affattedes de g. S. paa Latin, senere benyttede man Folkets eget Sprog. (En indgaaende Behandling findes bl. a. i W. Creizenach's »Geschichte des neueren Dramas«, I [Halle 1893]). — Det er utvivlsomt, at ogsaa Norden har kendt g. S., selv om vi ikke vide noget bestemt derom. De ældste Skuespilopførelser, vi kende i Norden, komme ind under Kategorien den lærde Komedie (se Skolekomedie). (Litt.: Th. Overskou, »Den danske Skueplads«, I; N. M. Petersen, »Bidrag til den danske Litteraturs Historie«, II; O. Skavlan, »Holberg som Komedieforfatter« og de der anførte Kilder). *P. L—n.*

Gejstlighed se Præstestand.

Gekkoer (*Geckonidae* eller *Ascalabotae*), en Familie af Øglernes Orden, der er udbredt i alle varmere Lande. Det er temmelig smaa Dyr, fra faa Cm. til ca. 1/3 M. lange. De have fra gammel Tid været berømte for deres hæslige Udseende, der har givet Anledning til, at de — med Urette — ere blevne ansete for at være giftige. Deres Legemsbygning er plump. Hovedet og Kroppen ere i Alm. nedtrykte og undertiden forsynede med Hududbredninger. Farven er i Reglen mørk, graalig eller brunlig. Huddækket er næsten altid blødt. I Reglen er Rygsiden dækket af smaa vorteformige Skæl og Bugsiden af tagstensdannede Skæl. Hovedet er forholdsvis stort, og da G. ere Natdyr, have Øjnene en meget betydelig Størrelse. Pupillerne ere spalteformige og lodrette. Nogle faa Dagformer have smaa Øjne og runde Pupiller. Øjnene ere dækkede af et fast gennemsigtigt Øjelaag som hos Slangerne. Dog er der enkelte Slægter — som *Aelurosaurus* Blgr. — der have almindelige, bevægelige Øjelaag. Halsen er i Alm. kort og Kroppen bred og flad, ofte afrundet. Halen er middellang, af meget forskellig Form hos de forskellige Slægter. Den kan være slank og trind eller bred og flad, næsten bladlignende. Hos en Slægt *Nephrurus* Gthr. er den meget kort og forsynet med en kugleformig Opsvulmning paa Spidsen. Halen er meget skør og knækker let af, men erstattes hurtig ved Genvækst. Lemmerne ere korte. Baade For- og Baglemmer ere forsynede med 5 Tæer, der paa deres Underside sædvanlig ere udstyrede med særdeles karakteristiske Fasthæftningsredskaber, oftest i Form af en enkelt Række eller en symmetrisk ordnet Dobbeltrække af Hudblade. Disse Hæfteredskabers forskellige Form og Plads afgive udmærkede Skelnemærker for Slægterne. Tæerne, der hos flere Slægter ere forbundne med hinanden ved en Hud, ere forsynede med Kløer, der i Reglen kunne trækkes tilbage i Furen mellem Hudbladene eller i en særlig Skede. G.'s indre Bygning frembyder flere karakteristiske Ejendommeligheder. Tungen er middellang, tyk og lidt udrandet fortil. Den er glat eller forsynet med laadne Papiller. Hovedskallens Ben ere temmelig tynde. Tindingebuen og Øjeringen ere ikke forbenede. Issebenene ere parrede. Tænderne ere sidestillede, ensartede, til Stede i stort Antal. Vingebenene ere vidt adskilte, og hverken Gane- eller Vingeben bærer Tænder. Nøglebenene ere nedadtil brede og gennembrudte. Hvirvlerne ere dobbelthule, medens de hos næsten alle andre Øgler ere hule fortil og hvælvede bagtil. Man kender ca. 50 Slægter og over 270 Arter af

G. De vigtigste Slægter ere: *Gymnodactylus* Spix, *Hemidactylus* Cuv., *Ptyodactylus* Cuv., *Phyllodactylus* Fitz., *Platydactylus* Fitz., *Ptychozoon* Fitz., *Sphaerodactylus* Wagl. Hos *Gymnodactylus* ere Tærne ikke forsynede med særlige Fasthæftningsredskaber. Hos *Hemidactylus* bærer den indre Del af Tærne to Rækker af Hudblade. En Art af denne Slægt *H. turcicus* L. lever i Sydeuropa. *Ptyodactylus* har smækre Tær, der paa deres Spids bære en dobbelt vifteformig Hæfteskive. *Phyllodactylus*: Tærnes Spids bærer en hjerteformig Hæfteskive. Kløerne ere meget smaa.

Fig. 1.

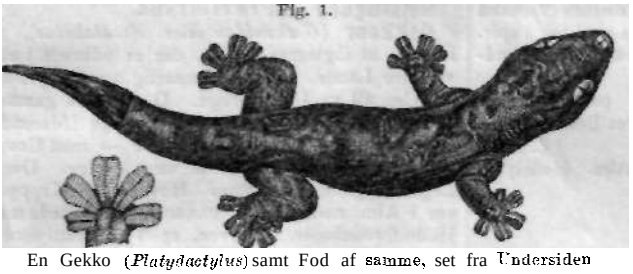

En Gekko (*Platydactylus*) samt Fod af samme, set fra Undersiden

Platydactylus (Fig. 1) har en enkelt eller dobbelt Række af Hudblade under Tærne i disses hele Udstrækning. *P. mauritanica* L. er hyppig i Sydeuropa. *Ptychozoon* er en af de ejendommeligste G. Dens Tær ere forbundne med hinanden ved en Hud. De bære paa deres hele Underside en Række af Hudblade. Saavel Hoved, Krop og Hale som Lemmerne ere udstyrede med en Hudbræmme, der tjener som Faldskærm, saaledes at Dyret kan foretage særdeles lange Spring. Rygsiden er brunlig til gulgrøn med Tværbaand af mørkere Farve; Undersiden er gullig. Den lever paa Træerne og forekommer især hyppig paa Java. *Sphaerodactylus* (Fig. 2): Hver Taa bærer paa sin Spids en Hæftepude. Øjets Pupil er rund eller elliptisk. G. bebo de mest forskelligartede Lokaliteter. Nogle Arter leve i Skove, hvor de ofte skjule sig i hule Træer eller mellem Stammerne, naar de

Fig. 2.

En Gekko (*Sphaerodactylus*) med Fod af samme.

have en lignende Farve som disse. De paa Træer levende Arter have gerne stærkere og lysere Farver end andre G. Nogle Former leve i Ørkener og bore sig undertiden ned i Sandet. Andre Arter forekomme paa Klipper, og mange tage Ophold i Menneskets Boliger, hvor forskellige Arter forekomme i Kældere, paa Loftet, i Murenes Revner o. s. v. Om Natten komme de frem fra deres Skjulesteder for at opsøge deres Føde, der væsentligst bestaar af Insekter og Edderkopper. De forskrækkes ved den mindste Støj og ile hurtig tilbage til deres Skjulesteder. Selv om flere Arter bebo samme Lokalitet, har hver Art sine bestemte Skjulesteder, hvor de opholde sig isolerede fra de andre. Om Dagen ere G. træge og døsige, især naar de bade sig i Solvarmen, men om Natten ere de særdeles hurtige og livlige. Naar de løbe op eller ned ad Træernes Stammer eller ad Murene eller hen under Lofterne, hvad de kunne gøre med stor Sikkerhed, presse de Kroppen tæt ind imod Underlaget og spile Benene og Tærne ud. De gøre Nytte ved at fortære skadelige Insekter, men paa Grund af deres hæslige Udseende dræbes de ofte af Menneskene. Det er vanskeligt at holde dem i Fangenskab, bl. a. fordi deres Hale saa overordentlig let og hyppig knækker af. G. lægge kun et Par eller nogle faa runde Æg, der ere forsynede med en haard Skal. Der kendes en enkelt levendefødende Art fra Ny-Zealand. Kønsforskellen er ikke stor. Hannens Hale er i Alm. stærkere opsvulmet ved Grunden end Hunnens. Naar der er Forskel i Størrelse, er det Hannen, der er størst. Navnet G. hidrører fra den Lyd, de frembringe. Det er de eneste Øgler, der vides at have Stemme. (Litt. se under Øgler). *A. C. J.*

Gela, oldgræsk By paa Sicilien's Sydkyst nær Sydøstspidsen, ved det nuværende Terranuova, ved en lille Flod Fiume di Terranuova, anlagt af doriske Udvandrere omtr. 690 f. Chr. Fra G. grundedes 582 Agrigent. G. fik efterhaanden stor Betydning og Magt, især under Tyrannen Kleandros, der 505 blev Hersker i G. Han og hans Efterfølger, Broderen Hippokrates, udstrakte snart deres Herredømme over store Strækninger af det østlige Sicilien indtil hen imod 'Syrakus. Da denne sidstes Efterfølger Gelon (s. d.) 485 fik Syrakus i sin Magt, overlod Gelon sin Broder Hieron (s. d.) Herredømmet over G, men Byen begyndte allerede dengang at gaa tilbage, da en stor Del af Indbyggerne af Gelon overflyttedes til Syrakus. Efter Hieron's Død blev G. atter uafhængig; men da Dionysios 405 havde tabt et Slag ved G. mod Karthagerne, ødelagde disse G. Indbyggerne fandt et nyt Hjem i Syrakus, og G. var næsten øde, indtil Timoleon omtr. 340 førte Nybyggere fra Keos til G. Men omtr. 282 ødelagdes G. atter (af Mamertinerne), og Tyrannen Fintias fra Agrigent førte største Delen af Indbyggerne til det af ham grundede Fintias (nu Likata). Tragikeren Aischylos døde 456 i G. *V. S.*

Gelasius, Navn paa to Paver 1) G. I, den Hellige, en Romer, blev Pave 492, døde 496. G. hævdede med selvbevidst Styrke Rom's Primat: Romerbispen kan kassere alle andre Bispers Domme, men hans egen Dom er inappellabel. Han fornyede sin Forgænger, Felix III's Bandbulle mod Patriarken i Konstantinopel, bekæmpede Resterne af Hedenskabet i Rom samt alle Kætterier, der for ham vare »værre end Barbarernes værste Ødelæggelse«. Man har opkastet Tvivl om G.'s

Forfatterskab til *Decretum Gelasianum*, der indeholder en Fortegnelse over de Skrifter, som Romerkirken godkender, og over dem, som den forkaster og fordømmer tillige med deres Forfattere, og det er godtgjort, at han ikke er Forfatter til *Sacramentarium Gelasianum*, der er en Samling Messebønner. G.'s Breve og Afhandlinger findes i Andr. Thiel, *Epistolae Romanorum pontificum* [Braunsberg 1867]. (Litt.: A. Roux, *Le pape St. Gelase* [Paris 1880]). 2) G. II; under dette Navn var Giovanni fra Gaëta Pave 1118—19. Han havde været Munk paa Monte Cassino, hvor han havde faaet en usædvanlig Dannelse. Stormandspartiet i Rom fængslede ham straks efter Valget, det romerske Folk friede ham ud, men han maatte straks flygte for Kejser Henrik V, der vilde tvinge ham til Eftergivenhed i Investiturstriden. Han døde i en Munkekutte i Cluny i Frankrig. *L. M.*

Gelatine (fr.), en Slags særlig ren Lim, ved hvis Fremstilling man ikke lægger saa stor Vægt paa Bindekraften som paa Udseendet og Lugtløshed. G. skal være klar, gennemsigtig og farveløs og fremstilles derfor af særlig rene Materialier, navnlig af Kalvefødder og tynde, porøse Okseknogler; undertiden anvendes dog ogsaa urene Raamaterialier, men den deraf fremstillede G. maa da bleges med Svovlsyrling. G. anvendes især i Husholdningen og i Konditorier, i Farmacien, navnlig til Fremstilling af Gelatinekapsler, og i Fotografien til Præparering af Plader, Kartons o. 1. G. til Husholdningsbrug farves undertiden, især rød og grøn, og en simpel og derfor farvet, men dog smagløs G. anvendes ofte til Klaring af Vin. Se i øvrigt Lim. *K. M.*

Gelatīnkræft d. s. s. Kolloidkræft (se Kræft).

Gelatinografī er Navnet paa en Metode til at danne Trykformer ved Hjælp af Bogtrykvalsemasse, hvis Hovedbestanddele ere Gelatine eller Lim og Glycerin. Metoden er meddelt af Baron Schwarz-Senhorn, under Pseudonymet Jules Sand. En plan Metalplade overdrages med et tyndt Lag Gips, der er blandet med svovlsur Baryt og Alun og udrørt i Vand. Naar Laget, der maa være godt I Mm. tykt, er blevet fast, raderes heri en Tegning med en Naal, der stedse holdes lodret. Laget omgives derefter med en Rand af Træ, Voks eller desl., og i den saaledes dannede Form gøres en Afstøbning af smeltet Valsemasse, ca. 8—10 Mm. tyk. Efter Afkølingen hærdes den paa Overfladen i en tynd Opløsning af kromsurt Kali og fastgøres paa en Træklods, for at kunne indsættes i Bogtrykkerpressen. Man har brugt lignende Gipsformer til deri at støbe Klicheer af Skriftmetal. *F. R. F.*

Gelbill, Barytgult, en smuk, meget bestandig gul Farve, der bestaar af kromsur Baryt og anvendes som Malerfarve og undertiden som Tilsætning til Satsen paa Tændstikker. *K. M.*

Gelder, Sagnkonge i det middelalderlige Sagn om Balder. *A. O.*

Gelder, Aert de, hollandsk Maler, født 1645 i Dordrecht, død 1727 smst. Han virkede særlig i sin Fødeby; først var han Elev af S. Hoogstraeten, senere, omtrent fra 1665, uddannede han sig under Rembrandt, hvis maleriske Stil fra den Tid han tilegnede sig med stor Dygtighed; hans Arbejder udmærke sig ofte ved en Farvernes Glød og Funklen og en Dristighed i Malemaaden, der komme Mesterens nær og have givet Anledning til en Forveksling med dennes Værker. Et af hans tidligste Billeder er Portrættet af en ung Mand i Lichtenstein-Galeri [Wien]; til hans betydeligste Frembringelser høre »Ecce homo« [Dresden's Galeri] og »Portrætmaleren« [Städel'ske Museum i Frankfurt a. M.]; i München's Pinakotek ses »Jødebruden«, i Haag's Galeri »Juda og Thamar«, i Rudolfinum i Prag »Vertumnus og Pomona«, i Berlin's Museum »Boas og Ruth«, i Rijksmuseet i Amsterdam Portræt af Peter den Store. Kunstmuseet i Kjøbenhavn ejer »En orientalsk Fyrste«; i Danmark er han i øvrigt udmærket repræsenteret ved et Billede med sandsynligvis bibelske Emner (Figurerne i orientalske Dragter) i privat Eje og »Esther og Mardochæus« paa Fredensborg, begge af fortrinlig malerisk Virkning, udstillede paa Kunstforeningens Udstillinger af Billeder af gammel Kunst henholdsvis 1891 og 1896; desuden et mindre Billede i Gaunø-Samlingen. *A. Hk.*

Gelderland, Provins i Kongeriget Nederlandene, grænser mod Nord til Zuider-Søen, mod Øst til Overijssel, mod Sydøst til de preussiske Provinser Westfalen og Rhinprovinsen, mod Syd til Nordbrabant, mod Vest til Holland og Utrecht. G. er 5,081,84 □Km. med (1892) 523,000 Indb. (ca. 103 paa 1 □Km.), heraf $^2/_3$ Protestanter, $^1/_3$ Katolikker. Landet 0. f. Ijssel ligesom Veluwe (Vaal-ouwe, slet Grund), mellem Ijssel, Rhinen og Zuider-Søen er fuldstændig Geestland, som oftest uden Skov, Eng og Agre, kun omfattende Heder, der hist og her afbrydes af blendende hvide Sanddyner. Foruden en Rand af Marskland langs Zuider-Søen's sydlige Bred hører en Tredjedel af Provinsen mellem Rhinen og Maas til det frugtbare Marskland Betuwe (Bat-ouwe, bedre Grund) Ca. 36 p. Ct. af Geesten ere fuldstændig ubenyttede kun langs Randene findes fattige Fyrreplantager I det hele ere 24,6 p. Ct. af Arealet Agerland 28 p. Ct. Eng og Græsgange, 2,8 p. Ct. Haver 14,4 p. Ct. Skov og 24,1 p. Ct. uopdyrkede. For uden nævnte større Floder kunne nævnes Eem Linge, Berkel, Grift og Schipbeek. Blandt de hollandske Provinser er G. rigest paa Naturskønhed, særlig i Omegnen af Arnhem og Nijmwegen. Der dyrkes de almindelige Kornsorter, Boghvede, Kartofler, Tobak og Hør. Kirsebær, Pære og Æbler danne en betydelig Udførselsartikel til Provinserne Holland og til England. Kvægavlen er betydelig, og Hestene ere endog søgte i Udlandet. Industrigrenene ere hovedsagelig Teglbrænderi, Papir- og Bomuldsfabrikation, endvidere findes betydelig Garveri, Skotøjsfabrikation og Bryggeri, tillige forekommer en Del Roesukkerfabrikker. Handelen bestaar mest i Kornhandel og Speditionshandel. En Kanal gaar fra Ijssel i Nærheden af Dieren over Apeldoorn til Zwolle. Jærnbanenettet er temmelig stærkt udviklet. Provinsen er delt i 3 Retskredse (Arrondissementer), Arnhem, Tiel og Ziitphen. Hovedstaden er Arnhem, hvis Omegn er bedækket med smukke Høje og fører Navn af det hollandske Schweiz. *Joh. F.*

Geldern, gammelt tysk Hertugdømme ved Nedrerhin og Ijssel, grænsende til Friesland, Westfalen, Brabant, Holland og Zuider-Søen. Det be-

boedes først af Sigambrer og Bataver, senere af Franker og udgjorde en Del af disses Rige (af Kongeriget Austrasien). Efter Karolingerrigets Opløsning blev G. først en Del af Hertugdømmet Lothringen, men kom derpaa ved Forliget i Mersen (870) til Tyskland. Det egentlige Hertugdømme G. opstod i Slutningen af 11. Aarh., da det Land, man først kaldte G. (det senere Øvregeldern ved Maas og Niers), ved Giftermaal forenedes med Grevskabet Ziitphen. Senere forøgedes Omraadet betydelig, saaledes under Grev Otto III, den Lamme (1229—71), der bl. a. erhvervede den fri Rigsstad Nijmwegen (1248) af Vilhelm af Holland. 19. Marts 1339 ophøjede Kejser Ludvig af Bayern Otto III's Sønnesøn Reinhold II (1326—43) til Hertug. Allerede 1371 uddøde imidlertid Hertugstammens Mandslinie, og der opstod svære Tronstridigheder, i hvilke de to Adelsslægter Hekeren og Bronkhorst spillede Hovedrollen. Prætendenterne vare Johan II af Blois og Vilhelm af Jiilich, og 1379 vandt den sidste Sejr og forenede G. med Jiilich. De to Lande udgjorde derpaa eet Hertugdømme til 1423, da ogsaa den ny Herskerfamilies Mandslinie uddøde. Huset Egmond arvede da G., men Arnold af Egmond solgte 1472 Landet til Karl den Dristige af Burgund efter at have gjort sine to oprørske Sønner arveløse. 1492—93 lykkedes det dog Karl af Egmond at fravriste Maximilian af Østerrig Arven, og først efter lange Kampe førte med skiftende Held indlemmede Kejser Karl V 1543 G. i Nederlandene. Det blev da delt i fire Kvarterer: Roermonde, Nijmwegen, Ziitphen og Arnhem; det første kaldtes Øvregeldern og svarede omtrent til det ældste Landskab G., de tre andre dannede tilsammen Nedregeldern. Den nederlandske Frihedskrig splittede Landet i to Dele. Øvregeldern blev ved den spanske Krone under Navn spansk G., de øvrige tre Fjerdedele, hollandsk G., traadte 1579 ind i Unionen i Utrecht. Ved den westfalske Fred blev hollandsk G. eller Nedregeldern (se Gelderland) en af Provinserne i de Forenede Nederlande og har siden delt Skæbne med disse. Paa spansk G. gjorde derimod Kong Frederik I af Preussen Fordring under den spanske Arvefølgekrig, støttende sig paa en Ret, han som Hertug af Cleve mente at have paa Landet efter et Testamente, som Karl af Egmond 1534 havde udstedt. 1703 rykkede preussiske Tropper ind i Landet og erobrede Byen G. fra Franskmændene efter over et Aars Belejring. Ved Utrecht-Freden 1713 deltes Øvregeldern mellem Preussen og Østerrig, men ved Barrièretraktaten 1715 overlod Østerrig atter Nederlandene en Del. Ved Fredsslutningerne i Basel (1795), Campo Formio (1797) og Lunéville (1801) blev Øvregeldern forenet med Frankrig, og paa Wien-Kongressen (1815) blev det delt mellem Preussen og Kongeriget Nederlandene. (Litt.: van Span, *Historie van Gelderland* [Utrecht 1814]; Nighoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland* [6 Bd., Arnheim 1851—75], samme, *Het voornaemste uit de geschiedenis van Gelderland* [Arnheim 1869]; de Meester, *Geschiedenis van de Staten van Gelderland* [2 Bd., Harderwijk 1864]). *A. Frs.*

Gelé [fr. ʒøle', dansk sjele'] dannes foruden ved Kogning af Frugtsafter (se Frugtgelé) ved Indkogning af alle Opløsninger, der indeholde Lim. I Husholdningen fremstilles G. oftest ved Tilsætning af Gelatine (Vinge1é, Aspiko. 1.) *K. M.*

Gèle [ʒæ'l], Alphonso van, belgisk Officer og Afrikarejsende, er født i Bruxelles 25. Apr. 1842. Han kom første Gang til Congo-Egnene 1882, da Stanley anlagde Stationer her, og har, indtil 1892, da han forlod Congo-Statens Tjeneste, med korte Afbrydelser fire Gange haft Ophold i Congo-Egnene, hvor han har beklædt forskellige Stillinger og været betroet vigtige Missioner. Han avancerede under sit sidste Ophold til *Inspecteur d'Etat* og har navnlig i Ubangi-Flodens Egne knyttet vigtige Opdagelser til sit Navn. *O. I.*

Geléd dannes af en Række ved Siden af hinanden staaende Soldater til Fods eller til Hest. G. kaldes sluttet, naar der haves Føling (s. d.) eller kun meget ringe Afstand, og aaben, naar der tages større Afstand mellem Folkene. Opstilling paa eet G. anvendes i den sluttede Orden kun ved meget smaa Styrker, ellers bruges nu ordentligvis saavel i Fodfolket som i Rytteriet overalt Opstilling paa 2 G., der benævnes 1. og 2. G., og Bagmanden i 2. G. staar da lige bag Formanden i 1. G. To Folk, der saaledes staa bag hinanden, benævnes en Rode (s. d.). Geledafstanden er Afstanden mellem G., den er overalt ringe, men noget forskellig i de forskellige Hære og Vaaben. I Danmark er Afstanden mellem G. i Fodfolket 1 M., saaledes at en Mand med fuld Bepakning kan træde ind mellem dem, og i Rytteriet $1{,}5$ regnet fra Hale til Hoved. Det er dog tilladt paa Rejsemarcher (se March) til Lettelse for Folkene at forøge denne Afstand noget. Geledidd, der er Afgivelse af Ild fra et enkelt G. ad Gangen, anvendes ikke længere i Danmark. *B. P. B.*

Gelédannelse (bot.) se Forslimning.

Geleff, Poul Johansen, dansk socialdemokratisk Agitator, er født 6. Jan. 1842. Han tog Skolelærereksamen 1864, virkede derefter i et Par Aar som Skolelærer, slog senere ind paa Journalistikken og udgav en Tid Bladet »Heimdal« i Ribe og senere et Blad af samme Navn i Kjøbenhavn. 1871 kom han i Forbindelse med Louis Pio og blev snart sammen med ham og Brix Bestyrelsesmedlem i den nystiftede »internationale Arbejderforening for Danmark« samt Medleder af Foreningens Organ, »Socialisten«. Det var væsentlig Pio, som gav den socialistiske Bevægelse i Danmark dens Karakter, og G., der ikke besad noget selvstændigt Kendskab til Socialismens Historie og Teori, fulgte det af ham angivne Spor. Imidlertid fik han, baade som Journalist og navnlig ved sin Virksomhed som Rejseagitator, en ikke ringe Betydning for Bevægelsen. I Anledning af, at han, i Forbindelse med de øvrige Bestyrelsesmedlemmer, havde udstedt Opfordring til Deltagelse i et paa Fælleden til 5. Maj 1872 berammet Folkemøde, mod hvilket Politiet havde udstedt Forbud, arresteredes han sammen med sine to ovennævnte Kollegaer og dømtes for Forsøg paa ved Vold at forandre den bestaaende Statsforfatning ved Højesteretsdom til Forbedringshusarbejde i 3 Aar. 1875 løslodes han og genoptog nu sin tidligere Virksomhed som Medleder af den socialistiske Bevægelse, indtil han

med Politiets Hjælp 23. Marts 1877 sammen med Pio hemmelig forlod Landet og begav sig til Amerika. *N. N.*

Gelert, Johannes Sofus, dansk Billedhugger, er født i Nybøl i Sundeved 10. Decbr. 1852. 1875, samme Aar som han fra Kjøbenhavn's Kunstakademi fik Afgangsbevis som Modelerer, udstillede han en Børnegruppe og en Statue af Ivar Huitfelt; 1879 vakte hans store Gruppe af Thor, som tager Tyrens Hoved som Mading for Midgaardsormen, Opmærksomhed ved sin livlige og energiske Komposition; senere udførte han for Marmorkirken den kolossale Statue af Kirkefaderen Augustinus. I Udlandet studerede han 1882 med det Anckerske Legat; 1887 drog han til Nordamerika, hvor han siden den Tid har levet i ikke ringe Anseelse og flere Gange sysselsat med store monumentale Opgaver. 5. *M.*

Gelésvampe, ældre Navn for Bævresvampe.

Gelidiacëae, Gelidĭum se Alger, S. 523.

Gelïmer, den sidste Vandalerkonge, Søn af Gelaris. Kong Hilderik havde brudt Forbindelsen med de beslægtede Østgoter og søgte Beskyttelse mod sit eget Folk hos Arvefjenden i Byzans. Dette i Forbindelse med hans venlige Optræden mod Katolikkerne gjorde ham forhadt. G. der var af kongelig Æt, en tapper Kriger og god Skjald, blev Fører for det nationale Parti og besteg Tronen efter Hilderik's Afsættelse. Kejser Justinian benyttede sig heraf til at erobre Landet. De katolske Indbyggere sluttede sig straks til Østromerne, som anførtes af Belisar, Sardinien faldt fra, og G. blev efter et Nederlag ved Karthago nødt til at flygte til Numidien. Herfra fortsatte han i nogen Tid Kampen, men trængt helt tilbage til Bjærgene maatte han endelig overgive sig til Grækerne (534). Kejser Justinian skænkede ham store Besiddelser i Galatien, hvor han døde. *M. M.*

Gellée [žæle'], Claude (ogsaa Gillée, efter sit Fødested kaldet Cl. Lorrain), fransk Landskabsmaler og Raderer, født ca. 1600 ved Mirecourt i Lothringen (Dep. Vosges), død 1682 i Rom. G., hvis Livsforhold i øvrigt langtfra ere opklarede, kom i en tidlig Alder til Rom, hvor han i trange Kaar først maatte friste Tilværelsen i en Tjeners Skikkelse hos Maleren Agost. Tassi, der imidlertid ogsaa uddannede ham i Kunst. Omtrent 1626 rejste han tilbage til sit Fædreland, men Opholdet i Nancy har næppe tiltalt ham, i ait Fald er han atter snart i Rom, hans fremtidige Hjem; her studerede han flittig sammen med Sandrart Omegnens Natur, uddannede sig under Indflydelse af Ann. Caracci, P. Bril, Elsheimer og N. Poussin og blev til sidst en meget anset Kunstner, hvis Billeder vandt sligt et Ry, at adskillige Malere efterlignede ham og endog besmykkede deres Arbejder med G.'s flatterende Navn, hvilket bidrog til, at G. i en Bog udførte Tusktegninger af de Landskaber, han malede, til Verificering af omstridte Billeder; denne Bog, »Sandhedens Bog«, der udkom i Stik af Earlom [3 Bd., London 1777—1804] under Titelen »Liber veritatis or a collection of 300 prints after the original designs of Claude le Lorrain etc«, er nu i Hertugen af Devonshire's Eje. Det er Poussin's ideale Kunst, det heroisk-pastorale Landskab, G. udvikler videre; hans Arbejder have dog mindre de Poussin'skes strengt grandiose Karakter, virke mildt og varmende med deres idylliske, elysiske Fred og ubrudte Harmoni; det gyldne Lys (ofte Solop- og Nedgangsfænomener) stemmer alle Billedets rige Farvetoner til en festlig-skøn Samklang; bag Forgrundens Staffage af Mennesker og antikke Bygninger (som han ofte lod andre udføre, og som til Tider næsten synes at stride mod Landskabets salige Uberørthed), bag de kuplede Træers tunge Løvmasse med Lysrefleksерne inde i de dybe Skygger aabner Landskabet sig mod fjerne Vidder, badede i gyldenduftigt Lys, dette Sollys, »hvis Straaler G. kendte udenad«, og som snart blev optaget receptagtig af de talrige Dyrkere af det ideale Landskab; G.'s Arbejder ere ikke Landskabsportrætter, men stemningsfyldte forklarede Gengivelser af den Natur, han saa og studerede nøje, og hvis enkelte Elementer (som han omhyggelig gør Rede for) han da komponerede sammen til et skønt afvejet Hele. Prøver paa G.'s frodige Produktion ere til Stede i de fleste Galerier, henimod en Snes udmærkede Arbejder i Louvre, mange i London's National Gallery og i Prado-Museet i Madrid, andre Pragtstykker i St. Petersborg's Ermitage-Galeri, Dresden's og Budapest's Galerier, Pinakoteket i München, i adskillige engelske Privatsamlinger (Wellington-Galeri, Longford Castle, Holkham etc), i Palazzo Doria i Rom, i Berlin's og Stockholm's Museer. Af hans Tegninger befinder en meget stor Samling sig i British Museum i London, andre i Épinal's Bibliotek og Wien's Albertina. Ogsaa G.'s over 40 Raderinger ere med deres fortrinlige Lysvirkning af højt Værd. (Litt.: v. Lepel, *Œuvres de C. G.* [Dresden 1806]; Mad. Mark Pattison, *C., sa vie et ses œuvres d'après des documents nouveaux* [Paris 1884]; George Grahame, *C. Lorrain* [Portfolio, Marts 1895]). *A. Hk.*

Gellert, Christian Fiirchtegott, tysk Digter, født i Hainichen ved Freiberg 4. Juli 1715, død i Leipzig 13. Decbr. 1769. 1729 kom han paa Fyrsteskolen i Meissen, hvor allerede de første Spor til hans senere Sygelighed viste sig. 1734—38 studerede han Teologi i Leipzig og vendte derefter tilbage til Hjemmet for at tjene sin Fader som Hjælpepræst; men ved sin første Prædiken følte han sig saa betagen af Ængstelse, at han midt under Talen gik fuldstændig fra det, og det blev en komplet Fiasko. Han opgav derfor Præstegerningen og fik 1739 en Huslærerplads hos en fornem Familie i Nærheden af Dresden; 1741 tog han igen til Leipzig, dels for at vaage over en Søstersøn, der skulde studere, dels for at fortsætte sine egne filosofiske Studier. 1744 opnaaede han Magistergraden og optraadte nu som Privatdocent, idet han vandt almindelig Tilslutning ved sin letfattelige og praktiske Metode. Her udgav han sine første Hyrdespil: »Das Band« [1744] og »Sylvia« [1745], samt Lystspillet »Die Betschwester« [1745], som vakte stort Bifald ved sin ægte Satire, men samtidig krænkede mange religiøse Folks Pruderi, saa' at den stakkels beskedne G. i sine senere Aar næsten skammede sig ved dette Arbejde. Han havde i Begyndelsen af sin Forfatterbane holdt med Gottsched, men det kom snart til et Brud med ham og hans Parti, og G. sluttede sig nærmere sammen med sine personlige Venner, især Rabener og Elias Schlegel,

og skrev for »Bremer Beiträge«. Ved sine »Fabeln und Erzählungen« [2 Bd., 1746—48] med deres kønne Tone, deres rene Sprog og uaffekterede Stil vandt han overordentlig langt frem i Publikums Yndest. Derefter fulgte en Samling »Lustspiele« [1748]. 1751 blev han ekstraordinær Professor og læste over Digtekunst, Veltalenhed og Moral, medens han samtidig med stor Opofrelse, Flid og Omhu personlig vejledede de unge studerende, bl. a. i Brevstil, og trods sine strenge Fordringer til Moral, Flid og Nøjagtighed vandt alle sine Studenters Agtelse og uskrømtede Hengivenhed. Hans tiltagende Sygelighed og deraf følgende Hypokondri har sikkert gjort hans Produktionsevne stort Afbræk; han udgav endnu kun »Lehrgedichte und Erzählungen« [1754], »Geistliche Oden und Lieder« [1757] og »Sammlung vermischter Schriften« [1757]. Under Syvaarskrigen modtog han Besøg af en Mængde forskellige Mennesker, bl. a. adskillige Officerer, som vilde lære ham at kende og høre hans Foredrag; Frederik den Store lod ham kalde, havde en Samtale med ham og var meget naadig, erklærede ogsaa bagefter, at G. var »den fornuftigste tyske lærde«, han havde truffet. Til Trods for flere Rekreations- og Baderejser, som formaaende og formuende Velyndere bekostede, tiltog hans Sygelighed og Hypokondri ustandselig, men han bar sine Lidelser med utrolig Taalmodighed og udførte sin Gerning under stærk aandelig Selvtvang, indtil Kræfterne svigtede ham. Hans Død var et Sorgens Budskab for hele Tyskland, og sjælden har en Mand ved Sindsrenhed, Beskedenhed og Elskværdighed saa vel fortjent den almindelige Agtelse og Kærlighed. »Sämtliche Schriften« [10 Bd., 1769—74]; »Sämtliche Fabeln und Erzählungen in 3 Büchern« [1867]. (Litt.: »G.'s Leben« af Cramer [1774] og af Döring [1833]). *C. A. N.*

Gelli [ǯæl'li], Giovanni Battista, italiensk Forfatter, (1498—1565), var Søn af en florentinsk Haandværker og drev selv sin Faders Haandværk; men om han var Skrædder eller Skomager, Kasketmager eller Strømpefabrikant, derom variere Beretningerne. Imidlertid vandt han et saadant Navn ved sin ualmindelige filosofiske og digteriske Begavelse, at han omgikkes med Firenze's ypperste Skønaander, blev Formand i *Accademia fiorentina* og fik af Storhertug Cosimo I overdraget det Hverv at holde Forelæsninger over Dante's »Divina Commedia«. G. har skrevet to Lystspil, af hvilke det ene, »La Sporta«, hvortil Motivet er hentet fra Plautus'es »Aulularia«, er meget heldigt; men rigtignok beskyldte man ham for at have udgivet et efterladt ufuldendt Stykke af Macchiavelli, der var kommet i hans Besiddelse, for sit eget Værk. Sin største Betydning har G. ved sine vittige og satiriske, populærfilosofiske Skrifter i Dialogform, affattede i et udmærket Sprog, saaledes »I Capricci del Bottajo« [Firenze 1546 og siden ofte] og »La Circe« [smst. 1549 og flere Gange senere]. G.'s samlede Værker ere udgivne i Milano 1804—07 [5 Bd.]; den nyeste Udgave er fra 1855. *E. G.*

Gellius, Aulus, romersk Litterat, født ca. 130 e. Chr., studerede med Iver Retorik og Filosofi og opholdt sig senere til videre Uddannelse nogen Tid i Athen; ellers vides intet om hans Liv. Hans eneste efterladte Værk, *Noctium Atticarum libri XX* (20 Bøger attiske Nætter), er en broget Samling af Uddrag af G.'s omfangsrige Lekture; Hovedbestanddelen er grammatiske og antikvariske Detailspørgsmaal. G. er ikke nogen betydelig Forfatter: han har ingen selvstændig Dom, men er hengiven til kritikløs Beundring, og hans naive Vigtighed og Pedanteri gør ham ofte rent ud komisk. Hans Stil er affekteret gammeldags, i Fronto's Manér (se Fronto). Men han er virkelig belæst og i det hele samvittighedsfuld i Gengivelsen af, hvad han har læst; og dette i Forbindelse med hans Interesse for gamle og ellers tabte Forfattere gør hans Værk til en uskatterlig Fundgrube for Efterretninger om ældre romersk Sprog og Sæder; mange af de morsomste og paalideligste Træk til at karakterisere det ægte romerske Væsen ere alene overleverede hos ham, tilmed ofte i den oprindelige Kildes uforvanskede Form. Værket er fuldstændig bevaret paa 8. Bog nær. Kritisk Udgave ved M. Hertz [2 Bd., Berlin 1883—85]; Tekstudgave ved samme [2. Udg., Leipzig 1886]. Tysk Oversættelse af F. Weiss [2 Bd., Leipzig 1875 — 76]. (Litt.: M. Hertz, »Renaissance u. Rokoko in d. röm. Litteratur« [Berlin 1865]). *A. B. D.*

Gellivare, et ca. 4.700 M. langt og 1 — 3,000 M. bredt, 580 M. højt Bjærg i det nordligste Sverige, Lule Lapmark (Luleå ell. Norrbotten Len), G. Sogn (det største Sogn i Sverige, ca. 17,000 □ Km., henved Halvdelen af Danmark's Størrelse, med ca. 3,800 Indb.), beliggende under ca. 66° 40' n. Br. og N. N. V. f. Byen Luleå, med hvilken det er forbundet ved en 205 Km. lang Jærnbane. G. er bekendt som et af de største Jærnmalmlejer i Verden. Det bestaar hovedsagelig af Gnejs, der gennemstryges af meget righoldigt (henved 70 p. Ct.) Jærnmalm (Blodsten, Magnetjærnsten m. m.). Trods sin store Rigdom er G. dog tidligere ikke blevet meget udnyttet, da Beliggenheden gjorde det vanskelig tilgængeligt. Men dette er blevet anderledes i de senere Aar, efter at Jærnbanen fra Luleå i 1880'erne er bleven anlagt, og nu drives Gruberne af et Aktieselskab i Luleå med stort Udbytte. G. besøges ogsaa af Turister paa Grund af dets smukke og vide Udsigt, særlig i Midsommertid, naar Midnatsolen er oppe (5. Juni—10. Juli). *H. W.*

Gelma, Guelma, By i Algérie, Provins Constantine, ligger ved højre Bred af den lille Flod Sebusi, 100 Km. N. 0. f. Constantine. (1891) 4,400 Indb., overvejende Arabere og Kabylere. G. ligger i et vel vandet og frugtbart Landskab med Vinbjærge og Olivenplantninger, dens vigtigste Udførselsartikel er dog Kvæg, der gaar til Frankrig over Bona, med hvilken G. er forbunden ved en Jærnbane. Den er omgiven af en gammel Mur og har et godt forsynet Museum for romerske Oldsager. G. er Romernes Calama, det puniske Malaca, hvoraf dog kun faa Rester ere tilbage, særlig et godt vedligeholdt Teater. *C. A.*

Gelmetti [zelmet'ti], Luigi, italiensk Sprogmand, er født 8. Maj 1829 i Dolce ved Verona. Han fik sin Uddannelse ved Seminariet ved Verona og ordineredes som Præst trods sine liberale Anskuelser. Men 1859, da Lombardiet var kommet under Viktor Emanuel's Herredømme, begav han sig derhen og fik 1866 Ansættelse ved Undervisningsvæsenet; mest har han virket som Professor i italiensk Litteratur ved den tekniske Skole *Paolo Frisi* i Milano. I sine Skrifter er G. livlig og

fremsætter ofte gode Bemærkninger, men hans Tone er stærkt *polemisk*; han er en Modstander af den toskanske Dialekts Ophøjelse til Rigssprog, den som Manzoni forsvarede i sine senere Aar. Just om dette Spørgsmaal drejer største Delen af hans Bøger sig, af hvilke her kunne nævnes: »Roma e l'avvenire della lingua italiana« [Milano 1864, et Tillæg udkom 1867], »La quistione della lingua italiana dopo la relazione di Alessandro Manzoni« [smst. 1868], »Difesa del Manzoni« [smst. 1872], »La lingua parlata di Firenze e la lingua letteraria d'Italia« [smst. 1874], »Le scuole tecniche in Italia sotto il rispetto educativo e letterario« [smst. 1878], »Manzoni e Stecchetti; analogia fra i due verismi« [smst. 1879], »La dottrina Manzoniana sull' unità della lingua nei suoi difensori L. Morandi e F. D'Ovidio« [smst. 1881], »Riforma ortografica con due nuovi segni alfabetici messi in opera per la prima volta* [smst. 1886]. *E. G.*

Gelnhausen, By i den preussiske Provins Hessen-Nassau, i Regeringsdistriktet Kassel, smukt beliggende i Wetterau ved Kinzig's Udtræden fra Bjærgene og ved Jærnbanelinierne Frankfurt a. M.—Gottingen og Giessen—G. G. har (1890) 3,900 Indb. samt Chokolade-, Gummivare-, Tobaks- og Cigarfabrikation, Sandstensbrud, Vin- og fortræffelig Frugtdyrkning. G. var tidligere en betydelig Rigsstad ved den dengang sejlbare Kinzig. Der findes storartede Rester af en af Frederik Barbarossa før 1170 bygget Borg, i hvilken han opholdt sig indtil kort før sit Korstog, og i hvilken de fleste Kejsere indtil Karl IV oftere holdt Hof. 1803 kom G. til Hessen Kassel, 1866 til Preussen. G. er Fødested for Satirikeren Christoph von Grimmelshausen. *"Joh. F.*

Gēlon, Deinomenes'es Søn, Tyran i Gela og Syrakus, tjente som Rytteranfører hos Tyrannen Hippokrates i Gela og opkastede sig ved hans Død (491 f. Chr.) til Tyran i denne By. Da senere Aristokraterne (Gamorerne) vare blevne udjagede af Syrakus, førte G. dem tilbage og bemægtigede sig 485 Herredømmet der, medens han overlod Regeringen i Gela til sin Broder Hieron; han udvidede Syrakus ved at flytte en Del af Borgerne fra erobrede Stæder derhen, saa at det blev den største helleniske Stad. 480 søgte Grækerne i Moderlandet hans Bistand mod Xerxes'es truende Angreb; men da de ikke vilde gaa ind paa hans Fordring om Andel i Overanførselen, blev deres Bøn afvist; derimod tilbageslog G. paa egen Haand et af Karthagerne, maaske i Forstaaelse med Perserne, paa det græske Sicilien rettet Angreb i Slaget ved Himera (480), og denne Sejr skaffede ham Herredømmet over hele Sicilien. G. tænkte derefter paa at opgive sin Tyranstilling, men opgav paa Folkets Anmodning denne Plan og antog Kongetitelen. Da han døde 478, fulgte hans Broder Hieron ham i Regeringen. (Litt.: Lübbert, »Syrakus zur Zeit des G. und Hieron« [Kiel 1875]). *K. H.*

Gelōse, en Gummiart, der forekommer i Agar-Agar (s. d.), i *Gelidium corneum* o. fl. Planter og maaske er identisk med Pararabin. G. er uopløselig i koldt Vand, Alkohol og Æter, men opløses i 500 Dele kogende Vand, og en saadan Opløsning stivner ved Afkøling. *K. M.*

Gelsemīn eller Gelseminin er et krystallinsk Alkaloid, der findes i Roden af *Gelsemium sempervirens* (*G. nitidum*). Det er en stærk Gift, som dræber ved Lammelse af Aandedrætsorganerne. I Amerika tilberedes af Roden en spirituøs Ekstrakt, der ogsaa kaldes G. (G.-resinoid, Gelsemperin), som ikke maa forveksles med Alkaloidet. *A. B.*

Gelsemĭum Juss., Slægt af *Loganiaceae*, Slyngbuske med lancetdannede Blade og store, 5-tallige Blomster, hvis Krone er klokkeformet og gul eller hvid. 2 Arter. Af *G. sempervirens* Ait. (Nordamerika) er Rodstokken officinel i Hjemlandet; ligeledes den meget giftige Rodstok af *G. elegans* Benth. (Kina og Sumatra). *A. M.*

Gelsenkirchen, By i den preussiske Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Arnsberg, ved Jærnbanelinierne Obernhausen—Dortmund og Kray—G., har (1895) 31,600 Indb., hvoraf henimod Halvdelen evangeliske. Der findes Støbestaal- og Dampkedelfabrikation, Jærnstøberi, Sæbefabrikation og Jærnertsgruber. Sit Opsving skylder G. de 1855 aabnede betydelige Stenkulsgruber (Zeche Hibernia, Rhein Elbe, Wilhelmine Viktoria). *Joh. F.*

Gelting Bugt skærer sig ca. 4 Km. ind i Landet paa Sydsiden af Flensborg Fjord, ved Indløbet til denne. Midt i Bugten ligger en Pulle med 6 M. Vand; ellers er Grunden jævnt opgaaende. G. B. afgiver god Ankerplads for alle Vinde fra Nordøst gennem Syd til Nordvest. ***G. F. H.***

Gelton, Toussaint, (ca. 1625—80), lidet kendt hollandsk Maler, en Tid virksom i Sverige og Danmark. Han var uden større Originalitet, men traadte ikke uden Dygtighed i Dow's, Poelenburg's o. a. gode Hollænderes Fodspor og siges at have gjort ypperlige Kopier af de nævnte Mesteres Arbejder. Efter en halv Snes Aars Ophold i Sverige kom han i Christian V's første Aar til Kjøbenhavn, hvor han blev ikke saa lidt sysselsat for kgl. Regning, udnævntes til kgl. Hofkontrefejer eller Portrætmaler med 600 Rdl. aarlig, en dengang betydelig Løn. 1675—76 var han for kgl. Regning i Sachsen for at male Christian V's Søster, Kurfyrstinden. 1678—79 solgte han til Christian V en stor Del fra Holland indforskrevne Kobberstik og flere af sine Malerier, deriblandt tre Marekatte og to Papegøjer. Ellers kendes der kun faa Billeder af ham i Danmark: en bodfærdig Magdalene og et Par andre smaa, i den kgl. Samling. Han synes at være bleven brugt til alt: i Beg. af 1680 var han i Holland for at købe »adskillige Slags Fugle« til Christian V og døde snart efter, som det synes i sit Fædreland. *F. Y. M.*

Gelænder, det tyske Ord for et Rækværk (se Balustrade, Brystning). *E. S.*

Gemādi, eller rettere Djumadi, er Navnet paa to Maaneder i det arabiske Maaneaar, G.-el-auwul og G.-el-achir, henholdsvis den femte og den sjette Maaned. *J. O.*

Gemak (tysk Gemach), et Slotsværelse, et Pragtværelse; man trækker sig tilbage til de indre G. o: til Familiens mere intime Beboelsesværelser. *E. S.*

Gemāl, Ægtefælle (især Ægtemand); ligesom det tilsvarende Hunkønsord Gemalinde er det Laan fra Tysk: højtysk *Gemahl*, afledt af gammeltysk *mahal*, Tale (jfr. dansk Maal, Mæle), Kontrakt, offentlig Aftale om Ægteskab; en anden Afledning af samme Rod haves i formæle. I Dansk have Ordene aldrig været meget brugte,

men anvendes næsten udelukkende om fornemme (især fyrstelige) Personer. *V. D.*

fiemappe se Jemappes.

fiemara se Talmud.

Gembloux [žäblu'] eller Gemblours, vallonsk By i den nordlige Del af den belgiske Provins Namur, Hovedstad i Kanton G. ved Jærnbanelinierne Fleurus—Landen, Bruxelles—Namur og G.—Jemappes, har (1890) 4,200 Indb. Der findes Brænderier, Sukker- og Knivfabrikation. G. er bekendt ved Don Juan d'Austria's Sejr over Nederlandene (1578) og ved sit Benediktinerabbedi, som blev stiftet 946 af Wicbert, umiddelbart underlagt Pavestolen og snart med Titel af Grevskab fik Forrang for Stænderne i Brabant. Her virkede den lærde Sigebert fra G. *Joh. F.*

fieméu (af tysk *gemein*), lav, smudsig, modbydelig. Tidligere kaldtes den menige Soldat G.

Gēmen, G. af, se Ghemen.

Gemination (lat.), Fordobling, anvendes i Retorikken ensbetydende med Epizeuxis (s. d.). I sprogvidenskabelig Litteratur anvendes G. som Benævnelse paa Lyd- og Bogstavfordobling. I ældre Tid betegnedes i Svensk saavel som i Dansk lang Vokal ret almindelig ved G., f. Eks. middelalderlig Dansk *boo* (bo), *døø* (dø), *huus* (Hus), *tiid* (Tid). Brugen indskrænkedes senere i Dansk til *ee, ii, uu.* I Svensk bevaredes Vokalfordobling en Tid efter Reformationen, f. Eks. *saak* (Sag), *ådr* (Aar); nu *sak, år.* Konsonantfordobling anvendtes i ældre Tids Dansk og Svensk som i Oldsproget i Ord af mere end een Stavelse, f. Eks. oldn. *þakka* (takke), ældre Dansk *thakkæ*, oldn. *finna* (finde), ældre Dansk *finnce*. Derimod betegnedes i Enstavelsesord oprindelig Dobbeltkonsonant sædvanlig ved' enkelt Bogstav, f. Eks. oldn. *egg* (Æg), ældre Dansk og Svensk *æg.* Men det nuværende Sprog bærer paa mange Maader Vidnesbyrd om, at bestemt Forskel mellem oprindelig Enkeltkonsonant og oprindelig gemineret Konsonant altid har været til Stede i det talte Sprog. Smlg. Diplasiasme. *P. K. T.*

Gemĭni (astron.) se Tvillingerne.

Geminiāni [dže-], Francesco, italiensk Violinvirtuos, født 1680 i Lucca, død 1762 i Dublin, den fornemste Repræsentant for Corelli's Skole. Siden 1714 levede G. fornemmelig i England, hvor hans Virksomhed som Lærer havde stor Betydning for Violinkunstens Udvikling. Samtidige Forfattere opholde sig dog over hans »vilde«, uregelmæssige Spil, og forskellige Træk i hans talrige Kompositioner synes at tyde paa, at han som Musiker savnede den sidste kunstneriske Afrunding. Trykt foreligger af ham en Række Kompositioner for Violin, Solostykker, Koncerter, Sonater, Trio'er etc. Fremdeles »Lessons for the harpsicord«, teoretiske Værker, *Guida harmonica,* en Generalbasskole (»The art of accompaniment«) etc. Af Betydning er hans Violinskole »The art on playing the violin« [1740], en af de ældste i sin Art, gentagne Gange paa ny udgiven og oversat paa Fransk og paa Tysk. *A. H.*

Gemĭnos, græsk Astronom, sandsynligvis fra Rhodos, levede omkring 50 Aar f. Chr. Foruden et matematisk Værk, som er gaaet tabt, har han forfattet et af Oldtidens bedste astronomiske Skrifter, betitlet »Indledning til Astronomien«. Af dette Skrift findes en græsk Udgave med latinsk Oversættelse ved Hildericus [Altort 1590, Leyden 1603] og en fransk Oversættelse ved Halma i dennes »Ptolemée« [Paris 1819]. *Chr. C.*

GemitO [dže-], Vincenzo, italiensk Billedhugger, er født 1852. Han er Elev af St. Lista og en af Italien's flinkeste Billedhuggere. Hans »Lille Fisker«, der ejedes af Meissonier, henledte ogsaa Opmærksomheden paa ham uden for hans Fædreland og gjorde hans Atelier søgt. Andre Værker: »Spilleren«, »Brutus«, mange Portrætbuster (Meissonier, Hertugen af Aosta, Morelli etc). *A. Hk.*

Gemlik, Ghio, By i Lilleasien, Vilajet Khodavendikjar, ligger ved Udløbet af Isnik Gøl's Afløb i Indschir-Liman, en Bugt paa Sydsiden af Marmara-Havet, og har ca. 3,000 Indb.. der drive Handel med Silke, Bomuld og Oliven. G. er det gamle Kios, Frygien's vigtigste Havneby, en Koloni fra Milet; den blev ødelagt af Filip V af Makedonien, men atter opbygget af den bityniske Konge Prusias og fik derefter Navnet Prusias. *C. A.*

Gemma (bot.) er d. s. s. Knop, enhver Begyndelse til en ny Plantedel eller Plante, der ikke udvikles af Planten.

Gemma, Rainer, født 1508 i Dockum i Friesland (deraf Tilnavnet *Frisius*), død 1555 som Professor i Medicin i Löwen, gjorde sig bekendt som dygtig Kobberstikker og Korttegner, forbedrede den astronomiske Ring (s. d.) og foreslog i sit Arbejde: *De principiis astronomiae et cosmographiae* [Paris 1547] at bestemme Længdeforskellen mellem to Steder ved direkte at sammenligne Lokaltiden ved Hjælp af transportable Ure. *J. Fr. S.*

Gemmellāro [dze-], Gaetano Giorgio, italiensk Geolog, er født 1836 i Catania paa Sicilien og blev efter at have studeret Geologi og foretaget forskellige Rejser i Udlandet Professor i Geologi ved Universitetet i Palermo, hvilken Stilling han endnu (1897) indtager. Hans Studier have hovedsagelig drejet sig om Sicilien's Geologi, og den ved Ætna's Udbrud 1886 opstaaede Eruptionskegle fik efter ham Navnet »Monte G.«. Afhans Afhandlinger fremhæves: »Pesci fossili della Sicilia« [Catania 1858] og »Studi paleontoligici sulla fauna del calcare a Terebratula janitor« [3 Bd., Palermo 1868—76]. *K. R.*

Gemmer kaldes med et fra Oldtiden nedarvet Navn (lat. *gemma*) smukke Stene, som ere indfattede i Fingerringe eller andre Smykker; de høre til de almindeligst forekommende klassiske Oldsager (jfr. Gemmesamlinger). G. kunne være glat tilslebne eller bære Indskrifter og Billeder i ophøjet eller fordybet Arbejde. Hyppigst anvendes Ordet G. som Særnavn for den sidstnævnte Gruppe, medens Stene med Fremstillinger i ophøjet Arbejde sædvanlig kaldes Kameer (s. d.). Stene med indskaarne Figurer og Skrifttegn, der ved Aftrykning i blødt Stof (Voks, Ler) kunde give et ophøjet Billede, anvendtes allerede i de gamle orientalske Kulturlande dels som Amuletter og Smykker, dels som Seglstene. I Babylonien og Assyrien formedes de sædvanlig som Cylindre, der vare gennemborede paa langs for at bæres i en Snor; ved Aftrykningen rulledes de hen over Leret (se Babyloniske Cylindre). I Ægypten dannedes Seglstenene, der tillige tjente som Amuletter og Smykker, allerede i det gamle Riges

Tid som Billeder af den hellige Torbist; denne ejendommelige Form kaldes sædvanlig, efter Insektets latinske Navn, for Skarabæer (s. d.); de indskaarne Figurer og Skrifttegn findes paa en plan Flade under Torbistens Bug. De ældste Seglstene, som kendes fra Grækenland, have Form af smaa tresidede (sjældnere firsidede) Prismer, der ere afrundede for Enderne og gennemborede paa langs; de plane Sider bære indskaarne Figurer, der i alt Fald for en Del synes at skulle opfattes som Billedskrift; Formen nedstammer sandsynligvis fra de asiatiske Cylindre. Fra den mykeniske Periode og det nærmest følgende Tidsrum er bevaret et stort Antal ligeledes gennemborede Seglstene, dels runde, linseformede, dels mere langstrakte (omtrent af Form som Blommestene); de indgravede Figurer indskrænke sig stundom til blotte Ornamenter; hyppigere findes dog Billeder af Dyr og Planter, Scener af Menneskelivet eller fantastiske, overnaturlige Væsener. Til de anførte ældste Arter af græske G. er for største Delen anvendt temmelig bløde Stenarter, som lode sig udskære med ringe Arbejde. Senere, da man var Herre over de tekniske Vanskeligheder, foretrak man at danne G. af haarde Stenarter, som tiltalte ved Glans, Gennemsigtighed og stærk, ren Farve (som Karneol, Bjærgkrystal, Onyx, Ametyst o. a.); fra 7. Aarh. f. Chr. anvendes disse saa godt som udelukkende. Saavel i Grækenland som i Italien optages og efterlignes den ægyptiske Skarabæform; hyppigere formes G. dog som smaa Linser, der indlægges i Fingerringe af Guld, Bronze eller Jærn. Den udad vendende Flade med det indskaarne Billede kan være plan eller hvælvet. Indgraveringen af de smaa Billeder i det haarde Materiale udvikler sig til en egen Kunst (Glyptik); forskellige Efterretninger og Fortællinger (som den bekendte Historie om Polykrates'es Ring) vise, hvor stor Pris man satte paa disse Miniaturkunstværker, naar de vare smukt udførte. Den klassiske Litteratur har meddelt Navne paa enkelte Mestere, der naaede stort Ry som Gemmeskærere: Mnesarchos (Filosoffen Pythagoras'es Fader), Pyrgoteles, der skal have haft Eneret paa at udskære Alexander den Store's Billede, Dioskuridcs o. a. Blandt de bevarede G. findes mange ypperlige Kunstværker; ikke faa af dem bære Kunstnerens Signatur. Men ved Siden af de ypperlige Arbejder frembragtes langt flere af lavere Rang; en Ring med en Seglsten var, især i den senere Oldtid, en nødvendig Brugsgenstand paa Grund af den Betydning, som Seglet havde ikke blot i retslige Forhold, men ogsaa i det daglige Liv. Menigmand evnede ikke at anskaffe sig kostbare G., men maatte nøjes med Godtkøbsarbejde: flygtig og tarvelig skaarne Stene eller Glasafstøbninger; især fra den romerske Kejsertid er der bevaret en overvældende Mængde af disse ringere Arbejder. Til de billedlige Fremstillinger paa G. benyttedes Motiver af enhver Art: Billeder af Guder, Gudinder og Heroer, Fremstillinger af Heltesagnene, Portrætter af Filosoffer, Digtere og andre berømte Mænd, Scener af Menneskelivet, Dyr og Planter; tit findes Indskrifter af forskellig Art, Ejerens Navn, Sentenser, Trylleformularer (navnlig paa en egen Art G. fra den sene Oldtid, se Abraxas). G. give saaledes i det smaa en Oversigt over næsten hele Oldtidens Billedkunst; Stilen i Figurerne afspejle den store Kunsts Udviklingsgang. En særlig Betydning for Kunsthistorien have Gemmebillederne derved, at de stundom gengive berømte Kunstværker. (Litt.: Krause, »Pyrgoteles oder die edlen Steine der Alten« [Halle 1856]; H. Blümner, »Technologie und Terminologie der Gewerbe und Kiinste bei Griechen und Römern, III« [Leipzig 1884]; E. Babelon, *La gravure en fiierres fines* [Paris 1894]; Furtwängler, »Uber die Gemmen mit Kiinstlerinschriften« [»Jahrbuch des deutschen archäol. Instituts«, 1888—89]). *C. B.*

Gemmesamlinger. Allerede i den romerske Oldtid anlagde Kunstelskere Samlinger af Gemmer (se Daktyliotek). Ogsaa i Middelalderen vedblev man at sætte Pris paa disse; dog var det mest Stenenes Glans og Farvespil, der tiltrak sig Opmærksomheden; de bleve i stor Mængde benyttede til Indfatning i Smykker, Relikvieskrin, Kirkekar o. a. Sansen for Gemmebilledernes Kunstværd vaagnede først paa ny i Renaissancetiden. Gemmerne have det forud for de fleste andre Levninger fra den klassiske Oldtid, at deres skønne Ydre, Overfladens Glans og Billedets Finhed og Skarphed intet har tabt; de ere for største Delen bevarede i hele deres Friskhed, da de haarde Stenarter, hvoraf de ere dannede, ikke angribes ved at henligge i Jorden. Det er derfor forstaaeligt, at disse smaa Oldtidsminder bleve Genstand for varm Interesse, saa snart man begyndte at vende Blikket mod den klassiske Oldtid. Flere af de italienske Fyrster grundlagde G.; senere have mange private Kunstelskere (se Litteraturfortegnelsen) ejet betydelige Samlinger, der efterhaanden for største Delen ere gaaede over i de offentlige Museer. I Kjøbenhavn findes G. i Thorvaldsen's Museum og i Antiksamlingen i Nationalmuseet. Store Samlinger af Aftryk efter Gemmer ere, sædvanlig under Navnet »Daktyliotek«, bragte i Handelen af forskellige (Hess, Lippert, o. a.); af særlig Betydning er den af Cades udgivne Samling »Impronte gemmarie«. (Litt.: Af illustrerede Fortegnelser over G. kunne anføres: *Pierres gravées des collections Mariborough et d' Orléans, des recueils d'Eckhel, Gori, Levesque de Gravelle, Mariette, Millin, Stosck réunies et rééditées far Sal. Reinach* [Paris 1895]; *A catalogue of engraved genis in the British Museum* [Lond. 1888]; A. Furtwängler, »Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium« [Berlin 1896]). *C. B.*

Gemmi, Pas i Berner-Alperne paa Grænsen mellem de schweiziske Kantoner Bern og Wallis, forbinder Kander-Dal med Leuker-Dal. Den meget besøgte, 3 Km. lange Sti langs Afgrundene stiger ved Eggenschwand op langs Gellihorn's Skrænter og naar ved Spitalmatt Højdalen, som mellem kolde Fjældmure og gletscherdækkede Bjærgtoppe langs Østkysten af den mørke Duben-Sø hæver sig mod Syd til Pashøjden 2,302 M., hvor der findes et Værtshus samt en herlig Udsigt over de penninske Alper. Herfra sænker Vejen sig i korte Vindinger, indsprængte i den vestlige Væg af en Bjærgspalte, og naar det i svimlende Dybde liggende Leuker-Bad. *Joh. F.*

Gemona [džemo'na], By i Norditalien, Provins Udine, 3 Km. fra den venstre Bred af Tagliamento, er omgiven af Mure, har (1881) 3,800 Indb., en

smuk byzantinsk Kirke, teknisk Skole, Fabrikation af Uldstoffer samt Marmorbrud. *C. A.*

Gemoniae ell. Gemonii, i det gamle Rom en stejl Trappe (lat. *scalae* ell. *gradus*) eller Skrænt, ad hvilken Ligene af henrettede slæbtes ned med Kroge for at kastes i Tiberen. G. antages i Reglen at have ligget paa Aventiner-Højen; andre søge G. i Nærheden af Forum. Man antager gerne G. for at betyde »Sukkenes Trappe«, men Afledningen er ikke helt sikker. *V. S.*

Gemse (*Rupicapra tragus* L.) hører til de skedehornede Drøvtyggere (*Cavicornia*) og synes at danne en Overgang mellem de ægte Antiloper og Gederne. Den har en Skulderhøjde paa 75 Cm., en Totallængde af 1,1 M., hvoraf Halen er 8 Cm.; Vægten er 40—45 Kg. De trinde, glatte Horn ere, rnaalte langs Krumningen, 25 Cm., lidt mindre hos Hunnen; ellers ligne de to Køn hinanden fuldstændig; kun er Hannen nok saa før som Hunnen. G.'s Horn ere meget karakteristiske, idet de til at begynde med staa lige op fra Panden, men et Stykke ude bøjer Spidsen skarpt tilbage og nedad som en Krog (se Fig.). Haarklædningen er Sommer

Hoved af Gemse.

og Vinter en Del forskellig saavel med Hensyn til Pelsens Fylde som til Farven. Om Sommeren ere Haarene korte, knapt 3 Cm. lange, men om Vinteren henved 10 Cm.; om Vinteren er Farven mørkebrun; kun Hovedet er lysere med en mørkebrun Streg paa hver Side; paa de andre Aarstider er Farven noget lysere; om Foraaret nærmer den sig til det graalige. Halen er sort. Det halvvoksne Kid er rødbrunt. Hovene ere korte og brede, og deres ydre Rand er fremspringende, saaledes at de ere fortrinlig skikkede til at staa fast paa Klipperne, naar der blot er den ringeste Ujævnhed. G.'s egentlige Hjem er Alperne, men desuden findes den i Abruzzerne, Pyrenæerne, de kantabriske Bjærge, Karpaterne, særlig i Tatra-Gruppen, Siebenbiirgen, i Dalmatien's og Grækenland's Bjærge og endelig i Kaukasus, Taurien og Georgien. Talrig er den endnu i Tatra og i Østalperne, navnlig i Oberbayern, Salzburg og Salzkammergut og i Steiermark og Kärnten, medens den i selve Alperne er forholdsvis sjældnere. I Norge har man forsøgt at indføre den, men uden Resultat. G. er egentlig intet ægte Alpedyr, saaledes som Stenbukken; thi overalt, hvor den bliver skaanet, holder den til Stadighed til i det øvre Skovbælte, selv om nogle om Sommeren stige højere op paa Alpemaatterne, ofte helt op til Firnsneen (Jægernes Glctschergemser, i Modsætning til Skovgemserne, der stadig bebo Skovbælte!). G. leve i Flokke paa 15—20 Stkr. og græsse i Morgen- og Eftermiddagstimerne, medens de i den øvrige Tid slaa sig ned for at tygge Drøv; om Vinteren græsse de dog hele Dagen og søge da ofte længere ned i Dalen. De gamle Hanner leve i Alm. for sig selv undtagen i Parringstiden, som begynder i Oktober, hvor de atter forene sig med Flokkene og drive de yngre Hanner bort for derefter indbyrdes at udkæmpe drøje Kampe, som undertiden faa en skæbnesvanger Afslutning. Hunnen gaar drægtig i 20 Uger og føder i Maj eller i Begyndelsen af Juni 1 Kid, ældre Hunner undertiden 2, meget sjælden 3 Kid. 3 Maaneder gl. faar det Horn, og 3 Aar gl. er det forplantningsdygtigt. I Modsætning til Stenbukken danne G. ikke Bastarder med Geder. Jægerne mene, at G. kan blive 20 — 25 Aar gl. Ligesom Stenbukken færdes G. med stor Lethed og Sikkerhed paa de mest utilgængelige Klippetinder. Paalidelige Iagttagere have set dem gøre Længdespring paa 7 M. og Dybdespring paa 12 —16 M., og endda ere de komne godt derfra. — I Asien findes tvende Slægtninge af G., nemlig Slægten *Nemorhaedus* Ham-Smith, der findes i det østlige Asien fra Japan og Nordkina helt ned paa Sumatra, og *Budorcas* Hodgron, som forekommer i det østlige Tibet samt i Assam. Ogsaa i Nordamerika findes der en Slægtning af G., nemlig Slægten *Haploceros* Ham-Smith med een eneste Art *H. americanus* Ham-Smith, som lever i Klippebjærgene indtil 65° n. Br., og som derfor af Amerikanerne kaldes Rocky-Mountain-Goat. Alle disse ekstraeuropæiske G. afvige fra den europæiske G. ved, at Hornene næsten ere lige. *M. C. E.*

Gemserod (*Doronicum* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Aster-Gruppen), fleraarige Urter med store, gule Kurve. 25 Arter i nordlige tempererede Egne. Hjertebladet G. (*D. Pardalianches* L.) har krybende Rodstok og Udløbere, dens Blade ere hjertedannede og forneden paa Stængelen langstilkede; Kurvene ere faatallige og have syldannede Svøbblade. Den er oprindelig en Bjærgplante, men findes hist og her forvildet i Danmark og vokser paa skyggefulde Steder. *A. M.*

Gemshorn, i Orgelet en aaben Labialstemme, i Reglen 8 Fods, med koniske Metalpiber og en mild Hornklang. *S. L.*

Gemtfrøede d. s. s. Dækfrøede (s. d.).

Gemyse se Køkkenurter.

Gemyt, et tysk Ord, der betegner den følelsesbestemte Side af Karakteren eller Temperamentet. *C. St.*

Genåla [dže-], Francesco, italiensk Politiker, født 6. Jan. 1843 i Provinsen Cremona, død 6. Novbr. 1893. Han deltog som frivillig i Krigen 1859 og i Garibaldi's Tog til Sicilien 1860, blev Advokat

i Firenze og kæmpede 1866 igen blandt Alpejægerne. 1871 skrev han et vigtigt Skrift om Forholdstalsvalg (*Rappresentanza proporzionale*) og valgtes 1874 til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til Venstre og særlig tog Del i Drøftelsen af Jærnbanespørgsmaal. Allerede 1878 fik han Tilbud om at blive Minister for de offentlige Arbejder, men afslog det; derimod overtog han dette Hverv i Maj 1883 under Depretis og forblev Minister indtil Marts 1887 (sluttede 1885 Aftalen om Jærnbanernes Fordeling til tre store Driftselskaber); blev Maj 1892 paa ny Minister under Giolitti og døde kort før Ministeriets Fald. *E. E.*

Genant (tysk), o.• det opregnede, kaldtes i Tiden 1536—1660 det Beløb i Penge og Naturalier, der var tillagt den danske Konges Lensmænd paa Slottene til Underhold for dem selv og deres Folk, og som fradroges, naar Lensmanden gjorde Regnskab for Lenets Indtægter. *Kr. E.*

Genappe [ʒᵉna'p], lille By i den belgiske Provins Brabant. Den ligger S. f. Waterloo paa Vejen fra Charleroi til Bruxelles. 17. Juni 1815 udkæmpedes her en Arrièregardefægtning mellem det engelske og franske Rytteri, og 18. s. M. bemægtigede Preusserne sig her en betydelig Del af den franske Bagage, bl. a. Kejser Napoleon's Vogn. *B. P. B.*

Genappegarn, en Slags meget fint, belgisk Hørgarn.

Genazzano [dženattsa!no], Flække i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 56 Km. 0. f. Rom i en frugtbar Egn og har (1881) 4,000 Indb. Paa en Høj ligger Valfartskirken Sta. Maria del buon Consiglio og i Nærheden en gammel Borg, som har tilhørt Familien Colonna. *C. A.*

Genberg, Paul, svensk Professor, Statsraad, Biskop, født 13. Apr. 1811 i Jæmtland, død 29. Septbr. 1875 i Kalmar, blev Student 1828, Dr. phil. 1833 og Docent i det latinske Sprog 1837; 1836—41 var han Bestyrer af en af ham i Lund grundet Privatskole. G. opholdt sig 1843—44 i Berlin, hovedsagelig beskæftiget med Studiet af den Hegel'ske Filosofi. 1842 blev han Adjunkt ved Lund's Universitet i romersk Veltalenhed og Poesi og Professor i praktisk Filosofi 1847; paa Rigsdagen 1847—48 var han gejstligt Medlem og indvalgtes i Lovudvalget. G. var Statsraad og Chef for Ekklesiastikdepartementet 1848 — 52; i denne Egenskab havde han en ret betydelig Del i det af Regeringen 1848 udarbejdede Repræsentationsforslag, ligesom han lagde Grunden til de svenske Skolers nuværende Organisation og 1852 udfærdigede ny Vedtægter for Universitetet. G. blev Biskop i Kalmar Stift 1852. Han deltog i Rigsdagssamlingen 1853— 54, i Kirkemøderne 1868 og 1873 og i Kirkelovskomiteen, hvor hans ualmindelige Lærdom og Skarpsind paa en indflydelsesrig Maade gjorde sig gældende. Efter hans Død udgav O. Svahn hans »Valda Skrifter« [1876—78]. (Litt.: Snoilsky, »Lefnadsteckning ofver G.« [»Svenska akademiens handlingar« [52. Del] og »P. G., Minnesteckning af O. Svahn« [1880]). *A. B. B.*

Gendaab se Gendøbere.

Gendarmer (fr.). Allerede i den tidlige Middelalder anvendtes Benævnelsen *Gens d'armes* [zada'rm] paa de franske Kongers Livvagt, men Navnet blevførst officielt, da Karl VII 1445 oprettede et staaende Rytteri (*compagnies d'ordonnances*), inddelt i 15 Kompagnier å 100 G., i Begyndelsen udelukkende sværtbevæbnede Lanseryttere. Hver G. med Følge, bestaaende af 5 Mand, nemlig en Page (*valet*), en Væbner (*coutillier*) samt 3 Armbrøstskytter (*archers å cheval*), dannede en fuldstændig Lanse (*lance fournie*). Dette Korps, der i Tidernes Løb undergik forskellige Forandringer, stod indtil dets Opløsning 1788 i stor Anseelse. Lignende mindre Korps fandtes senere i enkelte andre Stater. I Frankrig opkom vel igen i kort Tid Navnet G. paa et til Anvendelse i Felten bestemt Korps, men 1792 overførtes Benævnelsen paa det saakaldte *Maréchaussée*, et Korps, hvis Opgave det var at vaage over den almindelige Sikkerhed; og denne Anvendelse af G. til Polititjeneste efterlignedes efterhaanden rundt om i Europa. G. danne derfor nu et til Polititjeneste, næsten overalt militært organiseret Korps, der rekruteres af Underofficerer og Mandskab, der have gjort god Tjeneste i Hæren, og som skønnes at være i Besiddelse af de Egenskaber, der kræves i Polititjenesten. G. ere dels beredne, dels uberedne og forrette hovedsagelig Tjeneste i Landdistrikterne. Ofte gives der G. en særlig Bemyndigelse til i paakommende Tilfælde at gøre Brug af deres Vaaben. De ere som oftest underkastede de militære Love, men ere tillige under visse Forhold underordnede de stedlige Politimyndigheder. I Danmark haves et mindre Korps, Grænsegendarmeriet, til Bevogtning af Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Ved foreløbig Lov af 27. Oktbr. 1885 oprettedes som Bestanddel af Hæren et Gendarmerikorps, inddelt i 4 Afdelinger i Kjøbenhavn, Ringsted, Kolding og Aarhus, fra hvilke Stationer Detachementer udsendtes til mange forskellige Steder i Landet. Korpset, der stod umiddelbart under Krigsministeren og havde til Formaal at yde de civile Myndigheder Understøttelse til Opretholdelse af den offentlige Sikkerhed, var dels beredent, dels uberedent. Det ophævedes fuldstændig 1894. Se endv. Feltgendarmeri. *B. P. B.*

Gendebien [žãdbjæ'], Alexandre, belgisk Politiker, født 4. Maj 1789 i Mons, død 6. Decbr. 1869 i Bruxelles. Han blev 1811 Advokat i Bruxelles, medvirkede 1828 ved Dannelsen af den liberale Union o: Forbundet mellem det klerikale og liberale Parti imod den nederlandske Regering og forsvarede s. A. Potter mod Anklagen for Højforræderi. Efter de første Uroligheder i Bruxelles i August 1830 var han en af dem, der drog til Haag for at udvirke Indrømmelser, men efter Septemberopstanden blev han Medlem af den provisoriske Regering og sendtes til Paris for at opnaa en fransk Prins til Konge og søge Hjælp imod en mulig preussisk Indblanding. Siden 1833 var han en afgjort Modstander af Kong Leopold og dennes Ministre, hvem han gentagne Gange beskyldte for at bryde Forfatningen og forraade den nationale Uafhængighed. Han misbilligede navnlig afgjort de Indrømmelser, der gjordes det europæiske Diplomati, og særlig Delingen af Limburg og Luxemburg. Da den endelige Ordning var truffen 1839, og hans Bestræbelser altsaa havde vist sig frugtesløse, trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. Senere var han Generalkasserer for Velgøren-

hedsforvaltningen i Bruxelles. (Litt.: Juste, »Alex. G.« [Bruxelles 1874]). *E. E.*

Gendron [žädrõ'], Auguste, fransk Historiemaler, født 1818 i Paris, død Juli 1881 smst. G., Elev af Delaroche, yderligere udviklet ved Rejser til Italien, har gjort megen Lykke ved sin smagfulde Kunst, der virker koloristisk tiltalende uden at byde noget malerisk fremragende, i Formgivning flydende og linieskøn uden at være særlig udsøgt i saa Henseende, og som ved dens interessevækkende Emner og følelsesfulde elegiske Grundtone har slaaet an hos Publikum. Snart har han malet mytologiske Stykker (»Willis og Sylfiderne etc.«, »Nymfer ved Adonis'es Grav«, »Athens Tribut til Minotauros« [1876]), snart kristelige (»Den hell. Katharina's Lig bæres af Engle« [1847] etc.) snart, og maaske med mest Held, Scener fra Renaissancens Tid (»Florentinsk Søndag« [1855, Luxembourg-Mus.], »En ung Venetianerindes Begravelse« [1859]), snart historiske (»Tiberius paa Capri«); andre bekendte Værker ere: »En ung kristen Kvinde, der omvender sin elskede« [1849], »Druidisk Menneskeoffer« [1850], »Francesca da Rimini og Paolo i Underverdenen« [1852], »De ukloge Jomfruer«. Større dekorative Arbejder har han udført bl. a. for Louvre og Kirken St. Gervais i Paris. *A. Hk.*

Gendøbere (Anabaptister, Døbere), Medlemmer af et kristeligt Parti, som forkaste Barnedaaben og derfor gendøbe de barnedøbte; Navnet stammer fra Modstanderne; selv kalde de sig Døbere, thi de betragte de voksnes Daab som den første og eneste. Ved G. forstaar man hovedsagelig den radikale religiøse Retning paa Reformationstiden; de vilde bryde helt med det overleverede og gaa tilbage til den apostoliske Tidsalder, hvor der intet Embede fandtes, men alle vare Præster, og hvor Aanden herskede uden Baand. Den hellige Skrift skulde være eneste Rettesnor baade for det kirkelige og det politiske Liv, Gud alene være Konge og de af ham besjælede styre Verden. De bleve forfulgte baade af Staten og af Kirken, og under Forfølgelsen, som de taalte med ægte Martyrfrejdighed, udvikledes det sværmeriske hos dem, og de profeterede i gammeltestamentlig Stil mod den onde Verden, hvis Ende var nær, og om det forestaaende Herlighedsrige, Tusindaarsriget, hvor de hellige alene skulde herske, hvor der var Frihed, Lighed og Broderskab med Ejendomsfællesskab. Som Følge af deres konsekvente Subjektivisme træffer man de forskelligste Afskygninger blandt dem, lige fra den fineste Mystik til det ekstatiske og erotiske Sværmeri, fra den kraftigste Tro til den fladeste Rationalisme. Reformationstidens G. fortsætte den kirkefjendtlige Religiøsitet, som hele Mellemeuropa var gennemsyret af i Slutningen af Middelalderen, og som stod i Forbindelse med Valdesierne, Hussitterne og de franciskanske Tertiarer og Spiritualer, men som først rigtig fik Luft under de bevægede Forhold i Beg. af 16. Aarh. G. havde deres Arnesteder i Haandværkerkredse. — G. ere de Profeter fra Zwickau, der kom til Wittenberg 1521, men som bleve afviste af Luther; deres Leder var Thomas Miinzer (s. d.), der med Magt vilde virkeliggøre sine Idealer og spillede en Hovedrolle i Bondekrigen (s. d.) 1525. Fra Zwingli's Kreds udgik en gendøbersk Bevægelse, og i Sydtyskland bredte den sig stærkt og greb der ogsaa nogle af de højere Kredse, men 1527 begyndte baade katolske og protestantiske Øvrigheder en voldsom Forfølgelse af G., og 1528 befalede Kejser Karl V, at de skulde udryddes med Magt. Sydtyskeren Melchior Hofmann (s. d.) blev paa samme Tid G.'s Leder i Nordtyskland og Holland, og han samlede de forskellige gendøberske Retninger om sine Profetier, der gik ud paa, at Tusindaarsriget, den ideale Stat, skulde oprettes 1533. Holland blev G.'s Midtpunkt, og del var hollandske Haandværkere, der 1534 oprettede Tusindaarsriget i Münster, hvor Skrædder Johan af Leyden herskede som Zionskonge ved Hjælp af Bøddelen over et Samfund med Ejendoms- og Kvindefællesskab. Efter at Riget i Miinster Juni 1535 var bleven omstyrtet af Byens katolske Biskop og protestantiske Fyrster, vare G. kurerede for deres politisk-sociale Sværmerier. Menno Symons samlede de hollandske G. (se Mennonitter), og deres Tanker fortsattes af de Mænd og Kvinder, som traadte i Opposition til den lutherske Statskirke, og i Pietismen levede de paa mange Maader atter op. Baptisterne (s. d.) ere G.'s nærmeste Arvetagere, selv om de ikke kunne siges direkte at være udgaaede fra dem. (Litt.: Erbkam, »Gesch. der protest. Sekten in Zeitalter der Reformation« [Hamburg 1848]; Goebel, »Gesch. des christl. Lebens in der rheinisch-westphal. evangel. Kirche« I, [Coblenz 1849]; Cornelius, »Gesch. des Miinsterschen Aufruhrs« I—II [1855—60]; samme, »Die niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Ministers« [München 1869]; Chr. Sepp, »Geschiedkundige Nasporingen« [Leyden 1872]; A. Ritschl, »Gesch. des Pietismus« I [Bonn 1880]; Moltesen, »Fredrik Brekling« [Kbhvn. 1893]; Bahlmann, »Die Wiedertäufer zu Minister« [Miinster 1894]; E. Müller, »Die Bernischen Täufer« [Frauenfeld 1895]). *L. M.*

Gêne [fr. zæ'n, da. sjæ!nº], Tvang, Besværlighed, Ubehagelighed. Byrde; sans gene, utvungen, ligefrem; genere, falde besværlig, plage; genere sig, paalægge sig Tvang, gøre Omstændigheder, være undselig; genánt, besværende, ubehagelig; genert, forlegen, undselig, tvungen.

Genealogi (græ.) er Læren om Slægternes Oprindelse, Udbredelse og Sammenhæng. Den er af stor Betydning ikke alene for den historiske Videnskab, idet de fremragende Slægters Rækkefølge danner en Hovedtraad i den fremadskridende Historie, men ogsaa i Arvesager. Allerede Oldtidens Folk, Ægyptere, Jøder og Grækere, kendte Slægtregistre, hvis Førelse i Jødeland var overdragen til Levi Stamme, men de bestode kun i en Opramsning af Navne fra Fader til Søn. I Bibelen findes Slægtrækker, der strække sig over mange Aarhundreder (se Christi Forfædre fra Abraham hos Matth. I, I—16). Først langt ned i Middelalderen, samtidig med Samfundets ny Klasseinddeling, kom der System i Slægtsoptegnelserne, men det var et saare uheldigt System. Man opstillede Stamtavler efter uklare Familietraditioner, og hvor disse slap op, digtede man videre. De latterligste Forsøg gjordes alle Vegne paa at knytte Slægterne til berømte Mænd, endog til Oldtidens Heroer. I Norden søgte man tilbage til Odin som sin Stamfader, i Syden til de trojanske Helte; de, som lode sig nøie med Karl den Store og hans

Mænd, vare forholdsvis beskedne. Den ældre genealogiske Litteratur er derfor gennemgaaende værdiløs, og først fra 17. Aarh., da der indkom en kritisk, paa Arkivstudier baseret Metode i den almindelige Historieforskning, kan der tales om paalidelige genealogiske Værker, og først fra den Tid kan man betragte G. som en Hjælpevidenskab for Historien. Banebryderen er Franskmanden André Duchesne, efterfulgt af Saint Marthe og Hozier, i England af Duydale, i Tyskland af Ritterhusius og Spener. De forkastede Sagnhistorierne og Traditionerne og søgte at skaffe Beviser frem. Hübner, hvis store genealogiske Tabeller fra I. Halvdel af 18. Aarh. endnu roses som paalidelige, var dog ikke naaet videre, end at han lod tyske Fyrstehuse nedstamme i lige uafbrudt Linie fra Høvdinger, der angaves at have levet før Christus.

I 17. Aarh. finde vi flere danske Adelsfruer, Lisbeth Brysle, Thale Ulfstand, Sophie Brahe og Jytte Gyldenstierne, syslende med baade Heraldik og G. ved at sammenskrive baade Vaabenbøger og Slægtbøger, og ikke faa fulgte deres Eksempel. I 18. Aarh. samlede Klevenfeldt, hvad han kunde overkomme af haandskrevne Bidrag til den danske Adels Slægtshistorie, og hans Samlinger gælde endnu for et Hovedgrundlag. 1777 stiftedes efter Kateket Oluf Bang's Initiativ »det kgl. genealogiske og heraldiske Selskab«, som udgav »Leksikon over adelige Familier« i 2 Bd., senere »Magazin til den danske Adels Historie« [1824] og »Genealogisk-biografisk Arkiv« [1848—49], og dermed standsede Selskabet sin Virksomhed. 1879 stiftedes »Samfundet for Dansk-Norsk G. og Personalhistorie«, som udgiver »Personalhistorisk Tidsskrift«. Af nyere danske Genealoger kunne nævnes Lengnick, Königsfeldt, Hunderup, Thiset og Elvius, der har stiftet »Genealogisk Institut«. Et Hovedværk i den danske genealogiske Litteratur er »Danmark's Adels Aarbog«, udgivet fra 1884 af Thiset i Forening med Hiort-Lorenzen-, hvilken sidste sammen med Elvius har udgivet et Bind »Patriciske Slægter« [1891]. Den genealogiske Litteratur har overhovedet floreret stærkt i Danmark i sidste Halvdel af 19. Aarh., og mangfoldige Stamtavler om adelige og borgerlige Familier, endog nogle over store Bondeætter, have set Lyset. De ere dog af saare forskellig Værdi, og der findes ikke faa tarvelige Dilettantarbejder blandt dem. Som de ypperste af dem kunne nævnes »Familien Rosenkrantz'es Historie« af Konrad Barner [2 Bd., 1874—82] med Fortsættelse af Dr. A. Heise, »Bille-Ættens Historie« af Dr. Mollerup og Meidell [2 Bd., 1887—88],»Samlinger af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvass« af F. Hvass [5 Bd., 1861—90] og endelig den anselige Stamtavlesamling af Lengnick, som omfatter de fleste kendte borgerlige og ikke faa adelige Slægter. Den tiltagende Mængde Familielegater har affødt mange Legatstamtavler af blivende Betydning. I Norge dyrkes G. maaske endog nok saa videnskabelig som i Danmark. Dette Lands mest fremragende Genealoger ere B. Moe (1814—50), som ved sit »Tidsskrift for den norske Personalhistorie« [1.—2. R., 1846—50] grundlagde G.'s Studium i Norge for den nyere Tid, medens G. Munthe og J. Chr. Berg begge behandlede det middelalderlige Norge's G. og Heraldik, Lassen, Huitfeldt-Kaas, Thomle, A. Collett, C. Delgobe og Frk. Wilhelmine Brandt, hvilken sidste ligesom Lengnick i Daumark har samlet et stort Materiale af Kirkebogsudskrifter og bearbejdet en hel Række af norske borgerlige Slægters Stamtavler. Ogsaa i Norge ere enkelte af de udgivne Familiehistorier af Forfatterne udvidede til omfangsrige Monografier af stort kulturhistorisk Værd, saaledes »En gammel Christiania-Slægt« [Collett] af A. Collett, »Efterretninger om Familien Sibbern« af H. J. Huitfeldt-Kaas, »Efterretninger om Familien Munthe« [1.—3. Bd.] af i Hartvig Munthe, »Slægten Vogt i gamle Dage« af L. J. Vogt, o. fl. Gamle og vidt forgrenede Bondeslægters G. ere behandlede i store Værker, bl. a. af Johs. Aga (»Slægttavler væsentlig fra Ullensvang«) og T. Lindstøl (»Stamtavler fra østre Nedenæs«). En Oversigt (nu dog allerede forældet) over Norge's genealogiske Litteratur efter 1814 er given af L. Daae i »Personalhist. Tidsskr.« III [1882]. Sverige har siden 1854 haft sin »Ridderskaps och Adels Kalender«, udgiven af Anrep, hvis» Attartaflor« ere et Hovedværk. Af »Svenska Åttartal«, en righoldig Samling af Stamtavler over borgerlige Slægter, er der siden 1885 udkommet 10 Bd.

Ogsaa i det øvrige Europa blomstrer den genealogiske Litteratur frodig, og en Mængde Selskaber til dens Fremme ere dannede, bl. a. *La société héraldique et généalogique de France, Conseil héraldique de France,* »De Nederlandsche Leeuw«, »Adler« i Wien, »Herold« i Berlin, *Accademia Araldica Italiana, Istituto Araldico Italiano* o. m. fl., der alle udgive omfattende Tidsskrifter. Særlig Adelshistorien trives yppig i alle Lande. Monografierne over fremragende Slægters Historie kunne tælles i Hundredevis i Frankrig, Tyskland, Italien og Spanien. I England begyndte John Debrett 1805 »The Peerage of the United Kingdom of Great Britain & Ireland«, fulgt 1813 af »The Baronetage of England«, senere kom Sharpe med et lignende Værk, »Genealogical Peerage of the British Empire«, og 1832 Lodge med sin »The Peerage and Baronetage of the British Empire«. Debrett's og Lodge's Værker udkomme endnu hvert Aar. 19. Aarh.'s mest fremragende engelske Genealog er dog John Burke. Frankrig har sin »Annuaire de la Noblesse de France« [begyndt 1845], Belgien sin »Annuaire de la Noblesse de Belgique« [fra 1847], Holland sin »Jaarbook van den Nederlandschen Adel« [fra 1888], Finland sin »Ridderskaps och Adels Kalender«, af hvilken dog kun 4 Aargange ere udkomne 1858, 1872, 1883 og 1890, Italien sin »Annuario della Nobilta Italiana« [fra 1878], »L'Araldo, Almanacco del Napoletano« [fra 1877] og en »Calendario d'Oro« [fra 1889], Spanien sin »Annales de la Nobleza de Espana« [fra 1881], Rusland sin »Annuaire de la Noblesse de Russie« [1889 og 1892]. I Tyskland findes dog de ældste Hof kalendere og Adelsaarbøger; at Gothakalenderne udkom »Hofkalender« allerede 1764, »Taschenbuch der gräflichen Hauser« 1825, »Taschenbuch der freiherrlichen Hauser« 1848; de udkomme alle tre hvert Aar, førstnævnte tillige paa Fransk. Af andre lignende tyske Værker kunne nævnes »Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser« [19 Aargange til 1894 i Brunn], »Handbuch des preussischen Adels« [2 Bd., Berlin 1892—93], »Genealogisches Taschenbuch des Uradels« [2 Bd., Brunn

1891—92], »Jahrbuch des Deutschen Adels«, udg. af »Deutsche Adelsgenossenschaft« [Berlin 1896].

Ogsaa i Dyreverdenen spille Stamtavlerne en betydelig Rolle, idet der for at godtgøre Racedyrs, baade Hestes, Hornkvægs og Hundes, Renhed føres omhyggelige Lister over deres Forfædre. *H.-L.*

Genée [zne'], Richard Franz Friedrich, tysk Operettekomponist, født 7. Febr. 1823, død 15. Juni 1895, var oprindelig Mediciner, men valgte snart Musikerkaldet og blev Kapelmester, først ved forskellige tyske Smaascener, derefter fra 1867 ved Theater an der Wien. I Wien, hvor han forblev til sin Død, gjorde G. sig bekendt som Komponist af en Række Operetter, af hvilke mange opnaaede megen Folkeyndest og opførtes uden for Wien; bekendtest er »Der Seekadet« [1876]. G., der endvidere har komponeret Mandskor og Sange (særlig i humoristisk Genre), har ogsaa leveret Tekstbøger til sine Kolleger Johan Strauss, Suppé og Millöcker, ligesom en af hans Operetter er skreven i Forening med Flotow. *W. B.*

Genée [žne'], Rudolf, tysk Dramatiker, er født i Berlin 12. Decbr. 1824. Han lærte først Xylografi, men blev snart hendragen til Teateret og skrev nogle Smaating til forskellige Scener, indtil han naaede at faa Fantasikomedien »Das Wunder« opført paa Hofteateret. Han havde dog mange Kampe at gennemgaa og maatte en Tid ernære sig som Journalist og som Redaktør (»Danziger Zeitung«, »Koburger Zeitung«), medens han arbejdede paa sin Uddannelse og navnlig studerede Shakespeare. Da han havde erhvervet sig et indgaaende Kendskab til dennes Mesterværker, optraadte han som Oplæser i Koburg med saadant Bifald, at han derefter foretog et sandt Triumftog igennem Tyskland som Shakespeare-Oplæser [1865]. Han bosatte sig nu 1867 i Dresden, men har siden 1879 levet i Berlin, hvor han (1896) holder Shakespeare-Forelæsninger ved »Victoria-Lyceum«. Af hans Lystspil udkom 1. Bd. 1879. Af hans mere litterære Arbejder maa især fremhæves »Shakespeare, sein Leben und seine Werke« [1871], »Geschichte der Shakespeare'schen Dramen in Deutschland« [1868]. *C. A. N.*

Genélli [dže-], 1) Bonaventura, tysk Tegner og Maler, født 1798 i Berlin, død 13. Novbr. 1868 i Weimar. G. tilhørte en bekendt Kunstnerfamilie; Bedstefaderen, en Italiener, blev kaldet fra Kjøbenhavn til Berlin; Faderen, Janus G. (født i Kbhvn.), og senere Berlin's Akademi uddannede ham. I Rom (hertil 1820) levede han et fuldblodigt Kunstnerliv, stærkt optagen af Carstens'es antikiserende Retning og af Michelangelo's og Rafael's Kunst, udførte, med suveræn Foragt for det pekuniære Udbytte, forskellige Udkast (1829 Akvar. »Samson og Dalila«) samt en Del aandrige, saftige Karikaturer og tog 1832 til Leipzig for at udsmykke det Härtel'ske Hus, et Foretagende, der strandede paa Halvvejen. 1836—59 levede han i Miinchen, lidet paaagtet, ofte yderlig forarmet, for stolt til at ville bøje sit Kunstnersyn ind under den herskende Smag; skabte her talrige Tegninger og Akvareller, de senere saa berømte Cyklus'er: »En Ødelands Liv« [18 Bl., 1840], »En Hekses Liv« [10 Bl., 1842—43], »Omrids til Homer« [1844], »Omrids til Dante's Div. Comm.« [1847—52], disse som meget andet senere gengivne i Stik, nogle af ham selv, eller Litografi (»Satura« [Leipzig 1871]). Mæcenen Grev Schack bragte ham atter økonomisk paa Fode; for ham udførte han her og i Weimar (kaldet hertil af Storhertugen) adskillige Malerier, delvis efter Udkastene til Härtel: den ypperlige Akvarel »Ezechiel's Syn«, »Europa's Rov«, »Herakles Musagetes og Omfale«, »Lykurgos-Slaget«, det berømte »Teaterforhæng« etc. G.'s af klassisk Form og Idéverden optagne Kunst virker mere gennem Form end Farve og mere gennem »skønne«, maniererede Omridslinier end ved sikker Formgivning; han er ligegyldig for det tekniske, forsømmer et flittigt Naturstudium, hans Typer ere monotone (brugte stadig sig selv som Model), men hans Kunst er egen, grandios med dens fantasifulde Komposition, digteriske Kraft og Skønhedsfølelse (se hans mange Tegninger; henv. 300 i Wien's Akademi). Hans Billedcyklus »Das Leben eines Kunstlers« (24 Komp., kobberstukne) er en Slags Selvbiografi. (Litt.: Rosenberg, »Gesch. d. mod. Kunst«, II, S. 113—39, med Litteraturhenv. [1894]).

2) Camillo, født 30. Marts 1840, død 19. Jan. 1867 i Weimar, ovenn.'s Søn og Elev, uddannet paa München's Akademi og i Wien (Rahl), virkede ogsaa særlig som Illustrator (Bojardo's »Forelskede Roland«). *A. Hk.*

General er Betegnelsen for den højeste Officersklasse. Oprindelig forekom G. kun i den franske Hær og i Sammensætninger, saaledes *Capitaine G., Colonel G.* o. s. v. Først i 16. Aarh. i Frankrig og senere i andre Stater anvendtes Betegnelsen G. paa den højestkommanderende, idet man ved G. vilde angive, at han ikke kommanderede en enkelt Troppeafdeling eller et enkelt Vaaben, men udøvede Indflydelse paa hele Hæren i Alm. Efterhaanden som Hærorganisationen udviklede sig, indførte man forskellige Generalsgrader (se nedenf.). Undertiden benævnes den højestbefalende for hele Hæren *G. en chef.* I den danske og norske Hær findes 2 Generalsgrader, Generalløjtnant og Generalmajor (s. d.); Betegnelsen G. alene er en Æresgrad. *B. P. B.*

Generaladjutant kaldes en i Adjutantstilling hos Fyrster ansat General. Tidligere var det i Danmark den General, der stod i Spidsen for Kongens Adjutantstab, og som i Enevældens Tid havde en vigtig Post i Hærens Bestyrelse. *B. P. B.*

Generaladmiral, en Titel, der tidligere brugtes til Søs, og som betegner den Mand, der er bestemt til at føre Flaaden under Krig. Før 1663 kaldtes han Rigsviceadmiral. I Danmark og Norge indførtes Betegnelsen første Gang 1663, da Curt Sivertsen Adelaer ansattes i dansk Søkrigstjeneste; han var da underlagt Rigsadmiralen (hvis Værdighed da nærmest svarede til en Marineministers); senere gaves den til Cornelius Tromp, en Hollænder, der 1676—78 førte den danske Flaade. Nogle enkelte andre have senere erholdt Værdigheden, Jens Juel og U. C. Guldenløve.

G.-Løjtnant har været en lignende Værdighed, som enkelte særlig fortjente Admiraler have erholdt, saasom Niels Juel og Fr. Danneskjold-Samsøe. Sidste Gang tildeltes den titulært til Admiral Fr. Hoppe (1770—76). *C. L. W.*

Generaladvokat er i Frankrig, Italien, Belgien og flere Stater Benævnelsen for de Advokater, der i forskelligt Antal ved Kassations- og

Appelretterne under Generalprokurøren som Chef varetage Udøvelsen af de *ministère public* (o: den offentlige Anklagemyndighed) paahvilende Hverv, navnlig ved at optræde under selve Playdoyeren eller den egentlige Saggivelse og Domsforhandling ved de henholdsvise Domstole. *C. V. N.*

Generalafstemning, den afsluttende Afstemning, hvorved et Forslags Skæbne som Helhed afgøres, efter at dets enkelte Paragraffer ved særlig Afstemning ere vedtagne. En saadan finder i de lovgivende Forsamlinger Sted ved Lovforslagets sidste (i Reglen tredje) Behandling, og forud for denne gives da regelmæssig Lejlighed til fornyet Debat over Lovforslaget som Helhed i den Skikkelse, hvori det foreligger efter de forudgaaede Afstemninger. *K. B.*

Generalagent se Agent S. 315.

Generalangivelse kaldes den Fortegnelse over Ladningen, som enhver Skibsfører skal afgive til Toldvæsenet ved Fartøjets Ind- og Udklarering. Ankommer Skibet fra udenrigsk Sted, maa Ladningen være nøjagtig opgivet i G. Ved uemballerede Varer (Styrtegods, som Kul, Salt, Korn o. l.) angives Slags og Mængde (event. i fremmed Maal eller Vægt). Varer i Kasser, Fustager, Baller etc. (Stykgods) angives kun med Mærker og Antal af de forskellige Partier til hver enkelt Modtager, saafremt Varerne oplægges paa Toldboden; ellers maa Indholdet tillige være angivet. Ved Indklareringer fra indenlandske Steder træder den medbragte Toldseddel i Stedet for G., og ved Udklareringer saavel til Ind- og Udland affattes G. nu mere eller mindre summarisk. *C. W. K.*

Generalauditør er i Danmark og Norge Betegnelsen for den Embedsmand, som under de vedkommende Statsraader eller Ministre staar i Spidsen for den militære Retspleje ved Hær og Flaade, fungerer som Retskonsulent for de henholdsvise Ministerier, og under hvis Overtilsyn de øvrige Auditører udføre deres Tjeneste. Begge Etater ere nu i hvert af Rigerne samlede under en fælles G., der i hvert af Landene udnævnes af Kongen, i Reglen blandt Mænd, som ere eller have været Auditører. Foruden at disse sidste have at afgive periodiske Indberetninger om de af dem behandlede Sager til G., ere de berettigede til at henvende sig til ham i tvivlsomme Tilfælde og forpligtede til at indmelde formentlige, betydeligere Misgreb ved Retsplejens Udøvelse fra de Jurisdiktionschefers Side, ved hvis Afdelinger de ere ansatte, saavel som til paa Forlangende at meddele ham alle de Oplysninger, han i saa Henseende maatte affordre dem.

I Danmark er G. tillige — afset fra de under Generalkrigsret (s. d.) hørende Sager — den Myndighed, gennem hvilken de almindelige Krigsretters Domme, for saa vidt saadant overhovedet tilstedes, nærmere sigtes og prøves. Naar nemlig en Jurisdiktionschef formener, at der er begaaet væsentlige Fejl ved en Sags Behandling og Paadømmelse fra Auditørens eller Krigsrettens Side, kan han forlange den indsendt til G.'s Revision, og hvis Sagen er en saakaldet »Remissionssag« o: en Sag, i hvilken Officerer eller nogen med Ridderkors eller Dannebrogsmændenes Hæderstegn benaadet er bleven dømt til Fæstningsarrest eller strengere Straf, eller i hvilken nogen Militærperson uden Hensyn til Rang eller Charge er bleven ikendt Straf af offentligt Arbejde eller højere Straf, skal den stedse tilstilles G. til Granskning, ledsaget af Dommen, som derfor saa længe ikke maa offentliggøres, og samtlige Akter. Finder nu G., at Krigsretten har været inkompetent, kan han hjemvise Sagen til Behandling ved rette Værneting; finder han, at der er blevet afsagt en forkert Dom paa Grund af urigtig Anvendelse af Loven, kan han paalægge Krigsretten, som det hedder, »en anden retmæssig Dom at forfatte, som de for Gud og Kongen agte at forsvare«, og finder han, at der mangler væsentlige Momenter i Sagens Oplysning, kan han, om fornødent, hjemvise den til disses Erhvervelse og som Følge deraf til ny Doms Afsigelse. Efter Tilendebringelsen af denne reviderende Virksomhed og paafulgt Afhjælpning af Manglerne, hvis saadanne have været befundne, afgiver G. sin Relation, der indtil 1854 var rettet til Kongen umiddelbart, men nu gaar gennem vedkommende Ministerium, i hvilken han giver en kort Beretning om Sagens Sammenhæng og Behandling og indstiller den fældede Dom til kongelig Stadfæstelse eller Formildelse, naar Benaadningsgrunde eller andre Hensyn tale derfor. Den kongelige Viljestilkendegivelse paategnes Dommen, paraferet af Ministeren, og tilstilles Krigsretten, hvorefter den af denne i nyt Møde meddeles den tiltalte.

I Norge er denne G.'s Remissionsvirksomhed endnu kun bevaret under Krigsforhold. I Fredstid er der derimod ved Grl.'s § 89 jfr. Lovene af 1. Juli 1816 og 3. Aug. 1824 indført en virkelig Appel for en stor Del Krigsretssager, idet Højesteret tillige med 2 høje Officerer (mindst Stabsofficerer), udnævnte af Kongen for et Aar ad Gangen, henholdsvis for Hær og Flaade efter Sagens Oprindelse, udgør anden og sidste Instans i alle de Krigsretssager, som angaa Liv eller Ære eller Charges Fortabelse eller Frihedens Tab for længere Tid end 3 Maaneder, eller som, hvis det er en Civilsag, angaa Penge eller Gods til mindst 400 Kr.'s Værdi. I disse Sager indskrænker G.'s Virksomhed sig væsentlig til, at han udtager Stævningen til Højesteret, saafremt den domfældte ønsker Appellen, eller det offentlige finder den fornøden, lader den forkynde ved paagældende Jurisdiktionschef for alle vedkommende og derefter lader den aflevere betimelig paa Højesterets Justitskontor. *C. V. N.*

Generalbalance, i Bogholderi den Sammenstilling af vedkommende Virksomheds Aktiver og Passiver, som efter Reglerne for Hovedbogens Afslutning og under behørig Hensyntagen til Aktivernes virkelige Værdi foretages efter Udløbet af hvert Driftsaar, og som sammen med Gevinst- og Tabs-Konto danner Aarsopgørelsen. Kaldes ogsaa Aarsbalance eller Slutningsbalance. Se Balance, Bogholderi, Status. *C. V. S.*

Generalbaptister se Baptister.

Generalbas, der nutildags ofte bruges i samme Betydning som Harmonilære, Musikteori, betegnede oprindelig en i Slutn. af 16. Aarh. i Italien først forekommende musikalsk Noteringsmaade, som bestod deri, at man over den i Noder udskrevne Basstemme angav de til de forskellige Akkorder hørende Intervaller ved Hjælp af Tal (Signaturer, Cifre), der anbragtes over eller under

Basstemmen — eller rettere sagt, G. betød en saaledes becifret Basstemme. G. havde altsaa samme Betydning som nutildags et Klaverudtog, idet den sparede den til en flerstemmig Sangkomposition akkompagnerende Cembalist eller Organist selv at uddrage de fornødne Harmonier af Partituret. Men Generalbasspillet var en Kunst, der krævede en grundig Kender af Harmonilærens Love og Regler; thi Akkorderne skulde forbindes efter Stemmeføringens Regler, og Tallene kunde vel angive de paagældende Toner, men ikke deres Beliggenhed i de forskellige Oktaver, ligesom den givne Sats som oftest maatte udstyres med Løb, Triller, Forslag o. s. v. Nu er denne Noteringsmaade fuldstændig gaaet af Brug, og Generalbasspillet derfor ogsaa; Generalbasledsagelsen i de gamle Mesteres Værker er som oftest omarbejdet til en fuldt udskreven Orgel- eller Klaverledsagelse (Rob. Franz har bl. a. indlagt sig stor Fortjeneste paa dette Omraade), og G. anvendes nu kun som Øvelsesmiddel ved Studiet af Harmonilæren. *S. L.*

General-Court [dže'nəralkå,ət] var i Massachusetts og et Par andre af Kolonierne i Ny-England det oprindelige Navn for den folkevalgte Forsamling og bruges endnu i Massachusetts som Fællesnavn for Statens to lovgivende Forsamlinger, medens man ellers i Nordamerika bruger Navnet *General-Assembly*. *E. E.*

Generaldebat, den almindelige Forhandling af et Forslags Principper modsat Drøftelsen af dets Enkeltheder. Efter Forretningsordenen for det østerrigske Rigsraads Repræsentanthus, hvor dette tekniske Udtryk bruges, finder en udsondret almindelig Forhandling Sted ikke blot ved et Lovforslags 1. Behandling (1. Læsning), men ogsaa ved dets 2. Læsning, umiddelbart forud for Drøftelsen af Enkelthederne. Ellers er det i Reglen i Parlamenterne Praksis, at den almindelige Forhandlings Sted er ved 1. Behandling, samt til Slutning ved 3. Behandling,-umiddelbart før Generalafstemningen. *K. B.*

Generaldecisorāt (for det indirekte Skattevæsen, for Postvæsenet o. s. v.) var tidligere (fra 1848) Betegnelse for tilsvarende Afdelinger i Centraladministrationen, der nu kaldes henholdsvis I., 2. og 3. Revisionsdepartement, og hvorunder henhøre Finansministeriets Regnskabs-Revision og Decision. *C. W. K.*

Generaldirektorāt er i Danmark Betegnelse for de Myndigheder, der have den øverste Ledelse af de Staten underlagte 4 Administrationsgrene: Skattevæsenet, Postvæsenet, Telegrafvæsenet og Statsbanedriften. Hver af disse G. forestaas af en Generaldirektør. G. for Skattevæsenet danner en Del af Finansministeriet, men har ligesom G. for Statsbanedriften, der er underlagt Indenrigsministeriet, et Sekretariat i vedkommende Ministerium som Gennemgangsled i Forholdet til Ministeren. G. for Postvæsenet danner en selvstændig Del af Indenrigsministeriet, og Generaldirektøren refererer direkte til Ministeren, hvad der ogsaa gælder Generaldirektøren for Telegrafvæsenet, som tillige er Chef for Indenrigsministeriets 2. Departement. — Norge har kun for Jærnbanerne et G. *O. K.*

Generaldivisor se Rentesregning.

Generale Kurs og Distance, et Udtryk der forekommer i Navigationen. Naar et Skib i Løbet af nogen Tid har udsejlet forskellige Kurser med et forskelligt Antal Kvartmil paa hver, kan der blive Spørgsmaal om, hvor langt og i hvilken Retning det til Slutning er kommet frem. I Stedet for at afsætte samtlige Kurser med tilhørende Distancer (angivne i Kvartmil) i Kortet foretages da en Beregning, Sammenkobling ved Hjælp af de nautiske Tabeller, hvorved man finder den Kurs og Distance, der i sig indeholder samtlige de udsejlede. Det er denne, der benævnes den g. K. o. D. *C. L. W.*

Generalfeltmarskal er i Tyskland den højeste Generalsgrad, der som Regel kun opnaas efter et sejrrigt Felttog. I Rang med G. staar i Tyskland og Østerrig Generaloberst i Infanteriet og Kavaleriet og Generalfelttøjmester, hvilke Benævnelser nærmest ere Ærestitler for Hærinspektørerne og Vaabeninspektørerne. *B. P. B.*

Generalfelttøjmester se Generalfeltmarskal og Felttøjmester.

G. og Chef for Artilleriet benævnes i Norge den Generalsperson, som staar i Spidsen for dette Vaaben; han kan enten være Generalløjtnant eller Generalmajor. *F. F. W. H.*

Generalfiskal, et efter 1660 i Danmark oprettet Embede som øverste Statsanklager, hvem det paalaa, i vigtigere Tilfælde efter Konference med Generalprokurøren, at paatale Embedsforseelser og i det hele alle Statsforbrydelser, idet han, som det hed i hans Instruks, skulde paase, at intet foretoges mod Kongens Suverænitet og Arverettighed samt andre Regalier, og at Kongens Mandater og Forordninger vorder iagttagne. Fra først af skulde han tillige paatale alle Sager, Statskassens Interesse vedrørende, og fungerede saaledes for saa vidt i Lighed med den senere Kammeradvokat. Embedet besattes blandt Højesteretsadvokaterne, da han selv personlig skulde føre Sagen for Højesteret, medens han kunde lade andre paa sine Vegne paatale Sagen ved Under- og Overret. Under ham stod en Tid lang Underfiskaler (Land- og Provinsfiskaler), hvilke senere bortfaldt. Af G. skulle nævnes Wiwet (1763—65), der anklagede Struensee og Brandt, Skibsted (1789—1812), der anklagede P. A. Heiberg og M. C. Bruun, Treschow (1828—46), der anklagede David, O. Lehmann (1841—42 og 1845). G.'s Embede blev 1850 bestemt til at inddrages ved første Vakance og er derfor ikke blevet besat siden den daværende G., Blechinberg's Død 1863. Se i øvrigt Fiskal. *K. B.*

Generalforklaring kaldes den Kvartalsangivelse, som enhver Kreditoplagshaver straks efter Udløbet af Kvartalet (senest 4. i den paafølgende Maaned) maa afgive til Toldvæsenet. I denne G. (hvortil benyttes trykte Formularer) skal Oplagshaveren for hver enkelt Vare, han har taget paa Kreditoplag, oplyse: a) Beholdningen ved Kvartalets Begyndelse, b) hvad der er indgaaet paa Oplaget i Kvartalets Løb, c) hvad der er modtaget fra andre Oplag, d) udført til fremmede eller indenlandske Steder, e) borttransporteret til andre Kreditoplag, f) hvad der er afsat til Forbrug i Landet, og endelig g) Beholdningens Størrelse ved Kvartalets Udløb. Efter Modtagelsen af G. foretages Toldeftersyn af Kreditoplaget, og først derefter betaler Kreditoplagshaveren Tolden for de til Forbrug i Landet afsatte Varer. *C. W. K.*

Generalforpagter (*fermier général*) var Be-

egneisen paa Personer, som man i Frankrig overdrog Udbyttet af en Del indirekte Skatter, mod at de betalte dette med en bestemt Sum. Systemets første Anvendelse menes at gaa tilbage til 12. Aarh., og ved Overgangen til den nyere Tid var det helt gennemført. Colbert ordnede det saaledes, at medens man hidtil havde truffet Aftaler med enkelte Mænd om bestemte Afgifter i en bestemt Egn, overtog nu et stort Selskab af 40 *fer-miers généraux* (1755—80 var der 60) alle de paagældende Afgifter o: næsten alle indirekte Skatter i Frankrig mod at betale et vist aarligt Beløb. Det paalaa da Selskabet at besørge Skatterne opkrævede, det bar Risikoen for Mindreindtægt, fik Fordelen ved Merindtægt. Systemet gav især senere i Enevældens Forfaldstid Anledning til store Misbrug dels ved Besættelsen af disse indbringende Poster, dels ved Opkrævningen af Skatterne, som Selskabet naturligvis søgte at faa det mest mulige ud af. Ligeledes opstode meget uheldige Forhold ved, at *fermiers généraux* under Statens Finansnød kom til at staa i Forskud for store Summer til Staten og derved ofte gjorde Regeringen afhængig af deres Ønsker. Alt dette fremkaldte en vidtgaaende Mistænksomhed og stor Forbitrelse hos Befolkningen mod G. 1791 afskaffedes hele Institutionen ved Nationalforsamlingens ny Ordning af det franske Skattesystem. *P M.*

Generalforsamling, det øverste Organ i et Aktieselskab, Kreditforening eller anden Forening med et stort og vekslende Medlemstal, ligegyldigt om dens Formaal er af økonomisk, almennyttig eller selskabelig Art. Da det i en saadan Sammenslutning vilde være at arbejde med et alt for tungt virkende Maskineri, om alle Medinteressenters Samtykke skulde indhentes til hvert enkelt Udslag af Virksomhed paa Selskabets Vegne, er den daglige Drift lagt i en permanent Bestyrelses Hænder, ofte under Kontrol af et Repræsentantskab, og kun til Styrelsens Valg, Regnskabets Aflæggelse og Afgørelsen af vigtigere Anliggender udkræves Deltagelse fra alle Interessenters Side, hvilken foregaar paa G. o: indkaldte Møder af Aktionærerne eller Foreningens Medlemmer. De nærmere Regler om disses Indkaldelse, Aktionærernes eller Medlemmernes Stemmeret m. v. ville i Reglen være givne i vedkommende Aktieselskabs Statutter eller Forenings Love. Normalt skal Bestyrelsen indkalde i det mindste een G. hvert Aar til Regnskabs Aflæggelse og Valg af Bestyrelse. Ved Siden heraf vil oftest Bestyrelsen eller Repræsentantskabet eller et vist Antal Medlemmer kunne forlange ekstraordinære G. indvarslede til Afgørelse af forud angivne Anliggender, der efter Vedtægterne eller efter Sagens Natur udkræve G.'s Sanktion. Stemmeret udøve kun de mødende Medlemmer eller Aktionærer; dog kunne Aktionærer i Reglen lade møde for sig ved Fuldmægtig. I Foreninger, hvis Øjemed ikke væsentlig er af økonomisk Art, har hvert Medlem kun een Stemme. I Aktieselskaber o. 1. Interessentskaber kan Forholdet derimod være ordnet meget forskellig. Snart have Aktionærerne eller Andelshaverne en Stemme for hver Aktie, snart et forholdsmæssigt Antal Stemmer, beregnet efter Antallet af deres Aktier, som I Stemme for 1—10 Aktier, 2 Stemmer for 11—30 Aktier o. s. v. G. vælger selv sin Dirigent og tager Beslutning efter simpel Stemmeflerhed, hvor faa der end ere mødte, naar ikke Vedtægterne særlig kræve en kvalificeret Majoritet til den foreliggende Sags Afgørelse. Som øverste Organ kan G. i Reglen saavel forandre Selskabets Love som tage hvilke som helst Beslutninger angaaende dets Virksomhed. Dog kan den naturligvis ikke derved forringe udenforstaaendes Ret, lige saa lidt som den, hvor Medlemmernes Andelsret er af økonomisk Betydning, kan berøve de dissentierende Interessenter Rettigheder, der vare de ubetingede Forudsætninger for deres Indtræden i Selskabet. Derfor kræves f. Eks. i Reglen Enstemmighed for, at et Aktieselskabs G. kan beslutte Selskabets Fusion eller Sammensmeltning med et andet Aktieselskab (se Fusion). (Litt.: Torp, »Den danske Obligationsrets specielle Del«, 2. Afdeling [1887], særlig S. 259 ff.; Hagstrømer, »Om Aktiebolag« [1872]; »Den norske Aktielovkommissions Udkast« [Chra. 1894]). *K. B.*

Generalfuldmagt, en Fuldmagt, hvorved nogen i almindelige Udtryk bemyndiger en anden til at varetage hans Formuesanliggender overhovedet eller dog i alt Fald alle hans Forretninger af en vis Slags, f. Eks. Bestyrelsen af en Handel, en Landejendom e. desl. En saadan G. kan dog i Reglen ikke tages ganske bogstavelig, men maa forstaas med saadanne Begrænsninger, som naturlig udspringe af de kendelige Omstændigheder, hvorunder den er given; den kan derfor let give Anledning til Tvivl. Fremmede Love indeholde undertiden nærmere Bestemmelser om Udstrækningen af den Myndighed, der skal antages at være meddelt ved saadan i almindelige Udtryk affattet Fuldmagt (se saaledes den preussiske Landret, I. Del, Tit. 13, §§ 99—109; den østerrigske Lovbog, § 1008 og *Code civil,* Art. 1988). Saadanne Regler haves ikke i dansk Ret, men der opstilles almindelig i Jurisprudensen den Sætning, at en saadan Fuldmagt alene kan antages at bemyndige Fuldmægtigen til at foretage de Handlinger, der høre til almindelig Administration, i Modsætning til dem, der særlig gaa ud paa at arbejde fremad eller spekulere for Fuldmagtgiveren. Er det netop Meningen at tillægge Fuldmægtigen Beføjelse til Dispositioner af sidstnævnte Art, bør dette derfor udtrykkelig fremhæves i Fuldmagten (smlg. Fuldmagt og Prokura). *E. T.*

Generalguvernør er Benævnelsen paa en høj Embedsmand i en Provins eller By, hvem enten kun den civile Forvaltning er underlagt (Algérie), eller som tillige har Overkommandoen over de i hans Distrikt værende Tropper (Indien). G. ansættes ofte først under truende Forhold eller under Krig. I Rusland staar vedvarende en G. i Spidsen for hvert Militærdistrikt. *B. P. B,*

Generalier (lat. *generalia*), Anliggender, Sager, Punkter af almindelig Karakter. I Processproget særlig brugt om Oplysninger, vedrørende et Vidnes eller en sigtets Navn, Alder, Stilling, Bopæl, tidligere Vandel o. 1. alm. Forhold. For de sigtedes Vedkommende tilvejebringes de i saa Henseende vigtigste Oplysninger gerne ved Daabsattester, Straffeattester og Domsudskrifter eller tilsvarende Udskrifter af offentlige Registre, medens man med Hensyn til Vidners G. i Reglen nøjes med Udspørgen af Vidnet selv. *E. T.*

Generalife [χenerali'fe] (sp., af arab. *Dschen*

nat al-arif o: Bygmesterens Have), maurisk Sommerpalads, f. Eks. i Granada (s. d.), ikke langt fra Alhambra.

Generalinspektør har Generalsrang og staar i Spidsen for Generalinspektionen for de forskellige Vaaben. Han vaager over, at de Vaabenet vedrørende Interesser ske tilbørlig Fyldest, og har Ansvaret for, at Vaabenets Reglementer holde Skridt med Hærvæsenets Udvikling. For at forvisse sig om, at Uddannelsen og Kampdygtigheden staa paa et tilfredsstillende Standpunkt, samt at Øvelserne foretages i Overensstemmelse med de bestaaende Reglementer og Befalinger, og for at undersøge Tilstedeværelsen og Beskaffenheden af Krigsudrustningen, foretager han af og til Inspektioner. I Danmark ere Sekondløjtnantskolen for Fodfolket, Skydeskolen og Gymnastikskolen underlagte G. for Fodfolket, Elevskolen G. for Artilleriet og Ride- og Beslagskolen G. for Rytteriet. Under Krigsforhold udnævnes ordentligvis en G. for Jærnbane- og Etappevæsenet. *B. P. B.*

G. og Chef for Ingeniørvaabenet og Kavaleriet er i Norge Titelen for disse Vaabens Chefer, de kunne enten være Generalløjtnanter eller Generalmajorer. De øvrige Vaaben have i Norge ingen G. *J. F. W. H.*

Generalintendant er den Embedsmand, der har Overledelsen af og Overtilsynet med Hærens Forplejningsvæsen. I enkelte Hære findes Benævnelsen kun i Krigstid. Han er i Danmark ansvarlig for, at de Forplejningsvæsenet vedkommende Reglementer holde Skridt med Hærvæsenets Udvikling, og han vaager over deres Overholdelse, i hvilken Anledning han inspicerer den under Forplejningsvæsenet henhørende Forvaltning ved de regnskabspligtige Afdelinger m. fl. Under ham sorterer Materielintendanturen, Forplejningskorpsets Besigtigelseskommission og Forplejningskorpsets Skole, ligesom Generalkommandointendanterne staa umiddelbart under ham med Hensyn til den sagkyndige Forvaltning af Forplejningsvæsenet. *B. P. B.*

G. og Chef for Intendanturkorpset er i Norge Generalmajor. Han inspicerer sammen med de ham underlagte Distriktsintendanter samtlige Afdelingers Beholdninger af Udrustning og Beklædning. *J. F. W. H.*

Generalisation (lat.), Almindeliggørelse, betegner en af de vigtigste Operationer i vor Tænken. Tidligere tilskrev man Sjælen en ligefrem Evne til G. o: til ud af en hel Mængde enkelte Iagttagelser at fastholde det fælles almindelige Træk. Men G. bestaar i Virkeligheden kun i en Regulering af de Associationer, som vi tillade en enkelt Iagttagelse at fremkalde, idet vi samle Opmærksomheden om det, hvorom vi vide, at det genfindes i andre Iagttagelser, og lade dette alene virke associerende. Ved en saadan G. danne vi af en Række Iagttagelser Love eller Regler, der omfatte hele Klassen. Se Induktion. *C. St.*

Generalisēre (lat.), gøre almindelig, opstille almindelige Regler.

Generalissimus er en General, der selvstændig ved Siden af Krigsherren fører Overkommandoen over Landets Stridskræfter i Krig. Tidligere anvendtes Benævnelsen i flere Stater (Frankrig, Rusland, Østerrig, England) paa den højeste Generalscharge. G. har som Landsherrens Stedfortræder undertiden været tildelt særlig Myndighed ogsaa i politisk Henseende, saaledes f. Eks. Wallenstein og Prins Eugen af Savojen. *B. P. B.*

Generalitet (lat.), det almindelige i Modsætning til det specielle. — Samtlige Generaler ved en Hær danne G. — I Enevældens Tid i Danmark og Norge almindelig Benævnelse for Generalkommissariatskollegiet (se Kollegier).

Generalitétslande kaldtes i den nederlandske Republik de Dele af Brabant, Flandern, Limburg og Gelderland, som vare erobrede fra de spanske Nederlande og derfor ikke hørte til de syv forenede Provinser, men stode umiddelbart under Generalstaterne. De havde deres egen Forfatning, Arvestatholderen var altid deres Generalguvernør, og Statsraadet besørgede Udskrivning og Skatteopkrævning. Under den franske Revolution bleve G. indlemmede i den bataviske Republik, 1810 bleve de forenede med Frankrig som et eget Departement og danne nu Provinserne Nordbrabant og Limburg i Kongeriget Nederlandene. *A. Frs.*

Generalkaptajn kaldes i Spanien den i militær Henseende højestbefalende i en Provins. Han har Rang med en Feltmarskal. I Republikken Venezia var G. højestbefalende til Søs og i Nederlandene tidligere højestbefalende til Lands. I Frankrig indtog i 17. Aarh. G. en Stilling mellem Marskal og Generalløjtnant, og Benævnelsen anvendes endnu i Bayern og Østerrig som Ærestitel for Livgardecheferne. *B. P. B.*

Generalkirkeinspektionskollegiet, oftest, ogsaa af dets Stifter, Kong Christian VI, kaldet »Kirkekollegiet«, oprettedes 1. Oktbr. 1737 for at føre Tilsyn saavel med den danske og norske Gejstlighed som med Rigernes Menigheder og hele religiøse Liv. Det fremkom som en Frugt af Kong Christian VI's pietistiske Kirkepolitik, og Formaalet var at sikre nøjagtig Efterlevelse af Kongens Vilje. Kollegiet fik umiddelbart Referat til Kongen og stilledes derved næsten lige med de høje Regeringskollegier. Dets Myndighed blev meget omfattende; det skulde vaage over, at den evangeliske Lære lærtes uforfalsket, varetage den skærpede Kirkedisciplins Udøvelse, censurere teologiske og religiøse Skrifter, paase, at Gudstjenesten holdtes paa rette Maade, men ogsaa, at der ikke fandt Misbrug Sted ved gejstlige Embedsbesættelser, at Bisper og Provster øvede deres Visitatspligt paa tilbørlig Vis, og at Menighederne ikke lede Mangel paa retskafne Lærere og opbyggelige Bøger. Kollegiets Medlemmer vare væsentlig ivrige Pietister, som Andreas Hojer, Hofpræst Bluhme og Johan Ludvig Holstein. Dets Betydning maatte naturligvis forringes, da Christian VI døde, og Pietismen fortrængtes fra Regeringen. Under Struensee mistede det 1771 sin Ret til at sende Kongen Forestillinger og gik fra dette Tidspunkt ud af Rækken af egentlige Regeringskollegier, men blev ved at bestaa under det gamle Navn, indtil det fuldstændig ophævedes 1791. *A. Frs.*

Generalkirkekommissarius var en dansk Embedsmand, der havde Overtilsyn med alle Kirker i Danmark. Embedet blev oprettet 1663 og nedlagt 1672 ved Frd. 23. Aug., hvorved Stiftsbefalingsmændene og Bisperne fik Overtilsynet. *L. M.*

Generalkommando. I militær Henseende er Danmark delt i 2 Generalkommandodistrikter. Af disse omfatter 1. G. Provinserne 0. f. Store Bælt,

2. G. Provinserne V. f. samme. I Spidsen for en G. staar den kommanderende General (Generalløjtnant) umiddelbart under Krigsministeren med Overbefalingen over alle Troppeafdelinger af Fodfolket, Rytteriet, Artilleriet og Ingeniørtropperne med Undtagelse af de tekniske Afdelinger samt over de i Distriktet værende befæstede' Punkter med Hensyn til deres Anvendelse i militært Øjemed og over de militære Etablissementer, der ere til de ham underlagte Troppers Afbenyttelse. 1. G. garnisonerer i Kjøbenhavn, 2. G. i Aarhus. Til Raadighed for den kommanderende General, hvis Stab bestaar af Generalstabsofficerer, staar Generalkommandointendanten (Stabsintendant), der i alle Forhold, som ikke angaa den sagkyndige Forvaltning af Forplejningsvæsenet, er ham umiddelbart underlagt, og Generalkommandolægen (Stabslæge), der vel i alle Faganliggender staar under Generallægen, men som i alle andre Tjenesteanliggender sorterer umiddelbart under den kommanderende General. I Tyskland og Østerrig staar den kommanderende General i Spidsen for Armékorpset og danner i Forbindelse med sin Stab G. Han har Overbefalingen over alle i Distriktet værende Tropper, Fæstninger, militære Skoler og Fabrikker o. s. v. *B. P. B.*

I Norge har den kommanderende General paa Kongens Vegne den højeste Befaling over Armeen, han udøver sin Myndighed som Chef for Armékommandoen gennem en Ekspeditionsafdeling, hvis Personale rekruteres fra Generalstaben. Han er Generalinspektør for samtlige Vaaben. *J. F. W. H.*

Generalkonsul. I den gældende Instruks for danske Konsuler i Udlandet af 15. Decbr. 1893 § 1 bestemmes det, at der af stedlige eller personlige Grunde kan gives en Konsul Titel af G. — hvorved han faar højere Rang og visse særlige Æresrettigheder — men hans tidligere Embedsmyndighed udstrækkes ikke derved over andre Konsuler i samme Land, medmindre anderledes særlig bestemmes. Saadan særlig Bestemmelse findes f. T. (1897) kun med Hensyn til Gesandten i Washington, der som G. udøver en i Cirk. af 21. Decbr. 1882 nærmere bestemt Myndighed over de danske Konsuler i Unionen. *E. T.*

I den norsk-svenske Forordning om Konsulatvæsenet af 4. Novbr. 1886 bestemmes, at saafremt et Konsulat er af særegen Vigtighed for de forenede Riger, eller andre Omstændigheder give det en fremtrædende Betydning, kan Kongen bestemme, at det skal benævnes G. Denne Titel er uden Betydning for den Konsulen tilkommende Embedsmyndighed. *H. S.*

Generalkontrolør (*contrôleur général*) kaldtes Medlemmerne af de to 1547 i Frankrig oprettede *commtssions de controleurs généraux*, der øvede en reviderende Myndighed over for en Del af de franske Finanser. 1554 samledes denne Myndighed hos en enkelt *contrôleur général*. Det var endnu i længere Tid en forholdsvis underordnet Post, medens den virkelige Ledelse af Finanserne var i Hænderne paa *le surintendant des finances*. Da denne Post imidlertid afskaffedes 1661, blev j Colbert som *contrôleur général* faktisk Finansminister, og i den følgende Tid vedblev denne Titel at benyttes om Finansministrene med en Afbrydelse 1715—18 og siden under Necker, der selv tog andre Titler, og under hvem der da fandtes en *controleur général*. Posten beklædtes af Colbert 1661—83, le Pelletier 1683—89, Pontchartrain 1689—99, Law Jan.—Decbr. 1720, Calonne 1783—87, Brienne 1787—88; den afskaffedes 1791 udtrykkelig af Nationalforsamlingen. *P. M.*

Generalkort kaldes i Skovbruget de Kort, som omfatte et helt Skovdistrikt paa eet Blad, og som derfor ere i en mindre Maalestok end Specialkortene (Konstruktionskortet og Haandkortene). *C. V. P.*

Generalkrigsret eller Armékrigsret var i Henhold til Krigsartikelsbrevet af 9. Marts 1683 og Instr. af samme Dato den for Danmark og Norge øverste Krigsdomstol, der sattes med en General som Præses og efter Sagens Vigtighed 12 eller 24 Bisiddere, af hvilke ingen maatte være af lavere Rang end Stabsofficer. Selve Generalauditøren optraadte ikke blot som Auditør paa sædvanlig Maade for denne høje Ret, men han deltog tillige i Domsafsigelsen, idet han sammen med Præses udgjorde en Stemmeklasse (se Krigsret). G. dømte i 1. Instans i Sager mod Officerer af højere Charge end Kaptajner og i alle Sager mod Militærpersoner for Højforræderi, Landsforræderi, Forgribelse paa den øverstbefalende, Myteri, Overgivelse af Fæstninger og Kapitulation o. l., og i 2. Instans i Sager, under hvilke Kaptajner, Løjtnanter og Portd'epé-Fændrikker dristede sig til at klage over Rettens Fornægtelse fra den sædvanlige Krigsrets Side, eller som angik Penge og Gods. Paa Grund af det foreskrevne store Apparat af højere Befalingsmænd gik imidlertid G. efterhaanden af Brug og afløstes af saakaldte Overkrigskommissioner, bestaaende af fra 3 til 7 af Kongen udnævnte højere Officerer og Generalauditøren; men *de jure* bestaar Retten endnu i Danmark og ligesaa i Norge under Krigsforhold, hvorimod den i Fredstid i sidstnævnte Land er bleven erstattet af Rigets Højesteret, forstærket med 2 høje Officerer (se Generalauditør). *C. V. N.*

Generalkvartermester kaldes i nogle Hære Generalstabschefens umiddelbare Hjælper under Krigsforhold i Hovedkvarteret. Stillingen findes ikke mere i Fredstid, men erstattes undertiden af Overkvartermesteren. Tidligere, forinden Generalstabens Oprettelse, var dennes nuværende Virksomhed for en stor Del overdragen Generalkvartermesterstaben. *B. P. B.*

Generalkvittering, en Kvittering fra en Kreditor for, at han har faaet alt, hvad der tilkom ham hos Debitor, og saaledes ikke mere har noget Krav paa denne. For saa vidt det imidlertid viser sig, at saadan G. er afgiven ud fra en urigtig Forudsætning, er det ikke ubetinget udelukket, at Kreditor trods G. kan gøre Krav gældende (smlg. Efterkrav). *E. T.*

Generallæge er siden 1895 Titelen paa Chefen for den danske Hærs Lægekorps. *G. N.*

Generalløjtnant, i Østerrig Feltmarskalløjtnant, i Frankrig *général de division*, hører til Generalsklassen og staar nu som oftest i Spidsen for en Division, men er oprindelig Krigsherrens eller Feltherrens Stedfortræder. I Danmark er G. den højeste Generalsgrad, der i Fredstid falder sammen med de i Spidsen for de 2 Generalkommandoer staaende kommanderende Generaler. *B. P. B.*

Generalmajor er den laveste Generalsgrad. G. staar ordentligvis i Spidsen for en Brigade og be-

nævnes i flere Hære derfor ogsaa Brigadegeneral. I Danmark ere ogsaa Generalinspektørerne G. I tidligere Tid hed den laveste Geiieralsgrad Generalvagtmester, ligesom den laveste Stabsofficersgrad hed Oberstvagtmester. Da der for denne sidste indførtes Benævnelsen Major, overførtes dette Navn ulogisk til Navnet Generalvagtmester, saaledes at G. nu er lavere Grad end Generalløjtnant. *B. P.* **B.**

Generalmarch er et Signal udført paa Horn eller Tromme og angiver, at enhver i fuld Udrustning hurtigst muligt skal indfinde sig paa Alarmpladsen. I Danmark er det sammensat af Signalerne >Det Hele«, »Hurtig«, »Samling«. G. maa ordentligvis kun befales udført af den paa Stedet højestbefalende. I Tilfælde af Fjendens pludselige Tilsynekomst er enhver Officer eller Vagtkommandør dog berettiget til paa eget Ansvar at lade det udføre. *B. P. B.*

Generalnævner se Brøk.

Generalpardon, en Benaadningsakt, der omfatter alle, som have begaaet Forbrydelser eller — hvad der er mere praktisk — alle, der have begaaet Forbrydelser af en vis Art, f. Eks. politiske Forbrydelser. *R. G.*

Generalpause kaldes en Pause paa mindst en fuld Takt for samtlige de i et Musikstykke medvirkende Instrumenter og Sangstemmer. *S. L.*

Generalprokurør. Blandt de Institutioner, som Enevældens Indførelse i Danmark og Norge kaldte til Live, var ogsaa G.-Embedet. Det var Hensigten hermed, at Embedets Indehaver skulde være Kronens juridiske Konsulent og Raadgiver i alle tvivlsomme Retstilfælde. Han skulde høres ved Udarbejdelsen af ny og vigtigere Love og Anordninger; det skulde være baade hans Ret og Pligt at gøre opmærksom paa Mangler eller Uoverensstemmelser i det bestaaende Lovgivningsværk, som kunde tiltrænge Forandring, og han var pligtig til efter særlig Befaling at tage Sæde i de Kommissioner, som i forskelligt Øjemed maatte blive nedsatte, ligesom han, naar dertil var Anledning, kunde beordres til at foretage Rejser for at inspicere de forskellige under Justitsen sorterende Indretninger rundt om i Riget og gøre Indberetning om deres Tilstand, ledsaget af Forslag til Forbedringer og Udvidelser. Det var saaledes et baade betydningsfuldt og besværligt Hverv, og Embedet har derfor ogsaa, saa længe det bestod, kun været betroet til de ypperste danske og norske Jurister: P. Scavenius (1660—85), A. Hojer (1736—39), Henrik Stampe (1753—84), fra hvis Embedstid de berømte, endnu den Dag i Dag vejledende Erklæringer (udgivne i 6 tykke Bind) om saa at sige alle Forhold af retlig Interesse lige fra Nordkap og ned til Elben hidrøre, O. L. Bang (1784—89), Christian Colbjørnsen, Landboreformernes navnkundige Fremmer (1789—1804), derefter Anders Sandøe Ørsted (1804—46), i hvis Embedstid Rigernes Adskillelse indtraadte. I Norge blev Embedet derefter ubesat, indtil Christian Magnus Falsen 1822 blev beskikket i samme; men da han 1825 forflyttedes som Stiftamtmand til Bergen, blev der ikke udnævnt nogen Efterfølger; i Danmark blev efter Ørsted's Afgang Tage Algren Ussing kaldet til G.; der blev endog under 29. Novbr. 1848 udfærdiget en ny Instruktion for Embedet, men efter hans Død 1872 er der ej heller her blevet udnævnt nogen Efterfølger, og i begge Riger er denne gamle ærværdige Institution, der nu vel ej heller længere kan anses for tidssvarende, saaledes bleven skrinlagt. — Om G.-Embedet efter den franske og de med denne beslægtede Lovgivninger se Generaladvokat. *C. V. N.*

Generalprøve kaldes den sidste Prøve inden Opførelsen af et dramatisk eller musikalsk Arbejde; det til Opførelse bestemte Værk gives ved G. fuldstændig, og paa Teatrene spille de rollehavende, der møde i Kostume og maskerede, fuldt ud; undertiden finder der efter G., der gerne afholdes een eller to Dage forinden Opførelsen, endnu en Prøve Sted, en Repetitionsprøve, for at indprente de ved G. foretagne Ændringer.

Generalraad er den almindelige Betegnelse for de folkevalgte Raad, der sammen med Præfekterne styre de franske Departementer. De danne en Slags Fortsættelse af de gamle Provinsialstænder, indførtes første Gang ved L. af 22. Decbr. 1789 og have siden holdt sig med vekslende Myndighed og valgte paa forskellig Maade. Se herom Frankrig, Afsn. »Historie«. (Litt.: A. Hesse, *L'Administration provinciale et communale en France et en Europe 1785—1870* [Amiens 1870]; Leroy-Beaulieu, *L'Administration locale en France et en Angleterre* [Paris 1871]; E. Monnet, *Histoire de l'administration provinciale, départementale et communale en France* [Paris 1885]; Dumesnil, *De l'organisation et des attributions des conseils généraux* [2 Bd., 3. Udg. Paris 1843]). *P. M.*

Generalrulle, en Liste, der indeholder hver Mand af et Orlogsskibs Besætning (fra Chefen og nedad) med Vedføjelse af, til hvilke forskellige tjenstlige Hverv hver enkelt er udset under de forskellige Forhold og Arbejder, der kunne forefalde om Bord. *C. L. W.*

Generalstab, tidligere Generalkvartermesterstab, er et Korps af særlig uddannede Officerer til Understøttelse for de højere Førere. G. er enten et selvstændigt Korps (Preussen, Østerrig, Danmark) eller udgør en Del af Krigsministeriet (England, Frankrig, Rusland). Officererne bære en særlig Uniform og have enkelte Steder Særret til Forfremmelse. Virksomheden udføres dels i en Centralgruppe og dels i de højere Enheders Stabe, i Danmark i Fredstid ved de 2 Generalkommandoer, hvor Officererne under Kantonnementsøvelserne have lignende Forretninger som i Krigstid. Centralgruppen fremtræder som et samlet Hele under en overordnet Styrelse og inddeles paa Grund af Arbejdernes Omfang og Natur i forskellige Afdelinger eller Sektioner. Virksomheden i Fredstid bestaar i at træffe Forberedelser til Krigsføringen, saaledes Indsamling og Bearbejdelse af Efterretninger og statistisk Materiale vedrørende fremmede Hære og eventuelle Krigsskuepladse, Undersøgelse og Beskrivelse af eget Land, Optagelse af Kort og Reproduktion af disse, Udarbejdelse af Planer for Hærens Mobilisering og Koncentration, krigshistoriske Arbejder m. m. I Krigstid er Generalstabsofficerernes Virksomhed ved de større Enheder en medhjælpende-styrende, saaledes Bearbejdelsen af indkomne Efterretninger og disses Supplering ved Rekognoscering af Fjenden og Terrainet, Udarbejdelse af de højere Føreres Anordninger og Befalinger angaaende Troppernes

March, Indkvartering, Forplejning og Optræden under Kamp og disse Befalingers Overbringelse til de rette vedkommende. Den danske G. deles i 2 Afdelinger, den taktiske og den topografiske Afdeling, hvilken sidste udelukkende beskæftiger sig med Landets Opmaaling og Reproduktion af Kort. Foruden Chefen (Generalmajor) bestaar G. af 2 Oberster, 2 Oberstløjtnanter, 8 Kaptajner og 12 Premierløjtnanter. Af disse Officerer er ved hver af Generalkommandoerne ansat en Oberst eller en Oberstløjtnant som Stabschef, en Kaptajn som Souschef og 2 Premierløjtnanter som Adjutanter. Foruden Officerer omfatter G. et Antal Officianter og Underofficerer, der ere særlig uddannede til at gaa Officererne til Haande i deres Virksomhed. *B. P. B.*

Den norske G. bestaar af 4 Afdelinger, 1) Generalkvartermesterafdelingen, 2) den taktisk-administrative Afdeling, 3) Armékommandoens Ekspeditionsafdeling og 4) den topografiske Afdeling, hver under sin Oberstløjtnant. Chefen for den sidste Afdeling er samtidig Chef for Norge's geografiske Opmaaling, der sorterer direkte under Forsvarsdepartementet. G.'s Personel bestaar af I Chef, Generalmajor, 4 Oberstløjtnanter, 7 Kaptajner, 8 Adjointer og 8 Aspiranter samt en Del underordnede Betjente. *Y. F. W. H.*

Generalstabskort kaldes de Kort, der udarbejdes ved Generalstaben til militært Brug, men som tillige for det meste udkomme i Boghandelen. Den overordentlige Betydning, som det har for Krigsføringen at være i Besiddelse af fuldkommen nøjagtige Kort, har foranlediget Fremstilling af G. i næsten alle Stater. De vigtigste af de Kort, den danske Generalstab udgiver, ere: V20000 fotolitograferede Maaleborde over hele Landet, V40000 kobberstukne Atlasblade over Jylland, $^1/_{50000}$ fotolitograferede Kort over Bornholm, $^1/_{80000}$ kobberstukne Kort over Øerne (Sjælland og Fyn med omliggende mindre Øer), $^1/_{100000}$ fotolitograferede Kort over hele Landet, $^1/_{180000}$ kobberstukne Generalkort over Sjælland og Fyn med omliggende mindre Øer, $^1/_{480000}$ kobberstukne Generalkort over hele Landet. *B. P. B.*

I Norge — ligesom for øvrigt i en Flerhed af andre Lande — kendes ikke Benævnelsen G. Samtlige i Handelen værende norske Kortværker: topografiske Kort i 1 : 100,000, Amtskort i 1 : 200,000 og Generalkort i 1 : 400,000 udgives af Norge's geografiske Opmaaling. *y. F. W. H.*

Generalstabsrejser ere Øvelsesrejser til Uddannelse for Generalstabsofficererne. De have deres Oprindelse fra Preussen og stamme fra Beg. af 19. Aarh. For Øvelserne, der ordentligvis foretages i 2 Partier, lægges en bestemt Situation til Grund. Paa Basis af foretagne Rekognosceringer gives der nu Partierne Lejlighed til at disponere over de supponerede eller markerede Styrker og Deltagerne Lejlighed til at udføre de Arbejder, der ville paahvile Generalstabsofficerer under virkelige Forhold. Saadanne eller lignende Øvelser foretages næsten i alle Stater under Generalstabschefens Ledelse og desuden med Eleverne i Generalstabsskolerne. *B. P. B.*

Generalstabsskole (fransk Oprindelse [*école d'état major*]) er en militær Uddannelsesskole, der har til Maal at give Officerer en højere militærvidenskabelig Uddannelse, der gør dem egnede til Tjeneste i Generalstaben. Saadanne Skoler findes under forskellige Navne i saa godt som alle Stater, saaledes Krigsskolerne i Wien og Torino, Krigsakademierne i Berlin og Miinchen, *école supérieure de guerre* i Paris, Nikolaus-Generalstabsakademiet i St. Petersborg og *Staff College* i Sandhurst. I Danmark foregaar Uddannelsen af Generalstabsofficerer i Officersskolens ældste Klasses Stabsafdeling. *B. P. B.*

I Norge uddannes Generalstabsofficerer ved den militære Højskoles øverste Afdelings 2-aarige Kursus samt under en 4-aarig Ansættelse som Aspiranter i Generalstaben. *y. F. W. H.*

Generalstaterne *{de Heeren Staten)* kaldtes i den nederlandske Republik de Repræsentanter for de enkelte Landes Stænder, der udøvede Suverænitetsmyndighed over hele Republikken i de fælles Anliggender. Efter 1593 mødtes de i Haag. Forsamlingens første Medlem var Arvestatholderen, og der stemtes ikke efter Hoveder, men Afsendingene fra hver Provins havde tilsammen kun een Stemme. G. repræsenterede Republikken over for Udlandet og havde Ret til at erklære Krig, slutte Fred og indgaa Forbund. Da Frankrig 1795 erobrede Holland, ophørte G., men siden 1814 fører Folkerepræsentationen i Kongeriget Nederlandene Navnet G. *(de Staten Generaal)* og har fremdeles Sæde i Haag. De gamle G.'s Titel var *Hoogmogenden Heeren;* nu kaldes de *Edelmogenden.* *A. Frs.*

General Steam Navigation Company [dze'nərəlsti.mnävegə!išənkə'mpäni], et Dampskibsselskab i London, der driver Fart i europæiske Farvande. Det har Stationer i Edinburgh, Hull, Yarmouth, Margate, Ramsgate, Deal og Dover samt Agenter i slesvigske, holstenske, hollandske, belgiske, franske, portugisiske og italienske Havnestæder, til hvilke Selskabet efter Behov sender sine Skibe. 1893 ejede Selskabet 49 Dampere med 44,000 T. Dr. *C. L. W.*

Generalstænderne se États Généraux.

Generalsuperintendent se Superintendent.

Generaltoldkammer- og Kommercekollegium var fra 1768—70 og igen fra 1816—48 Navnet paa det Kollegium, hvorunder Bestyrelsen af Toldvæsenet i Danmark henhørte, tillige med Bestyrelsen af Kanal-, Havne-, Fyr- og Karantænevæsen m. m. Efter Kringelbach's »Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848« var Toldvæsenet i tidligere Perioder henlagt under: Skatkammerkollegiet (1660—79), Rentekammerkollegiet eller Rentekammeret (1679—1760), Vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer (1760—68 og igen 1773—1816), Rente- og Generaltoldkammerkollegiet (1770—71) og Finanskollegiet (1771—73). Fra 1848—55 henhørte Toldvæsenet umiddelbart under Finansministeriet og fra 1855—65 under Generaltolddirektoratet. Siden 1865 er Toldvæsenet, tillige med det direkte Skattevæsen m. m., henlagt under Generaldirektoratet for Skattevæsenet. *C. W. K.*

Generalvarekonto. I Bogholderiet for større Handelsvirksomheder, der omsætte Varer af forskellig Slags, føres ofte en G., der belastes for samtlige Varers Indkøbspris plus specielle Omkostninger af alle Slags, og godskrives for Salgssummerne. Naar man dernæst ved Drifts-

aarets Slutning yderligere godskriver G. for de paa Lager værende Beholdninger til Kalkulationspriserne (se Kalkulation), bliver den derefter fremkommende Saldo, hvis den er paa Kontoens højre Side, det paa hele Vareomsætningen i Aarets Løb indvundne Bruttooverskud. Fremkommer der, selv efter at Beholdningerne ere godskrevne, en Saldo paa venstre Side, da udviser denne, hvor stort Tab hele Vareomsætningen har givet i det forløbne Aar, selv uden Hensyn til de generelle Omkostninger (se Avance, Bogholderi, Status). *C. V. S.*

Generalvikår (*vicarius generalis, officialis principalis*), den romersk-katolske Biskops Stedfortræder i alle Jurisdiktionssager. Da Archidiakonerne (s. d.) alt for selvstændig grebe ind i Biskoppens Jurisdiktionsret, begyndte Bisperne i 13. Aarh. at indsætte G., og disse fortrængte efterhaanden helt Archidiakonerne. Enhver Klerk, der er 25 Aar og er Dr. eller Licentiat i den kanoniske Ret, kan blive G. Han udnævnes af i og hans Embedes Omfang fastsættes af Biskoppen, men han kan aldrig ordinere eller konfirmere, og hans Embede ophører, naar Biskoppen dør eller afskediger ham. Naar Bispestolen er ledig, træder den af Kapitelet valgte Vikar (Kapitularvikar) i G.'s Sted. *L. M.*

Generatio aequivōca (lat.) (ogsaa kaldet *G. spontanea* ell. *Abiogenesis*), le vende Væseners direkte Opstaaen af uorganiske Substanser. For de ældre Naturforskere vakte Tanken om en saadan direkte Opstaaen af levende Væsener ved en Omdannelse af uorganisk Substans af den ene eller den anden Art ikke alene ikke nogen Betænkelighed, men den blev hævdet som den almindelige Opstaaelsesmaade for en stor Mængde Organismer. Aristoteles antog saaledes, at saavel Fisk som Krybdyr, Insekter og Orme kunde opstaa af Dynd og Mudder under Solens Paavirkning. Gennem hele Middelalderen var denne Opfattelse den herskende. Saa sent som i Slutningen af 18. og i Begyndelsen af 19. Aarh. var det i hvert Fald i hos en Del Naturforskere en udbredt Mening, at f. Eks. Indvoldsorme kunde opstaa af sig selv ved en G. ae., og endnu i Midten af 19. Aarh. søgte visse Forskere direkte ad Forsøgets Vej at bevise Tilstedeværelsen af en G. ae., at »fremstille« Liv af uorganisk Materiale. — Jo mere Kundskaben til de levende Væseners Udvikling og fysiologiske Livsbetingelser skred frem, desto mere tabte imidlertid Tanken om en G. ae. Fodfæste. Det har overhovedet til alle Tider været karakteristisk, at en G. ae. kun har været hævdet for de Dyr, hvis Udvikling og Liv vare mindst kendte. Først maatte Tanken opgives for Hvirveldyrenes Vedkommende. Mikroskopets Opfindelse og de mikroskopiske Undersøgelser i 18. Aarh. viste, at der i en stor Mængde Tilfælde, hvor man før havde været tilbøjelig til at se en G. ae., i Virkeligheden fandtes en Udvikling fra Kim eller Æg. Paa den anden Side aabnede selve Mikroskopet Adgangen til en ny Verden af Infusionsdyr og andre lave Organismer, hvis Oprindelse var uklar, og atter her fandt Tanken om en G. ae. et Holdepunkt. Da endelig de mindste af alle kendte Skabninger, Bakterierne, bleve opdagede, saa fandt man i disses uforklarlige Fremkomst paa Steder, hvor man mindst skulde vente organisk Liv, en tilsyneladende Støtte for Tanken om en G. ae.

Imidlertid har der — i hvert Fald i de sidste Aarhundreder — stadig rejst sig vægtige Indvendinger mod denne Opfattelse af Livets Oprindelse. Allerede den berømte engelske Fysiolog Harvey (1578—1658) sammenfattede sine Undersøgelser over Forplantningen i Udtryk, som svare til det senere saa bekendte: *Omne vivo ex ovo* (alt levende stammer fra et Æg), og da Eksperimentet i Begyndelsen af 19. Aarh. toges til Hjælp ved Undersøgelse af disse Forhold, fremkom den ene Kendsgerning efter den anden, som tilintetgjorde al Tanke om en G. ae. selv paa de Steder, hvor den tidligere havde haft sit sikreste Tilholdssted. Leuckart's, Kuchenmeister's og andres Undersøgelser over Indvoldsormenes Liv og Forvandling viste tilstrækkelig, at ogsaa disse Væsener opstode paa en Maade, der i intet væsentligt afveg fra andre Dyrs, og navnlig bidrog Udviklingen af hele den nyere Bakteriologi — og særlig Pasteur's Undersøgelser — til at ramme en Pæl igennem G. ae. De viste tilstrækkelig, at der aldrig opstaar, selv ikke den mindste Bakterie, uden at der i Forvejen har været en Spire eller et Individ af samme Art til Stede, og de viste tilstrækkelig, at Substanser, hvori der ellers vilde være Livs og Udviklingsbetingelser for Organismer af den ene eller den anden Art, vedblive at være døde (sterile), naar organiserede Kim, Sporer eller levende Individer ikke faa nogen Adgang til dem. Sagens Stilling i dette Øjeblik er da denne, at Naturvidenskaben aldrig nogen Sinde med klare Grunde eller eksperimentelt Bevis har formaaet at paavise Opstaaen af levende Væsener af livløs Materiale. Alt, hvad vi vide, bekræfter Virchow's Udtryk: *Omnis cellula e cellula* — »enhver levende Celle af en levende Celle«. I dette Øjeblik ville de fleste Naturforskere være mest tilbøjelige til fuldstændig at benægte endog Muligheden af en. G. ae. under de nuværende Naturforhold her paa Jorden. Al Forplantelse sker ved en *Generatio homogenea* — en Udvikling af ensartede Organismer fra ensartede Organismer, ikke ved en *Generatio heterogenea* o: en Dannelse af Organismer af uensartet o: uorganisk Substans.

Imidlertid er der fra Haeckel's og flere af hans Elevers Sider blevet hævdet, at selv om dette er Tilfældet, saa fordrer Evolutionslæren, i Forbindelse med den Kendsgerning, at Jorden engang har været uskikket til Opholdssted for levende Væsener paa Grund af høj Temperatur, at en G. ae. engang har maattet finde Sted. Spørgsmaalet imidlertid om, hvorledes dette er sket, og hvilke levende Væsener der ere fremgaaede af denne Urdannelse, viser Haeckel udtrykkelig tilbage, idet han fremhæver, at al Spekulation herover vil være unyttig og forgæves, saa længe vi paa den ene Side ikke kende de Naturforhold, som paa den Tid herskede paa Jordens Overflade, og paa den anden Side ikke vide, i hvilket Forhold de Organismer, som vi i dette Øjeblik erkende som de laveste og mest primitivt byggede, i Virkeligheden staa til den første levende Substans. *S. T.*

Generation (lat.), Avling; Slægt, Slægtled, Slægtskabsfølge; ogsaa det samlede Antal paa samme Tid levende Individer; Menneskealder. I

sidstnævnte Henseende har man sædvanligvis tidligere anslaaet en G. til 30 Aar (efter Herodot gik der 3 G. paa 100 Aar). Den tyske Statistiker Rumelin har i sin »Reden und Aufsätze« søgt at give en mere videnskabelig afgrænset Definition af G. og samtidig et statistisk Udtryk for den; ifølge ham er G. som Menneskealder den gennemsnitlige Aldersafstand mellem Fædre og Sønner, dens Varighed derfor bestemt som Mændenes gennemsnitlige Vielsesalder plus Ægteskabernes halve Frugtbarhedsperiode; denne Størrelse vil naturligvis variere i de forskellige Lande efter Tidspunktet for Ægteskabs Indgaaelse (Kønsmodenhed, sociale Forhold) og Børneavlens Styrke; for Tyskland kommer Riimelin til Tallet 36,5 Aar (3: den gennemsnitlige Vielsesalder, der her [ligesom i Danmark 1890—94] er 30 Aar; dertil lagt eet Aar, da der sædvanlig gaar eet Aar mellem Vielsen og første Fødsel; den gennemsnitlige Frugtbarhedsperiode beregner han til 12 Aar, et Tal, han dog reducerer med 1 paa Grund af nysnævnte Afstand mellem Vielse og første Barnefødsel, altsaa $31 + 11/2$. (Smlg. »Nationaløk. Tidsskr.« 12. Bd. 1878). *A. Hk.*

Generationsskifte (Ætskifte) 1) hos Planter. Ved G. forstaar man i Botanikken først og fremmest det ægte G., hvor to Generationer, en kønnet og en ukønnet, følge efter hinanden. Dernæst bruges Navnet G. ogsaa om den bestemte Følge af forskellige Formeringsformer, hvorunder visse lavere Planter, særlig Svampe, optræde; dette uægte G. adskiller sig fra det ægte derved, at der ingen kønnet Generation findes (se Pleomorfi og Omtalen af forskellige Svampe som Meldrøjersvamp og *Puccinia*).

Det ægte G. fremtræder allerede hos visse Alger, tydeligst hos Slægterne *Oedogonium* og *Coleochaete* (se Alger S. 516). Hos sidstnævnte Slægt danner Oosporen ved Spiringen en lille Celleskive; i hver af dennes Celler opstaar Sværmesporer, der direkte vokse ud til ny Planter. Selve den kønnede *Coleochaete*-Plante repræsenterer altsaa den kønnede Generation (Æt), medens Celleskiven og dens Sværmesporer ere den ukønnede. Mere udpræget finder man G. hos Mosserne og Karkryptogamerne. Ved Mossporens Spiring dannes en Forkim (s. d.), og fra denne vokser Mosplanten, der i Spidsen bærer hanlige og hunlige Kønsorganer, ud (se nærmere Mosser); Forkim og Mosplanter ere altsaa den kønnede (første) Æt. Ægcellen i de hunlige Kønsorganer (Arkegonier) udvikler sig efter Befrugtningen gennem bestemte Delinger til en Kim, der i færdig Tilstand er Mossporehuset (Moskapselen); denne indeholder Sporerne og er i Forening med disse den ukønnede (anden) Æt, altsaa homolog med Celleskiven og Sværmesporerne hos *Coleochaete*. Medens denne ukønnede Æt er ret ubetydelig hos Mosserne i Forhold til den kønnede, bliver Forholdet omvendt, jo højere vi komme op i Systemet; den ukønnede Æt naar en stadig rigere Udvikling, og den kønnede reduceres mere og mere, indtil den hos Blomsterplanterne er næsten ganske ukendelig. Allerede hos Bregner, Padderokker og Ulvefødder er den kønnede Æt meget uanselig; den repræsenteres her alene af Forkimen, der bærer Kønsorganerne, medens den ukønnede Æt er den højt udviklede, sporebærende Bregne, Padderokke eller Ulvefod. Hos de heterospore Bregner og hos visse Ulvefødder er Forkimen, saavel den, der udvikler sig af de hanlige Sporer (Mikrosporerne), som den, der fremkommer af de hunlige (Makrosporerne), saa ringe udviklet, at den i alt Fald for Makrosporernes Vedkommende ikke vokser helt ud af Sporerne, men kun saa meget, at netop Arkegonierne kunne befrugtes af de i Mikrosporerne dannede Sædlegemer. Hos alle Kryptogamer, hvor Befrugtningen sker ved selvbevægelige Sædlegemers Forening med Ægcellen i Arkegoniet, er Vand en absolut nødvendig Betingelse for, at Befrugtningen — nemlig af Hensyn til Sædlegemernes fri Bevægelse — kan finde Sted (se Befrugtning). Dette er ikke Tilfældet med Blomsterplanterne, hvilket stemmer med den endnu yderligere reducerede og langt mindre selvstændige Form, hvori den kønnede Æt optræder. Støvkornene hos Blomsterplanterne svare til Mikrosporerne hos de heterospore Karkryptogamer. Kun i Nøgenfrøedes Støvkorn findes vegetative Rester af Forkimen; for øvrigt indeholder Støvkornet den saakaldte generative Kerne, der svarer til et Sædlegemes Kerne hos Karkryptogamerne (se i øvrigt Befrugtning og Støvkorn). Kimsækken i Blomsterplanternes Æg er ligesom Støvkornet en Spore, men særlig homolog med Makrosporen hos de heterospore Karkryptogamer. Den indeholder hos Nøgenfrøede endnu en Forkim (Frøhviden, der altsaa er dannet f 0 r Befrugtningen), som i Spidsen bærer de reducerede Arkegonier; hos Dækfrøede indeholder Kimsækken ikke engang Forkim (Frøhviden dannes efter Befrugtningen), i dens Spids findes Ægcellen, der svarer til Ægcellen i et Arkegonie, og Synergiderne (se Befrugtning og Æg). Hos Blomsterplanterne er Sædmassens Overførelse til Ægcellen ikke bunden til Forekomsten af Vand; Støvkornets Spiring og Støvrørets Vækst sker under ganske særlige Betingelser (se Befrugtning), og de øvrige forudgaaende Skridt for den egentlige Befrugtning, Støvets Overførelse til Arret, finde Sted paa ofte meget komplicerede Maader (se Bestøvning).

Den fundamentale Forskel mellem Blomsterplanter og blomsterløse Planter — her tænkes særlig paa Mosser og Karkryptogamer — bliver efter det ovenfor sagte ikke saa meget den, at hine have Blomster, disse ikke, men beror snarere paa den Omstændighed, at den ukønnede Æt hos Mosser og Karkryptogamer udvikler sig uden Afbrydelse, medens den hos Blomsterplanterne, hvor den altsaa repræsenteres af den fuldt udviklede blomsterbærende Plante, som Kim indesluttes i Frøet og som Regel først efter en Hvile vokser videre, nemlig ved Frøets Spiring. Medens Frøet altsaa ganske mangler hos blomsterløse Planter, er dets Optræden hos Blomsterplanterne meget karakteristisk for disse, som derfor snarere burde benævnes Frøplanter. Hvilende hos Mosser og Karkryptogamer ere Sporerne, der hos Blomsterplanter derimod hurtig spire.

Opdagelsen af G. i Planteriget er et af de smukkeste Resultater af den sammenlignende Morfologi og skyldes først og fremmest Hofmeister's banebrydende og geniale Arbejder [»Vergleichende Untersuchungen der hoheren Kryptogamen«, 1851 o. s. v.]. Senere have talrige Undersøgelser fra andres Haand uddybet Forstaaelsen af G. og gjort Sammenhængen i Systemet klarere trods de

manglende Mellemled (se for øvrigt Systematik, Planternes). *A. M.*

2) Ved G. forstaas i Zoologien det lovmæssige Skifte mellem en kønnet Generation og een eller flere Generationer, der forplante sig ad kønsløs Vej. Idet Begrebet G. begrænses ved denne Definition, udelukkes derved alle de cykliske Forplantninger, som ere karakteriserede ved en fortsat Række af kun kønnede Generationer med indbyrdes forskelligt Udseende og som oftest levende under forskellige Livsforhold. Begrebet Heterogoni er forbeholdt disse Forplantningsmaader (Rundorme, Bladlus, Galhvepser, visse Sommerfugle). Allerede 1819 opdagede Digteren Adelbertus de Chamisso G. hos Salperne, men den derimod, der har grundlagt Læren om G. og paavist den som Lov inden for store Afdelinger af Dyreriget, er Japetus Steenstrup, hvis epokegørende Arbejde »Om Forplantning og Udvikling gennem vekslende Generationsrækker, en særegen Form for Opfostring i de lavere Dyrerækker« udkom 1842. G. er paavist hos entoparasitiske Ikter, Bændelorme, visse Ledorme, Salper, Kolonisøpunge, Ildpølser, Gopler og Koraldyr, se i øvrigt disse Artikler. *C. W.-L.*

Generationsveksel d. s. s. Generationsskifte.

Generatĭo spontanéa se Generatio aequivoca.

Generatĭv Celle se Støvdrager.

Generātorgas se Gasfyring.

Generatrix (mat.). Naar en ret Linie bevæger sig saaledes, at den beskriver en Flade (f. Eks. en Cylinder- eller Kegleflade), kaldes den denne Flades G. Paa Dansk bruges for G. almindelig Benævnelsen Frembringer. *Chr. C.*

Genere se Gêne.

Generél (lat.), almen, almengyldig, i Modsætning til speciel; smlg. generisk.

Generél Parēse d. s. s. *Dementia paretica* (s. d.).

Generērе (lat.), avle, frembringe.

Généré6UX [ženerø'] (fr.), ædel, højmodig, gavmild; Generøsitet, Ædelmodighed, Gavmildhed.

Genērisk (lat.), vedrørende Slægten i sin Helhed.

Genērisk (eller generelt) bestemte Ting omtales hyppig i Juraen i Betydning af Ting, som i en Kontrakt eller anden retlig Viljeserklæring ere betegnede og bestemte ved deres almindelige, ikke ved deres individuelle Egenskaber. »Ti Tønder Kul«, »en Ladning rød amerikansk Vinterhvede Nr. 2«, »en Villa i Kjøbenhavn's Omegn« ere g. bestemte Ting, medens de ti Tønder Kul, der ligge paa et bestemt Loft, den Ladning, der er paa Vej hertil i et bestemt Skib, den Villa, for hvilken Vej og Nr. opgives, ere individuelt bestemte Ting. Medens individuelt bestemte Ting saaledes altid ere noget haandgribeligt og paaviseligt, ere g. bestemte Ting et upaaviseligt Kvantum af en vis Art. Med denne Forskel hænge væsentlige retlige Forskelligheder sammen. Saaledes kan der kun blive Spørgsmaal om at have tinglige Rettigheder over individuelt bestemte Ting, medens man kan have obligatoriske Rettigheder til (Krav paa) saavel g. som individuelt bestemte Ting; fremdeles kan den, der kontraktmæssig har forpligtet sig til Levering af g. bestemte Ting i Modsætning til den, der skal levere individuelt bestemte, kun paaberaabe sig en objektiv Umulighed for Opfyldelsen i det usædvanlige Tilfælde, at hele den paagældende Art er gaaet til Grunde. *E. T.*

GeneroSO, Monte-, Bjærgtop i Luganeralperne, paa Grænsen af det schweiziske Kanton Tessin og den italienske Provins Como, mellem Lago di Lugano og Lago di Como, er 1,695 M. høj. Fra Toppen findes en herlig Udsigt over hele Alpekæden fra Savojen til Bernina. Floraens Rigdom har givet G. Navnet Giardino della Regina, tillige er G. et ofte benyttet Luftkursted. Siden 1890 fører en 9 Km. lang Tandhjulbane fra Capolago ved Sydenden af Luganersøen til Toppen. *Joh. F.*

Genésco se Chivasso.

Genesee [dže'nesi], Flod i U. A. S., udspringer i Pennsylvanien og løber mod Nord gennem Staten New York, indtil den falder i Ontario-Søen. Længde 232 Km. Ved Rochester danner den et pragtfuldt, 90 M. højt Vandfald. Erie-Kanalen føres i en Akvædukt over Floden. *C. A.*

Genesĭos, Josefos, byzantinsk Historieskriver, skrev efter Opfordring af Kejser Konstantin VII Porfyrogennetos (911—59) Kejserhistorien for Tidsrummet 813—86 i 4 Bøger. Værket er optaget i Venetianerudgaven af de byzantinske Historieskrivere (1733) og senere udgivet af Lachmann i *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* [Bonn 1834]. *K. H.*

Genĕsis, græsk Benævnelse for 1. Mosebog, »Skabelsesbogen«.

Genestet, Peter Augustus de, hollandsk Digter, født 21. Novbr. 1829 i Amsterdam, død i Rosendaal ved Arnhem 2. Juli 1861. G. studerede Teologi ved det remonstrantiske Præsteseminarium og blev 1852 Præst i Delft. Efter sin Hustrus Død 1859 nedlagde han sit Embede og flyttede tilbage til Amsterdam. Allerede som Student udgav han en Digtsamling under Titelen: »Eerste gedichten« [Amsterdam 1852], der skaffede ham stor Popularitet. Otte Aar efter udgav han i Haarlem sine »Leekedichtjens« [1860], der i kort Tid blev en af de berømteste Bøger i nyere nederlandsk Litteratur. Med Rette har Busken Huet betegnet ham som det dannede Holland's Yndlingsdigter. Hans lille Bog var desuden i høj Grad betegnende for Stemninger og Tilstande i Holland i en vis Periode. Den prædiker den Lære: »Vær Dig selv! Søg Sandheden ikke i Bøgerne og i modsigende Lærdom, men i dit eget Hjerte og i Livet«. Han forkaster ikke Kristendommen, men vender under vekslende Former atter og atter tilbage til sine stiklende Angreb paa død Rettroenhed, Teologi og alle de massive Sandhedsmennesker. Han prædiker mod Autoritetstroen og roser endogsaa Kætteriet som »Verdens Salt«. Overalt ere hans ikke meget omfangsrige Værker gennemtrængte af en vis Humor og udmærke sig saavel ved Tankens Klarhed og Prægnans som ved Sprogets Naturlighed. G.'s sidste Digtsamling: »Laatste der eerste« udkom i Amsterdam 1861 kort før Forfatterens Død. Den berømte teologiske Leyden-Professor C. P. Tiele har udgivet en Pragtudgave af hans Værker med en tilføjet Levnedsskildring under Titelen: »De dichtwerken van P. A. de G.« [Amsterdam 1868; 7.

Udg. Rotterdam 1885]; en illustreret samlet Udgave udkom i Amsterdam 1877—79; et Udvalg af hans Digte i tysk Oversættelse ved Hanne [Halle 1886]. *A. I.*

Genētisk, hvad der angaar Oprindelsen. At forklare en Ting g. er at forklare den i dens Tilblivelse.

Genētiv se Forholdsform.

Genétrix (lat.: Frembringerske, Moder), Tilnavn til Venus som det romerske Folks Stammemoder. Den juliske Slægt nedledte sin Herkomst fra hende gennem hendes Søn Æneas. Julius Cæsar opbyggede 46 f. Chr. paa sit Forum i Rom et prægtigt Tempel for hende; hvert Aar holdtes her Lege i 11 Dage til hendes Ære. Man har Statuer af Venus G. — Kejserinde Livia hædredes ogsaa med Tilnavnet G., bl. a. paa Mønter fra Sevilla. *V. S.*

Genette se Desmerdyr, S. 165.

Genette [ʒønæ't] er et orientalsk Mundbid for i Rideheste. Dets Særkende er, at Kindkæden er erstattet med en Ring. *A la G.* eller fuldstændigere *aller å cheval å la G.* er et sjælden anvendt Udtryk for Ridning med meget kortspændte Bøjler. *C. G. S.*

Genetteskind, de graa og gullige, uregelmæssig sortplettede Skind af *Genetta vulgaris* og sandsynligvis ogsaa andre Arter af Desmerkatte (se Desmerdyr). Skindene ere meget fine og bløde og paa Grund af den smukke Farve og Tegning (Halen lys med 8—12 mørke Ringe) meget eftersøgte. Urigtig bruges Benævnelsen G. ogsaa om Skindene af den sorte sibiriske Kat. *K. M.*

Geneva [dzeni'va], By i den nordamerikanske Stat New York, S. 0. f. Rochester, smukt beliggende ved den nordlige Del af Seneca-Søen, er Jærnbaneknudepunkt, Sæde for det episkopale Hobart-College, har (1890) 7,600 Indb., Fabrikation af Kedler, Ovne og Sæbe, betydelige Gartnerier og Planteskoler. *S. B. T.*

Genève [ʒønæ'v], Genf, italiensk Ginêvra, 1) Kanton i det sydvestlige Schweiz, ligger ved den vestlige Spids af Genfersøen og er næsten fuldstændig omsluttet af fransk Territorium (Dep. Ain og Haute-Savoie), saa at det kun mod Nordøst ved den smalle Landstrimmel Versoix og Enklaven Céligny staar i Forbindelse med det øvrige Schweiz (Kanton Pays de Vaud). Med sit Areal paa 279 □ Km. (heri Kantonets Del af Genfersøen iberegnet) er det næst efter Zug det mindste af de udelte Kantoner, men efter Indbyggerantallet det tiende, idet det 1888 havde 106,738 Indb. (49,812 Mænd og 56,926 Kvinder) eller 382 paa 1 • Km. Næsten to Tredjedele i bo dog i Byen G. Efter Nationaliteten vare 85 p. Ct. Franskmænd, 11 p. Ct. Tyskere og Resten i Overvejende Italienere. Med Hensyn til Religionen bekendte 52,700 sig til Katolicismen, medens 51,300 vare Reformerte. Den katolske Trosbekendelse er den herskende i Carouge og Landsognene, medens den reformerte er den fremherskende i Hovedstaden og dennes ny Forstæder Plainpalais og Eaux vives; i hele Kantonet findes kun eet Kloster (Carouge). G. er efter schweiziske Forhold mærkværdig fladt, det gennemskæres af lave Højderækker, men alle de omliggende Bjærge (Les Voirons, Mt. Salève, Le Réculet) ligge paa fransk Territorium; ligeledes er det meget fattigt paa Skov. Kantonet gennemstrømmes af Floden Rhône med dens Biflod Arve, der udmunder i Rhone's venstre Bred tæt V. f. Byen G. Ikke mindre end 83 p. Ct. ere produktivt Land; heraf falde 189 □Km. paa Agerland, Haver, Enge og Græsland, 21 □Km. paa Skov og 19 □Km. paa Vinbjærge. Det uproduktive Areal er dels Søterritorium, Floder, dels Huse, Veje; 3,5 □Km. er Klippeland. Skønt Kantonet ikke er særlig frugtbart, er det saaledes paa Grund af den stærke Bebyggelse overordentlig veldyrket, og det frembringer særlig Korn, Vin, Frugt og Grønsager, desuden findes der lidt Stenkul, Sandsten, Tørv og Teglstensler. Industrien spiller en meget stor Rolle, særlig er Urindustrien berømt over hele Verden med en aarlig Produktion af for omtrent 10. Mill. frc. Foruden at beskæftige en meget stor Del af Kantonets egne Indbyggere har den genfiske Urindustri ogsaa taget ca. 2,000 franske Arbejdere i sin Tjeneste fra Landskabet Faucigny i Savoie. Af stor Betydning er ogsaa Guldvare- og Juvelindustrien, med en lige saa indbringende aarlig Produktion som Urfabrikationen. Andre Industrigrene som Jærnstøberier, Pottemagerier, Møbelfabrikation, Garverier o. s. v. ere nærmest hjemmehørende i Arbejderbyen Carouge. Ifølge sin Beliggenhed spiller G. en vigtig Rolle for Handelen; G. er den Port, hvorigennem den schweiziske Handel gaar til Lyon, Marseille, Spanien, Algérie o. s. v., men den fremtræder væsentligst som Transit- og Speditionshandel. Jærnbanenettet er meget udviklet; foruden flere smalsporede Turistbaner mærkes Linien G.—Lyon og en Linie af Suisse-occidentale, der gaar langs Søen til Morges —Lausanne og dels tilvejebringer Forbindelsen med det nordlige og østlige Schweiz, dels med Wallis-Linien til Simplon. Undervisningsvæsenet staar meget højt, og Kantonet stod ved Rekutprøven 1891 som Nr. 3 blandt de 25 Kantoner. Skolevæsenet staar under Statens Ledelse, og Skolegangen er tvungen og i Folkeskolerne gratis; desuden findes af højere Undervisningsanstalter et Akademi (Universitet) stiftet 1559 og to Colleges samt Industri- og Handelsskole i Byen G. Forfatningen, der daterer sig fra 1847, er udpræget demokratisk; den lovgivende Myndighed er hos et *grand conseil* (1 Medlem for hver 1,000 Indb.), som vælger et *conseil d'état* paa 7 Medlemmer. Naar 3,500 Vælgere kræve det, skulle det store Raads Beslutninger underkastes en Folkeafstemning. Statsgælden beløb sig 1890 til 32 Mill. frc, og medens Budgettets Indtægtsside kun viste 2,76 Mill. frc, viste Udgiftssiden sig paa 5,78 Mill. Kantonet er delt i tre Valgkredse, Byen G., højre Bred og venstre Bred.

2) G., Hovedstaden i Kantonet af samme Navn, ligger ved den sydvestligste Spids af Genfersøen i søen paa begge Bredder af Rhône og 1 Km. oven for Arve's Udløb i denne Flod. Indbyggerantallet beløb sig 1888 til 52,600 (29,000 Reformerte og 22,000 Katolikker) og med Forstæderne Eaux vives (7,900) og Plainpalais (12,300) til 72,800. Den er saaledes i Folketal den tredjestørste af de schweiziske Byer, idet den staar tilbage for Ziirich og Basel, men den er ubetinget den pragtfuldeste i Landet og den eneste, der gør et virkeligt storstadsagtigt Indtryk. Det ydre

passer ogsaa godt til dens Velstand, thi G. har ikke mindre end 216 Millionærer. Endnu til 1830 var G. en trang By med snævre, mørke Gader og høje Huse; thi Fæstningsværkerne tillode ingen Udvidelse, saa at den var nødsaget til at vokse i Højden i Stedet for i Bredden; derfra stamme de indtil 7 og 8 Stokværk høje Huse, f. Eks. i Rue basse. Men navnlig elter at den radikale Regering var kommen til Magten 1846, begyndte man for Alvor at tage fat paa Byens Omdannelse; Voldene faldt, og helt ny Kvarterer rejste sig. Langs Søen anlagdes de pragtfulde Kajer, der med deres store Hoteller virke saa mægtigt, naar man fra Søen sejler ind i Havnen. De gamle Kramboder og Arkaderne, der spærrede Adgangen til den øvre Del af Byen, fjernedes, og ny brede, regelmæssige Gader blevne trukne, Haver anlagdes, Boulevarder og Pladser, alt efter parisisk Mønster, hvorfor den heller ikke med Urette bærer Tilnavnet »det lille Paris«. I vore Dage maa man helt ind i Hjertet af den gamle Stad for at finde noget af det middelalderlige G. Ved Floden Rhone deles Byen i to ulige Dele. Den største Halvdel, *la vieille cité*, den gamle calvinistiske Befolknings Kvarter, ligger paa den venstre Bred; en forvirret Samling af snævre, stejle Gader og Stræder med mørke, taarnhøje Huse ligger højt over Floden, neden derfor breder sig i den lavere Del langs Floden og Søen Handelskvartererne med forskellige Kajer, f. Eks. Grand Quai du Lac og dens Fortsættelse Quai des Eaux vives. Paa den højre Bred ligger Kvarteret St. Gervais, oprindelig et uanseligt Arbejderkvarter og endnu Sædet for den industrielle Del af Befolkningen, men nu meget udvidet og forskønnet navnlig langs Floden, hvor Quai des Bergues, du Montblanc, des Paquis og du Léman frembyde et imponerende Skue med deres mange paladsagtige Hoteller. Her er tillige den store Fremmedkolonis Kvarter. Begge Bredderne ere forbundne med 6 Broer, af hvilke de smukkeste ere de to østligste: Pont du Montblanc (260 M. lang og bygget paa 12 let svungne Buer) og Pont des Bergues. Midt imellem disse ligger den lille tætbeplantede Ile Rousseau, hvor man har rejst en Bronzestatue for Byens berømteste Søn Jean Jacques Rousseau, og hvorfra man har en glimrende Udsigt over Søen, de stolte Flodbredder med de paladsagtige Bygninger og til de omliggende Bjærge med Montblanc i Baggrunden. Ved den tredje Bro deler Floden sig i to Arme, der omslutte en lille 0 med maleriske gamle Huse og Tour de l'Isle, Resten af et tidligere biskoppeligt Slot. Rundt om den indre By strækker der sig paa de 1851 sløjfede gamle Fæstningsværkers Plads flere smukke ny Boulevarder som Boulevard Helvétique, des Philosophes, des Plainpalais paa venstre Bred og paa den modsatte Side Boulevard James Fazy, der forbinde det egentlige G. med Forstæderne Eaux vives mod Øst og Plainpalais mod Vest. Flere af de ny Gader, alle Boulevarderne og enkelte af Kajerne ere træbeplantede. Blandt Byens Anlæg og Pladser kunne paa den venstre Bred bemærkes Promenade du Lac (Jardin Anglais) langs med Havnen og Place du Pont med et stort Nationalmindesmærke til Minde om Kantonets Forening med Schweiz 1814, endvidere Promenade de St. Antoine og des Bastions ved Siden af Jardin Botanique, begge i den indre Del af Byen; paa højre Bred Piaces des Alpes med et Mindes-

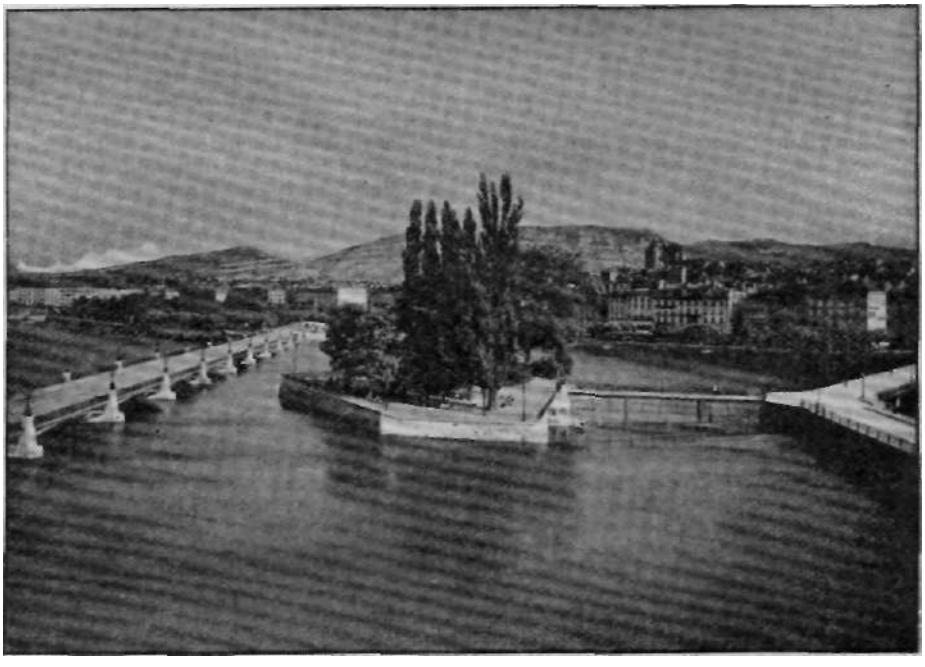

Genève (Ile Rousseau).

mærke for Hertug Karl af Braunschweig, der ved sin Død 1873 testamenterede Byen G. største Delen af sin Formue (20 Mill. frc), samt Promenade St. Jean og længst mod Nord i Udkanten af Byen Aux cropettes. Blandt Byens Kirker maa fremhæves den store reformerte Katedral St. Pierre, bygget i romansk Stil i II. Aarh. af Kejser Konrad II og med Gravmæler over Hertug Henry de Rohan (død 1638) og Agrippa d'Aubigné (død 1630), desuden flere evangeliske Kirker og Bedehuse, den katolske Kirke Notre Dame samt den engelske og russiske Kirke. Blandt de profane Bygninger mærkes Hotel de ville (Raadhuset), en tung og massiv Bygning i florentinsk Stil tæt ved Katedralen, Justitspaladset, Arsenalet med Museum for G.'s Historie, et stort Teater o. a. Af de private Bygninger frembyde Calvin's Bolig og Rousseau's Fødested mest Interesse, men for øvrigt er Byen rig paa smukke Privathuse, saaledes f. Eks. H6tel des Bergues paa højre og Hotel de la Métropole paa venstre Flodbred. Af videnskabelige Anstalter staar øverst Universitetet (bygget 1868—72) paa Promenade des Bastions, der bestaar af tre Bygninger forenede ved Glasgalerier og med ca. 500 Studenter underviste af 70 Lærere; forbundet hermed er et Bibliotek paa omtrent 130,000 Bd. og 16,000 Haandskrifter. Endvidere kunne fremhæves Observatoriet, Industri- og Urmagerskoler, *l'Institut de G.* (en Efterligning af *l'Institut de France*), to Colleges, et historisk og et geografisk Selskab. Af Samlinger mærkes Museum Rath, stiftet af den russiske General R. og senere skænket til Byen, Museum Fol, skænket af W. Fol, med værdifulde Samlinger af græske og etruskiske Oldsager samt Athenæum for permanente Kunstudstillinger. Svarende til Byens Rigdom huser G. en stor Mængde Velgørenhedsanstalter, dels kommunale som det store Borgerhospital, der aarlig forplejer 800 Personer, et Sindssygehjem, en Anstalt for uhelbredelige, det ny Vajsenhus o. s. v., dels private. G. er den Dag i Dag Protestantismens faste Borg for Schweiz og de vestlige og sydlige Nabolande; de talrige religiøse Selskaber bære Vidne om en endnu ikke kølnet religiøs Iver. G. er endvidere Hovedsædet for Kantonets Industri og Handel, Genferure og Spilledaaser forsendes over hele Verden, og som Vekselplads kappes den med Basel; Handelen er mest Transithandel til Sydfrankrig og de vestlige Middelhavslande. Forbindelsen med Omverdenen sker ad Linierne Bern—G., Grenoble—G.—Lyon—Marseille og G.—Annemasse (Hovedbanegaarden, Gare de Carnavin, ligger i den nordlige Del af Byen), endvidere til Søs til Byerne langs Søens Bredder; Havnen beskyttes mod de heftige Nordøststorme ved to store Dæmninger. Flere smalsporede Lokaljærnbaner besørge Turisttrafikken til Omegnen. G. er endelig Midtpunktet for det store Fremmedbesøg til Genfersøen. Beliggenheden er ogsaa usædvanlig tiltalende; fra i Quai du Montblanc ser man fjernt over Salévehøjderne Montblanc's hvide Toppe, i Nord lukkes Udsigten af Jurabjærgene, og uden om Byen strækker sig et Landskab, mildt og yndefuldt med Enge og Haver, Skove og Frugtplantninger, Landsbyer, Villaer og Slotte, der spejle sig i Søens klare Vand, hvortil endelig kommer det milde Klima (Middeltemperatur 9,5°).

Historie. G. omtales første Gang i Historien i første Aarh. e. Chr. under Navnet Geneva, som en By i Allobrogernes Land (Cæsar *De Bello Gallico*, I 6—8), der derefter blev gjort til romersk Provins hørende til Sequanernes Omraade. Efter Verdensrigets Undergang kom G. under Burgund, hvis Hovedstad den var fra 443, indtil den sammen med Burgund 1033 kom til det tyske Kejserdømme. Konrad II lod sig her krone til Konge af Burgund 1034. Genferne droge efterhaanden store Fordele af de langvarige Stridigheder mellem deres Biskopper, Greverne af G. og Hertugerne af Savojen, saa at de erhvervede sig mange Friheder. Ved det schweiziske Edsforbunds Hjælp afviste de gentagne Gange kækt Hertugerne af Savojen's Forsøg paa at kuldkaste deres Frihed og Selvstændighed. 1518 allierede de sig med Freiburg og med Bern 1526, hvorefter G. indtraadte umiddelbart under Forbundets Beskyttelse. Der dannede sig to Partier, *Huguenots*, der støttede sig til Forbundet, og *Mameus*, Tilhængere af Huset Savojen. Paa denne Tid, 1535, blev Reformationen officielt anerkendt. Da Byen 1536 blev truet af Hertugen af Savojen, droge Bernerne til Hjælp og knækkede Savojen's Magt i disse Egne for lange Tider. Samme Aar kom Calvin til Byen, hvor han som Lærer og Prædikant fik en indgribende Magt; del var ogsaa ham, der gav Borgerne det pedantiske og strengt sædelige Præg, men samtidig vækkede han deres Sans for Videnskab. G. blev Midtpunktet for Protestantismen i de fransktalende Lande, et reformert Rom; Biskoppen blev fordreven, og Forfatningen ordnet demokratisk-republikansk. Calvin døde 1564. Den ualmindelige Strenghed og Intolerance i Calvin's Lære førte til Forfølgelser af anderledes troende, der kunne staa ved Siden af Middelalderens modbydeligste Kætterforfølgelser; et sørgeligt Eksempel herpaa er saaledes Opbrændingen af den spanske Læge Michael Servet, som havde offentliggjort et Skrift imod Treenighedslæren. 1558 og 1584 forbandt G. sig temporært med det schweiziske Forbund. Savojen gjorde flere Forsøg paa at underkaste sig G., men stadig forgæves, navnlig afslog Byens Indbyggere med mageløs Tapperhed en natlig Overrumpling (*l'escalade*) 12. Decbr. 1602, til Minde om hvilken Begivenhed der blev oprejst et smukt Monument ved Udgangen af Rue des Allemands. 18. Aarh. kendetegnes af en Række Stridigheder, ofte blodige, mellem de lavere Stænder og de gamle Familier (*citoyens*), der alene var i Besiddelse af hele Magten og de lukrative Embeder. J. J. Rousseau (født i G. 1712, Søn af en Urmager) udøvede her naturligvis ogsaa sin Indflydelse. Hans »Emile« og »Contrat social« bleve 1763 paa Foranledning af Sorbonnen i Paris brændte af Bøddelen som *téméraires, scandaleux, impies et tendans à détruire la religion chrétienne et tous les gouvernements*. Den franske Revolution førte til et Vendepunkt i Byens Historie; 1794 styrtede de utilfredse Regeringen og indførte et Nationalkonvent, der førte et rent Rædselsregimente, indtil 1796 en mere maadeholden Regering fik Magten. I Midten af April 1798 droge Franskmændene ind i Staden, der blev gjort til Hovedstad i *département du Léman*, og først Koalitionens Sejre gengav G. dens Selvstændighed. 1814 traadte den ind i det schweiziske Forbund som Kanton Nr. 22.

Den konservative Styrelse blev styrtet 1846 under James Fazy og gav Plads for en demokratisk Forfatning, der med faa Ændringer har holdt sig indtil nu. (Litt.: Rey, *G. et les rives du Lac Léman* [Paris, G. og Basel 1868]; Demole, *La République de G.* [G. 1877]; Favre, *Description géologique du canton de G.* [G. 1879]; Archinard, *Statistique agricole du canton de G.* [G. 1893]; angaaende G.'s Historie: Thourel, *Histoire de G.* [G. 1833]; Cherbuliez, *G., ses institutions, ses moeurs, son développement intellectuel et moral* [G. 1868]; Roget, *Histoire du peuple de G. depuis la réforme jusqû l'escalade* [G. 1870—82]; Fazy, *Les constitutions de la république de G.* [G. 1891]). *C. A.*

Genever [ʒene'fer], Enebærbrændevin, tilvirkes navnlig i Holland af en tynd Rugmsesk, idet den deraf vundne Raasprit rektificeres med en Tilsætning af Enebær. G. indeholder sædvanlig ca. 40 Vægtprocent Alkohol og sælges ofte efter Alkoholindhold. Den eftergøres ofte ved Tilsætning af Enebærolie, til ren, fuselfri Brændevin. Engelsk G., Gin, indeholder sædvanlig en Del Krydderier og Sukker. *K. M.*

Geneviéve [žønviæ'v] se Genoveva.

GenévoiS, Le [løznevwa'], et ca. 1,600 □Km. stort Landskab i det østlige Frankrig, beliggende S. f. Geneve i Dep. Haute-Savoie, omkring Rhone's Biflod Fier og Søen Annecy. Landet er mod Øst et paa Græsgange rigt Alpeland (højeste Punkt over 2,400 M.), medens det mod Vest sænker sig ned til Rhone og her er et frugtbart, bakket Land med Kornmarker, Vinbjærge og store Kastanjeskove. Ved Aar 1400 kom G. til Savojen, 1860 indlemmedes det med dette i Frankrig. *H, W.*

Genévre se Mont G.

Genezareth se Gennesareth.

Genf, tysk Navn for Genève.

Genferkonventionen. Jo nøjere man har gjort sig bekendt med Skildringerne af den barbariske Behandling og de uhørte Lidelser, for hvilke syge og saarede under tidligere Tiders Krige, ja helt ind i 19. Aarh. ofte vare udsatte, naar de faldt i Fjendehaand, desto højere vil man vide at vurdere de Mænds ædle Menneskekærlighed, hvis kraftige Bestræbelser det omsider lykkedes at istandbringe G. Schweizerne Dunant og Moynier maa nævnes blandt dem, som tidligst og med mest indtrængende Veltalenhed hævede deres Røster for denne Sag; deres Ord fandt Genklang over hele Europa, flere Suveræner, saasom Kejserne i Frankrig og Rusland, Dronningen af Preussen, laante villig Øre til deres Forslag, til hvilke Mænd som Appia, Dufour, Mannoir o. fl. med Varme sluttede sig, og i Sommeren 1864 samledes i Genève under Dufour's Forsæde delegerede fra 12 Stater, derimellem ogsaa fra Danmark, for at raadslaa om, hvad der kunde gøres til Lindring og Forbedring af hine ulykkeliges Kaar. Resultatet af deres Arbejde, som fandt Billigelse hos Regeringerne i de Stater, med hvis Mandat de vare fremmødte, kom til at foreligge i den berømte G. af 22. Aug. 1864, hvilken senere tiltraadtes af 10 andre Magter, blandt disse Norge og Sverige, Storbritannien og Tyrkiet, og senere endnu af 10, af hvilke skulle fremhæves Persien og de sydamerikanske Republikker, og omsider 1882 ogsaa af de forenede Stater i Nordamerika; siden hen have ogsaa Japan og Kina i Princippet vedtaget dens Grundsætninger, og den kan i vore Dage siges at være af anerkendt Gyldighed hos saa godt som alle de Statssamfund paa Jorden, som paa nogen Maade ville gøre Krav paa at henregnes til de civiliserede.

Konventionen falder i 10 Artikler, af hvilke de 2 sidste omhandle dens Ratifikation og Fremgangsmaaden ved dens eventuelle Tiltrædelse af andre Stater, medens den 8. overlader Detaillen af Udførelsen af de foregaaende 7 Artiklers Forskrifter til de krigsførende Hæres højestbefalende i Henhold til deres vedkommende Regerings Instruktioner. De øvrige Bestemmelser lyde saaledes: Art. I: »Ambulancer og Militærhospitaler betragtes som neutrale og skulle som saadanne beskyttes af de krigsførende Magter, saa længe der i dem findes syge eller saarede. Blive de imidlertid besatte af en fjendtlig Militærstyrke, ophører Neutraliteten«. Art. II: »De i Ambulancerne og Hospitalerne anvendte Personer, saasom Overopsynet, Lægerne, Tjenestemændene, de til de saaredes Transport fornødne Folk saavel som de gejstlige betragtes ligeledes som neutraliserede, saa længe de paa denne Maade gøre Tjeneste og der er syge eller saarede at yde Bistand«. Art. III: »De foran nævnte Personer maa ogsaa, efter at fjendtlig Besættelse har fundet Sted, vedblive at udføre deres Pligter i de Hospitaler eller Ambulancer, ved hvilke de gøre Tjeneste, saafremt de ikke foretrække at forene sig med den Hærafdeling, til hvilken de henhøre. Naar de ophøre med deres Virksomhed, skulle de af den Armé, i hvis Hænder de befinde sig, afgives under Beskyttelse til de fjendtlige Forposter«. Art. IV: »De faste Militærhospitalers Inventarieforsyning er undergiven Krigslovene, hvorfor de ved dem ansatte Personer ved deres Fjernelse fra dem kun kunne medtage deres private Ejendele; derimod beholde Ambulancerne deres Inventariegenstande«. Art. V: »Omegnens Beboere, som bringe de saarede Hjælp, skulle forblive i uantastet Frihed. De krigsførende Magters højestbefalende have at drage Omsorg for at underrette de omboende om den herigennem til deres Menneskekærlighed rettede Henvendelse og om den dem tilsikrede neutrale Stilling. Enhver i et privat Hjem optagen og der forplejet saaret skal anses som en Sikringsvagt for dette, og enhver, som i sin Bolig har underholdt saarede, skal fritages for Indkvartering og Deltagelse i de Krigsydelser, som maatte vorde udskrevne«. Art. VI: »Der skal sørges for syge og saarede, til hvilken Nation de end monne henhøre. De øverstbefalende ere berettigede til at udlevere de i en Fægtning saarede Soldater til de fjendtlige Forposter, saa snart Omstændighederne tillade det, og de krigsførende Parter ere enige derom. De, som efter at være helbredede, skønnes udygtige til fortsat Krigstjeneste, skulle hjemsendes, hvilket ogsaa skal gælde om andre, paa det Vilkaar, at de ikke bære Vaaben, saa længe Krigen varer. Evakuationstog og de Personer, under hvis Ledelse de foretages, ere ubetinget at betragte som neutraliserede«. Art. VII: »Et tydeligt og ens Flag skal antages for alle Hospitaler, Ambulancer og Evakuationstog, men stedse tillige være ledsaget af Nationalflaget. Et

Armbind bliver at bære af de i Henhold til det foranførte neutraliserede Personer efter vedkommende Krigsmyndigheders nærmere Bestemmelse. Flaget og Armbindet (Skulderbindet) skal være et rødt Kors i hvid Grund«.

Men de Mænd, der havde virket for G., havde ikke dermed udtømt deres menneskekærlige Bestræbelser. Fire Aar senere, 20. Oktbr. 1868, undertegnedes ligeledes i Geneve af delegerede fra de forskellige Stater 15 Tillægsartikler til Hovedkonventionen, som dels gik ud paa — hvad der maaske i og for sig var overflødigt — udtrykkelig at gøre dens Bestemmelser anvendelige ogsaa for Søkrige, dels paa nærmere at forklare og udvikle dens Forskrifter, bl. a. saaledes, at det alvorlig paabødes at værne de saarede og døde paa Valpladsen mod Plyndring, at drage Omsorg for, at ingen, i hvem der endnu var Liv, blev begravet, og at der foretages, hvad der er muligt for at konstatere de dødes og saaredes Identitet og at desinficere Valpladserne bl. a. ved omhyggelig Jordfæstelse af Ligene; men disse Tillægsartiker ere hidtil ikke blevne ratificerede af de vedkommende Regeringer, skønt baade Franskmændene og Tyskerne under deres sidste store Sammenstød i deres indbyrdes Forhold saa vidt muligt have søgt at følge dem.

Fra det militære Standpunkt er der blevet næret og næres der endnu adskillige Betænkeligheder mod G., idet man bl. a. stærkt fremhæver, at Hospitals- og Ambulancepersonalet er saare udsat for Fristelse til at misbruge deres neutraliserede Stilling til Spionering i deres Landsmænds Interesse, og at de paagældende Bygningers Neutralisering m. v. tillige kan benyttes til Dækning for fjendtlige Foretagender. Dette lader sig vel næppe benægte, men det følger af sig selv, at deslige Misbrug maa mødes med strenge Straffebestemmelser og ikke mindst fra den Stats Side, til hvis Gunst de maatte være skete. Man har ogsaa klaget over, at den store Befolkning trindt om i Landene, hvad bl. a. viste sig navnlig under den fransk-tyske Krig, alt for lidet forstaar at vurdere Konventionen og dens Hensigter; herimod kan og bør naturligvis virkes ogsaa fra Regeringens Side ved at sørge for, at dens Forskrifter gennem Skoleundervisningen og paa anden Maade lidt efter lidt gaa over i Almenbevidstheden. En praktisk Ulempe ved Ordningen, efter at Konventionen har fundet en saa universel Tilslutning, bl. a. af ogsaa muhamedanske Nationer, er den, at Korset jo for disse ikke har den Hellighed, som tor de kristne, men tværtimod er dem en Vederstyggelighed; Tyrkiet har derfor ogsaa optaget Halvmaanens Mærke i Stedet for Korset. Da det imidlertid er af stor Betydning, at Kendingstegnet er identisk for alle, har der været stillet Forslag om at erstatte baade Kors og Halvmaane med en Stjerne; men herom er endnu ikke opnaaet Forstaaelse. *C. V. N.*

Genferkorset se Røde Kors.

Genfersøen eller Lac Léman, Romernes *Lemanus,* Middelalderens *Lac Losannete* eller *Mer du Rhône,* ligger omgiven af de schweiziske Kantoner Geneve, Vaud og Wallis, samt det franske Landskab Savoie og indtager et Areal paa 576 □ Km. eller omtrent som Bornholm; den bliver derved ikke alene den største Alpesø, men ogsaa den største Sø i Vest- og Mellemeuropa. Dens Form er en mod Syd krummet Halvbue, hvis østlige Spids dog efterhaanden er bleven helt udfyldt af Rhône-Flodens Aflejringer og nu danner den brede Dalfure mellem Villeneuve og Bex. Om den Hurtighed, hvormed Udfyldningen skrider frem, vidner iblandt andet Landsbyen Port Valais, der, som Navnet antyder, engang laa ude ved Søbredden, men nu ligger over 20 Km. fra det nærmeste Punkt af denne; ja, inden for 19. Aarh. har Landet skudt sig saa langt frem, at medens man tidligere fra Villeneuve havde Udsigt over Søen til Boveret paa den sydlige Bred, ligger der nu mellem de to Byer en bred Halvø, hvis Pile- og Poppelplantninger ganske skjule dem for hinanden. Det er imidlertid kun de tungeste Partikler, der aflejres straks ved Flodens Udtræden i Søen, de finere og lettere Dele føres af Flodvandet ud paa Dybet, og Søbunden bestaar derfor her af et Lag af yderst fintdelt Dynd, hvorigennem Rhonen og de andre i Søen mundende Floder have udskaaret sig Lejer, idet det koldere og tungere Flodvand synker ned under Søvandet. Længden langs Nordsiden er 95 Km., langs Sydsiden 72 Km., den største Bredde mellem Evian og St. Sulpice er 13,8 Km.

Dens Højde over Havet er 372 M., og den største Dybde naar 309 M.; omtrent ud for Yvoire stryger fra Bred til Bred en undersøisk Sandbanke *(banc de travers),* en gammel Morænegrund, over hvilken der kun er 61 M. Vand; derved deles Søen i to Bassiner, et østligt og et vestligt, der benævnes den store og den lille Sø. Denne Deling har sin geologiske Begrundelse, idet de to Afdelinger

oprindelig vare to af hinanden uafhængige Søer, af hvilke den østlige, der har en Middeldybde af 200 M., ligger indsænket i Alpelandet og ligesom de fleste andre Alpesøer bøjer fra Syd mod Nordvest; medens den vestlige, der er langt lavere (Middeldybde ca. 50 M.), tilhører Jurasystemet og ligesom Neuchâtel Søen, Bieler-Søen og andre Jurasøef har Retning fra Nordøst mod Sydvest. Bredderne ere bekendte for deres Skønhed; næsten hele den nordlige Bred er kun et Bakkelandskab, Jurakæden holder sig temmelig fjernt, og selv dens Udløbere sende kun i Vinlandet la Cote en enlig Bakke frem til Søen; det højeste Bjærg, Jorat, hæver sig kun 553 M. over Søen. Ogsaa Sydkysten er fra G. til Evian flad, og først i ca. 7 Km.'s Afstand fra Kysten begynde Bjærgene; længere mod Øst rykke Bjærgene tæt ud til Søen og frembyde storslaaede Bjærgmasser, der naa helt op i den evige Sne. Medens den schweiziske Kyst afgiver Skuet af en rig, frodig, tætbevokset Slette, hvor Natur og Kultur gaa Haand i Haand, med talløse nette Huse, Havne- og Oplagspladser, Frugt- og Vinhaver, har derimod Savojen's Kyst et strengere og mere alvorligt Præg, Lavlandet er mere sparsomt opdyrket, og Fjældene ere klædte med mørke Skove, ligesom der kun findes en enkelt Havneplads. Af de talrige Tilløb mærkes Rhône i det sydøstlige Hjørne og fra Syd Dranse samt fra Nord Veveyse, Venoge og Aubonne. Afløbet er Rhone ved Byen Geneve. Skønt baade den schweiziske og den franske Bred omkranses af Jærnbaner, er Skibsfarten dog livlig. Allerede 1823 etableredes der Dampskibsfart paa Søen, og for Tiden (1897) besejles den af 12 større og mindre Dampere foruden af over 100 Barker og Brigantiner. De mange Baade med de hvide, trekantede Latinersejl paa den blaa Søflade afgive et i høj Grad malerisk Skue. Sejladsen er dog ikke helt uden Fare. Søen har sine egne Vinde, af hvilke navnlig den fra Savojen's Kløfter pludselig og med stor Voldsomhed frembrydende »Bornand« frygtes; ogsaa den fra Wallis kommende »Vaudaire« bringer let Søen i Oprør. Den smukke Natur og det milde, sunde Klima hidlokke aarlig Tusinder af Turister og Rekonvalescenter, der navnlig opholde sig i de mange smukke Byer paa Nordsiden som Lausanne (lidt fra Søen), Rivaz, Vevey, Montreux o. a. *C. A.*

Genforsikring (Reassurance) er den Forsikring, ved Hjælp af hvilken Forsikreren selv overfører den Risiko, han har paataget sig over for den forsikrede eller et andet Assuranceselskab, helt eller delvis til en anden Forsikrer. Den oprindelige Forsikringskontrakt afficeres ikke heraf, og naar den Skade, mod hvilken den er tegnet, indtræder, er det udelukkende den første Forsikrer, mod hvem Kravet paa den hele Assurancesum kan rejses af den forsikrede; men i Henhold til Reassurancekontrakten kan Forsikreren da søge Dækning hos Reassurandøren for den Dels Vedkommende, der er reassureret. Ved G. opnaas altsaa en Fordeling af den af Forsikringen flydende Risiko og deraf følgende større Stabilitet og Sikkerhed i Forretningen, hvortil kommer, at den aabner det enkelte Selskab Muligheden for at tegne større Enkeltforsikringer, end det ellers turde indlade sig paa, hvilket ogsaa kommer det forsikrende Publikum til gode, idet man sparer Ulejligheden ved at maatte søge Optagelse hos flere forskellige Selskaber. Som Ækvivalent for den overtagne Risiko oppebærer Reassurandøren en tilsvarende Andel af Præmien, som Regel efter Fradrag af en Provision, som den første Forsikrer beholder for den med Forsikringens Erhvervelse forbundne Udgift og Ulejlighed. I Stedet for Dele af en Forsikring kan ogsaa undertiden hele Forsikringen gives i Reassurance; som Regel vil Reassurancepræmien være lig med den oprindelige Forsikringspræmie og Kontrakten i øvrigt være afsluttet paa de samme Vilkaar, som gælde for den oprindelige. Hyppigst have Forsikrerne løbende Kontrakter med forskellige Reassurandører, ifølge hvilke disse sidste efter et forud bestemt Forhold blive delagtige i enhver Risiko, som Hovedforsikreren overtager. I Søforsikringen kan G.'s Spor i England forfølges tilbage til 17. Aarh. (i hvert Fald som Medforsikring), medens det for de øvrige Forsikringsarters Vedkommende først er i 19. Aarh., at de have naaet nogen større Betydning, særlig ved Brand-, Sø- og Transportforsikring, ved Livsforsikring mindre; men i øvrigt er G. anvendelig paa alle Forsikringsbrancher. Den drives enten af særlige Genforsikringsselskaber eller af Hovedforsikringsselskaber indbyrdes. (Litt.: Ehrenberg, >Die Ruckversicherung< [Rostock 1885]). *F. M.-B.*

Genfærd, det, der færdes igen paa Jorden efter Døden. G. er vel nærmest ensbetydende med Genganger, men tages dog i noget videre Betydning, idet det omfatter saavel Dyr som Mennesker, hvorimod Genganger (s. d.) næppe vil bruges uden om Mennesker. *Alfr. L.*

Genfødelse er en Betegnelse i den kristne Dogmatik, som giver Udtryk for den Tanke, at Mennesket gennem Forholdet til Gud maa blive forandret fra Grunden af, i dets hele inderste Viljesretning. Medens en saadan Tanke kun sporadisk dukker frem i Gl. Test. — fornemmelig i Ps. 51, 12, — saa er den med principiel Sikkerhed udtalt af Jesus, Joh. 3, 3. 5 ff.; i Modsætning til den farisæiske Intellektualisme, der ansaa Belæring som det afgørende for et Menneskes religiøse Udvikling, gøres det her gældende, at der maa fremkomme en helt ny, aandelig bestemt Personlighed i Stedet for det naturlige, af Synden bestemte Jeg. Denne dybe religiøse Tanke, hvorefter det afgørende Tyngdepunkt i Forholdet til Gud ikke bliver søgt i Menneskets Handlen, men i den guddommelige Virken, for hvilken der kun skal skaffes Rum i Menneskelivet, tages siden op af de forskellige nytestamentlige Forfattere, fornemmelig Johannes 1, 12. 13. 1 Joh. 2, 29. 3, 9. 4, 7. 5, 1. 4. 18, Paulus Gal. 4, 6. 4, 19. 2 Kor. 5, 17. Tit. 3, 5. og Peter, i Pet. 1, 3. 23 smlg. Jak. 1, 18. Det er i Tilknytning til Guds Ord (eller specielt Daaben), at G. tænkes at foregaa, saaledes at den dog bestandig er betinget ved den personlige Tilegnelse af Ordet i Troen, og selve G. beskrives som en Tilstand, hvori Mennesket paa Grund af Barneforholdet til Gud føler en fuldkommen indre Fred og et fast nyt Livshaab. Det er saaledes som en forstaaelig Forhøjelse af det sædelig-religiøse Liv, at G. her opfattes. Anderledes i den følgende Tid. Idet man ensidig knytter G. til Daabens Sakrament, tænker man sig, at der herved indsættes i Mennesket en overnaturlig Naturkraft,

som altsaa skal danne Grundlaget for hele det senere kristne Liv. Denne Betragtning finder sin bestemte Anerkendelse i den katolske Kirkelære, hvor den egentlige Betydning af Retfærdiggørelsen bliver Indgydeisen i Mennesket af et nyt Liv, Troens, Haabets og Kærlighedens Liv; kun i Kraft af den Fornyelse, som herved sker med Mennesket, kan det antages som retfærdigt af Gud. Først Reformatorerne brød med denne Tankegang og gjorde gældende, at Dommen fra Guds Side om Syndernes Forladelse maa være det første, hvoraf dernæst gennem Menneskets fri Tilegnelse G.'s Tilstand kan vokse frem. I den Forstand har Melanchton i Apologien hævdet, at Retfærdiggørelsen og G. blive eet; han mener nemlig, at G. er den tilegnede Retfærdiggørelse. Paa Grund af den forskellige Betydning, hvori Ordet G. kan tages, blev denne Betragtning imidlertid siden fravegen; senere lutherske Dogmatikere sætte atter G. som det første og Retfærdiggørelsen som det andet, idet de opfatte G. som Tilvejebringelsen fra Guds Side af den modtagende Evne hos Mennesket, nemlig som en Meddelelse af Troskraften *(donatio fidei)*. Heraf bliver kun Følgen, at Retfærdiggørelsens Betydning overskygges, som det er sket i Pietismen og den nyere Teologi efter Schleiermacher, og at man ledes ind paa ufrugtbare Spekulationer over G.'s Forhold til Naturgrunden i Mennesket; det sidste er Tilfældet, naar man (som Martensen) adskiller imellem en substantiel og en senere personlig G. I Modsætning hertil maa det hævdes, at G., som skal betegne et aandeligt Højdepunkt i Menneskets Liv, nødvendigvis maa være en G. af Personligheden; man kan umulig tale om et nyt Menneske uden med det samme at tale om en ny Person. Om den nærmere Maade, hvorpaa G. fuldbyrder sig, gælder Jesu Ord Joh. 3, 8; der kan ikke siges noget nærmere herom, da vi her staa over for Sjælelivets indre, uigennemtrængelige Dybder. Se Frelsens Orden. *F. C. K.*

Genga, A della, se Leo XII.

Genga, Girolamo, italiensk Maler og Bygmester, født omtr. 1475 i Urbino, død smst. 1551. Han var Lærling af Signorelli og Perugino og blev meget sysselsat af Paven og flere italienske Smaafyrster. Til den nyopførte Sta. Caterina di Siena i Rom malede han en Opstandelse, for sin Landsherre, Hertugen af Urbino, en berømt Gud Fader med Madonna og fire Kirkefædre (nu i Brera'en i Milano), smykkede Teateret i sin Fødeby med i sin Tid navnkundige Dekorationsarbejder, byggede Facaden til Domkirken S. Pietro i Mantova og opførte for Leonora de'Gonzaga det nu meget forfaldne Palazzo Imperiale ved Pesaro. 1515 begyndte han Arbejdet paa S. Giovanni i Pesaro (fuldendt af hans Søn) og gjorde Udkast til Klosteret paa Monte Baroccio (ved Sinigaglia). Ogsaa som Billedhugger var han virksom og gjorde bl. a. en berømt Engel til nysnævnte Palads ved Pesaro. — Hans Søn Bartolommeo G., Bygmester, født 1518 i Cesano (ved Ancona), død 1588, lærte hos Faderen og studerede derefter den antikke Kunst i Rom. Han fuldendte den af Faderen begyndte S. Giovanni i Pesaro og byggede for Urbino'erne Paladset i nævnte By, med en stor og prægtig Sal (nu offentlige Kontorer). I mange Aar levede og arbejdede han i Firenze. Han sad inde med gode Kundskaber i Fortifikationen og udførte derhenhørende Arbejder for Genova og lignende paa Malta, hvor han døde. *F. J. M.*

Genganger, et Menneske, der gaar igen paa Jorden efter Døden. G. har saaledes en noget snævrere Betydning end Genfærd (s. d.) og er nærmest ensbetydende med Spøgelse (s. d.), idet der dog, naar der tales om G., altid forudsættes, at Personen gaar igen i sin oprindelige jordiske Skikkelse, medens Spøgelset ogsaa kan have antaget andre Skikkelser eller være usynligt for almindelige Mennesker, som da kun af dets Handlinger erkende dets Nærværelse. Troen paa G. findes vistnok til alle Tider og hos alle Folkeslag. Hos Australnegrene og mange andre vilde Folk træffes almindelig endnu i vore Dage den Antagelse, at den afdøde ikke straks forlader Jorden, men i kortere eller længere Tid færdes paa sit gamle Bosted. Lignende Anskuelser have sikkert ogsaa været gængse hos Oldtidsfolkene i de ældste Tider; senere synes det kun at være visse Individer, især de onde, som antages at færdes paa Jorden efter Døden. Ægypterne mente saaledes, at de onde afdøde maatte vandre om hernede, hvor de kunde paatage sig forskellige Skikkelser og gennemgik mange Prøvelser, inden de fik deres endelige Straf i Underverdenen. Og ligesom Romernes »Larver« vare i det mindste til Dels Grækernes »Empuser« onde Menneskers Sjæle, der af forskellig Aarsag igen vendte tilbage til Jorden. I de nordiske Sagaer træffes en Vrimmel af Beretninger om G., om Grundene til, at de færdedes paa Jorden, og om de Midler, hvormed man sikrede sig imod dem eller uskadeliggjorde dem (se især Laxdælernes, Eyrbyggernes og Grette's Saga). I Nutidens Folkeovertro spiller G. en ikke ringe Rolle, og et stærkt Opsving har denne Tro faaet ved den moderne spiritistiske Lære, at Mennesket efter Døden gerne vender tilbage til Jorden for at sætte sig i Forbindelse med de efterlevende. Sjælden træde dog Aanderne synlig frem ved de spiritistiske Seancer, om det end nu og da forekommer ved de saakaldte Materialisationer (s. d.).

Til Trods for de Anstrengelser, som til forskellige Tider — og især af Nutidens Spiritister — ere gjorte for at konstatere Eksistensen af G., kan der dog ikke siges at være ført noget uangribeligt Bevis herfor. De talrige i Litteraturen foreliggende Beretninger ere saa upaalidelige, fordi de savne nøjagtige Redegørelser netop paa de afgørende Punkter, at man ikke kan tillægge dem nogen Værdi. Heller ikke Spiritisternes mere eksperimentale Bestræbelser ere kronede med Held, idet de Forhold, hvorunder de have ment at kunne konstatere de afdødes Indgriben i Menneskeverdenen, ere af en saadan Art, at paalidelige Iagttagelser saa godt som umuliggøres, og de tilstedeværende blive et Bytte for Illusioner og Hallucinationer. Særlig det sidste Fænomens store Betydning for Troen paa G. er traadt tydelig frem i de i 1890'erne offentliggjorte Statistikker over normale, spontane Hallucinationer; her findes i Hundredvis af Beretninger om G., hvor Iagttageren samtidig har været sig bevidst, at Synet savnede Realitet. (Litt.: Maury, *La magie et l'astrologie dans l'antiquitéet au moyen age* [4 Udg., Paris 1877]; Thiele, »Den danske Almues overtroiske Meninger« [Kbhvn. 1860]; Aksakow,

»Animismus und Spiritismus« [1.—2. Bd., Leipzig 1890]; »Report on the census of Hallucinations«, i »Proceedings of the Society for Psychical Research« [10. Bd., Lond. 1894]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [1.—4. Bd., Kbhvn. 1893—96]). *Alfr. L.*

Gengler, Heinrich Gottfried Philipp, tysk Retshistoriker, er født 25. Juli 1817 i Bamberg, blev 1843 Privatdocent, 1847 ekstraordinær og 1851 ordinær Professor i tysk Ret ved Universitetet i Bamberg. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Deutsche Rechtsgeschichte im Grundrisz« [Erlangen 1846], »Des Schwabenspiegels Landrecht« [smst. 1851, 2. Opl. 1875], »Deutsche Stadtrechte des Mittelalters« [smst. 1852], »Das Hofrecht des Bischofs Burchard v. Worms« [smst. 1859], *Codex juris municipalis Germaniae medii aevi* [smst. 1863], »Deutsche Stadtrechtsalterthümer« [smst. 1882], »Beiträge zur Rechtsgeschichte Bayerns« [4 Hæfter, Erlangen og Leipzig 1889—94]. *Ludv. H.*

Gengældelsesteorien — en af de mest bekendte Straffeteorier — søger at begrunde Straffen ud fra Princippet »den retfærdige Gengældelse« : Forbryderen straffes, fordi Straffen er hans fortjente Løn. Om nogen anden Begrundelse af Straffen spørger denne Teori derimod ikke; som det hedder hos Kant, der docerer Teorien i dens mest absolutte Form, og som betegner Gengældelsesprincippet som et ubetinget Fornuftbud (et kategorisk Imperativ) — straffes Forbryderen netop kun, fordi han har forbrudt sig, ikke for derved at befordre noget Gode for ham selv eller Samfundet. Paa Spørgsmaalet om Straffens Størrelse giver Teorien — i dens mest gennemførte Form — det Svar, at Straffeondet bør være lig det onde, som Forbryderen har voldt: Øje for Øje, Tand for Tand. Morderen bør saaledes miste Livet; den, der har gjort sig skyldig i Voldtægt eller Pæderasti, bør kastreres; den, der har gjort sig skyldig i *crimen bestialitatis,* bør som uværdig det menneskelige Samfund for evig udstødes af dette. Nu om Stunder har G. ikke ret megen Kurs. Det er saaledes nu almindelig anerkendt, at Straffen ikke lader sig begrunde ved Hjælp af »kategoriske Imperativer«, men at det gælder om at paavise, at den tjener saadanne Formaal, at den derved retfærdiggøres; hvilke disse Formaal ere — derom staar Striden imidlertid endnu den Dag i Dag (se nærmere Straffeteorier). *R. G.*

Geni (lat. *genius).* Ved G. betegne vi den højeste Grad af en almindelig eller særlig aandelig Begavelse, hvis Særkende er den »skabende« Evne, der frembringer ny Værdier i Videnskab, Kunst, Teknik og Liv, eller slaar ind paa ubanede Veje og anviser ny frugtbringende Metoder. Om et saadant Menneske, der mærkelig naturbestemt, som dreven af en Genius, virker revolutionært, idet han betegner et Gennembrud, sige vi, at han har G., og ogsaa at han er et G. Skønt G. beror paa en vis lykkelig og harmonisk Kombination af Evnerne, særlig Anskuelse, følelsesbetonet Fantasi og Intelligens, fremtræder det dog som ejendommelig retningsbestemt. Vi finde vel G, der aabenbare genial Evne i f. Eks. alle Grene af den bildende Kunst (Lionardo da Vinci, Michelangelo) og i flere Videnskaber (Descartes, Leibniz), men et egentligt Universalgeni kende vi ikke, og ret hyppig synes G. endogsaa temmelig indskrænket eller jævnt begavet uden for sin Sfære, hvad der dog maaske har sin Grund i den altoptagende Interesse, som Hovedretningen faar. Man skelner derfor mellem det teoretiske G. (filosofisk, matematisk, historisk, sproglig o. s. v.), der viser sig ved banebrydende videnskabelige Ydelser (Synspunkter, Ideer, Metoder), det kunstneriske G., der ytrer sig ved Indførelse af ny Værdier og Retninger i Poesi og Kunst, og det praktiske G., der igen enten er teknisk (: viser sig i Beherskelse af de ydre Naturkræfter (store Opfindere) eller statsmandsmæssig reformatorisk, der fremtræder i Evnen til at omforme og organisere menneskelige Livsforhold og lede og beherske Mennesker. Som der mellem Normalmennesket og Talentet kun er en Gradsforskel, saaledes ogsaa mellem Talentet og G., men det gaar her som mangensteds i Naturen, at de kvantiterende Overgange afsætte kvalitative Forskelle. En saadan føles mellem Talentet og det udprægede G. G. er original, nyskabende i sine Ydelser, løser Problemer, der hidtil gjaldt for uløselige, og giver sin Tidsalders Tankekredse og Bestræbelser et helt nyt Indhold eller ny Maal, indleder ny Epoker, medens Talentet bevæger sig i kendte Baner og arbejder efter givne Mønstre og Metoder. Er G. der og har vist Veje og Maal, saa vækkes Talenterne og overtræffe maaske G. i at finde paa Midlerne. G. skaber paa en anden Maade end Talentet. Talentet arbejder mere bevidst, han ved, hvorledes og hvorfor han naar til visse Slutninger, han beregner med Flid Midlerne til at naa Maalet og kombinerer Enkelthederne til et Hele. G. skaber uvilkaarlig og ubevidst, han arbejder vel strengt og kæmper med en uhyre Taalmodighed (»G. er en grænseløs Taalmodighed«) under den ny Idés Fødselsveer, men endelig træder denne tilsyneladende uformidlet og som tilfældig (inspireret) frem for Sjælen (Galilei og den svingende Hængelampe, Newton og Æblet). Talentet lader sig udvikle og forstærke ved Flid og Øvelse, G. kan ikke saaledes metodisk opklækkes, det vaagner og arbejder med et Naturinstinkts Magt: »i G. giver Naturen Kunsten Regler«. Naturligvis kommer det, G. yder, ikke frem uden Sammenhæng med, hvad der gærer i Tiden, G. staar som paa en Høj Og ser Solen gaa op før de andre, men han ser dog Solen før dem, hans Ideer rage dog vidt ud over Tidens almindelige Anskuelseskreds, og idet hans Produktionsmaade jo nu tillige er af en saa usædvanlig Art, og Manden maaske i det hele taget er noget »underlig«, bliver G. ikke sjælden miskendt af sine Omgivelser, forfulgt og erklæret for forrykt, og Navnkundigheden kommer maaske længe efter, at han har kæmpet sine stærke Kampe; som Leibniz siger: »at kaldes for en stor Aand i ens Levetid er et daarligt Bevis for, at man virkelig er det«. I en nyere Tid er der (ved Moreau de Tours, Hagen, Lombroso o. a.) gjort Forsøg paa videnskabelig at paavise et vist Slægtskab mellem G. og Vanvid, en gammel Tanke (*nullum ingeftium sine aliqva dementia,* »intet G. uden noget Afsind«), G. skal være en Neurose. Der henvises paa den ene Side til, at en stor Mængde geniale Mennesker ere blevne vanvittige (Tasso, Swift, Lenau o. s. v.), medens andre ved deres underlige Færd have strejfet Grænserne (Byron, Rousseau

o. m. a.), og paa den anden Side til, at man undertiden har iagttaget aandrige Tankelyn og poetisk Evne hos vanvittige. Deri er der dog intet besynderligt. Tager man tilbørligt Hensyn til de Livsbetingelser, under hvilke G. ofte maa leve, og til den ofte tragiske Kamp, han maa kæmpe med Omgivelser og Tid, og som staar i et saa paafaldende Misforhold til hans naturlige Tro paa sin Mission og ofte potenserede. Selvfølelse (især hos mindre G.), kan det ikke undre, at hans Sindsligevægt kan rokkes, og der er heller intet mærkeligt i, at de sindssyges utøjlede Associationsliv stundom kan afsætte overraskende Aandsglimt. Imidlertid, noget fælles er der vel mellem G. og den sindssyge, Nervesystemets Finhed og forstærkede Pirrelighed, og derpaa beror vel ogsaa den baade ved G. og den vanvittige hyppig optrædende Disposition til stærke og pludselige Affekter, der for mange geniale Mennesker er en Kilde til megen indre Lidelse, ligesom ogsaa den for mange G., særlig i Ungdommen, som ogsaa for sindssyge ejendommelige Tilbøjelighed til Overdrivelser og Udskejelser af forskellig Art (Sturm- und Drangperioder). Endelig har den uvilkaarlige Maade, hvorpaa G.'s aandelige Virksomhed fremtræder, den Individet stundom overvældende Produktionstrang, et Sidestykke i den sindssyges Tvangsforestillinger. Men tager man Hensyn til G.'s Livsbetingelser og til det store Antal af fysisk og aandelig sunde G., Historien har optegnet (Platon, Kepler, Leibniz, Goethe, Darwin, Pasteur o. s. v.), turde denne ekstreme Opfattelse af G. som en Neurose være saare slet begrundet. (Litt.: Weisse, »Allgemeine Theorie des Genies« [Heidelberg 1822]; Radestock, »Genie und Wahnsinn« [Breslau 1822]; Lombroso, *L'uomo di genio in rapporto alla psichiatria* [1888]; samme, *Genio e follia* [1. Udg. 1864, senere flere Udgaver og Oversættelser]). *Cl. W.*

Geniāl (lat.), i strengere Betydning: havende Geniets Evne; i videre: snildrig, aandfuld; Genialitēt: aandelig Skaberkraft, se Geni.

Genier se Genius.

Genil, Jenil tøeni'l], Oldtidens *Singulis*, en ca. 220 Km. lang Flod i det sydlige Spanien, Guadalquivir's betydeligste Biflod, opstaar af flere Bække i Provinsen Granada paa Nordskraaningen af Sierra Nevada (Cumbre de Mulahacen), baner sig Vej gennem en dybt indskaaren Dal, hvor den har stærkt Fald og danner flere Katarakter, løber mod Vest forbi Granada og gennem den frugtbare Vega de Granada, danner atter i Loja's Gennembrudsdal flere Katarakter og arbejder sig derpaa trægt mod Nordvest gennem den øde bætiske Slette (Provinserne Cordoba og Sevilla), indtil den ved Palma del Rio udmunder i Guadalquivir's venstre Bred. Den optager i venstre Bred alle Vandløbene fra den vestlige Del af Sierra Nevada's Nordside, ligesom ogsaa en Del Tilløb i højre Bred, saa at den i sit nedre Løb er temmelig vandrig; men dens Sejlbarhed forringes ved stærk Tilsanding. *H. W.*

Génin [ženæ'], François, fransk Filolog og Kritiker, født i Amiens, 16. Febr. 1803, død i Paris 20. Maj 1856. Han sysselsatte sig især med Studiet af ældre fransk Sprog og Litteratur og har besørget Udgaver af »Dronning Margrete af Navarra's Breve« [1841—42], »Rolandskvadet« [1850], »Farcen om Patelin« [1854]; af hans øvrige Arbejder maa fremhæves en Ordbog over Molière's Sprog [1846]. G. var en livlig og alsidig Aand med mange Interesser, men han var ganske uden videnskabelig Metode, og hans Sprogstudier, der vrimle af aandrige Paradokser, ere kun overfladisk Dilettantisme. Foruden Filolog var G. Kritiker, og hans voldsomme Angreb paa Jesuitterne, der førtes i »Le National« [1837—48], vakte i sin Tid stor Opsigt. *Kr. N.*

Genip- (ell. Genepi-) Urter kaldes flere paa Alperne voksende Røllike- og Bynkearter, der i Schweiz benyttes til Te — den saakaldte Schweizerurtete, — og til Tilberedning af Likører. Oprindelig er G. Betegnelse for *Achillea moschata*, der tidligere anvendtes i Medicinen og ubegrundet stod i stort Ry som Middel mod Epilepsi. Nu anvendes ogsaa denne ægte G. under Navn af Iva til Likørfabrikation. *A. B.*

Genista se Visse.

Genitalia d. s. s. Kønsorganer.

Genitiv d. s. s. Genetiv (se Forholdsform).

Genitschevsk, Genitschi, Ust-Asovsk, By i Sydrusland, Guvernement Taurien ved det asovske Hav, har (1892) 1,600 Indb. Den driver en Del Kystfart og udfører Fisk og især Salt fra 39 nærliggende smaa Saltsøer. *C. A.*

Genius (lat., afledet af *gigno*, »avler«), et guddommeligt Væsen, som efter Romernes Forestilling i ledsagede enhver Mand paa hele hans Livsbane; efter Døden lever G. videre i en Skyggetilværelse (smlg. Manes). G. er ikke ligefrem det samme som Menneskets Sjæl, men synes fra først af at være den mandlige Avlekraft, opfattet som et guddommeligt Væsen, der stod uden for det synlige, dødelige Menneske. Herpaa tyder for det første den Betydning, Ordet maa have ifølge sin Afledning (»Avleren«, »Skaberen«); for det andet havde Kvinderne ingen G., men ledsagedes af en Guddom af anden Art (Juno, s. d.); endelig var Ægtesengen G. helliget og havde sit Navn deraf (*lectus genialis*). G. bliver til samtidig med den enkelte, til hvem hans Guddomsmagt er knyttet; han følger ham hele Livet igennem, indvirker paa hans Karakter og Handlemaade og bestemmer hans Skæbne. Man ofrer til ham, som til andre guddommelige Væsener, særlig paa sin Fødselsdag, Vin, Kager og Røgelse. — Den Forestilling, at Mennesket saaledes havde et andet Jeg af højere Art, overførtes i Tidens Løb paa andre Forhold: saaledes antoges Byen Rom og Folket at have hver sin G.; ligesaa havde forskellige Samfund, i Lejren, Hæren, Hærafdelinger, Kollegier o. s. v. hver sin Skytsgud, der tilbades under Navnet G.; ogsaa Bygninger, Lader, Torve og enhver anden Lokalitet stode under en G.'s Beskyttelse. I Kejsertiden fik Kejserens G. større Betydning end nogen anden: der rejstes Altere for ham og bragtes Ofre til ham som til en anden Gud; en Ed svoren ved Kejserens G. gjaldt for særlig hellig, og der var streng Straf for at bryde den. — G. tænktes stundom at vise sig i Slangeskikkelse; stedbeskyttende G. ere afbildede saaledes i flere Vægmalerier fra Pompeji og Herculanum; en Statue i Vatikanet fremstiller Augustus'es G. som en staaende Mand i præstelig Dragt, med Overflødighedshorn og Offerskaal. *C. B.*

Genius epidemicus se Epidemi, S. 12.

Genklang se Resonans.

Genkomst, Christi, er en stadig fremtidig Begivenhed, som Jesus først selv forudsiger, Math. 10, 23, 16, 27, 28, 24 og 25, 26, 64 ff., og som siden forudforkyndes af hans Disciple, Acta, I, 11, Apok. 19, 11 ff.; 1. Thess., 4, 15 ff •; 2. Thess., 1, 7 ff., 2, 8. Det er i Tilslutning til de israelitiske Forventninger om Messias, at denne Tanke faar sin nærmere Udførelse. I Gl. Test. var der kun Tale om en enkelt Aabenbarelse af Messias, og han tænktes herved at vise sig i sin fulde Herlighed. Hertil svarede ikke Jesu Fremtræden, der tværtimod dannede en Modsætning til de højstemte Forventninger, da han kun viste sig som Frelser og ikke som Dommer; det er i denne sidste Egenskab, beklædt med Magt og udvortes Herlighed, at han tænkes at vende tilbage i Fremtiden; han vil da straffe og belønne; det gælder derfor om at kunne møde dette hans Komme. Angaaende Tiden for dette, da er nu vistnok den almindelige Forestilling i Ny Test. og i den første Tid, at det var umiddelbart nærforestaaende, Jak. 5, 8; 1. Pet., 4. 7; Apok. 3, 11; I. Kor., 15, 51, 52; I. Thess., 4, 15 — 17; Paulus haabede selv at opleve dette; det var et Haab, som Kirken kun modstræbende opgav. Men med Hensyn til det bestemte Tidspunkt iagttager saavel Jesus som Apostlene en fuldkommen Tavshed; ikke engang Jesus ved her Dag eller Time, Math., 24, 36; Mark. 13, 32, 'og lige saa lidt Apostlene, Acta 1, 7, som andre Kristne skulle forsøge at trænge ind i denne Hemmelighed; det maa for disse være nok at vide, at »Herrens Dag« skal komme som en Tyv om Natten o: uventet, I. Thess. 5, 1 ff.; det gælder derfor kun om at være aarvaagne og forberedte paa alt. Det eneste, som her angives, er visse negative Bestemmelser; over for en overspændt Forventning gøres det gældende, at der er visse Ting, som først maa ske, før Herrens Genkomst kan foregaa; det er fornemmelig Paulus, som udtaler sig i herom. I Tilslutning til et Ord af Jesus, Math. 24, 14, lærer han, at Evangeliet først skal være prædiket for alle Hedningerne og derfra atter med Udbytte være bragt til Jøderne, Rom. 11, 25, 26, og dernæst gør han særlig over for Menigheden i Thessalonika gældende, at der ogsaa maa gaa et stort Frafald i Forvejen og en Aabenbarelse af det ondes højeste Magt (se Antikrist); denne sidste Tanke er særlig udført i Johannes's 1 Aabenbaring, hvor det levende fremstilles, hvilke Trængsler de fromme skulle lide i den sidste Tid fra de ugudeliges Side. Først herefter vil den fuldkomne Forløsning indtræde med Christi Komme, der vil medføre en Opstandelse af de døde og en Dom. Men det er dog ud fra Ny Test. ikke ganske klart, om der straks ved Herrens Komme skal følge en almindelig Opstandelse og den sidste Dom, eller om Opstandelsen foreløbig kun skal gælde de fromme, og Dommen saaledes skal skydes ud. Det er Spørgsmaalet om Tusindaarsriget, som her møder (se Chiliasme). I ethvert Fald er der dog en nøje indre Forbindelse mellem Herrens Genkomst og Opstandelsen med Dommen, og i Ny Test. uden for Johannes's Aabenbaring er denne Forbindelse sikkert ogsaa opfattet som en Sammenhæng i Tiden. (Litt.: C. E. Luthardt, »Die Lehre von den letzten Dingen« [3. Opl. 1885]). *F.C.K.*

Genlis [žäli's], Stéphanie Félicité, født Ducrest de Saint-Aubin, Grevinde af, fransk Forfatterinde, født 25. Jan. 1746 paa Slottet Champcéry ved Autun, død 31. Decbr. 1830 i Paris. G. var meget alsidig og talentfuld allerede som Barn, spillede mange Instrumenter, med særlig Virtuositet Harpe, optraadte i Komedier og Balletter, studerede Medicin, red og jagede og spillede Billard. Pur ung blev hun gift med Greven af G.-Silléry, der siden blev henrettet sammen med Girondinerne. Af en Slægtning indførtes hun i Huset Orléans og blev Opdragerinde for Hertugen af Chartres'es (den senere Philippe Égalité's) Børn, hvoriblandt Louis Philippe, den senere Konge. I denne Egenskab skrev hun en Række Opdragelsesskrifter for Ungdommen. Ved Revolutionens Udbrud spillede hun en vis Rolle ved sin nære Stilling til den orléanske Familie, hvis Privatliv hun blottede i »Leçons d'une gouvernante å ses éléves« [1791]. S. A. maatte hun dog emigrere; en halv Snes Aar opholdt hun sig i Belgien, Zurich og Altona, indtil hun 1802 vendte tilbage til Paris, hvor hun nu begyndte en overordentlig frodig Romanproduktion. Hun benytter ofte den da yndede Memoireform og skildrer ugenert egne Kærlighedseventyr og Venner og bekendte i sine lette overfladiske Romaner, der svinge mellem sentimental Moralprædiken og erotisk Frivolitet. Af de henved 100 Bd. kunne fremhæves: »Les chevaliers du cygne ou la cour de Charlemagne« [Hamburg 1795, forandret Udg. Paris 1805], »Mlle de Clermont« [1802], »Mme. de la Valliére« [1804], »Souvenirs de Félicie L.« [1804], »Mme. de Maintenon« [1806], »Mlle. de la Fayette ou le siècle de Louis XIII« [1813] o. s. v. I sine senere Skrifter optraadte hun ofte polemisk og angreb Frankrig's mest ansete Forfattere. Megen Interesse have hendes »Mémoires inédits sur le XVIIIe siécle« [10 Bd., 1825], hvori hun lovpriser sin egen Ungdoms Skønhed og den glansfulde Rolle, hun havde spillet under *l'ancien régime.* Skønt den alderstegne Forfatterinde havde overlevet sin Tid, blev hun dog indtil sin Død ved at holde en besøgt Salon, hvor hun fortalte pikante Erindringer fra den gamle Tid og spillede paa Harpe. (Litt.: Bonhomme, *Mme. de G.* [1885]). *S. Ms.*

Genlyd d. s. s. Ekko.

Gennadios, Patriark i Konstantinopel 1453—59, filosofisk og teologisk Forfatter. Paa Ferrara-Firenze-Koncilet (s. d.) arbejdede han for Unionen mellem den græske og den romerske Kirke, men efter sin Hjemkomst modarbejdede han den. Efter Konstantinopel's Erobring 1453 gjorde Sultan Muhamed ham til Patriark, og som saadan overgav han Sultanen en af ham udarbejdet Bekendelse for den græske Kirke. 1459 nedlagde han sit Embde og døde i et Kloster. (Litt.: Gasz, »G. und Pletho« [Berlin 1844]). *L. M.*

Gennadius fra Massilia, kirkelig Forfatter fra Slutn. af 5. Aarh. G. var Presbyter i Massilia og meget belæst, men for Resten vides kun lidt om ham. Han har skrevet mod Kætterne, selv var han Semipelagianer; mest kendt er han som Forfatter til en Fortsættelse af Hieronimus'es *De viris*

illustribus (Om de berømte Mænd), udgivet af G. Herding [Leipzig 1879]. Jfr. Jungmann, *Quaestiones Gennadianae* [Festskrift for Eckstein, Leipzig 1881]. *L. M.*

Gennah eller rettere Djennah er det arabiske Navn for Paradiset; Ordet betyder egentlig en Have. *F. O.*

GennargentU [džennardže'ntu], højeste Bjærggruppe paa Øen Sardinien, ligger paa Grænsen mellem Provinserne Sassari og Cagliari og hæver sig i Punta Brunca Spina til en Højde af 1,940 M. *CA.*

Genne (af oldn. *gegn*), at gaa imod en i Bevægelse værende Genstand for derved at forandre Bevægelsens Retning; man g. Kreaturer for at drive eller jage dem hen til et bestemt Sted f. Eks. op i et Hjørne, hvor man med nogenlunde Lethed kan gribe (fange) dem. *H. G.*

Gennembrud betyder i Bygningssproget de moderne Nedbrydninger af enkelte Huse eller hele Kvarterer for at skaffe Lys og Luft i ældre Bydele og lettere Forbindelsesaarer fra Gade til Gade, fra Kvarter til Kvarter; det er for øvrigt en tysk Benævnelse, som næppe endnu har faaet Borgerret i dansk Sprog. I Danmark arbejdes der for Øjeblikket (1897) med utallige Projekter i denne Retning; i Paris kan som Eksempler nævnes: Rue de Rivoli, l'Avenue de l'Opéra, de ydre Boulevarder, i Wien: Ringstrasse, i Berlin: Kaiser-Wilhelm-Strasse, i Rom: Via nazionale. *E. S.*

Gennembrydning er en Angrebsform, ved hvilken man søger med sit Hovedangreb at gennembryde den fjendtlige Stilling mellem dens 2 Fløje, der under Angrebet beskæftiges. Dette Angreb er forbundet med den Mangel, at Angriberen risikerer at blive tagen i begge Flanker, og er i Nutiden blevet vanskeligere, da de langtrækkende Vaaben tillade Forsvareren at lade en stor Del af sin Front virke mod de gennembrydende Tropper. G. har derfor kun. undtagelsesvis fundet Anvendelse i de senere Krige. Paa den anden Side har G. den Fordel, at den, hvis Angrebet lykkes, sprænger Fjenden i 2 Dele, hvorved der fremkommer Chance for at bibringe den ene eller begge Dele et afgørende Nederlag. Som Eksempel paa en vellykket G. kan nævnes Napoleon I's Sejr ved Austerlitz. ***B.*** *P. B.*

Gennemfartstold svaredes tidligere i Danmark under Navn af Øresunds- og Strømtold (Sund- og Bælttold), Kanaltold og Transittold.

Øresunds- og Strømtolden var en Afgift, som de danske Konger i flere Aarhundreder havde opkrævet for Sejlads gennem Øresund og Bælterne. Erik af Pommern paalagde (ca. 1425) en bestemt Told af hvert Skib, der passerede gennem Sundet, og samtidig blev Helsingør genoprejst. En lignende Afgift opkrævedes for Farten gennem Bælterne. Oprindelig opkrævedes Afgiften af Skibene i Forhold til deres Størrelse, og kun af Vin og Kobber erlagdes Varetold, men Christian III forøgede Antallet af toldpligtige Varer og forhøjede Skibsafgiften. 1567 indførte Frederik II efter Peder Oxe's Forslag et nyt Beregningsprincip, hvorefter Afgiften opkrævedes for hver Læst Varer. Indtægten steg derved betydelig, og i Stedet for det gamle Slot »Krogen« opførtes »Kronborg«. Under Christian IV blev Afgiften gentagende forhøjet, men ved Toldrullen af 13. Aug. 1645, der indeholdt en vidtløftig Tarif og gav fyldige Regler for Opkrævningen, blev Afgiften betydelig nedsat, og den blev aldrig senere forhøjet. Tolden var en rig Indtægtskilde for de danske Konger, men de stadige Forhøjelser, navnlig under Frederik II og Christian IV, vakte megen Uvilje mod Danmark hos de søfarende Nationer, England, Holland og Hansestæderne, og fremkaldte i Tidernes Løb mange Krige og Fjendtligheder. Den Uvilje, Forhøjelserne fremkaldte, har vistnok bidraget en Del til, at Danmark mistede de skaanske Provinser. I sin første Oprindelse er Tolden naturligst opstaaet som Vederlag for Beskyttelse mod Sørøvere; men da Frygten herfor efterhaanden tabte sig, hævdede de danske Konger vedblivende deres Højhedsret over Sundet og Bælterne, og Tolden maatte da nærmest opfattes som en Slags Transittold eller Betaling for Benyttelsen af dansk Søterritorium. 1840 underhandledes der i Berlin med Preussen og flere andre Magter om Sundtoldens Kapitalisering, dog uden Resultat. Men da de nordamerikanske Fristater 1855 stillede bestemt Fordring om Toldens Afskaffelse, greb den danske Regering klogt til og lod sammenkalde en Konference i Kjøbenhavn, hvor Anliggendet med Geheimekonferensraad Bluhme som befuldmægtiget forhandledes med Repræsentanter for de søfarende Nationer. Efter store Vanskeligheder førte disse Forhandlinger til, at Tolden ved Traktat af 14. Marts 1857 blev ophævet mod en Afløsningssum til Danmark paa ca. 70 Mill. Kr., hvoraf største Delen er bleven betalt. Til Gengæld paatog Danmark sig at sørge for Fyr-, Vager- og Lodsvæsen i Kattegat, Sundet og Bælterne. — Om selve Afgiften, der efter Gennemsnittet af de senere Aars Indtægter indbragte 4—6 Mill. Kr. aarlig, anføres, at den hvilede paa alle Skibsladninger af fremmede Varer, som, uden Hensyn til Afgangs- eller Bestemmelsessted, passerede Toldlinierne ved Helsingør, Nyborg eller Fredericia. Til fremmede Ladninger regnedes dog ikke Varer, som i indenlandske Skibe hjembragtes fra de danske Bilande og Besiddelser. Ethvert Skib, som ved Sejladsen gennem Sundet eller Bælterne passerede Toldlinien, maatte stoppe op for at gøre Klarering henholdsvis ved Øresund's Toldkammer i Helsingør eller ved Strømtoldkamrene i Nyborg eller Fredericia, hvor Tolden beregnedes efter Skibs- og Ladningspapirerne. Tolden var vel efter Nedsættelsen 1645 ikke høj, men dog høj nok til at genere Handelen til og fra Østersølandene, og da den ogsaa hvilede paa Varer til danske Havne, som passerede Toldlinierne, mærkedes den desuden følelig af danske Handelsbyer som Kjøbenhavn og Flensborg. Især var Opholdet ved Klareringen besværlig for Skibsfarten. For at give et Begreb om Toldens Størrelse anføres, at der for Kornvarer maatte svares fra 12 Styver til 1 Speciesrigsdaler pr. Læst (20 Tdr.), for Vine fra 18 Styver til 1 Speciedaler pr. Oksehoved, for Manufakturvarer og flere andre Varer 1 p. Ct. af Værdien. Kun meget faa Varer nævnes som toldfri i Tariffen, saasom: Stenkul, Kalk, Ler, Sten, Brænde og Mønter. Foruden Told af Ladningerne maatte Skibene erlægge Fyr- og Vartegnspenge samt visse Klareringsgebyrer til Embedsmændene.

Kanaltold opkrævedes som en Vareafgift at Skibsladninger, som passerede den saakaldte sles-

vig-holstenske Kanal eller Ejderen. Ved L. af 4. Novbr. 1859 begrænsedes denne Afgift til kun at omfatte visse Varer, som førtes gennem Kanalen fra fremmed til fremmed Stad, og den fik derved Karakter af at være en ren Transittold.

Transittold er en Afgift, som opkræves af Varer, der ved deres Førsel fra fremmed til fremmed Sted passere Toldterritoriet, enten direkte eller efter at have været oplagte paa Transit- eller Kreditoplag. Selv om denne Told er meget lav, indvirker den dog hemmende saavel paa den egentlige Transithandel som paa den direkte Førsel gennem Landet af fremmede Varer. Den er derfor i Alm. ophævet; for Danmark blev den afskaffet ved L. 11. Marts 1865. (Litt.: Schlegel, »Statsret« [1. Del 1827]; F. Thaarup, »Om Øresunds Told« [1838]; C. F. Holm, »Bidrag til Sundtoldens Historie« [1855]). *C. W. K.*

Gennemforing se Fuga.

Gennemgang (astron.) (Passage). Almindelig forstaas herved de to nedre Planeters (Merkur og Venus) Forbigang foran Solen, hvilket finder Sted, naar de ere i nedre Konjunktion med Solen og samtidig have liden Bredde ɔ: nær Banens Knude; men G. bruges ogsaa i Astronomien om en Stjernes Passeren gennem Meridianen, første Vertikal eller et andet Fundamentalplan, gennem Kikkertens Synsfelt eller forbi et andet Himmellegeme, f. Eks. Jupitermaanerne over Jupiter. *y. Fr. S.*

Gennemgang (mineralog.) se Krystal.

Gennemgangsnoder, saadanne for den paagældende Harmoni fremmede Toner, der melodisk og trinvis danne Overgangen fra en harmonisk Hovedtone til en anden og indtræde paa den lette Taktdel. Smlg. Vekselnoder. *S. L.*

Gennemgangsventil se Ventil.

Gennemhugning er en ordret Oversættelse af det tyske Ord for Udhugning (s. d.). *C. V. P.*

Gennemkomponēret kaldes en Sangkomposition, hvori Tekstens forskellige Strofer ikke foredrages til samme fælles Melodi eller musikalske Underlag, der stadig gentages, men ere forsynede hver for sig med særskilt Musik, der svarer til Strofernes forskelligartede Indhold. *S. L.*

Gennemliggen kalder man den Ernæringsforstyrrelse, som opstaar, naar en Person, — især en syg — ligger længe hvilende paa eet og samme Sted. Til G. høre alle de sædvanlige Betændelsestegn, og hvis ikke god Pleje sikrer imod Følgerne af G., saa ender det med, at der opstaar de saakaldte *Decubitus*, Liggesaar (s. d.). *E. A. T.*

Gennemmarch. Naar det tillades et fremmed Troppekorps at færdes gennem en anden Stats Landomraade i Uniform og under militær Kommando, indrømmes der efter vedtagne Folkeretsregler Korpset Eksterritorialitetsret (s. d.) i fuldt Omfang. — I Fredstid plejer der ikke at gøres Vanskeligheder ved en slig G., der ofte paa Grund af Landenes geografiske Forhold kan være af ikke ringe Betydning for den Stat, der begærer Tilladelse hertil (eksempelvis kunne nævnes Passagen over Genfersøen for Afdelinger, som fra Savojen skulle til Frankrig, eller ad Basel-Banen for Afdelinger fra den badenske Søkreds til andre Dele af Tyskland) og uden synderlig Ulempe for den tilladende Stat. Der haves endog navnlig fra tidligere Tider ikke faa Tilfælde, i hvilke den ene Stat traktatmæssig har tilsikret en anden Adgang til saadanne fredelige G. een Gang for alle, blot mod forudgaaende Anmeldelse. Men anderledes stiller Sagen sig under Krigsforhold, naar den Magt, gennem hvis Land der skal drages, er i neutral, medens de gennemdragende Tropper af deres Regering skulle benyttes i dens Kampe mod en tredje Stat. Vel mente en saa vægtig Autoritet som Hugo Grotius, at dette vilde kunne tilstedes, uden at Neutraliteten derved brødes, i alt Fald naar den neutrale Stat ved en tidligere Traktat havde forpligtet sig til at tillade G., men efter den i vore Dage fremherskende Anskuelse vil det og vistnok med fuld Føje blive betragtet som et under visse Omstændigheder endog groft Neutralitetsbrud, rolig at taale, endsige da ligefrem tilstede saadant, og det selv om man tilbyder den anden af de krigsførende Magter den samme Gunst; thi denne vil saa godt som aldrig faa samme Nytte af Tilladelsen. Det var derfor ogsaa i fuld Strid med dens Neutralitetserklæring, da Forbundsregeringen 1814 tillod de allierede Hære at drage mod Frankrig gennem schweizisk Territorium, og det samme var paa en vis Maade Tilfældet, da russiske Troppekorpser 1848 mod Tyrkiet's Protest droge gennem Donau-Fyrstendømmerne for at bistaa Østerrigerne under deres Kamp mod Ungarerne. Det forlanges af den neutrale Stat, at den ikke blot skal protestere, men efter Evne modsætte sig de krigsførende Magters G., og dette Krav snarere forstærkes end formindskes, naar vedkommende Stat er i Besiddelse af en almen anerkendt, bestandig Neutralitets Stilling. Derfor rustede ogsaa Belgien sig af alle Kræfter 1870 for at afværge fjendtlige Troppers Indmarch paa dets Territorium, og Schweiz ikke mindre, saa at det var i Stand til, som det var dets Pligt, at afvæbne Bourbaki's Korps, da det af de tyske Hære blev trængt ind over dets Grænser. — Det anses i øvrigt ej heller for stemmende med Neutralitetsstillingen at tillade Gennemførelse af Krigsfanger, hvorimod det vel er et Spørgsmaal, om ikke efter Vedtagelsen af Genferkonventionen Transport af syge og saarede maa kunne tilstedes uden Brud paa Neutraliteten. ***C. V. N.***

Gennemprægning, en Fejl, der kan indtræffe ved Fabrikation af meget tynde Mønter. Den bestaar i, at den ene Sides Præg bliver mere eller mindre synligt paa den modsatte Side. *N. y. B.*

Gennemridning, Hudløshed eller Saar, fremkaldt ved Ridning. G. fremkommer navnlig i Skridtet og paa indvendig Side af Knæene; almindeligst hos uøvede Ryttere og i stærk Varme. Enkelte selv meget øvede Ryttere lide dog ofte derunder, formentlig paa Grund af mindre modstandsdygtig Hud. Aarsagerne til G. ere oftest, at Rytteren ikke kan sidde stille i Sadelen uden at klemme sig fast, eller at Ridebenklæderne ikke passe og derfor danne Folder under Sædet eller i Knæbøjningerne. De lettere Tilfælde af G. lade sig i Alm. temmelig hurtig og sikkert helbrede, uden at en Afbrydelse af Ridningen er nødvendig, naar man paa det gennemredne Sted anbringer et tykt og stort Stykke Sygevat med en Smule Borvaseline eller anden fedtet og lægende Salve og i øvrigt flere Gange daglig udvadsker Saaret med Borvand eller tyndt Karbolvand. Nogen Bandage behøver man i Reglen ikke at anlægge, da Vattet holder sig fast i Underbenklæderne,

dersom de ikke ere alt for vide. Under et flere Dages anstrengende Ridt, hvor en omhyggelig Behandling er udelukket, kan man benytte et Stykke tørt Vat, som man lader blive liggende, saa længe Ridtet varer. Det vil hurtig klæbe fast i Saaret og danne en fast Skorpe. Har det ligget i flere Dage, maa det helst fjernes af en Læge, for at alle Vatrester kunne blive udpillede. Hæfteplaster kan gøre samme Nytte som Vat, men dets Anvendelse kræver megen Forsigtighed, da et ringe Uheld let kan bevirke, at Huden rives af i større Udstrækning. Tykt amerikansk Hæfteplaster er det bedste til dette Brug, og Stykket, der anbringes, maa i ethvert Fald klæbes til med hele sin Flade samt være saa stort, at dets Kanter gribe et godt Stykke ud over Saarrandene. — Viser der sig Betændelse i en G., bør man helst søge Lægehjælp. *C. G. B.*

Gennemsigtigt kalder man et Stof eller et Rum, naar det lader Lyset gaa saa uforstyrret igennem sig, at man kan se igennem det. Verdensrummet synes fuldkommen g.; alle andre g. Stoffer ere det i større eller mindre Grad, idet der altid er nogen Absorption af Lyset. *K. S. K.*

Gennemskinneligt er et Stof, naar der kan gaa Lys igennem det, selv om Lyset herved spredes saaledes, at man ikke kan se igennem Stoffet. Mat Glas, Papir, Porcelæn vise dette Forhold. I ringe Grad er ethvert Stof g.; selv Metaller i yderst tynde Lag lade noget Lys gaa igennem. *K. S. K.*

Gennemskæring. Naar den foreliggende Fosterdel under Fødselen er ved at passere den ydre Fødselsaabning og altsaa omsluttes stramt af denne, der er udvidet til det yderste, siges den »at staa i G.« (se Fødsel). *Lp. M.*

Gennemsnit. Ved en Gruppe ensartede Størrelsers G. forstaas deres Sum divideret med deres Antal. *Chr. C.*

Gennemsnitsregning gaar ud paa at finde opgivne Størrelsers Gennemsnit, f. Eks. Prisen pr. Kg. for en Blanding af forskellige Varer. *Chr. C.*

Gennemtrængelighed, den Egenskab hos et Legeme, at det kan lade et andet Stof eller en Naturvirksomhed gaa igennem. Porøse Stoffer gennemtrænges af Vædsker og Luftarter, og det samme er Tilfældet med Stoffer, som absorbere disse (se Absorption og Diffusion). Jærn er gennemtrængeligt (permeabelt) for Magnetisme, Glas for Lys o. s. v. *K. S. K.*

Gennesareth (arab. *Bahr Tabarijeh*) gl. Test. *jam kinnereth*) Evangelierne ogsaa: den galilæiske Sø, Tiberias Sø), en smuk Bjærgsø i det nordlige Palæstina, 208 M. under Havspejlet, fra Nord til Syd ca. 21 Km. lang, ca. 9 Km. bred, med klart, velsmagende Vand, fordi Jordan-Floden strømmer igennem den, overmaade fiskerig, særlig den nordlige Del, omgiven af smukt formede Bjærgvægge og Høje, der kun i Foraarstiden prange med yppig Vegetation, men ellers se øde og nøgne ud. Mod Vest træde Bjærgene som Regel helt ud til Søen, kun enkelte Steder træde de noget tilbage; saaledes ligger mod Syd en langstrakt amfiteatralsk Slette, hvor *Tabarijeh*, det gamle berømte Tiberias, Herodes Antipas'es Kongesæde, ligger, ognogetsydligere de i Oldtiden berømte og endnu meget søgte varme Kilder (se Tiberias), længere mod Nord Sletten *el-ghuwer*, det gamle Gennesar, 1,5 Km. bred, 5 Km. lang, paa Grund af sin overordentlige Vandrigdom særdeles frugtbar, paa Christi Tid et lille Paradis (Josefus). Noget længere mod Nord ligge ved Søen Ruinerne *Te ll hum*, det gamle Kapernaum. 0. f. Søen ligger mod Nord Sletten *el-ebtheha*, 7 Km. lang, paa det bredeste Sted 5 Km. bred, meget frugtbar, beboet af Beduiner, der tre Gange om Aaret kunne høste den; her er det gamle Bethsaida at søge; bag ved hæve Djolan-Bjærgene sig stejlt. Længere mod Syd dannes der, idet Bjærgene ikke naa helt ud til Søen, som paa den vestlige Side, langs Søen en ca. 800 M. bred frugtbar Lavning, bag ved hvilken Djolan Højslette hæver sig stejlt. Paa Christi Tid vare Bredderne rigt befolkede, Sletterne meget omhyggelig dyrkede, Fiskerigdommen udnyttet, Søen ligesom omkranset af Fiskelejer, Byer og Borge; Fiskerbaade og Transportskibe before Søen i stort Tal. En Mængde af de i Evangelierne fortalte Begivenheder knytte sig til disse Egne. Nu derimod ligge Bredderne næsten øde hen, for faa Aar siden fandtes kun een endda usødygtig Baad ved Søen, medens der er kommet noget mere Liv i de senere Aar. (Litt.: Buhl, »Gennesareth Sø« [Kbhvn. 1889]). *V. O.*

Genoptagelse af en ved endelig Dom paadømt Straffesag kan efter de fleste Landes Straffeproceslov i større eller mindre Udstrækning finde Sted, naar der fremkommer ny Oplysninger, der godtgøre Dommens Urigtighed eller Mangler ved det Bevis, hvorpaa Dommen er grundet. G. (*Wiederaufnameœevision*) tilstedes mest almindelig og i videst Udstrækning til Fordel for den dømte, men ogsaa, skønt under strengere Betingelser, til hans Skade, saaledes at altsaa en frifunden kan blive domfældt, en dømt ilagt strengere Straf ved den ny Dom. Efter den norske Straffeproceslov kan G. begrundes dels derved, at der under den tidligere Sag har været benyttet falske Dokumenter eller afgivet falske Forklaringer af Vidner eller sagkyndige, eller derved, at nogen af Rettens Personale har gjort sig skyldig i strafbart Forhold med Hensyn til Sagen, — dels derved, at der tilvejebringes ny Kendsgerninger eller Beviser. Til Fordel for den domfældte kan G. finde Sted, naar det ikke er uantageligt, at noget af de førstnævnte Forhold kan have virket til hans Skade, eller naar de ny Beviser synes egnede til at virke til hans Gunst. Til Skade for den tiltalte kan G. finde Sted, naar det efter de ny Beviser fremstiller sig som utvivlsomt, at han har begaaet Forbrydelsen eller en væsentlig større Forbrydelse end den, hvorfor han er dømt, eller naar der er skellig Grund til at antage, at de afgivne falske Forklaringer o. s. v. have medvirket til hans Frifindelse eller til Anvendelsen af en væsentlig for mild Straffebestemmelse. Hvorvidt G. skal finde Sted, afgøres af den Ret, som har afsagt den tidligere Dom. Og der er intet til Hinder for, at Genoptagelsessagen kan føres for den samme Ret, i hvilken dog ingen af de Domsmænd eller Lagrettemænd, som have forrettet under den tidligere Sag, maa have Sæde. Smlg. Fornyet Behandling. *H. S.*

Genossenschaft, i tysk-østerrigsk Ret Benævnelse for Sammenslutninger (Foreninger, Selskaber) i økonomisk Øjemed med ikke sluttet Medlemstal. De bleve i Tyskland regulerede ved »Gesetz betreffend die privatrechtliche Stellung

der Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften« af 4. Juli 1868, nu afløst af L. I. Maj 1889, og i Østerrig ved »Gesetz über Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften« af 9. Apr. 1873. Som Hovedeksempler paa G. nævnes Forskuds- og Kreditforeninger (se disse sidste), Raastof- og Magasinforeninger (o: Foreninger henholdsvis til Indkøb af Raastoffer og til Salg af Produkter for fælles Regning), Produktionsforeninger (s. d.), Forbrugsforeninger (s. d.) og Byggeselskaber (se særlig Arbejderboliger). Et G. skal anmeldes til det særlige G.-Register under et særligt Firmanavn og opnaar først derved selvstændig juridisk Subjektivitet. Det kan anmeldes saavel med ubegrænset som med begrænset Hæftelse for Medlemmerne. (Litt.: Probst, »Grundlehren der deutschen G.« [2 Bd., 1875—84]; Carisius, »Die Genossenschaftsgesetze« [1876]; samme, »Kommentar til Loven af 1889«; Stross, »Das österreich. Genossenschaftsrecht«). *E. T.*

Genoude [žønu'd], Antoine Eugène, fransk Journalist og Forfatter, (1792—1849), blev uddannet i et Præsteseminarium og var tidlig knyttet til Lamennais og Chateaubriand. Han skrev 1818—20 i Bladene imod Décazes, men støttede som Ejer af »L'Étoile« siden 1821 ivrig Villèle's Ministerium, blev til Løn adlet og nød den Forret, at hans Blad sendtes med Posten 5 Timer før de andre. 1827 overtog han »Gazette de France« og forsvarede i dette Blad i en Snes Aar en udpræget Legitimisme ved Siden af streng Agtelse for Folkets Friheder, udstrakt Kommunalselvstyre og almindelig Valgret. Under Juli-Kongedømmet var han i skarp Opposition og fik efterhaanden 69 Pressesager. 1846—48 havde han Sæde i Deputeretkammeret. Han var tillige en frugtbar Forfatter, oversatte Bibelen [1820 ff., 5. Udg. 1858] og »Thomas a Kempis« [1835], skrev om »Kirkefædrene i de første 300 Aar« [9 Bd. 1837—43] og en »Frankrig's Historie« [16 Bd. 1844—47], samt udgav »Raisons du christianisme« [12 Bd. 1834—35] o: Uddrag af store Forfatteres Skrifter om Kristendommens Sandhed. *E. E.*

Genouillère [žønujæ'r] (fr.) se Rustning.

Genoux [žønu'], Franskmand, Opfinder af Papirstereotypien (se Stereotypi), paa hvilken han 1829 tog fransk Patent. Opfindelsen fik dog først midt i 19. Aarh. under Krim-Krigen praktisk Betydning (benyttet af Bladet »Times«), men fik derefter hurtig sin nuværende store Udbredelse. *K. M.*

Genova [dže'nova], (Genua), 1) Provins i Norditalien, Landskab Ligurien, grænser mod Syd til Middelhavet, der her danner den store G.-Bugt, og er i øvrigt omgiven af Provinserne Porto Maurizio, Cuneo, Alessandria, Pavia, Piacenza, Parma og Massa-e-Carrara. Arealet beløber sig til 4,100 □Km. med (1890) 818,000 Indb., hvilket giver ca. 200 paa 1 □Km. Provinsen falder nærmest sammen med Oldtidens Ligurien og Middelalderens Republik G.; den udfyldes mod Vest af Udløberne fra Søalperne og mod Øst af de liguriske Apenniner. Floderne ere alle smaa, dels Kystfloder til Middelhavet, som Bisagno og Magra, dels Bifloder til Po, som Bormida, Scrivia og Trebia. Den smalle Kyst, der V. f. Byen G. benævnes Riviera di Ponente og 0. f. den Riviera di Levante, udvider sig kun paa enkelte Steder til smalle Sletter. I Terrasser klatrer den dyrkede Jordbund op ad Bjærgskraaningerne, og dækket af disse mod Nord nyder Kysten alle Fordelene af sin solrige Beliggenhed mod Syd; Middeltemperaturen for Byen G. er $16,2^0$, medens Torino i Sletten inden for Bjærgene kun har $11,9^0$, og selv den koldeste Maaned, Januar, har 7,3° mod Torino's $0,57^0$. Klimaet paa Rivieraen er saaledes varmere end i Rom, og Palmen kan her allerede optræde. Kun Byen G. selv ligger meget udsat for Vinden, og paa Grund af den hyppig bratte Vekslen i Temperatur kan den ikke anbefales lidende til Opholdssted. Landskaberne langs Golfen ere henrivende skønne, delvis smykkede med den frodigste Plantevækst; Dyrkningen af Korn og Grønsager er dog indskrænket til de faa Slettepartier, hvorimod Bakkestrøgene ere dækkede af Plantninger med Vin, Oliven, Morbær og andre Sydfrugter. Genueserne tale et særligt, for de andre Italienere vanskelig forstaaeligt Landskabsmaal, der staar nær det sardinske; det er en smuk, arbejdsom og meget livlig Race, men navnlig tidligere vare de bekendte som snu og hensynsløse, for hvem Forretning og Magt gik forud for alt; som dygtige Sømænd have de altid været berømte. Foruden Skibsfarten og Handelen er ogsaa Industrien højt udviklet; de betydeligste Havnestæder ere G., Spezia, Albenga og Savona. De vigtigste Industrigrene ere Skibsbyggeri og Maskinfabrikation, Silke-, Uld- og Bomuldsvæverier, Fabrikation af Papir, Sæber, Konserves og Nudler. Fra Bjærgene indvindes Kobber, Kali, Gips, Alabast, Marmor og Skifer; endelig er ogsaa Fiskeriet af stor Betydning. Provinsen deles i 5 Kredse: G. (415,000 Indb.), Albenga (59,300 Indb.), Chiavari (119,000 Indb.), Spezia (117,100 Indb.) og Savona (107,900 Indb.).

2) G., Hovedstaden i Provinsen af samme Navn, paa Grund af sin herlige Beliggenhed og mange Pragtbygninger kaldet *la superba*, »den prægtige« (i det genuesiske Landskabsmaal *Zenè*), ligger i en Halvcirkel om det inderste af G.-Bugten mellem de to dybe Floddale Bisagno mod Øst og Polcevera mod Vest og hæver sig amfiteatralsk fra Havet op ad de liguriske Apenniners Skraaninger til en Højde af 190 M. Indbyggerantallet beløb sig 1891 til 212,500 (inkl. Forstæderne) mod 179,500 i 1881. De udstrakte Befæstningsanlæg fra Midten af 17. Aarh. ere i den nyere Tid blevne forbedrede, saa at G. nu er en af Italien's stærkeste Fæstninger. Fra det store Fyrtaarn paa Vestsiden, hvor Kasernen S. Benigno byder Rum til 10,000 Mand, strækker sig i nogen Afstand fra Byen en bred Vold op ad Højderne til Forte Begato (493 M.), derfra til Forte Sperone (516 M.), det højeste Punkt, og sænker sig derpaa over Forte Castellacio (382 M.) til Mundingen af Bisagno. Hele Linien er ca. 15 Km. lang. En Krans af 10 Yderforter kroner de omliggende Højder. — Sin store Betydning skylder G. den udmærkede Havn. Den gamle Havn omsluttes af to mægtige Dæmninger, og paa den vestlige Side bærer et Forbjærg et højt Fyrtaarn, hvis blendende Lys (115 M. o. H.) er synligt næsten 20 Sømile bort. I den inderste Del af den gamle Havn findes den gamle Krigshavn, Darsena, hvori Fiesco druknede 1547, og Østsiden indtages af den tidligere Frihavn, Porto franco, fra 1867 en

Oplagsplads for udenlandske Varer. Den stigende Trafik i den sidste Halvdel af 19. Aarh. bevirkede snart, at den gamle Havn viste sig utilstrækkelig, og 1877 paabegyndtes derfor store Udvidelser og Forbedringer, til hvis Realisation Hertugen af Galliera skænkede 20 Mill. Lire. Der blev derved skabt en ny Havn, Nuovo Porto, med en Yderhavn, Avamporto, og den gamle Havn opmudredes til en Dybde af $8_{,5}$ M., ligesom der anlagdes en Række ny Landingsbroer, opførtes Magasiner og anlagdes Jærnbanespor mellem Havnens enkelte Dele.

Havet, den uforlignelige Beliggenhed, det for en sydeuropæisk Havnestad saa karakteristiske Liv og Erindringen om den gamle Handelsrepubliks Storhed og Glans gør G. til et fængslende Opholdssted for nordiske rejsende, men ogsaa selve Byens Indre frembyder meget af Interesse. Paa Grund af den indskrænkede Plads, som Terrainforholdene tvinge Byen til at indtage, ere de fleste Gader smalle, uregelmæssige og hyppig meget stejle, og de høje Huse paa 8—9 Etager gøre dem mørke; men da de ere belagte med Stenfliser og yderst renlig holdte samt udmærket oplyste om Aftenen, Hovedgaderne med elektrisk Belysning, gøre de dog et venligt Indtryk. Kørebaner findes kun i enkelte Hovedgader, ellers tjene Portechaiser som Transportmiddel for Menneskene, medens Muldyr maa bære Varerne. Da Gaderne snart føre op, snart ned, ere de ofte forbundne ved Marmortrapper eller ved Broer, naar de skilles af en Klippespalte; den betydeligste af disse Broer er Ponte Carignano. I den nyeste Tid er der dog anlagt en Mængde smukke og brede Gader, saaledes Via Roma og dens Fortsættelse Via Ascarotti, der gaar fra Byens Centrum mod Øst til Piazza Manin i Nærheden af Fæstningsvolden, og som befares af elektriske Sporvogne, samt den glasoverdækkede Passage Galleria Manzini. Hovedaaren for Frekvensen mellem den ny Banegaard ved Havnens vestlige Ende og den indre By dannes af Via Balbi med dens Fortsættelse Via Cairoli (tidligere Via Nuova) og Via Garibaldi (Via Nuovissima), et Gadestrøg, der allerede blev anlagt i 16. Aarh. De talrige Paladser, som her næsten ligge Side om Side, gøre med deres Underbygninger, deres mægtige, søjlesmykkede Facader og prægtige Vestibuler et imponerende Indtryk; de flade Tage ere besatte med Blomster og Orange-, Myrte- og Granattræer, hist og her med Statuer og Springvand. En Vrimmel af snævre Stræder, Smaahandelens og Smaahaandværkets Sæde, dels sænke sig herfra ned mod Havnen, dels klatre op ad Bjærget. En smuk Promenade er den efter 1876 anlagte Via di Circonvallazione a monte paa Højderne bag ved Byen; den begynder ved Piazza Manin og fører i store Bugtninger under forskellige Navne, som Corso Solferino, Corso Magenta, Corso Paganini, uden om hele den nordvestlige Del af Byen og frembyder den smukkeste Udsigt over G. En tilsvarende Promenade, Via di Circonvallazione a mare (fuldendt 1893), fører fra Havnen uden om Byens østlige Del. De offentlige Torve og aabne Anlæg have gennemgaaende kun en ringe Størrelse. Paa Piazza Aquaverde uden for Hovedbanegaarden findes et Mindesmærke for Christoffer Columbus, G.'s berømteste Søn; endvidere kunne fremhæves Piazza dei Banchi med Børsen, Piazza Deferrari, Piazza Corvetto med en Statue af Victor Emanuel, Piazza Nuova, hvor de ugentlige Markeder afholdes, samt af Anlæg den højtliggende Park Giardino Aquasola, anlagt 1837 paa en Del af den tidligere indre Befæstning, med en Marmorstatue af Manzini, og de tilgrænsende Haveanlæg Villetta di Negro med herlig Udsigt over Byen, Havnen og Omegnen.

Kirker. G.'s 82 Kirker ere saa godt som alle rigt smykkede, og flere, navnlig af de mindre, ere meget gamle. De interessanteste ere: Katedralen San Lorenzo, tæt ved Piazza Nuova, bygget omkring Aar 1100 paa en ældre Kirkes Plads, men senere flere Gange ombygget, saa at den nu fremtræder i tre forskellige Stilarter, den romanske, den gotiske og Renaissance. Facaden dannes af afvekslende Lag af hvidt og sort Marmor, smykket med Løver; af Taarnene er kun eet fuldendt; i det indre kan særlig bemærkes nogle berømte Marmorstatuer af Sansovino i Sidekapellet S. Giovanni Battista og Gravmæler over flere af Republikkens berømte Mænd. Den imponerende Kuppelbygning S. Ambrogio paa Piazza Nuova er en Jesuiterkirke, fuld af prunkende Smykker fra Slutn. af 16. Aarh. og med Malerier af Guido Reni og Rubens. Den 53 M. o. H. liggende S. Maria in Carignano i Byens yderste Sydøst blev paabegyndt af Galeazzo Alessi 1552, men først fuldendt 1603 og er i formindsket Maalestok en Udførelse af de Tanker, som Bramante og Michelangelo lagde til Grund for Bygningen af Peterskirken, kun at her en kvadratisk Grundplan træder i Stedet for det græske Kors; fra det øverste Kuppelgaleri (112 M. o. H.) har man det bedste samlede Overblik over Byen, Havnen og Fæstningsværkerne, over den tæt befolkede Kyst (Riviera di Ponente og di Levante) og mod Syd over Havet med dets forskellige Farvefortoninger. S. Stefano, umiddelbart ved de gamle Fæstningsværker, er oprindelig gammelromansk, men i det indre fuldstændig moderniseret; Altertavlen er et af Giulio Romano's bedste Arbejder. S. Annunziata paa Pladsen af samme Navn, oprindelig en Kapucinerkirke, er med sine Marmorsøjler og sin rige Forgyldning en af de prægtigste genuesiske Kirker. S. Ciro var tidligere Domkirke, og S. Matteo, bygget 1270, tæt ved Piazza Deferrari, er berømt for sine talrige Minder om Familien Doria. Interessant er ogsaa den smukke Campo Santo (Kirkegaarden), anlagt 1867, der fra Bisagno's Dal strækker sig op ad Bjærgskraaningen og saavel ved sine prægtige Gravmæler som ved sin store Rotunde, hvis indre Galeri bæres af sorte Marmorsøjler, er særlig seværdig.

Profane Bygninger. Fra Republikkens Glansperiode ejer G. en usædvanlig Mængde Paladser, hvis Marmorpragt har bidraget til Byens Hædersnavn. Flere af disse Paladser ere Statsejendom, men Hovedmassen er dog endnu paa private Hænder, og saa godt som alle indeholde de værdifulde Samlinger af Kunstskatte. De betydeligste ere: Palazzo Ducale paa Piazza Nuova, Dogernes gamle pragtfulde Residens, oprindelig en Bygning fra 13. Aarh., fra hvilken Tid endnu Taarnet stammer, men i 16. Aarh. ellers ganske ombygget og efter en stor Ildebrand 1777 moderniseret med ny Marmorfacade og prægtig Trappe; det huser nu forskellige Autoriteter. Palazzo Reale paa

Via Balbi, bygget i 17. Aarh. af Familien Durazzo, men 1815 købt af Kongefamilien; Palazzo Doria, en mægtig Bygning paa Piazza del Principe, opført 1529 og skænket af Republikken til den store Kriger Andrea Doria »padre della patria«. Hovedmængden af Paladserne samler sig i Via Balbi med dens Fortsættelse Via Cairoli og Via Garibaldi; her kunne nævnes: Palazzo Balbi Senarega (fra 1609) med pragtfulde Marmorsøjler, Palazzo Marcello Durazzo ell. Della Scala paa Grund af dets storartede Trappe, Palazzo Balbi, Palazzo Bianco, kaldet det hvide i Modsætning til det ligeoverfor liggende Palazzo Rosso, det røde, paa Grund af den røde Façade, 1874 skænket af Hertugen af Galliera til Staten sammen med dets meget righoldige Malerisamling, Palazzo Municipale, tidligere Doria Tursi, Palazzo Spinola, Parodi, Cambiaso, Adorno, Giorgio Doria, Cataldi og Cambari, alle samlede i den østlige Ende af Via Garibaldi, samt endelig ved Havnen Palazzo di S. Giorgio, som tidligere tilhørte det berømte i Middelalderen stiftede, men 1797 opløste Handelsselskab Banca di S. Giorgio og indtil for kort Tid siden blev benyttet til Toldbod.

G. er Sædet for en Ærkebiskop, en Præfekt, et Tribunal, en Handelsdomstol og et Handelskammer, Generalkommandoen for 8. Territorialdistrikt, en Afdeling af Italien's Nationalbank, flere Banker og Aktieselskaber, en Sparekasse o. s. v. Blandt de offentlige Undervisnings- og Dannelsesanstalter maa fremhæves først Universitetet (600 Studenter) i Via Balbi; det var oprindelig et Jesuiterkollegium, stiftet 1623, som Universitet er det benyttet fra 1812; dets Gaard og Trappeanlæg ere maaske de bedste i G.; til det er knyttet et Bibliotek, et naturvidenskabeligt Museum og paa Højden bag Bygningen en smuk botanisk Have. Endvidere kunne fremhæves Observatoriet, forskellige Samlinger, et Bibliotek paa 80,000 Bd., tre andre større Biblioteker, Stadsarkivet med værdifulde Dokumenter for Handelens og Skibsfartens Historie, en kgl. Industriskole, et kgl. Institut for Handelsmarinen, en højere Handelsskole (stiftet 1886), en Marineskole, to Gymnasier, to kgl. tekniske Skoler og en teknisk Kommuneskole, et Seminarium, en Normalskole for Lærerinder og en Skole for Lærere. For Kunsten findes *Accademia delle belle Arti* og Hovedteateret *Carlo Felice*, begge paa Piazza Deferrari, det sidste bygget 1826—28 og et af de største i Italien, endvidere 5 mindre Teatre; i Parken Acquasola er der i Sommertiden offentlig Musik de 3 Aftener om Ugen. Blandt de talrige og betydelige Velgørenhedsanstalter fremhæves det prægtige og storslaaede Albergo de poveri, »Fattighuset«, stiftet 1539, med Rum for 2,000 fattige og syge, det 1423 stiftede Ospedale Pammatone (tillige Hittebarnshjem), Hertuginden af Galliera's fortrinlig indrettede Hospital, Vajsenhuset, Døvstummeinstituttet, et Sindssygehospital og Conservatorio Fieschi (Institut for Opdragelse af fattige Pigebørn).

Som Industriby staar G. paa et højt Trin. Særlig vigtig er Tekstilindustrien; der findes 17 Bomuldsspinderier med 120,000 Tene, 15 Bomuldsværerier (1,900 Arbejdere) samt Fabrikation af Silke- og Uldvarer; de arbejde imidlertid alle mest for Indlandet. Fremdeles mærkes Fabrikation af Koralarbejder, Guld- og Sølvarbejder, især Filigranarbejder, af Alabast- og Elfenbenssager, kunstige Blomster, Broderier, Sæber, Parfumer, Makaroni, kandiserede Frugter, Hatte, Skotøj, Møbler, Papir og Maskiner. I den senere Tid have ogsaa Sukkerraffinaderierne taget betydelig Opsving. Industrien har i øvrigt ikke blot sit Sæde i selve G., men ogsaa i de tilstødende Nabokommuner, som St. Pier d'Arena, Cornigliano, Sestri Ponente og Voltri med Skibsværfter, Maskinfabrikker og andre Etablissementer. Det er dog som Handelsplads, i hvilken Henseende G. staar som Nr. 1 blandt Italien's Byer, at den har sin største Betydning. Beliggenheden er ogsaa udmærket, idet den som Opland har Italien's frugtbareste og bedst befolkede Landskab, nemlig den lombardiske Slette. Allerede i Oldtiden vare Passerne fra Sletten over Apenninerne til Kysten let tilgængelige, og Jærnbanerne, der i den senere Tid ere blevne anlagte over disse Bjærge, have fuldstændig neutraliseret den Hindring, som Bjærgene kunde volde Byens Samkvem med det bagved liggende rige Land. Til de ældre Linier mod Vest over Nizza til Marseille, mod Øst over Spezia til Livorno og Rom og mod Nord over Alessandria og Torino til Mont Cenis og det stærkt forgrenede lombardisk-piemontesiske Banenet, er fra 1882 kommet St.Gotthards-Banen, som gør G. til den nærmeste Havn ved Middelhavet for Tyskland og Schweiz. Til Vands staar G. i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Nizza og Marseille, med Cagliari og Sassari (Porto Torres) paa Sardinien, Livorno, Napoli, Palermo, Tunis, Hovedhavnene i Levanten og Ostindien, i Sydamerika, særlig med Buenos Ayres, Montevideo og Rio de Janeiro; fra 1888 anløbes den ogsaa af en spansk Dampskibslinie til Sydamerika samt af to hollandske Linier henholdsvis til Middelhavslandene og Batavia. Havnen anløbes aarlig af 14—15,000 Skibe, hvoraf de 6,000 ere Dampskibe. Den samlede Vareomsætning var (1892) af en Værdi paa 442 Mill. Lire, deraf var Indførselen 364 Mill., medens Udførselen kun beløb sig til 78 Mill. De vigtigste Indførselsartikler ere Korn, Mel, Bomuld, Kolonial- og Materialvarer, Sten, Jordarter og Glas, Mineraler og Metaller, Dyr og animalske Produkter samt Uld og Hør. Udførselsartiklerne bestaa i Særdeleshed af Spirituosa, Olie, Korn, Mel, Kemikalier, Bomuld, Silke, Mineraler og Metaller. Foruden de italienske Selskaber deltage ogsaa større engelske, franske og tyske Rederier i den regelmæssige Dampskibsforbindelse. I den seneste Tid har G. faaet speciel Betydning som Indskibningsplads for den tiltagende italienske Udvandring, hvis Maal i Særdeleshed er Sydamerika. — G.'s Omegn er usædvanlig tiltalende, og Byen fortsætter sig baade mod Vest og Øst i en Række venlige Flækker og Landsbyer, blandt hvilke Pegli mod Vest med Marchese Pallavacini-Durazzo's herlige Park og Neri mod Øst med smukke Haver ere de mest besøgte Punkter.

Historie. Fra de ældste Tider har G. været bekendt som Havneplads; Navnet synes at stamme fra Kysten, der her danner et Knæ (lat. *genu*). Den var i Oldtiden Hovedstaden i Ligurien, men blev 222 erobret af Marcellus, hvorefter den blev indlemmet i den romerske Provins *Gallia cisalpina*. Efter Folkevandringen blev Byen erobret af Longobarderne, men gik 774 over i Frankernes Be-

siddeise; ved det karolingiske Riges Forfald benyttede G. imidlertid Lejligheden til at gøre sig uafhængig som selvstændig Republik 958. De mindre Stæder ved den liguriske Kyst fandt her Beskyttelse mod Araberne, der endog 936 havde plyndret G., og dens Magt tiltog efterhaanden saa meget, at Corsica blev erobret 1015. En trykkende Medbejler havde den imidlertid i det nærliggende Pisa, der paa den Tid havde Overvægten til Søs i det vestlige Middelhav, og 1119 begyndte en langvarig Fejde mellem de to Byer, der først endte, efter at Pisa's Magt i det frygtelige Søslag ved Meloria 1284 for stedse var bleven knækket. Deltagelsen i Korstogene fremkaldte en meget levende Handelsforbindelse med de østlige Middelhavslande, og G. erhvervede sig betydelige Faktorier i Konstantinopel, Syrien, Cypern, Tunis og Mallorca. Derved blev G. en farlig Konkurrent for Venezia, som den overalt traadte i Vejen, saaledes anlagdes paa Krim Kaffa eller Feodosia som Modvægt mod det venetianske Asov, og Følgen blev en (dog ofte afbrudt) 100-aarig Krig med Venezia, der i længe førtes med vekslende Held, men til sidst endte med Venezia's Sejr 1379. Da G. kort efter mistede mange af sine østlige Forbindelser ved Tyrkernes Fremtrængen, navnlig ved Erobringen af Konstantinopel 1453, tabte Republikken efterhaanden saa meget i Kraft, at den, medens den tidligere i med Held havde afvist alle Anfald fra de skiftende Herrer i Norditalien, ikke længere kunde hævde sin Uafhængighed. En betydelig medvirkende Grund hertil vare de endeløse Partistridigheder, der hjemsøgte Byen og begge Rivieraerne, hvor mægtige og urolige Familier sade paa deres Borge; imod de ghibellinske Familier Doria, Spinola, Adorni, Fregosi o. a. stode de guelfiske Grimaldi, Fieschi, Guarchi, Montaldi m. fl. De underliggende Partier plejede da at anraabe en fremmed Fyrste om Hjælp, og saaledes gik det til, at efter Beg. af 14. Aarh. Kongerne af Napoli og Frankrig, Markgreven af Montferrat og Hertugerne af Milano skiftevis førte Overherredømmet over G. Heri gjorde Revolutionen af 1339, som styrtede det tidligere Adelsherredømme og satte en livsvarig Doge i Spidsen for Statsvæsenet, ingen følelig Forandring. Det eneste bestandige Element i dette Virvar var den store Købmandsbank (Banca di S. Giorgio), der havde erhvervet sig store Besiddelser navnlig paa Corsica og sandsynligvis vilde have tilrevet sig hele Magten i Republikken og forvandlet den til en købmandsaristokratisk Stat, hvis ikke G., omtumlet i Kampene mellem Stormagterne, var bleven berøvet sin selvstændige Udvikling. Under Frants I's Krige med Karl V stod G. i lang Tid paa den førstes Side, men, da Franskmændene i Savona søgte at danne en Rivalinde til G., erklærede den mægtige Admiral Andrea Doria 1528 sig for Karl V; denne anerkendte G. som uafhængig Stat og udvidede dens Herredømme over Savona og hele den liguriske Stat. Doria stod nu i længere Tid i Spidsen for Regeringen, ganske vist ikke som Doge, men hans Indflydelse paa Dogerne var saa stor, at han var den faktiske Regent, og G. nød i lang Tid en Ro, som den haardt trængte til, og som i væsentlig kun blev rokket af Fiesco's mislykkede Sammensværgelse 1547. En Krig med Frankrig om Corsica endte gunstig for G.; men samtidig tabtes efterhaanden flere af Øerne i Orienten dels til Tyrkerne, dels til Venezia, saa at Ægypten til sidst blev det eneste Land i Østen, mod hvilket G.'s Handel rettedes. Det haardeste Stød fik Republikkens Handel imidlertid ved de store spanske og portugisiske Opdagelser, der anviste Verdenshandelen ganske ny Baner, og da dertil kom fortsatte indre Stridigheder, dalede Republikkens Anseelse stadig i de følgende Aarhundreder, og den maatte finde sig i flere Ydmygelser fra de mægtige Nabostater, saaledes bombarderede og indtoge Franskmændene Byen 1684, og Østerrigerne besatte den 1747; da de østerrigske Tropper tillode sig store Grusomheder mod Indbyggerne, opstod der imidlertid en Folkeopstand, hvorved 8,000 østerrigske Soldater bleve dræbte og Resten tvungen til at forlade Staden; et Forsøg, som Østerrig gjorde paa at generobre den, blev afvist med Bistand fra fransk Side. 1768 led G. et smerteligt Tab, idet den maatte afstaa Corsica til Frankrig til Gengæld for den Hjælp, som denne Stat havde ydet Republikken mod den westfalske Adelsmand Theodor von Neuhof, der allerede 1736 havde rejst Oprørsfanen paa Corsica mod Genuesерne og ladet sig udraabe til Konge over Øen; Frankrig udbetalte dog 40 Mill. Lire for Afstaaelsen. Under de franske Revolutionskrige søgte G. i nogen Tid at holde sig neutral, men 1797 tvang Bonaparte den til at antage en demokratisk Forfatning, og Republikken antog dernæst sammen med Piemont Navnet den liguriske Republik. 1800 udholdt den en overordentlig haard Belejring af Østerrigerne til Lands og Englænderne til Vands og reddedes kun ved Napoleon's Sejr ved Marengo. 1805 blev den efter Senatets og Folkets Ønske ligefrem indlemmet i det franske Kejserdømme. G.'s Betydning var nu kun en Skygge, Handelen, der efterhaanden var indskrænket til Landene i det vestlige Middelhav, sygnede under det franske Herredømme fuldstændig hen, til Trods for at dens Havn blev erklæret for Frihavn; endogsaa Banca di S. Giorgio, der hidtil havde hævdet sin Anseelse, blev ophævet. Efter Napoleon's Fald blev Byen tagen og besat af Englænderne, men ved Wienerkongressen 1815 forenedes den under Titel af Hertugdømme med Kongeriget Sardinien. 1849 udbrød vel en kortvarig Opstand, men den blev hurtig undertrykt, og under Kongeriget Italien's voksende Magt er Byen atter opblomstret dels ved betydelige ny Havneanlæg, dels ved Aabningen af forskellige Banelinier, saa den for Øjeblikket staar som Italien's vigtigste Handelsplads og kun viger for Marseille i den vestlige Del af Middelhavet. (Litt.: Mailly, *Histoire de la république de Genes jusqu'en 1694*; Canale, *Nuova storia della republica di Genova* [Firenze 1858—74]; Malleson, *Studies from Genoese history* [Lond. 1875]; Langer, »Politische Geschichte G.'s und Pisas im 12 Jahrh.« [Leipzig 1882]; Heyck, »G. und seine Marine im Zeitalter der Kreuzzüge« [Innsbruck 1886]). *C. A.*

Genovēse, B., se Strozzi.

Genovesi [dże-], Antonio, italiensk Filosof (1712—69), blev mod sin Vilje indsat i Kloster allerede som Barn og ordineredes senere til Præst. Han gav sig derpaa til at studere Filosofi og blev 1740 Professor i Metafysik i Napoli; men hans filosofiske Anskuelser paadroge ham en Forfølgelse, hvorfra Galiani, Ærkebiskop af Tarent (Bonifacius XIV), med

Møje reddede ham. G. vendte sig derefter til nationaløkonomiske Studier og blev 1753 Professor i dette Fag i Napoli. Som Nationaløkonom hyldede han Merkantilismens Lærdomme og vandt et betydeligt Navn. Af hans Værker fremhæves: *De arte logica* [Napoli 1742], *Elementa scientiarum metaph.* [1 — 5, Napoli 1743—45], »Meditazioni filosofiche sulla religione e sulla morale« [Napoli 1758]. Senere er udgivet »Opere scelte« [1—4, Milano 1835]. *C. St.*

Genovēva (Genovefa, Geneviéve), Paris'es Skytshelgen, født omtr. 424 i Nanterre ved Paris, død 3. Jan. 512 i Paris. G. var et Fattigmandsbarn; 15 Aar gl. forsagede hun Verden og boede efter sine Forældres Død i Paris, hvor hun snart kom i Ry, fordi hun forudsagde, at Attila ved sit Indfald i Gallien ikke vilde komme til Paris. Under en Hungersnød udfoldede hun en storartet Hjælpsomhed. 460 byggede hun en Kirke over den hellige Dionysius'es Grav, og her grundede Kong Dagobert I senere Abbediet St. Denis. Dronning Chrodechild byggede straks efter G.'s Død en Kirke over hendes Ben, 1764 begyndte man at bygge en ny Kirke smst. til Minde om Ludvig XV's Helbredelse, men under Revolutionen (1791) blev den omdannet til et Gravsted for berømte Mænd, Pantheon. (Litt.: *Acta sanctorum* [Januar I, 138 ff.]. Biografier af Saint-Yves [Paris 1845] og Lefeuve [Paris 1861, ny Udg.]). *L. M.*

Genovevāner (Genovefaner) eller den hellige Genoveva's Kanniker eller Kanniker af Kongregationen i Frankrig danne en Orden af regelbundne Korherrer, stiftet 1614 af Munken Charles Faure, hvis Formaal er at undervise, holde Gudstjeneste for Ungdommen og hjælpe til i Hospitalerne. Flere berømte lærde ere udgaaede fra Ordenen. — Genovevaner inder, en Nonneorden, stiftet 1636 af Franciska de Biosset; forenede sig 1665 med den af Marie de Miramion 1660 stiftede Orden og kaldes sædvanlig derefter Miramioner. Reglen forpligter dem til at øve Kærlighedsgerninger, især ved at pleje fattige og syge Kvinder og at undervise Børn gratis. Til Trods for Forfølgelser under den franske Revolution have de holdt sig og nyde stor Anseelse. *L. M.*

Genpart, en ved Afskrivning eller mekaniske Midler tilvejebragt ordret Gengivelse af et Dokument. Medens de Midler til Prøvelse af et Originaldokuments Ægthed, som dettes eget Ydre og da navnlig selve Haandskriften frembyder, i Reglen — nemlig hvor G. ikke netop indeholder en fotografisk nøjagtig Gengivelse — ikke ville foreligge, hvor kun en G. præsteres, vil derimod en saadan, hvor Spørgsmaalet kun drejer sig om Dokumentets Indhold, kunne gøre ganske samme Tjeneste som Originalen, forudsat at G.'s fulde Overensstemmelse med Originalen er given. Bevis herfor kan man sikre sig ved at lade G.'s Rigtighed attestere af *Notarius publicus*; en Attest af to paalidelige og uinteresserede Vidner vil ogsaa kunne bruges, forudsat at disse, om Sagen skulde komme til Proces, kunne bringes til Stede og for Retten edelig bekræfte G.'s Rigtighed. Besiddelsen af en G. vil i øvrigt i hvert Fald kun godtgøre, at et tilsvarende Originaldokument engang har eksisteret, men ikke, at det endnu eksisterer, hvilket for visse Dokumenters Vedkommende kan blive et Moment af væsentlig Betydning. Den Arving, der kun kan producere en G. af det Testament, hvori han indsættes til Arving, risikerer saaledes at møde den Indsigelse, at Originaltestamentet maa antages tilintetgjort af Arveladeren i Tilbagekaldelseshensigt, ligesom den Kreditor, der kun kan producere G. af Gældsbrevet, risikerer den Indsigelse, at Originalen er tilbageleveret Debitor som indfriet og derefter af denne tilintetgjort. — G. skulle efter dansk Stempellov ikke stemples, men blot bære en Paategning om, hvilket stemplet Papir der er brugt til Originalen. Heller ikke i Norge behøves stemplet Papir til G. *E. T.*

Genre [sja'ŋre] (fr.), Slægt, Art, Slags. — Smag, Stil.

Genremaleri (af fr. *genre* [žã'rø], Art), det Fag inden for Malerkunsten, der fremstiller Tildragelser og Situationer fra Menneskelivet i al Almindelighed, altsaa i Modsætning til Portrætkunsten, der skildrer bestemte Individer, og Historiemaleriet, der til Genstand har bestemte Begivenheder, hvis Eksistens enten er historisk virkelig eller har sin Realitet gennem nøje udformede Forestillinger i Religion, Myte etc.; G. betegner da, efter sit Navn, Arten, Typen til forskellige Tider og paa forskellige Steder i Modsætsætning til det rent individuelle, og dets Emne bliver hovedsagelig Folkelivet, Menneskelivet i dets Tusinder af Hverdagsoptrin. I øvrigt har G. ikke en nøje afgrænset Plads i Systematikken; Franskmændenes *genre du paysage* (Landskabsfag) etc. ligger helt uden for den ovenfor antydede Ramme, og i mere specifik Betydning rummer den franske Betegnelse G. foruden Folkelivsbilledet tillige Arkitektur-, Dyr-, Blomster- og Stillelivsmaleriet; men selv fraset disse Udvidelser af Begrebet G. ere dets Grænser vage, det gaar ofte næsten umærkelig over i Historiemaleriet, saaledes naar det fremstiller historiske Personer i hverdagslige Situationer (det historiske G.), eller i Portrætkunsten, f. Eks. naar de portræterede Personer stilles i et vist dramatisk Forhold til hverandre; for saa vidt som man giver Staffagen i et Landskab en selvstændig Betydning sideordnet med det landskabelige, kan man tale om en »landskabelig Genre«. — Medens G. som egentligt Fag nærmest hører Nutiden til, findes der selvfølgelig talrige Fremstillinger i Oldtidens og Middelalderens Kunst, der gribe ind paa G.'s Omraade; her skal blot eksempelvis nævnes de ægyptiske Vægbilleder, de græske Vasefremstillinger og ogsaa Gravbillederne, hvor Skulptur og Malerkunst ofte arbejde Haand i Haand, endelig og fornemmelig adskillige Genrebilleder fra Pompeji; vi have desuden, gennem Plinius o. a., Beretninger om græske Genremalere, saaledes Peiraikos med sine Barberstuer og Køkkenscener, Hovedrepræsentanten for Rhyparografien (Smudsmaleriet), som de gamle selv mindre smigrende betegnede denne af Datiden for Resten stærkt efterspurgte Retning; Antifilos skal have malet et Væverværksted, o. s. fr. I Middelalderen ser man genremæssige Motiver liste sig ind i høj-religiøse Fremstillinger, og i Miniaturerne, Illustrationerne til Minnesangene etc. breder Interessen for det profane Liv sig. Først i 17. Aarh.'s naturalistiske Periode faar G. i moderne Forstand sine rette Vækstbetingelser (det kan i denne Forbindelse anføres, at samtidig skal i Japan Matahei have opfundet G., *Ukiyoye o*:

Billeder af det flygtige Liv, en Emnekreds, som tilmed bliver dyrket paa sin Vis til Fuldkommenhed af Hokusai [født 1760]); dets rette Hjem bliver Norden, Nederlandene, hvor det huslige Liv, Hjemmehyggeligheden, slaar dybere Rod end i Sydens mere udadvendte Samfundsliv. I Italien træffer man vel allerede tidlig G., saaledes endog hos Giotto, endvidere bl. a. hos Giorgione, men G. har dog gerne der Historiemaleriets store Stil; dette gælder ogsaa de talrige senere Arbejder af samme Emnekreds, Bassano's og Caravaggio's etc, i Italien og Spanien, Velasquez'es, Murillo's, hvor imidlertid ogsaa ofte Indflydelsen Nord fra gør sig gældende. Det 17. Aarh.'s nederlandske G. med dets omhyggelige Redegørelse for alt det smaa i Livet, med dets Skildring af Hverdagslivet i alle dets Enkeltheder (og selv fremtrædende i smaa Dimensioner, ret egnede til at hygge og pynte i Hjemmene), kan som de fleste andre Specialfag inden for Malerkunsten føres tilbage til v. Eyck'ernes Oliemaleri, i omfattende i Emnerne (ogsaa rent genremæssige) og udpenslende, med fin malerisk Forstaaelse, alle Detaillerne. En egen Charme faa disse nordiske Genrebilleder ved den Humor, der gennemstrømmer dem. Træsnit og Kobberstik (f. Eks. Lucas fra Leyden) bane Vej for Interessen for disse Folkelivsbilleder, der alt i 16. Aarh. have betydelige Fremstillere i P. Brueghel den Ældre, D. Teniers den Ældre og ovenn. Lucas. Efter Emnevalget plejer man at dele det 17. Aarh.'s nordiske (holl. og flamske) G. i den »højere« Genre, der især skildrer det finere, anstandsmæssige Samfundsliv, og den »lavere«. Ihvorvel Grænsen mellem disse er flydende, og forskellige Malere kunne spille paa begge Strenge, kan man dog som Repræsentanter for den første Retning fremhæve bl. a. Ter Borch og Netscher, samt Malere af et mere borgerligt Milieu som G. Dou, G. Metzu, F. Mieris, P. de Hooch, Jan v. d. Meer v. Delft; J. Steen danner en Overgang til den anden Genre: Skildringen af Almue(Bonde-)livet i dets kaade Løssluppenhed; i dette Fag have særlig D. Teniers den Yngre, A. Brouwer, A. v. Ostade og C. Bega udmærket sig; andre Malere kastede sig især over Bamboccianderne (s. d.). Hvor genremæssig selve det hollandske Historiemaleri kan være, viser Rembrandt's Kunst. I 18. Aarh. trives G. særlig i Frankrig (der alt i Beg. af 17. Aarh. havde haft en betydelig Genremaler i Callot); her dyrke Watteau, Lancret, Pater, Boucher etc. de galante Festers og Hyrdelivets Scener, Chardin og Greuze den borgerlige Genre; i England optræder Hogarth med sine satiriske moraliserende Folkelivsmalerier. Med Hensyn til G.'s senere Udvikling i de enkelte Lande maa i øvrigt henvises til Specialartiklerne om Kunst under disse (Damnark: Bd. IV, S. 1014, 1020—24, 1026—29, England: Bd. V, S. 1085, Frankrig: Bd. VI, S. 1085—88). *A. Hk.*

Gens (lat.: »Slægt«), Indbegreb af de ved fælles Afstamning forbundne Personer. Det ældste Borgerskab i Rom var inddelt i *gentes*, Slægter, hvis Medlemmer (*gentiles*) vare forbundne ved fælles Navn (Julius, Sergius o. s. v., deraf G. Julia, Sergia o. s. v.), fælles Kultus (*Sacra gentilicia*) og Begravelsespladser og visse Rettigheder (*jura gentilicia:* Arveret i visse Tilfælde, Ret til at indsætte Formynder for sindssyge *gentiles* o. l.). Det enkelte Medlem af en g. betegnedes foruden ved Gentilnavnet med et Fornavn, i hvis Valg flere g. fulgte en fast Tradition, samt oprindelig undertiden ved et Tilnavn; men disse Tilnavne gik snart over til at blive Familienavne, hvorved de forskellige Grene af en g. adskiltes; saaledes i g. Cornelia Familierne Sulla, Scipio o. s. v. Politisk laa Gentilinddelingen til Grund for Inddelingen i Kurier (s. d.). Efterhaanden som Plebejerne faa Del i Regeringen, fremtræde ogsaa plebejiske g., til Dels meget ansete, og disse behandles af Juristerne som de patriciske. — Man kunde gaa fra een g. over i en anden ved Adoption og Arrogation; navnlig i ældre Tid benyttedes disse Former ofte for at vedligeholde *sacra gentilicia*, hvis Uddøen betragtedes som skadelig for hele Staten. *A. B.D.*

Gensan, Yuensan, Vonsan, Havnestad paa Østkysten af Korea ved en Vig fra Broughtonbay, fra 1880 aabnet for den japanesiske, 1882 for den udenrigske Handel i det hele taget; dog har Havnen efter Chemulpo's Aabning tabt stærkt i Betydning. (1893) 15,000 koreanske Indb. hvortil kommer ca. 900 fremmede, overvejende Japanesere. G. har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Nagasaki og udfører Fisk, gule Bønner o. s. v., medens Indførselen væsentligst bestaar af Bomuldsvarer. Havnen er, om ikke altid isfri, saa dog stedse tilgængelig. *C. A.*

Genserik se Geiserik.

Gensichen, Otto Franz, tysk Journalist og Forfatter, er født i Driesen i Neumark 4. Febr. 1847. Han tog Doktorgraden 1869 og arbejdede derpaa ved forskellige Tidsskrifter, var 1874—78 Dramaturg og artistisk Direktør ved Wallnerteateret. Foruden en Mængde Digte og Digtsamlinger har han skrevet en Del dramatiske Arbejder, saasom Tragedierne »Danton« [1870], »Robespierre« [1874], »Erloschene Geschlechter« [1874], som ikke roses meget; derimod have flere af hans Lystspil vundet meget Bifald, især »Die Märchentante« [1880] og »Frau Aspasia« [1883]. *C. A. N.*

Gensidig Kontrakt er en Kontrakt, hvori begge Parter ere forpligtede over for hinanden paa en saadan Maade, at de Ydelser, der skulle erlægges, forholde sig til hinanden som Vederlagsydelser, saaledes f. Eks. Kontrakter om Køb og Salg, Lejekontrakter og Tyendekontrakter. I Modsætning hertil benævnes saadanne Kontrakter, ifølge hvilke kun den ene Part skal præstere til den anden (f. Eks. Gældsbrevskontrakter eller Gavekontrakter), ensidige. *E. T.*

Genskin, Lys, der er kastet tilbage. Maanens Lys er et G. af Solens. Naar Landet er dækket med Sne, og Havet aabent, ser man ofte ved Kysterne, at en lav Skyhimmel viser en Afbildning af Kystens Former, idet Sneens G. lyser Skylaget op, medens det er mørkt over Vandet. *K. S. K.*

Gensonné [žãsåne'], Armand, fransk Revolutionsmand, født 10. Aug. 1758 i Bordeaux, henrettet i Paris 31. Oktbr. 1793. Han blev Advokat i Bordeaux og fik 1791, da Kassationsretten stiftedes, Sæde i denne. Dep. Gironde sendte ham til den lovgivende Forsamling, hvor han, Vergniaud og Guadet hurtig ble ve de mest fremragende af de navnkundige Girondinere (s. d.), i hvis fanatiske Stormløb mod Kongemagten og Ludvig XVI og derpaa følgende haabløse Kamp med Bjærget han stod i første Række. G. var paa Talerstolen koncis, klar og logisk, og mod Bjærgets og Tribunernes

Brølen satte han en urokkelig og foragtelig Koldblodighed. Han blev derfor snart en af dem, hvis Hoved Pøbelen først og fremmest forlangte, om han end en Tid lang sad inde med stor Indflydelse. 31. Decbr. 1791 foreslog han som Medlem af Forsamlingens diplomatiske Komité og satte igennem, at Kongens to Brødre, Condé, Calonne m. fl. Emigranter sattes under Anklage. 9. Febr. 1792 gennemførte han Konfiskationsdekretet mod Emigranternes Godser; som Forsamlingens Præsident var det ham og Brissot, der satte Krigserklæringen mod Østerrig igennem, ligesom han stemte for Ludvig XVI's Henrettelse. Da Bevægelsen efter 10. Aug. (Tronens Fald) voksede Gironden og G. over Hovedet, og Rædslerne i September viste dem, hvad samvittighedsløse Demagoger turde vove, forlangte han vel Straf over Morderne og anklagede Robespierre, Danton og Kommunen for at have foranstaltet Myrderierne, men Gironden og G. vare ikke længere Robespierre og Bjærget voksne, og Dumouriez's Flugt over til Fjenden medførte deres Fald. Statskuppet 31. Maj (og 2. Juni) fældede dem. G. sad en Tid arresteret i sin egen Bolig, overførtes derfra til Fængselet i Luxembourg-Slottet, saa til Conciergeriet, stilledes for Revolutionstribunalet som Landsforræder, dømtes til Døden og henrettedes sammen med sine navnkundige Ulykkesfæller. *F. J. M.*

Gent (fr. Gand [gã']), Hovedstad i den belgiske Provins Østflandern, tidligere i Grevskabet Flandern ved Foreningen af Lys og Schelde, ligger ved Statsbanernes Linie Bruxelles—Ostende og er tillige Knudepunktet for Privatbanerne til Terneuzen, Eecloo, Antwerpen og Oudenaarde. G. har (1891) 150,200 Indb., med Forstæderne, der ere opstaaede mod Vest og Syd (Ledeberg 12,400, Mont-St. Amand 10,900 og Gentbriigge 8,300 Indb.) omtr. 180,000 Indb. G. staar i Forbindelse med Havet ved Kanalen til Terneuzen mod Nord og ved Kanalen over Briigge og Ostende. Førstnævnte Kanal, der er 10 M. bred og 5 M. dyb, er anlagt 1551—61 oprindelig til Braakman, en Bugt af Schelde-Mundingen N. f. G-, efter at den endnu eksisterende Lieve-Kanal, der er anlagt 1228, muligvis i Lys'es tidligere Leje, havde mistet sin Betydning ved Tilsanding af Havbugten Zwyn. G. gennemskæres af et Net af Flodarme og til Dels sejlbare Kanaler, der dele Byen i henved 40 Øer, forbundne ved ca. 270 Broer, hvoraf 42 Stenbroer. Byen, der er bygget i Form af en Trekant, omslutter inden for sin 11 Km. lange Omkreds talrige Haver, Enge og Promenader og deles i den højere liggende, sundere Del, hvor Luften er mindre mættet med Vanddamp, og den lave Del. G. gør et fuldstændig middelalderligt Indtryk ved sine snævre, mørke og i Reglen krumme Gader, sine endnu talrige gotiske Gavlbygninger, sine gamle Pragtbygninger samt enkelte Bygninger med Skydeskaar og talrige Fremspringninger. Flere Kvarterer have dog et moderne Udseende med brede Gader og smukt byggede Huse, særlig ved Jærnbanestationen og mod Øst ved Havnen. Blandt Pladserne kan nævnes Fredagstorvet (*Marché du Vendredi*), hvor tidligere Greverne af Flandern bleve indsatte, og utallige Henrettelser fandt Sted paa Hertugen af Alba's og Inkvisitionens Tid; her findes den saakaldte *Dulle Griete,* en uhyre, 5,8 M. lang Jærnkanon fra 15. Aarh. Endvidere findes den for G.'s Historie betydelige Plads, den saakaldte Kouter, der nu tjener som Paradeplads og Blomstertorv, og som siden 1863 er smykket med en kolossal Statue af Jakob van Artevelde (udført af Devigne-Quyo). Korntorvet er et af de travleste Steder i Byen. Blandt Byens 55 Kirker maa først og fremmest nævnes den i Byens Midte liggende Katedral St. Bavo (*Sints Baafs*), som er paabegyndt Aar 1228, fuldendt 1554, men hvis Krypt allerede stammer fra 941. Kirken, der er en af de pragtfuldeste i Belgien, er bygget i en i sit Ydre noget tung gotisk Stil og forsynet med et smukt ottekantet Taarn (1462—1532), der har en Højde af 98 M. og, før det 1602 blev ramt af Lynet, var forsynet med et 30 M. højt Spir. Det indre er rigt udstyret med Marmor og indeholder en Fylde af Kunstværker, saa vel Statuer som Malerier, særlig i de Midterpartiet omgivende 24 Kapeller, saaledes af Rubens, Pourbus, Crayer, Otto Venius, Rombouts, Roos m. fl., navnlig mærkes »Lammets Tilbedelse« (bestaaende af oprindelig 12 Tavler. hvoraf 4 her, 6 i Museet i Berlin og 2 i Bruxelles) af Brødrene Hubert og Jan Eyck, der begge ligge begravede i Krypten. Af andre Kirker kunne nævnes den gotiske St.-Nikolaus-Kirke ved Korntorvet, grundlagt i 10. Aarh., den romanske St.-Jakobs-Kirke (bygget ca. 1500), St.-Michaelis-Kirken (fuldendt 1480), der indeholder mange Malerier, deriblandt »Den døende Christus« af Van Dyck. Paa Blandinus-Bjærg ved det ny Kastel ligger St.-Peters-Kirken, der er bygget i 17. Aarh. og ligeledes indeholder mange Malerier. Mærkelig er den 1234 ved Briigge-Port grundede store Begin-Gaard, der 1875 af Hertug Aremberg er flyttet til den nordøstlige Del af Byen. Den er anlagt i flamsk Stil, danner en lille By for sig, der er omgiven af Mure og Grave, har 18 Konventer og er beboet af 700 Beginer (s. d.). Den lille Begin-Gaard (fra 17. og 18. Aarh.) 0. f. Statsjærnbanegaarden bebos af 300 Kvinder. Der findes ogsaa flere verdslige Bygninger fra Middelalderen. Ikke langt fra Katedralen ligger Raadhuset, som indeholder prægtige Sale og en værdifuld Dokumentsamling. Dets nordlige Façade, der er bygget 1481—1533 efter Planer af D. van Waghenmakere i Flamboyant-Stil, frembyder maaske den smukkeste gotiske Arkitektur i Belgien. Den østlige Front skal have tjent til Forbillede for Palazzo Cornaro i Venezia. Omtrent i umiddelbar Nærhed af Raadhuset findes Byens Beffroi (Bergfried), et firkantet Vagttaarn (bygget 1183—1339) med vid Udsigt over By og Omegn. Skønt kun to Tredjedele ere fuldendte, har det en Højde af 118 M. og bærer paa et 36 M. højt *Jærnspir* som Vindfløj en over 3 M. lang, forgyldt Drage (fra 1380), der tidligere blev antagen for af Korsfarerne at være bragt hertil fra Sofia-Moskeen i Konstantinopel. Ved Kajen lindes talrige ældre Huse, deriblandt Skippernes gotiske Gildehus (fra 1531). Ved Pharailden-Platz staar det gamle Oudeburg eller s'Gravensteen, en taarnagtig, med Skydeskaar forsynet Port (fra 1180), en Levning af de første flanderske Grevers Slot. Af det gamle Kastel (*het Spanjaards Kasteel*), inden for hvilket Abbediet St. Bavo laa, findes endnu Levningerne af det ottekantede Macharius-Kapel. Et nyt, 1822—30 an-

lagt, Citadel ligger mod Vest i Byen paa Blandenusberg, den eneste Høj i Egnen. Fra nyere Tid er det prægtige Justitspalads (1846) mellem 2 Arme af Lys, Universitetet (1818) i antik Stil og Teateret (1848), alle byggede af Roelandt, samt *Institut des Sciences* af Pauli, fuldendt 1890. Undervisnings- og Dannelsesanstalter. Statsuniversitetet blev grundet 1816 af Kong Vilhelm I med 4 Fakulteter (Filosofi, Jurisprudens, Naturvidenskab og Medicin). 1838 blev der tilføjet Skoler for Ingeniørvidenskab og for Kunst og Industri og 1847 *Ecole normale des sciences* (Dannelsesanstalt for Gymnasiallærere). Universitetet har 74 Docenter og (1891) i alt 788 studerende. Til Biblioteket (med over 200,000 Bd.) hører en Mønt- og Kobberstiksamling. Endvidere findes et kgl. Athenæum i det tidligere Baudeloo-Kloster, et biskoppeligt Seminarium, et Lærer- og Lærerindeseminarium, et Konservatorium for Musik samt et Malerakademi i det gamle Augustinerkloster, hvor der tillige findes et Museum med 250 Malerier, deriblandt Værker af G. de Crayer; i den fordums Karmeliterkirke findes righoldige kunstindustrielle Samlinger anbragte. Desuden findes en zoologisk Have og en rig botanisk Have (Baudeloohof), anlagt 1797. I G. udkommer Belgien's ældste Tidende, »Gazette van G.«, paabegyndt 1667. Der findes 2 Teatre. G. er Sædet for Provinsøvrigheden, en Biskop, en Appellationsret for hele Flandern, et Tribunal og en Handelsret. Af egentlige Klostre findes 21. Blandt Velgørenhedsanstalterne, paa hvilke G. er rigere end nogen anden By i Belgien, kunne nævnes det store Borgerhospital *(la Bylogue)*, et Blinde- og et Døvstummeinstitut, en Alderdomsforsørgelsesanstalt, et Vajsenhus. Bekendt er det store Tugthus med 9 indre Gaarde og Plads til 2,600 Fanger, Cellefængselet ved Brügge-Port har Plads til 420 Fanger.

Skønt G. har mistet den Betydning, den havde i 14. og 15. Aarh., og Adskillelsen fra Holland (1830) har virket skadelig, er Industrien endnu stadig betydelig. Navnlig har det i Beg. af 19. Aarh. indførte Bomuldsspinderi fremkaldt en ny Opblomstring af Byen. Foruden Bomuldsspinderi (600,000 Tene) findes Hørspinderi (200,000 Tene), Væveri, Kniplingsfabrikation, Garveri, Maskinbygning, Jærnstøberi, Papir- og Tapetfabrikation. Der findes tillige betydelig Blomsterdyrkning og Handelsgartneri. G. tæller 80 større Blomsterhandlere, 400 Drivhuse, og Handelen med Planter, der beløber sig til 10 Mill. frc. aarlig, strækker sig over Tyskland, Frankrig og Italien til Rusland. G.'s Handel er endnu betydelig, dens Søhandel gennem Kanalen til Terneuzen lider dog siden Adskillelsen fra Holland ved den store Gennemgangstold. Det ny, 1828 fuldendte Havnebassin ved Byens Nordside kan optage 400 Skibe. 1891 løb 1,013 Skibe af i alt 496,828 Tons ind og 1,011 af i alt 494,744 Tons ud. 15 Km. N. f. G. findes Sluser, som kunne sætte hele Egnen under Vand.

Historie. Sandsynlig eksisterede der allerede i Romertiden ved Lys'es og Schelde's Forening en Koloni, hvad der fremgaar af talrige Fund; men G. selv bliver først nævnt i 7. Aarh. Den synes fra Begyndelsen af at have været en Havn, og Karl den Store gjorde G. til en Flaadestation. 867 byggede Grev Balduin I her et befæstet Slot, som blev den sædvanlige Residens for Greverne af Flandern. G. voksede under en temmelig fri Forfatning snart saa ualmindelig ved sin Handel, der befordredes ved Canal de Lièye, at den i 14. og 15. Aarh. kunde stille 50,000 Mand i Marken. I Krigene mellem England og Frankrig søgte Jakob van Artevelde, der havde svunget sig op til Fører for Borgerne, hvis Handelsinteresser knyttede Byen til England, at støtte Kong Edvard III og senere at gøre hans Søn Prinsen af Wales til Greve af Flandern, men han blev dræbt ved en Opstand (1345). Skønt G. i den følgende Tid maatte føre en langvarig Krig med Brügge, var den dog saa mægtig, at det lykkedes Jakob's Søn Filip van Artevelde 1382 at slaa Grev Ludvig af Flandern foran Briigge, hvorefter de fleste Byer i Flandern sluttede sig til G. 1385 maatte G. efter flere Aars Modstand underkaste sig Hertug Filip den Dristige af Burgund, som dog lod Byen beholde sine gamle Rettigheder og Privilegier. G. stod paa den Tid, hovedsagelig ved sin Klædefabrikation, i sin største Blomstring; allerede ved Aar 1400 talte G. 40,000 Uldvævere, hvis Lav kunde stille 18,000 stridbare Mænd i Marken. Da Hertug Filip den Gode af Burgund lagde en ny Skat paa Salt og Korn, drog 1452 en Hær paa 12,000 Gentere imod ham, og G. hævdede sin Uafhængighed, indtil den blev overvunden i Slaget ved Gaver 1453, hvorefter den mistede en Del af sine Privilegier. Efter at Filip's Datter Maria af Burgund, der residerede i G., var død, gjorde G. Oprør mod hendes Gemal, Ærkehertug Maximilian, der som Formynder for sin Søn Filip overtog Regentskabet over Nederlandene. Efter at Maximilian havde sluttet Fred med Frankrig i Arras, maatte G. 1489 overgive sig til den kejserlige Feltherre Hertug Albrecht af Sachsen. Under Karl V begynder G.'s Tilbagegang. Da denne 1539 paalagde Grevskabet Flandern en ny Skat, vægrede Genterne sig ved at betale den paa Grund af deres Privilegier, indrettede en egen Regering, fordrev Adelen og alle Tilhængere af Statholderinde Maria, Karl V's Søster, og truede med at anerkende Kong Frants I af Frankrig som deres Herre. Karl V underkastede sig imidlertid Byen 1540, tog alle dens Privilegier, inddrog de offentlige Bygninger, lod 26 af de fornemste Borgere henrette og paalagde G. en Bøde paa 150,000 Guldgylden, hvormed han byggede Kastellet. 1576 sluttedes Freden i G. mellem alle de nederlandske Provinser med Undtagelse af Luxemburg mod det spanske Voldsherredømme. 1584 blev G. erobret af Hertugen af Parma for Filip II af Spanien. 1678 erobrede Ludvig XIV Byen, men afstod den atter til Spanien ved Freden i Nimwegen. 1706 blev G. erobret af Mariborough, 1708 atter af Franskmændene. 1714 kom den ved Freden i Rastatt og Baden med de spanske Nederlande til Østerrig. I den østerrigske Arvefølgekrig blev G. 1745 indtagen af Franskmændene, og ogsaa under de franske Revolutionskrige faldt den 1793 og 1795 i Hænderne paa de Franske og blev Hovedstad i Departementet Schelde. Febr. 1814 blev G. for en kort Tid besat af Russerne. Decbr. 1814 blev Freden mellem Storbritannien og den nordamerikanske Union undertegnet her. Efter Freden i Paris 1814 kom G. med Belgien

til Kongeriget Nederlandene. Ludvig XVIII af Frankrig flygtede under Napoleon's Tilbagevenden fra Elba herhen (1815). 1830 kom G. under den ny belgiske Stat. I den nyere Tid har G. været Hovedsædet for den socialistiske Bevægelse blandt de belgiske Arbejdere. (Litt.: De Potter, *G. van den oudsten tijd tot heden* [Gent 1882—85]; Van Duyse, *Gand monumentale et pittoresque* [Bruxelles 1886]; De Vlaminck, *Les origines de la ville de Gand* [smst. 1891]). *Joh. F.*

Gent [ʒã'], Alphonse, fransk Politiker, født 1813, død 26. Jan. 1894, blev Advokat i Avignon og var før 1848 Leder for det demokratiske Parti i Dep. Vaucluse. 1848 var han Regeringskommissær i denne Egn og valgtes til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til yderste Venstre. 1849 blev han ikke genvalgt og søgte nu at organisere en Modstand i det sydøstlige Frankrig imod Præsidentens formentlige Statskupplaner, blev fængslet 1850 og et Aar efter deporteret til Nukahiva; benaadedes 1857 rned 20 Aars Landsforvisning og levede nn først i Chile som Sagfører indtil 1861 og siden 1863 i Madrid som Brevskriver til franske Blade. 1869 kom han tilbage til Frankrig og blev i Novbr. 1870 af Gambetta udnævnt til Præfekt i Marseille, hvor han med Held bekæmpede Esquiros'es yderlige Radikalisme. I Juli 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, 1876—81 til Deputeretkammeret og siden 1882 til Senatet; han har i alle Forsamlingerne hørt til yderste Venstre. *E. E.*

Gent, Justus v., se Justus v. Gent.

Gentagelse, et af Poesiens ældste og virksomste Formmidler. Dens Virkning beror paa, at den er Udtryk for en stærk Sindsbevægelse, der ikke kan løsrive sig fra Genstanden, men dvæler ved den og stadig vender tilbage til den. Den giver en Forestilling et ejendommeligt Eftertryk og en vis Højtidelighed og letter Erindringen, hvorfor vi finde den meget benyttet i al primitiv Poesi. I Folkevisen finde vi Sætninger og Ord stadig gentagne, og det kan slaas fast, at enhver Folkevise har Omkvæd, enten denne nu fremdrager Hovedbegivenheden (»Holger Danske han vandt Sejer af Burmand«) eller fremhæver Grundstemningen (»Sorgen er tung, hvem hende skal ene bære«) eller anslaar en almindelig Feststemning (»Men Linden hun løves«). I saadanne Former som G. af et enkelt Vers, enten det nu er Omkvæd eller ikke, gentages baade Indhold og Form, men selv om Bevidstheden er bleven saa udviklet, at den trættes af den ligefremme G. af Vers og Versdele, eller Skriftsproget gør den Hjælp, G. er for Erindringen, overflødig, vedbliver denne dog at beholde sin poetiske Værdi i finere Former som G. af enkelte Ord eller af Sætningsformen eller som G. af Meningen i andre Ord eller Sidestilling af enstydige, men forskellig lydende Ord, ikke blot for at betone Forestillingen, men for at give den i forskellige Stemningsnuancer som i »tidt og mangesinde«, »rent og purt«, »tyst og stille«. Tillige maa det jo erindres, at Rytme og Rim ere Former af G. (Litt.: »Gentagelsen« [i Vilh. Andersen, »Danske Studier«, Kbhvn. 1893]). *Cl. W.*

Gentagelsesstraf, den Forhøjelse af Straffen, der indtræder, fordi vedkommende har været straffet, før han nu igen forbrød sig. Saadan Forhøjelse af Straffen i Gentagelsestilfælde kendes i større eller mindre Omfang i saa godt som alle moderne Love. Den nærmere Ordning er derimod meget forskellig. Medens nogle Love saaledes gaa saa vidt, at de hjemle G. ved alle Forbrydelser — eller dog ved alle grovere Forbrydelser — og selv om den nu foreliggende Forbrydelse ikke er ensartet med den, for hvilken vedkommende, før han igen forbrød sig, har været straffet, hjemle andre Love kun G. ved visse Forbrydelser og kræve derhos, at den nu foreliggende Forbrydelse er ensartet med den tidligere. Til denne sidste Klasse Love høre de danske og norske borgerlige Straffelove, der væsentlig kun hjemle G. ved nogle af de saakaldte Berigelsesforbrydelser, saaledes ved Tyveri, Hæleri og Røveri. Efter de nævnte Straffelove kræves derhos bl. a., at den ældre Dom er afsagt i den danske Stat (fremmede Staters Domme have saaledes ikke Gentagelsesvirkning), at den tidligere Forbrydelse er begaaet efter vedkommendes fyldte 18. Aar, og at der ikke er forløbet 10 Aar eller mere, efter at den ved den ældre Dom idømte Straf er udstaaet; jfr. Tilbagefald. *R. G.*

Gentagelsestelegram er Betegnelsen for et Telegram, der enten er adresseret til flere Adressater paa samme Sted eller paa forskellige under samme Telegrafstation henhørende Adressesteder, eller som er adresseret til een Adressat med forskellige Adresser i samme Distrikt. Saadanne Telegrammer skulle foran Adressen være forsynede med Angivelsen »x adresses« eil. »(TMx)«. *O. K.*

Genteles Grønt, en af tinsurt Kobber bestaaende grøn Farve, der er meget lysægte og modstandsdygtig og anvendes baade til Vand- og Oliefarve. Den sælges næsten altid nuanceret med Tungspat o. 1. *K. M.*

Genthit se Garnierit.

Gentiana Tournef. (Ensian, norsk Søterod), Slægt af Ensianfamilien, en- eller fleraarige Urter af meget forskelligt Ydre. Bladene ere modsatte og oftest siddende. Blomsterne ere anselige; Kronen har meget forskellige Farver og Former, dog er den hyppigst rør-klokkeformet eller tragtformet. 300 Arter, hvoraf de fleste vokse i Højbjærge i den nordlig tempererede Zone og i Andes. Blomsternes Skønhed gør G. til en særdeles iøjnefaldende Pryd i alpine Vegetationer og andensteds og opfordrer i høj Grad til Dyrkning i Haver; flere G.-Arter ere allerede inddragne deri. Fælles for Danmark og Norge ere følgende 3 Arter. *G. Pneumonathe* L. (Klokke-E.) har linie- eller lancetdannede Blade og 5-tallige Blomster; Kronen er nøgen i Svælget og dyb himmelblaa. Den bliver 10—35 Cm. høj og blomstrer August—September. Almindelig i Vestjylland's fugtigere Hedeegne; sjældnere andensteds i Danmark samt i Norge. *G. campestris* L. (Bredbægret E., Mark-Søte) har æg-lancetdannede Blade og oftest 4-tallige Blomster; Bægeret har uens brede Flige, Kronen har frynsede Skæl i Svælget og er blaa eller violet. Den bliver 3—20 Cm. høj, er enaarig og blomstrer i August—Oktober. I Jylland er den almindelig paa Enge, ligeledes i Norge. *G. Amarella* L. (Smalbægret E.) har smalt lancetdannede Blade og oftest 5-tallige Blomster; Bægerets Flige ere ens brede, Kronen er som hos foregaaende Art, som den ogsaa i de øvrige For-

hold ligner meget. Den vokser hist og her paa Enge i Danmark og det østlige Norge. Endnu flere Arter vokse vildt i Norge, til Dels ere de dog sjældne. Af *G. lutea* L., der er en meget statelig Plante med gule Blomster, og som vokser i Mellem- og Sydeuropa's Bjærge, benyttes Rødderne og Dele af Rizomet i Medicinen; ogsaa af *G. purpurea* L. og *G. punctata* L. m. fl. kunne de anvendes. *A. M.*

G. ere smukke Stauder. *G. acaulis* L. (Alperne) er en 4—6 Cm. høj Plante med store mørkeblaa Blomster. Den egner sig særlig til Plantning paa Stenhøje og formeres ved Deling, dog kan den ogsaa formeres ved Frø. *G. lutea* kan anbefales til Plantning paa Rabatter eller som fritstaaende paa Græsplæner. Den formeres ved Frø, men dette ligger 1 Aar i Jorden, før det spirer, og Planterne blive 4—5 Aar, før de blomstre. Den kan ogsaa formeres ved Deling om Foraaret, men Delingen maa foretages med Forsigtighed. *L. H.*

Gentianaceæ se Ensianfamilien.

Gentianīn (Gentisin), $C_{14}H_{10}O_5$ ell. $C_6H_3(OH_2 . CO . C_6H_2(CH_3)O_2$, findes i Gentianrod af *Gentiana lutea;* det danner lange, bleggule, silkeglinsende Naale, der ere opløselige i 3,630 Dele Vand. Det er lettere opløseligt i Vinaand; i Alkalier opløses det let med guldgul Farve; det har ikke nogen bitter Smag. Ved Smeltning med Kali giver det Eddikesyre, Floroglucin og Oxysalicylsyre. Det forener sig med Baser, men de dannede Forbindelser sønderdeles til Dels allerede ved Indvirkning af Kulsyre. Ved Indvirkning af stærk Salpetersyre giver G. Dinitrogentisin og Trinitrogentisin. *O. C.*

Gentianrod, Ensianrod *[Radix Gentianae)* er Roden, og særlig Birødderne af forskellige Arter af *Gentiana* (s. d.) nemlig: *Gentiana lutea* L., *G. Pannonica Scopoli, G. purpurea* L. og *G. punctata* L. Den almindeligste G. er Roden af *Gentiana lutea.* Den forekommer som 30—60 Cm. lange og indtil 4 Cm. tykke, foroven mangehovedede tværringede, nedadtil længderynkede Rødder, enten hele eller spaltede paa langs. G. er udvendig rødbrun, indvendig gulbrun. Ved hurtig Tørring faas en Rod, som er meget lys og først efter længere Tid bliver rødlig. For at fremskynde den røde Farve, som tidligere ansaas for et godt Tegn, underkastes Roden en Gæring, hvorved Rodens Lugt samtidig træder stærkere frem, men en saadan gæret Rod i giver mindre Ekstrakt og er derfor ikke heldig til medicinsk Brug. Ved Tørringen bortgaa ca. 70 p. Ct. Vand. Den tørre Rod er skør som Voks at skære i, den giver et glat Brud, er af aromatisk, Tobak lignende Lugt og af stærk bitter Smag. G. indeholder et krystallinsk Glykosid, Gentiopikrin, $C_{20}H_{30}O_{12}$ (der dog ikke kan faas krystallinsk af den tørrede Rod), et Farvestof (Gentisin, Gentianesyre, Gentianin), Slim, 6 p. Ct. fed Olie, 5. p. Ct. Sukker, og giver ca. 8. p. Ct. Aske. G. har været kendt og anvendt i Medicinen i Aarhundreder og blev tidligere benyttet som Orme- og Febermiddel, nu benyttes den mest som appetitvækkende Middel ved Mavesygdomme (se Bitre Midler). G. benyttes til en Mængde farmaceutiske Præparater, bl. a. til Gentianmikstur (et vandigt Udtræk af Roden, tilsat lidt Hoffmannsdraaber og kulsurt Natron), til Kina- og flere andre Draaber. I Schweiz tilberedes af den udpressede Saft (af den friske Rod) ved Gæring og Destillation Ensianbrændevin. *A. B.*

Gentil [sjaŋti'l] (af fr. *gentil* [žãti'l]), fin, nydelig, net, høflig.

Gentile (Plur. Gentilia) er Benævnelsen paa en Nationalitet, en Folkestamme, et Lands eller en Landsdels Befolkning; paa Dansk gengives det ved Folkenavn. Der er G. af lige saa uberegnelig Ælde og lige saa uopredelig Etymologi, som Rodordene i et Sprog i Reglen ere det. Navnet paa Folket er ældre end Navnet paa det Land, i hvilket Folket hører hjemme. Landets Navn er dannet af Folkets Navn, f. Eks. Jyde, hvoraf Jylland. Der er afledte G. Folkets Navn er dannet af Landets Navn, f. Eks. Holland, hvoraf Hollænder. I Danmark kendes kun to sikre G. af den første Slags: Daner (s. d.) og Jyder, der i Middelalderen hed *danæ*, hvoraf *dancemark* (Danmark), *iutæ*, hvoraf *iutland* (Jylland). Det er muligt, at der oprindelig ikke har eksisteret nogen fælles Benævnelse paa hele Danmark's Befolkning; men saa langt tilbage i Tiden, som Historiens Spor kan forfølges, har *Daner* været anvendt ikke blot om Skaane's og Ørnes Indbyggere, men ogsaa om Jylland's. Alle de andre G., der i ældre og nyere Tid optræde i Danmark, ere afledte: *Fynbo, Sallingbo, Angelbo, Skaaning, Samsing, Morsing* (nu *Morsingbo*), *Sjællandsfar* (nu *Sjællænder*), *Bornholmer* o. s. v. Navne som *Himmerbo*, *Harbo* tyde ikke paa, at der i *Himmersyssel* (*-land*), *Harsyssel* skjuler sig ældgamle G. I Sverige forekommer oprindelig kun Navne for enkelte Landsdeles Befolkninger: *swear*, hvoraf *swearike* (Sverige), *gøtar*, hvoraf *gøtland* og *gutar*, hvoraf *gutland* (Gulland). I Norge møder os det samme, f. Eks. *prændr* (Trønder), og her er det ikke det oprindelige Navn paa en enkelt Stamme, der har bredt sig som almindelig Benævnelse paa Folket og Landet. Under Unionskrigene bleve de Danske almindelig haanende af Svenskerne kaldte *Jutarne* (Jyderne), og herfra antages det finske *juutti* (dansk), *Juutin-maa* (Danmark) at være kommet. I nyere Tid er *Tanska*, *Tanskan-maa* kommet i Brug; dog hedder det endnu *Juutin-raumi* (Jydestrømmen o: Øresund). I Tyskland var Forholdet oprindelig som i det skandinaviske Norden. Benævnelsen »tysk« (o: folkelig) brugtes oprindelig kun om Sproget (»tysk Sprog« o: folkeligt Sprog, Folkets Sprog) i Modsætning til de lærdes Sprog, Latinen. Ofte benævnes et Folk af sine Naboer med et Navn, der oprindelig kun har tilhørt en Stamme i Grænseegnen (se Alamanner). Finnerne kalde Svenskerne med et Navn, der oprindelig kun tilhørte en lille Kystbefolkning i Sverige (se Russer). Der er Folk, som kalde sig selv »Mennesker«, »de talende«, og deres Naboer »de stumme«, »de uforstaaelige«. Dynastiske og nationale Omvæltninger have ofte bevirket, at G. ere overførte paa Folk, der oprindelig vare af en helt anden Nationalitet (se Bulgarer, Franker). *P. K. T.*

Gentile [dženti'le] **da Fabriano,** italiensk Maler, født omtr. 1365 i Fabriano (i Nærheden af Ancona), død omtr. 1435. Han malede først i Giotto's gammeldags stive Stil, den han dog snart

emanciperede sig fra for at lægge Vind paa Naturstudium. I Henseende til Lysvirkning, Draperiets Behandling, Figurernes Indstilling og Anordning i Rummet og ikke mindst i sine Baggrunde (mest Landskaber) har han for sin Tid ydet godt og dygtigt, og om han end ikke naar op til sin samtidige Masaccio o. a. store Florentinere, bør han dog nævnes som en af de første og dygtigste Mestere af den umbriske Skole, hvis altbeherskende fromme og himmelvendte Andagt hos ham er parret med kraftig Stræben efter Natursandhed. Arbejder af ham uden for Italien ere sjældne. Han gjorde mest store Staffelibilleder; af Fresker fra hans Haand kendes kun faa: »Madonna med Sta. Caterina«, i Domkirken i Orvieto, andre i Sta. Maria Novella i Gubbio. Seværdige Arbejder af ham ere i hans Fødeby, i Perugia, i Urbino o. a. St. Fra 1411— 22 var han i Venezia, hvor han udsmykkede flere private og offentlige Bygninger og til Sala del maggior consiglio i Dogepaladset malede en stor (nu forsvunden) Søbataille. Derpaa gik han til Firenze, hvor han til Sta. Trinitå gjorde sin »Magernes Tilbedelse« (nu i Akad.). 1430 kaldte Pave Martin V ham til Rom, hvor han malede i Lateranen, men snart efter døde. *F. J. M.*

Gentiles sa Gens.

Gentilhomme [zatijå'm] (fr.), Adelsmand, Kavaler, fin Mand.

Gentili [dżenti'li], Alberico, italiensk Folkeretslærer, født 4. Jan. 1552 i Castello di San Genesio i Mark Ancona, død 19. Juni 1608 i Oxford. G. er den første Forfatter, der har behandlet Folkeretsvidenskaben i moderne Forstand, og han er Hugo Grotius'es umiddelbare Forgænger. G. blev, efter at have studeret Retsvidenskab i Perugia, 1572 Dr. jur. og snart efter Dommer i Ascoli; men faa Aar efter forlod han, der som Faderen, Lægen Matteo G., bekendte sig til den ny protestantiske Lære, Italien. Efter nogen Tids Ophold i Tyskland drog han 1580 til London og 1582 til Oxford, hvor han optoges i det juridiske Fakultet og 1587 blev Professor i Romerret. Hans Hovedværk er *Libri III de jure belli* [Oxford 1588, ny Udg. af T. E. Holland, smst. 1877], i hvilket han udleder Folkeretten af Naturretten. Af hans øvrige mange Skrifter fremhæves *De legationibus, libri III* [London 1585]. Levnedsbeskrivelser af G. foreligge af Reiger [Groningen 1867]; G. Speranza [Rom 1876]; Fiorini [Livorno 1876] og Saffi [Modena 1878]. *Ludv. H.*

Gentilly [żãtiji'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine, Arrond. Sceaux, beliggende lige S. f. Paris'es Enceinte ved Fortet Bicêtre, ved Bièvre og Ringbanen (desuden forbunden med Hovedstaden ved Sporvogn), har (1891) 11,600 (med Kommune 15,000) Indb., der drive en Del Industri i Biscuits, Sæbe, kunstige Blomster, Eddike m. m.; desuden Handel med Kul og Uld og store Vinlagere. I G. findes en gammel Kirke og et Arbejderforsørgelseshjem. *H. W.*

Gentiogenin se Gentiopikrin.

Gentiopikrin, $C_{20}H_{30}O_{12}$, er et Glykosid, der findes i Gentianrod og danner bittertsmagende Naale, som smelte ved 120—125°; det er let opløseligt i Vand, tungt opløseligt i absolut Alkohol, uopløseligt i Æter; ved Opvarmning med fortyndet Syre spalter det i en Sukkerart og Gentiogenin, $C_{14}H_{16}O_5$, et gulbrunt, amorft Pulver, der ligesom G. reducerer ammoniakalsk Sølvopløsning. *O. C.*

Gentisin d. s. s. Gentianin.

Gentleman [dże'ntlmän] (Flertal Gentlemen), paa de britiske Øer Betegnelse for en Mand med solid Dannelse og fin Takt, og som i sin Tale og Udtryksmaade, ligesom i hele sin Fremtræden under alle Livets Forhold og i Omgang med andre viser en højsindet, over al Slags smaalige og egenkærlige Hensyn hævet Karakter. Til at være en G. udfordres derfor en vis Uafhængighed, saaledes at man kan holde sig borte fra Berøring med daarligt Selskab og fra alt for nøje Samkvem med udannede. Visse Erhverv, hvortil der slet ikke udfordres nogen højere Dannelse, som Daglejerarbejde, personlig Deltagelse i en lille Detailhandel o. l., vil ikke ret vel kunne forenes med at være en G. Dette føles af hele Befolkningen, og derfor vil ingen Mand af Arbejdsklassen gøre Krav paa at regnes for G., i alt Fald ikke saa længe som han driver sligt Erhverv. Derimod ser man oftere, at Mænd uden videre Dannelse, der have samlet sig stor Formue ved Smaaforretninger e. l., som ikke ret vel kunne drives af en G., efter at have trukket sig tilbage, søge at optræde som G. og stræbe efter at anerkendes som saadanne; men selv de største ydre Midler gøre ikke Ejermanden til en G. En saadan vil med al Anerkendelse af hans Dygtighed dog faa Karakteristikken *No Gentleman]* (Ikke nogen G.). Bliver en G. ved særdeles uheldige ydre Forhold nødt til at søge Erhverv, som ikke passer sig for en G., vil han i Reglen udvandre for blandt ukendte at arbejde sig op. De engelske Kolonier have herved faaet tilført mange dygtige og fortrinlige Kræfter. Kong Georg IV kaldtes *the first G. of Europe* (Europa's 1. G.). I Tiltale til større Forsamlinger bruges G. *{Ladies and G.*: Mine Damer og Herrer; G. »Mine Herrer«). — G.-Farmer er en G., som driver en mindre Landejendom, enten som Ejer eller Forpagter (de fleste Farmers, Forpagtere, gøre ikke Krav paa at være G.). Gentlemanlike, hvad der passer for og kan fordres af en G. *V. S.*

Gentlemanlike [dże'ntlmänlaik] se Gentleman.

Gentlemanridt, Vædderidt, hvorfra professionelle Vædderløbsryttere (Jockeyer) ere udelukkede, og som altsaa alene ere bestemte for Amatører (se Gentlemanrytter). *C. G. B.*

Gentlemanrytter. Betingelserne for at kunne deltage i Vædderidt, der udelukkende ere bestemte for Gentlemen, skulle først og fremmest være, at vedkommende ikke er Professional (Jockey), dernæst, at hans sociale Stilling er en saadan, at han kan betegnes som henhørende til det gode Selskab, og endelig, at han ikke modtager Betaling for Ridtet af Hestens Ejer, hvis han i Løbet rider en Hest, der ikke tilhører ham selv. Dersom der med Pengepræmien i et Ridt for Gentlemen er forbundet en Værdigenstand som Ærespræmie, tilfalder dog som Regel Ærespræmien den vindende Rytter, Pengesummen Hestens Ejer. — Da Grænsen mellem Amatører og Professionals er saa vanskelig at fastsætte, da Anskuelserne om, hvem der bør henregnes til det gode Selskab, kunne være temmelig forskellige, og da der kan tænkes flere Former, hvorunder der kan gives Godtgørelser,

uden at disse kunne betegnes som direkte Betaling for selve Ridtet, har man for mange Væddeløbsbaner truffet den Afgørelse, at kun Medlemmer af saadanne Sportsklubber, hvis Bestemmelser fastsætte, at kun Gentlemen kunne optages, maa møde som Ryttere i Gentlemenridt. Medlemmer af Nordisk, Engelsk, Fransk eller Østerrigsk Jockeyklub og af Unionklubben i Berlin have saaledes overalt Adgang som G. Samme Ret have tjenstgørende Officerer. I Danmark kan desuden en Rytter, der af to Medlemmer af Nordisk Jockeyklub præsenteres for Væddeløbsbestyrelsen, i særlige Tilfælde faa Tilladelse til at deltage som G. *C. G. B.*

Gentofte se Gjentofte.

Gentry [dže'ntri] (af lat. *gens*, Æt), paa de britiske Øer Betegnelse for Mellemledet mellem den egentlige Adel (*Nobility*) og Landets øvrige Befolkning. Medens den egentlige Adel kun bestaar af *Peers* o: Overhovederne for Peers-Slægterne, høre deres Sønner til G., hvoraf de danne den højeste Klasse. Til G. henregnes desuden fra gammel Tid Baronetterne (s. d.) og Ridderne (*Knights*. d.), endvidere Squiers (større Landejendomsbesiddere o. a., der have Ret til at føre adeligt Vaaben), endelig højere Officerer og Ihændehavere af nogle andre højere Værdigheder. G. kan saaledes nærmest sammenstilles med Landadelen i andre Lande, om end G. egentlig er et for de britiske Øer ejendommeligt Begreb. Medens G. ikke besad Adelens Forrettigheder, har den derimod i Dannelse som oftest staaet paa samme Trin som Peers, og mange Medlemmer af G. have i Rigdom, Anseelse og Duelighed ofte ikke staaet synderlig tilbage for Peers. G. har derfor i Historien spillet en ikke ringe Rolle, særlig i England, idet de fleste Medlemmer af Underhuset, ligesom den lokale Selvstyrelses Overhoveder, *Sherifs*, Fredsdommere o. desl. i Reglen valgtes blandt G. I Tidens Løb er Begrebet G. blevet stærkt udvidet, saaledes at det nu nærmest svarer til, hvad man i andre Lande kalder »den dannede Klasse« eller »de bedre Klasser«. Man maa erindre, at over G. staa kun Kongehusets Medlemmer og Peers, altsaa et i numerisk Henseende kun lidet talrigt Antal, medens G. indbefatter en ikke ringe Del af Befolkningen. Til G. henregner man nemlig i vore Dage alle Slægter, hvis Medlemmer ere i Besiddelse af en solid højere Dannelse og en vis Uafhængighed, saaledes at de ikke ere nødte til, for at kunne leve, at vælge Erhverv, der ikke anses passende for en Gentleman (s. d.). For at regnes til G. maa alle Medlemmer af Familien være virkelige Gentlemen og Damerne *Ladies*. Det at have stor Formue, ja Rigdom, er aldeles ikke nok for at blive anerkendt som hørende til G., selv om Familien bringer nok saa store Ofre. Fremfor alt udfordres Dannelse og Takt; Familiens Medlemmer maa i Tale, ydre Fremtræden o. 1. vise sig at være fuldkommen ligestillede med andre dannede Familier. Naar dette ikke er Tilfældet, ville saadanne Familier altid siges at være *below the G.* (under G.). *V. S.*

Gentrykform se Bogtryk, S. 266.

Gentz, Friedrich von, tysk politisk Forfatter, født 2. Maj (ell. 8. Septbr.) 1764 i Breslau, død 9. Juli 1832 nær ved Wien. Han blev 1785 ansat i et af de preussiske Regeringskontorer og hengav sig tidlig til alskens Livsnydelser. Paavirket af Rousseau og Kant hyldede han oprindelig den franske Revolution og forsvarede 1791 dens Grundsætninger i en Afhandling om Rettens Oprindelse, men slog snart om og oversatte Ed. Burke's, Mallet du Pans's og Mounier's Skrifter imod den. 1795—98 udgav han »Neue deutsche Monatschrift« og hyldede heri de engelske konservative Synsmaader om en fri Forfatning. Ogsaa rettede han 1797 efter Kong Frederik Vilhelm III's Tronbestigelse en offentlig Opfordring til ham om at forebygge Omvæltninger ved at indføre Pressefrihed o. l., men samtidig slaa ind paa en national Politik. I Førstningen vilde han dog bevare Neutraliteten, men i »Historische Journal« [1799—1800] tilraadede han Krig imod Frankrig og gjorde 1801 gældende, at det var den franske Nationalforsamling, som oprindelig havde fremkaldt Revolutionskrigene. 1802 flyttede han til Wien og blev Hofraad, knyttede paa en Rejse til London nøjere Forbindelse med engelske Statsmænd og var i en Aarrække en af de ivrigste og dygtigste Modstandere af Frankrig's Hersker, baade ved selvstændige Flyveskrifter og ved at laane sin Pen til Affattelse af Aktstykker og Depecher. Han bekæmpede 1804 Regeringernes Anerkendelse af Napoleon og krævede Krig imod hans Overgreb, og i sine >Fragmente aus der Geschichte des politischen Gleichgewichts in Europa« udtalte han med stor Veltalenhed og med et fremskuende Blik, at Europa's Genoprejsning maatte udgaa fra Tyskland. Han affattede de østerrigske Krigsmanifester 1809 og 1813 og var siden 1812 Metternich's stadige Medarbejder. For selve Folkenes Frihedskamp havde han dog hverken Interesse eller Forstaaelse; det gjaldt for ham kun om at opnaa faste Forhold og at sikre den ydre Fred. Stein gav ham derfor ogsaa det Skudsmaal, at hans Hjerne var fortørret og hans Hjerte forraadnet. G. var Sekretær paa Wienerkongressen og ved Paris-Fredens Afslutning 1815, samt ved alle Kongresserne 1818—22. Ligeledes tog han vigtig Del i Karlsbad- og Wiener-Konferencerne 1819—20 om det tyske Forbunds nærmere Ordning, og det var hans sofistiske Fortolkningskunst, der gav Regeringerne de fornødne Paaskud til at forholde Folkene den lovede Frihed. Han udfandt, at Tilsagnet om fælles Regler for Pressefrihed i alle tyske Lande kun bebudede fælles Censur, og at Løftet om landstænderske Forfatninger kun sigtede til at give Stænderne, men ikke Folkene Repræsentationsret. Han var i alle disse Forhold kun en aandfuld Haandlanger for en aandløs Reaktion. Hans Indsigt i Finanssager gjorde ham til en virksom Deltager i Ordningen af de østerrigske Finansforhold 1814—21. Over for Grækernes Frihedskamp var han meget bitter stemt, og han opfattede Østerrig's Stilling til det østerlandske Spørgsmaal som afgjort fjendtlig imod Rusland. Medens han som den egentlige Leder af Regeringsbladet »Oesterreichischer Beobachter« i mange Aar havde været Reaktionens Talsmand, syntes han efter Julirevolutionen at vende tilbage til sin Ungdoms Opfattelse om det konstitutionelle System som en Udsoning mellem Folkets Frihed og det monarkiske Princip. Skønt han siden 1814 havde en aarlig Indtægt af over 50,000 Kr., bl. a. for at skrive politiske Beretninger til Fyrsten af

Valachiet (1813 — 28), var han dog i sine sidste Aar i jævnlig Pengetrang paa Grund af sin Ødselhed og sit Vellevned. Siden 1829 stod G. i et ømt Forhold til den unge Danserinde Fanny Eisler. —G.'s Værker udgav Schlesier 1838—40 i 5 Bd. med Tillæg »Mémoires et lettres inédits« [1841]; hans Dagbøger udkom 1873—74 i 4 Bd. og de ovennævnte Beretninger 1876 i 3 Bd.; endvidere er der flere store Brevsamlinger: Til Joh. v. Müller [6 Bd., 1839—40] og Til Metternich [2 Bd. 1880]. (Litt.: »Mendelssohn-Bartholdy, »F. v. G.« [Leipzig 1867]; Schmidt-Weissenfels, »F. v. G.« [2 Bd. Prag 1859]). *E. E.*

Gentz, Wilhelm Karl, tysk Maler, født 9. Decbr. 1822 i Neuruppin, død 23. Aug. 1890 i Berlin. Han uddannedes i Berlin (Kloeber) og særlig, i største Delen af Tidsrummet 1846—52, i Paris (Gleyre, Couture), foretog dernæst mange og lange Rejser, især til Orienten. Nogle af hans første større Arbejder vare de bibelhistoriske »Christus hos Simon« [1854, Neuruppin's Klosterkirke], »Christus mellem Toldere« [Bymuseet i Chemnitz], der ved deres realistiske Fremstillingssæt viste Tendens hen imod det orientalske Genrebillede, som blev hans Kunsts Speciale; i sin store Produktion har han atter og atter skildret Orienten med en Interesse, der ligelig fordeler sig paa det landskabelige (Ørkenbilleder) og det etnografiske og genremæssige og med godt Blik for det maleriske (stærkt Sollys), saaledes Begynderarbejderne »Slavemarked«, »Ægyptisk Skole« [1852], »Slavetransport« [1860, Mus. i Stettin], »Almisseuddeling i Kairo« [1862], »Nil-Landskab med Flamingoer« [1870], »Dødsfest ved Kairo« [1871], »Slangebes værger« [1872], »Den tyske Kronprinses Indtog i Jerusalem 1869« [1876, Berlin's Nationalgaleri], der anses for hans Hovedværk, »Basar i Alger« [1879], »Mindefest for Rabbi Id. Barchischat paa Alger's jødiske Kirkegaard« [1881, Mus. i Leipzig], »Aften ved Nilen« [1884] etc.; han illustrerede Ebers's »Ægypten«. *A. Hk.*

Genu (lat.), Knæ (s. d.). . *G. recurvatum* (nogen dansk, brugelig Betegnelse herpaa findes ikke) bestaar i, at Strækningen i Ledet gaar ud over den normale Grænse, saa at Laar og Skinneben komme til at danne en tydelig, fortil aaben Vinkel; denne kun i meget høje Grader generende Affektion følger med en Slappelse i den bageste Del af Knækapselen og nogle af Ledets Baand. Som Regel beror Affektionen paa en Lammelse af Knæmuskulaturen. *G. valgum* d. s. s. Kalveknæ. j *G. varum* d. s. s. Hjulben. *E. A. T.*

Genua se Genova.

Genufleksiön (lat.), Knæbøjning, Tilbedelse ved Knæfald.

Genuin (lat.), naturlig, medfødt, uforfalsket, ægte.

Gēnus (lat.) se Slægt.

GenUS (lat.) (Plur. *Genera)* bruges som grammatisk Benævnelse baade om Substantiver, Adjektiver og Pronominer (i Nominal- og Pronominalbøjningen), hvor det paa Dansk gengives ved Køn (s. d.), og om Verber (i Verbalbøjningen), hvor det paa Dansk gengives ved Art eller Form (s. d.). I indoeuropæiske Sprog kan Verbets G. stige til tre. Saa stort er Antallet i Sanskrit og i Græsk. Man nævner dem Aktiv (s. d.) ell. Handleart (-form), Medium ell. Middelart (-form) og Passiv ell. Lideart (-form). Man antager, at Aktiv og Medium have været til Stede i det indoeuropæiske Grundsprog (se Medium). Derimod antages Passiv at være opstaaet i de forskellige indoeuropæiske Sprog efter Adskillelsen (se Passiv). — Udtrykker Verbet en Handling og forekommer baade i Aktiv og Passiv, da tilkendegiver den aktive Form, at Handlingen udføres af Sætningssubjektet, medens den passive Form tilkendegiver, at Sætningssubjektet selv er Objekt for Handlingen: Møllerен *maler*, Kornet *males.* Men i mangfoldige Tilfælde er Adskillelsen mellem aktiv og passiv Betydning yderst ringe eller endog ganske umærkelig, f. Eks. han hviler, han hviles. Betydningen i han trives er lige saa aktiv som i han vokser. Et Verbum, der formelt kun forekommer i Passiv, medens Betydningen nærmest maa betegnes som aktiv, kaldes Deponens (Plur. Deponentia). *P. K. T.*

Genus irritabile våtum, (lat.), »Digternes ømtaalige Folkefærd«, Udtryk af Horats's Breve II, 2, 102, hvor han satiriserer over Digternes Forfængelighed og gensidige Lovprisninger af hverandres Produkter. *A. B. D.*

GenzanO [dzentsa'no] **di Roma,** By i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 25 Km. S. 0. f. Rom i Albanerbjærgene, særdeles smukt paa Kraterranden over Nemi-Søen. Den har (1881) 5,800 Indb., er et meget søgt Sommeropholdssted for Hovedstadens Indbyggere og besøges meget af Turister, særlig ved sin Blomsterfest med Processioner og Folkeforlystelser i de sidste Dage af Christi-Legemsfesten. *C. A.*

Geocéntrisk (græ.) kaldes en Stjernes Koordinat (s. d.), naar den henføres til Jordens Centrum og saaledes angiver Stjernens Sted, som den vilde vise sig, set herfra, i Modsætning til heliocentrisk Sted o: set fra Solens Centrum. For uendelig fjerne Himmellegemer (Fiksstjernerne) falder deres g. Sted sammen med Koordinaterne henførte til Iagttagerens Plads paa Jordoverfladen; for Stjerner, hvis Afstand er endelig (f. Eks. Solen, Maanen, Planeterne), bevirker Parallaksen (s. d.), at disse to Koordinater (g. og henførte til Iagttagerens Sted) ikke falde sammen, men differere om denne. Om g. Bredde se Parallakse. *J. Er. S.*

Geocéntrisk Verdenssystem sætter Jorden i Verdensrummets Midte, som i det af Eudoxus og Ptolemaios opstillede System, i Modsætning til Coppernicus'es heliocentriske System. *y. Er. S.*

Geococcyx se Gøge.

Geocōres se Tæger.

Geocýklisk (græ.), vedrørende Jordens Bevægelse (om Solen). Geocyklon (Geocyklik), Maskine, der anskueliggør denne Bevægelse.

Geōder (græ.) benyttedes navnlig i den ældre geologiske Sprogbrug som Betegnelse for de kugleрunde eller nyreformede Afsondringsformer, visse Mineraler under særlige Omstændigheder kunne antage. Geodelignende Former kunne enten være opkomne som Udfyldningsmasser i Hulrum, f. Eks. i Blærehuller i vulkanske Bjærgarter, eller som Koncentrations- eller Konkretionsprodukter i Ler- eller Sandlag. I visse af Kulformationens Lerlag ere jærnspatholdige G. almindelig forekommende og benævnes Sfærosiderit. *IC E.*

Geodesmus se Turbellarier.

Geodiidae se Svampe.

Geodynamik (græ.) (mat.) kaldes Læren om de faste Legemers Bevægelse. *Chr. C.*

Geodæsi (af: γῆ, Land og δαίομαι, deler, udstykker), en Gren af anvendt Matematik, har til Opgave at bestemme Jordoverfladens matematiske Form og Størrelse, ved Fastlæggelse af en Række Punkter (de geodætiske Hovedpunkter) og Bestemmelse af disses Koordinater. Man skelner undertiden mellem den højere og den lavere G. Den første, den egentlige G., har et rent videnskabeligt Formaal; til dens Observationer udkræves de fineste og fuldkomneste Instrumenter, og Bearbejdelsen af Materialet hviler paa et omfattende matematisk Grundlag. Foruden Vinkelobservationer har G. ogsaa taget mere fysiske Undersøgelser (Pendulmaalinger) ind under sit Omraade til Bestemmelse af Tyngdeliniernes Retninger paa forskellige Dele af Jordoverfladen. Resultaterne af de geodætiske Arbejder (se Gradmaaling) benyttes i øvrigt som Grundlag for Triangulationen og for de topografiske Opmaalinger. Til den lavere G. henregnes undertiden den systematiske Fremstilling af saavel de topografiske som de økonomiske Opmaalingsmetoder, ligesom ogsaa visse Triangulationsarbejder snarest maa henregnes under den lavere G. *E. P.*

Geodæt (græ.), den, der beskæftiger sig med Geodæsi særlig den højere.

Geoffrey Of Monmouth [dže'friəvmâ'nməþ] ell. Galfridus Monemutensis, engelsk Krønikeskriver, født ca. 1100, blev 1151 ell. 52 Biskop af St. Asaph og døde 1154. Af sin Samtid roses han som en saare lærd Mand, og sin Viden har han nedlagt i *Historia regum Britanniae* ell. *Historia Britonum*. I dette Skrift, som hvis vigtigste Kilde han selv angav »en ældgammel Bog«, lader han Briterne nedstamme fra trojanske Flygtninge og skildrer deres ældste Historie indtil Kong Artus's Dage. Bogen vandt hurtig almindelig Udbredelse; Geoffrey Gaimar og Wace oversatte den ved Midten af 12. Aarh. paa Fransk; i 13. Aarh. oversattes den paa Engelsk og betragtedes som god og paalidelig Historie, hvoraf de senere Krønikeskrivere som Holinshed øste deres Viden om Landets ældste Fortid, ligesom ogsaa England's Digtere fra Shakespeare og ned til Tennyson have benyttet G.'s Sagn. Den er udgiven af San Marte (A. Schultz) [Halle 1854]. Desuden tillægges der G. et Digt om Spaamanden Merlin og en Afhandling om Alterens Sakramente. *M. M.*

Geoffrin [žåfræ'], Marie Therese, fransk *Dame d'esprit*, (1699—1777), var Datter af en prinselig Kammertjener Rodet og blev 1714 gift med en rig Borger i Paris, som faa Aar efter døde og efterlod hende en stor Formue. G. var uden dyberegaaende Kundskaber eller videnskabelig Dannelse, men havde Aand, Smag, Dømmekraft, Intelligens, elskede Kunstens og Videnskabens Dyrkere og grundede i Paris en *Salon littéraire*, som ikke stod tilbage for Mme. du Deffand's, Mlle. de l'Espinasse's o. s. v., og hvor fremragende Videnskabsmænd, Forfattere og Kunstnere — ogsaa fremmede — samlede sig om hende. Sin store Formue anvendte hun til Fremme af Kunst og Videnskab. bidrog saaledes rigelig til Udgivelsen af den store Encyklopædi. De berømte Mænd, som vare stadige Gæster i hendes Salon, skaffede hende et stort Navn i Europa: 1766 besøgte hun i Varszava Kong Stanislaus August — hvem hun ca. 1754 i Paris havde hjulpet ud af Gældsfængselet Fort-l'Éveque — og blev der, ligesom i Wien af Marie Theresia og hendes Søn Josef (II), modtagen med største Ære. 1776 fik hun et alvorligt Slagtilfælde og døde snart efter. D'Alembert, Morellet o. a. have givet hende Eftermæle. Hendes Afhandling »Sur la Conversation« og hendes »Lettres« ere udgivne af Morellet, men finde nu vanskelig Læsere, og hendes hele Virksomhed som *Dame d'esprit* staar for os nulevende i et noget komisk Lys. Heller ikke alle hendes samtidige sparede hende: hendes Husven Marmontel er ikke blid ved hende, Palissot gør sig lystig over hende (i Komedien »Les philosophes«) og Montesquieu ligeledes (i »Lettres familières«). *F. J.M.*

Geoffroy [žåfrwa'], Jean, fransk Maler, er født i Marennes 1. Marts 1853. Han er Elev af Levasseur og E. Adan, har illustreret talrige Bøger for Forlæggere i Paris og Amerika og har særlig vundet et Navn ved sine Skildringer af Børn: »Les bataillons scolaires« (dekorativt Arbejde for Luxembourg), »Skolefesten« (Mus. i Saintes), »Heure de goûter« etc; til Udstillingen 1900 har Ministeriet hos G. bestilt flere Billeder fra Skolelivet i Paris, Provinserne og Algérie. En anden Stofkreds, G. dyrker, omfatter Samfundets ulykkelig stillede: »Les infortunés« (1883, Luxembourg), »Les affamis« (Mus. i Triest), »Le collier de misere« (Mus. i Cambrai), »Natteasyl«, »Besøget paa Hospitalet« (Luxembourg). *A. Hk.*

Geoffroy [žåfrwa'], Jean Marie Michel, fransk Skuespiller, født i Paris 1813, død i Belleville (Paris) 6. Septbr. 1883. G. debuterede ved et lille omrejsende Selskab, der gav Forestillinger i Paris's Omegn, spillede derpaa i Provinserne, indtil han 1844 engageredes til Gymnase og virkede her til 1863, da han gik til Palais-Royal, hvorfra han et Par Aar før sin Død trak sig tilbage. G. fremstillede paa Scenen det andet Kejserdømmes inkarnerede Pariser, en Borgermand, velstillet og trivelig, noget til Aars, men dog lystig nok til at skatte de smaa Friheder, hans Alder tillod ham i Forhold til det svage Køn. Han anvendte sjælden Maskering; han var altid naturlig i sin Tale som i sin Optræden, og selv i den kaadeste Farce slog han aldrig over i Karikaturen. (Litt.: Sarcey, *Comédiens et comédiennes*, 2. Serie, Nr. 13; »Ude og Hjemme« 1882—83 [Nr. 312]). *A.A.*

Geoffroy [žåfrwa'], Julien Louis, fransk dramatisk Kritiker (1743—1814), traadte ung ind i Jesuiterordenen, blev 1776 Professor i Retorik ved *Collège Mazarin* og redigerede til 1792 Tidsskriftet »Année littéraire«, hvori han heftig bekæmpede 18. Aarh.'s Filosofi. Ved Revolutionens Udbrud grundlagde han Bladet »L'ami du roi«, hvori han forsvarede Kongen og det gamle Monarki. Det blev snart undertrykt, og G. maatte flygte fra Paris. Først 1800 vendte han tilbage, blev en af Napoleon's Lovprisere og fik overdraget at redigere Feuilletonen i »Journal de l'Empire«, den senere »Journal des débats«. Sit kritiske Talent brugte han især mod Voltaire og andre af Oplysningsaarhundredets Skribenter, samt mod Teaterdigtere og Skuespillere, der ikke vilde bestikke ham. Hans Artikler udkom samlede

i »Cours de littérature dramatique« [5 Bd., 1819—20]; nogen Fortjeneste har hans »Commentaire sur les œuvres de Racine« [7 Bd., 1808]. *S. Ms.*

Geoffroy [žåfrwa'], 1) Stephan Franz, fransk Kemiker (1672—1731), kom tidlig i Berøring med Datidens betydeligste franske Naturforskere og fik stor Interesse for naturvidenskabelige Undersøgelser. Efter at være uddannet som Apoteker og samtidig at have hørt medicinske Forelæsninger ved Paris-Universitetet opholdt han sig som Apoteker forskellige Steder i Frankrig, navnlig hvor han samtidig kunde fortsætte sine medicinske Studier, f. Eks. i Montpellier. Da han 1698 ledsagede den franske Gesandt Tallard til London, blev han her bekendt med de engelske lærde og optagen som Medlem af *Royal Society*; derefter besøgte han Holland og kom 1700 tilbage til Paris, hvorfra han ledsagede Louvois som Livlæge til Italien; efter sin Tilbagekomst til Paris fik han 1704 den medicinske Doktorgrad, blev derefter 1707 Professor i Kemi ved *Jardin des plantes* og 1709 Professor ved *College royal*. Allerede 1699 blev han valgt til Medlem af Akademiet. — G. er særlig bekendt ved sine Undersøgelser over den kemiske Affinitet; hans »Tables des rapports« (Affinitetstavler), i hvilke Resultaterne af hans vigtigste Iagttagelser ere sammenflettede, have øvet en langvarig Indflydelse paa Affinitetslæren. G.'s Anskuelser om Forbrændingen og Forkalkningen nærmede sig til Stahl's (s. d.); han betragtede Svovl som sammensat af Syre og brændbart Stof og stræbte at vise dette ved Forsøg; i Metallerne antog han en jordagtig Bestanddel blandet med den Substans, som Homberg betegnede som Svovl, og som aabenbart er Stahl's Flogiston; han paaviste, at de forskellige Metallers jordagtige Bestanddele vise ejendommelige Forskelligheder. I øvrigt antog han, at Metallerne ogsaa indeholdt en Syre. G. var en ivrig Modstander af Alkemien og bidrog ved en Afhandling om Alkemisternes almindelige Bedragerier væsentlig til at rokke ved Tilliden til denne Kunst. G. har offentliggjort sine Arbejder i en Række Afhandlinger i »Philosophical Transactions« for 1699—1709 og i Paris-Akademiets Memoirer for 1700—27. Desuden skal nævnes hans *Tractatus de materia medica* [1741 ny Udg. 1770].

2) Claude Joseph, fransk Kemiker (1686—1752), ovenn.'s Broder, har offentliggjort Arbejder over Olierne, over flere Saltes kvalitative Sammensætning, Boraks m. m. G. var særlig virksom for Farmacien. *O. C.*

Geoffroyabark *{Cortex Geoffroyae)*, Ormebark, er Barken af forskellige *Andira*-Arter, særlig *A. inermis* (fra Jamaica) og *A. retusa* (fra Surinam). G. angives at forekomme i lange, tykke, flade trævlede Stykker af saffiangul eller rødbrun Farve, men er i øvrigt kun lidt kendt. Den har fundet nogen, om end ringe Anvendelse i Medicinen som Middel mod Orm. G. indeholder et Alkaloid Surinamin (Geoffroyin), der ligesom selve Barken er giftig. *A. B.*

Geoffroy Saint-Hilaire | žåfrwasætilæ! r], 1) Étienne, fransk Naturforsker, født 15. Apr. 1772 i Étampes (Dep. Seine-et-Oise), død 19. Juni 1844. Kun 21 Aar gl. blev han Professor i Zoologi ved *Jardin des plantes* i Paris. 1798 deltog han i Ekspeditionen til Ægypten, hvor han gav Stødet til Oprettelsen af Instituttet i Kairo og foretog betydelige Undersøgelser og Indsamlinger. 1807 blev han Medlem af det franske Institut og 1809 Professor i Zoologi ved det medicinske Fakultet. Det følgende Aar blev han sendt til Portugal, fra hvis Museer han hjembragte rige Samlinger, hvilket gav Anledning til Stridigheder mellem den franske og portugisiske Regering. Af Zoologien og den komparative Anatomi indlagde han sig store Fortjenester, og som Naturfilosof tilhørte han nærmest den spekulative tyske Skole, hvorved han kom i temmelig haardnakket Strid med Cuvier. Hans vigtigste Arbejder ere: »Philosophie anatomique«, med Atlas [1818], »Histoire naturelle des mammifères«, udg. i Forening med Cuvier [7 Bd., 1820—42], »Sur le principe de l'unité de composition organique« [1828], »Des monstruosités humaines« [1822—34], »Philosophie zoologique« [1830] og »Études progressives d'un naturaliste« [1835]. *J. C.*

2) Isidore, fransk Naturforsker, ovenn.'s Søn, født 16. Decbr. 1805 i Paris, død 10. Novbr. 1861. Han studerede Medicin, blev Professor i Zoologi, først i Bordeaux, senere [1841] ved *Musée d'histoire naturelle* i Paris, 1850 ved Videnskabernes Fakultet og 1844 Generaldirektør. Han grundede Akklimatisationsselskabet i Paris og udgav bl. a. »Histoire des anomalies de l'organisation chez l'homme et les animaux« [3 Bd., Paris 1831—37], »Études zoologiques« [1832—36], »Sur l'hermaphroditisme« [1833], »Notions synthétiques et de physiologie naturelle« [1838], »Essais de zoologie générale« [1840], »Histoire naturelle des insectes et des mollusques« [2 Bd., 1841] og »Histoire naturelle générale des regnes organiques«. Efter sin Faders Optegnelser udgav han nogle Dele af det store Værk »Déscription de l'Égypte«. Fremdeles besørgede han en Udgave af Buffon's Værker og skrev 1847 en udførlig Fremstilling af sin berømte Faders Liv og videnskabelige Arbejde. *J. C.*

Geofysik eller Jordfysik, den Del af de fysiske Jordbeskrivelse, der beskæftiger sig med de fysiske Kræfter, der have bidraget til Jordens Skikkelse, Opretholdelse og Omdannelse, danner et Mellemled mellem Geografi og Geologi. Grundlæggeren er W. Hopkins 1853, den vigtigste Lærebog er Günther, »Handbuch der Geophysik« [1 Bd., Stuttgart 1897]. *C. A.*

Geogenī se Geologi.
Geoglóssum se Jordtunge.
Geognosī se Geologi.

Geografen fra Ravenna *{Ravennatis Anonymus)*, en i 7. Aarh. levende anonym Geograf, stammende fra Ravenna, Forfatter til en Geografi i græsk Sprog med Titel *Kosmografia*, der er bevaret til 9. Aarh. og væsentligst indeholder Navnerækker paa Byer, Øer, Floder i alle Oldtidens bekendte Lande. Hans Kosmografi er udgiven i Berlin 1860 under Titelen *Ravennatis anonymi Geographia et Guidonis Geographia ed. Pinder et Parthey.* *C. A.*

Geografi (af græ. *γῆ*, »Jorden«, og *γράφω*, »jeg tegner«), Jordbeskrivelse, er Læren om vor Jord. Den betragter Jorden (Jordoverfladen) som selvstændig Helhed med dens Naturforhold og Menneskeliv i disses nuværende Form; den undersøger

Udbredelsesforholdene og Vekselvirkningen mellem Naturrigerne indbyrdes og mellem disse og Menneskelivet og søger at give en Karakteristik af det individuelle hos Kontinenter og Lande. Ligesom alle andre Videnskaber, maaske med Undtagelse af den rene Matematik, støtte sig til andre Videnskaber, med hvilke de have Grænseomraader tilfælles, har ogsaa G., og i maaske højere Grad end de fleste andre, Berøringspunkter med andre Videnskaber, ja den Paastand er endog ofte fremsat, at G. ikke er nogen selvstændig Videnskab, men kun et Konglomerat, løse Uddrag af andre. Dette er dog ikke berettiget og beror væsentlig paa et mangelfuldt Kendskab til dens nyere Udvikling. G. har en Opgave, som ingen anden Videnskab; den indsamler og konstaterer vel Kendsgerninger fra andre Videnskaber, lige saavel som f. Eks. Botanikken o. a., men den tyder dem og ordner dem til naturlige Helheder med sit specielle Formaal for Øje, nemlig at beskrive Jordoverfladen med det Liv, der rører sig derpaa; endvidere har den sin egen Metode, der ikke falder sammen med nogen anden Videnskabs, og endelig har den særlig sin Opmærksomhed henvendt paa Udbredelsesforhold og Vekselvirkninger. G. er nærmest Naturvidenskab, ikke i den gængse, populære Betydning af Begrebet »fysisk G«., der indskrænker sig til en Skildring af Overfladens Relief i Forbindelse med dens rindende og stillestaaende Vande, men i den Forstand, at den betragter Landene med Hensyn til Indbegrebet af deres Jordbundsforhold, Klima og organiske Natur; paa den anden Side maa det dog ikke overses, at G. tillige omfatter Menneskelivet, ikke blot Kulturfolkene (som Statssamfund), men Menneskelivet som Helhed, ikke blot de forskellige Kulturformer, men ogsaa de fysiske og sproglige Modsætninger, som Menneskeverdenen frembyder. Det er saaledes i mangfoldige Retninger, man maa søge Kundskaber for at kunne optræde som Fagmand i G.; Geografen maa uddanne sig praktisk i de naturvidenskabelige Hjælpefag paa samme Maade som Naturforskeren og ikke nøjes med den Vejledning og Belæring, Bøgerne kunne give ham, dels for at faa et virkeligt Syn paa Sagen, dels for at kunne øve en fornuftig Kritik over for modstridende Anskuelser og undgaa de talrige Misforstaaelser, der ellers uundgaaelig maa komme; dertil kommer Studiet af Etnografi med Besøg paa etnografiske Samlinger; endelig maa han, naar den teoretisk-praktiske Uddannelse er endt, foretage Rejser for at tilegne sig de forskellige Landes og Egnes Naturpræg og Menneskeliv i det hele som i Enkelthederne for derigennem at skaffe sig Vejledning til rigtig Opfattelse af saadanne Omraader, som han kun kender paa anden Haand gennem andres Meddelelser. Ved Rejser menes naturligvis ikke her Opdagelsesrejser til hidtil ukendte Egne, men derimod Studierejser blot til Omraader med anden Natur og Folkeliv end de hjemlige. Ved disse Forstudier, der ere absolut nødvendige, og som tidligere bleve saa godt som forsømte, maa det dog iagttages, at Forberedelsen er nogenlunde ligelig, saa at man ikke fordyber sig i et enkelt af de geografiske Hjælpefag paa de andres Bekostning. Er Geografen f. Eks. væsentlig uddannet som Klimatolog, Geolog eller Botaniker, vil det ikke kunne undgaas, at hans Behandling af G. bliver ensidig til Fordel for hans Specialvidenskab, men Ensidighed er uforenelig med G., der netop fæster sin Opmærksomhed paa Helheden og i sine Fremstillinger af de enkelte Lande som af hele Jorden stræber efter en saa vidt muligt ligelig og upartisk Behandling af de enkelte Sider saavel af Naturforholdene som af Menneskelivet. En anden Sag er det selvfølgelig, at Geografen lejlighedsvis kan gøre et enkelt klimatologisk, geologisk eller botanisk Fænomen eller endog f. Eks. den botaniske G. som Helhed til Genstand for sine Studier.

Grænserne mellem G. og dens enkelte Hjælpevidenskaber, hvorpaa den støtter sig, ere naturligvis endnu langtfra skarpt bestemte, hvilket har givet Anledning til megen Strid inden for den unge Videnskabs Dyrkere. Vi ville nu gaa over til at omtale, i hvilket Omfang, saaledes som det nu almindelig antages, de enkelte Hjælpevidenskaber skulle benyttes. Astronomien har kun Betydning for G., for saa vidt den angaar Jorden som selvstændig Helhed. Verdensrummet med dets Kloder og disses Bevægelser vedkomme saaledes ikke G., derimod Jordens dobbelte Bevægelse om Solen og sin egen Akse, Jordens Form og Størrelse, Stedsbestemmelser paa dens Overflade (Længde og Bredde) samt den grafiske Fremstilling af Overfladen (Kartografien). Der fordres derfor Kendskab til de vigtigste Instrumenter (Sekstanten o. a.), der ere nødvendige til Bestemmelsen af disse Forhold, og Kendskab til de forskellige kartografiske Projektioner. Grænsen mellem G. og Geologien er maaske den vanskeligste at drage, og det geologiske Moment er hos flere Forfattere (Richthofen, Supan, Penck o. a.) draget saa stærkt i Forgrunden, at G. hos disse nærmest kun er bleven Geologi. Dog naar man fastholder, at G.'s Genstand er Jordoverfladen i dens nuværende Form, synes det rettest, at den historiske Geologi og navnlig hele den palæontologiske Afdeling (Forsteningslæren), der har saa overordentlig Betydning for den specielle Geolog, kun har ringe Grad af Interesse for G. Derimod fordrer den Kendskab til Petrografien, naar den skal gøre Rede for Stenarter og løsere Dannelser, hvoraf Landene ere byggede, navnlig da de løsere Masser, Bjærgenes Forvitringsprodukter, have en særlig Betydning for det organiske Liv. Dernæst forlanger G. Kendskab til den dynamiske Geologi; det er ikke tilstrækkeligt at paavise, hvor der findes Eruptiver, hvor Kalk- og Sandsten, og beskrive disses Relief, men for at faa en rigtig Opfattelse af disse er det ofte nødvendigt at kende deres Dannelsesmaade og indre Bygning. Desuden har den dynamiske Geologi stor Betydning for G. ved sin Lære om de Forandringer, som de stadig virkende Kræfter (Luften, Vandet, Isen, vulkanske Udbrud, Foldninger og Spaltninger af Jordskorpen, Hævninger og Sænkninger) udøve paa Jordoverfladens Relief. Naar man har ment, at Geografen kun skal studere alle saadanne Reliefforandringer, der først ere paaviselige efter den historiske Tids Begyndelse, og overlade Geologen alle forhistoriske, vil man dog praktisk støde paa store Vanskeligheder, da mange Dele af Jordoverfladen allerede have faaet deres nuværende Reliefpræg før Diluvialtiden, ja nogle endog i den førtertiære Tid. Aldersgrænsen, til hvilken G. tør

gaa tilbage, vil derfor i de forskellige Tilfælde være forskellig. Endelig maa Opmærksomheden særlig rettes paa Forekomsten af de økonomisk vigtige Mineraler (Stenkul, Metaller), der navnlig i 19. Aarh. have haft en saa mægtig Indflydelse paa Menneskelivets Udvikling. Som vigtige Haandbøger kunne her nævnes Credner, »Elemente der Geologie« [1887], Richthofen, »Fiihrer fiir Forschungsreisende« [1886] og Suess, »Anlitz der Erde« [I 1885, II 1888]. Ved Undersøgelsen af Jordens dobbelte Hylster, det draabeflydende og det luftformige, støde vi paa to ny Hjælpevidenskaber, Hydrografien og Meteorologien. At Undersøgelsen af Kontinenternes rindende og stillestaaende Vand hører ind under G.'s Omraade, har været erkendt lige siden Oldtiden; derimod er den specielle Del af Hydrografien, der angaar Havet, Oceanografien, først siden Midten af 19. Aarh. bleven fremdragen som en særlig geografisk Disciplin, først af Maury, »Physical geography of the sea« og senere af Mænd som Krummel, »Der Ozean« [1886] og Bogulawski, »Handbuch der Ozeanographie« [I 1884, II 1887]. Det er ikke alene Havenes morfologiske Forhold, deres Dybde og Bundartens Beskaffenhed, Undersøgelserne have drejet sig om, men ogsaa Havvandets kemiske Sammensætning, Temperaturen i Overfladen og Dybden, samt de forskellige Bevægelser i Havet: Bølgegangen, Strømningerne og Tidevandet. Endnu større Betydning end Hydrografien har som geografisk Hjælpefag, har Betragtningen af det luftformige Hylster, der ikke blot som Vandet indeslutter en Del af Jordoverfladen, men omslutter den overalt. Den Side af Meteorologien, der har særlig Interesse for G., er Klimatologien eller Læren om Atmosfærens normale Tilstand paa de forskellige Steder af Jorden. Varmens Fordeling i Aarets Løb, Retningen af de herskende Vinde, den aarlige Regnmængde og dennes Fordeling paa Aarstiderne ere Forhold af fremragende geografisk Betydning og have overordentlig Indflydelse paa den organiske Natur og Menneskelivet samt besidde med deres utallige lokale Afskygninger en glimrende Evne til at individualisere de forskellige Landomraader. Skønt det meteorologiske Akademi j Mannheim allerede oprettedes i 18. Aarh. (1780), ere dog Meteorologien og særlig Klimatologien ganske unge Videnskaber, og det er først og fremmest 19. Aarh.'s Forskere: Humboldt, Kämtz, Dove og senere Buchan, Hann, Mohn og Woeikof foruden mange andre, der have gjort de atmosfæriske Tilstande i Jordens forskellige Egne til Genstand for deres Undersøgelser. Blandt de bedste Haandbøger i Klimatologi kunne fremhæves: Hann, »Handbuch der Klimatologie« [1883] og Woeikof, »Klimate der Erde« [1887]. Blandt de Faktorer, der bedst præge og individualisere de forskellige Landomraader, har særlig Plantelivet Betydning, og G. støtter sig derfor i væsentlig Grad paa Botanikken. En Kollision mellem Botanikeren og Geografen er der ikke saa let Tale om. Botanikeren beskriver og klassificerer Planterne, men Geografen undersøger disse saaledes fikserede Arter, Slægter og Familiers Udbredelse og paaviser den Rolle, de spille i Landskabet og for Menneskelivet. Han behandler de floristiske Hovedzoner (horisontalt) og Regioner (vertikalt taget) og de forskellige Vegetationsformer, af hvilke de vigtigste ere: Skove, Stepper og Ørkener; af særlig Vigtighed er naturligvis den geografiske Udbredelse af Kulturplanterne. Et lignende Forhold gælder for Zoologien. Et vist Kendskab til det botaniske og zoologiske System er dog nødvendigt for Geografen; først naar man kender Formerne, kan man undersøge deres Udbredelse og indbyrdes Vekselvirkninger. Plantegeografien og Dyregeografien ere oprindelig geografiske Discipliner, idet man for at begrunde de enkelte Floraers og Faunaers Sammensætning maa have Øje for Klimaets Indflydelse, Fordelingen af Land og Hav, Jordbundens Sammensætning og Menneskelivets Indgriben; ingen Botaniker eller Zoolog vil kunne fremme disse Videnskabsgrene, naar han ikke har gaaet i Skole hos G. Blandt de talrige Værker over Plantegeografi fremhæves: Schouw, »Grundtræk til en almindelig Plantegeografi« [1822], Grisebach, »Vegetation der Erde« [1872], Engler, »Entwickelungsgeschichte der Pflanzenwelt« [1879—82], Drude, »Florenreiche der Erde« [1884], Decandolle, »Origine des plantes cultivées« [1883] samt Warming, »Lærebog i den økologiske Plantegeografi« [1896]; af Værker over Zoogeografi«: Wallace, »Geographical distribution of animals« [1876] og samme, »Tropical nature« [1879].

De her nævnte Hjælpevidenskaber ere nødvendige for Behandlingen af den naturvidenskabelige Side af G., men G. har ogsaa et andet Felt, der gør Krav paa en lige saa fyldig Behandling, nemlig Jordens Menneskeliv, Antropogeografien. For at opnaa en rigtig Erkendelse af denne Side af G. fordres Kendskab til Antropologi, Etnografi, Lingvistik og Statistik; uden Støtte fra disse Hjælpevidenskaber kan G. ikke fremstille en naturlig Inddeling af Menneskeheden eller beskrive Kulturlivet hos dens enkelte Stammer og Folk. Paa Grundlag af Forskellighederne i fysisk Henseende, saasom Størrelsen, Hudfarven, Haarets Beskaffenhed, Skelettets og særlig Kraniets Form, søger G. at opstille Menneskene i forskellige Grupper, om hvis Antal man dog er lige saa lidt enig som om deres Værdi; disse antropologiske Forskelligheder har man særlig benyttet til Opstillingen af de større Grupper, Racerne. Til den finere Inddeling afgive Sprogene et vigtigt Grundlag, og den sammenlignende Sprogvidenskab har her ydet et glimrende Materiale. G. maa endvidere betragte de forskellige Gruppers Udbredelse, der indtil vore Dage ofte har faaet betydningsfulde Omdannelser ved Folkevandringer og i den senere Tid ved Udvandringer. Men lige saa vigtigt, som det er for G. at undersøge Folkenes Slægtskabsforhold og Udbredelse, er Betragtningen af Folkenes Kulturliv med alle dets Faser fra det mest barbariske Naturliv som hos Australnegrene til den forbavsende Kulturhøjde, hvortil Vesteuropæerne ere naaede. Man har for længst opstillet en Kulturtrinrække fra Jægerfolk gennem Nomader til bosiddende Agerdyrkere og Industrifolk; af disse frembyde de to første Stadier ingen Betingelser for en højere Kultur, og selv hos de bosiddende Agerdyrkere ser man undertiden, at Kulturlivet endnu staar paa et lavt Trin, saaledes som Forholdet f. Eks. er hos Sudan's bosiddende Negerstammer. Behandlingen af Kulturlivet fører natur -

lig med sig en Oversigt over Staternes Areal og Folketal, Forfatning og Administration, de religiøse Anskuelser saavel som Aandskulturen overhovedet, de store Befolkningscentrer (Byerne) og deres Beliggenhed, Produktions- og Handelsforhold, Levemaade, Sæder og Skikke, kort sagt alt, hvad der kan tjene til at belyse det aandelige og materielle Standpunkt. Endnu en Opgave har G. at løse ved Behandlingen af Menneskelivet, nemlig Undersøgelsen af Vekselvirkningerne mellem dette og Naturen. Ligesom et Lands geografiske Bredde, Højden over Havet og Afstanden fra Havet bestemmer et Lands Klima, som Klimaet paavirker Plante- og Dyrelivet, og Plantelivet virker tilbage paa Klimaet (som f. Eks. ved Afskovning), og ligesom Plantelivet til Dels betinger Dyrelivet, og dette atter gør Gengæld mod Plantelivet, saaledes paavirkes Mennesket af den Natur, hvori det færdes. Livsvilkaarene blive forskellige i Troperne og i Polaregnene paa Grund af det forskellige Klima, Nord- og Sydeuropæernes Karakter viser sig forskellig paa Grund af det forskellige Medium, hvori de leve, o. s. v.; ganske ny Typer kunne fremstaa ved Omflytning af Mennesker til andre Himmelstrøg med andet Klima; saaledes er f. Eks. Yankee-Typen, der i mange fysiske Forhold minder om Indianeren, opstaaet ved den Indflydelse, det ny Klima har haft paa de indvandrede Europæere. Stærkest viser Naturens Indflydelse sig dog paa Kulturlivet: Tilværelsen af kulturhemmende eller kulturfremmende Naturforhold. Polarlandene, Ørkenerne ere særlig kulturhemmende, idet deres Beboere maa anvende alle deres Kræfter paa at skaffe sig den tilstrækkelige Ernæring, ligesaa Troperne, hvis overvældende Fylde ligesom slapper Beboerne; gunstigst for Kultur synes overalt de tempererede Zoner at vise sig. Havet og i ringere Grad høje, lidet tilgængelige Bjærglande virke oprindelig isolerende, altsaa kulturhemmende, medens store, sejlbare Floder fremme Samfærdsel og Vekselvirkning; Klimaet paavirker Beskaffenheden af Boligen, Klædedragten, Agerbruget eta, Tilstedeværelsen af visse Planter, Dyr og Mineraler tilbyder forskellige Eksistensmidler og giver saaledes Anledning til Udviklingen af forskellige Næringsveje; gode Havne, især med et let tilgængeligt og produktivt Opland, ere en Hovedbetingelse for Søfart og Handel, men ogsaa et Lands geografiske Plads er et vigtigt Moment baade med Hensyn til dets Kulturtilstand og dets Handel. Paa utallige Maader ser man saaledes Naturforholdene indvirke paa Menneskelivet, men ogsaa Mennesket og navnlig det civiliserede Menneske indvirker paa den det omgivende Natur. Han inddæmmer Bugter, udtørrer Søer og regulerer Floder, han gennemgraver og sløjfer Højdedrag, omhugger og udplanter Skov, omflytter Kulturplanter og Husdyr fra et Sted af Jorden til et andet, udrydder skadelige Planter og Dyr, især Rovdyr, forkorter Afstandene ved sine sindrige Kommunikationsmidler o. s. v. Endnu en Videnskab støtter G. sig til ved Behandlingen af Jordens Menneskeliv, nemlig Historien; ikke saaledes at forstaa, at G. skulde interessere sig for gamle Rigers Historie, Kongerækker, Aarstal eller vigtige Slag, thi G. bevæger sig i Rummet i Modsætning til Historien, der bevæger sig i Tiden, men i mange Henseender kan man ikke faa den fulde Forstaaelse af Nutidens Menneskeliv uden at tage Historien til Hjælp; saaledes vil man ikke faa den rette Opfattelse af det vestlige Amerika's Indianerstammers Begavelse og Kulturdygtighed uden at vide Besked med deres Forhold og Kultur, da Europæerne opdagede og erobrede Mejiko og Peru. Geografen maa, naar han skildrer den spanske Nationalitet, nødvendigvis tage Hensyn til, hvorledes den historisk er fremkommen, ved Sammensmeltning af forskellige, successivt indvandrede Folkestammer, hvis særlige Ejendommeligheder længe have bevaret sig under Indflydelse af Landets isolerede Beliggenhed og uvejsomme Indre. G. har saaledes et »historisk Element«, som Ritter udtrykker sig, men Omfanget af dette Element har navnlig tidligere været saa overmægtigt, at G. i væsentlig Grad fik Præget af at være en historisk Disciplin; i den sidste Menneskealder er det dog blevet trængt tilbage til en beskednere og rimelig Plads. Endnu en Side af det historiske Element kan fremdrages her, nemlig den Betydning, som Monumenterne og Oldtidslevningerne have for Byers og Egnes Karakteristik. Lande som Ægypten, Grækenland og Italien kunne ikke godt tænkes behandlede udtømmende, uden at man kommer ind paa Levningerne fra de tidligere Glansperioder.

Efter saaledes at have undersøgt de forskellige Hjælpevidenskaber, hvoraf G. øser sit Materiale, ville vi gaa over til at betragte, hvorledes G. systematisk ordner det saaledes indsamlede Stof. Der frembyder sig derved to Metoder: 1) man gaar ud fra en Betragtning af Fænomener og Genstande og ordner dem til Kategorier, uafhængige af Landomraader: den almindelige G., og 2) man gaar ud fra Kontinenterne og deres Underafdelinger: den specielle G.

Den almindelige G., hvorved vi altsaa her forstaa noget andet end Ritter, der derved mente den i alle Retninger gennemførte Behandling af G. i Modsætning til de specielle Grene af G., som f. Eks. Handelsgeografi, Militærgeografi, Forstgeografi etc., modtager vel sit Stof fra den specielle G., men deler Stoffet efter dets Elementer og sammenfatter disse til Kategorier uden Henblik paa noget bestemt Landomraade. Den specielle G. kender saaledes kun enkelte Bjærge eller Bjærgsystemer, som f. Eks. Alperne, Pyrenæerne, Himalaja, Andes; den almindelige G. søger at sammenfatte de fælles Kendetegn ved disse Enkeltgenstande til et geografisk Begreb Højbjærge, som have visse ensartede Træk i indre Bygning, ydre Relief og Dimensioner samt fælles klimatologiske og biologiske Kendetegn. Den almindelige G. skaffer altsaa Typer, Kategorier og Begreber. Desuden retter den sit Blik »paa Jorden og Jordoverfladen i sin Helhed og undersøger de almindelige Love for den stedlige Forekomst af de enkelte Kategorier eller Typer af Tilsyneladelser« [H. Wagner], eller, som Karl Ritter udtrykker sig, »almindelig kalder man denne Jordbeskrivelse, ikke fordi den giver sig af med alt, men fordi den uden Henblik paa et specielt Formaal søger at udforske enhver Del af Jorden og hver af dens Former, hvad enten den findes i det flydende eller paa det faste Land, i fjerne Verdensdele eller i Fædrelandet, enten den giver Plads for et Kulturfolk eller er en Ørken, med lige Opmærksomhed efter dens Væsen, thi kun af Grundtyperne af alle

Naturens væsentlige Dannelser kan et naturligt System fremgaa«.

Den specielle G., Korografien, Tyskernes *Länderkunde*, giver en sammenhængende Fremstilling af de større eller mindre, naturlig afgrænsede Landomraader med de deri liggende Statsdannelser, deres Beliggenhed paa Jordoverfladen, det horisontale Relief, den geologiske Bygning, Orografien, Hydrografien, Klimaet og den ved Vekselvirkningen mellem disse Forhold betingede Udbredelse af typiske Planter og Dyr; endelig gaar den ind paa vedkommende Omraades Menneskeliv, søger at give en Oversigt over Beboernes Fordeling og Plads i Systemet, over Tallet og Størrelsen af Byerne, over Samkvemsvejene, den materielle Kultur (Næringsvejene), Aandskulturen og Statsformen, samt stræber efter at fremstille Vekselvirkningerne mellem alle disse Momenter og Betingelserne for, at vedkommende Landomraade i det hele har faaet den Karakter, som Forholdet viser. Den specielle G. søger altsaa at karakterisere Verdensdele og Lande som selvstændige, karakteristiske Individer. Denne Behandling af Verdensdelene og deres Underafdelinger maa nærmest betragtes som G.'s Hovedopgave, den hvorved den særlig viser sin Selvstændighed over for andre Videnskaber, og det er derfor tvivlsomt, om den Maade, hvorpaa man i Tyskland har fremdraget den almindelige G., har været heldig for Udviklingen af det geografiske Studiums. Udvikling. I øvrigt synes denne Retning nu utvivlsomt at være i Tilbagegang. Endnu kan omtales en tredje Side af G., nemlig den sammenlignende G. Karl Ritter, hvem delte Udtryk skyldes, mente dermed kun at give sin dybe videnskabelige Stræben et prægnant Udtryk, han tænkte sig Sammenligningen ikke som et Maal, saaledes som det falskelig er bebrejdet ham, men som et Middel til Udfindeisen af de stedlige Love for Naturfænomenernes Tilsyneladelse; han har sammenlignet Jordoverfladeobjekterne efter Form, Beliggenhed og Størrelse for derved at finde baade det karakteristiske og det virkningsfulde (det sidste i Henseende til Menneskelivet); med Forkærlighed sammenligner han Tilstandene paa det samme Jordomraade i forskellige historiske Tidsrum. Senere har O. Peschel paa Grundlag af en Række morfologiske Undersøgelser troet at have frembragt en særlig sammenlignende G.; disse Undersøgtlser have ganske vist ført til en bedre Erkendelse af Jordoverfladens Morfologi, men hans sammenlignende G. er derved nærmest bleven til en Hjælp for Geologien, og at opstille denne tredje Side af G. som ligestillet med de to foran behandlede kan derfor næppe anses for at være berettiget.

G.'s Historie. Inden vi gaa over til at fremstille det geografiske Studiums nuværende Stilling i de forskellige Lande, ville vi kaste et Blik paa den historiske Udvikling af vor Videnskab. Oldtiden. Om end Beboerne i de gamle Kulturlande i Mesopotamien og Ægypten indgyde os stor Respekt ved deres astronomiske Kundskaber, var deres Kendskab til Jorden dog væsentlig indskrænket til deres egne Landomraader, og om en videnskabelig G. var der ikke Tale. Oldtidens store Geografer maa derimod søges blandt Grækerne. Vandringer, Søfarter, Krige og Handelsrejser udvidede den geografiske Horisont, saa at Grækerne allerede tidlig havde et ganske godt Kendskab til Kystlandene omkring Middelhavet. Selv i videnskabelig Henseende frembragte de græske Filosoffer Ting, der vække vor største Beundring. Læren om Jordens Kugleform blev fremsat af den pytagoræiske Skole, og Aristoteles beviste den sindrigt ved Maaneformørkelser og ved den Omstændighed, at paa høj Sø Spidserne af Kystgenstande først ble ve synlige. Eratosthenes (276—196) forsøgte at give et Maal for Jordens Størrelse ved at udmaale en Jordbue mellem Alexandria og Syene ; senere maalte Claudius Ptolemaios fra Alexandria (ca. 125 e. Chr.) Jordens Omfang til 180,000 olympiske Stadier, hvad kun er $^1/_6$ for lidt. To Anskuelser vare i Oldtiden herskende angaaende Fordelingen af Land og Vand paa Jorden; den første, hvortil f. Eks. Eratosthenes og Strabo sluttede sig, antog, at de tre da kendte Fastlande, Europa, Asien og Libyen (Afrika) vare en sammenhængende 0, overalt omflydt af Verdenshavet (Okeanos); den anden, hvortil Aristoteles, Marinos fra Tyrus og Ptolemaios sluttede sig, tænkte sig det atlantiske og indiske Ocean omsluttede af Land ligesom Middelhavet, og at der kun var en forholdsvis smal Vandmasse mellem det yderste vestlige og østlige Land, en Anskuelse, der fik Betydning for Columbus'es Opdagelse af Amerika. Den, der naar højest op i geografisk Erkendelse blandt Oldtidens Grækere, er dog Strabo fra Amasia, hvem vi blandt andet skylde en saa interessant Iagttagelse som den, at Varmen aftager successivt lige saa vel med den stigende Højde over Havfladen som ved en Vandring fra Syd til Nord, og at Plantelivet gennemgaar en tilsvarende Forandring. Ogsaa hans Betragtninger over Landenes Kystomrids og disses Indflydelse paa den Rolle, de spille over for Kulturudviklingen, ere ikke blevne overtrufne førend af Ritter i 19. Aarh. Romerne fulgte ved Behandlingen af G. væsentligst praktiske Formaal, den teoretisk-videnskabelige Side bekymrede de sig ikke saa meget om, men deres stadige Krigstog, Administrationen af det uhyre Rige og de udstrakte Handelsforbindelser fordrede Anlæggelsen af gode Veje og dertil betydelige Kortarbejder. Plinius og Seneca maa nævnes som dem, der have frembragt de betydeligste geografiske Skrifter blandt Romerne. Ved Slutningen af Oldtiden faldt den korografiske Kendskab nærmest sammen med det romerske Rige; Europa's høje Nord, det nordlige Asien hinsides det kaspiske Hav, altsaa Sibirien, var ganske ukendt; om Kina havde man saa uklare Begreber, at Ptolemaios indførte det dobbelt paa sit Kort; den sydøstlige asiatiske 0verden var knapt kendt ud over Java, Østafrika kendte man til Sansibar, Vestafrika til Sierra Leone, medens man om det indre Afrika kun havde vage Forestillinger om Negerlande hinsides Ørkenen; dog maa det bemærkes, at Ptolemaios allerede omtaler Nilen's Kilder som kommende fra to store Søer i Nærheden af Ækvator; om Amerika og Australien er der naturligvis aldeles ikke Tale. Men, hvor mange smukke Iagttagelser og hvor mange Sandheder man end skylder Oldtidens Geografer, saa vare de dog iblandede med et Virvar af Vildfarelser, og disse havde dengang samme Berettigelse som Sandhederne. Middelalderen viser for G.'s, som for de fleste andre Viden-

skabers Vedkommende, navnlig i sin første Tid en Tilbagegang. De store græske Geografer forglemtes, og da Latinen var Lærdommens Sprog, bleve de romerske Forfattere, og blandt dem navnlig Plinius, de mest brugte, men ikke de heldigste Kilder. Fantasifostre og Vidunderskikkelser befolke Værkerne, medens man ganske ser bort fra Landomraadernes Naturbeskrivelse eller i det høieste indskrænker sig til en blot og bar Stedfortegnelse. Heller ikke den fysiske G. gjorde Fremskridt, og Læren om Jordens Kugleform maatte vige for den naive Tro paa Jorden som en flad Skive, og Bibelen blev for de kristne Kirkefædre ogsaa for G.'s Vedkommende Hovedkilden. Den geografiske Horisont indskrænkedes mere og mere, og kun de nordiske Vikinger gjorde ny Opdagelser (Grønland og Amerika), men disse bleve ikke bragte til videre Kundskab. Medens saaledes den tidlige kristne Middelalder rolig lader Arbejdet ligge, rører der sig et rigt Liv et andet Sted, nemlig blandt Araberne. Som ivrige Dyrkere af de matematiske Videnskaber holdt de Astronomien højt i Ære. I Modsætning til de kristne Kirkefædre studerede de ivrig de græske Geografer, navnlig Ptolemaios, hvis Hovedværk allerede i 9. Aarh. var blevet oversat paa Arabisk under Navnet *Almagest*, og at Jorden var en i Rummet frit svævende Kugle, vare de ikke i Tvivl om. Deres Stedsbestemmelser forbavse os endnu den Dag i Dag ved deres Nøjagtighed, idet de sjælden differerede mere end $^1/_3$ Grad. Udbredelsen af Islam og vidtstrakte Rejser, navnlig af Ibn Batuta, en af de mest vidtberejste Mænd, der nogen Sinde har levet, og Edrisi, udvidede deres geografiske Synskreds saa vidt, at de kendte hele Europa med Undtagelse af det høieste Norden, den sydlige Halvdel af Asien, Nordafrika til ca. 10° n. Br., og Østkysten indtil Stenbukkens Vendekreds. Ogsaa over den fysiske Beskaffenhed af de bekendte Lande findes mange fortræffelige Arbejder, saaledes af Massudi, ligesom over almindelig fysisk-geografiske Fænomener af f. Eks. Kazwini. Den større Forbindelse, som Occidenten ved Korstogene og de italienske Handelsrepublikkers Opblomstren kom i med Orienten, kunde ikke undlade at virke paa det kristne Europa, og vi se i den senere kristne Middelalder saa betydelige Videnskabsmænd fremtræde som Albert den Store, Roger Bacon og Vincens af Beauvais. Samtidig fremmedes ogsaa Berøringen mellem Europa og det fjerne Østasien, dels paa krigersk Maade ved de store Mongolerindfald, dels ved udstrakte Rejser, hvoraf her blot kunne nævnes Marco Polo's berømte Rejse (1271—95) og de gejstlige Sendebud til Mongolernes Storkan som Piano di Carpine 1246 og Ruysbroeks (Rubruquis) 1253. Stor Betydning for den geografiske Opfattelse af Europa havde ogsaa Aabningen af en atlantisk Søvej fra de italienske Handelsstæder til Flandern, men det store Fremskridt, den senere kristne Middelalder viser i Behandlingen af G. fremfor den tidlige, skyldes dog væsentligst den Omstændighed, at de gamle græske Geografer komme til Hæder og Værdighed igen, og fremfor alt Tilbagevendelsen til de ptolemæiske Stedsbestemmelser. En afgjort Fremgang viser sig i denne Periode i Kartografien, idet nu Kompasset kommer almindelig i Brug. Blandt de ældste Mønstre paa de berømte italienske Kompaskort, de saakaldte Portulaner, der forbavse ved deres Nøjagtighed, maa nævnes Pietro Visconti's (1318) og Marino Sanuto's (1320). Endnu højere staar dog det saakaldte katalaniske Kort, forfærdiget 1375 af en ukendt majorkansk Styrmand, og Venetianeren Fra Mauro's Kort fra 15. Aarh., der viser Marco Polo's, Nicolo Conti's og Portugisernes Opdagelser i Østasien og langs Afrika's Vestkyst.

Den nyere Tid. Renaissancetiden, der i saa mange Henseender var en Genfødelsestid for Europa, bragte ogsaa nyt Liv i G. Et mægtigt Stød hertil vare de store portugisiske og spanske Opdagelser, der ikke blot næsten fordoblede den da bekendte Verdens Udstrækning, men ogsaa bragte i hidtil ukendte Produkter, Kendskab til ukendte Naturforhold og ny Folkeslag samt skabte ganske ny Baner for Verdenshandelen. De lærde opfordredes derved til at samle og nedskrive den Sum af Iagttageiser, som Opdagerne bragte hjem fra deres eventyrlige Tog. 16. og 17. Aarh. blive Kosmografiernes Tid, »disse«, som Løffler udtrykker sig, »litterære Pulterkamre, hvori Datiden, sædvanlig uden Kritik og under mange Misforstaaelser, nedlagde hele sin geografiske Viden«. Som et Mønster paa disse kosmografiske Haandbøger kan nævnes Sebastian Münster's fra 1550. Hos ham, som hos hans Efterfølgere, manglede Naturskildringer, og Produktfortegnelser maatte træde i Stedet. Endnu vare G. og Historie ikke adskilte, og derfor finder man hos ham Afsnit af Landenes Kronik og Fortegnelse over de herskende Huse, men ellers kun en tør Stedsopremsning med Angivelse af Fortidslevninger, Seværdigheder, ja endog med Tillæg af Byplaner og Afbildninger af Byvaaben. Som man ser, svarer dette ikke meget til Nutidens Opfattelse af G.'s Væsen og Opgave, men minder mere om vore Rejsehaandbøger. Hvem der imidlertid vil søge en Maalestok for det Trin, hvortil G. havde hævet sig i Midten af 17. Aarh., vil finde Datidens højeste Erkendelse, mest fri for alle Vildfarelser og fuldendt i Henseende til matematisk Skarphed i Udtrykket, hos Bernhardt Varen (Varenius) i hans fortræffelige *Geographia generalis*. Blandt Hjælpevidenskaberne gjorde navnlig Hydrografien store Fremskridt paa Grund af de talrige Søreiser; store Havdybder formaaede man ganske vist ikke at maale, men Indtrafningen af Flodbølgen blev iagttagen af alle Søfarere, saa at man finder »Havnetider« angivne i hin Periodes Haandbøger. Heller ikke de store Strømninger i Oceanerne vare undgaaede de opdagelsesrejsendes Opmærksomhed; Portugiserne havde saaledes allerede i 15. Aarh. opdaget Guinea-Strømmen, Vasco da Gama fandt Mosambik-Strømmen og Alaminos iagttog og benyttede Golfstrømmen i Strædet ved Florida. Desuden bleve Luftstrømningerne udførlig beskrevne, og Navne som Passater og Monsuner optræde. Derimod laa Geologien saa godt som fuldstændig brak. Den matematiske G. tog et mægtigt Opsving ved Coppernicus'es og Kepler's Optræden, Bredde- og Længdebestemmelser bleve skarpere, og den første Gradbue blev udmaalt ved Triangulation mellem Alkmaar og Bergen op Zoom. Kortene, der nu udkastedes efter matematiske Bestemmelser, forbedredes, og Hegemoniet i Kartografien, der i 15. Aarh.

tilhørte Italienerne, gik i første Halvdel af 16. Aarh. over til deres F.lever, de portugisiske og spanske Lodser. I Midten af Aarhundredet bleve dog ogsaa disse overfløjede af Tyskerne, der henimod Slutningen af Aarhundredet atter bleve fortrængte af Hollænderne, hvis Blomstringstid udfylder 17. Aarh.; ganske interessant og vistnok ogsaa afhængigt deraf er det, at Mesterskabet i Korttegning falder sammen med Blomstringen af de tilsvarende italienske, tyske og nederlandske Malerskoler. Blandt de tyske Kortarbejder kunne her omtales Martin Behaim's Globus og Gerhard Mercator's Kort, blandt Hollænderne fremhæves Hondius, Willem Jansson, De Witt og Visscher; ogsaa en dansk Kartograf fra denne Periode er bleven berømt, nemlig Johann Meyer fra Husum. I Hovedsagen staar G. i 18. Aarh., om det end frembragte en Biishing og Kant, paa samme Standpunkt, og Hübner's »Vollständische Geographie« svarer i alt væsentligt til de gamle Kosmografier. Men laa end det egentlige geografiske Studium i Dvale, saa gjordes der indirekte et stort Arbejde for G. i Hjælpevidenskaberne ved Naturvidenskabernes, Etnografiens og Statistikkens Opblomstren. Det var i 18. Aarh., at Reaumur konstruerede sit Termometer og Harrison (1693—1776) opfandt Kronometeret, at De Luc 1772 udfandt Formelen for barometrisk Højdemaaling, og det første meteorologiske Akademi blev stiftet 1780; et mægtigt Fremskridt skete i den fysiske G. ved Skabelsen af en geologisk Videnskab gennem A. G. Werner (1750—1817) og fortsat af hans Elever L. v. Buch og A. v. Humboldt; Linné grundede det botaniskzoologiske Studium, og Plantegeografien grundlagdes af Wildenow ligesom Dyregeografien af Zimmermann. Endelig begyndte ogsaa Antropologien at vise sig i Camper's og Blumenbach's Værker, og man begynder at tage fat baade paa statistiske Undersøgelser og sammenlignende Sprogvidenskab. Kartografien anvendte hele det forøgede astronomiske Materiale og hævede sig, navnlig i Frankrig med Navne som Delisle og d'Anville, til en hidtil ukendt Højde. Der var saaledes i de Videnskaber, til hvilke G. hovedsagelig maa støtte sig, gjort en Række betydningsfulde Forarbejder, saa at man maatte haabe, at G. i 19. Aarh. kunde hævde sig selvstændig Virksomhed som selvstændig Videnskab, og dette Haab er heller ikke slaaet fejl. Ganske vist kan man endnu 1807 hos Pinkerton i hans »Modern geography« finde en saa gammeldags Sætning som *Geography like chronology only aspires to illustrate history*, hvori han altsaa betegner G. som et blot historisk Bifag; men samtidig fremtræde Stifterne af den moderne geografiske Videnskab, nemlig Alexander von Humboldt og Karl Ritter. Humboldt var oprindelig uddannet som Naturforsker og Elev af Werner, hvis Pluton-Teori han sammen med Leopold v. Buch udviklede, hvorved de fik en afgørende Indflydelse paa Opfattelsen af Vulkanerne og Jordklodens Bygning. Paa udstrakte Rejser, navnlig sammen med Bonpland i Syd- og Mellemamerika 1799—1804 og med Rose og Ehrenberg til Ural og Centralasien 1829, samlede han en rig Sum af selvstændige Iagttagelser, som han har nedlagt i Afhandlingerne »Ansichten der Natur« og Kæmpeværket »Kosmos«, en kosmisk-tellurisk Fysik, hvis indre Værd stadig vil blive det samme, selv om de enkelte faktiske Angivelser efterhaanden forandres ved Videnskabens Fremskridt, og som med Hensyn baade til Form og Indhold har virket i høj Grad befrugtende paa Samtid og Eftertid. Ogsaa i særlig geografisk Retning skylde vi ham vigtige Bidrag, saaledes f. Eks. i hans store Værk over Centralasien's Bjærgsystemer, der væsentlig er af historisk-kritisk Indhold, og i hans Hovedværk, »Planternes geografiske Udbredelse«. Skønt Humboldt først og fremmest var Naturforsker, besad han dog tillige megen Sans for det historiske og et aabent Øje for de geografiske Forholds Indflydelse paa Menneskelivet. Tre Punkter i Humboldt's Skaberbane kunne vi endnu fremhæve, nemlig Indførelsen af Begrebet Linier med samme Temperatur (Isotermer), Skabelsen af en korrekt og betegnende orografisk Terminologi og Grundlæggelsen af et System af magnetiske korresponderende Iagttagelser; alene disse tre grundlæggende Berigelser af vor Videnskabs Metodik vilde være tilstrækkelige til at skabe ham et anset Navn. I Modsætning til den vidtberejste Naturforsker Humboldt var Ritter Hjemmegeografen, den boglærde Mand med en nærmest historisk Uddannelse, men dog langtfra ukyndig i Naturvidenskaberne. I Stedet for Humboldt's glimrende Fremstilling og ofte maleriske og tændende Beskrivelser finder man Ritter tung i Stilen og filosoferende, men han besad ualmindeligt Talent for det systematiske og et stort Syn paa G.'s Opgave som Videnskab. De to Mænd udfylde paa forunderlig Maade hinanden. Vi skylde Ritter ikke alene almindelige Betragtninger over Fordelingen af Hav og Land og over Kontinenternes Former, vi skylde ham ikke blot en geografisk Terminologi: Benævnelser som Højland og Lavland, Bjærgland (*Gebirge*), Plateau, Bjærgkæde og Bjærggruppe, Delingen af Flodernes Løb i øvre, mellemste og nedre o. s. v., men han har tillige, hvad der maaske er det vigtigste, klaret os G.'s Opgave, Behandlingsmaade og Forhold til andre Videnskaber, omtrent i det Omfang som tidligere er angivet i denne Artikel. Hans Hovedværker ere: »Einleitung zur allg. vergleichenden Geographie« og »Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschen«. Humboldt's og Ritter's Virksomhedsperiode tilhører første Halvdel af 19. Aarh., og de døde begge i Aaret 1859. G. var nu grundlagt som Videnskab, og den hurtige Udvikling af Naturforskningen, Etnografien og Statistikken i Forbindelse med de talrige videnskabelige Rejser skaffede et fortrinligt Materiale, der kun ventede paa at bearbejdes og benyttes i G.'s Tjeneste; samtidig begyndte man ogsaa rundt omkring at stifte geografiske Selskaber, hvoraf det første var i Paris 1821. Men trods den glimrende Modtagelse, Humboldt og Ritter havde faaet af deres Samtid, sporer man mærkeligt nok kun ringe Fremgang i den geografiske Litteratur. Tiden havde ligesom ikke været moden. Man blev i Hovedsagen staaende paa det tidligere historiske Standpunkt, og om et naturvidenskabeligt-etnografisk Studium var der saa godt som ikke Tale, og denne Side af G. fremtræder kun som enkelte, vilkaarlig valgte og hyppig misforstaaede Bemærkninger. Ganske vist optog man den ritterske Terminologi, optegnede nøjagtigere nyopdagede Bjærge.,

Floder og Søer og indrømmede Statistikken mere, end man tidligere havde gjort; men man fulgte ikke den Vej, Humboldt og Ritter havde anvist. Behandlingen af Landenes Naturforhold indskrænkede sig i Hovedsagen til deres Relief og Vandløb, og Antropogeografien svandt ind til en »politisk G.< med Stater og Byer, som kun ofrede Mennesket nogen Opmærksomhed, for saa vidt det optraadte som Statsborger. En Undtagelse maa dog fremhæves, nemlig Danskeren Schouw med Værker som »Europa« [1832] og »Prøver paa en Jordbeskrivelse« [1851]. Medens saaledes Geograferne forholdt sig passive, førtes de ny Ideer videre af Naturforskerne, der, som Studer, Schouw, Grisebach, Schmarda o. a., hver paa sit specielle Omraade kraftig bidroge til det geografiske Studiums Fremme, indtil endelig ogsaa Geograferne selv med Oscar Peschel (død 1875) optoge Arbejdet. Med forøget Kundskabsmængde genoptog han de humboldt-ritterske Ideer og hævdede med Kraft G.'s Betydning som Videnskab. Om han end nogen Tid er bleven overvurderet, vise dog hans Værker »Zeitalter der Entdeckungen«, »Geschichte der Erdkunde«, »Neue Probleme«, »Völkerkunde« ualmindelige Kundskaber ved Siden af sjælden Fremstillingsgave. Hans Indflydelse blev meget betydelig, og man bliver paa det rene med, at Geografen behøver videnskabelig Uddannelse i forskellige Retninger og navnlig maa gøre grundige Forstudier i Naturvidenskaberne og Etnografien for at kunne gøre sin Opgave Fyldest. I Tyskland, som særlig er den moderne G.'s Vugge, og hvor ogsaa endnu det største Arbejde gøres, tager man med Kraft fat paa 1) at studere G. med Humboldt og Ritter som Udgangspunkt, 2) at kræve G. repræsenteret som selvstændigt Fag ved Universiteterne, Uddannelsen af geografiske Faglærere og en mere tidssvarende Behandling af G. i Skolerne, og endelig 3) at søge afklare sig G.'s Opgave og Metode saavel som dens Forhold til andre Videnskaber. 1874 besluttede den preussiske Regering Oprettelsen af geografiske Professorater ved alle Landets Universiteter (der havde indtil 1870 i hele Tyskland kun eksisteret 2), og for Øjeblikket staar G.'s Regeneration baade som Universitets- og Skolefag paa Dagsordenen i næsten alle europæiske Kulturlande. Naar man tager Hensyn til det overordentlige Arbejde, der er præsteret siden 1860'erne, og det betydelige Antal fremragende Fagmænd, der i den korte Tid have bragt G. frem til det Standpunkt, den nu indtager, er det naturligt, at der ikke altid har hersket Enighed hverken om den geografiske Videnskabs Opgave eller Metode, og det maa indrømmes, at man endnu ikke er naaet frem til noget afsluttende, almindelig vedtaget Resultat. Een Ting ere dog alle enige om, at fremdrage den naturvidenskabelige Sidt i langt højere Grad end tidligere; men med Hensyn til den relative Betydning, man bør tillægge Naturforholdene og Menneskelivet inden for Helheden, ere Anskuelserne endnu meget delte. En Skole af Videnskabsmænd med Richthofen, Blink, Bos, Supan, Günther, Krümmel o. a. lægge saaledes afgjort Vægten paa den naturvidenskabelige Side og ville navnlig indrømme Geologien et vidtstrakt Raaderum, om de end i ikke som Gerland gaa saa vidt, at de ville stemple G. som ren Naturvidenskab og fuldstændig udskille det menneskelige og historiske Element. At denne Skole har faaet saa mange Forkæmpere, stammer navnlig fra den Omstændighed, at man i Tyskland, da G.'s Regeneration var i sin Begyndelse ca. 1870, søgte denne i en stærk Fremhæven af »Allgemeine Erdkunde«, hvorfor man kaldte Specialister i de enkelte Naturfag til Docenter; Richthofen er saaledes egentlig Geolog. Efterhaanden som mere alsidig uddannede Fagmænd indtage Lærerpladserne, vil denne Retning mere og mere svinde ind.

En anden Skole, hvortil særlig de franske Geografer, dog med Undtagelse af Réclus, samt Tyskeren Ruge høre, fremhæver den topografisk-historiske Side som den betydningsfuldeste. Mere og mere trænger den Anskuelse sig dog frem, at de to Sider, den naturvidenskabelige og den antropogeografiske bør være ligestillede, og blandt Forkæmperne for denne Anskuelse træffer man saa betydelige Mænd som Kirchhof, Ratzel, Wagner, Fischer og Danskeren Ernst Løffler, hvis Afhandling »Geografien i Fortid og Nutid« [»Letterstedska Foreningens Tidskrift« 1888] er lagt til Grund for denne Artikel. At det er Hovedopgaven for G. at studere Udbredelsesforhold og Vekselvirkninger, er man vel i det hele enig i, medens derimod vistnok de færreste, som Ratzel og Marthe, ville være tilbøjelige til nærmest at søge G.'s videnskabelige Selvstændighed i Metoden, for øvrigt naturligvis under Forudsætning af den nødvendige Uddannelse i Specialfagene.

Kaster man endelig til Slut et Blik paa G.'s nuværende Stilling i de europæiske Lande, se vi, at Tyskland absolut staar som det dominerende. Ved ikke mindre end 21 tyske Universiteter findes ordinære Professorater foruden talrige Privatdocenter, men ogsaa ved flere tekniske Højskoler og lignende Anstalter doceres G. En Mængde geografiske Selskaber bidrage ved deres Møder, Medlemsskrifter og Aarsberetninger til at udbrede Interessen for Faget, og i samme Retning arbejde en Række højt ansete Tidsskrifter; ogsaa i Skoleundervisningen er der sket et stort Fremskridt ved Uddannelsen af Faglærere. I Frankrig, Schweiz, Holland, Italien, ja selv i Rusland er G. i glædelig Fremgang; derimod har England holdt sig mere passiv. Her i Norden har man heller ikke holdt sig tilbage, og navnlig i Danmark fik den nyere Udvikling af G. tidlig sin Talsmand, idet Ernst Løffler allerede fra 1867 stadig har holdt Forelæsninger over G. ved Universitetet. 1883 blev Faget Eksamensfag, og et Professorat (Løffler) blev oprettet, og Virkningerne spores allerede ved en forbedret Skoleundervisning, ligesom den yngre Kreds af faguddannede Geografer allerede har ladet høre fra sig igennem et Værk som »Europa« [paabegyndt 1894]. Ogsaa i Norge findes Professorat i G. ved Universitetet (Yngvar Nielsen, ansat 1890), og i Finland er Ragnar Hult Docent ved Universitetet i Helsingfors; Sverige mangler endnu Professorater ved Universiteterne, men i Lund virker dog v. Schwerin som Privatdocent; desuden findes der geografiske Selskaber i alle de tre nordiske Riger. (Litt. Blandt de mere bekendte Haandbøger i G. kunne nævnes: Malthe Brun, *Géographie universelle*

[1810—29], Daniel, »Handbuch der Geographie« [Leipzig 1881—82], Kloden, »Handbuch der Erdkunde« [Berlin 1873—84]; E. Réclus, *Nouvelle géographie universelle, la terre et les hommes* [Paris 1875—90]; Guthe-Wagner, »Lehrbuch der Geographie« [Hannover 1893]; og paa Dansk E. Løffler, »Haandbog i G.« [I. Udg. 1876] og »Omrids af G.« [I. Del 1893, II. Del under Udarbejdelse 1897]. De vigtigste Værker over G.'s Historie ere: Berger, »Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen« [Leipzig 1887—95]; Lelevel, *Géographie du moyen åge* [Bruxelles 1852]; Kretschmer, »Die physischen Erdkunde im christlichen Mittelalter« [Wien 1889]; Peschel, »Geschichte der Erdkunde« [München 1865, 2. Udg. udg. af Ruge 1878]; Vivien de St. Martin, *Histoire de la géographie* [Paris 1873]; Peschel, »Zeitalter der Entdeckungen« [Berlin 1881] og af Kort: Nordenskjold, »Fascimile Atlas« [Stockholm 1889]; Kretschmer, »Die Entdeckung Amerikas in ihrer Bedeutung fur die Geschichte des Weltbildes« [Berlin 1892, Festskrift fra »Gesellschaft für Erdkunde« i Berlin]; Oppel, »Erdkarte darstellend die Entwickelung der Erdkenntniss vom Mittelalter bis zur Gegenwart in Stufen von Jahrhunderten« [Winterthur 1893]. Blandt de geografiske Tidsskrifter kunne fra tidligere Tid nævnes: Berghaus, »Annalen der Erd-, Volker- und Staatenkunde« [Berlin 1830—43]; Lüdde og senere Berghaus, »Zeitschrift fiir vergleichende Erdkunde« [Magdeburg 1842—49]; Kettler, »Zeitschrift fiir wissenschaftliche G.« [Wien 1880—91] og blandt de endnu udkommende: »Petermanns Mitteilungen« [Gotha, Justus Perthe's geografiske Anstalt 1855 — 97], der foruden maanedlige Hæfter bringer større »Ergänzungsheften«, endvidere »Ausland«, »Globus« og »Aus allen Weltteilen«. Over Fremskridt af de forskellige geografiske Discipliner og Fagets Metodik beretter Behm, »Geogr. Jahrbuch« [1866—96, fra 1880 udgivet af Wagner]. Desuden offentliggøre saa godt som alle geografiske Selskaber [s. d.] maanedlige Tidsskrifter eller Aarsberetninger. Af store Kortværker: »Stieler's Handatlas«, »Andrées Handatlas« og Berghaus, »Physicalische Atlas«, ligesom de fleste Landes Generalstaber udgive Kort over deres respektive Landomraader). *C. A.*

Geografisk Bredde se Bredde.

Geografiske Kongresser. Den første internationale g. K. blev afholdt i Antwerpen 1871 og havde følgende Oprindelse. Afsløringen af Statuer af de to berømte flamske Geografer Mercator og Ortelius i Antwerpen og Rupelmond fremkaldte Ønsket om Afholdelsen af en international Festlighed i førstnævnte By, hvor der da afholdtes en *Congrès des sciences géographiques, cosmographiques et commerciales*, og det bestemtes, at det kommercielle Element skulde være geografisk. Interessen for Geografi var paa den Tid bleven vakt i videre Kredse; 1871—80 oprettedes ikke mindre end 39 geografiske Selskaber i Europa, medens der tidligere kun fandtes 22 Selskaber, og den nævnte Kongres forløb saa heldig, at det besluttedes periodisk at afholde g. K. Den anden internationale g. K. blev afholdt i Paris 1875 under Ferdinand de Lesseps's Præsidium; Beretningen udkom 1878 og 1880, hvortil et Appendiks, udgivet 1882, slutter sig. Den tredje g. K. blev afholdt i Venezia 1881 og aabnedes i det italienske Kongepars Nærværelse. Den Udstilling, der slutter sig til de g. K., var i Venezia særlig stor og omfattende. Beretningen udkom Aaret efter Kongressens Afholdelse. Den fjerde g. K. afholdtes atter i Paris i 1889 under Verdensudstillingen, og paa denne Kongres fremkom bl. a. en Række Afhandlinger angaaende det geografiske Arbejde, som de vigtigste europæiske Stater have udført i 19. Aarh. Den femte g. K. afholdtes allerede to Aar derpaa, 1891, i Bern, samme Aar denne By kunde afholde 700 Aars Stiftelsesjubilæum, og paa denne Kongres, hvis Udstilling af Kort og Undervisningsmateriale var særlig righoldig, bestemtes bl. a., at fremtidige internationale g. K. skulde afholdes med et Mellemrum af ikke under tre og ikke over fem Aar. Beretningen udkom 1892. Den sjette g. K. afholdtes i London 1895 under Forsæde af Sir Clements Markham, Præsident for *The Royal Geographical Society*. Kongressen aabnedes af Hertugen af York, og en omfattende Udstilling knyttede sig til den. Paa denne Kongres toges bl. a. den Bestemmelse, at hver afholdt Kongresses ledende Mænd i Tidsrummet mellem de enkelte Kongressers Afholdelse skulde danne en permanent Kommission til Varetagelse af de Tarv, der stilles paa Kongressen til forskellige Arbejders Fremme. Kongressen i London talte 422 Deltagere fra Udlandet, det største Antal, som har deltaget i nogen af de internationale g. K. Den næste Kongres vil blive afholdt i Berlin i Aaret 1899.

Foruden de nævnte internationale g. K. bliver der ogsaa i den senere Tid i forskellige Lande afholdt nationale g. K. I Tyskland er der saaledes 1881—87 aarlig, og senere med to Aars Mellemrum, ved Paasketid blevet afholdt de saakaldte *Geographentage* i Berlin, Halle, Frankfurt a. M., Miinchen og flere større tyske Byer — ogsaa i Wien 1891. I Schweiz er der siden 1884 blevet afholdt lignende Kongresser. I Frankrig afholdtes 1896 i Bordeaux den syttende aarlige *Congrès national des Sociétés frangaises de Géographie*; 1897 skal Kongressen, der plejer at veksle mellem større Byer, afholdes i St. Nazaire. I Italien afholdtes den første nationale g. K., *Congresso Geographico Italiano*, i Genova 1892; det bestemtes, at saadanne Kongresser skulde afholdes hvert tredje Aar; den følgende Kongres afholdtes i Rom 1895. I de forenede Stater afholdtes under Verdensudstillingen i Chicago en *International Geographical Conference*, hvortil kun England, Frankrig, Portugal, Brasilien og Mejiko sendte Repræsentanter. I England afholdes aarlig en Art national g. K. i Forbindelse med de af *The British Association* afholdte Møder. (Litt.: *Report of the sixth international geographical Congres* [London 1896] og »Geographisches Jahrbuch« [Gotha 1897]). *O. I.*

Geografiske Selskaber. Oprettelsen af g. S., hvis Formaal i store Træk maa siges at være paa forskellig Maade — ved Foredrag, Udgivelsen af Tidsskrifter, Støtte af Ekspeditioner m. m. — at udbrede Kendskaben til Jorden og dens Beboere og fremme Interessen for den geografiske Videnskab, skyldes 19. Aarh. *The African* As-

sociation, der oprettedes i London 1788, og hvis Virksomhed, som Navnet antyder, var særlig rettet paa Forskninger i Afrika, kan imidlertid betragtes som de g. S.'s Forløber og det store engelske *Royal Geographical Society's* Ophav. Det ældste g. S. er det franske *Société de Géographie*, der oprettedes i Paris 1821, og som 1896 havde omtr. 2,000 Medlemmer, en aarlig Indtægt af 60,000 frc. og en Kapital paa 121,000 frc. Dette Selskab skulde lige indtil 1873, da der oprettedes et g. S. i Lyon og et *Société de Géographie commerciale* i Paris, være det eneste g. S. i Frankrig, men i 1870'erne og 1880'erne oprettedes efterhaanden Selskaber i de fleste større Byer, saasom Bordeaux, Marseille, Rouen, Toulouse, Lille, Brest, Havre, Montpellier, Nancy og flere Byer, og 1896 fandtes der i Frankrig i alt 26 g. S., hvoraf flere have Filialer i Frankrig og i Algérie og Tunis. I Frankrig og Kolonierne findes 29 Selskaber med et Medlemsantal af 16,500. Det næstældste g. S. er *Gesellschaft für Erdkunde* i Berlin, oprettet 1828; Selskabet har omtr. 1,000 Medlemmer, en aarlig Indtægt af 41,000 Rm. og en Kapital af omtr. 110,000 Rm. I Tyskland findes 21 g. S., i Hamburg, Bremen, München, Leipzig, Hannover, Jena, Lübeck, Köln, Dresden og flere Byer, med et samlet Medlemsantal af 6,200, og hvad Oprettelsen af de talrige franske og tyske g. S. i 1870'erne og 1880'erne angaar, da skyldes denne navnlig den stigende Interesse for koloniale Foretagender og de store Opdagelser i Afrika. Det tredjeældste g. S. er *The Royal Geographical Society* i London, stiftet 1830; Selskabet havde 1896 3,800 Medlemmer, en aarlig Indtægt af omtr. 10,000 L. St. og en Kapital af omtr. 23,600 L. St. I Storbritannien og Irland findes kun fire g. S. foruden Selskabet i London, nemlig Selskaberne i Manchester, Edinburgh (med tre Filialer i Glasgow, Dundee og Aberdeen), Newcastle-on-Tyne og Liverpool, oprettede henholdsvis 1884, 1884, 1887 og 1892. I Kolonierne i Australien findes g. S. i Sidney, Melbourne, Brisbane og Adelaide. I Storbritannien og Kolonierne findes vel kun ni Selskaber med et Medlemsantal af 8,200, men Selskabet i London alene virker med en Kapital, der er betydelig større end for noget andet enkelt europæisk Lands samlede g. S.'s Vedkommende. Et andet stort g. S. er »Det kejserlig russiske g. S.« *(Imperatorskoje Russkoje Geographitschesskoje Obschtschesstwo)* i St. Petersborg, stiftet 1845; Selskabet har omtr. 750 Medlemmer, en aarlig Indtægt af 134,000 Rm. og en Kapital af omtr. 150,000 Rm., ligesom Selskabet raader over ret betydelige Midler til særegne Øjemed. I Rusland findes desuden Selskaber i Orenburg og Moskva; i Finland to i Helsingfors (»Geografiska Foreningen i Finland« og »Sällskapet for Finland's Geografi« [*Suomen Maantiefeellinen Seura*]); i Kaukasien, Sibirien og Turkestan findes g. S. i Tiflis, Irkutsk, Omsk, Khabarowsk og Taschkent. I det russiske Rige findes 10 Selskaber med et samlet Medlemsantal af 1,600. I Østerrig-Ungarn var indtil 1872 *Das Kais.-Königl. Geographische Gesellschaft* i Wien, stiftet 1856, med et Medlemsantal af omtr. 1,400, en aarlig Indtægt af 18,000 Rm. og en Kapital af omtr. 81,000 Rm., det eneste g. S., men nu findes yderligere Selskaber i Budapest, Wien og Prag, stiftede henholdsvis 1872, 1874 og 1894. De fire g. S. i Østerrig-Ungarn have et samlet Medlemsantal af omtr. 2,000. I Italien findes fem g. S., nemlig i Rom, Milano, Napoli, Genova og Firenze, stiftede henholdsvis 1867, 1879, 1880, 1890, 1895. Selskabet i Rom, *Società Geografica Italiana*, har omtr. 900 Medlemmer, en Aarsindtægt af omtr. 40,000 frc. og en Kapital af omtr. 130,000 frc. Selskaberne i Italien have et samlet Medlemsantal af omtr. 2,000. I Belgien findes to Selskaber, i Antwerpen og Bruxelles; i Holland to Selskaber, i Haag og Amsterdam; i Portugal et Selskab i Lissabon; i Rumænien et Selskab i Bukarest; i Schweiz fem Selskaber, i Geneve, Bern, St. Gallen, Aarau og Neuchâtel; i Spanien tre Selskaber, hvoraf to i Madrid og eet i Barcelona. I Danmark, Sverige og Norge findes et g. S. i enhver af Hovedstæderne, oprettede henholdsvis 1876, 1877 og 1889. »Det kgl. danske geografiske Selskab« i Kjøbenhavn havde Jan. 1897 598 livsvarige og ordentlige Medlemmer, »Svenska Sällskapet for Antropologi og Geografi« i Stockholm 548 Medlemmer og »Det norske geografiske Selskab« i Christiania (1896) 598 Medlemmer. Disse tre Selskaber udgive hver et Tidsskrift, nemlig henholdsvis »Geografisk Tidsskrift«, »Ymer« og »Det norske geografiske Selskabs Aarbog«.

I de forenede Stater findes fem Selskaber, nemlig i New York, San Francisco (to Selskaber), Washington og Philadelphia, stiftede henholdsvis 1852, 1881, 1891, 1888 og 1892 med et samlet Medlemsantal af omtr. 2,500. Selskabet i New York, der har omtr. 1,100 Medlemmer, har, ifølge »Geographisches Jahrbuch« af 1897, en aarlig Indtægt af 60,000 Rm. og en Kapitalformue af 1,348,000 Rm., hvori dog er medregnet Værdien af Selskabets Bibliotek, Samlinger o. s. v. I Sydamerika findes fire Selskaber, i Rio de Janeiro (to Selskaber), Buenos Ayres og Lima. I Japan findes et g. S. i Tokio; i Ægypten et i Kairo. 1896 fandtes i det hele taget 106 g. S. med et samlet Medlemsantal af 48,000. Største Delen af Selskaberne ere subventionerede af vedkommende Regeringer, og flere af de store g. S. have i høj Grad støttet adskillige Opdagelses- og Undersøgelsesrejser; flere af dem uddele Belønninger i Form af Medailler, hvortil for ganske enkelte Selskabers Vedkommende kan føjes Pengebelønninger. De geografiske Tidsskrifters Antal er 153, hvoraf den overvejende Mængde udkommer paa Fransk og Tysk, henholdsvis 48 og 42; 15 udkomme paa Engelsk, 12 paa Russisk o. s. v. Det er de g. S., som udgive største Delen af de udkommende geografiske Tidsskrifter. (Litt.: »Geographisches Jahrbuch« [Gotha 1897]). *O. I.*

Geografisk Længde se Længde.

Geografisk Mil se Mil.

Geographebay [dže'o'gräfbe.i] (Geograf-Bugten), Bugt fra det indiske Ocean paa Vestsiden af Australlandet, dannes af en Halvø, der ender i Kap Naturaliste. Fra de smaa Havnebyer Bunbury, Lockville og Busselton udføres Jarrah- og Sandeltræ fra Skovene paa Darling Range. *C. A.*

Geographe Channel [dže'o'gräftšä'nel] (Geo-

graf-Kanalen) danner paa Australlandets Vestside Indløbet fra Nord til Sharkbay (Haj-Bugten) og adskiller Øen Bernier fra Kap Cuvier. *C. A.*

Geokronit, et rombisk, metallisk, blygraat Mineral, som bestaar af Svovl, Antimon og Bly ($5PbS . Sb_2S_3$); forekommer ved Sala i Sverige og enkelte andre Steder sammen med Blyglans. *N. V. U.*

Geok-Tepe eller Gök-Tepe er et vigtigt, befæstet Punkt i Oasen Achal-Tepe i russisk Turkestan ved Vandløbet Sasyk ved den transkaspiske Jærnbane. 1879 stormedes G.-T. forgæves af Somakin, men toges 12. Jan. 1881 af Skobelev og er siden blevet i russisk Besiddelse. Befæstningen flyttedes af Russerne bort fra Landsbyen G.-T., men bærer samme Navn, hvilket desuden er Tilfældet med en anden i Nærheden liggende Landsby. *B. P. B.*

Geoktschaj, Kreds i den vestlige Del af Guvernementet Baku i russisk Transkaukasien, er mod Nord bjærgfuld, mod Syd langs Kura-Floden Steppe. Den er 4,274 □Km. med 77,300 Indb. (Tatarer, Armeniere og Jøder samt Russere hørende til Raskolnikernes Sekt). Beboerne ernære sig af Agerbrug, Kvægavl, Frugt- og Silkeavl og Tæppe- og Silkeværeri. *C. A.*

Geolog, Dyrker af Geologi (s. d.).

Geologi (græ.) er Videnskaben om Jordklodens ydre og indre Forhold. Alle Fænomener, der foregaa her paa Jorden og ikke skyldes Menneskets direkte Indgriben, ville med større eller mindre Ret kunne drages ind under den geologiske Forsknings Omraade, hvad enten de ere af organisk eller uorganisk Art; dog er man i Alm. enig om under G. i noget snævrere Forstand at henregne følgende Videnskabsgrene: 1) Geofysikken (s. d.), der behandler Jordklodens ydre Form og indre fysiske Forhold, f. Eks. Jordskorpens Temperatur (Geotermik), 2) Geotektonik og 3) Geodynamik eller dynamisk G., hvoraf den første beskæftiger sig med at fastslaa Jordlagenes Stilling og Udbredelse, medens Geodynamikken søger at udforske, hvilke Kræfter der have været virksomme ved Lagenes Dannelse, 4) den historiske G. eller Formationslæren, der søger at bestemme Lagseriernes historiske Rækkefølge og som vigtig Hjælpevidenskab har Læren om Forsteningerne Palæontologien (s. d.), 5) Petrografien (s. d.) eller Læren om Bjærgarterne, der beskæftiger sig med Bjærgarternes Beskaffenhed og mineralogiske Sammensætning, og som i udstrakt Maalestok benytter Hjælpevidenskaberne Kemi og Mineralogi, der begge hyppig maa tage Mikroskopien til Hjælp, 6) Eksperimentalgeologien, der ikke sjælden ved fysiske og kemiske Eksperimenter har skaffet Kendsgerninger til Veje, der støtte de ved de øvrige Grene af G. vundne Resultater. Som Videnskab er G. kun lidt over 100 Aar gl., selv om man kan føre Behandlingen af flere geologiske Problemer langt tilbage i Tiden. Af saadanne kan særlig nævnes Spørgsmaalet om Jordens Form og om Forsteningernes Oprindelse, der gaa tilbage til den klassiske Oldtid. Anskuelserne om Jordens Kugleform siges saaledes at være forfægtede blandt andre af Pythagoras, Parmenides, Archimedes og Ptolemaios. Athenienseren Eratosthenes, der var ansat ved Biblioteket i Alexandria, foranstaltede 200 Aar f. Chr. en Gradmaaling, der, naar man tager de ufuldkomne Hjælpemidler i Betragtning, maa siges at være kommen Sandheden paafaldende nær. Det egentlige haandgribelige Bevis for, at Jorden er rund, kan derimod først siges at være givet ved Magelhaens'es Jordomsejling (1519—21), selv om man længe før havde set Jordens runde Skygge ved Maaneformørkelserne. Med Hensyn til Opfattelsen af Forsteningernes rette Natur stillede den mosaiske Skabelsesteori sig længe hindrende i Vejen. Den slaviske, bogstavrette Opfattelse af Skabelsen i 7 Dage tillod ingen Anskuelser om tidligere Jordperioder at komme frem. Forsteningerne bleve ansete for Naturspil eller for »tilfældige Afsondringer af Jordens Safter«. Scheuchzer's Teori fra Beg. af 18. Aarh. om, at Forsteningerne virkelig vare Rester af Organismer, der vare omkomne ved »Syndfloden«, maa for saa vidt siges at betegne et virkeligt Fremskridt, selv om han i Skelettet af en Landsalamander *Andrias Scheuchzeri* (s. d.) fra Tertærformationen mente, at se Levningerne af et ved Syndfloden omkommet Menneske. Derimod havde den i Firenze levende Dansker, Niels Stensen, (1638—87), ved Undersøgelser i Naturen vundet Anskuelser om Forsteningernes Betydning og Oprindelse, der i alt væsentligt stemme overens med Nutidens. I den følgende Tid beskæftigede forskellige geologiske Problemer talrige Videnskabsmænd med ansete Navne fra andre Videnskabsgrene, men det var mere fra spekulative-filosofiske Synspunkter end ved nøgtern naturvidenskabelig Metode, at Spørgsmaalene søgtes løste, og karakteristisk for dem alle var Tilbøjeligheden til uden Specialundersøgelser at gøre vidtrækkende almengyldige Slutninger, som derfor bleve uden virkelig videnskabelig Betydning. Først A. G. Werner, der 1775—1817 virkede som Lærer ved Bjærgværksskolen i Freiberg i Sachsen, er den egentlige videnskabelige G.'s Skaber og Grundlægger. Med sin ægte germaniske systematiske Sans opstillede Werner først et mineralogisk System, hvorigennem han bragte Orden i de tidligere Tiders mere ubestemte Betegnelser paa de enkelte Mineraler, hvad der virkede meget fremmende paa selve det mineralogiske Studium. Derpaa vendte han sig mod Bjærgartslæren og bragte ogsaa her systematisk Klarhed til Veje, saa at de tidligere temmelig vilkaarlig anvendte Bjærgartsnavne f. Eks. Granit, Gnejs, Basalt, Graavakke o. s. v. nu fik ganske bestemte Betydninger paa Bjærgarter dannede af visse bestemte Mineraler, hvorved det blev muligt videnskabelig at sammenligne de forskellige Egnes geologiske Forhold. Han kastede sig derpaa over Bjærgarternes Forekomst i Naturen og søgte at inddele dem i Formationer, hvilket Navn han laante fra den nogle Aartier tidligere levende thiiringske Geolog Füchsel's Arbejder. Werner's Formationslære, hvis Grundlag var Opstillingen af tre Hovedafdelinger, Urbjærge, Overgangsbjærge og Fløtsbjærge, hvortil senere blev føjet en fjerde Afdeling, opskyllet Land, blev almindelig antagen af næsten hele Verdens dalevende Geologer. Han var meget lidt skrivende, og næsten alle hans systematiske Arbejder fremkom kun i Forelæsningsform, men ved lians talrige Tilhøreres Hjælp spredtes de i Hundreder af Afskrifter over den videnskabelige Verden.

Medens altsaa Werner's Systemer vakte almindelig Anerkendelse, frembragte derimod hans neptuniske Teori om alle disse Formationers Oprindelse mærkelige stærke Stridigheder i den videnskabelige geologiske Verden. Han antog nemlig, at næsten alle Jordlag, selv saa typiske Eruptiver som Basalt, vare dannede af og i Vand. Som Modsætning hertil optraadte den dygtige skotske Geolog James Hutton (1726—97) med en plutonisk Teori om Basaltens og andre Bjærgarters Dannelsesmaade. Striden mellem »Plutonisterne« og »Neptunisterne« splittede en Tid lang den videnskabelige Verden i to skarpt adskilte Lejre, indtil Studiet af Naturforholdene viste, at der ikke kunde være Tale om nogen forud fastslaaet Dannelsesteori som Norm, hvorefter man burde rette sig, men at man i hvert enkelt Tilfælde maatte studere de faktiske Forhold. Den geologiske Videnskab var nu i overordentlig stærk Fremgang i de fleste af Europa's Lande og talte en usædvanlig Mængde fremragende Forskere. For at anføre de allervigtigste, der vare omtrent samtidige med Werner, kunne nævnes: I Tyskland Leopold v. Buch (1774—1853), Alexander v. Humboldt (1769—1859), Friedrich Hoff (1771—1837), i England William Smith (1769—1839), Ch. Lyell (1797—1875), i Frankrig Cuvier (1769—1832), Élie de Beaumont (1798—1874), Adolphe Brongniart (1770—1847). Sverige, der altid har været det geologiske Studiums Arnested i Norden, kan for denne Tidsperiode blandt andre møde med Navnene A. F. Cronstedt (1722—65) og Torbern Bergman (1735—84). Denne sidste udgav 1766 en »Physisk Beskrifning ofver Jordklotet«, som blev oversat paa flere Sprog, og i hvilken han opstiller en Formationslære, der i alt væsentligt falder sammen med Werner's. Efter disse G.'s Barndomsaar (indtil Slutningen af den første Fjerdedel af 19. Aarh.) tog det geologiske Studium meget stærk Fart saavel i som uden for Europa, og nu tæller det Tusinder af Dyrkere overalt i Verden. Det vil derfor være umuligt paa dette Sted blot nogenlunde fuldstændig at give en Oversigt over den geologiske Videnskabs videre, mægtige Udvikling. Der kan blot her mindes om Glacialgeologiens Opblomstring siden 1860'erne, væsentlig efter at Otto Torell havde fastslaaet Indlandsis-Teoriens Betydning for Studiet af Forholdene i Nordeuropa, ligesom ogsaa Petrografien har naaet en høj Grad af videnskabelig Betydning ved Mikroskopets Anvendelse til Bjærgarternes Studium under Mænd som Sorby, Vogelsang, Zirkel, Rosenbusch, Brøgger m. fl. At den geologiske Videnskab ogsaa for mangfoldige af det praktiske Livs Foretagender vil komme til at spille den største Rolle som Raadgiver og Vejleder, efterhaanden som det nøjere Kendskab til de enkelte Landes geologiske Forhold bliver større, have de fleste civiliserede Landes Regeringer efterhaanden indset, hvorfor der er blevet oprettet mange statsunderstøttede »geologiske Undersøgelser« (s. d.). *K.R.*

I Norge kan den geologiske Udforskning af Landet først siges at begynde med 19. Aarh.; efter at først en Række fremragende udenlandske Geologer (navnlig L. v. Buch, J. Fr. Ludw. Hamman, C. F. Naumann) havde paavist en Række interessante Forhold under deres Rejser, begyndte et mere systematisk Studium af Landets G., navnlig gennem B. M. Keilhau (1797—1858), en Elev af den første Professor i G. ved Christiania Universitet J. Esmark og selv Professor smst. efter ham; Keilhau's Hovedfortjeneste var Udgivelsen af det første geologiske Kort over Norge med Tekst (*Gaea Norvegica*, 1838 — 50); i dette Arbejde og i hans talrige øvrige Publikationer er samlet en Mængde flittige Iagttagelser, som har dannet Grundlaget for alle senere Forskere. Keilhau's Eftermand Prof. Th. Kjerulf fik 1858 grundlagt »Norge's geologiske Undersøgelse«, der har udgivet en Række geologiske Kort over Landet (Oversigtskort 1864—66 og 1878, samt Rektangelkort i Maalestok I : 100,000, især over Omgivelserne af Christiania, Bergen og Trondhjem, desuden Jordbundskort); efter at have udgivet en Mængde vigtige Afhandlinger (om Christianiafeltet, om Ertsforekomster, om Istiden, om Grundfjældet og Sparagmitformationen o. s. v.) samlede Kjerulf Hovedresultaterne af sit Livs Arbejde i det sammen med Oversigtskortet (af 1878) udgivne Værk: »Udsigt over det sydlige Norge's G.« Blandt Kjerulfs samtidige kunne nævnes T. Dahll og Karl Pettersen; den sidste har skrevet en Række Afhandlinger om det nordlige Norge's G. I den sidste Del af 19. Aarh. have vigtigere Arbejder over Norge's G. navnlig været offentliggjorte af Prof., Dr. W. C. Brogger (Arbejder over Christianiafeltet), Prof. A. Helland (Undersøgelser over Istidens Mærker og Jordbundsforhold), Dr. H. H. Reusch (Bestyrer af Norge's geologiske Undersøgelse; Arbejder over Bergenshalvøen og krystallinske Skifere paa Vestlandet) samt Prof. J. H. L. Vogt (Undersøgelser over norske Ertsforekomster). (Litt.: »Mineralogi og G.« — af Prof. J. H. L. Vogt — [i Henrik Jæger's »Ill. norsk Literaturhistorie«, Bd. II, 2, P. 122—32]. Fortegnelse over norsk geologisk Litteratur findes dels i Kjerulfs »Udsigt over d. sydl. Norge's G.«, dels, for 1890—95, i Norge's geologiske Undersøgelse, »Aarbog for 1894—95« (Chra. 1896). *W.C.B.*

G.'s Historie i Danmark kan først siges egentlig at begynde efter Slutn. af 19. Aarh.'s I. Fjerdedel; hvad der tidligere var fremkommet af geologiske Arbejder var kun spredte mere tilfældige Studier udførte af Ikke-Fagmænd. Af disse fortjene dog følgende at nævnes: Arkivtegneren og Antikvaren Søren Abildgaard (1718—91) udgav 1759 sin smukt udstyrede »Beskrivelse over Stevns Klint og dens naturlige Mærkværdigheder«, der paa et virkelig naturvidenskabeligt Grundlag giver en meget nøjagtig Monografi af Klinten, dens forskellige Lag og de vigtigste deriværende Forsteninger. Biskop Erik Pontoppidan (1698—1764) har i sin »Danske Atlas« [1763—81, efter Pontoppidan's Død udgivet af Hans de Hofman] foruden meget andet ogsaa hist og her ret gode geologiske Beskrivelser af de forskellige Landsdele og de vigtigste geologiske Lokaliteter. Langt mere end nogen af disse maa dog Jakob Hornemann Bredsdorff (1790—1841) fremhæves. Hans mangesidige Begavelse har sat sit uudslettelige Sporogsaai Geofysikken (Udarbejdelse af Højdekort med ækvidistante Kurver over hele Europa), og hans »Begyndelsesgrunde af Geognosien« [Kbhvn. 1827] er faktisk til Dato (1897) den eneste danske Lærebog i Geognosi, der eksisterer. Han veg dog snart ganske Pladsen for J. G. Forch-

hammer (1794—1865), der var i Besiddelse af langt mere praktiske Evner til at naa frem og faa Publikums Øre og desuden støttedes af H. C. Ørsted's mægtige Indflydelse. Bredsdorff rettede derfor sine glimrende Evner paa helt andre Omraader og naaede her store Resultater, som først i den nyeste Tid have vundet fortjent Paaskønnelse. Den følgende Tidsperiode fra Forchhammer's første Optræden som Geolog til hans Død (1865) er saa ganske præget af ham og hans Arbejder, at der næppe nok findes nogen anden nævneværdig dansk Geolog i denne Periode. Derimod blev der fra Zoologen Japetus Stenstrup's Side (1813—97), ganske uafhængig af Forchhammer, leveret epokegørende Arbejder paa den yngste Kvartærgeologis Omraade (Lagfølgen i Tørvemoserne 1837, Køkkenmøddingerne 1848). Zoologen O. A. L. Møreh's (1828—78) fortrinlige konkyliologiske Kundskaber kom derimod kun for en ringe Del den danske G. til gode. H. C. W. Puggaard (1823—64) gav 1851 en udførlig, fortrinlig illustreret Monografi over Møens Klint, og C. I. Fogh har ligeledes i sine »Geognostiske Skitser fra Møen« [Kbhvn. 1857] givet et ganske paaskønnelsværdigt Arbejde over samme Tema. Forchhammer indtog dog en altovervældende Førerstilling. Hans rastløse Aand har berørt næsten alle Emner saavel i den almindelige G. som i den kemiske G. og i mange Punkter af Danmark's specielle G., men i meget faa af hans Arbejder har han givet sig Tid til blot nogenlunde udtømmende at behandle de paagældende Spørgsmaal, og hans Doktrinarisme ledte ham hyppig fejl (se i øvrigt Forchhammer). Forchhammer's Efterfølger J. F. Johnstrup (1812—94) besad ingenlunde nogen rig Produktionsevne paa det videnskabelige Omraade, men har ved sin sobre omhyggelige Behandling klaret adskillige vigtige Spørgsmaal vedrørende Danmark's G. Ved Oprettelsen af den af Staten understøttede »Danmark's geologiske Undersøgelser« 1888 traadte det geologiske Studium i Danmark ind i et rationelt Spor. Ogsaa de siden 1876 i en lang Aarrække under Johnstrup's Ledelse drevne geologiske Undersøgelser i Grønland have vakt fortjent Paaskønnelse i Indland og Udland, om end de nærmere have været drevne i almindelig naturhistorisk og geografisk end i egentlig specialgeologisk Retning.

Af specielle Værker vedrørende G.'s Historie kunne nævnes: Hoffmann, »Geschichte d. Geognosie« [Berlin 1838], Cotta, »Beiträge z. Gesch. d. G.« [Leipzig 1877] og de udmærkede Kapitler: »Ur geologiens historia« i A. G. Nathorst, »Jordens historia« [Stockholm 1894]. Med Forbigaaelse af alle ældre Værker, som nu kun have historisk Interesse, kunne følgende Haandbøger i G. nævnes: Bischof, »Lehrbuch d. chem. und physikal. G.« [Bonn 1863—66], Roth, »Allgemeine und chem. G.« [Berlin 1879], Gümbel, »Grundziige d. G.« [Kassel 1884], H. Credner, »Elemente d. G.« [Leipzig, nyeste Udg. 1891], Dana, »Manual of geology« [Philadelphia, nyeste Udg. 1880], Geikie, »Textbook of geology« [Lond. 1885], Neumayr, »Erdgeschichte« [Leipzig 1886], Lapparent, »Traité de G.« [3. Udg. 1893], A. G. Nathorst, »Jordens historia« [Stockholm 1894]. I Eduard Sues's, »Antlitz d. Erde« [Leipzig og Prag, I—II Bd. 1885—88] haves en med stærk Fremhæven af de geologiske Synspunkter lige saa storslaaet i det hele som nøjagtig i det enkelte ypperlig udarbejdet Jordbeskrivelse, et første Rangs monumentalt Værk, som næppe nogen anden af de beskrivende Naturvidenskaber har Mage til. Om Haandbøger vedrørende Palæontologi og Petrografi s. d. Art. *K. R.*

Geologiske **Kort** ere Landkort, paa hvilke der med Farver og Signaturer er indlagt Betegnelsen for Jordlagene paa Kortomraadet. De kunne dels angive Jordlagene lige i Overfladen — Overfladekort — dels de dybere liggende Dannelser — Undergrundskort — men kunne ofte være en Kombination af begge. Maalestokken, i hvilke saadanne g. K. ere udarbejdede, er højst varierende, efter som Kortet skal benyttes som. Specialkort, som Oversigtskort, eller maaske tjene til rent praktiske Øjemeds Fremme (Grubekort, agronomisk Kort o. s. v.). For mange af det praktiske Livs Foretagender er et godt g. K. i høj-Grad af Betydning, hvilken Anskuelse ogsaa efterhaanden mere og mere vinder Udbredelse, saa at der i de fleste Stater er oprettet Institutioner, ved hvilke der er ansat »Statsgeologer« til Optagelsen af g. K., geologiske Profiler og Udarbejdelsen af geologiske Beskrivelser af de paagældende Lande. Efter Foranstaltning af den internationale Geologkongres i Bologna (1881) udgives der for Tiden (1897) et stort geologisk Atlas over hele Europa i I : 1,500,000 i 49 Blade, og fra ældre Tid haves flere lignende i forskellige Maalestokke. Disse Oversigtskort ere dog i Reglen ikke synderlig nøjagtige, særlig hvad de yngre Dannelser angaar, da man i de fleste Lande endnu mangler gode Specialkort over hele Landet. *K. R.*

Geologiske Orgler kaldes undertiden de i visse Kalk- eller Gipsbjærge forekommende cylindriske Huller, der ofte opnaa en temmelig stor Dybde. De ere dels dannede som »Jættegryder« (s. d.), dels kunne de skyldes nedsivende Vands opløsende Virkninger. *K. R.*

Geologiske Selskaber ere Foreninger af Personer med større eller mindre geologisk Uddannelse. I næsten alle civiliserede Lande findes g. S., hvis Formaal søges naaet ved Afholdelse af Foredrag, Ekskursioner til geologisk seværdige Punkter, Udgivelse af Tidsskrifter o. s. v. Formaalet kan dels være at opdyrke visse specielle Sider af den geologiske Videnskab, dels paagældende Lands Geologi i Alm. Nogle af de vigtigste g. S. ere: i Frankrig: *Société géologique de France*, i England: *Geologicai Society of London* og *Royal Geological Society of Ireland*, i Tyskland: »Deutsche geologische Gesellschaft in Berlin«, i Sverige findes i Stockholm »Geologiska Föreningen«, der tæller et stort Antal inden- og udenlandske Medlemmer og har bidraget ganske overordentlig til at hæve Geologiens Studium i de nordiske Lande. 1895 blev der ogsaa i Danmark stiftet en geologisk Forening (af Museumsinspektør V. Hintze), der allerede (1897) tæller op imod 100 Medlemmer og udgiver »Meddelelser fra dansk geologisk Forening«. *IC R.*

Geologiske Undersøgelser med Statsunderstøttelse foretages nu i næsten alle civiliserede Stater i og uden for Europa. De have i Reglen til Formaal ad videnskabelig Vej at lære paagældende Landes Jordbundsbeskaffenhed at

kende og ved geologiske Kort og Profiler at konstatere de geologiske Forhold. Siden 1888 foretages ogsaa i Danmark saadanne statsunderstøttede Undersøgelser, hvis Resultater foreligge i en Række Afhandlinger til Oplysning om Sjælland's og Bornholm's geologiske Forhold. (Se i øvrigt Beskrivelsen af de forskellige Lande). *K. R.*

Geologisk **Formation** se Formation.

Geologisk Profil er en figurlig Gengivelse, i Reglen i formindsket Maalestok, af en virkelig eller tænkt lodret Snitflade gennem et Antal Jordlag, hvis indbyrdes Lejringsforhold og Lagstilling man derved stræber at klargøre. G. P. anvendes i udstrakt Maalestok i den statigrafiske Geologi, og et vel udført g. P. maa anses for at være et af de ypperligste Midler, der haves til Oplysning af Lagstillingen. I ældre Tid nøjedes man tit med en efter Øjemaal udkastet Tegning, hvori der ikke altid blev gjort skarp Skel mellem de virkelig synlige og de formodede Lagstillinger. Den nyere rationelle Geologi bestræber sig derimod i langt højere Grad ved Opkonstruktionen af g. P. at give et fuldstændig naturtro Billede af Forholdene sete fra et geologisk Synspunkt. Man tager derfor tit i stort Maal sin Tilflugt til mekaniske Midler saasom Opmaaling, Nivellement, Tegneprisme, Fotografi etc. Da almindelige Profiler af løse Jordlag, paa Grund af de i Naturen forekommende Nedskæringers ringe Dybde, ofte have en uforholdsmæssig Længde i Forhold til Højden, er man ikke sjælden nødt til at overdrive Højdemaalene et vist Antal Gange i Forhold til Længdemaalene, hvorved Profilet bliver fortrukket og ikke længere giver et sandt Billede af Lagstillingen, idet alle Hældningsvinkler blive forstørrede. Men selv et saadant fortrukket Profil kan ofte, naar det studeres paa rette Maade, være meget oplysende. *K. R.*

Geomantik (græ.), -Varseltagning af Jorden, af underjordiske Lyde, Knagen og Bragen, Jordskælv. Saadanne Varsler ere ifølge Sagens Natur temmelig sjældne og dertil stedlig stærkt begrænsede; Ordet anvendes derfor ogsaa almindelig som Betegnelse for en anden gammel Spaadomskunst, Punktérkunsten (s. d.), hvortil Jord eller Sand sædvanlig benyttedes. *Alfr. L.*

Geomēter (græ.) kaldes den, der beskæftiger sig med Geometri; ogsaa den, der beskæftiger sig med Landmaaling, i Modsætning til Geodæt (s. d.), Topograf (s. d.) og Trigonometrer (se Triangulator).

Geometri (græ.) er det Afsnit af den rene Matematik, der beskæftiger sig med Rumstørrelserne o: med Punkter, rette og krumme Linier, Flader og Legemer. Den deles i Plangeometrien, der behandler Figurer, beliggende i samme Plan, og Rumgeometrien eller Stereometrien, hvori samtlige Rumstørrelser undersøges.

De første Spor af G. træffe vi hos Ægypterne, der gennem Landmaaling og Bygningskunst lededes til at beskæftige sig med, hvad vi kalde elementær Plangeometri. Denne behandler rette Linier, Cirkler og de Figurer, som de danne (Polygoner, Cirkelafsnit m. m.), og udvikler Sætninger om Længder og Vinkler paa disse Figurer, om deres Fladeindhold, om deres Kongruens, i Symmetri og Ligedannethed. I den elementære Rumgeometri læres paa lignende Maade om Figurer, dannede af Punkter, rette Linier og Planer (Hjørner, Polyedre), samt om Cylindre, Kegler og Kugler, særlig om deres Rumfang og deres krumme Overfladers Arealer. Grækerne, hvis tidligste matematiske Forfattere have været under Paavirkning af Ægypterne, hævede den elementære G. omtrent til dens nuværende Standpunkt; i Eukleides's Elementer findes det meste af, hvad de have ydet, samlet i en skarp logisk Fremstilling, støttet til bestemt udtalte Aksiomer. Men den græske G. naaede væsentlig ud over det elementære. Apollonios gav en ret fuldstændig Keglesnitslære, til Dels ved samme Fremgangsmaade i som den analytiske G. (se nedenf.), dog at de Operationer med Koordinaterne, som ere udtrykte i vore Ligninger, hos ham fremstilles ved geometriske Konstruktioner. Archimedes bestemte, mest ved infinitesimale Metoder, plane Fladeindhold, begrænsede af Keglesnit og enkelte andre Kurver, Arealet af Kuglens Overflade samt Rumfang af Legemer, begrænsede af Omdrejningskeglesnitsflader. Om den plane og sfæriske Trigonometri, hvormed Grækerne for de astronomiske Anvendelsers Skyld ogsaa beskæftigede sig, henvises til de paagældende Artikler.

Med de nævnte store Matematikere kulminerede den græske G., saa at den efter dem ikke har noget betydeligere Fremskridt at opvise. Inderne berigede ikke G., og hos Araberne findes kun i Trigonometrien noget væsentlig nyt. Det samme maa siges om de europæiske Nationers Bidrag til G. i Middelalderen, og da en stærk Udvikling af Matematikken i Europa begyndte med den nyere Tid, var det inden for Algebraen, at den først viste sig.

Behandlingen af G. genoptoges i 17. Aarh. af Desargues, Pascal o. fl., der ved at anvende den projektive Metode (se nedenf. under Projektivgeometrien) baade fortsatte den græske G., hvori der fandtes Spirer til denne Metode, og bleve tidlige Forløbere for 19. Aarh.'s. Desargues fremsatte Læren om Pol og Polar med Hensyn til Keglesnit og indførte den saakaldte Involution. Denne er en Forbindelse mellem tre eller flere Punktpar paa en ret Linie, som kan udtrykkes f. Eks. ved, at et System af Cirkler gennem to faste Punkter skærer Linien i disse Punktpar; ligge de to faste Punkter paa samme Side af Linien, ville to af Cirklerne røre Linien, og de to Røringspunkter (Involutionens Dobbeltpunkter) ligge harmonisk til ethvert af Punktparrene. Denne Forbindelse, som gælder for enhver Projektion af Punktparrene, spiller en meget vigtig Rolle i Projektivgeometrien.

Men denne Undersøgelsesmaade blev stillet i Skygge af Algebraens Anvendelse paa G., saaledes som den fremtraadte i Descartes'es analytiske G. (1637). I denne bestemmes et Punkt i Planen ved sine Koordinater (s. d.), f. Eks. ved Afstandene fra to faste, paa hinanden vinkelrette Liniers (Koordinataksers) Skæringspunkt til Punktets retvinklede Projektioner paa Linierne. For at Punktet skal være entydig bestemt, er det nødvendigt at regne de nævnte Afstande positive eller negative, efter som de gaa til den ene eller den anden Side fra Koordinataksernes Skæringspunkt. I den analytiske G. bruger man i det hele meget at vælge

positive Retninger paa Linier og regne et Stykke *AB* paa en Linie positivt, hvis man ved at gaa fra *A* til *B* bevæger sig i positiv Retning, ellers negativt. En Kurve fremstilles ved en Ligning med kun to variable Størrelser (de løbende Koordinater), idet den indeholder alle de Punkter, hvis Koordinater, indsatte i Stedet for de løbende, tilfredsstille Ligningen, og ingen andre. Saaledes har f. Eks. en Cirkel med Centrum i Koordinataksernes Skæringspunkt og Radius = *r* Ligningen $x^2 + y^2 - r^2$, idet *x* og *y* betegne de løbende Koordinater. (Om Kurvernes Ligninger se de respekt. Art.). Koordinaterne til to Kurvers Skæringspunkter finder man ved at løse deres Ligninger med Hensyn til de løbende Koordinater; Kurverne røre almindelig hinanden, hvis to Skæringspunkter faa de samme Koordinater. Den analytiske G.'s Begyndelsesgrunde gaa naturligvis ud paa at danne Ligningerne for rette Linier og Keglesnit, der blive af henholdsvis 1. og 2. Grad, samt Ligningerne for de sidstes Tangenter, paa at bestemme Udtryk for Afstande og Vinkler m. m. Et Fortrin ved den analytiske G. er, at Vejen til at føre et Bevis eller løse en Opgave o: Opskrivningen af de nødvendige Ligninger, frembyder sig af sig selv, saa at Vanskelighederne først møde ved den algebraiske Behandling og i Reglen kunne overvindes, om end stundom gennem besværlige Regninger, medens det i den rene G. kommer an paa en heldig Idé. Paa den anden Side er den rene G.'s Løsninger ofte langt simplere, fordi man i den analytiske G. tvinges til at bruge en bestemt Definition paa en Kurve, nemlig dens Ligning, der ikke altid er bekvem for den foreliggende Opgave. Denne ny Behandlingsmaade af G., der aabnede umaadelige Felter for Undersøgelser, som f. Eks. de ved algebraiske Ligninger fremstillede Kurver, drog naturligvis for lange Tider Matematikernes Opmærksomhed paa sig i høj Grad. Igennem de Opgaver, som den frembød: Bestemmelser af Tangenter, Buelængder og Arealer, bidrog den mægtig til Opfindelsen af Differential- og Integralregningen (s. d.) og udvikledes selv ved den Hjælp, som den fik fra disse Videnskaber. Clairault, Joh. Bernoulli og Euler udvidede den analytiske G. til Rummet, hvor man almindelig anvendte tre paa hverandre vinkelrette Koordinatakser gennem samme Punkt. Herred aabnedes Vejen til at klassificere Flader og Rumkurver og til, støttet paa Differential- og Integralregningen, at bestemme Tangentplaner og Tangenter, undersøge Krumningsforhold, beregne Buelængder, krumme Fladers Arealer samt Rumfang, begrænsede af krumme Flader. Da Bogstavbetegnelser for Koordinater og Konstanter i Ligninger lige godt kunne betyde reelle og imaginære Størrelser, taler man i analytisk G. om imaginære Punkter, Linier og Planer, hvorved Sætningerne faa en kortere og mere afrundet Form; man kan f. Eks., naar imaginære Skæringspunkter medregnes, sige, at to Keglesnit almindelig skære hinanden i 4 Punkter.

Den syntetiske G., som den ikke-analytiske hyppig kaldes, uagtet ingen af dem holder sig strengt til enten den analytiske eller den syntetiske Metode (se Analyse), kom først i Flor igen i Beg. af 19. Aarh., efter at man gennem Monge's Deskriptivgeometri var bleven fortrolig med Konstruktioner i Rummet. Det var Projektivgeometrien, der nu ved Poncelet's fortrinlige Arbejder tog et stærkt Opsving. Dens Metode er at overføre Egenskaber fra en Figur til en anden, der er Centralprojektion (se Deskriptivgeometri) af den første. Det maa altsaa afgøres, dels hvilke Figurer der kunne være hinandens Centralprojektioner, dels hvilke Egenskaber der ere projektive o: kunne overføres. Da man fra den græske G. vidste, at ethvert Keglesnit er Centralprojektion af en Cirkel, begyndte man naturlig med at føre Sætninger fra denne over paa Keglesnittene, hvorved man benyttede de projektive Egenskaber ved Punkter paa en ret Linie: at ligge harmonisk eller at danne en Involution. Egenskaber, som at to Længder eller to Vinkler ere lige store, der oprindelig betragtedes som ikke projektive, er det efterhaanden lykkedes at indbefatte som specielle Tilfælde i projektive. Samtidig med Projektionen udvikledes ogsaa de reciprokke Polarers (s. d.) Metode af Brianchon og Poncelet, og Dualiteten (s. d.), navnlig af Gergonne. Chasles og Steiner gik en noget anden Vej ved deres Undersøgelser af Keglesnittene. Idet ved Punktrække forstaas en Række Punkter paa en ret Linie og ved Liniebundt en Samling Linier i samme Plan og gennem samme Punkt, og idet to Punktrækker eller to Liniebundter kaldes projektive, naar de kunne bringes til at være hinandens Centralprojektion, ville Forbindelseslinierne mellem til hinanden svarende Punkter i to projektive Punktrækker i samme Plan være Tangenter til eet og samme Keglesnit, og Skæringspunkterne mellem til hinanden svarende Linier i to projektive Liniebundter ligge paa eet og samme Keglesnit. Paa de Sætninger, som man kan udlede ved at støtte sig paa disse Definitioner af Keglesnittene, kunne baade Projektion og Dualitet anvendes. De nævnte Matematikere gave lignende Definitioner paa andre Kurver, baade plane og ikke plane, og paa Flader; en vindskæv Hyperboloide vil saaledes være det geometriske Sted for Forbindelseslinierne mellem til hinanden svarende Punkter i to projektive Punktrækker, der ikke ligge i samme Plan. Medens denne Behandlingsmaade af G. bruger Længder i Definitionen paa Dobbeltforholdet (s. d.), der anvendes ved Afgørelsen af, om f. Eks. Punktrækker ere projektive, undgaar »G. der Lage«, grundlagt af v. Staudt (1847), der ogsaa er støttet paa Projektiviteten, al Benyttelse af Maal. Som i analytisk G. betragtes ogsaa her imaginære Punkter, Linier og Planer, kun naturligvis med andre Definitioner.

Samtidig udvikledes ogsaa den analytiske G. videre. Man lærte at reducere de algebraiske Vanskeligheder ved en Opgaves Løsning betydelig, navnlig ved Metoder af Plücker og Lanmé. Et stort Fremskridt var Indførelsen af Mobius'es og Plücker's Trekantskoordinater (se Koordinater); en ved Hjælp af disse bevist Sætning vil kunne underkastes den dualistiske Omformning og vil gælde for enhver Centralprojektion af den forelagte Figur, medens et ved retvinklede Koordinater ført Bevis kun gælder for det System af ligedannede Figurer, som man faar ved forskelligt Valg af den Enhed, hvori Koordinaterne ere maalte. Indførelsen af flere Slags Koordinatsystemer gør i øvrigt Grænsen mellem ren og analytisk G. flydende, idet man altid, naar en

Kurve er defineret som geometrisk Sted f. Eks. for to bevægelige Kurvers Skæringspunkter, kan betragte de Parametre, der bestemme disse to Kurver, som Koordinater. — Den analytiske G. har særlig undersøgt de algebraiske Kurver o: de ved algebraiske Ligninger fremstillede, og har for dem bevist almindelig gældende Sætninger. Af disse kunne fremhæves de Plücker'ske Ligninger mellem en Kurves Orden (Antallet af dens Skæringspunkter med en vilkaarlig ret Linie), Klasse (Antallet af Tangenter til den fra et vilkaarligt Punkt) og Antallene af dens Dobbeltpunkter, Spidser, Dobbelttangenter og Vendetangenter. De her nævnte Antal benyttes som Inddelingsgrundlag for Kurverne i Antalgeometrien, der i sine Opgaver kun bruger Ligningernes Grader og som Løsninger faar Antal, hvilke altsaa, for saa vidt der spørges om en Kurve, kunne definere denne. Antalgeometrien, der ogsaa er udvidet til Rummet, er væsentlig udviklet af Plücker, Cayley, Chasles, Jonquiéres og Zeuthen. Den meget omfattende geometriske Metode: at transformere en Figur, hvoraf Projektionen er et specielt Tilfælde, og som bestaar i at danne en anden Figur, hvis Punkter paa bestemt Maade svare til den forelagtes, for at overføre Sætninger fra den ene til den anden, er ogsaa bleven udviklet gennem den analytiske G., særlig af Cayley og Cremona. Hvis Koordinaterne til Punkterne i hver af de to Figurer ere udtrykte lineært ved Koordinaterne til de tilsvarende Punkter i den anden Figur, kaldes Transformationen lineær.

Af geometriske Undersøgelser fra 19. Aarh. kunne endnu nævnes den ikke-euklidiske G. (se Eukleides) og G. med flere end tre Dimensioner (se Dimensioner), men Matematikernes Interesse har i de sidste Tiaar i høj Grad vendt sig fra G. til Funktionsteorien. *Chr. C.*

Geometrīdae se Maalere.

Geometrisk Middeltal (mat.) for n Tal er den n'te Rod af deres Produkt. *Chr. C.*

Geometrisk Progression d. s. s. Kvotientrække (s. d.).

Geometrisk Række d. s. s. Kvotientrække (s. d.).

Geometrisk Sted. Alle de Punkter i en Plan, der have en vis Egenskab, ville almindelig danne en Kurve, der indeholder dem og ingen andre Punkter; denne Kurve kaldes deres g. S. Paa lignende Maade ville i Rummet Punkter med en vis Egenskab til g. S. have en Flade. Saaledes er det g. S. for Punkter med en given Afstand fra et givet Punkt i Planen en Cirkel, i Rummet en Kugle, begge med Centrum i det givne Punkt. Ved det g. S. for rette Linier med en vis Egenskab forstaas disse Liniers Indhyllingskurve (s. d.). *Chr. C.*

Geomys se Gopher.

Geonim se Gaon.

Geonomī (græ.), Læren om Jordarter.

Geophāgus se Flodlæbefisk.

Geophilīdae se Skolopendre.

Geoplanidae se Turbellarier.

Geoplastik (græ.), Fremstilling af Jordens Relief eller enkelte Dele af samme.

Geoponĭci, Landbrugsforfattere, se Geoponika.

Geoponĭka er Navnet paa et græsk Værk i 20 Bøger om Landbrug, som i 10. Aarh. e. Chr. Kassianos Bassos forfattede paa Foranledning af den byzantinske Kejser Konstantinos Porfyrogennetos; han benyttede derved i rigt Maal sine Forgængeres Skrifter, navnlig Vindanios Anatolios, der under Kejser Julian havde samlet de ældre Skrifter om Landbrug i et stort Værk paa 12 Bøger. Udg.: Beckh, *Geoponica s. Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae* [Leipzig 1895]. *K. H.*

Georg, Sankt (i Danmark St. Jørgen), er en Helgen fælles for Katolikker og Muhamedanere; de sidste kalde ham Ghergis. Han var en kappadokisk Kristen, Kriger af fornem Herkomst, der 306 led uhørte Pinsler og til sidst dræbtes for sin Tro i Nikomedien under Diokletian. Saaledes fortælle de ældste græske og senere latinske Beretninger fra 4., 6. og 8. Aarh. Den gyldne Legende fra 13. Aarh. føjer til dette Beretningen om, at St. G. ved Berytus i Syrien befriede en Prinsesse Kleodolinde fra en Drages Vold, og det er paa denne Bedrift, at St. G.'s Berømmelse som Krigerhelgen er grundlagt. Muligvis har der eksisteret en kristen Martyr af Navnet G., hvis Pinsler de ældste Legender behandle, men Bedriften med Dragen er et Folkesagn, som senere er knyttet til, optegnet af Korsfarere og af dem bragt til Vesten. Dragekampen er et fælles arisk Sagn; til Grund for St. G.'s Bedrift ligger et lokalt. Oldkirken optog Dragen og Slangen som Symbolet for det onde; 38 Helgener og 4 Helgeninder fremstilles som Drageovervindere. G.'s Navn (Agerdyrkeren) gjorde ham til Vaarens Helgen, Nattefrostens Bekæmper, og hans Dag sattes til 23. Apr. paa Skellet mellem de 2 Aarstider. Han blev ogsaa Farsoters Overvinder, og Pesthuse bare hans Navn. Der er gættet meget paa, hvem den oprindelige kristne St. G. har været, og mange have samlet sig om den arianske Biskop Georg Kappadox, der fordrev Athanasios fra Alexandria og senere blev dræbt af Hedningerne (361). Athanasios giver et frastødende, men højst partisk Billede af ham, og hans Identitet med St. G. er bleven stærkt angreben, særlig af Engelskmænd, der ikke ville taale en berygtet Person som Værnehelgen for Land og Ridderordener. Et Træk i den gyldne Legende tyder paa, at Georg Kappadox kan have sin Part i Helgenen. Der siges, at Kejser Diokletian lod tilkalde en fornem Troldmand, Athanasios, hvis Undergerninger skulde overgaa St. G.'s. I den tidlige Middelalder bleve St. G., St. Martin, St. Jakob, St. Michael (de beredne Helgener) satte i de stærke Guders Sted og raadede for Slagenes Udfald, ofte paakaldte af begge Hære. St. G. blev særlig Rytteriets Helgen og Værnehelgen for mange Riger; hans Dragekamp lokaliseredes overalt, blot et St. Jørgens-Hus fandtes i Nærheden (f. Eks. ved Svendborg), eller hans Dragekamp fandtes i et Byvaaben (f. Eks. i Holstebro). At han »sad fast i Sadlen« har gjort ham til Sadelmagernes Helgen, hans Navn til Agerdyrkernes. *Bernh. O.*

Georg (Jørgen), dansk Prins, Søn af Kong Frederik III af Danmark og Sofie Amalie, født 21. Apr. 1653, død 1708. Moderen elskede ham højt og ansaa ham egentlig for nærmest berettiget til Tronen, da han var født efter Faderens Tronbestigelse. Herom blev der dog ikke Tale, og

han fik efter Frederik III's Død kun Penge og Vordingborg Amt samt nogle Herregaarde efter Faderens Testamente. 1668—70 og 1672—73 var Prinsen paa Rejser i Udlandet; 1673 blev der Tale om, at Polakkerne vilde vælge ham til Konge efter Kong Michael's Død. Enkedronningen var ivrig for Planen, og der sendtes en dansk Gesandt til Polen for at virke derfor. Sagen strandede imidlertid væsentlig paa Polakkernes Fordring om, at Prinsen skulde gaa over til Katolicismen, hvortil G. var utilbøjelig, og hvorom Gesandten ikke turde afgive noget Løfte. I den skaanske Krig deltog Prinsen og kæmpede sammen med Christian V i Slaget ved Landskrona. 1683 ægtede han efter Frankrig's Forslag den engelske Prinsesse Anna, Datter af Hertugen af York, den senere Jakob II. Han kom dog ikke derved til at øve nogen politisk Indflydelse i England, hverken medens hans Hustru var Prinsesse eller efter at hun 1702 havde besteget Tronen. 1688 havde G. meget hurtig svigtet sin Svigerfader og sammen med sin Hustru sluttet sig til Vilhelm af Oranien, men Forholdet til denne var dog ikke altid godt, bl. a. paa Grund af Anna's nære Forhold til Lord og Lady Mariborough. Da Anna blev Dronning, vilde hun skaffe sin Gemal Kongetitelen, men dette lykkedes ikke, og nu saa lidt som tidligere fik G. reel Myndighed, uagtet han udnævntes til Generalissimus over Hæren og til Storadmiral. Englænderne vare mistroiske mod ham som fremmed, og G. havde ikke Evner til at gøre sig gældende. Engelske Forfattere have fældet meget haarde Domme over Prinsen og skaffet ham Ry for Dumhed; denne Dom anses dog nu for alt for haard, og Aarsagen søges mere i hans indesluttede og tilbageholdne Karakter og noget kejtede Væsen end i virkelig Mangel paa almindelig Begavelse. Han levede meget lykkelig med sin Hustru og roses af Samtiden for Mildhed og Hensynsfuldhed. Under hele sit Liv i England forblev han en god Ven af Danmark. (Litt.: Brasch, »Prins Georg af Danmark« [1890]; *Dictionary of national biography*, XXI; »Biogr. Leks.<, IX). *A. Frs.*

Georg Ludvig, Prins af Holsten-Gottorp, yngste Søn af Biskoppen af Lubeck Hertug Christian August, (1719—63). Han indtraadte i den preussiske Hær 1741, udmærkede sig i de schlesiske Krige og blev 1757 Generalløjtnant. Efter Slaget ved Torgau 1760 faldt han i Unaade hos Frederik II og søgte sin Afsked. Febr. 1762 blev han derpaa Feltmarskal i russisk Tjeneste under Peter III, men maatte faa Dage efter Zarens Mord forlade Landet for at overtage Statholderskabet over de storfyrstelige Dele af de holsten-gottorpske Lande. 1750 ægtede han Sofie Charlotte (født 1722), Datter af Hertug Frederik Vilhelm af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck og Enke efter Grev Alexander Ernst af Dohna-Wartberg. Begge døde med en Maaneds Mellemrum 1763. Hans eneste Søn, Peter (født 1755), blev 1823 Hertug af Oldenburg og døde 1829. *A. Frs.*

Georg I, Konge af Storbritannien og Irland (1714—27) samt Kurfyrste af Hannover, Søn af den hannoveranske Kurfyrste Ernst August og Sofia af Pfalz, en Datterdatter af Jakob I af England, født 28. Marts 1660, død 12. Juni 1727. Som Prins udmærkede han sig kun ved hæderlig Deltagelse i Kampen mod Tyrkerne 1683 og i Slaget ved Neerwinden 1693 mod Franskmændene. 1682 ægtede han Sofia Dorothea af Braunschweig-Lüneburg; hun fødte ham to Børn, Georg II og Sofia Dorothea, senere preussisk Dronning, men Ægteskabet blev ulykkeligt, da han var hende utro, og hun anklagedes for ulovligt Forhold til den svenske Eventyrer Kønigsmark. Denne omkom i det kurfyrstelige Palads i Hannover 1694. Ægteskabet opløstes, og Sofia Dorothea holdtes i Fangenskab til sin Død 1726 (Se i øvrigt Sofia Dorothea).

Efter Faderens Død 1698 tiltraadte G. Regeringen i Hannover, men 1701 tildelte *the Act of settlement* det hannoveranske Hus Arveretten i Storbritannien og Irland, hvor han succederede 1714 efter Dronning Anna's Død. Han havde aldrig vist nogen Interesse for det Rige, der kunde tilfalde ham, og viste det ej heller efter sin Ankomst til England. Han lærte ikke Engelsk og vedblev at staa for Englænderne som en fremmed. Den jakobitiske Rejsning 1715—16 kunde derfor let være bleven ham skæbnesvanger, men da den mislykkedes, styrkede den Huset Hannover's Stilling. Allerede før sin Tronbestigelse havde han knyttet Forbindelse med Whiggerne, da han meget vel vidste, at en stor Del af Toryerne vare hemmelige Jacobitter. Whig-Partiets lange Regimente begyndte under ham, og Townshend's, Stanhope's og Walpole's Ministerier afløste hverandre. G. vilde egentlig helst være absolut Herre, saaledes som i Hannover; men i øvrigt uden dybere Forstaaelse af engelske Forhold føjede han sig efter det parlamentariske System, der var begyndt under Vilhelm III. Hans Regering styrkede derfor den moderne engelske Parlamentarisme, og det fik Betydning, at han, der ikke forstod Engelsk, ophørte at møde i Kabinettet. Derved øgedes dettes Selvstændighed over for Kronen, og der skabtes Mulighed for den mægtige Premierministerstilling, som Walpole var den første, der indtog. Hans Forkærlighed for Hannover, hvor han til sidst opholdt sig mindst lige saa meget som i England, mishagede Englænderne, men fik mindre Betydning, da Hannover's udenrigspolitiske Interesser i hans Tid i Reglen faldt sammen med England's. G. var jævnt begavet, men blottet for enhver højere Interesse undtagen for Musik og manglede virkelig Dygtighed. Han var ukongelig i sin ydre Optræden og vakte med Rette Forargelse ved sine simple Sæder og ved at overøse sine tyske Elskerinder med engelske Pairier. Han var godmodig af Sindelag, men kunde ikke forliges med sin Familie, og mellem ham og Sønnen Georg II herskede der et ligefremt Had. Han døde paa en Rejse i Tyskland i Osnabrück og blev bisat i Hannover. (Litt.: *Dictionary of national biography* [Bd. XXI]; »Allgemeine deutsche Biographie« [Bd. VIII]; Havemann, »Geschichte der Lande Braunschweig und Luneburg« [Bd. 3, Gottingen 1857]; Mahon (Stanhope), *History of England from the Peace of Utrecht to the Peace of Versailles* [Bd. I—II, 1713—83, London 1837 ff.]; Lecky, *History of England in the 18. century* [Bd. I, London 1878]; Ranke, »Englische Geschichte« [Bd. 7, 3. Opl. Leipzig 1879]; Thackeray, *The four Georges* [London 1861 og senere]; Wright, *Caricature history of the Georges* [London 1867]). *A. Frs.*

Georg II, Konge af Storbritannien og Irland (1727—60), ovenn.'s Søn, Kurfyrste af Hannover, født 30. Oktbr. 1683 i Herrenhausen, død 25. Oktbr. 1760 i Kensington. 1705 ægtede han Caroline af Ansbach og kæmpede i den spanske Arvefølgekrig, hvor han udmærkede sig ved Oudenarde 1708. Forholdet til Faderen blev yderlig slet; det kom til offentlig Skandale, og G. var i lang Tid forvist fra Hoffet. 1727 blev han sin Faders Efterfølger og ønskede at fjerne Walpole. Meget snart anerkendte han dog Ministerens Uundværlighed, og Walpole's Stilling blev ikke mindre fast end tidligere. G. havde den Fordel, at han kunde tale Engelsk, men i øvrigt var hans Personlighed ikke mere værdifuld end Faderens; han havde som denne af aandelige Interesser kun Sans for Musik; han var smaalig og gerrig og holdt Elskerinder, skønt han var sin Hustru oprigtig hengiven. Hun var intelligent og havde politisk Indsigt, og indtil sin Død 1737 beherskede hun ham fuldstændig. Endnu efter dette Tidspunkt bevarede Walpole sin Indflydelse; men fra nu af begyndte Kongen at blive noget ked af Ministerens fredelige Politik. Det var imidlertid Folkestemningens og ikke Kongens Skyld, at Walpole 1742 maatte gaa af, men den krigerske Politik, der fulgtes af Lord Carteret, Kongens specielle Yndling, havde dog G.'s Sympati. Selv deltog han personlig i den østerrigske Arvefølgekrig og skaffede sig Popularitet i England ved sin Sejr ved Dettingen 1743, hvor han viste baade Mod og Koldblodighed. Prætendentens Oprørsforsøg 1745 syntes en Stund farlig, men Slaget ved Culloden 1746 tilintetgjorde enhver Fare for Stuarterne. 1748 sluttedes Freden i Aachen, men inden sin Død deltog G. i den preussiske Syvaarskrig. Lederen af England's Tolitik paa dette Tidspunkt var William Pitt (Chattam), hvem Kongen personlig nærede den største Uvilje imod, men hvem han dog i Juni 1757 omsider havde fundet sig i at gøre til ledende Minister, og hvem han rettede sig efter indtil sin Død. 1751 var hans ældste Søn med Caroline af Ansbach, Frederik, død; mellem dem havde der været et lige saa slet Forhold som mellem G. og hans Fader. Frederik's Søn, Georg III, blev udset til hans Efterfølger. Af G.'s andre Børn med Dronningen maa nævnes Vilhelm August, Hertug af Cumberland (1721—65), og Louise, gift med Kong Frederik V af Danmark. 1734 var Grevinde Wallmoden med Dronning Caroline's Tilladelse bleven G.'s Elskerinde; efter Dronningens Død fik hun Ophold i St. James og blev gjort til Grevinde af Yarmouth. (Litt.: *Dictionary of national biography* [Bd. XXI]; Stanhope, *History of England* [Bd. 2—4, 1713—83]; Lecky, *History of England in the 18. century* [Bd. 1—2, London 1878]; Jesse, *Memoirs of the court of London from the revolution in J688 to the death of G. II* [3 Bd., 2. Udg., London 1846]; Hervey, *Memoirs of G. II* [2. Opl. London 1854]; Walpole, *Memoirs of the reign of G. II* [3 Bd. 1848—51]; Thackeray, *The four Georges* [London 1861]; Wright, *Caricature history of the Georges* [London 1867]). *A. Frs.*

Georg III, Konge af Storbritannien og Irland (1760—1820) og Kurfyrste af Hannover, født i London 4. Juni 1738, død smst. 29. Jan. 1820. Han var Søn af Prins Frederik af Wales og Augusta af Sachsen-Gotha og blev ved Faderens Død 1751 Arving til England, hvor Bedstefaderen, Georg II, da regerede. Hans Evner vare ringe, hans Sind tungt, og med megen Tilbageholdenhed forenede han en betydelig Stædighed. Under Moderens Ledelse opdroges han til Tro paa de monarkiske Principper, der raadede i Tyskland's smaa Fyrstendømmer. Bolingbroke's ultra-konservative »Patriot King« blev en Slags politisk Lærebog for ham, Moderens stadige Omkvæd var: »*George, be a king*«, og tidlig opfordrede hun ham til engang at bryde de raadende Whig-Slægters Magt. Hans Opdragelse var i øvrigt streng og omhyggelig, og hans senere Liv blev mønsterværdigt, men hans svage Opfattelsesevne hindrede, at han i større Grad kunde faa Udbytte af Undervisningen.

Ved Georg II's Død besteg han 25. Oktbr. 1760 England's Trone og blev samtidig Kurfyrste af Hannover; et Aars Tid efter ægtede han 8. Septbr. 1761 Charlotte-Sofie af Mecklenburg-Strelitz. Hans Maal som Konge blev at gennemføre det personlige Kongedømme, saaledes at Ministrene fremgik af Kongens fri Valg, og medens hans to Forgængere, der aldrig regnedes for Englændere, aldeles ikke havde haft Betingelsen for at naa noget saadant, syntes der nu at frembyde sig visse Muligheder for den unge Konge, der var født og opdragen i England. Whiggerne vare nemlig uenige, og Torierne, der havde opgivet Haabet om at faa Stuarterne tilbage, vare nu villige til at slutte sig til den hannoveranske Familie, naar denne kunde befri dem for Whiggernes Regimente. Det lykkedes da Kongen ret hurtig at faa det bestaaende Ministerium Pitt-Newcastle styrtet, og Maj 1762 traadte Lord Bute, Kongens særlige Yndling, i Spidsen for Ministeriet for at gennemføre den kongelige Politik. Forsøget gjordes med de samme Midler, som Whiggerne anvendte for at bevare Flertallet i Underhuset, Køb af Vælgeres og Parlamentsmedlemmers Stemmer, men mislykkedes hurtig, da Bute, der var skotsk af Fødsel, ikke kunde vinde Englænderne, og Stemningen ophidsedes voldsomt mod ham. Kongen maatte derpaa 1763—65 finde sig i at have Lord Grenville til Minister, skønt dennes selvstændige Optræden stadig paa ny vakte hans største Forbitrelse. Han blev kun fri for ham ved at tage det udprægede Whig-Ministerium Rochingham, og heller ikke under de følgende Aars skiftende Ministerier lykkedes det Kongen at gøre sin Vilje gældende. Først 1770 fik han i Tory-Ministeren Lord North en Minister efter sit Ønske; paa Grund af Whiggernes Uenighed og ved Hjælp af et gennemført Bestikkelsessystem lykkedes det denne i 12 Aar at styre i Kongens Aand. I nogen Grad havde man ogsaa den almindelige Stemning for sig i denne Tid, idet Flertallet af Befolkningen delte Kongens Forbitrelse mod Amerikanerne, hvis Opstand var brudt ud 1776. Nederlaget i Kampen mod Amerikanerne og deres Forbundsfæller sprængte imidlertid 1782 dette føjelige Ministerium. Til sin store Forbitrelse maatte Kongen atter tage et Whig-Ministerium og begynde Fredsunderhandlinger. Hans Intriger sprængte det ene Ministerium efter det andet, og under de Vanskeligheder, der herved opstode, talte han om at trække sig tilbage til Hannover. Det endte dog med, at han maatte

underskrive Freden og tage den mest forhadte af j alle Parlamentsførerne, Charles Fox, til Minister. i Da gav Fox'es Forslag om Ordningen af Indien's ; Styrelse ham en Lejlighed til at komme af med dette Ministerium, idet det ved en Appel til »Kongens Venner« i Overhuset lykkedes at faa dette til at forkaste Forslaget. Den yngre Pitt modtog nu Ministerstillingen, trodsede Underhusets Flertal i Overensstemmelse med Toriernes Principper om Kongens fri Valg af Ministre og opnaaede derpaa ved en Opløsning Flertallet, da Befolkningen kun lidet følte sig tiltalt af den hid- ¦ tilværende Underhusmajoritet, der helt havde været ! bchersket af de store Whig-Godsejere.

Pitt styrede nu med stor Styrke, og Kongen var nogenlunde tilfreds hermed, skønt hans per- ; sonlige Indflydelse var yderst ringe. 1765 havde G. haft et Anfald af Sindssyge, og 1788 kom dette igen i en alvorligere Form. Det kom denne Gang saa vidt, at der vedtoges en Lov om et Regentskab; men før der blev Brug for denne, kom Kongen sig nogenlunde. Den franske Re- j volution fyldte ham med den største Harme, og ! han saa med Glæde Pitt aabne Kampen mod den; derimod stødte Pitt's Forsøg paa at gennemføre Katolikkernes Emancipation paa den stærkeste Modstand hos den fanatisk-protestantiske Konge, og da denne haardnakket vægrede sig ved at opfylde de Løfter, hans Minister havde givet Ir- ; lænderne, traadte denne tilbage 1801. Kongen fik ved denne Lejlighed et nyt Anfald af Sindssyge, et nyt Ministerium dannedes af Pitt's nærmeste Venner, og denne selv lovede ham ikke at genoptage Forslaget om Katolikkernes Emancipation. Fra 1804 blev da Pitt paa ny Minister, men efter hans Død 1806 maatte Kongen endnu en Gang finde sig i Ministeriet Fox, til denne døde. 1811 blev Kongen, der fra 1805 havde været blind, fuldstændig sindssyg og var i de 9 Aar, ¦ han endnu levede-, ude af Stand til selv at føre Regeringen. Regentskabet lagdes da i Hænderne paa hans Søn, Prinsen af Wales, den senere G. IV.

G. havde 9 Sønner: G. IV (se nedenf.), Frederik (Hertug af York 1763—1827), Vilhelm (Hertug af Clarence 1765—1837, Konge 1830—37), Edvard (Hertug af Kent 1767—1820, Fader til Dronning Victoria), Ernst (Hertug af Cumberland 1771—1851, Konge af Hannover 1837—51), August (Hertug af Sussex 1773—1843), Adolf (Hertug af Cambridge 1774—1850) samt to, der døde som Børn; desuden 6 Døtre: Charlotte (1766—1828, Dronning af Wiirttemberg), Augusta (1768—1840), Elisabeth (1770—1840, Prinsesse af Hessen-Homburg), Marie (1776—1857, Hertuginde af Gloucester), Sofie (1777—1848), Amalia (1783—1810). (Litt.: Mahon, *History of England 1713—83* [3.—7. Bd., Lond. 1837]; Lecky, *History of England in the 18th. century* [3.—6. Bd., Lond. 1878]; Thackeray, *The four Georges* [Lond. 1861]; Massey, *History of England during the reign of G. III*[2. Opl., Lond. 1866]; Anderson, *History of G. the thirds reign* [Lond. 1891]; Jesse, *Memoirs of the life and reign of G. III*[3 Bd., 3. Opl., Lond. 1867]; Wa1po1e, *Memoirs of the reign of G. III* i [4 Bd., 2. Opl., Lond. 1851]; *Correspondence of G. III with Lord North,* udgivet af Donne [2 Bd., Lond. 1867]). *P. M.*

Georg IV, Konge af Storbritannien og Irland, ovenn.'s Søn, født 12. Aug. 1762 i London, død 25. Juni 1830 i Windsor. Han viste sig allerede som Barn upaalidelig og uregerlig, og saa snart han blev voksen, begyndte han det ødsle, udsvævende Liv, han siden altid fortsatte. Hans Forhold til Faderen blev derfor særdeles slet, og hans Opførsel bidrog ikke lidet til G. III's Sygdom. En større Skandale kom for Dagen, da det i Underhuset droges frem, at han hemmelig havde ægtet en af sine Elskerinder, en Mrs. Fitzherbert. Charles Fox, der hørte til hans fortrolige Omgangskreds, stolede ved denne Lejlighed paa Prinsens Benægtelse og gik i Underhuset i Borgen for ham; men bagefter konstateredes det, at Prinsen havde løjet for Fox, og denne afbrød i Forbitrelse foreløbig al Forbindelse med ham. Siden skaffede hans Ødselhed ham atter og atter finansielle Vanskeligheder, og kun med stort Besvær lykkedes det i saadanne Tilfælde at faa Parlamentet til at bevilge de fornødne Penge.

Da Faderen blev vanvittig 1788, ønskede Whiggerne, der gennem Fox vare knyttede til Prinsen, at denne skulde have Regentværdigheden med fuld kongelig Magt, men Pitt satte betydelige Indskrænkninger igennem, og da Kongen ret hurtig kom sig nogenlunde, fik Prinsen slet ikke Magten. 8. Apr. 1795 giftede han sig med Prinsesse Caroline af Braunschweig efter at være skilt fra Mrs. Fitzherbert, men Forholdet mellem dem blev hurtig meget daarligt, og Forbindelsen med Mrs. Fitzherbert genoptoges. 5. Febr. 1811 fik han Regentmagten, foreløbig med visse Indskrænkninger. Man havde ventet, at han skulde give sit gamle Parti, Whiggerne, Magten, men, ganske blottet for Overbevisning, foretrak han nu at beholde Torierne, der ved den franske Revolution havde faaet Stemningen paa deres Side. Ved Faderens Død 1820 blev han Konge og fortsatte sin Politik fra Regenttiden, idet han kun blandede sig i Regeringsanliggender, naar han lededes af personlige Interesser.

Dronning Caroline levede imidlertid mest i Udlandet, og Kongen, der fra 1818 havde anklaget hende for Utroskab, satte et gennemført Spioneringssystem i Scene over for hende. Efter Tronskiftet vendte hun tilbage til England, men Kongen forlangte da Skilsmisse. Sagen, der vakte uhyre Opsigt, førtes for Parlamentet; Folkestemningen var helt paa Dronningens Side, og hendes Advokater kunde tillade sig de voldsomste Angreb paa Kongen; først og fremmest vandt Brougham Beundring ved sin skaanselsløse Kritik af Kongens Optræden. I Overhuset gennemførtes Skilsmissebeslutningen med 9 Stemmers Flertal, men den behøvede Underhusets Bekræftelse, og da denne ikke kunde ventes, toges Forslaget tilbage af Regeringen. Dronningen udelukkedes dog fra Kroningen og døde snart efter (1821). G. havde med Caroline af Braunschweig Datteren Charlotte (1796—1817), gift med Prins Leopold af Sachsen-Koburg 1816. (Litt.: Wallace, *Memoirs of the life and reign of G. IV* [3 Bd., Lond. 1832]; Ch. Bury, *Diary illustrative of the times of G. IV* [4 Bd., 2. Opl., Lond. 1844]; Hertugen af Buckingham, *Memoirs of the court of England during the Regency* [2 Bd., Lond. 1856] og *Memoirs of the court of G. IV* [2 Bd., 1859]; Greville, *Journal of the reigns of king G. IV and Wil-*

helm. IV [3 Bd., Lond. 1874]; Thackeray, *The four Georges* [1861]; Walpole, *History of England from the conclusion of the great war in 1815* [5 Bd., 2. Opl., Lond. 1880—86]). *P. M.*

Georg, Hertug af York, engelsk Prins, er født 3. Juni 1865, Søn af Prins Albert Edvard af Wales, blev 1892 ved sin ældre Broder Albert Victor's Død vordende Tronfølger og ægtede 6. Juli 1893 Broderens Forlovede, Victoria, Prinsesse af Teck, født 26. Maj 1867. Han er siden 1877 uddannet til Søofficer og blev i Jan. 1893 Kaptajn i Flaaden. *E. E.*

Georg V, Konge i Hannover 1851—66, født 27. Maj 1819 i Berlin, død 12. Juni 1878 i Paris, Sønnesøn af G. III og eneste Søn af Kong Ernst August. Han opdroges i strengt legitimistiske Grundsætninger og kom 1837 til Hannover, hvor Faderen straks efter omstyrtede den lovlige Forfatning. Allerede som Barn led han af en Øjensygdom, der efterhaanden gjorde ham helt blind; en Operation 1840 var frugtesløs. Spørgsmaalet, hvorvidt han med denne Legemsfejl kunde overtage Regeringen, afgjorde Faderen bekræftende, medens Forfatningen af 1833 havde givet Landdagen en Stemme med i Laget; han deltog ogsaa som Tronfølger i Statsraadets Møder. 18. Novbr. 1851 blev han Konge og lyttede straks villig til Ridderskabets Opposition imod de frisindede Forfatningsændringer, som 1848 havde medført; da de to første Ministerier ikke kunde bringe en Udsoning med Landdagen til Veje, tog han 1855 den reaktionære Borries til Førsteminister og lod ham ved Oktrojering omdanne Forfatningen til Bedste tor Adelens Forrettigheder og Kongemagtens Styrkelse. I de følgende Aar gennemførtes ny Indskrænkninger, Forvaltningen centraliseredes, og Embedsmændene gjordes helt afhængige som »kongelige Tjenere«, hvorhos Kongehuset udstyredes rigeligere end hidtil. 1859 ønskede han at yde Østerrig Hjælp og sluttede sig derefter til de andre Mellemstaters Regeringer i Modstanden mod Preussen's Planer om det tyske Forbunds Omordning. Nationalforeningen blev forbudt og forfulgt, og da Borries's Trusel om at ville søge fremmed Hjælp mod disse Enhedsbestræbelser blev betegnet i Bladene som Landsforræderi, ophøjede G. ham 1860 til Greve. For ham stod nemlig Hævdelsen af den suveræne Magtstilling som en Hovedopgave; Minderne om Welfernes Hus udvikledes til en formelig Kultus, og han drømte om dets fremtidige Storhed i et udvidet »nedresachsisk« Rige. Ligeledes vilde han fremme den højkirkelige Retning, men Forsøget paa at paatvinge Menighederne en ny, ortodoks Katekismus vakte 1862 en saadan Storm i Folket, at han maatte lade det falde og fjerne Borries. Han viste stor Iver i at understøtte Slesvigholstenernes Klager mod Danmark og kræve kraftige Skridt fra Forbundsdagens Side; derfor blev Hannover ogsaa 1863 den ene af Eksekutionsmagterne. Derimod misbilligede han senere Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark som stridende mod Legitimiteten og ligeledes den augustenborgske Bevægelse som udsprungen af revolutionære Lyster. Efter Borries's Afgang syntes han at ville slaa ind paa en friere Bane, men allerede 1865 brød han med de mere maadeholdne Ministre, bl. a. Windthorst, der krævede en ny Valglov, og vendte tilbage til den gamle Retning. Da Brudet truede mellem Østerrig og Preussen 1866, ønskede han vistnok at holde sig neutral; men hans Mistro til Preussen var for stærk og hans Tillid til Østerrig's Overmagt for stor, saa at han til sidst stillede sig paa dettes Side. Da han nu afslog Preussen's Opfordring om at tiltræde det ny nordtyske Forbund, blev Hannover besat af preussiske Tropper, og selv maatte han 28. Juni overgive sig med sin Hær; han drog til Hietzing ved Wien og udslyngede herfra 23. Septbr. en kraftig Indsigelse mod Hannover's Tilknytning til Preussen. I Septbr. 1867 sluttede han dog en Overenskomst med dettes Regering om Udlevering af hans Privatformue (17 Mill. Thaler); men da han vedblev at agitere mod Preussen og at understøtte de misfornøjede Hannoveranere, blev allerede i Februar næste Aar Overenskomsten tilbagekaldt og Formuen (»Welferfondet«) beslaglagt. End ikke Frankrig's Nederlag 1870—71 kunde formaa ham til at bøje sig for de fuldbragte Kendsgerninger. 1871 bosatte han sig i Gmunden, men tog 1876 Ophold i Paris for at søge Lægehjælp og døde her. Han gav sig meget af med Musik og har komponeret adskilligt. 1843 ægtede han Maria, Datter af Hertug Josef af Sachsen-Altenburg (født 1818), *og* havde med hende en Søn, Ernst August, Hertug af Cumberland (født 1845), og to Døtre, af hvilke den ældste, Frederikke (født 1848), 1880 ægtede Friherre Alfons af Pawel Rammingen. *E. E.*

Georg I, Hellenernes Konge siden 1863, er født 24. Decbr. 1845, anden Søn af Kong Christian IX, hed som dansk Prins Vilhelm og blev uddannet til Søofficer. 30. Marts 1863 valgte den græske Nationalforsamling efter den engelske Regerings Raad ham enstemmig til den ved Kong Otto's Afsættelse ledige Trone. En Deputation under den gamle Admiral Kanaris afsendtes til Danmark, hvis Kongehus som Vilkaar for sit Samtykke krævede, at England skulde afstaa de ioniske Øer til Grækenland, og at der skulde sikres G. en aarlig Livrente (12,000 L. St.) foruden den egentlige Civilliste. 5. Juni undertegnedes i London en Protokol herom af England, Frankrig og Rusland (den endelige Traktat sluttedes 13. Juli), og næste Dag blev Deputationen højtidelig modtagen paa Christiansborg Slot af Kong Frederik VII, der gav sit Samtykke til Valget og med stor Værdighed gav sin unge Frænde den Paamindelse at slutte sig nøje til sit ny Folk og tro overholde dets fri Forfatning, thi »Folkenes Kærlighed er Fyrsternes Lykke«. G., der »for at rette sig efter den fremherskende Skik i Grækenland og saa vidt muligt smelte sammen med sit ny Hjemland« vilde tage Titelen »Hellenernes (i Stedet for »Grækernes«) Konge« — hvad Stormagterne indrømmede 3. Aug. —, blev nu erklæret fuldmyndig; han gav 12. Septbr. Afkald paa sin Arveret til den danske Krone til Bedste for sin yngre Broder, Prins Valdemar, og forlod faa Dage efter Kjøbenhavn, ledsaget af Grev Sponneck som sin personlige Raadgiver. Efter at have besøgt London og Paris landede han 30. Oktbr. i Athen; udstedte Maj 1864 en almindelig politisk Amnesti og fik i Slutningen af samme Maaned Afstaaelsen af de ioniske Øer bragt i Orden, hvorefter han selv 7. Juni tog" disse Lande i Besiddelse. Endelig aflagde han 28. Novbr. 1864 Ed paa den ny Forfatning, men

nødtes allerede et Aars Tid efter til at bortsende Grev Sponneck, hvis Indblanding i Statssagerne havde vakt Grækernes Misnøje. Skønt Grækenland siden har været hjemsøgt af stadige Partikampe og været Skueplads for talrige Ministerskifter, synes Kongens Stilling ingenlunde at være svækket derved; tværtimod har han lidt efter lidt tilkæmpet sig en stor personlig Indflydelse paa Statens Styrelse og en almindelig Yndest i Folket, ligesom han ogsaa trolig har fulgt Frederik VII's Raad og ubrødelig overholdt Forfatningen, skønt den stiller ham lige over for en enkelt Nationalforsamling, valgt ved almindelig Valgret, og kræver den parlamentariske Statsskik fuldt ud gennemført. Ogsaa udadtil har han styrket sin Stilling ved gentagne Besøg hos Stormagtshofferne, og han havde væsentlig Del i, at Grækenland 1881 vandt Thessalien og et Stykke af Epirus paa fredelig Vis, medens han klogelig holdt igen baade 1878 og 1880, da Folkestemningen højlydt krævede Krig imod Tyrkiet. Da de kristne Kretensere 1896 paa ny gjorde Opstand, fordi Sultanens Løfter om Reformer som sædvanlig bleve uopfyldte, og da Stormagternes Indblanding heller ikke syntes at skulle skaffe dem virkeliggjorte denne Gang, besluttede han i Febr. 1897 at ville fremtvinge en Afgørelse, krævede Kreta's Tilknytning som den eneste naturlige Løsning og stillede sig i Spidsen for sit Folk, opbydende alle dets Kræfter til en ny national Kamp. Skønt Krigen nærmest var fremkaldt ved Folkestemningens Tryk, vakte dog dens uheldige Gang en saadan Storm, at Kongens og Kongehusets Stilling en Tid lang syntes truet; men Faren drev snart over.

G. ægtede 27. Oktbr. 1867 den russiske Storfyrst Constantin's Datter Olga, født 3. Septbr. 1851, og har med hende haft 5 Sønner og 2 Døtre. Den ældste Søn, Konstantin, Hertug af Sparta, født 1868, siden 1889 gift med den tyske Kejser Vilhelm II's Søster Sofie, født 1870, var under Krigen 1897 Anfører for den græske Hær; den anden Søn, Georg, født 1869, uddannet i Kjøbenhavn til Søofficer, Fører for Torpedoflaaden; den tredje, Nikolaus, født 1872, Chef for et Batteri; Datteren Marie er født 1876. Alle Børnene ere græske Katolikker, ligesom Svigerdatteren siden 1891, medens G. selv er forbleven Lutheraner. En Datter, Alexandra (1870—91), ægtede 1889 den russiske Storfyrst Paul, Kejser Alexander II's yngste Søn. *E. E.*

Georg Vilhelm, Kurfyrste af Brandenburg (1619—40), født 3. Novbr. 1595, død 1. Decbr. 1640, var Søn af Kurfyrst Johann Sigismund og blev 1619 dennes Efterfølger. Han var svag og ganske ude af Stand til at magte de store Vanskeligheder, Brandenburg's Styrelse paa dette Tidspunkt frembød. Den katolske Minister Grev Schwarzenberg bragte ham til at følge en vaklende, nærmest østerrigskvenlig Politik, der i høj Grad skadede Protestantismen. 1624—26 underhandlede han med sin Svoger Gustaf Adolf om en evangelisk Alliance, siden var han i Forbund med Danmark, men søgte, da det gik uheldigt med Krigen, at vinde Naade hos Kejseren. Wallenstein's Tropper ødelagde ved Indkvartering hans Lande, men alligevel maatte han 1631 ligefrem tvinges til Forbund med Svenskerne, og efter Nederlaget ved Nordlingen (1634) sluttede han hurtigst muligt Freden i Prag (1635) med Østerrig, hvorefter Svenskerne til Hævn besatte og ødelagde en stor Del af hans Lande. Han selv maatte forlade Brandenburg og døde i Konigsberg. *A. Frs.*

Georg, Hertug af Braunschweig-Lüneburg, (1582—1641). Han kæmpede først i Nederlandene under Moritz af Oranien og Spinola, traadte derpaa 1612 i dansk Tjeneste og deltog i Kalmar-Krigen. En Tid lang var han derefter dansk Oberst, men gik, misfornøjet med Christian IV, 1626 i kejserlig Tjeneste og kæmpede mod Danskerne. 1630 skiftede han imidlertid atter Parti og var en af de første tyske Fyrster, der sluttede sig til Gustaf Adolf. Efter Slaget ved Lutzen fik G. sammen med Kniephausen Kommandoen over den svenske Hærstyrke i det nordvestlige Tyskland og slog de kejserlige ved Oldendorf 1633. 1635 sluttede han sammen med flere andre tyske Fyrster Separatfred med Kejseren, men traadte 1639 paa ny over paa svensk Side. *A. Frs.*

Georg, Friedrich Wilhelm Ernst, Prins af Preussen, tysk dramatisk Forfatter under Pseudonymet G. Konrad, er Søn af Prins Frederik, ældste Nevø af Frederik Vilhelm III og født i Dusseldorf 12. Febr. 1826. Han gennemgik den militære Løbebane og blev General i Kavaleriet 1866, men trak sig tilbage paa Grund af Svagelighed. Han har under ovennævnte Pseudonym udgivet en Del Dramaer, som lide af at være Efterligninger samt, til Trods for et vist Talent, af Mangel paa Herredømme over Stoffet og Mangel paa Begrænsning. Af disse kunne fremhæves: »Phädra«, »Don Sylvio«, »Die Marquise von Brinvilliers«, »Elfrida von Monte Salerno« [1875] og »Katherina von Medici« [1884]. — »Dramatische Werke« [4 Bd., 1870—71]. *C. A. N.*

Georg den Skæggede, Hertug af Sachsen, Søn af Albrecht den Behjertede, født 27. Aug. 1471, død 17. Apr. 1539. 17 Aar gl. styrede han Landet i Faderens Fravær, og da denne døde 1500 paa et Tog mod Friserne, overtog han Regeringen i de albertinske Lande; senere afstod Broderen Henrik ham Frisland, men G. solgte 1515 sine Fordringer herpaa til Østerrig. Hans Stilling betingedes af Spændingen mellem de to sachsiske Fyrstelinier, den ernestinske og den albertinske, og han stod derfor i Modsætning til sin Slægtning Kurfyrst Frederik den Vise i nøje Forhold til Huset Habsburg, hvad der igen afgjorde hans Optræden over for Reformationen. Han var ikke blind for Kirkens Fejl og ønskede ivrig en Reformation »paa Hoved og Lemmer«, men selve Læren og Dogmerne ville han ikke have forandret, 1525 sluttede han i Dessau et Forbund med Mainz, Brandenburg og Braunschweig, der var rettet mod den ny Lære, og stod efter den Tid som Katolikkernes vigtigste Fører. Ligesom han førte en lang og hvas Pennefejde med Luther, lagde han i sine egne Lande Reformationen alle mulige Hindringer i Vejen, men paa Grund af Fællesregeringen med den lutherske kurfyrstelige Linie formaaede han dog ikke at holde den ude. I det hele led han flere Skuffelser; da saaledes hans Sønner døde, havde han i Sinde at testamentere sine Lande til Ferdinand af Østerrig for at hindre deres Overgang til hans protestantiske Broder, men Stænderne modsatte sig haardnakket denne Ordning, som han derfor maatte opgive. *M. M.*

Georg, Prins af Sachsen, General i Infanteriet, næstældste Søn af Kong Johan, er født 8. Aug. 1832. Han kom tidlig ind i det sachsiske Artilleri, forfremmedes 1856 til Major i 3. Jægerbataillon og 1858 til Oberstløjtnant i Garderytterregimentet. 1866 kommanderede han som Generalmajor I. sachsiske Kavaleribrigade og 1870—71 23. Infanteridivision, som han i Forbindelse med 48. Infanteribrigade førte 18. Aug. under det omfattende Angreb paa Franskmændenes højre Fløj. Da hans ældre Broder Kronprins Albert fik Overkommandoen over Maas-Armeen, kom G. i Spidsen for det sachsiske (XII) Armékorps, som han førte i Kampene ved Nouart og Beaumont, i Slaget ved Sedan og under Belejringen af Paris. Efter Fredsslutningen blev han igen Divisionskommandør, indtil han ved Kronprinsens Tronbestigelse blev Armékorpschef. 1888 udnævnte Kejser Vilhelm ham til Generalfeltmarskal og Chef for 2. Armé-inspektion. ***B. P. B.***

Georg II, Hertug af Sachsen-Meiningen fra 1866, er født 2. Apr. 1826, Søn af Hertug Bernhard, (1800—82). Da Faderen i Septbr. 1866 maatte nedlægge Regeringen paa Grund af sin Modstand mod det ny nordtyske Forbund, overtog G. Magten. Han fulgte 1870—71 med den tyske Hær i Krigen mod Frankrig og har ellers trolig bøjet sig for Preussen's Ledelse af Tyskland's Forhold. Mest Betydning har han haft ved sin Iver for Udviklingen af et mønsterværdigt Skuespillerselskab ved Meiningen's Teater og af et tilsvarende Hof kapel. Han ægtede 1850 Charlotte, Datter af Prins Albrecht af Preussen (1831—55), og 1858 Feodore, Prinsesse af Hohenlohe-Langenburg (1839—72), Søster til den nuværende tyske Kejserindes Moder; endelig 1873 morganatisk Helene, Friherreinde af Heldburg, født Franz (født 1839). *E. E.*

Georg Frederik, Greve, senere Fyrste af Waldeck, (1620—92). 1641 gik han i hollandsk Krigstjeneste, men blev 1652 Generalløjtnant og Geheimeraad i Brandenburg og øvede der betydelig Indflydelse i antihabsburgsk Retning. Da Kurfyrsten 1656 havde sluttet Forbund med Karl X Gustaf, blev G. Anfører for de Hjælpetropper, der kæmpede sammen med Svenskerne i Polen, og blev 1658 svensk Kavalerigeneral. Da han imidlertid efter Brudet mellem Svenskerne og Brandenburg nægtede at forlade den svenske Tjeneste, inddrog Kurfyrsten hans brandenburgske Besiddelser. 1658—59 kommanderede han svenske Tropper paa Fyn og i en Del af Jylland. 1660 forlod han efter Fredsslutningen svensk Tjeneste, blev 1664 regerende Greve af Waldeck og deltog i den følgende Tids Politik og Kampe. Under den hollandske Hævnkrig var han Vilhelm III's Raadgiver mod Frankrig og bekæmpede ogsaa siden efter Evne Ludvig XIV, saaledes ved 1682 at tilvejebringe en mod ham rettet Defensivalliance mellem Kejseren, Kurfyrsten af Bayern og flere tyske Kredse ved Recessen i Laxenburg, den saakaldte »Waldeckske Reces«, der skaffede ham Fyrstetitel. Til sidst kæmpede han mod Franskmændene i den pfalziske Arvefølgekrig og var 1691—92 Vilhelm III's Generalstabschef. (Litt.: Rauchbar, »Leben u. Thaien des Fursten G. F. v. Waldeck« [2 Bd., Arolsen 1867—72]; Erdmannsdörfer, »Graf Georg Friedrich Waldeck« [Berlin 1869]; P. L. Müller, »Wilhelm **III** u. Waldeck« [2 Bd., Haag 1873—80]; »Allgemeine deutsche Biographie< VIII). *A. Frs.*

Georg se Crni, **G.**

Georg Podiebrad se Podiebrad.

George [dža!ədž], Distrikt i Kap-Kolonien, 2,536 □Km. stor med (1891) 10,100 Indb., hvoraf Halvdelen ere Europæere. Det ligger langs Sydkysten omkring Mosselbay og St. Blaisebay og er et af Kaplandets frugtbareste Distrikter. Hovedstaden Georgetown ligger nær ved Kysten og har 2,400 Indb. *C. A.*

George [dža!ədž], Henry, nordamerikansk Nationaløkonom, er født 2. Septbr. 1839 i Philadelphia. Han var først Typograf, men gik 1858 til Kalifornien for at søge sin Lykke som Guldgraver. Dette mislykkedes; han slog sig derpaa ned i San Francisco, hvor han atter greb til Typekassen. 1866 lykkedes det ham at komme ind i Journalistikken, og som Publicist skabte han sig hurtig et kendt Navn. Han grundlagde efterhaanden flere Blade og sikrede sig derigennem økonomisk Uafhængighed; hans Popularitet indbragte ham snart kommunale Tillidshverv. 1880 flyttede han til New York, hvor han senere har virket som Politiker og Forfatter, 1887—90 som Udgiver af Ugebladet »Standard«. Udgaaet fra Arbejderklassen og stadig i intim Rapport med den havde han god Adgang til praktisk at sætte sig ind i de Samfundsspørgsmaal, der bleve Genstand for hans Forfattervirksomhed; i hans Skrifter spores overalt hans aabne Blik for Livets konkrete Forhold: Iagttagelsen tilfører dem mindst lige saa meget af Stoffet som Deduktionen og den teoretiske Kundskab. G.'s første Bog var »Our land and land policy« [San Francisco 1871]. Den dannede et Udkast til hans senere store Værk, der skabte hans Verdensry »Progress and Poverty, an inquiry into the cause of industrial depressions, and of increase of want with increase of wealth. — The Remedy« [San Francisco 1879; senere i flere Udgaver, overs. bl. a. paa Norsk 1886]. Værket gjorde en overordentlig Opsigt, ikke mindst ved sin bestikkende sproglige Fremstilling: G.'s Styrke er en knap og energisk Veltalenhed, en kunstnerisk afrundet, let og behagelig Udvikling af hans ingenlunde hverken dybe eller særlig originale Tanker. G.'s store sociale Middel er den gradvise Afskaffelse af den private Ejendomsret til Grund og Jord ved Ekspropriation eller i Nødsfald Konfiskation, idet Grundrenten, Overskuddet af Jordens Afkastning, som eneste Skatteobjekt hjemfalder til Samfundet; denne Plan om en *single tax* har G. fra Fysiokraterne (s. d.), hvis Minde han dedicerer sit Værk. G. betragter det sociale Spørgsmaal ikke som et Produktions-, men som et Fordelingsspørgsmaal; den Malthus'ske Teori om Befolkningens Tendens til at vokse ud over de eksisterende Subsistensmidlers Mængder mener han at have reduceret *in absurdum.* Grundrentespørgsmaalet kommer G. tilbage til i de paa Masseudbredelse beregnede Agitationsskrifter »The irish land question« [1881]; »The land question« [1883] og »Social problems« [1884; norsk Overs. 1886]. Som udpræget Frihandelsmand optræder han i »Protection or free-trade« [New York og London 1886; norsk Overs. 1887], et Skrift, der under Præsidentvalgkampagnen 1892 spredtes i over en Mill. Eksemplarer i de forenede Stater

og aabenbart med afgørende Indflydelse paa Udfaldet. Hans sidst udgivne Skrift er »The Condition of labour«, et aabent »Brev« til Pave Leo XIII som Svar paa dennes Encyklika af 17. Maj 1891 om Arbejderspørgsmaalet, *rerum novarum*. Uden for Amerika og England har G. navnlig vundet Tilhængere i Tyskland, hvor hans mest indflydelsesrige Disciple ere F. Stopel og M. Fliirscheim (s. d.). I Danmark, hvor kun en Del mindre Skrifter og Udtog ere oversatte, fremkaldte G.'s Socialprogram omkring 1890 en livlig, men kortvarig Diskussion, navnlig ved Forfatteren Fernando Linderberg's Propaganda for det. (Litt.: F. Linderberg, »Henry G. og hans Social-Program« [Kbhvn. 1889]; samme, »For og imod Georgismen i Danmark«, [Kbhvn. 1890]; Weisz, »Die Lehre H. G.'s« [Hamburg 1889]). *K. V. H.*

George Dandin [żårždādæ̃'] se Dandin.

Georgens se Gayette-Georgens.

Georgenthal, Sankt (tschekkisk Jiretin), By i Böhmen paa Nordsiden af Lausitzer Gebirge ved Foden af Kreuzberg i en Højde af 407 M. ikke langt fra den sachsiske Grænse ved Jærnbanelinien *Bodenbach—Warnsdorf*, har (1890) 2,500 tyske Indb. Her grundedes i 17. Aarh. den bøhmiske Glashandel, der allerede tidlig bredte sig til Holland, Danmark og Kurland. G. anlagdes 1552. *Joh. F.*

Georges, Karl Ernst, klassisk Filolog, født 26. Decbr. 1806 i Gotha, død smst. 27. Aug. 1895, studerede i Göttingen og Leipzig, blev 1839 Lærer ved Realgymnasiet i Gotha; 1856 trak han sig tilbage for udelukkende at hellige sig til leksikografiske Arbejder. Hovedværk: »Lateinisch-Deutsches Handworterbuch«, oprindelig en Bearbejdelse af Scheller's Værk, i de senere Oplag [Leipzig 1879—81] et ganske selvstændigt Arbejde; almindelig anerkendt som den bedste latinske Haandordbog. Endvidere »Deutsch-Lateinisches Handworterbuch« [2 Bd., 7. Opl., Leipzig 1882]; »Lexikon der lateinischen Wortformen« [Leipzig 1890]; en Omarbejdelse af Scheller's »Lat. Worterbuch in etymol. Ordnung« [Leipzig 1840]; o. a. m. *A. B. D.*

Georges [žå'rž], Marguerite Josephine Weimer, kendt under Navn af Mlle. G., fransk Skuespillerinde, født i Bayeux 23. Febr. 1787, død i Passy (Paris) 11. Jan. 1867. G., der var Datter af en Orkesterdirigent og en Provinsskuespillerinde, betraadte kun 5 Aar gl. Scenen og debuterede allerede 1802 paa Théâtre-français, hvor hun mere ved sin sjældne Skønhed end ved dyb Følelse vandt stærkt Bifald i tragiske Roller. 1804 blev G. *sociétaire*, men 4 Aar efter flygtede hun, der havde fundet Bifald for Kejser Napoleon's Øjne, i al Hemmelighed til St. Petersborg, og her spillede hun de næste Aar, indtil hun af Harme over Russernes Sejrsglæde 1812 over Stockholm vendte tilbage til Paris og Théâtre-français, som hun dog atter forlod 1818 for at gæste England og Tyskland. Da Odéon 1822 blev oprettet som Nationalscene af anden Rang, blev G. engageret hertil og vandt en lang Række Triumfer i det romantiske Drama, som da skød frem paa Teateret. Heller ikke nu faldt G. til Ro: 1828 forlod hun pludselig Odéon for at følge Harel, en af sine Elskere, ud i Provinserne, og da han Aaret efter blev Direktør for Odéon, fulgte hun ham dertil, ligesom nogle Aar efter til Porte St.-Martin. Hendes urolige Sind og Hang til Intriger lod hende ikke finde blivende Sted, og efter som hendes Korpulence tiltog med Alderen, tabte hendes Skønhed sig, og Publikum vendte sig til ny Stjerner. De sidste Aar af sit Liv var G. Lærerinde i Deklamation ved Konservatoriet i Paris. *A. A.*

George-Sø [džå!ədž-], Lake George, ogsaa kaldet Horicon, Sø i den nordligste Del af Staten New York, ligger paa Grænsen af Vermont S. f. Champlain-Søen, med hvilken den staar i Forbindelse. Den er langstrakt fra Nord til Syd, 57 Km. lang og kun 6 Km. bred paa sit bredeste Sted og overordentlig rig paa Smaaøer (over 300). G. er et meget søgt Sommerudflugtssted for New York's Indbyggere. *C. A.*

Georgetown [džå!ədžtaun], 1) Forstad til Washington i det nordamerikanske Forbundsdistrikt Columbia ved Potomac, anlagt 1751, adskilt fra Washington ved Rock Creek. Den har et af Jesuitter ledet katolsk Universitet, som er grundlagt 1788, med 71 Professorer og et Bibliotek paa 74,000 Bd., og den mest ansete lærde Skole for Katolikker i Unionen. Alexandria-Armen af Chesapeake-Ohio-Kanalen fører gennem Byen og ved en 440 M. lang, 11 M. høj Viadukt over Potomac. Den driver Handel med Mel og Produkter af Sildefiskeri. Ved Byen ligger en for sin Skønhed berømt Kirkegaard og en Nationalkirkegaard, hvor 15,000 Soldater ligge begravede. (1890) 14,000 Indb. 2) By i den nordamerikanske Stat Colorado, Midtpunkt for en rig Sølvegn. (1890) 1,900 Indb. 3) By i den nordamerikanske Stat Sydcarolina med Ris- og Savmøller. (1890) 2,900 Indb. *S. B. T.*

Georgetown [džå!ədžtaun], 1) Hovedstad paa den lille 0 Grenada blandt de smaa Antiller. 2) By paa Nordsiden af Øen Tasmanien, ligger ved højre Bred af Floden Tamar's Munding i Bass-Stræde, 45 Km. N. N. V. f. Launcetown. (1891) 6,000 Indb. Dens gode Havn, Port Dalrymple, er en vigtig Hvalfangerstation og driver livlig Handel. *C. A.*

Georgetown [dzå! adztaun] (tidligere Staebrook, kaldes ogsaa Demerara), Hovedstad i britisk Guayana, til højre for Floden Demerara og 2 Km. fra dennes Munding, har brede, træbeplantede, til Dels af Kanaler gennemskaarne Gader. Husene, der ere af Træ, ere paa Grund af den fugtige Jordbund byggede paa Pæle; Domkirke, Museum, botanisk Have, udmærket Hospital, (1891) 53,000 Indb. Den fortræffelige Havn beskyttes af en Mole og Fæstningsværker. Betydelig Handel. *C. A.*

Georgetown [džå!ədžtaun] se Ascension.

Georgi, Karl August, tysk Blindelærer, født 1. Apr. 1802 i Naumburg a. d. Saale, død 26. Apr. 1867 i Dresden, hvor han fra 1832 til sin Død forestod Statens Anstalt for blinde. Han er Grundlægger af den til Opnaaelsen af den størst mulige Selvstændighed for de blinde sigtende Understøttelsesmaade af disse, idet han stiftede et til Instituttet knyttet »Fond der entlassenen«. Blandt hans Beretninger om Instituttet i Dresden fortjener særlig den sidste at nævnes, som udkom efter hans Død, og hvoraf en dansk Oversættelse

findes i »Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen« [1868]. Han nød ogsaa Anseelse som Digter. *F. B.*

Georgia [dža'ədžja], den største af de nordamerikanske. Atlanterhavsstater, ligger mellem 30° 21' og 35° n. Br. og 81°—85° 53' v. L. f. Grw. og har et Fladeindhold af 154,000 □Km. med (1890) 1,837,000 Indb., hvoraf noget under Halvdelen ere farvede. Atlanterhavskysten er lav og bestaar mod Syd af store Sumpe, som i den vaade Aarstid forvandles til Søer, og mod Nord af Marskland. Uden for Kysten ligger en Række lave Øer, bekendte for deres fortrinlige Bomuld. Længere inde i Landet findes sandede Strækninger med Fyrreskove og mod Nordvest Højland, som dannes af Udløberne af Alleghany-Bjærgene. Fra dette Bjærgland udspringe G.'s betydeligste Floder. Savannah, der danner Grænsen mod Sydcarolina, og Alatamaha, som opstaar af Oconee og Ocmulgee, falde ud i Atlanterhavet, Chattahooche, Grænsefloden mod Alabama, i den mejikanske Havbugt. De lavere Dele af Kystsletten og Øerne ere meget frugtbare, men Klimaet er saa hedt og usundt, at kun Negre kunne taale at bearbejde Jorden. Højlandet mod Nordvest har et sundt, tempereret Klima og frugtbar Jordbund. Hovednæringsvejen er Landbrug, især Plantagedrift, tidligere ved Slavearbejde. I Sletten avles især Ris, Sukker, Bomuld, i Højlandet Bomuld, Hvede, Majs, desuden Vin, Tobak, Havre, Kartofler, Bælgfrugter. Her findes ogsaa udmærkede Græsgange. 22 p. Ct. af Fladeindholdet ere opdyrkede, 35 p. Ct. ere Skov. Skovene bestaa især af Fyrre- og Egetræer, ved Flodbredderne og mod Øst ogsaa af Cedre, Cypresser, Tulipantræer, Magnolier. Bjærgværksdriften yder Kul, Jærn, Kobber og noget Guld. Før Opdagelsen af Guldlejerne i Kalifornien var G.'s Bjærgland Unionens vigtigste Gulddistrikt. Industrien er i Fremgang. De vigtigste Byer ere Havnestaden Savannah (s. d.), Hovedstaden Atlanta (s. d.), Augusta (s. d.), Macon (s. d.).

Historie. G. blev først koloniseret 1732 og fik sit Navn efter den engelske Konge Georg II. Grundlæggeren var James Oglethorpe, som aabnede et Fristed for dem, der i England fængsledes for Gæld. Han forbød Slaveriet og Udsalg af berusende Drikke til Indianerne, til hvilke han traadte i venskabeligt Forhold; men saavel han som Metodistsamfundets Grundlægger, John Wesley, arbejdede forgæves paa at gennemføre disse menneskekærlige Bestræbelser, og da de havde forforladt Kolonien, og denne kom ind under den i engelske Regerings Styrelse, fik Nybyggerne af Kong Georg II Lov til at købe Slaver og sælge Rom til Indianerne, saa meget de lystede. 1777 fik G. sin første Konstitution og blev den 13. af de oprindelige nordamerikanske Stater. Slaveriet tog efterhaanden saaledes Overhaand, at G. næst efter Virginia blev den største og vigtigste af de egentlige Slavestater. Forholdet til Indianerne blev saa fjendtligt, at disse (Cherokeserstammen) 1838 bleve flyttede til Indianerterritoriet V. f. Mississippi. 1861 sluttede G. sig til de konfødererede Stater og fortsatte Kampen, indtil General Sherman trængte ind i Landet og indtog Savannah (21. Septbr. 1864). Efter Krigens Slutning maatte G. ophæve Slaveriet og forandre sin Forfatning. Efter forskellige Stridigheder og forgæves Modstand mod de farvedes borgerlige Ligestilling blev den genoptagen i Unionen. G. sender 8 Medlemmer til Repræsentanthuset. (Litt.: Derry, *Georgia* [New York 1878]; Jones, *Antiquities of G.* [New York 1873]; samme, *History of G.* [2 Bd., Boston 1883]; Avery, *History of G. 1850—81* [Boston 1883]). *S. B. T.*

Georgia-Stræde, Strait of G., adskiller Øen Vancouver fra Nordamerika's Fastland og staar mod Syd i Forbindelse med Juan de Fuca-Strædet, medens mod Nord Dronning Charlotte-Strædet fører ud til det aabne Hav. Det er 240 Km. langt og 25—30 Km. bredt. Kysterne ere meget indskaarne og danne talrige *Inlets* eller ørige Fjorde. Paa Østkysten udmunder Fraser-Floden paa 49° n. Br. *C. A.*

Georgica se Vergil.

Georgien, den sydligste Del af det russiske Transkaukasien, S. f. Kaukasus'es Hovedkæde og N. f. Armenien, igennem mange Aarhundreder indtil 1799 et eget Kongerige. G. er for største Delen et meget frugtbart Land, hvis vigtigste Del gennemstrømmes af Kur (i Oldtiden Kyros); ogsaa den sydlige Del af Affaldet af Kaukasus'es Bjærge mod det sorte Hav, Mingrelien, en Del af Guvernementet Kutaïs, der gennemstrømmes af Rione (Fasis), regnes med til G. Hele G. hører til det russiske Generalguvernement Kaukasien (s. d.) og indbefatter 6 Distrikter af Guvernementet Tiflis, 7 af Guvernementet Kutaïs og 3 af Guvernementet Batum. Hovedstaden i G. er Tiflis (s. d.); den gamle Hovedstad var Mzchet. Imedens Navnet G. anvendes om Landet af Grækere og Europæere, kaldes det af Russerne Grusien, af Persere og andre Iranere Gurdshistan, hos ældre persiske Digtere Ghartshegan eller blot Ghar. I Landets eget Sprog kaldes G. Karthveli eller Karthli, af hvilket Ord G. maaske kun er en Omdannelse. Armenierne kalde G. Vrastan og Beboerne af G. *virk*, medens Perserne kalde dem *vark* eller *gurkh*, maaske oprindelig det samme Ord som Stammen i Karthveli. Det er muligt, at *virk* i Enkelttal har lydt *vér* eller *ivér*, og at det er dette Ord, der ligger til Grund for Ordet Iberer og Iberien (s. d.), det Ord, hvorved man i Oldtiden betegnede G. og dets Beboere. I G. er der fundet mange forhistoriske Genstande, bl. a. i Grave ved Mzchet (Metzkhat); det meste er i Museet i Tiflis og vidner om, at G. allerede i den forhistoriske Tid var skreden ikke lidet frem i Kultur. Om Georgiernes Herkomst vide vi intet; om Sproget se Georgisk Sprog. Den første Gang, vi høre noget nærmere om Ibererne, d. e. om G., er dengang, da Pompejus trængte sejrrig frem i Armenien. Senere søgte Herskerne i Persien og i Armenien at betvinge det frugtbare G.; de toge ofte Del i de indbyrdes Kampe, som af og til fandt Sted imellem de to Riger, hvori G. dengang var delt. I 2. Aarh. e. Chr. blev G. samlet til eet Rige, men det forfaldt snart og kunde ikke modstaa Osseterne, der sejrrig trængte ind i Landet. Især under Kong Amsasp's lidet duelige Regering led G. meget. En følgende Konge Rev (186—213) kom paa Tronen ved Armeniernes Hjælp; han fik for øvrigt Tilnavnet »den Retfærdige« (Marthili). I den følgende Tid trængte Sassaniderne oftere sejrrig ind i G. og vare meget

ivrige for at udbrede Zoroaster's Lære. Men snart efter begyndte Kristendommen at trænge ind og at gaa sejrrig fremad, efter hvad der fortælles, allerede under Kong Mirian (265—318). G. fik et eget Alfabet fra Armenien (ved Mesrob) og senere en egen Bibeloversættelse. De kristne Georgiere optoge snart de bibelske Oldsagn og bragte dem i Forbindelse med deres Land; man fortalte saaledes, at den første Konge i G. var Thogarmos, en Efterkommer i 4. Led af Noah; han tog Mzchet til Kongesæde og delte sit Rige mellem sine to Sønner Haik og Karthlos — alt værdiløse Digtninger. Landet fik nu hos fremmede Navnet G., maaske paa Grund af en vis Lydlighed imellem Landets gamle Navn og Navnet paa den kristne Helgen St. Georg. Længere hen i 4. Aarh. hjemsøgtes G. af indre Uroligheder og Tronstridigheder, som Perserne benyttede til at sætte sig i Besiddelse af større Strækninger af G., men de forjoges af Kong Tirdat (395—405). Under Vachthang-Gurgastan (446—99) blev G. et mægtigt og anset Rige. I hans Dage grundedes Tiflis (469), hvortil hans Efterfølger forlagde Residensen fra Mzchet. Da Sassaniderne atter faldt sejrende ind i G., vidste den svage Konge Bakur ingen anden Udvej end at give sig ind under de græske Kejsere i Konstantinopel. Justinos II afsatte den sidste Konge af den tidligere (persiske) Kongeslægt og gjorde Stefan I 574 til Konge i G. under byzantinsk Højhed. Efter ham fulgte Guram, hvis Slægt Guramiderne en Tid lang regerede G., men som Vasaller af Konstantinopel. I 6. Aarh. var der i G. en stærk religiøs Vækkelse, og de Forsøg, som Manikæere og Gnostikere gjorde paa at trænge ind i Landet, lykkedes ikke. Imedens Armenien blev monofysitisk, holdt G. fast ved Ortodoksien og anerkendte Patriarken i Antiocheia for sit Overhoved. I 7. Aarh. faldt Muhamedanerne ind i G. og anrettede store Ødelæggelser. Da Guramiderne 787 vare uddøde, lykkedes det en Adelsslægt Bagratunierne (s. d.) eller Bagratiderne, til hvem Guramiderne ofte henregnes, at bane sig Vej til Tronen; men de maatte ofte anerkende snart Kaliferne og andre muhamedanske Herskere, snart de byzantinske Kejsere for deres Overherrer. Efter at Bagratidernes Hovedlinie var uddød, gik Herredømmet over G. eller Dele af Landet over til Sidelinier. Af disse Konger var Bagrat IV meget virksom for Bevarelsen af Landets Litteratur og Sprog. De muhamedanske Herskere i Persien søgte ofte at udbrede Islam i G. og forfulgte ikke sjælden de Kristne; Tyrker og Tatarer faldt plyndrende ind i Landet; men de forjoges af den kraftige Konge David II (1089—1125), med Tilnavnet Aghma Schenebeli d. e. »Fornyeren«, den største af alle Konger i G.; Georg IV (omtrent 1212—23) udbredte Kristendommen iblandt Bjærgboerne i G., men under ham tilføjedes der G. et ubodeligt Knæk, ved at Djengis-Chan med sine vilde Horder trængte hærgende ind i Landet. Under Georg IV's Søn og Efterfølger kæmpede Kurder og Perser om G., der til sidst (omtrent 1241) blev delt i 2 Riger. Vachthang II forenede atter de 2 Riger, og Georg VI (omtr. 1310—60) forjog Muhamedanerne helt. G. blomstrede atter op, men saa kom Timur, der hærgede Landet og nødte mange til at gaa over til Islam. Alexander I (1414—42) forjog vel atter Muhamedanerne og bragte igen Riget paa Fode, men ved sin Død delte han G. mellem sine 3" Sønner, saaledes at der nu var 3 Riger, Karthli, Kacheti og Imerethi. Vachthang IV (1659—76) forenede vel alle 3 Riger, men kun for kort Tid. Karthli maatte anerkende Sha'en af Persien for Overherre; 1762 forenedes det med Kacheti; men da Perserne vedbleve at plage Beboerne og stræbte at tvinge Indbyggerne til at gaa over til Islam, søgte Kong Heraklios II Hjælp hos Rusland og stillede sig under Tsarens Overhøjhed (1783). Hans Efterfølger Georg XIII afstod 1799 sit Rige helt til Rusland, som 1801 ogsaa satte sig i Besiddelse af Imerethien; 1829 afstod Tyrkiet den Del af G., som det havde bemægtiget sig tidligere, nemlig Fæstningen Achalzych m. m., og hele G. er fra denne Tid af atter samlet under Rusland. 1836 kom G. i kirkelig Henseende ind under den hellige Synode, og G. danner nu det grusinske Eksarkat eller Eparki under denne. Tidligere stod G. under en egen Katolikos i Mzchet. Foruden Georgiere bor der i G. en Del Armeniere (der have en Biskop i Tiflis), Tatarer, Jøder og Russere. Den gamle Kongestamme, hvis Medlemmer fik Pension af Rusland, uddøde 10. Maj 1882 med Fyrst Heraklios i Tiflis. G. er berejst af Klaproth (1812—14), Dubois du Montpereux (1839—43), Haxthausen o. a. — Brosset har oversat 2 vigtige georgiske Værker »Description géographique de la G.« [St. Petersborg 1842] og »Histoire de la Géorgie« [2 Bd., 1850—59]. Om G. haves Skrifter af Langlois [i »Revue de l'Orient«, 1860], af Villeneuve [1871] og af Leist [»Georgien«, Leipzig 1885]. En vigtig Kilde til G.'s Historie ere Mønterne, se Langlois, »Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie« [Paris 1860].

V. S.

Georgiere, Beboerne af Transkaukasien fra det sorte Hav til Alasani's Udløb i Kur. G. i snævrere Forstand, af Russerne kaldede Grusiner (begge Ord afledede af det tyrkiske Gürdschi), kalde sig Karthveler og bebo det gamle Kongerige Georgien. Deres Antal, sammen med de nærbeslægtede Imerethier (Beboerne af Provinsen Imerethi), beløber sig til omtrent 700,000. Til G. i videre Forstand høre endvidere Mingrelerne (200,000), der bo V. f. G. langs det sorte Hav, og de halvvilde Svaneter i den sydlige Del af Kaukasus N. f. Mingrelerne og Imerethierne. I fjernere Slægtskab staa endelig Lazerne i Sandschaket Lazistan 0. f. Trebisond, sandsynligvis Efterkommere af de gamle Kolchiere. Hele det georgiske Folk udgør henved 1 Mill. Mennesker og staar under russisk Herredømme med Undtagelse af Lazerne, der bo i asiatisk Tyrki. G. høre til den eranske Race og danne sammen med andre Kaukasus-Folk en egen Sprogæt. Det er høje, smukke Folk med mørke Øjne og tykt, krøllet mørkt Haar; Kvinderne ere navnlig berømte for deres regelmæssige Skønhed og have derfor været meget søgte til de tyrkiske Haremer. De ere elskværdige og gæstfri, holde meget af Sang og Musik, men ere tillige hidsige og ofte meget urenlige. Deres Boliger ere Jordhytter, der graves ind i Skrænter, hvorfra det flade Tag, Familiens almindelige Opholdssted, rager vandret ud. Disse Huse forsvinde dog mere og mere for Huse af europæisk Type. Agerbrug og Vinavl

er Hovederhvervet, dog drives der ogsaa ikke ubetydelig Kvægavl, særlig Faareavl. Man skelner mellem fem Stænder: den højere Adel (Mthavar), den lavere Adel (Asnaur), Købmændene og handelsdrivende Haandværkere, Agerbrugere (Msachuri) og Glichi, der besørge Markarbejdet. I Oldtiden vare G. Tilhængere af Zoroaster's Lære, nu ere de græsk-katolske. *C. A.*

Georgijevsk, By i det sydlige Rusland, Guvernement Ciskaukasien, ligger ved Kuma's Biflod Podkuma, 37 Km. N. 0. f. Pjötigorsk og har (1887) 9,000 Indb. Den blev 1777 anlagt som Fæstning og Hoveddepot for Kaukasus-Armeen, men Fæstningsværkerne ere nu nedlagte. Den har meget besøgte Markeder og driver Handel med Silke og Kolonialvarer samt Kvæg. *C. A.*

Georgīne (*Dahlia* Cav.), Slægt af Kurvblomstrede (Astersgruppen), fleraarige Urter med lodret Rodstok, knoldformede Rødder og modsatte, fjerdelte Blade. Kurvene ere store og nikkende og have næsten løvbladagtige ydre Svøbblade. 9 Arter i det mejikanske Højland; flere af dem have længe været dyrkede som Prydplanter.

G. variabilis Desf. er en Staude, hvis knoldede Rødder maa overvintres frostfrit. 1789 blev G. indført til Europa, hvor man først dyrkede den for de, som man troede, spiselige Knoldes Skyld; men da det viste sig, at Knoldene vare ubrugelige i dette Øjemed, blev den i flere Aar upaaagtet, indtil man begyndte at værdsætte den paa Grund af dens smukke Blomster. 1817 fremkom den første fyldtblomstrede, som derefter i lang Tid var den eneste dyrkede, indtil man først i 1880'erne begyndte at kaste sig over Dyrkning af de enkelte. Nutildags ere de fyldtblomstrede, hvoraf man har kugleformede, muslingformede, fladbladede, rørblomstrede i talrige Sorter, trængt mere i Baggrunden, og hyppigst forekommende ere de enkeltblomstrede samt en særlig Gruppe, de saakaldte Kaktusgeorginer. Disse sidste nedstamme fra *D. Juarezi*, der adskiller sig fra *D. variabilis* ved spidse Kronblade og mere letbyggede Blomster; af denne er der tiltrukket en stor Mængde Sorter, hvoraf flere udmærke sig ved lidt snoede Kronblade. G. varierer i alle Farver fra violet til mørkpurpur og rent hvidt, særlig de enkeltblomstrede ere hyppig smukt stribede. Blomstringstiden varer fra August, til Frosten standser Væksten. G. formeres ved Deling; Planten lader sig dele i lige saa mange Dele, som den har Knolde; dog maa hver Knold beholde et Stykke af Rodhalsen, fra hvilket Øjnene eller Skuddene fremkomme. Delingen foretages i April, og Planterne anbringes derefter i en halvvarm Bænk. Naar Skuddene have begyndt at vise sig, udtyndes de, og man beholder kun det kraftigste. I Maj foretages Udplantning paa Friland. Formering ved Stiklinger udføres paa følgende Maade: I Marts eller April lægger man de overvintrede Knolde i et Varmebedsvindue, og naar Skuddene ere 3—5 Cm. lange, skærer man dem af, saaledes at lidt af Rodhalsen følger med, sætter dem enkeltvis i Smaapotter og nedgraver dem paa Undervarme. Endelig kan G. ogsaa formeres ved Frø, og dette bruges navnlig ved de enkeltblomstrede; men selv for disse maa man benytte Deling eller Stikling, naar man ønsker en særlig smuk Farve bevaret, da G. ikke er konstant ved Frø. Saaningen foretages i Marts eller April i Skaale, som stilles paa Undervarme, de unge Planter prikles paa Varmebed, og efter at være af hærdede udplantes de i Maj. G. trives og blomstrer smukkest i en varm, næringsrig Jord. Naar i November Toppen er ødelagt af Frosten, skærer man den af 15—20 Cm. over Jorden, og nogle Dage efter graver man Knoldene op. Man vælger en Solskinsdag hertil, ryster saa vidt muligt Jorden fra og lader Knoldene ligge oven paa Jorden til om Aftenen for at tørre. De indslaas derpaa i Sand i en Kælder. Om Foraaret sættes Planterne lidt i Vækst inden Udplantningen ved at anbringes paa en halvvarm Bænk. Planterne afhærdes inden Udplantningen, som finder Sted i Slutningen af Maj. *L. H.*

Georgios Monachos (o: Munken), med Tilnavn Hamartolos (»Synderen«), byzantisk Krønikeskriver fra 9. Aarh. Hans Krønike er for Afsnittet 813—42 et selvstændigt Arbejde, men hele den Del, der behandler Tiden før 813, og som gaar fra Verdens Skabelse, er øst af andre Kilder. Senere Krønikeskrivere have fortsat hans Værk. Et Haandskrift ender med 948 (det er udgivet 1685 af Combefis i Paris-Samlingen af byzantiske Forfattere og af I. Bekker i Udg. i Bonn 1838); et andet gaar til 1143; det er udgivet af E. de Muralt [Petersborg 1859]. *V. S.*

Georgiske Øer se Selskabsøerne.

Georgisk Sprog og Litteratur. Det georgiske Sprog, Hovedsproget i det gamle Kongerige Georgien, hører til de sydkaukasiske Sprog (se Kaukasiske Folk og Sprog) og tales, vistnok fra ældgammel Tid af, paa Sydsiden af Kaukasus i et noget uregelmæssigt Bælte, der væsentlig strækker sig over den sydøstlige Halvdel af det nuværende Guvernement Kutaïs og den nordlige Del af Guvernementet Tiflis. Der gives en Del Dialektafvigelser mellem de forskellige Underafdelinger i Øst og i Vest, dog ikke særdeles betydelige. Derimod bruges ved Siden af det talte Sprog og det almindelige Skriftsprog en ældre Form deraf som Kirkesprog. Det georgiske Sprog udmærker sig, ligesom de øvrige kaukasiske Sprog, om end i noget mindre Grad end de fleste andre af disse, ved sin Rigdom paa Konsonanter og Konsonantforbindelser. Bøjning og Afledning foregaar væsentlig ved Tillæg, dog ogsaa til Dels ved Præ- eller Infikser. Det georgiske Alfabet er en Omdannelse af det armeniske (se Armenisk Sprog og Litteratur) og foreligger dels i en ældre og nærmere ved Kilden staaende, mere kantet Form (*Xutsuri* o: Præste[skrift]), der navnlig bruges i kirkelige Skrifter, dels i den fra 14. Aarh. af almindelige, mere kursive og afrundede, borgerlige Form (*Mxedruli* o: Kriger[skrift]). Den ældste Grammatik paa Georgisk er af *Sanšovani* fra 1737, udg. af Tsagareli 1881. Brosset, »Elements de la langue géorgienne« [Paris 1837]. Forskellige Grammatikker (paa Russisk) af Tšubinov (Tschubinov) [Tiflis 1857; St. Petersborg 1885], der ogsaa har udgivet et stort »Dictionnaire géorgien-russe-francais« [St. Petersborg 1840; 2. Udg., georg.-russ. og russ.-georg., smst. 1886—87]. Smlg. A. Tsagareli, »O grammatičeskoj literaturê gruzinskago jazyka« [o: Om det georgiske Sprogs grammatiske Litteratur; smst. 1873]; R. v. Erckert, »Die Sprachen des kaukas. Stammes« [Wien 1895]; H. Schuchardt, »Zur Geographie u. Statistik

der kharthwelischen (siidkaukas.) Sprachen« [i Petermann's »Geogr. Mitteil.« 1897].

Den georgiske Litteratur er temmelig rig, i ældre Tid paavirket dels af den byzantinskgræske, dels af den persiske, i nyere Tid af den almeneuropæiske (deriblandt særlig Byron). Dens første Begyndelse skal gaa tilbage allerede til Kristendommens Indførelse, om end de allerældste Litteraturmindesmærker nu ikke mere ere bevarede (Bibelen skal f. Eks. allerede have været oversat i 5. Aarh.); en meget stor Del af den ældre Litteratur henligger endnu uudgiven i Haandskrifter dels i Georgien selv, navnlig i Tiflis (især i »Det georgiske Selskabs« og forskellige georgiske Fyrsters Eje), dels i europæiske Biblioteker. Den georgiske Litteratur har altid kunnet glæde sig ved ivrig Beskyttelse af Landets tidligere Konger, Fyrster og Fyrstinder, af hvilke mange ogsaa ere optraadte som Forfattere. Men efterhaanden som det gik tilbage for Georgien i politisk Henseende, forfaldt ogsaa Litteraturen, og først i Midten af 19. Aarh. er der indtraadt et nyt Opsving. I den ældre Litteratur er Teologien særlig stærkt repræsenteret gennem Oversættelser af Bibelen (først trykt i Moskva 1743; mange ældre Haandskrifter, ældst vistnok et fra 10. Aarh. paa Athos), Kirkefædre, Helgenhistorier, Bønnebøger o. s. v. Af historiske Arbejder maa fremhæves »Kharthlis thsxovreba«, Georgien's Historie, udarbejdet i Beg. af 18. Aarh. paa Befaling af Kong Vachhtang V (udg. af Tsubinov i »Hist. de la Géorgie« [St. Petersborg 1849—57], overs. paa Fransk af Brosset [smst. 1850—59]). Berømt er samme Konges Lovbog. Af Digte maa fremhæves Georgiernes store Nationalepos »Vepxvis t'qaosani« (»Manden i Tigerskindet«) af Rusthaveli fra 12. eller 13. Aarh. Af nyere Digtere kunne nævnes A. Tšavtšavadze, BarataSvili, Eristavi (Fyrst Eristov), Romanforfatterinden Melania Badridze o. a. Den oftere nævnte indfødte Georgier Tsubinov og Franskmanden M. F. Brosset samt i nyeste Tid Georgieren A. Tsagareli have indlagt sig megen Fortjeneste af Kendskabet til den georgiske Litteratur. *Vilh. Th.*

Georgsdaler, Navn paa forskellige Sølvmønter i Daler- (Thaier-) Form med Billedet af Ridderen St. Georg i Kamp med Lindormen. Der gaves pavelige, mantovanske, liittichske, fuggerske, svenske, russiske o. fl. a. G.; f. Eks. fremhæves de mansfeldske af 1521—23 med Sentensen *Ora pro nobis* og af 1609—11 med »Bei Gott ist Rath und Thadt«. *N. J. B.*

Georgskanalen, St.-G.-K., mellem England (Wales) og Irland, fører fra Atlanterhavet mod Nord ind i det irske Hav. Paa sit smalleste Sted mellem David's Head paa Wales og Carnsore Point paa Irland er den 77 Km. bred. *C. A.*

Georgsorden (den hellige Georg's), 1) bayersk meget gammel Ridderorden, som blev fornyet 1494 af Kejser Maximilian I og efter mange Forandringer blev reorganiseret af Ludvig II (1871), idet Ordenens Formaal, der var »den kristelige-katolske Tros Forsvar«, ændredes til »Udøvelsen af Barmhjertighedsgerninger«. Ordenstegnet er et ottetakket gyldent Kors; paa Forsiden af dette findes paa himmelblaa Grund Jomfru Marie's Billede, staaende paa en Maane; paa Bagsiden paa rød Grund St. Georg; desuden forskellige Inskriptioner; Ordensbaandet er lyseblaat med hvid og mørkeblaa Kant.

2) russisk Militærorden, stiftet 1769 af Kejserinde Katharina og fornyet 1801 af Alexander I. Ordenen har 4 Grader og er forenet med Pension; den bestaar af et hvidt emailleret Kors med St. Georg's Billede; Ordensbaandet er sort med gule Striber.

3) Om G. i England se Hosebaandsordenen.

Georychīdae se Pigrotter.

Geoskopī (græ.), Iagttagelse eller Undersøgelse af Jorden i ren fysisk Henseende.

Geostereoplastik (græ.), Relieffremstilling af Dele af Jordoverfladen.

Geotektonik (græ.) er Læren om Jordklodens Sammensætning af forskellige Lag, se Geologi.

Geotérmisk Maal eller geotermisk Dybdetrin. I en vis Dybde under Jordoverfladen er Jordlagenes Varmegrad paa det nærmeste konstant hele Aaret rundt og lig med Stedets Atmosfæres aarlige Middelvarme. Fra dette Punkt tiltager Jordlagenes Varme med Dybden. Ved det g. M. forstaas det Antal Meter, man skal bevæge sig nedad for at faa en Varmetilvækst i Jordlagene af netop 1^0. De fleste Steder er det g. M. ca. 30 M., men det varierer ikke ubetydelig og ganske uberegnelig med Lokaliteten og den paagældende Jord- eller Bjærgarts Beskaffenhed. I artesiske Borehuller og ved Tunnelforetagender er der i den nyere Tid foretaget mange Undersøgelser for at bestemme det g. M. Ved St.-Gotthardt's-Tunnelen fandt Stapff, at det g. M. yderst ude var 24 M., længere inde under Bjærget 42 M. og inderst inde endog 52 M. I dybe Bjærgværksskakter og ved dybe artesiske Boringer har man flere Steder ment at kunne konstatere, at skønt Varmen overalt tiltager med Dybden, bliver det g. M. dog større med Dybden, saa at man for at faa 1^0 Varmetilvækst fra Jordfladen nedad først kun behøvede 30 M., men næste Gang maaske skulde 35 M. længere ned, tredje Gang 40 M. o. s. v., saa at man rent teoretisk kunde antage, at man i en vis ikke overdreven stor Dybde kom til et Sted, hvor man havde naaet Maksimum i den indre Jordvarme, og at Varmen herfra enten slet ikke tiltog med Dybden eller endog aftog. Hvorledes dette nu end forholder sig, er det vist, at der i en vis ikke særlig stor Dybde under Jordskorpen maa herske en meget høj Temperatur, da de af Vulkanerne udflydende Lavamasser have Varmegrader mellem 2000^0 og 3000^0 og maaske derover. *K. R.*

Geotermoměter se Termometer.

Geotropiske Bevægelser se Bevægelser, Planternes, S. 1010.

Geotrupes se Skarnbasse.

Gepārd ell. Jagtleopard *(Cynailurus jubatus* Schreber) hører til Kattenes talrige Familie. I sit Udseende minder den dels om Kattene, dels om Hundene: det runde Hoved med de smaa, afrundede Øren, den lange Hale, den plettede Tegning vise hen til Kattene; den indknebne Mave, de lange Ben, hvis Kløer ere forholdsvis smaa og ikke synderlig krumme samt kun halvt tilbagetrækkelige og derfor stumpe, pege derimod hen paa Hundene; dens systematiske Navn, *Cynailurus* o: Hundekatten, passer saaledes særdeles godt. I den indre Bygning stemmer den dog i det hele overens med de øvrige Katte, selv om den i enkelte Henseender afviger fra dem, f. Eks. ved

de store Lufthuler i Pandebenet og ved en anden Form af Rovtanden i Overmunden. Den spinder og hvæser som andre Katte. Pelsen er stridhaaret med plettet Tegning, idet Grundfarven er lyst gulbrun med sortebrune Pletter. Skulderhøjden er ca. 80 Cm. Den er et ægte Steppedyr med en stor geografisk Udbredelse, idet den naar fra Afrika's Sydspids gennem hele Afrika og det sydvestlige Asien helt hen til det sydlige Indien. G.'s Føde bestaar hovedsagelig af mindre Drøvtyggere, navnlig Antiloper, som den erhverver sig mindre ved List end ved Behændighed og Hurtighed. Som en Ræv formaar den at snige sig langs hen ad Jorden for, naar den er kommen i tilstrækkelig Nærhed af Byttet, at fare efter det med en Myndes Hurtighed. Det berettes, at den har indhentet en Antilope med 200 Skridts Forspring i Løbet af 500 Skridt. Er dens Hurtighed stor, er Udholdenheden til Gengæld kun ringe, og i Alm. formaar den næppe at tilbagelægge 500 Skridt i Løb; det vil derfor være let for en Rytter at indhente den. For længst har man i Persien og Indien fanget og tæmmet G. for at anvende den til Jagt paa Antiloper, og om de mongolske Herskere fortælles det, at de ofte havde indtil 1,000 G. med en talrig Stab af Jægere. Jagten med G. foregaar paa den Maade, at G. med en Hætte paa Hovedet og bunden med en Snor paa en tohjulet Kærre køres hen til et Sted, hvor der græsser Antiloper. Naar man er kommen i nogenlunde rimelig Nærhed af Vildtet, slippes G., efter at Hætten er tagen af. Aldrig saa snart har G. faaet Øje paa Vildtet, før den sniger sig langs Jorden hen imod Flokken for endelig at styrte løs paa det. G. taaler kun daarlig Fangenskab og formerer sig aldrig i Fangenskabet. Til Jagtbrug maa der derfor stadig indfanges vilde G. Den fanges i Snarer, som stilles op i Nærheden af visse Træer, hvor de pleje at hvæsse deres Kløer (ligesom andre Katte). (Litt.: Mivart, *Thecat*, S. 427 [Lond. 1881], hvori Litteraturhenvisninger; Elliot, *A Monography of the Felidae* [Lond. 1888]. Til dens geografiske Udbredelse: Carl Grevé, »Die geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubthiere« *[Nova Acta Acad. Caes. Leop.-Carol.*, Bd. 63 S. 94, 1894]). *M. C. E.*

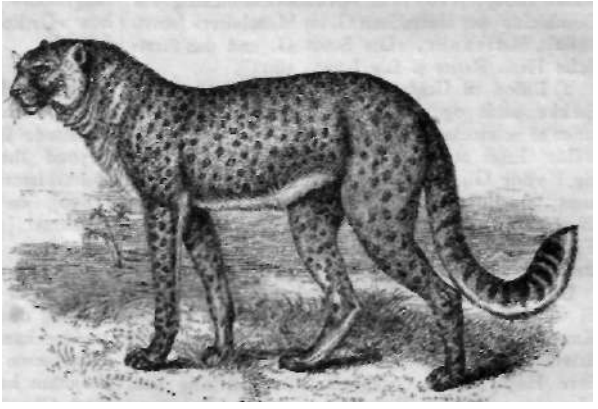

Gepard.

Gephyrēa se Pølseorme.

Gepīder, et til den østgermanske Gruppe hørende Folk, der var beslægtet med Goterne. Sammen med disse forlode de deres Hjemstavn, der strakte sig fra Weichsel's nedre Løb til Sortehavet, og droge Syd paa til Karpatherne, hvor de foreløbig toge Sæde. Deres Konge Fastida besejrede Burgunderne og indtog deres Land; men da han senere angreb Goterne, blev han overvunden. G. undertvinges derpaa af Hunnerne, der nødte dem til at tage Del i deres Felttog til Gallien (451). Efter Attila's Død (453) befriedes de af deres Konge Arderik og erobrede de af Hunnerne forladte Egne mellem Theis, Donau og Sava. Her maatte de udholde mange Kampe med Østgoterne, hvis Tog til Italien de vilde hindre, men deres farligste Fjender bleve dog snart Longobarderne, der idelig trykkede dem. Longobarderkongen Alboin forenede sig med Avarerne mod G.'s Konge Kunimund, og ca. 566 hørte G. op at eksistere som et særligt Folk. De opslugtes for største Delen af Avarerne, men endnu da Magyarerne ca. 900 kom til Ungarn, fandtes der dog enkelte Egne med gepidisk Befolkning. *M. M.*

Geppert, Karl Eduard, klassisk Filolog, født 1811 i Stettin, død 1881 som ekstraord. Professor ved Universitetet i Berlin, hvortil han blev udnævnt 1846. G. er mest bekendt ved sin Strid med Fr. Ritschl om Grundsætningerne for de latinske Komikeres, isser Plautus'es, Tekstkritik og Metrik (»Ueber den codex Ambrosianus und seinen Einfluss auf die Plautinische Kritik« [Leipzig 1847]; »Plautinische Studien«, I—II, [Berlin 1870—71] samt Udgaver af enkelte Stykker af Plautus); i denne Strid hævdede G. et strengt konservativt Standpunkt over for Ritschl's radikale Kritik — ikke uden Berettigelse, men med langt ringere Lærdom og Nøjagtighed end Ritschl. I Berlin virkede han for Opførelsen af antikke Dramaer og skrev i Anledning heraf: »Die altgriechische Bühne« [Leipzig 1843]. Fra tidligere Aar er hans Værk: »Ueber den Ursprung der Homerischen Gesange« [2 Bd., Leipzig 1840], og metriske og grammatiske Skrifter, rettede mod G. Hermann. Endelig har han forfattet et historisk Arbejde, »Chronik v. Berlin« [3 Bd., Berlin 1837—42]. *A. B. D.*

Gera, 1) Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet Reuss (yngre Linie) samt i Distriktet G., ligger i en Højde af 189 M. i en smuk Dal ved Weisse Eister og ved Jærnbanelinierne G.—Gössnitz, G.—Weischlitz, Leipzig—Probstzella og Weimar—G. G. er en i den nyere Tid rask opblomstrende Fabrikstad: 1805 7,000 Indb., 1895 43,500 Indb. G. er Sædet for Regeringen, Distriktsøvrigheden, en Landsret, Amtsret og Edsret, har en Filial af Rigsbanken samt et Handelskammer. Blandt Byens 3 Kirker kunne nævnes den gotiske St. Johannis-Kirke (bygget 1885) og St. Trinitatis-Kirke (bygget 1611); blandt de øvrige Bygninger det fyrstelige

Slot og Raadhuset (bygget 1573—76). Der findes et Gymnasium, et Realgymnasium og en Handelshøjskole. Den betydelige Industri, som særlig har udviklet sig siden 1873, beskæftiger sig fortrinsvis med Uldvæveri. 1891 fandtes 62 Fabrikker med en aarlig Omsætning af ca. 60 Mill. Mark; der finder direkte Udførsel Sted til de forenede Stater. Endvidere findes Kamgarnsspinderi, Tæppevæveri, Farveri, Appreturanstalter, Jærnstøberi, Fabrikation af Harmonikaer, Maskiner, Vogne, Tobak, Cigarer etc. samt store Bogtrykkerier, litografiske Anstalter, Kunst- og Handelsgartnerier. I Nærheden paa Hainberg findes Residensslottet Osterstein med en Mængde Kunstskatte, flere Samlinger og et stort Bibliotek (30,000 Bd.). G., oprindelig Geraha, skylder sandsynligvis Sorberne sin Oprindelse, hørte efter 999 til Stiftet Quedlinburg og gik tillige med Slottet 1303 ved Køb over til Henrik af Reuss. G. har lidt meget ved Krige og Ildebrande; saaledes blev den for en stor Del ødelagt af Svenskerne 1639 og 1780 næsten fuldstændig lagt i Aske under en Ildebrand. (Litt.: Behr, »Beiträge zur Geschichte von G.« [Gera 1876]; Elm, »Führer durch G. und Umgebung« [smst. 1880]; Alberti, »Urkundensammlung zur Geschichte der Herrschaft G. im Mittelalter« [smst. 1882]; Meiszner, »Die Stadt G. und das fürstliche Haus Reuss j. L.« [smst. 1893]).

2) Biflod til Unstrut i Thüringen, opstaar af 2 Bække, vilde og tamme G., der komme fra Nordsiden af Schneekopf i Centralregionen af Thüringerwald. Efter at have passeret Erfurt deler den sig i vilde G., der løber paa preussisk Omraade, samt smalle G., der løber gennem Sachsen-Weimar og udmunder neden for Werningshausen. Fra Øst optager G. Wipfra, fra Vest Apfelstedt. *Joh. F.*

Gerace [džera'tše], By i Syditalien, Provins Reggio di Calabria, ligger tæt ved det ioniske Hav, 58 Km. N. 0. f. Reggio. (1881) 5,300 Indb. Den driver betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn og har flere Højovne. I Omegnen avles fortrinlig Vin, »Lagrima di G.« ell. »Vino Greco«. Ruiner af det gamle *Lokri*. *C. A.*

Geraniacéae se Storkenæbfamilien.

Geraniåles se Storkenæbsagtige.

Geraniöl, $C_{10}H_{18}O$, er en Kamferart, der findes i Pelargoniumolie og i indisk Geraniumolie; det er en vellugtende farveløs Vædske, der koger ved $120,_5$—$122,_5{}^0$ under 17 Mm.'s Tryk. I Vinaand og Æter kan den opløses, hvorimod den er uopløselig i Vand. *O. C.*

Geranium se Storkenæbfamilien.

Geraniumolie, forskellige æteriske Olier med mere eller mindre udpræget rosenagtig Lugt. Den fineste Sort er den franske, der faas af *Pelargonium odoratissimum* og *P. radula* ved Destillation af henholdsvis Blomster og Blade. Den er farveløs, gullig, grønlig eller brunlig, koger ved 216—220°, stivner ved 16° og bestaar hovedsagelig af Terpenalkoholer, Geraniol og Rhodinol. Af andre Arter Pelargonium faas den spanske, afrikanske og tyske G. Af ringere Kvalitet er tyrkisk G., der dels er ægte G., dels Citronelleolie (s. d.) af Andropogonarter, der i det hele benyttes meget til Forfalskning af G., der atter tjener til Forfalskning af Rosenolie. G. finder desuden megen Anvendelse i Parfumeriet. *K. M.*

Gérant [žerã'], fransk Ord for Forretningsfører (s. d.).

Gérard [zeralr], Balthasar, (1562—84), var fanatisk Katolik og ansaa det for en religiøs Mission at rydde Vilhelm den Tavse af Vejen. Han skaffede sig Adgang til Prinsen i Delft, traf ham 10. Juli 1584 paa en Trappe, affyrede tre Skud paa ham og saarede ham dødelig. G. blev øjeblikkelig greben, tilstod alt og blev henrettet under gruelige Pinsler. Filip II hævede hans Familie i Adelsstanden og udbetalte den den Præmie, der var sat paa Oranien's Hoved. *A. Frs.*

Gérard [žera!r], 1) Dorothea, engelsk Forfatterinde, er født 9. Aug. 1855 i Lanarkshire i Skotland. Hun tilbragte en stor Del af sin Ungdom i Udlandet, særlig i Østerrig, hvor hun 1887 ægtede en østerrigsk Major; men som Forfatterinde beholdt hun sit Pigenavn. Sammen med sin nedenn. Søster blev hun Medarbejder ved »Blackwood's magazine«, og de skreve i Fællesskab en Række Romaner, der gjorde Lykke. Af disse kunne nævnes: »Reata« [1880], »Beggar my neighbour« og »A sensitive plant«. Alene skrev hun »Orthodox« [1888], »Lady Baby« og »Recha« [1890].

2) Jane Emily, ovenn.'s Søster, er født 1848. 1869 ægtede hun en højtstaaende østerrigsk Officer. Foruden de i Fællesskab med Søsteren forfattede Romaner har hun skrevet: »The land beyond the forest« [2 Bd. 1888], en Samling kulturhistoriske Skitser fra Transsilvanien, »Bis«, [1890], en Samling smaa Noveller, »A secret mission« [1891] og »The voice of a flower« [1893]. *T. L.*

Gérard [zeralr], Etienne Maurice, Greve, Marskal af Frankrig, født 4. Apr. 1773 i Damvilliers, død 17. Apr. 1852 i Paris. 1791 indtraadte han i Hæren som frivillig, kæmpede i Nordhæren ved Fleurus og senere som Kaptajn og Adjutant hos Bernadotte ved Rhinen og i Italien. Som Oberst udmærkede han sig ved Austerlitz og 1806 ved Jena og Halle. S. A. udnævntes han til Generalmajor og førte som Generalstabschef hos Bernadotte det sachsiske Rytteri ved VVagram. 1810—11 under Felttoget paa den pyrenæiske Halvø deltog han i Kampen ved Fuentas d'Onora og bidrog 1812 under Davout væsentlig til Smolensk's Indtagelse, hvorfor han belønnedes med Grevetitelen. Han fik paa Ruslandstoget senere ofte Lejlighed til at udmærke sig ved Dygtighed og Tapperhed, saaledes i Slagene ved Walutina-Gora og Moskva, efter hvilket sidste Slag han forfremmedes til Divisionsgeneral, ligesom han med udmærket Dygtighed dækkede Ney's Korps's Overgang over Beresina. 1813 bidrog han med en Division af II. Korps særdeles til Sejren ved Bautzen og fik derefter Kommandoen over Korpset. Ved Leipzig saaredes han og kunde først ved Aarets Slutning igen tage Kommando. I Spidsen for et af Rekrutter dannet Reservekorps kæmpede han med sædvanlig Energi ved La Rothière og Montérau. Ved Napoleon's Tilbagekomst sluttede han sig til denne og deltog under Grouchy i Kampen ved Ligny og ved Wawre, hvor han saaredes. Han skal forgæves have opfordret Grouchy til at

marchere efter Kanontordenen. Som landsforvist opholdt han sig i Bruxelles, indtil 1817, da han vendte tilbage til Frankrig. Her blev han 1822 deputeret og sluttede sig til Oppositionen. Efter Julirevolutionen blev han Krigsminister, hvilken Post han dog snart fratraadte. udnævntes til Marskal og stilledes 1831 i Spidsen for den Hær, der ilede Belgien til Hjælp. Han trængte Hollænderne ud af Belgien og erobrede Citadellet ved Antwerpen. 1834 var han igen en kort Tid Krigsminister og fik 1838 Overkommandoen over Nationalgarden indtil 1842, da han paa Grund af Øjensvaghed nedlagde Kommandoen. 1855 rejstes et Mindesmærke for ham i hans Fødeby, 1856 et i Paris. *B. P. B.*

Gérard [žera!r], Francois Pascal, Baron, fransk Maler, født 11. Marts 1770 i Rom, død 11. Jan. 1837 i Paris. G., der først studerede Skulptur under Pajou, dyrkede Malerkunst under David, hvis Fortsætter af den klassicistiske Retning han blev, om hans Kunst end peger svagt hen imod den frembrydende Romantik. Med sit affabelt slebne Væsen passede han ikke ind i Revolutionens aktive Politik, og den Stilling som Medlem i Revolutionstribunalet, som hans Lærer skaffede ham, forstod han snarest at unddrage sig. Efter at have vundet en vis Anseelse med »Josef genkendt af Brødrene« [1789; 2. Pris] og Tegninger til Pragtudgaven af Vergil (for Didot) m. m. slog han igennem 1795 med sit udmærket komponerede »Belisar« [Leuchtenberg's Gal. i St. Petersborg]; det sødlige »Amor kysser Psyche« [1798, Louvre] skaffede ham et beundrende Publikum, der ogsaa nød hans senere lidt marvløse akademiske Arbejder, som: »De fire Livsaldere« [1806, i Napoli], »Homer«, »Dafnis og Chloe« [1824, Louvre], »Corinna« etc, flere stukne af Datidens største Mestere. Ogsaa i Historiebilledet holdt han sig saa temmelig inden for den David'ske Overlevering; han malede »Slaget ved Austerlitz« [1811], »Henrik IV's Indtog i Paris« (der skaffede ham Barontitel og Værdighed som kgl. Hofmaler), det store, delvis ødelagte »Karl X's Salving« [1827] o. fl. I Portrættet ydede han sit bedste. Hans ca. 300 Portrætter udmærke sig ikke ved dyb Sjæleskildring, men, foruden ved maleriske Fortrin, ved den Finhed, hvormed han gengiver Personens Apparition og antyder Milieuet; for denne »Malernes Konge og Kongernes Maler« sad en stor Mængde af Datidens Berømtheder; Damernes Gratie, de fornemmes Anstand skildrede han med smigrende, men dog taktfuld Pensel. Ikke underligt, at Mme. Récamier følte sig mere tilfreds med i G.'s Opfattelse end med David's mindre kokette (men ogsaa stilfuldere) Fremstilling af hendes Skønhed. Portrætterne af Kejserinde Josefine og af Napoleon [fra 1802] henledte den fornemme Verdens Opmærksomhed paa hans Talent som Portrætmaler; allerede tidligere havde han dog udført gedigne Arbejder i denne Genre: det karakterfulde og enkle »Mlle. Brongniart« [1795] og »Miniaturmaleren Isabey med Datter« [1796, Louvre]; af hans Portrætter kunne endvidere nævnes: Canova og Karl X [begge i Louvre], Napoleon I i Kroningsdragt [Dresden] og Ludvig XVIII. Fra 1826 begyndte han at udgive sine Portrætter i Stik af P. Adam (»Collections des portraits hist. de Mr. le baron G. etc.«). (Litt.: Lenormant, *F. G.* [Paris 1847]; *Correspondance de F. G., publiée par H. Gérard etc.* [Paris 1867]; Ephrussi, *H. G.* [i »Gaz. d. beaux-arts« 1896]). *A. Hk.*

Gérard de Nerval [žera!rdnærva'l] se Nerval.

Gérardmer [žerarmæ!r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. les Vosges, Arrond. St.-Dié (Lorraine), smukt beliggende, 666 M. o. H., ved Jamagne mellem Skove og smaa Søer, deriblandt den smukke G.-Sø og Søen Longemer, har (1891) 2,900 (med Kommune 7,200) Indb., der drive Industri i Lærred, Handel med Tømmer og Kvæg samt Ostefabrikation. G. er Udgangspunkt for Turister i Vogeserne. *H. W.*

Gerasa (nu Djerasch), By i Østjordan-Landet ved Jabbok's nordlige Kildestrøm, tilhørende Dekapolis, om hvis fordums Betydning og Pragt mægtige og omfangsrige Ruiner, de betydeligste i Østjordan-Landet, mest stammende fra Kejsertiden, vidne: Porte, Templer, Teatre, Søjlegange; af en stor Søjlegade gennem Staden staa henved 100 Søjler næsten uskadte. Ved den Matth. 8, 28 omtalte Begivenhed er det, naar der i nogle Haandskrifter staar G., en Forveksling med Gergesa. *V. O.*

Gerbel-Embach, Karl Nicolaus, tysk-russisk Forfatter, er født 9. Maj 1837 i Kaluga. Han hører til den Række Skribenter, der have bidraget til at gøre Rusland og russisk Tanke kendt i Europa. Baade i den tyske Dagspresse, i Tidsskrifter og Bøger har han arbejdet for sit Maal. Af hans Skrifter skulle nævnes: »Die Attentatsperiode in Russiand« [1881], »Die russischen Sektierer« [1887]. Under Pseudonymet Nik. Karlovitsch udgav han 1879 det opsigtsvækkende Skrift »Die Entwickelung des Nihilismus« [3. Opl. 1880]. Tillige har han udgivet nogle Digtsamlinger, et Drama m. m. *A. M. B.*

Gerber, Ernst Ludwig, tysk Musiker og Musikforfatter, (1746—1819), har komponeret en Del Klaver- og Orgelmusik, men har navnlig vundet et betydeligt Navn som Musikleksikograf. Oprindelig som Tekst til en Samling Musikerbilleder skrev han under meget vanskelige Forhold sit til Dels grundlæggende Værk: »Historisch-biographisches Lexicon der Tonkiinstler« [1791 og 1792], der kun ved sit Tillæg, en Billedfortegnelse, viser tilbage til den Tanke, fra hvilken det var opstaaet. Dette Leksikon og den ny korrigerede Udgave: »Neues historisch-biographisches Lexicon d. Tonkiinstler« [1812—14] er forbleven Udgangspunktet for alle senere tyske leksikalske Arbejder og regnes jævnsides med Fétis's franske »Biographie universelle« og Grove's (nyere) engelske »Dictionary of music and musicians« til de betydeligste Værker paa dette Omraade. *W. B.*

Gerber, Johann Gottfried Heinrich, tysk Ingeniør, er født 18. Novbr. 1832 i Hof i Bayern. Efter at have fuldendt sine Studier i Nürnberg og München 1856 medvirkede han ved Bygningen af Isar-Broen ved Grosshessellohe og kom derved straks ind paa den Gren af Ingeniørvidenskaben, han senere uafbrudt har helliget sig. 1858—73 ledede han Brobygningsafdelingen i det Cramer-Klett'ske Etablissement i Nürnberg, og da dette omdannedes til »Süddeutsche Brückenbau-Actiengesellschaft«, blev han Selskabets Direktør (1873—84); da endelig dette Selskab opløstes 1884, og Fabrikken overgik til »Maschinenbau-Actiengesell-

schaft Nürnberg«, forblev han fremdeles knyttet dertil. Han er den første, der har anvendt Resultaterne af de Wohler'ske Forsøg i Praksis til Dimensionsbestemmelse i Jærnbrobygningen. Mest bekendt er han dog bleven ved Opfindelsen af det efter ham opkaldte Dragersystem (Gerberdragere, Dragere med svævende Understøtningspunkter, Cantileverdragere, se Broer, S. 675—76), hvorpaa han tog Patent 1866. Delvis uafhængigt af ham er Systemet senere fremkommet i Amerika, men de første Broer med saadanne Dragere ere byggede af ham (1867 Broen over Regnitz ved Bamberg, over Main ved Hassfurt). Ogsaa ved sine Detailkonstruktioner af Knudepunktsforbindelser i Gitterdragere (en Art Bolteforbindelser) har han gjort sig bekendt. Som praktisk Brobygger er hans Navn knyttet til en Mængde Broer i Tyskland. *A. O—d.*

Gerber, Karl Friedrich v., tysk retslærd og Statsmand, født II. Apr. 1823, død 23. Decbr. 1891. G., der især er bekendt som Retsdogmatiker, udgav sit første banebrydende Skrift paa dette Omraade samme Aar, som han var bleven Professor i Jena, »Das wissenschaftliche Princip des gemeinen deutschen Privatrechts« [Jena 1846], hvori han udviklede en hel ny Teori om Grundlaget for tysk Privatret. Efter at han 1847 var bleven Professor i Erlangen, fuldendte han sit andet betydningsfulde Skrift, »System des deutschen Privatrechts« [Jena 1848—49; 16. Opl. 1890]. 1851 udnævntes han til Professor i Tübingen og fik herved Sæde i det württembergske Deputeretkammer. 1863 blev han Professor i Leipzig, var 1867 Medlem af den konstituerende Rigsdag i det nordtyske Forbund og blev 1. Oktbr. 1871 Kultusminister i Sachsen; faa Maaneder før sin Død blev han Ministerpræsident. Af hans Skrifter kan endnu nævnes: »Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts« [Leipzig 1865; 3. Opl. 1869]. *Ludv. H.*

Gerbert (von Hornau), Martin, tysk Musikhistoriker, (1720—93), var fra Ungdommen af Munk i Benediktinerklosteret i St. Blasien, fra 1764 Fyrstabbed dersteds. Fra sit Kloster udsendte G. en Række lærde og højst værdifulde Samlerværker, Frugter af hans Studierejser i Tyskland, Frankrig og Italien, paa hvilke han undersøgte talrige Klosterbiblioteker. 1765 udkom *Iter Allemannicum accedit Italicum et Gallicum*, 1774 *De cantu et musica sacra a prima ecclesiae aetate usque ad praesens tempus* og 1784 endelig det største og berømteste: *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum*, der senere paa saa udmærket Vis fortsattes af Coussemaker (s. d.). *W. B.*

Gerbert se Sylvester II.

Gerbert de **Montreuil** [žærbæ.rdmôtrö'j], oldfransk Digter, der levede i Beg. af 13. Aarh.; af hans Værker kendes »Roman de la Violette ou de Gerart de Nevers« [ca. 1225] og en Fortsættelse af Chrétien de Troies'es Digt om Perceval (s. d.). *Kr. N.*

Gerbier de **Jonc** se Cevennerne.

Gerbillus se Mus.

Gerbulēre (ital.), si, frasigte.

Gercken, Johan Diderik, dansk Billedhugger, (ca. 1680—1748), af ældgammel bremensk Billedhuggerslægt, sysselsattes ligesom Farbroderen Andreas G. (død først i Maj 1717) meget af det danske Hof og prises af Thurah som en af Danmark's største og mest erfarne Billedhuggere. Af hans Arbejder, af hvilke mange ere gaaede til Grunde, nævne vi Monumentet paa det Sted, hvor Karl XII fandt Døden, Alteret i Helligaands Kirke — hvor dog de to store Statuer ved Søjlerne og to af Reliefferne ere af G.'s Ven Josef Wiedewelt —, Frederik IV's, Dronning Louise's, Anna Sofie's og et Par af denne sidstes og Frederik IV's Børns Sarkofager (med Englehoveder af fortryllende Skønhed) i Roskilde Domkirke, Frederik IV's Marmorbuste over Indgangen til Fredensborg Slotskirke og Monumentet ved Tisvilde (1738) i Anledning af Sandflugtens Dæmpning. Enkelte Tegninger af G. bevares i Kobberstiksamlingen. G. var en anset og velhavende Mand, men forarmedes ved Byens Brand 1728. Han var en af den tyskreformerte Menigheds Kirkeældste. (Litt.: F. J. Meier i »Brem. Jahrb.« XII [Bremen 1883]; samme, »Fredensborg« [Kbhvn. 1880]). *F. J. M.*

Gerda, Kvindenavn; se Gerde.

Gerde, 1) Datter af Jætten Gyme; Guden Frøy's elskede; 2) nordisk Kvindenavn (ogsaa med mange Sammensætninger: Thorgerd o. s. v.; tilsvarende Mandsnavne ende paa -gard; den fælles Betydning er vistnok: Værn, den af en Guddom værnede), genoptaget i den nyere Tid i den mindre rigtige Form Gerda. *A. O.*

Gere, Skibsbyggerbenævnelse paa et Stød (Sammenføjning) i et Skibs Klædning, udenbords eller indenbords. G. dannes som en Vinkel, fra hvis Spids Naaddet (s. d.) af de to følgende Klædningsplanker udløber. *C. L. W.*

Gere (den graadige), en af Odin's Ulve.

Gerēre (lat.) sig, opføre sig, klare sig.

Geres (ell. Gerez) se Caidas.

Gergelimolie d. s. s. Sesamolie (s. d.).

Gergesa, Skuepladsen for den Matth. 8, 28 omtalte Begivenhed, et Sted ved Gennesareth-Søens østlige Bred, maaske at søge i Ruinerne Kersa ved Samak-Dalen. *V. O.*

Gergonne [žærgå'n], Joseph Diez, fransk Matematiker, født i Nancy 19. Juni 1771, død 4. Apr. 1859. G. var først Løjtnant i Artilleriet, men virkede derefter som Professor i Matematik, først i Nîmes, senere i Montpellier. G. var Grundlægger samt 1810—31 Udgiver af »Annales de mathématiques pures et appliquées«, hvortil han har leveret mange betydelige Bidrag. Mellem disse maa fremhæves hans Opstilling af Dualitetsprincippet for Figurer sammensatte af Punkter, rette Linier og Planer (se Dualitet og Geometri). *Chr. C.*

Gergovia, gallisk By i Arvernernes Land, 6 Km. S. f. Clermont-Ferrand paa en 740 M. høj, 1,500 M. lang og 600 M. bred vanskelig tilgængelig Højde, der endnu bærer det gamle Navn, idet den kaldes Mont Gergoie. G. forsvaredes med Held mod Romerne 52 f. Chr. af Vercingetorix i den store galliske Opstand. Under Augustus flyttedes Indbyggerne i G. til *Augustonemetum* (Clermont-Ferrand), fra hvilken Tid af G. tabte sin Betydning. Napoleon III lod 1860—64 foretage Udgravninger paa Stedet, men Udbyttet var ikke stort. (Litt.: E. Desparden, *Géographie de la Gaule Romaine* II). *V. S.*

Gerhard den Stridbare, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, yngste Søn af Didrik den

Lykkelige og Broder til Kong Christian I af Danmark, født ca. 1430, død 1499 ell. 1500. G. laa i en stadig Strid med sine Brødre: med Morits, den næstældste, død 1464, om Besiddelsen af Stamlandene og med Christian om Betalingen af de 40,000 rhinske Gylden, denne havde forpligtet sig til at betale hver af sine Brødre til Vederlag for deres Del af Holsten. 1465 og 1466 gjorde G. Indfald i Holsten, da Pengene ikke vare blevne rettidig betalte, og blev endog en Tid af Kongen anerkendt som Statholder. Senere blev han dog fordreven, men vendte sig til ny Kampe, og efter en urolig Regering, der skaffede ham Tilnavnet *bellicosus*, frasagde han sig 1482 denne. Han kæmpede derefter vistnok i Udlandet og døde paa en Valfart til Compostela. Han var Stamfader til de følgende Grever af Oldenburg og Delmenhorst, som uddøde med Anthon Gunther 1667. *A. Frs.*

Gerhard, Navnet paa forskellige holstenske Grever og sønderjydske Hertuger af den schauenborgske Æt, blandt hvilke kunne nævnes:

1) G. I, Søn af Grev Adolf IV af Holsten og Schauenburg, født ca. 1232, død 1290. I G.'s og hans Brødres Mindreaarighed styredes Landet af Abel Valdemarssøn, der var gift med deres Søster Mechtilde, og hvem han senere understøttede i Kampen mod Erik Plovpenning. Da Kongen 1250 tvang Abel til at afstaa Rendsborg, beredte Greverne sig alt til at angribe denne Grænsefæstning, da Rygtet om Erik's Mord naaede dem; senere blev den dem tildømt af et Nævn. Efter Christoffer II's Død hjalp Greverne Erik Abelssøn i hans Kamp om Sønderjylland og deltoge bl. a. i Slaget paa Lohede, hvor den unge Kong Erik og hans Moder faldt i Fangenskab (1261). Da Broderen Grev Johan døde 1263, styrede G. en Tid lang for hans to Sønner, indtil Landene ca. 1273 skiftedes, hvorved G. foruden Stammelandet Schauenburg fik $^2/_3$ af Holsten med Rendsborg som Hovedstad. Han efterlod sig tre Sønner, blandt hvilke den betydeligste var 2) G. II den Blinde, der ved en snart paafølgende Deling erhvervede sig Vagricn med Hovedstaden Pløn. Det var en klog og dygtig Herre, som snart blev den mægtigste Fyrste i Holsten, og førte talrige Krige dels med sine Slægtninge, de andre holstenske Grever, og Adelen, dels med Ditmarskerne og Lybeckkerne, hvem hans nyanlagte Borg Travemunde var en Torn i Øjet. Ved sine Giftermaal var G. nøje knyttet til Norden, idet han først var gift med en svensk Prinsesse, med hvem han havde Sønnen Johan den Milde, og efter hendes Død med Erik Klipping's Enke Agnes af Brandenburg (1293). Ved dette Ægteskab kom han hyppig til at gribe ind i Danmark's Forhold under Erik Menved's Mindreaarighed og Ungdom, og mangfoldige ere de Regeringshandlinger, hvortil han baade da og senere medvirkede, saaledes spillede han bl. a. en fremragende Rolle paa Erik's store Tog til Sverige 1306—07 og anvendtes megetoftesom Fredsmægler i Stridighederne mellem de nordiske Riger, bl. a. i Helsingborg 1310.

3) G. III (Gert), af Holsterne kaldet »den Store«, af de Danske »den kullede Greve«, født 1292—93, død 1340, Søn af ovenn.'s Broder Henrik af Rendsborg. Sagnet ved at fortælle, hvorledes den senere saa mægtige Herre levede i ublide Kaar paa et Kornloft i Rendsborg i Selskab med sine store Hunde, medens hans Frænder havde bemægtiget sig hans fædrene Besiddelser. Sikkert er det kun, at han i sin Ungdom efter Faderens Død (1304) følte sig forurettet af sin Onkel, G. den Blinde, og laa i Strid med ham. Efter dennes Død udvidede han paa forskellig Vis sine Besiddelser, bl. a. erhvervede han Segeberg efter Grev Adolfs Drab (1315), saaledes at han og Fætteren Johan den Milde omtrent vare Eneherrer i Holsten. Som Lejetroppeanfører deltog han i Erik Menved's talrige Krige og kæmpede selv paa egen Haand mod sine sydlige Naboer og Frænder samt Ditmarskerne, der for øvrigt tilføjede ham et blodigt Nederlag ved Worden (1319). Snart skulde han dog faa Lejlighed til at udfolde sin fremragende Dygtighed som Feltherre og Diplomat paa en større Skueplads. Det gode Forhold, hvori han havde staaet til Danmark, fortsattes en Tid lang ogsaa under Christoffer II, med hvem han f. Eks. 1322 sluttede et Forbund, og en Forandring hidførtes først ved Hertug Erik af Sønderjylland's Død (1325). Denne havde været gift med hans Søster Adelheid, og G. krævede nu Formynderskabet for deres 12-aarige Søn, Hertug Valdemar, hvorpaa ogsaa Christoffer som Lensherre gjorde retmæssig Fordring. Tvisten blev dog snart bilagt, men alt det følgende Aar blussede den op paa ny uvist af hvilken Grund. G. benyttede sig af den almindelige Utilfredshed, der herskede med Christoffer's slette Regering, til at slutte Forbund med de mægtige Stormænd Laurids Jonsen og Ludvig Albertsen; i Danmark selv udbrød der en Opstand, for hvilken Christoffer flygtede, og paa Viborg Ting blev den unge Valdemar udraabt til Konge med G. som Formynder og Rigens Forstander. Greven krævede dog en endnu mere haandgribelig Løn for sin Hjælp, og paa Danehoffet i Nyborg (Aug. 1326) forlenedes han med Sønderjylland som et frit og arveligt Len (jfr. *Constitutio Valdemariana*). Uanfægtet beholdt han dog ikke den Overmagt, han saa let havde vundet. Paa Sjælland maatte han 1328 dæmpe en Bondeopstand, og samme og følgende Aar søgte Jyderne tre Gange at erobre Gottorp, men bleve hver Gang drevne tilbage dels af Grev Johan, dels af G., der 1329 tilføjede dem et stort Nederlag paa Hesterbjærg uden for Slesvig. Efter at Christoffer II paa ny var vendt tilbage til Danmark, gav Greven ved Forliget i Ribe (1330) Afkald paa Hertugdømmet mod at faa Fyn som arveligt Len og Ventebrev paa Sønderjylland, hvis Valdemar skulde dø barnløs; desuden fik han en stor Del af Jylland i Pant, og som Tegn paa Udsoningen ægtede Christoffer's Søn, den unge Kong Erik, hans Søster Elisabeth. Efter en kortvarig Fred kom det imidlertid til Strid mellem G. og Johan; Kongen tog dennes Parti, men blev slaaet paa Lohede og maatte ved Freden i Kiel give G. Jylland og Fyn i Pant for 100,000 Mark Sølv. Greven var nu Danmark's sande Herre, og det Forsøg, Junker Otto efter Faderens Død gjorde paa at vinde Riget tilbage, tilintetgjorde han uden Møje ved Slaget paa Taphede (1334). Derimod maatte han 1336 nedlægge sit Formynderskab for Hertug Valdemar, og den unge Fyrste søgte at frigøre sig for det Tryk, hans mægtige Onkel øvede, ved at nærme sig Christoffer's yngste Søn, Junker Valdemar, der

nu begyndte at gøre sine Krav paa Riget gældende. G.'s Magtomraade havde hidtil været adskilt af Sønderjylland; for at sikre sig besluttede han nu at samle det til et geografisk Hele, og ved Forliget i Lübeck (1340) mageskiftede han og Hertugen deres Land, saaledes at Valdemar overtog Panteretten til Jylland mod at pantsætte Greven Hertugdømmet. Denne Transaktion kom dog foreløbig ikke til Udførelse, thi under selve Forhandlingerne havde Jyderne rejst sig til Opstanden og belejrede de faste Borge. Gert, der alt havde samlet en stor Hær, drog mod Nord for at kue dem. Dette Tog skulde blive hans sidste; thi medens han omgiven af en betydelig Styrke laa syg i Randers, trængte den jydske Adelsmand Niels Ebbesen med en lille Skare ind i Staden, og udgivende sig for Vagten naaede de frem til Grevens Kvarter, brøde ind i Huset og dræbte »den kullede Greve« Natten til 1. April. (Litt.: Berblinger, »G. d. Grosze« [1881]; »Hist. Tidsskr.«, 6. R. VI, 389 og 671).

Med sin Gemalinde Sofie af Werle, der var beslægtet med det danske Kongehus, efterlod G. III sig to Sønner Claus og Jærnhenrik. Dennes Søn 4) G., overtog efter Faderens Død (1385) sammen med Onkelen og sine to Brødre Regeringen i deres Andel af Holsten og Sønderjylland, hvor Holstenerne i 10 Aar faktisk havde været uafhængige Herrer. Forholdet ordnedes nu imidlertid saaledes, at Greveslægten forlenedes arvelig dermed i Nyborg (1386), idet G. optraadte som regerende Hertug og maatte love Tjeneste af Lenet. Han søgte at unddrage sig denne Forpligtelse, og et Møde i Assens (1396), hvor Forleningen skulde fornyes efter Erik af Pommern's Hylding, blev uden Resultat. Det følgende Aar døde Grev Claus — den anden Hovedlinie, den kielske, var alt uddød — og Brødrene skiftede nu Holsten, saaledes at G. fik den østlige Del af Landet med Femern. Derimod modsatte han sig deres Fordringer paa ogsaa at faa Del i Hertugdømmet, der forblev udelt. G. omkom 1404 paa et Tog mod Ditmarskerne, hvor han faldt ved Süderhammen efterladende sig en Enke, Elisabeth, som efter hans Død fødte Sønnen 5) G., der ligesom sine to Brødre Adolf og Henrik gjorde Krav paa at forlenes med Hertugdømmet, uden at han dog kom til at spille nogen fremtrædende Rolle i Kampen mod Erik af Pommern. (Litt.: Waitz, »Schleswig-Holstein's Geschichte« [1. Bd., Gottingen 1851]). *M. M.*

Gerhard, Friedrich Wilhelm Eduard, tysk Oldgransker, født 29. Novbr. 1795 i Posen, død i Berlin 12. Maj 1867. Efter at have studeret klassiske Sprog i Breslau og Berlin, hvor han bl. a. vakte Bockh's Opmærksomhed og vandt hans Understøttelse, udgav han *Lectiones Apollonianae* [Leipzig 1816], der fandt en god Modtagelse. G. kaldtes s. A. til Professor ved Gymnasiet i Posen; men allerede 1819 opgav han dog denne Stilling, til Dels paa Grund af en Øjensvaghed, men vel nærmest for at gøre dybere, paa Selvsyn grundede Studier af den klassiske Oldtid. S. A. gik han til Italien, og fra 1822 tog han fast Ophold i Rom. Han blev her en virksom Medarbejder af Bunsen's og Platner's Beskrivelse af Staden Rom. G. forfattede bl. a. en Fortegnelse over de hertil benyttede Kilder, som han udgav under Titelen: *Codex Diplomaticus*. Det blev dog aldrig afsluttet. Da Preussen's Kronprins Frederik Vilhelm (IV) opholdt sig i Rom, lykkedes det G. at vinde hans Interesse for Stiftelsen af et under Preussen's Beskyttelse staaende arkæologisk Selskab i Rom, som skulde samle alle Oldgranskere i Italien uden Hensyn til Nationalitet (1829). Det kom snart i Stand paa Kapitol under Navnet: »Instituto di Corrispondenza archeologica«, og det begyndte snart flere Rækker arkæologiske Tidsskrifter (»Annali«, »Bulletini« og »Monumenti«), som G. berigede med vigtige Afhandlinger, ligesom han har skrevet mange andre Artikler dels i Berlin-Akademiets Skrifter, dels i »Archaologische Zeitung« (som han stiftede 1843) o. a. Tidsskrifter. 1837 kaldtes han fra Rom til Berlin som Museumsarkæolog; 1844 blev han tillige Professor ved Universitetet; han blev ogsaa Medlem af Akademiet. G. har foruden flere filologiske Arbejder udgivet mange vigtige arkæologiske Værker, ledsagede af gode Afbildninger; saaledes: »Antike Bildwerke« [Stuttgart 1827—39, med 140 Tavler i Folio], »Berlin's antike Bildwerke« [Berlin 1836] og »Neu erworbene antike Denkmäler« [1836—55] og sammen med Panofka: »Neapel's antike Denkmäler« [Stuttgart 1828]. Fremfor alt har G. indlagt sig stor Fortjeneste af Studiet af de malede Vaser fra Oldtiden: »Auserlesene griechische Vasenbilder« [Bd. I—IV, 1839—58, med 330 Tavler], »Griechische und Etruskische Trinkschalen« [1843], »Etruskische und Campanische Vasenbilder« [1843], »Vases Apuliens« [1846], »Trinkschalen und Gefasze« [1848—50], alle med talrige Afbildninger. G. har ogsaa stor Fortjeneste af Studiet af Oldtidens Metalspejle, især de etruriske: »Etruskische Spiegel« [Bd. I—IV, 1839—65, 360 Tavler]. G. skrev ogsaa en »Griechische Mythologie« [2 Bd., Berlin 1854—55]. Hans mindre Afhandlinger findes i »Gesammelte Akademische Abhandlungen« [Berlin 1866—68, 82 Tavler]. (Litt.: Autobiografi i »Archäologischer Anzeiger« [Oktbr. 1865]; O. Jahn, »E. G. Ein Lebensabriss« [Berlin 1868]; A. von Reumont, »Necrologia di Edoardo G.« [Firenze 1868]). *V. S.*

Gerhard, Johann, tysk luthersk Teolog, (1582—1637), var Professor i Jena og nød i denne Stilling en overordentlig Anseelse. Endnu den Dag i Dag nævnes han som en af den lutherske Kirkes betydeligste Teologer. Han er ubetinget den betydeligste Dogmatiker fra den ortodokse Periode. Hans dogmatiske, ogsaa af Modstandere anerkendte Hovedværk: *Loci communes theologici* er et Mesterværk i Lærdom og klar Fremstilling, men viser tillige, hvorledes den skolastiske Aand atter var trængt ind i Lutherdommen. Ogsaa som Skriftfortolker indlagde han sig Fortjeneste og skrev ogsaa opbyggelige Skrifter. *F. P. B.*

Gerhard, Johan Frederik, dansk Maler, født 1715, død 22. Maj 1748, født i Tyskland, kom til Kjøbenhavn i Christian VI's Tid og blev 1742 kgl. dansk Kabinetsskildrer og Febr. 1748 en af de første Professorer ved det danske Kunstakademi. Han døde dog allerede samme Aar. — Af Arbejder fra hans Haand kunne nævnes: hans eget, Hustrus og to Børns Portrætter [1740], en Markgreve af Bayreuth (begge paa Kobber, smaa, i den kgl. Saml.), den kgl. Familie [1743, paa Kobber], Frederik V til Hest under en Triumfbue [1748]. G. var ogsaa Dyrmaler (Tiger i nat.

Størr., Heste). (Litt.: F. J. Meier, »Fredensborg« [Kbhvn. 1880]). *F.J.M.*

Gerhardinere kan undertiden træffes som Betegnelse for Brødrene af Fælleslivet (s. d.).

Gerhardt [žera'r], Charles Fred., berømt fransk Kemiker, født 21. Aug. 1816 i Strassburg, død smst. 19. Aug. 1856. G. studerede 1831—38 ved forskellige tyske Læreanstalter og Universiteter (Karlsruhe, Leipzig, Giessen), var 1844—48 Professor i Kemi ved *Faculté des sciences* i Montpellier og flyttede da til Paris, hvor han oprettede et Privatlaboratorium. Her forblev han, indtil han Aaret før sin Død blev udnævnt til Professor i Kemi ved *Faculté des sciences* og ved *Ecole de pharmacie* i Strassburg; kort før han døde, var han bleven optagen som korresponderende Medlem af *Académie des sciences.* Fra G.'s Privatlaboratorium i Paris udgik hans vigtige Arbejder over homologe Rækker, Typeteorien, Anhydrider og Amider; hans Arbejder have i det hele taget været af den største Betydning for Udviklingen af den organiske Kemi, men hans Virksomhed blev først tilbørlig paaskønnet efter hans Død. Uden at forlade Dumas'es unitariske Standpunkt, der stod i saa stærk Modsætning til Berzelius'es dualistiske Opfattelse, søgte G. atter at indføre Radikalbegrebet i Kemien under en anden Betegnelse og med forandret Betydning, idet han opstillede sin Restteori *(théorie des résidus)*: Dannelsen af de Forbindelser, der af G. betegnedes som »parrede Forbindelser«, forklarede han paa følgende simple Maade: »Naar to Stoffer reagere paa hinanden, da udtræder et Element af det ene og forener sig med et Element af det andet til en stabil Forbindelse, medens de tilbageblevne »Rester« træde sammen«. Disse Rester betragtes ikke som virkelig i Forbindelsen tilstedeværende Atomgrupper, men som imaginære Størrelser, der ere helt forskellige fra de Forbindelser af samme Sammensætning, der ere bekendte i fri Tilstand; »Resten« NO_2 er helt forskellig fra den i fri Tilstand bekendte Forbindelse NO_2, Salpeterundersyre. G.'s Navn er i øvrigt uadskillelig knyttet til Laurent's (s. d.); disse to Kemikere blottede skarpsindig de gamle Teoriers Svagheder og grundlagde en ny teoretisk Kemi; som Resultat af begge disse Forskeres Virksomhed kan nævnes den rigtigere Opfattelse af Begrebet Molecule og Genoplivelsen af Avogadro's Hypotese; G. viste det urigtige i Bibeholdelsen af de Gmelin'ske Ækvivalenter og genindsatte Berzelius'es Atomtal i deres gamle Rettigheder; dog gjorde han kun Skridtet halvt, idet han af særlige Grunde for de fleste Metaller kun antog Atomtal, der vare det halve af de af Berzelius angivne, fordi han gav alle Metalilter en til Vandet svarende Formel, nemlig Me_2O, medens Berzelius antog Formelen MeO. (Se i øvrigt Laurent). G.'s »Typeteori« (s. d.) har haft den største Betydning som det Grundlag, hvorfra hele den moderne Strukturkemi har udviklet sig. — Af G.'s Skrifter skulle nævnes: »Précis de chimie organique« [2 Bd. 1844—45]; »Traité de chimie organique« [4 Bd. 1853 — 56]. Sammen med Laurent udgav han »Comptes rendus mensuels des travaux chimiques de l'étranger, aussi que des laboratoires de Bordeaux et de Montpellier«; heri fandt en Del af de to nævnte Kemikeres Arbejder Optagelse, væsentligst fordi de ikke paa Grund af i deres revolutionære Anskuelser kunde faa dem optagne andensteds uden indgribende Ændringer. *O. C.*

Gerhardt, Dagobert v., tysk Forfatter under Pseudonymet Gerhard v. Amyntor, er født i Liegnitz 12. Juli 1831. Han studerede først i Breslau, men traadte derefter ind i den preussiske Armé, deltog i Krigen mod Danmark 1864 og blev haardt saaret ved Dybbøl. 1867—68 arbejdede han under Moltke i den store Generalstab, deltog derpaa i Felttoget mod Frankrig 1870—71, tog sin Afsked 1872 som Major og har siden levet i Potsdam som en agtet og anset Forfatter. Hans aabent udtalte politiske Trosbekendelse er patriotisk-konservativ med et let Anstrøg af Pietisme, og med et stærkt Hang til Filosoferen optræder han i sine meget læste Noveller og Romaner som en urokkelig Forkæmper for det nedarvede og bestaaende i Statsliv og Religion. Af hans Værker kunne nævnes: »Peter Quidams Rheinfahrt« [1877], »Eine rätselhafte Katastrophe« [1879], »Im Horselberge« [1881], »Frauenlob« [1885], »Vom Buchstaben zum Geist« [1886], »Gerke Suteminne« [1887], »Die Gisellis« og »Eine heilige Familie« [1888], »Der Veteran« [1892], »Das Skizzenbuch meines Lebens« I [1893]. *C. A. N.*

Gerhardt, Karl, tysk Læge, er født 5. Maj 1833 i Speier, blev 1861 Professor i medicinsk Klinik i Jena, 1872 i Wurzburg, 1885 i Berlin. — Af hans Arbejder fremhæves: »Der Kehlkopfskroup« [Tiib. 1859], »Der Stand des Diaphragmas« [1860], »Lehrbuch der Auscultation und Percussion« [5. Opl., 2 Bd., 1890], »Lehrbuch der Kinderkrankheiten« [4. Opl., 1880—81]. *G. N.*

Gerhardt, Paulus, tysk luthersk Præst og Salmedigter, (1607—76), betragtes almindelig som den største tyske Salmedigter efter Luther. Men medens Luther er den vældige Skjald, der i mægtige Toner synger om Menighedens Sejr ved Christus over alle Fjender, er G., hvis Sang ikke er født ud af nogen Kirkekamp, langt mere subjektiv, han synger i blødere Toner om den enkeltes Fred og Fortrøstning; den kristelige Forsynstro med dens Forvisning om Hjælp og Sejr i al Nød og Plage har ikke fundet nogen bedre Tolk end den Sanger, der digtede: »Befal du dine Veje«, »Warum sollt' ich mich denn grämen« o. m. a. Hans 131 Sange ere en fredlyst Plet, hvor Tidens heftige Lærestorme ere ganske tystnede. Og dog kom ogsaa han i en haard Lærekonflikt, der kostede ham hans Embede i Berlin, hvor han 1657 var bleven Præst ved St. Nikolai Kirke; Kyrfyrst Frederik Vilhelm den Store, der selv var reformert, forbød nemlig i flere Edikter (1662 og 1664) sine Præster at ivre fra Prædikestolen mod den »sande evangelisk-reformerte Religion«, og da G., skønt han selv ikke hørte til de stridbares Tal, ikke vilde underskrive den vedkommende forelagte Revers, blev han afskediget (1666). Vel blev Afskedigelsen 1667 tagen tilbage, men G. vilde alligevel ikke mere være Præst i Berlin og kom da 1668 til Lübben i Sachsen. Blandt de talrige Udgaver af hans Sange nævnes: E. C. G. Langbecker [Berlin 1871], J. T. Bachmann [Berlin 1877], K. Goedeke [Leipzig 1877], K. Gerok [Stuttgart 1878]. *J. P. B.*

Gerhardtit, et sjældent Mineral af smaragdgrøn

Farve, bestaar af et basisk Kobbernitrat og er i fundet i rombiske Krystaller ved Jerome i Arizona. *N. V. U.*

Gerhoh af Reichersberg, tysk kirkelig Forfatter (1093— 1169), blev uddannet i Hildeshcim, dernæst Forstander for Domskolen i Augsburg og Korherre, men længtes efter Klosterlivet og blev regelbunden Korherre i Raitenbuch og endelig (1132) Provst i Klosteret Reichersberg, som han i høj Grad hævede. G. tog Del i den Tids store Strid mellem Kejser og Pave, Stat og Kirke, særlig ved det mærkelige Skrift *De investigatione Antichristi.* Dyb sædelig Alvor og idealistisk Aandsretning lode ham her indtage et mærkeligt Standpunkt: Han beundrer de storslaaede kirkelige Ideer, men misbilliger adskillige af Pavens Kampmidler; han er begejstret for Pavedømmet, men raser mod de pavelige Legaters Udsugeiser; han hævder i Modsætning til de fleste andre kirkelige Forfattere paa den Tid den verdslige Magts Selvgyldighed, men kræver tillige, at Staten ikke maa blande sig i Kirkens Anliggender; overhovedet skulle Kirke og Stat være ligestillede, først derved opnaas Harmoni; Kirken skøttede derfor heller ikke om ydre Magt. Denne sidste Tanke fandt ingenlunde Genklang hos Præstestanden, men vidner om G.'s gennemførte Idealisme; unægtelig kom han til at staa som en enlig Aand. (Litt.: Nobbe, »G. v. R.« [Leipzig 1881]; W. Ribbeck i »Forschungen z. deutschen Geschichte« XXIV, 1 ff.). *H. O.*

Géricault [žeriko'], Jean Louis André Théodore, fransk Historie-, Dyrmaler og Litograf, født 26. Septbr. 1791 i Rouen, død Septbr. 1824 i Paris. Med sin første Lærer, C. Vernet, havde han i alt Fald Interessen for Hesten tilfælles, med sin anden Lærer, den klassisk korrekte Guérin, intet; hovedrystende saa denne ham drive Studier efter de venetianske Kolorister og Rubens eller i Versailles'es Stuterier. Fra første Færd optraadte G. oppositionelt; af Lede over de traditionelle Skønhedstyper førtes han ofte til Beundring af det hæslige og uhyggelige; i Stedet for antikke Scenerier og plastisk Ro satte han som Maal for sin Kunst Nutidslivet og Lidenskab, udtrykt gennem Bevægelse og koloristisk Effekt. Denne Tendens traadte allerede frem i hans Rytterbilleder »Chasseur-Officer« [1812] og »Saaret Kyrasser« [1814, begge i Louvre]; under et Ophold i Italien (hertil 1816) studerede han med Iver Michelangelo, særlig dog Caravaggio; Hestevæddeløbet paa Corsoen gav Anledning til adskillige højst interessante Udkast til, aldrig fuldførte, Billeder med dette Motiv. Hans Hovedbedrift, i alt Fald historisk set mærkeligste Billede, er det efter Hjemkomsten fra Rom malede store Billede »De skibbrudne paa Fregatten Medusa« [1819, Louvre], i Anledning af et kort Tid forinden foregaaet Skibbrud. Nøjagtig instrueret af de reddede om Begivenheden, forsynet med en Model af Skibet af dets Bygmester og installeret nær ved et Hospital for at kunne gøre indgaaende Studier af syge og Lig tog han fat paa denne kolossale Opgave, som ved sin Skildring af Nutidslivet, tilmed jævne Folk uden historisk Relief, formede sig som en kraftig Protest mod det klassiske Akademimaleri. Billedet vakte mægtig Opsigt, forhaanedes, lovpristes. Det blev den romantiske Skoles Kampsignal, selv om det paa adskillige Punkter (nøgne Skikkelser, grundig Formgivning, desuden en Kolorit, der med al Dygtighed og Stemning dog ikke aander Romantikernes eller hans tidligere Værkers Farveglæde) endnu havde sine Rødder i den gamle Tid. Under et Ophold i England malede han »Epsom-Væddeløb« [Louvre], hans Forkærlighed for Hesten træder frem i adskillige andre Værker, af hvilke Louvre i Paris ejer en Del. Et Fald fra en Hest gjorde Ende paa de store Forhaabninger, der knyttedes til den ved sin Død kun 33-aarige Kunstner. Under Englandsopholdet havde han, paavirket af Charlet, kastet sig over Litografien; hans ca. 100 Litografier ere nu kostbare Sjældenheder, da han tegnede paa det let forgængelige *stone-paper* (med Kalksten tilberedt Papir); de skildre især engelsk Folkeliv, først og fremmest dog Hesten, og ere prægede af hans Aands Ildhu og maleriske Kunnen. (Litt.: C. Blanc, *G.* [1845]; C. Clement, *Th. G. Étude biograph.* etc.« [Paris, 3. Opl. 1879]; Rosenberg i Dohme's »Kunst u. Kiinstler etc.« II). *A. Hh.*

Gerigt se Chambranle.

Gering, Hugo, tysk Filolog, er født 21. Septbr. 1847. Efter at have været Privatdocent i Halle blev G. efter Prof. Mobius (s. d.) ansat ved Universitetet i Kiel som Professor i nordiske Sprog, hvor han endnu virker som saadan. G. har særlig beskæftiget sig med nordisk Filologi og udgivet forskellige oldislandske Skrifter, som Finnbogasaga [Halle 1879]; hans Hovedværk i saa Henseende er dog den righoldige Udgave af oldislandske Eventyr, »Isl. Legenden, Novellen und Märchen« I—II [Halle 1882, 1884], med udførlige Oplysninger og Glossar. Dernæst forfattede G. et fuldstændigt, saare velkomment »Glossar zu den Liedern der Edda« [2. Udg. 1895]. Endelig har han givet en tysk metrisk Oversættelse af alle Eddadigtene, der maa kaldes ret vellykket i det hele, skønt Grundteksten turde være behandlet med for stor Konservatisme. I en Række af Aar har G. redigeret »Zeitschrift für germ. Philologie«, og han er en af Udgiverne af »Altnordische Sagabibliothek« (en Samling af kommenterede Sagaer). Alle G.'s Arbejder udmærke sig ved Samvittighedsfuldhed, Grundighed og Lærdom. *F. J.*

Gering, Ulrich, Bogtrykker, født ca. 1440 ved Luzern, død i Paris 23. Aug. 1510. Han var en studeret Mand (1461 blev han Student i Basel), men havde desuden givet sig i Bogtrykkerlære. 1470 kaldtes han fra Basel af to Professorer ved Sorbonne, Guillaume Fichet fra Savojen og Tyskeren Johann Heinlin, til Paris sammen med Michael Freiburger ell. Friburger og Martin Krantz for at udøve den ny Kunst i Frankrig's Hovedstad. Det var Fichet's og hans Vens Mening ved at grundlægge et parisisk Bogtrykkeri at standse Indsmuglingen af trykte Bøger fra Tyskland. Den første Bog, der udgik fra G.'s og hans Fællers Trykkeri i selve Sorbonne, det tidligste i Frankrig, var Gasparino fra Bergamo's latinske Breve [Paris 1470], trykt med Antikva, hvilken Skrift imidlertid i G.'s senere Tryk ombyttedes med kantede Typer. 1470—71 trykkedes 13 Bøger hos dem, 1472 endog 17; det er mest Oldtidsforfattere og Sprogvidenskab. Efter at deres to Beskyttere havde forladt Landet, opgav G. sit Trykkeri i Sorbonne, da Forholdene

der begyndte at blive noget vanskelige, og etablerede sig med sine Associeer i Rue St.-Jacques, med en Guldsol som Firmaskilt. Kong Ludvig XI beskyttede dem og gav dem et Privilegium. Freiburger og Krantz bleve sammen med G. til 1477; derpaa virkede denne en Tid lang alene, men senere hen havde han først George Mainyal og derefter Berthold Rembold til Kompagnon. (Litt.: Philippe, *Origine de l'imprimerie å Paris* [Paris 1885]). *E. G.*

Gerlach, Carl Ludvig, Syngemester ved det kgl. Teater i Kjøbenhavn, født 26. Apr. 1833, død 13. Septbr. 1893, Søn af Heinr. C. G., født i Gotha, Musikdirektør ved Garden og død 1838 som Organist ved Trinitatis Kirke. G. debuterede som Sanger 1855 i Rung's Syngestykke »Stella«, men opgav hurtig sin sceniske Virksomhed, blev 1860 Operarepetitør, 1863 Syngemester for Koret, hvilken Stilling han fratraadte 1868. Han har tillige virket som Sanglærer og har skrevet en Del mindre Kompositioner for Klaver og Sang. *S. L.*

Gerlach, Ernst Ludwig v., preussisk Politiker, født 7. Marts 1795, død 18. Febr. 1877. Han gjorde 1813—15 Tjeneste under Frihedskrigen, studerede derefter Retsvidenskaben og blev 1823 ansat ved Domstolen i Naumburg; 1835—42 var han Vicepræsident ved Appellationsretten i Frankfurt og blev 1844 Præsident ved Appellationsretten i Magdeburg. 1865 fik han Titel af Geheime-Overjustitsraad, men tog 1874 Afsked, fordi han var bleven idømt en Bøde for et Flyveskrift. Allerede tidlig var han knyttet til den adelige Klub og optraadte 1830 i »Politisches Wochenblatt« som Talsmand for den »kristelig-germanske« Statsidé med streng Hævdelse af Stænderadskillelsen og Kongedømmet af Guds Naade. Ligeledes var han Medarbejder af Hengstenberg's »Kirchenzeitung« og krævede Kirkens Frigørelse fra Staten; blev ogsaa 1846 Medlem af den første evangeliske Generalsynode. Juni 1848 var han med at grundlægge »Neue preussische (sædvanlig kaldet »Kreuz-«) Zeitung« og skrev heri bl. a. de meget giftige maanedlige Oversigts-(» Rundschau-«)artikler; tog Ordet for de skarpeste Forholdsregler imod Oppositionsmændene, men fraraadede bestemt Kongen at modtage den tyske Kejserkrone, fordi den var »besudlet med Revolutionens Snavs«. Som Medlem af første Kammer 1849 og af Erfurt-Parlamentet 1850, men især i Underhuset 1851—58 var han Junkerpartiets egentlige Fører. 1861 var han Medstifter af den preussiske »Volksverein« som Modvægt imod den tyske Nationalforening, og 1866 udtalte han sig bestemt imod Bismarck's Politik, saavel imod Østerrig's Udskillelse af Tyskland, som imod Preussen's Udvidelse. 1873 lod han sig genvælge til Underhuset og kæmpede kraftig imod de saakaldte »Majlove«, især imod det borgerlige Ægteskab; ja han erklærede ligefrem Kulturkampen for en Kirkeforfølgelse og sluttede sig derfor til det katolske Centrumsparti. *E. E.*

Gerlach, Franz Dorotheus, klassisk Filolog og Historiker, født 1793 i Wolfsbehringen ved Gotha, død 1876 som Professor ved Universitetet i Basel (siden 1820). Af hans filologiske Arbejder er det vigtigste Udgaven af Sallust [3 Bd. 4°, Basel 1823—31; i ny Bearbejdelse smst. 1852, 2 Bd.]; sammen med Roth udgav han Nonius Marcellus [Basel 1842]. Som Historiker har han gjort sig bemærket ved sin Opposition imod Niebuhr, i Modsætning til hvem han fastholdt den romerske Overleverings Troværdighed ogsaa for de ældste Tiders Vedkommende. Hovedværk: »Die Geschichte der Römer« [Basel 1851, ufuldendt], udgivet i Forening med Juristen Bachofen. Endvidere har han udgivet »Historische Studien« [3 Bd., Gotha 1841 og Basel 1847—63] o. fl. mindre Skrifter. *A. B. D.*

Gerlach, Georg Daniel, dansk Officer, født 31. Aug. 1798 i Eckernförde, død 7. Marts 1865 i Kjøbenhavn, blev Officer 1813, og var ved Krigens Udbrud 1848 Major og Chef for 1. Reservebataillon. Udnævnt til Oberstløjtnant og Chef for 3. Forstærkningsbataillon 1849 deltog han med denne i Slagene ved Fredericia og ved Isted og viste sig som en rask og modig Fører, saa at han 1850 blev Oberst og Kommandør for 6. Infanteribrigade. Efter Krigen havde han forskellige Hverv, førte en Tid Kommandoen over 14. Bataillon, men ansattes 1854 som Kommandør for I. Infanteribrigade og forfremmedes 1856 til Generalmajor, 1863 til Generalløjtnant. Ved Mobiliseringen 1863 fik han Befalingen over 1. Division, der besatte Dannevirkestillingens venstre Fløj, og under den for Danmark heldige Kamp ved Mysunde 2. Febr. lagde han stort Mod og en velgørende Ro for Dagen. Da han ikke havde været til Stede i det bekendte Krigsraad 4. Febr., blev han af Krigsminister Lundbye udpeget til at blive General de Meza's Efterfølger, skønt han for øvrigt straks godkendte dennes Beslutning om frivillig at forlade Dannevirke og endogsaa sammen med de højere befalende paa Als indsendte et Andragende om de Meza's Genindsættelse. Han havde næppe selv ventet nogen Sinde at blive Overgeneral, men vilde dog ikke svigte Ministerens Tillid og modtog Udnævnelsen 29. Febr. skønt han vidste, at den ikke vilde vinde udelt Bifald i Hæren. Hans Proklamation af 4. Marts gjorde dog et godt Indtryk, og i Kampene 17. og 28. Marts viste han sig uforfærdet og virksom. G. kom dog ikke til at staa i et godt Forhold til Krigsminister Lundbye, fordi de nærede forskellig Opfattelse angaaende Overgeneralens hele Stilling og Handlefrihed. Dette kom navnlig frem i de sidste Dage af Dybbøl's Belejring, da G. ansaa det for rigtigst at rømme Stillingen, medens Ministeren af politiske Hensyn forlangte, at Dybbøl skulde holdes til det yderste. G. adlød og førte, skønt 9. Apr. kommen til Skade ved et Fald med Hesten, til Vogns Kommandoen over Hæren under Slaget 18. Apr. Da Lundbye efter Dybbøl's Fald beordrede Fredericia rømmet og svækkede Hæren paa Fyn til Fordel for Korpset i Jylland, hvad G. ikke kunde billige, blev Uoverensstemmelsen imellem dem saa stor, at G. sendte sin Stabschef til Kjøbenhavn for at bringe en Forstaaelse til Veje, hvad der ogsaa til Dels lykkedes. Kort efter fratraadte Lundbye som Krigsminister; hans Efterfølger Oberstløjtnant Reich fandt det rigtigt at give Overgeneralen større Handlefrihed, men ansaa ikke G. for rette Mand, hvorfor han 5. Juli erstattede ham med General Steinmann, medens G., som trods sin Sorg bad om at blive til Tjeneste ved den aktive Hær, modtog Kommandoen over 1. Division.

Ved Hærens Reduktion i Slutn. af 1864 erholdt han sin Afsked. 2. Marts 1864 var han bleven Storkors af Dannebroge. *P. Nw.*

Gerlach, Leopold, preussisk General, født 17. Septbr. 1790 i Berlin, død 10. Jan. 1861 i Potsdam. Samme Aar (1806) som han traadte ind i Hæren, blev han ved Auerstädt Krigsfange, opgav Militærvæsenet og studerede Jura, indtil han 1813 paa ny blev Soldat og 1814 og 1815 tjente i Generalstaben. 1826 ansattes han som Adjutant hos Prins Vilhelm (Kejser Vilhelm I), blev 1838 Oberst og Generalstabschef i 3. Korps og fik 1842 Kommandoen over I. Gardelandeværnsbrigade. 1844 forfremmedes han til Generalmajor og 1849 til Generalløjtnant og Generaladjutant hos Kongen, i hvilken Stilling han støttede den kirkelige og politiske Reaktion. 1859 blev han General i Infanteriet. *B. P. B.*

Gerlach, Vilhelmine Léocadie Theresia, født Bergnehr, dramatisk Sangerinde, er født i Stockholm 26. Jan. 1827, optraadte første Gang som Barn paa »Mindre teatern« i »Das Donauweibchen« og vakte Isidor Dannstrom's Opmærksomhed; han vilde tage hende med til Paris for der at lade hende fortsætte sin Uddannelse; men paa Vejen aflagde hun Prøve for den kgl. Teaterdirektion i Kjøbenhavn og blev straks antagen som Elev, med H. Rung som Lærer, og fik først senere Lejlighed til at fuldende sine Studier under Garcia i London. Hun optraadte første Gang paa det kgl. Teater 25. Jan. 1845 ved en Aftenunderholdning, men havde først sin egentlige Debut 18. Novbr. som Filippo Palma i »Aagerkarl og Sanger«. Hurtig gled hun ind i Repertoiret, og i den Snes Aar, i hvilke hendes pragtfulde Mezzosopran, hendes musikalske Intelligens og rige dramatiske Evner gjorde hende til Operaens selvskrevne Primadonna, udførte hun en Række saa forskelligartede Partier som Donna Anna i »Don Juan«, Dronningen i »Hans Heiling«, Susanna og Pagen i »Figaro's Bryllup«, Rosina i »Barberen«, Madame Voltisubito i »Recensenten og Dyret«, Alice i »Robert«, Regimentets Datter, Fidelio, Wilhelmine i »Ungdom og Galskab«, Norma o. s. v. Paa Grund af Uenighed med Bestyrelsen forlod hun 1864 Teateret, men optraadte 1866 et Par Gange som Gæst i Titelrollen i »Lucrezia Borgia«. Som Sanglærerinde har G. udøvet en meget betydningsfuld Virksomhed; 1858 udnævntes hun til Kammersangerinde. — 1853 ægtede hun Slagtermester Fossum, og efter dette Ægteskabs Opløsning blev hun 1861 gift med ovenn. Syngemester C. L. G. *S. L.*

Gerlache [žærla'š], Étienne Constantin, Baron de, belgisk Politiker og Historiker, født 26. Decbr. 1785 i Storhertugdømmet Luxemburg, død 10. Febr. 1871. Han var 1811—14 Advokat i Paris og senere i Liége, indtil han 1825 blev Dommer i Appellationsretten i denne By. 1824 valgtes han af det katolske Parti til Nederlandenes andet Kammer og sluttede sig her 1828 sammen med de liberale Belgiere for at hævde Landets Selvstændighed over for Holland. Efter Opstanden Septbr. 1830 rejste han straks til Haag for at forhandle med de hollandske Medlemmer, men deres Tilbud om en Adskillelse i Forvaltning og Lovgivning kom nu for sent. Han blev Medlem af den belgiske Nationalkongres og var Febr.—Juli 1831 dens Formand (tog som saadan den ny Konge Leopold I i Ed) og virkede i Forfatningsudvalget særlig for at sikre Præsteskabets Uafhængighed. 1831—32 var han Formand for Repræsentanternes Kammer og 1832—67 for Kassationsretten; sendtes i Januar 1839 til London for at deltage i de sidste Underhandlinger om Belgien's og Holland's indbyrdes Forhold. Skønt udelukket fra ligefrem Deltagelse i det offentlige Liv forblev han dog en af Førerne for det klerikale Parti, saavel under den politiske Kamp som paa de store Kirkemøder 1863—64. Foruden flere Skrifter om Liége's særlige Historie har han skrevet »Histoire du royaume des Pays Bas« [3 Bd. 1839, 4. Opl. 1875]. Hans samlede Skrifter udkom 1875 i 6 Bd. (Litt.: Juste, *Le Baron de G.* [Bruxelles 1870]). *E.E.*

Gerle, ældre Maal i Neuchâtel, en Slags Bøtte, for Trestermost = 99 Lit. og for klaret Most deraf 73,125 Lit. *N. J. B.*

Gerle. Af dette Navn kendes to berømte Instrumentmagere i Nürnberg, særlig Fabrikanter af Lut'er, Konrad G. (død 1521) og Hans G. (død 1570). Af den sidstnævnte haves flere historisk interessante Tabulaturværker for Lut, hvoraf navnlig mærkes »Musica Teusch« (1532—33). *A. H.*

Gerlos, Højdal i Tyrol, udmunder fra Øst ved Zell i Ziller-Dal og gennemstrømmes af Floden G. I Nærheden findes det smukkeste Vandfald i Østalperne, Krimmier Fald. G.-Pas forbinder Inn's Omraade med Salzach-Dalen (Pinzgau). *"Joh. F.*

Germa [žærma'], Maurice, fransk Forfatter, født i Narbonne 16. Apr. 1827, død i Paris Maj 1887. G. udgav først en Samling Fortællinger og Digte, »La legende d'amour« [1854], og forfattede senere som Medarbejder ved »Revue et gazette musicale« og andre Tidsskrifter og Blade — især kendt under Pseudonymet Cristal — en Mængde Artikler og Afhandlinger, navnlig om Musik. Særskilt udkom »L'art scandinave, la musique dans le Danemark, en Islande, en Norvège et en Suède« [1874]. *S. Ms.*

Germain [žærmæ'], Sophie, fransk Matematiker, født 1776 i Paris, død 26. Juni 1831 smst. G. nærede allerede som ganske ung en stærk Interesse for Matematik og korresponderede endogsaa under paataget Navn med Lagrange og Gauss. 1816 tilkendte det franske Institut hende Prisen for et Arbejde om elastiske Fladers Svingninger, der var indleveret som Besvarelse af en af Instituttet stillet Opgave; over det samme Emne anstillede hun senere videregaaende Undersøgelser (offentliggjorte 1826). Hun har desuden skrevet om Fladers Krumning (Crelle's Journal, 1831) og ydet forskellige interessante Bidrag til 2. Udgave af Legendre's »Théorie des nombres«. Ved sin Død efterlod hun et stort Antal Manuskripter handlende om forskellige Emner. *Chr. C.*

Germand, nu Germen, dansk Mandsnavn; i Oldsproget *Geirmund* (*geir*, Spyd; og *mund*, Haand). G. Gladensvend, Folkevisehelt, dræbt af Havtrolden paa Vejen til sin Fæstemø. *A. O.*

Germäner kaldtes forskellige keltiske Folk, der boede dels i Sydspanien, dels i Belgien, og fra hvem Kelterne rimeligvis overførte Navnet paa de nærmest V. f. Rhinen boende tyske Stammer. I 1 Beg. af 1. Aarh. f. Chr. blev Benævnelsen kendt

af Romerne, der udstrakte den til alle i Tyskland boende Folk; men ligesom disse for Grækerne faldt sammen med Kelterne og indbefattedes under Begrebet »Skyther«, saaledes var det først paa Cæsar's Tid, at Romerne ret fik Øjnene op for Forskellen mellem G. og Galler. Navnets Betydning er usikker; nogle søge at tolke det som et Ord af keltisk Oprindelse (»Naboer«), medens andre forklare det som tysk (»gerende Mænd«), Af Folket selv brugtes det dog aldrig, og først meget sent begyndte de forskellige Stammer at føle sig som en Enhed, om end gamle Sagn nedlede Folkets Oprindelse fra en fælles Stammefader, Tuisto, hvis Sønnesønner gave Navn til de tre store Grupper, hvori Folket delte sig: Ingævoner, Hermioner og Istævoner.

Fra deres oprindelige Hjemstavn, der sandsynligvis laa mellem Oder's og Weichsel's nedre Løb, bredte G. sig efterhaanden mod Vest, og lidt før Midten af I. Aarh. f. Chr. trængte store Skarer ind i Gallien, hvor de under Ariovist søgte at grunde et nyt Rige, men hvorfra de dog hurtig fordreves af Cæsar. Først nu opnaaede Romerne et nogenlunde Kendskab til G., deres Steder og Skikke, og i sin Galler-Krig giver Cæsar den ældste Skildring af Folket og Landet. Tillige med Tacitus's ca. 150 Aar senere skrevne »Germania« er denne Beretning vor Hovedkilde til G.'s ældste Historie, og staar den end i Omfang meget tilbage for sin Efterfølger, overgaar den dog Tacitus's langt i Henseende til Klarhed og Præcision. Sammen med de jordfundne Oldsager give de os et Billede af G. paa et saa primitivt Kulturtrin, som det f. Eks. ikke kendes hos de klassiske Folk. Paa Christi Tid laa Landet endnu urørt hen, dækket af mægtige Skove, der mod Nord gik over i vidtstrakte Sumpe og Moser. Intet Under, at det derfor forekom Romerne raat og ugæstmildt. Hovednæringsvejene vare Kvægdrift og Jagt, thi Skovene vare rige paa Vildt, der nu forlængst er uddødt eller forsvundet fra disse Egne, som Uroksen og Elsdyret; Agerbruget havde derimod kun en underordnet Betydning. Folket var endnu ikke ret kommet ud over Nomadetilstanden, og faste Boliger kendtes kun halvt. Vel havde man Gaarde og Landsbyer, men Bygningerne vare af Træ og let transportable; endnu saa sent som paa Folkevandringens Tid førte Østgoterne deres Huse med sig paa Vogne. Stammerne skiftede idelig Opholdssted. Man tog et Stykke Jord med gode Græsgange i Besiddelse, afbrændte noget af Skoven for at vinde en Smule Agerland, hvor man saaede Korn, men alt næste Aar drog man videre med sine Hjorder. Efter disses Størrelse maaltes Enkeltmands Rigdom, medens man derimod over for Jorden i social Henseende endnu stod paa et halvt kommunistisk Standpunkt. Det var Stammen, der ejede Jorden, som Øvrigheden uddelte, ikke til hver enkelt, men til Slægterne, der dyrkede den i Fællesskab. I det hele var Slægten maaske det stærkeste Baand, Urgermanerne kendte; den havde Del i Drabsbøderne, i Krigen opstilledes Hærene slægtvis, ligesom ogsaa den senere Bebyggelse ofte er opstaaet paa Grundlag af Slægtsbosættelser. I Familielivet herskede der ret stor Renhed, Kvinderne holdtes i Ære, de unge Mænd giftede sig sent, og Flerkoneri var sjældent, blandt andet fordi Hustruen skulde købes. Men til Gengæld overlode Mændene det daglige Arbejde til Kvinder og Trælle, Krig og Jagt var den fri Mands eneste Beskæftigelse. Religionen var paa Cæsar's Tid endnu en ren Naturdyrkelse, idet man f. Eks. tilbad Solen og Maanen, medens hos Tacitus de enkelte Gudsbegreber have antaget faste Former og ere blevne personificerede; som de vigtigste Guddomme nævner han Merkur (Wodan), Herkules (Zin) og Mars (Donar). Vor Kundskab om G.'s ældste Statsforfatning er meget usikker. Den højeste Enhed opadtil var Folkeslaget (*civitas*), men større Betydning havde dog Inddelingen i Stammer *(pagt)*. Inden for dem holdtes Folkeforsamlingerne, der sædvanlig fandt Sted hver 14. Dag, og paa hvilke Høvdingerne valgtes. Disses Magt synes ligesom Statsmyndigheden i det hele at have været svag, og nærmest maa de opfattes som Dommere eller Lovsigemænd. Deres vigtigste Støtte var Hirden, hvilken Institution synes at have udviklet sig i 1. Aarh. e. Chr. Det var en Skare paa eet eller flere Hundrede Krigere, der frivillig traadte i Høvdingens Tjeneste, levede hos ham i Krig og Fred og fik sit Underhold af ham. I Fredstid fulgte de ham, naar han drog rundt fra Bygd til Bygd for at sige Ret, i Krigen kæmpede de ved hans Side og hævnede ham, hvis han faldt. Under særlige Forhold som Krig o. 1. valgte Folkeforsamlingen for en kortere Tid en Hertug med stor Magtfuldkommenhed, og stundom kunde det hænde som f. Eks. med Ariovist og Armin, at Hertugerne søgte at samle flere Stammer under sig og gøre deres Magt arvelig eller livsvarig. Ogsaa Kongedømmet kendtes af G., og særlig var det almindeligt hos de østlige Stammer; Kongens Magt var arvelig, men stærkt begrænset. En Adel kendtes, men synes ikke at have haft store Forrettigheder.

Efter Gallien's Erobring kom G. i stadig Berøring med Romerne. Enkelte Stammer som f. Eks. Ubierne, der boede omkring Köln, gave sig endog frivillig ind under Rom, og om et andet Folk, Hermundurerne, høre vi, at de havde udstrakte Forbindelser langt Syd og Vest paa. Men i det hele vare Forholdene i den første Tid dog stærkt krigerske. Augustus paabegyndte Landets Erobring, og omtrent hele det nordvestlige Tyskland var erobret, førend G. rejste sig under Armin og tilføjede Romerne det tilintetgørende Nederlag i Teutoburgerskoven (9 e. Chr.). Krigen vedvarede endnu nogle Aar, men Kejserne, hvis Politik var meget fredelig, opgave snart Erobringstankerne, og allerede Tiberius trak sig tilbage over Rhinen, bag hvilken han indrettede de to Provinser Øvre- og Nedregermanien. Denne Flod blev derpaa Grænsen, om end Romerne for at afrunde deres Territorium under Domitian bemægtigede sig Landet mellem Rhinen og Donau, de saakaldte Agri decumates, som til Værn mod G.'s Angreb befæstedes med en stærk Vold. Under den følgende lange Fredsperiode kom G. i stadig nøjere Forbindelse med Romerne og paavirkedes meget stærkt af den saa langt overlegne Kultur. Talrige G. traadte i romersk Tjeneste. Om flere af Kejserne vide vi saaledes, at de havde en særlig germansk Livgarde, der vakte megen Opsigt i Rom, hvis Moralister for øvrigt nok yndede at opstille de ufordærvede G. som Modsætning til deres egne forfinede Omgivelser. Germanske Fyrster sluttede Forbund med Rom og bejlede til Kejsernes Gunst og Æresbevisninger, og mang-

foldige unge fornemme Mænd fik deres Opdragelse hos Romerne, saaledes bl. a. Armin, der endog naaede Ridderværdigheden. Om den stærke Handelsforbindelse vidne de talrige Fund af romerske Mønter og Industrigenstande, der ere gjorte ikke blot i Tyskland, men endogsaa i Norden, og fra Syden hentede G. ogsaa deres Skrift, idet Runerne ere opstaaede ved en Omdannelse af det latinske Alfabet. Men Forandringen kom ikke blot ude fra, ogsaa indadtil er der i 1. — 2. Aarh. e. Chr. foregaaet en stor Omformning af de germanske Folk. Der var sat en Grænse for deres Vandrelyst, og derved lettedes Overgangen til faste Boliger, hvorved Agerbrugets Betydning stiger og Befolkningens Størrelse øges. Og samtidig har der fundet en Sammenslutning Sted, idet de mangfoldige smaa Stammer, hvori særlig Vestgermanerne vare delte, forsvinde og afløses af større Folkeslag. Blandt disse boede Sachserne V. f. Elben langs Havet, vestlig og sydlig for dem kom Frankerne, Thüringerne og Alemannerne. I det sydøstlige Tyskland og Böhmen vare Markomanner, Quader og Jazyger de vigtigste og dannede Overgangen til den anden store Gruppe, hvori G. i sproglig Henseende kunne deles, nemlig Østgermanerne. Foruden Øst- og Vestgoter, der vare de betydeligste, hørte Gepider, Vandaler, Burgunder og Heruler m. fl. til denne Gruppe. At der har fundet en lignende Bevægelse Sted paa Forfatningslivets Omraade, saa at Magten er bleven koncentreret hos een Mand eller i det mindste hos en enkelt Slægt, er lidet rimeligt. Thi endnu da Sachserne ved Midten af 5. Aarh. satte over til Britannien, vare de ikke anførte af Konger, men af Hertuger som paa Tacitus's Tid, medens Kongedømmet derimod vedblivende findes hos Østgermanerne.

Vare Romerne end ofte tidligere blevne overvundne af G., farlige Fjender havde disse dog aldrig været. Men nu forandres Forholdet, da Sammenslutningen har styrket G.'s Magt betydelig. Trangen til Jord og deres naturlige Vandrelyst drive dem fremad, og saaledes opstaar den store Bevægelse, Folkevandringen (s. d.), der indledes med, at Markomannerne og deres Nabofolk 166 gøre Indfald i Pannonien. I Beg. af 3. Aarh. begyndte Angrebene paa Rhin-Grænsen, og ved Aarhundredets Midte trænge ogsaa de østgermanske Folk ind i Romerriget. Overalt vare G. saaledes i Gæring, men Bevægelsen havde en forskellig Karakter; idet den hos Vestgermanerne gennemgaaende var en jævn og rolig Fremadskriden af hele Folket, brøde Østgermanerne ganske Forbindelsen med deres Hjemstavn og rykkede som hele Hære ind i Romerriget, noget, der sikkert ogsaa staar i Forbindelse med de to Gruppers forskellige Kultur. De romaniseres derved mere eller mindre, medens Vestgermanerne i det hele bevare deres Nationalitet urørt. Om Bevægelsens Forløb og G.'s videre Udvikling se Folkevandringen. *M.M.*

Germania, romersk Navn paa Tyskland; Personifikation af de til politisk Enhed samlede tyske Lande, som saadan udformet i Litteratur og Kunst under de tyske Enhedsbestræbelsers Vækst; J. Schilling's G.-Type (en ret patetisk Blanding af Valkyrie og følelsesfuld Moder) paa Niederwald-Monumentet har især vundet Popularitet.

Germanicus, Cæsar, Søn af Kejser Tiber's Broder Nero Claudius Drusus og den yngre Antonia, Triumviren Antonius's Datter, født 20 f. Chr., død 19 e. Chr. Den velbegavede Dreng vandt tidlig Augustus's Yndest og adopteredes paa hans Opfordring af Onkelen Tiber, sammen med hvem han 7 e. Chr. tjente sine første Sporer paa et Felttog i Pannonien og Dalmatien. Han vendte tilbage til Rom for at forkynde Sejren (10), og da Tiber det følgende Aar drog til Germanien, deltog han ligeledes med Hæder i denne Ekspedition. 12 blev han Konsul og var meget yndet af Folket, der i ham ligesom i Faderen saa en Bærer af de republikanske Traditioner inden for Kejserhuset. Hidtil havde han kun kæmpet under andre, men nu fik han en selvstændig Kommando, idet han udnævntes til Overanfører for de 8 Legioner, der stode i Germanien. Da Rygtet om Augustus's Død naaede did op, udbrød der Mytteri mellem Tropperne ved Nedrerhin; G., der paa den Tid var i Gallien, ilede til og fik hurtig Oprøret dæmpet, da han var meget yndet af Soldaterne. Nogle af Legionerne vilde udraabe ham til Kejser, men dette modsatte han sig bestemt, hvorimod han af sin egen Pung betalte dem deres resterende Sold og udvirkede forskellige Lettelser i Tjenesten. Da Utilfredsheden dog stadig ulmede, førte han (14) sine Tropper over Rhinen og overvandt Marserne; det følgende Aar besejrede han Catterne, og anmodet om Hjælp fra Segest, der blev belejret af sin Svigersøn Armin (s. d.), befriede han ham og fangede Armin's Hustru Thusnelda. For at hævne denne Forsmædelse stiftede Armin et stort Forbund mellem de germanske Stammer, men dels til Lands, dels til Vands trængte G. frem til Egnen mellem Lippe og Ems og naaede Teutoburgerskoven, hvor han begravede de Aar 9 f. Chr. faldne Romere. Da Armin nærmede sig med en overlegen Styrke, maatte G. foretage et højst besværligt Tilbagetog, paa hvilket navnlig Legaten Cæcina udmærkede sig. Til Felttoget i det følgende Aar (16) foretog G. store Rustninger. Med en Flaade paa 1,000 Skibe sejlede han til Ems'es Munding, fulgte Flodløbet og gik senere over til Weser, hvor Armin led et stort Nederlag ved *Idistavisus*. Efter en ny Sejr vendte G. med største Delen af Tropperne tilbage til Flaaden, der delvis var bleven ødelagt af Storm. Ved et nyt Felttog haabede han at kunne ende Krigen; men Tiberius, der misbilligede hans Erobringspolitik og muligvis ogsaa saa med Ængstelse paa den Glans, Sejrene havde kastet over G.'s Navn, kaldte ham tilbage (17) og udnævnte ham, efter at han havde holdt en pragtfuld Triumf, til Overanfører i Østen, hvor han skulde ordne de armeniske Forhold. Men samtidig blev Cn. Piso Statholder i Syrien, og denne Mand samt hans rænkefulde Hustru Plaucina gjorde alt for at drille G. og hans Gemalinde, Agrippina den Ældre, rimeligvis dog uden Kejserens Vidende og Vilje. Ikke desto mindre bragte G. dog Orden til Veje, og en varm Beundrer af Oldtidens Kunst som han var, besøgte han 19 Ægypten. Men dette Land var Kejserens særlige Provins, som ingen Mand af Senatorstanden maatte betræde uden kejserlig Tilladelse. En saadan havde G. ikke, og han paadrog sig derfor Tiber's Vrede og Mistillid. Kort efter sin Hjemkomst følte han sig syg og døde snart efter i Daphne ved Antiocheia, han selv og hans Venner

troede paa Grund af Piso's Gift og Trolddomskunster, ligesom man ogsaa, dog sikkert med Urette, gav Tiber Skyld i hans Død. Fint dannet og stærkt litterært interesseret optraadte G. ogsaa selv som Forfatter, idet han bl. a. skrev nogle nu tabte græske Komedier; bevaret er derimod *Aratea*, en middelmaadig Bearbejdelse af Aratus'es astronomiske Digt. Med Agrippina, der tillige med to af sine Sønner ryddedes af Vejen af Sejan, havde han 9 Børn, blandt hvilke de mærkeligste vare Caius Caligula, den senere Kejser, og Nero's Moder, Agrippina den Yngre. (Litt.: Knoke, »Die Kriegsziige des G. in Deutschland« [Berlin 1887 med Tillæg 1889]). *M. M.*

Germanien se Germaner.

Germanisere (lat.), fortyske.

Germanisme er egentlig en for tysk Sprog ejendommelig Vending eller Udtryksmaade (*smlg.* Anglicisme, Danisme, Gallicisme, Latinisme); i de nordiske Sprog, især vel i Dansk, betegner det i videste Forstand ethvert fra Tysk indført Ord eller Udtryk; da imidlertid en stor Mængde af de fra Tysk optagne Laaneord ere gaaede ind i det faste Sprogforraad, og da man i vore Dage gerne opfatter Ordet G. med en dadlende Betydning, saa maa det i sin egentlige Betydning forstaas som en »Tyskagtighed« o: et Ord, et Udtryk eller en Vending, der i det nuværende Sprog føles som udansk. Endnu i Danmark's klassiske Litteraturperiode indførtes en Mængde G., som dengang næppe følte som saadanne; men efter Krigen med Tyskland 1848—50 bidrog Uviljen mod det tyske stærkt til en Udrensning i denne Henseende. En saadan G., der har holdt sig med ualmindelig Sejhed blandt Almuen, er »Geborsdag« (Geburtstag). Blandt de mange G., der ere lyste i Kuld og Køn af Molbech's danske Ordbog, kunne eksempelvis nævnes: »antage sig« for »tage sig af«, »anstikke« for »smitte«, »anstryge« for »male«. I spøgefuld Tale høres ogsaa jævnlig en eller anden G. med hel eller halv Bevidsthed om dens Tyskagtighed, saasom: »nu fange vi an«, »nu gaar det løs«. Hvad det tekniske Jagtsprog angaar, da bestaar det næsten af lutter G. *C. A. N.*

Germanist er, især i Tyskland, en almindelig Betegnelse for en germansk Filolog (i Modsætning til Romanist eller romansk Filolog), altsaa en studerende eller Videnskabsmand, som har gjort den germanske Sprogklasse eller enkelte af dens Stammer eller Grene til sit Fagstudium.

Germanium, Ge = 72,3, er et Grundstof, der blev opdaget 1886 af Cl. Winkler i Freiberg, men hvis Eksistens var forudsagt af Mendelejev 1871. Winkler opdagede det i et meget sjældent Mineral, Argyrodit, $GeS_2,4Ay_2S$, men det findes ogsaa i meget ringe Mængde i enkelte andre Mineraler, f. Eks, i Euxenit sammen med Titan og Zirkon og i Samarskit. — Det metalliske G. faas ved Reduktion af Germaniumoxyd med Brint (Vandstof) eller Kul som et mørkegraat Pulver, der smelter ved henimod 900° og derefter ved Afkøling danner smukke, metalglinsende Oktaedre; dets Vægtfylde er 5,469; ved almindelig Temperatur holder det sig godt i Luften, men ved Glødning forbrænder det under Dannelse af Germaniumtveilte (Germaniumdioxyd) GeO_2. G. er uopløseligt i *Saltsyre*; af Salpetersyre iltes det ligesom Tin, idet der dannes Germaniumsyre. Med Hensyn til G.'s Stilling i det kemiske System, da hører det til Siliciumgruppen og har sin Plads mellem Silicium og Tin. Overensstemmende hermed danner det 2 Ilter (Oxyder), GeO og GeO_2, samt 2 Sulfider, GeS og GeS_2, af hvilke det sidstnævnte kan opløses i Svovlalkalier under Dannelse af Sulfosalte. Ligeledes danner det to Klorider, $GeCl_2$ og $GeCl_4$; det sidstnævnte er ligesom Tinklorid, $SnCl_4$, en farveløs Vædske, der ryger stærkt i fugtig Luft, og som af Vand sønderdeles i Germaniumsyre, $Ge(OH)_4$, og Saltsyre. *O. C.*

GermånoS, græsk Biskop og Fædrelandsven, født omtr. 1750 i Arkadien, død Juni 1826 i Nauplia, blev 1806 Ærkebiskop i Patras og var siden 1818 et vigtigt Medlem af den græske Hetæri. Han forstod snildt at unddrage sig den tyrkiske Statholders Plan at tage ham til Gidsel i Febr. 1821 og kaldte 4. Apr. s. A. selv Folket i Patras til Vaaben, idet han rejste Korsfanen (som endnu gemmes i Sta. Laura's Kloster) og gav Frihedskæmperne Absolution og Frihed for Faste. Jan. 1822 var han Medlem af Nationalforsamlingens Forfatningsudvalg og drog i August til Rom for at tilbyde Paven en Forening af den græsk- og den romersk-katolske Kirke. I Apr. 1826 stod han i Spidsen for det staaende Udvalg, der var sat ved Siden af Regeringen. Mindesmærke rejstes for ham 1885. *E. E.*

German rule [dže'mənru.l] (tyske Regel), en Formel, hvorefter Skibes, særlig Dampskibes, afgiftspligtige Lasterum maales (se Drægtighed). Den er antagen af Tyskland, Sverige, Norge, Rusland og Belgien, adskiller sig noget fra »British rule«, »Donau-Reglen« (s. d.) o. fl. a., navnlig ved Beregningen af den Del af det disponible Rum, der paa Grund af særlig Anvendelse, saasom Maskin-, Kedel- og Kulrum o. a., fritages for Afgift, og lyder for disse Rums Vedkommende saaledes: Samtlige Rum, optagne af eller fornødne for Maskineriet, Kedlerne, Tunnelerne til Skrueakselen ligesom ogsaa de permanente Kulrum maales efter givne Regler, og deres Tonnage fradrages Bruttotonnagen. Med Undtagelse af Dampskibe, der udelukkende bruges til Bugsering, maa Fradraget i intet Tilfælde overstige 50 p. Ct. af Bruttotonnagen. *C. L. W.*

German Silver [dže'mənsilvə] d. s. s. Nysølv (s. d.).

Germanske Sprog. De g. S., som man i Danmark ogsaa har kaldt de gotiske Sprog, høre til den indoeuropæiske (s. d.) (indogermanske) Sprogæt. Efter A. Schleicher's Mening har den gotisk-slaviske Sprogklasse først udskilt sig af den fælles Æt (i Asien), og senere, efter den baltisk-slaviske Klasses Udskillelse, er saa den gotisk-germanske Klasses Udvikling foregaaet selvstændigt og er ganske særlig betegnet ved den germanske Lydforskydningslov, som først blev funden af R. Rask, men videre udviklet, gennemført og udnyttet af J. Grimm.

Denne Sprogklasse deler sig i 3 Stammer: den gotiske, den nordiske og den vestgermanske.' Af disse maa den første betragtes som uddød og har efter de tyske Videnskabsmænds Mening ikke

efterladt sig noget Dattersprog; dog er det ikke usandsynligt, at de gamle nordiske Sprog ere direkte Efterkommere af det østgotiske. En særlig Gren af det vestgotiske, det saakaldte møsogotiske eller lillegotiske, har givet os det eneste gotiske Sprogmindesmærke af Betydning, men til Gengæld et af den allerstørste Betydning for Grundlæggelsen af den germanistiske Sprogvidenskab, nemlig Wulfila's (Ulfilas'es) Bibeloversættelse fra 4. Aarh. e. Chr.

Den anden Stamme af denne Sprogklasse er de nordiske Sprog, hvis ældste Former ere ret sparsomt repræsenterede ved Runemindesmærkerne, men fyldig og rent bevarede i det oldislandske (oldnordiske og oldnorske), hvis skriftlige Mindesmærker gaa tilbage til 12. Aarh.; den spalter sig i to Grene: Østnordisk og Vestnordisk, af hvilke have udviklet sig de nuværende nordiske Sprog: Nyislandsk, Færøisk, Norsk, Svensk og Dansk.

Den tredje Stamme, den vestgermanske, spaltede sig meget tidlig i to Grene, den frisisk-sachsiske og den særlig germanske. Frisernes ældste Sprog danner sammen med Anglernes den anglo-frisiske Gruppe; men efter at Hovedmassen af Angler var dragen til England for at deltage med Sachserne i dette Lands Erobring, tog det frisiske en selvstændig Udvikling, medens der af de første Erobreres Sprog ved Blanding med Jydsk og senere — under Vikingetogene — med andre danske og norske Dialekter udviklede sig det oldengelske (Angelsachsisk og Nordengelsk eller Northumbrisk), som atter ved den normanniske Erobring og under den derpaa følgende næsten firehundredaarige Sprogkamp mellem det oldengelske og det romanske Element levede sig sammen til det nyengelske. Det egentlige oldsachsiske delte sig atter i en østlig og en vestlig Gruppe, af hvilke igen udviklede sig Middelnedersachsisk, -nederrhinsk og -nederlandsk og af disse atter det nuværende Nedertysk (Plattysk), Flamsk og Hollandsk. Det gamle overtyske eller Oldhøitysk har aldrig været nogen Sprogenhed, men delte sig i flere Dialekter, som udmærke sig ved den saakaldte »2. eller højtyske Lydforskydning«; de vigtigste af disse ere: den schwabisk-alamanniske, den bayersk-østerrigske og den frankiske. I 12. og 13. Aarh. blev den schwabiske Dialekt eneherskende i det saakaldte middelhøjtyske Digtersprog, men efter Ridderdigtningens Forfald indtraadte igen den gamle Spaltning i mange Dialekter, indtil Luther's Bibeloversættelse gav det første og mægtigste Stød til Udviklingen af det nyhøjtyske Skrift- og Talesprog. *C. A. N.*

Germansk Filologi omfatter det systematiske, videnskabelige Studium af de germanske Sprog og de germanske Folks Kulturliv fra de ældste Tider samt deres indbyrdes Forhold og Stilling inden for hele Sprogklassen. En saadan Videnskab kan der næppe være Tale om før Jakob Grimm. Vel havde flere af hans ældre samtidige, som A. W. Schlegel, Benecke og Lachmann, ved Studier over Oldhøjtysk og Middelhøjtysk og ved Udgaver af gamle Tekster givet stærke Stød til en videnskabelig Behandling i enkelte Retninger, vel havde R. Rask udgivet fortrinlige grammatiske Arbejder over Oldnordisk, Angelsachsisk og Frisisk og Stalder og Schmeller skrevet gode Ordbøger og Grammatikker over den schweiziske og den bayerske Dialekt; men først efter at Fr. Bopp havde udgivet »Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache« [1816] og J. Grimm efter frugtbart Samkvem med flere af disse Videnskabsmænd havde udgivet 1. Bd. af sin »Deutsche Grammatik« [1819], i hvilken han paa hele Fleksionens Omraade gennemførte den samme historisk-komparative Undersøgelse for de germanske Sprogs Vedkommende, var Vejen slaaet fast for videre Forskning. Dette Bind af Grammatikken udkom i omarbejdet Skikkelse 1822, 2. Bd. 1826, 3. Bd. 1831 og 4. Bd. 1837; Værket blev toneangivende for videnskabelig Grammatik og har øvet Indflydelse langt uden for det germanske Sprogomraade, saaledes paa Diez'es romanske og Miklosich's slaviske Grammatik, saavel som paa Bopp's Grammatik over de indogermanske Sprog. Samtidig med at Grimm udarbejdede sin Grammatik, havde Lachmann rastløst fortsat sine sproglige og metriske Undersøgelser over den middelhøjtyske Digtnings Hovedværker jævnsides med en kritisk Udgivelse af Teksterne. Særlig betydningsfuldt var hans Arbejde: »Kritik der Sage von den Niebelungen« [1829], hvori han søger at udsondre de forskellige Bestanddele, hvoraf Sagnet har dannet sig, navnlig at skelne den mytiske Del fra den historiske. Med disse to Værker var der givet et sundt videnskabeligt Grundlag for germanistiske Studier og Arbejder, og ved Brødrene J. og W. Grimm's senere Arbejder lagdes der tillige en Hemsko paa de tidligere temmelig vilde Etymologier i Sagn- og Sprogstudiet, medens der skabtes et reelt Grundlag for den germanske Retshistorie og Mytologi ved J. Grimm's Værker: »Deutsche Rechtsaltertümer« [1828], »Die deutsche Heldensage« [1829] og »Deutsche Mytologie« [1835]; dog ere de Principper, der raade i dette sidste Arbejde, nu for en stor Del forandrede eller helt opgivne. Endnu kan nævnes J. Grimm's »Geschichte der deutschen Sprache« [1848], i hvilken Videnskabens Fremskridt tydelig spores. — Af toneangivende tyske Værker om g. F. i den sidste Halvdel af 19. Aarh. skulle endnu kun nævnes: Kvartalsskriftet »Germania«, red. af Fr. Pfeiffer, senere af K. Bartsch, »Zeitschrift fur deutsches Altertum«, grundlagt af Haupt, senere udg. af Müllenhoff og Steinmeyer, fra 19. Bd. af (1875) under Titel »Zeitschrift fiir deutsches Altertum und deut. Litteraturgeschichte«, udg. af Steinmeyer under Mullenhoff's og Scherer's Auspicier, »Zeitschrift fur deutsche Philologie«, red. af Zacher, senere af H. Gering og O. Erdmann, »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache«, udg. af H. Paul, W. Braune og E. Sievers; desuden de grundlæggende Skrifter: Scherer, »Zur Geschichte der deutschen Sprache« [1868], Raumer, »Geschichte der germanischen Philologie«. [1870] og H. Paul, »Grundriss der germanischen Philologie« [1891—93], hvoraf en ny Udgave er begyndt at udkomme 1896 og i sit første Hæfte indeholder en udførlig Fremstilling at den g. F.'s historiske Udvikling indtil vore Dage med alt tilbørligt Hensyn til, hvad andre germanske Nationer have bidraget til Arbejdet. *C. A. N.*

Germansk Folkeret. Folkeret (*Volksrecht*) betegner i tysk Retssprog dels den paa Folkets

Vilje beroende Lov i Modsætning til de af Kongens Magt baarne Love, dels bruges det om en bestemt Art Retskilder, nemlig om de Retsoptegnelser, der forefindes hos næsten alle germanske Stammer, og som — i Tidsrummet ca. 450—850 — fremkom som en Modsætning til den for Romerne gældende Ret (*Lex Romana, Leges Romanorum),* hvorfor de ogsaa med eet Navn paa Latin kaldtes *Leges Barbarorum.* Som Stammeret gjaldt enhver af disse Lovbøger oprindelig kun for Medlemmer af vedkommende Stamme, men paa den anden Side for ethvert Medlem af denne, uanset hvor han boede, altsaa det saakaldte Personalitetsprincip, ikke det nugældende Territorialprincip. G. F., der bare forskellige Navne (Ewa ɔ: Ret, Sædvaneret, *Lex, Pactus, Edictum*), bero alle i større eller mindre Grad paa Folkets Vilje, men der er mange Grader i Folkeviljens Styrke lige fra den Lov, som Folket har givet sig selv ved at lade sin Sædvaneret optegne, til den, som Kongen har givet, og hvortil Folket har været saa temmelig nødt til at slutte sig. Det kan i det hele siges, at det i Tidens Løb gik tilbage med Folkeviljens Indflydelse, indtil denne under Karl den Store kun spiller en underordnet Rolle i Lovgivningen. Folkeretterne, hvis Hovedindhold er Straffe- og Procesret, og som kun i ringe Grad beskæftige sig med Privat- og Statsret, have næsten udelukkende sat sig det Maal at optegne den gældende Sædvaneret, for saa vidt dette var praktisk nødvendigt, og de adskille sig herved fra moderne Lovbøger. At g. F. fremkaldtes ved Germanernes Berøring med den j romersk-kristelige Kultur, kan ses baade af den Rækkefølge, hvori Optegnelsen sker, og deraf, at den skete paa Latin. — Den ældste Retsoptegnelse er vist foregaaet hos Vestgoterne, hvor i alt Fald Kong Eurik (466—84) i stor Maalestok optræder som Lovgiver og derved lagde Grund til *Leges Visigothorum.* . Denne Retssamling synes at have haft Indflydelse paa Salfrankernes Ret, *Lex Salica,* fra sidst i 5. Aarh., og er vistnok ogsaa benyttet ved Affattelsen først i 6. Aarh. af Burgundernes Ret, *Lex Burgundionum,* men især ved Optegnelsen (744—48) af den, dengang til det frankiske Rige hørende, bayerske Stammes Ret, *Lex Bajuwariorum. Lex Salica* er igen Forbillede for de ripuariske Frankers Lovbog, *Lex Ripuaria,* der i den ældste Form er fra 6. Aarh. Ligeledes under frankisk Indflydelse opstaa Alamannernes Lovbøger, den i Beg. af 7. Aarh. opstaaede *Pactus* og den større, vistnok 717—19 udgivne *Lex Alamannorum.* Karl den Store befalede, at Lovbøger skulde affattes for alle de Stammer, der ikke endnu havde saadanne, og formodentlig som Følge heraf fremkom Frisernes Ret, *Lex Frisionum,* de chamaviske Frankers Ret, *Ewa Chamavorum,* Sachsernes Ret, *Lex Saxonum,* der maaske er vedtagen paa Rigsdagen i Aachen 802, og endelig de thüringske Stammer Anglers og Varners Ret, *Lex Angliorum et Werinorum.* En ejendommelig Selvstændighed og Uafhængighed af anden g. F. præger Longobardernes Ret, *Edictum Langobardorum,* udgiven 643 af Kong Rothari, der røber Slægtskab med angelsachsisk og gammel nordisk Ret. Østgoternes Ret, Theodorik den Store's i Beg. af 6. Aarh. udstedte Edikt, hører egentlig ikke til g. F., da det gjaldt baade for Romere og for Germaner. — De enkelte Stammers Ret vedblev at gælde i det frankiske Rige, og de overlevede dette som personlig Ret for Stammemedlemmerne. Det i Tidens Løb mere og mere om sig gribende Lensvæsen og de forandrede Samfundsforhold bevirkede imidlertid, at Territorialprincippet og Landslovene udviklede sig, og g. F. forsvandt langsomt efterhaanden fra 9. til 15. Aarh.; i Stedet for traadte Land- og Lensretter. (Litt.: Samtlige ovennævnte Folkeretter findes trykte i *Monumenta Germaniae Historiae (Leges),* undtagen *Lex Salica,* hvoraf der eksisterer en Mængde Udgaver, mellem hvilke kunne nævnes Waitz, »Das alte Recht der salischen Franken« [Kiel 1846] og Merkel's Udg. med en Fortale af J. Grimm [Berlin 1850]). *Ludv. H.*

Germantown [dʒə!mɐntaun], Forstad til Philadelphia.

Germasir se Farsistan.

Germec Planina se Bosnien, S. 418.

Genner, Heinrich, tysk Musiker, er født 30. Decbr. 1837 i Sommersdorf i Sachsen. Han studerede i Berlin og tog Ophold i Dresden, hvor han virkede som Klaverlærer. G. har skaffet sig et kendt og agtet Navn som Musikpædagog (ved Skrifterne: »Die Tecknik des Klavierspiels«, »Musikalische Ornamentik«, »Wie spielt man Klavier?«) og ved sine instruktive Udgaver af Czerny's Klaveretuder, Clementi's *Gradus ad Parnassum,* Kuhlau's Sonatiner etc. *W. B.*

Germersheim, By og Fæstning i bayersk Regeringsdistrikt Pfalz, ved Udmundingen af Queich i Rhinen, som her danner en gammel og bekvem Strømovergang, ligger ved Jærnbanelinierne Schifferstadt—G., Landau—G., G.—Lauterburg og Bruchsal—G. og har (1890) 6,100 Indb., hvoraf 2,600 evangeliske. I Garnisonen ligger desuden 2,500 Mand. Der findes Ølbryggeri, Cigarfabrikation, Tobaks- og Humledyrkning, Fiskeri og Skibsfart. Allerede i Romertiden var G. et Kastel- og Standkvarter ved Navn *Vicus Julii.* 1276 anlagde Rudolf I af Habsburg Byen G. ved Borgen, han gav den Stadsret og døde her 1291. 1330 kom G. under Kurpfalz. 1644—50 var G. i Frankrig's Besiddelse, ligesom den efter at være indtagen (1674) af Franskmændene under Turenne var i deres Besiddelse 1688 indtil Freden i Rijswijk 1697. 1715 blev G. atter befæstet og blev 1816 bestemt til en Forbundsfæstning. *Joh. F.*

Germinal [zærmina'l], Spiremaaned, i den første franske Republiks Kalender den første Foraarsmaaned, i Aarene I—VII fra 21. Marts til 19. Apr., i Aarene VIII til XIII fra 22. Marts til 20. Apr. af den gregorianske Kalender. *F. J. M.*

Germinativ (lat.), hvad der vedrører Forplantning (s. d.).

Gerner, Henrik, dansk Biskop, født 9. Decbr. 1629, død 14. Maj 1700, blev Student 1650 og teologisk Kandidat et Par Aar efter. Derefter virkede han en kort Tid som Hører paa Herlufsholm, foretog en længere Udenlandsrejse og blev ved Hjemkomsten herfra 1656 Hjælpepræst i Birkerød og Aaret efter Sognepræst smst. I denne Stilling er han særlig bleven bekendt ved sin Deltagelse i den mislykkede Sammensværgelse til Kronborg's Tilbageerobring 1659. G., der under et Ophold i England havde erhvervet sig stor Øvelse i det engelske Sprog, havde efter Kong

Frederik III's Befaling ført Forhandlingerne med de i Sammensværgelsen deltagende engelske Officerer. Da Sammensværgelsen blev opdagen, blev G. fængslet, lagt paa Pinebænken og dømt til Døden, uagtet det ikke var lykkedes at fravriste ham nogen Tilstaaelse. Dødsdommen blev dog ikke eksekveret, da Frederik III truede med i saa Tilfælde at lade en fornem svensk Fange henrette; men G., der først var bleven benaadet nogle faa Timer, før Henrettelsen skulde finde Sted, blev endnu holdt fængslet i 18 Uger og maatte til sidst betale en ikke ringe Sum for sin Frigivelse. Efter sin Løsladelse virkede G. atter som Præst i Birkerød, indtil han 1693 udnævntes til Biskop i Viborg. — G. var en Mand med livlige litterære Interesser. Allerede 1662 udgav han *De vises politica practico sacra* og *De vises oeconomica practico sacra,* der tilsammen dannede en Slags social Etik. Siden oversatte han Hesiod og udgav flere mindre Digte. Mest kendt er dog hans Strid med Peder Syv om Retskrivningen. G. opponerede her fra et konservativt Standpunkt mod Peder Syv's ny Retskrivningsteorier, som han var bange for vilde vække Forvirring. G. var dog langtfra sin Modstander voksen i videnskabelig Indsigt i Sprogets Udvikling, om han end i mange praktiske Spørgsmaal kunde have Ret. I sine Skrifter i Retskrivningsstriden, en Ortografi [1678] og en kortfattet Sproglære [1690], viser han sig tillige som en ivrig Bekæmper af fremmede Ord i det danske Sprog. *L, L.*

Gerner, Henrik, dansk Skibskonstruktør og Søofficer, født 5. Juli 1741, død 26. Decbr. 1787, blev Sekondløjtnant i Marinen 1763, lagde sig straks efter Studiet af Skibsbyggeri, studerede med Jærnflid. i Danmark i nogle Aar sammen med E. W. Stibolt og uddannede sig 1768—72 i Udlandet, hvor han i England gjorde sig bemærket ved sit hurtige Hoved og sine udmærkede Kundskaber. 1772 udnævntes han til Fabrikmester paa Holmen, hvor han til en Begyndelse fandt temmelig uordnede Forhold; en naturlig Følge af den Uduelighed og planløse Omskiftning i Administrationen, der fulgte efter F. Danneskjold-Samsøe's energiske Ledelse. I de 15 Aar, G. virkede som Fabrikmester, — under hvilke han steg til Kommandørkaptajn — lykkedes det ham ikke alene at bringe Orden og Fasthed tilbage til Skibsbyggeriet, at udvikle Flaaden og forbedre Materiellet, men han bragte det endogsaa saa vidt, at hans Ry som genial Opfinder løb viden om Land og kastede Glans over hans Fædreland. Ogsaa uden for Marinen satte hans Virksomhed sig blivende Spor baade ved privat Skibsbyggeri, ved de kgl. Handelsselskaber, ved Stiftelsen af Konstruktionsskolen, Søløjtnantselskabet, ved Hovedstadens Befæstning og Havnevæsen samt i det kgl. Landhusholdningsselskab, hvis store Guldmedaille han vandt, og hvor han i en Række af Aar virkede som Præsident. G. indførte Lynafledere i Danmark, ved de af Regeringen understøttede Fabrikvirksomheder i Danmark indførte han væsentlige Forbedringer, foruden at han medvirkede i en Mængde Kommissioner sigtende til Industriens Opkomst og andre almennyttige Formaal. Som Menneske var G. af en sjælden ædel Karakter, hjælpsom, opofrende og uegennyttig; i høj Grad erhvervede han sig hos alle, der traadte i Forbindelse med ham, en til Beundring grænsende Tillid. Kun hos et lidet Parti, ledet af Marinens daværende Oversekretær, Geheimeraad F. C. Rosenkrantz, naaede han aldrig den Paaskønnelse, han fortjente, men blev endogsaa modarbejdet og chikaneret, hvilket utvivlsomt forbitrede ham Tilværelsen og væsentlig bidrog til at forkorte hans Liv. (Litt.: Ove Malling, »Tale til Erindring om H. G. . . .« [Kbhvn. 1788]). *C. L. W.*

Gernrode, By i Hertugdømmet Anhalt, med smuk Beliggenhed ved den nordlige Fod af Harzen og ved Jærnbanelinierne Frose—Quedlinburg og G.—Harzgerode, har (1890) 2,800 Indb. samt Tændstik- og Geværfabrikation, Teglbrænderi og Stenbrud. Oven for G. findes Stubenberg med smuk Udsigt. G. bliver meget besøgt som Kur- og Sommeropholdssted. Det fordums Nonnekloster blev grundet 960 og blev 1541 evangelisk. *Joh. F.*

Gernsheim, By i Hessen, Provins Starkenburg, ved Rhinen og Jærnbanelinien Darmstadt—Worms, har (1890) 3,300 Indb. Ved G. fører en Bro over Rhinen. Fabrikation af Konserver, Malt og Stivelse. I Nærheden findes Valfartskapellet Maria Einsidel. G. er meget gammel, flere Kejsere holdt her Hof; senere hørte G. indtil 1803 til Mainz. *Joh. F.*

Gernsheim, Friedrich, tysk Komponist, er født 17. Juli 1839 i Worms. Efter at have studeret i Leipzig og Paris virkede G. forskellige Steder navnlig som Klaverlærer, indtil han 1874 blev Direktør for Konservatoriet i Rotterdam, en Stilling han opgav 1890 for at overtage Ledelsen af den Stern'ske Sangforening i Berlin. G. har komponeret nogle Symfonier og Korværker samt en Del Kammermusik. Navnlig paa dette sidste Felt har han et anset, om end ikke særlig betydeligt Navn. *W. B.*

Gero tøe'ro], Jan, nederlandsk Komponist i 16. Aarh., ansat som Kapelmester ved Katedralen i Orvieto. Navnlig hans Madrigaler have historisk Interesse. *A, H.*

Gerok, Karl, tysk Prædikant og gejstlig Digter, født i Vaihingen i Wurttemberg 30. Jan. 1815, død i Stuttgart 14. Jan. 1890. Efter endt Studium blev han Hjælpepræst hos sin Fader, derpaa Repetent ved Stiftet Tubingen, 1849 Præst i Stuttgart og 1868 Overhofprædikant og Overkonsistorialraad. Som Digter er han væsentligst gejstlig Lyriker og har som saadan vundet overordentligt Bifald, hvorom de mange Oplag af hans Digte noksom vidne. I to af Samlingerne: »Palmblätter« [1857] og »P., Neue Folge« [1878; 15. Opl. 1892 under Titel »Auf einsamen Gängen«], samt »Pfingstrosen« [1864, 8. Opl. 1884] behandler og forklarer han dels spredte Bibelsteder, dels Apostlenes Gerninger. Af andre, til Dels verdslige Digte kunne nævnes: »Blumen und Sterne« [1868; 15. Opl. 1891], »Der letzte Strauss« [1884; 13. Opl. 1892] og de patriotiske Digte »Deutsche Ostern« [1871, 1893] og »Eichenlaub« [1871]. Desuden har han udgivet en Del Opbyggelsesskrifter og Prædikensamlinger: »Jugenderinnerungen« [1875, 1892], »Geistliche Lieder von Paul Gerhardt« [3. Opl. 1883], »Luther« [1882]; et Udvalg af M. Claudius [2. Opl. 1889]. (Litt.: G. Gerok, »Karl G., ein Lebensbild« [Stuttgart 1892]). *C. A. N.*

Gerokomi (græ.), Lære om diaetiske Forhold

passende for Oldinge, Oldingehygieine, Oldingepleje.

Gérôme [žero!m], Jean Léon, fransk Maler, er født 11. Maj 1824 i Vesoul. Af sine Lærere, Delaroche, hvem han 1844 fulgte til Italien, og Gleyre, førtes han ind i Historiemaleriet og Skildringen af antikt Liv. Hans første Arbejder: »Græsk Hanekamp« [1847], »Anakreon med Amor og Bacchus« [1848] og »Lupanar« [1851] vare Begyndelsen til en lang Række Værker fra den antikke Forestillingskreds, en teknisk gedigen Kunst, der med et ofte trykkende Apparat af arkæologisk Viden og en nøgtern Objektivitet, som udpenslede Arkitekturens og Bohavets Enkeltheder, saavel som Hovedscenerne, fremstillede Oltidslivet, særlig i dets sanselige eller grufulde Faser. Herhen høre: »Gyges belurer Kandaules'es Hustru«, det berømte »Fryne for Dommerne« [1861], »Sokrates opsøger Alkibiades hos Aspasia«, »Leende Augurer«, »Kleopatra og Cæsar« [1866], endvidere de uhyggelige, men rammende Skildringer fra Romernes Forfaldstid: Gladiatorscenerne »Gladiatorerne hilse Vitellius med »Ave, Cæsar«« [1859] og »Pollice verso« [1872] samt »Cæsar's Død« [1867]. I »Augustus'es Tidsalder« [1855] med dets Gruppering af Datidens berømteste Mænd om Kejseren forsøgte han sig, uden Held, i stor Stil og med legemsstore Figurer, medens han ellers som Regel foretrækker et lille Format for sine Billeder. En anden Gruppe af G.'s Billeder skildrer orientalsk Folkeliv, som han havde gjort sig fortrolig med paa lange Rejser, og over for hvilket han faar Lejlighed til at vise sit skarpe Blik for de etnografiske Typer; disse Billeder have sjælden en gribende Handling, men Østerlænderen fremstilles i lidenskabsløs, melankolsk Ro; bekendte Værker i denne Retning ere »Rekrutudskrivning i Ægypten« [1857], »Tyrkisk Slagter« [1863], »Almeh« [1864], »Arabernes Bøn« [1865], det brutalt virkende »Moskeen el Hassanin's Dør i Kairo med de afhugne Hoveder« [1867], »Skakspillende Arnauter«, »Arabisk Bod« (»Le hamman«, udstillet paa den franske Kunstudstilling i Kbhvn. 1888), »Araberen og hans Hest« etc.; et fortræffeligt, dramatisk bevæget Billede er »Fangen«. Endelig har han ogsaa dyrket det historiske-anekdotemæssige Genrebillede: »Ludvig XIV og Molière«, »Marskal Ney's Død«, »Eminencen« (Pater Josef, 1874), og i »Duellen efter Maskeballet« (1857; Harlekin og Pjerrot) givet et moderne Livsbillede, der med sin Kulde og ironiske Syn paa Livets Modsætninger er et karakteristisk Udtryk for G.'s Personlighed: Denne kolde Kunst, der med ubønhørlig Objektivitet søger at fremstille Livet, ofte fra dets grufulde Sider, saaledes som det er, hverken mere eller mindre, anslaar sjælden sympatetiske Strenge hos Beskueren og er ofte, med tvivlsom Ret, blevet angreben fra Moralens Standpunkt, dens eminente Dygtighed i Tegning og Virkelighedsskildring er imidlertid uomtvistelig, ogsaa i Koloritten er den fremragende, men det glatte Foredrag gør Figurerne for elfenbensagtige og fremdrager for stærkt Lokalfarverne, der ofte mosaikagtig sættes Side om Side; disse Mangler træde navnlig frem i den alderstegne Kunstners senere Produktion, i hvilken dog den tekniske Kunnen endnu kan være forbavsende overlegent sikker (senere Værker: »Promenade de la cour« [1896], »Flugten til Ægypten«, »Christus Palmesøndag« [1897], »Arbejde i Marmor efter Naturen« [1890], udst. paa den internationale Kunstudstilling i Kbhvn. 1897). I de sidste Aarrækker er G. mere og mere svunget over mod Skulpturen (ofte polykrom); 1881 udstillede han sin morsomme Statue »Anakreon med Bacchus og Amor« (Ny Carlsberg's Glyptotek), han har udført flere Statuetter og Smaagrupper i Bronze af Gladiatorer (Ny Carlsberg's Glyptotek), »Omfale« [1887], »Tanagrafigur« [1890], »Krigens Furie«, »Pygmalion og Gaiathea« [1892], »Danserinde« [1891], 1896 Bronzemonument for Baudry til Roche-sur-Yon; hans Rytterstatue i Bronze af Napoleon paa Champs Elys. 1897 er bleven købt af Staten. (Litt.: Jul. Lange, »Nutids-Kunst« [1873, S. 307—24]). *A. Hk.*

Gerona [žero!na], Provins i det nordøstlige Hjørne af Spanien, Landskab Katalonien, grænser mod Nord til Frankrig, mod Vest og Syd til Provinserne Lerida og Barcelona og mod Øst til Middelhavet. Den er 5,865 □Km. og har (1887) 306,600 Indb., ca. 52 paa 1 □Km. Den deles i 6 Distrikter, har G. til Hovedstad og har flere Jærnbaner, deriblandt Linien fra Frankrig over Perpignan til Barcelona. G. er et smukt, skovbevokset Bjærgland, opfyldt af Østpyrenæerne og deres Forgreninger; paa Grænsen af Provinsen Barcelona ligger Monseny-Gruppen. Af de smaa Kystfloder nævnes Fluvia (med den største Slette el Ampurdan) og Ter. Agerbruget har stor Betydning i den til Dels meget frugtbare Provins; der dyrkes meget Korn, Vin, Olie og Frugt; et vigtigt Produkt er Kork. Skønt Bjærgene langtfra ere fattige paa Mineraler, er dog Bjærgværksdriften ringe; derimod have Industrien (Bomuldsvæverier, Papir- og Sæbefabrikation m. m.) og Handelen, der meget fremmes ved de gode Havne paa den 150 Km. lange Kyststrækning, stor Betydning.

Hovedstaden af samme Navn, Fæstning og Bispesæde, ligger paa én frugtbar Slette paa begge Sider af Onas nær ved dens Udmunding i Ter's højre Bred; den har (1887) 15,500 Indb. Paa den lave venstre Bred af Oñas ligger den ny Del af G., »El Mercadal«, hvor Byens ret betydelige Industri, særlig i Bomuld, Papir og Kork, har hjemme; paa den anden Bred ligger den gamle, uregelmæssig byggede By paa Skraaningen af det stejle Kapuciner-Bjærg, omgiven af Mure med Bastioner og Taarne og 4 Forter, deriblandt Citadeller Monjuich (Mons Jovis). Den gamle By gør et malerisk, ejendommeligt Indtryk med sine snævre, krumme Gader, gammeldags Huse, mange Klostre, hvoraf flere nu ere nedlagte, og Kirker, hvoriblandt mærkes den fra 15. Aarh. stammende Domkirke med sin brede Marmortrappe. I Nærheden af Byen findes varme Mineralkilder. G, Romernes *Gerunda*, har altid haft Betydning som Fæstning paa Grund af sin vigtige Beliggenhed, og den har spillet en Rolle i alle Halvøens Krige. Dens Glanstid falder i Middelalderen under Kongeriget Aragonien, da den ofte var Residens. Af de omtrent 25 Belejringer, den har udholdt, nævnes den 1691, da Franskmændene erobrede den, og 1809, da den holdt sig 7 Maaneder mod Franskmændene, som beskøde den fra 40 Batterier, og først overgav sig, efter at den næsten helt laa i Ruiner. Ogsaa i Karlistkrigene forekommer dens Navn. *H. W.*

Gérondif, le [ʃɛ̀žerõdi'f], Navnet paa en fransk Verbalform, der ender paa *-ant* og er ubøjelig; den afledes af lat. *Gerundium* (fr. *chantant* = lat. *cantandum*). I det moderne Sprog, hvor den i øvrigt er bleven sammenblandet med *le participe présent*, forbindes den med Præpositionen *en* og refererer sig i Alm. til Subjektet; tidligere var dens Konstruktion langt friere. *Kr. N.*

Geróuter (græ., »Ældste«) er hos Homer en Ærestitel for de adelige Høvdinger, der som Raadgivere og Hjælpere omgive Kongen; deres Indflydelse synes ikke at have været bestemt begrænset, men at have rettet sig efter Forholdene; dog har den vistnok været i Stigende og til sidst stillet Kongemagten i Skygge. — I Sparta ere G. et af Folket valgt Raad (*Gerusia*) paa 28 livsvarige og uansvarlige Medlemmer (med Kongerne 30); Betingelserne for at blive G. vare en Alder af 60 Aar og udmærkede personlige Egenskaber; først i en senere Tid toges der Hensyn til social Stilling. Dette Raad, der satte Grænser saavel for Kongernes som for Folkets Magt, forelagde alle Forslag for Folkeforsamlingen, der kun kunde vedtage eller forkaste dem, og paadømte som højeste Domstol alle kriminelle Sager og alle Sager, der angik Kongerne; i de sidste bleve dog Eforerne senere de ledende, og i det hele indskrænkede disses stigende Magt efterhaanden G.'s Betydning. *K. H.*

Gerontoxon d. s. s. Aldersring.

Gerreksson, Jon (Jöns Gerekesson, Johannes Gerechini), dansk Ærkebiskop i Upsala og Biskop i Skalholt, død 20. Juli 1433. Han var først Vikar i Roskilde, derpaa Kannik i Aarhus. 1408 blev han ved Erik af Pommern's Gunst indtrængt i Ærkebispedømmet i Upsala, skønt Domkapitelet havde valgt en indfødt svensk gejstlig. Som Ærkebiskop optraadte G. med en vis Energi, men tillige hensynsløst og tyrannisk, og da han desuden førte et udsvævende og ryggesløst Liv, blev han snart indviklet i en Sag, der førte til, at Ærkebiskoppen af Riga kom som pavelig Dommer til Sverige 1421, og hele G.'s Opførsel blev underkastet en streng Undersøgelse, der oplyste de skrækkeligste Ting om ham. Han erklærede sig da villig til at give Afkald paa sit Embede mod at oppebære en betydelig Aarpenge. Dette blev ham bevilget, men mærkelig nok mistede han endnu ikke Erik af Pommern's Gunst, thi ved hans Hjælp blev han Biskop i Skálholt. For at overtage sit Embede kom han til Island 1430. Skønt han fik en venlig Modtagelse, gjorde han og navnlig hans Mænd, der havde fulgt ham fra England (»30 irske Svende«), sig skyldige i flere Forbrydelser. 2 fornemme Islændinge, der tidligere havde siddet fængslede hos Biskoppen, brøde derfor ind i Domkirken, hvor han i sit fulde Bispeskrud stod for Alteret, slæbte ham ud og druknede ham i Elven Brúaraa, indsyet i en Sæk. (Litt.: G. Djurklou, »J. G.« [i »Svensk historisk Tidskrift«, 1894]; J6n Espolin, »Islands Árbœkur« II [Kbhvn. 1823]). *B. Th. M.*

Gerresheim, By i preussisk Rhinprovinsen, i Regeringsdistriktet Diisseldorf, 6 Km. 0. f. Düsseldorf, ved Jærnbanelinierne Düsseldorf—Schwelm, Düsseldorf—Loh, har (1890) 7,300 Indb., hvoraf 3,700 evangeliske, samt et fordums Nonnekloster. Der findes betydelig Fabrikation af Glas, Søm og Stifter. *Joh. F.*

Gerrha (Djeraa), i Oldtiden en betydelig, af Saltblokke bygget Havneby paa Arabien's Østkyst, ved den gerrhæiske Golf, en Bugt i den persiske Havbugt; G. drev Mellemhandel og Perlefiskeri og skal have været beboet af fordrevne Kaldæere.

Gerris d. s. s. Hydrometra, se Damtæger,

Gerrymander [dže'remändə], nordamerikansk Udtryk for, hvad man ellers kalder »Valggeometri« D: Deling af ep Stat i Valgkredse paa en unaturlig og uhæderlig Maade for at give et politisk Parti Fordele over sine Modstandere. Ordet er dannet efter en Guvernør i Massachusetts, Elbridge Gerry, som med Uret blev beskyldt for at have drevet dette Uvæsen, men i hvis Embedstid 1810—12 det først fremkom. *E. E.*

Gers [žæ!r], en ca. 170 Km. lang Biflod til Garonne, udspringer i det sydvestlige Frankrig i Departementet Hautes-Pyrénées paa Lannemezan's Plateau, løber mod Nord gennem Dep. G. og Lot-et-Garonne og udmunder i Garonne's venstre Bred ved Layrac.

Det efter Floden opkaldte Departement bestaar af Dele af Landskabet Gascogne (Armagnac, Condomois, Comminges m. m.) og grænser mod Vest til Dep. les-Landes, mod Nord til Lot-et-Garonne, mod Øst til Tarn-et-Garonne og Haute-Garonne og mod Syd til Hautes-Pyrénées og Basses-Pyrénées. Det er ca. 6,300 □Km. og har (1891) 261,100 Indb. (Befolkningen er i Aftagen; 1881 var der ca. 281,500) o: ca. 41 paa 1 □Km., saaledes at det hører til de daarlig befolkede Departementer. Det deles i 5 Arrondissementer: Auch, Condom, Lectoure, Lombez og Mirande, og har til Hovedstad Auch. I gejstlig Henseende danner det 3 Bispedømmer, Aire, Tarbes og Bayonne, under Ærkebispedømmet Auch; i militær Henseende hører det under 17. Armékorps. Departementet gennemkrydses af flere Jærnbanelinier, af hvilke de vigtigste ere Linien fra Agen til Tarbes og fra Toulouse til Auch. Landet er mod Syd opfyldt af Udløbere fra Lannemezan's Plateau, og mellem de lave Højdedrag (næppe 400 M.) gaa smalle Længdedale mod Nord; den nordlige Del af Departementet er derimod ret frugtbart Sletteland. Departementet gennemstrømmes af en Del Bifloder til Garonne samt af Adour og flere af dens Bifloder; men disse Floder ere for største Delen lidet vandrige. Derimod er der rigelig Regn (ca. 900 Mm.). Agerbruget er den vigtigste Næringsvej og giver ret godt Udbytte, om det end ikke er tilstrækkeligt til Landets Forbrug. Henved Halvdelen af Jorden er dyrket; de vigtigste Kornsorter ere Hvede (ca. 146,000 Hekt.) og Havre (35,000 Hekt.), dernæst Majs; ogsaa Hør og Raps dyrkes i større Mængde; ca. 97,000 Hekt. ere beplantede med Vin (1891 produceredes der 1,538,400 Hektoliter; Gennemsnitsproduktionen i de senere Aar er noget over een Mill. Hektoliter), hvoraf den meste regnes til de mindre gode Sorter; en stor Del af den benyttes ogsaa til Fremstillingen af Brændevin, det saakaldte »Eau de vie d'Armagnac«; Skovene, der indtage ca. 53,000 Hekt., bestaa overvejende af Løvtræer, især Eg. Bjærgværksdriften er uden Betydning; der findes en Del Mineralkilder. Industrien indskrænker sig hoved-

sagelig til Brænderier og Bødkerier. De vigtigste Handelsvarer ere Brændevin og Kvæg, det sidste gaar mest til Spanien. (Litt.: Jaquot, *Description géolog. et agronom. du dép. de G.* [2 Bd., Paris 1871—73]; Joanne, *Géogr. du dép. de G.* [Paris 1881]). *H. W.*

Gersau, Kommune i det schweiziske Kanton Schwyz, danner et eget Retsdistrikt og har (1888) 1,800 Indb. G. ligger ved den sydlige Fod af Rigi paa Nordkysten af Vierwaldstätter-Søen, hvis midterste Bækken sædvanlig bliver kaldt Gersauer-Sø. Flækken G. (444 M. o. H.) er et ogsaa om Vinteren besøgt Kursted paa Grund af sine smukke Omgivelser, sin beskyttede Beliggenhed og sit milde Klima, som lader ægte Kastanjer og Figentræer vokse i det fri. G. hævdede siden sin Løskøbelse 1390 ca. 400 Aar sin Selvstændighed som Europa's mindste Republik og tildeltes 1798 det tidligere Kanton Vierwaldstätten, 1803 Kanton Schwyz. *Joh. F.*

Gerscll (Flert. Gurusch, Grusch), arabisk Benævnelse paa den tyrkiske Pjaster = 40 Parà, som siden 1845 lovmæssig (Bir-Grusch, Kirk-Parà) har en Raavægt af 1,202 Gr. Sølv af Finhed 0,880. I Ægypten var G. tidligere (1255—1839) en Skillemønt = 40 Fadda af Raavægt 1,3608 Gr. Sølv af Finhed 0,842, men skal nu præges af 1,125 Gr. 0,900 fint Sølv = 1/100 ægyptisk Pund = 18,4 Ør. Den ældre G. i Tripolis = 100 ny tyrkiske Parà anvendes endnu som Regningsenhed i den indre Handel med Araberne. *N. Y. B.*

Gersclorff, en gammel tysk Adelsslægt, der kan følges tilbage til Midten af 10. Aarh. og da ejede Gersdorffsburg ved Quedlinburg, hvis Ruiner endnu ses. Den fører et tværdelt Skjold, øverste Felt rødt, nederste Felt delt af Sølv og sort, paa den kronede Hjælm en rød Hue med hvidt Opslag, besat med 6 vekselvis sorte og hvide Strudsfjer. Slægten har altid været stærkt udbredt i Tyskland og tilgrænsende Lande, og navnlig i Østerrig og Tyskland ere en Mængde Linier blevne optagne i Greve- og Friherrestanden, af hvilke nu kun en grevelig (fra 1823) og tb friherrelige (fra 1696 og 1884) blomstre. — Til Danmark ere 3 Linier komne. I 16. Aarh. Christoffer G. fra Krischa i Schlesien (død 1635), som Tid efter anden ejede en Mængde Hovedgaarde: Palstrup, Isgaard, Vosnæsgaard m. fl. Om hans Søn Joachim G. se nedenf. Dennes Søn, Frederik G., (1650—91), var et Par Aar Gesandt i England, hvortil han havde ledsaget Prins Jørgen. Denne Linie uddøde 1884 paa Mandssiden, dog findes endnu en legitimeret Gren. — Af Linien Malschwitz indkom Oberst Christoffer Frederik G. (1616—58) til Tobersø i Norge; han blev 1656 naturaliseret som dansk Adelsmand. Hans Søn, Geheimeraad, General Frederik G. (1651—1724) til Kjærgaard og Bramstrup tjente med de danske Hjælpetropper i Ungarn og Nederlandene, og dennes Sønnesøn, Geheimekonferensraad, Kammerherre Poul Rosenørn G. (1743—1810), var en anset Stiftamtmand over Fyen. 1882 uddøde denne Linie. — Af Linien Weignitz i Schlesien blev Rudolph G. (1660—1729) 1699 naturaliseret som dansk Baron og senere Overhofmester hos Dronning Louise samt Stiftamtmand i Sjælland, hvilket Embede ogsaa hans Søn, Baron Niels G. (1688—1748), beklædte. Dennes ældste Søn, Baron Christian Rudolf Philip G. (1723—1800), blev 1772 forlenet med Baroniet Marselisborg, som gik over til hans Broder, Baron Nicolaus Maximilian G. (1725—1802), der som Generalløjtnant kommanderede Fodfolket af det store Korps, der 1788 sammendroges paa Sjælland til Værn mod et befrygtet svensk Angreb. Denne Linie blomstrer endnu i Danmark og Sønderjylland, hvor den ejer Fideikommisgodset Farenstedgaard. *H.-L.*

Gersdorff, Hermann Konstantin, preussisk General, født 2. Decbr. 1809 i Kiesslingwalde ved Gorlitz, død 13. Septbr. 1870. Han kom i den preussiske Garde 1827 og deltog 1842—43 med de russiske Tropper i Krigen i Kaukasus; 1848 deltog han i Organisationen af de slesvig-holstenske Tropper og med dem i Kampene ved Slesvig 1848 og ved Kolding 1849. I den preussisk-østerrigske Krig 1866 førte han Brigade ved Münchengrätz og Königgrätz. Kort efter dette Felttog fik han 22. Division, med hvilken han i 1870—71 udmærkede sig ved Worth og overtog i den saarede General Bose's Sted Kommandoen over 11. Korps, som han 1. Septbr. førte ved Sedan, hvor han saaredes dødelig. *B. P. B.*

Gersdorff, Joachim, dansk Rigshofmester, født 11. Novbr. 1611, død 19. Apr. 1661, blev efter en omhyggelig Uddannelse dels hjemme, dels i Udlandet 1638 Hofjunker hos den udvalgte Prins Christian og Aaret efter Kammerjunker hos dennes Gemalinde Magdalena Sibylle. 1641 fratraadte han dog disse Stillinger og levede nu i nogle Aar paa sin Gaard Tundbyholm i Skaane. 1645 var han en kort Tid Generallandkommissær paa Sjælland, og 1646 udnævntes han til Landkommissær i Skaane, men først efter Tronskiftet 1648 træder han mere i Forgrunden. Han optoges s. A. i Rigsraadet, modtog Ridderslaget ved Kroningen og udnævntes i Slutningen af Aaret til Statholder i Kjøbenhavn, da Korfits Ulfeld skulde paa en Gesandtskabsrejse til Nederlandene. G. stod paa denne Tid i et fortroligt Forhold til Korfits Ulfeld, der havde anbefalet ham til Statholderembedet, men efter Ulfeld's Tilbagekomst fra Nederlandene blev Forholdet mellem dem meget spændt. G. sluttede sig stærkt til Kongen, og Ulfeld paastod senere, at G. havde været en af Hovedophavsmændene til hans Fald. G. høstede i alt Fald Fordelen deraf, idet han 1652 udnævntes til Rigshofmester.

G. havde forskellige Betingelser for at kunne udfylde en saadan Plads. Han var i Besiddelse af betydelig Dannelse, Færdighed i fremmede Sprog og stor Evne til at omgaas de fremmede Diplomater. Men han manglede paa den anden Side større Statsmandsevner, var ofte ikke i Stand til at bedømme Virkningen af sin Politik og savnede fremfor alt den nødvendige Fasthed og Konsekvens. I den ydre Politik var han en Tilhænger af Alliancen med Østerrig og Spanien og stemt for en Tilslutning til Nederlandene. Derimod var han en bitter Fjende af Sverige og havde en ikke ringe Skyld i den letsindige Krig med dette Land. Efter Karl Gustafs Overgang til Sjælland sendtes han tillige med Kristen Skeel i Febr. 1658 ud for at aabne Fredsunderhandlinger. Det var en meget pinlig Mission for G., saa meget desto mere som hans bitre Uven, Korfits Ulfeld, var Hovedunderhandleren fra svensk Side. Det var

med stor Sorg, han satte sit Navn under den ulykkelige Roskilde-Fred, og han skal ved denne Lejlighed have sagt Kejser Nero's bekendte Ord: »gid jeg ikke kunde skrive«. Det synes, at han har forudset et nyt Angreb af Karl Gustaf, men at det kom saa hurtig, har dog sikkert overrasket ham. Under den paafølgende Krig spillede G. ikke nogen fremtrædende Rolle; han opholdt sig i Kjøbenhavn under Belejringen og var ved Kongens Side i Stormnatten. I den indre Politik var G. nærmest paa Kongedømmets Side; personlig stod han baade Kongen og Dronningen meget nær, og han var stemt for en Udvidelse af Kongens Magt, om end ganske vist ikke i den Udstrækning, som fandt Sted paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1660. I de afgørende Dage laa G. syg i sit Hjem; han søgte nok at mægle mellem Kongen og Rigsraadet, men om nogen kraftig Optræden fra hans Side var der ikke Tale, og han havde sikkert heller ikke været Manden til at samle Rigsraadet og Adelen til nogen Modstand. G. anerkendte den ny Tingenes Orden og blev kort efter udnævnt til Rigsdrost og Præsident i Statskollegiet, men kom ikke til at spille nogen Rolle, da han kort efter døde. Han efterlod sig et betydeligt Bibliotek, som han testamenterede til Kongen. *L. L.*

Gersdorffit (Ars ennikkelglans, Amoibit), et Mineral af regulær (pentagonal hemiedrisk) Krystalform, er graat metallisk, haardt (som Feldspat) og tungt (Vægtfylde ca. 6); det bestaar af 35,4 p.Ct. Nikkel, 45,3 p. Ct. Arsen og 19,3 p. Ct. Svovl (NiAsS). Det forekommer ved Loos i Helsingland (Sverige), Harzgerode i Harz, Lobenstein i Voigtland. Et beslægtet Mineral af lignende Udseende er Ulmannit (Antimonnikkelglans NiSbS), som adskiller sig fra foregaaende ved at indeholde Antimon i Stedet for Arsen. Begge Mineraler betegnes ofte under eet som Nikkelglans; de forekomme ofte sammen og anvendes, hvor de optræde i betydeligere Mængde, til Fremstilling af Nikkel. *N. V. U.*

Gerseme (Kostbarhed), Datter af Gudinden Frøya. *A. O.*

Gerson, George, dansk Musikamatør, Associé i Bankierfirmaet Hambro, (1790—1825). G. var en dygtig Violinspiller (Elev af C. Tiemroth og A. Romberg) og en flittig Komponist (Kammermusik, Orkester- og Sangkompositioner), af hvem et »Pater noster« for Mandsstemmer er opført paa Musikforeningens første Koncert. I det kjøbenhavnske Musikliv i Beg. af 19. Aarh. spillede G. en ikke ringe Rolle. *A. H.*

Gerson [žærsõ'], Jean Charlier de, en af Frankrig's lærdeste og dybsindigste Teologer, født 1363 i Gerson i Stiftet Reims, død 1429 i Lyon. G. studerede Teologi i Paris under Pierre d'Ailly, blev 1387, skønt kun Baccalaureus, Medlem af Universitetets Sendefærd til Pave Clemens VII i Avignon i Anledning af dets Strid med Dominikanerne, 1392 blev han Dr. theol. og 1395 Universitetets Kansler. Sin høje Universitetsstilling brugte han til at forbedre Sæderne og Studierne. Det teologiske Studium vilde han føre tilbage til Bibelen og Kirkefædrene, og uden at ville opgive Skolastikkens Metode vilde han indplante den Mystikkens Sjæl og vinde en Plads for Psykologien ved Siden af Logikken. G. var Mystiker af den viktorinske Skole, og han bekæmpede den ekstatiske Mystik baade hos Fraticellerne og hos den hellige Birgitte. Da hans Beskytter, Hertugen af Burgund, 1407 havde ladet Hertugen af Orléans myrde, og Franciskaneren Jean Petit i den Anledning forsvarede Tyranmord, traadte G. frygtløst op herimod. Kirken og hans Fædrelands dybe Elendighed lod ham aldrig hvile, stadig grundede han paa, hvorledes det pavelige Skisme kunde heles. Paa Kirkeforsamlingerne i Pisa (1409) og i Konstanz (1414—18) var han en af Hovedlederne, og han hævdede, at en Kirkeforsamling stod over Paven, men som Tilhænger af Romerkirkens Teologi var han med til at fordømme Huss og Hieronimus. Da han forlod Konstanz, kunde han ikke vende hjem til Paris, fordi Hertugen af Burgund da var Herre der; han levede saa i Tyrol og Bayern, til Hertugen blev myrdet 1419, rejste nu til Lyon, hvor han boede til sin Død, optagen af litterært Arbejde, især med »Højsangen«, og af at undervise Børn, hvilken Kunst han forstod saa godt som den bedste. G. er en af de ældste musikalske Forfattere *(De canticorum originalt ratione).* Uden Grund har man villet gøre ham til Forfatter af *De imitatione Christi.* Daglig bragte G. et Messeoffer for sit Fædrelands Frelse; den kom i hans Dødsaar 1429. Bedste Udgave af G.s Skrifter er af Dupin [I—V, Antwerpen 1706]. (Li tt.: C. Schmidt, *Ess ai sur G.* [Strassburg 1839]; *Thomassy, J. G.* [Paris 1843]; Schwab, »J. G.« [Wurzburg 1858]). *L. M.*

Gerson, Julius Christian, dansk Forfatter, født 15. Novbr. 1811 i Kjøbenhavn, død 28. Febr. 1894 smst. G., der var født af mosaiske Forældre (han hed oprindelig Josef Hartvig G., men lod sig 1832 døbe med sit senere Navn), blev, efter et mislykket Forsøg paa at tage Artium, en kort Tid omrejsende Skuespiller og førte derefter i mange Aar en omskiftende Tilværelse som Huslærer, Journalist, Lærer m. m. 1855—64 var han Redaktør af »Fyen's Stiftstidende«, derefter til 1883 Korrektør ved »Rigsdagstidenden«. — G. udgav en Mængde Skrifter — Fortællinger, Digte, Børnebøger, Oversættelser m. m. —, der alle ere prægede af en varm religiøs Tone, men hvoraf kun lidet har formaaet at fængsle Interessen. Mest kendt er hans kønne Digtning »Tre Livsmomenter« [Kbhvn. 1860, 7. Opl. 1887] og Børneversene »En lille Nisse rejste«. *Chr. Bl.*

Gerson, Wojciech Albert, polsk Historiemaler, er født 1. Juli 1831 i Varszava. Han uddannedes i Kunst i sin Fødeby, i St. Petersborg og i Paris, hvor han arbejdede under Cogniet. Emnerne til hans Billeder ere gennemgaaende tagne fra Polen's Historie: »Tyske Ordensriddere fra 14. Aarh. i Polen«, »Den polske Kong Przemyslaw dræbes af Markgreverne Johan og Otto af Brandenburg 1296«, »Dronning Barbara's Skygge viser sig for Kong Sigismund August« etc. Som Professor ved Malerskolen i Varszava har G. uddannet mange polske Malere. *A, Hk.*

Gerstenberg, Heinrich Wilhelm, holstensk Digter, født i Tønder 3. Jan. 1737, død i Altona 1. Novbr. 1823. Han studerede først Jura i Jena, blev derpaa Løjtnant i dansk Tjeneste og avancerede til Ritmester. Efter Freden 1763 flyttede han til Kjøbenhavn, hvor han sluttede Venskab med Klopstock, og hørte 1763—68 til den tyske Kreds, der var knyttet til Bernstorff Slot. Alle-

rede i Jena havde han skrevet den ret ubetydelige Samling Vers og Prosa »Tändeleien« [1759], som mærkeligt nok opnaaede at blive rost af Lessing i »Literaturbriefe«, og medens han laa som Officer i Slesvig, udgav han bl. a. tre Smaadigte efter Gleim's Forbillede »Kriegslieder eines kon. dänischen Grenadiers« [1763], men hans rigeste poetiske Virksomhed falder under Livet i Lyngby ved Kjøbenhavn. Her udgav han »Der Skalde« [1766], hvorved han blev den første tyske »Barde«, »Ariadne auf Naxos« [1767], det første tyske Melodrama, og den besynderlige Tragedie »Ugolino« [1768], som er bygget over et fra Dante laant Motiv (Sultedød). I denne Periode udgav han ogsaa »Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur« [1766—67], hvoraf han selv kun skrev en ringe Del, især en Række Betragtninger over Shakespeare og en nedsættende Kritik af Wieland's Oversættelse. Han var bleven gift 1765 og levede i bestandig Næringssorg, da han havde faaet sin Afsked paa Ventepenge og ikke kunde opnaa nogen civil Stilling, hvorved han blev stærkt lammet i sin poetiske Virksomhed. 1769 blev han ansat i det tyske Kancelli i Kjøbenhavn; 1773 udnævntes han til Sekretær i Rentekammeret og 1775 til dansk Resident og Konsul i Lübeck; men selv her voksede hans Gæld, og han solgte sit Embede for 20,000 Thaier, som næsten forsvandt imellem Hænderne paa ham. Han levede en Tid i Eutin som Nabo til Digteren Voss, og her skrev han »Minona oder die Angelsachsen« [1785], som ikke vandt Bifald. Endelig lykkedes det hans Venner 1789 at skaffe ham en god Ansættelse som Justitsdirektør ved Lottoet i Altona, i hvilken han blev til sin Død, dog uden at producere noget nævneværdigt. En Samling »Vermischte Schriften« udkom i Altona [3 Bd. 1815—16]. *C. A. N.*

Gerstenberg, Heinrich Wilhelm Thuerecht von, ovenn.'s Sønnesøns Søn, dansk militær og Forfatter, er født 14. Aug. 1844 i Hohn ved Rendsborg, blev Sekondløjtnant i Fodfolket 1863, deltog som saadan i Felttoget 1864, er nu (1897) Oberstløjtnant og Bataillonschef. G. begyndte 1872 Studiet af den slaviske Sproggruppe og de derhen hørende Litteraturer og lagde sig særlig efter Russisk for engang at kunne faa Lejlighed til at gøre Tjeneste i den russiske Hær, hvilket dog ikke lykkedes ham. 1884 paabegyndte G. en Række Oversættelser af klassisk russisk Litteratur, der straks vakte stor Opsigt og hurtig naaede flere Oplag. G.'s Oversættelser ere mønsterværdige, meget grundig behandlede, holdte i et elegant Sprog og fulde af Lune og Humor. Alle Tolstoy's Hovedværker har G. omplantet paa dansk Grund, saaledes »Fortællinger fra Sebastopol«, »Kosakkerne«, »Anna Karénin«, »Udvalgte Fortællinger«, »Soldaterhistorier fra Kaukasus« samt »Krig og Fred«. Endvidere har G. oversat Petschersky's: »Fra gamle Dage og andre Fortællinger«, Korolenko's »Fra Øst og Vest«, Lermontoff's »Vor Tids Helt«. I »Militært Tidsskrift« har G. flere Gange skrevet Artikler om russiske militære Forhold, ligesom han 1875—77 i Dagbladet behandlede russiske udenrigske og militære Forhold. *A. T. L.*

Gerster, Etelka, tysk dramatisk Sangerinde (Sopran), er født 16. Juni 1857 i Kaschau, Elev af Fru Marchesi i Wien, debuterede 1876 i Venezia som Gilda i »Rigoletto«, optraadte senere i Marseille, Genova, Berlin, London, og foretog en Turné igennem Amerika. 1877 ægtede hun sin Impresario Gardini. *S. L.*

Gerstner, 1) Franz Joseph v., østerrigsk Ingeniør, født 1756 i Komotau i Böhmen, død 1832, grundede det polytekniske Institut i Prag og blev 1811 Leder af Vandbygningsdirektoratet i Bohmen, i hvilken Stilling han udøvede stor Indflydelse paa alle offentlige Arbejder i Landet. Han har skrevet: »Handbuch der Mechanik« [Prag 1831]. *A. O—d.*

2) Franz Anton v., østerrigsk Ingeniør, ovenn.'s Søn, født 1793 i Prag, død 1840 i New York. 1818 blev han Professor ved det polytekniske Institut i Wien, men opgav snart denne Stilling for efter en Studierejse i England at overtage Ledelsen af Bygningen af Jærnbanen mellem Moldau og Donau (1825). 1829 gik han igen til England, 1834 til Rusland, hvor han byggede den første Jærnbane i Landet (St. Petersborg—Zarskoje Selo). 1838 gik han til Nordamerika for at studere Jærnbanernes Udvikling her, men døde under sit Ophold i New York. *A. O—d.*

Gerstacker, Adolf, berømt tysk Entomolog, er født 30. Aug. 1828 i Berlin, hvor han 1847—51 studerede Medicin og Zoologi. 1852 blev han praktiserende Læge og 1856 Docent i Zoologi. S. A. ansattes han som Direktør for Universitetets entomologiske Museum, og fra 1860 fungerede han tillige som Docent ved Berlin's Landbrugsinstitut. 1876 udnævntes han til Professor i Zoologi i Greifswalde og til Direktør for det derværende zoologiske Museum. Blandt hans talrige videnskabelige Arbejder maa nævnes: »Monographie der Endomychiden« [1858], »Bericht über die wissenschaftlicheLeistungen im Gebiete der Entomologie« [1853—70], »Zur Morphologie der *Orthoptera amphibiotica*« [1873], »Uber das Vorkommen der Tracheenkiemen bei ausgebildeten Insekten« [1874], »Der Koloradokäfer« [1877]. Endvidere er han Forfatter af 5. Bd. (»Insekten«) af W. Peters'es »Naturwissenschaftl. Reise nach Mosambik«, af Afsnittet »Arthropoden« i Carus'es »Handbuch der Zoologie« og af 5. Bd. (*Arthropoda*) af Bronn's store Værk »Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs«. *F. C.*

Gerstacker, Friedrich, tysk Forfatter, født i Hamburg 10. Maj 1816, død i Braunschweig 31. Maj 1872. Han var Søn af en berømt Tenorsanger, men blev tidlig faderløs og opdroges hos Slægtninge i Braunschweig; senere studerede han paa Landbrugsskolen i Döben ved Grimma og udvandrede til Nordamerika 1837. Her brød han sig møjsommelig en Bane ved sine Hænders Arbejde, som Skovhugger, Matros, Kok, Æskefabrikant, Landbruger, Hotelvært og Sølvsmed, kort sagt som Arbejder, medens hans Hang til Jagt, Rejser og Eventyr drev ham fra den ene Ende af Unionen til den anden, mest og helst paa Civilisationens Overdrev eller i »the far west«. Efter sin Hjemkomst til Tyskland 1843 udmøntede han med Held sine rige Erfaringers Skat, først i en beskeden Prøveballon: »Streif- und Jagdzüge durch die Vereinigten Staaten von Nordamerika«, og da den slog an, i nogle større Romaner, som alle give en kraftig realistisk og naturtro Skildring af Selvoplevelser i et Sprog, der allerede er stærkt smittet af Anglicismer: »Die Regulatoren in Ar-

kansas« [1845], »Mississippibilder« [1847—48], »Die Flusspiraten des Mississippi« [1848], »Amerikanische Wald- und Strombilder« [1849] o. fl., som for bestandig sikrede hans Forfatterberømmelse. 1849—52 gjorde han med en lille Statsunderstøttelse en Rejse omkring Jorden, 1860—61 udstrakte Rejser i Sydamerika, helt ned til Patagonien, paa hvilke han udførte den Bedrift at overstige Andes-Bjærgene midt om Vinteren under store Savn og Farer; 1862 rejste han med Hertug Ernst af Coburg til Ægypten og Abessinien, og 1867—68 gjorde han atter en Rejse til Nordamerika, Mejiko og Venezuela. De senere Aars Oplevelser i fremmede Lande bearbejdede han i en Række Rejseromaner, i hvilke han livlig blander »Dichtung und Wahrheit« i en Fremstilling, som er rig paa den praktiske Mands Erfaringer og paa livlig opfattede Billeder. Han udgav bl. a.: »Reisen« [5 Bd. 1853—54], »Achtzehn Monate in Südamerika« [1862], »Neue Reisen« [3 Bd. 1868], »Tahiti« [4 Bd. 1854], »Nach Amerika« [6 Bd. 1855], »Gold« [3 Bd. 1858], »Die beiden Sträflinge« [3 Bd. 1856], »Unter dem Äquator« [3 Bd. 1860], »Im Busch« [1864], »Die Kolonie« [3 Bd. 1864], »Zwei Republiken« [6 Bd. 1865], »Unter den Pechuenchen« [3 Bd. 1867]. Han har ogsaa udgivet en Mængde Novellesamlinger, indeholdende en livlig Blanding af Billeder fra den gamle og den ny Verden, bl. a. »Blau Wasser« [1858], »Heimliche und unheimliche Geschichten« [1862], »Wilde Welt« [1865], »Unter Palmen und Buchen« [1865 — 67], og blandt de Romaner og Noveller, som bevæge sig paa hans hjemlige Jordbund, kunne især nævnes: »Der Kunstreiter« [1861] og den klassiske Humoreske »Herrn Mahlhuber's Reiseabentuer« [1857, 10. Opl. 1893]. Hans samlede Skrifter udkom i to Serier [44 Bd., Jena 1872—79]. ***C. A. N.***

Gert se Gerhard.

Gertner, Johan Vilhelm, dansk Portrætmaler, født i Kbhvn. 10. Maj 1818, død smst. 29. Marts 1871. Efter at være bleven undervist paa Kunstakademiet fra sine tidlige Drengeaar debuterede han 1836 paa Charlottenborg med et Portræt og et Interiør fra Thorvaldsen's Atelier, af hvilke Arbejder det sidstnævnte blev købt til Statens Malerisamling; Aaret efter solgte han til Kunstforeningen det »Portræt af en Olding«, som han kort derpaa gengav i en meget smuk Radering. Af og til malede han i sin tidlige Ungdom større og mindre Friluftskompositioner, 1838 saaledes »Nogle Børn i Nærheden af Vedbæk ved Solens Nedgang« og det følgende Aar »En Hyrdedreng, der driver en Flok Faar«, hvilket sidste erhvervedes til Statens Samling; 1843 forsøgte han sig endog paa et bibelsk Emne: »Jesus hos Martha og Maria«. Men for øvrigt virkede han hele sit Liv igennem saa godt som udelukkende i Egenskab af Portrætmaler og Tegner, og det var som saadan, han hævdede sin ejendommelige Plads i den danske Kunst og vandt sit Ry. Udstillingskatalogerne 1836—71 nævne ikke mindre end ca. 100 Malerier og 85 tegnede Portrætter af G., men dermed er hans overordentlig rige Produktion langtfra betegnet. Selvfølgelig vare disse mangfoldige Arbejder af meget forskellig Værd. Fælles for de fleste af dem er en djærvt realistisk, ikke meget aandfuld Opfattelse af Personligheden; i Retning af Karakteristik give de sjælden synderlig mere end et heldigt udført Fotografi. Men den formelle Lighed var i Reglen tilfredsstillende og den maleriske Virkning kraftig, Farve og Foredrag noget robust, aldrig helt fin. Højest blandt hans mere kendte Arbejder staar det Brystbillede, han 1856 malede af sin gamle Moder, og som blev købt af Staten; ellers ere hans Mandsportrætter, især de, der forestille ældre Folk, de bedste; for kvindelig og ungdommelig Ynde havde han liden Sans. Af hans Portrættegninger ere en Mængde erhvervede til Museet paa Frederiksborg, hvor de godt hævde deres Plads som historiske Dokumenter; kunstnerisk Interesse frembyde de kun undtagelsesvis. G. blev Medlem af Akademiet 1850. *S. M.*

Gertrud, dansk Dronning, død 1197, var Datter af Hertug Henrik Løve af Sachsen og Bayern og blev i 12 Aars Alderen gift med Hertug Frederik af Schwaben, men snart efter Enke (1167) og dernæst trolovet med den udvalgte Kong Knud Valdemarsøn, der endnu var Barn. G. kom til Danmark, men Brylluppet holdtes først 1177. Vel var hun langt ældre end sin Mand, men han var sat og alvorlig, og Ægteskabet skal have været lykkeligt. G. var from og skænkede rige Gaver til Kirkerne, særlig til Væ Kloster, hvor hun efter sit Ønske blev jordfæstet. *H. O.*

Gertrude, Sankta, Abbedisse i Benediktinerklosteret i Nivelles i Brabant, var efter Legenden Datter af Filip af Landen og Sta. Iduberga og skal være født 626, død 659. Hendes Abbedi og Kirken ere endnu ved Magt og Landets mest søgte Valfartssted. Legenden har søgt at anbringe St. G. blandt Kejser Karl den Store's Aner, men har ikke mægtet at udslette hendes hedenske Præg som den Dødsgudinde, der herskede ved Rhinen's Delta og dets Omegn. Rindende Vand var Dødevejen til Havet, og over det gik Færden til Skyggeriget mod Solnedgangen. Fra Bretagne til Frisland troedes ifølge Prokopius (i 6. Aarh.), at Sjælene fulgte Flodernes Vand til Kysten og derfra færgedes over til Brittia (England eller Irland); St. G.'s Sæde Nivelles i Flandern ligger midtvejs. Den første Nat efter Døden husede hun den dødes Aand, den anden førte St. Michael den, den tredje var den i Brittia. Hun var de rejsendes Helgen; de drak ved Afskeden hendes »Minne«, og derfor bærer hun paa sine Billeder et skibdannet Bæger. Hvor Tyskere færdedes udenlands, var det under St. G.'s Værn, og overalt byggede de hende Kapeller (aldrig Klostre). Paa deres Kirkegaard var Retterstedet (Torben Oxe henrettedes 1515 paa St. G.'s Kirkegaard uden for Kjøbenhavn's Nørreport). Hun var de dødsmærkedes Helgen og vogtede Gravene. Som Nornen spinder hun paa sin Haandten Livets Traad, og paa den afbildes krybende Mus (i Musene boede Sjæle), der gnave Traaden over, naar Timen er kommen. St. G.'s Dag falder paa 17. Marts ved Foraarsjevndøgn paa Skellet mellem Vinterdøden og Vaarens Genkomst, og da Liv spirer af Død, er hun tillige en agrarisk Helgen. Foruden St. G. kendes en Kreds af lokale Gudinder i det nordvestlige Germanien, der førte Aandetog eller husede dem: Nehellennia paa Walchern, Hørsel (St. Ursula),

Sunnoveifa (i Norge St. Sunniva). De to sidste ere ogsaa fra Sjæledyrkelsen gaaede over i Kristendommen. *Bernh. O.*

Gertz, Martin Clarentius, klassisk Filolog, er født 14. Decbr. 1844 i Svendborg, Student fra Odense Katedralskole 1864, cand. philol. 1870, Dr. phil. 1874 paa en Afhandling om Seneca's Tekstkritik, Docent ved Universitetet 1876, Professor i klassisk Filologi 1880 ved Madvig's Afgang. Siden 1887 har G. været Medlem af Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler, siden 1888 dens Formand; 1883 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab. — G.'s videnskabelige Virksomhed var oprindelig væsentlig rettet mod Sølvalderens latinske Forfattere. Allerede 1873 udgav han »Tre Dialoger af Seneca« til Skolebrug, 1874 *Studia critica in Senecae dialogos* (Doktordisputats); endvidere af Seneca *De beneficiis* et *de clementia* [Berlin 1876]; *Dialogorum libri XII* [1886], G.'s kritiske Hovedværk, »Udvalgte Skrifter« med Kommentar [1889—95]. Ved Siden deraf har han i betydeligt Omfang beskæftiget sig med græske Forfattere, især som Oversætter: »Udvalgte Skrifter af Lukianos« [1881]; samme i græsk Tekst med Fortolkning [1883], »Platon's Apologie« [1893]; for nylig har han paabegyndt en Oversættelse af »Thucydid«. Af andre Arbejder fra den klassiske Filologis Omraade kunne nævnes: »Indskrifterne fra Gortyn« [»Nordisk Tidsskrift for Filologi 1889«], Sallust's »Catilina« [1895], Caesar's *Bellum Gallicum* [1896]. I de senere Aar har G. tillige med Iver kastet sig over Studiet af den latinske Litteratur fra Danmark's Middelalder; hans Hovedværk er her Udgaven af Andreas Sunesøn's *Hexaëmeron* [1892]. — Som Discipel af Madvig har G. skænket Filologiens formale og reale Side ligelig Interesse; i sine kritiske Udgaver har han gennemført den moderne Metode med næsten enestaaende Grundighed og Nøjagtighed ved Siden af en vis Dristighed i Behandlingen af Overleveringen; som Fortolker er han dybt indtrængende og samvittighedsfuld som faa, og de samme Egenskaber præge hans Oversættelser. For Seneca's Vedkommende har han i Forbindelse med Madvig lagt Grunden til et solidt Kendskab til den virkelig gode Overlevering og en rationel Behandling af Teksten. I sin pædagogiske Virksomhed er han bl. a. optraadt som Talsmand for Indskrænkningen af Undervisningen i de gamle Sprog (særlig Græsk) i Skolen. *A. B. D.*

Gerundium kaldes i den latinske Grammatik en substantivisk Form af Verbet (dannet med Endelsen *ndo-*), der bruges i Stedet for Infinitiv, naar denne skal staa i en bestemt Kasus, f. Eks. *amare*, at elske, *ad amandum*, til at elske, *in amando*, i at elske, *decendo discimus*, ved at undervise lære vi selv. Nøje beslægtet med G. er Gerundivum, en adjektivisk Form af samme Dannelse, men med passivisk Betydning: *amandus* betyder: som bør (skal) elskes. I visse Forbindelser bruges Gerundivum ogsaa til at erstatte G. De to Former høre utvivlsomt sproghistorisk sammen; men deres Oprindelse og Slægtskab med andre Sprogs Dannelser er ikke sikkert oplyst. *A. B. D.*

Gerusia se Geronter.

Géruzez [zeryze'], Nicolas Eugéne, fransk Litterærhistoriker, født 6. Jan. 1799 i Reims, død 29. Marts 1865 i Paris. G. var 1833 — 52 Villemain's Suppleant som Professor i Litteraturhistorie ved *La Sorbonne* og blev derefter Sekretær ved *Faculté des lettres*. Foruden en Række udbredte Skolebøger forfattede han i en elegant Form: »Histoire de l'éloquence politique et religieuse en France aux XIVe, XVe et XVIe siècle« [2 Bd., 1837—38], »Essais de littérature française« [2 Bd., 3. Opl. 1863], »Histoire de la littérature française depuis ses origines jusqu'à la Révolution« [2 Bd., 1852, 15. Opl. 1882], der er hans Hovedværk, hvortil slutter sig »Hist. de la litt. fr. pendant la Revolution« [1859, 6. Opl. 1877]. Efter hans Død udkom »Mélanges et pensées« med Indledning af Prevost-Paradol. *S. Ms.*

GervaiS [žærvæ'], Alfred Albert, fransk Admiral, er født 19. Decbr. 1837, blev Officer 1854, tjente under Krim-Krigen i Østersøeskadren, deltog 1860 i Krigen mod Kina og udmærkede sig ved Forsvaret af Paris 1870—71, i hvilken Anledning han forfremmedes. G. var senere Skibschef i de østasiatiske Farvande, blev 1879 *capitaine de vaisseau* og Marineattaché i London, 1882 Medlem af Marinekomiteen, 1884 Direktør for Marineministerens Stab, hvilken Post han beholdt under flere skiftende Ministerier. G., der 1887 blev Kontreadmiral, var 1889 Chef for en Eskadre til Kjøbenhavn, Stockholm og Kronstadt; sidstnævnte Sted var G. og hans Eskadre Genstand for store Ovationer i Anledning af det mellem Rusland og Frankrig oprettede Forbund. 1892 blev han Viceadmiral og øverste Generalstabschef for Marinen; 1894 førte han Middelhavseskadren og havde her paa Hyére's Red et Uheld med nogle af sine Skibe, hvilket fremkaldte et Sammenstød med den daværende Marineminister Lockroy og nær havde kostet ham Stillingen. Under den russiske Kejsers Kroning 1896 var han et fremragende Medlem af det Gesandtskab, der repræsenterede den franske Stat. *C. L. W.*

Gervais [zærvæ'j, Paul, fransk Zoolog, født 26. Septbr. 1816 i Paris, død 10. Febr. 1879. Han studerede Naturvidenskab og Medicin i sin Fødeby, hvor han beklædte en underordnet Stilling ved det zoologiske Museum, indtil han 1841 blev Professor i Zoologi og komparativ Anatomi i Montpellier. 1865 blev han Professor ved Sorbonne og 1868 Professor i komparativ Anatomi ved *Jardin des plantes* i Paris. Af hans litterære Arbejder maa fremhæves: »Histoire naturelle des insectes apteres« [i Forening med Walkenaer, 4 Bd. 1836—47], »Zoologie et paléontologie francaises« [1848—53], »Histoire naturelle des mammiféres« [2 Bd. 1854—55], »De la métamorphose des organes et des générations alternantes« [1860], »De l'ancienneté de l'homme« [1865], »Zoologie et paléontologie générales« [1867 — 75], »Recherches sur l'ancienneté de l'homme et la période quaternaire« [1867] og »Reptiles vivants et fossiles« [1869]. *Y. C.*

Gervasius af Tilbury, født i Tilbury i Essex, studerede og docerede Jura i Bologna, deltog 1177 i Fredsmødet mellem Alexander III og Frederik Barbarossa i Venezia. Senere drog han til England, hvor han knyttede sig nøje til den unge Kong Henrik, en Søn af Henrik II, for hvem han skrev en nu tabt Anekdotesamling: *Liber facetiarum.* Derefter opholdt han sig hos Ærke-

bispen af *Reims* og drog til Sicilien, hvor han gik i Kong Vilhelm II's Tjeneste. Gennem engelske Venner kom han i Forbindelse med Kejser Otto IV, der gjorde ham til Marskal i Arelate, og hvem han dedicerede sit Skrift *Otia imperialia*, en Samling af halvt sagnagtige, historiske, geografiske og bibelske Fortællinger skrevne i et Sprog, der forraader den kyndige Verdensmand, men tillige med stærkt kirkelig Tendens. Den er mangelfuld udgiven af Leibnitz i *Scriptores rerum Brunsvicensium* [Bd. I, Hannover 1707]i Uddrag i *Monumenta Germaniae historica* [25. Bd. Hannover 1880]. G.'s Dødsaar er ukendt. *M. M.*

Gervendel, jydsk Sagnkonge, Fader til Ørvendel. *A. O.*

Gervex [zærvæ'ks], Henri, fransk Maler, er født 1852 i Paris. Cabanel og P. N. Brisset vare hans Lærere. I sin Interesse for og Syn paa den nøgne Kvindeskikkelse slægter han vel Cabanel paa; hans Debutarbejde (1873) var en »Sovende Kvinde efter Badet«; næste Aars Salon bragte ham Triumfer netop i Fremstillingen af det nøgne (»Bakkantinde og Satyr«, Luxembourg-Museum); 1875 malede han »Diana og Endymion« ; dog staar han i Skildringen af den nøgne Kvindeskønhed i dens udsøgte, sensitive Raffinement nærmere ved Fromentin: han lægger stærk Vægt paa Lysvirkningen, lyse Toner, lette Skygger; i saa Henseende er hans »Rolla's sidste Øjeblikke« (efter A. de Musset), der 1878 ekskluderedes fra Salonen paa Grund af det anstødelige Indhold, men til Gengæld fik sin særlige Udstilling, betegnende; hans meget omstridte, elegant, men rutinemæssig malede »Nøgen Dame med Maske« vakte megen Opsigt paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Endvidere har G. malet en Række stærkt realistiske, i malerisk Henseende meget dygtige, moderne Genrebilleder : »Ligsynet i Hospitalet«, det store »Jurymedlemmer ved Kunstudstillingen 1885« [udstillet 1888 i Kjøbenhavn], »Dr. Péa's Forelæsning« [1887]; endv. »I Republ. française's Redaktionsværelse« [1890], »Venus og Amor« [1892]; 1896 udstillede han »Maternité«, 1897: det store Repræsentationsbillede »Præmierne fra Udstill. 1889 uddeles«. Særlig populær har G. gjort sig ved flere dekorative Arbejder for Byen Paris: »Borgerligt Ægteskab« (bestemt for en Vielsessal i et Paris-Mairie), »Bassin de la Villette« [udstillet 1882] m. m. *A. Hk.*

Gerville-Réache [zærvilrea's], Gaston, fransk Politiker, er født 23. Aug. 1854 paa Guadeloupe, Advokat i Paris, valgtes 1881 paa sin Fødeø til Deputeretkammeret og er senere genvalgt. Han hørte oprindelig til yderste Venstre og foreslog at lade Dommerne fremgaa af Valg, men sluttede sig snart til Opportunisterne og var 1884 i den forenede Nationalforsamling Ordfører for Forfatningsændringerne, idet han kraftig modsatte sig et fuldstændigt Gennemsyn af Forfatningen. I en Række Aar har han været Medlem af Finansudvalget og dets Ordfører ved Flaadens Budget. *E. E.*

Gervinus, Georg Gottfried, tysk Historiker og Politiker, født 20. Maj 1805 i Darmstadt, død 18. Marts 1871 i Heidelberg. Han var først ved Handelen, beskæftigede sig derefter med videnskabelige Studier, blev 1830 Docent i Heidelberg og 1836 Professor i Litteratur og Historie i *Göttingen*. 1837 var han en af de 7 Professorer, der protesterede mod Ernst August's Forfatningsbrud og blev derfor afsat og udvist af Landet. 1844 fik han et Æresprofessorat i Heidelberg og holdt Forelæsninger ved Universitetet der. Ved Siden af sin videnskabelige Forfattervirksomhed interesserede han sig ivrig for Politik og kastede sig ind i Frihedsbevægelsen, skrev Flyveskrifter, udarbejdede 1846 Heidelberg-Adressen til Slesvig-Holstenerne, der gav Stødet til den litterære Agitation i Tyskland for Slesvig-Holstenismen, og var 1847 med til at stifte »Deutsche Zeitung« i Heidelberg, der blev Organ for det Parti, der vilde skaffe Tyskland en konstitutionel Forfatning og gøre det til en fast organiseret Forbundsstat. Han redigerede Bladet til Aug. 1848. 1848 var han Hansestædernes Tillidsmand i Forbundsdagen og blev tillige indvalgt i Nationalforsamlingen, men traadte allerede tilbage fra Bevægelsen i Aug. 1848 og begav sig ud paa en Rejse til Italien. 1849 deltog han atter noget i det politiske Røre, men holdt sig siden væsentlig til litterær Virksomhed.

G.'s første Hovedværk var »Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen« [5 Bd., Leipzig 1835—42], der ved 4. Oplag fik Titelen »Geschichte der deutschen Dichtung« [5. Opl. udg. af Bartsch, Leipzig 1871—74]. Et Uddrag deraf kom under Titelen »Handbuch der Geschichte der poetischen Nationalliteratur« [smst. 1849]. Af hans andre æstetisk-kritiske og litterærhistoriske Arbejder maa nævnes »Ueber den Goetheschen Briefwechsel« [Leipzig 1836], »Shakespeare« [4 Bd., Leipzig 1849—50; 4. Opl. i 2 Bd. med Anmærkninger af R. Genée, 1872] og hans sidste større Værk, »Händel u. Shakespeare. Zur Asthetik der Tonkunst« [Leipzig 1868]. Som historisk Forfatter sluttede G. sig nærmest til Schlosser's Skole og udtalte sine Teorier om Historieforskning og Historieskrivning i »Grundzüge der Historik« [Leipzig 1837] og »Nekrolog F. C. Schlossers« [smst. 1863]. 1853 udkom »Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts« [norsk Overs. 1855], der paadrog ham en Anklage for Højforræderi, hvorfor han dog frikendtes. 1855 kom I. Bd. af hans »Geschichte des 19. Jahrhunderts seit der Wiener Verträgen« [8 Bd., 1855—66]. Moderne politiske Synspunkter træde stærkt frem, og medens G. fastholder sine liberale Principper og Ønsker om en fast tysk Forbundsstat, bekæmper han her som i andre Skrifter det preussiske Hegemoni og preussiske Anneksioner. Hans historiske Arbejder ere nu i mange Henseender forældede og rammes af Anker over for stærk Subjektivitet, men de have bidraget stærkt til Vækkelsen af den tyske Nationalfølelse. 1838 udkom hans »Kleine historische Schriften«, efter hans Død udgaves hans >Hinterlassene Schriften« [Wien 1872], der indeholde de to Afhandlinger »Denkschrift zum Frieden an das preusz. Konigshaus« og »Selbstkritik«. (Litt.: C. Braun, »Gegen Gervinus« [Leipzig 1871]; Gosche, »G.« [2. Opl., smst. 1871]; Lehmann, »G. Versuch einer Charakteristik« [Hamburg 1871]). *A. Frs.*

Gerwig, Robert, tysk Ingeniør, født 1820 i Karlsruhe, død 1885 smst. 1840 ansattes han ved Storhertugdømmet Baden's Vej- og Vandbygningsvæsen, hvor han 1871 avancerede til Direktør. 1868—72 byggede han Schwarzwald-

Banen og gjorde sig saa bekendt paa Omraadet Bjærgbaner, at han 1872 fik tilbudt og overtog Stillingen som Overingeniør for Bygningen af St.-Gotthard-Banen. Denne Stilling nedlagde han dog 1876 paa Grund af Uenighed med de andre ledende og overtog derefter den tekniske Ledelse af Banerne i Baden. *A. O—d.*

Geryon se Geryoneus.

Geryoneus ell. Geryones (lat. *Geryon*), ifølge Grækernes Sagn en Kæmpe eller et Uhyre, Søn af Chrysaor og Kallirrhoe, Datter af Okeanos. G. skal fordum have hersket i det fjerne Vesten, paa en 0 i Okeanos, kaldet Erytheia (s. d.), egl. »den røde (0)«, rimeligvis kaldet saaledes efter Aftenrøden. G. havde her prægtige Kvæghjorder, der vogtedes af Hyrden Eurytion og Hunden Orthros. Et af de 12 Arbejder, der paalagdes Herakles, var at hjembringe disse Hjorder, hvad der lykkedes ham, efter at han først havde fældet Hyrden og Hunden og til sidst G. selv. G., der allerede omtales af Hesiod, siges at have haft 3 Kroppe, der i Reglen tænktes sammenvoksede ved Livet, og 6 Ben. I senere Tider omtales G. undertiden

Geryoneus (efter et Mindesmærke fra Kypros).

som havende 3 Hoveder paa een Krop, eller ogsaa er G. bleven til 3 Brødre, der alle nedlagdes af Herakles. Da Grækerne efterhaanden fik bedre Kendskab til det fjerne Vesten, og da de i Melkart, Hovedguden i den fønikiske Koloni Gades (Cadiz), mente at genfinde deres Herakles, troede man snart heraf at kunne slutte, at Gades var Stedet for Herakles'es Sejr over G. En lille 0 ved Gades antog man for Erytheia. G. findes oftere afbildet i den græske Kunst saavel paa Vaser som paa Basreliefs af Sten o. 1. Han var allerede afbildet paa Kypselos'es Æske (s. d.). Flere Fremstillinger af G. ere fundne paa Kypros, bl. a. det her gengivne Billede, hvor man ser ham med de tre i Livet sammenvoksede Kroppe dækkede hver af sit Skjold. *V. S.*

Ges (mus.), det ved et ♭ en halv Tone fordybede *G.* Ges-Dur, den Dur-Tonart, der har *G* til Grundtone, har seks ♭ for *h, e, a, d, g* og *c.* Ges-Mol, den Mol-Tonart, der har *G* til Grundtone, forekommer paa Grund af sine mange Fortegn sjælden; i Stedet for benyttes den enharmonisk tilsvarende Fis-Mol. *S. L.*

Gesålik, uægte Søn af Vestgoterkongen Alarik II, efter hvis Fald (507) han valgtes til Konge af Goterne i Spanien, medens Folket N. f. Pyrenæerne hyldede hans mindreaarige Halvbroder Amalarik, der beskyttedes af sin Bedstefader, Theodorik den Store, hvis Hær besejrede G. ved Barcelona. Han flygtede til Vandalerne i Afrika og vendte med deres Hjælp snart tilbage til Spanien, hvorfra han dog atter blev fordreven. Paa Flugten til Burgund blev han myrdet af Østgoterne (511). *M. M.*

Gesandt er den gængse Betegnelse for de Sendebud eller Statsafsendinge, som danne Hovedorganerne for det diplomatiske Samkvem mellem Nationerne, om hvis Udviklingsfaser og Betydning henvises til Diplomati og Folkeret.

Den saakaldte Gesandtskabsret eller Retten saavel til at sende (aktiv Gesandtskabsret) som til at modtage (passiv Gesandtskabsret) G. tilkommer efter Folkerettens Grundsætninger kun Stat i Forhold til Stat, aldrig Undersaatter eller private Samfund, og blandt Stater atter som Regel kun de suveræne, om den end undtagelsesvis er indrømmet halvsuveræne Stater, f. Eks. Transwaal, der har Ministerresidenter i Paris og Berlin, Ægypten o. fl. a. I Forbundsstater er Gesandtskabsretten overdragen Centralmagten alene, og saaledes er ogsaa Forholdet baade i Schweiz og Nordamerika, hvorimod det er en Anomali, nærmest en Følge af rent historiske Hensyn, naar der i det omdannede tyske Rige under og ved Siden af Kejseren med den højeste dg øverste Repræsentationsret er tilstaaet de enkelte Ledstater Beføjelse til hos fremmede Stater at akkreditere og atter fra disse faa G. akkrediterede. I Statsforbund bevares begrebsmæssig Gesandtskabsretten for hver af Deltagerne, men under en Realunion som den norsk-svenske er det Fællesstatsmagten, Fællesskongedømmet, som udøver den. Ved den saakaldte Garantilov af 13. Maj 1878 er der blevet reserveret Pavestolen fuld Gesandtskabsret, uagtet den nu ikke længere har noget verdsligt Landomraade. I Staterne selv er Gesandtskabsretten stedse tillagt Statsoverhovedet, hvad enten dette er en arvelig Fyrste eller en folkevalgt Præsident; men det er den virkelige, aktuelle Magtstilling, som her kommer i Betragtning. Har den retmæssige Hersker ved en Omvæltning mistet Regeringen, har han ogsaa derved mistet sin Gesandtskabsret, og hans Sendebud ville ikke længere blive anerkendte som saadanne, medmindre den fremmede Stat stiller sig fjendtlig lige over for det skete og muligen tilstræber at tilbageføre den tidligere Tilstand, hvad der ikke haves faa Eksempler paa i Historien.

Til Gesandtskaberne — som næsten overalt, i det mindste mellem de større europæiske og amerikanske Folkesamfund (til hvilke i den nyeste Tid ogsaa Kina og Japan for saa vidt have sluttet sig) ere faste og vedvarende, idet det kun er undtagelsesvis, at der udsendes G. i enkelte, bestemt begrænsede Øjemed, saasom for at bringe Lykønskninger, bevidne Deltagelse, notificere Tronskifter o. desl. (Ceremonigesandter) eller for at deltage i Kongresser og Konferencer — henhører, foruden

selve Missionschefen, et mere eller mindre talrigt Personale, dels »det officielle«, hvortil regnes G.'s Hustru og Familiemedlemmer, Gesandtskabs- eller Legationssekretærerne, de civile og militære Attacheer, Retskonsulenter, Læger og gejstlige samt Kurerer og Feltjægere, dels »det ikke officielle«, hvorunder Privatsekretærer, Huslærere, højere og lavere Tyende o. desl., hvilke alle, om end i noget forskelligt Omfang, indtage en særlig Retsstilling i den Stat, ved hvilken Gesandtskabet er akkrediteret.

Medens man endnu i 18. Aarh. plejede at skelne mellem ordentlige og overordentlige G., sondres der nutildags i Henhold til de paa Kongressen i Aachen (21. Novbr. 1818) vedtagne Kegler mellem 4 Klasser af G.: 1) Ambassadører (s. d.), de i Rang fornemste, 2) *Envoyés extraordinaires et ministres plénipotentiaires*, 3) Ministerresidenter og 4) *Chargés d'affaires*, af hvilke de 3 førstnævnte ere akkrediterede hos Statsoverhovedet personlig, men den 4. blot hos vedkommende Udenrigsminister, hvilket sidste ogsaa gælder om de undertiden til Gesandtskabsordenen henregnede Generalkonsuler med diplomatisk Karakter, hvor saadanne, navnlig i halvciviliserede Stater, maatte forefindes. Det beror selvfølgelig paa enhver Stats eget Valg, ved hvilken Klasse den vil lade sig repræsentere, men som oftest — dog ikke altid, Frankrig har f. Eks. en Ambassadør i Schweiz, medens dette i Paris kun har en G. af anden Klasse — gør et vist Gensidighedshensyn sig i saa Henseende gældende, saaledes bl. a. at Stormagterne lade sig repræsentere hos hinanden ved Ambassadører.

I den tidlige Middelalder faldt det især i de gejstlige Dignitariers Lod at staa i Spidsen for Gesandtskaberne, senere i mægtige Adelsmænds og Krigeres. I vor Tid vælges gerne ansete Mænd, helst saadanne som i Forvejen have uddannet sig for Diplomatien, tilhørende de højere Samfundsklasser og saaledes økonomisk situerede, at de med en vis Glans kunne deltage i Selskabslivet. Spørgsmaalet om Kvinders Ansættelse som G. er mest af teoretisk Interesse, og skønt det maa erkendes, at Damer ofte have haft stor Indflydelse paa diplomatiske Forhandlinger (man erindre saaledes bl. a. Fredsslutningen i Cambray, *la paix des dames*, Hertuginden af Portsmouth, Fyrstinde Lieven, Grevinde Metternich o. fl.), saa vides der dog kun eet eneste Tilfælde, hvor der officielt har været udnævnt en virkelig kvindelig Ambassadrice, nemlig Markisen af Guébriant, der af Ludvig XIV blev akkrediteret ved det polske Hof. Som fast Maksime ved Gesandtvalget gælder det, at ingen Stat modtager sine egne Undersaatter som G. for fremmede Stater, for hvilke det sikkert ogsaa i Reglen er hensigtsmæssigst at benytte deres egne Borgere. For at undgaa, at en Stat skal vægre sig ved at modtage en bestemt Personlighed som G. — hvad af og til kan hænde, som f. Eks. da Kejser Nikolaj 1832 nægtede at modtage Sir Stratford Canning som England's G., eller 1871, da Hoffet i Torino frabad sig Mr. Keiley som Nordamerika's G., fordi han havde dadlet Victor Ernanuel's Kamp mod Pavedømmet — plejer man underhaanden i Tvivlstilfælde at erkyndige sig om, hvorvidt den designerede vil være Modtagerstaten til Tække (*agréation*). Mindre Stater overdrage ikke sjælden andre Staters G. at besørge deres diplomatiske Hverv — saaledes er for Tiden (1897) Danmark« Repræsentation i Konstantinopel overdragen den norsk-svenske G., i Japan det nederlandske og i Kina det russiske Gesandtskab, hvilket ogsaa varetager de norske og svenske Undersaatters Tarv — og omvendt attacherer en Stat stundom samme G. ved flere Hoffer, hvilket bl. a. er Tilfældet med Belgien, Spanien og Portugal, hvis henholdsvise G. fungere baade i Stockholm og Kjøbenhavn.

Ved Afsendelsen fra Hjemstaten meddeles der G. de fornødne Passer, som afleveres og opbevares i Modtagerstatens Udenrigsministerium, Kreditiver eller *lettres de créance* o: Bevidnelse om, at han fortjener Tro og Tillid, Fuldmagter og Instruktioner, hvilke sidste fornys eller suppleres efter given Anledning. De 3 første Klassers Kreditiver ere rettede fra Suveræn til Suveræn, 4. Klasses blot fra det ene Udenrigsministerium til det andet. Dersom G. maa passere krigsførende Lande, gives der ham Lejdebrev (*sauf-conduits*). Ved Ankomsten til Opholdsstaten stedes han, hvis han tilhører en af de 3 første Klasser, til højtidelig Audiens hos Statsoverhovedet, hvem han overrækker sine Kreditiver, gør derefter sin Opvartning hos Fyrstehusets Medlemmer, Udenrigsministeren, der dog, hvis han er Ambassadør, kommer først til ham, og de ved Hoffet akkrediterede fremmede Diplomater, begyndende med *le doyen* (s. d.). Naar G. under sædvanlige Forhold kaldes tilbage, afleverer han ligeledes i Foretræde for Suveænen sin Hjemkaldelsesordre, *lettre de rappel*, og modtager i Stedet *lettre de recréance* o: Vidnesbyrd om hans gode og loyale Optræden, almindeligvis ledsaget af en Orden eller anden Naadesbevisning, tillige med sine Passer. Udbryder der Krig mellem Afsender- og Modtagerstaten, faar derimod G. sine Passer tilsendte med Tilkendegivelse om Afrejse inden en vis Tid, hvis han ikke selv efter Ordre hjemme fra allerede har begæret dem. En noget lignende Fremgangsmaade følges ogsaa, dersom G., uden at det i øvrigt er kommet til Ufred mellem Staterne, maatte have gjort sig skyldig i et saa groft Brud paa sin Stillings Pligter mod Opholdsstaten, at han bliver umulig.

G.'s Forhandlinger foregaa enten skriftlig eller mundtlig. De første bestaa enten i Overlevering af Memoirer til den fremmede Suveræn, i hvilke G. taler i 3. Person og uden Underskrift, eller i Noteveksliger mellem de vedkommende Diplomater. Der skelnes mellem *notes signes*, i hvilke G. ligeledes taler i 3. Person, men i 2. Person til den, til hvem Noten er rettet, Verbalnoter, ved hvilke forudgaaende mundtlige Aftaler bringes i Erindring, og konfidentielle Noter, i hvilke Afsenderen udtaler sine egne personlige Anskuelser. De mundtlige Forhandlinger føres enten gennem Audienser for Suveænen i konstitutionelle Stater, stedse overværede af Udenrigsministeren, eller gennem Konferencermellem G. og Opholdsstatens Udenrigsminister, om hvilke der da optages en af Deltagerne underskreven Protokol, eller ogsaa fremsætter G. Indholdet af det forhandlede i en *aperçu de conversation* eller refererende Note, hvis Rigtighed anerkendes af Medforhandleren. I vore Dage er der hos Diplomaterne stærk Tilbøjelighed til at forhandle vigtigere An-

liggender, der omfatte flere Stater, i Ministerkonferencer, forskellige fra de nys anførte sædvanlige, i hvilke samtlige interesserede Magters Repræsentanter, dels de sædvanlige G., dels særlig beskikkede Sendebud, deltage. Det diplomatiske Forhandlingssprog var oprindelig det latinske, hvilket endnu stedse bruges af de pavelige Afsendinge; men siden Ludvig XIV's Tid og navnlig siden Freden i Aachen maa det franske Sprog, trods enkelte Staters Modstand og trods de Reservationer, som af og til tages mod dets Benyttelse, betragtes som det egentlig herskende. Traktater mellem Staterne affattes i Kontrahenternes forskellige Sprog hver for sig, men tillige i Reglen paa Fransk, og den franske Tekst anses da for Originalteksten, som i Tvivlstilfælde bliver den afgørende. Nationer med samme eller nær beslægtede Tungemaal bruge dog kun deres eget Sprog.

G.'s Hovedpligter gælde selvfølgelig den Stat, der har afsendt ham, og som han repræsenterer. Han maa følge sine Instruktioner ikke blot efter Bogstaven, men meget mere efter Aanden og fremfor alt bruge Konduite; han maa opmærksom iagttage ej alene de politiske Begivenheder i Opholdsstaten, men ogsaa den hele sociale Udvikling, for saa vidt den er af Betydning for Afsenderstaten, Handelens Gang, Toldpolitikken, Foranstaltninger paa Militærvæsenets, Industriens og Næringsvæsenets Omraade og ved jævnlige, nøjagtige Indberetninger holde sin Regering à jour med alt, hvad i saa Henseende forefalder. Sit Hjemlands Undersaatter maa han efter Evne bistaa med Raad og Daad, og der er under Hensyn hertil tildelt ham Myndighed til at udstede visse Attestationer og Bevidnelser og at udføre enkelte til den saakaldte *jurisdictio voluntaria* henhørende Akter, ligesom det i flere Stater er tilladt deres Undersaatter for ham at indgaa borgerligt Ægteskab, naar i øvrigt Hjemlandets Love ikke derved tilsidesættes. Derimod indrømmes der ham ikke længere nogen egentlig Straffemyndighed over Hjemlandets Borgere eller Gesandtskabspersonalet. Men ogsaa Opholdsstaten skylder G. mangfoldig Hensyn, og navnlig maa han nøje agte paa, at de ham og hans undergivne tilstaaede forskellige Begunstigelser ikke overskrides eller misbruges, ligesom det siger sig selv, at han under intet som helst Paaskud tør blande sig i dens indre Forhold og Partistridigheder og bestandig, hvor ikke Traktaterne hjemle Afvigelse herfra, kun forhandle med de fremmede Statsmyndigheder med deres Udenrigsminister som Mellemled.

Den betydningsfuldeste af de G. i Opholdsstaten tilkommende Privilegier er Eksterritorialitetsretten (s. d.). Om »Asylret« (s. d.) og endnu mindre om »Kvarterfrihed« er der nu ikke længere Tale; men G. anses ej heller mere beføjede til at vægre sig ved at efterkomme saadanne Politiforanstaltninger, som Opholdsstaten paabyder af Hensyn til Almenvellet, saasom Karantæne, Afspærring, Desinfektion o. desl. G. nyder fremdeles særlig Retsbeskyttelse mod Forhaanelser og personlige Fornærmelser i Ord og Gerning, idet Staternes Love saavel indeholde skærpede Straffebestemmelser for dem, som paa denne Maade maatte træde ham for nær, som foreskrive offentlig Forfølgelse mod dem, som herimod forse sig; jfr. for Sverige Strl.'s VIII Kap., §§ 27—28, for Norge Strl.'s IX Kap., § 28, og for Danmark Strl.'s §§ 83 og 84. Imidlertid følger det af almindelige Retsgrundsætninger, at der haves fuld Nødværgeret mod al Slags uberettiget Vold fra G.'s Side og vel ogsaa Retorsionsret mod hans Injurier, samt at Ukrænkelighedsprivilegier ikke dække ham mod Omtale eller Kritik, hvis han i Opholdsstaten indlader sig paa industrielle Foretagender, optræder som Forfatter, Kunstner e. 1. Ogsaa for almindelige personlige Skatter og Byrder ere G. fritagne (»Immunitet«). Under Privilegiet indbefattedes tidligere ogsaa Toldfrihed for eget og Families Brug; men da denne Begunstigelse hyppig og paa temmelig forargelig Maade er bleven misbrugt, søger man ad forskellige Veje at komme bort fra den, bl. a. ved at afløse den med en gennemsnitlig beregnet aarlig Erstatningssum. Det officielle Gesandtskabspersonale nyder Fritagelse for de direkte Statsafgifter. — Endnu skal anføres, at der selv i de intoleranteste Stater tilstedes Gesandtskabet og dets hele Personale Ret til at afholde Gudstjeneste i Gesandtskabshotellet efter deres Hjemlands Ritus, og at der indrømmes G. visse militære og hofmæssige Æresbevisninger. Foruden Ambassadørerne, der endvidere have Ret til Seksspand, Tronhimmel o. s. v., tituleres ogsaa, dog nærmest af Kurtoisi, G. af 2. og stundom af 3. Klasse »Ekscellencer«.

G.'s Retsstilling indtræder med alle dens Virkninger, saa snart han har overskredet den Stats Grænser, i hvilken han er akkrediteret, og vedvarer, saa længe han i denne repræsenterer sit Land; dog pleje Gesandtprivilegierne ogsaa at respekteres, naar han paa Gennemrejser drager gennem en fremmed Stat, uagtet han i Forhold til denne i Virkeligheden blot er en Privatmand. Dør G. i Opholdsstaten, besørger den ældste Legationssekretær eller en venskabelig Magts G. de løbende Forretninger og forsegler den afdødes Papirer og Effekter, indtil hans Hjemstat har truffet en anden Ordning. Ved Tronskifte eller ved Statsomvæltninger enten i Afsender- eller Modtagerlandet ophører ligeledes G.'s Mandat, medmindre han paa ny stadfæstes i sin Stilling. Regelmæssige Præsidentskifter i Republikker antages dog ikke at øve nogen Standsning i G.'s Embedsvirksomhed. (Litt.: Geffcken, »Gesandtschaftsrecht« (Holtzendorff's »Handbuch des Volkerrechts« III); Rivier, »Lehrbuch des Volkerrechts«; Bornemann's samlede Skrifter V, S. 343; Martens, *Guide diplomatique*). *C. V.N.*

Gesandtskab se Gesandt.

Gesandtskabsret se Gesandt. I øvrigt forstaar man ogsaa herved Indbegrebet af de for Gesandterne gældende Retsbestemmelser og Normer. *C, V. N.*

Gesar-Sagnet se Ges(s)er Chan.

Geschworner se Bjærgembedsmænd.

Geseke, By i den preussiske Provins Westfalen, i Regeringsdistriktet Arnsberg ved Jærnbanelinien Soest-Paderborn, har (1890) 3,900 Indb. samt Cigarfabrikation, Eddikefabrikation, Møbelsnedkeri og Kalkbrænderi. I Middelalderen fandt her ofte Hekseprocesser Sted. *Joh. F.*

Geséll betyder i tysk Haandværkersprog den udlærte Medhjælper, der er indtraadt i Svendenes Kreds. Oprindelig kaldtes i Tyskland Mesterens Medhjælpere Knechte; men da de begyndte at

slutte sig sammen i Selskaber, dukkede midt i 14. Aarh. Navnet G. op for lidt efter lidt at blive almindeligt. I de for Smedene i Ribe (1424) og for Guldsmedene i Kjøbenhavn (1429) paa Tysk affattede Lavsskraaer kaldes Svendene endnu Knechte, men G. træffes 1497 i Skraaen for Flensborg's Malere, Guldsmede, Glarmestere og Snedkere. I Danmark's Lavsskraaer er dog allerede fra 1403 Ordet »Svend« det almindelige. G. er i Danmark væsentlig kun bevaret i Navnet for Svendeselskabernes Forstandere, Oldgesellerne. Undtagelsesvis holdt enkelte Fag i Tyskland fast paa Udtrykket »Knecht«, hvad der endnu den Dag i Dag paa Dansk spores i »Bryggerknægt«. *C. N.*

I Norge bruges G. endnu som Navn for den øverste regnskabskyndige Arbejderformand hos de handlende paa »Tyskebryggen« i Bergen og hos andre med Fiskevarer handlende Eksportører. Navnet skriver sig der helt fra Hanseaternes Tid, idet de i Tyskland boende Købmænd under deres Fraværelse fra Bergen lode deres Interesser varetages og deres Gaarde paa »Kontoret« styres af Ombudsmænd, som i 14. Aarh. kaldtes »Kopgesellen«, medens de selvstændige Købmænd kaldtes »Kopmans« eller »Koplude«, og deres underordnede i Bergen gik under det fælles Navn »Kopmans Knechte«. Fra 15. Aarh. vare i den kortere Form »Gesellerne« de i Alm. ansvarlige for deres tyske Huses hele Handel og Regnskabsførsel og øverstbefalende Husbonde over »Gaardens« eller »Stuens« »Skutejunger« og »Stuejunger«. (Litt.: Yngvar Nielsen, »Bergen«, S. 237 ff.). *J. B. H.*

Geselschap, 1) Eduard, tysk Maler, født 22. Marts 1814 i Amsterdam, død 5. Jan. 1878 i Düsseldorf. G. hører Diisseldorf-Skolen til; han lærte under Schadow, kastede sig først over det bibelske og historiske Maleri eller behandlede romantiske Scener (»Götz«, Scene fra »Faust«, »Romeo og Julie« [1845], »Christi Gravlæggelse« [1846], »Gustaf Adolfs Lig findes« [1848] etc.) og fandt senere sit egentlige Felt i en harmløs og hyggelig Skildring af Familie- og Børnelivet; som Regel benytter han kunstig Belysning i disse smaa Billeder, af hvilke fremhæves »Christus-Barnet viser sig for en Bondefamilie«, »Nikolaus-Aften«, »Bedstefader vugger den lille i Søvn«, »St. Martins-Aften« [Hamburg's Galeri], »Musikalsk Aftenselskab« [Koln's Museum]; Nationalgaleriet i Christiania ejer »En Julemorgen«.

2) Friedrich, ovenn.'s Søn, er født 5. Maj 1835 i Wesel. Han har især lagt sig efter det dekorative Maleri og har uddannet sig heri paa Kunstakademiet i Dresden, i Diisseldorf under Mintrop og paa en Rejse til Italien, hvor han paavirkedes af Rafael's og Michelangelo's Kunst. Reminiscenserne herfra mærkes ogsaa i hans Udsmykning af forskellige Privathuse og i hans hidtidige Hovedværk: Dekorationen af Berlin-Tøjhusets Kuppel og flere Buefelter med allegoriske Kompositioner i Kaseinfarver (Triumftog, Bellona, etc.); man finder her ogsaa en tydelig Efterklang af Cornelius'es Kunst. *A. Hk.*

Gesenius, Wilhelm, tysk Orientalist, født 3. Febr. 1786 i Nordhausen, død 23. Oktbr. 1842 i Halle. G. studerede fra 1803 Teologi og Filologi i Helmstedt, blev 1806 efter Wegscheider ansat ved Universitetet i Göttingen, blev 1809 Professor ved det katolske Gymnasium i Heiligenstadt og 1810 Professor i Teologi i Halle, hvor han 1827 tillige blev Medlem af Konsistorium. G. har store Fortjenester af det hebraiske Sprogstudium. Ved Sprogsammenligninger med andre semitiske Sprog skabte han et sikkert Grundlag for Kendskab til det hebraiske Sprog. Hans Hovedværker ere hans hebraiske Ordbog og hans hebraiske Grammatik. Hans »Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch« udkom 1810—12 i 2 Bind [12. Udg. ved Frants Buhl udkom 1895]; hans *Thesaurus philologicus criticus linguae hebraeae et chaldaeae Veteris Testamenti* udkom 1829—42 i 3 Bd. [afsluttet 1858 af Roediger]. Hans »Hebräische Grammatik« udkom 1813 i Halle [25. Udg. ved Kautsch, Leipzig 1889]; hans »Ausführliches Lehrgebäude der hebräischen Sprache« udkom 1817 i Leipzig. G. udgav 1814 »Hebräisches Lesebuch« og 1815 »Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift«. G. har indlagt sig megen Fortjeneste af Studiet af den fønikiske Skrift og Sprog; særlig maa nævnes hans *Scripturae linguaeque Phoeniciae monumenta* [3 Bd., Leipzig 1837]. G. har ogsaa udgivet: »Versuch iiber die maltesische Sprache« [Leipzig 1810]; *De Pentateuchi Samaritanorigine, indole etc.* [Halle 1815], *De Samaritanorum theologia* [1822], *Carmina Samaritana* [1824], *De Bar-Alio et Bar-Bahlulo lexicographis syro-arab. ineditis* [1834—39]. G. var ogsaa Bibelkritiker og har bl. a. udgivet en Kommentar til Jesaias [1821]. Hans første videnskabelige Arbejde (1806) handlede om Ovid's Fasti. (Litt.: R. Haym, »G., eine Erinnerung für seine Freunde« [Berlin 1842]; Hermann Gesenius, »W. G., ein Erinnerungsblatt« [Halle 1846]). *V. S.*

Gesénk (Synk eller Afsænkning) er i Bjærgmandssproget Navnet paa en nedadgaaende Drift af forholdsvis ringe Dybde. *A. G.*

Ges(s)er **Chan,** den fornemste Helt i et stort centralasiatisk buddhistisk Nationalepos, som foreligger paa Tibetisk og Mongolsk og i en meget kortere Skikkelse paa Kalmukisk. G., der har opholdt sig i Gudehimmelen som Søn af Indra, genfødes paa overnaturlig Maade paa Jorden for at bekæmpe det onde, udfører de mærkværdigste Uglspilstreger og Bedrifter og bliver Hersker over Tibet; hans Ry breder sig saa vidt, at han ogsaa bliver kaldt til Kina for at bringe Kejseren der til Fornuft. En ildesindet Onkel faar en Kæmpe med 12 Hoveder til at paatrylle ham en Sygdom, for hvilken han ikke kan helbredes, uden at hans Hustru Aralgo, hvem Onkelen forgæves har søgt at forlokke, fjernes fra ham; hun forlader frivillig Huset og bliver bortført; G. kommer saa paa sin magiske Hest til Kæmpens Borg og dræber ham. Aralgo giver nu G. en Glemselsdrik, for at han ikke skal forlade hende. Imidlertid bemægtige 3 mongolske Høvdinge sig hans anden Hustru Rogmo, og næsten alle G.'s Helte falde. Til sidst mander G. sig op og vender ukendt tilbage, ligesom Odysseus i det homeriske Sagn, og sejrer. En senere Fortsættelse lader den utro Rogmo for lang Tid forvandle ham til et Æsel, hvorover hans Moder dør af Sorg. Da han fik sin Skikkelse igen, hentede han sin Moder op fra Dødsriget og førte hende til Himmelen. De handlende ere ægte centralasiatiske Nomader og Jægere uden indisk Selvplageri og Pessimisme. Den østmongolske Tekst er udgiven af J. J. Schmidt [St. Peters-

borg 1836] og oversat paa Tysk af samme [»Die Thaten Bogda Gesser Chans« o. s. v., 1839]. Analyse hos: W. Scott, »Uber die Sage von Geser-Chan« i »Abhandl. d. kgl. Akad. d. Wissensch. zu Berlin«, 1851 (ogsaa Bemærkninger om den kalmukiske og tibetiske Tekst); Schiefner i Petersborg-Akademiets »Bulletin« 1864 og 1871. *S. S.*

Gesims, en af forskellige Led, som Karnis, Rund-, Ægge- og Perlestav, Hulkehle, ligesidede Platter m. m., sammensat Bygningsdel, der begrænser, deler og kroner en Façade, og som ikke alene maa være afpasset efter Bygningens Størrelse, men ogsaa efter det Standpunkt, Beskueren ude fra kan indtage, og Gadebredden, og som endelig ved vekslende finere og kraftigere Led maa give Bygningen Udtryk og Karakter. Da G. give en Fagade den nødvendige Vekselvirkning af Lys og Skygge, er deres rette Fordeling, Størrelse og Form en væsentlig Betingelse for en Bygnings Skønhed.

Fig. 1 Fig. 2.

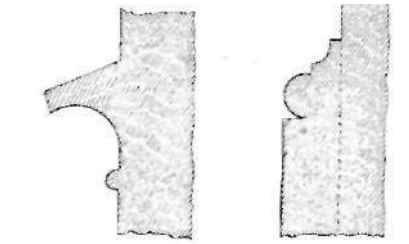

Fig. 3. Fig. 4.

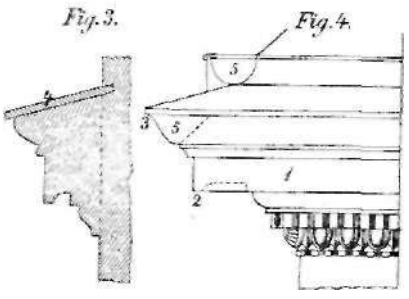

Siden 15. Aarh. benyttes med uvæsentlige Forandringer de antikke græske Gesimsformer sammen med de af Romerne foretagne Forandringer, der bestaa i en rigere Ornamentstion og Anvendelsen af Konsoller og Kragsten under Hængeplatten. Denne (se Fig. 4—1), en Hovedgesims, er det vigtigste Led i G., da den største Udladning finder Sted her. Vandnæsen (Fig. 4—2) tjener til Regnvandets Afledelse, men det er rigtigst enten at anbringe et opadgaaende Indsnit (Fig. 4—3) eller at dække G. med en Plade (Fig. 3—4), da man derved forhindrer, at G. og Bygning blive tilsølede; Tagrendernes forskellige Anbringelse er vist i Fig. 4—5, men de hænge ofte helt uden for G., hvorved de dog borttage meget af dens Skønhed.

Fig. 1 viser en gotisk G., hvis Konstruktion er afvigende fra det ovenfor sagte. Den benyttes mest til Deling af Stræbepillerne, og selv Hovedgesimsen, der her er underordnet, viser samme Type. Fig. 2 er en Sokkel og Fig. 3 en Mellemgesims. — Desuden anvendes G. til Prydelser om Vinduer, Døre, Portaler o. a. samt indvendig som Adskillelse af Loft og Væg. Her dog i Reglen som en stor Hulkehle, der dekoreres med glatte eller ornerede Led.

Det bedste Materiale til G. er Marmor, Sand-, Kalk- og Kridtsten, da man kan faa disse i store Blokke og derved let opnaar store Udladninger. I nyere Tid erstatter man ofte disse med kunstige, af Cement støbte Blokke, der dog aldrig, selv med en kunstig Farvning af Massen, opnaa de smukke Variationer i Farverne, som Natursten have. Skal en G. pudses, kunne større Udspring opnaas ved at indlægge større Plader, hvilket ikke kan ske, naar Murstenene skulle staa blanke, medmindre man lader fabrikere længere Sten, hvis Størrelse dog er meget begrænset. Enkeltvis stikker man indmurede, forankrede Jærnbjælker ud, for at faa en stor Udladning, anbringer Kasetter under dem eller danner ofte hele G. som en stor Hulkehle af Monierfletninger, dækkede med Cement, Fremgangsmaader, der hverken ere æstetiske eller rationelle. Fremspringende Trætage virke som G. og faa ofte yderligere Forsiringer. *J. F.*

Gesner, Johann Matthias, klassisk Filolog og Pædagog, født 9. Apr. 1691 i Roth (ved Nurrnberg), død 3. Aug. 1761 i Gottingen, studerede i Jena, virkede først i 20 Aar som Skolemand (1715 — 29 som Konrektor i Weimar, 1729—30 som Rektor i Ansbach, 1730—34 som Rektor ved Thomas-Skolen i Leipzig) og blev »dernæst 1734 kaldet til det nyoprettede Universitet i Gottingen som Professor i »Poesi og Veltalenhed«; tillige blev han Bibliotekar og Tilsynsmand ved Skolevæsenet i Hannover. Som Skolemand havde G. stor Betydning dels ved at forbedre Undervisningen, især i Græsk (til den Ende udgav han *Chrestomathia Graeca* [Weimar 1731]), dels ved som Forstander for det filologisk-pædagogiske Seminar i Gottingen at uddanne dygtige Lærere. Hans Virksomhed som Filolog falder mest paa Latinens Omraade, og han har her sin Styrke i Fortolkningen mere end i Tekstkritikken; i Modsætning til den hollandske Manér indskrænkede han sig til det for Forstaaelsen af Indholdet strengt nødvendige og fremsatte dette i en klar og smagfuld Form. Han har udgivet *Scriptores rei rusticae* [4 Bd., Leipzig 1735], Quintilian [Gottingen 1738], Plinius den Yngre [Leipzig 1739], Horats [Leipzig 1752], Claudian [Leipzig 1759]; endvidere et stort Leksikon: *Novus linguae et eruditionis Romanae thesaurus* [4 Bd. fol., Leipzig 1749], en Bearbejdelse af Stephanus'es »Thesaurus«, bygget paa 12 Aars selvstændige Studier. — G.'s talrige mindre Arbejder ere for største Delen samlede i »Kleine deutsche Schriften« [Gottingen og Leipzig 1756] og *Opuscula minora varii argumenti* [2 Bd., Breslau 1743—45]; efter hans Død udkom *Thesaurus epistolicus* [2 Bd., Halle 1768—70]. (Litt.: Ernesti, *Narratio de Gesner o* [Leipzig 1762]; Bursian, »Gesch. d. kl. Philol. in Deutschland« I, 387—93). *A. B. D.*

Gesner, Konrad von, schweizisk Naturgransker, Læge, Hellenist og Polyhistor, vistnok sin Tids kundskabsrigeste lærde, hvorfor man har kaldt ham Datidens Plinius, født 26. Marts 1516 i Zürich, død smst. 13. Decbr. 1565. G. studerede saavel klassiske Sprog som Medicin og Naturvidenskaber i Strassburg, Bourges, Paris og Basel,

blev 1537 Professor i græsk Sprog i Lausanne og efter atter at have studeret Medicin (i Montpellier) 1541 Professor i Fysik i Ziirich, hvor han tillige virkede som Læge. G. har den Fortjeneste først at have hævet Naturhistorien til en virkelig Videnskab, saavel Zoologien som Botanikken, ja han virkede ogsaa i Mineralogien og Palæontologien. G. var den første, som beskrev Dyrene fra et virkelig naturhistorisk Standpunkt, og som fremdrog Planternes Blomster- og Frugtdele som et væsentligt Moment ved Inddeling af Botanikken. Han anlagde en botanisk Have og et Naturaliekabinet. Vor almindelig dyrkede Tulipan, *Tulipa Gesneriana*, har af Linné faaet Navn efter ham, ligeledes den af Endlicher benævnte Familie *Gesneriaceae*. Hans Hovedværk er *Historia animalium* [4 Bd., Ziirich 1551—58, udg. med Træsnit 1603—21 i Frankfurt og paa ny udvidet 1669—70 som »Allgemeines Thierbuch«]. De enkelte Dele udgav han særskilt: *Icones animalium quadrupedum* [1553], *Icones animalium aquatilium* [1560], *Icones avium* [1555, ny Udg. 1560]. Hans *Stirpium Historia* udgaves paa ny som *Opera botanica* af Schmiedel [2 Bd., Nürnberg 1783]; 1555 udgav G.: *De omni rerum fossilium genere, gemmis, lapidibus, metallis etc.*, 1577 udgaves hans *Epistolae medicinales*. Ikke mindre Fortjeneste har G. indlagt sig af Oldtidens Litteraturhistorie, idet han 1545—55 i Ziirich udgav det for sin Tid fortrinlige Værk: *Bibliotheca Universalis, seu Catalogus omnium scriptorum in tribus linguis, graeca, latina, hebraica* [4 Bd.]. (Litt.: Hanhart, »Konrad G.« [Winterthur 1824]). *V. S.*

Gesneria se Gesneriaceae.

Gesneriaceae (*Gesneraceae*), Familie af tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Personatae*, de fleste saftige Urter, nogle (ofte klatrende) Halvbuske og ganske enkelte træagtige. De fleste urteagtige G. formere sig vegetativt ved Hjælp af underjordiske Udløbere, der ere beklædte med skælformede Lavblade. Bladene ere oftest modsatte, stedse hele og uden Akselblade; ligesom Stængelen ere de ofte ejendommelig blødt behaarede. Blomsterne, der sidde i forskellige Stande, ere 5-tallige og hyppigst stærkt uregelmæssige; hos nogle ere de undersædige, hos andre oversædige. Kronen er oftest stor, med forlænget Rør og stærkt farvet; af Støvdragere findes 4 tomægtige, undertiden kun 2; deres Knapper ere hyppig sammenklæbede. Frugtknuden er enrummet og har 2 vægstillede Ægstole. Frugten bliver oftest en Kapsel. G. tæller ca. 900 Arter, der især ere udbredte i alle Verdensdeles tropiske og subtropiske Egne; kun 2 Slægter i Sydeuropa. Mange G. anvendes som Prydplanter i Væksthuse. — *Gesneria* L. omfatter Buske eller Halvbuske; de have spredte Blade og oftest skarlagenrøde Kroner med langt Rør. 35 Arter, de fleste paa de vestindiske Øer. Nogle dyrkes i Varmehuse, saaledes *G. libanensis* Morren (under Navnet *Rhytidophyllum floribundum* Lem.). *A. M.*

Gespanschaft se Komitat.

Gespénst se Spøgelse.

Gessi, Romolo, italiensk Afrikarejsende, født i Ravenna 1829, død i Sues 30. Apr. 1881, traadte ind i den østerrigske Hær, som han dog paa Grund af Deltagelse i Opstanden i Venezia snart maatte forlade, hvorpaa han gik i fremmed Tjeneste. 1874 blev han af Gordon ansat i ægyptisk Tjeneste og betroet forskellige Tillidsposter i Sudan, hvor han bl. a. gjorde sig bemærket ved 1876 som første Europæer at omsejle Mwutan (Albert Njansa). Med stor Tapperhed og Energi bekæmpede G. faa Aar senere Slavehandlerne i Darfur og Bahr-el-Gazal-Egnene under Soliman og belønnedes for Opstandens Undertrykkelse med Pashatitelen, en Dotation paa 2,000 L. St. og med Udnævnelse til Guvernør i Bahr-el-Gazal-Distriktet. Med stor Iver søgte han at bringe Ro og Orden til Veje i sit Distrikt, men i Efteraaret 1880 var han saa uheldig paa Rejsen til Khartum med en Styrke af flere Hundrede Mand med sine Skibe at blive stikkende 3 Maaneder i en Flodplantebarre, hvor største Delen af hans Folk omkom, og hvor han selv blev saa stærkt medtagen, at han døde paa Rejsen fra Khartum til Europa. *O. I.*

GesSIUS, Florus, født i Clazomenæ i Lilleasien, fulgte 64 eller 65 Albinus som Prokurator i Judæa takket være sin Gemalinde Cleopatra's Venskab med Kejserinde Popæa Sabina. Uden mindste Skamfølelse udplyndrede han det ulykkelige Land i en saadan Grad, at Jøderne derved dreves til den Opstand, der blev deres sidste store Kamp for Friheden. I Paasken 65 anmodede Jøderne Syrien's Prokonsul Cestius Gallus om Hjælp mod ham, men G. forstod at forhindre enhver fremmed Indgriben i Landets Forhold, hvorefter Opstanden udbrød 66. *M. M.*

Gessier, Hermann, er Navnet paa den tyranniske Foged, der spiller en Hovedrolle i den Sagnkreds, der knytter sig til Tell og til det schweiziske Forbunds Stiftelse. G. hed en aargauisk Ministerialslægt, som i 14. og 15. Aarh. var Habsburgernes ivrige Tjenere, men ingen G. er optraadt som af Sagnet udmalet, og en Hermann G. levede først ca. 1400. Se i øvrigt Tell-Sagnet. *A. Frs.*

Gessner, Salomon, schweizertysk Idyldigter, Maler og Raderer, født i Ziirich I. Apr. 1730, død smst. 2. Marts 1788. Han var først i Boghandlerlære i Berlin, men blev ked af det og kastede sig over Maler- og Radererkunsten, dog maatte han ganske sørge for sig selv, da Faderen i Vrede havde slaaet Haanden at ham. Da han imidlertid ved Flid og Talent havde bragt det ret vidt i Kunsten, blev han udsonet med Familien og vendte 1751 hjem til Ziirich. Her levede han i nogen Tid sammen med Wieland og Kleist, ligesom han i Berlin havde gjort Bekendtskab med Ramler. Da hans første Digt »Lied eines Schweizers an sein bewaffnetes Mädchen« [1751] straks skaffede ham et Navn som Digter, tog han dette for et Kald og gav sig fra nu af udelukkende af med poetisk Virksomhed, idet han skrev i en ejendommelig ubunden halvpoetisk Prosa. Han udgav Hyrdedigtet »Daphnis« [1754], flere Samlinger »Idyllen« [1756—72], »Inkel und Yariko« [1756], en Fortsættelse af Bodmer's Digt af samme Navn, »Der Tod Abel's« [1758], et Slags idyllisk Heltekvad. Hans samlede Skrifter, prydede med Vignetter af ham selv, udkom i Ziirich [4 Bd. 1762; 2. Udg. i 2 Bd. 1787—88], senere i Leipzig [2 Bd., 1841]. Han har efterladt sig 12 udmærket raderede Landskaber [udg. 1770]. Hans Levned er skrevet af Hottinger [1796]. — (Litt.: W ölfi lin, »Salomon G.« [1889]). *C.A.N.*

Gest (Gæsten, den fremmede), nordisk Mandsnavn ; i islandske Sagaer kalder den, der vil skjule sit rette Navn, sig undertiden G. >G. den blinde« som Navn paa den forklædte Odin, se Gestumblinde. Jfr. Nornagest. *A. O.*

Gesta (lat.), Gerninger, Bedrifter.

Gesta Danorum ɔ: Danernes Bedrifter, Danernes Historie, 1) det rigtige Navn paa Sakse's (Saxo Grammaticus'es) store Danmarkshistorie; 2) et Udtog af Sakse's Værk med en Fortsættelse til 1341; det tilskreves tidligere urigtig Munken Thomas Gheysmer (s. d.) ; nu undertiden kaldt »Den jydske Krønike« ; det opnaaede langt større Udbredelse end Sakse's Værk og blev allerede trykt ca. 1490 i plattysk Oversættelse; 3) »G. D. paa Danske«, en meget kortfattet Danmarkshistorie paa Grundlag af Sakse og andre Kilder, skreven i Skaane i Slutningen af 13. Aarh. *A. O.*

Gesta **Romanōrum**, en berømt middelalderlig Novellesamling, skreven i Form af en Romerhistorie og forsynet med symbolske religiøse Udtydninger af hver enkelt Historie til Brug for Middelalderens Prædikanter. De talrige Haandskrifter, Udgaver og Oversættelser afvige ofte indbyrdes, idet der i Tidens Løb er blevet indskudt mange ny Fortællinger. Saavel Bogens oprindelige Forfatter som de senere Omarbejdere ere unavngivne, og deres Hjemsted usikkert; man plejer at skelne mellem tre Hovedformer, 1) den oprindelige (?) Form paa Fastlandet, 13. (?) Aarh., 2) en snart efterfølgende Udvidelse i England, 3) den længste Omarbejdelse i Tyskland ca. 1340. G. R. var en meget yndet Morskabsbog og har bl. a. ydet Boccaccio og de andre italienske Novellister en Rigdom af Stof; i det hele har den spredt en Mængde Fortællinger i vide Kredse. Dens Kilder ere mangfoldige: fra den spanske Jøde Petrus Alfonsus'es, *Disciplina Clericalis* hentede den en Mængde Noveller, samt fra Helgenlegender og fra Krøniker. Den blev tidligst trykt 1472 og ofte senere; af ny Udgaver fremhæves den af Oesterley [Berlin 1872] og den engelske Oversættelse af Swan [London 1877]. *A. O.*

Geste [žæ'st], oldfransk Ord, der kommer af lat. *gesta* (s. d.), Bedrifter. I Fransk blev det et Entalsord og fik Betydningen Historie, Fortælling, Krønike; saaledes benyttes det endnu i Forbindelsen *Chanson de g.*, Navnet paa de oldfranske nationale Heltedigte (se VI Bd., S. 1063). *Kr. N.*

Gestikulation (lat.), Minespil, alle de, gerne flygtige, Bevægelser i Ansigtets Udtryk, Hændernes Stilling, Legemsholdning eta, der uvilkaarlig ledsage Talen, den opmærksomt lyttende Tilstand etc. og pointere det sagte, den lyttende Forstaaelse af det hørte etc., altsaa samtlige Gestus (lat.) ɔ: Miner, »Gebærder«, hvorigennem Følelsen giver sig Udtryk; derfor et Materiale, som Deklamationen og Skuespilkunsten studere og udnytte til Anskueliggørelse af Ordene. Gestikulator, en, der bruger stærke Gestus under Talen; gestikulatorisk, udtrykt ved Gestus; gestikulere, bruge Gestus. Smlg. Pantomime.

Gestion (af lat. *gestio)*, Udførelse, Besørgelse, Bestyrelse. *Pro her ede gestio*, i Romerretten Foretagelse af Handlinger, der udtrykke Vilje til at tiltræde en falden Arv. *Negotiorum gestio* se Uanmodet Forretningsførelse. *E. T.*

Gestor (lat.), Bærer, Fører, Udfører; *negotiorum g.*, en, der besørger andres Forretninger uden Vederlag. *A. B. D.*

Géstrikland, Landskab i det nordlige Sverige, det mindste og sydøstligste i Norrland, er begrænset mod Nord af Helsingeland, mod Vest af Dalarne, mod Syd af Vestmanland og Uppland, fra hvilket det for største Delen adskilles ved Dalelven, og mod Øst af den bottniske Bugt. Det udgør et eget Fogderi af Gefleborg Len, er delt i gejstlig Henseende i to Provstier, har kun den ene By Gefle, er ca. 4,450 □ Km. og har ca. 75,000 Indb. G. hører i det hele til den Sænkning, hvori Storsjøn ligger, og Søens Afløb, Gafvel- eller Gefleaaen, er dets vigtigste Vandløb. Egnene langs Kysten og Dalelven ere temmelig jævne, hvorimod Landet hæver sig mod Nord og Vest. Af Arealet ere ca. 2/3 dækkede med Skove, særlig mod Vest og mod Nord, hvor den store Skov Odmården ligger; ca. 450 □Km. ere Søareal. I øvrigt henvises til Gefleborg Len. — G. regnedes tidligere, ligesom Helsingeland, til Svealand (Mellemsverige) og nærmere til Uppland. *H. W.*

Gestr Oddleifsson, islandsk Høvding, død omtr. *1006*. Han levede paa Gaarden Hagi paa Bardaströnd og berømmes i Lighed med Njåll Þorgeirsson for sin Dybsindighed og Visdom, hvorom hans Tilnavn *inn spaki*, ɔ: den vise, vidner. Man troede endog, at han forud kendte Folks Skæbne. G. O. omtales i flere islandske Slægtsagaer; han blev døbt af Þangbrandr (Theodbrand, s. d.) 998. *B. Th. M.*

Gestumblinde, det Navn og Forklædning, hvorunder Odin optræder, da han kæmper med Kong Heidrek i Kløgt og overvinder ham. Ogsaa »Gestiblinde«, der i Sakse's Fortælling om Erik og Alrik ægger Kongerne op mod hinanden, er oprindelig Odin. Navnet G. (der i senere Tid gjordes om til »Gest den blinde« ɔ: den enøjede fremmede) betyder vistnok »den for fremmede ukendelige«. *A. O.*

Gestumblinde. I den oldislandske Digtning haves en Cyklus af Gaader, de saakaldte G.'s Gaader i Hervararsaga. Da Kong Heidrek var bleven vred paa en mægtig Bonde, G., skulde denne fri sig for Straf, hvis han kunde fremføre nogen Gaade, som Kongen ikke kunde tyde. Odin kom G. til Hjælp, paatog sig hans Skikkelse og fremførte saa sine Gaader for Heidrek. Denne raadede dem imidlertid alle, saa at Odin til sidst maatte ty til sit vante Kneb, at spørge, hvad Odin hviskede den døde Balder i Øret (se herom den nævnte Saga). Gaaderne ere opbevarede i to Haandskrifter, men i noget forskellig Form. Den ægte Grundstok bestod vistnok af ca. 20 Gaader og dannede oprindelig et velordnet Hele. De vidne om Kløgt og Opfindsomhed samt en fin og opmærksom Betragtning af Naturen og dens Fænomener. Det har fra først af været en yndet Forstandsøvelse og Morskabsleg at lade hinanden tyde dunkle Taler, hvoraf virkelige Gaader efterhaanden ere opstaaede. En Slags G. findes ogsaa i Eddadigte som Vafþrúðnismál og Alvíssmál (s. d.). Paa Island haves en stor Mængde G., der nu ere udgivne i »Isl. þulur, gåtur og skemtanir« 1. Hæfte [Kbhvn. 1887], udgivet af det »Isl. litt. Selskab«. *F. J.*

GestUS se Gestikulation.

Gesualdo, Don Carlo, Fyrste af Venosa, italiensk Dilettantkomponist fra 16. Aarh. Hans femstemmige Madrigaler (1585) have historisk Interesse paa Grund af de deri forekommende harmoniske Eksperimenter, der dristig bane de ny Veje for Harmonien. *A. H.*

Geta, Publius Septimius, yngste Søn af Septimius Severus og Julia Domna, født 189 e. Chr. Efter at Faderen var bleven Kejser, udnævntes han 198 til Cæsar og senere til Augustus og fulgte ham til Britannien. Da Faderen døde i York, vendte han med sin Broder Caracalla tilbage til Rom, hvor de begge hyldedes som Kejsere (211). Hadet mellem Brødrene var alt da saa stærkt, at Caracalla stræbte G. efter Livet, men først det følgende Aar lykkedes hans Anslag, idet han lod G. myrde under en Sammenkomst hos Moderen og bogstavelig i hendes Arme (Febr. 212). *M. M.*

Getah-Lahoë, en Slags Plantevoks fra Sumatra (se Voks).

Géter (lat. *Getae),* et thrakisk Folk, der alt paa Herodot's Tid boede mellem Balkan og den nedre Donau. Darius undertvang dem paa sit Tog mod Scytherne, senere besejredes de (334) af Alexander den Store, men alt da havde de forladt deres oprindelige Boliger og stiftet et Rige mellem Donau og Dnjestr, hvor de imidlertid undertvinges af Bastarnerne ca. 200 f. Chr. De nordvestlige G. eller Dacerne blive fra nu af det vigtigste Element inden for Stammen. S. f. Donau grunder Boerebistes fra Cæsar's Tid et mægtigt Rige, der dog snart gaar til Grunde, hvorefter G. indlemmedes i det af Rom afhængige Kongerige Thrakien, og efter at dette under Vespasian var blevet en romersk Provins, forsvinder Folket. Navnet holder sig derimod og overføres dels paa Dakerne, dels for Lighedens Skyld paa Goterne. Endnu J. Grimm søgte at hævde deres Slægtskab med det sidstnævnte Folk, men hans Hypotese er nu fuldstændig opgiven. — Blandt G.'s Byer er Tomi ved Sortehavet bleven navnkundig som Forvisningssted for Digteren Ovid, der fra 9 f. Chr. opholdt sig der. *M. M.*

Gethsemäne, bekendt fra Jesu Lidelseshistorie, en Have ved Oliebjærgets Fod 0. f. Jerusalem, rimeligvis at søge i det nuværende G., en Plads med 8 gamle Oliventræer, der siden 1848 har været i Franciskanernes Besiddelse og af disse er bleven omgiven af en Mur og anlagt som Have. *V. O.*

Getreuer, Christian Peter, dansk Legatstifter, født i Kjøbenhavn 10. Marts 1710, død smst. 22. Oktbr. 1780. I sin Ungdom syslede han lidt med Kunsten, blev senere en velhavende Hofmalermester og oprettede ved Testamente af 1. Juli 1776, udvidet 7. Juli 1779 og konfirmeret af Kongen 10. Marts 1786 de G.'ske Stiftelser i Kjøbenhavn. Legatmassen, 93,000 Rdl., at anvende til Stadens fattiges Bedste, sattes ved kgl. Paabud, trods Kjøbenhavn's Magistrats Modstand, under denne Autoritets Overbestyrelse. *F. Y. M.*

Gétroz [žetro'], Glacier de, en Isbræ i det schweiziske Kanton Wallis, se Bagnes.

Gettanïagummi d. s. s. Guttaperka (se Kautsjuk).

GettO d. s. s. Ghetto.

Gettysbnrg [dže'tisbəg], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania paa Grænsen mod Maryland, hvor der 1.—3. Juli 1863 stod et blodigt Slag mellem Unionshæren under General Meade og Sydstatshæren under General Lee; denne sidste led et afgørende Nederlag, det første, Sydstaterne havde lidt. *S. B. T.*

Getz, Bernhard, norsk retslærd, er født i Strinden ved Trondhjem 21. Marts 1850, blev Student 1868, cand. jur. 1873. 1875 konkurrerede han til det nyoprettede juridiske Professorat ved Christiania Universitet og udnævntes derefter til Professor; 1889 overtog han imidlertid det vigtige, i Anledning af Juryvæsenets Indførelse nystiftede Embede som »Rigsadvokat« o: Udøver af den øverste Paatalemyndighed. 1885—86 stod han som det akademiske Kollegiums Formand i Spidsen for Universitetets Administration. Siden 1886 er han (1897) Medlem af Christiania Kommunerepræsentation, hvis Ordfører han var 1891—92. Ved Jubilæet 1879 kreerede Kjøbenhavn's Universitet ham til Æresdoktor. — I sine Forelæsninger behandlede G. Proces og Strafferet, og det er væsentlig ogsaa paa disse Omraader, at han som Forfatter og Lovgivningspolitiker har virket. Blandt hans Skrifter over processuelle Emner ere især at fremhæve hans retsdogmatiske Hovedværk »Om Paaanke til højere Ret i civile og kriminelle Sager« [1884] samt hans Afhandlinger til Belysning af Skifteprocessen, »Om Dødsbo med uovertaget Gjældsansvar« [1878] og »Kreditorernes Adgang til at omstøde sin Skyldners Retshandler« (i »Norsk Retstidende« for 1879 og 1881), hvortil slutte sig flere Bidrag til Diskussionen om en Reform af den norske Konkurslovgivning. Ligeledes udgav han 1878 et Skrift om en Reform i Varetægtsvæsenet. Da fra 1881 Spørgsmaalet om Indførelsen af Jury i Strafferetsplejen genoptoges, viede G. denne Sag særlig Opmærksomhed og udarbejdede sammen med Statsraad O. A. Bachke et Lovudkast [1885], der i Stedet for Edsvorneretter var bygget paa Meddomsmandsinstituttet, et Standpunkt, som G. yderligere hævdede s. A. i et eget Skrift, »Om en forandret Rettergangsmaade i Straffesager«. G. var derefter Formand i Kommissionen, hvis, væsentlig af G. forfattede, Lovudkast ophøjedes til Lov 1887; ogsaa dens organisatoriske Gennemførelse i Praksis betroedes ham som første Indehaver af Rigsadvokatembedet. I Kommissionen til Udarbejdelse af en ny Civilproceslov (nedsat 1890) er G. endvidere Formand; men det er dog særlig paa det strafferetlige Omraade, at G.'s Initiativ har gjort sig gældende. Allerede ved sin epokegørende Prøveforelæsning over det selvvalgte Emne »Den saakaldte Delagtighed i Forbrydelser« [1875] havde han i dette Fag stillet sig i kritisk Opposition til, hvad hidtil var blevet lært; han blev nu Formand i Kommissionen til Udarbejdelse af en ny Straffelov, og allerede 1887 kunde han offentliggøre et af ham personlig forfattet »Foreløbigt Udkast til almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge, første (d. e. den saakaldte »almindelige«) Del med Motiver«, et Førsterangs Bidrag til Udviklingen af den moderne Kriminallære. I Forbindelse hermed er ogsaa at nævne hans Foredrag i den norske Kriminalistforening om »betingede Straffedomme« (trykt i Foreningens »Forhandlinger« 1893). 1892 offentliggjorde G. »Udkast til Lov om sædelig forkomne og vanvyrdede Børns Behandling, med

Motiver«, og »Udkast til Lov til Modarbeidelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte, med Motiver«, saavel som et fuldstændigt »Udkast til almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge« (1893, Motiverne i et særskilt Hæfte). Derpaa fulgte fra selve Kommissionen »Udkast til Lov om Tvangsopdragelse samt til Lov om Forandring i Bestemmelserne om Fuldbyrdelse af Strafarbejde« [1892], »Udkast til Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbejdshuse« [1894], »Udkast til Lov om Fængselsvæsenet og om Fuldbyrdelse af Frihedsstraffe, med Motiver«, »Udkast til Lov om civile og gejstlige Embeds- og Bestillingsmænds Disciplinærforseelser og Afskedigelse, med Motiver«, »Udkast til almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge« (Motiverne i et særskilt Hæfte), samt »Udkast til Lov om den almindelige borgerlige Straffelovs Ikrafttræden, med Motiver« [samtlige af 1896]. Endelig slutter sig hertil et af den samme Kommission udarbejdet »Udkast til Lov, indeholdende Forandringer i Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager af 1. Juli 1887, med Motiver« [1896]. De fleste af disse Forslag vente endnu paa legislativ Afgørelse; dog ligger Udkastet om Fuldbyrdelse af Strafarbejde til Grund for L. af 26. Juni 1893 og det om Tvangsopdragelse for L. af 6. Juni 1896 »om forsømte Børns Behandling«. — Den ledende Tanke i den anførte Række kriminalistiske Lovværker gaar — i Modsætning til det gamle individualistiske Gengældelsesprincip — ud paa at opfatte Straffen som Led i den almindelige sociale Udviklingsbestræbelse, et positivt, af enhver absolut Teori uafhængigt Program, der gennem G.'s Arbejder har naaet et betydeligt Skridt fremad baade i Retning af følgerigtig Klarhed og af praktisk Iværksættelse. Skønt fuldt hjemme i den tyske Retsvidenskabs abstraherende og *begrebsstiftende* Arbejds- og Synsmaader og derhos selv udrustet med en sjælden skarp logisk Tænkeevne havde G. fra sin tidlige Ungdom af fortrinsvis følt sig tiltrukken af den empirisk-utilitariske engelske Filosofi (især Stuart Mill), og han repræsenterer derfor en heldig Forening af den tyske Videnskabs systematiske Kundskabsfylde og den engelskes Virkelighedssans og Blik for det praktisk menneskelige. Samme Frihed for Doktrinarisme og Syn for Livets reelle Værdier ledsage G. ogsaa i hans egentlige politiske Samfundsbetragtning, for hvilken han for øvrigt nærmere har redegjort i et med Mill's »On Liberty« nær beslægtet Foredrag »Om Demokratiet« [i Særtryk 1885]. Det er selvsagt, at et saa nøgternt, tilmed ofte af en vis humoristisk Optimisme præget Standpunkt under den for Tiden i Norge herskende politiske Gæring ikke altid i Øjeblikket er faldet sammen med noget enkelt Partis Yndlingspaastande, og G. har derfor, uagtet han ved given Lejlighed har udtalt vægtige Ord ogsaa i politiske Spørgsmaal (saaledes navnlig om »Sammensat Statsraad«, Særtryk efter »Morgenbladet« 1892, og »Die schwedisch-norwegische Union«, i »Zukunft« 1894), undgaaet at blive anvendt i den egentlige Partiorganisation. Netop denne Omstændighed gjorde ham imidlertid fra alle Sider saa meget mere foretrukken, da det 1895 gjaldt at overdrage en Mand af Autoritet det ansvarsfulde Hverv som norsk Formand i den nydannede Unionskomité.

G. er ved 19. Aarh.'s Slutning, hvad A. M. Schweigaard var ved dets Midte, den centrale Kraft i Norge's Lovgivningsarbejde. G.'s Lovarbejder og Kritik af de hidtil ude og hjemme fulgte legislative Synsmaader stille ham i første Række blandt de Samtidens retslærde, der have viet sig til komparative og reformatoriske Lovstudier. *E. H.*

Geulincx [χø!linχs], Arnold, nederlandsk Filosof, født i Antwerpen 1623, død i Leyden 1669, studerede Filosofi og Teologi i Lowen og ansattes 1646 som Professor i Filosofi. Mere og mere droges han fra den gamle aristoteliske Filosofi til Cartesianismen og søgte i Tilslutning til den Principperne for den menneskelige Viden i Logik og Erfaring, og til sidst kom det til et aabenlyst Brud mellem ham og Tilhængerne af den skolastiske Overlevering, idet G. som Leder for Universitetets aarlige Disputerfest (*Disputationesquodlibeticae*) 1653 sammenstillede den aristoteliske Filosofi med den blindes Lære om Farverne. Hertil kom saa yderligere, at han sluttede sig til den jansenistiske Lære og ogsaa i sin Sædelære søgte en anden Begrundelse end den overleverede. Hans Stilling blev stadig vanskeligere, indtil alle Udsigter spærredes for ham 1658. Han forlod da Lowen og drog til Leyden, hvor han gik over til Protestantismen, og levede her Resten af sit Liv i trykkede og vanskelige Forhold. Han fik vel Tilladelse til at holde Privatforelæsninger ved Universitetet, hvor Cartesianismen var begyndt at vinde Tilhængere, og nogle Aar senere ansattes han som Docent og ekstraordinær Professor med en beskeden Løn; men han vedblev bestandig at være den fremmede og fattige Flygtning.

G. gaar ud fra Descartes's Adskillelse mellem Sjæl og Legeme, men forkaster den Vekselvirkning, som Descartes havde antaget imellem dem. De enkelte Ting ere ikke selvstændige, men udgøre tilsammen en Helhed, Verden; denne er som saadan een og ubevæget, idet al Bevægelse og Virksomhed kun bestaar i Delenes Forhold; denne Bevægelse skyldes Gud, og der er ikke Tale om, at den ene Ting kan frembringe Bevægelse i den anden, thi intet kan virke ud over sit Væsens Grænser. Det er saaledes kun Gud, der lader Bevægelsen glide fra den ene Ting til den anden. Paa samme Maade som de enkelte Ting staa i Forhold til Verden, staa de enkelte Sjæle i Forhold til Gud. Ved sig selv virker Sjælen intet, men dens indre Tilstande skifte paa samme Maade som Legemets ved Guds Anordning. Vanskeligheden ved overhovedet at forstaa Aarsagsforholdet, saa længe man opfatter Aarsag og Virkning som adskilte Ting, saa at Virkningen altsaa skulde straale fra den ene Ting over i den anden, træder hos G. tydelig frem om end i mystisk Forestilling, og hele hans Tænkning er rettet paa at hæve denne Vanskelighed ved at fastholde Enheden og Kontinuiteten i Verden. Ogsaa for Sædelæren faar dette Betydning. Intet Væsen kan virke ud over sit Væsens Grænser, derfor skulle vi heller intet ville, hvor vi intet kunne. Og da vi strengt taget intet kunne uden Gud, bliver den højeste Dyd Underkastelsen og Lydigheden. I Fornuftens Love have vi det højeste Princip, hvorefter vi skulle ordne vor sjælelige Verden, og hvoraf vi skulle øse vor Moral. Det gælder derfor om at kende

os selv og den Plads, hvorpaa vi staa i Verden. I Hans *Opera philosophica* er udgivet af Land [3 Bd., Haag 1891—93]. (Litt.: Ritter, »Gesch. d. neueren Phil.« [3 Bd., 1852, S. 104—69]; H. Høffding, »Den nyere Filosofis Historie« [1. Bd. 1894, S. 223—26]; J. P. N. Land, »A. G. und seine Philosophie« [Haag 1895]). *C. St.*

Gēum L. (Nellikerod, norsk Humleblomst), Slægt af Rosenfamilien (Potentilgruppen), fleraarige Urter, hvis Blade ved Grunden af Stængelen ere lyreformet fjersnitdelte. Blomsterne have blivende Grifler, der efter Afblomstringen vokse ud til lange, leddede og i Spidsen krummede Frøhaler (se Frøspredning Fig. 9). 36 Arter, de fleste i nordlig tempererede Egne; 2 vokse i Danmark og Norge. *G. rivale* L. (Eng-Nellikerod, Eng-Humleblomst) har smaa helrandede eller faatakkede Akselblade og nikkende Blomster med oprette, rødbrune Bægerblade og kødfarvede eller gullige, langneglede Kronblade. Den bliver 15—45 Cm. høj, vokser meget almindelig paa Enge og blomstrer i Maj. *G. urbanum* L. (Feber-Nellikerod, Benedikturt, Krat-Humleblomst) har store, bladagtige og groft takkede Akselblade og oprette Blomster, hvis gule Kronblade mangle tydelig Negl. Den bliver 30—60 Cm. høj, vokser almindelig i Skove og Krat og blomstrer i Juni—August. En Bastard mellem de 2 Arter, *G. urbanum* × *G. rivale*, findes ligeledes baade i Danmark og Norge, men er sjælden. *A. M.*

Geuser [gøy-J (sandsynligvis af det franske *gueux*, Tiggere), Navn paa et politisk Parti i Nederlandene under Filip II. Om Oprindelsen til Navnet fortælles, at det først blev brugt af den spanske Embedsmand Grev Barlaimont over for Statholderinden Margrete af Parma om de 300 nederlandske Adelsmænd, der med Grev Brederode i Spidsen 5. Apr. 1566 i Bruxelles overleverede et Bønskrift angaaende Religionsforholdene. Barlaimont vilde berolige Statholderinden, der ængstedes ved Synet af den store Skare; *ce n'est qu'un tas de gueux* (»det er kun en Flok Tiggere«), sagde han, men Ordene kom de forbundne Adelsmænd for Øre, og ved en Banket snart efter antoge de efter Brederode's Forslag Navnet G. som Partinavn. G. bare askegraa Klæder og som Kendingstegn en oval Sølv- eller Guldmønt, der paa Aversen bar Filip II's Billede med Omskriften *En tout fidele s au roy* (»I alt Kongen tro«), paa Reversen en Tiggermunkepose og Ordene *Jusqu'à portela besace* (»Lige til Tiggerposen«). Senere sluttede alle Modstandere af Filip II og det spanske Regimente sig til G., mellem hvilke Vand- eller Søgeuserne udmærkede sig ved den Dristighed, hvormed de søgte til Søs at skade Spanien. Navnkundig er særlig deres Erobring af Briel 1. Apr. 1572, hvormed Nederlandenes Befrielse begynder. *A. Frs.*

Gevaert tøefalrt], François Auguste, belgisk Musiker og Musikforfatter, er født 31. Juli 1828 i Nærheden af Oudenarde. G. studerede i Gent og blev i en ung Alder Organist i denne By. Aarene 1849—51 tilbragte han efter at have opnaaet *prix de Rome* paa en Studierejse i Frankrig, Italien, Tyskland og særlig Spanien, hvis Musikforhold han grundig satte sig ind i og beskrev i en »Rapport«, der optoges i Bruxelles-Akademiets Beretninger (1851). De følgende Aar optoges af Kompositionsvirksomhed; fra 1853—70 havde G. Ophold i Paris, hvor han lod en Række Operaer (*opéras-comiques*) opføre og navnlig havde Held med »Le billet de Marguerite« [1854]; fra 1867 var G. Musikdirektør ved den store Opera. Men efter at Paris'es Belejring (1870) havde foranlediget ham til at forlade Byen, og efter at han 1871 var bleven udnævnt til Fétis'es Efterfølger som Direktør for Bruxelles'es Konservatorium, hørte han efterhaanden op med at komponere, medens han, der tælles blandt Belgien's bedste Musikere, med Iver fortsatte sin Skribentvirksomhed og ved sine lærde, omfattende og originale Værker skabte sig et fremragende Navn blandt Nutidens Musikforfattere. Blandt hans Værker fremhæves »Leerboek van den Gregoriaenschen zang« [1856], »Traité d'instrumentation« [1863 og omarbejdet 1885], »Gloires d'Italie«, Mønstersamling af ældre italiensk Sangmusik [1868], og særlig »Histoire et théorie de la musique de l'antiquité« [1875—81] samt »Les origines du chant liturgique de l'Eglise lat.« [1890] og »Melopée antique dans le chant de l'Église lat.« [1895]. Af G.'s Kompositioner kunne foruden Operaerne nævnes: Kantaterne »Belgique«, »Le retour de l'armée« og »Jacques van Artevelde«, en Orkesterfantasi over spanske Motiver, en Messe m. m. *W. B.*

Gevaldiger kaldtes i ældre Tider Profossen ved et Regiment. Han og hans Knægte skulde vaage over Orden og Politi ved Afdelingen, foretage Arrestationer og fuldbyrde Straffen, naar Krigsretten havde fældet sin Dom. Han regnedes til Regimentets Stab og havde som Hjælpere I Stokmester og et Par Stokknægte; havde Rang med Underofficerer og lønnedes, i det mindste for en Del, ved den Afgift, Synderen selv maatte betale for sin Afstraffelse. Christian IV's Krigsartikler satte Livsstraf for at hindre G. i at røgte sit Hverv. Generalgevaldiger eller Generalprofossen førte Tilsyn med, at de øvrige G. røgtede deres Dont forsvarlig. — I Norge hedder endnu Opsynsmanden i Strafanstalten paa Akershus G. *A. L.*

Gevar, i nordisk Heltesagn (hos Sakse) Fader til Nanna, Balder's Hustru. *A. O.*

Gévaudan [ževodã'], Landskab i det sydlige Frankrig. Det hører nu hovedsagelig til Dep. Lozère, en mindre Del til Haute-Loire, og deles af Tarn i Øvre- og Nedre-G. Det er et Bjærgland og hører til Cevennerne's højeste Parti, det saakaldte Plateau de G. (se Cevennerne). Dets Hovedstad er Mende. — G., der i Romertiden var beboet af Gabalerne og paa Karl den Stores Tid kaldtes Gavaldanus pagus, blev erobret af Cæsar, kom i 5. Aarh. ind under Vestgoterne, senere under Frankerne, og blev under Ludvig den Fromme et selvstændigt Grevskab. I 15. Aarh. kom det ind under Kronen og hørte senere til Guvernementet Languedoc. (Litt.: Bardin, *Documents hist. sur le G.* [2 Bd., Toulouse 1846—47]). *H. W.*

Gevelsberg, By i preussisk Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Arnsberg, 10 Km. S. V. f. Hagen ved Jærnbanelinien Hagen—Schwelm, har (1895) 10,700 Indb. Der findes betydelig Fabrikation af Jærn- og Staalvarer samt Jærnstøberi og Ølbryggeri. *Joh. F.*

Gevinder d. s. s. Skruegange se Skruer.

Gevinst, Indtægt af alle Slags Spil, Kortspil, Lotterispil o. s. v. Andre Indtægter eller Fordele, som helt eller væsentlig skyldes Tilfældigheder, betegnes ogsaa ofte som G. Driftsherre-gevinst, se Driftsherre. *C. V. S.*

Gevinst- og Tabskonto. Skønt Indtægt af Næringsvirksomhed ikke i Alm. kaldes for Gevinst, er G. dog i Bogholderi den almindelige Betegnelse for den Opstilling, som udviser Fortjenesten eller Tabet i det forløbne Driftsaar, se Bogholderi S. 257. *C. V. S.*

Gevir se Takker.

Gevn, 1) et Navn paa Gudinden Frøya. 2) gl. nordisk Kvindenavn; findes paa Islandsk som Tilnavn; paa Dansk vistnok som selvstændigt Navn, Gjafn, Gefn, kun bevaret i en Del Stednavne, f. Eks. Giafnetoft (nu Gentofte). Vistnok opstaaet ved skønne Kvinders Opkaldelse efter Frøya. Jfr. Gefion. *A. O.*

Gevorben (hvervet) brugtes i 17. og 18. Aarh. som Betegnelse for de hvervede, oftest tyske Soldater i Modsætning til de i selve Landet udskrevne nationale Soldater. *A. L.*

Gevækst, et i tidligere Tid ofte, men nu kun sjælden brugt Ord, der betegner Svulst eller Udvækst. Ordet benyttes nu kun populært og ofte med et Anstrøg af noget latterligt. G. betegner ogsaa en Vækst, en Plante, men ogsaa her er det forældet. *E. A. T.*

Gevær, et Haandskydevaaben til tohændigt Brug og af en Længde af 125—135 Cm. (se Haandskydevaaben).

Geværkolbe, den bageste kolbeformede Del af Geværets Træskæfte, tjener til at give Geværet en haandterlig Form og passende Længde og navnlig til under Skydningen at give det Støtte mod Skyttens Skulder og Kind. *E. P.*

Geværpibe, den Del af Geværet, der i sit Kammer optager Patronen og ved sit cylindriske, hule Rum (Løbet) giver Projektilet en rigtig Udgangsretning og ved riflede Geværer tillige en regelmæssig Rotation (se i øvrigt Haandskydevaaben). *E. P*

Geværløb, det cylindriske hule Rum i Geværpiben (s. d.).

Gewandhaus-Koncerter er Navnet paa de berømte leipzigske Koncerter (»store Koncerter«), der have fundet Sted siden 1781 og fremdeles (1897) bestaa. De have deres Navn fra det Lokale, i hvilket de oprindelig gaves, det gamle »Gewandhaus« (Klædeoplagshus). De indstiftedes af en Borgemester K. W. Muller og afholdes en Gang ugentlig i Sæsonen fra Oktober til April. Blandt de udmærkede Musikere, der have dirigeret G.-K., nævnes: J. A. Hiller, Mendelssohn, Ferd. Hiller, Niels W. Gade (1844—48), Rietz og Reinicke. For Tiden er Arthur Nikisch G.-K.'s Dirigent. Koncerterne afholdes nu i et 1884 aabnet prægtigt Lokale. Deres Historie indtil Jubilæet 1881 er beskreven af Alf. Dörffel. *W. B.*

Gex [ʒæ'ks], By i det østlige Frankrig, Dep. Ain, Hovedstad i Arrondissementet G. (Bourgogne), meget smukt beliggende nær ved Schweiz's Grænse, ca. 15. Km. N. N. V. f. Geneve ved venstre Bred af Journant og ved Vejen over Col de la Faucille, med prægtig Udsigt over Alperne, Jura og Lac Leman, har (1891) 1,300 (med Kommune 2,700) Indb., der drive Mejeri (Ost) og Urfabrikation. — Arrond. G. udgør det tidligere Landskab Pays de G. (415 • Km., 20,500 Indb.), der i den senere Middelalder snart hørte til Geneve, snart til Savojen; 1601 afstod det sidste Land det til Frankrig, under hvilket det havde en egen Forvaltning indtil 1789. (Litt.: Brossard, *Hist. de Pays de G.* [Bourg 1851]). *H. TV.*

Geyer, By i Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, i en bjærg- og skovrig Egn ved Jærnbanelinien Schönfeld—G., har (1890) 5,300 Indb. samt Fabrikation af Possementvarer, Strømper, Traad, Maskiner og Dynamit. Ved Bjærgværksdriften udvindes nu kun Brunsten og Jærnerts. Mod Øst findes det tinrige Geyersberg. *Joh. F.*

Geyer, F. v., se Geier.

Geyger, Ernst Moritz, tysk Maler, Raderer og Billedhugger, er født 9. Novbr. 1861 i Rixdorf ved Berlin. Sin berlinske Akademiuddannelse rystede han snart af sig; en Tid var han Professor ved Dresden's Akademi (udnævnt 1892). G. er en af det unge Tyskland's ejendommeligste og dygtigste Kræfter, mindre ved sine Malerier (»Kejser Wilhelm paa Vej til Charlottenburg-Mausoleet«, »Kvægfodring« etc.) end ved sin »Griffelkunst«; han begyndte at radere under H. Meyer's Ledelse, lærte meget af den nære Omgang med Klinger og Stauffer (Bern) og viser en overordentlig Sikkerhed i Karakteriseringen af Dyr: det satiriske Blad »Marabu«, »Darwinistisk Disputation« (Abeforsamling) [1888], Blade med Hjorte; et Hovedværk er hans overordentlig trofast og indgaaende gennemførte store Stik efter Botticelli's »Foraar«. Ogsaa i hans Skulpturværker er hans Kendskab til Dyreverdenen beundringsværdig: »Abe« (Voks), Bronzegruppe: »Løve i Kamp med en Flodhest« etc. *A. Hk.*

Geysir (ɔ: den voldsomt sprudlende), Navnet paa en berømt, hed Springkilde i Nærheden af Gaarden Haukadalur i Arnessyssel i det sydlige Island. Navnet G. er senere gaaet over i fremmede Sprog som Betegnelse for lignende Springkilder. Under Østsiden af det lille Bjærg Laugafell 116 M. o. H. findes en Gruppe af ca. 50 smaa og store kogende og dampende Kilder og boblende Lerpytter, og i stor Afstand ser man de opstigende, hvide Dampe, Jordbunden er gennemkogt af Vanddampe og dækket af hvidgul Kiselsinter og Ler. Den største af de herværende Kilder kaldes store G.; denne Springkilde har dannet en flad, ca. 7 M. høj Kegle af Kiselsinter med en Skaal i Toppen, der har 2 M.'s Dybde og 18 M.'s Tværmaal; midt i Skaalen gaar et Rør lodret ned i Jorden, det har ca. 3 M.'s Tværmaal og 23 M.'s Dybde. Keglen og Skaalen ere lidt efter lidt dannede af Vandet, der stadig afsætter Kisel ofte i de smukkeste og mærkeligste Former, Blade og Plantestilke blive ogsaa hurtig forkislede, naar det hede, kiselholdige, svagt alkaliske Vand flyder over dem. Mellem Udbrudene er Skaalen fyldt med hedt Vand, som i Overfladen har en Temperatur af 76—86°, nede i Røret er Varmen meget højere, 120—130°. Før et Udbrud hører man dumpe Drøn nede i Jorden, Dampmasserne forøges, og Vandet koger over Skaalens Kanter. Pludselig skyder en Vandstraale lodret op i Luften, derpaa følger den ene efter den anden, højere og højere, 20—35 M.; Vandstraalerne ses i Dampen ligesom lodrette Søjler,

men pludselig synker det hele sammen, og Skuespillet er til Ende. Efter Udbrudet er Skaalen nogen Tid tom, og man kan se ned i Røret, men snart fyldes Skaalen atter, og der er roligt, indtil G. spruder paa ny. Undertiden kommer dog Vandet i Skaalen under underjordisk Rumlen i voldsomt Kog og flyder over, uden at det kommer til noget egentlig Udbrud. I Sagaerne nævnes G. ikke; men at lignende Kilder i Island allerede i Oldtiden vare kendte i Udlandet, ses bl. a. af Kongespejlet og Saxo Grammaticus. De hede Kilder i Nærheden af Haukadal omtales først i Aaret 1294, dengang forandredes de, efter Annalernes Udsagn, meget under et Udbrud af Hekla. G. nævnes (under dette Navn) først i Midten af 17. Aarh., men den er dog utvivlsomt meget ældre; nogle ville ved at sammenligne den daglige Kiselafsætning med Keglens Størrelse have udfundet, at G.

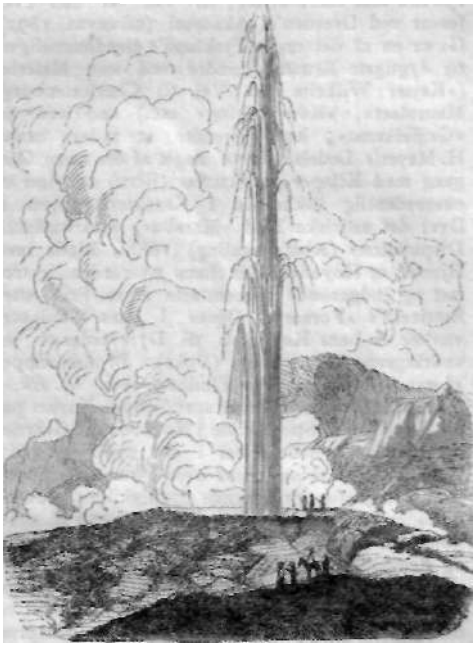

Geysir.

maa være 1000—1100 Aar gl. Den første nøjere Beskrivelse af G. er fra Aaret 1746, dengang sprudede den regelmæssig 3 Gange om Dagen Kl. 9 om Morgenen, Kl. 2—3 efter Middag og Kl. 9—10 Aften; i 19. Aarh. have Udbrudene altid været meget uregelmæssige, undertiden er der hele Ugers Mellemrum mellem Udbrudene, men af og til spruder G. flere Gange om Dagen. Kilderne ved G. ere ofte blevne meget forandrede under stærke Jordskælv, især i Aarene 1784, 1789 og 1896. Af de andre Kilder i samme Gruppe er især Strokkur (Kernen) berømt; denne Kilde, der ligger ca. 100 M. S. f. G., har ingen Kiselsinterkegle, men kun et Kiselrør, der sænker sig lige ned i Jorden og har Form som en Smørkerne. Røret har ved Mundingen et Tværmaal af $2^1/_2$ M., men i 8 M.'s Dybde indsnævres det til knapt $1/_3$ M. Imellem Udbrudene ligger Vandspejlet sædvanlig ca. 3 M. nede i Røret. Strokkur spruder kun sjælden af egen Drift; sædvanlig bringer man den til at sprude ved at fylde Røret med store Stykker Græstørv, efter nogen Tid kastes disse højt op i Luften, og Udbrudet begynder; Vandstraalerne naa ofte en Højde af 20—30 M. Naar Springkilden paa denne Maade tvinges til Udbrud, blive Vandstraalerne naturligvis meget smudsige, men naar Strokkur spruder af sig selv, skulle Udbrudene i Skønhed kun lidet staa tilbage for G.'s. I de sidste Aar har man ofte ved Anvendelse af Sæbe faaet G. og Strokkur til at sprude. Før Jordskælvet 1789 var Strokkur meget spagfærdig, men siden har den stadig sprudet. S. V. f. G. er der et meget smukt, ca. 8 M. langt Bassin med varmt Vand (91^0), der kaldes Blesi; den sprudede stærkt før Jordskælvet 1789, men er siden holdt op med sin Virksomhed. Blesi afsætter udmærket smukke Kisellag og bestaar af 2 Afdelinger adskilte ved en tynd Væg, som til Dels er gennembrudt; den er henved 10 M. dyb og opfyldt til Randen med et saa gennemsigtigt og krystalklart Vand, at man tydelig kan skelne de mindste Genstande paa Bunden. Dens Vægge ere skinnende hvide med enkelte røde og blaagrønne Striber og besatte med mangfoldige, forunderlig formede Kiseldannelser. I Egnen Ølves, omtrent 56 Km. S. V. f. G., er der en Mængde varme Kilder, og blandt disse en, der kaldes lille G., tæt ved Gaarden Reykir; den har en Temperatur af 97^0, men spruder nu sjælden højere end ca. $1/_2$ M., medens den i 1860'erne jævnlig sprudede 6—7 M.; den skal under Hekla's Udbrud 1597 have forandret Plads, og under stærke Jordskælv (f. Eks. 1829 og 1896) har den ofte haft voldsomme Udbrud.

For at forklare G.'s Eruptioner har man opstillet forskellige Teorier, hvoraf ingen dog synes at være helt fyldestgørende. Mackenzie (1811) troede, at der i Nærheden af G. fandtes en Hule fuld af kogende Vand og Vanddampe, Hulen er ved en hældende Kanal forbunden med den nederste Del af G.'s Rør; naar Vanddampene i Hulen forøges, trykke de Vandfladen mere og mere ned, indtil den er sunken saa dybt, at Dampene kunne trænge ind i selve Springkildens Rør, hvor de bevirke et Udbrud ved at udkaste den ovenpaa liggende Vandmasse. Bunsen (1847) byggede sin Teori paa Temperaturforholdene i G.-Røret. I Dybet kommer Temperaturen paa Grund af Vandmassens Tryk betydelig over Kogepunktet paa Overfladen, men i det Øjeblik, det hede Vand nede i Røret har opnaaet en højere Temperatur end den, der svarer til Vandets Tryk, forvandles det til Damp og slynger Vandsøjlen højt op i Luften; de Vandlag, der ligge nedenfor, befries derved fra Trykket og forvandles da ogsaa til Damp, og Udbrudet fortsættes, indtil det udslyngede Vand er blevet saa afkølet, at det forhindrer en videre Dampudvikling; da faar Springkilden Ro, indtil det hede Vand fra Jordens Indre atter har faaet en tilstrækkelig høj Temperatur for at begynde Legen paa ny. Muller har i Overensstemmelse med Bunsen's Teori konstrueret et Apparat, der kunstig kan frembringe saadanne Eruptioner. Lang (1880) har søgt at paavise adskillige Mangler ved Bunsen's Hypotese; især synes det ham underligt, hvis Strømninger i Vandet i G.-Røret

ikke skulde kunne udjævne Temperaturen. Lang tror, at Eruptionerne skyldes Vandets forskellige Opvarmning i siksakformede Vandrør eller Spalter nede i Jorden; men skønt hans Hypotese har adskilligt tiltalende ved sig, saa synes det dog lidet rimeligt, at saa indviklede Forhold, som hans Teori kræver, skulde findes i Naturen ved alle de mange forskelligartede Springkilder.

Paa Island findes flere andre hede Springkilder, f. Eks. i Ølves, paa Hveravellir, Uxahver o. fl. a. Steder, men ingen af disse kunne dog maale sig med den »store G.«. I andre Lande findes ogsaa store Springkilder, især ere Geyserne i Nationalpark ved Yellowstone-Floden (s. d.) i Nordamerika berømte, desuden findes sprudende Kilder i Japan og Ny-Zealand (Tetorata-Kilderne, s. d.). (Litt.: vedrørende de islandske Geysere: Jónas Hallgrimsson, »Geysir og Strokkur« [Krøyer's »Naturhistorisk Tidsskrift«, 1837]; R. Bunsen, »Physikalische Beobachtungeniiber die hauptsachlichsten Geisir Islands« [Poggendorff's »Annalen«, 72. Bd., 1847]; A. Descloizeaux, *Observations physiques et géologiques sur les principaux Geysirs d'Island* [»Annales de Chimie et de Physique«, 3. Serie, 19. Del]; H. O. Lang, »Ueber die Bedingungen der Geysir« [»Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen«, 1880, Nr. 6]). *Th. Th.*

Gezélius, 1) Johannes Georgii, svensk (finsk) Biskop, ofte kaldet G. den Ældre, født i Vestmanland 3. Febr. 1615, død i Åbo 20. Jan. 1690. Efter at have studeret i Upsala og ved Dorpat's nyoprettede Universitet blev G. 1638 Magister og 1641 Professor i græsk og østerlandske Sprog ved sidstnævnte Universitet. G. gjorde sig her mest kendt ved forskellige Lærebøger og andre pædagogiske Arbejder; særlig nød hans græske Grammatik i lange Tider stor Anseelse. Han fremtræder i pædagogisk Henseende til en vis Grad som Efterfølger af Ratich. G., der allerede 1649 havde været Sognepræst i et Præstegæld i Dalarne, naaede ogsaa paa det teologiske og kirkepolitiske Omraade stor Anseelse og forfremmedes 1660 til Generalsuperintendent i Livland samt 1664 til Biskop i Åbo. Som Biskop i Finland og Prokansler for Universitetet var G. utrættelig virksom. For den aandelige Dannelses Fremme i Finland har han gjort meget, særlig ved Udgivelse og Udbredelse af Lære- og Andagtsbøger baade paa Svensk og Finsk. Ved G. fik den finske Kirke og Skole den Form, som de have bibeholdt langt frem i Tiden. Med Præsteskabet holdt G. strengt Tilsyn. Hans *Commonitiones* fik Karakteren af en provisorisk Kirkelov. For sin Forfatter- og Udgivervirksomhed anlagde G. et særligt Trykkeri og en Papirfabrik. G. gjorde meget for Universitetets Udvikling, om han end hovedsagelig betragtede det som et teologisk Seminarium. Han udgav det pædagogiske Arbejde *Methodus informandi*. G.'s Maal var nærmest at udbrede saadanne Kundskaber, der svarede til Kirkens Tarv. Det mest fremragende af hans Arbejder var hans store Bibelværk, paa hvilket han sammen med sin Søn Johannes arbejdede lige fra 1674; det udkom først efter hans Død. G. var kraftig og befalende, men tillige forfængelig og stolt; ofte var han indviklet i Processer; i Overtro viste han sig som et Barn af sin Tid. (Litt.: Tengstrom, »Biskopen i Åbo stift J. G. den aldres minne« [Åbo 1825]). *A. S.*

2) Johannes, svensk (finsk) Biskop, ofte kaldet G. den Yngre, ovenn.'s Søn (1647—1718). Efter at have studeret i Upsala og Åbo begav G. sig paa Rejser i Udlandet for yderligere at uddanne sig. I Tyskland, Frankrig og England studerede han orientalske Sprog og Filosofi. Han blev 1675 ekstraordinær Professor i Teologi i Åbo og var fra 1674 Faderens Medhjælper ved Arbejdet paa Bibelværket. 1679 blev han Ordinær Professor og var 1684—89 Superintendent i Ingermanland, hvor han med stor Kraft og lige saa stort Held gjorde Propaganda mod den græsk-ortodokse Bekendelse. 1690 blev han Faderens Efterfølger som finsk Biskop. Hans Episkopat var i virkelig Forstand en Fortsættelse af Faderens; intet Stift sagdes at være bedre styret end Abo. Tillige fortsatte han Faderens Udgivervirksomhed. En ny Udgave af den finske Salmebog udkom 1701. G. fuldendte det under Faderen paabegyndte Bibelværk; Æren for dette store Arbejde tilkommer egentlig ham. Det ny Test. udkom 1711—13, det gl. Test. først efter G.'s Død, 1724—28. Flygtende for den russiske Invasion forlod G. i Maj 1713 Finland, men søgte ogsaa derefter — fra det egentlige Sverige — at styre sit Stift. Paa Rigsdagen 1713—14 tilhørte G. Oppositionen. G. minder i meget om Faderen, om han end var af en noget sagtmodigere Natur end denne. *A. S.*

3) Georg, (1735—89), en Efterkommer af en Broder til J. G., har Betydning ved sit Arbejde »Forsok till ett biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenska män«. Det udgaves i Aarene 1778—87 under Medvirkning af flere fremragende Mænd, hvoriblandt E. M. Fant og O. Celsius. *A. S.*

Gezer, oprindelig kanaanitisk Kongesæde, omtalt flere Gange under David's Filistæerkampe, under Salomo befæstet som vigtig Grænsefæstning mod Filistæerne; i Makkabæertiden spillede den en vis Rolle. G. er at søge i Tell-Dschezer med temmelig betydelige Ruiner, S. 0. f. Ramle. *V. O.*

Gfrorer, August Friedrich, tysk Historiker, født i Schwarzwald 5. Marts 1803, død 6. Juli 1861. Han studerede først Teologi, men blev 1830 ansat ved det kgl. Bibliotek i Stuttgart. Her skaffede hans overordentlige Arbejdsdygtighed og Jærnflid ham rig Lejlighed til at dyrke sine Yndlingsstudier, Litteratur og Historie, og under sin litterære Virksomhed nærmede den lutherske opdragne Mand sig mere og mere til Katolicismen, om end det snarere var dennes ydre Institutioner og Kirkeordningen, der vakte hans Beundring, end egentlig Læren, der greb ham. 1846 udnævntes han til Professor i Historie ved det katolske Universitet i Freiburg, 1848 valgtes han ind i den tyske Rigsdag, hvor han helt ud sluttede sig til det stortyske Parti og optraadte som en ivrig Modstander af Preussen; mest Opmærksomhed vakte han ved et Forslag om en Sammensmeltning af Protestanter og Katolikker. 1853 gik han offentlig over til den katolske Kirke og viste sig under en Kirkestrid i Baden som en haardnakket Forsvarer af Pavens Rettigheder. Bandt G.'s mangfoldige Skrifter kunne nævnes: »Gustav Adolf« [2 Bd., Stuttgart 1835—37; 4. Udg. 1863]; »Allgemeine Kirchengeschichte« [4 Bd., smst. 1841

dræbt. Ghasna kom nu nogen Tid under Ghoriderne, som vist oftere residerede i Ghasna, hvorfor man undertiden har kaldet disse Fyrster »det andet ghasnavidiske Dynasti« (se Ghor). *V. S.*

Ghassanider, arabisk Fyrsteslægt i Syrien i 6. Aarh. e. Chr. Den første Gang, vi høre om G., er ca. 500 e. Chr., da de østromerske Kejsere overdrage Høvdinger af Slægten G. Styrelsen — med Titel af Fylark — af syriske Grænselande, paa Randen af Ørkenen, mod at G. forpligte sig til at værge de dem overdragne Egne mod Indfald af røverske Araberstammer. I 6. Aarh. udvidedes det dem overdragne Landomraade. Den mægtigste af disse Fyrster var Harith ben-Gabala, af Grækerne kaldet Aretas. Han fik af Kejseren Titelen »Patricier« og herskede fra 529—569 over større Strækninger af det indre Mellemsyrien. Araberne kalde ham »Konge«. Han kæmpede ofte med Araberstammer fra Egnene ved Eufrat, særlig Fyrsterne i Hira, der stode under Perserne og sikkert væsentligst vare Hedninger, imedens G. og deres Undersaatter vare monofysitiske Kristne. Hans Efterfølger var Al-Mundir (569—582). Han var paa Grund af sin Monofysitisme ikke velset i Konstantinopel. Kejseren lod ham lokke i en Fælde, hvor han blev tagen til Fange, hvorpaa Kejseren lod ham deportere. Denne Troløshed vakte megen Modstand. Flere Slægtninge af Al-Mundir sluttede sig til Kejserens Fjender, og røverske Araberstammer oversvømmede atter flere Strækninger af Syrien og anrettede ikke faa Ødelæggelser. Imidlertid syntes man i Konstantinopel at have faaet Øjnene op for, hvor uklogt man havde handlet ved selv at nedbryde den eneste Formur, man havde imod de røverske Araberstammer, nemlig Fyrstehuset G., og ilede med atter at gøre Høvdinger af Slægten G. til Herskere i disse Egne af Syrien, under byzantinsk Højhed. Disse Fyrster have rimeligvis efter deres Genindsættelse vidst at hævde deres Magt i Syrien indtil Persernes Indfald 618 under Chosroes. Efter arabiske Kilder mistede en G. Livet i Kampen med Perserne i Syrien. Efter Heraklios'es Sejr 610 ere Høvdinger af Stammen G. vist atter blevne genindsatte i deres forrige Distrikter, hvor de uden Tvivl have holdt sig indtil Arabernes Indfald 635, da der for bestandig gjordes Ende paa deres Herskermagt. G. synes ikke at have været Herrer over de store Byer, som Damask, Bostra og Palmyra; disse Byer havde deres egne, af Byzantinerne indsatte, af G. uafhængige Kommandanter. G. boede rimeligvis ikke i egentlige Byer, men i Telte paa Arabervis. De synes at stamme fra en Høvding Gafna. (Litt.: Th. Noldeke, »Die ghassanidischen Fürsten aus dem Hause Gafna's« [i Berlin-Akademiets Afhandlinger 1887]). *V. S.*

Gh at, Rhat, Oase i det nordlige Sahara og det sydvestlige Fezzan, ligger 915 Km. S. S. V. f. Tripolis paa 24° 57' n. Br. i en Sidedal til Vadi Igharghar. Den broget sammensatte Befolkning tæller ca. 4,000. G. er vandrig, har store Daddelplantninger og er et vigtigt Knudepunkt for Karavanhandelen til Bornu, Haussa-Landene, Kauar og Air. Befolkningen ere Muhamedanere, men strenge Monogamister, og Kvinderne indtage en i den muhamedanske Verden usædvanlig begunstiget Stilling. *C. A.*

Ghats, oprindelig Betegnelse for de hellige Trapper, der i alle Byerne langs Indus føre ned til Floden, senere gaaet over til at betegne et trappe- eller terrasseformet Land. Særlig have Halvøens Dekan's bjærgrige Rande faaet Hævd paa dette Navn. Vestranden, de vestlige G., strække sig som en tæt sammenhængende Mur bevokset med Skov fra Nerbadda's Dal mod Nord til Gap-Dalen mod Syd, efterladende et smalt Kystland, Malabar-Kysten. Affaldet er stejlt, terrasseformet mod Kysten, derimod jævnt mod Halvøens indre Højsletter. Kamhøjden varierer fra 700—1,500 M., og først i den sydligste Del, Nilgiri-Bjærgene, træffe vi en saa betydelig Højde som 2,550 M. De østlige G. ere lavere og flere Steder gennembrudte og holde sig i betydelig Afstand, gennemsnitlig 100 Km. fra Koromandel-Kysten. Mod Syd forene de sig med den vestlige Kæde i Nilgiri-Bjærgene. Banelinierne fra Bombay til Madras og Allahabad overstige de vestlige G. i en Højde af omtr. 560 M. *C. A.*

Ghavâsi (Enkelttal *Ghazije* ell. *Ghasije*), offentlige Danserinder i Ægypten. Tidligere saas de oftere at optræde paa Gaderne i de store Byer; men det er nu forbudt. Man ser nu kun G. ved Markeder, f. Eks. ved det store Marked i Tanta og i Smaabyer i Øvreægypten. Undertiden optræde Mænd i Kvindedragt som G. og opføre lidet sømmelige Danse. *V. S.*

Ghaza d. s. s. Gaza.

Ghazêl (arab.), Navn paa en hos Persere og andre østerlandske Folk i lyriske Digte ofte benyttet Versform med Strofer paa 2 Vers, af hvilke alle de sidste Linier i hver Strofe have samme Rim. Af og til gentages et Ord eller en kort Sætning efter Rimet. Antallet af Stroferne veksler fra 5 til 18. I sidste Strofe findes gerne Forfatterens virkelige Navn eller hans Digternavn. En af de største Mestere i Digtning af G. var Hafiz. Nyere Digtere have i deres Gengivelser af østerlandske Digte ofte benyttet G., saaledes de tyske Digtere Riickert, Bodenstedt o. a. *V. S.*

Ghazi eller Ghasi (arab.) o: Sejrherre i Kampen med de vantro, Troshelt, er en i Tyrkiet oftere forekommende Titel for fortjente Generaler. Den bekendte Helt fra Plevna, Osman Pasha, samt den tyrkiske Overkommissær i Ægypten, Mukhtar Pasha, bære for Tiden (1897) denne Titel; den sættes i Modsætning til Titlerne Pasha og Bey foran Navnet. *F. O.*

Ghazipur, Hovedstad i et Distrikt af samme Navn af Divsionen Benares, ligger ved venstre Bred af Ganges, 102 Km. N. O. f. Benares og har (1881) 33,000 Indb. (22,000 Hinduer og 11,000 Muhamedanere). Under Stormogulerne spillede den en betydelig Rolle, og endnu minder »de 40 Søjlers Palads« om dens tidligere Storhed; for øvrigt er den en betydelig Handelsplads med rigt forsynede Basarer og flere engelske Varehuse. Den udfører Sukker, Tobak, groft Tøj og Rosenolie. *C. A.*

Ghazir, Flod i det asiatisk-tyrkiske Regeringsdistrikt Mosul. G. er det gamle Bumados, bekendt fra Slaget ved Gaugamela.

Ghazni d. s. s. Ghasna.

Ghazzali d. s. s. Algazel.

Gheel [ge!l], Landsby, 46 Km. fra Antwerpen ved Jærnbanen mellem Hérénthals og Moll, har 11,600 Indb., hvoraf 1894 omtrent 1,900 vare sindssyge,

idet Byen er en Sindssygekoloni, hvor omtrent 60 Patienter forbigaaende findes paa en Centralanstalt, medens Resten er fordelt i Familier. I adskillige Hundrede Aar have sindssyge valfartet til Stedet til *Eglise de Sainte-Dymphne*, og fra 1851 er det blevet en Statsanstalt, hvor over en Femtedel af alle Landets sindssyge forplejes. G. har tjent som Model for lignende Anstalter i andre Lande. (Litt.: H. Evensen, »Gheel, Rejseindtryk og Hjemmestudier« [Tidsskr. f. d. norske Lægeforening 1896]). *G. N.*

Ghega, Karl v., østerrigsk Ingeniør, født 1802 i Venezia, død 1860 i Wien, var 1819—48 ansat ved Udførelsen af forskellige Vejanlæg i østerrigsk Norditalien og Tyrol. 1848 byggede han den østerrigske Sydbane til Laibach, og senere udarbejdede han efter en Studierejse i Nordamerika Projektet til Semmering-Banen som Lokomotivbane, hvilket for den Tid var en dristig Tanke. 1850 ansattes han som Leder af Direktoratet for Statsbaneanlæggene i Østerrig. *A. O—d.*

Gheluwe [gely'v^{e}], By i belgisk Provins Vestflandern, Arrond. Ypern, 14 Km. S. 0. f. Ypern, har (1890) 4,400 Indb. samt Lærreds- og Kniplingsindustri, Fabrikation af Messingvarer, Hør- og Kornhandel. *Joh. F.*

Ghemen se Gotfred af G.

Gherardésca, et italiensk Grevskab ved Pisa, efter hvilket en i Middelalderen berømt toskansk Adelsfamilie har taget Navn. Foruden G. ejede Slægten Grevskaberne Donoratico og Montescudaio i Maremmerne mellem Pisa og Piombino, ligesom den havde store Besiddelser paa Sardinien omkring Cagliari, som den havde faaet som Løn for den Bistand, den havde ydet Pisanerne ved Øens Erobring. Gherardesca'erne nævnes alt i Slutningen af 10. Aarh. i Pisa, i hvilken Stad de senere kom til at spille en fremtrædende Rolle som Førere for Folkepartiet. Oprindelig var Familien ghibellinsksindet, men senere svingede den frem og tilbage og understøttede snart det ene snart det andet Parti. Blandt dens Medlemmer er den mest bekendte: Ugolino della G. (ca. 1220—89), Greve af Donoratico. Han søgte at grunde et selvstændigt Rige paa Sardinien, men Pisa's Senat tvang ham til at afstaa sine Besiddelser og lod ham fængsle. Det lykkedes ham imidlertid at flygte og understøttet af Florentinerne og Lucheserne at blive genindsat i sine Embeder. Under den kort efter følgende Søkrig mellem Genova og Pisa, der gjorde en Ende paa Stadens Stormagtstid, var han en af Pisa's tre Admiraler, og det siges, at Slaget ved Meloria (1284) tabtes paa Grund af hans Fejghed eller Forræderi. Efter Slaget valgtes han til Capitano og Podestá, og ved forskellige ydmygende Afstaaelser opnaaede han at fjerne de welfisksindede, toskanske Byer som Firenze, Lucca, Siena og Pistoia fra Genova. De ghibellinske Førere forvistes fra Pisa, men ikke desto mindre kunde han ikke vinde Welfernes Tillid og blev 1287 nødt til at dele Magten med sin Nevø Nino Visconti. Da der opstod Splid mellem de to Regenter, maatte Ugolino nedlægge sine Embeder, men for at vinde disse tilbage forenede han sig med et nærmest ghibellinsksindet Stormandsparti, hvis vigtigste Fører var Ærkebispen Ruggiero degli Ubaldini. Kort efter brødes dog dette Forbund, da Ugolino havde dræbt Ærkebispens Nevø; Ghibellinerne belejrede ham i Palazzo del popolo, hvor han havde søgt Tilflugt, og ved at stikke Ild paa Bygningen tvang de ham til at overgive sig. Han fangedes tillige med sine Sønner Gaddo og Ugoccione samt to Nevøer og indespærredes i lang Tid i Torre dei Gualandi. Da han vægrede sig ved at betale de høje Løsepenge, der fordredes, besluttede man sig til at lade ham dø af Sult. Døren tillukkedes, og Ærkebispen kastede selv Nøglerne i Arnoen. Efter den Tid fik det nu nedrevne Taarn Navn Torre di fame (»Hungertaarnet«). Fra Ghibellineren Dante, der i sit »Helvedes« 9. Kreds lader Ugolino gnave paa sin Dødsfjende Ærkebispens Hjerneskal, stammer Opfattelsen af ham som Forræder mod sin Stad, men Fortællingen om hans Forræderi i Slaget ved Meloria og Beskyldningen for at have solgt pisanske Fæstninger til de andre toskanske Stæder træffes først i meget sene historiske Kilder.

Gaddo G. Donoratico blev Pisa's Leder 1317 og valgtes af Folket til Signore, men døde, maaske forgiven, alt 1320.

Ranieri, hans Søn og Efterfølger, gik over til Adelen og blev uagtet Folkets Modstand Herre i Pisa, død 1325.

Bonifacio Ranieri (1298—1340) valgtes til Anfører af Folket, da Kejser Ludvig af Bayern og Castruccio Castracane af Lucca belejrede Byen. Han maatte overgive den, og Castruccio blev Herre i Pisa, men efter hans Død traadte Bonifacio i Spidsen for en Opstand, for hvilken Kejseren maatte vige. Bonifacio var en klog og maadeholden Mand, der sluttede Fred med Napoli og de toskanske Stæder og forsonede Partierne i Staden med hinanden. Efter den sorte Død 1348 trak Familien sig tilbage til Maremmerne og gav sig, da Pisa 1409 blev erobret, under Firenze, dog med Forbehold af adskillige Særrettigheder. *M. M.*

Gherardi [gera'rdi], Evariste, Skuespiller og dramatisk Forfatter, født ca. 1670 i Prato (i Toscana), død 31. Aug. 1700 i Paris, var 1689—97 en meget yndet Arlequin-Fremstiller paa Théâtre-Italien i Paris. G., hvis eget Forfatterskab indskrænkede sig til eet Stykke (»Retour de la foire de Bezons«), samlede et Udvalg af Théâtre-Italien's bedste Stykker; denne Samling, hvis I. Udg. i 3 Bd. [Bruxelles 1691—97] ikke bar hans Navn, optryktes ofte. *A. A.*

Gherardi [gera'rdi] **del Testa,** Tommaso, Greve, italiensk Skuespilforfatter, født 1818 ved Pisa, død 13. Oktbr. 1881 i sin Villa ved Pistoja. Efter juridisk Studium ved Pisa's Universitet nedsatte han sig som Sagfører i Firenze; men da han var kommen ind paa at skrive Teaterstykker, og disse *sloge* godt an, lagde han Sagførervirksomheden paa Hylden og ofrede sig helt for den dramatiske Digtning. 1848 var han imidlertid med i Kampen mod Østerrigerne som aktiv Deltager, han blev Officer, men faldt i fjendtligt Fangenskab i Træfningen ved San Silvestro. Hans Bopæl var efter Krigens Ophør hovedsagelig Firenze. G. har forfattet henimod halvhundrede Lystspil, der dels ved deres egne gode Egenskaber, dels ved Adelaide Ristori's Spil i forskellige Hovedroller gjorde ham til hin Tids mest yndede Komediedigter i Italien, jævnsides med Paolo Ferrari (s. d.). Meget dyb og fin er hans Stykkers Komik just

ikke, om end han i sine senere Arbejder tilstræber en alvorligere politisk Satirikers Rang; men de ere livlige og underholdende, og navnlig er Dialogen naturlig og fornøjelig. Som de bedste blandt hans Stykker udpeges almindeligvis: »Una folie ambizione«, »Un viaggio per istruzione«, »Il sistema di Giorgio«, »Il sistema di Lucrezia«, »Con gli uomini non si scherza«, »Il padiglione delle mortelle«, »Il regno di Adelaide«, »Le false letterate«, »La moda e la famiglia«, »Il vero blasone«, »La caritá pelosa« og »Le coscienze elastiche«. G.'s »Teatro comico« udkom i 28 Leveringer [Firenze 1856 o. f. Aar]. Han har ogsaa forsøgt sig som Lyriker og med Held som Romanforfatter; især bør »La povera e la ricca« [Firenze 1858] fremhæves. *E. G.*

Gherardini [gerardi'ni], Giovanni, italiensk Skribent, født i Milano 1778, død smst. 8. Jan. 1861. Hans væsentligste Betydning var som Filolog og som litterær Kritiker. I sin »Appendice alle grammatiche« [1847] meddelte han en Række syntaktiske Iagttagelser, og han har givet et »Supplemento ai vocabolari italiani« [6 Bd., Milano 1850—57; 2. Udg. 1878]. Til Skolebrug var nærmest hans »Elementi di Poesia« bestemt [Milano 1820]; heri tog han afgjort Parti for Klassicismen imod den unge italienske Romantik. Han havde dog selv oversat Romantikeren A. W. Schlegel's Forelæsninger over dramatisk Litteratur. Denne frugtbare og flittige Forfatter optraadte ogsaa som Digter med »Componimenti drammatici« [Milano 1818], og han oversatte Erasmus Darwin's naturvidenskabelige Læredigt »The loves ofthe piants« [smst. 1805]. *E. G.*

Gherardo dalle notti (holl. Maler) se Honthorst.

Gherry, bengalsk Længdemaal, $= 1/8$ Hath = 3 Angullas $= 0{,}057$ M. *N. J. B.*

Ghetto, Jødekvarter, særlig Del af en By, i hvilken Byens Jøder skulde bo og bygge. Saadanne fandtes i Rom, Prag, Frankfurt a. M., Hanau, Mainz, to Gader i Metz, Paris, Mantova o. s. v., selvfølgelig ogsaa i Portugal og Spanien (*Juderias*). G. var underkastet strenge Politianordninger og tilstængedes hermetisk hele Natten igennem. Heller ikke om Dagen var det tilraadeligt for en Jøde at vise sig uden for G. Al denne middelalderlige Tvang er nu ophævet alle Vegne, om end Jøderne endnu den Dag i Dag i mangfoldige Byer holde sig samlede i visse Kvarterer, der ere lige saa smudsige og usunde som de gamle G., saaledes i Hamburg-Egnen om Elbgaderne, Amsterdam i Joden Breestraat og deromkring o. s. v. Den smudsige G. i Rom nede ved Tiber-Flodens Bred er nu i det mindste for en Del afløst af moderne Nybygninger. *F. J. M.*

Gheyn, Jacob de, den ældre, nederlandsk Maler og Kobberstikker, født i Antwerpen 1565, død smst. 1615, vistnok Søn af en Glasmaler Johan de G., var i to Aar Elev af Heinrich Goltzius i Haarlem og er mest bekendt ved sine Portrætter i Lærerens Smag, noget tørrere behandlede, men i høj Grad troværdige og ofte miniaturagtige i Udførelsen; i sine mange Blade efter samtidige Mestere og egne Kompositioner udmærker han sig ved en rigere Farve end Goltzius, særlig i »Heksedansen«, »Den fortabte Søn« og flere Allegorier. G.'s Søn og Elev, Jacob de G., den yngre, født i Antwerpen 1594, blomstrede der ca. 1616 og uddannedes i Italien under Tempesta, med hvis Naal hans Blade af Masker og fantastiske Hoveder have nogen Lighed. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G., Fader og Søn, ca. 250 Blade. *A. Ls.*

Gheysmer, Thomas, Munk i Odense, født i Stralsund, lod 1431 ved Hjælp af en Borger i Odense, Henrik Duvel, skrive et stort *Compendium* i eller Samlingshaandskrift, mest af teologisk Indhold. Det er mærkeligt som Vidnesbyrd om den mystisk-religiøse Retnings Indtrængen i Danmark, men det indeholder tillige en Verdenskrønike og en Danmarkshistorie (*Gesta Danorum*s. d.), som man tidligere antog for G.'s eget Værk; men det er en slet Afskrift af et 100 Aar ældre Arbejde. *A. O.*

Ghezzi, Pietro Leone, italiensk Maler, Raderer og Karikaturtegner fra Rom (1674—1755). G. var Elev af Faderen, Guiseppe G., udnævntes af Pave Benedikt XIV til Direktør for hans Skole i musivisk Kunst, udfoldede en ret betydelig Virksomhed i Cortona'sk Retning som Fresko- og Oliemaler (to Billeder med bibelske Indhold, Stockholms Nationalmuseum), udførte forskellige Raderinger, men vandt særlig et Navn ved sine udmærket lignende og rammende Karikaturtegninger. *A. Hk.*

Ghibellíner var i Italien i Middelalderen fra første Færd Betegnelsen for Kejserens Tilhængere i hans Strid med Paven. Navnet skal være opstaaet i 13. Aarh. efter Sigende i Firenze og afledes almindelig af Stednavnet Waiblingen, et staufisk Arvegods i Wurttemberg, men brugtes for øvrigt aldeles ikke i Tyskland. I Italien holdt det sig derimod helt ned til 16. Aarh. og delvis endnu længere, uagtet det allerede 1334 var blevet forbudt af Pave Benedikt XII, men dets oprindelige Betydning var da forlængst glemt, og den Politik, Bærerne af Navnet fulgte, ofte alt andet end kejserligsindet. De ghibellinske Meninger vare overvejende i de tre store Republikker Genova, Pisa og Venezia samt desuden i de mindre lombardiske af anden Rang, som f. Eks. Pavia, hvor Skinsygen mod Milano var det afgørende, thi denne Stad hørte stadig til Modpartiet, Guelferne ell. Welferne, som de kaldtes. Ivrigst ghibellinersindet var dog maaske nok den lavere Slotsadel, der ofte nedstammede fra tyske *ministeriales* og trængte til Kejserens Støtte mod Stæderne. Det var imidlertid sjældent, at en Stad afgjort tilhørte det ene Parti; oftest fandtes baade G. og Guelferne under de forskelligste Navne i den samme By og bekæmpede hinanden lidenskabelig som f. Eks. i Firenze, hvor Striden mellem »de hvide« og »de sorte« er bekendt. *M. M.*

Ghibérti, Lorenzo, navnkundig florentinsk Billedhugger og Bronzestøber, født i Firenze 1378, død smst. 1. Decbr. 1455, var Søn af Cione di Ser Buonaccorsi og lærte hos sin Stiffader Bartoluccio G. I Pestens Tid flygtede han fra Firenze og kom til Rimini, hvor han i Pandolfo Malatesta's Palads (nu Fængsel) udførte Freskomalerier. 1401 udskrev de florentinske Købmænds Prior eller Lavsforstander Konkurrence om Forfærdigelse af Bronzedøre til Baptisteriet S. Giovanni Battista i Firenze; disse Døre skulde i Udførelse og kunstnerisk Overensstemmelse værdig kunne slutte sig til den af Andrea Pisano 1330 fuldendte. I denne

Konkurrence deltoge G., Brunelleschi, Donatello, Jacopo della Fonte o. a., men G. blev den sejrende (efter Sagnet traadte Donatello og Brunelleschi frivillig tilbage for ham); hans Prøvestykke til dette Arbejde: »Abraham ofrer Isak« (og Brunelleschi's, samme Motiv) bevares i Bargello'en (hvor nu Museo Nazionale er) i Firenze. G.'s Bronzedøre, som Michelangelo erklærede værdige til at være Paradisets Porte, udførtes fra omtr. 1403 til omtr. 1445; den ene giver i ti Afdelinger Fremstillinger af det gamle Testamente: Skabelsen, Adam udjages af Paradis, Abraham's Offer, Josef og hans Brødre, Sinaï, Jeriko's Mure o. s. v., den anden i 28 Afdelinger Scener af det ny Testamente, af Jesu, Apostlenes og Kirkefædrenes (til S. Augustin) Historie, alt beundringsværdigt ved Følelse, Smag, Renhed i Konturerne (hvorved ogsaa Stoffet, Bronze, spiller en Rolle), mesterlig Komposition og Anordning og fuldendt Udførelse, om end G. ganske vist — i det mindste i den ene af Dørene, den østlige — gaar ud over Plastikkens Grænser og grupperer Figurerne som i et Maleri, i rige, naturtro, perspektivisk behandlede Landskaber, de fjernere Figurer mindre og fladere end de i forreste Plan stillede, o. s. v. Den navnlig i dekorativ Henseende pragtfulde Indramning af Dørene (opsat 1452) er ligeledes af G. (og hans Søn Vittorio, 1418—96). De to Bronzedøre have gjort G.'s Navn berømt over hele Verden; men samtidig med disse hans Hovedværker udførte han mange andre Arbejder, — som dog ikke alle staa paa Højde med Dørene til Baptisteriet, — 1414 sin Johannes Døberen, i Or San Michele i Firenze, 1419—22 S. Mathæus og S. Stefanus, i samme Kirke, 1427 Bronzerelieffene Christi Daab og Johannes Døberen for Herodes, til Døbefonten i Baptisteriet (nu S. Giovanni) i Siena, 1428 S. Hyacinth's Relikvieskrin, nu i Bargello'en i Firenze, ligeledes Bronzeskrin (1440), hvori Relikvierne af S. Zenobius opbevares, i Domkirken i Firenze, Bronzegravmælet over Fra Leonardo di Stagiadati, i Midtskibet af Sta. Maria Novella i samme By o. m. — G. gjorde ogsaa Udkast og Tegninger til forskellige store Glasmalerier, saaledes til Kapellerne i det sydlige Korskib i Firenze's Domkirke, i Tribuna (Kapel) della Croce smst., i Domkirken i Arezzo o. m. Om de skønne Kunster skrev han en Bog, af hvilken Cicognara og de ny florentinske Udgivere af Vasari have givet Uddrag; flere Haandskrifter af ham bevares i *Biblioteca Nazionale* i Firenze. G.'s Bronzedøre ere flere Gange ætsede, stukne i Kobber i Kontur eller paa andre Maader afbildede: af Feodor Ivanovitsch [Rom 1798], af P. G. Lasinio [Firenze 1821], o. s. v. (Litt.: Perkins, *G. et son école* [Paris 1883]; Semper, »Donatello« [Wien 1875]; Dohme, »Kunst u. Kiinstl. d. Mittelalters« [Leipzig 1877]. Vasari's Meddelelser om G. ere ikke ganske paalidelige). *F. J. M.*

Ghika, Navn paa en fyrstelig, af Oprindelse albanesisk Slægt (G. maaske af *Gheg,* albansk Stammenavn). G. har spillet en fremtrædende Rolle i Donau-Fyrstendømmernes Historie, og en stor Del af Æren for Rumænien's Frihed tilkommer med Rette denne Slægt.

Stamfaderen Georg G. indvandrede i 17. Aarh. til Jassy i Moldau som Købmand. Gennem sin Landsmand, den mægtige Basil Lupu's Venskab blev han Fyrstendømmet Moldau's Repræsentant i Konstantinopel. Her vandt han Storvesirens, Albaneseren Mehemet Köprülü's Tillid og udnævntes 1658 til Fyrste i Moldau. Efter aaben Krig med den af Porten afsatte Fyrste blev han ved de krimske Tatarers Hjælp Sejrherre og var 1659—60 Fyrste baade i Moldau og Vallakiet, slæbtes saa i Lænker til Konstantinopel, fordi han ikke formaaede at udrede sin Tribut til Sultanen.

Gregor I G., Fyrste i Vallakiet 1660—64, blev, skønt Søn af foreg., paa Constantin Cantacuzene's Raad sat i Fyrstesædet. G. var en dygtig, men magtsyg Regent. Vel hjalp han Landet paa Fode efter de dybe Saar, Krig og Hungertid havde slaaet, men han lod sin Velgører Cantacuzene myrde og bedrog den tyrkiske Hærfører under et Krigstog, alt med Bagtanke om at erhverve Enemagt. Han maatte flygte bort og opholdt sig i Wien til 1672. Siden blev han dog tagen til Naade og var atter Fyrste 1672—74. Han benyttede sig af sin ny Magtstilling til blodig at tage Hævn over Cantacuzene's Parti, blev anklaget og mistede Tronen. Siden kæmpede Racovitsa'er og Ghika'er i et halvt Hundrede Aar om Fyrsteværdigheden, som de skiftevis beklædte efter Portens eller Nabomagternes Forgodtbefindende.

Gregor II G., foreg.'s Sønnesøn, Fyrste i Moldau 1727—33, senere gentagne Gange i Vallakiet. G. var en for sin Tid sjælden dygtig Fyrste; men for at bevare sin Stilling førte han en tvetydig Politik, snart støttende sig til Porten, snart til Rusland, indtil han blev opgiven af begge og afsat af Porten 1741. Dog forstod han ved at love svære Pengesummer at tilkøbe sig Magten i Vallakiet 1747—52 af Storvesiren, men blev forhadt ved de Udpresninger, han derfor nødtes til. For at vinde Gejstligheden byggede han Klostrene Frumoasa ved Jassy og Pantelimon ved Bucuresti.

Gregor III G. begyndte sin Løbebane som Stordragoman ved Porten. Som Fyrste (i Moldau 1764—67, senere i Vallakiet 1768, sidst i Moldau 1774—77) var han en ivrig Russerven, men udmærkede sig for øvrigt ved streng Økonomi og en vis Sans for Landets finansielle Opkomst. Under Østerrig's retsstridige Okkupation af Bucovina og Suceava kom G. i en yderst vanskelig Stilling. I sin Kamp for at bevare disse Landsdele for Moldau bar han sig uforsigtig ad —, Rusland lod ham i Stikken, og som Forræder blev han af de for østerrigsk Guld underkøbte tyrkiske Embedsmænd angiven til Sultanen, der lod sit Raseri gaa ud over G.; han styrtedes og blev henrettet i Jassy 1777.

Efter den dødfødte Rejsning under Alexander Ipsilanti og Fanarioternes Fald kom paa ny en G., Gregor IV, til Magten som Hospodar i Vallakiet. Han blev en af Førerne for det nydannede ungrumænske Parti. Idet han indsaa, at fra nu af var Rusland en langt farligere Fjende for det rumænske Folks Selvstændighed end Sultanen, førte han en Politik, der i den Grad mishagede Rusland, at han blev tvungen til at forlade Landet, da de russiske Hære 1828 rykkede frem; efter Krigen vendte han tilbage. G. var for øvrigt en hæderlig Mand og Reformator paa flere Omraader. Død 1844.

Efter Gregor IV blev hans Broder Alexander G. Hospodar i Vallakiet; men da han fortsatte

dennes nationale Politik, blev han, ved russisk Pression, afsat 1841.

Hans Søn Gregor Alexander V. G., Hospodar i Moldau 1849—53 og 1854—56, var en højtdannet Mand, der havde gennemgaaet Universitetsstudier i Frankrig. G. førte i Moldau Familiens nationale Politik med Fasthed og maatte derfor forlade Landet ved Russernes Fremrykning 1853, men blev atter indsat som Hospodar 1854. Han genoprettede Michael Sturdza's Akademi, lettede de rumænske Zigeuneres Livsvilkaar og lod vigtige historiske Aktstykker samle og trykke. Porten afsatte ham, da den, med Rette, frygtede for, at han arbejdede paa Fyrstendømmernes Forening. Aaret efter (1857) skød G. sig.

En Brodersøn af ovenn. er Jon G., født i Bukarest 1817. Han studerede Matematik i Frankrig, blev Professor i dette Fag i Jassy og Fører for det antirussiske Parti, der styrtede Bibesco. G. var Medlem af den provisoriske, nationale Regering, der maatte vige for russiske Vaaben. Han var meget afholdt i Konstantinopel, blev 1856 udnævnt til Guvernør paa Samos og gjorde sig her fortjent ved at udrydde Sørøveriet i det ægæiske Hav. Han medvirkede ivrig ved Oberst Cuza's Valg og Fyrstendømmernes paafølgende Forening og dannede under Fyrst, senere Kong Carol I det første Ministerium. 1881 udnævntes han til Gesandt i London. Efter 1890 har han været Præsident for det rumænske Akademi i Bukarest. Hans Skrifter om Statsøkonomi og Historie ere af høj Betydning.

Slægten G. har besiddet en højtbegavet Forfatterinde, Helena G., Datter af Michail G., en Broder til Hospodarerne Gregor IV og Alexander, født 22. Jan. 1828 i Bukarest, død 17. Novbr. 1888 i Firenze. Som Lærer havde hun en aandfuld Græker, Pappadopulos, siden levede hun længe i Dresden, Wien, Venezia og Berlin. 1849 ægtede hun Russeren" Grev Alex. Kolzow-Massalski, boede længe i Rusland, men kom 1855 tilbage til Vesteuropa, hvor hun forblev, kun afbrudt af Rejser paa Balkan-Halvøen. Hendes omflakkende Liv førte med sig, at hun lærte mange Sprog og kendte mange Folkeslag. Hendes Forfatterskab, stadig underPseudonymet Dora d'Istria, har som den røde Traad de enkelte Nationers Kulturværdi og Sammenstødene mellem de forskellige Kulturer. Først efter sin Tilbagekomst fra Rusland udgav hun sin første Bog, »La vie monastique dans l'Église Orientale« [Paris 1855, 2. Opl., Geneve 1859], en voldsom Fordømmelse af det hele græsk-orientalske Munkevæsen. Siden fulgte: »La Suisse allemande« [4 Bd. Geneve 1856], en Bog om tysk Kulturindflydelse, »Les femmes en Orient« [2 Bd. Zürich 1860], »Des femmes par une femme« [2 Bd., 2. Opl. Bruxelles 1869], en Sammenstilling af tyske og romanske Kvinder. Sin dybe Interesse for Grækenland viste hun ved sin Bog: »Excursions en Roumélie et en Morée« [2 Bd., Ziirich 1863]; hun udnævntes siden til Storborgerinde af Grækenland. Af Kærlighed til sin berømmelige Slægt og dens albanesiske Udspring kastede G. sig over Studiet af albansk Poesi, skrev en Studie over Albanesernes Historie i Rumænien, »Gli Albanesi in Rumenia« [1873]; Italien's Albanesere viede hende derfor en Bog: i »A Dora d'Istria gli Albanesi«. (Litt.: Pomier, *Profils contemporains*; *La comtesse Dora d'Istria* [Bruxelles 1863]; Cechetti, *Bibliografia delle Principessa Dora d'Istria* [Venezia 1868]; Cortambert, *Les illustres voyageuses* [Paris 1866]; Yriarte, *Portraits cosmopolites* [Paris 1870]). *A. M. B.*

Ghilzai se Afghanistan, S. 223.

Ghire (Gereh ell. Girre), persisk Længdemaal å 2 Bar $=1/16$ Gos; en G. Schahi $=0{,}07$ M. og en G. Mokæsær $=0{,}064$ M. *N. j.* **B.**

Ghirlandájo, Domenico di Tomaso, navnkundig italiensk Maler, født 1449 i Firenze, død smst. 11. Jan. 1494, var Søn af Guldsmeden Tomaso Curradi di Doffo Bigordi med Tilnavnet il G. (o: Mesteren i at gøre Guirlander, af Metal, til kvindelige Hovedprydelser) og blev først oplært i Faderens Haandværk. Derefter kom han i Lære hos Maleren Alesso Baldovinetti og blev en af de mest fremragende florentinske Mestere. Som Kunstner træder han i de Spor, Masaccio, Verrochio o. a. havde traadt, lægger Vind paa grundigt Naturstudium, overholder Perspektivens Regler, er ikke ukendt med den saa vanskelige »Forkortning«, giver ypperlige landskabelige Baggrunde og sidder inde med fin Sans for korrekt Tegning og Formskønhed, med skabende kunstnerisk Evne og solid Freskoteknik. Hans fleste og største Værker ere al fresco, mest, naturligvis, Fremstilling af hellige Scener, i hvilke han, — mere end ønskeligt er, endogsaa i forreste Plan, — giver ikke alene Billeder af Donatorer, men ogsaa talrige Portrætter af fremragende Landsmænd: i hans Fresker Jomfru Maria's og Døberen's Liv, i Koret til Sta. Maria Novella, Firenze, er der saaledes 22 Portrætter af Tornabuoni'er, Poliziano, Marsil. Ficinus, Landino o. s. v. G. er større som Tegner end som Kolorist, og om han end rager op over de allerfleste af sine samtidige, naar han dog ikke i yppig og original Skaberkraft op i Højde med Giotto, Masaccio og Lippi. Af hans talrige Fresker, — og kun efter disse maa han bedømmes, — maa først og fremmest nævnes hans Fremstillinger af S. Franciscus af Assisi's Liv (med Donatorer) i Sta. Trinità, Firenze (og Sibyller under Loftet smst.), og hans hellige Nadver, til det ophævede Dominikanerkloster S. Marco og til S. Salvadore d'Ognissanti (1480) i Firenze. Andre hellige Fresker af ham findes i det sixtinske Kapel i Rom (Peder og Andreas kaldes til Apostle), i Pal. Vecchio (S. Zenobii Apotheose), i Ognissanti (S. Hieronymus) o. s. v. Hans Staffeliarbejder ere mest Temperabilleder: de hellige tre Kongers Tilbedelse (1488), til Kirken ved Hittebørnshuset i Firenze, tronende Madonna med Helgene, i Uffizierne, Christi Fødsel, i den Harrachske Samling i Wien, Madonna med Helgene, i det gamle Pinakotek i München, Bebudelsen (1491), hans sidste kendte med Aarstal forsynede Arbejde, Louvre. Han døde af Pest og ligger begravet i Sta. Maria Novella. Mange Tegninger og Skitser af ham ere i Uffizierne. Af G.'s talrige Elever: hans to Brødre Davido og Benedetto, Bastiano Mainardi, Francesco Granacci o. a. bragte ingen det synderlig vidt, hvorimod Mesterens Søn Ridolfo G., født i Firenze 4. Febr. 1483, død i samme By 6. Juni 1561, blev en baade habil og frugtbar Maler. Han lærte hos Faderen, senere hos Fra Bartolommeo og kom derefter under Rafael's Paa virkning. Af hans Ar-

bejder kunne nævnes: »Christus og Marie'rne paa Vandringen til Golgatha« [Figurer i halv Størrelse, Pal. Antinori, Firenze], »Maria's Kroning« [Louvre 1504], >Hyrdernes Tilbedelse« [Budapest 1510], »Maria's Himmelfart« [Domkirken i Prato], »S. Zenobius opvækker et Barn« [*Uffizierne*], »Nadveren« [Angeli-Klostereti Firenze, 1543], »Sta. Anna, Maria og Helgene« [S. Spirito, Firenze]. *F. J. M.*

Ghiseh se Giseh.

Ghisi, italienske Kobberstikkere fra Mantova. GiambattistaG., >il Mantovano«, født i Mantova 1503, død smst. 1575, var baade Maler, Billedhugger, Arkitekt og Kobberstikker, arbejdede meget i Ler og Stuk efter Giulio Romano's Tegninger til det af denne opførte Palazzo del Te i Mantova og stak gode Blade i Kobber, ældste bekendte Stikfra 1538. — Hans Datter Diana G., gift med Billedhuggeren og Arkitekten Francesco da Volterra, hvem hun 1575 fulgte til Rom, var virksom i denne By til 1588 og stak gode Blade med Stræben efter Korrekthed og malerisk Effekt, men dog i en noget gammeldags streng Manér, efter Correggio, F. Zucchero, Ghirlandajo og især efter Giulio Romano; hendes bekendteste Stik (i 5 Plader) er »Gudernes Gæstebud« efter nævnte Malers Psyche-Cyklus i Pal. del Te. Hendes Broder Adamo G. stak en Del gode Blade efter Mantegna, Michelangelo og navnlig Giulio Romano. Giorgio G., født 1520 i Mantova, død smst. 15. Decbr. 1582, var uden Tvivl af samme Familie som foranstaaende. Han synes at have dannet sig efter Marc Anton, hvem han undertiden naar, kom tidlig til Rom og stak der Michelangelo's Profeter og Sibyller i det sixtinske Kapel og samme Mesters Dommedag. Fra Rom gik han til Paris, hvor han stak efter Primaticcio, var ogsaa nogen Tid i Nederlandene. Han har ligeledes stukket godt efter Rafael, Correggio, Perino del Vaga og Giulio Romano og maa regnes til den Tids ypperste Mestere. — Teodore G., født 1537, død i Mantova 1601, var ligeledes en habil Kobberstikker. (Litt.: Arco, *Di cinque valenti incis. Mant.* [Mantova 1840]). *F. J. M.*

Ghislanzōni [gi-], Antonio, italiensk Forfatter, født i Lecco 1824, død 15. Juli 1893. Som medicinsk Student i Pavia blev G., der besad en smuk Barytonstemme, opfordret til at træde frem som Operasanger, og 1846 optraadte han i Lodi. 1848 var han i Milano som Redaktør af to radikale Blade; som Følge af sin Journalistik sad han en Tid i Fængsel paa den provisoriske Regerings Befaling. Ved Østerrigernes Tilbagekomst flygtede han til Schweiz; men 1849 var han atter med, deltog i Rom's Forsvar og fangedes af Franskmændene, hvorpaa han atter tilbragte en Tid i Fængsel (paa Corsica). Dernæst blev han Barytonist ved Teateret i Bastia, ikke længe efter endog ved den italienske Opera i Paris; men tre Aar senere mistede han Stemmen, hvorpaa han gik til Milano og begyndte en livlig journalistisk Virksomhed, idet især hans Causerier og musikalske Anmeldelser gjorde megen Lykke. Ved Siden heraf har G. udtoldet et særdeles omfattende Forfatterskab i forskellige Retninger, navnlig Romaner, humoristiske og andre Skitser samt Operatekster. Særlig at nævne er Tidsskriftet »Rivista minima«, der siden overtoges af G.'s Ven, Salvatore Farina; »Giornale-Capriccio«; »Memorie di un gatto«; »Artisti da teatro«; »Libro proibito«, fulgt af Libro allegro«, »Libro serio«, »Libro bizzarro« og »Libro segreto«;, »Capricci letterari«, 6 Bd [Bergamo 1886—89]; af Librettoerne »Aida«, til Verdi's berømte Musik. *E.G.*

Ghor (Ghur), et bjærgrigt, for en Del frugtbart og metalrigt Landskab i Afghanistan S. f. Floden Heri-Rud, der løber forbi Herat. G. omtales oftere, især af Middelalderens Geografer. Ca. 1000 kom G. under Ghasnaviderne, men senere gjorde Høvdingen Husain i G. Oprør og grundede et eget Fyrstehus, Ghoriderne, hvis Medlemmer ofte kæmpede med Ghasnaviderne (s. d.). 1193 overvandt de Kongen af Dehli; Ghoridernes Rige havde nu næsten samme Udstrækning som tidligere Ghasnavidernes, men en Menneskealder senere var Riget forfaldet, dels ved indbyrdes Stridigheder, dels ved Angreb af Naboer o. s. v. G. kom snart under Mongolerne; fra 1845 hører det til Herat. En Del af Indbyggerne i G. ere i senere Tider udvandrede til Egnen ved Peschauer i Indien. *V. S.*

Ghor, *El-G.* (arabisk), »Sænkningen«, Jordan's Dal fra Gennesareth Sø til det døde Hav, er den dybeste Depression, man kender, idet det døde Hav ligger 394 M. lavere end Havfladen. Den har en Bredde af 7—15 Km. og er kun hist og her opdyrket af Beduiner. Paa Grund af sin dybe Beliggenhed har den et meget varmt Klima. S. f. det døde Have fortsættes G. under Navn af El-Araba, dog højere end Havets Overflade, indtil Akabah-Bugten. *C. A.*

Ghoriderne se Ghor.

Ghorka se Gorkha.

Ghulâm (Gulâm) (pers.), egl. Dreng, hos Muhamedanerne Udtryk for »Slave«, hos Perserne ogsaa Navn paa Bud, som sendes af Regeringen med Post o. l. *V. S.*

Ghur se Ghor.

Ghuwer, El-G., arabisk Formindskelsesord for Ghor. I Særdeleshed forstaar man herved »den lille Lavning«, Egnen omkring Gennesareth-Søens vestlige Side.

Ghyczy [gi'tsi], Koloman, ungarsk Statsmand, født 2. Febr. 1808 i *Komorn*, død 28. Febr. 1888, blev 1830 Sagfører og 1833 Notar i sin Hjemstavn. 1843 valgtes han til Landdagen, hvor han snart blev et fremragende Medlem af Oppositionen; valgtes s. A. til Vicegespan i sit Grevskab og blev 1847 Dommer i Ungarn's Højesteret. I Marts 1848 blev han Understatssekretær i Justitsministeriet under Deak og overtog i Septbr. efter dennes Afgang selv Ministerposten, men trak sig tilbage i Decbr., da Brudet med Regeringen i Wien gik over til aaben Kamp. 1861 valgtes han til Underhuset og blev dets Formand, men var samtidig Fører for »Beslutningspartiet«, der gik videre i sine Krav end Deak og vilde have den rene Personalunion med Østerrig. Han holdt fast ved disse Meninger i Samlingerne 1865 og 1866, bekæmpede derfor ogsaa i Febr. 1867 Udsoningen med Østerrig, men medvirkede senere til nøjere Fastsættelse af Delegationernes Virkekreds og af Ungarn's Tilskud til de fælles Udgifter. G. var ogsaa i de følgende Aar en af Venstres Førere, indtil han i Slutningen af 1873 dannede et Mellemparti, der opgav videre Modstand imod Overenskomsten fra 1867, og han banede derved Vej for den senere Sammenslutning af Deak's Tilhængere

og det tidligere Venstre til et stort Fremskridtsparti. I Marts 1874 blev han Finansminister indtil Febr. n. A. og var derefter igen Underhusets Formand indtil Apr. 1878. Endelig blev han 1885 livsvarigt (kongevalgt) Medlem af Magnaternes Hus. *E. E.*

Ghys [gi's], Joseph, belgisk Violinist, født i Gent 1801, død 1848 i St. Petersborg, Elev af Lafont, levede en Tid i Amiens og Nantes som Lærer i Violin, foretog derefter udstrakte Koncertrejser gennem hele Europa. Han har skrevet en Del Kompositioner for Violin. *S. L.*

Giacomelli [dzakomel'li], Geminian o, italiensk Operakomponist, (1686—1743), Elev af A. Scarlatti, en Tid ansat ved Hoffet i Wien. Hans vigtigste Opera er »Cesare in Egitto« [Torino 1735]. *A. H.*

Giacomelli [dzakomel'li], Hector, fransk Tegner og Illustrator, er født 1. Apr. 1822 i Paris. Fra Gravør- og Ciselørfaget gik han over i Illustrationsvirksomheden, udfoldede her stor Produktivitet og viste særlig Færdighed og Elegance i Behandlingen af Dyr og Ornamenter. Af de mange Værker, G. illustrerede, skulle anføres: Delapalme, »Le livre de mes petits enfants« [1866], Michelet's »L'oiseau« og »L'insecte« [1876], Coppée's »Les mois« [1877], Theuriet's »Les nids« [1879]. Han forfattede »Catalogue raisonné de l'œuvre de Raflet« [Paris 1862]. *A. Hk.*

Giacometti [džakomet'ti], Paolo, italiensk dramatisk Forfatter, født 19. Marts 1816 i Novi-Ligure, død i Rom 1882. Han studerede Jura i Genova; men da hans første Drama, »Rosilde«, gjorde Lykke paa Scenen 1836, levede han fra den Tid af kun som Forfatter, stillede sin Pen til omrejsende Skuespilselskabers Raadighed og rejste om med dem. Især for den berømte Skuespillerinde Adelaide Ristori var han dramatisk Leverandør, og af hans behændig gjorte og effektfulde, men egentlig ikke synderlig værdifulde historiske Skuespil lærte man her i Norden at kende flere ved Ristori's Gæstespil i 1880'erne paa Hovedstadsscenerne, saaledes »Giuditta«, »Elisabetta« og »Maria Antonietta«. Patriotisk og anden Tendens er hyppig i hans Dramaer, af hvilke endnu kunne nævnes »La colpa vendica la colpa«, »Luisa Strozzi«, »Isabella del Fiesco«, »Sofocle«, »La famiglia Lercari« og »La morte civile«; det sidste forfattede han 1880 for Rossi, men ogsaa Salvini har indlagt sig stor Berømmelse ved Udførelsen af den patetiske Hovedrolle, den løsladte Galejslave Konrad. Blandt G.'s Lystspil vakte »Il poeta e la ballerina« Publikums Bifald i høj Grad 1841. Det er i alt over 80 Stykker, G. har skrevet, foruden Lyrik m. m.; et Udvalg af hans dramatiske Produktion er samlet i »Teatro scelto« [8 Bd., Milano 1859—66]. *E. G.*

Giacomino [džakomi'no] Pugliese, italiensk Digter fra 13. Aarh. Som hans Tilnavn viser, var han fra Apulien, og han hører til den sicilianske Digterskole, den, der grupperer sig om Kejser Frederik II af Hohenstaufen, Sicilien's Konge, og dennes poetiserende Hof. Han opholdt sig 1235 i Friaul, medens Kejseren var der. G.'s Digte adskille sig fra hans samtidiges, der alt for slavisk efterligne den provençalske Troubadourpoesis Kunstlerier, ved større Friskhed og Naivetet; de ere udgivne i D'Ancona's og Comparetti's »Antiche rime volgari«, 1. Bd. *E. G.*

Giacomotti [džakomât'ti], Félix Henri, fransk Maler, er født 18. Novbr. 1828 i Quingey (Dep. Doubs). G., der var Elev af Paris'es *Ecole des beaux arts* og Picot, vandt 1854 *grand prix de Rome*. Efter Hjemkomsten 1861 til Paris malede G. mytologiske og religiøse Billeder; i de første viser han stor Elegance i Behandlingen af Kvindelegemets Former, som vel gengives ret løst, men med malerisk Blik og varm Kolorit; herhen høre »Nymfe og Satyr« [1861], »Amymone's Rov« [1865, Luxembourg-Mus.] m. m. Hans religiøse Stykker have ikke deres Styrke i det andagtvækkende, ere ret verdslig opfattede og interessere mest, hvor der er Lejlighed til naturalistisk nervepirrende Skildringer, som »Hippolyt, der slæbes ihjel af Hestene«; Paris-Kirken St. Etienne du Mont ejer hans to Arbejder »Christus velsigner Børnene« [1867] og »Christus lærer i Templet«. Af hans øvrige Værker kunne nævnes en betydelig Mængde Portrætter, »Rubens'es Forherligelse«, et Loftsmaleri for Luxembourg-Mus. [1878], »Lady Macbeth« [1886], »Atelierhjørne« [1889]. G. virker som Direktør for Besancon's Museum. *A. Hk.*

Giacosa [džako!sa], Giuseppe, italiensk Digter, er født 21. Oktbr. 1847 i Colleretto Parella ved Ivrea i Piemont. G. gik i Skole i Ivrea, hvor Digteren Ant. Peretti bl. a. var Lærer og gav ham Smag for Digtekunsten. Ved Universitetet i Torino studerede G. Retsvidenskab, blev Sagfører og vandt Ry for Veltalenhed. G. har navnlig gjort sig bekendt som talentfuld og yndet Dramatiker; det var hans versificerede Dramaer med middelalderligt Sujet, der skaffede ham hans første Teaterheld, og den ypperlige Maade, hvorpaa han forstaar at oplæse sine Stykker, har ogsaa bidraget sit til at vinde ham Publikums Gunst og fæstne den. 1872 begyndte han sin dramatiske Forfatterbane med »A can che lecca cenere non gli fidar farina«; samme Aar fulgte »Storia vecchia« og næste Aar »Affari di banca«, men tillige den lille middelalderlige Idyl »Una partita a scacchi« (efter en Episode i det oldfranske Digt »Huon de Bordeaux«), der trods sine tekniske Mangler og sin Usandsynlighed gjorde stormende Lykke ved sine poetiske Enkeltheder og smukke Vers. Fra 1875 er Dramaet »Il trionfo d'Amore«; to Aar efter vandt han paa ny en Sejr med »Il fratello d'armi« — atter et middelalderligt Sujet: Fostbroderskabet; nok saa heldigt er imidlertid. »Il Conte Rosso«. Til hans bedste tidligere Skuespil høre ogsaa »Il marito amante della moglie« (Vers) og »Acquazzoni in Montagna« (Prosa); blandt de senere er der gaaet stort Ry af »Tristi amori«, et Slags Modstykke til Ibsen's »Et Dukkehjem«, oversat paa Dansk af S. Bauditz (med Titelen »Stjaalen Lykke« [Kbhvn. 1892]), opført i Kjøbenhavn ved en af Journalistforeningen given Forestilling og paa Christiania Teater i norsk Overs. G. har i det hele skrevet henved en Snes dramatiske Værker; dertil komme, af Skrifter henhørende til andre Genrer, »Novelle e poesi valdostani«, »Fiori e frutta« samt et Par mindre, historiske Arbejder. *E. G.*

GiallO antiCO [dzal'loanti'ko] (ital.: »antik gult«) kalder man en gul Marmorart, ofte med røde Aarer, som i Oldtiden fandt stor Anvendelse, særlig i det gamle Rom. G. kom fra Numidien. *V. S.*

Giambullari [džambulla!ri], Pier Francesco,

italiensk Forfatter, født omtr. 1495 i Firenze, død 1564. Han var af Livsstilling Domherre ved Kirken San Lorenzo i Firenze, og 1540 var han med at grundlægge det florentinske Akademi. Af G.'s Skrifter have de filologiske (for deres Tid) mest Betydning; de beskæftige sig for største Delen med det italienske Sprog, men de Principper, hvorefter han udleder dettes Oprindelse og i det hele etymologiserer, ere for længst forældede. 1546 udkom Dialogen »Il Gello ovvero dell' origine della lingua fiorentina« (siden ofte udgiven), og det næste Aar »Della lingua che si paria e scrive in Firenze«. Som Dante-Fortolker optraadte G. ved »Descrizione del sito, forma e misura dello Inferno da Dante cantato« [1544], og hans »Lezioni quattro lette nell' Accademia fiorentina« omhandle for en Del ogsaa Dante's Digtning, medens det øvrige er af filosofisk, ikke synderlig fremragende Indhold; et Udvalg er trykt 1842. G.'s »Storia d'Europa«, omfattende Tiden 800—913 [Venezia 1566, ny Udg. Firenze 1864], er ukritisk, men ganske velskreven. *E. G.*

Gianbellin se Bellini, G.

Gianelli [dzanel'li], Billedhugger-, Medaillør- og Kunstgipserfamilie i Kjøbenhavn. Domenico Maria G. fra Lucca blev Formstøber og Gipser ved det danske Kunstakademi og døde 1801 i Kbhvn. Af hans Sønner blev den ene, Giovanni Domenico, Billedhugger, gjorde nogle fortjenstfulde Buster: A. P. Bernstorff, Hertug Vilhelm af Gloucester, men forlod ca. 1810 Danmark af Uvilje over den for ringe Paaskønnelse, der efter hans Formening blev ham til Del her, og gik til England, hvor han døde, — den anden, Peter Leonhard eller Pierlionardo G., Medaillør. Denne G. var født i Kbhvn. 27. Oktbr. 1767 og døde smst. 23. Decbr. 1807. Efter at have vundet den lille Guldmedaille som Billedhugger, gjort en Kain og Abel, en Apollo, og nydt Abildgaard's Velvilje, maatte han af Hensyn til det daglige Brød opgive Billedhuggeriet og modtage Plads som Medaillør ved Mønten 1800. Han blev en ypperlig Stempelskærer, og hans Medailler, som over Martin Wahl, over Søslaget 2. Apr., høre til de bedste danske. Hans tidlige Død afbrød en højst lovende Kunstnervirksomhed. Hans Søn Harald G., født i Kbhvn. 18. Febr. 1803, død smst. 4. Febr. 1832, lagde sig baade efter Billedhuggeriet og Medaillørkunsten, gjorde bl. a. en Buste af Maleren C. A. Lorentzen, men var svag og sygelig, skal have været en Ynder af stærke Drikke og bortreves af en tidlig Død. Hans Moder havde som Enke 1810 indgaaet nyt Ægteskab med sin Svoger, Gipseren Giambattista G. (død 1825); Kunstgipsere (og Konditorer) af dette Navn vare ogsaa i senere Tider virksomme i Kbhvn. (Litt.: F.J. Meier, »Wiedewelt« [Kbhvn. 1877]). *F. J. M.*

Giani [dza!ni], Giulio, italiensk Forfatter, er født 26. Decbr. 1841 i Pisa, hvor han ogsaa studerede. Han er Lærer ved et Lyceum, og nogle af hans talrige, mest lidet omfangsrige, litterære Arbejder give sig ogsaa af med Pædagogik; men for øvrigt har G. tillige beskæftiget sig med Socialvidenskab, Biografi, Litteraturhistorie, Sprogvidenskab, Sagnforskning m. m. Der er Anledning til at fremhæve blandt disse Skrifter: »La pena di morte« og »La peine de mort, lettre å Victor Hugo et réponse de V. H. å l'auteur« [Oneglia 1863], »Padre e figlia o due innocenti in una prigione di Stato« [smst. 1865], »Doveri e diritti dei cittadini« [smst. 1863], »Dell' importanza degli studii della lingua e storia nazionale, della geografia e dei doveri e diritti dei cittadini« [smst. 1868], »Francesco Petrarca precursore e iniziatore del Rinascimento« [Perugia 1874], »Il canto d'Atli nell' Edda« [smst. 1876], »Pimpernelli, Giovanni Soldato e Prete Olivo nella Leggenda popolare« [smst. 1878], »Raffaello«, et af Kunstakademiet i Perugia kronet Mindeskrift [smst. 1876—78]; desuden Tidsskriftartikler o. l. Italienske Kritikere fremhæve G.'s veltalende Sprog. *E. G.*

Gianibelli [džanibel'li], Federigo, italiensk Ingeniør fra 16. Aarh., berømt ved Konstruktionen af Brandere, der bl. a. med stort Held anvendtes mod den spanske Armada 1588.

Gianni [dzan'ni], Francesco, italiensk Digter, født 1760 i Rom, død i Paris 17. Novbr. 1822. G. var oprindelig Landsbyskrædder, men var i Besiddelse af et ualmindeligt Improvisationstalent og vakte stor Beundring, hvor han kom hen i Italien. Under den cisalpinske Republik var han Medlem af dens lovgivende Forsamling og havde som Frihedsmand en heftig Strid med Vincenzo Monti i Anledning af denne Digters »Bassvilliana«, hvori Ludvig XVI's Henrettelse var omtalt som en Skændselsdaad. G. improviserede i Milano for Bonaparte og behagede i ham i den Grad ved begejstrede Sange om hans Sejre, at han fik formeligt Embede som »kejserlig Improvisator« med Pensionsret, og fra nu af levede han mest i Paris. G.'s seneste Digte vare af religiøst Indhold. Hans Digterværker, som i det hele røbe megen Naturbegavelse og vidne om hans Forkærlighed for Englænderen Young's Poesi (»Nattetankerne« eksisterede i Slutn. af 18. Aarh. allerede i flere italienske Oversættelser), udkom i 5 Bd. [Milano 1807]. *E. G.*

Giannone [džanno!ne], Pietro, italiensk Historiker, født 7. Maj 1676 i den neapolitanske Landsby Ischitella, død 17. Marts 1748 i Torino. Hans Universitetsstudium var Retsvidenskaben; han nedsatte sig som Sagfører i Napoli og tjente som saadan en ikke ringe Formue. Sit Otium anvendte han til historisk Forskning, og efter 20 Aars Arbejde saa hans »Storia civile del Regno di Napoli« Lyset 1723. Dette Værk indbragte sin Forfatter megen Ære, men ogsaa megen Forfølgelse, nemlig fra Gejstlighedens Side. Nogle Personer af denne Stand forargedes over dets frisindede Aand, fik Folkestemningen vendt imod det og opnaaede saa god Støtte ved det romerske Hof, at G. maatte forlade Napoli efter at være bleven lyst i Band af Stadens Ærkebiskop. I Wien fandt han Tilflugt; Kejser Karl VI tog ham i sin Beskyttelse og gav ham en Aarpenge. Da den senere spanske Konge Karl III var bleven Konge i Napoli og indførte en mere liberal Regeringsform, begav G. sig tilbage til sit Fædreland; men paa Rejsen lagde hans klerikale Modstandere ham talrige Hindringer i Vejen. Han maatte holde sig skjult i Modena, blev udvist af Torino, og da han endelig havde fundet Ro i Geneve, lokkede en piemontesisk Hofmand ham forrædersk over paa savojisk Grund, hvor han arresteredes. Han sad mange Aar i Fængsel, lige til sin Død, der indtraf i Citadellet i Torino. Paa det sidste afsvor han de kalvinistiske An-

skuelser, han havde ytret, medens han levede i Schweiz, og tog sine Angreb paa Romerkirken tilbage; som ægte Sydbo havde han overhovedet aldrig kastet Iagttagelsen af de katolske Skikke over Bord. Den neapolitanske Regering udtalte i stærke Udtryk sin Højagtelse for »den største, nyttigste og uretfærdigst forfulgte Mand, som dette Rige har frembragt i vort Aarhundrede«, idet den tilstod hans Søn en Pension. — Plans store, ovenfof omtalte Værk er væsentlig en Forfatningshistorie, angaaende baade Napoli's verdslige og kirkelige Forhold, trods sine unægtelige Mangler en dygtig Jurists tankeklare Arbejde, afgjort tagende Parti for den oplyste, liberale Absolutisme mod Præstevælden. Det udkom i 4 Kvartbind i Napoli 1723, siden bl. a. smst. 1770 med Tilføjelse af hans »Opere postume« m. m. De skarpe og vittige Stridsskrifter, hvori G. forsvarede sit Arbejde, samledes i 2 Bd. [1. Bd. Lausanne 1760, 2. Bd. London 1766]. *E. G.*

Giannone [džanno!ne], Pietro, italiensk Patriot og Digter, født i Camposanto ved Modena 1790, død i Firenze 24. Decbr. 1873. Han var af samme Slægt som den ovenf. omtalte Historiker og kom ligesom han til at lide meget for sine Anskuelser. Som ung Mand var han militær, men dette varede kun ved, indtil Napoleon I styrtedes. I de følgende Aars Sammensværgelser mod Fremmedherredømmet og Forsøg paa Rejsning var han af Hjertens Grund meddelagtig, og han blev i den Anledning to Gange holdt i Fængsel en Tid lang; til sidst maatte han flygte til Frankrig. Her indtog han en fremragende Plads mellem de italienske Flygtninge, idet han til 1848 var Formand i *Associazione italiana* i Paris og, skønt selv fattig, ydede sine Landsmænd der i Landet al mulig Bistand. Han delte Standpunkt med Giuseppe Mazzini (»Gud og Folket!«) og mødte som denne paa Pletten, da det i Slutn. af 1840'erne syntes at dages for de Frihed haabende Italienere. Efter at være ilet tilbage til Modena begav han sig nogen Tid efter til Firenze, hvorfra han i Jan. 1849 sendtes til Paris som toskansk Legationssekretær. Men da Italien var bukket under i Kampen, blev Landflygtighed paa ny G.'s Lod. 1859, da G.'s Fædreby Modena havde forjaget sin Hertugfamilie og var bleven Sædet for en diktatorisk Regering, fik denne sat igennem, at den gamle Frihedsmand kaldtes tilbage til Italien for ved Hjælp af en Nationalbelønning at kunne tilbringe Resten af sit Liv sorgfrit der. Fra 1861 til sin Død levede G. saa i Firenze. Som Digter har han især gjort sig bekendt ved »L'Esule« [Paris 1829] og »La Visione«, paavirket af Alfonso Varano's »poetiske Syner« [smst. 1833]; de aande varm Fædrelandskærlighed ligesom G.'s Digtning overhovedet. En Del af hans poetiske Frembringelser saa Lyset, medens han var Medarbejder ved Tidsskriftet »L'Esule«, som de italienske Flygtninge udgave i Paris. *E. G.*

Giannutri [džannu'tri], lille, ubeboet Klippeø i det toskanske Hav, 15 Km. S. f. Monte Argentario, hører til det toskanske Archipelag og den italienske Provins Grosseto. *C. A.*

Giant's Causeway [džai'ənts-kå.zwe.i], »Jætte-Chausséen«, en malerisk Basaltklippe paa Irland's Nordkyst, 4 Km. N. 0. f. Bushmills, bestaar af henimod 50,000 tætstillede, lodrette Basaltprismer, j der som en kæmpemæssig Mole strække sig omtr. 200 M. ud i Havet. Prismerne ere oftest 5- eller 6-kantede, ca. 1/2 M. i Tværmaal; ved Tværsprækker ere de paa den i Fig. viste Maade delte i 20—60 Cm. høje Stykker, hvad der giver Klippemassen en slaaende Lighed med en kunstig Bygning. G. C. er ved en elektrisk Bane forbunden med Jærnbanestationen Portrush.

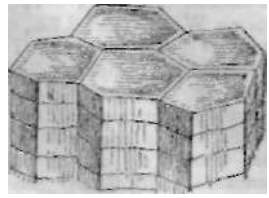

N. V. U.

Giarre [dzar're], By paa Sicilien, Provins Catania, ligger 15 Km. N. f. Aci reale ved den nordvestlige Fod af Ætna og er helt opført af Lava. (1881) 7,800 Indb. V. f. G., i Skoven del Carpineto paa Ætna's Skraaning, findes en Gruppe berømte tusindaarige Kastanjetræer af kæmpemæssigt Omfang. *C. A.*

Giarrette [dzaret'te] se Simeto.

Giaveno [dzave!no], Flække i det nordvestlige Italien, Provins Torino ved Po's Biflod Sangone. (1881) 5,700 Indb. Den har et gammelt Kastel, vigtige Silkespinderier, Fabrik af Fajance og Vinavl. ***C. A.***

Gibbe, Søudtryk, der betegner den Manøvre, at en Baad eller et med Gaffelsejl udstyret Fartøj skifter Vinden fra den ene Side af agterind til den anden og dermed lader sit Storsejl gaa over fra den ene Læside til den anden. Manøvren er ikke uden Fare i høj Sø, idet Storsejlet med sit Moment — hvis man ikke passer paa — vil kunne slaa saa stærkt over, at selve Fartøjet krænges over, og Søen slaar ind i det. Til at styre Storsejlets Bom og formindske den Voldsomhed, hvormed denne slaar over, benyttes et Tov, der benævnes Gibskinkel. *C. L. W.*

Gibbon se Anthropomorpha, S. 895.

Gibbon [gi'bən], Edward, engelsk Historiker, født i Putney 27. Apr. 1737, død i London 16. Jan. 1794. Som Student i Oxford gik han 1753 over til Katolicismen, hvorefter han relegeredes fra Universitetet og af Faderen sendtes til Lausanne i Pension hos en kalvinsk Præst Favillard. Denne øvede en heldig Indflydelse paa G., hvis Liv og Studier hidtil havde været meget uregelmæssige. 1754 gik han atter over til den biskoppelige Kirke, men var i Virkeligheden bleven religiøst indifferent og blev snart positiv Modstander af Kristendommen. Efter Hjemkomsten til England (1758) skrev han paa Fransk sin første Bog »Essai sur l'étude de la littérature« [London 1761] og levede mest paa sin Faders Gods, optagen af Studier, der kun delvis afbrødes, da han 1759—62 gjorde Tjeneste som Kaptajn i Hampshire-Militsen under Krigen med Frankrig. Aarene 1763—65 tilbragte han paa Rejse paa Kontinentet, og medens han tidligere havde vaklet mellem forskellige Emner for en historisk Forfattervirksomhed, som han mere og mere droges imod, fattede han i Oktbr. 1764 mellem Capitolium's Ruiner Planen om at skildre Romerrigets Undergang. Efter sin Hjemkomst forisatte han sine Studier; 1770 blev han ved sin Faders Død uafhængig og bosatte sig i London, hvor han 1776

udgav første Bind af det Værk, der skabte hans Berømmelse, »History of the decline and fall of the Roman empire« [2.—3. Bd. kom 1781; 4.—6. Bd. 1788. Af de mange senere Udgaver ere de bedste Millman's i 12 Bd., London 1838—39, og W. Smith's i 8 Bd., smst. 1854—55; Oversættelser findes bl. a. paa Tysk og Svensk]. G.'s Fremstilling er ypperlig, livlig og vittig og Stoffets Valg og Gruppering i høj Grad kunstnerisk Skildringen bygger paa stor Viden og er baaren af 18. Aarh.'s Humanitetsfølelse og Rationalisme. Den vender sig skarpt polemisk imod Kristendommens Indflydelse i Kejsertiden, medens Antoninernes Regering skildres som den ideelle. — 1774—82 sad G. i Underhuset, men deltog aldrig i nogen Debat; han sluttede sig til Regeringen og var 1779—82 Medlem af Lord North's Ministerium som Handelsminister. 1783 tog han fast Ophold i Lausanne, hvor han fuldførte sit store Værk. Opskrømt af den franske Revolution drog han 1793 tilbage til England, hvor han blev til sin Død. 1796 udgav hans Ven Lord Sheffield »Gibbons miscellaneous with memoirs of his life and writings, o. s. T.« [2. Udg. i 5 Bd., London 1814]. (Litt.: *Dictionary of national biography*, 21. Bd.; Milman, *Life of G.* [London 1839]; Morrison, *G.* [smst. 1878]). *A. Frs.*

Gibbons [gi'bənz], Grinling, engelsk Billedhugger, født 1648 i Rotterdam, død 1721 i London. G. knyttedes 1671 af Karl II til det engelske Hof og virkede ogsaa under de følgende Konger, Størst Betydning har han som Billedskærer i Træ, Stolene i London's St. Paul, Udsmykningen i Windsor, i Oxford's Trinity College (Kapellet), i Chatsworth, Petworth og Burleigh bære Vidne om hans tekniske Færdighed i saa Henseende, han kopierede endog store Malerier (saaledes Tintoretto's) i Trærelief. Af hans Værker i Marmor og Bronze, der særlig tilhøre hans senere Tid, skulle fremhæves Marmorfodstykket til Karl II's Statue i Charing Cross, Camden-Monumentet i Exton-Kirken, Statuer i London's Børsgaard, den ret stærkt angrebne Statue i Bronze af Jakob II paa Whitehall Chapel's Bagside samt Mindesmærket over Newton i Westminster Abbedi. *A. Hk.*

Gibbons [gi'bənz], Orlando, frugtbar og talentfuld engelsk Komponist, (1583—1625), Organist i Westminster-Abbediet og Doktor i Musik i Oxford. En Række Madrigaler af ham, Motetter og kirkelige Værker samt Stykker for Klaver (Virginal) og for Strygeinstrumenter ere trykte 1610—14. *A.H.*

Gibbositēt (lat.), ligesom Gibbus: Pukkel, benyttes i Medicinen som Betegnelse for Krumning af Rygsøjlen; synonymt med Kyfose af græsk Oprindelse (se Pukkelrygget). *E. A. T.*

Gibbs [gi'bs], Josiah Willard, amerikansk Matematiker, er født 11. Febr. 1839 i New Haven, fra 1871 Professor i matematisk Fysik ved *Yale College*. Hans Hovedarbejde har ligget i Udvikling af grafiske og analytiske Metoder i Termodynamikken (»Graphical methods in the thermodynamics of fluids« [1873], »Equilibrium of heterogeneous substances« [1874—78]). Ved Siden heraf har han fremstillet et System af Vektorbetegnelser, der er simplere end det, der benyttes i Kvaternionerne (s. d.), og mere nærmer sig til de af Grassmann indførte; dette har han benyttet i sin Afhandling »On the determination of elliptic orbits from three complete observations« [Washington 1889], hvor han giver en lige saa original som skarpsindig Metode til Banebestemmelse; denne har imidlertid ikke fundet videre Udbredelse paa Grund af, at de Beregningsudtryk, G. kommer til, ere meget komplicerede. *J. Fr. S.*

Gibbsit (Hydrargillit), et hvidt Mineral af temmelig ringe Haardhed, bestaar af Lerjordhydrat (AlO_3H_3) og forekommer i monokline, sekskantede Krystalblade, i finskællede eller stalaktiske Masser. Blandt de i det hele kun faa Findesteder for G. ere de vigtigste Øerne i Langesundsfjorden (Norge) og Schischimsk-Bjærgene ved Slatoust (Ural). *N. V. U.*

Gibéa (hebraisk: Høj), Navn paa flere Steder i Gl. Test.; oftest nævnet er »Saul's Gibea«, rimeligvis det nuværende Tell-el-fûl, 5 Km. N. f. Jerusalem, sørgelig berømt for den Dom. 19 f. omtalte Skændselsgerning. *V. O.*

Gibellina [dzibelli!na], By paa Sicilien, Provins Trapani, ligger 21 Km. S. f. Alcamo paa Sydskraaningen af Monte Fenestrelle. (1881) 6,400 Indb. Den har et gammelt Kastel og driver Avl af Mandler, Oliven og Figner samt Bjærgværksdrift paa Svovl. Paa en nærliggende Høj findes Rester af det gamle Salaparuta. *C. A.*

Gibelliner se Ghibelliner.

Gibĕon, gammel By i Palæstina, den nuværende Landsby Dschib paa en Høj med enkelte Murlevninger, 9 Km. N. V. f. Jerusalem, oftere omtalt i Gl. Test. Ved Israelitternes Indvandring sluttede G.'s Indbyggere ved List Forbund med disse og undgik derved at dele Skæbne med de andre kanaanitiske Byer. Jos. 9., 3. ff., smlg. 2. Sam., 21. *V.O.*

Gibraltar [sp. χibralta'r, eng. dʒebrå!lta], Djebel al Tarik, »Tarik's Klippe«, Forbjærg paa Sydsiden af den pyrenæiske Halvø, skyder sig som en kolossal, af Jurakalk bestaaende Klods ud i Havet og lukker mod Øst for G.-Bugten eller Algeciras-Bugten. Klippen, der kun staar i Forbindelse med Fastlandet ved en Tange af Flyvesand, densaakaldte »neutrale Grund«, der kun hæver sig faa Metre over Havet og er 2,8 Km. bred, falder mod Øst og Nord stejlt ned henholdsvis mod Middelhavet og Tangen, medens mod Vest og Syd Skraaningerne ere jævnere. Kammen spalter sig i tre Klipper, paa den midterste staar Signalvarden (»Signal house«); mod Syd bliver den lavere og ender i Punta de Europa (36° 6' 23" n. Br. og 5° 21' v. L. for Grw.). Hele Forbjærget, som kun er 5 □ Km. stort, har en Længde af 4,02 Km. og er indtil 1,240 M. bredt og naar en Højde af 425 M. Paa den vilde, øde Østskraaning holder Europa's eneste Abeform (*Inuus ecaudatus*) til, der med Forkærlighed bebor utilgængelige Klippekløfter. Paa G.-Klippen faar den fremmede dem kun sjælden at se, men af og til driver dog Vandmangel om Eftersommeren eller den fugtig-kølige Østenvind (»Tyrant of G.«) dem over paa Vestsiden. Dværgpalmerne, der vokse massevis paa Klippen og her naa en sjælden smuk Udvikling, udgøre deres væsentligste Føde. Paa Klippens overalt let tilgængelige Vestside ligger Byen G. Klinet til Klippen og omgivet af smukke Haver, der i et næsten sammenhængende Bælte

strække sig helt ud mod Punta de Europa, ligge de snævre, uanselige, mest i italiensk Stil byggede Huse, der med deres mørke Farve næsten smelte sammen med Klippens graa Baggrund. Fra Byens Hovedaare, Main Street, føres man direkte gennem South Port ud i den skyggefulde »Alameda«, og ad et Virvar af snævre Gyder, »Ramps«, og Trapper naar man op til det gamle mauriske Kastel, grundet af Feltherren Tarik, der landede her 30. Apr. 711, og hvis Navn Klippen bærer; nu benyttes det til Artillerikaserne og Militærfængsel. Offentlige Bygninger af Betydning har Byen ikke, kun en protestantisk Kirke, tre katolske Kirker, et smukt Civilhospital og et lille Teater. Befolkningen, der iberegnet Garnisonen (ca. 6,000 Mand) udgør (1891) 25,900, er en broget Blanding af Englændere, Spaniere, Portugisere, Jøder og Maurer. Livet i G. er lidet tiltalende; hvem der ikke er militær eller Forretningsmand, plejer ikke at opholde sig der længe; Byen er og bliver et stort Fængsel, hvis Porte hver Aften omhyggelig stænges. Vigtig er G. som Kulstation og Entrepot for den britiske Handel paa Nordafrika; den har daglig Postforbindelse med England, og 1892 indløb 4,947 Skibe med 4,39 *Mill.* Tons i Havnen. Den tidligere særdeles livlige Smughandel med Spanien, til Værn mod hvilken Spanierne opførte en lav Jordvold (»La Linea<) forsynet med Blokhuse tværs over Tangen, er nu næsten ophørt. Sin væsentligste Betydning har G. dog i strategisk Henseende. Ved Kunst er den af Naturen fæstningsagtige Klippe omdannet til en næsten uindtagelig Fæstning, der i Englændernes

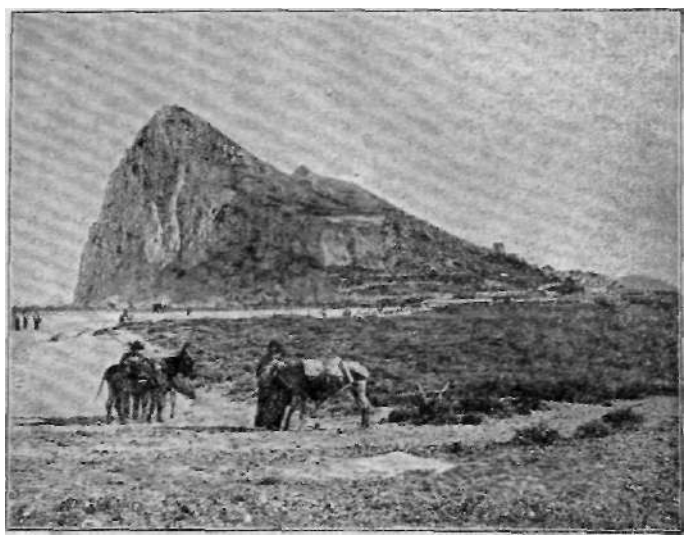

Gibraltar.

Hænder er Nøglen til Middelhavet. Med Undtagelse af den aldeles utilgængelige Østside træffer man o veralt Batterier, Forter, krenelerede Mure, Kapponierer, Redouter og Volde med i alt 800 Kanoner. Fæstningsværker ere til Dels indhuggede i Klippen; særlig mærkelige ere de to Galerier, der under den sidste spanske Belejring 1779—81 bleve sprængte gennem Klippen paa Nordsiden i en Højde af 180 og 244 M. og danne to bedækkede Gange forsynede med 100 Stykker svært Skyts. Klippehvælvinger frembyde sikkert Rum for Garnisonen, og 8 bombefaste Cisterner, der rumme 400,000 Tons, betrygge mod Vandmangel. G. er Oldtidens *Calpe*, hvor Romerne grundlagde en Koloni, Julia Calpe. Araberne bemægtigede sig Klippen 711 og anlagde her et Fort, som 1302 erobredes af Ferdinand IV, men snart atter tabtes og først endelig erobredes 1462 fra Granada, hvorpaa G. indtil 1704 forblev i Spanien's Besiddelse. Under den spanske Arvefølgekrig erobredes den af Englænderne, der senere med Held have hævdet Fæstningens Besiddelse mod gentagne spanske Angreb, særlig 1779—81. Nu er den en engelsk Kronkoloni under en Militærguvernør. (Litt.: Gilbard, »G.« [G. 1882]). *C. A.*

Gibraltar[sp. χibralta'r, eng. dʒebrå'ltə]-**Strædet** fører fra Atlanterhavet ind i Middelhavet; den vestlige Begrænsning sættes sædvanlig ved en Linie mellem Kap Trafalgar i Spanien og Kap Spartel paa Kysten af Marokko, V. f. Byen Tanger; mod Øst drages Grænsen af en Linie mellem Gibraltar-Klippen og Djebel Musa i Marokko, »Herkules Søjlerne«. Strædets Længde er henimod 60 Km., Bredden ved det vestlige Indløb ca. 45 Km., paa det smalleste Sted 14 Km. og mellem Gibraltar og *Ceuta-Klippen* 23 Km.; Øst herfor drager den europæiske og den marokkanske Kyst sig brat tilbage mod Nord og Syd, og Bundens Skraaning bliver her paa een Gang stærkere, saa at man allerede tæt 0. f. Linien Gibraltar—Ceuta har Dybder paa over 1,000 M. Strædets Middeldybde er ca. 275 M., og mellem Kap Trafalgar og Kap Spartel spærrer en undersøisk Ryg, der forbinder Europa og Spanien, det kolde Atlanterhavs Bundvand fra at trænge ind i Middelhavet, som derfor selv ved Bunden har en Varmegrad paa over 12°. Som Erstatning for Middelhavets Tab af Vand ved den stærke Fordampning fører der fra Atlanterhavet en kraftig østgaaende Overfladestrøm ind gennem Strædet; den har sædvanlig en Fart af 2—3 Sømil i Timen, lejlighedsvis 5 Sømil, men til andre Tider kan den knap spores. Nyere Tiders Iagttagelser have godtgjort, at der fra 200 M.'s Dybde findes en udadgaaende Bundstrøm af saltere og tungere Middelhavsvand; hvis denne Strøm ikke var til Stede, vilde Saltmængden i Indhavet forøges til Trods for Tilstrømningen af Atlanterhavsvand. Af Havne mærkes særlig den sikre Algeciras-Bugt paa Vestsiden af Gibraltar-Klippen. *C. A.*

Gibs se Gips.

Gibson [gi'bsn], Charles Dana, amerikansk

Tegner, er født i Slutn. af 1860'erne. G. der er bleven kaldet »Amerika's Dumaurier«, henledte først Opmærksomheden paa sig ved sine fortrinlige Tegninger af nordamerikansk Folkeliv; særlig den moderne Amerikanisme har i ham en skarptseende, sympatetisk Skildrer, der paa een Gang magter det humoristiske og det mere følelsesfulde. Hans Streg, især med Pen, viser en udmærket, sikker Teknik, der i sin Karakteristik forstaar at ramme lige paa Plettten. Senere har han forflyttet Scenen for sine Folkelivsskildringer, især fra den fashionable Verden, til Paris og London. Hans Evner træde mindre frem i hans Malerier. En Del af hans Tegninger, der ere fremkomne i Tidsskrifter som >Life« [New York], >Scribner's Magazine« etc., ere blevne samlede til Udgivelse i »Drawing's by C. D. G.« [ved J. Lane, London 1896] og »Pictures of people by C. D. G.« [New York 1896]. *A. Hk.*

Gibson [gi'bsn], John, engelsk Billedhugger, født 1790 i Gyffin ved Conway (Wales), død 27. Jan. 1866 i Rom. Efter at være uddannet i Liverpool under S. Francis tog han til London og derfra med en Understøttelse, som særlig Historieskriveren Roscoe havde samlet sammen blandt hans Velyndere, 1817 til Rom, hans fremtidige Opholdssted. Fra Canova's Atelier gik han ved denne Mesters Død over i Thorvaldsen's. Det er vel ogsaa denne sidste Kunstner, der har sat sit Præg stærkest paa G.'s Arbejder; de følge en streng, klassisk, noget upersonlig Retning med nær Tilslutning til Forbilleder i antik Kunst. Medens »Sovende Hyrde« og »Mars og Amor« (1819, i Chatsworth) endnu vise ham som den famlende Kunstner, har han med »Psyche bortført af Zefyrer« [1821] og »Hylas overrasket af Nymfer« [London's Nationalgaleri] skabt modne Værker, der vise hans høje Teknik og Evne til at gengive den ungdommelige sarte og fine Skønhed, som man hyppig møder i hans Idealfigurer; et af hans bekendteste Værker er hans »Venus«, som blev meget omstridt paa Grund af hans Forsøg paa at praktisere den græske Kunsts Polykromi; han modelerede endvidere »Amor forklædt som Hyrde« og »Amor og Psyche«. Ogsaa hans Portrætskulptur viser hans idealiserende Stræben: Huskisson's Statue i Liverpool, Statuer af Dronning Victoria i Buckingham og i Westminster (her fremstillet som den tronende Dronning med Visdommens og Retfærdighedens Skikkelser ved Siden); i flere af sine Portrætskulpturer forsøgte han sig ligeledes i Polykromi (Statue af Stephenson eta). G.'s populæreste Arbejde er vel nok Gravmælet over Hertuginden af Leicester i Longford (afbildet under »Billedhuggerkunst« Fig. 52). (Litt.: Lady Eastlake, *Life of J. G.* [Lond. 1870]). *A. Hk.*

Gibson [gi'bsn], Thomas Milner, engelsk Statsmand, født 3. Septbr. 1806 paa Øen Trinidad, død 25. Febr. 1884 ved Algérie, valgtes 1837 til Underhuset som konservativt Medlem, men opgav 1839 sit Sæde, fordi han ikke vilde stemme for Kornlovenes Vedligeholdelse, og faldt igennem ved Omvalget. Han kastede sig nu ind i Frihandelsbevægelsen, blev en af de vigtigste Ordførere for *Anti-Cornlaw-League* og valgtes 1841 i Manchester til Underhuset. 1846, da Kornlovene vare blevne afskaffede, blev han Vicepræsident i Handelsministeriet, men afgik Apr. 1848, fordi han vilde gaa videre end de andre Ministre i Fremskridtsretning. Han sluttede sig afgjort til Fredsvennerne, baade 1853 i den orientalske Krig og 1857 i Striden med Kina. Han blev derfor vraget af sine Vælgere i Manchester, men valgtes kort efter i Ashton og var i Febr. 1858 den, der foreslog Dadelserklæringen imod Palmerston og derved fremkaldte hans Fald. I Juni 1859 blev han Handelsminister i den ny liberale Regering indtil Juli 1866 og havde væsentlig Del i Handelspagten med Frankrig og Frihandelens endelige Sejr. Under Borgerkrigen i Nordamerika holdt han bestemt paa England's Neutralitet. 1868 blev han ikke genvalgt og holdt sig siden uden for det politiske Liv. Han har især gjort sig fortjent ved sin Iver for at afskaffe »Skatterne paa Oplysning« ɔ: Papirskatten og Bladenes Stempelafgift; allerede 1850 foreslog han folkevalgte Grevskabsraad. Han døde paa en Lystsejlads i Middelhavet. *E. E.*

GibUS [žiby's] se Chapeau.

Gicht (tekn.) se Gigt.

Gicbtel, Johann Georg, tysk Sværmer og Mystiker, født 1638 i Regensburg, død 171 o i Amsterdam. G. var en anset Advokat i sin Fødeby, da han blev religiøst vakt, hvorefter han rejste til Zwolle i Holland til den sønderjydske Mystiker Frederik Brekling (s. d.), under hvis betagende Indflydelse han kom. For at kunne udføre det ringeste Arbejde i Brekling's klosterlige Samfund afslog han de mest glimrende Tilbud fra Kejserhoffet. Han skrev et Forsvarsskrift for Brekling, det blev brændt og han selv udjagen fra Zwolle (1668). Fra nu af levede han i Amsterdam, og da han var kommen bort fra Brekling's personlige Indflydelse, vendte han sig fjendtlig imod ham. Han fordybede sig nu i Jakob Bohme's Skrifter, af hvilke han 1682 udgav den første fuldstændige Udgave. I Amsterdam samlede han en Menighed af Böhme-begejstrede om sig, og han stod i Brevveksling med Mennesker over hele Europa, men efterhaanden kom han i et fjendtligt Forhold til næsten alle, og han døde ensom. G. havde glimrende intellektuelle Evner, men hans lidenskabelige Natur tog Magten fra ham. I lange Tider kunde han leve i ekstatiske Visioner, han og Jesus vare eet, Jesu Gerning var hans Gerning, og hans Brud var den himmelske Sofia (Visdom), for hvis Skyld han afslog de mange Ægteskabstilbud, han fik fra alle mulige Kvinder. Han vilde, at Menneskene skulde føre et »Engleliv« uden Ægteskab og uden legemligt Arbejde. Efter hans Død søgte et Parti, som kaldte sig »Englebrødre«, at leve et saadant Engleliv. G.'s samlede Skrifter, *Theosophia practica*, i 7 Bd. (i sidste Bind hans Biografi) udgav Gottfr. Arnold [1701—08] og Ueberfeld [1722]. (Litt.: Harlesz, »Jakob Böhme und die Alchymisten« [Berlin 1870]). *L. M.*

Giddings [gi'diŋz], Franklin Henry, nordamerikansk Sociolog og Nationaløkonom, er født 23. Marts 1855, var en Tid Journalist i Springfield, før han 1885 efter Opfordring af Chefen for Unionens statistiske Bureau foretog en Undersøgelse af den produktive Kooperations og Udbytteandelsystemets Anvendelse i de forenede Stater, et Arbejde, der opnaaede megen praktisk Betydning. 1888 udgav han sammen med J. B. Clark (s. d.) »The modern distributive process«. 1891 blev G. Professor i Nationaløkonomi ved *Bryn Mawr*

College, 1894 Professor i Sociologi ved *Columbia College* i New York. Som Supplementbind til »The Annals of the american Academy of Politicai and Social Science«, af hvilket Tidsskrift han en Tid var Medredaktør, fulgte 1894 hans »Theory of Sociology«. En fortræffelig større Haandbog foreligger i hans »The Principles of Sociology, an analysis of the Phenomena of association and of social organization« [New York & London, 1896; fransk Udg. i »Bibliothèque Sociologique Internationale«, Paris 1897]. *K. V. H.*

Gide [zi'd], Charles, fransk Nationaløkonom, er født 29. Juni 1847 i Uzès, Dep. Gard, Professor i Nationaløkonomi 1874—80 i Bordeaux, senere i Montpellier. G. indtager en ledende Stilling i Samtidens franske nationaløkonomiske Videnskab, inden for hvilken hans Skrifter betegne et Brud med den herskende, i Doktrinarisme stivnede »klassiske« Skole, der tager sit Udgangspunkt i den Say-Bastiat'ske abstrakte Liberalisme. Han er paavirket af de moderne Retninger i tysk, østerrigsk og engelsk Nationaløkonomi og søger at overføre de herigennem erhvervede friere Synsmaader paa fransk Grund. De sociale, praktiske Reformkrav have i ham en ypperlig rustet Forkæmper. Sit Organ har den af ham repræsenterede ny socialliberale Skole i det 1887 grundlagte Maanedsskrift »Revue d'Économie politique«, hvoraf han (1897) den hele Tid har været Medredaktør. Stor Betydning for Udbredelsen af denne Retning har hans klart og elegant affattede Haandbog »Principes d'Économie politique« [1883, 5. Udg. 1896; eng. Overs. 1891, svensk 1897]. Særlig virksom har G. været for at sprede Kendskabet til Kooperationens Principper, hvorover han har leveret en Række Afhandlinger. Af hans øvrige Skrifter kunne mærkes en »Etude sur l'Act Torrens« [1886] og en med kritisk-biografisk Indledning forsynet Udgave af »CEuvres choisies de Fourier« [i Guillaumin's »Petite Bibliothéque des Economistes«, 1890]. *K. V. H.*

Gide [zi'd], Francois Théophile Étienne, fransk Maler, født 15. Marts 1822 i Paris, død 29. Novbr. 1890 smst., Elev af Delaroche og Cogniet, har malet virkelighedstro italienske og pyrenæiske Folkelivsbilleder, ofte med Munke; bekendte Værker: »Messe i en Pyrenæerkirke«, »Studerende Munke« [1865, Museet i Alençon], »Messe i Napoli's Omegn«, »Pius IX i Besøg i et Nonnekloster«, »Prøve paa Messesangen« [1866, Museet i Roubaix], »Anbefalelsesskrivelsen«, »Endnu et Glas!« [1875], »Skakspillende Munke«, »Den syge unge Mand« [1878] etc. Endvidere Historiemalerier: »Ludvig XI og Quentin-Durward« [1859], »Lesueur« [1872], »Karl IX's Besøg hos Coligny«, »Karl IX underskriver Ordren til Bartholomæus-Nattens Blodbad« m. fl. For St.-Roch i Paris udførte han det dekorative Billede »Le miracle des fleurs«. *A. Hk.*

Gidel [zidæ'l], Charles Antoine, fransk Litterærhistoriker, er født i Gannat 5. Marts 1827, har virket som Lærer og Rektor ved forskellige Lyceer, flere Gange vundet Akademiets Pris for litterære Afhandlinger samt Navn ved offentlige Forelæsninger dels i *La Sorbonne*, dels fra forskellige Teaterscener. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Discours sur J.-J. Rousseau« [1868], »Etudes sur la littérature grecque moderne« [2 Bd. 1866—78], en stor Udgave af Boileau's Værker [2 Bd. 1869—74], »Histoire de la littérature francaise« [4 Bd. 1874—88], »L'art d'écrire enseigné par les grands maitres« [1878], samt forskellige Skolebøger og talrige Artikler i Tidsskrifter. *S. Ms.*

Gidéon, oprindelig kaldet Jerubbaal, en af Dommertidens Helte fra Ofra i Manasse, der blev sit Folks Befrier over for Midjanitternes Skarer, der oversvømmede og plyndrede Landet. Hans Heltedaad, om hvilken Dom. 6—8 aflægger udførlige Beretninger, skaffede ham og hans Fødeby, hvor han lod danne et Efod (s. d.) og saaledes skaffede den religiøs Betydning, en stor Anseelse, saa han uden dog at ville modtage Kongeværdigheden indtog en Herskerstilling over store Dele af Israel. Hans Søn Abimelek derimod tiltvang sig Kongenavn. *V. O.*

Gie (Søudtryk), en svær Talje (Trisse) (se Blok), 5—8-skaaren; den bestaar af 2 Gieblokke og en mellem disse skaaren Gieløber, den halende Part af denne (Trissens Tov) kommer fra den midterste Skive i den øverste Blok. *C. L, W.*

Giebel [gi!-], Christoph Gottfried, tysk Zoolog og Palæontolog, født 13. Septbr. 1820, død 14. Novbr. 1881. Han studerede i Halle, hvor han 1861 blev Professor i Zoologi og Direktør for Universitetets zoologiske Museum. Han skrev bl. a. »Fauna der Vorwelt« [3 Bd. 1847—56], »Odontographie« [1854], »Die Saugethiere« [1853—55, en ny Bearbejdelse af Pattedyrene i Bronn's »Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs«], *Petrefacta Germaniae* [1866] og *Thesaurus ornithologiae* [3 Bd. 1872—77]. *J. C.*

Giebelhausen [gi!-], Signe, født Winsløw, norsk Skuespillerinde, født i Kjøbenhavn 18. Novbr. 1811, død i Christiania 10. Apr. 1879, Datter af Skuespiller Winsløw (den ældre). Hun debuterede 1832 paa Kjøbenhavn's kgl. Teater, men modtog 1833 Engagement ved Christiania Teater, hvortil hun i 40 Aar uafbrudt var knyttet. Uden at være i Besiddelse af noget betydeligere Talent var G. dog en meget brugbar Skuespillerinde, der fornemmelig gjorde god Fyldest i de saakaldte Anstandsroller, ligesom hun ogsaa havde et vist godmodigt Lune, der passede til en Flerhed af hendes Roller, som f. Eks. Ellen i »Pak« og Madame Bernard i »En Brud ved Erobring«. Hertil kom en god Skole, hvilket alt tilsammen bidrog til at gøre hende til en meget yndet Skuespillerinde hos den norske Hovedstads Publikum. Hun var gift med Christian G. (født i Nykøbing paa Sjælland 10. Decbr. 1807, død i Fredrikstad 10. Febr. 1885), der allerede havde debuteret paa Christiania Teater 1828, og som ligeledes var knyttet til dette i en lang Række af Aar, først som Skuespiller og siden som Teaterets Kasserer, hvorhos han tillige i de senere Aar var ansat som Inspektør ved Grefsen Bad. *T. B.*

Giebichenstein [gi!-], By i preussisk Provins Sachsen i Regeringsdistriktet Merseburg ved Saale, over hvilken fører en Jærnbro, ligger umiddelbart N. f. Halle, med hvilken den er forbunden ved en elektrisk Sporvogn, oghar (1895) 15,100 Indb. samt Jærnstøberi og Maskinfabrikation, Bomuldsspinderi (24,000 Tene), Ølbryggeri, store Porfyrstenbrud. G. er bekendt paa Grund af sin smukke Beliggenhed og paa Grund af det gamle Dobbeltslot G. Det øvre Slot, den gamle Fæstning, nævnes allerede

961 under Kejser Otto I, der skænkede det til Ærkebiskopperne i Magdeburg, som senere ved Borgens Fod byggede et Residensslot. Borgen tjente siden 1013 som Statsfængsel (Hertug Ernst af Schwaben og Ludvig Springeren sade fængslede her) og blev ødelagt i Trediveaarskrigen (1636) af Svenskerne. Saltbadet Wittekind med Sanatorium tjener tillige som Forlystelsesanstalt for Halle's Beboere. *Joh. F.*

Gien [žiæ'], By i Mellemfrankrig, Dep. Loiret, Hovedstad i Arrondissementet G. (Orléanais), beliggende ved højre Bred af Loire, over hvilken der fører en gammel, smuk Bro med tolv Buer, har (1891) 6,900 (med Kommune 8,500) Indb., der drive Industri, især i Fajance og Pottemagervarer, og Handel med Korn og Vin. G. har flere interessante Bygninger, navnlig et af Anne de Beaujeu 1494 opført Slot. (Litt.: Marchand, *Hist. de la ville, des seigneurs et du comté de C.* [Orleans 1886]). *H. W.*

Giens [žiæ'], en af de hyeriske Øer, se Hyères.

Gierke [gi'r-]> Otto Friedrich, tysk retslærd, er født 11. Jan. 1841. Efter at have virket i praktiske Embedsstillinger blev han Professor først ved Universitetet i Berlin 1871, dernæst 1872 i Breslau, 1884 i Heidelberg og endelig 1887 atter i Berlin. Hans Hovedværk er »Das deutsche Genossenschaftsrecht« [3 Bd. Berlin 1868—81], til hvilket slutter sig »Die Genossenschaftstheorie u. die deutsche Rechtssprechung« [smst. 1887]. G. har taget levende Del i Kritikken over Udkast til en borgerlig Lovbog for det tyske Rige; i sit Skrift »Der Entwurf etc. und das deutsche Recht« [2. Opl. Leipzig 1889] erklærede han Udkastet for at være unationalt og i det hele langtfra tilfredsstillende. I lignende Retning gaar hans Skrift »Personengemeinschaft u. Vermogensinbegriffe« [Berlin 1889]. Af hans andre, mindre Arbejder er især bekendt »Der Humor in dem deutschen Rechte« [Berlin 1871]. Siden 1878 udgiver han (1897) »Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte«. *Ludv. H.*

Giers, Nikolaj Karlovitsch de, russisk Statsmand, født 9. Maj 1820 i Finland af en oprindelig svensk Slægt, død 26. Jan. 1895. Han blev russisk uddannet og allerede 1838 ansat i Udenrigsministeriet, fulgte 1849 med General Lüders'es Hovedkvarter paa Toget til Ungarn og var derefter Legationssekretær i Konstantinopel indtil 1853. Under Krim-Krigen havde han en lignende Stilling som 1849 hos den russiske Kommissær i Valakiet. 1858 blev han Generalkonsul i Ægypten og 1859 i Rumænien, var 1863—69 Afsending i Persien, hvor han forstod at bryde England's Indflydelse, blev derefter forflyttet til Schweiz og 1872—75 til Stockholm. Herfra kaldtes han tilbage til St. Petersborg for at blive Udenrigsministeren, Fyrst Gortschakov's Medhjælper (han var gift med dennes Søsterdatter, Fyrstinde Kantakuzeno) og fik særlig det Hverv at omdanne det russiske Konsulatsvæsen. Desuden førte han Underhandlinger med England om Afghanistan's Stilling 1878—81, ligesom senere 1885—87, og sluttede Overenskomst med Kina 1881. Efter Alexander III's Tronbestigelse affattede han Rundskrivelsen til de fremmede Magter, hvori forsikredes om Kejserens fredelige Hensigter, og blev i Apr. 1882 Udenrigsminister. Udnævnelsen af G. fremfor af Panslavisten Ignatiev opfattedes straks som en Borgen for Freden, og hans gentagne Besøg (1882—86) hos Bismarck og i Wien udtydedes som Vidnesbyrd om, at Rusland ønskede god Forstaaelse med Tyskland og Østerrig. Da han 1892 blev svageligere, anslog det russiske Diplomati straks en skarpere Tone over for Bulgarien. *E. E.*

Gier's Varmegruber se Bessemerprocessen.

Gierymski, Max, polsk Genremaler, født 16. Oktbr. 1846 i Varszava, død 16. Septbr. 1874 i Reichenhall. Efter at have deltaget som Officer i den polske Opstand 1863 studerede han Malerkunst i Munch en under A. Wagner, F. Adam, der udviklede hans Interesse for Slagmaleriet, og Schleich, under hvem han uddannede sig i Landskabsfaget, der spiller en smuk og vigtig Rolle i hans Soldater- og Jagtstykker, som særlig omhandle 18. Aarh. Hans tidlige Død afbrød de store Forhaabninger, man knyttede til ham paa Grundlag af følgende Række interessante Værker: »Polsk Landevej«, »Vinter«, »Opbrud til Jagten«, »Pistolduel til Hest«, »Bedende Jøder ved Weichsel«, »Natlig Husundersøgelse«, »Alarm i Insurgentlejren« [1863] samt hans sidste og maaske vægtigste Arbejde »Parforcejagt i forrige Aarhundrede« [Berlin's Nationalgaleri, 1874]. *A. Hk.*

Giese [gi!-], Ernst Friedrich, tysk Arkitekt, er født 16. Apr. 1832 i Bautzen, studerede ved Akademiet i Dresden, opholdt sig paa Studierejse i Italien 1854—57, begyndte derefter sin Virksomhed i Dresden, men blev allerede Aaret efter ansat som Professor ved Akademiet i Düsseldorf; 1872 vendte han tilbage til Dresden, hvor han siden 1878 virker som Professor ved Polyteknikum. 1874 sluttede han sig sammen med Poul Weidner, og disse have i Forening med Held deltaget i en Række Konkurrencer, bl. a. vundet Præmier ved Konkurrencerne til Raadhuset i Hamburg (1876), Rigsdagsbygningen i Berlin (1882), Rigsretsbygningen i Leipzig (1885) og Udstillingsbygningen i Dresden (1888). Blandt deres udførte Bygninger kunne nævnes Teatre i Dusseldorf (1875) og Rotterdam, Kunsthallen i Dusseldorf (1878), Luther-Kirken i Dresden (1882), Centralbanegaarden smst. (1895), samt en Mængde Villaer og Privatbygninger. De søge deres Forbillede i den udviklede italienske Renaissance. *E. S.*

Giesebrecht [gi!-], Friedrich Wilhelm Ben jamin v., tysk Historiker, født i Berlin 5. Marts 1814, død i Miinchen 18. Decbr. 1889, blev 1857 Professor i Historie i Konigsberg og 1862 i Miinchen. Han hørte til den ældre Gruppe af Ranke's Elever, blev Medarbejder ved *Monumenta historica Germaniae* og offentliggjorde en Række lærde Afhandlinger, før han 1855 udgav første Bind af sit Hovedværk »Geschichte der deutschen Kaiserzeit« [5 Bd., Braunschweig 1855—88]. G.'s store Lærdom forenedes her med en fortræffelig Fremstilling, og Skildringen af den tyske Middelalders Storhedstid bares af en begejstret Patriotisme, saa Værket modtoges med stort Bifald. Han har desuden oversat Gregor af Tours's *Historia Francorum,* har skrevet en Bog om Arnold af Brescia [Leipzig 1873] og overtog 1874 Redaktionen af Heeren og Ukert's »Geschichte der europäischen Staaten«. 1865 adledes han af den bayerske Konge. *A. Frs.*

Giesecke [gi!-], Karl Ludwig, tysk Mineralog, født 1761 (?) i Augsburg, død 5. Marts 1833 i Dublin. Han studerede Naturvidenskab ved forskellige tyske Universiteter, var 1790—1804 Skuespiller i Wien, hvor han ogsaa skrev nogle dramatiske Arbejder (bl. a. skal han være den oprindelige Forfatter af Teksten til Operaen »Tryllefløjten«). I Sommeren 1805 foretog han fra Kjøbenhavn en mineralogisk Rejse til Færøerne, og Aaret efter paabegyndte han sit Livs Hovedarbejde, en mineralogisk Rejse i Grønland, der i denne Henseende var et *terra incognita*. Rejsen udførtes paa den kgl. grønlandske Handelsdirektions Bekostning og medtog, til Dels paa Grund af de vanskelige Kommunikationsforhold, der fulgte med Krigen mod England, ikke mindre end $7\frac{1}{2}$ Aar (1806—13). Opholdet i Grønland var af samme Grund højst besværligt; ikke desto mindre lykkedes det G. ret udførlig mineralogisk at undersøge hele den koloniserede Del af Vestkysten fra Kap Farvel til Upernivik. Hovedresultaterne af hans med stor Dygtighed udførte Undersøgelser findes dels i hans til den grønlandske Handelsdirektion indleverede (paa Tysk skrevne) Dagbog, der først længe efter hans Død blev udgiven (»Giesecke's mineralogiske Rejse i Grønland« ved F. Johnstrup [Kbhvn. 1878]; heri ogsaa udførlig Biografi og Fortegnelse over G.'s Skrifter), dels i hans store og fortrinlige mineralogiske Samlinger, af hvilke en væsentlig Del kom til Kjøbenhavn. Efter sin Hjemkomst fra Grønland tog G. Ophold i Edinburgh, hvor en Del af hans Samlinger, hjemsendt 1807 med et af Englænderne kapret Skib, allerede havde vakt videnskabelig Opsigt. 1814 udnævntes han til Professor i Mineralogi i Dublin, i hvilken Stilling han virkede indtil sin Død, fortrinsvis beskæftiget med mineralogiske Undersøgelser i det nordlige Irland. Sine til Danmark sendte Samlinger ordnede og fordelte han under kortere Ophold i Kjøbenhavn 1814 og 1817—18. *N. V. U.*

Gieseckit [gi!-], et af Giesecke ved Julianehaab i Grønland fundet Mineral, er en Pseudomorfose af Glimmer efter Nefelin. *N. V. U.*

Giesegaard, Stamhus og Hovedgaard i Ringsted Herred, 16 Km. 0. S. 0. f. Ringsted, er oprettet 1668 af Statskammersekretær Fr. Giese af Gods — Gaarden Skivede o. a. m. —, der blev ham udlagt som Afslag paa Tilgodehavende hos Kronen, beregnet til den i de Dage ualmindelig høje Pris af 50 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Gaarden fik Navn efter sin første Ejer, ved hvis Søns. Død 1719 den blev solgt til Etatsraad Scavenius; fra ham gik den over til Admiral Chr. C. Gabel. Denne solgte 1736 G. til Anna Sophie Ranzau, Enkegrevinde til Gram og Nybøl. Ved Testamente af 20. Septbr. 1760 bestemte denne, at G., Ottestrup, Spanager og Juellund samt Gram og Nybøl i Slesvig skulde danne et Stamhus for hendes afdøde Mands Sønnesøn af første Ægteskab. Ifølge Testament oprettedes Stamhuset 11. Decbr. 1776. Efter Grev Schack's Søns Død (1820) gik Stamhuset over til dennes Søstersøn, Kammerjunker Brockenhus, der optoges i Grevestanden som Brockenhus-Schack. Hovedbygningen er 1873 bleven restaureret af Kammerraad Zeltner, er 2 Stokværk høj med 3 spirprydede Taarne og 2 Karnapper. 15. Juli 1872 rejste Stamhusets Beboere i Haven en Mindestøtte for den nuværende Besidders Forældre, A. L. K. B. Greve Brockenhus-Schack og Hustru.

Størrelse. Til Stamhuset G.'s Gaarde paa Sjælland høre af Hartkorn af alle Slags 2,0051/0 Td. og Kirketiende 218 Tdr. I Bankaktier 17,200 Kr. og i Fideikommiskapitaler ca. 2,654,550 Kr. De sjællandske Gaardes Tilliggende er 3,137 Td. Land, foruden 2,406 Td. Land Skov. *B. L.*

Gieseler [gi!-], Johann Karl Ludwig, tysk protestantisk Kirkehistoriker, født 1793, død 8. Juli 1854 som Professor i Gottingen. Blandt hans talrige Værker maa nævnes hans »Lehrbuch der Kirchengeschichte< i 6 Bd. [1844—57] med dens rige Uddrag af Kilderne. De sidste Bind ere udgivne efter hans Død af Redepenning, der i V. Bd. af Kirkehistorien skildrer hans Liv og Virksomhed. *F. P. B.*

Giessbach [gi!-], Bæk i det schweiziske Kanton Bern, udspringer paa den nordlige Skrænt af Faulhorn-Kæden ved Schwarzhorn og falder efter et omtr. 11 Km. lige Løb i Brienzersøens venstre Bred. Den danner en Række af 7 storartede Vandfald, tilsammen med en Højde af 300 M., er omgiven af Bjærgpartier, der ere bevoksede med Granskove, og frembyder et af de smukkeste Punkter i Berner Oberland. En Jærnbane, 331 M. lang, fører op til G.-Hotel. *Joh. F.*

Giessen [gi!-], Hovedstad i hessisk Provins Oberhessen, paa en frugtbar Slette, omgiven af Skove og Bakker, ved Wieseck's Indløb i Lahn og ved Jærnbanelinierne Kassel—Frankfurt a. M., Deutz—G., Koblenz—Ems—G., G.—Fulda og G.—Gelnhausen. G. er Sædet for Provins- og Kredsøvrigheden, en Landsret, Amtsret, et Kammer for Handelssager samt en Filial af Rigsbanken og har (1895) 22,700 Indb., hvoraf henimod 2,000 Katolikker. I Garnisonen ligge 1,500 Mand. Gaderne i den indre By ere til Dels snævre og krumme i Modsætning til dem i de ydre Kvarterer uden for den tidligere Befæstning. Af Kirkerne (2 evangeliske og I katolsk) kunne nævnes den 1821 byggede Stadkirke samt den ligeledes evangeliske, 1893 indviede Johannis-Kirke. Universitetet er grundet 1607, blev 1892—93 besøgt af 551 studerende og er forbundet med et værdifuldt Bibliotek og flere videnskabelige Samlinger; endvidere findes et Gymnasium, et Realgymnasium og en Forstlæreanstalt. Der findes betydelig Industri, saaledes Tobaks- og Cigarfabrikation, Tekstilindustri, Ølbryggeri, Jærnstøberi og Maskinfabrikation. I Omegnen findes Bjærgværksdrift og særlig et af de betydeligste Brunstensbjærgværker paa Jorden. G., der opstod i 12. Aarh., kom 1203 under Pfalzgrev Rudolf af Tübingen, fik i Midten af 13. Aarh. Stadsret, blev 1265 solgt til Hessen og kom 1604 under Hessen-Darmstadt. 1759—63 holdtes den besat af de Franske, ligesom flere Gange 1796—97. (Litt.: Buchner, »Führer fur G. und das Lahnthal« [Giessen 1891]; samme, »Aus Giessen's Vergangenheit« [smst. 1886]). *Joh. F.*

Giesshübl-Puchstein, lille Badested i Böhmen, ca. 7 Km. fra Karlsbad, 340 M. o. H. i en smuk Bjærgegn. Kilderne ere rene alkaliske Kilder med et meget betydeligt Indhold af Kulsyre og rigeligt kulsurt Natron. Vandet nydes ikke meget paa Stedet, men forsendes i store Mængder. Det benyttes især mod Dyspepsi, urinsur Diatese, kro-

niske Katarrer samt hos Børn mod Skrofulose og Rakitis. *Lp. M.*

Giessing, Hans Peter, historisk Forfatter, født 30. Septbr. 1801, død 24. Septbr. 1877. Han tog juridisk Embedseksamen og beklædte forskellige Stillinger i Kjøbenhavn's Politi, men skrev desuden en Række historiske Værker, der i sin Tid, da paagældende Emner endnu vare helt eller delvis ubearbejdede, havde nogen Betydning ved at fremføre ikke faa ny Oplysninger og Aktstykker. Deres virkelige Værdi er derimod baade i Henseende til Indhold og Form kun ringe. G.'s første Skrifter handle om Griffenfeld [1846], Løvenørn [1847], Struensee og Guldberg [1849], senere kom »Kong Frederik VI's Regeringshistorie« [1850], »Kong Christian VIII's Regeringshistorie« [1852], »Danmark's Historie fra Christian VIII's Død til Statshelhedens Gjenoprettelse, 1848—52« [1854] og »Kong Frederik VII's Ungdoms- og Regeringshistorie« [1865]. *A. Frs.*

Giffen [gi'fn], Robert, engelsk Statistiker, Nationaløkonom og Journalist, er født 1837 og *Dr. jur.* 1884. G. traadte tidlig i Pressens Tjeneste og erhvervede sig herigennem ved sin overlegne Indsigt i praktisk Finanspolitik megen Indflydelse; 1862—66 var han Redaktionssekretær i »The Globe«, 1868—76 under Bagehot (s. d.) Medredaktør af Finansugebladet »The Economist« og skrev tillige 1873—76 økonomiske Artikler i »The Daily News«. 1876 blev han Chef for den statistiske Afdeling af *Board of trade*, til hvis Generalsekretær han forfremmedes 1882. 1893 blev han Inspektør — *supervisor* — for *Labour Department.* 1882—84 var G. Præsident for *Statistical society*, et Vidnesbyrd om den fremskudte Stilling, han allerede dengang indtog blandt England's Statistikere. Uden for Dags- og Tidsskriftpressen har G.'s Forfatterskab ikke været meget omfattende. Til Gengæld har han paa dette Omraade til Diskussionen af forskellige brændende økonomiske Spørgsmaal ydet en Mængde fortræffelige Bidrag, der udmærke sig ikke mindre ved Kundskabsfylde end ved smuk og let tilgængelig Fremstilling. En Del af sine talrige Tidsskriftartikler har han samlet i de indholdsvægtige »Essays in Finance« [1. Serie 1879, 2. Serie 1884]. Af større Monografier har han bl. a. skrevet »The Progress of the working Classes in the last Half-Century« [1884, ogsaa optaget i 2. Serie af forannævnte Samling], »The Growth of Capital« [1890] og »The Case against Bimetallism« [1892]. *K. V.H.*

Gifford [gi'fəd], 1) Robert Swain, nordamerikansk Landskabsmaler, er født 23. Decbr. 1840. Han var Elev af den hollandske Marinemaler v. Beest, arbejdede en Tid i Boston, derefter fra 1866 i New York, af hvis Nationalakademi han blev Medlem 1878. Hans talrige for deres Natursandhed, indgaaende Detailredegørelse og rige Emnevalg roste Landskaber, mest i Vandfarve, men ogsaa i Olie, give gennem deres Navne en Forestilling om Omfanget af den Studiemark, Hjemlandet, Europa, Afrika, hans Kunst dyrker: »Cape Ann« [1867], »Hood-Bjærget i Oregon» [1870], »St. Elmo ved Napoli« [1871], »Maurisk Hus i Tanger«, »Passagerbaad paa Nilen« [1874], »Cedere i Ny-England« etc. Hans Hustru, Fanny Eliot G., er født 1844 i New Bedford, maler ligeledes Landskaber. *A. Hk.*

2) Sandford Robinson, nordamerikansk Landskabs- og Marinemaler, født 10. Juli 1823 i Greenfield (St. New York), død 26. Aug. 1880 i New York, en i sit Hjemland meget skattet Kunstner, der først var Portrætmaler, men senere, paa Grundlag af vidtstrakte Rejser i Nordamerika, ogsaa i Europa, Asien og Afrika, malede talrige Landskaber, særlig Kystbilleder og Mariner, som »Dæmring paa Hunter-Bjærget«, »Fiskerbaad paa det adriatiske Hav« etc. *A. Hk.*

Gifford [gi'fəd], William, engelsk Forfatter, født i Ashburnton i Devon 1757, død i London 31. Decbr. 1826. Han kom først til Søs og blev senere sat i Skomagerlære, men søgte samtidig paa alle Maader at skaffe sig Kundskaber. Da hans gode Evner bleve bekendte, blev der i hans Fødeby samlet sammen til en Understøttelse til ham, og han kom som 23aarig til Oxford, hvor han studerede ved Exeter College. 1782 forlod han Universitetet og ledsagede som Lærer Lord Belgrave paa to Rejser til Fastlandet. Efter at have bosat sig i London udgav han sit første Arbejde: »The Baviad« [1794], en Satire i Persius'es Maner, der spottede en talrig Skole sentimentale Forfattere og Forfatterinder, der vare kendte under Navnet *Della-Cruscans*, fordi deres Formand, en tarvelig Poet ved Navn Merry, skrev under Navnet Della Crusca. Imod denne Skoles sentimentale Drama var G.'s næste Satire, »The Mæviad«, 1795 rettet. Paa denne Tid gjorde G. Bekendtskab med Canning, ved hvis Hjælp han begyndte et konservativt Ugeblad »The Anti-Jacobin«, der udkom 1797—98 og satiriserede over den franske Revolution. Da det konservative »Quarterly Review« blev grundlagt 1809, blev G. dets første Redaktør, i hvilken Stilling han udfoldede megen Dygtighed. Foruden en Mængde Bidrag til dette Tidsskrift udgav G. en Oversættelse af Juvenal, hvortil der var knyttet en Selvbiografi 1802, og af Persius 1821. Desuden besørgede han gode Udgaver med Noter af flere af de elisabethanske Dramatikere, saaledes Massinger 1805, Ben Jonson 1816 samt de efter hans Død udgivne: Ford 1827, Shirley 1833. Hans Selvbiografi blev udgiven paa ny 1827. *T. L.*

Giffre, Le [leži'fr], en ca. 50 Km. lang Biflod til Arve (s. d.), en af Rhone's Bifloder, i det sydøstlige Frankrig. *H. W.*

Gift. At give en udtømmende og træffende Definition af, hvad G. er, viser sig umuligt. I de fleste Staters Giftlove gives der derfor heller ingen Definition deraf, men man indskrænker sig til at opregne de hyppigst forekommende Giftstoffer. En absolut G. findes nemlig ikke. Et Stof, som er uskadeligt i en ringe Dosis, kan være giftigt i en større; hvad der er G. for et Barn, er det maaske ikke for et voksent Menneske. Et giftigt Stof er ikke engang altid lige giftigt i samme Mængde for samme Individ. Mange G. ere saaledes mindre giftige, naar de indgives paa fyldt Mave end paa tom; nogle ere mindre giftige i Substans end i Opløsning, medens andre vise det omvendte Forhold. Nogle Stoffer ere ikke giftige, naar de appliceres paa Huden, men giftige, naar de gives indvendig. Andre ere ikke giftige,

naar de tages indvendig, men derimod hvis de bringes direkte ind i Blodet. Endelig kan der for mange G.'s Vedkommende finde en Tilvænning Sted (f. Eks. Alkohol, Tobak, Arsenik), saaledes at de, der ere vante til at nyde disse Stoffer, ikke paavirkes kendelig af en Dosis, der maaske virker dræbende paa den, der faar G. for første Gang. G. er derfor et relativt Begreb, for hvilket der ikke lader sig opstille almindelige Bestemmelser. Ved Bedømmelsen af et formodet Forgiftningstilfælde maa der derfor tages Hensyn til de foreliggende Omstændigheder foruden til de kendte Erfaringer om det paagældende Giftstofs fysiologiske Virkninger, Se i øvrigt Forgiftning. *A. F.*

Gif termaal, Indtrædelse i Ægteskab (oprindelig kun brugt om Kvinder); af *Maal* i Betydningen *Aftale* og *Gifter*, gammel Genetivform af *Gift*, Bortgiven (af en Kvinde). *V. D.*

Gifthandel. De endnu gældende specielle danske Lovbestemmelser angaaende Handelen med Gift — særlig Frd. 1. Apr. 1796 og Pl. 19. Apr. 1843 — gaa navnlig ud paa, dels at indskrænke Adgangen til at handle med Gift, dels at kontrolere Købet af Gift hos de handelsberettigede — begge Dele for at skærme Samfundet mod Skade, forvoldt ved Misbrug af disse lige saa nyttige som eminent farlige Stoffer.

Hvad først visse særlig farlige, i de nævnte Love nærmere opregnede, Arsenik- og Kvægsølvforbindelser angaar, da ere Grosserere og Købmænd kun berettigede til at sælge dem en gros, naar de ikke tillige drive Detailhandel. Materialister kunne derimod efter en Højesteretsdom 1883 ikke anses berettigede dertil. Alle andre Gifter kunne frit sælges i Engros-Partier af alle til Engros-Handel berettigede. Al Detailhandel med egentlige Gifter derimod er udelukkende forbeholdt Apotekerne. Dernæst kan heller ikke enhver uden videre forsyne sig med Gift hos de saaledes nævnte handlende. Ganske vist lægger den gældende Lovgivning ingen Hindringer i Vejen for Udleveringen af Gift i Engros-Partier. Hvad derimod Detailsalget angaar, da maa Apotekerne kun udlevere Gift efter visse nærmere Regler. Saaledes enten kun mod Recept eller til Læger eller (i Haandkøb) til Tandlæger. Arsenik til den paa Landet endnu saa almindelige Kreaturvadsk kan dernæst kun faas efter en autoriseret Dyrlæges Attest. Fabrikanter, Kunstnere og Haandværkere, der legitimere sig som saadanne, kunne endvidere forlange sig Gift udleveret til Brug i deres Virksomhed, men kun imod skriftlig Rekvisition. En saadan kræves ogsaa til Udlevering af Rottekrudt til Fordrivelse af Rotter og Mus, hvorhos Rekvisitionen i dette Tilfælde skal være ledsaget af Attest fra vedkommendes Præst o. s. v.

Nævnes kan endvidere, at Gift skal udleveres særlig emballeret med Paaskriften »Gift« og før Salget holdes særskilt afsondret, samt at det kun er tilladt at farve Kager, Oblater, Legetøj o. 1. med visse uskadelige, i Pl. 19. Apr. 1843 opregnede Farver. I Forbindelse hermed staar Strl.'s § 290, der fastsætter Straf af Fængsel, eventuelt Forbedringshusarbejde, for den, der anvender giftige Stoffer til Varer, der ere bestemte til Forhandling eller Benyttelse af andre, eller falholder Varer, hvortil han ved, at slige Stoffer ere benyttede. Et nyt Lovforslag, der tilsigter at samle og udfylde de herhenhørende Regler samt yderligere skærpe Kontrollen med G., har siden 1880 mange Gange (siden 1889 endog hvert Aar) af Regeringen været forelagt Rigsdagen, uden dog endnu at være blevet gennemført. (Litt.: Hage, »Haandbog i Handelsvidenskab« [Kbhvn. 1894, S. 186 ff.]). *K. B.*

Gifthvede (-byg) bruges i Skoven som Middel mod skadelige Mus og da især Markmusen (*Arvicola*). Det er Korn, i Reglen af Hvede, undertiden af Byg, som gennemvædes med en Opløsning (4—6 pro mille) af salpetersur Stryknin, derefter tørres og til sidst for at blive let kendelige farves med Anilin eller Mønje. G. udlægges om Efteraaret og Vinteren i Smaakasser eller Drænrør paa de Steder, hvor Musene ventelig vilde gøre Skade ved at gnave Barken af de unge Planter. Udlægningen maa fornyes, saa længe Musene borttage G. Da det har vist sig, at de ikke blot æde G., men ogsaa samle Forraad af den, naar den udlægges som hele Korn, har man malet den groft før Udlægningen; den ædes da paa Stedet og virker altsaa stærkere, men taber paa den anden Side hurtigere sin Kraft som Følge af Luftens Fugtighed. — Paa Grund af Brugen er G. undtagen fra de almindelige Regler om Handel med Giftstoffer. *C. V. P.*

Giftkirtler ere saadanne Kirtler, hvis Sekret udøver en skadelig Indflydelse paa andre levende Væsener, naar det paa en eller anden Maade bliver indgydt eller kommer i Berøring med disse. Tages Begrebet i denne noget udvidede Forstand, maa der herhen ogsaa regnes saadanne Organer som Nældecellerne hos Polypdyrene og visse Pighudede, ved Hjælp af hvilke Dyrene lamme og dræbe deres Bytte, samt ogsaa saadanne Kirtler, der ere knyttede til Haarene hos visse Sommerfuglelarver, eller som ere beliggende i Huden hos de fleste Amfibier. I alle ovennævnte Tilfælde drejer det sig om G., der ere særdeles smaa, ofte encellede, og ikke ere lokaliserede til en bestemt, skarpt begrænset lille Del af Legemet. Dette er derimod Tilfældet med et betydeligt Antal andre Dyr, særlig Giftslanger (s. d.), en enkelt Øgle (*Heloderma*; s. d.) samt visse Fiske, dels tropiske, hørende særlig til Scorpænidernes og Batrachidernes Familie, dels ogsaa nordiske Former (Fjæsingen; s. d.). Ligeledes optræde saadanne G. i Kloledet hos Edderkopper, i Skorpionernes yderste Haleled, hos Hunner, eventuelt Arbejdere, af et meget stort Antal af de aarevingede (Brodapparatet); ligeledes afsondre Spytkirtlerne hos adskillige Snegle en ret kraftig G. Se i øvrigt Specialartiklerne. *C. W.-L.*

GiftklS d. s. s. Arsenkis.

Giftliljefamilien (*Colchicaceae*), enkimbladede Planter af Liljeblomstredes Orden, Urter med Knold eller Rodstok (sjælden Løg) og endestillet Blomsterstand. Blomsterne ere tvekønnede, regelmæssige og undersædige; tillige ere de 3-tallige i alle 5 Kranse. Støvknapperne aabne sig oftest udad; Støvvejen har 3 fri Grifler, og Frugten bliver en Kapselmedskillevægdelende Opspringning. Ca. 150 Arter, især nordamerikanske og sydafrikanske.

Giftige Stoffer ere almindelige, deraf Navnet G. Flere Arter ere officinelle (se *Schoenocaulon*, Tidløs og *Veratrum*). *A. M.*

Giftmel d. s. s. Arsensyrlinganhydrid.

Giftrod se Svalerodfamilien.

Giftrug se Meldrøjersvamp.

Giftslanger (*Toxicophides*, *Thanatophides*), Slanger, der ere forsynede med Giftkirtler og Gifttænder, som ere gennemborede af en Kanal, gennem hvilken Giften ledes ud i det Saar, der frembringes ved Slangens Bid. Giftkirtlerne have en Udførselskanal, der udmunder ved Basis af Gifttanden. De have i Reglen deres Plads i Tindingerne, men forlænge sig hos enkelte Former helt tilbage i Bughulen. Gifttænderne, der altid ere hule og krumme og hos mange G. (Giftsnogene) forsynede med en Fure langs Tandens Forside, ere fæstede til den korte Overkæbe, der tillige bærer een eller flere Tænder til Erstatning af Gifttanden, naar denne skiftes eller rent mekanisk brydes af, hvad der hyppig sker, naar Slangen angriber. Hos Giftsnogene bærer Overkæben tillige nogle faa Tænder af alm. Form og Bygning. Gift- og Erstatningstænderne ere, naar Munden er lukket, rettede bagud og skjulte af en Hudfold i Mundhulen. Naar Slangen vil angribe, opspiles Gabet og Overkæbebenet drejes, hvorved Gifttanden rejses i Vejret. Ved en kombineret Virksomhed af flere Muskler, navnlig Tindingemusklerne, udøves der et Tryk paa Giftkirtlerne, saaledes at Giften flyder ud i Tanden og ind i det frembragte Saar. Der fremkaldes da en Blodforgiftning, som meget ofte hidfører Døden. Egenskaber og Virkninger se Slangegift). Den ældre Anskuelse, at visse Pattedyr og Fugle — f. Eks. Pindsvinet, Muldvarpen, Slangefalken — ikke ere modtagelige for Paavirkning af Giften, er ikke bleven bekræftet ved de nyere Forsøg. Varmblodede Hvirveldyr angribes langt stærkere af Giften end koldblodede. Paa hvirvelløse Dyr synes den slet ikke at virke. G. af samme Art kunne bide hverandre, uden at dette medfører Tegn paa Forgiftning. Naar G. af forskellig Art bibringe hverandre Bid, iagttages Giftens Virkninger hyppig. Mange af de giftige Slanger adskille sig ikke ved ydre Kendetegn fra de giftløse, og det er ofte kun ved Undersøgelse af Tandforholdet, at man sikkert kan afgøre, om en Slange hører til G. eller ikke. De fleste G. føde levende Unger, men adskillige, f. Eks. Brilleslangerne, ere dog æglæggende. De ere talrige paa de fleste Steder i Troperne, navnlig i Indien, paa Sunda-Øerne og Nyholland. I de kolde og middelvarme Egne af Jorden ere de forholdsvis faatallige. Paa Madagaskar og største Delen af de vestindiske Øer forekomme de aldeles ikke. I Artsantal staa de langt tilbage for de giftløse Slanger. De ægte G. omfatte Giftsnogene (*Proteroglypha*) og Hugormene ell. Eddormene (*Solenoglypha*). De furetandede ell. mistænkelige Slanger (*Opistoglypha*) henregnes — til Trods for, at de ere giftige — i Alm. ikke til de ægte G. De ere ligesom Giftsnogene nær beslægtede med Snogene (*Colubriformes*, *Aglypha*). *A. C. J.*

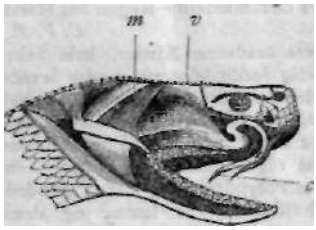

Præparat af Hovedet af en Klapperslange. *v* Giftkirtlen; *e* Gifttænderne; *m* Tindingemusklerne; *s* Spytkirtlerne.

Giftsnegle se Toxoglossa.

Giftsnoge (*Proteroglypha*) ligne Snogene (*Aglypha*) og de mistænkelige Slanger (*Opistoglypha*) saa meget, at nyere Forfattere i Reglen henføre alle Grupperne til een Familie: *Colubridae*. I Alm. have G. et temmelig lille Hoved, der er beklædt med regelmæssige Skjolde, en trind Krop og en kort Hale. Deres ikke særdeles store Gifttænder ere hule og have i Reglen en tydelig Fure paa Forsiden. Giftkirtlerne ere ligesom Gifttænderne i Reglen langt mindre end hos Hugormene, men Giften er særdeles farlig, og de større Arter derfor meget frygtede. Paa Overkæbebenet, der er længere og mindre bevægeligt end Hugormenes, sidder der i Alm. bag ved Gift- og Erstatningstænderne flere smaa massive Tænder af almindelig Bygning. Disse mangle dog hos flere Slægter, f. Eks. hos *Elaps* og *Adeniophis*. Almindelige Gribetænder findes baade paa Gane- og Vingeben og i Underkæben. — I Reglen er G.'s Farve vel næppe saa smuk som Snogenes, men enkelte Arter, f. Eks. Koralslangen, udmærke sig ved en ganske overordentlig Farvepragt, der ikke overtræffes af noget andet Krybdyr. Kun ganske faa Arter leve paa Træerne. De fleste ere Jordformer eller opholde sig i Havet (Havslangerne). G. ere udbredte baade i den gamle og den ny Verden og findes i størst Mangfoldighed paa den østlige Halvkugle. Australien's talrige Giftslanger høre alle til denne Gruppe. I Europa forekomme de aldeles ikke. De omfatte to Underfamilier: *Elapinae* og *Hydrophiinae* ell. Havslangerne. — Underfamilien *Elapinae* adskiller sig fra Havslangerne ved, at Halen er cylindrisk, og at Næseborene aabne sig paa Siderne af Hovedet. Øjnene ere smaa med rund Pupil. Kun hos enkelte Arter er Pupillen aflang og lodret stillet. Denne Underfamilie omfatter omtrent Halvdelen af alle Giftslanger. De forskellige Slægter og Arter ere udbredte paa højst forskellige Lokaliteter. Deres Føde bestaar væsentligst af mindre Hvirveldyr, hyppigst især af smaa giftløse Slanger. — Koralslangerne (*Elaps*) have hjemme i de varmere Dele af Amerika. Det er smaa G. af en lidt plump Legemsbygning, men med prægtige Farver. De have et ganske lille Hoved, der næsten gaar i eet med Kroppen, en cylindrisk Krop og en kort Hale. Legemet er beklædt med glatte Skæl, der ere ordnede i 15 Længderækker. Øjnene ere smaa med elliptisk Pupil. Mundaabningen er saa lille, at de kun kunne fortære meget smaa Hvirveldyr. Den berømteste af Koralslangerne er *Elaps corallinus* Wied., der lever i det tropiske Sydamerika og paa nogle af de smaa Antiller (f. Eks. St. Thomas). Dens Grundfarve skildres som prægtig zinnoberrød med stærk Glans. Denne Farve afbrydes af 16—19 sorte Ringe, der med regelmæssige Mellemrum omkredse Slangen. Hver af disse Bælter er kantet med ganske smalle grønlighvide Ringe, og saavel disse som de røde Bælter ere sortplettede, da ethvert Skæl har sort Spids. Den forreste Halvdel af Hovedet er blaaligsort, den bageste Halvdel grønlighvid. Halen har paa sort Grund ca. 8 hvidlige Ringe og en hvid Spids..

Elaps corallinus opnaar en Længde af 0,8 M. Den tager hyppig Ophold i Skovene, men klatrer ikke i Træerne. Sit Tilflugtssted søger den i Skovbunden mellem nedfaldne Blade og Smaavækster. Der er ingen Fare ved at fange Slangen og bære den om med sig. I Ostindien leve nogle Smaaslanger, der ere nær beslægtede med Koralslangerne. Hos en af de herhen hørende Slægter, *Doliophis* Girard. (*Adeniophis* Meyer), udmærke Giftkirtlerne sig ved en højst usædvanlig Størrelse. De forlænge sig langt tilbage i Bughulen, i omtrent en Tredjedel af hele Kroppens Længde, og tiltage gradvis i Tykkelse bagtil. Paa Grund af den betydelige Plads, de indtage, ligger Hjertet længere bagtil end hos andre Slanger. Blandt Ostindien's øvrige talrige G. ere især *Bungarus* og Brilleslangerne berømte. *Bungarus* er en Slægt af yderst farlige Giftslanger, til Dels af anselig Størrelse. De have et lille ægformigt Hoved med but Snude og et lille Gab. Øjnene ere smaa, med rund eller elliptisk Pupil. Kroppen er trind eller stump trekantet og af næsten samme Tykkelse overalt. Halen er forholdsvis kort. Skællene, der ere glatte, ere ordnede i 13—17 Rækker. En af de største Arter af Slægten, *Bungarus fasciatus* Schneid., der opnaar en Længde af 1,5 M., er meget hyppig i Forindien og kaldes af de indfødte *Bungarun Pama*. Dens Grundfarve, der er sort eller mørkeblaa, afbrydes af 25—35 gule Ringe. Hovedet, hvis Farve er sortblaa, er paa hver Side prydet med et gult Baand, der forlænger sig ned under Halsen. Kroppen er forsynet med en tydelig Rygkøl. Halen ender paafaldendc stumpt. — *Bungarus candidus* L. (*B. coeruleus* Schneid.) naar ikke en saa betydelig Størrelse som foregaaende Art, men er ligesom denne meget farlig. Dens Farve er meget variabel. Oversiden er for det meste blaasort eller mørkebrun og tegnet med fine hvide Tværbaand eller Pletter, Undersiden er stedse hvid. En Rygkøl er ikke til Stede. Begge disse Arter ynde især tørre Egne og vælge deres Tilflugtssteder i Huller i Jorden eller mellem Trærødder. De ere temmelig sjældne paa beboede Steder, men tage dog undertiden Ophold i Husene. Det er sandsynligt, at *Bungarus*-Arterne næst efter Brilleslangerne ere de farligste af alle Ostindien's Giftslanger. Brilleslangerne (*Naja*) have et lille langstrakt, ægformigt Hoved, en trind, paa Midten noget fortykket Krop og en kegleformig tilspidset Hale. Hovedet er dækket af store regelmæssige Plader. Øjnene ere smaa med rund Pupil. Mundaabningen er forholdsvis stor. Naar de forberede sig til Angreb eller Forsvar, hæve de den forreste Tredjedel af Kroppen lodret i Vejret og udbrede Halsen skiveformigt, idet de forreste 8 Ribben, der ere lige og sædvanlig strakte bagud, trækkes fortil. I denne Stilling, som de ofte indtage i længere Tid, er Forkroppen aldeles stiv og ubevægelig, og Hovedet holdes ufravigelig vandret. Naar Slangen da ses bagfra, ser det ud, som om den bærer en stor rund Hat, hvad der har givet Anledning til det portugisiske Navn paa den alm. indiske Brilleslange: *Copra de Capello*, der betyder Hatslangen. Selv naar den bugter sig frem mod sit Bytte, beholder Forkroppen sin karakteristiske Stilling. Man kender ca. 10 Arter af Brilleslanger, der ere udbredte over Afrika og det sydlige Asien. De ere alle æglæggende, i Modsætning til de fleste andre Giftslanger. Skønt de ere Jordformer, klatre de ofte i Træerne og gaa endogsaa undertiden frivillig i Vandet. Den alm. indiske Brilleslange, *Naja tripudians* Merr., er udbredt over største Delen af Sydasien, fra det kaspiske Hav til Sydkina og Sunda-Øerne. Den opnaar en Længde af 1,6 M. Man adskiller flere Varieteter med en noget forskellig Farvetegning. I Alm. er Rygsidens Farve gul eller brungul, i visse Belysninger med et blaaligt Skær. Bugsiden, der fortil ofte er forsynet med sorte Tværbaand, er smudsig hvid. Paa Nakken har Slangen den Tegning, som man har sammenlignet med en gammeldags Brille. To mørke Linier danne en Indfatning af Brillen, der er meget lysere end Omgivelserne. Det, der svarer til Brilleglassene, repræsenteres enten af en sort Plet eller af en lys Øjeplet, omgiven af en mørk Rand. Paa Midten af Legemet ere Skællene ordnede i 17—25 Rækker, paa Halsen i 21—35 Rækker. Den indiske Brilleslange lever mest af smaa Dyr, vistnok fortrinsvis af Krybdyr og Padder. Den tager ogsaa mindre Pattedyr og plyndrer ofte Fuglenes

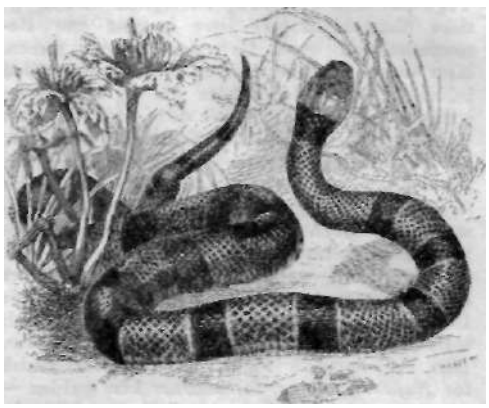

Koralslang (*Elaps corallinus*).

Reder. Det synes, som om den sjælden efterstræber andre Slanger. Det angives, at Hannerne og Hunnerne gerne leve parvis i hinandens Nærhed, hvad der ogsaa berettes om den nærstaaende afrikanske *Ara*. De lægge 12—20 langstrakt ægformige, blødskallede Æg, af Størrelse omtrent som Dueæg. Brilleslangerne ere ikke bundne til bestemte Lokaliteter, men tage Ophold, hvor som helst de finde passende Skjulesteder og tilstrækkelig Føde. Som Opholdssteder ynde de især Termitternes forladte Boliger, gamle Mure og hullede Lervægge, Sten- og Træbunker. Undertiden tage de ogsaa Ophold i beboede Huse. De indfødte betragte Brilleslangen med stor Ærefrygt, som et helligt Dyr, de ikke tør beskadige, da de mene, at Ulykker saa ville ramme dem. Mange Hinduer dræbe under ingen Omstændigheder en Brilleslange. Hvis denne gaar ind i deres Boliger, søge de med Lempe at faa den ud. Selv om den dræber et Menneske, tager Hinduen ikke Hævn over den, da han tænker, at den blot har udført en Befaling fra Guderne. — De fleste Mennesker, der bides af Brilleslangen, dø efter nogle Timers frygtelige Pinsler; de

færreste overleve dens Bid. I Indien anvendes især to Midler mod Slangebid, men vistnok intet af dem bringer virkelig Hjælp. Det ene Middel er den saakaldte Slangesten, en porøs Stenart, der, naar den lægges over det friske Saar, opsuger noget af Blodet. Det andet Middel er Slangerod, *Aristolochia indica*, der anvendes paa forskellig Maade, f. Eks. saaledes, at den saarede drikker et Afkog af den. Det har fra gammel Tid tiltrukket sig megen Opmærksomhed, at de indiske Gøglere tilsyneladende uden mindste Frygt behandle Brilleslangerne, som om de vare aldeles uskadelige. Det har tidligere været en almindelig Antagelse, at Slangetæmmerne have afbrudt Slangens Gifttænder, forinden de begynde paa deres Kunster og Besværgelser, men dette er i Reglen ikke Tilfældet. Deres Kunst beror paa et nøje Kendskab til Slangens Naturel og Sædvaner (se Slangebesværgelser). — Den ægyptiske Brilleslange *Naja haje* L. er ligesom den indiske berømt fra Oldtiden. Grækerne og Romerne kaldte den *Aspis*, Ægypternes Navn for den var *Ara*. Den betragtedes af de gamle Ægyptere som et helligt Dyr, hvis Billede var indhugget i Templerne og bares af Kongen som Tegn paa hans Højhed og Værdighed. De ægyptiske Slangebesværgere have opnaaet stor Berømmelse ved deres Herredømme over Araen. Naax denne pludselig trykkes paa et bestemt Sted i Nakken, bliver den aldeles stiv og ubevægelig som en Stok, og det er vel dette, der har givet Anledning til den bibelske Fortælling om Aron, der »kastede sin Stav for Farao, og Staven forvandledes til en Slange«. Under Navnet *Naja haje* have forskellige Forfattere beskrevet flere nærstaaende *Naja*-Arter, der leve i Afrika og de nærmest tilgrænsende Dele af Asien. Deres Farve er overordentlig variabel. De ægyptiske Former ere ofte straagule paa Oversiden og lysegule paa Undersiden. Andre ere brune eller næsten helt sorte foroven, gulhvide eller ret mørke forneden. Den brillelignende Figur, der er karakteristisk for *Naja tripudians*, forekommer kun sjælden — og tillige mindre tydelig — hos de afrikanske Brilleslanger. Flere af de afrikanske Former ere større end *Naja tripudians*. Saaledes *Naja melanoleuca* Matschie, der er 2,4 M. lang og har sit Hjem i det tropiske Afrika. *Naja nigricollis* Reinh., der lever i Afrika fra Senegambien og Øvreægypten til Angola og Transwaal, bliver 2 M. lang. Den *Naja*- Art, der af de fleste Forskere nutildags betegnes som *Naja haje* L., bliver derimod kun 1,2 M. lang. Den har sit Hjem i Landene omkring Sahara, i Østafrika og Sydpalæstina. *Naja bungarus* Schleg. (*v. ophiophagus*; Cant.) er den største af alle Brilleslanger. Den opnaar den for en Giftslange kolossale Størrelse af 3,9 M. Der kendes endog enkelte Individer paa noget over 4 M.'s Længde. Den er ikke i Stand til at udvide en saa stor Del af Halsen skiveformig som de fleste andre Brilleslanger. Paa Halsen har den 19—21 Rækker af Skæl, paa Midten af Legemet kun 15. Farven er meget variabel: gul, brun eller sort paa Ryggen, paa Bugen bleg gulgrøn. Den udrydder en Mængde Slanger og Øgler. Blandt Australiens talrige Giftslanger er Sortslangen *Pseudechis porphyriacus* Shaw. den berømteste. Den har en Længde af ca. 1,6 M. og lever i største Delen af Nyholland. Hovedet er lille, men tydelig afsat fra Halsen. Kroppen er langstrakt og trind, Halen forholdsvis lang og spids. Skællene ere ordnede i 17—21 Rækker. Bag ved de furede Gifttænder findes i hver Overkæbe 2—3 solide Tænder. Farven er paa Oversiden glinsende sort eller brunsort, hos Hunnen brun. Den Række af Skæl, der sidder nærmest Bugskinnerne, har en stærk rød Farve.

Undersiden er smuk blegrød. Denne og andre af Australien's farlige G. ere meget frygtede af Befolkningen og stærkt forfulgte. Ejendommeligt er det, at Faarene ofte springe hen paa Giftslangerne og trampe dem ihjel med Fødderne. Det er sandsynligt, at Faarene saavel som Kvæget hyppig dræbes ved deres Bid.

Den anden Underfamilie Havslangerne (*Hydrophiinae*) ere særlig let kendelige ved deres sammentrykte Svømmehale. Hovedet er forholdsvis lille og beklædt med store uregelmæssige Plader; Øjnene ere smaa — undertiden særdeles smaa — og have rund Pupil. Næseboerne vende opad og kunne lukkes ved en Klap. Halsen er tynd. Kroppen er fortil næsten trind, men bagtil ofte stærkt sammentrykt. Den er beklædt med temmelig smaa kantede Skæl, der ikke ere saa tydelig taglagte som hos de fleste andre Slanger. Bugskinnerne ere i Reglen smaa, ikke meget større end almindelige Skæl. Halen er ganske kort og ligner en paa Kant stillet Aare. Havslangerne have korte, furede Gifttænder, bag hvilke der paa Overkæbebenet sidder 2—18 almindelige Gribetænder. Det er et ejendommeligt Forhold, at disse Gribetænder hos nogle af Slægterne ere furede. Angaaende disse Slangers indre Bygning maa det fremhæves, at Lungerne ere meget store, hvad der staar i Forbindelse med, at de kunne opholde sig lang Tid under Havets Overflade, før de behøve at komme op for at aande. Det er en Ejendommelighed ved Skelettet, at saavel Torntapperne som Hypapofyserne ere overordentlig stærkt udviklede i Haleregionen. Der kendes ca. 70 Arter af Havslanger, for største Delen middelstore Former, fra ca. 0,5 til 2,5 M.'s Længde. Med en enkelt Undtagelse ere de alle marine Former, de ere udbredte i det indiske og stille Hav, fra Øst- og Sydafrika til Amerika's Vestkyst og fra Japan til Nyholland. De forekomme hyppigst i Nærheden af Land, men sjælden helt inde ved Kysterne. En enkelt Slægt *Platurus* gaar dog undertiden paa Land. Ude i det aabne Hav træffes undertiden enkelte Individer, der sandsynligvis ere drevne derud ved Storm og Søgang. De ynde roligt, ikke meget dybt Vand og forekomme hyppig i Stræder mellem Øer, maaske til Dels fordi der her findes en større Rigdom af de Dyr, der tjene dem til Føde: Fiske, Kræbsdyr o. a. I Modsætning til andre Slanger samles de ofte i mægtige Flokke. Naar de i roligt Vejr — efter at have spist sig mætte — dorske flyde om paa Havets Overflade, blive de hyppig et Bytte for Hajer og Rovfugle. Arterne af Slægten *Platurus* ere de Havslanger, der mest ligne de andre G. Hovedet er dækket af temmelig regelmæssige Skjolde; Næseboerne ere noget sidevendte. Kroppen, der i hele sin Længde er temmelig trind, er beklædt med glatte, taglagte Skæl. Bug- og Haleskinnerne ere forholdsvis store. Den mest bekendte Art er *Platurus laticaudatus* L., der naar

Giftsvampe. I.

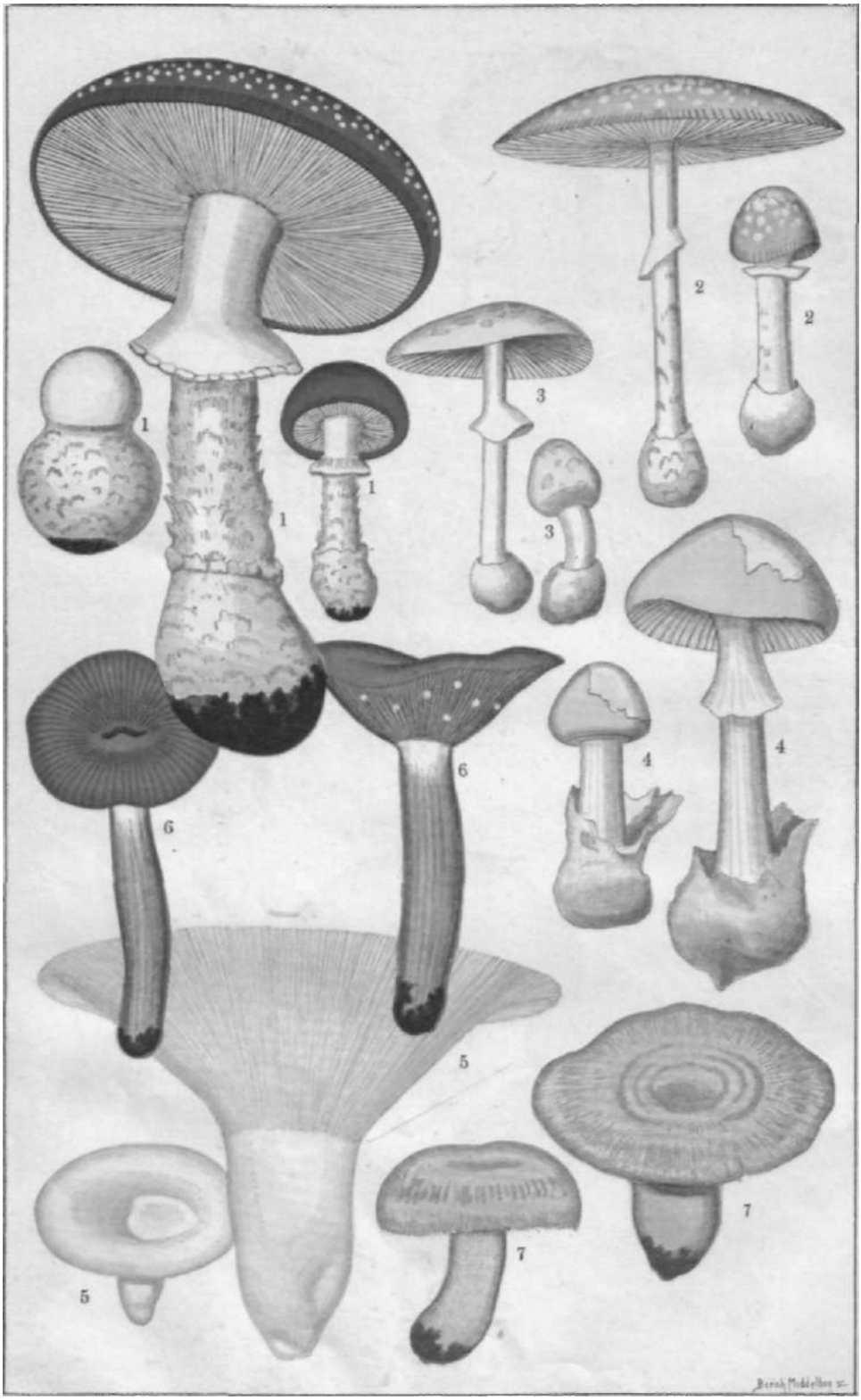

1. Kød Fluesvamp. 2. Panterfluesvamp. 3. Kugleknoldet Fluesvamp. 4. Løgknoldet Fluesvamp.
5. Pebermælkehat. 6. Rødbrun Mælkehat. 7. Kolik-Mælkehat.

Giftsvampe. II.

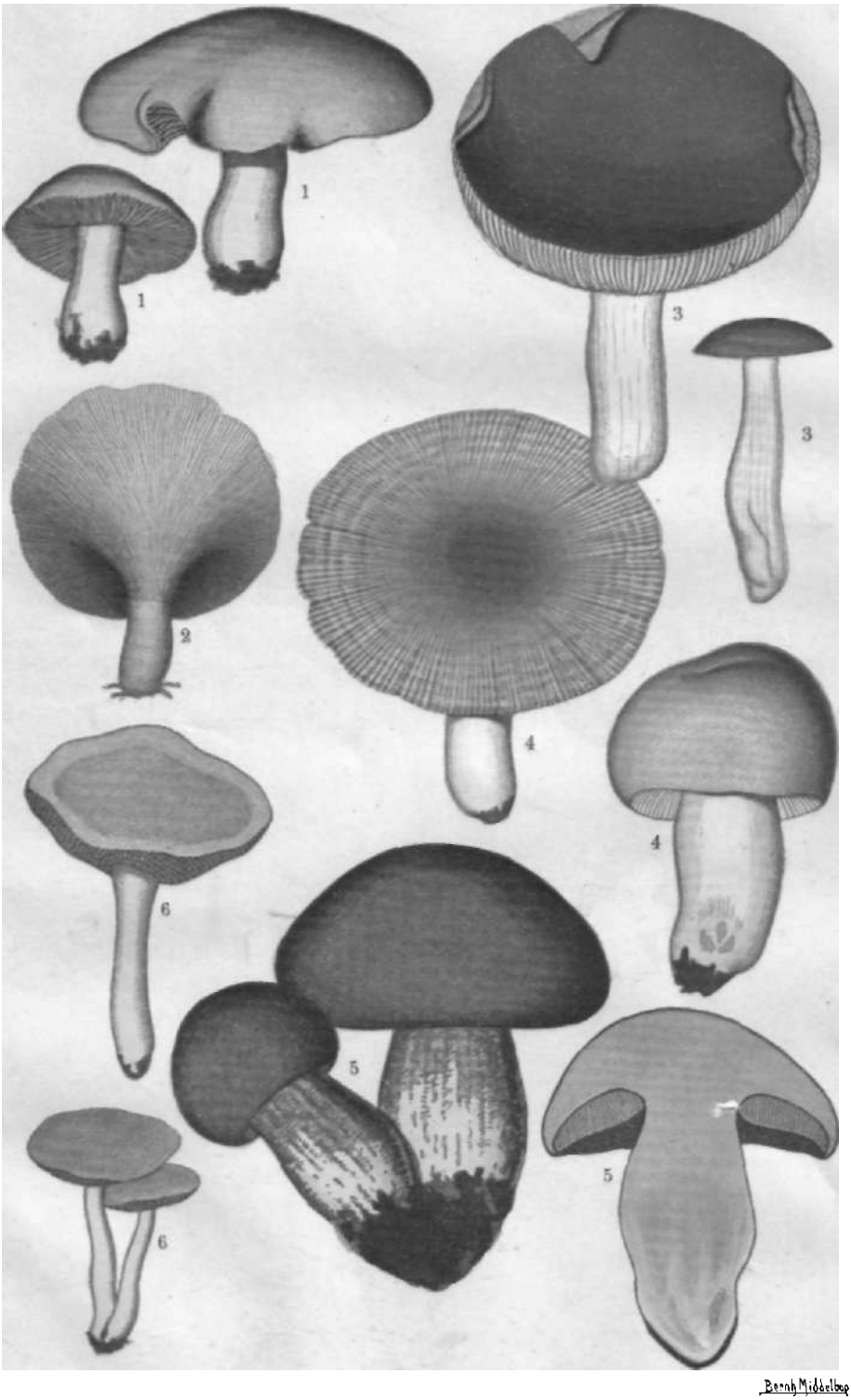

Bernh. Middelboe

1. Almindelig Taarehlad. 2. Orange-Vingesvamp. 3. Giftig Skørhat. 4. Stinkende Skørhat.
5. Indigo-Rørhat. 6. Skarp Børhat.

Typ. J. H. Schultz.

en Længde af ca. 1 M. I Modsætning til de nærmest beslægtede Arter har den intet uparret Næseskjold. En Bugkøl, der forekommer hos et Par nærstaaende Former, findes heller ikke. Dens glatte Skæl sidde i Legemets forreste Del i 19 Rækker. Ovarsidens Grundfarve er blaaligsort, undertiden med et grønligt Skær, Undersiden er gullig. Disse Farver afbrydes af 29—48 sorte Ringe, der træffes saavel paa Kroppen som paa Halen og ere af lignende Bredde som de lysere Partier. Det synes at være et ganske uskadeligt Dyr. *Hydrus platurus* L. (*Pelamis bicolor* Daud.) har en overordentlig stor Udbredelse i det indiske og stille Hav. Det er en temmelig lille Slange, kun ca. $0{,}_7$ M. lang. Hovedet, der er temmelig fladt, er beklædt med store Plader. Snuden er forholdsvis meget lang, Næseborene opadvendte. Halsen er usædvanlig tyk. Kroppen, der er kort og kraftig, er sammentrykt i hele sin Længde. Den er dækket af seks- eller firkantede ikke taglagte Skæl, der ere stillede i 45—47 Rækker. Tydelige Bugskinner findes ikke. Oversidens Farve er brunsort, Undersidens gullig, og Farverne ere skarpt afgrænsede fra hinanden.

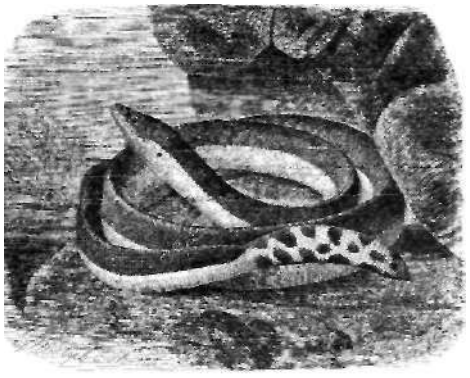

Havslange (*Pelamis bicolor*).

Halen har paa lys Grund sorte Bælter eller Pletter. Af Slægten *Hydrophis* Daud. kendes ca. 20 Arter, næsten alle mindre Former paa under 1 M.'s Længde. Hovedet er lille og langstrakt, Kroppen fortil meget tynd og trind, bagtil sværere og sammentrykt. Halen er meget bred. Skællene ere i Legemets forreste Del taglagte; Bugskinnerne ere smaa, men i Reglen tydelige. Bag ved de store Gifttænder i Overkæben følger en Række af 7—18 solide Gribetænder. Slægten er udbredt fra den persiske Havbugt til Sydkina og Nordaustralien. Slægten *Distira* Lacep. tæller ligeledes ca. 20 Arter, der i Reglen ere meget større end *Hydrophis*-Formerne: fra ca. 1 til ca. $2^1/_2$ M.'s Længde. De udmærke sig ved at have fra 4—10 furede Tænder paa Overkæben bag ved Gifttænderne. Den mest bekendte Art er *Distira cyanocincta* Daud., der lever i den persiske Havbugt og ved Indien's, Kina's og Japan's Kyster. Den er beklædt med kølede, rombiske Skæl, der ved Halsen ere ordnede i 30 og paa Midten af Legemet i ca. 40 Længderækker. Bugskinnerne ere tydelige, glatte eller forsynede med to eller flere Knuder, Oversidens Grundfarve er olivengrøn, Undersiden grønliggul. Den er tegnet med 50—75 mørke Tværbaand, der i Reglen ere bredest paa Rygsiden og undertiden forenede ved et sort Baand, der løber langs Bugsiden. De største Individer kunne blive ca. $1{,}_8$ M. lange. *Distira semperi* Garm. er den eneste Havslange, der vides at forekomme i Ferskvand. Den er funden i en Ferskvandssø paa Manila. (Litt.: G. Krefft, *The snakes of Australia* [Sidney 1869]; J. Fayrer, *The Thanatophidia of India* [London 1874]; J. Ewart, *The poisonous snakes of India* [London 1878]; Blanford, *Fauna of British India: Reptil. and Batrach.* ved Boulenger [London 1890]; Brehm, »Die Kriechtiere und Lurche« [Leipzig 1892]; Boulenger, *Catal. of the snakes* [Bd. III, London 1896]). *A. C. J.*

Giftsvampe (hermed en Planche). Da mange højere Svampearter (norsk: Sop) flere Steder benyttes af Befolkningen som Fødemiddel (se Madsvampe), medføre de ikke faa giftige Svampearter betydelig Fare for dem, der nyde Svampe, idet de kunne forveksles med Madsvampe. — Enhver, der vil nyde Svampe, maa derfor gaa frem med stor Forsigtighed og 1) aldrig give sig i Lag med at nyde en Svamp, hvis botaniske Bestemmelse ikke er ham absolut sikker, 2) altid iagttage visse Forsigtighedsregler ved Svampenes Indsamling, Opbevaring og Tilberedning, hvorved mulig tilstedeværende Giftstoffer kunne fjernes (se herom Madsvampe). Thi selv om man er absolut sikker paa kun at have Arter for sig, som af alle Forfattere anses for uskadelige, kunne de dog i enkelte sjældne Tilfælde blive farlige, idet der i Svampene ligesom i andre kvælstofholdige Næringsmidler (saasom Pølser, Ost, Kød, Fisk etc.) kan under visse ikke nærmere bekendte Omstændigheder udvikle sig farlige Giftstoffer.

G. o: saadanne Svampearter, som konstant indeholde for Mennesker farlige Giftstoffer, findes i en stor Del af Svampenes Slægter. De udmærke sig ikke fremfor uskadelige Arter ved særegne Kendetegn, saa at man altsaa ikke af noget ydre Kendemærke, saasom Farve, Lugt eller Smag etc. kan kende dem som giftige. Kun et sikkert og nøje Kendskab til de giftige Arter kan her forebygge skæbnesvangre Fejltagelser.

De vigtigste og farligste G. tilhøre Slægten Fluesvamp (*Amanita* se Fluesvamp). Rød Fluesvamp (*A. muscaria*, se Fig.) giver i Danmark sjælden Anledning til Forgiftninger, da den i fuldt udviklet Tilstand er let kendelig paa sin højrøde Hat med hvide Fnokke og ikke kan forveksles med nogen af de danske spiselige Svampe (i ung Tilstand, medens den endnu er dækket af Sløret, kan den have en fjern Lighed med unge Champignoner, men den unge Fluesvamps Overflade er knudret og ujævn, Champignonens glat; Fluesvampen er tykkere nedad end opad, Champignonen omvendt. Ved Gennemsnit findes hos den unge Fluesvamp en rødgul Rand under Hatten, som ikke findes hos Champignonen). I Syden giver den derimod oftere Anledning til Forgiftninger, idet den forveksles med en spiselig Art, Kejsersvampen (*A. caesarea* Pers.), som ikke findes i Danmark. — Den røde Fluesvamp indeholder flere Giftstoffer, af hvilke Muscarinet er det vigtigste. Forgiftningen optræder temmelig hurtig ($^1/_2$—1 Time) efter Maaltidet og viser sig

i Reglen først ved koleralignende Symptomer, Opkastning og Diarré, senere ved Hjernesymptomer, idet den syge først bliver ligesom drukken, vild og rasende, derpaa falder hen i en dødlignende Søvn, der til sidst kan ende med Døden. Mod denne og andre muscarinholdige Svampe (se nedenf.) haves en god Modgift i Atropinet, som i alle sine Virkninger paa Organismen er modsat Muscarinet. — Den Svamp, der hyppigst giver Anledning til Ulykker i Danmark, er Løgknoldet Fluesvamp (*Amanita phalloides* Fr., se Fig.). Den har nemlig ofte en Del Lighed med visse Champignonarter, fra hvilke den dog især skelnes ved, at dens Blade altid ere hvide, medens Champignonernes ere først rødlige, senere chokoladefarvede og sorte. Desuden er Hattens Farve hos den løgknoldede Fluesvamp i Reglen ikke ren hvid, men gullig eller grønlig, og endelig har den ved Grunden af Foden en sækformet Skede med fri Rand, som ikke findes hos Champignonen. Den sikreste Vej til at undgaa den er dog at gøre sig til Regel aldrig at samle Champignons i Skove, da den løgknoldede Fluesvamp kun findes her, men ikke paa aaben Mark. — Giftstoffet i denne Svamp er et Toksalbumin, Phallin, og er af en særdeles intensiv Virkning. Giftvirkningen er noget forskellig fra den røde Fluesvamps. Den indtræder først 3—10 eller endnu flere Timer efter Maaltidet. Den viser sig som hin dels ved Symptomer fra Tarmkanalens Side, dels ved Hjernesymptomer, blandt hvilke især Kramper ere fremherskende. — Den almindeligste af danske Fluesvampe, Kugleknoldet Fluesvamp (*A. Mappa* Batsch., se Fig.) er ogsaa giftig og kan ligesom foregaaende forveksles med Champignons, fra hvilke den dog adskilles ved sine hvide Blade og sin gullige Hat, der i Reglen er besat med Vorter og Skæl. — Forgiftninger med den ere dog temmelig sjældne, og dens Giftstof er ikke nærmere kendt. — Panterfluesvampen (*A. panther ina* D. C-, se Fig.) er ogsaa temmelig almindelig i danske Skove og har givet Anledning til Forgiftninger i Danmark. Den ligner Perlefluesvampen (*A. rubescens* Fr.), som af nogle anses for spiselig, men adskiller sig fra den ved sin graalig-olivenfarvede Hat med stribet Rand og sin glatte, i Reglen skæve Ring (Perlefluesvampen har en fint stribet Ring). Perlefluesvampen bør dog helst undgaas. — Panterfluesvampen indeholder Muscarin. — Af Slægten Skørhat (*Russula*, se Skørhat) skal nævnes to giftige Arter: Giftig Skørhat (*R. emetica* Fr., se Fig.) og Stinkende Skørhat (*R. foetens* Pers., se Fig.). Den første, som er meget almindelig i danske Skove, er let kendelig ved sin højrøde Hat og sine rent hvide Blade; den sidste udmærker sig ved ubehagelig Lugt. — Ingen af dem har Lighed med nogen af de danske almindelige Madsvampe, og de give derfor sjælden Anledning til Forgiftning i Danmark. Den giftige Skørhat indeholder Muscarin. — I Slægten Mælkehat (*Lactarius*, se Mælkehat) haves af giftige Arter bl. a. Rødbrun Mælkehat (Z. *rufus* Scop., se Fig.), Pebermælkehatten (*L. piperatus* Scop., se Fig.) og Kolik-Mælkehatten (Z. *torminosus* Schaeff., se Fig.) De have alle (foruden flere andre Arter af Slægten) en hvid Mælkesaft, som har en skarp og brændende Smag. Den sidstnævnte har paa Overfladen en Del Lighed med Spiselig Mælkehat (se Madsvampe), men adskilles meget let fra den ved sin hvide Mælkesaft (den spiselige har gul Mælkesaft), og ved at Hatten er frynset i Randen. — Det sikreste er at undgaa alle Mælkesvampe med hvid Mælkesaft. Alle giftige Mælkesvampe indeholde i Mælkesaften en skarp Harpiks, som fremkalder Betændelse i Tarmkanalen. — Slægten Vingesvamp (*Cantharellus*, se Vingesvamp) indeholder en Art, Orange-Vingesvampen (*C. aurantiacus* Wulff, se Fig.), som anses for giftig. Den ligner noget Spiselig Vingesvamp (se Madsvampe), men er mindre, har mørkere, orangefarvede Blade og mørkere Fod. Hele Svampen er mindre fast i Kødet end den spiselige. Den vokser især i Naaleskov, den spiselige mest i Løvskov. — Til Slægten Taareblad (*Hebelonia*) (se Taareblad) hører den giftige Almindelig Taareblad (*H. crustuliniformis* Bull., se Fig). Den er meget almindelig i Danmark, men giver sjælden Anledning til Forgiftninger, da den ikke let forveksles med nogen Madsvamp.

I Slægten Rørhat (*Boletus*) (se Rørhat) findes af giftige Arter Indigo-Rørhatten (*B. luridus* Schaeff., se Fig.). Den har ved overfladisk Betragtning nogen Lighed med den fortrinlige Spiselige Rørhat (se Madsvampe), men kendes meget let paa, at dens Rør ere røde i Mundingen, og paa at dens Kød ved Brydning straks antager en dyb indigoblaa Farve (mange Rørhatte have denne Egenskab om end i mindre Grad. De ere vel ikke alle sikkert giftige, men bør dog helst undgaas; ligeledes bør man undgaa alle Rørhatte, som have rødt Rør). Indigo-Rørhatten indeholder Muscarin og anses af alle for meget giftig. Skarp Rørhat (*B. piperatus* Bull., se Fig.) er ret almindelig. Den er temmelig lille, kan ikke let forveksles med nogen spiselig Art, men kendes paa sin skarpe, brændende Smag samt sine rødligfarvede Rør.

Endnu staar tilbage at nævne en Svamp, som vel almindeligvis omtales som spiselig, men som ikke desto mindre, naar ikke behørig Forsigtighed iagttages med den, er meget farlig, nemlig Sandmorklen (*Gyromitra esculenta* Pers.). Den indeholder nemlig et meget farligt Giftstof, Helvellasyre, som fremkalder en som oftest dødelig endende Destruktion af de røde Blodlegemer, men som har den Egenskab at kunne opløses i kogende Vand, ligesom den forsvinder ved Tørring i lang Tid (mindst $^1/_2$ Aar), hvorfor denne Svamp, naar en af disse Forsigtighedsregler iagttages, kan nydes uden Skade, medens den i modsat Fald giver meget farlige Forgiftninger, hvorpaa der i Litteraturen foreligger talrige sørgelige Eksempler. Den er temmelig sjælden i Danmark, maaske noget almindeligere i Norge og Sverige.

Ved Forgiftninger med Svampe maa man selvfølgelig hurtigst muligt søge Lægehjælp. Indtil denne kan skaffes til Veje, bør man søge at fjerne Giften ved at fremkalde Opkastning og Afføring, for saa vidt disse Symptomer ikke allerede ere til Stede. Man bør ikke benytte salinske Afføringsmidler (engelsk Salt etc), da saadanne opløse Giften og befordre dens Overgang i Blodet, men hellere f. Eks. amerikansk Olie. — Indtræder Sløvhedstilstanden, maa der anvendes Oplivningsmidler som stærk Kaffe, Vin, Moskus (ikke Æter eller Hoff-

mann's Draaber). Som Modgift bør man forsøge Atropin, da mange G. som sagt indeholde Muscarin. *Læge C. Mundt.*

Gifttegn (Giftsignatur), enten tre Kors (†††) eller et Dødningehoved, benyttes som Signatur paa Beholdere, der indeholde Gift. I Apoteket skulle de stærkeste Gifte opbevares i et særskilt Skab (Giftskabet). De mindre stærke i Beholdere, forsynede med j [†. Ved Udlevering af Gifte benyttes hyppigst Dødningehovedet, sjældnere tre Kors. I Norge benyttes som G. eet eller to Kors og Signatur i røde Bogstaver, i Sverige eet eller to ☠; i Tyskland benyttes en Signatur med hvid Skrift (Giftens Navn) paa sort Grund eller rød Skrift paa hvid Grund. *A. B.*

Gifttyde (*Cicuta* L.), Slægt af Skærmplanterne (Kommengruppen), fleraarige og glatte Urter med dobbelt fjersnitdelte Blade. Blomsterne have tydelige spidse Bægerblade og hvid Krone. Frugterne ere næsten kuglerunde. 6 Arter. Vand-G., norsk Selsnæpe (C. *virosa* L., se Fig.), er en Sumpplante, der bliver over 1 M. høj. Den har en tyk og kamret Rodstok. Bladene ere 2—3 Gange

Vand-Gifttyde.

fjersnitdelte, og Bladafsnittene ere linie-lancetdannede og skarpt savtakkede. Skærmen mangler Storsvøb, men har mangebladede Smaasvøb. Vand-G. vokser langs Bredderne af fersk Vand, i Grøfter, Moser o. 1. St. og blomstrer i Juli—August; den findes hist og her i Danmark, sjælden i Norge.

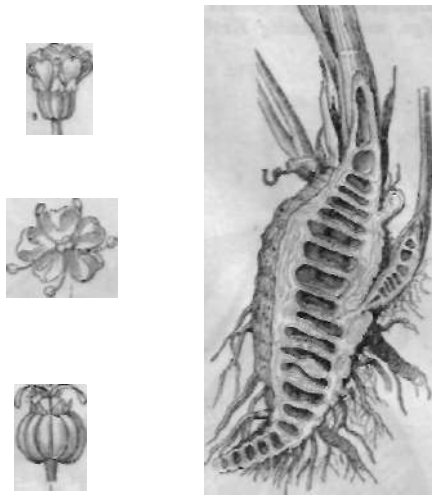

Blomster, Frugt og Rodstok, overskaaret paa langs.

Alle dens Dele, særlig Rødderne, ere meget giftige; de indeholde et Alkaloid (Cicutin) og afgive en stærk, næsten bedøvende Lugt. *A. M.*

Gifttænder, Tænder, der ere forsynede med en Fure eller en — ofte delvis lukket — Rende, som staar i Forbindelse med en Giftkirtels Udmundingskanal. Det er forholdsvis faa Dyr, der have G. Naar undtages den mejikanske Øgle *Heloderma*, der i begge Kæber er forsynet med G., som ere furede baade fortil og bagtil, ere Slangerne de eneste Hvirveldyr, hos hvilke de forekomme, og om end de her findes hos mangfoldige Arter, ere dog de fleste giftløse. De furetandede eller mistænkelige Slanger (*Opistoglypha*) have bagtil i hver Overkæbe een eller nogle faa krumme G., der ere større end de foran siddende almindelige Gribetænder og paa Forsiden udstyrede med en Længdefure. Hos Giftsnogene findes der paa Overkæbebenet en stor krum G., der fortil har en dyb Fure, hvis Rande støde tæt sammen undtagen ved Grunden og hen imod Spidsen, saaledes at Tanden i Reglen baade bliver hul og forsynet med en Rende fortil. Hos Hugormene ere G. endnu større og kraftigere end hos Giftsnogene, og Furens Rande smelte her helt sammen, saaledes at der ingen Rende ses paa Tandens Forside. Ligesom hos Giftsnogene dannes der et Rør, gennem hvilket Giften ledes, og som har en rundagtig Aabning ved Tandens Grund og en spalteformig Aabning hen imod dens Spids. Blandt Bløddyrene er kun den lille Gruppe af Forgællesnegle *Toxoglossa* udstyret med G. Disse, der minde meget om Slangernes G., ere pil- eller naaleformige og hule. Ved Basis ere de stærkt fortykkede, og ved Spidsen — undertiden ogsaa paa Midten — ofte forsynede med Modhager. *A. C. F.*

Gig (eng.), Enspænderkøretøj paa to høje Hjul med et Sæde, hvori Plads til 1 å 2 Personer. *C. G. B.*

Gig, en langstrakt, smal, letroende Baad, der i Orlogsskibe benyttes (navnlig tidligere benyttedes) til Chefens personlige Tjeneste, og som ros enkeltbænket med 6 — 8 Aarer (se Baad). *C. LW.*

Gigánter, i den græske Mytologi overmenneskelige, med ubændig Kraft, men ogsaa med tilsvarende Trods og Hovmod udstyrede Væsener. I Iliaden nævnes G. ikke, hvorimod de i Odysseen omtales som et i det fjerne Vesten boende ondsindet Folk med Kæmpekræfter, men Døden underkastede ligesom Menneskene. G. høre altsaa hos Homer som Kykloper og Fæaker til de **Folk,** som Grækernes Indbildningskraft havde skabt, og hvormed de befolkede de dem helt ukendte fjernere Egne af Jorden. Hos Hesiodos ere G. guddommelige Væsener, opvoksede af Jorden (Ge eller Gaia), frembragte af de Draaber, der faldt paa Jorden, da Uranos berøvedes sin Manddoms Kraft. Hesiodos taler om deres straalende Vaaben og om Spydene i deres Hænder, men der findes hos ham, i alt Fald ikke i de Dele, vi endnu have tilbage, nogen Hentydning til, at G., som det siden idelig fortælles, havde rejst sig til Kamp imod Guderne. Hos den følgende Tids Digtere og de senere Forfattere, som have øst af dem, spiller derimod Gigantomachien (Gigantkampen) en fremtrædende Rolle. Det var Gaia, Jorden, som æggede G. til Kamp imod Zeus og hans Slægt, for at hævne Titanerne, der vare nedstyrtede i Tartaros. Som Kampens Skueplads nævnes Flegra, som man snart søgte i det yderste Vesten, snart i Omegnen af Napoli paa de flegræiske (s. d.) Marker. I Kampen slynge G. Klippeblokke imod Guderne og taarne, som det særlig beskrives hos Digterne fra den augustæiske Tid, det ene Bjærg oven paa det andet, for at storme Himmelen. Men Zeus spalter Bjærgene ved sit Lyn og begraver G. derunder, medens andre Guder kaste endog hele Øer oven paa de G., med hvilke de kæmpe. I Kampen deltoge foruden Zeus især Ares og Athena, men ogsaa Poseidon, Hermes, Artemis, ja selv Dionysos o. a. kæmpe med. Da G. vare guddommelige Væsener, kunde Guderne ikke uden videre berøve dem alle Livet; de maatte dertil have Hjælp af Mennesker eller Halvguder. Derfor kaldes Herakles til Hjælp i Kampen, og hans Pile dræbte flere G. En af de fornemste G. var Enkelados, som maatte ligge under enten for Zeus'es Lyn eller for Athena's Gorgoskjold. Efter andre begravedes han under Ætna. Porfyrion, der vilde tage Hera med Vold, fældedes af Zeus'es Lyn og Herakles'es Pile. Alkyoneus, der var usaarlig i sin Hjemstavn, slæbtes bort af Herakles, som derpaa nedlagde ham med sine Pile. Efialtes blendedes paa sit højre Øje af Herakles, paa sit venstre af Apollon; Eurytos dræbtes af Dionysos med Thyrsos, Klytios af Hefaistos med glødende Metalklumper, Polybotes forfulgtes af Poseidon over Havet, og da han kom til Kos, rev Poseidon et Stykke af Øen og kastede det over G., Pal las blev slaaet af Athena o. s. v. G. sammenblandes ofte med Titanerne (s. d.), og nogle af disse nævnes stundom som Deltagere i Kampen mod Guderne. I Beskrivelsen af Enkelthederne i Kampen med G. hersker der ikke ringe Forskelligheder. Af digteriske Skildringer, der ere levnede os, kunne vi nævne Ovid's og Claudian's. I Kunsten fremstilledes Kampene med G. ofte, saaledes ikke sjælden paa Vaser, nogle Fremstillinger naa næsten op til Aar 600 f. Chr. Plastiske Fremstillinger af Kampene med G. træffes ogsaa allerede tidlig;

Fig. 1.

Athena i Kamp med en Gigant (efter en antik Bronze i Rom).

Fig. 2.

Zeus i Kamp med en Kæmpe med Slangefødder (Gigant, efter en græsk Vase).

saaledes paa det megariske Skatkammer i Olympia, paa Metoper i Selinunt og paa Parthenon i Athen. i Feidias havde her ogsaa smykket Indersiden i af det Skjold, hvortil hans Tempelbilleder af Athena støttede sig, med Fremstillingen af disse Kampe. Her som paa alle Fremstillinger fra ældre Tider fremstilledes G. som Mennesker, ligesom ogsaa deres Modstandere, Guderne, havde ren Menneskeskikkelse. Det er derfor, hvor ingen oplysende Indskrifter ere tilføjede, ofte vanskeligt at afgøre, om de Kampscener, man møder paa Mindesmærker fra Oldtiden, fremstille Kampe imellem Mennesker eller Gigantomachier. I den senere Tid, omtrent fra Alexander den Store's Dage, fremstilledes G. derimod ikke mere i fuld Menneskeskikkelse. De havde vel Menneskeoverkrop, men Slangefødder, der snart ende i Slangehoveder, snart i Slangehaler (se Afb.). Et af de ældste Eksempler paa en G. med Slangefødder er den her gengivne Bronzefigur fra Kircher Museet i Rom: Athena ses her i Kamp med en G., hvis Fødder ende i Slangehoveder; hans Hoved er desværre afbrudt. Den berømteste Fremstilling, vi have af Gudernes Kampe med G., ses paa det store Alter fra Pergamon (s. d.), der rimeligvis skyldes Eumenes II, og som nu er i Berlin. At fremstille G. med Slangefødder laa for øvrigt nær, da den græske Kunst længe før Aar 300 oftere fremstillede lignende Væsener, saaledes Tyfoeus, med Slangeben. (Litt.: Skrifter om G. haves af Stark [1869]; Heydemann [1881]; K6pp [1883]; Staïs [1884]; Mayer [1887]; Spindler[1888]; E. Kahnert i Roscher's »Lexikon der Mythol.«). *V. S.*

Gigántisk, kæmpemæssig, kolossal, se Giganter.

Gigántkamp se Giganter.

Gigantolit, et Mineral, der forekommer i store sekskantede Prismer i Gnejsgranit ved Tammela i Finland, bestaar af et Glimmermineral og er opstaaet ved Omdannelse af Cordieritkrystaller. *N. V. U.*

Gigantomachī se Giganter.

Gi g ar t ina se Alger S. 523.

GigaS, Emil Leopold, dansk Litteraturhistoriker, er født i Kjøbenhavn 23. Aug. 1849. Efter at være bleven Student 1868 begyndte han at studere klassisk Filologi, men han opgav dog snart de gamle Sprog for de nyere og dyrkede samtidig med stor Iver Musik, Kunsthistorie og Æstetik; 1876 absolverede han Magisterkonferens i Fransk og Italiensk; 1883 disputerede han for den filosofiske Doktorgrad og blev s. A. ansat som Assistent ved det store kgl. Bibliotek, hvor han endnu virker. Foruden sin Doktordisputats »Grev Bernardino de Rebolledo, spansk Gesandt i Kjøbenhavn 1648—59« har han besørget en fortrinlig Udgave af en Samling Breve, der opbevares paa det kgl. Bibliotek, »Lettres inédites de divers savants de la fin du XVIIe et du commencement du XVIIIe siècle« [2 Bd., Kbhvn. 1890—93]. I øvrigt har han udfoldet en omfattende litterær Virksomhed, har virket som Musikanmelder ved »Fædrelandet« og »Dagbladet« [1875—83] og desuden i forskellige Tidsskrifter udgivet en lang Række, til Dels komparative Studier, i Alm. vedrørende de romanske Landes, særlig Spanien's Litteratur. Endelig har han ogsaa oversat en Samling Afhandlinger af Musikkritikeren Hanslick. *Kr. N.*

Gigas librōrum (Bogkæmpen) eller Djævlebiblen er det største nu kendte Haandskrift. Det indeholder en stor Samling af den hellige Skrifts Bøger og anden Litteratur paa Latin; det gl. og ny Test., *yosephi Antiquitates judaicae* (jødiske Oldtidsminder), *Isidori Hispalensis Origines vel Opus etymologicum* (Begyndelser eller etymologisk Værk), Cosmas'es bøhmiske Krønike, et Kalendarium m. m., samt store Afbildninger af Djævelen og Helvede i enkel, men grotesk Form. Det er et Haandskrift paa 309 hele Pergamentblade og 3 Ramser, sandsynligvis udførte i det tidligere Benediktinerkloster Podlazic i Böhmen i Begyndelsen af 13. Aarh. og afsluttet henimod 1239. Det pantsattes senere til Cistercienserklosteret Sedlec, men udløstes endelig 1295 af Abbed Bavar i Benediktinerklosteret Brevnov med de første Ejeres Samtykke og betegnes da næsten som »et af Verdens syv Underværker«, ifølge en endnu bevaret Paategning paa et af Bindene. Da Klosteret Brevnov 1420 ødelagdes, tilfaldt Haandskriftet dets Datterkloster Braunau, hvor det forblev indtil 1594, da det efter Kejser Rudolfs Ønske førtes til Prag, hvor det forblev, indtil det 1648 med hele det kongelige Kunstkammer faldt i Svenskernes Hænder. Overført til Stockholm har det senere tilhørt det kgl. Bibliotek. Efter Sigende maatte Bogen ved Stockholm Slots Brand 1697 kastes ud gennem et Vindu, ved hvilken Lejlighed de gamle Bind ødelagdes. Den blev 1819 indbunden paa ny med Benyttelse af de tilbageværende Bronzebeslag. Af Teksten er Cosmas'es Krønike benyttet af M. Freher til hans 2. Udg. af 1607, og Apostlenes Gerninger samt Aabenbaringernes Bog ere, som før-hieronymitiske Oversættelser af hidtil 'ukendt Fuldstændighed, udgivne af J. Belsheim [»Die Apostelgeschichte und die Offenbarung Johannis«, Christiania 1879]. Haandskriftet er beskrevet paa mange Steder, bedst og udførligst af B. Dudik i »Forschungen in Schweden fur Mährens Geschichte« [Briinn 1852], hvor der ogsaa findes Uddrag af Kalendariet m. m. Allerede i 17. Aarh. forekom i Böhmen et Sagn om, at en »indmuret«, d. v. s. til Cellestraf dømt Munk med Djævelens Hjælp skulde have skrevet Bogen for at befri sig. Muligvis har dette Sagn haft sit Udgangspunkt fra de et Steds i Kalendariet værende Ord: *Hermannus monachus inclusus,* ved hvilke Kalendariets Samler og Nedskriver (en noget yngre Haand end den, hvem Teksten skyldes) har villet bevare Mindet om den Mand, der har udført det storartede Afskrivningsværk. Man har paa et Par Steder fundet Bønner fra en vis Sbisslaus, der mulig kan være netop den samme, der har skrevet Kalendariet. *A. B.* **B.**

Gige, en af de første danske Benævnelser paa Violinen; Navnet stammer sandsynligvis fra Frankrig, hvor Ordet *gigue* (en Bedekølle eller Skank) blev anvendt som Spottenavn for den ældre Form af Violinen, den tyske Fidel (dansk Fedel, Fidel), gik saa over til det tyske Geige og formodentlig derigennem til det danske G. *S. L.*

Gigerl (af gammeltysk *giege, giegel,* »Nar«), en Modenar, der lægger an paa særlig paafaldende Dragt og ekstravagant Væsen.

Gigha Passage [gi'gapä'sedž], en Havarm, der fra Atlanterhavet strækker sig ind mellem Halvøen

Cantyre paa Skotland's Vestkyst og Øerne Islay og Jura, og som mod Nordvest fortsættes i Jura-Sund. *C. A.*

Gig li [džil'ji], Girolamo, italiensk Sprogmand og Digter, født i Siena 14. Oktbr. 1660, død i Rom 4. Jan. 1722. Han hed egentlig Nenci, men antog sin Adoptivfaders Navn. Da G. havde udgivet sin Landsmandinde Sankta Catharina af Siena's Værker [4 Bd., Siena 1707—13] og ledsaget denne Udgave med et 5. Bd., »Vocabolario Cateriniano«, hvori han skarpt haanede Crusca-Akademiet for dets eksklusive Holdning lige over for Dialektordene, blev den mægtige leksikalske Overret saa forbitret, at den fik Bogen dømt til at brændes af Bøddelhaand og G. selv til Landsforvisning. I Rom, hvor han drog hen, gik det ham ikke bedre: der lagde han sig ud med Crescimbeni, Sjælen i Arkadernes Akademi. G. har skrevet en hel Del Teaterstykker, ret muntre, men ikke videre betydelige; i sin Tid vandt de Bifald, navnlig »Don Pilone«, en Efterligning af Molière's »Tartuffe«, og »La Sorellina di Don Pilone«. Hans samlede Værker udkom i Haag 1797 [3 Ed]. *E. G.*

Gigliato [džiljа'to], Zecchino G., Liljeducat, ældre toskansk Guldmønt uden Legering, lovmæssig Vægt 71 Grana = 3,4878 Gr.; Værdi 8 Kr. 65 Øre. *N.J.B.*

GigliO [dzi'ljo], italiensk Ø i det toskanske Hav, 15 Km. V. f. Monte Argentario, hører til Provinsen Grosseto og er 23 □Km. stor med (1881) 2,100 Indb. Øen er bjærgfuld, men frugtbar og har betydelige Granitbrud. Den største Del af Befolkningen lever i Landsbyen G. og Havnepladsen Porto; de beskæftige sig med Vinavl, Kvægavl og Fiskeri. *C. A.*

Giglioli [dziljå'li], EnricoHillyer, italiensk Zoolog, er født 13. Juni 1845 i London. Han tilbragte sin Ungdom i Genova og Pavia, blev 1864 Professor i Naturhistorie i Casal Montferrato, foretog 1865 en større videnskabelig Rejse og blev 1868 ansat ved det naturhistoriske Museum i Firenze, hvor han 1874 blev Professor ved *Instituto di studi superiori*. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Note intorno alla fauna vertebrata dell' oceano« [1870], »Studii craniologici sui cimpanzé e altre scimmie« [1872], »Zoologia della Magerita. Cetacei« [1874], »Ricerche intorno alla distribuzione geografica dei vertebrati« [1875], »Iconografia dell' avifauna italica« [1880]. *J. C.*

Gignac [žiña'k], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, Arrond. Lodève (Languedoc), beliggende ved venstre Bred af Hérault, har (1891) 2,300 Indb., der drive Industri, især i Likører, Essenser, m. m. og Silke- og Olivenavl. *H. TV.*

Gigoux [žigu'], Jean Francois, fransk Historiemaler og Litograf, født 8. Jan. 1809 i Besançon, død 12. Decbr. 1894 i Paris. Han var Elev af *Ecole des beaux arts*, debuterede paa Salonen 1832, havde forinden litograferet lidt, men kastede sig nu især over Oliemaleriet, i dette fornemmelig paavirket af Géricault og Sigalon; i sine Historiebilleder lægger han Vægt paa slaaende Virkning, gennem effektfuldt Emne, saftig Kolorit, og Natursandhed. Han malede »Lionardo da Vinci's Død« [1833, Museet i Besançon], »Kleopatra prøver Giften paa sin Slave« [1838], »Napoleon Aftenen før Austerlitz-Slaget« [Museet i Besangon], »Kleopatra's Død« [1850, Museet i Luxembourg], desuden en Mængde kirkelige Malerier (»Den barmhjertige Samaritan« [Museet i Luzembourg], Arbejder for Kirkerne St. Gervais, St. Germain l'Auxerrois, Ste Marguerite i Paris etc); større Betydning har han som Portrætmaler; han har malet udmærkede Portrætter af Socialisten Fourier (Museet i Luxembourg], Fyrst Radzivill, Kong Jérôme, Lamartine, J. Simon, Kunstnerne Delaroche, Delacroix, Bonnat, Henner etc. Hans »Ung Pige« [Luxembourg Museet] repræsenterer den ny Retning, med lettere og klarere Kolorit, han i den senere Tid slog ind paa. G. er en af Frankrig's betydeligere Litografer, tegnede først paa Sten Illustrationer til Béranger's Sange, senere til »Gil Blas« (meget populære, henved 600) m. m. Han skrev den anekdotefyldte »Causeries sur les artistes de mon temps« [1885]. (Litt.: A. Estignard, *J. G., sa vie, ses œuvres, ses collections* [Paris 1896]; H. Jouin, *J. G.*). *A. Hk.*

Gigt se Arthritis.

Gigt (Gicht) er den øvre Munding af en Skaktovn, hvorigennem Malmen og Kullene blive bragte ind i Ovnen. *A. G.*

Gigtfeber (*Rheumatismus articularis acutus, Polyarthritis rheumatica*) er en akut febril Sygdom med smertefulde Hævelser af Ledene. Sygdommen begynder med disse Symptomer, og Feberens Højde svarer i Reglen til Ledaffektionens Udstrækning, og ligesom denne er springende fra det ene Led til det andet uden nogen Regelmæssighed, er ogsaa Feberen uden bestemt Type. Feberen ledsages i øvrigt af de sædvanlige Symptomer, almindeligt Ildebefindende, Madlede, Tørst, Hovedpine, Svimmelhed o. s. v., kun ere Kuldefornemmelser kun sjælden til Stede; derimod er en meget stærk Sved karakteristisk for G. Ledaffektionen er Sygdommens Hovedsymptom og bestaar i, at Ledet svulmer op paa Grund af en Vædskeudsvedning i Ledkapselen og Hævelse af Ledets Omgivelser, og dette sker under Smerter, der kunne være meget betydelige. Da der i Reglen angribes flere, ofte mange Led paa een Gang, og ny Led afficeres efterhaanden, endnu inden de allerede angrebne ere blevne normale, kunne undertiden de fleste af Legemets Led omtrent samtidig være Sæde for Hævelse og den dermed forbundne Smerte og Ubevægelighed, saa at Patienten ikke kan røre et Lem. Alle Led kunne angribes, ogsaa Hvirvelsøjlens, Bækkenets, Kæbeledet, men de hyppigst afficerede ere Ekstremiteternes større Led. Ofte angribes ogsaa Senerne paa lignende Maade.

Af større Betydning end Ledaffektionen, der i Reglen — om end efter lang Tids Forløb — svinder uden at efterlade Følger, ere dog de Lidelser, der næsten konstant ledsage G., nemlig Affektionen af Hjertet, enten af dettes Klapper, eller af den serøse Hinde, der omgiver det, Hjerteposen, af hvilke den førstnævnte ofte er lidet fremtrædende under G., medens den sidstnævnte bidrager stærkt til Kortaandetheden og undertiden er faretruende. Begge Affektioner kunne efterlade Forandringer i Hjertets Struktur, der først senere præsentere sig som en Hjertesygdom (Klappefejl, Sammenvoksninger). Tilsvarende Symptomer findes ogsaa fra andre serøse Hinders Side, især Lungehinden

/Lungehindebetændelse). Derimod gaa Lungerne selv fri. I Tilslutning til G. ses undertiden Chorea.

Medens Feberen ved G. under almindelige Forhold ikke er særdeles betydelig, kan den dog undertiden uden paaviselig Aarsag naa ekscessive Grader, saa højt, at Døden bliver uundgaaelig. Denne Hyperpyreksi, hvor Temperaturen gaar op til 41—42° eller derover, ledsages af stærk Uro, Delirier, lette Trækninger og kaldes Cerebralreumatisme; den er ikke hyppig, men meget farlig. Ellers er G. for saa vidt en godartet Lidelse, som den i Reglen ender med Helbredelse og ikke medfører andre Farer end dem, en blivende Hjertesygdom kan forvolde. G.'s Varighed er noget forskellig, i lettere Tilfælde et Par Uger, i sværere flere Uger eller endog Maaneder; men der er en stor Tilbøjelighed til Tilbagefald, og den, der een Gang har haft G., er udsat for at angribes deraf senere, ofte efter mange Aars Forløb. G. angriber især yngre Individer, ikke sjælden ogsaa Børn, Mænd og Kvinder omtrent med lige Hyppighed. Den optræder ikke epidemisk, men er dog hyppigere i visse Lande end i andre, især i fugtige, kolde Egne, hyppigere i den kolde Aarstid end i den varme, hyppigere hos Individer, især af den arbejdende Klasse, der ere udsalte for Kulde og Fugtighed. G. regnedes derfor ogsaa tidligere til de reumatiske Lidelser, til dem, der antages at skyldes Forkølelse. Nu er man dog ikke længere i Tvivl om, at den er en Infektionssygdom, der foraarsages af bestemte Bakterier. Hvilke disse ere, er dog endnu ikke fuldt oplyst.

Behandlingen gaar hovedsagelig ud paa at lejre Patienten saaledes, at de angrebne Led holdes saa rolige som muligt. De dækkes desuden med varme Omslag, uldne Stykker, Vat, Tjærejute eller Værk. Siden Midten af 1870'erne anvendes desuden Salicylsyre, der har vist sig at have en særlig Virkning paa G. De Forventninger, man nærede, at dette Middel skulde "være i Stand til at afkorte Sygdommen og til at hindre Udviklingen af Hjerteaffektionen, ere dog ikke gaaede i Opfyldelse. Ogsaa Antipyrin har vist sig som et godt Middel. *A. F.*

Gigtgase se Jærn (Jærnets Metallurgi).

Gigtknude se Arthritis.

Gigtkorn, de af Hvedeaal fremkaldte Misdannelser af Hvedekorn.

Gigtkæde, en af flere Led bestaaende Kæde, sammensat af Kobber og Zinkplader eller Traade i den Hensigt, at derved skulde opstaa en galvanisk Strøm, som kunde anvendes lige over for forskellige reumatiske Affektioner. I de fleste af disse Apparater, G. og Gigtringe, er Strømmen meget svag, i mange fremkaldes der slet ingen. Dens Virkning er derfor meget problematisk. *A. F.*

Gigtpapir, *Charta resinosa,* er Papir gennemvædet af en Blanding af Beg, Terpentin, Voks og Kolofonium, der ligesom Gigttaft, et Vokstaft, anvendes mod Ledegigt som Indpakning for dels at beskytte det syge Led eller Lem, dels at fremkalde en forøget Hudvirksomhed deri. Virkningen er næppe stor. *A. F.*

Gigtring se Gigtkæde.

Gigttaft se Gigtpapir.

Gigtart, dansk Benævnelse for Bidende og Nedbøjet Ranunkel.

Gigtvat hører ligesom Gigtfilt til de mange populære Midler, der med tvivlsom Nytte anvendes mod Gigt. *A. F.*

Gigue [gi'g] (fr., ital.: *giga,* eng. *jig*), en gammel Dans, formentlig af keltisk Oprindelse, at munter Karakter i livligt Tempo og altid i $^6/_8$ eller $^{12}/_8$, sjældnere $^4/_4$ Takt, noteret i 12 Ottendedels Trioler. Som Musikstykke forekommer den ikke før Midten af 17. Aarh., men blev siden den Tid meget yndet i England, Skotland, Frankrig og Italien, har holdt sig som Led i Partita'er og Suiter (Corelli, Bach, Händel) og er endnu i Brug som Sømandsdans i England og Irland. *S. L.*

Gihon, Kilde i Kedron-Dalen ved Jerusalem's Sydøsthøjs østlige Fod, som vælder frem i Bunden af en i Klippevæggen udhugget dyb Hule (nu Maria-Kilden). Den var let at afspærre for Fjender uden for Byen; paa flere Maader var dens rigelige Vand ved store Arbejder gjort tilgængeligt for Byen, først ved en lodret Skakt gennem Klippen, opdaget 1867, senere ved en Kanal langs Bjærgets Rand, der førte Vandet inden for Murene til Tyropojon-Dalen; under Hizkija huggedes en Tunnel gennem Bjærget til dette Sted, der altsaa blev Kildens Udløb, Siloah-Dammen eller nedre G., et mægtigt Foretagende, om hvilket en 1880 funden Indskrift tæt ved Tunnelens Udmunding giver en Beretning. *V. O.*

Gijon føi^o'n], By i det nordlige Spanien, Provinsen Oviedo (Asturien), beliggende ved den biscayiske Bugt S. 0. f. Cabo de Peñas paa en lille Halvø mellem to Bugter, Asturien's største Havne- og Handelsby, har (1887) 35,200 Indb., der drive ret betydelig Industri i Glas, Ler, Læder o. s. v.; der er ogsaa en stor kgl. Tobaksfabrik. Fra den gode, men ikke ret store Havn er der stor Udførsel, især af Kul (fra Langreo-Bækkenet), Kobbererts, Frugt o. s. v., ligesom Indførselen ogsaa er betydelig. I G., der er den smukkest og regelmæssigst byggede By i Asturien, er der bl. a. en højere Læreanstalt, *Instituto asturiano,* der er oprettet 1794 af Statsmanden og Digteren Jovellanos, der er født her 1744. G. var Udgangspunkt for Vestgoternes Kampe mod Maurerne og Residens for Fyrst Pelayo. *H. W.*

Gil., ved Plantenavne Forkortelse for J. E. Gilibert (s. d.).

Gila [χiHaj* Biflod til Colorado i Nordamerika, udspringer i Territoriet Ny-Mejico paa den vestlige Skraaning af Miembres Mountains, 1,325 M. o. H., træder, løbende mod Vest, over paa Territoriet Arizona, løber S. f. Gila Range gennem den snævre Puebla-Dal, optager fra højre Side Salt River, gennemstrømmer derpaa G.-Ørkenen og udmunder, 930 Km. lang, ved Arizona City. *C. A.*

Gilan, Ghilan, Provins i det nordlige Persien, paa den sydvestlige Side af det kaspiske Hav, mellem de russiske Kaukasus-Lande og Provins Masanderan. 11,000 □ Km. med ca. 200,000 Indb., en Blanding af den oprindelige eranske Befolkning med kurdiske og tyrkiske Kolonister; de tale enten Ghileki, et persisk Landskabsmaal, eller Tat, et rent eransk Sprog; af Religion ere de Shiitter. G. omfatter det 30—70 Km. brede Landskab mellem Søen og Elburs-Bjærgene; det er et sumpigt Lavland, dækket af tætte Skove og Plantninger, mellem hvilke Landsbyerne ligge skjulte; talrige Floder, deriblandt den fiskerige

Sefid Rud, strømme til det kaspiske Hav. Bjærgenes Fod og nordlige Skraaning er paa Grund af det fugtige Klima dækket med tætte Skove af Løn med platanlignende Blade, Planera-Træer, Ask, Lind, *Pterocarya*, *Parottia* og kolossale kastanjebladede Ege, der naa indtil 45 M.'s Højde. En rig Dyreverden: Kongetigeren, Leoparden, Lossen, Vildsvinet, Bjærgfaaret o. a., holder til her. Paa Højdernes Skraaninger findes Frugthaver, Vinbjærge og tætte Morbærplantninger, paa Sletterne vokse alle danske Frugttræer samt Morbær, Figen, Fersken, Oranger og den vilde Vinranke, i Lavningerne brede sig store Rismarker, som mod Kysten hegnes af Krat og Sivskove; selve Havbredden er flad og sid med Sandbanker og Laguner; i Baggrunden lukkes hele Landskabet af Elbur's vældige Kæde. Der avles navnlig Ris, Hvede og Byg samt alle Slags Frugt; af Husdyr holdes fedthalede Faar, smaa Okser og smaa, men fortrinlige Heste; Avlen af Silkeormen er almindelig, men Produktet, hvis aarlige Værdi er 11,5 Mill. Kr., er kun af ringe Kvalitet, desuden laves megen Rosenolie. Jærnbjærgværkerne ved Staden Masulæ have en stor Fremtid. Klimaet er fugtigt, ustadigt og usundt, om Efteraaret og Vinteren rase frygtelige Storme med vedholdende Regnskyl, der sætte Lavningerne under Vand, og den brændende Sommervarme avler farlige Feberdunster fra de stillestaaende Sumpvande; Tordenvejr ere hyppige. Provinsen deles administrativt i 5 Distrikter; de aarlige Indtægter til det persiske Skatkammer udgøre $2^1/_2$ Mill. Kr., men Embedsmændene skalte og valte med stor Vilkaarlighed. Som Gennemgangsland mellem det sydøstlige Europa og Mellemasien og Indien har G. maaske en stor Fremtid, men hverken de tidligere Magthavere, Tyrkerne, eller de nuværende, Perserne, have gjort noget som helst Skridt til at drage Fordel af den gunstige Beliggenhed, og først fra 1870 har den russiske Handel begyndt at vinde Fremskridt. Hovedstaden er Resht. (Litt.: G. Melgunof, »Das südl. Ufer des kaspischen Meers« [St. Petersborg 1868]). *C. A.*

Gilbart [gi'lbət], James William, engelsk Bankmand, født i London 31. Marts 1791, død smst. 8. Aug. 1863. G. overtog 1834 Ledelsen af den Aaret forud stiftede London & Westminster Bank. Paa Grund af den da bestaaende Uvilje mod private Aktiebanker havde han store Vanskeligheder at kæmpe imod, men med sin betydelige Dygtighed overvandt han dem og drev Banken op til at blive et af Landets betydeligste Pengeinstitutter, ligesom han i det hele har haft den største Betydning for Udviklingen af de engelske Aktiebanker. G. har skrevet en stor Mængde Bøger om Bankvæsen, af hvilke den mest kendte er »Principles and practice of Banking«, en noget bred, men særdeles instruktiv Fremstilling af hele Bankforretningens Teori og Praksis. *E. M.*

Gilbert [gi'lbət], Alfred, engelsk Billedhugger, er født 1854 i London. G., som er Elev af Boehm og siden uddannedes paa *Ecole des beaux arts*, hører til den moderne engelske Skulpturs betydeligste Kræfter, i Besiddelse af megen Teknik, stærkt paavirket af fransk Kunst (saaledes, i »Kiss of Victory«, af Mercié). Hans Arbejder, som han begyndte at udstille ind i 1880'erne, have ofte hørt til de engelske Udstillingers vigtigste Begivenheder, »Ikaros«, »Perseus«, Monument til Hertugen af Clarence's Grav m. m. *A. Hk.*

Gilbert [žilbæ!r], François Ambroise Germain, fransk Billedhugger, er født 1816 i Choisy le Roi (Seine). G., Elev af Cortot, har arbejdet meget for Kunstindustrien (bl. a. en Taffelopsats for den franske Republiks Præsident, fuldendt 1854), i det hele i dekorativ Skulptur (Udsmykningen af Hovedsalen i Marseille's Børs med Fremstillinger fra Byens Historie); et betydeligt Arbejde er endelig hans Restaurering af Reims-Katedralens Skulpturer. *A. Hk.*

Gilbert [žilbæ!r], Gabriel, fransk dramatisk Digter, født 1610, død omtr. 1680. Foruden en Del mindre Digte har han skrevet en Række Tragedier, næsten alle lige betydningsløse; den bekendteste er »Rodogune«, der blev opført samme Aar som Corneille's Stykke af samme Navn (1644) og blev meget daarlig modtaget. ***Kr.*** *N.*

Gilbert [gi'lbət], Henry, berømt engelsk Agrikulturkemiker, er født I. Aug. 1817 i Hull. G. mistede i sin yngre Alder sit ene Øje ved et Vaadeskud og var som Følge af den herved forvoldte Sygelighed i nogle Aar ude af Stand til at arbejde; senere studerede han ved Universitetet i Glasgow, hvor han navnlig helligede sig til Kemien, derefter opholdt han sig i London; en kort Tid studerede han under Liebig i Giessen, hvor han tog Doktorgraden. Senere var han Assistent hos A. E. Thomson i dennes kemiske Laboratorium, lagde sig derpaa efter teknisk Kemi og traadte sluttelig 1843 i Forbindelse med J. B. Lawes i Rothamstedt, Herfordshire, sammen med hvem han i den følgende Aarrække deltog i en Række vigtige Undersøgelser vedrørende Landbrugskemi og Fysiologi. Her har han udført mange betydningsfulde Arbejder, der ofte ere offentliggjorte under Lawes'es Navn, og som have givet Anledning til flere Diskussioner, i hvilke bl. a Liebig tog Del. *O. C.*

Gilbert [gi'lbət], John, Sir, engelsk Historiemaler og Illustrator, er født 1817 i Blackheath ved London. Som Kunstner er han nærmest Autodidakt, debuterede 1836 med Akvarellen »Richard af Gloucester fængsler Lord Hastings«, blev 1872 Associate, 1876 Medlem af London's Akademi. Hans Fag er det historiske Genrebillede, som især Shakespeare skaffer ham Emner til, og som han behandler med megen Fantasi og Interesse for det karakteristiske. Af hans talrige Malerier, hvor Kostumeapparatet ofte spiller en stor Rolle, kunne nævnes »Don Quijote og S. Pansa«, »Gil Bias's Opdragelse«, »T. Becket myrdes«, »Rytterangreb ved Naseby 1645«, »Rubens og Teniers«, »Dronning Margrete ved Tewkesbury 1471«, »Jeanne d'Arc's Indtog i Orleans«, samt Akvarellerne: »Richard II giver Afkald paa Tronen« [1861] og »Othello og Desdemona for Dogen«, desuden mange Portrætter. Særlig hans Illustrationsvirksomhed har gjort ham berømt: for »Ill. London News«, til D. Quijote, G. Blas, T. Shandy, Hudibras og Shakespeare. 1893 skænkede han en stor Mængde af sine Billeder, særlig med Shakespeare'ske Emner, til Manchester, Liverpool og London's Malerisamlinger. *A. Hk.*

Gilbert [gi'lbət], Josiah, engelsk Maler og Kunstskribent, er født 7. Oktbr. 1814 i Rotherham (Yorkshire). Han lærte Malerkunst paa London's

Akademi, malede Portrætter, men kastede sig efter Tilflytningen 1843 til Marden Ash ved Ongar (Essex) over kunstlittcrær Virksomhed, hvis Resultater ere: »Art, its scope and purpose« [1858], »Cadore, or Titian's country« [1869], »Art and religion« [1871], »Landscape in art before Claude and Salvator« [1885]; desuden skrev han med Churchill »Excursions among the dolomite mountains« [1864]. *A. Hk.*

Gilbert, Ludwig Wilhelm, tysk Fysiker, født 12. Aug. 1769 i Berlin af fransk Slægt, død 7. Marts 1824. 1795 blev han Docent i Matematik og Fysik i Halle, 1801 Professor i Fysik og Kemi smst. 1811 kom han til Leipzig som Professor i Fysik, og her blev han til sin Død. G. har mindre gjort sig fortjent ved originalt Arbejde end som Samler og især som Udgiver (1798—1824) af »Annalen der Physik< efter Gren's Død. *K. S. K.*

Gilbert [žilbæ!r], Nicolas Joseph Laurent, fransk Digter (1751—80); født i Lothringen dreves han 1774 til Paris af en brændende Lyst til poetisk Berømmelse. Da han ingen Anerkendelse fandt, sloghans Egenkærlighed ind, og hans Pen skærpedes til spids og rammende Satire over Tiden og dens Mænd. Hans kraftige Talent rettede især tunge og heftige Angreb paa Encyklopædisterne, deres golde Rationalisme og tørre Smaalighed, over hvilken han satiriserede i den ægte og sande Følelses Navn. Af disse Satirer kunne fremhæves »Le XVIIIe siècle, satire à M. Fréron« [1775], »Mon apologie« [1778] o. a. Trods stadig Kamp med Formen slog hans stærke og oprindelige Digternatur ofte igennem, og han er ikke helt med Urette kaldt »Frankrig's Juvenal«. Fattig og forladt, bitter og til sidst vanvittig kvalte han sig selv paa Hospitalet Hotel-Dieu, hvor han var indlagt efter at være styrtet med Hesten. At han var en virkelig Lyriker i den nyere Tids Forstand, fremgaar af det inderlige Afskedsdigt »Adieux å la vie«, han skrev ikke mange Dage før sin Død. Alfred de Vigny har i »Stello« skildret hans tillige med to andre ulykkelige Digteres Liv, André Chenier og Chatterton. ! »Œuvres complétes« udkom 1823 ved Mastrella [ny Udg. 1859], »CEuvres choisies« 1893 ved Huot. (Litt.: De Puymaigre. *Poètes et romanciersde la Lorraine* [Metz 1848]. *S. Ms.*

Gilbert [žilbæ!r], René, fransk Maler, er født 1857 i Paris. Han er Elev af sin Fader, Radereren Achille G., og har skabt sig et Navn ved udmærkede Pasteller: »Reprisseur de tapisseries« [Luxembourg], »Nøgen hvilende Kvinde« [1893, Museet i Cannes], Portræt af Faderen (købt af Staten) m. m. *A. Hk.*

Gilbert [gi'lbət], William, engelsk Læge og Fysiker, født 1540 i Colchester, død 30. Novbr. 1603. Efter at have studeret i Cambridge nedsatte han sig 1573 som Læge i London og blev Livlæge hos Dronning Elisabeth. Sin Berømmelse har han især erhvervet ved en Bog *De Magnete, Magneticisque corporibus et de Magno Magnete Tellure, Physiologia Nova*, som han udgav 1600, og som er det første betydelige fysiske Værk, der er udkommet i England. Hans Hovedsætning er den, at Jorden selv er en stor Magnet, og at man derved kan forklare Magnetnaalens forskellige Stillinger paa forskellige Steder af Jorden. Ogsaa paa elektriske Forhold kommer han ind. Smlg. Elektricitetslærens Historie S. 884. *K. S. K.*

Gilbert [gi'lbət], William, engelsk Romanforfatter, født 1804, død 1889, har skrevet en Række Romaner, af hvilke kunne nævnes: »The rosary, a legend of Wil ton Abbey« [1863], »De profundis« [1864], en gribende Skildring fra de laveste Samfundslag i London, »Shirley Hall asylum« [1871], »Clara Levesque« [1872], samt »Lucrezia Borgia, duchess of Ferrara« [2 Bd. 1869], et Forsøg paa at rense hendes Minde. *T. L.*

Gilbert [gi'lbət], William Schwenck, engelsk Lystspil- og Farcedigter, er født 18. Novbr. 1836 i London. Han studerede ved London's Universitet og blev 1864 Sagfører ved *Inner temple*. Hans første Lystspil »Dulcamara« blev opført 1866 og gjorde megen Lykke. Han har senere skrevet en lang Række dramatiske Arbejder af meget forskellig Art, af hvilke kunne nævnes: »An Old Score«, »The princess« (Parodi paa Tennyson's Digt af samme Navn), »Ages ago«, »Creatures of Impulse«, »A sensation novel«, »The palace of Truth« [1870] et Eventyrskuespil, »Pygmalion and Gaiatea« [1871], »The wicked world« [1873]. I det følgende Aar kom de alvorlige Skuespil »Charity« og »Sweethearts«. 1879 skrev han »Gretchen«, et mislykket Forsøg paa et Faust-Drama. Desuden har han skrevet en Række Operatekster som »Trial by Jury«, »The sorcerer«, »Her Majesty's Ship Pinafore« [1879], »Jolanthe« [1882], »The Mikado« [1885] o. fl. og udgivet, »Songs of a Savoyard« [1890]. Han var i lang Tid Medarbejder ved Vittighedsbladet »Fun« og har under Titelen »Bab Ballads« udgivet et Par Samlinger af sine Bidrag til dette Blad. Af hans samlede Værker er udkommet: »Original Plays« [2 Bd., Lond. 1875—81]. *T.L.*

Gilbert de la Porrée [žilbæ'rdlapåre'], (Porretanus), fransk Skolastiker, født i Poitiers ca. 1070, død smst. 1154. G. var Lærer i Filosofi og Teologi i Chartres, Paris og Poitiers, paa hvilket sidste Sted han 1142 blev Biskop. Som skolastisk Teolog var han nærmest Realist, hans Yndliagsforfattere vare Plato, Aristoteles og Boethius. Paa Kirkemøderne i Paris og Reims blev han anklaget for Vranglære med Hensyn til Treenigheden, idet han beskyldtes for at lære en Firenighed. Den hellige Bernard var hans Modstander, men mange stode paa G.'s Side, og ved sin milde Færd forsonede han sine Modstandere, saa han trods sin Vranglære beholdt sia Bispestol. *L. M.*

Gilbertiner, Munke- og Nonneorden, stiftet 1135 af Gilbert fra Simpringham i England efter Benedikt's Regel og stadfæstet 1148 af Paven. Munkene bleve senere regulerede Korherrer. Ordenen ophævedes 1519. *L. M.*

Gilbertit, en hvid, silkeagtig glinsende Varietet af Kali-Glimmer, der bl. a. forekommer i Cornwall's Tinlejer. *N. V. U.*

Gilberton [gi'lbətn], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, 16 Km. N. f. Pottsville, midt i storartede Kulgruber, med (1890) 3,700 Indb. *S. B. T.*

Gilberts-Øerne, Tarawa, Øgruppe i det store eller stille Ocean paa begge Sider af Ækvator mellem 172 og 177° 0. L. f. Grw. De ere tilsammen 430 □Km. med ca. 37,000 Indb. G. bestaa af en Hovedgruppe og tvende vestligere liggende Øer Ponapa og Pleasant; Hoved-

gruppen bestaar af 16 Laguneøer, af hvilke de vigtigste ere Apaiang, Tarawa, Peru, Taritari, Nukunau og Nonouti. Befolkningen ligner Beboerne af Marshalls-Øerne, men tale et andet Sprog og ere rimeligvis en Blanding af Mikronesiere med indvandrede Samoanere. Øerne ere meget rige paa Kokospalmer, og den aarlige Produktion af Kopra naar op til 600 Tons. Da Storme hyppig hærge Kokosplantningerne, og der saaledes indtræder Mangel paa Næringsmidler, udleje Beboerne sig som Arbejdere til Samoa, Fidji og andensteds. Paa Apaiang, Tarawa og Taritari findes amerikanske Missionsstationer. Øerne opdagedes 1788 af Marshall og Gilbert; tidligere var Handelen mest i Hænderne paa Hamburgerne, nu have særlig amerikanske Firmaer sat sig fast her. 1892 kom Øerne under britisk Protektorat. *C. A.*

Gilbjærghoved, Sjælland's nordligste Punkt, beliggende under 56° 7' 40" n. Br. i Frederiksborg Amt, Holbo Herred, Gilleleje Sogn, er omtr. 33 M. høj og ses fra Søen som en stejl, skovløs Klint. Grænsen mellem Kattegat og Sundet sættes gerne ved en Linie fra G. til Kullen. *H. TV.*

Gil Blas [zilbla'], Titel paa en Roman af Lesage (s. d.). — Navn paa et 1718 grundlagt radikalt Dagblad i Paris.

Gilbōa, Bjærgmasse, som danner den nordlige Udløber af Efraim-Bjærgene, med Jisreels-Sletten mod Vest, ved Djalud-Kløften skilt fra Galilæa's Bjærgland, nu Djebel-Fukûa, højeste Punkt 518 M. Ved Nordvestsiden ligger noget over Sletten Zerîn, det gamle Jisreel, Achab's Vinterresidens. Der i Nærheden stod det Slag med Filistæerne, der endte med Saul's og tre Sønners Død. *V. O.*

Gilchrist's Metode, basisk Bessemering, d. s. s. Thomasering (s. d.).

Gild, et tidligere i alle nordiske Sprog almindeligt Adjektiv, hvis Grundbetydning var: af fuld Værdi, gyldig (jfr. at gælde), dernæst ogsaa: dygtig, skøn, prægtig o. desl.; i Gammeldansk var det især almindeligt i Forbindelsen *g. og gæv.* Medens Ordet endnu er i fuld Brug i Norsk og Svensk og til Dels i danske Dialekter, maa det i det danske Rigssprog betragtes som et forældet og blot poetisk Ord. *V. D.*

Gildas, kaldet den Vise, England's første Historieskriver (ca. 516—570), var sandsynligvis Munk og skal i Frankrig have stiftet et Kloster. Efter sin Død æredes han som Folkehelgen, og hans Dag var 29. Jan. 43 Aar gl. skrev han et Skrift, der i det ældste bevarede Haandskrift kaldes: *Liber querulus de excidio Britanniae.* Det deles i Udgaverne i Reglen i to Dele nemlig *Historia Gildae,* hvori Briternes Historie fortælles fra Romernes Indfald til Forfatterens Dage, og *Epistola Gildae* indeholdende en Skildring af de kirkelige Forhold i Britannien. I Virkeligheden udgør Arbejdet dog en Helhed. Dets litterære Værd er yderst ringe, og dets historiske Betydning beror nærmest paa Mangelen af andre samtidige Kilder. Bedste Udg. i *Monumenta historica Britannica* [1848]. *M. M.*

Gilde er Betegnelsen for de i Middelalderen bekendte Foreninger eller Broderskaber, i hvilke Byernes Borgere sluttede sig sammen. Sandsynligvis kan disse Foreningers Tilblivelse sættes i Forbindelse med de Drikkelag, som almindeligvis fandt Sted i den nordiske Oldtids hedenske Dage, selv om de ikke fremtraadte som egentlige Organisationer, og som derhos ogsaa i Alm. vare forbundne med Handlinger vedrørende Gudstjenesten som Bryllupper, Ligfærd, de store Ofringer etc. Selve Navnet plejer man atudlede enten af geldan, gyldan, gelten = betale (Medlemmernes Pligt til at betale Bidrag) eller af gield, gildi, kelt = Offer (af Drikkelagenes Forbindelse med de hedenske Ofringer). Hvad G.'s Fremstaaen angaar, falder den væsentlig paa den Tid, da Slægtskabsbaandet efterhaanden var løsnet, medens endnu ikke Vasalforhold eller Forbindelsen inden for Kommunen ydede den enkelte tilstrækkelig Beskyttelse. Borgerne sluttede sig derfor sammen, i Alm. under en eller anden Helgens Beskyttelse — i Danmark ere saaledes Knuds-Gilder en almindelig Betegnelse — i Edsforbund, og ifølge Lovene, de saakaldte Gildeskraaer, af hvilke vi kende flere, saaledes for Knuds-Gilderne i Flensborg, Odense, Storehedinge, Kallehave, Malmø og Reval, skulde den ene Broder staa den anden bi, beskytte ham under Forfølgelse, aflægge Vidnesbyrd ved Retsstridigheder og navnlig tage Hævn over hans Drabsmand, hvad enten dette nu skete ved at tvinge denne til at yde Mandebod eller ved at tage Blodhævn (som Eksempel herpaa kan nævnes Kong Niels's Drab i Slesvig 1134 som Hævn for Drabet paa G.'s Oldermand Knud Lavard). Endvidere skulde man yde Hjælp, naar økonomiske Tab ramte den enkelte, f. Eks. ved Stranding, Ildsvaade, ligesom man skulde deltage i de kirkelige Fester; ved disse sidste nævne flere Skraaer Kvindernes Nærværelse som Gildesøstre. Derhos udøvede G. Domsmyndighed i alle Sager mellem Brødrene indbyrdes. Selvfølgelig maatte G. efterhaanden faa en stor Magt, og ofte øvede de ogsaa en medbestemmende Indflydelse paa Byernes Styrelse. Dette havde atter til Følge, at den verdslige og gejstlige Magt hyppig saa skævt til dem; allerede under Karolingerne forbødes de saaledes i det frankiske Rige, ligesom der senere gentagne Gange lagdes dem Hindringer i Vejen, baade i Tyskland og Frankrig, medens de derimod bleve anerkendte, ja endog begunstigede, i England og Skandinavien. — I England kendes G. meget tidlig; fra 10. Aarh. haves flere Efterretninger, og fra 11. Aarh. eksistere fuldstændige Gildeskraaer fra flere G. Fra Tyskland haves sikre Spor fra 12. Aarh. For Danmark's Vedkommende kan Gildebevægelsen føres tilbage til omkring 12. Aarh.'s Beg., og den udviklede sig til et højt Standpunkt gennem 12. og 13. Aarh. og giver derved Bevis paa Købstadsinstitutionens stærke Udvikling i Danmark. Fra Norge kendes G. allerede paa Olaf Kyrre's Tid i Nidaros, og senere træffes flere G. i de større Byer; derimod spillede de ingen synderlig Rolle i Sverige, men Købstæderne i dette Land vare da ogsaa af langt ringere Betydning.

Af de forskellige Arter af G. skulle nævnes de overvejende religiøse, som vare meget talrige i de tyske Byer, og som især beskæftigede sig med kirkelige Formaal og Understøttelsesformaal; de havde enten deres eget Alter eller endog Kapel, sørgede for de afdødes Begravelse og Messer for dem, for Gaver til Kirkerne, Hjælp til Valfarter o. s. v. Langt færre i Tal, men større i Betydning vare de verdslige G., som kunde have forskellige Formaal, hvad enten dette nu var at være til gensidig Be-

skytteise, politiske eller Erhvervsformaal. Den gensidige Beskyttelse spillede Hovedrollen i Frankrig, i England og Skandinavien. De Pligter, der i saa Fald paahvilede, ere beskrevne ovenfor; ogsaa her maa det jo siges, at det religiøse Moment spillede med ind som Tilskynder til gode Gerninger. Som Eksempel paa politiske G. nævnes det i Slesvig, Canterbury og flere tyske Stæder; her kom det særlig an paa at bevare Brødrenes politiske og sociale Magtstilling. Erhvervsgilder falde i Handels- og Haandværksgilder (se i øvrigt Lav). G. øvede en væsentlig Indflydelse gennem hele Middelalderen, ikke mindst ved at sætte Sammenslutningen i Øvrighedens Sted under disse Tiders usikre Retsforhold. Da dette ved Middelalderens Slutning blev mere og mere overflødigt, sygnede G. hen, selv om en Del ere blevne bestaaende helt til vore Dage som selskabelige Foreninger eller Velgørenhedsanstalter. (Litt.: »Handworterbuch der Staatswissenschaften«; Wilda, »Das Gildenwesen im Mittelalter« [Halle 1831]; Gierke, »Deutsches Genossenschaftsrecht«; Toulmin Smith, *English gilds* [London 1870]; Ch. Grosz, *The gild Merchant* [Oxford 1890]; Pappenheim, »Die altdänischen Schutzgilden« [Breslau 1885]; Karl Hegel, »Städte und Gilden der germanischen Volker im Mittelalter« [Leipzig 1891]). *M. K.*

Gildemeister, Johann, tysk Orientalist, født 20. Juli 1812 i Mecklenburg-Schwerin, død 11. Marts 1890 i Bonn, blev 1839 Privatdocent og 1844 Prof. ekstraord. i østerlandske Sprog i Bonn, kaldtes 1845 *til* Marburg som Professor i Teologi og østerlandsk Litteratur, kaldtes 1859 tilbage til Bonn som Prof. ordinarius i østerlandske Sprog og virkede som saadan til sin Død. G. var en nøje Kender saavel af Sanskrit som af Syrisk, Arabisk og andre semitiske Sprog, ligesaa af det hellige Lands Geografi, var Medstifter af »Morgenländische Gesellschafi« i Leipzig og af »Palästina-Verein«, tog virksom Del i flere teologiske Stridigheder o. s. v. G. udgav »Der heilige Rock zu Trier« [Düsseldorf 1845] og 1855 et Skrift om den Hessiske Katekismus. G. har beskrevet de østerlandske Haandskrifter i Bonn: *Catalogus manuscriptorum orient. in Bibl. Academica Bonnensi* [Bonn 1864—76]. G. udgav 1838 i Bonn *Scriptorum arabum de rebus Indicis loci*, besørgede 1868 en ny Udgave af Lassen's *Anthologica Sanscritica*; udgav 1877: *Esdrae liber quartus arabice*; 1879: *Acta S. Pelagiae syrice et latine*; skrev 1865 om den arabiske Oversættelse. af Evangelierne fra Syrisk o. s. v. *V. S.*

Gildemeister, Otto, tysk Redaktør og bekendt Oversætter, er født i Bremen 13. Marts 1823, studerede i Bonn og arbejdede fra 1846 ved »Weserzeitung«, hvis Redaktion han overtog 1850. Han har derefter været Medlem af Senatet og gentagne Gange Borgemester i sin Fødeby. Hans Navn er især blevet bekendt ved en udmærket Oversættelse af Byron [6 Bd. 1864; 4. Opl. 1888], af en Del Shakespeare'ske, især historiske, Skuespil [i Bodenstedt's Udg.], af Shakespeare's Sonetter [1871], samt af flere italienske Digtere, som Dante's *Divina Commedia.* *C. A. N.*

Gilder [gi'lde], Richard Watson, amerikansk Digter, er født 1843. Han har udgivet tre Digtsamlinger: »The Celestial Passion«, »The New Day« og »Lyrics«, der alle vise stærk Paavirkning af Dante og de gamle Italienere. Siden 1883 har G. været Redaktør af »The Century Magazine«. *T. L.*

Gildeskaal Herred, Salten Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 3,667 Indb., er et Kystdistrikt beliggende paa Sydsiden af Saltenfjorden dels paa Fastlandet langs ytre Bejerfjorden's Kyst, dels paa de i denne udspringende Halvøer samt en hel Del udenfor liggende Øer. Fastlandet er de nordre Skraaninger af de fra den store Bræ Svartisen udskydende forrevne Fjælde, mellem hvis Tinder flere mindre Dalfører skære sig ned til Fjorden; de højeste Tinder ere her Bejertinderne og Sandvastinderne, og de største Dale Sundfjorddalen og Storfjorddalen, som udmunde paa hver sin Side af den store Halvø, som skiller Bejeren fra Storfjorden. Bejeren's nordre Bred dannes af Herredets største 0 Sandø, næsten i sin Helhed indtagen af Sandhornet's Masse, der dog paa Nordsiden er indskaaret af den brede Ravig. Fjorden er meget smal og gaar i en Bue fra Nord mod Syd til Røsvig, hvor den indre Bejerfjord tager af, herfra bøjer den mere mod Syd og Vest, derpaa atter mod Nord, indtil den ved Sund forener sig med Leden. Den ovennævnte Halvø er forholdsvis flad og den bedst bebyggede Del af Herredet; her ligger Hovedkirken. Lige over for paa Vestsiden af Storfjorden ligger den bakkede høje 0 Femris og uden for denne den spidse Fuglø med de lave, af en Mængde smaa Øer dannede nordre og søndre Fugløvær, noget længere ude Fieina med Fleinvær og længere mod Nord over for Sandøen's Nordspids Arnøerne, et bekendt Fiskevær. Sandhornet og Fuglø ere bekendte Sømærker. Skov findes kun i Sundfjorddalen, Jordbunden er ganske god for Agerbrug, men Hovednæringen er Fiskeri. Herredet er bekendt for sit rige Sommersildfiske, og navnlig ere Arnøerne, Fugløværene og Fleinvær Steder, hvor Silden i største Masser strømmer til. Al Kommunikation foregaar til Søs; ved Sund anløbes G. H. af de routegaaende Kystskibe, medens Trafikken rundt om Herredets Fjorde og med Bodø besørges af en Lokalbaad. G. H. danner et Sogn med Hovedkirke ved Gildeskaal og et Kapel ved Saura paa Bejeren's østre Side. *J. F. W. H.*

Gildeskraa se Gilde.

Gilding se Kastrat.

Gildning se Kastrering.

Gliead, i gl. Test. ofte Benævnelsen for hele det af Israelitter beboede Land 0. f. Jordan i Modsætning til Vestjordan-Landet; hyppigst betegner det Landskaberne mellem Jarmuk og Arnon, ved Jabbok (nu Vadi ez zerka) delt i en nordlig og sydlig Halvdel. Den første er det nuværende Bjærgland Adschlûn med den frugtbare Slette Bilad es suwêt mod Nordøst, en Fortsættelse af en-nukra (se Basan), V. og S. V. f. denne en ligeledes frugtbar Kalkstenshøjslette og sydligst Adschlûn-Bjærgene med yppig Vegetation og rige Græsgange (højeste Punkt 1,085 M.). Den S. f. Jabbok liggende Del af G. kaldes nu Belkâ; her ligger nordligst G.-Bjærgene (her har det gamle Navn holdt sig), frugtbare som Adschlun (højeste Punkt Djebel oscha 1,096 M.); S. f. disse strækker sig en vidstrakt, til Kvægavl ypperlig egnet Slette. Ved den Tid Israelitterne

rykkede frem, udgjorde den sydlige Del Amoritterkongen Sihon's Rige med Hesbon til Hovedstad, den nordlige Del stod under Kong Og af Basan. Efter at Israelitterne havde erobret disse Egne, bosatte Manasse, Gad og Ruben sig der. De maatte døje mange svære Kampe med Ammonitterne, som fordum havde besiddet disse Egne, men nu vare trængte mod Øst. Efter Rigets Deling tilfaldt G. Nordriget, det maatte som den mest udsatte Del stadig lide meget af de fremtrængende Fjender (Syrer, Assyrer). Tiglath Pilesar bortførte G.'s Befolkning. I den nærmeste Tid efter Eksilet var Befolkningen overvejende hedensk, men som i Galiæa fik Jøderne mere og mere Betydning der. Paa Christi Tid kaldtes disse Egne Peræa, efter Herodes den Store's Død tilfaldt de Antipas. I Romertiden blomstrede disse Egne stærkt op, mange og omfangsrige Ruiner (Gadara-Gerasa f. Eks.) vidne derom. *V. O.*

Giles [dżai'lz], Ernst, engelsk opdagelsesrejsende, der har undersøgt store Strækninger af Central- og Vestaustralien. 1872 opdagede han i Selskab med Robinson og Carmichael Liebig Range og Amadeus-Søen. Et Forsøg 1873 paa at trænge mod Vest fra Peake-Stationen paa Overlandstelegraflinien strandede paa Grund af Vandmangel, derimod lykkedes det ham 1874, væsentligst ved sine Kamelers Hjælp, at trænge et langt Stykke frem igennem Scrub og Ørken. 1875—76 foretog han to Gennemkrydsninger af hele Vestaustralien gennem de mest ørkenagtige Egne og under store Besværligheder (se Australien, »Opdagelseshistorie«, S. 332). Han lever nu (1897) i Melbourne. Af Beretninger har han offentliggjort »Geographical travels in Centralaustralia« [1874] og »The Journal of a forgotten expedition« [1881]. *C. A.*

Gilfillan [gilfi'lən], George, Præst i den presbyterianske Kirke og Folkeskribent, (1813—78). Han studerede ved Glasgow Universitet og blev 1836 Præst ved en Dissentermenighed i Dundee. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Five discourses« [1839], »Gallery of literary portraits« [1846], der fortsattes i »Second Gallery« og »Third Gallery«, »Bards of the Bible« [1851]. Desuden var han Medarbejder ved Nichols'es Udgave af »British Poets«. Hans store Digt »Night, a Poem« gjorde ingen Lykke. Endnu kan nævnes »History of a Man«, der delvis er selvbiografisk. *T. L.*

Gilford [gi'lfəd], Fabrikby i det nordlige Irland, Grevskab Down, ved Bann, neden for Banbridge, har Lærredsindustri og (1891) 1,300 Indb. I Nærheden den lille By Tanderagel i Grevskabet Armagh, med et Slot, tilhørende Hertugen af Manchester, og (1891) 1,450 Indb. *C. A.*

Gilford [gi'lfəd], By i den nordamerikanske Stat New Hampshire, med Fabrikker af Bomulds- og Strømpevarer, Læder, Savværker og (1890) 3,600 Indb. *S. B. T.*

Gilgal, Navn paa flere i Gl. Test. omtalte Byer, mest bekendt det G. i Nærheden af Jericho, hvor Josva efter Overgangen over Jordan lod 12 Stene oprejse og havde fast Lejr; det maa søges i Ruinerne Tel I Dj ild jûl. *V. O.*

Gilgit, Landskab i den nordvestlige Del af Kashmir, paa Sydskraaningen af Mustag Dagh, omfatter den mellem 15—1800 M. liggende Dal paa begge Bredder af Floden G., som kommer fra Lahori-Bjærgene i Kafiristan og her falder i Indus'es højre Bred. 6,500 □ Km. med ca. 26,000 Indb. af arisk Stamme, men med Iblanding af tibetansk Blod; af Religion ere de fanatiske Muhamedanere (Shiitter). G. stod tidligere under egne Fyrster, men erobredes 1860 næsten uden Modstand af Radschaen af Kashmir, og Fort G., den fasteste Plads, er nu (1897) besat af Englænderne. *C. A.*

Gilia Ruiz et Pav., Slægt af Fjældflokfamilien, en- eller sjælden toaarige Urter af meget forskelligt Ydre. Blomsterne ere regelmæssige og have en hjul-, tallerken-, tragt- eller klokkeformet Krone; Støvdragerne ere fæstede i ens Højde og ubehaarede ved Grunden. Frøene ere uvingede. Ca. 90 Arter i Nord- og Sydamerika uden for Troperne. Flere Arter ere yndede Haveplanter. *A. M.*

G. egne sig til Indfatning eller Rabatter i Blomsterhaven. Af *G. tricolor* Benth. (Californien) med gule, i Svælget purpurfarvede Blomster, dyrkes forskellige Varieteter med røde, blaa og hvide Blomster. *G. capitata* Dangl. (Nordamerika) har lyseblaa Blomster, samlede i en tæt, kugleformig Blomsterstand. Frøet saas paa Blivestedet i Maj, og de begynde da at blomstre i August. *L. H.*

Gilibert [žilibæ'r], Jean Emanuel, fransk Botaniker, født 1741 i Lyon, død smst. 1814, efter at have været Professor først i Vilna senere i Lyon. Hans vigtigste Skrifter ere: *Flora Lithuanica inchoata* [Grodno 1781 og Vilna 1782], *Caroli Linnaei Systema plantarum Europae* [7 Bd., 1785—87], *Exercitia phytologica, quibus omnes plantae europaeae quas vivas invenit in variis herbationibus seu in Lithuania, Gallia, alpibus, analysi nova proponuntur etc.* [2 Bd., Lyon 1792]. *V. A. P.*

Giljaker, et østasiatisk Folk, bebo Amur-Landets sydøstlige Egne samt den nordlige Del af Øen Sachalin. Navnet G. er af russisk Oprindelse; selv kalder Folket sig Nibach (o: Mennesker). I sproglig Henseende staa G. ganske isolerede. De ere af Middelhøjde med kraftig, muskuløs Bygning og uden Ansats til Fedme. Det flade Ansigt med den lave Pande, de høje Kindben og de skraat stillede Øjne have mange Lighedspunkter med Tungusernes (jfr. Tavlen »Asiatiske Folketyper«, Nr. 4). Hovedet er temmelig stort, Arme og Ben korte, Hænder og Fødder smaa. Hudens gulbrune Farve skjules i Reglen af et tykt Lag Smuds. Haaret er sort og stridt. G.'s etnologiske Stilling er endnu ikke bestemt. Meget taler for at opfatte dem som hørende til en Række af palæasiatiske Folk (Ainoer, Jukagirer o. s. v.), der oprindelig have boet længere inde i Landet, men af fremtrængende Folkeslag ere blevne drevne ud mod Fastlandets Kyster. G.'s Antal kan ikke angives med Sikkerhed, men overstiger næppe et Par Tusinde. Klædedragten bestaar om Vinteren af Hunde- og Sælskind, om Sommeren af kinesiske Bomuldstøjer, Hovedet dækkes af en flad, kegleformet Hat af Birkebark. G. leve samlede i Landsbyer. Om Vinteren bo de i halvt underjordiske Huse i Skovene, om Sommeren opslaa de deres paa Pæle hvilende firkantede Hytter tæt ved Flodbredden. Fiskeri er det vigtigste Livserhverv, Laks og Stør den sædvanlige Føde. Ogsaa Hunde, Bjørne og

Sæler fortæres. Det sidstnævnte Dyr er særlig skattet for Fedtets Skyld. De fra Planteriget hentede Næringsmidler ere kun faa. For Salt nære G. en mærkelig Afsky. Alt Husgeraad er af Træ; Pottemagerkunsten øves ikke. Berusende Drikke vare ukendte, indtil Russerne bragte Brændevinen. Om Vinteren, naar Floderne ere tillagte, foregaar Samfærdselen ved Hjælp af Hundeslæder eller Skier; om Sommeren benytter man lange, smalle, trugformede Baade. Fiskene fanges ved Krog og Net; Sælerne dræbes med Harpuner. Ved Fælder bemægtiger man sig Pelsdyr, Oddere og Ræve. Inden Europæernes Indflydelse begyndte at gøre sig gældende, brugtes paa Jagten Bue, Pil og Lanse; nu anvendes som oftest Geværet. Med Kina have G. fra gammel Tid staaet i livlig Handelsforbindelse; den kinesiske Tael gælder som Møntenhed. Zobel- og Odderskind ere de vigtigste Udførselsgenstande. — G. leve næsten alle i Monogami; kun meget bemidlede Folk have to eller tre Koner. Hustruerne købes af Forældrene for Penge eller Industrigenstande. Undertiden forekomme Kvinderov, der foraarsage langvarige Fejder. Blodhævnen er en Forpligtelse, ingen tør unddrage sig. Fra de omboende Folk, særlig Ainoerne, købes Slaver, hvis Stilling er fuldstændig retsløs. Alle G. ere socialt ligeberettigede; dog have de rige en vis Indflydelse. Hos G. som hos saa mange andre nordasiatiske Folk knytte talrige overtroiske Forestillinger sig til Bjørnen. Den drives ud af sit Hi, bindes og indespærres i dertil indrettede Huse, hvor den fodres i kortere eller længere Tid. Om Vinteren afholdes der da Festligheder, ved hvilke den føres fra det ene Hus til det andet, tirres af den medfølgende Folkesværm for endelig under Iagttagelse af en Række Ceremonier at blive dræbt og fortæret. Dens Hoved anbringes i en spaltet Træstub i Nærheden af Landsbyen. G.'s religiøse Forestillinger bestaa væsentlig i Troen paa onde Magter, hvis fordærvelige Indflydelse man kan afværge ved at skaffe sig en af Shamanerne (Troldmændene, Præsterne) udskaaren Træfigur, der enten bæres om Halsen eller anbringes i Hytten. (Litt.: »Russische Revue«, Bd. XXI fSt. Petersborg 1882]; L. v. Schrenck, »Reisen und Forschungen im Amur-Lande«, Bd. III; »Internationales Archiv für Ethnographie«, Bd. I og X [Leiden 1888 og 1897]). *C.Fr.*

Gilje (gammeldansk), at bejle til, at indynde sig hos; bruges om Manden i Forhold til Kvinden, oprindelig med stærk sanselig Betydning. *A. O.*

GilkriSt se Harald Gille.

Gill [dži'l], mindste engelske Hulmaal = $^1/_4$ Pint = 0,142 Lit.; den ældre G., der bruges i de forenede Stater, er = 0,118 Lit. (1 G. 01 = $^1/_2$ Pint). *N. J. B.*

Gill [ži'l], André (egentlig: Louis Alexandre) Gosset de Guinnes, fransk Karikaturtegner, født 17. Oktbr. 1840 i Paris, død I. Maj 1885 i Charenton's Sindssygeanstalt. Han studerede Kunst i *Ecole des beaux arts* og under Leloir, begyndte tidlig, med humoristisk og satirisk Lune, at tegne Karikaturer for Bladene, særlig i »La Lune«; da dette undertryktes, udøvede han sin karikerende Portrætkunst i »L'Eclipse«, efter Krigen 1870 i »La Lune rousse« og »La petite Lune«, hvor bl. a. J. Grévy blev Skive for hans Pile. Hans Oliebilleder, særlig Portrætter, fra 1870'erne, have mindre Betydning; han optraadte ogsaa som Skuespilforfatter. *A. Hk.*

Gill [gi'l], David, engelsk Astronom, er født 12. Juni 1843 i Aberdeen, hvor han begyndte sine Studier, som han 1862 maatte afbryde for at træde ind i Faderens Urmagerforretning; han fik dog Tid til at sysle med Astronomi og byggede sig 1868 et Privatobservatorium. 1872 trak G. sig ud af Forretningen og modtog Kaldelse som Astronom hos Lord Lindsay, hvis Observatorium i Dun Echt han grundede og bestyrede til 1879. Ved Siden heraf deltog han 1874 i Lord Lindsay's Venus-Ekspedition til Mauritius, hvor han anstillede Heliometerobservationer af Juno (»Publ. of Dun Echt Observatory«, II) og foretog 1875 Basismaalinger i Ægypten. 1877 observerede G. Mars-Oppositionen paa Ascension til Bestemmelse af Solparallaksen; for dette sidste Arbejde [»Account of a determination of the solar parallax etc«, London 1880] fik han 1882 det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. 1879 blev G. *Astronomer Royal* ved Observatoriet paa Kap og har her udfoldet en betydelig Virksomhed. Dels sammen med Elkin (s. d.) dels alene har han anstillet Heliometerobservationer til Bestemmelse af Stjerneparallakse [London 1893] og ved Samvirken af flere Observatorier faaet en skarpere Bestemmelse af Solparallaksen, »A determination of the solar parallax and the mass of the moon from observations of Iris, Victoria and Sappho« [1897]; han har ledet den geodætiske Opmaaling af Sydafrika og udført geografiske Længdebestemmelser, 1885—90 udført den fotografiske »Durchmusterung« af den sydlige Himmel, omfattende alle Stjerner til $9^1/_2$ Størrelse fra — 20° Deklination til Sydpolen, deltaget i den internationale fotografiske Kortlægning af Himlen med Zonen — 41° til — 45° Deklination, udgivet »Cape Catalogue of 1713 stars« [London 1894], der indeholder Resultaterne af Medianobservationerne for Aarene 1879—85, og publiceret »Results of meridian observations of stars from 1882—91« [London 1885, 1895]. *F. Fr. S.*

Gill [gi'l], William John, engelsk opdagelsesrejsende, født 1843 i Bengalen i Præsidentskabet Madras, men blev opdragen i England, død 1881, tjente 1864—73 som Ingeniørofficer i Indien. 1873 besøgte han sammen med Baker det nordlige Persien og det russiske Grænseomraade og gennemrejste 1878 Sydkina i Retning fra Shanghai til Bhamo i Øvre-Birma. Ved Udbrudet af den engelsk-ægyptiske Krig drog han sammen med Palmer til Sinai-Halvøen for at afholde Beduinerne fra Fjendtligheder mod Sues-Kanalen, men blev 11. Aug. 1881 overfalden og myrdet sammen med sin Rejsefælle. *C. A.*

Gillberg, 1) Takob, svensk Kobberstikker, født i Värmland 1724, død i Stockholm 15. Oktbr. 1793, studerede først i Upsala; fra 1749 lagde han sig efter Tegning, blev Konduktør ved Fortifikationen og malede samtidig Portrætter. 1755—58 var han i Paris med offentlig Understøttelse og lærte Liniestik under L. Cars, medens han samtidig tilegnede sig Crayonmanér og Radering. 1757 udnævntes G. til Løjtnant ved Fortifikationen, og efter Hjemkomsten oprettede han en Skole for Stik og Raderen, hvor mange af Adelen

og Prinserne toge Undervisning; 1768 ved Kunstakademiets Fornyelse blev han Medlem og Professor i Tegning. G. har udført mange Blade, mest bekendt er han ved sine Portrætter, hvoraf de tidligste ere de bedste; til de bekendteste høre: Adolf Fredrik og Louise Ulrikke [1754], Selvportræt i Crayon [1758], Nordencrantz efter Krafft [1772], Gustaf III efter Pasch [1773] og Sofie Magdalene, Per Suther efter samme, i Crayon, Engestrøm [1778], Gustaf Adolf efter Sergei [1781], Wåhlin efter Pasch [1782], K. F. Scheffer [1784]. Blandt hans øvrige Værker, der i sin Tid skattedes meget, skulle nævnes: Neptun og Amfitrite efter Natoire [1765], Kongens Ankomst til Loka 1762 efter Ehrensvärd [1766] samt Tegninger til Barnabok eller Kronprinsens Abcbok [1780] med Tekst af Wellander. G. var altid en temmelig svag Tegner, og hans seneste Portrætter ere for flove og runde i Formen. Fra 1780 stak han en Del Blade til Gustaf III's Medaillehistorie.

2) Jakob Axel, svensk Miniaturmaler, født i Vestmanland 1769, død i Stockholm 1845, Elev af Akademiet og af Højer i Kjøbenhavn, tilbragte 7 Aar i Udlandet og uddannede sig i flere Arter af Miniaturmaleriet, hvori han udførte en Mængde Portrætter, flere i usædvanlig stor Maalestok; de fleste ere paa Elfenben og Pergament, dog altid noget stive og tørre. G. blev 1798 Professor ved Akademiet og 1840 dets Direktør. *A. Ls.*

Grille, Jakob Edvard, svensk Komponist, født i Stockholm 10. Aug. 1814, død 8. Novbr. 1880, var Embedsmand under Stockholm's Kommune, tillige Organist i katolsk Kirke og en Tid Orkesterdirigent ved Mindre teatern, Medlem af det musikalske Akademi. Han har komponeret tre Operaer, forskellige Symfonier og Koncertstykker med Kor, flere Messer, Ouverturer og Kammermusik. Bl. a. har han sat Musik til Oehlenschläger's »Axel og Valborg« [1856]. *A. H.*

Gille [ži'l], Philippe, fransk dramatisk Forfatter, er født i Paris 18. Decbr. 1831, var først Billedhugger og udstillede paa Salonen, men slog saa ind paa Forfatterbanen og blev Medarbejder ved forskellige Blade, »Figaro«, »Echos de Paris« o. a. G. har skrevet Tekst til en Række Operetter, Operaer og Balletter, ofte af en ren og smuk poetisk Form; fremhæves kunne: »La prêtresse« [1854] med Musik af Bizet, »Le bœuf Apis« [1865] og »La cour du roi Pétaud« [1869] med Musik af Delibes, »Les charbonniers« [1877] med Musik af Costé, »Le docteur Ox« [1877] forfattet sammen med A. Mortier, Musik af Offenbach, »Yedda« [1879], japansk Ballet med Musik af O. Métra, »Jean de Nivelle« [1880] og »Lakmé« [1883], begge forfattede sammen med J. Gondinet og komponerede af Delibes, »Manon Lescaut« [1888] sammen med Meilhac, Musik af Massenet o. s. v. Desuden har G. med andre eller alene skrevet enkelte Skuespil, saaledes alene »Camille« [1890], der er spillet paa Théâtre français, samt udgivet en Samling fine og følte Lejlighedsdigte, »L'herbier« [1887, 2. Udg. 1890]. »La bataille littéraire« [4 Bd. 1889—91] indeholder Artikler fra »Figaro«. *S. Ms.*

Gillé [file'] d. s. s. Gellée (s. d.).

Gillebäckit har N. Nordenskjold kaldt et Mineral fra Gjellebæk i Norge, som senere er henført til Wollastonit. *N. V. U.*

Gilleleje, stort Fiskerleje og Sogn (1890: 1,000 Indb.) ved Nordsjælland's Kyst, 0. f. Gilbjærghoved, Frederiksborg Amt, Holbo Herred. Fiskerlejet, der har en egen smuk, ejendommelig Beliggenhed i de ensomme Omgivelser og derfor ogsaa i de senere Aar mere og mere søges som Bade- og Sommeropholdssted, har en ca. $1_{,9}$ M. dyb Baadehavn, Badehotel, mange Villaer, flere Rekreationshjem o. s. v. og er Endestation for Græsted-Banen, hvis Forlængelse til G. (Station lidt N. f. Kirken) aabnedes 14. Maj 1896. *H. W.*

Gilleleje-Flak, Sjælland's Nordkyst. Det strækker sig 3 Km. ud fra Land N. f. Gilleleje. Paa Flakket ligger flere farlige Grunde, hvorpaa der findes store Sten. Den nordligste Grund er Ostindiefarer-Grund, hvorpaa der er 4 M. Vand, og som afmærkes med en Lys- og Klokketønde. Sydligere ligge Smidstrup-Grund og Bavnehøj-Grund, paa hvilke der er 4 å 5 M. Vand. Nærmest Land ligger Vesterlands-Grunde, og østligst, ca. 2 Km. fra Land ligger Søborghoved-Grund, hvorpaa den mindste Dybde er $2_{,8}$ M., og som er afmærket med en Vager. Skibe, der ikke stikke mere end $5_{,5}$ M., kunne gaa mellem disse Grunde og Landgrunden. *G. F. H.*

Gillenia Monch., Slægt af Rosenfamilien (Mjødurt-Gruppen), fleraarige Urter med fjersnitdelte Blade, store Akselblade og langstilkede, hvide Blomster; Underbægeret er rørformet og Æggene opstigende. 2 Arter i Nordamerika. *G. trifoliata* (L.) M6nch. er Prydplante. *A. M.*

G. trifoliata er en $^1/_2$—1 M. høj Staude med talrige hvide, i Randen rosenrøde, smaa Blomster, der fremkomme i August. Den ynder en porøs, noget tørveagtig Lyngjord eller Mosejord og formeres ved Rodskud. *L. H.*

Gillies [gi'liz], John, skotsk Historiker, (1747—1836), blev 20 Aar gl. midlertidig Docent i Græsk og rejste senere som Hovmester for en ung Adelsmand til Udlandet, hvor han opholdt sig i en Række Aar. 1784 blev han Dr. juris, 1793 kgl. skotsk Historiograf. G., der skildres som en hæderlig og kundskabsrig, men ganske talentløs Mand, opnaaede en vis Popularitet ved sin »History of Greece« [2 Bd., London 1786], der oversattes paa flere Sprog. Desuden har han skrevet »History of the World« [2 Bd., London 1807] omfattende Tiden fra Alexander den Store til Augustus, og »View of the reign of Frederick II of Prussia« [London 1789], hvis Hof han havde besøgt, samt oversat Aristoteles'es Etik og Politik. *M. M.*

Gillig (Gellig), Jacob, hollandsk Maler, født i Utrecht 1636, død smst. 1701. G. var først Købmand; som Maler udmærkede han sig især ved sine Stillelivsbilleder (særlig med Fisk); senere dyrkede han ogsaa, for Udkommets Skyld, men. uden Dygtighed, Portrætfaget. Et Billede med Fisk i Berlin's Nationalgaleri; paa Kunstforeningens Udstilling af gammel Kunst i Kjøbenhavn 1891 saas »Døde Fisk« [1684, privat Eje]. *A. Hk.*

Gilling, i nordisk Mytologi en Dværg, der havde ejet Skjaldemjøden. *A. O.*

Gilling, Hulingen under Skibets Agterspejl; G.'s Form fremkommer ved Gillings-Træerne, krumme, lodretstaaende Tømmer, der tappes fast paa Kølen, og paa hvis Ydersider Klædningen spigres. *C. L. W.*

Gillingham [gi'liŋəm], 1) gammel By i det

sydlige England, Dorsetshire, ved Stour, 6 Km. N. V. f. Shaftesbury, med (1891) 3,300 Indb. I Nærheden besejrede Edmund Jærnside 1016 de Danske.

2) Sogn i det engelske Grevskab Kent, ved Medway, N. 0. f. Chatham, med mange Frugthaver (navnlig Kirsebær) og (1891) 27,800 Indb. *C. A.*

Gillingit, et sort, kompakt Mineral fra Gillinge Gruben i Södermanland, bestaar af Kiselsyre, Jærntveilte og Vand. *N. V. U.*

Gillis [gi'lis], James Melville, amerikansk Astronom, født 6. Septbr. 1811 i Georgetown, død 9. Febr. 1865 i Washington, traadte 1827 ind i de forenede Staters Marine og ansattes 1836 ved »Depot of charts and instruments« i Washington. 1842 udvirkede G., at Kongressen bevilgede de nødvendige Bidrag til Opførelse af *Naval Observatory*, men ved Intriger blev dettes Bestyrelse overdragen Maury (s. d.), uagtet G. havde haft alt Arbejde med Opstilling af de hovedsagelig fra Tyskland af ham anskaffede Instrumenter. 1849 sendtes G. som Leder af en astronomisk Ekspedition til Chile og forblev her til 1852; han foranledigede Bygningen af Observatoriet i Santiago. Hans talrige Meridianobservationer for at bestemme Positionerne af den sydlige Himmels Stjerner ere samlede i »A catalogue of 1,963 stars« [Washington 1870] og »A Catalogue of 16,748 southern stars« [Washington 1895]. 1861 blev G., da Maury traadte over til Sydstaterne, Bestyrer for *Naval Observatory* og forstod i de faa Aar, han indehavde denne Stilling, at hæve det til et første Rangs Observatorium. Foruden mindre Meddelelser i Fagskrifter har G. udgivet »The U. S. Naval Astronomicai Expedition in the southern Hemisphere during the years 1849—52« [6 Bd., Washington 1855—59]. Hans 1846 publicerede »Astronomicai Observations« med et Katalog paa 1,248 Stjerner er det første Bind astronomiske Observationer, som er offentliggjort i Amerika. G. var en af Stifterne af *National Academy of Sciences.* *F. Fr. S.*

Gillisland, Nordpolarland, N. 0. f. Spitsbergen under $81^1/_2{}^0$ n. Br. og 36^0 ø. L. f. Grw., saas første Gang 1707 af Hollænderen Gillis, men er aldrig bleven betraadt.

Gillmore [gi'lmoə], Quincy Adams, amerikansk General, født i Ohio 28. Febr. 1825, død 7. Apr. 1888. Efter at have gennemgaaet Skolen i West Point ansattes han i Ingeniørkorpset, men blev ved Borgerkrigens Udbrud Kaptajn i General Sherman's Stab. Han ledede Angrebet paa Fort Pulaski 1862 og deltog i Belejringen af Charleston. 1865 blev han Guvernør i Sydkarolina og gik ved Fredsslutningen tilbage som Oberst i Ingeniørkorpset, i hvilket Korps han virkede med megen Dygtighed. Han har offentliggjort en betydelig Række Skrifter af teknisk Natur. *B. P. B.*

Gillnet [gi'lnet] er det engelske Navn, som nu jævnlig bruges for det danske Nedgarn (s. d.). *Arth.F.*

Gillot [žijo'], Claude, fransk Maler og Raderer, født 1673 i Langres, død i Paris 1722, er bekendt ved sine lette, frivole Scener fra Datidens Liv under antik mytologisk Maske samt ved Selskabsbilleder af Skuespillere, Maskerader og Baller. Efter at han 1715 var bleven Medlem af Akademiet, kaldte Operaen ham til at lede Dekorations- og Kostumevæsenet, og han udgav nu flere Værker, der endnu ere af stor Betydning for Studiet af hin Tids Kunst: »Dessins d'habillements å l'usage de ballets, operas et comédies«, raderede af Joullain, og »Livre des trophées, cul-de-lampes et dessins«, raderede af Huquier, samt »Théåtre italien, livre de scenes comiques«, hvor han afbilder *Comédie italienne's* Skuespillere. Fra G.'s Atelier udgik Lancret og Watteau, og da den sidste overstraalede ham i Maleriet, opgav han dette helt og raderede en Række mytologiske Blade af megen dekorativ Virkning, hvoriblandt en Satyrs Levnedsløb (4 Blade), Faun's, Pan's, Bacchus'es og Diana's Fester (4 Blade). Kobberstiksamlingen i Kbhvn. har af G. ca. 10 Blade. *A. Ls.*

Gillotage [zilåta'z] (fr.), ogsaa kaldet Panikonografi, er Navnet paa en af Franskmanden Gillot 1850 opfunden Fremgangsmaade til at danne Klicheer i Zink ved successive Ætsninger (smlg. Højætsning). *F. R. F.*

Gillray [gi'lrei], James, engelsk Karikaturtegner og Raderer, født ca. 1757 i Lancashire, død 1. Juni 1815 i London. G. var først Medlem af en omrejsende Skuespillertrup og søgte sin Uddannelse paa London's Kunstakademi. Hans urolige Hoved og bohéme-agtige Karakter fandt sig dog mere til Rette i Karikaturtegningen end i den akademiske Trænering. Hans fantasirige og morsomme Karikaturtegning gjorde megen Lykke hos Samtiden, saa meget mere som de omhandlede aktuelle politiske Begivenheder (rettedes særlig imod Pitt), et Moment, der bidrog til, at de omvendt have tabt i Interesse med Tiden. I Sindssygdom berøvede han sig selv Livet. (Litt.: Th. Wright, *Accounts of the works of J. G.* [1874]; J. Greco, *J. C., the Caricaturist. His life, works and times).* *A. Hk.*

Gilly [žili'], Kommune i den belgiske Provins Hainaut, Arrond. Charleroi, N. 0. f. Charleroi; med Kulgruber, Jærnværker, Glashytter og (1890) 20,449 Indb.

Gilman [gi'lmən], Nikolas Paine, amerikansk Nationaløkonom og unitarisk gejstlig, er født 21. Decbr. 1849 i Quincy. G.'s Navn er navnlig knyttet til Propagandaen for Andelssystemet som Form for Arbejdslønning. Ved Oprettelsen 1892 af *Association for the Promotion of Profit-Sharing* blev han denne Forenings Sekretær og Redaktør for dets Fjerdingaars-Tidsskrift »Employer and Employed«. Foruden til mange Artikler i dette Tidsskrift er han bl. a. Forfatter af et større Værk om Andelssystemet »Profit Sharing between Employer and Employed« [Boston 1889] og af »Socialism and the American Spirit« [1893]. *K. V. H.*

Gilmore [gi'lmoə], James Roberts, nordamerikansk Forfatter, er født 10. Septbr. 1823 i Boston. 25 Aar gl. var han Chef for et Handelshus i New York; men da han under Borgerkrigen mistede sin Formue, grundede han Tidsskriftet »Continental Monthly«, hvori han skrev en Række Skitser af Livet i Syden. Af disse Skitser dannede han Bogen »Among the pines«, som udkom i New York 1862 under Pseudonymet Edward Kirke. Af hans andre Skrifter kunne nævnes: »My southern friends« [1862], »Down in Tennessee« [1863], »Among the Gue-

rillas« og »Adrift in Dixie« [1863], »On the border« og »Patriot boys« [1864] samt >Life of Garfield« [1864], der blev solgt i over 80,000 Eksemplarer. 1886 kom et Digt fra Tennessee, »The Rear-guard of the Revolution«, og fulgtes 1887 af Fortsættelsen: »John Serier as a commonwealthbuilder«, samt »Advance-guard of western civilization« [1888]. *T. L.*

Grilolo se Halmahera.

Gil Polo tøilpo! lo], Gaspar, spansk Digter,, født 1516 i Valencia, død 1572. Han var Adelsmand og blev Professor i Græsk ved Universitetet i Valencia. I den spanske Litteratur er hans Navn blevet bevaret ved hans Fortsættelse af Jorge de Montemayor's berømte Hyrderoman »Diana« ; denne hedder »Diana enamorada« og fik næsten lige saa mange Læsere som Forgængerens Fortælling. Klassisk rent Sprog og smukke, indstrøede lyriske Digte udmærke G.'s Værk, over hvilket bl. a. Cervantes har udtalt megen Ros. Den første Udgave udkom i Valencia 1564, og siden fulgte mange, hvoraf Cerda y Rico's [Madrid 1802] særlig maa fremhæves. Sammen med Montemayor's »Diana« er G.'s Roman ofte bleven oversat paa andre Sprog, baade paa Fransk, Tysk og Engelsk, ja endog paa Latin af den tyske Humanist Caspar Barth, under Titelen *Erotodidascalus sive nemoralium libri V* [Hannover 1625]. *E. G.*

Gilsland Spa [gi'lzlənd-], Badested i Nordengland, Grevskab Cumberland, 11 Km. N. 0. f. Brampton, i Irthing's Klippedal, med Svovlkilder. 4 Km. derfra ligger Birdosskoven med betydelige Levninger af en romersk Mur, der lader sig forfølge fra Wallsend ved Tyne indtil Bowness ved Solway Firth. *C. A.*

Giltsten d. s. s. Vægsten, se Talk.

Gil Vicente [zi'lvisæ'ti], portugisisk Digter, (ca. 1470—ca. 1536). Hvad man med Sikkerhed ved om denne geniale Dramatikers og Lyrikers Liv, er ikke meget. Man har villet identificere ham med en i sin Tid højt anset Guldsmed, der udførte ypperlige Arbejder for Portugal's Kongehof, navnlig en berømt Monstrans i Belem-Klosteret; i Alm, antager man dog, at han var Jurist. Det synes, at hans Slægt var fra Provinsen Beira. At han levede ved Hoffet i Lissabon eller i alt Fald stod i Forbindelse med det, er hævet over al Tvivl, og det var der, at hans første lille Skuespil fremkom [8. Juni 1502], 10 Aar efter at Spanieren Juan del Encina var traadt frem med sit første Hyrdestykke. Anledningen til G.'s Stykke (der kun er en Monolog) var den senere Konge Johan III's Fødsel: Hofmænd i Hyrdedragt indfandt sig i Optog for Emanuel og den unge Moder, hans spanskfødte Dronning Maria, og Forfatteren selv frembar som djærv Kohyrde Folkets Glædesytringer og Lykønskninger i naive, lunefulde Vers. »A Visitação«, som det betitles, er paa Spansk ligesom ikke faa af G.'s øvrige dramatiske Arbejder; nogle ere helt i det portugisiske Sprog, men de fleste ere dels paa Spansk, dels paa Portugisisk, ikke at tale om, at mange af Personerne tale alle Haande Dialekter. G. tumler utrolig let med alt dette Sprogmateriale, og med samme Lethed opfatter og skitserer han Typer fra alle mulige Samfundslag, og han formaar at give de fineste Følelser naturligt og betagende Udtryk, lige saa vel som han kan udfolde baade den vittigste og drøjeste, mest haandfaste Komik. Men i Henseende til Bygning og formel Fuldendthed ere hans Stykker endnu meget primitive og smage mere af Middelalder end af Renaissance. De nydelige lyriske Smaaviser, der ere indstrøede i dem, ejendommelig duftige som den ældre portugisiske Folkedigtning ofte er, satte han selv , Musik til, og i adskillige af Stykkerne spillede han selv med. Der er i alt over 40, intet af dem langt; Benævnelserne Auto, Farça, Comedia m. fl. bruges i Flæng, men en bestemt Gruppe af gejstlige Skuespil er dog at sondre for sig. Som Grundlægger af det nationale Drama fik G. Betydning baade i sit eget Fædreland og i Nabolandet Spanien, han dannede endda ligefrem Skole, men ny Smagsretninger bragte hans Navn snart i Forglemmelse, og man fandt dette kraftige og oprindelige Geni for lidet elegant, for lidet følsomt og for frit i sine Ytringer om Kirken og dens Tjenere; Inkvisitionen strøg da ogsaa meget i senere Udgaver. I 19. Aarh. ere imidlertid hans. Landsmænd komne paa ny til Erkendelse af, at G. er et af deres Litteraturs bedste Navne: Almeida Garrett bragte ham paa Scenen i det nationale Skuespil »Um auto de Gil Vicente«, og Barreto Feio og Monteiro udgave hans Værker i 3 Bd. [Hamburg 1834, senere Lissabon 1852]; 1562 havde Digterens Børn udgivet den første samlede Udgave af dem. I M. Rapp's »Spanisches Theater«, I [Hildburghausen 1868] findes 7 Stykker samt Udtog af to til oversatte. (Litt.: Th. Braga, *Historia do theatro portuguez*, I; Visconde de Ouguella, *G. V.* 1890]). *E. G.*

Gil y Zárate føi'lisalrate], Antonio, spansk Digter, født 1. Decbr. 1796 i Escorial, død 1861. Han modtog sin Uddannelse i Frankrig, hvor han navnlig studerede de eksakte Videnskaber. 1820 fik han en Ansættelse i det spanske' Indenrigsministerium, men blev der kun tre Aar; da førte de politiske Begivenheder ham ind paa andre Baner. Navnlig gav han sig af med Journalistik i de følgende Aar og underviste tillige i Fransk. G.'s første Digterværker vare i den ældre, fransk-klassiske Stil, nemlig forskellige Komedier, der gjorde Lykke, og et Par Tragedier, som ikke fik Lov til at vise sig paa Brædderne under Ferdinand VII's absolutistiske Regering, da den Pater, som besørgede Censuren, ikke vilde finde sig i Fremstillingen af hensovede Majestæters Skrøbeligheder. I den Klub af yngre og unge Litterater, som under Navnet »el Parnasillo« samledes ved Aar 1830 i en lille Kafé i Madrid for at diskutere ny og gammel Litteratur, især Victor Hugo's og de andre franske Romantikeres Poesi, var G. med som en af de besindigste og stod midt i den begejstrede Skare som principfast Regeldyrker. Efter Ferdinand VII's Død kom han ind paa Embedsvejen, og skønt han under de mange politiske Omskiftelser heller ikke undgik den for spanske Embedsmænd almindelige Skæbne at blive sat paa Ventepenge (*cesante*) en Tid lang, bragte han det dog til anselige Stillinger, ja blev endog Chef for Departementet for den offentlige Undervisning og havde i denne Stilling Lejlighed til at virke heldig; det var ham og Pidal, der 1845 fik sat en frisindet Universitetslov igennem. Imidlertid var der, hvad G.'s Forfatterpersonlighed angaar, sket et mærkeligt Omslag med ham. »Bianca

de Borbon«, den ene af de omtalte, regelmæssige Tragedier, hvis Opførelser Censuren havde forbudt, kom paa Scenen 1835 med Held; men 2 Aar efter viste G. sig til almindelig Forbavselse som fuldblods Romantiker i Dramaet »Carlos segundo el Hechizado«, om den sidste habsburgske Konge og hans Skriftefader, et Stykke, der baade ved Form og Indhold var vel skikket til at sætte Lidenskaber i Bevægelse og gjorde Digterens Navn højst populært. I de følgende Aar, navnlig indtil 1843, skrev han en Mængde andre Skuespil, Dramaer og Komedier og nød i den Tid stor Anseelse. Han vovede sig endog til en »Wilhelm Tell«. Som et af hans bedste Stykker betragtes »Guzmán el Bueno« [1843]. Uden for Dramaets Omraade har G. gjort sig bekendt som Forfatter af en »Manual de literatura« (dels Retorik og Poetik, dels spansk Litteraturhistorie), hvor han havde J. Amador de los Rios til Medarbejder; den er bleven meget brugt, men dens Værd er ikke stort [Madrid 1842—44, 8. Udg. 1874]; nævnes bør ogsaa »De la instruccion publica en Espafia« [3 Bd., Madrid 1855]. Af hans »Obras dramáticas« udkom et Udvalg i Paris 1850. *E. G.*

Gimel, tredje Bogstav i hebraiske Alfabet, Betydning: Kamel, svarende til Bogstavets oprindelige Form. *V. O.*

Gimignani [džimiña'ni], 1) Giacinto, italiensk Historiemaler og Raderer, født 1611 i Pistoja, død 1681, var Elev af N. Poussin i Rom, hvem han efterlignede i Tegning og Komposition, og af P. da Cortona i Kolorit, hvem han dog ej naaede op til. G. har malet Freskerne i Laterankirkens Baptisterium, men er talentfuldere i sine Raderinger. Af god malerisk Virkning: »Maria og Josef tilbedende Barnet«, »Maria, der giver S. Dominicus Rosenkransen«, »Bodfærdig Magdalena«, »Kleopatra og Antonius« (1647), »Virginia's Død« (1648), »Sabinerindernes Rov« (1649), »Lykken bortstødende Fortjenesten« (1672) o. a. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G. ca. 20 Bl.

2) Ludovico, italiensk Historiemaler, født i Rom 1644, død smst. 1697, foreg.'s Søn og Elev, hvem han overgik i Koloritten, malede sammen med Faderen mange Fresker i italienske Kirker og Paladser. *A. Ls.*

Gimignano [džimiña'no], Vincenzo de' Tamagni da San, italiensk Maler, født ca. 1490 i San G. i Toscana, død efter 1530, kom 1512 til Rom, hvor han arbejdede under Rafael i Loggierne. Ved Rom's Indtagelse af Konnetablen af Bourbon kom han i Armod og vendte tilbage til sin Fødeby, til hvis Kirker han nu gjorde flere religiøse Billeder: en Madonna med Helgener, til S. Girolamo, en Mariæ Fødsel, til S. Agostino, en Madonna med Engle og Helgener, til samme Kirke, en Sta. Catarina's Formæling, til Sta. Catarina's Refektorium o. a. Arbejder af ham uden for Italien ere meget sjældne, i Dresden er en skøn Madonna med Barnet og Johannes. De mange af ham i Rom udførte Fresker paa Murene af Paladser og offentlige Bygninger, hvilke Arbejder endog Rafael fandt fortjenstfulde, ere for længst forsvundne. *F. J. M.*

Gimle, i nordisk Mytologi de lykkelige Slægters Bolig i den efter Ragnarok fornyede Verden (Betydning: Ædelstensbolig, eller maaske Ildbolig). *A. O.*

Gimmerlam, Lam af Hunkøn.

Gimone [zimå'n], en ca. 135 Km. lang Flod i det sydlige Frankrig, udspringer paa Lannemezan-Plateauet og udmunder næsten uden Bifloder i Garonne neden for Castelsarrasin. *H. W.*

Gimont [žimõ'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Gers, Arrond. Auch, ved Gimone, har en smuk gotisk Kirke, et Valfartskapel (Notre Dame de Cahuzac), Rester af et 1145 grundlagt Cistercienserkloster, Træskofabrikation og (1891) 2,000 Indb. *H. W.*

Gimp kaldes en med Metaltraad overspunden Silkesnor, der bruges som Forløber paa Fiskelinen, naar Fangsten gælder Fisk med skarpe Tænder, saasom Gedde. G. ligner derfor en overspunden Klaverstreng, men den er ikke saa stiv som denne. God G. skal være fast, men bøjelig som en almindelig Snor; man har den af forskellig Tykkelse, nemlig i 7 Nummere (fra 000 til 3, idet Nr. I findes i 2 Finheder). Engelsk G. af hvid Silke er den bedste. *Arth. F.*

Gimpe, Guimpe [gæ'p], Guipure [gipy'r], Gorl, oprindelig Betegnelse for Bomuldsgarn, der er omspundet med Silke, og som benyttes til Possementarbejder. Ved G. forstaas nu almindelig et Haandarbejde, der udføres med en i begge Ender aaben Filerenaal, og hvorved dannes et aabent Væv med kvadratiske Masker, i hvilke Mønstre indføres ved Brodering. *K. M.*

Gimsø Herred, Lofoten's og Vesteraalen's Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 1,349 Indb., indbefatter den nordre og vestre Del af Østvaagø samt den N. f. Vestvaagø liggende Gimsø. Partiet paa Østvaagø er som hele denne 0 gennemskaaret af dybe Dale og Fjorde, mellem hvilke takkede Tinderækker hæve sig over kamlignende Fjælde med næsten lodrette Sider. Mellem Vaagøerne skiller den for sin stærke Strøm bekendte Gimsøstrøm, som kun i Skifte mellem Ebbe og Flod er farbar for Baade; under stærkeste Strøm have selv Dampskibe vanskelig for at gaa den op. Fra denne Gimsøstrøm skærer i den sydlige Del Olderfjorden 6 Km. lang, men kun 0,5 Km. bred ind i Østvaagø fra Vest mod Øst; den fortsættes i den flade Bottendal og begrænses mod Syd af en Række Tinder, langs hvilke Grænsen mod Naboherredet gaar. De højeste af disse ere Saatinderne, Rismaaltinderne m. fl., som i Nordøst ved en smal Kam er forenet med Bottentind (698 M.) og længere østlig med Rundfjæld (806 M.), hvorfra Grænsen gaar mod Nord over en dyb, af flere Vande opfyldt Sænkning op i en ny Tinderække, hvis højeste Top er Madmoderen (789 M.). Paa Nordsiden af Olderfjorden skiller atter en Tinderække, hvis højeste Punkt er Aagjeltind (574 M.), denne Fjord fra den ligeledes fra Vest mod Øst fra Gimsøstrømmen indgaaende Sydalspol, hvis Nordside dannes af de Fjælde, som fylde Østvaagø's nordvestlige Spids, og hvis højeste Toppe maa søges i Sydalfjældene paa Sydsiden, i den spidse Vassula paa Vestsiden og i Brennfjældene paa Østsiden. Disse sidste danne Vestranden af den brede Sundlandsfjord, der med Retning fra Nord mod Syd fortsættes i den trange Indrefjorden og den østligere Bugt

Vattenfjorden. Fjældsiderne ere overalt udhulede ved dybe Botner, som afsluttes i dybtliggende Smaavand, fra hvilke Bække søge deres Vej ned til Kysten; de ere dog ganske korte og af liden Betydning, den største er Bottenelven, som løber ud i Olderfjordens Bund. Paa Vestsiden af Strømmen ligger selve Gimsøen, der kun ved den smalle, grunde Sundklakstrøm er skilt fra Vestvaagø, af hvilken den i Grunden udgør den nordøstlige Ende. Øens østre Del er bjærgfuld, her ligger langs Stranden Sandmanden og længere Nord Barstrandfjældene; den nordre Spids og den vestre Halvdel er derimod flad og til Dels myrlændt, kun yderst paa den nordvestre Side hæver Kuven sig i en isoleret Top op til 370 M. Jordbunden er tør og sandet, Agerbrug derfor af liden Betydning; Kvægavl spiller her ingen større Rolle; dog holdes en Del Faar paa Gimsøen, Skov findes kun i Olderfjord, for øvrigt kun noget Birkekrat hist og her. Bebyggelsen er indskrænket til Kysterne og meget spredt, omkring Kirken paa Nordspidsen af Grimsø og ved Lyngvær Guanofabrik ved Indløbet til Olderfjorden findes en liden Samling af Huse. Herredet er Anneks til Vaagan Hovedsogn. *J. F. W. H.*

Gimsø Kloster stiftedes 1110 af Dag Eilivson, Herre til Bratsberg Gaard. Det var et Nonnekloster af Birgittinerordenen med Dag's Datter Baugeid som første Abbedisse og laa paa den lille 0 Gimsø eller Gjemsø i Elven straks V. f. den nuværende Købstad Skien. Klosteret voksede hurtig i Anseelse og tillagdes et meget betydeligt Jordegods, ligesom Klosterbygningerne vare af meget betydelig Størrelse. Sækulariseret 1540 gik G. K. over til et eget Len, og Gaarden blev udlagt til Bolig for Opsynsmændene ved de kgl. Bjærgværker i Telemarken, hvilke dog snart ophørte. 1546 brændte det gamle Kloster tillige med den nærliggende Kirke. G. K. blev derpaa Sædet for Lensherren i Bratsberg Len, indtil det 1662 sammen med Gaardene Bratsberg og Folloug og andet Gods blev solgt til Generalløjtnant Jørgen Bjelke, der igen 1666 solgte det hele til Geheimeraad Christoffer Gabel, af hvem Ejendommene allerede 1/2 Aar efter bleve skødede til Generaladmiral Curt Sivertsen Adelaer. I dennes Familie blev G. til 1823, da det solgtes til Grosserer D. Cappelen i Skien, hvis Sønner nu (1897) eje »Klosteret«, som det endnu kaldes. G. er endnu en betydelig Ejendom med store Skove, Savbrug og Laksefiskeri. (Litt.: Chr. Lange, »De norske Klostres Hist.« 2. Udg.). *J. F. W. H.*

Gin [dži'n], forskellige Slags engelsk Brændevin, fremstillede af Kornbrændevin, hvortil er sat forskellige Krydderier.

Gin [Djin] eller Ginn (arab.), efter Muhamedanernes Folketro overnaturlige Væsener, som færdes paa Jorden, i Reglen usynlige for Menneskene, i hvis Skæbne de paa mange Maader gribe ind. Der gives saavel mandlige som kvindelige G. De leve lige saa vel i Ørkener som paa Steder med Plantevækst, ja i selve Menneskenes Boliger. Der er flere Slags G., der betegnes med forskellige Navne. G. svare nærmest til vort »Fe«, men de onde Feer spille en mere fremtrædende Rolle end de gode. *V. S.*

Ginåner (sp.: *Guinanes*), en malajisk Folkestamme, bebo en Del af Luzon, Hovedøen i det filippinske Archipel. De ernære sig ved Agerdyrkning og ere meget ivrige Hovedjægere, der bestandig overfalde de omboende Folk. Religionen bestaar væsentlig i Dyrkelse af Forfædrenes Aander. (Litt.: » Ver handl. d. Berliner-Gesellsch. fur Anthropologie etc.« Aarg. 1887). *C.Fr.*

Gindely, Anton, tysk Historiker, af tschekkisk Nationalitet, født i Prag 1829, død 24. Oktbr. 1892 i Prag, hvor han 1867 var bleven Professor i Historie. Han har skrevet paa Tysk og Tschekkisk, og hans vigtigste Værker ere følgende: »Geschichte der bohmischen Brüder« [2 Bd. Prag 1856—57], »Rudolph II und seine Zeit« [2 Bd. smst. 1862—65], »Geschichte des 30-jährigen Krieges« [4 Bd. smst. 1869—80], »Waldstein während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen 1625—30« [2 Bd. smst. 1886]. *A.Frs.*

Ginding, Herred i detmellemste Jylland, det nordøstligste i Ringkjøbing Amt, er meget langstrakt fra Nordvest til Sydøst og begrænses mod Sydvest og Vest af Hammerum og Hjerm Herreder, mod Nordvest af Limfjorden (Venø Bugt med Sønder Lem Vig), mod Nord og Øst af Viborg Amt (Rødding, Hindborg, Fjends, Lysgaard og Nørlyng Herreder) og mod Syd af Aarhus Amt (Vrads Herred). Omtrent hele Østgrænsen dannes af Skive eller Karup Aa. Det er ca. 470 □Km. og har I. Febr. 1890 8,293 Indb. (1801: 3,189, 1860: 5,918, 1880: 7,654), o: ca. 18 paa 1 □Km. Det hører saaledes til Landets daarligst befolkede Egne. Jorderne ere gennemgaaende jævne og sandede; dog have enkelte Steder, som Ryde, Estvad og Sevel Sogne, ret gode Jorder med Lerunderlag; over hele Herredet, dog mest i den østlige, mellemste og sydlige Del, findes spredt Lyngheder og Mosestrækninger. Frugtbarheden er selvfølgelig ikke stor; i Gennemsnit gaar der ca. 22 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Herredet har saa godt som ingen Skov; men i 19. Aarh. er der dog kommet nogle Plantager, saaledes mod Vest den 1827 anlagte, ca. 1870 Tdr. Ld. store Feldborg Statsplantage. Gennem den midterste Del af Herredet løber en Biaa til Karup Aa; i den nordlige Del ligger Sødraget Flynder- og Stubbergaard Sø (se Flyndersø). Af Arealet vare 1888 8,015 Hekt. besaaede, 14,886 vare Græsgange, Eng o. s. v., medens Skov og Plantager indtoge 2,415, Moser og Kær 2,352 og Heder 17,149 Hekt. Der var 1893 1,969 Heste, 10,539 Stkr. Hornkvæg, 17,590 Faar og 3,906 Svin. Herredet er delt i 8 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1895) 1,703,7 Tdr.; Antallet af Gaarde og Huse er (1895) 1,604. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Hjerm Herred (dog hører Hodsager Sogn til Hammerum Provsti). I verdslig Henseende udgør det een Jurisdiktion med Hjerm Herred. — Herredet, der i Valdemar II's Jordebog kaldes Geting, senere Gedyng, Geding og Gyding (først fra 16. Aarh. forekommer G.), hørte i Middelalderen til Harsyssel. Fra 1660 hørte det til Lundenæs og Bøvling Amter indtil 1794, da Ringkjøbing Amt dannedes. (Litt.: O. Nielsen, »Hist.-topogr. Efterretn. om Hjerm og G. Herreder« [Kbhvn. 1895]). *H. W.*

Ginevra, Navnet paa Kong Artus'es (s. d.) Dronning; paa Keltisk kaldes hun *Guanhumara* og paa Fransk *Gueniève* eller *Geniivre.* Hun bortføres af »Kongen over det Land, hvorfra ingen

vender tilbage« og befries af Lancelot (s. d.), til hvem hun træder i Kærlighedsforhold; disse Sagn ere besungne af Chrétien de Troies i »Conte de la Charrette«. *Kr. N.*

Gingan se Gingham.

Gingelly [dži'ndzeli], indisk Raps, Frøene af *Sinapis glauca, S. ramosa* og *S. dichotoma,* bruges til Udvinding af Rapsolie. Paa Grund af deres store Indhold af skarpe, sennepsagtige Stoffer, der foraarsage Diarré hos Kvæget, ere disse Frø en meget ildeset Indblanding i Rapskager (se Oliekager). *K. M.*

Gingerbeer [dži'ndžəbi.r], en i England meget yndet Drik, der bestaar af en ikke udgæret ingefærholdig Sukkeropløsning. Fremstilles ogsaa ved at presse Kulsyre i en saadan Opløsning, hvortil er sat Alkohol. *K. M.*

Gingergræsolie d. s. s. Citronelleolie.

Gingham [gi'ŋəm], Gingan, oprindelig Betegnelse for stribede og ternede Stoffer af Bomuld eller Silke med Islæt af Bast eller Hørgarn, ogsaa helt af Hørgarn eller Bomuld, der kom til Europa fra Indien (*Bengal stripes*) og senere efterlavedes i England, Frankrig og Tyskland. Nu forstaas ved G. lignende Stoffer helt af Bomuld, navnlig til Damekjoler. G. kaldes ogsaa engelsk eller skotsk Lærred. Indiennes er G. med delvis Silkeislæt, *K. M.*

Gingiro, Landskab i Østafrika, S. f. Abessinien, gennemstrømmes af Floden Zebe.

Gingīva (lat.) d. s. s. Tandkød, se Mund.

Gingko Kämpf. (*Salisburia* Smith), Slægt af *Taxaceae* (Gruppen *Cephalotaxeae*) med kun een Art *G. biloba* L. (*S. adiantifolia* Smith), et indtil 30 M. højt og 2—4 M. tykt Træ, der ligesom Lærk og andre Naaletræer har Langskud og Dværgskud og er løvfældende. Bladene ere langstilkede og viftedannede; Nerverne forgrene sig gaffelformet, og den forreste Rand er mere eller mindre

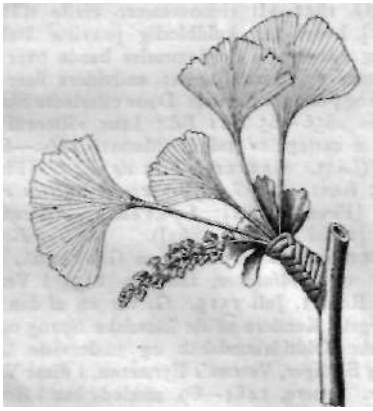

Gingko.

dybt indskaaren efter Nervernes Forløb. G. er tvebo. Blomsterne sidde i Hjørnerne af Dværgskuddenes øverste Lavblade eller nederste Løvblade. Hanblomsterne ligne Rakler og bestaa af et større Antal Støvblade med 2 fri Støvsække. Højst interessant er den i den nyeste Tid i Japan gjorte Opdagelse, at der ved Støvkornenes Spiring ikke dannes Støvrør som hos andre Blomsterplanter, men Spermatozoider. Hunblomsterne bestaa af 2 Æg paa Spidsen af en lang nøgen Akse; ved Grunden ere de omgivne af en ringformet Dannelse, der af nogle tydes som Frugtblad, af andre som en (ydre) Æghinde. Det kugleformede, lysegrønne eller gullige Frø har et ydre kødet Lag, der er stærkt harpiksholdigt, og et indre haardt, begge dannede af Æghinden; Kimen udvikles først, efter at Frøet er faldet af; 2 Kimblade. *G. biloba* har hjemme i Japan og Kina, hvorfra det kom til Europa i Midten af 18. Aarh. I dets Hjemlande holdes det for helligt og plantes i Nærheden af Templerne. Veddet anvendes til Møbler, og Frøene spises. I Europa plantes Træet til Pryd og udholder i Danmark Vinteren uden Dækning; dets Nordgrænse i Norge er 59^0 55'. Væksten er særdeles langsom, og Træet skal kunne naa en meget høj Alder. Af dyrkede Varieteter nævnes *G. b, macrophylla* med større Blade, *G. b. dissecta* med mere lappede og *G. b. variegata* med gulplettede Blade. *A. M.*

G. biloba trives godt i enhver almindelig god Havejord. Det formeres ved indført Frø, og de ved Frøudsæd formerede Planter faa i Reglen en smuk pyramidal Vækst, medens de ved Stiklinger formerede Eksemplarer som oftest antage Buskform. *L. H.*

Den nulevende G. er den sidste Art af en i tidligere Jordperioder langt mere udbredt Slægt, en »Reliktform«, som kun ved Menneskets Pleje synes at have holdt sig op til vore Dage. De fossile G.-Blade henførtes i lang Tid til Bregnerne og beskreves som Arter af *Cyclopteris, Adiantites* eller *Baiera,* indtil Heer paa Grundlag af Materiale fra Spitsbergen paaviste, at de maatte henføres til Slægten G. — G. optræder først i Perm; fra Rhat kendes 3 Arter (fra Australien, Skaane og Østgrønland); fra England's, Bornholm's, Sibirien's, Spitsbergen's, Sydrusland's, Amurlandets og Japan's Jura kendes 12 Arter, af hvilke *G. digitata* Heer og *G. Huttoni* Heer have den videste Udbredelse. Fra Kridtperioden — ogsaa fra Grønland's Kridt — kendes ligeledes flere Arter. Den miocene *G. adiantoides* Heer, kendt fra Grønland, Sachalin og Italien, staar den nulevende Art meget nær. *N. H.*

Ginglȳmus (lat.) d. s. s. Hængselled, se Led.

Ginguené [žæ̃gne'], Pierre Louis, fransk Litteraturhistoriker (1748—1816), vandt i Paris noget litterært Ry ved Digtet »La confession de Zulmé«, studerede ældre fransk Litteratur, skrev det om grundig Belæsthed vidnende Værk »De l'autorité de Rabelais dans la revolution présente et dans la constitution civile du clergé« [1791, nyt Optryk 1879], forsvarede Rousseau i »Lettres sur J.J. R.« [1791] og understøttede sindig og moderat Revolutionen ved sit Blad »Feuille villageoise«, som han redigerede 1791—94. Fængslet 1793, men befriet ved Robespierre's Fald blev han Direktør for den offentlige Undervisning, stiftede *Décade philosophique littéraire et politique,* senere kaldt »Revue« og 1807 forenet med *Mercure de France.* 1798 var han Gesandt i Torino, blev Aaret efter Medlem af Tribunatet, men 1802 fjernet paa Grund af Opposition. Fra 1790 til sin Død leverede han litterære Bidrag til »Moniteur«. Hans Hovedværk er »Histoire littéraire d'Italie< [9 Bd. 1811—24],

fuldendt og fortsat af F. Salfi; 2. Opl. besørgede Daunou 1824—35 i 14 Bd. *S. Ms.*

Ginkell, Godart, hollandsk General, født i Utrecht 1630, død smst. 11. Febr. 1703. Han fulgte 1689 Vilhelm af Oranien til England, og det overdroges ham at skaffe Ro til Veje i Irland. Han erobrede her Baltimore, stormede Slottet Athlone, vandt trods Fjendens Overmagt en afgørende Sejr ved Aghrim og indtog Limerik. For sine Fortjenester fik han Titlerne Baron af Athlone og Greve af Aghrim samt en Del af Greven af Limerik's konfiskerede Godser. Da denne Dotation mistedes 1695, vendte han tilbage til Holland og udnævntes til Feltmarskal. Han deltog i den spanske Arvefølgekrig, fik dog ikke Overkommandoen over den hollandsk-engelske Hær, men var et fremragende Medlem af Krigsraadet. *B. P. B.*

Ginnistan (Djinistan) (arab.), Feverden, smlg. Gin.

Ginnregin (oldnord.), de høje eller hellige Guddomsmagter. *A. O.*

Ginnnngagab, 1) i nordisk Mytologi: det »Gab« eller tomme Rum, som senere fyldtes med Jordkloden (den af Jætten Ymes Legeme dannede, beboelige Verden; eller de størknede Isdraaber fra Jætteverdenen). 2) I gammel nordisk Geografi: et Svælg, der tænktes at være ved Verdens Ende i det nordlige Ishav. (Litt.: G. Storm, »G.«i »Arkiv for nordisk filologi« [6. Bd., Lund 1890]). *A. O.*

Ginosa [džino'za], By i Syditalien, Provins Lecce, 20 Km. N. V. f. Stationen G. paa Jærnbanelinien Tarent—Metaponto, med Olieproduktion og (1881) 7,800 Indb. *C. A.*

Ginseng se Panax.

Ginzel, Friedrich Karl, tysk Astronom, er født 26. Febr. 1850 i Reichenberg, ansattes 1877 som Assistent hos Oppolzer og blev efter dennes Død Kalkulator ved Kgl. Astron. Rechen-Institut i Berlin. Han har skrevet: »Neue Untersuchungen über die Bahn des Olbers'schen Cometen und seine Wiederkehr« [Haarlem 1881], prisbelønnet af Videnskabsselskabet i Haarlem, »Astronomische Untersuchungen über Finsternisse« [I, II, III, Wien 1882—84], prisbelønnet af Videnskabsselskabet i Paris, »Untersuchungen iiber die Bahn des Olbers'schen Cometen« [Berlin 1893], »Ueber einen Versuch das Alter der Vedischen Schriften aus historischen Sonnenfinsternissen zu bestimmen« [Prag 1894]. *J. Fr. S.*

Gioberti [džobæ'rti], Vincenzo, italiensk Filosof og Statsmand, født 5. Apr. 1801 i Torino, død 26. Oktbr. 1852 i Paris. Han var af ringe Byrd, blev tidlig præsteviet og 1825 Professor i Filosofi. Senere blev han Hofpræst hos Kronprinsen Karl Albert, men 1833 som mistænkt for at staa i Forbindelse med »det unge Italien« fængslet og uden Dom landsforvist. Han drog til Paris og 1835 til Bruxelles, hvor han levede til 1845. Her skrev han en Række filosofiske Skrifter, bl. a. »Introduzione allo studio della filosofia« [4 Bd., 1839—40], en Kritik af hele den nyere Filosofi, der kun førte til Tvivlesyge, og rettede skarpe Angreb paa Lamennais og Rosmini, idet han selv hævdede Ortodoksien. Mest bekendt blev dog hans store Værk »Il primato civile e morale degl' Italiani« [3 Bd., 1843], som i et glimrende billedrigt Sprog udtalte Ideer, der gave Stødet til store Begivenheder. Han fremstillede det nemlig som Italien's Kald at gaa i Spidsen for Europa's Folk ved at sammenknytte Religion og Kultur; samtidig skulde det selv samles til et Statsforbund under Pavedømmets Ledelse, altsaa under Landets største Aandsmagt, medens Kongeriget Sardinien skulde staa som det verdslige Værn. Bogen vakte den største Opsigt i Italien, men blev stærkt angreben af Jesuitterne (især Pater Curci) og forbudt, saa langt deres Magt rakte. G. skrev derefter to andre Skrifter, »Prolegomeni«, som fremstillede den katolske Kirkes Brøst, og »Il Gesuita moderno« [5 Bd., 1847], hvori han med glimrende Veltalenhed og megen historisk Lærdom, men ogsaa med stor Overdrivelse skildrede Jesuiterordenens farlige Virksomhed og saaledes væsentlig medvirkede til dens snart følgende Fordrivelse fra Italien. Da G., som siden 1845 havde boet i Paris, i Apr. 1848 kom tilbage til sit Fædreland, modtoges han overalt med overordentlig Jubel; han drog straks til Milano for at virke for Lombardiet's Tilslutning til Sardinien og trængte her Mazzini tilbage; drog siden til Rom og raadede ligefrem Paven, som viste ham stor Velvilje, til at nøjes med det aandelige Herredømme. Han valgtes til Deputeretkammeret, efter at have afslaaet et Tilbud om Sæde i Senatet, og blev straks dets Formand (16. Maj). I August var han et Par Uger Undervisningsminister, blev 10. Oktbr. Formand for den fælles italienske Kongres og arbejdede for at bevare det konstitutionelle System og samle Fyrsterne til det Maal at fordrive Østerrigerne. 16. Decbr. blev han Første- og Udenrigsminister for et udpræget demokratisk Ministerium, dog kun til 21. Febr. 1849, og efter Slaget ved Novara blev han 27. Marts Minister uden Portefeuille og sendt til Paris for at paakalde Frankrig's Hjælp. Han opgav dog denne Stilling allerede i Maj, men forblev i Paris i frivillig Landflygtighed til sin Død. Han Lig førtes senere til Torino og bisattes med stor Højtidelighed. Under sit Ophold i Paris skrev G. 1851 »Il rinnovemento civile d'Italia« [2 Bd.], hvori han koldblodig paaviste Italien's Fejl og udtalte sin Fordømmelse baade over Klerikalismen og Mazzinisterne; endvidere flere filosofiske og politiske Skrifter. Disse efterladte Skrifter udgaves 1856—63 i 11 Bd.; hans »Ricordi biografici e carteggio« udgav Massari 1860—63 [3 Bd.]. (Litt.: Massari, *Vita de V. G.* [Firenze 1848]; Berti, *V. G. reformatore politico e minis tro* [Firenze 1881]; Spaventa, *Filosofia di V. G.* [2 Bd., Napoli 1864]). *E. E.*

Gioconde [džoko'nde], Fra Giovanni, Bygmester og Oldforsker, født ca. 1433 i Verona, død i Rom 1. Juli 1515. G. var en af den Tids grundigste Kendere af de klassiske Sprog og den klassiske Oldtidskundskab og underviste Giulio Cesare Scaliger, Verona's Fyrstesøn, i disse Videnskaber. Senere, 1484—89, samlede han i Rom og andre italienske Byer over 2,000 gamle Indskrifter, som han dedicerede til Lorenzo de' Medici; samtidig skrev han Annotationer til Cæsar, Frontin og Vitruv og besørgede en ny Udgave af denne sidste, hvilket Værk udkom i Venezia 1511 og var dediceret til Pave Julius II. Som Bygmester var han virksom i Paris (fra 1499), Venezia, Verona og Rom. I Paris byggede han 1507—12 (i det mindste en Del af) Notre-Dame-Broen over Seinen og opdagede i samme By et hidtil ukendt Manu-

skript af den yngre Plinius, hvilket blev offentliggjort Aaret efter af Ald. Manutius; i Verona opførte han Pal. del Consiglio (Raadhuset) og — i det mindste til Dels — den massive Etsch-Bro; i Venezia byggede han — siges der — Fondaco de' Tedeschi (s. d.) og ledede som Ingeniør Brenta-Flodens Udløb i en anden Retning for at forebygge Lagunernes Tildynding. Da Rialto-Broen med de paa den staaende Huse brændte 1513, gjorde G. paa Senatets Befaling skønne Planer og Tegninger til en ny Bro; men da Arbejdet blev givet til den ubetydelige Zanfragnino, rystede G. Venezia's Støv af sine Fødder og gik til Rom, hvor han efter Bramante's Død 1514 arbejdede paa Peterskirken sammen med Sangallo. Han døde dog allerede Aaret efter. *F. J.M.*

Giocoso [džåko'zo] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: spøgende, glad.

Gioja [džå'ja], Flavio (kaldet Giri ell. Gira j med Fornavnet Giovanni), italiensk søfarende fra Positano ved Amalfi, levede i Beg. af 14. Aarh. og er bleven bekendt derved, at man fejlagtig har betegnet ham som Kompassets Opfinder, medens Sandheden er, at han har gjort dette anvendeligt for Navigationen og indført det til Skibsbrug i Europa. *C. L. W.*

Gioja [džå'ja], Melchiorre, italiensk Statistiker, Nationaløkonom, Politiker og Filosof, født 20. Septbr. 1767 i Piacenza, død 2. Jan. 1829 i Milano. G. var først gejstlig, men studerede senere Matematik og kom derved ind paa den gryende statistiske Videnskab, blandt hvis Grundlæggere han hører. En politisk Brochure, »I Russi, i Tedeschi ed i Francesi« [1801], indbragte ham Førstekonsulens Gunst, og da der efter fransk Forbillede i den cisalpinske Republik 1803 oprettedes et statistisk Bureau, blev G. stillet i dets Spids, en Stilling, hvori han forblev indtil 1809. 1811 maatte han flygte for at unddrage sig Følgerne af en politisk Pasquil, »Il povero diavolo<, men blev kaldt tilbage 1813 og genoptog da sin frugtbare Forfattervirksomhed, der herefter overvejende viedes økonomiske Emner. Hans Hovedværk er »Nuovo prospetto delle scienze economiche« [6 Bd., 1815—17], et ufuldendt, encyklopædisk anlagt Værk, der skulde omfatte alt, hvad den økonomiske Videnskab og Praksis indtil da havde ydet. Hans andet betydningsfulde Arbejde er »Filosofia della statistica« [2 Bd., 1826; 6. Udg. i 3 Bd., 1852]. Hans »Opere minori« udkom i 17 Bd. 1832—37 og som Fortsættelse af disse »Opere complete« [2. Saml.] i 16 Bd. [1838—49]. G. anses for at være sin Tids betydeligste italienske Nationaløkonom, en Mand af omfattende Lærdom, med uafhængige Synsmaader og megen Originalitet. Hans Skrifter kunne endnu studeres med Udbytte. *K. V. H.*

Gioja del Colle [dåjadelkål'le], By i Syditalien, Provins Bari, har Handel med Korn, Olie og Vin, et Gymnasium, et Teater og (1881) 16,600 Indb. *C. A.*

Giolitti [džålit'ti], Giovanni, italiensk Statsmand, er født 27. Oktbr. 1842 i Mondovi, blev 1866 ansat i Justitsministeriet og 1870 Afdelingschef i Finansministeriet; 1876 Generaldirektør for de direkte Skatter, 1882 Statsraad og s. A. valgt til Deputeretkammeret. I Marts 1889 blev han Skatminister under Crispi, overtog i Efteraaret 1890 tillige Finansministeriet, men afgik allerede 1. Decbr. s. A. efter en Strid med de andre Ministre og medvirkede i Jan. 1891 til Crispi's Fald. Ligeledes havde han i Maj 1892 væsentlig Del i Rudini's Fjernelse øg dannede derefter selv et nyt Ministerium. Han ønskede at tilvejebringe Ligevægt i Statshusholdningen ved at indføre Besparelser, især i Militærudgifterne, og paalægge ny Skatter. Da han i Novbr. 1892 opløste Deputeretkammeret, vandt han en stor Sejr ved Valgene, men allerede et Aar efter maatte han gaa af som Følge af de store Skandaler, der fremkom om Seddelbankerne og særlig *Banca Romana*, hvis Direktør, Tanlongo, han havde indstillet til at blive Senator. *E. E.*

Giona (Nkiona), Grækenland's højeste Bjærg, i de ætoliske Kalkbjærge, S. f. Ota, paa Grænsen mellem Lokris og Doris, 2,512 M. højt. *C.A.*

Giordani [džorda'ni], Pietro, italiensk Forfatter, født 1. Jan. 1774 i Piacenza, død 14. Septbr. 1848 i Parma. Han studerede først Retsvidenskab, men paa Grund af Familieforhold traadte han snart ind i Benediktinerordenen, hvilken han imidlertid forlod 1800. Derpaa gav han sig af med Undervisning og ansattes 1803 som Professor i latinsk og italiensk Litteratur i Bologna; allerede 1805 afsattes han dog, men en 1807 holdt Lovtale over Napoleon I som Lovgiver skaffede ham Embede som Sekretær ved det bolognesiske Akademi. Denne Stilling beholdt han til 1815 (Restaurationen), gik saa for en Tid til Milano. Fra Piacenza, hvor han havde privatiseret i nogle Aar, fordreves han for sit Frisind, og ligeledes forvistes han 1830 fra Firenze efter at have opholdt sig der i 6 Aar. Siden levede han i Parma. Som Politiker stod han i nær Berøring med de toskanske nationalliberale, og baade i politiske og litterære Kredse nød han megen Anseelse. At han med sit vægtige Navn traadte i Skranken for G. Leopardi's Ry, dengang denne først fremstod som Digter, bør regnes ham meget til Fortjeneste, og i det hele medvirkede han ofte til, at betydelige Værker saa Lyset. Hans egne Arbejder ere mest af kritisk-æstetisk, historisk og litterærhistorisk Indhold (nogle fremkom som Artikler i det milanesiske »Biblioteca italiana«); der er intet større Værk derimellem, men alle udmærke de sig ved store stilistiske Fortrin, og hans Sprogs klassiske Renhed er almindelig anerkendt. Af hans »Opere« eksisterer der flere Udgaver, men den bedste er »Opere complete, con l'epistolario ecc«, ved A. Gussali og A. Vassalli [Milano 1854—62]. Endvidere »Lettere inedite ad A. Checcucci« [Firenze 1891], »Lettere scelte« [ved Ugolini, smst. 1869], »Prose scelte« [ved Finzi, Milano 1884], »Orazioni ed elogi« [ved Borgognoni, Firenze 1890]. (Litt.: Romani, *Della vita e delle opere di P. G.* [Mantova 1868]). *E.G.*

Giordano [džorda'no] **Bruno** se Bruno, F.

Giordano [džorda'no], Luca, italiensk Maler og Raderer, kaldet Fa presto, født 1632 i Napoli, død 1705 smst. Hans første Lærer, Faderen Antonio G., en tarvelig Maler, der arbejdede rent fabrikmæssig, giver man en Del af Skylden for Sønnens Tilbøjelighed for Hurtigmaleri; hans evindelige Tilraab, *Luca, fa presto* (L., skynd dig!), skal have skaffet G. det ovennævnte Øgenavn; Anekdoten om G.'s Svar til Faderen, der kaldte

ham til Frokosten, at han blot forinden skulde male tolv Apostle, er i alt Fald karakteristisk for hans Lærvillighed. 9 Aar arbejdede G. i Napoli under Ribera, hvis Stil ogsaa ganske behersker G.'s Ungdomsværker, derefter i Rom, hvor P. da Cortona fik en stærk Indflydelse paa G.'s letbevægelige, proteusagtige Natur, og hvor Kopieringen af Rafael 's Billeder i Vatikanet, Michelangelo etc. udviklede hans Routine til at male ud af Hovedet, Efter Ophold i Bologna, Parma, Firenze (1679 og 1682, Fresker i Carmine's Corsini-Kapel og i Pal. Riccardi's Galeri) og Venezia, hvor P. Veronese's Kunst heldig paavirkede hans Farvevalg (f. Eks. »Paris'es Dom« i Berlin's Museum og Eremitagegaleriet i St. Petersborg), tog han til Spanien, virkede i Madrid og Toledo 1692—1702, udsmykkede bl. a. Kirken S. Lorenzo del Escorial, udnævntes til Ridder af Karl II og vendte derpaa tilbage til sit Hovedopholdssted Napoli, hvor hans Kunst særlig i hans Ungdom havde udfoldet sig; det var bl. a. her, han havde fuldført S. Martino's Loftsmalerier i 48 Timer og det store Alterværk »Franc. Xaverius døber de vilde« (Museet i Napoli) i 3 Dage. Med et saadant Hastværk og med sin Arbejdsiver kunde G. skabe en overordentlig stor Mængde Værker (hvad allerede Europa's Museer vise: ca. 60 i Prado-Mus. i Madrid, over 20 i Dresden's Gal., 13 i Wien's Hofmus., etc), ofte lidet lødige, routinemæssig jaskede, dekorationsmæssige, og, som Forbilleder for en Mængde senere Malere, skæbnesvangre for Kunstens Udvikling, men prægede af en betydelig Skønhedssans og et umiskendelig stort Talent. Af bekendtere Oliebilleder anføres her: »Hercules og Omfale«, »Ariadne og Bacchus«, »Sabinerindernes Rov« (Dresden's Gal.), »Barnemordet i Bethlehem«, Selvportræt og Portræt af Faderen (München's Pinakotek), »De faldne Engle« (1666, Wien's Hofmus.), »Mars og Venus« (Louvre). I Kunstmus. i Kbhvn. findes foruden to lidet betydelige bibelske Arbejder et ret smukt »Paris'es Dom«. G. har ogsaa forsøgt sig i Genremaleriet. Hans mest ansete Freskoarbejde er »Tempelrensningen« i S. Filippo Neri i Napoli. Hans faa Raderinger ere paavirkede af Ribera. *A. Hk.*

Giorgio [dzå'rdzo], Andreoli, kaldet Maestro G., italiensk Billedhugger og Majolikamaler, hvis Fødsels- og Dødsaar ikke kendes, kom 1485 fra Pavia, som synes at have været hans Fødeby, til Gubbio, hvor Terrakotta- og Majolikakunst en Tid lang dreves ivrig, og udførte der Terrakottaarbejder i Luca della Robbia's Stil og skønne Majolikasager i gult og rubinrødt og med Metalglans. De af ham dekorerede Skaale, Gydekander o. s. v. ere højt skattede baade for deres Lustre og for deres Dekorationsmotiver, der mest ere af mytologisk, allegorisk eller historisk Natur eller give heraldiske Billeder, Brystbilleder og Grotesker og ere udførte med fin Smag; de betales derfor meget dyrt; de bedste af dem ere i Louvre, i British Museum og i Kensington, en Del ogsaa i Berlin's Kunstindustrimuseum. G. gjorde ogsaa hele Alterværker i Terrakotta, som 1511 to i S. Domenico i Gubbio og et lignende, tredelt, som tidligere var i samme Kirke og nu bevares i detStadel'ske Museum i Frankfurt a. M. *F. J. M.*

Giorgio [dzå'rdzo], Eusebio da San, Maler af den umbriske Skole, født i Perugia ca. 1478, død ca. 1550. Han var Elev af Pietro Perugino, hvem han følger i Stil og Tegning, men ikke naar i Dybde, Inderlighed og Farveskønhed. Der kendes kun faa Arbejder af ham: en »S. Francesco m. fl. hellige« [1512] og en »Magernes Tilbedelse« [i S. Agostino i Perugia]. *F. J. M.*

Giorgio [dzå'rdzo], Francesco di, italiensk Arkitekt, Billedhugger, Maler og navnlig Ingeniør og Krigsbygmester, født 14. Novbr. 1439 i Siena, død smst. 1502. Som Maler traadte han i Filippo Lippi's Fodspor: en »Christi Fødsel«, i Akademiet i Siena, men der kendes i øvrigt kun faa Billeder af ham; som Billedhugger gjorde han en (lygtebærende) Engel til Domkirken og Figurer i Loggia de' Nobili i samme By; af hans Værker som Arkitekt kunne nævnes Kirken Sta. Maria del Calcinajo ved Cortona (Etrurien) og Palazzo Piccolomineo (ell. del Governo), som han opførte for Pave Pius II. Kuppelen (ikke Taarnet over Kuppelen) over Domkirken i Milano er gjort efter hans Udkast af 1490; hans Plan til Fagaden til Domkirken i Firenze kom derimod aldrig til Udførelse. Som Krigsbygmester og Ingeniør stod han allerede 1478 i Tjeneste hos Hertug Federigo af Urbino, byggede for denne Fyrste Citadellerne ved Cagli, Sasso di Montefeltro, Tavoletto o. a. (alle i Egnen af Urbino) og kan saaledes ikke uden Grund regnes til Grundlæggerne af den nyere Befæstningskunst. Ved Napoli's Belejring 1495 skal han have opfundet Miner. Han skrev en »Trattato di architett. civ. e milit.«, som er udgivet af Ces. Saluzzo [Torino 1841]. Efterretningerne om G. ere i øvrigt faa og tvivlsomme. *F. J. M.*

Giorgione [dzårdzo'ne] (egl. Giorgio Barbarelli), berømt Maler af den venetianske Skole, født 1478 i Castelfranco ved Venezia, død i sidstnævnte By 1511. Han lærte hos Giov. Bellini og naaede i sit kortvarige Liv at blive en af de ypperste Mestere i den venetianske Malerkunst, hvis højeste Blomstringsperiode begynder med ham. Han er lige udmærket ved genial Skaberkraft, storladen Opfattelse, rig poetisk Fantasi og straalende Farvepragt, i hvilken sidste Henseende han kun staar tilbage for Tizian. Som ganske ung gjorde han Fresker i sin Fødeby og 1504 den tronende Madonna med S. Liberalis og S. Franciscus, som nu er i Hovedkirken i Castelfranco og maa betegnes som et af de herligste Værker af venetiansk Malerkunst. 1505 kom han tilbage til Venezia, hvor han til mange Paladser og offentlige Bygningers Mure og Façader gjorde (nu forsvundne) Fresker, saaledes ogsaa til Fondaco de' Tedeschi (s. d.), paa hvis Mure endnu noget af G.'s Freskomaleri er at se. I sine Staffelibilleder er G. en af de allerførste, som hensætter sine Figurer i skønne og dygtigt gjorte Landskaber, saaledes den saakaldte »G. og hans Familie«, hvor tre Personer ses i et prægtigt Landskab, og »de tre Filosoffer« (eller Landmaalere), i en Bjærgegn, nu i det kejserlige Galeri i Wien. Mange andre Malerier tilskrives med større eller mindre Ret G., saaledes »Koncerten« og »Nymfe og Satyr«, i Pal. Pitti, »Salomo's Dom«, Uffizierne, »Madonna med S. Anton og S. Rochus«, kgl. Museum i Madrid, »Korsdragende Christus«, i Casa Loschi, Vicenza, »Apollo og Dafne«, Seminario del Salute i Venezia,

»Sovende Venus«, Dresden, o. fl. (Litt.: Conti, *G.*, [Milano 1894]; Schaufusz, »G.'s Werke« [Leipzig 1884]). *F. J. M.*

Giornata [džorna'ta] (Dagværk), tidligere Markmaal i Piemont = 100 Tavole eller □ Pertiche = 38,0096 Ar. *N. Y. B.*

Giornico [džo'rniko], By i det schweiziske Kanton Tessin, paa begge Sider af Ticino ikke langt fra St.-Gotthard-Banen, har (1888) 600 Indb. Her overvandt i Kampen 28. Decbr. 1478 600 Schweizere fuldstændig 10,000 Majlændere under Grev Torello, der mistede mere end 1,000 Mand. Schweizernes Fører Frischhans Teiling fra Luzern maatte senere bestige Skafottet. *Joh. F.*

Giotti [dzot'ti], Napoleone, egl. Charles Jouhaud, italiensk Forfatter, af fransk Herkomst, er født 1823 i Milano. G. fik sin Opdragelse i Firenze og har siden levet der. I de patriotiske og liberale Bestræbelser ved Slutningen af 1840'erne i Toscana havde G. en ikke ringe Del; han stod G. B. Niccolini, den berømte Tragediedigter, meget nær, og mange andre fremragende Florentinere vare hans Venner; 1849 var han Medlem af den toskanske konstituerende Forsamling. Hans betydelige Forfattervirksomhed er navnlig dramatisk og novellistisk. Som Dramatiker har han med Held sluttet sig til Niccolini's Retning, og især »Aroldo il Sassone« og »Monaldesca« (skrevet for Ristori 1855) henreve det italienske Publikum; fremhæves kunne for øvrigt »Gli Ugonotti« og »Brunehilde«. Hans Romaner ere mest historiske, f. Eks. »I Ciompi«, »Fanfulla«, »Imperia«, »Il Sacco di Roma«. G. har ogsaa givet sig af med Litteraturhistorie og æstetiske Studier og har skrevet Afhandlinger om Schiller og om den slaviske Digter Mickiewicz, hvis »Conrad Wallenrod« han har bearbejdet paa Italiensk. Af hans Digte har »I cadaveri medicei« særlig vundet Berømmelse. *E. G.*

Giottino [džotti!no], Maso (Tommaso) di Stefano (o: Søn af Stefano; efter nogle Søn af Giotto), Maler af den florentinske Skole, men halv legendarisk, angives født 1324 og død af Tæring 1376 eller 1377. Han skal have været Lærling af Giotto og have tilegnet sig dennes Stil og Malemaade i høj Grad. Vasari nævner talrige Fresker af ham, nu næsten alle forsvundne. G. maa særlig søges i Assisi, i S. Francesco og Sta. Chiara, og meget medtagne Fresker i Bardi-Kapellet i Firenze's Sta. Croce tilskrives ham. Ogsaa i S. Ambrogio og S. Remigio i samme By er der Arbejder, der henføres til G. I Brera'en i Milano er en Diptyk (S. Hieronimo) og i Museet i Napoli et Par Billeder af ham, en Madonna i Pinakoteket i München. Vasari priser ham for ypperligt Clairobscur, men hans Efterretninger om G. ere af tvivlsomt Værd. *F. J. M.*

Giotto [dzot'to] (o: Ambrogiotto, Ambrosius) di Bondone, Arkitekt og epokegørende italiensk Maler, født ca. 1266 i Landsbyen del Colle — eller i Vespignano — ved Firenze, død i sidstnævnte By 8. Jan. 1337, var en Bondes Søn og vogtede sine Faar, da Cimabue efter Sagnet tog ham til sig og lærte ham sin Kunst. Allerede som Yngling malede han sammen med Cimabue en lang Række Fresker, af S. Francesco af Assisi's Liv, under Loft og paa Vægge i Overkirken i Assisi (der er dersteds Krypt, Underkirke og Overkirke over hverandre), en halv Snes Aar senere, da han allerede ikke umærkelig har taget Afstand fra Cimabue og endnu mere fra ældre Tiders stive og døde Stil, gjorde han i Underkirken samme Sted sine allegoriske Fremstillinger af Franciskanernes obligatoriske Dyder: Fattigdom, Lydighed, Kyskhed, som og S. Francesco modtagende Stigmaterne og Helgenens Apoteose. Med Udgangen af 13. Aarh. var G. i Rom, hvor han for Kardinal Stefaneschi gjorde et stort Billede: »Petrus og Apostlene i Stormen paa Gennezareth Sø« (nu meget forandret, som Mosaik, og under Navnet Navicella di S. Pietro i Peterskirkens Portikus) og Alterbilledet, »Kardinalen knælende for Frelseren«, i samme Kirkes Sakristi. Endnu nogle andre af G.'s Fremstillinger af Jesu Liv bevares i Peterskirken, hvorimod hans Arbejder paa Væggene af den gamle Kirke: Fremstillinger af det ny Test. for længst ere forsvundne. Til S. Giovanni in Laterano gjorde han en bevaret Fresko: »Bonifacius VIII og to Kardinaler udraabe det første Jubelaar 1300«. Kort efter synes han at have gjort Freskerne Helvede (nu næsten rent ødelagt) og Himmerig (slemt ramponeret, med Dante's Portræt som ung) i Bargello'en i Firenze og derpaa at have begivet sig til Padova, hvor han saa fra 1304 i Annunziata'en, et langt, tøndehvælvet Gravkapel, malede en uendelig Mængde af Fresker, Frelserens og Madonnas Liv og Dommedag, af alle hans Freskoværker de bedst bevarede, med talrige allegoriske Figurer. Det var G. og Giov. Pisano, som indførte Allegorien i Kunsten, en for den Tid yderst fortjenstfuld Innovation. Padova er det Sted, hvor man først og fremmest maa studere G. De under G.'s Navn gaaende fire Evangelister og fire Kirkefædre i S. Giov. Evangelista i Ravenna ere af omtvistet Ægthed. I Sta. Croce i Firenze er der flere Fresker af ham: Scener af Døberens og Evangelisten Johannes'es Liv, af den hellige Francesco af Assisi's Levned (opdagede 1855), en Madonnas Kroning. Et af hans faa Staffelibilleder, »Tronende Maria med Engle og Helgene«, forhen i Ognissanti i Firenze, er nu i Akademiet i samme By. 1330 kaldes han af Robert den Gode til Napoli, men de der under hans Navn gaaende Arbejder ere af meget tvivlsom Ægthed om end fremkomne under hans Paavirkning. Han vendte tilbage til Firenze 1334, hvor han nu overtog Ledelsen af Domkirkens Opførelse, begyndte paa Façadens kunstneriske Udsmykning og 1336 paa Opførelsen af Kampanilen, som han ikke oplevede at se fuldført. Samtidig lod han ikke Penselen hvile: til Milano gjorde han Alterbilledet »Madonna med Engle« (nu i Brera'en, Fløjene i Pinakoteket i Bologna), til S. Francesco i Pisa »Den Hellige modtager Stigmaterne« (nu i Louvre), »Korsfæstet Frelser«, til Sta. Felicità i Firenze, en lignende, Tempera paa Guldgrund, til S. Marco i samme By o. s. v. Han ligger begravet i Domkirken i Firenze. G. stod i nøje Venskabsforbindelse med Dante, Petrarca o. a. af den Tids ypperste. Hans Kunst staar naturligvis fjernt fra vor Tids, men G.'s Betydning som Reformator i Kunsten kan ikke vurderes højt nok. Han var ganske vist hverken den første eller eneste, der fjernede sig fra Cimabue og endnu mere fra de ældre Tiders stive, døde, halv- eller helbyzantinske Stil, — thi baade i Rom,

Firenze og Siena gjorde og havde andre gjort det samme, — men han er den, der med størst Kraft og Myndighed har banet Vej for den eftermiddelalderlige italienske Malerkunst, særlig for den florentinske Fresko. Der kan været meget at indvende mod hans Værker og deres enkelte Figurer, men der udstraaler fra den gamle Mester Paavirkninger i alle Retninger. Han er blandt de første, der løsner den ældre Kunsts Skikkelser fra den byzantinske Baggrund, han studerer Naturen, han anvender Allegorien i Kunsten og giver den i levende og haandgribelig Form, han forstaar at karakterisere, han forædler Skikkelsernes Proportioner og giver dem Liv og Bevægelse, han forkaster tidligere Tiders mumieagtige Stivhed og giver os i Stedet derfor Handling, udtryksfulde Stillinger, et Minespil i Figurernes Aasyn, som omfatter alt, fra jublende Glæde til Sorg og Klage, hans Stil er episk-historisk, hans Billeder fortælle Beskueren noget, og som Understrøm i hele hans Kunst gaar en tiltalende sjælelig Varme og religiøs Inderlighed. G.'s Komposition fylder som Regel fortræffelig i de givne Rumforhold, det gamle, stive, kantede, overlæssede Draperi viger hos ham for et naturlig behandlet, simpelt, men effektfuldt Foldekast, og i Lys- og Skyggefordeling naar han noget for hans Tid fortræffeligt. Hans Farvegivning er lys og gennemsigtig i Sammenligning med ældre Tiders tunge og mørke Farvetoner, — og selv det rent tekniske, ved Farvetilberedelse o. l., forbedrer han (ved Anvendelse af Æggeblomme og Figenolie). G. dannede en stor Skole; af hans Elever kunne nævnes Giottino, Taddeo Gaddi, Giov. da Milano, Bernardo Daddi, Orcagna, Puccio Campanna, Spinello Aretino o. a. (Litt.: Dobbert, i Dohme's »Kunst u. Künstl.« [Leipzig 1878]; Quiller, *G.* [London 1880]; Janitschek, »Die Kunstlehre Dante's u. G.'s Kunst« [Leipzig 1892]; Thode, »Frants v. Assisi u. d. Kunstanf. d. Renaiss. in Ital.« [Berlin 1885]). *F. J. M.*

Giovanni [dzovan'ni] (ital.), Johannes.

Giovanni da Bologna se Bologna.

Giovanni [džovan'ni] **da Udine** se Udine.

Giovanni di Balduccio [džovan'nidibaldut'tšo], italiensk Billedhugger fra 14. Aarh. G., der var fra Pisa, har sin kunsthistoriske Betydning ved at have overført Pisa-Skolens Kunst til Milano. Hans Hovedværk her er den berømte Marmorsarkofag for Petrus Martyr i Kirken S. Eustorgio. *A. Hk.*

Giovanni [dzovan'ni] **di Bártolo** se Rosso.

Giovanni [džovan'ni] **di Pietro** se Lo Spagno.

Giovanni [džovan'ni] **di Stēfano,** italiensk Billedhugger og Arkitekt i Siena fra 15. Aarh. Medens hans tidligere, dygtige Arbejder, som Tabernaklet i St. Domenico i hans Fødeby [1466] og delvis ogsaa Marmorstatuen af den hellige Ansanus i Domkirkens Johannes-Kapel ved deres kraftige Formgivning vise nogen Indflydelse fra Federighi og derigennem fra J. d. Quercia's karakterfulde Kunst, udmærke de senere sig ved slankere Forhold og sirligere Behandling; dette gælder saaledes de kandelaberholdende Bronzeengle i Domkirken, der ere paavirkede af Vecchietta. *A. Hk.*

Giovanni [džovan'ni], **Fra** se Fiesole.

GiOVinazzo [dzovinat'tso], By i Syditalien, Provins Bari, ved Adriaterhavet, med Bispesæde, et Kastel, et Gymnasium, en teknisk Skole, Stenbrud, Olieproduktion og (1881) 9,700 Indb. *C. A.*

GiOVini se Bianchi-G.

GiOViO [džo'vio] (lat. *Jovius*), Paolo, italiensk Historiker, født i Como 1483, død i Firenze 1552. Denne Prælat (som først var Læge) yndedes meget af Paverne, navnlig af Leo X og Clemens VII; den sidstnævnte gjorde ham til Biskop af Nocera, men Kardinalshatten vilde Poul III ikke give ham. Ved Rom's Indtagelse og Plyndring mistede G. meget. Han er Forfatter til en *Histor ia sui temporis,* der gaar fra 1494 til 1547 [2 Foliobd., Firenze 1550—52; senere flere Gange udgiven og oversat] og er skreven i et meget smukt latinsk Sprog, men allerede af Samtiden beskyldtes for Partiskhed og Upaalidelighed, endvidere til en Række latinske Levnedsbeskrivelser af berømte Mænd [Firenze 1549 ff.] m. m. Af hans *Opera* udkom en samlet Udgave i Basel 1578 [6 Dele i Folio]. *E. G.*

GiOVi-Passet [dzo'vi-], et 790 M. højt Pas i de liguriske Apenniner. Den 1889 aabnede, 22,9 Km. lange *Giovi-Bane* løber under Passet gennem en 8,09 Km. lang Tunnel. *C. A.*

GiOZZa [džot'tsa], Pier Giacinto, italiensk Skribent, er født 24. Apr. 1846 i Torino. Ved denne Bys Universitet studerede han Filologi og har siden efterhaanden været Lærer ved forskellige højere Undervisningsanstalter baade i Nord- og Syditalien; hans Fag er italiensk Litteratur. Som Forfatter har G. gjort sit Navn bekendt ved Digtsamlinger, Samlinger af Noveller og Fortællinger, hvoriblandt »Fantasie in prosa e in versi« [Palermo 1884], det historiske Drama »Eleonora da Toledo« [Benevento 1876], en Oversættelse af Zacharias Werner's Skæbnetragedie »Den 24. Februar«, flere Arbejder henhørende til Dante-Forskningen, nemlig »Iddio nel Paradiso Dantesco« [Milano 1878], »Il sorriso di Beatrice« [Cremona 1879], »La leggenda dell' Inferno« [smst. 1880] og »Iddio e Satana nel poema di Dante« [Palermo 1884]. *E. G.*

Gips (græ. *γύψος*), et udbredt Mineral, bestaar af vandholdigt Kalciumsulfat ($CaSO_4 . 2H_2O$) med 32,5 p. Ct. Kalk, 46,5 p. Ct. Svovlsyre, 21 p. Ct. Vand. Den sidstnævnte Bestanddel afgives ved Ophedning; allerede ved lidt over 100° afgives de $^3/_4$ af Vandindholdet, men optages igen rask, naar den pulveriserede G. røres ud med Vand, hvorpaa G.'s Anvendelse til Afstøbning beror (se nedenf.). Ved stærkere Ophedning afgives alt Vandet; den saaledes dannede »dødbrændte G.« forholder sig over for Vand ligesom den i Naturen forekommende Anhydrit: den kan kun ved Henstand gennem en længere Tid eller ved en særegen Behandlingsmaade (se nedenf.) optage Vandet igen. — Krystalformen for G. er monoklin, Haardhcden saa ringe, at G. til Nød kan ridses med en Negl; Vægtfylden er 2,3. G. forekommer ofte i store vandklare Krystaller (»Selenit«); Tvillingdannelser, især de karakteristiske »Svalehale-Tvillinger«, ere hyppige. Krystallerne ere let spaltelige i flere Retninger, ganske særlig let i en, efter hvilken de lade sig kløve i endog meget tynde, noget bøjelige Blade. Saadanne ved Spaltning fremkomne, fuldkommen gennemsigtige og farve-

løse Gipsplader anbragtes i ældre Tid jævnlig som Renhedssymbol paa Helgenbilleder (»Marieglas«); i Oldtiden skulle de undertiden have været benyttede som Ruder i Bistader. — Finkornede, særlig rene og gennemskinnende Varieteter af G. kaldes Alabast (s. d.). Hyppigst forekommer dog G. i uigennemsigtige, bladede, kornede eller tætte Masser, snart hvid, snart farvet (graa, gul, rød) af fremmede Indblandinger. G. danner i denne Form paa mange Steder hele mægtige Lag eller uregelmæssige Masser i Jordskorpen og kan findes mellem Aflejringerne fra alle geologiske Perioder. De fleste større Gipsmasser ere opstaaede i fjerne Tider ved Havviges Afspærring og Indtørring (Havvandet indeholder ca. $0{,}13$ p. Ct.); derfor ledsages G. ofte af store Stensaltmasser, og selv hvor dette ikke er Tilfældet, er Dannelsesmaaden dog ofte den samme, og Stensaltet kan oprindelig have været til Stede, men senere være blevet opløst igen. Ogsaa ved mange af Nutidens Saltsøer afsættes aarlig anselige Mængder G. Dog opstaar G. ogsaa paa andre Maader: den afsættes af adskillige Kilder, og den dannes overalt nær Jordoverfladen, hvor kalkholdige Stenarter paavirkes af Svovlsyre eller under Adgang af Luft og Vand af Svovlbrinte. Saaledes opstaar den ved Solfatarer saavel som af Svovlbrinte, der frembringes ved Organismers Forraadnelse eller ved Svovlmetallers (f. Eks. Svovlkis) Forvitring. Dannede paa den sidst antydede Maade ere de oftest smaa Gipskrystaller, som kunne træffes i stor Mængde, ogsaa i danske Lerarter. — G. er ikke helt uopløselig i Vand (1 Del G. behøver ved almindelig Temperatur 420 Dele Vand til at opløses); hvor større Gipsmasser findes, kan derfor det nedsivende Vand i Tidens Løb frembringe underjordiske Hulrum, som ved deres Sammenstyrtning give Anledning til Dannelsen af »Jordfaldshuller« paa Jordoverfladen. — Som Eksempel paa betydeligere Gipsforekomster kunne nævnes: Segeberg i Holsten (saakaldt »Segeberg Kalk«, fra Perm-Perioden), Liineburg i Hannover, Sydranden af Harz, Golling i Salzburg, Val Canaria i Schweiz, Montmartre ved Paris (berømt ved de talrige i G. der indesluttede Levninger af Pattedyr fra den ældre Tertiærtid) o. m. a. Smukt krystalliseret G. og Marieglas faas fra Montmartre, Friedrichsroda i Thüringen, Wielizka i Galizien, Bex i Schweiz, Girgenti paa Sicilien o. m. a. St. *N. V. U.*

G. har stor teknisk Anvendelse. Ubrændt G. anvendes saaledes en Del som Gødning, navnlig til Bælgplanter og Raps og indblandes ofte i Staldgødning, idet den binder den ved Gæringen udviklede Ammoniak, der ellers vilde gaa tabt. Den største og vigtigste Anvendelse har dog G. i brændt Tilstand. Brændingen kan i det mindre foretages i en Jærngryde e. 1., i det store i Miler eller Ovne. Disse kunne være indrettede som almindelige Bagerovne, som Skaktovne af lignende Form som de, der bruges til Brænding af Kalk, som gammeldags Teglovne eller endelig indrettede til kontinuerlig Drift. Som et Eksempel paa Ovne af sidstnævnte Slags kan tjene Ramdohr's Ovn (se Fig.). Som det vil ses af Fig. 1, bestaar Ovnen af een eller flere staaende Jærnretorter, der ere saaledes indmurede, at de øverste $^3/_4$ deraf omspilles af Forbrændingsprodukterne fra Ildstedet *A*; G. fyldes paa foroven, ophedes stærkere og stærkere og afkøles endelig i Retortens nederste Del, hvorfra den i færdigbrændt Tilstand kan tømmes ud ved Hjælp af den i Fig. 2 viste Anordning. Denne bestaar af tre Ventiler, der ved Hjælp af Trækstænger ere forbundne ved Ekscen-

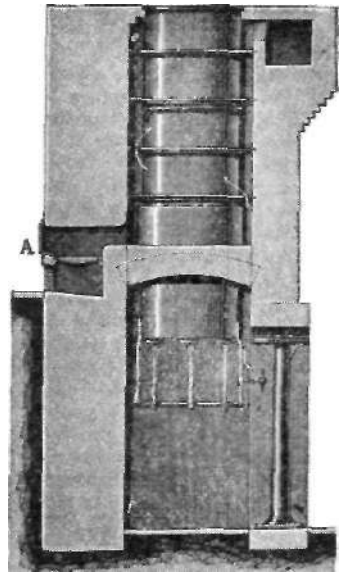

trikker paa en Aksel, der kan omdrejes ved et uden for Ovnen anbragt Haandhjul. En Retort rummer ca. 600 Kg. og leverer ca. 3,600 Kg. færdig brændt G. i Døgnet. Efter Brændingen bliver G. finmalet, hvilket kan ske paa Stengange, Valsemøller, Kuglemøller e. 1., og er derefter færdig til Brug. Størst Anvendelse har den brændte G. til Afstøbninger. I dette Øjemed udrøres G. med Vand til en tyk Vælling og hældes i Formen, og da den, naar den størkner, udvider sig omtrent 1 Rumfangsprocent, vil den fuldstændig udfylde Formen og saaledes gengive selv de fineste Detailler i denne. Hærdningen sker i Løbet af et Par Minutter, men kan forsinkes ved Tilsætning af et Par p. Ct. Altærod, ved at udrøre G. med Limvand, hvori der er opløst noget Zinkvitriol, eller ved Anvendelse af Boraksopløsning i

Fig. 2.

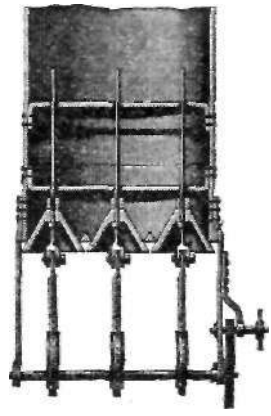

Stedet for Vand. Massen bliver derved haardere og fastere. Støbte Gipsgenstande ere meget porøse og vandsugende, og Plader af støbt G. bruges derfor til Afvanding af forskellige Stoffer, som f. Eks. Stivelse, der i et tyndt Lag spredes ud derpaa. G.'s Porøsitet er imidlertid i mange Tilfælde en stor Ulempe, f. Eks. ved Afstøbninger, der paa Grund af denne Egenskab ikke lade sig vadske. For at ophæve denne Ulempe og for at gøre Genstandene mere haarde og modstandsdygtige end saadanne, der ere støbte paa sædvanlig Maade, har der været foreslaaet talrige Fremgangsmaader. Til de mere fuldkomne af disse maa henregnes en Behandling af de færdige Genstande med en Barytopløsning, Tørring og efterfølgende Behandling med Sæbeopløsning, endvidere en Neddypning af Genstandene i smeltet Stearin, Behandling med Boraks eller Alun paa den Maade, at man lader den brændte G. mætte sig med en Opløsning af et af disse Salte, tørrer den, brænder den igen og efter Pulverisering udrører den med samme Opløsning i Stedet for Vand. Genstande behandlede paa denne sidstnævnte Maade faa, navnlig i tyndere Stykker, et noget marmoragtigt Udseende. Særlig formaalstjenlig skal Schleisner's Metode være, der bestaar i en Behandling af de færdige Genstande med Ammoniumtriborat, fremstillet ved at tilsætte den efter dette Salts Sammensætning beregnede Mængde Ammoniak til en varm Opløsning af Borsyre.

Skal der tages en Gipsafstøbning af en Kunstgenstand e. l., maa der først laves en Form over samme, og denne udføres oftest i G. I dette Øjemed maa Genstanden først behandles saaledes, at G. ikke hænger ved den, og den bestryges derfor med en Sæbeopløsning eller en Blanding heraf med Olie; da imidlertid Marmor derved let forandrer sin naturlige Farve, bruger man ogsaa at beklæde Marmorstatuer med ganske tyndt Tinfolie, der siden let lader sig fjerne. Ved Fremstillingen af Formen gaar man dernæst frem paa den Maade, at man inddeler Genstanden i smaa Dele, der ligge saaledes, at den over hver enkelt af disse støbte Del af Formen kan tages bort uden at beskadiges. Man udstøber da først G. over en af disse Dele, renskærer det saaledes dannede Stykke af Formen i Kanterne, smører disse ind med Olie, udstøber dernæst det ved Siden af liggende Stykke o. s. v. Paa Grund af Indfedtningen hænge Formens enkelte Dele ikke sammen, men kunne fjernes hver for sig fra Genstanden for derefter at samles igen til den fuldstændige Form. Ved Afstøbning af Kapitæler o. l. vilde imidlertid en saadan Fremgangsmaade være for omstændelig, da Formen skulde bestaa af alt for mange Smaadele, og man benytter da oftest Forme af Lim eller Agar-Agar, idet man støber dette ud over Genstanden og bagefter deler det i smaa Stykker med en skarp Kniv. Inden Udstøbningen i Formen foregaar, maa denne først indfedies eller ferniseres, for at Afstøbningen skal kunne slippe Formen. Vil man gøre Afstøbningerne mindre end Originalen, udrører man G. med en Blanding af to Dele Vand og en Del Alkohol, idet den da ved Tørringen svinder ca. $1/_{25}$ p. Ct.; tager man nu en ny Form over Afstøbningen og bliver saaledes ved, kan man faa meget formindskede og dog meget skarpe Afstøbninger. Farvning af Afstøbningen kan ske ved Indblanding af opløselige eller faste Farver i den brændte G. eller derved, at man efter hverandre lader forskellige Opløsninger, der med hverandre danne et Farvestof, trænge ind i Genstanden, f. Eks. Opløsninger af Jærnsulfat og Blodludsalt, hvorved dannes Berlinerblaat, en Fremgangsmaade, der f. Eks. benyttes til Fremstilling af Marmorimitationer af G.

Ogsaa som Bygningsmateriale har G. en udstrakt Anvendelse. Allerede Ægypterne anvendte det saaledes til Mørtel, f. Eks. ved Bygningen af Keops-Pyramiden blandet med Mergel, og paa Steder, hvor G. haves i stor Mængde i Nærheden, f. Eks. i Paris, benyttes det stadig paa denne Maade. Man har ogsaa fremstillet en særlig Gipsbeton af stærkt brændt, langsomt hærdnende G. med Sand og Sten, af hvilket man har formet Bygningssten. Ved Gipscement forstaar man oftest enten Keene's Cement, der er G. behandlet som ovenfor omtalt med Alunopløsning, eller Selenitcement, Gipskalk, der fremstilles ved at blande G. ind i brændt Kalk ved dennes Læskning, male Blandingen med Vand til en tyk Slam og derefter indblande Sand. En særlig Slags Gipscement, der størkner temmelig hurtig, kan fremstilles af saakaldt dødbrændt G. (se ovenf.), naar der til denne sættes Salte, der med G. danne Dobbeltsalte, f. Eks. Kalium- eller Natriumsulfat, Soda o. fl. eller Aske o. l. Raastoffer, der indeholde de nævnte Salte. De førstnævnte Cementer og en Del lignende Kompositioner finde en ikke ringe Anvendelse til Fremstilling af saakaldt Kunststen og til Ornamenter navnlig indvendig i Huse. Til sidstnævnte Brug anvendes imidlertid navnlig det saakaldte Stuk, der fremstilles ved at udrøre G. med Limvand. Den derved erholdte Masse kan enten støbes i Forme og befæstes paa Vægge eta, eller den kan benyttes til Imitationer af forskellige Stensorter ved at farves paa passende Maade. Man former ogsaa Blokke af G. blandet med Træsmuld o. l., hvoraf der kan udskæres Bjælker, Bræder o. l., der skulle erstatte Træ til Bygningsbrug.

I øvrigt finder brændt G. Anvendelse til Gipsning af Vin (s. d.) for at klare den og i Kirurgien til saakaldte Gipsbandager og Gipsbind, hvor det gælder om at frembringe en fuldstændig urokkelig Forbinding. *K. M.*

Gipsafstøbning se Gips.

Gipsbandage anvendes til Forbinding af Benbrud eller ved Udretning og Fastholden af syge eller forvoksede Dele af Legemet eller Lemmerne. Til G. anvendes især Bind af et aabent, stærkt appreturholdigt Bomuldsstof, hvor der i Maskerne er indgnedet brændt Gips. Bindene fugtes da og vikles med passende Tryk om det Sted, der skal behandles. Man kan ogsaa benytte Hampetotter eller Gazestykker, som dyppes i Gipsvælling og anlægges med Bind paa det Sted, der skal forbindes. Fordelen ved G. er, at de tørre forholdsvis hurtig (i 10 å 20 Minutter), medens de fleste andre Bandager af tilsvarende Art (Stivelse, Vandglas, Dekstrin) først ere tørre efter lige saa mange Timers Forløb. Men G. har andre Gener; den er tungere, mindre elastisk og mindre let aftagelig end de andre nævnte Bandager. G. er ind-

ført 1832 af Hollænderen Mathysen og vandt hurtig en stor Udbredelse mellem Kirurgerne. Dens hurtige Tørreevne gør den særlig skikket til at anvendes paa Valpladsen for at muliggøre Transporten af saarede. — G. er dog maaske mindre eneherskende nu end ved Midten af 19. Aarh. En særlig Anvendelse er der i de senere 20 Aar givet G. af Amerikaneren Sayre, der anlægger den om hele Kroppen fra Bækken til Skulder i Tilfælde af Rygradssygdom. Den saaledes anlagte Gipstrøje, Gipsjakke, afstiver Legemet, saa at selv Mennesker med smertefuld Rygradsbetændelse kunne taale at gaa oppe. *E. A. T.*

Gipsbeton se Gips.
Gipsbrænding se Gips.
Gipscement se Gips.
Gipse se **Vin.**
Gipskalk se Gips.

Gipslinser ere afrundede, næsten linseformede Gipskrystaller, som optræde ret hyppig i Ler, Mergel og tæt Gips. Ofte ere de Tvillinger; særlig smukke Eksemplarer af klar vingul Farve og hyppig med en Længde af flere Decimeter, findes i Ferskvandsgipsen i Paris-Bækkenet. *N. V. U.*

Gipsloft. Under det med ru Bræder forskallede Loft befæstes ved Jærntraade og Smaasøm Sivrør, der med 5—6 Mm.'s Mellemrum lægges modsat Bræderetningen. Traad og Søm ere nu altid galvaniserede. Man bruger ogsaa Rørvæv, der leveres i Ruller, i hvilket Rørene ere fæstede til Traadene, saa at Murerne kun behøve at slaa det til Forskallingen. Derefter udkastes det hele med tynd Kalkmørtel. Naar dette, der er ru, er helt tørt, anbringes der et nyt Lag Mørtel, der gøres lige og jævnt, den fine Puds anbringes, hvorefter der afrives og files. *J. F.*

Gipsmarmor er et af ren Gips bestaaende Overtræk paa indvendige Vægge, Søjler, Piller, Nicher, Vaser m. m. Gipsen tillaves med Limvand, da dette forhindrer en for hurtig Binding af Massen. Grundpudsen, bestaaende af $1/2$ Del Gips, $1/2$ Del skarp Sand, paaføres med ru Overflade og maa være hel tør, før G. anbringes. Denne forarbejdes af fin ren Gips til en jævn Dej, der farves med Jord- eller Metalfarver, som da blive G.'s Grundtone. Skal denne være forskellig, blandes en Del med andre Farver. Af de forskellige Nuancer dannes der nu Boller eller Kugler, som igen sønderrives og paa maa og faa henlægges Side om Side. Man blander saa de Farver, som skulle give Aarerne, hælder disse over Bollerne; der dannes saa ny Boller, over hvilke enten den samme Farve eller andre, hvis Aarerne skulle være forskellige, hældes, hvorefter hele Massen rulles sammen til en tyk Pølse. De af samme afskaarne tynde Skiver anbringes da paa den i Forvejen vædede Grundpuds og jævnes med en Ske. Derefter afhøvles Pudsen, slibes først med grovere, senere med finere Stene, spartles flere Gange, slibes igen for til sidst at poleres med en Blodsten. Mørke Marmorsorter indgnides da flere Gange med Terpentinolie, i hvilken der er opløst Voks, og afgnides til sidst med Uld- eller Silkeklude. *J. F.*

Gipsurt (*Gypsophila* L.), Slægt af Nellikefamilien (Nellikegruppen), Urter eller Halvbuske af meget forskelligt Ydre. Blomsterne, der sidde i en stor topformet Stand, have aabent, klokkeformet Bæger, hvori de enkelte Blade ere forbundne med hindeagtige Striber, og Kronblade uden Bikrone; 2 Grifler. Over 50 Arter, der især vokse i de østlige Middelhavslande; 2 ere naaede til Danmark. Mur-G. (*G. muralis* L.), der har gaffelgrenet Stængel allerede fra Grunden af og liniedannede Blade, vokser paa Marker, men er meget sjælden. *G. Vaccaria* L., hvis Stængel er gaffelgrenet kun mod Spidsen, og som har æglancetdannede Blade, optræder som Ukrudt i Hørsæden og er ligeledes meget sjælden. Enkelte Arter dyrkes som Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

G. paniculata L. (Sibirien) er en Staude, hvis Blomsterstande med overordentlig talrige, smaa, hvide Blomster anvendes til Afskæring. Frøet saas i Maj paa Friland, og efter at være priklede udplantes de unge Planter det paafølgende Foraar paa Blivestedet med 60—80 Cm.'s Afstand. Planterne naa først i det tredje Aar deres fulde Kraft og Skønhed, men paa Grund af deres dybe Pælerod lade de sig vanskelig omplante som ældre. *G. elegans* Bieb. (Kaukasus) er enaarig; de talrige, smaa Blomster ere ligesom hos foregaaende hvide, og Blomsterstandene bruges paa samme Vis. Frøet saas i Maj paa Blivestedet, og de blomstre da i Juli, August. *L. H.*

Gir se Spergula.
Gir (Søv.) se Gire.

Giraf (*Camelopardali.giraffa* L.) er en Drøvtygger nærmest i Slægt med Hjortene. Den er det eneste nulevende Medlem af Giraffamilien (*Camelopardalidae*), der i tidligere Jordperioder

Fig. 1.

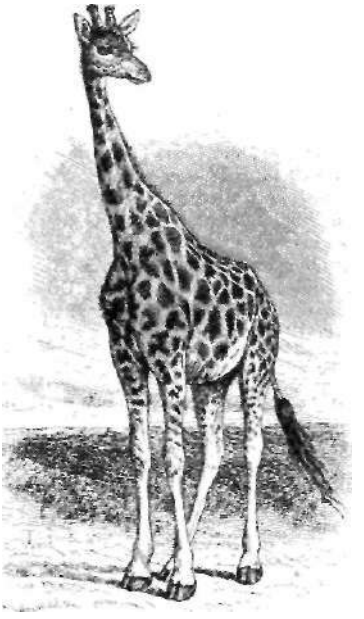

Giraf.

har talt adskillige Slægter og Arter (se nedenf.). Paa Hovedet bærer den to opstaaende Bentappe beklædte med haard Hud. Disse Bentappe, der nærmest maa sammenlignes med Rosenstokkene

hos Hjortene, fældes ikke og forekomme saavel hos Han og Hun som hos den nyfødte Unge. Foruden disse to Bentappe har den endnu fortil paa Panden en Benknude, som med Alderen vokser til og til sidst næsten kan betegnes som et tredje Horn. Ellers er Hovedet udmærket ved den langstrakte Form, de store Øren, de blide Øjne, de store, men tynde Læber, som i Forbindelse med den lange, tynde, meget udstrækkelige Tunge ere fortrinlig skikkede til at afpille Blade og Kviste af Træerne. De langstrakte, smalle Næsebor kunne aabnes og lukkes efter Dyrets Forgodtbefindende. Den ca. $2^1/_2$ M. lange, med en kort Manke forsynede Hals bestaar af blot 7 Halshvirvler, som derfor maa være af en forholdsvis betydelig Længde; dette har atter til Følge, at Halsens Bevægelser blive stive og tvungne. Kroppen er i Forhold til Dyrets Totalhøjde, der beløber sig til 5 M., hos gamle Hanner endog 6 M., meget kort (2 M. eller lidt mere). Skulderhøjden er 3 M.; Benene ere overordentlig lange; Ryggen er skraa og Halen en Kohale. Vægten af en G. angives til 500 Kg. Af Tæerne har den kun Stortæerne, ethvert Spor af Bitæer mangler. Klovene ere store og brede. Dens Farvetegning minder noget om Panterens (*Felis par dus*); deraf dens latinske Navn *Camelopardalis*. Grundfarven er gulhvid med kantede nøddebrune, tætsiddende Pletter. Bugen og det nederste af Benene ere ensfarvede, lyse. For øvrigt ere de gamle Hanner mørkere end Hunnerne, ligesom der ogsaa er nogen Farveforskel paa G. fra Kalahari-Ørkenen og G. fra Somali-Land og Sudan. I indre Bygning forholder den sig i alt væsentligt som de andre Drøvtyggere. Den lever næsten udelukkende af Træernes Blade, særlig visse Slags Akacier. Til at græsse paa Jorden er den mindre godt skikket, da den trods sin lange Hals ikke kan naa Jorden uden at falde paa Knæ eller — og det synes at være det almindeligste — at spærre Forbenene ud fra hinanden. Paa samme Maade bærer den sig ogsaa ad, naar den skal drikke. For øvrigt kan den, naar den blot kan faa nogenlunde saftig Føde, undvære Vand i lange Tider. G. er et Steppedyr, der særlig foretrækker saadanne græsbevoksede Steder, hvor der findes Grupper af fritstaaende Træer. Til at leve i en tropisk Urskov er den ifølge hele sin Legemsform kun daarlig skikket. Den lever i Flokke paa henved 10 Stykker; men man angiver dog at have set langt større Flokke, endog paa 100 Stykker S. f. Abessinien; i Kalahari-Ørkenen mener man, at den saa sent som 1890 optraadte i Flokke paa indtil 70 Stkr. Dens oprindelig geografiske Udbredelse strakte sig fra Sahara's Sydrand til Oranje-Floden. I Congo-Bækkenet synes den at mangle, og det samme synes at gælde Øvre- og Nedreguinea samt de indenfor liggende Landstrækninger. S. f. Congo-Bækkenet naaede den i 1850'erne ud til det atlantiske Hav i tysk Sydvestafrika, hvor den f. Eks. forekom ved Hvalfiskebugten; nu er den imidlertid udryddet her, og først hen mod N'gami-Søen forekommer den hyppigere. I Egnene umiddelbart N. f. Oranje-Floden er den paa Grund af Boernes og engelske Sportsmænds skaanselløse Jagt helt udryddet; og det er først i det øde Land mellem Sjosjong (Hovedstad i Khama's Rige), og N'gami-Søen, at den nu er nogenlunde talrig. Paa Østkysten falder dens Sydgrænse i Landene N. f. Delagoa-Bugten; dens Nordvestgrænse er Egnene ved Tsad-Søen. Dens Gang er en langsom Pasgang (Benene paa samme Side flyttes samtidig), dens Løb en plump Galop i 4—5 M.'s lange Spring, alt medens den kaster Halsen frem og tilbage. Med Hensyn til dens Forplantning ved man, at Hunnen gaar drægtig i $14^1/_2$ Maaned, og at Ungen er omtrent 2 M. høj, samt at den, som Tilfældet er hos andre Hovdyr, straks kan følge Moderen. 4 Maaneder gl. begynder den at tygge Drøv. Som berørt efterstræbes G. stærkt, navnlig for den tykke Huds Skyld, som bl. a. i Sydafrika anvendes til Sandaler. Kødet er velsmagende, og dens Klove anvendes til forskellige Hornredskaber. Den er imidlertid ingenlunde let at komme paa Skud, da den ved den lange Hals har let ved at se sig om, og hertil kommer, at dens Syn og Hørelse ere fortrinlige. For øvrigt er den et godmodigt Dyr, der dog i paakommende Tilfælde kan forsvare sig ved at sparke med Benene; paa denne Maade kæmpe Hannerne om Hunnerne, og saaledes forsvarer Hunnen sin Unge mod Rovdyrene f. Eks. Løven. Dens arabiske Navn Zurafa (ell. Serafe) o: den elskelige, hentyder vel netop til dens Godmodighed og dens blide Øjne. I 15. Aarh. var dens arabiske Navn Seraffa; i Sydeuropa er dette blevet til Giraffa. At Oldtidens Ægyptere have kendt G., fremgaar af, at dens Billede findes i deres Skrifter som Skrifttegn med Lydværdien ser, der betyder høj. Af Billeder i Gravkamre og Templer fremgaar det, at den er bleven sendt som Tribut fra sydligere Lande. Romerne bleve først bekendte med den efter Julius Cæsar's Tog til Ægypten, da han lod nogle føre til Arenaen i Rom. Først 1827 kom den atter til Europa (London og Paris). At den er saa sjælden i europæiske zoologiske Haver, skyldes dels, at den er vanskelig at indfange, dels at den kun daarlig taaler Transporten og Opholdet i et snævert Rum. Stor Plads og varmt Gulv i Stalden er nødvendigt. — Fossile Arter af Girafslægten forekomme i pliocene Lag i Grækenland, Persien, Indien og Kina og vise altsaa, at G. i tidligere Tid have haft en langt større Udbredelse end nu. Fjærnere Slægtninge af G. er *Vishnutherium* fra pliocene Lag i Indien og Birma; den synes at være temmelig nær beslægtet med G., men dens Ben og Hals ere betydelig kortere. *Helladotherium* fra pliocene Lag i Grækenland og Indien var betydelig større end G., Ben og Hals korte, men kraftig byggede, kullet. *Sivatherium* (Fig. 2) fra Indien havde 2 store grenede Horn ell. Takker, som dog næppe fældedes. Foran disse havde den 2 smaa, ugrenede Horn. Den var af kæmpemæssig Størrelse, større end nogen nulevende Drøvtygger, plump af Legemsform og lavbenet. Bygningen af Hovedskallen tyder paa, at den har haft en stor bevægelig Mule. Nær i Slægt med den var *Bramatherium* og *Hydaspitherium*, hos hvilke de forreste 2 Horn mangle. *Samotherium* fra pliocene Lag paa Øen Samos og i Persien havde 2 korte, lige Horn (mangle hos Hunnen). (Litt.: R. Owen, *Notes on the Anatomy of the Nubian Giraffe* [»Zool. Soc. Transact.«, II. Bd. 1841]; N. Joly og A. Lavocat, *Recherches histor iques, zoologiques, anatomiques et paléontologiques sur la Giraffe* [»Mém. de la Soc. d'Hist. Nat. de Strasbourg«,

III. Del 1840—46], heri Litteraturfortegnelse indtil 1844; G. Jäger, »Osteologische Bemerkungen« [»Acta Acad. C. L. C. Nat. Cur. XXVI«, Halle 1855]; T. Spencer Cobbold, *Contributions to the anatomy of the Giraffe* [»Proc. zool. Soc.«, Lond. 1860]; Bryden, *On the present Distribution of the Giraffe, south of the Zambezi* [»Proc. zool. Soc«, Lond. 1891]; om de uddøde Former for Indien's Vedkommende: H. Falconer, *Palæontological Memoirs and Notes* [1868 I. Bd.]; Falconer og Cantley, *Fauna Antigua Sivalensis* [Lond. 1846—49]; *Mern. of the Geol. Survey of India*; *Palæontologia Indica* [Serie X]; *Indian Tertiary and post-tert. Vertebrata* [II. Bd.]; *Siwalik Camelopardalidae* [Kalkutta 1884]; for Grækenland: Å. Gaudry, *Animaux foss. et Géol. de l'Attique* [1862—67]; Forsyth Major, *Sur un gissement d'ossements foss. dans Vile de Samos* [»Compt. rend. de l'Acad. de Sc.«, Paris 1888]; Weithofer, »Beitrage z. Kenntn. der Fauna v. Pikermi« [»Beitr. zur Palæont. Oesterreich-Ungarns«, VI. Bd., Wien 1888]; for Persien: A. Rodler og Weithofer, »Die Wiederkauer der Fauna von Maragha« [»Denkschr. d. math.-nat. Classe d. kais. Acad. d. Wissensch.«, LVII. Bd., Wien 1890]; for Kina: E. Koken, »Fossile Säugethiere Chinas« [»Paläont. Abh. herausg. von Dames und Kayser«, III. Bd. 1885]; for alle fossile Former: Rütimeyer, »Die Rinder d. Tert. Epoche« [»Abh. d. schweiz. paläont. Ges.«, IV. Bd., Ziirich 1877]; Riitimeyer, »Beiträge zu einer naturi. Geschichte der Hirsche« [»Abh. d. schweiz. palaont. Ges.« VIII.Bd. 1881]; Forsyth Major, *On the Fossil Remains of Species of the Family Giraffidae* [»Proc. zool. Soc«, 1891]. *M. C. E.*

Giraffen *(Camelopardalis)*, et udstrakt Stjernebillede paa den nordlige Himmel, begrænset af den lille Bjørn, Cepheus, Cassiopeia, Kusken, Lossen, Den store Bjørn og Dragen og indeholdende efter Heis 138 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf kun 2 ere af fjerde Størrelse, alle de øvrige svagere. Der findes i G. en Mængde Dobbeltstjerner. Af Stjerneklynger findes en temmelig stor, der i Midten har en hel Del tæt staaende Stjerner af forskellig Størrelse, af Stjernetaager er der flere smaa samt en stor og lysstærk. *y. Fr. S.*

Giraj (Girej), tatarisk Herskerhus paa Krim, der i henv. 300 Aar beherskede større eller mindre Strækninger af det sydlige Rusland. Vi kende disse Fyrster, der førte Titel af Kan, bl. a. af deres Mønter. Den første Fyrste af Huset G., Hadji G., gjorde sig uafhængig af den gyldne Horde (s. d.) og opkastede sig til Herre over Krim og en Del tilgrænsende Strækninger. Ved sin Død 1466 efterlod han sig 8 Sønner, hvoraf den ene, Mengli, en Tid understøttede Russerne i deres Kampe med Polakkerne; men efter Ivan III's Død 1505 vendte han sine Vaaben mod Russerne, en Politik, som alle følgende G. trolig fulgte. Hans Søn Muhammed G. (1514—23) indtog Astrachan og indsatte sin Broder Sahib til Kan i Kasan. De følgende G. foretoge oftere ødelæggende Indfald i det russiske Rige, opbrændte 1571 endog Hovedstaden Moskva, men bleve dog snart efter slagne. Endnu henimod Aar 1700 lede Russerne gentagne Gange følelige Nederlag i Kampen med G. Men til sidst svækkedes Kanernes Magt ved Tronstridigheder og indre Kampe, hvilket gav

Fig. 2.

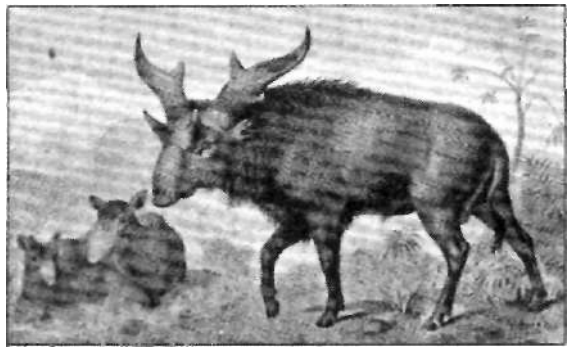

Skuthe rium. Han med Hun og Unge. (Restaureret).

Russerne Anledning til Indblanding. 1744 genindsattes den styrtede Mengli Kan af Russerne. Til sidst maatte Kanen anerkende Rusland's Overhøjhed, og 1783 afstod han sit Rige til Russerne, en Ordning, som 1784 godkendtes af Sultanen af Tyrkiet, hvem G. havde erkendt for deres Overherre. *V. S.*

Giraldés [ziraldæ's], Cardozo Cazado Joachim Albin, portugisisk-fransk Kirurg, født i Porto 24. Apr. 1808, død i Paris 27. Novbr. 1875. G. levede som anset Kirurg i Paris, indtil han 1854 ved et Ulykkestilfælde, idet et Knivsblad sprang, medens han gennemskar en forkalket Strube, mistede det ene Øje, og det andet blev svagsynet derefter. Trods dette Uheld kunde han i nogen Tid operere, men maatte mere og mere indskrænke sig til boglige Sysler. Han var en overordentlig lærd Mand, der har skrevet overmaade meget. Blandt hans Arbejder maa særlig nævnes hans »Leçons cliniques sur les maladies chirurgicales des enfants« [Paris 1869], men mest bekendt er han bleven ved Beskrivelsen af Parepididymis, et Vedhæng ved Bitestiklen, efter ham kaldet »Corps innominé G.«. *G. N.*

Giraldi [dzira'ldi], Giovanni Battista, kaldet Cinzio eller Cint[h]io, italiensk Forfatter, født i Ferrara 1504, død 30. Decbr. 1573 smst. Han var lærd og Digter, nogle Aar i Hertug Ercole II af Ferrara's Tjeneste som Sekretær, siden Universitetslærer, bl. a. i Pavia. Foruden en Slags Poetik, med Titelen »Discorso ihtorno al comporre de' romanzi, delle commedie e delle tragedie e di altre maniere di poésia« [Venezia 1554], udgav han især et Epos om Hercules'es Bedrifter, »L'Ercole« [Modena 1557], naturligvis med Hentydninger til hans høje Herre, ni Tragedier [Venezia 1583] og en Novellesamling. Af Tragedierne vandt »Orbecche« [Venezia 1543] mest Ry; den udmærker sig, ligesom G.'s Dramaer i det hele, ved en forbavsende Opdyngen af Forfærdeligheder. Noget lignende gælder om hans Samling af For-

tællinger, »Hecatommiti« (D: det græske Hekaton mythoi, 100 Historier; i Virkeligheden er der 110), der ere stærkt bloddryppende, men — med Vilje — ret anstændige i Modsætning til Samtidens øvrige. I den ydre Form, Rammen og det stift sirlige Sprog fremtræder G. decideret som Efterligner af Boccaccio. Hans Bog har Interesse, fordi ikke blot de med Shakespeare samtidige engelske Komedieforfattere, men ogsaa Mesteren selv, middelbart eller umiddelbart hentede Emner deraf: baade »Measure for Measure« og »Othello« stamme fra G.'s Fortællinger. Den ældste Udgave af dem er fra 1565 [Monteregale, 2 Bd.]; 1834 udgaves de paa ny i Firenze, derefter i Torino 1853. Der eksisterer tidlige Oversættelser baade paa Fransk, Spansk og Tysk. *E. G.*

Girande [žirā'd] (fr.), flerarmet Kors, hvis Grene ere dannede af Rør, der ere bøjede i Spidsen, og som er anbragt drejeligt paa et Vandtilledningsrør, saaledes at det ved Reaktionen af det udstrømmende Vand drejer sig hurtig rundt og sprøjter Vandet omkring sig som en fin Regn. Benyttes som Springvand og til Vanding af Græsplæner. *K. M.*

Girandole [Ziradå'l] (fr.), i Fyrværkerikunsten ensbetydende med de bekendte »Sole« og Betegnelsen for det Fyrværkeri, der i Rom tidligere afbrændtes 1. Paaskedag, nu 2. Juni (Konstitutions-Festen) fra Engelsborg. G. er endvidere Betegnelse for flerarmede Lysestager og for større Ørenringe besatte med Diamanter. *K. M.*

Girandole [džirandå'le], **delle B.** se Buontalenti, B.

Giraut, den der girerer o: ved Paategning paa Bagsiden af et Dokument giver Transport paa dette. *E. M.*

Girard [zirair], Albert, fransk Matematiker, død 1633 i Holland, hvor han vistnok har levet den største Del af sit Liv som Ingeniør under Stevin. Han har skrevet en Afhandling om Trigonometri [1626], men hans Navn er især blevet bevaret ved »Invention nouvelle en algèbre« [1629]. I dette lille Værk, der vidner om betydelig matematisk Begavelse, meddeler han den af ham fundne Sætning om Udtrykkene for en Lignings Koefficienter ved Rødderne; desuden findes deri Udtrykkene for Summerne af de 4 første Potenser af Rødderne ved Koefficienterne, Behandling af negative Rødder m. m. G. har oversat Stevin's Værker samt udført en Restitution af Euklid's Porismer, men Manuskriptet til denne sidste er gaaet tabt. *Chr. C.*

Girard [žira'r], Jean Baptiste, næst Pestalozzi den bekendteste schweiziske Pædagog, født 17. Decbr. 1765 i Freiburg, død smst. 6. Marts 1850. Under stærk Paavirkning af sin Moders varme og milde Opfattelse af Kristendommen gav han sig, efter at han 1781 var indtraadt i Franciskanerordenen, til at studere Teologi. Under et tiaarigt Ophold i Klosteret i Freiburg (1789—99) studerede han Filosofi og blev stærkt paavirket af Kant. Dette viste sig i hans paa kristeligt Grundlag skrevne »Projet d'éducation pour toute l'Helvétie«, der udkom 1798 som Besvarelse af en Henvendelse til alle dannede Schweizere fra Albert Stapfer, den ny Republiks Minister for Kunst og Videnskab. Stapfer, der var en usædvanlig nobel og for Folkeundervisningen begejstret Mand, stod i Begreb med at organisere et »Undervisningsraad« i alle Kantonerne, og da han af G.'s Afhandling saa, hvilken Nytte han kunde have af ham, fik han — for at have ham stadig om sig — udnævnt ham til Almisseuddeler hos Regeringen i Bern. Her arbejdede G. 1799—1803 for Skole og Kirke sammen med reformerte Præster i god Forstaaelse. 1804 blev han kaldet til sin Fødeby for at organisere dens Skolevæsen. I sin Omgang med unge og gamle viste han en hjertevindende Religiøsitet og en opofrende Menneskekærlighed, hvorved han vandt alle og snart fik bragt Skolen i høj Anseelse. I Begyndelsen havde han kun Franciskanere til Medhjælpere, men senere antog han Lægmænd som Lærere, ja endog Reformerte, naar han saa, at de helt ofrede sig for Gerningen. Ved et Besøg i Burgdorf 1804 havde han lært Pestalozzi at kende, og det var dennes Skoletanker, han gennemførte i Freiburg. G. anvendte fra 1816 »indbyrdes Undervisning« (s. d.). Denne Metode, udøvet under G.'s Ledelse, viste snart ypperlige Resultater. Skønt han nød al mulig Anerkendelse for sin Virksomhed, nødtes han dog paa Grund af Jesuitternes Intriger til. at opgive sit Embede 1823. Paa dette Tidspunkt rivaliserede Freiburg's Folkeskole med Anstalterne i Yverdon og paa Hofwyl. Den blev besøgt af Pædagoger, Statsmænd og Forfattere fra nær og fjern; men G.'s Indflydelse strakte sig ikke alene over Schweiz, ogsaa til Italien (Abbed Lambruschini og Enrico Mayer) og Frankrig (Michel og Rapet) fandt den freiburgskc Pædagogs Metode Vej. Under almindelig Sorg forlod Père G. Freiburg og drog til Bern og senere (1827) som Professor i Filosofi til Lucerne, hvor han lærte til 1834, da han trak sig tilbage til Klosteret i sin Fødeby. Her forblev han til sin Død, stadig syslende med pædagogiske Spørgsmaal. 1844 fik han for sit Skrift »De l'enseignement régulier de la langue maternelle« af det franske Akademi en Pris paa 6,000 frc. I de følgende Aar udkom hans »Cours éducatif de langue maternelle« [6 Bd., Paris 1844—46]. Paa Hovedpladsen i Freiburg rejstes 1860 hans Statue, og Skolemuseet i samme By har sat sig den Opgave at samle alt af og om Père G. (Bøger, Manuskripter, Billeder, Buster o. s. v.). (Litt.: A. Daguet, *Le Père G. et son temps* [Paris 1896]). *Fr. Th.*

Girard [žira'r], Jules, fransk Filolog, er født 1825 i Paris, blev 1854 Professor i græsk Litteratur ved *Ecole normale* i Paris, 1873 Medlem af *Académie des inscriptions* og fik Aaret efter et nyoprettet Professorat i græsk Poesi ved *Faculté des lettres.* Blandt hans Skrifter kunne særlig nævnes: »Essai sur Thucydide« [1860; ny Udg. 1884], prisbelønnet af det franske Akademi, »Le sentiment religieux en Grèce« [1869, 3. Opl. 1887], »Etudes sur l'éloquence attique« [1874, 2. Opl. 1883], »Etudes sur la poésie grecque« [1884]. *K. H.*

Girard [zirair], Philippe Henride, fransk Mekaniker, født 1775 i Vaucluse, død 1845 i Paris. G., der var flygtet under Revolutionen, kom tilbage under Kejserdømmet og fik 1810 Patent i Frankrig paa en Hørspindemaskine, som han siden stadig forbedrede og bragte til en saadan Fuldkommenhed, at han maa betegnes som Grundlægger af den mekaniske Hørspinding i dens nu-

værende Form. Den af Napoleon udsatte Pris af I Mill. frc. for den af ham løste Opgave fik han dog ikke udbetalt. G. opfandt ogsaa en Rørkedel, en roterende Dampmaskine m. m. 1815—25 bestyrede han et Spinderi i Hirtenberg ved Wien og havde derefter Overledelsen af Bjærgværksdriften i Polen. *K. M.*

Girard [ʒira!r], Pierre Simon, fransk Ingeniør, født 1765 i Caen, død 1836 i Paris, blev 1789 *Ingénieur des ponts et chaussées*, ledsagede 1798 Bonaparte til Ægypten, hvor han anstillede Undersøgelser i Nilen, blev senere *Ingénieur en chef des ponts et chaussées* og byggede i denne Egenskab Canal d'Ourcq (1802—20), fra 1819 var han Direktør for Paris'es Gasbelysning. G. skyldes flere hydrotekniske Værker, hvoriblandt: »Rapport des ponts et chaussées sur le projet général du canal d'Ourcq« [1803]; »Essai sur le mouvement des eaux courrantes et la figure qu'il convient de donner aux canneaus« [1804]; »Mémoires sur le canal d'Ourcq et de la distribution de ses eaux« [1831]. *C. Ph. T.*

Girard [ʒira!r], Stephen, amerikansk Filantrop, født 1750 i Bordeaux, død 1831 i Philadelphia, var oprindelig Sømand, men nedsatte sig 1777 i Philadelphia som Købmand. Ved sin Død skænkede han den største Del af sin Formue (ca. 8 Mill. Doll.) til filantropiske Formaal, navnlig til Oprettelse af *Girard College*, en Skole for forældreløse, fattige Børn i Philadelphia, bygget 1833—48 for 1,600 Børn. For Skolens Indretning og Bestyrelse gav G. nøjagtige Forskrifter, hvorefter Børnene opdrages paa Grundlag af rent moralske Principper. (Litt.: Arey, *G. College and its founder* [1856]; Scattergood, *Handbook of G. College* [1888]). *A. Gl.*

Girardet [zirardæ'J, Familie af franske Malere og Kobberstikkere af schweizisk Oprindelse. 1) Abraham G., Kobberstikker, født 1764 i Locle (Neuchâtel), død 2. Jan.- 1823 i Paris, hvor han blev Elev af B. A. Nicolet, og uddannedes derpaa i Rom fra 1794; blandt hans mange dygtig tegnede Liniestik skulle her nævnes: »Transfigurationen« efter Rafael (1806), »Nadveren« efter Ph. de Champaigne, »Ceres's Fest«, »Bacchus's Fest« og »Sabinerindernes Rov« efter N. Poussin (alle i Louvre), »Vespasian's og Titus'es Triumf« efter Giul. Romano (smst.), »Den døde Christus« efter A. del Sarto og »Arnold af Winkelried's Død« efter egen Tegning. 2) Charles Samuel G., Broder til A. G., født i Locle 1780, død i Versailles 1863, opfandt det ophøjede Litografi, hvori han gengav de 6 Alexander-Slag efter Ch. Lebrun; han var Leopold Robert's første Lærer og indførte ham i Frankrig. 3) Charles G., Søn af C. S. G., Historiemaler, født i Locle 13. Maj 1810, død i Paris 24. Apr. 1871, var Elev af L. Cogniet og berejste derefter Schweiz, Tyskland, Italien, Spanien, Algérie, Ægypten og Tyrkiet, hvorfra han 1836 hjembragte en Række gode Landskaber og Genrescener, særlig fra Nilen; mere bekendt blev han ved sine historiske Billeder: »Protestanter overfaldes under Gudstjenesten af Soldater og Munke« (1842), »Episode fra Slaget ved Granson« (Bern's Museum), »Gaucher de Châtillon forsvarer Adgangen til Miinchen's Forstad 1250« (1844) i Versailles og »Cromwell's Datter bebrejder Faderen Karl I's Død« (Neuchâtel's Museum). Han illustrerede Ariost og Thiers's »Histoire du consulat et de l'empire«. 4) Edouard Henry G-, Maler og Kobberstikker, født i Neuchatel 21. Juli 1819, død i Versailles 5. Jan. 1880, Broder og Elev af C. G., malede en Række humoristiske og alvorlige Scener af Berneroberland's patriarkalske Familieliv: »Besøg hos Lægen«, »Auktion paa Landet«, »Aarsmarked i Berneroberland«, »Bordbønnen«, »Moderen ved det døende Barns Vugge« o. a.; han ledsagede Broderen paa dennes Orientrejse og malede: »Jaffa's Indtagelse« (1842). I Mezzotinto og Akvatinta udførte han flere Blade efter Delaroche samt »Molière hos Ludvig XIV« efter Gérome og »Spansk Ægteskab« efter Fortuny. 5) Paul G., Broder til foreg., Kobberstikker, født i Neuchâtel 8. Marts 1821, død i Paris 27. Febr. 1893, var Elev af Faderen og udførte en Række virkningsfulde Blade i Mezzotinto og Staalstik efter Horace Vernet (»Den første Messe blandt Kabylerne«), Delaroche (»Langfredag«), Philippoteaux (»Fægtning ved Rivoli«), Robert Fleury (»Religionsforhandling i Passy«), Simonsen (»Slaget ved Fredericia«), Knaus (»Guldbryllup«), Brion (»Bryllup i Elsass«), Rosa Bonheur o. a., samt mange Blade stukne for Værket: »Galeries historiques de Versailles«. *A. Ls.*

Girardin [zirardæ'J, Delphine de, født Gay, fransk Digterinde, Datter af Forfatterinden Sophie Gay (s. d.), gift (1831) med nedenn. É. G., født i Aachen 26. Jan. 1804, død i Paris 29. Juni 1855, blev allerede som ganske ung Pige beundret for sin Skønhed og Aand og af den gryende Romantiks unge Digtere hyldet som selve Poesiens stjernekransede Muse. Allerede 1822 vandt hun Akademiets Pris for et Digt; hun besang med lige stor Begejstring Hellener og Franskmænd, Napoleon og General Foy; 1825 deklamerede hun fra Panthcon's Kuppel sin Hymne til den hellige Genoveva. Hendes let inspirerede Poesier foreligge i »Essais poétiques« [2 Bd., 1824—26]. 1827 lærte hun i Rom Lamartine at kende, af hvem hun paavirkedes i følsom Retning af den høje uforstaaede Digterlængsel, hvorom hendes bedste lyriske Digt »Napoline« [1834] vidner. Dernæst forfattede hun en Del Romaner i en livlig, klar og skarp Prosa: »Le lorgnon«, »Contes d'une vieille fille«, »Le marquis de Pontanges« [1836], »Marguerite« o. a., samt en Række yndede Lystspil: »L'école des journalistes« [1840], »C'est la faute du mari« [1851], »Lady Tartufe« [1853] og »La joie fait peur« [1854], desuden Tragedierne »Judith« [1843] og »Cléopâtre« [1847], der ere romantiske Effektdramaer med svag Karakteristik. Stor Lykke gjorde hendes pikante »Lettres parisiennes« [1853], der først fremkom i »Courrier de Paris« under Pseudonymet Vicomte de Launay. »Œuvres complètes« udkom 1861 i 6 Bd. (Litt.: Imbert de Saint Amand, *Mme. de G.* [1874, 5. Opl. 1888]). *S. Ms.*

Girardin [zirardæ'J, Émile de, fransk Journalist og Politiker, født 27. Juni 1802 i Paris, død 27. Apr. 1881 smst., uægte Søn af General Alex. G., hed oprindelig Delamothe, men tog 1827 egenraadig Faderens Navn og opnaaede 1837 at blive anerkendt. 1827 udgav han en Roman, »Émile« [4. Opl. 1853], der fremstillede hans eget Ungdomsliv, var 1828—30 Kunstinspektør, men gav sig tillige af med litterære Spekulationer og grund-

lagde en Række Blade, hvis Ry ikke var af bedste Art, saaledes »Le Voleur« (1828), der optrykte de bedste Artikler i andre Blade, »La Mode« (1829), som støttedes af Hertuginden af Berry, og »Journal des connaissances utiles« (1831), som i en Maaned fik 120,000 Holdere. De vare alle byggede paa Systemet af stor Prisbillighed, og dette overførte han ogsaa paa Bøger (»Almanach de France« 1834 blev trykt i 1 Mill. Eksemplarer) samt endelig paa sit Dagblad »La Presse« (Juli 1836), der gjorde en Omvæltning i fransk Journalistik, bl. a. ved at indføre Romanfeuilleton og betalte Reklamer fra Forretningsfolk. Men denne Brug af Pressen som et rent industrielt Erhverv paadrog ham mange Angreb og 1836 en Duel med A. Carrel, som blev dødelig saaret; G. blev ogsaa selv saaret. Forinden var han bleven Medlem af Deputeretkammeret (1834—39) og genvalgtes 1842; han stod paa den konservative Side, men brød 1846 med Guizot og nedlagde sit Valgbrev 7. Febr. 1848, da han følte Revolutionen nærme sig. Om Formiddagen 24. Febr., medens Gadekampen stod paa, trængte G. ind i Tuilerierne, udviklede Stillingens Alvor for Kongen og opfordrede ham til at frasige sig Kronen til Bedste for sin Sønnesøn. Han stillede sig dog ikke straks fjendtlig mod den ny Regering, ja raadede endog de gamle Partier til at godkende Republikken; men da han efter Juni-Opstanden blev holdt 10 Dage i Fængsel af Cavaignac, bekæmpede han med største Bitterhed dennes Valg til Præsident. 1850 valgtes han til Nationalforsamlingen, sluttede sig til yderste Venstre og fremsatte en Række vilde Ideer om uindskrænket Pressefrihed, Afløsning af alle tvungne Skatter med en frivillig Skat paa Formue, Afskaffelse af Krig og Fattigdom o. l. Efter Statskuppet i Decbr. 1851 blev han forvist, dog kun i 2 Maaneder, og vedblev at lede »La Presse« indtil 1856, da han solgte det for 800,000 frc. Trods alle hans Svingninger var det dog et af de bedst redigerede og mest læste Blade; 1858 udgav han i 12 Bd. udvalgte Artikler under Navnet »Questions de mon temps«. 1859 skrev han 7 Flyveskrifter om Napoleon III's almindelige Politik, overtog 1862 paa ny »La Presse«, der var kommet i Forfald, og stiftede 1866 »Liberté«, der hurtig naaede stor Udbredelse (60,000 Aftryk) og dels angreb den kejserlige Regering — især efter at G. i Marts 1867 var bleven idømt en stor Bøde — dels Oppositionens Adfærd. Under Ministeriet Ollivier var han mere regeringsvenlig og forsvarede bl. a. Plebiscittet 1870 (han var derfor ogsaa udset til at blive Senator). Han forlod Paris under Belejringen og øvede stor Indflydelse paa den konservative Presse gennem »Liberté«, som han kort forinden havde solgt til en Slægtning; stiftede i December et nyt Blad og bekæmpede Gambetta's Diktatur. Altid rede til at optage ny Ideer fremsatte han i Foraaret 1871 under Kommunens Oprør den Plan at give Frankrig en føderalistisk Ordning og dele det i 15 Stater. 1872 blev han Ejer af »Journal officiel« og udgav næste Aar »Petit Journal«, der fik en umaadelig Udbredelse (1877: 500,000 Aftryk) netop i de lavere Lag af Samfundet; 1874 overtog han desuden »La France« og var med sine forskellige Blade 1877 en af de virksomste Mænd i Kampen mod Ministeriet Broglie. Han blev derfor ogsaa i Decbr. s. A. valgt i Paris til Deputeretkammeret som Thiers's Efterfølger og fremkom nu med sin gamle Tanke om uindskrænket Pressefrihed. G. har desuden udgivet en Mængde Flyveskrifter, bl. a. om Arbejderspørgsmaal og Kvindesagen, samt nogle Skuespil: »Le supplice de la femme« [1865], (jfr. Alex. Dumas den Yngre). Han var i første Ægteskab gift med ovenn. D. G. *E. E.*

Girardin [žirardæ̃'], Erneste Stanislas, nedenn. L. S. G.'s Søn, (1802—74), var 1831 — 37 og paa ny 1839—46 Medlem af Deputeretkammeret; hørte til Guizot's ivrigste Modstandere og til Forkæmperne for en Valgreform. I Nationalforsamlingen 1848—51 sluttede han sig derimod til den konservative Side og senere til Louis Napoleon's Politik og blev derfor 1852 Senator. *E. E.*

Girardin [zirardæ'J, F. A., se Saint-Marc G.

Girardin [zirardæ'J, Louis Stanislas, Greve, født 1762, død 27. Febr. 1827, havde den tidligere polske Konge Stanislaus til Gudfader og J. J. Rousseau til Lærer. 1789 var han Kaptajn, sluttede sig med Varme til Revolutionen og udsendte et Flyveskrift (»Lettre du vicomte d'Ermenonville å Mr. . . . .«). Han valgtes 1791 til den lovgivende Forsamling og hørte oprindelig til Venstre, men stillede sig 1792 blandt Kongedømmets Forsvarere og holdtes fængslet under hele Rædselstiden. 1797 blev han Administrator for Departementet Oise, men snart afsat som Royalist; blev 1800 Medlem af Tribunatet og var 1802 en Maaneds Tid dets Formand. 1806 fulgte han med Josef Bonaparte til Napoli og 1808 til Spanien som Staldmester, men gjorde siden Tjeneste som Brigadegeneral. 1809 vendte han tilbage til Frankrig og var 1812—15 Præfekt. 1819 blev han igen Præfekt og desuden valgt til Deputeretkammeret; da han her sluttede sig til Oppositionen, blev han afskediget. Hans »Discours, journal et souvenirs« udkom 1828 i 4 Bd. *E. E.*

Girardon [žirardõ'], François, fransk Billedhugger, født 1630 i Troyes, død 1715 i Paris. Han var Elev af F. Anguier, fortsatte sin Uddannelse i Italien; hans smidige Talent viste sig brugbart for den almægtige Lebrun, saa han fik rig Sysselsættelse efter Hjemkomsten til Paris, han steg til Professor, 1695 til Kansler ved Akademiet. G.'s Kunst hæver sig ikke op over Datidens Skulpturmoder; men med sin tekniske Duelighed, sin Elegance og Gratie, som rigtignok ofte i hans Figurer outreres til det sirlig-affekterte, var han i alt Fald en af de talentfuldeste og mindst manererte Repræsentanter for sin Tidsalder. Arbejder: »Christus« [S. Remy i Troyes], Gravmælet over Kardinal Richelieu i Sorbonne-Kirken [1694, efter Lebrun's Udkast], Statuer for Versailles (Bain d'Apollon), i Versailles-Parken »Proserpina's Rov« og »Vinteren«, Modellen til Ludvig XIV's Rytterstatue (Louvre; selve Statuen ødelagdes under den store franske Revolution). (Litt: Fugez, *G. et C. Simart* [Troyes 1897]). *A. Hk.*

Girardturbine se Turbine.

Girart de Roussillon [žirardørusijõ'], en karolingisk Greve, der levede i 9. Aarh. Efter at have tilhørt Karl den Skaldede's Parti sluttede han sig til Lothar, der overdrog ham en Del af Bourgogne at bestyre; han døde rimeligvis 877. G. og hans Liv og Bedrifter, hvorom vi have saa faa historiske Oplysninger, bleve Udgangspunktet

for en frodig Sagndannelse, der danner Grundlaget for en latinsk Krønike fra 11. Aarh., *Vita nobilissimi comitis Gir ar di*, et oldfransk Heltedigt, der er overleveret i to Redaktioner, og en fransk Prosaroman fra 15. Aarh. De mange interessante Spørgsmaal, der knytte sig til det gamle Heltedigt, og som ogsaa ere af stor Betydning for den oldfranske Epopés almindelige Udviklingshistorie, ere udførlig behandlede af Paul Meyer (*G. d. R., chanson de geste, traduite pour la premièrefois* jParis 1884]). *Kr. N.*

Girart de Vienne [žirardøvjæ'n] (ell. Viane), en uhistorisk Helt, der optræder i et oldfransk episk Digt af samme Navn, forfattet af Bertran de Bar-sur-Aube i Beg. af 13. Aarh. *Kr. N.*

Girasol er en Betegnelse, der anvendes om forskellige Slags Smykkesten, hvis konveks slebne Overflade skinner med lysere Farve end det Lys, der er gaaet igennem Stenen. Saaledes visse Korundvarieteter; ligeledes en smuk blaalig hvid Opalvarietet, hvis Indre i stærk Belysning skinner rødlig. *N. V. U.*

Giraud [ziro'], Giovanni, Greve, italiensk Dramatiker, født 28. Oktbr. 1776 i Rom, død 1. Oktbr. 1834. Den adelige Slægt, hvortil han hørte, stammede fra Frankrig. Som Barn læste han kun een Bog med Interesse, det var Goldoni's Komedier, og de faa Skuespilforestillinger, han saa i sin Barndom, opfyldte ham med Henrykkelse; han efterlignede dem paa sit Marionetteater og gjorde snart Opsigt i de fornemme Kredse ved de Stykker, han fandt paa. Siden blev, foruden Goldoni, Molière hans kæreste Forfatter og Mønster. Han forlod den militære Stand og helligede sig helt Teateret. 1809 gjorde Napoleon I G. til Generalinspektør over de italienske Teatre; efter 1814 bosatte han sig i Toscana. G.'s Lystspil vare i sin Tid meget yndede og udmærke sig ved godt Humør, rask tegnede Karakterer og livlig Dialog. De bekendteste ere »Don Desiderio disperato per eccesso di buon cuore«, den lystige Farce »La conversazione al bujo« og »L'ajo nell' imbarazzo«, der bearbejdedes paa Fransk (som Vaudeville) af Mélesville og i denne Skikkelse fordanskedes af Overskou (»Hovmesteren i Knibe«) og opførtes ikke faa Gange paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn. Udgaver af hans »Teatro« ere komne i Milano 1823 og Firenze 1825. *E. G.*

Giraud [ziro'], 1) Pierre Francois Eugéne, fransk Historie- og Genremaler, født i Paris 9. Aug. 1806, død smst. 29. Decbr. 1881, var Elev af Hersent og af *École des beaux arts* og af Richomme i Kobberstikket, hvorfor han 1826 vandt den store Romerpris, men uddannede sig nu nærmest som Maler; 1844 rejste han med Alex. Dumas den Ældre til Spanien, 1847 til Orienten og Amerika. Blandt hans energisk udførte historiske Malerier, Genrescener og Portrætter udmærke sig: »Dauphin Karl's Redning af Etienne Marcel 1356« [1836], »Condé's og Coligny's Armeers Overgang over Loire« [1837], »Febersyge i Kampagnen« [1846], »Dans i en Posada i Granada« [1853], »Nilen's Oversvømmelse«, »Konstantinopel's Ildebrand« [udstillet 1855] samt i Galeri Luxembourg: »Fandangoen« og »Tyrefægtningsscene« [1869]. Han har ogsaa udført en Række Portrætter af bekendte Personer, som Herold, Jules Janin, Prinsesse Mathilde o. a. Blandt G.'s ej talrige Kobberstik skulle nævnes: »Maria paa den grønne Pude« og »Jean Richardot« efter Rubens.

2) Sébastien Charles, fransk Interiør- og Genremaler, født i Paris 1819, død smst. 1892, var Broder til P. F. E. G. og Elev af denne og *Ecole des beaux arts;* han berejste 1843—47 de vestindiske Øer og ledsagede Prins Napoleon under dennes Rejse i Nordeuropa. G.'s Interiører udmærke sig ved godt Perspektiv og pyntelig Udførelse: »Erindringer om Haiti« [1853], »Prinsesse Mathilde's Spisesal« [1855], »Grev Nieuwekerke's Studereværelse«, »Værelse fra 15. Aarh.« [1862], »Musée Napoleon i Louvre«, »Vaabengaleri i Musée Cluny« og »Søndag i Bretagne« [1878]. *A. Ls.*

Gire (Søudtryk), styre ustadigt, saa at Skibets Forstavn afviger, snart til den ene, snart til den anden Side af Kursen. Heraf Substantivet Gir. Dette kan være ufrivillig, og skyldes da slet Styring, eller frivillig, naar Skibet for en kort Tid skal forandre Kurs for at undgaa Sammenstød e. 1. og derefter atter gaa tilbage til den oprindelige Kurs. *C. L. W.*

Girgeh (Djerdjeh), ægyptisk By paa Nilen's vestlige Bred, 543 Km. S. f. Kairo og 378 Km. N. f. Assuan; 15,000 Indb., deriblandt mange Kopter, bl. a. flere rige koptiske Familier, som besidde store Grundejendomme i Omegnen. G. har flere Moskeer, hvis Minareter bidrage meget til, at G. tager sig malerisk ud fra Nilen. I og ved G. findes ogsaa kristne Klostre. Medens Husene i de fleste ægyptiske Byer ere opførte af soltørrede Nilsten, ere flere Huse i G. opførte af brændte Sten, hvis Yderflader ofte ere overtrukne med Glasur. I G. endte indtil 1897 Jærnbanen fra Kairo til Øvreægypten, men den vil snart blive aabnet lige til Kenneh. Lige over for og ved G. er der fundet hieroglyfiske Indskrifter, endog fra det »gamle Riges« Tid, som lade formode, at G. er Oldtidens *This* (s. d.), det hieroglyfiske *Teni,* Hovedsædet for Dyrkelsen af Anhor, Grækernes *Onuris.* G. er saaledes Hjem for Ægypten's første Farao, Menes. De Kristne kaldte Byen G. efter Girgis, den hellige Georg, der tidlig blev en af Ægypten's mest ansete Helgener, og som særlig dyrkedes her. Der omtales i G. et af Ægypten's rigeste Munkesamlag eller Broderskaber; det var helliget Georg. — 20 Km. S. 0. f. G., ved Arabat-el-Matfûn, laa det gamle, berømte *Abydos* (s. d.), oprindelig en mindre By i det Distrikt, hvori This var Hovedstaden. — G. var før Siut (Assiut) Hovedstad for hele Øvreægypten, og endnu er en hel Provins — hvis Areal anslaas til 15,700 • Km., hvoraf 1,688 dyrket Land, med en Befolkning af (1882) 522,000 Indb. — opkaldt efter G., uagtet Sohåg og ikke G. er Hovedstaden. — Forskellig fra G. er Abu-G., der ligger 355 Km. nordligere, ogsaa paa Nilen's Vestside, men som er en langt mindre By end G. *V. S.*

Girgenti [džirdže'nti], italiensk Provins paa Sicilien, grænser mod Nord til Provinsen Palermo, mod Øst til Caltanisetta, mod Syd til Middelhavet og mod Vest til Trapani. 3,862 □Km. med (1881) 312,500 Indb. eller ca. 81 paa 1 □Km. Provinsen er opfyldt af Bjærge, hvis højeste Top er Cammarata (1,576 M.); den gennemstrømmes af flere smaa Kystfloder, saasom Salso, Naro, Platani, Caitabellotta, Cannitello og Belici. Agerbrug beskæftiger Hovedmængden af Befolkningen;

der dyrkes især Hvede, Byg, Bønner, Mandler, Sydfrugter, Olie, Vin, Sumak (et Garvestof) og Johannesbrød; af mineralske Frembringelser mærkes Svovl, Stensalt og smukt Marmor. Den industrielle Virksomhed gaar ud paa Fabrikation af Læder, Lerarbejder og udskaarne Stenarbejder. Handelen omfatter navnlig Korn, Olie, Sydfrugter, Svovl, Sumak samt Fisk, idet der fra næsten alle Provinsens Kystbyer drives et ikke ubetydeligt Fiskeri. Provinsen deles i 3 Kredse: Bivona (63,600 Indb.), G. (189,600) og Sciacca (59,250).

Hovedstaden G. ligger 134 Km. S. S. 0. f. Palermo paa en Højde, ca. 9 Km. fra Havet mellem Floderne Drago og San Biago; efter Beregning har den (1893) 24,500 Indb. Den har et middelalderligt Præg, er omgiven af gamle Mure og Taarne og har en smuk Domkirke. Den er Sædet for en Biskop og for Provinsens forskellige Myndigheder. Som Handelsplads har den stor Betydning, idet den har ikke mindre end $^1/_6$ af hele Sicilien's Udførsel. Udførselsgenstandene ere særlig Svovl, Olivenolie, Korn og Mandler. Byens Havneplads er Porto Empedocle, 5 Km. mod Sydvest. G. ligger paa det samme Sted som det gamle *Agrigentum*'s Akropolis; af denne oldgræske By findes storslaaede Ruiner (Templer for Hera, Concordia, Herakles, den olympiske Zeus o. s. v.) mod Syd lige til Havet. *C. A.*

Girgenti [dzirdze'nti], Gaetan, Greve af, neapolitansk Prins, født 12. Jan. 1846, Halvbroder til Kong Frants II, ægtede 14. Maj 1868 Dronning Isabella af Spanien's ældste Datter Isabella (født 1851), søgte i September s. A. forgæves at bekæmpe Opstanden mod Dronningen og dræbte sig selv i Livslede ved et Pistolskud 27. Novbr. 1871. *E.E.*

Sirgis, ægyptisk Navn paa den hellige Georgios.

Giro (ital. Kredsløb), en Veksels eller Anvisnings Overdragelse ved Endossement. *E. M.*

Giro (Agito), birmansk Vægt = $^1/_4$ Paitha (Pehtha) = $0{,}4139$ Kg. *N. y, B.*

Girobank se Bank, S. 537.

Girodet [zirådæ'], Anne Louis de Roucy, kaldet Girodet-Trioson, fransk Historiemaler, født 5. Jan. 1767 i Montargis (Louret), død 9. Decbr. 1824 i Paris. I G., som var Elev af David og 1789 fik Rom-Prisen, brydes den akademiske David'ske Retning med den gryende Romantik; dette træder allerede frem i hans tidligere i Italien udførte Arbejder med græske Motiver: »Endymion« med dets Lysvirkning [1792 Louvre) og »Hippokrates, der afslaar Perserkongens Gave«, stærkere endnu i det for Bonaparte malede »De franske Generalers Skygger modtages i de elysæiske Marker af Ossian« [1801], i hans af Datiden saa stærkt roste Syndfodsbillede [1806 Louvre], som 1810 fik Præmie fremfor David's »Sabinerinder«, og som indleder Romantikkens Skildringer af grufulde Katastrofer, endelig lødigst og dybest i hans bedste Værk, det følte »Atala's Begravelse« [efter Chateaubriand, 1808; Louvre]; men Billedernes glatte Udførelse, den akademisk korrekte Tegning og Figurernes skarpe Plastik og Attitudeholdning vise umiddelbart hen til de David'ske Grundsætninger. Af hans andre Arbejder kunne fremhæves »Danae« [Mus. i Leipzig], »Napoleon modtager Nøglerne til Wien« [1808], »Oprøret i Kairo« [1810, begge i Versailles] og »Pygmalion og Statuen« [1819]. Hans litterære Sans giver sig Udslag i hans talrige Illustrationer, saaledes til Vergil, Anakreon, Racine m. fl. samt i det 1830 udkomne »Œuvres posthumes, poétiques et didactiques« (2 Bd.) med hans Korrespondance og med et Digt »Le peintre«. (Litt.: P. A. Leroy, *G. T., peintre d'histoire* [Paris 1892]). *A. Hk.*

Girokonto, en Konto i en Bank, paa hvilken Kunden indsætter Penge, over hvilke han disponerer ved at udstede Anvisninger, Udbetalingsordrer eller Ordrer til at overføre Beløbet til en anden Kundes G. Se Bank, S. 538—39. *E. M.*

Girolam o [džirola!mo] **dai Libri** se Libri.

Giromagny [žiråmañi'], By i det østlige Frankrig, Dep. Haut-Rhin, Arrond. Belfort (Alsace), beliggende i en Dal i Vogeserne ved Savoureuse, har (1891) 3,400 Indb., der drive en Del Industri, især Uld- og Bomuldsværier. *H. W.*

Girometti [dziromet'ti], Giuseppe, italiensk Gemmeskærer og Medaillør, født 1780 i Rom, død 17. Novbr. 1851 smst. Fra Skulpturen, som han lærte under Pacetti, vendte han sig mod Stenskærerkunsten og opnaaede i dette Fag, særlig i Udnyttelsen af de kostbare Stenes Farvelag, en for sin Tid næsten enestaaende Dygtighed. Til de bedste af hans talrige Arbejder regnes to store Kameer med Hoveder af Canova's Perseus og af en Genius paa samme Kunstners Gravmæle over Clemens XIII, Kameer med Canova's Terpsichore og Magdalena, Tenoroni's Psyche; Portrætter af Napoleon, Kejser Alexander af Rusland etc.; det vatikanske Biblioteks Gemmer med Medusa, Jupiter, Hercules, Paris m. m.; endelig en Del Mønter og Medailler — han blev af Paven sat i Spidsen for Mønten —, saaledes Canova- og Consalvi-Medaillerne. *A. Hk.*

Gironde [ziro'd], i det sydvestlige Frankrig, Navnet paa Garonne's Mundingsarm, efter at den har optaget Dordogne. Dens Længde er ca. 75 Km.; Bredden er meget vekslende. Medens Floden ved Dordogne's Indløb kun er ca. 500 M., udvider G. sig mere og mere paa sit Løb mod Nord; ved Mortagne er den endog 12 Km. bred, men derpaa indsnævres den atter, og ved Mundingen mellem Pointe de Grave og Byen Royan er den kun 3 Km. Den er opfyldt af Sandbanker og smaa Øer, der i høj Grad hindre Sejladsen; Dybden er ret betydelig, ved Udløbet endog 32 M. Dens venstre Bred danner Grænsen for Halvøen Médoc, hvis Kyst paa en Strækning af ca. 20 Km. beskyttes af Digerne ved St. Vivien; paa dens højre Bred ligge afvekslende lave Højder og Sumpstrækninger samt Kridtklipperne ved Saintonge, som G. stadig undergraver.

Det efter G. opkaldte Departement bestaar af det gamle Landskab Bordelais eller det egentlige Guienne og den største Del af Landskabet Bazadais og grænser mod Vest til den biscayiske Bugt, ellers omgives det fra Nord over Øst til Syd af Dep. Charente-Inférieure, Dordogne, Lot-et-Garonne og les Landes. Det er Frankrig's største Departement, ca. 9,750 □ Km., og har (1891) 793,500 Indb. o: ca. 74 paa 1 □ Km.; Befolkningstætheden er saaledes over Middeltallet i Landet, og Indbyggerantallet er i stadig Stigen (1881 var der 748,700, 1886 775,800). Det deles i 6 Arrondissementer: Bazas, Blaye, Bordeaux, Lesparre, Libourne og La Réole og har til Hoved-

stad Bordeaux; i gejstlig Henseende udgør det Ærkebispedømmet Bordeaux; i militær Henseende hører det til 18. Armékorps. Det har et betydeligt Banenet (484 Km.); den vigtigste Linie er den, der gaar fra G.'s Munding langs Floden over Bordeaux. Den vestlige Del af Departementet hører til den sandede, hedeagtige Region les Landes, lavtliggende, jævne Strækninger, der skilles fra Garonne ved lave, vinbevoksede Højder, medens de langs Kysten ere beskyttede ved Klitter, som nu ere beplantede, og inden for hvilke der er lejret en Række af Strandsøer. Medens disse Egne ere ufrugtbare, findes der mod Syd i det bakkede Landskab mellem Garonne og Kystfloden Leyre, og mod Øst i det kalkholdige, bakkede Landskab omkring Dordogne, der maa henregnes til de yderste østlige Udløbere af Frankrig's Centralplateau, meget frugtbare Egne. Departementet vandes rigelig af Garonne og dens Bifloder, især Dordogne, samt en Del Kystfloder, af hvilke den største er Leyre. Der avles store Mængder af udmærket Vin (Bordeaux-Vine); 1891 vare over 140,000 Hekt. beplantede med Vin, og der produceredes over 2,4 Mill. Hektoliter; desuden dyrkes der megen Hvede, Rug, Havre, Majs, Kartofler, Grønsager, Hamp og Frugt. Ager- og Vinlandet udgør henved 3,100 P Km., Skovarealet ca. 2,700, Engene 900 og Hedestrækningerne 1,250 □Km. Af Husdyrene ere Faarene de vigtigste (1887: 210,300), men der er ogsaa meget Hornkvæg (129,200), Svin og Heste. Betydning for Erhvervet har Tilberedningen af Søsalt, Østersavlen, Fiskeriet og Avlen af Blodigler. Industrien, der har sit Hovedsæde i Bordeaux, er meget betydelig, især i Skibsbyggeri og alt, hvad der vedkommer Skibsekvipering, Fabrikation af Terpentin og Tjære samt Kemikalier, Glas, Fajance, Sukker, Papir m. m. Handelen, særlig med Vin, er meget stor. (Litt.: Féret, *Statistique de la G.* [9 Bd., Bordeaux 1874—89]; Joanne, *Géogr. de la G.* [Paris 1877]; Gabriel, *Géogr. de la G.* [Bordeaux 1882]). *H. W.*

Girondinere (fr. *girondins* [zirodæ']) (ikke Girondister), ogsaa: Gironden, kaldes en Del Medlemmer af den lovgivende Forsamling og af Konventet, under den store Revolution, som i mange Henseender stode hverandre nær (uden dog i egentlig Forstand at danne noget Parti, anerkende nogen Fører eller underkaste sig nogen Partidisciplin); de spillede en Tid en fremragende, nærmest antimonarkisk Rolle, førte dernæst en i Længden haabløs Kamp mod »Bjærget« og bukkede under i denne Kamp. I snævrere Forstand omfattede G. kun de deputerede fra Dep. Gironde: Vergniaud, Gensonné, Guadet, Grangeneuve, Ducos og hans Svoger Fonfréde, i videre Forstand alle de mange, som i den lovgivende Forsamling og i Konventet sluttede sig til dem, deltoge i deres parlamentariske Kampe og næsten alle delte deres tragiske Skæbne: Brissot, Roland, Condorcet, Buzot, Barbaroux, Carra, Fouchet, Claviére, Petion, Louvet o. a. Næsten alle vare de unge (omkring 35 Aar), fyrige, talentfulde, hævede over deres Modstandere ved glimrende Veltalenhed (Vergniaud, Guadet, Gensonné, Isnard), ved litterær Navnkundighed (Condorcet), som fremragende Publicister (Brissot), ved Skønhed og personlig Elskværdighed (Barbaroux-»Antinous«, Ducos, Fonfrède), men de stode ogsaa alle langt tilbage for Terroristerne paa »Bjærget« i ubetvingelig Energi, Konsekvens og Partidisciplin. I den lovgivende Forsamling, hvor de dannede Venstre, havde de i lang Tid Overmagten og kæmpede med Kraft, om end ikke altid loyalt, mod Kongedømme og Royalister og Feuillanter; Mme. Roland var deres »Egeria«, og det lykkedes dem Marts 1792 at paatvinge Ludvig XVI et Ministerium af G.: Roland, Claviére, Lebrun, Dumouriez, Servan. Lige over for Monarken optraadte det girondinske Ministerium (med Undtagelse af Dumouriez og Lebrun) i høj Grad perfid og udfordrende: de skrege op mod den kun i deres Hjerner eksisterende »østerrigske Komité« (o: Maria Antoinette's nærmeste Kreds, som de ansaa for solgt til Østerrig), de styrtede Frankrig i Krig med Preussen og Østerrig (Apr. 1792) og aabnede derved en Krigsperiode, som først endte 1815, de rasede mod Emigranterne, mod Præster og Munke, som ikke vilde aflægge Ed paa Gejstlighedens civile Konstitution, stillede Monarken vergeløs lige over for Oprøret ved at afskedige de Tropper, der skulde vaage over hans Sikkerhed, forlangte derimod en Hær af 20,000 fødererede, de mest fanatiske revolutionære, sammendragen om Paris, og da Kongen endelig anvendte sit konstitutionelle Veto mod Præsteforfølgelsen, sendte de ved Roland Monarken et uforskammet af Mme. Roland forfattet Advarsels- eller Trusselsbrev. Da Ludvig XVI derpaa afskedigede det girondinske Ministerium, foranstaltede G. Pøbelens Invasion i Tuilerierne (20. Juni) for at fremtvinge Tilbagekaldelsen af de girondinske Ministre og Ophævelsen af Veto'et; men da dette strandede paa Monarkens Fasthed, begyndte Skællene at falde fra mange G.'s Øjne: de havde 20. Juni set de vilde Kræfter i Virksomhed, de havde selv sluppet dem løs og vist dem Vejen, — men kunde de nu igen, naar de vilde, baste og binde dem, og vilde de selv ikke endelig falde som Ofre for dem? De saa, men for sent, at de i deres Magtstræb vare gaaede for vidt, at de havde aabnet Diger og Sluser for en Strøm, som nu truede med at skylle alt bort, de søgte nu ved Kongens Maler Boze's Medvirkning Forbindelse med Ludvig XVI og stillede Monarken deres Understøttelse i Udsigt, naar han vilde gøre deres Ærgerrighed Indrømmelser. Men nu var det for sent: 10. Aug. stormedes Tuilerierne, og Kongefamilien førtes fangen til Templetaarnet. For Septembermyrderierne bære G. — og navnlig Petion, der var Maire i Paris — for saa vidt Skylden, som de, trods den Indflydelse, de endnu sade inde med, aldeles intet gjorde for at hindre dem eller gøre Ende paa dem, og de varede dog samfulde 6 Dage og Nætter. I Konventet, hvor G. dannede Højre, begyndte der straks en rasende Kamp mellem dem og Bjærget, deres Veltalenhed overdøvedes af Modstandernes Brølen og Tribunernes Hujen, og deres egen Mangel paa Sammenhold og Disciplin, paa Udholdenhed og Energi i Kampen svækkede deres Indflydelse Dag for Dag. Mange af dem vilde have frelst Ludvig XVI, men forfærdede over Pøbelens Brøl stemte de fleste af dem alligevel for Henrettelse, med Appel til Nationen, de forlangte Straf over Septembermorderne — hvem de selv havde ladet myrde ustraffet —, men formaaede ikke at sætte denne Fordring igennem, de anklagede (12. Apr. 1793) Marat for bestialsk Blod-

tørst og Opraab til Revolte og Plyndring, og Marat frikendtes af Tribunalet (24. Apr.), de (Louvet) anklagede Robespierre og bleve slagne af denne, — medens Bjærget slyngede glubende Anklager for Føderalisme og Landsforræderi og Forbindelse med Desertørerne Dumouriez og Lafayette mod deres Hoveder. Under Jakobinernes Dag for Dag voksende Magt og Vælde blev snart G.'s Stilling i Paris yderst betænkelig, allerede 8. og 15. Apr. havde de fleste Sektioner forlangt 22 G. udstødte af Konventet, men da Guadet anklagede Municipalitetet for Oprør, lykkedes det dog G. i sidste Øjeblik (20. Maj) at sætte Indstiftelsen af en Tolvmandskommission, som skulde vaage over Hovedstadens Sikkerhed, igennem, og denne Kommission lod Anarkisten Hébert arrestere. Men da brød Stormen for Alvor løs, Robespierre slap Jakobinerne løs mod G-, Hébert blev sat i Frihed (27. Maj), Tolvmandskommissionen opløstes, de sanskulottiske Sektioner omringede Konventets Forsamlingssal (31. Maj), og 2. Juni maatte det forsvarsløse Konvent udlevere 22 G. og Medlemmerne af Tolvmandsudvalget i deres Fjendes Hænder. (Mod dette Dekret af Konventet protesterede, 6. og 19. Juni, 73 deputerede, som senere kun ved Robespierre's Beskyttelse undslap Døden paa Skafottet). — Dermed var G.'s Skæbne afgjort. Som de havde saaet, høstede de nu. Som de havde handlet samvittighedsløst mod den ulykkelige Ludvig XVI, handledes der nu samvittighedsløst mod dem. Naar de bukkede under i Kampen mod Bjærget, var Skylden deres egen: deres Mangel paa Enighed og Sammenhold, Disciplin, Energi, Udholdenhed; den eneste Chance for deres Frelse, den vældige Danton's hjælpende Haand, rød af Septemberblodet, havde de bestandig stødt bort, ved hans Hjælp havde de kunnet besejre Robespierre, mod Danton sammen med Robespierre maatte de nødvendigvis bukke under.

En stor Del af G. vare flygtede fra Paris og søgte, men med deres sædvanlige Mangel paa kraftig Vilje og Initiativ, at fremkalde Rejsninger i adskillige Departementer: Eure, Calvados, Bretagne, Bordeaux o. s. v. Alle disse svage Rejsningsforsøg løb ud i Sandet. De i Paris arresterede G. maatte vente længe, inden deres Skæbne blev afgjort. Ved Dekret af 3. Oktbr. 1793 anklagede Konventet efter Amar's (s. d.) Rapport 41 deputerede for Landsforræderi, Forbindelse med »Pitt og Coburg«, Føderalisme o. m. og de 73, der havde protesteret mod 31. Maj og 2. Juni, for Delagtighed i deres Forbrydelser. De 20 flygtede G. vare erklærede fredløse 28. Juni, over de 73 holdt Robespierre sin beskyttende Haand. 23 i Paris fængslede G. stilledes for Revolutionstribunalet, 24 Oktbr. aabnedes Processen mod dem. De anklagede forsvarede sig med Kraft og Talent, i — men ogsaa her uden Enighed og Sammenhold, nogle anklagede endog hverandre indbyrdes, men da Velfærdskomiteen frygtede for Følgerne af Vergniaud's og Guadet's glødende Veltalenhed, dekreterede den 30. samme Maaned, at Undersøgelsen var sluttet, hvorefter Revolutionstribunalet samme Nat dømte til Døden Brissot, Vergniaud, Gensonné, Ducos, Fonfrède, Valazé, Lasource, Sillery (gift med Mme. Genlis), Carra, Fouchet o. fl. Efterretningen om deres sidste Gæstebud i Conciergeriet er Fabel. De døde med Heltemod, med Sang og Leveraab for Friheden paa Læberne (31. Oktbr. 1793). Valazé havde, da Dødsdommen blev forkyndt, dræbt sig ved et Dolkestød i selve Retssalen. Senere henrettedes i Paris: Coustard, Kersaint, Noel, Rabaud St. Étienne, Mazuyer, i Bordeaux: Biroteau, Grangeneuve, Salles, Guadet, Barbaroux, i Brives la Gaillarde: Lidon og Chambon, i Périgueux: Valady o. s. v. Rebecqui havde naaet Marseille, hvor han, fortvivlende om Republikkens Frelse, druknede sig i Havnen, Condorcet dræbte sig i et Fangehul ved Gift (eller døde af Sult), Mme. Roland guillotineredes i Paris 8. Novbr., Roland styrtede sig paa Efterretningen herom i sit Sværd, som en af Oldtidens Helte, paa en Landevej ved Rouen, Clavière dræbte sig i Fængselet ved at aabne sine Aarer med et Søm, Buzot's og Petion's Lig fandtes, halvt opædte af Ulve og Hunde, paa en Hede i Guyenne.

Om end G.'s tragiske Skæbne og Endeligt bestandig vil vække den dybeste Medfølelse, kan det dog ikke nægtes, at de i høj Grad ere blevne overvurderede. De vare talentfulde, ærgerrige Mænd, der blindt stormede frem paa en Bane, hvor de aldrig før havde sat deres Fod, for at komme til Magten, for saa straks efter at staa foran den Afgrund, der skulde opsluge dem. Men Statsmænd eller store Politikere vare ingen af dem, ikke engang Brissot. Under fredelige Forhold vilde de med deres uomtvistelige Talenter have kunnet spille en stor Rolle, men i de Dage vare de ikke paa langt nær Modstandere som Danton og Robespierre og deres Tilhængere voksne. Det er vel hovedsagelig Lamartine's »Histoire des Girondins« [8 Bd., Paris 1847], der har gjort dem navnkundige; dette er et Værk af en stor, fantasifuld og genial Digter, men ikke noget historisk Værk. (Litt.: Mortimer-Ternaux, *Hist. de la Terr.*; des Essarts, *Procès fam.* Del V; Wallon, *Hist. du Trib. Rev ol.*; *Mém. {sur les prisons) d'un détenu.* (Riouffe); *Mém.* de Beugnot; Toulongeon, *Hist. de Fr. dép. la Révol.* **III;** Gr. de Cassagnac, *Hist. des G.* [2 Bd., 2. Opl. Paris 1862]; Guadet, *Les G. etc. [2* Bd., Paris 1861]; Vatel, *Ch. Cord. et les G.* [2 Bd., Paris 1872]; samme, *Recherches hist. sur les G.* [2 Bd., Paris 1873]). *F. J. M.*

Giroomsætning, Omsætningen paa en Banks Girokonto. Se Bank, S. 538—39.

Giroud's [žiru'] **Gasregulator se** Gas, **S.** 529.

Girs, Ægidius, svensk historisk Forfatter, født mellem 1580 og 1590, død 1639, var Lærer for Gustaf II Adolfs Pager og havde derefter Ansættelse i Kancelliet og Arkivet; han skulde skrive Vasaregenternes Historie. Han blev derpaa Assessor i Svea Hofret. G. har Betydning ved sine Arbejder, Kong Gustaf I's og Kong Erik XIV's Krøniker [udg. første Gang 1670] og Kong Johan III's Krønike [udg. først 1745]; nogen større Betydning for den historiske Forskning have G.'s Arbejder dog ikke. *A. S.*

Girtin [gə!tən], Thomas, engelsk Akvarelmaler, født 1773 i London, død 9. Novbr. 1802 smst. G., der var Elev af Dayes og ved Studierejser havde naaet et grundigt Kendskab til sit Lands Natur, er en af Banebryderne for det engelske Akvarelmaleri, som han behandler med malerisk Sans og med godt Blik for Helhedsvirkningen; i saa Henseende har han haft en ikke ringe Ind-

flydelse paa sin Omgangsfælle Turner. Han malede særlig Ruiner af ærværdige historisk mærkelige Bygninger; af hans Arbejder, som han i stort Antal udstillede fra 1794, og af hvilke adskillige ere i Hertugen af Devonshire's Samling, ere »Rivaux Abbey« [1798, South Kensington Museum] og Prospekterne fra Paris og Durham de mest ansete. *A. Hk.*

Girvan [gə'vn], Havnestad og Søbad i det sydvestlige Skotland, Grevskab Ayr, 30 Km. S. S. V. f. Ayr, ved G.'s Udløb i Firth of Clyde, har (1891) 4,100 Indb., Katunfabrikation, Kuludførsel og Sildefiskeri. Over for G. ligger Klippeøen Ailsa Craig. *C. A.*

Gis, i det musikalske Alfabet det ved et ♯ en halv Tone forhøjede G. *S. L.*

Gisbert, Antonio, nulevende (1897) spansk Maler, født i Alcoy (Valencia). Udgaaet fra Akademiet i Madrid har han malet adskillige meget populære Historiemalerier — som »Puritanernes Landing ved Amerika's Nordkyst«, »Don Juan de Padilla's Henrettelse«, »Don Carlos'es Død« — interessante Genrebilleder samt Portrætter. Direktør for San-Fernando-Museet i Madrid. *A. Hk.*

Giséh (Ghiseh, Gizeh), ægyptisk By eller snarere stor Landsby, med 11,000 Indb., paa Nilen's vestlige Bred, lige over for Gammel-Kairo og Sydspidsen af Øen Roda. Siden 1871, da den store Bro over Nilen ved Kairo fuldendtes, er G. forbunden med Hovedstaden ved en 5 Km. lang Kørevej, medens man tidligere maatte lade sig sætte over Nilen paa en Færge fra Gammel-Kairo. Siden Fuldendelsen af den store Jærnbanebro over Nilen 1893 er G. ogsaa forbunden med Kairo ved Jærnbane. Lige N. f. G. ligger en stor, Kediven tilhørende Park med et Slot med 500 Værelser, opført til Bolig for Kediven, men aldrig taget i Brug af ham. Derimod overførtes 1889 det ægyptiske Nationalmuseums Samlinger, der hidtil havde været bevarede i Bulak (s. d.), da de der vare udsatte for at gaa helt til Grunde, hvis Nilen skulde stige meget stærkt, til Slottet i G.; men uagtet dette Slot synes at have kostet 120 Mill. frc, fandtes det dog ved nøjere Undersøgelse at være saa slet bygget og saa brandfarligt, at det maatte anerkendes for aldeles uforsvarligt at opbevare Nationalmuseets enestaaende, uerstattelige Samlinger her længere end højst nødvendigt. Museet vil derfor 1899 blive overført til en ny Bygning, som opføres i Kairo, nær den store Nil-Bro. G. besøges aarlig af Tusinder af rejsende, hvis Maal er de store Pyramider, der ligge 8 Km. V. f. G., ved Ørkenens Rand. Disse Pyramider, hvoraf de tre største allerede besøgtes og ere beskrevne af Herodot, der kalder de i dem bisatte Faraoner Cheops, Chefren og Mykerinos (s. d.), benævnes nemlig altid »Pyramiderne ved G.«, fordi man berører G. paa Vejen til dem, hvorimod de aldrig benævnes efter de smaa Landsbyer, som ligge i Nærheden af dem. Alle andre Grupper af Pyramider benævnes derimod efter de nærmeste Landsbyer (Abusir, Sakkarah, Dashur, Rigga, Lish o. s. v.). Pyramiderne ved G., ligesom de mange interessante Privatgrave omkring dem, stamme alle fra den ældste historiske Tid i Ægypten (4. Dynasti) og ere alle ældre end Aar 3000 f. Chr. Ved Pyramiderne ved G. er der paa Ørkenens Rand i de senere Aar opført et stort Hotel, »Mena-House«. — G. er Hovedstad i Provinsen G., der indbefatter Landskaber paa begge Sider af Nilen og er delt i 4 Distrikter. Fladeindholdet anslaas til 25,000 □ Km. (hvoraf 956 • Km. dyrket Land); Indbyggernes Antal er (1882) ca. 285,000. *V. S.*

Giseke, Heinrich Ludwig Robert, tysk Forfatter, Sønnesøns Søn af nedenn. N. D. G., født i Marienburg (eller Marienwerder) 15. Jan. 1827, død i Kloster Leubus 12. Decbr. 1890. Han studerede Teologi i Breslau og Halle, senere Historie og Filosofi i Berlin; men da han 1849 havde underskrevet en Adresse mod Regeringen, maatte han opgive at gaa Embedsvejen og slog sig paa Journalistik og litterær Produktion. Han var en begavet Forfatter; baade i Dramaet og i Romanen viser han en kraftig Ejendommelighed og stort Herredømme over Stoffet, blandet med stærk Tilbøjelighed til Mystik og yderliggaaende Dialektik. Faderens og Søsterens ulykkelige Død som Følge af en Ildebrand angreb ham saa stærkt, at han fra 1866 led af Sindssygdom og tilbragte sine sidste Aar i den Sindssygeanstalt, hvor han døde. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Dramatische Bilder aus deutscher Geschichte« [1865], indeholdende: »Der Hochmeister von Marienburg«, »Der Burggraf von Nürnberg« og »Johannes Rathenow, Bürgermeister von Berlin«; »Die beiden Cagliostro« [1858], »Moritz von Sachsen« [1860], »Lucifer, oder die Demagogen« [1861]; Romanerne »Moderne Titanen« [3 Bd., 1850], »Pfarr-Roschen« [1851], »Otto Ludwig Brook« [2 Bd., 1862] og »Käthchen« [4 Bd., 1864]. *C. A. N.*

Giseke, 1) Niklaus Dietrich (oprindelig Köszeghi), tysk Digter, (1724—65), studerede Teologi i Leipzig og sluttede sig til de Mænd, der arbejdede for »Bremische Beiträge«, som J. E. Schlegel og Gellert. Fra 1748 var han Huslærer, bl. a. for den unge Jerusalem i Braunschweig; derefter fik han Præstekald, blev 1748 Overhofpræst i Quedlinburg og 1750 Superintendent i Sondershausen. Hans poetiske Værker ere udgivne af Gärtner (1767). — 2) August Ludwig Christian G., ovenn.'s Søn, født i Quedlinburg 1756, død i Braunschweig 17. Apr. 1832. Han studerede Jura i Gottingen, var derpaa i nogle Aar Hovmester, blev 1784 Sekretær hos den russiske Geheimeraad Asseburg i Regensburg, 1794 Raad hos Hertugen af Braunschweig-Bevern i Lyksborg og fik 1809 dansk Indfødsret. 1816 tog han sin Afsked og flyttede til Braunschweig. Han skrev bl. a. »Erzählungen aus dem Menschenleben, der Tierwelt und der Ideenwelt« [1794]. (Litt.: G. Giseke, »Nachrichten von der Familie G.« [1843]). *C. A. N.*

Gisel (Straale; i Gammeldansk ogsaa Helgenglorie) bruges til Dannelse af forskellige nordiske og tyske Mandsnavne: Gisle, Adisl (for Adgisl), tysk Ehrengisel o. s. v. *A. O.*

Giselbert, Hertug af Lothringen, fulgte sandsynligvis 915 sin Fader Reginar i Regeringen. Ligesom denne søgte han at skabe sig en selvstændig Stilling mellem det øst- og vestfrankiske Rige. Med sin Lensherre Karl den Enfoldige af Frankrig laa han idelig i Krig og søgte Støtte hos Henrik Fuglefænger, hvem han 925 maatte underkaste sig, saa at Lothringen saaledes atter forenedes med det tyske Rige. G. ægtede Hen-

rik's Datter Gerberge, men da Kongen døde 936, kom han hurtig i Opposition til sin Svoger Otto I. Han sluttede Forbund med dennes misfornøjede Broder Henrik og gjorde aabenlyst Oprør 939. Krigslykken var ham dog ikke god, han blev overvunden ved Birten i Nærheden af Zanten, og da han senere paa Aaret gjorde Indfald i Tyskland, blev han paa Hjemvejen overfalden af en frankisk Greve og druknede paa Flugten i Rhinen ved Andernach (939). Hans Enke ægtede den vestfrankiske Konge Ludvig, medens Lothringen derimod knyttedes nærmere til Tyskland. *M. M.*

Gishiginsk, By i det østlige Sibirien, ved Floden Gishiga's Munding i Gishiga-Bugten fra det okotske Hav. Den har kun ca. 400 europæiske Indbyggere, men har Betydning for Handelen med Korjækerne og Tschuktscherne. *C. A.*

Gisis, i det musikalske Alfabet det ved et Dobbeltkryds (x) to halve Toner forhøjede *G*, enharmonisk lig med *A*. *S. L.*

Giske eller Giskø er en ganske lav 0 i Borgund Herred, Romsdal's Amt, V. f. Valderø og N. f. Godø, $2^2/_3$ □Km. stor, særdeles frugtbar og tæt bebygget. Øen er mest bekendt fra den her i Middelalderen liggende Hovedgaard for det store saakaldte Giskegods, tilhørende Arnmødling-Ætten (s. d.). Af Gaarden, der laa paa Øens Sydside, findes nu (1897) intet Spor tilbage, hvis ikke hertil skal regnes en brolagt mindre Plads, ca. 70 M. i Firkant, antagen for en Gaardsplads, samt de Levninger af en Grundmur og en længere stenklædt underjordisk Gang, som under Navn af Klosteret ligge straks V. f. denne Plads. Noget Kloster paa G. findes ingensteds omtalt, kun Sagn vide at berette derom, dog uden Angivelse af, til hvem det var indviet eller for hvilken Orden oprettet. Derimod staar endnu — straks 0. f. de oven omhandlede Levninger — det af Erling Vidkunssøn's Forfædre før Aar *1200 opførte* Kapel. Dette bestaar af ét Skib, ca. 24 M. langt og 10 M. bredt med et lidet Kor, ca. 10 M. langt og 5 M. bredt; Kapellet er opført af hugne Sten, hvoriblandt hvid Marmor, og har sædvanlig Form med rundbuede Aabninger. Det blev benyttet til Gudstjeneste, indtil det i Begyndelsen af 18. Aarh. var saa forfaldent, at Tjenesten blev indstillet: den blev atter optagen, da Kapellet 1756 var blevet restaureret. Adskillige Gravfund, de fleste nu i Bergen's Museum, ere gjorte i de mange Gravhøje paa Øen, især ved Gravninger i 1840'erne. Paa en Bakke omtr. 130 M. fra Kapellet staar en Bautasten, »Varden« kaldet. G. er nu et Kapelsogn under Borgund Præstegæld. (Litt.: H. Strøm, »Beskrivelse over Søndmøre«, I; L. D. Klüwer, »Norske Mindesmærker«; N. Nicolaysen, »Norske Fornlevninger«, S. 529 ff.; P. Fylling, »Bidrag til Borgund's ældre Historie«; samme, »Giskeætten paa Søndmør« [begge Aalesund 1883]; Chr. Lange, »Hist. Efterretn. om Giske Gaard«i»Norsk Tidsskr. f. Vid.«, IV). *J.F. W.H.*

Giskra, Karl, østerrigsk Statsmand, født 29. Jan. 1820 i Mähren, død 1. Juni 1879 nær ved Wien, tog 1843 juridisk Doktorgrad og blev 1846 Lærer i Statsvidenskaberne ved Universitetet i Wien. Under Urolighederne i Marts 1848 fremkaldte han Studenternes Væbning i en akademisk Legion, var siden Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt og tog virksom Del i dens Forhandlinger lige indtil dens Overflytning til Stuttgart i Maj 1849. Han maatte derfor tage Ophold i Udlandet (det vestlige Rusland) og turde først vende tilbage til Østerrig i Slutningen af 1850, men maatte arbejde som Fuldmægtig hos Advokat Mühlfeld, indtil han 1860 selv fik Bevilling som Advokat i Briinn. Her valgtes han snart til Kommunalbestyrelsen og til den mæhriske Landdag, samt derfra til Rigsraadets Underhus, og var i disse Forsamlinger en fremragende Taler og en af Førerne for det liberale Helstatsparti og for Tyskerne i Kampen mod Slaverne. Som Borgemester i Briinn 1866 viste han stor Dygtighed under Preussernes Besættelse af Byen og aabnede de første politiske Underhandlinger med Bismarck. I Maj 1867 blev han Underhusets Formand og i Decbr. s. A. Indenrigsminister; gennemførte 1868 Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen og dennes Omordning samt Udstykningsfrihed for Bønderne. Da han ikke kunde udvirke en Valgreform, afgik han i Apr. 1870 som Minister, men fortsatte sin politiske Virksomhed i Underhuset indtil Febr. 1879; bl. a. bekæmpede han Grev Andrassy's Politik i det østerlandske Spørgsmaal. Hans ivrige Deltagelse i Bank- og Aktieforetagender skadede hans politiske Indflydelse. *E. E,*

Giskø se Giske.

Gislasaga **Súrssonar,** Sagaen om Gisle Surssøn, er en af de islandske Slægtsagaer fra Tiden ca. *1200*. Hovedpersonen er Gisle Súrsson, der ved Skæbnens Ugunst tvinges til at dræbe sin egen Svoger, Snorre Gode's Fader, for at hævne sin anden Svoger og Fostbroder, Vésteinn. Gisle dømmes til Fredløshed paa Livstid. Denne Tilstand lever han under i ca. 13 Aar, efterstræbt af Fjender og udsat for alle Farer og Savn, men hjulpen af sin trofaste Hustru, Auðr, en af de islandske Sagaers beundringsværdigste Kvindekarakterer. Endelig lykkedes det Gisle's Fjender at overrumple ham og dræbe ham (ca. 978). Gisle er Digter og Drømmer, en taalmodig, brav og hæderlig Personlighed med dybe Følelser og ukuelig Kraft. Sagaen haves i flere Haandskrifter; Begyndelsen er i to af dem helt forskellig, men ellers er det alle Vegne een og samme Saga i Virkeligheden; den indeholder en Del ægte Vers. (Udg. under Titelen: »Tvær sogur af Gisla Súrssyni« ved K. Gíslason, 1849). *F. J.*

GislaSOn, Konráð, islandsk Sprogforsker, født 3. Juli 1808, død 4. Jan. 1891. Efter at være dimitteret fra Bessestad Skole 1831 kom han til Kjøbenhavn, for at studere Jura, men vendte sig hurtig til Studiet af Sprogvidenskaben. Skønt han var udrustet med udmærkede Kundskaber i klassisk Filologi, blev det den nordiske Sprogvidenskab, han med Iver og Forkærlighed kastede sig over, og hvor han snart skulde komme til at yde sit bedste, navnlig efter at han 1839 var bleven udnævnt til Arne Magnæansk Stipendiat. S. A. udkom hans første Bog, en Udgave af »Hrafnkelssaga« (besørget af ham og P. G. Thorsen); denne Udgave var med Hensyn til Metode og sikkert Udgiverblik af en grundlæggende Art. Senere besørgede G. andre Sagaer, mest efter et enkelt eller to Haandskrifter (»Droplaugarsonasaga« 1847, »Tvær sogur af Gisla Surssyni«, 1849, »Fóstbræðrasaga« 1852, og — foruden Elucidarius 1858 og »44 Prøver« 1860 — endelig den store

Udgave af Njåla, hvis Tekst udkom 1875). G.'s Udgivervirksomhed er præget af den allerstørste Samvittighedsfuldhed og nøje Kendskab til Skindbøgernes Skrivemaade og hele Væsen. Det var ikke det egentlige Indhold, der i første Række interesserede ham, men Sproget og Sprogformerne, og han indsaa hurtig, at her var der saa at sige et uopdyrket Felt, som det var af den største Vigtighed at bearbejde. 1846 udkom hans epokegørende Sprogværk: »Frumpartar islenskrar tungu« (det islandske Sprogs Elementer), hvor Haandskrifternes Stavemaade og Ordformer paa det grundigste bleve fremstillede. Dette var Forarbejder til en islandsk Grammatik, som tidlig blev planlagt, men hvoraf der kun udkom første Hæfte [1858]. Fra først af havde det været G. meget magtpaaliggende at vække sine Landsmænds sunkne Sans for det gamle Sprog og dets Behandling i Skrift; med det Maal for Øje havde han sammen med nogle andre begavede Landsmænd udgivet sit i litterær og æstetisk-sproglig Henseende vigtige Tidsskrift »Fjolnir« (9 Aargange). Som et Led i denne med afgørende Held førte Stræben staar G.'s store dansk-islandske Ordbog (»Donsk orðabok«, 1851). I en lang Række Aar var G. ogsaa beskæftiget med Forarbejder til R. Cleasby's (s. d.) islandsk-engelske Ordbog. — 1866 udkom en lille Afhandling: »Strøbemærkninger til oldnordiske Digte«, hvorved hans Beskæftigelse med Skjaldepoesien indledes, der fra nu af blev hans kæreste videnskabelige Sysselsættelse. I en Række Afhandlinger har han givet grundlæggende og uforgængelige Bidrag til den rette Forstaaelse, ikke alene af enkelte Steder hos de gamle Skjalde, men ogsaa af deres hele Maade at digte og tænke paa. Som ingen anden er han trængt ind i Skjaldenes Aand, og som ingen anden besad han de nødvendige sproglige Forudsætninger for at forstaa disse gamle Olddigte. Med et genialt Skarpblik og metodisk Sikkerhed lykkedes det ham at rette et Utal af Forvanskninger, som de have lidt under ukyndige Afskriveres Hænder. Ved sin Behandling af denne Gren af Litteraturen har G. indlagt sig de varigste Fortjenester. Af hans Afhandlinger her er særlig 2. Bd. af Njåla [1879—89] at fremhæve. — Fremdeles foreligger der fra G.'s Haand en Række mindre Afhandlinger af sproglig Art, dels vedrørende grammatisk-formelle, dels leksikalsk-sematiologiske Spørgsmaal. De findes opregnede i >Register til Njåla II og K. Gislason's andre Afhandlinger« [1896]. Alle udmærke de sig ved Skarpsindighed, Metode, dyb Lærdom og sund Sprogsans i det hele og udtømmende Behandling af hvert Emne. G. blev udnævnt til Lektor ved Kjøbenhavn's Universitet 1848 og til virkelig Professor 1862; sin Afsked tog han 1886. Som Universitetslærer var han meget nidkær og samvittighedsfuld; hans Forelæsninger vare prægede af samme Grundighed som hans Skrifter, og han fulgte udmærket godt med sin Videnskabs Udvikling. En Del af hans Forelæsninger m. m. udgives efter hans Død som -Efterladte Skrifter«, I—II; ligeledes forelaa der ved hans Død Begyndelsen til et Udvalg af Skjaldedigte med Anmærkninger til Brug ved Undervisningen, der blev udgivet 1892. Sin Formue testamenterede han til det Arne-Magnæanske Legat; Renterne skulle først og fremmest anvendes til »strengt nøjagtig og paalidelig« at udgive alle de gamle Skjaldekvad. (Litt.: »Arkiv f. nord. Filol.«, VII—VIII; »Timarit hins ísl. Bókmentafjelags«, XII). *F. J.*

Gislason, Magnus, islandsk Amtmand, (1704—66), blev 1732 Lovmand, 1757 Amtmand. Han var den første indfødte, der opnaaede denne Stilling, hvilken han beklædte indtil sin Død. Han var baade en dygtig og afholdt Embedsmand og gjorde sig fortjent ved sin Deltagelse i at ophjælpe Island's Næringsveje. *B. Th. M.*

GiSlesen, Henriette Jakobine, født Vibe, norsk religiøs Forfatterinde, født i Bergen 9. Apr. 1809, død paa Tromsø 10. Maj 1859. Hun var først gift med Ekspeditionssekretær Chr. Glückstad, efter hvis tidlige Død (1838) hun under sin lidenskabelige Sorg derover førtes til en religiøs Krise, der blev afgørende for hendes personlige Liv og senere Virksomhed. I disse Aar skrev hun sin første Bog, »En Moders vejledende Ord til sin Datter« [Chra. 1843], egentlig skrevet for hendes Pleje- og Broderdatter, men udgivet efter Opfordring af Missionæren Stockfleth o. a. og senere flere Gange paa ny oplagt [6. Opl. 1883] og oversat paa Svensk, Tysk, Engelsk og Finsk. Bogen udkom anonymt, og hun betegnede senere altid sit Forfatterskab med en Henvisning til den Bogs Titel. Dette blev udelukkende af religiøs opbyggelig Art med praktisk Sigte paa Missionen og kirkelig Diakoni, og hun øvede gennem sine originale og oversatte Arbejder saavel som gennem sin personlige Optræden stor Indflydelse i de Kredse, til hvilke hun henvendte sig. Det litterære Formtalent og den Aandfuldhed, som hun virkelig ejede, kom imidlertid lidet til deres Ret i hendes Forfatterskab, om det end tydelig mærkes i de efter hendes Død udgivne Arbejder af selvbiografisk Karakter: »Erindringer fra det betydningsfuldeste Aar i mit Liv« [Chra. 1861] og »Breve i Udvalg« [Chra. 1885]. Siden 1854 var hun gift med nedenn. Biskop Knud G. (Litt.: Rikke Nissen, »Henriette Gislesen und ihre Freunde« [Gotha 1890]; »Norsk Forfatter-Lexikon« II, 377 ff.). *J. B. H.*

Gislesen, Knud, norsk Skolemand og Biskop, født 29. Decbr. 1801 i Hjertdal i øvre Telemarken, død paa Tromsø 20. Maj 1860, var — ligesom flere af de mest kendte Bisper i Norge i 19. Aarh. — en Bondesøn, som ved Flid og Anstrengelse arbejdede sig frem fra smaa og trange Forhold til Universitetets Studier og derpaa til Kirkens højeste Stilling. Efter sin Konfirmation var han i 5 Vintre Omgangsskoleholder i Hjembygden, medens han om Sommeren hjalp Faderen ved Gaardbruget. Som Huslærer hos en af Præsterne deroppe begyndte han paa egen Haand at lære sig Begyndelsesgrundene i de gamle Sprog, fik siden Vejledning hos et Par af Nabopræsterne, kom saa 1825 ind til Christiania, hvor han fik fri Undervisning hos flere af Universitetslærerne og blev 1826 Student, 1830 cand. theol. 1833 blev han udnævnt til resid. Kapellan i Asker, med hvilket Embede var forenet Bestyrelsen af det s. A. oprettede Skolelærerseminarium dersteds. Hans Virksomhed i denne Stilling blev af stor Betydning for Udviklingen af den norske Folkeskole, baade derved at der under hans usædvanlig klare og befrugtende Vejledning uddannedes en

stor Mængde dygtige Lærere — blandt hans mest kendte Elever var Digteren A. O. Vinje — og derved, at Asker's Seminarium blev Mønster for de senere oprettede Stiftsseminarier i Riget. 1836 foretog han med offentlig Understøttelse en Rejse i Danmark og Hertugdømmerne for at gøre sig kendt med Seminarier og lignende Indretninger i disse Lande, og 1849 — 5° besøgte han delvis i Seminariets Interesse for egen Regning en stor Del af Europa's Lande. Hvad han som gammel Skolemand med et udpræget praktisk Blik lærte paa disse Rejser, søgte han efter Hjemkomsten paa en forstandig Maade at overføre paa Administration og Undervisning ved Asker's Seminarium. I Skolens Tjeneste arbejdede han ogsaa i Litteraturen, bl. a. — for at Eleverne ikke skulde besværes ved for megen Afskrivning — ved en med Forklaringer og Henvisninger forsynet Udgave af Luther's Katekismus [Chra. 1844, 4. Udg. 1855]. Hans Disciple have skildret ham som en Mester i Kateketik, og han har selv stadfæstet denne Dom ved den fra hans Haand foreliggende »Lærebog i den christelige Religion« [Chra. 1847], hvor Hensynene til vordende Skolelæreres praktiske Virksomhed overvejer dem til den lærde Teologi. Det dobbelte Embede som Præst og Skolebestyrer fandt han efter 22 Aars Virksomhed for svært for sin tiltagende Alder, og han søgte og fik derfor 1855 det store Gjerpen's Sognekald ved Skien. Her blev han dog blot nogle faa Maaneder, idet han nemlig allerede s. A. i Henhold til Gejstlighedens Valg blev udnævnt til Biskop over Tromsø Stift. I Juli 1856 tiltraadte han dette Embede, maaske det vanskeligste i den norske Kirke paa den Tid. Der herskede i Stiftsstaden og Stiftet en højt gaaende religiøs Gæring, Iremkaldt ved den Lammers'ske frireligiøse Bevægelse og den dermed sammenhængende Lærestrid om Barnedaabens Gyldighed. Bevægelsen havde en sværmerisk og voldsom Karakter, i den Grad endog, at Bispinden i Aug. 1856 i et Brev til Professor Johnson betror ham, at de vildeste og lidenskabeligste blandt de af Statskirken udtraadte Sværmere havde planlagt et morderisk Overfald paa Bispefolkene, i Lighed med de nogle Aar tidligere i Kautokeino af læstadianske Kvæner udførte Voldshandlinger. Efterhaanden lagde dog Sværmeriet sig og Sektererne tabte meget af deres Indflydelse, medens den ny Biskops utrættelige Virksomhed bar sin Frugt baade for Kirken og Skolen i de faa Aar, han stod i Spidsen for Stiftet. Uden for Tromsø Kirke blev der 1863 opført et Mindesmærke paa hans og Hustrus Grave. (Litt.: »Norsk Forfatter-Lexikon« II, S. 379 ff.). *J. B. H.*

Gísl Illugason, islandsk Skjald fra Tiden ved 1100; for at hævne sin Fader drog G. I. til Norge, hvor han efter at have dræbt sin Faders Banemand fik Kong Magnus Barfod's Tilgivelse. Han blev Kongens Skjald og Hirdmand og fulgte ham til Irland paa hans to Tog 1097 og 1103. Derefter rejste han til Island og blev der Resten af sit Liv. Som Skjald kendes han navnlig af sit Digt i »Fornyrdislag« om Kong Magnus, der, foruden dets historiske Betydning, ikke er uden poetisk Kraft. I Magnus Barfod's Saga er der indskudt en lille nydelig Saga om G. I.'s Færd i Norge. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, II). *F.J.*

Gislam, Herred i Nørrejylland, det sydvestligste i Aalborg Amt, grænser mod Nord til Slet cg Aars Herreder, hvorfra det for en Del adskilles ved Trend Aa, mod Øst til Hindsted Herred, mod Syd til Viborg Amt (Sønderlyng Herred), fra hvilket det for største Delen adskilles ved Lerchenfeld- eller Gjedsted Aa, og mod Vest til Limfjorden, nemlig Gjedsted Bredning, Hvalpsund og Risgaard's Bredning. Mod Sydvest udsender Herredet en Landtunge, der ender i Knudshoved, og som skiller Gjedsted Bredning fra Risgaard's Bredning. Fra Vest til Øst er Herredets Udstrækning meget stor, 30—40 Km., hvorimod det fra Nord til Syd er temmelig smalt, nogle Steder kun 5—6 Km. Det er ca. 285 □Km. (28,542 Hekt.) og har (1890) 6,799 Indb. (1801: 3,029, 1860: 4,593, 1880: 6,233) d: 24 paa 1 • Km.; Herredet hører saaledes til Landets daarligere befolkede Egne. Herredets Overflade er gennemgaaende bakket med Højder paa 30—60 M. og af sandet Beskaffenhed, skovløst og med store Hedestrækninger; Underlaget bestaar overvejende af Sand og Grus, paa sine Steder af Al. Søer har Herredet ikke, Aaløb saa godt som heller ikke; de vigtigste ere dem, der ere nævnte ved Grænserne. Jordernes Frugtbarhed er i Gennemsnit selvfølgelig ikke stor (ca. 17 Hekt. paa I Td. Hartkorn). Omtr. 8,775 Hekt. ere besaaede, 13,340 ere Græsgange, Eng o. s. v,, medens 4,700 ere Heder, 1,075 Moser og Kær og kun 105 Skov. Der var 1893: 1,968 Heste, 10,432 Stkr. Hornkvæg, 15,568 Faar og 3,426 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn er (1. Jan. 1895) 1,399,6 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,119. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Aars Herred (til Provstiet hører ogsaa Gundersted Sogn i Slet Herred), der hører under Viborg Stift. I verdslig Henseende danner det een Jurisdiktion med Rind's Herred i Viborg Amt. — G. Herred, der ogsaa staves saaledes i Valdemar II's Jordebog, hørte i Middelalderen til Himmersyssel og fra 1660 til Mariager Amt, indtil det 1793 lagdes til Aalborg Amt. *H. W.*

Gismondin se Zeolitgruppen.

Gisning betyder en foreløbig Antagelse, for hvilken der ikke er tilstrækkelige Beviser, men som dog har saa meget at støtte sig til, at den bliver Rettesnor for videre Undersøgelser. Som Regel er G. en ufuldstændig Induktionsslutning, der ud fra en Mængde overensstemmende Iagttagelser danner en Formodning, at hvad der gælder for disse, gælder for alle Tilfælde. *C. St.*

GiSOrs [žizå!r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Eure, Arrond. Les Andelys (Normandie), smukt beliggende ved Epte, har (1891) 4,000 (med Kommune 4,500) Indb., der drive en Del Industri (Kniplinger, Klæde, Bomuldsvæveri). G., der er Knudepunkt for flere Lokallinier paa Linien Paris—Dieppe, har en interessant Kirke (13.—16. Aarh.) med smukke Billedhuggerarbejder, et stort Hospital og Rester af et prægtigt Slot, der minde om Byens Storhedstid i 12. Aarh., da den var stærkt omstridt mellem de Franske og Englænderne; det var uden for dens Mure, at Richard Løvehjerte overvandt Filip August 1198. G. var Hovedstad

i Landskabet Vexin Normand. (Litt.: Charpillon, *G. et son canton* [Les Andelys 1867]). *H. W.*

Gisse (Søudtryk), skønne; Udtrykket bruges ofte om Bord, naar man skal bestemme Skibets Afstand, det være sig fra Land, fra et Sømærke e. a. og tilfældig ikke har andre Midler for Haanden til at bestemme den nævnte Afstand (saasom ved Krydspejling, Vinkelmaaling, Højdevinkel e. a). Denne Maade til at bestemme Afstanden fordrer en vis Øvelse, da Land — efter som det er højt eller lavt, Luften er let og klar eller tung og diset, — let kommer til at vise sig nærmere eller fjernere fra Iagttageren, end det i Virkeligheden er. — Gissede Plads o: den ved Bestik udregnede Plads, hvor Skibet befinder sig, nævnes i Modsætning til den observerede Plads: den ved astronomiske eller terrestriske Observationer bestemte Plads. *C. L.W.*

Gissel kaldes en Person, hvis Liv, Lemmer, Frihed, Ære og Velfærd stilles i Pant til Fjenden, frivilligt eller tvungent, for en folkeretlig Forpligtelses Opfyldelse. Den Skik, saaledes at give og tage G., gaar langt tilbage i Tiderne og forefindes næsten hos alle Folkefærd. I Reglen var det kun ansete Mænd og deres Sønner; men der haves dog ogsaa, bl. a. hos Hellenerne, Eksempler paa, at Kvinder, saavel gifte som ugifte, ere blevne stillede til G. Døde en G. under sit Ophold hos Fjenden, maatte en anden sættes i hans Sted, og de genvandt først retlig deres Frihed, naar den Forpligtelse, som ved dem skulde sikres, var opfyldt. Saa længe Opfyldelsen endnu var svævende, vare de paa en vis Maade i en Slags hæderlig Trældom eller Fangenskab, men kunde dog gøre Krav paa ordentlig, nogenlunde til deres Stand og Hjemmekaar svarende Behandling; men brød den Stat, for hvilken de vare stillede, sine overtagne Forpligtelser, vare de hjemfaldne Fjendens Forgodtbefindende; efter den strenge Folkeret var deres Liv forbrudt-, og der haves i Historien Eksempler nok paa, at de ikke blot have maattet lade deres Liv, men ogsaa forinden maatte udstaa lange og grusomme Pinsler, eller ere blevne hjemsendte i lemlæstet Tilstand.

I vore Dage ville næppe G. mere blive anvendte i den Forstand, hvori dette tidligere er sket. Dog haves der fra den fransk-tyske Krig 1870—71 flere Tilfælde, i hvilke Tyskerne have udtaget ansete franske Borgere og tvunget dem til at følge med Jærnbanetransporterne for paa denne Maade at hindre Befolkningen i at afbryde Skinnerne eller ved lignende Midler udsætte Færdselen for Fare. Ved andre Lejligheder bleve i St. Quentin 2 Medlemmer af Municipalraadet og i Dijon og Omegn endog 40 velstillede Beboere bortførte som en Slags G, under Angivende af, at det var Repressalier, fordi Franskmændene havde gjort Besætningen paa nogle opbragte tyske Koffardiskibe til Krigsfanger. *C. V. N.*

Gisselfeld, Hovedgaard og adeligt Jomfrukloster i Ringsted Herred, 15 Km. N. 0. f. Næstved, nævnes i Slutn. af 14. Aarh. som tilhørende tre Brødre, Bo, Peder og Eskild Falk. Ide Eskildsdatter, en Sønnedatter af en af Brødrene, bragte G. til sin Ægtefælle, Hr. Mogens Gøye. Deres Sønnesøn, Christian II's bekendte trofaste Mand, Henrik Gøye, solgte 1527 G. til sin Svoger, Johan Oxe til Nielstrup. Under Grevens Fejde led G. samme Skæbne som saa mange af Landets andre Herregaarde og blev plyndret og lagt øde. Dens navnkundigste Ejer er Rigshofmesteren Peder Oxe, der 1547 paabegyndte Opførelsen af den endnu (1897) staaende imponerende Hovedbygning, der først siges at være bleven fuldendt kort før hans Død 1575. Den har oprindelig bestaaet af 4 sammenbyggede, 3 Stokværk høje Fløje, opførte af røde Sten og med meget tykke Ydermure. Disse ere til Dels forsynede med Skydeskaar, Trappegavle. Midt paa venstre Fløj findes et fremspringende Porttaarn. Fjerde Fløj var oprindelig Kirkefløjen, men den er for længst nedreven; senere, til Slutn. af 18. Aarh., var der Kirke i den søndre Fløj. — G. var paa de 3 Sider omgiven af Grave, paa Nordsiden af den saakaldte Gaard-Sø. Den blev tillige forsvaret af en Mur (ligeledes opført af Peder Oxe), der støttede sig til to Taarnbygninger ved Borggraven, og som først helt er forsvunden i vore Dage. I en af de hvælvede Kældere under vestre Fløj, der ved en hemmelig Trappe stod i Forbindelse med Værelserne i de øvre Stokværk, siges Peder Oxe at have holdt sig skjult, før han, efter at være falden i Unaade, rejste til Udlandet. G. er 1869 bleven restaureret af Etatsraad Herholdt, der alle Vegne lod Kalkpudsen fjerne, saa de røde Sten atter kom frem. — Peder Oxe døde barnløs, og G. kom efter hans Enke, Mette Rosenkrantz'es Død 1588 til hans Søsters Mand, Frans Banner, og fra ham til hans Svigersøn, Henrik Lykke til Overgaard. Efter dennes Sønnesøns, Kai Lykke's Fald blev G. 1661 inddragen under Kronen. 10 Aar efter overdrog Christian V den ved Mageskifte til Oberstløjtnant Ditlev Rumohr, denne solgte den s. A. til General Hans Schack, hvis Søns Enke 1689 overdrog den til Overkammerjunker, senere Geheimeraad Ad. Levin Knuth, der betydelig forøgede den, og hvis Arvinger 1699 solgte den (for 85,000 Rdl.) til Christian V's uægte Søn, Grev Christian Gyldenløve, Stamfader til Greverne Danneskjold-Samsøe. Han oprettede ved Testamente af 19. Septbr. 1701 og 18. Septbr. 1702 af G. og den dermed forbundne Hovedgaard Assendrup samt andet Gods et adeligt Jomfrukloster (se nedenf.). Klosteret traadte dog først i Kraft ved hans Enke, Dorothea Krag's Død 1754.

G. laa i sin ældste Tid paa Louisenlunds Mark, 2 Km. N. f. sin nuværende Plads. Voldpladsen ses endnu. En anden med Grave omgiven Voldplads i selve G.'s Have menes derimod at være Resterne af en anden Gaard, Valgestrup, der var forbunden med G., og som blev nedlagt i første Halvdel af 16. Aarh., formodentlig lagt øde i Grevens Fejde.

G. Have er stor og meget smuk, med Landets største Driverier, flere sjældne Træer og en Mængde Smaasøer og Fiskedamme. Mindestøtter for Kammerherre Kleist, Kancelliraad Bing og over Admiralinde Kaas. I Gravlunden, Sophiehave, er der Begravelsesplads for Familien Danneskjold-Samsøe i 19. Aarh.

G. adelige Jomfrukloster var oprindelig oprettet for 1 Abbedisse og 16 adelige Konventualinder, som hver skulde betale 2000 Rdl. i Indskrivningspenge og fik 200 Rdl. om Aaret. Dette er i Aarenes Løb blevet forandret. Fra 1873 er der en Priorinde, som hæver 1,600 Kr. aarlig, 10

ældste Konventualinder, som hæve 1,000 Kr. aarlig, 10 næstældste, 800 Kr., 10 næstyngste 600 og de 20 yngste 400 Kr. Der er altsaa 50 Konventualinder. Kun Døtre af danske adelige eller af uadelige i de tre første Rangklasser kunne optages. De opholde sig ikke paa Klosteret, som bebos af Overdirektøren (nu: C. F. Lensgreve Danneskjold-Samsøe). Af Klosterets Formue udredes aarlig 1,600 Kr. til Brudeudstyr til uformuende Piger af alle Stænder, 2,000 Kr. aarlig til Godsets fattige og 800 Kr. til Skolevæsenets Fremme. Endelig er der med Klosteret forbundet Gisselfeld Livrentefond for Piger af alle Stænder, stiftet 1872 af C. C. S. Greve Danneskjold-Samsøe. I denne kan enhver uberygtet dansk Pige indskrives mod et Indskud af 1,000 Kr. med Ret til, efter Følgeorden, at nyde en aarlig Livrente, saa længe hun er ugift. *B. L.*

Gisseløre, Kalundborg Fjord, er en lav Odde, som noget V. f. Kalundborg skyder sig 2 Km. mod Sydøst ud i Fjorden. Paa Sydsiden af Odden ligger et Fyrtaarn, hvorfra der vises et rødt, fast Fyr. *G. F. H.*

Gissurr Hallsson, islandsk Stormand og Lovsigemand, født omtr. 1126, død 27. Juli 1206. Han var af den bekendte Haukadals-Ætt og Sønnesønsson af Biskop Isleifr Gissurarson. ' G. H. skildres som en sjælden nobel, dannet og lærd Mand. Nogle af sine Barndomsaar tilbragte han hos Biskop Þorlákr Runolfsson; i sine yngre Aar gjorde han flere Rejser til Udlandet og var en Tid Staller hos Kong Sigurd Mund. Engang tog han til Rom og rejste da meget i Sydeuropa, hvorfra han vendte hjem 1152. Han boede nu i Haukadalr (s. d.), men sin Alderdom tilbragte han i Skalholt, hvor han døde. G. H. skrev en Bog under Titelen *Flos Peregrinationis* om sin store Udenlandsrejse, men desværre er hans Rejsebeskrivelse gaaet tabt. De 5 første Biskopper i Skalholt's Levned ere i »Hungrvaka« for det væsentlige skildrede efter G. H.'s mundtlige Meddelelse. G. var Lovsigemand 1181—1200. *B. Th. Af.*

Gissurr hviti Teitsson, islandsk Høvding, død efter 1020. Han omtales i flere islandske Sagaer, navnlig »Njálssaga« og »Kristni saga«, hvor han indtager en fremtrædende Rolle. Mest bekendt er G. paa Grund af sit Arbejde i Kristendommens Tjeneste. Tillige med sin Svigersøn Hjalte Skeggjason (s. d.) fik han denne paa Altinget 1000 anerkendt ved Lov som den offentlige Religion paa Island. Til Kristendommens Fremme lod han ogsaa sin haabefulde Søn Isleifr (s. d.), den første islandske Biskop, studere i en Skole i Hervorden i Westfalen. *B. Th. M.*

GiSSUrr IsleifSSon, islandsk Biskop, Sønnesøn af Gissur hviti, født 1042, død 28. Maj 1118. Han studerede først i Saksland og blev efter sin Faders Død valgt til Biskop (1081). Paa Grund af sin sjældne Personlighed og udmærkede Egenskaber fik G. I. snart enestaaende stor Indflydelse i Island; han gennemførte ogsaa flere Reformer af stor og vedvarende Betydning. Paa sin Fædrenegaard Skálholt (s. d.) byggede han en Domkirke og lagde Gaarden til den og fik ved en Lov bestemt, at denne for bestandig skulde være Landets Bispesæde. Omtr. 1096 fik han ogsaa ved en Lov Tienden indført i Island; alt Gods baade i Land og Løsøre blev i den Anledning vurderet i under Ed. Ligeledes lod han alle Bønder, der vare pligtige til at betale Tingsrejselønsafgift, tælle. Endelig afstod han ifølge Nordlændingernes Ønske mere end en Fjerdedel af sit Bispedømme, Nordlændingefjerdingen, for at der kunde oprettes en Bispestol, hvilket ogsaa skete 1106. (Kilder: »Islendingabok«, »Kristni saga«, »Hungrvaka«. Jfr. K. Maurer, »Island« [München 1874]). *B. Th. M.*

GiSSUrr **Þorvaldsson,** islandsk Stormand og Jarl, af Haukadals-Ætten, Sønnesøn af G. Hallsson, født paa Hruni i Arnessyssel Vinteren 1208—09, død 12. Jan. 1268. 12 Aar gl. førte han en vigtig Sag paa Altinget 1221, et Vidnesbyrd om hans tidlige aandelige Udvikling. 1224 giftede han sig med Ingibjörg, Snorri Sturluson's Datter; dette Ægteskab blev stiftet af Ægteparrets Fædre og blev ikke lykkeligt; 8 eller 9 Aar senere blev det hævet. Da G. Þ.'s Fader, Þorvaldr Gissurarson (s. d.), havde oprettet Viðeyjar-Kloster (s. d.) og var bleven Kannik der, synes G Þ. at have overtaget hans Godedømmer i Arnessyssel 1226. 1229—31 opholdt G. p. sig i Norge og stiftede Bekendtskab med Kong Hakon Hakonsson, hvis Slægtning han var, og hvis Skutelsvend han blev. Efter sin Hjemkomst indtog G. Þ. en forsigtig tilbagetrukken Stilling. Sturlunga-Slægten var dengang den mægtigste Æt i Landet; efter 1235 optraadte Sturla Sighvatsson (s. d.) med stor Voldsomhed dels imod nogle af sine egne Slægtninge, dels imod andre Høvdinger. I Foraaret 1238 tog han paa en listelig Maade G. Þ. til Fange og tvang ham til at sværge sig Troskab. I G. Þ. holdt ikke sin Ed; sammen med Kolbeinn Arnórsson (s. d.) kæmpede han mod Sturla Sighvatsson 21. Aug. s. A. paa Ørlygsstaðir og fældede ham tillige med hans Fader og 3 af hans Brødre. Ved dette Slag vandt G. p. og Kolbeinn Overmagten, men herved var ogsaa Kong Hakon's Plan, at Sturla skulde bringe Island under hans Herredømme, strandet. Snorri Sturluson var dengang i Norge, og da han det følgende Aar trods Kongens Forbud rejste til Island, var det klart, at han ikke vilde medvirke til at bringe Island under Kongen. Denne henvendte sig da til G. p. og bad ham enten tvinge Snorri Sturluson til at rejse til Norge eller dræbe ham. Dette sidste Skændselsbud udførte G. Þ. i Septbr. 1241. Ingen kunde nu maale sig med G. Þ. og Kolbeinn. Aarene 1242—44 tilbragte G. Þ. i Norge, vistnok for at forhandle med Kongen i Anledning af Snorri's Drab. Da G. Þ. for tredje Gang tog til Norge (1246), var det, for at Kong Hakon skulde dømme imellem ham og Þórðr kakali Sighvatssod. Situationen var nu helt forandret, og Þórðr havde indtaget sin Faders mægtige Stilling. G. p. maatte tilbringe 6 lange Aar i Norge; 1252 vendte han først hjem, og foruden sine Godedømmer paa Sydlandet fik han Myndigheden over største Delen af Nordlandet. Han nedsatte sig paa Gaarden Flugumýri (s. d.), men her blev han Natten til 22. Oktbr. 1253 overfalden med Ildebrand af Sturla Sighvatsson's Svigersøn, Eyjólfr Þorsteinsson. Ved et Tilfælde fik G. Þ. reddet sit Liv. Han tog Hævn over Mordbrænderne, men allerede 1254 blev han indstævnet af Kong Hakon, fordi han ikke arbejdede for Kongens Indflydelse i Island, og Nordmanden Biskop Heinrek Kårssot tvang ham til at rejse. I 4 Aar blev G. Þ. holdt

tilbage i Norge. Efter at Situationen endnu en Gang var helt forandret i Island, henvendte Kong Hakon sig paa ny til G. j . i den Hensigt, at han skulde bringe Island under Kongens Herredømme. For at gøre ham sig endnu mere forbunden og afhængig, og for at han endnu mindre skulde kunne dække over sine egne Forpligtelser og Løfter mod Kongen, udnævnte denne ham til Jarl og beskikkede ham over Sydlandet, Nordlandet og Borgarfjorden. Kongen viste ham ogsaa ydre Tegn paa hans høje Værdighed. Derimod lovede G. p. at stifte Fred i Island og faa Bønderne til at betale Kongen Skat. Efter at G. p. 1258 var vendt hjem, optraadte han med fyrstelig Pragt og søgte at befæste sin egen Magt, derimod fremmede han ikke Kongens Sag. Til sidst lykkedes det dog Kongen gennem sin Udsending, Nordmanden Hallvarðr gullskor, at faa Jarlen ved en kraftig Optræden til at arbejde for Island's Underkastelse (1262—64). I sit sidste Leveaar agtede G. Þ. at indtræde i det af hans Fader oprettede Kloster, men han døde forinden. G. Þ. var en klog og beregnende Mand, en betydelig Personlighed. Skønt han var mindre voldsom og stridbar end flere af hans samtidige, var han dog meget uforsonlig over for sine mest udprægede Modstandere. Ligesom saa mange af hans samtidige var han i høj Grad ligegyldig over for Tro og Love; derfor kan man ikke rigtig sympatisere med ham, naar Ulykken ramte ham. (Litt.: »Sturlunga saga«; Jon Þorkelsson, »Æfisaga Gissurar borvaldssonar« [Reykjavik 1868]; K. Maurer, »Island« [Miinchen 1874]). *B.lh.M.*

Gissursson, J on, en islandsk Bonde paa Gaarden Nupur i Dyrafjorden, (ca. *1590—1648*). Han tilhørte en god Slægt og var selv en Halvbroder til den berømte Biskop Brynjolv Sveinsson (s. d.). G. var, foruden at være en af sin Tids dygtigste Bønder, ogsaa stærkt besjælet af litterære Interesser, hvorom hans talrige Afskrifter af Sagaer og andre Oldtidsmindesmærker, der ere bevarede i den Arna-Magnæanske Samling, vidne, men nogen nøjagtig Afskriver var han ikke. Af selvstændige Skrifter kan særlig fremhæves en Afhandling om de skalholtske Biskopper Stefan Jonsson (1491—1518) og Marteinn Einarsson (1549—70), trykt i »Safn«, I. (Litt.: »Sam til sogu Islands«, I). *F. J.*

Gistain tøistai'n], smuk Bjærgdal i Pyrenæerne, den spanske Provins Huesca, der gennemstrømmes af Cinca's Biflod Cinquetta. *H. W.*

Gisand, et ca. 30 Km. langt, smalt Sund i den indre Led mellem Solbergfjord og Malangen i Tromsø Amt, er bekendt for sine veldyrkede, naturskønne Bredder, men samtidig for sine mange Grunde og undervands Skær og for sin stærke, vekslende Strømsætning. Omtrent midt i Sundet ligger den lille Gi0 og straks nordenfor Gaarden og Handelsstedet Gibostad paa en Odde i Sundets smalleste Del. *J. F. W. H.*

Gītagovinda (»Sangen om Govinda: Kṛishṇa«), en Mellemting mellem et lyrisk Digt og et Drama, skrevet paa Sanskrit i 12. Aarh. e. Chr. af den bengalske Digter Jayadeva, mest bestaaende af Dialoger (Monologer) mellem Kṛishṇa, Radha og hendes Veninde: Veninden fortæller Radha, at Krishna gaar helt op i at danse med de unge Piger; Radha beklager sig og beder Veninden føre Krishna tilbage; Krishna mindes Radha og klager over, at hun er gaaet fra ham i Vrede; Veninden skildrer Krishna Radha's Længsel; Veninden skildrer Krishna's Bedrøvelse for Radha og beder hende vende tilbage til ham; Radha er for medtagen til at kunne gaa; Veninden vender tilbage til Krishna og fortæller hendes Tilstand; da Krishna tøver med at kommer, klager Radha over at være forraadt af Veninden; da Veninden kommer tilbage uden Krishna, tror Radha, at han er fængslet af en anden Kvindes Kærlighed, klager for Veninden og erklærer den for lykkelig, som nyder Krishna's Omfavnelse; da Krishna kommer om Morgenen, gør Radha ham Bebrejdelser; Veninden formaner hende til at opgive sin Vrede; endelig vender Krishna tilbage om Aftenen og erklærer Radha sin Kærlighed i de mest lidenskabelige Udtryk, hvorpaa han gaar ind i sin Hytte; en Veninde opfordrer Radha til at følge ham; hun gaar ind til ham, og deres Genforening skildres med de mest glødende Farver. Imellem Dialogerne indskydes Bemærkninger af Digteren, som heller ikke forsømmer at omtale sig selv. Digtet er ofte blevet sammenlignet med Højsangen og minder ogsaa om visse af Sufismens Frembringelser: »dets sanselige Delirium trodser enhver Oversættelse; man ved ikke, hvad man mest skal forbavses over, den liderlige Fantasi eller det fromme Raseri, som har inspireret disse glødende Strofer«. Det er blevet forklaret mystisk som en Allegori om Kærlighedsforholdet mellem Guddommen og hans Dyrkere (jfr. bhakti), og enkelte Steder synes Forfatteren at antyde noget saadant. Udgivet og oversat paa Latin af Chr. Lassen [Bonn *1836*]. *Smlg. Gopī* og Govinda. *S. S.*

Gitano føita'no] (sp.), Zigeuner. Gitāna, Zigeunerdans.

Githagin se Saponin.

Gitre (Søudtryk), rengøre Skibet udenbords. Gitreflaade, en lille let Pontonflaade, der hurtig kan skilles i flere Stykker; den bruges ved Gitringen af Skibet. For øvrigt anvendes Ordet »g.« i Forbindelse meden Del Rengøringsredskaber, som særlig benyttes ved Skibets udenbords Rengøring (Gitringen). *C. L. W.*

Gitschin (bøhm. Jičín), By i Böhmen, ved Cidlina, har (1890) 8,500, mest tschekkiske Indb. Der findes et Statsovergymnasium, et Seminarium samt Sukker- og Papirfabrikation; tillige findes et pragtfuldt Slot, bygget 1623—30 af Wallenstein. G. var i sin Tid Hoved- og Residensstad i Hertugdømmet Friedland. N. V. f. G. findes en storartet Klippelabyrint, Prachower Klipper. I Træfningen ved G. 29. Juni 1866 sejrede Preusserne over Østerrigerne, som lede et Tab af over 5,000 Mand. *Joh. F.*

Gitter se Bøjning, Lysets.

Gitterbjælker, Gitterbroer, se Broer S. 668.

Gitterrust se Bævrerust.

Gittersav se Save.

Gitterslange (*Python reticulatus*) se Kvælerslanger.

Giudecca [dzudek'ka], en af Venezia's Øer, beliggende S. f. den egentlige By og adskilt fra denne ved Canale della G. Tidligere et af Adelen yndet Kvarter, nu derimod en afsidesliggende Bydel med nogle Fabrikker, ellers mest beboet af

Haandværkere og Fiskere. Den berømte Kirke, Il Redentore, Palladio's bedste Kirkebygning, blev opført 1577 af Senatet til Tak for Pestens Ophør. *C. A.*

Giudic e [džu!ditše], Antonio del, Fyrste af Celiamare, født 1657, død 16. Maj 1733, tilhørte en fornem spansk Adelsslægt. Han blev 1715 Gesandt i Paris og optraadte som en af de virksomste Agenter for Alberoni's Politik. Denne vendtes snart mod Regenten i Frankrig, Hertug Filip af Orleans, og fik det Formaal at skaffe Spanien's Konge, Filip V, Regent værdigheden og eventuelt Kongemagten i Frankrig. Man søgte at naa dette ved en Sammensværgelse, som Cellamare 1718 stiftede i Paris, og som fandt Støtte hos Ludvig XIV's Søn med Markisen af Montespan, Hertugen af Maine, der var misfornøjet med at være trængt tilbage fra den Stilling, Ludvig XIV's Testamente tillagde ham, og som dreves frem af sin virksomme Hustru. Ikke faa sluttede sig til Sammensværgelsen, der især kunde regne paa Støtte fra Bretagne's Adel, hvis gamle Forrettigheder Regeringen havde sat sig udover. Planen angaves imidlertid af en af Deltagerne, og Regenten bøjede med Lethed Modstanden. Lederne fængsledes for kort efter dog atter at løslades; Celiamare selv fængsledes trods sin Gesandtstilling Decbr. 1718 og sendtes kort efter over Grænsen til Spanien. Han blev her Vicekonge af Navarra indtil 1720 og levede siden ved Madrid-Hoffet. *P. M.*

Giudici [džu!ditši], Luigi, italiensk Billedhugger, er født 1. Septbr. 1826 i Genova, Elev af Akademiet smst. og af S. Varni. G. har haft Betydning for Kunstlivet i Brasilien, hvortil han i rejste 1854, og hvor han blev Professor ved Rio de Janeiro's Akademi; i denne By har han skabt adskillige Gravmæler, modeleret Buster af den kejserlige Familie og af m. a., udsmykket Gavlfeltet paa Byens Hospital etc. Man tillægger ham Opfindelsen af Massen Plastilina, som ved sin Evne til at holde paa Fugtigheden og ikke svinde ind kan have praktisk Betydning for Billedhuggerkunsten. *A. Hk.*

Giudici [dzulditsi], Paolo Emiliani, italiensk Litteraturhistoriker og Historiker, født i Mussomeli paa Sicilien 13. Juni 1812, død i Turnbridge i England 8. Septbr. 1872. Han var 1848 bleven Professor i italiensk Litteratur ved Universitetet i Pisa, men de forandrede politiske Tilstande bevirkede snart, at han (som udpræget liberal) fik Afsked. Først efter Kongeriget Italien's Oprettelse tildeltes der ham atter et Professorat, denne Gang i Æstetik ved de skønne Kunsters Akademi i Firenze og samtidig Stilling som Sekretær ved dette. 1867 fik han Sæde i Deputeretkammeret. Af historiske Værker har G. forfattet: »Storia dei comuni italiani« [3 Bd., Firenze 1861 og 1866], og af en Oversættelse ved ham af Macaulay's »England's Historie« udkom 2 Bd. [Firenze 1856]. Men hans værdifuldeste ere de litteraturhistoriske: »Storia del teatro in Italia« [Milano 1860, siden Firenze 1869], hvoraf kun 1. Bd., der gaar til ca. 1500, udkom, samt især »Storia delle belle lettere in Italia« [Firenze 1845], senere i flere Udgaver og med Titelen »Storia della letteratura italiana«. Det er en klart, livlig og aandrig skreven Bog med mange selvstændige Meninger og træffende Bemærkninger. (Litt.: *Biografia di P. E. G.* [Firenze 1874]). *E. G.*

Giuliani [džulia!ni], Giambattista, italiensk Dante-Forsker, født 4. juni 1818 i Canelli ved Asti, død 11. Jan. 1884 i Firenze. G. var Ordensgejstlig; i sine yngre Dage gav han sig en Del af med de eksakte Videnskaber, især Matematik; han beklædte forskellige Lærerembeder i disse og i Filosofi ved Kollegier og Lyceer (1837 i Rom, 1839 i Lugano, 1847 i Genova) og udgav [Lugano 1841 og senere] en »Trattato elementare di algebra«. 1848 overdroges der ham ogsaa et Professorat i gejstlig Veltalenhed ved Genova's Universitet. Imidlertid optoge Dante-Studierne ham mere og mere, og efter at han havde udsendt nogle Arbejder i denne Retning, blev han som Anerkendelse af disse (han hævdede heri det sunde Princip at »fortolke Dante ved Dante selv«) ansat som Professor i italiensk Litteratur, med Fortolkningen af Dante's Værker som Hovedfag, ved *Istituto degli studi superiori* i Firenze. Her fortsatte han til sin Død sin dantologiske Forfattervirksomhed. Sin store Kommentar »Divina Commedia« naaede han ikke at faa udgivet, men 1874—82 (Firenze) kom i 5 Bd. en Udgave af alle Digterens mindre Værker, baade de latinske og de italienske. Hertil slutte sig: »La Commedia di Dante Alighieri raffermata nel testo giusta la ragione critica e l'arte dell' autore« [Firenze 1880], »Metodo di commentare la Divina Commedia« [Savona 1856], »Delle benemerenze di Dante verso l'Italia e la civiltà« [Firenze 1860] og adskillige Tidsskriftafhandlinger. Mere eller mindre berørende Dante's Værker ere endvidere en Række filologiske o. 1. Arbejder, nemlig »Alcune prose« [Savona 1851], »Sul vivente linguaggio della Toscana« [Firenze 1865], »Arte, patria e religione« [smst. 1870], »Moralità e poesia del vivente linguaggio toscano« [smst. 1871] og »Delizie del pariare toscano« [2 Bd., smst. 1884]. En Fortælling, »Tre vittime del lavoro« adskiller sig fra G.'s øvrige Forfattervirksomhed. *E. G.*

Ginliano [dzulialno], Monte San, se Eryx.

Giuliano [dzulialno] **in Campania,** By i Syditalien, Provins Napoli, 10 Km. N. V. f. Casoria, har (1881) 11,700 Indb.

Ginliari [džulia!ri], Giambattista Carlo, Greve, italiensk Litteraturhistoriker, født 24. Apr. 1810 i Verona, død 4. Febr. 1892 smst. Hans Liv henrandt mellem Bøger, og Bøger ere dets fleste Gerninger, vidnende om sjælden Flid og Arbejdsomhed. 1836 oprettede han i Verona nogle Skoler efter wiensk System. Han studerede Teologi i Rom og blev 1856 Domherre i Verona og Bibliotekar ved Byens *Biblioteca Capitolare.* 1867 valgtes han til Medlem af Berlin-Akademiet. G.'s Værker ere af forskelligartet Indhold: veronesisk Lokalhistorie, Biblioteksvæsen og Bibliografi. Sprogvidenskab, Dante-Forskning, Teologi og Kirkehistorie, den ældre italienske Litteratur m. m. Fremhæves kunne blandt mange andre: »Di alcuni autografi inediti di Feo Belcari« [Verona 1832], »Nuova Serie di Aneddoti« [smst. 1865—80], »Memoria bibliografica Dantesca« [smst. 1865], »Sopra un codice di rime stimate inedite dell' Alighieri« [smst. 1865], »Cinque discorsi dell' Alighieri dalla sua statua in Verona« [smst. 1865—68], »Degli studii di filologia comparata« [smst. 1866], »Colpo d'occhio sulle biblioteche d'Italia« [Firenze 1867], »Il libro di Teodulo« [Bologna

1870], »Delle emigrazioni letterarie italiane« [Genova 1871], »Bibliografia del dialetto veronese« [Bologna 1872], »Storia della musica sacra in Verona« [2 Bd., Firenze 1874—79], »Della letteratura veronese e delle sue opere a stampa al i cadere del secolo XV« [Bologna 1876], »Francesco Petrarca e la sua scoperta delle epistole di M. T. Cicerone in Verona« [Firenze 1876], »Diplomi j imperiali recentemente scoperti« [Venezia 1879], »Monumenti per la storia veronese« [Verona 1880], »La conversione di San Paolo ed il suo apostolato« [smst. 1881], »Istoria monumentale, letteraria, paleografica della Capitolare Biblioteca di Verona« [Venezia 1882 i *Archivio veneto*]. *E. G.*

Giulietti [dzuliet'ti], Giuseppi Maria, italiensk Afrikarejsende, født 1848 i Nærheden af Pavia, død i Afrika 1881. G. overtog 1881 efter tvende tidligere Besøg i de nuværende italienske Besiddelser ved det røde Hav Ledelsen af en Ekspedition, som fra Assab-Bugten skulde drage ind i Landet, men nogle faa Uger efter Afrejsen fra Kysten i Maj Maaned blev G. dræbt af de indfødte tillige med flere af sine Ledsagere. *O. I.*

Giulio [džu'lio], di Pietro de' Giannuzzi (o: G., Pietro's Søn, af Familien Giannuzzi), kaldet G. Romano (o: Romeren) eller G. Pippi (Diminutiv af Bedstefaderen Filippo's Navn), italiensk Maler og Bygmester, født i Rom 1492 (eller 1498), død i Mantova 1. Novbr. 1546, lærte Kunsten hos Rafael, hvis betydeligste Elev han er, og i flere af Rafael's Arbejder har han væsentlig Del, som i »Den hellige Familie« (Louvre), i den vatikanske Transfiguration, i Loggiaerne (i den saakaldte »Rafael's Bibel«), i Stanzerne, navnlig i *Stanza dell' Incendio del Borgo* og i »Farnesina'en« (s. d.). Efter Rafael's Død 1520 fuldendte G. med Gianfrancesco Penni og Rafaele del Colle Billederne i Constantins-Stanzen, hvor navnlig Constantins-Slaget, Korsets Tilsynekomst og Sokkelbillederne ere af ham, dog alt mere eller mindre fremkomne under Rafael's Paavirkning, maaske endog efter hans Udkast. Til G.'s tidligste mere selvstændige Arbejder maa nævnes en Del af Freskerne i Villa Madama's Loggia, endnu meget stærkt under Rafael's Paavirkning, og i Villa Lante (ved Viterbo); det første af disse Slotte er begyndt af G. efter Rafael's Planer, det andet maaske ogsaa (eller af Vignola). — Kort efter sin store Lærers Død blev G. af Markgreve Federigo Gonzaga indkaldt til Mantova. Her, hvor Mantegna og hans Skole hidtil havde været herskende, svinder for G.'s Vedkommende for en Del den høje og overlegne Beherskelse af Emnet, han havde lært i Rafael's Skole; — en noget ubændig Kraft og Voldsomhed og Overdrivelse i Figurernes Muskulatur, Bevægelser, Optræden og Rolle i Billedet, som i ikke ringe Grad minder om Michelangelo, men som unægtelig gør stor Effekt og imponerer ved mægtig og aandfuld Komposition, træder i Stedet. Til disse Arbejder af G. fra j hans modneste og selvstændigste Periode høre Freskerne i el Corte Imperiali (det tidligere hertugelige Palads; lige over for dette ligger G.'s Hus, bygget af ham selv [endnu velbevaret]) og navnlig Freskerne i det af ham for Federigo opførte Palazzo del Te (straks uden for Mantova's Mure): »Psyche«, »Phaëton«, »Titanernes Fald« (slet restaureret; Figurerne i første Plan ere indtil 5 M. høje) o. s. v. Kompositionen er grandios, men Koloritten ikke dadelløs og mange Tinter og Halvtinter mørkere og tungere end ønskeligt. — G.'s Staffelibilleder ere betydelige, om end af mindre Betydning end hans Fresker; nævnes kunne: en Stefanus i Kirken af samme Navn i Genova, en Madonna i Napoli's Museum, den berømte »Madonna della Scodella« (med Skaalen) i Dresden, »Venus og Vulkan« i Louvre, »G.'s Selvportræt« smst., »Sta. Margarita overvinder Dragen« i Belvedere i Wien. — Som Arkitekt er G. af ringere Betydning end som Maler; flere af de ham tilskrevne Bygninger ere mulig af andre, hans Arbejde paa S. Petronio i Bologna er uden Betydning, og selv hans Hovedværk som Bygmester, Palazzo del Te, lader en Del tilbage at ønske og er allerede at betragte som en Forløber for den snart efter frembrydende Barok. Desuagtet nød G. stor Ære som Bygmester og blev efter Sangallo's Død kaldet til at være dennes Efterfølger ved Bygningsarbejderne paa Peterskirken i Rom, men han døde straks efter i Mantova og ligger begravet i S. Barnabå, hvor hans Grav dog ikke mere kan paavises. *F. y. M.*

GiuliO [džu'lio] se Caccini.

Giunta se Giunti.

Giunta [dzu'nta], Pisano, den ældste italienske Maler, af hvem der haves et signeret Billede (et Krucifiks i Pisa), født ca. 1180 i Pisa, død ca. 1240. Han er ligesom Buffalmacco (s. d.) en halvmytisk Person, og der vides lidet eller intet sikkert om ham. Flere ældgamle Billeder i Pisa tilskrives med Rette eller Urette ham; de ere Værker af endnu under byzantinsk Paavirkning staaende Kunstnere og gøre nærmest et frastødende Indtryk ved den stærke Stræben efter at fremstille fysiske Lidelser i højeste Grad. Om de i Overkirken i Assisi værende Billeder, navnlig »Korsfæstelsen« af 1236 og den hellige »Franciscus« i Sakristiet smst., som gaa under G.'s Navn, ere af ham, er meget tvivlsomt. En Madonna i Dresden tilskrives ham. *F. y. M.*

Giunti [dzu'nti] (Giunta, latiniseret *yunta)*, italiensk Bogtrykker- og Forlseggerfamilie. Den havde Trykkerier fra Slutn. af 15. Aarh. i Firenze og Venezia, senere ogsaa i Lyon, Salamanca, Burgos og Madrid. I Firenze begyndte Filippo G. 1450 Forretningen; hans tidligste Tryk er dateret 1497, og han døde 1517. Under hans Søn og Arving Bernardo florerede navnlig det florentinske Bogtrykkeri, og især bragte det en stor Del Oktavudgaver af antikke Klassikere paa Markedet, ofte smukt trykte med Kursiv og med godt skaaren græsk Skrift (ligesom de samtidige Aldinere og konkurrerende med disse allerede i Filippo's Tid); efter hans Død 1551 fortsattes Firmaet en Tid af hans Arvinger. Lucantonio G. (i Venetianerdialekt: Zonta) er Grundlæggeren af det venetianske Trykkeri; han døde ca. 1538, og Forretningen fortsattes et langt Stykke ind i 17. Aarh. af hans Arvinger. Han var fra først af kun Forlægger (allerede fra ca. 1480), og Bøger trykte hos andre bære omkring Aar 1500 ofte hans Mærke, en heraldisk Lilje og Bogstaverne L. A.; men siden anskaffede han sit eget Materiel. Det lyonske Trykkeri grundlagdes i 16. Aarh.'s I. Halvdel af Jacopo G.; ogsaa her fortsattes det af Stifterens Arvinger til ca. 1600. Som de mest

fremtrædende Bogtrykkere af Navnet G. i Spanien træffer man Juan, Lucas og Felipe i 16. Aarh.'s 2. Halvdel. — En Ætling af G.'erne (men ikke Bogtrykker) oversatte sit Navn paa Fransk til L'Arrivey (s. d.) og blev under dette Navn bekendt som Forfatter til nogle Komedier, der omtrent ogsaa ere Oversættelser fra Italiensk. (Litt.: Bandini, *De Florentina Juntarum Typographia* [2 Bd., Lucca 1791]; Renouard, *Annales de l'imprimerie des Alde* [Tillæg]; Ebert, »Allg. bibliogr. Lexikon« [Slutn. af 1. Bd.]). *E. G.*

Ginppana [dzup'pana], slav. Sipan, 0 ved den dalmatiske Kyst, N. V. f. Ragusa, med stejle Klippebredder, har Havnestæderne San Giorgio og Luca di G., med tilsammen (1890) 1,100 Indb. *C. A.*

Giura (det gamle Gyaros), en af Kykladerne, S. V. f. Andros, 17 □Km. stor, er nøgen, øde og nu ubeboet. Paa den romerske Kejsertid var den frygtet som Forvisningssted. *C. A.*

Giurgevo [džu'rdževo], Dschurdschevo, Giurgiu, By i Kongeriget Rumænien, Landskab Valakiet, er Hovedstaden i Distriktet Vlaska og ligger ved venstre Bred af Donau, 65 Km. over for Rustschuk og forbundet med en Jærnbane med den 65 Km. nordligere liggende Bukarest, som hvis Havnestad den maa betragtes. (1892) 21,000 Indb. 1892 indløb i Havnen 266 Dampere med 513 Slæbebaade og 495 Sejlskibe; Hovedmængden gik under østerrig-ungarsk Flag. Ved høj Vandstand benyttes Landingspladsen Smarda, 4 Km. derfra. — G., der oprindelig var en genuesisk Koloni, har som strategisk Punkt spillet en Rolle i alle russisk-tyrkiske Krige; Fæstningsværkerne sløjfedes 1829. *C.A.*

Ginsti [dzu'sti], Giuseppe, italiensk Digter, født i Monsummano 13. Maj 1809, død 31. Marts 1850 i Firenze. Han hørte til en Familie, der var rig paa gode Hoveder, ædle og frisindede Personligheder og dygtige Embedsmænd; men efter at G. havde gennemgaaet en temmelig usystematisk Undervisning og nu som Student skulde til at dyrke Jurisprudensen ved Pisa's Universitet, varede det noget længe, inden han viste Sans for Livets Alvor og Pligter. Han var en hyppigere Gæst i Studenterkafeerne end i Høresalene, paadrog sig en betydelig Gæld og holdt ikke sine Løfter til Faderen om endelig engang at ville studere paa Kraft. Men det æstetiske Driverliv blev dog ingenlunde uden Frugt for den begyndende unge Digter. Det, der først gav hans Liv Retning og Hold, var de nationalliberale Uafhængighedsbestræbelser, som ingen begavet og varmtfølende Italiener ved Aar 1830 kunde unddrage sig. 1834 fik G. sin Eksamen, og om end hans Virksomhed paa et Advokatkontor just ikke fængslede ham synderlig, havde han dog nu opnaaet en Stilling i det borgerlige Samfund, idet han samtidig under famlende Forsøg og ikke til nogen videre Glæde for sin Fader søgte at vinde en Plads mellem de toskanske Digtere. Vel havde flere ungdommelige Forelskelser aflokket ham smukt formede og følte Kærlighedsdigte; men sit rette Felt fandt han i den politiske Satire: enkelte heldige Tilløb til Mesterskabet i denne ere allerede at notere fra Opholdet i Pisa, men hans Geni slog ikke rigtig igennem før i det kostelige lille, alt andet end højtidelige *Dies irae*, som han udsendte, da der var kommet Efterretning om, at Kejser Frants I af Østerrig var død. Til denne Art Digtning medbragte G. et sundt Blik paa Livet, en uforfalsket Frihedsbegejstring, som ikke gik i Trop med hvem som helst, et ærligt Had til alt Snobberi og al Humbug, ogsaa hvor de optraadte under liberale Former, en aandelig Fornemhed, som ikke nedlod sig til Personligheder, et rigt facetteret Lune, en forbavsende behændig, mere og mere reflekteret Versekunst og en lige saa forbavsende Evne til at tumle med den toskanske Dialekts talrige karakteristiske og fantasifulde Vendinger. Der fulgte nu en Række prægtige, humoristiske Digte med mere eller mindre aktuelt Præg, undertiden alvorlige nok i Tanken; de fremkom i Begyndelsen anonymt og kun i Afskrifter, men længe varede det ikke, før de gjorde deres Forfatters Navn berømt, og han kunde da efter Ønske leve for Litteraturen alene. Men fra 1842 virkede Sygdom og en Kæde af Uheld (navnlig, da han en Dag paa Gaden i Firenze var bleven bidt af en gal Kat) baade sjælelig og legemlig paa ham, og han var nødt til at søge aandelig Hvile for en Tid; en Rejse bragte ham dog nogenlunde til Kræfter igen, og et Hovedværk, »Il Gingillino« (Satire over Bureaukratiet), daterer sig fra denne Rekonvalescens. Han stod nu ved Siden af Mænd som Capponi og Niccolini som en af de bedste Toskanere og er en af dem, hvem det især skyldes, at Toscana's Mundart er bleven Italien's Rigssprog. Foruden Digte udgav han ved Midten af 1840'erne en i jævn folkelig Tone skreven Afhandling om den milaneniske Satiriker Parini og syslede med en Samling toskanske Ordsprog; disse Arbejder gjorde deres til, at han 1848 fik Sæde i *Accademia della Crusca*. Under de politiske Omvæltninger fra 1847 undgik G. ikke at komme til at spille en Rolle; han valgtes ind i den toskanske Nationalforsamling, og hans Taler der virkede oftere med Begavelsens og Navnkundighedens Autoritet. Men det hele tog ham snart en alt for demagogisk Retning, hvad han ikke var bange for at udtale frit, og Grælmmelsen over de nationale Ulykker 1849, hvorover han dels søgte at trøste sig ved Arbejde paa en Dante-Kommentar, dels ved religiøse Betragtninger (thi han var en troende Kristen, om end ingen Zelot), bidrog meget til hans sidste Sygdom og hans Død, hvilken indtraf i Vennen Capponi's Hus. G. betragtes nu som en af Italien's klassiske Digtere, en af dem, der bør kendes og hædres af alle, og som biograferes og fortolkes, — dette sidste trænger han i høj Grad til, dels for sit Sprog, dels for sine mange Hentydninger til nu svundne Forhold. G. udgav selv 1845 en Samling »Versi«; en fuldstændig Udgave af hans Digte udkom i Firenze 1862, og adskillige senere saadanne have set Lyset baade i Udlandet og i Italien, bl. a. en Firenze-Udgave med Kommentar af G. Fioretti og en Milano-Udgave (1892) med Tillæg af hidtil uudgivne Digte. Paul Heyse har oversat de fleste, med beundringsværdig Dygtighed [Berlin 1875]. »Proverbi toscani« udgaves af Capponi [Firenze 1853 og i forøget Skikkelse 1871] G.'s Breve udkom i Firenze 1859 [2 Bd., ny Udgave ved Frassi med Levnedsbeskrivelse smst. 1863 og 1885]. Hertil slutte sig hans selvbiografiske Optegnelser: »Vita di Gius. G. scritta da lui medesimo«, udg.

af Biagi [Firenze 1886] og »Memorie inedite« ved F. Martini [Milano 1890]. En god Biografi er den af Carducci foran i hans Udgave af G.'s Digte [Firenze 1859]. *E. G.*

Giustiniani [džustinia!ni], italiensk Adelsslægt, stammende fra Venezia, hvorfra den især har forgrenet sig til Genova og Rom; en Mængde af dens Medlemmer bleve ansete ved høje Stillinger, baade gejstlige og verdslige, samt ved Skrifter; endog en Helgen hører dertil, Patriarken Lorenzo G. fra Venezia (15. Aarh.). Palazzo G. i Venezia er berømt som arkitektonisk Mindesmærke; det er nu Hotel. Ogsaa i Rom fik Familien et prægtigt Palads, bygget omtrent 1700 af Fontana og Borromini for Marchese Vincenzo G., som tillige har gjort sig bekendt ved det smukke Billedgaleri, han samlede. Dettes bedste Malerier udgøre nu en Del af Berlin-Museet, idet Kongen af Preussen 1815 købte den Giustiniani'ske Samling i Paris, hvorhen den var kommen 1807; den er beskreven af Landon [Paris 1812]. — Af de venetianske G. er bl. a. at nævne Leonardo G., født i Venezia omtr. 1388, død smst. 1446, anset Senator, 1443 *Procuratore di San Marco*, men straks efter blind; mest bekendt blev han som Digter af lyriske Sange i en Art forfinet Folkestil (Strambotti), efter ham kaldte »Giustiniane«. Hans Søn, Bernardo G., 1408—89, var ogsaa fremragende som Embedsmand i Republikken, som Gesandt i Frankrig og Rom og til sidst som Medlem af Timandsraadet; han er Forfatter til et interessant historisk Skrift *De origine urbis* (ɔ: Venezia) *rebusqueab ipsa gestishistoria.* Antonio G., 1502—5 venetiansk Afsending i Rom, hvis Indberetninger have meget historisk Værd; de udgaves 1876 af Villari. Marcantonio G. naaede endog Dogeværdigheden i Venezia (1684—88); under ham erobrede Francesco Morosini Morea og Dele af Balkan-Halvøen. Til den genuesiske Gren af Slægten hørte Agostino G., født i Genova 1470, druknet paa en Sørejse mellem Genova og Corsica 1536. Efter et vildt Ungdomsliv blev han Dominikaner 1488; Teologien fængslede ham dog ikke synderlig, men derimod Sprogstudier, der berørte den hellige Skrift. Han udnævntes til Biskop i Nebbio paa Corsica, men var ikke des mindre længe i Udlandet, navnlig 5 Aar i Paris, som Professor i Hebraisk ved det derværende Universitet, efter Frants I's Indbydelse. Ligesom han tidligere var bleven Ven af Pico della Mirandola og andre lærde Landsmænd, saaledes stiftede han paa sine Rejser personligt Bekendtskab med Folk som Erasmus af Rotterdam og Thomas Morus. Sit righoldige Bibliotek testamenterede han til Byen Genova. Om hans humanistiske Studier vidner bl. a. Polyglotudgaven af Salmerne (1516) paa Hebraisk, Kaldæisk, Græsk, Latin og Arabisk; en lignende Udgave af det ny Test. maatte han opgive af Mangel paa Tilslutning. Ogsaa et italiensk Værk om den genuesiske Republiks Historie (1537) skyldes ham. Orazio, ligeledes fra Genova, død i Rom 1649, ansattes af Urban VIII som Bibliotekar ved det vatikanske Bibliotek og blev til sidst dets Overbibliotekar; Kardinal var han fra 1646. Han er Forfatter til et Værk om de florentinske Konciliers Historie. Lorenzo G., (1761—1824), har udgivet en Del Arbejder over neapolitansk Historie o. desl., deriblandt en geografisk Ordbog over Kongeriget Napoli [10 Bd., 1797]. Han var ogsaa Bibliotekar, fra 1815 den øverste Embedsmand ved Napoli's Bibliotek, desuden Professor i Diplomatik ved Universitetet smst. *E. G.*

Giusto [džu'sto] (ital. »rigtig«, »passende«), musikalsk Foredragsbetegnelse; *tempo g.*, det til Musikstykkets Karakter svarende Tempo. *S. L.*

Give Op, Søudtryk, der bruges, naar et Sejl, særlig Undersejlene og Gaffelsejlene, skal bjærges (tages ind). Manøvren bestaar for et Undersejls Vedkommende deri, at Besætningen haler op i Givtove og Gaardinger (s. d.), hvorved Sejlets Underlig (Underkant) trækkes op under Raaen; skal det derefter yderligere tages ind, bliver det næste Skridt at beslaa Sejlet ɔ: rulle det sammen og surre det paa Raaen. *C. L. W.*

Givet [živæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, Arrond. Rocroi (Champagne), beliggende i en bjærgfuld Egn paa begge Sider af Meuse nær ved Belgien's Grænse, har (1891) 4,90a (med Kommune 7,100) Indb., der drive Industri (Blyanter, Lim, Segllak, Piber o. s. v.) og megen Handel med Belgien. G. er Garnisonsby og har været af Betydning som Fæstning; den bestaar egentlig af tre Dele: Petit-G. paa den højre Bred, fortrinsvis Fabrikbyen, Grand-G. paa venstre Bred og paa en stejl Højde ved den sidste Fortet Charlemont, der er anlagt af Karl V 1555 og udvidet af Vauban. Hele Byen er omgiven af Bastioner, Volde og Grave, men som Fæstning er den nu nedlagt. I Byen er der et Mindesmærke for Komponisten Méhul, der er født her. *H. W.*

GivorS [živå!r], By i det østlige Frankrig, Dep. Rhône, Arrond. Lyon (Lyonnais), beliggende ca. 21 Km. S. f. Lyon ved højre Bred af Rhone, hvor den optager Gier, har (1891) 10,000 (med Kommune 10,900) Indb., som drive betydelig Industri, særlig i Glas, Jærn, Vogne, Lervarer, Silkefarverier o. s. v., og stor Handel med Kul fra Gier's Dal. Ved Floden Gier og Givors-Kanalen (anlagt 1765—81), der er 21,5 Km. lang, begynder ved Rive-de-Gier og udmunder i Rhône ved G., forbindes Rhone med Loire. *H. W.*

GivtOV (Søudtryk), en Tovende, hvormed et Sejl gives op (s. d.). G. staar fast i de nederste Hjørner af et Raasejl (i Skjødbarmen), vises derfra gennem en Blok (Trisse) inde ved Midten af Raaen og til Dæks. I andre Sejl (Gaffelsejl) ere G. noget anderledes indrettede, dog stadig med samme Formaal for Øje (at give Sejlet op); ved Stagsejlene, der, naar de skulle bjærges, hales ned, benævnes G. Nedhaleren. *CL. W,*

Gizeh se Giseh.

Gizycki, Georg v., tysk Filosof, født i Glogau 14. Apr. 1851, død i Berlin 1894, blev 1878 Privatdocent i Filosofi ved Universitetet i Berlin og 1883 ekstraordinær Professor. Hans svagelige Helbred (Lamhed i begge Benene) lagde ham betydelige Hindringer i Vejen, men forstyrrede ikke hans Aandslivlighed og frejdige Blik paa Livet, der særlig gennem Fordybelsen i den Darwin'ske Udviklingslære styrkedes i optimistisk Retning. Alle Bestræbelser for at hæve de brede Lag til Deltagelse i en højere Kultur for derigennem at forædle deres Moral fandt i ham en varm Ven, og om han end som Tænker ikke hørte til de fremragende originale Aander, fik han dog

ved sin friske Begejstring og smagfulde og letfattelige Fremstilling en ikke ringe Betydning. Saaledes var han en af de vigtigste Medstiftere af »Deutsche Gesellschaft fiir ethische Cultur« og søgte at udbrede Kendskab til lignende Bevægelser i Amerika (Salter) og England (Stanton Coit). Han var desuden Redaktør for Tyskland af »International Journal of Ethics«. Han har udgivet »Phil. Consequenzen der Lamark-Darwinschen Entwicklungstheorie« [Leipzig 1876], »Die Ethik David Humes« [Breslau 1878], »Grundzüge der Moral« [Leipzig 1883], »Moralphilosophie« [smst. 1888], »Kant und Schopenhauer« [smst. 1888]. *C. St.*

Giødesen, Peter Ferdinand, dansk Søofficer og Politiker, er født 30. Maj 1829, blev Sekondløjtnant i Marinen 1849, avancerede til Kaptajn 1868, men faldt for Aldersgrænsen 1883, hvorefter han afskedigedes med Kommandørskarakter. I første slesvigske Krig gjorde G. Tjeneste 1848 om Bord i Korvetten »Gaiathea« paa Blokade (Kiel), 1849 i Skonnerten »Delfinen« (Lille Bælt), 1850 i Linieskibet »Skjold«, senere i Fregatten »Dronning Marie«; efter Slaget ved Isted besatte han Byen Kappel, under hvis Belejringstilstand han gjorde Tjeneste som Kommandant. Efter nogle Togter til Vestindien, Sydamerika o. a. St. ansattes han 1861—63 som næstkommanderende ved Krydstoldvæsenet, deltog 1864 som Batterichef i Fregatten »Jylland« med Ære i Kampen ved Helgoland (9. Maj). 1870—72 var han Ekvipagemester, 1873 Chef for Stationsskibet ved Island og 1880 for Kadetskibet. Efter sin Afskedigelse ansattes G. et Aars Tid som Kommandant i Nyboder (1888), men udnævntes kort efter til Mønstringsbestyrer i Kjøbenhavn. G. har ved Siden af sin Virksomhed som Officer udrettet et ret betydeligt Arbejde for Sømandsstanden i Alm., han er Formand for Sømandsforeningen, Redaktør af »Søfartstidende«, Medlem af Sø- og Handelsretten samt af forskellige Regerings- og kommunale Kommissioner. 1876 valgtes han ind i Borgerrepræsentationen. Under den politiske Strid i Danmark tog G. virksom Del som udpræget Højremand, stillede sig gentagne Gange som Kandidat til Folketinget, men opnaaede ikke at blive valgt. *C. L. W.*

Giødwad, Jens Finsteen, dansk Redaktør, født 19. Juli 1811 i Aalborg, død 11. Maj 1891 i Kjøbenhavn. G. blev 1828 Student, 1832 cand. jur. Tidlig greben af Julirevolutionen og det derfra udgaaede Frihedsrøre blev han 1834 Medarbejder af »Kjøbenhavnsposten« sammen med O. Lehmann og var Apr. 1837—Apr. 1839 Bladets Redaktør. Han var en af Dagbladet »Fædrelandet«'s fem Stiftere i Decbr. 1839 og efter sin Hjemkomst fra Paris i Foraaret 1840 dets egentlige Redaktør, siden Maj 1841 sammen med Ploug. Med stor Arbejdsomhed og grundige Kundskaber, især om økonomiske Forhold, forbandt han et udpræget Frisind, en streng Retsfølelse og en sej, om end noget doktrinær Vedhængen ved sine Grundsætninger. Hans Hæderlighed cg Uegennyttighed var almen erkendt (han tilsatte efterhaanden sin Formue). Selv var han ikke meget produktiv, men var frugtbar paa Ideer, som hans Medredaktører udformede til Artikler, og virkede desuden ved sine Raad og ved sin Omhu for at holde Bladet saa vidt muligt inden for de juridisk tilladte Grænser; stundom kunde dog hans Retsfølelse forlede ham netop til Trods. 1868 gik en langvarig Øjensvaghed over til at blive næsten Blindhed, og han maatte nu indskrænke sin Virksomhed til alene at være Raadgiver, indtil han ved Udgangen af 1877 udtraadte af Redaktionen. Hans Skyhed for enhver offentlig Fremtræden viste sig klart derved, at han foregav Sygdom for at undgaa Deltagelse i 25 Aars Festen for »Fædrelandet« 1864, og at hans Udtrædelse af Redaktionen ikke nævnedes med et Ord. S. Kierkegaard og Chr. Winther vare i lange Tider nøje knyttede til G. *E. E.*

Giølbaschi, tyrkisk Landsby i Bjærgene nær Lilleasien's Sydkyst, 4 Km. fra Havet, i det gamle Lykien, bekendt for det højst mærkelige Mindesmærke, som indtil 1882, da det overflyttedes til Wien's kunsthistoriske Museum, var at se 2 Km. 0. f. G., nær Ruinerne af den gamle lykiske By *Trysa*, 800 M. o. H. Det stammer fra 5. Aarh. f. Chr. og er vistnok et Gravmæle, som en Vasal af Perserriget, Hersker i en Del af Lykien, har ladet opføre for sig. Det bestaar af et Indelukke, ca. 25 M. langt og 20 M. bredt, omgivet af en Mur, opført af tilhugne Blokke af fin Sandsten. Indersiden og den sydlige Side af Ydermuren, paa begge Sider af Indgangsdøren, er prydet med en dobbelt Billedfrise i svagt Relief, I M. høj, udført af græske Kunstnere. De afbildede Scener (i alt ca. 200 M.) ere hentede fra Grækernes Sagnkredse. Man ser her indvendig, begyndende til venstre for Døren, følgende Scener: »Odysseus fælder Bejlerne« og (nedenunder) »Meleagros'es Jagt«, »Kampe paa Strandbredden uden for Troja«, »Troja's Fald«, »Kampe med Amazoner«, »Leukippiderovet«, Jagtscener, »Kampe med Kentaurer«, »Theseus'es Bedrifter«, Maaltider, Drikkelag o. s. v., endelig Firspand og »Bellerofontes'es Kamp med Chimaira«, hvad der lader formode, at den her bisatte Hersker, af hvis Marmorsarkofag der fandtes Levninger i Indelukket, antog sig for en Ætling af Helten Bellerofontes (s. d.). Udvendig ses til venstre »Kampe med Amazoner og Kentaurer« og til højre »De 7 Heltes Kampe mod Theben«. Mindesmærket saas først 1841 af en Gymnasiallærer, I. A. Schönborn, fra Posen, men da ingen senere rejsende omtalte det, tvivlede mange om, at det i det hele var til, indtil det endelig 1881 genopdagedes af Benndorf, hvorpaa det 1882 overførtes til Wien. Det højst interessante Mindesmærke er nøje beskrevet af Benndorf og Niemann, »Das Heroon von Giolbaschi« [Wien 1889]. *V. S.*

Gjafa-Ref, islandsk Sagnfigur; se Ræv.

Gjall (den brusende), i nordisk Mytologi den Aa, der adskiller de dødes Verden fra de levendes; en Bro, Gjallarbro, fører over denne. I den middelalderlige norske Digtning (jfr. Draumekvæde) opfattedes Gjallarbroen som Navnet paa den smalle Bro til Paradiset, hvorfra de onde styrtede i Helveddybet. Derfra Udtrykket i Folkeviser: »Krist svige den paa Gjællebro, hin anden agter at svige i Tro«. *A. O.*

Gjallarbro se Gjall.

Gjallarhorn (det drønende Horn), Heimdal's Horn; blæses særlig ved Ragnaroks Begyndelse. *A. O.*

Gjalp, Elv-Jættemø, Datter af Jætten Geirrød, dræbes af Thor. *A. O.*

Gjaur er den tyrkiske Fordrejelse af det arabiske *Kâfir* o: vantro, og kan som saadan anvendes om alle Ikke-Muhamedanere. I den almindelige Sprogbrug har man dog indskrænket det til at betegne de kristne Undersaatter i Tyrkiet, hvorimod det ikke anvendes om Europæere. Det betragtes som et Skældsord, og en kejserlig Irade fra Aaret 1856 forbød endog udtrykkelig under meget høje Bødestraffe, at dette Ord oftere maatte høres. Ikke desto mindre anvendes det ret hyppig; den dannede Sprogbrug har det dog ikke i sit Ordforraad. *J. 0.*

Gjaur Dagh se Amanus.

Gjedde, 1) Ove, dansk Rigsadmiral, født i Skaane 17. Decbr. 1594, død 19. Decbr. 1660, studerede først i Sorø, senere ved forskellige tyske Universiteter, gjorde derefter Krigstjeneste i Nederlandene og Tyskland, men vendte 1616 tilbage og gjorde nu i to Aar Tjeneste i Kancelliet. 1618—22 er G.'s Navn knyttet til den eventyrlige Sejlads til Ostindien, hvorhen han som Admiral for en lille Eskadre drog i den Hensigt at grundlægge Kolonier paa Ceylon og i Forindien. Til Trods for de mange Vanskeligheder, selve Togtet frembød, og megen Uvilje fra det danske asiatiske Kompagnis Side, lykkedes det dog G. at faa afsluttet Traktater med Kongen af Kandy om Overdragelse af Landet Trinkomale til Danmark, ligesom han ogsaa senere erhvervede Byen Trankebar. Dels paa Grund af de indfødte Fyrsters Upaalidelighed, dels vel ogsaa, fordi han ikke selv raadede over tilstrækkelig Magt og Hjælpekilder, fik Koloni-anlæggene dog ingen rigtig Fasthed, og 1622 vendte G. atter tilbage, temmelig utilfreds med Resultatet af sin Ekspedition. Indtil 1643 opholdt G. sig derefter mest i Norge, hvor han ejede flere Godser, lagde sig ivrig efter Bjærgværksdrift, virkede tillige som Lensmand, Bestyrer af Galejværftet, Landkommissær samt (fra 1640) som Oberstløjtnant for et Militsregiment.

Ved Svenskekrigens Udbrud 1643 stillede Christian IV G. i Spidsen for en norsk Defensionsflaade, der, efter at have forenet sig med Fros i Mundt's Eskadre, leverede de Geer's Admiral M. Thiesen et uafgjort Slag. Senere skulde han forsvare Skagerak for Indtrængning af de Geer's Flaade og derhos blokere Göteborg, men formaaede ingen af Delene og maatte selv retirere til Marstrand. 1645 udnævntes han, rimeligvis paa Anbefaling af Hannibal Sehested, til Rigsadmiral og Medlem af Rigsraadet. En af ham planlagt Ekspedition med Flaaden til Bohus Len faldt uheldig ud og paadrog ham Kongens Vrede. Efter Christian IV's Død deltog han under Mellemregeringen i Landets Styrelse, 1648 førte han Frederik III med en Eskadre til Norge, men tabte efter den Tid ved sine Sympatier for Korfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested efterhaanden Kongens Tillid, saa at han 1657 blev forbigaaet som Flaadens øverstkommanderende. Paa den Tid, Karl Gustaf brød Freden i Roskilde, var G. paa sine Godser i Skaane, hvor han blev tagen til Fange og holdt i Fængsel til 1660. *C. L. W.*

2) Frederik Eiler, dansk Admiral, ovenn.'s Søn, født 1641, død 13. Apr. 1717. Som Skibschef under Niels Juel udmærkede han sig flere Gange i den skaanske Krig, efter Slaget paa Køge-Bugt forfremmedes han til Schoutbynacht. Efter forskellige andre Kommandoer blev han 1700 ansat som næstkommanderende paa den af U. C. Gyldenløve kommanderede store Flaade, der fik det Hverv at forhindre den svenske Flaades Indtrængning i Sundet Syd fra samt den allierede engelsk-hollandske Flaades Adgang til Sundet Nord fra. Mangelen paa klare Forholdsordrer over for den sidstnævnte Flaade, samt Svenskeren Grev Wachtmeister's uventede Passage gennem Flinterenden bevirkede, at den danske Flaade ikke formaaede at løse nogen af de den stillede to Opgaver, den blev endogsaa indesluttet paa Kjøbenhavn's Red og vilde have været ilde faren, hvis ikke Freden i Travendal kort efter var bleven sluttet. G.'s Rolle ved den omtalte Lejlighed viser ham ikke i noget fordelagtigt Lys hverken som Sømand eller Statsmand. 1704—06 ordnede han med Dygtighed Norge's Indrulleringsvæsen. 1707 blev han Geheimeraad, 1713 afgik han fra Marinen, blev først Generalpostdirektør senere Stiftamtmand i Fyn. *C. L. W.*

Gjedser, Sydenden af Falster, er lav med nogle smaa Skrænter. Paa Vestsiden er anlagt en Havn, G.-Havn, i hvilken der er 4 M. Vand. Der er herfra Postdampskibsforbindelse med Warnemünde. Sydspidsen af G. hedder G.-Odde; et Stykke inden for Pynten findes et isoleret staaende, sekskantet Fyrtaarn, der er opført 1802, og hvorfra der vises et hvidt, fast Fyr. Fra Odden skyder G.-Rev sig i sydøstlig Retning ca. 14 Km. ud fra Land. Det bestaar af en Kalkstensryg, dækket med Sand og Sten, og som paa mange Steder er afbrudt af dybere Render. Paa Ryggen findes mange Puller, af hvilke der paa den laveste kun findes 2 M. Vand. Ud for Revet ligger i 16 Km.'s Afstand fra Odden et Fyrskib, der viser Blinkfyr. *G. F. H.*

G. (Gjedsør), gammel Kongsgaard i Gedesby Sogn paa Falster paa Pynten af G.-Odde. Det er sandsynligvis den samme Gaard, der nævnes i dette Sogn som tilhørende Valdemar Sejr. Her plejedes 1431 Fredsunderhandlinger med Tyskland, og her døde 14. Oktbr. 1586 Christian IV's Mormoder, Hertuginde Elisabeth af Mecklenburg paa Tilbagerejsen fra et Besøg i Danmark. G. er forlængst nedbrudt, men har sandsynligvis ligget S. f. Gedesby, hvor endnu en stor Borgplads med tydelige Spor af Volde og Grave bærer Navnet Svinhave Borgsted. Den gamle Kongsgaard er uden Tvivl bleven forvekslet med den nuværende G.-Gaard (i Skelby Sogn), der tidligere hed Stavrby, og de her henførte Lensmænd (Johan Ranzau og Peder Oxe f. Eks.) maa vist have haft Sæde paa Kongsgaarden G. *B. L.*

Gjedved Seminarium. I Landsbyen Gjedved, 7½ Km. N. f. Horsens, oprettede et Aktieselskab 1854 en Højskole, der efter at have haft forskellige Forstandere, f. Eks. Lucianus Kofod, 1859 blev overtagen af Landinspektør (nu [1897] Landstingsmand) P. Bojsen. I Forbindelse med Højskolen aabnede han 1. Oktbr. 1862 et Privatseminarium, der begyndte med to faste Lærere og 12 Elever. En stærk Tilgang paa alle Afdelinger nødte snart Forstanderen til at foretage betydelige Udvidelser; saaledes indkøbtes en Landejendom paa ca. 45 Hekt., og Bygningerne udvidedes i stort Omfang. Da Elevantallet paa Seminariet 1881 var vokset til ca. 200, besluttede man at ned-

lægge Højskolen og alene arbejde paa Lærer-uddannelsen. G. S. er statsanerkendt i Henhold til L. af 30. Marts 1894 og ledes — under P. Bojsen — af to af Lærerne, af hvilke Martin Kristensen har været knyttet til Virksomheden siden 1864. Fra dette Seminarium er indtil 1897 udgaaet ca. 1,000 unge Mænd som Lærere saavel til Statsskolen som til »Fri«- og Højskolen. (Litt.: »Gjedved Højskole og Seminarium; Et Festskrift«, ved J. P. M. Jensen-Lyngby [Vordingborg 1888]; Rosendal, »Danmark's Folkehøjskoler« [Odense 1894]). *Fr. Th.*

Gjeitskor, norsk Navn paa Planten *Epilobium angustifolium* dansk Gederams. *Hj. F.*

Gjeldker, en middelalderlig dansk Embedsmand, der paa en ejendommelig Maade var knyttet til Skaane — hans latinske Titel var derfor *Praefectus Scaniae* ell. *Lundensis* —, hvis øverste administrative Embedsmand han var. Han havde Ret til at ind- og afsætte Fogeder, hæve de kgl. Indtægter og behandle de løbende Sager, »som om Kongen var nærværende«. Dog var han Drosten underordnet; for ham skulde han aflægge Regnskab, og der kunde appelleres fra hans Domme til Drosten. Ogsaa i andre Landsdele, som f. Eks. Fyn og Lolland, nævnes Præfekter, men kun undtagelsesvis. Embedet, der alt forefindes paa Valdemar den Store's Tid, forsvinder i Slutn. af 14. Aarh. *M. M.*

Gjellegrund, Store Bælt, er den yderste Del af Flakket S. f. Sprogø. Paa denne Grund ligge flere farlige Stenrøser, paa hvilke der kun findes 3 å 4 M. Vand. *G. F. H.*

Gjellerup, Karl Adolf, dansk Forfatter, er født 2. Juni 1857 i Nærheden af Fakse, hvor Faderen var Præst. Tidlig faderløs blev Drengen opdragen i Kjøbenhavn hos Moderens Fætter, den poetisk begavede Præst J. Fibiger. Han blev Student 1874 og slog, i Overensstemmelse med Slægtens Traditioner, ind paa Teologien. Imidlertid ledte hans skarpe, kritiske Forstand ham snart ind paa moderne Bibelkritik og bort fra Troen, og — opvokset som han var i den Fibiger'ske Slægts æstetiske Interesser — fordybede den unge Teolog sig i den græske Antik, i tyske Klassikere, særlig Schiller, og i moderne engelske Digtere. Shelley og Byron har det vel ogsaa været, som først førte ham over i 1870'ernes Brandeske Bevægelse, og han blev nu en fyrig Adept af Georg Brandes og af Tidens radikale Naturalisme. Lige efter at have taget teologisk Eksamen (1878) skrev han de polemisk-fritænkerske Nutidsfortællinger »En Idealist« [1878] og »Det unge Danmark« [1879]; Tendensen mod Kristendommen bærer ogsaa den historiske Roman »Antigonos« [1880], i hvilken G.'s græske Dannelse i øvrigt faar et smukt Udtryk. Samtidig uddannede G. sig ivrig i moderne Retning ved Studium af Darwin og Spencer (1881 fik han Universitetets Guldmedaille for en filosofisk Prisafhandling) og ved Læsning af den ny franske Romanlitteratur. Digtsamlingen »Rødtjørn« [1881] var Udviklingsfilosofi og Fritænkerpolemik sat i — ofte barokke og uheldige, men ogsaa ofte originale og farverige — Vers. I Digtcyklen »Aander og Tider« ved Darwin's Død (1882) lykkedes det ham betydelig bedre at omsmelte moderne Naturvidenskab i poetiske Syner; samme Aar skildrede G. i Romanen »Germanernes Lærling« med megen Forstaaelse sin aandelige Udvikling. Imidlertid begyndte G.'s hidsige Radikalisme temmelig hurtig at sætte sig; han følte sig snart kun lidet aandelig beslægtet med de Mænd og det Parti, han saa iltert havde sluttet sig til; efter at have skrevet to kønne, men ménløse og tamme Nutidsnoveller »Romulus« og »G Dur«, kom han ud at rejse — til Tyskland, Grækenland og Rusland —, og i sine Rejseskildringer »En klassisk Maaned« [1884] og »Vandreaaret« [1885] brød han paa en uklædelig og voldsom Maade med »Brandesianismen«. Han var ogsaa paa denne Tid kastet ind i lidenskabelige personlige Brydninger (1887 indgik han Ægteskab). I sin Digtning famlede han nu efter en højere, ideal Retning, idet han vilde forbinde sit moderne, naturmæssige Livssyn med den humanistiske Idealisme, som han havde inddrukket fra sin tidligste Ungdom. Med sin omfattende æstetiske Dannelse lod han sig inspirere, snart af gammelnordiske Emner [»Brynhild« 1884, »Hagbart og Signe« 1888, han oversatte ogsaa 1895 Eddasangene], snart af klassisk græske [»Tamyris« 1887, »En klassisk Legende« s. A.], nu af Rokokoen [»Bryllupsgaven« 1888], saa af Revolutionen [»St. Just« 1886]. Medens han i den stort anlagte Digtning »Tamyris« nærmest maa siges at have forløftet sig paa en skøn, ophøjet Idé, er der i »Brynhild« en tragisk Følelsesgæring og et storladent Tankesving, som løfter G.'s noget anstrengte Verskunst op til stolt og vægtig Poesi. Men ellers er der mere »Litteratur« end umiddelbart Liv i det meste af denne G.'s »højere« Digtning; mere virkelig Tilfredsstillelse har man af G.'s Muse, naar den igen har nedladt sig til Nutidens Virkelighed. Romanerne »Minna« [1889] og til Dels den — kun noget vel romanagtige — »Møllen« [1896] tegne Livet anskueligt og forklare det sjælfuldt og vide at fængsle Læserens medfølende Interesse ved Personer og Handling paa en stemningsrig hyggelig Maade. I Dramaet, som G. i de senere Aar særlig har slaaet sig paa, er det heller ikke »Kong Hjarne Skjald«, som har skaffet ham Laurbær, men Nutidsskuespillene »Herman Vandel« [1891] og især det virkningsfulde og poesirige »Wuthorn« [1893], der gjorde Lykke paa Scenen. Alt i alt er der i G. mere af poetisk Intelligens og kunstnerisk Evne end af egentlig rigt og frodigt Naturgeni; hans Digtning savner ikke sjælden umiddelbart Naturel, men er ofte fint, baade dybsindig og ophøjet tænkt, og udformet med en energisk og forfaren Haand. G.'s alsidige Interesser gaa ogsaa i Retning af Musik, han har bl. a. skrevet en Bog om Wagner (1890). I de senere Aar har han været bosat i Dresden, hvor hans Hustru hører hjemme. *V. V.*

Gjellerup, Sofus Michael, dansk Historiker, ovenn.'s Halvbroder, er født 22. Aug. 1838. Han blev cand. theol. 1864, arbejdede 1872—79 paa det store kgl. Bibliotek med Udgivelsen af *Bibliotheca danica* og blev 1879 Assistent ved Universitetsbiblioteket, hvor han siden 1893 er Underbibliotekar. Meget tidlig kom G. ind paa Skolegerning og har i en Aarrække været Historielærer og siden 1889 Medlem af Kommissionen for Afholdelse af almindelig Forberedelseseksamen. Samtidig droges han imidlertid til litterær Virksomhed og gjorde Arkivstudier til

Belysning af dansk Adels-, Kirke- og Undervisningshistorie i 16. og 17. Aarh. 1868—70 skrev han »Biskop Jens Dinesen Jersin«, der indeholder vigtige og rige Bidrag til Tidens Samfundshistorie, og saadanne findes ligesaa i en Del Afhandlinger og Anmeldelser i Historisk Tidsskrift, mellem hvilke maa nævnes »Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536—1660« [1873]. 1874—75 udgav han sammen med C. F. Bricka en Samling gamle Ligprædikener under Titelen »Den danske Adel i 16. og 17. Aarh.«, 1. Bd. *A. Frs.*

Gjelstrup, 1) Adam Gottlob, dansk Skuespiller, født n. Oktbr. 1753 paa Møen, død 10. Febr. 1830 i Kjøbenhavn. G. gjorde Svendestykke som Maler, men opgav pludselig Professionen og debuterede 10. Oktbr. 1777 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Henrik i »Henrik og Pernille«. Han forbandt en rig Fantasi og et bredt, saftigt Lune med et skarpt Blik for Folks Ejendommeligheder, en hurtig Opfattelse og en stor Evne til at tale alle Dialekter. Da han tillige var en Mester i Maskeringskunsten, i hvilken Henseende han dannede Skole ved Teateret for Efterfølgerne, fik han hurtig et lige saa stort som afvekslende Repertoire og spillede med samme Fuldkommenhed den gamle Gnier, Arv, Jøden, Bulderbassen og Gadedrengen. Men jævnsides hans Lune gik en lige saa stor Lunefuldhed, der ofte gjorde ham krakilsk og til sidst efter mange Trakasserier med hans overordnede drev ham fra Teateret. Han optraadte sidste Gang 1. Decbr. 1803 som Constans i »Adolf og Lovise« og levede senere kun for at male Landskaber, for hvilken Kunst han ogsaa havde gode Evner. *Edg. C.*

2) Cathrine Amalie, født Morell, dansk Skuespillerinde, født i Kjøbenhavn 3. Marts 1755, død 1799. Hun kom som Barn ind paa det kgl. Teaters Danseskole og debuterede 3. Novbr. 1773 som Pernille i »Det aftvungne Samtykke«. Med hende fik Pernillerne den Fremstillerinde, de havde savnet siden Caroline Walter's Dage, og Kunstdommere som Rosenstand-Goiske og Rahbek ere enige om at fremhæve de fremragende Evner, hvormed hun forstod at karakterisere de enkelte Soubretteroller og holde den ene forskellig fra den anden, saa at de holbergske Perniller ikke i noget lignede Moliere's eller Goldoni's Kammerkiskener. Ogsaa i Syngespillet og i Karakterkomedien forstod hun at hævde sin Plads. Hun blev 1778 gift med ovenn. A. G. G., men havde den Sorg, at hendes eneste Datter var sindssyg. Dette nedbrød hendes Helbred, hun betraadte Scenen sidste Gang 12. Marts 1792 som Lisette i »Det gavmilde Testament«, kastedes kort efter paa Sygelejet og forlod først dette ved sin Død. *Edg. C.*

Gjende, et af Jotunheimen's største Vande, ligger i den sydlige Del af Christians Amt i en trang fra Vest mod Øst gaaende Revne. Vandet er 18 Km. langt med vekslende Bredde op til 1 Km., det er 146 M. dybt og ligger 1,010 M. o. H., det har gennem Sjoa Afløb Nord over til Gudbrandsdalen. Ved Vestenden, hvor Vesleaadalen gaar op til venstre og Storaadalen til højre, ligger Turisthytten Gjendeboden og ved Vandets anden Ende Hotellet Gjendeshejm, mellem disse roes Vandet paa 3 til 6 Timer efter Vind og Vejr. Fjældvæggen styrter lodret ned i det mørke Vand, kun hist og her gennembrudt af en fra de bagfra liggende Bræer strømmende Elv, saaledes af Memuru paa Nordsiden, Leirungselven, Knutsaaen og Svartdøla paa Sydsiden. Over Fjældsiden ses nu og da høje, spidse Snetinder og Jøkler, som Beshø, Gloptind, Semmeltind m. fl., samtlige N. f. Vandet, medens den spidse Knutshultind med sine Gletschere glimter frem Syd for. Det hele storartede Natursceneri heroppe vil bl. a. kendes fra Ibsen's geniale Skildring i første Scene af »Per Gynt«. (Se i øvrigt Jotunheimen). *J. F. W. H.*

Gjennerbugt se Barsø.

Gjentofte (gl. Form Gefnetofte), Sogn i Nordsjælland, lige N. f. Hovedstaden, Kjøbenhavn's Amt, Sokkelunds Herred, er ca. 3,050 Hekt. og har (1890) 7,449 Indb. (1801: 1,962, 1860: 3,660, 1880: 5,106, 1896 omtr. 10,000). Det er saaledes et udmærket godt befolket Sogn; men herved maa mærkes, at det i Sommermaanederne har langt flere Indbyggere end om Vinteren, da store Kvarterer, særlig i G. By, Hellerup, Ordrup med Charlottenlund, Strandvejen med Fiskerlejet Skovshoved og Jægersborg, ere bebyggede med Villaer for de landliggende Kjøbenhavnere, og da det mere og mere bliver almindeligt, at Folk, der i øvrigt have deres Forretninger i Hovedstaden, tage fast Ophold i Sognet, der saaledes næsten kan betragtes som en Forstad til Kjøbenhavn. Ogsaa Haandværk, Industri og Handel trænge mere og mere Landbruget tilbage, om dette end endnu er Hovederhvervet. (Ved kgl. Resol. af 29. Jan. 1891 blev Sognet delt i G. og Ordrup Pastorater, skilte ved en Linie langs Sydranden af Charlottenlund Skov, Vandløbet mellem G. og Ordrup Byer, Bernstorffs-Vejen og Vejen til Ordrup Krat; G. Pastorat er nu omtrent 1,830 Hekt. Men da de to Pastorater vedblivende danne een Sognekommune, omtales de under eet). G. By, ca. 10 Km. N. f. Hovedstaden, ved G. Sø (ca. 29 Hekt.), er en anselig købstadlignende Landsby med Kirke, flere Skoler, Hospital, Børnehospital, Jærnbanestation, flere milde Stiftelser m. m. Det samme gælder om Ordrup (s. d.), Hellerup (s. d.) og flere andre Byer i Sognekommunen. I Sognet ligge desuden Slottene Bernstorff (s. d.), der er Kongens, og Charlottenlund (s. d.), der er Kronprinsens Sommerbolig. Sognet gennemskæres af Nordbanen og Klampenborg-Banen; stor Jærnbaneulykke 11. Juli 1897. *H. W.*

Gjer Aa, et ca. 20 Km. langt Vandløb i det nordlige Nørrejylland, Vendsyssel. Aaen kommer fra den østlige Skraaning af det lille Højdeparti Hammer Bakker, der ligger N. 0. f. Aalborg, løber mod Øst paa Grænsen af Aalborg og Hjørring Amter og falder ud i Kattegat ca. 15. Km. N. f. Limfjorden. Allerede kort efter sit Udspring er den kun 5,7 M. o. H. *H. W.*

Gjerde (Søudtryk), en Tovende, der tjener til Sideforstøtning af Gaffelen. *C. L. W.*

Gjerdrum Herred, Øvre Romerikes Fogderi, Akershus Amt, (1891) 1,729 Indb., er et lidet Indlandsherred i Fogderiets sydvestlige Del. Det bestaar af et aabent, bakkeformet Strøg V. f. den Grænsen dannende Lerelv og omkring dennes fra Nordvest mod Sydøst strømmende Bielv Gjermaaen samt af et Vest for liggende skovbevokset Fjældterrain, som hæver sig med svage

Skraaninger op til henimod 300 M. og til Dels i en Bue omfatter en Del af den sydlige Grænse. Her ligge saaledes Herredets højeste Toppe j Klintehøgda og det isolerede Hekseberg-fjæld, begge 331 M. høje. Den dyrkbare Mark i den østre Halvdel er frugtbar, men med sær-deles bratte Bakker, som overalt danne Siderne i de af de mange Smaabække dybt indskaarne Forsænkninger. Fjældene bære ganske god Skov, væsentlig Gran; her er ogsaa en Del Myr samt et Par Smaavande, de eneste i G. H. Herredet danner et Præstegæld med 2 Sogne, Gjerdrum Hovedsogn og det Nord for liggende Heni Anneks. Begge Kirker ere gamle Tømmerbygninger, hvis Anlæg skriver sig fra den katolske Tid, den første var da indviet til Apostlene St. Peter og St. Paul, den anden til Jomfru Maria og St. Mikael. Bebyggelsen er i det hele god, og der findes flere store Gaarde, hvoraf kunne mærkes Præstegaarden, Torshaug, sandsynligvis gammelt Offersted, Sandum, Rogstad, Sørum, Fjældstad, Aamot m. fl. Nogen Hovedvej gennemskærer ikke G. H., kun almindelige rodelagte Bygdeveje forbinde det med Naboherrederne. Fabrikdrift findes ikke, kun et Par Møllebrug og Savbrug. Herredets Areal er $85_{,2}$ □ Km., hvoraf kun $0_{,2}$ □ Km. Indsøer. *J. F. W. II.*

Gjerlev, Herred i det østlige Nørrejylland, det nordøstligste i Randers Amt, bestaar af det yderste af den Halvø, der skyder ud mellem Randers- og Mariager Fjord og begrænses mod Nord, Øst og Sydøst af Mariager Fjord, Kattegat og Randers Fjord, medens det mod Sydvest grænser til Nørhald Herred og mod Vest til Onsild Herred, fra hvilket det adskilles ved Kastbjærg Aa. Herredet strækker sig fra Vest til Øst ca. 18 Km., lidt mindre fra Syd til Nord. Det er ca. 194 □ Km. (19,200 Hekt.) og har (1890) 7.°53 Indb. (1801: 3,642, 1860: 5,707, 1880: 6,843), ɔ: ca. 36 paa I □ Km.; det hører saaledes til Jylland's jævnt befolkede Egne. Herredets Overflade er i det hele lavtliggende og temmelig jævn, særlig ved Kastbjærg Aa og mod Øst ved Kattegat, hvorfra flere Vige skære ind i Landet, og hvor der findes store Eng- og Kærstrækninger; i Midten er der dog højere omkring det Vandskel, der udgaar fra Jylland's Hovedvandskel mod Nordøst ud til Nødenæs ved Mariager Fjord, og mod Nordvest hæver Loddenhøj sig til ca. 63 M. Jorderne ere overvejende lerede og muldrige, dog paa flere Steder stærkt sandede. Herredet har meget lidt Skov, Aaløbene ere ubetydelige, og der er ingen Søer. Jorderne ere efter jydske Forhold frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar ca. 9 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtrent 6,300 Hekt. ere besaaede, 10,600 Græsgange, Eng o. s. v. og 440 Skov, medens Moser og Kær indtage 480, Heder 900 og Flyvesand og Stenmarker ca. 200 Hekt. Der var 1893: 2,281 Heste, 9,727 Stkr. Hornkvæg, 13,759 Faar og 3,250 Svin. Herredet er delt i 11 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 $2,174_{,2}$ Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,283. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Nørhald og Onsild Herreder; i verdslig Henseende udgør det een Jurisdiktion med Onsild Herred. G, Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Herlefhæreth, hørte i Middelalderen til Ommersyssel og fra 1660 til Dronningborg Amt, indtil dette 1793 gik op i Randers Amt. *//. W.*

Gjerløw, Mons Klingenberg, norsk Forfatter, er født 11. Novbr. 1850 i Aurland's Præstegæld. Allerede i 17 Aars Alderen fik han sin første Artikel trykt og har, siden han 5 Aar senere blev Student, stadig skrevet for Offentligheden. 1880 udgav han under Signaturen Geir en Samling kvikke Skitser »I Forbigaaende«, der et Par Aar senere efterfulgtes af en lignende Samling, betitlet >Ilgods«. Begge Samlinger udkom paa ny 1896 under Fællestitelen »Rejsegods«. Siden 1884 har G. været Redaktør af Dagbladet »Fremskridt« i Skien. *C. Br.*

Gjern, Herred i det østlige Nørrejylland, et af de nordlige Herreder i Aarhus Amt, omgives mod Øst af Sabro og Framlev Herreder, mod Syd af Hjelmslev, Tyrsting og Vrads Herreder, fra hvilke det for største Delen adskilles ved Himmelbjærgsøerne og Gudenaa, medens det mod Vest og Nord grænser til Viborg Amt (Hovlbjærg, Lysgaard's og Hids Herreder). Ogsaa Vestgrænsen dannes af Gudenaa. Herredets største Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 23 Km., fra Vest til Øst er den noget mindre. Det er ca. 300 □ Km. (29,760 Hekt.) og har (1890) 16,194 Indb. (1801: 4,708, 1860: 11,371, 1880: 15,097), hvoraf Handelspladsen Silkeborg 4,217; hvad der forklarer den betydelige Tilvækst i Befolkningen efter Aarhundredets Midte. Naar Silkeborg fradrages, har Herredet ca. 40 paa I □ Km. og hører saaledes til Jylland's bedre befolkede Egne; naar Silkeborg medregnes, har det 54 paa I □ Km. Herredet hører til Jylland's Højdeparti, og Overfladen er gennemgaaende meget bakket og særlig højtliggende i den sydlige og mellemste Del, medens den sænker sig noget mod Vest og mod Nord mod Gudenaa's Bækken og her er mere jævn; højeste Punkt, mod Syd er Sorring Loddenhøj, $147_{,5}$ M. Jorderne ere mod Øst overvejende lermuldede, i den vestlige Del mere sandede. Herredet er efter jydske Forhold usædvanlig skovrigt, idet henved $1/_8$ af Arealet er skovbevokset; flere Aaløb, hvoraf de største ere Linaa og Gjern Aa, bane sig Vej mellem Bakkerne mod Øst til Gudenaa; en Del af Himmelbjærgsøerne berøre som alt nævnt Sydgrænsen. Frugtbarheden af Jorderne er meget forskellig, men som Helhed ikke stor, idet der i Gennemsnit gaar 14 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Omtrent 11,750 Hekt. ere besaaede og 11,490 Græsgang, Eng o. s. v., medens 3,580 ere dækkede med Skov, 610 Moser og Kær, 1,140 Heder og 60 Flyvesand og Stenmarker. Der var 1893: 3,372 Heste, 12,703 Stkr. Hornkvæg, 9,440 Faar og 4,702 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne foruden Handelspladsen Silkeborg; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 $2,102_{,8}$ Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,223. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Hjelmslev Herred, i verdslig Henseende udgør det een Jurisdiktion med Hjelmslev Herred. G. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Giærnæhæreth, hørte i Middelalderen til Aabosyssel og fra 1660 dels til Silkeborg, dels til Skanderborg Amt, men blev fra 1793 samlet under Skanderborg Amt og kom senere til Aarhus Amt, indtil dette atter deltes 1824, og Herredet atter indtil 1848 hørte til Skanderborg Amt. *H. W.*

Gjern Aa, se Gudenaa.

Gjerpen Herred, Bamle Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 5,529 Indb., bestaar af en fra Syd mod Nord fra Skien selven opgaaende Dalstrækning, hvis gennemsnitlige Bredde er omtrent 10 Km. Dalen dannes af flere til Dels jævnsides løbende Elve, af hvilke de vigtigste forenede under Navn af Falkumelven falde ud ved Skien's By. Sine Hovedgrene har denne i Moelven og Bøelven; den første har sine Kilder, Bestulelven og Eiangselven, oppe i Herredets nordvestlige Hjørne, med stærkt Fald løbe de mod Sydøst, optage Afløbet fra den dybe Spalte i Fjældet, som under Navn af Langeruddalen fører fra Syd mod Nord over i Sandsvær, og falde samlede ud i det store Luksefjæld's Vands nordvestlige Hjørne, lige ved Kapellet med samme Navn. Dette Vand, som er Herredets største (4,5 Km. lang) med en overmaade vekslende Bredde mellem de mange dybe Bugter, adskilte ved smalle skovbevoksede Næs, optager i sit nordøstlige Hjørne Afløbet fra den Nord for liggende Sjø Otteren, ligeledes et stort 4 Km. langt Vand med en regelmæssig Form og temmelig jævn Bredde af 1 Km. Fra Luksefjæld Vand løber Moelven mod Syd ud i Gjerpen's Lavland, danner ved Gaarden Mo en temmelig høj Fos, optager den fra Nordvest kommende Lindalselv, bøjer mod Vest og falder ved Fossum Gaard ud i Bøelven i en Fos, som driver dette Brugs forskellige Anlæg. Bøelven kommer fra Vestgrænsen fra de saakaldte Hoppefjælde (720 M.), løber først i Sydøst, siden i Syd med strid Strøm; den optager paa Nordsiden Sandaaen og Skrinbækken. Forenede flyde begge Elve fra Fossum rolig og farbare for Baade med betydelig Bredde og Dybde ud i Skienselven. Omtrent midt i Dalen efter dens Længde ligger G. H.'s Kirke paa en Højde, neden for hvilken en lille Bæk løber paa Vestsiden Nord over til Moelven, medens paa Østsiden det ikke ubetydelige Børsevand har Afløb gennem Oseelven Syd over til Porsgrund, hvor den falder i Skienselven. Denne Elvs Dalbund er flad og i den øvre Del myrlændt; den er udsat for Oversvømmelser. Hoveddalen er paa begge Sider begrænset af skovbevoksede Fjældpartier, som fylde den nordøstlige Del, højeste Punkt Vealøs 508 M. og den lige ved Dalen isolerede Skreihella 547 M., den nordre Del, Solemsfjæld 774 M. og Svinhørgen 725 M. nordligst paa Grænsen, samt den nordvestlige Del af Herredet, Svanstulfjæld 753 M. Alle disse Fjældpartier ere meget gennemskaarne, i Dalene ligge Vande, som have Afløb til de ovenfor beskrevne Elve, Fjældsiderne ere overalt dækkede med betydelige Skove, for største Delen tilhørende Fossum Værk. Gjerpendalen og navnlig den sydlige Del er bekendt for sin frugtbare Jordbund, den er ogsaa den bedst dyrkede og bebyggede Del af Fogderiet, den øvre Del N. f. Kirken benævnes Ophaugen, S. f. Udhaugen. Af de større Gaarde kunne mærkes Bratsberg lige ved Skien, nu udstykket i en Mængde Parceller, Fossum (Jærnværk), Lille Gjerpen, tidligere Lagmandsgaard, Mæla m. fl.; nede ved Skiensfjorden ligger Borgestad, hvortil før hørte Udskibningsret. Mange af Smaadalene i Skovstrøgene ere ogsaa ganske godt bebyggede, tættest Strøget omkring Luksefjæld's Kapel. Byen Skien's Nærhed har givet Anledning til en hel Del bymæssig Bebyggelse paa Herredets Grund, saaledes langs Falkumelven: Gulset, Falkum, Mælajordet og Fossum med tilsammen 103 Huse og 834 Indb. og langs Skienselven nedover mod Porsgrund: Bøle, New York, Braaten, Borgestadholmen og Borgeskogen med tilsammen 144 Huse og 836 Indb. I G. H. drives adskillig Fabrikdrift (1890): Kalkbrænderi, Teglværk, Rebslageri, Cellulosefabrik, 2 Træsliberier, 1 Dampsav. Den smalsporede Grevskabsbane gaar gennem G. H. fra Porsgrund til Skien paa Elvens venstre Bred, den har ingen Station inden for G. H., men Stoppesteder paa Osebakke, Borgestad og Bøle. Hovedvej mellem de nævnte to Byer fører ligeledes paa venstre Side af Skienselven, men højere oppe end Jærnbanen, paa den Bakkekam, som danner Skellet mellem denne Elv og Oseelven. Mindre gode og bakkede, gamle Vejanlæg føre op igennem Dalen og danne Tværforbindelser med de mange jævnløbende Smaadale. Herredet danner et Præstegæld, hvortil hører Luksefjæld eller Bø Kapel. Herredets Areal er 380,9 □ Km., hvoraf 16,2 • Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Gjerrild Bugt, en svag Indbøjning paa Nørrejylland's Østkyst, Nordøstkysten af Djursland (Randers Amt, Nørre Herred), mellem Stavnshoved og Fornæs. Den afgiver en ganske god Ankergrund, men der staar dog ofte Dønning, selv med Fralandsvind. Flere Steder falder Kysten brat af, navnlig ved Gjerrild Klint, der er ca. 1 Km. lang og paa sit højeste Punkt 9,7 M., og sydligere ved Sangstrup Klint. Klinterne, som fra Søen vise sig ganske hvide, bestaa af faste Lag af Kalk og Flint. *H. W.*

Gjerstad Herred, Nedenæs Fogderi, Nedenæs Amt, (1891) 2,534 Indb., er et i Amtets nordøstlige Del omkring det af Gjerstad- eller Søndeledselven's Vasdrag dannede Dalføre (med dettes Sidedale) liggende Indlandsdistrikt. I den øvre Del af G. H. breder sig en af dybe, trange Dale gennembrudt skovbevokset Fjældstrækning, som her naar 300 M., men hvis Højde aftager Syd over; først henimod 5 Km. N. f. den i Herredets midterste Del liggende Kirke aabner Hoveddalen sig og danner en bred, af dyrkbare Bakker begrænset Dalbund; længere mod Nord er den en i Fjældet indskaaren trang, udyrket. Kløft. De til Hoveddalen i den nordlige Del stødende Sidedale Opdal og Gaadal gennemskære begge Vestsidens Fjælde; den første er trang og lidet dyrket, hvorimod der i Gaadal ligger flere Gaarde, flere dog i den brede Trydal, som ligeledes støder til Hoveddalen paa Vestsiden og straks oven for Kirken. Gjerstadelven kommer fra en Del Fjældvande i Drangedal Herred, løber mod Syd gennem Hoveddalen, idet dens Vandmasse stadig forøges ved Tilløb fra begge Sider, den danner den betydelige Sandakerfos, udvider sig ved Kirken til det lange smalle Gjerstadvand, neden for dette løber den ud i det runde Holtevand og længere ned i Ekelandsvand, som ligger paa Grænsen. Dens største Tilløb ere Opdalselven og Vetenselven, der gennemstrømme Gaadalen. Den aabne Hoveddal er godt og tæt bebygget, af større Gaarde kunne nævnes Præstegaarden og Lunde ved Kirken, længere oppe i den saakaldte Øvrebygd,

Tryd dal og Lunder og Syd for i Nedrebygden, Brogeland og Ekeland, hvor det nu til et Brug med Næs Jærnværk sammenslaaede Ekelands Jærnværk er beliggende. Skovene — Gran og Furu — ere udstrakte, men adskillig medtagne. Den vestlandske Hovedvej gaar paa skraa fra Nordøst til Sydvest i en Længde af 12 Km. gennem Herredets sydlige Del, og fra denne fører Vej op gennem Dalen paa Vestsiden af Vandet med en Del mindre Afstikkere til de mere afsides liggende Gaarde. Herredet danner Gjerstad Hovedsogn. Herredets Areal er 312,7 □ Km., hvoraf 8,7 □ Km. Ferskvand. (Litt.: J. Aas, »G. Præstegæld og Præster« [Risør 1866]). *J. F. W. H.*

Gjertsen, Fredrik, norsk Skolemand og Forfatter, er født i Mandal 1. Novbr. 1831, tog filologisk Embedseksamen 1857 og blev 1862 Skolebestyrer i Christiania. 1869—89 har han drevet den Latin- og Realskole, der fremdeles bærer hans Navn. Som dygtig Lejlighedstaler og -digter gjorde G. sig bemærket ved de skandinaviske Studentermøder fra 1856; ved Toget til Upsala 1875 og Jubelfesten smst. 1877 var G. de norske Studenters Ordfører; Digtet »Slesvig!«, som han læste op ved Upsalamødet 1875, indbragte ham en Takadresse fra Nordslesvig's Repræsentanter i den tyske Rigsdag. 1873—75 redigerede G. sammen med Danskeren Chr. Bredsdorff og Svenskeren Otto v. Feilitzen »Nordisk illustreret Børneblad«, hvor han offentliggjorde velskrevne Ting baade paa Vers og Prosa. 1885 udgav han sine B ørne vers med Billeder af Dyrmaleren Karl Uchermann. Foruden et Par franske Skolebøger har G. fornemmelig udgivet en Række norske Oversættelser af klassiske Værker. Horats'es Breve (sammen med Rektor Carl Müller, 1878), Plautus'es »Mostellaria« (med Tekst ved Prof. Sophus Bugge, 1873), Goethe's »Faust« [1873] og Grillparzer's »Sapfo« [1891]. Senere har særlig det græske Drama lagt Beslag paa hans Flid; han har saaledes udgivet metrisk nøjagtige og smagfulde Oversættelser af Euripides'es »Medeia« [1892], Aristofanes'es »Frøerne« og fem af Sofokles'es Tragedier: »Kong Oidipus« [1893], »Aias« [1894], »Elektra« [1895], »Trachis-Møerne« [1896] og »Filoktetes« [1897], samtlige med oplysende Indledninger og Anmærkninger. G.'s æstetiske Interesser ere ogsaa komne Christiania Kunstforening og Kunstindustrimuseum til gode. *C. Br.*

Gjesdal Herred, Jæderen's og Dalerne's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 1,510 Indb., et i det hele bjærgrigt Indlandsherred, der danner Overgangen fra det flade Jæderen til de østligere Fjældstrækninger. Fjældene have her den sædvanlige vestlandske Karakter; splittede og sønderrevne danne de isolerede, nøgne, kun af Rullestene dækkede Partier, mellem hvilke føre smaa, uregelmæssige Dalfører. Ingensteds naa de nogen særdeles Højde, men højne sig dog Øst over, hvor Herredets højeste Top, Vaadelandsnuten, 800 M., ligger paa Grænsen; mærkes kunne Fidjenuten, 504 M., og Skorvenuten, 324 M., som hæve sig isolerede over den omliggende dyrkbare Mark, samt i Sydvest Sikvelandskula, 418 M., paa Grænsen mod Time Herred. I de fleste Dale ligge Vande, som have Afløb væsentlig i to Vasdrag, Fikveelven, som under Navn af Søilandselven kommer fra et paa den sydlige Grænse liggende Vand af samme Navn, derpaa løber mod Nordvest ud i Ædlands Vand, som den forlader i nordlig Retning under Navn af Fikveelven. De talrige Bække i den østlige Del af G. H have deres Afløb gennem det andet Vasdrag af nogen Betydning, Oftedalselven, der løber Øst over gennem det store Oftedalvand, hvis største Tilløb er den Syd fra kommende Madlandselv, der gennemstrømmer det betydelige Madlandsvand. Bebyggelsen er spredt og indskrænket til Dalene, Jordbunden er mager og den dyrkbare Mark af liden Udstrækning, Skov findes kun ganske undtagelsesvis i en og anden Dalsænkning, til Brændsel anvendes derfor megen Tørv. De største Gaarde ere Oftedal og Lima, der ligge ved det i Forbindelse med Ædlandsvandet staaende Lima Vand. Ved Fikveelven er opført det betydelige Anlæg Aalgaard's Uldvarefabrikker, omkring hvilke bor en Befolkning af 294 Mennesker. G. H. gennemskæres i sin hele Længde fra Syd mod Nord af Hovedvejen gennem Dalerne, den følger Søjlandsdalen og Fikveelven's Vasdrag; fra denne fører en Vej paa Vestsiden af Ædlandsvandet over mod Time Kirke og Jærnbanestation, og en anden Øst over til Madland, som er af Vigtighed for de til Fjældene i Fossan (s. d.) gaaende Kvægdrifter. G. H. er Anneks til Ly Præstegæld. Herredets Areal er 218 • Km., hvoraf 14,8 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Gjessing, Christoffer, dansk Genealog, født 1723, død som Kantor ved Roskilde Domkirke og Skole 1791, har gjort sig bekendt ved sit store personalhistoriske Arbejde »Samling af danske, norske og islandske Jubellærere« [4 Bd., 1779—86].

Gjessing, Gustav Antonio, norsk Filolog, er født i Drammen 22. Septbr. 1835, tog filologisk Eksamen 1861, blev 1865 Adjunkt (1877 Overlærer) i Christianssand, 1880 Rektor i Arendal, hvor han (1897) fremdeles fungerer. Siden Studenteraarene i Christiania studerede han under Indflydelse af Keyser, Munch og Unger nordisk Sprog og ældre nordisk Historie; fra denne Tid er hans Afhandling om Trældom i Norge (trykt i »Annaler f. nord. Oldk.«, 1862), Besvarelse af Universitetets Prisopgave. 1866 lod han trykke en metrisk Oversættelse af »Den ældre Edda«, og efter et Studieophold i Kjøbenhavn udgav han »Jomsvikingesaga« i latinsk Oversættelse af Arngrímr Jonsson, ledsaget af en omfattende Undersøgelse om Sagaens Oprindelse. Ogsaa senere har han i Christiania Videnskabsselskab og i Tidsskrifter leveret grundige og tungtlæste Undersøgelser om nordiske Kildeskrifter eller om litterærhistoriske Spørgsmaal fra den ældre norsk-islandske Litteratur. Det er bekendt, at han i flere Aar har forberedt en fuldstændig, i Originalens Metrum bearbejdet Oversættelse af den ældre Edda's Digte. *G. St.*

Gjessing, H. P., se Giessing.

Gjesvær, et betydeligt Fiskevær paa Vestsiden af Magerøen i Hammerfest Fogderi, Finmarken's Amt. Det bestaar af en hel Del mindre Øer med en god Havn, har et større Handelssted, Telegrafstation og er et af det nordlige Norge's Hovedstationer for meteorologiske Observationer. Straks Nord for ligge de ejendommelige, ret op af Havet stikkende Toppe, Stabbene, med deres Tusinder af rugende Fugle. G. anløbes af de paa Østfinmarken gaaende Routebaade. *J. F. W. H.*

Gjethuset eller Støbehuset i Kjøbenhavn, hvor Klokker og vel især Metalkanoner tilvirkedes til Rigets Behov, synes at have eksisteret, saa længe Ildvaaben eller »Bøsser« overhovedet have været i Brug i Europa, skønt man hverken kender de ældste Bøssestøberes Navn eller deres Værksteders Beliggenhed. Den første, som med Bestemthed kendes, kaldes Mester Fadder Bøssestøber og stod i Christian II's Tjeneste. Maaske fandtes hans Værksted paa Kjøbenhavn's Slot. Ved Omordningen af Kjøbenhavn's Sogneforhold 1539 blev St. Pederskirke paa Nørregade nedlagt som Sognekirke og brugt som G. indtil 1586, da Kanonstøberiet flyttedes til St. Klara Kloster paa Sydsiden af nuværende Møntergade, hvor der havde været Møntergaard, Rustkammer og tysk Kirke. 1610—11 byggede Christian IV et nyt G. paa Klosterets Grund, men ud mod Pilestræde paa den Plads, som nu optages af 5 Ejendomme fra Sværtegade Nord efter. Dette G. benyttedes i 60 Aar af 7 kgl. Stykkestøbere, indtil det nedlagdes, fordi et nyt Støberi var bygget paa Kongens Nytorv 1671 og taget i Brug 2 Aar efter. Det laa dels paa det nuværende kgl. Teaters Grund. dels tværs over nuværende Tordenskjoldsgade. 18. Maj 1757 ophævedes Kanonstøberiet og blev snart erstattet af det private Anlæg paa Frederiksværk. I Beg. af 18. Aarh. synes der ikke at være blevet støbt meget paa Kongens Nytorv, hvorfor Etienne Capion og Salomon von Quoten 1719 fik Tilladelse til at agere Komedie her i nogle Aar. 1729 havde Kong Frederik IV det bekendte Uheld i G., da han overværede en Støbning, og Formen brast. Efter Nedlæggelsen 1757 støbtes Frederik V's Rytterstatue her af Franskmanden Gor og opstilledes paa Amalienborg 17. Aug. 1768. G., som oprindelig havde leveret Kanoner baade til Sø- og Landartilleriet, tilfaldt ved disses Adskillelse Landetaten, men blev 1767 udset til Søkadetakademi, en Plan, som dog ikke blev gennemført. Derimod fik Artillerikadetakademiet Lokale her 1773, ligesom dettes Stifter, General Huth, havde Embedsbolig her indtil sin Død 1806. I 19. Aarh. blev Bygningen udvidet med en Etage og benyttet af den i 1830 oprettede militære Højskole indtil 1866, da den østlige Ende blev nedrevet for at give Adgang til det ny Kvarter paa Gammelholm. 1872 maatte Resten af Bygningen vige for det ny kgl. Teater. (Litt.: Otto Blom, »Danske Stykkestøbere og Stykkestøberier for Metalskyts« i »Hist. Tidsskr.«). *C. B—n.*

Gjorslev.

Gjord er den almindelige Betegnelse for en temmelig bred Rem af Læder, Hamp eller Tøj, som spændes om Hestens Krop for at fastholde Dækken, Sele-Sadeltøj eller blot til Pynt, f. Eks. ved Hestes Fremstilling ved Dyrskuer. Saavel ved Sele- som Sadeltøj anvendes jævnlig 2 G., den ene over den anden (Overgjord og Undergjord). Ved begge tjener Overgjorden til Støtte og Reserve for Undergjorden. Ved Sadeltøjet gør den tillige Nytte ved at holde Sadelklapperne glatte og paa Plads, naar disse ere at saa blødt eller tyndt Materiale, at de let krølles (militære Tjenestesadler, Væddeløbssadler). Som G. eller Undergjord ved Sadler benyttes ofte en G. af jævnsides løbende Snore (Snoregjord), der forskyder sig mindre let end en G. af Læder eller sammenvævet Hamp. Ridegjord er en G. forsynet med Stiglæder og Bøjler til Ridning uden Sadel, Longergjord er en G. forsynet med Spænder til Anbringelse af Longertøjler under Longering. Buggjord, Dækkengjord s. d. *C. G. B.*

Gjorde o: spænde en Gjord. I Forbindelse hermed Udtrykkene g. fastere, g. løsere. *C. G. B.*

Gjórgjic, Ignaz, dalmatinsk-kroatisk Digter, født i Ragusa 1675, død 1737. G. var af fornem Byrd, rigt begavet og fint dannet, forudbestemt til at beklæde en høj Stilling i sin Fædrestad, men han gik tidlig ind i Jesuiterordenen, opholdt sig i Italien en Tid lang som Lærer i Veltalenhed og blev den gejstlige Stand tro. Han døde som Abbed i et Benediktinerkloster ved Ragusa. Hans Skrifter ere mangfoldige. Som mange af Dalmatien's store Mænd beherskede han Italiensk, Latin og Kroatisk; der findes lærde Arbejder og Digterværker af ham paa alle tre Sprog, men kun hans kroatiske Skrifter naaede høj Rang paa en Tid, hvor Ragusa's Digtekunst stundede mod Undergang. Hans Poesi var især religiøs-didaktisk. Mest kendte blandt G.'s kroatiske Skrifter ere: »Uzdasi Mandaljene pokornice« (»Den bodfærdige Magdalene's Suk« [1728, Zara 1851]) samt det satiriske Digt »Marunko i Pavica« [1729, Zara 1851], hvor G. spotter over sine Bysbørns søgte Aandrighed. Paa Latin skrev han bl. a. *Rerum illyricarumseu IllyriciHistoria*, paa Italiensk »Il novizzo benedittino«. *A. M. B.*

Gjorslev Hovedgaard, forhen Stamhus i Stevns Herred, 4 Km. N. f. Storehedinge (se Fig.). G. Gaard nævnes i en Kæmpevise om Hr. Rane, der hos Huitfeld gøres identisk med Erik Klipping's troløse Kammersvend Ranild Johnssen. 1340 ejedes den af Roskilde Bispestol. Biskop Peder Jensen Lodehat (død 1416) opførte den endnu bevarede,

ejendommelige og anselige Hovedbygning (se nedenf.). Ved Reformationen kom G. som alt andet Bispegods under Kronen, og 1540 overdrog Christian III den til den pommerske Adelsmand Peder Svave, Luther's gode Ven og Rektor for Kjøbenhavn's Universitet. Ved hans Datters Giftermaal med Vincens Juel kom G. til denne Slægt, derefter til Bilde'rne og 1630 til Just Høeg. 1657 blev den solgt til Jochum Irgens, hvis Fordringshavere, et hollandsk Firma, de Schardeneller, overtog den efter hans Død. 1678 blev den for 40,000 Dl. Spec. solgt til Dronning Charlotte Amalie, der hyppigt opholdt sig her, særlig som Enkedronning. Hun forenede den med Godserne Søholm og Erikstrup og lod alle tre Gaarde gaa i Arv til sin Datter, Prinsesse Sophie Hedvig, der 1718 solgte dem til Frederik IV. G. blev nu gjort til et Rytterdistrikt, men 1743 (tillige med de to nævnte Gaarde) solgt af Christian VI til Kammerraad Linstrup, adlet 1756 under Navnet Lindencrone. Linstrup, der tidligere havde været Superkargo i det dansk-ostindiske Kompagnis Tjeneste, tog sig med stor Iver af det længe forsømte Gods, opførte Skoler, ombyggede Gaardene, indførte Kartoffeldyrkning o. a. m. 1760, ved Hundredaarsfesten for Enevældens Indførelse, eftergav han sine Bønder en betydelig Skatterestance, 16,000 Rdl. Han indskrænkede Hoveriet og ophævede det endelig 1767 mod Bøndernes eget Ønske. Hans Reformer kom imidlertid for tidlig, og nærmest paa Grund af, at der ikke samtidig foretoges Udskiftning, førte de ikke til det tilsigtede Maal. Tværtimod sank Bøndernes Velstand. 1763 var G. med de to fornævnte Godser blevet ophøjet til et Stamhus, men særlig paa Grund af Bøndernes Mangel paa Evne til at betale deres Afgifter maatte allerede hans Søn 1793 med kgl. Tilladelse sælge Stamhuset. J. B. Scavenius, tidligere Faktor i det ostindiske Selskabs Tjeneste, købte det for 200,000 Rdl. Ogsaa han arbejdede med stor Dygtighed og med mere Held end sin Forgænger paa at ophjælpe Godsets Tilstand og forbedre Bøndernes Kaar. Han tilkøbte Klintholm paa Møen, og hans Slægt, der blev adlet 1843, ejer endnu G. — G. er opført af Kalksten fra Stevns i Korsform, med et Taarn med spidst Tegltag over Korsets Firkant. Kælder- og Stueetage ere hvælvede. I den sidste findes en smuk Hal med $3^{3}/_{4}$ M. høje Hvælvinger, baarne af en Midterpille. I Slutn. af 18. Aarh. er opført en 3-etages Tilbygning til den ene Fløj med Taarn fra Gavlen, bestemt til astronomiske Observationer. Der findes paa G. et kostbart Bibliotek samt en meget stor Kortsamling. *B. L.*

Gjuke, Fader til *Gjukungerne* o: *Gjukesønnerne* i Völsung-Sagnkredsen; optræder ikke selv i Digtningen. Har sin Oprindelse fra en historisk Person, Burgunderkongen Gibico, i Begyndelsen af Folkevandringstiden. *A. O.*

Gjukunger o: Gjuke's Sønner (Gunnar, Hogne og Guthorm), nogle af Hovedpersonerne i VoTsung-Sagnkredsen (s. **d.**). *A. O.*

Gjællebro, Broen til Dødsriget; se Gjall. *A. O.*

Gjæte, norsk Betegnelse for at vogte Kreaturer ude paa Marken. Oldn. *gæta*, »passe paa« (germansk Grundform *ga-ahtjan*, beslægtet med Ordet »agte«). *Hj. F.*

Gjøe, dansk Adelsslægt, se Gøye.

Gjøksyre, norsk Navn paa Planten *Oxalis acetosella*, dansk Gøgemad, svensk Gokmat og Göksyra, tyk *Gauchampfer*, engelsk *cuckoosour*, fransk *pain de coucou*. *Hj. F.*

Gjøl (i Valdemar II's Jordebog Gyol), lille dansk Ø i Limfjorden i den østlige Del af Nibe Bredning, ca. 10 Km. V. N. V. f. Aalborg og skilt fra Vendsyssel ved et ganske smalt Sund, over hvilket der ad flade Grunde er Forbindelse, er en ca. 23 □ Km. stor, temmelig jævn Ø, hvis højeste Punkt, omtrent paa Midten, er noget over 32 M. Øen hører under Hjørring Amt, *Ilvetbo* Herred, og danner sammen med *nogle* smaa omliggende Holme et eget Kirkesogn (2,262 Hekt.) med (1890) 833 Indb. og 159 Gaarde og Huse. Den er efter jydske Forhold ret frugtbar (1. Jan. 1895: 153 Tdr. Hartkorn), havde 1893 205 Heste, 962 Stkr. Hornkvæg, 767 Faar og 419 Svin. Paa Øen ligger een By, G., og Hovedgaarden Birkumgaard. *H. W.*

Gjømaaned se Februar.

Gjønge. Tilnavn til flere i Danmark's Krigshistorie bekendte Personer, der stammede fra G. Herred i Skaane. Mest bekendt blandt dem er Svend Poulsen G. (se Poulsen); desuden nævnes Mikkel Pedersen G., som udmærkede sig under den nordiske Syvaarskrig, som Fører for de danske Skytter i Daniel Rantzau's Hær. Navnlig gjorde han sig bemærket ved det dristige Tog, da han 1567 med 30 af sine Skytter bragte Bud og Breve fra Daniel Rantzau, der stod i Egnen om Linköping, ned til Regeringen i Kjøbenhavn. Frederik II satte megen Pris paa ham, gav ham betydelige Forleninger og hævede ham 1571 i Adelsstanden. Han døde 1587. Senere nævnes Jon G. blandt Officererne i Christian IV's jydske Regiment. *A. L.*

Gjønger, Indbyggerne i Gjønge Herred i det nordøstlige Skaane op til Småland's Grænse. G. vare et kækt og stridbart Folk, som udmærkede sig ved sin trofaste Vedhængen ved Danmark under Krigene mod Sverige. Ikke blot værgede de deres egen Hjemstavn mod svenske Indfald, men gjorde ogsaa ofte fortrinlig Nytte navnlig som Skytter i den danske Hær, saaledes ved Daniel Rantzau's berømte Tog til Østergotland. Under den ulykkelige Krig mod Karl Gustaf, som førte til Skaane's Afstaaelse, udmærkede en Afdeling G. sig særlig ved Kjøbenhavn's Forsvar; og da Christian V under den skaanske Krig kom til Skaane, vare G. blandt de første, som rejste sig mod det ny Herskab og dannede Snaphanepartier, som voldte Svenskerne store Ulemper og betydelige Tab. *A. L.*

Gjør, Bolette Margrete født Nissen, norsk Forfatterinde, er født i Trondhjem II. Maj 1835 og opvokset paa Hedemarken, hvor hun som ung Pige grebes af 1850'ernes Vækkelse. 1872 ægtede hun Præsten Julius G. og har siden 1878 været bosat i Christiania, hvor hun ligesom sin 1892 afdøde Søster, Diakonissen Urikke Eleonore Nissen — en af Diakonsagens Banebrydere i Norge — har virket meget i Menighedslivets Tjeneste. Fra Bedstemoderen, en Søster til Henrik Steffens, havde begge Søstre arvet Trang til litterære Sysler. G.'s personlige Forhold til 1850'ernes Vækkelse drev hende til at skildre denne dybt gribende Be-

vægelse i novellistisk Form. Under Signaturen Margrete udgav hun 1884 »Anna Helsing«, der j efterfulgtes af »Et fattedes« [1885], »Embedsmand i og Bonde« [1886] og »Et Stormvejr« [1887], den sidste behandlende Præsten Lammers i Skien og 1 den af ham fremkaldte Bevægelse. Senere Arbejder —• »På Ligården«, »Præstefruen«, »De Nykonfirmerte«, »Ny Grund og Juleneget« — behandle moderne Emner, ligeledes fra religiøst Synspunkt. Desuden har G. udgivet fire forskellige Fortællinger for Børn og »Missionsbarnet«, et Festskrift ved det norske Missionsselskabs 50 Aars Jubilæum 1892. *C. Br.*

Gjør ding, Herred i det sydvestlige Nørrejylland, det mindste i Ribe Amt, grænser mod Vest og Nordvest til Skads Herred og Varde Købstads Markjorder, fra hvilke to det for største Delen adskilles ved Sneum Aa, mod Øst til Malt Herred og mod Syd til Ribe Herred (tidligere hørte de 4 nordlige Sogne i Ribe Herred med til j G. Herred, saaledes at Kongeaaen for en stor Del dannede Grænsen mellem de to Herreder). Herredets største Udstrækning er fra Nord til Syd henved 20 Km.; dets største Bredde er 13—14 Km. Det er ca. 155 □Km. (15,340 Hekt.) og har (1890) 3,457 Indb. (1801 : 1,199, 1880: 3,369) o: ca. 22 paa 1 □Km.; det hører saaledes til Landets daarlig befolkede Egne. Herredets Overflade er temmelig lavtliggende og overvejende jævnt; i den nordlige Del findes store Hedestrækninger, i øvrigt ere Jorderne gennemgaaende sandede, blandede med Muld, paa enkelte Steder lerede. Herredet har meget lidt Skov. Det gennemstrømmes af en Del Biaaer til Sneum Aa, hvoraf den største er Holsted Aa med Ilsted Aa. Søer har det ikke. Frugtbarheden er meget ringe (omtr. 27 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn i Gennemsnit). Omtr. 4,653 Hekt. ere besaaede, 6,010 Græsgange, Eng o. s. v., 290 Skov, 413 Moser og Kær, medens 3,712 henligge som Heder. Der var 1893: 887 Heste, 5,092 Stkr. Hornkvæg, 3,486 Faar og 1,678 Svin. Herredet er delt i 4 Sogne; det samlede Hartkorn var i Januar 1895: 5,786 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 662. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Ribe Købstad og Ribe Herred; i verdslig Henseende udgør det een Jurisdiktion med Malt Herred. G. Herred udgjorde i Middelalderen eet Herred med Malt Herred (i Valdemar II's Jorde- i bog »Moltæhæreth«) og hørte til Vardesyssel (Varsyssel, Warwithsyssel). Fra 1660 hørte det til Riberhus Amt indtil 1796, da Ribe Amt oprettedes. (Litt.: O. Nielsen, »Hist. Efterretninger om G. Herred« [i »Danske Saml.«, 1872]). *H. W.*

Gjørling, Agnes Nathalie, født Dehn, dansk Skuespillerinde, er født 28. Septbr. 1851 i Kjøbenhavn. Agnes Dehn, der fra sit 9. Aar havde besøgt det kgl. Teaters Danseskole, debuterede 25. Oktbr. 1867 som Hanne i »Indkvarteringen«; vel aabenbarede hun i sine Debutroller ikke noget stærkt Temperament, men hun fik dog hurtig, takket være sin kunstbegejstrede Energi og sine gode ydre Teaterbetingelser — Scenevanthed og Skønhed — et omfattende Repertoire og et stort Publikum, om end hendes stilfærdige Blidhed maaske i nogles Øjne strejfede det ensformiges Skær. 4. Oktbr. 1871 vandt hun ved sin Udførelse af Imogen i »Cymbeline« sin største Sejr: hun tog sig straalende ud som Kongedatteren og rørende i Drengeforklædningen, hendes Stilfærdighed blev her til sværmerisk Hengivelse, og hendes Blidhed kastede et Jomfruelighedens rene Skær over hele Figuren. Teaterbestyrelsen haabede efter denne Ydelse i Frk. Dehn at have fundet en Fremstillerinde for de store tragiske Kvindeskikkelser, og Skuespillerinden, der brændende længtes mod disse, delte dette Haab, men det lykkedes hende aldrig helt at levendegøre disse, saaledes magtede hendes borgerlige Erotik trods mange smukke Enkeltheder ikke den fyrige Elskovsglød hos Shakespeare's Julie. Da Teateret 1879 fejrede 100 Aarsdagen for Oehlenschläger's Fødsel, var hun dog selvskreven til den kvindelige Hovedrolle (Gudrun i »Kjartan og Gudrun«), men hun bevarede ikke længe denne Position. Hyppige og langvarige Sygemeldinger efter hendes Ægteskab bidroge deres til at sætte hende ud af Repertoiret; efter i 3 Sæsoner kun at have faaet 2 ny Roller tog G. med Udgangen af 1887—88 sin Afsked fra det kgl. Teater; hendes sidste Optræden her fandt Sted 6. Juni 1888 som Imogen i »Cymbeline« og Leander's Usynlige i »De Usynlige«. Aaret efter engageredes G. til Dagmarteateret, hvor hun spillede et stort, væsentlig tragisk Repertoire, indtil hun i Januar 1893 i pludselig Vrede forlod dette Teater. Senere er G. optraadt som Gæst paa Kasino i en halvt parodisk Rolle Niobe (Februar 1895) og paa Dagmarteateret som Fru Inger i »Fru Inger til Østråt« (November 1895). (Litt.: P. Hansen, »D. dsk. Skueplads«, **III** [Kbhvn. 1896]; »Illustr. Tid.«, XXXIV [Kbhvn. 1892—93]). *A.A.*

Gjørs, norsk Navn paa en vis Aborreart, *Lucioperca,* i Sverige kaldt Gös (Giris). Ligesom Navnet »Aborre« (af ag-borre) egentlig betyder »den piggede«, saaledes er »G.« beslægtet med engelsk *gorse* »Tornblad« (*gooseberry* »Stikkelsbær«, forvansket af ældre *gorse-berry*)og latinsk *hirsutus*»børstet«. *Hj. F.*

Gjørup, Michael Rodevald, dansk Forfatter, er født 3. Apr. 1830 paa en Gaard i Viborg-Egnen. Efter først at have været Landkadet udnævntes han 1850 til Officer og deltog som saadan ogsaa i Krigen 1864. — Han har udfoldet en omfangsrig litterær Virksomhed paa Vers og Prosa, hyppig med det patriotiske til Baggrund; adskillige af hans større Fortællinger give romantiske Fremstillinger af Danmark's Historie i længst forsvundne Dage. Som 19-aarig skrev han Sangen: »Dansken har Sejr vundet«. *S. Bz.*

Gjörwell, Karl Kristofer, svensk lærd og Publicist, født 1731, død i Stockholm 26. Aug. 1811. G. studerede ved Abo og Lund's Universiteter og derefter i Greifswald, foretog 1750—51 en Udenlandsrejse til Danmark, Holland og Frankrig. Derefter opholdt han sig i Stockholm som Lærer. Fra 1756—81 var han ansat ved det kgl. Bibliotek. 1754 begyndte G. sin Forfattervirksomhed med en Samling »Brefom blandede ämnen«, og 1755 begyndte han at udgive »Den svenske Mercurius« [24 Bd., 1755—61, 1763—65], med hvilket Maanedsskrift man kan sige, at den svenske Journalistik tog sin Begyndelse. G. gjorde det heri til sin Opgave at gøre Sverige bekendt med Tidens mærkeligste lærde og offentlige Personer i og uden for Fædrelandet, omtale de mest frem-

Tagende Arbejder og Opdagelser i Europa saavel som i Hjemlandet, gøre Rede for de vigtigste Statsbegivenheder samt meddele lærde og indenlandske Nyheder. Som Forfatter udmærkede han sig ved en overalt fremlysende Upartiskhed og Sandhedskærlighed. Han udgjorde tillige det forbindende Led mellem svenske og fremmede lærde og gav bl. a. Stødet til, at Meddelelser fra svenske lærde optoges i den i Paris udkommende »Gazette littéraire de l'Europe«. Ved Siden af sin uafbrudt fortsatte publicistiske Virksomhed, som henimod Slutningen af Frihedstiden førte ham ind paa Politikkens Omraade og over i Hattenes Kamplejr, drev G. ogsaa en Tid en omfattende, efter ny Principper indrettet udenlandsk Boghandel og en stor Forlagsvirksomhed, ligesom han har indlagt sig betydelige Fortjenester ved paa egen Bekostning at udgive og gavmildt at honorere svenske historiske Arbejder. Foruden ovenfor anførte Arbejder kunne blandt hans udgivne Tidsskrifter nævnes: »Svenska magasinet« [1766]; »K. bibliotekets tidningar om lärda saker« samt »Tidningar om lärda saker« [1767—69], »Politiske Aristarchus« [1769—70]; »Allmänna tidningar« [1770—72]; »Samlaren« [1773—77]; »Nya lärda Tidningar«, »Stockholms lärda tidningar« [1773—80]; »Adressen« [1775 — 76]; »*Uppfostringssällskapets* tidningar« [1781—90]; »Svenska Archivum« [1770 93] m. fl. Af hans øvrige udgivne Samlinger og Skrifter ere de mest bekendte: »Svenska biblioteket« [5 Dele, 1757—61]; »Nya svenska biblioteket« [2 Dele, 1762—63]; »Almänna biblioteket« [6 Dele, 1776—78]; »Resebeskrifvaren« [1 Bd., 1790—91]; »Det lefvande Sverige« [2 Bd., 1796—98] og »Brefvexling« [6 Bd., 1798—1810]. (Litt.: Bernhard von Beskow, »Minne af kongl. bibliotekarien Karl Kristofer G.« i »Svenska Akademiens Handlingar« [36. Del, Stockholm 1863]). *A. B. B.*

Gjörwell, Karl Kristoffer, svensk Arkitekt, født i Stockholm 19. Jan. 1766, død smst. 14. Novbr. 1837. Han gennemgik Kunstakademiet, tegnede under Desprez (s. d.) paa Haga Slot, foretog 1794—96 en Studierejse til Italien og fik efter sin Hjemkomst flere administrative Hverv, indtil han 1803 blev Stadsarkitekt og 1808 Professor. I sin Arkitektur fulgte han Desprez; foruden talrige Tegninger til Altere, Prædikestole, Gravmonumenter o. s. v. har han udført Dronningens Pavillon paa Haga, det Vestmanska huset, senere ombygget og forandret, samt det store Garnisonssjukhuset i Stockholm, fuldført 1834. G. har ogsaa udført enkelte Raderinger. *E. S.*

Gjøvik, Købstadi Christian's Amt paa Vestsiden af Mjøsen, anlagt paa begge Sider af Hunselven. (1891) 1,416 Indb. Hunselven løber med en stor Vandmasse ud i Mjøsen og danner straks oven for Udløbet en Række Fossefald, ved hvilke er anlagt en Række Fabrikker, som gave Anledning til et bymæssigt Anlæg; det var dog først 1860, at dette, der var opført paa Gaarden G.'s Grund, fik Købstadsrettigheder og Navn efter Gaarden. Af de industrielle Anlæg falde dog kun et Træsliberi, 2 Møller, en Cellulosefabrik og en Dampsav inden Byens Grænser. Byen er i gejstlig Henseende en Del af Hun's Anneks til Vardal Præstegæld, den i 1880'erne opførte ny Kirke ligger i Byen. Her er ogsaa opført Distriktsfængsel, ligesom Stedet har en Middelskole, Telegrafstation og Station med Brygge for Mjøsdampskibene, i Nærheden af hvilken begge Byens Hoteller have fundet Plads. Ved Chaussé, hvorpaa underholdes stadig Diligencefart, staar G. i Forbindelse med Odnes ved Randsfjorden. Hovedveje føre langs Mjøsen Nord over til Lillehammer og Syd over til Eidsvold samt derhos i Sydvest over til Hadeland langs Elvens Dalføre. Den under Bygning værende Nordbane vil sætte G. i Forbindelse med Christiania. Byen har en smuk Beliggenhed og underholder en ikke ubetydelig Handel med de omliggende Distrikter. *J. F. W. H.*

Gl. se Gammel.

Glabélla (lat.), det fordybede Sted paa Pandebenet lige oven for Næseroden. *S. B,*

Glace [gla!s] (fr.), Is, ogsaa d. s. s. Spejlglas; G. d'argent, tungt Silkestof med indvævede Sølvblomster. — Heraf glasere (s. d.).

Glacéhandsker se Læder.

Glacélæder se Læder.

Glaciäle Dannelser betegne egentlig kun Jordlag, der ere et direkte Produkt af Gletscherisens Virksomhed, men g. D. have efterhaanden i den geologiske Sprogbrug faaet en noget ændret Betydning, saa at man nu derved i Alm. betegner alle de Jordlag, der ere optraadte i den kvartære Istid (eller Istider). Til disse g. D. regnes: 1) de egentlige Jøkelaflejringer (Endemoræner, Bundmoræner), 2) Hvidaa-Dannelserne, der ere fluvioglaciale Aflejringer (lagdelt Ler, Sand og Grus) opstaaede ved Jøkelelves Virksomhed, 3) de glaciale marine Dannelser, i Reglen lagdelt Ler, der indeslutte Levningerne af en arktisk marin Fauna (Yoldialer m. m.). *K. R.*

Glacialīn, et af de mange Navne paa de forskellige borsyreholdige Konserveringsmidler for Kød o. a.

Glacis [glasi'] (fr.) er en foran et Fæstningsværks Grav beliggende Jordopfyldning, som danner Brystværn for den dækkede Vej (s. d.). G. danner i Alm. en fremad svagt skraanende Flade, som gaar jævnt over i det naturlige Terrain, og Fladens Hældning bestemmes saaledes, at Ilden fra den bagved liggende Hovedvold raserer G. eller højest gaar o,6 å 1 M. over det. G.'s Opgave er, foruden at danne Brystværn for den dækkede Vej, at tilvejebringe raserende Beskydning af det nærmeste Forterrain og ofte tillige at skaffe tilstrækkelig Dækning for Gravmurværket. G. er indrettet til Infanteriforsvar; dets Ildlinie ligger som Regel 2,5 å 3 M. over den dækkede Vej. G. beplantes gerne med Træer og Buske for at vanskeliggøre Fjendens Angrebsarbejder og for at have Materiale til Fletværk og Forhug, naar Fæstningen skal sættes i Forsvarsstand. Man kan da lade Træstubbene blive staaende og imellem disse udspænde *Jærntraad.*

En særlig Form for G. er *G. en contrepente*, ved hvilken Kontreskarpen, den dækkede Vej og det almindelige G. ere udeladte og erstattede med en flad, fremadstigende Skraaning, der forbinder Graven med Terrainet. Denne Konstruktion, som skyldes den franske Ingeniør Carnot, letter Udfald med større Troppemasser, men forringer samtidig Stormfriheden. Den anvendes nu kun sjælden. *A. G. N.*

Glaciskroning (*couronnement*) er i det regel-

mæssige Fæstningsangreb Betegnelse for en Løbegrav langs Glacisets Ildlinie. G. danner som oftest Angriberens sidste Stilling, fra hvilken i Reglen Nedgangen til Graven udgaar. G. er indrettet til Infanteriforsvar. *A. G. N.*

Glad, 1) (»den straalende«), en af Asernes Heste, 2) (Glad), Klokken i Trondhjem's Domkirke, given af Olaf den Hellige, hørtes inden Lyrskovsslaget ringe for Magnus den Gode og hans Mænd, som Varsel om Helgenens Hjælp. *A. O.*

Glad, Rasmus (lat. *Erasmus Laetus*), dansk Humanist, født 1526 paa Ingvorstrup ved Grenaa, død 9. Novbr. 1582 i Kjøbenhavn. G., der tog Magistergraden i Kbhvn. 1546, bestemte sig først for Studiet af Retsvidenskab, men kom snart til at hellige sig særlig til de klassiske Sprog, fremfor alt Latin, i hvis metriske Behandling han tidlig erhvervede sig stor Færdighed. Efter 1548—50 at have studeret i Rostock skrev han 1551 et latinsk Velkomstdigt til Christian III, da Kongen kom hjem fra en Rejse. 1554 blev G. pædagogisk Professor i Kjøbenhavn og havde som saadan den Embedspligt at læse latinske Vers med Studenterne. 1558 avancerede G. til Professor i Dialektik; 1559 fik han kgl. Understøttelse til at studere Teologi i Wittenberg. Her disputerede han for den teologiske Doktorgrad under Forsæde af Melanchton, som desuden tilføjede en Tilegnelse til Frederik II foran den latinske Digtsamling, som G. her udgav 1560 under Titelen *Bucolica*. I det hele gjorde man i Wittenberg ikke liden Stads af ham. Hjemkommen blev G. 1560 Professor i Teologi og valgtes 1561 til Universitetets Rektor. Men da han ikke kom godt ud af det med sine Kolleger, og der kom mange Klager ind mod ham, maatte han fratræde før Tiden. G. var imidlertid godt anskreven i højere Kredse, blev 1569 adlet og fik 1572 Tilladelse til at gøre en længere Udenlandsrejse, vist nærmest for at faa sine Skrifter udgivne, hvad der vel havde sine Vanskeligheder hjemme. Det lykkedes ham ogsaa paa Rejsen at faa trykt en Del Skrifter, i hvilke man kan finde mange gode Oplysninger om nordiske Forhold, om man end maa beklage, at de altid fremtræde i en ordrig, alt for poetisk Indklædning. 1573 udkom saaledes hans Republikken Venezia tilegnede *De re nautica* (med gode Oplysninger om Nordens daværende Handelsforhold); s. A. *Colloquia Moralta*, tilegnede Charles, Hertug af Lorraine, Dattersøn af Kong Christian II, indeholdende Samtaler mellem Planter og Dyr, imellem Tiberen og Gudenaaen, hvilken sidste priser Jylland's Herligheder; s. A. *Res Danicae*, en versificeret Beskrivelse af Danmark og dets Historie med livlige Karakterskildringer og uhildede Domme om flere Forhold, bl. a. om Svenskerne, med hvem de Danske dengang førte Krig; s. A. *Margretica*, tilegnet Dronning Elisabeth og handlende om Dronning Margrete. 1574 udkom i Frankfurt hans *De Republica Norimbergensium*, tilegnet Nürnberg's Raad, og s. A. *Romanorum Caesares Italici*, en romersk Kejserkrønike, der gaar fra Cæsar til Diokletian, og som er tilegnet Kejser Maximilian II. Da man i Danmark fandt, at G. blev for længe borte fra sine Embedspligter, afskedigede man ham 1574, men man lod ham beholde de Indtægter, der vare tillagte ham fra Præsteembeder o. 1., saaledes at hans Kaar ikke vare slette. I Anledning af Prins Christian IV's Daab 1577 forfattede han et Festdigt, som han fuldendte 1581: *De nato baptisatoque primo Frederici Secundi filio Christiano*; men det udkom ikke og er først blevet trykt i vore Dage (udg. af H. Rørdam i »Historiske Kildeskrifter«, II). G. har den store Fortjeneste at have været den første siden Sakse's Dage, der ved sine Skrifter har gjort Danmark's Historie og danske Forhold kendte i Udlandet. Hans Skrifter have endnu megen Værd som historiske Kildeskrifter. *V. S.*

Gladbach, 1) G. eller Munchen-G., By i preussisk Rhinprovins, Regeringsdistriktet Dusseldorf, ved Jærnbanelinierne G.—Ruhrort, Rheydt—Neuss, G.—Stolberg og Krefeld—Rheydt, er forbunden ved en Sporvogn med Rheydt og har (1895) 53,700 Indb., hvoraf ca. 9,000 evangeliske. Der findes 5 katolske og 1 evangelisk Kirke, 3 Klostre, et Gymnasium og et Seminarium. Industrien er betydelig, særlig er G. Hovedsædet for den rhinske Bomuldsindustri og har (1890) 32 Spinderier med 160,000 Tene, 89 mekaniske Væverier samt Farveri, Appreturanstalter, Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Silkespinderi, Fabrikation af Papir, Sæbe, Skotøj m. m. G. opstod omkring det 793 af Ærkebiskop Gero grundede Benediktinerabbedi og fik 1366 Stadsret. I Slutn. af 18. Aarh. indførtes Bomuldsværeriet og 1807 Bomuldsspinderiet, dens store industrielle Udvikling stammer i det hele først fra den nyere Tid. 2) G. eller Bergisch G., By i preussisk Rhinprovins i Regeringsdistriktet Köln ved Jærnbanelinien Mulheim a. Rhein—Immekeppel, har (1890) 9,500 hovedsagelig katolske Indbyggere, samt Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Papirfabrikation og Spinderi. *Joh. F.*

Gladhjem, i nordisk Mytologi, se Gladsheim.

Gladiateur [gladjatö'r], berømt fransk Fuldblodshingst ved Monarque af Miss Gladiator, vandt 1865 det engelske Derby, The 2,000 Guineas, Doncaster St. Leger og Grand Prix de Paris. *C. G. B.*

Gladiatorer (*gladiator*, lat., egl. Sværdkæmper) kaldtes i Rom Personer, der kæmpede offentlig ved Gladiatorlegene (*munera gladiatoria*). Disse Skuespil, der bestode i Kampe paa Liv og Død mellem Mennesker, hørte oprindelig hjemme i Etrurien og er egentlig Menneskeofre, der ifølge en i hele den klasssiske Oldtid, i alt Fald i dens ældste Tidsrum, udbredt Skik særlig vare knyttede til Begravelser. I Rom indførtes de først 264 f. Chr., ogsaa her i Anledning af en Begravelse, og gaves i den følgende Tid hyppig af private ved lignende Lejligheder. Først 105 f. Chr. lode Konsulerne paa Embeds Vegne afholde Gladiatorlege. I Republikkens sidste Tid bleve de et almindeligt Middel for private og Øvrighedspersoner til at opnaa Folkegunst. I Kejsertiden vare de ligeledes meget hyppige; baade Kejserne gave dem og private, disse ofte *pro salute principis* o: som Takkefest, naar Kejseren var undsluppen en Fare. Domitian indførte staaende Gladiatorlege, og disse holdt sig hele Oldtiden igennem; først i 5. Aarh. uddøde Skikken i det vestromerske Rige, til Dels sikkert under Kristendommens Paavirkning. — Gladiatorlegene fejredes i Rom oprindelig paa Forum, sjældnere i Cirkus; mod Republikkens Slutning begyndte man at opføre Amfiteatre, først af Træ, senere af Sten; de havde allerede tidligere været

i Brug i Campanien. Vespasian opførte Rom's berømte Amfiteater, Colosseum (indviet 80 e. Chr.), der siden da var Skueplads for Gladiatorlegene. Om Indretningen se Amfiteater og Colosseum. — G. vare dømte Forbrydere, Krigsfanger eller Slaver, regelmæssig fremmede eller Borgere af laveste Stand; undtagelsesvis forekom det, at bedrestillede frivillig ble ve G.; de kaldtes da *auctorati*. Kejser Commodus satte sin Stolthed i at være en dygtig G. og optraadte offentlig som saadan. Gladiatortrupperne (*familiae gladiatoriae*) ejedes dels af private, dels af Entreprenører, der dreve Forretning med at leje dem ud eller give Lege for Penge. G. holdtes i Skoler (*ludi*) og uddannedes der af særegne Lærere (*lanistae*), hvis Haandværk for øvrigt, ligesom G.'s, var æreløst. Kejserne holdt store Gladiatorskoler under Opsyn af særlige Embedsmænd. En Gladiatorkaserne er funden i Pompeii; det er en aflang Øvelsesgaard, omgiven af Søjlehaller og G.'s Kamre i to Etager. G. fik en kraftig Forplejning, men vare underkastede en barbarisk Disciplin; den, der frivillig gav sig i Skolen, maatte forpligte sig til at lade sig »brænde, binde, piske og dræbe med Sværdet« uden Indsigelse. Under særlige Forhold (Slavekrigen) kunde disse Hobe af bevæbnede, øvede og til Dødsforagt vænnede Mennesker blive politisk farlige. — Før deres første offentlige Optræden hed G. *tirones*; efter den fik de vistnok et Mærke (*tessera*); af saadanne Mærker haves endnu en Mængde, men deres Betydning er omtvistet. Foruden Pengebelønninger kunde G. ved Tapperhed og Dygtighed opnaa Frihed for at optræde eller fuldstændig Frigivelse; Tegnet herpaa var en Kaarde af Træ (*rudis*). Et Gladiatorspil begyndte med et Optog over Arenaen (fra dette Optog hidrører det bekendte Tilraab: *Ave Caesar morituri salutant*); derpaa fulgte en Skinfægtning med stumpe Vaaben og saa først den egentlige Kamp. G.'s Bevæbning og Kampart vare højst forskellige; de vigtigste Arter vare *Samnites* med stort Skjold og kort Sværd, *Thraeces* med mindre Skjold og Krumsabel (begge Parter desuden med en stor Hjælm) og *retiarii* næsten uden Dækvaaben, men med et Næt (*rete*, deraf Navnet), en Trefork og en Dolk. G. kæmpede dels enkeltvis, gerne forskellige Arter mod hverandre, dels i Masse; de feje dreves fremad med Piskeslag eller glødende Jærn. En overvunden, men endnu levende G.'s Skæbne bestemtes af den, der gav Legene; dog overlod han gerne Afgørelsen til Tilskuerne. Tegnet paa Dødsdommen var den fremrakte, knyttede Haand med nedadvendt, udstrakt Tommelfinger; den sejrrige G. dræbte saa sin Modstander.

Gladiatorkampe med Musik (efter et antikt Relief)

Dyrekampe (*venationes*) omtales første Gang 186 f. Chr.; de kom i Republikkens sidste Tid og under Kejserdømmet stærkt paa Moden. De bestode dels i Kampe af vilde Dyr mod hverandre, dels i Kampe mellem Mennesker og vilde Dyr. De dertil oplærte Jægere (*bestiarii*, *venatores*) vare Mennesker af samme Art som G. og holdtes og undervistes paa samme Maade som disse. I Kejsertiden bleve ogsaa grove Forbrydere dømte til at sønderrives af vilde Dyr, og denne Akt indgik som en Del af Skuespillet.

Man har fra Oldtiden en Efterretning om, at Gladiatorlegene indførtes som Middel til at vække og vedligeholde krigersk Sans hos den romerske Bybefolkning. Det er muligt, at dette Motiv virkelig har været medvirkende til, at de optoges blandt de officielle Lege; men deres Bestaaen og Omsiggriben kan næppe forklares uden som Udslag af Raahed og Blaserthed hos Pøbelen — den højere saavel som den lavere. (Litt.: Friedländer, »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms«, II; Marquardt, »Rom. Staatsverwaltung«, III). *A. B. D.*

Gladii jus et potéstas (lat.), »Sværdets Ret og Magt« d: Ret og Magt til at ikende Dødsstraf og lade den fuldbyrde. *A. B. D.*

Gladiŏlus L., Slægt af Sværdliljefamilien, Knoldvækster med ridende, linie- eller sværddannede Blade. Blomsterstanden er et ensidigt, 1 M. eller mere højt Aks med fjernt fra hverandre siddende Blomster; disse have et skævt tragtformet, næsten tolæbet Bioster med pragtfulde Farver. Ca. 90 Arter; de fleste vokse i Kaplandet, nogle i Middelhavslandene og Mellemeuropa. Flere Arter og Bastarder ere yndede Prydplanter (se nedenf.). Af nogle have Knoldene i tidligere Tid været højt ansete som Amuletter. *A. M.*

G. Gandavensis Van Houtte er en Hybrid, fremkommen ved Krydsning mellem *G. cardinalis* Curt. **(Kap)** og *G. poittacinus* Hook. (Natal): Blomsterne variere fra skarlagen, violet, rosenrødt til hvidt og gult. De stille ikke særlige Fordringer til Jorden; enhver næringsrig, dybt bearbejdet og ikke for svær Jord samt solaaben Vokseplads er dem tjenlig. Knoldene lægges i Maj, 8—10 Cm. dybt med 30 Cm.'s Afstand, og blomstre i August—September. Naar Blomsterstænglerne vise sig, opbindes de til Stokke, og med indtrædende varmt, tørt Vejr vandes de rigelig; for at holde paa Fugtigheden er det gavnligt at dække Jorden mellem Planterne med gammel Gødning. Efter Afblomstringen afskæres Blomsterstængelen, og før Frosten indtræder aftages de og lægges paa et køligt, tørt Sted for at eftermodne Knolden. Naar Stængel og Blade ere visne, afskæres de 1 Cm. over Knolden, og de overvintres derefter paa et tørt, frostfrit Sted. G. formeres ved Sideknolde, som i rigelig Mængde dannes ved Grunden af de gamle Knolde; disse Smaaknolde lægges paa Bede for sig selv med

passende Afstand, indtil de efterhaanden blive saa store, at de ere blomsterdygtige. — G. kan ogsaa dyrkes i Potter; da de imidlertid ikke tage nogen Skade ved at indplantes i Potte, selv om de staa i Blomst, plejer man i Reglen at tage af de paa Friland kultiverede, naar man har Brug for Planter til Dekoration i Værelser eller Væksthuse. *L. H.*

Gladsheim (Gladhjem), det Land, hvor Odin's Bolig Valhal findes. *A. O.*

Gladstone [glä'dston], William Ewart, engelsk Statsmand, er født 29. Decbr. 1809 i Liverpool, Søn af John G., (1764—1851), en rig Købmand og Skibsreder af skotsk Byrd, som 1845 blev Baronet. Faderen var udpræget konservativ, nøje knyttet til Canning, hvis Valg til Underhuset han udvirkede 1812, og selv Medlem af dette Hus 1820—27. Sønnen blev uddannet i Eton og var 1829—31 Student i Oxford; hist var han Medstifter og flittig Medarbejder af Skolens Blad (skrev bl. a. et Digt om Richard Løvehjerte og en Artikel om Veltalenhed); her tog han ivrig Del i Studenternes Diskussionsklub og viste tidlig sin aandelige Overlegenhed over Kammeraterne. Medens han fra Faderen havde arvet stor praktisk Dygtighed, nøje Indsigt i Handels- og Forretningsforhold og levende Interesse for det politiske Liv, næredes i Oxford hans Sans for videnskabelige Studier og teoretiske Spekulationer samt hans Kærlighed til Højkirken og Lyst til at drøfte teologiske Spørgsmaal; desuden var han dybt religiøs greben og igennem hele sit Liv en flittig og alvorlig Kirkegænger. Allerede 1838 valgtes han til Underhuset i den lille By Newark, som stod under Hertugen af Newcastle's Indflydelse, sluttede sig straks til det konservative Parti, som da skulde arbejde sig op fra Nederlaget ved Valgreformen, og blev Decbr. 1834 yngre Skatkammerlord og snart efter Understatssekretær for Kolonierne i R. Peel's kortvarige Ministerium. Han vandt Ry som en dygtig Taler og var Partiets Fremtidshaab, især efter at han 1838 i et stort Skrift »The Church, considered in its relations with the State« [3 Bd.] var optraadt som en varm Talsmand for en nøje Forbindelse mellem Stat og Kirke og særlig havde prist den engelske Højkirke som Idealet for alle Kirker. Skriftet vakte stor Opsigt [4. Opl. 1844], men fik en meget skarp Kritik af Macaulay, der villig erkendte hans Talent og dialektiske Kløgt, men dybt beklagede hans Fordomsfuldhed, og 30 Aar senere erkendte G. selv, at det var et Misgreb, fordi det fastholdt forældede Grundsætninger, som netop vare i Færd med at dø. 1841 fulgte en Fortsættelse: »Church principles considered in its results«.

Snart fik han Lejlighed til at udmærke sig paa en hel anden og langt heldigere Maade; thi da R. Peel Septbr. 1841 igen blev Førsteminister, gjorde han G. til Næstformand i Handelsministeriet og gav ham det Hverv at forberede og siden i Underhuset at forsvare Udkastet til en ny Toldtarif, hvorved Tolden nedsattes paa 75° Poster (af 1,200), især for Næringsmidler og Raastoffer, og en langt bedre Specificering indførtes. Han skilte sig ved denne Opgave med stor Dygtighed, forbavsede ved sin Sagkundskab og vandt Navn af »Peel's højre Haand«. Til Løn blev han 1843 selv Handelsminister med Sæde i Kabinettet, tog vigtig Del i Udarbejdelsen af den ny Banklov af 1844 og i Toldtariffen af 1845, der udstrøg mere end en Tredjedel af alle Posterne, afskaffede al Udførselstold og al Told paa Raastoffer og opgav Afgifter til et samlet Beløb af 66 Mill. Kr. Men ikke længe efter udtraadte han af Regeringen, fordi han ikke efter sin Opfattelse af Statskirken mente at kunne stemme for det forhøjede Tilskud til det katolske Kollegium i Maynooth i Irland; dog erkendte han allerede dengang, at man skyldte Irland Retfærdighed, og stemte for Oprettelse af 3 ny konfessionsløse Kollegier. Faa Maaneder efter modtog han paa ny en Plads i Ministeriet som Statssekretær for Kolonierne, idet han afløste den senere Jarl Derby, da R. Peel havde besluttet at afskaffe Korntolden og saaledes brød med sit Partis længe fastholdte Grundsætninger. Dette kostede G. hans Sæde i Underhuset, fordi Hertugen af Newcastle ikke vilde støtte hans Genvalg, og han kom derfor ikke til at tage Del i Forsvaret for Peel's Forslag, ja blev ved Ministeriets Afgang i Sommeren 1846 endog for en Tid lukket helt ude af det offentlige Liv.

Ved de almindelige Valg 1847 valgtes han igen ind i Underhuset af Oxford Universitet, hvad der regnedes for en særlig Udmærkelse, men overraskede 1848 Alverden ved at stemme for at give Jøder Valgbarhed til Underhuset, ligesom de allerede efterhaanden havde opnaaet Adgang til de fleste andre offentlige Hverv. Han — der er mere doktrinær end de fleste engelske Statsmænd — gik nemlig ud fra, at man maa tage Konsekvenserne af tidligere Skridt. Han optraadte derfor 1851 imod J. Russell's Lovforslag om kirkelige Titler, der forbød de katolske Bisper at antage Titel efter Stifter, som ogsaa fandtes i Statskirken, og han udtalte ligefrem, at Statskirken maatte vide at hævde sin Stilling ved bedre Midler end ved Ufordragelighed, og at den slet ikke maatte blande sig i de andre Kirkers indre Forhold. Da han saaledes tog Romerkirken i Forsvar, blev han beskyldt for at hylde Puseyismen, medens han netop derved viste ikke alene Mod til at trodse sit Partis — og særlig sine Vælgeres — Fordomme, men ogsaa stort politisk Fremsyn, da Loven en Snes Aar senere blev tilbagekaldt som unyttig. I samme Tidsrum støttede han Molesworth's Forslag om Koloniernes Selvstyre og Labouchère's om Navigationsaktens Ophævelse samt optraadte i flere Spørgsmaal vedrørende udenlandsk Politik. Han dadlede saaledes 1850 Palrnerston's stadige Indblanding i Fastlandets Forhold, idet han henviste til det ringe Udbytte, som derved var vundet 1848—49, men han vakte især Opsigt, da han 1851 i et Flyveskrift, affattet som et Brev til Jarl Aberdeen, fremstillede, hvad han under et Ophold i Syditalien i den foregaaende Vinter havde erfaret om den neapolitanske Regerings grusomme Behandling af de talløse politiske Fanger. Skriftet blev af Palmerston sendt til alle England's Repræsentanter i Udlandet og vandt det liberale Partis store Agtelse for G.'s Frisind. Da den neapolitanske Regering dristede sig til at tage til Genmæle, blottede han i et nyt Flyveskrift endnu yderligere dens skændige Adfærd; desuden oversatte han 1852—53 Farini's, den senere italienske Førsteministers, »Kirkestatens Historie siden 1815«, der gav et lignende trøstesløst Billede af de daværende Tilstande. Ogsaa tog han 1852 Ordet

til Forsvar for Belgien's Trykkefrihed, som truedes af den franske Regerings Klager.

Da Russell afgik Febr. 1852, tilbød den konservative Jarl Derby G. Posten som Skatkammerkansler; men han afslog den og sluttede sig under den følgende Sommers Valgkamp til Forbundet imellem alle frisindede Partier for at værge Frihandelen mod Regeringens protektionistiske Lyster. Frihandelen blev saaledes den Bro, der førte ham fra den konservative Lejr over til den liberale. Da Disraeli i den ny Samling havde indbragt sin Finansplan, var det netop G., der ved sin knusende Kritik 17. Decbr. 1852 tvang Ministeriet til at gaa af. Han var nu selvskreven som Skatkammerkansler under Aberdeen og tog straks fat paa ny systematiske Tarifreformer, idet han særlig lagde Vægt paa at fremkalde en ligeligere Fordeling af Skattebyrden. Toldbeskyttelsen blev hævet eller nedsat for en Mængde Varer, og Tarifposternes Tal blev betydelig formindsket. Ogsaa andre Skatter omformedes, og medens der indførtes Afgift paa Arv, gjordes der ved Indkomstskatten Adskillelse imellem Indtægtskilderne, idet der stadig stræbtes efter at lade Skattebyrden falde, hvor Skatteevnen var. Han hemmedes i sine Planer ved Krigen mod Rusland og afgik Febr. 1855, da han ikke vilde finde sig i den Undersøgelse, som Roebuck foreslog om Krigens Førelse. Han brugte sin Fritid til at udarbejde en omfattende Bog om Homer og den homeriske Tidsalder [3 Bd. 1858—61, ny Udg. 1869 under Navn *Juventusmundi*], der dog vidner bedre om Forfatterens Begejstring for Emnet end om hans videnskabelige Kritik; han var lige saa ortodoks i sin Tro paa Homer som tidligere i sin Tro paa Statskirken. Som uafhængigt Medlem af Underhuset udtalte han sig i Foraaret 1855 flere Gange for en snarlig Fredsslutning og udtalte 1857 en afgjort Misbilligelse af Krigen med Kina som et uretfærdigt Angreb paa et forsvarsløst Folk. Ogsaa deltog han Jan. 1858 i Angreb paa Palmerston, fordi dennes Forslag om at straffe Mordforsøg paa fremmede Fyrster formentlig var et Indgreb i England's nedarvede Asylret, men afslog igen Derby's Tilbud om Sæde i det ny Ministerium. Derimod gik han i Vinteren 1858—59 som Regeringens overordentlige Kommissær til de joniske Øer, men uagtet al sin gode Vilje over for Grækerne kunde han ikke dæmpe deres Misnøje med det engelske Herredømme. Han misbilligede 1859 det liberale Partis Klager over Disraeli's Udkast til en Valgreform, skønt det heller ikke tilfredsstillede ham, og vilde have Spørgsmaalet løst ved begge de store Partiers Samarbejde.

Skønt han heri havde skilt sig fra Partiets Hovedstyrke, optoges han dog Juni 1859 i Palmerston's Ministerium som Skatkammerkansler og havde i 7 j Aar rig Lejlighed til at vise sine glimrende Evner som Finansmand. Ved Cobden's Hjælp sluttede han 1860 Handelspagten med Frankrig og gennemførte derefter en radikal Omformning af Toldtariffen, idet al Beskyttelses- og Differentialtold bortfaldt, og Tarifposternes Tal indskrænkedes til 48 (før 419). Hermed afsluttedes den Overgang til Frihandelen, som han 1842 havde været Hovedmand for at indlede. Ogsaa i andre Grene af Beskatningen søgte han at udvikle et rationelt System. I alt fik han i de 7 Aar afskaffet Skatter til en samlet Sum af 125 Mill. Kr., medens der samtidig gjordes et 3 Gange saa stort Afdrag paa Statsgælden. De Fremstillinger, han aarlig gav af sine Finansplaner, vandt ved deres Kundskabsfylde og Overskuelighed almindeligt Bifald som et Slags Forelæsninger i praktisk Finansvidenskab. Sin Indflydelse i Regeringen brugte han til Bedste for Italien's Enhed, og skønt han personlig troede paa den nordamerikanske Unions Tvedeling ved Borgerkrigen 1861—65, modsatte han sig dog enhver Indblanding i Striden fra engelsk Side. Marts 1864 gjorde han et nyt afgørende Brud med sin politiske Fortid, idet han ved Drøftelsen af et privat Lovforslag udtalte sig for en væsentlig Udvidelse af Valgretten, da denne var en naturlig Menneskeret for enhver, der ikke maatte regnes for personlig uværdig eller uskikket dertil, og særlig for Arbejdernes Indførelse i det politiske Liv, da de havde vist tilstrækkelig Modenhed og Dannelse.

Med denne kætterske Sætning forspildte han sin Yndest ved Oxford-Universitetet og vragedes derfor her ved Valgene 1865, men valgtes i Syd-Lancashire. Og da han næste Aar foreslog en Valglov, der vilde virkeliggøre de ovennævnte Grundsætninger, om end i meget maadeholden Form, vakte han saa megen Modstand imod sig, at det førte til Ministeriets Fald. Men han havde den Triumf, at den Valgreform, som det følgende konservative Ministerium blev nødt til at indbringe, lidt efter lidt omdannedes saa stærkt, at den blev langt mere frisindet end hans eget Forslag. Samtidig drev den Modstand, han havde mødt, ham nu videre i Fremskridtsretning, saa at han ikke alene 1867 foreslog at afskaffe Kirkeskatten som tvungen Afgift, hvad han endnu 1861 havde stemt imod, men ogsaa 1868 rejste Spørgsmaalet om den irske Statskirkes Ophør, altsaa helt brød med sine gamle Teorier.

Valgene Novbr. 1868 efter den ny Valgordning gave ham den skønneste Oprejsning og gjorde ham for første Gang til England's Førsteminister; han blev derved i Stand til i Løbet af 5 Aar at gennemføre flere og mere indgribende Reformer end nogen anden engelsk Statsmand, til Dels endog saadanne, hvorved helt ny Retsgrundsætninger bragtes ud i Livet (se England, »Historie«). Hvor stærk hans Selvtillid og Herskervilje var, og hvor lidt han — selv under et saa raskt Sejrsløb — kunde *taale* nogen Modstand, saa man klart, da han 1871, for at fremtvinge Afskaffelsen af Officerspatenternes Salg imod Overhuset, greb til den for en frisindet Statsmand mislige Udvej at paakalde Kongemagtens særlige Rettigheder, endog med en ret dristig Fortolkning. Ogsaa viste sig hans udprægede Lyst til at vedligeholde Freden, selv naar det maatte ske ved Eftergivenhed (saaledes over for Nordamerika i Alabama-Sagen og over for Rusland i Mellemasien); han vilde heller ikke gøre noget Skridt for at skaffe Frankrig bedre Fredsvilkaar, skønt han personlig var meget vel stemt over for dets Sag. Men baade denne Tilbageholdenhed udadtil, der lod Engelskmændene føle sig satte uden for Spillet, og hans Rastløshed i at fremme den indre Udvikling, hvorved mange personlige Interesser krænkedes, vakte Uvilje imod hans Styrelse og drev mange maadeholdne liberale over til Modstanderne. Som Følge heraf bleve Valgene Febr. 1874 et Nederlag for hans Parti; han selv opnaaede kun med Vanskelighed Genvalg i Green-

wich, hvortil han 1868 havde maattet ty, og han afgav Magten straks efter. Han følte dette Fald som en stor Utaknemmelighed fra Vælgernes Side, holdt sig derfor i Reglen borte fra Underhusets Møder og nedlagde Jan. 1875 sin Post som Partiets Fører uden at agte paa den Svækkelse, som dette medførte. Han hengav sig derimod til litterære Arbejder, genoptog sine homeriske Studier (»Homeric Synchronism« [1876]), forsvarede i et Skrift om »Ritualismen« [1874] Præsternes Frihed imod den strenge Regelbundethed, som Disraeli vilde hævde ved sit Lovforslag om Gudstjenesten i den anglikanske Kirke, og rettede i en Række Flyveskrifter 1874 — 75 de heftigste Angreb paa det ufejlbare Pavedømme og Ultramontanismen (eller »Vatikanismen«, som han kaldte den), da den maatte føre til en Opgivelse af al aandelig og borgerlig Frihed. Mest Betydning fik dog det Skrift, han Septbr. 1876 udsendte om Tyrkernes Grusomheder imod Bulgarien (»Bulgarian Horrors«), thi det gjorde en saadan Virkning i England, at Regeringen blev nødt til at opgive sin tyrkervenlige Politik. Da han 1877 besøgte Irland, hilstes han overalt med største Velvilje (blev Æresborger i Dublin), men et formeligt Triumftog var det, da han Novbr. 1879 drog fra sit Gods Hawarden i Wales til Skotland for at rejse en omfattende Valgagitation.

Denne lykkedes saa vel, at Valgene i Apr. 1880 gave hans Parti en smuk Sejr, medens han selv igen maatte skifte Sæde og søge Valg i Edinburgh, og han kom derved paa ny til Magten. Ogsaa denne Gang fik han Lejlighed til at gennemføre flere vigtige Fremskridt og satte endelig Kronen paa Værket ved en grundig Valgreform 1884—85, om han end var nødt til at træffe Aftale med Modpartiets Ledere om Kredsinddelingen, før han kunde opnaa Overhusets Samtykke til Valgrettens Udvidelse. Kort efter i Maj 1885 afgik han fra Statsstyrelsen; men da den ny Valgordning var bleven prøvet, fik det liberale Parti igen Overtaget, og han blev for tredje Gang Førsteminister, rigtignok kun i 4 Maaneder. Da var det nemlig, at han, som endnu 1881—82 havde søgt at kue de oprørske Irlændere ved strenge Tvangsforholdsregler, ved et brat Omslag besluttede at føje deres Ønsker om Selvstyre, stolende paa, at deres Taknemmelighed vilde lønne dette Offer fra engelsk Side. Men hans Plan strandede, da en ikke ringe Del af hans Parti svigtede ham, og en Opløsning af Underhuset bragte ham et afgjort Nederlag. Skønt det maatte staa klart, at det engelske Folks Flertal var ham imod, og at Planen derfor ikke lod sig gennemføre, holdt han dog haardnakket fast ved sin Mening og vilde hverken oppebie et Omslag i Stemningen eller nøjes med mindre Reformer til Irland's Bedste. Han sluttede sig tværtimod fastere til de radikale Retninger, og da det endelig lykkedes ham ved Valgene i Juni 1892 at tilvejebringe et Flertal og derved for 4. Gang at faa Magten i Hænde, gentog han Forsøget, dog uden bedre Held. Vel lykkedes det ham at tvinge Forslaget gennem Underhuset, men det mødte en saa afgjort Modstand i Overhuset, at han maatte opgive det som haabløst. I sin Harme herover søgte han at sætte Sagen paa Spidsen og at hidse Folkestemningen op imod Overhuset som en varig Hindring for ethvert Fremskridt. Da heller ikke dette Forsøg syntes at slaa an, opgav han Ævred og trak sig 3. Marts 1894 helt tilbage fra det politiske Liv. Fra alle Sider hilste man hans Bortgang med Beklagelser over det Tab, som Underhuset derved led — denne Forsamling, i hvilken han havde haft Sæde i to Menneskealdre, og til hvis Ledere han havde hørt i over 50 Aar (i 27 Aar havde han siddet i Regeringen).

Efter sin Afgang som Minister trøstede han sig med at oversætte Horats'es Oder [1894], og endnu i Marts 1897 forbavsede han Verden ved et Flyveskrift »Om det østerlandske Spørgsmaal«, indeholdende de heftigste Angreb paa Sultanen for de tyrkiske Voldsgerninger i Armenien og paa Kreta, og de bitreste Klager over Rusland's og Tyskland's Kejsere, som af politisk Egennytte tilsidesatte deres naturlige Pligter imod de kristne Folkeslag. Den Kraft og Fyrighed, som fremtræder i hans politiske Flyveskrifter, udmærkede ham ogsaa som Folketaler. Under alle Valgkampene siden 1868 udfoldede han nemlig en energisk Agitation og en aldeles betagende Veltalenhed. Særlig fremhæves hans Virksomhed før Valgene 1880, og hans Taler udgaves samlede som »Midlothian Speeches«; ligesom han 1874 blev kaldt *Peoples Will*, vandt han da med fuld Føje Æresnavnet *The grand old man*. 1879 udkom en Samling af hans politiske Smaaskrifter »Gleanings of past years 1843—78« [7 Bd.], og senere hans »Speeches« i 10 Bd. — I sit Ægteskab med Katharine Glynne (født 1812) havde han bl. a. Sønnerne William G. (1840—91), som 1865—85 var Medlem af Underhuset og 1869—74 Skatkammerlord, og Herbert G., født 1854, som (1897) siden 1880 har haft Sæde i Underhuset for Leeds, og som 1881—85 var Kommissær for de offentlige Arbejder, 1886 finansiel Sekretær i Krigsministeriet, 1892—94 Understatssekretær i Indenrigsministeriet og 1894—95 Kommissær for Statsskovene. (Litt.: G. R. Emerson, *Life of TV. G.* [London 1881]; G. Barrett Smith, *Life of TV. G.* [Lond. 1884]; Ritchie, *Life of TV. G.* [Lond. 1884]; Th. Archer, *G. and his contemporains* [4 Bd., Lond. 1890]; G. W. E. Russell, *Right honourable TV. B. G.* [Lond. 1891]; N. Neergaard, »W. G.« [Kbhvn. 1886]; H. R. Egeberg, »W. G.« [Odense 1896]). *E. E.*

Glagolica kaldes det Alfabet, som især de dalmatinske Slaver have brugt og endnu delvis bruge i de kirkelige Bøger. G. kommer af det kirkeslaviske Ord *glagol*, »Ord«. Dette Alfabets Alder og Oprindelse har været dunkel og er endnu omstridt. De ældste glagolitiske Haandskrifter, man kender, ere fra 10. Aarh. Der er dog næppe Tvivl om, at G. er tildannet af den græske Minuskelskrift, saadan som den brugtes i 9.—10. Aarh., hvad Isaac Taylor har gjort ret indlysende [»Archiv f. slav. Philol.«, 1880]. I Bulgarien forsvandt G. hurtig for det langt klarere kyrilliske Alfabet; men i Dalmatien holdtes G. i Live i de romersk-katolske Menigheder, støttede af Paverne, der ved at tillade slavisk Kirkesprog med glagolitisk Skrift lettere hindrede Befolkningens Tilslutning til den græsk-ortodokse Kirke, hvor dette Alfabet ikke brugtes. Der oprettedes glagolitiske Seminarier og et Trykkeri, først i Venezia, sidst i Rom, men paa Grund af Mangel paa Lærerkræfter og Bøger sygnede dette lille romersk-slaviske Kirkesamfund hen, og Sogn paa Sogn maatte antage latinsk

Kirkesprog. En lille Opblomstring fik den glagolitiske Litteratur under Reformationen, hvor ivrige tyske og slovenske Lutheranere søgte at udbrede den ny Lære i Dalmatien og derfor i glagolitisk Skrift lode trykke en Del, ogsaa verdslige, Bøger. Men Reformationen døde virkningsløs hen, og ved 19. Aarh.'s Midte var der kun eet glagolitisk Seminarium, i Zara, og kun faa Sogne, især paa Øerne, have beholdt slavisk Kirkesprog. (Litt.: Schafarik, »Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus« [Prag 1869]; Miklosich, i Ersch og Gruber's Leksikon; Geitler, »Die albanslav. Schriften« [Wien 1863]). *A. M. B.*

Glahn, Henrik, dansk Officer, født 29. Marts 1827 i Rendsborg, død 5. Apr. 1886, blev Sekondløjtnant 1845 °g gjorde 1848 Tjeneste ved 1. Jægerkorps, hvormed han deltog i Kampen ved Bov og Slaget ved Slesvig (saaret og fangen); som Premierløjtnant 1849 kom han til 3. Reservejægerkorps, men blev kort efter Adjutant ved 3. Brigade; som saadan var han med ved Solbro. Efter Krigen deltog han i Opmaalingsarbejder under Vejdirektionen, blev Kaptajn 1860, og deltog ved 10. Regiment i Dybbøl's Forsvar og Kampene om Als, hvor han atter toges til Fange. 1867 udnævntes G. til Kaptain af Generalstaben og Souschef ved 1. Generalkommando, blev 1876 Oberst og Chef for 4. Bataillon og kom 1882 tilbage til Generalkommandoen som Stabschef; 1885 udnævntes han til Generalmajor og Chef for fynske Brigade. *P Nw.*

Glahn, Paul Egede, dansk Officer, født 16. Septbr. 1811 i Kjøbenhavn, død smst. 6. Febr. 1896. Han blev Stykjunker 1826, Officer 1830 og var ved Krigens Udbrud 1848 Kaptajn og Adjutant ved Artilleribrigaden. Udnævnt til Chef for 3. Batteri 1849 deltog han med dette i Kampen ved Solbro. Som Major var han 1856—64 Forstander for Artilleriunderofficersskolen, ansattes i Krigen 1864 som Kommandør for 1. Divisions Artilleri og deltog i Kampen ved Mysunde og i Dybbøl's Forsvar. Stillingen som højestkommanderende Artilleriofficer paa Als overtog han samme Dag, som Øen blev erobret, hvornæst han blev Kommandør for hele Feltartilleriet; 1865 Chef for Feltartilleriregimentet og Oberstløjtnant, samt 1867 Oberst og Chef for 1. Artilleriregiment. 1876 afskedigedes han paa Grund af Alder og fik Generals Karakter. Fra 1882 var han Formand for Selskabet »De danske Vaabenbrødre« og senere Næstformand for »Selvbeskatningen«, hvorefter han 1891 blev Storkors af Dannebrog. *P. Nw.*

Glais-Bizoin [glæbizwæ'], Alexandre, fransk Politiker, født 9. Marts 1800 i Normandiet, død 6 Novbr. 1877, blev 1822 Advokat og var 1831—48 Medlem af Deputeretkammeret; han hørte her til yderste Venstre, men udmærkede sig mest ved sine Forespørgsler og vittige Afbrydelser. I Nationalforsamlingen 1848 sluttede han sig til de maadeholdne Republikanere og stemte bl. a. for Grévy's Forslag om Præsidentvalget. 1863—70 var han Medlem af den lovgivende Forsamling og gjorde sig bekendt ved sine bidende Udfald mod Kejseren og Kejserdømmet; allerede 1840 havde han betegnet de napoleonistiske Ideer som en af vor Tids Kræftskader. I Juli 1870 stemte han imod Krigserklæringen og blev i Septbr. Medlem af Forsvarsregeringen; hørte til dens Afdeling i Tours, men trængtes aldeles i Skygge af Gambetta og tog ikke senere Del i det politiske Liv. *E. E.*

Glaisher [gle!iže], James, engelsk Fysiker, er født 7. Apr. 1809 i London, var først Assistent ved Observatoriet ved Cambridge, senere i Greenwich, 1840—74 Direktør for den magnetisk-meteorologiske Afdeling af Observatoriet i sidstnævnte By. 1867 blev han Præsident for *Royal Meteorological Society,* senere tillige for *Aeronautical Society.* G. foretog i meteorologisk Øjemed talrige Lultballonfarter og naaede paa en af dem (5. Septbr. 1862) en Højde af 11,000 M. (31,800 Fod) eller ca. 1,600 M. (5,000 Fod) højere end de højeste Bjærgtoppe paa Jorden. Han har bl. a. skrevet »Hygrometrical tables« [1847] og »Travels in the air« [ny Udg. 1880]. *TV. J—n.*

Glaize [glæ!z!, 1) Auguste Bartélemy, fransk Historiemaler, født 15. Decbr. 1807 i Montpellier, død 8. Aug. 1893 i Paris. Han var, under sine Lærere A. og E. Déveria, vokset op med den romantiske Skoles Kunstsyn, viste hurtig Evne for kraftig koloristisk Virkning, men med sit pessimistiske Blik paa Menneskelivet omformede han efterhaanden sin Kunst til et Vehikel for filosofiske Ideer, til en allegoriserende Anskueliggørelse af Tanker, til hvis rette Forstaaelse han dog maatte benytte Indskrifter, og som havde Kommentarer uden for selve Maleriet Behov. Efter at have syslet med mytologisk Stof og skabt de ved Kolorit og realistisk Skildring fængslende »Elisabeth af Ungarn« [1844], »Dante skriver sin Divina Commedia« [1847] °g det betydelige »Galliske Kvinder forsvare sig mod Romerne« [1852] kom han ind paa omtalte Emnekreds med det af ham selv litograferede »Le Pilori« (»Skampælen«, udstillet 1855, der fremstiller 16 Verdensmartyrer, Christus, Homer, Sokrates, Jeanne d'Arc etc), det gribende »Hvad man ser i 20 Aars Alderen« (et ungt Pars Fantasiverden, 1855), det uhyggelige »Koblerske, der fører den unge Kvinde ind paa Lasten« [1861], »Døden og Vellysten« [1866], »Christi Bespottelse« [1869], »Caligula's Spøg« og hans Hovedværk »Den menneskelige Daarskabs Skuespil« [1872], som med udmærket Kolorit skildrer Menneskets Grusomhed, endvidere »Den indviede Aske«, »Christus og Horkvinden« [1875], »De ukloge Jomfruer« [1882] og »S. Agnes i Utugtshuset« [1890]. Af Kirkemalerier har han udført en Del, bl. a. for Kirkerne S. Sulpice og St.-Jacques du Haut Pas. *A. Hk.*

2) Pierre Paul Léon, fransk Historiemaler, er født 3. Febr. 1842 i Paris, Søn og Elev af ovenn., desuden af Gerôme. Han debuterede paa Salonen 1859 med en »Dalila«, malede snart efter »Faun og Nymfe« (Museet i Montauban), gik efterhaanden mere og mere i Gerôme's Fodspor, særlig i Retning af det uhyggelig-rædselsvækkende, som han skildrede med naturalistisk Kraft; han har udført »Æsop i Xanthos'es Hus« [Dijon-Museet], »Samson sønderriver sine Lænker« [1864, Museet i Mühlhausen], »Christus og de ti spedalske«, »Hercules paa Skillevejen« [1867], »Den første Duel« [fra Menneskets Urtid; 1870, Museet i Aries], »Ludvig den Hellige's Død« [i Kirken S. Louis d'Antin], »De sammensvorne sværge, i en myrdet Martyrs Blod, Tarquinius Su-

perbus'es Genindsættelse« [1875], »Flygtninge« [fra Sulla's Belejring af Athen, 1877], »Theseus'es Flugt« [1885] etc. For S. Merry i Paris har han malet to Fresker. Af hans Portrætter ere særlig de to Billeder af hans Moder og Fader betydelige. Paa den internationale Udstilling i Ny Carlsberg's Glyptotek (1897) var han repræsenteret med Billedet »Et Spejl«. *A. Hk.*

Gláma, en Jøkel paa Island's nordvestlige Halvø, Højde 900 M. o. H, Areal ca. 230 • Km. G. ligger mellem Isafjarðardjúp og Arnarfjörður, hvor mange Dale fra alle Sider skære sig ind i Højlandet. G. udsender ingen Gletschere, men bestaar af flere sammenhængende, udstrakte Dynger af haardpakket Sne ; Snefondens Størrelse er noget foranderlig efter Aaringernes Varme og Fugtighed. Snelinien ligger i disse Egne ca. 650 M. o. H. *Th. Th.*

Glambek, i Middelalderen en fast Borg paa Øen Femern, 4 Km. S. 0. f. Burg. G. har spillet i en vigtig Rolle i Valdemar Atterdag's og Erik af Pommern's Krige med Holstenerne. Senere benyttedes den som Bolig for Amtmanden over Øen, men forfaldt snart, og 1728 var der kun en Stump Mur tilbage. Ogsaa denne er forsvunden, og en Mølle staar nu paa G.'s Tomt. *B. L.*

Glamorgan [gläma'ɔgən], Morganwg, det sydøstligste Shire i Fyrstendømmet Wales, begrænses af Shirerne Carmarthen, Brecknock og Monmouth samt Bristol-Kanalen. 2,092 □ Km. med (1891) 687,150 Indb. (329 paa \ □ Km.), hvilket viser en Tilvækst paa 34 p. Ct. fra 1881. Af Befolkningen benytte de tre Fjerdedele det walisiske Sprog som Omgangssprog, hvorvel omtrent alle forstaa Engelsk. Den større nordlige Del er opfyldt af Udløbere fra Black Hills (Llangeinor 567 M.) med spidse Tinder, stejle Skrænter og dybe, snævre Dale; den sydlige Del langs Kysten er flad og meget frugtbar. Talrige Kystfloder, indbyrdes forbundne med Kanaler, løbe til Bristol-Bugten. G. er overvejende et Bjærgværksdistrikt og Fabrikland, og kun 14 p. Ct. af Arealet ere Agerland. Særlig paa Kul og Jærn er Rigdommen stor; Kullejet, der er 2,700 □ Km., hvoraf dog Halvdelen ligger i de tilgrænsende Shirer, indeholder i ca. 30 M,'s Dybde 23 særlige Kullag. Bjærgværkerne, Smeltehytterne og den industrielle Virksomhed (Jærn- og Staalvarer) koncentrere sig særlig omkring Merthyr-Tydfill, der ved Kanaler og Baner er sat i Forbindelse med Omegnen. Kuludførselen sker over de vigtige Havnestæder Cardiff og Swansea. Af Jærn og Kul produceredes 1892 25¾ Mill. Tons. *C. A.*

Glandnla d. s. s. Kirtel (s. d.); *G. suprarenalis* d. s. s. Binyre (s. d.).

Glane, venstre Biflod til Sarine i det schweiziske Kanton Freiburg; derefter benævnt et Distrikt (13,930 franske, overvejende katolske Indbyggere) med Hovedstaden Romont.

Glans (anat.) se Kønsorganer.

Glans (fys.) har en Overflade, naar der er saa megen Regelmæssighed i dens Tilbagekastning af Lyset, at enhver Straale, der træffer Fladen, kastes kendelig stærkere tilbage i en bestemt Retning i end i andre. Metalglans udmærker sig ved, at Tilbagekastningen er stærk og omtrent lige stærk, under hvilken Vinkel end Straalen træffer Fladen. En Flade med Metalglans lader intet Lys gaa igennem sig, og dens Udseende bestemmes derfor alene ved tilbagekastet Lys. Foruden Metaller og enkelte uigennemsigtige Mineraler (Blyglans f. Eks.) kunne ogsaa undertiden Flader paa gennemsigtige Legemer vise Metalglans, men kun, naar de ses under bestemte Forhold (se Brydning, Lysets, Fig. 2 og 3). — Glasglans kan man kalde den G., som Glas, Vand og andre gennemsigtige Stoffer i Alm. vise. Tilbagekastningen er her langt svagere end hos Metallerne, undtagen naar Straalen træffer Fladen meget skraat, og Stoffets Gennemsigtighed tillader Lys fra bagved liggende Genstande at bidrage til Bestemmelsen af Overfladens Udseende. Væsentlig af samme Art er den G., som ses paa halvgennemsigtige Stoffer som glat Træ, Horn, Lak o. s. v. G. paa Silke og lignende traadede Stoffer faar sin Ejendommelighed derved, at Fladen skifter Udseende efter Traadenes forskellige Stilling til Lysgiverne og til Øjet. Af en egen Art er den G., som ses paa visse Fugles Fjer, paa Perlemor og enkelte Insekter. Den udmærker sig ved sit Farvespil og skyldes Lysets Interferens (s. d. og Bøjning, Lysets). Uden G. eller mat bliver enhver Overflade, naar den er fuldstændig ru o: overalt dækket af smaa Ujævnheder, hvis forskellige Sider kaste Lysstraalerne tilbage i alle mulige Retninger. *K. S. K.*

Glans (mineral.). Mineralernes G. har ikke alene Betydning for dem af dem, der anvendes som Smykkesten, men for Mineralogen og den praktiske Bjærgmand er denne Egenskab særdeles vigtig som Hjælpemiddel til at kende de forskellige Mineraler. Disses G. retter sig nemlig ikke alene efter Overfladens Beskaffenhed — efter som denne er mere eller mindre ru eller helt glat, bliver den »mat«, »skimrende« eller »glinsende«, — men selv de glattest mulige Overflader, f. Eks. naturlige Krystalflader, vise hos forskellige Substanser højst ulige G. I Modsætning til Mineralernes Farve paavirkes G. i Reglen ikke af Urenheder og tilfældige Indblandinger. Man plejer i Mineralogien at adskille følgende Arter af G.: Metalglans, den G., man ser paa glatte Metalflader; foruden Metallerne er det især blandt de Mineraler, som bestaa af Svovl-, Arsen- eller Antimonforbindelser af tunge Metaller, at man træffer talrige Eksempler paa denne Art af G. (Svovlkis, Blyglans o. s. v.). De metalliske Mineraler ere uigennemsigtige selv i tynde Plader, og deres Pulver er sort eller mørkfarvet. Diamantglans, som hos Diamant og Zinkblende, træffes hos Mineraler, som, skønt de ere klare eller dog ikke helt uigennemsigtige, dog tilbagekaste meget Lys fra Overfladen, idet deres Lysbrydning er særlig stærk. Ved svagere Lysbrydning bliver G. paa glatte Overflader af umetalliske Legemer svagere og kaldes Glasglans, den hyppigste Art af G.; Eksempler: Glas, Bjærgkrystal, Topas. Sjældnere træffes Fedtglans, en G. som paa et med Olie oversmurt Legeme; iagttages f. Eks. paa ikke helt glatte Overflader af Svovl. Perlemorglans ses ofte paa bladede Mineraler, naar de enkelte Blade ikke overalt berøre hinanden fuldstændig (Eksempel: bladet Gips); Silkeglans paa mange traadede Aggregater (Eksempel: traadet Gips). *N. V. U.*

Glansbiller (*Nitidulidae*), Billefamilie, indbefattende ca. 800 smaa uanselige Biller med 5-leddede Fødder og kølledannede Følehorn. En enkelt Form

Meligethes aeneus optræder skadelig paa Raps og andre Korsblomstrede og er ofte til Stede her i meget stort Antal. Andre Former siges som Larver at spille en vis forstlig Rolle ved at leve af Barkbillernes Larver, i hvis Gange de regelmæssig træffes (*Rhizophagus, Ips*). *C. W.-L.*

Glansblik, sort Jærnblik med meget blank skinnende Overflade, ogsaa et russisk Fabrikat, som ved en med Vilje frembragt Iltehinde har faaet en ejendommelig Fedtglans og godt modstaar Rust; ogsaa Hvidblik med stærktglinsende Formning. *F. W.*

Glansertser, Malme, som have Metalglans.

Glansfernis d. s. s. Spirituslak (se Fernis).

Glansfisk (*Lampris*) se Makrelfiske.

Glansfrø (*Phalaris* L.), Græslægt (Kanariegræsgruppen) med Dusk og sammentrykte Smaaaks, der ere hvælvede paa Ydersiden, hule paa Indersiden. Yderavnerne ere baadformede og hyppigst vingede, Inderavnerne haarde og glinsende. 10 Arter, de fleste i Sydeuropa. Kanariegræs (*P. canariensis* L.) er enaarig og har en ægformet, grøn- og hvidspraglet Dusk.

Dets Frø anvendes til Fuglefoder samt i Bomuldsvæverierne. Det dyrkes en Del i Syd- og Mellemeuropa og har tidligere været dyrket i ikke ubetydeligt Omfang i visse Egne af Danmark, hvor det nu sjælden forekommer. Foruden i ovennævnte Øjemed kan Frøet — i Tilfælde af Overproduktion — anvendes som Foder for de almindelige Husdyr. I Næringsværdi stemmer det omtrent overens med Kornarterne. Analyser (meddelt af Ad. Mayer) vise følgende Indhold:

	Frøet. p. Ct.	Grønfode p. Ct
Kvælstof holdige Stoffer	13,8	1,7
Fedtagtige Stoffer	5,4	0,7
	50,7	9.4
	8,2	9.7
	6,8	2,7
Vand	15,1	75.8

Til Dyrkningsvilkaarene stiller den omtrent samme Krav som Byg, og Fremgangsmaaden er helt igennem væsentlig den samme. Udsædsmængden veksler efter Saamaaden og Jordens Beskaffenhed fra 30 til 50 Kg. Frø pr. Hekt. Afgrødens Størrelse varierer fra 20 til 40 Hektoliter rent Frø pr. Hekt. Halmen anvendes til Kreaturfoder eller til Strøelse. *K. H—n.*

Glansfugle (*Galbulidae*) kaldes en med Biæderne, Isfuglene, Hærfuglene og Ellekragerne nærmest beslægtet Familie, der tæller ca. 20 Arter og udelukkende beboer det tropiske Sydamerika 0. f. Andes-Bjærgene. G. ere slankt byggede Fugle med et langt sabelformet, skarpkantet Næb og svage Fødder (1. og 4. Taa ere rettede bagud, 2. og 3. delvis sammenvoksede); Vingerne ere korte og rage næppe ud over Haleroden (4. og 5. Svingfjer længst); Halen bestaar af 12 Fjer, hvoraf de 2 yderste ere rudimentære, og er lang og kileformet; Fjerklædningen er blød og prægtig metalglinsende. G. ere dovne, lidet begavede Fugle, der føre et stille, uselskabeligt Liv og næsten udelukkende opholde sig i fugtige Urskove, navnlig i Nærheden af Flodbredderne. Føden bestaar af Insekter, særlig Sommerfugle, som de fange i Flugten, og hvoraf de blot fortære selve Kroppen. Reden anbringes i Huller i Flodbrinker; Æggene ere hvide.

Familien deles i 3 Slægter, af hvilke *Galbula*, Moehr., rummer de fleste Arter. *G. viridis* Lath.: De øvre Dele og Brystet metalglinsende gulgrønne; Halens Sidefjer rustrøde med grønne Spidser; Hannen har hvid Strube, Hunnen bleg rustgul; Øjnene ere brune, Næbbet, Tøjlen og den nøgne Øjering sorte, Fødderne brunlig kødfarvede. Totallængde 21,5 Cm., Vingen 8 Cm. Levende G. ere aldrig bragte til Europa. *E. B.*

Glansgaze se Gaze.

Glansgrønt, en særlig Nuance af Bjærggrønt (s. d.).

Glansguld, en Guldforbindelse, som anvendes ved billig, men mindre holdbar Dekoration af Glas- og Porcelænsgenstande. Det er en tykflydende sortebrun Vædske, som paaføres med Pensel oven paa Glasuren og dernæst indbrændes ved ikke for stærk Hede i Muffelovnen, til Guldet træder glinsende frem. I G., som det gaar i Handelen, er der ca. 12 p. Ct. Guld, Spor af Vismut og Iridium; det er i Forbindelse med Harpiks og opløst i æterisk Olie. Man har ogsaa Glansplatin og Glanssølv. Det første faas ved at udrøre tørt Platinklorid med Rosmarinolie og fortynde den fremkomne harpiksagtige Masse med Lavendelolie. Handels-Glanssølv er en Blanding af G. og Glansplatin. Stryges Glansplatin paa en Glasplade og indbrændes, faar man et tyndt gennemsigtigt Spejl, som kan finde Anvendelse saavel i det daglige Liv som i videnskabelige Øjemed. *F. TV.*

Glanskalander se Appretur, S. 989.

Glanskobolt d. s. s. Koboltglans.

Glanskul forekomme som underordnede Lag i Stenkullagene og ere glinsende, begsorte, fuldkomment amorfe Kul. De maa være opstaaede af forkullede Plantedele ligesom de almindelige Stenkul, med hvilke de stemme overens i kemisk Sammensætning, men i G. er ethvert Spor af organisk Struktur forsvundet. *K. R.*

Glanslærred, et til Forstof benyttet, løst vævet, med Stivelse og Dekstrin stærkt appreteret og glittet Lærredsstof, oftest af Bomuld.

Glanspap se Papir.

Glansplatin se Glansguld.

Glansslibning, Slibning af Metaller med finere og finere Slibemidler for at opnaa høj Glans (se Polering).

Glanssod, den glinsende faste Sod, som afsætter sig i Trækkanaler og Skorstene ved Fyring med Brænde, navnlig Bøg. Kan benyttes til Fremstilling af Bister (s. d.). *K. M.*

Glansstivelse se Stivelse.

Glansstær (*Lamprotornis* Temm.) er Navnet paa en, Stærene nærstaaende, Slægt, der tæller ca. 40 Arter og udelukkende beboer Afrika. Næbbet er kort og svagt bøjet (ligner mere Droslernes end Stærenes); 3. og 4. (eller 2., 3. og 4.) Svingfjer ere de længste; Halen er af meget forskellig Form, snart blot halv saa lang som Vingerne, snart betydelig længere end disse; Mellemfoden er, ligesom Tæerne, lang; Fjerklædningen har en prægtig Metalglans; Hoved- og Halsfjerene ere brede. G. bebo meget forskellige Lokaliteter, saavel Skov som aaben Mark; de ere meget selskabelige, livlige Fugle, som yngle i Huller i Træer og leve af Bær, Insekter, Snegle, Orme o. 1.; der lægges 5—6 plettede Æg; i Flugt og Stemme minde G. om Stærene, de større, lang-

halede Arter dog mere om Skaderne. Paa Grund af Farveejendommeligheder og den meget varierende Haleform er Slægten delt i flere Underslægter. — G. blive ikke sjælden holdte i Fangenskab. Som nogle af de bedst kendte Arter kunne anføres:

Lamprotornisaeneus Gm. Halen er lang (betydelig længere end Vingerne). Fuglen er staalgrøn med messingfarvet Hoved; Halen og Midten af Underlivet violet med kobberrødt Skær, Siderne blaa med violet Skær, fløjlssorte Pletter paa Vingerne. Paa Størrelse med Husskaden. Lever i Vestafrika.

L. chalybeus Ehr. Halen er temmelig lige afskaaren, omtr. $^2/_3$ saa lang som Vingen; Bug og Overgump med blaat Skær; svagt antydet blaa Plet ved Øret; i øvrigt er Fuglen skinnende staalgrøn. Paa Stærens Størrelse. Østafrika.

L. chrysogaster Gm. Hovedet graabrunt med svagt Metalskær, Underlivet rødbrunt; i øvrigt skinnende staalgrøn. Knap saa stor som Stæren. Vest- og Nordøstafrika.

L. superbus Riipp. Hovedets Overside er sort med svagt gyldent Skær, de øvre Dele staalgrønne, Strube, Forhals og Kro blaagrønne; i øvrigt er Undersiden, som fortil begrænses af et hvidt Tværbaand, fløjlsbrun. Paa Størrelse med foregaaende Art. Østafrika. *E. B.*

Glanssølv se Glansguld.

Glanstaft, let, stærk appreteret og glittet Taft.

Glanstraad, dansk Benævnelse for Slægten *Nitella* (se Alger S. 518).

Glanvill [glä'nvil], Joseph, engelsk Teolog og Filosof (1636—80), opdroges i en streng Puritanisme, der lammede hans Selvtænkning og derved fremkaldte hans Uvilje. Under sin Studietid i Oxford fik han en lignende Uvilje mod den der raadende dogmatiske Aristotelisme, og saa snart de aandelige Bevægelser skiftede Retning i England med Stuarternes Tilbagekomst, vendte G. sig med stor Heftighed baade mod Puritanismen og al Nonkonformisme og mod Aristoteles. Han blev en ivrig Tilhænger af Højkirkens bredere og rummeligere Livsbetragtning og af Descartes'es og Bacon's videnskabelige Metoder for den fri Forsken. I Kirkens Tjeneste befordredes han hurtig, allerede 1666 fik han Abbediet i Bath, hvor han boede til sin Død; senere opnaaede han yderligere Hædersposter og Indtægter. 1664 blev han Medlem af det nyoprettede *Royal Society* til Løn for sit Angreb paa Aristoteles. Det er Dogmatisme paa ethvert Omraade, han vil til Livs; imod Puritanismens og Aristotelismens *Non plus ultra* stiller han Menneskeaandens stadige Fremadhigen og stadige Fremskridt *Plus ultra.* Gennem Erfaringen modtage vi stadig ny Oplysninger, som det gælder at bearbejde til et sammenhængende Hele, og de Hypoteser fra en saadan Sammenhæng, vi til en Tid anse for gode, maa vi stadig være rede til at opgive, hvis der kommer ny Erfaringer, som ikke stemme med dem. G. har et meget skarpt Øje for de Vanskeligheder, som Naturforklaringen støder paa, særlig fremhæver han, hvor dunkelt Problemet er om Forholdet mellem Sjæl og Legeme, og Aarsagsproblemet rejser han paa en Maade, som danner Forudsætningen for Hume's og Kant's senere saa berømte Udviklinger deraf. Om det i det hele vil være muligt nogen Sinde at faa en fuld rationel Forklaring af Tilværelsen, stiller sig for G. som meget tvivlsomt. Særlig gennem den af Cartesianismen og Aabenbaringen hævdede skarpe Adskillelse mellem Sjæl og Legeme kommer der et uovervindeligt irrationelt Element ind i al vor Verdensopfattelse. Ud fra den faste Overbevisning om denne Adskillelse hævder G. med stor Styrke Troen paa Spøgelser, som han mener er utvivlsomt dokumenteret ved mangfoldige Iagttagelser. G. indtager ved sin kritiske Sans og ved sin skeptiske Betoning af, at det sansede og maaske ubegribelige er det virkelige, som vi maa bygge paa, en meget betydelig Plads i det engelske Aandslivs Udviklingshistorie. Han har skrevet: »The vanity of dogmatizing or Confidence in opinions« [London 1661]; »Scepsis scientifica or confest ignorance the way to science« [London 1665; udg. af J. Owen, London 1885]; »Plus ultra or the progress and advancement of knowledge« [London 1668]; »A Blow at modern Sadducismus in some philosophical considerations about witchcraft« [London 1668]; »Sadducismus triumphatus or a full and plain evidence conc. Witches and Apparitions« (en Samling af forskellige Opsatser); »Philosophia pia« [London 1671]. (Litt.: Høffding, »Den nyere Filosofis Historie«, I, S. 229 ff.; C. N. Starcke, »Skepticismen«, S. 134—143 [Kbhvn. 1890]). *C. St.*

Glar, forældet og poetisk Betegnelse for Glas. I middelalderligt Dansk bruges det nordiske Ord G. (jfr. oldn. *gler*) om Stoffet, medens det tyske Laaneord Glas bruges om Redskabet (Drikkeglas o. s. v.); men allerede i 16. Aarh. kunne begge Ordene bruges i Flæng, og efterhaanden har det tyske Ord fortrængt det nordiske, som i det nulevende danske Rigssprog kun anvendes i Sammensætningen Glarmester. Begge Ordene nedstamme fra et oldgermanisk Ord, hvis Grundbetydning rimeligvis var »det skinnende« (jfr. *glinse, Glans),* men ogsaa brugtes i Betydningen Harpiks, Rav (jfr. lat. *glesum,* Rav, germansk Laaneord). *V. D.*

Glarbjærg (ɔ: et Bjærg af Glas) forekommer hyppig i Eventyr og i Middelalderens nordiske Folkeviser: 1) et utilgængeligt højt Bjærg, hvor en Jomfru sidder og kan vindes af den, der kan ride derop; Ridtet udføres ved Hjælp af en vidunderlig Hest. 2) det Bjærg, hvorover Jomfruen skal krybe for at naa Elverlandet, hvor hendes Mand er, en for Nordeuropa ejendommelig Form af Psyche-Eventyret (s. d.). 3) I den lithauiske Mytologi findes der et G., som adskiller de dødes Land fra de levendes, og som de afdøde skulle klatre over. Denne Folketro er sikkert Oprindelse til Eventyret under 2. *A. O.*

Glareanus, berømt Musikteoretiker, (1488—1563). Hans egentlige Navn var Heinrich Loris fra Kanton Glarus, efter hvilket Sted han førte sit Forfatternavn. Allerede som ung gjorde han sig bemærket ved Universitetet i Köln, blev Licentiat i Matematik og kronedes som *Poeta laureatus* i Anledning af et Æresdigt til Kejser Maximilian. Han nedsatte sig i Basel som Lærer i humanistiske Videnskaber, traadte i Forbindelse bl. a. med Erasmus Rotterdamus, var i længere Tid i Paris, ved hvis Universitet han skal have faaet Tilbud om Ansættelse som Professor i Poesi, et Tilbud, han dog ikke tog imod. Basel forlod han 1529 paa Grund af Religionsstridighederne

og blev ansat som Professor i Poesi ved Universitetet i Freiburg i Baden. Her blev han til sin Død; de sidste Leveaar var han fuldstændig blind. Hans Hovedværk er »Dodecachordon« [Basel 1547]. Paa elegant Latin udvikler han med videnskabelig Klarhed hele sin Tids lærde Musiksystem, oplyst med talrige og værdifulde Eksempler fra Datidens Tonemestere. Sit Navn har Værket faaet af den Udvidelse af »Kirketonarterne« fra otte til tolv, som G. deri foretager. Det er et af de vigtigste Kildeskrifter for Musikhistorien. *A. H.*

Glareŏla se Braksvale.

Glarmesterarbejde er navnlig Tilskæring og Indfatning af Rudeglas. Tilskæringen foregaar oftest ved Glarmesterdiamanten (s. d.); Glas kan dog ogsaa tildannes ved Afsprængning eller ved Afbrækning samt ved Filing, naar man fugter det med Terpentinolie. Ved Indfatning i Træsprosser fastholdes Glasset ved Stifter, og Fugen tættes med Glarmesterkit (se Kit). I den senere Tid er Blyindfatning atter kommen i Brug til dekorative Ruder; Blyfatningen maa afstives ved Jærnstænger. Glarmesterskilte ere et almindelig kendt Eksempel paa Anvendelse af Blyfatningen. Blysprossen har I-Profil med kort Stamme og lange Flancher. *F. W.*

Glarmesterdiamant, en Diamantstump, som benyttes til at skære i Glas. Den befæstes paa et Skaft, idet den indfattes saaledes, at en naturlig Krystalkant vender udad som skærende Æg. *N. V. U.*

Glarmesterkit se Kit.

Glarner-Alperne eller Glarus-Alperne høre til de schweiziske Kalkalper og strække sig fra Aar's Biflod Reuss N. f. Vorderrhein mod Nordøst til Rhinen. G. naar mod Sydvest i den gletscherklædte Tödi-Gruppe i Toppen Tödi 3,623 M. 0. f. denne Gruppe, der naar til Limmern-Dal og Kisten-Pas, findes Sardona-Gruppen indtil Walen-Sø og N. f. Walen-Sø Säntis-Gruppen, der ofte under Navn af Thur- eller Appenzeller-alperne (s. d.) regnes for en egen Alpegruppe. 0. f. Vierwaldstätter-Søen indtil Klausen-Pas og Linth-Dal findes Sihl-Gruppen, hvis vestlige Del med Rigi (1,800 M.) ogsaa kaldes Schwyzer-alper. Med Hensyn til Højde og Stejlhed ligesom med Hensyn til Gletschernes Udbredelse staa G. tilbage for de andre Hovedafdelinger af de schweiziske Højalper (Walliser- og Berner-alperne, de lepontinske Alper og Graubündner-alperne). *Joh. F.*

Glarus, Kanton i Schweiz, grænser mod Øst og Nord til Kanton St. Gallen, mod Syd til Graubünden, mod Vest til Uri og Schwyz og har et Areal af 691,2 □ Km. Landet opfyldes fuldstændig af Glarner-Alperne; dog gennemskæres det fra Syd til Nord af den af Linth gennemstrømmede Hoveddal, der har 2 betydelige Sidedale, til højre Klein- eller Sernf-Dal, en af de smukkeste Dale i Alperne, og til venstre Klon-Dal med en i idylliske Omgivelser beliggende fiskerig Sø, der har en Dybde af ca. 800 M. Foruden en snæver Udgang, som forbinder det Indre af G. med Walen-Sø og med Sletterne omkring nedre Linth og derved med Ziirich-Sø, staar G. i Forbindelse med Kanton Uri over Klausen-Pas, med Schwyz ved Pragel-Pas og med Graubünden ved Passerne Panix og Segnes. Klimaet er koldt paa Grund af de gletscherklædte Bjærge, men Vinteren forkortes ved Fønvindene, som tidlig lade Sneen smelte og særlig blæse om Foraar og Efteraar, ofte med stor Heftighed, saa at der for hele Kantonet findes strenge Forskrifter for at forebygge Ildebrandstilfælde.

G. har (1888) 33,800 næsten udelukkende tysktalende Indb. (ɔ: 49 paa hver □ Km.), hvoraf 7,800 Katolikker. Af det samlede Areal ere 448,6 □ Km. o: 64,8 p. Ct. produktive. Der findes 123,8 □ Km. Skov og 324,8 □Km. Ager-, Have- Eng- og Græsland. Agerdyrkningen er indskrænket til Linth-Dalen og ikke i Stand til at dække Landets Behov. Frugttræer findes temmelig højt op ad Bjærgene; Skovene have lidt meget ved Brand og Jordskred; der findes en Mængde sjældne Planter samt Lægeplanter, af hvilke flere som Glarner-Te komme i Handelen. Kvægavlen leverer særlig den bekendte Schwabzieger Krydderost; 1886 fandtes i Kantonet 11,300 Stkr. Hornkvæg, 300 Heste, 3,400 Svin, 2,000 Faar, 6,500 Geder og 1,500 Bistader. Brudene ved Plattenberg i Sernf-Dalen levere udmærket Tavleskifer, der benyttes til Tavler, Borde, Tage m. m.; tillige forekomme særlig i Skiferne her sjældne Forsteninger af Fiske og Skildpadder. Blandt Mineralkilderne kunne nævnes den alkaliske Svovlkilde ved Stachelberg, af klimatiske Kursteder Vorauen og Rischisau i Klonthai, Linththal i Hoveddalen og Obstalden oven for Walen-Sø. Paa Grund af den ringe Udbredning af det produktive Areal og dermed af Agerdyrkning og Kvægavl ernære ca. 55 p. Ct. af Befolkningen sig ved Industri og Handel. Vigtigst er Bomuldsindustrien, der allerede i Beg. af 18. Aarh. naaede stor Betydning. 1886 fandtes i G. 18 mekaniske Bomuldsspinderier med 260,000 Tene og 17 Væverier. Filialer af Glarner-Firmaer findes i alle større Stæder i islamitisk Orienten. Uld- og Silkeindustrien er ogsaa betydelig; 1888 fandtes 87 Fabrikker. Endvidere findes Katuntrykkeri samt nogle Bryggerier. Handelen, der begunstiges ved den 1884 oprettede Kantonalbank, beskæftiger sig med Udførsel af Bomuldsvarer, Tavler og Schwabzieger-Ost. Paa Grund af Industrien findes almindelig Velstand, saa at G. nu, naar undtages Baselstadt og Geneve, i Forhold til sit Indbyggerantal er det rigeste Kanton. Der foregaar betydelig Udvandring derfra; saaledes findes 3 Glarner-Kommuner i den nordamerikanske Fristat Wisconsin, ligesom der findes Glarner-Handelskolonier i mange af Europa's større Stæder. Forfatningen er fuldstændig demokratisk. Den lovgivende Myndighed udøves af den saakaldte Landsgemeinde: alle stemmeberettigede Borgere, som samles i Maj Maaned hvert Aar i Hovedstaden. Lovene udarbejdes og forelægges af et Raad (Landrath); den bestaar af I Medlem for hver 500 Indb. Den udøvende Myndighed har det af alle de stemmeberettigede valgte Regeringsraad, der bestaar af 7 Medlemmer. Regeringspræsidenten fører tillige Titelen Landammann, Vicepræsidenten Landstatholder. Deres Embedstid beløber sig til 3 Aar. Den øverste Instans Overretten bestaar af 7 Medlemmer. Den reformerte Kirke styres af sin Synode. Katolikkerne staa under Biskoppen i Chur. Der findes et vel ordnet Skolevæsen og i Byen G. et Gymnasium. Vaabenet er en sortklædt Pilegrim, St. Fridolin, i rødt Felt.

(Historie). G. hørte i Romertiden til Rhätien og blev efter 5. Aarh. befolket af Alemanner. G. skal være blevet vundet for Kristendommen ved Missionæren Fridolin, der er bleven dets Skytspatron, og kom tidlig under Klosteret Säckingen og 1288 under Habsburgerne. Utilfreds med Forvaltningen traadte G. 1352 som det 7. Kanton ind i det schweiziske Edsforbund om end i en noget underordnet Stilling og naaede efter Slaget ved Nafels Apr. 1388 fuldstændig Uafhængighed af Østerrig. 1450 blev G. anerkendt som fuldtberettiget Medlem af Edsforbundet. Reformationen, som udførtes ved Zwingli's Indflydelse (1506—16), gav 1683 Anledning til en Spaltning i 2 adskilte Forvaltninger, hvad der særlig i Slutn. af 18. Aarh. foraarsagede mange Rivninger. 1798 blev G. tildelt Kanton Linth i den helvetiske Republik, men erholdt 1803 atter sin Selvstændighed. 1836 ophævedes den konfessionelle Spaltning af Forvaltningen, idet den katolske Modstand blev brudt ved en militær Besætning af de katolske Kommuner Nafels og Oberurnen. Senere har der flere Gange været Forfatningsrevision (sidst 1887), der dog ikke har hidført væsentlige Forandringer.

G., Hovedstad i Kanton G. i en smuk Dal med storartede bjærgrige Omgivelser ved venstre Bred af Linth og ved Jærnbanelinierne Linththal—Zürich og G.—Wesen, har (1888) 5,400 Indb. Efter Branden 1861, som for største Delen ødelagde Byen, er den opbygget til Dels ved rigelige Gaver fra Ind- og Udlandet med smukke, brede Gader. Industrien beskæftiger sig med Væveri, Katuntrykkeri, Cigarfabrikation og Bogtrykkeri og er ligesom Handelen betydelig. (Litt.: Blumer, »Urkundensammlung zur Geschichte des Kantons G.« [2 Bd., Glarus]; »G.-Heer, zur 500jährigen Gedächtnisfeier der Schlacht bei Näfels« [smst. 1888]; »Jahrbuch des Historischen Vereins des Kantons G.« [smst. siden 1865]). *Joh. F.*

Glas er en sammensmeltet Blanding af Kiselsyre, undertiden tillige Borsyre, og mindst to forskellige Baser, af hvilke den ene er enten Kali eller Natron, den anden Kalk eller Blyilte, Lerjord, Jærnilter o. a. For at imidlertid en saadan Blanding, der altsaa kommer til at bestaa af kiselsure Salte, Silikater, og eventuelt borsure Salte, skal kunne betegnes som G., maa den have følgende fysiske Egenskaber. Den maa ved høj Temperatur være tyndflydende og ved Afkøling blive plastisk, før den stivner, og den maa herved kunne overgaa i en amorf o: ikke krystallinsk Tilstandsform og antage en glinsende Overflade. I øvrigt kan G. enten være gennemsigtigt, farvet eller ufarvet, eller uigennemsigtigt, ligesom Smelteligheden, Haardheden og Modstandsevnen mod kemisk Paavirkning kunne veksle meget efter Bestanddelenes Art og Mængdeforhold. Saaledes forøge Alkalierne Letsmelteligheden, og af disse frembringer Natron den største Glans og den reneste, svagt blaalige Farve, medens Kali giver en mere grønlig Farve. Kalk og i endnu højere Grad Lerjord gøre G. tungsmelteligt og haardt, medens Blyilte gør det letsmelteligt og blødt og frembringer en høj Glans, Farveløshed, Klang og Lysbrydningsevne. Jærnforilte, der ofte findes i de almindelige Raamaterialier, giver en grøn Farve og er derfor meget ilde set ved finere Glasvarer; men dets Virkning kan ophæves ved en Tilsætning af Brunsten, Manganoverilte, der ilter Jærnforiltet, saaledes at Farven bliver gulgrøn, medens det selv frembringer en violet Farve, der er Komplementærfarve (se Farvesystem S. 355) til hin og derved skjuler den; paa lignende Maade virker Nikkelilte. I Henhold til Sammensætningen plejer man at inddele G. i fire Hovedgrupper, idet der dog selvfølgelig findes mange Overgange mellem disse: 1) Kali-Kalk-G. eller bøhmisk Krystal-G. kan faas fuldstændig farveløst, er meget tungsmelteligt og haardt og meget modstandsdygtigt mod kemisk Paavirkning; Vægtfylde $2{,}4—2{,}6$. 2) Natron-Kalk-G., fransk G., Vindues-G., er svagt blaagrønt, haardere, men lettere smelteligt end foregaaende; blandet med dette anvendes det ofte til Spejlglas. Hertil høre i øvrigt almindeligt Hvidglas og det til optiske Instrumenter benyttede Crownglas. Vægtfylde $2{,}4—2{,}6$. 3) Kali-Bly-G., engelsk Krystal-G., er tungt, Vægtfylde $3{,}0—3{,}8$, undertiden til $5{,}4$, letsmelteligt, klangfuldt, stærkt lysbrydende og blødt, derfor let at slibe, men ogsaa let modtageligt for Ridser; hertil høre det blyrige optiske Flintglas og Strass, som udgør Grundmassen for kunstige Ædelstene. 4) Lerjord-Kalk-Alkali-G., Flaskegi as, er rødgult eller mørkegrønt, indeholder oftest baade Kali, Natron og Magnesia samt Jærnilte og Manganilte. Inden for de enkelte Grupper findes store Afvigelser i Mængdeforholdene, men som typiske Eksempler kunne anføres:

Kvarts	Kali	Lerjord	Kalk	Soda	Natron	Blyilte	Jærnilte	Manganilte
76	12	2	10					
73	—	17	7	—	—	3		—
54	11	—	—	35	—	—	—	—
62	1	4	20	—	5	3	1	4

Ved Fabrikationen af G. finde meget forskellige Raamaterialier Anvendelse. Kiselsyren faas for de finere Sorters Vedkommende af rent, navnlig jærnfrit Sand og i mindre Mængde Kvarts og Flint; til simplere Sorter anvendes mindre rent Sand og til Flaskeglas magert Ler, der ogsaa indeholder den nødvendige Lerjord. Kali faas ved Tilsætning af Potaske, Natron af Soda eller af Glaubersalt, blandet med Kul, sjældnere af Klornatrium. Raastoffet for Kalken er Marmor, Kridt, Kalksten og til simplere Varer kalkrigt Affald fra Soda og Sæbe. Blyilte anvendes som Mønje. Til alm. Flaskeglas bruges ofte Mergel, Granit, Feldspat o. l., ligesom selvfølgelig Glasskaar benyttes saa meget som muligt. Farver frembringes ved Tilsætning af forholdsvis smaa Mængder af forskellige Metalilter; saaledes giver Brunsten violet, Nikkelilte graat, Koboltilte blaat, Kobberilte blaagrønt, Kobberilte blandet med reducerende Stoffer blodrødt (Kobberrubin), Kromilte gulgrønt, Jærnforilte grønt, Jærntveilte gult, Uranilte gult, Sølv lysegult til orange, Guld rubinrødt, fosforsur Kalk, Kryolit eller Fluorkalcium hvidt o. s. fr. G. farves enten gennem hele Massen, idet Farvemidlet indblandes i Satsen, eller ved Overfang, idet man først blæser en Kugle af ufarvet G. og derpaa dypper den i det smeltede farvede G., saaledes at dette danner et

tyndt Lag paa Overfladen. Farvning ved Indbrænding udføres paa den Maade, at Farvemidlet, blandet med meget letsmelteligt Glaspulver og Terpentinolie eller Lavendelolie, males paa Genstanden, der derpaa ophedes saa stærkt, at Farven smelter og forbinder sig med Underlaget, medens dette kun bliver blødt. Som Affarvningsmidler anvendes foruden Brunsten og Nikkelilte, som nævnt, tillige Salpeter og Arsensyrling, der virke iltende. Af særlige farvede Arter G. kan nævnes Hæmatinon, der faas ved i længere Tid at holde Kobberrubin paa en saadan Temperatur, at det netop er modtageligt for haarde Indtryk; det bliver da uigennemsigtig brunrødt eller cinnoberrødt. Holdes det derimod smeltet i længere Tid ved lav Temperatur, faas Avanturin (s. d.). Irisglas, hvis Overflade skinner med Regnbuefarver, faas ved at udsætte det varme G. for Dampe af Klormetaller, navnlig Klortin. Lysterglas, der reflekterer Lyset med stærk Metalglans, faas ved Indbrænding af forskellige Metalsalte; Brokadeglas, Perlemorglas fremstilles ved Hjælp af fine Glimmerblade, f. Eks. saaledes, at den endnu plastiske Masse

Fig. 1.

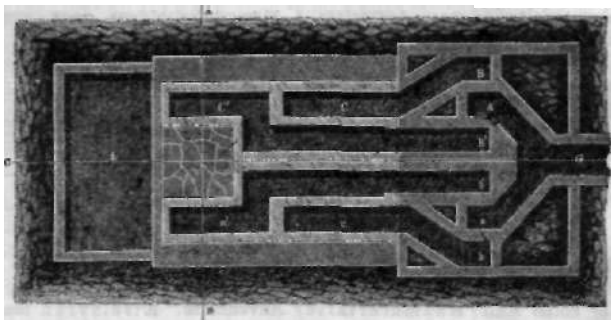

dyppes ned i Glimmerbrokat (se Brokat) og derpaa faar et Overfang af ufarvet G , hvorefter den gøres færdig, eller Genstanden opvarmes, efter at være gjort færdig, i længere Tid til Rødglødhede, hvorved den bliver uigennemsigtig, opalagtig, »Glasporcelæn«, hvorefter den forsynes med et Overfang af ufarvet G.; Atlasglas faas ved at forsyne de farvede, riflede Genstande med et Overfang af ufarvet G. paa en saadan Maade, at der indesluttes Luft i alle Fordybninger; efter Genstandens Fuldendelse bliver Overfladen ætset mat. Agatglas fremstilles ved at forsyne en lille Glaskerne med en Række forskellig farvede Overfang, saaledes at der faas en af koncentriske Lag bestaaende Kugle, der kan forarbejdes videre paa sædvanlig Maade. Mælkeglas, hvortil høre Opalglas, Alabastglas o. fl., faas ved Tilsætning af fosforsur Kalk, Tinsyre, Flusspat, Feldspat eller Kryolit; det er oftest gennemsigtigt i smeltet Tilstand, men bliver mælket under Afkølingen eller ved fornyet Ophedning.

Fremstillingen af G. foregaar paa den Maade, at Raamaterialierne knuses og blandes under Tilsætning af rensede Glasskaar og derpaa smeltes, hvorefter Formgivningen og den langsomme Afkøling følge. Smeltningen foregaar enten i Digler eller paa Herden af en Flammeovn, og da det er vigtigt at undgaa Kulstøv og Flyveaske, benyttedes tidligere til Fyringen saa vidt muligt Brænde, nu oftest Generatorgas. Diglerne ere formede af en Blanding af ildfast Ler og Chamotte og rumme 75—600, undertiden 2,500 Kg.; de ophedes i en Flammeovn, der kan være indrettet med Regenerativgasfyring som den paa Fig. 1—3 viste Siemenssske Ovn. Princippet i denne Ovn er det, at baade Gassen og den Luft, der tilføres denne til dens Forbrænding, i Forvejen opvarmes stærkt ved at passere de saakaldte Regeneratorer, store Rum, i hvilke der ved Murværk er dannet talrige Kanaler, og af hvilke der findes fire, to for Gassen og to for Luften, saaledes forsynede med Spjæld, at Forbrændingsprodukterne altid ledes bort gennem to Regeneratorer, medens Gas og Luft tilføres gennem hver sin af de to andre. Herved ville altsaa de to første blive opvarmede, hvorefter Spjældene omstilles, saaledes at Gas og Luft nu ledes gennem de opvarmede Regeneratorer, medens Forbrændingsprodukterne ved at ledes gennem de to andre opvarme disse o. s. fr., idet Omvekslingen sker omtrent hver halve Time. Fig. 1 er et vandret Snit gennem Ovnen under Regeneratorerne, idet selve Glasovnen er anbragt over den lyst skraverede Del til venstre ; Fig. 2 er et Længdesnit gennem Ovnens øvre Del og Fig. 3 et Tværsnit gennem hele Ovnens Højde. Ved *A* (Fig. 1) kommer Generatorgassen ind og kan ved Hjælp af et Spjæld enten føres ind i *BC* eller *B'C'*; paa samme Maade kan Luften, der kommer ind ved *a*, føres ind enten i *bc* eller *b'c'*; dersom *B* og *b* benyttes paa denne Maade, tjene *B'* og *b'* til Bortledning af Forbrændingsprodukterne til Skorstenskanalen *G*. Oven over Delene *C*, *C'*, *c* og *c'* ere Regeneratorerne (af hvilke to, *D'* og *d'*, ere viste paa Fig. 3) anbragte, og herfra gaar den opvarmede Luft gennem Kanalerne £' og *e'* og Trækkanalerne *F'* og *f* ind i selve Ovnrummet. Trækkanalerne udmunde forneden i Rummene *H* og *H'*, der optage mulig overflydende G. fra Diglerne, og som ved Murværket *ti'* beskyttes mod Afkøling, saaledes at G. holder sig flydende deri og kan bortskaffes ved Aabning af Klapperne *hh'*. Under Smelterummet er anordnet et Kanalsystem *kk'*, der staar i Forbindelse med Skorstenene *KK'*, og som tjener til Tilførsel af kold Luft for at afkøle og derved beskytte Herden, ligesom man ved Hjælp af det kan nedbringe Temperaturen under Forarbejdningen af det smeltede G. De med Klapperne *ll'* lukkede Aabninger tjene til Indsætning og Udtagning af Diglerne, der ogsaa kunne manøvreres gennem Aabningerne *m*. *n* ere Arbejdsaabningerne, gennem hvilke Glasmassen udtages af Diglerne. Til Massefabrikation forlades Digelovnene efterhaanden mere og mere og erstattes af Kummeovnene, af hvilke navnlig

Siemens'es »Vandovn« (af tysk *Wannenofen*) har faaet stor Udbredelse. Den bestaar, som vist paa Fig. 4, af en Flammeovn, der opvarmes ved Regenerativfyring *(DZ)');* Gas og Luft træde hver for sig gennem Aabningerne *h* ind i Ovnen, hvor de blandes og antændes, medens Forbrændingsprodukterne bortledes gennem lignende Aabninger ved Ovnens modsatte Side. Kanalerne *f* og Skorstenen *g* tjene til Cirkulation af kold Luft til Afkøling af Herden. Denne er afdelt i tre indbyrdes kommunicerende Dele *A, B* og *C* i den Hensigt at gøre Driften af Ovnen kontinuerlig. I *A* indføres Satsen gennem *a* og smelter her, hvorefter den gennem *bb* flyder under en luftaf kølet Skillevæg ind i Rummet *B,* hvor der finder en Rensning Sted, idet den saakaldte Glasgalle, væsentlig bestaaende af svovlsure Alkalier, stiger til Vejrs. Fra *B* flyder det rene G. under Broen *c* ind i Rummet *C,* hvor der ingen Fyring finder Sted, og hvorfra det kan udtages gennem Aabningerne *d; e* ere smaa Aabninger, der tjene til Forvarmning af Piberne. Man har ogsaa indrettet store Digler, der paa lignende Maade ere delte i tre Rum, saaledes at de kunne bruges til kontinuerlig Drift. Glasgallen blev tidligere altid skummet af, nu bortskaffes den oftest derved, at man kaster Kul ind i Ovnen eller rører om med en Træstolpe, hvorved de svovlsure Salte reduceres til svovlsyrlige Salte, der optages af Glasmassen, til Dels under Udvikling af Svovlsyrling, der bobler op gennem den smeltede Masse og derved bidrager til dennes Omrøring og Blanding. For at bevirke det samme kastes ofte" Arsenik eller Kartofler ned i G.

Formningen af G. sker paa forskellig Maade. Til Fremstilling af Linser til optisk Brug lader man G. meget langsomt størkne i Digelen, skærer Klumpen i passende Stykker ved Hjælp af en Kobbersav og Smergel, giver disse en foreløbig Form ved at ophede dem i Lerforme, til de blive bløde, og presser dem derpaa ned i Formene, saa de udfylde disse. De saaledes raat tildannede Genstande fuldendes derefter ved Slibning. Alt andet G. formes i flydende Tilstand, enten ved Blæsning, hvorved Glasmassen er noget afkølet, saa at den er tykflydende, eller ved Støbning eller Valsning, hvorved G. forarbejdes i helt tyndflydende Tilstand. Til Blæsningen har man tidligere, i flere Hundrede Aar, udelukkende benyttet en »Pibe«, et ca. 1 M. langt Jærnrør (Fig. 5), forsynet med et Træhaandtag *c* nærmest ved den Ende, *a,* der skal tages i Munden; Enden *b* dyppes paa en saadan Maade ned i det smeltede G., at den fornødne Mængde hænger paa. Blæsningen, f. Eks. af en Flaske, udføres derpaa under samtidig Svingen og Drejen af Piben, medens den ydre Form sikres ved Rulning i passende formede Fordybninger i en Klods af Træ, Sten eller Metal, ved Færdigblæsning i en til Flaskens Krop svarende Form, ved Hjælp af passende formede Tænger o. s. fr. Flaskens Bund bliver derpaa tildannet paa den Maade, at den opvarmes i Ovnen, saaledes at den øvrige Del af Flasken ikke bliver blød, hvorpaa en Medhjælper med en Jærnstang, Navlejærnet, der paa Enden er forsynet med en lille Klat smeltet G., trykker Bunden mere eller mindre ind. Blæseren tager derpaa Navlejærnet,

Fig. 2.

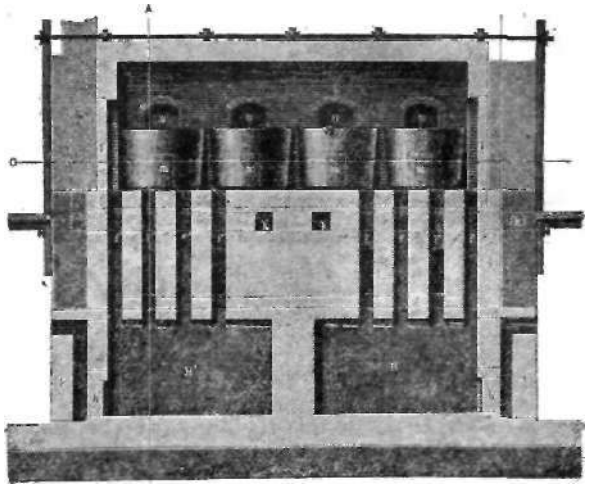

sprænger Piben fra og gør Halsen færdig ved Opvarmning og Rulning. Den om Halsen liggende

Fig. 3.

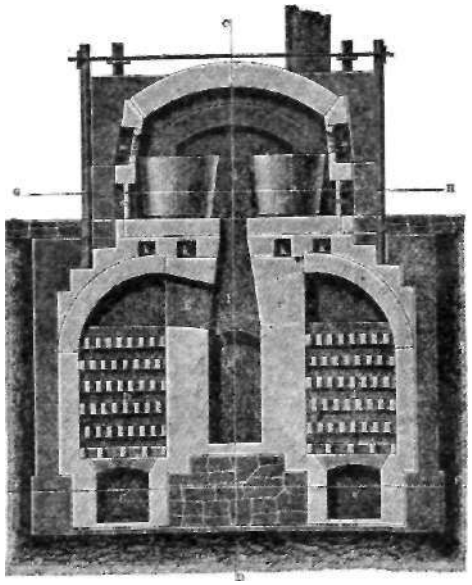

Forstærkningsring kan enten frembringes ved Omlægning af en Traad af blødt G. eller ved Hjælp

af en indvendig i Flaskehalsen styret Tang, hvis Grene ere forsynede med passende profilerede Ruller, der ogsaa kunne tildanne Kanten af Mundingen. Endelig bringer Medhjælperen Flasken hen i Køleovnen (se nedenf.) og skiller den ved et kort Slag fra Navlejærnet. I de senere Aar blive disse Arbejder dog som Regel meget simplificerede

Fig. *i.*

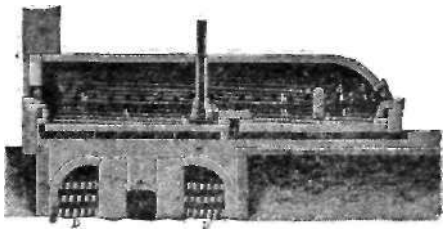

ved Blæsning i delte Forme, der samtidig tildanne Bunden. Da Blæsningen stiller meget store Fordringer til Arbejdernes Lunger, har man, første Gang allerede 1846, forsøgt at foretage den ved Hjælp af komprimeret Luft, og i de sidste Aar er det lykkedes at konstruere Apparater til dette Brug, der med stor Fordel lade sig benytte, og

Fig.

som ogsaa stadig vinde større og større Udbredelse. Disse kunne for Flasker f. Eks. bestaa af en Form, der fyldes med en passende Mængde G. og for at opnaa en jævn Fordeling af Glasmassen kan rotere, medens Luften ledes til gennem den hule Aksel og derfra til Formens Munding; en saadan Maskine har ogsaa den Fordel, at der ikke til

Fig. 6.

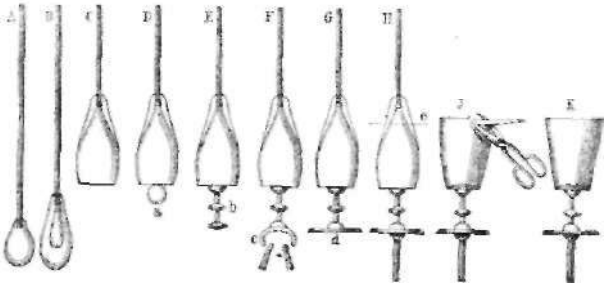

dens Pasning behøves nogen særlig uddannet Arbejder. Selvfølgelig kan ogsaa en almindelig Pibe ved en Kautsjukslange og passende Ventiler sættes i Forbindelse med en Beholder med komprimeret Luft. Som Eksempel paa Blæsning for Haanden af en noget mere sammensat Genstand end en Flaske kan den paa Fig. 6 viste Fremstilling af et Glas paa Fod tjene. Arbejderen samler paa sædvanlig Maade en passende Mængde G. paa Piben, *A*, afrunder denne, udvider den ved Blæsning og forlænger den noget ved Svingning, hvorved den faar den ved *B* viste Form. Denne udblæses yderligere og trykkes let ned mod en plan Flade, hvorved Bunden tildannes, *C*. Paa Bunden befæster man derefter en lille Glaskugle, *a*, som vist ved *D*, og medens man ved Hjælp af Piben holder Glasset i stadig Rotation, udarbejder man med en Tang Kuglen til en Stilk *b*. Paa Enden af denne anbringer man en hul Kugle, sprænger et Hul i denne og udvider den under stadig Rotation til den flade Fod *cd*, som vist ved *F* og *G*. Paa Foden befæstes derpaa Navlejærnet, og Piben og den øverste Del af Glasset sprænges af efter Linien *e*, Fig. *H*. Under stadig Udvidelse af Glassets Munding beklippes dette med en Saks, og Kanterne afrundes ved Ophedning, Fig. *I* og *K*. Til Genstande som den her nævnte anvendes ogsaa ofte Presning, idet G. fyldes i en Form og bringes til at udfylde denne ved Nedtrykning af et Stempel, der samtidig bestemmer Genstandens indvendige Form.

Vinduesglas fremstilles paa den Maade, at man først blæser en stor Cylinder, skærer denne op og retter den ud. Fig. 7, 8, 9 og 10 vise forskellige Stadier af Fabrikationen. Glasmassen har som sædvanlig først Kugleform, og den langagtige Form opnaas ved, at Arbejderen svinger Piben i et lodret Plan, hvorved han arbejder som vist i Fig. 11. Naar den rette Længde og Tykkelse af Cylinderen er naaet, aabnes Bunden paa den Maade, at den først forstærkes med noget mere G., da den er bleven tyndere end den øvrige Del, hvorefter Arbejderen blæser saa meget Luft ind som muligt, lukker for Pibens Munding og opvarmer Bunden meget stærkt; herved vil den indesluttede Luft udvides og blæse Hul i Bunden. Efter fornyet Opvarmning af hele Massen faar denne den rigtige Cylinderform ved en passende hurtig Rotation af Piben; Kanten klippes ren, Piben sprænges fra Cylinderen og denne skæres op som vist i Fig. 10, enten ved at man først berører den med et glødende Jærn og derpaa lader en Vanddraabe falde derpaa eller ved Hjælp af en Diamant eller en lille skarpkantet haard Staabuille. Cylinderen indføres nu i Strækkeovnen, hvor den opvarmes saa meget, at den kan rettes ud, og den flyttes derpaa efterhaanden hen til Ovnens koldere Del, indtil den til sidst er saa vidt afkølet, at den kan tages ud. Strækningen foregaar paa den i Fig. 12 viste Maade; *A* er Glaspladen, *B* et meget glat Underlag af Chamotte e. l. og *C* en Stang, der bevæges hen over Glaspladen; efter denne egentlige Strækning følger en Polering, Fig. 13, ved Hjælp af en med en Træplade *D* forsynet Jærnstang *C*; herved udglattes Folder og komprimeres en Del af Blærerne, som ere fremkomne ved Blæsningen. Fra Strækkerummet føres Pladerne nu ind i Kølerummet, hvor de efterhaanden rejses paa Højkant, eller Ovnen

er indrettet til kontinuerlig Drift, f. Eks. saaledes at Pladerne anbringes paa Vogne, der langsomt bevæge sig gennem hele Ovnens Længde og eventuelt til sidst afkøles i det fri. I Alm. fremstilles paa denne Maade Skiver af 80 Cm.'s Bredde og 115 Cm.'s Længde, men særlige dygtige og kraftige Arbejdere kunne forarbejde Skiver af 190 Cm.'s Længde, hvortil imidlertid udfordres Behandling af en Glasmasse paa 18—19 Kg.

Spejlglas bliver nu altid valset ud af det flydende G. En Anordning til dette Brug er vist paa Fig. 14. Glasmassen smeltes i en Digel, *C*, der tages fra Ovnen med en Løbekran, *A*, i hvilken den er saaledes ophængt ved Tapper, *B*, at den

Fig. 7. Fig. 8. Fig. 9.

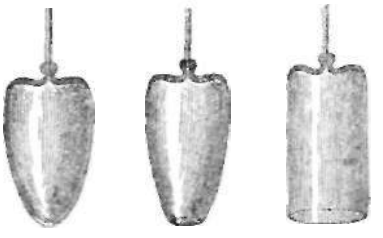

kan kippes om og tømmes. Dette sker, naar den er bragt hen over Valsebordet *D*. Dette er langs Siderne forsynet med opstaaende Kanter, paa hvilke Valsen *E* løber, trukken af Kæder fra Haandsvinget paa Valsevognen *F*; disse Kanters Højde bestemmer Glaspladens Tykkelse. Valsen skyder Glasmassen hen foran sig, indtil den kommer ud paa Valsevognen, der derpaa køres hen foran det næste Kølerum, hvorefter Broen *H* slaas ned, saaledes at Glaspladen over denne og Vognen *G* kan skydes ind i Kølerummet *I*, hvor de forblive i 4—5 Dage. For at forhindre, at Valsen ved Opvarmningen skal kaste sig, hvorved Pladen bliver ujævn, gøres den undertiden hul og køles med Vand. Da Glasmassen til dette Brug maa være fuldstændig homogen, kan man til hver Plade kun benytte G. fra een Digel, og da Pladerne oftest støbes med en Længde af 6 M., en Bredde af 3,5 M. og en Tykkelse af 8—17 Mm., udkræves der til hver Valsning, det nødvendige Overskud i Digelen medregnet, Digler, der rumme 500—1,000 Kg. Efter Afkølingen have Pladerne en temmelig ujævn Overflade, og de blive derfor først slebne med stadig finere og finere Sand, derpaa med finere og finere Smergel og til sidst polerede med Kolkotar.

Fig. 10.

Ved Fremstillingen af G. af enhver Art er **Afkølingen** af de færdige Genstande en meget vigtig Sag; sker Afkølingen for hurtig, bliver G. nemlig meget skørt, idet Overfladen derved trækker sig hurtigere sammen end den indre Masse. Der opstaar herved en ustadig Ligevægtstilstand, der giver sig til Kende paa den Maade, at hele Massen springer itu til et fint Pulver, naar Overfladen beskadiges ved Ridsning eller paa lignende Maade. Meget iøjnefaldende viser dette Forhold sig ved de saakaldte Glastaarer (s. d.) og Bologneserflasker (s. d.). Da imidlertid hurtig afkølet G. er langt haardere og meget mere modstandsdygtigt mod Stød end alm. G. og langt bedre end dette modstaar hurtigere Temperaturforandringer, har man forsøgt at drage sig denne Omstændighed til gode ved Fremstilling af saakaldt hærdet G., idet man dypper de færdige Genstande i et Bad af Olie e. 1. med en Temperatur af 60—300°; men paa Grund af den Tilbøjelighed til at springe til Støv, som saaledes hærdet G. har, naar det faar en Ridse, har dette G. langtfra faaet den Betydning, som man ventede sig ved dets Fremkomst. Ved almindelige Glasgenstande er man derfor nødt til at anvende en særlig Køleovn; denne kan være indrettet som en almindelig Flammeovn og opvarmes enten ved et særligt Ildsted eller ved Spildevarme. Naar Afkølingen er rigtig ledet, og naar Genstanden har nogenlunde ens tykke Vægge overalt, kan den nogenlunde godt taale pludselige Temperaturforandringer, bedre, jo tyndere Væggene ere, og man gør derfor Glasvarer til Laboratoriebrug af tyndt, jævnt G. Ved sidstnævnte Genstande spiller ogsaa Modstandsevnen mod kemisk Paavirkning en stor Rolle, idet G. i saa Henseende er langt mere angribeligt, end man almindelig tror; saaledes opløses af fint Glaspulver en ikke ringe Del ved langvarig Kogning med Vand, og selv godt G. bliver overordentlig stærkt angrebet af Alkalier, der opløse Kiselsyren. Ogsaa ved fugtig Lufts Paavirkning kan G. angribes, idet Overfladen sønderdeles saaledes, at den overtrækkes med et iriserende Lag af Kiselsyre. Man kan imidlertid ved at sammensætte Satsen til G.

Fig. 11.

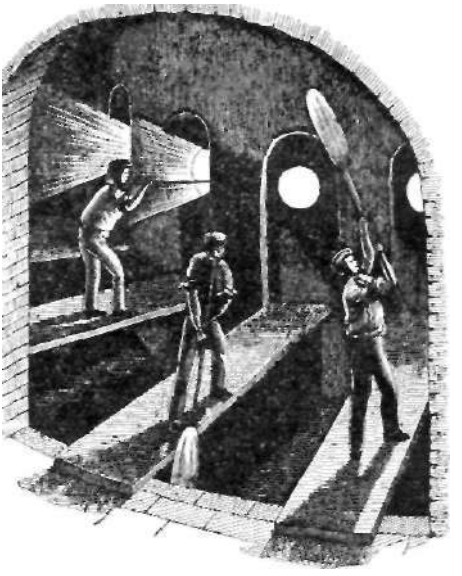

paa rigtig Maade gøre det meget modstandsdygtigt mod de fleste Kemikalier og mod *Atmosfærilier*, og der er i de senere Aar gjort store Fremskridt paa dette Omraade. Af Flussyre angribes imidlertid al Slags G., og man benytter sig heraf ved

Ætsning af G. Matætsning foretages dog nu almindeligst ved Sandblæsning, idet man ved Hjælp af en kraftig Injektor retter en Sandstraale mod Genstanden, der ved en Skabelon eller en paamalet Reservage er beskyttet paa de Steder, hvor den skal blive blank. *K. M.*

Fig. 12.

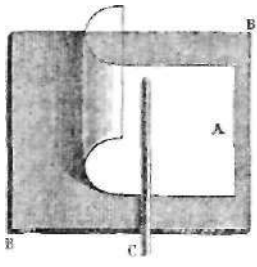

Fig. 13.

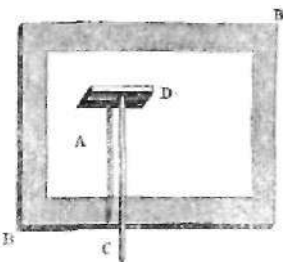

Fig. 14.

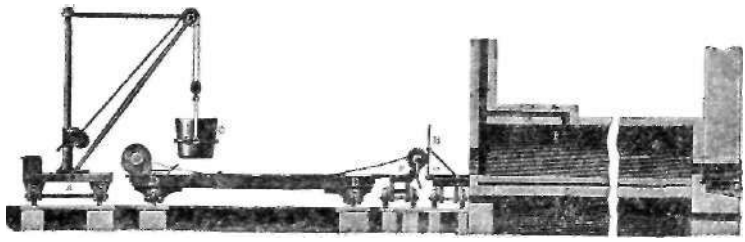

Glas (Søudtryk), et Tidsmaal paa 30 Minutter. Døgnet (Etmaalet) er om Bord delt i 6 Vagter å 4 Timer; hver Vagt atter i 8 G., der tilkendegives ved Slag paa en Klokke. Tiden kan da angives ved Vagten samt det forløbne Antal G. paa denne. F. Eks. tredje G. paa Dagvagten (denne gaar fra 4 til 8 om Morgenen) vil altsaa sige: Morgen **Kl.** $5^1/_2$. *C. L. W.*

Glasaal se Aal.

Glasagāt d. s s. Obsidian.

Glasagtig kaldes i Bjærgartlæren enhver amorf (ikke krystallinsk) Mineralsubstans, som er dannet ved Størkning fra smeltet Tilstand. Saaledes ere enkelte, hurtig størknende Lavaer G. (Obsidian); andre kunne være delvis G., idet de bestaa af krystalliserede Mineraler, mellem hvilke Mellemrummene ere udfyldte af en Glasmasse. Det naturlige Glas har lige saa lidt som det kunstige nogen bestemt kemisk Formel; ved langsom Størkning under passende ydre Vilkaar vil den samme Substans størkne til en krystallinsk Blanding af flere Mineraler. *N. V. U.*

Glasbasalt d. s. s. Basaltglas se Basalt.

Glasbasis betyder i Bjærgartlæren den glasagtig størknede Mellemmasse, der ofte findes imellem de krystallinsk udskilte Mineraler i Eruptivbjærgarter, navnlig saadanne, som ere størknede hurtig paa eller nær Jordoverfladen. Den repræsenterer den sidste Rest af det flydende Magma, som paa Grund af Vanddampenes Undvigen eller Temperaturens raske Dalen ikke har kunnet størkne krystallinsk. Mængden af G. er ofte meget ringe, saa at den kun mikroskopisk kan iagttages. *N. V. U.*

Glasbeg d. s. s. kogt Terpentin (se Fyrreharpiks).

Glasblomster fremstilles især i Venezia og benyttes navnlig til Dekoration af Spejlrammer, Lysekroner o. l.

Glasblæser, Glaspuster, Glasarbejder, specielt den, der beskæftiger sig med Fremstillingen af mindre, sammensatte Glasgenstande. Til at bøje, forme og sammensmelte de enkelte Dele benytter man sig af en Glasblæserlampe, enten en Olielampe med tyk, løs Bomuldsvæge eller en Gaslampe. For at forhøje Varmen og koncentrere den paa et enkelt Sted, blæser man en kraftig Luftstrøm ind i Flammen enten ved Hjælp af et Blæserør (s. d.) eller ved en med Foden traadt Blæsebælg. *K. M.*

Glasblæserlampe se Glasblæser.

Glasdiamanter ere Smykkesten af stærkt lysbrydende Glassorter, som skulle efterligne Diamanter.

Glasdraaber se Glasperler og Glastaarer.

Glasenapp, Sergei von, russisk Astronom, er født 25. Septbr. 1848 i Wyschnij Wolotschek (Tver), kom 1870 til Pulkova-Observatoriet, hvor han 1876—78 var ansat som Adjunktastronom. 1877 blev G. Docent og 1878 Professor i Astronomi ved Universitetet i St. Petersborg. Foruden forskellige astronomiske Arbejder i det russiske Sprog (om Kometer, Jupiterdrabanterne) har G. publiceret Observationer og Beregninger af Dobbeltstjerner (»Orbites des étoiles doubles« [St. Petersborg 1889]). *F. Fr. S.*

Glaser ell. Glæser (»den straalende«), Træ med gyldent Løv foran Valhal's Porte. Glæsesvold, Kong Gudmund's Bolig i Udødelighedslandet (Udaainsakr). *A. O.*

Glaser, Adolf, tysk Forfatter, er født i Wiesbaden 18. Decbr. 1829. Han var først Forretningsmand og foretog i denne Egenskab udstrakte Rejser, men den vaagnende Lyst til aandelig Beskæftigelse drev ham til at gaa til Universitetet i Berlin (1853), hvor han studerede Filosofi, Historie og Litteratur. 1856 overtog han Redaktionen af George Westermann's »Illustrierte deutsche Monatshefte«, som han ledede til 1878; indtil 1883 levede han derefter som Forfatter i Berlin, men vendte tilbage til Redaktionen af Maanedsskriftet. Han har især været virksom som Romanforfatter (i Begyndelsen under Pseudonymet Reinold Reinmar), navnlig paa det historiske Felt, hvor han viser alvorlige

og omfattende kulturhistoriske Studier uden Glimre-lyst. Af hans Romaner kunne fremhæves: »Schlitzwang« [1878], »Wulf hilde« [1880], »Cordula« [1885], »Das Fräulein von Villecour« [2 Bd. 1886], »Em Seelenfreund« [1890]; af moderne Romaner og Noveller kunne nævnes: »Der Hausgeist der Frau von Estobal« [2 Bd. 1878]; »Weibliche Damonen« [2 Bd. 1879], »Aus hoheren Regionen« [2 Bd. 1882], »Novellen« [1862—70] og »Kulturgeschichtliche Novellen aus dem 18. Jahrhundert« [1880]. Han har desuden skrevet: »Geschichte des Theaters zu Braunschweig« [1861] samt oversat en hel Del af de bedste hollandske Forfattere, som Gerard Keller, Cremer, van Lennep, »Gesammelte Schriften« [12 Bd. 1890—91]. (Litt.: O. Linke, »Adolf G.« [1891]). *C. A. N.*

Glaser, Eduard, bekendt tysk Epigraf og forskningsr ej sende i Arabien, er født 15. Marts 1855 i Böhmen og begyndte sin Løbebane med matematiske og astronomiske Studier. Kun 23 Aar gl. fik han Ansættelse ved Observatoriet i Wien, og i denne By begyndte han tillige paa Studiet af orientalske Sprog, hvilket fortsattes under et Ophold i Tunis og Ægypten. 1882 foretog han sin første Rejse til Sydarabien's Hovedstad Sana, hvor han halvt ufrivillig kom til at opholde sig et helt Aar. Senere har han gentagne Gange berejst Sydarabien og navnlig udforsket de Egne, der vare Midtpunktet i det gamle Sabæerrige. Resultaterne af hans Undersøgelser ere dels geografiske, dels arkæologiske og epigrafiske. G. har opdaget og hjembragt Kopi af ca. 1,000 sydarabiske Indskrifter, de saakaldte himyariske, der ere affattede i en særlig sydsemitisk Dialekt og med et ejendommeligt Alfabet. G. har offentliggjort sine Undersøgelser, dels i større Tidsskrifter (»Academy«, »Petermann's Mitteilungen« o. s. v.), dels i selvstændige Arbejder (»Mitteilungen über einige sabaische Inschriften« [Prag 1886]; »Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens« [München—Berlin, 1889—90]). I disse Arbejder viser G. sig som en meget dygtig og omsigtsfuld Forsker, men tillige som en meget skarp Polemiker; hans koleriske Temperament, der navnlig har ytret sig i et sygeligt Had til den østerrigske Orientalist, Professor D. H. Muller i Wien, har oftere skadet hans Forskningers Ro og hans Stilling i den videnskabelige Verden. Alligevel vil G. staa som en af dem, der i 19. Aarh. har udrettet mest for Kendskabet til den interessante arabiske Halvø i geografisk og sproglig Henseende. I de sidste Aar og indtil nu (1897) har G. opholdt sig i München hos Orientalisten Hommel. *J. O.*

Glaser, Julius Anton, østerrigsk Jurist og Statsmand, født 19. Marts 1831, død 26. Decbr. 1885. Allerede som Student og endnu ikke 20 Aar gl. gjorde han sig bekendt ved sit Skrift »Das englisch-schottische Strafverfahren« [Wien 1850], og som Professor ved Universitetet i Wien [fra 1856] gik hans Virksomhed i den af hans Ungdomsarbejde angivne Retning: at reformere den østerrigske Strafferet, især Processen, efter engelsk Mønster. G., der havde Sæde i Deputeretkammeret som Repræsentant for Wien, blev 1871 Justitsminister i Adolf Auersperg's Ministerium og beholdt denne Stilling til 1879, da han udnævntes til Generalprokurator ved Højesteret. Af hans Skrifter ere de mest bekendte: »Abhandlungen aus dem osterreichischen Strafrecht« [Bd. 1, Wien 1858], »Anklage, Wahrspruch und Rechtsmittel im englischen Schwurgerichtsverfahren« [Erlangen 1866], »Schwurgerichtliche Erorterungen« [2. Opl., Wien 1875], »Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprocesz« [Leipzig 1883]. I Bindings »Handbuch des deutschen Rechtswissenschaft« forfattede han »Straffeprocessen« [2 Bd., Leipzig 1883—85]. G. var Medudgiver af »Sammlung von zivilrechtlichen Entscheidungen des k. k. obersten Gerichtshofs« [Wien 1859 ff., 2. Opl. 1873]. (Litt.: Unger, »Julius G., ein Nachruf« [Wien 1886]). *Ludv. H.*

Glasēre (fr.), faa til at fryse eller størkne, overtrække med en glat, glinsende Flade, kandisere. Smlg. Glasur.

Glaserlt (Aftitalit, Aftalose, Arkanit), et romboedrisk krystalliserende Mineral, som bestaar af svovlsurt Kali-Natron ($[K,Na]_2SO_4$); det er farveløst, opløseligt i Vand, smager bittert og er fundet udkrystalliseret paa Lava paa Vesuv, endvidere i Nærheden af Westeregeln ved Magdeburg (i Blødit) o. a. St. *N. V. U.*

Glaserts (Glasmalm) d. s. s. Sølvglans.

Glasfabrikation se Glas.

Glasfarvning se Glas.

Glasforsikring yder Erstatning for Beskadigelser af Spejle, Glasruder og Spejlglasruder, der foraarsages ved Naturkræfter som Storm og Hagl, Sprængning og Bristning eller ved Skødesløshed og Forsæt fra Tredjemands Side eller ved den forsikredes egen Uagtsomhed. Undtaget fra Erstatning er Skade, der skyldes Forsæt eller grov Uagtsomhed hos den forsikrede selv eller hos andre med dennes Vidende samt som oftest Beskadigelser, der skrive sig fra Krigsbegivenheder, Oprør, Jordskælv eller Transport og Omflytning af de forsikrede Genstande. Er Skaden hidført ved Brand, Lynnedslag eller Gaseksplosion, bliver den som Regel ikke erstattet, i hvert Fald ikke, naar Genstandene i Forvejen ere forsikrede mod Brandfare. Risikoen, mod hvilken der søges Sikkerhed, afhænger af mange forskellige Omstændigheder, saasom Bredden af Gaden og Fortovet, Afstanden fra Gadeniveauet, Beskaffenheden af den i Nærheden af de forsikrede Genstande drevne Forretning o. s. v. Sker der i Løbet af Forsikringstiden Forandringer, der forstørre Risikoen, saasom Boring af Lufthuller, Anbringelse af Ventiler i eller ved det forsikrede Glas o. s. v., maa Anmeldelse herom ske til Selskabet. Indtræder Skaden, er den forsikrede forpligtet til saa vidt muligt at sørge for at hindre videre Ødelæggelse samt til at opbevare Brudstykkerne. Disse tilhøre Selskabet, der erstatter Skaden ved at give den forsikrede en anden Rude eller Glas af samme Størrelse og Kvalitet eller undertiden en kontant Erstatning. Er Skaden hidført af Tredjemand, har Selskabet Regresret mod denne. Præmiesatserne andrage sædvanlig 1 til $1^1/_2$ p. Ct. af Værdien, men kunne, hvor Risikoen er større, blive betydelig højere, saaledes i Forlystelsesetablissementer, løsthængende Spejle o. s. v. Forsikringen drives dels som Underafdeling af andre, særlig Brandforsikringsselskaber, eller af selvstændige Glasforsikringsselskaber. *J. M. B.*

Glasgalle se Glas, S. 791.

Glasglans se Glans (min.).

Glasgow [glä'sgo.u], de britiske Øers næststørste By og Skotland's første Fabrik- og Handelsby, ligger i det sydvestlige Skotland, Shire Lanark ved Clyde, 76 Km. V. S. V. f. Edinburgh. (1891) 565,000 Indb. (277,000 mandlige og 288,000 kvindelige), hvilket giver en Tilvækst af 15,56 p. Ct. fra 1881. Dette Indbyggerantal gælder dog kun for G. i snævrere Forstand; som Parlamentskreds har den saaledes 658,200, og rundt om den ligger en Skare af Byer, der saavel i merkantilt som i andre Henseender ere afhængige af Hovedbyen og bringe dens Indbyggertal tæt op mod 900,000; saaledes kunne nævnes, nærmest i Patrick (36,500), Maryhill (18,300), Bishop Bridge, j Springburn, Shettleston (5,400), noget længere borte Coatbridge (30,000), Hamilton (25,000), j Bothwell, Cambuslang, Kinning Park (13,700), Rutherglen (13,100), Pollokshaws (10,400), Pollokshields (3,000), East Pollokshields (6,700), Shawland, Barhead (8,200) og længere nede ved Clyde Govan (63,600) og Govanhill (13,300) samt endnu længere borte Paisley (66,400) og Renfrew, ligesom ogsaa Dumbarton, Port Glasgow og Greenock ved Clyde's Munding til Dels ere afhængige af G. G. ligger paa begge Bredder af Clyde, hvorover føre syv Broer, deriblandt den store Victoria-Bro, forbindende de nordlige og sydlige Kvarterer, som strække sig i en Længde af 7,5 Km. fra Øst til Vest. Terrainet nærmest Floden er fladt, men hæver sig længere borte til jævne Højder, hvorved enkelte Kvarterer faa et malerisk Præg. Paa en af disse Højder i G.'s nordøstligste Del ligger Domkirken, Midtpunktet i den gamle Stad, hvis krogede, skumle Gader og trange Gyder (*closes*) huse en tæt sammenpakket og meget fattig Arbejderbefolkning; oprindelig laa den smukke, gotiske Domkirke i Centrum af Byen, men Udviklingen er gaaet mod Havet, saaledes at den nu ligger i den østlige Udkant. Tæt ved Domkirken ligger Hovedkirkegaarden »Nekropolis«, med en vidt og bredt synlig Obelisk, der bærer Reformatoren John Knox'es Statue. I Nærheden findes et smukt, rummeligt Hospital og de forhenværende Universitetsbygninger, nu Varelager og Banestation. Til den gamle By slutte sig mod Øst Arbejderforstæderne Caiton, Bridgeton og Camlachie. »Trongate« med Mindesmærke for Vilhelm III og dens Fortsættelse »Argyll Street« føre til Byens egentlige Forretningscentrum med glimrende Butikker (særlig i Buchanan Street), paladsagtige Handelsbygninger og mange i arkitektonisk Henseende fremtrædende offentlige Bygninger, saasom Børsen med korintisk Portikus og Wellington's Mindesmærke, det ny Raadhus, Postgaarden, flere Banker og Teatre. Her ligger ogsaa Stadens betydeligste Torv, George Square, med en 24 M. høj Søjle, der bærer en Statue af Walter Scott, samt med Mindesmærker for James Watt, Pitt, Rob. Peel, General Moore, Colin Campbell, for Digterne Burns og Campbell, for Th. Graham, Livingstone, Dronning Victoria og Prins Albert; Torvet omsluttes til Dels af uanselige Bygninger, der staa i et underligt Misforhold til Torvets Størrelse og dets Mindesmærker. Ogsaa de vestlige Kvarterer ere delvis fattige, særlig de, der ligge nær Floden; i det hele huser G. et saa usselt Proletariat som kun faa Steder i Verden, særlig en Mængde Irlændere ere sammenstuvede i usle Gyder, der ere Arnesteder for Feber og Tæring, og der dør forholdsvis flere i denne Bydel end selv i Bombay og Kalkutta. Derimod er Blythswood Square Sædet for Handelsaristokratiet, og det Kvarter, der omgiver den ny Westend Park omkring Clyde's Tilløb Kelvin, hører til Stadens smukkeste. I den nordlige Del af G. og ved Monkland-Kanalen, som 7 Km. neden for Byen udmunder i Clyde, ligger Port Dundas med store Magasiner. Den sydlige Bydel er flad og bestaar af Hutchesontown, Gorbals, Laurieston o. a. Gaderne ere her for det meste lige og skære hinanden under rette Vinkler. Blandt de offentlige Parker maa fremhæves den gamle Glasgow Green med en Obelisk til Ære for Nelson, Westend Park (Kelvin Grove) med de ny Universitetsbygninger og Queens Park i den sydlige Bydel. En prægtig Vandledning hidfører Vand fra Loch Katherine. Af de over 300 Kirker, der findes i Byen, maa fremhæves som den mærkeligste Domkirken St. Mungo eller High Church, en af Skotland's skønneste Kirkebygninger med et 69 M. højt Taarn; af de nyere Kirker kunne nævnes den katolske Domkirke og St.-Georgskirken. Blandt de talrige Dannelsesanstalter indtager det 1454 stiftede Universitet den første Rang; det omfatter 4 Fakulteter (Teologi, Jura, Kunst og Medicin), tæller 53 Professorer og 2,300 Studenter og ejer et stort Bibliotek paa over 200,000 Bd.; i Forbindelse hermed staar det af William Hunter 1781 efterladte Museum, et Observatorium og en botanisk Have. Den mægtige Universitetsbygning, der efter Gilbert Scott's Planer er opført paa Gilmour-Høj ved Westend Park, prydes af et 91 M. højt Taarn. Blandt andre højere Læreanstalter mærkes det 1796 af Professor Anderson stiftede *Andersonian University*, en fri Højskole, mellem hvis 2,000 Tilhørere der findes mange unge Mænd, som Dagen igennem selv maa tjene til deres Livsophold; fremdeles 3 teologiske Seminarier, en i 12. Aarh. stiftet Højskole (Gymnasium), en Kunstskole (*Haldane Academy*), det 1791 af Stirling oprettede Fribibliotek, den 1863 af Baillie oprettede Friskole og Bibliotek, to Skolelærerseminarier, en Arbejderuddannelsesanstalt (*Mechanics Institution*), et Athenæum for Mellemklasserne etc. Af de talrige lærde Selskaber og Kunstforeninger mærkes det fysiske, tre medicinske Selskaber og den keltiske Forening for Naturhistorie m. fl.; Byen ejer en Malerisamling, testamenteret den af M. Clellan. Blandt de talrige Velgørenhedsanstalter fremhæves Sindssygehospitalet samt 12 andre Hospitaler, tre Vajsenhuse, flere Forbedringshjem, Magdalenestiftelsen m. fl. G. er Sædet for en romersk-katolsk Ærkebiskop og en anglikansk Biskop. Det er dog særlig som Industri- og Handelsby, at G. har faaet Betydning. I Modsætning til, hvad Tilfældet er i de fleste andre af de britiske Øers Storstæder, er Industrien ikke ensidig bunden til et bestemt Raaemne; G. er en Bomuldsby som Manchester, en Klædeby som Leeds, men den har tillige Metalværksteder af alle Slags som Birmingham, storartede Skibsbyggerier som Liverpool og frembringer endvidere Silkevarer, Glas- og Fajancesager samt raffinerer Sukker; paa alle disse Omraader hører G. til de første, og ogsaa de større Byer i Omegnen, som Paisley, deltage i det in-

dustrielle Liv, navnlig i Sjals- og Tæppeværerier. Betydeligstere Bomuldsspinderierne og Væverierne, men særdeles vigtige ere ogsaa Jærn- og Staalhytterne i Omegnen, hvis Højovne aarlig fremstille 24 Mill. Centner Støbegods og 2 Mill. Centner Smedejærn; vigtigst er *Steel Company of Scotland Works;* endvidere maa fremhæves de kolossale Skibsbyggerier, der her i G. og ved Clyde's andre Havne have naaet en Udvikling som maaske intet andet Sted i Verden; 1891 byggedes der 218 Dampskibe og 123 Jærnsejlskibe med 325,477 Tons; de største Firmaer i denne Branche ere Charles Randolph, Napier og John Elder og Co. i Govan. Ogsaa som Handelsby indtager G. en fremragende Plads; de nævnte Industrigrene frembringe stort Materiale til Overskud, hvorhos G. besørger en betydelig Del af den irske Handel. Tidligere var Clyde saa lavvandet, at Kvæget kunde vade over den neden for G., og Port Glasgow i Renfrew Shire var den vigtigste Havn, men fra omtrent 1820 er Clyde ved kostbare Anlæg uddybet til over 6 M. og en Bredde af 140 M., saa at store Søskibe kunne gaa helt op til Staden, hvis Havneanlæg strække sig 3 Km. langs med Floden, og som er Hjemsted for en Handelsflaade, der er tre Gange større end Danmark's. 1888 indløb i Havnen 19,291 Skibe, deraf Kystskibe 16,877. Omtrent $^7/_8$ af det samlede Antal Skibe vare Dampskibe. Omsætningen paa Clyde, som G. for Resten deler med Greenock, staar kun tilbage for den paa Themsen, Mersey og Tyne. Indførselen omfatter navnlig Hvede, Tobak, Rørsukker (1891: 161,000 Tons), Roesukker (25,500 Tons), Malm og Uldgarn. Udførselen omfatter særlig Maskiner, Jærn, Lærreds- og uldne Varer, Jutefabrikata, Bomuldstøjer, Spirituosa, 01, Kemikalier og Kul (1891: 1,55 Mill. Tons mod 2,99 fra alle Clyde-Havnene). G. er endelig en meget betydelig Udvandringshavn. Skibsrederiet, som ved 19. Aarh.'s Begyndelse indskrænkede sig til nogle faa Kystfarere, har holdt Skridt med Industriens Udvikling; 1817 udgik herfra det første Skib til Nordamerika, nutildags vedligeholde talrige Dampere en regelmæssig Forbindelse med New York, Middelhavet, Indien og Australien. Naar G. har naaet en saadan Størrelse, skyldes det mindre dens Beliggenhed end dens Borgeres Dygtighed; endnu ved Aar 1300 var den en rent ubetydelig By, og 1560 talte den kun 4,500 Indb., et Aarhundrede senere 12—14,000, hvis vigtigste Næringsvej var Fiskeri. Først Foreningen mellem England og Skotland 1707 kunde gøre den til mere end til Midtpunkt i Clyde's Opland. Naar Skotterne i dette Aar gik ind paa en Realunion, i hvilken de i politisk Henseende kun kunde komme til at spille en underordnet Rolle, var deres væsentligste, ægte skotske Bevæggrund den, at de ved Foreningen kunde blive delagtige i England's store Kolonialhandel paa Indien, Amerika og Vestindien, hvad de hidtil havde været udelukkede fra. G.'s Købmænd benyttede sig straks heraf og erobrede Tobakshandelen paa Virginia og Maryland. Dette var Begyndelsen til G.'s Fremgang, og da Tobakken ophørte at være Byens særlige Handelsemne, var den vokset paa anden Maade ved Handel og Industri. (Litt.: Mac Gregor, *The history of G.* [1881]; Senex, *G. past and present* [1884]). *C. A.*

Glasgravēring er den allerede af de gamle Grækere og Romere øvede Kunst at dekorere Drikke- og Smykkeglas med indslebne Ornamenter, der senere bragtes til stor Fuldkommenhed af Venetianerne i 16. Aarh., og endnu bruges den meget til kunstnerisk udstyrede Taffelservicer. En Tid trængtes G. tilbage af Glasætsning, men den drives nu atter, navnlig i England, med megen Akkuratesse. G. benytter Staal- og Diamantskiver og frembringer fordybede Mønstre i Glassets Overflade, medens Glasslibningen bruger Skiver af haard Sandsten, Jærn- og Kobberblik. Ved en af Verdensudstillingerne kostede en enkelt Karaffel fra et engelsk Firma 4,000 Kr., medens Materialet højest havde et Par Kroners Værdi. *A. Ls.*

Glashaardt kaldes Staal, som har opnaaet den højeste Grad af Hærdning (s. d.) og ikke senere er anløbet (s. d.). *F. TV.*

Glasharmonika, et Musikinstrument, der optræder under mange forskellige Former, men hvis fælles Særpræg er det, at det lydgivende Legeme er afstemte Glasstænger eller Klokker, der enten i fugtig Tilstand stryges med Fingrene eller ogsaa anslaas med Hamre. *S. L.*

Glashytte d. s. s. Glasfabrik, se Glas.

Glashiitte, lille By i Sachsen med ca. 2,000 Indb., berømt over hele Verden for sine Urmagerskoler og sine Ure, der ofte sælges til fabelagtig høje Priser.

Glaskavl er mindre eller større Glasblærer, som med en vis Bæreevne kunne flyde paa Vandet. De bruges ved det søgaaende Fiskeri til at bære Net og Liner oppe, saa at disse kunne staa frit i Vandet; de erstatte i saa Henseende Flaad af Kork eller af lette Træsorter, og de foretrækkes især ved Storfiskeriets Redskaber, fordi de ikke som Kork og Træ blive vandtunge; for at værne dem mod Stød under Indhalingen omgives de gerne med et Fletværk af groft Sejlgarn eller Reb. Disse Glasflaad ere opfundne af Nordmanden Christoffer Faye og bleve først brugte ved Torskefiskeriet i Lofoten i 1860'erne. *Arth. F.*

Glaskit se Kit.

Glaskoraller se Glasperler.

Glaskunstindustri. Allerede Aartusinder f.Chr. have Ægypterne forstaaet at forme saavel Nytte- som Luksusgenstande af Glas. I Billedfremstillinger fra 4. Dynastis Tid ses arbejdende Glaspustere ligesom gennemsigtige Beholdere med en rød Drik i. Den ægyptiske Glaskunst er ældre end de farvede Glasperler og smaa dunkle Salveflasker, der tilskrives Fønikerne. Men det er forholdsvis lidt, vi vide om denne Verdens vistnok ældste Glaskunst. Saa er den romerske Glaskultur bedre kendt, skønt det i det hele maa erindres, at Glasset er et skørt Stof, og at de bevarede Genstande af dette Stof paa en vis Maade staa upersonligere end mange andre kunstindustrielle Frembringelser. De ere gennemgaaende vanskelige at bestemme. Sikkert er det dog, at den romerske Glasteknik var saa udviklet, at den uhyre Pragt, der udfoldedes i Kejsertiden, ogsaa kunde tage Glasset i sin Tjeneste. Romerne forstode godt, at Glasset ved Siden af de sædvanlige Dekorationsmidler Form og Farve endnu raader over den eminent dekorative Egenskab Gennemsigtighed. De fra den Tid bevarede Glasarbejder vise, at saa godt som enhver senere Glasteknik alt be-

herskedes dengang. Der findes romerske Traad- og Millefiori-Glas, der kunne tage det op med det senere venetianske, og Romerne kunde skære i Glas som Bøhmerne mange Aarhundreder efter. De romerske Glasgemmer ville altid staa som uovertræffelige Forbilleder, og Portlands-Vasen i

Venetianske Glas.

British Museum ligesom Amorin-Amforaen i Napoli maa nærmest betragtes som Kunstværker. Der er her ved Benyttelsen af forskellig farvede Glaslag (Overfangsglas) opnaaet en skøn Virkning; ved Udskæring i det øvre Lag er det lykkedes at fremstille Figurer og Ornamenter af Glas i een Farve paa en Glasbaggrund af en anden Farve.

Hos Romerne, der i Husholdningen gave Genstande af Ler og Metal Fortrinnet for Genstande af Glas, spillede det farvede Glas en Hovedrolle, og det var som alt Oldtidens farvede Glas farvet i hele sin Masse. Skal der i det hele fremhæves noget, der ligesom binder hele Oldtidens Glaskunst sammen, er det den fremtrædende Anvendelse

Russiske Glas.

af mosaikagtig sammensmeltet farvet Glas, medens det ved Blæsning formede Glas er det centrale i Venezia's Glaskunst. Inden vi vende os til denne, skal det noteres, at Oldtidens Glaskunst formentlig forplantede sig til Kina ligesom til de senere muhamedanske Lande og ogsaa indførtes til de forskellige Lande i Europa, som bleve betvungne fra Rom. I Kina, hvor det blev opfundet at presse Glasset, fremstillede man navnlig svært, i Massen farvet Glas, som man skar og sleb i.

Med det romerske Riges Opløsning ophørte Oldtidens Glaskunst, og det var næppe mere end en Tradition om den, der vistnok over Konstantinopel naaede Venezia, den By, der blev Sædet for en ny Tids Glaskunst. Den er her i 13. Aarh., men faar først kunstnerisk Betydning i 15. Aarh. Omtr. 1290 bleve Glasovnene paa Grund af deres Ildsfare forviste fra selve Byen til den nærliggende 0 Murano, og 1490 havde Glasmagerne her naaet en saa stor Betydning, at de fritoges for at staa under den almindelige Øvrighed og stilledes umiddelbart under Venezia's mægtige Timandsraad. De faldt for øvrigt i en Række specielle Fag, for hvilke der gjaldt strenge Lavsregler. Man skelnede mellem *verieri* ell. *fornafieri* (Tilberedere af Glasmassen), *fioler i* ell. *fialai* (Hulglasblæsere), *cristallai* (Fremstillere af optiske Glas), *specchiai* (Spejlmagere), *margaritai* (Fremstillere af smaa Perler) og *perlai* (Fremstillere af store Perler), hvortil endnu kom *venditori* eller *stazioneri* (Glashandlere). Glasset og dets Mænd spillede en Rolle i den mægtige Republik, men Kunsten at fremstille saavel Filigranglasset (s. d.) som Millefiori-Glasset blev ogsaa opfunden paa ny, Renaissancen nød Venezia's Glaskunst og dens efterhaanden stærkt forfinede Produkter. Hvilken Forskel er der ikke mellem de tidlige venetianske kantede eller tøndeformede mørke Glas med indbrændte Emailbilleder og de senere saa let og saa fint dannede klare Glas, at de ligesom gik op i Vindinger og Snoninger, bleve lutter Form. De naaede det i teknisk Henseende sikkert højeste Punkt, som blæst Glas kan naa. Den venetianske Glaskunst blev imidlertid ikke staaende paa dette høje Standpunkt; den forfaldt efterhaanden, navnlig efter at den i 17. Aarh. havde faaet en væsentlig Konkurrent i de bøhmiske og schlesiske Glas, og det er først fra Midten af 19. Aarh., at den paa ny har hævet sig, bl. a. ved de af Alessandro Salviati udfoldede Bestræbelser.

Som særlig tyske Glas kunne de store cylinderformede, med Emailfarver malede »Humpen« nævnes; de henføres navnlig til Egnen om Fichtelgebirge. De grønne, saakaldte »Romere« (det senere Rhinskvinglas) ere ogsaa en særlig tysk Form. Tyskland frembragte i det hele en Række til praktisk Brug bestemte Drikkeglas, der gennemgaaende vise, at de tyske Glasmagere savnede Venetianernes fine Formfølelse og arbejdede med et forholdsvis for svært Materiale. Og dog faldt

det i Tyskland's Lod at frembringe en ny Glasstil. Kejser Rudolf II (død 1612) interesserede sig levende for Kunsten at skære i saavel Ædelstene som Krystal. Der er bevaret ikke faa ved hans Initiativ fremkaldte kostbare Arbejder i denne Retning, men Tiderne tillode ikke, at de herved uddannede Kunstnere stadig kunde komme til at arbejde i det nævnte kostbare Materiale, der da lidt efter lidt erstattedes af det billige Glas. Men dette havde til Følge, at Venetianernes lette Former principmæssig maatte forlades. De paagældende Flasker, Skaale, Pokaler og Bægere maatte have forholdsvis tykke Vægge for at kunne taale den nødvendige Skæren og Slibning. Mere end paa Formen lagdes Vægten paa et klart, straalende Stof, i hvilket der ved en dygtig, mekanisk Behandling kunde fremkaldes den størst mulige Lysbrydning. Krystalslibningen i Böhmen og Schlesien naaede en høj Grad af Fuldkommenhed og blev muligvis kun overgaaet af Diamantslibningen i England. Midt i 19. Aarh. har Firmaet J. & L. Lobmeyr i Wien ikke uden Held forsøgt at give den bøhmiske Glasindustri forskellige kunstneriske Impulser.

Ved Siden af de saaledes skildrede store Bevægelser i G.'s almindelige Udvikling har der selvfølgelig været en Række mindre, der hver for sig repræsentere et Skridt frem i en eller anden Retning, en særlig Teknik e. l. Her kan saaledes nævnes Romernes virtuosmæssig udførte *vasa diatreta*, de kunne ligesom hænge i et i selve Glasmassen udskaaret Net eller have Indskrifter af udskaarne Bogstaver, der kun paa to Punkter, foroven og forneden, hænge sammen med det paagældende Glaskars Væg. I den nyere Tid kan der selvfølgelig nævnes endnu flere Eksempler. De saakaldte Schaper-Glas ere smaa farveløse Drikkeglas, paa hvilke Johan Schaper i Niirnberg (død 1670) i sort eller brunlig Farve malede stemningsfulde Landskaber, Vaaben e. l. Meget ansete ere ogsaa de pragtfulde Rubinglas, som Johan Kunkel, født 1630 i Hütten ved Rendsburg, frembragte. Han udgav 1679 en dygtig »Ars vitraria experimentalis oder vollkommene Glasmacherkunst« og blev 1693 adlet i Sverige. Fra de allersidste Aar er der endelig ogsaa en Del at nævne. Amerikaneren Tiffany fremstiller farvede Vinduer med et mærkeligt Spil og Rigdom i Farve, der opnaas derved, at han giver det gennemfarvede Glas, han benytter, højst forskellig Tykkelse, han naar herved at kunne modelere, f. Eks. et helt Gevandts Foldekast. Den berlinske Professor KSpping's dristig formede Blomster gøre stor Virkning med deres ejendommelig fremstillede Farver. Men fremfor alt maa Franskmanden Emile Gallé's stærkt personlige Glasarbejder nævnes. Han former og farver, skærer og ætser sit Stof paa en absolut individuel Maade, det enkelte Arbejde, der udgaar fra hans Haand, kan nærmest sammenlignes med en skøn Digtning. — Hvad den danske Glasindustri angaar, er der kun lidet at berette. Først under Frederik II anlægges der Glashytter i Danmark. Saavel venetianske som bøhmiske Glasmagere naaede herop, men Glasmageriet førte dog kun et usikkert Liv i Danmark. Først 1825, da Holmegaard's Glasværk blev anlagt, fik det et fast Hjemsted, i hvilket der dog aldrig er drevet Glaskunst. Fra ca. 1750 er der Tale om Glasværker i Norge, og de bestaa stadig (Hurdal, Hadeland, Høvik o. s. v.), for Tiden (1897) samlede under Interessentskabet Christiania Glasmagasin. I Sverige bar Glasmageriet i Fabrikker som Kosta og Reymyre hævet sig til virkelig Glaskunst. En fyldig Litteraturfortegnelse til Oplysning om G.'s Udvikling findes i Bruno Bucher's »Geschichte der technischen Künste«, III [1893]. *C. N.*

Glaslava d. s. s. Obsidian.

Glaslegeme se Øje.

Glasmagerpibe se Glas, S. 791. *

Glasmaleri. Herved forstaas Kunsten at sammensætte hele Billeder af farvede Glasstykker (musivisk G.), eller at bemale ufarvede Glastavler med gennemsigtige Farver, som dernæst indbrændes (Kabinetsmaleri); denne sidste Teknik er dog al langt senere Oprindelse end den første, som anvendtes i den største Del af Middelalderen.

Romerne kendte baade pustet og støbt Vinduesglas, og allerede i 4. Aarh. nævnes farvede Ruder anvendte i de Kristnes Kirker, hvilket nærmest havde sin Grund i, at man som Regel ikke forstod at frembringe hvidt, klart Glas. Tremmeværket af Træ eller Metal forfærdigedes i regelmæssige Mønstre; Mosaikkerne i Kirkerne kunde tjene til Forbilleder. Det næste Skridt var saa at belægge de farvede Glasplader med en uigennemsigtig Farve (i ældre Tid sædvanlig sort) og udspare, senere radere et Mønster i dem, og derpaa indbrænde dette. Valsede Sprosser, paa ældre Dansk *vinder*, af Bly, som kunde føje sig efter krumme Linier, nævnes første Gang af Leo af Ostia (1066), men deres Brug maa gaa adskillig længere tilbage. Glassets Tildannelse i Mønsterstykker skete paa et Bord, hvorpaa Tegningens Linier vare trukne. Stykkerne skares ud med glødende Jærn, og Kanterne jævnedes med »Krøselen«. Anvisninger hertil findes i Tyskeren Theophilus'es Værk fra 11. Aarh. *Diversarum artium schedula*. Diamanten anvendtes først fra Middelalderens Slutning til Glasskæring. Saadanne musiviske G., udførte i graat (*grisaille*), som Regel uden synderlige figurlige Fremstillinger, anvendtes i større Kirker i den ældre Middelalder, men de vare sjældne og dyre, og de fleste Steder maatte man sikkert lade sig nøje med Horn, Pergament, etc. G. blomstrede baade i Tyskland og i Frankrig, men kun faa Vinduer ere bevarede fra den romanske Periode (i Domkirkerne i Augsburg og Strassburg, det biskoppelige Kapel i Tournai m. m.).

Medens Cistercienserne strenge Ordensregler forbøde Anvendelse af farvet Glas i Vinduerne, fandt G. udvidet Anvendelse ved den gotiske Bygningsstils Gennembrud, idet denne opløste Murmasserne i Vinduer. Efter 13. Aarh. blive Glasstykkerne større; de saakaldte Overfangsglas, der kun farves ved et tyndt Glaslag paa Rudens ene Side, begynde at dukke op, og foruden sort Farve anvender man ogsaa andre Emailfarver. De gotiske G. fremstille gerne Enkeltfigurer (Helgener, Profeter, Konger etc), staaende i alvorlig og streng Holdning under Baldakiner paa en af Tæppemønstre dannet Baggrund; kun i de nedre Vinduer ses stundom fremstillet Scener af Christi eller Helgeners Liv. Gotiske G. findes bevarede i Domkirkerne i Amiens, Reims, Strassburg, Köln, Elisabetkirken i Marburg etc. Fra omtrent 1400 blive G

stadig talrigere. Fra denne Tid stamme saaledes Vinduerne i Fruekirken i Lübeck og i Domkirken i Firenze, som sandsynligvis begge Steder ere Værker af Mester Francesco Livi fra Gambassi, endvidere en Del Kirkevinduer i Nürnberg, udførte af Glasmalerslægten Hirschvogel. Produktionen var efterhaanden fra Klostrene gaaet over til de læge Kunsthaandværkere, og samtidig begyndte verdslige Elementer at trænge sig ind i G.; navnlig afbildedes Slægtvaaben hyppig paa Glasruderne, og Malerierne begyndte at vise sig paa en Baggrund af klart Glas. Paa denne Tid holdt ogsaa Vinduesglasset sit Indtog i Vaaningshusene; klare Glasruder i en Privatbolig nævnes første Gang i Frankrig under Karl VI (1380—1422); i Oslo nævnes 1392 et Stenhus med Glasruder. Til dette Brug anvendtes oprindelig billige retlinede Mønstre, navnlig »Rudemønsteret«, sammensat af staaende Firkanter. De ældste Vinduer, som i Brudstykker opbevares paa Nationalmuseet i Kjøbenhavn, ere i dette Mønster og stamme fra 15. Aarh.

Endnu 1509 frembringer den middelalderlige Glasmalerkunst et saa betydeligt Værk som Vinduerne i Köln-Domkirkens nordlige Sideskib, hvilke dog tillige røbe en vis Tendens til Realisme og bevæget Komposition, som passer mindre godt med G.'s dekorative Væsen. Paa Overgang mellem Gotik og Renaissance staa nogle Vinduer i Domkirken i Freiburg, flere Kirker i Paris og j England, samt i St. Gudula i Bruxelles (1540—47), de sidste med arkitektonisk Baggrund i rig Renaissancestil. Glasmalerne nærme sig mere og mere til Oliemaleriets Teknik og misforstaa saaledes deres Kunstarts Væsen, men dog har baade Frankrig og fornemmelig Nederlandene endnu i Slutn. af 16. og Beg. af 17. Aarh. betydelige ! Glasmalere at opvise, saaledes Dirk og Wouter : Crabeth (G. i St. Janskirke i Gouda 1555—77); Abraham van Diepenbeeck, som overførte sin Lærers Maleren Rubens'es Kompositioner paa Glas, o. fl. De store G. forsvinde efterhaanden fra Kirkerne, og man nøjes med at indsætte smaa malede Tavler i de klare Ruder, saavel i Kirker, som fornemmelig i Raadhuse og Privatboliger. Saadanne Tavler skænkedes ofte af Frænder og Venner ved Opførelsen af et Hus (Glarøl, Fensterbier), eller af Borgemestere og Raadmænd til Raadhuset, og forsynedes da gerne med Giverens Vaaben eller Bomærke, Portræt, Navn, Sentenser etc; denne Smag bredte sig ogsaa ud til Bønderne og holdt sig i lang Tid hos dem. Den rigeste Samling af den Art smaa G. i Danmark findes i Odense Museum og stammer fra Byens gamle Skomagerlavshus. De herlige G., som Nederlænderen Evert Crynss udførte til »Kongens Stol« i Frederiksborg's Kapel, ødelagdes ved Branden. I øvrigt blomstrede denne Art G. især i Schweiz i 16. og 17. Aarh., og selv betydelige Kunstnere som Hans Holbein den Yngre gave Tegninger til dem. Trods alt havde hele Kunsten dog nu faaet noget haandværksmæssigt over sig, bl. a. fordi Teknikkens stigende Vanskelighed mere og mere hindrede de egentlige Kunstnere i selv at udføre G. I Løbet af 17. og 18. Aarh. forsvandt G. saa godt som fuldstændig (undtagen i England, hvor en Nederlænder, Bernh. van Linge, under Jakob I stiftede en Skole, som har holdt sig ned i Nutiden). Dette hang dels sammen med de blyindfattede Ruders Afløsning med større støbte Glasruder, indfattede i Træsprosser (1688 genopfandt man nemlig i Frankrig den gamle romerske Kunst, at støbe Glastavler paa Sand), dels med den herskende Klassicismes Uvilje mod alt for spraglede Farver. Dog krævedes f. Eks. i Kjøbenhavn hele 18. Aarh. igennem som Mesterstykke et Vindue i kunstfærdigt Blymønster med en malet Tavle, og endnu 1829 udførtes en saadan i Kjøbenhavn, men om praktisk Brug er her ikke Tale. I Holsten udførtes G. i Aarene efter 1780 i Hennestedt Sogn, Ruderne bemalede alene med Navne endnu i Aaret 1800.

Først i 19. Aarh.'s Begyndelse, samtidig med den i Tyskland genvaagnende Begejstring for Gotikken, er G. atter blevet genoplivet, men har væsentlig bevæget sig i de gamle Former. Nævnes maa de 2 Malere Mohn i Dresden og Wien (i Beg. af 19. Aarh.), og navnlig Sigismund Frank fra Nurnberg. En egen Kunstanstalt for G. grundedes 1827 af Kong Ludvig I i Miinchen, og her udførtes bl. a. 19 store Vinduer til den nybyggede gotiske Kirke i Forstaden Au ved Miinchen samt 4 Vinduer til Domkirken i Koln. I Frankrig findes en lignende Anstalt ved Sevres; af franske Glasmalere kan bl. a. nævnes Ch. L. Maréchal (død 1887). Ogsaa i Berlin er der en Statsanstalt, og adskillige private Anstalter for G. findes rundt omkring. (Litt.: Olivier Merson, *Les vitraux* i Paris 1895]; Oidtmann, »Die Glasmalerei« [Koln 1892]; K. Elis, »Handbuch der Mosaik- und Glasmalerei« [Leipzig 1891]; Hermann, »Die Glas-, Porzellan- etc. Malerei« [Wien 1882]; Bernh. Olsen, »Glas og Bly i Vinduer« [i »Tidsskr. f. Kunstindustri«, 1892]). *J. Olrik.*

Glasmalm d. s. s. Sølvglans.

Glasmikrometer se Mikrometer.

Glasmosaik se Mosaik.

Glasnevin [glä'snevin], Forstad til Dublin med en fortrinlig Landbrugsskole og botanisk Have.

Glasopāl d. s. s. Hyalit, se Opal.

GlasOV, By i det østlige Rusland, Guvern. j Vjatka, ved Tschepza. (1889) 2,000 Indb. Stor Handel med Tømmer og Bjælker, betydelig Fabrikation af Maatter og Sække af Bast. *C. A.*

Glasovn se Glas.

Glaspapir se Slibepapir.

Glaspasta, Betegnelse for meget letflydende Glassorter, af hvilke man danner kunstige Ædelsten. *N.V.U.*

Glasperler fremstilles af Glasrør, der skæres itu i et Apparat som en Hakkelseskæremaskine, hvorefter de skarpe Kanter afrundes derved, at ! Stumperne, blandede med Kul- eller Lerpulver for ikke at bage sammen, ophedes til begyndende Smeltning. Større G. og Glaskoraller formes enkeltvis for Haanden, ligesom facetterede G., der presses ved et Tryk med en Tangform. Hovedstederne for Fabrikationen ere Venezia, Murano og Thiiringen. *K. M.*

Glasporcelæn se Glas.

Glaspusteri se Glasblæser.

Glasrammer se Glasblomster.

Glasruse, et Redskab til Fangst af Agnfisk (Grundling, Elritse, Løje o. s. v.). Rusen er egentlig en lang Flaske med højt Bundstykke, hvis øvre Del er aaben ligesom Flaskehalsen. Men denne overbindes med et Stykke Net eller aabentvævet

Lærred, saa at Vandet kan strømme frit gennem Flasken. Indmad af Fisk eller andet Lokkemiddel lægges ind i Flasken, som udlægges i Strøm, hvor Smaafisk holde til. Disse trænge da ind ad Aabningen i Flaskebunden, der virker paa samme Maade som »Kal ven < i en Ruse. *Arth. F.*

Glasrør fremstilles paa den Maade, at Arbejderen blæser en tykvægget Kugle, ved hvis Bund en Medhjælper fæster et Navlejærn, hvorpaa begge under stadig Drejning af Piben og Jærnet fjerne sig fra hinanden. Foruden til fysiske og kemiske Apparater benyttes G. navnlig til Fremstilling af Glasperler. *K. M.*

Glass, Christian Henrik, dansk Musiker, født 18. Maj 1821 i Kjøbenhavn, død smst. 11. Aug. 1893. Som ung uddannedes han i Siboni's Konservatorium nærmest som Sanger for Teateret og fik Ansættelse i dettes Kor. Men da hans Stemmemidler tabte sig, lagde han sig særlig efter Klaverspil. Nogle Aar (1846—49) var han ansat ved Aarhus Latinskole som Lærer i Sang, senere blev han Organistvikar i Slotskirken i Kjøbenhavn, hvor han vakte Opmærksomhed for sig. 1859 blev han Organist ved reformert Kirke, hvilken Stilling han beholdt til sin Død. Som Klaverlærer og Stifter af et Konservatorium for Klaverspil har han virket med stor Energi. Af hans Kompositioner blive særlig hans instruktive Klaverstykker benyttede, desuden har han skrevet flere Sange, en Trio, 3 Koncertouverturer for Orkester, en Sørgemarch over Frederik VII o. a. *A. H.*

Glass, Louis Christian August, dansk Musiker, er født 23. Marts 1864 i Kjøbenhavn, ovenn.'s Søn og Elev, desuden som Violoncellist Elev af A. Rudinger. 1884—85 studerede G. ved Konservatoriet i Bruxelles hos Zarembski og Servais. Efter Faderens Død har han overtaget dennes Konservatorium, hvis Læreplan han har udvidet. G. optraadte første Gang offentlig som Klaverspiller 18 Aar gl. og har senere udviklet sig med afgjort Talent og Dygtighed. Tillige har han udviklet en betydelig Kompositionsvirksomhed, har udgivet flere Hæfter Sange og Klaverstykker og navnlig dyrket Kammermusik (tre Strygekvartetter, en Strygesekstet, Sonater, Trio og Kvintet for Piano med Strygeinstrumenter). Fremdeles har han skrevet en Suite og en Symfoni for Orkester samt en Koncert for Obo. Som Komponist er G. i sine senere Værker afgjort moderne radikal, med Trang til at søge nyt Indhold og ny Former for Musik, til Dels paavirket af Komponister som Bruckner og César Franck. Hans bedste Arbejder ere hidtil Sekstetten og Pianokvintetten. *A. H.*

Glassbrenner, Adolf, tysk Humorist og Satiriker, født i Berlin 27. Marts 1810, død smst. 25. Septbr. 1876. Han gik først Handelsvejen, men opgav i 20 Aars Alderen denne og viede sig til Litteraturen. 1832 udgav han Søndagsbladet »Berliner Don Quixote«, som blev forbudt 1833, °g begyndte samtidig under Pseudonymet Brennglas at udgive en Række humoristiske Smaaskrifter, »Berlin, wie es ist und — trinkt« [1832—50], som hurtig fandt Efterlignere i alle større tyske Byer. 1840 ægtede han den bekendte smukke Skuespillerinde Adele Peroni og flyttede til Neu-Strelitz, hvor hun havde Engagement. Her udgav han sine »Verbotene Lieder eines norddeutschen Poeten« [1843] og sin bedste og vittigste Bog »Neuer Reineke Fuchs« [1846]. I Marts-Dagene 1848 rejste han til Berlin, men vendte 1850 skuffet tilbage til Neu-Strelitz, hvor han sammen med Dr. Daniel Sanders blev en Hovedmand i de demokratiske Folkeforeninger, og i Forening med ham udgav han »Xenien der Gegenwart« [1850]. Reaktionen fik ham imidlertid udvist, og han rejste med sin Hustru til Hamburg, hvor han levede rolig og lykkelig i 8 Aar. 1858 flyttede han til Berlin og købte »Berliner Montagszeitung«, som han redigerede indtil sin Død. Af hans Skrifter kunne endnu nævnes »Komischer Volkskalender« [1845—67], »Berliner Volksleben« [3 Bd., 1848—51], den grovkornede politiske Farce »Kaspar der Mensch« [1850], »Komische Tausendundeine Nacht« [1852], det komiske Epos »Die verkehrte Welt« [1857, 6. Opl. 1874]. I sine senere Aar udgav han ogsaa flere meget søgte morsomme Børnebøger, f. Eks. »Sprechende Tiere« [1854]. *C. A. N.*

Glassede Æbler.. Herved forstaas en Fejl hos Æbler, der hyppig optræder i det nordlige Skandinavien, sjældnere i Danmark, og giver sig til Kende ved et ejendommeligt, gennemsigtigt Udseende hos Frugten samt ved, at saadanne Æblers Smag er mat. Aarsagen ved man intet sikkert om, men en anatomisk Undersøgelse viser, at de normalt luftfyldte Mellemcellegange ere fyldte med Saft, og at Stivelsesmængden i Cellerne er stærkt aftagen. *L. H.*

Glasset er et stivelsesrigt Frø, naar det er mere eller mindre gennemskinneligt og har en mere eller mindre hornagtig Brud- eller Snitflade. I Modsætning hertil kaldes Frøene melede, naar de ere uigennemskinnelige og ere hvide eller næsten hvide i Brudet. For Hvedens og især for Byggets Vedkommende spiller dette Forhold en betydelig Rolle med Hensyn til Værdien. Medens Glassethed er en yndet Egenskab hos Hveden, idet dennes »Bagningsværdi« anses for at stige med Glassethedsgraden, fordres det derimod, at godt Maltbyg skal være melet, idet dettes »Maltningsværdi« anses for at tiltage med Melethedsgraden. Glassethedsgraden er afhængig af flere Forhold: af Varieteten og Sorten, Jordbunden, Klimaet, Vejrforholdene i Modnings- og Høsttiden o. s. v. og beror dels paa anatomiske, dels paa kemiske Forhold i Frøhviden. Jo tættere o: jo mere luftfri Frøhvidecellerne ere, desto mere g. ere de, medens Forekomsten af talrige Luftblærer i Frøhviden gør denne »melet« (smlg. Is og Sne). I Henhold hertil kan man ved Regulering af Fugtighedsforholdene i Kornet til en vis Grad beherske Melet- og Glassetheden. Det er saaledes godtgjort (P. Nielsen, Grønlund), at naar Bygget er modent og tørt, kan passende Indvirkning af Fugtighed forhøje Melethedsgraden eller endog til en vis Grad forvandle g. Byg til melet. En fortsat Indvirkning af Fugtighed kan imidlertid atter gøre det melede Byg g. Med Hensyn til Frøhvidens kemiske Sammensætning er Forholdet dette, at — alle andre Forhold lige — jo mere kvælstofrige Kornene ere, desto lettere blive de g., og desto højere vil Glassethedsgraden som Helhed være, uden at man dog derfor er i Stand til at slutte noget bestemt fra en vis Glassethedsgrad til et vist Kvælstofindhold (se Maltbyg). *K. H—n.*

Glassilke se Glasuld.

Glasslange (*Ophisaurus*) se Snogeøgler.

Glasslibning se Slibning.

GlaSSOn [glasõ'], Ernest, fransk retslærd, er født 6. Oktbr. 1839 i Nancy, siden 1871 Professor i Paris. Foruden talrige mindre Skrifter og Afhandlinger har han skrevet »Le Mariage civil et le divorce dans les principaux pays de l'Europe« [1879], »Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et judiciaires de l'Angleterre« [6 Bd., 1882—83], der blev prisbelønnet af Instituttet, og det tilsvarende Værk »Hist. du droit et des institutions de la France« [7 Bd., 1887—96]. *E.E.*

Glasspinding se Glasuld.

Glassten d. s. s. Axinit.

Glassvampe (*Hyalospongiae, Hexactinellidae*) ere en Orden af Dybhavskiselsvampe, hvis *Spicula* ligesom Krystallerne af det regulære System ere forsynede med 3 paa hverandre lodrette Akser. Naar alle 3 Akser ere forlængede gennem hverandre, faa vi et seksstraalet *Spiculum*; men ofte ere flere eller færre Straaler reducerede, hvilket i Forening med Aksernes vekslende Udstyr med Torne, Knuder, Hager o. s. v. betinger en overordentlig Rigdom af *Spicula*-Former. Ingensteds i Svampenes Klasse findes *Spicula* af en saa overordentlig Skønhed som her. Navnlig udmærker sig det saakaldte Diskoheksaster, en regulær Seksstraaler, hvis Straaler hver i Spidsen bære et Bundt af udad divergerende, lige eller bøjede, paa forskellig Maade endende fine Forlængelser (Fig. se Svampe). De simpleste *Spicula* have en enkelt Stavform, men selv i et saadant er det ofte muligt ved mikroskopisk Undersøgelse at paavise Spor af de to andre Hovedakser i Form af fine indre Kanaler (»Aksekorset«). Foruden de enkeltvis optrædende *Spicula* besidder en stor Mængde af disse Svampe et fast indre Skelet, dannet af net- eller gitterformet forbundne *Spicula*, der ere sammenloddede ved fine Kisellag, og da den bløde Masse er af en betydelig finere og tyndere Beskaffenhed end hos de øvrige Medlemmer af denne Klasse, vil en saadan Svamp ved Indtørring med al Tydelighed aabenbare sit sirlige, glaslignende Skelet. Paa Grund af dette faste Skelet have mange G. en bestemt, regelmæssig Form, som Skaale, Bægere, Horn eller som mæandrinske Rørslyngninger. De to mest bekendte Slægter af G. ere »Venus's Blomsterkurve« (*Euplectella*) og de saakaldte »Glasreb« (*Hyalonema*), som begge ere repræsenterede i Kjøbenhavn's Museum. Af *Euplectella*-Arterne, som kunne naa en Længde af 20—50 Cm., er den mest bekendte *E. aspergillum*. Den har Form af et i den nederste Halvdel temmelig stærkt bøjet Rør, som forneden ender med en Roddusk af *Spicula*, hvormed den er fæstet i Bunden. Det sammenhængende Skelet bestaar af et Gitterværk af firkantede Masker, som er omslynget af to Systemer af skraat opstigende Lister. Røret lukkes foroven af en siformet, gennembrudt Plade, under hvilken findes en lav, kraveformet Liste. *Hyalonema*-Arterne, af hvilke de største kunne naa en Længde af 50—80 Cm., savne et saadant fast Skelet, som findes hos *Euplectella*. Legemet har Form af en tykvægget Skaal, i hvis lave Hulhed et kegleformet Fremspring hæver sig op fra Bundens Midte. Skaalens Aabning er hos en Del af Arterne, saaledes hos den vel bekendte japanesiske Art *H. Sieboldii*, dækket af en Siplade. Gennem Svampens Akse løber et stærkt, spiralsnoet Bundt af lange, tykke Glastraade, som strækker sig langt bag ved Svampelegemet og forneden udbreder sig kostformet til en Roddusk. Dette Traadbundt er hos alle de hidtil fundne *Hyalonema*-Arter beklædt med en Læderkoral, som fra Svampelegemets Ende strækker sig mere eller mindre langt tilbage, og Tilstedeværelsen af denne Koral har i sin Tid gjort den eneste, dengang kendte, japanesiske *Hyalonema*-Art til Genstand for flere, højst forskellige Tydninger. Medens Gray saaledes antog, at det lange Naalebundt tilhørte Korallen, og opfattede Svampebægeret som et fremmed Legeme, betragtede Ehrenberg det hele som et japansk Kunstprodukt. G., af hvilke flere Arter optræde i de højnordiske Have, optræde allerede i Silurformationen. ***M. L.***

Glassværmer se Aftensværmere.

Glastaarer, pæreformede Glaslegemer, der løbe ud i en fin Spids, og som dannes af Draaber af smeltet Glas, der dryppes i Vand. Overfladen stivner herved hurtig, og naar senere ogsaa Indholdet størkner og afkøles, hindres Sammentrækningen ved Forbindelsen med den faste Overflade, og det indre vedbliver at være stærkt spændt, medens Overfladen ved denne Spænding trykkes sammen i tangentiel Retning. Herved faar den stor Modstand mod Ridsning, og hele Taaren viser en mærkelig Evne til at taale Slag, idet man kan lægge den paa en Ambolt og slaa temmelig stærkt paa den med en Hammer, uden at den gaar itu. Men brydes Overfladen paa et enkelt Punkt, f. Eks. derved, at Spidsen knækkes, saa forvandler det hele sig med et dumpt Knald til groft Glasstøv. *K. S. K.*

Glastage anvendes i alle de Tilfælde — f. Eks. ved Banegaardshaller, Fabrik- og Udstillingslokaler, Drivhuse o. l. — hvor man skal have Lys fra oven. I Alm. anbringer man kun Glas i en Del af Tagfladen; den indbyrdes Anordning af den gennemsigtige og uigennemsigtige Del kan da være, som i følger: 1) Den med Glas dækkede Del falder fuldstændig i Tagfladen som et Bælte paa langs eller tværs af Taget. 2) Den med Glas dækkede Del hæves lidt op over den øvrige Tagflade (Laterne, *skylight*, Tagrytter), især hen langs Toppen af Buetage. 3) Den med Glas dækkede Del opløses i en Række smaa Sadeltage, hvis Akse er vinkelret paa Hovedtagets; herved opnaas stor Hældning af Glasfladen og derigennem lettere Tæthed, og man kan fuldstændig undgaa vandrette Fuger; Metoden er anvendt ved en Del nyere Banegaardshaller. 4) Ved Shedtage (s. d.) anbringes Glasset kun i den stejleste Tagflade; ved at vende denne mod Nord opnaas et roligt, ensformigt Lys, hvilket er af Betydning ved mange Fabrik- og Udstillingslokaler. 5) Ved Boileau-Taget lægges den uigennemsigtige Tagdækning skiftevis i Plan med Over- og Underdel af Spærfaget, og Glas anbringes kun i de lodrette Flader, der danne Overgangen herimellem; denne Anordning giver ikke meget Lys og er kun sjælden anvendt. — Det anvendte Glas er blæst Glas med Tykkelse 3—5 Mm. eller støbt Glas med Tykkelse 6—12 Mm.; Overfladen kan være blank eller mat, naalestribet etc.; Pladestørrelsen kan ved de tykkeste Sorter

gaa op til 2 □ M. — Glaspladerne understøttes langs de to Sider i Retning af Tagfladens Fald af Sprosser af Jærn eller Træ; ved de vandrette Fuger overdække Pladerne hinanden. Tæthed skaffedes tidligere til Veje ved at lægge Glasset i Kit; nu søger man paa Grund af denne Anordnings Uholdbarhed at undgaa Kittet og at skaffe Tæthed paa anden Maade eller i alt Fald at uskadeliggøre Utæthederne ved specielle Konstruktioner, af hvilke der findes en Mængde, som oftest patenterede. For at opfange det Vand, der trænger ind gennem Utætheder, og som slaar sig ned paa Glassets indvendige Side som Svedevand, anbringer man saaledes smaa Render (Svederender) indvendig langs Sprosserne eller giver selve Sprosserne et rendeformet Profil; ligeledes ofte langs de vandrette Fuger, eller man sørger her for, at det Vand, der driver ned ad en Glasplades Inderside, kan løbe ud paa den nedenunder liggende Plades Overside. Ved store G. sørger man for, at en Betrædning af Glasset er unødvendig, f. Eks. ved lidt over Tagfladen at anbringe Jærnskinner e. 1., hvortil der kan ophænges Stiger, og under G. udspændes et Net af Jærntraad for at forebygge Ulykker ved nedfaldende Glasplader. *A. O—d.*

Glastonbury [glä'snbəri], By i det sydvestlige England, Somersetshire, 10 Km. S. V. f. Welle, har en Kirke, helliget Johannes den Døber, med et smukt gotisk Taarn, Ruiner af et berømt Kloster og (1891) 4,100 Indb. *C. A.*

Glastonbury [glä'snbəri], By i den nordamerikanske Stat Connecticut, ved Connecticut River, med Uld- og Bomuldsfabrikker og (1890) 3,500 Indb. *S. B. T.*

Glastraad se Glasuld.

Glastryk kan enten være Trykning med Glasplader eller Trykning paa Glas. Til Trykning med Glasplader kan henregnes det sædvanlige Lystryk (s. d.) og nogle dermed beslægtede Metoder. Her tjener Glasset dog kun som Underlag for den Gelatinehinde, hvormed der trykkes. Ved Hyalografi (undertiden kaldet Hyalotypi) foregaar derimod Trykningen med selve Glaspladen, i hvis Overflade Tegningen er indætset (se Glasætsning). Pladen dækkes godt med Trykfarve og afviskes derefter omhyggelig, saa at Farven kun bliver siddende i de fordybede Linier, og nu kan den aftrykkes omtrent som en ætset eller graveret Kobberplade og giver i Reglen særdeles rene og skarpe Aftryk. Metoden er uddannet af Hann i Warschau, Bottger i Frankfurt a. M., Bromeis i Hanau o. fl. For at undgaa Trykningen med de skøre Glasplader har man i Hof- og Statstrykkeriet i Wien benyttet galvanoplastiske Kopier af dem, og dette er lykkedes særdeles godt. Man kan danne Tegninger paa Glas ved Overtryk eller Overføring, eller ved direkte at trykke med elastiske Former af Guttaperka, vulkaniseret Gummi eller Valsemasse. Som Trykfarve benyttes en Blanding af Kopaivabalsam, venetiansk Terpentin og Terpentinolie, i hvilken Farven er udreven, eller som efter Trykningen indstøves med Bronzepulver. *F. R. F.*

Glasuld, Glastraad, Glassilke, fine, lange elastiske Glastraade, der kunne benyttes til Spinding, Vævning, Fremstilling af Vat o. 1. Til Fremstilling af G. udfordres en særlig, først 1850 fremstillet Glasmasse, af hvilken man først fremstiller en, nogle Millimeter tyk Glasstang, hvis ene Ende derpaa fæstes til en Tromle med en Omkreds af ca. 3 M. Stangen opvarmes nu til begyndende Smeltning, hvorefter Tromlen sættes i meget hurtig Omdrejning, saaledes at G. snor sig op derpaa; man kan paa denne Maade faa Traade med en Diameter paa $0{,}_{006}$ Mm. Paa Grund af G.'s overordentlig høje Glans og dets Uforbrændelighed har man ventet sig meget af dets Brug til Vævning, navnlig sammen med Silke, men dels er det meget vanskeligt at af haspe fra Tromlen, dels vil rimeligvis det af »Glastøjer« ved Slid o. 1. fremkomne Støv kunne blive farligt ved Indaanding. G. har derfor næsten kun faaet Betydning som Filtermateriale for Syrer o. 1., der angribe de almindelige til Filtrering anvendte Stoffer. *K. M.*

Glasur, det glasagtige, tynde, glatte Dække, hvormed de fleste Poterivarer (Varer af Ler, Fajancer, grovere og finere Stentøjer og Porcelæner) ved Brænding og Paasmeltning ere forsynede. Øjemedet hermed er flerartet, idet Varen derved bliver uigennemtrængelig og tjenlig til Opbevaring af flydende og fede Stoffer, ligesom ogsaa den underliggende Skærv vinder større Holdbarhed og Farverigdom. G.'s Egenskaber ere forskellige. De kunne være klare, gennemsigtige, eller dækkende, uigennemsigtige; i sidste Tilfælde er denne Uigennemsigtighed i Reglen opnaaet ved Anvendelsen af Tinilte, der under Opsmeltningen med Blyglasurer give det fra alle Fajance-Spisebordsartikler, fra de spanske og italienske Majolikaer, samt fra de nu almindelige udbredte Blikvarer kendte hvide Dække; disse sidste Varers mørkeblaa farvede G. skyldes Kobalt. Franskmændene have flere Benævnelser for de forskellige G.; Salveåt (en berømt Keramiker) skelnede saaledes imellem Trans-Email, den gennemsigtige G., og Opal-Email, den uigennemsigtige G.; den almindelige, klare G. kalde de *vernis.* G. kunne og maa, efter det forskellige Underlag, paa hvilket de hvile, være smeltelige ved højst forskellige Varmegrader, altsaa fra temmelig lave indtil meget høje Temperaturer. Blyglasurerne tilsatte med Svovlkis, Alquifoux, Sølverglød, Mønje eller Blyhvidt, hvilke sidste Stoffer nu i Alm. anvendes, smelte lettest; de tinholdige G. (Emailerne) ere noget mere tungsmeltelige. Alkalinske G., ved hvilke Boraks og Salt (Natronforbindelser) samt Vinsten og Potaske (Kaliforbindelser) anvendes, ere ligeledes smeltelige ved Mellemtemperaturer; de finere Stentøjs G. smelte ved lignende Varmegrader. Porcelænernes Feldspatglasurer samt de saakaldte Saltglasurer kræve langt betydeligere Varme for at blive fejlfri. For at Saltet, der strøs paa Fyrene og i Ovnen, kan dekomponeres, hvad der er nødvendigt for Glasurdannelse, maa Hvidglødhede være til Stede; der danner sig da et meget tyndt og haardt Glasurdække, et Silikat, der er meget holdbart og uigennemtrængeligt; det kendes bedst fra de graa, blaamalede rhinske Stentøjs Smørkrukker og de meget brugte brune Kloakrør. I gamle Dage paaførtes Blyglasurer ofte ved Bestøvning af den vaade Vare, der saa opsugede en passende Mængde G.; denne sundhedsfarlige Metode er nu forladt, hvorimod G. anbringes ved Neddypning i eller Overhældning af en flødeagtig Vædske, der indeholder Glasurbestanddelene, undertiden tilsat med Klæbemidler af en

eller anden Art; det i Forvejen stærkt tørrede eller let brændte Gods indsuger da med stor Begærlighed G., som danner et pulveragtig tæt Lag over hele Genstanden.

Baade de gennemsigtige og de uigennemsigtige G. kunne være farvede, og paa Emailerne kan der males baade i raa og delvis brændt Tilstand — med Farver dannede ved Glasflusser af de forskellige Metallilteforbindelser. Jærn (Okkerne), Antimon, Krom, Kobber, Kobalt, Mangan o. fl. a. give her, alene og sammenblandede, forskellige Afskygninger, ligesom de ogsaa kunne have Indflydelse paa G.'s Smeltelighedsgrader. Af alle disse Glasurfarver ere kun Kobalt (de blaa) og Mangan (Brunsten) (de brune og gulagtige) i Stand til at taale de høje Temperaturer, hvorfor de kaldes brandstærke og i Modsætning til de andre Farver kunne taale at brændes under G.; herved blive de udførte Dekorationer i ganske særlig Grad farveskønne og holdbare. G. have ofte Fejl, og deres Sammensætninger maa være afpassede efter de Stoffer, hvorpaa de skulle hvile, for at kunne fremtræde nogenlunde fejlfri; de maa derfor besidde tilnærmelsesvis samme Udvidelsesgrad som Undergrunden (Massen), de beklæde; ellers fremtræde de saakaldte Haarridser, i betydeligere Grad benævnte Sprækker. Er G. ikke passende for Underlaget, fremkommer efter Branden Ridser; udvider Underlaget sig mere end G., skaller denne af. Ogsaa som Følge af en for svag Brænding kunne Haarridser komme; ligeledes vise de sig ved Anvendelse af for tyk G.; dog kan der sammensættes en G., der uden Ridser er baade haard, blank og tyk. I G. kunne anvendes Stoffer, der i og for sig enkeltvis maa nævnes som usmeltelige, f. Eks. Kalk og Kisel, men som blandede i rette Forhold miste disse Egenskaber og blive baade brugbare og nyttige. En for visse Masser meget tjenlig G. kan anvendt andensteds vise sig aldeles utilfredsstillende. Der hører nogen kemisk Kendskab og adskillig Erfaring til Bedømmelse af, hvori Glasurfejl ere begrundede, og til at tage Bestemmelse om, hvorledes de kunne modvirkes eller ophæves. Det er let forstaaeligt, at Blyglasurerne i raa og i svag-brændt Tilstand maa være giftige og farlige for Arbejdernes Sundhed. Stærkt brændte, som de nu næsten altid ere, hæfter der ingen Fare ved Benyttelsen, og Agitationen imod den, der tidligere har været meget stærk, har derfor i de senere Aartier tabt sig. For Arbejdernes Sundhed under Behandlingen af den ufærdige Vare have de fleste Fabrikker og Lande mange gode, formaalstjenlige Regler; det er kun forbundet med stor Vanskelighed at faa disse Regler efterlevede, skønt Faren er almindelig kendt. *T.-Y.*

Glasurerts se Alquifoux.
Glasurt se Salturt.
Glas vat se Glasuld.
Glasværk se Glas.
Glasvævning se Glasuld.

Glasætsning. Fordybede Figurer indætses i Glas, enten som Dekoration eller i forskellige tekniske Øjemed, Pladen dækkes med et tyndt Lag Voks eller Parafin, hvori Tegningen indridses, og Glasset udsættes derefter for Paavirkning af luftformig Fluorbrinte eller Flussyre, der angriber Glasset paa de blottede Steder (se Fluorbrinte). Paa den Maade kan man ogsaa danne Plader til Glastryk (s. d.). Tegningen paa Glasset, der skal ætses, kan ogsaa fremstilles ad fotografisk Vej, med Benyttelse af Guajakharpikssyre. (Litt.: »Beretn. fra dansk fotogr. Forening< VII, 190; Kampmann, »Die Decorirung des Flachglases durch Ätzen etc.« [Halle a. S. 1889]; Fischer, »Das Gesammtgebiet der Glasätzerei« [Braunschweig 1892]). Smlg. Glas, S. 794. *F. R. F.*

Glasøje kaldes paa Dansk det »kunstige Øje«, som man for Udseendets Skyld anbringer i Øjehulen, naar man har maattet fjerne et Øje. Det er en tynd Skal i Reglen af Email, der saa nøje som muligt maa ligne det andet Øje. Forarbejdelsen er saa udviklet nu, at det ofte er vanskeligt at se, om en Person har et G. eller et virkeligt Øje, især da G. bevæges ligesom det andet Øje og kun ved stærke Bevægelser ikke kan følge med. G. bæres om Dagen og tages ud om Natten. Efter længere Tids Brug bliver det ridset paa Overfladen og maa da slibes af. Paa Svensk betyder »Glasögon« Briller. *G. N.*

Glasøje er Betegnelsen for den ejendommelige Tilstand, hvor Øjets Regnbuehinde delvis eller helt mangler Farvestof (Pigment) og derfor paa et enkelt Sted eller i sin hele Udstrækning viser sig hvid med et blaaligt eller rødligt Skær. Udtrykket bruges navnlig om Heste, mellem hvilke særlig de isabelfarvede og hvidfødte (se Lød) hyppig ere glasøjede. Men ogsaa hos Hunde (»den store danske Hund«, Ulmerdoggen o. fl. a.) træffes G. ikke sjælden. Mangelen paa Pigment i Regnbuehinden indskrænker ikke direkte Synsevnen, men glasøjede Individer taale ikke stærkt Lys, og af den Grund kan Tilstanden være ret generende. *G. S.*

Glat (bot.) kaldes en Plantedel, naar den ikke er haaret (s. d.). *V. A. P.*

Glatbælg se *Orobus.*

Glathaj (*Mustelus laevis*) se Hajer.

Glat Lag (Søudtryk) betegner en Kanonsalve, hvor samtlige Stykker, der kunne bringes til at bære paa den ene Side af Skibet, affyres paa een Gang. — I afledet Forstand bruges Udtrykket Mand og Mand imellem, naar man vil betegne, at den ene Part har givet den anden en alvorlig Overhaling. *C. L. W.*

Glatsnog (d. s. s. Hasselsnog) se Snoge.

Glatt, Biflod til Rhinen i det schweiziske Kanton Zürich. G. udspringer under Navn af Aa i Bachtel og gennemstrømmer Pfäffikon-Sø og Greifen-Sø. Først ved Udtrædelsen af sidstnævnte Sø antager den Navnet G., gennemstrømmer derefter med et bugtet Løb en bred, flad Dal, der hyppig er udsat for Oversvømmelser, og udmunder ved Rheinsfelden i Rhinen's venstre Bred. Fra Greifen-Sø (439 M.) til Mundingen har G. en Længde af 26,5 Km., den er i sin nedre Del kanaliseret. *Joh. F.*

Glatved Strand kaldes en Del af Østkysten paa Djursland (Randers Amt, Sønder Herred), ca. 12 Km. S. f. Grenaa. Ved Kysten findes en Revle af Saltholmskalk, der strækker sig under Havet, og som bearbejdes i Glatved Kalkbrud (aabnet 1882). Kalken brændes ved Generatorgas. Brudene høre under Herregaarden Katholm. *H. W.*

■ **Glatz,** By i preussisk Provins Schlesien i Re-

geringsdistriktet Breslau ved Neisse og ved Jærnbanelinierne Breslau—Mittelwalde, G.—Reinerz og Dittersbach—G., har (1895) 14,200 Indb. Heraf ligge i Garnisonen 1,400 Mand. Der findes et katolsk Gymnasium samt Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Brændevinsbrænderi og Fabrikation af Sko og Gamasker. Umiddelbart over Byen, indsprængt i Klipperne, findes Fæstningsværkerne til Hovedfæstningen eller den gamle Fæstning, fra hvis Taarn (90 M. over Byen) der findes en herlig Udsigt. Byen stammer fra 10. Aarh., er flere Gange bleven belejret og erobret og var i Syvaarskrigen et Støttepunkt for Østerrigerne, som ved Forræderi vare komne i Besiddelse af den. Grevskabet G., der omfatter 3 Kredse, G., Habelschwerdt og Neurode i den sydligste Del af Regeringsdistriktet Breslau, var tidligere Genstand for mangfoldige Stridigheder mellem Bohmen og Polen, hvilket sidste det oprindelig tilhørte. Senere stod det som oftest under Bohmen, og 1742 kom det med Schlesien under Preussen. *Joh. F.*

Glatzer Neisse, Biflod til Oder, udspringer i Sudeterne paa Klapperstein ved den mähriskschlesiske Grænse, V. f. Schneeberg, 32 Km. S. S. 0. f. Glatz, træder gennem Passet ved Wartha ud af Bjærgene og udmunder N. f. Schurgast. Den har en Længde af 195 Km. og er i sine nederste 15 Km. (fra Lowen) sejlbar. Dens Tilløb til højre Bred ere Glatzer og Neisser Biele samt Steinau, til venstre Bred Weistritz, Steine og Pause, *Joh. F.*

Glauber, Jan (kaldet Polydor), hollandsk Landskabsmaler og Raderer, født i Utrecht af tyske Forældre, død 1726 i Schonhoven ved Amsterdam, blev først i en senere Alder Elev af Berchem i Haarlem og drog 1671 med Broderen Jan Gottlieb og Søsteren Diana, begge Malere, af Sted til Italien, men blev foreløbig i Paris og Lyon, hvor han uddannede sig videre under A. v. d. Kabel; i Rom fik G. Poussin stor Indflydelse over ham, og efter Hjemkomsten, hvor han opholdt sig først i Hamburg, derpaa fra 1684 i Amsterdam og Haag, udførte han en Række Landskaber, ofte med Staffage af Lairesse, af god Komposition, i G. Poussin's Smag, hvoraf gode Prøver findes i Rigsmuseet i Amsterdam, i München's Pinakotek, i Louvre o. a. St. G.'s raderede Blade ere dels efter Poussin og dels efter egen Tegning, flere af dem i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn; en Suite hedder: »Paysages d'après des dessins de Poussin«. *A. Ls.*

Glauber, Johann Rudolph, tysk Læge og Kemiker, (1604—68). Om hans Livsforhold ved man ikke synderligt; han opholdt sig længe i Tyskland, derefter i Holland, hvor han døde. G. ejede en betydelig Iagttagelsesevne; trods al Datidens Hemmelighedskræmmeri giver han ofte klare og gode Oplysninger om hidtil ukendte Forsøgsresultater, og hans Skrifter overgaa de fleste af hans Forgængeres i Tydelighed. Paa Alkemien troede han fuldt og fast, om han end ikke selv har arbejdet paa at finde de vises Sten, og han bekender rent ud, at det endnu ikke er lykkedes ham at bevirke nogen Forædling af Metaller. Flere af hans Skrifter ere af rent alkemistisk Indhold; han troede paa Eksistensen af et almindeligt Opløsningsmiddel, Alkahest, og paa dettes helbredende Evne mod alle Sygdomme. Som Læge var han en Tilhænger af Paracelsus, og i sin Virksomhed som saadan anvendte han flere af ham selv opdagede ny kemiske Præparater. G. bar store Fortjenester af Fremstillingen af de uorganiske Syrer; han angav Fremstillingen af Saltsyre ved Indvirkning af Svovlsyre paa Kogsalt og af Salpetersyre ved Indvirkning af Svovlsyre paa Salpeter; det ved den første Proces dannede svovlsure Natron interesserede ham særlig paa Grund af dets medicinske Virkninger; han kaldte det *sal mir ab ile,* og det benævnes endnu den Dag i Dag Glaubersalt efter dets Opdager. G. har ogsaa fremstillet mange ikke tidligere kendte Klormetaller, idet han undersøgte Saltsyrens Indvirkning paa Metaller. G. kendte de nærmere Bestanddele af mange Salte; han var ved sine kemiske Kundskaber i Stand til ikke alene at fremstille flere Præparater renere og bedre, end det tidligere var sket, men ogsaa til at indse, hvorledes de fleste Raaprodukter kunne udnyttes i kemisk Henseende; den tekniske Kemi skylder ham adskillige Fremskridt, saaledes vedrørende Salpeterfabrikationen, Glasfabrikationen, særlig Fremstillingen af farvede Glas, Farveriet, Eddike- og Spiritusfabrikationen m. m. G.'s væsentligste kemiske Iagttagelser findes i følgende Værker: *Furni novi philosophici* [1648], *Miraculum mundi* [1653], hvortil slutter sig *Explicatio* [1656] og *Contructatio* [1657]; Tilberedningen af de vigtigste Lægemidler beskrives i hans *Pharmacopoea spagyrica,* der udkom i 7 Dele [1654—67], og hvortil han føjede 3 Tillæg [1667 og 1668]. Ogsaa hans *Tractatus de natura salium,* hvori ogsaa Glaubersalt beskrives, skal nævnes. Skønt hans Værker have latinsk Titel, ere de dog skrevne i det tyske Sprog, men udkom oftest samtidig i en latinsk Udgave. 1715 udkom en forkortet samlet Udgave af hans Værker under Titelen *Glauberus concentratus.* *O. C.*

Glauberit, et hvidt eller graaligt Mineral, som bestaar af svovlsur Natron og Kalk ($Na_2SO_4 . CaSO_4$), danner monokline Krystaller og er opløseligt i Vand under Udskillelse af Gips; det forekommer i Stensalt bl. a. ved Villarubia i Spanien, Berchtesgaden i Bayern, Stassfurt i Preussen. *N. V. U.*

Glaubersalt se Natriumsulfat.

Glaubersaltvand se Mineralvand.

Glauchau, By i Sachsen i Kreishauptmannschaft Zwickau ved Zwickauer-Mulde og Jærnbanelinierne Gössnitz—G., Dresden—Chemnitz—Reichenbach og G.—Wurzen, har (1895) 24,900 Indb. Der findes en højere Væverskole med en bekendt Samling af gamle vævede Tøjer. G. er en af de vigtigste Stæder i Tyskland for Fabrikation af uldne og halvuldne Stoffer, særlig Damebeklædningsstoffer (9 Væverier med betydelig Eksport ogsaa til Amerika). Endvidere tindes Jærnstøberi, Maskinfabrikation samt Mel- og Savmøller. I G. blev Mineralogen G. Agricola født. G. er en gammel By, der har lidt meget i Hussitterkrigen ligesom ofte senere ved Ildebrande. *Joh, F.*

Glaucium se Hornskulpe.

Glauke, græsk Heroine, Datter af Kreon, Konge i Korinth, blev gift med Iason, hvorfor hun forfulgtes af Medeia, der til sidst fik hende ryddet af Vejen. G. er ogsaa Navnet paa en Kilde i Korinth, i hvilken G. skal have styrtet sig i Fortvivlelse, da hun ikke saa noget Middel til at undfly Medeia's Trolddomskunster. Paa Vaser ser

man undertiden et Billede, der antages at fremstille G.'s Død. G. kaldes ogsaa Kreusa. *V. S.*

Glaukodōt (Kobaltarsenkis), et metallisk Mineral, som i Udseende og Egenskaber staar Arsenkisen (s. d.) meget nær, men adskiller sig ved et anseligt Kobaltindhold (15—25 p. Ct.); den kemiske Formel er (Co,Fe)AsS. Forekommer bl. a. ved Håkansboda i Sverige og i Huasco-Provinsen i Chile. *N. V. U.*

Glaukofān se Hornblende.

Glaukolit, en blaagraa, tæt Varietet af Mineralet Sodalit fra Langesundsfjorden i Norge. Navnet G. er ogsaa benyttet om Varieteter af Mineralet Skapolit. *N. V. U.*

Glaukōm (græ.) eller, som. den undertiden kaldes, grøn Stær, er en af de allerfarligste Øjensygdomme. Navnet stammer fra Oldtiden, men det brugtes dengang ikke i samme Betydning som nu, idet det først er efter Opfindelsen af Øjenspejlet i Midten af 19. Aarh., at man har lært de Forandringer i Øjet at kende, som anses for karakteristiske for Sygdommen. Man er for øvrigt langtfra paa det rene med Sygdommens Natur, og der er meget, der taler for den Opfattelse, at forskellige Sygdomme ere sammenblandede under Navnet G. Det Grundsymptom, som man finder ved G., er en Forøgelse af Øjets Spænding, saaledes at det bliver haardt at føle paa, undertiden i den Grad at det næsten er stenhaardt. Aarsagerne hertil ere vistnok forskellige, og der eksisterer et Utal af Teorier for at forklare dette Symptom. I alt Fald i en stor Mængde Tilfælde opstaar denne Trykstigning, naar den normale Vædskestrømning i Øjet vanskeliggøres, og navnlig naar Udskillelsen gennem den saakaldte Kammervinkel ɔ: Overgangen mellem Hornhinde og Regnbuehinde, er spærret. Dette kan ske af forskellige Aarsager, som kun til Dels ere kendte. Ved det akutte G. udvikler Trykstigningen sig hurtig, og som Følge deraf opstaar der stærke Smerter, der straale ud i den tilsvarende Halvdel af Hovedet og kunne være overordentlig heftige, Patienten ser farvede Ringe om Lys og synes, at Stuen er fyldt med Røg. Undersøger man Øjet, ser man, at det er stærkt rødt, Hornhinden uklar, som om den var støvet, Pupillen udvidet ofte med et grønligt Skær, der har givet Anledning til Navnet (γλαύκος betyder lysegrøn eller snarere lyseblaa). Undersøger man Øjets Indre med Øjenspejlet, ser man i under et stærkt Anfald intet af Øjegrunden, men mellem Anfaldene, naar disse have gentaget sig flere Gange, findes der en stærk Fordybning af Synsnervens Indtrædelsessted i Øjet, og man ser Blodkarrene til Nethinden liggende i Bunden af Fordybningen og med et skarpt Knæk bøje om Randen af Fordybningen paa deres Vej til Nethinden, og endelig ser man ofte en karakteristisk Pulsation i Nethindens Pulsaarer, der normalt aldrig ses pulserende. Disse Glaukomanfald komme med kortere eller længere Mellemrum, og efter hvert er Synet noget svækket, idet Synsfeltet mere og mere indskrænkes, navnlig fra den indvendige Side. Undertiden kan der indtræde Blindhed i Løbet af faa Timer (*G. fulminans),* men oftest gaar der flere Anfald forud for Blindhedens Indtræden. Selv efter at Blindheden er indtraadt, kommer der Smerteanfald. Ikke sjælden angribes begge Øjne med korte Mellemrum. I en Del Tilfælde opstaar G. som Følge af andre Sygdomme i Øjet og da navnlig, naar Regnbuehinden i hele sit Omfang er fastvokset til Linsen, saa at Vædske ikke kan passere gennem Pupillen (sekundært G.). I andre Tilfælde forløber Sygdommen uden tydelige Glaukomanfald *(G. simplex),* idet den udvikler sig ganske snigende og oftest ender med Blindhed. G. findes hyppigst hos Personer over 50 Aar, og paafaldende hyppig er Øjets Bygning hypermetropisk. — Indtil 1857 ansaas Sygdommen for fuldstændig uhelbredelig, men i dette Aar meddelte Albrecht v. Graefe sine glimrende Resultater af Operation (Iridektomi), idet det lykkes ved denne Operation i en stor Mængde Tilfælde (sjælden ved *G. simplex)* at standse Sygdommens Fremadskriden og i mange Tilfælde end- og at faa nogen Bedring af Synet. Er Blindhed indtraadt, kan man ikke operere, i alt Fald kun ganske kort efter at Øjet er blevet blindt. Vedblive Smerterne efter Blindhedens Indtræden, kan det være nødvendigt at fjerne Øjet. I de senere Aar har man ved Siden af Iridektomi ogsaa brugt Sclerotomi, navnlig ved *G. simplex. G. N.*

Glaukonit, et grønt Mineral, beslægtet med Glimmerne, optræder i adskillige Sedimentbjærgarter, især i Form af smaa runde Korn (Grønsand) af varierende Størrelse (som smaa Sandkorn); Kornene vise sig ved nærmere Undersøgelse at være radialstraalede eller finskællede Aggregater, og de have oftest faaet deres runde Form derved, at de ere udskilte inden i Foraminiferers Kalkskaller. G. findes flere Steder som Nutidsdannelse paa Havbunden i Nærheden af aabent liggende Kyster, hvor ingen større Floder udmunde, og hvor Havdybden ikke overstiger nogle faa Hundrede Meter; den er her blandet med Ler og Sand og talrige organiske Rester. Lignende Aflejringer kendes fra alle forsteningsførende Systemer, i størst Mængde fra Kridtsystemet. I Danmark findes G. i forskellige Aflejringer, især hørende til Kridt- og Tertiærsystemet. De G. førende Aflejringer ere dels sandagtige og kaldes da G.-Sand eller Grønsand, dels ler- og kalkholdige (G.-Mergel, Grønsandmergel), dels overvejende betaaende af Kalk (glaukonitisk Kalksten, Grønsandskalk). *N. V. U.*

Glaukōpis, i den gamle græske Digtning et hyppigt Tilnavn til Gudinden Athena; man gengiver det gerne ved »den lysøjede«, men det bringes ogsaa i Forbindelse med γλαῦξ, en Ugle, der var Athena's hellige Fugl og bl. a. findes paa Athen's Mønter fra en meget gammel Tid af. I de ældste Fund fra Hissarlik (Troja), hvor Athena havde en ældgammel Helligdom, findes Vaser og Figurer med en Art Ansigt, som man snart har anset for et Ugleansigt og henført til Athena G., snart for et yderst primitivt Menneskeansigt. *V. S.*

Glaukos fra Chios, græsk Metalarbejder omtrent fra Aar 600 f. Chr., omtales af gamle Forfattere som Opfinder af Kunsten at lodde Metaller. Det Metalkar, som Kong Alyattes i Lydien skænkede til Oraklet i Delfoi til Tak for sin Helbredelse fra en Sygdom, var udført af G. *V. S.*

Glankos, græsk Havgud, som æredes paa mange Steder i Grækenland og nød stor Tillid hos Folket, dels paa Grund af den Spaadomsgave, han besad, dels paa Grund af hans folkelige Karakter, imedens man altid følte Sky for at henvende sig til den

mægtige Poseidon. Om G. fortaltes det, at han uden Held havde bejlet til den skønne Skylla (s. d.) og til den af Theseus forladte Ariadne. G. var ogsaa en Ven af Dans og fremstilles i det hele med Træk, der minde om Dionysos. G. siges oprindelig at have været en Fisker fra Byen Anthedon i Boiotia, der efter at have nydt nogle Vidunderurter var bleven en Havgud. Efter andre havde han lagt Mærke til, hvorledes nogle Fisk, han havde fanget, og som laa ved Siden af ham paa Græsset, ved at komme i Berøring med nogle der voksende Urter bleve levende og sprang ud i Havet, hvorpaa han selv havde nydt af de samme Urter og var bleven en Havgud. G. fik en god Modtagelse hos Poseidon og Amfitrite, en Scene, der af og til ses fremstillet paa græske malede Vaser, men ellers blev G. ikke en af de mægtigste Havguder; han sluttede sig nærmest til Nereus og hans Kreds. G. (γλαύκος) er vel oprindelig et Tilnavn til Havet og til Poseidon og betegner den rolige blaa Havflade; det personificeredes og blev en egen Guddom. — G. er ogsaa Navn paa flere

Glaukos (efter en oldgræsk malet Vase af brændt Ler).

græske Heroer, saavel fra Grækenland som fra Troia og andre Egne af Lilleasien. Om flere af disse fortælles Træk, som ogsaa forekomme i Myterne om Havguden G.; bl. a. møder man oftere de vidunderkraftige Urter. De vigtigste ere: 1) G., Søn af Kong Sisyfos i Korinth, der under en Vognvæddekamp ved Ligfærden for Pelias i Iolkos kastedes af Vognen af sine Heste og sønderreves af dem, som det hed, fordi Afrodite var fortørnet paa ham. Denne G. var Fader til Bellerofontes. 2) G., Søn af Lykiernes Fyrste Hippolochos, Sønnesøn af Bellerofontes (altsaa Sønnesønssøn af I.), drog med Sarpedon til Troia for at hjælpe Priamos og mødte her i Kampen Diomedes. Heltene genkendte hinanden og byttede Rustning. G. fik i Stedet for sin gyldne Rustning Diomedes'es Kobberrustning. Efter et senere Sagn faldt G. i Kamp med Ajas, Telamon's Søn. 3) G., Søn af Minos, Konge paa Kreta, mistede efter Sagnet Livet ved at falde i et stort Honningfad, hvor han druknede. Minos søgte ham forgæves alle Vegne, indtil en Sandsiger Polyidos fra Argos til sidst opdagede, hvor Liget var at finde, hvorpaa Minos, støttende sig til et Orakel, forlangte af Sandsigeren, at han skulde gøre G. levende igen, og da det ikke skete, byggede han et Gravmæle for Sønnen og lukkede Polyidos inde med Liget i Gravkammeret. En Slange nærmede sig her snart Sandsigeren, men denne slog Slangen ihjel. Straks efter kom en anden Slange med nogle Urter, ved hvilke den gjorde den døde Slange levende igen. Polyidos tog Urterne, kaldte ved Hjælp af dem G. til Live igen, fik Graven aabnet og gav G. tilbage til Minos. Efter nogle Efterretninger belønnedes Polyidos kongelig, efter andre forlangte Minos af barn, at han skulde lære G. Sandsigerkunsten, hvad han ogsaa nødtvungen gjorde. Men da han skulde sejle bort, fik han G. til at spytte sig i Halsen, hvorefter Sandsigergaven straks gik tabt for G. *V. S.*

Glaukosiderit d. s. s. Vivianit.

Glaux L. (Sandkryb, norsk Strandkryb), Slægt af *Primulaceae* med en enkelt Art *G. maritima* L. (Almindelig S.), fleraarig, ved Udløbere krybende Urt med 5—15 Cm. lange opstigende Skud og modsatte, aflang-ægdannede og kødfulde Blade. Blomsterne, der sidde enlig i Bladhjørnerne, have et hvidt eller hyppig rosafarvet Bæger, men ingen Krone. Sandkryb blomstrer i Juni og vokser almindelig langs Strandbredder, særlig med leret Bund, og paa Marskenge. Den danner et tæt, saftigt Tæppe og ædes gerne af Kreaturerne. *A. M.*

Glavendrup-Stenen, dansk Runesten fra 10. Aarh.'s første Halvdel, funden 1806 i en Høj ved Glavendrup By (Skamby Sogn, Skam Herred, mellem Odense og Bogense). Højen, paa hvis Top Runestenen siden 1864 er rejst, er ved en aflang Stenkreds forbunden med to mindre Høje. Indskriften (smlg. IV Bd. S. 973) er mærkelig bl. a. ved sin Længde — den længste danske Runeindskrift —, ved de Æresord over den afdøde, den indeholder, og ved den Besværgelsesformular, hvormed den slutter: »Ragnhild satte denne Sten efter Alle, Salve-Gode (Høvding og Tempelforstander i Sålve eller for »Sålverne«), Helligdommenes hæderværdige Vogter. Alle's Sønner gjorde dette Gravmæle efter deres Fader og hans Kone efter sin Mand; men Sote ristede disse Runer efter sin Herre. Thor vie disse Runer! Den skal komme til atter at bringe det i Orden, som beskadiger denne Sten eller drager den bort (for at rejse den) efter en anden«. Ragnhild er rimeligvis den samme Kvinde, som har rejst den noget yngre Tryggevælde-Sten (s. d.). (Litt.: Wimmer, »Die Runenschrift« [1887], S. 359 ff.; Dania IV S. 32 ff.). *V. D.*

Glavind er nu en poetisk Benævnelse for »Sværd«, medens ældre dansk Glaven brugtes om Spyd. Denne Betydningsudvikling genfindes, foruden ved svensk *glaven*, ogsaa ved det til Grund liggende franske Ord: medens oldfransk *gla(i)ve* betegnede »Lanse, Spyd«, har *ny fransk glaive* (ved fornyet Indflydelse af lat. *gladtus* »Sværd«) antaget Betydningen »Sværd«. I Nordisk er Ordet indkommet gennem nedertysk Formidling; jfr. middelnedertysk *glaven* »Spyd, Lanse« (Biform *glevie*, hvoraf oldn. *gleffja* »Spyd«). *Hj. F.*

Glêba (bot.) er hos Bugsvampe (s. d.) det kamrede Væv, paa hvis Vægge Sporelejet er udbredt.

Glébae adscripti (lat.), egl. »bundne til Jorden«, oprindelig vel Betegnelse for de livegnes Stilling

i det romerske Kejserdømmes senere Tid, idet disse vare tvungne til at blive paa det Gods, hvor« til de hørte, og fulgte med det ved Salg (smlg. Colonus). Nu ofte spøgende om Personer, der af en eller anden Grund ikke kunne løsrive sig fra deres Hjemstavn eller Opholdssted. *A. B. D.*

Glebo (ogsaa Gedebo og Grebo), et Negerfolk paa Guinea-Kysten omkring Kap Palmas. I sproglig Henseende henhøre de til samme Gruppe som Kru-Negrene; ligesom disse ernære de sig væsentlig som Søfolk og Handelsmænd. *C. Fr.*

Glechöma se Katteurt.

Gleditsch, Johann Gottlieb, tysk Botaniker, (1714—86), var Professor i Berlin, for hvis botaniske Have han var Direktør. Han er især bekendt for sine Studier [1749] over (den europæiske) Dværgpalmes (kunstige) Befrugtning; Berlin's Eksemplar, som var et Huneksemplar, bestøvede han med Støv fra Caspar Bose's Hantræ af samme Palme i Leipzig og erholdt spiredygtigt Frø [1750]; disse Eksperimenter have fremragende historisk Betydning, saasom man paa hin Tid endnu meget trængte til videnskabelig Begrundelse af Læren om Planternes Seksualitet. I øvrigt har G. skrevet en *Methodus fungorum* [Berlin 1753], *Systema plantaru?n a staminum situ* [Berlin 1764], »Vermischte physikalisch-botanisch-oekonomische Abhandlungen« [Halle 1765—67] m. m. *V. A. P.*

Gleditschïa L., Slægt af *Caesalpiniaceae,* Træer med enkelt eller dobbelt ligefinnede Blade, hvis Smaablade ere svagt og uregelmæssig indskaarne; Akselblade mangle. Paa Stammen og de større Grene findes hyppig Adventivskud, der ere omdannede til store, grenede eller ugrenede Torne. Blomsterne, der sidde i enkelte eller sammensatte Klaser, ere smaa og have 3— 5 grønlige eller hvidlige Kronblade. G. er polygam. Bælgene ere lange, lige og sammentrykte, læderagtige eller kødede. 11 Arter. *G. triacanthos* L. er stærkt tornet og har enkelt finnede Blade og indtil 30 Cm. lange Bælge, der mellem Frøene ere udstyrede med et sødt Kød. Træet stammer fra det mellemste og sydlige Nordamerika og plantes som Prydtræ i Haver, særlig i Sydeuropa; dog kan det trives baade i danske Haver og saa nordlig som ved Christiania. Det kaldes (i Tyskland) hyppig Christus-Akacie, fordi Christi Tornekrone menes at være dannet af dets Torne. Veddet af denne og andre nordamerikanske Arter er meget holdbart og finder forskellig Anvendelse. Ligeledes af *G. chinensis* Lam. (*G. horrida* Willd.), der undertiden ses plantet i Europa, og andre asiatiske Arter. *G. amorphoides* (Gris.) Taub. er et indtil 16 M. højt og 3/4 M. tykt Træ, der lige fra Grunden af er besat med indtil 40 Cm. lange Torne. Det vokser i det subtropiske Argentina og danner vanskelig passable Skove og Krat, der ere særlig farlige for Kvæget. Ogsaa denne Arts Ved anvendes. *A. M.*

Glee [gli!], en for England ejendommelig Form for Sangkomposition, for tre Solostemmer, i Reglen Mandsstemmer, *a capella.* Navnet G. stammer fra det angelsachsiske *gligg,* »Musik«; Stilen er ikke fugeret, men skarpt cadenseret og fuldstændig homofon. De første G.'s skyldes Arne (1710—78) og Boyce (1710—79), og den største Mester paa dette Omraade var S. Webbe (1740—1816). 1789—1857 eksisterede i London en G.-Klub af lignende Organisation som Catch-Klubben (se Catch). *S. L.*

Gleerup, Asmund Christian, dansk Politiker, født i Aalborg 1809, død i Kjøbenhavn 22. Juni 1865. Hans første Ungdom var delt mellem mange forskelligartede Beskæftigelser, bl. a. var han til Søs, i Handelslære, Underforvalter paa en vestindisk Plantage og Handelskommis. 1839 toghan Skolelærereksamen og blev derefter Skolelærer., først paa Ourø, senere i Udby i Holbæk Amt. Her var han, da Bondevennebevægelsen begyndte at tage Fart, og han blev snart en ivrig Deltager i den. 1844—47 var han Formand for Holbæk Amts kommunale Forening, en af de Sammenslutninger, gennem hvilke Bondevennebevægelsen først skaffede sig Udtryk. 1845 havde han paa Foranledning af Kancelliet, der med Misbilligelse saa hans agitatoriske Virksomhed, nedlagt sit Lærerembede, men for en større Offentlighed blev han først bekendt, da han ved det Skydebanegilde, som frisindede kjøbenhavnske Borgere i Novbr. 1845 gav for den Bondedeputation, som var sendt til Kongen for at bede om Bondecirkulærets Ophævelse, holdt sin bekendte Tale »Nu kommer Bonden«. I den blev der første Gang ret slaaet til Lyd for Bondestanden som en selvstændig Faktor i det politiske Liv, og Talen blev holdt med al den Flugt og Inderlighed, som bestandig senere var G.'s Styrke. G. arbejdede nu med stor Iver for Bondevenneselskabets Dannelse, blev Medlem af dets Bestyrelse og dets første Sekretær.. 1846 stiftede han Holbæk Amts Brandforsikringsforening, hvis Formand han i en Aarrække var. 1848 sluttede G. sig, ligesom de fleste af Bondevenneforeningens Mænd, til den radikale Fløj og deltog livlig i Hippodrombevægelsen. Oktbr. 1848 valgtes han til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling for Holbæk Amts 3. Valgkreds, og han kom her til at spille en ret fremtrædende Rolle som Medlem af Grundlovsudvalget. Berømt blev den Tale, han under Forhandlingen om Grundlovsudkastets mest omstridte Afsnit, det om Rigsdagens Sammensætning, holdt for den almindelige Valgret. 1849 udnævntes G. til Medlem af Landbokommissionen, og i Decbr. s. A. valgtes han til Medlem af Folketinget. Under den første ordinære Rigsdagssamling opstod der forskellige Differenser mellem G. og de øvrige bondevenlige Førere, og fra Foraaret 1851 begyndte han afgjort at nærme sig det nationalliberale Centrum. Især var det Uenighed om den nationale Politik, som bevirkede Adskillelsen mellem G. og hans tidligere Meningsfæller, idet disse under Tscherning's Ledelse nærmede sig Helstatstanken, medens G. vedblivende hyldede Eiderpolitikken. Følgen heraf var, at G., der nu af de øvrige Bondevenneførere betegnedes som en frafalden, faldt ved Folketingsvalget 1852, og 1855 maatte han som Brandkasseformand vige for J. A. Hansen. G. opgav nu den aktive Politik, men optraadte dog undertiden sammen med de nationalliberale Førere som Taler ved festlige Lejligheder, saaledes ved kjøbenhavnske Grundlovsfester og ved Kasino-Mødet i Marts 1863. G.. blev 1852 Folketingssekretær og tre Aar efter Rigsdagens Bureauchef. *N. N.*

Gleerup, Kristian Vilhelm, Boghandler, ovenn.'s Broder, født i Aalborg 25. Septbr. 1800, død i Lund 8. Novbr. 1871. G. udgik fra den

Gyldendalske Boghandel og etablerede sig 1826 i Lund, hvor han efterhaanden skabte sig et stort Forlag. Han var den første, som forstod at udsprede fremmed Litteratur i Sverige og at gøre svensk Litteratur kendt i fremmede Lande. Forlaget er nu (1897) overgaaet til et Aktieselskab med Sønnen I. G. som Direktør. *I. S.*

Gleichen er Navnet paa 3 Borgruiner paa Nordsiden af Thüringerwald mellem Gotha og Arnstadt. Den egentlige Borg G. eller Wandersleben Slot ligger paa et kegleformet Bjærg i et til det preussiske Regeringsdistrikt Erfurt hørende Enklave helt omsluttet af det gothaiske Gebet. Med Bestemthed nævnes dette Slot først 1088, i hvilket Aar det forgæves belejredes af Kejser Henrik IV. Efter Greverne af G.'s Uddøen 1631 kom Borgen under Greverne af Hatzfeld, 1794 under Kurfyrsterne af Mainz og 1803 under Preussen. Det andet Slot Muhlberg ligger malerisk med sit omtrent 22 M. høje Taarn og hører ligeledes til Regeringsdistriktet Erfurt, er allerede nævnt 704, blev 1087 ligeledes belejret forgæves af Kejser Henrik IV og kom efter mange Omskiftelser 1803 til Preussen. Det tredje Slot, Wachsenburg i Sachsen-Koburg-Gotha, ligger østligst, er det bedst bevarede og kom 1640 til Gotha. *Joh. F.*

Gleichen, Ludvig Albertsen, dansk Stormand af den nordtyske Familie Eberstein, der i Beg. af 13. Aarh. indvandrede til Danmark, og gennem sin Moder Cæcilie nær knyttet til Hvide-Slægten. Han nævnes første Gang 1313, blev 1315 Kongens Kammermester og fik 1318 de kgl. Indtægter af Skaane i Pant af Erik Menved, ligesom han ogsaa var bleven Marsk. Hans gode Forhold til Kronen forstyrredes ved Christoffer II's Tronbestigelse, uagtet G. havde bidraget meget til dennes Valg. Thi Kongen afskedigede ham som Marsk, berøvede ham største Delen af hans Forleninger og Pantelen og drev ham derved til at slutte sig til Hertug Erik af Sønderjylland. Han blev belejret paa Hammershus, hvor han var bleven Ærkebispens Høvedsmand, og efter et tappert Forsvar tvungen til Overgivelse. Det kom nu til Udsoning mellem ham og Kongen, men Freden blev kun stakket; thi 1326 opsagde G. og Drosten Laurids Jonsen Kongen Huldskab og Troskab og sluttede Forbund med Hertug Valdemar og Grev Gert, der sikrede dem Bistand. Efter Valdemar's Hylding til Konge (1326) blev han paa ny Marsk og fik det sydlige Jylland i Len, ligesom ogsaa hans østdanske Pantelen Bleking og Lister bekræftedes. To Aar efter døde imidlertid den mægtige Herre 29. Maj 1328, efterladende sig en Enke, Else Pedersdatter, og to umyndige Børn. *M. M.*

Gleichenberg, Badested i Steiermark, 7—8 Km. fra Jærnbanestationen Feldbach, 300 M. o. H. i en mod Vindene godt beskyttet Bjærgdal ved Foden af Sulzkegel. Der findes alkalisk-muriatiske Kilder (kulsurt Natron og Klornatrium), der benyttes til Bade- og Drikkekure. Desuden findes pneumatiske Kabinetter, Inhalationsanstalter o. s. v. G. søges især mod kroniske Katarrer af Luftvejene og af de kvindelige Kønsorganer. *Lp. M.*

Gleichenia se Gleicheniaceae.

Gleicheniacëae, Familie af Bregner (Ordenen *Leptosporangiatae),* 30 Slægter, især i tropiske Egne. Sporehusene sidde oftest 3 eller 4 sammen; de aabne sig ved en Længdespalte. Af Slægten *Gleichenia* er *G. dichotoma* Hook. den mest udbredte; den gaar mod Nord til Japan. Bladene naa 3 M.'s Længde eller mere. Rizomet spises enkelte Steder ristet. *A. M.*

Gleig [gle'g], George Robert, engelsk Forfatter, født 20. Apr. 1796 i Stirling i Skotland, død 9. Juli 1888. Hans Fader var Biskop, og han var selv bestemt for den gejstlige Stand; men hans Tilbøjelighed drog ham til Soldaterlivet, og 1812 traadte han ind i Hæren. Han gjorde Felttoget med i Spanien 1813 og 1814 i Amerika, hvor han blev haardt saaret ved Indtagelsen af Washington. Senere fuldendte han sine Studier i Oxford og havde forskellige Præsteembeder. 1834 blev han Pfæst ved Chelsea-Hospitalet, 1844 Generalkapellan ved Hæren og efter at have udarbejdet en Opdragelsesplan for Militæret Generalinspektør ved Militærskolerne (indtil 1875). Af hans mange Værker, dels Romaner, dels historiske og biografiske Arbejder, kunne nævnes: »The Subaltern« [1825]; »The Chelsea Pensioners« [1829]; »History of the Bible« [1830]; »Memoirs of Sir T. Munro« [2 Bd., 1830]; »History of India« [5 Bd., 1830—35]; »The Hussar« [1837]; »Chelsea Hospital and its Traditions« [3 Bd., 1838]; »Germany, Hungary, Bohemia visited in 1837« [3 Bd., 1839]; »The life of Warren Hastings« [3 Bd., 1841]; »The Veterans of Chelsea Hospital« [3 Bd., 1842]; »The light dragoon« [2 Bd., 1844]; »Military History of Great Britain« [1845]; »Story of the Battle of Waterloo« [1847]; »The life of Lord Clive« [1848]; »The Leipsic Campaign« [2 Bd., 1852]; »Essays, biographical, historical, and miscellaneous« [2 Bd., 1858]; »Life of the duke of Wellington« [1862]; »Letters on the Irish question« [1868]; »The Life of Sir Walter Scott« [1871]; »History of the Reign of George III to the Battle of Waterloo« [1873]. *T. L.*

Gleim, Johann Wilhelm Ludwig, tysk Digter, født i Ermsleben ved Halberstadt 2. Apr. 1719, død i Halberstadt 18. Febr. 1803. I Halle, hvor han studerede Jura, sluttede han sig navnlig til J. Gotz og J. P. Uz i Dyrkning af Poesien i Almindelighed og af Anakreon i Særdeleshed. Af disse Studier fremgik »Versuch in scherzhaften Liedern« [1—2, 1744—45, 3., 1758], som vandt almindeligt Bifald og, i alt Fald senere, skaffede Retningens Dyrkere Navn af »Anakreontikere« (s. d.). Efter fuldendt Studietid blev G. Huslærer i Potsdam og derpaa Statssekretær hos Prinsen af Brandenburg-Schwedt i den anden schlesiske Krig (1744); 1745 blev han Privatsekretær hos Leopold af Dessau, 1747 Sekretær ved Domkapitelet i Halberstadt, og da han snart efter blev Kanonikus ved Stiftet Waldeck, kunde han til sin Død nyde et sorgfrit Liv, helliget poetisk Virksomhed og Velgørenhed, især mod unge begavede Studenter, hvilket, foruden den almindelige Agtelse og Kærlighed, skaffede ham Titelen *Vater Gleim.* For Frederik den Store nærede han stor Beundring, som kom til Orde i hans »Preussische Kriegslieder« [1757 og 1778] og »Grabgesang Friedrichs II« [1786]. Til hans bedste Skrifter høre ogsaa »Fabeln« [2 Bd., 1756—57 og 1795]; desuden kunne nævnes: »Romanzen« [1756], »Lieder, Fabeln und Romanzen« [1758], »Lieder nach dem Ana-

kreon« [1766], »Lieder für das Volk« [1772], »Lieder« [1767 og 1792], »Zeitgedichte« [1792], »Sinngedichte« [1792], »Preussische Volkslieder« [1800]. »Sämtliche Werke« udg. af K6rte [7 Bd., 1811—13; Supplementbind 1841]. *C. A. N.*

Gleipne, i nordisk Mytologi det Baand, hvormed Fenrisulven blev bunden; »den var gjort af seks Ting: af Kattefjeds Lyd og af Kvindeskæg, af Fiskes Aande og af Fugles Mælk, af Bjærgets Rødder og Bjørnesener«. *A. Ó.*

Gleiwitz, By i preussisk Provins Schlesien i Regeringsdistriktet Oppeln ved Floden og Kanalen Klodnitz, der fører til Oder, og ved Jærnbanelinierne Breslau—Kandrzin—Oswiecim, G.—Beuthen, G.—Poremba og G.—Orzesche, har (1895) 25,000 Indb., hvoraf ca. 4,000 evangeliske. Der findes en Landsret, en Amtsret, et Handelskammer, et katolsk Gymnasium og en Overrealskole. G. ligger omtrent ved Vestranden af det øvreschlesiske Stenkulsomraade og er en vigtig Fabrikby. Den kgl. Smeltehytte, Gleiwitzer Hytte, med stor Maskinbygningsanstalt, blev grundet 1794 og fik 1796 den første Kokshøjovn i Preussen. Endvidere findes Jærnstøberi, Maskin- og Glasfabrikation samt Jærnvare-, Sæbe- og Papirfabrikation. *Joh. F.*

Glemming e Herred, Moss Fogderi, Smaalenenes Amt, (1891) 10,321 Indb., er nærmest at betragte som en Forstad til Frederikstad By, ved hvis vestre Del Herredet deles i to Dele, af hvilke den nordre indbefatter den sydlige Del af den af Glommen og Kjølbergelven dannede Rolfsø, medens de mellem Glommen's begge Mundinger Østerelven og Vesterelven liggende Øer Kragerø, Kjøkø m. fl. mindre Øer og Holme udgøre den søndre Del. Saavel Rolfsøen som Kragerøen ere gennemsatte af en hel Del lave Aasrygge, bestaaende af Granit og næsten uden Vegetation, de mellemliggende Dale ere trange og afgive kun lidet Jordsmon til Dyrkning. Krager øen's Kyst er paa Vestsiden stærkt udtunget; langs denne og paa Øens Sydkyst ligger en temmelig bred Skærgaard, uden for Østkysten, hvor kun enkelte mindre Bugter, ligger Kjøkøen. Jordbrug drives i ikke liden Udstrækning, men kun i Smaabrug; Skov findes der en Del af paa Kragerøen, men langtfra tilstrækkelig til Herredets Behov; Søfart beskæftiger en mindre Del af Befolkningen, Hovedbedriften er de mange Fabrikanlæg. Disse ligge dels langs Glommen i Herredets nordre Del, dels paa Kragerøen i den søndre Del. Langs Glommen ligge: Lisleby store Dampsav og Høvleri, Nøkleby Teglværker, Torp Teglværker, Glemminge Dampsav og Høvleri, Stenhuggeri og Ølbryggeri. Ogsaa paa den anden Side af Rolfsøen ligger en Dampsav og et Teglværk. Paa Kragerøen lige over for Byen er anlagt Frederikstad mekaniske Værksted og et Skibsværft, længere ned paa Vestsiden Rød Dampsav og paa Østsigen Smertu Brug og Kragerøen's Dampsav og Høvleri. Rundt omkring alle disse Brug har der dannet sig bymæssig Bebyggelse, som tilsammen (1891) tæller ikke mindre end 1,031 Huse med 8,934 Indb. Af mærkelige Gaarde i G. H. kunne nævnes de tidligere Sædegaarde Nygaard og Trosvik, begge paa Rolfsøen, og paa hvis tidligere Grund vestre Frederikstad er opført. G. H. Kirke er en ny Murstensbygning fra 1852, bygget lige ved Bygrænsen; den gamle endnu staaende Kirke, der benyttes som Bedehus, ligger længere Nord paa Gaarden Glemminge's Grund, den skriver sig fra Middelalderen og er opført af til Dels hugne Graasten. Herredets Areal er 48,6 □ Km., hvoraf 2,9 □ Km. Ferskvand. *F. F. W. H.*

Glen [gle'n] (gæl. Gleann), i det skotske Bjærgland en snæver, vegetationsløs Dal i Modsætning til den brede, kultiverede Strath.

Glenalmond [gle'nälmånd], Almond's (Biflod til Tay) Floddal i Perthshire (Skotland); i denne ligger *Trinity College*, en 1847 aabnet teologisk Skole for den biskoppelige Skole i Skotland. *C. A.*

Glénanøerne, *les Glénans* [læglena'], Gruppe af ni smaa Klippeøer ved den sydvestlige Kyst af det franske Dep. Finistère, Arrond. Quimper (Bretagne), i Atlanterhavet, omgiven af farlige Klipperev og beboet af nogle faa Fiskerfamilier. Paa Penfret findes et Fyrtaarn. Sagnet fortæller, at det lille Archipelag tidligere har været en større 0, og at der har været en Druidehelligdom. *H. W.*

Glencoe [glenko!u], snæver Dal i det vestlige Skotland, Shire Argyll, 0. f. Loch Linnhe, indesluttet af stejle Klipper, strækker sig i en Længde af 15 Km. fra den lille Landsby Ballachulish over Loch Leven indtil Etire. Midt igennem Dalen løber den mørke Flod Coe, begrænset af næsten lodrette Klippevægge, der hæve sig til en Højde af 1,000 M. Sagnet betegner G. som Ossian's Fødested. *C. A.*

Glenelg [glene'lg], Badested i Australien, Koloni Sydaustralien, ved Jærnbane (10,4 Km.) forbundet med Hovedstaden Adelaide, har en stor Havnedæmning, hvor Postdamperne lægge til, og (1891) 3,650 Indb. *C. A.*

Glenmore nan Albin [glenmå!enänä'lben], »store Albion-Dal«, en 90 Km. lang, snæver Dal i Skotland, i hvilken Søerne Ness, Oich og Lochy ligge, nu forbundne ved den kaledoniske Kanal. Den strækker sig fra Moray Firth til Loch Linnhe og adskiller Grampians-Bjærgene fra de nordlige Højlande. *C. A.*

Glenner, Biflod til Vorderrhein's højre Bred i det schweiziske Kanton Graubünden, udspringer med 2 Arme, Vriner- eller Schwarzerrhein og Valser- eller Weiszerrhein. Den første, den egentlige G., udspringer paa Piz Terri (2,424 M.), gennemløber den engrige Vrin-Dal og forener sig ved Oberkastels med Valserrhein, der kommer fra Lenta-Gletscheren i Adula-Gruppen. G. udmunder 1 Km. 0. f. Ilanz, er 28 Km. lang og er tillige med sine Kildefloder en vild Bjærgstrøm med talrige Strømsnævringer og Vandfald. *Joh. F.*

Glen Roy [glenrå'j], malerisk Sidedal til Glenmore (s. d.) i Skotland, er bleven berømt for sine tre saakaldte Parallelveje *(parallel roads)*, d. v. s. 13 Km. lange Terrasser, der strække sig oven over hverandre paa Bjærgskrænterne og betegne den tidligere Bred af en Sø, der lidt efter lidt er udtørret og nu er forsvunden. *C. A.*

Glens Falls [gle'nzfå.lz], By i den nordamerikanske Stat New York, N. 0. f. Saratoga, med (1890) 9,500 Indb. Storartede Vandfald, Marmor- og Kalkbrud. Vandkraften benyttes til at drive Fabrikker (Savmøller, Teglværker, Papir- og Skjortefabrikker). *S. B. T.*

Glenstrup Kloster, ogsaa kaldet St. Marie

Kloster i Glenstrup eller Nørrekloster, laa i Nørhald Herred, 7 Km. S. S. 0. f. Hobro, ved Glenstrup Sø. Det var et Kloster for Benediktinermunke, grundlagt efter Sigende af en Adelsmand Svend Bo og hans Hustru Inger Thot. Stiftelsesaaret kendes ikke, men Klosteret maa i alt Fald have været til ca. 1261, da det nævnes i en udateret Bulle fra Pave Alexander III eller IV (sidstnævnte død 1261). Klosterets Historie er i det hele meget dunkel; kun faa af dets Abbeder kendes ved Navn. I Beg. af 15. Aarh. var det forfaldent, Munkenes Antal ringe og Gudstjenesten forsømt. Aarhus-Bispen Ulrik tillod derfor 1428, paa Erik af Pommern's Anmodning, at Klosterets Ejendomme tillige med det ligeledes forfaldne Vor Frue Kloster i Randers'es Besiddelse maatte overdrages Kartheusermunke til Oprettelsen af et nyt Kloster i Aarhus Stift. Dette opførtes dog aldrig. Derimod henlagdes snart efter (inden 1445) Glenstrup's og Vor Frue Klosters Ejendomme til Mariager; med Glenstrup fik dette 6 Kirker, 3 Møller og en Del Gaarde og Bøndergods. Siden høres intet om Glenstrup. Af selve Klosteret er der ingen Levninger tilbage; derimod staar endnu Klosterkirken som Sognekirke for Glenstrup. (Litt.: Daugaard, »De danske Klostre« [Kbhvn. 1830]; »Kirkehist. Saml.«, 3. R. III, S. 170 ff.). *C. Ngd.*

Glenstrup Sø, i det østlige Nørrejylland, Randers Amt, paa Grænsen af Onsild og Nørhald Herreder, ca. 5 Km. S. f. Hobro, beliggende i en Lavning mellem høje Banker, er ca. 350 Hekt., ca. 6 Km. lang fra Vest til Øst, men næppe 1 Km. bred; den ligger 14 M. o. H. og er 34 M. dyb. Den er meget rig paa Fisk, særlig Aal. Dens Afløb mod Vest er Kongsvad Mølleaa, der er Biaa til Skals-Aa. *H. W.*

Glente (*Milvus* Sav.). En af 8 Arter bestaaende Dagrovfugleslægt. G. ere slankt byggede Fugle med lange Vinger (4. Svingfjer er længst) og lang, ofte stærkt kløftet Hale; Mellemfoden, der kun er ubetydelig fjerklædt fortil, er kortere end Skinnebenet og paa Længde med Midtertaaen; Kløerne ere meget store og svagt krummede; Næbbet er svagt, forholdsvis lille, sammentrykt og har en stor Krog; Mundvigene sidde midt under Øjnene; Hoved- og Halsfjerene ere lange og spidse. G. have en høj og sejlende Flugt, men ere ikke saa behændige som Falkene og Høgene. De bebo hele den gamle Verden. I Danmark og paa den skandinaviske Halvø ere trufne:

G. (*M. ictinus* Sav.): Hoved og Hals hvidgraa med talrige brune Længdestriber; Bryst og Bug gulbrune med mørkebrune Længdestriber; Ryggen brun med lysere Fjerkanter; brunsorte Vinger (Haandsvingfjerene have hvid Basis); rødbrun, stærkt kløftet Hale med mere eller mindre svage, sortagtige Tværstreger; Benene, Vokshuden og Næbbets Basis ere gule, Næbspidsen sort; Iris sølvfarvet (hos gamle Fugle gul); Totallængde 65—72 Cm., Vingen 50—54 Cm., Halekløften 5—7,5 Cm. Hunnen er større end Hannen og har blegere Farver. G. forekommer over hele Europa og Nordvestafrika, men er langtfra lige almindelig overalt, idet den som Regel foretrækker Sletteland for Bjærgegne; i Danmark er den, ligesom paa den skandinaviske Halvø, Trækfugl (Marts—Oktober), men forekommer nu ikke mere saa almindelig som tidligere, navnlig ikke saa ofte ynglende; i Norge er den temmelig sjælden og yngler blot i Landets sydøstlige Del, i Syd- og Mellemsverige er den derimod almindeligere. Føden bestaar af mindre Fugle og Pattedyr, Aadsler, Krybdyr og Fisk; skønt G. ellers er sky og forsigtig, røver den dog ofte tamt Fjerkræ. Den lever enkelt- eller parvis, men slutter sig i Træktiderne dog sammen i Flokke paa 50—200 Stkr. Reden, der er bygget af tørre Grene og foret med blødere Stoffer, er stor og flad og anbringes paa Træerne i forholdsvis ringe Højde. De 2—4 Æg (55—59 × 42—46 Mm.) ere smudsighvide eller grønlige med mange smaa og nogle større, brunlige Pletter og lægges i sidste Halvdel af April.

Glente.
Øverst *Milvits migrans*, nederst *M. ictinus.*'

Den sorte G. (*Milvus migrans* Bodd.): Hoved, Bryst, Bug og Vingedækfjer brune med sorte Længdestriber; Ryg, Vinger og Hale meget mørkebrune, den sidste med svage Tværstriber; Halen er svagere gaffeldelt end hos foregaaende Art; gul Vokshud, sort Næb, brungraa Iris, orangegule Fødder; Totallængden 55—58, Vingen 44—47, Halekløften 2 Cm. Denne Art har en mere sydlig og østlig Udbredelse end den foregaaende, som den i øvrigt ligner i Levevis; paa den skandinaviske Halvø er den ikke iagttagen, og i Danmark er den blot truffen een Gang (12. Maj 1895, Søborg Mose ved Kjøbenhavn). Æggene ligne i Størrelse og Udseende den alm. G.'s. *E. B.*

Glenwood Springs [gle'nwud sprinz], Badested i Staten Colorado i Nordamerika ved Udmundingen af Roaring Fork i Grand River. Det ligger højt (over 1,600 M. o. H.) og har hede Kilder (50° — 60°), der ligesom de naturlig udviklede hede Dampe benyttes mod Reumatisme, Gigt o. 1. Sygdomme. ***Lp. M.***

Glessit, et Mineral, som staar Ravet nær i Ud-

seende og Beskaffenhed og forekommer sammen med Ravet i Østpreussen. Ved Ophedning begynder det i Modsætning til det egentlige Rav ved 120° at blære sig og give hvide Dampe, ved 200° smelter det. *N. V. U.*

Gletscher (norsk: Isbræ, isl. *skrid, jökull*, sv., fr. og eng. *glacier*). G. er et tysk Ord, som har faaet almindelig Anvendelse i Dansk. Den Sne, der falder oven for den Højde, som kaldes Snelinien (s. d.), smelter kun ufuldstændig bort, og man kunde da synes, at der paa denne Maade oven for Snelinien stadig maatte ophobes mere og mere Sne. Dette modarbejdes af G. Naar den evige Sne samles til større Masser, gaar den nedre Del deraf over til Is; og denne Is bliver ikke i Ro, hvor den er, men er i stadig Glidning ned ad alle Skraaninger; denne Bevægelse gaar vistnok meget langsomt, men omsider kommer dog Isen ned i saa milde Egne, at Varmen bliver den for stærk, og den smelter. Saadan fra den evige Sne nedglidende Is kaldes en G. Paa noget

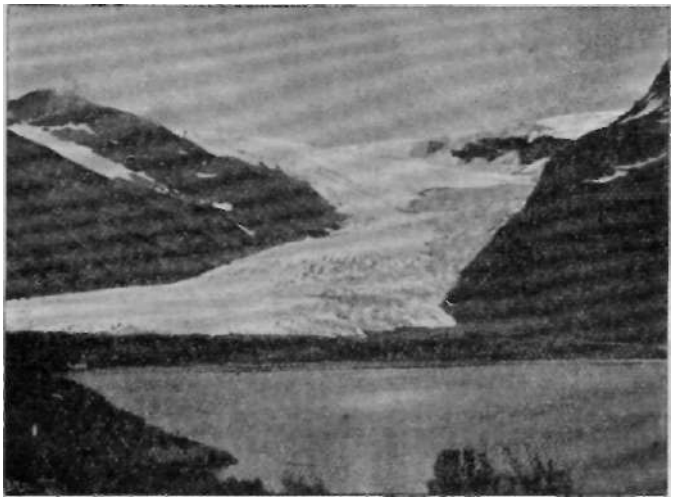

Svartisen (Nordland).

lignende Maade, som en Elv danner Udløbet for en Sø, saa at Vandet i den ikke kan stige over en vis Højde, danner G. Afløb for de store Snemasser. Der er altsaa en vis Ligevægtstilstand mellem den faldende Sne, som søger at forøge de evige Sneophobningers Mængde, og G., som formindsker den.

Vil man gøre sig rede for de første Trin i Forvandlingen af den evige Sne til G.'s Is, kan man lægge Mærke til almindelig Vintersne. Naar den har ligget en Tid, synker den sammen af sig selv, bliver tættere og tungere, og det endog om der ikke indtræffer Tøvejr. Samtidig forandrer den Udseende, idet den lidt efter lidt gaar over til at være sammensat af smaa Iskorn, der kunne være af Størrelse som et Knappenaalshoved eller saa. Hos den evige Sne iagttages samme Forandring og den gaar videre. Et Stykke nede i Snemassen forvandles i Aarenes Løb de isolerede Korn, der trykkes af den ovenpaa hvilende Vægt, til en fast Ismasse. Tøning, som jo kan indtræffe nu og da ogsaa i de højere Regioner, paaskynder sikkerlig denne Sneens Omdannelse. Isen fra de højere Egne glider nedover. Fornemmelig følger den Dalene, paa samme Maade som det rindende Vand følger Forsænkningerne i Jordens Overflade. De til Snemasserne stødende Dale blive opfyldte af G., der undertiden som vældige størknede Floder kunne ligge i Bugtninger endog adskillige Kilometre frem gennem dem.

Det mærkeligste Fænomen, som G. frembyde, er deres Bevægelse. Denne sker, som nævnt, meget langsomt. Man blev først opmærksom derpaa, ved at Genstande paa Isen f. Eks. store Stene, som vare rullede ned fra Dalsiderne, kom længere og længere ned Aar for Aar. I den nyere Tid har man omhyggelig ved fine Maaleinstrumenter studeret G.'s Bevægelse. Man har fundet, at en G. bevæger sig paa selv samme Vis som et flydende Legeme, kun langsommere. Vi vide f. Eks., at Vandet i en Flod rinder hurtigere ude i Midten end ved Bredden. Paa samme Maade forholder det sig med G.; jo længere man fra begge Dalsiderne kommer ud mod Midten, desto hurtigere »rinder«, for ogsaa her at bruge dette Udtryk, Isen af Sted. Den største Hastighed, man har iagttaget, er hos en grønlandsk G-, $37_{,8}$ M. i et Døgn (Upernivik's G., Aug. 1886). Middelhastigheden af Schweiz'es G. opgives til 100 M. om Aaret. Endnu bedre end med rindende Vand, kunne G., hvad Bevægelsesmaaden angaar, sammenlignes med meget tykflydende Substanser, f. Eks. Tjære, der særdeles langsomt flyder ned over en Skraaning. De nærmere Omstændigheder ved G.'s Bevægelse have været meget omtvistede. Is er jo et fast Legeme, der ikke har det ringeste flydende ved sig. Tag et Stykke Is og kast det mod Jorden, det springer i Tusinde Stykker, som fare til alle Kanter. Isen er altsaa ganske sprød, viser tilsyneladende ikke Spor til paa nogen som helst Maade at være flydende, og man opdager end ikke nogen Plasticitet, der kunde sammenlignes med den, som Kit eller fugtig Ler er i Besiddelse af. Til Forklaring af G.'s Forhold maa det først bemærkes, at dens Temperatur indvendig stadig holder sig paa 0°, som er Isens Smeltetemperatur; G. ere altsaa i Tøning. At G. tø om Sommeren, er ikke andet end venteligt, da de strække sig under Snelinien ned i Dalene. Ved Sommerens Tøning gennemtrækkes de af Smeltevand, saa deres Temperatur bliver 0° helt igennem. Vinterkulden trænger derimod paa Grund af Isens ringe Varmeledningsevne ikke synderlig langt ind i det indre, vi se ogsaa, at Vand rinder fra G. endog i den kolde Aarstid; der sker altsaa aldrig en Frysning gennem hele Massen. Isens Egenskaber variere adskillig med Temperaturen. Ved —50° skal den næppe kunne files; ved ÷ 15° til ÷ 20°, altsaa

vel at mærke naar ikke alene Luften har denne Temperatur, men ogsaa selve Isen er afkølet saa lavt, kan man ikke benytte Skøjter paa glat Is; thi Skøjtejærnet angriber Isen saa lidet, at de glide lige let til Siden som langsefter. Mellem -4- 10^0 og 0^0 lader Is sig derimod let skære med Kniv, og henimod 0° er den til en vis Grad at betegne som blød. Dertil er den sandsynligvis noget bøjelig lige over for langsomt og vedvarende virkende Kræfter, samtidig med at den er ganske sprød lige over for et pludseligt Stød. En anden ejendommelig Egenskab, som Is opviser, naar den befinder sig i Smeltning, er den saakaldte Sammenfrysningsevne (ell. Regelationen). Dette er den Evne, to tøende Isstykker, som man trykker mod hinanden, have til at fryse sammen til eet. Paa denne Evne beror et ganske smukt Eksperiment. Man tager nogle Isklumper og lægger ind i en Form, bestaaende af 2 Dele, som kunne trykkes mod hinanden. Presser man nu paa, knuses Isstykkerne først op i smaat; men Smaastykkerne forene sig derpaa til en sammenhængende Ismasse, der udfylder Formen. Paa denne Maade kan man støbe Skaale, Terninger o. s. v. af Is. Sammenfrysningsevnen hænger sammen med Isens Krystallinitet. De her anførte Egenskaber hos Isen hjælpe til at forklare, hvorledes G. bevæge sig. Endvidere bør vi erindre, at paa Grund af G.'s store Masser er Isen i dem indvendig, navnlig i større Dyb, under et stærkt Tryk, og dette forøger Delenes Formbarhed. Endelig kommer det til, at Gletscherisen er gennemsat af en Utallighed af Smaaspalter, hvorved den opdeles i Smaastykker (Gletscherkorn). Disse forskydes under Presningen mod hverandre, men fryse paa Grund af Sammenfrysningsevnen altid til paa Berøringspunkterne, medens ny Spalter dannes. Denne indre Knusning og Igenfrysning gaar stadig og uafbrudt for sig.

G. transportere som nævnt Sten nedover; dette er fornemmelig saadanne Stene, som falde ned paa Isens Overflade fra Dalsiderne; andre Stene slæbes frem paa Undersiden af Isen. Naar Stenene ere komne til Gletscherenden, ophobes de der i Masser; disse kaldes Moræner og kunne undertiden være temmelig store. Ofte ligger en saadan Moræne lig en sammenhængende Vold for Enden af Bræerne. De Stene, som føres frem mellem Isen og det underliggende Fjæld, skure mod dette; alle Ujævnheder af Fjældet glattes; de større og haardere Stene grave desuden Furer, de saakaldte Skuringsstriber ell. Skuringsmærker.

Nogle af de Fænomener, som mest falde i Øjnene for dem, der besøge en G., ere følgende: Elven, som strømmer fra den, har graat, leret Vand, saasom den er opfyldt af Stenstøv fremkommet ved Stenenes Skuring under Isen. Vandet kommer frem af en Aabning, lig en Tunnelmunding, i Isen, den saakaldte Gletscherport. Er der lidet Vand i den, kan man gaa et Stykke ind i Istunnelen og her beundre den prægtige blaa Farve, Isen viser i gennemfaldende Lys. Vil man over G., bør man være flere i Følge og for Sikkerheds Skyld lade sig binde sammen ved Tov. G. ere nemlig i Reglen gennemsatte af Spalter, og disse udvides ved Tøning og danne ofte, navnlig hen imod Gletscherenden, hvor Tøningen er længst fremskreden, aabne Kløfter. I Sommertiden møder man ikke saa sjælden Smaabække dannede af Tøvand oppe paa Isen. Forfølger man en saadan Gletscherbæk indover, ser man i Reglen, at den forsvinder i en Sprække, hvis Sider den har udhulet, saa den falder ned som i et cylindrisk Rør. Et saadant Rør kaldes en Gletschermølle, da Vandets Buldren deri minder om et Møllehjuls Klapren. Nedfaldne Stene ere almindelige paa

Buarbræen (Hardanger).

G., navnlig langs deres Sider. Store Stene beskytte Underlaget mod Solstraalerne, saa at Tøningen sker langsommere end i Omgivelsen; Følgen bliver, at saadanne Stene komme til at hvile paa en Sokkel af Is og saaledes danne, hvad man kalder et Gletscherbord.

Mest storartede ere G. naturligvis udviklede i Polarlandene. Bedst kendte her ere Grønland's G. blevne. De fra Danmark udgaaede Undersøgelser have været meget værdifulde. blandt andet kan nævnes, at Rink har eftervist, hvorledes Isfjældene paa Havet dannes i de saakaldte Isfjorde ɔ: Fjorde, hvori store G. skyde sig ned. Spitsbergen's G. ere nu begyndte at blive et Maal for Turistrejser, hvad Aljaska's allerede i nogle Aar have været. Island's G. ere berygtede for de saakaldte *jøkull-laup*. Naar nemlig et vulkansk Udbrud finder Sted under en Ismasse, finder der en stor og pludselig Smeltning Sted, der opstaar Flomme, *jøkull-laup*, som river med sig Ismasser, Grus og Sand i en forvirret Blanding. Af Norge's G. høre Buarbræen (s. d.) ved Folgefonnen og

Boiumbræen (s. d.) til de mest besøgte. Den 14 Km. lange Tunsbergdalbræ, der (som Boiumbræen) gaar ned fra Justedalsbræen, er Norge's længste G. Blandt Alpernes G. er den store Aktschgletscher den største, $14^1/_2$ Km. lang. Meget besøgt er den temmelig uanselige Grindelwaldgletscher. Ogsaa

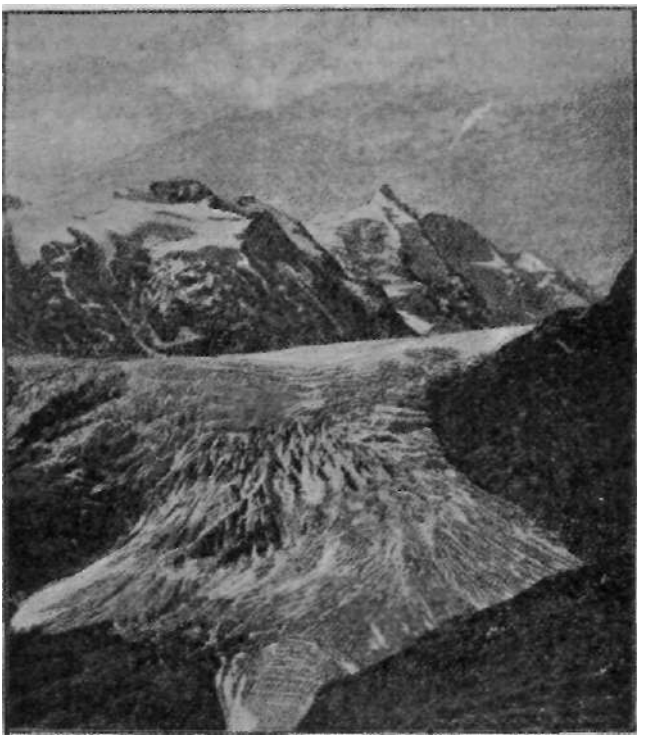

Gross Glockner og Pasterzerbræen.

Kaukasus og Himalaya have anselige G. (Litt.: Heim, »Handbuch der Gletscherkunde« [Stuttgart 1885]. En fortræffelig populær Fremstilling findes i Tyndali, *Forms of water* [i »The international scientific series«], der ogsaa er oversat paa Fransk og Tysk). *H.R.*

Gletscherloppe (*Desoria*), Slægt af Podurernes (Springhalernes [s. d.]) Familie. Den herhenhørende Art *D. glacialis*, der kun er ca. 2 Mm. lang, sort af Farve og stærkt haaret, har opnaaet en vis Berømmelse, da det er et af de faa levende Væsener, man træffer oppe paa selv de højeste Gletschere, og som er henvist til at leve hele deres Liv her; under de samme Livsforhold træffes endnu kun enkelte Rundorme og Hjuldyr (*Philodina*). Dyret er bedst kendt fra Alpernes Gletschere, paa hvilke det kan være til Stede i betydeligt Antal. Forsøgsvis har man godtgjort, at det i 10 Dage kan taale at være udsat for en Kuldegrad af $\div$ 11^0 uden at tage nogen Skade, og uden al Tvivl maa det kunne taale at være udsat for langt stærkere Kulde i meget længere Tid. *C. W.-L.*

Gletschervin, en meget stærk, fin schweizisk Vin, der faas af de i Gletscherregionen voksende Druer. Kun en meget ringe Del af, hvad der sælges som G., er ægte.

Gleukomēter (græ.), et til Vægtfyldebestemmelse af Druemost konstrueret Aræometer (s. d.).

Gleyre [glæ'r], Charles Gabriel, fransk (schweizisk) Historiemaler, født 2. Maj 1806 i Chevilly (Kanton Vaud), død 5. Maj 1874 i Paris. G., der en kort Tid blev uddannet under Hersent, var et fint, reflekterende Naturel, der med Selvstændighed søgte at optage det bedste af svundne Tiders Kunst i sine Værker og ihærdig, men tungt brød sig Vej. Efter fire Aars søgende Studier i Italien (særlig vel i Rafael's Kunst) tog han 1834, ifølge Kontrakt med en Amerikaner om Rejsevederlag i sine Malerier, sammen med denne paa en lang Orientrejse, som han dog, efter Brud med sin Rejsefælle, fuldendte alene under mange Møjsommeligheder. Først 1838 kunde G., der var funden halvdød i Beirut, vende hjem til Paris; han slog sig dog ikke op paa det moderne Orientbillede, men stræbte mere mod den storstilede Kunst; imidlertid var det paa Grundlag af et Rejseindtryk, han fuldførte det Maleri, hvormed han først slog fuldt igennem; medens hans »Johannes paa Patmos« [1840] kun naaede *succes d'estime*, og hans Udsmykning af Dampierre-Slottet, som endog ødelagdes af dens Bestiller, skaffede ham dyb Skuffelse, bragte nemlig »Aften paa Nilen« (»Les illusions perdues«, et Drømmesyn; 1843, Louvre] ham en afgjort Sejr. Hans Kunst fordelte sig nu paa religiøse, historiske og mytologiske Emner. Blandt de første kunne nævnes »Apostlene drage ud for at forkynde Evangeliet« [1845, Kirken i Montargis], »Nadveren«, »Syndfloden«, den stemningsfulde Idyl »Ruth og Boas«. Til hans historiske Værker høre »Major Davel's Martyrdød« [et Emne fra Lausanne 1723; 1850, Museet i Lausanne] og »Helvetieren Divico's Triumf over Romerne» [smst. 1858]. Højest naar han dog gennemgaaende i sine mytologiske Billeder: »Nymfen Echo« [1846], det om ypperlige Studier i det menneskelige Legeme vidnende »Bakkantindernes Dans« [1849], »Odysseus og Nausikaa«, »Venus Pandemos« [1852], »Hercules og Omfale« [1853, Museet i Neuchatel], »Pentheus, forfulgt af Mænaderne« [1864, Museet i Basel], der med sit dramatiske Liv maaske er G.'s mest storslaaede Arbejde, »Minerva og Gratierne«, »Sappho«, den antikke Idyl »Badet«; endvidere »Tryllersken« [1868, Museet i Basel] med den fine Skovstemning — i det hele en ærlig, lødig, højtdannet idealistisk Kunst, som dog savner Geniets Fantasifylde, og hvis, noget haarde, Kolorit træder i Baggrunden for de fint afvejede Formers Stiliserethed. Som Lærer har G. haft vidtrækkende Betydning. (Litt.: Clement, *Ch. G.* [2. Opl., Paris 1885]). *A. Hk.*

Glib, Fiskeredskab, bestaaende af en firkantet Ramme, der bærer et fintmasket, poseformet Net. Til Rammen er fastgjort een eller to Stager, ved Hjælp af hvilke Redskabet bevæges hen over Havbunden.

G. anvendes som 1) Vadeglib eller 2) Strygglib. Til Vadeglibens Betjening høre to Personer, der vade i Vandet. Den ene af dem holder ved Hjælp af Stagen Redskabet lodret paa Bunden med dets aabne Side mod den anden, der da ved at pulse i Vandet jager Aalen i Redskabet. Strygglibben betjenes enten af een Mand, som vader i Vandet og samtidig stryger G. over Bunden, eller fra et Fartøj, som slæber G. og derved opfanger Aalen. Som Strygglib anvendes G. ogsaa til Rejefiskeri og benævnes da Rejehov, der i Form er noget forskellig fra Aalestryggliben, idet den bestaar af en hueformet, fintmasket Pose, der foran har et fladt Stykke Træ, bestemt til at følge langs Bunden, naar Redskabet stryges over denne. Posen holdes udspilet foroven ved en halvmaaneformet Bøjle, der spænder fra den ene til den anden Ende af Træstykket. Til Midten af dette fastgøres en Stage, ved Hjælp af hvilken Redskabet styres hen over Bunden som en almindelig Strygglib.

G.'s egentlige Hjem er Limfjorden, hvor kun Vadeglib med en bestemt Minimumsmaskevidde er tilladt, men den anvendes ogsaa i stor Udstrækning i vore andre flade, tangbevoksede Indvande, baade som Strygglib og Vadeglib. *F. D.*

Gliddon [gli'dn], George Robins, engelsk-amerikansk Ægyptolog, født i Devonshire 1809, død 1857 i Panama. G. gik tidlig til Ægypten, hvor han blev amerikansk Konsul i Kairo. Han studerede ivrig Ægypten's Oldtid og samlede nogle Oldsager, som ere komne til Amerika. G. var for øvrigt en Modstander af Mehemed-Ali, der dengang førte Krig med Tyrkiet; G. maatte derfor forlade Ægypten, hvorefter han i flere Byer i de Forenede Stater holdt Foredrag om Ægypten's Oldtid og om Hieroglyfferne. Han skrev 1841: »An appeal to Europe against the destruction of Egyptian Monuments by Mehemet Ali« og »Discourses on Egyptian Archæology«; 1849: *Otia aegyptiaca,* 1850 »Ancient Egypt«. Med Dr. Nott udgav han 1853 i Philadelphia »Types of Mankind«. *V. S.*

Glideflader kaldes i Krystallografien saadanne plane Flader, langs hvilke en Forskydning af en Krystals Moleculer kan frembringes ved Tryk. I Reglen medfører Forskydningen Dannelsen af Tvillinglameller, og den kan, naar den er stærkere, bevirke en fuldkommen Adskillelse af Krystallen efter G. G.'s Retninger ere altid forskellige fra Spaltefladernes, hos Kalkspat f. Eks., hvor Tvillinglameller og Adskillelse efter G. særlig let kunne frembringes ved Tryk, ere G.'s Retninger de samme som Spalteretningernes Halveringsplaner. Tilstedeværelsen af G. i Krystaller er en medvirkende Grund til, at mange Stenarter (f. Eks. Kalksten, Gletscheris) kunne give efter for betydelige Tryk uden at sønderspræenges. *N. V. U.*

Glideleje er et Leje for en Brodrager e. 1. — o: den Konstruktionsdel, der danner Mellemledet mellem Drageren og Pillen —, saaledes indrettet, at der kan foregaa en Bevægelse; Hensigten med Anvendelsen er navnlig at muliggøre de ved Temperaturvariationer bevirkede Længdeforandringer. G. bestaar af en paa Oversiden afhøvlet Underlagsplade, der er fastgjort til Pillen, og en ligeledes afhøvlet Plade paa Dragerfodens Underside; Bevægelsen styres og Sideforskydninger hindres paa forskellig Maade. G. anvendes op til ca. 20—30 M.'s Længde af Broen; ved større Spændvidde foretrækkes Rullelejer (s. d.). *A. O—d.*

Glidelyd (eng. *glide,* Benævnelsen vistnok først brugt af Ellis). Saa længe Taleorganerne holde sig i samme Stilling, frembringes uforandret den samme Sproglyd; man kan paa den Maade frembringe f. Eks. et *a* eller et *n,* der varer saa længe, som Aandedrættet slaar til. Men skal man forbinde et *a* og et *n* i sammenhængende Tale, maa Organerne jo nødvendigvis bevæge sig fra den en Stilling til den anden, og under saadanne Bevægelser fremkomme de saakaldte G. I et Ord som *Anna* have vi i første Stavelse mellem *a* og *n* en Glidning, der teoretisk set bestaar af en lang Række uendelig smaa Lyd, hver uendelig lidt forskellig fra den foregaaende og den efterfølgende; i anden Stavelse faa vi den samme Række, blot i omvendt Orden; den første Række kaldes *n* s Tilglidning (*on-glide*), den anden *n's* Fraglidning (*off-glide*). I Alm. kunne disse G. aldeles ikke opfattes af Øret, og de fortjene som bestemte ved vedkommende Yderled, imellem hvilke de findes, ingen særlig Opmærksomhed; men i visse Tilfælde spille de en Rolle, saaledes de vokaliske G. i Diftonger (s. d.) og visse konsonantiske G. I nogle Tilfælde kunne nemlig Organerne vælge to forskellige Maader at forbinde to efter hinanden følgende Konsonanter paa; et *k* og et *t* kunne enten forbindes saaledes, at *t*-Lukket foran i Munden dannes, medens Bagtungen endnu danner det til *k* hørende Lukke; i saa Tilfælde slipper der ingen Luft ud mellem Begyndelsen af *k* og Slutningen af *t,* og der høres altsaa ingen G.; det er den almindelige Udtale i dansk *Akt.* Eller *k*-Lukket kan løsnes, inden *t*-Lukket dannes, hvorved *k's* Fraglidning bliver hørlig; det er Franskmændenes almindelige Udtale i Ord som *acte.* En særlig Rolle spiller Fraglidningen ved Lukkelyd, da disse egentlig først derved blive hørlige (smlg. Eksplosiv). Ved ganske enkelte Lyd indtage Organerne ikke i noget enkelt Øjeblik nogen fast Stilling, men ere stadig i Bevægelse; dette er saaledes Tilfældet med det dialektale østnorske og svenske saakaldte »tykke/«, der bestaar i et enkelt, meget hurtigt Slag af den tilbagebøjede Tungespids fremefter. I andre Tilfælde ere de øvre Taleorganer (Læber, Tunge, Ganesejl) i een bestemt Stilling, medens Stemmebaandene skifte Stilling; saaledes glide Stemmebaandene ved en almindelig Udtale af *l* efter *k,* f. Eks. i *klage,* fra den helt aabne Stilling, de have ved de ustemte Lyd, til den næsten tillukkede Stilling, der kræves, for at Stemme kan indtræde, saa at man knapt kan vide, om Stemmen er begyndt at klinge under *l*'ets Varen eller først i det Øjeblik, da den følgende Vokal begynder; her have vi altsaa en Stemmeglidelyd. Den modsatte Bevægelse kan iagttages f. Eks. under Udtalen af den sidste Lyd i engelsk *his* foran en Pause. *O. Jsp.*

Glidende Tøjler ere Tøjler, hvis ene Ende er fastgjort i Sadlen og derfra føres gennem Mundbidets Ringe til Rytterens Haand. Deres Virkning er meget betydelig med Hensyn til at bøje Halsen

paa en Hest, men deres Anvendelse maa ligesom alle andre voldsomme Midler under Hestedressur siges at tilhøre en svunden Tid. *C. G. B.*

Glider er den Del af en Dampmaskine, der leder Dampens Indstrømning til og Afgang fra Cylindren

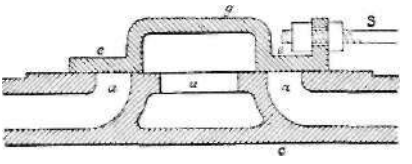

Skuffeglider.

(Gliderstyring). Den anbringes i et særligt Rum, Gliderkassen, der ved Kanaler (Næsebor) staar i Forbindelse med Dampcylindren og ved et Kraftdamprør med Dampkedlen. G. bevæges frem og tilbage ved en Ekscenter (s. d.) paa

Fig. 2.

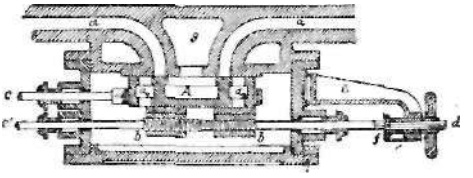

Meyer's Gliderstyring.

Maskinens Krumtapaksel; Forbindelsen sker ved Ekscenterstang og Gliderstang, der gaar fra G. ud gennem Kassen. G. kaldes den indre Styring, de øvrige Dele den ydre Styring. Slidfladen mellem G. og Cylinder kaldes G.-Spejlet. Den simpleste G. er den enkelte G., ogsaa kaldet Skuffeglider paa Grund af dens Lighed med en Skuffe med Bærelister. Som Fig. I viser den, dækker den over begge Næsebor, saa at der i denne Stilling er fuldstændig afspærret for Cylindren. De to lige brede Stykker *e*, hvormed den rækker ud over Næseborene *a*, kaldes den ydre Dækning, Stykkerne *i* tilsvarende den indre Dækning. *S* er Gliderstangen. For at give rettidig Dampindstrømning maa G. have bevæget sig ud fra sin Midtstilling noget mere end Stykket *e*, naar Stempelet staar i Dødpunktet; det Stykke, den da har flyttet sig ud fra Midtstillingen, kaldes den lineære Foriling. Fra det Øjeblik, da G. har aabnet for Dampindstrømning bag Stempelet, og til den, efter at have skiftet Bevægelsesretning, atter har lukket for Næseboret, varer Dampindstrømningsperioden, og derefter indtræder, under Stempelets fortsatte Fremadgang, Ekspansionsperioden, i hvilken Rummet bag Stempelet er lukket, saa følger, under Stempelets Tilbagegang, Udstrømningsperioden foran Stempelet, hvorunder G. med sin Hulhed griber om det tilsvarende Næsebor og Spildedampsrøret, og endelig indtræder Kompressionsperioden fra det Øjeblik, da G. spærrer for Spildedampens Udstrømning, førend Stempelet er i Bund — saaledes at den i Cylindren tilbageværende Damp sammentrykkes — og indtil den ny Indstrømningsperiode begynder. Grænserne for de fire Perioder bestemmes ved Størrelsen af den ydre og indre Dækning, af G.'s Vandring og af Forilingen. Med den enkelte G. kan man dog ikke faa Indstrømningsperioden saa kortvarig, som det ofte ønskes, og der anbringes da uden paa den første en særlig G., som alene har den Opgave at lukke for Indstrømningen og dermed indlede Ekspansionsperioden (Ekspansionsstyring); denkaldes derfor Ekspansionsglider, medens den inderste G. kaldes Fordelings- eller Hovedglider. Den simpleste Ekspansionsglider er en enkelt, plan Klods. Fig. 2 viser Meyer's G. *A* er Hovedglideren, der er forlænget saa meget, at Kanalerne *a* kunne dannes; Ekspansionsglideren bestaar her af de to plane Klodser b—b_1, der ere anbragte som Møtrikker den ene paa en Højre-, den anden paa en Venstreskruegang paa Ekspansionsgliderstangen *c*; denne er ført bagud, styret af en Konsol *e* med Bøsning *f* og drejelig ved et Haandhjul *d*. Ved Drejning flyttes Klodserne til eller fra hinanden, saa at Ekspansionsglideren dermed under Maskinens Gang kan forkortes eller forlænges. Jo længere Ekspansions-G. er, desto kortere bliver Indstrømningsperioden. Meyer's G. gør det altsaa muligt for Haanden at ændre Fyldningsgraden (se Dampmaskine, S. 868), men paa en økonomisk Dampmaskine skal Regulatoren udføre denne Ændring, og hertil er Meyer's G. mindre egnet. Hyppigst anvendes da Rider's G., der kan bygges som Fig. 3. Hovedglideren danner udadtil en hul Cylinderflade, i hvilken den som et trekantet Stykke af en tilsvarende Cylinder udskaarne Ekspansionsglider ligger. Kanalerne i Hovedglideren udmunde parallelt med denne Trekants to Sider, og det Stykke af Ekspansionsglideren, der ligger mellem disse, forlænges eller forkortes altsaa simpelt hen ved G.'s Drejning om dens Akse, hvilket Regulatoren udfører, idet den ved Vægtstangsarme er forbunden med E.-Gliderstangen. Far-

Fig. 3.

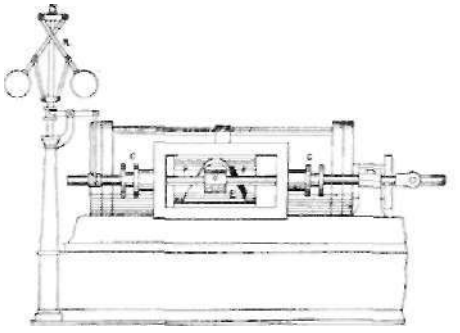

Rider's Gliderstyring.

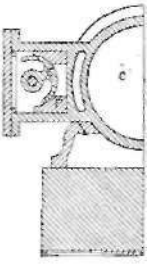

cot's G. har Ekspansionsglideren dannet af to Klodser, der af Hovedglideren slæbes med — ved Friktionen — frem og tilbage mellem en ekscentrisk Knast i Midten og to faste Knaster for Enderne. Ekspansionsekscentrik kan altsaa undværes, og Fyldningsgraden ændres ved Regulatorens Drejning af den ekscentriske Knast, men kan kun ved mere sammensat Bygning af G. overskride $^{4}/_{10}$, hvorfor Farcot's G. er lidet anvendt. Af andre særlige G. nævnes Trick's, en enkelt G. med dobbelt Indstrømningskanal, og Ehrhardt's, der er en Modifikation af Trick's, med forkortet Kompressionsperiode.

Det paa G. hvilende Damptryk giver stor Friktion og Arbejdstab; derfor bygger man ogsaa aflastede G., ved hvilke Damptrykket er ophævet. (Litt.: Wm. Auchincloss, »Die pract. Anwendung der Schieber- und Coulissensteuerungen«; S. C. Borch, »Maskinisere«, I [Kbhvn. 1890]). *H. D.*

Gliderstyring se Glider.

Gliedermann [gli!-] (tysk), en Træfigur med bevægelige Ledemod, som Kunstneren kan benytte til at kaste Draperier over til Anskueliggørelse af disses Foldekast; Vasari nævner Fra Bartolommeo som den, der først skal have benyttet en saadan G. Smlg. Mannequin. *A. Hk.*

Glíma, Bryden, en islandsk Folkeforlystelse. At g., at brydes, har været Skik og Brug i Island fra Oldtiden af og er en af de bedste Forlystelser, man der har haft, idet G. foruden at fornøje ogsaa er en udmærket Legemsøvelse, der gør behændig, snarraadig og udholdende. I Oldtiden morede man sig paa Altinget og ved større Gilder eller Gæstebud ved at g. I 18. Aarh. kunde Latinskolerne paa Skálholt og Hólar særlig nævnes som bekendte Hjemstavne for G. Efter Latinskolernes Forflyttelse fra de gamle Bispesæder vandt Mývatnsegnen i pingeyjarsyssel i 19. Aarh. et vist Ry som den Egn paa Nordlandet, hvor man særlig øvede G., medens Latinskolen paa Bessastaðir (1805—46) var dens fornemste Hjem paa Sydlandet, og vistnok i hele Landet. Flere af Bessastaðaskolens Disciple bleve endog meget bekendte i Island paa Grund af deres Smidighed og Behændighed som glímumenn, Brydere. G. begynder med, at de to Brydere tage Brydetag (glimutok) paa hinanden. Man tager med højre Haand i Bukselinningen over den venstre Hofte, lidt længere tilbage end midt over Hoften; med venstre Haand tager man i Benklæderne udvendig midt paa det højre Laar. Man staar i en lidt fremad bøjet Stilling, saaledes at højre Skulder støder løst op til Modstanderens højre Skulder. Med højre Fod stiger man lidt frem, saaledes at højre Knæ paa begge Brydere komme til at staa Side om Side, medens man holder den venstre Fod lidt bagud. Saaledes ere Tagene og Stillingen, hvis man — som det hedder — brydes paa højre Haand, hvad der er det almindeligste. Mange brydes dog paa venstre Haand, og i saa Fald tager man med venstre Haand i Bukselinningen over den højre Hofte o. s. v. omvendt. G. foregaar nu efter visse Regler. Der findes mange Kneb eller kunstige Bevægelser, brögð eller glímubrögð, der anvendes og i Reglen udføres ved Brug af Benene. Der skal megen Øvelse og Smidighed til at blive en fuldendt glímumaður. Mest kommer det an paa Smidighed, Færdighed i et anvende brögð og i at undgaa dem. Naar der er mange, som brydes, afholdes i Reglen den saakaldte bændaglima. To af de dygtigste Brydere vælges da som Førere (bændur, Bønder), der dele de andre Brydere imellem sig. (Litt.: »Islenzkar skemtanir«, udg. af det »Islandske Litteraturselskab« [Kbhvn. 1888—92]). *B. Th. M.*

Glime, i Jagtsproget en med Segl eller Lyhgle udskaaren lige Aabning gennem Siv, Rør og Græs fra Land og ud til det klare Vand. Bruges navnlig ved Andejagter for at give Skytterne Lejlighed til frit Skud. *H. F. J.*

Glimmer er Fællesnavn for en stor Mængde Mineraler af Silikaternes Afdeling, som udmærke sig ved, at de efter en enkelt Retning let lade sig spalte i yderst tynde Blade. I videste Forstand indbefattes i Betegnelsen G. ofte tre Mineralgrupper, nemlig foruden de egentlige Glimmermineralers Gruppe tillige Sprødglimmergruppen (s. d.) og Kloritgruppen (s. d.). Hos de egentlige G. ere de tynde Spalteblade elastisk bøjelige og næsten seje, saa at de med ringe Tykkelse kunne forene en anselig Styrke. Krystalformen er monoklin, men Krystallerne se oftest ud som næsten regelmæssige heksagonale Tavler eller Prismer, og den udprægede Spalteligheds Retning er parallel med Prismernes Basis, saa at Spalteblade af en Krystal have Form af en Sekskant. Ved Slag med et spidst Legeme kan man paa tynde Glimmerblade frembringe en seksstraalet »Slagfigur«, dannet af tre fine retlinede Revner, der have samme Retning som Siderne i ovennævnte Sekskant. Ved forsigtigt Tryk med en stump Naal kan, idet der fremkommer Glideflader, faas en tre- eller seksstraalet »Trykfigur«, dannet af Revner, hvis Retninger imidlertid ere vinkelrette paa Slagfigurens Straaler. G.'s Haardhed er 2—3; de kunne ikke ridses med Neglen, men særdeles let med en Kniv; Vægtfylden er omkring 3. Glansen er paa Spaltefladerne ret stærk, ofte perlemoragtig, ofte halvmetallisk, og har givet Anledning til Navnet G. saavel som til adskillige, nu ikke længere brugte Navne (»Skimmer«, »Katteguld«, »Kattesølv«). — I kemisk Sammensætning ere alle G. Silikater af Aluminium med Kalium og Brint (Vandstof), ofte tillige Magnium, Jærn, Litium, Natrium o. a. For flere Arters Vedkommende hersker endnu en Del Usikkerhed om den nøjagtige Sammensætning. Den tilstedeværende Brintmængde afgives først ved Glødning som Vanddamp, saa at G. kunne taale høj Temperatur uden Skade.

Glimmergruppens Mineraler ligne alle hverandre i de omtalte ydre Egenskaber, kun Farven er stærkt varierende. De vigtigste Arter ere:

1) Muskovit (Kaliglimmer, lys G., almindelig G., toakset G.) er sammensat efter Formelen: $(H,K)AlSiO_4$. Oftest er Forholdet H : K = 2 : 1, og Sammensætningen da 45,9 p. Ct. Kiselsyre, 38,5 p. Ct. Lerjord, 11,8 p. Ct. Kali og 4,5 p. Ct. Vand. Denne G. er farveløs eller lyst farvet (graa, brun, gul, rødlig), gennemsigtig eller gennemskinnende, og viser sig ved optisk Undersøgelse tydelig optisk to-akset. Det er den mest udbredte Art af G. Den forekommer oftest i smaa Blade og Skæl, især som væsentlig Bestanddel i adskillige Bjærgarter af de krystallinske

Skifres Gruppe: Glimmerskifer, Gnejs o. a.; desuden forekommer den i mange Granitter, endvidere ikke sjælden som underordnet Bestanddel i Ler og Sand, Lerskifer og Sandsten, ogsaa i kornet Kalk; endelig optræder den hyppig som Omdannelsesprodukt af Feldspat, Cordierit o. m. a. Silikater. Veludviklede Krystaller findes oftest i Hulrum i Granit sammen med Adular, Albit, Bjærgkrystal o. a. — Det er denne Glimmerart, som paa Grund af sin store Modstandsdygtighed mod Hede, sin Gennemsigtighed og sine ejendommelige fysiske Egenskaber finder teknisk Anvendelse. Hertil benyttes de store Plader, som, oftest med uregelmæssig Randbegrænsning og med Tværmaal, der undertiden endog kan overstige en Meter, findes i pegmatitiske Udskillelser og Gange i Granit, Gnejs o. a. I størst Mængde brydes og udføres saadan G. fra Ostindien, især fra Hazaribågh-Distriktet i Bengalen. Ogsaa i Nordamerika brydes en Del, særlig i Nordcarolina; 1895 produceredes saaledes i de forenede Stater ca. 90,000 eng. Pd. G. til en Værdi af ca. 56,000 Doll., hvad der dog kun dækkede omtr. 1/4 af Forbruget i dette Land. Den meste G. anvendes til Ruder paa Kakkelovne og Ildsteder i det hele, desuden til Beskyttelseshætter over Lamper, endvidere til dynamoelektriske Maskiner, hvor Mineralets slette Ledningsevne kommer til Nytte. — Særegne, dog kun lidet afvigende Varieteter ere: Damourit, lys, finskællet, noget fedtet at føle paa, med de enkelte Skæl noget mindre elastiske og undertiden med lidt større Vandindhold end alm. Muskovit, jævnlig opstaaet som Omdannelsesprodukt af Cyanit, Topas, Korund o. a.; ganske lignende ere Sterlingit (fra Massachusetts), Margarodit (fra Zillerthal i Tyrol), Gilbertit (fra Cornwall), I vig tit (fra I vigtut i Grønland). Fremdeles Sericit, lys, meget finskællet og næsten traadet, derfor med Silkeglans, udbredt i mange krystallinske Skifre (Sericit-Skifer); Onkosin og Amfilogit, helt tætte Aggregater af lysegrøn Farve. Noget mere afvigende ere Fuchsit (Kromglimmer, kromholdig og grøn) og Oellacherit (baryumholdig, fra Pfitsch i Tyrol). Ved Fengit forstaas Muskovit-Varieteter, som indeholde noget mere Kiselsyre end normalt.

2) Paragonit (Pregrattit, Cossait, Natronglimmer) ligner foregaaende, men indeholder Natron i Stedet for Kali. Er langt mindre udbredt og forekommer oftest kun i ganske finskællede eller tætte Aggregater. Bekendtest er Forekomsten paa Monte Campione ved Faido i Kanton Tessin, hvor der forekommer en hvid »Paragonitskifer« med smukke blaa Cyanit- og røde Staurolitkrystaller.

3) Lepidolit (Litionglimmer) ligner ligeledes Muskovit, men indeholder foruden dennes Bestanddele ogsaa Lition og Fluor (Formel omtrent $KLiF_2Al_2Si_3O_9$, hvor dog Fluor delvis er erstattet af Hydroxyl; Kiselsyreindhold ca. 50 p.Ct.) og har lys rød, lilla, gullig eller hvid Farve. Forekommer, ikke videre udbredt, især paa Gange i Granit, ofte sammen med Tinsten, Turmalin, Spodumen o. a.; nogle af de bekendteste Findesteder ere Utö i Sverige, Rožena i Mähren. En nærstaaende Art er Cookeit fra Hebron i Maine (Nordamerika).

4) Zinnwaldit (Litionjærnglimmer) med ca. 46 p. Ct. Kiselsyre, indeholder foruden den foregaaende Arts Bestanddele ogsaa Jærn og er derfor noget mørkere, oftest graa, halvmetallisk. Forekommer sammen med Tinsten i Erzgebirge (Zinnwald, Altenberg), Cornwall o. a. St., i det hele lidet udbredt. — Andre nærstaaende litium- og fluorholdige G. ere Kryofyllit med ca. 52 p. Ct. Kiselsyre, fra Massachusetts, og Polylitionit med ca. 59 p. Ct. Kiselsyre og ca. 9 p. Ct. Lition fra Julianehaab i Grønland.

5) Biotit (Magnesiaglimmer, mørk G., enakset G.) er næsten lige saa udbredt som Muskovit; den indeholder foruden dennes Bestanddele tillige Magnesia og Jærn; Sammensætningen varierer en Del (Kiselsyremængden mellem 32 og 45 p. Ct.), som den mest typiske anses: $2(H,K)AlSiO_4 . (Mg,Fe)_2SiO_4$. Farven er i Reglen sort, ganske tynde Blade ere gennemsigtige med mørk grøn eller brun Farve. Optisk er den toakset, men med en saa lille Aksevinkel, at man i ældre Tid ansaa denne G. for enakset og dens Krystalsystem for heksagonalt. Den har sin Hovedudbredelse som væsentlig Bestanddel i mange Eruptivbjærgarter, først og fremmest i Granit; ogsaa i Gnejs og Glimmerskifer er den jævnlig rigelig til Stede. I Modsætning til Muskovit er den ret tilbøjelig til at forvitre. Man adskiller en stor Mængde Varieteter og Underarter; de vigtigste nævnes her: Meroxen indbefatter de jærnfattigste og derfor i lyseste Varieteter, forekommer bl. a. i smukke Krystaller i de af Vesuv udkastede Kalkstenblokke; Anomit har man kaldt Biotitter, der forholde sig i usædvanlig i optisk Henseende; Manganofyl er en paa Mangan rig, bronze- til kobberrød Varietet fra Pajsberg og Långban i Sverige. Flogopit er temmelig fattig paa Jærn og indeholder i Fluor; den forekommer ikke sjælden i Serpentin og i kornet Kalk, f. Eks. ved Pargas i Finland. Lepidomelan indbefatter dejærnrigeste, altid helt sorte Varieteter med oftest over 30 p. Ct. Jærnilter; den forekommer bl. a. ved Langesundfjorden i Norge i veludviklede Krystaller. *N. V. U.*

Glimmerandesit d. s. s. Biotitandesit, se Andesit.

Glimmerdiorit se Diorit.

Glimmergnejs er glimmerrig Gnejs.

Glimmergranulit er glimmer-(biotit-)holdige Varieteter af Bjærgarten Granulit.

Glimmerlēr er Ler, som indeholder smaa Skæl af lys Glimmer (Muskovit).

Glimmermelafyr er Melafyr, der indeholder mørk Glimmer (Biotit) som væsentlig Bestanddel.

Glimmermergel er Mergel, som indeholder smaa Skæl af lys Glimmer (Muskovit).

Glimmerporfyr er Porfyr med Strøkorn af mørk Glimmer (Biotit).

Glimmerporfyrit er Porfyrit med Strøkorn af mørk Glimmer (Biotit).

Glimmersand er Sand, som indeholder Skæl af lys Glimmer (Muskovit).

Glimmerskifer, en Bjærgart, der henregnes til de krystallinske Skifre, bestaar væsentlig af Glimmer og Kvarts. Efter Glimmerens Art adskiller man Muskovitskifer (lys G.), Biotitskifer (mørk G.) og Muskovit-Biotitskifer, hvilken sidste indeholder baade lys og mørk Glimmer; sjældnere er Paragonitskifer (se Glimmer). Af underordnede Bestanddele findes

oftest lidt Feldspat; ved Tilstedeværelsen af større Feldspatmængder gaar Bjærgarten over til Gnejs. Endnu mere underordnet kan forekomme Rutil, Zirkon, Ilmenit, Jærnglans, Magnetjærn, Turmalin o. a. Ikke sjælden indeholde G. Granat i rigelig Mængde og i smukke, røde, ofte store, Krystaller, hyppig i Rombedodekaederform. Strukturen er altid udpræget skifret, og Hovedbestanddelenes Kornstørrelse oftest betydelig, omtrent som i Gnejs; finkornede og tætte Varieteter kunne dog ogsaa forekomme.

G. ere meget udbredte Bjærgarter; især træffes store Masser af G. i Jordskorpens ældre Partier, hvor de paa mange Steder udgøre Hovedbjærgarten i den øvre Afdeling af de arkaiske Aflejringer; dog kender man ogsaa G. fra langt yngre geologiske Perioder, om disse sidste G. lader det sig paavise, at de ere opstaaede ved Omdannelse af oprindelige Sedimentbjærgarter. G. have stor Udbredelse i Skandinavien, Erzgebirge, Alperne og i det hele overalt, hvor arkaiske Dannelser optræde (se under de enkelte Bjærges og Landes Geologi). Undertiden, men i det hele sjælden, lade de sig kløve i saa tynde og tillige stærke Plader, at de med Fordel kunne anvendes som Tagskifre. *N. V. U.*

Glimmersyenit se Syenit.

Glimmertrakyt er Trakyt, som af mørke Mineraler kun eller næsten kun indeholder mørk Glimmer (Biotit). *N. V. U.*

Glimmertrap er Betegnelse for enkelte, i Sachsen's Gnejsformation lokalt forekommende, ejendommelige tætte Gnejsvarieteter af mørk Farve og indeholdende mørk Glimmer (Biotit). *N.V.U.*

Glinka, Michael Ivanovitsch, russisk Komponist, født 1. Juni 1804 ved Novospask, død 15. Febr. 1857 i Berlin. G. opdroges i et Adelsinstitut i St. Petersborg; han dyrkede allerede tidlig Musik, og blandt hans Lærere var John Field. Senere tvang G.'s Brystsvaghed ham til at søge Helbredelse i Italien, hvor hans Lyst til ene at beskæftige sig med Musik voksede, og han søgte Undervisning hos nogle af Tidens bekendteste Komponister. Større Tilfredsstillelse havde G. imidlertid af den Vejledning, han paa Hjemrejsen modtog af den udmærkede Teoretiker Dehn i Berlin. Allerede i Italien opstod hos G. Tanken om at skrive en national russisk Opera; efter sin Hjemkomst til Rusland tog G. nu fat paa Værket, og 27. Septbr. (9. Oktbr.) 1836 opførtes »Livet for Tsaren«, der modtoges med Begejstring, atter og atter genopførtes og endnu staar som Rusland's berømteste nationale Musikværk. Operaen skaffede G. Stillingen som kejserlig Kapelmester, hvilken han dog ikke holdt paa mere end faa Aar. 1842 fulgte G.'s anden bekendte Opera: »Rouslan og Ludmilla« (efter et Puschkin'sk Digt). Uagtet denne Opera i flere Henseender betegner et yderligere Fremskridt fra »Livet for Tsaren«, naaede den dog langtfra sidstnævnte Værks Sceneheld væsentlig vel paa Grund af den maadelige Tekst. G.'s Helbred tillod ham imidlertid hverken at arbejde meget eller at blive i St. Petersborg. Aarene 1844—47 tilbragte han da paa Rejser, besøgte Paris, hvor Berlioz skaffede hans Musik opført, og Spanien, hvor Orkesterfantasierne »Iota Aragonesa« og »Une visite å Madrid« komponeredes (over spanske Melodier). Efter endnu en tredje Rejse, der atter førte ham til Paris og Pyrenæerne, levede han paa Landet i Nærheden af St. Petersborg optagen af teoretiske Studier over de russiske Folkevisers Harmonisering. For at søge Bistand til dette Spørgsmaals Løsning rejste han til Dehn i Berlin (1856), og her døde han pludselig. G. er den første russiske Komponist, der paa bevidst og kunstnerisk Maade har indført et nationalt Moment i Operamusikken. Allerede denne Omstændighed har skaffet G. og den ifølge selve Stoffet populære Opera »Livet for Tsaren« det store Ry i Rusland og uden for dette Land, selv om Operaen kun er spillet faa Steder og ingensteds med varigt Held. Ved Siden deraf staar G. endnu den Dag i Dag som den ung-russiske Skoles Mester og Forbillede. Hans rige Begavelse og den Begejstring og Opfindsomhed, med hvilken han udnyttede de — melodiske, rytmiske og harmoniske — Skatte, han fandt i Folkemusikken, have givet ham Berettigelse til denne Stilling. Fra den kendelige Indflydelse, der spores hos G. (navnlig i »Livet for Tsaren«) fra italiensk og tysk (Weber'sk) Opera og fra den deraf flydende Usikkerhed og Stilløshed, har man i Reglen set bort, og det for saa vidt med Rette, som G.'s Betydning for den moderne russiske Musik ikke derved forringes. G.'s øvrige Arbejder ere »Karamskaia« for Orkester, nogle Kammermusikværker og Sange. (Litt.: Fouque, *M. G.* [Paris 1880]). *W. B.*

Glinka, 1) Sergej Nikolajevitseh, russisk Forfatter og Journalist, født i Guvernementet Smolensk 1776, død i Moskva 1847. Efter at have tjent nogle Aar i Armeen traadte G. ind i den civile Embedsstand. Som Menneske udmærkede G. sig ved en glødende, offervillig Patriotisme og en i de Tider forstaaelig Afsky for Frankrig i dets Indflydelse paa den russiske Overklasses Liv. Straks efter Freden i Tilsit begyndte G. et Tidsskrift, »Russki Vjestnik« (Den russiske Budstikke), hvor han rammende og voldsomt førte Ordet mod Hulheden i den franske Dannelse der i Landet og søgte at vække en russisk Nationalfølelse — ofte ved en naiv Fordrejelse af al Historie, der virker latterlig. Under Frihedskrigen fik G.'s Blad stor Betydning som aandelig Bannerfører mod Napoleon. Som Forfatter har G. været overvættes frugtbar, han har skrevet mange Dramaer af historisk Indhold, der nu ere glemte. Desuden et stort Antal Afhandlinger om russisk Historie, ofte løse og upaalidelige. *A, M. B.*

2) Feodor Nikolajevitsch, russisk Forfatter, ovenn.'s Broder, født i Smolensk 1788, død i Tver 6. Marts (23. Febr.) 1880. Som ung var G. Officer og naaede tidlig Obersts Rang; han gjorde Felttogene 1805—06 og 1812—15 med. I Frankrig blev han som saa mange af sine Landsmænd slaaet af Forskellen mellem Tilstanden i et frit Land og i hans eget, og han sluttede sig til den Skare frisindede, der voksede stærkt under Alexander I's senere Regeringsaar. Som Medlem af et hemmeligt Selskab blev han 1826 arresteret og forvist til Petrozavodsk i Østkarelien, men kort Tid efter benaadet. G.'s mest bekendte Værk er »Pisma russkags officera« (»En russisk Officers Breve«) om Krigene 1805—06, 1812—15. Det er en dybtfølt, undertiden sentimental Skildring af den russiske Modstand mod Napoleon [Moskva

1815]. Under sin Forvisning i Karelien skrev han, paavirket af Landets vilde og mørke Natur, et stort historisk Digt: »Karelia ili Zakljutschenie Marfi Ioannovnoj Romanovoj« (»Karelien eller Marta I. R.'s Fangenskab« [St. Petersborg 1830]). Som nær Omgangsfælle af Puschkin i dennes yngre Aar udgav G. et Mindeskrift om Digteren efter hans Død (1837). *A. M. B.*

Glinsk (Hlinsk), By i Sydrusland, Guvernement Poltava, paa højre Bred af Sula, har (1886) 4,900 Indb., der drive betydelig Pottemageri og Skrædderi en gros (Bondepelse og Kaftaner). Byen var fra 1446 Hovedstad i et uafhængigt Fyrstendømme og kom først 1667 ind under Rusland. *C. A.*

Gliński [gli'nski] (russ. Glinskij), Michael, Fyrste og litauisk Magnat, født mellem 1460 og 1470, død 1534. Under et 12-aarigt Ophold i Vesteuropa erhvervede han sig en fin, humanistisk Dannelse og stor militær Erfaring, og efter sin Hjemkomst vandt han med Lethed den polske Konge Alexander Jagiello's Yndest, saa at han 1499 udnævntes til Hofmarskal. Sejrvindinger over Tatarerne øgede baade hans egen Indflydelse og hans personlige Fjenders Misundelse. Da Kongen døde, beskyldtes G. for at have været delagtig i at forgive ham i den Hensigt selv at tilrane sig Magten. Efter forgæves at have forsøgt paa at udvirke Nedsættelsen af en Domstol til sin Sags Paakendelse traadte han i Storfyrsten af Moskva's, Vasilij Ivanovitsch'es, Tjeneste og kæmpede i de følgende Aar, især 1507—08 og 1512—14, ikke uden Held mod sit Fædreland. Men han ansaa sig for ikke tilstrækkelig belønnet af Russerne og gjorde Skridt til en Udsoning med Kongen af Polen. Storfyrsten lod ham da kaste i Fængsel. Vesteuropæisk Mægling tillige med hans Niece Helene's Indflydelse — hun havde 1526 ægtet Vasilij Ivanovitsch — forskaffede ham atter Friheden, og efter Storfyrstens Død blev han 1533 endog udnævnt til at være en af Formynderne for den umyndige Tronfølger Ivan. Men G. var uforsigtig nok til stadig at foreholde Helene hendes usømmelige Forhold til en af Rigets Bojarer; han blev blindet og atter sat i Fængsel, denne Gang for ikke mere at genvinde sin Frihed. (Litt.: Herberstein, *Rev. Mosc. comment*; Warnka, *De ducis M. Glinscii contra Sigismundum regem Pol. rebellione* [Breslau 1868]). *St. R.*

Gliōm (græ.), en til Bindevævssvulsterne nær knyttet Svulstform, bygget som visse Sarkomformer. Den dannes af Bindesubstansen mellem Hjernens Nerveceller, det saakaldte Neuroglia, hvori der udvikles Celler mest af rund Form, sjældnere af Tenform. Svulsten findes især i Hjernen, hvis Nervesubstans gaar til Grunde under Svulstens Udvikling, hvorved den bliver livsfarlig. Lignende Svulster kunne findes i Øjets Nethinde. — G. er begrænset til det Sted, hvor det udvikles (giver ikke Metastaser) og er for saa vidt en ikke ondartet Svulst; men den er meget ødelæggende for det Sted, hvor den findes, hvorfor den maa anses for meget farlig. Man kan sjælden komme til Fjernelse af G. i Hjernen; ved G. i Øjet er der kun Mulighed for Fjernelse ved samtidig Fjernelse af hele Øjet. *B. A. T.*

Glion [gliõ'] se Montreux.

GlireS, Glis se Gnavere.

Glissade [glisa'd] (fr.), Glidebane (paa Isen); i Dansekunsten: glidende, slæbende Skridt; i Fægtekunst se nedenf.; i Musik se Glissando.

Glissāde [glisa'd] (fr.) (ell. *coulé*, Glidning) er en Bevægelse i Floretfægtning, ved hvilken man saa overraskende og ubemærket som muligt søger at trænge Modstanderens Klinge lidt til Side for derved at blotte ham for et Stød. G. udføres saaledes, at man under et let Tryk lader sin Klinge glide ud ad Modstanderens, idet man med sin Stærke begynder paa hans Svage, og umiddelbart derefter giver et lige Stød. G. bruges ogsaa meget som Finte, idet Modstanderen forledes til at gøre et Modtryk, som blotter ham paa den modsatte Side. *K.A.K.*

GliSSåndO, glissato (italieniseret Form af fr. *glissant*, »glidende«), 1) en Foredragsbetegnelse ved Tasteinstrumenter eller Harpe, der antyder, at man ikke skal anslaa de enkelte Tangenter eller Strenge hver for sig med regelmæssig Fingersætning, men derimod ved at glide hurtig hen over dem med en enkelt Finger. G. kan altsaa paa Klaveret kun anvendes ved skalamæssige Løb, i hvilke der ingen Overtangenter findes. Glissade, den ved en saadan Udførelsesmaade frembragte Virkning. — 2) G. betegner ogsaa, ved Strygeinstrumenter, et glat, glidende Foredrag, uden stærke Accenter. *S. L.*

Glisson [gli'sn], Francis, engelsk Anatom, (1597—1677), er navnlig bleven bekendt ved sine anatomiske Undersøgelser over Leveren (*capsula Glissoni*) og Tarmkanalen. Størst Betydning har han maaske som Haller's Forløber med Hensyn til Irritabilitetslæren. Af hans Skrifter ere de bekendteste *Anatomia hepatis* [1659], *De ventriculo et intestinis* [1677], *De natura substantiae energetica* [1672], *De rachitide* [1660]. Hans samtlige *Opera medicophysica* [3 Bd.] udkom 1691 — 1711 (Leyden). *G. N.*

Glisson's ske Kapsel se Lever.

Glisson's Svæve, et Apparat, ved hvilket man kan udøve et Træk paa Hovedet i Retning af Halshvirvelsøjlen ved Betændelser i denne, ved skævt Hoved o. l. Apparatet bestaar i en om Nakke og Hage lagt Bøjle, hvorfra der ved Snor føres et Træk over en Trisse ved Hovedenden af Patientens Seng; Trækket tilvejebringes som Regel ved Lodder i Snoren. *E. A. T.*

Glitne (»den straalende«), Bolig for Guden Forsete, Balder's Søn. *A. O.*

Glitning, en Slags Polering af Papir, Tøj og Læder, der foretages enten med en Glittand (se Bogbinderi, S. 241), med en Glanskalander (se Appretur, S. 989) eller med en Agat-, Metal- eller Glasvalse, der med Haanden eller ved Maskinkraft rulles hen over Stoffet. G. adskiller sig fra Polering derved, at der ved G. ikke borttages noget af det Stof, der skal glittes, men kun sker det, at Overfladen udjævnes og sammentrykkes stærkt. *K. M.*

Glitte se Glitning.

Glittertind hæver sig ret over for Galdhøpiggen paa den anden, østre, Side af Visdalen til en Højde af 2,554 M. og er altsaa kun lidet lavere end dette Norge's højeste Fjæld. Selve Toppen dannes af en lille Bræ, som har Fald mod Vest, medens Fjældet mod Øst lodret styrter ned i en dyb Bugt, hvorfra en større Bræ gaar Nord over. Tinden bestiges lettest fra Sulheim's Sæter i Vis-

dalen, naar man gaar op ad Skraaningen mellem Elvene Glitra og Skauta. (Litt.: Murray Browne, »G. og Uladalstinden« [Chra. 1871]). *J. F. W. H.*

Gljeb se Boris og Gljeb.

Globe, The [gloub], londonsk Aftenavis, grundlagt 1803 som et Boghandlerorgan, blev fra 1823 en kraftig Talsmand for Whig-Partiets venstre Fløj og anerkendt som en Autoritet i politiske Spørgsmaal, da flere af dets Medarbejdere indehavde høje Embedsstillinger. — 1866 skiftede det Ejere og gik over til at blive et uafhængigt konservativt Organ; samtidig nedsattes Prisen fra 4 til 2 Pence, senere til 1 Penny. Det er nu et erklæret konservativt Partiorgan. Redaktør (1897): George Elliot Armstrong. *K. F.*

Globeolie se Petroleum.

Globe[gloub]**-Teateret,** Skuespilhus i London, beliggende S. f. Themsen. G., der af James Burbage's (s. d.) Arvinger var opført paa et Stykke Land, der laa uden for London's Øvrigheds Myndighedsomraade, indviedes 1599 og blev i de følgende Aar Hjemsted for Shakespeare's Skuespil; 1613 nedbrændte det totalt, men genopbyggedes snart.

Globe-trotter [globutrɔtə] (af eng. *globe*, Jordkugle, og *trotter*, Traver), spøgefuld Benævnelse paa den, der rejser Jorden rundt for sin Fornøjelses Skyld.

Globiceps se Delfiner, S. 88.

Globigerina se Rhizopoder.

Globoider se Aleuron.

Globulíner ere en særlig Gruppe Aluminiumstoffer, der ere uopløselige i Vand, men opløselige i fortyndet Kogsaltopløsning; den herved dannede Opløsning koagulerer ved ca. 75°. Til G. høre Fibrinogen, Myosin, Paraglobulin og Vitellin (s. d.). *O. C.*

Globulinuri, Form af Albuminuri, ved hvilken den i Urinen indeholdte Æggehvide bestaar af Serumglobulin. *A. F.*

Globulítter ere smaa bitte, kun mikroskopisk synlige, kugleformede Legemer, der udskille sig ved Størkning af sejflydende Opløsninger. Saaledes udskiller sig ved Indtørring af en med Canadabalsam blandet Opløsning af Svovl i Svovlkulstof G. af (muligvis noget svovlkulstofholdigt) Svovl. Lignende Dannelser kunne jævnlig iagttages i Slagger og i glasagtige vulkanske Bjærgarter. G. ansaas af Vogelsang, som har givet dem Navn, for en Slags Krystalembryoner; de have imidlertid vist sig at være amorfe og anses nu almindelig for stivnede Draabedannelser. Ikke sjælden ordne G. sig i lange, jævnlig forgrenede, perlesnorlignende Rækker, de saakaldte Margaritter. *N. V. U.*

Glóbus (lat.: »Kugle«), i Geografien og Astronomien en Kugle, paa hvis Overflade der er givet en tro, men stærkt formindsket Afbildning af Jordoverfladen (Jordglobus) eller Himmelkuglen (Himmelglobus), og som har det Fortrin fremfor de paa en plan Papirsflade tegnede Kort af Jorden eller Himmelen, at alle Størrelsesforhold ere geometrisk ligedannede, medens de plant afbildede blive fortrukne, da Kuglen ikke kan udfoldes i et Plan. For at kunne indtegne alle Enkeltheder paa deres rigtige Plads overdrages G. med et Gradnet (Meridianer og Parallelcirkler), og dette tjener paa sin Side til nærmere Orientering af bestemte Punkter paa Jorden eller Himmelen. Tidligere haandtegnede man G., nu spalter man den ved Meridianerne op i sfæriske Tokanter, som man paatrykker, hvad G. skal indeholde, hvorved de kunne leveres billigere end før, og disse Meridianstriber opklæbes ved Siden af hverandre paa G.'s Overflade. En nærmere Vejledning herom findes bl. a. i Steinhauser, »Grundziige der mathematischen Geographie und Landkartenprojektionen« [Wien 1880].

Jordglobusen skal være opfunden af Anaximander, Himmelglobusen af Eudoxus, men disse, ligesom de af Archimedes (Schieck, »Die Himmelgloben des Anaximander und Archimedes« [Hanau 1843—46]) og Hipparch forfærdigede G., ere gaaede tabt; den samme Skæbne har ogsaa ramt de ældste arabiske G. (af Al-Sûfi, Ulug-Begh o. s. v.), og naar man undtager den i Firenze opbevarede G., der antages forfærdiget omkring 1080, ere de første arabiske G., man besidder, fra 13. Aarh. (G. i Borgia-Museet i Velletri fra 1225, i den matematiske Salon i Dresden fra 1279). Af de senere G. maa i første Række nævnes den af Martin Behaim forfærdigede, der nu opbevares i Nürnberg (fra 1492), og J. Stöffler's *Globus coelestis* (i Konstanz), ligesaa Waldseemüller's Jordglobus (omkring 1507), der er den første G., som er lavet af sfæriske Tokanter (Segmentglobus), G. i Lenox-Biblioteket i New York (omkring 1507), der er den ældste G. efter Amerika's Opdagelse og blev funden i Paris 1850, G. af Nürnberg-Astronomen Schoner fra 1515, 1520 og 1523, af Gemma Frisius og Mercator (1541). I 17. Aarh. vare Blaeu, Bartsch, Coronelli, Langren og Weigel de mest bekendte Globusforfærdigere. Berømtest fra denne Tid er den gottorpske ell. Golleryske Himmelglobus, som Hertug Frederik af Holsten lod forfærdige (1656—64) ved Adam Olearius og Mekanikeren Andr. Busch; siden 1713 befinder den sig i St. Petersborg.

Medens de foregaaende Aarhundreders G. udmærkede sig ved deres Størrelse og deres deraf følgende Kostbarhed, som lagde væsentlige Hindringer i Vejen for, at G. kunde blive brugt i den geografiske Undervisning, har man i vor Tid bragt det derhen at kunne forfærdige G., som ved deres omhyggelige Udførelse inden for rimelige Dimensioner kunne benyttes med Fordel i den matematiske Geografiundervisning til Løsning af Spørgsmaalet om f. Eks. et bestemt Steds Dagslængde med Angivelse af Klokkeslættet for Solens Op- og Nedgang en angiven Dag i Aaret, o. s. v. (Se nærmere herom Adam, »G.« [2. Opl. 1887]). For at kunne benytte G. hertil maa den forsynes med enkelte Biapparater. Til disse høre en Messingring med Gradinddeling, der gaar gennem begge Poler og her er fæstet til G., hvorved G.'s Akse kan gives en hvilken som helst Hældning mod Horisonten, en horisontal Ring, hvis Plan halverer G. og altsaa forestiller Horisonten (paa Jordglobusen den sande Horisont for dens øverste eller nederste Punkt, paa Himmelglobusen Horisonten for det Sted paa Jorden, hvis Bredde er lig den Vinkel, G.'s Akse danner med dette Plan), og som tillige indeholder en Kalender omfattende Maanedernes Navne og Solens Sted i Dyrekredsen (s. d.) til en hvilken som helst Dag af Maaneden, en i den ene Ende af Omdrejningsaksen anbragt lille Cirkel — saakaldet Rose —,

der er inddelt i 24 lige Dele, Timer, og forsynet med en Viser, som med haard Friktion er drejbar om Aksen, hvorved man direkte kan aflæse, hvor meget G. har drejet sig, samt tillige en Kvadrant af Messingblik, der er forsynet med en Gradinddeling, og som kan lægges umiddelbart an mod G.; Afstanden mellem to Punkter, der ikke ligge i samme Meridian eller paa Ækvator, kan da direkte aflæses. Til Orientering af G. hører der ogsaa et Kompas.

Foruden disse almindelige Himmel- og Jordglobuser har man konstrueret G. efter andre Principper. Saaledes forfærdigede C. Garthe 1827 en Kosmoglobus, som bestod af en af to Glashalvkugler dannet Himmelglobus, i hvis Centrum han anbragte en Jordkugle af Træ. Svenskeren K. H. Sohlberg fyldte denne Glaskugle halvt med blaafarvet Vand, hvis Overflade fremstillede Horisonten. Reliefglobusen har i den senere Tid mere tabt sin Betydning, da Højdeforholdene her maa blive stærkt overdrevne, hvis man tillige vil fremstille Jordoverfladens Bundplastik. En ejendommelig Jordglobus lavede Wyld 1851 i sin Georama, en hul G., i hvis Indre der var anbragt Galerier, hvorfra man betragter de paa den indre Kugleoverflade fremstillede Lande, Bjærge, Have, Floder etc. Paa Paris-Udstillingen 1889 havde man Lejlighed til at se en kolossal Jordglobus, der gik gennem flere Etager, og paa hvis ydre Overflade Landenes Konturer, Bjærge, Floder etc. vare indtegnede. En Himmelglobus med bevægelig Pol til at vise Præcessionens Virkning blev konstrueret af Cassini. (Litt.: Wollweber, »Globuskunde« [2. Opl., Freiburg i Br. 1885]; Günther, »Erd- und Himmelsgloben, ihre Geschichte und Konstruktion« [Leipzig 1895], den sidste en fri Bearbejdelse af Fiorini's »Le sfere cosmografiche e specialmente le sfere terrestri«). *J. Fr. S.*

Globus hystericus se Hysteri.

Glockendon, tysk Maler- og Kobberstikkerfamilie, der blomstrede i 15. og 16. Aarh. 1) Albert (den ældre), født i Nürnberg 1432, uddannet efter Rog. v. d. Weyden, arbejdede i Wiirtzburg 1481—85 og kopierede meget efter Schongauer's Stik. 2) Af Albert (den yngre), levende i Nürnberg 1543, har Biblioteket i Berlin en Kalender med Miniaturer, og i Samlingen Derschau i Nurnberg findes Glasmalerier af ham. 3) Nicolas G., vist Broder til Albert den yngre, død 1560, har illustreret et Missale fra 1524 i Biblioteket i Aschaffenburg med Kopier efter Schongauer, Cranach, Diirer og med Arabesker, der høre til det bedste i denne Kunstgren; lignende Miniaturer af N. G. i Bibliotekerne i Wolfenbiittel og Bamberg. *A. Ls.*

Glockerit (Vitriolokker), et kompakt, drypstensformet eller jordagtigt Mineral af brun Farve, bestaar af Jærntveilte, Svovlsyre og Vand og forekommer som et Forvitringsprodukt af Svovlkis. ***N. V. U.***

Gloende Kugler anvendtes tidligere til at udskydes af de glatløbede Kanoner for derved at tænde Ild i Skibe, Bygninger o. 1. Ved Skydning med g. K. anvendtes en særegen Ladningsmaade, idet man oven paa Kardusen først kom en tør Høprop, derpaa en fugtig Forladning af snoede Hø- eller Halmbaand, dernæst Kuglen og endelig atter en Forladning. Kuglerne glødedes i de saakaldte Kugleovne. *H. H.*

Glogau, By og vigtig Fæstning i preussisk Provins Schlesien i Regeringsdistriktet Liegnitz ved Oder og Jærnbanelinierne Breslau—Stettin og Lissa—Hansdorf, har (1895) 21,800 Indb., hvoraf 6,000 Katolikker, og i Garnisonen 3,200 Mand. Byen er mod Øst, Syd og Vest omgiven af Fæstningsværker. Over Oder i Nord fører en stor Træbro til den befæstede Dom-Ø. Blandt Byens 3 evangeliske og 3 katolske Kirker kan nævnes Domkirken paa en 0 i Oderen. Endvidere findes et kgl. Slot, nu Sæde for Øvrigheden, en Landsret, en Amtsret og et Gymnasium. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Sukker, Stivelse, Maskiner; endvidere findes Jærnstøberi og store Jærnbaneværksteder samt Vinhandel og betydelige Uldmarkeder og endelig C. Flemming's litografiske Anstalt med kartografisk Institut. G. var allerede i Beg. af 11. Aarh. en befæstet By og blev 1252 Hovedstad i Fyrstendømmet G. 1632 blev G. erobret af de forbundne Sachsere, Svenskere og Brandenburgere, 1633 besat af de kejserlige, men 1642 atter tagen med Storm af Torstenson og holdt besat indtil Fredsslutningen. 1741 blev G. stormet af Preusserne, i hvis Besiddelse den forblev. Efter Slaget ved Jena kom den i Hænderne paa Franskmændene, som forsvarede den haardnakket 1812—14. *Joh. F.*

Gloiosiphoniacéae se Alger S. 523.

Glomeridae se Tusindben.

Glomeruli se Nyre.

Glommen, Norge's største Elv, har sine Kilder blandt Fjældene N. f. Røros i søndre Trondhjem's Amt; den løber under Navn af Busjøelven ud af det paa 62° 53' 30" n. Br., 1° 4' Længde 0. f. Christiania liggende lille Vand Busjøen, løber herfra i Syd til Riasten Vand, forlader dette — fremdeles i sydlig Retning — under Navn af Storelven og falder i Rien Sjø. Fra dennes sydlige Ende rinder Elven, nu benævnt G., ud i den nordlige af de to Bugter, hvori Aursunden Sjøs østre Ende er delt, Brekkebugten; omtrent midt imellem Rien og Aursunden optager G. paa venstre Side en mindre Bielv Hydda, som kommer Øst fra Viggelfjældene, og som vistnok er noget længere (ca. 5 Km.) end G. fra Busjøen, men som fører betydelig mindre Vand og derfor ikke har nogen Ret til at benævnes som Kildeelv. Strømmende ud af den i Retning fra Øst mod Vest 21 Km. lange Aursunden Sjø, fortsættes G. endnu i 4 Km. i samme Retning indtil Jensvold, hvor den gør en Bøjning i næsten ret Vinkel mod Syd til Vest; den har nu tilbagelagt ca. 55 Km. af sit 600 Km. lange Løb, hvoraf 32 gennem Indsøer, og er faldet 212 M. Højderne stille sig saaledes: Busjøen, 847 M. o. H., Riasten, 815 M., Rien, 762 M., Aursunden, 696 M., ved Jensvold 635 M. Fra Jensvold af flyder G. med Bibehold af den samme Retning Syd til Vest de næste 60 Km. til Tønsæt, forbi Røros, 615 M. o. H., hvor den Øst fra kommende Haa- eller Dalselv optages paa venstre Bred; ved Os, 600 M., mødes Vangrøfta paa højre Bred og Tolgen, 540 M. Ved Tønsæt, 480 M., tilføres G. en betydelig Vandmasse i den stride fra Kviknefjældene paa højre Bred nedrindende Tønna. Fra Tønsæt, hvor G. under Flomtiden udvider sig til en hel liden Sø,

beskriver den en stor Bue omkring Foden af Tronfjældet, gaar først Syd til Sydøst og bøjer ved Barkaldsstrygene, ca. 40 Km. fra Tønsæt mod Syd 1/4 Øst, hvilken Retning den beholder helt til Kongsvingcr eller i ca. 250 Km. Elven flyder fremdeles rolig, optager ved Lille Elvedalen en af sine større Bielve, den Vest fra Dovrefjældene kommende Folla, men længere nede indsnævres Dalen, Fjældene træde nærmere, Floden bliver smallere og Strømmen stærkere; enkelte større Stryg bringe Højden over Havet, som ved Barkald endnu er 450 M., ved Sammenløbet med Atna 40 Km. søndenfor, ned i 350 M. Atna er en særlig i Flomtiden betydelig Elv, der har sine Kilder mellem Rondane og danner Afløbet for den store Atnesjø. Fra Atna løber G. fremdeles mellem trange Fjælde og med strid Strøm, indtil den oven for Storelvedalen's Kirke udvider sig til en bred, mægtig Elv, der i flere Arme omgiver en Mængde lave, i Flomtiden oversvømmede Øer; den er nu kommen ned i 250 M. o. H. Lidt længere nede optager den, fremdeles paa højre Bred, den voldsomme Imsa, der har sit Udspring over mod Gudbrandsdalen. G. løber nu rolig og stille i en aaben bred Dal og har paa de næste 80 Km. til Elverum kun et Fald af ca. 1 M. pr. Km. eller ned til 180 M. o. H. Undervejs har den paa sin venstre Bred ved Aamot optaget sin største Bielv Rena, som danner Afløb for et betydeligt Vasdrag, hvis Kilder dels ere at søge i Nord i Fjældene 0. f. Tronfjældet, hvor den gennemløber Rendalen og den ca. 45 Km. lange Storsjø, begge jævnløbende med Glommendalen, dels i Øst som Afløb fra Osensjøen og dens Tilløb. Endnu nærmere Elverum optager G. sine sidste Bielve af nogen Betydning paa højre Bred, nemlig Aasta og Øxna. Neden for Elverum møder Floden først en Snævring, som den passerer gennem de under Navn af Hovsfossen bekendte Stryg, men siden udvider Dalen sig mere og mere, Elvebredderne blive lavere og dannes af skovbevoksede Sandmoer, hvori G. har skaaret sig et bredt Leje med flere betydelige Bagevjer. Faldet er saa ringe, at den 50 Km. fra Elverum ikke er falden mere end 25 M. Her optages Flisenelv, kommende Øst fra den svenske Grænse. Først nede ved Brandval Kirke er Dalen spærret af en lav Fjældkæde, som G. har brudt igennem i Norsfossen; neden for denne samme rolige Løb ned til Kongsvinger, hvor Højden over Havet er 147 M. Ved Kongsvinger, bøjer G. ret i Vest næsten under en ret Vinkel i og følger Foden af den Nord for liggende Højde, hvorpaa Kongsvinger Fæstning og By er anlagt; den optager lige i Svinget Afløbet fra den lille Vingersjø, hvis Dalføre fortsættes over i den til Sverige rindende Vrangselv, og hvor Vandskellet er saa lavt, at det flere Gange under stor Flom har været befrygtet, at G. skulde bryde sig et nyt Leje og rinde ud i Venern. Sin Retning mod Vest beholder G. i 20 Km. til Skarnæs, hvor den optager den fra Storsjøen i Odalen kommende Opstadaa; Faldet er fremdeles lidet; smaa Stryg forekomme kun paa enkelte Steder. Forskellen i Højde mellem Storsjøen og G. er saa ringe, at Opstadaaen under stor Flom i G. render tilbage i Søen. Ved Skarnæs bøjer G. atter om i en spids Vinkel, først et Stykke mod Syd, senere mod Sydvest; den flyder fremdeles stille med jævn Bredde indtil Fundifossen i Næs, hvor den indsnævres til en smal Rende og danner et 11 M. højt Fald i flere Løb; nedenfor udvider den sig igen til en mægtig Flod, navnlig efter at G. ved Næs Kirke har forenet sig med den Nord fra kommende Vormen, Mjøsens Afløb, hvis Vandmængde er lige saa stor som Hovedflodens, Floden, hvis Højde over Havet her er 119 M., indsnævres dog snart for straks neden for Haga Jærnbanestation at danne de under Navn at Raanaasfossen bekendte Stryg, hvis Faldhøjde er 12 M.; Indsnævringen fortsættes fremdeles Syd over; ved Blakjer danner den Sundfossen og Bingsfossen, men udvider sig derpaa atter for neden for Fetsund at falde i den 103 M. o. H. liggende store Indsø Øieren. Efter at have fyldt dette 34 Km. lange og i sin nordlige Del indtil 5 Km. brede Bassin strømmer G. ud af dets sydvestre Hjørne som en smal, strid Elv, som i de næste 20 Km. danner Fos efter Fos, kun paa et kortere Stykke afbrudt af et stille Strøg, hvor Overfarten over Onstadsund er lagt. Den første Fos lige ved Udløbet af Søen er Mørkfossen, som tidligere bestod af 2 Fald, men nu ved Minering til Sænkning af Øieren's Vandstand er udplaneret til et Skraaplan; nedenfor følge Stryg paa Stryg, af hvilke Kallumfossen og Solbergfossen ere de største helt frem til Onstadsund, hvor G. fra 20 M.'s Bredde udvider sig til 60 M. Længere Syd atter en ny Række Fosse, Langenesfossene og Fossumfossen, hvorover Bro for Hovedvejen og for Smaalensbanen, med Bibehold af den samme sydvestlige Retning, som Elven dog nu forlader for at bøje mod Sydøst, men Stryg følger fremdeles paa Stryg, og Elven er fremdeles ufarbar; de højeste Fald ere Rudsfossen, Alvumfossen og Øvre og Nedre Vammafos, neden for hvilken G. omflyder den lille 0 Valdisholm, der i Middelalderen var befæstet. Her ophører det trange Løb, hvori Floden fra Øieren er sunken 70 M. G. udvider sig nu lidt efter lidt indtil 1,5 Km. og har Udseende af en Indsø; efter paa venstre Bred at have optaget Lekamelven bøjer den ret mod Syd og befares med Dampskib fra Lindhol i Eidsberg til Glougsholm ved Sarpsborg. Bredderne ere for det meste bratte Lerbakker, mellem hvilke Elven sender ind dybe Bagevjer. Ved Furuholmen, 38 Km. fra Øieren, deler G. sig i to Arme, af hvilke Hovedarmen gaar østligst med ringe Strøm og vekslende Bredder, 400—700 M.; den omflyder flere Øer, af hvilke Rødsø en er den største, og danner neden for denne og 14 Km. fra Furuholmen sit største og mest bekendte Vandfald Sarpfossen, 22 M. Faldhøjde og 63 M. Bredde. Neden for Faldet flyder G. fremdeles med stærk Strøm til Sandesund, men er herfra sejlbar til sine Udløb ved Fredrikstad, de af Kragerøen skilte østre og vestre Elve. G.'s vestre Løb kaldes fra Furuholmen af Mingevand, der er et bredt, men grundt Vand; det gaar mod Sydvest, men er 8 Km. fra Delet afspærret ved en mægtig Stenur Trøsken, som kun lader en liden Aabning til Forbindelse med de Syd for og Øst for liggende Udvidelser af Elven eller rettere Indsøer, Isnesfjorden og Bjønestadvand. Fra Isnesfjordens nordlige Hjørne gaar Armen ud som en smal, strid Elv under Benævnelsen af

Aagaardselven og falder gennem Sollifossen og Sande i to Arme ud i de to brede Udvidelser, som med en Retning af Vest mod Øst under Navn af Skinnerfløet og Visterfløet begrænse Rolfsøens nordre Side. Visterfløet staar ved Sandesund i Forbindelse med Hovedarmen, medens der fra Skinnerfløet løber en liden Elv Syd over til vestre G. Denne Elv kaldes almindelig Kjølbergelven. G.'s ferske Vand mærkes langt ud i Christianiafjorden, og den Mængde Ler, den fører med sig, grumser Vandet i lang Afstand fra Mundingerne og afsætter ofte for Sejladsen farlige Banker.

G. er en urolig Elv, og store ere de Ødelæggelser, den i Flomtiden har forvoldt; langs hele dens lange Løb vidne Lerfald og Elvebrud, Levninger af udgaaede Broer og mægtige, over den dyrkbare Mark spredte Stendynger om dens vældige Kraft. Vaarflommen imødeses altid med Ængstelse, og Mindet om »Storflommene« lever længe. Som Eksempel paa, hvilken overordentlig Forskel der kan være paa Vandføringen, kan nævnes enkelte Data fra Øieren. 1827 var Forskellen mellem højeste og laveste Vandstand i Øieren 12 M., 1850 13,5 M., men under Storflommen 1789 endog 17 M. Under Storflommen steg Øieren 9,5 M. over det som Maal for ordinær Flom ved Relingsund opsatte Mærke. Søen forlængedes da til 52 Km. i Stedet for 34 Km. op til 6 Km. oven for Nittedal's Kirke paa den ene Side og til Blakjersund paa den anden. Og samtidig laa store Strækninger op over hele Østerdalen under Vand. *J. F. W. H.*

Gloppen Herred, Sønd- og Nordfjord Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 3,010 Indb., ligger omkring Midten af Nordfjord og har Dele paa begge Sider af denne, hvis ydre Del inden G. kaldes Hundvikfjorden, den indre Utfjorden. Paa Nordsiden af Fjorden er det dog kun en smal, væsentlig kun af Fjældenes bratte Styrtninger dannet Stribe, som ligger under G. H. Paa Grænsen mod Eiddalen og Hornindalen hæve sig Troldnyken, 910 M., og Sagtænderne, 1,017 M., som højeste Toppe og længere Syd Svarteggen, 1,054 M., med brat Styrtning mod Nordfjord; mellem disse Fjælde gaa trange Dalfører ned mod Fjorden, og de eneste dyrkbare og beboede Steder paa Nordsiden finder man ved deres Munding. Paa Sydsiden ligger Herredets bebyggede Del omkring de to her indgaaende Fjorde, Gloppenfjorden og Hyefjorden og de fra disse opgaaende Dalfører. Gloppenfjorden er den østligste og største; dens Hovedretning er mod Sydøst med en Længde af 11,5 Km. og en temmelig jævn Bredde af 2 Km. Den fortsættes i Breimsdalen til det store Breimsvand (se Breims Herred). Fjordens østre Bred hæver sig jævnt skraanende op til Svinestrand, 1,129 M., gaar her over til et mindre Plateau og falder brat af mod Utfjorden; det af denne Fjældmasse dannede Næs mellem Gloppenfjord og Utfjorden er ved G. Kirke — omtrent midt paa Fjordens østre Bred — afskaaret ved et Eid, hvorigennem Hovedvejen over til Rysfjæren; denne østre Bred er veldyrket og tæt bebygget, i den indre Del navnlig omkring Hovedkirken Vereid. Den vestre Bred hæver sig ogsaa temmelig jævnt, men stejlere end den østre; den er mere gennemskaaren af Smaadale og ikke saa godt bebygget; her ligger Gimmestad Annekskirke. Breimsdalen er en flad, omkring 1 Km. bred Dal, kun spredt bebygget, men med gode og smukke Furu- og Løvskove; den gennemstrømmes af Breimelven, hvis Løb er meget bugtet; den danner flere Fosse, af hvilke Eidfossen, 16 M. høj, er overmaade malerisk. Mellem Gloppenfjorden og Hyefjorden skiller et bredt, mod Nord afsmalnende Næs en eneste kompakt Fjældmasse, som kulminerer i den 1,374 M. høje Seseggen med en mindre Bræ. Hyefjorden er 12 Km. lang og 1 Km. bred; den gaar næsten ret mod Syd og har overordentlig stejle Bredder; kun paa Østsiden findes enkelte dyrkbare Pletter og smaa Gaarde. Paa Vestsiden styrte Fjældene fra Gjegnalundsbræen sig næsten lodret ned i Fjorden; her findes ingen Bebyggelse. Denne er knyttet til Sletterne om Fjordbunden ved Hyen Annekskirke og den derfra opgaaende Ommedal. Dette Dalføre er Herredets betydeligste; det skærer ned fra Fjældene over mod Breimdalen først i en Retning fra Øst mod Vest og derpaa mere og mere mod Nord; det gennemstrømmes af Ommedalselven, der har sit Udspring fra nogle Smaavand paa Grænsen mod Førde, løber under Reteln, 1,430 M., gennem Maasevand og Storevand og kort neden for dette Stordalsvand; her kommer den ind i den flade Gjengedal, som den atter forlader, nu i nordlig Retning for gennem Ommedalen og Ommedalsvand at falde ud i Hyefjorden ved Gaarden A a. Endnu et andet Dalføre udmunder ved Hyefjordens Bund; det er Hopsdalen, som skærer sig ned fra Aalfotbræen paa Vestgrænsen; selv uden nogen særlig Betydning staar den ved et dybt og bredt Skær i Forbindelse med den aabne Dal, hvis Bund indtages af det store Emhjællemvand, der har Afløb Vest over. Jordbunden er mindre god, hvorfor Agerbrug er af mindre Betydning; derimod har G. H. betydelige Skove, baade Furuskov og Løvskov. Bebyggede ere foruden tidligere omtalte Steder kun Ommedalen og Bredden af Emhjællemvand, hvor nogle faa Gaarde have fundet Plads. Af større Gaarde kunne mærkes: Hopland paa Nordfjord's Nordside, Vereid, Gloppestad, Østreim og Eid i Hovedsognet samt Gimmestad, Ryg og Sande i G. Anneks. Herredet danner 3 Sogne, Vereid Hovedsogn, Gimmestad og Hyen Annekser af Gloppen Præstegæld. Ved Dampskib paa Nordfjord staar G. H. i Forbindelse med Bergen og ved Hovedvejen op igennem Breimsdalen med Jølster og Sogn. Herredets Areal er 673,6 □ Km., hvoraf 34,3 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Gloria (lat.: »Ære«), en oldkirkelig Hymne. Man skelner imellem det store og det lille G. (eller den store og den lille Doksologi). Det første, *Gloria in excelsis* eller Englehymnen bestod oprindelig kun af Ordene hos Lukas 2, 14 (*Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis*), men meget tidlig (i 4. Aarh.) blev det udvidet (*Laudamuste, benedicimus te* etc.) og brugtes nu i den udvidede Form ved Gudstjenesten. Det store G. synges i den katolske Kirke ved Gudstjenesten paa alle Søn- og Festdage undtagen i de kirkelige Sørgetider, Advent og Faste. I den evangelisk-lutherske Kirke holdt G. sig længe ved Gudstjenesten, men efterhaanden blev den fortrængt af Oversættelser, saa-

ledes i dansk-norske Kirke af »Aleneste Gud i Himmerig«. Det lille G. hedder *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto in saecula saeculorum.* *L. M.*

Gloria, et Halvsilkestof, der væsentlig bruges til Paraplyovertræk. — I Frankrig en Kop Kaffe med Kognak.

Glorie *(Aureole),* den Lysglans, som omgiver Christi, Englenes og Helgenernes Hoved.

Glorieskin, en lysende Kreds, der viser sig om Skyggen af Iagttagerens Hoved, naar denne Skygge falder paa græsklædt Jord. Er Græsset tørt, ses Fænomenet kun svagt og især ved lav Solstand. Det forklares da let derved, at man af de Græsstraa, der ligge Hovedets Skygge nærmest, kun ser den belyste Side, medens alle Straaenes Skygger ere dækkede. Langt smukkere G. ser man paa dugget Græs, hvor den væsentligste Aarsag til Lysningen er Brydning og Tilbagekastning af Sollys, der træffer Draaberne, og hvoraf en Del kastes stærkere tilbage i de indfaldende Straalers Retning end i andre Retninger. *K. S. K.*

Glorificere (lat.), forherlige; Glorifikation, Forherligelse.

Gloriole (lat.), ringe, tarvelig Berømmelse, smaalig Higen efter Berømmelse; Helgenskær (smlg. Glorie).

GloriOSO, fransk Øgruppe i Mosambik-Kanalen, 161 Km. V. N. V. f. Kap Ambra, Madagaskar's Nordspids.

Gloriøs (lat.), berømmelig, glimrende, herlig; tillige stortalende; *gloriosae memoriae,* berømmelig Ihukommelse; gloriere, prale, skryde.

Glorup, Hovedgaard i Gudme Herred, 13 Km. sydl. f. Nyborg, og Hovedsæde i Stamhuset Moltkenborg, nævnes 1390 som tilhørende Henning Valkendorf, hvis Slægt ejede den til 1663. Den mærkeligste af alle dens Ejere er Rigshofmesteren Erik Valkendorf, der opførte G. paa sin nuværende Plads; det ældste G. laa mere østlig, paa den anden Side Søen. Det yngre G. bestod som nu af 4 sammenbyggede Fløje med et Taarn paa hvert Hjørne. Efter hans Brodersønsøns Henning Valkendorf's Død 1658 kom G. til Generalløjtnant Hans Ahlefeld til Cathrinebjærg i Sjælland og Anhof (opkaldt efter hans anden Gemalinde, Anna Rumohr) paa Fyn. Han døde 1694, hans eneste Søn 1695, °g hans Enke testamenterede da G. med Anhof til Geheimeraad Chr. Siegfr. v Plessen, der havde friet til hende. Hans Arvinger solgte 1752 G. til Grev Wedell-Jarlsberg, der 1763 overdrog den til Grev Adam Gottlob Moltke. Han restaurerede Hovedbygningen, de 4 Taarne vare alt blevne fjernede af Ludvig v. Plessen, og hans Enke, Sophie Hedvig v. Raben, oprettede 3. Juli 1793 af G., Anhof og Rygaard Stamhuset Mokkenborg for sin Søn, Grev Gerhard Moltke, der 1843 antog Navnet Moltke Hvitfeldt. — Haven paa G. er overordentlig smuk og meget stor, 44 Hekt., med Bassiner, Springvand, engelske og franske Anlæg og en prægtig, 750 M. lang Allé; over Møllebækken fører en 45 M. lang Hængebro mellem to høje Taarne. Haven er rig paa Kopier efter berømte Statuer i Marmor eller Bronze. Stamhuset Moltkenborg's Størrelse: Hartkorn af alle Slags 694 Tdr., hvoraf fri Jord 170 Tdr., indtaget til Skov 44$^3/_4$ Tdr., Bøndergods 433 Tdr., Kirke- og Kongetiende 46 Tdr.; i Bankaktier 15,200 Kr., i Fideikommiskapital ca. 1,848,300 Kr. Hovedgaardens Jordtilliggende udgør 767 Hekt., Avlsgaardenes 166 Hekt., foruden 754 Hekt. Skov. *B. L.*

Glosa, en Digtart, der er hyppig i den ældre spanske Poesi. Den kommer op i 15. Aarh. og er en Frembringelse af den hofmandsmæssige og lærde Kunstpoesi, som er karakteristisk for den Tid; men ogsaa senere har den været meget dyrket af Spanierne, og f. Eks. Calderon anvender den gerne. G. kan lignes ved et Tema med Variationer. En mindre, oftest epigrammatisk tilspidset eller som Tankesprog formet Strofe, mest af en anden Digter og firfodet trokæisk, tages til Udgangspunkt for en Række længere Strofer, saaledes at dens enkelte Linier i Rækkefølge forekomme som Slutningslinie i disse Variationsstrofer (Decimeformen er her den mest anvendte). For øvrigt kan Digtformen, der unægtelig indbyder til Klingklang og Skønsnak, ogsaa varieres paa anden Vis. Man har endog saa at sige opblødt eller udtyndet hele lange Folkeromancer til G. Den tyske Romantik i 19. Aarh.'s Beg., der jo i saa meget efterabede Spanierne, forsøgte sig naturligvis ogsaa i denne Form, og en berømt Efterligning af den spanske G. er f. Eks. Tieck's i »Kaiser Octavianus« over det af ham selv opfundne Tema, som gerne kunde kaldes Romantikkens Hovedtema: »Mondbeglänzte Zaubernacht, Die den Sinn gefangen hält, Wundervolle Märchenwelt, Steig auf in der alten Pracht«. For den danske Digtekunst har G. kun haft overordentlig lidt at betyde. *E. G.*

Glose se Glossa.

Glosimodt, Olav Olavson, Billedhugger, er født i Seljord Præstegæld i Telemarken 14. Juli 1821. Som saa mange andre norske Bøndersønner gav han sig alt som Dreng af med Udskæring i Træ, og hans Arbejder i denne Retning, baade Figurer og ornamentale Ting, tildroge sig tidlig Opmærksomhed; nogen egentlig Uddannelse fik han dog først, da han 26 Aar gl. blev Elev af Kunstskolen i Christiania. 1851 rejste han til Kjøbenhavn, hvor han arbejdede paa Kunstakademiet og i H. V. Bissen's Atelier; senere var han med Stipendium et Aar i Rom og derpaa nogen Tid i Diisseldorf; fra 1862 har han været bosat i Danmark. Mellem hans større Billedhuggerarbejder fortjener hans Statue »Sæterjenten« og en god Portrætmedaillon af A. Munch at nævnes; højere end disse staa dog hans nydelig udførte Medailloner i Buksbom og Elfenben. *S. M.*

Gloso, Spøgelsedyr, 1) et Gengangervæsen, i Jylland og paa alle Smaaøerne kaldet Gravso, paa Sjælland Glumso, i Skaane Gluggso, Gluffsugga, Grafso; efter almindelig Folketro bliver det myrdede og i Jorden skjulte nyfødte Barn til G., og dette er vistnok det oprindelige (jfr. Fylgja); undertiden opfattes G. som den Vætte, der ruger paa Gravhøjens Skatte (Falster) eller som en levende begravet So (Ærø) eller som Kirkevare (Skaane, jfr. Vare). 2) I Smaaland dyrkes »Gloson« som et Væsen, der raader over Markens Frugtbarhed; de sidste Aks paa Marken efterlades til den, ligesaa de sidste Æbler paa Træerne, de sidste Haandfulde Korn i Loen, thi »hvor G. ikke faar paa Marken, der tager hun i Laden« (o: hun lader Sæden opædes af Rotter og Mus) eller »der

ligger hun under Julebordet« ; den skal ogsaa have et Offer af hvert Stykke Dej, der lægges til Julen. G. betyder »den lysende So« (jfr. jydsk Gloorm, St. Hans-Orm ; Glotræ, Trøske); derimod sjæll.: Glumso =»den mørke So« ; den skildres i Smaaland som et stort hvidt Svin med Gnister staaende ud af Børsterne; den løber om Natten med Ryggen saa høj som en Sneplov og med Trynen i Jorden og grynter, saa det runger i Jorden. — Der synes at være en Sammenhæng mellem dette Dyr og Frugtbarhedsguden Frey's guldbørstede Galt; hvis de ikke vare af forskelligt Køn, vilde det sikkert være ret at opfatte Frey's Galt som en forfinet Skikkelse af det folkelige Frugtbarhedsdyr (Litt.: Hyltén-Cavallius, »Wärend« [1. Bd. S. 240 ff., Stockholm 1864]; Feilberg, »Jydsk Ordbog«, [I 479]). *A. O.*

GlOSSa 1) (græ. γλῶσσα), egl. Tunge; dernæst Tungemaal; i snævrere Betydning et Ord eller Udtryk, der er vanskeligt at forstaa, fordi det tilhører en særlig (provinsiel eller uddød) Sprogbrug; endelig ogsaa Forklaringen paa et saadant Ord (Glosse). — Samlinger af G. med tilhørende Forklaring begyndte man at anlægge i Grækenland, saa snart man begyndte at læse de klassiske Forfattere filologisk (3. Aarh. f. Chr.); Samlerne kaldtes Glossografer. Af saadanne Samlinger, der temmelig tidlig ordnedes alfabetisk, ere de græske Leksikoner (Hesychios, Suidas o. s. v.) voksede ud. I Rom var Udviklingen en lignende; foruden Udtog af det store Leksikon af Verrius Flaccus (Festus) er der bevaret ikke faa Samlinger af G. (*Glossaria*), til Dels af stor Betydning for Kendskabet til ældre og vulgært Latin. Ligeledes findes Samlinger af græsk-latinske og latinsk-græske G. — I vore Haandskrifter af klassiske Forfattere findes jævnlig G. (vel mest skrevne ud af Leksikoner), dels mellem Linierne (Interlinearglosser), dels i Randen (Marginalglosser); hvor der sammen med Teksten er overleveret en Kommentar, optoges disse G. ofte til Dels i denne; undertiden kom de ogsaa ind i Teksten og kunde da fortrænge det oprindelige, sjældnere Ord, som de skulde forklare. *A. B. D.*

2) I eksegetisk Terminologi anvendes G. i to Betydninger. Den ene gaar tilbage til de gamle græske Grammatikere (se ovenf.). Ogsaa i Kirken gik denne Sprogbrug over, og den har holdt sig i Nutiden, saaledes Glossarier, Glo(s)sebøger. Ved Siden af denne Sprogbrug uddannede sig i den vesterlandske Kirke en anden, der bruger Ordet G. ikke om det Ord, der forklares, men om Forklaringen, og den Sprogbrug er ligeledes endnu gængs. G. kaldes saaledes de forklarende eller korrigerende Noter, der efter først at være tilføjede i Randen af Haandskrifter senere ved Afskrifter ere trængte ind i j Teksten selv, og som navnlig i den bibelske Tekstkritik spille en saa stor Rolle. Fremdeles blev det i Middelalderen almindeligt at indrette Bibelhaandskrifter saaledes, at der i Randen eller mellem Tekstens Linier skreves eksegetiske Bemærkninger, navnlig Uddrag af ældre Forfatteres, særlig Kirkefædrenes, Fortolkninger; baade om den enkelte Note og om det hele Værk brugtes saa Navnet G. Blandt Arbejder af den Art er navnlig Walafried Strabos blevet berømt. Se Eksegese. *J. C. J.*

3) kortfattede Oplysninger om Sproget eller selve Lovbestemmelserne, som i Middelalderen tilskreves ved større Love mellem Haandskrifternes Linier (*Glossae interlineares*), saa længe G. kun vare korte, eller i Randen (*Glossae marginales*), da de fik større Omfang. G. have deres Oprindelse fra den Renaissance af Retsvidenskaben, der i 12. Aarh. skete i Italien; det blev nemlig under det da fornyede Studium af *Corpus juris* (s. d.) Skik at tilskrive G. i Haandskrifterne. I Bologna virkede den første Glossator, Irnerius, og de berømte saakaldte »4 Doktorer« Bulgarus, Martinus Gosia, Hugo de Porta Ravennate og Jacobus, der alle levede ved Midten af 12. Aarh. Fra 13. Aarh. kunne som berømte Glossatorer nævnes Azo, Hugolinus Presbiteri og Accursius. Den sidstnævnte (død 1260) gjorde Uddrag af det bedste i alle tidligere G. og forfattede af disse Ekscerpter en sammenhængende G., et saakaldet *Apparatus*, til hele *Corpus juris*. Dette vandt stort Bifald og Accursius's G., der fik Navnet *Glossa ordinaria*, fik en saadan Anseelse, at den næsten respekteredes som en Lov ved Domstolene. Efter det Mønster, som Glosseringen af de romerske Retsbøger havde givet, blev næsten enhver vigtigere Lov i Middelalderen forsynet med G., saaledes *Corpus juris Canonici*, den longobardiske Lensret, Sachsenspiegel o. s. v. I Danmark blev Jydske Lov sidst i 15. Aarh. forsynet med udførlige G. af Biskop i Viborg Dr. juris Knud Mikkelsen. — Glossatorerne indlagde sig utvivlsomt store Fortjenester af Retsvidenskaben, deres store Belæsthed i Retskilderne og den beundringsværdige Skarpsindighed og Energi, hvormed de behandlede Detailspørgsmaal, fortjener den største Anerkendelse, men Faren ved Retsvidenskab i Glosseform kom snart frem og voksede i Tidens Løb ; de egentlige Love druknede i Glosseflommen, og Smaalighed og Mangel paa Overblik greb mere og mere om sig; paa den romerske Rets Omraade falder deres næsten fuldstændige Mangel paa retshistoriske Kundskaber stærkt i Øje. Det var derfor ganske rimeligt, at man allerede i 14. Aarh. stræbte at komme bort fra denne Form (se Bartolus), men Bestræbelserne herfor lykkedes dog først helt et Par Hundrede Aar senere. *Ludv. H.*

Glos salg 1 (græ.), Smerte i Tungen.

Glossanthrax (græ.), en Betændelse i Tungen med begrænset Gangræn fremkaldt ved Miltbrandinfektion. Plejer atvære hurtig dræbende. *E.A.T.*

Glossarium (Flertal: Glossarier) se Glossa.

Glossator se Glossa.

Glossina se Tetsefluen.

Glossitis (græ.), Betændelse i Tungen, kan være helt overfladisk, naar kun Tungens Slimhinde er angreben; dette plejer at forekomme sammen med Slimhindebetændelse af hele Mundslimhinden (*Stomatitis*), meget ofte ved Kvægsølvforgiftning. Naar G. angriber Tungens dybere Lag, kaldes den *G. parenchymatosa* der kan opstaa ved Infektion af en eller anden Art; den kan saaledes forekomme ved almindelige Infektionssygdomme; denne Form kan gaa over i Suppuration, og man har da en Tungeabsces for sig ; selv om dette ikke indtræder, viser Tungen sig ved denne G. meget svullen, smertefuld, saa at Tungen ligesom presser Munden op og ses trænge sig frem mellem Tænderne. Mærkeligt er det, at denne Sygdom af og til forekommer epidemisk. Be-

handlingen af den parenkymatøse G. maa oftest j indskrænkes til Renholdelse med varme Skylle- 1 vædsker; i voldsomme — f. Eks. suppurerende — j Tilfælde maa man gøre dybe Snit i Tungen. En kronisk Form af G. forekommer med Dannelsen af dybe Furer og Folder i Tungen; i Bunden af disse forekomme ofte Saar og Betændelse. *E. A. T.*

Glossocēle (græ.) d. s. s. *Prolapsus linguae*, Udtræden af Tungen mellem Tænderne paa Grund af kæmpemæssig Udvikling af den, se Makroglossi. *E. A. T.*

Glossodynī (græ.), Smerte i Tungen. Ved eksfoliativ G. forstaas en Nervesmerte i *Nervus glossopharyngeus*, der er forbunden med Afskalning af Tungeoverhuden (Eksfoliation). *E. A. T.*

Glossolalī (græ.), Tungetale, en af Charismerne, Naadegaverne i den ældste Menighed. Foruden i Mark. 16, 17 omtales den i Ny Test. gentagne Gange i Ap. Gern. (2, 1 ff., den Hellige Aands Udgydelse; 10, 44—47 jfr. 11, 15, Kornelius'es Daab; 19, 6, de efesinske Johannes-Disciples Daab) samt i I Kor. 12—14 (maaske ogsaa I Thess. 5, 19), men under noget forskellige Former. I Ap. Gern. er det en Tale i fremmede Sprog (2, 4. 11 jfr. 10, 47; 11, 15). Med den Tungetale, som Paulus omtaler, er dette næppe Tilfældet, idet det for øvrigt er vanskeligt positivt at sige, hvad den er; nogle tænke sig den som en Tale i usammenhængende Ord eller uartikulerede Lyd, andre som en Benyttelse af forældede, digteriske Udtryk, Glosser (se Glossa). Paulus omtaler i øvrigt forskellige Slags Tungetale, 1 Kor. 12, 10. 28. Af Apostelens Skildring fremgaar, at Tungetalen er uforstaaelig for Tilhørerne (1 Kor. 14, 16) undtagen for dem, der have »Udlægningens« Naadegave (V. 13. 26. 28); endvidere, at den talende er i Ekstase, er ikke selv klart bevidst, hvad han siger (V. 14), i om han end selv har en Opbyggelse (V. 4) af sin j i Tungetale udtalte Bøn og Taksigelse (V. 14— | 16), ligesom han selv kan modvirke, at han kommer j i den ekstatiske Tilstand (V. 28). Derfor opfordrer Paulus til i Menighedsforsamlinger ikke at bruge Tungetalen, naar ingen Udlægger er til Stede (V. 28). Korinthierne satte stor Pris paa denne opsigtvækkende Naadegave; men Paulus, der selv havde den (1 Kor. 14, 18), regner den som mindre værdifuld (jfr. 1 Kor. 12, 10. 28; 14, 26); Tungetalen har væsentlig kun Betydning for den talende selv (1 Kor. 14. 4), samt for andre derved, at den vækker Opmærksomhed, men brugt i større Udstrækning ved Menighedsforsamlinger vil den vække Forargelse (V. 23). Over for G. fremhæver Paulus derimod Profetien som en langt vigtigere Naadegave, der tjener til Menighedens Opbyggelse (V. 1—5). I den efterapostoliske Tid ophørte Tungetalen temmelig snart. Om G. i nyere Tid se Irving. *J. C.J.*

Glossomantik (græ.), Kunsten at forudsige Menneskets Skæbne af Tungens Udseende. G. har næppe nogen Sinde været dyrket i større Udstrækning og er derfor heller ikke bleven sat saaledes i System som den analoge Kiromantik (s. d.). *Alfr. L.*

GloSSOp [glå'sºp], Fabrikby i Mellemengland, Derbyshire, 16 Km. fra Manchester, med Bomuldsfabrikker, Blegerier, Kalikotrykkerier, Papirfabrikker etc. og (1891) 22,400 Indb. *C. A.*

Glossopētrae (græ.) d. v. s. »Tungesten« benyttedes i ældre Tid som Betegnelse for de i adskillige Jordlag forekommende Tænder af forskellige Hajarter. De ansaas for »forstenede Fugletunger« og gaa f. Eks. hos Arbejderne i Fakse-Kalkbrud endnu under dette Navn. *K. R.*

Glossopharyngeus er Navnet paa den 9. Hjernenerve. Gennem den gaar bl. a. Smagsindtrykkene fra Tungens bageste Del. *S. B.*

Glossoplegī (græ.), Lamhed af Tungen; sjælden benyttet.

Glossotomī (græ.), egentlig Indsnit i Tungen; kan, men mindre korrekt, anvendes om Operationer, hvorved hele Tungen eller Dele af den fjernes (disse Operationer skulde hedde Amputation og Resektion af Tungen). *E. A. T.*

Glossy Skin [glå'sïskin] (eng.), synonymt med *glossy fingers*, betegner en almindelig ved Nervelidelser fremkaldt Ernæringsforstyrrelse af Fingrene, som først viser sig som Erytem — Hudrødme — for senere at optræde med bleg, tynd og glinsende *(glossy)* Hud. *E. A. 7.*

Glostrup, Sogn paa Sjælland, Kjøbenhavn's Amt, Smørum Herred, ca. 1,360 Hekt. med (1890) ca. 1,300 Indb. (1892 blev den sydlige mindre Del, Avedøre By, skilt fra Sognet og lagt til Brøndbyøster Sogn). Gennem Sognet gaar Jærnbanen til Roskilde, der har Station ved den store Kirkeby G., der ligger ved Landevejen mellem Hovedstaden og Roskilde ca. 11 Km. V. f. Hovedstaden. *H. W.*

Glottis se Strube.

GlOUCester [glå'stº], Shire i det sydvestlige England, begrænses af Shirerne Worcester, Warwick, Oxford, Wilts, Somerset, Monmouth og Hereford, 3,171 □ Km. med (1891) 599,950 Indb., hvad der giver 189 paa I □ Km. Shirerne ere mod Øst opfyldte af Cotswold Hills, mod Vest af den kulrige Dean Forest, medens Midten indtages af Severn's brede og meget frugtbare Dal (G.-Sletten); foruden af Severn gennemstrømmes Shirerne af dens Bifloder Wye og Avon, og i G. udspringer Themsen med flere smaa Bifloder. Agerbrug og Kvægavl ere af Vigtighed; særlig er Severn's Dal bekendt for sin Frugtavl; hver Forpagtergaard har sin Frugthave og presser Cider og Perry (Æble- og Pærevin). Af mineralske Frembringelser mærkes Stenkul, Jærn, Kalk og Bygningssten. Industrien er betydelig; vigtigst ere Klædefabrikkerne, Jærnværkerne og Skibsbyggerierne. Foruden Hovedstaden G. mærkes Byerne Bristol, Tewkesbury, Cheltenham og Cirencester.

Hovedstaden G. ligger paa en Høj ved Severn's venstre Bred og er Station paa Banelinien fra Birmingham til Bristol, hvortil knytte sig Linierne til Hereford og det sydlige Wales, (1891) 39,400 Indb. De 4 Hovedgader: Northgate, Southgate etc, der gennemskære Byen, tyde paa dens Oprindelse som en gammel romersk Lejr (*Colonia Glevum*, anlagt Aar 44 af Kejser Claudius). Blandt dens Bygninger maa fremhæves den gamle Domkirke fra 11. og 12. Aarh., væsentlig i normannisk Stil og med et 68 M. højt Taarn samt Gravmæler for Vilhelm Erobreren's Søn Hertug Robert af Normandiet, Kong Edvard II og Dr. Jenner, endvidere Raadhuset, Museet med Kunstskole, smukke Parkanlæg med Mineralkilder. Byen er Bispesæde,

driver betydelig Industri (Klokkestøberi og Knivfabrikker) og ret betydelig Handel. Stadens Dokker staa ved den 25 Km. lange G.—Berkeley-Kanal i Forbindelse med Sharpness ved Bristol-Bugten, saa at Skibe paa indtil 400 Tons kunne naa op til Byen. *C. A.*

Gloucester [glå'stə], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts N. 0. f. Boston med (1890) 24,000 Indb. Den har en udmærket Havn og er et Hovedudgangspunkt for Hval- og Kabliovfangst. Granitbrud. *S. B. T.*

Gloucester [glå'stə], Hertuger (*dukes*) og Grever *(earls)* af G., Titler, baarne af forskellige Medlemmer af England's Kongehus:

Robert, Greve af G., død 1143, efter Angivelsen uægte Søn af Kong Henrik I, kæmpede paa Mathilde's Side i Striden mellem hende og Stefan af Blois, bl. a. i Slaget ved Lincoln 1141. — Gilbert de Clare, Greve af G., (1243—95), deltog i Kampene mellem Simon af Montfort og Kong Henrik III. — Thomas af Woodstock, Hertug af G., Greve af Buckingham, (1355—97), yngste Søn af Edvard III, fik 1385 Hertugværdigheden af Richard II, men ledede Oppositionen mod Kongen. — Humphrey af Lancaster, Hertug af G., (1391—1446), yngste Søn af Henrik IV, var efter sin Broder Henrik V's Død Rigsforstander i England (1422—29), men blev af Henrik VI's Dronning Margrete og Hertugen i af Suffolk, Kongens Yndling, omsider styrtet, anklaget for Højforræderi, fængslet og myrdet i Fængselet. — Senere bares Titelen Hertug af G. af Edvard IV's Broder Richard, den senere Kong Richard III, af Karl I's Søn Henrik (1640—60) og William Henrik, Søn af Prins Frederik af Wales, Georg III's Søn (1743—1805), der 1766 indgik hemmeligt Ægteskab med Grevinden af Waldegrave, hvad der gav Anledning til heftige Parlamentsdebatter. Hans Søn William Frederik, Hertug af G., (1776—1834), ægtede Georg III's Datter Marie, hvorved han legitimeredes og fik Titelen kongelig Højhed. Han var Medlem af Parlamentet og stemte i Reglen med Oppositionen. Da han døde barnløs, udsluktes Hertuglinien af **G.** *A. Frs.*

GlOUCester [glå'stə], Robert af, se Robert af G.

Glover [glə'və], Richard, engelsk episk Digter, født i London 1712, død smst. 1785. Han var Købmand, men havde faaet en lærd Opdragelse og skrev som 16-aarig et Æredigt til Newton. Hans Hovedværk, Heltedigtet »Leonidas«, udkom 1737 og gjorde megen Lykke især blandt Whiggerne; det udkom senere i flere forøgede Udgaver. En Fortsættelse af dette Digt er »The Atheniad« i 30 Sange, der blev udgivet efter hans Død. Af hans andre Digte kunne nævnes: »London; or, the Progress of Commerce« [1739] og »Admiral Hosier's Ghost« [1739], en Ballade, der skulde vække Harme mod Spanierne. Han skrev ogsaa to Tragedier: »Boadicea« [1735], der foregaar i det gamle Britannien, og »Medea« [1761], der er dannet efter græsk Mønster. Fra 1761 var han i flere Aar Medlem af Parlamentet og skrev om sin Tids politiske Intriger i »Memoirs by a distinguished literary and politicai character from 1742—57«, der først blev trykt 1813. *T. L.*

Gloversville [gle'vzvil], By i den nordamerikanske Stat New York N. V. f. Albanys med (1890) 13,900 Indb. Den har sit Navn efter sin vigtigste Industrigren (Handskefabrikker). *S. B. T.*

Glover Taarn se Svovlsyre.

Glowacki [glåva'tski], Alexander (Pseudonym *Boleslaw Prus*), polsk Forfatter, er født 1845 i Guvernementet Lublin. Han anses for en af de betydeligste nulevende polske Skribenter og er i hvert Fald en af de mest yndede. Sine første Arbejder udsendte han 1871, da han ligesom næsten hele den daværende begavede Ungdom sluttede sig til det litterære Fremskridtsorgan »Przegląd tygodniowy« (»Ugerevu«). Men han var altid en besindigere Iagttager end de fleste af sine samtidige, og denne hans Tilbageholdenhed har sin Rod i en vis medfødt Skepticisme og Tilbøjelighed til Kritik, der paa Forhaand gjorde ham til Realist med et Anstrøg af Satiriker; men for de smaa i Samfundet har han et varmtfølende Hjerte, der søger en Tilfredsstillelse ved at paavise Tilværelsens Hulhed og afklæde de Slyngler, der nyde Ære og Anseelse som Hædersmænd. I 1870'erne udgav han en Række Fortællinger, der mest behandle enkelte Personers Livsskæbne. Fra 1880 har han behandlet mere komplicerede Emner vedrørende de store Samfundsspørgsmaal (»Placowka« 1885, »Dukken« 1890, »Fremskridtskvinder« 1894, »Farao« 1896). Hans Hovedværk er »Placowka«, et i alle Henseender betydeligt Arbejde. Det fortæller om den polske Bondes seje Holden fast ved den fædrene Jordlod, om hvorledes han trods alle Genvordigheder, trods Tabet af Hustru og Barn, holder ud i Kampen mod de tyske Kolonister. »Farao« er en historisk Roman, en original Fremstilling af sociale Stridigheder i det gamle Ægypten og fortjener Opmærksomhed som et dristigt Forsøg paa at skabe noget nyt ud af en gammel Genre. G. er ogsaa en ypperlig Feuilletonist. *St. R.*

Gloxinia se Sinningia.

GiucllOV, By i det sydlige Rusland, Guvern. Tschernigov, ligger ved Jaman og har (1890) 17,600 Indb. Fabrikation af Sæbe, Lys, Læder, Kornhandel og besøgte Markeder. Ved Landsbyen Poloschek, 7 Km. fra G., findes Gruber, der forsyne næsten alle russiske Porcelænsfabrikker med hvid Porcelænsjord. *C. A.*

Gluck, Christoph Willibald, berømt tysk Operakomponist, født 2. Juli 1714 i Weidenwang i Øvrepfalz, død 25. Novbr. 1787 i Wien. Som Barn fulgte G. Faderen, der var Forstmand, til Bohmen og levede her et Friluftsliv, i hvilket dog allerede tidlig Musikken (Violin- og Cellospil) fik Plads. Efter at have studeret i Jesuiterklosteret i Komotau kom G. i 20 Aars Alderen til Prag, hvor han fortsatte Musikstudierne, og derfra (1736) til Wien, hvor han modtoges med megen Velvilje og Interesse i de kunstelskende Adelskredse. I Wien var den italienske Opera eneraadende, og den Indflydelse, den fik paa den unge G., styrkedes yderligere, da han snart efter kom til selve Italien i den lombardiske Fyrst Melzi's Tjeneste og fik Sammartini til Lærer. Om G.'s Studier hos denne saa vel som om hans tidligste Operaer vides meget lidt. Utvivlsomt have disse Operaer dog været skrevne i den traditionelle italienske Stil, der lagde Vægten paa den vokale Bravur, medens den forsømte det dramatiske og bekymrede sig lidet om Tekstens.

Værd Og Krav. G.'s første Opera var »Artaserse« [1741], der gjorde saa megen Lykke, at forskellige andre italienske Byer fandt sig foranledigede til i de følgende Aar at bestille en Række Operaer hos G. Som renommeret italiensk Komponist modtog G. 1745 Opfordring til at besøge London. Forsøget med Operaopførelser der mislykkedes ganske vist, men Rejsen fik for G. Betydning derved, at han i Paris stiftede Bekendtskab med den nationale franske Opera (Lully-Rameau), der ganske anderledes end den italienske havde bevaret den musikdramatiske Idé — og i London lærte Händel's Musik at kende. De følgende Aar af G.'s Liv optoges af Kunstrejser og Operakomposition; bl.a. førtes han 1749 til Kjøbenhavn, hvor han komponerede en Serenata, >Tetide eller Gudernes Strid« , der opførtes paa Charlottenborg. De vigtigste Arbejder fra disse »Vandreaar«, i hvilke i øvrigt ogsaa G.'s Giftermaal (med Marianna Pergin) falder, ere »La Semiramide riconosciuta«, »Telemacco« og »Clemenza di Tito«.

1754 fik G. Ansættelse som Operakapelmester i Wien, og en Tid lang ofrede han sig helt for denne sin Virksomhed. Bortset fra Bearbejdelse af og Tilkomposition af *airs nouveaux* til en Række franske Syngespil skrev G. intet i disse Aar, men i Omgang med fremragende, kunstinteresserede Mænd arbejdede han ivrig paa sin Udvikling, og Reformatorideerne modnedes efterhaanden hos ham, saaledes at det Værk, han nu fremtraadte med, »Orfeo ed Eurydice« (opført 5. Oktbr. 1762), betegner et væsentligt Brud med den hidtidige italienske Opera og hans egen musikalske Fortid. Teksten til Operaen skyldtes Raniero de Calzabigi, en litterært dannet Embedsmand, der var besjælet af samme Fremskridtsideer som G. og maaske endog har paavirket dennes Kunstbetragtning. I »Orfeo ed Eurydice« fremstilles i dramatisk bevægede Situationer og store, enkle Træk stærke menneskelige Følelser, og Bestræbelsen for at komme bort fra den traditionelle stive og skematiske Sirlighed, fra Indholdets Flovhed og Fladhed er øjensynlig. G.'s Musik slutter sig nøje til disse Bestræbelser. Uden nogen Indrømmelse til Sangerne og uden at gøre den ellers dominerende »Arie« til sit Værks Midtpunkt lægger han Vægten paa at finde et sandt, naturligt og anskueligt Udtryk for de menneskelige Følelser og at give sin Musik et simpelt og ædelt, men dog livfuldt dramatisk Præg. »Orfeus« modtoges med Bifald, men af den store Mængde uden Forstaaelse af de reformatoriske Bestræbelser deri. Disse traadte imidlertid endnu mere klart frem i den følgende Opera »Alceste« [1767], der foruden sin egen store musikalske Værdi har yderligere Interesse ved den Fortale, der ledsager Partituret. I denne Fortale gør G. Rede for de Principper, han har fulgt, og de Ideer, der have ledet ham, og Fortalen lader ingen Tvivl om det fuldt ud bevidste i G.'s Reformgerning: »Det var mit Forsæt — skriver han — grundig at fjerne alle de Misbrug, der . . . vare blevne indførte i den italienske Opera«. »Alceste« vakte da langt mere Opsigt end »Orfeus« og blev Genstand for en meget forskelligartet Bedømmelse baade hos Publikum og Kritik. G. havde imidlertid taget sit Parti og fortsatte i det Spor, han havde afstukket for sig, i den følgende Opera, »Paride ed Elena«, der opførtes 1770. Hans Interesse for det menneskelige giver sig her Udslag i Skildringen af Modsætningen mellem Fryger og Spartaner, men Tekstbogen havde en betænkelig Lighed med den italienske Operas, og det viste sig, at G.'s delvis ypperlige Musik ikke kunde bringe dens Flovhed og Mangel paa Bevægelse i Glemme. Efter det ringe Held, denne Opera havde, beskæftigede G. sig en Tid lang med at skrive »italienske« Festoperaer; men han, hvis hele Kunstnerliv er ejendommeligt ved en vis rolig Betænksomhed, glemte derfor ikke Reformgerningen, og paa denne Tid modnedes hos ham en maaske ældre Tanke: at søge til Paris for der at finde en gunstigere Jordbund for sine Værker. Med dette for Øje komponerede han til Tekst af den franske Attaché du Roullet Operaen: »Ifigénie en Aulide«, hvis Tekst bearbejdedes efter Racine's Tragedie.

Efter at forskellige Vanskeligheder vare overvundne, navnlig ved Kronprinsessen Marie Antoinette's (G.'s tidligere Elev) Bistand, drog G. 1773 til Paris, hvor han straks tog fat paa Indstuderingen af »Ifigenia« og ved sin Myndighed og Taalmodighed naaede til at faa Operaen fremført i en tilfredsstillende Skikkelse. I »Ifigenia« fortsætter G. sit reformatoriske Arbejde og naar navnlig i Karakterskildringen højere end i nogen tidligere Opera samtidig med, at han klogelig har taget Hensyn til den franske Smag (Optog, Danse, Achilles'es chevalereske Skikkelse). Operaen vandt da ogsaa hurtig en høj Grad af Yndest hos Pariserne. Paa den anden Side fik G. snart talrige Modstandere, dels Folk, der frygtede, at han skulde bringe den national-franske Opera i Glemme, dels de, der sværmede for den nylig fra Italien indførte lettere *Opera buffa (comique)*. Da G.'s følgende Operaer (Bearbejdelser af tidligere Værker, som »Orfeus« og »Alceste«) ikke ret sloge an, følte disse Modstandere sig stærke nok til at aabne en Kamp, den musikhistorisk berømte »Gluck-Piccinni'ske Strid« (Piccinni blev indkaldt for at støtte det italienske Parti med sine Værker). De bekendteste Forfatteres Navne i denne Strid, der ført med Lidenskab gennem en Aarrække viser Parisernes levende Interesse for Teater- og Kunstspørgsmaal i denne Periode umiddelbart før den store Revolution, ere Arnaud, Suard, La Harpe og Grimm. G. og Piccinni selv toge i alt Fald ikke direkte Del i Striden. Efter et Besøg i Wien vendte G. atter tilbage til Paris og lod (1777) sin endnu mere »franske« Opera »Armide« til Tekst af Quinault opføre uden dog at vinde nogen absolut Sejr dermed, væsentlig fordi den storslaaede Skildring af Armida's dæmoniske Natur laa Franskmændene fjernt. Imidlertid havde heller ikke Piccinni synderligt Held med sine Arbejder i tragisk Stil, og G. tilkæmpede sig i hvert Fald snart en ubestridt Førsteplads med sin »Ifigénie en Tauride«, G.'s ypperste Værk, der opførtes 18. Marts 1779 og modtoges med en saadan Begejstring, at selv Modstanderne følte sig tvivlende eller endog opgave Kampen.

Med sin følgende — sidste — Opera »Echo et Narcisse« havde G. derimod absolut Uheld (til Dels dog paa Grund af den slette Tekst), og dette synes at være gaaet ham saa nær, at han uforberedt forlod Paris og vendte tilbage til Wien

(1780). Her levede G. højt anset og lykkelig, indtil et Slagtilfælde lammede ham (1784). Forskellige Kompositionsplaner (bl. a. Klopstock's »Hermannsschlacht« og »Hypomnestra« til Paris-Operaen) forbleve urealiserede; derimod stammer fra denne Tid G.'s kirkelige Værk *De profundis* (ved Siden af Salmen *Domine noster),* hans eneste af denne Art.

Den Omstændighed, at G. saaledes saa godt som udelukkende var Operakomponist, har væsentlig Betydning ved Forstaaelsen og Bedømmelsen af hans Musik. I sine Operaer aabenbarer han en mægtig Fantasi, en storslaaet Patos og Lidenskab, en sjælden Evne til at skabe dramatisk Liv og til med enkle Midler at frembringe store sceniske Virkninger. I musikalsk Dybde, i frodig Opfindsomhed og overlegen Kompositionsteknik overgaas G. derimod af mere end een af de berømte Mestere, der vare hans samtidige eller nærmeste Efterfølgere. Naar G. derhos trods sin levende Følelse for det »menneskelige« ikke helt undgaar en vis ensformig »Koturnestil«, da skyldes dette dels Stofvalget i Forbindelse med Indflydelsen fra den franske Tragedie (til Dels G.'s Forbillede), dels navnlig G.'s bevidste Opposition mod den italienske Opera med dens lave Maal: kun at adsprede og kildre Sanserne. Samtiden satte under G.'s Billede Ordene: »Han foretrak Museme for Sirenerne«, og paa dette Punkt maa G.'s fremragende musikhistoriske Betydning søges. Her arbejdede hans kloge, beregnende Hoved sammen med hans Kunstbegejstring og hans Geni, og det lykkedes ham at skabe saa ypperlige Værker, at de sloge den italienske Forfaldsopera ned og gave Musikdramaet nyt og kraftigt Liv, væsentlig paa Grundlag af de samme Ideer, af hvilke det oprindelig var opstaaet. Allerede Padre Martini sagde om G.: »Han forener de smukkeste Egenskaber ved den italienske Musik og mange af den franskes med den tyske orkestrale Skønhed«; thi ogsaa dette sidste — Udviklingen af Operaorkesteret — optog G. som Led i sin »Reform«. (Litt.: Biografier af A. Schmid, Marx [»G. und die Oper«, I—II], Reissmann, Welti og Miel; endvidere Desnoiterres, *G. et Piccini* [1872] og *Mémoires pour servir å l'histoire de la révolution operée dans la musique par le chevalier G.* ved Leblond, paa Tysk ved Siegmayer). *TV. B.*

Glugmaaned ell. Glug = Januar Maaned; kun kendt i Danmark (og Skaane) og af uvis Oprindelse. *A. O.*

Glukōnsyre, $CH_2OH(CHOH)_4COOH$, en organisk Syre, der opstaar ved Iltning af Druesukker (Glykose), Rørsukker, Maltose, Dekstrin og Stivelse med Bromvand. Det er en i Alkohol næsten uopløselig Sirup; med de alkaliske Jordarters Metaller danner den krystallinske Salte; ved videre Iltning giver den Sukkersyre. *O. C.*

Glukōse d. s. s. Glykose.

Glukosīd d. s. s. Glykosid.

Glúma se Glumr Eyjolfsson.

Glumacĕae (bot.), i ældre Systemer Betegnelse for Avneblomstrede (s. d.).

Glumiflōrae d. s. s. Avneblomstrede.

Glúmr Eyjolfsson, død 1003, kaldt Víga-Glúmr paa Grund af sine mange Drab, er Hovedhelten i en islandsk Slægtsaga, forfattet omkring 1200, Vígaglúmssaga (ell. Glúma). Efter at have været noget sen og træg i sin Opvækst rejste G. sig pludselig, hævnede sin Fader og blev en af de største og kraftigste Høvdinger i sin Egn, Øfjorden. Naturligvis indvikles han i forskellige Stridigheder, men han besejrer sine Modstandere ved sin Kraft og sine listige Paafund og fører dem bag Lyset ved sine tvetydige Eder; herved bliver han en ejendommelig og individuel, storslagen Sagapersonlighed. I hans fremrykkede Alder gaar det imidlertid til Agters for ham, og han maatte, tvungen af den vise Einar Eyjolfsson (s. d.), forlade sin kære Gaard. G. var Skjald, og Sagaen har opbevaret nogle af hans Vers; han klager i disse, ligesom Egill Skallagn'msson, over Alderdommens ubønhørlige Tryk og mindes med Vemod sine tidligere Dage. En af hans Sønner var Digteren Vigfus, der bl. a. deltog i Jomsvikingeslaget, og som var en meget kraftig og stridbar Mand. Sagaen om G. E., udgiven i »Islenskar fornsögur« I [1880], hører til de bedste Sagaer ved sin kortfattede og kernefulde Fremstilling og Stil. *F. J.*

Glúmr Geirason, den første islandske Hirdeskjald, fra Midten af 10. Aarh., var særlig knyttet til Harald Graafeld, om hvem han forfattede et Digt, *Gráfeldardrápa,* hvoraf en hel Del Vers ere bevarede; det er et kraftigt, historisk Digt. Desuden vides han at have digtet om Erik Blodøkse. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litt.-hist.« I; »Snorra-Edda« III). *F. J.*

Glumse, Spøgelsedyr; se Gloso.

Gluntarne er Navnet paa en populær svensk Sangcyklus, forfattet i Aarene 1847—50 af Gunnar Wennerberg (s. d.).

Glutamin se Glutaminsyre.

Glutamīnsyre, Amidoglutarsyre, $COOH,CH(NH_2)CH_2.CH_2.COOH$, afledes af Glutarsyre (s. d.), derved at et Brintatom erstattes af Amidgruppen NH_2; den findes sammen med Asparaginsyre i Roesukkermelasse og opstaar samtidig med andre Amidosyrer ved Spaltningen af Albumin ved Kogning med fortyndet Svovlsyre. G. krystalliserer, drejer Lysets Polarisationsplan til højre og smelter ved 140° under Sønderdeling. Et Amid af G. er Glutamin, $C_5H_{10}N_2O_5$, der findes i Spirerne hos Vikke o. a. samt i Runkelroer. *O. C.*

Glutarsyre, $COOH.(CH_2)_3.COOH$, faas af Glutaminsyre og er et krystallinsk Stof, der smelter ved 97° og destillerer ved 303°; dens Ammoniumsalt giver ved Destillation Glutarimid. $C_5H_7O_2$. *O. C.*

Gluten, Æggehvidestof, der findes i Kornsorternes Frø, og som bliver tilbage, naar Mel ældtes under en Vandstraale, hvorved Stivelsen skyller bort; det danner da en graa sej Masse. G. er en Blanding af forskellige Proteinstoffer, særlig Gliadin, Mucedin, Glutenfibrin, Glutenkaseïn o. s. v.; det gaar let i Forraadnelse og fremkalder derved den ilde Lugt, der er fremtrædende ved Spildevandet fra Stivelsefabrikkerne. — Alle Forskelligheder i Melets Forhold have deres Grund i Nærværelsen af G.: Hvedemel indeholder ca. 12, Rugmel ca. 9—10 p. Ct. G. — Rugmelets G. adskiller sig fra Hvedemelets derved, at det i Alm. ikke antager den plastiske Beskaffenhed, der er ejendommelig for Hvedegluten. G. forøger Brødets Næringsværdi; der tilberedes ogsaa særligt Glutenbrød (s. d.). *O. C.*

Glutenbred blev oprindelig anbefalet af Bouchardat som Surrogat for Brød hos Patienter med Sukkersyge, men har aldrig vundet Bifald, fordi det er for tørt og sejt. Dat tilberedes af Mel ved Udvadskning af Stivelsen og bliver saaledes forholdsvis rigt paa Æggehvidestoffer. Paa Grund af dets seje Konsistens er man dog nødt til bagefter at tilsætte en vis Mængde Mel; men herved mister Brødet de vundne Fordele, idet det ikke bliver synderlig fattigere paa Stivelse end almindeligt Brød, og dets relative Overvægt paa Æggehvidestoffer er for ringe til, at der er Grund til at foretrække det for Rugbrød, som Patienterne langt hellere spise. *A. F.*

Glutenceller (bot.) kaldes de i Reglen isodiametriske Parenkymceller, som danne det eller de yderste, som oftest temmelig tykvæggede Cellelag af Græsfrøets Frøhvide; Cellerne heri staa i indbyrdes protoplasmatisk Forbindelse (gennem Cellevæggen, som er af ren Cellulose) og indeholde talrige, yderst smaa Aleuronkorn samt den ved Spiringen saa vigtige Diastase. *V. A. P.*

Glutīn, Benlim (se Lim). I Ølfabrikationen Benævnelse for nogle uorganiserede organiske Udskilninger af ubekendt Oprindelse, der gøre Øllet uklart. *K. M.*

Glutæer d. s. s. Sædemuskler (s. d.).

Glyceria se Sødgræs.

Glycerīdae, en Familie af Børsteorme, hvis langstrakte, tilspidsede, i ca. 10 ydre Smaaringe delte øjenløse Hovedlap i Spidsen er forsynet med 4 korte Følere og ved sin Grund med to i Fordybninger tilbagetrækkelige fimrende Organer (Lugteorganer?). Det store udkrængelige Svælg, som hos *Glycera* i Spidsen bærer 4, i lige Afstand stillede krogformede Kæber, er i Afdelingen *Goniadidae* forsynet med indtil 15 saadanne. Her er det desuden udstyret med Længderækker af andre smaa Chitinlegemer (Paragnather), af hvilke der hos *Eone* kan optræde flere Tusinde. Muligvis spille de en Rolle ved Bevægelsen gennem løs Sandbund, i hvilken disse Dyr grave. Der kan optræde smaa Gæller, men egentlige Kar mangle. Bugbørsterne ere sammensatte. Denne Familie er i danske Farvande repræsenteret af Slægterne *Glycera, Goniada* og *Eone.* *M. L.*

Glycerīder. Med dette Navn betegner man de sammensatte Æterarter af Glycerin o: de Forbindelser, der opstaa, naar Glycerin forener sig med Syrer under Udtrædelse af Vand, hvorved dets Hydroxylbrint erstattes af Syreradikaler. — Da Glycerin er en treatomig Alkohol, indeholder den tre Hydroxylgrupper; der er altsaa tre Brintatomer, som helt eller delvis kunne erstattes af Syreradikal. Alt efter som eet, to eller tre Brintatomer blive erstattede, skelner man mellem Monoglycerider, $C_3H_5(OH)_2(OR)$, Diglycerider, $C_3H_5(OH)(OR)_2$, og Triglycerider, $C_3H_5(OR)_3$, hvor *R* betegner et engyldigt Syreradikal. — G. benævnes efter den Syre, hvoraf de ere dannede; saaledes kaldes stearinsurt Glycerin for Stearin, palmitinsurt Glycerin for Palmitin, eddikesurt Glycerin for Acetin o. s. v. Antallet af G. er meget stort, da Glycerin kan forene sig med alle almindelig bekendte Syrer. De vigtigste G. ere dem, der indeholde Radikalerne af de fede Syrer; saadanne G. ere Fedtstofferne, der findes i Plante- og Dyreriget, og som have stor fysiologisk Betydning; Fedtstofferne ere alle Triglycerider. Ligesom G. kunne dannes af Glycerin og vedkommende Syre under Udtrædelse af Vand, saaledes kunne de atter, idet de optage Vandets Elementer, Brint og Ilt (Vand- og Surstof), spaltes i Glycerin og den Syre, som de indeholde; saaledes kan Tristearin spaltes i Stearinsyre og Glycerin: $C_3H_5(O.C_{18}H_{35}O)_3 + 3H_2O = C_3H_5(OH)_3 + 3C_{18}H_{35}O(OH)$; denne Spaltning indtræder let ved Behandling af vedkommende G. med Alkalier, hvorved dannes Syrens Kaliumsalt og Glycerin; de ved en saadan Spaltning af Fedtstofferne dannede Alkalisalte af Fedtsyrerne kaldes Sæber, og selve Processen benævnes Forsæbning. *O. C.*

Glycerin, $C_3H_5(OH)_3$ eller $CH_2OH.CHOH.CH_2OH$, er en treatomig Alkohol, der udgør en Bestanddel af alle Fedtstoffer, i hvilke den er bunden til fede Syrer og Oliesyre (se Glyceride); af de almindelige Fedtstoffer udgør G. 8—9 p.Ct. Den optræder som et stadigt Produkt af Vinaandsgæringen, ved hvilken den dannes i en Mængde af 2—3 p. Ct. af den Mængde Sukker, der er gaaet i Gæring; derfor indeholder al Vin ogsaa G., hvorved den faar en fyldigere Smag, medens gamle Vine, der kun indeholde meget lidt G., faa en mindre fyldig Smag. G. blev opdaget 1776 af Scheele ved Fremstillingen af Blyplaster, der dannes ved Forsæbning af Olivenolie med Blyilte og Vand. G. kan dannes syntetisk af Glyceryltriklorid, $C_3H_5Cl_3$, ved Ophedning med Vand til 170°, men fremstilles altid af de i Naturen forekommende Fedtstoffer eller Olier ved Indvirkning af overhedet Vanddamp eller ved Ophedning med Kalk og Vand eller med Svovlsyre. Særlig faas den som Biprodukt i Stearinlysfabrikkerne. Man faar den i vandig Opløsning, og den renses derefter ved Destillation i en Strøm af overhedet Vanddamp; denne fører ved en Temperatur af 180° G. med sig; ved brudt Afkøling af Dampene under Anvendelse af Dyrkul faar man den næsten vandfri, da den allerede fortættes til Vædske ved en Temperatur, hvor Vandet endnu er dampformigt og derfor føres videre. G. danner i ren og vandfri Tilstand en farveløs, tykflydende Vædske af Vægtfylde 1,27. Ved stærk Afkøling stivner den og danner Krystaller, der ligne Rørsukkerets (Kandis), og som smelte ved 20°. Den koger ved 290°, men kan i uren Tilstand kun destilleres uden Sønderdeling i lufttomt Rum; med Vanddamp destillerer den uforandret. G. er opløselig i Vand og i Vinaand i alle Forhold, hvorimod den er uopløselig i Æter; den er meget vandsugende. Som Opløsningsmiddel kan den anvendes i flere Tilfælde; ogsaa Alkalier, alkaliske Jordarter og flere Metalilter opløses deri, idet der dannes kemiske Forbindelser. Ved stærk Ophedning eller ved Opvarmning med vandsugende Stoffer spaltes G. under Dannelse af Akroleïn (s. d.). G. finder megen Anvendelse; da den ikke fordamper i kendelig Grad under 100°, tjener den til at holde Genstande fugtige; saaledes vil den ved Tilsætning til Modeler-Ler beskytte dette mod Udtørring, den vil gøre Læder blødt og holde Huden blød og fugtig; derfor tilsættes ogsaa G. til Haandsæber, foruden at der ved selve Sæbefremstillingen dannes G. (se Glycerider og Sæbe). Paa Grund af sin søde Smag anvendes G. som Tilsætning til Likører og Limonader og som Tilsætning til Vin

og 01 (Scheelisering). Ogsaa som Smøremiddel til finere Maskindele, særlig Urværker, kan den anvendes, da den ikke angriber Messing eller lignende Legeringer og ikke bliver harsk. En Blanding af G. og Lim bruges til Fremstilling af Hektografmasse; blandes den med fintpulveriseret Blyilte, giver den en hurtig hærdende Kit. Store Mængder G. finde Anvendelse til Fremstilling af Nitroglycerin (s. d.); fremdeles benyttes den til Konservering af anatomiske Præparater og i Mikroskopien, i Farveriet og i Katuntrykkeriet og til medicinsk Brug; til Fyldning af Gasmaalere egner den sig godt, fordi den ikke fryser om Vinteren.

Som Alkohol danner G. mangfoldige Æterarter (se Glycerider); saaledes dannes med Svovlsyre Glycerinsvovlsyre, $C_3H_5(OH)_2(O . SO_3H)$, der let forsæber, med Fosforsyre Glycerinfosforsyre (s. d.), med Salpetersyre Nitroglycerin og med de højere Fedtsyrer Fedtstoffer.

G. er en betydelig Handelsartikel; den gaar i Handelen som raa G., raffineret G. og destilleret G. — Der produceres aarlig over 40 Mill. Kg. raa G.; heraf leverer Frankrig 14 Mill., England 7 Mill., forenede Stater i Nordamerika 6 Mill. Kg. — Hovedmarkedet for G. er Paris; Prisen for G. er temmelig variabel, da den er Genstand for store Spekulationer. *O. C.*

Glycerīnfosforsyre er en æteragtig Forbindelse af Glycerin og Fosforsyre; den har Sammensætningen $C_3H_5(OH)_2(O . PO_3H_2)$ og danner en sej Sirup, der reagerer stærkt surt. Ved Ophedning med Vand spaltes den i Glycerin og Fosforsyre. I Forbindelse med Fedtsyre og Kolin findes den i det i fysiologisk Henseende vigtige Lecithin (s. d.). *O. C.*

Glycerinkit se Kit.

Glycerīnklystēr se Klyster.

Glycerīnsyre, $CH_2OH . CHOH . COOH$, er en enbasisk organisk Syre, der faas af Glycerin ved Iltning med Salpetersyre: den er letopløselig i Vand og i Vinaand og danner Salte, der som oftest ere krystallinske. *O. C.*

Glycerinsæbe se Sæbe.

Glycerīnum sulfurōsum se Askolin.

Glycerius, en af de sidste vestromerske Kejsere, blev efter Kejser Olybrius'es og Ricimer's Død sat paa Tronen af Burgundernes Konge, Gundobad (473). Hans Regering blev dog kun af kort Varighed; thi den østromerske Kejser Leo I vilde ikke anerkende hans Valg, men understøttede Julius Nepos, der drog mod G. og fangede ham i Portus ved Tiber-Mundingen. Han maatte derpaa lade sig præstevie og blev Bisp i Salona i Dalmatien, hvor han vistnok døde. *M. M.*

Glycerose er det raa Iltningsprodukt af Glycerin; det indeholder Glycerinaldehyd, $CH_2OH,CHOH . COH$, der forholder sig som en Sukkerart og giver ved Kondensation en kunstig Sukkerart; desuden indeholder det Dioxyacetone, $CH_2OH . CO . CH_2OH$. *O. C.*

Glycerȳlalkohol d. s. s. Glycerin.

Glycerȳlnitrāt d. s. s. Nitroglycerin.

Glycīdforbindelser ere Forbindelser, der indeholde et Iltatom, som paa ejendommelig Maade er bundet til to indbyrdes forbundne Kulstofatomer. Af Glycerin afledes ved Udtrædelse af Vand Glycidalkohol, $CH_2 < O > CH — CH_2OH$. G. dannes ved Indvirkning af Alkalier paa alle organiske Forbindelser, der indeholde et Klor-atom og en Hydroxylgruppe bundne til to indbyrdes forbundne Kulstofatomer. De vise hverken Alkoholernes, Aldehydernes eller Ketonernes Reaktioner. *O. C.*

Glycīn, Glykokoll, Amidoeddikesyre, Limsukker, $CH_2NH_2 . COOH$, er en Amidsyre, der opstaar ved Kogning af Lim, Hippursyre og Glykokolsyre med fortyndede Syrer, og som kan faas syntetisk ved Indvirkning af koncentreret Ammoniakvand paa Monokloreddikesyre. Bedst fremstilles G. af Hippursyre (Benzoylglykokoll) ved Kogning med Saltsyre; man frafiltrerer den herved udskilte Benzoesyre og inddamper derpaa Opløsningen, hvorved til sidst udkrystalliseres saltsurt G. G. danner store farveløse, rombiske Prismer, der ere letopløselige i Vand, men uopløselige i absolut Alkohol og i Æter; det smager sødt (Limsukker) og smelter under Sønderdeling ved 236°. G. optræder baade som Syre og som Base; særlig er Kobberforbindelsen, Glycinkobber, $(C_2H_4NO_2)_2Cu + H_2O$, karakteristisk og danner blaa Naale. Ogsaa med Salte kan det forene sig. Ved Ophedning med Baryt giver G. Methylamin, og ved Indvirkning af Salpetersyrling gaar det over til Glykolsyre. Med Jærnklorid giver G. en intensiv rød Farve. *O. C.*

Glycīne L. (*Soja* Moench.), Slægt af Ærteblomstrede (Bønnegruppen), slyngende eller nedliggende Urter med 3-fingrede, undertiden 5- eller 7-fingrede Blade med Stipeller. Blomsterne sidde i Klaser i Bladhjørnerne, ere smaa og have purpur- eller lyst rosafarvede Kronblade. Bælgene ere linie- eller seglformede. Ca. 15 Arter i det tropiske Asien, Afrika og Australien. *G. hispida* Maxim. (Japanesisk Sojabønne) dyrkes i Kina og Japan og stammer rimeligvis fra den sammesteds vildtvoksende *G. Soja* Sieb. et Zucc. Bælgene ere stift behaarede. De næringsrige Frø skulle være meget velsmagende og ere i Plantens Hjemlande en meget almindelig Spise. Der tilberedes af den en pikant Tilsætning til Mad, som anvendes almindelig i Sydasien og indføres til Europa (Soja, s. d.). Planten lader sig let dyrke i Mellemeuropa ifølge Forsøg af F. Haberlandt, der stærkt anbefaler den dels til Grønfoder for Kreaturer, dels til Næringsplante for Mennesker. (Litt.: F. Haberlandt, »Die Sojabohne< [Wien 1878]; Wein, »Die Sojabohne« [Berlin 1881]). *A. M.*

Glycinīum d. s. s. Beryllium.

Glück, Babette (Barbara), tysk Digterinde under Pseudonymet Betty Paoli, født i Wien 30. Decbr. 1815, død i Baden 5. Juli 1894. I hendes 15. Aar mistede Moderen pludselig sin Formue, og den begavede og for Poesi begejstrede unge Pige maatte allerede i en Alder af 17 Aar sørge for sig selv; hun blev Guvernante i Polen, senere Selskabsdame hos Fyrstinde Schwarzenberg. Hun har udgivet en Del fine og stemningsfulde lyriske Digte med en noget mørk, efteraarsagtig Klang: »Gedichte« [1841, 2. Opl. 1845], »Nach dem Gewitter« [1843, 2. Udg. 1850], »Romancero« [1845], »Neue Gedichte« [1850, 2. Opl. 1856], »Lyrisches und Episches« [1855], »Neueste Gedichte« [1870], desuden en Samling Fortællinger:

>Die Welt und mein Auge« [3 Bd., 1844], »Wien's Gemäldegalerien in ihrer kulturhistorischen Bedeutung« [1865] og »Grillparzer und seine Werke« [1875]. — (Litt.: M. v. Ebner-Eschenbach i »Neue Freie Presse« 22. Juli 1894). *C. A. N.*

Glücksbjærg se Decazes, É.

Glücksbrunner Dolomithule se Altenstein.

Glücksburg ell. Lyksborg, Slot i Sønderjylland ved Flensborg Fjord, er opført af Hans den Yngre af Sønderborg. Hertugen havde ved et Delingsforlig med sin Broder, Kong Frederik II, i Flensborg 23. Apr. 1582 bl. a. faaet det gamle Rye-Kloster (s. d.) som Ækvivalent for sin Del af Arven efter sin Farbroder Hans den Ældre. Han lod straks de gamle Klosterbygninger nedbryde og byggede lidt N. f. Tomten paa en Holm i den opdæmmede Sø Slottet G., der stod færdigt 1587. Detbestaar af 3 langs hinanden lagte, 3 Stokværk høje Huse, hvert med sit Tag (samme Bygningsmaade som ved det gamle Tølløse, Hillerødsholm og Egeskov, hvor der dog kun var to Huse) med et 8-kantet Taarn paa hvert Hjørne og et Tagspir. Værelserne i de 2 nederste Stokværk ere hvælvede. I nederste Stokværk findes Slotskapellet med de hertugelige Begravelser. Hans den Yngre døde paa G. 9. Oktbr. 1622, og Slottet tilfaldt nu hans Søn Filip, der blev Stifter af den efter Residensslottet opkaldte glücksborgske Linie; denne uddøde paa Mandssiden 1779, hvorpaa G. faldt tilbage til Kronen. 6. Juli 1825 gav Frederik VI sin Svoger, Christian IX's Fader, Hertug Frederik Vilhelm Poul Leopold af Holsten-Beck, Titel af Hertug af G., og senere, fra 1836, fik dennes Enke og hendes Børn Ophold paa Slottet. Fra 1859 residerede Frederik VII en Del af Aaret paa G., og her døde han 15. November 1863. *B. L.*

Gliicksburg (*Lyksborg*).

Gliicksburg. Efter Slottet G. ere to Sidelinier af det danske Kongehus opkaldte, den ældre, den slesvig-holsten-sønderborg-gliicksborgske, der stammer fra Hertug Hans den Yngre's tredje Søn Filip (1584—1663), som 1622 fik G., og hvis Æt uddøde 1779, og den yngre, oprindelig slesvig-holsten-sønderborg-beckske, grundlagt af Filip's Brodersøn August Filip (1612—75), som 1646 købte Godset Beck i Westfalen. Til denne Linie hørte Vilhelm, født 4. Jan. 1785 i Nærheden af Konigsberg, død 17. Febr. 1831 paa Gottorp. Han blev 1798 —1802 uddannet paa Ridderakademiet i Brandenburg og derefter ved Leipzig's Universitet; blev 1803 dansk Officer (i Hestgarden) og gjorde 1805—14 Tjeneste ved Hæren i Holsten. Som Major deltog han 1809 i Stormen paa Stralsund, var 1812 Stabschef hos General Ewald og 1813 Kommandant i Rendsborg. Han fulgte 1814 Kong Frederik VI til Wien, blev ved sin Faders Død 1816 Hertug og fik 1825 Slottet G. med Titel af Hertug af G. Han var en forstandig, rettænkende og frisindet Mand; skønt selv en ivrig og dygtig Officer misbilligede han dog Frederik VI's udelukkende Hang til Militær væsen, og paa Kongressen i Wien gennemskuede han Fyrsternes lave Egennytte og forudsaa de kommende Revolutioner som en naturlig Følge af deres Adfærd. 1810 havde han ægtet Louise af Hessen-Kassel, (1789—1867), Frederik VI's Svigerinde, og havde med hende 7 Sønner og 3 Døtre. Den ældste Søn, Karl, født 30. Septbr. 1813, død 24. Oktbr. 1878, blev 1831 Hertug og ægtede 1838 Frederik VI's yngste Datter Vilhelmine, Frederik VII's første, fraskilte Ægtefælle. Han gjorde 1846 Indsigelse mod det aabne Brev om Arvefølgen og sluttede sig 1848 til Oprøret, hvorfor han mistede sine danske Ordener (indtil 1856). Han levede mest paa Slottet i Kiel eller paa Louisenlund ved Slesvig, men fik 1870 G. tilbage af den preussiske Konge. Frederik, (1814—85), sluttede sig ligeledes 1848 til Oprøret, blev 1878 Hertug og fulgtes af sin Søn Frederik Ferdinand (født 1855), som 1885 ægtede Caroline Mathilde af Augustenborg (født 1860), Søster til den tyske Kejserinde Viktoria Augusta. Vilhelm, (1816—93), var siden 1838 i østerrigsk Tjeneste, til sidst 1862 Divisionsgeneral i Rytteriet. Den fjerde Søn, Christian, blev 1863 Konge af Danmark som Christian IX. Julius, født 1824, blev 1842 preussisk Officer, afgik 1864 som Major og blev 1868 dansk Generalmajor. Efter at være sendt til Grækenland søgte han i Jan. 1865 at mægle mellem Partiførerne, men blev nødt til at drage bort derfra. Han ægtede 1883 til venstre Haand Elisabeth Ziegesar, (1856—87), som blev ophøjet til Grevinde Roest. Hans, egl. Johann, født 5. Decbr. 1825, blev 1842 preussisk Løjtnant og gjorde 1848 Tjeneste i Berlin; at han og Julius tjente i Oprørshæren, er usandt. 1855 tog han Ophold i Danmark og fik 1867 Generalmajorstitel. I Sommeren 1864 sendtes han til Bruxelles for at formaa Kong Leopold til Indblanding i den dansk-tyske Strid, og Marts—Novbr. 1867 var han Regent i Grækenland i sin Brodersøn Kong Georg's Fraværelse. 1894 blev han Ordenskansler. Den yngste Broder, Nikolaj, (1828—49), var 1848 Løjtnant i Oprørshæren. Af Døtrene var den

ældste, Marie, (1810—69), siden 1846 gift med en Grev Hohenthal; Frederikke (født 1811) var 1834—63 gift med Hertug Alexander af Anhalt-Bernburg, og Louise (1820—94) siden 1860 Abbedisse for Frøkenklosteret i Itzehoe. *E. E.*

Glückstadt, By i preussisk Provins Schleswig-Holstein i en frugtbar Marskegn ved Rhin's Udmunding i den her 3 Km. brede Elben, 46,5 Km. neden for Altona og ved Jærnbanelinierne Elmshorn—Heide, har (1890) 6,000 Indb. Der findes en evangelisk Kirke, et katolsk Kapel samt et kgl. Gymnasium. Paa Grund af sin lave Beliggenhed har Byen gentagne Gange, særlig 1756 og 1825, lidt af Stormflod og Oversvømmelse. Drikkevandet, der bestaar af filtreret Flodvand, er daarligt. Der findes Fabrikation af Møbler, Spejle, Vogne, Skotøj og Cigarer samt Jærnstøberi, Jærnbaneværksteder og Fiskeri. Havnen tjener om Vinteren, naar Elben højere oppe er tillagt med Is, som Forhavn til Hamburg. G. er anlagt 1616 af Christian IV, blev befæstet 1620 og udstyret med særlige Handelsprivilegier for at trække en Del af Hamburg's Handel herhen. 1623 blev G. Stabelstad for islandske Varer. 1630—45 lod Christian IV her opkræve Told af de paa Elben forbisejlende Skibe. I 17. Aarh. var den en Tid lang Holsten's Hovedstad og blev i Trediveaarskrigen forgæves belejret af de kejserlige, 1627 af Aldringer og 1628 af Tilly, ligesom den ogsaa modstod Torstenson's Indfald i Vinteren 1643—44. I Efter et Bombardement kapitulerede G. i Januar 1814 til de mod Frankrig allierede. I Juni s. A. begyndte Nedrivningen af Fæstningsværkerne. G. kom ved Freden i Wien 1864 til Preussen. (Litt.: Lucht, »G. oder Beiträge zur Geschichte dieser Stadt« [Kiel 1854]). *Joh. F.*

Glückstadt, Isak Moses Hartvig, Bankdirektør, er født i Fredericia 22. Apr. 1839. G. modtog sin første Uddannelse som Forretningsmand i Kjøbenhavn, men rejste allerede 1865 til Christiania, hvor han grundlagde en Bankierforretning. 1870 blev han Direktør i den norske Kreditbank, hvilken Stilling han dog opgav 2 Aar efter for paa Foranledning af G. A. Gedalia at modtage Ansættelse som Direktør i den da nylig oprettede danske Landmandsbank i Kjøbenhavn. Under G.'s kloge og energiske Ledelse tog denne Banks Virksomhed hurtig et stort Opsving, saa at den snart kom til at indtage en betydningsfuld Stilling i dansk Forretningsliv, hvilken Stilling G. under sin mangeaarige Styrelse stedse har forstaaet at hævde og yderligere befæste. I de af Landmandsbanken bl. a. stiftede Aktieselskaber Kjøbenhavn's Frihavnsaktieselskab og Østasiatisk Kompagni er G. Bestyrelsesformand. G. har været Borgerrepræsentant 1886—92, blev 1874 Medlem af og 1887 Formand for det mosaiske Trossamfunds Repræsentantskab. *C. V. S.*

Glycosuria se Diabetes og Glykosuri.

Glycyrrhiza L., Slægt af Ærteblomstrede (Astragelgruppen), fleraarige Urter eller sjælden Halvbuske med uligefinnede Blade og gule, hvide eller blaa Blomster i akselstillede Klaser eller Aks. Støvknaprummene ere i Spidsen forenede. Bælgen forskellig. Ca. 12 Arter. *G. glabra* L. (Lakridsplanten) bliver ca. 2 M. høj; dens Blade, der have 3 — 6 Par Smaablade, ere kirtelhaarede paa Undersiden. Blomsterne ere hvide eller lilla, og Bælgene ere lange, linieformede og noget indsnørede mellem Frøene. Lakridsplanten vokser i Middelhavslandene, Kaukasus, det nordlige Persien o. a. St. og dyrkes i forskellige Former efter Voksestedet. I Europa findes den dyrket i det store i Spanien og Italien, i mindre Maalestok i England, Sydfrankrig, Tyskland og Mähren. De gule Rødder og Rodstokke indeholde et Glykosid, Glykyrrhizin, og ere officinelle *(Radix Liquiritiae Hispanicae, R. Glycyrrhizae,* Lakridsrod, s. **d.**). Lakrids nævnes allerede hos Henr. Harpestreng og anbefales mod Hoste og i lignende Sygdomstilfælde. I England benyttes Rødderne ved Tilberedningen af Porter. Den russiske Lakridsrod *(Radix Liquiritiae Russicae)* stammer fra *G. glabra var. glandulifera,* der er mere kirtelhaaret end Hovedformen; den vokser i det sydlige Rusland, Lilleasien, Sydsibirien og Afghanistan. Dens Rødder menes at være identiske med den af Theofrast omtalte Rod, *Glykeia,* der anvendtes mod Brystlidelser, Hoste o. s. v. Ordet *Liquiritia,* der er en Omdannelse af det græske *Glykyrrhiza,* er i germanske Sprog blevet til Lakrids. *A. M.*

Glyfogenī (græ.) d. s. s. Glyphogéne.

Glyfografī (græ.), en af Englænderen Palmer 1843 opfunden Maade at danne Former til Figurer, der skulle trykkes som Træsnit. En glat afsleben Kobberplade gøres sort med en Opløsning af Svovlkalium eller Svovllever, og oven paa det saaledes dannede sorte Lag anbringes et papirstykt Lag af en hvid Dækgrund, der især bestaar af Voks og Blyhvidt eller Zinkhvidt. I denne Dækgrund indridses Tegningen med en Naal, der er lidt bøjet, saa at Spidsen stedse kan holdes lodret mod Pladen. Man maa have forskellige Naale til de finere og grovere Linier. Man gennemskærer kun den hvide Grund, saa at Tegningen viser sig med sorte Linier paa lys Grund. Det er ligeledes en Fordel, at man ikke her, som ved anden Radering, skal tegne omvendt. Hvor Afstanden mellem Linierne ikke er meget ringe, maa Dækgrunden forhøjes; derefter indstøves den med fint Grafitpulver, og over hele Pladen gøres nu en galvanoplastisk Udfældning, der behandles som andre Klicheer til Bogtryk. Metoden kom ikke meget i Brug; men i den nyeste Tid har den dog, i en meget modificeref Skikkelse, fundet Anvendelse til Bladi Hustrationer, der hurtig skulle gøres færdige. En blaatanløben Staalplade dækkes med et tyndt Lag af en kalkagtig Masse, udrørt i Vand; heri indridses Tegningen, og man faar saaledes en Form, hvori der kan støbes en Stereotypiplade. (Litt.: »Die Buchdruckzeichnung oder G.« [Leipzig 1846]; »Beretn. fra dansk fotogr. Forening« VIII, S. 198). *F.R.F.*

Glykogēn, n. $C_6H_{10}O_5$, er et Kulhydrat, der findes i Pattedyrenes Muskler, Lever og Blod. Det danner et farveløst Pulver, der er uopløseligt i Vinaand og i Æter, men let opløseligt i Vand, hvormed det danner en opaliserende Opløsning, der drejer Lysets Polarisationsplan til højre; ved Indvirkning af dyriske Fermenter spaltes det let, idet der først dannes et dekstrinagtigt Kulhydrat, dernæst en maltoseagtig Sukkerart; ved yderligere Spaltning giver det Druesukker. G. tjener i Legemet som Kraft- og Varmekilde; det opspares ved Fordøjelse i Leveren for ved senere indtrædende Mangel efterhaanden igen at tilføres Blodet, idet

det sandsynligvis først spaltes under Dannelse af Druesukker, Ved længere Tids Sult forsvinder G. af Lever og Muskler. *O. C.*

Glykokoll d. s. s. Glycin.

Glykokōlsyre, Cholsyre, Chologlycinsyre, $C_{26}H_{43}NO_6$, findes som Natriumsalt i Galden hos de fleste Dyr, rigeligst i Oksegalde. Den danner haarfine, farveløse Naale, der smage sødt og derefter intensivt bittert, og er letopløselig i Alkohol, tungopløselig i Vand og i Æter; G. reagerer surt, virker antiseptisk og smelter ved 132—134°; ved Kogning med Alkalier giver den Glycin og Cholsyre; dens farveløse Opløsning i koncentreret Svovlsyre bliver ved Ophedning med Sukker intensiv purpurrød (Galdereaktion). *O. C.*

Glykol, Ætylenglykol, Ætylenalkohol, $C_2H_4(OH)_2$, er en toatomig Alkohol, der fremstilles ved Ophedning af Ætylenbromid med en Opløsning af Kaliumkarbonat: $C_2H_4Br_2 + K_2CO_3 + H_2O = C_2H_4(OH)_2 + 2KBr$. Den danner en farveløs, noget olieagtig Vædske, der koger ved 195° °g smager sødt. Dens Vægtfylde er ved 0° 1,128; ved lav Temperatur stivner den og smelter atter ved $-11{,}5^0$. Ved Iltning (Oxydation) giver G. først Glykolsyre (s. d.) og derefter Oxalsyre, $C_2O_2(OH)_2$. *O. C.*

Glykōler, toatomige Alkoholer, afledede af Kulbrinterne ved Erstatning af to Brintatomer med Gruppen Hydroxyl (se Alkoholer). *O. C.*

Glykolsyre, $CH_2(OH) . COOH$, er et Iltningsprodukt af Glykol (s. d.) og er den simpleste Alkoholsyre, man kender: den optræder baade som Alkohol og som Syre, da den saavel indeholder i den for Alkoholerne karakteristiske Gruppe CH_2OH som den for Syrerne ejendommelige Gruppe COOH. Den er Eddikesyrens Oxysyre, idet den afledes af sidstnævnte Syre ved Erstatning af et Brintatom i Radikalet ved Gruppen Hydroxyl:

$CH_3 . COOH$	$CH_2(OH) . COOH$
Eddikesyre	Glykolsyre.

G. fremstilles af Monokloreddikesyre ved Kogning med Vand og Marmorpulver. Den findes i Naturen i umodne Vindruer, i den vilde Vins Blade og i Roesaft. Ren G. danner farveløse Krystaller, der smelte ved 79—80° og ere meget letopløselige i Vand; af Salpetersyre iltes den til Oxalsyre. *O. C.*

Glykolūrsyre se Hydantoïn.

Glykon, 1) græsk Billedhugger fra Athen, af den nyattiske Skole. Et berømt Kunstværk, den farnesiske Herakles i Napoli (afbildet Bd. II, S. 1093 Fig. 23), skyldes G., som man ser af den græske Indskrift paa den. I Catania findes et Fodstykke af Marmor, der, som Indskriften lærer, engang har tjent til Basis for et andet Kunstværk af G., men dette er helt forsvundet. — 2) G. var ogsaa Navn paa en oldgræsk lyrisk Digter, efter hvem et Versemaal (se nedenf.) havde Navn, men man kender intet videre til denne G. *V. S.*

Glykonisk **Vers** *(versus Glyconeus)*, et af Lyrikeren Glykon (s. d.) opfundet Versemaal, som bestaar af en tostavelses Indledningsfod, en Daktylos, en Trochæ og en Stavelse: ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ –. 3 g. V. efterfulgte af et ferekrateisk danne den glykoniske Strofe. *K. H.*

Glykōnsyre, Dekstronsyre, $C_6H_{12}O_7$ eller $(OH) . CH_2 . (CHOH)_4 . COOH$, dannes af Rørsukker og Druesukker ved Indvirkning af Klor eller Brom, af Stivelse, Dekstrin eller Maltose ved Indvirkning af Brom og Sølvilte; den danner en Sirup, er uopløselig i Alkohol, drejer Lysets Polarisationsplan til højre og overføres ved Indvirkning af Natriumamalgam til Druesukker. *O. C,*

Glykosamīn se Chitin.

Glykose, Druesukker, Dekstrose, $C_6H_{12}O_6$ eller $CH_2(OH) . (CHOH)_4 . CHO$, er et Kulhydrat, der hører til de saakaldte Heksoser, og som besidder aldehydagtige Egenskaber; det er derfor en Aldose. G. forekommer udbredt i Planteriget, saaledes i Vindruer, søde Frugter, Blomster o. s. v.; under Sukkersyge (Diabetes) optræder det i Urinen undertiden i meget rigelig Mængde (se Glykosuri). Det opstaar ved Hydrolyse af mange Glykosider og Polysaccharider (Rørsukker, Stivelse o. s. v.). I Laboratorierne fremstilles G. renest af Rørsukker, idet man til 12 Lit. 90-procentholdig Alkohol sætter 480 Ctg. rygende Saltsyre, opvarmer til 45—50° og derpaa tilføjer 4 Kg. pulveriseret Rørsukker under Omrøring; efter to Timers Forløb lader man Blandingen afkøles, tilsætter derpaa noget vandfrit Druesukker for at fremskynde Krystallisationen og henstiller det hele i nogle Dage. Det udskilte Druesukker udvadskes med fortyndet Alkohol og omkrystalliseres, idet man opløser det i den halve Vægt Vand paa Vandbad, tilsætter dobbelt saa meget 90—95-procentholdig Alkohol, filtrerer den varme Vædske, tilsætter en Druesukker Krystal og henstiller til Krystallisation. I Teknikken fremstilles Druesukker af Stivelse (Kartoffel- eller Majsstivelse) ved Kogning med fortyndet Svovlsyre; herved gaar Stivelsen først over til Dekstrin og derefter til Druesukker; man udfælder Svovlsyren ved Tilsætning af Kridt, hvorved fældes Gips, filtrerer Sukkeropløsningen og inddamper i Vakuum saa vidt, at hele Massen ved Afkøling stivner til en haard finkrystallinsk Masse. Det saaledes vundne Produkt er temmeligt urent og indeholder foruden Druesukker tillige Maltose, Isomaltose og Dekstrin.

Alm. G. er højredrejende; det krystalliserer af Alkohol eller af koncentreret vandig Opløsning ved 30—35° vandfrit i fine Naale eller haarde Krystalskorper, der smelte ved 146°; ved sædvanlig Temperatur krystalliserer det al vandig Opløsning med 1 Molecule Vand i tavleformede Krystaller. Det smager mindre sødt end Rørsukker, er letopløseligt i Vand (1 : 1), men uopløseligt i absolut Alkohol; ved Tilsætning af Gær gaar det let og fuldstændig i Vinaandsgæring. G. kan uden at undergaa Forandring i nogen Tid koges med fortyndet Svovlsyre eller Saltsyre og kan ved almindelig Temperatur opløses i koncentreret Svovlsyre til en farveløs Vædske. Derimod sønderdeles det ved Ophedning med Alkalier, idet Opløsningen bliver brun. Med Klornatrium danner G. en krystallinsk Forbindelse, der undertiden udskilles i diabetisk Urin. G. reducerer Fehling's Vædske o: en alkalisk Opløsning af vinsurt Kobberilte (Cupritartrat), idet der udskilles rødt Kobberforilte (Cuprooxyd); denne Reaktion anvendes saa vel til Paavisning som til Bestemmelse af Druesukker. Der eksisterer ogsaa en venstredrejende og en optisk uvirksom G. Det teknisk fremstillede Druesukker anvendes i fast Form eller som Sirup til Sødningsmiddel for Konditorivarer o. s. v. og som Erstatning for Honning, der inde-

holder Druesukker og Frugtsukker. Ved Ophedning af Druesukker, undertiden med Tilsætning af Soda, fremstilles saakaldt **Kulør**, der anvendes til Farvning af Drikkevarer m. m. *O. C.*

Glykosider. Med dette Navn betegner man et stort Antal æteragtige Forbindelser af Glykoserne; disse æteragtige Stoffer forekomme i Planteriget og kunne tænkes opstaaede af Glykoser ved Kondensation med Syrer, Aldehyder, Fenoler o. s. v. under Udtrædelse af Vand. Ved Indvirkning af visse Fermenter og ved Opvarmning med fortyndede Syrer spaltes de i Glykose og de nævnte nærmere Bestanddele. Til denne Gruppe høre bl. a. Amygdalin, Myronsyre, Salicin, Populin, Æskulin o. fl. (s. d.). De fleste Glykosider ere opløselige i Vinaand, men uopløselige i Æter. *O. C.*

Glykosurī, Mellituri, Forekomst af Sukker i Urinen, findes kun under patologiske Tilstande. Ganske vist kan Sukker paavises ogsaa i normal Urin, men i en saa minimal Mængde, at det ikke har nogen praktisk Betydning. I særlig stor Mængde optræder Sukker i Urinen ved Sukkersyge (Diabetes), og enhver Diabetes er derfor en G.; men omvendt er ikke enhver G. en Diabetes, der er en selvstændig Sygdom med G. som væsentlig Symptom (se Diabetes). G. kan fremkaldes ved Nydelsen af særdeles store Mængder Sukker i Løbet af kort Tid, derimod ikke ved Nydelsen af store Mængder Stivelse, der dog ogsaa under Fordøjelsesprocessen omdannes til Sukker. Eksperimentelt kan G. ogsaa fremkaldes ved Beskadigelse af et bestemt Parti af Hjernen (Claude Bernard's Piqûre eller Sukkerstik), ved Læsioner af andre Dele af det centrale eller perifere Nervesystem, ved forskellige Giftes Indvirkning (Kurare, Kloroform o. fl.), ved Borttagelse af Bugspytkirtelen. Svarende hertil ses G. ofte under patologiske Forhold (Hjerne- og Nervesygdomme, Forgiftninger, Lidelser af forskellige Organer [Bugspytkirtelen, Nyren]). G. er derfor el Fænomen, der er afhængigt af den tilstedeværende Sygdoms Udvikling, svinder med denne og er som Regel uden Betydning for dens Forløb.

Det ved G. i Urinen optrædende Sukker er Druesukker (Dekstrose), hvortil det med Føden optagne Rørsukker og Stivelse omdannes. Sjældnere forekomme andre Former af Sukker, hos diegivende Mødre f. Eks. Mælkesukker. Sukkeret giver Urinen en sød Smag, og det paavises ved forskellige kemiske Reaktioner, hvoraf de fleste bero paa Sukkerets Evne til at reducere Metalilter (f. Eks. Kobber, Vismut). Paalideligere er dog den saakaldte Gæringsprøve (Sukkerets Spaltning i Alkohol og Kulsyre). Mængden af det tilstedeværende Sukker bestemmes dels ved de nævnte Prøver, dels ved Polarisation, idet Druesukker drejer Polarisationsplanet til højre. *A. F.*

Glyngøre, Havn ved Limfjorden ved Sallingsund paa Nordvestkysten af Salling (Viborg Amt, Harre Herred, Navtrup Sogn). Havnen er anlagt 1872 som Udgangspunkt for Dampskibsforbindelsen med det lige overfor liggende Nykjøbing paa Mors; men først nogle Aar efter at den 29 Km. lange Skive—G.-Bane var aabnet 1884, anlagdes Dampfærgelejet, da Staten havde overtaget Havnen 1889. Dampfærgehavnen, der kun maa benyttes af Skibe, som tilhøre Statsbanerne, har en Dybde af 3,7 M., den lige Vest for liggende Havn er 2 M. Fra Lyngbakkerne ved G. er der smuk Udsigt over Salling Sund, Mors og Fur. *H. W.*

Glyoxāl, Diformyl, CHO . CHO, er Oxalsyrens Aldehyd; det faas ved Iltning af Ætylalkohol og Acetaldehyd med Salpetersyre; ved Indampning af den vandige Opløsning af G. faas det som en farveløs, amorf, haard Masse, der endnu indeholder meget Vand; efter Tørring i Vakuum ved 110—120° opløses det langsomt i Vand. Det besidder aldehydagtige Egenskaber, reducerer ammoniakalsk Sølvopløsning under Dannelse af et Sølvspejl og former sig med sure Alkalisulfitter. Ved Indvirkning af Hydroxylamin giver det Glyoxim CH(NOH)-CH(NOH), der danner farveløse Tavler. Med Ammoniak giver G. det saakaldte Glyoxalin, $C_3H_4N_2$, der danner letopløselige Krystaller, som smelte ved 88—89° og reagere stærkt alkalisk. Glyoxalin koger ved 255° og giver ved Iltning med Kaliumpermanganats Myresyre og med Brintoverilte Oxamid. *O. C.*

Glyoxalin se Glyoxal.

Glyoxālsyre (Glyoxylsyre), $CH(OH)_2$. COOH, dannes samtidig med Glyoxal ved Iltning af Alkohol eller Glykal med Salpetersyre; det faas ogsaa ved Behandling af dibromeddikesurt Sølvilte med Vand; det danner Krystaller, der ere letopløselige i Vand og iltes af Salpetersyre til Oxalsyre, medens den ved Indvirkning af Zink giver Glykolsyre. Dens Kalciumsalt reducerer Sølvopløsning ved Kogning dermed. *O. C.*

Glyoxylsyre d. s. s. Glyoxalsyre.

Glyphogène [glifåzæ'n], en særegen Ætsning af Staalplader. Den paa sædvanlig Maade paa Ætsgrunden raderede Plade omgives med en 2—3 Cm. høj Voksrand, overhældes med Forætsningsvand (destilleret Vand med 5 p. Ct. ren Salpetersyre og $^1/_{10}$ af dets Rumfang Vinaand), indtil de raderede Streger farves brune. Pladen behandles saa med Skyllevand (destilleret Vand med $^1/_3$ Rumfang Vinaand), tørres ved at blæse Luft derpaa med en Blæsebælg; derpaa hældes atter Forætsningsvand paa, til Stregerne blive brune. Saa hældes Vædsken af og erstattes med Ætsningsvandet (30 Dele destilleret Vand, 15 Dele Vinaand, 6 Dele ren Salpetersyre, $^1/_2$ Del Helvedessten), som skal staa 15 Mm. højt paa Pladen. Ætsningsvandet bliver paa Pladen, indtil den fine Slam, som danner sig, bedækker den ganske ensformet; derpaa vadskes saa længe med rent Vand med en Haarpensel, til alle Stregerne fremtræde afvadskede. Alt efter hvor dybt man vil ætse, gentages Processen een eller flere Gange. Hvad man ikke vil have dybtætset, dækker man ved at paaføre Ætsgrund opløst i Terpentinolie. Man maa holde Temperaturen ved Ætsningen omkring 15°. *F. W.*

Glypter (af græ. *γλύπτω*, udskærer, udhugger), udskaarne Stene, saavel mindre (se Gemmer) som ogsaa større Genstande, Billedhuggerværker. Beskrivelse af G. kaldes Glyptografi; Glyptik (ell. Glyfik), Kunsten at arbejde med Mejsel og Gravstikke i Sten og Metal. *V. S.*

Glyptik se Glypter.

Glyptodonter eller Skjolddyr (*Glyptodontidae* ell. *Hoplophora*) ere store uddøde Bæltedyrformer, hvis Levninger navnlig findes i de kvartære Knoglehuler i Brasilien og i Pampas-

Lagene i Landene omkring Buenos Ayres. Fra Bæltedyrene adskilte de sig for det første ved deres Størrelse (de største vare saa store som Okser), samt ved at Panseret ikke var delt i bevægelige Bælter, men dannede eet eneste ubevægeligt Rygskjold, sammensat af mange smaa, kantede Benplader; tillige var Rygskjoldet sammenvokset med Hofte- og Sædeben; hos de fleste fandtes der tillige et Bugskjold; men disse to Skjolde hang ikke sammen. Ligeledes var Hovedet dækket af et Panser, og ogsaa i Lemmernes Hud var der Benstykker. Den middellange og kraftige Hale var ligeledes omgiven af et Panser, men dette kunde enten være en fuldstændig ubevægelig Skede eller ogsaa delt i bevægelige Ringe. Ellers var G. af meget klodset Bygning med korte Ben, navnlig vare Forbenene korte og svage i Sammenligning med de særdeles kraftige Baglemmer, hvis Fødder med de korte, lidet bevægelige Tær og Hove minde om Elefantens Klumpfødder. Forbenene vare udstyrede med brede, stærke Gravekløer. I Reglen havde de 4 Tær paa For- og Bagben (*Glyptodon* har 5 paa Bagfoden). Af andre Bygningsforhold er der Grund til at gøre opmærksom paa den korte, høje Hovedskal med de 8 tre-delte Tænder i hver Kæbeside, og den Sammenvoksning, som hyppig fandt Sted mellem Hvirvlerne. De bevægede sig vistnok paa Bagbenene alene, støttende sig til Halen (altsaa som Jordsvinet); med deres Forben opkradsede de Rødder, Knolde, Løg, eller ogsaa græssede de paa Sletterne. Naar der var Fare paa Færde, kunde de trække Hovedet ind under Skjoldet. G. findes hovedsagelig kun i Sydamerika, dog har man ogsaa fundet dem saa langt mod Nord som Mejiko og Texas. De mest bekendte Slægter ere *Glyptodon*, *Panochthus* og *Hoplophorus*; de to første have et tykt, næsten kuglerundt Rygskjold, den sidste et fladere og tyndere Skjold. (Litt.: Owen, *Catalogue 0/ Fossil Mammals* [»Mus. Roy. Coll. Surgeons«, Lond. 1845]; Huxley, *Osteologie of Glyptodon* [»Phil. Trans.« 1865]; Burmeister, *Descript. de la Rép. Argentine* 3. Del; *Mammifères* [Buenos Ayres 1879]; Gervais et Ameghino, *Les Mammifères fossiles de l'Amérique Méridionale* [Paris 1880]; Ameghino, *Mammifères fossiles d. form. éocenes de Patagonie* [Buenos Ayres 1894]). *M.C.E.*

Glyptotek (græ.), Samling eller Museum af Billedhuggerværker. Det første G. grundedes 1816 af Kong Ludvig I i München og indeholder de af ham samlede Skulpturværker, af hvilke han allerede havde erhvervet de fleste som Kronprins. De ere opstillede i en egen, af Leo v. Klenze 1816—30 opført, firkantet Bygning i ionisk Stil, 67 M. lang, som indeholder 14 Sale. Foruden et Par assyriske Relieffer og en lille, men god Samling af ægyptiske Gravtavler og Statuer (hvoraf en Del fra Hadrian's Tid, sikkert udført af græske Kunstnere, men ogsaa ældre, virkelig ægyptiske Ting, som Statuen af Bakenkhonsu, en samtidig af Moses, o. s. v.) findes i G. en udmærket Samling af græske Skulpturer fra Billedhuggerkunstens Begyndelse i Grækenland til den sene romerske Tid. Særlig maa fremhæves: Apollon fra Tenea, Ægineterne (de 1811 paa Ægina fundne Gavlgrupper, der stamme fra Tiden før Perserkrigene og ere restaurerede af Thorvaldsen), en kitharspillende Apollon, den »Barberiniske Faun« (en sovende Satyr), Eirene med den lille Plutos (før kaldet Ino Leukothea), den »Rondaniniske Medusamaske«, Ilioneus'es Torso, flere Satyrer, fortrinligt Hoved af en Muse, o. s. v. Endvidere en stor Samling af græske og romerske Portrætbuster og Statuer; nogle antikke Bronzestatuer o. 1. I den sidste Sal er et lille Udvalg af moderne Skulptur udstillet, deriblandt Adonis af Thorvaldsen, Ludvig I af samme, Canova's Paris o. s. v. — Om G. i Kjøbenhavn se Ny Carlsberg Glyptotek. *V. S.*

Glyse se Torskefisk.

Glænsning se Polering.

Glænø (saaledes ogsaa kaldet i Valdemar II's Jordebog), lille Ø ved Sjælland's Sydvestkyst i Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene, Sorø Amt, Vester Flakkebjærg Herred, Ørslev Sogn. Øen, der tillige med de med den forbundne smalle Landtanger Vesterfed og Østerfed lukker for Holsteinborg Nor, er siden 1881 sat i Forbindelse med Sjælland ved en Vejdæmning, der fører fra dens Nordvestspids. De noget bakkede Jorder, hvis højeste Punkt er Bavnebanke, 26 M., ere overvejende sandede. Øen har 11 Gaarde og 22 Huse. *H. W.*

Glärnisch, Bjærg i Sihl-Gruppen i Glarner-Alperne S. f. den smukke Klon-Dal, tæller 4 Hovedtoppe. Mod Nordøst Vorderglärnisch (2,331 M.), der hæver sig op over Byen Glarus og fra Dalen fremtræder som en kolossal fritstaaende snefri Pyramide. Sydvest herfor Mittelglärnisch (2,907 M.), som bære en i hele det nordlige Schweiz synlig Snemark (Vrenelisgärtli), V. f. dette Ruchen (2,920 M.) og mod Syd den højeste og stejleste Top, Bächistock eller Hinterglärnisch (2,921 M.). *Joh. F.*

Glæser se Glaser.

Gläser, Franz Joseph, Komponist, født 19. Apr. 1798 i Ober-Georgenthal i Böhmen, død 19. Aug. 1861 i Kjøbenhavn. Opdragen i smaa Kaar maatte han tidlig ud i Verden for at tjene Brødet. Sin musikalske Løbebane begyndte han som Kordreng ved Hof kapellet i Dresden, kom 1815 til Konservatoriet i Prag, derfra til Wien, hvor han ernærede sig med alle Haande musikalske Smaaerhverv, bl. a. hjalp han sin Fader som Nodeskriver. Det varede dog ikke ret længe, inden hans Talent som Komponist gjorde sig gældende (Musik til Skuespillet »Bärenburgs Sturz« 1817). Han fik Ansættelse som Dirigent ved forskellige wienske Forstadsteatre, i hvilken Egenskab han ved sin praktiske Indgriben engang reddede Situationen for Beethoven, da denne som døv dirigerede nogle af sine Kompositioner. Som Komponist af en stor Mængde Operaer og Teatermusik i den lettere Genre havde G. vundet sig et vist Navn, da han 1830 modtog Ansættelse som Kapelmester ved Königstädter-Teateret i Berlin. Fra denne Periode stammer hans bedste Arbejde, Operaen »Des Adlers Horst«, der vandt en betydelig Udbredelse rundt omkring, ogsaa i Udlandet, senere »Der Rattenfanger aus Hameln« o. m. a. 1842 blev han Kapelmester i Kjøbenhavn. I denne Egenskab indlagde han sig megen Fortjeneste ved at hæve Operaen, energisk og inspirerende Dirigent som han var. Musikforeningens Koncerter dirigerede han 1843—50. For Operaen i Kjøbenhavn skrev han »Brylluppet ved Comosøen«

(1849), »Nøkken« (1853), »Den forgyldte Svane« (1854), hvoraf navnlig den første slog igennem. I sin Musik aabenbarer G. en livfuld Musikbegavelse, stor praktisk Dygtighed og megen dramatisk Evne, men ikke en særlig original Personlighed. Musikken flød let fra hans Pen — af sceniske Arbejder komponerede han ikke mindre end 140, dertil mange Ouverturer, Kantater, Kirkekompositioner etc. Det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn opbevarer en større, haandskreven Samling af G.'s Kompositioner, indledet med en kort Selvbiografi. *A. H.*

Glaser, Joseph August Eduard Friederich, dansk Komponist, ovenn.'s Søn, født i Berlin 25. Novbr. 1835, død i Frederiksborg 29. Septbr. 1891. Allerede som Skoledreng komponerede han smukke Sange, som Chr. Hansen sang. Senere blev G. Student, skulde studere Jura, men gled snart helt over i Musikkens Tjeneste. 1866 blev han Organist ved Frederiksborg Slotskirke. Sit Talent viste han i en Række mindre Kompositioner, hvoraf navnlig hans populært-melodiøse Romancer have vundet en Del Udbredelse, men nogen betydeligere Udvikling som Kunstner naaede han ikke. Hans største Arbejde er største Parten af Musikken til Balletten »Fjernt fra Danmark«. *A. H.*

Glødelampe, -lys se Elektrisk Lys, S. 908.

Glødeovn, Ovn, i hvilken Genstande ophedes til Glødhede og holdes i denne i kortere eller længere Tid. G. anvendes saavel ved Glas- som ved Lervarefabrikationen og desuden ved Metalvarefabrikationen, navnlig af Jærn og Staal. Her gøres da ofte Forskel paa egentlige G., hvor Opvarmningen ikke gaar over Rødglødhede, og Svejseovne, hvor man driver Heden op til Hvidvarme. I Modsætning til den egentlige G. er Svejseovnens Herd i Reglen belagt med Sand. *F. W.*

Glødjærn brugtes i gamle Dage meget i Kirurgien dels som blodstillende Middel, dels fordi man havde lagt Mærke til, at de hærgende Saarsygdomme mindre let angrebe Brandsaar, der jo vare tørre, skorpedækkede. Brugen af G. var dog meget barbarisk, især før Indførelsen af Bedøvelse, derfor indskrænkedes den, især efter Ambroise Paré (s. d.), meget. Helt hørte man dog ikke op at anvende det, idet det glødende Jærn ved sin ødelæggende Evne sætter os i Stand til at rense Saar langt mere energisk end ved andre Metoder. G. ophedes ved Kulild eller Flammeild, f. Eks. en stærkt blæsende Spiritusbrænder. Alt dette er dog saa ubekvemt, at man nu kun sjælden bruger G., i hvis Sted anvendes det under Navn Pacquelin's Brænder (s. d.) kendte Instrument, der bestaar i en ved Forbrændingen af Benzindampe glødende Platinbrænder. Dog kan man endnu ved smaa Brændinger anvende en glødende Strikkepind o. l. *E. A. T.*

Glødning. Et Legeme siges at gløde, naar dets Temperatur er saa høj, at det af den Grund er selvlysende. Opvarmer man et Legeme, f. Eks. en Metalplade, i et aldeles mørkt Rum, saa vil et Øje, der i nogen Tid har været vænnet til Mørket, kunne begynde at skimte Legemet, naar dets Temperatur er kommen op til 400° eller lidt derover. Legemet viser sig først med et farveløst graat Skær, der efterhaanden bliver lysere, naar Temperaturen stiger. Undersøger man Legemets Spektrum (s. d.), viser det sig, at den røde og den blaa Ende mangle, saa kun den midterste, gule og grønne Del ses. Dette kommer af, at Øjet er langt mere følsomt for disse Straaler end for de andre, især de røde, hvis Energi (maalt ved deres Varmeevne) dog er større end de mere brydbare Straalers. Stiger Temperaturen yderligere, breder den synlige Del af Spekteret sig, og især den røde og gule Del af det bliver tydelig. Legemet er da rødglødende, og man kan paa denne Tilstands Begyndelse anvende den gamle Regel, at alle Legemer (undtagen Luftarterne) begynde at gløde ved samme Temperatur, ca. 525°. Ved stigende Temperatur vokse alle Straalearter i Styrke, men de mere brydbare Straaler (blaa, violette, ultraviolette), der ved Glødningens Begyndelse ere meget svagt repræsenterede eller helt synes at mangle, vokse forholdsvis stærkest, og Lysets Farve ændres derfor, indtil den for de hedeste Legemer, vi kende (det elektriske Buelys, Solen, visse Fiksstjerner), bliver hvid eller endog blaalig. *K. S. K.*

Glødspaan, et Lag af Metalilte, som ved Glødning af uædle Metaller under Luftens Adgang danner sig paa deres Overflade, og som ved den senere Forarbejdelse springer af. Hertil høre navnlig de Skæl, der ved Jærnets Smedning falde af som Gnister og kaldes Hammerskæl, de ere et Dobbeltilte af Jærn og kunne anvendes som iltende Tilsætning ved Jærnets Ferskning, som Slibemiddel for grove Jærnvarer, Pudsemiddel for Knive, Gafler, Vaaben o. l. *F. W.*

Glødstof, en Slags meget tæt og fast Tørvekoks, der forbrænder langsomt med meget ringe Røgudvikling, og som benyttes bl. a. til Indlæg i Strygejærn. *K. M.*

Glødvoks d. s. s. Forgyldervoks.

Gløersen, Hans Andreas Tanberg, norsk Forstembedsmand og Forfatter, er født i nordre Aurdal i Valdres 16. Febr. 1836, blev Student 1853, cand. jur. 1858. Efter at have studeret Forstvidenskab i Giessen blev han 1860 ansat i Norge's netop da nyoprettede Forstetat og sendtes 1864 til Vestlandet for at organisere en Forstforvaltning der. 1866—95 var han Forstmester i det ny vestlandske Distrikt. Han har som praktisk Forstembedsmand været en Foregangsmand paa sit Administrationsomraade. Han var den første, som i Norge satte store rationelle Skovanlæg i Gang, han anlagde 1868 og følgende Aar Landets to ældste og største Planteskoler (paa Jæderen og Lister), han var den første, som i Norge indførte Dæmpning af Flyvesand paa Jæderen (i Beg. af 1870'erne), han paabegyndte senere kunstig Frøavl til Salg af Frø inden- og udenlands og oprettede 1880 den første Frøklængningsanstalt paa Vossevangen, hvis aarlige Produktion han har drevet op til en betydelig Højde. Det samme praktiske Blik og virksomme Initiativ bragte ham med hans varme Fædrelandsfølelse til at udkaste de første Tanker om Anlæg af Jærnbanen paa Jæderen (1866) og senere, ved en Artikel i Bergensposten 1871, om Anlæg af en Jærnbaneforbindelse fra Bergen over Vos, Hemsedalen og Hallingdal til Christiania. I Blade og Tidsskrifter har han udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed paa Skovvæsenets og Landbrugets Omraade, men ogsaa til Fremme af andre

almene Interesser. Navnlig har han gennem det 14-Dags Tidsskrift (»Landbrugstidende for Vestlandet«), som han grundlagde 1885, saavel som gennem sine i Titusinder spredte »Skovtraktater«, bidraget overordentlig meget til den vestlandske Bondes Oplysning og hans Forstaaelse af Skovenes nationaløkonomiske og klimatiske Betydning. Han er i det hele ikke saa lidet træffende bleven betegnet som Norge's Dalgas. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, **II).** *J. B. H.*

Gløersen, Jacob, norsk Maler, er født 28. Maj 1852 i Nissedal og blev Student 1872 fra Christianssand, hvor han fik den første Veiledning i Malerkunsten af O. Isaachsen. Derefter begyndte han paa Bergslien's Tegne- og Malerskole i Christiania, som han med Afbrydelser besøgte i ca. 3 Aar. 1876—78 og 1880—81 var han Elev af Akademiet i München, hvor han malede med Prof. Otto Seitz. I flere Aar opholdt han sig derefter i Christiania og færdedes flittig i dens Omegn. 1884 foretog han med Stipendium en Studierejse til Krødsherred, Sigdal og Numedal. Vinteren 1893 fik han Statens Stipendium til en Udenlandsrejse, hvorunder han besøgte Kjøbenhavn, Amsterdam og Antwerpen og opholdt sig flere Maaneder i Paris som Elev af Roll's Akademi. Senere har han været bosat i Hjemmet, hvor han har været Medlem af de norske bildende Kunstneres repræsentative Komité og Medlem af Bestyrelsen for Foreningen til Nationalgaleriets Forøgelse. Som ivrig Jæger og Fisker har G. strejfet viden omkring i sit Fødeland, mest dog i Oplandene, hvis rige og vekslende Natur og Folkeliv han har gengivet med megen Troskab og Kærlighed. Han hører til de yngre Malere, der ved 1880'ernes Begyndelse brød med de gamle Traditioner fra Düsseldorf og gik sine egne selvstændige Veje. Der slaar en frisk Duft af Skov og Mark fra hans stemningsrige Billeder, af hvilke kunne nævnes: »Kveld« [Nationalgaleriet, Christiania, 1892], »Snefog« [1890], »Rugdetræk« [Nationalgaleriet, Christiania], »Doktorbesøg« [1885], »Det tiner«, »Vinter« [Nationalgaleriet, Christiania, 1894], »Liden Læselyst« [1883], »Kulmile« [1896]. *Fr. O.*

Gløersen, Kristian, norsk Forfatter, er født i Christiania 7. Apr. 1838, blev Student 1858, cand. theol. 1865. Indtil 1882 virkede G. som Bestyrer af Pigeskoler paa Hamar, paa Tromsø og i Kragerø. Paa sidstnævnte Sted voldte hans for en Pædagog noget ureglementerede Anskuelser i de raadende Kredse saa megen Uro, at han maatte opsige sin Post. Resolut valgte han nu at fortrøste sig udelukkende til det litterære Talent, han tidligere kun i Fristunder havde dyrket. Allerede 1879 havde han nemlig vakt adskillig Opsigt med den velskrevne og personlig følte Fortælling »Sigurd« [Kbhvn. 1879], en af Studier af Kierkegaard stærkt paavirket Skildring af en ung Mands Udvikling under Kamp med Pietismen. Køligere var Fortællingen »En Fremmed« [Kbhvn. 1880] bleven modtagen. Som en Oprejsning for den i Kragerø lidte Tort bevilgede Stortinget ham 1883 et Stipendium, som satte ham i Stand til et længere Ophold i Italien. Her blev Fortællingen »Laura« [Kbhvn. 1883] til, som forekom Tidens jævne Publikum vel dristig i Behandlingen af det erotiske. Med Fortællingen »Dagligdags« [Kbhvn. 1886] vandt G. megen Anerkendelse. Senere udgav han Romanen »Strømskavl« [2 Dele, Kbhvn. 1889—91]. Ellers har G. udgivet flere, forskellig betitlede Samlinger af Skitser og Smaafortællinger. Størst Lykke har han gjort med sine friske Skildringer fra sit Friluftsliv med Bøssen i Haand; Naturen, og især Dyreverdenen, har i G. fundet en trofast og dybt forstaaende fortrolig (»Fra Jagten og Naturen« [Chra. 1892] og »Dyreliv i Norge« [Chra. 1894], begge illustrerede af Dyrmaleren Karl Uchermann). I de senere Aar har G. opholdt sig i Christiania og været en søgt Lærer i Modersmaal. *C. Br.*

Gløgg, norsk = kløgtig, skarpsindig. Oldn. *glöggr*, skarpsynet, skarpsindig, nøjeregnende karrig. Samme Ord er tysk *glau*, klar, straalende, gotisk *glaggwus*, nøjagtig, angelsachsisk *glêaw*, skarpsynet, skarpsindig. *Hf. F.*

Gloëocápsa, Gloëotrichia se Alger, s. 522.

Gmelin, 1) Johann Georg, den Ældre, født 1674, død som Apoteker i Tübingen 1728, var en dygtig Kemiker, der havde faaet sin Uddannelse under Urban Hiärne i Stockholm. Han offentliggjorde ikke sine Arbejder; kun en Afhandling om Tilberedningen af eddikesurt Kvægsølvoxyd (*Sperma mercurii*) blev senere udgiven af hans Søn J. G. G. Hans tre Sønner vare virksomme Kemikere (se nedenf.). *O. C.*

2) Johann Conrad, ovenn.'s Søn, født 1707, død 1775, var Læge og Apoteker i Tiibingen; hans forskellige Arbejder, der væsentlig omhandle Forbedringer i Tilberedningen af enkelte Lægemidler, findes i et i den første Halvdel af 18. Aarh. udgivet Tidsskrift: *Commercium litterariumad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum.* *O. C.*

3) Johann Friedrich, forriges Brodersøn, født 1748, død 1804, var Professor i Kemi i Göttingen. Han har store Fortjenester af Kemien saavel i videnskabelig som i teknisk Henseende; mange af hans Arbejder findes i Göttinger-Societetets Kommentationer; desuden har han udgivet flere Lærebøger i Kemi og teknisk Kemi samt i Farmaci. Hans »Geschichte der Chemie« er et Bevis paa hans Flid og Lærdom. *O. C.*

4) Leopold, forriges Søn, født 1788 i Gottingen, død 13. Apr. 1853, studerede i Gottingen og Tiibingen, tog den medicinske Doktorgrad 1809, berejste Østerrig og Italien og blev 1813 Assistent hos Stromeyer i Gottingen; 1814 blev han overordentlig Professor i Kemi i Heidelberg; Vinteren 1814—15 tilbragte han i Paris, hvor han studerede i Vauquelin's Laboratorium. Senere forblev han i Heidelberg som ordentlig Professor i Medicin og Kemi. Af hans Arbejder fortjene fremfor alt hans »Handbuch der Chemie« at nævnes, der først udkom 1817, og som 1843 udkom i 4. Oplag. Det var et monumentalt Arbejde, til hvilket Videnskaben ikke har noget Sidestykke; dets Betydning strækker sig til Nutiden, og det er siden 1860'erne atter udkommet i ny og fuldstændig Bearbejdelse ved Kraut, Naumann, S. M. Jørgensen og Hilger. *O. C.*

Gmelin, 1) Johann Georg, tysk Botaniker (1709—55), Søn af ovenn. J. G. G., blev 1731 Professor i Naturhistorie og Kemi i St. Petersborg, ledede den Ekspedition, som Kejserinde Augusta lod foretage til Sibirien og Kamtsjatka 1733—43, og blev, efter at han 1749 var vendt tilbage til

sin Fødeby, Tiibingen, Professor der i Botanik. Han har skrevet *Flora sibirica* [St. Petersborg 1747—49, 4 Bd. med 216 Tavler] samt »Reise durch Sibirien« [Göttingen 1751—52]. *V. A. P.*

2) Samuel Gottlieb, tysk Botaniker, ovenn.'s Nevø, født 1743 i Tiibingen, død (som Fange hos Chaitakerne) 1774 i Achmetkent paa Krim, blev kaldet til St. Petersborg som Professor i Botanik og berejste 1763—74 sammen med Pallas det østlige Rusland. Han har skrevet *Historia fucorum* [St. Petersborg 1768, med 35 Tavler] og »Reise durch Rusland« [smst. 1774, med 143 Tavler]. *V. A. P.*

Gmelinit se Zeolitgruppen.

G-mol, den Moltonart, der har *G* til Grundtone; har to ♭ for *h* og *e*. Se G og Tonart. ***S. L.***

Gmunden, By i Øvreøsterrig, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G., ved Traun's Udløb af Traun- ell. G.-Søens Nordende, ligger lige over for den næsten lodrette Klippe Traunstein (1,691 M.) ved Jærnbanelinierne Steinach—Altnang og Lambach—G. og har (1890) 1,500 Indb. (med Kommune 6,500 Indb.). G. er et bekendt Sommeropholdssted og Kursted med Saltbade, Inhalationsanstalt m. m. G. hører til de smukkest beliggende Byer i Østerrig. Fra Kalvarien-Bjærg og fra de seværdige sartoriske Anlæg har man en herlig Udsigt over Søen med de den omgivende Bjærge. Til Traunfald findes Dampskibsforbindelse. Paa en 0 i Søen findes Slottet Ort og i Nærheden Villaer, tilhørende Hertugen af Cumberland, Dronningen af Hannover, Storhertuginden af Toscana og Hertuginde Maria Theresia af Wiirttemberg. G. var allerede 1180 en med Mure og Volde omgiven By. 1626 slog Pappenheim her de oprørske Bønders Hær. *Joh. F.*

Gmiind (Schwäbisch-G.) i württembergsk Jagst-Kreds, 51 Km. S. 0. f. Stuttgart, i den smukke Dal omkring den til Neckar løbende Rems og ved Jærnbanelinien Stuttgart—Nördlingen, har (1895) 17,300 Indb., hvoraf ca. 6,000 evangeliske. Der findes et Kunstindustrimuseum og et Seminarium. i Den uden for Byen liggende Salvatorkirke med to i Klipperne huggede Kapeller er et besøgt Valfartssted. Industrien og Handelen, der i Middelalderen vare i stærk Blomstring, have i den nyere Tid atter hævet sig. Der findes Fabrikation af ciselerede og graverede Guld- og Sølvvarer med Afsætning i alle Verdensdele samt Kobber-, Bronze- og Messingvarefabrikation, Jærnstøberi og Frugtavl. G. hed tidligere Kaiserreuth, blev efter det hohenstaufiske Huses Uddøen en Rigsstad og forblev trods indre Fejder rigsfri, indtil den 1803 kom under Württemberg. *Joh. F.*

Gnaa, i nordisk Mytologi Gudinden Frigg's Sendebud; Navnet betyder »den højt svævende«; hun rider paa Hesten Hovvarpne (o: Hovslænger) gennem Luften. *A. O.*

Gnaphalium L. (Evighedsblomst, norsk Kattefod), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige, stærkt filtede eller uldhaarede Urter med spredte, smalle Blade og i smaa, tæt samlede Kurve. Svøbbladene i Kurvene ere mere eller mindre hindeagtige og farvede (hvide, gule eller røde). Randblomsterne ere hunlige og have rørformet Krone; af de tvekønnede Skiveblomster findes kun faa. Fnokken er børsteformet. Ca. 120 Arter. Fælles for Danmark og Norge er *G. silvaticum* L. (Rank Evighedsblomst, Skov-Kattefod) og *G. uliginosum* L. (Sump-Evighedsblomst, Sump-Kattefod); hos begge er Svøbbladenes nedre Halvdel grøn, den øvre hindeagtig. Begge blomstre i Juli—August. Kurvene ere hos den første samlede i Nøgler, der sidde i Bladhjørnerne og danne en aksformet Stand. Svøbbladene ere brunlige i Spidsen. Den er fieraarig, vokser almindelig i Krat paa tørre Steder og langs Skovenes Rand. Hos Sump-Evighedsblomsten sidde Kurvene i Nøgler i Spidsen af Skuddene, og Svøbbladene ere foroven gullige. Den er enaarig og vokser almindelig langs Søer, Grøfter og paa andre fugtigere Steder. *G. arenarium* L. (Gul Evighedsblomst) har Kurvene stillede i en af Nøgler sammensat Halvskærm; Svøbbladene ere helt hindeagtige og citron- eller sjældnere brandgule. Kronerne ere gule. Den er fieraarig, vokser ikke sjælden i Danmark paa tørre, sandede Lokaliteter og blomstrer i Juli—September. *G. luteo-album* L. med gulhvide Svøbblade er kun funden paa Bornholm. I Norge vokser *G. supinum* L. almindelig til Fjælds, men paa tørre Lokaliteter; den er ugrenet, men har Udløbere fra Grunden. Kurvene sidde i Hoved eller nedentil i et fjerntblomstret Aks. *A. M.*

Gnathobdellidae se Igler.

Gnathorrhinis, Ganespalte (s. d.).

Gnauth, Gustav Adolph, tysk Arkitekt, født 1. Juli 1840 i Stuttgart, død 19. Novbr. 1884 i Nürnberg, hvor han fra 1876 var Direktør for Kunsthaandværksskolen; 1870—72 havde han været Professor ved den polytekniske Skole i Stuttgart, og fra talrige Rejser i Frankrig og Spanien, Italien, Grækenland og Orienten hjembragte han en Række Opmaalinger, hvoraf en Del ere offentliggjorte i Raschdorff's Værk »Palastarkitektur von Oberitalien und Toscana« [Berlin 1883]. Hans Bygninger ere opførte i sen italiensk Renaissancestil, rigt prydede med Sgrafitto, Vægmalerier, Stuk og Intarsia, som Villa Siegle ved Stuttgart, den württembergske Vereinsbank, Villa Engelhorn i Mannheim, Palais Cramer-Klett i Munchen, mange Privathuse o. s. v. Han har megen Fortjeneste af det moderne tyske Kunsthaandværks Udvikling og har leveret mange Tegninger for Snedkere, Guldsmede o. s. v., ligesom Kriegerdenkmal i Stuttgart [1871] og Mendebrunnen i Leipzig [1886] skyldes ham. 1874—76 udgav han sammen med Bruno Bucher »Das Kunsthandwerk«. *E. S.*

Gnaverabe d. s. s. Ai-Ai.

Gnavere (*Rodentia* ell. *Gitres*), en Pattedyrorden, der danner en vel afsluttet Helhed, og som i første Linie er karakteriseret ved deres store, mejseldannede Fortænder, medens derimod ethvert Spor af Hjørnetænderne mangler. I det hele taget er det Gnaveevnen, der præger G., og selv om der ellers er stor Forskel paa dem, er deres Hoved dog altid ens og let kendeligt paa Snudens Højde som Følge af Fortændernes betydelige Længde og paa de store kødfulde Læber, der ere rigt udstyrede med Varbørster. Da Hjørnetænderne, som ikke kunne komme til at virke ved Gnavningen, mangle tillige med de yderste Fortænder og de forreste Kindtænder. opstaar der mellem For- og Kindtænder et stort tandløst Rum, hvor Læberne

folde sig ind. Derved bliver Mundhulen delt i 2 Rum, et forreste, i hvilket Fortænderne sidde, og et bageste, den egentlige Mundhule, i hvilket Kindtænderne sidde ; disse 2 Rum staa i Forbindelse med hinanden ved en smal Aabning. Paa denne Maade forhindres Ting, som ikke ere bestemte til Føde, i at trænge ind i Mundhulen, f. Eks. naar G. ere ved at gnave Hul paa en eller anden Genstand. Da denne Skillevæg er dannet af de haarede Læbefolder, blive G. delvis haarede inde i Munden, medens derimod den slimede Ganeflade bliver ganske smal. Til at bevæge Underkæben tjene kraftige Tyggemuskler ; navnlig er *Masseter* bleven særdeles kraftig og har skudt sin forreste Del frem igennem *Canalis infraorbitalis* og derved udvidet denne Kanal, som er bleven meget stor hos Pigrotter og Springmus (se Fig. 1). *Temporalis* er derimod kun svagt udviklet. Da Underkæben altid bevæges paa langs (kun hos Harerne bevæges den fra Side til Side), er Underkæbens Ledknude langstrakt og glider i en Rende.

Hvad det ydre angaar, lader der sig ikke sige ret meget, som er fælles for denne paa Arter saa talrige Pattedyrorden. Dog gælder det i Alm., at G. ere smaa Dyr, som sjælden overgaa en Hare i Størrelse — større ere Gnaverpindsvinet og Bæveren, størst Flodsvinet, der næsten naar et Svins Størrelse. — Deres Legeme er som oftest valsedannet med korte Ben ; navnlig ere Forbenene korte og træde kun lidet frem af Pelsen, medens Bagbenene ere længere og kraftigere, hvorfor de fleste G. ere højere over Krydset end over Skulderen. Særlig lange og kraftige ere Bagbenene blevne hos løbende Former, f. Eks. Harerne, eller hos Egernet, der hopper om i Træerne ; endnu længere ere Bagbenene blevne hos de springende G., f. Eks. Springmus og Springhare. Fodformen, der naturligvis varierer efter Levemaaden, er dog altid Poter (s. d.) med almindelige Kløer; Flodsvinet og de med det nærmest beslægtede have dog brede, hovagtige Negle. Tærnes Antal er næsten altid 4 paa Forbenene (da Tommelen som oftest kun er til Stede som en lille Knude) og 5 paa Bagbenene ; men Harerne forholde sig omvendt. Flodsvinet og dets Slægtninge have dog kun 3 Tær paa Bagbenene. Hos de gravende G. ere Forbenene kraftige Gravepoter, f. Eks. Blindmusene. Halsen er altid kort, og Hovedet er i Reglen forsynet med store, livlige Øjne, naar disse ikke undtagelsesvis mangle, f. Eks. Blindmusene. Øjnene sidde hos G. langt tilbage. Ørene kunne variere meget; hos Studsmusene ere de saa smaa, at de ikke engang rage frem af Pelsen ; hos Haren ere de derimod lange. Halen er i Overensstemmelse med den forskellige Levemaade meget forskellig, saavel i Længde som i Udstyr ; hos Harer og Studsmus er den kort, derimod lang hos Rotter og Mus ; hos Bæveren er den en fladtrykt, i hos den kanadiske Bæverrotte en sammentrykt Svømmehale, hos Springharen en tyk Støttehale, og endelig er den hos Træpindsvinene uddannet som en Snohale. Huden er altid tynd og kun i ringe Grad forsynet med Muskler. Pelsen er i Alm. blød, f. Eks. hos Haren og navnlig hos Chincillaen, der af den Grund er et efterstræbt Pelsværksdyr ; for øvrigt er der ikke faa G., der levere Pelsværk, saaledes foruden Egernet, der leverer Graaværk, Bæveren, den kanadiske og den sydamerikanske Bæverrotte ; hos disse 3 sidste maa Pelsen imidlertid først berøves de stridere Dækhaar. Hos mange G., f. Eks. hos Gnaverpindsvinene og Pigrotterne, ere Haarene omdannede til Pigge ; undertiden ere Piggene flade. I Alm. er Haarklædningen af en ensartet Længde over det hele; kun en nordøstafrikansk G., *Lophiomys imhausi* Milne-Edwards, har en Rygmanke; Egernet har Haarduske i Spidsen af Ørene. Halen er meget forskellig beklædt ; mange have en stærkt busket Hale, f. Eks. Egernet og Hasselmus, hos denne dog i langt ringere Grad; hyppigst er Halen skælklædt og forsynet med spredte Haar, f. Eks. en Rottehale; Bæverens Hale er skællet, men uden Haar. Hudkirtler af særlig Beskaffenhed findes ikke inden for denne Orden, men derimod er der ikke faa, der udvikle en særegen Lugt, som skyldes Kirtler, der enten aabne sig i Forhuden (hos Mus og Studsmus) eller i Endetarmen (Murmeldyr) eller endelig i den Aabning, som er fælles for Kønsredskaberne og Endetarmen (Bæveren); hos nogle, f. Eks. Harer og Agutier, udmunde Kirtlerne i Kirtelsække tæt ved Gattet. Patternes Antal er næsten altid betydeligt, i Overensstemmelse med det store Antal Unger. Mindst er det hos Kavien (Grisekaninen), hvor der kun er 1 Par, størst hos nogle udenlandske Rotter, hvor der er 10 Par Patter, stillede saa vel paa Brystet som Bugen. Hos enkelte G., der høre til Pigrotternes Afdeling, ere de rykkede op paa Siderne (f. Eks. hos den sydamerikanske Bæverrotte).

Er G.'s ydre Bygning meget forskellig, er til Gengæld deres indre Bygning mere ensartet. Tandformelen er hos de allerfleste G. — Fortænder, $\frac{1}{1}$ — Hjørnetænder, $\frac{0}{0-1}$ — Præmolar, $\frac{3}{3}$ — Molar. Men hos nogle (Harerne) bliver Tallet større, hos andre endnu mindre. Kun hos Harerne er der foruden de midterste Fortænder i Overmunden endnu et Par, som ere meget mindre og stillede bag ved de store, ikke ved Siden af dem, som det ellers plejer at være Tilfældet med andre Dyr. Harerne afvige ogsaa derved fra de øvrige G., at Emailen ikke blot er indskrænket til Fortændernes forreste Flade, men ogsaa forekommer paa disses Sider. Da Emailen er meget haardere end Dentinen, vil ved Brugen Fortænderne slides skarpe. Baade i Fortænderne i Over- og Undermund ere krumme

Fig. 1.

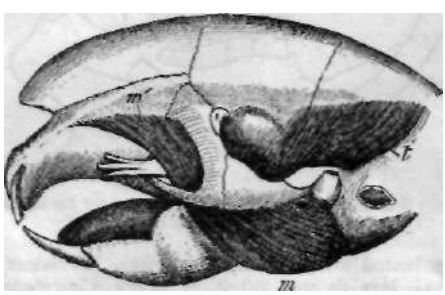

Hovedskal af **Gnaverpindsvin.** *m masseter; m'* den Del af *masseter*, der gaar gennem *For. infraorbitale*; *t temporalis.*

(de øverste mest); men dette falder ikke saa stærkt i Øjnene ved Betragtning af en levende G., fordi den allerstørste Del af Tanden sidder gemt i Kæben. Mejsles Kæberne op, ses det let (se Fig. 2). Paa Grund af det stærke Slid maa Fortænderne blive ved at vokse (Roden er aaben); knækker nu en af Fortænderne af, har den lige ovenfor siddende intet at slides imod, og følgelig vil den vokse ud; til sidst kan den danne en Ring, og ikke sjælden vokser den igennem Dele af Hovedet. Dette Forhold kan lejlighedsvis ses hos vore Rotter. Som det vil ses i Figuren, udspringer Fortanden i Under-

Fig. 2.

Hovedskal af Bæver, lodret Snit paa langs for at vise de krumme Fortænder.

munden endog bag ved Kindtænderne. De G., der leve af seje Plantedele (Rødder, Træbark o. l.), have brede Fortænder (Bæver og Blindmus), medens derimod Mus og Rotter, der ere altædende, have smalle og spidse Fortænder. G.'s Fortænder fældes ikke (derimod fældes de to smaa Fortænder hos Haren). Kindtænderne optræde under 2 Hovedformer hos G.; enten ere de knudrede, og G. leve da af blødere Stoffer, eller ogsaa, og det er det hyppigste, ere de foldede paa tværs af Kæberetningen (en særlig Form af foldet Kindtand er den sammensatte, hvor Tanden ser ud, som om

Fig. 3.

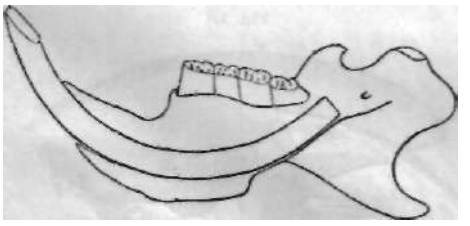

Højre Underkæbehalvdel af *Aguti*, opmejslet for at vise Fortandens Længde.

den bestod af flere Tandflader, f. Eks. Flodsvinet), og G. leve da som oftest af sejere Planteføde; tillige blive da Kindtænderne aabne i Roden, saaledes at de vedblive at vokse hele Livet igennem. Som omtalt ovenfor er Underkæbens Bevægelsesretning paa langs, altsaa paa tværs af de foldede Kindtænders Emailstriber; paa den Maade bliver det bedst muligt at faa seje Plantedele malede fine. Hos de G., der kun have 3 Kindtænder foroven og forneden, finder intet Tandskifte Sted; er der derimod 4 Kindtænder i Over- og i Undermund, skiftes den forreste, Præmolaren (smlg. Tandformelen ovenfor). De Forskelligheder, der findes i Skelettet, ere for det meste saadanne, som staa i Forbindelse med Dyrets Omgivelser og dets Tilpasning hertil. Naar Halen svinder ind, blive naturligvis ogsaa Halehvirvlerne faa og smaa; er det derimod en veludviklet Hale, som spiller en større Rolle for Dyret, f. Eks. Snohalen hos Træpindsvinene og Støttehalen hos Springharen, blive Hvirvlerne meget store. Paa lignende Maade med Benene; naar Benene uddannes til Løb og navnlig til Spring, blive Knoglerne lange (Harer og Springmus); hos de sidste ere Mellemfodsbenene lange og sammenvoksede. — Det er tidligere omtalt, at Mundhulen er delt i 2 Rum; i det bageste, den egentlige Mundhule, sidder Tungen, som hos enkelte, f. Eks. Gnaverpindsvinet, er forsynet med Pigge. Mange G. have Kæbeposer ɔ: Udkrængninger af Mundhulens Væg (saaledes Hamsteren); hos den nordamerikanske Gopher aabne Kæbeposerne sig udvendig. Tarmkanalen er en Del forskellig, men altid lang, som man kunde vente, da de allerfleste ere Planteædere. Sin simpleste Form har den hos Rotten, hvor Maven er en udelt Sæk; langt mere sammensat er Maven hos Studsmusene, navnlig hos Lemmingerne, hvor Maven ligner en Drøvtyggermave. Alle G. med Undtagelse af Syvsoverne have en Blindtarm. Galdeblæren findes hos de fleste G., men nogle mangle den, og Galden flyder da direkte fra Leveren gennem Galdegangen til Tyndtarmen. Hos de allerfleste G. kan *Penis* trækkes helt tilbage og gemmes under de Folder, der omgive *Anus*. Selv om Testiklerne træde noget frem i Parringstiden, forlade de dog sjælden helt Krophulen; kun hos Harerne træde de frit frem og forblive altid i Pungen. Hos Harer og Egern er Livmoderen (*Uterus*) dobbelt; ellers er den tohornet. Moderkagen (*Placenta*) er skiveformet og deciduat o: naar Moderkagen ved Fødselen skal løsne sig, løsriver den tillige Huden paa Livmoderen paa det Sted, hvor Moderkagen sad fast. Den store Hjerne er glat og dækker ikke over den lille Hjerne.

G.'s Artsantal er meget stort, men kan ikke nøjagtig angives, dels fordi der stadig opdages ny Arter, dels fordi en Del »Arter« ganske sikkert kun ere Lokalracer; men med et rundt Tal kan man dog angive Antallet til over 900 ɔ: 1/8 af alle Pattedyrarter. De ere udbredte over hele Jorden fra Bjærgtoppene og Polaregnene, saa langt der findes nogen Plantevækst, og til de varmere Jordstrøg, hvor Artsantallet naturligvis vokser. Sydamerika er nu deres egentlige Standkvarter, medens de paa Madagaskar og i Ny-Holland ere svagt repræsenterede. Med Hensyn til Sydamerika maa det dog bemærkes, at de allerfleste G. der enten høre til Pigrotternes Familie (*Hystricidae*) eller til Museslægten (*Hesperomys*); af andre G. findes der kun een Hare og nogle faa Egern. Gnaverfaunaen i Danmark har et fuldstændig mellemeuropæisk Præg. Paa den skandinaviske Halvø er Forholdet noget anderledes, idet Sverige S. f. Søerne (navnlig Skaane) forholder sig som Danmark, medens derimod den øvrige Del af den skandinaviske Halvø faar et mere nordeuropæisk Præg, fordi nordlige Former ere trængte ind. G.'s Levevis er meget forskellig: de fleste bebo aabne Marker,

nogle klatre i Træerne, andre holde til i Vandet, atter andre grave Gange i Jorden. I nøje Overensstemmelse med deres Levevis staar deres Udstyr. De, der leve i Træerne, have spidse, krumme Kløer (Egernet), ofte tillige en Flyvehud (Flyveegern) eller en Snohale (Træpindsvin). Vanddyrene have i Reglen Svømmepoter og ofte tillige en Svømmehale (Bæver og Bæverrotte); de gravende have Gravepoter, og de, der færdes paa aaben Mark, have lange Ben (navnlig Bagben). De fleste G. ere livlige Dyr, dog uden særlig Begavelse. Farer undgaa de mere ved deres Skyhed og Forsigtighed end ved List. De nære sig hovedsagelig af Planteføde: Rødder, Bark, Blade, Blomster, Urter, Græs, Knolde, Frugter o. s. v.; en Del fortære dog ogsaa tillige dyriske Stoffer og ere altsaa altædende. Adskillige af de i de nordligere Lande levende G. samle Vinterforraad (Hamsteren) eller ligge i en meget fast Dvale, under hvilken de tære paa det Fedt, de have samlet om Sommeren (Syvsoverne, f. Eks. Hasselmus). Egern og Havremus bygge Reder, noget, der ellers er meget sjældent blandt Pattedyrene. De ere ogsaa selskabelige og foretage undertiden Vandringer (Lemmingen). Mange ere Natdyr. — De forsvarsløse G. spille en stor Rolle i Naturen, de fleste ved den Skade, de gøre, f. Eks ved at gnave paa Træer og Rødder, ved at underminere Jorden og ved den Skade, de direkte tilføje Mennesket. Indirekte Nytte gøre de ved at tjene til Føde for Masser af Dyr, hvis hele Eksistens for en væsentlig Del er afhængig af dem: Sneuglen og andre Ugler af Musene, Polarræven af Lemmingerne. Kun faa ere til direkte Nytte for Mennesket, navnlig de, der levere Pelsværk. Enkelte G. ere dog jagtbare; navnlig drives Jagten paa dem i saadanne Lande, hvor det større Vildt er bortskudt; saaledes er Haren det vigtigste Jagtpattedyr i Danmark og Agutien det eneste paa de dansk-vestindiske Øer. Husdyr er kun Kavien (Grisekaninen) bleven. G. formere sig utrolig stærkt, saa stærkt, at et Gnaverpar i Løbet af et Aar kan efterlade sig ca. 1,000 Efterkommere; herved er at huske paa, at G. vokse hurtig, og allerede $^1/_2$ Aar gl. kunne de formere sig. Kaninen bringer aarlig 4—8 Kuld til Verden; hvert Kuld bestaar af 4—8 Unger; Rotten yngler 4—5 Gange og føder hver Gang 4—10 Unger, som forplante sig, naar de ere $^1/_2$ Aar gl. — Der kendes ingen fossile G. fra ældre Perioder end den tertiære; men allerede i Begyndelsen af denne Periode forekom der Egern, Bævere og Gnaverpindsvin. I det hele har Palæontologien ikke givet nogen Oplysning om G.'s Stamformer; men ad anatomisk Vej mener H. Winge at have paavist, at G. maa stamme fra lavtstaaende Insektædere. Af de uddøde G. er *Castoroides*, der er funden i kvartære Lag i Nordamerika, paa Størrelse med en Bjørn, altsaa større end nogen nulevende G. — Efter H. Winge deles G. i følgende Familier: Harer (*Leporidae*), Ischyromyider, Haplodontider, Anomalurider, Springmus (*Dipodidae*), Syvsovere (*Myoxidae*), Mus (*Muridae*), Pigrotter (*Hystricidae*), Egern (*Sciuridae*) og Gophere (*Saccomyidae*). (Se disse Artikler). Tidligere deltes G. i Egerngruppen (sciuromorfe G.), Musegruppen (myomorfe G.), Pigrotternes Gruppe (hystricomorfe G.) og Haregruppen (lagomorfe G.). Af den store Litteratur henvises til Alston, *On the classification of the order Gitres* [*Proc. zool. Soc.*, Lond. 1876]; heri findes en fuldstændig Litteraturfortegnelse indtil 1876. Litteraturen efter 1876 findes i H. Winge, »Jordfundne og nulevende G. [*Rodentia*] fra Lagoa Santa« [*E. Museo Lundii* I Bd., Kjøbenhavn 1888]).

M.C.E.

Gnaverpindsvin (*Hystricini*) høre til Pigrotternes Familie (*Hystricidae*) og Gnavernes Orden. Det er store Gnavere, hvis Beklædning enten udelukkende bestaar af Pigge, eller disse ere delvis blandede med børsteagtige Haar. Lemmerne ere omtrent af samme Længde. De kunne deles i to Afdelinger: de ikke klatrende (i den gamle Verdens varmere Egne) og de klatrende (i Amerika). De første have 3 Par Patter, de sidste 2 Par. Mest bekendt af den første Afdeling er det alm. G. ell. Hulepindsvinet (*H. cristata* L.) i Sydeuropa og i Nord- og Vestafrika. Det er et anseligt Dyr paa Størrelse med en Grævling (Skulderhøjden 24 Cm.). Mest mærkelig er dens Beklædning: paa Hovedet er den beklædt med meget stive Haar; paa Halsen har den en Manke dannet af lange tilbagebøjede Børster; hele den øvrige Del af Kroppens Overside er dækket af de bekendte lange brogede Pigge, hvoraf de kraftigste kunne naa en Længde af 30 Cm. (enkelte tynde Pigge blive 40 Cm.) og en Tykkelse af 0,5 Cm.; paa Halen, hvor Piggene ere kortere, kunne de endog blive 0,7 Cm. tykke. Overalt imellem Piggene sidder der børsteagtige Haar, og saadanne beklæde ogsaa Siderne paa Forkrop og Hals. Undersiden er beklædt med brunlige Haar. For øvrigt har den smaa afrundede Øren, smaa, sorte Øjne, og dens Poter ere udstyrede med korte,

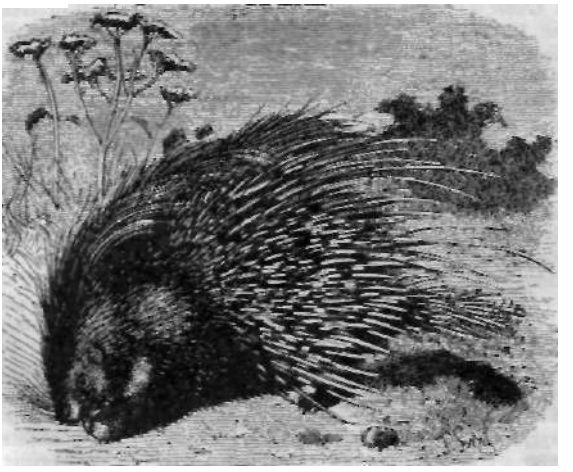

Gnaverpindsvin.

brede Gravekløer. Det er et enligt Dyr, der i Reglen først ved Skumring gaar ud efter Føde, som udelukkende bestaar af Plantekost: Urter, Blade, Bark, Knolde o. s. v. Medens den spiser, holder den Føden med sine Forpoter. Om Dagen ligger den stille enten i Huler, som den selv har gravet, eller i Klippehuler. Det er et langsomt Dyr, der kun har nogen Færdighed i at grave. Naar der er Fare, kan det rulle sig sammen omtrent som vort Pindsvin. Dets Sanser ere ikke synderlig skarpe, bedst er Lugten. Hunnen gaar drægtig i 60—70 Dage og kaster saa om Foraaret 2—4 Unger nede i Hulen. Ungerne komme til Verden med aabne Øjne, og Piggene ere allerede til Stede, men aldeles bløde og tiltrykte til Kroppen. Kødet skal smage godt, og Piggene anvendes til flere Ting bl. a. Penneskafter, hvorfor dette ellers uskadelige Dyr bliver en Del efterstræbt. I Sydafrika og Indien findes to nærstaaende Arter. Nogle mindre Arter forekomme fra Nepal gennem Bagindien til Borneo. En afvigende Form af G. er det kvasthalede G., hvor Halen er længere og forsynet med en mærkelig, kvastformet Samling af Pigge. De forekomme dels i Vestafrika dels i Bagindien og paa Øerne. De klatrende Arter af G. kaldes i Alm. for Træpindsvin; disse have lange, krumme Kløer, brede og vortede Fodsaaler, som paa Bagbenene ere indadbøjede. De fleste have tillige en Snohale (s. d.). Dette er Tilfældet med den sydamerikanske Slægt *Cercolabes* ell. *Sphingurus*, hvoraf en Art benævnes *Cuandu*. Det er langsomme og sløve **Dyr,** der have et godt Beskyttelsesmiddel i den tætte Beklædning med korte, stive Pigge, som ved deres Grund ere meget tynde og let løsne sig fra Huden. Som Følge deraf blive de let siddende i Gabet paa et eller andet angribende Dyr f. Eks. en Hund, hvis Død de derfor ofte bevirke. De færdes for det meste i Træerne, hvor de søge deres Føde, som bestaar af Blade, Frugter og ogsaa Bark. Indianerne spise Kødet, ellers have Træpindsvinene ingen som helst Betydning. En nærstaaende Form er Slægten Urson (*Erethizon*), der forekommer i Canada's og de Forenede Staters Naaletræbælte ned til Kentucky og Virginia. Den anretter megen Skade, da dens Næring næsten udelukkende bestaar af Bark. Den skelnes let fra de ægte Træpindsvin ved, at Halen er kort og ikke nogen Snohale. *M. C. E.*

Gnaverpungdyr se Vombat.

Gneditsch, Nikolaj Ivanovitsch, russisk Digter, født i Poltava 1784, død i St. Petersborg 1833. G. fuldendte sine Studier i klassiske Sprog ved Universitetet i Moskva. I 19 Aars Alderen fik han en Stilling i Undervisningsministeriet, men syg, som han stadig var, maatte han i ung Alder opgive sit Arbejde. Greben af Begejstring for græsk Aandsliv arbejdede han i 20 Aar paa en Oversættelse af Homer's Iliade. Den russiske Oversættelse, der udkom 1829 [3. Opl. 1862], gjorde megen og fortjent Lykke; den er ogsaa i flere Retninger et Mesterværk, prangende i Højhed og Ro, men Sproget er tvungent, gammelt og stundom stift, G. kunde ikke bekvemme sig til at slippe de kirkeslaviske Former. Senere oversatte G. Shakespeare's »King Lear« og Voltaire's »Tancred«. Bedst af hans egne Poesier er en yndefuld Idyl: »Rozdenije Gomera« (Homer's Fødsel). Under den græske Frihedskrig oversatte G. en Samling nygræske Folkeviser, »Prostonarodnyja pjesni nynjeschnich Grekof« [St. Petersborg 1826]. *A. M. B.*

Gneisenau, August Wilhelm Anton Neidhart, Greve, preussisk Generalfeltmarskal, født 28. Oktbr. 1760 i Schilda i Sachsen, død 24. Aug. 1831 i Posen. Han studerede først i Erfurt, men traadte allerede 1878 i østerrigsk og Aaret efter i Markgrev Alexander af Ansbach-Bayreuth's Tjeneste, hvor han 1782 udnævntes til Officer og gik til Amerika for at bekæmpe de mod England oprørske Kolonier. Om end G. ikke her kom til at deltage i Kampen, saa var denne Rejse dog af ikke ringe Betydning for hans militære Uddannelse. 1785 kom G. i preussisk Tjeneste, var med under Felttoget i Polen 1794 og hengav sig i den derefter følgende lange Fredsperiode til militære og politiske Studier. 1806 deltog han i Kampen ved Saalfeld, hvor han saaredes, og i Slaget ved Jena i Hohenlohe's Stab. 1807 udmærkede han sig i en særlig Grad ved Forsvaret af Colberg, forfremmedes til Oberstløjtnant og blev Medlem af Reorganisationskommissionen, hvor han virkede med en sjælden Duelighed og Energi, besjælet af en urokkelig Tro paa Fædrelandets Genoprejsning. 1809 blev han Oberst, men traadte s. A. ud af Tjenesten, berejste særlig England, Sverige og Rusland og anvendtes gentagne Gange i vigtige diplomatiske Sendelser. Ved Krigens Udbrud 1813 ansattes han som Generalmajor i Blücher's Korps og efter Scharnhorst's Død som Chef for den schlesiske Hærs Generalstab. I denne Stilling virkede han med fremragende Dygtighed under Befrielseskrigen og har en meget væsentlig Del i de af Bliicher under Felttoget 1814 opnaaede Resultater. Efter Slaget ved Leipzig udnævntes han til Generalløjtnant og ophøjedes i Grevestanden efter Paris-Freden. Ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba blev han igen Generalstabschef i Bliicher's Korps og ordnede efter Slaget ved Ligny selvstændig Tilbagetoget saaledes, at Korpset kom til at gribe afgørende ind ved Waterloo, hvor G. ved en energisk Forfølgning øgede Sejrens Resultat. Han udnævntes til General i Infanteriet, og efter det andet Indtog i Paris blev han kommanderende General for 8. Armékorps, hvilken Post han dog allerede nedlagde 1816. 1818 ansattes han som Guvernør i Berlin og blev Medlem af Statsraadet samt 1825 Generalfeltmarskal. Ved Udbrudet af den polske Opstand 1831 fik han Overkommandoen over 4. preussiske Armékorps og rykkede ind i Posen, hvor han kort efter døde af Kolera. *B. P. B.*

Gneist, Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von, tysk retslærd og Politiker, født 13. Aug. 1816 i Berlin, død smst. 22. Juli 1895. G. habiliterede sig 1839 som Privatdocent ved Universitetet i Berlin, men beklædte samtidig Embedet som Dommer ved Kammerretten og senere ved Overtribunalet i Berlin. 1844 blev han Professor, og 1850 opgav han sin Stilling som Dommer for udelukkende at studere offentlig Ret, og han kom nu ind paa den Forfattervirksomhed, der skulde gøre hans Navn verdensberømt. Misfornøjet med den Retning, den preussiske Administration var slaaet ind paa, besluttede han at fremdrage engelske Forhold som Mønster, og det lykkedes ham efter utrolig Møje — han sammenligner Studiet med en Vandring gennem en Urskov — at give den første

virkelig sande Fremstilling af engelsk Statsforvaltnings- og Kommunalret, medens denne hidtil, ogsaa i England, var fremstillet efter et aldeles forældet System, hvilket atter havde ført med sig, at man fik et ganske urigtigt Begreb om engelsk Forfatning. G.'s første Skrift i denne Retning er »Adel u. Ritterschaft in England« [Berlin 1853], dernæst Hovedværket: »Das heutige englische Verfassungs- u. Verwaltungsrecht« [2 Bd., smst. 1857—63, 3. Opl. af 1. Del i 2 Bd. 1883—84, 3. Opl. af 2. Del 1876]. Det engelske Selvstyre belystes i »Verwaltung, Justiz, Rechtsweg, Staatsverwaltung u. Selbstverwaltung« [smst. 1869] og i »Englische Communalverfassung« [smst. 1860, 3. Opl. 1871], og endelig behandledes ogsaa den engelske Forfatning og dens Historie: »Englische Verfassungsgeschichte« [smst. 1882]; »Das englische Parlament« [smst. 1886]. G. deltog fra 1858 ivrig i det politiske Liv og var Medlem baade af det preussiske Deputeretkammer og af den tyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til det nationalliberale Parti. G. gav ofte sit Bidrag til Drøftelsen af praktiske politiske Spørgsmaal og har udgivet en Række mindre Skrifter, hvorimellem kunne fremhæves: »Der Rechtsstaat« [Berlin 1872, 2. Opl. 1879] og »Die nationale Rechtsidee von den Ständen u. das preuszische Dreiklassenwahlsystem« (smst. 1894]. Under Kejser Frederik III's korte Regering blev G. adlet 1888. *Ludv. H.*

Gnejs udgør et af de vigtigste Led i Gruppen de krystallinske Skifre ell. metamorfiske Dannelser, der i sig forene de sedimentære og de eruptive Bjærgarters Egenskaber. G. er en i Reglen temmelig grovkrystallinsk, af Kvarts, Feldspat og Glimmer bestaaende Stenart, med mere eller mindre skifret Struktur. I Naturen viser den sig at være tydelig lagdelt. Foruden de nævnte Hovedmineraler kan G. indeholde en Mængde forskellige accessoriske Bestanddele, der, naar de ere til Stede i nogenlunde rigelig Mængde, foranledige, at G. faar særlige Betegnelser, saasom Hornblendegnejs, Epidotgnejs, Granatgnejs, Magnetitgnejs (Jærngnejs) o. s. v. Øjegnejs er en G. med store Feldspatlinser, der i Tværsnit af Stenarten viser sig som »Øjne«. Med Hensyn til G.'s som i det hele taget til de krystallinske Skifres Oprindelse ere Meningerne delte. Det tør anses for bevist, at rent sedimentære Bjærgarter ved Regionalmetamorfose kunne omdannes til fuldkomment gnejsagtige Stenarter, men paa den anden Side kan man ikke tilskrive den meste af den i den arkæiske Formation saa udbredte Urgnejs en saadan Oprindelse, men maa nærmest antage, at denne Stenart er den paa et tidligt Tidspunkt stivnede Skorpe om den glødende Jordkerne. Vanskeligheden ved at udrede G.'s Forhold beror ikke alene paa vort fuldstændige Ubekendtskab til de Naturomstændigheder, under hvilke den er dannet, men hidrører ogsaa fra, at det er meget vanskeligt at drage Grænsen mellem virkelig G., Granitgnejs, stribet Granit og lignende eruptive, men dog mere eller mindre lagdelte Stenarter, der bestaa af de samme Mineralbestanddele. I Naturen ere Gnejslagene som Jordskorpens ældste Lag meget hyppig stærkt foldede, bøjede og sammenpressede; dog kendes ogsaa store Strækninger med fladt udbredte Gnejslag. G. har en overordentlig stor Udbredelse over hele Jordkloden og træffes overalt, hvor den arkæiske Formation optræder, og yngre G. spille ogsaa adskillige Steder en betydelig Rolle som bjærgdannende Stenart.

I teknisk Henseende spiller den skandinaviske, navnlig den svenske G. en ikke ringe Rolle som Bygningssten. Særlig ved Varberg brydes en grøn G., der antager en smuk Politur. *K. R.*

Gnesen (polsk Gniezno), By i preussisk Provins Posen i Regeringsdistriktet Bromberg, 48 Km. N. 0. f. Posen ved Jærnbanelinierne Posen—Thorn, G.—Ols og G.—Nakel, er omgiven af Høje og Søer og har (1895) 20,500 Indb., hvoraf ca. 7,000 Evangeliske, 1,500 Jøder og i Garnisonen 2,600 Mand. G. er Sædet for en Landsret og en Amtsret. Der findes I evangelisk og 9 katolske Kirker, blandt hvilke den 965 grundede Domkirke med kostbare Malerier og smukke Kapeller, samt en Synagoge, et Præsteseminarium og et Gymnasium. Industrien beskæftiger sig med Maskin- og Sukkerfabrikation og Mølledrift, tillige findes betydelige Heste-, Korn- og Kvægmarkeder samt Mineralkilder med Bad (Friedrichs-Heilquelle). G. er en af de ældste Byer i det tidligere Kongerige Polen og var indtil 1320 de polske Kongers Kroningsstad. Ærkebispedømmet, der nu er flyttet til Posen, blev grundlagt her Aar 1000 af Kejser Otto III. 1655—56 var G. i Hænderne paa Svenskerne. *Joh. F.*

Gnetacëae, Familie af Nøgenfrøede (Klassen *Gneteae*), Vedplanter, der ere nærmest beslægtede med Naaletræerne, men adskille sig fra dem ved at mangle Harpiksgange, ved foruden Trakeïder at have Kar (som Dækfrøede) og ved Eksistensen af et 2—4-talligt Bioster. De ere hyppigst tvebo; Hanblomsterne have 2—8 Støvblade, Hunblomsterne et enkelt, ret og opret Æg, der er omgivet af I eller 2 Hinder. I øvrigt ere de 3 herhenhørende Slægter *Ephedra* (s. d.), *Gnetum* og *Welwitschia* (s. d.) saa forskellige fra hverandre, at der vanskelig kan siges noget fælles om dem. *Gnetum* L., slyngende Buske, sjælden oprette Buske eller Træer, med trinde, neden for Bladfæsterne opsvulmede Stængler og modsatte, stilkede, fjernervede og æg- eller lancetdannede Blade, der tillige ere læderagtige og fleraarige. Oftest tvebo. Blomsterne sidde i Aks, der hyppig ere samlede i andre Stande og ligesom Stængelen er leddelt. I Hanaksene sidde talrige (indtil 40) Blomster i Krans ved hvert Led, i Hunaksene kun 3—8. Hanblomsterne have et rørformet, kantet Bioster, dannet af 2 Blade, og inden for dette den støvtraadlignende Blomsterakse, der i Spidsen bærer 2 Støvsække. Hunblomsternes Bioster er flaskeformet og fliget i Spidsen; det omslutter et Æg med 2 Hinder og bliver senere kødfuldt, medens den ydre Hinde af Ægget forvedder. 15 Arter i det tropiske Amerika og Asien. Af *G. Gnemon* L. (Ostindien) spises Frøene, og Bladene anvendes til Gemyse; Basten bruges til Snore o. 1. Samme Betydning har *G. edule* Bl. o. a. Arter. Af *G. urens* (Aubl.) spises Kernen i Frøet, som udvendig skal være beklædt med Brændehaar. *A. M.*

Gnetum se Gnetaceae.

Gniben. 1) Den nordligste Del af Sjælland's Odde. Yderenden af G. er 20 M. høj, og herfra skyder Sjælland's Rev sig ca. 10 Km. ud mod Nord.

2) Nordvestpynten af Sejerø, paa hvilken der staar et Fyrtaarn, hvorfra der vises Blink-I fyr. *G. F H.*

Gnidning (Friktion) opstaar, naar et Legeme i glider hen over et andet, som det berører. Der fremkommer herved en Modstand mod Bevægelsen »Gnidningsmodstand«, hvorved der dannes Varme og forbruges en tilsvarende Mængde Arbejde eller levende Kraft (se Energi). I denne Omformning af Energi maa G.'s egentlige Væsen søges, og G. spiller i Naturen saavel som i vore Maskiner en særdeles vigtig Rolle ved at dæmpe og hindre Bevægelser. Hovedlovene for G. mellem faste Legemer ere fundne af Coulomb. Modstanden mod Bevægelsen forholder sig ligefrem som Trykket mellem de to Flader, der glide paa hinanden, og den er uafhængig saavel af Berøringsfladens Størrelse som af Hastigheden. Disse Love maa dog kun betragtes som Tilnærmelser; baade Fladens Størrelse og Hastigheden kunne have nogen Indflydelse. Det Tal, hvormed mad skal multiplicere Trykket mellem Fladerne for at finde Modstanden mod Bevægelsen, kaldes Gnidningskoefficienten. Er dette Tal f. Eks. $^1/_5$ for en Slæde, der trækkes hen ad et vandret Underlag, behøves der 1 Kg.'s Kraft til at trække Slæden for hver 5 Kg., den vejer.

Gnidningskoefficienter:

Eg paa Eg med parallelle Trevler	0,48
— — — — krydsende —	0,34
Støbejærn paa Bronze.	0,18
Smedejærn paa Smedejærn	0,13
Samme Stoffer med Smørelse.	0,1—0,05

Ruller et Legeme hen over et andet, bliver Modstanden mange Gange mindre end ved Glidning. De rullende Legemers Elasticitet spiller her en stor Rolle; jo fuldkomnere denne er, desto mindre bliver Modstanden, fordi der ikke udvikles Varme, altsaa heller ikke forbruges Arbejde, naar et fuldkomment elastisk Legeme sammentrykkes og derpaa helt vender tilbage til sin oprindelige Tilstand. G. i Vædsker følger andre Love end G. mellem faste Legemer, idet Modstanden er uafhængig af Trykket, saa længe dette ikke er stort nok til i kendelig Grad at paavirke Vædskens Tæthed. Derimod er Modstanden proportional med Hastighedsdifferenserne mellem Vædskens forskellige Dele. Gnidningskoefficienten bestemmes saaledes: Man tænke sig i Vædsken to parallelle Planer, hvis indbyrdes Afstand er 1 Cm., og af hvilke den ene ligger fast, medens den anden bevæger sig med en Hastighed af 1 Cm. i Sekundet. Idet Vædskelagene mellem de to Planer slæbes hen over hinanden, fremkommer der en Modstand mod Bevægelsen, og det Antal Dyn (se Absolut Maal), hvortil denne Modstand beløber sig for hver Kvadratcentimeter af det bevægede Plan, er Vædskens Gnidningskoefficient. For tyndflydende Vædsker er dette Tal lille, for tykflydende stort. G. i Luftarter er mindre end i Vædsker, men følger ellers de samme Love. Den er inden for vide Grænser uafhængig af Trykket, skønt Tætheden varierer saa stærkt med dette. Gnidningskoefficienten er

for Vand ved 0^0 — 0,018
for Vand ved 20^0 — 0,010
for Luft ved 20^0 — 0,0002

G. mellem faste Legemer, der ere skilte fra hinanden ved et Lag Smørelse, følger Lovene for G. i Vædsker; men da baade Trykket og Bevægelsens Hastighed have Indflydelse paa Tykkelsen af Smørelselaget, og Modstanden forholder sig omvendt som denne Tykkelse, blive Forholdene saa sammensatte, at almindelige Regler til Beregning af Modstanden ikke kunne gives. *K. S. K.*

Gnidningselektricitet se Elektricitet.

Gnidningslyd opstaa, naar Fladerne i en serøs Hulhed (Lungesækken, Hjerteposen, Bughinden, Ledkapsler) ere betændte og gnide mod hinanden under Aandedrættet, Hjertets Bevægelser, Tarmbevægelser, Bevægelser i Ledene. De kunne høres ved Auskultation, ofte ogsaa føles af Patienten selv, eller naar Undersøgeren lægger sin Haand fladt paa det paagældende Sted. De have i Reglen en knirkende, skrabende Karakter, som Læderknirken. *A. F.*

Gnidos se Knidos.

Gnist, et lille, brændende Legeme, f. Eks. en brændende Staalsplint, der rives løs, naar man slaar i Fyrstaalet mod Stenen. Kan det Stof, hvoraf en G. bestaar, ikke brænde, d. v. s. forbinde sig under stærk Varmeudvikling med Luftens Ilt (Surstof), vil den lille G. meget hurtig slukkes ved Afkøling i Luften. Elektrisk G. (s. d.). *K. S. K.*

Gnistfanger, Apparat, der tilsigter at forebygge Antændelse ved de Gnister, der flyve ud af en Skorsten. G. anvendes sjældnere ved faststaaende Skorstene, hyppigere ved Lokomotiver og foreskrives i Danmark for Lokomobiler. Formen kan være forskellig; ofte er det en dobbelt tæt til Skorstenen sluttende Kurv af Jærntraad, sat oven paa Skorstenen. Denne Form er tilbøjelig til at tilstoppes med Sod og der er derfor en Del andre forbedrede Former for G., saaledes Luthman's i Danmark tilladte G., to skrueformede Flader, anbragte inden i Skorstenen. *F. W.*

Gnitahede, i nordisk Heltedigtning den Hede, hvor Sigurd Faavnesbane fælder Faavne og vinder Guldet. *A. O.*

Gnod, berømt Skib i den norsk-islandske Sagnverden; Kong Asmund (efter Skibet kaldet Gnodar-Asmund) skal have sejlet derpaa med 3,000 Kæmper og siges at være druknet under Læsø med alle sine Mænd. *A. O.*

Gnoli [ño!li], Domenico, Greve, italiensk Digter, er født 1836 i Rom. Han var først Professor i italiensk Litteratur og blev siden Direktør for Biblioteket Vittorio Emanuele i Rom. 1888 grundlagde han Tidsskriftet »Archivio storico dell' arte«, og som dets Redaktør har han skrevet: adskillige Artikler deri; ligeledes har han meddelt ikke faa Afhandlinger foruden den historiske Roman »Vittoria Accoramboni« i »Nuova Antologia«. G., der offentliggjorde sine første Digte under Pseudonymet Dario Gaddi, er en fremragende Lyriker af ægte Talent. Blandt hans Skrifter kunne fremhæves, foruden de nævnte, Digtsamlingerne »Odi tiberine« og »Nuove odi tiberine« (sidstnævnte 1885), »Studii letterarii« [Bologna 1883], Sørgedigte over Viktor Emanuel II samt en Oversættelse af Goethe's »Römische Elegien« med Titelen »Amori di Volfgango Goethe«. *E. G.*

Gnome (græ.), Sentens, Tankesprog, et kort og fyndigt Udtryk for en Tanke eller Leveregel (i Prosa eller digterisk formet, oftest i det elegiske Versemaal); hertil hører f. Eks. de Visdomsord (*Gnothiseauton* o. a.), som tillagdes »de syv vise«. Som gnomisk Digter udmærkede især Theognis

fra Megara sig ca. 500 f. Chr. De græske Gnomedigtere ere samlede af Brunck [Strassburg 1784, udg. af Schafer, Leipzig 1817] og Gaisford [Oxford 1814—20, nyt Optryk, 5 Bd., Leipzig 1823]. *K. H.*

Gnomer, underjordiske dværgagtige Væsener; se Elementæraander. *A. O.*

Gnōmon (mat.), betegnede i den græske Matematik en Figur fremkommen som Forskel mellem to andre Figurer, der ere i ligedan Beliggenhed med en fælles Vinkelspids som Fællespunkt. I den græske Aritmetik og Algebra, hvor Grækerne fremstillede Tal ved Længder og Arealer, og hvor

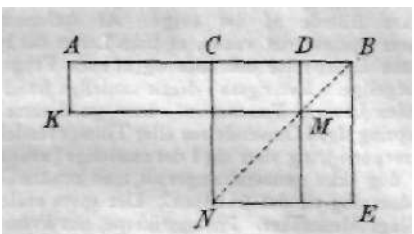

Figurers Omdannelse traadte i Stedet for vor Omformning af Bogstavudtryk, anvendtes særlig hyppig det G., der er Forskel mellem to Kvadrater; vor Omformning f. Eks. af den kvadratiske Ligning $ax - x^2 = b^2$ til $\left(\frac{a}{2} - x\right)^2 = b^2$, udførte Grækerne saaledes: idet paa Fig. $AB = a$, $CB = \frac{a}{2}$, $AK = x$, er Forskellen mellem Kvadraterne $NB\left(\left(\frac{a}{2}\right)^2\right)$ og $NM\left(\left(\frac{a}{2} - x\right)^2\right)$ et G., der ved at Rektangelet *DE* flyttes hen paa *KC*, viser sig at være = Rektangelet *AKM* ($x[a-x]$). *Chr. C.*

Gnomon (græ.: »Anviser«), urgammelt astronomisk Instrument til Bestemmelse af Solens Højde og sand Middag, bestod af en vertikal Stok. som kastede sin Skygge paa et horisontalt Plan. Se Astronomiske Instrumenter og Solur. *y.Fr.S.*

Gnomonik (græ.), Læren om Konstruktion af Solure.

Gnōsis (græ.) betyder Erkendelse og bruges som Betegnelse for en Række filosofiske Spekulationer, der i Beg. af 2. Aarh. under Hadrian og Antoninerne søgte at fremstille en Kosmologi, der skulde staa som det videnskabelige Udtryk for den praktiske Livsvisdom, der var Indholdet i den kristne Forkyndelse. Allerede Paulus advarede (1. Tim.) mod de falske Lærdomme med deres Fabler og Slægtregistre uden Ende, som mere afstedkomme Spørgsmaal end gudelig Opbyggelse i Troen. Og i Virkeligheden er Gnosticismen meget langt borte fra den enfoldige Tro, som den kristne Lære søgte at vække. Den knytter sig mere til den Fantasiberuselse, som de orientalske (ægyptiske, syriske, persiske og indiske) Lærdomme indeholdt, og den var ganske ude af Stand til at blive en Lære for alle; tværtimod fremkaldte den et aandeligt Hovmod, en kasteagtig Opfattelse af Menneskene, af hvilke nogle vare udvalgte, andre ikke. Det varede derfor heller ikke længe, inden Bærerne af den kristelige Aands Udvikling vendte sig skarpt mod Gnosticismen; og denne forsvandt som et selvstændigt Fænomen for at overlade Pladsen til andre Spekulationer, der enten vare helt hedenske eller holdt sig strengere til den kristne Troslære. Gnosticismen har specielt den Opgave at sætte Kristendommen i Modsætning til Jødedommen og knytte den nærmere til den orientalske Visdom. Allerede før den egentlige G. havde Simon Mager og hans Discipel, Menander, fremsat beslægtede Lærdomme, og mange mene, at de første egentlige Gnostikere, Saturninus fra Antiocheia og Basilides fra Alexandria, ere paavirkede af disses Lærdomme. Men denne Antagelse er ikke nødvendig; thi Gnosticismen er ikke et System, der kan føres tilbage til denne eller hin Fremstiller, men en Tankeretning, der bryder frem ved Forbindelsen med Orienten. De Problemer, som den søger at løse, ere givne i den dybe Følelse af Verden som en Modsætningernes Verden, der dog har Enheden som sit Princip, og, hvad der i praktisk Forstand er det samme, som en Forkrænkelighedens Verden, der dog har Fuldkommenheden som sit Ideal og sit Væsen. I kosmologisk Forstand bliver dette til Problemet om Overgangen fra det uendelige og ene til det endelige og mangfoldige, fra Gud som det aandelige til Verden som det legemlige. I praktisk og sædelig Forstand bliver det Problemet om det ondes Aarsag, dels om hvorledes Gud som den fuldkomne kan have frembragt det ufuldkomne, dels om hvorledes dette atter kan finde Vejen tilbage til det fuldkomne o: Forsoningen. Fælles for alle Gnostikerne er Forestillingen om Emanationen i Modsætning til den egentlige (jødiske) Skabelse. Gennem en hel Mængde Mellemvæsener søges Vejen bygget fra det højeste til det laveste; disse Mellemvæsener ere kun Hypostaseringer af forskellige abstrakte Principper, men det lavere forholder sig stadig til det højere som Kopi til Original, og jo længere ned i Rækken man kommer, desto mindre bliver der tilbage af det oprindelig guddommelige; det laveste, sidst emanerede, er det tomme, det sammenhængsløse, det aandløse (*keroma*, Kaos, Materie). Hos Saturninus er den persiske Opfattelse af den evige Strid mellem det gode og det onde stærkt fremtrædende. Hos hans Elev, Bardesanes, fremtræder endogsaa Materien som et evigt Princip, jævnsides Gud og i evig Kamp med denne. Mellem alle de fra Gud emanerede Væsener findes ogsaa Jehova, Jødernes Gud, der har faaet det Hverv at skabe og styre Verden. Men saa ringe har dennes Fuldkommenhed allerede været, at han kun har kunnet skabe Mennesket som en krybende Orm. Guds Ord har forbarmet sig over dette elendige Væsen og indblæst det Guds Aand; men dette forslog ikke, og derfor kom Christus for at frigøre og frelse de troende og tilintetgøre den jødiske Guds Værk. De Mennesker, hos hvem Guddomsgnisten i Tidens Løb er bleven helt slukket, kunne ikke frelses; men de andre kunne frigøre sig for Materien ved Askese og vende tilbage til Gud. Ogsaa hos Basilides og hans Søn, Isodorus, viser Dualismen sig som en evig Modsætning mellem Lys og Mørke, men afdæmpes ved en ejendommelig Lære, der stiller denne, om man saa *maa* sige, mere fysiske Modsætning paa en anden Maade end

den moralske mellem godt og ondt, for hvilken den dog i Grunden kun er det symbolske Udtryk. Ondt er intet i Verden; det onde fremkommer først, idet noget stræber efter at blive, hvad der ikke er dets Natur, thi derved opstaar Forvirringen. Naar Mørket opdager Lyset og ser dettes større Fuldkommenhed, fremkommer det onde. Dette onde er dels Urenhed, dels Lidelse. I første Forstand fremkommer det onde ved, at Mørket blander sig i Lyset; men strengt taget kan Lyset ikke selv formørkes, og for saa vidt er det onde nærmest kun et Skin. I sidste Forstand er det onde som Lidelse egentlig ogsaa et Gode, idet det tjener til at rense Sjælen, og set i Forhold til hele Verdensharmonien eksisterer det slet ikke. I Overensstemmelse med disse Anskuelser vil Mennesket som et Dobbeltvæsen altid have Evnen til at synde, og for saa vidt fortjener det Straf og Lidelse; men nogles Natur hører Mørket til, og de ville synke tilbage dertil, andres hører Lyset til, og for disse udvalgte er Forsoningen given, der ytrer sig som den fuldkomne G., Hensynken i Tro. Denne Opfattelse førte senere hen i Tiden til en usædelig Skelnen mellem det gode og onde i Mennesket, mellem Sjæl og Legeme, hvorigennem den troende mente sig sikret mod, at hans Sjæl kunde besmittes af, hvad hans Legeme gjorde, og saaledes bød en Udvej til at leve i de største Udsvævelser. Hos Manikæerne traadte disse Konsekvenser af Dualismen frem i deres fulde Skarphed. Basilides dvæler særlig ved Skildringen af Emanationen og Forbindelsen mellem denne kosmologiske Proces og den etiske Genfødelses Arbejde hos Mennesket. Gud, den øverste, er Faderen, hans Væsen er Pleroma med de 8 Væsener: Faderen, Fornuften (den indre Selvaabenbaring), Ordet (den ydre Aabenbaring) og Forstaaelsen med deres fire Emanationer, Visdom, Styrke, Retfærdighed, Fred. G., Kendskab til og Deltagelse i denne Pleroma, gives de udvalgte, der forstaa at skelne godt fra ondt (Visdom), kunne tæmme deres Drifter, eller rettere ikke slippe dem ind i Sjælen (Styrke), give enhver, hvad der tilkommer ham efter hans Natur (Retfærdighed), og derigennem opnaa den indre Lyksalighed (Fred). — Den dualistiske Grundbetragtning, som laa bag ved disse gnostiske Systemer, findes derimod ikke hos Valentinus, fra hvem den betydeligste gnostiske Lærdom udgik. For ham er Erkendelsen i langt højere Grad end for nogen af de andre det eneste afgørende; det praktiske Liv træder ved Siden deraf helt i Skygge, og dette viser sig ikke alene i, at Maalet for den vise sættes i Beskuelsen af Gud, men ogsaa i selve Systemets Hovedlærdomme, saavel i den Grund, han angiver til, at det lavere fremgaar af det højere, som i den idealistiske Opfattelse af Materiens Væsen, der helt og holden udtømmes i Bestemmelsen af aandelige Kræfter. Gud, Forvæsenet, den evige Dybde og Tavshed (βύτος), vil lade sig erkende; derfor emanere de lavere Væsener af ham; der bliver saaledes en dobbelt Stræben, ovenfra nedefter for at frembringe Erkendelsesmuligheder, og nedenfra opefter for at opnaa Erkendelse. Denne sidste Stræben (πάθος) bliver, jo længere man kommer ned i Rækken, bestandig stærkere i Forhold til den første. Af Fornuften og Sandheden fremstaa Ordet og Livet, af disse Mennesket og Kirken som Hypostaseringer af Mangfoldigheden i Aabenbaringen og af Enheden, der binder alle disse sammen. Men den sanselige, mangfoldig udstykkede Verden fremkommer først, idet Visdommen overvældes af sin Længsel (πάθος) og dumdristig paa egen Haand vil naa Erkendelsen. Grænsen (ὅρος) fører den snart tilbage til sig selv igen, saa den afstaar fra dette formastelige, og derefter frembringer Visdommen paa ny paa ret Maade Christus, den evige Forsoning. Men Følgen af dens Forvildelse er ikke dermed hørt op; den har sat Skabninger i Verden, som bære Mærket af dens Formastelighed, Achamoth, og som blive Udgangspunkt for den sanselige Verden, der er det paa egen Haand tænkte Billede af det evige. Af Achamoth's Taarer opstaar det vaade, af hans Latter det lyse, af hans Bedrøvelse det faste og af hans Frygt det bevægelige. Men ogsaa i denne sanselige frafaldne Verden bevarer Væsenet af dens guddommelige Udspring sig, i Omvendelsen eller Tilbagevendelsen (ἐπιστροφή), og viser sig i det aandelige (πνεύμα), der dog ikke gennemtrænger alt, men kun træder i Modsætning til det frafaldne. Der gives saaledes 3 Slags Mennesker. Pneumatikerne, hos hvem det aandelige er sejrende, ere Gnostikerne (de sande Kristne), hvis Væsen gaar op i Erkendelsen og Tilbagevendelsen til Gud. Psykikerne, hvis Stræben er at ære Gud ved at lade ny Værker emanere, ere Politikerne (Jøderne). Hylikerne, som ville frembringe paa egen Haand, ere dem, som gaa helt op i verdslig Nydelse (Hedningerne). Dermed er der betonet en Kastedeling mellem Menneskene, som i væsentlige Henseender svarede til de i Tiden raadende Lidenskaber og Anskuelser, men som ganske forvanskede den kristne Grundtanke, Forsoningens almindelige Karakter og Menneskenes Lighed. Gennem Valentinus'es System gaar der en meget stærk Paavirkning af græske Tanker, særlig platoniske og pytagoræiske; men i sin Hovedkarakter er den orientalsk. Denne Karakter med alle dens mystiske og esoteriske Tendenser traadte stadig stærkere frem hos hans Elever (Ptolemæus, Marcus Epiphanes), der endog skulle have forfattet et for Gnostikerne forbeholdt Evangelium. Mod hele denne Retning traadte derfor snart Kirkefærdrene (Irenæus) op; men selv om det lykkedes at frelse Kristendommen fra den Fare for Bevarelsen af dennes ejendommeligste Værdier, som en sejrende Gnosticisme vilde have indeholdt, idet den vilde have forvandlet den fra en Folkesag til en lille Sekts Anliggender, blev dog den kristne dogmatiske Lære i mange Punkter paavirket af Gnosticismen, særlig af Valentinianismen. (Litt.: Matter, *Hist. critique du Gnost.* [Strassburg, 2. Opl. 1843, 1—3]; F. C. Baur, »Die chr. Gnosis« [Tübingen 1835]; W. Möller, »Gesch. d. Kosmologie in der griech. Kirche bis auf Origines« [Halle 1860, S. 189—473]; Ritter, »Gesch. d. christ. Phil.« [Hamburg 1841, I. Del, S. 111—288]; Vacherot, *Hist. critique de l'école d'Alexandrie* [Paris 1846, 1. Del, S. 201—223]; Mansel, *The gnostic heresies* [London 1875]). *C. St.*

Gnosticisme, Gnostiker se Gnosis.

Gnōthi s(e)auton (græ.: »kend dig selv«), Indskrift ved Templet i Delfi, der tillagdes en af de syv vise, snart Solon, snart Chilon. *K. H.*

Gnu (*Connochaetus* ell. *Catoblepas*) er en i sit

Udseende højst mærkelig Antilopeform, der ser ud som en Kombination af Hest, Bøffel og Antilope. Om Antiloperne minde egentlig kun de tynde Ben; Kroppen er nemlig ikke antilopeagtig, dertil er den for før. Halen er en Hestehale. Halsen er udstyret med en opstaaende Manke, og Hovedet minder overfladisk om en Bøffels. Hornene ere nemlig store og brede ved deres Grund, men Spidserne ere opadbøjede; Snuden er endnu bredere end hos Bøflerne. Patternes Tal er 4. Af G. skelner man mellem 2 Arter, begge sydafrikanske. Den egentlige G. ell. den hvidhalede G., Boernes Wildebeest (*Connochaetugnu*. Licht.), er et anseligt Dyr paa 1,8 M.'s Skulderhøjde; Hunnen lidt mindre. Farven er mørk graabrun; Rygmanken er ved Grunden lysere, øverst mørkere. Halen er hvid, og det samme gælder den omkring Øjnene siddende Krans af stive Haar. I Begyndelsen ere Hornene lige og spidse, og først i den modnere Alder er det, at Grunden af Hornene svulmer saa stærkt op, at de næsten støde helt sammen paa Panden. Hunnens Horn ere altid mindre end Hannens. Dens Sanser (Syn, Lugt og Hørelse) ere fortrinlige, men noget begavet Dyr er G. ikke. Dens Bevægelser ere kraftige og udholdende. Mest bekendt er den for sin aparte Maade at være paa; snart kaster den Hovedet fra een saa til en anden Side, snart sænker den Hovedet, som skulde den berede sig til Forsvar; pludselig farer den af Sted i en Støvsky hen over Steppen, alt medens den gør de mærkeligste Krumspring. Nysgerrig er den ogsaa, og ikke sjælden bliver den ved at kredse om Jægeren. I det hele er det et meget uroligt Dyr. G. bevæger sig i Pasgang. Jagten er ingenlunde let, da G. er saa hurtig og udholdende. Lejlighedsvis fanges den i Faldgruber; de gamle ere imidlertid trodsige og vilde. Ungerne derimod skulle kunne blive fuldstændig tamme og kunne godt græsse mellem det øvrige Kvæg; men da Boerne mene at have iagttaget, at den plages af Hudsygdomme, er det dog sjældent, de opdrætte G., for ikke at smitte deres Kvæg. Kødet er udmærket, og Huden og Hornene anvendes. Tidligere forekom den i Kaplandet, men nu er den udryddet der. En anden G. er den stribede G. (*Conn. taurina*), der er endnu større end den hvidhalede G. (Skulderhøjde 1,6 M.); den adskiller sig fra den foregaaende ved, at Halen er sort, og at den paa Forkroppen er mørkstribet, samt at den mangler den hos foregaaende forekommende Haarkrans om Øjnene. Ellers forholder den sig i hele sin Maade at være paa fuldstændig som den hvidhalede G. (Litt.: Sclater og Thomas, *The book of Antilopes* [Lond. 1895]). *M. C. E.*

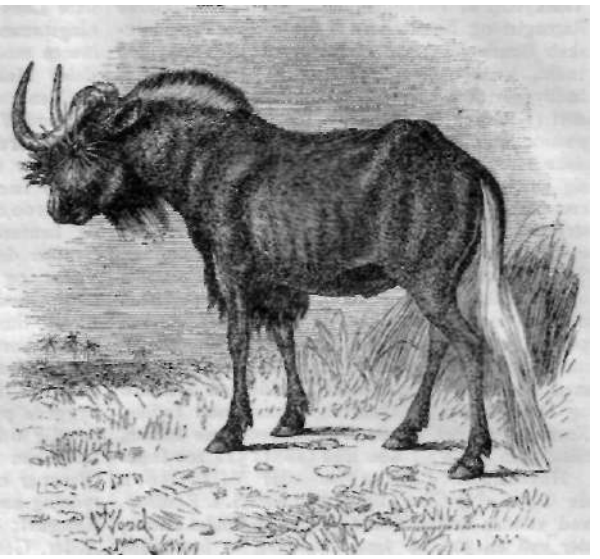

Gnu.

Gnudtzmann, Johannes Emil, dansk Arkitekt, er født i Kjøbenhavn 17. Novbr. 1837 og har i sin Studietid uddannet sig baade som Polytekniker og Arkitekt, i hvilken sidste Egenskab han fik Afgangsbevis fra Akademiet 1866. 1871—72 var han i Udlandet, 1876 blev han Lærer ved Polyteknisk Læreanstalt, 1885—89 var han Medlem af Kjøbenhavn's Bygningskommission, fra 1887 har han været Medlem af det særlige Kirkesyn, ligesom hans sunde, arkitektoniske Smag og hans solide, tekniske Kundskaber ofte have været raadpurgte ved offentlige Hverv. Af hans Bygninger kunne nævnes St.-Pouls-Kirken i Kjøbenhavn [1872—76], Vor Frue Kirke i Aalborg, Kommuneskolerne i Korsør og Helsingør, Direktørboligen paa »Aluminia«, Landbohøjskolens ny Bygninger og en Række karakteristiske Privatbygninger af Mursten, hovedsagelig i Kjøbenhavn's Vestkant. 1888 udgav han en Lærebog i Husbygningskunst. *E. S.*

Gnupa, Konge i Danmark, var af Fødsel Svensker, Søn af Erobreren Olav, som under Opløsningen i Danmark ved Aar 900 tilrev sig Landet eller en Del deraf. Olav efterfulgtes af sine Sønner G. og Gjurd. G. ægtede den jydske Høvding Odinkar's Datter Asfrid (Estrid) og sad inde i alt Fald med det sydlige Sønderjylland. Derfra drog han i Viking paa Frisland's Kyster; men nu rejste den mægtigste tyske Konge Henrik I sig for at værge sine Lande, og efter sin Sejr over Madjarerne vendte han sig mod G., overvandt ham og tvang ham til at lade sig døbe og yde Tribut (934). Kort efter faldt G. i Kampen mod Gorm den Gamle, der efterhaanden havde vundet det meste af Danmark (935). Hans Søn Sigtrygg synes dog at have arvet Faderens lille sønderjydske Rige; men om ikke før, saa ved Sigtrygg's Fald i Normandiet (943) fik Harald Blaatand Magten over hele Danmark, og det var ude med de svenske Erobreres Herredømme. G. har straks efter Daaben atter vendt sig til Hedendommen, og han blev højlagt paa hedensk Vis i Nærheden af Byen Slesvig. Herom vidne to mærkelige Runestene, som hans Enke Asfrid rejste paa hans Gravhøj til Minde om deres i Normandiet faldne Søn (se Runestene).

(Litt.: Wimmer, »Sønderjylland's historiske Runemindesmærker« [Kbhvn. 1892]; samme, »De danske Runemindesmærker« I [Kbhvn. 1895]; »Det kgl. danske Videnskab. Selskabs Oversigter« [1893]; G. Storm, i »Norsk hist. Tidsskr.« [3. Række III, S. 354 ff.]). *H. O.*

65a (tidl. Kuwa), portugisisk Besiddelse paa Vestkysten af Forindien, omsluttet af Distrikterne Ratnagiri og Nordcanara af det britiske Præsidentskab Bombay. 3,270 □ Km. med (1881) 445,500 Indb., hvilket giver 138 paa 1 □ Km. 2/3 af Indbyggertallet er romersk-katolske Hinduer, Kastiri (Kreoler) og Mestizer, derimod ere Europæerne kun faa. Kysten langs det arabisk-persiske Hav er sumpet og usund, men Landet hæver sig hurtig, og Skraaningerne af de vestlige Ghats ere dækkede med smukke, af Bække gennemstrømmede Skove. De vigtigste Frembringelser ere Ris, Bomuld, Kokosnødder, Peber, Betelnødder, Salt og Arrak. Befolkningen, som er arbejdsom og fredelskende, bekender sig for største Delen til den romersk-katolske Religion, taler et ved portugisiske Tilsætninger forvansket Landskabsmaal og gaar nogenlunde europæisk klædt. Sammen med de andre portugisiske Besiddelser Daraao og Diu danner G. Generalguvernementet Indien, Resterne af det gamle Vicekongedømme Indien, tilsammen 3,658 □ Km. med (1881) 514,200 Indb.

Hovedstaden Pantschim eller Villa Nova de Goa, »Ny Goa«, ligger 330 Km. S. f. Bombay, ved venstre Bred af Mandavi, paa en sandet Halvø, der ved en 300 M. lang Dæmning er forbunden med Gamle G. mod Øst. (1881) 8,400 Indb. Den er godt bygget med flere anselige Regerings-bygninger, Domkirke, Lyceum, Bibliotek og Statue af Albuquerque. Den er Sædet for Generalguvernøren, en Ærkebiskop og den højeste Domstol. Havnen er smuk og rummelig, men Handelen kun ringe (Kokosnødder, Salt, Kanel, Peber, Frugter), og Tilslutningen til det indiske Banenet har ikke bragt noget nævneværdigt Opsving. — Gamle G. (1,882 Indb.) er nu kun en Ruinby. Den hørte til Riget Bidshapur og blev 1510 erobret af Albuquerque. Hurtig overfløjede den under det portugisiske Herredømme de øvrige Handelsbyer paa Malabar-Kysten, som f. Eks. Kalikut, og blev 1559 Sædet for Vicekongen og Ærkebisp-Primas'en. I sin Velmagtstid i den første Halvdel af 17. Aarh. skal den have haft 200,000 Indb., en stærkt befæstet Havn, et prægtigt Palads for Vicekongen, talrige Lagerbygninger, Basarer, Kirker og Klostre. Særlig efter Malakka's Fald blev G. paa Grund af sin stærkt befæstede Havn Hovedpladsen for den portugisiske Handel i Indien; men Blomstringstiden varede kun ca. 150 Aar, Hollænderne og Englænderne erobrede efterhaanden de fleste portugisiske Besiddelser og, da Byen i Begyndelsen af 18. Aarh. hærgedes af farlige Sygdomme, forlagdes Guvernørens Sæde til Ny-G. j 1753, og Gl.-G. sygnede hen, saa at kun Ruiner af talrige Kirker og Klostre nu minde om dens tidligere Storhed. *C. A,*

Go ahead [go'uähe'd] (eng.), fremad, gaa paa.

Goajīra, Halvø paa Nordsiden af Sydamerika, danner den vestlige Begrænsning for Maracaibo-Bugten og ender mod Nord i Sydamerika's nordligste Punkt Punta Gallinas (12° 25' n. Br.). Ved brede Græsstepper skilles den fra St. Marta's Snebjærge, og kun mod Nordøst hæver der sig et anseligere Bjærgparti i Sierra Macuira (858 M.). Det indre er endnu temmelig ukendt, til Dels fordi Indbyggerne, G.-Indianerne, der høre til Aruakernes Stamme, ere meget vilde og krigerske; dog have i den senere Tid katolske Missionærer begyndt at virke mellem dem. Fra det ret frugtbare Land udføres Farvetræ, Dividivi, Perler, Bygningstømmer og Huder over Havnepladserne Sinamanca mod Vest og Solado mod Øst. Politisk deles Halvøen mellem Republikkerne Columbia og Venezuela, saaledes at den første ejer omtrent 3/4 mod Vest. *C. A.*

Goajīro, en sydamerikansk Folkestamme, bebo den efter dem opkaldte Halvø, som Venezuela udsender imod Nord. Deres Antal angives til omtrent 100,000. Ifølge Sprog og Udseende maa de henføres til Aruakerne, hvis nordvestligste Gruppe de danne. De ere af lav, men kraftig Vækst og have plumpe Ansigtstræk. Beklædningen bestaar i Reglen af en Bomuldsskjorte. Blandt Smykkerne forekomme Halsbaand med en gennemboret, sleben Cylinder af Kvarts, et Smykke, der kendes fra forskellige sydamerikanske Folkeslag. G. leve i tarvelige Hytter, der ofte ere byggede paa Pæle. Paa Jagt og i Krig anvendtes navnlig tidligere Bue og forgiftede Pile; nu ere Ildvaaben ret almindelige. Hverken Agerdyrkning (Bananer og Majs) eller Jagt have synderlig Betydning som Livserhverv. G. leve væsentlig af Kvægavl; de vigtigste Husdyr ere Heste, Muldyr, Æsler, Geder og Høns. Med deres hvide Naboer drive de Byttehandel. De sociale Forhold ere byggede paa Klansystemet. Flerkoneri forekommer kun hos de rigere; Hustruerne købes. Om G.'s religiøse Anskuelser vides næsten intet. Spanierne kom tidlig i Berøring med G. og søgte forgæves at undertvinge dem; den kristne Mission har aldrig haft Fremgang her. (Litt.: »Zeitschrift f. Ethnologie«, Bd. II [Berlin 1870]; »Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie etc«, Aarg. 1886 og 1887). *C. Fr.*

Goalpāra, Hovedstad i et Distrikt af samme Navn i Landskabet Assam i det nordøstlige Forindien, ligger ved venstre Bred af Bramaputra og har (1891) ca. 7,000 Indb. Distriktet blev 1765 aftraadt af Kejseren af Dehli til Englænderne. Der dyrkes særlig Tobak, Bomuld og Sukkerrør. *C. A.*

Goasmør d. s. s. Kokum, se Garcinia.

Gobat [gåba'], Samuel, evangelisk Biskop i Jerusalem, (1799—1879), født i Kanton Bern. Han førte et noget vildt Ungdomsliv og kom først efter voldsomme indre Kampe til Fred i Troen. 1821 kom han paa Missionsskolen i Basel og blev 1826 i London-Missionsselskabets Tjeneste sendt til Kairo, hvor han virkede 3 Aar, og derefter 3 Aar i Abessinien, hvorefter han vendte tilbage til Europa. Han stod i nøje Forbindelse med Zeller (s. d.) i Beuggen, og efter at have ægtet en Datter af ham rejste han atter til Abessinien 1834, hvor han arbejdede paa en arabisk Bibeloversættelse, men maatte efter to Aars Forløb rejse hjem med nedbrudt Helbred. Da han endelig var kommen sig, virkede han med til at faa begyndt en Mission blandt Druserne og tiltraadte derpaa en Lærergerning paa Malta. Kort efter kom der Opfordring til ham fra Frederik Vilhelm IV af Preussen til at blive Biskop

i det 1841 oprettede evangeliske Bispedømme i Jerusalem. Han modtog Kaldelsen og blev ordineret i England. I denne Stilling virkede han til sin Død og var meget virksom til at oprette Skoler og Menigheder, Vaisenhuse (navnlig efter Kristenforfølgelsen 1861) og Sygehuse i Jerusalem, Bethlehem, Jaffa, Nabulus og Nazareth. (Litt.: »S. G., Evangelischer Bischof von Jerusalem« [Basel 1884]; Grove-Rasmussen, »Kristelige Levnedsløb« I [Odense 1887]). *H, O—d.*

Gobbo se Solari, A. og C.

Gobel [gåbæ'l], Jean Baptiste Joseph, Biskop af Paris, født 1. Septbr. 1727 i Thann i Elsass, henrettet i Paris 24. Germinal II — 14. Apr. 1794, studerede Teologi i Rom, blev Domherre i Porentruy og 27. Jan. 1772 Biskop *in partibus* (Lydda). 1789 sendte Gejstligheden i Distrikterne Huningen og Belfort ham som deputeret til den konstituerende Forsamling, hvor han indtog et temmelig yderliggaaende Standpunkt, forlangte Afskaffelsen af Cølibatet o. s. v. 3. Jan. 1791 aflagde han Ed paa Gejstlighedens civile Konstitution og blev 15. Marts s. A. Biskop i Paris. Under det stadig voksende Anarki og Ateisternes Stormløb mod den kristelige Religion sank hans Mod, og 17. Brumaire — 7. Novbr. 1793 nedlagde han for Konventets Skranke sin biskoppelige Værdighed og dens Insignier og satte den røde Hue paa sit Hoved. At han tillige afsvor den katolske Religion, er Fabel. Denne for en Kirkefyrste feje og uværdige Optræden frelste dog ikke hans Hoved. Faa Maaneder efter lod Robespierre ham anklage sammen med Hébert, Chaumette, Clootz o. a. for Ateisme, Landsforræderi, for at ville omstyrte den bestaaende Samfundsorden o. s. v. G. blev dømt fra Livet og guillotineret. Han gik i Døden med større Mod, end han havde levet. *F. J. M.*

Gobelinmaleri [gåblæ'-] er en moderne Teknik, der tilsigter Efterligning af vævede Gobeliner i Maleri, hvortil benyttes et gulgraat Stof, der ligner de ægte Gobeliners Tekstur, hvorpaa der da males med Vand-, Tempera- eller med Oliefarver, fortyndede med Terpentin. *A. Ls.*

Gobelins [gåblæ'], haandvævede Uldtæpper, der hovedsagelig benyttes til Vægbeklædning. De fuldkomneste G. ere de saakaldte Hautelisse-Tapeter, ved hvilke Kæden er udspændt i lodret Retning, medens Arbejderen indlægger den farvede Islæt med Fingrene og slaar den fast med en lille Kam. Originalen, hvorefter der væves, er opstillet ved Siden af, og sædvanlig er en Gengivelse skitseret paa Kæden; Arbejdet er meget besværligt og langsomt, og en dygtig Arbejder kan ikke udføre mere end 1—$1^1/_4$ □ M. om Aaret. Fremstillingen af de billigere Basselisse-Tapeter, ved hvilke Kæden, som ved almindelig Vævning, er vandret udspændt, er mere fabrikmæssig og derfor billigere. G. ere først fremstillede i 15. Aarh. af en Farver Gilles Gobelin i Paris, hvis Fabrik endnu eksisterer, nu kun arbejdende i Hautelisse. I øvrigt findes et Par mindre Fabrikker i Frankrig og en kejserlig Fabrik i St. Petersborg. I Danmark oprettedes en Fabrik i Køge under Christian IV, men den nedlagdes snart efter; G. fra denne Fabrik findes bl. a. paa Rosenborg. *K. M.*

Gobi se Hanhai.

Gobiesocīdae, en Familie af Pigfinnefiske, særlig karakteriseret ved, at de under Struben siddende Bugfinner med deres Grunddel omslutte en meget stor Hæfteskive. Rygfinnen er temmelig kort og anbragt over Gatfinnen; Legemet er nøgent. Det er smaa Fiske, der udelukkende bebo Havets Kyster og forekomme talrigere i det tempererede Bælte end imellem Vendekredsene. 3 Arter af Slægten *Lepadogaster* ere almindelige ved det sydlige England's Kyster. *Ad. J.*

Gobiīdae se Kutlinger.

Gobineau [gåbino'], Joseph Arthur, Greve af, født i Ville d'Avray ved Paris 14. Juli 1816, død i Torino 13. Oktbr. 1882. G. traadte 1849 ind i det franske Udenrigsministerium, blev efterhaanden Sekretær ved Gesandtskaberne i Bern, Hannover, Frankfurt og Teheran (1854—58), hvor han ivrig studerede Persien's Oldtid og samlede Kunst- og Oldsager. 1862 blev han Gesandt i Persien, 1864 i Athen, 1868 i Rio og 1872—77 i Stockholm. G. skrev bl. a. »Traité des inscriptions cunéiformes« [2 Bd., 1864]; »Religions et philosophies de l'Asie centrale« [1865]; »Histoire des Perses« [2 Bd., 1869]; desuden »Essai sur l'inégalité des races humaines« [2 Bd., 1854—84]; »Trois ans en Asie« [1859]; »Souvenirs de voyage« [1872]. Han har tillige skrevet adskillige æstetiske Arbejder. *V. S.*

Gobio se Karpefiske.

Gobius se Kutlinger.

Goblet [gåblæ'], Albert Joseph, belgisk General og Diplomat, født 26. Maj 1790 i Tournai, død 5. Maj 1873. Han blev 1811 fransk Ingeniørofficer og udmærkede sig 1813 ved San Sebastian's Forsvar; gik 1815 over i nederlandsk Tjeneste og kæmpede ved Waterloo. Efter Revolutionen i Belgien 1830 sluttede han sig hertil og blev Brigadegeneral og Generalinspektør for Fæstningerne; brugtes ogsaa i Underhandlingerne med Stormagterne, bl. a. paa London-Konferencen i Sommeren 1832, og blev i Septbr. s. A. Udenrigsminister. Han sluttede den foreløbige Fred i Maj 1833, men afgik i December. 1835 udarbejdede han Planen for Landets Befæstning og var 1837—39 Sendemand i Portugal, hvor han tjente den unge Dronning saa vel med sine Raad under de politiske Stridigheder, at hun til Løn gav ham Titelen Grev d'Alviella. 1843—45 var han igen Udenrigsminister, opgav 1854 sin Stilling som Generalinspektør, men virkede som Medlem af Repræsentantkammeret 1854—62 for Antwerpen's Befæstning. Han udgav 1865 »Mémoires historiques« [2 Bd.]. *E. E.*

Goblet [gåblæ'], René, fransk Statsmand, er født 26. Novbr. 1828, blev tidlig Sagfører i Amiens og tog senere Del i den politiske Opposition; blev derfor i Septbr. 1870 Generalprokurør ved Domstolen i Amiens, men tog sin Afsked i Febr. 1871 for at søge Valg til Nationalforsamlingen. Han blev dog først valgt ved Udfyldningsvalgene i Juli, sluttede sig straks til yderste Venstre og vandt tidlig Ry som Taler. Derimod valgtes han ikke til Deputeretkammeret 1876, men først i Oktbr. 1877 og blev nu Ordfører for det Udvalg, som havde det Hverv at undersøge det reaktionære Ministeriums Valgmanøvrer. Han var ogsaa Ordfører over Amnestiforslaget og blev Febr.—Decbr. 1879 Understatssekretær i Justits-

ministeriet. Skønt oprindelig Opportunist sluttede han sig dog senere til Ministeriet Gambetta's Modstandere og blev efter dets Fald selv Indenrigsminister Febr.—Juli 1882; viste stor Kraft i sin Optræden baade over for det katolske Præsteskab og over for Arbejderstrejker, men stillede Forslag om at give alle Byraad uden for Paris Ret til at vælge deres Mairer. Som Undervisningsminister April 1885 til Decbr. 1886 gennemførte han Loven om udelukkende Lægmandsundervisning i Folkeskolerne; derimod vilde han ikke opgive Konkordatet, skønt han personlig hyldede Læren om Kirkens Adskillelse fra Staten. Ogsaa i andre Spørgsmaal skilte han sig fra sine radikale Venner; han holdt saaledes bestemt paa Dommernes Uafsættelighed som et Værn for Friheden og vilde ikke indrømme et selvstændigt Mairie for hele Paris. Decbr. 1886 blev han Første- og Indenrigsminister, dog kun til Maj 1887; fik paa ny Tilbud om at blive Førsteminister i Decbr. 1887, efter at have medvirket til at fremtvinge Grévy's Afgang som Præsident, og blev i April 1888 paa ny Minister, denne Gang Udenrigsminister indtil Febr. 1889. Skønt han ogsaa paa denne Post viste uventet Kraft og Dygtighed, blev han dog vraget i Septbr. 1889 af sine gamle Vælgere, men fik i Maj 1891 Sæde i Senatet som valgt i Paris. Han spillede kun liden Rolle i denne Forsamling og opgav Pladsen 1893 for igen at komme ind i Deputeretkammeret. Han har i de sidste Aar hørt til det yderste Venstre, kræver gennemgribende Ændringer i Skatteväsenet og Retsplejen, Decentralisation af Forvaltningen og Gennemsyn af Forfatningen, samt ønsker Sammenhold mellem alle Fremskridtsgrupperne, Socialisterne deri medregnede. *E. E.*

Goblet d'Alviella [gåblædalviæla'], Eugène, Greve, belgisk Religionshistoriker og politisk Forfatter, Sønnesøn af ovenn. A. J. G., er født i Bruxelles 10. Aug. 1846, udgav 1869 »L'établissement des Cobourgs en Portugal: etudes sur les debuts d'une monarchie constitutionelle« og foretog derefter omfattende Rejser, hvis Udbytte han har nedlagt i flere Skrifter. G. berejste først Marokko, Sahara og Lapland [»Sahara et Laponie«, Paris 1873] og derpaa Indien, hvor han ledsagede Prinsen af Wales [»Inde et Himalaya«, Paris 1876]. 1878—84 var han liberalt Medlem af det belgiske Kammer, 1892 blev han Senator; 1891 var han Præsident for det belgisk-arkæologiske Selskab. Hans Hovedværk er: »L'évolution religieuse contemporaine chez les Anglais, les Américains et les Hindous« [Paris 1884]. I »Revue de l'Histoire des Religions« og andre Tidsskrifter har han skrevet vigtige Afhandlinger. G. har endvidere skrevet »Introduction à l'histoire des religions« [Paris 1886]; »Vie politique en Belgique« [Bruxelles 1879]. *V. S.*

Gobryas, en Perser, der efter Herodot's Beretning spillede en vigtig Rolle ved den falske Smerdes'es Mord (521), hvor han var en af de syv sammensvorne Stormænd. Darius belønnede ham bl. a. ved at gøre ham til kgl. Buebærer og høstede ofte Gavn af hans kloge Raad, saaledes f. Eks. i Toget mod Skytherne. Hans Søn var den fra Perserkrigene bekendte Hærfører Mardonios, der faldt ved Platæa (479). *M. M.*

Goðafoss, et stort smukt Vandfald over Lavaklipper i Skjálfandafljóti det nordlige Island; da G. kun ligger en Dagsrejse fra Akureyri, besøges den ofte af Turister. *Th. Th.*

Godalming [gå'dəlmiŋ], By i det sydøstlige England, Grevskab Surrey, 6 Km. S. S. V. f. Guildford, ved den sejlbare Way, har Strømpevæveri og (1891) 2,800 Indb. I Nærheden findes den 1871 fra London hertil forlagte Charterhouseskole, en gotisk Bygning af Hardwicke. *C. A.*

Godard [gåda!r], Benjamin Louis Paul, fransk Komponist, født 18. Aug. 1849 i Paris, død 10. Jan. 1895 i Cannes. G. blev Elev af Konservatoriet, hvor han navnlig studerede Violinspil under Vieuxtemps. *Prix de Rome,* til hvilken han bejlede, opnaaede G. ikke; derimod kom han som sin berømte Lærers Ledsager til Udlandet og lærte saaledes navnlig den nyere tyske Musik nærmere at kende. Da G. var vendt tilbage til sin Fødeby (hvor han derefter i Reglen havde Ophold) og nu udfoldede en ret betydelig Kompositionsvirksomhed, var denne for en stor Del helliget den ellers i Frankrig lidet dyrkede Kammermusik, og i denne Musikgenre optraadte G. ogsaa som udøvende, nemlig som Deltager i forskellige »Kvartetter«; G.'s dobbelte Bestræbelser i denne Henseende lønnedes med offentlig Anerkendelse (*prix Chartier*). G.'s Kammermusikværker omfatte Violinsonater, en Trio og Strygekvartetter; foruden disse Arbejder har han skrevet en »dramatisk« Symfoni med Sang »Le Tasse« (prisbelønnet af Byen Paris), en »Symphonie gothique«, nogle Orkestersuiter, en Violinkoncert og nogle Klaverkoncerter, en enkelt Opera, »Dante«, foruden talrige Sange, der til Dels have fundet megen Udbredelse. G. er i sin Produktion, der røber en begavet og smagfuld Musiker dog uden nogen stærk Ejendommelighed, noget paavirket af den tyske »romantiske« Musik, men fornægter derfor ikke sit franske Naturel. *W. B.*

Godartet, *benign,* benævnes (modsat ondartet, *malign)* i Lægevidenskaben saadanne Lidelser og særlig Svulster (Nydannelser), der kun fremkalde Symptomer paa det Sted, hvor de optræde (lokalt), og som ikke atter opstaa (recidivere), naar de ere fjernede, ligesom de ikke optræde paa Steder, der ligge længere borte fra deres oprindelige Sæde (ikke give Metastaser; s. d.). Eksempler paa g. Svulster ere Fibroider, Fedtsvulster. *Lp. M,*

Godavāri, Englændernes Godavery, den største Flod paa Halvøen Dekan, som den gennemstrømmer i næsten hele dens Bredde, idet den udspringer kun 80 Km. fra det arabisk-persiske Hav paa Østsiden af de vestlige Ghats i en Højde af 1,000 M. og efter et meget bugtet Løb udmunder i den bengalske Havbugt med et stort Delta. Dens Længde er 1,345 Km. og Flodarealet 280,600 □ Km. I en Afstand af 1,050 Km. fra sin Kilde gennembryder den de østlige Ghats i en 450 M. bred Slugt, hvorved Sejladsen dog ikke hindres. Af Bifloder optager den Pranhita (med Warda), Indravati, Tal og Sabari (Saveri) i venstre Bred samt Mandschera (Manjara) i højre. Ved storartede Kanalanlæg have Englænderne benyttet dens Vand, særlig i Deltaet, hvorved store Landstrækninger, som tidligere i tørre Aar vare udsatte for Hungersnød, ere satte i Stand til at ud-

føre Ris. Hovedkanalernes samlede Længde er 850 Km., hvoraf 740 Km. ere sejlbare, rigtignok kun i 4 af Aarets Maaneder. *C. A.*

Go da vär i, Distrikt i det britiske Præsidentskab Madras, er 19,000 □Km. stort med (1891) 1,791,500 Indb., næsten udelukkende Hinduer. De i foregaaende Artikel omtalte Vandingsanlæg muliggøre en betydelig Avl af Ris, Majs, Hirse, Jute, Hamp, Sukker, Tobak, Indigo og Bomuld. Hovedstaden er Kokanada. *C. A.*

God bit [gå'dbit] (eng.), »Himmerigsmundfuld«. Smlg. Gefundenes Fressen.

Goddam [gåddä'm] (egentlig *God damn*), »Gud fordømme!«, en af Englænderne meget benyttet Ed.

Goddard [gå'dəd], Arabella, engelsk Pianistinde, er født 12. Jan. 1836 af engelske Forældre i Saint-Servans (Bretagne), Elev af Kalkbrenner, Moscheles og Thaiberg, optraadte allerede 1850 i London, 1855 i Berlin, Leipzig og Paris. 1860 ægtede hun J. W. Davison, der som Musikkritiker ved »Times« og Redaktør af Musikbladet »Musical world« var i Stand til at skaffe hendes betydelige Talent Anseelse i vide Kredse, og under hvis Ledelse hun særlig studerede de klassiske Mesteres Værker. 1873—76 gjorde G. en stor Koncertrejse til Ostindien, Australien og Nordamerika. ***S. L.***

Gode, Goði, kaldtes de islandske Herredshøvdinger i Fristatstiden. De vare tillige med Lovsigemanden Fristatens eneste offentlige Embedsmænd. Som deres Navn (goði af god, Afgud) vidner om, vare de oprindelig Præster ved Gudetemplerne; deres Værdighed kaldtes ogsaa goðorð (s. d.). Ved Fristatens Oprettelse omtrent 930 fik de en bestemt verdslig Myndighed. Efter Kristendommens Indførelse 1000 ophørte deres religiøse Funktion, og deres Virksomhed blev kun verdslig. G. havde Sæde i den lovgivende Forsamling (lögrétta), og den lovgivende Myndighed var i deres Hænder; derimod var den dømmende Myndighed hos særskilte Dommere, der bleve udnævnte af G. baade i Vaartingsdomstolene og i Domstolene paa Altinget (Fjerdingsdomstolene og Femterretten), samt efter Begæring i hvert enkelt Tilfælde af Domhaveren i Eksekutionsretter. G. indviede Tingene (for Altingets Vedkommende Alsherjargoden, s. d.); de skulde sørge for Boder der til sig og deres Tingmænd (se Bøð), hvis Formænd de vare; ligeledes skulde de under visse Omstændigheder varetage deres Tingmænds Tarv paa Tinge. De vare i det hele Bærere af Tingorganisationen. Af G.'s administrative Myndighed bør særlig fremhæves, at de i forskellige Tilfælde vare subsidiært Sagsøgere; herved blev i det offentliges Interesse virket for, at Overtrædelser forfulgtes. Ifølge G.'s Stilling er deres administrative Myndighed, der for øvrigt næsten ikke omtales i Grågås, gaaet ud paa at vaage over og virke for Retsordenen. Den almindeligste Straf for Overtrædelser af G. var Forbrydelse af Godedømmet og 3 Marks Bod. (Litt.: V. Finsen, »Grågås«, III [Kbhvn. 1883]; og »Den islandske Fristats Institutioner« [Kbhvn. 1888]; K. Maurer, »Island« [Miinchen 1874]). *B. Th. M.*

Godeau [gådo'], fransk Biskop, (1605—72). Fra Litteraturen er han bekendt som Forfatter til en Del galante Smaadigte og til det religiøse Epos »Saint Paul« [1654]. Han hørte til Stamgæsterne i Hotel Rambouillet og var blandt de 40 første Medlemmer af det franske Akademi. *Kr. N.*

Godefroy [gådfrwa'], Frédéric Eugène, fransk Filolog og Litteraturhistoriker, er født i Paris 13. Febr. 1826, har helliget sig Studiet af fransk Sprog og Litteratur fra Oprindelsen af og skrevet: »Lexique de la langue de Corneille« [2 Bd., 1862], »Histoire de la littérature francaise« [10 Bd., 1859 ff., 2. Udg. 1878—81], der meddeler Udtog af Forfattere og Digtere fra 16.—19. Aarh., en meget stor »Dictionnaire de l'ancienne langue francaise et tous ses dialectes du IX. au XV. siécle« [1880 ff., skal i alt være i 10 Bd.], samt forskellige mindre Skolebøger o. s. v. Hans litterære Syn er religiøst paavirket. *S. Ms.*

Gode Gerninger betegne efter Skriftens og Kirkens Sprogbrug det samme, som vi i vore Dage kalde for rette moralske Handlinger. Som den fuldkomne moralske Religion maa Kristendommen være anlagt paa at fremkalde saadanne i rigere Maal end nogen anden Livsanskuelse. Dette forudsættes ogsaa uden videre i Ny Test. Math. 5, 16. 25, 31 ff., Ef. 2, 10., Gal. 5, 16 ff. Men paa Grund af den Ensidighed, hvormed den senere, farisæiske Jødedom fremhævede de g. G.'s Betydning, maatte den kristne Lære paa dette Punkt tidlig komme til at fremtræde med en polemisk Tilspidsning. For Farisæerne blev Retfærdigheden over for Gud erhvervet ved visse bestemte Handlinger, der maatte udføres ikke saa meget paa Grund af den paa viselige Gavn, de gjorde, som mere fordi de nu engang vare foreskrevne, og ved hvilke det derfor heller ikke kom an paa i Sindelaget hos den udførende, men alene paa, at den udvortes Handling som saadan blev præsteret. I Modsætning hertil gjorde navnlig Paulus gældende, at det rette Forhold til Gud gennem Retfærdiggørelsen ikke kan erhverves ved de menneskelige Handlinger, men maa være etableret ved Guds Naade forud for disse, Gal. 2, 16., Ef. 2, 8, — fremdeles, at det ved alt, hvad den Kristne i gør, ikke kommer an paa den udvortes Gerning, men derimod paa, at det rette Sindelag ligger til Grund, 1. Kor. 13, 1—3, — og endelig, at det derfor maa være overladt til den Kristne selv at dømme om, hvad han skal gøre, uden at han behøver at føle sig bunden til ydre Forskrifter, Rom. 14, 13 ff., Gal. 5, 13. ff. Det er en delvis Fornyelse af denne Modsætning mellem Farisæismen og den oprindelige Kristendom, som møder os i den senere Modsætning mellem Katolicisme og Protestantisme. Efter den katolske Kirkelære *Conc. Trid. Sessio* VI, Kap. 10., Kap. 16, Kanon 24, Kanon 32 tillægges der de g. G. en positiv religiøs Betydning. Man tænker sig, at den Kristne ifølge de ham indgydte Naadeskræfter formaar ved sine g. G. at forøge den ham tildelte Retfærdighed og at fortjene sig den evige Salighed. Heraf følger ganske naturlig, at der for det første lægges en særegen Vægt paa de enkelte udvortes Handlinger, uden at der med det samme altid ses paa det Sindelag, som ligger til Grund herfor, og at der dernæst fra Kirkens Side henvises til bestemte Lovbud og Forskrifter, som den enkelte i Lydighed har at underkaste sig. Efter den protestantiske Lære, *Conf. Aug.* Art VI, Art. XX, *Form. Conc.* **Art.** IV: »Von guten Werken«, er Menneskets Frelse ikke i nogen Henseende med-

begrundet ved g. G.; det religiøse Forhold er som saadant ganske uafhængigt af disse. Alligevel anerkendes g. G. som nødvendige. Hvis Guds Naade virkelig har slaaet Rod i et Menneskehjerte, maa dette give Vidnesbyrd derom gennem »g. G.«; saafremt der udvortes er Lejlighed dertil, vil den Kristne ikke kunne andet end vise sin Tro i Livet. Naar en enkelt Kirkelærer (Amsdorf) i den første Tid har forivret sig til den urimelige Paastand, at g. G. ere skadelige for Troen, da er en saadan Tanke hurtig bleven afvist. Det ydre Liv har sin store Betydning, selv om det først kommer i anden Række, naar Talen er om Forholdet til Gud. Den nærmere Præcision af det protestantiske Standpunkt gaar da ud paa, at de g. G., som i Virkeligheden ere at betragte som Aandens Frugter gennem Mennesket snarere end som Menneskets egne Præstationer, først og fremmest savne al fortjenstlig Værdi over for Gud, — at de fremdeles alene have deres Betydning som Udtryk for en levende Tro, og ikke i og for sig selv, — og at endelig Valget og Bestemmelsen af dem maa være overladt til den Kristnes fri Dømmekraft, saaledes som denne vil gøre sig gældende, idet han føler sig bunden til sit bestemte jordiske Kald. Se Retfærdiggørelse. *F. C. K.*

Godegisel, burgundisk Konge, Søn af Kong Gundioch, delte 473 sit Fædrenerige med sine to Brødre og tog selv Ophold i Geneve. Med Broderen Gundobad førte han lange Krige. Først overvandt han ham i Forbund med den mægtige Frankerkonge Chlodovech og berøvede ham hans Rige (500), men kort efter blev han indesluttet i Vienne af G. og dræbt ved Byens Indtagelse. *M. M.*

Gode Haabs Forbjærg, Afrika's sydvestligste Spids, ligger paa Sydenden af den Halvø, som mod Vest begrænser False Bay paa 34° 23' s. Br. og 18° 0. L. f. Grw. Det blev første Gang omsejlet 1486 af Bartholomeus Diaz, der kaldte det Cabo tormentoso, »det stormende Forbjærg«, hvilket Navn ved hans Hjemkomst af den portugisiske Konge, Johan II, blev forandret til Cabo da bona Esperanza, »det gode Haabs Forbjærge. *C. A.*

Godehard (Gotthard), fremragende tysk Biskop, født ca. 960, død 5. Maj 1038, var Bayrer af Herkomst, født og opdragen ved Klosteret Altaich ved Donau, vandt stor Lærdom og blev begejstret for den Bevægelse heni mod strengere Klostertugt, som var udgaaet fra Klosteret Cluny, aflagde Munkeløfterne og blev Præst, senere Prior og (996) Abbed i Altaich. Ved sine Reformer hævede han Klosteret i høj Grad, hvorfor den kirkeligsindede Kejser Henrik II tillige betroede ham Styrelsen af Klostrene Hersfeld og Tegernsee, der ligeledes bleve Arnesteder for cluniacensiske Reformtanker. Da imidlertid den store Biskop Bernward (s. d.) i Hildesheim døde (1022), gjorde Henrik II G. til hans Efterfølger. G. fortsatte Bernward's betydningsfulde Arbejde for den kirkelige Kunst, fuldendte og forskønnede den pragtfulde Domkirke og byggede et Kloster, et Hospital og flere Kirker. Fremfor alt hævede han dog Domskolen og gjorde Hildesheim til et Nordens Athen, hvortil fremmede Klerke, bl. a. fra Danmark, gennem Aarhundreder søgte hen for at studere. Overhovedet var G. sin Tids betydeligste Kirkehøvding; endog i en Strid med den mægtige Ærkebiskop Aribo (s. d.) om Stiftsret til Klosteret Gandersheim blev han den sejrende. Intet Under da, at den nidkære Biskop efter sin Død æredes som Helgen (kanoniseret 1131). Et Kloster i Hildesheim med en meget smuk Kirke indviedes til hans Ære; men ogsaa mange andre Steder bleve kirkelige Stiftelser kaldte efter ham, saaledes et Kapel paa den mægtige Alpeknude, der efter ham fik Navnet St. Gotthard, og Cistercienserklosteret af samme Navn ved Floden Raab. Hans Discipel Wolfhere har skrevet hans Levned. (Litt.: Liintzel, »Gesch. der Diocese und Stadt Hildesheim« [I, Hildesheim 1858]). *H. O.*

Gode Hyrde, den, der vogter og samler sine Faar om sig, er i den første kristne Tids kunstneriske Fremstillinger det mest yndede Sindbillede paa Christi Forhold til hans Menighed. Det viser tilbage til Ps. 23 og Joh. 10 og viser paa een Gang Frelseren som Fører for sine Disciple og som den, der hengiver sig i Døden for dem. *F. C. K.*

Godesberg, Badested ca. 10. Km. S. f. Bonn i en af de smukkeste Rhin-Egne. Der er jærnholdige Mineralkilder og en Koldtvandsbadeanstalt. *Lp. M.*

Godesscalc, Navnet paa en Miniaturmaler, der 781 har udført de berømte Miniaturer til et Evangeliarium (i Paris) for Karl den Store og hans Gemalinde Hildegard. Smlg. »Frankrig«, Kunst S. 1083. *A.Hk.*

Godet [gådæ'], Frédéric, reformert, fransk-schweizisk Teolog, er født 25. Oktbr. 1812 i Neuchâtel, fra 1850 Professor der, først i Nationalkirken, siden 1873 ved det fri teologiske Fakultet, fra hvilken Virksomhed han 1887 tog sin Afsked. Hans Fag er fortrinsvis Ny Testamentes Eksegese, og han er en af de ypperste blandt de konservativt kirkelige Fortolkere i Nutiden, idet han dog i Læren om Christi Person hævder en Opfattelse, der adskiller sig betydelig fra den overleverede Kirkelære. Hans Skrifter have vundet stor Udbredelse ogsaa i Tyskland, England og Norden. De vigtigste af dem ere hans Fortolkninger til Johannes'es Evangelium [overs. paa Dansk 1878], til Lukas [paa Dansk 1875], Romerbrevet [paa Dansk 1882—83], første Korinthierbrev [paa Dansk 1895]; videre »Histoire de la réformation et du refuge dans le pays de Neuchâtel« [1859], »Conférences apologétiques« [1869, paa Dansk 1879], »Etudes bibliques« [1873—74, paa Dansk 3. Opl. 1891], »Introduction au nouveau testament. I. Les épitres de Saint Paul« [1893, paa Dansk 1895], »Le temps et la vie de Jésus qui a précédé son ministére public« [1894, overs. i de af Fr. Nielsen udgivne Smaaskrifter 1895]. *J. C. J.*

Godet [gådæ'j, Philippe Ernst, fransk-schweizisk Forfatter, Søn af foreg. F. G., er født i Neuchatel 23. Apr. 1850, studerede Jura i Basel og Berlin, praktiserede først 6 Aar som Advokat, blev saa Journalist, redigerede saaledes 1881—84 »Suisse libérale«, og blev til sidst Privatdocent i fransk Litteratur ved *Faculté des lettres* i Neuchâtel. Foruden flere Bind Digte: »Une poignée de rimes« [1871], »Premieres poésies« [1873], »Le coeur et les yeux« [1882] og »Les réalités« [1887] har han udgivet »Scripta manent; causeries sur les autographes de la collection Bovet« [1887], »Études et causeries« [Paris 1889], samt udgivet fransk-schweiziske Digteres Værker: Étienne Eggis fra Fribourg [»Poésies« 1884], Alice de

Chambrier fra Neuchatel, [»Au delà« 1884, 5. Opl. 1889], Ernest Bussy fra Pays de Vaud [»Poésies« 1888]. Hans Hovedværk er den af det franske Akademi prisbelønnede »Histoire littéraire de la Suisse française« [Paris 1889]. Senere har han udgivet »Pierre Viret, étude sur le réformateur vaudois« [Lausanne 1892] og »Art et patrie, Auguste Bachelin d'après son ceuvre et sa correspondance« [1893]. *S. Ms.*

Godetia Spach., Slægt af Natlysfamilien, enæller fleraarige Urter med store regelmæssige, røde eller hvide Blomster og 8 ulige Støvdragere. Ca. 20 Arter. Flere dyrkes som enaarige Frilandsplanter. *G. rubicunda* Lindl. (Kalifornien) bliver 50—70 Cm. høj; Kronbladene ere vinrøde med en purpurfarvet Plet ved Grunden. *G. r. var. splendens* udmærker sig ved, at den nævnte Plet er af en glinsende purpurkarminrød Farve. *G. Whitneyi* T. Moore (Kalifornien) bliver 30 Cm. høj og har sartrosa Kronblade med en purpurrød Plet. Frøet saas paa Blivestedet i April, Maj, og Planterne udtyndes til 15—20 Cm.'s Afstand. Blomstringen vil da indtræde i Juli og vare til September. *L. H.*

Godfader, Godmoder, Godforældre bruges rundt om i Norden som Betegnelse for Bedstefader etc. (i danske Dialekter ogsaa om Svigerforældre). Ligesom »Bedstefader« etc. og det franske *beaupère* »Svigerfader etc.« henvise Ordene til en tidligere vidt udbredt Skik, at tilføje hædrende Adjektiver i Tiltale til nære Slægtninge. *Hj. F.*

Godfred se Gudfred.

Godfred af **Anjou** [ansju'], Søn af Fulco V (s. d.), ægtede 1128 Kong Henrik I af England's Datter Mathilde, Enke efter den tyske Kejser Henrik V, og blev ved hende Fader til den senere Kong Henrik II af England, Huset Plantagenet's Stamfader, et Navn, der almindelig nedledes fra G.'s ligelydende Tilnavn. Da Faderen drog til Jerusalem, fulgte G. *hans* paa Tronen. Han kæmpede heldig mod sine Naboer, ligesom han ogsaa efter Svigerfaderens Død 1135 gjorde Fordring paa og erobrede Normandiet. Senere ledsagede han sin Lensherre Kong Ludvig VII til det hellige Land og døde 1151. *M. M.*

Godhavn, Sædet for det nordlige Inspektorat i Grønland; 69° 14′ n. Br. og 53° 25′ v. L. f. Grw. G. ligger paa den sydligste Pynt af Øen Disko, paa en lille Halvø, der løber ud fra Foden af det høje Land og omslutter en udmærket Havn. G. blev anlagt 1773 som Hvalfangeranlæg og var dengang meget indbringende, men blev, ligesom alle de andre Anlæg af denne Slags, ophævet i Midten af 19. Aarh. Stedet er ikke af Betydenhed som Handelsstation og bestyres af en Assistent. Til G.-Distrikt høre nogle Bopladser paa Vestsiden af Disko og paa Kronprinsens Ejland; det bebos af 308 indfødte (1894), hvoraf 108 ved selve G. Omtrent et Aarhundrede førend den danske Handel nedsatte sig her, var Havnen under Navn af Port Lievely en Samlingsplads for hollandske og engelske Hvalfangere. Stedets grønlandske Navn er »Iluilek«. *G.F.H.*

Godhed betegner det naturlige Anlæg for saadanne Følelser og Tilskyndelser, som bunde i Velvilje for andre. I snævrere Betydning bliver G. den bevidste Udvikling af sin Karakter i den nævnte Retning. *C. St.*

Godin [gådæ'], Jean Baptiste André, fransk Filantrop og Socialøkonom, født 1817, død 15. Jan. 1888. Paavirket af Fourier og St. Simon kom han, der selv begyndte som almindelig Arbejder, til Erkendelsen af Lønningssystemets uheldige Sider og besluttede at vie sit Liv til Virksomhed for at hæve Arbejderstandens materielle og aandelige Kaar. I Guise ved Oise oparbejdede G. efterhaanden en industriel Bedrift i stor Stil; hans Metalstøberier og Værksteder voksede fra en ringe Begyndelse til at beskæftige omtr. 1,000 Arbejdere. Til Gennemførelse af sin sociale Reformplan oprettede han for disse (1859) sin saakaldte *Familistère* (s. d.). G. har fremsat sine filantropiske og sociale Anskuelser i en Række Skrifter, hvoraf de vigtigste ere »Solutions sociales« [1871], »Mutualité sociale« [1880, 2. Udg. 1891] samt det posthume, af hans Enke og mangeaarige Medarbejder Marie, født Moret, udgivne »La Republique du Travail« [1889], hans socialpolitiske Testamente. *K. V. H.*

Godiva, Grev Leofric af Mercia's unge, smukke Hustru, levede i 11. Aarh. Hun friede Byen Coventry fra at betale en stor Sum Penge, som Grev Leofric havde idømt den, ved at opfylde den af hendes Mand stillede Betingelse: at ride nøgen gennem Byens Gader, idet det var forbudt alle Mænd mod Dødsstraf at vise sig paa Gaderne eller ved Vinduerne imedens. Coventry fejrer aarlig en Fest for hende. Tennyson har sunget om hende. *L. M.*

Godkendelse se Ratihabition.

Godmanchester [gådmä'ntšəstə] se Huntingdon.

God Mand. Naar der i dansk og norsk Retssprog tales om en »g. M.«, sigtes der derved til en Person, mod hvis Paalidelighed og Indsigt ingen gyldig Indsigelse kan rejses. *E. T.*

Godolphin [gədå'lfin], Sidney, Greve, engelsk Statsmand, (1645—1712). Han var af en gammel Adelsslægt fra Cornwall, blev efter Restaurationen ansat ved Hoffet og Medlem af Underhuset, derpaa 1679 Skatkammerlord og Medlem af *the privy council.* Uagtet han 1680 stemte for at udelukke Kongens Broder Jakob fra Tronfølgen, bevarede han dog sin Stilling, ogsaa da Jakob II besteg Tronen, og nød dennes særlige Tillid. Han holdt fast ved Jakob til det sidste og udtalte sig 1688 imod Vilhelm III's Tronbestigelse; men Vilhelm forstod at vurdere hans fremragende Evner som Finansmand og udnævnte ham 1690 til første Skatkammerlord. Han stod imidlertid i stadig Forbindelse med det fordrevne Kongehus, blev indviklet i en Højforræderisag og maatte 1696 tage sin Afsked. Han kom dog allerede under Vilhelm tilbage i sin tidligere Stilling nogen Tid og blev under Anna's Regering fra Maj 1702 den virkelige Leder af den indre Styrelse. Han var imidlertid paa det nøjeste knyttet til Mariborough, og da Torierne 1710 vandt deres fuldstændige Sejr over dennes Parti, maatte ogsaa G. trække sig tilbage og døde to Aar efter. Han var en ypperlig Finansmand og en energisk og paalidelig Embedsmand, men ingen fremragende Politiker og uden en saa fast Karakter eller Overbevisning, at han ikke saare vel kunde rette sig efter vidt forskellige Styrelsesprincipper. 1675—78 var G. gift med Margaret Blagge (1652—78), der var

overmaade smuk og intelligent og en nær Veninde af Forfatteren John Evelyn, der skrev hendes Biografi, som offentliggjordes af Wilberforce 1847. (Litt.: Elliot, *The life of Sidney, Earl of G.* [Lond. 1888]). *A. Frs.*

Godolphin Arabian [godå'lfinäre.ibiən], en af de 3 Hingste, der ere Stamfædre til den engelske Fuldblodsrace. Saavel dens Bygning som dens ret betydelige Størrelse tale imod, at den skulde have været af ublandet arabisk Afstamning. Den gjorde Tjeneste som Beskeler i England fra 1731—53 og blev Stamfader til mange berømte Væddeløbsheste, saaledes er den Morfaders Fader til Eclipse (s. d.). *C. G. B.*

Godőmar, Søn af den burgundiske Konge Gundobad, besteg Tronen 524, efter at hans Broder Sigmund var bleven dræbt af Frankerkongen Chlodomer af Orleans, og hævnede dennes Død ved at fange Chlodomer og lade ham halshugge. 532 bukkede han imidlertid som den sidste af sin Æt under for Frankerne, der nu erobrede Burgund. *M. M.*

Goðorð, Godedømme, var Benævnelsen paa Godens Værdighed, og dette Udtryk brugtes ogsaa om hans Magtomraade; dog var G. ikke nogen geografisk Inddeling. G. var arveligt, det kunde afhændes ved Køb og Salg, udstykkes og være i Sameje; kun een ad Gangen kunde beklæde dette eller udøve Godemyndighed. G. var Magt (*veldi*), men ikke Gods (*fé*); derfor var det fritaget for Tiende. Det har vel ogsaa ofte medført større Udgifter end Indtægter. Ved Fristatens Oprettelse blev det bestemt, at der skulde være 3 Hovedtempler og 3 Goder i hvert Tinglag, og 3 Tinglag i hver Fjerding, eller 36 G. i hele Landet. Disse G. kaldtes »fuldstændige og gamle«, *full ok forn.* Omtr. 965 inddeltes Nordfjerdingen i 4 Tinglag, saa G.'s Antal blev da 39. Ved Femterrettens Stiftelse omtr. 1004 forøgedes endnu G.'s Antal, idet 3 ny G. oprettedes i hver Fjerding, men disse G. havde kun Betydning for denne Domstols Sammensætning (se Gode). *B. Th. M.*

Godoy [godo'i], Manuel, sædvanlig kaldt Fredsfyrsten, spansk Statsstyrer, født 12. Maj 1767 i Badajoz, død 7. Oktbr. 1851 i Paris. Som fattig Adelsmand kom han 1787 til Madrid og indtraadte i den kongelige Garde. Skønt uden særlige Evner eller Kundskaber vandt han ved sit smukke Ydre og sin Færdighed i Guitarspil Dronning Maria Louisa's Yndest og blev snart aabenlyst hendes Elsker. Desuagtet vandt han tillige (ligesom Struensee i sin Tid) Kongen, den svage Karl IV's uindskrænkede Tillid og Hengivenhed og blev derved Landets egentlige Styrer i næsten en Snes Aar. Han steg hurtig fra den ene Ærespost til den anden, blev Generaladjutant, Generalløjtnant og Hertug af Alcudia (1792) samt i Novbr. 1792, efter at have fortrængt Grev Aranda, Førsteminister. I monarkisk Iver fremkaldte han 1793 Spanien's Deltagelse i Krigen, men fortrød det allerede 1794 og udvirkede Freden i Basel 1795, hvorfor han fik Titelen *Principe de la Paz* (Fredsfyrste) samt den gyldne Vlies'es Orden og en aarlig Dotation af 50,000 Piastre. 1796 sluttede han endog Forsvarsforbund med Frankrig imod England, hvad der paadrog ham Folkets Had og Foragt. Derimod blev han 1797 besvogret med Kongehuset, idet han ægtede Caroline (1779—1828), en Datter (i morganatisk Ægteskab) af Kongens yngste Broder Ludvig, skønt han allerede tidligere var hemmelig gift med en Officers Datter Josefa Tudo, der efter 1828 blev erkendt som hans Hustru. I Marts 1798 fremtvang den engelske Regering vel hans Afskedigelse som Minister, men allerede 1800 havde han genvundet hele sin Indflydelse. 1801 førte han Krigen med Portugal og sluttede paa egen Haand, uden Hensyn til Spanien's Forbundsfælle Frankrig, Fred i Badajoz til Bedste ikke alene for sit Land, men ogsaa for sig selv (tjente 15 Mill. fra). Ogsaa søgte han 1803—04 at holde Spanien neutralt over for England, ja tænkte endog i Efteraaret 1806, kort før Frankrig's Krig med Preussen, at slutte sig til Napoleon's Fjender. Hans eneste Maal var nemlig at holde sig ved Magten og drage fuld Nytte heraf. 1804 var han bleven Generalissimus for Hær og Flaade, og 1807 fik han det særlige Embede som Kongens »almindelige Raadgiver« (*Consultator general*), samt Titel af Højhed. Ødsel og nydelsessyg kunde han ikke nøjes med de rige Indtægter, hans høje Embeder og Kongens Yndest havde givet ham, men drev desuden Børsspekulationer og Embedssalg. Hans hele Adfærd tjente til at føre Spanien i Ulykke, idet den nedbrød al Agtelse i Udlandet for dets Skæbne. Skønt Napoleon havde faaet Nys om det paatænkte Frafald, gjorde han dog intet Skridt imod ham, men søgte endog at knytte ham nærmere til sig 1807 ved Løftet om et selvstændigt Fyrstendømme Algarve, naar Portugal var indtaget og delt. Ligeledes nærede G. selv Planer om at skyde Kronprinsen Ferdinand (VII) til Side for at opnaa Regentskabet i Spanien. Men da Napoleon under Venskabs Maske søgte at gøre sig til Herre i Landet, fremkaldtes Opstanden i Aranjuez 17. Marts 1808, og G., der havde raadet Kongeparret at flygte til Cadiz, blev fangen og kun reddet fra Folkets Hævn derved, at Ferdinand, som nu blev Konge, lovede at stille ham for Retten. Murat fremtvang dog hans Løsladelse 21. Apr., og han kaldtes til Bayonne, hvor han hjalp med at overtale Karl IV til at afstaa Napoleon sine Rettigheder. Han fulgte nu sine Velgørere, Kongeparret, i Landflygtighed først til Compiégne i Frankrig, senere til Rom, og holdt sig i deres Yndest, indtil de begge døde 1819. Han levede siden i Fattigdom, da hans Godser alle vare inddragne; flyttede 1831 til Paris, hvor Kong Ludvig Filip gav ham en Aarpenge af 5,000 frc. Først 1847 fik han til Dels sine Godser tilbage, men vilde ikke vende hjem. Hans meget upaalidelige Erindringer udkom 1836—38 i Madrid i 5 Bd. — Hans Datter Carlota (1800—86) ægtede 1820 den italienske Fyrste Camillo Ruspoli, og deres ældste Søn Adolfo (født 1822) arvede Titelen Hertug af Alcudia. *E. E.*

Godron [gådrõ'], rund Fold, paa Metalgenstande en aflang eller snoet Bule. Godronēret, forsynet med runde Folder eller Buler, f. Eks. som de saakaldte venetianske Emailler og Sølvpokaler og Bægre fra 15. og Beg. af 16. Aarh. *F. W.*

Gods. Ved et G. eller Fæstegods forstaas en større eller mindre Samling af Bondeejendomme, der vel hver for sig drives som selvstændige Avlsbrug, men som dog i Forening danne et Hele, og som oprindelig have været henlagte under en Hovedgaard (eller anden større Ejendom) i det

Øjemed, at Brugerne (Fæsterne) af de paagældende Bondeejendomme skulde afgive den fornødne Arbejdskraft til Driften af Hovedgaarden. I Reglen henhører et saadant G. endnu under en Hovedgaard og ejes af dennes Ejer, men det forekommer dog, at et G. er fraskilt Hovedgaarden og ejes i selvstændigt uden Forbindelse med denne. I tidligere Tid henhørte største Delen af Bondeejendommene i Danmark under G., men der er i Løbet af 19. Aarh. fra Lovgivningsmagtens Side gjort særdeles meget for at indføre Selveiendom paa de under G. hørende Bondeejendomme. Med Hensyn til det Staten og visse offentlige Stiftelser tilhørende Bøndergods blev det ved forskellige Love bestemt, at det skulde afhændes til Selvejendom, jfr. saaledes L. af 8. Apr. 1851 og 27. Apr. 1853 om Indførelse af Selvejendom paa det Staten tilhørende Bøndergods, L. af 3. Marts 1852 og 24. Febr. 1865 om Indførelse af Selvejendom paa det Sorø Akademi, Kjøbenhavn's Universitet og Kommunitetet tilhørende Bøndergods med flere Love. For de private G.'s Vedkommende blev det vel ikke paabudt, at Bøndergodset skulde afhændes til Selvejendom, men Lovgivningen har virket for Afhændelsen af dette G., dels ved at fjerne de Hindringer, der stode i Vejen for en saadan Afhændelse, dels ved at tilsige de Godsejere, der afhændede deres Bøndergods, forskellige Fordele. I førstnævnte Henseende kunne mærkes L. 21. Juni 1854 og 12. Apr. 1851 om Afhændelse af G., der henhører under Len, Stamhuse eller Fideikommisgodser; i sidstnævnte Henseende mærkes L. af 19. Febr. 1861 og 9. Marts 1872, jfr. Bondejord. I Henhold til disse Bestemmelser er en stor Del af det private tilhørende Bøndergods blevet solgt til Selvejendom. Saaledes var der indtil Udgangen af 1896 i Henhold til Bestemmelserne i L. af 1861 og 1872 solgt i alt 8,588 Fæstegaarde til Selvejendom. Disse Gaardes samlede Hartkorn udgjorde ca. 46,135 Tdr. Med Hensyn til de Regler, der gælde om de Bondeejendomme, der endnu henhøre under G., henvises til Bondejord. *ff. Gr.*

Gods (Søudtryk), Betegnelse for den Takkelage m. m., som hører til en bestemt Gruppe af Rejsningen, efter hvilken Gruppe G. da almindeligvis tager Navn; f. Eks. Krydsgods o: Takkelagen til Krydsrejsningen, Læsejlsgods, Fartøjsgods, Under- eller Stængegods o: den staaende Takkelage til Undermasterne eller Fastestængerne (s. d.) o. fl. a. — Ved staaende G. forstaas saadanne Dele af Takkelagen, der tjene til Masters og Stængers Forstøtning; ved løbende G.: de Tove, der bruges til Manøvrering af Sejl, Ræer o. l. *C. L. W.*

Gods kaldes Metaltykkelsen af Væggene i et Stykke Skyts. Det udtrykkes i Kalibre, og man kalder Skytset fuldgods, naar Godstykkelsen er lig med Kaliberet, overgods, naar den er større end Kaliberet, og undergods, naar den er mindre end Kaliberet. *H. H.*

God save the King [gå'dse.iv þe'ki'η] er Omkvædet og Navnet paa den berømte engelske Kongesang, hvis Melodi i mange Lande er bleven anvendt til patriotiske Sange. Den blev digtet og komponeret 1743 af Henry Carey (s. d.) og blev efter hans Død funden mellem hans Efterladenskaber. Den blev først offentliggjort Maj 1744 i Samlerværket *Thesaurus musicus* i London med Overskriften »For to Stemmer«; men almindelig bekendt blev den først det følgende Aar, da den under det skotske Oprør 1745 blev sungen i Teateret. Jakobiterne annekterede den med Ændringen »God save great James our King«. Dens Navn som Nationalsang (»national anthem«) hidrører fra en Sang af Händel, som under denne Betegnelse blev sungen 1745; da Carey's Sang blev bekendt, gik Navnet over til den. (Litt.: Chrysander, »Henry Carey und der Ursprung des Konigsgesangs« i »Jahrbiicher für musikalische Wissenschaft« [1 Bd. Leipzig 1863]). *T.L.*

Godscham, Landskab i det sydlige Abessinien (Amhara), begrænset mod Syd og Øst af den blaa Nil's eller Abai's Krumninger; det er et højt, for største Delen i Dega-Regionen liggende Plateau med gode Græsgange, men uden Agerbrug. Det staar under en Negus undergiven Vicekonge, der residerer i det befæstede Moncorer. *C. A.*

Godscheb, Godefo, en stor, men lidet kendt Flod i Landskabet Schoa i Abessinien, er vistnok i sit nedre Løb identisk med den Flod, som Grev Teleki opdagede faldt i Rudolf-Søen's nordlige Spids. *C. A,*

Godskalk (Gudskalk), Venderfyrste, var Søn af Fyrst Pribinjew, som var døbt og gift med en dansk Kvinde, og blev oplært i Mikaels-Klosteret i Lüneburg, hvor han tog Navn efter sin Lærer; ved Efterretningen om Faderens Død for Sachsernes Haand forlod han Klosteret og drog i Spidsen for sine Landsmænd ud for at begynde Fejde, men faldt i sachsisk Fangenskab. Rimeligvis udvirkede Knud den Store, at han atter kom fri; i alt Fald var G. nu i hans Følge i England. Senere vendte han tilbage og samlede alle de vestvendiske Stammer under sig; en god Støtte havde han i Sven Estridsøn, hvis Datter Sigrid han ægtede. Under G. gjorde Kristendommen stor Fremgang blandt Venderne, og G. selv optraadte som Forkynder; men pludselig iværksatte Hedningerne en voldsom Rejsning og dræbte G. og en Mængde andre Kristne i Lenzen (1066). Over hele Landet udryddedes Kristendommen; Sigrid blev mishandlet og flygtede med sin Søn, Henrik, til Danmark. *H. O.*

Godskrive se Kreditere.

Godthaab, Sædet for det sydlige Inspektorat i Grønland og Koloni; 64° 11′ n. Br. og 51° 44′ v. L. f. Grw. G., hvis grønlandske Navn er »Nuk«, ligger paa det vestligste Næs af en lang Halvø, som skiller Ameralik-Fjorden fra G.-Fjorden. Den er en af de anseligste Pladser i Grønland. Foruden Inspektøren og Handelens Personale bor her Præst og Læge. Her findes et Seminarium, hvor der uddannes indfødte Kateketer, et Bogtrykkeri med litografisk og fotografisk Etablissement, der drives af indfødte, som udgive et grønlandsk Tidsskrift, »Atuagagdliutit«. Grønlænderne ere stærkt blandede, og en stor Del af Mændene staa i Koloniens Tjeneste. Sælfangere findes saa godt som ikke, men ret flinke Haandværkere. Kolonien, som oprindelig blev anlagt af Hans Egede 1721 paa »Haabets 0« paa Nordsiden af Fjordens Munding, blev 1728 flyttet til sin nuværende Plads. — G.'s Distrikt strækker sig fra Fiskefjord (Niakangunak) paa $64^{3}/_{4}^{0}$ n. Br. til Frederikshaab's

Isblink paa 62½°, en Strækning i lige Linie af 275 Km. Det er gennemskaaret af 8 store Fjorde, hvoraf 3 gaa ind til Indlandsisen. Den største af Fjordene er den mægtige G. Fjord (Baals Revier), som i flere Forgreninger skærer sig 130 Km. Nordøst ind i Landet. Den omslutter 3 store og mange smaa Øer, og 2 af dens Arme naa op til Indlandsisen, der aarlig udskyder en Del mindre Kalvis, som ofte kan spærre hele den indre Halvdel af Fjorden med Is. Fjordens grønlandske Navn er »Kangersunek«, som dog hyppigst bruges specielt om Fjordens inderste Arm. — I Distriktet bo 881 indfødte (1894), hvoraf 161 ved selve Kolonien. — Der findes mange Ruiner efter de gamle Nordboers »Vesterbygdc, i Særdeleshed i Egnen omkring det indre af G.-Fjord og Ameralik-Fjord. *G. F. H.*

Godtraad se Skebladfamilien.

God Tro (lat. *bona fides*, s. d.), Formeningen om ved sin Handling ikke at have gjort sig skyldig i nogen Retsstridighed, legaliserer i mange Tilfælde en ellers uretmæssig Handling og lader derved enten en Ret fremvokse eller et ellers paadraget Ansvar formindskes eller bortfalde. Saaledes bliver f. Eks. efter dansk Ret den, der i 20 Aar i g. T. skønt uden Adkomst har haft en andens Ting i Hænde, Ejer af den ved Hævd (D. L. 5—5—1); den, der i g. T. sidder inde med en andens Ting, bliver Ejer af de Frugter, han indhøster af den, lige til rette Ejer rejser Vindikationssøgsmaal mod ham (D. L. 5—5—4); den, der i g. T. har købt Tingen af en uberettiget, bliver ikke pligtig at erstatte Ejeren Tingens Værdi, hvis han har forbrugt den, inden Fordring rejses om dens Udlevering (D. L. 5—3—36) o. s. v. I nogle Tilfælde, hvor Hensynet til Omsætningens Sikkerhed træder særlig frem, fører Beskyttelsen af den g. T. endog til, at Ihændehaveren uden videre og straks bliver Ejer af den Ting, han i g. T. har tilforhandlet sig (se Godtroenhedserhvervelser), ligesom den godtroende Erhverver af et Gældsbrev ikke behøver at respektere en tidligere stiftet Panteret eller anden Ret over Gældsbrevet, som ikke er dette paategnet, og som han derfor ikke burde kende.

Hvad der i det enkelte Tilfælde udkræves for, at en berettiget g. T. kan siges at foreligge, kan ikke afgøres ved en enkelt Formel. Undertiden er saaledes den godtgjorte eller dog ikke afkræftede g. T. tilstrækkelig, uden at særlige Omstændigheder, der i det enkelte Tilfælde give den et fortrinligt Skær af Berettigelse, behøve at fremføres. Dette gælder saaledes efter dansk Ret f. Eks. ved Hævd, hvor den hævdbesiddende ingen Adkomst behøver at fremføre, men godtroende Ihændehavelse af Tingen i Hævdstid er nok. I andre Tilfælde kræves Tilstedeværelsen af en særlig Adkomst (*titulus*) til Støtte for den g. T. Saaledes bliver jeg f. Eks. trods g. T. kun Ejer af stjaalne Penge, naar jeg har modtaget dem i Betaling for ydet Valuta, ikke f. Eks. naar jeg har modtaget dem i Gave af Tyven, idet her kun den g. T., som støtter sig til en Omsætningsadkomst, har Krav paa at respekteres. Forskelligt stiller det sig ogsaa med Hensyn til den subjektive Styrke af den g. T., der udfordres. Saaledes er det vistnok tilstrækkelig efter dansk Ret til at vinde Hævd, at man ved sin (retsstridige) Besiddelse ikke har troet at gøre sig skyldig i nogen Uredelighed, medens det ikke just kræves, at man troede at være bleven legitim Ejer, hvilket sidste derimod fordres i andre Tilfælde, saaledes ved de saakaldte Godtroenhedserhvervelser. *K. B.*

Godtroenhedserhvervelser. Den almindelige, af Ejendomsrettens Ukrænkelighed flydende Regel i dansk og norsk Ret er den, at Ejeren af en mod hans Vilje bortkommen eller afhændet Ting kan søge den tilbage hos hver den, der sidder inde med den, ligegyldigt igennem hvor mange Hænder den i Mellemtiden maatte være gaaet. Fra denne Regels Ubetingethed gøres der dog allerede Indskrænkning ved Anerkendelsen af Hævdsinstituttet, hvorefter den, der i Hævdstid i god Tro, skønt uden Adkomst, har besiddet Tingen, bliver Ejer med Fortrængelse af den oprindelige Ejers Ret. Men en endnu videre gaaende og endnu mere praktisk Indskrænkning i Ejendomsrettens Beskyttelse har den fremskridende Retsudvikling maattet gøre. Der gives nemlig for det første visse Formueobjekter, Værdirepræsentativer — Penge, Ihændehaverpapirer, Veksler —, hvis økonomiske Formaal det ikke er at hvile i en enkelt Ejers Besiddelse, men netop er at gaa fra Haand til Haand, og ved hvilke derfor ikke den øjeblikkelige Ejers Ret bør beskyttes i Strid med vedkommende Formueobjekts Formaal — Omsætteligheden. Men selv ved andre rørlige Ting end de nævnte træder Hensynet til Omsætningens Tarv bydende frem med Krav paa Indskrænkning af Ejerens Tilbagesøgningsret. Selv om det maaske kan være haardt og ubilligt for den enkelte Ejer, om han afskæres f. Eks. fra at søge sin ved en offentlig Auktion af en uberettiget bortsolgt Ting tilbage og maa nøjes med et, maaske ofte værdiløst Erstatningskrav mod Sælgeren, vil det dog normalt være endnu mere ubilligt og skadeligt for den gode Tro i Handel og Vandel, om alle Ejere i ubegrænset Tid skulde være underkastede Risikoen af at maatte tilbagelevere Ting, de i den bedste Tro have købt for Offentlighedens Øjne. Derfor har Retsudviklingen baade i Danmark og Norge og endnu mere i flere fremmede Lande ved Omsætningserhvervelser ført enten til den Indskrænkning i Ejendomsretten, at den godtroende Køber ikke behøver at udlevere Tingen til rette Ejer uden mod at faa godtgjort, hvad han har givet for Tingen (se Vindikationsret), eller ligefrem til — hvad her alene vedkommer os —, at den godtroende Erhverver bliver indsigelsesfri Ejer af den saaledes erhvervede Ting. Disse sidste Tilfælde, hvor altsaa en godtroende Erhverver ved Retshandler med andre end rette Ejer bliver Ejer af Tingen, plejer man at sammenfatte under Navnet G.

Først kan altsaa her nævnes, at efter dansk og norsk Ret som efter de fleste fremmede Lovgivninger gangbare Penge og Pengerepræsentativer (Sedler), inden- eller udenlandske, ikke kunne søges tilbage fra den, der i god Tro har modtaget dem i Betaling. Selv om man har individualiseret en Pengeseddel ved at skrive sit Navn paa den, kan man derfor kun søge den tilbage fra Tyven eller den, man har givet den i Forvaring, men ikke fra den, der har modtaget den i Betaling af Tyven eller Depositaren. Samme Regel gælder almindelig angaaende Gældsbreve — Aktier, Konossementer o. 1. —, der lyde paa Ihændehaveren. Lyder

Gældsbrevet derimod paa Navn, bevarer den Ejer, hvis Navn det lyder paa, sin Ret, selv om det ved falsk Transport overdrages til en godtroende Tredjemand. Kun er her atter Veksler, lydende paa Navn, for saa vidt stillet paa lige Fod med Ihændehaverpapirer, som efter nordisk Vekselret den, der har Vekselen i Hænde med en i Formen lovlig Adkomst, ikke er pligtig at udlevere den til den, fra hvem den er bortkommen — skønt der altsaa foreligger falsk Transport —, medmindre det godtgøres, at han ved Erhvervelsen ikke har været i god Tro eller har handlet med grov Uagtsomhed (Vekselloven s § 76). Og endelig gælder i Henhold til Frd. 21. Juni 1844 den Regel ved offentlige Dokumenter, lydende paa Navn — f. Eks. Kreditforeningsobligationer —, at hvis disse senere ere blevne noterede paa en andens Navn eller noterede paa Ihændehaveren, kan den oprindelige Ejer ikke søge dem tilbage fra den godtroendeihændehaver, naar der fra den første efter denne Notering indtrædende Rentetermin er hengaaet 3 Maaneder, uden at Ejeren har gjort Anmeldelse til vedkommende offentlige Institut om Obligationens Tab.

Men foruden disse de mest praktiske Eksempler paa G. kender dansk og norsk Ret endnu adskillige andre, der skyldes samme Princip — Beskyttelsen af den gode Tro i Omsætningen. Det kan saaledes navnlig nævnes, at da man bør kunne stole paa Skøde- og Pantebøgernes Udvisende, bliver han Ejer, der har faaet Skøde af den i disse Bøger som Ejer opførte og rettidig ladet det tinglæse, selv om en anden tidligere maatte have faaet Skøde paa samme Ejendom, men forsømt at faa det tinglæst i rette Tid (jfr. D. L. 5—3—28). Paa lige Maade bliver den, der i god Tro har erhvervet et Gældsbrev af den, paa hvis Navn det lyder, Ejer, selv om Gældsbrevet tidligere maatte være overdraget til en anden, der imidlertid har givet det fra sig uden at lade Transporten paategne Gældsbrevet (jfr. Frd. 28. Juli 1841, 9. Febr. 1798). Endelig kan nævnes, at Ejendomsretten ligeledes overføres til den, der i god Tro har købt en Ting af en Person, der ifølge en Proformaoverdragelse eller Proformafuldmagt fra rette Ejers Side tager sig ud som Ejer eller som bemyndiget til at afhænde, eller som ifølge sit Forhold til Ejeren med Føje maa anses for legitimeret til at handle paa Ejerens Vegne ■— jfr. f. Eks., at man har købt en Ting i en Butik af en der ansat Kommis.

De her skildrede G. kendes i Reglen ogsaa i de fleste fremmede Lovgivninger, men ud herover anerkendes ofte saadanne i et betydeligt videre Omfang. Eksempelvis kan saaledes nævnes, at efter den tyske borgerlige Lovbog den godtroende Erhverver af en rørlig Ting overhovedet altid bliver Ejer, medmindre Tingen enten er stjaalen eller kommen ud af Ejerens Besiddelse mod dennes Vilje, dog at selv i sidste Fald Penge, Ihændehaverpapirer og Ting, købte paa en offentlig Auktion, altid blive Erhververens Ejendom. *K. B.*

Godunov se Boris G.

Godvægt, ogsaa kaldet Udslag, er en Tilgift paa Vægten, oftest i Form af en Afkortning i den Vægt, som føres i Regning, i Sammenligning med den virkelige Vægt, som i den indenlandske Engros-Handel med visse Varer, f. Eks. Kaffe, Sukker, Ost o. a., sædvansmæssig indrømmes Køberen. *C. V. S.*

Godwin [gå'dwin], angelsachsisk Stormand, Søn af Wulfnoth, nævnes alt som Jarl 1018. Han ledsagede Knud den Store til Danmark 1019 og stod saa højt i Gunst, at Kongen lod ham ægte Ulf Jarl's Søster Gytha og overdrog ham Wessex, Landets vigtigste Jarledømme. Efter Knud's Død (1035) understøttede han Hardeknud's Tronkrav mod Broderen Harald og opnaaede, at England blev tvedelt mellem Kongesønnerne. Da Hardeknud døde 1042, virkede G. for Edvard Bekenderen's Valg og var i Begyndelsen af hans Regering Rigets egentlige Styrer. Kongen ægtede 1045 hans Datter Eadgyth, og Landets betydeligste Jarledømmer vare samlede paa hans og hans to Sønner Swegen's og Harold's Hænder. Han havde imidlertid farlige Fjender i de normanniske Stormænd, der mere og mere fyldte Edvard's Hof, og tillige forspildte han en Del af sin Folkegunst ved sin Søn Swegen's Opførsel. 1051 kom det til aabent Brud mellem ham og Kongen. G. greb til Vaaben, men Edvard fandt Støtte hos de nordengelske Jarler Leofric og Siward, der vare misundelige paa G.'s Overmagt, hvorfor Jarlen blev dømt til Landflygtighed og maatte rømme Riget med hele sin Slægt. Benyttende sig af Folkets Harme over Normannernes overhaandtagende Indflydelse vendte han dog snart tilbage (1052) med sine Sønner og tiltvang sig atter sine gamle Jarledømmer. Alt det følgende Aar døde imidlertid Jarlen, der berømmes som lige snild i Raad som tapper i Daad, ramt af et Slagtilfælde ved Kongens Bord (1053). Sønnen Harold blev Arvtager af hans Magtstilling. *M. M.*

Godwin [gå'dwin], 1) Mary Wollstonecraft, engelsk Forfatterinde, født i Hoxton 1759, død i London 1797. Hun var en Tid Lærerinde, tog 1792 til Paris for at studere den franske Revolution og sluttede her Venskab med en Amerikaner, Kaptajn Imlay, og levede med ham som hans Hustru, men uden Ægteskab. Forbindelsen var ikke lykkelig, og han forlod hende 1795. Aaret efter ægtede hun nedennævnte William G. Hun døde efter at have født Datteren Mary, Shelley's senere Hustru. Af hendes talrige Værker kunne nævnes: »The Female Reader« [1789], »Original stories from Real Life« [1791], »Vindication ot the Rights of Woman« [1792], »Vindication ot the Rights of Man« [1793], »Mary, a Fiction« [1796], »Letters written during a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark« [1796]. 1798 udkom »Posthumous Works« [4 Bd.] med en Levnedsskildring ved hendes Mand. (Litt.: Ch. K. Paul, *William G., his friends and contemporaries* [2 Bd., Lond. 1876]). *T. L.*

2) William, engelsk Forfatter, født 3. Marts 1756 i Cambridgeshire, død 7. Apr. 1836 i London. Han studerede ved Dissenterkollegiet i Hoxton, var fra 1778—82 Dissenterpræst, opgav derpaa denne Stilling og levede siden i London, hvor han under Ministeriet Gray fik en Ansættelse. Han begyndte en Boghandel og skrev og udgav flere Børnebøger under Navnet Edward Baldwin. At hans tidligere Skrifter kan nævnes: »An Inquiry concerning Political Justice« [2 Bd., 1793]; derefter fulgte en Række Romaner som: »Things as they are; or, the Adventures of Caleb Williams« [3 Bd., 1794, ny Udg. 1854], »Saint Leon« [4 Bd., 1799], »Fleetwood« [3 Bd., 1805, ny Udg.

1849], »Mandeville«, »Cloudesley« o. a. Desuden udgav han: »History of the Life and Age of Geoffrey Chaucer« [2 Bd., 1803], »On Population, being an Inquiry concerning the power of increase in the number of mankind« [1821], hvori han bekæmpede Malthus'es »History of the Commonwealth« [4 Bd., 1824—28], »Thoughts on Man« [1831]. (Litt.: se ovenf.). *T. L.*

Godwin Austen [gå'dwinå'stn] se Dapsang.

G06 . . . (smlg. Artiklerne med Gø . . .).

Goeje, M. J., se De Goeje.

Goenentte [gwæno't], Norbert, fransk Maler og Raderer, født 24. Juli 1854 i Paris, død 9. Oktbr. 1894 i Auvers sur Oise. G., en Elev af Pils, slog allerede med et af sine Debutarbejder paa Salonen, »Boulevard de Clichy« (1876), ind paa den Skildring af Pariserlivet, der danner hans Kunsts røde Traad. Han er i saa Henseende paavirket af Beraud, men hælder senere mere imod Manet og Raffaelli. Bekendte Værker: »Auktion paa Torvet«, »Kelnerinder i Duval«, »Kafékoncert« etc. Han har ogsaa malet dygtige Landskaber, udført Raderinger eller Arbejder med kold Naal samt ypperlige Tegninger. Paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 saas hans »Tusmørke i Paris«. *A. Hk.*

Goeree [χu!-] **(-en-Ov[f]erflakkee),** sydligste 0 ved Kysten af den nederlandske Provins Sydholland, er 232,8 □ Km. med ca. 25,000 Indb., der særlig beskæftige sig med Dyrkning af Krap og med Fiskeri. G. er opstaaet efterhaanden af flere Øer ved ny Polderanlæg. Allerede i 15. Aarh. blev Øen Overflakkee dannet af 3 Øer; dernæst bleve 1751 begge Øerne Goeree og Overflakkee forbundne. Sin nuværende Form har G. først faaet i 19. Aarh. Paa Øens Nordvestkyst ligger den meget gamle By Goeree eller Goedereede (1,100 Indb.), hvis Havn efterhaanden sander til. *"Joh. F.*

Goes [χu!s], By i den nederlandske Provins Zeeland, Hovedby paa Øen Zuid-Beveland, 19 Km. 0. f. Middelburg ved Jærnbanelinien Roosendaal—Vlissingen og forbunden ved en Kanal med Ooster-Schelde, har (1891) 6,600 Indb. samt Saltsyderi, Lærreds- og Cigarfabrikation, Skibsbyggeri og Handel med Korn, Frugt og Humle. Der findes en smuk gotisk Kirke, indviet 1442, et Raadhus med interessante Malerier samt Ruinerne af en Borg, der har tilhørt Jakobæa af Bayern, og i Nærheden den store Wilhelminapolder. *Joh. F.*

Goës, Benedikt, jesuitisk Missionær, der under Navnet Abdallah gennemrejste store Strækninger af Centralasien i Aarene 1602 — 07. Fra Indien besøgte han Kabul og Badachschan, drog over Pamir's Højslette til Yarkand og Aksu og kom i Slutn. af 1605 til Su-tschou. Her blev han af Kineserne holdt tilbage i over et Aar og døde der i Apr. 1607. Det lykkedes hans Ledsager, Armenieren Isak, at naa de portugisiske Kolonier ved Kysten. Beretningen om hans Rejse foreligger i *Nic. Trigautii, de expeditione christiana apud Sinas, suscepta a soc. Jesu* [Leyden 1616]. *C.A.*

Goës, Damião de, berømt portugisisk Historieskriver og Diplomat, født 1501, død ca. 1573. Han var af ædel Byrd og knyttedes tidlig nøje til Hoffet, hvor han blev til Kong Emanuel's Død (1521). Efterfølgeren Johan III anvendte ham til forskellige diplomatiske Sendelser, saaledes til Flandern og Polen, til Danmark og Sverige (1531). Derpaa opholdt han sig i 6 Aar i Italien, hvor han knyttede Venskabsforbindelser med mange af Tidens lærde, drog senere til Løwen og blev der, efter at have virket som Ingeniør, tagen til Fange af de Franske. Byens Belejring har han skildret i et interessant Værk *Urbis Lovanii obsidio* [Lissabon 1546]. Udnævnt til Rigsarkivar og Historiograf i sit Fædreland vendte han ca. 1558 tilbage til Lissabon, men blev 1571 afskediget fra sine Embeder paa Grund af sine frisindede religiøse og filosofiske Anskuelser og en Tid holdt fangen af Inkvisitionen. Hans Ungdomsarbejder handlede om Ætiopien og ere samlede i *Fides, religio moresque Aethiopium* [Løven 1544]; mere Værd have hans Skrifter om Portugisernes Erobringer i Indien, men hans Hovedværk er dog »Chronica do felicissimo rey D. Emanoel« [Lissabon 1565—67], der efterfulgtes af »Chronica do principe de Ioão« [Lissabon 1567]. Desuden beskæftigede han sig baade i Teori og Praksis meget med Musik. *M. M.*

Goes tøuls], Hugo van der, flamsk Maler, født i Gent, død 1482 i Rooden Clooster ved Soignies nær Bruxelles. Han virkede i Gent, af hvis Malergilde han 1465 blev Medlem, og hvis Formand han var 1473—75; nans italienske Navn Ugo d'Anversa tyder paa, at han ogsaa har været sysselsat i denne By. I øvrigt er det svært at finde Sandhedstraaden i Legendeudsmykningen om hans Navn; der fortælles, at Anledningen til, at han gik i Kloster (hvor han en Tid var sindssyg), var Tabet af den Hustru, han havde faaet til Ægte ved saa smukt at pryde hendes Faders, J. Weyten's, Hus med en Fremstilling af Abigael's Historie, naturligvis med Abigael i Datterens Lignelse. Af tilbageblevne autentiske Værker er der nu egentlig kun eet: Fløjalteret, med Hyrdernes Tilbedelse, og Donator samt Hustru og Værnehelgene m. fl. paa Sidefløjene, i Firenze, bestilt af Familien Portinari og anbragt i S. Maria Nuova (et Billede, der nu synes i Færd med at gaa over i Statens Besiddelse, Uffizi, efter at Forhandlinger i 1896 med Louvre-Museet om en Overdragelse for ca. 900,000 frc. ere forpurrede af den italienske Stat). Særlig ved Fremstillingen i Fløjene er dette Arbejde et fremragende Værk i Kunstens Historie, v. Eyck'sk i Holdning, af en fortræffelig individualiserende Karakteristik i Forening med en monumental Opfattelse af Figurerne, der tilsammen synes at have virket initiativvækkende paa italiensk Portrætkunst. I Munchen's Pinakotek ses »Bebudelsen«; andre Værker, i Brügge, Wien's Hofmuseum etc, tillægges ham med mere eller mindre Ret. (Litt: A. Wauters, *H. v. d.* 67., *sa vie et ses oeuvres* [Bruxelles 1872]). *A. Hk.*

Goethals føu!tals], Felix Victor, belgisk lærd fra Gent, (1799—1872). G., der en Tid virkede som Bibliotekar først for Stadens, senere Statens Bibliotek i Bruxelles, har bl. a. skrevet »Lectures relat. à l'histoire des sciences, des arts, des lettres, des moeurs et de la politique en Belgique etc.« [4 Bd., Bruxelles 1837—38], »Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique« [4 Bd., smst. 1840—44], »Dictionnaire généalogique etc.« [4 Bd., smst. 1845—52].

Goetik (græ.), Trolddom og Aandebesværgelse, især den illegitime, der virker ved onde Aanders

Hjælp. Ordet G. betegnede allerede i Oldtiden hos Nyplatonikerne alle lavere Former af Magi, der udøvedes ved andre Midler end de Renselser og Bodsøvelser, hvorved Theurgerne mente at kunne hæve sig til at blive lig Guderne og derved opnaa guddommelig Indsigt og Magt. Hos de europæiske Magere i Middelalderen bliver G. præciseret som den ved Pagt med og Bistand af onde Aander udøvede Trolddom i Modsætning til Gudebetvingelsen, Teurgien (s. d.). *Alfr. L.*

Goeverneurføu.fernør], Johan Jacob Antonie, hollandsk Forfatter, er født i Gelderland 14. Febr. 1809, studerede Litteratur, først i Groningen, siden i Leyden, hvorfra han atter vendte tilbage til den førstnævnte Stad, hvor han siden har tilbragt hele sit Liv som en flittig populær Skribent. Han har skrevet en Mængde spredte Digte, Fortællinger for Ungdommen og for Folket. Hans Hovedværk er vel »Wijs en dwaas, uit de nalatenschap van wijlen Jan de Rijmer« [Groningen 1849], hvis Pseudonym siden ofte anvendtes om den velkendte Forfatter. Hans samlede Digte udkom 1873—74 i Groningen. *A. I.*

Gofer se Gopher.

Goffo, Nar, komisk Maskefigur i det ældre italienske Lystspil.

Gog Og Magog, i Joh. Aab. (20, 8) fjerne Folk fra Jordens yderste Egne, som siges i de sidste Tider at skulle rejse sig for at tilintetgøre Guds Rige og Herrens Folk. G. og M. stamme fra Ezekiel (38, 2 og 39, 1), men hos ham er kun Magog (der allerede nævnes I. Moseb. 10, 2 som et langt mod Nord boende Folk) Folkenavn, hvorimod Gog er Navnet paa dets Fyrste, der i de sidste Dage vil styrte frem mod Israel, men skal knuses af Herren selv. I Virkeligheden nævnes i

Gog (Statuo i Guildhall i London).

de assyriske Indskrifter en Konge omtrent med dette Navn, som synes at have hørt hjemme i disse for Assyrer og Hebrær fjerne Egne, nemlig den Konge, som Grækerne kalde Gyges, og som var den egentlige Stifter af det lydiske Rige. Han levede vel 100 Aar før Ezekiel, men denne kan godt have brugt hans Navn som Eksempel paa en mægtig Hersker i Jordens fjerneste Egne. Josefos sammenstiller Magog med Skytherne, hvad der ikke er urigtigt, eftersom Ezekiel nævner Magog ved Siden af Tubal og Meshek (s. d.), om hvilke man ved, at de boede S. V. f. Kaukasus.

Magog (Statue i Guildhall i London).

Hverken Assyrerne eller andre nærboende Folk omtale noget Folk Magog, saa at det er tvivlsomt, om noget Folk har benævnet sig selv saaledes. I Middelalderen og senere afbildedes G. og M. ofte i Tilslutning til Johannes'es Aabenbaring (se Afb.). *V. S.*

Gōgol, Nikolaj Vasiljevitsch, russisk Digter, født 31. Marts 1809 ved Sorotschintsi i Guvernementet Poltava, død i Moskva 4. Marts 1852. G. var Søn af jævne Landmandsfolk, sin Barndom og første Ungdom tilbragte han i Lillerusland, hans Hjemsted var opfyldt af lillerussisk Sagn og Sang, hans Fader skrev selv yndede Komedier i det Sprog, alle G.'s tidlige Arbejder ere byggede paa Minder fra Hjemlandets Natur og Historie, det var sikkert kun efter Faderens alvorlige Raad, at han valgte Storrussisk som sit Sprog. Som Elev paa Seminariet i Njeschin var G. lidet flittig, al hans Hu stod til at spille Komedie eller »digte som Puschkin«, og han glødede af Iver efter engang at komme ud og tjene Fædrelandet. Men Virkeligheden svarede ilde til Drømmen, 19 Aar gl. kom G. til St. Petersborg, forsøgte meget og passede til intet. Han forlod Statstjenesten for at blive Skuespiller, kasseredes, rejste udenlands, men vendte snart hjem og var en Tid lang Lærer, ja i henved et Aar beklædte han den historiske Professur i St. Petersborg, hjulpet dertil af fremragende Venner; men dybt følende sin Brist paa virkelige Kundskaber opgav han sin Post og blev fra da af (1834) til sin Død Digter ene og alene.

Med sin første betydelige Bog: »Vetscherå na chretorje bliz Dikanki« [»Aftener paa en Avlsgaard nær Dikanka«, St. Petersborg 1831], vandt

han alle Læsernes Hjerte og Kritikernes rige Hyldest. Vejen var ham aaben. Det var Lille-rusland's Natur og Folkedømme, der her for første Gang bødes den russiske Læseverden. Fortællingernes Aand var romantisk og fantastisk, men allerede her viste G. stærke Spor til den Virkelighedsskildring, der siden gjorde ham til den ubevidste Banebryder for Realismen i Rusland. Hans Naturskildring var forud for alle kendte i Dybde og Sandhed. 1835 sendte G. en ny Samling lillerussiske Fortællinger ud: »Mirgorod«. Her er Opgivelsen af Romantikken langt klarere, her er ogsaa hans Menneskeskildring tæt ind paa Virkeligheden. Den mest berømte Fortælling i »Mirgorod« er »Taras Bulba«, et Kosakdrama, der i al sin Overspændthed dog er rystende sandt, grundet paa Studier af Lillerusland's Historie. Men først med sit berømte Skuespil »Revisoren«, udkommen og opført 1835, blev G. helt ud den, han skulde blive for sit Land. Det er selve det Nikolajitiske Rusland, der her blottes. Embedsstandens Magtsyge og plumpe Udbytning, de regeredes Trællesind og Uvidenhed, hele den forlorne Orden under Autokratiet gives til Pris for Latteren. I Tidsskrifter havde G. alt imedens skrevet de Noveller, der nu ere klassiske ved deres gribende, sanddru Menneskeskildring, som: »Portret«, »Schinél« (»Kappen«) o. m. a. Kort efter »Revisorens« Opførelse rejste G. til Italien, forpint over den loyale Presses voldsomme Angreb og selv i Tvivl om sit Arbejdes Værdi. I alt, hvad G. hidtil havde skrevet, selv i »Revisoren« kom der midt i Mørket en Solstraale ind, den lyse Livsopfattelse fra den romantiske Tid; anderledes med det Arbejde, G. nu som moden Mand bragte hjem fra sit andet Ophold i Italien; det var »Miortvyja duschi« (»Døde Sjæle«), der udkom i St. Petersborg 1842. Det er hans Livs Hovedværk, en af den russiske, ja europæiske Litteraturs Søjler i- aandrig Skildring af »det slette hos slette Mennesker«. »Døde Sjæle« modtoges af det tænkende Rusland med Beundring og stormende Bifald. Bogen blev, hvad G. ikke anede, et mægtigt Redskab i Kampen mod Livegenskabet. Men G. skrev intet Værk af Rang efter denne Bog. Hans Livs ti sidste Aar skred hen med at gøre Bod for »alt det onde«, han havde tænkt og skrevet om Guds Skabninger. En heftig religiøs Angest fyldte hans Sind. Han troede, at alt, hvad han havde skrevet, var fordærveligt, han vilde rense sin Sjæl og udgav derfor et Bind Breve, skrevne til Venner og russiske Aandskæmper (»Vybrannyja mjesta iz perepiski«, 1846). Den levende Gudsfrygt er det eneste, der smykker disse Breves sygelige Tankegang; ikke højere stod »Avtorski Ispovjed« (»en Forfatters Skrifte«). 1848 rejste G. aands- og legemssyg over Rom til det hellige Land. Han var ikke sundere, da han vendte hjem. G.'s sidste Plan, at fortsætte »Døde Sjæle«, for at alle de onde Mennesker kunde faa Lov at angre og bedres, lykkedes yderst daarlig; i heftig Strid mellem sine religiøse og kunstneriske Krav brændte G. gentagne Gange sit Haandskrift. Efter G.'s Død ere store Brudstykker fundne af hans Venner og udgivne, det er ikke Mennesker, han skildrer, men Lededukker, han manøvrerer med, alt ondt bliver godt ved flove Mirakler. Religiøs Ekstase, Faste og Sjæleangest nedbrød ganske G.'s forud svage Helbred, og han døde uden at finde Ro for sin søndrede Sjæl. Den russiske Litteraturs Udvikling gik gennem ham, men han var for svag en Aand til at bære den, han blev slidt itu.

— Bedste Udgave af G.'s samlede Værker er den af Tichonravof redigerede 10. Udg., St. Petersborg 1889. Paa de fleste europæiske Sprog er der Oversættelser af G.'s bedste Arbejder, paa Dansk findes intet af hans Hovedværker, kun »Taras Bulba« og nogle Noveller ere oversatte; dog er »Revisoren« opført, men aldrig udkommen. Paa Norsk er »En Majnat« oversat [1890]. (Litt.: P. Kulisch, *Zapiski oshizni Gogolja* [Optegnelser om G.'s Liv, 2 Bd., St. Petersborg 1856]; Schenrok, *Materialy dlja biografii Gogolja* [2 Bd., St. Petersborg 1892—93]). *A. M. B.*

Gogra se Ghagra.

fiollier [gåje'], Louis Jerome, fransk Politiker, født 1746, død i Montmorenci ved Paris 29. Maj 1830. Som ung Advokat ved Parlamentet i Rennes kæmpede han dristig mod Kansleren Maupeou og dennes Parlamenter, stod ogsaa senere i Opposition til Regeringen og blev 1791 af Dep. Ille-et-Vilaine valgt til den lovgivende Forsamling, hvor han tog Plads temmelig langt til venstre. 20. Marts 1793 blev han Justitsminister efter Garat og forblev i denne Stilling til Apr. 1794, da Velfærdskomiteen afskaffede Ministerierne. Han slap levende gennem Rædselsperioden, blev 1795 Præsident for Seine-Tribunalet, 1797 Dommer i Kassationsretten (Højesteret) og fik 18. Juni 1799 Sæde i Direktoriet, hvis sidste Præsident han var, og som han og en af hans Kollegaer, General Moulin, hæderlig søgte at forsvare 18. Brumaire mod Bonaparte, med hvem de 3 andre Direktører havde kapituleret. Efter 18. Brumaire levede G. nogle Aar som Privatmand, men modtog 1802 Posten som Republikkens Generalkonsul i Holland, en Stilling, han beholdt til 1810, da Holland indlemmedes i det franske Kejserrige. Sine sidste Leveaar tilbragte G. i filosofisk Ro i Montmorenci-Dalen ved Paris. Han var en ubetydelig Statsmand, men ærlig, retskaffen og uinteresseret. Han har bl. a. skrevet Memoirer [2 Bd., Paris 1824]. *F. J. M.*

Gohlis se Leipzig.

Goi, Plur. *gojim,* hebr. Folk, brugt særlig om ikke-israelitiske Folk; men ofte gengives det bedst, da den religiøse Modsætning var mest fremtrædende, ved vort »Hedninger«. I Lighed dermed betegner i Ny Test. τα εθνη ogsaa som oftest Hedningefolkene. *V. O.*

Goijen [χoa͡i'en] (Goyen), Jan Josephszoon van, hollandsk Landskabsmaler og Raderer, født 1596 i Leyden, død 1656 i Haag. Han var først, i Leyden, Elev af C. v. Schilperoort og I. v. Schwanenburg, derefter af W. Gerritsz og endelig af E. v. d. Velde, der særlig har haft Indflydelse paa hans Kunst. I sin Ungdom skal han have været en Tid i Frankrig, var ellers ganske knyttet til Holland, til Leyden (indtil 1631) og derefter til Haag. Den meget produktive Kunstner levede, ikke synderlig æstimeret, i trykkende Kaar, hvad bl. a. hans Tulipanmani hjalp med til. G. er en af den hollandske Landskabskunsts Grundlæggere; hans Kunst er ægte, jævn og stemningsfyldt, i dens tidligere Arbejder med lidt tunge brunlige Toner, der senere opløses i mere gullige indtil sølvhvide, og som i Tidens

Løb ere blegnede, men uden at tabe i Harmoni. Emnerne ere hovedsagelig hollandske. By- og Flodprospekter med Huse og Træerne fortonende sig fint i den disede Luft og oplivede af en morsom genremæssig Staffage ofte af ret broget Farvevirkning. Han har været Lærer for Jan Steen, hans Svigersøn, Berchem, S. Ruisdael m. fl. og i øvrigt paavirket mange andre. Gode Billeder af G. findes rundt om i Europa's Galerier, saaledes i Berlin, Dresden, München, Kassel, Wien, Amsterdam, Leuvre. Kunstmuseet i Kjøbenhavn ejer det fine »En hollandsk Stad ved en Flod«, andre i Moltke's Galeri og i Gaunø Samlingen. Endelig har G. ogsaa raderet 5, nu sjældne, Byprospekter. (Litt.: A. Bredius, »J. J. v. G.« [1896]). *A. Hk.*

Goioràni, Ciro, italiensk Forfatter, er født i Pescia 21. Jan. 1834. Sin Uddannelse fik han i Pistoia og Torino, ved hvis Universitet han studerede Retsvidenskab. G. optraadte tidlig som Skribent og som Medarbejder ved forskellige Blade; paa Grund af nogle Digte, »Versi di un esule toscano«, maatte han forlade Piemont og i 1850'erne leve i Geneve, hvor han stiftede en gensidig Understøttelsesforening for landflygtige Italienere. Cavour indkaldte ham dog igen, hvorpaa han blev Lærer i Historie og Geografi ved Lyceet i Ivrea, siden ved flere andre Lyceer, og endelig fik han et højere Embede under Undervisningsvæsenet. I »Canzone a Dante« [Pistoia 1865], der præsenteredes Viktor Emanuel II, viste G., der hidtil var kendt som glødende Republikaner, sig pludselig monarkisksindet. Hans ofte veltalende og begejstrede Skrifter bestaa for øvrigt saavel af Prosa som af Poesi: politisk-satiriske Digte i Giusti's Manér, politiske Pjecer, pædagogiske Afhandlinger m. m. *E. G.*

Goiske se Rosenstand-Goiske.

Gokstadskibet se Nordisk Arkæologi.

Goktscha, Göktscha, den største Indsø i russisk Armenien, ligger i Guvernementet Erivan, N. 0. f. Ararat. Dens Længde er 71 Km., Bredden 27 Km. og Arealet 1,390 □Km.; Højden over Havet er 1,925 M. og den største Dybde 110 M. G. ligger omsluttet af høje vulkanske Bjærge, hvorfra den modtager flere vandrige Tilløb, Afløbet sker gennem Sanga til Aras. I Søens Midte ligger Øen Sevanga med et armenisk Kloster. *C. A.*

Gokula (»Kohjord«, »Hyrdestation«), en Landsby paa venstre Bred af Yamunā (Jumna), ikke langt fra Mathura, i den Egn hvor Krishna (s. d.) havde tilbragt sin Barndom. Her tog Vallabhācārya (s. d.) Ophold efter sine lange Rejser, og derfor kaldes den af ham grundede Sekts Gejstlighed og efter den hele Sekten sædvanlig Gokulastha Gosain'erne. *S. S.*

Golaa Højfjældssanatorium — ogsaa skrevet Gaalaa — ligger ved Fjældvandet Golaan paa Fjældplateauet mellem Gudbrandsdalen og Gausdal, *omtr.* 900 M. o. IL, i Ly af en mod Nord beskyttet Skovli. Det naas lettest fra Harpefossen's Jærnbanestation, hvorfra god, 12 Km. lang, Kørevej. Stedet er betydelig udvidet 1896 med en større Logibygning og flere mindre Villaer (se J Søndre Fron Herred). *J. F. W. H.*

Golcar se Huddersfield.

Gold, golde, Goldning, Goldtid. G. betyder vel egentlig ufrugtbar, men anvendes hyppig i Husdyrbruget for at betegne, at et Hundyr (oftest en Ko) har ophørt at give Mælk. Dette indtræder paa forskellige Tidspunkter efter Fødselen for de forskellige Husdyrs Vedkommende, men som Regel nogen Tid inden Dyret, saafremt det er drægtigt, føder paa ny. Det hænder dog ikke sjælden, at gode Malkekøer vedblive at give Mælk ligetil Drægtighedsperiodens Afslutning. Men Landmanden ser dog helst, at Koen er g. 1 å 2 Maaneder inden Kælvningen; i modsat Fald vil den nemlig blive afmagret i høj Grad, og Mælkeudbyttet vil blive forringet. Man søger derfor at golde Koen. Goldningen iværksættes ved, at man knapper noget af paa Foderet samt ved, at malke Koen sjældnere og sældnere for til sidst helt at ophøre dermed. Goldtiden — den Tid, i hvilken Koen staar g. — strækker sig gerne over ca. 6 Uger, og det er af Vigtighed at holde Øje med Yverets Sundhedstilstand i denne Periode, da det jævnlig hænder, at dette Organ netop i Goldliden angribes af Betændelse rimeligvis som Følge af Indtrængen af Bakterier gennem Mælkekanalen, fordi denne ikke, saaledes som naar Koen daglig malkes flere Gange, renses af den gennemstrømmende Mælk. *H. G.*

Goldaks, Benævnelsen for Gold Byg (se Byg S. 919.)

Goldau, Flække i det schweiziske Kanton Schwyz i en Højde af 526 M., $2^1/_2$ Km. S. 0. f. Arth, ligger i en bred Dal mellem Rigi og Rossberg eller Ruffi-Bjærg ved St.-Gotthards-Banen og Bjærgbanen Arth—Rigi—Kulm. 2. Septbr. 1806 blev G. ødelagt tillige med Flækkerne Businger, Rothen og Lowerz ved et Bjærgskred fra Rossbjærg, fremkaldt ved en Opblødning af mergelagtige Lag. Ved denne Lejlighed ble ve 457 Mennesker begravede og en Del af Lowerz-Søen udfyldt, saa at Søen gik over sine Bredder og ødelagde Landet hen imod Seewen. *Joh. F.*

Goldberg, By i preussisk Provins Schlesien i Regeringsdistriktet Liegnitz, smukt beliggende i en Dal ved Katzbach og ved Jærnbanelinien Liegnitz—G., har (1890) 6,400 Indb. Der findes et fordums Franciskanerkloster samt Uldspinderi, Klædefabrikation, Jærnstøberi, Garveri og Frugtavl. G. skal være opstaaet i 12. Aarh. og skylder sin Oprindelse og sit Navn til Guldgruber, hvis Drift er ophørt ved de gentagne Ødelæggelser at Byen under Hussitterkrigen. G. besad i 16. Aarh. en berømt Skole under Valentin Friedland. I Aug. 1813 fandt her en Træfning Sted med Franskmændene. *Joh. F.*

Gold Blomst (bot.) kaldes en Blomst, som mangler Forplantningsblade; f. Eks. Randblomsterne hos Solsikke, Georgine, Knopurt; de yderste Blomster i Standene hos Ulvsrøn, Hortensie; g. B. fremkaldes ogsaa meget hyppig ved Kulturen. *V. A. P.*

Golder, en tungusisk Folkestamme, bebo i et Antal af nogle faa Tusinde Egnene om Amur-Floden fra Sungari's til Gorin's Munding. Bebyggelsen er tættest paa den kinesiske Side af Amur. I Udseende og Levevis ligne de meget deres østlige Naboer Giljakerne. Deres Karakter skildres som mistroisk og *upaalidelig*; dog skal Tyveri være ganske ukendt. De vigtigste Næringsveje ere om Sommeren Fiskeri, om Vinteren Jagt. Pelsdyr og Zobel jages med Bue og Pil, Bjørnen

dræbes med Lanse. Talrige kinesiske Handelsmænd opholde sig hos G., hvis Jagtudbytte de tiltuske sig mod Bomuldstøjer og andre Industrigenstande. Om Sommeren opholde de sig ved Flodbredden i Hytter af Birkebark; om Vinteren drage de op i Bjærgene og bo i solide Bjælkehuse. I Familien hersker Faderen næsten enevældigt; Hustruerne købes hos Forældrene. Nogen politisk Organisation findes ikke; hver Mand er sin egen Herre. Religionen bestaar dels i en Dyrkelse af Naturen (Sol, Maane, Skov og Flod), dels i Troen paa en Skare Aander, der besætte Menneskene og kunne fremkalde Sygdom og Død. En talrig og indflydelsesrig Præstestand (Shamaner) forstaar ved Besværgelser og Indvielse af Amuletter at hæve Besættelsen. Kongetigeren, der endnu træffes i disse nordlige Egne, er Genstand for mange overtroiske Forestillinger. (Litt.: Schrenck, »Rejsen im Amurland«, Bd. III; »Globus«, Bd. 52 [Braunschweig 1887]). *C. Fr.*

Goldfussia se Strobilanthes.

Gold Hill [go!uldhil], By i den nordamerikanske Stat Nevada med 3,000 Indb.

Goldingen, Kuldiga, By i det vestlige Rusland, Østersølandene, Guvernement Kurland, ved Vindau. (1888) 9,200 Indb. Den har et gammelt Slot, som opførtes 1248 af de tyske Riddere, senere de kurlandske Hertugers Residens, Bryggerier, Brænderier og Fabrikation af Synaale. *C. A.*

Goldmark, Karl, ungarsk Komponist, er født i Keszthely 18. Maj 1832. G. studerede i Wien, dels i Konservatoriet, dels privat. Ved sin Ouverture »Sakuntala« og »Orkestersherzo« vakte G. pludselig betydelig Opsigt og regnedes med blandt de mest lovende yngre Komponister. Operaen: »Die Konigin von Saba« (1875) forøgede yderligere hans Ry, og denne saavel som G.'s andre Værker — Ouverturerne »Landliche Hochzeit« og »Penthesilea«, en Violinkoncert og nogle Kammermusikstykker — fandt Udbredelse langt ud over Østerrig-Ungarn's Grænser. Medens G.'s Musikerbegavelse fra ingen Side er bestridt, har Kritikken med Rette fremhævet, at han har lagt overdreven Vægt paa det mere udvortes i sin Musik, der derfor vel har et pragtfuldt broget Præg, men forekommer noget tom og forceret original. Mulig under Hensyn til denne Kritik har G, der lever som Privatmand i Wien og ikke synes meget producerende, anlagt sit nyeste Værk, Operaen »Heimchen am Heerde« (efter Dickens) [1896], mere naivt og stilfærdigt. Operaen har gjort Lykke i Tyskland og Østerrig. *W. B.*

Goldöni, Carlo, italiensk Dramatiker, født i Venezia 25. Febr. 1707, død i Paris 8. Jan. 1793. Han hørte til et oprindelig velhavende, men meget forstyrret Hus, hvor munter Selskabelighed og dramatisk Dilettantvæsen trivedes lystig, og Pengene rullede ligesaa. G.'s Fader, som var Læge, og hans Moder levede i mange Aar fjernt fra hinanden; men Sønnen var mest hos Faderen i Perugia, hvor han gik i Jesuiterskole og fortsatte det Komedieskriveri, han allerede havde begyndt 8 Aar gl. I Rimini skulde han derefter studere videre hos Dominikanerne; men han foretrak at læse Oldtidskomedier fremfor at pløje i de filosofiske Syllogismer; og da et venetiansk Skuespillerselskab kom til Byen, fulgte G. hemmelig med dem til Chioggia, hvor Moderen boede, og hvor Faderen indfandt sig. Det var ikke overdreven svært for G. at faa Tilgivelse hos denne; nu skulde han imidlertid være Læge, men det havde han ikke synderlig Lyst til, og en juridisk Uddannelse i det glade Venezia fristede ham mere. Længe varede dog ikke disse fornøjelige Dage: han maatte af Sted til Pavia, hvor en fornem Velynder af Familien havde skaffet ham Friplads i et Kollegium. Kronraget, men for øvrigt dyrkende adskilligt verdsligt Studium og Morskab, baade med og uden Lærerens Billigelse, tilbragte G. nu 3 Aar, til han relegeredes for nogle Studenteroptøjer 1725. En Munk forsonede ham med Forældrene, og uden at glemme den ham fornødne Tidsfordriv fortsatte han de retsvidenskabelige Studier fra Pavia, ja bragte det til 1731, s. A. som Faderen døde, at tage den juridiske Doktorgrad i Padova. Derefter praktiserede han som Sagfører, dog ikke med stort Held; bedre Lykke havde han som Poet, dog ikke pekuniær Fordel, hans Kærlighedseventyr skaffede ham megen Gæld paa Halsen, og efter en Del Omflakken, hvorunder han forsøgte sig i forskellige Livsstillinger, mest som Skuespilleverandør ved vandrende Trupper, ofte snydt og plyndret, kom han endelig saa temmelig til Ro og paa sin rette Hylde, da han giftede sig i Genova 1736 og slog sig ned i sin Fødeby som dramatisk Digter. Det gik imidlertid ikke straks saa glat med at faa Hvile paa sig: Advokatforretningerne, som han af og til endnu tog fat paa, i Forbindelse med den genuesiske Konsulatværdighed (1740—42) og Komedieskriveriet indbragte ham vel ikke lidt, men Økonomien var ikke hans Sag, og bl. a. slugte Rejser en hel Del. Disse Rejser førte ham til Pisa, hvor han fik god Praksis som Advokat; men da kom en venetiansk Skuespillertrup derhen, og G. sluttede Kontrakt med den som Teaterdigter, gik med til Venezia og bragte nu, fra 1747, en Række Stykker paa San-Angelo-Teaterets Scene, 1750—51 endog hele 16. Han blev mere og mere yndet hos Publikum og den digteriske Virksomhed hans eneste Beskæftigelse. Men der var ogsaa dem, der ikke fandt sig tiltalte af den Retning, han som Dramatiker var slaaet ind paa. G. fik en Medbejler i Chiari og derpaa en farligere Modstander og Rival i Carlo Gozzi, og Kritikeren Baretti angreb ham heftig. 1761 begav G. sig til Frankrig, hvorhen hans Berømmelse alt var naaet; der blev han, efter et Par besværlige Aar, Lærer i Italiensk for Ludvig XV's Døtre, fik en rigelig Aarpenge og levede nu en Række behagelige Aar i Velstand. Han optraadte endog som Lystspilforfatter i det franske Sprog med »Le bourru bienfaisant« [1771], der gjorde fortjent Lykke. Men den gamle Mands sidste Dage vare formørkede af Næringssorg: efter Revolutionens Udbrud udeblev den ham hidtil betalte Pension, og først Dagen før hans Død vedtog Nationalkonventet, at den skulde udbetales ham, saa at det kun formaaede at sørge rigelig for hans Enkes Udkomme.

G. var en godmodig, livlig og elskværdig Mand, uden synderlig Karakterstyrke og uden egentlige Idealer, men med et naturligt praktisk Greb paa mange af Livets Forhold; hans Dannelse var ikke meget stor og væsentlig hentet fra Frankrig's nyere Litteratur. Disse Egenskaber gaa igen i hans dramatiske Forfatterskab, der omfatter hen ved halv-

andethundrede Stykker af meget forskellig Værd og Art, egentlige Lystspil, højere Komedier, Farcer og Operatekster. Deres Fortrin ere en ofte ypperlig Dialog, gennemført Iagttagelse af det daglige Livs Fænomener, undertiden virkelig komiske Situationer, anbragte med sikker Sans for Teatereffekt; men de lide under Ensformighed i Bygning og Karakterskildring (de kvindelige Figurer ere bedre end de mandlige) samt under overfladisk »Moralisering«, der ikke dækker over Mangelen paa Dybde. Sin Reform i Retning af Fornuft og Realisme begyndte G. først forsigtig og beskedent ved at søge at lade den gamle Maskekomedie (i de Tider fortrinlig spillet af det Sacchi'ske Selskab) gennemtrænges af en fornuftigere Aand; men siden optraadte han mere bevidst. G. sættes endnu meget højt af Italienerne, og 1883 fik han sin Statue i Venezia. Blandt hans bedste Stykker ere at nævne »La locandiera« og »Un curioso accidente«, begge i den nyere Tid givne med Bifald paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn (henholdsvis med Titlerne »Mirandolina« og »Tilfældet har Ret«), samt Dialektkomedierne »I rusteghi« og »Le barufe chiozote« med morsomme og livagtige Skildringer af venetiansk Almueliv. Sit eget Levned med alle dets Omvekslinger har G. skildret paa Fransk i »Mémoires pour servir å l'histoire de sa vie et à celle de son théâtre« [3 Bd., Paris 1787; ny Udg. begyndt Venezia 1883; ital. Overs. Lucca 1811 og Firenze 1861]. Af de mange Udgaver af hans Værker kunne fremhæves den i 47 Bd. [Venezia 1788—95] og den i 53 Bd. [Firenze 1827]; desuden eksisterer der mange Udvalg af dem, saaledes Mantegazza's [Milano 1884] og Nocchi's [Firenze 1886]. (Litt.: Flere Biografier, navnlig af Molmenti [Milano 1875], Galanti [Padova 1882], Aloi [Palermo 1884] og Mantovani [Milano 1885]; S. Schandorph, »G. og Gozzi« [Kbhvn. 1874]; Spinelli, *Bibliografia Goldoniana* [Milano 1884]; hans Korrespondance ved G. M. Urbani de Gelthof [Venezia 1880] og E. Masi [Bologna s. A.]). *E. G.*

Goldsborough [go!ᵘldzbᵊrᵊ], By i den nordamerikanske Stat Nordcarolina, ved Neuse River, Baneknudepunkt, med Ris-, Sav-, og Oliemøller, Bomuldshandel og (1890) 4,000 Indb. *S. B. T.*

Goldschmidt, Harald Naptali Julius, Lærer i Husdyrbrug ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, er født i Kjøbenhavn 12. Novbr. 1857, blev Landbrugskandidat 1880 og tog 1882 Dyrlægeeksamen. Han begyndte derpaa at studere Medicin, men afbrød dette Studium og rejste til Udlandet, hvor han ved fysiologiske Arbejder søgte at uddanne sig til at overtage den ved Prof. Prosch's Død (1885) ledigblevne Lærerpost i Husdyrbrug. I denne Stilling har G. virket siden 1889. Som de vigtigste af G.'s Skrifter skulle her nævnes: »Regler for Arbejdshestens Behandling i Stalden og under Brugen« (prisbelønnet og udgivet af »Foreningen til Dyrenes Beskyttelse«, 1885); »Meddelelser om Kvægbrugets Udvikling i Danmark og særligt i Sorø og Præstø Amter i de sidste 25—35 Aar« (Konkurrenceafhandling udg. af det »Kgl. danske Landhusholdningsselskab«, 1890), »Fordøjelsesprocessen hos Huspattedyrene« [1890] og »Vejledning i Bedømmelse af Hestens Ydre« [1892]. G. er desuden Medudgiver af »Landmandsbogen«. *G. S.*

Goldschmidt, Hermann, Historiemaler, født 17. Juni 1802 i Frankfurt a. M., død 30. Aug. 1866 i Fontainebleau, uddannede sig som Maler hos Schnorr og Cornelius i München og bosatte sig 1836 i Paris, hvor han udstillede flere betydelige Malerier. 1847 begyndte G. at beskæftige sig med astronomiske Observationer, væsentlig af foranderlige Stjerner og Kometer, men mest kendt blev han ved sin Opdagelse (1852—61) af 14 Asteroider, hvorfor han 1861 fik det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. *F. Fr. S.*

Goldschmidt, Jenny Lind-, »den svenske Nattergal«, uden Tvivl den mest fremragende dramatiske Sangerinde i 19. Aarh.. født 6. Oktbr. 1820 i Stockholm, død 2. Novbr. 1887 i Malvern nær ved London. Allerede i en Alder af 10 Aar blev hun antagen som Elev ved det kgl. Teater i Stockholm, hvis Syngemester, Crælius, og senere hans Efterfølger, Isac Berg, tog sig varmt af hendes musikalske Uddannelse. I de første 3 Aar optraadte hun kun i Taleroller og vakte store Forhaabninger ved sine ganske ualmindelige dramatiske Evner; men da hun, efter at have udført nogle mindre Sangpartier, 7. Marts 1838 fik sin egentlige Debut som Agathe i »Jægerbruden«, var Loddet kastet: »Sverige havde faaet en stor Sangerinde, Verden en stor Sangerinde mere«. I de følgende Aar henrev hun sine Landsmænd til ukendt Begejstring i Roller som Euryanthe, Pamina i »Tryllefløjten«, Alice i »Robert«, Lucia di Lammermoor og Norma, samtidig med at hun paa mindre Koncertrejser — navnlig til Upsala, hvor Studenterne med den gamle Gejer i Spidsen fejrede hende som ingen anden Kunstnerinde — fortryllede Tilhørerne ved sit uimodstaaelige Foredrag af sit Hjemlands Folkeviser. Den 20-aarige Kunstnerinde, der imidlertid var bleven udnævnt til Medlem af det musikalske Akademi og kgl. Kammersangerinde, følte sig dog ikke tilfredsstillet ved sin kunstneriske Uddannelse, og efter Tilskyndelse af Komponisten A. F. Lindblad, i hvis Hus hun en Tid lang havde været optagen, drog hun til Garcia i Paris. Overanstrengt af de forløbne Sæsoners Arbejde og træt af Rejsen fremstillede hun sig for den berømte Sanglærer, der efter at have hørt hende affærdigede hende med de Ord: *Madame, vous n'avez plus de voix.* Han lod sig dog bevæge til at høre hende en Gang endnu, raadede hende til at lade Stemmen hvile i 6 Uger og overtog saa hendes videre Uddannelse. Under sit Ophold i Paris traf Jenny Lind sammen med Meyerbeer, der dengang stod paa Højdepunktet af sit Ry. Han blev begejstret over den unge nordiske Sangfugl og tog det Løfte af hende, at hun vilde kreere Hovedpartiet i den Opera, som han skrev til Indvielsen af det ny Operahus i Berlin.

Imidlertid rejste hun efter endt Læretid hjem til Stockholm, hvor hendes Optræden vakte i den Grad Furore, at Pladserne betaltes med mange Gange deres almindelige Pris. 1843 erobrede hun Finland og Danmark; under sit Ophold i Kjøbenhavn boede hun i Huset hos Bournonville, der i sine Teatererindringer omtaler hendes Kunst og hendes Person i højt begejstrede Udtryk, og optraadte 2 Gange paa det kgl. Teater som Alice i »Robert«. Efter Løfte gik hun saa 1844 til Berlin, kom ganske vist ikke til at medvirke ved selve Indvielsesfesten, da Rollen imidlertid var given til en anden, og Jenny Lind i sin Beskedenhed ikke

vilde træde nogen for nær, men høstede til Gengæld, da hun efter de to første Forestillinger indtraadte i Partiet — Vielka i »Das Feldlager in Schlesien« —, og ligeledes som Norma, en Begejstring, hvis Lige hidtil ikke var set i Berlin. Og fra nu af øgedes hendes Verdensry med ukendt Styrke. Paa et Besøg i Stockholm blev hun modtagen som en Dronning, i Kjøbenhavn — hvor hun optraadte i September og Oktober 1845 som Norma og Regimentets Datter samt ved nogle Koncerter — rasede Jenny-Lind-Feberen fra 1843 med forøget Styrke; Oehlenschlager og H. C. Andersen skreve Digte til hendes Ære, og Studenterne bragte hende en Serenade. Og paa en nu følgende Række Gæstespil i tyske Byer blev hun modtagen med en Begejstring, der ikke alene gjaldt den store Kunstnerinde, men ogsaa hyldede den ædle, kvindelige Personlighed uden for Scenen. I alle de Byer, hun besøgte, kappedes de fineste og aandelig fornemste Familier om at huse hende — Prof. Wichmann i Berlin, Brockhaus i Leipzig, Prof. Wilh. Kaulbach i Munchen o. s. fr. — i Tieck's, Steffens'es, Bettina's og Meyerbeer's Saloner var hun Midtpunktet for alles Opmærksomhed, Digte og Dedikationer strøedes for hendes Fødder, Medailler sloges til hendes Ære, og Musikkens Stormænd, som Spohr, Schumann, men fremfor alle Mendelssohn, saa op til den lige saa fejrede som beskedne Kunstnerinde.

Hvad der gjorde Jenny Lind's Fremtræden saa forunderlig fortryllende paa Scenen, saa tiltrækkende i det daglige Liv, var hendes ædle, højt poetiske Kunstnernatur, en sjælden Forening af Karakter og Personlighed, Natur og Kunst. Hendes ideale Opfattelse af Kunsten som en Mission, hendes Ærlighed og Begejstring og den lykkelige Sammensmeltning af vokale og dramatiske Evner give hende den Særstilling, som alle kappes om at indrømme hende. Alle, der hørte hende, selv de, for hvem Musikkens Kunst ellers var en lukket Bog, maatte komme under denne dragende og daarende Indflydelse, og alle karakterisere de deres Indtryk af hende i næsten samme Udtryk, samme Ord og Vendinger. Betegnelser som »Kunstens ædle Præstinde«, »kysk Jomfruelighed«, »ægte Kvindelighed« og »Geniets Enfold« falde dem let i Pennen; hun har »Kunstens hellige Ild i sine Aarer« siger een; » . . . ingen Bøger, ingen Personer have bedre og mere forædlende, for en Tid, virket ind paa mig som Digter end Jenny Lind«, siger H. C. Andersen i »Mit Livs Eventyr«. Aldrig paavirkes hun af smaalig Forfængelighed, verdslig Glans og Magt er for hende intet, undtagen for saa vidt hun derigennem bliver i Stand til at lindre Medmenneskers Armod og Nød. -- Hendes Stemme var en høj, ægte og fyldig Sopran, lidt tilsløret i Mellemlejet, men de høje Toner af en betagende Klang, en sølvagtig Glans; »hendes Stemme har altid den hjertegribende Klang, der rører til Taarer«. Ved Jærnflid og Udholdenhed havde hun tilegnet sig en Teknik, der besejrede alle Vanskeligheder som i Leg, og hendes Tekstudtale var — paa Svensk, Tysk, Engelsk og Italiensk — lige mønsterværdig. Hendes skarpe dramatiske Opfattelse, hendes medfødte Sans for Plastik, den udtryksfulde og talende Mimik gjorde hende det let at fremkalde netop det Indtryk paa Tilhørerne, som hendes dybt bundende Hengivelse i Rollen indgav hende; selv Tyskerne saa i den unge svenske Sangerindes Fremstilling af Agathe i »Jægerbruden« Idealet af denne den mest ideale Repræsentant for den tyske Romantik paa Operaens Omraade. Og medens nogle glædede sig mest over den yndefulde og skælmske Gengivelse af den let kvidrende Marketenderske i Donizetti's »Regimentets Datter«, var der andre, der foretrak den stolte og myndige Druide-Præstinde i Bellini's »Norma«, den rørende og gribende Skikkelse i »Søvngængersken« eller den tragiske, i barnlig Enfold rørende Bondepige Alice i »Robert«. — Om mulig endnu større Begejstring og Tilslutning end tidligere hilste den nu verdensberømte Sangerinde, da hun 1847 og 1848 gæstede England, der senere skulde blive hendes andet Hjem; paa den derværende italienske Opera optraadte hun i de fleste af sine betydeligste Partier, medens Tilhørerne stormede Indgangene, og alle, lige fra Hoffet til Smaafolk, der kun kendte Jenny Lind af Navn, grebes af den almindelige Rus. Og ved Siden af sine sceniske Triumfer begyndte hun nu at høste ny Laurbær ved sit stilrene og ophøjede Foredrag af kirkelig Musik — i Händel's Oratorier og særlig Mendelssohn's »Elias«, hvori Sopranpartiet var skrevet med Jenny Lind for Øje — det Felt, hun for Fremtiden væsentlig skulde hellige sin Kunst og sine Kræfter. Thi paa dette Tidspunkt indtraf det overraskende Særsyn, at den store dramatiske Kunstnerinde, just medens hun stod i sin fejreste Glans, vendte Scenen Ryggen og udelukkende viede sin Kunst til Kirken og Koncertsalen, et Skridt, der har givet Anledning til megen Omtale og været Genstand for megen Drøftelse. Man har nærmest været tilbøjelig til at søge Grunden dertil i pietistiske Tilbøjeligheder hos hende og Paavirkning af lignende Art i hendes engelske Omgangskreds; men efter de Oplysninger, som hendes omfattende og interessante Brevveksling frembyder, er man næppe berettiget dertil. Vel var Jenny Lind i Bunden et dybt religiøst Gemyt, og hendes Beslutning modvirkedes ikke af de engelske Kredse, med hvilke hun kom i Berøring — hun boede en Tid lang i Huset hos Biskoppen af Norwich, Dr. Edw. Stanley — men den havde sin Grund i en rodfæstet, gennem mange Aar næret Uvilje mod Livet mellem Kulisserne, med dets Intriger og Kabaler, i Forbindelse med Frygten for, at hendes fysiske Konstitution ikke i Længden skulde kunne bære de dermed forbundne aandelige og legemlige Anstrengelser, og Længselen efter et stille uforstyrret Liv i Hjemmets Hygge. Og hun var saa langt fra at fortryde sin tidligere Virksomhed, at hun afslog et Ægteskabstilbud fra en ung Englænder, fordi hans nærmeste fordømte Scenen og hvad dertil hørte, og hun vedligeholdt til det sidste sin Interesse for den dramatiske Kunst, besøgte jævnlig Teateret og støttede unge vordende Kunstnerinder med Raad og Daad.

1850 tiltraadte hun, med Barnum som Impresario, en 2 Aars Koncertrejse til Amerika, under hvilken hun 1852 i Boston ægtede Pianisten Otto Goldschmidt (s. d.), der ledsagede hende som Akkompagnatør, og derefter trak hun sig, efter et Par Aars Ophold i Dresden, tilbage til Privatlivet i en Villa uden for London, idet hun dog vedvarende ofrede sin Kunst baade Tid og Kræfter, dels ved nu og da at optræde paa Koncerter (sidste Gang i sin Mands Oratorium »Ruth« ved Musik-

festen i Diisseldorf 1870), dels som Lærerinde — hun var som saadan knyttet til *Royal College of Music*, ligesom hun hjalp sin Mand i hans Virksomhed som Leder af *The Bach Choir* — og endelig ved sin omfattende og storslaaede Virksomhed i Velgørenhedens Tjeneste, et Moment, der spiller en Hovedrolle ved Tegningen af hendes Kunstnerfysiognomi. Thi hun har, som ingen anden Kunstnerinde, fra sin første Færd af ofret store Mængder af det Gods og Guld, som hendes Kunst indbragte hende, til velgørende Stiftelser og kunstneriske Formaal, baade i sit Fødeland og overalt, hvor hun ellers fremtraadte. For hendes Midler byggedes og understøttedes Hospitaler og Opfostringsanstalter, oprettedes kunstneriske Understøttelsesfond (Jenny Lind's Stipendiefond i Stockholm, Mendelssohn-Stipendiet i Leipzig o. s. v.), ligesom hun i alle de Byer, hun besøgte, med ukendt Gavmildhed og Uegennyttighed indsang store Summer til de forskelligste lokale Formaal og Øjemed. 1894 anbragtes en Medaillon af G. i Westminster-Abbediet i London. (Litt.: H. S. Holland og Rockstro, *Memoir of Jenny Lind 1820—51* [2 Bd., Lond. 1891]; oversat paa Svensk af J. R. Spilhammar [Stockholm 1891], paa Tysk af H. I. Schoell [Leipzig 1891]; Franz Hedberg, »Svenska operasångere« [Stockholm 1885]). *S. L.*

Goldschmidt, Levin, tysk retslærd, født 30. Maj 1829, død 16. Juli 1897. Efter en kortvarig praktisk Virksomhed blev han 1855 Privatdocent i Heidelberg og 1860 Professor smst. 1870 udnævntes han til Dommer ved Overhandelsretten for det nordtyske Forbund (senere for det tyske Rige) i Leipzig, men blev allerede 1875 kaldt til i Berlin for at overtage Professoratet i Handelsret ved Universitetet. For dette sit Specialstudium har han virket ved Grundlæggelse af Tidsskriftet »Zeitschrift fur das gesammte Handelsrecht« [1858], i ved sit Hovedværk: »Handbuch des Handelsrechts« (Stuttgart 1864—68, 2. Opl. 1874—83, 3. Opl. af Afd. I under Titelen »Universalgeschichte des Handelsrechts« [1891]) og sit Skrift »System des Handelsrechts« [smst. 1887, 2. Opl. 1892]. G. har desforuden skrevet en Del mindre Afhandlinger, hvoraf fremhæves: »Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschalten, Studien und Vorschlage« [Stuttgart 1882]. *Ludv. H.*

Goldschmidt, Mei'r Aaron, dansk æstetisk og politisk Forfatter, født i Vordingborg 26. Oktbr. 1819, død paa Frederiksberg 15. Aug. 1887. Forældrene vare begge Jøder. Faderen, en Købmand, skildres som en oprindelig livsglad, noget fantastisk, begavet Natur, der var hemmet i Væksten af en snæver Ortodoksis Tryk, saaledes at han paa een Gang længtes ud over Ortodoksien og tilbage til den. Moderen var smuk, et livligt og udadvendt Gemyt. Faderens Familie var en kjøbenhavnsk stillesiddende Købmandsfamilie, medens Moderens udelukkende hørte Provinslivet til, vant til Fril uftsbevægelse og til at færdes mellem Almuen. Denne Forskellighed spillede en Rolle for Datidens jødiske Familier. Jøderne i Danmark udgjorde da som nu (1897) omtr. 4,000 Individer; men medens nu ca. 3,500 opholde sig i Kjøbenhavn og Omegn, ca. 500 uden for denne, var der dengang kun 2,500 i Kjøbenhavn og ca. 1,600 i Provinserne, i nærmere Berøring med det omgivende Folk. I Anordningen af 1814 havde Frederik VI i Princippet tilstaaet Jøderne Ligestilling med Landets andre Borgere, men endnu havde Anordningen ikke øvet sin fulde Virkning i det sociale Liv. Jødefejden 1819 strakte sig baade over Kjøbenhavn og Provinserne, og dens Følger viste sig dels deri, at en Mængde af de mere dannede Jøder gik over til Kristendommen, dels i en naturlig Ængstelse hos de tilbageblivende, som endnu ikke betragtede sig som ret hjemmehørende blandt den øvrige Befolkning. Disse Barndomsindtryk havde paa G. en Virkning, som strakte sig gennem hans hele Liv ved Brydningen mellem hans jødiske Herkomst og Natur og hans stærke danske Nationalfølelse. Hans Barndomsliv hengik under meget omskiftende Forhold. Indtil sit 6. Aar levede han i Vordingborg og kom saa til Kjøbenhavn hos en meget ortodoks Onkel, hos hvem han i et Aars Tid levede sig ind i det jødiske Ceremonialliv. 1826 købte Forældrene en Gaard i Valby, hvor han atter levede et Friluftsliv blandt Bønderne; 1830 flyttede de under meget smaa Forhold til Kjøbenhavn, hvorfra de 1833 flyttede til Næstved, hvor de for en Faderen tilfalden Arv købte et Bryggeri og Brænderi. Kort forinden var G., der havde nydt en meget vekslende Undervisning, bleven sat i det v. Westenske Institut, Datidens bedste kjøbenhavnske Skole, og Skolelivet, under Borgen's og K. C. Nielsen's Ledelse, havde en befriende Indflydelse paa hans livlige Aand, som der modtog ny, fra den jødiske Ortodoksi meget forskellige Indtryk; navnlig Religionsundervisningen, som lededes af P. Rørdam, og som han overværede uden egentlig at deltage i den, gav baade Anledning til mangfoldige stridende Følelser og til Bitterhed i Drengens Sind over at være stillet udenfor. Hans Forældre ventede sig fra tidlig Tid meget af hans Begavelse og Skoleflid; det var en bestemt Tro hos dem og hos ham selv, at han skulde blive Student med Udmærkelse og derefter blive en berømt Læge. Saa meget større var Skuffelsen, da han, trods en i øvrigt udmærket Eksamen, fordi han ikke vilde eller kunde svare paa et Spørgsmaal i Lærebog stillet af Professor H. N. Clausen, fik *haud* i Religion og derfor ikke opnaaede at blive »indkaldt« (1836).

Denne uventede Begivenhed var for G. af indgribende Betydning. Han tog anden Eksamen, men Lysten til Studierne var borte, og, nærmest for at faa nogle Noveller trykte, stiftede han Oktbr. 1837 »Næstved Ugeblad«, som fra Nytaar 1839 udgik under Navnet »Sjællandsposten«. Bladet affødte en Proces, i hvilken G. blev idømt Mulkt og et Aars Censur, og han solgte det i Beg. af 1840 for 200 Rdl. Frederik VI var imidlertid død 1839, og der herskede, navnlig i Hovedstaden, en stærk politisk Gæring, da Christian VIII, hvem man ifølge hans Fortid tiltroede liberale Tendenser, skuffede Forventningen. Under Paavirkning af disse fejlslagne Forhaabninger, især hos Ungdommen, stiftede G. da det snart berømte Ugeblad »Corsaren«, hvis første Nummer udkom 8. Oktbr. 1840. Bladet var redigeret med Talent og med en vis Hensynsløshed. Som det første Fænomen af denne Art i Danmark vakte det ualmindelig Opsigt saavel i Regeringskredse som hos den dannede Del af Folket. Det repræsenterede en ungdommelig Republikanisme, paa een Gang

rettet mod den absolutte Kongemagt og, noget senere, mod de liberale Førere. »Naar man slikker Spyt« — hed det engang i »Corsaren« — »for Christian VIII, er man servil, naar man slikker Spyt for de liberale Majestæter, Drewsen, Lehmann, Tscherning, Ploug, er man liberal«. Det udtalte en oprigtig Medfølelse med de fattige Samfundsklassers Kaar samtidig med en Tvivl om deres politiske Modenhed. Det hyldede »Geniet og Lidenskaben«, kunde være begejstret, »baade for Revolutionen og Napoleon, der satte sin Jærnhæl paa den« og var kun uvillig stemt mod »Bourgeoisiet, som repræsenterer Tingenes faste daglige Gang, Erhvervet og Nydelsen deraf«. Med al Forfatterens Begavelse led han under en Mangel paa den Modenhed, som kun Alderen giver — »en næsten barnlig Mangel paa Erfaring« (P. L. Møller) — efter hans egen Tiistaaelse parret med Arrogance i Optræden, og han anede næppe Omfanget af den Indignation, »Corsarens« Hensynsløshed havde vakt, bl. a. ogsaa, fordi det udgik under Beskyttelse af lejede »Ansvarshavende«. En Højesteretsdom paa 6 × 4 Dages Vand og Brød, en Mulkt og livsvarig Censur mod G. som formentlig Redaktør i Anledning af forskellige beslaglagte Artikler bragte ham ikke til at opgive Bladet, men denne Virkning fik derimod et uventet Sammenstød med S. Kierkegaard i Slutn. af 1845. Denne, hvis Forfattervirksomhed tidligere havde været forherliget i »Corsaren«, skrev *som Frater tacitumus*i Anledning af en Afhandling af P. L. Møller i »Gæa« en flammende indigneret Artikel i »Fædrelandet«, i hvilken han paa det heftigste angreb Møller som Medarbejder af »Corsaren«, kaldte hans Skrift et af disse »væmmelige Corsarangreb paa fredelige respektable Mænd, der i hæderlig Ubemærkethed røgtede hver sit Kald i Statens Tjeneste«, og udtalte Ønsket om at blive angreben af »Corsaren«. Denne gik ikke af Vejen for Angrebet, men gik uden om *Frater taciturnus's* Anonymitet og latterliggjorde Kierkegaard's Person ved at aftegne ham med hans smaa personlige Ejendommeligheder (et kort Bukseben) etc. Dette foranledigede et voldsomt Gensvar fra Kierkegaard, som navngav sig, kaldte »Corsaren« et offentligt Fruentimmer, talte om »lejede Sjovere« og i det hele optraadte med stærk Lidenskab. En Række Udkast i Kierkegaard's efterladte Papirer bære Vidne om, hvor dybt hele denne Sag havde krænket ham. Paa G. havde Kierkegaard's Optræden en stærk Virkning. Han havde i Slutn. af 1845 offentliggjort sin første Roman: »En Jøde«, som var modtagen med Forargelse af Datidens Jøder, men med Velvilje og Beundring al de litterære Organer, deriblandt »Fædrelandet« (Anmeldelse i »Nord. Litteraturtid.«, Jan. 1846). I denne Roman fremsliller han med ungdommelig Lidenskab, hvorledes en ung, begavet Jøde, opdragen i Ortodoksien, som han i Løbet af sine Studier forlader, paa een Gang tiltrækkes og frastødes af det omgivende kristne Samfund og som Følge af den sygelige Pirrelighed, som disse stridende Elementer vække i hans Sind, gaar til Grunde i Fortvivlelse. Kierkegaard sondrede mellem Forfatteren af »En Jøde« og »Corsarens« Udgiver; han anerkendte den første, udtalte sin Foragt for den sidste. Hans Angreb, hvor overdrevent det end kan synes os, virkede saaledes paa G.'s Sind, at han opgav og solgte »Corsaren«. Samtidig udgav han et Bind »Fortællinger af Adolph Meyer«, i hvilke bl. a. »Min Onkels Tømmerplads«, Skildringen fra hans Provinsliv, og tiltraadte med de saaledes erhvervede Penge Oktbr. 1846 en Udenlandsrejse »for at blive af med Vittigheden og lære noget«.

Rejsen, som strakte sig til Oktbr. 1847, gik til Hamburg, Leipzig, Wien, Venezia, Firenze og Rom. Paa Tilbagevejen traf han Juni 1847 i Coppet den reformerte Præst Piguet, om hvem han skriver: »Det var endelig et Menneske, det eneste paa min Rejse, som kom mig helt i Møde og svarede til et Krav i mig. Han var naturligvis Kristen og talte om Kristendom, men for ham var Kristendommen guddommelig Humanitet. Det var dog ikke blot hans Ord, men ogsaa hans Personlighed, der virkede saa stærkt paa mig, og fra det Øjeblik fik jeg i mit Indre en stærk Følelse af et Centrum, hvorom alt kunde samle sig. Grundlaget for »Nord og Syd« med dets halvkristelige Farve blev, mig selv endnu ubevidst, lagt her«. Da G. kom hjem, stiftede han Decbr. 1847 dette Tidsskrift, »hint uudtømmelige og aandrige Repertorium for Samtidens Historie«, som udgik 1847—59, i alt væsentligt forfattet af G., og som næppe lod noget Træk af Samtidens aandelige Liv uberørt. Det udgik under hans Navn, da Censuren ved Tronskiftet 1848 blev hævet. Udenlandsrejsen havde bragt ham i Berøring med en Række af Tidens aandelige Bannerførere rundt om i Europa, og hele denne bevægede Tid hjemme og ude skærpede hans Iagttagelsesevne og modnede hans Talent, som ikke dannede sig »i det Stille«, snarere »In dem Strom der Welt«. Hans ungdommelige politiske Standpunkt fra »Corsaren« forandredes nu til »Kongedømmet med republikanske Institutioner«, en stærk Kongemagt med Prærogativer over for den almindelige Valgret. Under de hjemlige Forhold var dog G. med al hans politiske Sans og Idérigdom temmelig enlig stillet. Under de heftige Partikampe mellem Helstatsmændene og Eider-Statsmændene hævdede han nærmest de førstes Standpunkt. Han havde imidlertid, som han fortæller, efter Faderen arvet »en sælsom Trang til at være ene, som gjorde ham udygtig til den Kammeratlighed, hvori »Venskabet« saa ofte bestaar«, og med sin »kvindelige Natur, med Kvindens Finfølelse og ogsaa med hendes Nervøsitet«, var han kun lidet skikket til politisk Partimand. Egentlig aktiv Politiker synes han ikke at have villet være — i sine »Livserindringer« erklærer han kun at have villet være Skribent — men det er dog ikke usandsynligt, at der i Fantasien har foresvævet ham Billedet af DTsraeli, som 1852 første Gang var Toryministeriets Skatkammerkansler. G. kom i Beg. af 1850'erne i Forbindelse med Godsejerne, som efter Begivenhederne 1849 atter traadte frem i det politiske Liv. Han skrev for dem det væsentlige af en Adresse til Kongen (»Grundejerforeningens« Adresse) om Opretholdelse af en Helstat med borgerlig Frihed og flere lignende politiske Aktstykker, og han forsvarede den dertil knyttede Politik i »Nord og Syd«, heftig angreben af Eider-Partiets Presse. Man vil imidlertid i Tidsskriftet ogsaa finde en Række Artikler om Arbejderstanden og de sociale Forhold, som G. vedblivende nærede varm Interesse for — han rejste bl. a. 1855 i Østerrig

med Understøttelse af det Reiersen'ske Fond for at gøre sig bekendt med Fabriksskoler, og senere vil man finde en Række Artikler om engelske Skoler af samme Art, — og skønt hans Virksomhed i denne Retning ogsaa var Genstand for hidsige Angreb, navnlig af den unge Socialist Fred. Drejer (»M. A. Goldschmidt, et Litteraturbillede«, 1852), vil man ikke kunne frakende G. det skarpeste Syn i Samtidens danske Presse for, hvad Fremtiden her vilde bringe. Forbindelsen med Godsejerne kølnedes i Tidens Løb, men Pressens Angreb vedvarede med uforandret Hidsighed, og efter Eider-Politikkens foreløbige Sejr ophørte »Nord og Syd« at udkomme 1859, idetnavnlig de sidste Bind helt havde været udfyldte af den 1853 paabegyndte, i Omfang betydelige Roman »Hjemløs«, hvis Hovedinteresse Fremtiden vistnok — afset fra dens fortræffelige Skildringer af det provinsielle Liv i Heltens Barndom — vil se i dens Fortælling om det sejrende politiske Partis Tilblivelse, Vækst og endelige Erobring af Magten. Et 1861 paabegyndt Tidsskrift »Hjemme og Ude« opgav G. kort efter og rejste, utilfreds med de hjemlige Forhold, til England, vistnok halvt bestemt paa at tage fast Ophold der. Han deltog imidlertid et Aars Tid efter i en dansk Arbejderfest under Udstillingen i London, og de hjemlige Minder, som den vakte hos ham, bevægede ham til dog at vende tilbage til Danmark 1862.

G.'s Forfattervirksomhed vender sig nu bort fra Politikken. Han udfolder i de følgende 10 Aar 1863—73, som han hovedsagelig tilbragte i Hjemmet, idet han dog ogsaa stadig færdedes paa Rejser, en meget betydelig Produktion, der med Undtagelse af det politiske kan siges at være en Fortsættelse af Behandlingen af de mange Emner, som han sysselsatte sig med i »Nord og Syd«. Samtidig kulminerede han som Roman- og Novelleforfatter. Han udgav saaledes 1863—65 »Fortællinger og Skildringer«, som bl. a. omfatte Romanen »Arvingen«, 1865: »Dagbog fra en Rejse paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy«, 1866: »En Hederejse i Viborgegnen«, 1867: »Kærlighedshistorier fra mange Lande«, »En Roman i Breve«, »Den vægelsindede paa Graahede« og »Ravnen«, 1868—69: »Smaa Fortællinger«, 1873: »Avromche Nattergal« og desuden en Del Skuespil, af hvilke »En Skavank« [1867], »I den anden Verden« og »Rabbien og Ridderen« [1869] ere opførte paa det kgl. Teater, medens »Svedenborgs Ungdom« [1863] næppe er bestemt for Scenen, i ethvert Fald ikke er opført.

G.'s Ejendommelighed og Fortrin som Forfatter vise sig tydeligst i »Ravnen« og dens lille Fortsættelse »Maser, en Episode af Simon Levi's Liv«. Efter mange Aars Forløb fremtræder her en egentlig dansk Roman paa hjemlig Grund og omfattende den betydningsfulde Periode i Slutningen af Christian VIII's og Begyndelsen af Frederik VII's Tid. Den fortæller 3 Brødres Historie, som udgaaede fra Folket udvikle sig til dygtige og »fornemme« Personligheder i Kamp mod gammel og ny Uret, tilføjet dem af overmægtige Modstandere og overmægtig Kapital. G. udfolder her hele sin Fortællerkunst, sin klare og ægte Stil — f. Eks. i den uforglemmelige Skildring af Troppernes Indtog, — medens et vist fantastisk Element som ofte hos G. danner Baggrunden, og Fortællingen gennemstrømmes af den Tanke, som allerede fra tidlig Tid optog ham stærkt, og som former sig som hans Livsanskuelse i hans ældre Aar: Nemesis-Tanken. Kompositionen er fastere i denne Bog end i »En Jøde« eller »Hjemløs«, og hans Mangel paa Evne til at skildre egentlige Mandskarakterer er ifølge Fortællingens Gang ikke her saa fremtrædende som i disse, ligesom Heltenes Deltagelse i Krigen 1848—50 i denne Bog er mere naturlig begrundet end i de øvrige Romaner, hvor han haren mærkelig umotiveret Lyst til at sende sine Helte i Krig, saa at deres Blod saa at sige væder alle Europa's Slagmarker 1830—50. Han indfører i denne Fortælling Jøden Simon Levi, hans bedst lykkede Figur af denne Art. Medens man tidligere i hans jødiske Skildringer sporer en vis Ufrihed over for Emnet, som om han endnu ikke har arbejdet sig ud af sit nære Forhold baade til de ham tiltrækkende og frastødende Elementer hos Jøderne og Jødedommen, hæver han sig i Skildringen af denne Figur, navnlig i »Maser«, hans ypperste Værk, i hvilket intet Ord er skrevet forgæves, til den sande Menneskegengivelse. Sympatien er umiskendelig, men Forstaaelsen tillige saa indtrængende, at det kan siges, at noget nyt her er tilført den danske Litteratur, som næppe vil kunne gøres bedre, og til hvilket den udenlandske ikke viser noget Sidestykke.

1877 udgav G. en Selvbiografi »Livserindringer og Resultater« i 2 Bd., af hvilke det sidste kaldes »Nemesis«. De to Bind skulle for saa vidt supplere hinanden og danne Slutstenen paa hans Forfatterskab, som han i Skildringen af sit Liv overalt vil finde Nemesis-Tanken udtrykt, et Syn paa Tilværelsen som et vidunderligt Fornuft- og Ordensrige, saaledes at hans Skrifter og hans Liv som al Leven og Virken i Verden skulde være under Nemesis, Tingenes Naturfornuft og Ordensmagten inden for Tilværelsens Horisont. Denne Verdensanskuelse, som gennemstrømmer hans hele senere Forfatterskab, saavel »Ravnen« som navnlig Skuespillet »En Skavank«, søges videnskabelig begrundet i 2. Del, hvor han vil føre dens Udspring tilbage til den ægyptiske Gudsdyrkelse. Lærens videnskabelige Begrundelse er bestridt fra sagkyndig Side, men det betyder for saa vidt mindre, som dens Livsbegrundelse og Værdi kan søges i hans Værker. Som egentlig Biografi ville Livserindringerne ikke kunne benyttes; Sandheden er, som det hedder i Fortalen, sagt »mit Euphemismus«, og Bogen er meget mere en Art Filosoferen over hans Livsskæbne, set i Nemesis-Tankens Lys, end en nøgtern Meddelelse af Fakta. Den er imidlertid skreven med megen Kunst og giver interessante Indblik i dens Forfatters indre Liv. — Samtidig med Selvbiografien udgav G. en Samling »Fortællinger og Virkelighedsbilleder«, dels Optryk af ældre, dels nyere Sager, og 1887 udkom hans sidste Fortællinger: »Smaa Skildringer fra Fantasi og Virkelighed«, udg. af hans Søn.

Sine sidste Leveaar tilbragte G., der 1848 havde giftetsig. men hvis Ægteskab kort efter var blevet opløst, sammen med sin nedenn. Søster, stadigsyslende med et udførligt Værk om Nemesis, der dog ved hans Død ikke var fuldendt, og som derfor næppe vil blive udgivet. (Litt.: G., »Livserindringer og Resultater«, I—II [1877]; S. Kierkegaard, »Bladartikler« ved R. Nielsen [1857]; »Af S. K.'s efterl.

Papirer« ved H. P. Barfoed, II [1872]; O. Borchsenius, »Fra Fyrrerne«, II [1880]; G. Brandes, »Kritiker og Portræter« [1870]; »Kal. Danmark« [1888, Art. af Nic. Bøgh]; Jos. Michaelsen, »Fra min Samtid«, I [1890]; »Biogr. Lexikon«, VI). *Julius Salomon.*

Goldschmidt, Moritz, dansk industridrivende, ovenn. M. A. G.'s Broder, født 2. Septbr. 1822 i Vordingborg, død 11. Maj 1888. Efter en tarvelig Skoleundervisning i Næstved, hvor han kom i Naalemagerlære, og et kort Ophold i Udlandet fik han i en tidlig Alder en lille Fabrik for Naalemager- og Possementmagerarbejder i Stand i Pinneberg med til Dels af ham selv konstruerede Maskiner. Krigsforholdene i 1848 fordrev ham til Horsens, hvor han under en stadig voksende Benyttelse af Fangerne i det derværende Tugthus efterhaanden oparbejdede en betydelig Tekstilfabrik, fra 1860 i Kompagni med A. Crome. 1874 gik deres Virksomhed over til Aktieselskabet Crome & G.'s Fabrikker, i hvilket G. til sin Død var Direktør sammen med sin tidligere Kompagnon. *C. N.*

Goldschmidt, Otto, tysk Komponist og Klaverspiller, er født 21. Aug. 1829 i Hamburg, gennemgik Leipzig-Konservatoriet og foretog 1851 en Koncertrejse gennem Amerika sammen med Jenny Lind (se Goldschmidt, J. L.), hvem han det følgende Aar ægtede. Siden opholdt han sig vekselvis i Dresden, Düsseldort og Hamburg, indtil han 1858 tog fast Bopæl i London, hvor han blev ansat som Professor ved *Royal Academyof Music* og 1876 stiftede *the Bach Choir.* 1863 og 1866 var han Dirigent ved Musikfesterne i Diisseldorf, 1866 i Hamburg. Af hans Kompositioner nævnes en Klaverkoncert, en Trio, Klaverstykker og Sange samt Oratoriet »Ruth«. *S. L.*

Goldschmidt, Ragnhild, dansk Forfatterinde, ovenn. M. A. G.'s Søster, født i Valby 8. Febr. 1828, død i Kjøbenhavn 17. Oktbr. 1890. Foruden et Par Artikler i »Kvinden og Samfundet« har hun kun skrevet den psykologisk interessante Fortælling »En Kvindehistorie«, der udkom anonymt 1875, °g denne Anonymitet holdt hun strengt over. Hun var en begavet, livfuld og ærlig Natur, der har haft Betydning ikke blot ved gennem en Aarrække at skabe Broderen et Hjem, men tillige ved sin udmærkede Ledelse af den kjøbenhavnske »Kvindelig Læseforening«, hvis Formand hun var i ca. 10 Aar, og hvor hendes friske modige Personlighed, hendes slagfærdige, men altid elskværdige Vid samlede saavel yngre som ældre om hende. Det var hendes Ønske, at denne Forening skulde udvikle sig til at blive et Samlingspunkt for alt, hvad Hovedstaden ejede af kvindelig Intelligens, og hun var godt paa Veje til at naa dette Maal, da en pludselig Død bortrev hende. (Litt.: »Kvinden og Samfundet« 1890). *J. F.-H.*

Goldsluse se Frisluse.

Goldsmith [go!uldsmiþ], Oliver, engelsk Forfatter, født i Grevskabet Longford i Irland 10. Novbr. 1728, død i London 4. Apr. 1774. Hans Fader var en fattig Landsbypræst, og det var en Onkel, der betalte for hans Ophold ved *Trinity College,* Dublin, hvor han tog Graden som *B. A.* 1749. Han studerede derefter Teologi; men da det ikke lykkedes ham at blive Præst, rejste han til Edinburgh, studerede her Medicin et Par Aar og tog derpaa til Leyden, hvor han studerede Kemi og Anatomi. Dreven af Lyst til at se sig om gennemvandrede han Flandern, Frankrig, Tyskland og Schweiz, idet han tjente sit Ophold ved Fløjtespil. 1756 vendte han tilbage til London og forsøgte sig som Læge, men uden Held. Han forsøgte sig da i Litteraturen, skrev Kritikker til »Monthly Review« og offentliggjorde 1759 sin »Enquiry into the Present State of Polite Learning in Europe«, der vakte en Del Opsigt. 1762 udgav han under Titelen: »The Citizen of the World« en Række Breve, i hvilke han med stort Lune lader en Kineser bedømme europæiske Forhold og skaber et værdigt Sidestykke til Montesquieu's »Lettres persanes« [ny Udg. ved Dobson, London 1891]. Imidlertid var G., der aldeles ikke forstod sig paa Penge, i stor Nød, og hans Ven, Samuel Johnson, solgte da 1763 Manuskriptet til »The Vicar of Wakefield« for 60 L. St., for at G. kunde betale sin Husleje. 1764 udkom Digtet »The Traveller«, der indeholdt Skildringer fra hans Rejse. Dette Digt gjorde ham berømt, og nu opdagede Køberen af hans Manuskript, at det kunde betale sig at udgive det. Februar 1766 udkom da »The Vicar of Wakefield« og naaede i Løbet af faa Maaneder sit tredje Oplag. Den førte en idyllisk. landlig Ro og Humor ind i Hverdagsskildringen og stiller G. ved Siden af hans berømte samtidige som Richardson og Fielding. 1768 opførtes G.'s første Komedie »The Good-Natured Man« (opført paa Dagmarteateret som: »Den godmodige Mand«). Den indbragte G. ikke mindre end 500 L. St.; men Følgen deraf var blot, at G. troede sig rig og snart havde forbrugt Pengene, saa at han maatte paatage sig alt Slags Arbejde for Boghandlere for at tjene Penge. Af den Art Arbejder kunne nævnes: »The Roman History« [1769], der blev meget læst; »History ofEngland« [1771], »History of Greece« [1774]; samt et stort Værk »History of the Earth and Animated Nature«, af hvilket der ved hans Død var udkommet otte Bind. Den Tid, disse Arbejder levnede ham, anvendte han til Digtning, og 1770 udkom hans andet bekendte Digt »The Deserted Village«, der er en følt Beskrivelse af en landlig Idyl og Sorgen over dens Ophør. 1773 blev hans Komedie »She stoops to conquer« opført og gjorde megen Lykke (opført paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn under Titelen »Fejltagelserne«). Skønt G. tjente godt ved disse Værker, levede han dog i stadig Trang paa Grund af sin Letsindighed og urimelige Godgørenhed, og ved sin Død efterlod han sig en betydelig Gæld. G.'s Indskud i engelsk Litteratur er betydeligt. Hans keltiske Naturel giver sig Udslag i det yndefuldt idylliske og mildt erotiske i hans Skildringer. Ogsaa for den europæiske Litteratur i Alm. har G. haft Betydning, hovedsagelig ved sin »Vicar of Wakefield«, der er oversat paa en Mængde Sprog og endnu i vore Dage virker frisk og fornøjelig. G.'s Værker ere ofte udgivne. En samlet Udgave besørgedes af Prior [4 Bd. London 1836]. »Poems and Plays« ere udgivne af Dobson [2 Bd. 1891]. (Litt.: Imellem de mange Biografier af G. kunne nævnes: Forster, *O. G.'s Life, Adventures, and Time* [Lond. 1848, 6. Opl. 1877]; Washingtonirving, *O. G.* [Lond. 1849], samt W. Black, *O. G.* i Serien *English Men of Letters* [Lond. 1879, ny Udg. 1887]). *T. L.*

Goldstiicker, Theodor, tysk Sanskritforsker, født 18. Jan. 1821 i Königsberg, død 6. Marts 1872. Han studerede i Königsberg og (1838—40) i Bonn, derefter indtil 1846 i Paris, hvor han gennemforskede de derværende Sanskrithaandskrifter; siden opholdt han sig lang Tid i Berlin. 1851 drog han til London, hvor Wilson overdrog ham den ny Bearbejdelse af sin Sanskrit-Dictionary og fik ham udnævnt til Professor i Sanskrit, en Stilling, han beholdt til sin Død. Han grundede et Selskab til Udgivelse af Sanskrittekster [1866], deltog i Styrelsen af det asiatiske Selskab og det filologiske Selskab og var en Slags Konsulent for den anglo-indiske Regering, da han gjaldt som Autoritet i indiske, navnlig juridiske, Spørgsmaal. Han hævdede stærkt (over for den Skole af Sanskritister, der nærmest sluttede sig til Roth) den indfødte indiske Tradition, som han havde en meget indgaaende Forstaaelse af, og øvede ogsaa ellers en skarp, trods ubestridelig Overlegenhed i Enkeltheder, i det hele ubillig Kritik af samtidiges Arbejder, f. Eks. Bohtlingk's Udgave af »Pāṇini« og Böhtlingk og Roth's »Sanskrit Wörterbuch«. Værker: »Mānava-Kalpa-Sūtra« ([London 1861]; Fortalen er ogsaa udgiven særskilt under Titelen »Panini, his place in Sanskrit Literature«; den vidner om et overordentlig indgaaende Kendskab til »Panini« etc., men drager yderst vidtgaaende og ganske uholdbare Konsekvenser); »A Dictionary, Sanskrit and English« ([Lond. 1856—64, ufuldendt, kun 6 Hæfter udkomne, som standse midt i Bogstavet A; ganske fortrinligt, men umuligt at gennemføre i en Mands Levetid]); Udgave af »Jaiminīya-nyāyamālā-vistara« [Lond. 1865 — 67, ufuldendt, kun 5 Hæfter]; »On the deficiencies in the present administration of Hindu law« [Lond. 1871]; Faksimileudgave af »MahSbhashya« i 3 Bd. [Lond. 1874, efter hans Død]; »Literary Remains« [Lond. 1879]. Anonymt havde han udgivet en Oversættelse af »Prabodha-Candrodaya« [Konigsberg 1842]. *S. S.*

Goldziher, Ignacz, fortjent ungarsk Orientalist, er født 22. Juni 1850 i Stuhlweissenburg. G. blev Privatdocent i Budapest 1872 og foretog de følgende to Aar en længere Studierejse i Syrien og Ægypten. G. har udgivet en lang Række Værker paa den hebraiske og arabiske Filologis Omraader; navnlig som Kender af den klassiske arabiske Litteratur staar han blandt de mest fremragende af Europa's lærde. Religionens og Videnskabens Historie have fortrinsvis været Genstand for hans Arbejder, der ere fremkomne dels paa Ungarsk og dels paa Tysk. Blandt disse sidste maa nævnes: »Der Mythos bei den Hebräern« [Leipzig 1876], »Die Zahiriten« [Leipzig 1884], »Muhammedanische Studien« [2 Bd. Halle 1889—90]. Ved Orientalistkongressen i Stockholm 1889 modtog han den ene af de store Guldmedailler, som uddeltes af Kong Oscar for de i de sidste Aar udgivne bedste Arbejder over semitisk Filologi. *F. O.*

Gole føo'le], Jacob, nederlandsk Kobberstikker i Mezzotinto, født i Amsterdam 1660, død smst. 1737, udførte en Mængde Blade, deriblandt »Noah og Døtre« efter Goltzius, »Triktrakspillerne« efter Ostade, »En ung Dame« efter Schalken, flere efter Dusart og mange Portrætter, hvoraf en Del kun have kulturhistorisk Interesse. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G. 70 Blade. (Litt.: Wessely, »J. G.« [Hamburg 1889]). *A. Ls.*

Golea, El G., Oase i den franske Koloni Algérie, Dep. Alger, omtrent 350 Km. S. V. f. Vargla i den algierske Del af Sahara (El Areg). 1,500 Indb., Arabere og Negre, som dyrke de førstes Marker. Der avles særlig Byg og Hvede samt Daddelpalmer, af hvilke Oasen har ca. 12,000 Stykker, og andre Frugttræer; Vandingen sker fra Brønde. Den eneste By i Oasen bestaar af den befæstede Øvrestad paa en Bakke og Nedrestaden, hvis Indbyggere dels leve i kunstige Huler, dels i Stenhytter med flade Tage af Palmegrene eller Tegl. Oasen har Betydning som et fremskudt Hvilepunkt for de Karavaner, der fra det nordlige og nordøstlige Algérie drage til Tuat og Timbuktu. Den blev 1861 erklæret for fransk Besiddelse, men først 1871 faktisk tagen i Besiddelse. *C. A.*

Golębiowski [gåvembiå'ski], Lukasz, polsk Historiker, født 1773, død 7. Jan. 1849 paa sin Landejendom Kazimierówka i Guvernementet Lublin. I sin Ungdom kæmpede G., skønt ellers et Bogmenneske, med Bravur under Kościuszko's Faner og deltog med Udmærkelse i Slaget ved Szczekociny. Efter Landets politiske Undergang fik han en Ansættelse som Bibliotekar hos den bekendte Tadeusz Czacki; senere beklædte han samme Stilling hos Fyrst Adam Czartoryski i Pulawy og ved det offentlige Bibliotek i Varszava. G. var en baade flittig og begavet Historiker. Hans kulturhistoriske Arbejder have faaet en grundlæggende Betydning: »Den polske Almue, dens Skikke og Forlystelser« [1830], »Klædedragten i Polen fra de ældste Tider indtil vore Dage« [1830], »Huse og Herregaarde« [1830], »Forskellige Stænders Lege og Forlystelser« [1831], alle trykte i Varszava. *St. R.*

GolesCO, Nicolas, rumænsk Statsmand, født 1810, død 1878, hørte til en gammel Bojarslægt i Valakiet og fik 1826—29 sin Uddannelse i Geneve. Efter sin Hjemkomst indtraadte han i Hæren, blev 1839 Oberst og Adjutant hos Hospodaren Alex. Ghika, og fik senere høje civile Embeder. Juni 1848 tog han vigtig Del i Revolutionen og blev Medlem af den foreløbige Regering, men maatte i Septbr. flygte til Frankrig for at undgaa tyrkisk Fangenskab. 1857 valgtes han til den ny Forsamling for Valakiet og virkede her for de to rumænske Landes Forening, ligesom han senere var en af Førerne for det radikale Parti. Sommeren 1860 var han en kort Tid Førsteminister i Valakiet; var i Februar 1866 Hovedmanden for Fyrst Alexander Johan's Afsættelse og stod derefter i Spidsen for den foreløbige Regering. I Maj — Novbr. 1868 var han rumænsk Førsteminister, samt paa ny Febr.—Apr. 1870.

Hans ældre Broder Stefan G., (1809—74), fulgte ham saa temmelig i hans Levneds Omskiftelser; havde før 1848 vigtige Embeder og blev 1848 Medlem af den foreløbige Regering, samt levede som Flygtning i Paris indtil 1857. 1860—61 var han Formand for de to Landes Fællesudvalg og August 1867—Maj 1868 Førsteminister. *E. E.*

Goléta, La Gouletta, Havnestad for Tunis i Nordafrika, ligger 9 Km. 0. f. Tunis ved det smalle Stræde som forbinder Bugten ved Tunis

med Lagunen Bihara, og ved Jærnbanen fra Tunis til El Marsa. Ca. 3,600 Indb., Arabere, Negre og Jøder. G. bestaar af en nordre Del med en Fæstning og en sydlig Del med to Paladser, et stort Havnebassin og Arsenal, forsvaret af Batterier. Under Badesæsonen, naar Beien opholder sig der, stiger Befolkningen til det tredobbelte. Det europæiske Kontingent (Franskmænd, Italienere og Maltesere) er siden 1881, da Franskmændene annekterede Byen, i stærk Stigning, hvorfor en stor Del af Byen ogsaa er bygget i europæisk Stil, og der har dannet sig en katolsk Menighed. Fra 1893 er der gravet en retlinet Kanal fra G. til de ny Havnebassiner i Tunis. *C. A.*

Golf [gå'lf] er et i Skotland nationalt Boldspil; det er ogsaa meget udbredt i England og næsten overalt i Verden, hvor den britiske Nation er talrigere repræsenteret. G. spilles paa en stor, aaben Græsmark eller Hede; lidt Buske og Tuer paa Marken gøre Spillet interessantere. I omtrent 60 M.'s Afstand laves der 18 Huller i en Kreds. De spillende (i Reglen een mod een, eller to mod to) skulle drive Bolden fra det ene Hul til det andet; det Parti, som i de færreste Slag faar sin Bold i de fleste Huller Banen rundt, har vundet. Til Spillet høre flere Slags Boldtræ, efter som Bolden skal slaas langt eller kort, over Hindringer o. s. v.; de bestaa alle af et Skaft, der forneden har et Blad af Jærn eller Træ. G. giver sund og kraftig Motion gennem de ret betydelige Afstande, der skulle tilbagelægges, men kræver ingen Sinde pludselig og forceret Kraftudfoldelse, saa at den ikke som flere andre Boldspil er farlig for svagere Naturer. *K. A. K.*

Golf, synonymt med Bugt (s. d.), Havbugt; særlig benyttes Navnet den mejikanske G., hvoraf »Golfstrømmen« (s. d.).

Golfe de Bénin, Bugten ved Benin, se Benin.

Golfo Dulce, Bugt fra det store Ocean paa Vestkysten af Costa Rica, har en god Ankerplads ved Punta Arenita. *C. A.*

Golfstrømmen, en Del af det nordatlantiske Strømsystem, der som en varm Strøm med overvejende nordøstlig Retning løber fra den sydlige Del af Nordamerika's Østkyst til Nordeuropa's Vestkyst. Blandt alle Jordens Strømninger er det den bedst kendte ligesom ogsaa den mest karakteristiske ved sin Temperatur, sin Hurtighed og den Indflydelse, som den udøver i forskellige Retninger. Navnet G. stammer fra den mejikanske »Golf«. Det er dog kun i uegentlig Forstand, at den kan siges at opstaa i Golfen; den maa rettest opfattes som en Del af den store sluttede Strømcirkel i Nordatlanterhavet, som en Fortsættelse af den nordlige Ækvatorialstrøm; en Del af denne i Forbindelse med en Gren af den sydlige Ækvatorialstrøm trænger mellem de smaa Antiller ind i det caribiske Hav, hvor den skønt selv en varm Strøm yderligere opvarmes; gennem Strædet mellem Yucatan og Cuba's Sydside træder den ind i den mejikanske Golf, hvis Vest- og Nordkyst den følger, indtil den som en usædvanlig varm og rivende Strøm søger ud gennem Strædet mellem Florida og Cuba's Nordside. Her begynder saaledes G., der dog i sin sydligste Del almindeligst benævnes Florida-Strømmen. I Strædets nordligste Del mærker man saa godt som ikke Strømmen, der indskrænkes til de sydlige ca. 65 Km. Temperaturen er om Sommeren $28,_3^0$, og selv i Januar stiger den til over 25°. Hastigheden naar i visse Maaneder 7,5 Km. i Timen (en Hastighed, der overgaar Mississippi's og Amazona's), i Gennemsnit 4,5 Km. i Timen. Bahama-Øerne's Banke tvinger den ved Udløbet af Strædet mod Nord op langs U. S. A.'s Kyst med en vekslende Bredde fra 50—160 Km. I den langsommere og bredere Del N. f. Kap Hatteras frembyder Overfladen afvekslende Striber af varmere og koldere Vand, men Temperaturforskellen mellem disse er kun ringe i Sammenligning med den, man iagttager, naar man styrer ind i den kolde Kyststrøm, Labrador-Strømmens Fortsættelse, der under Navn af »The cold wall« trænger sig ind mellem G. og Kysten. Grænsen mellem de to Strømme er saa skarp, at man let med Øjet skelner mellem G.'s dybt mørkeblaa Vand og »den kolde Volds« grønlige, og Temperaturovergangen er saa pludselig, at man fra Boven og Agterenden af et Skib samtidig kan hente Vand op, der har en Varmeforskel paa indtil 15°. Fra Cap Hatteras antager G. en nordøstlig Retning, til Dels fordi den ved Jordens Akserotation drives mod Øst, og fordi den nu er kommen ind i Sydvestvindens Omraade. Ved New-Foundland's Banken tvinges den endnu mere mod Øst ved Sammenstødet med Labrador-Strømmen, og ligesom Hastigheden gradvis er aftagen, saaledes aftager samtidig Temperaturen og Dybden, medens Bredden bliver større. Medens man i Florida-Strømmen endnu kan spore den i en Dybde af 800 M., er dens Mægtighed ved New-Foundland kun 60 M., og Temperaturaftagningen vises af følgende Skema:

I Florida-Strædet er Temperaturen (om Vinteren) . . . . . 25°
paa 33° n. Br. . . . . $23,_9^0$
- 35° - . . . . . $22,_3^0$
- 40° - . . . . . $19,_5^0$
— 42° — . . . . . $16,_7^0$

Omtrent ved 45° v. L. f. Grw. deler G. sig i flere Arme, hvis varme Overfladevand bedækker den største Del af det nordøstlige Atlanterhav. Den sydligste Gren bøjer mod Sydøst mellem Azorerne og Portugal's Kyst og gaar som den nordafrikanske Strøm efterhaanden over i den nordlige Ækvatorialstrøm. En mindre Gren, Rennel-Strømmen, løber i den biscaiske Havbugt og derfra op mod Kanalen, hvor den dog paa Grund af det stærke Tidevand ikke mærkes ret stærkt. Hovedarmen, den egentlige G. eller Driftstrømmen, løber mod Nordøst forbi de britiske Øer, mellem Island og Norge og taber sig først i Ishavet ved Spitsbergen og Novaja Semlja; den afsætter en mindre Arm, Irminger-Strømmen, gennem Danmarks-Strædets østlige Del langs Island's Vest- og Nordkyst; endelig gaar en Arm op i Dawis-Strædet langs Grønland's Vestkyst, hvorfor denne Kyst ogsaa bliver bedre beboelig end Østkysten, langs hvilken der gaar en kold Strøm.

At en saa betydelig, saa varm og saa kraftig Strømning maa udøve betydelige fysiske Virkninger, er klart. Af disse har man tidligst været bekendt med dens mærkelige Transporter, og længe før man i Europa anede dens Tilværelse, har man kendt saadanne Virkninger. Hos klassiske For-

fattere fortælles saaledes om »Indere«, der indstrandede paa Tyskland's Vestkyst, og noget lignende skal have fundet Sted i 10. og 12. Aarh. Indstrandinger paa de azoriske Øer af Bambusrør, Stammer af den antilliske Fyr, udskaarne Træstykker og Lig af fremmedartede Mennesker bestyrkede som bekendt Columbus i hans Tro paa Tilstedeværelsen af et stort Fastland i det fjerne Vesten, og Kardinal Bembo beretter om en indiansk Kano med en Besætning af 7 Mand, der 1508 blev kapret af et fransk Skib i Nærheden af den engelske Kyst. Ogsaa fra senere Tider har man Efterretninger om G.'s mærkelige Transporter. I Slutn. af 17. Aarh. blev saaledes fra flere Sider gjort opmærksom paa, at vestindiske Frugter o. 1. opkastedes paa Skotland's, Færøerne's og Norge's Kyster — en Iagttagelse, som i den senere Tid endog er udvidet til Spitsbergen —, og en engelsk Forfatter meddeler, at Stormasten af »Tillbury«, efter at Skibet under Syvaarskrigen var brændt i Vestindien, af G. førtes over Atlanterhavet og endelig indstrandede paa Kysten af det nordlige Skotland. Af langt større Betydning er imidlertid G.'s geognostiske og navnlig dens klimatiske Virkninger. Det skyldes saaledes dens hurtig strømmende, varme og salte Vand, at Florida's, Bahama-Øernes og Bermuda-Øernes Koraldannelser ere fremkomne uden for det Bælte, hvor de revbyggende Koraller ellers trives; G.'s varme Vand opløser i Egnen om New-Foundland de Isbjærge, Labrador-Strømmen medfører, og bringer deres medbragte Sten- og Grusmasser til at synke til Bunds; heri søger man Hovedaarsagen til New-Foundlands-Banken's Opstaaen. De varme dampfyldte Luftlag over Strømmen danne de tætte Taager i Farvandet S. f. New-Foundland, som ere saa frygtede af Amerika-Farerne, og den foreskriver Stormene deres Vej over Atlanterhavet. Den holder den norske Vestkyst fri for Is hele Aaret rundt fra Lindesnæs til Nordkap, og endnu ved Fruholm, hvor Solen i Januar slet ikke kommer til Syne, og som ligger under en Breddegrad (71° n. Br.), hvor i Asien og Amerika Kvægsølvet er frosset Maanedcr igennem, holder G. Havet selv i den koldeste Vintertid paa en Temperatur af over 3°, og medens paa den sydlige Halvkugle den polare Drivis stedvis endog rækker til den 35. Breddegrad, viser der sig aldrig Spor af den ved Nordkap. Hvor stor velgørende Indflydelse G. saaledes har paa det vestlige Nordeuropa's Klima, maa det dog ikke overses, at Nordatlanterhavets fremherskende Sydvestvinde alene, selv om den gunstige Strømning slet ikke eksisterede, vilde være i Stand til at sikre denne Egn et mildt oceansk Klima. — G. er den tidligst kendte af alle større Havstrømme. Allerede 1513 opdagedes den i Florida-Strædet af Ponce de Leon Pilot Alaminos, der senere benyttede sig af den, da han skulde bringe et Ilbud til Spanien for Cortez. I de følgende Aarhundreder gjordes der dog ikke meget for nærmere at undersøge dens Løb, og endnu i 18. Aarh. var man ikke klar over Grunden til, at Skibene sejlede meget hurtigere fra de engelske Besiddelser i Nordamerika til England end omvendt. Først i Slutningen af Aarhundredet indlagde Benjamin Franklin, hvem man ogsaa skylder Navnet G., sig store Fortjenester af dens fysiske Undersøgelse, og i 19. Aarh. have talrige amerikanske, engelske (især Challenger) og skandinaviske Ekspeditioner bidraget overordentlig til at udvide vort Kendskab til denne saa mærkelige og i sine Virkninger saa betydningsfulde Strøm; i den nyeste Tid (1892) har især Fyrsten af Monaco studeret dens Strømretning ved udstrakt Anvendelse af Flaskepost.

(Litt.: *Report of the United States Coast Survey* [1866]; Kohl, »Geschichte des Golfstroms« [Bremen 1868]; Petermann, »Der Golfstrom« [»Mitteilungen« 1870, 201], »Challenger-Ekspeditionen« [»Mitt.« 1874], Thomsen, *Depts of the sea* [Lond. 1876]; Kloden, »Der Golfstrom nicht der Erwärmer des westl. Europas« [Berlin 1878]; Boguslavski og Krummel, »Handbuch der Oceanographie« [Bd. II, Kap. 4, Stuttgart 1878], og endelig ere en Mængde Beretninger og Iagttagelser af forskellige Sømænd samlede af det nordamerikanske hydrografiske Institut i *Papers on the eastern and northern extension of the Gulfstream*). *C. A.*

Golgastryk se Farveri, S. 351.

Golgătha (hebr. *gulgoleth*) kaldes i Evangelierne det Sted, hvor Jesus blev korsfæstet, rimeligvis kaldt saaledes efter dets Form (G. betyder Isse, latinsk *calvaria*). G. laa uden for Bymuren, men sikkert inden for den senere af Herodes Agrippa opførte Mur; der er ingen Grund til at nægte Traditionens Rigtighed, naar den henlægger det til det Sted, hvor nu Grav- eller Opstandelseskirken ligger, hvilken skal indeslutte G. og den hellige Grav. De første Bygninger paa dette Sted ere opførte af Konstantin den Store. *V. O.*

Golgi'ske Metode se Nervesystem.

Gol Herred, Hallingdal Fogderi, Buskerud Amt, (1891) 3,883 Indb., det nordligste Herred i Fogderiet, ligger for en mindre Del langs Hovedelven, hvor denne gør sin store Bøjning fra Nordøst til Sydøst, for øvrigt langs den ved selve Svingen udmundende og derfra i Nordvest gaaende lange Sidedal Hemsedalen. Bunden i Hoveddalen er temmelig trang, men godt opdyrket; Bebyggelsen strækker sig højt op i Aasene, især paa Nordsiden. Fjældsiderne ere bratte, dækkede med Skov, mest Løvtræer; Elven er ikke farbar, har mange Stryg, men kun et Par smaa Fosse; Golsdalen er smuk og har rig Vegetation. Til Hovedsognet Gol hører ogsaa den nedre Del af Hemsedal; her løber Hemsil i en trang Kløft med stejlt Fald; Bebyggelsen gaar højt op paa Fjældsiden og er tæt navnlig omkring Gols Kirke, hvor den endog antager Karakteren af en Landsby, Golsreppen kaldet. Længere oppe bliver Dalen fladere, men Bebyggelsen holder sig fremdeles i Højden; selve Dalbunden er dækket med Skov. Fjældene omkring den nedre Del af Hemsil danne en Højslette omkring 800 M. o. H. eller ca. 400 M. over Kirken; Sletten er dækket af Lyng og Smaabirk. Paa Østsiden hæve sig kun enkelte Koller, som Nystølsfjæld i Syd og Storefjæld i Nord; S. f. det første ligger en hel Del Sætre langs en Række Smaavand, fra hvilke Turkopaaen rinder i Hallingdalselven; mellem begge løber Rustaaen i et fladt, af store Myr og smaa Vand opfyldt Strøg, og længere Nord over mod det 1,725 M. høje Skogshorn aabner sig en bred, paa Nordsiden bebygget Dal, hvis Bund optages af flere større Vande, Vannemsvand, Storevand og Tisleifjorden,

hvis Afløb gaar Øst over til Bægna, uagtet Kilderne kun ligge et Par Kilometer fra Hemsil's Dalbund. Ogsaa Fjældene V. f. Hemsil have samme Karakter som 0. f., en flad Højslette med Myr og Tjern, hvorover de enkelte Toppe, som Syningsfjæld, hæve sig et Par Hundrede Meter. Oppe i Hemsedal's Anneks er Dalen nederst trang og opfyldt med Furumoer; Gaardene ligge højt oppe, mest paa Østsiden, paa Vestsiden mere Sætre. Elven har lave, myrlændte Bredder og kun ringe Fald; længere oppe bliver Dalen videre og bedre dyrket, her ligger Kirken; Gaardene ligge nu til Dels nede i selve Dalbunden, de ende ved Tur, hvor Dalen deler sig i to, den nordgaaende Grøndalen og den vestligere Mørkedalen, adskilte i ved høje Fjælde, der kulminere i den paa Grænsen mod Lærdal liggende Jukulegg (1,918 M.). 0. f. Grøndalen stige ogsaa Fjældene i Højde og Vildhed, jo mere man nærmer sig Grænsen, hvor Storebotneggen hæver sin brede, som oftest sneklædte Ryg. Paa Vestsiden af Hemsil og Mørkedalen finder man ogsaa højere Fjælde, jo længere Nord man kommer. Mærkes kunne Storhorn og Veslehorn, ud over hvilket den bekendte Hornfos styrter sig, og oppe mod Grænsen Raabergskarven (1,813 M.). Baade Grøndalen og Mørkedalen ere trange Fjælddale, mest skikkede for Sæterbrug, men dog med enkelte Gaarde. Hovedvej fører gennem Gol og Hemsedal over til Lærdal med Bjøberg Fjældstue omtrent midt i Mørkedalen; herfra er omtrent 10 Km. til Vejens højeste Punkt (1,155 M.). God Kørevej fra Ulsaaker S. f. Hemsedal's Kirke til Gaarden Løkken ved Tisleifjorden, langs hvilken den skal forlænges til Oset, hvor Turisthotel. Vej fører desuden i Hoveddalen Vest over til Ilol og Aal Herreder. Egentlig store Gaarde findes ikke; i Hovedsognet kunne mærkes Hoftun og Frøisaker i den sydlige Del, Hesla og Rotneim i den nordlige Del; i Annekset Ekre, Torsæt, Ulsaaker og Grøndalen. Hemsil Elv har sine Kilder dels i Lærdals- og dels i Valdersfjældene. De første danne den egentlige Hemsil- eller Mørkedalselven, den har ingen Bielv af Betydning; de andre danne Grøndøla, der optager den Øst fra kommende Storbottenelv. Hovedelven danner et Par mere bekendte Fosse, Rjukandefossen ved Tur og Røfos i Gol. Indbyggernes Hovednæring er Fædrift, til Dels med Agerbrug og Skovdrift. Herredets Areal er 1,359,7 □ Km., hvoraf 47,2 □ Km. Ferskvand. *J. F. W. H.*

Goliárder se Vaganter.

Goliath, en vældig Filistæerkæmpe fra Gath, hvem ifølge de gammeltestamentlige Beretninger (1 Sam. 17 ff.) David nedlagde med et Slyngekast. *y, o.*

Goliathbille se Skarabæer.

Goliathskinner kaldtes nogle i Midten af 1880'erne fremkomne, af den svenske Ingeniør Sandberg foreslaaede Jærnbaneskinner af betydelig sværere Dimensioner end dengang almindeligt; de første valsedes 1887 af Cockerill (Seraing) og anvendtes forsøgsvis af de belgiske Statsbaner. Deres Fremkomst har givet Stødet til den nu paa mange Steder forsøgte eller allerede indførte Forstærkning af Jærnbanernes Overbygning. *A. O—d.*

Golitzyn se Galitzin.

Golius, Jacob, berømt hollandsk Orientalist og Matematiker, født 1596 i Haag, død 1667 som Professor ved Universitetet i Leyden. I sin Ungdom foretog G. store Rejser, først med et hollandsk Gesandtskab til Marokko, senere alene til Syrien. Efter sin Lærer Erpenius's Død besteg han dennes Lærestol; han udgav paa ny Erpenius's arabiske Grammatik, der lige til de Sacy's Tid var den mest benyttede. Hans eget Hovedværk er et stort *Lexicon Arabico-Latinum* [London 1653], der senere lagdes til Grund for Freytag's store arabiske Ordbog; ogsaa om Astronomien har man flere Skrifter fra hans Haand. *y. 0.*

Golkónda, gammel Fæstning i Forindien, Vasalstaten Haidarabad, 11 Km. V. f. Haidarabad, er endnu ganske godtholdt, men uden strategiskBetydning, da den beherskes af de omliggende Højder; nu tjener den til Statsfængsel og Skatkammer for Nizam'en af Haidarabad, hvis Hovedstad den tidligere var. I Nærheden findes 18 Granitmausoleer for Kongerne af Oubt-Schah-Dynastiet med statelige Kupler og Tinder, men nu i Forfald. Berømtest er G. for sine Diamanter, der fandtes ved Statens Sydgrænse, men bleve slebne i G. *C. A.*

Golling, Flække i det østerrigske Hertugdømme Salzburg, 10 Km. S. 0. f. Hallem, i et paa Naturskønhed rigt Bjærglandskab ved Salzach's højre Bred og ved Jærnbanelinien Salzburg—Bischofhofen, har (1890) 700 Indb. I Nærheden findes det meget besøgte G.-Vandfald, som dannes af Schwarzbach, ligesom Salzach's saakaldte Ovne, en 2 Km. lang, tilgængelig Bjærgkløft, gennem hvilken Salzach har banet sin Vej. Her begynder det allerede 1316befæstede Pas Lueg, gennem hvilket Jærnbanen og Landevejen føre til Werfen. *Joh. F.*

Gollnow, By i preussisk Provins Pommern, Regeringsdistriktet Stettin, ved den til Oder løbende, sejlbare Ihna, i en skovrig og sandet Egn, ved Jærnbanelinien Altdamm—Wollin og G.—Kolberg, har (1890) 8,500 Indb. Der findes Kalkbrænderi, Dampsavmøller og Skibsfart til Stettin. G. blev grundlagt 1190 af sachsiske Kolonister, fik Stadsret 1268 og kom 1720 til Preussen. *Joh. F.*

Goll'ske Strenge se Rygmarv.

Goloka («Køernes Verden«) omtales i Mahabhārata (XIII. Kap. 83) som højere end Gudernes Bolig og højere end de 3 Verdener; Køernes Stammoder, Daksha's (s. d.) Datter Surabhi, havde spæget sig i 11,000 Aar paa Kailāsa-Bjærget, hvorfor Brahman tilstod hende, at hun skulde bo i G., hvis Beboere hverken kunne overvindes af Død, Affældighed eller Ild, hvor der er yndige Skove etc, og hvor man kommer hen ved Fromhed. I Harivamca er G. højere end Brahmaloka, men lavere end Krishna's Verden (som her kaldes Tapas). I Rāmāyana omtales den ved Siden af Gudernes og Gandharva'ernes Verden. — I Krishna-Religionen bliver G. ikke blot Køernes, men ogsaa Krishna's Verden (saaledes i Narada Pañcaratra), særlig i Brahmavaivartta-Purāna, hvor Krishna bor i en Himmel for sig (G.) i et udelukkende ham tilkommende Selskab, og hvor alle Genstande i Verden afledes fra ham; G. er langt oven for de 3 Verdener; 500 Millioner Yojana'er under den ere Vishnu's og Çiva's særlige Verdener, Vaikuntha og Kailasa; G. er uforgængelig, og i Midten af den bor Krishna, farvet som en mørk

Sky, ungdommelig, i gul Klædning, prydet med himmelske Juveler og holdende en Fløjte; Rādhā og Gopī'erne (s. d.) og Gopa'erne (»Hyrderne«, opstaaede af Krishna's Porer) samt Køerne og Kalvene (af samme Oprindelse) ere egentlig Beboere af G., men bestemte til at bebo Vrindāvana ved Krishna's Inkarnation (allerede i Harivamca siges G. at være kommen til Jorden med Krishna). Saaledes hos Sekterne Vallabhācārya og RadhS-Vallabhī. *S. S.*

Golos (»Røsten«) er Navnet paa et russisk Dagblad, der begyndtes i St. Petersborg under den polske Rejsning 1863 for at skaffe Ørelyd for en mere retsindig Tankegang. G.'s første Redaktør var Krajevski, efter 1871 Bilbasof. G. vandt en efter russiske Bladforhold rivende Fremgang; allerede 1877 havde det et Oplag af 22,000 Numre, men dets strenge, uafhængige Aand skaffede det bitre Fjender, ikke mindst blandt de regerende. Dets Nummere bleve flere Gange konfiskerede og dets Udgivelse forbudt Maaneder igennem, ja een Gang et halvt Aar. 1883 gik G. ind, fordi det ikke vilde finde sig i præventiv Censur. Det følte som et haardt Slag for den frisindede Del af det russiske Bourgeoisi, hvis Organ G. nærmest var. *A. M. B.*

Golová er et russisk Ord, som betyder Hoved; det bruges og brugtes især forhen som Benævnelse for Myndighedspersoner, omtrent som fransk *chef*. Almindeligst siges det nu om Formanden for Byernes Raad, *gorodskój g.*, og om den øverststyrende for et Volost (Herred), *volostnbj g.* I Hæren er G. gaaet af Brug og fremmede Ord indførte i Stedet for. *A. M. B.*

GolOvåtzki, Jakub, lillerussisk Videnskabsmand og Publicist, er født 1814 i Solotschev-Kredsen i Galizien, studerede i Lemberg, Kaschau og Pest og blev Præst i den unerede Kirke og 1848 Professor i Russisk ved Lemberg's Universitet. Hans helligste Livsopgave har været Kampen for sin af det tysk-polske Herskerelement ilde medtagne Nation. Som 20-aarig var han med i den første Kreds af begejstrede, der sluttede sig sammen under Schaschkevitsch'es Førerskab for at rejse den russiske Nation i Galizien til aandeligt Liv. G. har søgt at udforske og klarlægge sit Folks Sprog, Historie og Kultur; allerede som Dreng vandrede han viden om i sit Land og samlede Viser og Sagn. Han hører til dem, der troede paa, at hans Folks Lykke burde søges i en nær Sammenslutning, aandelig og helst ogsaa politisk, med Rusland. Forfulgt af Polakkerne tog han om sider sin Tilflugt til Rusland, hvor man gav ham en videnskabelig Ansættelse i Vilna. Hans Skrifter ere mangfoldige, ofte voldsomme og uretfærdige over for Polakkerne og Tilhængerne af den antimoskovitiske Retning blandt hans Landsmænd. G.'s fleste Arbejder ere spredte rundt i Tidsskrifter. Hans betydeligste Værker ere: »Rosprava o jasyze jushnorusskom i ego naretschijach« (Afhandling om det sydrussiske Sprog og dets Mundarter) [Lemberg 1849], »Karpatskaja Rus« (»Det karpatiske Rusland«) [St. Petersborg 1875—77; trykt i Slovianski Sbornik], »Narodnyja pjesni Galitskoj i Ugarskoj Rusi« (»Det galiziske og ungarske Rusland's Folkesange«) [3 Dele, 4 Bd.; udg. af »Selskabet for Historie og Arkæologi« i Moskva 1863—79]. Endelig har G. udgivet flere historiske i Kildeskrifter om galiziske og sydrussiske Forhold. *A. M. B.*

Golovīn er Navnet paa en gammel, nu vidtforgrenet russisk Adelsslægt, der nedstammer fra en fyrstelig Græker, Chovra, der 1393 drog fra Krim til Moskva, hvor han vandt Storfyrstens Yndest samt Guld og Gods. Denne Slægt har talt mange fremragende Mænd; de mest kendte ere:

1) Feodor Aleksejevitsch, Greve G. (1650—1706), en af Peter den Store's bedste Raadgivere og Statsmænd; han deltog i Tsarens navnkundige Rundrejse til de europæiske Hoffer. G. blev udnævnt til tysk Rigsgreve, blev Generalfeltmarskal og Leder af de udenrigske Sager. Det var ogsaa G., der 1689 afsluttede Rusland's første Traktat med Kina i Nertschinsk.

2) Nikolaj Feodorovitsch, Greve G., ovenn.'s Søn (1695—1745), tjente som ung 8 Aar i den engelske Marine efter Tsar Peter's Anordning, blev siden russisk Admiral og kæmpede som Fører for Østersø-Flaaden mod Svenskerne 1742—43.

3) Ivan G., russisk historisk Forfatter, er født 1816, studerede i Dorpat og Berlin, traadte ind i det russiske Udenrigsministerium, men forlod allerede 1843 sit Fædreland. Af Smag og Aand var han for europæisk til at kunne forlige sig med det da blomstrende Autokrati. G. levede afvekslende i England, Frankrig, Tyskland og Italien, en Stund ogsaa i Amerika. G. har skrevet meget om Rusland, mest historiske Arbejder, men ofte heftig polemiske. Han hører til den ikke faatallige politisk-litterære Emigration, hvoraf Vesteuropa i sin Tid øste sin Kundskab til Tsarriget, og som, uundgaaelig ensidig, har gjort meget til at gøre russiske Forhold forhadte og foragtede. G. har mest benyttet det franske Sprog, men senere ogsaa Engelsk og Tysk. Af hans Værker bør nævnes: »La Russie sous Nicolas I« [Paris 1845], »Types et charactères russes« [2 Bd., Leipzig 1847], »Histoire d'Alexandre I« [Leipzig 1859], »Rusland unter Alexander II« [smst. 1870], »Der russische Nihilismus« [smst. 1880], »Russische Geheimnisse« [Grossenhain 1882]. *A. M. B.*

Golovnīn, Alexander, nedenn.'s Søn, død 1886, blev opdragen sammen med Storfyrst Constantin og fulgte ham paa hans Rejser; blev 1859 Statssekretær og 1862 Undervisningsminister. Han søgte at udvikle Universiteterne og Skolevæsenet i frisindet Aand, men maatte afgaa i Apr. 1866 efter Mordforsøget paa Kejseren. G. var Medlem af Rigsraadet indtil 1876. *E. E.*

Golovnīn, Vassilij Michailovitsch, russisk Søfarer, født 8. Apr. 1776 i Rjasan, død 12. Juli 1831 i St. Petersborg. Som frivillig i den engelske Flaade deltog han i flere Kampe mod Franskmændene i Beg. af 19. Aarh. Efter at være kaldt tilbage til Rusland foretog han paa »Diana« en Rejse om Jorden, hvorunder han holdtes fangen i Japan fra 1811—13 (»Bericht iiber den ersten Teil der Reise und die Aufnahme der Kurilen« [St. Petersborg 1819]). 1817—19 foretog han en anden Jordomsejling paa Korvetten »Kamschatka«. Han døde som Viceadmiral og Generalintendant for den russiske Flaade. *C. A.*

Golovtschin (Holovczin), Flække i russisk Guvernement og Kreds Mohilev, ved Babitsch,

med 1,000 Indb. Her vandt Karl XII 10. Juli 1708 sin sidste Sejr over Russerne under Menschikov. *C. A.*

Golskirken se Stavkirker.

Goltermann, Georg Eduard, tysk Musiker, er født 19. Aug. 1824 i Hannover. G. lagde sig særlig efter Violoncelspil, hvori Prell var hans Lærer, og foretog i nogle Aar Virtuosrejser; 1874 blev G. Kapelmester i Frankfurt a. M. Hans Navn er knyttet til en Række velklingende og praktiske Kompositioner for Violoncel (Koncerter, Sonater), der benyttes saavel til Studie- som til Koncertbrug. *W. B.*

Goltz, August Friedrich Ferdinand, Grev v. der, preussisk Diplomat (1765—1832), blev født i Dresden, men traadte 1787 i preussisk Tjeneste og var 1792—94 Sendemand i Kjøbenhavn og 1802—07 i St. Petersborg. Da Napoleon ikke vilde underhandle med Hardenberg, blev han 1807 Udenrigsminister, sluttede Freden i Tilsit og deltog 1808 i Kongressen i Erfurt. 1812 traf han Aftalen med Frankrig om Toget mod Rusland, forblev 1813 i Berlin som Formand for Regeringskommissionen, men afgik 1814 som Minister og blev Overhofmarskal. 1816—24 var han Sendemand ved Forbundsdagen og overtog derefter igen sin Hofstilling. *E. E.*

Goltz, Bogumil, tysk Forfatter, født i Varszava 20. Marts 1801, død i Thorn 12. Novbr. 1870, fik sin Uddannelse i Konigsberg og Marienwerder, lærte derpaa Landvæsenet i Polen, men kom 1821 paa Universitetet i Breslau. Han opgav dog igen sine Studier, blev Forpagter i Østpreussen, men opgav 1830 Landvæsenet. Fra 1847 berejste han Europa's vigtigste Lande samt Algérie °g Ægypten, hvilke Rejser han efter sin Hjemkomst udnyttede til litterære, til Dels kulturhistoriske Udarbejdelser. Hans bedste Skrifter ere dog de noget Jean Paul'ske »Buch der Kindheit« [1847] og »Ein Jugendleben« [3 Bd. 1851]; som Rejsefrugter kunne nævnes: »Die Deutschen, ethnographische Studie« [2 Bd. 1860], i hvilken han ret usystematisk, men under en Regn af vittige Aforismer satiriserer over Datidens Litteratur- og Kulturliv; det samme gælder til Dels om »Typen der Gesellschaft« [2 Bd. 1860] og »Die Bildung und die Gebildeten« [2 Bd. 1863]. Han er næsten altid vittig, men ofte ensidig, sær og uretfærdig. *C. A. N.*

Goltz, Colmar, Friherre v. der, preussisk General og Militærforfatter, Pasha, er født 12. Aug. 1846 i Bielkenfeld i Østpreussen. Han udnævntes 1861 til Sekondløjtnant og gennemgik i Aarene 1864—66 Krigsakademiet i Berlin, hvornæst han deltog i Felttoget mod Østerrig og saaredes ved Trautenau. 1868 indtraadte han i Generalstabens topografiske Afdeling og ansattes ved Krigens Udbrud 1870 ved Overkommandoen for II Armé, med hvilken han deltog i Kampene omkring Metz, dennes Indeslutning og Kampene ved Orléans, Loire og Le Mans. Efter Fredsslutningen blev han 1871 Lærer ved Krigsskolen i Potsdam, men ansattes s. A. i Generalstabens krigshistoriske Afdeling og blev senere Lærer i Krigshistorie ved Krigsakademiet. 1883 erholdt han Orlov og begav sig til Konstantinopel for at overtage Organisationen og Ledelsen af de tyrkiske Militærskoler og udarbejdede sammen med den tyrkiske General Mouzaffer Pasha en ny Hærplan for Tyrkiet. 1893 vendte han tilbage til Preussen, hvor han under sit Ophold i Tyrkiet var avanceret til Generalmajor, og er nu (1897) Generalløjtnant. G. har udfoldet en betydelig Virksomhed som Forfatter og har bl. a. skrevet »Die Operationen der zweiten Armée bis zur Kapitulation von Metz« [Berlin 1874], »Die sieben Tagen von Le Mans« [Berlin 1874], »Die Operationen der zweiten Armée an der Loire« [Berlin 1875], »Léon Gambetta und seine Armeen« [Berlin 1877], »Rossbach und Jena« [Berlin 1883], »Das Volk in Waffen« [Berlin 1890] samt fiere paa Tyrkisk udkomne Skrifter, saaledes »Generalstabstjenesten« og »Haandbog for tyrkiske Officerer i Felten«. *B. P. B.*

Goltz, Max, Friherre v. der, tysk Admiral, er født 19. Apr. 1838, gjorde sin første Sørejse 1853 med den fra Danmark 1849 erobrede Fregat »Gefion«, blev Officer 1861 og avancerede hurtig. 1874 blev han Skibschef, 1883 Kontreadmiral og Chef for Eskadren i Østasien, senere Direktør i Admiralitetet, 1888 Viceadmiral og kort efter Stationschef ved Orlogsværftet i Wilhelmshafen. 1889—95 var han kommanderende Admiral for den tyske Marine. *C. L. W.*

Goltz, Robert Heinrich Ludvig, Grev v. der, preussisk Diplomat, født 6. Juni 1817 i Paris, hvor hans Fader var Sendemand, død 24. Juni 1869 i Charlottenburg ved Berlin. Han var 1849—51 et frisindet Medlem af Landdagen og mistede derfor sin Stilling som Legationsraad i Frankfurt. 1854 blev han Ministerresident i Athen og 1859 Sendemand i Konstantinopel, afløste i Marts 1862 Bismarck i St. Petersborg og i Jan. 1863 i Paris, hvor han vandt Kejser Napoleon III's Yndest og havde væsentlig Del i hans velvillige Holdning over for Preussen 1864 og 1866. *E.E.*

Goltzius, Hendrik, nederlandsk Maler og berømt Kobberstikker, født 1558 i Muhlbrecht i Hertugdømmet Jiilich, død i Haarlem 29. Decbr. 1617, havde flere mindre betydelige Lærere i Kobberstikket, deriblandt Coornhaert, men blev berømt og tagen til Mønster ned til de seneste Tider paa Grund af sin mesterlige Teknik. I Maleriet er G. middelmaadig og som Datidens Nederlændere ganske hildet i misforstaaet manieret Efterligning af Italienerne, særlig Michelangelo. 1591 rejste han efter en Sygdom ti! Rom, hvor allerede Corn. Cort havde udviklet Kobberstikket og for første Gang udført Stik i stort Format samt tilstræbt den Farve, som G. saa ypperlig naaede, og hvor Ag. Carracci havde givet gode Prøver paa en ny, bredere Stikkemaade, der afløste den ældre, snævre, detaillerede Behandling; G. sammensmeltede hu med Held de fremmede med de hjemlige Elementer, og han alene har Æren af at have indført Liniernes gradvise Opsvulmen, der gør Modeleringen saa meget fyldigere. Blandt G.'s 295 sikre Blade, der forestille Scener af alle Genrer, ere de betydeligste: de saakaldte 6 Mesterværker, Scener af Jesu Barndom i de store Mesteres Smag, »Forkyndelsen« i Rafael's Smag, »Bebudelsen« i Parmegianino's, »Hyrdernes Tilbedelse« i Bassano's, »Omskærelsen« i A. Dürer's, »Kongernes Tilbedelse« i L. v. Leyden's og »Den hellige Familie« i Batoccio's; endvidere 12 Blade af Christi Lidelseshistorie i L. v. Leyden's Manér, en

Pieta i Dürer's Manér, »Den bodfærdige Magdalene«, »Krigens Triumf«, »Fanebærer«, »Apollo spillende Lyre«, »Herculesmed Køllen«, »Galathea's Triumf« efter Rafael, »Psyche's Bryllup« og 4 Blade med Tantalus'es, Ikarus'es, Faeton's og Ixion's Nedstyrtninger; blandt G.'s mange Portrætter, de fleste i lille Format, udførte med miniaturagtig Finhed, skulle nævnes de tre større Blade: Maleren Frisius'es Søn med Hunden, Coornhaert og Selvportræt, det sidste af uovertruffen Dristighed i Liniernes fri Sving. Blandt G.'s talrige Elever stode Jac. Matham og Saenredan ham nærmest, dernæst Jan Meuller og J. de Gheyn den ældre, men mangfoldige lode sig inspirere af ham og stak efter hans Udkast. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G.'s egne Blade ca. 250 og ca. 150 Blade, stukne af hans Elever. (Litt.: Bartsch, *Peintre-Graveur* III). *A. Ls.*

Goluchovski, 1) Agenor, Grev, østerrigsk Statsmand, født 8. Febr. 1812 i Galizien, død 3. Aug. 1875. Han indtraadte 1836 i Statstjenesten, blev 1848 Regeringsraad og valgtes s. A. til Borgemester i Lemberg. Han var i disse Stillinger en saa dygtig Støtte for Statholderen, Grev Stadion, at han 1849 blev dennes Efterfølger. I Aug. 1859 blev han Indenrigsminister og havde vigtig Del i Oktoberdiplomet 1860, men maatte i Decbr. vige Pladsen, da Kejseren forlod den føderalistiske Retning og slog ind paa Helstatstanken. Dog blev han 1861 arveligt Medlem af Herrehuset og valgtes 1865 til den galiziske Landdag, hvor han var en af Førerne for det polske Adelsparti. I Septbr. 1866 blev han paa ny Statholder indtil Septbr. 1868 og endelig for tredje Gang 1871, da det føderalistiske Ministerium Hohenwart var kommet til Roret; han forblev i Embedet til sin Død og fremmede med Iver Polakkernes nationale Bestræbelser. — 2) Agenor, ovenn.'s Søn, er født 25. Febr. 1849, blev 1875 Legationssekretær og 1883 Legationsraad i Paris, hvor han 1885 ægtede Fyrstinde Anne Murat (født 1863), en Ætling af Kong Joachim Murat. 1887—94 var han Sendemand i Bukarest og blev i Maj 1895 Udenrigsminister. *E. E.*

Gomal, Gumal, Flod i det østlige Afghanistan, gennembryder Solimans-Bjærgene og falder i Indus'es højre Bred. Langs Floden fører en bekvem Ridesti fra Indus-Dalen til det indre af Afghanistan. *C. A.*

Gomaolie faas af en i Kalifornien voksende, til Nældefamilien hørende Plante og benyttes som Spise- og Maskinolie og til Indfedtning af Uld. *K. M.*

Gomarister, Tilhængere af Gomarus (s. d.).

GrOmartgummi se Bursera.

Gomārus, Frants, reformert Teolog, født 1563 i Brügge, død 1641 i Groningen. Efter at have været Præst ved den flamske Kirke i Frankfurt a. M. blev han 1594 teologisk Professor i Leyden. Her blev han Leder for det strengt ortodokse Parti imod Arminianerne (s. d.); men da disse fik for stor Indflydelse ved Universitetet, nedlagde han sit Professorat 1611 og levede i Middelburg, indtil han 1614 blev Professor i Saumur. 1618 blev han Professor i Groningen, og det var som saadan, at hån førte de ortodokse paa Synoden i Dordrecht (s. d.), hvor han fik Arminianerne udviste af den reformerte Kirke. G.'s »Opera« ere udgivne 1645 og 1664 i Amsterdam. *L. M.*

Gombert, Nicolaus, nederlandsk Kontrapunktiker, *Musicus imperatorius* hos Karl V, 1530 ansat som Sangmester i Kapellet i Madrid. Som Elev af Josquin Depres besidder han dennes kontrapunktiske Overlegenhed, staar i det hele som en af de betydeligste Repræsentanter for sin Tids Kunstmusik. Ligesom de fleste af Datidens Komponister var han overordentlig frugtbar og har efterladt sig en stor Række polyfone Vokalværker. *A. H.*

Gomberville [gobærvi'l], Martin Leroy de, fransk Forfatter (1600—74); har foruden lyriske Digte skrevet nogle bindstærke Romaner, »Polexandre« [1633] og »La Cithérée« [1640—42], der nærmest høre ind under den historisk-galante Retning, hvis fornemste Repræsentant er Madeleine de Scudéry. *Kr. N.*

Gombotrævler, Basttaverne af forskellige ostindiske Arter *Hibiscus*, navnlig *H. cannabinus*, har saavel makroskopisk som mikroskopisk stor Lighed med Jute og finder en lignende, men langt ringere Anvendelse. *K. M.*

Gomel se Homel.

Gomēra, en af de mindre Øer blandt Canarerne ved Afrika's Vestkyst, ligger 27 Km. S. V. f. Teneriffa og er 374 □ Km. med (1887) 14,150 Indb. Den danner en vulkansk Højslette, hvis Skrænter, der paa alle Sider falde brat ned mod Havet, gennemfares af dybe Kløfter, hvorigennem smukke Bække søge ned til Kysten. Det højeste Punkt er Alto de Garajona. Jordbunden er meget frugtbar; der avles Dadler, Grønsager og Kartofler, hvorimod den tidligere betydelige Dyrkning af Sukkerrør og Vin samt Cochenilleavlen omtrent er ophørt. Den vigtigste By er San Sebastian (2,900 Indb.) paa Østsiden, hvorfra Columbus sejlede ud 7. Septbr. 1492 paa sin første Rejse. *C. A.*

Gómes, Joao Baptista, portugisisk Dramatiker, født mellem 1770 og 1780 i Oporto, død 20. Decbr. 1803. Som Bogholder i et større Handelshus digtede han Tragedien »Nova Castro«, som omhandler Inez de Castro's sørgelige Skæbne og hedder Nova »ny« med Hentydning til Ferreira's berømte dramatiske Behandling af samme Emne. 1803 spilledes Stykket, 1806 udkom det; ved den deri fremtrædende Opposition mod den hidtil forgudede franske Klassicisme fik det megen Betydning og vurderes stadig højt af Digterens Landsmænd. Det er oversat paa Tysk af Wittich [Leipzig 1841], paa Fransk af Ferd. Denis [i »Chefs d'œuvre des théâtres étrangers«, Paris 1823]. G. har for øvrigt selv oversat et Par franske Tragedier. *E. G.*

Gomes de Amorim [amorī'], Francisco, portugisisk Forfatter, født 13. Aug. 1827 i Avelomar (Provinsen Minho), død 4. Novbr. 1891. I sin Ungdom levede han en Tid i Brasilien, hvor han lærte Handelen. Han kom derude i Urskovene i Berøring med Amazon-Flodens vilde Indianere og lærte deres Sprog og Sæder at kende; Emner herfra har han siden ofte benyttet i sin Digtning. Men allerede 1846 kom han tilbage til Portugal, hvor han 2 Aar efter første Gang optraadte som Lyriker med Digtene »Garibaldi«, »A queda de Hungria« og »A liberdade«. 1859 blev G.

Bibliotekar ved Marineministeriet, med hvilken Stilling han forenede den som Inspektør ved Marinemuseet (*Museo de antiguidades navaes*"). Den berømte Almeida-Garrett tog sig meget af den begyndende Forfatter, der væsentlig er at betragte som Dramatiker. Han hører som saadan til den talrige Skare af romantiske Digtere, der i Løbet af 20—30 Aar overfyldte den portugisiske Scene med Skuespil, og hans Stykker ere at anse som det værdifuldeste blandt denne Produktion, hvilket i og for sig ikke vil sige saa overordentlig meget. G.'s dramatiske Arbejder ere 12 i Tallet, og af dem gjorde »Odio de raça«, »Ghigi« [1852], »Aleijoes sociaes« og »Figados de tigre« mest Lykke. Flere ere oversatte paa Fransk af Ferd. Denis. Imidlertid er G.'s bedste Værk vistnok hans Skildring af Garrett's Liv og Samtid [3 Bd., Lissabon 1881—88]; den giver i en smuk Fremstilling særdeles klart Begreb om Portugal's urolige Tilstande, baade i politisk og litterær Henseende, i det 19. Aarh.'s første Halvdel. Han har desuden udgivet et Par Digtsamlinger, »Cantos matutinos« [1858] og »Ephemeros« [i 2. Udg., fra 1866, kaldte »Versos«], og i sine ældre Aar skrev han en Del Romaner, saaledes »Os selvagens« [1875] og »Muita parra e pouca uva« [1879]; især er at fremhæve Søromanen »O amor da patria« [1879] med Sujet taget af den portugisiske Historie. En samlet Udgave af G.'s Skrifter paabegyndtes 1866 i Lissabon. (Litt.: C. v. Reinhardstottner, »Aufsätze und Abhandlungen« [Berlin 1887]). *E. G.*

Gómes Leál, Antonio Duarte, portugisisk Digter, er født i Lissabon 1848 eller 1849. Han er udpræget revolutionær og radikal, ikke blot i Politikken, og for sine dristig fremsatte irreligiøse og republikanske Anskuelser har han flere Gange maattet sidde i Fængsel. G.'s mest omtalte Værk er »O Anti-christo« [1884], fortsat ved »O processo de Jesus«, »Poesia da sciencia« og »Poesia do extraordinario«. Endvidere kunne nævnes »A canalha« [1873], »Tributo de sangre« [s. A.], »Claridades do Sul« [1875], »A morte de Herculano« [1877], »A forne de Camões« [1880], »A traicão« [1881, politisk Digt i Brevform, til Kong Luiz, skaffede Forfatteren en Proces og Fængselsstraf], »O hereje« og »O renegado« [s. A.], »A caca da Hydra« [1882], »A morte do athleta« [1883], »Historia de Jesus« og »A Revolucao de Espanha e os fusilamentos« [s. A.]. *E. G.*

Gómez, Antonio Carlos, brasiliansk Musiker, er født i Campinos II. Juli 1839. G, der er af portugisisk Afstamning, studerede i Italien og fik der med vekslende Held en Række Operaer opførte. G, der skal besidde et ikke ringe Talent, har nærmest taget Verdi til Forbillede. Han har endvidere — paa Opfordring af Kejseren af Brasilien — skrevet en Hymne »Il salute del Bresile«, opført ved Philadelphia Udstillingen 1876. *W.B.*

Gómez de **Cibdareál,** Fernan, har længe været en Gaade i den spanske Litteraturs Historie. Der eksisterer en Samling af 105 Breve paa Spansk, først udgivne i Burgos med Aaret 1494 paa Titelbladet, men Udgaven er i Virkeligheden over 100 Aar yngre; Titelen er »Centón epistolario del Bachiller F. G. de C.« Brevene ere daterede 1425 — 54, Forfatteren ses at have været Livlæge hos Kong Johan II af Kastilien, og de ere tilsyneladende ikke blot en vigtig historisk Kilde ved det, der fortælles i dem, men ogsaa et interessant Vidnesbyrd om en tiltalende og dygtig Personlighed foruden at være et værdifuldt Sprogmonument. De ere senere udgivne flere Gange, saaledes i 13. Bd. af »Biblioteca de autores españoles« [Madrid 1850]. Men hvor nødig de fleste Spaniere have villet indrømme det — nu maa man bøje sig for den beviste Kendsgerning, at hele Samlingen er et Falsum. Man begyndte at tvivle om dens Ægthed i 18. Aarh.; i det følgende Aarhundrede rokkede Ticknor ikke lidt ved Troen derpaa, og efter nyere Undersøgelser af Ad. de Castro, Puiggari, R. J. Cuervo og andre maa man uden Spørgsmaal stryge G. af de spanske Forfatteres Række, efter at han i lang Tid har nydt Ære baade fra Historikeres og Æstetikeres Side. *E. G.*

Gómez, R., se Eboli.

Gomfosis (græ.), Indkiling, er en (af Thomas Bartholin i *Anatomia reformata*, Hagae 1663) angivet Betegnelse for den Maade, hvorpaa Tænderne hos Mennesket (og de øvrige Pattedyr, samt hos Krokodiller) ere fæstede til Kæben. *V. H.*

Gomm [gå'm], William Maynard, Sir, engelsk Feltmarskal, født 1784 paa Øen Barbados, død 15. Marts 1875 i Brighton. Han tog kun 15 Aar gl. Del i Ekspeditionen til Helder, var 1801 i Frankrig og Spanien, 1803 i Hannover og 1807 med ved Stralsund og Kjøbenhavn. 1808—10 kæmpede han i Spanien og deltog 1815 i Slaget ved Waterloo. 1830 udnævntes han til Guvernør paa Jamaica og indtog 1842 samme Stilling paa Mauritius. I Aarene 1851—53 førte han den engelsk-indiske Hær mod Birmanerne og vendte 1855 tilbage til Europa. Han udnævntes 1868 til Feltmarskal. *B. P. B.*

Gomontia, Gomontiacëae se Alger, **S.** 514.

Gomorrha se Sodoma.

Gomperz, Theodor, betydelig østerrigsk Filolog, født 1832, fra 1869 Professor i klassisk Filologi i Wien. Foruden en tysk Oversættelse af John Stuart Mill's samlede Værker [12 Bd., Leipzig 1869—80] har han leveret talrige filologiske Arbejder, specielt vedrørende Papyrusrullerne fra Herkulanum: *Philodemi Epicurei de ira liber* [Leipzig 1864], »Herkulanische Studien« [2 Bd., smst. 1865—66] o. fl. a., endvidere: »Beitrage zur Kritik und Erklarung griechischer Schriftsteller« [3 Bd., Wien 1875—76], »Herodoteische Studien« [2 Dele, smst. 1883]; endelig har han udgivet første Bind af et Værk, der sikkert vil faa fremragende Betydning: »Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie« [Leipzig 1893—95]. *K. H.*

Gomphrēna L., Slægt af Amarantfamilien, en- eller fleraarige Urter, med modsatte, helrandede, siddende eller kortstilkede Blade og kugleformede, sjældnere cylindriske Blomsterstande. Blomsterne ere tvekønnede og Biosteret hyppig stærkt haaret ved Grunden. Ca. 90 Arter, de fleste i Mellem- og Sydamerika. *G. globosa* L. stammer fra Ostindien, men findes nu i alle varme Egne af Jorden og dyrkes i Danmark som enaarig Frilandsplante; den bliver 30 Cm. høj og har en kugleformet Stand af skinnende violetrøde Blomster. *G. gl. alba* har hvide, *carnea* kødfarvede og *variegata*

hvidstribede Blomsterhoveder. *G.* ynder en let, humusrig Jord og en varm Vokseplads, hvorfor det i kolde, fugtige Somre er bedre at dyrke den i Potte og under Glas. Frøet saas i Marts, April paa Varmebed. Blomstringen varer fra Juli til September. *L. H.*

Gomrun se Bendarrabas.

Gomuti se Arenga.

Gon ell. Kvo, Længdemaal i Anam = 10 Caivai ell. Thaht = 300 Theok ell. Thuoko: (Købmands-) Alen = 191,64 M. *N. J. B.*

Gonăgra, Gigt i Knæet, se Arthritis.

Gonaives. Les [lægånæ'v], Havneplads paa Vestsiden af Øen Haïti, Republik Haïti, 115 Km. N. V. f. Port-au-Prince. Den er hovedsagelig bygget af Træhuse og har (1887) ca. 18,000 Indb. Fra den gode Havn udføres især Kaffe, Bomuld, Huder og Blaatræ. *C. A.*

Gonatīdae, Familie af tiarmede Blæksprutter, der ere forsynede med Kroge baade paa Gribearmene og de egentlige Arme. Deres Rygskjold har en kamret Skal kegle. *A. C. J.*

Gonave, Ile de la G., 0 i Vestindien, ved Vestkysten af Hai'ti i Port-au-Prince-Bugten. Den er 743 □ Km. stor, bjærgfuld, men uden rindende Vand *os.* derfor ubeboet; den hører under Republikken Haiti. *C. A.*

Goncalves Dias se Dias, A. G.

Goncourt [goku'r], Edmond og Jules, Huot de, Brødre, berømte franske Forfattere. Edmond født i Nancy 26. Maj 1822, død i Champrosay 16. Juli 1896; Jules født i Paris 17. Decbr. 1830, død i Auteuil 20. Juni 1870. Faderen, der havde været en af de yngste højere Officerer i Napoleon's Storarmé, havde de allerede mistet som Børn, Moderen døde 1848. Siden da sluttede de et uadskilleligt Fostbroderskab, saa de i samfulde 22 Aar kun een Gang vare fjernede et Par Døgn fra hinanden. De rejste sammen for Kunstens Skyld, tegnede og malede Akvareller og sloge fra det kunstneriske Samarbejde en skønne Dag ind paa det litterære. Deres første Forsøg — Lystspil og Skuespil — forkastedes af Teatrene. 1851 udgave de deres første Roman, »En 18..«; derefter fulgte »Salon de 1852« [1852], »La lorette« [1853], »Les mystères des théâtres« [1853], dramaturgiske Kritikker, samlede fra L'éclair og Paris, »La revolution dans les mœurs« [1854], »La peinture å l'exposition universelle de 1855« [1855], »Les actrices« [1856], »Une voiture de masques« [1856, ny Udg. 1876 under Titelen »Quelques créatures de ce temps«] og »Idées et sensations« [1866, »Tanker og Indtryk« ved Rudolf Schmidt 1888]. Men deres første vigtige Værker ere Studier over 18. Aarh.'s Kunst- og Kulturhistorie. De begyndte med at samle paa dette Aarhundredes saa længe ringeagtede Kunst, som de trængte dybere og dybere ind i; derfra gik deres Interesse til Tidsalderens Moder, Møbler, til alt det ydres tusindartede Detailler og til sidst ind i Kulturhistoriens inderste Sæder, i de toneangivende Skikkelser, især Kvindernes hele aandelige og materielle Atmosfære. Disse glimrende Detailskildringer, hvor stort og smaat er søgt sammen uden filosofisk Synspunkt, uden systematisk Fordeling af det vældige Stof, findes i en Række aandfulde Bøger: »Histoire de la société française pendant la Revolution et sous le Directoire« [2 Bd., 1854—55, paa Dansk »Den franske Samfundshistorie under Revolutionen«, ved Rud. Schmidt, 1889], »Portraits intimes du XVIIIe siècle« [2 Bd., 1856—58, forandret Udg. 1878], »Sophie Arnould d'aprés sa correspondance et ses mémoires inédits« [1857, ny Udg. 1876], »Histoire de Marie Antoinette« [1858, ill. Udg. 1878], »Les maitresses de Louis XV« [2 Bd., 1860], genoptrykt 1878—79 i tre meget forøgede Serier: »La du Barry«, »La Pompadour« og »La duchesse de Châteauroux et ses sœurs«; »La femme au XVIIIe siècle« [1862] og »L'art du XVIIIe siécle« [2 Bd. 1874], en Række Monografier, der først ere udkomne med Raderinger af Jules. Ved disse Værker gik de i Spidsen for den antiromantiske Reaktion til Gunst for 18. Aarh. Langt større Betydning fik dog de 6 Romaner, der udgik af Brødrenes inderlige, uopløselige Samarbejde, og som — først uforstaaede — nu regnes som den moderne Naturalismes fineste og sjældneste Kunst. I disse Romaner have de med dybtgaaende psykologisk, eller rettere psykofysisk, Finhed og en brændende Trang til at komme Virkeligheden saa nær som muligt skildret Nutidslivets Nevroser, det patologisk lidende Nerveliv hos den moderne Overkulturs følsomste Bærere, især Kunstneren og den overforfinede Kvinde. De iagttage som Malere og skrive i en kunstnerisk impressionistisk Stil, der trodser al akademisk Sætningsbygning og regelret Komposition for at give saa umiddelbart farverige, nervøse og nuanceret præcise, man kunde sige haandgribelige Indtryk som muligt. Baade Stofvalg og Sprogbehandling ere i ejendommeligste Forstand Nydannelser. De fordybe sig i det enkelte Sjælelivs mere eller mindre abnorme Nervesvingninger, i Hjertets Sygdomme, i halvt kliniske Studier af det sensitive Kunstnertemperament, den hysterisk lidenskabelige Kvindenatur. »Les hommes de lettres« [1860], genoptrykt 1869 under Titelen »Charles Demailly«, skildrer det moderne litterære Liv, en overforfinet Skribents Lidelseshistorie i Samlivet med en banal og hjerteløs Skuespillerinde, »Sœur Philomène« [1861], en barmhjertig Søsters passionsfyldte Levned, »Renée Mauperin« [1864, overs. af N. J. Berendsen, 1879], den moderne, til det højere Bourgeoisi hørende unge Piges Nerveliv, »Germinie Lacerteux« [1865, overs. af C. Rasmussen, 1888], Tjenestepigens Nevrose, »Manette Salomon« [1867], en moderne Malers Lidelseshistorie i Samlivet med den smukke, men sjælsgrove Model, han har ægtet, og »Madame Gervaisais« [1869], den moderne, fritænkersk opdragne Verdensdames nervøst influerede Overgang til fanatisk Katolicisme. Disse Romaner gjorde ved deres Fremkomst saare liden Lykke, Skuespillet »Henriette Maréchal« blev 1865 udpebet paa Théâtre français, og den hele litterære Modgang knækkede alt for tidlig den yngre Broder, Jules, der døde 1870. Efter hans Død udgav Edmond efterhaanden følgende Bøger som Efterslæt af deres Samarbejde: »Gavarni, l'homme et l'artiste« [1873], »Pages retrouvées« [1886], »Préfaces et manifestes littéraires« [1888] samt »Journal des Goncourt« fra 2. Decbr. 1851 til 1870 [3 Bd., 1887—88]. Selv skrev han »L'ceuvre de Watteau« [1876] og »L'ceuvre de Prud'hon« [1877], men først 1878 kunde han bekvemme sig til at fortsætte Romanproduktionen med den hurtig berømte »La fille Elisa«, hvis Emne han havde drøftet

med Broderen. Derefter fulgte: »Les frères Zemganno«, der under Billedet af to Cirkusklovners Liv skildrer Brødrenes eget Samarbejde, »La maison d'un artiste« [1881], »La Faustin« [1882], »Chérie« [1884], »Les actrices du XVIIIe siècle: 1) Mme. Saint-Huberty« [1885], 2) »Mlle. Clairon« [1890] og 3) »La Guimard« [1893], Fortsættelse af »Journal des G.«, omfattende Minder og Optegnelser fra det litterære og politiske Liv efter 1870 [6 Bd., 1890—96; et Brudstykke heraf: »Paris 1870—71« overs. af Jobs. Jørgensen, 1891], samt »L'art japonais: 1) Outamaro« [1892] og 2) »Hokusaï« [1896]. Edmond erhvervede sig efterhaanden en betydelig Formue, især i sine rige og sjældne Samlinger af japansk Kunstindustri og 18. Aarh.'s franske Kunst; denne testamenterede han til Oprettelsen af et *Académie des Goncourt* for Ikke-Medlemmer af det franske Akademi. (Litt.: Delzant, *Les G.* [1889]; Bourget, *Essais de psychologie contemporaine*; G. Brandes, »Mennesker og Værker« [1883]). *S. Ms.*

Gond, en indisk Folkestamme, bebo Landskabet Gondvana i det nordøstlige Forindien, men have tidligere været udbredte over langt større Strækninger. Deres Antal opgives til mellem 2 og 3 Mill. Efter Sproget henhøre de til den dravidiske Æt. Udseendet er uskønt, med flad Næse, tykke Læber, sort, stridt Haar og kort, svær Legemsbygning. Agerdyrkning og Jagt ere de vigtigste Livserhverv. Indbyrdes Fejder, hvis Formaal er Kvægrøverier, forekomme hyppig. G.'s Kultur staar paa et lavt Trin. Industri kendes lige saa lidt som Handel. Agerdyrkning og Krig ere de eneste Sysler, der anses for værdige for en fri Mand. G. bleve undertvungne af de ariske Indvandrere, men skulle have genvundet deres Uafhængighed under Kampen mellem Bramanismen og Buddhismen. Disse vekslende Skæbner have ikke været uden Indflydelse paa G. Særlig i Henseende til Religion have de lært en Del af deres Betvingere. Der træffes blandt dem mange, der bekende sig til Muhamedanismen og Bramanismen. Hovedmassen af Befolkningen har dog bevaret de oprindelige religiøse Forestillinger, der væsentlig ere af animistisk Karakter. I tidligere Tid, inden Englænderne udbredte deres Herredømme til disse Egne, ledsagedes de religiøse Festligheder af Menneskeofringer. I Reglen blev Offeret skaaret i Smaastykker, der begravedes paa Markerne for at stemme disses Guddomme gunstig. (Litt.: Dalton, *Descriptive ethnology of Bengal* [Kalkutta 1872]). *C. Fr.*

Gondar, By i Abessinien, Hovedstad i Landskabet Amhara's nordlige Del Dembea, ligger 37 Km. N. f. Tsana-Søen og er Sædet for Abessinien's Patriark eller Abuna. Tidligere var den Hovedstaden for hele Abessinien og skal da have haft 50,000 Indb.; nu (1897) er den meget i Forfald og har kun ca. 4,000 Indb. Særlig det muhamedanske Kvarter (Islambed) i den lavere Del af Byen er saa godt som øde efter den Tvangsdaab, alle Muhamedanerne maatte undergaa; derimod bebo Jøderne (Falasha'erne) endnu deres gamle Kvarter Falashabed. Paa en Høj over Byen troner Abessinien's pragtfuldeste Bygning, desværre i Ruiner, nemlig den af Portugisere byggede Kongeborg med sine Taarne, Kupler og Tinder. Der fabrikeres prægtige Guld- og Sølvarbejder, musikalske Instrumenter, Kirkekar og kunstfærdige Sadeler. G. er Sædet for Abessinien's Lærdom og Videnskabelighed; de fleste gejstlige modtage her deres Uddannelse, og Byen rummer flere Hundrede Munke og Nonner, der ere Mestere i Skønskrivning, male Kirkebilleder og forarbejde Bedepulte o. s. v. *C. A.*

Gondinet [gõdinæ'], Edmond, fransk dramatisk Forfatter, født i Lauriére 7. Marts 1829, død i Paris 20. Novbr. 1888, var oprindelig ansat i Finansministeriet, men efter at have gjort Lykke med Lystspillene »Trop curieux« [1863], »Les victimes de l'argent« [1865] °g »Révoltées« [1865] helligede han sig alene til det dramatiske Forfatterskab. Især i den kaade Farcestil skrev han fortræffelige Stykker: »Le chef de division« [1874], »Le homard« [1874], »Le panache« [1875], »Le tunnel« [1877], »Les convictions de papa« [1877], »Le professeur pour dames« [1877], »Les vieilles couches« [1878], »Dégommé« [1888] o. a. Af hans Lystspil maa fremhæves de karakterfine og sprudlende muntre »Christiane« [1872, opført paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn 1873] og »Gilberte« [1874], endvidere det patriotiske Drama »Libres!« [1874]. Med Labiche forfattede han »Le plus heureux des trois«, med Albert Wolff »L'alouette« [1881]. Til Delibes'es »Le roi l'a dit« [1873] skrev han Teksten og sammen med Gille Teksten til sammes Opera »Lakmé« [1883]. (Litt.: Besson, *E. G. [2.* Opl. 1890]). *S. Ms.*

Gondokoro, Ismailia, Handelsplads og tidligere Militær- og Missionsstation ved øvre Nil (4° 54' n. Br.) i Bari-Negrenes Omraade. Den ligger i en frugtbar og skovrig Egn ved Flodens højre Bred, men er nu den største Del af Aaret forladt; kun i December og Januar afholdes her et Marked, hvor Elfenben, tidligere ogsaa Slaver, er den vigtigste Omsætningsgenstand. 1853 stiftedes her en katolsk Mission, der atter ophævedes 1868 paa Grund af det usunde Klima og Fjendtligheder fra Slavehandlernes Side; 1871 oprettede Baker Pasha en stærk Militærpost med store Magasiner, men ogsaa den forflyttedes 1875 til Lado. *C. A.*

Gondol, 1) en Baad af særegen Form, der benyttes som Rofartøj i Kanaler o. 1. lukkede Farvande. Den mest bekendte Gondolform er den i Venezia benyttede lange, smalle med høje opstaaende Stævne og et overdækket Rum til Passagerer agter forsynede. G. styres med en Aare agterfra, medens 1 à 2 Gondolierer bevæge den frem. I tidligere Dage udstyredes de venetianske Adelsmænds G. med en ødsel Pragt, der til sidst tog saadan Overhaand, at der i 15. Aarh. maatte skrides ind derimod fra Regeringens Side; derefter blev det forbudt at anvende nogen Slags Udsmykning paa dem. Ogsaa ved Konstantinopel o. a. St. anvendes G. hyppig. Typen er næsten den samme som den ovenfor beskrevne.

2) Ved Luftballoner, der skulde føre Mennesker med sig, ophænges forneden en Kurv eller en anden let Konstruktion, der tjener som Opholdssted for Besætningen. Uden at der eksisterer nogen Lighed eller anden Forbindelse mellem hin og G., betegnes dog Konstruktionen ved samme Navn. *C. L. TV.*

Gondrecourt [gõdrøku!r], Henri Ange Alfred, Greve af, fransk Romanforfatter, født paa Guadeloupe 22. Marts 1816, død i Albi 16. Novbr.

1876, var Officer først i Infanteriet, saa i Kavaleriet, blev Brigadegeneral og 1866 Guvernør for Krigsskolen i St. Cyr. 1844 udgav han sin første Roman »Les derniers Kerven«, der behandler en Episode af Krigen mellem den røde og den hvide Rose; derefter skrev han i over 20 Aar en lang Række Romaner, hvoraf kunne nævnes: »La marquise de Caudeuil« [1846], »Les péchés mignons« [1847], »Un ami diabolique« [1848], »La tour de Dago« [1853] o. s. v. *S. Ms.*

Gondul, Valkyrie; se Gandul.

Gondvana se G ond.

Gonfaloniere (ital.) betyder Bannerfører, Fanebærer. Som Betegnelse for en højere, navnlig militær Embedsmand har det tidligere været meget brugt. Pavestaten havde een for Kirken (G. della Chiesa) og een for det romerske Folk; det Banner, som den førstnævnte bar, havde St. Peter's Nøgler eller Billede til Mærke, medens Folkets Banner havde Bogstaverne *S. P. Q. R.* Kirkens krigerske Beskyttere vare Fyrster, i Begyndelsen Normannerkongerne i Syditalien, derpaa Huset Anjou, siden Hertug Cesare Borgia og Farneserne. Men Folkets Mærkesmænd vare adelige; Værdigheden var længe i Ætten Cesarini's Eje, senere fulgte især Pamphili'erne (til 1761) og Rezzonico'erne; den sidste »G. del popolo«, en Rezzonico, beklædte Posten indtil 1810. Der fandtes imidlertid ogsaa G. andre Steder end i Rom: »G. municipale« var Titelen for en Art Borgemestere e. 1. i Kirkestatens Byer (de bestode, saa længe Kirkestaten var til), og i Firenze havde hvert af Stadens Kvarterer sin G. o: oprindelig Borgerkaptain, siden Fanebærer. Endelig »G. della giustizia« om en Overdommer i visse italienske Byer, undertiden ogsaa om en høj kommunal Embedsmand med eksekutiv Magt. Særlig i Firenze's Historie spiller G. della giustizia fra 13. Aarh. en betydelig Rolle; ogsaa Lucca og Bologna havde saadanne Embedsmænd med den Titel. I Frankrig havde ikke blot Fyrsterne, men ogsaa Kirkerne i Middelalderen ofte deres »G.«, saaledes St. Denis. *E. G.*

Gongong eller Gong (Tamtam), et Slaginstrument af orientalsk (kinesisk, japanesisk eller indisk) Oprindelse; den bestaar af en stor, af Klokkemetal udhamret Metalskive, der er konkav i Midten og med ombøjet Kant. Den anslaas med en Kølle eller en tyk Trommestok, hvis Hoved er omviklet med Skind eller Læder, og dens Klang er stærkt rungende og længe drønende, af en skrækindjagende, uhyggelig eller tungt knugende Virkning. Den benyttes i det moderne Orkester ved stærk dramatiske Effektsteder, og særlig i Sørgemusik (J. P. E. Hartmann's Sørgemarch over Thorvaldsen). Den første, der indførte den i Operaen, var Spontini i »Vestalinden«; senere fulgte Meyerbeer i »Robert«, Bellini i »Norma« o. s. fr. G. finder ogsaa uden for det musikalske Omraade Anvendelse som en Art Signalinstrument, til at sammenkalde vidt spredte Skarer, frembringe Ro i en støjende Forsamling (Pibekoncerter i Teatere) o. s. v. De bedste G. faas ogsaa nu fra Kina, men ere ret kostbare; de europæiske Efterligninger staa langt tilbage for dem i Klangfylde og Klangfarve. *S. L.*

Gongongmetal, Legering af 80 Dele Kobber og 20 Dele Tin, som udmærker sig ved sin Klang, og hvoraf de kinesiske og indiske Gongonger fremstilles. G. lader sig i mørk Rødglødhede smede som Jærn. *F. W.*

Gongora y [i] **Argote,** Luis, spansk Digter, født i Córdoba 11. Juli 1561, død smst. 24. Marts 1627. Som Søn af en fornem Adelsmand, der var Corregidor i G.'s Fødeby, skulde han være juridisk Embedsmand. Men Retsvidenskab, som han skulde studere fra sit 15. Aar ved Salamanca's Universitet, var ham en Plage; derimod røbede han tidlig et stærkt Hang til Digtekunsten, og denne fængslede ham snart fuldstændig. Udkommet fik han imidlertid ikke derved, om end et betydeligt Navn; Familien slog Haanden af ham, det blev ham mere og mere vanskeligt at skaffe sig sit Livsophold, og efter at have tilbragt en Del Aar i Cordoba lod han sig, 45 Aar gl., optage i Gejstligheden. Der tildeltes ham et lille Præbende, men det forslog ikke, og han prøvede da sin Lykke i Madrid. Der tog Hertugen af Lerma sig af ham, han blev Æreskapellan hos Filip III samt nød stor Anseelse i Hovedstadens litterære Kredse; Hertugen af Olivares, Lerma's Efterfølger som Premierminister, gjorde endnu mere for G.; men da blev denne meget syg, mistede Hukommelsen og begav sig tilbage til Cordoba, hvor han døde efter ikke lang Tids Forløb. — G. har som Digter ikke noget godt Navn i Verdenslitteraturens Historie, men er i Virkeligheden meget bedre end sit Rygte. Gongorisme er blevet en Fællesbetegnelse for kunstlet, søgt og spidsfindig Stil, og det er ogsaa den, som træffes i G.'s senere Værker, idet han i saa Henseende fulgte en ny Strømning, der gik gennem hele Europa, og som i Italien repræsenteres fornemmelig ved den ultramaniererte Giambattista Marini. Men selv hvor G. benytter denne utaalelige »estilo culto« (den »dannede« Stil), som dens Tilhængere, »Culteranisterne«, yndede at kalde den, kan man ikke undgaa at bemærke hans sjældne Digterbegavelse. Denne fremtræder dog ganske anderledes i hans Ungdomspoesi, mest friske, yndefulde og lunefulde Sange i Folkestil, som ere noget af det bedste, den spanske Nationallitteratur ejer. Det er i Digtene »Fåbula de Polifemo y Gaiatea« og »Fåbula de Píramo y Tisbe«, i de saakaldte »Soledades« (en Slags ustrofiske, rimede Vers, hvis Linier have forskellig Længde) og i en Del mindre Digte, at den gongoristiske Svulst breder sig. Paa Grund af deres Dunkelhed bleve disse Arbejder tidlig forsynede med lærde Fortolkninger af G.'s Beundrere, men disse vare tillige hans Efterlignere, og Kommentaren trænger derfor ofte selv til Kommentar. Af G.'s Digterværker udkom I. Udgave med Titelen »Todas las obras de D. Luis de G., en varios poemas, recogidos par D. Gonzalo de Hozes y Cordoba« [Madrid 1634, Kvart]; derefter en Bruxelles-Udgave, ligeledes i Kvart [1659], og en ret god, med udførlige Forklaringer, ved G. de Salcedo Coronel [3 Bd., Madrid 1636—48]. Nyere Udvalg i Ramon Fernandez'es Samling af spanske Digtere [9. Bd. af denne, Madrid 1787] og i 32. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores espanoles« [smst. 1854]. Der mangler dog endnu en virkelig god og fuldstændig Udgave. I »Lecciones solemnes å las obras de Luis de G.« [Madrid 1630] har hans Ven José Pellicer meddelt en Række Fortolkninger. — (Litt.: Churton, *G.* [2 Bd., Lond. 1862, med Portræt]). *E. G.*

Gongorisme se Gongora.

Goniåster, en Slægt af Søstjerner, som gennemgaaende have en meget flad Form og meget svagt fremtrædende Arme. Langs hele Randen løbe 2 Rækker af store firkantede Plader, een paa Ryg- og een paa Bugsiden, medens de 2 Overflader ere dækkede af smaa, mere eller mindre regelmæssige Smaaplader, beklædte med fine Korn. Undertiden findes klapformede Pedicellarier. I de danske Farvande findes *G. phrygianus*, og en Art findes i den danske Kridtformation. *M. L.*

Goniatites se Ammonitter.

Gonidier betegne i Morfologien a) hos flere blomsterløse Planter en særegen, ikke ved Befrugtning eller Kopulation dannet og heller ikke i specielle »Frugter« eller »Frugtlegemer« opstaaet, men rent vegetativt dannet Art af Formeringsceller (altsaa = Yngleceller, f. Eks. hos visse Mosser, Tetrasporerne hos Rødalgerne og Sværmsporer, f. Eks. hos mange Alger); b) de grønne eller blaagrønne Celler i Likenernes Løv (her altsaa = Algerne i Symbiosen). *V. A. P.*

Goniometer (græ.: »Vinkelmaaler«), Betegnelse for Instrumenter, som bruges til at maale Krystallers Vinkler. Næsten altid drejer det sig om at maale Vinklerne mellem Krystalflader, og hertil anvendes to forskellige Slags G. Det simpleste er Anlægsgoniometeret (Fig. 1), som bestaar af to Linealer, drejelige om en fælles Akse; de to Linealer lægges langs hver sin af de to Krystal flader, hvis Vinkel man søger, og det paa en saadan Maade, at Instrumentet (rettere de to Linealers Plan) holdes vinkelret paa Krystalfladernes Skæringslinie (Kant). Vinkelen mellem Linealerne er da den samme som Vinkelen mellem Krystalfladerne, og den aflæses umiddelbart paa en paa den ene Lineal befæstet, i Grader inddelt Halvcirkel, langs hvilken den anden Lineal glider. Dette Instrument kom i Brug i Slutn. af 18. Aarh. Langt nøjagtigere Resultater kan man erholde ved Hjælp af Refleksionsgoniometeret, som først er konstrueret af Wollaston 1809, senere forbedret af Mitscherlich, Babinet o. a. Ved dette Instrument (Fig. 2) benytter man sig af, at veludviklede Krystaller have spejlende Flader. Krystallen befæstes med Voks paa Enden af en drejelig (i Fig. vandret) Akse, saaledes at Kanten mellem de to Flader, hvis Vinkel søges, kommer i Aksens Forlængelse. Til Krystallens nøjagtige Indstilling tjene forskellige Skruer. Krystallen betragtes gennem en Kikkert, der danner en ret Vinkel med Instrumentets Akse, og den belyses gennem et paa lignende Maade anbragt »Kollimatorrør«. Bag det sidstnævnte anbringes en Lampe, fra hvilken Lyset gennem en snæver Aabning (»Signalet«) gaar ind i Kollimatorrøret. I dettes anden Ende, nærmest Krystallen, er anbragt en Linse, hvis Brændpunkt ligger i Signalet. Man stiller nu Krystallen saaledes, at man midt i Kikkertens Synsfelt ser et Billede af Signalet, som spejler sig i den ene Krystalflade; derpaa drejer man Aksen, indtil man i Kikkerten ser det samme Spejlbillede, dannet i den anden Krystalflade. Den Vinkel, som Aksen er drejet, og som aflæses paa en inddelt Kreds, er da Supplement til Krystalfladernes Vinkel. Maalingens Nøjagtighed kan ved gode Krystaller blive meget stor, saa at Fejlen bliver mindre end en Brøkdel af et Minut. Et væsentlig forskellig Refleksionsgoniometer er konstrueret af Fedorow 1892, nemlig det saakaldte Universalgoniometer eller G. merl to Kredse. Ved dette Instrument kan Krystallen bevæges om to paa hinanden vinkelrette Akser, og herved kan man, uden at forandre den Stilling, i hvilken Krystallen er befæstet med Voks, maale ikke alene Vinkelen mellem to, men Vinklerne mellem alle Krystalfladerne ved en sammenhængende Maalingsrække. *N. V. U.*

Fig. 1. Fig. 2.

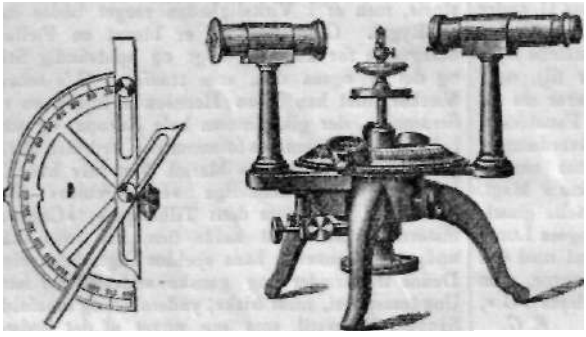

Goniometer.

Goniometri (græ.) se Trigonometri.

Gonionds, By i det vestlige Rusland, Guvernement Grodno, ved Bobra. (1888) 3,500 Indb., for største Delen Jøder, der leve af Transithandel. *C. A.*

Gonitis d. s. s. Arthroitis, Ledbetændelse.

Gonium se Alger, S. 514.

Gonococcus, en Diplococcus, er en Mikrob, som foraarsager den smitsomme Urinrørsbetændelse (se Dryppert). Den opdagedes 1878 af Neisser, er forholdsvis let at paavise ad mikroskopisk Vej, men derimod vanskeligere at dyrke paa kunstig Næringsbund. Den er navnlig af stor diagnostisk Betydning. *E. P—n.*

Gonolōbus Mich., Slægt af Svalerodfamilien med 60—70 amerikanske Arter, blandt hvilke navnlig *G. Cundurango* Triana tidligere er bleven udpeget som Stamplante til Condurangobark (s. d.). Man mener nu, at denne Droge vindes af *Marsdenia Cundurango* Rchb. fil. (se Marsdenia). *A. M.*

Gonophyllum se Tetracorallia.

Gonorrē (*Gonorrhoea*) se Dryppert.

Gonotbyraea Lovēni, en i danske Farvande meget almindelig, til Familien *Campanulariidae* hørende Klokkepolyp med rigt grenede Stammer og i Randen tandede Hydroteker. Gonoforerne, som udvikles i glatte, omvendt kegleformede Gonoteker, udmærke sig ved deres Gopleelighed, idet de ere forsynede med en i Spidsen aaben Klokke, 4 Radialkanaler, forbundne ved en Ringkanal, samt en Kreds af korte Tentakler. Efterhaanden som de naa Modenhed, træde de ud af Gonoteket, men blive i Forbindelse med dette ved en Stilk. Efter

at have udtømt deres Indhold falde de af og dø, men deres Plads indtages af ny udtrædende Gonoforer (se i øvrigt Gopler). *M. L.*

Gontaut [gõto'] se Biron, fransk Adelsfamilie.

Gontaut Biron [gõtobirõ'], Anne Armand Elie, Vikomte, fransk Diplomat, født 9. Novbr. 1817, død 3. Juni 1890, Godsejer i Departementet Nedre-Pyrenæerne, holdt sig under Kejserdømmet tilbage fra det offentlige Liv, men valgtes 1871 til Nationalforsamlingen. Han sluttede sig her til Monarkisterne og var en af de tre Mænd, der i Juni sendtes til Greven af Chambord for at underhandle om Kongemagtens Genoprettelse. I Decbr. 1871 blev han dog af Thiers udnævnt til Sendemand i Berlin og sluttede Marts 1873 Overenskomsten om Frankrig's Rømning. 1876 valgtes han til Senator indtil 1882, men fjernedes fra sin diplomatiske Post i Jan. 1878, fordi han i Juni 1877 havde stemt for Deputeretkammerets Opløsning. *E. E.*

Gontenbad, Badested i Appenzellen i Schweiz, i en aaben Bjærgdal 884 M. o. H. Det har, ligesom det nærliggende Jacobsbad, kolde, jærnholdige Mineralkilder. Mælke- og Vallekure spille ogsaa begge Steder en stor Rolle. Badene søges især for Blegsot. *Lp. M.*

Gontscharof, Ivan Alexandrovitsch, russisk Digter, født i Guvernementet Simbirsk 18. (6.) Juni 1812, død i St. Petersborg 27. (15.) Septbr. 1891. G. blev født og opdroges dybt inde i det russiske Land; hans Fædrehjem var en velhavende Købmandsgaard. Som flammende Romantiker, begejstret for Puschkin's Ungdomsarbejder kom G. til Universitet 1831, hvor han efter Tidens Skik paa 3 Aar endte sine Studier, og Aaret efter traadte han ind i Handelsdepartementet. Den russiske Romantik skulde dog ikke faa Glæde af sin unge Tilhænger; hans første Værk af Betydning »Obyknovennaja istorija« (en Hverdagshistorie, oversat paa Dansk under Titelen »Saaledes gaar det«), der udkom efter langt Forarbejde 1847, var en Fortælling om en Romantikers aandelige Skibbrud, hans egen Sjælehistorie i de unge Aar. Bogen handler om en Mand med himmelstræbende Tanker om alt jordisk, men som af Virkeligheden bøjes til at handle lige saa smaat og egennyttigt som andre. Bogen gav med eet Slag G. en høj Stilling i sit Lands Forfatterkreds, og G.'s Bane var med det samme klar; han blev den mest ubetingede Virkelighedsmaler. Sit Mesterskab i Skildring fik G. Anvendelse for, da han 1852 fulgte en russisk Orlogsfregat paa dens Togt om Jorden. Sine ofte underskønne Rejsebilleder udgav han 1856—57 under Fællestitelen »Fregat Pallada« [Men først 1857 udsendte G. det Værk, der har gjort ham udødelig i den russiske Litteratur: »Oblomof« [3 Bd.]. Det er en ensidig, men uhyre kraftig Satire over det livegne Rusland (den udkom just, da Kampen mod Livegenskabet førtes hedt) med sine nydende, viljeløse Herrer og sine ydende viljeløse Trælle. G.'s sidste store Arbejde, »Obryf« (»Skrænten«), er en Tendensroman, som egentlig alt, hvad G. har skrevet, men hans Kraft svigter ham; hans Maal er her blevet for stort; hans Plan er at vise den gamle og »ny Tænkeart« o: Nihilismen i Kamp; hans Billeder blive her undertiden Karikaturer. Efter »Obryf« skrev G. intet af Betydning uden nogle Analyser over sine egne Arbejder. — 1857 havde G. opgivet sin Post i Ministeriet og var til 1873 Redaktør for et officielt Organ. *A. M. B.*

Gonzāga, italiensk Fyrsteslægt, der nedledte sin Herkomst fra Kejser Lothar og i forskellige Linier herskede over Mantova fra 1328 til 1708. Lodovico I sikrede sig Herredømmet i denne By ved Passerino de Bonacassi's Mord og blev af Kejser Ludvig af Bayern bekræftet som arvelig Generalkaptajn i Staden; et Aarhundrede senere ophøjedes Territoriet af Kejser Sigismund til et Markgrevskab (1433). Slægtens egentlige Blomstringstid falder i 15. Aarh., hvor en Række dygtige Herskere gjorde Mantova til et af den italienske Renaissances mest fremragende Centrer af anden Rang. Giovanni Francesco I (1394—1444), der selv var en ulærd Mand, men havde stor Ærbødighed for al aandelig Kultur, indlagde sig megen Hæder ved at indkalde den berømte Humanist Vittorino da Feltre som Opdrager for sine Børn, thi Mandens berømte Navn lokkede talrige Ynglinge hid, som alle modtoges med rundhaandet Gæstfrihed af Fyrsten. Lodovico III (død 1478), der var gift med Christian I's Svigerinde Barbara af Brandenburg, og hvis Hof Kongen besøgte paa sin Italiensrejse (1474), vandt stor Berømmelse ved sine heldige Kampe mod Osmannerne i Venezia's Tjeneste. Fra en af hans Sønner, Rodolfo, nedstammer Linien Castiglione, der først uddøde 1819. Efter Lodovico fulgte hans to Sønner, Federigo (død 1484) og Giovanni Francesco II (død 1519), der ligeledes var en betydelig Fyrste og dygtig Kriger samt en ivrig Beskytter af Litteraturen, hvori han ogsaa selv efter Sigende skal have virket. Næsten endnu større Ry end af ham gik der af hans Gemalinde Isabella d'Este (død 1535), en af Renaissancens skønneste og ædleste Kvindeskikkelser. Foruden at være en fortræffelig Hustru og Moder nærede hun en paa den Tid sjælden Kærlighed til Italien som Helhed; medens Tidens latinske Litteratur var hende ret ligegyldig, stod Modersmaalet hendes Hjerte nær, og med Digtere som Tasso og Ariost stod hun i livlig Forbindelse. Ogsaa for Kunsten havde hun et i høj Grad aabent Øje. Mantegna, en af den tidlige Renaissances ypperste Kunstnere, indkaldtes under G. Fr. II til Mantova, hvor han smykkede Gonzagaernes gamle Fyrsteslot med ypperlige, nu desværre for største Delen ødelagte Fresker. Under Efterfølgeren Federigo begynder i Virkeligheden Forfaldet, selv om den gamle Mæcentradition fortsættes bl. a. ved Giulio Romano's Indkaldelse (Palazzo del Te), og den ydre Glans tilsyneladende stiger, idet Federigo 1530 ophøjedes til Hertug af Karl V og 1536 forlenedes med Markgrevskabet Montferrat, der ligeledes senere ophøjedes til et Hertugdømme. Hovedlinien uddøde 1627 med Vincenzo III. Mellem de to Prætendenter Karl af Nevers og Ferdinand II af Guastalla, som henholdsvis støttedes af Frankrig og Venezia samt Østerrig og Spanien, udbrød nu den mantovanske Arvefølgekrig, der ved Forligene i Regensburg (1630) og Chierasco (1631) endte med Frankrig's Sejr og Karl's Anerkendelse som Hertug i Mantova og Montferrat. Baade han og hans Efterfølgere gik ganske i Frankrig's Ledebaand, og hans Datter Anna (død 1684), der var gift med Pfalzgrev Edvard, spillede en betydelig Rolle ved det franske Hof, i hvis talrige Intriger

hun deltog med Liv og Sjæl. Under den spanske Arvefølgekrig sluttede Karl IV sig, sin Slægts Traditioner tro, til Ludvig XIV; han blev derfor lyst i Rigens Ächt af Kejser Josef, og hans Lande erobredes af Østerrig og Savojen, hvilken sidste Stat bemægtigede sig det for den saa bekvemt beliggende Montferrat. Med Karl IV uddøde Hovedlinien, og de fleste af Sideliniernes Besiddelser tilfaldt senere Østerrig. *M. M.*

Gonzāga, Thomaz Antonio, brasiliansk Digter, født i Aug. 1744 i Oporto, død 1809 i Mozambique. Han studerede Jura i Coimbra 1763—68 og var en Tid Dommer smst. 1782 blev han ansat i et Dommerembede i Villarica, By i den brasilianske Provins Minas Geraes (Brasilien hørte dengang endnu under Portugal). Siden var han Retsembedsmand i Bahia, beskyldtes der for Deltagelse i den saakaldte Minas-Geraes-Sammensværgelse mod den portugisiske Regering 1789, fængsledes og dømtes 1792 til Deportation til de afrikanske Kolonier; her blev han til sidst vanvittig af Sorg. G.'s Digterberømmelse hviler udelukkende paa en lille Samling erotisk Lyrik, der er bleven overordentlig populær og i Virkelighed ogsaa udmærker sig ved sjælden Ynde, Velklang, Følelsesinderlighed og folkelig Tone, beslægtet med de gamle *Serranilhas* og Brasilianernes *Modinhas*. Under Navnet »Dirceu«, det han bar som Medlem af Digterkredsen *Arcadia portugueza* besang han sin elskede »Marilia« o: Maria Joaquina de Seixas, der først døde 1854. Nogle af de smukkeste bleve til, medens Digteren sad i Fængsel. Af G.'s »Lyras« udkom 1. Udg., med Titelen »Marilia de Dirceu«, i 18. Aarh.'s sidste Aar; den anden, forøgede, 1800; men man er ikke sikker paa, at alle de Digte, der ere tilkomne i denne, virkelig ere af G. En stor Mængde Udgaver have siden set Lyset; af disse anses som bedst Pereira da Silva's [Rio de Janeiro 1845] og J. N. de Souza Silva's [2 Bd., Paris 1862]. Ogsaa Oversættelser paa de europæiske Hovedsprog eksisterer der af dem, saaledes en fransk, med Titelen »Marilie«, af E. de Montglave og P. Chalais [Paris 1825]. *E. G.*

Gonzāles, F., se Fernandez, J.

Gonzalès [gōzalæ's], Louis Jean Emmanuel, fransk Romanforfatter, født i Saintes 25. Oktbr. 1815, død i Paris 17. Oktbr. 1887, af spansk Herkomst, slog tidlig ind paa Forfatterbanen og skrev Feuilletoner til forskellige Blade, for hvilke ogsaa hans Romaner for en stor Del ere skrevne. Til de bekendteste høre: »Les mignons de la lune« [1839], »Les frères de la cote« [1843, dramatiseret 1856], »Les francs-juges« [1847], »Ésaii le lépreux« [1850], »Les chercheurs d'or« [1857], »Les sabotiers de la Forêt-Noire« [1861], »La maitresse d'un proscrit« [1862], »L'hotesse du connétable« [1863], »L'épée de Suzanne« [1865], »La belle novice« [1869], »Les gardiennes du trésor« [1872], »Les danseuses du Caucase« [1876], »Les trois fiancées« [1877], »La vierge de l'opéra« [1879], o. s. v. G. var flere Gange Præsident for *Société des gens de lettres*. *S. Ms.*

Gonzālez, Manuel, Præsident i Mejiko 1880—84, født 18. Juni 1833, død 10. Apr. 1893, var oprindelig Handelsmand, tog i 1850'erne Del i Borgerkrigen og blev 1860 Oberst. Han udmærkede sig i Krigen mod de franske Tropper, var Stabschef hos Porfirio Diaz og mistede sin ene Arm i Kampen om Puebla. Han understøttede Porfirio Diaz ved Revolutionen 1876, blev 1878 Krigsminister under ham og 1880 hans Efterfølger som Præsident, men gjorde senere et forgæves Forsøg paa at fortrænge ham. *E. E.*

GrOnzález Bravo se Bravo, L.

Gonzālez Carvajal [karvaχa'l], Tomas José, spansk Statsmand og Forfatter, født 21. Decbr. 1753 i Sevilla, død 9. Novbr. 1834. Efter sine Studeringer ansattes han i forskellige Embeder; 1795 blev han saaledes Intendant ved de ny Kolonier i Sierra Morena og Andalusien. Under Uafhængighedskrigene beklædte han fra 1809 en Post som Intendant ved den nationale Hær, siden (1812) var han Præsident for Finansjunta'en og virkede en kort Tid (fra 1813) som Statssekretær i Finansministeriet. Denne Stilling ombyttede han snart med den som Direktør for San-Isidro-Universitetet i Madrid, men det reaktionære Parti fik ham forjaget, hvorpaa han levede i Sevilla, privatiserende og studerende, til 1820, da den politiske Revolution kaldte ham tilbage til hans tidligere Direktørplads. En Gang endnu (1823) maatte han forlade Madrid, men 4 Aar efter indsattes han paa ny i sine Embeder, og i sine sidste Aar forenede han flere af Landets højeste Værdigheder i sin Person. — G. C. har som Skribent især vundet Navn ved en smuk metrisk Oversættelse fra Grundsproget af Bibelens poetiske Bøger, navnlig Salmerne, Jeremias'es Klagesang, Højsangen, Job's Bog og Esaias; han tog i denne Luis de Leon til Mønster, men er langt fra at naa denne store Digter, trods unægtelig Formrenhed og klassisk Simpelhed. I sine egne Digte, hvor religiøs Følelse af og til kan være smukt udtrykt, er han ofte mat og synker ned til det prosaiske. Den kraftigere Retning, der samtidig med ham indførtes i den spanske Poesi ved Lista og hans Skole, var G. C. imod og angrebes af ham. Udgaver: »Los Salmos« [Valencia 1819], »Los libros poéticos de la Santa Biblia« [Valencia og Madrid 1827 ff.], »Opúsculos inéditos en prosa y verso« [13 Bd., Madrid 1847]. G. C.'s originale Digte ere ogsaa optrykte i 67. Bd. af »Biblioteca de autores españoles«. *E. G.*

Gonzālo de Bercéo, spansk Digter, levede i 13. Aarh. Han var født i den lille By Berceo (i Gammelkastilien nær Navarra's Grænse) og fik af den sit Tilnavn. Sin Opdragelse fik han i Klosteret San Millán de la Cogolla, blev Præst og 1221 Diakon; omtr. 1270 maa han være død. Det er ikke lidt, vi have tilbage af G.'s Digterværker. Saa godt som alle hans Arbejder ere skrevne i syvfødde Vers, inddelte i firliniede Strofer med samme Rim i alle 4 Linier; deres Indhold er religiøst, og man har i alt ni, mest fortællende Digte af ham, om de hellige Mænd og Kvinder og om Kirkens Mysterier. De omhandle den hellige Domingo fra Silos, den hellige Millán og den hellige Oria — disse tre Helgenlegender ere temmelig lange —, endvidere Madonna's Mirakler, Madonna's Pris, Messen, Tegnene forud for Dommedag, den hellige Laurentius'es Martyrdød og Madonna's Smerte ved Christi Korsfæstelse. From Enfold og Inderlighed, undertiden blandet med folkeligt Lune, karakterisere disse gamle Levninger af Spanien's Middelalderslittera-

tur; de ere udgivne af T. A. Sanchez i 2. Bd. af »Colección de poesias castellanas anteriores al siglo XV« [Madrid 1779 ff.], siden — paa Grundlag heraf — ved F. Janer i »Biblioteca de autOres espanoles«, 57. Bd. *E. G.*

Gonzālo de Cordoba se Cordoba, G. F.

Gonzen, Bjærg i Appenzeller-Alperne i det schweiziske Kanton St. Gallen, danner Endepunktet for de sydøstlige Udløbere af Churfirstengebirge, er 1833 M. højt, bestaar af Kalksten fra Jura- og Kridtformationen og er mærkeligt ved sit indtil 6 M. mægtige Lag af Rødjærnsten, der allerede blev udnyttet i Romertiden. G. er Sædet for det eneste betydelige Jærnstensbrud i de schweiziske Alper. Driften lønner sig dog kun ved høje Jærnpriser og er for Tiden (1897) indstillet. Fra Bjærget findes en vid Udsigt. *Joh. F.*

Good., ved Plantenavne Forkortelse for Samuel Goodenough, engelsk Botaniker, (1743—1827), der har bearbejdet engelske Halvgræsser og, sammen med Woodward, Alger.

Goodall [gu'dəl], Frederick, engelsk Genremaler, er født 17. Septbr. 1822 i London. Han uddannedes først af Faderen, den bekendte Kobberstikker Edward G. (1795—1870), fik Præmie for »En Bjærgmands Lig ved Fakkellys«, debuterede 1839 paa Akademiet med »Franske Soldater ved Kortspillet«, blev 1852 Associate, 1863 Medlem af London's Kunstakademi. Særlig paa Grundlag af sine første Rejser til Frankrig, Belgien, Irland etc. skabte han Værker som: »Zigeunerlejr«, »Den trætte Soldat«, »Festdag i Landsbyen« [1847, de to sidste i London's Nationalgaleri]. En Rejse 1860 til Italien og Orienten gav ham en ny Rigdom af Motiver: »Tidlig Morgen i Ørkenen« [1860], »En Pilegrims Tilbagekomst fra Mekka« [1862], »Nil-Oversvømmelse«, »Faarevadsk ved Gizeh's Pyramider«, »Vandbærere i Ægypten« [1877], »Indre af en Moské i Kairo« [1880], »Gordon's sidste Bud«, fra senere Tid »Sukkerrørmarked i Kairo« [1888] etc. Foruden saadanne Orientbilleder, gerne med virkningsfuld Kolorit, engelske Folkelivsbilleder og nogle historiske Genrebilleder, især fra Karl I's Tid, har G. malet adskillige bibelske Billeder af køn Stemning og med god Lokalkolorit: »Hagar og Ismael«, »Mater dolorosa«, »Mater purissima« [1868], »Moses'es Udsættelse«, »Flugten til Ægypten« [1886], »Rachel med Hjorden« etc. G., der har et anset Navn i England, har ydet sit bedste i Akvarelfaget. Han var repræsenteret paa Ny Carlsberg's internationale Kunstudstilling 1897 i Kjøbenhavn ved flere Billeder. To af hans Brødre, Walter og Edward G., ere ligeledes Malere, ogsaa Sønnen Frederick Trevelyan G. (1848—71). *A. Hk.*

Good bye! [gudba'i] (eng.), farvel, adieu.

Goode [gu'd], Brown-, George, en af Nordamerika's dygtigste Ichthyologer, (1851—96). Hans Hovedværk er en Beskrivelse af de forenede Staters Fiskerier, som blev udgiven med ypperlige Billeder i 7 store Kvartbind (»The fisheries and fishery industries of the United States« [Washington 1884—87]. Allerede 1877 havde G. udkastet Planen for en Undersøgelse af Staternes Kyster, hvad Fiskeriet angik; den vandt Bifald og blev i det hele gennemført, som G. havde foreslaaet. En Række fiskerikyndige Mænd blev stillet til G.'s Raadighed, og Arbejdet blev fremmet saa ihærdig, at Værkets første Bind var færdigt til Udgivelse 1882. Som *Assistant Director of the U. S. National Museum* havde G. det Hverv 1880 at lede Amerika's Deltagelse i den store internationale Fiskeriudstilling i Berlin. Ved denne Lejlighed blev Europa først ret kendt med det amerikanske Fiskeris høje Udvikling og fik i mange Henseender ved G. Initiativet til flere af de Foretagender, som siden have hævet dets Fiskerier. G. døde som Direktør for det amerikanske Nationalmuseum. *Arth. F.*

Goodenough [gu'dᵉnəf] se d'Entrecasteaux-Øerne.

Goodman [gu'dman], Walter, engelsk Tegner, Portræt- og Genremaler, er født II. Maj 1838 i London. Elev af Leigh, senere af London's Akademi, tog han 1860 paa en 3 Aars Studierejse det halve af Europa rundt, rejste 1864 til Cuba, udgav paa Spansk sine Rejseindtryk herfra (»Un viaje al estanjero«, overs. paa Engelsk) og tog saa aktiv Del i Øens politiske Bevægelser, at han 1869 maatte flygte til Europa. I sit Fædreland har han udnyttet sine Oplevelser i mangfoldige Tegninger, i Artikler til »All the year round« (samlede i Bogen »The pearl of the Antilles« [1873]), er endvidere optraadt som Portrætmaler (Portrætter af den kinesiske Gesandt med Gemalinde) og har malet nogle Genrebilleder. *A. Hk.*

Goodrich [gu'drits], Samuel Griswold, amerikansk Forfatter, født 19. Aug. 1793 i Richfield, Connecticut, død 9. Maj 1860 i New York. Han var en Tid Forlagsboghandler i Hartford og flyttede derpaa til New York, hvor han blev bekendt som Forfatter under Pseudonymet Peter Parley. Han udgav særlig Tidsskrifter for Ungdommen, saaledes »Peter Parley's Series«, der udkom i 177 Bind og blev meget udbredt, og »Merry's Museum and Parley's Magazine« 1841 — 54. Ligeledes udgav han i Aarene 1828—42 Aarbogen »The Token«. I Aaret 1851 blev han sendt som Konsul til Paris, og under sit Ophold der udgav han: »Les Etats-Unis d'Amérique. Aperçu statistique, historique, géographique, industriel et social« [1852]. Af hans senere Værker kunne nævnes: »Recollections of a life-time« [2 Bd. 1857, ny Udg. 1880] og »Illustrated natural history of the Animal Kingdom« [2 Bd. 1859]. Ved sin Død efterlod han en »Story of my own life«, der blev udgivet af Freeman 1862. *T. L.*

Goodsir [gu'dsə.], John, engelsk Anatom og Fysiolog, født 1814 i Anstruther i Skotland, død II. Marts 1867 i Edinburgh, i hvilken By han 1846 var bleven Professor. Han var en glimrende Lærer, der anses for næsten at være John Hunter's jævnbyrdige. I hans »Anatomical and physiological observations« fremkom de fleste af hans talrige Opdagelser og Iagttagelser. Af andre Arbejder vakte »On the developement of the teeth« [1839] betydelig Opsigt. *G. N.*

Good-Templar-Ordenen er et internationalt Selskab, hvis Formaal er Afskaffelse af Brugen af berusende Drikke (se Afholdssagen). Ordenens Oprindelse skriver sig fra Staten New York, hvor der 1851 fandtes en Forening, som kaldte sig *Knights of Jericho.* En Underafdeling (Loge) af denne Forening antog Navnet *The good Tempiars,* og denne Loges

Formand, Coon, udskilte sig 1852 med en Del Medlemmer og dannede *The independent Order of good Tempiars (I. O. G. T.)*. Ordenen voksede hurtig, talte allerede 1853 15,000, 1863 60,000 og 1868 390,000 Medlemmer, spredte over en stor Del af Nordamerika. 1868 oprettede Joseph Malins den første europæiske Loge i England, 1869 forplantede Bevægelsen sig til Skotland. 1875 talte Ordenen 735,000 Medlemmer, men det næste Aar indtraadte en Spaltning, som skyldtes det saakaldte Negerspørgsmaal. En Del af den amerikanske Gren under Ledelse af Hickmann vilde ikke optage Negre og anerkende disses Ligeberettigelse med de hvide, hvilket derimod forfægtedes af Malins og hans Tilhængere (Hickmannitter og Malinitter). Denne Strid medførte et stort Tab af Medlemmer. 1887 var deres Tal kun 275,000, men i dette Aar afsluttedes et Kompromis, som førte til en Genforening, og siden da er Medlemsantallet atter vokset, saa at det i Begyndelsen af 1897 er over 600,000. I Norge indførtes G. T. O. 1877 af Reynolds, i Sverige 1879 af Bergstrom og i Danmark 1880 af Selmer (død 1893). Medlemsantallet er i Norge ca. 25,000,1 Sverige ca. 60,000 (en amerikansk og en engelsk Gren). I Danmark var Tilslutningen mindre (1891: 6,000), og 1892 udskilte sig tre Fjerdedele af Medlemmerne og oprettede Nordisk Good-Templar-Orden (N. I, O. G. T.), som tillader sine Medlemmer Nydelsen af skattefrit 01 (indtil $2^1/_4$ p. Ct. Alkohol), efter at Moderlogen i Amerika havde erklæret dette for utilstedeligt. Denne sidste Orden er siden da vokset meget betydelig (1897: 18,000 Medlemmer); foruden den bestaar det oprindelige Selskab, som atter er i Fremgang (1897 ca. 5,700 Medlemmer i 109 Loger). I Norge findes ogsaa den af den udenlandske Organisation uafhængige »Den norske G.«, som (1897) tæller ca. 4,000 Medlemmer i 60 Loger og 6 Børneloger. I Tyskland er G. T. O. først nylig indført og har en forholdsvis ringe Udbredelse. — G. T. O. kræver af sine Medlemmer Afhold fra berusende Drikke, den stiller som Betingelse for Optagelsen Tro paa en personlig Gud og fordrer Lydighed mod Ordenens Love. Den virker ved udsendte Agitatorer, holder festlige Sammenkomster under Benyttelse af et højtideligt Ceremoniel, uddeler Værdigheder og »Grader« og tildeler Straffe for Overtrædelser. Ordenens Styrke er en fast Organisation, hvis Virkemaade hemmeligholdes. Kvinder og Mænd have lige Rettigheder; desuden er der oprettet Ungdomsforeninger. Til Ordenen er knyttet gensidige Hjælpeforeninger og Livsforsikringsselskaber. Ordenen har sin egen Presse med Organer for hvert Land, i Danmark »Dansk Good Templar« og »Nordisk Good Templar«, i Sverige »Reformatorn«, i Norge »Good Tempiaren«. — Der findes flere beslægtede Selskaber med lignende Formaal og Organisation, som af en eller anden Grund have udskilt sig fra G. T. O. Til disse hører Templarordenen, stiftet i Amerika 1883; dens Medlemsantal angives til 75,000, deraf 33,000 i Sverige, i Danmark 4—500. I Sverige findes desuden en Nationalgoodtemplarorden, stiftet 1888, Medlemsantal 21,000; dens Organisation og Virksomhed ere omtrent som den danske »Nordisk Good-Templar-Orden«, der ligesom denne ikke anerkender nogen udenlandsk Overstyrelse. *Kredslæge Axel Ulrik.*

Goodwin-Sands [gu'dvin], to farlige Sandbanker i Vesterhavets sydvestligste Hjørne ud for Deal paa Halvøen Kent, ere 11 Km. brede og 15 Km. lange og skilles fra Fastlandet ved Kanalen »the Downs«, som danner en taalelig beskyttet Red. G. bestaar af Flyvesand, der i Ebbetid bliver tørt og fast, men i Flodtiden bliver saa løst, at Skibe, som komme ind paa Bankerne, synke i og under Uvejr helt begraves. Forsøget paa at bygge et Fyrtaarn paa Banken er mislykket; derimod findes flere Fyrskibe. Endnu i 11. Aarh. laa her en stor 0, der tilhørte Jarl Goodwin, deraf Navnet; men i Aaret 1099 blev den opslugt af en frygtelig Stormflod. *C. A.*

Goodwood Park se Chichester.

Goodyēra se Knærod.

Goole [gu!l], By i Nordengland, Shire West-Riding af York, ligger 32 Km. S. 0. f. York ved Ouse og har (1891) 11,500 Indb. G., som endnu 1826 kun var en ubetydelig Landsby, er nu en af England's betydeligste Nordsøhavne med store Dokker og stor Udførsel af Klæde, Jærn og Bygningssten. *C. A.*

Goolwa [gu!lwa], vigtig Havneby i Australien, Sydaustralien, 95 Km. S. 0. f. Adelaide ved Murray's nedre Løb og 11 Km. fra dens Munding. (1891) 1,100 Indb. En stor Del af Handelen fra de rige Græsstrækninger ved Murray, Darling og Murrumbigde gaar over G., der er Udgangspunkt for Flodfarten, da Murray's Munding er upassabel for søgaaende Skibe. Talrige Varelagere, Skibsværfter o. s. v.; Banelinier til Adelaide, Port Elliot og Victor Harbour. *C. A.*

Go **on** [g°å'n] (eng.), gaa paa, fremad, tag fat.

Goongo (5 Gange Ngoo ell. 5-Ngoo), Maal for tørre og flydende Varer i Japan = $^1/_2$ Schoo = 0,9074 Lit. *N. Y. B.*

Goonze (ell. Guhns), Guld- og Sølvvægt i Bombay = $^1/_{100}$ Tola = 0,116 Gr. *N. Y. B.*

Goor [χo! r], By i den nederlandske Provins Oberijssel ved Regge, S. V. f. Almelo, ved Jærnbanelinien Arnhem—Salzbergen, har (1891) 2,900 Indb. samt Bomulds- og Lærredsfabrikation. G. blev erobret 1572 af Spanierne, 1597 af Moritz af Oranien. *Joh. F.*

GOOS, August Herman Ferdinand Carl, dansk retslærd og Politiker, er født 3. Jan. 1835 i Rønne. G. blev cand. jur. 1857 og ansattes i det slesvigske Ministerium, vandt 1859 Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Formueforholdet mellem Ægtefæller efter ældre dansk Ret, hvorefter han i 2 Aar paa det Hurtigkarl'ske Legat studerede i Udlandet. Efter F. C. Bornemann's Død ansattes han 1861 som Lektor ved Universitetet og s. A. som Professor i Strafferet, Retsfilosofi og Folkeret; 1871 valgtes han til Medlem af Konsistorium. 1884 blev han efter Bruun's DødOverinspektør for Fængselsvæsenet med Bibeholdelse af sin Stilling ved Universitetet. I det politiske Liv har G. deltaget 1880—84 som Repræsentant i Folketinget for Kjøbenhavn's 5. Kreds, fra 1885 som kongevalgt Medlem af Landstinget, fra 10. Juli 1891 til 7. Aug. 1894 som Minister for Kirke- og Undervisningsministeriet under Estrup som Chef. Som Politiker har G.

tilhørt Højrepartiet og til Tider haft betydelig Indflydelse paa sit Partis Politik, navnlig ogsaa som Repræsentant for »Dagbladets« Udgivere 1881—89, men det er dog som retslærd, at G. vil efterlade sig de varigste Spor i dansk Aandsliv.

Tidligere og fuldstændigere end nogen anden skandinavisk Jurist brød G. med den ældre Skoles Tendens til at deducere Retssætningerne fra oversanselige Postulater og Begreber og inaugurerede den juridiske »Realisme« ved stedse at gaa ud fra Kendsgerningerne og de praktiske Livsforhold til Retsreglernes Dannelse. I Strafferetten (Indledning 1875, Alm. Del I 1878) forkastede han den gængse etisk-filosofiske Gengældelsesteori og satte den forbryderske Viljes Tugt til Lydighed mod Loven som Straffens Formaal, hvorved Strafinstituttet fik det Stempel som subjektiv Retshaandhævelse, der har forenet Fængselsvidenskaben med Strafferetten og givet de moderne Forskninger paa Kriminalantropologiens og -politikkens Omraade *et* Holdepunkt. I »Den alm. Retslære« [1882—92] paaviser G., at Retten maa grundes paa det utilitariske Princip, Evnen til at fremme Menneskenes Vel, og forkaster al Tale om Retten som en fra Individernes Etik forskellig og delvis fjendtlig »Samfundsmoral«, da Samfundet kun betegner Indbegrebet af Individer. Den traditionelle Modsætning mellem Individ og Samfund forsvinder saaledes, Retssystemet deles i Retsanordningen, der tildeler Individet Rettigheder og Pligter og udgør Retsordenens Formaal, samt Retshaandhævelsen o: de Midler, hvorved Formaalene søges virkeliggjorte. Kriteriet for et Retsforhold bliver Forholdets Egnethed til Retshaandhævelse, altsaa til Hævdelse ved ydre Magt; rent moralske og følgelig Retsordenen uvedkommende ere de Forhold, hvor Virkeliggørelse i Personens Indre udgør den sædelige Kerne (som f. Eks. Troslivet). Rettens Plads inden for Etikken bestemmes saaledes, at Retsordenen ved at etablere den ydre, betryggede Tilstand danner en Ramme, inden for hvilken Individets indre sædelige Udvikling kan foregaa, uden hvilken al Udvikling er umulig. Paa dette Grundlag udvikles derefter i stærkt sammentrængt Form de enkelte Retsforhold, hvis rette utilitariske Ordning søges angivet, og en Række juridiske Tvivlsspørgsmaal besvares, ofte med slaaende Klarhed. — Paa den positive Rets Omraade har G. indlagt sig stor Fortjeneste ved sin Behandling af Straffeloven af 1866, navnlig i Strafferettens specielle Del [3 Bd. 1895—96], hvor de enkelte Forbrydelser gennemgaas med omfattende Henvisninger til Domssamlingerne. Endvidere maa nævnes en sammenlignende Fremstilling af de 3 nordiske Rigers Strafferet (Retsencyklopædi 1882). Derimod har G. kun med store Forbehold (i »Nord. Tidsskr. for Fængselsvæsen« 1890) sluttet sig til den videre Udvikling i realpraktisk Aand af Strafferettens almindelige Principper, som de senere Aar have fremkaldt, og for hvilken »International kriminalistisk Forening« staar som Repræsentant, idet denne Skole synes G. i for høj Grad at sætte Skønnet i Retsreglens Sted, en Betragtning, der endog har ført ham til at modificere sin egen Straffeteori og, om end med Begrænsninger, genoptage flere af ham tidligere forkastede Synspunkter, som Gengældelsesideen og Indeterminismen, uden Hensyn til at store Dele af hans opbyggede Retssystem derved synes at blive undergravede. — I Straffeprocessen har G. foruden ved Udgivelse af nogle mindre Skrifter, hvor han fremtræder som Modstander af det gældende Inkvisitionssystem, indlagt sig særlig Fortjeneste som Medlem 1870—77 af Proceskommissionen og Forfatter til dens berømte Betænkning. Paa Fængselsvæsenets Omraade har G. mere virket for en rolig Udvikling paa det givne Grundlag end ved store Reformer. Ved de internationale Fængselskongresser har G. repræsenteret Danmark, blev 1884 Medlem af den internationale penitentiære Kommission, Vicepræsident 1890. — G. er ekstraordinær Assessor i Højesteret og udnævntes ved sin Dimission som Minister til Geheimeetatsraad, hvorhos han beklæder en Mængde offentlige og private Tillidshverv. *A. Gl.*

Goosen fgu!sn], Indsø i U. S. A. i den nordøstlige Del af Staten Kalifornien paa Grænsen af Staten Oregon. Den er ca. 500 □ Km. stor og har gennem Floden Pitt Afløb til Sacramento-Floden. *C. A.*

Gopher *(Geomys)* er en Gnaver, der hører til Familien *Saccomyidae* ell. *Geomyidae*, hvilken

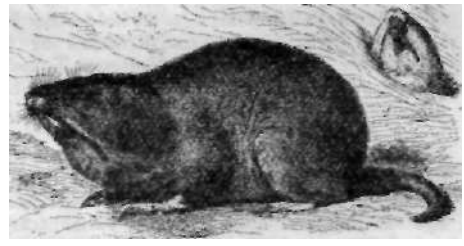

Gopher.

Familie adskiller sig fra alle andre Gnavere ved at have Kæbeposer, som aabne sig udvendig. Alle Saccomyider høre hjemme i den ny Verden, saavel Nord- som Sydamerika. Den mest bekendte Art af denne Familie er G. *(Geomys bursarius* Raf), Amerikanernes Pocket-G., der forekommer paa Sletterne mellem Mississippi og Rocky-Mountains. Den er lidt mindre end en Hamster. Dens Levevis er næsten hel muldvarpeagtig; derfor har den store Gravekløer, navnlig paa Forbenene; dens Øjne og Øren ere smaa; Halen temmelig kort. Pelsen er meget blød. Ligesom Muldvarpen opkaster den Muldvarpeskud. Muligvis ligger den i Dvale en Del af Vinteren. Ved Hjælp af sine Kæbeposer, som den fylder med Tungen og tømmer med Forbenene, samler den Forraad i sine underjordiske Rum. Dens Føde bestaar hovedsagelig af Rødder og Knolde, og den maa i det hele anses for et meget skadeligt Dyr. Dens Navn skal for øvrigt komme af, at de indianere, som første Gang præsenterede den for en Naturforsker, havde stoppet dens Kæbeposer saa fulde af Jord, at disse vare udspilede som to store Sække, der slæbte langs Jorden. Da Dyret skulde udstoppes og afbildes, bestræbte man sig for at gøre Kæbeposerne lige saa store, som Indianerne havde faaet dem. Dette er Aarsagen til, at man i saa lang Tid altid saa G.-Billederne udstyrede med et Par

mægtige Kæbeposer, og at man har ment, at den ogsaa kunde bruge dem til at bære Jord op fra sin Hule. Nærstaaende Arter forekomme i de sydlige forenede Stater, Mejiko og Centralamerika. En anden hyppig Slægt er *Thomomys* udbredt i en Mængde Varieteter over Canada og Nordamerika V. f. Rocky Mountains. Et fra G. i sit Udseende meget afvigende Dyr er *Dipodomys phillipn*, lidt større end en Mus. Medens G. er skikket til at grave, er denne skikket til at springe. I hele sit Udseende minder den derfor meget om Springmusene: Bagbenene ere lange og tynde, Halen lang og busket mod Spidsen. Den lever i de ødeste Egne i Sydkalifornien. *M. C. E.*

Gopīcandana (»Hyrdinde-Sandeltræ«), en Slags hvid Jord, hvormed Vishnuïtterne male deres Mærker (se Citraga) paa Ansigt, Bryst og Arme; den bedste Slags skulde egentlig komme fra DvSraka fra den Dam, hvor Gopi'erne (s. d.) druknede sig, da de hørte om Krishna's Død. *S. S.*

Gopī'er (»Hyrdinder«), i Hinduismen Hyrdinderne i Vrindāvana, som Krishna (s. d.) og hans Broder Balarama (s. d.) forlystede sig med i deres tidligste Ungdom. Dette forklaredes mystisk om Sjælens Forhold til Guddommen (jfr. bhakti). Beskrivelserne bleve snart tøjlesløse og udskejende. Hos Sekten Vallabhacarya (s. d.) holdes der Forsamlinger, hvor de efterligne Krishna's og G.'s Lystigheder med den mest vidtdrevne Tøjlesløshed, og der er andre vishnuitiske Sekter, hvor det ikke er meget bedre (jfr. Caitanya). Der holdes en aarlig Fest, Rāsa-yātrā, til Minde om Krishna's Dans med G., som bliver fremstillet dramatisk. Den fornemste af G. er Radha (jfr. Gitagovinda), der af sine Dyrkere sættes næsten lige saa højt som Krishna; ifølge Vallabbacarya'erne f. Eks. er hun opstaaet i Goloka (s. d. og jfr. Gaṇeça, S. 481) af Krishna's venstre Side, og af Porerne i hendes Hud opstode igen 300 Mill. G. som hendes Ledsagere; de bleve inkarnerede som Hyrdinder i Vrindāvana sammen med Krishna. **Jfr.** Goplcandana. (Litt.: Hauvette-Besnault's Uddrag af Bhag Pur., Bog X, i »Journal Asiatique«, Vol. V, 5. Serie, 1865). *S. S.*

Goplelas se Amfipoder S. 725.

Goplepolypper se Gopler.

Gopler ere en Klasse af Polypdyrenes Række, som i deres højest udviklede Tilstand, altsaa som G. i snævrere Forstand, have Form snart af en flad Skaal, snart af en mere eller mindre hvælvet, undertiden næsten kegleformet Klokke. Mundaabningen, som ofte er omgiven af 4 Lapper, har sin Plads midt paa den fordybede Underside og fører ind i en central Mavehule, fra hvilken et Antal bredere eller smallere Siderum, Mavetasker eller Radialkanaler, udstraale regelmæssig til Skivens Rand, hvor de ofte ere forbundne ved en Ringkanal. Skiveranden er Sædet for forskellige Slags Sanseorganer, af hvilke de vigtigste ere Høreblærer, Øjne og Føletraade, hvilke sidste paa Grund af deres Udstyr med Nældekapsler tillige ere Vaaben. Disse forskellige Organer saavel som den, navnlig paa Skivens Underside optrædende Muskulatur styres af et Nervesystem, hvis Hoveddele enten have Form af en dobbelt Nervering inden for Skiveranden (Smaagopler) eller optræde som en Kreds af adskilte Nervecentrer (Storgopler). Kønnene ere i Reglen adskilte, og Kønskirtlerne have deres Plads i umiddelbar Nærhed af Maven eller dens Sideforlængelser. Alle Dyrets Organer optræde gennemgaaende i streng straaleformet Ordning og ere som Regel delelige med Tallet 4. Af Ægget fremgaar sluttelig enten en med Moderdyret overensstemmende G. eller en fastsiddende Polyp, der i Reglen ved fortsat Knopskydning bliver til en Polypstok. Først paa denne opstaar igen fritsvømmende kønnede G. Andre af denne Klasses polypformede Medlemmer blive imidlertid under hele Artens Liv staaende paa Polypstadiet, idet ogsaa deres kønnede Individer ere fastsiddende og af en yderst simpel Bygning. I Henseende til Formeringsforholdene kunne vi derfor sondre mellem 3 Grupper af Gopledyr (i videre Forstand), nemlig a) saadanne, som kun optræde i Gopleformen, b) saadanne, som kun optræde i Polypformen, og c) saadanne, hos hvilke Arten repræsenteres skiftevis af polypformede, kønsløse og af gopleformede, kønnede Individer. En saadan systematisk Inddeling vilde imidlertid være i høj Grad unaturlig, idet nær beslægtede Former ofte forholde sig aldeles forskellig i saa Henseende, idet den ene hele sit Liv igennem kan blive staaende paa Polypstadiet, medens den anden kan frembringe fri G. Da de Fordringer, der stilles til fastsiddende og til fritsvømmende Dyrs Bevægelse, Sansning og Ernæring ere saa yderst forskellige, bliver Forskellen mellem de til samme Art, Slægt, Familie o. s. v. hørende G. og Polypper saa stor, at Sammenhængen mellem disse to Tilværelsesformer maa udforskes for hver enkelt Art for sig, ligesom det i en almindelig Fremstilling af denne Klasses Bygning er nødvendigt at behandle dem særskilt.

I G.'s klokkedannede Legeme kunne vi sondre mellem to Flader, som støde sammen i Skivens Rand, nemlig en udadhvælvet Overflade, Exumbrella, og en indadhvælvet Underflade, Subumbrella. For at lette Fremstillingen af forskellige Deles Forhold til disse to Flader benyttes Adjektiverne eksumbral og subumbral. Legemet er opbygget af to Cellelag, et ydre, Ektodermen, og et indre, Entodermen, som udklæder Mavehulen og de fra den udgaaende Rum eller Kanaler, og hvis Celler hver ere udstyrede med en bevægelig Fimretraad. De to Cellelag ere dog overalt adskilte fra eller, om man vil, forbundne med hinanden ved et imellem dem udskilt geléagtigt, meget vandholdigt og elastisk Lag, Støttelaget, som i forskellige Dele af Legemet kan opnaa en meget forskellig Mægtighed. Medens det saaledes opnaar en overordentlig Tykkelse i Skærmen, danner det andre Steder, saaledes i Følerne og i Smaagoplernes Svømmesøm (velum), et yderst tyndt Lag. I det hele taget danner det Hovedmassen af G.'s Legeme og betinger derved disse Dyrs overordentlige Vandholdighed. Hos den almindelige Øregople findes saaledes over 99½ p. Ct. Vand. Medens dette Støttelag hos de fleste Smaagopler er dannet af en ensartet Gelémasse, bliver det hos Storgoplerne gennemtrængt af Celler, der vandre ind i det fra de to omgivende Cellelag og omdanne sig til stjerneformet forgrenede Bindevævsceller eller netformet forbundne Bindevævstraade. Hos mange Storgopler kan det opnaa en næsten bruskagtig Haardhed. Paa Grund af sin Elasticitet spiller dette Lag en vigtig Rolle under Bevægelsen,

da det efter hver Muskelsammentrækning igen tvinger Skiven til at antage sin oprindelige Form.

G.'s Legeme har gennemgaaende en strengt straaleformet Bygning, og kun undtagelsesvis optræde symmetriske Former. Grundtallet er i Reglen 4; men hos enkelte Slægter kan man finde Grundtallet 6 (*Carmarina*, *Dipleurosoma*). De forskellige Organsystemer ere ordnede efter forskellige, hver af to Radier bestaaende Straaleakser, som have en forskellig Værdi i Bygningens Plan. De to Straaleakser, som kunne lægges gennem de 4 først optrædende Mavesække eller Radialkanaler, og som ligeledes falde gennem Mundaabningens Korsgrene, kaldes Perradier, de, som halvere de af dem dannede Rum, kaldes Interradier. Mellemrummene mellem Perradier og Interradier halveres af Adradierne og de sidst dannede Rum atter af Subradierne. Af disse Radier have de to første den overvejende Betydning, medens de to sidste kun af og til spille en Rolle. Dette gælder saaledes for *Ephyra*, hos hvilken Mundfligene og Mundkorsets Grene ere perradiale, Kønsorganerne og Mavctraadene interradiale, Tentaklerne adradiale og Skivelapperne subradiale. Det af Entodermen udklædte Hulrum, det saakaldte Gastrovascularrum, kan deles i et i Legemets Midte liggende fordøjende Afsnit, Maven, og i et Antal fra denne udgaaende Siderum, Mavetasker eller Radialkanaler, som føre den med Vand blandede Ernæringsvædske rundt i Legemet, hvilken Bevægelse skyldes de Fimretraade, hvormed Entodermens Celler ere udstyrede. Disse fra Maven udgaaende Siderum opstaa ved, at de modstaaende Vægge af det oprindelig udelte Gastrovascularrum eller, om man vil, af den eksumbrale og den subumbrale Entoderm paa 4 eller flere Steder lægge sig til hinanden og smelte sammen. Hvor en saadan Sammensmeltning har fundet Sted, kan man derfor bestandig paavise en i Støttelaget indlejret Entodermplade, som" oprindelig altid er dobbelt. En saadan Sammensmeltning kan nu finde Sted i meget forskellig Grad. Hos de saakaldte Scyphopolypper, fra hvilke de fleste Storgopler opstaa ved en Knopskydning, er Maven indvendig forsynet med 4 fremspringende Længdelister, de saakaldte Mavelister (Tæniolae), som opstaa ved en Fortykkelse af Støttelaget paa 4 interradiale Steder. Lignende Mavelister optræde ogsaa hos de lavere staaende Storgopler (Stauromeduser, Peromeduser og Cubomeduser), hvor vi i hver saadan Maveliste kunne sondre mellem en eksumbral og en subumbral Del, og Mavesækkene opstaa her netop ved, at disse Mavelisters eksumbrale og subumbrale Del smelte sammen i en større eller mindre Længde. Hos den simpleste af alle kendte Storgopler, *Tessera*, som derfor antages at staa den fælles Stamform nærmest, finder denne Sammensmeltning kun Sted i en lille Plet paa hver Maveliste, i den saakaldte Septalknude, og der dannes herved 4 brede Mavetasker, der ere meget ufuldkommen adskilte, idet de baade over og under Knuderne staa i Forbindelse med hverandre. Hos andre, saaledes hos Bægergoplerne, finder denne Sammensmeltning Sted næsten i Mavelisternes hele Længde, og Septalknuderne blive derfor her til langstrakte Septallister, som begrænse de 4 radiale Mavetasker i deres hele Udstrækning, men dog ikke naa helt ud til Skiveranden, saa at de 4 Tasker her blive forbundne ved en smal Ringkanal. Hos andre Storgopler, saaledes hos *Periphylla*, finder man foruden de 4 Septalknuder endnu en Sammenvoksning hen imod Skivens Rand paa 16 eller flere Steder (Lappesømme), og hos de fleste Medlemmer af Storgoplernes største og

Fis. J.

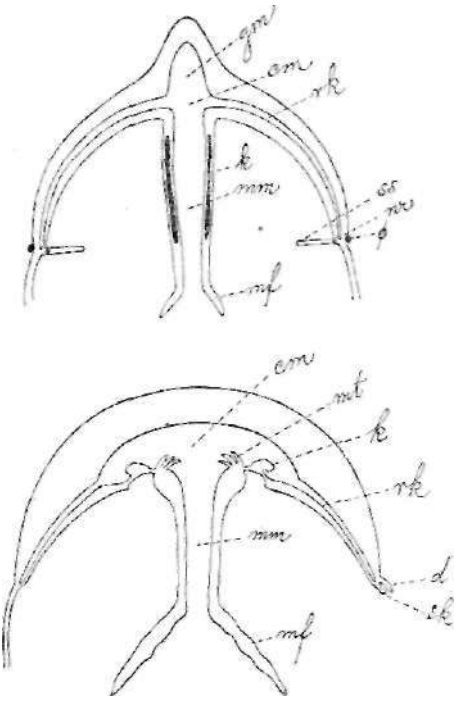

Øverst: idealt Længdesnit af Smaagople, nederst: idealt Længdesnit af Storgople. *gm* Grundmave; *mm* Mundmave; *cm* Centralmave; *mf* Mundtlige ell. Mundarme; *rk* Radialkanal; *k* Kønskirtler; *mt* Mavetraade; *sk* Sansekolbe; *0* Øje; *d* Dækskæl; ss Svømmesøm (*velum*); *nr* Nervering.

højest udviklede Afdeling (Discomeduserne) er dette den eneste Form for Sammenvoksning, idet de 4 Septalknuder enten helt mangle eller kun optræde forbigaaende paa et tidligt Trin. — Derved opstaar den indviklede Form, som dette Kanalsystem antager hos de fleste af disse Storgopler. Snart ere Sammenvoksningsstriberne smalle og naa helt ud til Randen, hvorved der dannes brede Mavetasker, som ikke ere forbundne ved en Ringkanal (Cyanea, Pelagia), snart lade de Randen fri og ere bredere, ofte uregelmæssig bugtede,

Fig. 2.

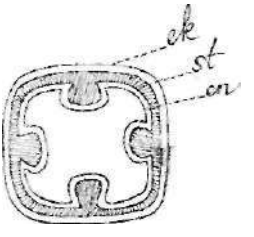

Skematisk Tværsnit gennem *en Scyphistoma*. *ek* Ektoderm; *st* Støttelag: *en* Entoderm.

lappede eller pletvis udbredte over større Flader, hvorved der dannes smalle, gaffeldelte eller netformet forbundne Kanaler, der ere forbundne ved en Ringkanal. Hos Smaagoplerne, der ligesom

Fig. 3.

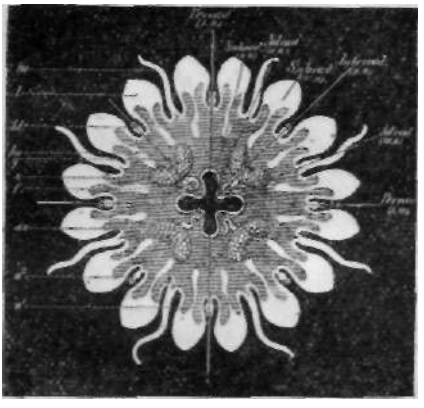

Ephyrapelagica set fra Undersiden. Figuren viser Organernes Forhold til de forskellige Straaleakser. *as* Mundkors; o Sansekolbe; *f* Mavetraad; s Kønskirtel; *ta* Tentakel; *bt* Mavetaske; *l* Randlap; *g* Centralmave.

Goplepolypperne altid savne Mavelister, finde disse Sammenvoksninger altid Sted i store Flader. Hyppigst findes 4 saadanne, mellem hvilke der optræde 4, i Randen ved en Ringkanal forbundne

Fig. 4.

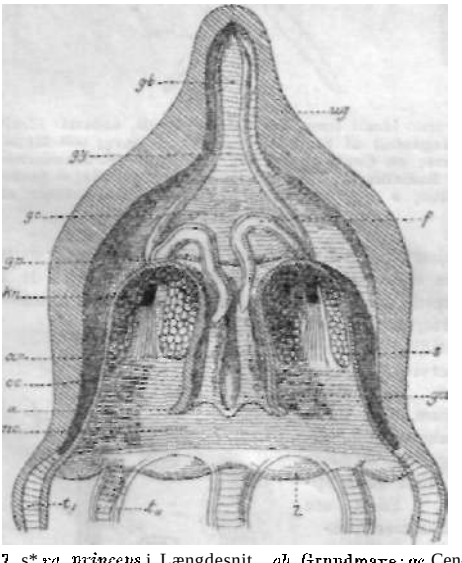

7 s*ra *princeps* i Længdesnit. *gb* Grundmave: *oc* Centralmave; *gg* Mavelister; / Mavetraad; *kn* Scptalknude (under den ses Klokkemuskelen); *ga* Mundmave; *s* Kønskirtel; *cc* Mavetaske; *mc* Kransmuskelen.

Radialkanaler. Det centrale Afsnit af Gastrovascularsystemet, Maven, er sjælden enkelt, men bestaar i Reglen af 2 eller 3 over hverandre liggende Afsnit, af hvilke det nederste er Mundrøret eller Mundmaven, som ofte kan opnaa en betydelig Længde (Sarsia). Med denne maa man ikke forveksle den ofte meget lange, solide, snabellignende Mundstilk, der i Familien *Geryonidae* udspringer fra Subumbrellas Midte, og som bærer Maven paa sin Spids, medens Radialkanalerne løbe langs dens ydre Overflade. Mundmaven fører ind i Mellemmaven, hvorfra Mavetaskerne eller Radialkanalerne udspringe, og denne kan igen fortsættes i en øverste Grundmave. Hvor den optræder hos Smaagopler (Steenstrupia), er den tynd og stilkformet og en Levning af den oprindelige Forbindelse mellem G.'s og dens Gopleammes Gastrovascularsystem. — Af disse 3 Afsnit opnaar Mundmaven den største Længde og Mellemmaven den største Bredde. Hyppigst mangler Grundmaven. — Mundrøret har et kvadratisk eller korsformet Gennemsnit, idet de 4 Flader springe konvekst frem i Midten, og den samme Korsform viser Mundaabningen (»Mundkorset«). Mundaabningen er sjælden enkelt, men i Reglen udstyret med 4 perradiale Mundlapper, som, naar de naa en stærkere Udvikling (Øregoplen), betegnes som Mundarme. — De have da Form af flade, i Enden tilspidsede og paa Undersiden med en Længderende forsynede, i Randen foldede og bugtede Forlængelser, som undertiden igen kunne være gaffelformet delte. En saadan gaffelformet Deling optræder konstant hos Rhizostomerne, som derfor altid besidde 8 Mundarme. Her optræder ogsaa en meget mærkelig, for denne store Afdeling ejendommelig Modifikation. Idet nemlig hver af de 8 Mundarme foldes sammen efter sin Midtlinie, og de lige over for hverandre stillede talrige rendeformede Folder smelte sammen med deres Entoderm, dannes der i Armens Rand en Mængde korte Kanaler, som hver munder ud gennem en tragtformet Aabning — en lille Sugemund. Disse Kanaler forene sig efterhaanden til større og større Stammer, der alle munde ind i en Hovedkanal i Armens Akse. Idet ogsaa selve Mundaabningen tillukkes ved en korsformet Mundsøm, træde alle disse smaa Armmunde i Stedet for denne, ligesom ogsaa Fordøjelsen af Føden ikke foregaar i selve Maven, men i dette Kanalsystem. — Mundranden og dens Forlængelser ere hos G. i Reglen stærkt udstyrede med Nældekapsler (se Polypdyr), som tjene til at bedøve Byttet, og som undertiden sidde paa Enden af korte følerlignende Traade. I Familien *Margelidae* er Maven saaledes udstyret med saadanne Mundtentakler, af hvilke der enten kan optræde 4 enkelte eller 4 mere eller mindre rigt grenede Buske. — I Mavens Udstyr er der en karakteristisk Forskel mellem Smaagopler og Storgopler, idet den hos de sidste er forsynet med de saakaldte »Mavetraade«, bevægelige, med Kirtelceller udstyrede Traade, som antages at spille en Rolle i Fordøjelsens Tjeneste. Disse Mavetraade staa i det nøjeste Forhold til de før omtalte Mavelister, og hos de Storgopler, hvor Mavelisterne optræde hos den kønnede Form, ere Mavetraadene altid Udvækster af disse. Hos den før omtalte *Tessera* optræde de kun i et Tal af 4, een ved Enden af hver Maveliste og lige over for hver Septalknude, medens de hos Bægergoplernes og andre optræde i stor Mængde i Mavelisternes hele Længde. Hos Skivegoplerne, hvor Mavelisterne kun findes i det kønsløse Schyphistoma-Stadium, blive under den

ejendommelige Knopskydningsproces Moderdyrets 4 Mavelister fordelte paa den hele Række af G., som opstaar fra det, og disse Delingsstykker blive til den unge G.'s første 4 Mavetraade. Hos en meget simpel Slægt af Skivegopler, *Ephyra*, som i det væsentlige stemmer overens med Ungdomsstadierne af de øvrige Skivegopler, og som derfor antages at staa disses fælles Stamform meget nær, findes der blivende kun disse 4 Mavetraade, medens deres Antal hos de andre Skivegopler tiltager betydelig under Væksten. Vi faa derfor her 4 interradiale Grupper af Mavetraade, som have deres Plads paa Inderfladen af den subumbrale Mavevæg, paa den indre Rand af Kønskirtlerne (mellem disse og Mundkorset), hvis Bugtninger de følge.

Medens G. mangle en Gataabning, har man derimod saavel hos Smaagopler (navnlig Leptomeduser) som hos Storgopler (f. Eks. Øregoplen) i Randen af Skiven fundet Porer, som tjene til Udsondring af kvælstofholdige Ekskretionsstoffer. Hos Smaagoplerne sidde de paa Enden af smaa kegleformede Udvidelser af Ringkanalen, hvis Entodermceller ere forskellige fra Ringkanalens øvrige Udklædning og af kirtelagtig Natur. Man har betegnet disse Udvidelser som Nyresække.

G. bevæge sig i Reglen ved Svømning. Ved Klokkens rytmiske Sammentrækninger bliver det i Subumbrellas Hulhed indesluttede Vand sammentrykt, og inden det ganske eller delvis drives ud af denne, udøver det et Tryk paa dens Tag, som driver Dyret fremad med Exumbrella vendt fremad. Derfor tilhøre de vigtigste Muskler, nemlig Kransmuskelen og Klokkemuskelen, Subumbrella. Kransmuskelen, der ligesom de øvrige Ringmuskler hos G. bestaar af tværstribede Muskeltraade, indtager hos de fleste G. største Delen af Subumbrellas Overflade og kan enten danne en sammenhængende Krans eller være afdelt i 4, 8, 16 eller flere Felter. Klokkemuskelen bestaar i Reglen af 4—8 Længdemuskelbundter, der fra Mundrørets øverste Del divergere ned mod Kransmuskelen. Hos Smaagoplerne bliver Svømningen understøttet af den saakaldte Svømmesøm (Velum), en, fra Skiveranden udspringende, indad rettet muskuløs Hudsøm, som under Sammentrækningen samtidig tjener til Indsnævring og til Forlængelse af Subumbrellas Hulrum. Hos Storgoplerne, hvor en saadan Svømmesøm mangler, er Skiveranden lappet. — Foruden ved Svømning kunne nogle G. tillige bevæge sig krybende, idet deres Tentakler ende i smaa Sugefødder. Dette gælder saaledes om *Pectanthis asteroides* samt om flere Medlemmer af Familien *Cladonemidae*. Ja hos *Eleutheria prolifera* synes det endog at være den eneste Bevægelsesmaade, idet Skiven er stærkt reduceret. Endelig mangler en fri Stedbevægelse ganske hos de ved en Stilk fæstede Bægergopler (s. d.).

Skiveranden er Sædet for forskellige Sanseorganer, af hvilke de vigtigste ere Tentakler eller Føletraade, Syns- og Høreorganer, hvilke Sanseredskaber dog ofte have deres Plads paa smaa frit fremragende kolbeformede Fremspring, der kunne betragtes som modificerede Tentakler, Tentaklerne ere ikke alene Føleorganer, men tjene tillige paa Grund af deres Udstyr med Nældekapsler som Vaaben ved Forsvar og Angreb, som Redskaber til at føre et Bytte til Munden med, som Hjælperedskaber under Svømningen og som Kryberedskaber. Hos *Pecthantis asteroides* ligne de nederste Tentakler, der benyttes paa denne Maade, ganske Sugefødderne hos Echinodermerne. Helt blottet for Tentakler er inden for Smaagoplerne kun den lille Afdeling *Amalthaeidae* samt inden for Storgoplerne Rhizostomerne, hos hvilke deres Rolle overtages af de stærkt udviklede Mundarme, der ogsaa ere udstyrede med talrige, fine følerlignende Traade. Meget ofte optræde Tentaklerne i stort Tal, hyppigst dog kun i en enkelt Række, sjælden (*Pectyllidae*) i flere Rækker over hverandre. Undertiden kunne de optræde i 4 (*Margelis*) eller 8 (*Lucernaria, Cyanea*) Bundter; men hyppigst findes de i et Tal af 4 eller 8 eller Multipla af disse Tal. Ved Reduktion af Tallet 4 findes ikke sjælden 2 modstaaende Tentakler, medens en enkelt kun findes hos *Stenstrupia* og nogle nærstaaende Former. Det synes dog, som om alle de forskellige Talforhold kunne afledes, hos Smaagoplerne af 4 perradiale Tentakler og hos Storgoplerne af 8 Hovedtentakler, af hvilke 4 ere perradiale og de 4 interradiale. Hos de fleste G. tiltager Tentaklernes Antal, nemlig med Alderen, idet der imellem de først anlagte 4, 8 eller 16 optræde ny efter bestemte Love, som dog ere forskellige i forskellige Afdelinger. Tentaklerne ere i Reglen hule og staa i umiddelbar Forbindelse med Gastrovascularsystemets Hulrum; sjældnere ere de (Tessera, Narcomeduser) solide og udfyldte med en Række flade Entodermceller. Undertiden kan man sondre mellem større Hovedtentakler og mindre Bitentakler, hvilke sidste undertiden kun optræde i yngre Stadier og senere falde af eller omdannes til Randlegemer. Endskønt Tentaklerne normalt have deres Plads paa Skiveranden, kunne de dog hos visse Former under Væksten enten rykke op paa Exumbrella (Narcomeduser, Øregoplen) eller rykke ned paa Subumbrella (*Cyanea*). Tentaklerne ere i Reglen enkelte, men kunne dog undertiden være dendritisk eller fjerformet grenede (*Cladonomidae*). Foruden Tentaklerne optræde hos de fleste G. paa Skiveranden tillige Syns- eller Høreorganer eller samtidig begge Slags. Medens Smaagoplerne aldrig samtidig besidde begge Slags Organer, optræde de derimod altid forenede hos Storgoplerne. Den simpleste Form af Synsorganer eller lysopfattende Organer findes hos Smaagoplerne, hvor de have deres Plads ved Grunden af Tentaklerne. De ere enten simple Pigmentpletter eller tillige forsynede med en linseagtig Fortykkelse. En højere Udvikling kunne de naa hos Storgoplerne, hvor de undertiden kunne være udstyrede med Dannelser, der svare til Nethinde, Linse, Glaslegeme og Hornhinde. Hos Smaagoplerne ere Høreorganerne smaa Blærer, som indeholde een eller flere Hørestene (Otolitter), og som enten rage frit frem fra Skiveranden eller ere ganske indsænkede i denne. Hos Storgoplerne bære de saakaldte Sansekolber, Rhopalier, baade Syns- og Høreorganer. De have deres Plads i Indsnit mellem Skivcrandens Lapper og ere ovenfra dækkede af en plade- eller skælformet Udvidelse af Exumbrella. De ende hver med en Otolitsæk og bære desuden flere Øjne af forskellig Udvikling. Ved Grunden af Dækpladen findes en fimrende Grube, der tydes som en Lugtegrube. — Nervesystemets Hoveddele optræde hos G. under en dobbelt Form. Den højeste Udvikling naa de hos Smaagoplerne,

hvor der optræder en dobbelt Nervering i Randen af Svømmesømmen, idet den ene ligger over og den anden under dennes Støtteplade. Begge Ringe sammensættes af fine Fibriller, som staa i Forbindelse gennem Støttepladen. Fra denne Dobbeltring udgaa Traade til Musklerne og Sanseorganerne. Hos Storgoplerne derimod findes et Antal adskilte nervøse Centra, idet der ligger et saadant ved Basis af hver Sansekolbe. Kun i en enkelt Familie (*Charybdeidae*) ere disse Centra forbundne ved en siksakformet Randnerve. G. have som Regel adskilte Køn, og kun undtagelsesvis findes Hermafroditisme som hos den til Familien *Pelagidae* hørende Slægt *Chrysaora*. Kønsorganerne frembyde for saa vidt meget simple og overensstemmende Forhold, som de overalt i det væsentlige kun bestaa af Kønskirtlerne, som ligeledes overalt udvikle sig i den subumbrale Væg af Gastrovascularsystemets Hulrum, nemlig enten i Væggen af Maven eller af de fra den udgaaende Siderum. Disse Kønskirtler, som næsten altid have samme Form og Stilling hos de to Køn, ere snart baandformede, cylindriske eller runde, snart paa forskellig Maade bugtede, lappede og forgrenede. Kønsstofferne synes hos Smaagoplerne gennemgaaende at have deres Udspring i Ektodermen, medens de hos Storgoplerne opstaa i Entodermen. Inden for Smaagopleme optræde de i den simpleste Form i Familien *Codonidae (Sarsia, Steenstrupia)*, idet de her danne en sammenhængende Beklædning af det lange Mundrør i en stor Del af dettes Længde. Medens vi altsaa her kun have en enkelt rørformet Kønskirtel, har denne hos de øvrige delt sig i 4 perradiale Kirtler, som snart have deres Plads i Mavevæggen (Anthomeduser), snart langs Radial kanalerne. De i Mavevæggen optrædende kunne dog ofte være spaltede hver i to, og ved en Sammensmeltning af 2 saadanne Nabohalvdele kunne vi faa 4 interradiale Kirtler. — Hos Smaagopleme blive Kønsstofferne ved Kirtlernes Bristning udtømte umiddelbart i det omgivende Vand. Hos Storgoplerne have vi normalt 4 interradiale hesteskoformede eller nyreformede Kønskirtler, som dog undertiden kunne dele sig i 8 adradiale. Hos *Tessera* omfatte de hver sin Septalknude og rage ved deres to Sidehalvdele ind i to sammenstødende Radialtasker. Hos *Lucernaria* blive de derimod med de lange Septallister hver delte i 2. Hos de fleste Storgopler ere Kønskirtlerne fæstede til den indvendige Væg af saakaldte »Subgenitalhuler«. Idet nemlig det subumbrale Gelévæv fortykker sig ringformet paa 4 interradiale Steder under Kønskirtlerne, medens omvendt den Kirtlerne bærende Væg inden for hver af disse ringformede Partier er meget tynd, saa vokser denne tynd-hudede Væg (»Gastrogenitalmembranen«), som folder sig, idet den maa holde Skridt med de ofte stærkt bugtede Kønskirtlers Vækst ind imod Centralmaven, og derved dannes 4 Hulrum, hvis ydre Aabning ofte kan være meget snæver. Der finder ingen Forbindelse Sted imellem Maven og disse Hulrum, og først ved Kønskirtlernes Bristning udtømmes Kønsstofferne i Maven og derfra gennem Munden. En ejendommelig Udvikling naa disse Subgenitalhuler hos mange Rhizostomer, idet de vokse ind imod Midten af Centralmaven og her smelte saa fuldstændig sammen, at de danne eet eneste under Maven liggende Hulrum (»Subgenitalsal«), som munder ud gennem de sædvanlige 4 Aabninger. I Modsætning til den sædvanlige Indposning af Kønskirtlerne finder omvendt en Udposning af disse Sted hos *Pelagidae, Cyanidae* og visse Rhizostomer, idet Gastrogenitalmembranen, som giver efter for Trykket af de her stærkt udviklede, foldede og bugtede Kønskirtler, sammen med disse træder ud gennem den ydre Aabning og hænger ned som 4 i talrige Folder lagte mægtige Sække. — En endnu stærkere Indposning af Subumbrella end de nys nævnte Subgenitalhuler finder Sted hos Bægergoplerne og flere andre Familier, hvor de saakaldte Tragthuler kunne strække sig lige op til Exumbrellas øverste Del og hos visse Bægergopler endog fortsætte sig igennem Stilken som 4 Længdekanaler. — Man har tilskrevet alle saadanne Indposninger respiratorisk Betydning, da det for Aandedrættet nødvendige Vand ved hver Sammentrækning af Skærmen bliver drevet helt op igennem disse Huler, som kun ved en tynd Væg ere adskilte fra Gastrovascularsystemets Hulrum.

Hos Flertallet af de Storgopler, hvis Forplantningsmaade er kendt, findes der Generationsveksel, idet de kønnede G. opstaa ved en ejendommelig Knopskydningsproces fra saakaldte Scyphopolypper. Efter et kort, fritsvømmende Liv mister det lille Foster, der kan betegnes som en ægformet, tolaget Blære, sine Fimrehaar og sætter sig fast. Det har nu Form som et stilket kølleformet Legeme, der efterhaanden bliver forsynet med en rørformet, fremtrædende Mundaabning, som normalt er omgiven af 16 Tentakler. Af disse optræde først 4 perradiale, dernæst 4 i Mellemrummene mellem de første og sluttelig igen 8. I Mellemrummet mellem de første 4 Tentakler optræde i Mavehulens hele Længde de 4 før omtalte Mavelister. I denne Tilstand betegnes Dyret som *Scyphistoma*. Nu optræder der en Ringfure bag ved Tentakelkransen, og efter kortere eller længere Pauser følge ny Ringfurer bag ved denne, hvorved efterhaanden største Delen af Scyphistomaens Legeme deles i en Række (i Reglen 10—30) flade Skiver, som efterhaanden blive forsynede med 8 gaffeldelte Lapper. I hver Gaffeldeling dannes en Sansekolbe. Dette ejendommelige leddede Legeme, som man har betegnet med Navnet *Strobila*, bestaar saaledes af en Stabel af unge G., de saakaldte *Ephyrulae*, som efterhaanden løsne sig og svømme frit omkring. Scyphistomaens 4 Mavelister, som fordeles paa den hele Række af unge G., blive hos hver enkelt til dennes 4 oprindelige Mavetraade. Hele denne Proces kan naturlig sammenlignes med Kædedannelser hos Bændelormene og maa altsaa betragtes som en Knopskydning gennem lutter Endeknopper. Den tilbageblivende, uleddede fastsiddende Del kan nu igen udvikle sig til en ny Scyphistoma, der gentager den samme Knopskydningsproces. Det med Tentakler forsynede Endeafsnit kan enten blive afstødt og opløst, eller Tentakelkransen kan omdannes til en Lappekrans, hvorved dette Individ ligeledes bliver til en *Ephyrula*. Fra den her skildrede normale Udviklingsgang kan der nu finde mange Afvigelser Sted, baade i Henseende til Tallet af Ephyrulaer og i disses Straaletal og Randudstyr. Man kan saaledes finde 2—6-straalede i Stedet for 8-straalede Ephyrulaer og i Stedet for

et enkelt tentakelbærende Individ flere eller færre saadanne, fordelte paa forskellig Maade i Strobilaen. Undertiden kan man endog finde et blandet Udstyr med Randlapper og med Tentakler, og i det hele taget kan ved disse Omdannelser en gaffeldelt Randlap med sin Sansekolbe erstattes af 3 Tentakler. En anden Form af Afvigelser er Scyphistomaens Formering ved Knopskydning eller ved Længdedeling, hvorved vi faa flere fra en fælles Basis udgaaende Strobilaer, ja paa et endnu tidligere Udviklingstrin, nemlig allerede i Gastrula-Stadiet (se Gastrula), har man iagttaget Knopskydning og Deling. — I Modsætning til de øvrige Skivegopler (Discomeduser) mangler Generationsveksel ganske hos *Pelagia*, men ogsaa hos den almindelige Øregople kan man stundom finde en direkte Udvikling, som dog ved flere af de før nævnte abnorme Strobila-Former kan sammenknyttes med den almindelige Udviklingsgang. Man har saaledes fundet en Strobila, som kun bestod af 2 Led, et yderste med en Lappekrans og et nederste med en Tentakelkrans. I en anden, endnu simplere Strobila er Tentakelkransen forsvunden og det nederste Led kun ved en svag Indsnøring adskilt fra det yderste. Endelig har man fundet en Strobila, hvor ogsaa denne Indsnøring mangler, saa at hele Strobilaen kan betragtes som et fastsiddende, stilket Ephyrula, og hvis et saadant Individ helt opgiver at sætte sig fast, have vi den direkte Udvikling.

Inden vi gaa over til at skildre de mere indviklede Forhold ved Smaagoplernes Formering, vil det være nødvendigt først at give en Fremstilling af de saakaldte Goplepolypper eller Hydroidpolypper, af hvilke en Del ere artsidentiske med et tilsvarende Antal Smaagopler, idet de repræsentere disses kønsløse Kuld (»Ammegeneration«), medens en Del under hele Artens Liv bliver staaende paa Polypstadiet. Disse to modsatte Tilfælde kunne imidlertid findes hos meget nærstaaende Former.

Af Goplepolypperne ere yderst faa Enkeltindivider, nemlig Ferskvandspolypperne (se Hydra) og den lille Afdeling *Corymorphidae*. Medens de første ere frit bevægelige, ere de sidste saa at sige opankrede i Sandbund ved en Mængde fra Bagenden udgaaende fine Traade. I alle andre Tilfælde optræde disse Dyr som Kolonier af planteagtigt Udseende, der opstaa ved Knopskydning fra et Moderindivid, og som ere solidt fæstede til et Underlag. Snart udgaa Enkeltindividerne umiddelbart fra en traadformet, krybende, ofte netformet grenet Basis (mange Klokkepolypper, *Hydractinia)*, medens denne hos andre udsender oprette, mangfoldigt grenede, snart enkelte, snart bundtvis forenede Stammer, hvis sidste Grene bære de smaa Polypindivider, de saakaldte Hydranther. Grænsen mellem det fælles Kolonilegeme og Enkeltindividerne er meget vanskelig at drage. Hydranthernes udvidede, snart klokke- eller bægerformede, snart langstrakt kølledannede Endedel (»Hovedet«) er i Spidsen forsynet med en rør-, trompet- eller snabelformet fremtrædende Mund, der fører ind i en simpel Mavehule, og denne staar igen i umiddelbar Forbindelse med hele Koloniens hule Indre. Den mundingsbærende Endedel er forsynet med slanke Tentakler, som sjælden optræde i et Tal af 1 (Monobrachium) eller 2 (Lar), i Reglen i en enkelt Kreds. Undertiden findes dog endnu en kortere Kreds umiddelbart ved Basis af Munden (*Tubularia*, *Corymorpha*), og undertiden ere de uregelmæssig spredte eller ordnede i uregelmæssige Tværrækker, i hvilket

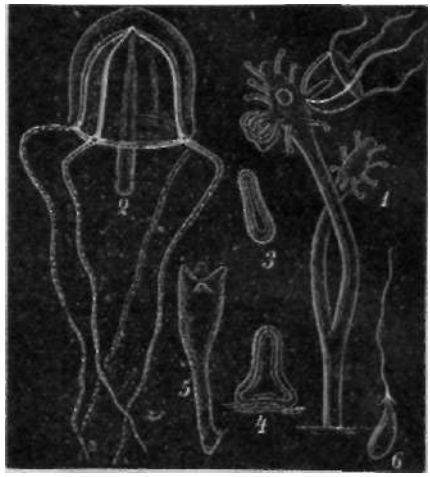

1 To Individer af en Kølleplypkoloni *(Syncoryne)*, hvoraf det ene bærer to Gopleknopper; *3* den fri Gople (*Sarsia*); *3* et fritsvømmende Foster af denne; *4* og 6 to senere, fastsiddende Stadier af dette; *0* en Nældekapsel med udkrænget Traad.

Tilfælde »Hovedet« har en langstrakt kølledannet Form (*Clava*, *Coryne*, *Syncoryne)*, Tentaklerne kunne være solide eller hule, traadformede eller forsynede med en lille knopformet, med Nældekapsler væbnet Endedel. I visse Kolonier (*Hydractinia*, Fjerpolypper) findes foruden de al-

Fig. 6.

Øregoplens Udvikling. *1* det fimreklædte Foster; *3* samme fasthæftet, med 4 Tentakler; *3* samme som færdig Scyphistoma med begyndende Tværdeling; *4* Strobilaen; *5* de unge Gopler *(Ephyrula)* blive fri.

mindelige Ernæringsindivider og Individer, der staa i Forplantningens Tjeneste, tillige særskilte Forsvarsindivider, som ere rigt udstyrede med Nældekapsler.

Ligesom G. ere Goplepolypperne opbyggede af 2 Cellelag, et ydre, Ektodermen, og et indre Entodermen, og imellem dem findes et tyndt Støttelag, svarende til G.'s Gelé væv. Entodermen, hvis fleste Celler ere udstyrede med Fimrehaar, udklæder hele det indre Hulrum, Gastrovascular-

Fig. 7.

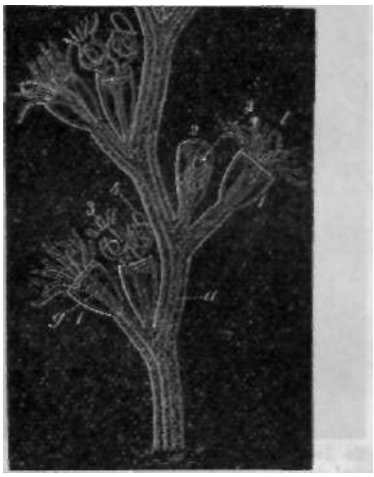

En Del af en *Gonothyraea*-Kolonl. *1* Ernæringsindivid; *S* Gonotek med Blastostyl; *'J* Gonofor; *4* fimreklædt Foster; *a* fælles Kanal i Stammen.

hulen, der aldrig som hos G. er udstyret med Sidekanaler. For at forstørre den indre fordøjende Overflade er Maven ofte udstyret med uregelmæssige Længdesvulster; derimod mangle altid de hos Scyphopolypperne og de lavere Storgopler i Firtal

" Fig. 8.

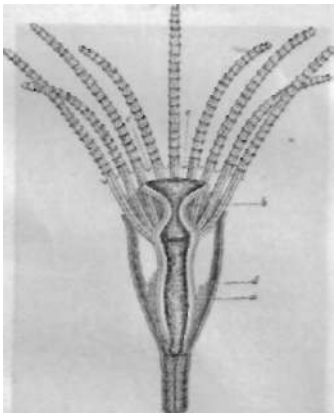

„Hydranthhoved" af en Klokkepolyp i Længdesnit. c Tentakler; 6 trompetdannet Mund; & Hydrotek.

optrædende og med et indre Støttelag udstyrede Mavelister. Føden bestaar ligesom hos G. af andre Dyr, som de bedøve eller dræbe ved Hjælp af de Nældekapsler, med hvilke Tentaklerne ere udstyrede, og ligesom hos G. foregaar Fordøjelsen intracellulært ɔ: at de enkelte Entodermceller udsende bevægelige Forlængelser, som omflyde de optagne Smaadyr og uddrage deres ernærende Indhold. Medens Entodermcellerne besørge Fordøjelsen og Ernæringsvædskens Cirkulation, ere Ektodermcellerne Sædet for Sansningen og Bevægelsen og repræsentere saaledes baade et Nerve- og et Muskelsystem. De fleste Ektodermceller ende nemlig indadtil i kontraktile Forlængelser, som fæste sig til Støttelaget, medens deres ydre Overflade maa antages at være modtagelig for Indtryk fra Yderverdenen. Man har betegnet saadanne Celler som Neuro-Muskelceller. Enkelte Celler synes dog ved Besiddelsen af stive Haar at være særlig skikkede til at modtage saadanne Indtryk. Syns- eller Høreorganer ere ikke fundne. Naar undtages Ferskvandspolypperne, afsondrer Ektodermen hos alle øvrige Goplepolypper i en større eller mindre Del af Koloniens eller Dyrets Overflade en chitinagtig Substans, den saakaldte Perisark, som danner en beskyttende Omfyldning. Hos *Corymorpha* optræder den dog som en yderst tynd Hinde. Efter denne Perisarks forskellige Udstrækning har man delt Goplepolypperne i de udækkede (*athekata*) og de dækkede (*thecaphora*) Medens den nemlig hos de første væsentlig kun beklæder det fælles Kolonilegeme og i det højeste den nederste Del af Enkeltindividerne, afsondre de sidste over deres hele Overflade en saadan Perisark, som om den udvidede tentakelbærende Endedel danner smaa Bægere eller Skaale, de saakaldte Hydroteker, i hvilke de i Reglen kunne trække sig helt tilbage, og som de undertiden endog kunne tillukke med et Laag (*Campanulinidae*, *Sertulariidae*). Naar en saadan tentakelbærende Endedel, et »Hydranthhoved«, dannes, vil det afsondrede Chitinlag i Begyndelsen slutte tæt til dets hele Overflade.

Fig. 9.

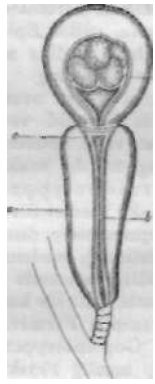

Gonotek med Marsupium (*g*). *b* Blastostyl; *f* Æg.

Senere trækker det sig tilbage fra den omgivende, overalt lukkede Skaal, hvis Tag enten kastes af eller omdannes til et Laag. Denne Omdannelse kan ske, enten ved at Taget spaltes radiært i et Antal Klapper, eller ved at der optræder en Ringspalte i største Delen af dets Periferi, hvorved Laaget bliver til en enkelt Klap. Det enkelte »Hydranthhoved« har kun en kortvarig Tilværelse, men erstattes ved sin Død af et nyt, der som en Knop skyder frem fra Saarfladen. Hos en *Tubularia*-Art har man i en Tid af 66 Dage iagttaget Fornyelsen af 7 Hoveder paa samme Stilk. Hos de Former, der ere forsynede med Hydrotheker, kunne disse blive siddende, naar de ere af tilstrækkelig solid Beskaffenhed, og det ny Bæger vil saa danne et Overtræk paa Indersiden af det gamle. Da det imidlertid i Reglen med sin Rand træder frit frem over dette, vil Antallet af saadanne Bægerrande vise, hvor ofte en Fornyelse har fundet Sted. Hos de Former, der besidde Laag, blive ogsaa disse siddende.

De kønnede Individer, Gonoforerne, have i deres simpleste Tilstand Form af en afrundet eller oval Sæk, der svarer til et mundløst Maverør af en G., og som i sit Akseparti er forsynet med en indre Hulhed, der staar i Forbindelse med Koloniens Gastrovascularsystem. I Rummet mellem dette Akseparti og Ydervæggen dannes Kønsstofferne. Hos andre Former, f. Eks. hos *Garveia*, findes et ydre Parti svarende til en Svømmeklokke, men lukket i Spidsen og ved sin Grund forsynet med 4 begyndende Radiærkanaler. Hos *Tubularia* er dette Klokkeparti aabent i Spidsen og forsynet med 4 fuldstændige Radiærkanaler, som ere forbundne ved en Ringkanal. Hos *Gonothyraea* er endelig Klokkens Rand yderligere forsynet med en Kreds af korte Tentakler, men først hos de fritsvømmende Gonoforer (G.) bliver Aksepartiet gennembrudt af en Mundaabning. Der kunde fremdrages endnu flere Former som Mellemled mellem de her omtalte Stadier, men det anførte vil være tilstrækkeligt til at vise Sammenhængen mellem den simpleste Form af Gonofor og den fritsvømmende G. Her skal endnu kun bemærkes, at hos Ferskvandspolypperne dannes Kønsstofferne i en lille Opsvulmning paa Dyrets Overflade, som ikke indeholder nogen Udposning fra Mavehulen. En højst afvigende Form af Gonoforer optræder hos *Dicoryne*, idet det lille sækformede, fimreklædte, i Forenden med to tentakellignende Forlængelser udstyrede Legeme til sidst river sig løs og svømmer frit omkring.

Fig. 10.

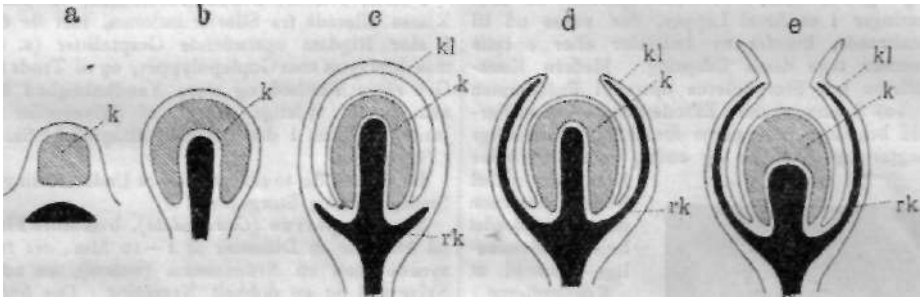

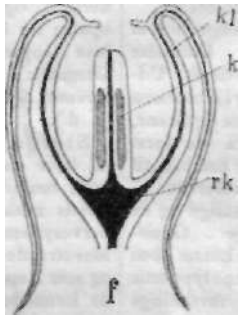

Skematisk Længdesnit gennem et Antal Gonoforer. *a Hydra*; 6 *Hydractinia*; *c Garveia*; *d Tubularia*; *e Gonothyraea*; *f Syncoryne* (Sarsia-Gople); *k* Kønsstoffer; *rk* Radialkanal; *kl* Klokke.

Gonoforerne kunne nu optræde under meget forskellige Forhold, idel de kunne have deres Plads enten paa selve Koloniens krybende Basis eller oprette Stammer, paa de almindelige Ernæringsindivider eller paa særskilte tentakelløse Individer (Blastostyler). Hos *Clava* og *Eudendrium* ere de saaledes i tætte Samlinger anbragte under Tentaklerne, medens de hos *Coryne* og *Syncoryne* sidde imellem disse. Hos *Tubularia* og *Corymorpha* have de deres Plads paa lange grenede Stilke, der udspringe inden for den nedre Tentakelkrans og hænge ned i Form af lange Klaser. Af særskilte mund- og tentakelløse Individer, Blastostyler, bæres de f. Eks. hos *Dicoryne* og *Hydractinia* (s. d.) samt hos alle de dækkede Goplepolypper, hvor disse Blastostyler ligesom Ernæringsindividerne omgive sig med et beskyttende Chitinhylster, et Gonotek. Disse Gonoteker ere langstrakte, krukke- eller vaseformede Chitinkapsler, der snart ere glatte, snart udstyrede med Torne eller med parallelle, ringformede Lister. Aksepartiet i et saadant Gonotek indtages af den langstrakte, søjleformede, hule Blastostyl, som har sin største Bredde i Gonoforens Top og paa en større eller mindre Del af sin Overflade bærer de ved Knopskydning frembragte, kønnede Individer, som enten ere G., bestemte til et frit Liv, eller simple Gonoforer, som ikke forlade Gonoteket og gaa til Grunde, efter at Kønsstofferne ere udviklede. De goplelignende Gonoforer hos *Gonothyraea* indtage i saa Henseende en Mellemstilling, idet de vel til sidst træde ud af Gonotekets Indre, men vedblive at staa i Forbindelse med dette ved en Stilk. Hvis de kønnede Individer ikke ere G., sværme Sædfimene ud for at trænge ind i andre Gonoteker, medens Æggene gennemgaa deres første Udvikling inden i Gonotekerne, fra hvilke de sværme ud som *Planulae* o: som cylindriske, fimreklædte, hule Fostre. Hos *Tubularia* naa Fostrene allerede i Gonotekerne en højere Udvikling, idet de under et langt, fremtrædende Mundrør blive forsynede med en Kreds af lange Tentakler, hvormed de kunne krybe omkring som smaa Edderkopper. Hos mange Arter gennemløbes den første Udvikling dog ikke i selve Gonoteket, men i en lille, stilket Blære, et saakaldt Marsupium, som paa et vist Udviklingstrin træder frem paa Toppen af Gonoteket. Hos enkelte Arter (*Diphasia rosacea*) er det omgivet med en Kreds af flade, hule Torne, som udgaa fra Spidsen af Bladstostylen og naturligt kunne opfattes som modificerede Tentakler. Hvor et Marsupium mangler, udtømmes Gonotekets Ind-

hold ved Bristning af dettes Tag, der undertiden aabner sig som et klapformet Laag. De nys nævnte Fostre blive nu efter nogen Tids fri Liv enten Moderdyr til en Polypkoloni (Goplepolypper, Anthomeduser, Leptomeduser), eller de omdannes ved en større eller mindre Metamorfose til G. (Trachomeduser, Narcomeduser). I første Tilfælde antydes Afslutningen af det fri Liv ved, at Fosteret udvider sig i den ene Ende samt ved, at Bevægelserne blive langsommere. Til sidst forsvinde Fimrehaarene, og Fosteret fæster sig med den udvidede Ende, der nu udbreder sig til en flad Skive, fra hvis Midte den øvrige Del af det hæver sig i Vejret, saa at det hele faar Lighed med en Lysestage. Nu forsynes Forenden med en Mundaabning og Tentakler, Fodskiven opløses ved Indskæringer i et Antal Lapper, der vokse ud til Basaltraade, hvorfra ny Individer eller oprette Stammer tage deres Udspring. Medens Kønsstofferne hos Storgoplerne opstaa i Entodermen og hos Smaagoplerne i Ektodermen, er dette Forhold hos Goplepolypperne forskelligt i forskellige Slægter og Familier og endog undertiden efter Køn. Hos en Del Former har man desuden fundet det højst ejendommelige Forhold, at Kønsstofferne ikke opstaa i selve Gonoforerne, men længe førend disses Dannelse tage deres Udspring i Koloniens Stamme og Grene, hvorfra de først senere naa hen til Gonoforerne. De hanlige og de hunlige Gonoforer kunne hos Goplepolypperne snart sidde paa samme, snart paa forskellige Kolonier.

lig. 11.

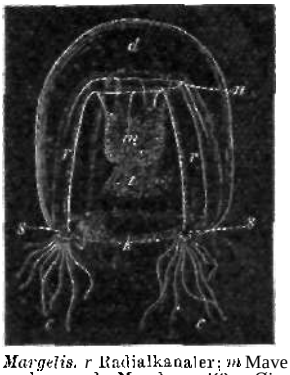

Margelis. *r* Radialkanaler; *m* Mave med grenede Mundarme (*t*); *s* Øjne ved Grunden af Tentakelbundterne.

Foruden den kønnede Formering optræder endnu hos Smaagoplerne en Formering ved Knopskydning, ved hvilken de smaa Gopleknopper altid danne sig paa en saadan Del af Moderdyrets Overflade, der er i umiddelbar Nærhed af Gastrovascularsystemets Hulrum, saaledes paa Overfladen af Maverøret, i Randen af Skiven eller ved Grunden af Tentaklerne. Inden saadanne Knopper ere fuldt udviklede, kunne de selv igen frembringe ny Knopper, saa at vi kunne have 3 Generationer i Forbindelse med hverandre. Paa et endnu tidligere Udviklingstrin optræder Knopskydningen hos Arter af Slægten *Cunina*, som i deres tidligste Ungdom snylte paa Maverøret eller i Gastrovascularsystemets Hulrum, snart hos deres Moderdyr eller andre *Cunina*-Arter, snart hos fremmede G., saaledes *Geryonia*-Arter. Allerede i Planula-Stadiet opsøge de disse Værter, og paa et Udviklingstrin, der undertiden næppe er saa fremskredet som det, hvorpaa de nys udslupne Tubularia-Larver befinde sig, begynde de fra en dertil bestemt Forlængelse af deres Legeme, den saakaldte Kimstok, at frembringe Knopper, som undertiden danne tætte, aksformede Samlinger. Ogsaa en Formering ved Deling er kendt hos forskellige Smaagopler, saaledes hos Former af Familien *Eucopidae*. Efter denne saavel som efter den kunstige Deling, man har foretaget med andre Former af Smaagopler og Bægergopler, vokse Delingsstykkerne igen ud til fuldstændige Dyr. Ogsaa hos Goplepolypper kendes lignende Tilfælde. Saaledes har man hos en Klokkepolyp fundet, at visse Grene, som mangle Hydranther, afsnøre deres Endedel, som falder til Bunds og danner Grundlaget for en ny Koloni, og det synes, som om de fra Bagenden af *Corymorpha* udgaaende fine Traade, naar de blive isolerede, kunne spille en lignende Rolle.

Ikke faa G. besidde Evne til at lyse.

I fossil Tilstand kendes Medlemmer af denne Klasse allerede fra Silurformationen, idet de der i stor Rigdom optrædende Graptolitter (s. d.) maa betragtes som Goplepolypper, og til Trods for G.'s ringe Fasthed og store Vandholdighed har man fundet tydelige Aftryk af Skivegopler fra Juraformationen i den bekendte litografiske Skifer i Solenhofen.

G. deles i de to skarpt adskilte Underafdelinger, Smaagopler og Storgopler.

Smaagoplerne (*Craspedota*), hvis store Flertal kun har en Diameter af 1—10 Mm., ere forsynede med en Svømmesøm (*velum*), en udelt Skiverand og en dobbelt Nervering. Der findes ingen Mavetraade, Kønsstofferne dannes i Ektodermen, og, hvor der findes Generationsveksel, opstaa de kønnede G, som Sideknopper paa kønsløse Goplepolypper uden Mavelister. Af de i Danmark's Farvande fundne Slægter skulle her nævnes *Sarsia, Steenstrupia, Margelis* og *Obelia* (s. d.).

Storgoplerne (*Acraspeda*), hvis store Flertal have en anselig Størrelse, mangle en Svømmesøm, besidde en lappet Skiverand og et af en Kreds adskilte Nervecentre bestaaende Centralnervesystem. Fordøjelseshulen er udstyret med Mavetraade, Kønsstofferne dannes i Entodermen, og som Regel findes Generationsveksel, ved hvilken de kønnede G. opstaa som Endeknopper paa de med 4 Mavelister forsynede Scyfopolypper. Foruden to Arter af Bægergopler findes i Danmark's Farvande den overordentlig talrige Øregople, den mindre talrige Brændgople og den meget sjældne til Afdelingen *Rhizostomea* (s. d.) hørende *Pilema octopus*.

Øregoplen (*Aurelia aurita*), som har sit Navn af de 4 ørelignende Kønskirtler, har den flade Skives Rand delt i 8 svagt fremtrædende Lapper. I Indsnittet mellem hver to af disse sidder en Randkolbe, og i hele Skivens Omkreds sidde talrige korte Tentakler, som udspringe lidt over Skiveranden. Munden, som ikke sidder paa Enden af et rørformet fremspringende Parti, er omgiven af 4 smalle, fligede Mundarme, og fra Maven udgaar et Antal delvis netformet grenede Radialkanaler, som i Randen ere forbundne ved en Ringkanal. Vandklar eller svagt farvet.

Brændgoplen (*Cyanea capillata*), som er af gulbrun eller rødgul Farve og brænder stærkt ved Berøring, er forsynet med 16 næsten todelte Randlapper og 16 vide Mavesække, som ikke ere forbundne ved nogen Ringkanal. Munden er omgiven af 4 stærkt foldede Mundarme, og de talrige

og udstrækkelige Tentakler sidde i 8 Bundter paa Skærmens Underside. Kønskirtlerne hænge frit ned som store foldede Sække. Denne Art kan undertiden naa et Tværmaal af 1 M., ja et enkelt i Nordamerika fundet Eksemplar havde et Tværmaal af over 2 M., og de udstrakte Tentakler en Længde af over 40 M.

Goplepolypperne deles i de nøgne (*Athekata*) og de dækkede (*Thecaphora*). Til den første Afdeling høre foruden Ferskvandspolypperne (se Hydra) Rør- og Køllepolypperne (s. d.), af hvilke en Del er Ammedyr for G. af Ordenen *Anthomedusae*. Til de dækkede høre foruden Familierne *Sertularidae* og *Haleciidae* (s. d.) Fjer- og Klokkepolypperne (s. d.), hvilken sidste Afdeling leverer det kønsløse Kuld til Gopleordenen *Leptomedusae*. Endelig hører endnu til Goplepolypperne den meget afvigende, med et kalkagtigt Skelet udstyrede Afdeling *Hydrocorallia* (s. d.). (Litt.: Haeckel, »System d. Medusen, Denkschriften d. medic. naturwiss. Gesellschaft zu Jena«, 1 B [2 Dele, 1879]; Haeckel, »Organismus d. Medusen« [Jena 1881]; Bronns, »Klassen u. Ordnung d. Thierreichs«, 2 B [2. Del]; Chun, *Coelenterata*; Allman, *A Monograph of the Gymnoblastic or Tubularian Hydroids* [1871]; Hincks, *A History of the British Hydroid Zoophytes* [2 Bd., 1868]; Levinsen, »Om Fornyelsen af Ernæringsindividerne hos Hydroiderne«, »Vidensk. Meddel. nat. Forening« [1892]; Levinsen, »Meduser, Ctenophorer og Hydroider fra Grønland's Vestkyst«, smst.). *M. L.*

Gora, slavisk Ord, betyder oprindelig Bjærg og har beholdt denne Betydning i de fleste Grene af den slaviske Sprogklasse; i Sydslavisk (Serbisk og Bulgarisk) har det tillige og især i nyere Tid Betydningen: Skov, Bjærgskov, vel fordi Bjærgene i disse Egne ere skovklædte eller have været det engang. *A. M. B.*

Gorakhnātha, Stifteren af Kānphāṭa'ernes Sekt (»med splittede Øren«, fordi de faa Ørene gennemborede og Ringe stukne i dem ved deres Optagelse), en Slags civaïtiske Yogin'er (s. d.), dels levende enkeltvis som Tiggere, dels boende i Klostre, i det nordlige Dekan, Gujarat, Pandjab, Ganges-Provinserne og Nepal (hvor de hellige sig til Barmhjertighedsgerninger og Velgørenhed mod fattige). G.'s Hjemsted angives meget forskellig, og det vides ikke nøjagtig, naar han levede; han skal have disputeret med Kabír (s. d.; Beg. af 15. Aarh. e. Chr.). G. gælder for en Inkarnation af Çiva; han har et efter Sigende fabelagtig gammelt Tempel i Gorakpur og har (under Navnet Goraksha) skrevet 2 eller 3 Sanskritværker. *S. S.*

Gorakpur, By i det nordlige Forindien, britiske Nordvestprovinser, er Hovedstad i et Distrikt af samme Navn og ligger 160 Km. N. 0. f. Benares ved Rapti. (1891) 63,800 Indb. (37,000 Hinduer, 20,000 Muhamedanere, men kun et Par Hundrede Kristne). Den er engelsk Garnisonsby og driver levende Handel med Nepal og ned ad Rapti. *C. A.*

Goral er et gemscagtigt Dyr (Skulderhøjde 75 Cm.), der forekommer i Himalaya i en Højde mellem 1,000 og 2,600 M. i Smaaflokke. G. hører til Slægten *Nemorhaedus* Ham-Sm. (se Gemse). *M.C.E.*

Goråler (af slav. *gora*, Bjærg), Bjærgbeboere, kaldes Beboerne af Karpaterne i Galizien, særlig Polakkerne i Beskiderne. G. ere høje, kraftige, energiske Folk, hvis Hovederhverv er Kvægavl. Mændenes Klædning bestaar af en grov Skjorte, en lang Kappe, hvide Benklæder og Snøresko; Kvinderne bære mørke, korte Kjoler. Til Lavlandet udvandre de som Mejere, Vinhøstere e. l., og af dem bestaa for en stor Del Landsbypræsterne i hele Vestgalizien. *Joh. F.*

Gorbatov, By i Mellemrusland, Guvernement Nischni-Novgorod, ligger 76 Km. V. f. Novgorod ved Oka. (1888) 2,900 Indb., der drive Fabrikation af Tovværk, Træ- og Jærnarbejde samt Fiskeri og Havearbejde. *C. A.*

Gorczyński [gårtši'ñski], Adam (Pseudonym: Jadam z Zatora), polsk Forfatter, født 1805 i Galizien, død 1876. Hans Fortællinger, der for det meste behandle Emner fra Livet paa Landet (»Jadam's [ɔ: Adam's] Historier« 1839, »Silva rerum« 1842, »Farmazon« 1844), vare i sin Tid meget yndede. G. har ogsaa skrevet en Række dramatiske Arbejder, hvoraf dog kun en ringe Del er udkommen i Trykken. *St. R.*

Gordiānus I, romersk Kejser, fulde Navn M. Antonius G., tilhørte den senere Kejsertids højere Adel. Gavmild og yndet af Folket var han tillige en dygtig Personlighed, der efter at have gennemløbet den sædvanlige Embedsbane blev Statholder i Afrika. Da der 238 udbrød en Opstand i denne Provins, udraabte Folket og Hæren G. til Kejser og gav ham paa Grund af hans høje Alder Sønnen Marcus eller Antoninus G. II til Medregent. G. modtog Purpuret i Karthago, og Senatet anerkendte med Glæde de to Kejsere og opfordrede til almindeligt Frafald fra Kejser Maximinus. Denne beredte sig til at marchere mod Rom, men alt forinden var den yngre G. falden i en Kamp mod Capelianus, Statholderen i Numidien, hvorefter Faderen tog sig selv af Dage. Senatet udnævnte nu Balbinus og Pupienus til Kejsere og kort efter desuden paa Folkets Forlangende M. Antonius Gordianus III, et Barnebarn af G. I. Maximinus omkom (238) ved Aquileia, de to andre Kejsere nedhuggedes af Prætorianerne, og G. III stod saaledes ene tilbage. Paa Grund af Kejserens unge Alder var hans Hof en Tid lang opfyldt af Intriger, indtil endelig Timesitheus fik den overvejende Indflydelse. Kejseren ægtede hans Datter Sabina og udnævnte ham selv til Prætorianpræfekt (241), en Stilling, han udfyldte med overlegen Dygtighed. Perserkongen Sapor I havde gjort Indfald i Riget, hvorfor Kejseren og Timesitheus 241 droge til Lilleasien. Det lykkedes at redde Antiocheia og tilføje Kongen et stort Nederlag ved Resaina (242), hvorefter de tabte Byer tilbageerobredes. Da blev Feltherren 243 ryddet af Vejen af Araberen Philippus, en højtstaaende romersk Officer, der fik G. til at udnævne sig til Gardepræfekt, men kun benyttede sig af sin Stilling til at ophidse Soldaterne mod den unge Kejser, som dræbtes 244, hvorpaa Philippus selv besteg Tronen. *M. M.*

Gordiīdae, Gordius, se Strengorm.

Gordĭon ell. Gordieion, By i Frygien i Nærheden af Floden Sangarios. G. regnedes i Romertiden til Galatien. G. er mest bekendt af den gordiske Knude, som fandtes i G. i Zeus'es Tempel. Om den gik det Sagn, at den, der løste

den, skulde blive Asien's Behersker; den skal være bleven sønderhugget af Alexander den Store. Den var kunstig dannet af Korneltræets Bast og knyttede Aaget til Stangen paa en Vogn, der efter Sagnet tilhørte en mytisk Konge Gordios (s. d.). *V. S.*

Gordios, Navn paa flere Konger i Frygien. Efter Sagnet hed den første Konge i Landet G.; han var Landmand, men kaaredes til Konge, da han korn kørende til Zeus'es Tempel; et Orakel havde nemlig budt, at man skulde tage den til Konge, som først kom kørende til Zeus'es Tempel. Af Taknemmelighed skænkede han Vognen, paa hvilken han kom, til Zeus'es Tempel og byggede paa Stedet Byen Gordion (s. d.). Oksernes Aag knyttede han derpaa til Stangen med en kunstig sammenslynget Knude, »den gordiske Knude«. *V. S.*

Gordisk **Knude** se Gordion og Gordios.

Gordon [gå'ədən], gammel skotsk Slægt, sandsynligvis indvandret til Storbritannien med Vilhelm Erobreren; den menes at have faaet Navn efter Distriktet G. i Berwickshire, som Kong David I af Skotland overdrog den. Hovedliniens Mandsstamme uddøde 1402 med Sir Adam G. af Huntly, hvis Datter ægtede Alexander Seton, der fik Titelen Lord af G. og Huntly og blev Stamfader til Greverne og Markis'erne af Huntly (s. d.). 1836 udslukkedes den hertugelige Mandslinie med Georg 5., Hertug af G., men fornyedes 1876 til Fordel for Hertugen af Richmond, der saaledes forenede begge Navne, ligesom han havde arvet de G.'ske Besiddelser. G. var stedse Huset Stuart og Katolicismen hengiven. Georg 5., Greve af G., sluttede sig under Maria Stuart til Bothwell og deltog i Attentatet paa Darnley; hans Søn, Georg 6., Greve af G., var den egentlige Leder af den katolske Opposition i Skotland i Slutn. af 16. Aarh., han pønsede endog paa at indkalde Spanierne til Landet og førte stadige Smaakampe med Protestanterne, der flere Gange toge ham til Fange. Blandt andre Medlemmer af Familien kan nævnes John Patrick G. (1635—99). Han tjente først i den svenske, derpaa i den polske Hær og traadte 1661 i russisk Tjeneste. G., der 1687 var bleven General og i Rusland gik under Navnet Peter Ivanovitsch, var Peter den Store's Ven og Lærer i Krigsvæsen og en af de dygtigste af de Udlændinge, der bistode Tsaren med hans Reformværk. Navnlig ydede han ham en udmærket Støtte mod Strelitzerne (s. d.), da disse misfornøjede over den ny Tingenes Orden havde rejst en meget farlig Opstand i Moskva, som han dæmpede (1698). Tillige deltog han i flere Kampe mod Tyrkerne, saaledes i Ekspeditionen mod Asov (1695—96). Hans paa Tysk skrevne Dagbøger ere af stor Betydning for Rusland's Historie og give tillige et godt Indblik i hans brave og hæderlige Karakter. En vis Navnkundighed har ogsaa Lord Georg G. (1751—93), Søn af 3. Hertug af G., vundet. Oprindelig Søofficer tog han sin Afsked, da man nægtede ham en selvstændig Kommando, og traadte 1774 ind i Parlamentet, hvor han dog var en ukendt Mand indtil 1780. 1778 vare de under Vilhelm III indførte Tvangslove mod Katolikkerne blevne delvis ophævede af Parlamentet, hvad der vakte stor Harme i de bornert-protestantiske Kredse. G. blev de misfornøjedes Fører. Som Formand for en protestantisk Forening indbragte han 2. Juni 1780 et Modforslag i Parlamentet, hvorhen en talrig Pøbelskare var strømmet. Urolighederne tiltoge, man afbrændte forskellige katolske Kapeller og Fængselet i Newgate. Forstærket med de 2,000 Fanger, det indeholdt, plyndrede Pøbelen Lordernes Huse og Vinkældere, uden at Bevægelsen for øvrigt havde nogen politisk Karakter. Dog maatte Regeringen anvende en betydelig Troppestyrke, inden den blev Herre over Urolighederne (8. Juni). G., efter hvem Bevægelsen har faaet Navn (*the G. riot*), blev fængslet i Tower og stillet for *the kings bench* som Højforræder, men frikendt 1781. Senere drog han til Frankrig, vilde hverve en Friskare til at understøtte Hollænderne i deres Kamp mod Kejser Josef (1784) og tog sig af Cagliastro (s. d.), da denne efter »Halsbaandsaffæren« kom til England. For et Skandskrift, han ved denne Lejlighed skrev mod Marie Antoinette, blev han 1788 fængslet; han døde i Newgate 1793 syngende Revolutionssangen »Ça ira«. G. og hans Oprør er skildret af Ch. Dickens i Romanen »Barnaby Rudge«. *M. M.*

Gordon [gå'ədən], Adam Lindsay, australsk Digter, født 1833 paa Azorerne, død i Australien 1870. Han fik sin Opdragelse i *Cheltenham College*, Woolwich, og i Oxford. 1851 rejste han til Australien, hvor han udmærkede sig som den bedste Rytter i *steeple-chase*. Han digtede Ballader fra Nybyggerlivet i *the bush* (»Krattet«, australsk Betegnelse for det uryddede Skovland), og disse Digte udmærke sig ved deres Originalitet og ægte Lokalfarve og skaffede ham Tilnavnet »Victoria's Burns«. Han levede et meget uregelmæssigt Liv, var altid i Trang, og hans Pengesorger dreve ham til sidst til Selvmord. Hans Digte udkom i tre Samlinger: »Sea spray and smoke drift«, »Bush ballads, and galloping rhymes« og »Ashtarok, a dramatic lyric« og ere samlede som »Poems« [5. Opl. London 1891]. *T. L.*

Gordon [gå'ədən], Charles George, engelsk Officer, kendt under Navnet »G.-Pasha«, født 28. Jan. 1833 i Woolwich, falden 26. Jan. 1885 i Kartum. Han udgik fra Militærskolen i Woolwich og traadte ind i Hæren som Ingeniørofficer 1852. Med Udmærkelse deltog han i Krim-Krigen, hvor han saaredes, og senere i Slutningen af Krigen mod Kina 1860. Efter denne Krig foretog han en Rejse i Kina, forfremmedes 1862 til Major og stilledes 1863 i Spidsen for et kinesisk Korps til Undertrykkelse af Taiping-Opstanden, hvilket Hverv han udførte med Dygtighed og Energi. 1864 avancerede han til Oberstløjtnant i den engelske Hær, blev 1865 højestbefalende Ingeniørofficer i Gravesend og 1871—73 befuldmægtiget for den europæiske Donau-Kommission i Galatz. 1874 paatog han sig Underkastelsen af Landene S. f. Gondokoro og Udryddelsen af de derværende Slavehandlere. I Spidsen for 2,000 Ægyptere og Negre drog han til Sudan, tog først Hovedkvarter i Gondokoro og senere i Lado, indrettede flere befæstede Punkter, bekæmpede Slavehandlerne med Held, naaede frem til Albert-Sø og Ækvator samt bestyrede dc erobrede Provinser indtil 1876. Efter at være udnævnt til Pasha og Generalguvernør i Sudan traadte han tilbage 1879, var en kort Tid det følgende Aar Militærsekretær hos Vicekongen af Indien, hvornæst han gik til Kina, der i Anledning af den truende Krig med Rusland søgte at vinde ham. Han modtog dog

ikke den tilbudte Overkommando, men raadede til Fred. Efter at være forfremmet til Generalmajor var han en kort Tid Guvernør i Kaplandet, men trak sig tilbage til Palæstina paa Grund af Stridigheder med Regeringen. Han stod just i Begreb med at modtage Kongen af Belgien's Tilbud om at føre en Ekspedition til Congo, da han beordredes til Kartum 1884 for at hævde det ægyptiske Herredømme over for Mahdien. Han drog af Sted med utilstrækkelig Styrke, men udfoldede en betydelig Virksomhed over for Mahdlens stedse voksende Magt. Hjælpen, der sendtes ham, kom for sent, og efter en 10 Maaneder lang Belejring erobrede Mahdien Kartum, ved hvilken Lejlighed G. faldt. Hans Død vakte megen Beklagelse i hele Europa, og Englænderne rejste ham et Mindesmærke i London. Hans Dagbøger og Breve ere udkomne i følgende Udgaver: »Publications of the Egyptian generalstaff« [Kairo 1877], »Reflections in Palestine« [1885], »Letters from the Crimea, the Danube and Armenia 1854 to 1858« [1884], »General G.'s private diary of his exploits in China« [Lond. 1885], »G. A womans memories of him and his letters to her from the Holy Land« [1885], »Letters to the Rev. R. H. Barnes« [1885], »Letters to his sister M. A. G.« [1885], »Journals of G. at Kartoum« [1885], »General G.'s last journal« [1885], »G.'s diary of the Taiping rebellion« [1890]. *B. P. B.*

Gordon [gå'ɔdən], John, en skotsk Officer, der ligesom saa mange af sine Landsmænd drog i fremmed Krigstjeneste. Han blev Oberstløjtnant under Wallenstein, men som Kommandant i Eger lod han sig vinde af Kejseren, og da Wallenstein efter sit Frafald kom til Eger 24. Febr. 1634, forenede han sig med sine to Landsmænd Leslie og Buttier for at fange Feltherren, en Plan, der snart forandredes til at dræbe ham, hvilket iværksattes under et Gæstebud hos G. 25. Febr. 1634. *M. M.*

Gordon [gå'ɔdən], John Watson, Sir, engelsk Portrætmaler, født 1790 i Edinburgh, død 1. Juni 1864 smst. Han oplærtes i sin Fødeby i Kunst under J. Graham paa *Trustees Academy*. Efter at han en Tid havde lagt sig efter Historiemaleri, vendte han sig mod Portrætkunsten og blev snart en af sin Bys mest ansete og benyttede Portrætmalere; han har derfor kunnet portrætere mange af England's bekendteste Personligheder. Ydre Hæder er ogsaa bleven ham til Del, bl. a. i Form af Optagelse som Medlem af London's og Edinburgh's Akademier (1850 Præsident for sidstnævnte) og Udnævnelse til Dronningens Hofmaler. *A. Hk.*

Gordon Castle [gå'ɔdənkäsl] se Fochabers.

Gordon-Setter se Hunderacer.

Gordyaia se Corduene.

Gore [gå'ɔ], Catherine Grace Frances, engelsk Forfatterinde, født i East-Redford, Nottinghamshire, 1799, død 1861. Hun var en meget produktiv Forfatterinde og har i Tidsrummet 1823—57 skrevet ikke mindre end 70 Romaner, omfattende ca. 200 Bd. Hun forbinder stor Opfindelsesevne med et ikke almindeligt Fremstillingstalent, og hendes Boger give et tro og værdifuldt Billede af Livet i de højere Klasser i England, et Billede, der ikke mangler Skyggesiderne. Af hendes Romaner kunne nævnes: »Manners of the Day; or, Women as they are« [3 Bd. 1830] »Mothers and Daughters« [3 Bd. 1831]; »Mrs. Armytage« [3 Bd. 1835]; »The Banker's Wife« [1843]; »Cecil« [3 Bd. 1845]; »The Dean's Daughter; or, The days we live in« [3 Bd. 1853]; »Mammon« [3 Bd. 1855]; »The Two Aristocracies« [3 Bd. 1857]. Foruden sine Romaner har G. ogsaa skrevet Skuespil, saaledes Dramaet »The Bond« [1824], det historiske Skuespil »Dacre of the South« [1841], samt Lystspillene »Lords and Commoners« og »The School for Coquettes«. Endnu kan nævnes, at G. ogsaa har komponeret flere populære Folkemelodier. *T. L.*

Gore [gå'ɔ], John Ellard, engelsk Astronom, er født i Athlone (Irland) I. Juni 1845. G. har anstillet talrige Observationer af foranderlige Stjerner, opdaget Foranderligheden hos *U Orionis*, *S Sagittae*, *W Cygni* og *X Herculis*, publiceret Fortegnelse over kendte foranderlige Stjerner [Dublin 1884, 1885, 1888], ved Siden heraf beregnet talrige Dobbeltstjernebaner (»A catalogue of binary stars«, Dublin 1891) og offentliggjort adskillige astronomiske Afhandlinger af mere populært Indhold. *J. Fr. S.*

Górecki [guræ'tski], Antoni, polsk Digter, født 1787 i Omegnen af Lida i Litauen, død 19. Septbr. 1861 i Paris. Han tog 1812 Del i Napoleon's Tog til Moskva og kæmpede 1830—31 under den polske Opstand mod Russerne, saa at han efter dennes Undertrykkelse blev nødt til at gaa i Landflygtighed. G. er Forfatter til en Mængde »Fabler« med satirisk Anstrøg og flere Samlinger »Digte«, især Ballader, der udmærke sig ved omhyggelig Sprogbehandling og varmtfølende Patriotisme, f. Eks. »Erobringen af Passet ved Somo-Sierra«, »Vise om General Grabowski, der faldt ved Smolensk« o. a. (»En Litauers Digte«, 1834, »Fabler og ny Digte« 1839, »Siejba« 1857 o. s. v., alle udkomne i Paris). *St. K.*

Gorée [gåre'], Ø i det atlantiske Ocean ved Sencgambien's Vestkyst S. f. Kap Verde. Den er kun 36 Hekt. stor, 800 M. lang og 300 M. bred, er klippefuld og nøgen, men har en stor Red og en glimrende Havn, der anses for at være den bedste paa hele Nordafrika's Vestkyst. 3/4 af Øen indtages af Byen G., 3,500 Indb., hvoraf 2,500 Negre (Djoloffer) og kun 700 Europæere. G. er vel bygget og har et gammelt af Englænderne opført Fort. De vigtigste Udførselsartikler ere Elfenben, Guldstøv og Gummi, men Handelen trækker sig mere og mere bort fra G. til Fordel for Dakkar. Som Opholdssted for Europæere er den dog stadig søgt paa Grund af sit sunde Klima. G. er Hovedstaden i et fransk Arrondissement af Senegambien, der omfatter Øen G., Dakkar, Rio Pongo og Rufisque. *C. A.*

Gorye [gå'rž] (fr.), Strube, Barm; Svælg, snævert Bjærgpas.

Gorgeret [gåržræ'], ogsaa kaldet *Conductor Hildani* efter Hildanus (en Schweizerkirurg i 16. Aarh.), er et Instrument med Rende i den ene Side, anvendt dels til Undersøgelse af Endetarm og Moderskede, dels til under Operation f. Eks. i disse samme Organer eller ved Stensnit at beskytte Delene mod Instrumenter, der skulle indføres. Smlg. Itinerarium. *E, A. T.*

Gorgias, græsk Filosof, født i Leontini 492 f. Chr., død i Larissa 384 f. Chr., kom første

Gang til Athen i en høj Alder som Gesandt fra sin Fædrestad for at bede om Hjælp mod Syrakus (427). Hans Veltalenhed vakte her en saadan Opsigt, at han vedblev at drage om i Grækenland som Veltalenhedslærer, særlig i Thessalien blev han meget yndet og tjente en betydelig Formue ved sin Virksomhed. I Modsætning til Sofisterne lagde han ingen Vægt paa de Kundskaber, han kunde meddele sine Tilhørere, men gik blot ud paa at udvikle selve Talens Kunstfærdighed. I en af sine berømteste Dialoger stiller Platon Sokrates og G. over for hinanden; denne Dialog er forfattet under Indtrykket af Sokrates'es skammelige Domfældelse og Henrettelse, og dens Hensigt er at stille Sokrates som den faste kernefulde Personlighed, der gaar sin egen Vej efter sin Samvittighed ubekymret om Omgivelsernes skiftende Meninger, op som det lysende Forbillede i Modsætning til G. som den tomme, æresyge Folketaler, der i Virkeligheden ikke gør nogen Nytte, fordi han intet virkeligt Personlighedsliv har. *C. Si.*

Gorgo, i den græske Mytologi et skrækindjagende kvindeligt Væsen, hvis Blik forvandlede den, det stirrede paa, til Sten. Homer taler kun om een G. I Iliaden læse vi om »det skrækkelige Uhyres G.-Hoved«, der saas paa Athena's Ægide, om G.'s Øjne o. desl. I Odysseen omtales Hovedet af G. som et frygteligt Skræmmebillede i Underverdenen hinsides Okeanos og Persefone undergiven. Hesiodos kender derimod 3 Gorgoner, Døtre af Havguden Forkys og af Keto, og som levede i det yderste Vesten: Stheino ell. Sthene, Euryale og Medusa. Men af dem spiller den yngste, Medusa, Hovedrollen, de andre optræde ikke selvstændig og ere kun Bipersoner i Myten om den egentlige G., Medusa. De ere maaske føjede til, fordi lignende Væsner (Graierne, Erinnyerne) vare 3 i Tal. G. havde en vinget Kvindeskikkelse, et rundt Ansigt, en stor Mund med Hugtænder, som Vildsvinetænder, og stærke Kløer af Malm. Om Livet havde G. et Bælte af Slanger, der idelig huggede med deres Hoveder og smækkede med Tungerne. Ikke sjælden lod man ogsaa Slanger omgive hendes Hoved i Stedet for Haar. Ved Siden af denne Forestilling om G. som et uhyggeligt Væsen finde vi, allerede hos Pindar, en anden, der lader G. være en skøn ung Kvinde, kun med et gennemtrængende forstenende Blik. Det er derfor ikke at undres over, at Poseidon søgte hendes Gunst. Han vandt den, men inden G. blev Moder, overraskedes hun, der alene af de 3 Søstre var dødelig, af Døden. Perseus (s. d.) fik den Opgave at afhugge hendes Hoved. Athena udrustede ham med et Spejl, ved Hjælp af hvilket han kunde blive i Stand til at rette det dræbende Hug mod G. uden at møde hendes forstenende Blik. Da Hovedet skiltes fra Kroppen, og Blodet strømmede ud, fremstod af Blodet Pegasos og Chrysaor, der saaledes ere Børn af Poseidon og G. Perseus ilede med at gemme Hovedet i en Taske og for hjemad, men de 2 andre Gorgoner satte efter ham, dog uden at kunne indhente ham. Athena satte derpaa det afhuggede Hoved i sin Ægide. Efter et andet Sagn, der hører hjemme i Athen, var det ikke Perseus, men Athena selv, som havde hugget Hovedet af G., nemlig i Kampen med Giganterne. I Kunsten er G. fremstillet mangfoldige Gange, i Reglen som vinget Kvindeskikkelse i ilsom Fart. Paa et arkaisk Relief fra en Metope i Selinunt ses Perseus og G., da han afhugger hendes Hoved. Endnu langt hyppigere end G. i hel Skikkelse er Hovedet af G., Gorgoneion (s. d.). G. er vel nærmest at opfatte som en Personifikation af Uvejr, Torden og Lynild. (Litt.: Six, »De Gorgone« [Amsterdam 1885]; Roscher og Furtwangler i Roscher's »Mythol. Lexikon«). *V. S.*

Gorgōna, en lille næsten rund Klippeø i det toskanske Hav, 40 Km. S. V. f. Livorno, hører til Provinsen Livorno og har ca. 500 Indb., mest Fiskere, hvortil fra 1869 er kommen en Straffekoloni, der lægger Vægt paa Agerbrug, særlig Vinavl. Betydeligt Sardelfiskeri. *C. A.*

Gorgoneion, det afhuggede Hoved af Gorgonen Medusa (»Medusahovedet«), som Athena satte i sin Ægide, efter at det var afhugget af Perseus (se Gorgo), omtales ofte i den græske Litteratur og forekommer uendelig ofte paa mange Haande Genstande fra den græske Oldtid efter Aar 700 f. Chr. Derimod findes det aldrig i den mykeniske Kunst, ligesom heller ikke paa Vaser i den saakaldte »geometriske Stil«. I de første Aarhundreder, G. fremstilles, har det altid det afskrækkende uhyggelige Udseende, der svarer til de ældre Beskrivelser. Formen af Ansigtet, især af Munden med Huggetænder som Svinetænder, med den udrakte Tunge o. s. v., er uskøn. Det anvendtes ofte som Apotropaion d. e. Middel til at skræmme onde Aander og ildesindede Væsener bort. Men længere hen i Tiden, i 4. Aarh. f. Chr., om ikke før, kommer den anden Fremstilling af Gorgo som en skøn Kvinde frem. Man har mange Eksempler paa Hoveder af denne Typus. Nogle have prydet Hanke paa Bronzekar; andre findes paa udskaarne Stene o. s. v. Mest bekendt er et skønt Hoved af denne Type i Samlingen i Villa Ludovisi i Rom og allermest »Medusa Rondanini«, nu i Glyptoteket i München. Ved Renaissancen kom G. i sin skønne Form ind i den nyere Kunst; det bruges bl. a. vist til at antyde en brat Død. Man ser bl. a. et saadant Hoved paa Herluf Trolle's og Birgitte Gøye's Epitaf i Herlufsholms Kirke. Det minder paa en slaaende Maade, som det nylig er fremhævet af Danskeren F. Beckett, om Medusa Rondanini i Rom, der altsaa allerede maa have været kendt midt i 16. Aarh. *V. S.*

Gorgoneion (ældre Type) (Terrakottarelief fra Athen).

Det „Rondanini'ske Medusahoved" (Gorgoneion [yngre Type] af Marmor i Glyptoteket i Munchen).

Gorgoner se Gorgo.

Gorgonīdae se Hornkoraller.

Gorgonzola, Flække i Norditalien, Provins Milano, 23 Km. N. 0. f. Milano ved Kanalen Martasana, som forbinder Adda med Lambro. (1881) 3,400 Indb. G. er særlig bekendt for sin ypperlige Ost (»Stracchino«). *C. A.*

Gori, By i Transkaukasien, Guvernement Tifiis, ligger 93 Km. N. V. f. Tiflis ved venstre Bred af Floden Kura og ved Poti—Tiflis-Banen. (1888) 5,200 Indb. Den var engang Residensen for Fyrsten af Karthli, fra hvilken Tid den har et stort, forfaldent Kastel. G. er Hovedstaden i en Kreds af samme Navn, den tættest befolkede i Guvernementet. *C. A.*

Gorilla se Anthropomorpha.

Gorillagarn se Garn, S. 508.

Gorinchem eller Gorkum, By og Fæstning i den nederlandske Provins Sydholland, 22 Km. 0. f. Dordrecht ved Linge's Udmunding i Merwede, ved den 1892 fuldendte Kanal fra Amsterdam til Merwede og ved Jærnbanelinien Dordrecht—Arnhem, har (1891) 11,800 Indb., gamle Fæstningsporte og mærkelige Teglstensbygninger samt et Arsenal og et Gymnasium. Der findes Skibsbyggeri, Fabrikation af Tovværk, Sukker, Tobak og Handel med Landprodukter samt et udmærket ordnet Fattigvæsen. G. blev indtagen 1787 af Preusserne, 1795 af Franskmændene og 1814 efter et tappert Forsvar af de allierede. *Joh. F.*

Gorkha'erne (ell. Gúrkha'erne), den herskende og mest krigerske Folkestamme i Kongeriget Nepal. De ere af indisk Oprindelse (efter deres Sigende Rajput'er) og hylde den brahmanske Religion, medens de oprindelige Indbyggere ere beslægtede med Tibetanerne og Buddhister. G. skulle være udvandrede fra Hindustan til Nepal som Følge af Muhamedanernes Erobring; talrigst ere de i Hovedstaden Khatmandu. De fik først Magten i Landet 1767—68, da de erobrede Dalen ved Khatmandu, hvorpaa de efterhaanden udvidede deres Magt over hele Landet. Med deres militære og feudale Organisation bleve de snart en Skræk for deres Naboer, indtil Englænderne (1814—15) satte en Grænse for deres Overfald. 1858 hjalp de Englænderne at gøre Ende paa Opstanden i Oudh. G's Sprog er en Hindi-Dialekt, Parbatiya, som er bleven Hof-, Embeds- og Omgangssprog i hele Nepal. (Grammatik af Ayton; A. Turnbull, »Nepali Grammar and Engl.-Nepali and Nepali-Engl. Dictionary«, Darjeeling 1888). Jfr. Buddhisme, S. 833. »De smaa G.« i den britisk-ostindiske Hær have altid udmærket sig ved særlig Tapperhed og Paalidelighed. *S. S.*

Gorki, Gory-G., By i det vestlige Rusland, Guvernement Mohilev, ligger ved Pronje og Banelinierne Rybinsk-Bologoje og Moskva-Rjasan. (1888) 5,000 Indb., der drive levende Landhandel. ***C. A.***

Gorkum se Gorinchem.

Gorlice, By i østerrigsk Provins Galizien paa de nordlige Skraaninger af Karpaterne ved Ropa, ligger ved den fra Grybow til Jaslo gaaende gamle Handelsvej mellem Ungarn og Polen og ved Jærnbanelinien Zagorzany—G. G. har (1890) 5,700 Indb., hvoraf 2,900 Jøder. Der findes Destillation af Petroleum samt Dampmøller og betydelige Markeder for Lærred, Petroleum, Korn og Vin. I Omegnen Petroleumskilder og Jordvokslejer. *Joh. F.*

Gorm den Gamle, dansk Konge, død ca. 936, var af den danske Skjoldungeæt; men hans Fader Hardeknud skal være kommen til Danmark fra Norge, og han og efter ham G. synes at have kæmpet sig frem for at fravriste en svensk Erobreræt det danske Land. Maaske har G. haft Hjælp fra England; den northumbriske Kong Gudrød (død 894) var i alt Fald vistnok hans Broder. Til sidst (ca. 935) fældede G. sin Modstander Gnupa (s. d.), som sad inde med Grænseegnene mod Syd og forinden var bleven overvunden af den tyske Konge Henrik I. Den islandske Overlevering misforstod G.'s Sejre og lod ham samle Danmark's Rige paa samme Maade, som Harald Haarfager samlede Norge. Sandheden er imidlertid, at Danmark allerede dengang i Aarhundreder havde været et samlet Rige, og at kun tilfældig Tronstrid og fremmedes midlertidige Indtrængen gjorde Skaar i Enheden. Tilmed er det tvivlsomt, om G. har opnaaet at faa hele Danmark; først efter G.'s Død satte Harald Blaatand Kronen paa Værket ved at erobre de Grænseegne, som Gnupa og efter ham hans Søn Sigtrygg havde haft. G. var, som Tilnavnet viser, ved sin Død en gammel Mand. I dansk Overlevering mindedes han for øvrigt som »den løge« (ɔ: den dovne), og den Omstændighed, at man henførte Anlægget af Grænsevolden Danevirke til hans Dronning, Tyre Danmarksbod, og ikke til ham, kunde virkelig tale for, at han har været lidet daadkraftig og er traadt i Skygge for sin Hustru. Og det er i G.'s Levetid, at Tyre har bygget Virket; G. maa nemlig have overlevet sin Dronning, eftersom han satte »den lille Jællingesten« som Minde over hende (se Runestene). Sagnet vil imidlertid vide, at G. døde først, af Sorg over sin Søn Knud's Død, som Tyre meddelte ham i Form af Fortællingen om den hvide og den graa Høg. Sagnet gjorde ham ogsaa til en grum Kristenforfølger, sikkert med Urette, eftersom han modtog den hamburgske Ærkebiskop Unni godt; men Hedning var han, og han og hans Dronning højlagdes paa hedensk Vis i to mægtige Gravhøje ved Kongsgaarden Jællinge, hvor deres Søn Harald Blaatand rejste den saakaldte store Jællingesten over dem (se Runestene). G. havde Sønnerne Knud Dana-ast (s. d.), som skal være falden paa Vesterlandstog, Harald Blaatand, som blev en af Danmark's betydeligste Konger, og Toke, om hvis Fald i den berømte Kamp paa Fyris-Voldene flere Runestene fortælle. (Litt.: A. D. Jørgensen, »Den nord. Kirkes Grundlægg.« [Kbhvn. 1875 ff.]; H. Olrik, »Konge og Præstestand« I [Kbhvn. 1892]; se for øvrigt Litteratur til Gnupa). *H. O.*

Gornergletscheren, efter Aletsch-Gletscheren den mægtigste Isstrøm i Alperne, paa Nordsiden af Monte Rosa, strækker sig ned til den af Turister stærkt besøgte Dal ved Zermatt i det schweiziske Kanton Wallis. Den har (1878) i alt en Størrelse af 69 □Km. og naar paa flere Steder en Mægtighed af indtil 30 M. G.'s Længde beløber sig til 15 Km., dens Istunge har en Længde af 8,5 Km. G. næres fra et Omraade, der strækker sig fra Cima di Jazzi (3,749 M.) over Monte Rosa (4,638 M.) til Theodulhorn (3,466 M.). Den øverste Del sænker sig som en mod Vest svagt skraanende Snemark fra Kammen mellem Cima di Jazzi og

Jägerhorn (3,975 M.). I sin midterste Del oplager den fra Vest flere Gletschere, saaledes Monte-Rosa-Gletscheren, og danner en næsten jævn, $1^1/_2$—2 Km. bred Ismark med mægtige Moræner og gennemfuret af Gletscherbække. Den nederste Del svinger som en smal Istunge af $1^1/_2$ til knap 1 Km.'s Bredde mellem Riffelhorn og Leichenbretter mod Nordvest og ender i en Højde 1,840 M. $2^1/_2$ Km. S. V. f. Zermatt med en prægtig Isport, ud af hvilken strømmer den rivende Matter- eller Gorner-Visp. Fra Gornergrat (3,136 M.), der hæver sig ved den højre Gletscherrand oven for Riffelberg, og som kan naas fra Zermatt og Riffel Hotel paa en bekvem Ridesti, findes det bedste Overblik over G.'s mægtige Isstrøm. *Joh. F,*

Gornji, slavisk Ord, Afledning af *gora,* »Bjærg«, bruges i geografiske Angivelser for at betegne øvre i Modsætning til *dolnji,* nedre, af *dot,* Dal. *A. M. B.*

Gorochovetz, By i Mellemrusland, Guvernement Vladimir, 156 Km. 0. f. Vladimir ved Kliasma. (1888) 2,600 Indb., der især avle Frugt og Grønsager, navnlig Kaal, »krimsk Kaal«. *C.A.*

Gorod, russisk Ord, betyder By, Borg (Novgorod, den ny By), bøhmisk *hrád,* sydslavisk *grad.* Oprindelig Betydning er »det omgærdede«, litavisk: *gardas,* »Kvægfold«. — Smlg. dansk: Gaard. *A. M. B.*

Gorodischtsche, 1) Kredsby i Østrusland, Guvernement Pensa, har 3 Kirker, betydelig Klædefabrikation, Brændevinsbrænderi og (1888) 4,400 Indb. — 2) Stor Landsby i Lillerusland, Guvernement Kiev, beliggende ikke langt fra den Fastonske Banelinie, berømt for sine mægtige Labrador-Brud. *C. A.*

Gorodnja (Horodnja), Kredsby i Sydrusland, Guvernement Tschernigov, 57 Km. N. 0. f. Byen Tschernigov, med 3 Kirker og (1888) 3,800 Indb. *C. A.*

Gorodok, Kredsby i Vestrusland, Guvernement Vitebsk, beliggende ved Nestschedra og Goroshanka, har en græsk-katolsk og en romersk-katolsk Kirke, Garverier og (1888) 5,700 Indb. I Kredsen dyrkes megen Hør. *C. A.*

Gorodovój, russisk Ord, afledet af *gorod* (s. d.). G. kaldes de menige Ordenshaandhævdere i Rusland's Byer, svarende til den danske Politibetjent. Deres Uniformering er kort mørk Vaabenfrakke, lange Støvler, Kasket, Bælte med Sabel og Revolver. *A. Ål. B.*

Gorontälo, Gunong Tello, By paa Sydkysten af Øen Celebes'es nordlige Halvø, lidt oven for Mundingen af Floden G. i Tomini-Bugten. 8,000 Indb. Den er Sædet for en malajisk Sultan, der staar under Hollænderne, som her have et Fort. *C. A.*

Gorostiza, Manuel E., spansk Digter, født 13. Novbr. 1791 i Veracruz, død 1851 i Tacubaya ved Mejiko. I sin Ungdom opholdt han sig i Spanien, men emigrerede derfra i Restaurationsaaret 1823; siden var han mejikansk Diplomat, Gesandt i London og i Paris, endelig Medlem af Mejiko's Statsraad samt Teaterdirektør. Medens hans Lyrik er ubetydelig, indlagde han sig ikke ringe og fortjent Ære som dramatisk Forfatter. Som saadan hører han nærmest til L. F. de Moratin's klassisk-rationelle Skole, og han giver gerne Romantismen Hib, naar han kan komme til, saaledes i »Contigo pan y cebolla« [1833], som Scribe efterlignede i »Une chaumière et son coeur«. G. besidder Vid og Iagttagelsesevne, og han er en god Skildrer af Datidens daglige Liv; men hans Smag er ikke fin, han forfalder ofte til det karikaturmæssige, og hans Stykker ere temmelig ensformig anlagte. Som det bedste anses »Indulgencia para todos« [1825], bearbejdet paa Tysk af Laube i »Cato von Eisen«; desuden kunne fremhæves »Don Dieguito« og »Tal para cual 6 los hombres y las mujeres«. G.'s »Teatro escogido« udkom i 4 Bd. [Bruxelles og Paris 1825—26]. Han deltog ogsaa i Udgivelsen af »Colección general de comedias escogidas del teatro antiguo español« [Madrid 1826—34]. En Broder til G., Pedro Angel G., var ligeledes Lystspildigter. *E. G.*

Gorove, Stefan, ungarsk Statsmand, født 1819, død 31. Maj 1881, sluttede sig tidlig til Kossuth og valgtes 1848 til Rigsdagen. Her hørte han dog til den maadeholdne Side og foreslog i August nøje Forbindelse med det paatænkte tyske Rige. April 1849 tog han Del i Ungarn's Uafhængighedserklæring og maatte derfor i August over Tyrkiet flygte til Frankrig. 1856 vendte han hjem, sluttede sig i Rigsdagen 1861 til Deak's Bestræbelser og var 1867—71 Minister først for Handel og Agerbrug, senere for Samfærdselsvæsenet. Indtil sin Død hørte han til det liberale Partis ledende Mænd. *E. E.*

Gorrēsio, Gaspare, italiensk Sanskritist, født 1808 i Bagnasco i Piemont, død 21. Maj 1891. Han studerede i Torino og Wien, blev 1832 Professor i Historie ved Militærakademiet, 1834 i Filologi ved Universitetet i Torino. Senere studerede han i Paris Sanskrit under Burnouf og Kinesisk under Stanislas Julien. 1852 kom han hjem og blev Professor i Sanskrit ved Universitetet i Torino (den første i Italien), senere Bibliotekar. Hans Hovedværk er Udgaven af »Ramayana« med italiensk Oversættelse [10 Bd., Paris 1843 — 58] samt »Uttarakanda« (sidste Del af »Ramayana«) med Oversættelse og Kommentar [Paris 1867—70]. Talrige Afhandlinger i Torino-Akademiets Skrifter. *S. S.*

Gorst [gå!ast], John Eldon, Sir, engelsk Statsmand, er født 1835, studerede i Cambridge og var 1861—63 Civilkommissær paa Ny-Zealand (skildrede 1864 Kampen i »The Maori King«). 1865 blev han Sagfører, var 1866—68 konservativt Medlem af Underhuset og har siden 1875 paa ny haft Sæde her (siden 1892 valgt for Cambridge Universitet). Juni 1885 blev han *Solicitor general* indtil Januar næste Aar, men allerede i Juli 1886 i Salisbury's ny Ministerium Understatssekretær for Indien, hvilken Post han 1891 ombyttede med Posten som Finanssekretær. Desuden var han 1890 Medlem af den Arbejderkonference, som den tyske Kejser samlede i Berlin. I August 1892 afgik han med det øvrige Ministerium, men indtraadte Juni 1895 igen i Statsstyreisen som Undervisningsminister. Siden 1885 er han Ridder. *E. E.*

Gorton [gå!atn], Fabrikby i Vestengland, Lancashire, tæt 0. f. Manchester, med Bomuldsspinderi, kemiske Fabrikker, Stivelse- og Hattefabrikker og (1891) 15,200 Indb. *C.A.*

Gortschakov, 1) Alexander, Fyrste, russisk General, født 1764, død 1825 i St. Petersborg. Under sin Onkel, Suvorov, deltog han i Kampene

i Tyrkiet og Polen, udmærkede sig særlig ved Stormen paa Prag og naaede 1798 Generalløjtnantsgraden. 1799 var han med i Slaget ved Zürich, blev derefter Militærguvernør i Wiborg og fik 1807 Kommandoen over et Korps under Benningsen, med hvilket han slog Marskal Lannes ved Heilsberg og dannede Hærens højre Fløj i Slaget ved Friedland. 1812 blev han Direktør for Krigsministeriet og efter Krigens Slutning General i Infanteriet samt 1814 Medlem af Rigsraadet. *B. P. B.*

2) Andreas Ivanovitsch, Fyrste, russisk General, født 1768, død 11. Febr. 1855 i Moskva, 1797 ansattes han som Fløjadjutant hos Kejser Poul og udnævntes det paafølgende Aar til Generalmajor. Han tjente 1799 under Suvorov i Italien og Schweiz og deltog i Kampene ved Tortona, Trebbia, Novi og St. Gotthard. 1812 førte han en Grenaderdivision ved Smolensk samt tog Del i Kampene ved Kloster, Kolot og Borodino, hvor han saaredes. Under Felttoget 1813—14 udmærkede han sig i Slagene ved Dresden, Leipzig og Paris. *B. P. B.*

3) Michael, Fyrste, Søn af ovenn. A. I. G., født 1795, død 30. Maj 1861 i Varszava. Han kom allerede 1807 ind i Gardeartilleriet, men forsattes 1809 til det grusiniske Korps og deltog med dette i Kampen mod Persien. Efter at have udmærket sig særlig under Felttogene 1812—14 udnævntes han til Oberst i Generalstaben og Aaret efter til Generalstabschef ved 3. Infanterikorps, hvilken Stilling han beklædte i det tyrkiske Felttog 1828—29. Under Kampen i Polen 1831 var han Generalstabschef ved I. Infanterikorps i Slagene ved Grochov og Ostrolenka samt under Stormen paa Varszava, i hvilken sidste By han 1846 blev Generalguvernør. 1849 udmærkede han sig særlig i det ungarske Felttog. Ved Krim-Krigens Udbrud førte han Kommandoen over de russiske Tropper i Valakiet, hvor han skuffede de Forventninger, man havde til ham. I Marts gik han over Donau, belejrede forgæves Silistria, førte derefter i nogen Tid Kommandoen i Besarabien, hvorefter han i Foraaret 1855 fik Overkommandoen paa Krim og over samtlige i Sydrusland værende Tropper. 18. Juni afsloges vel de allieredes Storm paa Sevastopol, men G. viste ikke nogen energisk Offensiv, og hans eneste Udfald, der rettedes mod Belejrernes højre Flanke, lykkedes ikke, men førte til Nederlaget ved Tschernaja. G. viste derimod en ualmindelig Energi i Forsvaret og holdt efter paa en dygtig Maade at have rømmet Fæstningens Sydside Nordsiden indtil Fredsslutningen. Efter Fredsslutningen blev G. Paskevitsch'es Efterfølger som Statholder i Polen, hvor han optraadte med megen Fasthed og med stor Humanitet. Efter sit eget Ønske begravedes han i Sevastopol. *B. P. B.*

4) Peter, foreg.'s Broder, russisk General, født 1790, død 18. Marts 1868 i Moskva. Han kæmpede mod Napoleon i Tyskland og Frankrig og deltog i den kaukasiske Krig under Jermolov. 1826 var han Generalkvartermester i Wittgenstein's Hær og vandt 1829 som Fører for en Infanteridivision Sejren ved Aidos over Tyrkerne. Efter Krigen forfremmedes han til Generaløjtnant, blev 1839 Generalguvernør i Vestsibirien og 1843 General i Infanteriet. 1851 tog han sin Afsked, men indtraadte atter i Hæren under Krim-Krigen, i hvilken han deltog i Kampene ved Alma og Inkerman som Chef for 6. Armékorps. Efter Kampen ved Inkerman log G. sin Afsked. *B. P. B.*

Gortschakov, Alexander Michailovitsch, Fyrst, russisk Diplomat, født 16. Juli 1798, død 11. Novbr. 1883. I sin Skoletid i Tsarskoje Selo var han Kammerat og Ven af Digteren Alex. Puschkin. Allerede 1820—22 gjorde han Tjeneste ved Kongresserne i Laibach og Verona; var derefter Legationssekretær i London 1824—29, Chargé d'affaires i Firenze 1829—32, Legationsraad i Wien 1832—41 og blev endelig 1841 Sendemand i Stuttgart. Her førte han Underhandlingerne om Kronprinsens, den nuværende Kong Karl's Giftermaal med den russiske Storfyrstinde Olga og øvede i sin tilsyneladende underordnede Post 1848—49 en betydelig, om end skjult Indflydelse paa de sydtyske Hoffer (havde saaledes vigtig Del i Tronskiftet i Østerrig). Han blev derfor 1850 Sendemand ved den genoprettede Forbundsdag i Frankfurt, hvor han knyttede et fortroligt og venskabeligt Forhold til Bismarck, som da var Preussen's Sendemand. 1854 forflyttedes han til Wien, førte de vigtige diplomatiske Forhandlinger under Krim-Krigen og var meget virksom for at forberede Fredsslutningen. Han blev derfor i Apr. 1856 efter Grev Nesselrode's Afgang hjemkaldt for at styre Udenrigsministeriet og udtrykte i sin første Rundskrivelse til de fremmede Regeringer Rusland's politiske Stilling og Opgave i de velkendte Ord: »Rusland surmuler ikke, men samler sig«, ligesom han gav sin Vrede mod Østerrig Luft i den haarde Dom, at »Østerrig er ingen Stat, men kun en Regering«. Hans Bestræbelser gik først ud paa at opnaa et godt Forhold til Frankrig, han ledsagede 1857 Kejser Alexander II til Stuttgart til Møde med Kejser Napoleon III og understøttede dennes italienske Politik 1859—60 saavel som Toget til Syrien 1861. Derimod afslog han 1862 Opfordringen om en fælles Optræden af Europa's Stormagter i den nordamerikanske Borgerkrig og afviste 1863 med stor Styrke Vestmagternes Forsøg paa at indblande sig i Forholdet mellem Rusland og Polen. Han knyttede derimod en nøje Forstaaelse med Preussen, understøttede hemmelig Bismarck's Politik 1864 og 1866 og brugte hele Rusland's Indflydelse for at holde Østerrig tilbage fra at hjælpe Frankrig 1870, ligesom han 1859 havde holdt de tyske Magter tilbage fra at yde Østerrig Hjælp. Til Gengæld herfor kunde han i Marts 1871 faa Rusland løst fra de trykkende Forpligtelser i Paris-Freden 1856 om Sortehavets Neutralisering, som han allerede 31. Oktbr. 1870 havde erklæret for bortfaldne. Denne Sejr saavel som hans djærve Optræden 1863 gjorde ham overmaade populær; han blev 1866 Rigskansler og hædredes desuden paa flere Maader af Kejseren. 1872 var han med at slutte Trekejserforbundet, næsten en Genoprettelse af den hellige Alliance, der afgav Grundlaget for Rusland's Magt i Tidsrummet 1815—48; men allerede 3 Aar efter kølnedes det gode Forhold til Tyskland, fordi han optraadte til Bedste for Frankrig under den Mistemning, som man hist nærede mod det, og bestemt holdt paa Freden og Nødvendigheden af Frankrig's Magtstilling. 1873 forstod han at overliste England ved de Underhandlinger, han førte med det om Khiva, idet han lovede ikke at tilknytte dette Land, men alligevel bragte det i fuld

Afhængighed af Rusland og saaledes indskrænkede det neutrale Bælte, hvorom der 1872 var truffet Aftale. Ogsaa under de ny Forviklinger i Tyrkiet 1875—76 viste han stor diplomatisk Kløgt, idet han ved at nedstemme de særlige russiske Krav til det mindste opnaaede, at alle Stormagterne krævede alvorlige Reformer i Tyrkiets Styrelse og senere erklærede Paris-Fredens Garanti for Rigets Uafhængighed og uformindskede Omfang forbrudt ved Sultanens Stivsind. Rusland fik derved fri Hænder og kunde tage Oprejsning for de Ydmygelser, det havde lidt ved Krigen 1854—56. Endelig lykkedes det ham at holde England uden for Fredsunderhandlingerne i San Stefano; men hermed ophørte hans Held, og snart efter hævnede det sig, at han 1873 havde vakt England's Mistro og 1875 krænket Bismarck. Thi England's truende Optræden tvang Rusland til at træffe en hemmelig Overenskomst med det, saa at han kun reddede Skinnet og dækkede sit Tilbagetog, °g paa den følgende Berlin-Kongres havde han den bitre Skuffelse, at Bismarck af Hensyn til Østerrig paa flere Punkter gik imod Rusland's Ønsker, og at de endelige Fredsvilkaar langt fra bleve saa gunstige som de foreløbige. Ogsaa maatte han snart efter lade Afghanistan i Stikken, som han før Fredsslutningen havde ophidset mod England for at aflede dettes Opmærksomhed, og maatte rolig se paa, at England førte Krig og igen tvang Afghanistan inden for sin Magtkreds, saaledes som Aftalen havde været 1872. Vel fornyedes i Novbr. 1879 under et Besøg i Berlin tilsyneladende den gode Forstaaelse mellem ham og Bismarck, men i Virkeligheden forblev Forholdet over for Tyskland og Østerrig køligt, og Rusland stod lige saa ene i Europa, da han trak sig tilbage, som det havde staaet, da han 1856 tiltraadte sin Stilling. Siden 1880 levede han mest i Baden-Baden, hvorfor den udenrigske Styrelse overdroges de Giers, og i Apr. 1882 tog han formelig Afsked. Endnu maa det omtales, at han 1874 søgte ved en international Konference i Bruxelles at faa nærmere folkeretlige Regler fastsatte for Krigen til Lands, særlig om Privatmænds Personer og Ejendom, som der 1856 vare trufne for Søkrigen, men uden at det lykkedes at opnaa Enighed. *E. E.*

Gortyna, oldgræsk By paa Kreta, S. f. Ida-Bjærget, paa begge Sider af Floden Lethaios (nu Hierapotamo), der flyder i vestlig Retning og udmunder i den Del af Havet, der beskyller Øens Sydkyst. I G., der var en af Kreta's største og mægtigste Stæder, fandtes flere Templer, bl. a. for Apollon Pythios, for Artemis og for Zeus. Med Knosos kæmpede G. længe om Overherredømmet over Øen, men G. formaaede ikke at betvinge Knosos, hvorimod de en Tid delte Herredømmet mellem sig. Først da Romerne fik Magten paa Kreta, var Knosos gaaet saa meget tilbage, at G. nu var Øens første Stad, hvorfor Romerne gjorde G. til Provinsens Hovedstad. Men ogsaa G. maatte dele Skæbne med sin gamle Medbejlerske, at forfalde. Nu er G. kun en Dynge Ruiner ved Landsbyen Aji-Deka (»de hellige 10«). En højst interessant Indskrift fra 7. Aarh. f. Chr., skreven i gammeldorisk Mundart og næsten med helt fønikiske Bogstaver, fandtes her 1884. Den handler om Byens gamle Love og har fundet mange lærde Fortolkere, blandt hvilke Prof. Gertz (i »Nord. Tidsskr. for Filologi« IX [Kbhvn. 1889—90]). Den fra Sagnhistorien saa vel kendte Labyrint skal have ligget i Nærheden af G. *V. S.*

Goryn, Flod i Vestrusland, udspringer ved den galiziske Grænse, falder efter et 780 Km. langt Løb i to Arme i Pripet og er sejlbar indtil 570 Km. fra sin Munding. *C. A.*

Gorze [gå!rz], lille By i Rigslandet Elsass-Lothringen, Regeringsdistrikt Lothringen, Kreds Metz, beliggende nær ved den franske Grænse, ved en lille Bæk, (1891: 1,300 Indb.), med en endnu benyttet Del af en romersk Vandledning. Omegnen er kendt ved de mellem Frankrig og Tyskland leverede Slag ved Vionville og Gravelotte 16.—18. Aug. 1870. *H. W.*

GOS se Guz.

Gosain (af sansk. gosvamin, »Ejer af Køer«) bruges i Indien om Personer, der — i Modsætning til Lægfolk i Alm. — lægge særlig Vægt paa et religiøst Liv og undertrykke deres Lidenskaber, Asketer og Tiggermunke (jfr. yogin, sannyasin, dandin) eller gejstlige. Særlig betegner det: 1) som Sektsnavn en egen Klasse af civaïtiske Yogin'er ell. Fakirer. — 2) Medlemmer af visse Broderskaber ogsaa hos Vishnuitterne (f. Eks. Daçanāmi-Dandin'erne, s. d.). — 3) Efterkommere af Caitanya's (s. d.) Disciple og 4) af Vallabhacarya-Sektens (s. d.) Stifter; de to sidste Klasser (3—4) udgøre deres Sekters Gejstlighed og Sjælesørgere (jfr. Guru), anses for Inkarnationer af Guddommen og nyde som saadan arvelig Ære fra Lægfolkets Side uden Hensyn til deres personlige Fortjenester eller Fejl; de ere næsten altid gifte Folk, Vallabhācārya'ernes mest rige Bankierer eller Købmænd, som rejse fra Helligdom til Helligdom og benytte Lejligheden til at drive Forretninger; som Sjælesørgere kræve de ubetinget Hengivelse af deres Skriftebørn Livet igennem; hos Vallabhacārya'erne gennemføres Fordringen om at ofre tan, man, dhan (»Legeme, Sjæl og Gods«) til Sjælesørgeren saa yderligt, at endogsaa det første Punkt tages aldeles bogstavelig over for Sektens kvindelige Medlemmer. Mange G. ere Brahmaner, men behøve ikke at være det. *S. S.*

Gosau, Højdal og Kommune i Provinsen Øvre-Østerrig. Den hyppig besøgte Højdal ligger paa Nordvestsiden af det 2,996 M. høje Dachstein og gennemstrømmes af Gosaubach, som danner de 2 smukke Søer, den romantisk beliggende bageste og den større forreste Gosau-Sø. Kort før Bækkens Udmunding i Hallstätter-Sø bliver det fra Hallstatter Saltværk udvundne Saltlud ført i en lang Rørledning over Dalen i en Højde af 43 M. N. f. Gosau-Søerne ligger Flækken Vorder-Gosau med (1890) 1,200 Indb. Fra G. bestiges lettest Zwiesel-Alperne (1,584 M.), et af de smukkeste Udsigtspunkter i Salzkammergut. *Joh. F.*

Gosch, Christian Karl August, dansk zoologisk Litteraturhistoriker og politisk Skribent, er født i Kjøbenhavn 16. Novbr. 1832 og blev Student 1851. Han studerede Zoologi og tog Magisterkonferens 1855 med Entomologi som Hovedfag. 1859 rejste han til England, hvor han siden har opholdt sig, fra 1862 som Attaché ved det danske Gesandtskab i London. I Begyndelsen af 1860'erne udfoldede han en omfattende journalistisk Virksomhed og udgav »The nationality of Slesvig« [1861], »Denmark and Germany since 1815« [1862]

og »Explanation of the Danish question« [anonym, 1864]. Private Forhold havde hindret ham i at fortsætte Studiet af Zoologien, men ikke af denne Videnskabs Historie, og 1870—75 udgav han sit berømte Hovedværk: »Udsigt over Danmark's zoologiske Litteratur« [4 Bd.]. 1881 udgav han en skarp Kritik af Panum's Afhandling om det medicinske Fakultets Historie. Som Zoolog er han Discipel af J. C. Schiødte, til hvem han stod i et varmt Venskabsforhold. *F. C.*

Gosche, Richard, tysk Litteraturhistoriker og Orientalist, født i Nærheden af Crossen ved Oder 4. Juni 1824, død i Halle 29. Oktbr. 1889. Han blev 1844 Kustos ved det kgl. Bibliotek i Berlin, habiliterede sig 1853 som Docent i Litteraturhistorie og orientalske Sprog, blev 1860 Lærer ved Krigsakademiet i Berlin og 1863 Professor ved Universitetet i Halle. Han har udgivet: »Die Alhambra und der Untergang der Araber in Spanien« [1854], »Al-Ghazalis Leben und Werke« [1858], »Die Kitâb el-awâil der Araber« [1867]; fra 1856 »Wissenschaftliche Jahresberichte über die morgenländischen Studien«; »Jahrbuch der Litteraturgeschichte« [1865—69], senere »Archiv für Litteraturgesch.« [1870—72]. Sammen med Tschischwitz udgav og kommenterede han Grote's Udgave af Shakespeare (1875) og med Boxberger »Lessings Werke« [1875, 2. Opl. 1882]. (Litt.: »Rich. G., Erinnerungen für seine Freunde« [Halle 1890]). *C. A. N.*

Goschen, George Joachim, engelsk Statsmand, er født 15. Aug. 1831 i London, Søn af en indvandret tysk Bankier W. H. Goschen (1783—1866) (Farfaderen G. J. Goschen [1752—1828] var en stor Boghandler i Leipzig). Efter at have studeret i Oxford indtraadte han 1853 i Faderens Forretning og udgav 1863 et Skrift »The theory on foreign exchanges« (et ypperligt Forsvar for Frihandelen), der i kort Tid oplevede 5 Oplag [1894 12. Udg.] og vakte saa megen Opsigt, at han endnu samme Aar valgtes i London's City til Underhuset. Han sad her som Repræsentant for England's Forretningsverden indtil 1880, men maatte senere søge Valg i andre Kredse (siden 1887 i en af de londonske). I Novbr. 1865 blev han Vicepræsident i Handelsministeriet, og allerede i Januar 1866 fik han Sæde i Kabinettet som Kansler for Hertugdømmet Lancaster, d. v. s. som Minister uden Portefeuille, dog kun indtil det liberale Ministerium Russell maatte afgaa i Juli s. A. I Decbr. 1868 valgte Gladstone ham til Minister for Fattigvæsenet, og han viste i denne Stilling stor Forvaltningsdygtighed og en dristig Vilje til at reformere; 1871 indbragte han det første Forslag til Omdannelse af den engelske Kommunalordning med folkevalgte Sogneraad (først iværksat 1894). Marts 1871 blev han Marineminister og udfoldede som saadan lignende Evner indtil Ministeriets Fald i Februar 1874. Oktbr. 1876 drog han til Ægypten som Repræsentant for de engelske Laangivere med det Hverv at undersøge Landets Finansforhold og stille Forslag til deres Forbedring, bl. a. ved Indsættelse af et engelsk-fransk Tilsyn. 1878 var han England's Repræsentant paa den internationale Møntkonference og udtalte sig her afgjort for Guldmøntfoden. I Gladstone's ny Ministerium 1880 blev han ikke optagen, fordi han misbilligede Planen om en yderligere Udvidelse af Valgretten. Derimod modtog han i Juni samme Aar det Hverv at være overordentlig Sendemand i Konstantinopel i Anledning af Spørgsmaalet om Montenegro's og Grækenland's Udvidelse, og han havde væsentlig Del i at udvirke Thessalien's Afstaaelse til den sidstnævnte Stat. Efter sin Hjemkomst i Maj 1881 indtog han sin Plads i Underhuset som et uafhængigt Medlem af det liberale Parti og var en Modstander af den ny Valgreform. 1883 udgav han et Skrift »Laissez faire and government interference« og fastholdt heri den gamle Liberalismes Uvilje imod al Statsindblanding i økonomiske Forhold. Medens han 1885 blev valgt i Edinburgh efter en heftig Valgkamp, blev han næste Aar vraget, fordi han afgjort bekæmpede Gladstone's Plan om Irland's Selvstyre, og i Januar 1887 var Brudet med hans fordums Partifæller saa stærkt, at han endog modtog Posten som Skatkammerkansler i det konservative Ministerium. Han viste i denne Stilling paa ny sin fremragende Dygtighed, især ved en Konvertering (1889) af Hovedmassen af England's Statsgæld (540 Mill. L. St.) fra 3 til $2^3/_4$ p. Ct., hvorved indvandtes en aarlig Besparelse af 25 Mill. Kr. Ved Valgene 1892 opbød han al sin Kraft for at bekæmpe Gladstone og hans Tilhængere, og da de alligevel sejrede, afgik han med de andre Ministre. Men 3 Aar efter, i Juni 1895, blev han Marineminister i det ny Blandingsministerium af konservative og liberale Unionister og indviede sin Styrelse med et Forslag til en betydelig Udvidelse af Flaaden for at sikre England's Herredømme paa Havet. Han er ikke alene en udmærket Taler, men ogsaa en af England's betydeligste Statsmænd for Tiden. *E. E.*

Go schikaju (5—Schikaju), Maal for tørre og flydende Varer i Japan, = $^1/_2$ Ngoo = 0,0974 Lit. *N. J. B.*

Gosen, et i Gl. Test. nævnt Landskab i Nedreægypten, hvor Josefs, fra Kanaan indvandrede Familie fik Tilladelse til at bosætte sig; at søge i den østlige Del af Deltaet. *V. O.*

Goshen [go!ušen], »Gosen«, By i den nordamerikanske Stat Indiana ved Elkhart, Baneknudepunkt, med Sav-, Olie- og Kornmøller; Metalvarefabrikker og (1890) 6,000 Indb. *S. BT.*

Goslar, By i preussisk Provins Hannover i Regeringsdistriktet Hildesheim ved Gose, som løber til Øker, og ved den nordlige Rand af Harzen ved Foden af Rammelsberg, ligger ved Jærnbanelinierne Vienenburg—Hildesheim og Seesen—G. og har (1895) 14,900 Indb., hvoraf 1,200 Katolikker og i Garnisonen 600 Mand. G. har et middelalderligt Udseende ved sine gammeldags Privathuse, Kirker og Fæstningstaarne, blandt hvilke det saakaldte Zwinger med sine omtrent 7 M. tykke Mure nu benyttes som Restauration. Blandt Byens 5 Kirker (4 evangeliske og 1 katolsk) kan nævnes den efter Branden 1844 genopbyggede Markt-Kirke, der indeholder Byens rige Arkiv og et med Hensyn til Reformationstiden vigtigt Bibliotek. Endvidere kunne nævnes det gotiske Raadhus, der er grundet 1136 af Kejser Lothar og indeholder en stor Mængde Kunstværker fra gammel Tid, samt Kaiserworth, tidligere Klædekræmmernes Gildehus (nu Hotel) med 8 Statuer af tyske Kejsere. Det saakaldte Kaiserhaus, Tyskland's ældste bevarede

verdslige Bygning, blev grundlagt af Henrik III ca. 1050 og blev til Midten af 13. Aarh. benyttet af Kejserne til Bolig. Ved gentagne Brande kom det i Forfald, men er paa værdig Maade restaureret 1867—80. Kejsersalen (51 M. lang, 16 M. bred) i øverste Etage er smykket med Freskomalerier af de tyske Kongers Historie. I det tilstødende St.-Ulrichs-Kapel findes Kejser Henrik III's Gravmæle. Af Domkirken, der blev grundlagt af Henrik III og nedbrudt 1820, er kun et Kapel tilbage. Der findes et Gymnasium, et Realgymnasium samt Fabrikation af Marmorvarer, Tændstikker og Kemikalier. Hovederhvervskilden danner dog siden gammel Tid Bjærgværksdriften, særlig i det 636 M. høje S. f. Byen liggende Rammelsberg. Allerede siden 968 har her fundet Bjærgværksdrift Sted, først af Frankerne, efter hvem endnu den øvre Del af G. kaldes Frankenberg. Foruden Sølv og noget Guld indvindes Kobber, Bly, Svovl og særlig Svovlsyre. I Nærheden findes Nervehelbredelsesanstalten Marienbad. G. skal være anlagt 922 af Henrik I, dens Fremgang skyldes de i Rammelsberg opdagede Mineralskatte. De sachsiske og frankiske Kejsere opholdt sig ofte i G. og holdt her glimrende Rigsdage (saaledes 1009 og 1015), Henrik III og den i G. fødte Henrik IV nærede en særlig Forkærlighed for G. 1206 blev G. erobret og plyndret af det velfiske Parti, men naaede senere som Medlem af Hanseforbundet og Rigsstad atter Blomstring. Efter at Reformationen havde vundet Indgang 1525, blev G. paa Grund af Ødelæggelsen af Georg-Klosteret tvungen 1552 af Henrik den Yngre af Braunschweig til et Forlig, hvorved den mistede sine Bjærgværker og Skove. I Trediveaarskrigen blev den 1632 besat og brandskattet af Svenskerne. Efter at være gaaet meget tilbage tillige ved Ildebrandene 1728 og 1780 tilfaldt den 1802 Preussen, 1807 Kongeriget Westfalen, 1816 Hannover og 1866 Preussen. I den senere Tid har Byens Velstand forbedret sig betydelig. (Litt.: Neuburg, »Urkundenbuch der Stadt G.« [bearbejdet af Bode, Halle 1893]). *Joh. F*

Goslarit, et i lange, naaleformede, rombiske Krystaller eller i kompakt Form forekommende Mineral. Farven er klar hvid, rødlig gullig eller blaalig, og Sammensætningen er Zinkvitriolens ($ZnSO_4 . 7H_2O$). G. dannes ved Zinkblendens Dekomposition i mange Gruber, saaledes ved Rammelsberg nær Goslar i Harz, ved Falun i Sverige. *N. V. U.*

Goslavski [gåsva'ski], Maurysy, polsk Digter, født 1802 eller 1805 i Podolien, død 17. Aug. 1839 i Stanistawow i Galizien. Ligesom hele det Slægtled, til hvilket han hørte, nødtes han af politiske Forhold til at føre et uroligt, eventyrligt Liv; han fulgte Diebitsch'es Armé til Tyrkiet, tog 1830—31 Del i Opstanden mod Russerne, flygtede saa til Paris, men begav sig 1833 tilbage til Galizien for der at fremkalde en ny Opstand i russisk Polen. Forsøget mislykkedes, han blev tagen til Fange og døde i Fængsel. G. er en fremragende Repræsentant for den polske romantiske Skole. Hans beskrivende Digt »Podole«, i hvilket han i nøje Tilslutning til den russiske Folkepoesi skildrer sin Fødeegn, dets Befolkning og dennes Skikke, er et ypperligt Stykke Lokalpoesi, »En polsk Ulans Digte« [Paris 1833] viser ham som en glødende Patriot. Hans Skrifter ere udgivne som 26. Bd. af *Biblioteka pisarzy polskich* [Leipzig 1864]. *St. R.*

CrOSpel [gå'spel] (eng., af det angelsachsiske Godspell, »Guds Ord«), Evangelium. *G. Temperance Union* [gå'speltemperənsju.njən], en Forening, der fordrer den strengeste Afholdenhed fra spirituøse Drikke; efter sit Mærke (blaat Baand) ogsaa kaldet *Blue Ribbon Army.*

Gospodār er et slavisk Ord med Betydning »Herre«, »Hersker« af latinsk Oprindelse (græ.: *despotes*, lat.: *hospites*: Husfader, Husherre, Hersker). G. blev forhen brugt som Titulatur for Fyrsterne i Moldau og Valachiet. *A. M. B.*

Gosport [gå'spåət] se Portsmouth.

Gossaert [gå'sa.rt], Jan, Maler, se Mabuse.

Gossau, By i det schweiziske Kanton St. Gallen, Hovedstad i Distriktet G., 10 Km. V. f. St. Gallen ved Jærnbanelinien Rorschach—Wintherthur og G.—Sulgen, har (1888) 5,400 mest katolske Indbyggere. Dens Industri beskæftiger sig med Trykning af Tøj, Væveri, Broderiarbejde, Kartonfabrikation og Bryggeri. *Joh. F.*

Gosse [gå's], Edmund William, engelsk Digter og Kritiker, er født 21. Septbr. 1849 i London, fik sin Opdragelse i Devonshire og blev 1869 ansat ved Biblioteket i British Museum. 1875 blev han Translatør i Handelsministeriet. Ved denne Tid foretog han en Rejse i Norge, Sverige, Danmark og Holland for at studere disse Landes Litteratur, og han er en af England's bedste Kendere af skandinavisk Litteratur. Senere blev han Professor i engelsk Litteratur i Cambridge og Professor i Poesi i Oxford. Af hans Digte kunne nævnes »Madrigals, Songs and Sonnets« [1870], »On Viol and Flute« [1873, ny Samling 1890], Dramaerne »King Erik« [1876] og »The unknown lover« [1878], »New Poems« [1879], »Firdausi in Exile« og »In Russet and Silver«. Hans kritiske Virksomhed har været meget omfattende; foruden litterære Artikler i »Cornhill Magazine«, »Fortnightly Review« o. a. har han udgivet: »The ethical condition of the early Scandinavian People« [1875], »Studies in the Literature of Northern Europe« [1879, 3. Opl. 1890], »Seventeenth Century Studies, a Contribution to the history of English Poetry« [1883], »From Shakespeare to Pope« [1885], »Life of William Congreve« [1888], »History of Eighteenth Century Litterature« [1889], »Jacobean Poets« [1894]. Endnu kan nævnes, at han sammen med W. Archer oversatte Ibsen's »Bygmester Solness« under Titelen »The Master-builder«. *T. L.*

Gosse [gå's], Nicolas Louis François, fransk Historiemaler, født 1787 i Paris, død 9. Febr. 1878 i Soncourt (Haute-Marne). G., som 1805 kom ind i *École des beaux arts* under F. A. Vincent, er en meget akademisk Kunstner af den David'ske Retning, korrekt og i Besiddelse af ret stor Virtuositet, ingen original Kraft, men af Betydning som en af dem, der i Restaurationstiden beslaglagdes for det officielle Kirkemaleri og af Louis Philippe blev sysselsat med Opgaver til hans store historiske Suite. Af hans Værker kunne fremhæves: »Kongernes Tilbedelse«, »Karl V's Retfærdighed«, »Vincenz af Paula omvender Renegaten« [Luxembourg-Mus.], »Biskoppen af Lisieux beskytter under Bartholomæus-Natten Hugenotterne« [1835], »Hertugen

af Gloucester« [1840], Vægmalerierne i S. Nicolas du Chardonnet og andre Kirker samt de tre Billeder i Museet i Versailles: »Napoleon og Dronning Louise af Preussen«, »Napoleon og Alexander's Møde i Erfurt« og »Louis Philippe afslaar paa sin Søns Vegne Belgien's Krone«. Han har ogsaa malet en Del Portrætter. I Louvre ses en Del dekorative Grisailles af G. *A. Hk.*

Gosse [gå's], Philip Henry, engelsk Naturforsker, født 6. Apr. 1810 i Worcester, død 23. Aug. 1888. Han var Købmand, men benyttede sine Forretningsrejser til at gøre naturvidenskabelige Studier og foretage Indsamlinger, især af Insekter. 1827—38 berejste han New Foundland, Canada og Alabama, senere Jamaica. Efter 1850 beskæftigede han sig fortrinsvis med Studier over Dyrelivet i Havet. Af hans litterære Arbejder ere følgende de vigtigste: »The Canadian naturalist« [London 1840], »The birds of Jamaica« [1847], »A naturalists sojourn in Jamaica« [1851], »A naturalists rambles on the Devonshire coast« [1853], »The aquarium« [1853] og »Manual of marine zoology« [2 Bd., 1855—56]. *I. C.*

Gossec [gåsæ'k] (ell. Gossé), Frangois Joseph, belgisk Komponist, født 17. Jan. 1734 i Vergnières i Hennegau, død 16. Febr. 1829 i Passy ved Paris. Uagtet G.'s Værker, der vare talrige og omfattede omtrent alle Musikkens Genrer, gik i Glemme til Dels endnu inden hans Død, og uagtet han selv ikke var nogen genial Kunstner, fortjener hans Gerning at mindes for den betydelige musikhistoriske Interesse, der knytter sig dertil, og hans Personlighed for den Flid og Energi, hvormed han udviklede sin store Musikbegavelse og kæmpede sig frem til en højt anset Stilling i Datidens franske Musikliv. G. var født i en Bondefamilie og maatte som Dreng vogte Kvæg; tidlig gjorde imidlertid hans Lyst til Musikken sig gældende, og han kom til Paris, hvor Rameau blev hans Lærer og senere skaffede ham Ansættelse som Dirigent i Generalforpagteren La Popelienière's Kapel. For dette skrev G., der tidlig var optagen af Tanken om at hæve den franske Instrumentalmusik, sin første Symfoni (1754), fem Aar før Haydn komponerede sin første for det Morzin'ske Kapel. G. har saaledes været med blandt dem, der allertidligst vare virksomme paa dette betydningsfulde Musikfelt. Ogsaa paa Kammermusikkens Omraade var G. en Fremskridtsmand. 1759 lod han sine første Strygekvartetter opføre, kun faa Aar efter Haydn's ældste. 1762 blev G. Kapelmester hos Grev Conti og steg stadig i Anseelse, idet han blev Leder af *Concerts des Amateurs* [1770] og *Concerts spirituels* [1773], Direktør ved den store Opera (*Académie de musique* [1780—82]) og endelig Generaldirektør og Organisator af *École royal de chant* og Inspektør ved det 1795 oprettede *Conservatoire de musique.* G., der endvidere var Medlem af Akademiet, trak sig først 1815 tilbage fra offentlig Virksomhed. Foruden Instrumentalværker (derunder ca. 30 Symfonier) skrev G. en Række Operaer, der til Dels havde stort Sceneheld; to af dem ere republikanske Festspil, »Offrande à la patriet [1792] og »Le camp de Grand-Pré« [1793], i hvilke G. paa virkningsfuld kunstnerisk Vis udnyttede Marseillaisen. I det hele var G. ivrig Republikaner og »saa at sige Republikkens officielle Komponist«, der forsynede alle Revolutionens store Fester med Musik. Blandt disse Hymner og Kantater (»Chant du 14. Juillet«, »A la divinité«, »A l'être supreme«, »Serment républicain« etc.) skulle nogle af G.'s værdifuldeste Kompositioner findes. (Biografier af Hedouin [1852] og Gregoir [1878]). *W. B.*

Gosselies [gåsli'], By i belgisk Provins Hainaut, Arrond. Charleroi, Hovedstad i Kanton G., ligger ved Jærnbanelinien Luttre-Gilly og har (1890) 9,100 Indb. samt Kulgruber, Jærnstøberi, Fabrikation af Søm og Husholdningsredskaber. *Joh. F.*

Gosselin [gåslæ'], Athanase Léon, fransk Kirurg, født i Paris 16. Juni 1815, død smst. 3. Apr. 1887. Fra 1847 var han Kirurg ved forskellige Hospitaler i Paris, 1858 blev han Professor. Han hørte til de første, der anvendte Æter og Kloroform til Bedøvelse. Af hans Arbejder fremhæves: »Compendium de chirurgie pratique« (sammen med Denonvilliers), »Lecons sur les hernies«, »Lecons sur les hemorrhoïdes«, »Clinique chirurgicale« [3 Bd.]. *G. N.*

Gosselin [gåslæ'], Pascal Frangois Joseph, fransk geografisk Forfatter, der særlig har beskæftiget sig med Oldtidsgeografi, født i Lille 6. Decbr. 1751, død i Paris 7. Febr. 1830. For at opklare dunkle Steder i det gamle romerske Vejnet foretog han fra 1772—80 udstrakte Rejser i Frankrig, Italien og Spanien. 1784 blev han deputeret ved *Conseil royal de commerce*, 1789 Medlem af Nationalforsamlingen, 1794 ansat i Krigsministeriets topografiske Afdeling og endelig 1799 Konservator ved *Cabinet des antiquités*, hvilken Stilling han beholdt under Kejserdømmet og Restaurationen. Blandt hans Værker kunne fremhæves »Géographie des Grecs« [1790], »Recherches sur la géographie des anciens« [1798—1813] og talrige Arbejder over Oldtidsgeografien i »Memoires del'Académie des Inscriptions«. *C. A.*

Gosselman, Karl August, svensk Søofficer og Forfatter, født 15. Juni 1800 i Ystad, død 4. Apr. 1843 i Nyköping, gik, efter 1816 at være bleven Student, til Søvæsenet og blev 1819 Underløjtnant ved Flaaden. Efter adskillige Rejser i de hjemlige Farvande kom han 1824 til at føre en Brig, paa hvilken han 1825 — 26 gik til Republikken Kolumbia. Senere drog han til Vestindien og de forenede Stater. 1829 blev han Premierløjtnant og kommanderedes de følgende Aar paa flere Søekspeditioner. For den svenske Regering foretog han 1836 en Rejse til Sydamerika for at studere politiske og kommercielle Forhold og besøgte blandt andre Egne Buenos Ayres, Chile, Peru og Jamaika. 1839 kom han tilbage til Sverige og førte 1840—42 Postdampskibet »Svenska lejonet«. G. har bl. a. udgivet: »Resa i Columbia åren 1825 og 1826« [1828, 3. Opl. 1864], »Resa mellan Södra och Norra Amerika« [1833], »Resa i Norra Amerika« [1835], »Bref från en vandrande sjoman« [1839, 3. Opl. 1872], »Resor i Sodra Amerika åren 1836, 1837 och 1838« [1842]. *A. B. B.*

Gossen, Hermann Heinrich, tysk Nationaløkonom, (1810—58). I det tankerige Værk »Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs« [Braunschweig 1854; ny Udg. Berlin 1889], der længe var helt glemt, men som blev fremdraget af Stanley Jevons i 2. Udg. af hans »Theory of Politicai Economy« [1879], forsøger G. at give den samfundsøkonomiske Videnskab en fast Basis

paa matematiske Teoremer. Han betragtes derfor nu som en genial, af Samtiden upaaagtet Forløber for den »Skole«, der navnlig med Jevons, Walras, Pantaleoni, Pareto og Edgeworth som Førere, forfølger dette Maal. *K. V. H.*

Gossler, Gustav von, preussisk Statsmand, er født 13. Apr. 1838, Slægtning af den bekendte Kultusminister v. Mühler. Han indtraadte tidlig i Statstjenesten og blev 1865 Landraad, ansattes 1874 i Indenrigsministeriet og blev 1878 Medlem af Overforvaltningsretten. 1877 valgtes han til den tyske Rigsdag (indtil 1884) og var 1881 dens Formand. Imidlertid var han 1879 bleven Understatssekretær i Kultusministeriet og overtog i Juni 1881 selve Ministerposten. Som saadan havde han den Opgave at afslutte »Kulturkampen« med en Række Indrømmelser til det katolske Præsteskab; dog vilde han hverken føje dets Krav med Hensyn til Skoleväesenet eller gaa ind paa Udbetalingen af de 16 Mill. Mark, som under Kampen vare inddragne af de genstridige Præsters Lønninger, men kun tilstaa Biskopperne de aarlige Renter af Summen. Dette førte til hans Fald i Marts 1891; han blev derefter Overpræsident i Vestpreussen. *E. E.*

Gossmann, Friederike, tysk Skuespillerinde, er født 23. Marts 1837 i Wurzburg. G. debuterede paa Hofteateret i Miinchen 25. Juni 1853 som Léonie i »Kvindens Vaaben«, spillede derefter paa adskillige Provinsscener, indtil hun fra Beg. af 1855—56 fik Engagement ved Thalia-Teateret i Hamburg; her vandt hun sig et betydeligt Navn som en indtagende og naturlig Fremstillerinde af unge Piger, navnlig var hendes Udførelse af Hovedrollen i Ch. Birch-Pfeiffer's »Die Grille« en Mesterydelse; Burgteateret knyttede hende nu til sig (fra Maj 1857), og her var hun en af Publikums Yndlinge, indtil hun 10. Marts 1861 ægtede Anton, Friherre (senere Greve) af Prokesch-Osten og dermed forlod Scenen. Allerede Aaret efter genoptraadte hun og- har siden givet Gæsteroller mange Steder baade i og uden for Tyskland; i de senere Aar optræder hun dog kun ved Velgørenhedsforestillinger. *A. A.*

Gossner, Johannes Evangelista, tysk Præst, født 1773, død 20. Marts 1858, studerede i Dillingen og blev 1797 Hjælpekapellan. Paa den Tid læste han nogle Breve fra Martin Boos (s. d.) og blev derved dragen ind i den aandelige Vækkelse, som Boos var Centrum for i den katolske Kirke i Bayern. G. blev Genstand for Jesuitternes Forfølgelse; men Regeringen holdt sin Haand over ham og gav ham Embedet i Diriewang, hvor han virkede til stor Velsignelse i 7 Aar fra 1804. Han blev i den katolske Kirke, men nedlagde 1811 sit Embede i Diriewang for at faa mere Tid til aandeligt Arbejde i en lille Præstestilling i Miinchen; her udgav han en Oversættelse af det ny Testamente og adskillige Traktater. Men efter den pavelige Restauration og Jesuiterordenens Genoplivelse blev hans Stilling uholdbar. 1819 blev han Præst og Lærer i Dusseldorf, men kom allerede 1820 til St. Petersborg, hvor hans Ven Lindl (s. d.) havde været Præst, og hvor Kejser Alexander gjorde meget for at fremme aandeligt Liv. Men da Lindl 1824 giftede sig, vakte det en saadan Storm, at G. maatte rejse. Han opholdt sig nu 2 Aar i Leipzig, hvor han bl. a. forfattede sin »Schatzkästlein« og Martin Boos'es Levned og traadte over til den evangeliske Kirke. 1826 kom han til Berlin, hvor han 1829 blev Jänicke's Efterfølger ved Bethlehems-Kirken, ved hvilken han var Præst i 17 Aar og havde en stor Virksomhed som Prædikant og Sjælesørger; han arbejdede meget flittig i sin Menighed, hvor han bl. a. fik oprettet Elisabeth-Hospitalet. 1846 nedlagde han sit Embede og virkede de sidste Aar som Præst ved nævnte Hospital og for Uddannelsen og Udsendelsen af Missionærer. Allerede 1838 havde han skilt sig fra Berlin-Missionsselskabet paa Grund af dettes Konfessionalisme og store Fordringer til Missionærernes Uddannelse. Han udsendte dygtige Haandværkere som Missionærer til Australien, engelsk og hollandsk Indien, Nordamerika, Vestafrika, de indiske Øer og Kol'erne i Indien. I alt udsendte han ca. 140 Missionærer, men de fleste af disse Foretagender have ikke holdt sig, kun Ganges- og Kol-Missionen ere tilbage. Den ledes nu af et Kuratorium og en Inspektør, hvilken Stilling Prof. Plath indtog 1871—92; nu (1897) er det Pastor Kausch. Af G.'s Skrifter er »Skatkisten« oversat paa Norsk [4. Opl. 1889]. (Litt.: Fortalen til »Skatkisten«; Prochnow, »J. E. G., eine biographische Skizze«; samme, »J. G., Biographie aus Tagebüchern und Briefen« [1864]; Dalton, »J. G.« [2. Opl. 1878]). *H. O—d.*

Gosson [gå'sən], Stephen, engelsk Forfatter (1555—1624). Han kom til London som ung Student og skrev flere — nu tabte — Skuespil for Teatrene. Senere, da Teatrene bleve stærkt angrebne af Puritanerne, sluttede han sig fuldstændig til disse og skrev flere hidsige Angrebsskrifter mod Skuespil og andre Forlystelser. Saaledes udkom 1579 hans »The School of Abuse« og 1582 »Plays confuted in Five Actions«, begge særlig rettede mod Skuespillene som profane og umoralske. 1591 blev G. Præst og optraadte ikke senere som Forfatter. *T. L.*

Gossypium se Bomuldsplanten.

Gostynin, By i russisk Polen, Guvernement Varzava, 21 Km. N. f. Kutno. (1888) 8,900 Indb., der drive Fabrikation af Læder, Sukker, Metalvarer og Brændevin. *C. A.*

Goszczyński [gåštši'ñski], Seweryn, polsk Digter, født 1803 i Iliñce i Ukraine, død 25. Febr. 1876 i Lwow (Lemberg). I Latinskolen i Humaii gjorde han Bohdan Zaleski's (s. d.) Bekendtskab, °g begge de unge Mennesker mødtes i Ønsket om at skabe en ny Poesi, der i Modsætning til den herskende klassiske Retning skulde søge sin Kilde i Folkepoesien. 1828 udgav G. et episk Digt, »Slottet i Kani6w«, der øjeblikkelig forskaffede ham Navn af en af Datidens ypperste romantiske Digtere. Dette Arbejde lader sig ikke fuldt ud forklare ved at antage en for øvrigt paaviselig Paavirkning af Byron og Mickiewicz, men derimod nok ved at betragte det som et Resultat af G.'s inderlige Forstaaelse for og Gaaen op i den russinske Almues Individualitet. Digtet virker betagende ved en oprindelig Kraft, der giver de mange dramatisk bevægede Situationer et i Datidens Litteratur ukendt Virkelighedspræg, men det grufulde Emne — den historisk bekendte Nedsabling af polske Adelsmænd i Byen Human 1768 — er udnyttet alt for umaadeholdent, og Versene dryppe alt for stærkt af Blod. Revolutionen 1830

gjorde G. til en tapper Soldat og tændte i hans fyrige Sind en Række Krigssange, fulde af Begejstring, Energi og fnysende Harme mod Undertrykkerne. Saa fulgte Landflygtighedens Aar. I Galizien virkede han som revolutionær Agitator og maatte for at bjærge sit Liv flygte op i Karpaternes Udørk, som han senere besang i »Sobótki« (o: »St. Hansfest«) og beskrev i sin »Rejsedagbog fra Karpaterne« [1853]. I Paris sluttede han sig til Mickiewicz'es Kreds og lod sig ogsaa snart drage over til Towiański's (s. d.) mystiske Lære; denne Paavirkning er kendelig i hans Prosafortælling »Slotsruinens Konge« [1842], trods al den Taage, den er hyllet i, dog et mærkværdig genialt Arbejde, et fuldbyrdigt Udtryk for Patriotens Smerte over Nutiden og usvigelige Tillid til Fremtiden. En samlet Udgave af G.'s Digte er udkommen i Leipzig 1875. *St. R.*

Got [go'], Edmond Francois Jules, fransk Skuespiller, er født I. Oktbr. 1822 i Lignerolles (Orne). G., der 1843 havde forladt Konservatoriet med første Karakter i Komedie, debuterede 17. Juli 1844 paa Théâtre-francais som Alain i Duval's »Les Héritiers« og som Mascarille i »Les précieuses ridicules«; i de følgende Aar gennemspillede han de fleste klassiske Tjenerroller, i hvilket Repertoire han, der langt mere sympatiserede med Figaro's Oprørstendenser end med Sganarel's Pudsemagerier og Scapin's Lakajadrætthed, vandt Anerkendelse for sin udholdende Flid, men afgørende slog han først igennem ved sin stilfærdige Udførelse af Abbeden i »Man skal ingen Ting forsværge« (22. Juni 1848); denne Rolle, der fra Musset's Haand var kun løst skitseret, blev i G.'s Fremstilling med dens talrige Virkelighedstræk et fuldgyldigt Billede af en godlidende og enfoldig Landsbypræst. Fra den Dag var G.'s Anseelse i stadig Stigen: 2 Aar efter (30. Juni 1850) optoges han blandt Societairerne, og i de følgende Aar arbejdede han sig støt og sejt op ad Berømmelsens Stige, til han i Midten af 1860'erne stod som den franske Nationalscenes af alle anerkendte første Karakterskuespiller; 4. Aug. 1881 modtog G. Æreslegionens Ridderkors, en Udmærkelse, der hidtil ikke var tildelt nogen aktiv Skuespiller. Som den ældste i Societairernes Rækker *(le Doyen)* øvede G. i mange Aar betydelig Indflydelse paa Théâtre-francais's Styrelse, og lagde han end i denne Magtstilling ofte Herskesyge og Stivstaaenhed for Dagen, drog ingen hans Hæderlighed og Kunstinteresse i Tvivl. Med Udgangen af Jan. 1895 trak G. sig tilbage fra Scenen; hans Afskedsforestilling fandt Sted 20. Apr. s. A. — G. indtager i fransk Skuespilkunst en særlig Plads som Augier-Fremstiller, som denne i sine Skuespil saaledes var G. i sit Spil sund og djærv, ærlig og solid, rettænkende og bred, og med aandsbeslægtet Lydhørhed forstod og fremstillede han Augier's Skikkelser, først og fremmest Giboyer, der i Kampen for det daglige Brød og for sin Søns Fremtid tilsætter sin personlige Værdighed, og Poirier, der i sin honnette Ambition trods sine Penge krummer Ryg indtil Ydmyghed for blot at faa Foden paa Rangstigens nederste Trin; G.'s eget Livsindhold gav disse Skikkelser en Baggrund af aldrig trættet Arbejdsomhed og hidsig Fremadstræben. Blandt G.'s øvrige Repertoire kunne nævnes Mercadet i Balzac's Komedie af samme Navn, Sganarel i »Den indbildte Hanrej«, Triboulet i »Le roi s'amuse«, Harpagon i »Den Gerrige«, Brissot i »Denise«. (Litt.: Sarcey, *Comédiens et comédiennes* I. Ser., Nr. 2 [Paris 1876]; D'Heylli, *Comédie-Française 1852-71* [Paris 1876]; E. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst« [Kbhvn. 1881]). *A.A.*

Gotama, 1) (Sanskrit): a) Rishi o: Forfatter af Rigveda-Hymner; b) Stifter af Nyāya-Filosofien. — 2) (Pāli) d. s. s. Gautama. *S. S.*

Göter, det betydeligste Folk inden for den efter dem ofte benævnede østgermanske Gren, boede ca. 100 e. Chr. omkring Weichsel's nedre Løb og beherskede de langs Kysten i Østpreussen og Kurland boende slaviske Stammer. De vare nær beslægtede med forskellige Folk paa den skandinaviske Halvø, og gamle Stammesagn fortælle, hvorledes G. fra *Scandia* sejlede over Havet. I 2. Aarh. droge de Syd paa og vare ved ca. 200 naaede til Sortehavets nordligste Kyst, hvor den ene Gren, Vestgoterne eller Thervingerne, tog Sæde omkring Pruth, Bug og Dnjestr, medens Østgoterne, Greutungerne, besatte de østligere Egne. De af G. forladte Lande toges i Besiddelse af Slaverne. Samfundsforholdene synes paa denne Tid ikke at have afveget meget fra de fælles germanske med Undtagelse af, at G. ikke som de vestlige Stammer styredes af folkevalgte Høvdinge, men derimod af arvelige Konger, hvis Magt dog var stærkt indskrænket af Høvdingerne og Folkeforsamlingen. Ved Midten af 3. Aarh. stødte G. for første Gang sammen med Romerne, idet de 238 angrebe Dacien, og ca. 249 trængte de under Kong Kniva ind i Møsien, hvor Kejser Decius 251 faldt mod dem. Hans Efterfølger, Gallus, sluttede Fred; men snart brøde de over Donau og oversvømmede hele Balkan-Halvøen, ja naaede endog helt ned til den græske Grænse. Samtidig havde de erobret de gamle helleniserede Distrikter paa Krim og omliggende Kystlande, det bosporanske Rige, og fik derved Lejlighed til at skabe en Flaade, med hvilken de gjorde Strandhugst paa Lilleasien's Kyster og Øerne i det ægæiske Hav. Under Kejser Claudius fandt et nyt Indfald paa Balkan-Halvøen Sted, men denne Gang blev Udfaldet et andet, idet den dygtige Kejser slog dem i Bund og Grund ved Naissus (nu Nisch) 269 og udryddede eller undertvang en stor Del af Folket. Hans Efterfølger, Aurelian, overlod Vestgoterne Dacien og skaffede derved Romerriget Fred for disse urolige Naboer i ca. 100 Aar. I Løbet af denne Tid foregik der en vigtig Forandring hos Vestgoterne, idet Kristendommen i dens arianske Form bredte sig stærkt mellem dem; dens vigtigste Apostel var Ulfila, der ca. 350 oversatte Bibelen paa Gotisk. Ogsaa i social Henseende fandt en Udvikling Sted, idet Agerbrugets Betydning steg, selv om Kvægavl stadig var Hovednæringsvejen, og der knyttedes talrige Handelsforbindelser med de romerske Naboprovinser. Hunnernes Indfald i Europa forstyrrede det gode Forhold. Det mongolske Rytterfolk kastede sig først over Østgoterne, hvis Konge, Ermanrik, havde stiftet et mægtigt Rige fra Østersøen til Don og undertvunget forskellige finske og slaviske Stammer. Nu gik hans Magt til Grunde, og største Delen af Folket maatte efter Fyrstens Død drage videre med Sejrherrerne, indtil de endelig sloge sig ned paa Grænsen mellem

Illyrien og Pannonien. En Del af de kristne **Vestgoter** havde allerede tidligere faaet Tilladelse til at fæste Bo S. f. Donau, og for at undgaa Hunnerne bestemte Resten af Stammen sig nu til at følge deres Eksempel. Mod at de forpligtede sig til at stille Gidsler og udlevere deres Vaaben, gav Kejser Valens 376 sit Samtykke dertil; under Anførsel af Fritigern droge ca. 200,000 Krigere med Kvinder, Børn og Trælle over Floden og fik som romerske Forbundsfæller anvist Land i Møsien. Trykket og plaget paa forskellig Vis af de overmodige romerske Embedsmænd rejste G. sig imidlertid 378 til Modstand, ledede af Fritigern, og Kejser Valens, der uforsigtig indlod sig i Kamp, blev slaaet og faldt ved Adrianopel (378). Byerne magtede G. som sædvanlig ikke at indtage, men det aabne Land led frygtelig, og der udviklede sig et hidtil ukendt Had mellem Romer og G. Kejser Theodosius den Stores Klogskab og Feltherredygtighed betvang dog hurtig Faren. Han benyttede sig af deres indre Stridigheder og sluttede efter Fritigern's Død (382) Fred med Folket, der fik Sæde langs den pannoniske og møsiske Donau-Linie som skattefri romerske Forbundsfæller og Grænsevogtere. G. tyktes dog ilde om deres ny Kaar; de gjorde Oprør efter Kejserens Død (395) og valgte den tapre Alarik af Balternes Æt til Konge. Ved at udplyndre Hellas i Bund og Grund tvang han Hoffet i Konstantinopel til at udnævne ham til Overfeltherre i Illyrien; her paa Grænsen mellem Øst- og Vestrom var det hans Agt at stifte et Nationalrige, uafhængigt af Romerne, men i frit Forbund med dem. Den indbyrdes Skinsyge mellem de to Riger fremmede hans Plan. Rimeligvis tilskyndet af Hoffet i Konstantinopel gjorde han 401 Indfald i Italien, som han dog maatte rømme efter Slaget ved Verona (403). Hans Overvinder, Stillicho, besejrede Aaret efter en Skare Østgoter, der under Radagais var trængt helt ned til Florentia (Firenze). Da Stillicho imidlertid blev myrdet, fordi han havde indladt sig i Underhandlinger med Alarik (408), fik denne frit Spil. To Gange viste han sig paa Kampagnen uden for Rom, tredje Gang erobrede han Byen, som han dog kun holdt besat i faa Dage (24. Aug. 410). Med sine G. drog han mod Syd, muligvis for at stifte et Rige i Afrika, men døde allerede samme Aar (410). Folket valgte hans Svoger, Ataulf, til Konge, og denne, der ønskede at ægte Kejser Honorius'es Søster, Galla Placidia, sluttede Fred med Kejseren, som hvis Forbundsfælle han drog til Sydgallien, der hærgedes af Alaner og Suever, og hvor forskellige Usurpatorer havde opkastet sig til Herskere. Efter hans Mord 415 fortsatte Vallia (415—19) Kampen, og G. fik nu fast Sæde i Landet mellem Garonne og Pyrenæerne (Akvitanien) med Tolosa, det nuværende Toulouse, som Hovedstad, faktisk uafhængige, om de end af Navn anerkendte Kejseren som Overherre. Theodorik I, Alarik's Barnebarn, afkastede dette Skinherredømme og udvidede sin Magt mod Nord; men da Hunnerne under Attila angrebe Gallien, sluttede han dog Forbund med Romerne, og G. deltoge sammen med de romerske Legioner i Slaget paa de catalauniske Marker (451), hvor Kongen faldt. Han efterfulgtes af sine 4 Sønner, af hvilke Theodorik II endnu holdt fast ved Rom, i hvis Tjeneste han kæmpede mod Sueverne i Spanien. Ligeledes understøttede han sin tidligere Lærer, Avitus, da denne som Overfeltherre i Gallien 455 tog Purpuret. Men efter dennes Undergang 456 brød G. ganske med Rom. Theodorik's Efterfølger, Eurik (466—85), sluttede Forbund med Vandalerfyrsten Genserik, og støttet herpaa erobrede han store Dele af det romerske Gallien indtil Loire uden at støde paa nævneværdig Modstand. Hans Erobringer anerkendtes 475, og i de følgende Aar indtil 478 bemægtigede han sig hele Spanien med Undtagelse af Suevernes Besiddelser og enkelte Havnestæder. Vestgoternes Magt i Gallien blev dog stærkt indskrænket af Frankerkongen Chlodovech, mod hvem Alarik II faldt i Slaget ved Voullon (507). Hele Akvitanien maatte afstaas til Frankerne, hvorimod det lykkedes Østgoternes mægtige Konge Theodorik den Store at bevare Septimanien — det smalle Kystland langs Middelhavet — for sin Dattersøn, Amalarik. Under Justinian erobrede Grækerne en Del af den spanske Kyst, men det tabte toges hurtig tilbage, og da Liovigild 585 undertvang Sueverne, var hele Halvøen i Vestgoternes Vold.

Sejrherrer og overvundne havde i Begyndelsen staaet skarpt over for hinanden; men efterhaanden paavirkedes ogsaa G. af den antikke Kultur, og efter at den religiøse Forskel var hævet ved, at Rekkared, Liovigild's Søn, ved sin Tronbestigelse afsvor Arianismen, smeltede de to Folk efterhaanden sammen. I mangt og meget bevaredes den gamle Kultur, om end i en barbariseret Form. Den gældende Lov var saaledes væsentlig et Udtog af den romerske Ret (*Breviarium Alaricum* udstedt af Alarik II), der ligeledes dannede Grundlaget for den af Rekkesvinth ca. 650 givne *Lex Visigotorum* gældende alle baade G. og de oprindelige Indbyggere. Samfundsforholdene i det ny Rige vare lidet heldige. Alle vare ganske vist skatte- og hærpligtige, men Underklasserne trykkedes af de mægtige Stormænd, Palatinerne, der enten vare fornemme G. eller Efterkommere af de gamle Senatorfamilier. Omgivne af talrige væbnede Svende vare de ofte farlige for Kongerne, med hvem de idelig laa i Strid. En god Støtte mod Stormændene fandt Kongerne i Højgejstligheden, der ligesom Adelen var pligtig til Hærfølge, og gennem de til Statskoncilier med et mindretalligt Lægmandselement omdannede Bispekoncilier udøvede den den største Indflydelse paa Regeringen. Men Riget var og blev svagt. Da den kraftige Kong Vitiza, som havde forsøgt at bøde paa de værste Misgreb, blev stødt fra Tronen af Rodrigo (710), indkaldte hans Sønner Araberne til Hævn, og i Slaget ved Vadi-Bekka, hvor Kong Rodrigo bukkede under for den arabiske Feltherre Tarek, gik det vestgotiske Rige til Grunde (711). Det følgende Aar faldt Hovedstaden Toledo i Fjendens Haand, og kun mod Nord i Asturien holdt Vestgoterne sig.

Østgoterne havde efter Hunnerrigets Opløsning haft Sæde i Pannonien og udvidet deres Magt i de omliggende Lande. Henimod Slutn. af 5. Aarh. blev Theodorik af Amalernes gamle Slægt Folkets Fører. Opdragen i Konstantinopel stod han paa en god Fod med de østromerske Kejsere og drog efter Opfordring af Kejser Zeno 488 til Italien for at styrte Heruleren Odoaker, der 476 havde afsat den sidste vestromerske Kejser og tiltaget sig Kongenavnet. Odoaker blev slaaet ved

Verona og maatte indeslutte sig i Ravenna, hvor han efter en treaarig Belejring blev nødt til at overgive sig (493). G. udraabte nu Theodorik til Konge, og som saadan anerkendtes han af Kejser Anastasius, der betragtede ham som en Slags Medregent, en Opfattelse, der deltes af Theodorik selv. **Mere** ved kloge Underhandlinger end ved Sværdet udvidede han sit Rige meget betydelig; fra Sicilien til Donau, fra Illyrien til Provence naaede hans Magt. Fuld af Ærbødighed for den klassiske Oldtids Kidtur, der under ham havde sin sidste Blomstring, søgte han paa alle Maader at genoprette den og raade Bod paa Forfaldet. Ældre Bygninger restaureredes, og ny opførtes, især i Hovedstaden Ravenna, Kornforsyningen bragtes paa Fode, og ny Jorder toges under Ploven. Romerne beholdt ganske deres gamle Administration og fritoges for Krigstjeneste, der overlodes til G. Disse fik den Jord, Odoaker havde udlagt til sine Krigere, og betragtedes af Theodorik ikke som det herskende Folk, men kun som en kampberedt Hær; karakteristisk er det, at han dog saa vidt som muligt holdt dem borte fra den gamle Kidturs Indvirkning. En Sammensmeltning af de to Folk hemmedes ogsaa af den religiøse Forskel, idet Østgoterne stadig vare Arianere. Theodorik den Store (død 526) efterfulgtes af sin Dattersøn, Athalarik, for hvem Moderen, Amalasvintha, styrede. G. vare imidlertid misfornøjede med deres underordnede Stilling, en Reaktion kom til Orde, og Amalasvintha blev efter Sønnens Død dræbt af sin Fætter, Theodahad (534). Kejser Justinian, hvem hun havde anmodet om Hjælp, benyttede sig heraf til at erobre Riget. Hans Feltherre Belisar indtog hurtig Sicilien og j Syditalien, da de romerske Indbyggere overalt villig sluttede sig til ham, og han udholdt i Rom en langvarig Belejring af Viliges, der var bleven sat paa Tronen i Stedet for den uduelige Theodahad. Næsten hele Italien med Hovedstaden Ravenna var i hans Magt, da han 540 kaldtes tilbage af den mistænksomme Kejser, og nu erobrede Vitiges's Efterfølger, den tapre Totila, hurtig det tabte tilbage. Belisar vendte vel atter tilbage; men da han var utilstrækkelig forsynet med Tropper, formaaede han intet at udrette, og først under Narses fik Grækerne atter Sejren i Hænde. Totila faldt i Slaget ved Tagina i Etrurien, og da hans Efterfølger, Tejas, omkom i en Kamp ved Vesuv (552), var alt tabt, og Italien blev hurtig undertvunget. Saa godt som hele Folket var gaaet til Grunde i Kampen, og kun en ringe Skare fik af Narses Tilladelse til at opsøge sig ny Boliger hinsides Alperne, hvor de hurtig tabte sig mellem andre Folkeslag.

Fælles for G., som i det hele for de østgermanske Folk, er det, at de i hele Hære rykke ind paa Romerrigets Grund uden at bevare nogen For- ! bindelse med Hjemlandet. Paa Grund af denne deres isolerede Stilling paavirkes de i langt højere | Grad end Vestgermanerne af den langt overlegne antikke Kultur, og de af dem stiftede Stater have gennemgaaende en forholdsvis kort Levetid. Kun ! eet Sted holdt G. sig om end ikke som et uafhængigt saa dog som et ublandet Folk, nemlig paa Krim'. Her vare en Del af Østgoterne blevne I tilbage, da Folket drog mod Vest, og helt ned i 16. Aarh. traf rejsende disse Krim-Goter eller tetroxitiske G. i Krim's Bjærgegne. Paa lignende Maade vare de saakaldte Møsogoter hørende til den vestgermanske Gren blevne tilbage i Møsien, hvor de holdt sig til 6. Aarh. (Litt.: Dahn, »Die Konige d. Germanen« [6 Bd., München og Würzburg 1861—71]; samme, »Urgesch. d. germ. u. roman. Volker« [1. Bd. Berlin 1881] (i Oncken's »Allgem. Weltgesch.«); Kaufman, »Deutsche Gesch. bis auf Karl d. Gr.« [2 Bd., Leipzig 1880—81]). *M. M.*

Goters. Ved Siden af deres øvrige Magtbetegnelser føre de skandinaviske Konger fra gammel Tid Titel af Goternes og Vendernes Konge; »de Venders og Gothers«, som det hedder i det danske, »de Gothers og Venders« i det norske og" »Gothes och Vendes«, som det hedder i det svenske ceremonielle Regeringssprog. *C. V. N.*

Gotfred af Bouillon [bujõ'], Hertug af Nedrelothringen, død 18. Juli 1100, en Søn af Eustache af Boulogne og nedenn. G. III's Søster Ida. Han adopteredes af Onkelen, arvede efter dennes Død hans Allodium og forlenedes med Markgrevskabet Antwerpen. Om hans Liv førend det 1. Korstog vide vi saa godt som intet, sikkert er det kun, at han paa Henrik IV's Side deltog i Striden med Paverne. G. var den eneste betydelige af de tyske Fyrster, der deltoge i det 1. Korstog. Med sine to Brødre Eustache og Balduin brød han op fra Lothringen Aug. 1096 og drog gennem Ungarn til Konstantinopel, hvor han maatte sværge Kejser Alexius Troskabsed for de Stæder, han muligvis kunde erobre. Apr. 1097 satte han over til Lilleasien, deltog i Nikæa's Belejring og Slaget ved Doryleum (1097), men spillede efter alle de samtidige Kilder kun en underordnet Rolle; først de senere Krønikeskrivere og navnlig Vilhelm af Tyrus lade G. optræde som Hovedlederen under Korstoget og udsmykke hans Færd med mystiske Fortællinger om Kampe med Udyr og overmægtige Fjender. Under Antiochcia's Belejring besøgte G. sin Broder Balduin i Edessa og sluttede sig først senere til Hovedhæren, der drog mod Jerusalem. Kort efter gav Xormannen Tancred sig i hans Tjeneste, hvad der forøgede G.'s Indflydelse betydelig. Først ved Angrebet paa Jerusalem fik han Lejlighed til at udmærke sig; han paabegyndte den egentlige Storm (14. Juli 1099) og var med sine Mænd blandt de første, der den følgende Dag trængte ind i Byen. Konge i det nyoprettede Rige blev han imidlertid først, da Raimond af Toulouse havde vægret sig ved at modtage denne Værdighed. Kongenavnet antog han ikke, han kaldte sig Hertug og »den hellige Gravs Beskytter«, og hans Magt stod i det hele paa svage Fødder. Vel slog han de ydre Fjender, Ægypterne, tilbage ved Ascalon (Aug. 1099), men indadtil var han i højeste Grad afhængig af Gejstligheden og i Virkeligheden kun Patriarkens Vasal. (Litt.: Froböse, »G. von Bouillon« [Berlin 1879]). *M. M.*

Gotfred (ell. **Govert) af Ghemen,** dansk Bogtrykker i Slutn. af 15. og Beg. af 16. Aarh. G. af G. er den første Bogtrykker, der for Alvor etablerede sig i Danmark, fremdeles den første, der har trykt Bøger i Kjøbenhavn, og den første, hos hvem danske Bøger udkom i Trykken. Familien stammede vistnok fra Byen Ghemen i Westfalen, men før han drog til Norden, levede han som Bogtrykker i Holland. I 1480'erne var han i Gouda, derpaa nedsatte han sig i Leyden, og fra hvert af disse

Steder har man en af ham trykt Bog med hans fulde Navn, men uden Aarstal. Man antager desuden, at han under Navnet Gotfred de Os har trykt en Del Bøger i Holland i 15. Aarh.'s Slutning; de kunne navnlig kendes paa nogle ejendommelige Initialer, der kun genfindes i hans danske Tryk. Til Danmark kom han omtr. 1490, om indkaldt af Universitetet i Kjøbenhavn, vides ikke, men dettes Rektor, Peder Albertsøn, tog sig en Tid af hans Trykkeri. Som den første af ham i Danmark trykte og forhandlede Bog betragter man en Donat (Begynderbog i Latin) uden Aar; derpaa følge to latinske Grammatikker [1493], 1495 den første paa Dansk trykte Bog, nemlig »De danske Kongers Rimkrønike«, der siden kom i 3 ny Oplag, og fra 1501 en hel Række Skrifter. I alt har G. udgivet ca. 25, de fleste Smaabøger, men de fleste tillige danske; det er især Andagtsbøger, underholdende Folkelæsning og Lovbøger. 1510 holder han op med sin Virksomhed og er rimeligvis død lidt efter. I sine hollandske Tryk som i de tidligste kjøbenhavnske, der nu ere store bibliografiske Sjældenheder, viser G. sig som en ret dygtig Bogtrykker, men hans senere Arbejder ere betydelig svagere. Han benytter gennemgaaende gotisk Skrift af hollandsk Karakter. Firehundredeaarsjubilæet for hans Komme til Danmark fejredes 1890 ved en Bogudstilling i Kjøbenhavn, arrangeret af Foreningen for Boghaandværk. — (Litt.: Chr. Bruun, »G. af Ghemen, den første Bogtrykker i Kjøbenhavn« i »Forening for Boghaandværks Aarsskrift« [Kbhvn. 1890]). *E. G.*

Gotfred, 1) G. II den Skæggede, ældste Søn af Hertug Gozelo af Lothrmgen, efterfulgte 1044 Faderen i Øvrelothringen, medens Nedrelothringen tilfaldt Broderen Gozelo den Yngre, med hvem han førte en haardnakket Strid om Landet. Da Gozelo fandt Understøttelse hos Kejser Henrik III, bredte Kampen sig langt ud over Lothringen's Grænser, og ogsaa fremmede Fyrster som Kong Henrik af Frankrig deltoge i den. Gentagne Gange fratog Kejseren ham Hertugdømmet, indtil han endelig maatte underkaste sig for en mægtig Koalition, i hvilken ogsaa Danmark deltog, og i nogen Tid blev holdt fangen. Vel løslodes han atter 1051, men sit Hertugdømme fik han ikke tilbage. I Italien søgte han Erstatning for sit Tab og ægtede Beatrix, Markgreven af Tuscien's mægtige Enke (1054). Henrik III fordrev ham fra Landet; men da Kejseren døde 1056, søgte Formynderne for den umyndige Henrik IV at vinde G., der fik sit Hertugdømme tilbage, og hvis Magt fra nu af stadig steg. Han forlenedes med Hertugdømmet Spoleto og var en kraftig Støtte for sin Broder Pave Stefan X og det cluniacensiske Parti. 1064 vendte han tilbage til Tyskland, hvor han fik stor Indflydelse paa Rigsregeringen, især efter at han 1065 havde samlet hele Lothringen paa sin Haand. Hans Ægteskab med Beatrix var barnløst, men i Tide havde han sørget for, at hans Søn G. blev formælet med Mathilde Beatrix'es Datter af første Ægteskab og Arving til alle hendes italienske Besiddelser. G. døde 1069 efter at have tilbragt sine sidste Aar i klosterlig Ensomhed.

2) Hans Søn og Efterfølger i Nedrelothringen G. III ægtede ca. 1071 Mathilde; men Ægteskabet blev ikke lykkeligt, thi modsat sin Hustru var G. Kirken lidet hengiven. Mathilde forlod derfor snart sin Ægteherre og blev Hildebrand's, den senere Pave Gregors VII's fuldtro Veninde. G. opholdt sig for største Delen i Tyskland, og da Striden mellem Rom og Henrik IV udbrød, sluttede han sig ganske til denne sidste, men omkom allerede 1076. *M. M.*

Gotha, 1) Hertugdømme, danner den nordlige større Del af Hertugdømmet Sachsen-Koburg-G., med hvilke det blev forenet 1826, og har et Areal af 1,396 □ Km. med (1895) 154,100 Indb.; det omfatter foruden de 3 umiddelbare Stæder G., Ohrdruf og Waltershausen 3 Landdistrikter med samme Navne. 2) Hovedstad i Hertugdømmet G. og afvekslende med Koburg Residensstad for Hertugen af Sachsen-Koburg-G., er smukt beliggende ved Leina-Kanalen i en Indsænkning i det Højdedrag, der i en Afstand af 10 Km. ledsager den nordlige Fod af Thüringerwald. G. ligger ved Jærnbanelinierne Halle—Erfurt—Bebra, G.—Leinefelde og G.—Gräfenroda og er Sæde for Statsministeriet for Hertugdømmet G., den øverste Landsøvrighed, Distriktsøvrigheden, en Landsret og en Amtsret og har (1895) 31,700 Indb. G. bestaar af den indre By, hvis gamle Fæstningsværker ere omdannede til smukke Promenader, og 4 Forstæder, som halvkredsformig mod Vest, Nord og Øst omgive Byen. Blandt Byens 6 Kirker (hvoraf I katolsk) kunne nævnes begge Stadskirkerne Margarethen-Kirken (fra 12. Aarh.) med Hertug Ernst den Fromme og hans Families Begravelser og Augustinerkirken (13. Aarh.). Det paa det 330 M. høje Schlossberg liggende Friedenstein, der er synligt i vid Omkreds, er bygget 1643—46 paa det 1567 ødelagte Grimmenstein's Sted, ligger S. f. den indre By og indeholder det hertugelige Hus- og Statsarkiv samt værdifulde videnskabelige Samlinger; særlig kan nævnes Biblioteket med 200,000 Bd., ca. 80,000 engelske Patenter og 7,000 Haandskrifter, hvoraf mange orientalske, og et Møntkabinet, der er det betydeligste i Tyskland efter Samlingerne i Berlin og Munchen. I Nærheden af Slottet findes det ny Museum, bygget 1864—77 af Sandsten i Renaissancestil med en pragtfuld Facade af Neumann (Wien). Foruden Oldtidssamlinger og naturvidenskabelige Samlinger findes her et Billedgaleri med en værdifuld Række Malerier af Cranach samt Malerier af van Dyck, Rubens, Hals, Ger. Dou, Palamedes o. fl. Der findes en Filial af Rigsbanken, et nyt Observatorium, et Gymnasium, et Skolelærerseminarium, et Konservatorium for Musik samt Justus Perthes'es geografiske Anstalt, den betydeligste i Tyskland. Der findes 2 Teatre. G. er en af de betydeligste Handels- og Speditionspladser i Thüringen. Den ligeledes betydelige Industri beskæftiger sig særlig med Fabrikation af Pølser (med Udførsel ogsaa til Østasien og Australien), Porcelæn, Tobak samt med Jærnstøberi, Maskinfabrikation m. m. S. f. Slottet og det ny Museum findes en smuk Park. Paa en 0 i Parken hvile Ernst II, Hertug August og Hertug Frederik IV. Fra det N. V. f. G. beliggende Galberg findes en smuk Udsigt. Meget besøgt er det S. V. f. G. liggende Boxberg, hvor der Foraar og Efteraar finder Væddeløb Sted. — Historie. G.'s Oprindelse lader sig føre tilbage til Karl den Store's Tid. Den benævnes først Gotegewe, senere Gotaha og hørte ca. 930 til Stiftet Hersfeld, hvis Abbed Gothard, senere Byens Skytspatron, omgav

G. med Mure. I 12. Aarh. kom G. til Landgreverne af Thuringen og 1247 til Markgreverne af Meissen. Ved Sachsen's Deling tilfaldt G. 1485 Kursachsen. 1524 fandt Reformationen Sted ved Friedr. Mykonius. I den Grumbach'ske Strid blev G. indtagen Apr. 1567 efter en haard Belejring af Hertug August, og den gamle Borg Grimmenstein blev ødelagt. 1640 tilfaldt G. Hertug Ernst den Fromme, Stifteren af den ny gothaiske Linie, der tog Residens i G. og byggede Slottet Friedenstein. 1672—1826 var Hertugdømmet Altenburg forenet med G. Ved den gothaiske Linies Uddøen 1825 blev G. forenet med Koburg til Hertugdømmet Sachsen-Koburg-G. (Litt.: Beck, »Geschichte der Stadt G.« [G. 1870]; Kühne, »Beitrage zur Geschichte der Entwicklung der socialen Zustiinde der Stadt und des Herzogtums G.« [smst. 1862]). *Joh. F.*

Gothaer (Gotha-Partiet), Navn paa den Gruppe tyske Politikere, som i Nationalforsamlingen i Frankfurt 1848—49 havde kæmpet for en tysk Forbundsstat under preussisk Ledelse og med konstitutionel Forfatning, og som paa et Møde i Gotha 26—28 Juni 1849 opstillede sit Program om et saakaldt »Lille-Tyskland«. Dertil hørte bl. a. Bassermann, G. Beseler, Biedermann, Dahlmann, Duckwitz, Mathy, R. Mohl, Simson og Waitz. Da Erfurt-Parlamentet 1850 var blevet frugtesløst, tabte G. Fodfæste og fremtraadte først igen 1859 som den tyske Nationalforening. De svarede nærmest til, hvad man i Frankrig kaldte »doktrinære« og i Danmark »nationalliberale«. *E. E.*

Goth**a-Kalendere** kaldes de genealogisk-statistiske Haandbøger, som hvert Aar i December udgaa fra Boghandlerfirmaet Justus Perthes i Gotha. 1764 udgav J. C. Dieterich i Gotha den første »Hofkalender«, der indeholdt en Fortegnelse over de dalevende »fornemste høje Personer« i Europa og en Række »Almennyttige Artikler« samt fra 1768 12 fine Kobberstik til hver Maaned i Almanakken. Den overgik 1776 til "C. W. Ettinger og 1816 til Justus Perthes. 1820 bortfaldt Maanedsbillederne og erstattedes med nogle Portrætter af fyrstelige og andre fremragende Personer, til 1827 tillige med nogle andre, navnlig arkitektoniske Kobberstik, og Hof kalenderen udkom fra 1820, af Hensyn til den høje Almanakafgift i fremmede Lande, tillige som »Taschenbuch«, men for øvrigt med samme Indhold. Fra 1835 udgik den tillige paa Fransk som »Almanac de Gotha«. Hofkalenderens Indhold er endnu bestandig en Oversigt over de europæiske Regentfamilier, de tyske »Standesherren« og over en Del ikke suveræne hertugelige og fyrstelige Huse, nærmest i Frankrig, England, Østerrig, Belgien og Tyskland, medens de øvrige Lande, navnlig Rusland, Italien, Spanien og Portugal samt hele Balkan-Halvøen, ere stifmoderlig behandlede. Hof kalenderen indeholdt fra 1802 tillige en Liste over de europæiske Gesandter, der efterhaanden udvidedes til en kortfattet Statshaandbog for alle Jordens Stater, som nu giver en detailleret Oversigt over deres Forfatning, højeste Embedsmænd, Befolkning, Finanser, Handel og Skibsfart, Hær og Flaade m. m. Denne Del af Hofkalenderen udgør nu over Halvdelen af dens Indhold. Af »Taschenbuch der gräflichen Hauser«, som første Gang udkom 1825 og omfatter de nulevende Medlemmer af de grevelige Familier i Tyskland og Østerrig (enkelte danske og nederlandske ere ogsaa medtagne), er der nu udkommet 70 Aargange [1830, 1832 og 1834 udkom den ikke], og af »Taschenbuch der freiherrlichen Häuser«, som begyndte at udkomme 1848 og ligeledes omfatter Tyskland og Østerrig, 37 Aargange [1850—52 udkom den ikke]. Som Supplement til »Taschenbuch der gräfl. Hauser« udkom 1855 en »Historisch-heraldisches Handbuch«, som indeholder en kort Oversigt over de enkelte grevelige Familiers Historie. *H.-L.*

Gotik se Bygningskunst, S. 948.

Gōtisk Skrift kaldes almindelig, uagtet Goterne ikke have noget med den at gøre, den Skrift, der florerede — især i Frankrig — i 12.—13. Aarh., men allerede var dukket op tidligere, og som tit ogsaa gaar under Benævnelsen »Munkeskrift«. Den er kantet (Udtrykket »facetteret« har man brugt om den) og i den nys anførte, »gode« Tid optræder den, i Haandskrifter og Dokumenter, som en virkelig smuk Skrift; endnu i 14.—16. Aarh. var g. S. den almindelig benyttede, men varieres meget, og den gotiske Kursiv i 16. Aarh. er fordærvet ved Bogtrykkerkunstens Indflydelse og slem at læse. En egen Art, ikke at forveksle med den ægte g. S., er den »vestgotiske«, brugt i Spanien omkring 10. Aarh. For øvrigt overførtes Benævnelsen g. S. ogsaa paa en Slags Trykskrift, nemlig den stærkt kantede, dér hos Hollænderne blev meget benyttet under Navn af »Duits« og kommer frem i 15. Aarh. Imidlertid har man tillige brugt Navnet om anden, mere eller mindre lignende Trykskrift, ja populært anvender man det om enhver Skriftart (Græsk, Hebraisk o. desl. naturligvis fraregnede), der ikke er Antikva. *E. G.*

Gotisk Sprog og Litteratur. Det gotiske Sprog er det, som taltes af alle gotiske Stammer, der i 2. Aarh. e. Chr. boede ved Østersøen, senere ved deres Vandring til Donau kom i Berøring med Romerriget og spillede en saa betydningsfuld Rolle i dettes sidste Aarhundreder og endelige Opløsning. Dette Sprog er det ældste og interessanteste germanske Sprog (s. d.), baade ved sin rige og antikke Vokalisme og sin Formrigdom, samt ved sin Klarhed i Afledningsformerne og en Bøjelighed i Udtrykket, der stiller det paa Højde med det Gammelgræske. Det indtager et Mellemstandpunkt mellem de syd- øg nordgermanske Sprog og delte sig vistnok tidlig i forskellige Dialekter, f. Eks. øst- og vestgotisk, om hvilke vi dog ikke vide noget, da de alle paa een nær ere gaaede til Grunde uden at efterlade noget skriftligt Mindesmærke, hvorpaa der kunde bygges et Studium. Saaledes forsvandt det østgotiske Sprog sporløst i Italien efter Midten af 6. Aarh., og det vestgotiske i Spanien synes allerede længe før Maurernes sejrrige Indfald at være gaaet op i det romerske Kolonisprog, saa at kun faa Spor af det ere blevne tilbage i nuværende Spansk. Hvad de møsiske Goter angaar, da skal der endnu i 9. Aarh. være blevet prædiket paa Gotisk i Egnen ved Tomi; den sidste Rest af de hos Prokop omtalte mæotiske eller tetraxitiske Goter ved det asovske Hav lever endnu i 16. Aarh. paa Krim, men om deres Sprog vide vi kun meget lidt (Tomaschek »Die Goten in Taurien« [1881]; F. Braun, Die letzten Schicksale der Krimgoten« i »Jahresberichte der reform. Kirchenschule fiir 1889—90« [St. Petersborg 1890]).

Det gotiske Sprog havde sit eget Alfabet, som skal være opfundet af Møsogoternes Biskop og Fører Wulfila (s. d.), og som i alt væsentligt er fremgaaet af det græske, dog at Tegnene for *u* og *ô*, *r* og *f*, samt for Tallet 900 ere laante fra Runeskriften, som sikkert fra ældgammel Tid var kendt af Goterne. Med Hensyn til Sprogets Udtale henvises til: Weingärtner, »Die Aussprache des Gotischen zur Zeit des Ulfilas« [Leipzig 1858], Dietrich, »Uber die Aussprache des Got.« [Marburg 1862] og H. Paul, »Grundriss der german. Philologie« [1891, I, S. 410—14].

De ældste Mindesmærker i dette Sprog ere Runestre (højest fire) Runeindskrifter, nemlig paa Bukarest-Ringen, Kowel- og Muncheberg-Spydbladene og rimeligvis Korlin-Ringen (Wimmer, »Die Runenschrift«, S. 58, 62 ff.), hvis Alder næppe kan bestemmes. Det vigtigste skriftlige Mindesmærke er den arianske Biskop Wulfila's Oversættelse af det ny, maaske ogsaa enkelte Stykker af det gamle Testamente, med Undtagelse af Hebræerbrevet (som Arianerne ikke anerkendte), hvortil slutter sig hans Disciples, Sunja's og Frithila's Oversættelse af Psalmerne og andre Bøger af det gamle Testamente, med Undtagelse af Kongernes Bøger, begge fra 4. Aarh. Af dette vigtige Sprogmindesmærke, som i sin Tid kendtes af alle kristne Østgoter, er der kun bevaret Brudstykker, nemlig: 1) den maaske af Kejser Justinian foranstaltede »*Codex argenteus*« [siden 1669 i Upsala], foruden en Del mindre Bibelbrudstykker i forskellige Codices (hvorom henvises til R. Koegel, »Geschichte der deutschen Litt. bis zum Ausgange des Mittelalters« [1894, I. 1. S. 188—91]); 2) en Fortolkning af Johannes-Evangeliet [udgiven af Massmann 1834], der har særlig Interesse som det ældste originale germanske Skrift; 3) et Par Kontrakter (1 fra Ravenna, Aar 551, og 1 fra Arezzo) og 4) Brudstykker af et Kalendarium. Af disse Stykker er Bibeloversættelsen sikkert skreven i Møsien paa Vestgotisk, men bevaret i østgotiske Afskrifter; de øvrige Stykker, ligeledes i østgotiske Afskrifter, stamme fra Italien.

Af gotiske Tekstudgaver og Hjælpemidler til Sprogets Studium kunne nævnes: Gabelentz og Löbe, *Ulfilas. Veteris et novi testamenti versionis gothicae fragmenta quae supersunt* — II (I Tekster, II Glossar og Gramm.); Uppström, *Codex Argenteus* [1854] o. fl. Codices, hvis Tekstlæsninger ere toneangivende; Schultze, »Gothisches Glossar« [1847]; Stamm, senere M. Heyne, »Ulfilas, oder die uns erhaltenen Denkmäler der gothischen Sprache, Text, Grammatik und Wörterbuch« [9. Opl. 1896]; Braune, »Gotische Grammatik« [4. Opl. 1895]; i øvrigt henvises til H. Paul, »Grundriss« [I, S. 407—16]. *C.A.N.*

Gotisk Stil se Bygningskunst, S. 948.

Gotland (fordrejet Gulland), svensk Ø i Østersøen — Sverige's største Ø —, beliggende under 56° 55' og 57° 57' n. Br. og under 18° 8' og 19° 10' v. L. f. Grw., ca. 90 Km. Ø. f. Sverige's Kyst (Vestervik), 70 Km. Ø. f. Øland og 130 Km. S. f. Yderkanten af Stockholm's Skærgaard. Den er ca. 2,970 □ Km., omtrent som Fyn, og med omliggende Øer, deriblandt den ved Nordøstspidsen beliggende Fårø og den lille Gotska Sandø mod Nord, 3,158 □ Km., med (1894) 51,500 Indb. G. strækker sig 125 Km. fra Nordøst til Sydvest, dens største Bredde, omtrent paa Midten, er noget over 50 Km. Øen bestaar, i Modsætning til det meste af Sverige, af siluriske Dannelser (ligesom Jemteland og Skaane), nemlig Sandsten, Kalksten og Lerskifer; Underlaget, Sandstenen, træder kun helt frem til Overfladen ved Sydspidsen, Hoburg (37 M.); Kalkstensoverfladen er dækket med et frugtbart Lag af Muld og Sand, blandet med Kalkgrus. Kysterne, der ere omgivne af flere Smaaholme, saaledes de ubeboede Karls-Øer ved Vestkysten, ere som oftest stejle. Overfladen er gennemgaaende jævn med en Middelhøjde af 20—30 M.; højeste Punkt er Follingbohøjden ved Vestkysten, noget S. f. Visby, 78 M.; nærmere ved Østkysten hæver Torsburgen sig til 68 M. Øen har ingen Søer og kun smaa Vandløb, derimod en betydelig Mængde Moser og Sumpe (»Myrar«), der ligesom Vandløbene udtørres om Sommeren, og som afgive en stor Tørveproduktion; en Del af Moserne ere nu tørlagte. G. har et mildt Øklima, omtrent som Skaane's (Middeltemperatur 60, laveste Temperatur ca. ÷ 12°), og dette i Forbindelse med den frugtbare, med Kalkgrus blandede Jord frembringer en meget frodig Plantevækst; navnlig ere Engene dækkede med en sjælden rig Blomsterflora, og Valnødder, Abrikoser og Morbær trives her som paa langt sydligere Breddegrader. De vigtigste Næringsveje ere Landbrug og Kvægavl. Af hele Arealet (311,660 Hekt.) ere 57,250 Hekt. dyrkede og 33,340 Enge og Græsgange. Der dyrkes især Rug (1895: 216,200 Hektoliter), Byg (187,200 Hektoliter) og Kartofler (451,800 Hektoliter), men ogsaa megen Havre og Hvede. Kreaturholdet var 1895 10,739 Heste, 32,491 Stkr. Hornkvæg, 42,569 Faar og 7,396 Svin; Faareavlen er især af Vigtighed. Øen er trods den ødelæggende Skovhugst endnu meget rig paa Skove, baade Løv- og Naaleskove (1894: 138,800 Hekt.), og Skovhugsten, som tidligere har været G.'s største Indkomstkilde, men nu er aftagen en Del, afgiver udmærket Gavntømmer til Udførsel. Som betydelige Bierhverv maa nævnes Fiskeriet (især Robber, Torsk, Flynder og Laks; de største Fiskerlejer ligge paa Sydøstkysten), Kalkbrænderier og Tilvirkning af Bygningssten baade Kalksten, der afgiver et udmærket Bygningsmateriale, som er anvendt i Øens Kirker (Gotlandsk Kalk og Gotlandsk Marmor), og Sandsten, af hvilke der er stor Udførsel. Handelen fremmes ved flere gode Havne, af hvilke Slitehamn mod Nordøst, der er den bedste, og Klintehamn paa Vestkysten; Øen har ogsaa siden 1878 en Jærnbane (57 Km.) fra Visby til Hemse. Handelsflaaden bestod 1892 af 88 Skibe af 8,447 Tons Drægtighed. Befolkningen, der kalder sig selv Gutar, taler en egen Dialekt (»gotlandskan«, »gutniskan«), der meget nærmer sig Fortidssproget og tillige mere end andre svenske Dialekter er paavirket af fremmede Sprog, hvad naturlig lader sig forklare af de historiske Forhold. Folket har ogsaa bevaret en Del særegne Skikke. G. udgør med de omliggende Øer (Farø og Gotska Sandø) et eget Stift, Visby Stift, Sverige's mindste, og et eget Len, G.'s Len, der bestaar af to Herreder. Den har kun een Købstad, Visby. Øen har siden 1811 en egen Militærorganisation, idet alle vaabenføre Mænd indtil en vis Alder danne en Slags Nationalvæbning (ca. 8,500 Mand), som kun tjener til Øens Forsvar.

Historie. Allerede i Hedningeliden var G. bekendt som Hovedoplagsplads for Handelen over Rusland. I Slutn. af 8. Aarh. omtales Øen som svensk Skatteland. Det fortælles, at Kong Oluf den Hellige 1030 paa Tilbagerejsen fra Rusland med Sværdet tvang Indbyggerne til at lade sig døbe. I de næste Aar udviklede Visby sig til en stor Handelsstad, der blev Hovedoplagsplads for Handelen med Østeuropa og en af de vigtigste Byer i Hanseforbundet. Øen var i det hele i disse Aar temmelig uafhængig; den betalte vel Skat til den svenske Konge, men den havde egen Landslov og egen Statsret og Søret. Imidlertid benyttede Kong Magnus Ladelaas sig af de mellem By og Land opkomne Stridigheder til 1285 at knytte G. nærmere til Riget. 1361 indtog Valdemar Atterdag Øen og brandskattede og plyndrede Visby. Vel fordrev Almuen atter de Danske og forsvarede en Tid Øens Uafhængighed, men Fjenden kom igen, og ved Forliget paa Aalholm 1366 bestemtes det, at G. skulde høre til Danmark. 1392—98 var Øen besat af Fetaljebrødrene, indtil de bleve fordrevne af den tyske Ridderorden, fra hvem Dronning Margrete indløste den 1408 for 9,000 Rosenobler (»G.'s Løsen«), fra hvilken Tid den hørte under den danske Krone. 1437 satte Erik af Pommern sig fast paa Øen og drev Sørøveri derfra i 12 Aar; 1449—87 indehavdes den af Brødrene Oluf og Iver Axelsson (Tott). Øen vedblev at være et Tvistens Æble mellem Danmark og Sverige; baade Karl Knutsson og Gustav Vasa gjorde forgæves Forsøg paa at faa den tilbage til Sverige. Ved Freden i Stettin 1570 blev den erklæret at høre til Danmark. Endelig kom Øen til Sverige ved Freden i Brømsebro 1645. Vel besatte de Danske den 1676 under den skaanske Krig, men maatte atter rømme den ved Freden i Lund 1679. Russerne gjorde forgæves Forsøg paa at erobre den 1720; atter 22. Apr. 1808 besatte de den, men maatte paa ny forinden 18. Maj for en svensk Flaade. (Litt.: A. T. Snobohm, »G.'s land och folk« [1871]; C. J. Bergman, »G.'s geografi och historia« [3. Udg. 1879]; J. Paludan-Muller, »Gullands Forhold til Danmark og Sverige i 14. —16. Aarh.« [Kbhvn. 1865]). *H. W.*

Gotlandsk Kalk. De paa Gotland forekommende forskelligartede siluriske Kalksten have gennem mange Aarhundreder haft udstrakt teknisk Anvendelse, dels til Fabrikation af brændt Kalk, dels til Bygningssten; »gullandske Fliser« udgøre saaledes Gulvbedækningen i mange gamle danske Landsbykirker. Stenartens Farve og Beskaffenhed ere forskellige for de forskellige Findesteder paa Gotland. Ved Visby og Fårosund brydes en finkornet graa Kalksten, der blandt andet er anvendt til Upsala Domkirke, ved St. Karlsø findes lysegul Kalksten og ved Hoburgen paa Øens Sydende findes en lyserød finkornet Kalksten, der har været benyttet i Middelalderen til en Mængde Kirkebygninger i Sverige. Adskillige af Lagene lade sig slibe og tage til en vis Grad mod Politur, saa at saadant gotlandsk Marmor har en Del Anvendelse til Bordplader, Brevpressere o. s. v. De i Kalkstenen forekommende Forsteninger, særlig Trilobitterne, udmejsles og anvendes som Smykker i (Brocher o. s. v.). *K. R.*

Gotlandsk Marmor se Gotlandsk Kalk.

Gotofrēdus se Abelin, J. Ph.

Goto Shojiro, japanesisk Statsmand, er født 1838, tog vigtig Del i Kampen for at genoprette Mikadoens Styrelse og var derefter Minister for de offentlige Arbejder indtil 1873. Han tog senere Del i flere industrielle Foretagender samt i Agitation for parlamentarisk Styrelse. Han skrev flere Skrifter herom og rejste 1882 til Europa for at studere dette Spørgsmaal nøjere. 1884 blev han Greve, var 1889—92 Samfærdsels- og 1892—94 Handels- og Agerbrugsminister. *E. E.*

Gotra (Sanskrit): 1) Slægt, Efterkommere af en fælles Stamfader, f. Eks. de G., hvori Brahmanerne (s. d.) deles, efter som de stamme fra den ene eller den anden Rishi (s. d.). — 2) Et Patronymicum (Familienavn), afledt af den fælles Stamfaders Navn (f. Eks. Gautama om alle, der stamme fra en Gotama), hos Grammatikerne med den nærmere Indskrænkning, at vedkommende ikke maa have nogen ældre Slægtning, der nedstammer fra samme Stamfader, i Live. *S. S.*

Gotter, Friedrich Wilhelm, tysk Digter, født i Gotha 3. Septbr. 1746, dod smst. 18. Marts 1797, studerede Jura i Göttingen 1763—66 og beskæftigede sig samtidig med Poesien; men hans Bekendtskab med den berømte Skuespiller Eckhof vakte hos ham en stærk Lidenskab for Teateret, og efter Eckhof's Bortrejse stiftede og styrede han et Dilettantteater. Efter endt Studium vendte han tilbage til Gotha, hvor han udnævntes til Underarkivar. 1766—68 var han Legationssekretær i Wetzlar; derpaa tog han igen til Gottingen, hvor han sammen med Boie udgav den første »Musenalmanach« [1769]; 1770—72 var han atter i Wetzlar, hvor han gjorde Bekendtskab med Goethe og den unge Jerusalem, hvis Selvmord foranledigede hans bekendte Epistel »Uber die Starkgeisterei«. Sine sidste Aar tilbragte han i Gotha som Geheimesekretær, beskæftiget med Digtning og med det derværende Teater. Som Digter optraadte han mest som Oversætter og Bearbejder; af hans originale, ikke betydelige Arbejder kunne nævnes: »Gedichte« [3 Bd. 1787—1802], Musikdramaet »Medea« [1775, Musikken af Benda], Lystspillene »Die Dorfgala« [1772], »Zwei Onkels fur einen« [1781], »Der Mann, der seine Frau nicht kennt« [1782], »Schauspiele« [1795]. *C. A. N.*

Gottfried von Strassburg, middelhøjtysk Digter, ofte kaldet »Meister Gottfried«, var en samtidig af Hartmann von Aue, Walther von der Vogelweide og Wolfram von Eschenbach, senere end Heinrich von Veldeke, altsaa vel født henimod 1200. Han var formodentlig Rhinlænder af Fødsel, maaske fra Siebengebirge, og vistnok hverken adelig eller gejstlig, men han indtager dog en fremragende Plads i den tyske Ridderdigtning. Han var efter Sigende »Stadtschreiber« i Strassburg, og hans Hoveddigtning falder omtrent i Tiden 1210—15, efter nogles Mening i hans yngre Aar, skønt hans indgaaende Kendskab til Elskovs Lykke og Smerte tillige med en Ytring af ham selv, »at han ikke har fundet den Lykke«, synes at tyde paa en moden Mand. Man tilskriver ham flere mindre Digte, men Forfatterskabet til de fleste af disse bestrides af meget kompetente Kritikere, og der bliver da som hans ubestridte Ejendom tilbage det store Ridderdigt »Tristan« paa 19,552 Verslinier, hvis Hovedemne er sanselig

Elskov og Utroskab, fremkaldte ved en Elskovsdrik. Dette allerede af hans Samtid vel kendte og — trods Fjendskabet mellem Digteren og den berømte Wolfram — almindelig anerkendte lyrisk-episke Digt, som Døden hindrede ham i at fuldende, er lige udmærket fra Formens og fra Sprogets Side, og han staar i disse Henseender ikke tilbage for nogen af sine berømte samtidige; selvfølgelig bliver Digtet, til Trods for de anerkendte Skønheder, af de mere »sittliche« tyske Litteraturhistorikere ledsaget af et fromt Skuldertræk eller en misbilligende Hovedrysten. Digtet er en Bearbejdelse af det gamle keltiske Sagn om Tristan og Isolde (tysk Isolt eller Isôt), som har Repræsentanter i de fleste europæiske Sprogs Middelaldersdigtning, og har til Forbillede den franske Bearbejdelse af Thomas af Brittanie. Der findes — foruden de formodentlig tabte Manuskripter af dette Digt — ikke mindre end 6 Pergament- og 2 Papirmanuskripter foruden 4 større eller mindre Brudstykker, som række ind i 15. Aarh. Det uafsluttede Værk fuldendtes 1240 af Ulrich von Tiirheim og 1300 med langt større Held af Heinrich von Freiberg. Af de 5 trykte Udgaver skal her kun nævnes den sidste af Reinhold Bechstein, som indeholder en troværdig Tekst med Glossar og en læseværdig Afhandling om Digteren og Digtet (»Deutsche Classiker des Mittelalters« 7.—8. Bd. [Brockhaus 1869, 2. Opl. 1875]). Der findes Oversættelser af H. Kurz [1849] og K. Simrock [1875]. *C. A. N.*

Gotthelf, Jeremias, se Bitzius.

Gottlieb, Johan Ludvig, dansk Søofficer, født II. Aug. 1809, død 18. Novbr. 1886, blev Sekondløjtnant 1827, avancerede til Kommandør (1868) og afskedigedes med Admiralskarakter 1874. Efter en Del Togter med Marinens Skibe og til Koffardis anvendtes G. fra 1858 ret hyppig som Skibschef. 1864 var han Flagkaptajn og Chef for Fregatten »Niels Juul« og deltog som saadan i Kampen ved Helgoland, senere s. A. var han Chef for Panserkorvetten »Dannebrog«. G. var en kundskabsrig og intelligent Officer, der godt forstod at følge med Marinens hurtige Udvikling; han har udgivet en »Lærebog i Dampmaskinlære<, der bærer Vidnesbyrd herom, uagtet den nu ikke længere er tidssvarende. *C. L. TV.*

Gottlund, Karl Axel, finsk Forfatter, født 1796, død 20. Apr. 1875, er den første Skribent, som med virkelig kunstnerisk Omhu har forsøgt at benytte Finsk som skønlitterært og videnskabeligt Skriftsprog. Hans Ungdom og første Manddom hengik i Sverige: i Upsala udgav han 1818 en Samling finske Runesange, hvori for første Gang findes trykt finske Folkeviser. Det beskedne, men banebrydende Hæfte efterfulgtes i 1820'erne af flere. Sit næste litterære Foretagende, et Tidsskrift, maatte han hurtig opgive, endskønt han — stædig, ubøjelig og stridbar, som han var — efterhaanden gjorde sig til dets Eneforfatter, Forlægger, Udgiver og Bogtrykker. Af Kalenderen »Otava«, som udkom i Abo, og som var det første populært-videnskabelige Foretagende paa Finsk, lykkedes det ham at udgive 1. Hæfte 1828—29, 2. Hæfte 1832. 1839 blev han Universitetslektor i Finsk, redigerede forskellige Ugeblade under idelige Censurkonflikter (et af dem udkom i et Aar kun i 17 Nummere; Resten konfiskeredes), skrev i øvrigt baade paa Svensk og Finsk til sin Død. Skønt banebrydende er G.'s Stilling i finsk Litteratur ikke saa fremskudt, som hans ejendommelige og selvstændige Begavelse kunde have skaffet ham den, dels fordi han lige saa stædig som isoleret vedblev at bygge sit Skriftsprog over østfinske Dialekter, medens vestfinsk ellers overalt gaves Fortrinnet, dels fordi yngre Forskere som Castrén og Lonnrot snart saa ganske fordunklede hans Stræben efter at samle finske Sagn og Sange. G. forstod ikke dette, betragtede det som krænkende og blev kun mere stridbar og selvglad. — Kolossal Opsigt vakte i sin Tid hans Optræden (1821—22) til Fordel for Finnerne i svensk Värmland, som han paa en Forskningsrejse forefandt i en ussel Forfatning uden finsk Præst og Skole, ja uden Ret til at eje Jord. Han satte en finsk-vårmlandsk Deputation til Rigsdagen i Stockholm i Scene, arrangerede Adresser og Petitioner, ubekymret om, at man fra svensk Side beskyldte ham for at være betalt af Rusland for at sætte Splid i »Hjertet af Sverige«. Sluttelig fik han udvirket Bedring i deres Kaar. G.'s Navn omfattes nu med Agtelse i Finland, og i Värmland mindes han som de lysere Tiders Fader. *Iv. B.*

Gottorp, Slot ved Byen Slesvig. Det ældste G., der tjente til Bispeborg og ødelagdes 1161 af Valdemar den Store i hans Strid med Ærkebisp Eskil, til hvem Bispen sluttede sig, laa ca. 4 Km. N. f. Byen ved den nuværende Herregaard Falkenberg, hvor Voldstedet endnu findes. Nogen Tid efter maa der være opført et yngre G. paa det nuværende Slots Plads paa en lille 0, N. V. f. den store Slien-Dæmning. Bisp Bonde mageskiftede 1268 saavel det ældre som det yngre G. med Hertug Erik af Sønderjylland, og fra denne Tid til 1713 var Slottet hertugelig Residens. Hertug Erik rejste paa det yngre G.'s Plads en Borg, der dog allerede nedreves 1288 af hans Søn Hertug Valdemar, som 1295 paabegyndte Opførelsen af en ny Bygning, maaske den egentlige Kerne i det nuværende Slots vestre Fløj. Ligeledes maa han eller hans Efterfølger have befæstet Borgen stærkt, thi 1328—29 belejredes den gentagne Gange af Jyderne, men stedse uden Held. Efter Grev Gert's Drab 1340 bortmageskiftedes Borgen med de holstenske Grever, og det fastsattes udtrykkelig i Pantebrevet, at G. med dets Tilliggende skulde indløses sidst, en Bestemmelse, der viser, hvor stor Betydning Greverne tillagde det. Hertug Henrik overdrog 1373 Valdemar Atterdag Indløsningsretten, men hans Død tilintetgjorde foreløbig alle Planer, og ogsaa Dronning Margrete søgte forgæves at vinde det tilbage til Kronen. Under den lange Fejde mellem Erik af Pommern og de holstenske Grever blev G. disses faste Støtte mod de Danskes Angreb. Det belejredes første Gang 1416—17; Byen maatte overgive sig, men Borgen holdt Stand, og ligesaa gik det ved den anden Belejring, der varede fra Juli til Novbr. 1426. Dets faste Beliggenhed gjorde det uindtageligt. 1460 tilfaldt G. Christian I, der 1480 pantsatte det til Dronning Dorothea, og ved Delingen 1490 gik det over til Frederik I. Baade som Hertug og Konge foretog han store Restaurationer ved Slottet. Han ombyggede efter en Brand 1492 den vestre Fløj og opførte ca. 1530 en helt ny Fløj — den søndre —, hvortil Stenene hentedes fra Apostelkirken i Bergen. Ved Delingen 1544 tilfaldt det

Hertug Adolf, hvis Efterkommere toge Navn af Slottet — den holsten-gottorpske Linie —, og denne Fyrste forvandlede Bygningen fra en sikkert endnu hovedsagelig middelalderlig Borg til et Renaissance-Fyrsteslot. Da en Brand 1564 havde lagt store Dele af Slottet i Aske, indkaldte Hertugen Arkitekterne Antonius Puppe og Thomas de Orea fra Italien og opførte 1565—68 med stor Bekostning den nordre og østre Fløj, ligesom ogsaa Fæstningsværkerne omformedes efter Tidens Krav. Hans Søn Johan Adolf grundlagde et betydeligt Bibliotek, der ca. 50 Aar senere talte 15,000 Bd. Under Frederik III stiftedes Kunstkammeret, der tillige med Biblioteket 1749 førtes til Kjøbenhavn, efter at have lidt meget under Krigsuroligheder; forskellige Restaurationer foretoges, og Slotshaven »Neuwerk«, som var berømt for sin Skønhed og de mange Mærkværdigheder, den indeholdt, anlagdes 1640. Under Christian Albrecht var G. en Tid lang besat af danske Tropper, der ligeledes indtoge det 1700, og da Sønderjylland inddroges ved det kgl. Patent af 1713, delte det Hertugdømmets Skæbne. Forinden havde Hertug Frederik IV 1698—1703 ladet foretage gennemgribende Ombygninger, der gave Slottet det Udseende, det i det hele og store endnu har. Det ældste Taarn nedreves, og Sydfløjen forhøjedes med to Stokværk foroven, kronede af en Taarnkuppel, samt fik sin nuværende anselige Længde paa 134 M. Paa det nybyggede G. hyldedes Frederik IV 1721 af Slesvig's Stænder, men dets Dage som Fyrsteslot vare fra nu af talte, om det end ofte senere har huset Konger inden for sine Mure; Frederik VI holdt saaledes her 1790 sit Bryllup med Marie Sofie Frederikke. Slottet blev Bolig for de kgl. Statholdere og afgav Rum for Provinsialregeringen, 1834—48 for Fællesregeringen for Slesvig og Holsten og den slesvigske Overret. 1842 demoleredes Fæstningsværkerne, og efter at G. under den første slesvigske Krig havde tjent til Lasaret og Depot, omdannedes det 1851—55 til Kaserne, til hvilket det endnu (1897) benyttes. Ved en Brand Natten mellem 1. og 2. Maj 1897 ødelagdes Sydfløjens store Taarn. (Litt.: C. C. Lorenzen, »Hist.-topogr. Meddelelser om G. Slot« [Aalborg 1875]; Schmidt, »Schloss G.« [Leipzig 1887]). *M. M.*

Gottorp.

Gottrup, Lauritz Christensen, Lovmand for Nord- og Vestfjerdingen i Island, født ca. 1648, død 1. Marts 1721. G. var dansk og omtales 1679 først i Island som Fuldmægtig hos Fogden Johan Klein. G. var Lovmand 1695—1714 og spillede en ikke ubetydelig Rolle i Island's Historie lige i Beg. af 18. Aarh. 1701 rejste han med et Andragende fra Islændingerne til Kongen. Hans Rejse gav Anledning til, at en ny Handelstakst blev sat (10. Apr. 1702), og at det blev overdraget Arni Magnusson (s. d.) og Páll Vidalin (s. d.) som kongelige Kommissionærer at undersøge Island's Tilstand og forfatte en ny Matrikel for Island. G. vilde ogsaa, at Island skulde have en Fuldmægtig eller en Gesandt stadig i Kjøbenhavn, for der at tale dets Sag for Kongen og vaage over dets Anliggender. Dette fornuftige Forslag mødte Modstand dels hos G.'s Fjende, Amtmand Müller, dels hos adskillige Islændinge og blev derfor ikke til noget. (Litt.: »Safn til sogu Islands«, II. [Kbhvn. 1886]). *B. Th. M.*

Gottschalcksen, Carl Emil, dansk Musikdirektør, er født 20. Febr. 1854 i Kjøbenhavn. Oprindelig uddannet som Violinspiller var han 1879—81 Dirigent i Finland og blev 1884 Musikdirektør ved Kasino-Teateret i Kbhvn. Til dette har han komponeret og arrangeret megen Teatermusik. *A. H.*

Gottschalk (fra Orbais), Munk, død 868 el. 869. Han blev allerede som Barn sat i Fulda-Klosteret af sin Fader, en sachsisk Greve. Da han blev voksen, ønskede han at blive fri for Munkekutten, idet han hævdede, at han var klostergiven mod sin Vilje. En Synode i Mainz (829) løste ham fra hans Klosterløfte; men Abbeden i Fulda, Rhabanus Maurus, vilde ikke vide af det at sige, han indskød Sagen for en Rigsforsamling i Worms og skrev en Bog for at faa Kejser Ludvig over paa sin Side. Rigsforsamlingen i Worms erklærede, at G. ikke kunde løses fra sit Klosterløfte, men at han maatte ombytte Fulda med Orbais i Stiftet Soissons. Her omsatte han sin Lidenskab i Vers og søgte at drukne sin Fortvivlelse i grundige Studier — røvet sin ydre Frihed lod han sine Tanker gaa deres egne Veje. Helst læste han St. Augustinus, og dennes Forudbestemmelseslære førte han med sin ubønhørlige Logik ud i dens yderste Konsekvens — han kendte jo af egen Erfaring den absolutte Forudbestemmelse. Paa en Rejse til Italien forkyndte han den dobbelte Prædestination (s. d.), og da han efter sin Hjemkomst blev præsteviet, forkyndte han den fra Prædikestolen. Paa Rigsdagen og Synoden i Mainz 848 — Rhabanus Maurus var nu Ærkebiskop i

Mainz — blev hans Vranglære fordømt, han selv og nogle af hans Meningsfæller offentlig piskede, og han maatte sværge paa ikke mere at komme paa tysk Grund. Paa Synoden i Chiersy 849 blev han berøvet sin kirkelige Værdighed, pisket og dømt til evigt Klosterfængsel i Hautvilliers i Stiftet Reims. Han blev behandlet umenneskelig strengt af Ærkebiskop Hincmar af Reims, til sidst sank han hen i Vanvid, men 20 Aars Fængsel kunde ikke faa ham til at tilbagekalde sin Særstilling. (Litt.: V. Borrasch, »Der Monch G. von Orbais« [Thorn 1868]; Köhler i »Zeitschrift fur wissenschaftl. Theologie« [1878]). *L. M.*

Gottschall, Karl Rudolf v., tysk Forfatter og Litteraturhistoriker, er født i Breslau 30. Septbr. 1823. Han fik sin Skoledannelse i Mainz og Koblenz, hvor han allerede begyndte at skrive Dramaer, som vakte hans Læreres Opmærksomhed, studerede i Konigsberg (1841), hvor han straks blev dragen ind i det liberale Partis Bevægelser, og da han vovede sig noget for vidt, fik *concilium abeundi,* saaledes at han, efter et forgæves Forsøg paa at blive immatrikuleret i Leipzig, først 1844 fik Tilladelse til at fortsætte sine juridiske Studier i Berlin, hvilke han 1846 afsluttede med at tage Doktorgraden i Konigsberg. Da han imidlertid havde gjort sig »missliebig« ved forskellige revolutionære Digte og Dramaer, som: »Lieder der Gegenwart« [1842] og »Censurflüchtlinge« [1843], »Ulrich v. Hutten« [1843] og »Robespierre« [1845], nægtede man ham *jus docendi,* og han tog da bestemt Afstand fra Embedsvejen og Statstjenesten og kastede sig i Armene paa sin Digterbegavelse, saa meget hellere, som hans første Forsøg trods deres Mangler havde fundet en gunstig Modtagelse. Han boede nu nogle Aar i Hamburg og derpaa i Breslau, indtil han 1865 i Leipzig overtog Redaktionen af »Blätter für litterarische Unterhaltung« og det betydelige Maanedsskrift »Unsere Zeit«. I de mellemliggende Aar havde han udfoldet en mægtig Produktivitet, især paa Lyrikkens og Dramaets Omraade, stadig følgende de revolutionære Tendenser, som i »Barrikadenlieder« [1848], »Lord Byron in Italien« [1847], »Die Marseillaise« [1849], »Ferdinand v. Schill« [1850], og senere mere rolig paavisende Folkefrihedens og Parlamentarismens Idealer i det episke Digt »Carlo Zeno« [1854], Dramaet »Pitt und Fox« [1854], samt »Mazeppa« [1855], som trods en Del Overstadighed og Bombast udmærke sig ved kraftig Karakterskildring, levende Billeder og Farvepragt. Af hans senere Dramaer og Tragedier kunne nævnes: »Der Nabob«, »Katharina Howard«, »Amy Robsart«, »Auf roter Erde«, samt Lystspillene »Der Vermittler« og »Die Welt des Schwindels«. Der er næppe noget litterært Fag, i hvilket G. ikke har forsøgt sig med Held, saaledes i Krigslyrikken: »Kriegslieder« [1870], »Janus« f 1873], i Epikken: »Die Gottin« [1853], »Maja« [1863], »König Pharao« [1872, komisk Epos], i Romanen: »Im Banne des schwarzen Adlers« [3 Bd. 1876], »Welke Blätter« [3 Bd. 1877] og især »Das goldene Kalb« [3 Bd. 1879]; desuden »Verschollene Grössen« [3 Bd. 1886], »Die Tochter Rübezahls« [3 Bd. 1889], »Dämmerungen« [3 Bd. 1893]; Novellen og Lystspillet »Schulröschen« [1886], Novellen »Romeo und Julie am Pregel« [1892] og det dramatiske Digt »Die Rose vom Kaukasus« [1870]. Som Litteraturhistoriker udmærker G. sig ved et genialt Blik for det karakteristiske og ved en uafhængig og skarp Kritik; i dette Fag maa især nævnes hans: »Deutsche Nationalliteratur des 19. Jahrhunderts« [6. Opl. i 4 Bd. 1891—92], desuden »Poetik« [1858], »Portraits und Studien« [6 Bd. 1870—71], »Literarische Totenkliinge und Lebensfragen« [2. Opl. 1885], samt »Das Theater und Drama der Chinesen« [1887]. Som en interessant Modsætning til hans Ungdoms Modgang kan nævnes, at han 1877 af Kongen af Preussen blev ophøjet i den arvelige Adel. — »Dramatische Werke« [12 Bd. 1865—80], »Erzählende Dichtungen« [3 Bd. 1875—76]. (Litt.: Silberstein, »Rudolf G., Studie zur Litt. der Gegenwart« [1868], M. Brasch, »Rudolf v. G.« [1892]). *C. A. N.*

Gottsched, Johann Christoph, bekendt tysk Professor, Forfatter og litterær Bannerfører, født i Omegnen af Konigsberg 2. Febr. 1700, død i Leipzig 12. Decbr. 1766. Han var meget tidlig udviklet og kom i en Alder af 14 Aar paa Universitetet for at studere Teologi, men opgav snart denne for at vie sig til den klassiske Filologi. Han tog Magistergraden i Königsberg 1723; men da han som en meget velvoksen Karl blev eftertrædt af de preussiske Hververe, flygtede han til Leipzig, hvor han blev Professor og holdt Forelæsninger over Filosofi og Poesi. For det tyske Sprogs Udvikling nærede han en varm Interesse og saa sig allerede i Aanden som en anden Martin Opitz; det poetiske Selskab i Leipzig omdannede han 1727 til »Die Leipziger deutsche Gesellschaft«, hvis Formaal tillige var Veltalenhed, og som han drømte om at gøre til et tysk »Akademi«; han udgav ogsaa et litterært Tidsskrift i Smag med Addison's »Spectator«. Efterhaanden udviklede der sig imidlertid hos ham en aldeles blind Beundring af den franske Litteratur, som drev ham over i en tom, formalistisk Efterligning af denne, og da han selv kun var en maadelig Digter og synes at have manglet original Skaberevne, saa bragte han efterhaanden, ved sin store Indflydelse paa den dannede Verden og paa den af ham skabte Neuber'ske Skueplads, det tyske Skuespil i en fuldstændig Afhængighed af det franske, i Stedet for, som han fra Begyndelsen sikkert havde villet, at frigøre den tyske Skueplads for det forrige Aarhundredes fordærvede Smag og skabe et originalt Drama i Lighed med det franske og ligesom dette bygget paa antikke Forbilleder, hvilket kan skønnes af de første Aars Arbejder i Leipzig og af hans Skrift »Versuch einer kritischen Dichtkunst fur die Deutschen« [1730]. Han var som sagt ikke Digter af Guds Naade; hans Tragedie »Der sterbende Cato« [1732] var en daarlig Efterligning af Addison; hos ham var alt Refleksion; Shakespeare forstod han aldeles ikke, og sine egne skønne Katederteorier om en fornuftig Efterligning af Naturen fulgte han ikke i sine poetiske Arbejder, i hvilke han til sidst kun efterlignede Franskmændene. 1735 blev han gift med den talentfulde og højt dannede Luise Kulmus fra Danzig, som tog livlig Del i hans litterære Arbejder, men synes at have delt hans Smag. Da G. endelig ved tiltagende Herskesyge og forskellige Taktløsheder stødte flere formaaende Mænd, som Direktør König ved Hofteateret i Dresden, mistede det af ham protegerede Teaterselskab sit

Privilegium, og skønt det endnu i nogle Aar arbejdede videre paa andre Steder i G.'s Aand, lykkedes det ham ogsaa at gøre den dygtige Caroline Neuber til sin Fjende, og efterhaanden saa han sig indviklet i utallige litterære og personlige Fejder, som den berømte Pennekrig om Poesiens Væsen og Formaal, der førtes med Schweizerne under Anførsel af Bodmer og Breitinger (s. d.), og som endte med, at begge Parter havde tabt Stridens Kerne, medens de sloges om Skallerne. Til Trods for flere Udmærkelser, G. gjordes til Genstand for af tyske Fyrster, f. Eks. Marie Theresia, følte han sig dog mere og mere trykket af Situationen, og da han mistede sin Hustru (1764), følte han sig som en gammel og halvvejs slagen Mand, medens han i det store Publikums Øjne alt for længe siden havde tabt Slaget, og den tyske Skuepladses Reform var tagen i Haanden af andre, større og stærkere Aander. Foruden 2 Samlinger »Gedichte« [1736, 1750] og Skæmtedigtet »Der Prozess« [1774] har han udgivet en Del ingenlunde værdiløse teoretiske Skrifter, nemlig: »Versuch einer kritischen Dichtkunst« [1730], »Grundlegung der deutschen Sprachkunst« [1748], »Ausfiihrliche Redekunst« [1728], »Nöthiger Vorrat zur Geschichte der deutschen dramatischen Dichtkunst« [1757], »Deutsche Schaubühne nach den Regeln und Exempeln der Alten« [1742—45], »Beiträge zur kritischen Historie deutscher Sprache, Poesie und Beredsamkeit« [1732—44]). *C. A. X.*

Gottschee (slovenisk Kočevje), Landdistrikt i det østerrigske Kronland Kram, var siden 1623 et Grevskab og gik 1641 over til Greverne af Auersperg. 1791 blev det ophøjet til Hertugdømme. Omraadet bestaar af flere Dale, skilte ved skovklædte Højdedrag. Jorden er ufrugtbar og bestaar af Kalksten, i hvilken Floderne forsvinde. Flertallet af Befolkningen danne Gottscheerne, en tysk Stamme, der tæller ca. 25,000 Individer og skal stamme fra 300 frankisk-thüringske Familier, som ca. 1350 nedsatte sig her midt blandt Slaverne. Dialekten ligner den bayersk-østerrigske Mundart. I den nyere Tid beskæftige de sig med Handel med Flæsk og Forarbejdelse af finere Trævarer. Byen G. har (1890) 1,200 tyske Indb. *Joh. F.*

Gottskálksson, Oddur, islandsk Bibeloversætter og Lovmand, født ca. 1514, død 1556. G. var Søn af den norskfødte islandske Biskop Gottskálkur Nikulásson. Som Dreng kom han til sine Farbrødre i Norge, hvor han gennemgik Skolen i Bergen. Senere tog han til Tyskland og Danmark og fik en grundig Uddannelse. Under denne Rejse blev han stærkt greben af den lutherske Lære og besluttede at virke for dens Fremgang. Efter sin Hjemkomst til Island traadte han i Biskop Ogmundur Pálsson's (s. d.) Tjeneste, hvor han i al Hemmelighed og under store Vanskeligheder begyndte at oversætte det ny Testamente. Efter at han havde sat Bo paa Gaarden Reykjar i Olves, fortsatte han dette Arbejde; 1539 var han færdig og rejste med Manuskriptet til Danmark, hvor det blev trykt i Roskilde 1540. G.'s Oversættelse af det ny Testamente er den ældste trykte islandske Bog, der kendes, og har derfor stor Interesse saavel i sproglig Henseende, som hvad Udstyrelsen angaar. Efter sin Hjemkomst oversatte G. Corvinus's Postil (trykt i Rostock 1546) og flere religiøse Skrifter, der ikke bleve trykte. Han vilde ikke lade sig præstevie, men 1554 blev han Lovmand for Nord- og Vestlandet. I Foraaret 1556 druknede han paa en Embedsrejse. G. var en meget begavet Mand, en betydelig Personlighed og nobel Karakter. (Litt.: »Safn til sogu Islands«, I—II [Kbhvn. 1856, 1886]; Jon Espólin, »Islands Arbækur«). *B. Th. M.*

Gouachemaleri [gwa'š-] eller Dækfarvemaleri, af ital. *guazzo*, af *guazzare*, lade svømme, er en Art Vandfarvemaleri, hvori de med Gummi eller Honning og destilleret Regnvand tilberedte Farver ej skinne igennem eller forbinde sig, men dække hverandre. G. udføres saavel paa Papir som paa Pergament, Silke, Atlask og Elfenben og er særlig benyttet til Middelalderens Miniaturmalerier, i Messebøger o. l., samt i 18. Aarh.'s Miniaturportrætter, Billeder paa Vifter, Snustobaksdaaser o. a. Smaasager; den hvide Farve, der repræsenterer Lyset og findes i de fleste lyse Toner, er dog meget tilbøjelig til at skalle af og mørknes ved Luftens Indvirkning. Ved Farvernes forbedrede Teknik have i 19. Aarh. flere, særlig A. Menzel, udført større Billeder i G., og ved sit fløjlsagtige Udseende kommer det Pastelmaleriet nær uden at lide af dettes Ulemper. *A. Ls.*

Gouda (holl. *Ter Gouwe* ɔ: ved Gouwe), By i den nederlandske Provins Sydholland ved hollandsk lissel, der tidligere var en Arm af Rhinen og Gouwe, og ved Jærnbanelinierne Utrecht—Rotterdam og G.—s'Gravenhage, har (1891) 20,000 Indb. Byen har talrige Kanaler. Blandt dens 5 Kirker maa nævnes St.-Jans-Kirken (Groote Kerk), der er grundlagt 1485, ombygget 1552 og er bekendt ved sin Størrelse og sine Glasmalerier, der frembyde en overordentlig Farvepragt. Der findes 29 store og 13 mindre Glasruder, af hvilke de 12 smukkeste ere udførte af Brødrene Dirk og Wouter Crabeth. Kirken indeholder tillige Byens Bibliotek med sjældne Værker (Haandskrifter af D. Erasmus). Endvidere findes et gotisk Raadhus, et Museum med Mindesmærker for Brødrene Cornelis og Frederik Houtman, et Gymnasium samt Teglbrænderi, Lervarefabrikation, Fabrikation af Stearinlys og Lerpiber, der tidligere vare berømte, og Handel med Smør, Korn og Ost. G.'s Glansperioder falde i 15., men særlig i Begyndelsen af 18. Aarh., paa hvilke Tider dens Lervarefabrikation var verdensberømt. I ingen Henseende har den naaet sin tidligere Størrelse, skønt den ligger paa Vandvejen mellem Amsterdam og Rotterdam og aarlig passeres af ca. 30,000 Skibe. *Joh. F.*

Goudchaux [gudšo'], Michel, fransk Finansmand, født 18. Marts 1797 i Nancy, død 27. Decbr. 1862, var af en rig jødisk Købmandsslægt og kom ved Faderens Død 1821 i Spidsen for et Bankierhus i Paris. Han tog livlig Del i den frisindede Opposition og fik derfor efter Julirevolutionen et vigtigt Embede i Strassburg, men kom senere i Strid med Ministrene om finansielle Spørgsmaal og blev afskediget 1834. Han fortsatte Kampen i flere Flyveskrifter samt i Bladet »National« og var tidlig Talsmand for, at Staten byggede og drev Jærnbaner. Efter Februarrevolutionen 1848 var han i 14 Dage Finansminister, men afgik som udpræget Modstander af Louis

Blanc's socialistiske Planer. I Juni valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Republikanere; blev efter Arbejderopstanden igen Finansminister indtil Oktober og tog senere kun Del i Drøftelsen af finansielle Spørgsmaal (kæmpede afgjort imod Tanken om progressiv Beskatning). Fra 1849 tog han ikke Del i det offentlige Liv; var 1852 og 1857 Oppositionens Kandidat, men nægtede at aflægge Ed til Kejseren, da han blev valgt 1857, og fik derfor ikke Sæde i den lovgivende Forsamling. *E. E.*

Goudelin [gudlæ'], Pierre, provençalsk Digter, født i Toulouse 1580, død smst. 1649; den sydfranske Form for hans Navn er Goudouli. Om hans Liv vides kun, at han studerede Retsvidenskab og blev Advokat, men derefter opgav al juridisk Virksomhed for udelukkende at hellige sig Digtekunsten; han skrev ikke paa fransk Rigssprog, men benyttede sin Fødebys Dialekt og fortsatte saaledes paa en Maade den gamle Troubadourdigtning. Han har skrevet en Mængde elegante versificerede Oder, Idyller, Epigrammer, Julesange o. s. v., der nøde stor Yndest i 17. Aarh. og bleve oversatte paa flere Sprog. Den bedste Udgave af hans Arbejder skyldes Dr. J. B. Noulet og er udkommen i Toulouse 1887. *Kr. N.*

Gouden Willem, ældre hollandsk Guldmønt (egl. Wilhelmd'or, 10-Gylden), som havde lovlig Kurs indtil 1848 og derefter indtil 1875 fabrikeredes som Handelsmønt; Raavægt 6,99 Gr. og Finhed 900; Værdi 15 Kr. 2 0. *N. J. B.*

Goudimel [gudimæ'l], Claude, fransk Kontrapunktiker (ca. 1505—72), antagesiAlm. for identisk med en vis »Gaudio Mell«, som i Rom undervistе i Tonekunsten, blandt andre havde Palestrina, Animuccia og Nanini til Elever og saaledes blev j Grundlæggeren af den berømte romerske Skole i i Musikken. G.'s Kompositioner have mange Palestrina'ske Træk, ere klare og stilfulde uden at henfalde til kontrapunktiske Kunster. Hans navnkundigste Værk er firestemmige Udsættelse af Melodierne til Clement Marot's og Th. de Bèze's franske Salmeværk (1565). Som formodet eller virkelig Tilhænger af Hugenotterne blev han myrdet Bartholomæusnatten i Lyon. *A. H.*

GrOlldron [gudrõ'] se Asfalt, S. 115.

Goudt, Henrik, Pfalzgreve og Ridder, nederlandsk Kobberstikker, født i Utrecht 1585, død 1630, dyrkede Kunsten som Dilettant og sluttede sig i Rom nær til Maleren Elsheimer, hvis Billeder han købte mange af, og for at gøre disse kendte i videre Kredse lærte han der Kobberstikkerkunst og udgav 7 Blade efter Elsheimer, der med sjælden Kraft og Finhed gengive Originalernes stærke Lyseffekter: »Den store Tobias«, »Den lille Tobias«, »Flugten til Ægypten«, »Johannes Døber's Henrettelse«, »Ceres, der søger Proserpina«, »Jupiter og Merkur hos Filemon og Baucis« og maaske det bedste: »Morgenrøden«. Disse Blade findes i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn. *A. Ls.*

Gonge [gu'ž], Marie, fransk Skribentinde (kaldte sig som saadan Olympe de Gouges), født 1748 (ikke 1753), henrettet 1793. Hun blev tidlig Enke, gjorde derefter en Tid lang en vis Opsigt som *dame galante* og gav sig derefter, i ustyrlig Begærlighed efter at gøre sig bemærket og spille en Rolle, til at skrive (over 100 slette) Skuespil: »Moliére chez Ninon«, »Lucinde et Cardenio« o. s. v., af hvilke kun ganske enkelte bleve opførte. Ved Revolutionens Udbrud kastede hun sig hovedkulds ind i denne, skrev om Kvindens Rettigheder, politiske Pjecer, Opraab til Folket, Breve til Petion, til Kongen, til Marie Antoinette, opslog politiske Plakater paa Gadehjørnerne, holdt Taler i Klubberne o. s. v., alt i girondinsk Aand. Men efter Tronens Fald 10. Aug. faldt Skællene fra hendes Øjne; skønt man lo af hende, havde hun det Mod at ville forsvare Ludvig XVI for Konventet og blev derfor straks efter Girondens Fald arresteret, Juli 1793; lige over for Døden svandt hendes Mod, desværre ogsaa hendes Værdighed og Selvagtelse: for om muligt at frelse sit Liv foregav hun for det blodige Revolutionstribunal at være bleven besvangret i Fængselet. Hertil toges der dog intet Hensyn, og hun maatte bestige Skafottet 13. Brumaire II. *F. J. M.*

Gouge [gu'dž], William, nordamerikansk Bankhistoriker (1796—1886). G. berigede sit Lands Bank- og Finanslitteratur med følgende Værker, der ved deres historiske Lærdom og skarpe Blik for Bankvæsenets sociale Funktioner ere blevne af grundlæggende Betydning: »A short history of paper-money and banking in the United States« [Philadelphia 1833], hvis historiske Del omfatter Tidsrummet 1680—1832, »Expediency of dispensing with bank agency and bank paper in the fiscal concerns of the U. S.« [1837], »History of the system of banking in the U. S.« [1839] og »The fiscal history of Texas . . . With remarks on american debts« [1852]. *K. V. H.*

Gough [gå'f], Hugh, engelsk Feltmarskal, født 3. Novbr. 1779 i Woodstown, død 3. Marts 1869 i London. Allerede 1794 kom han ind i Hæren, deltog Aaret efter i Erobringen af det gode Haabs Forbjærg og udmærkede sig senere i Vestindien ved Angrebet paa Puerto-Rico og ved Indtagelsen af Surinam. 1809 kæmpede han i Spanien under Wellington som Regimentschef i Slagene ved Talavera, Barossa, Vittoria og Nivelle samt under Belejringen af Cadiz og Tarifa. Han forfremmedes til Generalmajor 1830 og fik 1841 Kommandoen over Ekspeditionen til Kina. Efter at have indtaget Hongkong, Amoy og Ningpo slog han Kineserne afgørende ved Tseki 1842, hvorefter han besatte Shanghai og Tschinkiangfu. Som Belønning forfremmedes G. til Generalløjtnant, blev Baronet og fik Overkommandoen over de indiske Tropper. Her sejrede han 1843 over Mahratterne ved Maharadshpur og 1845 over Sikherne ved Mudki, stormede deres Lejr ved Firozschah og tilføjede dem det følgende Aar et afgørende Nederlag ved Sobraon, hvornæst han drog ind i Lahore. Da Sikherne i Efteraaret 1848 atter faldt ind paa engelsk Territorium, kom det til et meget blodigt Slag ved Chillianwallah 15. Jan. 1849, hvor G. kun med Besvær og med betydelige Tab hævdede Valpladsen. Det besluttedes at fratage ham Kommandoen; men allerede forinden hans Efterfølger var ankommen, havde G. 21. Febr. s. A. fuldstændig besejret Sikherne ved Gudscharat og underkastede sig derefter hele Pandshab. G. blev Viscount, vendte tilbage til England og indtraadte som Medlem af Overhuset, hvor han tilhørte Whiggernes Parti. 1862 udnævntes han til Feltmarskal. *B. P. B.*

Gough [gå'f], John, Kvækernes Historie-

skriver (1721—91). Født i Kendal i Westmoreland blev han, 14 Aar gl., sat til at være Lærer for Børn og havde senere flere Stillinger som Lærer i Kvækernes Skoler, i Cork og navnlig i Dublin, hvor han 1752—74 ledede deres Hovedskole. 1774 oprettede han selv en Skole i Lisburn, hvor han ogsaa arbejdede som Ordets Forkynder. Foruden flere ubetydelige Skrifter udgav han en Kvækernes Historie, som han begyndte paa, da han var 60 Aar og arbejdede paa i 8 Aar; den udkom 1789—90. *H. O—d.*

Gouin [gwæ̃'], François, fransk Filolog og Sproglærer, er født 1831 i Normandiet. Han har indført en ny Metode for Undervisning i levende Sprog og har nedlagt sine pædagogiske Erfaringer i »L'art d'enseigner et d'étudier les langues« [Paris 1880; engelsk Oversættelse Lond. 1892]. Om G.'s »Serie-Metode« henvises til en Afhandling af A ug. Western i » Vor Ungdom« 1894. *Kr. N.*

Goujon [gužõ'], Jean, fransk Billedhugger i 16. Aarh., født ca. 1515, død sandsynligvis mellem 1564 og 1568 i Bologna. Han har uddannet sig efter Antikkerne i Italien og under Paavirkning fra Fontainebleau-Skolen, Primaticcio og Cellini, hvis Formsprog han optog (alt for slanke Former), men gjorde til et ejendommeligt rammende Udtryk for fransk Esprit og Elegance. Hans arkitektoniske Uddannelse har haft indgribende Betydning for hans Skulptur; hans praktiske Virksomhed som Arkitekt ligger endnu i Taage; sammen med Lescot, der oftere konstruerede Bygningsdelene for hans plastiske Arbejder, har han været sysselsat ved Louvre, har arbejdet paa Slottene Anet og *Ecouen*; hans teoretiske Viden som Arkitekt træder frem i hans Tegninger og Bemærkninger til Martin's Vitruv, selve hans Skulptur viser med dens diskrete svage Relief et sjældent fint Blik for dets harmoniske Underordnen under et arkitektonisk Hele. Til G., denne »franske Fidias«'es Bedrifter som Billedhugger høre Reliefremstillingerne (Nedtagelse fra Korset, de fire Evangelister) paa Pulpituret i Kirken S. Germain l'Auxerrois [1541—44, nu til Dels i Louvre], de ved deres udsøgte graciøse Formgivning berømte Relieffer til Vandkunsten *des Innocents* (tre med Vandnymfer i Louvre), fire Karyatider, sirlig draperede, i Louvre's Schweizersal, og den yndefulde Marmorstatue af Diana hvilende paa en Hjort [Louvre], hvis overdrevent slanke Former maaske noget kunne afledes af dets oprindelige Anbringelse paa en Fontæne paa Slottet Anet, og som gengiver Trækkene af Henrik II's elskede, Diane de Poitiers. Man tilskriver bl. a. G. Brézé's karakteristiske Gravmæle i Rouen. (Litt.: Réveil, *Oeuvre de J. G.* [90 Plancher med Tekst, Paris 1844] samt Biografi af Meynier [1869]). *A. Hk.*

Goul ard [gula'r], Eugène de, fransk Statsmand, født 28. Novbr. 1808 i Versailles, død 4. Juli 1874. Han blev 1830 indskreven som Sagfører i Paris og valgtes 1845 til Deputeretkammeret, hvor han hørte til det ministerielle Flertal og tidlig vandt Ry som Taler. 1850 blev han Medlem af Nationalforsamlingen og deltog som Orleanist i Oppositionen; gjorde Indsigelse mod Statskuppet i Decbr. 1851 og var en kort Tid fængslet. Han holdt sig uden for det politiske Liv, indtil han i Febr. 1871 valgtes til Nationalforsamlingen og straks sluttede sig til Thiers. Han medvirkede i ved Fredsunderhandlingerne i Frankfurt, blev i Novbr. 1871 Sendemand ved det italienske Hof, men kaldtes tilbage i Febr. 1872 for at blive Handels- og kort efter Finansminister. Som saadan sluttede han Laanet paa de 3 Milliarder, men overtog i December Indenrigsministeriet og beholdt denne Post indtil Maj 1873, kort før Thiers afgik som Præsident. G. vilde nemlig ikke følge med, da Thiers vilde slaa Republikken fast, ja stemte selv imod ham og støttede senere Broglie's Ministerium. Efter dennes Fald i Maj 1874 fik han Tilbud om at danne et nyt Ministerium, men kunde ikke løse Opgaven. *E. E.*

Goulard'ske Blyvand se Blyvand.

Goulburn [go!ulbən], By i Australien, Koloni New South Wales, ligger 205 Km. S. V. f. Sydney ved Wollondilly og Banelinien Sydney—Albury—Melbourne, der her sender en Forgrening mod Syd. (1891) 10,900 Indb. Det er en smukt bygget By med et stort Fængsel, Hospital, katolsk Nonnekloster, St. Patrick's College, og er Sædet for en anglikansk og en katolsk Biskop. Den har ikke uvigtig Industri i Skotøj, Garveri og Bryggeri. *C. A.*

Gould [gu!ld], Benjamin Apthorp, Grundlægger af Astronomien i Amerika, født 27. Septbr. 1824 i Boston, død 26. Novbr. 1896 smst., begyndte sine Studier ved *Harvard College* og rejste 1845 til Europa for under direkte Vejledning af den gamle Verdens største Astronomer at uddanne sig i saavel teoretisk som praktisk Astronomi. G. besøgte derfor Observatorierne i Paris, Berlin, Göttingen, hvor han tog Doktorgraden, Altona og Gotha. 1848 vendte han tilbage til Amerika, hvor han lige til sin Død stadig arbejdede paa at bringe Astronomien i sit Fædreland til den Højde, som han havde fundet den i Europa, og ham skyldes det ogsaa først og fremmest, at denne Videnskab har gjort saadanne Fremskridt i den ny Verden; thi han forstod med sin Entusiasme for bedre og mere stringente Undersøgelsesmetoder og -midler at paavirke sine Landsmænd, og ved sin Udgivelse af »The astronomical Journal«, hvis første Nummer udkom I. Novbr. 1849, skaffede han Amerika et Tidsskrift for originale, astronomiske Afhandlinger. Med 6. Bd. maatte denne Journal standse 1861 paa Grund af Unionskrigen, og først 1885 lykkedes det G. at genoptage Udgivelsen, som han ledede til sin Død, og hvis Fortsættelse han har sikret.

1852—67 var G. Assistent ved *U. S. Coast Survey*; denne Tid organiserede han dets Afdeling for geografiske Stedbestemmelser [Report 1853—57, 1861—63] og udførte 1866 den første transatlantiske Længdebestemmelse ad telegrafisk Vej mellem Amerika og Europa. G. gik selv til Valencia og indrettede sig der et midlertidigt Observatorium (»The transatlantic longitude as determined by the Coast Survey« [Washington 1869]). Under Unionskrigen gjorde G. Tjeneste som *Actuary of the U. S. Sanitary Commission* og udgav »Military and anthropological statistics of American soldiers« [New York 1869]. 1868 organiserede G. en privat Ekspedition til Cordoba i Argentina for at katalogisere den sydlige Himmel; men dette ledede til Oprettelsen af et permanent nationalt Observatorium i Cordoba, som G. grundede og ledede fra 1870—85. I denne Tid udførte

han et Arbejde, som stiller ham i Række med Bessel og Argelander (s. d.). I mindre end 3 Aar gennempløjede han den sydlige Himmel og observerede 73,160 Stjerner mellem 23^0 og 80^0 Deklination, men ikke tilfreds med disse Zoneobservationer, hvori hver Stjerne som oftest var observeret kun een Gang, gik han efter deres Fuldendelse i Gang med at samle Materiale til en »General Catalogue« paa 32,448 Stjerner, hvis Positioner ere bestemte flere Gange med Meridancirkel. Resultaterne af disse to kolossale Arbejder — Observationernes Tal overstiger 1_4 Mill. — foreligge paa det nærmeste trykt i »Resultados del Observatorio Nacional Argentino en Cordoba«. I. Bd. af denne Række er hans klassiske *Uranometria Argentina*, belønnet 1883 af det engelske astronomiske Selskab med dets Guldmedaille, der indeholder en Fortegnelse over alle Stjerner til 7. Størrelse med tilnærmede Positioner, fra Sydpolen til + 10^0 Deklination. Ved Siden af dette storartede Arbejde har G., der allerede i 1860'erne under Bearbejdelsen af Rutherford's (s. d.) Fotografier af Pleiaderne og Præsepe [»Mern. Nat. Acad.«, IV, Washington 1888] havde Forstaaelsen af Fotografiens Betydning for Astronomien, taget ca. 1,400 Fotografier af Stjerneklynger paa den sydlige Himmel foruden Fotografier af et stort Antal Dobbeltstjerner og længere Rækker af Stjerner med stærk Egenbevægelse til nærmere Undersøgelse af deres mulige Parallakse. Med Udmaaling og Reduktion af alle disse Fotografier har G. været beskæftiget efter sin Tilbagekomst til Boston 1885, og ved sin Død var han paa det nærmeste færdig hermed. Under sit Ophold i Cordoba organiserede han det argentinske meteorologiske Institut med dets Stationer over hele Argentina fra Anderne til det atlantiske Ocean, fra Bolivia til Tierra del Fuego; som oftest har han selv personlig instrueret de forskellige meteorologiske Observatører og bestemt Stationernes geografiske Beliggenhed. Fra hans Haand foreligge »Anales de la Oficina Meteorologica Argentina« [Bd. I—IV, 1878—84]. Af andre Arbejder af G. kunne mærkes hans Katalog over Fundamentalstjerner til Brug for Længdebestemmelse (den benyttes fremdeles af den amerikanske »Nautical Almanac«), hans Reduktion af d'Agelet's Observationer og hans »Discussion of observations made by the U. S. astron. expedition to Chile to determine the solar parallax« [1856], hvor han træder frem som den kritiske Regner, og hans »Report of the discovery of the planet Neptune« [1850]. 1855 grundlagde G. Dudley Observatorium i Albany, men herfra blev han fordreven 1859 efter en haard Kamp for at bevare denne Institution for videnskabeligt Arbejde. (Litt.: *Reply to the Statement of the Trustees of the Dudley observatory* [1859]). *F. Fr. S.*

Gould [gu!ld], Jay, amerikansk Spekulant, født i Roxbury i Staten New York 27. Maj 1836, død i New York 2. Decbr. 1892. Efter at have levet i Fattigdom og ført et meget omvekslende Liv begyndte han 1859 sine Jærnbanespekulationer, som han fortsatte med stadig voksende Held, idet han efterhaanden erhvervede sig Herredømmet over den ene Banelinie efter den anden. Længden af det af ham beherskede Banenet angives til over 40,000 Km. Det blev ved hans Død sagt, at medens andre, der havde tjent store Formuer, som Regel havde gavnet Samfundet ved de Foretagender, hvorved de havde tjent, dannede G. i denne Henseende en Undtagelse. Han grundlagde ikke store Foretagender, men forstod ved Snildhed og Hensynsløshed at komme i Besiddelse af, hvad andre havde grundlagt. Navnlig forstod han ved alle Haande Manipulationer at drive Kursen paa Jærnbaneaktier kunstig ned for derefter i al Hemmelighed at lade dem opkøbe. Særlig bekendte ere hans Guldspekulationer 1869, hvor hans store Kup væsentlig lykkedes ham, saa at han tjente en overordentlig stor Sum, medens samtidig en Mængde Forretningsmænd bleve ruinerede, fordi han var optraadt med saa stor Snuhed, at endogsaa hans nærmeste Venner og Medarbejdere vare ganske desorienterede med Hensyn til hans Operationer. Han efterlod sig en Formue paa omtrent 100 Millioner Dollars. *E. M.*

Gould [gu!ld], John, engelsk Ornitolog, født 14. Septbr. 1804 i Dorsetshire, død 7. Febr. 1881. Efter at have haft Ansættelse ved de kongelige Haver i Windsor modtog han 1824 Stillingen som Præparator ved *Zoological Society* i London. Som saadan modtog han 1830 en stor Samling af Fugle fra Himalaya, og da der blandt disse fandtes adskillige for Videnskaben ny Arter, beskrev han dem i Pragtværket »A century of birds from the Himalaya mountains« [London 1832]. Ved dette Arbejde, hvortil hans Hustru udførte Afbildningerne, grundlagdes hans Berømmelse som Ornitolog. 1832—37 udgav han et andet Pragtværk: »The birds of Europe«. De to følgende Aar benyttede han til videnskabelige Rejser i Australien og nedlagde Resultaterne af disse i »The mammals of Australia« [3 Bd., 1845—63] og i det store Pragtværk »The birds of Australia« [8 Bd., 1842—69], der indeholder Beskrivelser og Afbildninger af over 600 Arter. Endvidere udgav han: »A monograph of the Trochilidae or Humming birds« [1849—61], »Handbook to the birds of Australia« [2 Bd., 1865], »The birds of Great Britain« [5 Bd., 1862—73], »The birds of New Guinea and the adjacent Papuan islands« [5 Bd. 1875—88] og »Monograph of the Pittidae« [1 Bd., 1880]). *J. C.*

Gould [gu!ld], S., se Baring-Gould.

Goulette [gulæ't], La se Goletta.

Gounod [guno'], Charles François, fransk Komponist, født 17. Juni 1818 i Paris, død 18. Oktbr. 1893 i St. Cloud. Hans Moder, en meget søgt Klaverlærerinde, meddelte G. den første musikalske Undervisning. Da hans Evner viste sig sjælden fremragende, kom G. (1836) ind i Konservatoriet, og her vare Halévy, Lesueur og Paër blandt hans Lærere. 1839 opnaaede G. *Prix de Rome* og opholdt sig derefter tre Aar i Italien. Dette Ophold havde ikke ringe Betydning for ham; dels studerede han den gamle italienske Kirkemusik (Palestrina), dels paavirkedes han, der, skønt han havde valgt Musikken som Livskald, ogsaa havde drevet videnskabelige Studier, til at beskæftige sig med katolsk Teologi. Under Opholdet i Rom lærte G. endvidere Mendelssohn's Søster, Fanny Hensel, at kende og førtes atter derved til et nærmere Studium af den klassiske, tyske Musik, der yderligere fortsattes, da G. fra Italien rejste hjem over Tyskland (1843), hvor

særlig Schumann's (da i Frankrig lidet kendte) Musik fangede hans Opmærksomhed. Efter Hjemkomsten var G. fyldt af det Indtryk, Schumann's og den endnu forkætrede Berlioz'es Musik udøvede paa ham, og han, der hidtil mest havde skrevet Kirkemusik (uden synderlig Betydning) og endog tænkt paa at blive gejstlig, vendte sig nu til den profane Musik, særlig til Operaen. Samme Aar (1851) som G., der imidlertid havde faaet en beskeden Stilling som Organist, i London fik opført Brudstykker af en »Messe solonelle«, spillede den store Opera i Paris hans første Opera »Sappho«, som trods adskillige musikalske Skønheder, for hvilke Gluck's Musik syntes at have været Forbilledet, ikke opnaaede nogen syndelig Scenevirkning (ej heller ved senere forskellige Omarbejdelser). Endnu ringere Held fik Musikken til den kedsommelige Ponsard'ske Tragedie »Ulysse« eller til den femakts »romantiske« Opera »La nonne sanglante«, der opførtes 1854. G., der 1852 var bleven Hoveddirigent for »Orpheonisternes« Sangkor, beskæftigede sig i de følgende Aar ikke med scenisk Musik; derimod skrev han to Symfonier, Messer og andre Kor for Mandsstemmer samt det bekendte »Meditation sur le premier prélude de Seb. Bach« (»Wohltemperirter Klavier«). 1858 optraadte G. atter som Operakomponist med »Le medicin malgré lui« (efter Molière), uden at hans fine og elskværdige, men lidet »komiske« Musik dog ret slog an; — i det følgende Aar løste han sig atter fra Forholdet til Orpheonisterne, og i dette samme Aar opførtes G.'s Hovedværk, »Faust« 19. Marts paa *Théâtre lyrique.* Ved første Opførelse gjorde vel kun Dele af Operaen Lykke, men længe varede det ikke, før den arbejdede sig op til at blive en af Paris-Publikumets Yndlingsoperaer. Efter at være gaaet over paa den store Operas Repertoire (1869) naaede den 14. Decbr. 1894 sin tusinde Opførelse og spilles endnu (1897) hyppig. »Faust« (særlig i Tyskland ogsaa opført under Navnet »Margarethe«) forblev vel ikke uantastet af Kritikken, navnlig i Tyskland, hvor man betragtede Operaen som en Nedværdigelse af Goethe's Digtning, men den skabte et Verdensnavn for sin Komponist og gik snart sin Rundgang paa alle store og smaa Operascener. Det saaledes vundne Ry formaaede G. imidlertid kun at hævde i eet senere Værk, nemlig Operaen »Romeo et Juliette«, opført 27. Apr. 1867 ligeledes paa *Théâtre lyrique,* hvorfra den først 1888 gik over til den store Opera. »Romeo og Julie« staar hos Pariserne omtrent i samme Gunst som »Faust«; ogsaa den er spillet rundt om i Verden, men har paa Grund af sin noget ensformige og lovlig sødladne Tone ikke kunnet hævde sig som »Faust«. — Imellem disse to berømte Operaer havde G. skrevet forskellige Operaer uden blivende Værd: »Philémon et Baucis« [1860], et antikiserende Forsøg ligesom »Sappho« og »Ulysse«, der faldt ret livløst ud, »La Colombe« (s. A. i Baden-Baden), »La reine de Saba« [1862 paa den store Opera] og »Mireille« [1864 paa *Théâtre lyrique*], hvilken G. skrev, efter at den kølige Modtagelse, »Dronningen af Saba« fandt, havde fordrevet ham fra Paris til Provence, hvorfra Stoffet til »Mireille« er hentet. Med sine lyriske Skønheder og sit brillante Hovedparti vandt »Mireille« (efter gentagne Omarbejdelser) større Yndest og Udbredelse end de andre nysnævnte Arbejder. Den fransk-tyske Krig (1870) fordrev G. fra Paris; han tog Ophold i London, hvor han levede i tre Aar, dels musikalsk virksom, dels optaget af et ejendommeligt Forhold til Sangerinden Fru Georgine Weldon, hvilket senere endte med et Brud, efterfulgt af en da megen Opsigt vækkende Proces og en hel lille Litteratur. Blandt Kompositionerne under Englandsopholdet skulle nævnes: Korværket »Gallia« (efter Jeremia's Begrædelsesbog), »Apoteose over Livingstone ved hans Død 1873«, »Marche funèbre d'une marionette« foruden forskellig kirkelig Musik. — Efter sin Tilbagekomst til Paris lod G., næst efter Musikken til Barbier's Drama »Jeanne d'Arc» (opført 1873 med meget Held), endnu nogle Operaer opføre, men disse: »Cinq Mars« [1877], »Polyeucte« [1878] og »Le Tribut de Zamora« [1881] viste, at hans frembringende Evne var udtømt, og de faldt hurtig til Jorden. I sine sidste Aar gav G. mere og mere efter for sin Hang til Mystik, og hans Kompositioner fra disse Aar ere udelukkende helligede Kirken. Hovedværkerne ere de store Kantater: »Redemption« (opført i Birmingham 1882) og »Mors et vita« [smst. 1885], der vel ikke ere uden i smukke Enkeltheder, men i det hele og store tomme og vidtspundne. — G., der var Medlem af Akademiet, og som i Kraft af sin Berømmelse indtog en egen ophøjet Stilling i det parisiske Musikliv, har endnu skrevet en Del Sange og fra Tid til anden været litterært virksom; han har saaledes forfattet en begejstret, men noget affekteret Analyse af »Don Juan« samt efterladt sig nogle »Mémoires«. — G., hvis hele Berømmelse og hele Begavelse er samlet i de to Værker »Faust« og »Romeo og Julie«, er i Tidens Løb bleven ret forskellig bedømt. I ham at se en særlig genial Kunstner er utvivlsomt lige saa urigtigt som kun at betragte ham som en Komponist, der ved Rutine og sødladen Smigren for Publikum har vundet dettes Gunst. G. besad en ikke almindelig Begavelse (der dog ikke var særlig kraftig eller oprindelig), betydelig Kunnen (som Instrumentator var han en Mester, som Harmoniker opfindsom og smagfuld) og derhos megen Kunstbegejstring. Hans Sans for scenisk Virkning var fremragende, og han havde en vis »teatralsk« Fantasi. Men nogen egentlig i Dybde i Følelse og Tanke ejede han ikke, saa lidt som ægte Lidenskab. Hans fine og smukke, men ofte noget blege og sentimentale Musik staar i det hele ikke jævnhøjt med Emnerne i de nævnte to Hovedværker, og disse lide derhos under Mangelen paa ren og ædel Stil. Ligesom G. tager sine Forbilleder fra de mest forskellige Steder: fra Schumann som fra Meyerbeer, fra Weber, ja fra Mozart saavel som fra Berlioz, saaledes findes deri mærkelig blandet Side om Side: Naivetet og Raffinement, Mystik og Vellyst, populært holdte Couplets og højtspændt Lyrik. *W. B.*

Goupil [gupi'l], Adolphe, bekendt fransk Kunsthandler og Kunstforlægger, født i Paris 7. Marts 1806, død smst. 9. Maj 1893. I Aaret 1827 oprettede han et stort Etablissement, der især leverede fortrinlige Kobberstik efter franske Kunstneres Værker, og hvoraf særegne Afdelinger oprettedes i Berlin og New York. Det havde sit særegne Kobbertrykkeri, men senere benyttede

G. ogsaa Fotogravure og andre Reproduktionsmetoder i stor Maalestok. Firmaet hedder nu Boussod et Valadon. *F. R. F.*

Goura se Duer, S. 549.

Gourde [gu'rd] d. s. s. Peso Papirspenge i den før 1873 paa Santo-Domingo bestaaende Papirvaluta, hvis Værdi efterhaanden sank, og en G. svarede til sidst kun til $0{,}075$ Gr. fint Sølv. *N. Y. B.*

Gourdon [gurdõ'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Lot, Hovedstad i Arrondissementet G. (Guyenne), beliggende paa en Høj, 258 M. o. H., omgiven af gamle Volde og smukke Spadseregange, har (1891) 2,600 (med Kommune 4,800) Indb., der i drive Industri i Uld og Sejldug og Handel med Voks og Trøfler. I Byen er der en smuk Kirke (St.-Pierre) med lo Taarne fra 14. og 15. Aarh. *H. W.*

Gourgaud [gurgo'], Gaspard, Baron, fransk General, født 14. Septbr. 1783 i Versailles, død 25. Juli 1852 i Paris. Han uddannedes paa den polytekniske Skole og paa Militærskolen i Châlons, blev 1801 Løjtnant og deltog i Felttogene 1805—06 og 07. Ved Austerlitz saaredes han og forfremmedes efter Friedland til Kaptajn. 1808 var han med ved Zaragoza's Belejring og udmærkede sig 1809 i Kampene ved Eckmühl og Wagram. Efter en foretagen Rekognoscering af Danzig og Indberetning om dens Forsvarsevne udnævntes han til Ordonnansofficer hos Napoleon. I denne Stilling tog han Del i Ruslandstoget 1812 og ansattes efter at have udmærket sig ved Leipzig 1813 som 1. Ordonnansofficer hos Kejseren, hvis Liv han det følgende Aar reddede ved Brienne. Ved Napoleon's Fald sluttede han sig til Bourbon'erne og blev Generalstabschef ved 1. Militærdivision; men ved Napoleon's Tilbagekomst gik han atter over til denne og blev efter Kampen ved Ligny Kejserens Generaladjutant. G. fulgte Napoleon til St. Helena og beskæftigede sig her hovedsagelig med Udarbejdelse af Kejserens Memoirer. Af Sundhedshensyn rejste han 1818 til England, hvor han imidlertid ved Udgivelsen af »La campagne de 1815« [London 1818] vakte Wellington's Mishag i den Grad, at han udvistes af England og kom til Cuxhaven. 1821 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig, hvor han nu hengav sig til litterære Sysler. Sammen med General Montholon udgav han saaledes »Mémoires pour servir å l'histoire de France sous Napoleon, écrits à Sainte Hélène sous la dictée de l'empereur« [Paris 1822—24]. Desuden skrev han »Napoleon et la grande armée en Russie« [Paris 1824], »Histoire de Napoleon et la grande armée pendant l'année 1812« [Paris 1824], »Réfutation de la vie de Napoleon par Sir Walter Scott« [Paris 1827] og »Lettre de Sir Walter Scott et réponse du general G.« [Paris 1827]. Efter Julirevolutionen traadte han alter i aktiv Tjeneste, idet han 1830 blev højestbefalende for Artilleriet i Paris; 1832 blev han Adjutant hos Louis Philippe og udnævntes 1835 til Generalløjtnant. 1840 var han Medlem af den Kommision, der førte Napoleon's Lig til Frankrig, og udnævntes senere til Pair. 1848 traadte han ud af aktiv Tjeneste og valgtes det følgende Aar til Medlem af den lovgivende Forsamling. *B. P. B.*

Gourliëa Gill., Slægt af Ærteblomstrede (*Sophoreae*) med en enkelt Art *G. de corticans* Gill., et 5—7 M. højt Træ med Grentorne og uligefinnede Blade med talrige smalle Smaablade. De smaa Blomster, der sidde i korte Klaser, have guldgule Kroner. Bælgen er æg-kugleformet med 1—2 Frø og et delvis haardt Frøgemme; ej opspringende. I Argentina, hvor Træet vokser og kaldes Chanar, ere de spiselige, sødt smagende Bælge et vigtigt Næringsmiddel for Indianerne; ogsaa anvendes de til Fremstilling af Drikkevarer. Bark og Ved benyttes ligeledes, henholdsvis til Lægemidler og Økseskafter o. l. *A. M.*

Gourmand [gurmã'] (fr.), den almindelige Betegnelse for en Lækkermund, Fraadser, medens Gourmet [gurmæ'j (fr.) betegner den smagsforfinede G., der gaar mere »feinschmeckeragtig« og videnskabelig til Værks i sin Udsøgen og Vragen af Sagerne.

Gourmet se Gourmand.

Gournay [gurnæ'], J. C. M. Vincent de, fransk Handelsteoretiker (1712—59). G. var Søn af en rig Købmand i St. Malo. 1729 sendtes han til Cadiz, Datidens Centrum for Handelen med den ny Verden; her forblev han, optagen af praktisk Handelsvirksomhed, indtil 1744, da han tiltraadte Rejser til England, Hamburg og Holland. 1748 vendte han tilbage til Frankrig, hvor han 1751 udnævntes til Intendant for Handelen. Paa en Del af sine Rejser ledsagedes G. af den senere Minister Turgot, der i sine Skrifter har viet sin Lærers kloge, fint dannede og elskværdige Personlighed et smukt Mindc (»Éloge de G.« [1759]) og givet en Fremstilling af hans økonomiske Anskuelser. Efter denne er G. almindelig bleven regnet blandt Grundlæggerne af den fysiokratiske Skole og som Ophavsmand til Fysiokraternes (s. d.) og Frihandelsteoretikernes bekendte Slagord *Laissez faire, laissez passer*! Nyere Undersøgelser, navnlig af Prof. Oncken i nedennævnte Skrift, have imidlertid godtgjort, at G.'s Betydning for Udviklingen af de fysiokratiske Doktriner har været overvurderet. G.'s autentiske litterære Virksomhed indskrænkede sig til en Oversættelse af nogle engelske handelspolitiske Smaaskrifter. (Litt.: Aug. Oncken, »Die Maxime *Laissez Faire et Laissez Passer*, ihr Ursprung, ihr Werden« [Bern 1886]; Schelle, *V. de G.* [Paris 1897]). *K. V. H.*

Gournay-en-Bray [gurnæãbræ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Seine-Inférieure, Arrond. Neufchâtel (Normandie), ved Seine's Biflod Epte, har (1891) 3,800 Indb., der drive stor Handel med Smør, Ost og Kvæg (se Bray [Landskabet]). *H. IV.*

Gourock [gu!råk], Søbadested i det sydvestlige Skotland, Renfrew Shire, i Nærheden af Clyde's Munding, 2 Km. neden for Greenock, har (1891) 4,500 Indb. I Nærheden ligger Fort Matilda. *C. A.*

Gousses de Gonaké [gusdøgânake'] se Babiah.

Gout [gau't], engelsk Navn for Gigt (se Arthritis).

Goût [gu'] (fr.), Smag. — Goûter (Goûtc) [gute'] (fr.), Midaftensmad, Vesperkost. — Goutere [gu-], nyde, finde Behag i.

Goutte [gu't] (fr.), Draabe. G. militaire kaldes den kroniske Gonorre, der viser sig ved en Draabe Udflaad om Morgenen. *E. P—n.*

Gouttiére [gutjæ'r] (fr.) betyder egentlig en

Tagrende, men anvendes i Lægekunsten om rendeformede Bandager, der oprindelig lavedes af Blik, men senere hen hyppigere dannes af Metaltraadnet (galvaniseret eller fortinnet Jærntraad). G. anvendes for at skaffe den Del af Legemet, hvor den finder Anvendelse, Ro og et godt Leje, hvorfor den udfores med Puder og saa vidt gørligt dannes efter den Del, der skal hvile i G. Man anvender G. mest ved Underekstremiteterne — Betændelse — Brud, dels ogsaa ved Lidelser af Kroppen, hvor da G. deler sig i to Dele — som et Par Benklæder — for de to Ben; saadanne G. kaldes Dobbeltgouttiérer og finde navnlig Anvendelse ved Brud og Betændelser af Ryg og Bækken. G. af denne Art kunne dannes saa godt, at enhver Bevægelse af Patienten undgaas, at Patienten endog kan forrette sine Fornødenheder liggende i G., idet der under Sædet er en Udskæring, hvorunder et Bækken kan anbringes. Til at rede en saadan G. hører der dog stor Øvelse og Takt hos Plejersken. Den, der har haft den største Fortjeneste af G.'s rette Anvendelse, er Bonnet, en Kirurg fra Lyon (død 1863), der særlig har indlagt sig Fortjeneste af Ledsygdommenes Kirurgi, og efter hvem Apparatet ofte benævnes Bonnet's G. Mangelen ved Behandlingen med G. ligger oftest i, at G. ikke passer fuldkommen godt. *E. A. T.*

Gouvion [guvjõ'] se Saint Cyr.

Gouvy [guvi'], Théodore, fransk Komponist, er født 21. Juli 1822 ved Saarbriicken. G. studerede oprindelig Jura, først i Metz, senere fra 1840 i Paris; men i denne By vaktes hans Interesse for Musik, og han besluttede at gøre denne Kunst til sit Fag. Efter et treaarigt teoretisk Kursus saa G. sig i Stand til at opholde sig i længere Tid i Tyskland, hvis Musik fik afgørende Indflydelse paa ham, og i Italien. Efter sin Tilbagekomst til Paris opførte han en Del egne Kompositioner, der vandt megen Anerkendelse. Senere har han ladet sine af tysk Musik, særlig Mendelssohn, paavirkede Kompositioner opføre dels i Paris, dels i tyske Musikbyer (Leipzig, Köln). G.'s Arbejder, der ikke synes at besidde synderlig Originalitet, omfatte Symfonier, Ouverturer, Kantater og Korværker (»Der letzte Gesang Ossians«, i »Golgatha«, »Asléga« eta), Kammermusik og Sange samt en uopført Opera »Cid«. *TV. B.*

Govan [gå'vən], By i det sydvestlige Skotland, Lanarkshire, vestlig Forstad til Glasgow, ved Clyde, med store Skibsværfter (1891: 4,320 Arbejdere), Maskinfabrikker (2,459 Arbejdere), Jærnstøberier, Fabrikation af Jærn- og Bronzevarer og (1891) 63,600 Indb. *C. A.*

Goveän, Felice, italiensk Forfatter, er født i Raconis ell. Racconigi (i Piemont) 1819. Denne Mand, adelig af Fødsel, har været i mange Stillinger: Kontorist, typografisk Sætter, Skuespiller, Journalist, Bladredaktør, først og fremmest Folkeskribent af Faget. Hans Forfattervirksomhed har bestandig baaret et patriotisk, demokratisk og antiklerikalt Præg. Særlig populær blev G., da han, efter først 1848 at have paabegyndt en Række Levnedsskildringer med fædrelandsk Formaal, udgav (sammen med Bottero) den meget læste »Gazzetta del Popolo«. Siden fik han en Subskription sat i Gang for at skaffe 100 Kanoner til Fæstningen Alessandria, hvilket lykkedes. Han har skrevet en hel Række Folkeskuespil, der sloge godt an: »L'assedio di Torino«, »Il Guttemberg«, »Un ballo di modiste«, »Maometto«, »I Valdesi«, endog en »Gesù Cristo«, og ligeledes have hans Romaner vundet stærkt Bifald, saaledes »La camera anonima« og »La Morte«. I flere Aar har han levet tilbagetrukket i Alpignano ved Torino. *E. G.*

Governor's Harbour [gə'vənəzha.əbə] se El euthera.

Governor's Island [gə'vənəzailänd] se New York.

Gövi, Gilberto, italiensk Fysiker, født 21. Septbr. 1826 i Mantova, død 30. Juni 1889 i Rom, studerede Naturvidenskab og Litteratur og blev efterhaanden Professor i Fysik i Firenze, Torino, Napoli og Rom. G. har især gjort sig fortjent af Fysikkens Historie ved Arbejder over saadanne Afsnit, der særlig ere knyttede til italienske Forskere (Galilei, Lionardo da Vinci o. a.). *K. S. K.*

Govinda (formodentlig »Overhyrde«), Tilnavn til Krishna, navnlig i hans Egenskab af ungdommelig Hyrde (se Gitagovinda og Gopi); detforklares som »Kofinder« eller som »den, der fandt Koen (o: Jorden) i Skikkelse af et Vildsvin« (se Brahman, S. 494) m. m. *S. S.*

Govind Singh, Sikhernes (s. d.) 10. og sidste Guru (s. d., 1675—1708), skal være født i Patna under Faderens Landflygtighed der og fik sin første Opdragelse af hinduiske lærde, hvilket efterlod dybe Spor i hans Sind. Da Stormogulen Aurangseb lod hans Fader henrette i Delhi, og han blev udnævnt til Guru, var han kun 15 Aar gl., hvorfor han tilbragte nogle Aar i Stilhed, beskæftiget med Studier (Persisk) og med Bueskydning. Han havde foresat sig ikke blot at hævne sin Faders Død, men at tilintetgøre hele det muhamedanske Herredømme og grunde et nyt Rige paa dets Ruiner. For at forberede sig til sin Mission underkastede han sig den strengeste Askese og lod Brahmanerne foretage alle foreskrevne Ofringer til Durgā (s. d.); Brahmanerne forlangte ogsaa en af hans 4 Sønners Hoved til Gudinden; men da Mødrene skjulte dem, tilbøde 5 Sikher ham deres Hoved; en af disse fik sit Hoved hugget af og ofret. Da han efter Ofringen kom tilbage fra Templet i Bjærgene til Anandpur, forsamlede han sine Disciple og forlangte, for at prøve dem, Hovedet af en af dem. Kun 5 tilbøde sig. Med disse lukkede han sig inde og stiftede et Broderskab, Khalsa'en (»[Guds] Ejendom, Del«), idet han optog dem ved en Ceremoni, kaldet Pāhul (væsentlig bestaaende i at drikke og lade sig salve med en særlig Drik under Fremsigelse af en Formular), og blev derpaa selv optagen af dem. Paa denne Maade bleve alle Sikher optagne og skulde føre Navnet Singh (»Løve«) efter deres eget Navn. Ved dette og ved mange andre Anordninger fuldendte han Sektens Forvandling til et særligt Folk, viet til Sejr eller Undergang. Kasterne bleve afskaffede; han meddelte endogsaa den mest foragtede Kaste »Fejerne« Pahul'en og lod dem derefter spise med de andre som Brødre, hvorved Kasteforskellen gjordes umulig. Mange af de højere Kaster vendte sig derfor fra ham og vilde ikke antage Tilnavnet Singh; men til Gengæld strømmede den lavere Befolkning til og lod sig bruge til alt. Han forbød den dengang i Indien opkommende Tobaksrygning. Derimod maatte de spise alt Slags Kød undtagen Oksekød. Af Hinduismen beholdtes kun

den religiøse Ærefrygt for Koen; en Sikh maatte ikke engang besvare en Hindus Hilsen og skulde uden Barmhjertighed dræbe en Muselmand, hvor som helst han traf ham; fra det Øjeblik, han havde modtaget Pahul'en, var han Soldat og skulde stadig føre den hellige Krig og altid gaa bevæbnet eller i det mindste føre noget Staal paa sig, hvilket blev et Slags Tryllemiddel; Guddommen selv fik Navnet Sarba Lohanti (»helt af Jærn«), hvorved visse fetichistiske Praksiser indsnege sig; Sikh-Soldaten henvender sin Bøn til Sværdet; ogsaa deres hellige Skrift, Granth-Bogen (s. d.), blev Genstand for en Slags Dyrkelse. For ogsaa i det ydre at adskille sig fra andre skulde de lade Haar og Skæg vokse og bære snævre korte Knæbukser, m. m. Han var misfornøjet med Granth'ens fredelige Karakter, som kun duede for Fakirer, og forfattede ved Hjælp af sine Hofpoeter en ny Granth, »Das' Pádsháh Granth« (»den 10. Konges Granth*), af mere verdsligt og krigersk Indhold og svulstigere og for Massen uforstaaelig Stil, og som kun hans særlige Tilhængere anerkende; i Modsætning dertil blev den oprindelige Granth kaldet Ádi Granth (»den første Granth«). G. S.'s hele Pontifikat var en lang Række Slag mod Aurangseb og dennes Forbundsfæller. Først blev han belejret i Fæstningen Anandpur, maatte flygte og mistede sine to yngste Sønner, som Aurangseb lod levende begrave. I 30 Aar fortsatte han Krigen imod ham; han og hans trofaste bleve jagede som vilde Dyr og til sidst adspredte i Bjærgene. G. S. selv maatte en Tid lang holde sig skjult i en Landsby i Málvá efter at have udspredt det Rygte, at han var død; her byggede han sig en statelig Bolig, som han kaldte Damdama, der senere blev Navnet paa en By, som opstod der, og som er bleven et berømt Valfarts- og Studiested (»Sikhernes Benares«). Endelig kom han tilbage til Anandpur, hvor han synes at have levet i Ro under Resten af Aurangseb's Regering. Men da denne døde (1707), tog han i Tronfølgekrigen mellem hans 2 Sønner Parti for Bahadur Shah, som besejrede og fældede sin Broder i Slaget ved Agra. Bahadur Shah gav saa G. S. Kommandoen over 5,000 Ryttere, men sendte ham til Godāvarī-Dalen for at fjerne ham Ira Pandshab; derved forplantedes Sikherne for en Del ogsaa til Dckhan, Før han forlod Pandshab, afskaffede han de arvelige Masander ɔ: Guru'ens Skatteopkrævere, som vare blevne en sand Plage for Folket, men hidtil ikke vare blevne antastede, da Guru'en maatte have store Pengesummer udpressede af den fattige Befolkning til sit og sine Troppers Underhold, og den kejserlige Regering havde været for ligegyldig til at tage sig af Sagen; G. S. ekskommuniceredede dem alle og straffede mange af dem haardt. G. S. blev snigmyrdet af en Afghaner ved Nander i Nizam's Territorium (1708). Paa sit Dødsleje erklærede han Guru-Værdigheden for afskaffet; for Fremtiden skulde Granth'en være Sikhernes Guru. Den af Sikhernes 7 Sekter, som følger G. S.'s Forskrifter, kaldes Govind Singhi'er. (Litt.: Barth, *Religions of India* og det der citerede, samt E. Trumpp, »Die Religion der Sikhs« [Leipzig 1881]; jfr. ogsaa Akālī). *S. S.*

Govone, Giuseppe, italiensk General, født 19. Novbr. 1825 i Isola d'Asti i Piemont, død 25. Jan. 1872 i Alba. Han udgik fra Militærskolen i Torino og blev kun 20 Aar gl. ansat i den sardinske Generalstab. 1848 deltog han i Kampen mod Østerrig, ledsagede i General Wrangel's Stab den preussiske Hær paa Toget mod Danmark 1849 og paa samme Maade i Orner Pasha's Stab den tyrkiske Hær ved Donau 1853—54. Under Krim-Krigen og Krigen i Italien forrettede han Tjeneste som 2. Stabschef hos General Marmora og forfremmedes 1863 til General. I Foraaret 1866 sendtes han til Berlin, sluttede her Forbundet mod Østerrig og førte under den samme Aar udbrydende Krig med Dygtighed 9. Division i Slaget ved Custozza. Efter Fredsslutningen kom han i Spidsen for Generalstaben, blev 1867 Medlem af Deputeretkammeret og overtog 1869 Posten som Krigsminister, i hvilken Stilling, som han allerede fratraadte det følgende Aar, han søgte at indføre store Besparelser paa det militære Omraade. *B. P. B.*

Gowalpāra, By i det nordøstlige Forindien, Provins Assam i det britisk-ostindiske Kejserdømme, ligger ved venstre Bred af Brahmaputra og har (1891) 6,700 Indb., der drive nogen Handel. *C. A.*

Gower [gau'ə], John, engelsk Digter, født ca. 1330 i Kent, død 1408 i London. Han var af en anset Familie i Kent, og efter at have studeret i Oxford levede han den største Del af sit Liv som velstaaende Godsejer. Det 14. Aarh. var en i social og politisk Henseende bevæget Tid i England, og G.'s Digtning er stærkt præget deraf. Foruden en Del »Balades«, Kærlighedsdigte i fransk Aand og Form og skrevne paa Fransk, skrev G. tre større Digte. Det første af disse *Speculum meditantis* (»En grublendes Spejl«) er tabt; det var skrevet paa Fransk, og Indholdet var moraliserende. *Vox clamantis* (»Et Klageraab«) er skrevet i latinske Disticha; Indholdet er en Klage over Folkets Nød og et skarpt Angreb paa Gejstligheden, Krigerstanden og Lovgiverne; ogsaa den unge Konge bliver advaret med stor Frimodighed. Det mest kendte af G.'s Digte er dog *Confessio amantis* (»En Elskers Bekendelse«), der er skrevet paa Engelsk og siges at være digtet efter Anmodning af Richard II. Digteren fortæller, hvorledes han bliver skriftet af Venus'es Skriftefader, der udspørger ham om, hvilken Brug han har gjort af sine Sanser, især Syn og Hørelse; derved faar han Anvendelse for syv Hold Fortællinger, rettede imod de syv Dødssynder. Her findes mange af de i Middelalderen almindelige Fortællinger, bl. a. den over hvilken Shakespeare's »Pericles« er bygget, i hvilket Drama G. indføres som Kor. G. dedicerede først dette Digt til Richard II; men senere, da han havde tabt sin Tro til denne, slettede han Richard's Navn og satte Henrik IV's i Stedet. Hans ændrede Opfattelse kommer ogsaa frem i et latinsk Digt *Chronica tripartita*, i hvilken han forsvarer Henrik IV og udtaler sig meget skarpt mod Richard. Som Digter er G. væsentlig moraliserende, langt mørkere og mere nøgtern end hans store samtidige og Ven, Chaucer; det er denne, der først har betegnet ham som »den moralske G.«. I Aaret 1400 blev G. blind; sine sidste Aar tilbragte han i et Kloster i Southwark, og han ligger begravet i den derværende »St. Saviour's church«. *Vox clamantis* er udgivet af Coxe for Roxburghe Club 1850. *Confessio*

amantis er udgivet af K. Morley [London 1889]. *T.L.*

Goya, By i Argentina, i Provinsen Corrientes ved Paraná-Flodens østlige Bred. 4000 Indb. Driver Handel med Hornkvæg og er en ret besøgt Flodhavn. *B.-P.*

Goyana, By i Brasilien, i Staten Pernambuco, beliggende ved Rio Goyana 50 Km. fra dennes Munding. Omtr. 10,000 Indb. Driver især Handel med Agerbrugsprodukter (Sukker og Bomuld) og med Farvetræ. *B.-P.*

Goya y Lucientes, Francisco José de, spansk Maler og Raderer, født 30. Marts 1746 i Fuente de Todos (Aragonien), død 15. Apr. 1828 i Bordeaux, hvor han henlevede sine sidste Dage. Hans Liv, — hvis biografiske Mærkepunkter ere: Uddannelsen i Zaragoza under Lucian Martinez, Rejse 1756 til Madrid, hvor han arbejdede under y Subias, Flugt herfra 1759 til Italien, Hjemvenden 1788 til Madrid, hvor han en Tid sluttede sig til den ledende Maler, Rafael Mengs, og hvor han snart kom i Hoffets Gunst, 1795 blev Direktør for Akademiet San Fernando, derefter Hofmaler, senere ogsaa blev Ferdinand VII's og Josef Bonaparte's Yndling — er en broget Kæde af Begivenheder med talrige Elskovseventyr, Dueller, Flugt, Rivninger med Inkvisitionen; hans Kunst har hans Levneds ustadige Uro og Flygtighed, glimrende Indfald og haanende Spot. Alt i Italien havde han gjort sig bemærket ved ejendommelige Portrætter og spanske Folkelivsstykker; under Mengs optoges han af kirkelig Kunst og har i Tidens Løb malet talrige Billeder i dette Fag, i Katedralen del Pilar i Zaragoza, i S. Antonio del Florida i Madrid, »Den hellige Josef af Catalanz« i S. Antonio-Akademiet i Madrid, en hellig Familie for Hertugen af Noblejas, Sta. Justa og Sta. Rufina i Sevilla's Katedral o. s. v., flot og flygtig udførte, lidet andagtsvækkende Værker, i hvilke han ofte viser en betydelig Freskoteknik, i Begyndelsen holder sig ret nær til Mengs, men uden dennes stive Klassicisme, og efterhaanden slutter sig til 18. Aarh.'s almindelige galante Modemaleri i fransk og Tiepolo'sk Manér. Hans Særpræg bryder frem i hans malede Kartoner for den kgl. Gobelinsmanufaktur; Tapeterne efter hans Udkast i Slottene Pardo og Escorial behandle modernt verdslige Emner: spansk Folkeliv, og vinde ham en Popularitet ved Hove og i det kunstinteresserede Publikum, der skaffer ham et Overmaal af Bestillinger; han maler nu en Mængde skitsemæssig udførte Genrestykker med spansk Folkeliv, som findes spredte i privat Eje (i Madrid's Museum ses hans Episode fra Murat's Tog 1808 »De Franske skyde Fangerne«; fra hans senere Tid er det bekendte Billede, der forestiller ham selv og Lægen Arrieta, som rækker ham et Lægemiddel), desuden en Mængde udmærkede Portrætter (han har i alt malet ca. 200 saadanne), som i Farvevalg vise Paavirkning af Velasquez, hvem G. nærede megen Veneration for, og hvis Portrætter han udgav i en Række omhyggelige Raderinger. Den egentlige G., den G., der har øvet en saa stor Tiltrækning paa nyere Kunst og Kunstforskning, træffer man dog først i hans med overlegent Mesterskab udførte, spirituelle Raderinger (forbundne med Akvatintateknik), af hvilke gode Eksemplarer nu ere sjældne. Deres fantastiske Fremstillinger, der ofte dvæle ved det infernalsk hæslige og grotesk karikerende, deres ætsende Satire over Datidens spanske Samfundstilstande, deres Skepticisme, som har suget sin Næring fra den franske Revolutions Ideer, og deres sjældne Verve i Udførelsen ere fuldgyldige Udtryk for G.'s bizarre Væsen; de have i Emne ikke faa Lighedspunkter med Hogart's Værker, men ere formede af spansk Temperament; i deres Spot og Ha an er der ikke Plads for et menneskevenligt Smil. I Suiten »Caprichos« (80 Bl., 1793—98) satiriserer han over sit Lands kirkelige, politiske og sociale Forhold (Bladet »Devota profesion« etc), men søger at afdæmpe Virkningen ved en Tekstkommentar, der skal give hans Angreb en mere almindelig, mindre lokal spansk Retning, og hvorved han ogsaa undgaar Inkvisitionens Efterstræbelser, i »Los desastres de la guerra« skildrer han Krigens Ulykker, i »Tauromaquia« giver han en Fremstilling af Tyrefægtningen, som han ogsaa selv skal have praktiseret, i »Los proverbios« antager hans Fantasi Former, der til Tider give Beskueren uløselige Gaader. Af G.'s Malerier ejer Prado-Museet i Madrid en Mængde, særlig Portrætter (f. Eks. Karl IV til Hest, Karl IV og hans Familie), i Louvre ses et Portræt af den franske Ambassadør Guillemardet samt »En ung spansk Pige«. (Litt.: Yriarte, *G., sa biographie* etc. [Paris 1867]; Lefort, *F. G., étude biografique et critique* [Paris 1877]; De la Viñaza, *G. y. L.* [Madrid 1887]). *A. Hk.*

Goyaz udgør den ene af Brasilien's tre store Centralstater, Amazonas, Mato Grosso og G. (747,311 □ Km. med [1888] kun 211,721 Indb.). Den grænser mod Øst til Maranhão, Piauhy, Bahia og den nordlige Del af Minas Geraes, adskilt fra disse Stater ved Serra dos Pyreneos og flere lavere Kæder, der i nordlig Retning fortsætte denne. Mod Nord og Vest adskilles G. ved Amazon-Floden's Tilløb, Rio Araguaya fra Para og Mato Grosso, mod Syd ved Paranå-Floden fra Minas'es sydvestlige Del. G., tilhører det store brasilianske Højland og bestaar overvejende af bølgeformige Sletter og Bjærgkæder, der i den sydlige Del, nær ved Byen G., kulminere med en Højde af henved 2,900 M. o. H. Medens de sydlige Bjærge have en øst-vestlig Retning og tilhøre det Kædesystem (Serra dos Vertentes), der danner Vandskellet mellem Amazon-Floden's og Paraná's Oplande, have G.'s øvrige Bjærgkæder en herfra udgaaende nordlig Retning og danne dels Skellet mellem Amazon-Floden's Tilløb Araguaya og Tocantins, dels mellem denne og Kystfloderne Paranahyba og Sao Francisco. Naar undtages de med Urskove bevoksede store Floddale, bestaar G. overvejende af. de saakaldte *chapados*, bølgeformige Strækninger, bevoksede med Smaaskove, *catingas*, eller (*campos*) med Græs, Buske og spredtstaaende lave Træer (se Brasilien, Afsn. »Vegetationen«). Flere Steder findes ypperlige Græsgange, og hvor den lerede Jord da tillige er saltholdig, afgiver den fortrinlige Betingelser for Kvægavl. Denne udgør ogsaa den sparsomme Befolknings betydeligste Næringsvej, medens Flodernes Fiskemængde, Skovenes mange værdifulde Produkter og Jordens Rigdom paa Mineraler (særlig Guld, Marmor, Jærn, Serpentin og til Dels Diamanter) kun ere lidet paagtede. I det hele taget er G. den af Brasilien's

Stater, i hvilken Produktionsforholdene hidtil, paa Grund af den afsides Beliggenhed, have gjort i mindst Fremskridt. Mulig vil der inden ret længe indtræde en gunstig Forandring heri, idet den brasilianske Regering arbejder paa at flytte Republikkens Administrationscentrum fra Rio de Janeiro til G. Ekspeditioner have allerede forberedt Planens Udførelse ved at undersøge og vælge en Plads for den ny Hovedstad i det sydlige G., ikke langt fra Byen af samme Navn. Realiseres denne Plan, vil det i klimatisk Henseende meget sunde Højland gaa en ny Æra i Møde. Af den ringe, spredt boende Befolkning, hvoriblandt Kvægopdrætterne, de saakaldte *vaqueiros*, spille den vigtigste Rolle, udgøres 56 p. Ct. af Mulatter og Mestizer, medens 28 p. Ct. ere hvide, 14 p. Ct. Negre. Af ublandede Indianere er der kun ca. 5000 tilbage, alle »tæmmede« og levende i »Missioner«. Statens eneste betydeligere By er dens Hovedstad G., Villa boa de G., med ca. 7,000 Indb.; den grundedes 1744 i en dengang guld- og diamantrig Egn, hvor der i Tidsrummet 1749—55 udvandtes aarlig for 8 Mill. frc. Guld. Den ligner med sine store Pladser og enetages Huse enhver anden mindre brasiliansk By i det indre og har nu kun Betydning *som* Staten G.'s Administrationscentrum. *B.-P.*

Goyazit, et Mineral af gulhvid Farve, bestaar af et vandholdigt basisk Fosfat af Aluminium og Kalcium og forekommer i smaa afrundede Korn i Diamantlejerne i Minas Geraës i Brasilien. *N. V. U.*

Goyen se Goijen.

Gozlan [gåzlā'], Léon, fransk Forfatter, født I. Septbr. 1803 i Marseille, død 14. Septbr. 1866 i Paris. Efter ganske ung at have været i Algérie og Senegal ved Handelen kom han 20 Aar gl. til Paris og blev Medarbejder ved flere Blade. Af hans lange Række Romaner, der delvis har socialistiske Tendenser, kunne nævnes: »Le notaire de Chantilly« [1836], »Le médecin du Pecq« [1839], »Le dragon rouge« [1843], »Aristide Froissart« [1843], »Les nuits du Père-La-Chaise« [1846], »La comtesse de Brennes« [1849], »La famille Lambert« [1856] o. s. v. Af hans mange Dramaer og Vaudeviller gjorde »La main droite et la main gauche« [1842] Lykke paa Odéon; desuden kunne nævnes: »Ève« [1843], »Le lion empaillé« [1848], »Une tempéte dans un verre d'eau« [1850], »Dieu merci! le couvert est mis« o. s. v. G. skrev klogt, aandrigt og ironisk, men i en noget billedoverlæsset Stil. *S. Ms.*

Gozzi, Carlo, Greve, italiensk Digter, født i Venezia 13. Decbr. 1720, død smst. 6. Apr. 1806. Af den gamle aristokratiske, men lidet velhavende Slægt, hvortil han hørte, fik han tidlig indprentet et stolt Sindelag og konservativ Vedhængen ved det nedarvede. Han var af Naturen indesluttet og stivsindet, og den litterære Begavelse, hvorpaa han allerede i en ung Alder viste Kendetegn, fandt sin udelukkende Tilfredsstillelse i Syslen med den ældre Nationallitteratur og Efterligning af den, idet han følte sig som en fremmed i sin fransk paavirkede Samtid. Som Følge af Familiens derangerede Pengeforhold maatte den unge Digter, der allerede havde frembragt et helt Bjærg af Poesier, drage til Dalmatien 1738 for at blive Officer. Han førte et noget uregelmæssigt Garnisonsliv i Zara, spillede Komedie med sine Kammerater o. l., men kun i kort Tid vedblev han at være militær. Derpaa begav han sig hjem til Venezia, hvor Familien G. førte en forstyrret Tilværelse i sit halvt ruinerede Palads under indbyrdes Skænderier og alskens Ekscentricitet. Efter Faderens Død 1745 paatog han sig at bringe de ødelagte G.'ske Finanser paa Fode igen, saa vidt gørligt, og det lykkedes ham virkelig til Dels. Sin digteriske Virksomhed holdt han imidlertid stadig ved lige, og især blev han Bannerfører i den poetiske Polemik mod Goldoni's i hans Øjne overfladiske og alt for franskagtige Komedieskriveri, hvilken flammede op 1740'erne og navnlig udkæmpedes af »Granelleschernes« halvt burleske Akademi, hvori G. og hans Broder Gasparo vare de ledende Aander. En Række digteriske Stridsskrifter mod Goldoni og hans langt ringere Medbejler Chiari var Frugten af hans Kampiver i de paafølgende Aar, navnlig den vittige Almanak »Tartana degli influssi« [1757] og det skarpt satiriske, parodiske Heltedigt »La Marfisa bizzarra« [1761—68]. Men interessantest ere de dramatiske Eventyr, hvormed G. fra 1761 søgte at indpode den gamle Maskekomedie nyt Liv ved at adle den poetisk, idet han tillige slog vældige Slag mod dens Modstandere. »Fiabe teatrali« kaldte han disse moderne Stykker, hvoraf »L'amore delle tre melarancie«, omtrent kun et Kanevas for en improviseret Dialog, er det første, derpaa de mere udførte »Il Corvo« [1761], »Turandotte«, »Il Re cervo« og »La donna serpente« [1762], »La Zobeide« og »Il mostro turchino« [1763], »Il pitocchi fortunati« [1764] samt »L'augellino belverde« og »Il re de' Genj« [1765]. De opførtes af det Sacchi'ske Selskab, hvis Direktør var udmærket i *Commedia dell'arte*, og henrev Publikum til stærkt Bifald. Men nogen varig Indflydelse fik den mærkelige romantiske Aristofanes ikke hos sit Folk, hvorimod især den senere tyske Romantik beundrede og hyldede ham; at han var en ægte Digter, ville de fleste vel nu være enige om. I en ældre Alder bearbejdede G. med større eller mindre Held et Antal spanske Komedier paa Italiensk, deriblandt et Par af Calderon's og Moreto's bedste. 1780—97 nedskrev han sine Livserindringer, »Memorie inutili *della* vita di Carlo G.«, en meget interessant Bog, der vidner om, at den gamle Digter, der levede ugift i Familiens venetianske Palads, ikke slog af paa sine Idealer og ikke vilde lade sig imponere af den sejrende Revolution. — Af Udgaver af G.'s samlede Værker mærkes den i Venezia 1772—74 (10 Bd.), siden bl. a. 1801—2 (smst. 14 Bd.); Masi udgav »Le dieci fiabe di C. G.« [2 Bd. Bologna 1884]; »Memorie inutili« udkom 1797 [3 Bd., Venezia]. Schiller har paa Tysk bearbejdet hans »Turandot«. Paa Dansk findes »Dramatiske Eventyr af C. G.« [Kbhvn. 1821] og »Italienske Maskekomedier af C. G.« [smst. 1825] ved S. Meisling. (Litt.: S. Schandorph, »Goldoni og Gozzi« [Kbhvn. 1874]; Magrini, »C. G. e le fiabe« [Cremona 1876]; samme, »I tempi, la vita e gli scritti di C. G.« [Benevento 1883]). *E. G.*

Gozzi, Gasparo, Greve, italiensk Forfatter, ovenn.'s Broder, født 20. Decbr. 1713 i Venezia, død i Padova 25. Decbr. 1786. Ligesom Broderen var han tidlig i høj Grad læselysten og begyndte tidlig en anselig litterær Virksomhed. Men Livets

praktiske Krav havde han intet Greb paa, og da han havde ægtet den rastløse og ekscentriske Digterinde Luisa Bergalii (*Irminda Partenide*, som hun hed i Arkadernes Akademi), bidrog dette Par efter bedste Evne til at ødelægge Familiens allerede stærkt angrebne Formue, især da Fruen havde faaet sin Mand til at blive Direktør ved et af de venetianske Teatre. Under Carlo G.'s Bestræbeiser for at genoprette Familiens sunkne Glans havde Gasparo og hans Hustru mangt et heftigt Sammenstød med Broderen, men siden forsonedes de dog. 1774 ansattes han ved Universitetet i Padova for at udarbejde ny Studieplaner. G. har faaet Betydning for sin Tid og ud over den som en udmærket Samfundsmoralist og litterær Kritiker, og han er en af de italienske Forfattere, der med størst Kraft og Held banede Vejen for »Il Risorgimento«, Nationens Genopvækkelse af den Døs og Fornedrelse, hvori den længe havde befundet sig, baade i politisk, social og litterær Henseende. Af megen Indflydelse bleve navnlig hans Tidsskrifter: »Gazzetta Veneta« og især »L'osservatore« [beg. 1761 i Venezia], en Efterligning af Addison's navnkundige »Spectator«. Fremhæves maa ogsaa hans djærve Forsvar for Dante's Poesi mod S. Bettinelli [1758]. Fremdeles nogle Satirer paa Vers (»Sermoni«) og en Samling Breve »Lettere famigliari« [Venezia 1755 og senere].— G.'s samlede »Opere« ere udgivne mange Gange, saaledes Venezia 1812 (20 Bd.) og Milano 1832 (2 Bd.). Af »L'osservatore« særskilt er der talrige Udgaver, saaledes den af Gherardini, med Biografi [Firenze 1821, senere ofte oplagt paa ny], og den af Govio [4 Bd., Torino 1873]. Et Bind samlede Digte af G. udgav Gargiolli [Firenze 1863]. Endelig bør nævnes de 3 Supplementsbind til hans Værker, som skyldes Tommaseo [Napoli 1875]. *E. G.*

GOZZO (eng. Gozo), engelsk Ø i Middelhavet, ligger 6 Km. N. V. f. Malta, under hvilken den hører, og fra hvilken den er skilt ved Canale di Freghi. Øen, der er omgiven af Klipper og Rev, har en meget frugtbar Jordbund og er 70 □Km. med (1891) 18,900 Indb. Der dyrkes Korn og Bomuld. Paa G., Oldtidens *Gaulos*, findes Rester af fønikiske Bygninger ligesom romerske Oldtidslevninger. Hovedstaden er Rabato. Paa Sydøstkysten findes Fort Chambray, der er Sæde for Guvernøren og den britiske Garnison. *"Joh. F.*

Gozzöli, Benozzo di Lese, berømt italiensk Maler, født 1420 i Firenze, død 1498 i Pisa, var Lærling af Fra Angelico, fulgte denne 1447 til Rom og arbejdede der sammen med ham, og ligeledes i Orvieto, hvor de berømte Loftsmalerier i Domkirken ere gjorte af dem begge i Forening. Derfra drog G. til Montefalco (i Umbrien), hvor han i S. Francesco malede herlige Fresker med Emner af den hellige Francesco's Liv (og med Portrætter af Dante, Giotto og Petrarca), opholdt sig nogen Tid i Perugia og kom endelig ca. 1457 tilbage til Firenze, hvor han bl. a. til (det nuværende) Palazzo Ricardi's Kapel malede sine Fresker: de hellige tre Kongers Tog til Bethlehem (1463—67). G.'s Hovedværk er den store Tempera-Freskocyklus paa Nordvæggen af Campo Santo i Pisa, 23 Billeder af det gamle Testamente, af livfuld, rig, ofte om senere Tiders Genrebilleder mindende Komposition, somNoah's Beruselse, — her den navnkundige vergognosa di Pisa, — Babel's Taarn (med Portrætter af Poliziano, Cosimo og Lorenzo de' Medici o. a.), Salomo og Dronningen af Saba, o. s. v. Om end G. hovedsagelig var Freskomaler, har han dog ogsaa gjort Alterbilleder og Staffelimalerier; af disse sidste kunne nævnes en Madonna med Helgene, i Pinakoteket i Perugia, en tronende Madonna med fire Helgene, i Nationalgaleriet i London, en lignende i Hofmuseet i Wien, en S. Thomas af Aquino's Triumf i Louvre; en Helena's Rov, i London's Galeri, er af tvivlsom Ægthed. G.'s Tegning og Modelering er ikke dadelløs, men hans Farvegivning er varm og smuk og hans Komposition fuld af Liv og Ynde, om end ofte naiv. Hvor han henlægger sine Emner til det indre af Byer, Slotte eller Bygninger, giver han rige og livfulde arkitektoniske Genstande: Søjlehaller, Galerier o. l., ofte dog med svagt Perspektiv. — Begravet paa Campo Santo i Pisa. *F. J. M.*

Graa se Graat.

Graa-Ask (*Fraxinus pubescens* L.), fra Amerika, er bleven forsøgt i danske Skove, men staar ubetinget tilbage for den almindelige Ask. Frø af G. spirer i første Foraar. *C. V. P.*

Graaastrild se Astrilder, S. 207.

Graaben, norsk Navn for Ulv.

Graabensild er en stor Form af den almindelige Sild, der kan være indtil 35—38 Cm. lang. G. fanges rigeligst langs den norske Kyst, omtrent fra Egersund til Stat, og er vinterlegende (H. Krøyer). *Arth. F.*

Gråberg, Jakob (af Hemsø), svensk Orientalist, Statistiker og Geograf, født 7. Maj 1776 paa Gotland, død i Firenze 29. Novbr. 1847. G. gik tidlig til Søs, kom ind i den engelske Marine 1793 — 94, i hvilken han hurtig avancerede, men paa Grund af en Duel maatte han flygte. Han gik nu 1795 til Genova, hvor han søgte sit Underhold som Sproglærer og Oversætter. Han fik siden her en Ansættelse ved Sverige's Gesandtskab i Genova; men da dette 1805, efter at Byen var kommen under Frankrig, gik til Firenze, vilde G. ikke gaa med. G. forblev i Genova, hvor han 1811 blev svensk Vicekonsul. 1815 forflyttedes han til Tanger, hvor han 1820 blev Konsul. Han vandt her ikke liden Anseelse; men da Kejseren blev fortørnet over, at han bad om Betaling for nogle Kanoner, han paa Bestilling havde skaffet fra Sverige, og som Kejseren mente var. en Foræring, og da man desuden i Marokko var misfornøjet med, at han samlede værdifulde arabiske Haandskrifter, aabenbart i den Hensigt, at de skulde komme hans Fødeland Sverige til gode, blev hans Liv snart saa truet, at han skyndsomt maatte bringe sig i Sikkerhed. 1823 blev han Konsul i Tripolis, men 1828 opgav han denne Stilling og gik til Firenze, hvor han levede omtrent 19 Aar som Privatmand, højt anset af Storhertugen, der gjorde ham til Kammerherre, og af Paven, der gjorde ham til Greve. Han blev Medlem af mange lærde Selskaber, bl. a. Korrespondent af det franske Institut. G. har skrevet mangfoldige Skrifter paa mange forskellige Sprog, deriblandt adskillige paa Svensk. Nogle af hans paa Italiensk skrevne Bøger ere oversatte paa Tysk og Engelsk. Hans Hovedværk er »Specchio geografico e statistico del Imperio di Marocco« [Firenze 1832], endnu i vore Dage et vigtigt Kildeskrift. Han har ogsaa skrevet

om Algérie: »Essai géographique et statistique sur la régence d'Alger« [Firenze 1830]. G. skrev 1834 i Firenze: »Notizia intorno alla famosa opera d'Ibn Khaldun«. I andre Skrifter søgte han at gøre Sverige og i det hele Norden og dets gamle Litteratur og Historie kendt i Udlandet. 1811 skrev han i Pisa: »Saggio istorico sugli scaldi o antichi Poeti scandinavi«; 1822 i Lyon: »La Scandinavie vengée«, hvor han søgte at vise, at Norden i Oldtiden var vidt fremskreden i Civilisation, foruden mange andre Skrifter. (Biografi ved G.'s Datter 1834). *V. S.*

Graabone, dansk Benævnelse for Graa Bynke.

Graabrunsten, Graabrunstenmalm, se Pyrolusit.

Graabrødre kaldtes i Norden Franciskanerne paa Grund af deres graabrunc Kutte af ufarvet Uld. Dog kaldte man ogsaa hyppig Cistercienserne » Graamunke«, efter deres hvidgraa Kutte. *H. O.*

Graadodder se Krognaal.

Graadyb kaldes Farvandet, der skærer sig ind i nordøstlig Retning mellem Fanø og Skallingen og derefter drejer i en stor Bue Øst og Sydøst paa mellem Fanø og den jydske Kyst, indtil det ud for Esbjærg Havn spreder sig i forskellige Løb med ringe Dybde og staar i Forbindelse med Løbene S. f. Fanø. I Dybet er der overalt i en Bredde af 2 à 400 M. over 8 M. Vand. Dybden naar enkelte Steder indtil 20 M. Dybet begrænses paa begge Sider af Grunde, der falde meget brat af til det dybe Vand i Løbet, og store Partier af dem falde ved Lavvande tørre eller ere netop overflydte. Indløbet dækkes af en Barre, der i en stor Bue strækker sig mellem Sandene paa begge Sider. Vandstanden paa denne Barre er ved dagligt Lavvande 4 M., voksende til 5 M. ved dagligt Højvande. Vandstanden paavirkes dog stærkt af haard Kuling, saaledes give vestlige og sydvestlige Vinde højere, østlige Vinde lavere Vandstand, medens dur da til Gengæld altid er smult paa Barren. G. et fortrinlig oplyst med Fyr og afmærket indtil Esbjærg. Der findes flere gode Ankerpladser, som meget benyttes af Fiskekuttere. I den indre Del af G. kan i strenge Vintre dannes Is, der kan hindre Sejladsen for kort Tid; men fast Is over hele Farvandet, som helt og i længere Tid hindrer Sejladsen, er saa godt som ukendt. (»Den danske Lods« 1893). *G. F. H.*

Graaf tøralf], Regner de, hollandsk Anatom, (1641—73), levede i Paris og Delft. G. blev særlig bekendt ved sine anatomiske Undersøgelser af Kønsorganerne, navnlig de kvindelige. Hans Navn er knyttet til *Folliculi Graafianovarii.* Af hans Arbejder ere særlig bekendte: *Disp. medica de natura et usu succi pancr eatici* [1664] og *De mulierum organis generationi inservientibus, tractatusnovus* [1672]. Plans *Opera o?nnia* ere udkomne mange Gange paa flere Sprog. *G. N.*

Graa Fluesnapper se Fluesnapper.

Graaf-Reynet [gra!freinet], By i Kaplandet, Østprovinsen, er Hovedstad i et County af samme Navn og ligger 200 Km. N. V. f. Grahamstown ved venstre Bred af Floden Zondag, der løber til det indiske Ocean, og i en smuk Dal i Sneeuw-Bjærgene. (1891) 5,900 Indb. Bane til Uitenhage og Port Elisabeth. I Omegnen stor Avl af Faar og Strudse. *C. A.*

Graafske tøralf-] **Follikler** se Æggestok.

GraagaaS 1) se Grágás, 2) se Gæs.

Graa Grib se Gribbe.

Graah, David, norsk Legatstifter, navnlig med Fortjenester af Dyrebeskyttelsessagen, født 9. Jan. 1803 i Thy (Danmark), død 4. Febr. 1887 i Christiania, hvor han havde virket som Forretningsmand siden 1826 og efterhaanden ved Fabrikdrift erhvervet en betydeligere Formue. Under et Besøg i England 1858 blev G.'s Opmærksomhed vakt for Dyrebeskyttelsessagen, som han overførte til sit Adoptivfædreland. En af ham udgiven Brochure gav Stødet til Oprettelsen af »Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Christiania«, grundlagt 17. Oktbr. 1859; væsentlig ved hans varme og offervillige Interesse for denne Sag ere betydelige Resultater opnaaede gennem Foreningens og dens Underafdelingers Virksomhed. Ogsaa til Danmark udstrakte sig G.'s Gavmildhed til Fremme af dette Formaal, ligesom den tillige fik Afløb paa andre Omraader. Kronen paa sit Værk satte han ved testamentarisk at stifte et Legat paa 350,000 Kr., af hvis Renter, efter Fradrag af en Del mindre Summer, 1/8 uddeles aarlig til Børneasyler, Redningsanstalter eller lignende Indretninger i Christiania efter bedste Skøn af Legatets Bestyrelse og 2/8 til trængende Kvinder. *K. V. H.*

Graah, Vilhelm August, dansk Søofficer og grønlandsk Opdager, født 24. Oktbr. 1793, død 16. Septbr. 1863. Som Officer opnaaede han 1840 Kaptajnsrangen, men blev Aaret efter stillet uden for Nummer. Allerede 1821 begyndte G. sin Virksomhed som Hydrograf, idet han foretog en Opmaalingsrejse til Island, for hvilket Arbejde han fik megen Ros af den bekendte Admiral Løvenørn. Hans Opmaaling benyttes endnu den Dag i Dag. 1823 udsendtes han af Rentekammeret denne Gang til Grønland, hvorfra han hjembragte et fortrinligt Kort over Vestkysten fra 68 til 73° n. Br. Mest bekendt er dog hans tredje Rejse 1828—31, hvor det gjaldt om at undersøge Grønland's Østkyst fra Kap Farvel; tillige havde han det Hverv at lede efter mulig tilbageblevne Spor af den i de gamle Sagaer omtalte Østerbygd. Han tilbragte tre Vintre deroppe ved Nanortalik, Nukarbik og Julianehaab, døjende mange Besværligheder paa Grund af for knap Proviant og Sygdom. Ikke desto mindre hjembragte han et fortrinligt Materiale, der senere fremkom i Form af et Kystkort fra Kap Farvel til 65 1/2° n. Br. samt en Rejsebeskrivelse: »Undersøgelser til Østkysten af Grønland 1828—31«. Af Østerbygden opdagede han derimod intet Spor. 1832 indtraadte G. i Direktionen for det grønlandske Handelskompagni, i hvilken han forblev til 1850. 1837—38 var han Chef for en Orlogsbrig i Vestindien, hvor han benyttede Tiden til udmærkede Korttegninger af disse Farvande. 1818 udgav han et Udkast til Danmark's Søkrigshistorie. *C. L. W.*

Graah are se Hare.

Graahede se Gradehede.

Graabejre se Hejre.

Graahval se Finhvaler, S. 555.

Graakallen lige i Vest for Trondhjem er et meget besøgt Udflugtssted. Adgangen til det 570 M. høje Fjæld er stadig forbedret; der er nu anlagt en kørbar Vej næsten helt frem til Toppen, hvor en Stenvarde betegner Gradmaalingens trigonometriske Punkt. Fra G. er en overmaade vid

Udsigt over en større Del af Trondhjemsfjorden og Fjældene i Vest og Syd lige til Snehætten. Vester overses Havet ved Froøerne. *J. F. W. H.*

Graakobbermalm d. s. s. Falerts.

Graakvæg se Kvægracer.

Graal se Gral.

Graalaks (*Salmotrutta*) se Laksefisk.

Graamangånerts, Fællesnavn for Mineralerne Pyrolusit og Manganit.

Graamejse (*Parus palustris* L.) se Mejser.

Graamelde se Melde.

Graamos se Grimmia.

Graapære se Pæretræ.

Graaris se Pil.

Graa Salve d. s. s. Kvægsølvsalve (graa).

Graasej (*Gadus virens*) se Torskefisk.

Graasisken se Sisken.

Graaskimmel se Lød.

Graaspurv se Spurve.

Graaspætte se Spætte.

Graasten eller Kamp, Kampesten, benyttes i den vulgære danske Sprogbrug som Betegnelse for alle Stenarter, der ikke falde ind under Grupperne Flint, Kalksten, Sandsten eller Skifer (o: Lerskifer). Stenslagerne skelne dog i Reglen ogsaa mellem de egentlige G., der særlig udgøres af Gnejser, Granitter og krystallinske Skifere, og de saakaldte Jærnsten, der udgøres af de forskellige vægtfyldige, yderst sejge mørkfarvede Dioritter og Diabaser, der ere meget almindelig udbredte som erratiske Blokke inden for den baltiske Morænes Omraade i Danmark. Netop paa Grund af Sejheden vælges saadanne Jærnsten fortrinsvis som Underlagssten ved Skærveslagning og kunne i Hundredevis træffes langs Landevejene, hvor deres indhulede Sider vidne om den stærke Brug, der er gjort af dem. Søsten ere G., der ere opfiskede fra Undervandsrev. De tillægges ofte af Teknikerne forskellige værdifulde Egenskaber fremfor almindelige jordfundne G., hvilket, for saa vidt dette grunder sig paa virkelige Iagttagelser, kan antages at hidrøre fra, at de vanddækkede Sten have været bedre skyttede mod Forvitring og derfor ere stærkere end de jordfundne, altid til en vis Grad forvitrede Sten. *IC. R.*

Graasten (Gravenstein), nu et hertugeligt Slot ved en Indskæring paa Nordsiden af Nybøl Nor, oprindelig en Avlsgaard under Ahlefeldternes gamle Herresæde Søgaard. Den brændte 1599 og blev genopbygget af Gregorius v. Ahlefeldt 1616 noget længere mod Nord end før. Hans v. Ahlefeldt solgte den til Hertug Filip af Gliicksburg, der dog atter 1662 afhændede den til dens tidligere Ejere. Efter Grev Karl v. Ahlefeldt's Død 1722 maatte hans Godser sælges, og Hertug Christian August af Augustenborg erhvervede ved denne Lejlighed 1725 G. tillige med de søgaardske Godser. 1852 blev G. tillige med de andre augustenborgske Besiddelser dansk Statsejendom. Efter 1864 har Preussen tilbagegivet Slægten G., og dette tilhører nu (1897) Hertug Ernst Günther af Schleswig-Holstein. 1864 havde Prins Friedrich Carl af Preussen Hovedkvarter paa G. under Dybbøl's Belejring. — Det gamle G. nedbrændte 1757, men blev straks genopført af Hertug Frederik Christian. 1842 undergik det en større Ombygning. I den ene Fløj findes Slotskapellet, der benyttes som Sognekirke. *B. L.*

Graastener Æble se Æbletræ.

Graa Stær se Stær.

Graasæl se Sæler.

Graat kalder man et Legeme, der indsuger en kendelig Mængde af alle de Lysarter, der træffe det, og som indsuger nogenlunde ligelig, saa det Lys, der kastes tilbage fra Legemet eller gaar igennem det, ikke faar nogen udpræget Farve. G. kan have alle Afskygninger mellem sort og hvidt, men viser tillige ofte Spor af en eller anden Farve, hvorfor man taler om gulgraat, blaagraat o. s. v. Et fuldkommen farveløst G. faar man ved at blande et rent hvidt Farvestof med et rent sort, f. Eks. Zinkhvidt med Kønrøg, eller ved at lægge et tyndt Lag Tusk paa hvidt Papir. *K. S. K.*

Graat i Graat se Camaïeu.

Graavakke er en finkornet kvartsitisk Sandsten med et kulsyreholdigt Bindemiddel. Ofte indeholder G. mange rullede og kantstødte Brudstykker af andre ældre Stenarter, hvorved G. kommer til at staa paa Overgang til Konglomeraterne. G. kan ligeledes indeholde meget Glimmer og mange Lerpartikler samt have en skifret Struktur, hvorved den gaar over til at blive Graavakkeskifer. G. har en stor Udbredelse i forskellige Landes kambriske Dannelser; i Sverige og paa Bornholm findes mægtige Lag af Graavakkeskifere. *K. R.*

Graavidje se Pil.

Graa værk se Pelsværk.

Grabbe, Christian Dietrich, tysk dramatisk Forfatter, født i Detmold I. Decbr. 1801, død smst. 17. Septbr. 1836. Allerede i Skolen, hvor han ansaas som ualmindelig begavet, begyndte han at skrive dramatiske Udkast; 1819 kom han til Universitetet i Leipzig for at studere Jura, men hengav sig til tøjlesløse Udskejelser, og da han 1822 tog til Berlin, blev det ikke meget bedre; han forsømte sit Fagstudium, og hans Hu stod udelukkende til at blive Skuespiller, hvori han maaske er bleven opmuntret af sine Omgangsvenner H. Heine og Uechtritz. 1822 havde han fuldendt sit Sørgespil »Der Herzog von Gothland«, som, trods adskillige geniale Tilløb, i Vildskab og Tøjlesløshed langt overgaar alt, hvad »die Sturm- und Drangperiode« havde præsteret. Dette Værk sendte han nu til L. Tieck i Dresden for at faa det bedømt, og Tieck, som vel har faaet Indtrykket af en højt begavet, men utøjlet Aand, maatte ganske vist erklære Stykket for ubrugeligt, men indbød G. til Dresden for om muligt at gøre noget ud af ham. Det maatte imidlertid opgives; G. manglede de væsentligste Egenskaber til at blive Skuespiller og kunne næsten ikke optages i dannet Selskab. Hans Bestræbelser i Braunschweig og Hannover fik det samme uheldige Udfald, og han maatte rejse hjem igen og fuldende sine juridiske Studier. Dette gjorde han ogsaa med en saadan Energi, at han allerede 1824 bestod sin Advokateksamen og begyndte at praktisere; 1827 fik han Ansættelse som Auditør i Detmold, og 1833 giftede han sig; men hans utøjlede Sind var ikke skabt for huslig Lykke eller ordnede Forhold; han forfaldt efterhaanden til Drik og forsømte sin Embedsgerning, saa at han omsider, halvt med sin Vilje, fik sin Afsked. Før og indtil 1833 havde han dog udviklet sin dramatiske Begavelse, og hans indtil da udkomne Værker: »Don Juan und Faust« [1829;

2. Opl. 1862], »Die Hohenstaufen, I. Kaiser Friedrich Barbarossa, II. Kaiser Heinrich VI« [1829—30], og »Napoleon, oder die hundert Tage« [1833] — havde dog, trods hans krasse og kyniske Stil og groteske »Weltschmerz«, hos Kritikerne og det store Publikum vakt Forventninger om, at dette Geni, naar det afklaredes, vilde skabe store Ting; men G. hørte nu engang til de »problematiske Naturer«, som ikke kunne forliges med Samfundet. Han forlod Hustru og Hjem og drog fra 1834 omkring som en ren Vagabond. 1835 henvendte han sig til Immermann i Düsseldorf, men denne kunde heller ikke sætte Skik paa ham og bragte ikke engang noget af hans Stykker til Opførelse paa sin »tyske Mønsterscene«. Efter nogen Omflakken kom han 1836 dødssyg tilbage til sin Fødeby og døde i sin gamle Moders Arme. Af hans øvrige Dramaer kunne endnu nævnes: »Hannibal« [1835] og »Die Hermannsschlacht« [1838]. Hans samlede Værker ere udgivne af R. Gotschall [2 Bd. 1870] med en Levnedsbeskrivelse; senere af O. Blumenthal [4 Bd. 1874]. (Litt.: Ernst Willkomm i »Jahrbuch flir Drama, Dramaturgie und Theater«, I; Duller, G.'s Biografi i Udg. af »Hermannsschlacht« [1838]; Carl Ziegler, »G.'s Leben und Charakter« [1855]). *C. A. N.*

Grabówski, Michael, polsk Forfatter, født 1805, død 18. Novbr. 1863 i Varszava som Generaldirektør for Undervisningsvæsenet i Polen. G. tog i sin Ungdom livlig Del i Romantikernes Kamp mod Klassicismen og blev Banebryder for den ukrainiske Digterskole ved sine »Ukrainiske Melodier« [1828]; han var sin Tids betydeligste polske Kritiker og udgav kritisk-litterære Breve [1837—40] og Afhandlinger [1842—43]. Mest bekendt blev han ved sine historiske Romaner, som han i Begyndelsen udgav under Navnet Eduard Tarsza, af hvilke nævnes: »Koliszczyzna i Stepy« [1838]; »Stannica Hulajpolska« [1841]; »Zamieć w stepach« [1862] og endvidere et Værk om Ukraine: »Pamietniki domove« [1845].

Grabow, Mathilda, svensk Operasangerinde (Sopran), er født 23. Maj 1852 i Stockholm, hvor Faderen var Fagottist i Hofkapellet. Allerede som Barn vakte hun Opsigt ved sine prægtige Stemmemidler og sit musikalske Naturel, og som et andet Vidunderbarn maatte hun synge tidlig og silde, ude og hjemme. 13 Aar gl. kom hun paa det kgl. Teaters Elevskole, hvor Fredrika Stenhammar blev hendes Lærerinde i Sang, og 21. Maj 1870 debuterede hun som Bertha i »Nürnbergerdukken«, optraadte senere som Pamina i »Tryllefløjten« og Anna i »Jægerbruden« og gik derpaa til Paris for at fortsætte sin Uddannelse hos Fru Viardot-Garcia. Efter flere Aars Studium, der dog gentagne Gange afbrødes af Sygdom, opnaaede hun en Debut paa den store Opera i »Hugenotterne«, modtog et Engagementstilbud fra en russisk Opera, men hindredes ved Sygdom i at benytte det og vendte derefter tilbage til Stockholm, hvor hendes Genoptræden fandt Sted 26. Febr. 1877 som Julie i »Romeo og Julie«. 1886 trak G. sig tilbage fra Scenen, ægtede Grev C. E. Taube, udnævntes til Hofsangerinde og optraadte nu kun ved enkelte Lejligheder paa Koncerter. — I Kjøbenhavn er G. optraadt flere Gange, dels ved Koncerter, dels under den svenske Operas Gæsteforestillinger paa det kgl. Teater 1883, som Mignon, Adalgisa i »Norma« og Ophelia i »Hamlet«. *S. L.*

Grabow, Wilhelm, preussisk Politiker, født 15. Apr. 1802 i Prenzlau, død 15. Apr. 1874, indtraadte tidlig i Statstjenesten som Dommer og blev 1838 Overborgemester i sin Fødeby. 1841 valgtes han til Provinslanddagen for Brandenburg og 1847 til den forenede Landdag, hvor han som Ordfører for de gammelliberale foreslog en Adresse om udvidet Myndighed og næste Aar tog virksom Del i Indførelse af almindelig Valgret til den ny Nationalforsamling. I denne var han Formand Juni—Oktbr., og ligeledes i 2. Kammer 1849, men trak sig tilbage med Protest, da en ny Valglov oktrojeredes. Først 1858 indtraadte han paa ny, var 1859—61 Næstformand og 1862—66 Formand, samt arbejdede virksomt for at holde alle de frisindede Grupper samlede. *E. E.*

GrabOW an der Oder, By i den preussiske Provins Pommern i Regeringsdistriktet Stettin ved Oder umiddelbart N. f. Stettin, har (1895) 15,800 Indb. og skilles ved Muhlenbach fra Flækken Bredow. Der findes Jærnindustri, Maskinfabrikation, 2 Skibsværfter samt flere Kunst- og Handelsgartnerier. *Joh. F.*

Gracchus, 1) Tiberius Sempronius, romersk Statsmand, blev Folketribun 187 og kæmpede som Prætor 180—78 med megen Dygtighed og stort Held i Spanien, hvor han ogsaa hos Fjenderne erhvervede sig et agtet og æret Navn. Efter sin Tilbagekomst hædredes han med en pragtfuld Triumf, var Konsul 177 og Censor 169, i hvilken Stilling han indlagde sig megen Hæder. Senere var han Medlem af forskellige Gesandtskaber, bl. a. til Antiochos Epifanes. Uagtet han var en Modstander af Scipionernes Politik, havde han dog, da der 187 rejstes Klage mod Scipio Africanus den Ældre og Broderen Lucius, som Tribun nedlagt Veto mod Lucius's Fængsling, og senere nærmede han sig Familien saa stærkt, at han 163 ægtede Africanus's Datter Cornelia. Han døde ca. 151 som en værdig Repræsentant for den forsvindende gamle Romertid. *M. M.*

2) Tiberius Sempronius, ovenn.'s Søn, født 162 f. Chr. Faderen døde ca. 151, Tiberius, hans yngre Broder Gaius og Søsteren Sempronia opdroges derfor af Moderen, den ædle Cornelia, gennem lange Tider Mønsteret for en romersk Matrone, Børnene undervistes af Tidens bedste Lærere, og Moderen vidste at holde dem fjernt fra deres Jævninges Udskejelser, i Samkvem med Rom's ypperste Mænd modnedes de tidlig. Sempronia bortgaves til Scipio Africanus den Yngre, og under Svogeren vandt Tiberius sine første Sporer ved Kampene foran Karthago (147); senere deltog han som Kvæstor i Konsulen Mancinus's Belejring af den spanske Stad Numantia (137). Belejringshæren var yderst demoraliseret og vilde være bleven fangen af Numantinerne, hvis det ikke var lykkedes G., takket være den gode Klang, hans Navn fra Faderens Tid havde i Spanien, at slutte en nogenlunde fordelagtig Fred, som Senatet dog nægtede at ratificere. Under sine Felttog var Tiberius bleven populær i Hæren, ogsaa i Rom var han afholdt, og alle ventede sig store Ting af den fornemme, højtbegavede Yngling. Rom var efterhaanden bleven et Verdensrige. Udadtil stod det nu uomstridt som den første Magt, men

dets indre Tilstand lod meget tilbage at ønske. Ikke blot lede Provinserne under det herskende System med etaarige Statholdere, men ogsaa Forholdet til de italiske Folk var forandret. De betragtedes mere som undertvungne end som Forbundsfæller og kunde vanskelig opnaa Borgerret. Forfatningen kunde ikke ret fungere, og Magten gled fra Folkeforsamlingerne og Embedsmændene over til Senatet, der blev en Slags enevældig Velfærdskomité. Den gamle patriciske Fødselsadel var efterhaanden bleven afløst af en ny Embedsadel — *nobiles, optimates* — bestaaende af Slægter af begge Stænder, hvis Rækker kun med Møje lode sig gennembryde. Cgsaa Folket selv havde skiftet Karakter. Dets egentlige Kerne, den fri Bondestand, var ved at forsvinde, i dens Sted kom et af de rige afhængigt Proletariat og en talrig Slavestand, som dyrkede de Storgodser, der havde slugt Bøndergodserne. Værst vare Tilstandene maaske i Etrurien, hvor der (134) slet ikke fandtes nogen fri Bondestand. Tiberius kendte disse Kræftskader, og fuld af ungdommelig Iver og glødende Kærlighed til sit Land tog han sig for at optræde som dets Reformator. Desto værre stod hans Menneskekundskab og politiske Erfaring ikke paa Højde med hans Vilje. Eet var han straks paa det rene med, nemlig at Vejen til Reformer ikke gik gennem Senatet, og han lod sig derfor vælge til Folketribun for Aaret 133. Forfatningen tænkte han ikke paa at ændre, det var den sociale Kræftskade, han vilde til Livs, og konservativ som han inderst inde var, tog han sin Tilflugt til en gammel for længst glemt Lov, der skulde være det Tryllemiddel, hvorved alle Vunder heledes. Kort efter sin Embedstiltrædelse stillede han nemlig et Forslag om, at de liciniske Love (udstedte 366) skulde træde i Kraft paa ny, dog med den Forskel, at foruden de 500 Jugera Land, disse tillode en Privatmand at besidde af Statsdomænerne, maatte han nu have 250 Jugera forhver Søn i Huset, Al uretmæssig bemægtiget Jord skulde inddrages af Staten og fordeles i *smaa* uafhændelige Lodder til fattige Borgere. Til at vaage over Lovens Udførelse og foretage de fornødne Arbejder skulde der indsættes 3 aarlig vekslende Ageruddelingstriumvirer. G. haabede ved denne Foranstaltning at skabe en ny livskraftig Bondestand, men han havde ramt Optimaterne paa det allerømmeste Punkt, saa meget mere som det i Virkeligheden var yderst vanskeligt at afgøre, hvad der var Stats-, og hvad der var Privateje. Aristokraterne rejste derfor en haardnakket Modstand og bevægede hans Kollega Octavius til at nedlægge Veto mod Loven. Da alle Overtalelser intet frugtede, greb G. til den Udvej mod Loven at lade Folket erklære Octavius for afsat, hvorved han paa en Maade tog Grunden bort fra sig selv, Men hans Forslag biev nu vedtaget, og han selv, Broderen Gaius og hans Svigerfader, Appius Claudius Pulcher, valgtes til Agertriumvirer. Denne Lov havde væsentlig været til Fordel for Landbefolkningen ; men for at sikre sig Bybefolkningen indbragte han nu en Række Forslag direkte rettede mod Senatets Magtstilling. Dettes Raseri blev derved endnu stærkere, og G. indsaa, at han kun kunde sikre sig ved at blive genvalgt til Tribun for Aar 122. Men under selve Valghandlingen nedlagde Optimaterne Protest, idet de, vistnok med Rette, hævdede, at Genvalg ikke var tilladt. Det kom til Haandgemæng mellem Venner og Fjender, hvoraf Optimaterne benyttede sig. Trods Konsulen Mucius Scævola's Indsigelser stormede P. Scipio Nasica i Spidsen for en Skare Følgesvende op paa Kapitol, hvor Valget holdtes, og dræbte Tiberius med 300 af hans Følgesvende (133). Agerloven vovede Senatet imidlertid ikke at omstøde, og snart skulde Tiberius faa en Hævner i sin Broder

3) Gaius Sempronius G. (født ca. 153). Han havde deltaget i Numantia's Belejring og havde som Kvæstor (126) fulgt Konsulen Orestes til Sardinien, hvor han i høj Grad vandt Befolkningens Yndest ved sin Uegennyttighed og Redelighed i Pengesager. Senatet, der frygtede ham, havde gentagne Gange forlænget Konsulens Kommando for at holde G. fast paa Sardinien, men 124 vendte han egenmægtig tilbage og valgtes til Folketribun for det følgende Aar. Manglede Gaius end Broderens vennesæle Sindelag, overgik han ham langt i Begavelse. Han var en glimrende Taler, maaske en af Oldtidens største, og fremfor alt havde han det *Statsmandsblik*, paa hvilket det havde skortet Broderen. Fuld af ny store og frugtbare Tanker forstod han at oppebie Øjeblikket og havde stedse en klar Bevidsthed om sine Modstanderes Magt og om deres svage Punkter. Og til hans reformatoriske Iver kom et nyt Motiv. der maatte give hans Optræden et skarpere Præg, nemlig Hævn over den dræbte Broder. I Modsætning til denne havde han ikke blot den sociale Nød for Øje; hans Maal var tillige en Omændring af selve Forfatningen, hvorved Senatets Almagt kunde blive brudt og sundere Tilstande efterhaanden skabes. Folket skulde atter være den egentlige Hersker, og en Række af hans Lovforslag gik derfor ud paa at nærme dets 3 Elementer, den romerske Bybefolkning, Landboerne og de italiske Folk, til hinanden, medens han samtidig søgte at bryde Breche i Optimaternes Rækker ved at benytte de forskellige Partier mod hinanden. Kildernes Magerhed tillader os dog ikke med Sikkerhed at afgøre, i hvilket af hans to Tribunatsaar — 123 og 122 — hans Forslag falde, eller i hvilken Orden de følge.

Foruden ved forskellige mindre væsentlige Forandringer i Retsvæsenet søgte G. at vinde Bybefolkningen og knytte den nærmere til sin Person ved en Kornlov, der hjemlede enhver Borger Ret til maanedlig at modtage et vist Kvantum Korn af de offentlige Magasiner for en saa ringe Pris, at det næsten blev en Gave. Det var en farlig Bestemmelse, thi derved øgedes Proletariatet i Rom endnu mere, og et meget uheldigt Præcedens, men i Øjeblikket viste det sig ganske vist praktisk, da det gav G. en kompakt Majoritet, der sikrede hans øvrige Reformer. For at vække Splid mellem de herskende foreslog G., at Dommerne i de faste Domstole (*questiones perpetuæ*), der før havde været besatte af Senatet, nu skulde tages mellem Ridderne. Forslaget vedtoges, men synderlig Gavn høstede Romerriget ikke deraf, og Provinserne udsugedes snarere mere end forhen, da Skatteforpagterne, der altid vare Riddere, nu uhindret kunde drive deres Spil. Saaledes gik det f. Eks. i den rige Provins Asien, som G. ganske gav dem i Hænde. Langt mere heldbringende vare hans øvrige Love, i hvilke han ogsaa greb

beskærende ind i Senatets Magt. Han projekterede og udførte under sin egen Ledelse store Vejanlæg, hvorved der skaffedes Brød til en Mængde arbejdsløse, og talrige Mænd af de forskelligste Stænder knyttedes til ham. Disse Arbejder skulde bl. a. ogsaa bidrage til at forbedre den romerske Bondestands Kaar ved at skaffe den bedre Afsætningsvilkaar for dens Produkter, men for øvrigt gik G. i sin Agrarreform sine egne Veje uden at benytte Broderens Agerlov. Han var den første romerske Politiker, som saa ud over Italien til Provinserne; der og ikke i *ager publicus* med dens indviklede Besiddelsesforhold skulde der anlægges Kolonier af romerske Proletarer, som han saaledes søgte at omforme til samfundsnyttige Borgere, en Plan, Cæsar senere optog. Det lykkedes ham virkelig ogsaa at faa det gamle Karthago omdannet til en romersk Koloni, *Junonia.* Afslutningen paa hans Reformer dannede et Forslag om, at den romerske Borgerret skulde udstrækkes til Forbundsfællerne. Men dette Projekt, der vilde gøre aarelang Uret god igen og tilføre Staten friskt og livskraftigt Blod, stødte paa den stærkeste Modstand. Først og fremmest naturligvis hos Optimaterne, men ogsaa hos Folket, der aldeles ikke følte Lyst til at dele sin nyvundne Magt med Italikere, hvem de betragtede som en laverestaaende Race. Ja endog blandt G.'s egne Kollegaer, Tribunerne, herskede der Misstemning, og en af dem, M. Livius Drusus, gav Loven sit Dødsstød ved at nedlægge Veto mod den. Senatet vidste at benytte sig heraf. Det fik G. valgt ind i den Kommission, der skulde ordne den afrikanske Koloni, og medens Tribunen saaledes var fjernt fra Rom, fremkom Drusus med en Række folkevenlige Forslag, der langt overgik den forhadte Modstanders. Listen lykkedes fuldkommen. Drusus'es Love vedtoges med stor Majoritet, og da G. vendte tilbage fra Afrika, viste Folket sig saa køligt mod ham, at det lod ham falde igennem ved Tribunvalget for Aar 121, medens derimod hans uforsonligste Modstander, L. Opimius, valgtes til Konsul. Man pønsede nu kun paa en Lejlighed til at fælde G. En saadan frembød Kolonien Junonia, thi efter Karthago's Erobring var der lyst evig Forbandelse over Stedet, og der sammenkaldtes derfor en Folkeforsamling for at ophæve den nyanlagte Koloni. Paa denne blev en Liktor dræbt af Gracchianerne, det kom til en Tumult, og Senatet overdrog Opimius diktatorisk Magt. G. besatte Aventinerbjærget, Plebejernes faste Borg, og efter at al Mægling var bleven kort afvist af Optimaterne, kom det til en virkelig Kamp mellem Partierne. G. selv fandt Døden for en tro Slaves Haand, medens hans vigtigste Tilhænger, Fulvius Flaccus, og 3,000 andre nedhuggedes af Opimius'es Skarer. For Folket, der saa slet havde støttet sine sande Venner, stode de to Brødre snart som Martyrer, og Blomster og Aarets Førstegrøde ofredes paa de Steder, hvor de vare faldne. Gracchernes Optræden indleder den lange Række af blodige Borgerkrige, der først skulde ophøre samtidig med den gamle republikanske Statsform. Det er deres Ære, at de begge efter bedste Evne søgte at hele Tidens Brøst, men deres Begrænsning viser sig i, at ingen af dem, Gaius lige saa lidt som Tiberius, indsaa den gamle Forfatnings Umulighed, thi politiske Reformer inden for dennes Rammer vare som ny Vin paa gamle Læderflasker. (Litt.: Lau, »Die G. und ihre Zeit« [Hamburg 1854]; Klimke, »Beiträge zur Geschichte der G.« [Sagan 1892]). *M. Af.*

Grâce [gra!s] (fr., af lat. *gratia*),Gunst, Naade; Tak; Ynde; *de g.* [døgra!s], med Forlov; *de bonne g.* [døbångra!s], gerne; *de mauvaise g*[dømåvæzgra!s], ugerne, med Ulyst; *g. å Dieu* [gra.sadjø'], Gud ske Lov! *Van de g.* [lãdøgra!s], Aar efter Christi Fødsel.

Grace Dieu [gra.sdjø'] se Ashby de la Zouch.

Graces [gre!ses] (eng.) d. s. s. musikalske Forsiringer (s. d.).

Gracht bruges særlig i det sydlige Holland og i Nordtyskland i samme Betydning som Ordet Fleet og betegner en lille sejlbar Grav eller Kanal, der fører til en Fabrik, et Skibsværft e. l. Betegnelsen er ogsaa overført paa de langs Kanaler liggende Gader, f. Eks. Friedrichsgracht i Berlin. *Joh. F.*

Gracĭa, Forstad til Barcelona (s. d., S. 574).

Graciån, Baltasar, spansk Forfatter, født ca. 1600 i Calatayud, død i Tarazona 1658. Han hørte til Jesuiterordenen og nød megen Anseelse i denne for sin Begavelse og Lærdom, idet han drev det til at blive Rektor ved Jesuiterkollegiet i den By, hvor han døde. I sin Tid var han maaske den mest beundrede Forfatter i Spanien, hans Ry gik endog vidt ud over Landets Grænser, men han udgav intet under sit eget Navn, derimod under sin Broders, Lorenzo G. Hvad litterær Form angaar, hylder han fuldstændig og bevidst den »kulteranistiske« Smag, den, som repræsenteres af Góngora i den spanske Poesi, og han er derfor svær at forstaa. Men Arbejdet med at trænge ind i den gamle Jesuits Tankegang lønner sig, thi han er et ualmindelig godt Hoved, en fin og skarp Menneskekender, med Lune og Fantasi i betydelig Grad. Hans Værker ere dels helt religiøse, dels praktisk filosofiske, dels æstetisk raisonnerende. Særlig berømt er hans »Oraculo manual y arte de prudencia« bleven, en lille Samling Strøtanker om Menneskelivets forskellige Forhold; den er ypperlig oversat paa Tysk af Arthur Schopenhauer [udg. af Frauenstädt, Leipzig 1862, siden flere Gange], der i G.'s Anskuelse af denne Verdens Ting fandt omtrent Mage til den Grundopfattelse, ud fra hvilken hans egne »Aphorismen zur Lebensweisheit« ere blevne til. Originalen udgaves første Gang i Huesca 1637. »La Agudeza y Arte de Ingenio« [Huesca 1649] er en systematisk Fremstilling af, hvordan man skal bære sig ad med at skrive »estilo culto«, meget interessant i litteraturhistorisk Henseende. I »El Criticón« [3 Dele, Madrid 1650—64], fortællende i sin Form, gives en aandfuld allegorisk Skildring af Menneskelivet, medens »El Héroe« [Madrid 1639] fremstiller en Helts Egenskaber didaktisk, og »El Discreto« [Huesca 1646] handler om den menneskelige Intelligens. Fra 17. og 18. Aarh. eksisterer der en Mængde Udgaver af G.'s samlede Værker; tre af dem, nemlig »El Héroe«, »El Discreto« og »Oraculo manual«, ere optagne i 65. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores españoles«. *E. G.*

GråCias a Dios. 1) Et fremspringende Punkt paa Mellemamerika's Østkyst ved Grænsen mellem Honduras og Nicaragua. Opkaldt af Columbus, da denne paa sin fjerde Rejse trods Modvind og Strøm endelig naaede uden om Landspidsen og kunde sætte Kurs mod Syd.

2) By i Staten Honduras i Mellemamerika. 3,000 Indb. Grundlagt 1530. *B.-P.*

Gracilaria se Alger S. 523.

Graciōsa, 1) lille Ø i den midterste Gruppe af Azorerne, 45 Km. N. V. f. Terceira. Den er 63 □ Km. stor med 8,700 Indb., hvoraf omtrent Halvdelen lever i Hovedstaden Santa Cruz, 2) En øde, ufrugtbar Holm ved Nordspidsen af Lanzarote iblandt de kanariske Øer, er 27 □ Km. stor og ubeboet. *C. A.*

Graciøs (af fr. *gracieux* [grasjø']), yndefuld.

Gracŭlus se Skarver.

Grad (mat.) er en Enhed til Maaling af Vinkler. Den er $\frac{1}{360}$ af en Vinkel paa 4 rette (se Vinkel); *fa* af den kaldes et Minut og *fa* af et Minut et Sekund. De brugelige Benævnelser kunne ses af et Eksempel: 8° 39' 43" = 8 Grader 39 Minutter 43 Sek, Ved en Cirkelbues Gradantal forstaas dens Centervinkels. Det er Babylonierne, der have indført disse Maaleenheder. Om Ligningers Grader se Ligninger. *Chr. C.*

Grad (tekn.) se Grat.

Grad, akademisk Værdighed; se Specialartiklerne.

Grad benyttes ofte i Fysikken om saadanne Inddelinger, hvis Værdi ikke kan angives ved Hjælp af Længdemaal, især om Termometerets og Aræometerets Inddelinger, der jo kunne have forskellig Længde paa forskellige Instrumenter. Derimod taler man ikke om G. paa et Barometer, fordi Lufttrykket, der her iagttages, kan maales ved Trykket af en vis Kvægsølvhøjde, altsaa angives ved Længdemaal. Da Udtrykket en G. har forskellig Betydning paa de forskellige Omraader, hvor det anvendes, kan en almindelig Definition ikke gives. *K. S. K.*

Grad, kirkeslav.-sydslav. Ord, betyder »By« (se i øvrigt Go rod). *A. M. B,*

Grad (lat. *gradus,* Skridt) bruges til at betegne Nærheden af to Personers Slægtskabsforhold. Dette sker paa den Maade, at man tæller alle de enkelte Fødsler fra Stamfaderen. En Mand er saaledes beslægtet med sin Fader i første G., med sin Tipoldefader i fjerde, med sin Broder i anden, med sit Søskendebarn i fjerde G. Den kanoniske Rets Regler afvige herfra. Ere to beslægtede lige nær ved deres fælles Stamfader, tælles Fødslerne fra denne enkelt, saaledes at f. Eks, Søskendebørn siges at være beslægtede i anden G.; er der Forskel i Afstamningens Led, angives G. for begges Vedkommende, saaledes at f. Eks. Farbroder og Brodersøn siges at være beslægtede i første og anden G. *H.-L.*

Grad, Charles, elsassisk Politiker og Nationaløkonom, født 8. Decbr. 1842 i Tiirkheim, død 2. Juli 1890. Han blev uddannet i Bjærgværksskolen i Paris og gjorde 1863—68 flere geologiske Rejser dels i Vogeserne og Alperne, dels i Afrika og Australien, samt udgav Fremstillinger af sine Undersøgelser. Senere lagde han sig efter Bomuldsfabrikationen og blev Bestyrer af store Fabrikker i Lozelbach. Han har forfattet en Række Skrifter om Elsass'es Skove, Jærnbaner, Industri og Arbejderforhold; desuden tvende Beskrivelser af Elsass, »Heimathskunde« [1878] og »L'Alsace, le pays et ses habitants« [1889], som blev kronet af det franske Akademi; endelig >Le peuple allemand« [1887]. 1876 valgtes han til Bezirkstag'en for Øvre-Elsass og 1878 til Landsudvalget for Elsass-Lothringen og var siden 1877 Medlem af den tyske Rigsdag; han hørte oprindelig til Protestpartiet og tog særlig Ordet for at opnaa Pressefrihed og faa det administrative Diktatur ophævet, men blev i de senere Aar mere maadeholden i sin Opposition. *E. E.*

Gradātim (lat.), trinvis, lidt efter lidt.

Gradation (lat.), Stigning, Progression, regelmæssig trinvis Ordning. Som Talefigur betyder G. en trinvis Fremskriden i Tanken efter Tankernes Vægt og Betydning for derved at fængsle Tilhørernes Opmærksomhed og forstærke Talens Virkning. Er G. stigende, have vi da Talefiguren Klimaks, er G. nedadgaaende, Antiklimaks. I de bildende Kunster betyder G. en saadan Anordning af Genstandene (Former, Lys- og Farvetoner, Bevægelsesfolder, Toner o. s. v.), at der derved sikres hvert Led sin fulde Betydning i Kunstværket. *Cl. W.*

Gradbøjning se Komparation.

Grade betyder i daglig Tale at maale et Legemes Temperatur eller Vægtfylde, og det dertil benyttede Termometer eller Aræometer benævnes da Gradestok. *K. M.*

Gradehede (Graahede) er Navnet paa en Hedestrækning S. V. f. Viborg, i Torning Sogn, Lysgaard Herred, strækkende sig nogle Kilometer omtrent i Retning Nord—Syd; bekendt af Kong Sven Eriksøn's Nederlag og Fald 23. Oktbr. 1157. — At selve Kampen mellem Sven og Valdemar skulde have fundet Sted paa G., er i den nyeste Tid blevet bestridt, og den Anskuelse er bleven fremsat, at Sakse's Skildring af Kampen nødte til at henlægge denne til Middelsom Herred mellem Viborg og Randers (A. D. Jørgensen i »Hist. Tidsskr.« 6. Række II—III); men denne Antagelse er fra anden Side bleven kraftig imødegaaet (Joh. Steenstrup, »Vore Folkeviser«), og det sandsynligste er vistnok, at Kampen stod i Omegnen af G. Sven blev paa Flugten fangen paa G., ved Graamosen, af nogle Bønder, som vare ude for at søge Bytte; en af disse sprang frem og kløvede hans Hoved; han blev begravet i al Stilhed af Bønderne ved et Kapel, ikke langt fra Drabsstedet; Stedet, hvor dette Kapel stod, er i den nyeste Tid blevet betegnet ved en Stenstøtte. Først langt senere faar Sven Tilnavn efter Drabsstedet og kaldes Sven Grade. — I øvrigt havde denne Egn allerede 6 Aar tidligere været Skuepladsen for en Kamp mellem Sven og Knud Magnusøn, i hvilken den sidste blev slagen; fra disse Kampe stamme antagelig forskellige Stridsøkser m. m., som ere fundne i Jorden der paa Egnen. *J. O.*

Gradenīgo, Pietro, Doge af Venezia, født ca. 1250, død 13. Aug. 1311. Den høje Adel satte 1289 G.'s Valg til Doge igennem. Hans Regering var udadtil højst ulykkelig: han førte uheldige Krige med Sultanen af Ægypten, med Genova (se Doria), med Pave Clemens V, der belagde Lagunestaden med Interdikt, o. s. v. I Republikkens indre Forhold var G.'s Regering afgørende for lange Tider: han gennemførte den høje Adels Oligarki og en fuldstændig Umyndiggørelse af Folkets store Masse, — hvad der varede ved til Republikkens Undergang —, Han satte 1297 *il serrar del maggior consiglio* igennem, hvorved Regeringsraadet lukkedes for alle uden for de høje Herrer, som dengang havde Sæde i det, og deres Efterkommere, han aabnede den gyldne Bog (s. d.),

en Liste over de Patricierfamilier, som alene havde Ret til Sæde i Regeringen, indstiftede 1310 Timændsraadet, som fra Dogen Francesco Dandolo 1335 var permanent, og som igen 1434 affødte de tre Statsinkvisitorer, som sammen med Timændene efterhaanden gjorde Dogens Magt ganske nominel. Efter med Kraft og Grusomhed at have nedslaaet flere Oprør, i Spidsen for hvilke Medlemmer af Familierne Badoer, Tiepolo, Querini o. a. stode, døde han i Venezia, som det antoges, af Gift. *F. J. M.*

Gradēre, koncentrere en Opløsning, navnlig en tynd Saltopløsning, ved at udsætte den i fint fordelt Tilstand for Indvirkning af Luften, hvorved der bevirkes en livlig Fordampning af Vandet. Hertil benyttes et Graderværk, der enten kan bestaa af et meget højt Stillads af Bræder, udfyldt med Tjørnegrene, ned over hvilke Opløsningen risler, eller der kan i Stedet for Tjørnegrene anbringes tynde Bræder, opsatte saaledes, at Opløsningen faar den størst mulige Vej at tilbagelægge (se Salt). Lignende Apparater benyttes i de senere Aar ogsaa ganske almindelig til Afkøling af Vand, navnlig brugt Kondensationsvand. G. benyttes ogsaa ensbetydende med legere, navnlig ved Møntmetaller, ligesom den Behandling af en Guldlegering, hvorved den forønskede Farve frembringes paa dennes Overflade, undertiden kaldes Gradering. *K. M.*

Gradērjærn er en med Tænder forsynet Billedhuggermejsel, der bruges, efter at Spidsmejselen har udført det groveste Arbejde. *A. Ls.*

Gradērværk se Gradere.

Gradestok se Grade.

Gradevole (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: behageligt, yndefuldt.

Gradiént kaldes den Aftagen i Lufttryk (ved Havets Overflade eller i samme Højde over Havet), som finder Sted i et vist Øjeblik eller i et vist Tidsrum, f. Eks. en Maaned, naar man fra et Sted flytter sig lodret paa Isobarerne (Linier med samme Lufttryk). Dens Størrelse er det Antal Millimetre, Lufttrykket aftager paa en Meridiangrad (se Vind). *W. Y—n.*

Gradisca, By i det østerrigske Kronland Gorz og G., Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G. ved højre Bred af Isonzo og ved Jærnbanelinien Triest—Cormons ikke langt fra den italienske Grænse, har (1890) 1,500, som Kommune sammen med Bruma 3,400 italienske Indbyggere. I det paa venstre Side af Isonzo liggende Sdraussina findes et stort Floretsilkespinderi. G. blev anlagt af Venetianerne 1478, var Hovedstad i det fordums Rigsgrevskab G., som 1717 atter tilfaldt Østerrig. *Joh. F.*

Gradisca (paa Tyrkisk Berbir) ogsaa kaldet Tyrkisk eller Bosnisk G., By i den bosniske Kreds Banjaluka ved Save's højre Bred, har (1885) 4,600 Indb. og var tidligere en tyrkisk Fæstning. Ligeoverfor ligger Gammel G. ell. G. stara, Fæstning i Komitatet Pozega i Kroatien-Slavonien med (1890) 2,600 Indb. Nordøstlig ligger Ny G. ell. G. nova ved Jærnbanelinien Agram—Brod med (1890) 2,500 Indb. *Joh. F.*

Gradisk, Horodisk, By i det sydlige Rusland, Guvern. Poltava, ligger 32 Km. N. V. f. Krementschug, nær ved venstre Bred af Dnjepr og har (1889) 9,000 Indb., der drive Handel med Korn, Heste, Kvæg, Tjære, Hamp og Lærred. I Omegnen findes store Roesukkerfabrikker. *C. A,*

Graditz se Stuteri.

Gradmaaling er Udmaaling af større eller mindre Buer paa Jordens Overflade for derigennem at bestemme Jordens Størrelse og Form.

Under Forudsætning af Kugleformen kan Jordradiens Størrelse udledes ved nøjagtig at udmaale den lineære Længde af Buen i et bekendt Længdemaal samtidig med, at Vinkelen mellem de to Endepunkters Lodlinier bestemmes. Den første Del af Opgaven fordrer til sin Udførelse geodætiske Operationer, den sidste astronomiske. De fleste G. ere foretagne paa Meridianer, i hvilket Tilfælde den astronomiske Del af Arbejdet bestaar i at bestemme Breddeforskellen mellem de to Endepunkter, hvad der selv i de ældste Tider kunde udføres med forholdsvis Sikkerhed. Senere har man ogsaa foretaget Maalinger i Retning af en Parallel, i hvilket Tilfælde Længdeforskellen mellem Buens Endepunkter maa bestemmes, et Arbejde, der først efter Indførelsen af den elektriske Telegraf kan udføres med tilfredsstillende Nøjagtighed. I øvrigt kunne G. foretages paa Buer i hvilken som helst Retning.

Allerede Kaldæerne skulle have haft et nogenlunde rigtigt Begreb om Jordens Størrelse, idet man antog, at en Vandring omkring Jorden vilde medtage et Aar, en Opgivelse, der er tilnærmelsesvis rigtig under Forudsætning af, at man uden Ophold tilbagelægger hver Kilometer i ca. $^1/_4$ Time. De første Maalinger, om hvilke man temmelig sikkert ved, at de ere foretagne efter rigtige geometriske Grundsætninger, hidrøre fra Grækerne. Eratosthenes (omtr. 250 f. Chr.) bestemte Breddeforskellen mellem Alexandria og den i Øvreægypten liggende By Syene til $^1/_{50}$ af Meridianen, og ved et Skøn ansatte han Afstanden mellem disse Punkter til 5,000 Stadier, hvorefter en Grad skulde indeholde ca. 700 Stadier. Posidonius bestemte omtrent 200 Aar senere under lignende Forudsætninger Længden af en Grad til at være noget mindre. Disse Maalinger ere dog for os betydningsløse, idet Stadiets Længde er ubekendt. Først i 9. Aarh. haves derefter en Bestemmelse af Jordens Størrelse, der ikke hviler paa et Skøn, men paa virkelige Maalinger. Aar 827 under Kalifen Al-Mamun udmaaltes med Træmaalestænger to Meridianbuer, en ved Palmyra og en anden paa den N. f. Eufrat liggende Slette Sindjar, og som Middelværdi af begge fremgik Længden af en Grad at være $56^2/_3$ arabiske Mil, en Værdi, der dog har mindre Interesse paa Grund af den anvendte Længdeenheds usikre Bestemmelse (nemlig 1 arabisk Mil = 4,000 arabiske Alen å 24 arabiske Tommer å 6 ved Siden af hinanden liggende Bygkorn).

Den første G. i Europa udførtes i 16. Aarh. af Lægen Jean Fernel. Paa Vejen fra Paris til Amiens, der gaar omtrent i nordlig Retning, bestemte han to Punkter, hvis Breddeforskel netop var 1 Grad, og udmaalte derefter den mellemliggende Afstand ved at tælle Antallet af Omdrejninger, som et Vognhjul udførte under Kørselen mellem de to Punkter. Ad denne Vej fandt han Længden af en Grad at være 57,070 Toiser (1 Toise 2= 1,0490 M.), et Resultat, der trods Maalingens Ufuldkommenheder er temmelig nøjagtigt. Et væsentligt Fremskridt i G.'s Udviklingshistorie betegner den i Begyndelsen af 17. Aarh. foretagne Maaling af

Hollænderen Snellius. I Stedet for direkte at udmaale Buen mellem de to Endepunkter forbandt Snellius dem med et Trekantnet, hvori kun een Side, Grundlinien, og samtlige Vinkler vare maalte; ved Beregning kunde da Afstanden mellem Punkterne erholdes. Idet der nu kunde opnaas langt større Nøjagtighed ved Udmaalingen af den kortere Grundlinie, og Vinkelmaalingen alt kunde udføres med tilsvarende Nøjagtighed, erholdt den geodætiske Del af Arbejdet fra nu af en større Nøjagtighed end den astronomiske, medens Forholdet hidtil havde været omvendt. Dette Fremskridt har været af den største Betydning for Eftertiden. Det af Snellius opnaaede Resultat var dog mindre godt, idet han ansatte en Meridiangrad til ca. 55,000 Toiser, medens en Revision længe efter hans Død ændrede denne Angivelse til 57,033 Toiser. Af andre Maalinger i 17. Aarh. skal kun nævnes den af Picard 1669—70 udførte mellem Paris og Amiens. Han fandt Længden af en Grad at være 57,060 Toiser. Denne G. nød i sin Tid stor Anseelse og har bl. a. Betydning ved, at dens Resultat bragte Newton til at genoptage sin Gravitationslov, der ikke kunde forenes med den af ham tidligere anvendte urigtige Værdi for Jordradien.

Imidlertid var man ad teoretisk Vej kommen til det Resultat, at Jorden paa Grund af sin Rotation maatte have en ved Polerne affladet Form, hvorefter Lodlinien ikke kunde være rettet mod Jordens Centrum, samt at den ved Jordens Rotation fremkaldte Centrifugalkraft maatte formindske Tyngden og samtidig Sekundpendulets Længde under aftagende Bredder, hvilket sidste blev bekræftet ved de af Richer 1672 i Cayenne udførte Pendulmaalinger. Den paa Lodlinien vinkelrette Havflade maatte følgelig have en sfæroidisk Form, og det lykkedes endog Newton og Huygens ad matematisk Vej at vise, at Jordens Affladning (hvorved forstaas Forskellen mellem de to Akser i Dele af den største) maatte ligge mellem $^1/_{230}$ og $^1/_{578}$, hvoraf vilde følge, at Længden af en Meridiangrad maatte vokse med Bredden.

Mærkeligt nok fremgik det af de Nymaalinger, der 1683—1718 udførtes i Frankrig af Dom. og Jacques Cassini samt af Lahire, at Længden af Meridiangraden syntes at vokse mod Syd i Stedet for som ovenf. nævnt mod Nord, hvad der altsaa maatte tyde paa en ved Polerne ophøjet Sfæroide. En Afgørelse paa denne Uoverensstemmelse kunde først opnaas, da Frankrig besluttede sig til at foretage to G. under størst mulig Breddeforskel, nemlig henholdsvis i Peru 1735 og i Lapland 1736. De erholdte Resultater vare, at Meridiangraden i Peru kunde ansættes til 56,750 Toiser, i Lapland til 57,422 Toiser, hvoraf fremgik det utvivlsomme Resultat, at Jorden er en ved Polerne affladet Sfæroide.

Der paafulgte nu en Række Gradmaalingsforetagender, saaledes i Kap, i Kirkestaten, i Ungarn, i Piemont og i Pensylvanien, hvilke Maalinger imidlertid paa Grund af visse Mangler ikke give noget væsentligt Bidrag til den nøjagtige Bestemmelse af Jordens Form. En epokegørende G. udførtes dog i Slutn. af 18. Aarh., nemlig den, der skulde tjene som Grundlag for det ny Maalsystem, som under Revolutionen indførtes i Frankrig, og hvis Enhed, Meteren, skulde være en Timilliontedel af Meridiankvadranten. I Spidsen for dette Foretagende stod Borda, og Operationerne udførtes med en hidtil ukendt Nøjagtighed og Tilforladelighed. Planen gik ud paa i Retning af Paris-Meridianen at maale en Bue paa omtrent $9^1/_2$ Grad fra Dunkerque til Barcelona. Arbejdet afsluttedes 1799; ved Kombination af Peru-Buen med den franske Bue ansattes Middelgraden (svarende til omtrent 45^0 Bredde) til 57,008 Toiser og Affladningen til $^1/_{334}$, og Meteren ansattes til 443,296 Pariserlinier, en Bestemmelse, der med Benytteise af Nutidens Materiale dog ikke nøjagtig svarer til Timilliontedelen af Meridiankvadranten.

Fra Begyndelsen af 19. Aarh. indtil vor Tid ere G. udførte i stedse voksende Mængde i næsten alle civiliserede Stater. Den franske Bue er senere bleven forlænget til de baleariske Øer og i den nyeste Tid endog til Algérie, medens den mod Nord er sat i Forbindelse med den engelske G., saa at Buen nu omfatter over 28 Grader. En russisk Meridianmaaling i Forbindelse med en svensk-norsk omfatter en Bue paa 25 Grader mellem det nordlige Ishav og Donau-Mundingen. En ostindisk Maaling omfatter en Bue paa ca. 26 Grader, og desuden foreligge et stort Antal mindre Buer foruden flere udstrakte Længdegradmaalinger. Efterhaanden som G. forøgedes, opstod Ønsket om at kende den Størrelse og Form af Jorden, der bedst kunde forenes med samtlige Resultater. Saadanne Beregningsarbejder ere til forskellig Tid udførte; vi skulle navnlig fremhæve det af Bessel 1841 offentliggjorte, der paa Grundlag af samtlige dengang bekendte Maalingsresultater angav Længden af Omdrejningsellipsoidens Halvakser til: den største Halvakse = 6,377,397 M., den mindste Halvakse = 6.356,079 M. og Affladningen = $^1/_{299,2}$. Et paa Grundlag af et betydeligt større Materiale beregnet, 1880 offentliggjort, Resultat af Clarke angiver: den største Halvakse = 6,378,249 M., den mindste Halvakse = 6.356,515 M. og Jordens Affladning = $^1/_{293,5}$. Den Bessel'ske Sfæroide anvendes dog endnu for det meste som Udgangspunkt for geodætiske Undersøgelser.

De anførte Resultaters indbyrdes Afvigelse fremkalder let det Spørgsmaal, om Jorden da ogsaa virkelig har Form af en Omdrejningsellipsoide. For at besvare dette Spørgsmaal maa den geodætiske Betydning af Udtrykket »Jordoverfladen« forklares. Ved den »matematiske Jordoverflade« forstaar man nemlig ikke den fysiske med dens Forhøjninger og Fordybninger, men derimod den Niveauflade, der i Havets Middelhøjde i ethvert Punkt staar vinkelret paa Punktets Tyngderetning. Man kan forestille sig denne Flade ved at tænke sig Havet forlænget ind under Kontinenterne, kun paavirket af Tyngden og af Centrifugalkraften, men derimod ikke paavirket af Vind, Ebbe og Flod, Strømninger hidrørende fra Temperatur forandringer, atmosfæriske Forandringer, forskelligt Saltindhold etc. Men denne Overflade maa frembyde talrige svage Bølger, Ophøjninger eller Indsænkninger, der i det smaa gengiver dels Forhøjninger og Fordybninger paa Jordoverfladens faste Del, dels den uregelmæssige Fordeling af den indre Jordmasse. Den matematiske Jordoverflade kan altsaa ikke have sfæroidisk Form, og man har efter Listing givet den Navnet Geoiden. Ved Benævnelsen Jordsfæroiden forstaar man derimod en Tilnærmelse til Geoiden, saaledes at forstaa, at hvis

begge Legemer tænkes sammenstillede, saa at deres Centrer og Polarakser falde sammen, vil Geoidefladen i svage Krumninger snart hæve sig lidt over, snart sænke sig lidt under Sfæroidefladen. Man vilde have et fortrinligt Grundlag til Bestemmelsen af Jordsfæroiden, hvis hele Jorden tænktes bedækket af et sammenhængende geodætisk Trekantnet og astronomiske Bestemmelser vare foretagne i alle Nettets Punkter; men da der i Virkeligheden kun foreligger forholdsvis smaa Brudstykker af et saadant Net (kun over ca. $^1/_{12}$ af Jordoverfladen), kan det ikke forundre, at Angivelserne af Jordsfæroidens Størrelse og Form maa variere, hver Gang det foreliggende Materiale forøges med en større G.

Af det ovenf. udviklede fremgaar, at Jordsfæroidens Vertikaler ikke overalt ville falde sammen med Geoidens Lodlinier. Hvis man havde forbundet to fjernt fra hinanden liggende Punkter *A* og *B* ved et geodætisk Trekantnet og bestemt Længde og Bredde af Punkt *A* samt den lineære Længde og Azimut af den første Trekantside, da kan man, naar Nettets samtlige Vinkler ere maalte, j beregne Længde og Bredde for Punkt *B* samt den sidste Trekantsides Azimut i dette Punkt; de saaledes beregnede Størrelser ere Punkt *B*'s geodætiske Koordinater. Sammenligner man nu disse med samme Punkt *B*'s astronomiske Koordinater, bestemte direkte ved Observation, da vil man finde, at der mellem de to Arter af Koordinater fremkommer smaa Afvigelser, de saakaldte lokale Lodafvigelser. Disse lokale Lodafvigelser afhænge af Uregelmæssighederne i Jordskorpens Form og Tæthed i Omegnen af det betragtede Punkt; men de ville tillige variere, naar man forandrer Dimensionerne for den Ellipsoide, der har tjent til Grundlag for den geodætiske Beregning. Saadanne systematiske Sammenligninger mellem de geodætiske og de astronomiske Koordinater ville, naar de ere udførte i stort Omfang, kunne give Bidrag til Geoidens Bestemmelse, men de frembyde tillige en mere umiddelbar Interesse, idet de have gjort det øjensynligt, at der i visse Lokaliteter kan findes Uregelmæssigheder i Jordskorpens Tæthed, som man i Forvejen ikke kunde formode. Saaledes har man i Omegnen af Moskva paa en Strækning af 80 Km. over Sletteland fundet, at Forskellen mellem astronomisk og geodætisk Bredde varierer jævnt fra $-$ 8" til $+$ 8". For nylig har man konstateret en lignende, dog mindre Afvigelse i Berlin's Omegn. En nogenlunde tilfredsstillende Bestemmelse af Geoiden kan ikke ventes i en overskuelig Fremtid, ligesom ogsaa Jordsfæroidens nøjagtige Bestemmelse endnu er et Fremtidsspørgsmaal, men Trangen til paa et fælles Sted at samle alle de udførte Arbejder, sammenarbejde dem til en Helhed, stille almindelige Opgaver og vedtage fælles Regler for Arbejdets Udførelse har, paa Forslag af General Baeyer, medført Oprettelsen af den »Mellemeuropæiske G.« [1862], der 1867, efter at saa godt som alle europæiske Stater havde sluttet sig til den, udviklede sig til den »Europæiske G.«. Fra 1886 har den endelig antaget Navnet den »Internationale G.« og er nu med Centralbureau i Berlin og aarlige Konferencer paa forskellige Steder Brændpunktet for samtlige Gradmaalingsarbejder over hele Verden.

Blandt de Opgaver, den internationale G. har paa sit Program, indtage Pendulmaalingerne en I fremragende Plads. Ved Pendulets Hjælp er man i Stand til at konstatere Tyngdens Intensitet paa ethvert Sted, hvor Maalingerne kunne foregaa, og da Tyngdens Intensitet vokser fra Ækvator mod Polerne efter en vis Lov, der bl. a. er afhængig af Jordens Form, bliver man ogsaa ad denne Vej i Stand til at bestemme Jordens Affladning og derved kontrolere de af G. afledede Værdier. Hvis Jordens fysiske Overflade faldt sammen med en Omdrejningsellipsoide, var Sagen forholdsvis let, men da Observationerne maa udføres paa Kontinenterne i forskellige, undertiden betydelige Højder, skulle de alle reduceres til Havets Niveau, hvad der har sine særlige Vanskeligheder paa Grund af Terraindelenes forskellige Tæthed. Af saadanne Observationer, hovedsagelig udførte i Indien, har f. Eks. Clarke udledet for Jordens Affladning Værdien $^1/_{299}$. Helmert har ved en noget ændret Reduktion fundet Værdien $^1/_{298}$ eller $^1/_{299}$. De ad forskellige Veje og ved forskellige Observationer erholdte Værdier for Jordens Form vise, at man endnu har langt tilbage, inden dette Spørgsmaal kan endelig afgøres. Pendulmaalingerne have i øvrigt ogsaa en videregaaende Betydning ved Bestemmelsen af Massefordelingen under Jordoverfladen, og det kan i denne Henseende have sin Interesse at anføre, at de hidtidige Resultater i det hele synes at tyde paa, at den observerede Tyngde paa Fastlandene er mindre, end den efter Beregning skulde være, medens Pendulmaalingerne paa mindre Øer i Verdenshavet give som Resultat, at Tyngden her er større end efter Beregning. Dette kan forklares ved at antage, at der under Kontinenterne gennemgaaende findes mindre tætte Jordlag end under Verdenshavet.

Paa Foranledning af den internationale G. er der i de fleste Stater endvidere iværksat omfattende Præcisionsnivellementer, hvis almindelige Formaal er ved Nivellementslinier i de forskelligste Retninger gennem Europa at forbinde Vandstandsmaalere ved de forskellige Dele af Verdenshavet for derved at bestemme disses relative Niveauer; medens de enkelte Lande uafhængigt af hverandre kunne fastsætte deres specielle Normalnulpunkter, vil en Bearbejdelse af det hele Materiale muliggøre Fastsættelsen af et almindeligt internationalt Nulpunkt, hvorved ethvert som helst Punkts absolutte Højde over Havet kan gives i et ensartet System. I øvrigt tyde de hidtil opnaaede Resultater ikke paa, at der er nogen paaviselig Niveauforskel mellem Havene til Stede.

Blandt de mange andre Opgaver, som den internationale G. har stillet sig, skal endnu kun nævnes Sammenligningen af alle til geodætiske Arbejder benyttede Maal, hvad der har den største Betydning for den samlede Bearbejdelse af de paa forskellige Steder opnaaede Maalingsresultater.

I Danmark fremkaldtes de første omfattende Triangulationer ved det Kort, som det danske Vidensk. Selskab lod udføre i sidste Halvdel af 18. og i Beg. af 19. Aarh. Den Omstændighed, at Nettet indbefattede en Bue paa ca. 4^0 af Skagen's Meridian, bragte allerede 1787 Bugge til at udkaste Planen til en herpaa grundet egen dansk G.; Planen blev dog ikke gennemført. Først 1816 optoges Spørgsmaalet atter, og allerede det følgende Aar paabegyndtes under Schumacher

Maalingen af Meridianbuen mellem Elben og i Lysabbel paa Als, der ifølge Planen skulde fortsættes mod Nord til Skagen, medens den mod Syd blev forbunden med den omtrent samtidige hannoveranske G. Planen omfattede endvidere en Forbindelse over Øerne med de svenske geodætiske Maalinger og med de tyske Maalinger. Ved Schumacher's Død 1850 stod endnu betydelige Dele af Arbejdet tilbage, og dette fortsattes derefter fra 1852 under Andræ, der fuldførte Maalingerne og Beregningsarbejderne og offentliggjorde dem i 4. Bd. af »Den danske G.«; de heri givne Koordinatbestemmelser have tjent til Grundlag for Generalstabens topografiske Opmaaling og Kortlægning af Landet. Fra 1883 er der under Zachariae iværksat et Præcisionsnivellement, der fra Grænsen, hvor det er forbundet med det tyske Nivellement, er ført op igennem Jylland og over Bælterne til Sjælland, hvor det over Helsingør—Helsingborg er forbundet med det svenske Nivellement; astronomiske Breddebestemmelser ere foretagne for et større Antal af Trekantnettets Punkter, og talrige Pendulmaalinger ere udførte. Publikationen af disse Arbejder er nær forestaaende.

Norge sluttede sig allerede fra Begyndelsen af 1862 til den mellemeuropæiske G., hvis oprindelige Plan var Maaling af en Gradbue fra Palermo til Christiania. Paa Norge's Del faldt da Stykket mellem denne By og den svenske Grænse ; efter Forslag af Hansteen blev Programmet imidlertid udvidet, saaledes at Maalingen i Stedet for at ende ved Christiania skulde fortsættes til Trondhjem eller — som det senere af Hensyn til fornøden Grundliniemaaling blev nødvendigt — helt til Værdalen. De til denne betydelige Bues — ca. 5 Breddegrader 59^0 til 64^0 n. Br. — Bestemmelse fornødne geodætiske og astronomiske Arbejder udførtes under Ledelse af Fearnley og senere af en særlig dertil udnævnt Gradmaalingskommission. Resultatet foreligger i denne Kommissions Publikationer: »Geodatische Arbeiten« i 7 Hæfter [Chra. 1882—90], af hvilke det første, Basismaalingerne, er udarbejdet af Fearnley, de øvrige: Udjævningerne af Triangelnettene, af Haffner; videre »Astronomiske Bestemmelser« [Chra. 1893] af Geelmuyden, og i de senere Aar »Pendelobservationer« af Schiøtz [Chra. 1894—95]. Samtidig er ogsaa i Norge paabegyndt et Præcisionsnivellement til Forbindelse af de paa forskellige Steder langs Kysten opstillede selvregistrerende Vandstandsmaalere. Resultatet af disse Optegnelser er meddelt i Kommissionens Publikation: »Vandstandsobservationer« [5 Hæfter, Chra. 1882—93]. (Litt.: Gauss, »Untersuchungen iiber Gegenstande der hoheren Geodasie« [Gottingen 1844—47]; Baeyer, »Denkschrift iiber die Grosse und Figur der Erdc« [Berlin 1861]; Andræ, »Den danske G.« [Kbhvn. 1867—84]; Zachariae, »De geodætiske Hovedpunkter og deres Koordinater« [Kbhvn. 1876]; Bruns, »Die Figur der Erde« [Berlin 1878]; Clarke, *Geodesy* [Oxford 1880]; Helmert, »Die mathematischen und physikalischen Theorien der hoheren Geodäsie« [Leipzig 1880—84]; Borsch, »Geodatische Literatur« [Berlin 1889]; Tisserand, *Traité de mécanique céleste* [Paris 1889—96]). *Kaptajn Momberg.*

Gradnet, Udkast af Længde- og Breddekredse, der indlægges paa et Kortblad for at støtte Tegningen af Kortet. Se Korttegning *dg* Landkort.

Gl'ado, By i østerrigsk Kronland Görz og Gradisca ved Nordkysten af det adriatiske Hav paa en 0 i Lagunen ved Isonzo's Munding, har (1890) 3,400 italienske Indb. Der findes et vel indrettet Søbadested, et Kysthospital for kirtelsvage Børn samt Fiskeri og Tilberedning af Sardiner. G. grundlagdes 452 e. Chr. og var 579—1451 Sædet for et Patriarkat. *Joh. F.*

GradO (San Pedro de G.), By i det nordlige Spanien, Provins Oviedo (Asturien), 27 Km. V. f. Oviedo, har (1887) 16,500 Indb., der drive en i Landet bekendt Industri i Bøsser og Pistoler. *H. W.*

Graduāl (af lat. *gradus),* egentlig graduel, trinvis, gradvis. Graduāldisputation, Disputation til Opnaaelse af en akademisk Grad.

Graduale (lat.) kaldes i den katolske Kirkes Messe det Afsnit af Skriften — for det meste af David's Salmer — som synges mellem Epistelen og Evangeliet, medens Præsten endnu staar paa Trinnene (*gradus*) op til Alteret eller Læsepulten. *L. M.*

Graduālprincippet se Arvefølge, jfr. Grad.

Graduatiōn (eng. *to graduate,* graduere, af lat. *gradus"),* egentlig regelmæssig Inddeling efter Grader, engelsk Udtryk for Tildelelse af de forskellige akademiske Værdigheder, Baccalaureus, Licentiat, Magister, Doktor; Graduāt: en, der har opnaaet en akademisk Grad.

Grādus (lat.), Skridt; Trin (paa en Trappe); Grad (i Rang og Værdighed); nylat. især om akademisk Værdighed og om Slægtskabsgrader. *A. B. D.*

Grādus ad Parnássum (lat.: »Skridt eller Stige til Parnasset«), Betegnelse for en Hjælpebog til Affattelse af latinske (ell. græske) Vers. En saadan Bog er indrettet som et Leksikon, med Angivelse af hvert Ords Kvantitet, af Synonymer og passende Tillægsord og poetiske Udtryk, der kunne dannes med vedkommende Ord. — Den første latinske G. a. P. udgaves af Jesuitten Paul Aler [Köln 1702]; den bekendteste nyere er af Sintenis [8. Udg. Leipzig 1879]. Græske G. a. P. ere udgivne af Brass [London 1832] og Siedhof [Gottingen 1839]. *A. B. D.*

Graeca sunt, non legúntur (lat.: »det er Græsk, læses ikke med«), Udtryk fra Middelalderens Lærere, der ikke kunde Græsk og derfor, naar de stødte paa et græsk Stykke i den latinske Tekst, lode Disciplene springe det over. Nu mest spøgende om vanskelige Steder i det hele, som man lader ligge. *A. B. D.*

Graf, Arturo, italiensk Digter og Litteraturhistoriker, er født i Athen 1848. Han studerede først i Rumænien, derpaa ved italienske Universiteter. 1874 begyndte han som Privatdocent at holde litteraturhistoriske Forelæsninger i Rom. 1882 ansattes han som Professor i italiensk Litteratur ved Universitetet i Torino. Af hans litterærhistoriske og kulturhistoriske Arbejder, der udmærke sig ved Kundskabsfylde og selvstændigt Syn, ere at nævne »Complementi della Chanson d'Huon de Bordeaux« [Halle 1878], »Studii drammatici« [Torino 1878], »La leggenda del Paradiso terrestre« [smst. 1879], »Prometeo nella poesia« [smst. 1880], »La leggenda dell' aurora« [smst. 1881], »Roma nella memoria e nell' imaginazione del medio evo« [2 Bd., smst. 1882—83], »Attraverso il Cinquecento« [smst. 1888], »Storia del

Diavolo« [Milano 1889, overs. paa Tysk, Jena 1890, paa Norsk 1891]. G. har endvidere været med at stifte »Giornale storico della letteratura italiana« [1883] og har redigeret dette Tidsskrift sammen med Rodolfo Renier og F. Novati, foruden at han har skrevet talrige Artikler i mangfoldige andre Tidsskrifter. Som Digter, pessimistisk af Retning, er han ogsaa i Besiddelse af ubestrideligt Talent (»Versi« [Braila 1874], »Poesie e novelle«, [Rom 1876], »Medusa« [Torino 1879]). *E. G.*

Graf, Urs, schweizisk Maler og Tegner for Træsnit, født i Solothurn 1485—90, død i Basel 1529, førte som yngre et eventyrligt Liv som Landsknægt og levede fra 1509 i Basel; der er intet Maleri bevaret af G., men en Række Tegninger, særlig i Basel og i Albertina i Wien, samt mange Bogillustrationer, der mest fremstille Genrescener og Landsknægte, vise en frisk og kraftig Opfattelse, der meget minder om H. Holbein den Yngre. (Litt.: Amiet, *N. G.* [Basel 1873]). *A. Ls.*

Graff, Anton, schweizisk-tysk Portrætmaler, født 1736 i Wintherthur i Schweiz, død 22. Juni 1831 i Dresden. Efter Læretiden under U. Schellenberg i sin Fødeby levede han en Række Aar i Augsburg som Portrætmaler og blev 1766 Hofmaler i Dresden, hvor han udfoldede en overordentlig rig Virksomhed, dels med historiske og allegoriske Billeder i Tidens Smag og nu uden synderlig Interesse, dels med Portrætter. Disse — i sin Fortegnelse opfører han henved 300 saadanne og i øvrigt henved 1,000 Originalmalerier — have bevaret deres Levedygtighed allerede ved deres Emner, idet Samtidens betydeligste Personligheder have siddet for ham: Lessing, Herder, Gellert, M. Mendelssohn, Schiller, Gluck etc., men interessere ogsaa kunstnerisk ved deres naturtro, ofte aandfulde Karakteristik, der med sin Oprindelighed hæver dem op over Tidens Modesmag, og ved en frisk Kolorit og utvungen Behandling. Særlig i Dresden's Galeri er han rigt repræsenteret; gode Arbejder af ham findes bl. a. ogsaa i Museet i Leipzig, saaledes Christian VII's Datter, Louise Augusta af Augustenburg; en Samling paa 36 Portrætter af tyske lærde ejer Leipzig's Universitetsbibliotek, i sin Tid bestilt af Boghandler Reich; andre i Miinchen og Berlin, der ligesom flere af de foregaaende ejer Selvportrætter af ham; i Nationalgalerietі Christiania ses et Dameportræt af G. Han har ogsaa raderet enkelte Blade og udført en Del Tegninger med Sølvstift. Sønnen Karl Anton (1774—1832) var en anset Landskabsmaler. (Litt.: Muther, »Anton G.« [Leipzig 1881]). *A. Hk.*

Graff, Eberhard Gottlieb, tysk Sprogforsker, født i Elbing 1780, død i Berlin 18. Oktbr. 1841. Han var først Lærer og avancerede til »Schulrat«, men blev 1824 Professor i Tysk i Konigsberg og gjorde med Regeringens Understøttelse en videnskabelig Rejse i Tyskland, Frankrig, Schweiz og Italien for at opsøge og undersøge oldtyske Manuskripter (1825—27). Hans vigtigste Arbejde er det store leksikalske Værk »Althochdeutscher Sprachschatz« [6 Bd. 1834—42; 6. Bd. og alfabetisk Register 1846 ved Massmann]. Af hans oldtyske Samlinger og Udgaver kunne nævnes: »Din tiska« [3 Bd. 1826—29], »Deutsche Interlinearversion der Psalmen aus Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts« [1838], Otfried's Evangelieharmoni »Krist« [1831]; desuden de grammatiske Afhandlinger: »Uber die althochdeutschen Präpositionen« [1824] og »Uber die Theorie der schwachen Deklination« [1836]. *C. A. N.*

Graffiāto (ital.), en Dekoration af Lervarer, fremkommen ved, at man bedækker paagældende Stykke med et Farvelag, indgraverer (graffiare, kradse) Ornamentet heri, saa at Stykkets oprindelige Farve her kommer frem igen, og deretter overtrækker det hele med farvet eller farveløs Glasur.

Graffigny [grafiñi'], Francoise d'Issembourg d'Happoncourt de, fransk Forfatterinde, født 13. Febr. 1695 i Nancy, død i Paris 12. Decbr. 1758. Efter at være skilt fra sin raa Ægtefælle François Hugues de G., Kammerherre hos Hertugen af Lothringen, levede hun Resten af sit Liv i smaa Kaar. 43 Aar gl. gjorde hun Bekendtskab med Voltaire og hans Mme. Duchâtelet (s. d.), levede i nogen Tid sammen med dem paa Slottet Cirey, men gjorde sig skyldig i grov Indiskretion og maatte fortrække til Paris, hvor Mlle. de Guise (senere Hertuginde de Richelieu) ydede hende Hjælp og Beskyttelse. Først 52 Aar gl. debuterede G. som Forfatterinde med sine »Lettres d'une Péruvienne«, som er oversat paa flere Sprog, og som i sin Tid sattes ved Siden af Montesquieu's Perserbreve. Hun forfattede ogsaa Skuespil: »Cénie« blev ikke uvenlig modtaget, hvorimod »La fille d'Aristide« faldt grundig igennem. G. skal være død af Græmmelse herover. Hendes samlede Værker udkom i Paris 1788 (og oftere) i fire Bd. De ere uden Interesse i vore Dage. Hendes efterladte Breve fra Cirey bleve udgivne 1820 i Paris af Dubois under Titel »Vie privée de Volt. et de Mme. Du Châtelet«. *F. Y. M.*

Graffito (ital.) se Sgrafitto.

Graffman, Karl Samuel, svensk Landskabsmaler, født 1802 i Goteborg, død 16. Apr. 1862 paa Konradsberg's Hospital. G., der var Elev af Fahlcrantz, rejste 1830 til Skotland; hans Billeder af skotsk Fjældnatur vakte betydelig Opmærksomhed i hans Hjemland; en Suite af saadanne Tegninger udkom 1831—33 under Titelen »Skotske Vuer«, litograferede af Billmark. En Sindssygdom, der allerede fra 1837 gjorde ham uarbejdsdygtig) afbrød hans Kunstnerbane. *A. Hk.*

Grafik (græ.), Tegne- og Skrivekunst; i snævrere Betydning diplomatisk Skrifttydning.

Gräfisk (græ.), hørende til Skrive- og Tegnekunsten; beskrivende, billedlig, aftegnet. G. Tegn, Skrifttegn; g. Metode, en Metode, der til Anskueliggørelse af indviklede Forhold, Bevægelsen i en Række statistiske Data etc, benytter Linier og Figurer (se Diagram), derfor et vigtigt Hjælpemiddel for Statistikeren dels under hans eget Arbejde til lettere Oversigt over de statistiske Fænomener, dels til Populariseren af de Resultater, hans Arbejde naar til. Smgl. Statistik.

Gräfisk Defilement er den Operation, ved hvilken man ved Hjælp af et nøjagtigt Kort i større Maalestok af det paagældende Terrain bestemmer et Værks Konstruktion saaledes, at det er dækket mod Indseende fra Forterrainet. *A. G. N.*

Gräfiske Kunster er et fælles Navn for de forskellige Metoder, hvorved man frembringer og reproducerer Skrift og Tegninger m. m. Hertil henregnes de forskellige Slags Tegning, Bog- og Illustrationstryk, Xylografi, Litografi, Kobberstik,

Staalstik, Kemitypi, Galvanografi, Fotografi m. m. (s. d.) og ligeledes de mange fotomekaniske Reproduktionsmetoder (s. d.). *F. R. F.*

Gräfisk Fremstilling (mat.). Naar en Størrelse *y* afhænger af en anden Størrelse *x*, er en Funktion af den (se Funktion), bruges som g. F. af Afhængigheden mellem dem en Kurve dannet af de Punkter, der i et retvinklet Koordinatsystem have *x*'s Værdier til Abscisser og de tilsvarende Værdier af *y* til Ordinater (se Geometri). En saadan Kurve giver et hurtigere og mere samlet Overblik over, for hvilke Værdier af *x y* vokser eller aftager, har en Maksimums- eller Minimumsværdi o. s. v., end en Ligning mellem *x* og *y* eller en Tabel over sammenhørende Værdier for *x* og *y* kan gøre det. Den g. F. bruges meget i Meteorologien (Eks.: Fremstilling af et Steds Middeltemperatur paa forskellige Tid af Aaret), Naturlæren, Lægevidenskaben, Statistikken o. fl. St. (se Diagram). *Chr. C.*

Gräfisk Statik er en Metode til at undersøge Ligevægtsbetingelserne og bestemme Tryk og Spændinger for en Figur paavirket af Kræfter, ved Konstruktion i Stedet for ved Regning. Om Fremgangsmaaden se i øvrigt Diagram. Den g. S. løser sine Opgaver hurtigere, end man kan gøre det ved Regning, og giver den end mindre Nøjagtighed, beskytter den paa den anden Side ved Løsningernes Overskuelighed mod de Fejltagelser, der let indløbe ved Regningerne. Den er optagen som Lærefag ved de fleste tekniske Højskoler. *Chr. C.*

Grafit se Blyant.

Grafofon (græ.), en forbedret Fonograf (s. d.), opfunden af Amerikaneren Summer Tainter i Forbindelse med Graham Bell o. a. Forbedringen, der 1889 blev fremvist for det franske Akademi, bestaar i, at Cylinderen med Tinbladet paa Edison's ældre Fonograf er erstattet af en Vokscylinder, hvorved Talens Gengivelse bliver langt nøjagtigere. Efter Overenskomst med Opfinderne optog Edison Ideen og forsynede sin saaledes forbedrede Fonograf med en elektrisk Motor. For Tiden (1897) falbydes en G., hvis Cylinder drejes rundt ved et Urværk. *K. S. K.*

Grafologi (græ.), Haandskrifttydning, er Læren om, hvorledes man af et Menneskes Haandskrift kan slutte sig til dets Karakter. Da den franske Abbed Michon 1871 i det af ham udgivne grafologiske Tidsskrift for første Gang anvendte Betegnelsen G., var man allerede for længst kommen til den Erkendelse, at det individuelle Præg, som giver sig til Kende ikke alene i ethvert Menneskes, men ogsaa i de forskellige Nationers og Tidsalderes Skrift, maatte kunne føre til interessante Opdagelser paa Psykologiens Omraade. Saaledes udgav Camillo Baldo, Professor i Bologna, 1622 en lille Bog: »Trattato come de una lettera missiva si cognoscano la natura e qualità della scritore«, der dog kun har en ren historisk Betydning som det første Forsøg paa G.'s Omraade; de Betragtninger, den indeholder, ere meget vage og blottede for al praktisk Værd. Fra de følgende Aarhundreder findes enkelte spredte Efterretninger om Mænd, der forbavsede deres Samtid ved Tydninger af Haandskrifter; men disse Personer ere rimeligvis ligesom senere Goethe, George Sand og den i Midten af 19. Aarh. i Tyskland meget bekendte Grafolog Adolf Henze komne til deres Resultater uden noget teoretisk Grundlag; i det mindste finder man i den sidstnævntes omfangsrige Bog »Die Chirogrammatomantie« intet, der tyder paa, at han gik frem efter bestemte Regler. Som den egentlige Grundlægger af teoretisk G. bør Lavater betragtes; i et Kapitel af sine »Physiognomische Fragmente« fremkom han nemlig med nogle Bemærkninger om den uomtvistelige Sammenhæng mellem et Menneskes Haandskrift og dets Karakter, idet han samtidig fremsatte sine Anskuelser om, hvorledes de alleralmindeligste Skriftejendommeligheder burde fortolkes. Med disse faa og temmelig nødtørftige Iagttagelser som Udgangspunkt kastede man sig i Frankrig ivrig over Haandskriftstudiet, og det var da særlig de gejstlige, der i al Hemmelighed beskæftigede sig dermed; en af disse, Pater Flandrin, indviede Michon i Kunstens Mysterier og tilskyndede ham til en teoretisk og systematisk Undersøgelse af Skriftejendommelighederne. Efter 30 Aars samvittighedsfuldt Arbejde fremtraadte Michon endelig 1871 med sit fuldfærdige System og proklamerede G. som en Videnskab, der havde lige saa megen Berettigelse som andre Videnskaber. Hans Teori gaar ud paa, at ethvert Skrifttræk har sin særlige Betydning, og at man ved Bedømmelsen af en Haandskrift bør tage Hensyn til Skriftens Størrelse og Hældning, Liniernes Retning og Afstand fra hverandre, Bogstavernes Form, Ordenes Begyndelsesstreger og Endelser, Marginernes Bredde, *i*-Prikkernes og /-Stregernes Stilling til det Bogstav, hvoraf de ere en Bestanddel, o. s. fr. Han skrev flere Bøger om G., stiftede et grafologisk Selskab i Paris, der eksisterer endnu, og udfoldede lige til sin Død (1881) en betydelig og utrættelig agitatorisk Virksomhed ved Foredrag i Frankrig, Belgien og Schweiz. I de følgende Aar doceredes hans Lære i Teori og Praksis af Varinard, Bridier og Rougemont i Frankrig, af Dr. Schwiedland og Langenbruch i Tyskland og af L. Meyer i Schweiz. 1886 vakte de franske Læger Ferrari, Héricourt og Richet en vis Opsigt ved i »Revue philosophique« at offentliggøre en Artikel »La personnalité et l'ccriture. Essai de graphologie expérimentale«, i hvilken Forfatterne gennem hypnotiske Suggestioner fastsloge, at den skrivendes Bevægelser ere af samme Oprindelse og Natur som de Bevægelser, der bestemme hans almindelige Væsen, med andre Ord, at en hypnotiseret, der gennem Suggestion antager et ganske bestemt Karaktertræk, forandrer sin Haandskrift saaledes, at det for dette Karaktertræk af Grafologerne fastslaaede Tegn viser sig i den. Kort Tid efter fremtraadte den franske grafologiske Skoles nuværende Chef, Crépieux-Jamin, hvis Fortjenester bestaa deri, at han har befriet det Michon'ske System for det Skær af »Tegntyderi«, som dets stærkt absolutte Karakter kastede over det. Crépieux-Jamin hævder, at et Skrifttegn ikke — saaledes som Michon havde paastaaet (»théorie des signes fixes«) — har en ubetinget bestemt Betydning, men afhænger af Skriften i dens Helhed, at de enkelte Tegn kunne mildne eller forstærke hinandens Værd, og at man ikke, fordi man kender en Persons Karakter, kan angive hans Skrifts Udseende, eftersom ikke faa Karaktertræk kun kunne afledes af flere Tegn i Forening. Desuden paa-

viser han, at saavel et Øjebliks Stemning som en forbigaaende Sjælstilstand tydelig afspejler sig i Skriften, og at ligeledes forandrede Livsforhold give sig et prægnant Udtryk deri. Sin egentlige videnskabelige Daab fik G. dog først, da W. Preyer, Professor ved Berlin's Universitet, ved en længere Afhandling i »Deutsche Rundschau« [1894] aabnede Tyskland's dannede og lærde Kredses Blik for, at denne Lære, der af mange hidtil kun var bleven betragtet med et Skuldertræk som det rene Charlatanen, havde en vidtrækkende Betydning, man ikke kunde lade haant om. Aaret efter udtalte han i sit Værk »Zur Psychologie des Schreibens«, at de individuelle Skriftejendommeligheder ikke alene ere afhængige af Haandens og Armens Muskler, men ogsaa og væsentligst af Hjernen, at der i den store Hjernes Bark sandsynligvis findes et bilateralt-symmetrisk Skrivecentrum, der ikke er identisk med Talecentret. Desuden forsøgte han en eksakt Analyse af Skrifttegnene. Med dette som Grundlag opstillede han for det første »Læren om Skriftens fire Grundelementer« (Skriftens Retning, Retningens Varighed, Trykket paa Stregerne og Afbrydelserne) og for det andet den Lov, at i G. ikke et enkelt Bogstav i og for sig har en psykologisk Betydning, men først faar sin Værdi derved, at dets individuelle Ejendommelighed ogsaa genfindes i andre Bogstaver. Ved Siden heraf hævdede han G.'s store praktiske Betydning for Læger og Jurister. Ligesom Dr. Erlenmeyer før ham gjorde han opmærksom paa, at sygelige Tilstande ofte ytre sig i Skriften, og at en saa farlig Sindssygdom som generel Parese giver sig til Kende i den, længe før den iagttages af den syges Læge eller nærmeste Omgivelser. Ligeledes vilde Retsvidenskaben særlig i Sager, der dreje sig om Skriftforfalskninger, kunne have betydelig Nytte af Grafologerne, der i Modsætning til de almindelig benyttede Skønsmænd i Skriftsager ere fuldstændig inde i Skriftens Psykologi og Fysiologi. Preyer's Undersøgelser saavel som et af Lombroso samtidig udgivet grafologisk Værk have haft en stadig voksende Interesse for G. til Følge især inden for videnskabelige Kredse. I Tyskland og Østerrig er der ved Domstolene blevet ansat Grafologer som edsvorne »skriftsagkyndige« ; ligeledes har man i Frankrig, Holland og Danmark i vanskelige og indviklede Tilfælde søgt grafologisk Bistand. I Lighed med det grafologiske Selskab i Paris er der 1896 af den dygtige Grafolog Hans H. Busse bleven stiftet et saadant i Miinchen. Af større og mindre Værker om G. findes der i Øjeblikket nogle og halvfjerdsindstyve; det betydeligste Kontingent dertil have Frankrig og Tyskland leveret; men ogsaa England, Holland, Østerrig, Italien, Danmark og Norge have deres grafologiske Af handlinger og Haandbøger. (Litt.: Michon, *Système de graphologie* [10. Opl., Paris 1891]; *Méthode pratique de graphologie* [6. Opl., Paris 1893]; *Histoire de Napoléon I d'apres son écriture* [Paris 1879]; Varinard, *Cours de graphologie* [3. Opl., Paris 1889]; Crépieux-Jamin, *Tratte pratique de graphologie* [6. Opl., Paris 1895; paa Dansk ved Johannes Marer, »G. eller Læren om at bedømme Menneskets Karakter af dets Haandskrift«, Kbhvn. 1890]; *L'écriture et le caractère* [4. Opl-, Paris 1896]; Deschamps, *La philosophie de l'écriture* [Paris 1892]; Langenbruch, »Graphologische Studien« [Berlin og Leipzig 1895]; Meyer, »Lehrbuch der Graphologie« [Stuttgart 1895]; Preyer, »Zur Psychologie des Schreibens« [Hamburg og Leipzig 1895]; Busse, »Die Handschriftendeutungskunde« [2. Opl,. Miinchen 1897]; Lombroso, *Grafologi* [Milano 1895]). *Johannes Marer.*

Grafospásme (græ.), Skrivekrampe (s. d.).

Grafostatik d. s. s. Grafisk Statik.

Grafotypi (græ.), en af Englænderen Hitchcock opfunden Maade at gøre Plader til Illustrationstryk. En Metalplade blev dækket med et Lag Kridtpulver, udrørt i et Bindemiddel; Laget blev stærkt sammenpresset, og derpaa tegnede man med en Slags Blæk, der kunde trænge ind i Massen og gøre den uopløselig, saa at Resten senere kunde bortfjernes med Vand og en Børste. Man fik saaledes en Tegning i Relief, der kunde afkopieres galvanoplastisk. Men Metoden er for længe siden gaaet af Brug. *F. R. F.*

Grafstrom, 1) Anders Abraham, svensk Digter og Præst, født i Sundsvall 10. Jan. 1790, død i Umeå 24. Juli 1870. Han blev 1809 Student, 1815 Magister i Filosofi, kaldtes 1820 af E. G. Geijer til Docent i Historie ved det nordsvenske Universitet og udnævntes Aaret efter til Lektor ved Carlberg's Militærskole. 1832 ansattes han i samme Egenskab ved Hernösand's Gymnasium og blev 1835 Sognepræst i Umeå. — G. fremtraadte for første Gang over for Offentligheden 1817, da han lod nogle Digte indrykke i »Stockholmsposten«. De følgende Aar optraadte han foruden her tillige i Romantikernes Organ »Poetisk kalender« med Poesier, der udmærke sig ved en blid elegisk Stemning og en for deres Tid ualmindelig Magt over Formen; 1819 skrev han desuden i Tidsskriftet »Svea« »Ofver Amor och Psyche samt Faun, arbeten i marmor af Sergell«, en kunstkritisk Artikel, der lovpristes højt af Hammarsköld. Til samme litterære Gruppe som denne sidste hørte G. imidlertid ikke, men indtog lige fra Begyndelsen af en mæglende Stilling mellem Romantikerne og Gustavianerne. Han regnedes til »Neutrer'nes« Parti og blev da ogsaa ringeagtende omtalt i »Markalis sömnlösa nätter«, hvor han under Navnet »Enkans son i Nain« fremstilledes som »fredelig« og »inderlig skikkelig«. For øvrigt var han — som Palmblad udtrykte sig — »tolereret af den gamle Skole, beundret af Neutrerne og dyrket af den ny Sekts skikkelige Sjæle«. Nogen stor Digter blev G. aldrig: dertil havde hans Lyre alt for faa og alt for overfladisk klingende Toner. Men den milde Ynde, der udmærker hans Lyrik, den varme Følelse, der gaar igennem den, Formens Renhed og Vellyd have dog gjort Digte af ham, saasom »Harpan«, »Norrland«-, »Välkommen och farval«, almindelig kendte og sungne. Allerede 1825 erholdt han ogsaa af det svenske Akademi dets dobbelte Pris, og selv var han siden 1839 Medlem af dette Samfund. — G.'s Digte ere udkomne i flere Samlinger under de forskellige Titler: »Skaldeforsok« [2 H. 1826 og 1832], »Sånger från Norrland« [1841], »Nya Sånger från Norrland« [1848] og »Julliljor« [1851, 2. Opl. 1852]. 1864 udgaves hans »Samlade Skaldestycken«. G. har tillige skrevet Teksten til det af Forseli udgivne Billedværk »Ett år i Sverige« [1827—35], forfattet en Levnedsskildring

af sin Svigerfader, Digteren F. M. Franzén [1867], udgivet Prædikener og opbyggelige Taler samt oversat Grillparzer's Skuespil »Sappho« [1833]. Han stod en Tid ogsaa i Spidsen for Udgivelsen af Ugebladet: »Norrlands tidningar«. (Litt.: Dahlgren, »Minnestal ofver A. A. G.« i Sv. Akad. Handl. 1872). *L. W~ll.*

2) Tor Frithiof, ovenn.'s Søn, Prædikant og Litterat, født 1827, Student 1845, Dr. phil. 1851, død 1883 som Ordensbiskop, Overhofprædikant og Sognepræst i Klara Sogn i Stockholm. Han har foruden en Samling Prædikener forfattet flere af det svenske Akademi prisbelønnede Digte: »Frans Michael Franzén, elegier« [1848], »Sangens framtid« [1852] og »Fjellappen« [1861]. G.'s Poesier udgaves samlede 1884 tillige med Levnedsskildring, forfattet af C. D. af Wirsén. *L, W—ll.*

Grafton [gra'ftən], 1) By i den nordamerikanske Stat Massachusetts ved Blackstone River, med Skotøjfabrikker og (1890) 5,000 Indb. 2) By i Vestvirginia, Baneknudepunkt med Jærnbaneværksteder, Støberier, Malt- og Savmøller og Handel med Træ og Kul, (1890) 3,200 Indb. *S. B. T.*

Grafton [gra'ftən], By i Australien, Koloni New-South Wales, ligger 440 Km. N. f. Sydney ved den sejlbare Clarence, 75 Km. fra dens Munding i Shoalbay. (1891) 4,400 Indb. Den har en god Havn, Skibsværfter, en Flydedok. I Omegnen drives stor Avl af Sukker, samt Bjærgværksdrift paa Guld, Sølv og Kobber. *C. A.*

Grafton [gra'ftən], Augustus Henry Fitzroy, Hertug af G., engelsk Politiker, (1735—1811). 1756 kom han ind i Underhuset og traadte i ivrig Opposition til Bute's og Grenville's Ministerier. 1765—66 blev han Statssekretær i Rockingham's Kabinet og 1766 første Skatkammerlord i Pitt's andet Ministerium. Under Pitt's Sygdom blev G. efterhaanden den ledende og fra Septbr. 1767 i Virkeligheden Premierminister. 1769 arbejdede han i Kabinettet for Ophævelse af de i Nordamerika forhadte Toldsatser, men blev overstemt af sine Kollegaer. I den følgende Tid blev hans Anseelse svækket ved hans udsvævende Liv, og hans Forhold til en Eventyrerske, Nancy Parsons, gav Junius Lejlighed til voldsomme Angreb. Wilkes-Affæren og de amerikanske Forhold gjorde ham efterhaanden ked af Ministerstillingen, og Jan. 1770 nedlagde han den. 1771—75 sad han dog som *lord privy seal* i North's Ministerium, men fratraadte, da det ikke lykkedes ham at bilægge Striden med Kolonierne i Amerika, paa hvis Side hans Sympati nærmest var. Fra nu af var han i Opposition, indtil han i Marts 1782 paa ny blev *lord privy seal* i Rockingham's Ministerium indtil Ministeriets Fald i Apr. 1783. Fra nu af blev han Privatmand og opgav endog 1803 al parlamentarisk Virksomhed, da man imod hans Mening fornyede Krigen med Frankrig. *A. Frs.*

Grafton [gra'ftən], Harry Fitzroy, Hertug af, uægte Søn af den engelske Konge Karl II og Barbara Villiers, siden Hertuginde af Cleveland, (1662—90). Han blev 1681 engelsk Viceadmiral og kæmpede mod Hertugen af Monmouth. 1688 gik han straks over til Vilhelm af Oranien, men døde haardt saaret paa Ekspeditionen mod Irland. *A. Frs.*

Grågås (d. e. Graagaas) plejer man med eet Navn at kalde de islandske Love fra Fristatstiden, men dette Navn have de oprindelig faaet ved en Misforstaaelse. Omtr. 1190 fandtes et Eksemplar af Trøndernes Love, den ældste Frostatingslov, der gik under Navnet G. og sagdes at være skreven paa Foranstaltning af Kong Magnus den Gode ca. 1040 og saaledes at indeholde Olaf den Hellige's Love. I 16. Aarh. tilskrev man Olaf den Hellige Affattelsen af Norge's ældre Love, og man troede da ogsaa, at han var Islændingernes Lovgiver; saaledes blev Navnet G. overført paa de ældre islandske Love. Omtr. 1720 indsaa man først det urigtige heri, men Navnet har dog holdt sig som den sædvanlige Betegnelse for de Optegnelser af de Love eller Retsregler, som nu haves fra den islandske Fristat; derimod bruges det ikke mere om nogen norsk Lovbog. G. findes opbevaret i flere forskellige Haandskrifter. Af disse ere to de fuldstændigste og mærkeligste, Skindbøgerne »Konungsbok«, *Codex regius* (Nr. 1157, fol., gl. kgl. Samling i det store kgl. Bibliotek), og »Staðarholsbok«, *Codex Arnamagnæanus* (Nr. 334 fol., i den Arnamagnæanske Haandskriftsamling). Den første er fra ca. 1250 og den sidste fra ca. 1260—70. Disse 2 Hovedhaandskrifter ere meget forskellige, navnlig hvad Ordning og Fuldstændighed angaar. Konungsbok, der er den fuldstændigste, inddeles i 15 Afsnit, medens Staðarhólsbók bestaar af 7 større Afsnit eller Balker. Begge disse Haandskrifter ere Afskrifter efter ældre Haandskrifter; fra hvilken Tid disse have stammet, vides ikke. Nedskrivningen af de islandske Love begyndte Vinteren 1117—18 (se Bergþórr Hrafnsson) af en dertil nedsat Kommission, og den saaledes tilvejebragte Lovsamling med de af Kommissionen foreslaaede ny Love vedtoges af Lovretten 1118; det var Drabsafsnittet m. m. (se Hafliðaskrá). I Tiden mellem 1122 og 1133 nedskreves Kristenretten, og i Løbet af den følgende Tid maa Nedskrivningsarbejdet være fortsat. Flere Haandskrifter af Lovene omtales i Konungsbok. Før end man 1117 tog Beslutningen om Nedskrivningen, maa de gældende Love have været meget omfattende. Flere Omstændigheder vise ogsaa, at G. i sit væsentligste Indhold maa antages at hidrøre fra 11. og 12. Aarh. G. er en Lovbog, dog ikke i moderne Betydning, men en af private iværksat Samling af de ved den lovgivende Forsamling, Lovretten, vedtagne Love. Den er den mest fuldkomne og omfangsrige og tillige den mest interessante Lovbog, man har fra Nordens Oldtid og Middelalder. G. er først udgiven med en latinsk Oversættelse paa Foranstaltning af den Arnamagnæanske Kommission 1829, men i denne Udgave ere begge Hovedhaandskrifterne kombinerede med hinanden, hvorved deres Ejendommeligheder og indbyrdes Forhold udviskedes. Senere har V. Finsen (s. d.) paa en fortrinlig Maade udgivet alle de vigtigste Haandskrifter af G., nemlig Konungsbok [Kbhvn. 1852], med Oversættelse [Kbhvn. 1870], Staðarhólsbók [Kbhvn. 1879] °g endelig en Række mindre Haandskrifter eller Brudstykker tillige med et Glossar til hele Udgaven [Kbhvn. 1883]. (Litt.: K. Maurer, »Graagaas«, trykt i Ersch og Gruber's »Encyclopädie der Wissenschaften und Künste« [77. Bd., 1864]; V. Finsen, »Om de islandske Love i Fristatstiden«, trykt i »Aarbøger f. nord. Oldkh. og Hist.« [1873]; samme, »Om den oprindelige Ordning af nogle

af den islandske Fristats Institutioner« [Kbhvn. 1888]; Páll Briem, »Um G.«, trykt i »Timarit hins isl. bókmentafélags« [Reykjavik 1885—86]). *B. Th.M.*

Gragnano [graña'no], By i Syditalien. Provins Napoli, har Vinavl, betydelig Maccaronifabrikation og (1881) 8,600 Indb.

Graham [gre'iəm], gammel skotsk adelig Slægt, mellem hvis Medlemmer følgende ere de vigstigste: 1) John G. af Claverhouse, (1649—89), var først i fransk, siden i hollandsk Tjeneste, men vendte 1677 tilbage til England. Han blev af Karl II udnævnt til Kavaleriløjtnant og kæmpede med stor Grumhed mod Covenanterne i Sydvestskotland. Jakob II gjorde ham til Generalmajor og overdrog ham 1688 at forsvare Skotland mod Vilhelm af Oranien. Juli 1689 vandt han i Spidsen for adskillige Klaner en Sejr over General Mackay i Passet ved Killiecrankie, men blev selv haardt saaret og døde kort efter. — 2) Richard G., (1648—95), fik 1680 af Karl II Titel af Viscount Preston og var 1688 en af de 5 Statholdere, som udnævntes af Jakob II, da denne forlod London. Under Vilhelm II's Regering holdtes han en Tid i Fængsel, blev 1691 for Højforræderi dømt til Døden, men benaadedes. — 3) Thomas G., Lord Lynedoch, engelsk General, (1750—1843), kæmpede i Revolutionens og Kejserdømmets Krige, saaledes i Spanien, hvor han ved Vitoria (1813) som Generalløjtnant førte venstre Fløj af den engelske Hær. *A. Frs.*

Graham [gre'iəm], Andrew, engelsk Astronom, er født 8. Apr. 1815 i Irland, var 1842—61 Observator ved Edward Cooper's Privatobservatorium i Markree ved Collooney og blev 1864 første Assistent ved *University observatory* i Cambridge, hvor hans Hovedarbejde har været Deltagelsen i det internationale Zonearbejde med Strøget 25^0 til 30° nordlig Deklination (»Catalogue of 14464 stars« [Leipzig 1897]); ved Siden heraf har han observeret Planeter og Kometer samt assisteret Adams (s. d.) ved hans Beregning af de Bernoulliske Tal (se Bernoulli) og i hans Undersøgelser over Novemberstjerneskud, Maaneteori og Jordmagnetisme. *Y. Fr. S.*

Graham [gre'iəm], George, engelsk Instrumentmager, født 1675, død 20. Novbr. 1751. G. var sin Tids ypperste Instrumentmager; han udførte fortrinlige astronomiske Instrumenter, opfandt Kvægsølvpendulet og opdagede den magnetiske Deklinations daglige Variation, hvilken Størrelse dog senere (1740) blev mere nøjagtig bestemt af Anders Celsius. *K. S. K.*

Graham [gre'iəm], Gerald, Sir, britisk Generalmajor, er født 1831 og blev 1850 Sekondløjtnant i Ingeniørerne. Han deltog i Krim-Felttoget 1854—56, blev efter at have udmærket sig i Felttoget i Kina 1860 Oberstløjtnant og 1881 Generalmajor. Under det ægyptiske Felttog 1882 var han med i Slaget ved Tel-el-Kebir, sendtes 1884 til Suakin mod Osman Digma, som han slog ved Tamanib (Tamasi), men naaede ikke at undsætte de af de ægyptiske Tropper besatte Forter ved Tokar og Senkat og trak sig tilbage. Efter Kartum's Fald 1885 og Lord Wolseley's Tilbagetog til Øvreægypten forstærkedes G.'s Tropper, og han beordredes til fra Suakin at trænge frem til Berber ved Øvrenilen og anlægge en Jærnbane mellem disse 2 Punkter. Osman Digma indlod sig imidlertid ikke paa nogen afgørende Kamp. Baneanlægget paabegyndtes, men opgaves paa Grund af Udsigten til Krig med Rusland, og G. forlod i Maj 1886 med største Delen af sit Korps Suakin. *B. P. B.*

Graham [gre'iəm], James Rob. George, Sir, engelsk Statsmand, født 1. Juni 1792, død 25. Oktbr. 1861. Allerede 1814, da han var paa en Lystrejse til Sicilien, fik han det Hverv at føre hemmelige Underhandlinger med Kong Murat om dennes Frafald fra Napoleon I. 1820 valgtes han til Underhuset, men maatte næste Aar opgive Valg paa Grund af sine grove Bestikkelser. 1826 valgtes han igen og sad fra nu af i Underhuset til sin Død, om han end flere Gange maatte skifte Kreds. Han sluttede sig straks til det liberale Parti og vakte Opsigt ved sit Skrift »Corn and Currency« mod de gældende Kornlove. Novbr. 1830 blev han første Admiralitetslord, gennemførte mange Forbedringer i Flaadens Styrelse og alvorlige Besparelser samt havde tillige vigtig Del i Valgreformen. Men da han ikke billigede sine Kaldsfællers Planer om Indskrænkninger i den irske Statskirke, tog han 1834 Afsked tillige med den senere Jarl Derby og nærmede sig det konservative Parti. Septbr. 1841 blev han derfor Indenrigsminister under R. Peel, viste stor Kraft under Arbejderuroligheder 1842 og gennemførte 1844 den første Lov om Kvinders og Børns Arbejde i Fabrikkerne, men vakte stærk Uvilje mod sig, fordi han tillod sig at lade aabne Breve til Mazzini, hvoraf det fremgik, at denne var Medvider af Oprørsplaner i Italien. Han understøttede Peel's Toldreformer og stillede siden det Forslag til en irsk Tvangslov, som førte til Ministeriets Fald 1846. Han blev 1847 kun valgt ved den liberale Jarl Grey's Indflydelse og fik s. A. Tilbud om at blive Generalguvernør i Indien, men afslog det ligesom 1848 Tilbudet om at overtage Flaadens Styrelse. Han misbilligede afgjort Palmerston's Udenrigsstyrelse, tog vigtig Del i Forhandlingerne om Navigationsaktens Ophævelse og var efter Peel's Død 1850 Peelitternes Ordfører. Som saadan var han 1852 meget virksom i Kampen mod det konservative Ministerium Derby's protektionistiske Tilløb og blev efter dets Fald i Decbr. 1852 paa ny første Admiralitetslord indtil Jan. 1855, da han fortrængtes ved Roebuck's Klager over Krigsførelsen. Han vilde hverken indtræde i det konservative Ministerium 1858 eller i det liberale 1859, men hævdede ved sin Indsigt og sin skarpe Veltalenhed en anset Stilling i det offentlige Liv. (Litt.: M. Cull. Torrens, *Life and Times of Sir Y. G.* [Lond. 1863]; Lonsdale, *Life of Sir J. G.* [Lond. 1868]). *E. E.*

Graham [gre'iəm], John, skotsk Maler, født 1754 i Edinburgh, død Novbr. 1817 smst. G., der uddannedes paa London's Akademi og i Italien, udstillede fra 1780 en Del Portrætter samt meget roste Historiemalerier som »Daniel i Løvehulen«, »Una« [1783], »Ceres opsøger Proserpina« [1786], »Maria Stuart's Flugt fra Lockleven Castle« [1788], »Maria Stuart før Henrettelsen« [1792], »David underviser Salomo« [1797] m. fl. og har ogsaa paa anden Haand, som Lærer for Wilkie og m. a. (fra 1788 Lærer ved *Trustees-Academy* i Edinburgh), haft Indflydelse paa engelsk Kunst. *A. Hk.*

Graham [gre!iəm], John, kaldet G. Gilbert, j skotsk Portræt- og Historiemaler, født 1794 i Glasgow, død 5. Juni 1866 smst. Hans Uddannelse foregik fra 1818 paa London's Akademi (Guldmedaille for »Den fortabte Søn«) og i Italien; han virkede fornemmelig i Edinburgh (fra 1827) og i Glasgow, blev to Aar før sin Død Præsident for det skotske Akademi samt Hofmaler og malede talrige Portrætter, skotske og italienske Folkelivsbilleder samt religiøse Arbejder (»Christus paa Oliebjærget«, 1846). Navnet Gilbert føjede han til Slægtsnavnet, efter at han 1834 var bleven gift med Miss Gilbert. *A. Hk.*

Graham [gre!iəm], Thomas, engelsk Kemiker, født 20. Decbr. 1805 i Glasgow, død 16. Septbr. 1869 i London. G. virkede først som Professor i Kemi ved *Andersonian Institution* i Glasgow, men blev 1837 ansat i lignende Stilling ved *University College* i London; 1855 fratraadte han sin Lærerstilling, da han overtog J. Herschel's Embede som General-Møntmester i London. G.'s Undersøgelser over den een-, to- og trebasiske Fosforsyre vare af overordentlig Betydning for Læren om de flerbasiske Syrer og bidrog betydelig til den teoretiske Kemis Udvikling; af særlig Værdi ere ogsaa hans fysisk-kemiske Arbejder over Luftarternes Diffusion, Vædskers Dialyse og Osmose. G. opdagede, at Metallet Palladium formaar at forbinde sig med rigelige Mængder Brint (Vandstof), idet der dannes Palladiumbrinte; han betragtede Brinten i komprimeret Tilstand som et Metal. G.'s fortrinlige Lærebog: »Elements of Chemistry« blev bekendt ogsaa uden for England, idet den blev bearbejdet paa Tysk af Otto og af Kolle. Hans videnskabelige Arbejder ere udgivne samlede som »Chemical and physical Researches« [Edinburgh 1876]. *O. C.*

Graham [gre!iəm], Thomas, Lord Lynedoch, engelsk General, født 19. Oktbr. 1748, død 18. Decbr. 1843 i London." Med en af ham selv paa egen Bekostning hvervet og særdeles godt uddannet Bataillon deltog han under Wurmser i Felttogene i Italien 1796—97 og ledede senere Blokaden af Malta indtil dens Overgivelse Septbr. 1800. Under Sir John Moore tjente G. 1800 i Spanien og forfremmedes 1810 til Generalløjtnant. 1811 slog han Marskal Victor ved Barossa og kommanderede 1813 den venstre Fløj i Kampen ved Vittoria. 1814 stod han i Spidsen for et Landgangskorps mod Holland, deltog i den heldige Kamp ved Merxheim, men forsøgte samme Aar forgæves en Storm mod Bergen-op-Zoom. Han udnævntes til Pair og forfremmedes 1821 til General *en chef.* *B. P. B.*

Grahams Brød se Brød, S. 786—87.

Graham'sk Gang, den almindelige Form for Hvilegang i Pendulure (se Echappement).

Grahams [gre!tem] **Land,** et Sydpolarland paa 65—67° s. Br. omtrent S. f. Kap Horn. Det blev opdaget 1832 af Kaptajn Biscoe, udsendt af Huset Enderby, og taget i Besiddelse for England. Uden for Kysten ligger en Øgruppe, som blev opkaldt efter Biscoe. Endnu nærmere ligger en Gruppe, der blev opdaget 1874 af den tyske Kaptajn Dallmann og fik Navnet Kejser-Wilhelms-Øerne. G. L., der er højt og bjærgrigt, danner muligvis en Del af et stort antarktisk Fastland, men vil rimeligvis vise sig at være en Øgruppe, særlig da det synes tvivlsomt, hvorvidt det staar i Forbindelse med de nærliggende Kyststrækninger Alexander I's Land og Palmer's Land. Nyere Undersøgelser have ogsaa paavist, at den af Biscoe opdagede Kyst skilles ved et ca. 30 Km. bredt Stræde fra det egentlige G. L. *C. A.*

GrahamstOWn [gre!iəmztaun], 1) By i Kaplandet, Østprovinsen, ligger 35 Km. fra det indiske Ocean og er ved Jærnbane forbunden med Port Elizabeth og Port Alfred. (1891) 10,500 Indb., overvejende hvide. Den er Sædet for en Biskop, en Underguvernør og Befalingsmanden over Grænsetropperne, har et Museum, et Bibliotek og en stor botanisk Have. Som Oplagsplads for Uld, Horn, Huder, Strudsfjer og Korn har den Betydning. — 2) By paa New Zealand, ligger paa Østkysten af Nordøen, 80 Km. 0. f. Auckland, ved Firth of Thames. (1891) 6,500 Indb. I Nærheden ligge Thames-Guldmarkerne, hvis Rigdom i den senere Tid har vist sig at være mindre end oprindelig formodet. *C. A.*

Grahn-Young [granjə'ŋ], Lucile (egl. Lucina Alexia), verdensberømt dansk Danserinde, er født 30. Juni 1821 i Kjøbenhavn og kom tidlig ind paa det kgl. Teaters Danseskole. Allerede som Barn betraadte hun Scenen 1829 i Balletten »Jocko« ; men da Bournonville et Aarstid efter overtog Balletledelsen, holdt han hende indtil videre borte fra al Teatertjeneste for at undervise hende privat og tog hende 1834 med til Paris; efter sin Hjemkomst optraadte hun første Gang i en *Pas de deux* i »Den Stumme i Portici«, og fra nu af udviklede hun sig hurtig til Publikums Yndling, thi hun »besad alle de Egenskaber, der udmærke Danserinden af første Rang« (Bournonville). Det blev da ogsaa hende, der kom til at kreere Astrid i »Valdemar« og »Sylphiden«, som Bournonville havde indrettet for hende; 1836 blev hun ansat som kgl. Danserinde og Aaret efter udnævnt til Solodanserinde. I Sommeren 1838 rejste hun til Paris, hvor hun optraadte flere Gange under stort Bifald og navnlig i Balletten »Sylphiden« blev modtagen med stormende Begejstring. Hendes faste Ansættelse i Kjøbenhavn hindrede hende imidlertid dengang i at modtage noget Engagement, og hun vendte tilbage til Danmark, hvor hun ved sin Genoptræden blev hilst med stor Jubel. Hele Kjøbenhavn laa for Fødderne af den fejrede Danserinde, og navnlig de højere Kredses Begejstring antog saadanne Dimensioner, at den endog efter hendes Bortgang medførte offentlige Skandaleoptrin, der vendte sig imod Bournonville som den formentlige Ophavsmand dertil (se P. Hansen, »Den danske Skueplads«, II, S. 589 ff.). Thi hendes Ophold i Hjemmet skulde kun blive af kort Varighed. 1839 søgte hun pludselig under en Orlov, og nærmest paa Grund af personlig Uoverensstemmelse med den myndige Balletmester, sin Afsked fra det kgl. Teater og var fra nu af tabt for den danske Ballet. Over Hamburg gik hun til Paris og modtog det hende tilbudte Engagement ved den store Opera, hvor hun trøstig kunde tage Kampen op med saa feterede Kunstnere som Taglioni, Grisi, Fanny Elszler og Cerrito. Senere fejrede hun store Triumfer paa Europa's største Scener, i London, Milano, St. Petersborg, Bruxelles, Wien, Berlin o. s.v. ved den sjældne Forening af alle Virtuositetens blændende Fortrin, Lethed, Kraft, Ynde og Smidighed, og en indtagende

sjælfuld Mimik. Navnlig hendes Udførelse af forskellige Folkedanse, som »Cachucha« og »El Jaleo di Xeres« skal have været aldeles fuldendt. 1856 giftede hun sig med Tenorsangeren Friedrich Young, og 1869—75 ledede hun Balletten ved Hofteateret i München. Efter Mandens Død lever hun dels i Italien, dels i sin Villa ved »Englischer Garten« i Munchen. *S. L.*

Graierne (egentlig »de graa«), efter den græske Mytologi 3 Søstre, Døtre af Forkys og Keto, altsaa Søstre til Gorgonerne; de boede ligesom disse i det yderste Vesten. Tilsammen havde G. kun een Tand og eet Øje, som de vekselvis benyttede. Perseus forstod at bemægtige sig deres Tand og Øje, da de gik fra den ene Søster til den anden, og tvang dem derpaa til at hjælpe sig paa Vej for at finde Gorgo (s. d.). *V. S.*

Grain [græ'] (fr.), Korn, benyttes bl. a. som Betegnelse for Silkeormeæg.

Grain [eng. grein, fr. græ'], mindre engelsk og fransk Vægtenhed samt ældre belgisk Betegnelse for Decigram. I England er G. $^1/_{30}$ Dram avdp. = 59,062 Mgr., $^1/_{24}$ dwt. troy (som Apotekervægt ogsaa kaldet Minim = $^1/_{20}$ Scruple) = 64,799 Mgr., til Juveler $^1/_4$ Karat = 51,826 Mgr., til Perler $^4/_5$ Troy-G., som Probervægt $^1/_4$ Karat; G. in measure, Apotekermaal, rummer I Avoirdupois-G. destilleret Vand. Før Gramvægtens Indførelse var G. i Frankrig $^1/_{72}$ Gros poids usuelles = 54,253 Mgr. og $^1/_{24}$ Denier poids de marc = 53,115 Mgr. *N. J. B.*

Grain, Isle Of [ailəvgrein], forhen en Ø ved Themsen's Sammenløb med Medway i det engelske Grevskab Kent, V. f. Sheppey, nu sammenhængende med Fastlandet. 1,286 Hekt. Udstrakte Befæstningsværker. *C. A.*

Grainville [grævi'l], Jean Baptiste Cousin de, fransk Forfatter (1746—1805), Bernardin de Saint-Pierre's Svoger, bekæmpede som gejstlig Tidens filosofiske Ideer og kunde ved Revolutionens Udbrud kun redde sig ved at indgaa Ægteskab; dette Brud paa Præsteløftet kunde senere ikke tilgives ham, hvorfor han kom i Nød. Da hans versfri Digt »Le dernier homme« [2 Bd., 1805] ikke gjorde Lykke, druknede han sig af Fortvivlelse i Somme-Kanalen. Ch. Nodier udgav Digtet paa ny 1811, da H. Croft havde stillet det jævnsides med »Paradise lost« og »Messias« — meget med Urette; 1831 blev det endog versificeret af en anden Beundrer, Creuzé de Lesser. *S. Ms.*

Graisivaudan [græzivodã'], en for sin Skønhed bekendt Dal i det sydøstlige Frankrig, Dep. Hautes-Alpes og Isére. Den ca. 50 Km. lange Dal gennemstrømmes af Floden Isére og omgives af høje Bjærge (Monts de G.), som ere rige paa Skove og Græsgange, Vinbjærge og Frugthaver. *H. W.*

Graissessac [græsøsa'k], By i det sydlige Frankrig, Dep. Hérault, Arrond. Béziers (Languedoc), har (1891) 2,000 Indb. og er bekendt af sine rige Kullejer i Omegnen. *H. W.*

Grajiske Alper se Alperne, S. 610.

Grajvoron, By i det sydlige Rusland, Guvernement Kursk, ligger 220 Km. S. f. Kursk ved Vorskla. (1888) 5,700 Indb., der drive Handel med Uld, Heste og Faar. *C. A.*

Gral eller Graal, efter middelalderlige Fortællinger den Skaal eller det Fad, paa hvilket Paaskelammet frembares ved den sidste Nadvere, og i hvilket Frelseren dyppede en Bid, da han vilde betegne Forræderen. Efter andre var G. den Kalk, som Frelseren brugte ved Nadverens Indstiftelse. Denne Skaal, »den hellige G.«, brugtes derpaa af Josef fra Arimathia, da han havde faaet Herrens Legeme udleveret af Pilatus, til deri at opsamle de Blodsdraaber, der endnu fløde ud af Legemet. At denne »hellige G.« maatte være en kostelig Besiddelse, er en Selvfølge, og den opbevaredes derfor ogsaa med Omhyggelighed i Josef af Arimathia's Slægt og kom med ham eller en af hans Slægt til England. Om G., der sagdes at være skaaret ud af en Smaragd, fortaltes snart mange mærkelige Ting. Ved guddommelig Forsorg skjultes den ofte, at den ikke maatte komme i uværdiges Hænder eller skues af dem, der ikke fortjente saa stor Lykke. Ridderen Titurel byggede en Borg for G., Mont Sal vage; og udvalgte Riddere (*Templiers*) ble ve Vogtere af G. Naar og hvor Sagnet om G. først er opstaaet, og i hvilken Skikkelse det først er traadt frem, vide vi ikke. Vi vide kun, at den ældste Behandling, vi have, stammer fra Frankrig omtrent fra Tiden efter 1150. Det er en Art versificeret Roman, der skyldes Robert de Boron. Han har aabenbart benyttet flere Kilder; til Begyndelsen apokryfiske Evangelier og til Fortællingen om, hvad der senere hændtes med G., dels Sagnene om Kong Artus, dels Sagn fra Bretagne om Ridderen Parceval, der ved sin Dyd gjorde sig værdig til at blive Vogter af G. (En Del af Boron's Skrift er udgiven af F. Michel, »Le Roman du Saint Graal« [Bordeaux 1841]). Snart efter Boron behandledes Sagnet om G. af Chrestien fra Troyes. I hans versificerede Behandlinger af Sagn om Kong Artus findes vel ikke mindste Hentydning til den hellige G.; men i et ufuldendt Skrift i Prosa, maaske hans sidste Arbejde (det er senest fra 1191), behandles Sagnet om G. Nogle Aar efter blev den tyske Minnesanger Wolfram (s. d.) von Eschenbach bekendt med dette Skrift af Chrestien, som han benyttede til en af sine Digtninger »Parzival«. Men da Skriftet var ufuldendt, siger Wolfram, at han maatte søge en anden Kilde. En saadan fandt han, siger han, i Provencaleren Kyot, der atter skal have hentet sine Underretninger i Spanien fra en Maurer Flegetanis. Da man aldrig har fundet mindste Spor af en saadan Forfatter Kyot, har man ikke helt uden Grund antaget, at Kyot er en opdigtet Person, og at Wolfram selv har opfundet, hvad han siger at have taget fra Kyot. Den hellige G. er efter Wolfram af overnaturlig Oprindelse, bragt til Jorden af Engle, ligesom den af Englene skjules for uværdiges Blikke. Parzival, hvis Herkomst og hvis Slægts Bedrifter Wolfram udførlig skildrede i de første Bøger af sin »Parzival«, var paa sine Vandringer kommen til den Borg, hvor G. fandtes, men han vidste ikke, at G. var der. Kongen Amfortas laa syg af et Saar. Parzival kunde have helbredet ham ved at stille et bestemt Spørgsmaal, men gjorde det ikke. Da han siden kom tilbage til Kong Artus's Hof, erfarede han, hvor han havde været, drog atter dertil, frelste Kong Amfortas og blev selv Konge paa Borgen efter ham. Foruden af disse behandledes Sagnet om G. af mange andre Digtere, især af franske eller provencalske Trouvéres. Sagnet

bredte sig ogsaa hurtig med andre Riddersagn fra Frankrig til Nabolandene og videre. Sagnet om G. kom ogsaa til Norden og over Norge til Island, hvor vi have Vidnesbyrd om det. Da Sagnet om G. hørte til de Sagn, som kunde glæde sig ved stor folkelig Interesse, er det let at fatte, at Skrifter og Sagn om G. tidlig bleve mangfoldiggjorte ved Bogtryk (længe før 1500). Da Kæsarea i det hellige Land indtoges 1101 under det første Korstog, fandt Genuesерne her en Skaal, som antoges for den Skaal, Herren havde brugt ved den hellige Nadvere. De bragte den til Kirken San Lorenzo i Genova, hvorfra den (den kaldtes Sacro Catino) 1806 kom til Frankrig. Den antoges for at være af Smaragd, men viste sig at være af grønt Glas. Men den har næppe haft synderlig at gøre med Udviklingen af Sagnet om G. Hvad Ordet G. angaar, er Oprindelsen uvis, nogle antage G. for et gammelt fransk Ord, andre for opstaaet af et latinsk Ord o. s. v. (Litt.: Birch-Hirschfeld, »Die Sage von G.« [Leipzig 1877]; Hucher, *Le Saint-Graal* [Paris 1875—79]; Nutt, *Studies on the Legend of the Holy Graal* [London 1888]). *V. S.*

Grallae, Grallatores se Vadefugle.

Gram (oprindelig et Tillægsord: haard, vred), 1) i det nordiske Skjaldesprog en Betegnelse for Konge, særlig krigersk Konge; opfattedes i Middelalderen som Opkaldelse efter en Sagnkonge G., om hvem der da digtedes en Saga (Sakse I. Bog). 2) Nordisk Mandsnavn, baade selvstændigt og som Tilnavn; dette sidste er sikkert det oprindelige. 3) Trold, Djævel; »den lede G.«; i Oldsproget sædvanlig i Flertal *gramir* eller *grom* o: »de onde«. 4) Sigurd Faavnesbanes Sværd; af Odin stødt ind i Ættetræet som Gave til hans Fader Sigmund, sønderbrudt ved Sigmund's Fald, atter sammensmedet af Smeden Regin, brugt af Sigurd til Ormens Drab, og for sidste Gang, da han dødssaaret hævner sig selv. *A. O.*

Gram, af gr. *gramma* (gammelgræsk Vægt = 1/3 Drachme), fr. *gramme* (Forkortelse *g*), Benævnelse for den i metrisk Vægt anvendte Grundenhed, som svarer til Vægten af 1 Kbcm. rent, destilleret Vand af største Tæthed. Større Enheder udtrykkes ved Tilføjelse af Ord, afledte af græske Talbetegnelser, f. Eks. Kilo-G. = 1,000 G., medens mindre Enheder bestemmes efter latinske Talbetegnelser, f. Eks. Milli-G. = 1/1000 G. *N. J. B.*

Gram, Hovedgaard i Gram Herred, Sønderjylland, 20 Km. østlig fra Ribe, siges at være opført 1314 af Hertug Erik af Sønderjylland. Den laa oprindelig 2 Km. længere mod Nordvest og midt i store Skove. G. var en af de befæstede Borge, som Ridder Erland Kalf 1373 bragte Valdemar Atterdag. Denne Konge pantsatte G. til Drosten Claus Limbek til Tørning, og snart gik Gaarden fra at være Pantelen over til Ejendom. Senere var G. i Slægterne Reventlov's, Buchvald's og Podevel's Eje. 1664 blev den solgt til Frederik III's bekendte General, Grev Hans Schack. Dennes Sønnesøns Enke, Anna Sophie Ranzau, erhvervede 1754 Nabogodset Nybøl, der tidligere havde været forenet med G., og bestemte i sit Testamente, at G. og Nybøl tillige med Giesegaard i Sjælland skulde oprettes til et Stamhus for hendes Stifsøns yngste Søn, Grev Frederik Christian Schack. Stamhuset blev oprettet 1776, se Giesegaard. *B. L.*

Gram, Frederik Terkel Julius, dansk retslærd, født 26. Aug. 1816, død 3. Juni 1871. G. blev 1835 Student, 1841 cand. jur., hvorefter han, samtidig med at han arbejdede som Volontær i Kancelliet, udfoldede en stor Virksomhed som juridisk Manuduktør; 1847 udnævntes han til Lektor i det juridiske Fakultet og blev 1849 Professor, hvilken Stilling han beklædte til sin Død. 1856 blev han ekstraordinær Assessor i Højesteret, 1867 Etatsraad, og 1868 kreeredes han til Æresdoktor af det juridiske Fakultet i Lund. G. var en flittig og skarpsindig Forsker, der tillige besad en ualmindelig Evne til saavel under sin Docentvirksomhed som i sine Skrifter at lægge Stoffet til Rette i klar og velordnet Form og en udpræget Forkærlighed for at holde sin Fremstilling saa nær som muligt til det praktiske Retslivs Fordringer. Af hans Skrifter kunne som særlig stærkt benyttede og paaskønnede, ogsaa i Praksis, nævnes hans to Hovedværker »Den danske Formueret« [1. Del: Læren om de tinglige Retsforhold, Kbhvn. 1855, 2. Udg. 1858, 2. Del: Læren om Fordringsforholdene eller de obligatoriske Retsforhold, 1. Bd. 1860, 2. Bd. 1864] og »Den private Søret efter dansk Lovgivning« [Kbhvn. 1851]; desuden har han, foruden forskellige mindre Afhandlinger, udgivet »Forelæsninger over den danske Familieret« [Kbhvn. 1868], G. var fra 1859 indtil sin Død Regensprovst, en Stilling, hvortil han særlig egnede sig, og hvori han har udrettet meget godt for de unge studerende. *Ludv. H.*

Gram, Gregers Winther Wulfsberg, norsk Statsminister, er født paa Moss 10. Decbr. 1846 og hører til en gammel norsk Slægt, som nedstammer i lige Linie fra den fra Skottertoget under Sinclair bekendte Foged Lars G. i Gudbrandsdalen. G. blev Student 1864, cand. jur. 1869. Efter et Aars Praksis som Sorenskriverfuldmægtig og derpaa et Aars Studieophold i Frankrig var han fra 1873 ansat i Justitsdepartementet indtil Sommeren 1875, da han udnævntes til norsk Medlem af den internationale Domstol i Ægypten, hvor han efter 3 Gange gentagne aarlige Valg fungerede som Præsident ved Tribunalet i Ismaïlia, et i mange Henseender vanskeligt Tillidshverv, som han dog viste sig fuldkomment voksen. 1879 blev han efter sit Ønske forflyttet til Domstolen i Alexandria, men fratraadte Maj 1882 sin Stilling i Ægypten (om hvis Justitsreform og internationale Domstol han har ladet trykke et Par Afhandlinger i »Norsk Retstidende« for 1878 og 1880) og vendte tilbage til Norge, hvor han 1883—84 var konstitueret Amtmand i Nordlands Amt og derpaa fra 1884 ekstraordinær Assessor i Højesteret. Ved Dannelsen af Emil Stang's første Ministerium blev han 12. Juli 1889 udnævnt til norsk Statsminister i Stockholm, men dimissionerede 6. Marts 1891 sammen med sine øvrige Kollegaer i Regeringen og traadte tilbage til sin tidligere Stilling i Højesteret. 1892 blev han udnævnt til Medlem af den internationale Voldgiftsdomstol, som sad sammen i Paris i Spørgsmaalet angaaende Sælfangsten i Behrings-Strædet. Da Emil Stang dannede sit andet Ministerium 2. Maj 1893, vandt han paa ny

den økonomisk uafhængige G. for Statsministerstillingen i Stockholm, hvilken Post denne ogsaa modtog i Blandingsministeriet Hagerup ved dettes Dannelse i Oktbr. 1895. *J. B. H.*

Gram, Hans, dansk Historiker, født 28. Oktbr. 1685 i Bjærgbye ved Hjørring, død i Kjøbenhavn 19. Febr. 1748. Han dimitteredes 1703 til Universitetet, hvor han straks vakte store Forhaabninger; hans Hovedstudier vare Teologi og Filologi, men nogen Embedseksamen tog han aldrig, hvorimod han 1708 blev Magister. Sit Underhold tjente han i nogen Tid som Korrektør i et Trykkeri, 1711 udnævntes han til Konrektor ved Metropolitanskolen, hvilket Embede han vedblev at beklæde, efter at han 1714 havde opnaaet at blive Universitetsprofessor i Græsk, men rigtignok uden Gage. Da et kortvarigt Ægteskab (1718—19) med en velstaaende Enke havde gjort G. til en ret formuende Mand, helligede han sig ene til sin Universitetsvirksomhed og var bl. a. nogle Aar Universitetets Notarius. Den store Ildebrand i Kjøbenhavn 1728 blev af afgørende Betydning for G.'s Liv. Den havde gjort ham husvild, og han modtog derfor Geheimeraad Ludvig v. Plessen's Tilbud om at tage Bolig i dennes Palæ. Han kom her i Berøring med de Mænd, der skulde blive de raadende under Christian VI, særlig Karl Adolf v. Plessen og Iver Rosenkrantz, og alle fattede Godhed for G., som var lige saa elskværdig som lærd og tilmed en stor Selskabsmand, der forstod at bevæge sig med megen Takt i de Kredse, han nu var kommen ind i. Frugterne af disse Forbindelser lode ikke vente længe paa sig, thi kort efter Tronskiftet (1730) udnævntes G. til kgl. Historiograf, kgl. Bibliotekar og Arkivsekretær — 1731 Geheimearkivar — medens han tillige beholdt sin Stilling ved Universitetet. Der skulde en overordentlig Arbejdskraft til for at bestride alle disse Embeder, og en saadan besad G. i højeste Grad. Han kunde, siger en samtidig om ham, udrette mere i een Time end mangen anden i hele Dage. Og han betragtede ingenlunde sine Embeder som Sinecureposter; i Arkivet lagde han saaledes Grunden til den store Samling af Diplomafskrifter, der almindelig gaar under Langebek's Navn. Men desuden havde han Sæde i en Mængde Kommissioner, af hvilke den betydeligste var den saakaldte Medaillekommission (1739), hvoraf det senere Videnskabernes Selskab udviklede sig væsentlig paa Grundlag af en Plan, han 1742 forelagde Kongen. Dette mangesidige Arbejde maatte nødvendigvis sprede hans Kræfter, og megen Tid røvede ogsaa hans livlige Deltagelse i Selskabslivet hos hans fornemme Venner, over for hvem G. i sin vidt drevne Elskværdighed ofte kunde nærme sig stærkt til Servilitetens Grænse, som naar han f. Eks. tilbød C. A. Plessen at underkaste sig en Tjærevandskur, for at Overkammerherren kunde danne sig et Skøn om dennes Virkninger, eller naar han i lange Tider holdt ham å jour med Noteringen for det ostindiske Kompagnis Aktier. Føjer man hertil en overordentlig omfangsrig Brevveksling med lærde saavel danske som fremmede, undrer man sig over, at G. trods alt dette dog har faaet udrettet saa meget, tilmed da han næsten ganske var blottet for Initiativ, hvorfor største Delen af hans Arbejder skyldes ydre Begivenheder, som Forespørgsler og Anmodninger, deres Tilblivelse.

G.'s litterære Produktion falder i 2 Hovedgrupper: en klassisk-filologisk og en historisk. Hans filologiske Skrifter ere ikke mange og nu ret betydningsløse, om de end i hans egen Tid kunne have gaaet og gældt som gode. De ere alle fremkomne som Disputatser, som han skrev dels som Alumnus paa Elers'es Kollegium, dels som Universitetsprofessor, og omhandle væsentlig den græske Filologi, Mytologi og Litteraturhistorie; betydeligst er vistnok *Historia deorum ex Xenophonte* [1716]. Ligeledes gaar han i Alm. som Forfatter af et latinsk Leksikon, *Nucleus Latinitatis* [1. Udg. 1722], der holdt sig som Skolebog til hen mod Aarhundredets Slutning. Alle disse Skrifter — ligesom en stor Del af hans historiske — ere skrevne paa Latin, hvilket Sprog han beherskede bedre end sit Modersmaal, selv om han ikke efter kyndiges Dom formaaede at skrive det med Elegance. Et større og mere varigt Ry har G. vundet som Historiker; men netop om denne Side af hans Produktion gælder det tidligere bemærkede, at den er i højeste Grad tilfældig, foranlediget af ydre Impulser, og noget større Arbejde, som kunde kaldes hans Hovedværk, har man vanskeligt ved at nævne. Det er ret sent, endog flere Aar efter at han var bleven kgl. Historiograf, at han gav sit første Bidrag til dansk Historie, nemlig den Række kritiske Noter, han skrev til Florentineren Giov. Lami's Udgivelse af Meursius'es (død 1639 som Professor i Sorø) Danmark's Historie, og som i lige Grad vidne om deres Forfatters Kundskabsfylde og Skarpsindighed. Selve Værket havde ingen Værdi, og det var udelukkende, fordi Lami ønskede det optaget i Rækken af Meursius'es øvrige Arbejder, hvoraf det udgør 9. Bd. [Firenze 1746], at G. paatog sig at levere denne Kommentar, der i Manuskript fyldte 6 Bøger Papir. I et Brev til den lærde Italiener havde han vist, at Meursius'es Danmarkshistorie i Virkeligheden ikke var andet end en Omskrivning paa godt Latin af ældre Forfatteres Arbejder, og nu paatog han sig at udgive et af de vigtigste af disse, nemlig Niels Krag's »Christian III's Historie«, der udkom 1737 i Forbindelse med Stephanius'es Fortsættelse fra 1550—59 og en Række Aktstykker samt en baade i historisk og litteraturhistorisk Henseende overmaade vigtig Fortale paa ikke mindre end 139 store Foliosider, »en Prøve paa og et Mønster af historisk Kildekritik«. Samtidig ønskede Niels Slange (1657—1737) at udgive sin store Christian IV's Historie, og Kongen paalagde G. det delikate Hverv at staa den gamle Forfatter bi. Først efter Slange's Død fik han fri Hænder, og det er derfor meget vanskeligt at afgøre, hvad der skriver sig fra hans Haand; tydeligst spores hans Indflydelse paa Tiden efter 1620, der lige saa meget er hans som den oprindelige Forfatters Arbejde. Det udkom først Aaret efter G.'s Død [Kbhvn. 1749]. Ogsaa til Udgivelsen af Johan Møller's store Litteraturleksikon, *Cimbria literata* [3 Bd., Kbhvn. 1744], gav han en hjælpende Haand og forsynede det med en lærd latinsk Fortale. Hidtil havde G. med en sjælden Uegennyttighed arbejdet for andre, men i sine sidste Aar fik han dog Lejlighed til at udgive en Række selvvalgte

Arbejder, der alle ere skrevne paa Dansk og alle findes trykte i 1. Række af Videnskabernes Selskabs Skrifter; thi ligesom dette væsentlig skyldte ham sin Tilblivelse, var han dets egentlige Sjæl i dets første Aar. De betydeligste af disse 16 Afhandlinger ere: »Christian II's forehavte Religionsreformation i Danmark« [III, 1—76] og »Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersen's Historie« [IV, 1—242]; desuden kunne nævnes »Om Bysse-Krud« [I, 215—306] og »Om Christine af Danmark, Kong Christierni II's Datter« [V, 1—126]. Intet af disse Arbejder ejer, lige saa lidt som hans latinske Skrifter, Fremstillingens Kunst, thi denne Gave var G. nægtet. Hvad der derimod vil bevare hans Navn som et af de første blandt danske Historikere, er ikke saa meget de ny Resultater, han vandt, som hans Metode, thi ham tilkommer Æren af at være den første kritiske Historieskriver i Danmark. Ikke saaledes at forstaa, at man ikke tidligere havde anvendt historisk Kritik, men denne havde stadig haft et ret tilfældigt Præg, medens derimod G. indsaa, »at ingen Fremstilling havde videnskabeligt Værd, medmindre den grundede sig paa en kritisk Gennemarbejdelse af Stoffet. Dette er Mandens udødelige Fortjeneste af vor Historiografi«. (Litt.: »Skand. Litteraturselsk. Skrifter« [6. Aarg., 1810]; »Hist. Tidsskr.« [5. R., 4. Bd.]). *M. M.*

Gram, Hans Christian Joachim, dansk Læge, er født 13. Septbr. 1853 i Kjøbenhavn. Lægeeksamen tog han 1878, fik 1882 Universitetets Guldmedaille, 1883 den medicinske Doktorgrad. 1889 blev han Kredslæge i Kjøbenhavn, 1891 Professor i Farmakologi og Aaret efter tillige Overlæge ved Frederiks Hospital. Hans Navn er bl. a. knyttet til en særlig Maade at farve Bakterier. *G. N.*

Gram, Johan, hollandsk skønlitterær Forfatter, er født i Haag 25. Apr. 1833, lagde sig først efter Malerkunsten,' men opgav den senere og blev Stenograf ved Generalstaterne. Samtidig med, at han varetog dette Hverv, har han udfoldet en frugtbar og mangesidig Forfattervirksomhed, der overvejende har en munter og underholdende Karakter. Han har skrevet baade Noveller, Lystspil, raisonnerende Afhandlinger, Kunststudier og Rejsebeskrivelser. Af hans Værker nævne vi: »Een Haagsch fortuin« [Leyden 1877] og »De groote Schootmans«, Lystspil [Haag 1879], og »Haar tweede man«, Lystspil [Haag 1882]. *A. I.*

Gram, Jørgen Pedersen, dansk Matematiker, er født i Nustrup i Sønderjylland 27. Juni 1850. G. dimitteredes 1868 fra Ribe Katedralskole, tog 1873 Magisterkonferencen i Matematik og blev 1879 Doktor i samme Fag ved Kjøbenhavn's Universitet. Af hans rent matematiske Arbejder maa fremhæves en ypperlig Afhandling om Invariantteorien (»Matematische Annalen« [1874]), som han skrev som Student, samt »Undersøgelser angaaende Mængden af Primtal under en given Grænse«, der af det danske Videnskabernes Selskab belønnedes med Guldmedaillen (findes i Selskabets Skrifter for 1884). 1888 optog Selskabet ham som Medlem. Til »Tidsskrift for Matematik«, hvoraf han 1883—89 var Medredaktør, har han leveret fortrinlige Bidrag. Men G. har ogsaa med stor Dygtighed beskæftiget sig med Regning og Iagttagelseslære, noget, hvortil han naturlig lededes ved sin praktiske Virksomhed inden for Forsikringsvæsenet — f. Eks. i en Aarrække som Beregner ved Livsforsikringsselskabet »Hafnia« — og ved Syslen med forstvidenskabelige Emner. Her maa nævnes hans Doktorafhandling, »Om Rækkeudviklinger, bestemte ved de mindste Kvadraters Metode«, hvoraf en tysk Bearbejdelse findes i »Crelle's Journal« [1883], og forskellige Afhandlinger i »Tidsskrift for Skovbrug«. G. ledede 1884—85 Grundlæggelsen af Ulykkesforsikringsselskabet »Skjold«, hvis Direktør han siden har været, og optoges 1896 i »Hafnia's« Bestyrelse. *Chr. C.*

Graminéae se Græsfamilien.

Gramkalörie kalder man den Varmemængde, der medgaar til at opvarme 1 Gr. Vand en Celsiusgrad. Om Opvarmningen skal være fra 0^0—1^0, som det ofte angives, eller den skal foregaa ved almindelig Stuevarme, f. Eks. fra 15^0—16^0, eller om man endelig skal definere en G. som Hundrededelen af den Varmemængde, der medgaar til Opvarmning af 1 Gr. Vand fra 0^0—100^0, det er Spørgsmaal, hvorom der ikke hersker synderlig Enighed. Helt ligegyldigt er Valget ikke, da Vandets Varmefylde ikke er aldeles konstant, men vistnok har et Minimum omkring 20^0 eller 30^0. Der er dog et temmelig stort Omraade, omtrent fra 15^0—40^0, hvor Vandets Varmefylde varierer saa lidt, at man ved næsten alle Undersøgelser godt kan betragte den som konstant, saa en G. nemmest og bedst kan defineres som den Varmemængde, der inden for dette Omraade medgaar til at opvarme et Gram Vand en Grad. Om Forholdet mellem en G. (cal.) og andre Enheder se Absolut Maal. *K. S. K.*

Grammar SCilOOl [grä'maskul], engelsk Betegnelse for en Del af de højere Skoler, i hvilke der gives Undervisning i de klassiske Sprog; se England, »Undervisningsvæsen«.

Grammatik (lat. *grammatica*) er afledt af græ. γράμμα (Bogstav) og betød oprindelig den Videnskab, der sysselsætter sig med det skrevne, med Litteraturen (se Grammatiker). Det har senere antaget Betydningen Sproglære, systematisk Fremstilling af Sprogbygning. G. omhandler Lydene og deres Forbindelse til Ord og Orddele (Lydlære eller Fonetik), Orddannelsen (Afledning, Sammensætning), Ordenes Bøjning eller Fleksion (Deklination, Konjugation), Ordenes Betydning (Semasiologi, Synonymik), Ordenes Brug og Stilling (Sætningslære, Ordføjningslære eller Syntaks). Lyd-, Orddannelses- og Bøjningslæren nævnes stundom Formlære, men stundom anvendes dette Navn om Bøjningslæren alene. Naar G. tillige tager Hensyn til ældre Sprogformer, til Dialekter, til beslægtede Sprog, bliver den sammenlignende", etymologiserende. G. er udviklet til Videnskab i den fjerne Oldtid hos Inderne (se Panini) og hos Grækerne, der skabte en grammatikalsk Terminologi. Fra Grækerne førtes G. til Romerne, der oversatte de af Grækerne dannede Termini og føjede nogle ny til, og paa det af Grækerne og Romerne lagte Grundlag har G. fortsat og udviklet sig til vore Dage. Danske Betegnelser for de grammatikalske Termini forekomme allerede i Pontoppidan's *Grammatica danica* fra 1668, og de have navnlig ved Rask's Virksomhed og Indflydelse vundet stor Anvendelse i nyere **Tid.** Se Almindelig G. *P. K. T.*

Grammatikālsk (græ.) ell. grammatisk erdet, der angaar Grammatik, det, der angaar Sprogbygning, f. Eks. g. Terminologi, g. Køn. *P. K. T.*

Grammatikalsk Accent se Accent, S. 124.

Grammátiker er i den græske Litteraturs alexandrinske Periode Betegnelse for den lærde, der sysler med Udgivelsen og Fortolkningen af den ældre Litteratur (*Grammata*); det svarer til Dels til det moderne Begreb Filolog, specielt klassisk Filolog, men har et noget videre Omfang. Senere bruges det i snævrere Forstand om den, der dyrker Sproglæren som Videnskab. De betydeligste G., Zenodotos fra Efesos, Aristofanes fra Byzans og Aristarchos fra Samothrake (se Specialartiklerne) vare knyttede til Alexandria; den sidste havde en fremragende Modstander i Krates fra Mallos, der virkede i Pergamon. Blandt de senere kunne nævnes: Dionysios Thrax, Didymos Chalkenteros, Apollonios Dyskolos og Herodianos. Af selve Mestrenes Værker er det meste gaaet tabt, men adskilligt er bevaret i senere Værker, navnlig i Leksika; moderne Samlinger ere *Anecdota Graeca*, udg. af Villoison [2 Bd., Venezia 1781], Bekker [3 Bd., Berlin 1814—21], Bachmann [2 Bd., Leipzig 1828] og Cramer *[Anecd. Oxoniensia*, 3 Bd., Oxford 1834—37 og *Anecd. Parisiensia*, 4 Bd., Oxford 1839—41]. En af Dindorf paabegyndt Udgave [Leipzig 1823] af de græske G. blev ufuldendt; af en mere omfattende Samling, der foretages under Ledelse af Uhlig, er hidtil udkommet II, 1 [Leipzig 1878] og IV [smst. 1889—94]. — Ogsaa hos Romerne fandt denne Videnskab Indgang under Indflydelse af Krates fra Mallos, der ca. 169 f. Chr. kom som Gesandt til Rom; dens betydeligste Repræsentanter ere Aelius Stilo, Varro, Verrius Flaccus og Suetonius. De latinske G. ere samlede i en stor Udgave under Ledelse af Keil [7 Bd., Leipzig 1856—80], suppleret af Hagen *[Anecdota Helvetica*, smst. 1870]. (Litt.: Gräfenhahn, »Geschichte der klassischen Philologie im Altertum« [4 Bd., Bonn 1843]; Lersch, »Die Sprachphilosophie der Alten« [3 Bd., Bonn 1841]; Steinthai, »Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern« [2 Bd., 2. Opl. Berlin 1891]). *K. H.*

Grammatiske Afhandlinger kaldes 4 grammatisk-retoriske Afhandlinger, der findes i Haandskrifter af Snorra Edda, særlig *Codex Wormianus*, uagtet de intet have med Snorre at gøre. De ere af meget forskellig Art og Værd. Den første af en unavngiven gejstlig stammer fra ca. 1140 og handler udelukkende om det islandske Alfabet. Afhandlingen betegner en Reform, og det er Forfatterens Hensigt at danne »os Islændere« et fuldstændigt Alfabet, hvor alle islandske Lyd fik deres passende Bogstavtegn. Med enestaaende Skarpsindighed skelner han mellem de enkelte Lyd, og hans Bogstavrække og -former ere særdeles adækvate, ligesom hans Øre har været mærkelig fint; han konstaterer bl. a. Nasallyd i Sproget, hvilket ikke er hans ringeste Fortjeneste. I ortografisk Henseende har Afhandlingen vistnok haft stor Betydning. — Den anden Afhandling stammer vistnok fra ca. 1250 og er af en lignende Art som den første, men staar i øvrigt langt under denne i Betydning. — Den tredje handler i Begyndelsen om Runealfabetet (heri optaget en Afhandling af Torodd Runemester), men i øvrigt om »Talens Figurer« i Tilslutning til Priscian og Donat; de enkelte Figurer oplysesved Skjaldevers. Forfatteren er den bekendte Oláfr hvitaskáld (s. d.). — Endelig er den fjerde, der stammer fra 14. Aarh., en Fortsættelse af den foregaaende og udelukkende af retorisk Art; den følger Alexander de Villa Dei's Doktrinale: *De figuris grammaticis*. Begge de sidste Afhandlinger ere særlig vigtige paa Grund af de mange Skjaldevers, som kun der findes opbevarede. Foruden i Udgaver af Snorra Edda findes alle Afhandlingerne udgivne af »Samfund til Udgivelse af gml. nord. Litt.« som et Hele under Titelen: »Islands grammatiske Litteratur i Middelalderen« [I—II, Kbhvn. 1884—86]. (Litt.: Indledninger til nævnte Værk; B. M. Ólsen, »Runerne i den oldisl. Litteratur« [Kbhvn. 1881]). *F. J.*

Grammatísme (græ.), grammatisk Forskrift, særlig brugt i nedsættende Betydning om en pedantisk Fremgangsmaade.

Grammatistik (græ.), Færdighed i at læse og skrive korrekt; Ordet er afledet af Grammatistes, en Skolemester. *K. H.*

Grammatit se Hornblende.

Gramme [gra'm], Zénobe Théophile, belgisk Elektrotekniker, er født 4. Apr. 1826 i Belgien. Han begyndte som Arbejder og kom til Paris som Modelerer for Allianceselskabet, der lavede elektromagnetiske Maskiner til Brug ved Fyrtaarne. Efter nogen Tids Forløb gav han sig til at arbejde paa egen Haand og indrettede sig et primitivt Laboratorium i sit Køkken. Hans Forsøg kronedes med glimrende Held, thi han blev Opfinder af den berømte Ringmaskine, der er et af de vigtigste Udgangspunkter for Nutidens elektriske Stordrift. Patent paa sin Jævnstrømdynamo fik han 1869, og 1870 fik han i Paris dannet Gramme-Selskabet, der siden har leveret en Mængde Maskiner efter G.'s Patent. 1888 tildelte det franske Akademi ham den store Volta-Pris. *K. S. K.*

Gramme's Maskine se Dynamoelektrisk Maskine, S. 633.

Grammichele [grammike'le], Granmichele, By paa Sicilien, Provins Catania, ligger 12 Km. 0. f. Caltagirone og er anlagt 1693 i Stedet for den ødelagte Naboby Ochiola. (1881) 11,800 Indb., der drive Korn- og Vinavl samt betydelig Kvægavl. *C. A.*

Grammofon (græ.), et Apparat, opfundet af Emil Berliner 1887 og ligesom Edison's Fonograf (s. d.) bestemt til Optagelse og Gengivelse af menneskelig Tale og andre Lyde. Men ved Fonografen bevæges Mejselen, der skærer Mærker i den roterende Cylinder, vinkelret mod dennes Overflade, hvorimod G.'s Stift udfører sine Svingninger parallelt med Tegnefladen, hvorved man opnaar, at Stiften altid møder samme Modstand mod sine Bevægeiser. Tegnefladen er en rund Plade, der roterer om sin Akse, og hvorpaa Stiften optegner sin Skrift i Spirallinier. Pladen kan enten være en sodet Glasplade eller en Zinkplade overtrukken med en Ætsgrund af Voks. I første Tilfælde gøres Skriften varig ved Fernisering, i sidste ved Ætsning med Kromsyre. *K. S. K.*

Grammont se Geeraerdsbergen.

Grammont [gramõ'], Adelsfamilie fra Franche-Comté. Dens Navn stammer fra Familieslottet G., beliggende mellem Vesoul og Montbéliard, der

1656 af Filip IV af Spanien ophøjedes til Grevskab. Efter at Franche-Comté var forenet med Frankrig, knyttedes ogsaa Familien G. til dette, og Michel de G., der udmærkede sig i Ludvig XIV's Krige, fik efter et andet Familieslot Titelen Marquis de Villersexel. — Senere have to af Slægten spillet en mere fremtrædende Rolle i fransk Politik. 1) Théodule de G., født 26. Apr. 1745, død 22. Maj 1841, der var Lafayette's Svoger, sluttede sig som denne med Begejstring til Ideerne fra 1789, men stødtes snart tilbage ved Voldsomhederne og deltog 10. Aug. 1792 i Forsvaret af Tuilerierne, ved hvilken Lejlighed han blev saaret. Under Napoleon trak han sig tilbage til Privatlivet, og efter 1814 sluttede han sig til Bourbon'erne. Som Medlem af Deputeretkammeret 1815—22 og 1827—39 viste han dog, at han havde bevaret sine konstitutionelle Ideer, og han stemte derfor i Reaktionsperioden stadig med den dynastiske Opposition. — 2) Hans Søn, Ferdinand de G., født 6. Juni 1805, død 17. Juni 1889, fik 1839 sin Faders Plads i Deputeretkammeret, j hvor ogsaa han hørte til den dynastiske Opposition. Efter Julikongedømmets Fald var han og- i saa Medlem af de følgende Forsamlinger og blev i Slutn. af 1860'erne en Tilhænger af det liberale Kejserdømme. 1871 valgtes han atter til | Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til det monarkiske Højre og gav Anledning til skarpe Sammenstød med Republikanerne, men 1876 opgav han at søge Valg til Deputeretkammeret og søgte forgæves at blive valgt til Senatet, hvorpaa han trak sig ud af Politikken. *P. M.*

Grammos, Bjærgkæde paa Balkan-Halvøen, er den nordligste Del af Pindos og danner Grænsen mellem Albanien paa den ene Side og Makedonien og Thessalien paa den anden. Den begynder mod Nord ved Søerne i Øvre-Albanien og er i Begyndelsen temmelig lav, men bliver højere mod Syd, hvor den i Samarina naar 2,574 M. 0. f. Janina danner den Knuden Metsovo, over hvilken Hovedadgangen, Zygos-Passet, fører fra Albanien til Thessalien; her udspringer flere Floder, som f. Eks. Wjossa og Aspropotamos til det ioniske Hav, Wistritza og Salamvria til Archipelagus. *C. A.*

Gramond eller Grammont [*gramõ'*], Gabriel Barthélemy de, fransk Historiker, født ca. 1590 i Toulouse, død smst. 1654, har skrevet: *Historia prostratae a Ludovico XIII sectariorum in Gallia rebellionis* [Toulouse 1623] og *Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV — libri decem octo* [Toulouse 1643]. *P. M.*

Gramont [gramõ'], fransk Adelsfamilie, stammende fra Navarra. Til den hørte Antoine III, duc de G., født 1604, død 12. Juli 1678, der førte et eventyrligt Soldaterliv i Trediveaarskrigen og de følgende Krige, oftest i fransk Tjeneste, og opnaaede Marskaltitelen. Han var gift med Richelieu's Niece Françoise-Marguérite de Chivré og har fortalt om sit Soldaterliv i en Samling »Mémoires«, der ere udgivne 1716. Hans ene Søn, Armand de G., født 1638, død 1673, førte et lignende Liv og har skildret en Del deraf i »Mémoires concernant les Provinces-Unies«, udg. 1744. En anden Søn Antoine Charles, | blev Fader til Antoine IV, duc de G., født 1672, død 1725, der var fransk Marskal. Samme Slægt tilhører nedenn. A. A. G. *P. M.*

Gramont [gramõ], Antoine Agénor, Hertug af, fransk Diplomat, født 14. Aug. 1819, død 18. Jan. 1880. Han var Søn af en ivrig Legitimist, som 1830 fulgte Karl X's Slægt i Landflygtighed til Skotland (indtil 1833), og hed indtil Faderens Død 1854 Hertug af Guiche. Han blev uddannet i den polytekniske Skole 1837—40, men vilde ikke være Officer. Allerede 1849 sluttede han sig til Prins Louis Napoleon og blev 1851 Sendemand i Kassel, 1852 i Stuttgart og 1853 i Torino, hvor han 1855 sluttede Traktaten om Sardinien's Forbund med Vestmagterne imod Rusland. 1857 forflyttedes han til Rom og 1861 til Wien. Under sit Ophold her fattede han et stærkt Had til Preussen og følte sig særlig kaldet til at knække dets Overmod, saa meget mere som han ved et Møde i Karlsbad 1865 med Bismarck havde faaet personlig Uvilje mod denne og bildte sig ind at være ham overlegen. Han arbejdede ivrig paa at tilvejebringe et Forbund med Østerrig og Italien, og han regnede saa sikkert herpaa, at han forvekslede de aldeles foreløbige Underhandlinger herom med et formelig afsluttet Forbund, uagtet der netop ikke var opnaaet Enighed, fordi den franske Regering ikke vilde opgive Pavens Sag og overlade Italien Rom, hvad Beust havde erklæret for et ufravigeligt Vilkaar. Da han i Maj 1870 kaldtes tilbage til Frankrig for at blive Udenrigsminister under E. Ollivier, mente han, at Tiden var kommen til at give Hadet imod Preussen Luft. Allerede da Spørgsmaalet om St.-Gotthard-Tunnelen opkom 20. Juni, viste han tydelig sin Lyst til at fremkalde Krig, stolende paa Frankrig's militære Overmagt, Og saa snart der kom Efterretning om den hohenzollernske Prins Leopold's Tronkandidatur i Spanien, var han paa det rene med at ville gribe Lejligheden til at faa sit Ønske opfyldt. Han holdt straks 6. Juli en meget udæskende Tale og sendte øjeblikkelig Grev Benedetti til Ems for at forlange Kandidaturen opgiven. Da dette hurtig opnaaedes, var han ikke tilfreds med denne diplomatiske Sejr, fordi Lejligheden saaledes gled ham ud af Hænder, og fandt derfor paa at stille yderligere Krav, skønt alle de andre Stormagters Sendemænd og ikke mindst den østerrigske udtalte sig afgjort misbilligende. Han tog end ikke i Betænkning for at naa sit Maal at give Kamrene < et aldeles forvrænget Billede af, hvad der virkelig var foregaaet i Ems, og at fremstille Kong Vilhelm's sidste Svar til Benedetti som en haanlig Afvisning; han gav det Udseende af, at Østerrig og Italien vare Frankrig's sikre Forbundsfæller, og at Bismarck's Emserdepeche (s. d.) var en officiel diplomatisk Depeche, og han lokkede derved Kamrene til at give deres Samtykke til Krigserklæringen, medens han selv letsindig løb ind i den Fælde, som Bismarck snedig havde stillet for ham. Næppe vare Krigens første Ulykker indtrufne, før han tillige med de andre Ministre 9. Aug. maatte vige Pladsen for den almindelige Uvilje. Senere forsøgte han i et Skrift »La France et la Prusse avant la guerre« [1872] at forsvare sin taabelige Adfærd, men fremkaldte derved en Række skarpe Modsigelser ikke alene fra E. Ollivier, Rouher og Prins Napoleon, men ogsaa fra Beust. Ikke bedre Held havde et senere Skrift »Le présent et l'avenir«, som han udgav 1878 under Mærket Memor. *E. E.*

Grampians[grä'mpjᵊn]**-Bjærgene**, Bjærgkæde i Skotland, opfylder hele den mellemste Del af Landet, mellem Glenmore nan Albin, »Albion's store Dal« i Nord og de skotske Lavlande i Syd. Med sydvest—nordøstlig Retning stryge de fra Spidsen af Halvøen Kantyre ved Atlanterhavet til Kinnaire Head ved Nordsøen. Hovedkæden har dog en mere vest- østlig Retning fra Loch Linnhe til Stonehaven. Her finder man ogsaa de højeste Partier, navnlig mod Vest, hvor Ben Nevis, de britiske Øers Kulminationspunkt, hæver sig til 1,343 M. Fra Hovedkædens Midte udsendes Cairngorm Range (de nordlige G.) mod Nordøst med Højdepunkterne Ben Macdui(1,309 M.) og Cairngorm (1,248 M.), ligesom der i Syd og Sydvest udgaar andre Forgreninger, der sædvanlig sammenfattes under Navnet de sydlige G.; her naa Cruachan 1,118 M. og Ben More 1,158 M., medens hele Højlandets Gennemsnits-Kamhøjde kun er ca. 750 M. Til Trods for denne i og for sig ikke særlig store Højde, der langtfra kan maale sig med Mellemeuropa's eller Alpernes, gør G. dog et usædvanlig mægtigt Indtryk, navnlig i den vestlige Del ved deres vilde Former og dybe Kløfter. Sete udefra, særlig fra Syd, gøre de Indtryk af en samlet Bjærgmur; men kommer man nærmere, opløses de overalt i større og mindre Grupper, skilte ved saa dybe Dale og Spalter, at Samkvemmet imellem Egnene mod Nord og Syd ikke er forbundet med større Vanskelighed; saaledes kommer man f. Eks. fra de Dale, der gennemstrømmes af Spey og Dee, ved at overskride ubetydelige Højderygge ned i andre mod Vest førende Dale, der munde ud i Glenmore-Dalen. Rigdommen paa Søer, hvoraf flere ere berømte for deres Skønhed, er navnlig stor i den sydvestlige Del; her ligge Loch Lomond, Loch Awe og Loch Katherine. Af Floder mærkes Forth, Tay, Dee og Spey. De gamle Dannelser, Gnejs og Skifere ere de overvejende, ofte gennembrudte af Eruptiver som Granit, Basalt og Porfyr. G.'s Bevoksning er meget tarvelig; Mosser, Lyng- og Bregneheder ere det almindelige; kun paa Skraaningerne i Dalene og ved Søerne finder man Smaastrimler Skov af Birk og Fyr; de tidligere udstrakte Skove har Befolkningen i tidligere Tid dels omhugget, dels afbrændt, nærmest fordi de tjente til Fristed for Røvere og vilde Dyr, og først i de senere Aartier har man søgt at raade Bod paa den tidligere Vandalisme ved paa ny at plante Skov, navnlig omkring de adeliges Slotte. Navnet »Grampian Mountains« stammer fraet Bjærg Graupius, der nævnes hos de latinske Forfattere. *C. A.*

Gramvold, i en dansk Folkevise: den unge Helt, der fælder Lindormen og gæster hos Jomfru Sølverlad i Bjærget; synes at være en Omdannelse af Sigurd Faavnesbane. *A. O.*

Gran (*Picea* Lk.), Slægt af Granfamilien, stedsegrønne Træer med spredte, i Tværsnit firkantede Naale, som sidde paa fremspringende Bladpuder, hvor de efterlade rudeformede Bladar. Enbo. Hanblomsten rakleformet, enkeltvis eller indtil 4 sammen tæt ved Spidsen af det fjorgamle Skud (Fig. 1). De unge Kogler sidde enkeltvis i Spidsen af forrige Aars Skud, i Begyndelsen oprette, efter Bestøvningen hængende. Af de 12 Arter, som Slægten omfatter, forekommer kun een, Rødgran (*P. excelsa* Lk.), vildtvoksende i Skandinavien og kun een til, *P. Omorica* Panč., i det sydøstlige Europa.

Hos Rødgran er Hanblomsten ved Grunden omgiven af bleggrønne Dækblade; de talrige Støvdragere sidde spiralformet, deres yderste Spids er bøjet kamformet opad (Fig. 2), saa de ligge tagformet over hverandre; i Begyndelsen er Hanblomsten gul, bliver senere rødlig og, efter at Støvet er traadt ud, gulbrun. Hunblomsterstanden (Fig. 3) er næsten cylindrisk og har talrige Dækskæl, som allerede fra Begyndelsen af ere noget mindre end de inden for dem siddende Kogleskæl; disse ere før Bestøvningen udadbøjede og stærkt røde (Fig. 4); efter denne bliver Blomsten nedhængende, Skællene lukke sig indad mod hverandre og blive først grønne, senere brune; inden for hvert Kogleskæl og lidt indsænket i dette sidde 2 Æg, som begge udvikles til Frø, hvert forsynet med en Vinge (Fig. 5). Rødgranens Naale sidde tæt og alsidig paa Skuddene, men paa Sidegrenene bøje de øverste Naale sig noget nedad og udad; Farven er i Reglen kraftig grøn, men kan variere meget, Naalen har Spalteaabninger paa alle 4 Sideflader, Tværsnittet kan være sammentrykt i begge Retninger, Naalen ender i en kort Spids; naar Træet er sundt, kunne Naalene vedblive at leve i 7—8 Aar. Knopperne ere dækkede at lysebrune, hindeagtige Skæl, Endeknoppen er kegleformet tilspidset, de temmelig faa Sideknopper mere afrundede; paa Hovedaksen sidde de øverste Sideknopper tæt samlede i en Krans lige under Endeknoppen, medens de lavere sidde spredte med uregelmæssige Mellemrum; paa Grenene er der oftest kun 2 Sideknopper lige under Endeknoppen, medens de lavere enten helt mangle eller kun ere faa og smaa. Vaarskuddet udvikler sig hurtig til fuld Længde, undertiden komme Sideskuddene før Topskuddet; det er sammensat af lutter korte Stængelstykker, i Begyndelsen blødt og meget skørt, først sent paa Sommeren forveddet; Overfladen bliver stærkt ujævn af de fremstaaende, nedløbende Bladpuder. Sommerskud ere ikke almindelige og skyldes oftest Sygelighed eller uregelmæssige Vejrforhold. De unge Grene saavel som Toppen ere i en Aarrække klædte med Naale, hvis indbyrdes Afstand bliver større, efterhaanden som Grenens Tykkelse tiltager, derefter ru af Bladpuderne og til sidst mørkt brungraa. De største Grene fremgaa af Kransknopperne umiddelbart under Endeknoppen, hvorimod de lavere siddende Knopper give kortere og spinklere Grene. For Kransgrenene er Vinkelen med Stammen som Regel spids til at begynde med, men bliver efterhaanden ret, idet Grenens Spids ofte bøjer sig noget nedad. Dværggrene forekomme ikke undtagen som Følge af en Sygelighed, der foraarsager Dannelsen af de saakaldte »Troldkoste« o: en stor Mængde korte Grene, som udvikles tæt ved Siden af hverandre og forholdsvis hurtig dø, medens der udvikles ny. De normale Grene blive ofte siddende længe efter, at de ere overskyggede og gaaede ud, selv fine Kviste kunne holde sig længe. Vanris ere meget sjældne, idet der kun findes meget faa sovende Øjne (Proventivknopper) paa Hovedaksen, og disse ikke leve ret længe. Stammen gaar oftest udelt og temmelig ret fra Rod til Top (Fig. 6), ligesom den i Alm. er omtrent kredsrund; dens Aftagen i Tykkelse opefter kan være meget forskellig efter

de Vilkaar, Træet har levet under; ofte regnes I Cm. paa 1,0 M. for Stammen under de levende Grene. Roden er straks fra Begyndelsen af fladtstrygende og gaar under almindelige Forhold ikke ret meget over 0,5 M. ned i Jorden, hvorimod den kan strække sig mange Meter vandret ud fra Træet; paa meget tør og paa meget vaad Bund ligger den især højt i Jorden. Barken paa Stammen bliver aldrig meget tyk; i Ungdommen er den nogenlunde glat, ofte dækket af rødbrune, hindeagtige, uregelmæssig formede Stykker, som skalle af; senere bliver den brungraa eller mørkegraa og revner i rundagtige Skæl, adskilte af flade Furer. Veddet er hvidt og noget glinsende; udsat for Luften bliver det graat. Marvrøret er i de unge Skud ret vidt, men presses stærkt sammen; der dannes ingen Kerne, de indre Dele af Stammen ere kun noget vandfattigere end de ydre; Vægtfylden er ikke stor (omkring 0,45) og svinger ikke særlig stærkt; Veddet er blødt, noget groft, især ved hurtig Vækst, spalter let, men splintrer undertiden, det har stor Bæreevne og en Brændværdi af omtr. 0,7 af Bøgens. I den enkelte Aarring aftage Cellernes Hulrum i Størrelse indvendig fra, hvorfor den yderste Del, Sommerveddet, bliver forholdsvis tæt og fast, ofte mørkere, gulbrunt. Talrige fine Marvstraaler; Veddet indeholder Harpikskanaler (Fig. 7). Ofte have Cellerne et endog stærkt snoet Forløb.

Rødgranen blomstrer samtidig med Løvspringet, som i Danmark oftest indtræder i Beg. af Juni. Koglen (Fig. 8) modnes i Oktober, og Frøet falder til Dels ud, medens Koglerne hænge paa Træet; det meste Frø bliver dog siddende i Koglerne og falder ned med disse ved Slutningen af Vinteren; en Del Kogler blive hængende endnu længere. Frøet (Fig. 9) spirer om Foraaret, og Skallen løftes op over Jorden, idet de 6—9 Frøblade beholde Spidserne samlede derinde, saa længe Skallen endnu indeholder noget Frøhvide; Frøbladene og de første Aars Naale ere almindeligvis fint savtakkede i Randen. Den unge Plante faar i 1. og 2. Aar kun enkelte Sidegrene og holder sig lille; først i 3. eller 4. Aar dannes en regelmæssig Grenkrans, og Højdevæksten bliver stærkere, idet den stiger til hen imod det 20. Aar og kan naa adskillig over 1 M. om Aaret; derefter holder den sig svagt og jævnt dalende indtil over det 100. Aar, saaledes at Træet kan naa en Højde af over 35 M. Tykkelsetilvæksten er i Ungdommen og ved fri Stilling ret anselig, men aftager tidlig og holder sig vedvarende ringe, saaledes at Stammen ikke opnaar nogen meget stor Tykkelse. Levealderen kan naa henimod 500 Aar, men bliver meget ofte kun kort paa Grund af Sygdom i Træet. Rødgranen begynder i Danmark at bære Frugt allerede ved det 30. Aar, selv om Træet staar i en sluttet Bevoksning; herefter indtræde Frøaarene med uregelmæssige, men i Alm. ret korte Mellemrum. Under ugunstige Livsvilkaar, saaledes paa mager Bund og i høje Bjærgegne, kan Rødgranen formere sig derved, at de nederste Grene lægge sig hen ad Jorden, overdækkes med Mos og affaldne Naale og til sidst slaa Rod, samtidig med at Grenens Spids bøjer sig opad og vokser videre som et selvstændigt Træ. Tager Topskuddet Skade, bøje i Reglen een eller flere af de øverste Kransgrene sig opad og fortsætte Væksten som Stamme, og dette kan ske, selv om der er gaaet 2—3 Aarsskud tabt af Toppen; for øvrigt har Rødgranen ingen stor Reproduktionsevne, den giver saaledes ikke Skud fra Stammen, naar denne overskæres længere nede; derimod kan den danne Hæk, naar Klipningen

Fig. 1.

Kødgran, Sidegren med nysudviklede Hanblomster paa det fjorgamle Skud. Paa den lille Kvist foroven til højre en Galle, fremkaldt af Bladlusen *Chermes abietis*.

stadig rammer sidste Aars Skud. Saar paa Stammen overvokses i Alm. kun langsomt, men skærmes paa den anden Side ved et Lag udsvedende Harpiks. I Kampen mellem Træarterne synes Rødgranen ikke at have stor Evne til at erobre Terrain fra andre Arter; saaledes er den aldrig naaet ind i Danmark's Skove som vildtvoksende, og i Skandinavien saavel som andensteds optræder den ofte i vedvarende Blanding med Skovfyr og Birk. Paa den anden Side har den stor Evne til at kolonisere ubevokset Terrain, og naar den først har dannet en ren Bevoksning, kunne andre Træarter meget vanskelig fortrænge den; der findes da ogsaa rundt om i Europa store, rene Rødgranskove baade paa Sletter og i Bjærgegne, saavel paa mager som paa god Jord.

Fig. 2.

Rødgran, Støvdrager, efter at Knappen har aabnet sig i en Spalte.

Rødgranens Forhold til Lys og Skygge afviger væsentlig fra andre Træarters; den maa regnes til Skyggetræerne, da dens tætte Forgrening og længelevende Naale medføre, at den giver meget stærk Skygge, og da den kan taale at staa i tæt Slutning, altsaa stærk Sideskygge, og leve af en lille Krone. Derimod taaler den kun i ringe Grad Overskygge, egentlig kun i de allerførste Aar af sit Liv; senere trykkes den kendelig af næsten alle andre Træarter, Naalene blive bleggrønne, Forgreningen aaben og Topskuddet kort; ligeledes taber en saaledes trykket Rødgran forholdsvis hurtig Evnen til at komme sig igen, selv

om Livsvilkaarene blive bedre. Mod skadelig Tørke om Sommeren har Rødgranen stor Modstandsevne; kun lige efter Udspringet kan den undertiden svækkes, saa de unge Skud hænge slappe ned; derimod paavirkes den ofte af stærk Udtørring i det tidlige Foraar, idet de fjorgamle Naale fordampe, inden Roden kan optage tilstrækkeligt Vand fra den kolde Jord; Følgen bliver en Afblegning af Naalene, de ældste falde kort efter af, medens de yngre almindeligvis faa den rette Farve igen. I Forbindelse hermed staar det, at Rødgranen ikke kan vokse i de Lande, hvor Vinteren er saa mild, at der ikke indtræder nogen Hvileperiode. Sen Nattefrost i Forsommeren kan afsvide denysudviklede Skud. Vinterkulden derimod taaler den meget godt selv i høje Bjærge, naar blot Jorden ved et Snedække er skærmet mod meget stærk Afkøling; paa de mest udsatte Steder, saaledes ogsaa i det høje Norden, gaa de Skud, som rage op over Sneen, vel ofte ud, men dette synes mere at skyldes en Udtørring end den stærke Kulde. Over for Blæsten staar Rødgran sig kun daarlig; paa Grund af sin fladtstrygende Rod væltes den let af Stormen, ligesom den tynde Stamme ofte knækker; Grenene blive tørre i Vindsiden, og Højdevæksten hemmes kendelig; hertil kommer, at de unge Skud, især Topskuddet, ere overordentlig ømtaalige for Berøring; enhver lille Kvist eller endog blot et Blad, som i nogen Tid gnides op og ned ad et saadant Skud, medfører, at Naalene falde af, Barken dør, og Skuddet bøjer sig eller gaar helt ud oven over Berøringsstedet. Ogsaa Jordbunden under Rødgran tager let Skade af Blæsten, saaledes at der udvikler sig en Mordannelse. Med Hensyn til Jordbunden er Rødgran nøjsom, den kan trives og danne sluttede Bevoksninger selv paa magert Sand; dog svinge baade Tilvæksten og end mere den Størrelse, Træerne i det hele naa, meget med Jordbundens Godhed og dens Indhold af Vand; paa stift Ler er Væksten dog kun nogenlunde, og paa vaad, mager Tørvejord er den til Dels ringe, men især meget uens for de forskellige Træer i samme Bevoksning. Rødgranen hemmes ikke kendelig af Bøgemor, hvorimod den aldeles ikke kan trives i Lyngmor; paa fast, muldfattig Bund staar den almindeligvis ogsaa længe i Stampe.

Fig. 3.

Kødgrau, Hunblomsterstand før Bestøvningen, i Spidsen af det fjorgamle Skud

Fig 4

Rødgran, Kogleskæl, før Hunblomsten er bleven bestøvet. Til venstre fæstet paa Kogleaksen.

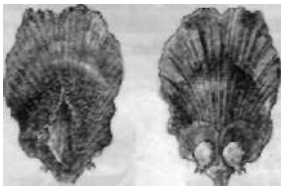

Rødgran, Kogleskæl sete udvendig- og indvendigfra; det første viser det lille, tandede Dækskæl, som ikke udvikles videre; det andet viser de to nøgne Æg med nedadvendt Aabning og begyndende Frøvinge.

Rødgranen er maaske det af vore Skovtræer, hvis Fjender have allerstørst Betydning, thi ikke blot har den overordentlig mange, men de optræde ogsaa ofte ligefrem hærgende. Hjortevildtet bider de unge Skud, især Topskuddet, om Vinteren, og Raabukken »fejer« paa Planterne om Foraaret; paa sine Steder skræller Kronvildtet Barken af de ældre, oprensede Træer, hvorved Stammens nederste Del bliver ødelagt som Gavntræ. Musene gøre vel ikke stor Skade paa Rødgran, idet Markmusen kun sjælden gnaver Barken af de unge Planter, men Rødmusen kan dog ødelægge en Del Frø dels ved at gnave Koglerne, dels ved at hjemsøge Saabedene i Planteskoler. Egernet og af Fuglene Korsnæb og Spætter ødelægge ogsaa en Mængde Kogler, men mest er Frøet dog udsat for at blive ædt af Finker o. l., som endog tage de nyspirede Planter, saa længe Frøskallen endnu sidder paa Kimbladene. Af Insekterne er der overordentlig mange, som angribe Rødgranen. Endnu medens Koglen hænger paa Træet, søges den hyppig af Sommerfugle (*Tortrix strobilana* og *Phycis abietella*), hvis Larver æde Frøet og gnave sig ind i Kogleaksen; de syge Kogler falde tidlig ned og kendes paa, at de ofte ere misdannede, plettede og have Harpiksudsvedninger. For den unge Plante lige fra Spiringen til omtrent det 6.—7. Aar er Oldenborrelarven en slem Fjende, idet den overgnaver Roden, men ogsaa forskellige andre Insekter kunne gøre Skade her, saaledes nogle Biller, *Hylesinus cunicularius* og end mere *Hylobius abietis*, der som udviklede Insekter gnave Barken af Rod og Stamme, hvorved Planterne ofte helt ødelægges. Mest i en lidt senere Alder misdannes Skuddene, undertiden ogsaa Topskuddet, ved Angreb af en Bladlus (*Chermes abietis*), Barken svulmer op, og Skuddet bøjes (se Fig. 1). Efter at Slutning er indtraadt, og G. have begyndt at rense sig, ser man ofte hvide Striber og Pletter paa Barken; de hidrøre almindeligvis fra Harpiks, som flyder ud af nogle Huller i Barken, hvor Larven af en lille Sommerfugl (*Tortrix pactolana*) lever; Toppen kan gaa ud, naar Angrebet bliver meget stærkt. Rødgranens Naale ædes af forskellige Insektlarver, saaledes Bladhvepser (*Nematus* og *Lyda*) og Sommerfugle (*Liparis monacha*); især den sidste, »Grannonnen«, har anrettet uhyre Ødelæggelser i Mellemeuropa's Granskove, idet Træerne gaa ud efter at være blevne afnaalede. Endnu skal anføres, at talrige Træbukke og Barkbiller (*Hylesinus micans* og *Tomicus typographus*) hjemsøge Rødgranens Stamme, dog mest efter at Træet forud er blevet svækket paa anden Maade. I Danmark's Skove have Snyltesvampe meget mere end Insekterne hærget Rødgranen. Langt de vigtigste ere følgende 3: Honningsvampen (*Aga-*

ricus melleus) har ofte dræbt over Halvdelen af de unge G., som ereplantede paa tidligere Bøgearealer; derimod optræder den kun spredt i Grankulturer paa andre Arealer. Rodfordærveren (*Polyporus radiciperda*) gaarfra Roden op i Stammen og gør denne kerneraadden (»rødmuldet«), oftest uden at dræbe Træet; den synes at komme tidligst og udbrede sig stærkest paa flad, noget fugtig Bund, men optræder for øvrigt paa alle Jordarter og ofte i en saadan Udstrækning, at kun en ringe Brøkdel af Bevoksningens Træer bliver uangreben. Naalene dræbes af *Lophodermium abietis*, som vel oftest holder sig til de fjorgamle eller ældre Naale, men især paa Steder med fugtig, stillestaaende Luft ogsaa angriber de ny Naale og derved dræber Træet; i Løbet af faa Aar kan en Bevoksning blive helt ødelagt af denne Svamp, som breder sig hurtig. Af de talrige andre Snyltesvampe, som angribe Rødgran, er endnu ingen optraadt i saa stor Udstrækning, at det har almindelig økonomisk Betydning. — Det fældede og tildannede Ved ødelægges paa fugtige Steder let af Hussvamp (*Merulius lacrymans*); i halvtør Tilstand hjemsøges det ofte stærkt af Træbukke og Barkbiller.

I dansk Skovbrug er Rødgranen en ny Træart, idet den blev indført af v. Langen fra Tyskland 1763 sammen med Ædelgran, Skovfyr og Lærk. Siden da er den bleven stadig mere og mere brugt, saa den nu er den vigtigste Naaletræart og dækker Hovedmassen af de ca. 55,000 Hekt. eller ca. 25 p. Ct. af Skovarealet, som i det hele ere bevoksede med Naaletræ; den dyrkes i alle Egne af Landet og paa al Slags Jord, men mest ved de store Nyanlæg af Skov paa Heder, Overdrev og Agermark. Kulturen udføres oftest ved Plantning af ompriklede (4-aarige) Planter; Saaning har været brugt noget i tidligere Tid, hvorimod Foryngelse ved Selvsaaning er sjælden, dels fordi man kun faa Steder er naaet til 2. Generation af Rødgran paa samme Areal, dels fordi Træerne let vælte, naar de skulle lysstilles for Foryngelsens Skyld. Frø har været af udenlandsk, især tysk Avl, men efterhaanden vinder hjemmeavlet Frø større Udbredelse. Ved Indhøstning af det maa man plukke Koglerne af fældede eller staaende Træer inden Udgangen af December, idet de dog helst maa have faaet Frost forud; man bør undlade at samle de af Insekter eller Svampe angrebne; for at faa Frøet ud bringer man Koglerne ind i et opvarmet Rum, hvor de ligge nogle faa Dage paa Riste i en Varme af ca. 35°. Ved Rystning og Omrøring bringer man Frøet til at falde ud, hvorefter det saa snart som muligt føres til et koldere Opbevaringssted; man kan ogsaa gemme Koglerne til næste Sommer og »klænge« Frøet i Solvarme, men det kommer da et Aar senere til Brug. Efter Klængningen skal Frøet afvinges, hvilket kan ske ved at lægge det i en Sæk paa Halm og tærske det forsigtig. Af 1 Hektoliter Kogler faar man oftest 1—$1\frac{1}{2}$ Kg. rent, afvinget Frø; 1 Kg. indeholder ca. 130,000 Korn, og ved godt Frø skal Spiringsprocenten være omtrent 75; Spireevnen holder sig ret godt i det 2. Aar, men daler derefter stærkt til omtrent det 5. Aar, da den er næsten forsvunden; bedst gaar det, naar man gemmer Frøet i Koglerne. Ved Saaning i Skoven bruges 10—20 Kg. pr. Hekt., i Planteskolen 1,2—3,9 Kg. pr. Ar Bed; Frøet maa dækkes med højest 1 Cm. god Jord og i alt Fald i Planteskolen skærmes mod Fugle ved Dækning med Frøbedsrammer. Planterne ere for smaa i det første og undertiden, især ved tæt Saaning, ogsaa i det andet Aar til at kunne udplantes umiddelbart; derfor blive de almindeligvis priklede med en indbyrdes Afstand af 7—16 Cm. og udplantes som 3—5-aarige. Imod Selvsaaning og Saaning af Haanden anføres ofte, foruden den førnævnte Ulempe med Modertræerne, at Planterne vokse meget langsommere endde priklede og derefter udplantede Rødgraner; dette gælder dog kun, naar Jorden er mangelfuldt forberedt til Saaningen, eller naar Ukrudt straks

Fig. 0.

Eødgran (*Picea excelsa* Lk.), opvokset i Slutning og sonore fritstillet. Træet, der staar i Jægersborg Dyrehave nær ved Klampenborg, er ca. 28 M. højt og Stammens Omfang ca. 1,8 M. maalt 1,3 M. over Jorden.

overvokser og trykker de smaa Planter. Hovedgrunden til, at Plantning bruges næsten udelukkende, ligger

Fig. 7.

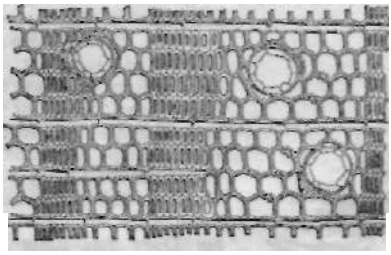

Kødgran, Ved i Tværsnit, stærkt forstørret. Billedet viser to hele Aarringe og lidt af de to tilstødende. De vide Celler ere dannede om Foraaret, de snævre senere paa Sommeren; de store, runde Aabninger ere Harpiks-kanaler, indvendig klædte med Smaaceller; de vandret to Striber ere Marvstraaler. — Veddet hidrører fra et Træ, som paa Grund af daarlig Ernæring har dannet meget smalle Aarringe med forholdsvis faa Celler i hver.

dog i, at den er særdeles let; de unge Rødgraner ere meget lidt ømtaalige, og Kulturtiden er lang, idet man kan fortsætte Udplantningen lige hen til den temmelig sene Løvspringstid. Det er dog ret sandsynligt, at de udstrakte Angreb af Svampe paa Roden at Rødgran kunne staa noget i Forbindelse med den ved Plantningen uundgaaelige Beskadigelse af Rødderne, og i ethvert Tilfælde er det sikkert, at man ved Plantning faar de første Aarringe meget løsere byggede end ved det i større Planteantal, som en Saaning giver. Paa Grund af Planternes ofte temmelig lange Rødder maa Plantehullerne gøres ret store, og er Arealet Hede, maa Lyngskjolden forud være fuldstændig formuldet, Rødjorden eller Alen bragt op og vejrsmuldret samt Blysandet være blandet sammen med de andre Jordlag. Da Rødgranen straks kan taale det umiddelbare Sollys, ikke ofte tager Skade af Tørke eller Nattefrost samt daarlig taaler Overskygge eller Beskadigelse ved Fældning, holder man i Reglen ikke Overstandere paa Kulturarealet. Mod urteagtigt Ukrudt behøver den i Alm. heller ikke Hjælp, da den vokser rask og skygger stærkt; dog kan Kvikgræs (*Triticum repens*), Sandstar (*Carex arenaria*) og end mere Lyng hemme Væksten stærkt; hvor man ikke paa anden Maade kan holde Lyngen borte, bruger man derfor at sætte en Bjærgfyr for hver 1 eller 2 Rødgraner; paa de egentlige Heder er dette dog ikke tilstrækkeligt, man maa efter faa Aars Forløb skrælpløje Striberne mellem Planterækkerne een eller to Gange, idet Furen lægges ind mod Planterne. Antallet af Planter svinger oftest mellem 6,000 og 11,000 pr. Hekt. ; har der været indblandet Bjærgfyr, bør denne fjernes saa tidlig som muligt eller endnu bedre ved Afhugning af Grene og Top holdes saa meget tilbage, at Rødgranen selv kan overvokse og dræbe den. Udhugningen behøver ikke at komme særlig tidlig, og Stamtallet kan hele Tiden holdes stort, da den kegleformede Krone giver Lyset rigelig Adgang til Naalene, naar blot Træerne ere nogenlunde lige høje; af Hensyn til det blæsende Klima bør man dog udhugge saa stærkt, at det enkelte Træ faar en stor Krone og dermed en kraftig Rod, hvorved tillige Modstandskraften mod Insekter og Svampe forøges. Udhugningen bør komme med korte Mellemrum; thi have Sidegrenene først været overskyggede en Tid lang, tabe de Evnen til at vokse ud og drage Nytte af et forøget Vokserum. Til Oplysning om Rødgranens Vækst og Behandling kan anføres nedenstaaende Tilvækstoversigt, i hvilken D og fier Bevoksningens Middeltykkelse (i Brysthøjde = 1,3 M.) og Middelhøjde, og idet Forholdet mellem dem er $H = 90\ D$, medens Intensiteten er $I = 0{,}0029$; Tallene gælde for 1 Td. Land (c. 0,55 Hekt.)

Fig 8

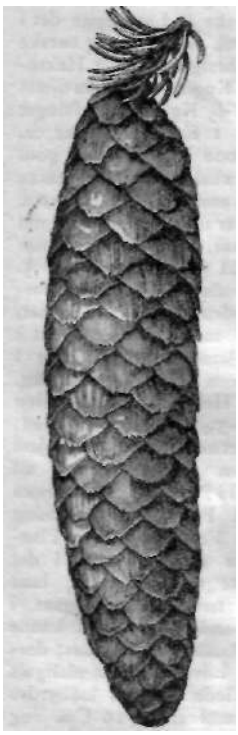

Rødgran, Kogle med modent Frø, men endnu lukket.

D Fod.	H Fod.	Stamtal, Stkr.	Vedmasse, Kubikfod	Alder, Aar.
0,3	27	2,500	3,320	32
0,4	36	1,450	4,430	40
0,5	45	1,080	5>530	46
°.6	54	800	6,640	52
0,7	63	620	7,750	58
0,8	72	500	8,860	64
0,9	81	410	9,960	70
1,0	90	340	11,100	75
1,1	99	290	12,200	80

og forudsætte, at Bevoksningen er gaaet nogenlunde fri for Sygelighed eller Uheld ved Driften. Rødgranen har ofte, især paa stift Ler, paa meget mager og paa vaad Bund Vanskelighed ved at afkaste de døde Grene, idet disse blive gennemtrukne med Harpiks, saa Veddet i dem bliver brunt og haardt; Følgen er, at der kommer mange Knaster, og at disse blive lange og haarde; for at undgaa dem kan man afskære de døde

Fig. a.

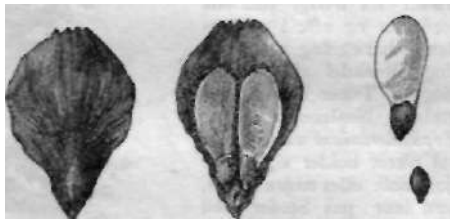

! Sødgran, Kogleskæl set udvendig- og indvendigfra, visende henholdsvis det lille Dækskæl og de modne Frø. — Frø med og uden Vinge.

Grene nogenlunde tidlig, hvilket især er rimeligt for de Træer, som skulle staa saa længe, at de blive tykke nok til at levere Planker og Bræder. For at skærme Jordbunden mod udtørrende Blæst og tillige for at styrke Bevoksningen mod Stormskade maa man sørge for, at Træerne langs en j Afdelings Udkanter beholde levende Grene helt i ned til Jorden, hvilket kun kan naas ved en meget tidlig og stærk Udhugning imellem Randtræerne. Ønsker man at overholde en lysstillet Granbevoksning, maa den forsynes med Undervækst, hvortil Hyld, Ædelgran eller Ene kunne bruges. Da Rødgranen er stedsegrøn, har man ikke her den Grund som ved Løvtræerne til at fælde om Vinteren; det er da heller ikke ualmindeligt, at G. opskoves hele Aaret rundt. Undertiden ønsker man at indvinde Barken til Garvning, og i saa Fald maa Træet skoves i Forsommeren, naar Kambiallaget begynder at danne ny Celler. Paa Grund af Afsætningsforholdene har man ofte i Danmark boldt Rødgranen i meget kort *Omdrift*; men efterhaanden som Dyrkningen af den er bleven mere almindelig, have de smaa Dimensioner tabt i Værdi, hvorfor det nu bliver fordelagtigt at holde højere Omdrift; dette er dog ingenlunde altid muligt, idet Træerne ofte blive syge i 30—40 Aars Alder og gaa ud i saa stort Omfang, at man ikke kan overholde Bevoksningen. Rødgranen dyrkes udelukkende i Høj skov, da den skygger for stærkt til at kunne bruges i Mellemskov og ikke kan give Stødskud, altsaa er udelukket fra Lavskoven. Endvidere holdes den aldeles overvejende i rene Bevoksninger, mest fordi den er vanskelig at have sammen med andre Træarter; disse maa nemlig ikke være foran, da G. ikke taaler hverken Berøring eller Overskygge; og er den selv foran, i dræber den næsten alle andre Træarter med sin Skygge. Paa den anden Side kunde det være heldigt at dyrke Rødgran i Blanding af Hensyn til Faren for Angreb og for Stormskade; de Træarter, som egne sig mest til at blandes med Rødgran, ere Ædelgran og Lærk samt paa nogle Steder Skovfyr. Ved Dyrkning af G. paa store Strækninger maa man træffe Forholdsregler mod Ildsvaade; det sker almindeligvis ved, at man gennemskærer Skoven med »Brandbælter«, som enten alene ved Pløjning eller tillige ved Agerdyrkning holdes fri for Lyng, Græs o. 1. brændbare Planter; støder Skoven op til Hede, lægger man ogsaa et Brandbælte uden om den. Endelig er det vigtigt ved Rødgran at ordne Afdelingernes Hugstfølge omhyggelig, dels for at Vinden ikke skal faa mere Indpas end nødvendigt, dels fordi en Del af de skadeligste Insekter gaa fra Rødder i og Stød af de fældede Træer over paa de unge Planter; af Hensyn til denne sidstnævnte Fare bruger man undertiden det endnu sikrere Middel at rydde Stødene op og medtage saa meget af Rødderne som muligt; en saadan Rydning vilde tillige være meget virksom imod Rødgranens farligste Snyltesvamp, Rodfordærveren, af Hensyn til hvilken det kunde være rimeligt at gaa endnu et Skridt videre og dyrke det ryddede Areal J nogle faa Aar med Agerbrugsplanter.

Rødgranveddet er næsten alt sammen Gavntræ, naar undtages de fleste Grene, den yderste Topspids og det af Svamp eller Insekter ødelagte Slamved; dette sidste kan dog udgøre en overordentlig stor Del, saaledes i Danmark's Statsskove 1883—84 til 1887—88 over 43 p. Ct. af alt Stamved over 16 Cm. Tykkelse i Brysthøjde. Det allermeste bruges til Bygningstræ af alle Slags samt til Indpakningstræ; en Del bruges som Papirtræ, der dels slibes dels koges til Papirmasse. En stor Mængde har især tidligere fundet Anvendelse som Hegningstræ, hvortil det egner sig godt, naar Stammen gennemsaves og Barken aftages; ogsaa de lange Grene fra Randtræer afgive et fortrinligt Hegnsmateriale. Der har hersket og hersker til Dels endnu stærk Fordom mod dansk Rødgranved, som mentes at være mindre godt, især mindre varigt end det indførte; Hovedgrunden hertil ligger i, at meget dansk Rødgranved er blevet indsat som Bygningstømmer umiddelbart efter Fældningen, altsaa medens det endnu var fuldt af Saft, medens det udenlandske altid har faaet Tid til at blive tørt; de foretagne Undersøgelser vise, at der under ens Vilkaar ikke er nogen paaviselig almindelig Forskel. Som Brændsel bruges i Hovedsagen kun det skadelidte Ved, men efterhaanden vil ogsaa denne Anvendelse blive mere almindelig; Veddet brænder let, men knitrer stærkt og giver rigelig Sod. Barken har begyndt at finde Anvendelse i Garverierne; den aftages i lange Ruller paa tværs af Træet. Den tiltagende Brug af »Juletræer« tilfredsstilles næsten udelukkende med Rødgran.

Foruden Rødgranen have kun Hvidgranen (*Picea alba* Lk.) og Tidselgranen (*Picea sitchensis* Carr.), begge fra Nordamerika, fundet en nogenlunde Udbredelse i Danmark. Den første udmærker sig ved at være overordentlig haardfør over for Vinden og nøjsom, hvorfor den bruges mest som Lætræ paa magre Jorder; den bliver ikke nær saa stor som Rødgranen, og Stammen er ofte bugtet eller kroget, hvorfor Værdien af den er mindre, uagtet Veddet maa siges at være bedre end Rødgranens. Navnet hidrører fra Naalenes lyst blaagrønne Farve; for øvrigt ligner den meget Rødgran, de beløvede Grene ere noget mere trinde, Koglerne ere meget mindre ligesom Frøet, der har over 300,000 Korn paa 1 Kg. Tidselgranen synes at have omtrent samme Vækstgang og Form som Rødgranen; sit Navn har den faaet deraf, at de udstaaende Naale ere meget stive og spidse, saa de stikke følelig; for øvrigt ere disse mere fladtrykte end Rødgranens og have kun Spalteaabninger paa Oversiden. Den er nøjsom og vokser rask, men den væsentligste Grund til at plante den er dog, at de stive Naale skærme den mod Vildtbid. Frøet har omtrent samme Størrelse som Hvidgranens. (Litt.: P. E. Muller i »Tidsskr. f. Skovbrug«, Bd. V og VIII; K. Lunddahl smst., Bd. XII; A. Oppermann og C. V. Prytz, »Undersøgelser over Rødgranens Vækst i Danmark« [1892]; Blomquist, i »Finske Forstforen. Meddel.«, Bd. III; Baur, »Die Fichte« [1877]; R. Hartig, »Das Holz der deutschen Nadelwaldbäume« [1885]; Willkomm, »Forstliche Flora« [1887]; Wilhelm & Hempel, »Die Bäume und Sträucher des Waldes«). *C. V. P.*

G. er indvandret til Norge senere end Furuen, som den næsten overalt fortrænger, endog ofte paa mager Sandjord. En Følge af G.'s Indvandring Øst fra er, at den har sin hovedsageligste Udbredning i det østenfjældske Norge, hvor den

navnlig danner store Skove i Hedemarken's og Bratsberg's Amter. I Lister og Mandal's Amt begynder den at sky Havet, paa hele Vestlandet findes saaledes kun een Granskov paa Vos og nogle enkelte Grantræer inderst i Fjordene, men den kommer igen paa Nordmøre og gaar helt ud til Havet paa Namdalskysten og i de sydlige Dele af Nordland, hvor den har sin Nordgrænse i Saltdalen ved 67° n. Br. Saa optræder den atter paa flere Steder i Finmarken ved omtrent $69^1/_2{}^0$ n. Br., hvortil den rimeligvis er indvandret fra Finland. I det sydlige Norge gaar G. paa Fjældet op til ca. 950 M., ofte lidt højere end Furuen, Nord over synker dens Højdegrænse, i Trondhjem's Stift kun til 5—600 'M. og ved Polarkredsen til 300 M. o. H. I Norge er foruden de nævnte Svampe ogsaa *Polyporus Pint* en af G.'s værste Fjender, idet den angriber Stammen opadtil, saa den raadner indvendig og blæser over i Storm. Den højeste kendte G. i Norge (hugget i Hurdalen 1872) var 40 M. høj, den tykkeste (hugget i Sælbu 1867) ca. 4,5 M. i Omfang og den ældste kendte viste 170 Aarringe. Af I Hektoliter Grankogler faar man 1,25 Kg. afvinget Granfrø; det har vist sig, at udenlandsk Frø giver daarlige Træer, saa man i Norge mere og mere begynder at benytte indenlandsk Frø. Da G. er Norge's almindeligste Gavntømmer benyttes den til alt muligt, f. Eks. Huse, Møbler, Brænde o. s. v. og i senere Aar til Papirmasse ved de mange oprettede Træsliberier og Cellulosefabrikker. I det østenfjældske Norge benyttes Granbark almindeligst til Garvning. Undertiden forekomme i Norge og Sverige to ejendommelige Varieteter, som have faaet Navnene »Slangegran« og »Hængegran.« (Litt.: H. A. F. Gløersen, »Vestlandsgranen og dens Indvandringsveje« [Chra. 1884]; N. Wille, »Om Gran og Furu« [Chra. 1897]). *N. W.*

Gran (lat. granum, holl. Grein, fr. og eng. grain, ital. og spansk grano, port. grao), en tidligere meget benyttet lille Vægtenhed af forskellig Størrelse, f. Eks. som Medicinalvægt i en stor Del af det nordlige Europa den gamle Niirnberg-G. $=1/_{20}$ Scrupel $=62{,}127$ Mgr. (i Danmark fra 1858—69, 65,104 Mgr.) og som Guld- og Sølvvægt i Norge og Danmark $=1/_4$ Karat $=2{,}45$ Gr. *N. J. B.*

Gran, Biflod til Donau's venstre Bred i Ungarn, udspringer i Nizna (nedre) Tatra, løber først mod Vest, antager fra Neusohl sydlig Hovedretning, gennembryder i en Bue *Schemnitzer-Bjærge* og udmunder efter et 269 Km. langt Løb 6 Km. neden for Byerne Parkány og G. Fra venstre Bred optager G. Slatina. Skibsfarten ned ad Strømmen er vanskelig. *Joh. F.*

Gran (ungarsk Esztergom), 1) Komitat i det nordvestlige Ungarn, grænser mod Nord til Komitatet Bars, mod Øst til Hont og Pest-Pilis, mod Syd og Vest til Komorn og er 1,123,3 □ Km. med (1890) 78,400 mest katolske magyariske Indb. G. ligger paa begge Sider af Donau og er et af de mindste, men smukkeste og frugtbareste Komitater. Der findes Agerdyrkning og Frugtavl, men særlig produceres der udmærkede Vine.

2) Kgl. Fristad og Hovedstad i Komitatet G. i Ungarn ved Donau's højre Bred, 6 Km. oven for Floden G.'s Udmunding, ved Jærnbanelinierne Wien—Buda-Pest, G.—Leva og Almas—Fuzitö, har (1890) med Forstæder 15,800 mest katolske magyariske Indb. G. deles i den kgl. Fristad (9,400 Indb.), den ærkebiskoppelige Stad (Vizivåros), St.-Thomas-Forstaden og Forstaden St.-Georgenfeld, af hvilke de 2 førstnævnte Kvarterer ere rige paa smukke Bygninger og offentlige Pladser. Nævnes kan saaledes blandt Byens 9 Kirker den paa det 66 M. høje Festungsberg anlagte, i vid Omkreds synlige Basilika, der er den smukkeste Kirke i Ungarn og hører til de pragtfuldeste i Verden. Den er anlagt med St.-Peterskirken i Rom til Forbillede, er paabegyndt 1821 efter Arkitekt Kuhnel von Pakh's Plan og indviet Aug. 1856. Kuppelens Tag (i Højde af 79 M.) bæres af 24, 19 M. høje Søjler. Den med Statuer smykkede Frontispice hviler paa 10 korintiske Søjler. I det pragtfuldt udstyrede Indre (med 54 Søjler) findes Højalterbilledet Maria's Himmelfart af den venetianske Maler Grigoletti (12 M. højt, et af de største Oliemalerier, der findes). G. er Sædet for en Ærkebiskop, der tillige er Primas for Kongeriget Ungarn og siden 1716 fører Fyrsterettigheder, Komitatsøvrigheden, en Distriktsret, et højere Seminarium, et ærkebiskoppeligt Lyceum og et Gymnasium samt et Benediktiner-, et Franciskanerkloster og 2 Nonneklostre og et værdifuldt Billedgaleri. Der findes Fabrikation af Læder, Flonel, Pelsvarefabrikation samt Handel med Træ. I Omegnen findes flere varme Mineralkilder, som benyttes til Badning, og en kold Bittersaltkilde; endvidere forekomme rige Kullejer og Marmorbrud. Lige over for G. og forbunden med den ved en Pontonbro ligger Parkány. G. er en af de ældste Byer i Ungarn og var i 10. Aarh. Residens for den ungarske Fyrste Geisa, hvis Søn, senere den første ungarske Konge Stefan I, blev født her 975 og kronet Aar 1000. 1001 grundedes Ærkebispedømmet. 1241 ødelagdes G. af Mongolerne. 1543—1683 var G. i Tyrkernes Besiddelse. 1820 vendte Ærkebispen, der under Tyrkernes Herredømme havde taget Bolig i Pressburg, tilbage. 1708 blev G. ophøjet til kgl. Fristad. *Joh. F.*

Gran, Gerhard v. d. Lippe, norsk Forfatter, er født i Bergen 9. Decbr. 1856, blev Student 1874, cand. mag. 1880, 1895 Adjunkt ved Bergen's Katedralskole. Han har med Forkærlighed dyrket litterære og æstetiske Studier, debuterede som Kritiker med en Afhandling om Taine (i »Ny ill. Tid.« 1880) og grundede 1890 sammen med J. Brunchorst (s. d.) Maanedsskriftet »Samtiden«, hvis Redaktion han har besørget alene siden 1892. Han har forstaaet ikke alene at holde Liv i dette Tidsskrift i længere Tid, end det har timedes de fleste norske Publikationer af lignende Art, men ogsaa at hæve det til en Revu med vekslende og aktuelle Bidrag (ogsaa fra adskillige europæiske Forfattere af Rang) saavel paa det æstetisk-litterære som navnlig paa den moderne Samfundsvidenskabs Omraade. Selv har han i dette Tidsskrift som i andre nordiske Tidsskrifter skrevet mange Artikler om norske og fremmede litterære Emner. For Teatrene i Bergen og Christiania har han oversat adskillige Stykker og ligeledes udgivet Oversættelser af flere franske og russiske Bøger (af Gogol, Zola o. s. v.). *J. B. H.*

Gran, Haakon Hasberg, norsk Botaniker, er født i Tønsberg 17. Apr. 1870, blev Student 1888 og tog Real lærereksamen 1894; s. A. blev han ansat som Assistent ved den botaniske Have i Christiania. Han har udgivet flere Arbejder over

Norge's Saltvandsalger: »Algevegetationen i Tønsbergfjorden«; »En ny Form af *Ectocarpustomentoides* Farlow« [begge i Forh. i Vid. Selsk. i Christiania 1893], og »Kristianiafjordens algeflora, I.« [Skrifter udg. af Vid. Selsk. i Christiania 1896]. I den sidste Tid har han deltaget i de af Dr. J. Hjort paabegyndte hydrografisk-biologiske Undersøgelser af Havet ved Norge's Kyst og har særlig studeret det vegetabilske Plankton; han har herom udgivet *Protophyta: Diatomaceae, Silicoflagellata og Cilioflagellata* [i »Den norske Nordhavs-Ekspedition«, Christiania 1897]. 1896 erholdt han et Rejsestipendium for at studere Plantefysiologi i Leipzig og har samtidig foretaget Studier over Adriaterhavets Algeflora og Plankton ved den zoologiske Station i Rovigno. *N. W.*

Grana (lat.), Flertal af *granum*, Korn, Kerne. Betegnelsen G. bruges undertiden i Farmacien i Stedet for *Baccae, Fructus, Semina*. *A. B.*

Granacci [granat'tši], Francesco, Maler, født 23. Juli 1477 i Firenze, død smst. 30. Novbr. 1543. Han var Lærling af D. Ghirlandajo, men nærmede sig senere en Del til Lionardo og Michel Angelo og er ogsaa paavirket af Rafael. Hans Farvegivning er varm og kraftig, og hans Tegning minder ikke ubetydelig om Michel Angelo. G., — som var velhavende, — var, maaske af den Grund, kun lidet frugtbar. Han malede udelukkende religiøse Billeder med hellige Familier. Hans berømteste Værk er en Madonna, der overrækker S. Thomas sit Bælte [Uffizierne i Firenze]; nævnes maa ogsaa hans Madonna i Glorien og en Maria's Himmelfart, begge i Akademiet i Firenze, en Sma. Trinitå i Berlin og en Madonna med Barnet i det gl. Pinakotek i Munchen. *F. J. M.*

Granāda, fordum et maurisk Rige i Spanien. I en fjern Fortid stod den nuværende spanske Provins G. under fønikisk, kartagisk og romersk Herredømme, i Folkevandringens Tid under Alaner, Vandaler, Svever, derefter under Vestgoterne — Kyststæderne dog til 624 under de græske Kejsere — og kom efter Arabernes Erobring af Spanien under det vestlige Kalifat (i Cordoba). Efter Ommaijadernes Undergang beherskedes G. af den marokkanske Jussuf Ebn Zeïr's Efterkommere, medens Malaga og Almeria kom under andre mauriske Sultaner. Fra 1238, da Maurerne allerede trængtes haardt af de Kristne, var G. et selvstændigt arabisk Kongerige, som i lange Tider ved sin høje Kultur stod i den grelleste Modsætning til det øvrige i tyk Vankundighed hvilende Europa: det skal have talt over 100 blomstrende Stæder, og dets 3 Mill. Indb. kunde stille en Hær paa 100,000 Krigere i Marken; Landet var dyrket som en Have, Handelen paa Udlandet, særlig Italien, levende, Bygningskunst, Poesi og eksakte Videnskaber blomstrede frodig, og højtbegavede kunstelskende Fyrster: Alhamar den Prægtige, hans Efterfølger Jussuf I, Muhamed Abdallah III al Nasr, Muhamed V, Abul Velid ben Nasr og Søn Abul Hachach Jussuf (1370), Abu Abd-illah Algani Billah (1380) o. a. byggede det uforlignelige Alhambra og talrige Moskeer og mauriske Pragtbygninger, af hvilke nu kun Ruiner ere tilbage. Men allerede 1326 gjorde Alfons XI af Kastilien Kongen af G. til sin Vasal, og fra den Tid gik det stærkere og stærkere tilbage for G. Hertil bidrog efter Sagnet blodige Fejder mellem de store mauriske Adelsslægter: Abencerrajer og Zegrier, Mazaer, Alabeza'er o. s. v. De to sidste Konger i G. vare den grusomme Muley Hassan og hans Søn Abu Abdallah (Boabdil); under denne sidste blev Byen G. efter en lang Belejring indtagen (2. Jan. 1492) af Ferdinand den Katolske's og Isabella's Feltherre Gonzalo af Cordoba og det mauriske Rige G. udslettet af Staternes Tal. *F. J. M.*

Granāda, 1) til 1833 Kongerige under Kastilien's Krone, derefter delt i 3 Provinser: Almeria, Malaga og G. Provinsen G. grænser mod Nord til Jaen, mod Syd til Havet, mod Nordøst og Øst til Albacete, Murcia og Almeria, mod Vest til Cordoba og Malaga, er 12,770 □ Km. stor med (1887) 485,000 Indb., hvoraf mange Gitano'er (Zigeunere). Landet er højtliggende og meget bjærgfuldt (Sierra Nevada og Alpujarras, med de høje Tinder Picacho de Mulahacen og de la Veleta, Cerro de la Alcazaba, de los Machos, de Tojos Altos o. s. v.), derfor i Sammenligning med Sevilla og Ecija, »Spanien's Ovn«, forholdsvis køligt, med sundt Klima, i Dalene og langs Flodernes Bredder frugtbart og veldyrket, andre Steder næsten ørkenagtigt (Llanos de Armilla), Bjærgene mest nøgne med evig Sne paa de højeste Tinder. Det lidet besøgte Alpujarras staar i storladen Naturskønhed ikke tilbage for Berner-Oberland. — Agerdyrkning, Handel og Industri ringe. Der avles Vin, Olie, Sydfrugter, Silke, ypperlig Hør; ud ad Kysten til vokse Palmer og Sukkerrør. Folkeoplysningen staar paa et lavt Trin, og over fire Femtedele af Indbyggerne kunne hverken læse eller skrive.

2) G. (o: Granatæble; i Byens Vaaben ses Billedet af et saadant), Hovedstad i Provinsen G., 669 M. o. H., paa den nordlige Bred af Genil og paa Foden af en af Sierra Nevada's nordlige Udløbere, Endestation for Linien over Cordoba, Bobadilla til G., er bygget imellem og amfiteatralsk paa Skraaningerne af tre Høje med Forstæderne Antequeruela og Elvira i Floddalene, omgivet af den yderst frugtbare og veldyrkede Vega de G. En Del af Byen gennemstrømmes af den iskolde rivende Darro, til Dels overdækket, hvor Byens Aguadorer forsyne sig. Set fra Alhambra's Taarne minder G. med sine talrige (11—12,000) Smaahuse paa Siderne af de tre Høje en Del om et aabnet Granatæble med dets mangfoldige Kerner. Paa den laveste af de tre Høje ligger *las torres bermejas*, de røde Taarne, som man vil sætte op i den romerske eller endog fønikiske Tid (de ere vel fra den ældste arabiske Tid); de bruges nu som Kaserne og Fængsel; den østligste Høj bærer Alhambra (s. d.), den tredje, ved hvis Fod Darro strømmer af Sted, Stadens ældste og fattigste Del, Albaicin, rig paa Levninger og Ruiner af arabisk Bygningskunst, med stejle og snævre Gyder og lave Hytter, Toppen Monte Sacro bebos af Gitanos i halvt eller helt underjordiske Huler. — G. blev grundlagt 756 paa Albaicin, var i et Par Aarhundreder af ringe Betydning, men naaede i 13. og 14. Aarh. en Glans og Herlighed, som kun Alhambra endnu bærer Vidnesbyrd om; paa Alhamar's og hans Efterfølgeres Tid havde G. 400,000 Indb., 50 lærde Skoler, 70 Biblioteker og var omgiven af vældige Fæstningsmure, af hvilke Levninger endnu ere tilbage. I Beg. af 19. Aarh. var Indbyggerantallet sunket ned til 40—50,000,

1878: lidt over 72,000, 1887: 73,000. Det nuværende G. er kun en mat Afglans af den arabiske Tids Herlighed, og naar Alhambra og den dejlige Omegn undtages, er Granadinoernes stolte *Quien no ha vista a Granada, no ha vista a nada* (»Hvem der ikke har set G., har intet set«) lidet begrundet. Det nuværende G. er et Virvar af (1878) over 600 smaa trange skumle Gyder, ofte i den hede Sommertid overdækkede med Solsejl, Husene lave og uanselige, kun faa — i Forhold til andre spanske Byer — udstyrede med Patio'er, Søjlegange, Vandspring, Azulejos o. a. G. er i Sammenligning med Sevilla en død og stille Stad; at den har Betydning som Vaabenplads, er Sædet for Generalkaptajnen i 7. Militærdistrikt, for Provinsens Civilregering, for en Ærkebisp, for forskellige høje Retsmyndigheder, at den har en Kunstskole, et Bibliotek, et Museum, to Teatre, begge yderst maadelige, tre Kasinoer (Klublokaler), flere lærde Selskaber o. s. v., mærker man ikke meget til. Gader og Kaféer og Klubber og Museer ere tomme og øde, og det er kun i Kirkerne og i »Toros« (Tyrefægterarenaen) og paa Byens *paseos* og *alamedas*: ved Genil's Bredder paa *el Salon*, i *Paseo de Gracia*, i *los Paseos de la Alhambra* o. s. v., at man kan træffe sammen med de stolte og alvorlige Granadinos. — I den sidste Snes Aar har dog ogsaa G. begyndt at skifte Fysiognomi: mangfoldige gamle Bygninger fra Maurernes Dage ere nedbrudte for at gøre Plads for mere moderne, og Byens Hovedgade, Calle Zacatin, som endnu for 20 Aar siden stod, som Boabdil og hans Mænd forlode den, er nu ogsaa bleven gjort bredere og moderniseret. — Zacatin, Calle de los Gomeres, Calle de los Tobias, Calle de Elvira ere omtrent de eneste Gader, hvor der viser sig noget Liv. Zacatin fører fra Plaza Nueva til Pladsen B ib-ar-R ambl a (ell. *de la constitucion*); paa denne firkantede Plads ligger det ubetydelige ærkebiskoppelige Palads og tæt ved dette Katedralen S. Cecilio, en kolossal femskibet Bygning, ufuldendt, paabegyndt (15. Marts 1523) af Diego de Siloe; i la Capilla Real prægtige Kenotafer over Filip den Smukke og Johanne den Gale (Karl V's Forældre) og over Ferdinand og Isabella (denne af Bartolomé Ordonez, Ligene under Kirkegulvet). G.'s øvrige Kirker: Sta. Anna, S. Cristobal, S. Juan de los Reyes o. s. v. ere mest ombyggede Moskeer; de ere, som hele G., fattige paa Kunstværker; dog findes hist og her Arbejder af Alonzo Cano (s. d.), Berruguete, Juan de Sevilla, Risueno, af Ferdinand den Katolske's Hofmaler Antonio Rincon o. a. — Af Profanbygninger kunne nævnes den ikke uskønne Audiencia paa Plaza Nueva, Generalkaptajnens Palads, som ligner en Kaserne, tæt ved Bib-ar-Rambla, og et ubetydeligt, af Fattigfolk beboet Hus, ikke langt derfra, som paa en 1874 af G.'s Selskab for historiske og kunstneriske Monumenters Bevaring indsat Mindetavle melder, at i dette Hus levede og døde den store Capitan Gonzalo af Cordoba (ikke i Generalkaptajnens Palads; Gonzalo ligger begravet foran Alteret i Kapellet ved det nedlagte Kloster S. Jeronimo). — De fleste endnu levnede Bygninger fra Arabernes Tid ere skammelig forsømte eller mishandlede: i det gamle arabiske Palads Bib-Taubi er nu Kaserne med en paaklistret latterlig Rokokoportal, Casa del gallo er et Teglbrænderi, et herligt arabisk Bad i Calle del' bañuelo er givet den laveste og smudsigste Almue i Vold, og det samme gælder om Maurernes fordums Postgaard, la casa del carbon — Smuds, Fattigdom, Elendighed over alt. — Adskillige berømte Mænd fra ældre Tider ere fødte i G.: Abn Cencid, Løvegaardens Arkitekt, Ebn Zaid, berømt Skribent i 13. Aarh. (død i Tunis), Frai Luis de G., Lope de Rueda, Historieskriveren Hurtado de Mendoza, Kunstnerne Martinez Montañes og Alonzo Cano. — Tæt uden for G. ligge de legendarisk berømte Steder *Silla del Moro*, *El Ultimo sospiro del Moro* o.a. (Litt.: Rafael Contreras, *Monum. arab.* [Granada 1878]; J. Kornerup, »Skildr. fra Sp.« [1860]; F. J. Meier, »Fra Spanien« [i »Nationaltid.« 1881]). *F. J. M.*

Granāda, Hovedstad i Departement G. i den mellemamerikanske Stat Nicaragua paa Nordvestsiden af Nicaragua-Søen ved Foden af den udslukkede Vulkan Mombacho, hvis Sider ere bedækkede med Kakaoplantninger. G. blev grundlagt 1524 og er saaledes en af de ældste spanske Kolonier i Amerika. Den har 12,000 Indb., mest Indianere, og udfører Indigo, Farvetræ, Kakao, Huder og Guldarbejder. Blandt Bygninger mærkes flere Kirker, det forladte Franciskanerkloster i maurisk Stil og Casa de los Leones, et rigt smykket Privathus. I Havnen ligge Lavaøerne Cornales, beboede af Fiskere. Ny Granada se Columbia, S. 533. *S. B. T.*

Granadíltræ se Grenadiltræ.

Granadīno, det oprindelige Navn paa Sølvmønten Colombiano (s. d.). *N. J. B.*

Granāt kaldes et Projektil, bestemt til ved Anslaget at dele sig i flere Stykker tæt ved eller i Maalet, hvorved de skulle udbrede Virkningen til et større Antal Punkter. De bestaa derfor af en ydre Skal, der omgiver et hult Rum, hvori findes en Sprængladning, der ved sin Eksplosion bringer G. til at dele sig. G. kunne inddeles i Pansergranater, almindelige enkelte G., sammensatte G. og Brandgranater.

Pansergranaterne anvendes ved Beskydning af Panserkonstruktioner og bruges navnlig af de svære Kyst- og Marinekanoner; de bruges dog ogsaa af Belejringsartillcriet mod Landbefæstningernes Panserkonstruktioner samt i alle Mariners hurtigskydende Kanoner. Pansergranaten skal helst trænge gennem Panseret og først eksplodere enten i den bag Panseret værende Træbeklædning eller lige efter at være passeret denne. Pansergranatens forreste Del maa derfor være saa stærk, at den ikke gaar i Stykker ved Anslaget, og man lagde derfor tidligere det hule Rum langt tilbage og gjorde det pæreformet med den smallere Del fremefter, ligesom man overhovedet gjorde det hule Rum saa lille, som en tilstrækkelig Sprængladning tillod. Efterhaanden som man har faaet bedre Materiale, er det hule Rum blevet større og i sin Form mere ligedannet med G.'s ydre Form. Den ægdannede Forpart ender i en Spids for at kunne bore sig ind, hvorfor Brandrøret til at tænde Sprængladningen sædvanlig anbringes i Bunden af G. Ofte anvendtes, navnlig tidligere, intet Brandrør, idet der under G.'s Indtrængelse i Røret frembringes en tilstrækkelig stærk Ophedning til at tænde Sprængladningen. Vanskeligheden ved at opnaa Eksplosion i rette Øjeblik paa Grund af den meget forskellige Modstand,

Panserplader af forskellig Tykkelse udøve mod Gennembrydning, har imidlertid ført til, at man de fleste Steder har opgivet at anvende sprængladte Pansergranater. Mulig vil Indførelsen af de meget brisante Sprængladninger (Skydebomuld, Melinit, Ekrasit o. s. v.), hvis Virkning er stor, selv om Sprængningen ikke finder Sted i det heldigste Øjeblik, bevirke, at man atter vender tilbage til dem.

Almindelige enkelte G. bruges navnlig i Belejrings- og Fæstningsartilleriet mod Dækningsmidler af Jord, Murværk o. 1. samt i Kyst- og Marineartilleriet mod upansrede eller let pansrede Maal. Sprængladningen i disse Projektiler maa nærmest betragtes som en Mineladning, der af Projektilet føres ind i Maalet for der ved Sprængningen at frembringe den tilsigtede Ødelæggelse; Sprængladningen bør derfor være saa stor som muligt. Bunden af G. gores sædvanlig tykkere end Sidevæggene, for at den kan modstaa Trykket af Krudtgassen i Kanonen, ligesom Skorpen gøres noget stærkere i Projektilets Forpart for at kunne udholde Anslaget mod faste Genstande. Spidsen af G. afskæres i en passende Bredde, og herigennem bores et skrueskaaret Hul til Anbringelse af Brandrøret. Ved Sprængningen deles en enkelt G. i Alm. i 30—40 Stykker. Jo bedre Materiale G. er af, desto tyndere kan man gøre Væggene, og desto større bliver altsaa det hule Rum og dermed Sprængningen og Virkningen; for at forøge denne sidste har man i de senere Aar erstattet Krudtet som Sprængladning med mere eksplosive Stoffer (Skydebomuld, Melinit, Ekrasit o. s. v.), og disse G. gaa i Alm. under Navn af Brisantgranater.

De sammensatte G. anvendes navnlig mod levende Maal, Materiel og svagere Dækningsmidler. Man ønsker ved Sprængningen af disse Projektiler at faa G. delt i et saa stort Antal Sprængstykker som muligt, dog hvert af en saadan Størrelse, at det kan gøre en Man'd ukampdygtig. I dette Øjemed har man i Forvejen givet Granatskorpen saadanne indicerede Brudflader, som kunne lette Sønderdelingen i de ønskede Smaadele. De sammensatte G. kunne inddeles i dobbeltvæggede G., Ringgranater og Segmentgranater. Ved de dobbeltvæggede G. bestaar Skorpen af to Dele, hvoraf den ene er støbt uden om den anden. Den indre hule Kernes ydre Overflade er dannet af flere Rækker indbyrdes adskilte smaa firsidede Kiler, hvis Grundflader vende ind mod det hule Rum; Kilerne ere stillede saaledes, at de i en Række komme ud for Mellemrummene i de to tilstødende Rækker. Uden om denne Kerne støbes den ydre Skal, som giver G. dens udvendige Form. Ved Sprængningen brydes den indre Kerne efter de Linier, som begrænse Kilernes Grundflader, og disse virke da mod den ydre Skal, der adskilles paa lignende Maade. Ved Sprængningen af en dobbeltvægget Feltgranat opnaar man ca. 90 Sprængstykker. Ved Ringgranaterne dannes den indre Kerne af Ringe, der ere stablede oven paa hverandre; Ringenes ydre Periferi er delt i et vist Antal bueformede Fremspring, og uden om denne Kerne støbes den ydre Skal. Et Feltprojektil af denne Konstruktion kan give henimod 150 Sprængstykker. Segmentgranaternes indre Kerne bestaar ligeledes af ringformede Lag, der ere stablede over hverandre, men hvert Lag er næsten fuldstændig delt i et vist Antal Segmenter af den tilstrækkelige Størrelse.

Brandgranaterne ere i Reglen almindelige enkelte G., i hvilke Sprængladningen indeholder et Antal med Brandsats fyldte Cylindre, der ved Sprængningen spredes over det Maal, man vil antænde. Brandgranater bruges nu kun sjælden, da de almindelige G. sædvanlig tænde Ild ved Gennemgangen. *H. H.*

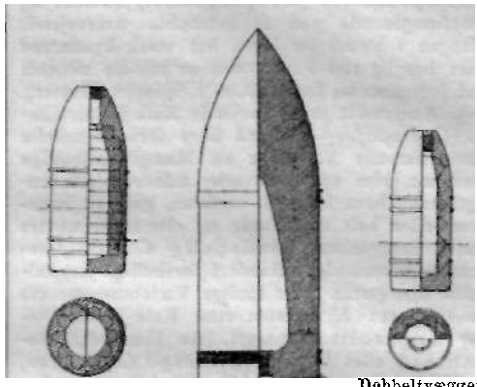

Ringgranat. Pansergranat. Dobbeltvægget Granat.

Granāt (Navnet er laant fra Granatæblets, paa Grund af den røde Farve) er Fællesnavn for en Gruppe af indbyrdes nærbeslægtede Mineraler. Alle G. have regulær Krystalform og forekomme særdeles hyppig i veludviklede Krystaller, oftest Rombedodekaedre (hvorfor denne Form ogsaa kaldes Granatoeder) og Ikositetraedre. I kemisk Henseende er G. et Silikat af Aluminium- og Magniumgruppens Metaller, sammensat efter den almindelige Formel M_3R_2 $(SiO_4)_3$, hvor M er et divalent Metal (Ca, Mg, Mn, Fe) og R et trivalent (Al, Fe, Mn, sjældnere Cr, Ti). Haardheden (7—$7^1/_2$) er større end Kvartsens; Vægtfylden, der varierer med Sammensætningen, er $3{,}_2$—$4{,}_3$. G. kan have alle mulige Farver, særlig ofte er den rød.

Granatgruppens Mineraler. Man plejer at adskille følgende 6 Hovedarter af G., der dog til Dels ere forbundne ved Overgange.

1. Grossular er Kalk-Lerjord-G. ($Ca_3Al_2Si_3O_{12}$), ofte dog noget jærnholdig. Hertil høre lyst farvede, oftest gennemsigtige Varieteter, saaledes den lysegrønne, egentlige Grossular eller Tikkelsbærsten, som især forekommer i kornet Kalksten, smukkest ved Vilui i Siberien; den klare kanelbrune Kanelsten eller Hessonit (smukkest fra Ceylon, ogsaa fra Malsjo i Vermland o. a. St.); næsten farveløs (hvid) G. findes ved Jordansmühl i Schlesien.

2. Pyrop er Magnesia-Lerjord-G. ($Mg_3Al_2Si_3O_{12}$), oftest tillige med noget Kalk og Jærn; Farven er dybt rød. Den forekommer især i Serpentin og paa sekundært Leje, sjælden i tydelige Krystaller, bl. a. i Omegnen af Merowitz o. a. St. i Bohmen (Bøhmisk G., Karfunkel).

3. Almandin er væsentlig Jærn-Lerjord-G. ($Fe_3Al_2Si_3O_{12}$); hertil hører Ædelgranat, gennemsigtig med smuk rød Farve, og en Del af hvad man kalder Almindelig G. (brunrød og

kun gennemskinnende). Begge Varieteter ere særdeles almindelige og forekomme især som underordnet Bestanddel i Gnejs, Glimmerskifer, Hornblendeskifer, Eklogit, Granit; særlig store Krystaller med Tværmaal indtil ca. 1 Dcm. findes ved Falun i Sverige.

4. Spessartin (Mangangranat) adskiller sig fra foregaaende ved at indeholde overvejende Mangan i Stedet for Jærn, har mørk hyacintrød eller brunlig rød Farve; den er mindre udbredt end foregaaende, findes bl. a. i Spessart (Bayern).

5. Andradit er overvejende Kalk-Jærntveilte-G. ($Ca_3Fe_2Si_3O_{12}$). Hertil høre foruden enkelte smukt farvede Varieteter en Mængde uanselige saadanne, som ere mere eller mindre uigennemsigtige og have brungul, sortbrun, gulgrøn, brungrøn eller helt sort Farve og ofte sammenfattes under Betegnelsen Almindelig G.; de forekomme overmaade udbredt i forskellige krystallinske Bjærgarter. Af særlige Varietetsnavne ere de vigtigste: A) (næsten rene Kalk-Jærntveilte-G.) Topazolit (topasgul, fra Piemont), Demantoid eller Uralsk Smaragd (smuk grøn, fra Guldlejerne ved Nishni Tagilsk i Ural), Kolofonit (en grovkornet, brungul indtil mørkebrun, harpikslignende Varietet fra Arendal o. a. St.), Melanit (Sort G., findes i smukke Krystaller ved Frascati nær Rom). B) (mere magnesia-, jærnforilte- og lerjordholdig): Rothoffit (brun, fra Långban i Sverige o. a. St.), Aplom (brun, grøn eller sort, fra Arendal i Norge, mange Steder i Sachsen, Tyrol o. s. v.).

6. Uvarovit (Krom granat: $Ca_3Cr_2Si_3O_{12}$), smuk smaragdgrøn, men sjælden; findes bl. a. paa enkelte Steder i Ural sammen med Kromjærnsten.

Anvendelser. G. anvendes som Smykkesten, i mindre Udstrækning ogsaa som Slibemateriale. Man regner G. til Ædelstenene af anden Rang; den har i usleben Tilstand kun ringe Værdi, og de slebne G. skattes heller ikke særlig højt. De Varieteter, som hyppigst benyttes som Smykkesten, ere den dybt blodrøde bøhmiske G. (Pyrop), den kirsebærrøde Almandin og den rødgule Kanelsten. *N. V. U.*

Granāt, Granatbrunt, Grenat soluble, et Farvestof, der bestaar af Kalium — eller Ammoniumsaltet af Isopurpursyren eller Pikrocyaminsyren. Det fremstilles ved Indvirkning af Cyankalium paa Pikrinsyre og danner et mørkt rødbrunt Pulver eller brune glinsende Krystaller; det er tungopløseligt i koldt, men letopløseligt i kogende Vand med brunrød Farve, forpuffer ved Ophedning og farver Uld og Silke orange i surt Bad. *O. C.*

Granāt brunt se Granat.

Granåtfinke se Astrilder.

Granåtgrnppen se Granat (miner.).

Granātguāno, en Gødning, der fremstilles ved Tørring og Pulverisering af den i Østersøen og Vesterhavet i store Mængder optrædende Rejeart *Crangon vulg.* Fremstilles kun fabrikmæssig paa en Fabrik i Oldenburg og spiller ingen videre Rolle. *K. M.*

Granåtkanoner kaldtes tidligere de Kanoner, der udelukkende vare bestemte til at udskyde Granater (hule Projektiler) i Stedet for Fuldkugler, der udskødes af Kuglekanonerne. G. vare kortere og tyndere i Godset end Kuglekanonerne og derfor ogsaa lettere end disse. Saaledes vejede den danske 12 Pd.'s Kuglekanon 800 Kg., medens den 12 Pd.'s G. kun vejede 400 Kg. *H. H.*

Granātkardæsk kaldes Projektiler, bestemte til at sprænges, inden Nedslaget finder Sted, i et bestemt Punkt af Banen i Luften, hvorpaa de skulle udbrede deres Indhold (mindre Kugler) og Skorpestykkerne som en Regn over Maalet. De ere væsentligst bestemte til at virke mod levende Maal, hvorfor man ønsker det størst mulige Antal Sprængstykker; bruges ogsaa til Søs fyldte med Staalkugler mod Torpedobaade. De bestaa af et hult Projektil med en Fyldning af mindre Kugler og en Sprængladning. For at den indvendige Fyldning kan blive saa stor som muligt, gøres Projektilskorpen af saa ringe Tykkelse som muligt, kun saa tyk, at den ikke sønderbrydes ved Krudtgassens Tryk i Løbet. Som Materiale anvendes til Skorpen Staal, Støbejærn og hammerbart Jærn. G.'s ydre Form er i det væsentlige som Granatens; de smaa Kugler, der fyldes i det hule Rum, gøres saa smaa som muligt for at faa det størst mulige Antal, men maa dog ikke gøres mindre, end at de paa de større Afstande, hvor Hastigheden kun er ringe, endnu have tilstrækkelig Kraft til at virke dræbende. For at de kunne ligge fast, indstøbes der Harpiks eller Svovl mellem dem. Efter Sprængladningens Anbringelse deles G. i G. med Centralladning og G. med Kammerladning. Ved G. med Centralladning anbringes Sprængladningen i et forneden lukket cylindrisk Hylster af Messingblik eller Smedejærn, hvilket Hylster staar centralt i G. Ved G. med Kammerladning anbringes Sprængladningen i et Rum bagtil i G., og Ladningsrummet er da skilt fra det forreste Rum, hvori Kuglefyldningen ligger, ved et Diafragma, en Smedejærnsplade, som hviler paa en Ansats i Projektilvæggen. Ladningsrummet er da sat i Forbindelse med Brandhullet i Forenden af G. ved et tyndt Messingrør, der hviler paa Diafragmet, og i hvis Forlængelse der findes et Hul i dette sidste. Gennem dette Rør tændes da Sprængladningen af Brandrøret. Ved nogle G. ligger Sprængladningen fortil og Kuglefyldningen bagtil. *H. H.*

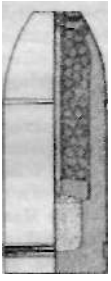

Granatkardæsk med Kammerladning.

Granatoēder se Krystallografi.

Granāttræ se *Punica.*

Granatæble se Punica.

Granbark se Garvebark.

GranbarklUS d. s. s. *Chermes abietis* se Bladlus.

Granberg, 1) Johanna (Jeanette) Charlotta, svensk Forfatterinde, født i Stockholm 19. Oktbr. 1825, 1854 gift med Skuespilleren E. Stjernström, død 2. Apr. 1857. Hun har gjort sig bekendt dels som Oversætter og Bearbejder af udenlandske Skuespil, hvoriblandt »Den ondes besegrare« [1855] efter Overskou og Melesville, dels som selvstændig dramatisk Forfatterinde. Blandt hendes originale Arbejder, af hvilke en stor Del trods den Popularitet, de i sin Tid nød, henligge utrykte, skulle nævnes: »Filantropen« [1847], »Läsarepresten« [1850], »Tidningsskrifvaren« [1851], »Drottning Christina« [1855], »Konung Karl X Gustaf« [1855]. *L. W—ll.*

2) Louise Elisabet, svensk Forfatterinde, er født i Stockholm 1827 og indgik 1861 Ægteskab med sin ovennævnte Søsters efterlevende Mand E. Stjernstrom. Hun har en Tid ledet Nya Teatern i Stockholm (1877—79) og har før og senere udøvet en flittig dramatisk Forfattervirksomhed. Stykker af Augier og Sheridan ere oversatte af hende; dels alene, dels i Forening med Søsteren har hun blandt andet forfattet de originale Stykker: »Stockholmsbesöket« [1849], »Tidens strid eller det bästa kapitalet« [1850] og »Johan Fredman« [1861]. De tvende første af disse Skuespil bære Søstrenes fælles Pseudonym: »Carl Blink og Georges Malméen«. *L. W—ll.*

Granberg, Per Adolf, svensk Forfatter, født 17. Apr. 1770, død i Stockholm 5. Febr. 1841. G., som fra 19. Aarh.'s Begyndelse boede i Stockholm og bl. a. var Sekretær ved Landbrugsakademiet, var en meget produktiv Forfatter paa Litteraturens mest forskellige Omraader. For poetiske Værker belønnedes han gentagne Gange af Svenska Akademien, bl. a. med den store Prisbelønning for Tragedien »Jorund« [1812]. Hans dramatiske Arbejder ere udgivne 1811 og 1837, hans Digte 1813. Han var virksom som historisk Forfatter og skrev bl. a. om Folkungetiden, Kalmar-Unionen og Sverige's nyere Krigshistorie. Flere af disse Arbejder fremkom efter Myndighedernes Opfordring. Ogsaa paa det statistiske og administrativretslige Omraade forsøgte G. sig, ligesom han paa det naturhistoriske udgav et Værk om Sverige's Pattedyr. Han har udgivet en engelsk-svensk Ordbog og var tillige virksom som Journalist; bl. a. udgav han et »Tidskrift for hushållningen och näringarne«. For Havedyrkning havde han ogsaa Interesse. *A. S.*

Gran Canaria, den tredjestørste blandt de canariske Øer, ligger omtrent i Midten af Gruppen mellem Tenerifa og Fuertaventura og er 1,667 □ Km. stor med (1890) 95,400 Indb. Øen er omtrent kredsrund og af udpræget vulkansk Dannelse med talrige udslukte Kratere, hvoraf det mærkværdigste er Caldera de Bandama (335 M. dybt). Fra det højeste Punkt, Pico de los Pechos (1,951 M.), udgaa Dalene straaleformig i alle Retninger. Øens Produkter omfatte næsten alle Sydeuropa's og Orientens almindelige Former, og Agerbruget passes med Omhu. Den aarlige Udførsel af Cochenille er ca. 80,000 Kg. Avlen af Hornkvæg, Geder og Faar er betydelig. Ind- og Udførselen beløber sig til omtr. 3/4 Mill. Kr. aarlig. Øen driver ansenligt Fiskeri og ejer en Flaade paa over 100 Søskibe; den forsvares af 7 Forter, 3 Batterier og 2,000 Mand Milits. Hovedstaden, Las Palmas (20,700 Indb.), paa Nordøstsiden er tillige Sædet for den spanske Styrelse over den østlige Halvdel af Øgruppen. Den har en stor Domkirke, Skibsværfter, Søbade og betydelig i Handel. Blandt Øens andre Byer kunne nævnes Telde (9,400 Indb.) i Øens Indre, Teror (4,000) med varme Bade, et besøgt Valfartssted, og Galdar, der engang var de oprindelige Indbyggere, Guanchernes Hovedstad. *C. A.*

Gran **cassa** (ital.), italiensk Benævnelse for den store Tromme (s. d.).

Gran Chaco se Chaco.

Grand, Jens, Ærkebisp, Søn af Torbern, som var kgl. Vederlagsmand, og Cæcilia, en Søster til Roskildebispen Peder Bang, der havde staaet ved Jakob Erlandssøn's Side i dennes langvarige Strid med Kronen. G. blev sin Slægts Traditioner tro og viste sig, saa snart han traadte frem i det offentlige Liv, som Kongehusets svorne Fjende. Ak som Domprovst i Roskilde, en Stilling, han fik ca. 1280 efter at have fuldendt sine Studier i Paris, laa han i Strid med Kronen om St.-Mikkelskirke i Slagelse, og efter at Kong Erik Klipping var bleven dræbt i Finnerup (1286), billigede han offentlig halvt om halvt denne Daad. Intet Under, at Regeringen derfor modsatte sig hans Valg til Ærkebisp i Lund 1289 og søgte at sikre sig mod den mægtige Prælat ved at lade ham udstede en særlig Troskabserklæring. Ved at oplade Ærkebispedømmet til Paven og paa ny modtage det af ham mente han dog at være løst fra sit Løfte, og da han kom hjem, begyndte de gamle Stridigheder mellem Kirke- og Kongemagt paa ny. Ærkebispen var i Slægt med de fleste af Kongemorderne og stillede sig aabent paa deres Side; derved fik hans Strid med Kronen en anden Karakter end Jakob Erlandssøn's. Dengang havde der været noget vist storladent over Kampen; det var en fuldblods Repræsentant for Kirken i dens europæiske Magtstilling, der stødte sammen med det nationale Kongedømme og den nationale Samfundsopfattelse. Nu derimod er det mere de rent politiske Forhold end store principielle Spørgsmaal, der sætte Sindene i Bevægelse. Efter sin Hjemkomst fik han — paa ulovlig Vis paastod man — den saakaldte Vejle-Konstitution (s. d.) fornyet; det var en Udæskning mod Kongen, og endnu mere spændt blev Forholdet, da han tillod de fredløse at befæste Hunehals, der laa paa Kirkens Grund, og vægrede sig ved at lade sine Mænd deltage i den Leding, Kongen udbød. Endelig bestemte Regeringen sig til at lade ham fængsle og overdrog dette Hverv til Kongens Broder Kristoffer, der udførte det paa en raa og brutal Maade. Apr. 1294 fangedes Ærkebispen og Domprovsten Jakob Lange, og G. holdtes nu i et yderst strengt Fængsel paa Søborg, hvorfra det dog lykkedes ham at undslippe vedden fra Ingemann's Skildring saa bekendte Morten Madsvend's Hjælp (Decbr. 1294). Alt forinden havde Pave Bonifacius VIII, der med Iver tog sig af hans Sag, sendt Legaten Isarn til Danmark, og i Rom førtes der nu 1296—97 en vidtløftig Proces mellem Kongens Prokurator, den lærde Martinus de Dacia og G. Som det var at vente, gik Dommen Erik Menved imod; Ærkebispen skulde indsættes i sine Rettigheder og desuden have 49,000 Mk. Sølv i Bøde og Skadeserstatning. Da Kongen ikke vilde underkaste sig disse haarde Betingelser, lystes der Interdikt over Landet — først hævet 1303 —, men trods dette og Isarn's Anstrengelser kom Dommen dog aldrig til Udførelse, og da Kong Erik 1301 ydmygede sig for Paven, nedsattes Bøden til 10,000 Mk., ligesom G. meget mod sin Vilje udnævntes til Ærkebisp i Riga, medens Isarn fra Riga forflyttedes til Lund. I Stedet for at drage til sit Stift rejste G. til Paris, hvor det 1310 gennem Pave Clemens V lykkedes ham at blive Ærkebisp i Bremen. Den nidkære og virksomme Mand bragte Ærkestiftet godt paa Fode og nød flere Beviser paa Pavens Gunst, men snart rejste der sig stærk Modstand mod hans Herskesyge og Voldsomhed. Næsten alle hans

Lydbisper toge Parti mod ham, og efter at han havde maattet forlade Bremen, gik de endog saa vidt, at de erklærede ham for afsat som vanvittig (1316). Vel genindsatte Pave Johan XXII ham atter 1318, men G. tog aldrig mere sit Stift i Besiddelse. Han forblev i Avignon og døde der 1327 efterladende sig en stor Formue og en betydelig Bogsamling, der begge tilfaldt Paven. (Litt: »Annaler f. nord. Oldk. og Hist.« [1860, S. 62 ff.]; P. A. Munch, »Samlede Afh.«, IV, S. 29. ff.). *M. M.*

Grand Bassam se Bassam.

Grand Canal [grä'ndkä'næl], den største Kanal i Irland, forbinder Dublin med Byen Banagher ved Shannon. Den er 138 Km. lang, men med Sidekanalerne 264 Km. og er $1_{,8}$ M. dyb. Dens højeste Punkt over Havet er 85 M. *C. A.*

Grand Carteret [grakartræ'], John, fransk Forfatter, er født 1850 i Paris. G., som er af schweizisk Afstamning, har virket som Journalist i Geneve og Paris og bl. a. skrevet om tyske Forhold ud fra et noget andet Synspunkt end det gængse franske. Med stor Flid har han samlet Data af megen kulturhistorisk Interesse til Belysning af moderne Stemninger og Tilstande og forsynede med en Mængde Karikaturer efter forskellige Vittighedsblade, saaledes i: »Les moeurs et la caricature en Al lemagne, en Autriche et en Suisse« [Paris 1885], »La France jugée par l'Allemagne« [1886], »Raphael et Gambrinus ou l'art de la brasserie« [1886], »La femme en Allemagne« [1887], »Les moeurs et la caricature en France« [1888], »Bismarck en caricatures« [1890], »Crispi, Bismarck et la Triple-Alliance en caricatures« [1891], »Richard Wagner en caricature« [1892], »XIX siècle (en France). Classes, moeurs, usages etc.« [1893], »Les caricatures sur l'alliance-franco-russe«, »Bibliographie des almanachs français depuis 1600« [Paris, 1 Bd. 1894]. Et Arbejde af en noget anden Natur er hans »J. J. Rousseau jugé par les Francais d'aujourd'hui« [1890]. Fra 1893 udgav han Tidsskriftet »Le livre et l'image«. *A. Hk.*

Grand' Combe [grãkõ'b], By eller Samling af smaa Flækker i det sydlige Frankrig, Dep. Gard, Arrond. Alais (Languedoc), beliggende ved Gardon d'Alais, har (1891) 7,200 (med Kommune 13,100) Indb. og er bekendt for sine store Stenkulgruber, Smeltehytter og Glasværker. *H. W.*

Grand-Croix, La [lagrãkrwa'], By i Mellemfrankrig, Dep. Loire, Arrond. St.-Etienne (Lyonnais), ved Rhone's Biflod Gier, har (1891) 4,500 Indb., store Kulgruber og Jærnværker. *H. W.*

Grand-duc [grãdy'k] (fr.), Storhertug, Storfyrst, grande-duchesse [grãdødyše's], Storhertuginde, Storfyrstinde.

Grande kaldtes fra 13. Aarh. Medlemmerne af Kastilien's højeste Lensadel, de saakaldte *ricos hombres* eller rige Mænd. De havde hele Feudaltiden igennem store Særrettigheder: de sade inde med Rigets største Len, disse vare arvelige, kunde kun forbrydes i visse, i Lovene nøjagtig bestemte Tilfælde; der paahvilede dem Forpligtelse til i Krigstid at stille Kongen et større eller mindre Antal Ryttere og Krigsknægte, men i øvrigt vare de ganske uafhængige, de kunde holde Hær, hverve Krigsfolk, fejde indbyrdes, endog med deres Vasaller tjene en anden Fyrste mod Kongen deres Herre uden derfor at gøre sig skyldige i Feloni; de vare skattefri, beklædte de højeste Statsembeder og Værdigheder, sade i Cortes foran alle *Titulados* (Hertuger og Grever), — men efter de høje Prælater, — o. s. v. Ved alle offentlige og Statshandlinger stode de for Monarken medbedækket Hoved, Kongen tiltalte en G. med *mi primo* (Fætter), men *Titulados* o. a. af den høje Adel *mi fiariente* (Slægtning). — Efterhaanden som Kongemagten styrkedes, forringedes G.'s Magt og Indflydelse; i Ferdinand den Katolske's og Isabella's Tid, da Aragonien og Kastilien forenedes, indskrænkede navnlig Kardinalerne Mendoza og Ximenes G.'s og hele Lensadelens Særrettigheder særdeles betydelig, og om de end derefter kaldtes G. af Spanien, var paa Karl V's Tid hele den tidligere næsten uafhængige Lensadel og med den G. reduceret til en i eet og alt af Monarken afhængig Hofadel. Samtidig deltes G. i tre Klasser, — af hvilke selvfølgelig den første var. og er den fornemste, men alle til Hobe vare de Ekscellencer. — Under Kong Josef Napoleon ophævedes Grandeværdigheden ; den indførtes igen af Ferdinand VII — og ved Regentinden Marie Christine's Dekret af 10. Apr. 1834 fik G. første Plads i Pairskammeret, — men den ophævedes derefter igen i Republikkens Tid for endelig paa ny at indføres af Alfons XII. Den er dog nu uden større Betydning. *F. J. M.*

Grande (norsk) se Granne.

Grande-Ean, La [lagrãdo'], højre Biflod til Rhone i det schweiziske Kanton Waadt, udspringer som en vild Bjærgstrøm fra Gletscherne paa Creux de Champ, modtager fra Oldenhorn Dard, der danner et prægtigt Vandfald, og træder efter at have gennemløbet den smukke, frugtbare, men for Laviner og Bjærgskred udsatte Alpedal Ormont ved Aigle ind i Rhône-Dalen for at udmunde 3 i Km. længere mod Vest. Dens Løb er 27 Km. langt. *Joh. F.*

Grandel, Lars, svensk Medailløer, født 1750 i Skara, død i Stockholm 31. Maj 1836, studerede ved Akademiet og uddannedes 1770—80 videre af Ljungberger; 1780 gik han med offentlig Understøttelse til Paris og derfra 1782 til Rom, hvor han levede en Række Aar og med Raad og Daad ofte understøttede studerende Landsmænd. I Juni 1794 fængsledes han i Rom, sigtet for Jakobinisme, og frigaves først Maj 1795 efter at have udstaaet en Behandling, af hvis Følger han led sit øvrige Liv; han forvistes til Firenze, hvorfra han snart kaldtes hjem. Han var 1795 bleven Akademimedlem og Aaret efter Professor; 1799 blev han Medailløer ved den kgl. Mønt; endelig blev han 1803 Akademiets Sekretær og fungerede 1816—28 som dettes Direktør. G. tilhørte ligesom Sergei og Masreliez Nyklassicismen, hans Portrætter ere ofte for bløde i Modeleringen, men hans Averser vise smagfulde og vel gennemtænkte Kompositioner; til de bedste høre Medaillen over Revolutionen 1772, bestilt i Rom 1784, Medaille ved Kongens Overtagelse af Kanslerposten i Upsala 1796 [udført 1799] og den over Kroningen 1800. *A. Ls.*

Grande nation, la [lagrãdna.sjõ'] (fr.), den store Nation o: det franske Folk, et for første Gang 1797 og ofte senere af Napoleon benyttet Udtryk.

Grande-tenue [grãdtøny] (fr.), Gala.

Grande Terre [grãdtæ!r] se Guadeloupe.

Grand Forks [grä'ndfå.ɔks], By i den nordamerikanske Stat Norddakota ved Red River, Jærnbaneknudepunkt, Sæde for Statens Universitet, har store Savværker og (1890) 5,000 Indb.

Grand Haven [grä'ndhe!ivən], By i den nordamerikanske Stat Michigan, ved Grand River's Udløb i Michigan-Søen, med mange Sommervillaer, Dampskibsfart til Milwaukee, Tømmer- og Kornhandel og (1890) 5,000 Indb. *S. B. T.*

Grándi, 1) Ercole de' Roberti, italiensk Maler fra Ferrara, død her 1513, har Fortjenesten af at have indført Mantegna's Retning i sin Fødebys Kunst. Af et Triptychon findes Midterbilledet med en Pieta i Liverpool's *Royal institution*, Fløjene i Dresden's Galeri; bl. a. en »Mannaregn« i Lord Dudley's Samling i London tilskrives G.

2) Ercole di Giulio virkede ligeledes i Ferrara, hvor han sysselsattes af Hertugen, og hvor han døde i Beg. af 1530'erne. Han var Elev af Costa, hvad hans Hovedværk, to Loftsbilleder i Pal. Scrofa Calcagnini i Ferrara, vidner om; i samme By ses endvidere en Del bibelske Billeder, især fra hans tidligere Periode, som »Christus paa Korset«, »Maria af Ægypten« og »Sebastian's Martyrdød«; hans smukke »St. Georg«, Corsini-Galeri i Rom, er fra en senere Tid; i London's Nationalgaleri er han bl. a. repræsenteret ved Paulus's Omvendelse«. *A. Hk.*

Grándi, Giuseppe, italiensk Billedhugger, født 1843 i Valganna, død 30. Novbr. 1894 ved Varese (Genova). G., som regnes for en af det moderne Italien's betydeligste Billedhuggere, og som allerede slog igennem med sit første større Værk: »Buespændende Odysseus« [Brera i Milano], har udført talrige Monumenter over berømte Mænd i Milano, Como og andre lombardiske Byer: Ney, Volta etc. Hans sidste Arbejde var det efter hans Død afslørede Monument i Milano til Minde om Revolutionen i denne By 1848. *A. Hk.*

Grandidier [grädidje'], Alfred, fransk rejsende og Naturforsker, er født 1836 i Paris. 1859—60 foretog han store Rejser i Nord- og Sydamerika, Ostindien og paa Afrika's Østkyst. Særlig er hans Navn dog knyttet til Undersøgelsen af Øen Madagaskar, som han bl. a. 1865—70 gennemkrydsede 3 Gange, og af hvis Natur og Folk han er en af de bedste Kendere. Hans Hovedværk over denne Ø er »Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar« [Paris 1876]; senere har han skrevet flere Artikler, navnlig om Østkysten, i »Bulletin de la Société de Géographie« [1886]. *C.A.*

Grandidier [gradidje'], Philippe André, fransk Historiker, (1752 — 87), tilhørte den gejstlige Stand og indtog Stillingen som Sekretær og Arkivar hos Bispen af Strassburg. Han har deltaget i Udgivelsen af flere større videnskabelige Værker og har selv skrevet: »Histoire de l'église de Strassbourg« [2 Bd. Strassburg 1776—78], »Histoire ecclésiastique, militaire, civile et littéraire de la province d'Alsace« [Strassburg 1787, ikke fuldendt], »Essais historiques et topographiques sur l'église cathédrale de Strassbourg« [Strassburg 1782] og »Anecdotes relatives à une ancienne confrérie de Buveurs établis sur les confins de la Lorraine et de l'Alsace« [sidste Udg. Nancy 1864] samt »Œuvres historiques inédites« [udg. i Colmar 1865—68]. *P. M.*

Grandios (ital.), storartet, ophøjet, storstilet.

GrandiOSO *{con grandezza)* (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: prægtig, storladent, pompøst. 5. *L.*

Grand Island [grä'ndai!lənd], By i den nordamerikanske Stat Nebraska, ved Platte River, med Roesukkerfabrikker, livlig Handel og (1890) 7,500 Indb. *S. B. T.*

Grandissimo (ital.), størst; et Spil i Whist.

Grandjean [gra'ŋsjaŋ], Axel Carl William, dansk Komponist, er født 9. Marts 1847 i Kjøbenhavn. Efter sin Uddannelse som Musiker paa Konservatoriet i Kjøbenhavn (1867) forsøgte han først Teaterkarrieren og debuterede paa det kgl. Teater som Arv i »Jean de France«. Men snart kastede han sig udelukkende over Musikken. Hans Teaterinteresse har dog faaet afgørende Indflydelse paa Arten af hans Kompositioner, hvoraf den væsentligste Part tilhører Scenen og ere opførte paa det kgl. Teater: Operaerne »De to Armringe«, »Colomba«, »I Møllen«, »Oluf«, Balletterne »Bacchusfesten« og »I Karnevalstiden«, Musik til Skuespillet »Broder Rus«. Fremdeles har han samlet den originale Musik fra Holberg's Komedier til Tegner's Holberg-Udgave. Forskellige mindre Arbejder, Sange for een og flere Stemmer og Klaverstykker, foreligge trykte. I Musikforeningen er opført et Korstykke »Trækfuglen«. G. var en Tid Musikdirigent i Dagmarteatcret og Dirigent i Studenter-Sangforeningen. *A. H.*

Grand jeu [grazø'] (fr.), fransk Benævnelse for »fuldt Værk« o: den samtidige Benyttelse af alle Stemmerne i Orgelet. *S. L.*

Grand-junction[gränddžə'ŋkšən]-**Kanal,** en 145 Km. lang, 13 M. bred Kanal i England; den forbinder Oxford-Kanalen med Themsen, hvori den udmunder ved Brentford ca. 8 Km. V. f. London. Kanalen gennemskærer Grevskaberne Middlesex, Hertford, Bedford, Buckingham og Northhampton og har i alt 98 Sluser. *C. Ph. T.*

Grand jury [grä'ndžu! ri]. I engelsk-amerikansk Straffeproces findes foruden den dømmende Jury en særlig Anklagejury, der sammensættes af et større Antal Medlemmer (fra 12 til 23) og derfor benævnes g. j. Den fungerer ved Retssessionernes Begyndelse i ikke-offentlige Møder og bestemmer, hvorvidt de med Hensyn til hver enkelt sigtet udarbejdede Anklageskrifter *{bilis of indictment)*ere tilstrækkelig begrundede til at fremmes til videre (offentlig) Behandling eller bør tilbagevises, hvilket sidste dog ikke udelukker, at samme Anklage kan føres frem for næste g. j. *The g. j.* træffer sin Bestemmelse efter alene at have hørt Anklagens Vidner, medens hverken den sigtede selv eller Forsvarets Vidner have Adgang til dens Møder. Til Anklagens Godkendelse kræves mindst 12 Stemmer, og Formen derfor er, at Anklageskriftet forsynes med Paategningen: *a true bill.* Det siges da at være »found«. Hvis Anklagen tilbagevises, lyder Paategningen: *not a true bill*, og Anklageskriftet siges da at være *thrown out* eller *ignored.* Som det vil ses, er *the g. j.*, hvis Oprindelse ligger langt tilbage i Tiden, en Slags Sigte, som Anklagen maa igennem, inden Sagen kan komme videre. Øjemedet dermed er at værne Borgerne mod uden tilstrækkelig Grund at blive udsatte for den med en offentlig kriminel Forfølgning nødvendig forbundne Tort og Skade. Dens praktiske Betydning er i Nutiden næppe stor, og den har i Mod-

sætning til den dømmende Jury ikke ved engelsk Straffeprocesses Overførelse til andre Lande fundet varig Optagelse noget Steds; derimod findes den vedvarende i England, Irland, de engelske Kolonier og Nordamerika. I skotsk Straffeproces bruges den ikke. *E. T.*

Grand Lake [grä'ndle!ik], Indsø i U. S. A., i den sydlige Del af Louisiana, er 330 □ Km. stor og har Afløb til Atchafalayabay. *C. A.*

Grand-Lien [grâljø], Indsø i det vestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, S. f. Loire og 15 Km. S. V. f. Nantes, er 9 Km. lang og 6 Km. bred og er ca. 7,000 Hekt. Den har Tilløb af flere Smaafloder, som Oignon og Boulogne, og staar ved en sejlbar Kanal i Forbindelse med Loire's venstre Bred. Dens Dybde er meget ringe; om Vinteren oversvømmer den den sumpede Omegn, idet Vandet fra Loire strømmer ind i den. Søen skal være opstaaet i 6. Aarh. ved en Oversvømmelse af Loire, der tilintetgjorde flere Landsbyer og Flækken Herbauge eller Herbadilla. *H. W.*

Grand-maitre [grämæ!trə] (fr.), Stormester, *G.-m. de la cour* [grämæ!trødølaku!r], Overhofmester. *G.-m. des cérémonies* [grämæ!trødæseremâni'], Overceremonimester.

Grandmont-[grämõ'](ell. Grammont-)**Ordenen,** en Munkeorden, stiftet 1073 af Stefan fra Thiers (Stephanus de Tigerno, 1046—1124, helgenkaaret 1188) paa Grundlag af Benediktinerordenen. Stefan slog sig først ned i Muret ved Limoges; efter hans Død flyttede Munkene til Ørkenen ved G. Menigmand kaldte dem for »de gode Mennesker fra G.«. Ordenens Formaal var negativt, det bestod udelukkende i Forsagelse, men Tugten forfaldt, og der var idelige Stridigheder. Kort før den franske Revolution ophævedes Ordenen. (Litt.: L. Guibert, *Destruction de l'ordre et de l'abbaye de Grandmont* [Paris 1877]). *L. M.*

Grand-Paradis [gräparadi'] ell. Gran-Paradiso, højeste Bjærgtop (4,052 M.) i Paradiso-Gruppen, der danner den nordøstlige Bjærggren i de grajiske Alper og ved Col Nivolet og Savaranche's Dal skilles fra Sassière-Gruppen. *Joh. F.*

Grandperret [gräpæræ'], Michel Étienne Anthelme Théodore, fransk Advokat, født 25. Jan. 1818, død 7. Jan. 1890, blev 1844 Sagfører i Lyon og ansattes 1852 ved Domstolen smst. Senere blev han Generaladvokat i Bourges og 1861 Generalprokurør i Orleans, forflyttedes 1867 til Paris, hvor han var Anklager imod Morderen Troppmann 1868 og imod Prins Pierre Bonaparte 1870. Som udpræget Napoleonist blev han i August 1870 Justitsminister indtil Kejserdømmets Fald og var derefter Advokat i Paris; førte 1875 Paul de Cassagnac's Sag imod General Wimpffen og forsvarede 1878 Kejserinde Eugenie's Krav imod Staten. Han valgtes 1877 til livsvarig Senator og stemte stadig med Højre. *E. E.*

Grandpré [gräpre'], lille By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, Arrond. Vouziers (Champagne), ved Aire, har (1891) 1,100 Indb. Stedet er bekendt ved det nærliggende Défilé de G. i Argonnerskoven, hvor Dumouriez blev slaaet 14. Septbr. 1792 af Clerfayt. *H. W.*

Grand prix de Paris [gräpritpari'], i Alm. forkortet til »Grand prix«, er det højest doterede Væddeløb i Frankrig. Det finder Sted midt i Juni paa Fladløbsbanen ved Longchamps i Boulogne-Skoven ved Paris. Tilskuernes Antal er paa denne Dag saa betydeligt, at der i Entré indkommer 3—400,000 frc. Omsætningen i Totalisatoren har ofte været 3—4 Mill., hvoraf henimod 2 Mill. alene ved selve Løbet Grand prix. Løbets Længde er 3,000 M. og Gevinsten for den sejrende Hests Ejer 200,000 frc. foruden Indskud og Forfeit, der i Reglen beløbe sig til mere end 50,000 frc. *C. G. B.*

Grand Rapids [grändrä'pidz], stærkt voksende By i den nordamerikanske Stat Michigan ved Grand River med (1890) 60,000 Indb. og talrige Møbel-, Vogn-, Piano- og Maskinfabrikker langs Floden, hvis stærke Fald afgiver betydelig Vandkraft. Staden har et smukt Raadhus, et stort Soldaterhjem med et Bibliotek paa 17,000 Bind og 7 Banker. Salt-, Gips- og Kalklejer. *S. B. T.*

Grand River [grä'ndri'və], 1) Flod i den nordamerikanske Stat Michigan, 430 Km. lang, som er sejlbar til Grand Rapids og ved Grand Haven falder ud i Michigan-Søen. 2) Østlig Kildearm af Colorado, som udspringer V. f. Longs Pik 2,485 M. o. H, løber gennem dybe Canons og forener sig med Green River. *S. B. T.*

Grand-Seigneur [grâsæñö!r] (fr.), Storherre; optræde som G.-S. o: med den noble Værdighed, Rundhaandethed og overlegne Sikkerhed, som bæres af fornem Herkomst, store Besiddelser og Tillid til personlig Dygtighed.

GrandSOn eller Granson (tysk Gransee), By i det schweiziske Kanton Waadt, Hovedstad i Distriktet G. ved den venstre Bred af Neuchatel-Sø og ved Jærnbanelinien Neuchâtel—Lausanne, har (1888) 17,000 Indb. Slottet G., oprindelig Stambesiddelse for Slægten af samme Navn, skal være bygget ca. Aar 1000, blev 1475 erobret af Bern, men indtaget 1476 af Karl den Dristige af Burgund. 3. Marts 1476 blev Hertugen overrasket her af de edsforbundne, der talte 20,000 Mand, og blev trods sin Overmagt (50,000 Mand) fuldstændig slaaet. S. A. tilfaldt G. Bern og Freiburg. 1798 tilfaldt det Kanton Leman i den helvetiske Republik og ved Mediationsakten 1803 Kanton Waadt. *Joh. F.*

Grand-trunk[grändtrə'ŋk]**-Kanal,** en 150 Km. lang Kanal i England, bygget 1766—77; den forbinder Bridgewater-Kanalen med Trent (og derved Mersey og irske Hav med Nordsøen), gennemskærer Grevskaberne Chester, Stafford og Derby og har i alt 91 Sluser. Gennem Oxford- og Grandjunction-Kanalen staar den i Forbindelse med Themsen. *C. Ph. T.*

Grandville [grãvi'], Jean Ignace Isidore Gérard, kaldet G., fransk Karikaturtegner og Illustrator, født 3. Septbr. 1803 i Nancy, død 17. Marts 1847 paa Sindssygeanstalten i Vanves ved Paris. Han optraadte 1827 med »Quatre saisons de la vie humaine«, men først »Métamorphoses du jour« [1828] med de humoristiske Fremstillinger af Mennesker med Dyrehoveder [udg. 1853 af Ch. Blanc, Tekst af Beaulieu] skaffede ham den stærkt interesserede Opmærksomhed, der trolig fulgte hans følgende Suiter som »Scenes de la vie privée et publique des animaux« og »Animaux pariants« [1840—43, ny Udg. 1852], satiriske Blade med Pile rettede mod de politiske Forhold, de tidligste af den Slags Karikaturtegninger i Frankrig. Ved

saa hyppig at tegne Dyreskikkelser, som han gengav med fin Forstaaelse af deres Ejendommeligheder, til Fremstilling af menneskelige Skrøbeligheder opnaaede han paa een Gang at forhøje Virkningen af sin Satire og at tage Brodden noget af sine Angreb paa Julikongedømmets Autoriteter, saa at disse mindre let kunde faa Ram paa ham. Det var især i Bladet »La Caricature«, at G. udfoldede sit persifierende Lune; da man begyndte at gaa skrapt til Værks mod den politiske Karikatur, flyttede han sin Satire over paa mindre farlige Felter, Kunstens, Litteraturens, Hverdagslivets (som i »Les breuvages de l'homme« fra 1835), og gav sig i Lag med Illustrationsfaget; han har saaledes leveret Tegninger til Béranger's Digte, Lafontaine's og Florian's Fabler, Gulliver's Rejser; V. Hugo's »Napoleon's Liv«, Reybaud's »Jérome Paturot«, endvidere til »Les petites misères de la vie humaine« [50 Bl., 1841—42], »Un autre monde« [1843], »Les cent proverbes« [50 Bl. 1844], »Les fieurs animées« [52 Bl. 1846, 3. Opl. 1859] etc. Hans satiriske Tegninger interessere ved deres fortrinlige og pudsige Indfald, mindre ved deres kunstneriske Teknik. For Litografien, hans fornemste Udtryksmiddel, har hans Virksomhed været af stor Betydning. *A. Hk.*

Grane, Sigurd Faavnesbane's Hest.

Granet [granæ'], Félix, fransk Politiker, er født 1849 i Marseille, blev i Septbr. 1870 Sekretær ved Departementets Forvaltning og var 1876—77 Generalsekretær for Departementet Lozère, men blev afskediget som Republikaner. 1879 blev han Præfekt og 1880 Direktør i Indenrigsministeriet; var 1881—93 Medlem af Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til den radikale Gruppe under Clémenceau; medvirkede til Gambetta's Fald og deltog 1884 i Forlangendet om en fuldstændig Revision af Forfatningen, samt gjorde gentagne Angreb paa J. Ferry's Kolonialpolitik. Januar 1886—Maj 1887 var han Minister for Postvæsenet. ***E. E.***

Granet [granæ'], Frangois Marius, fransk Maler, født 17. Decbr. 1775, død 21. Novbr. 1849 smst. Han lærte under Landskabsmaleren Constantin, en kort Tid under J. L. David. Opholdet 1802—19 i Rom, hvor han ogsaa senere dvælede, blev afgørende for hans Udvikling; han malede atter og atter Kirkernes og Klostrenes Inderrum, hvis *Clairobscur* og sluttede Lys han gengav med stor malerisk Virkning, og som han oplivede med rig historisk og genremæssig Staffage, der har selvstændigt Værd og malerisk smeltede sammen med Billedernes Hovedtone; allerede disses religiøse Karakter gjorde dem velsete i Frankrig's daværende ledende Kredse, og G. selv nød derfor ogsaa høj Gunst, fra 1826—48 var han Konservator ved det historiske Galeri i Versailles, 1830 blev han Medlem af Instituttet, han fik Ordener etc. Hans første større kunstneriske Sejr skyldes hans »Maleren Stella tegner en Madonna paa sit Fængsels Mur« [1810, Leuchtenberg-Galeri i St. Petersborg]; hans populæreste Arbejde, som han skal have malet endog 15 Gange, er »Messe i Kapucinerklosteret paa Piazza Barberini« [1819]; af hans talrige andre Værker kunne nævnes »Det indre af Colosseum« og »Maleren Soddoma bragt til Hospitalet« [begge i Louvre-Museet], »De Kristne i Katakomberne«, »Torv i Konstantinopel«, »Savonarola i sin Celle« [1830, Ny Pinakotek i Miinchen] og »Døende Poussin« [1834]; i Museet i Versailles ses »Gotfred af Bouillon hænger de erobrede Vaaben op i den hellige Grav« [1839] samt to Billeder fra Tempelridderordenens Historie. Fra hans seneste Tid har man Landskaber. *A. Hk.*

Granfamilien (*Abietaceae*), Familie af Naaletræer (Pinoideernes Orden), høje og anselige Træer med spredte og naaleformede Blade. Alle Slægter ere enbo. Hanblomsterne sidde enkeltvis eller samlede (i aksformede Stande hos Fyr) og have talrige Støvblade. Hvert Støvblad bærer kun 2 Støvsække, der ere sammenvoksede dels med Støvbladets Stilk, dels med hinanden indbyrdes og aabne sig ved Spalter. Støvkornenes Yderhinde hæver sig paa to nær hinanden liggende Steder op til Blærer, der i Begyndelsen ere fyldte med Vædske, senere med Luft, og som iværksætte Kornenes Spredning (Flyveblærer); de mangle kun hos faa (f. Eks. *Tsugacanadensis*). Hunblomsterne sidde som hos andre Pinoideer i raklelignende Stande (Kogler). Op ad en lang Akse findes talrige skruestillede Dækskæl, inden for disse Frøskællene; hos nogle Slægter ere Dækskællene højst uanselige, hos andre blive de lige saa lange som eller længere end Frøskællene. Paa disses Overflade (der efter den her fulgte Tydning er deres Underside, se for øvrigt Naaletræer) findes 2 Æg med nedadvendt Mund. Hos flere Slægter sker Befrugtningen først længe efter Bestøvningen, der ligesom hos andre Naaletræer foregaar ved Vindens Hjælp; som Følge deraf er Tiden for Frøenes Modning ogsaa forskellig for de forskellige Slægter (se Specialartiklerne). Efter Bestøvning og Befrugtning vokse Frøskællene ud til læderagtige eller træagtige Kogleskæl, der altsaa bære 2 Frø. Frøene ere oftest udstyrede med en Vinge (Frøspredning Fig. 5 A), en hindeagtig Flade af Kogleskællet, der løsnes ved Koglens Modning; de have Frøhvide og en Kim med mere end 2 kransstillede Blade. — Til G., der tæller ca. 120 Arter, høre de i Naturen og Menneskelivet lige vigtige Naaletræslægter Fyr, Gran, Lærk, Ceder, Ædelgran o. fl.; de ere særlig udbredte i nordlig tempererede Egne. *A. M.*

Granfelt, Axel Fredrik, finsk teologisk Forfatter, født 1815, død 1892, var først Præst, derefter Professor (1854—75) i Dogmatik og Moral. Han regnes for Finland's mest fremragende teologiske Skribent, navnlig hans »Kristelige Dogmatik« [3. Opl. 1880] betegnes som det bedste, svenskskrevne teologiske Værk. G. var en i de fleste Videnskaber vel bevandret Mand og indtog for saa vidt et frisindet Standpunkt, som han indrømmede den videnskabelige Kritiks Berettigelse paa det dogmatiske Omraade; hans Grundanskuelse var den, at Kristendommens Sandhed kan videnskabelig bevises, og han saa Videnskabens vigtigste Opgave i netop at føre dette Bevis. Hans betydeligste Arbejder ere foruden Dogmatikken »Lärobok i den kristliga sedoläran« [3. Opl. 1870], »Læren om de yderste Ting« [1879]; desuden har han behandlet de fleste sociale og kulturelle Spørgsmaal ud fra et kristeligt Synspunkt. *Iv. B.*

Grangemouth [greⁱindžməþ], Havnestad paa Østsiden af Skotland, Shire Stirling, ligger 18. Km. S. 0. f. Stirling tæt oven for Carron's Munding i Firth of Forth. (1891) 5,800 Indb. Det er en

stærkt fremblomstrende Handelsby, navnlig efter at de ny Dokker bleve fuldendte 1883; særlig har den stor Udførsel af Kul og Jærn. Den staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med London, Hamburg, Rotterdam og Christiania. *C. A.*

Granharpiks d. s. s. Fyrreharpiks.

Gran Herred, Hadeland og Lands Fogderi, Christians Amt, (1891) 8,596 Indb., ligger i den sydlige Del af Fogdenet paa begge Sider af den midterste Del af dtn store Indsø Randsfjorden. Den østlige større Del dannes i Øst af et større Skov- og Fjældparti, som strækker sig over mod Akershus Amt og udgør en Del af den store under Navn af Hadeland's østre Alminding bekendte Skovstrækning. Fjældene ere her ikke særdeles høje — Vallebykampen 761 M. — eller stejle, men de adskilles ved en Mængde Dalfører, hvoraf enkelte ere opdyrkede og bebyggede, medens de fleste ere gode Græsgange med Sætre. Samtlige gennemløbes af mindre Elve, som danne større og mindre Vande; nogle af disse Vande have Afløb mod Nord til det store Eina Vand (s. d.) og mod Øst til Hurdalssøen, men de fleste til Herredets største Elv, Vigga, der løber fra Syd mod Nord, danner Jahrensøen, kaldes efter Udløbet fra denne Jahrelven og falder i Nærheden af Augedals Bro ud i Randsfjordens store Bugt Røhenviken. Fjældene fortsættes i en Bue N. f. Elven til den lige ved Fjorden liggende Brandbukamp. Mellem Jahrensø og Randsfjorden ligger Herredets Hovedbygd, et veldyrket, bølgeformet Bakketerrain med enkelte opstikkende Fjældtoppe, af hvilke Sølvsbjærget (484 M.) er bekendt for sin smukke Udsigt. Paa Vestsiden af Randsfjorden, hvoraf en Længde af 24 Km. med en Bredde af 5 Km. falder inden for Herredet, stiger man ad en temmelig jævn skovklædt Aasside op til en flad af Myrer og store Vand fyldt Fjældslette, Hadelands vestre Alminding. Fjældene ere heller ikke her høje, de kulminere i Skykuaasen (653 M.), men de gaa lige ned i Fjorden og lade kun paa enkelte Steder en mindre Strandbred aaben for de spredt liggende Gaarde. Inde paa Sletten ligger en hel Del til Dels store Vande, forbundne med trange Sund, som tilsammen danne et ganske ejendommeligt System; de største af disse ere Velmunden, 4,5 Km. lang, Bjone Vand, Saltbufjord, Hangfjord m. fl., samtlige omtrent 3 Km. lange og meget fiskerige; de have Afløb dels Nord over gennem Bjone Elven, dels mod Sydøst gennem Sortungselv, der begge falde i Randsfjorden. Den dyrkbare Mark findes i størst Udstrækning paa begge Sider af Jahren's Dalføre og fra dette over mod Fjorden, den bestaar for en stor Del af dyb Muldjord og er meget frugtbar. Herredet er ogsaa et af de bedste Korndistrikter. I gejstlig Henseende er Herredet delt i Gran Hovedsogn med sine to bekendte ved Siden af hinanden liggende Søsterkirker, af hvilke den nordre, en gammel af store Kvaderstene opmuret Bygning, helliget St. Nikolaus, er den egentlige Hovedkirke; den anden, »Vor Frue Kirke«, brændte ved Lynild 1813 og er ikke siden restaureret; Thingelstad Anneks og Næs eller Brandbu Anneks, det sidste med et Kapel, Sørums, paa den anden Side Fjorden. Af større Gaarde kunne i Hovedsognet mærkes Skiaker, Jorstad og Hvattum; i Thingelstad Anneks Thingelstad, Kløvstad, Haug, Grinager, Dværgsten; i Næs Anneks Næs, Røken, Svinning og Bleken. Landhandler findes paa flere Steder, saaledes navnlig ved Augedals Bro, hvor der er en liden bymæssig Bebyggelse med ca. 200 Indb. Af industrielle Anlæg haves et Par Brænderier og ligeledes et Par Teglværker. Hovedveje føre Sønden fra saavel fra Christiania som fra Ringerike ind i Herredet, gaa gennem dette i dets hele Længde og videre Nord over langs Randsfjorden; disse ere moderne Chausseer. Fra disse fører en gammel under Navn af Kjølvejen bekendt Overgang Nord over til vestre Thoten langs Eina Vand, den har yderst daarlige Stigningsforhold, men vil næppe blive erstattet af nogen ny Vej, da den ny under Bygning værende Nordbane fra Christiania til Gjøvik omtrent vil følge den samme Retning. Paa Randsfjorden vedligeholdes Forbindelsen med routegaaende Dampskibe med Anløbssted i Røhenviken. Herredets Areal er 838 □ Km., hvoraf 100 □ Km. ere Indsøer. *J. F. W. H.*

Granikos, nu Tschan-tschai, Flod i Lilleasien, der har sit Udspring paa Bjærget Kotylos og falder ud i Propontis. Den er berømt ved den Sejr, Alexander den Store vandt, da han uforfærdet satte over Floden og angreb det langt overlegne persiske Rytteri (Marts 334). Senere besejrede Romeren Lucullus Kong Mithridates af Pontus ved G. (74 f. Chr.). *M. M.*

Granit er en krystallinsk Bjærgart af plutonisk Oprindelse. Den bestaar af en Blanding af Mineralerne Feldspat, Kvarts og Glimmer, af hvilke Glimmeren ofte helt eller delvis er erstattet af andre Mineraler, særlig Hornblende. Den kemiske Sammensætning er temmelig vekslende, den kan i Alm. siges at variere omkring ca. 70 p. Ct. SiO_2, 15 p. Ct. Al_2O_3, 1,5 p. Ct. Fe_2O_3 (FeO), 1,5—2 p. Ct. CaO, 0,5— 1 p. Ct. MgO, 5 p. Ct. K_2O, 3 p. Ct. Na_2O, hvortil i Reglen slutte sig smaa Mængder Vand, Fosforsyre, Flussyre, Titansyre m. m. Man skelner i Alm. mellem følgende Granitarter: 1) Alm. G., der bestaar af Feldspat, (Orthoklas, Plagioklas), Kvarts og baade Kali- og Magnesiaglimmer og i Reglen ikke Hornblende, 2) Granitit eller Biotit-G., der indeholder Feldspat, Kvarts og Magnesiaglimmer (Biotit). Denne Stenart har hyppig en porfyritisk Struktur. 3) Muskovit-G. med Feldspat, Kvarts og Kaliglimmer (Muskovit). En meget grovkrystallinsk Varietet af denne Stenart benævnes Pegmatit og optræder hyppig som Gangart. 4) Hornblende-G. eller Amfibol-G. med Feldspat, Kvarts og Hornblende. 5) Hornblende-Biotit-G. med baade Hornblende og Biotit. Desuden findes flere andre Granitarter, f. Eks. i Alperne Turmalin-G., der kun bestaar af Feldspater, Kvarts og Turmalin, Grafit-G. indeholder sammen med og i Stedet for Glimmer en Del Grafitskæl. Protogin-G. derimod Talk. Skrift-G. er en G., i hvilken Feldspaten er gennemsat af talrige delvis parallelle Kvartslister, der have nogen Lighed med hebraiske Skrifttegn. Aptit eller Granitello er en meget finkornet, næsten glimmerfri G. G. optræder dels som store utydelig eruptive Masser (Granitmassiver), dels som tydelig Gang-G. i den arkaiske Formation over hele Jordkloden, i hvilken Formation G. danner en af de vigtigste Bjærgarter. Yngre G. forekommer ogsaa som Gange gennemsættende

palæozoiske Lag, ja man har endog ment at paavise G. af mesozoisk Alder. Spørgsmaalene om de forskellige G.'s Beskaffenhed og mineralogiske Sammensætning høre til et af den moderne Petrografis mest opdyrkede Studiefelter, om hvilket der eksisterer en vidtløftig Litteratur, hvoraf her kun kan anføres: Rosenbusch, »Mikroskop. Physiographie d. mass. Gesteine«; Roth, »Allgemeine chem. Geologie« 2 Bd., samt af nyere Specialværker W. C. Brögger, »Die Eruptivgesteine des Kristianiagebietes« I—II [Chra. 1894—95].

I teknisk Henseende har G. fra de ældste Tider spillet en fremragende Rolle som Byggemateriale. Den hyppig forekommende kvaderformige Forkløftning letter Brydningen, og G. er i Reglen i Besiddelse af stor Bæreevne. Med Hensyn til Vejrbestandighed og Polerlighed er der derimod en meget stor Forskel paa de forskellige Granitarter. Navnlig Sverige udmærker sig ved en Mængde fortræffelige teknisk anvendelige G-, blandt hvilke bør nævnes den røde grovkrystallinske Virbo-G., der brydes i Nærheden af Oscarshamn, og den lystfarvede Stockholms-G. Den bornholmske G. er stærk og vejrbestandig, men i Reglen af et uanseligt Udseende. Omkring Idefjord ved den svensk-norske Grænse findes talrige Granitbrud, der anvende en der forekommende graa og rød G. til Brosten og grovere Bygningssten. Den i de seneste Aar i særdeles stor Maalestok fra Sverige navnlig til Tyskland udførte »sorte G.« er i mineralogisk Henseende ikke G., men bestaar af forskellige Diorit- og Hyperitarter, der gennemsætte Urbjærget som temmelig smalle Gange og navnlig brydes paa adskillige Steder omkring Søen Immelen nær Christiansstad. Den i Handelen som belgisk G. gaaende Stenart er endnu mindre en G., men en sort Kalkspatmarmor med hvide Kalkspatpartier, der hidrøre fra omdannede Forsteninger. *K. R.*

Granité, et ensfarvet, nopret, uldent Møbelstof.

Granitéllo er lys, finkornet, glimmerfattig Granit.

Granite-Ware [grä'nitwæ.ə], et porcelænlignende, men ikke gennemskinnende, keramisk Produkt, fint hvidt Stentøj, let glaseret eller uglaseret (*white-stone* eller *white-flint, opaque-porcellaine-waare*), hvis Masse er sammensat af et plastisk mindre ildfast Ler, nogen Kaolin og pulveriseret Flint, samt en større Mængde af det feldspatholdige Cornishstone, der forøger Smelteligheden, saaledes at Genstandene fuldbrændes ved betydelig lavere Varmegrader end det ægte Porcelæn; ogsaa lader Massen sig langt lettere forme end dette. G. W. er derfor særlig af disse Grunde billigere end Porcelæn. Fabrikationen finder hovedsagelig Sted i England, og Wedgewood kan anses scm dens Opfinder og Indleder (»Queens-Ware«, 1759), ligesom de af ham stiftede berømte Etruria Works i England fremdeles staa uopnaaede; Frankrig og Amerika, nu tillige Tyskland, frembringe lignende Varer. *T.-y.*

Granitgnejs, granitlignende Gnejs (s. d.).

Granitgrus er Grus, som bestaar af mere eller mindre afrundede Granitfragmenter, Feldspat- og Kvartskorn; anvendes gerne til Grusning af Spadserestier. *N. V. U.*

Granitit se Granit.

Granitmarmor, en Kalksten (Marmorart) fra Sydbayern's Nummulitkalkformation, har i poleret Tilstand nogen Lighed med graa finkornet Granit og har fundet en Del Anvendelse ved Miinchen's Pragtbygninger. *N. V. U.*

Granitöne, en Stenart fraPrato nær Firenze, henhører til Olivingabbro (se Gabbro). *N. V. U.*

Granitpapir, Buntpapir (s. d.) med granitagtig Farvetegning.

Granitporfyr, en Bjærgart, der indtager en Mellemstilling mellem Granit og Kvartsporfyr; den bestaar af en Grundmasse, hvis Beskaffenhed er omtrent som finkornet Granit, og i denne ligesom svømme større, porfyriske Krystaller af Feldspat og Kvarts. G. optræder især i Gange, knyttet til større Granitmassiver; ogsaa kan den optræde som Randfacies af Granit. *N. V. U.*

Granittomarmor har man kaldet en af Portland-Cement og Marmorbrudstykker sammensat Masse, som modtager Politur og anvendes til Beklædning af Vægge, Gulve o. 1. i Stedet for naturlige Bygningssten. *N. V. U.*

Granïus Licinïanus, romersk Historieskriver fra Kejsertiden, skrev Rom's Historie i Aarbogsform, nærmest et Ekscerpt af Livius til Skolebrug, med talrige Anekdoter og *Fortællinger* om Vidundere. G. var kun kendt af nogle faa Citater, da man i et tre Gange beskrevet Pergamentshaandskrift i London fandt nogle Rester af ham, der første Gang udgaves af Pertz [Berlin 1857] og kort efter af syv Bonn-Filologer [Leipzig 1858]. Man overvurderede i Begyndelsen Betydningen af dette Fund, idet man vilde identificere G. med en Antikvar G. Flaccus fra August's Tid; herimod protesterede bl. a. Madvig [Overs. over Vidensk. Selsk. Forhdl., 1857], der henviste Forfatteren til 3. til 4. Aarh.; andre sætte ham til 2. Aarh. e. Chr. De fundne Stykker indeholde enkelte værdifulde Notitser fra en Periode, hvor vi mangle Livius's Værk. *A. B. D.*

Granja, La [lagra'nχa], o: Mejerigaard, ell. San Ildefonso, en lille Flække i det mellemste Spanien, Provinsen Segovia (Gammelkastilien), beliggende ca. 12 Km. S. 0. f. Segovia ved Nordaffaldet af Sierra Guadarrama, er bekendt af sit Slot, der ligger 1,266 M. o. H., og som er de spanske Kongers Sommerresidens. Det er opført i Versailles'es Stil paa Befaling af Filip V 1724—27, udstyret med stor Pragt og indeholder mange Kunstskatte og bl. a. en kgl. Krystalfabrik. Den usædvanlig store Park, ca. 1,450 Hekt., er rig paa Vildt og prydet med Marmorstatuer, pragtfulde Fontæner m. m. Det var i La G., at Tropperne 12. Aug. 1836 rejste den Revolution, der tvang Dronning Marie Christine til atter at indføre Konstitutionen af 1812. I den lille By er der en til San Ildefonso helliget Kirke, i hvilken Filip V og hans Dronning Isabella Farnese ligge begravede. *H. W.*

Grankorsnæb (norsk) d. s. s. *Loxia curvirostra* L.; se Korsnæb.

Grannaalsbad ell. Fyrrenaalsbad se Bad, S. 419.

Granne (Grande) er den norske Betegnelse for Nabo; den er ogsaa brugelig i Jylland og i ældre Dansk. Det oldnorske *g.* er identisk med gotisk *garazna*, af *ga-* »sammen« og *razn* »Hus« (oldn. *rann*, hvortil vort »Rønne«). Den ældste Betydning synes følgelig at have været: den, som bor i Hus sammen med en. Af Grande kommer Grænd,

»Bygd«, egentlig »Naboskab, Samling af Naboer«. *Hj. F.*

Grano (ital. og spansk, jfr. Gran), 1/24 Caroto, 1/12 Tomine. G. var endvidere Navnet paa adskillige Mønter, f. Eks. i Napoli en Kobbermønt = 1/4 Ducato di regno — den ældre sicilianske Bajocco à 2 Grani og en Del andre Mønter (paa Malta og i Mellemamerika), som havde en Værdi af 1/2 til omtrent 4 Øre. *N. J. B.*

Granofyr se Kvartsporfyr.

Granollers S, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona (Katalonien), beliggende i den frugtbare, af Congost vandede Dal el Vallés og ved Banen fra Barcelona til Frankrig, har (1887) 6,200 Indb. G. har betydelige Markeder, Industri i Uld og Rester fra Maurertiden. I Omegnen findes flere Mineralkilder. *H. W.*

Granosfæriter har man kaldt Sammenhobningen af mikroskopisk smaa, krystallinske Korn, saaledes som de særdeles ofte kunne iagttages i Kvartsporfyrer og andre Stenarter. *N. V. U.*

Granrust, Navn for *Chrysomyxa abietis* (se Chrysomyxa).

Gran Sassé se Apenninerne, S. 952.

Gransherred Herred, Øvre Telemarkens Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 1,233 Indb., indtager den nedre Del af Tinnsjøen og den øvre Del af Tinnelven's Dalføre. Den nordvestlige Del paa Vestsiden af Tinnsøen er et eneste stejlt i Søen nedstyrtende Fjældparti, højeste Toppe Lifjæld og Venaasfjæld, 1,060 M.; bag ved disse en mindre Dal, som paa Vestsiden hæver sig til Jønbufjæld, som paa sin Side atter falder af mod Sjaavand og den derfra mod Syd rindende Kalaaelv, hvis Løb længere nede drejer mod Øst, gaar langs Venaasfjældets søndre Skraaning og falder i Tinnelven 2 Km. S. f. dens Udløb af Søen. Tinnelven's Dalføre gaar først 5 Km. mod Syd, men bøjer saa i en ret Vinkel mod Øst; her i Svinget er Dalen bredest, og her ligge Kirken og Hovedbygden. Fjældene ere mindre bratte og træde mere tilbage; paa Nordsiden strækker Vardefjæld sine vestlige Toppe lige hen mod Tinnsjøen; paa Sydsiden hæver høje Kjyvingen sig paa Grænsen. Lige ved Dalens Overgang til Naboherredet optager Tinnelven paa Østsiden Foldøla, som danner Afløb for Folsjøen, der atter ved en liden fra den lille Bolkesjø rindende Bæk er forbunden med dette for sin Skønhed bekendte Vand. Begge disse sidstnævnte Vande ligge i en kedelformig Forsænkning mellem høje Fjælde, af hvilke Lifjæld og Selstednuten paa Østsiden og Blefjæld paa Nordsiden ere de mest bekendte. Fjældene ere, naar de højeste Toppe undtages, overalt dækkede med Gran- og Furuskove; derimod er Udstrækningen af dyrkbar Mark kun liden og Bebyggelsen indskrænket til Hoveddalen med enkelte Gaarde i de mindre Dalfører. Større Gaarde af Betydning findes ikke, en af de mest bekendte er Bolkesjø med sit Turisthotel. Hovedvej fører til Tinnsjøen saavel Sønden fra Hjertdal som Østen fra Kongsberg over Bolkesjø langs den i Herredets østlige Spids indtrængende Jondal. Herredets Areal er 417 □ Km., hvoraf 28 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Granskeren, Navn paa et norsk Ugeblad, som L. Kr. Daa (s. d.) udgav til noget ubestemte Tider, fra 16. Septbr. 1840 til 31. Decbr. 1843. Skønt Redaktionen var anonym, var Bladet dog saaledes præget af Udgiverens originale Personlighed og Stil, at Navnet »G.« snart overførtes paa og i lange Tider brugtes om Manden selv. Det var et hvast Oppositionsblad til Forsvar for de da raadende liberale Anskuelser hos Stortinget. I Samtiden øvede Bladet stor Indflydelse, og endnu i Dag læses det af Forskere i Norge's politiske Historie med stort Udbytte. *J, B. H.*

Grant [gra'nt], Francis, Sir, skotsk Portrætmaler, født 1803 i Kilgraston (Pertshire), død 5. Oktbr. 1878 i London. Han blev 1851 Medlem af, 1866 Præsident for London's Kunstakademi. G. var en i den fornemme Verden meget yndet Portrætmaler, der gengav Personerne stærkt idealiserende og uden dybtgaaende Karakteristik, men med stor Elegance og ofte i gode landskabelige Omgivelser, særlig med Heste og Jagthunde (som til Tider E. Landseer malede for ham), der gjorde Portrætterne til hele genremæssige Jagtstykker. Hans bekendteste Portrætter ere Dronning Victoria til Hest [1841], Feltmarskal Lord Clyde [1861], Elgin [1862], Disraeli [1863], Hertugen af Cambridge [1868], Palmerston [1874]; endvidere Miss G., Lord Herbert, J. Russell, Macaulay, Viscount Hardinges paa Slagmarken, Higgins etc. *A. Hk.*

Grant [gra'nt], James, engelsk Romanforfatter, født 1. Aug. 1822 i Edinburgh, død i London 5. Maj 1887. 1839 blev han Fændrik i et Infanteriregiment, men forlod faa Aar efter Hæren for at hellige sig Litteraturen. 1875 gik han over til Katolicismen. Han har forfattet en Mængde underholdende og meget læste Romaner, af hvilke de fleste hente deres Stof fra England's Historie. Af disse kunne nævnes: »The romance of war; or, Highlanders in Spain« [4 Bd., 1845], med dens Fortsættelse: »Highlanders in Belgium« [1847], »Adventures of an Aide-de-Camp« [1848], »Memoirs and Adventures of Sir W. Kirkcaldy of Grange« [1849], »Memoirs of the Castle of Edinburgh« [1850], »Bothwell; or, the Days of Mary, Queen of Scots« [3 Bd. 1851], »Jane Seton« [1853], »Frank Hilton; or, the Queen's Own« [1855], »The Yellow Frigate« [1855], »Memoirs of James, Marquis of Montrose« [1858], »The Cavaliers of Fortune; or, British Heroes in Foreign Wars« [1859], »British Battles on Land and Sea« [1873], med Fortsættelsen: »Recent British Battles on Land and Sea« [1884], »Old and New Edinburgh« [1880], »Playing with fire« [3 Bd. 1887], »Love's Labour Won« [3 Bd. 1888], »Scottish Soldiers of Fortune« [1889]. *T. L.*

Grant [gra'nt], James Augustus, engelsk Officer og Afrikarejsende, født 11. Apr. 1827 i Nairn i Skotland, død smst. 11. Febr. 1892. G. traadte som ung Officer ind i den indiske Hær og deltog med Hæder i Undertrykkelsen af den store Sepoy-Opstand, under hvilken han blev saaret. Hans Navn er som Kaptajn Speke's (s. d.) Ledsager knyttet til en af de mindeværdigste Opdagelsesrejser i Afrika. Speke havde under en tidligere Rejse (se Burton) opdaget Ukereve (Victoria Nyansa) 1858, i hvilken store Sø han mente at have fundet en af Nilen's Kilder. Ledsaget af Kaptajn G. drog Speke af Sted fra Sansibar 1. Oktbr. 1860 for at undersøge, hvorvidt

Victoria Nyansa havde et nordligt Afløb, og for overhovedet at forfølge sine Opdagelser. Febr. 1863 mødte efter vel udført Rejse Speke og G. den bekendte Afrikarejsende Sir Samuel Baker (s. d.), der var udsendt for at lede efter dem, i Gondokoro ved Nilen. G. er Forfatter af »A Walk across Africa« [London 1864] samt af en længere Artikel i »Journal of the Royal geographical Society« for 1872, ligesom han har givet andre Bidrag til den nævnte store Ekspeditions videnskabelige Udbytte. G., der deltog i det abessiniske Felttog 1868 under Lord Napier, traadte samme Aar ud af Hæren. Han var hædret baade for sin militære Virksomhed og som Afrikarejsende paa forskellig Maade og modtog som Belønning for sin Deltagelse i den store Nil-Ekspedition en Guldmedaille af det geografiske Selskab i London. *O. I.*

Grant [gra'nt], James Hope, Sir, engelsk General, født 1808, død 7. Marts 1875 i Aldershot. Som Kornet traadte han ind i Hæren 1826; kæmpede 1840—42 under Elliot og Gough i Krigen mod Kina og forsattes efter Krigen til Indien. Her forfremmedes han til Major, udmærkede sig særlig i Slaget ved Sobraon 1846 og deltog som Regimentschef i Rytteriet i Felttogene 1848—49, i hvilken Krig han efter Slaget ved Chilliamvallah forfremmedes til Oberstløjtnant og 1854 til Oberst. Under Oprøret slog han Oprørerne ved Djamna 1857, stormede det paafølgende Aar Fæstningen Mingundsch, sejrede ved Kari og Lakhnau og jog endelig Oprørerne over Nepal's Grænser. For sine Fortjenester under denne Krig forfremmedes han til Generalmajor. Som højestbefalende for de mod Kina bestemte Landgangstropper besatte han Aug. 1860 Tien-tsin, slog den kinesiske Hær ved Tschang-kia-wan og Palikian, hvornæst han som Sejrherre drog ind i Peking. 1861 udnævntes han til højestbefalende i Madras, hvilken Stilling han beklædte indtil 1865, da han blev Generalkvartermester i den engelske Hær og 1870 højestbefalende i Lejren ved Aldershot. 1871 forfremmedes han til Generalløjtnant, 1872 til General. *B. P. B.*

Grant [gra'nt], Robert, engelsk Astronom, født 17. Juni 1814 i Grantown, død smst. 24. Oktbr. 1892, var 1841—45 ansat i sin Broders Forretning i London og opholdt sig i de følgende Aar i Paris og London, væsentlig optagen med at samle Materiale til sin »History of physical astronomy« [London 1852], der belønnedes af det engelske astronomiske Selskab med dets Guldmedaille. 1859 blev G. Professor i Astronomi og Direktør for Observatoriet i Glasgow; hans Arbejde her er hovedsagelig nedlagt i de to Stjernekataloger, han har udgivet [Glasgow 1883 og 1892]. Sammen med Admiral W. H. Smyth udgav G. (1858) en engelsk Udgave af Arago »Astronomie populaire«. *J.Fr.S.*

Grant [gra'nt], Ulysses Sidney (ikke Simpson), Præsident i Nordamerika 1869 — 77, født 27. Apr. 1822 i Staten Ohio, død 23. Juli 1885 nær ved Saratoga i Staten New York. Han var en Ætling af en puritansk Slægt, som 1630 udvandrede til Ny-England, og som 1790 drog Vest paa. Han indtraadte 1839 i Krigsskolen i Westpoint og blev 1843 Løjtnant i et Fodfolksregiment; tjente med Udmærkelse i den mejikanske Krig 1846—47 og blev Kaptajn, men fik 1854 sin Afsked, efter Sigende for Hang til Drik. Han var nu først Landmand i Egnen om St. Louis i Missouri; men da det slog fejl, indtraadte han i sin Fadors Garveri i Galena i Illinois. Da Borgerkrigen udbrød 1861, meldte han sig til Tjeneste i Washington, men hans Tilbud blev ikke modtaget. Derimod udnævntes han til Oberst for et frivilligt Regiment fra Illinois og sendtes i August som Brigadegeneral til Kairo, hvor Ohio falder i Mississippi, for derfra at holde de tvivlsomme Stater, Kentucky og Tennessee, i Tømme. Han indtog straks det vigtige Punkt Paducah og havde i Novbr. en uafgjort Træfning imod Oprørerne ved Belmont i Missouri. Derimod lykkedes det ham i Febr. 1862 at tvinge Forterne Henry og Donelson til Overgivelse og at tage henved 10,000 Fanger, medens hans eget Tab kun var 1,500 Mand. Dette var i Virkeligheden den første vigtige Fremgang for Unionshæren og lagde Grunden til hans Folkeyndest; til Løn blev han ogsaa Generalmajor i de frivillige Tropper. Han anførte Hæren i Slaget ved Shiloh 6.—7. Apr. 1862 og oprettede Nederlaget den første Dag til en glimrende Sejr den næste, hvad der styrkede hans Anseelse iblandt de andre Generaler, og han fik nu Ledelsen i det vestlige Tennessee. Efter at Rosecranz i Oktbr. havde sejret ved Korinth, foreslog han Overkommandoen at rette Angrebet paa Fæstningen Vicksburg, som beherskede Mississippi-Floden. Med stor Dygtighed og Sejhed ledede han siden Febr. 1863 Belejringen, overvandt de største Vanskeligheder og tiltvang sig endelig Overgivelsen 4. Juli (paa Aarsdagen for Uafhængighedserklæringen). Medens hans eget Tab i dette Felttog kun var 9,000 Mand, tabte Fjenden ikke mindre end 60,000, deraf Halvdelen Fanger ved Overgivelsen. Endnu vigtigere var det dog, at Mississippi-Floden derved helt kom i Unionens Magt, og at Forbindelsen afbrødes mellem de vestlige og østlige Sydstater. Nu forfremmedes han til virkelig Generalmajor og blev efter General Rosecranz'es Nederlag ved Clickamauga i Oktbr. 1863 Chef for hele Vesthæren; sejrede i 3 Dages Slaget ved Chattanooga 23.— 25. Novbr. og jog Sydstatshæren ud af Tennessee.

Da han saaledes syntes i en sjælden Grad at have Evnen til at lænke Sejren til sine Faner, var det ikke saa underligt, at Unionsregeringen I. Marts 1864 udnævnte ham til Overgeneral (Generalløjtnant) over alle Unionens Tropper (700,000 Mand) og dermed overdrog ham det Hverv at gøre Ende paa Sydens Opstand. Han overtog selv Ledelsen af Potomac-Hæren, den Opgave, som en Række dygtige Generaler hidtil havde forløftet sig paa, medens Sherman, der havde været hans dygtigste Hjælper, fik Vesthæren under sig. I Maj aabnede han Felttoget imod Sydens største Hærfører R. Lee og fortsatte det i 11 Maaneder med den samme Kraft og Udholdenhed, som han havde vist ved Vicksburg, men især i Førstningen med en mærkværdig — man fristes til at sige nordamerikansk — Hensynsløshed i Ofre af Menneskeliv for at naa sit Maal. Efter en Række blodige og haardnakkede Fægtninger i Maj og Juni — alene i Maj tabte han 40,000 Mand uden at vinde synderlig Fremgang — trængte han frem over Pamunkey, Chickahominy og James-Floden og indesluttede

i Juli de fjendtlige Tropper mellem Richmond og Petersburg. Men endnu stod i denne Egn mange større eller mindre Kampe, idet han ufortrøden hamrede løs paa Fjenden med stadig overlegne Troppemasser, og det lykkedes ham paa den Maade efterhaanden at oprive den fjendtlige Hær næsten halvt, medens han samtidig viste den største Omsigt i at afskære den alle Tilførselsveje. Først da Sherman i Overensstemmelse med hans Krigsplan over Atlanta var trængt frem til Savannah i Georgia i Decbr. 1864 og saaledes havde skaaret Syden igennem, samt derefter rykkede Nord paa gennem Syd- og Nordcarolina, hærgende Landet og drivende Fjenden foran sig, — først da bestemte han sig i Slutn. af Marts 1865 til at gøre det sidste afgørende Angreb. Dette førte hurtig til Richmond's og Petersburg's Rømning og Brand 3. Apr. og til Lee's Overgivelse med Resten af Hæren, 25,000 Mand, 9. Apr.; og snart efter fulgte de andre Sydstatsgeneraler dette Eksempel, da enhver Modstand viste sig haabløs.

Det var G. selv, der først henvendte sig til Lee (7. Apr.) med Opfordring om at standse Blodsudgydelsen, da Kampens Udfald dog var sikkert, og tilbød saa gunstige Vilkaar for ham og hans Soldater som muligt, medens han bestemt vægrede sig ved at give noget som helst Tilsagn med Hensyn til Fredsvilkaar og Sydens fremtidige Stilling, da dette laa ud over hans Myndighed. Han havde i Anledning af denne Kapitulation senere et Sammenstød med dtn ny Præsident Johnson, som i den første Ophidselse vilde have Sydens Generaler tiltalte for Landsforræderi, medens G. fastholdt, at dette vilde stride imod de givne Løfter, saafremt de ikke brød deres Æresord om at underkaste sig Unionens Regering. Under den følgende Strid mellem Præsidenten og Kongressen stillede han sig paa dennes Side og gennemførte med sine Undergeneraler Sydstaternes Rekonstruktion 1866—67 i Henhold til" Kongressens Beslutninger. I Juni 1866 blev han nemlig ophøjet til General, en Post, der oprettedes alene for ham. Johnson's Opfordring om at gaa til Mejiko afslog han, da det var et diplomatisk Hverv, og da Præsidenten i Aug. 1867 afsatte Krigsminister Stanton og overdrog G. Posten, modtog han den vel, skønt under formelig Indsigelse, men nedlagde den igen straks, da Senatet i januar 1868 nægtede sit Samtykke. Snart efter opstilledes han af Republikanerne som Kandidat til Præsidentposten og valgtes i Novbr. s. A. med 214 Valgmandsstemmer imod 80; blandt Vælgerne havde han et Overtal af 300,000 og fik i alt 3 Mill. Stemmer.

Ved sin Tiltrædelse i Marts 1869 udtalte han, at han — i stærk Modsætning til hans Forgænger — aldrig vilde søge at trodse sine personlige Meninger igennem imod Folkets Vilje. Senere viste han sin Iver for at lette det haarde Skattetryk, som Borgerkrigen havde medført (Skatterne nedsattes under hans Styrelse efterhaanden med 300 Mill. Doll.), og for at faa Statsgælden formindsket (1869—77 gjordes der Afdrag af 400 Mill. Doll., medens Renten nedsattes fra 160 til 100 Mill.); derimod afviste han alle Planer om en Udvidelse af Seddelmængden og arbejdede for Genoptagelse af Betaling i rede Mønt. Ogsaa tvang han alle Sydstaterne til at udtale Slaveriets Afskaffelse og almindelig Stemmeret og søgte efter bedste Evne at værge Negrenes Frihed. Derimod lykkedes det ham hverken at gennemføre San Domingo's Tilknytning 1870 eller at fuldbyrde Købet af de dansk-vestindiske Øer s. A., medens Striden med England afsluttedes 1872 paa en for Nordamerika saare heldig Maade. S. A. blev han genvalgt til Præsident, endog med et Overtal af 800,000 Vælgerstemmer, og det faldt saaledes i hans Præsidentskabs Tid at fejre Hundredaarsfesten for Nordamerika's Uafhængighed og at holde Verdensudstilling i Philadelphia 1876. Men da han derefter søgte at blive valgt for 3. Gang, vaktes en stærk Storm imod ham, saa meget mere som man mente at have god Grund til at dadle ham for at tage alt for mange personlige Hensyn, ogsaa ved vigtige Embedsudnævnelser, og for at se igennem Fingre med sine Venners Underslæb og andre Misligheder i Forvaltningen.

Efter sin Afgang gjorde han en Rejse til England i Maj 1877, besøgte derefter Europa's Fastland og rejste 1879 gennem Indien over Kina og Japan til San Francisco, hvor han kom i Septbr. s. A. Et Forsøg paa at opnaa Præsidentværdigheden 1880 mislykkedes aldeles. Han hengav sig nu til forskellige Finansspekulationer, men tilsatte derved 1884 hele sin Formue. For at oprette Tabet gav han sig til at skrive sine Erindringer, hvad der senere indbragte et Honorar af 400,000 Doll. I de sidste Uger før hans Død tillagde Kongressen ham en Aarpenge af 15,000 Doll., og 1/8 deraf bevilgedes senere hans Enke. Hans Rytterstatue rejstes 1888 i Chicago, og et stort Mindesmærke sattes senere for ham i New York.

Af hans Sønner blev Frederick Dent G., født 1850, 1871 Officer; han brugtes som Ingeniør ved flere Jærnbaneanlæg, men indtraadte 1881 i en Bank og førte derved Faderen til finansiel Ødelæggelse. 1889—93 var han Nordamerika's Sendemand i Wien. (Litt.: Dana og Wilson, *Life of U. S. G.* [Springfield 1868, 2. Udg. 1886]; A. Badeau, *Military history of U. S. G.* [3 Bd. New York 1867—81, 2. Udg. 1885]; Phelps, *Life and public services of U. S. G.* [Boston 1878]; *Personal memoirs of U. S. G.* [2 Bd., New York 1885—86]). *E.E.*

Grant-Duff [gra'ntdəf], Mount Stuart Elphinstone, engelsk Politiker, er født 1829 i Sattara i Indien, hvor hans Fader var Resident (bekendt for sin »Mahratternes Historie« [3 Bd. 1826]), studerede i Edinburgh og Oxford og blev 1854 Advokat. 1857—81 var han liberalt Medlem af Underhuset, blev Decbr. 1868 til Febr. 1874 og paa ny Apr. 1880 til Juli 1881 Understatssekretær, første Gang for Indien, anden Gang for Kolonierne, var derefter Guvernør i Madras indtil 1886. Han studerede meget den udenlandske Politik og skrev flere Skrifter herom: »Studies on European politics [1866], »A political survey of Europa, Asia, Africa, America« [1867] og »Foreign policy« [1879]. *E. E.*

Grantebridge [gra'ntbri'dz] se Cambridge.

Granth (»Bogen«), »Sikhernes« hellige Skrift, paa Gurmukhi: 1) Adi Granth, samlet af den 5. Guru Arjun (1581—1616) og indeholdende hans egne og hans 4 Forgængeres Bidrag samt Stykker stammende fra Rāmānanda, Kabir, Nāmdēv etc. — 2) Das Pádsháká Granth, stammende

fra den 10. Guru Govind Singh [1675—1708] og nu kun lidet kendt og benyttet. (Litt.: »The Adi-Granth af Dr. E. Trumpp [1877]). *S. S.*

Grantham [gra'ntəm], By i det østlige England, Shire Lincoln, ligger 37 Km. S. V. f. Lincoln ved den sejlbare Witham, der løber til the Wash. (1891) 16,700 Indb. Den har en smuk gammel Domkirke, St. Wulfram, bygget i 13. Aarh. og med et 85 M. højt Taarn. Betydelig Handel med Landbrugsprodukter og Fabrikation af Agerbrugsmaskiner. *C. A.*

Granthomme [grâtâ'm], Jaques, fransk Kobberstikker fra Slutn. af 16. og Beg. af 17. Aarh., var paavirket af Portrætstikkerne Th. de Leu og Rabel og udførte en Suite dygtige Portrætter af franske Fyrster og berømte Mænd fra Samtiden; rimeligvis paa Grund af Religionsforfølgelse nedsatte han sig senere i Frankfurt og udførte der og i Heidelberg Portrætter af Reformatorer og Teologer samt flere Blade i Sadeler's og C. Cort's Manér, der ej kunne maale sig med de fra hans første Periode. Af hine har Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn flere gode Prøver. *A. Ls.*

Grant-Land [gra'ntländ], Polarø, beliggende N. V. f. Grønland, fra hvilket det er skilt ved Kennedy-Kanalen, mellem 81 og 83° n. Br. og saaledes et af de nordligst kendte Lande paa Jorden. Det blev opdaget af Hayes, Hall og Nares og undersøgt af sidstnævnte til Alfred Ernst Kap; hans Skibe overvintrede i Discoverybay (81° 44' n. Br.) og Floeberg Beach (82° 27' n. Br.), indtil Nansen's Ekspedition de nordligste Overvintringssteder paa Jorden. Discoverybay var 1882—84 Sædet for den amerikanske Polarstation. *C. A.*

Granton [grä'ntən], Havneby paa Østsiden af Skotland, Shire Edinburgh, danner sammen med den 2 Km. østligere liggende Leith Edinburgh's Havn ved Forth-Bugten. (1891) 950 Indb. Dens Havn er fortrinlig, skærmet af mægtige Dæmninger, og staar ved- et Dampfærgeanlæg i Forbindelse med Burntisland og Fife paa Bugtens modsatte Side. *C. A.*

Grantown [grä'ntaun], Landsby i det nordøstlige Skotland, Elginshire, 38 Km. S. V. f. Forres, smukt beliggende og meget besøgt som Sommeropholdssted, med (1891) 1,400 Indb. *C. A.*

Granula (lat.) kaldes i Farmacien smaa Piller af ikke over 5 Cgr.'s Vægt. G. benyttes i Reglen kun ved Dispensering af stærkt virkende Lægemidler, de tilberedes som Piller. Almindelig kendt er *Gr. Dioscoridis*, Arsenikpiller, som hver indeholder I Mgr. Arseniksyrling. *A. B.*

Granulăratrofi, Betegnelse for en Skrumpningsproces i Nyrerne, hvorved disses Overflade faar et kornet Udseende, men anvendes ogsaa om en lignende sygelig Forandring i Leveren. *A, F.*

Granulated [grä'niule.ited], engelsk Betegnelse for Krystalsukker.

Granulation (lat.) betegner smaa Gryn eller Korn (*granula*, Dimin. af *granum*, et Korn) og er fra gamle Tider benyttet i Lægevidenskaben for at betegne smaa, grynformede Dannelser eller Knuder enten paa Overfladen eller inde i Vævene. Uden Hensyn til andet end den rent ydre Form er Ordet blevet benyttet i Flæng om de mest heterogene Sager, naar de blot bestode af »smaa Korn«. Saaledes benyttes G. i Anatomien om ganske normale, knudeformede Smaalegemer, f. Eks. de Pacchioniske G. (s. d.) paa Hjernens Overflade. Hyppigere anvendes dog Ordet G. om patologiske Dannelser, der optræde som Smaaknuder. Saaledes taler man om G. ved en vis Art kronisk Øjenbetændelse, den granulære Øjenbetændelse, Trakom; om G. ved visse Nyrebetændelser se Granularatrofi. Men den almindeligste Anvendelse og den, der tænkes paa, naar der siges G. uden særlig Hentydning, er dog ved de almindelige Saardannelser og Betændelser. G. betegner først det Lag af ungt Bindevæv, som bedækker et Saar under Helingsprocessen, idet Saaret — naar det da ikke er helet ved første Sammenklæben — efter kort Tids Forløb overtrækkes med et Lag af fintknudret (deraf Navnet), rødt, let blødende Bindevæv, som efterhaanden omdannes til det fastere Arvæv og dækkes af Overhuden. Dette Lag viser sig under Mikroskopet at bestaa af fine, unge Blodkar omgivne af Rundceller, Celler, der ere omtrent identiske med de saakaldte prægløse Celler, hvide Blodlegemer eller Pusceller; dog blive Cellerne ofte ændrede i den ydre Form, og ofte findes der fierkernede Celler, undertiden Kæmpeceller imellem. Det saaledes byggede Væv findes nu overalt, hvor et Substanstab er i Færd med at fyldes, udheles, og danner saaledes Grundlaget for al Helingsproces, og skønt det for Navnet G. karakteristiske Kriterium, den fintknudrede Overflade, ikke genfindes overalt, hvor dette Væv optræder, har man dog bevaret Navnet under alle Forhold, idet man siger G., hvor man ofte burde sige Granulationsvæv.

G. danner paa en Maade Afslutningen paa alle godartede og mange ondartede Betændelsers Forløb — Saar, Abscesser o. 1. Ved *G.'s* Fremkomst ophører gerne Feber, til Dels Smerte, og Materieafsondringen forringes og bliver af bedre Beskaffenhed. G. danner ogsaa til en vis Grad et beskyttende Lag over Substanstabet, idet de for Legemet skadelige Substanser, som kunne være farlige for friske Saar, synes vanskeligere at trænge ind gennem G. Det indses derfor let, at Dannelsen af gode G. i Tilfælde af Saar, Abscesser og andre Substanstab maa hilses med Tilfredshed som Tegn paa et gunstigt Forløb, hvorfor man ogsaa til alle Tider har beskæftiget sig med at finde Midler, som kunde befordre en god Granulationsdannelse. Mange af Fortidens Saarsalver og Badevande have haft saadanne Egenskaber, og ikke faa saadanne Midler kunne endnu finde Anvendelse. Dog er man nutildags mest tilbøjelig til at mene, at G. ligesom Saaret overhovedet skal holdes saa meget i Ro som muligt, saa længe alt gaar sin naturlige Gang. Derfor er der næppe Tvivl om, at passende Forbindinger, anlagte med et let Tryk, virke gunstig. G. kunne vise sygelige Egenskaber, blive af blegt slapt Udseende hos svagelige, blodfattige Personer, eller de kunne vise Henfald; undertiden blive G. svampede, fungøse, med Udvikling af hvide og graa Gryn som hos tuberkuløse, eller de kunne, naar en Patient nærmer sig Døden, helt svinde bort, saa Saaret faar et nøgent, undertiden tørt Udseende. Disse sygelige Tilstande maa behandles dels ved, at man søger at bedre hele Organismen, dels ved at man behandler selve Saaret, og her finder da en Del Midler Anvendelse, hvortil maa henregnes Omslag af varm, fugtig Beskaffenhed — de gammel-

dags Havregrødsomslag vare sikkert ikke at foragte; ogsaa talrige let ætsende Stoffer, Jod, Helvedsten, m. fl. finde her Anvendelse. I visse Tilfælde ser man, at G., enten de saa ere af frisk, godt Udseende, eller de ere blege og svampede, kunne vokse op i alt for rigelig Mængde, saa at de ligesom kvæle Dannelsen af Arvæv og især Dannelsen af Overhudsdækket; i saadanne Tilfælde kan man vel egentlig anvende den populære Betegnelse af »dødt Kød«, »vildt Kød«, et Udtryk, som noget fejlagtig anvendes ogsaa om gode G.; ved saadanne Lejligheder maa de overskydende, luksurierende G. fjernes ved, at man skraber dem bort eller ætser dem med Helvedsten eller andre passende Stoffer. Granulationsvævet er Grundlaget for en Del sygelige Processer af forskellig Oprindelse; saaledes dannes de ved Syfilis eller Tuberkulose opstaaede Knuder for en Del af dette Væv. Ogsaa helt ondartede Svulster, som fiere Sarkomformer, dannes ofte af Væv, der efter hele Bygningen ikke er at adskille fra G. Dette hidrører maaske netop fra, at G. er den Nydannelse, hvormed den levende Organisme ligesom søger at fri sig for fremmede, skadelige Stoffer og Legemer; ligesom det er ved G., at Legemet søger at reparere de Skader, der ere skete. *E. A. T.*

Granulationsdannelse se Granulation.

Granulēre, korne, af lat. *granum*, Korn, at bringe smeltelige Legemer til at antage Form af et groft Pulver (Granalier). Man hælder f. Eks. i dette Øjemed smeltet Metal enten i en tynd Straale ud i koldt Vand, som stadig holdes i Bevægelse, eller gennem en vaad Riskost, som stadig rystes, ned i Vandet. Let smeltelige Metaller som Tin og Zink granuleres ved at hældes i en med Kridt strøgen Bøsse, sætte et tætsluttende ligeledes kridtet Laag paa og ryste, til Metallet er koldt. Store Mængder granuleres i en roterende med Kalk indvendig strøgen Tromle (Granulermaskine). Fosfor granuleres ved at hældes ned i en med varmt Vand halvt fyldt og derpaa lukket Flaske, som rystes saa længe, til Fosforet er stivnet. Tungsmeltelige Legemer saasom Jærn og Slagge granuleres ved, at man, naar de flyde ud af Smelteovnen, lader dem møde en Straale af højspændt Damp eller koldt Vand. *F. W.*

Granulīt (Hvidsten, Leptynit), en oftest lys Stenart af de krystallinske Skiferes Afdeling, bestaar i sin typiske Form af en finkornet Blanding af Feldspat og Kvarts; Strukturen er mere eller mindre tydelig skifret. Feldspaten er overvejende Alkalifeldspat; underordnet optræder særdeles hyppig Granat i smaa, røde Korn, endvidere kan findes Cyanit, Biotit (Glimmer-G.), Turmalin (Turmalin-G.), Hornblende (Hornblende-G.); det sidstnævnte Mineral danner de mørke Pletter i den saakaldte Forel-G.; endvidere kunne i ringe Mængde findes Rutil, Spinel, Andalusit o. a. En helt afvigende Art er den saakaldte Pyroxen-G. (Trap-G.) med mørk, grønlig sort Farve, væsentlig bestaaende af Hypersten og Plagioklas, men af og til forekommende som Indlejring i almindelig G. — Den sidstnævnte er en paa mange Steder udbredt Bjærgart, oftest er den knyttet til Gnejs, men kan ogsaa optræde mere selvstændig. En af de bekendteste og mest undersøgte Forekomster er i Sachen mellem Glauchau og Rosswein (»Sächsische Mittelgebirge«); i Bayrischer Wald, Böhmen, Mähren, Vogeserne findes talrige Forekomster. Paa den skandinaviske Halvø optræder G. med ret vekslende Udseende og Beskaffenhed; den findes hyppig i Egnene om Bergen, Trondhjem o. m. a. St. i Norge, og i Sverige, især i Mellemsverige, indtager den store Arealer; i G. forekommer som Indlejring mange af Sveriges bedste Malmlejer, saaledes f. Eks. Jærnmalmene paa Uto, ved Dannemora, Nora og Persberg. Spørgsmaalet om G. s Dannelsesmaade har fremkaldt en Mængde Undersøgelser, og meget forskellige Anskuelser derom ere fremsatte; sikkert er, at der i Betegnelsen G. indbefattes Bjærgarter med meget forskellig Dannelsesmaade. (Litt.: Zirkel, »Petrographie« [Bd. 3, Leipzig 1894]). *N. V. U.*

Granulōse se Stivelse.

Granŭlae, smaa Korn; Navn paa talrige, indbyrdes forskellige, smaa, knudeformede Dannelser i Legemet (se Granulation). *E. A. T.*

Granulōs (fr. af lat. *granum*, Korn), sammensat af smaa Korn, kornet.

Granulōs Øjenbetændelse se Øjenbetændelse.

Grānum (lat.), Korn; *cum grano salis*, med Forstand og Eftertanke, med Skønsomhed; *granulum*, lille Korn.

Granvela, 1) Nikolas Perenot (ca. 1484—1550) tilhørte en burgundisk Borgerfamilie, havde studeret Jura og beklædte forskellige Embeder i sin Hjemstavn, da Karl V blev opmærksom paa ham og knyttede ham nærmere til sig (1521). Efterhaanden steg hans Indflydelse og navnlig i 1540'erne gjaldt han for at være almægtig. De store Spørgsmaal laa dog ikke i hans Haand; saaledes havde han været en Modstander af den schmalkaldiske Krig, ved hvilken han for øvrigt erhvervede sig en meget stor Formue.

2) Antoine Perenot, spansk Statsmand, i ovenn.'s Søn, født 20. Aug. 1517 i Besançon, død 21. Septbr. 1586 i Madrid. Han studerede Teologi ved forskellige katolske Universiteter og blev 23 Aar gl. Bisp i Arras (1540). Sammen med Faderen deltog han i Religionssamtalerne i Regensburg (1540) og anvendtes trods sin unge Alder af Kejser Karl V til vigtige diplomatiske Forhandlinger, saaledes førte han efter Slaget ved Mühlberg (1547) Underhandlingerne med Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen og Landgrev Filip af Hessen, et Hverv, han for øvrigt skilte sig fra med stort Held, men liden Ære. 1550 udnævntes han til Kejserrigets Seglbevarer, var nær bleven tagen til Fange af Protestanterne i Innsbruck (1552), hvor han opholdt sig hos Kejseren, og ledede 1553 Ægteskabsforhandlinger mellem Filip II og Maria den Blodige. Hvor stor Betydning han alt da havde, ses bedst af, at da Karl V i Bruxelles 1555 nedlagde Regeringen over Nederlandene til Fordel for Filip II, holdt han i dennes Navn den officielle Tiltrædelsestale. Filip arvede i ham en fuldtro Tjener og en af Tidens dygtigste Diplomater, energisk, snedig og ganske fri for Skrupler, dertil overmaade vel bevandret i kanonisk og borgerlig Ret, en behændig Forretningsmand og utrolig arbejdsom. Man sagde om ham, at han samtidig kunde diktere Breve i forskellige Sprog og om forskellige Emner til 6 Sekretærer, og hans Skrivelyst overgik endog den meget skrivende

Filip's. Da Margrete af Parma 1559 udnævntes til Statholder, fik hun G. med som sin vigtigste Raadgiver, men i Virkeligheden var han den egentlige Regent. Den strengt absolutistiske og stokkatolske Prælat var dog ikke den rette Mand til at dæmpe de fri Nederlænderes Misfornøjelse. Hans Fornyelse af Inkvisitionsediktet af 1550 og den dermed i Forbindelse staaende Oprettelse af de 17 Bispedømmer (1561) gjorde ham grundig forhadt af Folket, ikke mindst da han selv som Ærkebiskop i Mecheln blev Nederlandene's Primas og pengegridsk sikrede sig store Indtægter. Masser af Satirer cirkulerede om ham, og til Folkets Had mod Kardinalen — hvad han i Mellemtiden var bleven — kom nu ogsaa Højadelens. Den klagede over ham baade hos Regentinden og Kongen, og da Petitionerne intet udrettede, holdt dens Førere, Oranien, Egmont og Horn, sig borte fra Statsraadsmøderne (1563). Kongen viste sig stadig valen, vovede hverken at sige ja eller nej, og først da ogsaa Margrete af Parma havde vendt sig fra G. og anmodet sin Broder om at fjerne ham, gav Filip efter (1564). Under et Paaskud blev G. sendt til Besancon og drog senere til Rom, hvor han deltog i det Konklav, der satte Pius IV paa Pavestolen (1565). Fra Rom raadede han flere Gange Kongen til at vise Eftergivenhed imod Nederlænderne og ivrede mod Alba's Færd, som han var klog nok til at kunne indse var ganske forfejlet, men uden Resultat. 1570 førte han Forhandlingerne om det Forbund mellem Spanien, Kirkestaten og Venezia, hvis Resultat blev den store Sejr over Tyrkerne ved Lepanto (1571), og udnævntes kort efter til Vicekonge i Napoli, som han styrede med stor Dygtighed. Da Antonio Perez (s. d.) var falden i Unaade, kaldtes han til Spanien og havde stor Del i den spanske Politik mod Portugal, som erobredes 1580, og Frankrig, hvor man støttede Guiserne i deres Kamp mod Hugenotterne. 1584 blev han Ærkebisp i Besancon og havde i Sinde at trække sig tilbage til sin Hjemstavn, men Døden overraskede ham i Madrid. (Litt.: *Papiers d'état du cardinal G.* i »Collect. des documents inédits sur l'hist. de France« udgivet af Weisz [9 Bd. Paris 1841—61], fortsat af Poullet og Piot, »Correspondance du cardinal G. 1565—86« [1.—8. Bd. Bruxelles 1878—90]). *M. M.*

Granville [grãvi'l], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Manche, Arrond. Avranches (Normandie), beliggende ved Mundingen af Bosq i Kanalen og paa et fremspringende Forbjærg ved Indgangen til St.-Michel-Bugten, har (1891) 10,400 (med Kommune 12,700) Indb. og er Garnisonsby for 2. Infanteriregiment. Den bestaar af den nedre By, ved Havnen og Banegaarden og den øvre By, der ligger højt paa Klippen, adskilt fra den øvrige Del ved en dyb Kløft, og som er befæstet. G. har en udmærket Handelshavn med to store Bassiner og har stor Handel paa England og paa de normanniske Øer. Den har betydelige Skibsbyggerier, stort Fiskeri, især af Kabliov og Østers, og ikke ringe Industri, navnlig i Tovværk, Levertran, Kemikalier og Spirituosa; desuden store Granitbrud; dens vigtigste Udførselsartikler ere Fisk, Østers og Brosten. Ogsaa som Søbadested har den Betydning. Flodbølgen naar her en Højde af 14 M., den største Højde ved Frankrig's Kyster. Befolkningen, der har Ord for at være særdeles dristige Søfolk, skal til Dels være af iberisk Herkomst. G. blev anlagt af Englænderne 1440, men faldt allerede Aaret efter i de Franskes Hænder. Vendéerne søgte forgæves at indtage den i Decbr. 1793. *H. W.*

Granville [gra'nvil], By i Australien, Koloni New South Wales, har flere Fabrikker og (1893) 4,950 Indb. *C. A.*

Granville [grä'nvil], 1) Leveson Gower, Jarl af, engelsk Diplomat, født 12. Oktbr. 1773, død 8. Jan. 1846, var yngste Søn af Markis'en af Stafford. Han blev som Lord G. 1795 valgt til Underhuset Og var 1800—01 Skatkammerlord; sendtes i Juli 1804 til Rusland, hvor han sluttede Forbundet mod Frankrig, samt paa ny i Apr. 1807 og var 1809 i 4 Maaneder Krigssekretær. 1815 blev han ophøjet til Peer som Viscount G. (1833 forfremmet til Jarl) og som en fortrolig Ven af Canning 1824 Sendemand i Paris indtil Juli 1828, da han hjemkaldtes af det ny Tory-Ministerium. 1830 fik han dog Posten igen og havde den med en kort Afbrydelse indtil 1841, virksom for at vedligeholde et godt Forhold imellem de to vestlige Stormagter. Han var meget hengiven til højt Spil, især Whist, og blev kaldt en »Wellington blandt Spillere« ; efterlod sig en Formue af omtr. 3 Mill. Kr. — 2) Hans Søn, George Leveson Gower, Jarl af G., født 11. Maj 1815, død 31. Marts 1891. Han valgtes 1837 til Underhuset og var 1839—41 Understatssekretær i Udenrigsministeriet under Palmerston 's Styrelse. Da det liberale Parti 1846 igen kom til Magten, fik han, som ved Faderens Død var bleven Peer, et af de politiske Hofembeder, blev 1848 Næstformand i Handelsministeriet og fik 1850 Forsædet i Kommissionen for den store Verdensudstilling (et Hverv, han paa ny overtog 1860 og røgtede med stor Dygtighed). Endelig blev han i Decbr. 1851 efter Palmerston's Afgang Udenrigsminister, dog kun i 2 Maaneder. I Decbr. 1852 blev han Præsident for Geheimeraadet indtil Juni 1854, derefter Kansler for Hertugdømmet Lancaster, men fik i Febr. 1855 igen den førstnævnte Stilling indtil Febr. 1858, samt paa ny Juni 1859 til Juli 1866, og var som saadan Regeringens sædvanlige Ordfører i Overhuset. 1859 fik han endog selv Tilbud om at staa i Spidsen for Ministeriet, for saaledes at fjerne Skinsygen mellem Palmerston og Russell. Da Gladstone i Decbr. 1868 dannede sit første Ministerium, blev G. Statssekretær for Kolonierne, men overtog efter Jarl Clarendon's Død i Sommeren 1870 Udenrigsministeriet indtil Febr. 1874, samt paa ny Apr. 1880—Maj 1885, og gennemførte i denne Stilling en afgjort fredelig, maaske vel eftergivende Udenrigspolitik. Da Gladstone 1875 frasagde sig Partiets Ledelse, overdroges den til G. Endelig var han Febr.—Juli 1886 igen Minister for Kolonierne, men var desuden lige til sin Død Partiets Fører og Ordfører i Overhuset. 1865 havde han efter Palmerston arvet Æresposten som »Værge« (*Lord Warden*) for de fem Havne. *E. E.*

Granzow, Frederik Carl Herman, historisk-geografisk Forfatter, født i Kjøbenhavn 23. Oktbr. 1838, død smst. 18. Juni 1894. Han blev Student 1858, juridisk Kandidat 1866, var Lærer i Historie og Geografi ved det v. Westen'ske Institut 1860—89, derefter i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn og var 1869—89 Redaktør af »Hi-

storisk Arkiv«, de første Aargange sammen med cand. theol. Petersen, de senere med Prof. Thrige. Han skrev i dette Tidsskrift talrige Oversættelser, Bearbejdelser og originale Afhandlinger. Desuden har han skrevet en Række af geografiske Lærebøger, der alle have oplevet flere Oplag, samt »Jorden og dens Naturforhold«, en Bearbejdelse efter Klein's »Vort Aarhundrede« 1—2, en Omarbejdelse af Leixner's »Unser Jahrhundert« og indtil sin Død »Geografisk-statistisk Leks.«. *S. B. T.*

GraO, tidligere lille Vægtenhed i Portugal, $^1/_{24}$ Escrupolo = 49,8 Mgr.; som Probervægt for Guld 1/4 Quilat = 8 Oitavas og for Sølv $^1/_{24}$ Dinheiro; som Vægt for Ædelstene og Perler $^1/_4$ Quilat = 51,44 Mgr. *N.J.B.*

GraO, el, eller Villanueva del G., Havnestad til Valencia (s. d.). G. de Castellon, se Castellon de la Plana.

Graphic, Daily [de'iligräfik], illustreret Dagsavis i London, udkom med sit første Nummer 4. Jan. 1890, startet af »The Graphic«'s artistiske Leder W. L. Thomas. Bladet, der er det første Eksempel i England paa et regelmæssig illustreret Dagblad, er i politisk Henseende neutralt; det staar aabent for enhver fri Meningsudtalelse og indeholder meget hyppig, i Modsætning til de fleste andre engelske Aviser, signerede Artikler. Redaktører: T. Heath Joyce & Hammond Hall. *K. F.*

GraphiC, **The** [pegrä'fik], illustreret Ugeblad i London for Kunst, Litteratur, Videnskab og almindelige Dagsspørgsmaal, grundlagdes i Decbr. 1869 af W. L. Thomas, dets nuværende artistiske Leder. Bladet, der lige fra Begyndelsen overgik alt, hvad der til den Tid havde været produceret i Retning af illustreret Journalistik i England, og som fremdeles indtager en Førsterangs Plads paa sit Felt, talte blandt sine Medarbejdere, foruden en hel Stab af udmærkede Forfattere, Kunstnere som Frank Holl, Luke Fildes og Hubert Herkomer, senere ogsaa Alma Tadema, Leighton, Millais o. fl. Hver Jul og Sommer udgives rigt illustrerede Ekstranummere. Redaktør: T. Heath Joyce. *K. F.*

Graphis se Skriftlav.

Graptolitter (græ.) ere en Afdeling af uddøde, i den kambriske og sil uriske Formation optrædende Kolonidyr, som vise nærmest Slægtskab med Nutidens Goplepolypper og navnlig med saadanne Familier som Sertularier (s. d.) og Fjerpolypper (s. d.). I sin simpleste Form er en saadan G.-Koloni et langt, smalt, sjældnere bredt og fladt Legeme, som set fra Siden ligner et Savblad, da det paa Forsiden er forsynet med en Række kortere eller længere tandlignende Fremspring, de smaa Bægere (Hydroteker), i hvilke Enkeltindividerne j have haft deres Plads. Disse Bægere have en udadvendende Munding og aabne sig bagtil i et fælles Hulrum, som ligger inden for Koloniens Bagside, og som har indeholdt den for hele Kolonien fælles levende Masse (*Coenenchym*), hvorfra de enkelte Individer have taget deres Udspring. Men medens der hos Goplepolypperne ved Hydrotekernes Udspring fra det fælles Hulrum findes en Indsnævring eller en af en Aabning gennembrudt Skillevæg, aabne Bægrene sig her i dette Hulrum med deres hele Bredde. En anden Forskel fra Goplepolypperne er Tilstedeværelsen af j en smal, stavformet Chitinakse (*virgula*), der i en ! saadan simpel Koloni har sin Plads i en Indsænkning langs dennes Bagside og altsaa uden for dennes Væg, med hvilken den dog er fast forbunden. Ofte rager denne Akse frit frem over begge Koloniens Ender, men hyppigst fortil. De enkelte Bægere, som hyppigst have et rundt Tværsnit, ere i Reglen stillede saaledes, at de danne en spids Vinkel med Koloniens Længdeakse og vende Mundingen skraat opad. Derved kommer det højere stillede Bæger til at rage frem over det lavere stillede, og det lavere stilledes Indervæg til at støde sammen med den nederste Del af det højere stilledes Ydervæg. Sjældnere ere som hos *Rastrites* de enkelte Bægere ganske adskilte og rage frit frem som lange, spidse Tænder. Ligesom hos mange Sertularier og Fjerpolypper løber Mundingens Rand stundom ud i eet eller flere tandformede Fremspring. En saadan simpel Koloni (*Monograptus, Rastrites*) er hyppigst lige, men kan ogsaa være bøjet i Form af en i sig selv tilbageløbende eller i en opstigende Spiral. Et Antal Stammer af denher skildrede simple Bygning kunne nu paa forskellig Maade være forbundne til Dannelsen af sammensatte Kolonier. I det simpleste Tilfælde ere to saadanne Kolonier forbundne med deres Rygsider til en Dobbeltkoloni, der altsaa har to Rækker Bægere og to Længdekanaler, adskilte af en Skillevæg, dannet af de to sammensmeltede Rygsider. Aksen, der ligeledes maa betragtes som dannet ved en Sammensmeltning af to, har sin Plads midt paa denne Skillevæg (*Diplograptus*). Hos *Dicranograptus* er Kolonien forneden dobbelt, medens dens to Sidehalvdele foroven ere selvstændige. Hos *Phyllograptus* er Kolonien dannet af 4 brede, bladformede Stammer, som støde sammen i Koloniens Længdeakse. En mindre inderlig Forbindelse finder Sted i saadanne Tilfælde, hvor et Antal Stammer udgaa i forskellig Afstand fra en fælles strakt Akse (*Coenograptus*) eller udspringe fra et fælles Punkt. Hos *D idymograptus* udspringe saaledes 8 Stammer kredsformet fra et fælles Midtpunkt, og da de tillige ved Grunden ere forbundne ved en fælles skiveformet Udbredning, faar denne Koloni en vis Lighed med en Slangestjerne. Hos enkelte Eksemplarer af G. har man fundet Kolonien besat med usædvanlig store, stilkede, ovale eller uregelmæssig lappede Legemer, som man har opfattet som svarende til Goplepolyppernes Gonoteker, altsaa som Kapsler, der have omsluttet Forplantningsindividerne. Hos alle egentlige G. er det første Anlæg til Kolonien et lille dolkformet Embryonalstykke, den saakaldte Sicula, som, naar den har naaet en vis Størrelse, langs sin ene Flade udvikler den stavformede Akse, der forlænger sig ud over den ene eller begge Ender. Fra denne Sicula be-

Diplograptus med Kønskapsler.

Monograptus.

gyndte saa de smaa Bægere at vokse frem, hos forskellige Former fra forskellige Steder og i forskellig Anordning efter den for Arten bestemte Koloniform. I Reglen hørte den op at vokse, efter at de første Bægere vare dannede, men i enkelte Tilfælde udviklede den senere en blæreformet eller pladeformet Udvidelse ved Grunden af Kolonien eller to tynde, traadformede Sideforlængelser. I enkelte Tilfælde synes den at forsvinde med Alderen, men hos mange Former bevarer den sin oprindelige Form i den fuldt færdige Koloni. Hos ingen G. har man fundet det ringeste Spor til, at Kolonien har været fastvoksen, og man antager derfor, at G. i Modsætning til Goplepolypperne have været fri Former. G. optræde hyppigst i mørkfarvede Lerskifere (saaledes i Alunskiferen paa Bornholm), hvor de ere fladtrykte og slet bevarede. Undertiden findes de dog ogsaa i Kalksten, som har udfyldt deres Hulrum, og i saa Tilfælde vil Koloniens Bygning med Sikkerhed kunne erkendes ved Slibninger i forskellig Retning. Den tynde, bøjelige Chitinmasse, som oprindelig dannede G.'s Skelet, er undergaaet forskellige kemiske Omdannelser. Den er saaledes i Reglen omdannet til en tynd bituminøs, kulholdig Hud, og meget ofte er den imprægneret med Svovlkis.

Didymograptus.

Diplograptus

G. inddeles i de egentlige G., *Graptoloidea* og *Retioloidea* og de første igen i *Monoprionidae*, hos hvilke Bægrene ere ordnede i en enkelt Række, og *Diprionidae* med to Rækker Bægere. Der kan dog ingen Tvivl være om, at en Inddeling bygget paa Bægrenes Form og gensidige Forhold vilde være et sandere Udtryk for disse Formers indbyrdes Slægtskabsforhold. Hos *Retioloidea* findes to Rækker Kamre, en Sicula mangler, og Væggen er styrket ved et Netværk af Chitinfibre, men for øvrigt afvige de i meget fra de ægte G. (Litt.: Nicholson, *Monograph of the British Graphtolithidae* [London 1872]; Lapworth, *On British Graptolithes* [»The geolog. Magazine«, 10. Bd.

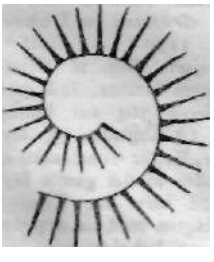

Bastrites.

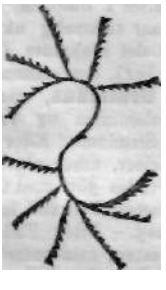

Coerograptus.

1873]; Zittel, »Grundzuge d. Palaeontologie« [1895]). *M. L.*

Grasbrook [-0!-] (Kleiner), Forstad til Hamburg mod Sydøst lige over for Øen Steinwärder, har 1,500 Indb. — Groszer G. ved højre Bred af Elben er et Kvarter i den sydlige Del af Hamburg, omslutter Venloer (Kolner) Banegaard, Havnebassinet, Grasbrookhafen m. m. og har storartede Kajer, hvor større Dampere med Lethed kunne losse. *Joh. F.*

GraS [gra']-**Gevær** se Haandskydevaaben.

Grashdanin (Borgeren), Navn paa et russisk Blad, der paabegyndtes af Fyrst Meschtscherski i St. Petersborg 1872 som politisk-litterært Ugeblad. Siden 1887 er det Dagblad; det fører en hidsig Kamp mod alle frisindede Reformforslag. F. M. Dostojevski har en Tid lang været G.'s Redaktør. *A. M. B.*

GraslitZ (tschekk. Graslice), By i Böhmen, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G. nær den sachsiske Grænse ved Jærnbanelinien Falkenau—Klingenthal, har (1890) med Forstad Glasberg 10,000 tyske Indb. og er Midtpunktet for Erzgebirge's Kniplingfabrikation. Der findes endvidere Bomuldsspinderi samt Fabrikation af Perlemorsknapper, men særlig af Blæseinstrumenter. 1829 blev Mundharmonikaen opfunden her. 1886 fabrikeredes 25,200 Mundharmonikaer, 18,400 Metal- og 22,400 Træblæseinstrumenter, 10,100 Strygeinstrumenter og ikke mindre end 50,000 Dusin Børnemusikinstrumenter. *Joh. F.*

Grassat se Grassere.

Grasse [gra!s], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Alpes-Maritimes, Hovedstad i Arrondissement et G. (Provence), ligger meget smukt ca. 12 Km. fra Middelhavet og 40 Km. V. S. V. f. Nice, 325 M. o. H. paa Skraaningen af Kalkbjærget Rocavignon og omgiven af dejlige Haver. G., der er Garnisonsby, og som har snævre og stejle Gader, har (1891) 8,000 (med Kommune 14,000) Indb. Den er bekendt for sin store Industri i Essenser, Parfume, Likører og Olier, en Fabrikation, der er betinget af den overordentlig rige Blomsterkultur i Omegnen, navnlig af Roser (ca. 1 Mill. Kg. aarlig), Oranger (over 1,5 Mill. Kg.), Jasminer, Violer, Heliotroper o. s. v. Da Byen har et udmærket Klima og ligger godt beskyttet for de kolde Vinde, er den meget besøgt som Vinterkursted. G. har været Bispesæde 1244—1790 og har en smuk Kirke med et gammelt Taarn; desuden et Bibliotek med flere værdifulde Manuskripter. *H. W.*

Grasse [grals], Joseph Paul, Marquis de G.-Tilly, fransk Admiral, (1722 — 88). Allerede 12 Aar gl. kom han til Søs med de maltesiske Galejer, senere traadte han i fransk Orlogstjeneste og blev 1762 *capitaine de vaisseau*; efter Slaget ved Quessant 1778, hvor han udmærkede sig, forfremmedes han til Eskadrechef og steg de paafølgende Aar til *lieutenant-général des armées navales*. I Krigen mellem Franskmændene og Englænderne i 1780'erne, da begge Parter havde betydelige maritime Stridskræfter i de vestindiske Farvande, spillede G. tillige med d'Estaing, de la Motte Piquet, Grev de Guichen o. fl. en fremragende Rolle, kæmpede tappert og overvandt ved flere Lejligheder de engelske Flaader under Hood og Rodney. Efter at han i Febr. 1782 havde erobret Øen St. Christoph, forsømte han imidlertid en gunstig Lejlighed til at ødelægge sin Fjende, der under Hood undslap og forenede sig med Rodney's Eskadre. I det paafølgende

store Søslag 12. Apr. fik Englænderne omsider Overtaget, G.'s Flaade led et Nederlag, og han selv blev tagen til Fange. Efter sin Hjemkomst i Aug. s. A. offentliggjorde han et Forsvarsskrift, eftersom Folkestemningen gik ham stærkt imod; ved Krigsrettens Dom frifandtes han for al Skyld, men kom dog aldrig senere i Virksomhed. *C. L. W.*

Grassēre (lat.), gribe om sig, herske, rase (om Epidemier); løbe grassat, løbe omkring og begaa Uordener, løbe om i et eller andet Øjemed uden Resultat.

Grassei [grasæ'], Eugène, fransk Kunstner i de dekorative Fag, er født 1850 i Lausanne, men vandt fransk Borgerret. Han studerede først Arkitektur, vendte sig dog snart imod Dekorationskunsten, i hvilken han har vist sig som en Stilist af Rang og en Fornyer paa dette Omraade af fransk Kunst. Hans Kunst spænder over Kunstindustriens store Repertoire, han har tegnet Udkast til Tapeter, Bogtyper og Bogbind, Møbler og andet Bohave. Særlig bekendt har han dog gjort sig ved sine Malerier, ikke just dem i Olie og Vandfarve, af hvilke han har udført adskillige fine Arbeider (Landskaber, Paris-Prospekter etc), men ved Glasmalerierne og Plakaterne; til hans berømteste Glasmalerier høre Vinduet med Jeanne d'Arc, Arbejder for S. L6 (Normandie), S. Pierre de Chaillot etc; af hans Plakatkunst ere bl. a. Plakaterne for Marquet's Blæk, Le Chocolat Mexicain, Jeanne d'Arc (for Port S. Martin Théâtre), La librairie romantique blevne berømte. Ogsaa i Illustrationsfaget, som han slog ind paa 1881, har han ydet udsøgte Ting: Illustr. i Farvelitografi til »Quatre fils Amyon«, til »Le petit Nob«, »Jean de Figues« etc. *A. Hk.*

Grasseyere [grasæje'-] (fr.), egl. tale tykt (*parler gras*), bruges om forskellige Udtalefejl, især om mangelfuld Artikulation af *r* eller ikke anerkendte Udtaleformer af denne Lyd; paa et Tidspunkt, da Tungespids-*r* var det eneste *r*, der gjaldt for korrekt i Frankrig, brugtes Ordet om ethvert r, der blev frembragt bag i Munden (ved Drøbelsnurren eller paa anden Maade); nu da de bageste r-Lyd ere blevne almindeligere, bruges Udtrykket *r grasseyé* om visse ubehagelig lydende, skurrende Afarter af Lyden. *O. Jsp.*

Gråssi, Angela, spansk Forfatterinde af italiensk Herkomst, er født i Crema i Lombardiet 2. Apr. 1826. I en meget ung Alder kom hun med sine Forældre til Spanien, da de bosatte sig i Barcelona, og der aabnede hun, kun 15 Aar gl., sin Forfatterbane med Dramaet »Crimen y espiación«, der fulgtes af flere. Fra 1865 levede hun i Madrid og redigerede der fra 1868 Bladet »Correo de la moda«. G. har vundet en Del Ry som Romanforfatterinde blandt den store Skare kvindelige Kolleger i 19. Aarh.'s spanske Litteratur. Hendes Bøger ere moralske og elskværdige, hvorfor det spanske Akademi har kronet et Par af dem, men noget fremragende Talent har hun ikke. Nævnes kunne »El copo de nieve«, »Riquezas del alma« og »La gota de agua«, — de to sidste hædrede med den omtalte akademiske Belønning. *E. G.*

Gråssi, Giuseppe, italiensk Maler, født 22. Apr. 1757 i Wien, død 7. Jan. 1838 i Dresden. Han uddannedes paa Wien's Akademi, var 1799—1816 Professor ved Dresden's Akademi og virkede en Tid i Italien. Han har malet en Del farvefine Portrætter og har med særligt Held forstaaet at fremstille kvindelig Ynde; til Hertug August af Sachsen-Gotha's Skrifter leverede han adskillige Illustrationer. *A. Hk.*

Grassmann, Hermann Günther, tysk Matematiker og Orientalist, født 15. Apr. 1809 i Stettin, død smst. 26. Septbr. 1877. G. var Professor i Matematik ved Gymnasiet i sin Fødeby. Hans Hovedværk er hans »Ausdehnungslehre« [1844, 2. Udg. 1862], der indeholder en ny, abstrakt Gren af Matematikken, hvis Anvendelse paa Rummet Geometrien er. Ogsaa med Fysik har G. beskæftiget sig, f. Eks. i »Neue Theorie der Elektrodynamik« [»Poggendorf's Annalen«, Bd. 64]. G. var en grundig Orientalist og har forfattet »Wörterbuch zum Rig Veda« [Leipzig 1873—75] samt leveret en Oversættelse af samme Værk [Leipzig 1876—77]. *Chr. C.*

Graswinckel, Dirk Janszoon, nederlandsk økonomisk og politisk Forfatter, (1600—66). G. var Frihandler og bekæmpede som saadan det dengang herskende Merkantilsystem og navnlig den meget almindelige Aager med Kom; han traadte energisk i Skranken for fri Skibsfart og for Nederlændernes Ret til frit Havfiske; i Politik var han en Tilhænger af Absolutismen. G.'s talrige Skrifter, for en stor Del forfattede paa Latin, fik Betydning for Udviklingen af den nederlandske Handelspolitik. (Litt.: F. S. Muller, *Mare clausum. Bijdrage tot de geschiedenis der rivaliteit van Engeland en Nederland in de XVIIe eeuw* [Amsterdam 1872]. *K. V.H.*

Grat, skarp Kant, som navnlig fremkommer ved, at en Metaldel trykkes mod en anden; en G. er derfor oftest Bevis paa, at en Metaldel har lidt Overlast, men man frembringer dog ogsaa G. i bestemt Øjemed, saaledes paa Zichklingen (s. d.) for at gøre denne virksom. *F. W.*

Grateloupiaceæ se Alger, S. 523.

Grathehede se Gradehede.

Gratia (lat.), Ynde; Tak, Taknemmelighed; Yndest, Indflydelse; Naade (i kirkelig Betydn.). *Bona g.*, godvillig. *A. B. D.*

Gratiāl, Gratiale (nylat.), Erkendtlighedsbevis, Belønning, Drikkepenge.

Gratiānus, Kirkeretslærer fra 12. Aarh., født i Chiusi eller i Carraria ved Orvieto, var Kamaldulensermunk og levede længe i Klosteret San Felice i Bologna, men for Resten ere hans ydre Kaar temmelig ukendte. Hans Navn er knyttet til det saakaldte *Decretum Gratiani* (se Dekretaler), der stammer fra ca. 1150. *L. M.*

Gratiānus, romersk Kejser, Søn af Kejser Valentinian og Valeria Severa Marina, født 358 i Sirmium. Efter at Faderen 364 var bleven Kejser, udnævntes G. 367 til Augustus og forlovedes 369 med Constantia, Kejser Constantius's Datter, hvorved han knyttedes til det gamle Dynasti. Efter Faderens Død blev han Kejser i Vesten, men maatte dele Magten med sin 4-aarige Halvbroder Valentinian II og beholdt selv kun det galliske Præfektur med en vis Overhøjhed over de øvrige. Den elskværdige unge Kejser blev overalt modtagen med store Forventninger. Vel begavet og godt opdragen kastede han sig med Iver over Regeringen, men manglede uheldig, i. politisk Klogskab og lod sig for meget raade af

sine Omgivelser — bl. a. Merabaudes —, der fik den dygtige General Theodosius d. Æ. ryddet af Vejen. Stærkt paavirket af Kirkefaderen Ambrosius gik han som ivrig Homousianer (Katolik) skarpt frem mod de anderledes troende Sekter, j Arianer og Donatister. Da Vestgoterne rejste sig J mod hans Onkel Valens, ilede han denne til ! Hjælp, men kom for sent til at hindre hans Nederlag ved Adrianopel, hvor Valens ubesindig havde indladt sig i en Kamp, i hvilken han selv faldt (378). G. blev nu hele Rigets Hersker, men var klog nok til 379 at tage den ypperlige Feltherre ! Theodosius — ovenn. Th.'s Søn — til Medregent og overlade ham Østen. Efter den Tid slappedes G.'s Handlekraft mere og mere, og han interesserede sig i Grunden kun for Religionsspørgsmaalet. Det gamle, men endnu stærke Hedenskab angreb han bl. a. ved at befale, at det berømte Victoria-Billede skulde fjernes fra Senatets Mødesal, og 382 elf. 383 nedlagde han Embedet som *pontifex maximus*, en Stilling, der jo ogsaa var uforenelig med en kristen Kejsers. Rundt om i Riget var man efterhaanden bleven misfornøjet med ham, og den ugunstige Stemning bredte sig | ogsaa til Hæren, hvor man var forbitret over, at Germanerne begunstigedes. Da Clemens Maximus derfor 383 opkastede sig til Kejser i Britannien, sluttede hele Nordgallien sig villig til ham, G.'s Hær gik over til Fjenden, og Kejseren selv blev paa Flugten dræbt i Lyon af den græske Rytter-general Andragathius 25. Aug. 383. *M.M.*

Gratĭas (lat.), Betegnelse for en Klosterbøn, ; der holdtes efter Maaltidet og ved Sengetid og begyndte med Ordene: *G. agamus deo* (»Lader os takke Gud«). *A. B. D.*

Gratie (af lat. *gratia*), Ynde.

Gratĭer se Chariter.

Gratifikatiōn (af lat. *gratificatio*), Gave eller anden Gunstbevisning som Belønning eller Vederlag. I tysk Retssprog særlig Betegnelse for en insolvent Debitors retsstridige og derhos af kræftelige og strafbare Begunstigelse af en enkelt Kreditor paa de andres Bekostning. *E. T.*

Gratin [gratæ'] (Grattin) (fr.), en Ret bestaaende af hakket Kød eller Fisk og indbagt i Omeletdej.

Grating [gre!ti,], engelsk Betegnelse for Røstværk (Søudtryk) o: horisontalt Gitterværk af Jærn eller Træ, som lægges over en Luge eller anden Aabning i Dækket. Betegnelsen er i de senere Aar gledet ind i Sømandssproget i Danmark, hvor den bruges jævnsides med det danske Ord Røst- eller Ristværk. *C. L. W.*

Gratiŏla L., Slægt af Maskeblomstrede, glatte eller kirtelhaarede Urter med modsatte Blade. Blomsterne, som sidde enlig i Bladhjørnerne, have j et femdelt Bæger og en tolæbet Krone; den bageste j og de to forreste Støvdragere ere golde eller ! mangle helt. Kapselen er firklappet. Omtr. 24 vidt udbredte Arter. *G. officinalis* L. (Naades- urt) var forhen i tørret Tilstand officinel. *A. M.*

Gratiolet [gratjâlæ'], Louis Pierre, fransk Anatom og Naturforsker, født 6. Juli 1815 i Gironde, død 16. Febr. 1865. Efter at have studeret Medicin blev han 1842 Præparator i Paris. Han ansattes efterhaanden ved flere Institutter, men først 1862 blev han Professor i Zoologi ved *faculté des sciences*. Hans Studier gik navnlig j ud paa Undersøgelser af Hjernens Bygning (nogle Nervebundter have Navn efter ham) hos Mennesker og Pattedyr. Hans Afhandling for den medicinske Doktorgrad var: »Recherches sur l'organe de Jacobson« [1845]; af andre Arbejder kunne nævnes: »Mémoire sur les plis cérébraux de l'homme et des primates« [1854], "Note sur la disposition des plans fibreux des différents ordres, qui entrent dans la composition de l'hémisphère cérébrale« [1882]. *G. N.*

Grātis (lat.), frit, uden Betaling, uden Vederlag i Penge c. a. Gratíst, en, der modtager noget g., saaledes Undervisning eller Kost.

GratiøS se Graciøs.

Gratjærn, et Høvlejærn, se Høvle.

Gratry [gratri'], Auguste Joseph Alphonse, fransk katolsk Teolog, født 1805 i Lille, død 1872 i Montreux. Af sine Forældre opdragen med de sædelige Idealer for Øje, men uden nogen positiv Religion blev han religiøst vakt og gav sig til at studere ved den polytekniske Skole for derigennem at søge en Forsoning mellem Videnskaben og Religionen. Da han havde endt sine polytekniske Studier, rejste han til Strassburg, hvor han levede i den Kreds, der samlede sig om Bautain (s. d.), og blev Lærer ved det bispelige Seminar efter at have viet sig til den præstelige Stand. 1842—47 var han Forstander for *College Stanislas* i Paris. 1847—52 Lærer ved *École normale*, 1852 var han med til at grunde Ordenen *Oratoire de Jésus* j *Christ notre Seigneur* et de *Marie-Immaculée* og kaldtes siden da almindelig for *Père G.* 1863 blev han Professor i Moral ved Sorbonne, og 1867 fik han Voltaire's gamle Plads i Akademiet. 1870 skrev han mod Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, men bøjede sig dog for det 1872. Han er Forfatter til en Række betydelige Skrifter. (Litt.: G. *Oeuvres posthumes. Souvenirs de ma jeunesse* [4. Opl. Paris 1876]; Ad. Perraud, *Les dernier s jours du P. G.*). *L. M.*

Grattan [grä'tən], Henry, irsk Politiker, født 3. Juli 1746 i Dublin, død 4. Juni 1820, blev 1772 Sagfører i sin Fødeby og 1775 Medlem af j det irske Underhus. Med stor Dygtighed og glimrende Veltalenhed optog han Kampen for Irland's Selvstændighed og fik snart Ledelsen i sin j Haand. Det lykkedes ham ikke alene at opnaa vigtige Lempelser til Katolikkerne og større Frihed for den irske Handel; men han indgød en saadan Aand i Folket, at det uden at gøre sig skyldig i Uroligheder væbnede en frivillig Hær af 60,000 Mand til Øens Forsvar under den nordamerikanske Frihedskrig, og aftvang ved dette moralske Tryk den engelske Regering og Parlament 1782 saadanne Indrømmelser, at det irske Parlaments selvstændige Lovgivningsmagt derved var sikret. Til Løn gav det ham en Landejendom til Værdi af 50,000 L. St. (han fik selv Summen nedsat fra 100,000, som først var ham tiltænkt). Han begyndte nu Arbejdet for en irsk Valgreform for derved at udrydde den Bestikkelighed, som var Parlamentets værste og farligste Skamplet, samt for Katolikkernes politiske Ligestilling; han udvirkede ogsaa 1793 Valgret for dem, men kunde ikke tillige skaffe dem Valgbarhed. Han understøttede Regeringen i Kampen mod Frankrig og trak sig 1798 tilbage fra Underhuset af Misnøje med Opstanden i Irland. Derimod gav han igen Møde i Januar 1800 for at kæmpe imod Unionen, men kunde ikke bryde

den Modstand, som gjordes af det købte Flertal. Først 1805 lod han sig vælge til det engelske Underhus og vandt ogsaa her snart en fremragende Stilling; fik 1806 Tilbud om Embedet som irsk Skatkammerkansler, men afslog det for at kunne bevare sin politiske Uafhængighed. Han viede sin hele Kraft paa at udvirke Katolikkernes Ligestilling som et Hovedvilkaar for Rigets Ro og fredelige Udvikling; stillede i en Række Aar Forslag derom, men oplevede ikke Vedtagelsen. G., der regnes for en af de største engelske Parlamentstalere, jordedes i Westminster Abbedi i Nærheden af Lord Chatham og Ch. Fox. Hans Taler cg Smaaskrifter udgaves 1822 i 4 Bd.; »Memoirs of the life and times of H. G.« udgaves 1839—46 af hans Søn. (Litt.: J. Mac Carthy, *H. G.* [Lond. 1886]). *E.E.*

Grattan [grä'tən], Thomas Colley, engelsk Romanforfatter, født 1792 i Dublin, død 4. Juli i 1864 i London. Han gik som ganske ung til Armeen, men tog sin Afsked 1816 og levede i lang Tid paa Fastlandet. 1839—53 var han britisk Konsul i Boston og boede senere i London. Hans Værker udmærke sig ved deres friske, livlige Sprog og træffende Karakteristik. Som Eksempler kunne nævnes: »Philibert« [1820]; »Legends of the Rhine and the Low Countries«, [3 Bd., 1823]; »Highways and Byways« [8 Bd., 1823—25]; en Del historiske Romaner, der ere stærkt paavirkede af Walter Scott, som: »The Heiress of Bruges« [3 Bd., 1828]; »Jaqueline of Holland« [1831] o. a., desuden »Civilized America« [1831]; Dramaet »The Woman of color« og endelig det selvbiografiske Værk: »Beaten Paths, and those who trod them« [2 Bd., 1862]. *T. L.*

Grattius (Gratius) (almindelig kaldet G. Faliscus, fordi han antoges at være fra Byen Falerii), Forfatter til et Læredigt om Jagt (*cynegetica*), levede paa Augustus's Tid og nævnes engang hos Ovid, men er ellers ganske ubekendt. Af hans Værk, der er forfattet i Heksametre, er et Stykke bevaret; Versbygningen er god, Behandlingen ellers tør. (Litt.: Kritisk Udg. af Mor. Haupt [Leipzig 1838]; af Bährens i *Poetae Latini minores* I [Leipzig 1879]). *A.B.D.*

Grattoni, Severino, italiensk Ingeniør, født 7. Decbr. 1816 i Voghera, død 3. Apr. 1876 i Torino. Sammen med Franskmanden Sommeiller foreslog han komprimeret Luft som Drivkraft for Boremaskiner ved Mont-Cenis-Tunnelens Bygning, hvorved først Anvendelsen af Maskiner inde i Tunnelen muliggjordes, samtidig med at der opnaaedes en god Ventilation. Forslaget betegnede et mægtigt Fremskridt paa Tunnelbygningens Omraade. *A. O—d.*

Gratulēre (lat.), lykønske; Gratulant, den, der ønsker til Lykke; Gratulation, Lykønskning.

Graubiinden eller Bünden (fransk Grisons), Kanton i det sydøstlige Schweiz, grænser mod Øst til Tyrol, mod Syd til Lombardiet, mod Sydvest til Kanton Tessin, mod Vest til Uri og mod Nord til Kantonerne Glarus og St. Gallen samt til Lichtenstein og de østerrigske Provinser Vorarlberg og Tyrol. G. har et Areal af 7,184,8 □Km. og er saaledes det største Kanton i Schweiz. Det er et fuldstændigt Bjærgland, kun med smalle Dale. Højderne variere mellem 4,052 M. (Piz Bernina) og 269 M. (neden for Roveredo). Den højeste faste Bolig findes i Bernhardin-Passet (2,063 M.), hvis aarlige Middeltemperatur beløber sig til $0,7^0$. Nordranden af G. udgøres af Glarner-Alperne, Vestranden af St.-Gotthard- og Adula-Gruppen, medens den sydlige og østlige Del indtages af de rhätiske Alper. De til Rhin-Omraadet hørende Dale findes hovedsagelig omkring Vorderrhein (Bündner Oberland) og Hinterrhein. Neden for disses Sammenløb aabne sig i Chur-Rhin-Dalen Schanffig og Prätigau, som gennemstrømmes af Plessur og Lanquart. De fra Vorderrhein mod Nord i Glarner-Alperne opstigende Sidedale ere smalle og kløftagtige og i Modsætning til de sydlige i Reglen uden fast Bebyggelse. Blandt Dalene, der udmunde ved Hinterrhein, kunne nævnes Albula-Dalen, der deler sig i 3 Højdale, Bergun, den for sit Sanatorium bekendte Davos og Oberhalbstein. Til Po-Omraadet høre Dalene Misox og Calanca, der aabne sig mod Ticino, samt Bergell og Puschlav, der føre til Adda. De gennemstrømmes af Moesa, Calancasca, Maira og Poschiiavino. Mod Sydøst hinsides Ofen-Passet aabner sig hen imod Etsch-Dalen den af Rambach gennemstrømmede Münster-Dal, og endelig hører den store Længdedal Engadin til Donau's Opland. Paa Nordsiden dannes Hoved-adgangen til G. af Rhin-Dalen, gennem hvilken Jærnbanen naar til Chur; de øvrige Adgange ere her med Undtagelse af det befæstigede Lucinsteig kun Bjærgstier. Mod Vest dannes Hovedpasset til Uri af Oberalp (2,052 M.). Mod Syd til Tessin og Italien føre Passene Lukmannier, Bernhardin, Spliigen, Malaja og Bernina samt enkelte Bjærgstier. Mod Øst dannes den naturlige Port af Inn, hvis mørke Udgangskløft omgaas paa Vejen over Nanders. Sydligere fører Ofen-Pas ind i Münster-Dal og Etsch-Omraadet. I den nyere Tid er der ved Anlæggelsen af Veje gjort store Anstrengelser for i det indre af Kantonet at sætte de enkelte Dale i Forbindelse med hinanden. Klimaet varierer meget efter Højden og efter Dalens Retning. Mildest er det i Chur-Rhin-Dalen og i de 4 til Po's Opland hørende Dale, der aabne sig mod Syd; derimod findes et meget raat Klima i Højdalene Engadin, Avers m. fl., hvis Vinter næsten varer i 8 Maaneder. Den aarlige Middeltemperatur beløber sig for Roveredo i Misox (297 M. o. H.) til $11,5^0$, for Chur (590 M.) til $9,16^0$ (Januar ÷ $1,5^0$, Juli $18,9^0$), medens den for Davos (1,559 M.) kun beløber sig til $2,53^0$ (Januar ÷ $7,8^0$, Juli $12,9^0$) og for Sils-Maria i Oberengadin (1,810 M.) til $1,93^0$ (Januar ÷ 8,4°, Juli $11,9^0$). Grænsen for den evige Sne ligger højt og hæver sig til 3,000 M.

Befolkningen beløber sig (1888) til 96,300 Indb., d. c. 13 paa 1 □Km. Heraf ere 52,800 Evangeliske og 43,300 Katolikker, og ifølge Sproget 44,300 Tyske, 200 Franske, 14,000 Italienere og 37,100 Riitoromanere. Italienerne bebo de til Po-Omraadet hørende Dale. Rätoromanerne eller Ladinerne bebo endnu Engadin og Münster-Dal samt Ferrera-Dal, Schams, Domleschg, Bergün, Oberhalbstein og Bundner Oberland. Tyskerne ere trængte ind i Rhin-Dalen og fortrænge mere og mere den rätoromanske Nationalitet; de findes i Chur-Rhin-Dalen, Davos-Dalen, omkring Churwalden, ligesom de bebo en Del af de af det rätoromanske og italienske Distrikt omsluttede Sprogøer saaledes ved Rheinwald, Vals, Versam, Vallendas

m. fl. Blandt Tyskerne have de Reformerte Overvægten, medens den katolske Religion er fremherskende blandt den romanske Befolkning; dog høre Rätoromanerne i Engadin (med Undtagelse af Tarash), i Schams- og Ferrera-Dal og Italienerne i Bergeli næsten udelukkende til den reformerte Religion ligesom Flertallet af Rätoromanerne i Münster-Dal (med Undtagelse af Münster). Trods Forskellen paa Befolkningen i de talrige Dale kan det dog i Alm. siges, at Bündneren er mørkhaaret, intelligent, godmodig, ikke særlig virksom, men nøjsom og sparsommelig, og hænger med Haardnakkethed ved gamle Sæder og Skikke. Den indbyrdes politiske Sammenhæng mellem Kommuner og Dale er kun løs, og de af Regeringen tilstræbte Forbedringer trænge derfor kun langsomt frem. Kantonet har 197 politiske Kommuner, 39 Kredse og deles i 14 Distrikter.

Af G.'s Areal ere 3,851,6 □ Km. o: 53,61 p. Ct. produktive, 1,260 □ Km. Skov, 3,2 □ Km. Vinland og 2,588.4 □ Km. Ager-, Have-, Eng- og Græsland. Hovederhvervskilderne ere Kvægavl og Alpedrift, som i Tavetsch og Heinzenberg leverer fortrinlig Ost; dog dækker Mejeridriften ikke Forbruget, hvorimod der udføres Slagtekvæg. I Kantonet findes ifølge Tællingen 1886 3,400 Heste, 77,700 Stkr. Hornkvæg, 19,600 Svin, 81,400 Faar, 48,200 Geder og 7,700 Bistader (den bedste Honning leverer Tavetsch). I de sydlige Bjærge forpagtes udstrakte Alpegræsgange til Italienerne til Græsning for deres Hjorder; saaledes kommer der særlig fra Provinsen Bergamo om Sommeren over 40,000 Faar til de højeste Dele af Alperne. I nedre Misox drives nogen Silkeavl. Agerdyrkningen leverer særlig Hvede, Rug, Byg, Hirse og Kartofler og, hvor Klimaet er mildest, Majs og Tobak. Frugtdyrkningen er størst i Rhin-Dalen, hvor Kirsebærtræet stiger til 1,400 M. I Misox og Bergell findes Ædelkastanjen og i Misox og særlig i Chur-Rhin-Dalen Vin. Her vokser i Vinbjærgene ved Malans en udmærket hvid Vin, medens der ellers i G. mest produceres røde Vine. Skovene, der levere Træ til Udførsel, bestaa fortrinsvis af Fyr, Lærk og Arven (*Pinus cembra*), kun i Pratigau er Bøgen hyppig. Af Vildt jages i Højalperne Gemsen, Murmeldyr, Harer og flere Hønsearter og i Foralperne hist og her Raadyr. Stenbukken er uddød, hvorimod Bjørnen ikke er sjælden i de øde Bjærge omkring nedre Engadin. Bække og Søer levere udmærkede Foreller. I Kantonets 2 Fiskeudklækningsanstalter blev der 1889—90 indsat 70,000 Fiskeæg, hvoraf i 50,000 Foreller, og udsat 58,100 levende Fisk, hvoraf 40,000 Foreller. Af nyttige Stenarter forekomme Pladeskifer, hvidt og broget Marmor (ved Splugen og Ferrera) samt Gips, Kalk og Serpentin. Malme findes hyppig, særlig omkring Hir.terrhein, saaledes Jærn, Bly og Kobbermalme, ogsaa Sølv og Guld, dog i ringe Mængde; af de talrige Gruber er ingen mere i Drift, dog brydes endnu nogen Manganerts ved Roffna i Oberhalbstein. G. er det paa Mineralkilder rigeste Kanton i Schweiz, dets Sundhedskilder ere til Dels verdensberømte. Kulsyreholdige Jærn- og Natronkilder findes ved St. Moritz, Schuls-Tarasp, Fideris, Peiden, San Bernardino m. fl., stærkt svovlholdige ved Alveneu, Serneus, Tarasp og Le Prese. Blandt de talrige klimatiske Kursteder maa først nævnes Davos, i den nyere Tid følger derefter Arosa i en Højde af 1,720 M. ved Foden af Rothhorn (2,984 M.). Industrien er ubetydelig, og egentlige Fabrikker (Bomuldsspinderier, Garveri og Bryggeri) findes kun ved Chur. 1888 fandtes 41 Fabrikker med 1,100 Arbejdere. I de 12 Bryggerier bryggedes (1891) 21,847 Hektoliter 01. Mange Graubiindnere særlig fra Engadin udvandre som Konditorer, Kaféværter o. 1. for som velhavende Folk i deres Alderdom at kunne bo rolig i deres Hjem. Den hjemlige Handel bestaar mest i Kvæg-, Ost-, Skind- og Træhandel. I Chur findes den 1870 grundede Kantonalbank. Transithandelen er aftagen siden Aabningen af St.-Gotthard-Banen, skønt den nu begunstiges ved et udstrakt System af vejlagte Alpeovergange. Foruden Jærnbanelinien Sargans—Chur (26 Km.) findes den smalsporede Bane Lanquart—Davos (15 Km.).

Forfatning og Forvaltning. Forfatningen er fuldstændig demokratisk. Den lovgivende Øvrighed er det store Raad, der regelmæssig samler sig een Gang aarlig og bestaar for hver 1,300 Indb. af et Medlem med 2-aarig Embedstid. Den udøvende Magt har det af Folket valgte Regeringsraad (det lille Raad), bestaaende af 5 Medlemmer, hvis Embedstid beløber sig til 3 Aar. Alle Forfatningsændringer og visse Love og Valg af ny Øvrighed o. a. ere underkastede Folkeafstemning (Referendum). Initiativet er indrømmet et Antal af 5,000 Underskrifter. Hver Kreds har et Kredsraad og en Kredsret under en Landammann eller Kredspræsident. Anden Instans ere de 14 Distriktsretter, øverste Instans er Kantonretten bestaaende af 9 Medlemmer med 3-aarig Embedstid. 1893 fandtes en Statsgæld af 7,85 Mill. frc. og en Statsformue af 1,5 Mill. frc. Gælden hidrører hovedsagelig fra Udgifter til Vejbygning og Flodkorrektioner. Vaabenet viser i hvidt 3 ved Siden af hinanden staaende forskellig mærkede Skjolde, der tyde paa Landets gamle Inddeling i »der obere« eller »graue Bund« (det højre Skjold), Gotteshausbund (det midterste) og Zehngerichtenbund (det venstre). Kirke- og Undervisningsvæsenet. Den reformerte Kirke staar under det evangeliske Kirkeraad og Synoden, den katolske Kirke under Biskoppen i Chur. Af højere Læreanstalter findes i Chur Kantonskolen, et Lærerseminarium og det katolske Præsteseminarium St. Luzi, endvidere findes et Lærerseminarium med Gymnasium og Realskole i Schiers, Klosterskolen i Disentis og Gymnasium Fridericianum i Davos. Ved Rekrutprøverne 1891 indtog Kantonet den 12. Rang.

Historie. I Romertiden dannede G. en Del af Provinsen *Raetia prima,* som det var lykkedes Romerne at erobre ca. Aar 15 e. Chr. efter heftige Kampe med Urindvaanerne Ratierne. Da det ikke blev stærkt berørt af Folkevandringen, har det ratoromanske Folk og dets Sprog kunnet holde sig næsten uforandret i Dalene. Efter det romerske Riges Fald kom Rätien 490 under Østgoterne og 536 under det frankiske Rige. I Begyndelsen dannede det et Hele under en Præses eller Hertug, som ofte tillige havde Bispedømmet Chur, hvor der siden 451 blev udnævnt Biskopper. Under Karl den Store deltes Rätien i flere Distrikter, af hvilke Churrätien, der i det hele dannede det nuværende G. og Provinsen Vorarlberg var det vigtigste. 917 blev Churratien forenet med Alemannien,

men sønderlemmedes efterhannden i en Mængde verdslige og gejstlige Besiddelser, af hvilke den største tilhørte Biskoppen i Chur, som i 14. Aarh. herskede over Byen Chur samt Domleschg, Oberhalbstein, Engadin, Münsterdal, Puschlav, Bergeli m. m. Da Biskop Peter stod i Begreb med at overdrage Bispedømmets verdslige Forvaltning til Østerrig, forenede 1367 Domkapitelet, Adelen, Byen Chur og de til Gudshuset hørende Dale sig under Navn af Gotteshausbund til Beskyttelse af Bispedømmets Selvstændighed. Dette Forbund medvirkede snart ved alle vigtigere Regeringshandlinger i Bispedømmet. 1395 dannede der sig til Opretholdelse af Landefreden i Vorderrhein-Dal det saakaldte »obere« eller »graue Bund«, der 1424 paa ny blev edsfæstet i Trons. Efter den sidste Greve af Toggenburg's Død knyttede ogsaa de Retskredse, han besad i Prätigau, Davos, Schanffigg og Churwalden, indbyrdes 1436 et Forbund under Navn af Zehngerichtenbund for at forhindre en Deling. 1440—71 traadte disse Forbund i indbyrdes Forbindelse, hvorved de 3 Forbund i Rätien eller G. bleve grundede. Den demokratiske Udvikling begunstigedes ved, at alle de gamle rätiske Herskerslægter uddøde i Slutningen af 15. og Begyndelsen af 16. Aarh. Ved Løskøbelse blev lidt efter lidt hver af Retskredsene 1 en lille selvstændig Stat med egen Forfatning og Forvaltning. 2 eller flere Retskredse forenede sig til en Hochgericht, og disse dannede endelig de 3 Forbund. I Spidsen for obere Bund stod den aarlig paa Forbundsdagen i Trons valgte Landsdommer, for Gotteshausbund Borgemesteren i Chur cg for Zehngerichtenbund den saakaldte Ammann i Davos. Den fælles Øvrighed var Forbundsdagen, der først blev afholdt i Vazerol og efter 1524 afvekslende i Ilanz, Chur og Davos, men hvis Beslutninger dog først fik Gyldighed, efter at Flertallet af Kommunerne havde stadfæstet dem (Referendum). Overgreb fra Østerrig, som søgte at gøre Forbundet fuldstændig afhængigt af sig, bevirkede, at det obere Bund i Juni 1497 og Gotteshausbund i Decbr. 1498 sluttede en evig Venskabsoverenskomst med Edsforbundets 7 gamle Stæder (uden Bern). I den følgende Schwaberkrig tilkæmpede Biindncrne sig den glimrende Sejr ved Caiven (22. Maj 1499). Overenskomsten knyttedes fastere ved, at Ziirich og Glarus 1590 ogsaa traadte i Forbindelse med Zehngerichtenbund, og ved at Bern 1602 traadte i Forbindelse med alle 3 Forbund. Ved sin Deltagelse i Felttogene i Milano erhvervede G. 1512 Landskaberne Veltlin, Bormio og Claven, som afvekslende bleve regerede af de 3 Forbund. Reformationen fandt allerede Indgang 1521, og efter en Religionsdisputats i Ilanz (1526) erklærede Forbundsdagen Biskoppen for at have mistet al verdslig Magt og tilstod Religionsfrihed. I 16. og 17. Aarh. var G. en Skueplads for hyppige og blodige Partikampe, mindre paa Grund af sin religiøse Splittelse end paa Grund af Forbund med Udlandet, idet hele Landet spaltede sig i et spansk-østerrigsk og et fransk-venetiansk Parti. 1620 rejste de af Milano ophidsede Veltlinere sig i Forbindelse med Lederne af det østerrigske Parti og dræbte de i Landet tilstedeværende Protestanter (Veltliner Mord); en forfærdelig Borgerkrig opstod, samtidig rykkede Spanierne ind i Veltlin og Østerrigerne ind i Münsterdal. Efter at Züricherne og Bernerne, der vare komne Bündnerne til Hjælp, vare blevne slagne ved Tirano 1620, maatte G. 1622 finde sig i at afstaa Zehngerichtenbund, Nedre Engadin, Miinsterdal og Veltlin. Richelieu vilde imidlertid ikke overlade Bündner-Passerne til Habsburgerne, og 1624 fordrev en fransk-schweizisk Hær Østerrigerne fra G., ligesom Veltlin blev generobret fra Spanien 1635. For at befri G. fra det franske Herredømme sluttede Georg Jenatsch i Spidsen for et Antal Patrioter i G. Forbund med Spanien og Østerrig og tvang Franskmændene til at trække sig bort. Under den franske Revolution var G. endnu sønderreven af Partistridigheder. 1797 mistede G. sine 3 italienske Landskaber, som Napoleon forenede med den cisalpinske Republik, 1798 rettede den nyoprettede helvetiske Republik en Opfordring til G. om at slutte sig til den. Flertallet af Kommunerne stemte dog herimod, og da G. endog modtog østerrigske Tropper, rykkede Masséna ind (Marts 1799), og Landet blev Skueplads for heftige Kampe mellem Østerrigerne og Franskmændene. Ved Mediationsakten 1803 blev G. fuldstændig forenet med Schweiz og fik en Forfatning, ved hvilken den tidligere Inddeling bibeholdtes, medens der i Stedet for den tidligere Forbundsdag kom det store Raad, ligesom der dannedes et permanent lille Raad og den saakaldte Standeskommission, en Repræsentation for de 3 Landsdele ved Siden af Regeringen. I Jan. 1814 fremtvang det østerrigske Parti en Ophævelse af Mediationsakten og Indkaldelse af den gamle Forbundsdag; dog sluttede den i Overensstemmelse med Folkestemningen i Novbr. 1814 fremkomne Forfatning, der først fuldendtes 1820, sig i alt væsentligt til Mediationsakten. G.'s Anstrengelser paa Wienerkongressen for igen at erholde sine 3 tabte italienske Provinser forbleve frugtesløse. Ved Forfatningsrevisionen af 1854, der i alt væsentligt er gyldig endnu (1897), blev den historiske Inddeling i Forbund og Retskredse (Hochgerichte og Gerichte) afløst af Inddelingen i Distrikter, Kredse og Kommuner. 23. Maj 1880 blev der antaget en ny Forfatning, ved hvilken Initiativet og Finansvetoet blev indført, og ved Forfatningsrevisionen af Oktbr. 1892 blev det af 3 Medlemmer bestaaende Kollegialsystem omdannet til det folkevalgte lille Raad, der bestaar af 5 Medlemmer, ligesom Standeskommissionen fjernedes og Initiativet lettedes. (Litt.: C. von Moor, »Geschichte von Kurrhätien und der Republik G.« [1869—73]; von Sprecher, »Geschichte der drei Blinde im 18. Jahrh.« [Chur 1872]; P. C. von Planta, »Das alte Rhätien« [Berlin 1872] og »Die kurrhatischen Herrschaften inder Feudalzeit« [Bern 1881]; Jecklin »Urkunden zur Verfassungsgeschichte G.'s« [Ziirich 1883—86]; Planta, »Geschichte von G. in ihren Hauptziigen« [2. Opl., Bern 1894]). *Joh. F.*

Graudenz, By og Fæstning i preussisk Provins Westpreussen i Regeringsdistriktet Marienwerder 64 Km. N. f. Thorn ved Weichsel, over hvilken fører en 1,197 M. lang Jærnbanebro, og ved Jærnbanelinierne Laskowitz—G. og Thorn—Marienburg, har (1895) 24,200 Indb., hvoraf over 7,000 Katolikker, og i Garnisonen 4,000 Mand. Der findes en Landsret, en Amtsret, et evangelisk Gymnasium, et katolsk Lærerseminarium samt Jærn-

støberi og Maskinfabrikation og Fabrikation af Tæpper, Skotøj, Børster og Tobak, endvidere Korn- og Træhandel. 1,5 Km. længere nede ved Floden ligger det af Frederik den Store 1772—76 anlagte Citadel, der siden 1873 benyttes som Kaserne. 1807 forsvaredes det tappert mod de Franske af Courbière, hvis Mindesmærke findes paa Fæstningens Paradeplads. G., det gamle *Grodeck*, eksisterede allerede i Hedningetiden og fik 1291 Stadsret. *Joh. F.*

Graul, Karl, tysk Missionsdirektør (1814—64). 1844 overtog han Ledelsen af den evangelisk-lutherske Missionsanstalt i Dresden; for at Missionseleverne kunde faa godt af Universitetet, flyttede han 1848 Anstalten til Leipzig. Ved rige Venners Hjælp blev han sat i Stand til en længere Rejse til de Lande, hvor Missionsselskabet arbejder, og han berejste 1849—53 Palæstina, Ægypten og Indien og opholdt sig længe det sidste Sted. Hans Missionsanskuelser have senere været de herskende i Leipzig-Selskabet. I Modsætning til Baselerne, som lagde Eftertrykket paa Enkeltomvendelser, satte G. langt mere Folkemissionen som Maal og forlangte derfor af sine Missionærer en grundig Indtrængen i og Kendskab til det Folks Kultur, hvor de arbejdede. Over for Kastespørgsmaalet, som voldte Vanskeligheder i Indien, hævdede G. den mildere Praksis, hvad der førte til, at flere Missionærer udskilte sig, bl. a. Missionær Ochs (s. d.), som traadte i dansk Tjeneste. Endelig var han i sin Læreopfattelse strengt konfessionel. 1861 trak han sig tilbage fra sin Stilling og levede siden i Erlangen, optagen af Arbejdet for at skaffe Missionsvidenskaben en Stilling ved Universiteterne. Skrifter: »Unterscheidungslehre der verschiedenen christlichen Bekenntnisse« [12 pl., 1891; norsk Overs. 4. Udg. 1885], »Die christliche Kirche an der Schwelle des Irenäischen Zeitalters« [1860], »Reise nach Ostindien« [5 Bd., 1854—56], *Bibliotheca tamulica* [4 Bd., 1854—65], »Über Stellung und Bedeutung der christlichen Missionen im Ganzen der Universitätswissenschaften« [1864]. (Litt.: Hermann, »R. G. und seine Bedeutung fur die lutherische Mission« [Halle 1867]). *H. O—d.*

Graulhet [grolæ'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Tarn, Arrond. Lavaur (Languedoc), ved Dadou, har (1891) 5,000 (med Kommune 7,500) Indb., der drive Garverier, Fabrikation af Hatte m. m. og Handel, især med Heste. *H. W.*

Graun, Carl Heinrich, tysk Komponist, (1701—59), besøgte »Kreuzschule« i Dresden, hvor de italienske Operaopførelser samtidig fik Indflydelse paa G., der efter Stemmeskiftet kom som Tenorsanger til Operaen i Braunschweig. Her vaagnede G.'s Kompositionstrang, og han svang sig op til Vicekapelmester. Efter at Kronprins, senere Kong Frederik II af Preussen her havde lært G. at kende, fik denne af den braunschweigske Hertug Tilladelse til at følge den unge musikelskende Prins, hvis Interesse for G. siden hen holdt sig uformindsket. Foreløbig maatte G. komponere Instrumentalmusik til Prinsens Koncerter; men da denne havde besteget Preussen's Trone, udnævntes G. til Kapelmester i Berlin og sendtes til Italien for at skaffe Sangere til en italiensk Opera. I Italien opholdt G. sig omtrent et Aar og gjorde ogsaa her megen Lykke som Sanger. Efter sin Hjemkomst blev G. Leder af Berlin-Operaen og komponerede for den en Række Operaer (til Dels i Forening med Frederik den Store), der skaffede ham et meget kendt og anset Navn, men som nu alle ere glemte. — For Efterverdenen stod G.'s Navn derimod endnu omtrent et Aarhundrede i en vis Glans som Komponist af Kirkeværkerne: »Te deum« og navnlig »Der Tod Jesu«; endnu 1855 fejredes denne sidste Kantates Hundredeaarsdag med stor Festlighed. Nu høres ikke mere dette Værk, som G. — i øvrigt en kyndig og begavet Musiker — har holdt i den da moderne følelsesfulde, italieniserede Stil. *W.B.*

Graunt [grau'nt], John, engelsk Statistiker, (1620—74). Efter mangeaarige Studier over London's Befolkningsforhold fremtraadte G. 1662 med et lidet Arbejde »Natural and politicai observations upon the bilis of mortality«, der senere udkom i adskillige Udgaver og blev af banebrydende Betydning, idet G. derigennem grundlagde den moderne Befolknings-, navnlig Vitalitets- og Mortalitetsstatistikken. *K. V. H.*

Graux [gro'], Charles, fransk Hellenist, født 1852 i Vervicrs, død 1882 i Paris, viste allerede i en ung Alder stor Dygtighed og blev 1881 udnævnt til *Maître de conférences* ved *Faculté des lettres*, men døde, inden han fik tiltraadt Embedet. G. har ved sin strenge Metode og store Nøjagtighed haft ikke ringe Betydning for Studiet af Græsk i Frankrig. Foruden Tidsskriftartikler (til Dels samlede i: »Notices bibliographiques et autres articles« [1884]) har han offentliggjort: »Notices sommaires des manuscrits grecs de la grande Bibliothèque de Copenhague« [Paris 1879], »Essai sur les origines du fonds grec de l'Escurial« [smst. 1881], Udgaver af Plutarch's Demosthenes [1881] og Cicero [1881]; efter hans Død udkom: »Les textes grecs publiés par Charles G.« [1886], »Notices sommaires des manuscrits grecs en Suède« [udg. af Martin, 1889], »Facsimilés de manuscrits grecs d'Espagne« [1891], »Notices des manuscrits grecs d'Espagne et de Portugal« [1892]. Venner af ham udgav et Mindeskrift: *Mélanges G., Recueil de travaux d'érudition classique* [1884], hvori ogsaa findes Bidrag fra Danmark. *K. H.*

Grav se Sten-, Bronze- og Jærnalder.

Grav (i Befæstningskunsten) er almindeligvis Betegnelsen for den foran et Brystværn liggende Udgravning, fra hvilken den til Brystværnet fornødne Fyldmasse tages. G.'s ydre, mod Angriberen vendende Skraaning kaldes Kontreskarpen, dens indre Skraaning Eskarpen; mellem begge ligger Gravbunden, der i Reglen er horisontal eller svagt hældende og undertiden navnlig ved bredere G. i Midten er forsynet med en Rende for Vandafledningens Skyld, den saakaldte Cunette. En særlig Form for G. er Diamantgraven, hvor Gravbundens Bredde er =0.

I den permanente Befæstning skal G. foruden at afgive den til Volden med dens Konstruktioner m. m. nødvendige Jordmasse tillige danne en stormfri Hindring mod Fjendens Indtrængen i Værket. Dette opnaas ved Anvendelse af en tør eller vaad G. i Forbindelse med en saadan Ordning af Grundridsforholdene, at G. kan beskydes paa langs i hele sin Udstrækning (se Gravflankering). Den tørre G. gives en passende Bredde (ca. 10 M.) og Dybde (6-8 M.)

samt udstyres ofte med en stejl Murbeklædning paa begge eller kun paa een af Siderne, alt i den Hensigt, at G. ikke let skal fyldes med nedskudt Jord eller Murværk, at Angriberen ikke ved lette, transportable Broer skal kunne naa over den, men at han tvinges til en møjsommelig Anvendelse af Stiger for at komme ned paa Gravbunden. Tidligere var Anbringelse af Murværk baade paa F.skarpen og Kontreskarpen almindeligst. Nutildags har den forøgede Vanskelighed ved Murværkets Dækning lige over for Artilleriets Ild under større Nedslagsvinkler ofte medført, at Murbeklædningen paa Eskarpen helt eller delvis er bortfalden eller erstattet med en fritstaaende Mur eller et Jærngitter ved Eskarpens Fod. Den vaade G. skal mindst have den saakaldte militære Vanddybde (1,8 M.) og en forholdsvis betydelig Bredde (20—30 M.); den danner en fortrinlig passiv Hindring mod voldsomt Angreb, idet den ikke kan passeres uden ved Broslagning, paa Baade eller ad Dæmninger. G.'s Skraaninger beklædes ikke med Murværk, men gives fladt Anlæg. G. fyldes med Grundvand, ved tilledet Vand eller paa begge disse Maader i Forening. Den vaade G. er en billig Konstruktion og, hvor den kan tilvejebringes, i det hele at foretrække for den tørre; den har dog under vore klimatiske Forhold den Mangel, at den om Vinteren kan fryse til; i saa Fald maa man ved Isning eller Sprængning af Isen søge at bevare G.'s Værdi som passiv Hindring.

I Feltbefæstningen spiller G. nutildags kun Rolle som Jordgiver, medens dens Betydning som Hindring for Angribernes Fremtrængen ikke kan blive stor, baade paa Grund af dens mindre Dimensioner, og fordi den som Regel ifølge Forholdenes Natur ikke kan flankeres. Medens man tidligere endnu stræbte at give denne G. saa stor Bredde og Dybde, at Passagen over den eller ned i den blev saa vanskelig som muligt, vil man nu, af Hensyn til at Angriberen, naar han først er naaet ned paa Gravbunden, helt er unddragen Virkningen af Forsvarerens Ild (G. ligger i »død Vinkel«), hellere gøre G. flad og langstrakt, omtrent saaledes at dens Bund ligger i den forlængede Brystværnskrones Plan. *A. G. N.*

Gravalos se Arnedo.

Gravāmen (lat.), Besværing. *Grava?nina* kaldtes i den ældre tyske Statsret Besværinger fra Stændernes Side over Indgreb i de dem tilsikrede Friheder; de herved atter foranledigede Love benævnedes *Resolutiones gravaminum.* Særlig bekendte ere de 100 saakaldte *Gravamina nationis germanicae*, Besværinger fra det tyske Folk over pavelige Overgreb, tilstillede Paven 1522. *K. B.*

Gravand se Ænder.

Gravatiōn (af lat. *gravare*), det at kaste Mistanke paa nogen.

Grave (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: tungt, alvorligt, anvendes ofte som Overskrift til de mere alvorlige, patetiske Indledninger til første Sats af Symfonier eller Sonater; benyttes ogsaa som Tempobetegnelse, omtrent ensbetydende med *Largo* (meget langsomt). *S. L.*

Grave, By i den nederlandske Provins Nordbrabant ved venstre Bred af Maas 13 Km. S. V. f. Nijmegen, har (1891) 2,600 Indb. 1586 blev G. erobret af Alexander Farnese. 1602 blev G. fratagen Spanierne af Moritz af Oranien. 1672 blev G. tagen af Franskmændene, men 1674 atter frareven dem af Vilhelm af Oranien efter et haardnakket Forsvar. *Joh. F.*

Grave [gra'v], Jean, fransk Anarkist, er født 1860. G. var først Skomager, dernæst Typograf, inden han blev Journalist og Forfatter. Ved Siden af Krapotkin og Elisée Reclus indtager han en ledende Stilling inden for Samtidens anarkistiske Propaganda gennem det af ham ledede meget udbredte Blad »La Revolte« i Paris, oprindelig grundlagt af Krapotkin i Geneve under Navnet »Le Révolté«, 1885 overflyttet til Paris, hvor det 1888 fik sit nuværende Navn og efterhaanden er blevet Hovedorganet for Populariseringen af Anarkismens Doktriner. G. er Partiets dygtigste Journalist, et af dets klareste Hoveder og en fremragende agitatorisk Kraft. G. er ogsaa Forfatter af flere større socialfilosofiske Skrifter: »La Société ou lendemain de la Revolution« [3. Udg. 1893], der søger at give et positivt Billede af det anarkistiske Fremtidssamfunds Organisation, »La Société mourante et l'Anarchie« [1894], der indbragte Forfatteren en Dom paa to Aars Fængsel, og »L'Individu et la Société« (i »Bibliothèque sociologique«, 1897). (Litt.: F. Dubois, *Le Péril Anarchiste* [1894]; E. V. Zenker, »Der Anarchismus« [1895]). *IC V. H.*

Gravedōna, Flække i Norditalien, Provins Como, paa den vestlige Bred af Como-Søen, med et af Kardinal Gallio efter Tibaldi's Tegninger 1586 bygget Palads, Baptisterium fra 12. Aarh. og (1881) 1,000 Indb. *C.A.*

Gravefod ell. Gravepote er en særlig bred og kort Fod (ell. Pote) med store, flade og brede Kløer. G. sidder altid paa et kort, men kraftigt Lem. Det er altid Forlemmerne, der ere udstyrede med rigtige G.; men Baglemmerne kunne dog være indrettede til at understøtte Gravningen. Eksempler: Muldvarp, Gravemus, Bæltedyr o. a. Hertil maa ogsaa regnes Gravebenene hos nogle Insekter, hvoraf Jordkræbsen er mest bekendt. Her er det ikke selve Foden, men derimod Skinnebenet, der er blevet saa bredt og fladt. *M. C. E.*

Gravehvepser (*Fossoria*), Familie af de Aarevingedes (*Hymenoptera*) Orden, indbefattende enlig levende Former; Følehornene ere ikke knæede, som hos Gedehamsene, deres nærmeste Slægtninge; Benene ere ofte forlængede og hyppig udstyrede med lange Torne. Bagkroppen stilket, 7-leddet og endende med en Giftbrod. Det er i øvrigt vanskeligt at fremhæve andre fælles Karakterer for denne Gruppe, indbefattende et meget stort Antal Former, lige forskellige, hvad ydre Udseende som hvad Levemaade angaar. Det er en Insektafdeling, som paa Grund af sine interessante biologiske Forhold i høj tirad har tildraget sig Naturforskernes Opmærksomhed. De danske Arter (ca. 150) ere gennemgaaende middelstore, ofte smaa Insekter; Gultegning, i Lighed med den, vi træffe hos Gedehamsene, er hyppig. I Troperne udmærke mange Arter sig ved betydelig Størrelse; en særlig Farvepragt optræder ogsaa her kun sjælden.

Hunnerne anlægge deres Reder i Træ, i Jord eller løst Sand eller mure særlige Reder af Ler op paa Sten eller Mure. Rederne bestaa ofte kun af simple Gange, i hvis Bund der lægges et enkelt Æg, men til andre Tider fremvise disse Reder en

vis Grad af Kunstfærdighed; dette gælder særlig om saadanne, der anlægges i hule Stængler af Brombær, i Tagrør etc. Væggene beklædes her med Ler eller Harpiks, og Rummet afdeles ved Vægge, der ere parallelle og omtrent ligge lige langt fra hverandre 1 Celler, der hver indeholder el Æg. Visse Arter tage kun Gange gravede af andre Insekter i Besiddelse, og disse Former ere meget længe blevne ansete som Parasitter hos dem. — Naar Cellen eller Reden er færdig til at modtage Yngelen, paabegynder Hvepsen Indbæring af Føde for denne. Foderet er yderst forskelligt hos de forskellige Arter, men meget bestemt for den enkelte Art; saaledes fodre nogle Arter kun med Fluer, andre med Edderkopper, atter andre med bestemte Snudebilleslægter, Pragtbiller eller Skarabæer, mange med andre Bier eller Gravehvepser, en stor Gruppe alene med Bladlus og visse store tropiske Former med Græshopper. Oven paa den saaledes indbaarne Fodermasse lægges Ægget, Reden lukkes, og den da senere fremkrøbne Larve ses aldrig af Moderen; den æder sig ned gennem Fodermassen, forpupper sig og kommer i Alm. forst frem det følgende Foraar, længe efter at Moderen er død; der optræder dog ogsaa Arter med to Kuld om Aaret. Da den til Larvens Ernæring indbaarne Fodermasse ofte først bliver fortæret ca. 3—4 Uger efter Indbæringen, og da den selvfølgelig særdeles let gaar i Forraadnelse og altsaa bliver umulig som Føde, maa der lages Forholdsregler herimod. Det indbaarne Foder er derfor ikke dræbt, men kun lammet, idet Hvepsen med sin Brod har indgydt en bestemt Mængde Gift i Foderdyrets Nervesystem; der vælges i Alm. saadanne Leddyr til Foder, hvis Bugnerveknuder mere eller mindre ere samlede i en større enkelt Nerveknude, og det er da i denne, at Giften med et eneste Stik indgydes; vælges Dyr med lang Bugnervesnor og mange Nerveknuder, stikker Hvepsen sin Brod ind i hver. Hvepsen paralyserer sit Bytte, der Maaneder igennem ligger bevidstløst hen, uden at kunne røre sig, men dog levende og for lange Tider brugbart som Føde for Larven. Er Foderdyret større (f. Eks. store Sommerfuglelarver), faar hver Hvepselarve kun een Foderlarve; er det derimod lille (f. Eks. Fluer, Edderkopper, Bladlus), maa Moderdyret til hver Larve indbære mange, ofte 60—70, Dyr, der alle paralyserede ligge stoppede ned i Cellen med Hvepsens Æg oven paa sig. Da Hvepsen ofte lægger 20—30 Æg, og der til hvert hører lige mange Dyr, forst.aar man, hvilket enormt Arbejde der paahviler den. Undertiden findes Paralyseringsinstinktet ikke; i saa Fald maa Moderdyret stadig, lige til Larven er fuldvoksen, indbære Foder i dræbt Tilstand til denne.

Da G., hvad Redebygning og Fodermateriale til Yngelen angaar, forholde sig saa overordentlig forskellig, er det ogsaa ret naturligt, at deres ydre Former og Udseende ere meget forskellige. En Art, der skal grave sin Rede i løst Sand, kan ikke være bygget som en, der graver Reden i haard Jord eller Træ, o. s. v. Derfor finder man sandbeboende Former udstyrede med Fejehaar paa et af Benparrene, hvorved disse komme til at ligne Fejekoste; de derimod, der grave deres Reder i

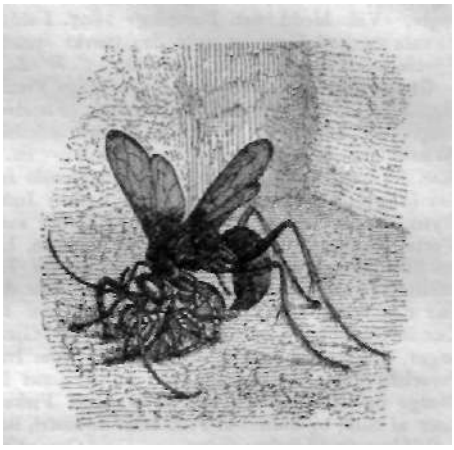

En Vejhveps lammende en Edderkop.

tørt Træ, have stærke Torne paa Skinnebenene, og deres Mandibler blive kraftige Graveredskaber.. Paa samme Maade er der et vist Forhold mellem Paralyseringsevnen og Bagkroppens Form, saaledes at denne bliver saa meget desto mere slank bøjelig og ofte betydelig stilket, oj stærkere Paralyseringsevnen er udviklet, medens Former med plump Bagkrop (*Bembex*) slet ikke ere i Stand dertil.

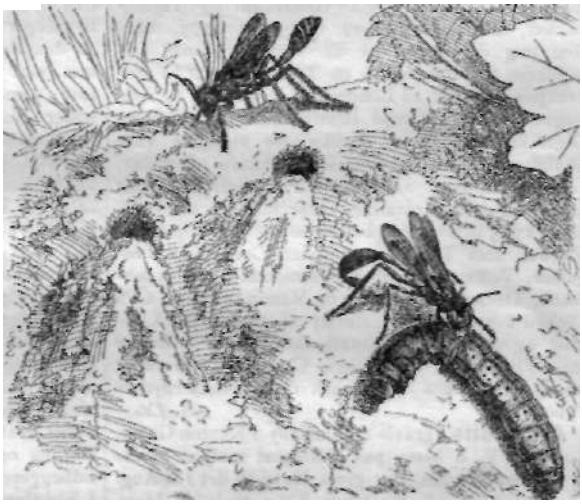

Sandhvepser; den nederste i Færd med at slæbe en paralyseret Larve op til Reden.

Hvad Systematik angaar, henvises særlig til nedennævnte Værker af André, Taschenberg og Schenck, hvad Biologien angaar, særlig til

Fabre ogBorries. (Litt.: André, *Species des Hyménoptères d'Europe* II; Fabre, *Souvenirs entomologiques* [1879, 1882, 1896]; Schenck, »Beschreibung der in Nassau aufgef. Grabwespen« [»Nassau naturw. Jahrb.« XII, 1857]; Taschenberg, »Die Hymenopteren Deutschlands« [Leipzig 1866]; Borries, »Bidrag til danske G.'s Biologi«, »Vid. Medd. nat. Forening« 1897. I sidstnævnte en god Oversigt over den stærkt spredte Speciallitteratur). *C. W.-L.*

Gravelines [gravli'n], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, Arrond. Dunkerque (Flandre), meget lavt beliggende — Omegnen, den saakaldte Wateringen, ligger lavere end Havet — ca. 2 Km. fra Nordsøen's Kyst ved den kanaliserede Aa, har (1891) 3,900 (med Kommune 6,000) Indb. Byen, der er befæstet med Volde og Grave samt Fortet Philippe paa begge Sider af Kanalen, har en lille Havn, der imidlertid er udsat for Tilsanding og kun tilgængelig ved Flodtid; men den har dog stor Betydning som Udførselshavn for Landbrugsprodukter, som Æg, Frugt og Grønsager, hvilke især gaa ti! F.ngland, og som Indførselshavn for Kul fra England og Tømmer fra Norge og Sverige. Tillige har G. stort Fiskeri, især af Sild, cg Salteri af Fisk samt Industri, især i Sejldug og Skibsbyggerier. — G. (*Gravelina*, tysk: Gravelingen) blev 1383 erobret af Englænderne under Hundredeaarskrigen og kom i Beg. af 15. Aarh. ind under Burgund og med dette senere under det habsburgske Hus; 1644 blev den erobret af de Franske og afstodes til Frankrig ved Pyrenæer-Freden 1659. Særlig bekendt i Historien er den ved Grev Egmont's Sejr over de Franske under Marskal Thermes 13. Juli 1558. *H. W.*

Gravelot [gravlo'], Hubert François Bourguignon kaldet, fransk Illustrator og Vignetstikker, født i Paris 1699, død smst. 1773, blev som ung deporteret til St. Domingo, men benaadedes og undervistes en Tid af Restout i Paris, hvorpaa han gik til London og levede der 14 Aar, meget beskæftiget med Illustrationer til engelske Digterværker, blandt hvilke de vigtigste vare Shakespeare, Dunciaden, Richardson's »Pamela«, Gay's »Fables«, »Lotteriets Forlystelser«, samt nogle engelske Kostumer. Efter at være vendt tilbage 1745 illustrerede han de mest forskelligartede Værker, som Tacitus'es Annaler, Corneille's Tragedier, Voltaire's Skrifter, Marmontel's Contes moreaux, Decameron, Astrea og Manon Lescaut. G.'s Lethed i at illustrere, støttet af en alsidig Læsning og sprudlende Fantasi, stiller ham i Række med Vignettister som Eisen, Cochin og Moreau; særlig roses hans »Almanach de la loterie royale« 1760. *A. Ls.*

Gravelotte [gravlå't], Landsby i Kanton Gorze, 10 Km. V. f. Metz paa Plateauet mellem Gorze og Mance-Floden, har givet Navn til det 18. Aug. 1870 stedfindende 3. store Slag omkring Metz. Efter Kampen 16. Aug. ved Vionville havde Bazaine d. 17. trukket sig tilbage i nordlig og nordøstlig Retning og stod d. 18. i en stærk Stilling med Ryggen mod Metz og Mosel. Paa yderste højre Fløj fra Roncourt til S. f. St. Privat la Montagne stod 6. Korps, ved Amanvillers 4., i Linien la Folie—Leipzig—Moscou Ferme 3. og fra Point du jour indtil Rozérielles 2. Korps med en Flankedækning paa en Brigade af 5. Korps ved St. Ruffine. En Rytterdivision var i Reserve bag hver Fløj, og som Hovedreserve stod den franske Garde bag venstre Fløj og bag denne tillige Artillerireserven. Denne Stilling angrebes d. 18. af I og II tyske Armé. I Armé skulde føre en henholdende Kamp mod venstre Fløj, indtil II Armé til venstre lor denne var kommen frem til Angreb og Omfatten af den franske højre Fiøj, hvis Plads man ikke troede saa langt mod Nord. Medens VII og VIII tyske Korps efterhaanden toge Front mod den franske venstre Fløj og snart kom i en alvorlig Kamp. der til Slutning støttedes af II tyske Korps, og som med stor Haardnakkethed fortsattes indtil Mørkets Frembrud, uden at det dog lykkedes at fordrive Franskmændene fra deres Hovedstilling, marcherede II tyske Armé mod Nord og svingede successivt ind mod den franske Stilling, hvis højre Fløj man stadig troede at omfatte. Først angreb forgæves IX Korps, forstærket efterhaanden med III Korpses Artilleri og en Gardebrigade, Stillingen mellem Amanvillers og la Folie, dernæst Garden ligeledes forgæves St. Privat under uhyre Tab; og først da XII Korps naaede at omfatte den franske højre Fløj ved Roncourt, forlode Franskmændene Stillingen indtil Amanvillers. For silde indtraf den fra venstre Fløj tililende Garde-Grenaderdivision. Bag II tyske Armé stode endnu som Reserve III og X Korps, der dog delvis droges ind i Kampen. D. 19. forlode de franske Tropper de hævdede Stillinger, og Bazaine var dermed indesluttet i Metz. Tyskernes Tab var ca. 900 Officerer og ca. 20,000 Mand. Franskmændene mistede ca. 600 Officerer og ca. 13,000 Mand foruden 2—3,000 Fanger. *B. P, B.*

Gravemaskiner ere komne i Brug ved de i den nyere Tid udførte store Jordarbejder (Kanalbygninger o. l.) og ere efterhaanden udviklede til en betydelig Fuldkommenhed. Der tænkes her kun paa Maskiner til Udgravning af Jord paa tørt Land; angaaende saadanne til Gravning under Vand se Uddybningsmaskiner. G. forekomme nu i flere forskellige Skikkelser, som dog alle, paa en enkelt uvæsentlig Undtagelse nær, kunne henføres til to Hovedformer, for hvilke medfølgende Fig. 1 og 2 vise Repræsentanter. 1) Skemaskinerne (Fig. 1) have en enkelt Skovl eller Ske af $0{,}5-1{,}5$ Kbm. Rumfang efter Jordens Beskaffenhed; Skovlen er ophængt i og manøvreres ved Hjælp af en Kran, der kører paa Skinner paa Udgravningens Bund. Angrebet begynder, som vist med punkterede Linier i Fig. 1, ved Skraaningens Fod, og Skovlen føres, idet Maskinen haler ind paa Krankæden, op langs Skraaningen efter en Cirkelbue, medens den styres ved et svært Skaft. Naar Skovlen er naaet op i sin øverste Stilling og derved er bleven fyldt, svinges Kranudlæggeren ud til Siden, og ved at aabne en Klap i Skovlens Bund udtømmes Indholdet i den her staaende Vogn, hvorefter Kranen svinges tilbage, og samme Operation gentages. Det beskrevne Princip er bragt til Udførelse paa mange forskellige Maader, idet hver Fabrik har sin Form; Fig. 1 viser en af de ældste Former (Ruston, Proctor & Co., Lincoln), som ogsaa er den i Danmark først anvendte (1890 Slagelse); af andre bekendte Firmaer kunne nævnes Dunbar & Ruston, Osgood, Witacker, Wilson & Co., o. fl. Ske-

maskineroe kaldes ofte engelske G., da de næsten udelukkende bygges i England og Nordamerika. Deres Vægt varierer mellem 10 og 35 Tons; til Betjeningen fordres 1 å 2 Maskinister og 1 Fyrbøder; med 10 H. K. af Maskinen kan der i 10 Arbejdstimer præsteres 250—1350 Kbm. efter Jordens Beskaffenhed, i Atm. dog højest ca. 900 Kbm., gennemsnitlig kan regnes paa 3 Kbm. pr. Time og pr. H. K. Maskinerne kunne i Alm. højest grave mod en Skrænt af 6 M.'s Højde, almindelig kun 4,5 M.; der behøves 9—16 Mand og 1—2 Heste til at føre de tomme Vogne frem, de læssede tilbage, lægge Spor og holde det i Orden o. s. v. — 2) Spandkædemaskinerne ere udviklede i Tyskland og Frankrig. Som Navnet viser, og som det ses i Fig. 2, ere de ligesom de almindelige Dampmuddermaskiner udstyrede med en hel Række Spande, befæstede paa en Kæde, der foroven løber om en Skive, som drejes rundt af Maskinen, forneden om en anden, paa en Udlægger anbragt Skive, hvorved Spandene under deres Bevægelse opad føres ind mod Jordskraaningen. De fyldte Spande udtømmes foroven, saa Jorden falder ned i Vognene — muligvis glidende ned ad et drejeligt Skraaplan. Den almindelige Anordning er, som Fig. 2 viser, at Maskinen graver neden under det Plan, hvorpaa den selv staar, saa at den altsaa samtidig med at udgrave Jorden løfter den et betydeligt Stykke, men Maskinen kan ogsaa indrettes til at grave op ad en Skraaning, ved hvis Fod den selv staar. Vognene for den udgravede Jord kunne staa paa samme Spor som Maskinen, foran eller bag ved denne, men almindeligere staa de paa et Spor ved Siden af eller, som Fig. 2 viser, paa et Spor, der løber ind gennem en Port i Maskinen. Ved de sidste Anordninger staar Vognrækken stille, og Maskinen kører ganske langsomt frem, netop med en saadan Hastighed, at de passerede Vogne ere blevne fyldte; der spares herved Rangering af Vognene under Læsningen. De væsentligste Punkter, hvorved disse Maskiner adskille sig fra Skemaskinerne, ere foruden det alt nævnte: de arbejde kontinuerligt, de kunne fremstille en omtrent retlinet Skraaning, de behøve betydelig større Plads. Af specielle Former kunne her nævnes: Couvreux, H. Satre & Demange (*Société franco-belge*), Jacquelin & Chèvre, Vasset, Vollhering & Bernhardt (»Lübecker Maschinenbau-Gesellschaft«); Fig. 2 er en af sidstnævntes Former. Til Transport af Jorden paa korte Afstande (saaledes ved flere Kanalarbejder, bl. a. Oder—Spree-Kanalen, Chikago Drainage Canal) anvendes ofte i Forbindelse med disse Maskiner særlige Apparater, som Transportbaand, flyttelige Stilladser, der følge med G., og hvorpaa smaa Tipvogne kunne løbe, o. 1. — Størrelsen af Spandkædemaskinerne er temmelig variabel; Lübecker Maschinenbau-Gesellschaft bygger saaledes 3 Størrelser, paa 15, 30 og 45 H. K., og der angives som Præstationsevne for de 3 Typer: i let Jord 900, 1,800, 2,400 Kbm., i svær Jord 450, 800, 1,500 Kbm. i 10 Arbejdstimer; som Gennemsnitspræstation pr. Time og pr. H. K. angives 4,5 Kbm. Spandenes Rumfang er 0,07, 0,15 eller 0,23 Kbm., Maskinens Vægt 26, 40 eller 53 Tons. Til Betjeningen behøves 3—5 Mand foruden 8—16 Mand til Rykning af Sporet o. 1.; Dybden, hvortil der kan graves, er 3, 4 eller 6 M. G., særlig maaske Spandkædemaskinerne, benævnes undertiden Ekskvatorer, hvilket Navn dog anvendes hyppigere om Uddybningsmaskiner (s. d.). *A. O—d.*

Fig. 1.

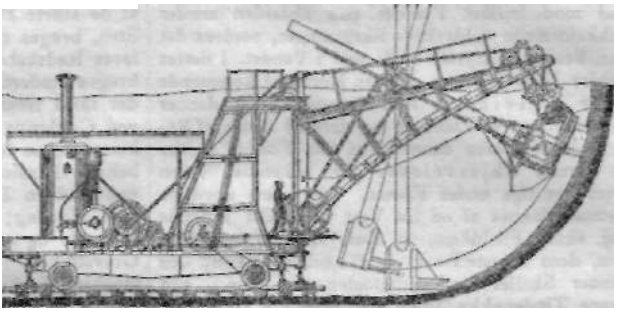

Skemaskine.

Fig. 2.

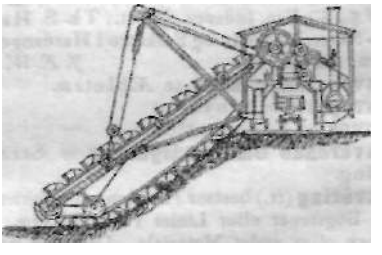

Spandkædemaskine.

Gravemus (*Ctenomys* De Blainville) er en Slægt af sydamerikanske Gnavere, der hører til Pigrotternes Familie (*Hystricidae*) og Underfamilien *Octodontini*). De ligne Studsmusene i Udseende, men have en lang Hale og kraftigere Kløer, hvormed de gennemgrave Jorden vidt og bredt for at søge efter Løg og Knolde, hvoraf de anlægge Vinterforraad. De forekomme paa Sydamerika's Pampas ned til Magalhaens-Strædet samt paa de øde Plateauer i Cordillererne. Mest bekendt er Tukotuko'en (*Ctenomys magellanicus*), kun lidt større end en almindelig Rotte. Patagonierne spise den. *M. C. E.*

Gravenhage, s' se Haag.

Graven Herred, Hardanger Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 1,331 Indb., er en liden trang Dal, som aabner sig ved Bunden af den fra Hardangerfjorden mod Nord indtrængende 7 Km. lange, smalle og trange Gravensfjord, i hvilken Fjældet styrter sig brat ned uden at levne Plads for nogen Bebyggelse; yderst staar den mægtige

Kolos Oxen som en Vogter for den trange Indgang. Ved Bunden aabner Dalen sig, Fjældsiderne klædes med Skov, og Vegetationen bliver frodig; her ligger Rønnestrandsøren, en hel lille Landsby, og det bekendte Dampskibsanløbssted Eide med liere store Turisthoteller. Et Par Kilometer langs den ny Chaussé, som gennemskærer Herredet i dets hele Længde og danner Overgangen til Vos, fører til det 4 Km. lange Gravensvand, ned mod hvilket Fjældet paa Østsiden sender bakkeformede veldyrkede Skraaninger, medens det paa Vestsiden styrter stejlt ned i Vandet. I dettes nordre Ende optages den fra Nordvest kommende stride Skjervcelv, hvis trange Rende danner Fortsættelsen af Dalføret og dermed ogsaa af Bebyggelsen; Elven danner Fos paa Fos, af hvilke de øverste Skjervefosse ere bekendte, Vejen fører her lige under Fossen. Herredets nordlige Grænse dannes af en fra Vest mod Øst løbende høj, skarp Fjældkam, til Dels dækket med evig Sne, dens højeste Punkt er Hondalsnuten; den danner Skellet mod Runddalen paa Vos. Fra denne Tinderække løber en Mængde større og mindre Elve mod Syd og forener sig med Skjervecelven, de have udskaaret dybe Lejer med overordentlig stejle Sider; en af de sidste paa denne Maade afdelte Fjældsporer er Jobruna, som hæver sig næsten lodret op paa Fladbygdens Nordside. Kirken, som er Annekskirke til Ulvik, ligger omtrent ved Gravensvandets Midte og lige ved den Vej, som fører Øst over i et forholdsvis lavt Skær til Hovedsognet. Herredets Areal er 189 □Km., hvoraf 5,8 □Km. Indsøer. (Litt.: Th. S. Hauknæs, »Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger«, II [Bergen 1885]). *J. F. W. H.*

Gravenstener Æble se Æbletræ.

GraveplOV se Plove.

Graver se Kirkebetjente.

Graverende Omstændigheder se Strafudmaaling.

Gravering (fr.) bestaar i Reglen i at indskære Figurer, Bogstaver eller Linier i Metal, Træ, Sten, Elfenben eller andet Materiale. Den kan udføres paa flere Maader og saaledes, at man fordyber enten selve Tegningens Linier eller Mellemrummene mellem dem. Hensigten med G. kan være højst forskellig. I mange Tilfælde skal G. ligefrem tjene som Prydelse, men tit gaar den ud paa at danne Forme eller Stempler, der kunne afformes eller afpræges i andre Stoffer. Man graverer Ornamenter og Indskrifter paa Guld, Sølv og andre Metaller, paa Vaaben og Instrumenter m. m. Undertiden bliver G. udfyldt med en eller anden Masse (Email, Niello, s. d.). Særegne Arter af G. ere Signetstikning, G. af Bogbinderstempler og af Prægestempler til Mønter og Medailler (Stempelskærerkunst) eller til Knapfabrikation. En meget omfangsrig og vigtig Anvendelse af G. bestaar i at danne Forme eller Plader til Aftrykning, se Kobberstik, Staalstik, Træsnit, Litografi. Den egentlige G. er i Reglen Haandarbejde, der udføres ved Hjælp af Gravstik (s. d.); dog bruger man ogsaa Radernaale, hvorved man foreløbig antyder Linierne, Skrabere, hvorved man borttager den ved G. dannede ophøjede Rand (den saakaldte Grat), Polerstaal m. m. Undertiden bruger man særegne Maskiner, især hvor det gælder om en vis Regelmæssighed, der ikke kan opnaas ved Haandarbejde. Til at danne en Grund af parallelle Linier i samme indbyrdes Afstand bruges særegne Gravere- eller Skraveremaskiner. Herhen høre ogsaa Indgravering af Delestreger paa Maalestokke og Kredse paa matematiske Instrumenter ved Hjælp af Delemaskiner (s. d.) samt Guillochering (s. d.). Ved Fremstilling af Zinkætsninger o. desl. til Bogtryk benyttes undertiden i den nyere Tid en Slags Fræsemaskine til Uddybning af de større Partier. Til G., bl. a. i litografisk Sten, bruges ogsaa Diamanter. Ved sædvanlig G. føres Redskabet som sagt frem med Haanden, dog bruges undertiden Gravstikker og især Mejsler, der føres frem ved Hjælp af Hammeren, saasom ved Ciselering (s. d.). Fordybningerne i Metallet kunne ogsaa udføres dels ved G. og dels ved at benytte Punsler (s. d.) eller Stempler, der drives ned med en Hammer, eller ved at forbinde G. med Ætsning; saaledes er det ikke sjælden, at raderede og ætsede Kobberplader gaas efter med Gravstikken. (Litt.: Karmarsch, »Lærebog i mechan. Technologi« ved Wilkens, I [Kbhvn. 1852]; Hinnerup, »Haandbog for Juvelerere, Guld- og Sølvarbejdere« [Kbhvn. 1839]). *F. R. F.*

Graves se Bordeaux-Vine.

Gravesande, s' [sχrafesa'ndə], William Jakob, hollandsk Matematiker og Filosof, født i Herzogenbusch 27. Septbr. 1688, død i Leyden 28. Febr. 1742, blev af sin Lærer Tourton tidlig interesseret for matematiske Studier. Med to af sine Brødre kom han til Universitetet i Leyden, hvor de studerede Jura og alle tre paa samme Dag toge Doktorgraden 1707. Men samtidig havde den unge G. udgivet en Afhandling om Perspektivlæren, hvorved hans Ry som Matematiker grundlagdes, og snart droges han ind i de ledende litterære Kredse. Han blev Medlem af det Selskab, som udgav »Journal des lettres«, 1713—36 (fra 1722 under Navn af »Journal de la république des lettres«), og her offentliggjorde han sine vigtigste Artikler saavel af matematisk som af filosofisk Art. 1715 drog han som Gesandtskabssekretær til London for at lykønske Georg I til hans Tronbestigelse og knyttede ved denne Lejlighed et varmt Venskab med Burnet og Newton, der fik ham optaget i *Royal society*. Fra 1717 var han Professor i Matematik i Leyden og udfoldede her en stor Virksomhed for at skaffe Newtons Ideer Indpas. I Læren om Maalingen af Kraften sluttede han sig til Leibniz, som hævdede, at denne maa maales ved Legemets Masse × Hastighedens Kvadrat. 1724 søgte Tsar Peter at faa ham til St. Petersborg, men han vilde ikke forlade sit Fædreland, og ligeledes afslog han en senere Kaldelse til Berlin 1740. Foruden sine matematiske Arbejder dyrkede han ogsaa med stor Iver filosofiske Studier. Han skrev saaledes en fremragende Artikel om Løgnen (»Journal des lettres« 5. Del) og om Friheden (smst. 10. Del). En Rektoratstale om Beviset 1724 henledte særlig Opmærksomheden paa denne Side af hans Virksomhed, og 1734 overdroges Professoratet i Filosofi ham foruden det, han alt beklædte. Væsentlig til Brug for Forelæsninger udgav han nu (1736) en Metafysik og Logik. Han bygger her særlig paa Psykologien, hvor de Locke'ske Ideer danne hans Grundlag. Helt benægte de medfødte Ideer tør han dog ikke. I Logikken er særlig hans Fremstilling af

Aarsagerne til vore Fejltagelser af Betydning. Han har skrevet: *Physices elementa mathematica* (La Haye 1720, 1—2, ny Udg. 1742], »Introduction à la phil. de Newton« [1—2, Leyden 1721, ny Udg. 1743], *Philosophi newtonianae institutiones in usus academicos* [1—2, Leyden 1723, ny Udg. 1744], *Matheseos universalis elementa* [Leyden 1727], *Introductio ad philosophiam, methaphysicam et logicam continens* [Leyden 1736, ny Udg. 1756]; en Samling af hans Værker udgaves af Allamand 1774 i 2 Bd. (Litt.: Kampen's store Værk om den hollandske Litteraturs Historie [Haag 1821—26]; Prosper Marchand, *Dict. hist.* [La Haye 1758]). *C. St.*

Graves' disease [gre!ivzdizi'z] d. s. s. Basedow's Sygdom (s. d.).

Gravesend [gre!ivzend], By i det sydøstlige England, Shire Kent, ligger paa Themsen's højre Bred 34 Km. 0. f. London, som hvis Udhavn den maa betragtes. (1891) 24,100 Indb. Den har store Dokanlæg, to store Havnedæmninger, en Toldstation for Skibe ind til London og driver stor Handel med Udrustningsgenstande og Proviant. Endvidere driver den betydeligt Fiskeri og forsyner London med Grønsager, særlig Asparges. Som Villaby og Badested er den søgt om Sommeren, ligesom paa Søn- og Helligdage paa Grund af sine talrige Forlystelsesanstalter, som Rosherville Gardens og Windmill Hill, der have stor Tiltrækning for London's Beboere. Blandt Omegnens pragtfulde Herresæder fremhæves Cobham Hall med pragtfulde Kunstsamlinger, Lee Priory ligeledes med Kunstsamlinger og Knowle-Park med en storartet gotisk Hovedbygning. Neden for G. ligger New Tavern Fort og lige over for dette Tillbury Fort, der forsvare Adgangen til Themsen. *C. A.*

Gravfauna. Det har fra gammel Tid været en gængs Opfattelse, at det menneskelige Legeme saa vel som ogsaa Dyrenes efter Døden bleve et Bytte for »Ormene«, og at Ligene i Gravene ligefrem bleve opædte af disse. De seneste Tiders videnskabelige Undersøgelser have godtgjort denne populære Opfattelses fulde Berettigelse og have tillige lært os, at disse saakaldte »Orme« væsentlig ere Insektlarver, særlig hørende til Fluernes og Billernes Orden. Mange af disse Larver genfindes ogsaa i ikke mindre Antal paa Lig og Aadsler, der have ligget frit oven paa Jorden, men desforuden huse Gravene ogsaa en Egenfauna, særlig af Biller, der nøje synes knyttede til dem, og som derfor Entomologerne væsentlig have samlet og kendt fra Kirkegaardenes Græsplæner og Grusgange. En Tid lang nærede man den Opfattelse, at den populære Anskuelse om Ligenes Opæden af Orme var urigtig, særlig fordi man var ude af Stand til at indse, hvorledes Larverne skulde naa ned i de ofte 2 M. dybe Grave og trænge gennem de tykke, svære Trækister. Forsøgsvis er det imidlertid godtgjort, at Fluerne i Sygeværelserne belægge Ligene eller rimeligvis ogsaa de døende med talrige Æg, særlig i Legemets naturlige Aabninger (Mund, Næse) eller i vædskende Saar. Æggene begraves med Ligene, og Larverne udvikle sig da nede i Gravene, hvor de forpuppe sig; de udkrøbne Fluer naa da enten gennem Jorden til Overfladen, hvor de parre sig, eller Parringen kan muligvis foregaa i selve Gravene, og Æg aflægges paa de samme Lig, der have tjent til Føde for Modergenerationen. Ligeledes er det sikkert, at flere Billeformer, særlig *Corynetes*, lægge Æggene paa Jordens Overflade, og at Larverne da bore sig ned gennem denne til Ligene, leve en Tid lang her, forpuppe sig og komme som fuldtudviklede Insekter til Overfladen, hvor Parringen foregaar. Det er væsentlig Mégnin, der længe har syslet med disse vanskelige og meget ubehagelige Undersøgelser. I den seneste Tid (1896) er det ydermere lykkedes ham at paavise et, som det synes, særdeles konstant Forhold, der har faaet en vis retsmedicinsk Betydning. Ved nøje at studere den Skæbne, der overgaar Aadsler og Lig, der i længere Tid henligge paa Jordens Overflade, saa han, at de forskellige Insektarter indfinde sig paa Ligene i ganske bestemt Rækkefølge, noget, der staar i nær Forbindelse med, at hver Insektform kræver sine særlige Livs- og Udviklingsbetingelser, og at Ligene under Forraadnelsesprocessernes Gang frembyde ganske forskellige Forhold. Mégnin viste da, at der følger ikke mindre end 8 forskellige Insektsamfund efter hverandre, som i Løbet af 3—4 Aar kun lade Skelettet tilbage indhyllet i et brunt Støvlag; dette er ikke andet end disse Generationers Ekskrementer og mere eller mindre pulveriserede Puppehude. De Insekter, der som de første i Rækken af *les travailleurs de la mort* (»Dødens Arbejdere«) indfinde sig paa Ligene, ere vore Stue- og Spyfluer samt andre nærstaaende Fluesl ægter. Først naar Forraadnelsesprocesserne ere komne saa vidt, at de kunne spores ved Hjælp af Lugteorganerne, indfinder den næste Serie sig, bestaaende af andre Fluer, ligeledes velkendte Arter fra vore Hjem, nemlig de gyldengrønne Lucilier og Kødfluerne (*Sarcophaga*). Først 3—6 Maaneder efter kommer den tredje Serie, bestaaende af visse Biller, Klaner (*Dermestes*), velkendte fra Spisekamre, samt en Sommerfugleslægt, *Aglossa*. Senere indfinder den fjerde Serie sig, bestaaende af de samme Flueformer (*Pyophila*) hvis Larver, de saakaldte »Springere«, ogsaa leve i vore Oste; sammen med dem træffes et Par Billeslægter, *Corynetes* og *Necrobia*. Paa det Tidspunkt, da Forraadnelsen er saa vidt fremskreden, at Legemets bløde Bestanddele ere forvandlede til en flydende, sortagtig Vædske, kommer 5. Serie, bestaaende af Fluesl ægten *Phora* og de almindelige velkendte Aadselsgravere og Aadselsbiller. 6. Series Medlemmer frembringe ved deres Virksomhed den fuldstændige Hentørring af bløde Dele. Denne Afdeling bestaar udelukkende af Mider, hørende til Gamasidernes (s. d.) og Tyroglyfidernes (s. d.) Familie. Resultaterne af denne Series gnavende og gravende Virksomhed er en Hensmuldren i brunligt Støv, henover hvilket enkelte mere modstandsdygtige Sener og Membraner strække sig. Men ogsaa disse sidste forvandles til Støv ved 7. Series Arbejde. Til denne hører ligeledes Sommerfugle af Møllenes Familier samt Klaner hørende til Slægten *Anthrenus*. Rodende i disse pulveriserede, brunsorte Masser træffes som en 8. og sidste Serie 2 Biller, *Tenebrio molitor* og de saakaldte Tyve, *Ptinus*.

Idet disse 8 Serier af Insekter regelmæssig følge efter hverandre, og idet man nogenlunde kender Tiden, hvor længe hvert enkelt Insektangreb varer, er det klart, at man derved har et Middel til at bestemme, naar Døden er indtraadt. I saadanne Tilfælde, hvor man har haft med Barnefødsler i

Dølgsmaal at gøre, hvor Barnet er blevet dræbt, og Liget er blevet gemt i Lejligheder, der efter Forbrydelsen ere blevne beboede af flere Familier i Træk, har man, ved Undersøgelsen af, hvilken Insektserie der for Øjeblikket levede paa Liget, kunnet godtgøre, under hvilke af Lejlighedens Beboere Forbrydelsen er begaaet; der haves i Retslægevidenskaben virkelige Eksempler paa, at Forbrydelser ad denne Vej ere blevne opklarede. Hvis Ligene kun nedgraves lige i Jordens Overflade, ville de samme 8 Serier her genfindes med lige stor Tydelighed; i virkelige, dybe Grave mangle een eller flere af Serierne, og der findes her langt færre Insektarter, ligesom Midernes Serie ganske synes at mangle; dog følge ogsaa her de forskellige Insekter i bestemt lovbunden Rækkefølge. Ogsaa her ere Larverne af Spyfluerne de første, derpaa Anthomyiernes Larver, derpaa Phoridernes og til Slut *Rhizophagus*-Arter; desforuden træffes enkelte Thysanourer. — (Litt.: Bordas, *Etude sur la putréfaction*; Orfila, *Recherches sur la putréfaction des cadavres* [1831]; Mégnin, *La Faune des cadavres* [1893], heri Mégnin's øvrige Arbejder citerede]). *C. W.-L.*

Gravflankëring er Betegnelsen for de Anlæg og den fra disse udgaaende Ildvirkning, som tillader Beskydning paa langs af et Befæstningsanlægs Grav. Ved det bastionære og tenaillære Grundrids kan G. udgaa fra aaben Vold, ved det polygonale Grundrids derimod kun fra særlige Forsvarsbygninger, Kaponiererne, hvilke efter deres Beliggenhed henholdsvis ved den ydre og indre Gravrand benævnes Kontreskarpe- og Eskarpekaponierer (se Fæstning). G. udføres nutildags oftest af hurtigskydende Kanoner, Mitrailløser og til Dels Geværer. Gennemførelse af G. kræver, at Gravens Grundrids føres som rette Linier, der staa omtrent vinkelret paa de Linier og Konstruktioner, hvorfra Flankeringen udgaar. *A. G. N.*

Gravfred. Krænkelse af G. straffes efter dansk og norsk Ret med Fængsel. Denne Bestemmelse kommer bl. a. til Anvendelse paa den, der beskadiger eller ødelægger et Gravsted (selv om dette ligger paa privat Grund), saavel som paa den, der borttager eller mishandler et Lig (eller Resterne af et saadant), og det kræves herved ikke, at Liget er blevet begravet eller paa anden Maade stedet endelig til Hvile (f. Eks. Asken af et ved Brænding destrueret Lig hensat i et Kolumbarium). Straffebestemmelsen kommer saaledes til Anvendelse, selv om Liget endnu ikke er ført ud af Huset eller foreløbig er hensat i en Kirke eller i et Lighus. Derimod antages det, at Liget maa være under nogens Varetægt, og at Straffebestemmelsen saaledes f. Eks. ikke kommer til Anvendelse paa Mishandling af »Strandvadskere«. I Forbindelse med det anførte kan mærkes, at der i Politivedtægterne i Alm. vil findes særlige Bestemmelser om Freden paa Kirkegaarde, og disse Bestemmelser, der hjemle en mindre Straf, ville kunne finde Anvendelse, naar der vel foreligger Uordener paa en Kirkegaard, men G. dog ikke kan siges at være krænket. Om Udplyndring af Lig se Ligplyndring. *R. G.*

Gravfund se Sten-, Bronze- og Jærnalder.

Gravgaas se Ænder.

Gravgader kalder man de Gader eller rettere Veje, som førte fra Portene af antikke Byer ud i Omegnen og videre, og som paa begge Sider vare omgivne af Grave, i Reglen smykkede med Gravmæler af forskellig Art. Saadanne G. fandtes uden for forskellige antikke Byer, men paa de fleste Steder ere Mindesmærkerne for længst forsvundne. Udgravninger have imidlertid lært os flere at kende. Først opdagedes G. i Pompeji, der fører mod Nord i Retning af Napoli. Siden har man uden for Rom ved Udgravninger af den latinske og den appiske Vej fundet Levninger af flere af de Gravminder, som her fandtes. Ved Athen har man ved Udgravninger uden for Porten Dipylon fundet en saadan G. med en Mængde Gravmæler, til Dels fra Kunstens skønneste Tid, med fortræffelige Gravreliefs o. s. v.; de findes paa begge Sider af Vejen, der førte til Eleusis og kaldtes »den hellige Vej« (s. d.). En anden Vej bøjede fra den ned mod Peiraieus. Ved Assos i Lilleasien er der ved Amerikanernes Udgravninger ogsaa fundet en G. med forskellige Gravmæler, Stensarkofager o. l.; den førte fra Byen mod Vest. *V. S.*

Gravhund se Hunderacer.

Gravhvælving kaldes det overhvælvede underjordiske Rum, som hyppig findes under Koret i Kirker. Her henstilles Ligkister med Ligene at den adelige Slægt eller hvem andre, Kirken har været underlagt. I mange af Danmark's Landsbykirker ere i de senere Aar G. blevne tilmurede. Som Eksempel paa en G. i Kjøbenhavn kan nævnes den Jacobsen'ske Familiebegravelse under Koret i Jesuskirken. *L. S.*

Gravhøje se Sten-, Bronze- og Jærnalder.

Graviditēt (lat.) d. s. s. Svangerskab.

Gravigrāda se Kæmpedovendyr.

Gravimēter (lat.-græ.), »Tyngdemaaler«, d. s. s. Aræometer (s. d.).

Gravina, G. in Puglia, By i Syditalien, Provins Bari, ligger ved venstre Bred af Floden G. i en dyb Dal ved den sydlige Fod af Monte Franco. (1881) 16,600 Indb. Den har Salpetergruber og Handel med Heste. Paa en Høj over Byen knejser et Slot fra Frederik II's Tid, hvorfra man har en herlig Udsigt. *C. A.*

Gravina, Carlos, Hertug af, spansk Admiral, født 2. Septbr. 1756, død Febr. 1806. Han kæmpede først mod Barbareskerne og anførte senere (1793) de spanske Hjælpetropper, der landsattes i Toulon. Efter en kort Tid at være fjernet at Krigstjenesten ved Godoy's Intriger ansattes han 1802 som øverstkommanderende for den Flaade, der forenede sig med Franskmændene under Villeneuve; ud for Kap Finisterre havde de allierede først en heldig Træfning med Englænderne under Galder, men da de kort efter stødte sammen med Nelson, lede de et afgørende Nederlag i det navnkundige Søslag ved Trafalgar 21. Oktbr. 1805, hvor G. blev saa alvorlig saaret, at han nogen Tid efter døde. *C. L. W.*

Grāvis se Accent, S. 124.

Gravitation (lat.) d. s. s. Tyngde (s. d.).

Gravitēre (lat.), imod et Legeme, blive tiltrukket deraf. Se Tyngde.

Gravitēt (lat.), Værdighed, højtidelig Alvor, afmaalt Væsen; gravitetisk, fuld afVærdighed, højtidelig.

Gravitēt-Center (Søudtryk), Skibets Tyngdepunkt.

Gravkammer se Dysse.

Gravlaks er en i Sverige meget yndet Ret, som bedst fremstilles ved Sommertid af fed Laks. Fremgangsmaaden er følgende: Laksen skæres op og renses, hvorpaa Hoved og Rygben skæres fra, og Laksen flækkes, medens til samme Tid det tynde Bug- og Halestykke ogsaa fjernes, saa at egentlig kun Ryggen bliver tilbage. Det tykke Kød indgnides derpaa med en Blanding af Salt og stødt hvidt Sukker (undertiden iblandet lidt Salpeter), svøbes i et rent, linned Klæde og lægges saaledes indpakket i en Kælder eller et lignende Sted. Tidligere gravede man det indpakkede Laksestykke ned i Jorden, deraf Navnet. Medens Laksestykket saaledes ligger gemt (mindst 12 Timer), undergaar det en Slags Gæring og bliver spiseligt. Man nyder det med Eddike, Strøsukker og friske Dildblade, eller cgsaa føjer man endda Olie og Sennop til. *Arth. F.*

Gravlægning, Henbringelse af en afdøds afsjælede Legeme til Graven og Henlæggelse paa det der bestemte Sted, bruges særlig om Jesu G. Hans Legeme blev nemlig efter jødisk Skik lienlagt i Graven uden at være indesluttet i nogen Kiste. Jesu G. er oftere bleven fremstillet i den kristne Kunst, særlig af de store italienske Malere. — Naar Talen er om et Lig, der begraves indesluttet i en Kiste, vil man ikke bruge Ordet G., men andre Udtryk, f. Eks. Bisættelse e. **1.** *V. S.*

Gravmæle, Mindesmærke om en afdød, rejst eller opført paa, over eller nær det Sted, hvor hans jordiske Levninger ere stedte til Hvile, hvad enten Liget er blevet henlagt ubrændt, eller det er blevet brændt, saaledes at kun de fra Brændingen tiloversblevne Rester ere blevne gemte paa Stedet. Den simpleste og sikkert ogsaa den ældste Form for et G. er Gravhøjen, der findes anvendt i mangfoldige Lande i den forhistoriske **Tid.** Selve Levningerne af den dødes Legeme ere ofte hensatte i et større eller mindre Kammer af Sten, stundom vel ogsaa af Træ, inde i Højen eller under den; undertiden er dog et saadant Kammer næsten slet ikke dækket af Jord, saaledes at selve Stenkammeret har været den dødes G. Noget saadant har ofte været Tilfældet med Stenalderens Dysser i Norden, ligesom ogsaa noget lignende med Gravkamre af store Sten i Frankrig, Nordafrika og i Landet 0. f. Jordan. Nær ved saadanne Grave, Gravhøje og Stenkamre har man ofte rejst Mindesten, Bautastene (s. d.), Menhir (s. d.). Undertiden har man plantet Træer og Buske i Nærheden, alt til Minde om den afdøde. Ved Overgangen til den historiske Tid, den saakaldte protohistoriske Tid (s. d), vil man hos Folk, hos hvem Bygningskunst har begyndt at udvikle sig, oftere finde Gravkamrene opførte, i Stedet for af raa Sten, af veltilhugne Stenblokke; og uden om Gravhøjen vil man undertiden finde en Sokkel af tilhugne Sten i Stedet for den Kreds af utilhugne Sten, som man saa ofte ser uden om Foden af forhistoriske Gravhøje. Som Eksempler paa saadanne G. kunne nævnes: de store Gravhøje paa Sletten ved Sardes i Lilleasien (vist de lydiske Kongers Grave), Gravhøje i det sydligste Rusland (de skytiske Kongers Grave) o. 1., flere Grave fra Etrurien o. s. v. I den proto-historiske Tid se vi ogsaa Skrift anvendt ved G. (se Gravskrift), hvorved man sikrede Bevarelsen af den afdødes Navn og Minde til sildige Tider. I Stedet for at man tidligere højest indridsede Ornamenter eller indhuggede Gruber eller Huller paa Mindestenene, satte man nu oftere Indskrifter paa disse. Vi have flere Eksempler paa denne Art G. fra Danmark fra Hedenskabets sidste og den ældste kristne Tid i de danske Runestene, der ere G., i Reglen rejste paa eller nær Graven, i hvilken den, om hvem Stenen fortalte, laa begravet, saaledes Jellinge-Stenene ved Gorm's og Thyra's Gravhøje, de andre Runestene fra Omegnen og de sønderjydske Runestene. I Norge og Sverige naa Runestenene længere tilbage i Tiden end i Danmark. — Hvor der ikke var Jord nok til at opføre en Jordhøj, men derimod Sten i Overflod, opførte man Gravhøjen af Sten (Røser, f. Eks. paa Bornholm), I Bjærgegne, hvor der var Huler, brugte man ofte disse til Begravelse, eller man huggede Gravkamre ud af Fjældet. Foran oprejste man undertiden Mindesten eller man plantede Træer og Buske. Overgangen til den historiske Tid, da Bygningskunsten udviklede sig, prydede man undertiden Klippefladerne ved Gravkammeret med Skulptur, idet man gav den Form af en Bygningsfacade,

Gravfaçade hugget ud i en Klippeflade ved Telmessos i Lilleasien.

som forestillede Indgangen til Graven. Undertiden fandtes den virkelige Indgang til Graven i denne Façade, men oftere har man skjult Indgangen, og Façaden er udhugget i nogen Afstand. Eksempler paa denne Art G. findes i Lilleasien, særlig i Frygien (s. d.). De ere ofte forsynede med Indskrifter (frygiske, lykiske, græske). Man har ogsaa G. i Form af helt fritstaaende Tempelbygninger fra Lilleasien. Herhen hører Graven fra Gjölbaschi (s. d.), flere lykiske Grave fra Xanthos (nu i British Museum). Det berømte Mausoleion (s. d.) var en lignende Bygning.

I de egentlige Kulturlande, som vare i Besiddelse af en egen gammel Kultur, have G. overalt en egen Karakter, som i Tidens Løb antager noget forskellige Former. I Ægypten's ældste historiske Tidsrum rejstes mægtige G. Over Kongernes Grave opførtes Pyramider (s. d.); over Rigets Stormænd Mastaba'er (s. d.). I disse sidste anlagdes gerne eet eller flere for alle tilgængelige Kamre med Indskrifter til Minde om den afdøde. Foran Pyramiderne anbragtes saadanne Indskrifter o. desl. i egne Bygninger. Man huggede ogsaa ofte Kamre ud i Bjærgenes Klippeskrænter i Nærheden af Graven og smykkede Kamrenes Vægge med Indskrifter og Billeder. Længere hen i Tiden (henved Aar 2000 f. Chr.) gik det af Brug at bygge Pyramider og Mastaba'er. Naar man ikke brugte Klippegrave, byggedes ofte mindre Gravbygninger med spidst Tag. De Indskrifter, der anbragtes i

det aabentstaaende Kammer, skulde ikke blot bevare Mindet om den døde; de skulde tillige med de Genstande, der hensattes der, hjælpe den døde til at opnaa en behagelig Tilværelse i den anden Verden. Selve Kammeret skulde paa een Gang være Opholdssted for den døde og det Sted, hvor de efterlevende holdt Fest og udførte Ceremonier til Bedste for den døde. Efter Aar 1000 f. Chr. var det helt gaaet af Brug at anlægge saadanne aabenstaaende Kamre ved Graven. I Stedet satte man en Gravtavle (s. d.) ned i selve Graven ved Siden af Mumien. Efter Aar 700 blev det atter Brug, at Stormænd rejste storartede G., hele tempelagtige Bygninger med Pyloner; men det gik snart af Brug, da Uafhængigheden 525 tabtes. Ægypterne brugte fra nu af ingen synlige G. Tavler og Indskrifter anbragtes inde i selve Gravkammeret, men skjult for Verden, thi Indgangen til Graven spærredes altid stærkt og skjultes helst helt. — Uagtet Mumiekister (s. d.), hvori Ligene bisattes, kun bleve kort Tid oven for Jorden, smykkedes Kisterne dog som oftest med Billeder og Indskrifter, men Hensigten hermed var dog nærmest ved dem at indvirke paa Guderne til Gunst for de afdøde. Bevarelse af den afdødes Minde kom først i anden Linie for Ægypteren ved disse Mindesmærker.

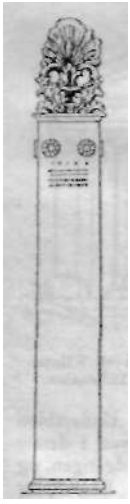

Græsk Gravmæle (fra Athen).

I Assyrien og Babylonien har man ikke opdaget noget G. Vi vide endog intet om, hvorledes Assyrerne behandlede deres døde. Ingen Grav fra assyrisk Tid er opdaget; derimod er der mange i Babylonien, men ingen egentlige G.

Derimod have vi nogle G. fra den ældste persiske Tid, fritstaaende monumentale Gravbygninger af Sten, saaledes den ved Murghab, der ofte antages for Kyros'es Grav (afbildet Bd. III, S. 932). Ved Nakh-i-Rustam (s. d.) findes et mægtigt G. over Dareios I Hystaspes. Hans Grav var her hugget ind i Klippen. Ifølge Zoroaster's Lære var det Synd at besmitte Elementerne, som Vand, Ild og Jord, med Lig. Disse Konger have ikke overtraadt dette Bud, thi Ligene have ikke berørt Jord, kun Klippe og Sten. Over senere Konger i Persien haves ingen G. Deres Lig ere rimeligvis, ligesom det sker med alle Tilhængere af Zoroaster's Lære, blevne bragte op paa »Tavshedens Taarn« (Dakhma'en), hvor Kødet fortæres af Gribbe. De tiloversblevne Knogler kastes, naar Overfladen renses, ned i Taarnets Stenkælder. — Den samme Skik hersker blandt Parserne i Indien og i Persien (Gebrerne) den Dag i Dag. G. bruges ikke. — Derimod finde vi flere G. i Indien, bl. a. klokkeformede Høje, ofte omsatte forneden med hugne Sten (Afb. Bd. III, S. 934). De kaldes Tope og stamme fra Buddhisterne, men de indeslutte ofte Relikvier af hellige Mænd og ere saaledes ikke egentlige G. I Kina findes derimod mange virkelige G. med smukt prydede Forsider, huggede i Fjældet.

I Foinike, i det indre Syrien, særlig ved Palmyra og paa flere Steder i Arabien findes adskillige G. fra Oldtiden prydede med udhuggede Façader, undertiden ogsaa med Billedværker ofte ledsagede af Indskrifter. Flere af disse G. naa op til den førkristelige Tid. I Glyptoteket i Kjøbenhavn findes en stor Samling G. fra Palmyra (se Simonsen, »Sculptures et inscriptions de Palmyre« [Kbhvn. 1889; ogsaa paa Dansk]); de tilhøre Kejsertiden.

De gamle Israelitter synes ikke at have smykket deres Grave med G. Foran Gravhulen rulledes en Stenblok. Den eneste Prydelse ved Gravene, der gerne vare Familiebegravelser, synes at have bestaaet i, at der i Nærheden plantedes Træer. Grave anlagdes ofte i Haver. I senere Tider, efter Eksilet, smykkede man Profeters og andre fortjente Mænds Grave, og man kalkede ukendelige Grave, for at den forbigaaende kunde vares og ikke blive uren ved at berøre dem. Efter Makabæernes Tid anlagdes stundom større G. Flere Gravbygninger findes ved Jerusalem hinsides Kedron's Bæk ved Oliebjærgets Fod. De ere huggede ud af Klippen og tilhøre maaske omtrent Herodes den Store's Tid. Det største G. ved Jerusalem, der ligesom de nysnævnte viser græsk Indflydelse, Kongernes Grave, skyldes den til Jødedommen overtraadle Dronning Helene af Adiabene. — Muhamedanerne rejse ofte større eller mindre Mindesmærker over deres Grave. Ved Damaskus og Bagdad findes større G., som naa op til Islam's glimrende Tid. Sultaner og andre Herskere rejste i Reglen Moskeer over eller ved deres Grave. Mange af Moskeerne i og ved Kairo, i Brussa og i Konstantinopel ere saadanne G. — Sultanen og hans Slægt hvile ofte i et Kapel ved Siden af Moskeen. Paa de tyrkiske Kirkegaarde, der gerne ere beplantede med Cypresser, have Gravene ofte arabiske Indskrifter paa Tavler af Sten. De staa i skraa eller hældende Stilling. Mandsgrave ere gerne prydede med en udhugget Turban.

I det gamle Grækenland rejstes ofte G. over de afdøde paa eller ved Gravene, so:n fortrinsvis anlagdes nær de store Landeveje fra Stadens Port og videre ud i Landet (se Gravgade). Gravene prydedes gerne med smalle Tavler (Steler) af Sten, der af de efterlevende pyntedes med Baand o. desl. Da Kunsten udviklede sig, smykkedes Tavlen med Maling eller med en udhugget Palmet foroven (se hosstaaende Afb.) o. desl. Man begyndte ogsaa omtrent Aar 500 paa Tavlen at afbilde den døde, men i en idealiseret Skikkelse (se Fig. S. 993). Indskrifter med den dødes Navn ses oftere. I Kunstens Blomstringstid blev Tavlen bredere, smykkedes med Relieffer, hvoraf mange fortrinlige ere udgravede ved Dipylon (se J. L. Heiberg, »Attiske Gravmæler« [Kbhvn. 1895]; Conze, »Attische Grabreliefs« [1892]; I. L. Ussing, »Fra en Rejse« [Kbhvn. 1873]; A. Michaelis i »Zeitschr. f. bild. Kunst« 1893). Man opstillede ogsaa Statuer paa Graven eller prydede den med Billedet af et Dyr (Hund, Løve, Tyr) eller gav G. Form af en Vase (se Gravvase). Naar man begravede de døde i Sarkofager af Sten, sænkedes disse ikke altid i Jorden, men man lod dem stundom staa frit mellem andre G., saaledes at de paa een Gang var G. og Grav. De smukkeste Sarkofager, den græske Kunst har efterladt os, ere fundne i et Gravkammer ved Sidon og stamme

fra Tiden efter Alexander. Af de mangfoldige græske Sarkofager, man efterhaanden har opdaget, ere mange smykkede med Billedværk. De fleste tilhøre Romertiden. Under Demetrios Phalereus forbødes i Athen al Overdaadighed ved Begravelser og G. I Virkeligheden finde vi her omtr. fra Aar 300 f. Chr. ikke mere Eksempler paa kunstnerisk udførte G. med Figurer i Relief som forhen. I Stedet anvendes smaa, runde Støtter eller Søjler med den dødes Navn (hvoraf utallige ere fundne ved Athen) eller en Art smaa »Borde« af Marmor, der se ud som Fodstykker. — At oprejse G. var allerede Brug 1,400 Aar f. Chr. i Mykene, hvor Schliemann har fundet en Art Gravsteler (Stentavler) med forskellige Fremstillinger.

I Etrurien rejstes mange G., baade Gravhøje, fritstaaende Bygninger — et saadant var Porsena's for længst forsvundne G., om hvilket et G. ved Albano, man nu kalder »Horatiernes og Curiaternes G.«, synes at minde — og 0. f. Apenninerne i Form af Gravtavler ell. Steler; saadanne af rund Form ere fundne i La Certosa i Bologna.

Romerne anlagde ligesom Grækerne deres Grave uden for Byerne, ofte langs de store Veje (se Gravgader), og smykkede dem med G. Nogle af disse ere mægtige Rundbygninger, som Cæcilia Metella's G. ved den appiske Vej, Augustus's Mausoleum (paa Marsmarken) og Hadrian's (Engelsborg). Disse vare alle Familiebegravelser. En berømt Familiebegravelse fra Republikkens Tid, som opdagedes i 18. Aarh. i Rom, tilhørte Scipionernes Slægt (s. d.). Her var baade Sarkofager og talrige Urner med brændte Ben. Indskrifter berettede her, som i mange andre romerske Grave, om de begravedes Navne og Stilling. En særegen Art G. fra Romertiden ere Columbarierne (s. d.). De romerske G. ere ofte prydede med de afdødes Buster. G. fra Romertiden ere fundne ikke blot i Rom, men i alle romerske Provinser.

I Modsætning til de prægtige G., som Hedningerne saa ofte rejste over deres døde, bare de ældste Kristnes Grave Præg af stor Simpelhed. Man benyttede ofte Stenbrud og Katakomber (s. d.) til Begravelsesplads. Ligene skødes ind i Rum i Væggen, der lukkedes med en simpel Sten eller Plade, paa hvilken man ofte optegnede den dødes Navn. I de tilstødende Rum af Katakomben maledes stundom forskellige kristne Symboler paa Væggene, da Menigheden ofte samledes her til Bøn og Gudstjeneste. Fortjente og udmærkede Medlemmer af Menigheden begravedes undertiden i Sarkofager af Sten, hvis Sider smykkedes med bibelske Scener i Reliefarbejde. De opstilledes ofte som G. nær Forsamlingsstedet i Katakomben.

Da Kristendommen blev Statsreligion, og Kirker byggedes alle Vegne, blev det snart Skik at begrave i viet Jord nær Kirken; fortjente Mænd fik deres Grav i selve Kirken, enten under Gulvet, eller man hensatte Stensarkofager med deres Lig i selve Kirken. Mange Kister dannedes fra ny i Middelalderen (se E. Leblant, »Les sarcophages chrétiens de la Gaule« [Paris 1886]), men man vedblev ogsaa længe at benytte hedenske Sarkofager fra Oldtiden. Der opførtes snart mægtige G., som Theodorik's Gravbygning i Ravenna (afb. Bd. III S. 942). Over Helgeners og Martyrers Grave rejstes Kirker til deres Minde o. s. v. Over Grave, der sænkedes i Jorden, enten i Kirken eller udenfor, lagdes gerne en flad Sten. Paa den udhuggedes ofte et Kors, en Hyrdestav e. l. Stenen er ofte bredere foroven end forneden (Trapezform). Man anvendte ogsaa som G. over Graven Dæksten i Form af Taget af et Hus (et saadant ses i Nationalmuseet i Kjøbenhavn) eller af hvælvet Form.

Græsk Gravrelief fra Athen. (omtr. Aar 400 f. Chr.).

Hen i Middelalderen begyndte man paa Stenen, der dækkede Graven, at udhugge eller indridse den afdødes Billede. Man dækkede ogsaa stundom Stenens Overflade med Metal og indridsede Billedet derpaa. Det eneste Mindesmærke af denne Art, som er tilbage i Danmark, er den tykke Messingplade,

Græsk Gravmæle, som prydes af to Kvinder (efter et gammelt græsk Vasebillede).

som dækker Kong Erik Menved's og Dronning Ingeborg's Grav i Ringsted Kirke (Afb. Bd. IV S. 1012). Derimod have vi Levninger af 4 Mindesmærker fra den følgende Tid, hvor der paa Laaget er anbragt hele liggende Figurer af den afdøde i den Dragt, han eller hun bar her i Livet.

Siderne af Kisten (Tumba'en, som man gerne kalder den) have vist alle Vegne været prydede med gotiske Buer, ofte i to Etager med Figurer under Buerne. De to ere i Sorø: Christoffer II's og Dronning Eufemia's Sandstensmindesmærke og Valdemar Atterdag's Tumba, hvoraf man har et gammelt, lidet nøjagtigt Stik fra 17. Aarh. De to andre ere i Roskilde; det fineste og skønneste, destoværre meget beskadigede er Dronning Margrete's (vist fra Erik af Pommern's Tid); af hendes Broder Prins Christoffer's er kun Figuren tilbage. I Udlandet findes mange Mindesmærker af denne eller lignende Art; de ere ofte anbragte i gotiske Nicher langs Mure eller Piller i Kirken eller i fritstaaende Kapeller. Mange G. af denne Art findes i Kirken St. Denis ved Paris; de ældre Kongers stamme fra Ludvig IX's Tid. I de franske Kirker og Museer findes et rigt Udvalg af G. fra Middelalderen, men mange flere ere gaaede til Grunde. Særlig maa omtales to store G. i Dijon over burgundiske Hertuger fra 15. Aarh. Efterhaanden gaar Stilen fra Gotik over til Renaissance. I Bruges er Maria af Burgund's prægtige Sarkofag gotisk, hendes Fader Karl den Dristige's (senere udført) Renaissance. I Smag med Ludvig XII's Renaissance-G. i St. Denis udførtes snart prægtige Mindesmærker i flere Lande. Over Sarkofagen opførtes Katafalker, hvor man ofte ser den afdøde afbildet i Bøn. Som Eksempler kunne nævnes Frederik I's G. i Slesvig's Domkirke, Christian III's og Frederik II's i Roskilde Domkirke. De skyldes Cornelis Floris (s. d.). Et af de mærkeligste G. fra Renaissancetiden er G. over Mediceerne i San Lorenzo i Firenze af Michelangelo (s. d.). — Ved Reformationen omdannedes mange Kapeller med Altre i de store Kirker til Gravkapeller som i Roskilde og Sorø. Ligstenene, paa hvilke man i 16. Aarh. ofte udhuggede den dødes Skikkelse i den Dragt, han bar i Livet, gaa efterhaanden fra Gotik over til Renaissance, hvorpaa man i Danmark kan finde mange Eksempler fra Kirkerne. I 17. Aarh. afbildes den afdødes Skikkelse ikke mere; Stenen har kun Indskrift og Symboler, ofte Evangelisternes Tegn. Fra 16. Aarh. kommer der paa G. særlig i Tyskland stærk Hentydning til den virkelige Død; man ser undertiden Dødningehoveder og Benrade paa G., noget, som tidligere var ukendt. Efterhaanden bliver der ikke mere Plads i Kirkerne; Gulvet er helt optaget. Som G. anvendes nu Epitafier, Mindetavler med Indskrift, ofte med et Billede af den afdøde og hans Familie i Midten; de hænges op paa Kirkernes Vægge; de fleste stamme fra 16. og især 17. Aarh., og uagtet mange ere forsvundne, ere ikke faa tilbage i danske Kirker. Efterhaanden gik det af Brug at begrave i Kirkerne, og Kirkegaardene bleve nu langt rigere paa G. end tidligere. Interessante ere de italienske Kirkegaarde, Campi Santi (f. Eks. i Pisa), hvor man finder mange vigtige G., ogsaa fra ældre Tider. For øvrigt have G. paa de forskellige Landes Kirkegaarde i hvert Land en egen Karakter. Kun enkelte større Kirker ere vedblevne at tjene til Begravelsesplads for Fyrstehuse og enkelte fortjente Mænd: Westminster og St. Paul i London, Panthéon i Paris, Peterskirken i Rom, hvor man finder G. over Paverne lige til Pius IX, Kirkerne San Giovanni e Paolo og Frari i Venezia, hvor Doger og andre fortjente Mænd som Tizian (død 1576) og Canova (død 1822) o. fl. have G. over deres Grave o. s. v. *V. S.*

Gravnedgang er en aaben eller oftere overdækket Gang, som ved det regelmæssige Fæstningsangreb kan komme til Anvendelse for at kunne føre Stormkolonnerne til Angreb paa Brecherampen. G. udgaar i Reglen fra Angriberens sidste Løbegrav, den saakaldte Glaciskroning (s. d.), og føres med 3- eller 4-dobbelt Anlæg til den tørre Gravs Bund eller til den vaade Gravs Vandspejl. Hvis der paa Kontreskarpen findes Murbeklædning, maa denne gennembrydes i fornøden Udstrækning. ***A. G. N.***

Gravning udføres for at løsne Jorden og derved give Luften Adgang, hvad der bidrager til at bringe den i bedre Kulturtilstand. Ved G. opnaar man tillige ar bringe dybere liggende Jordlag op til Overfladen, at blande Staldgødningen med Jorden og endelig at rense Jorden for Ugræs og Sten, som afsamles. I de senere Aar er Pløjning af Havejorden bleven ret almindelig og har i de fleste større Gartnerier delvis afløst G-, dels fordi Haandkraften er bleven dyrere, og dels fordi man nu har betydelig forbedrede Plove, med hvilke Jordbearbejdningen kan udføres lige saa tilfredsstillende som med Spaden. G. udføres Efteraar og Foraar; i første Tilfælde lægges Jorden med saa ujævn en Overflade, som det lader sig gøre, for at den kan drage fuld Nytte af Frostens skørnende Indvirkning om Vinteren. Paa let Jord undlader man i Reglen at foraarsgrave, for at den ikke skal tabe Vinterfugtigheden; paa sværere Jord er Foraarsgravning inden Saaning eller Plantning i Reglen nødvendig. Tilstræber man en dyb Jordbearbejdning, kan om Efteraaret hollandsk G. eller Kulegravning anvendes. Ved Kulegravning graves Jorden to Spadestik, og den løse Jord opskovles; det underste Spadestik lægges øverst, men man maa passe kun at faa ganske lidt af den raa Undergrund op til Overfladen, da der ofte medgaar lang Tid og udfordres rigelig Gødningstilførsel, før denne kommer i tilstrækkelig Kultur. Hvor Muldjordslaget ikke er meget dybt, maa derfor i Reglen hollandsk G. foretrækkes; ved denne vendes det underste Spadestik i Gravefuren. Undergrunden løsnes altsaa, men dækkes med øverste Spadestik fra den næste Gravefure. *L. H.*

Gravplads se Jærnalder.

Gravrelief se Gravmæle og Stele.

Gravsaks ell. Tenaille er et i det bastionære Befæstningssystem anvendt Udenværk, som er beliggende foran Kurtinen, og som har til Formaal dels at dække Kurtinens Murværk imod Beskydning, dels at tilvejebringe et lavere og mere raserende Gravforsvar. *A. G. N.*

Gravskrift, Indskrift paa et Gravmæle (s. d.) paa eller ved en Grav, bestemt til at bevare Mindet om en afdød og om hans Virksomhed. Ikke sjælden indeholder G. Oplysninger om den afdødes Levetid, Fødsels- og Dødsdag, Alder, omtaler hans Fortjenester o. l. Dog kunne ingenlunde alle Indskrifter, der findes i og ved Grave, betegnes som egentlige G. Der findes nemlig i Grave ofte Indskrifter, som nærmest ere bestemte til at virke paa overnaturlige Magter og Væsener til Bedste for de afdøde, og som skulle svække eller tilintetgøre onde Aanders Anslag eller vinde Guders og andre mægtige Aanders Hjælp og Beskyttelse. Dette I

er saaledes den væsentligste Hensigt med de hieroglyfiske Indskrifter, som ofte i talrig Mængde anbragtes i de ægyptiske Grave; om der end gives forskellige Oplysninger om den døde og hans Virksomhed, er dog Hensigten nærmest at sikre den døde en lykkelig Tilværelse i den anden Verden. Ogsaa hos andre Folk finde vi noget lignende, saaledes i Norden, særlig i Norge, hvor de allerfleste af de ældste Runeindskrifter inde i Højen mere vare bestemte til at læses af Vætter og Dødninge end af Mennesker. — G. findes snart indhuggede, indridsede eller malede paa Kister eller Sarkofager, særlig, naar disse stode paa et let tilgængeligt Sted, ved Landeveje (se Gravgader), i Gravkapeller, men ogsaa naar de staa i lukkede Gravkamre. Snart ere G. anbragte oven paa Graven, paa en fladt liggende Ligsten eller paa opretstaaende Gravmæler, enten paa utilhuggede Sten eller paa Tavler (se Gravtavle), Kors e. 1. Fra de gamle Kulturlande ved Eufrat og Tigris, Babylonien og Assyrien, haves ingen G.; fra det gamle Persien kun en enkelt (ved Nakh-i-Rustam over Dareios I Hystaspis). Fra Lilleasien, Syrien og Arabien haves derimod en Del G., men de ældste naa kun nogle Aarhundreder tilbage i Tiden f. Chr. og mange, f. Eks. G. fra Palmyra (hvoraf den største Samling er i Ny Carlsberg Glyptotek i Kbhvn.), tilhøre Kejsertiden. G. fra Jødeland tilhøre ligeledes en sen Tid og ere ikke meget talrige. Fra det gamle Grækenland haves mange G. De ere kun korte, indeholde i Reglen kun den dødes, hans Faders og hans Stammes Navn (de attiske G. ere samlede af Kumanides: *Ἀττικὴς Ἐπιγραφαὶ Ἐπιτύμβιοι* [Athen 1871]. Fra Etrurien haves ligeledes mange G. i etrurisk Sprog (s. d.) og Skrift; de ere ligeledes alle korte. Derimod ere de latinske Indskrifter saavel fra Rom som fra Kejserrigets Provinser længere og indeholde ofte vigtige Oplysninger til Kendskab om Forhold i Romerriget. Imedens man næppe fra de vestlige Lande eller fra Germanien kan opvise nogen G. fra den hedenske Tid i vedkommende Lands nationale Sprog, have vi derimod i Norden mange G. fra den førkristelige Tid paa Runestene (s. d.). Paa de ældste spiller Indskriften endnu kun en lidet fremtrædende Rolle, men efterhaanden udvikler den sig, og mange Runestene give, trods Indskriftens Korthed, vigtige historiske Oplysninger.

De Kristne anvendte ofte G. Mange Eksempler kunne hentes fra Rom's Katakomber (de Rossi: *Roma Subterranea*), men ogsaa fra Provinserne. Fra Ægypten haves kristne G. paa Græsk og Koptisk. I de urolige Tider i Folkevandringens Dage blive G. sjældne; længere hen i Middelalderen blive de hyppigere; de ere i største Delen af Europa paa Latin og temmelig korte, ende ofte med: *requiescat in pace* (»Hvil i Fred«). Efter Reformationen blive de længere; Modersmaalet træder efterhaanden i Latinens Sted; Bibelsprog o. 1. ses hyppig i protestantiske Lande. I Oplysningens Tidsalder finder man oftere en overstrømmende Lovprisning af den afdødes Dyder. Imedens G. i ældre Tider i Reglen kun anvendtes af ansete og velhavende Familier, bruges G. nu af alle Samfundsklasser, hvorom Kirkegaardene afgive tilstrækkeligt Vidnesbyrd. — Muhamedanerne anvende ogsaa G. meget; i Reglen ere de affattede paa Arabisk; Steder af Koranen anføres ofte. — G. ere meget vigtige i historisk Henseende som samtidige Aktstykker. Men da de oftere ere udførte inden vedkommendes Død, ere Datoerne stundom ikke indsatte. Særlig gælder dette for G., der ere satte over Mand og Hustru paa een Gang. *V. S.*

Gravsmykning. Til alle Tider har det for de efterlevende hos mange Folk været en kær Pligt at smykke deres afdødes Hvilested, enten Legemet var begravet eller brændt, paa forskellig Maade. Ofte rejste man paa eller over Graven Mindesmærker, Gravmæler (s. d.) af varigt Materiale som Sten, Metal o. I., sjældnere af Træ. Paa og omkring Graven plantedes ofte Træer, Buske og Blomster. Valget af disse Planter afhænger naturligvis af Klima, Jordbund o. 1. Men Skik og Brug spiller en ikke mindre stor Rolle. Nogle afrikanske Folk plante Maniok paa Graven i Haab om, at Frugterne ville komme den afdøde til Gode. Grækere og Romere plantede ofte Cypresser, en Skik, som Tyrkerne have optaget. Forskellige Arter Tuja plantes i Kina og Japan paa Gravene; Tuja anvendes ogsaa i Danmark, ligesom ogsaa flere Arter Taksus og andre Naaletræer. I de nordiske Lande yndes Taarepile og Taareask. Af Buske plantes Buksbom, af blomstrende Buske især Roser. Selve Graven dækkes ofte af Vintergrønt (Vinca), Vedbend, Saxifraga e. 1. I Lilleasien finder man stundom Gravliljen (*Iris sepulchrorum* Kolschy). Foruden med levende Planter smykkes G. ofte med afskaarne Blomster, indsatte i Kranse eller i Guirlander, ligesom man medgiver de døde friske Blomster i Kisten. I Ægypten har man i Mumiekister fra 2. Aartusinde f. Chr. fundet vel bevarede Blomster, hvis Art det var let at bestemme, og som nu (1897) bevares i det ægyptiske Museum i Ghiseh. I 19. Aarh. anvendes ofte Kranse af Perler som Smykke af Grave. De gamle Grækere smykkede ofte Gravmælerne med Baand, som man kan se af Billeder paa malede græske Vaser. *V. S.*

Gravsted, Sted eller Jordstykke, anvist og anvendt til Grave for een eller flere Personer, gerne af samme Familie. G. er i Reglen under aaben Himmel, men ogsaa i Bygninger, tidligere særlig i Kirker; disse maa dog nu ikke mere benyttes. Paa Landet, hvor der er rigelig Plads paa Kirkegaarden, anvises G. uden Betaling, men i Byer og tæt bebyggede Landsogne sælges G., i Kjøbenhavn kun paa 20 Aar, andensteds, f. Eks. i norske Byer, ogsaa ved Arvefæste paa længere Tid, i Paris tillige *å perpétuité* (bestandig). *V. S.*

Gravstele se Gravmæle, Gravtavle og Stele.

Gravstik, det vigtigste Redskab, der benyttes ved Gravering (s. d.). Den sædvanlige G. er en firkantet eller lidt flad Staalstang, ca. 10—12 Cm. lang og 2—5 Mm. tyk, der ved den ene Ende er skraat tiisleben, saa at der fremkommer en Spids og to skærende Kanter, medens den anden er stukken i et pæreformet Træskaft. Af dette er tit Rundingen ved den ene Side bortskaaren, for at G. kan stilles under en meget spids Vinkel med den Flade, hvorpaa der graveres, og af samme Grund kan G. være krum. For øvrigt benyttes flere G. af forskellig Form og Størrelse. (Litt.: Karmarsch, »Mechan. Technologi«, ved Wilkens, I). *F R. F*

Gravstikkel (*Caelum*), et lille Stjernebillede

paa den sydlige Himmel mellem Eridanus og Due. *J. Fr. S.*

Gravtavler (Gravsteler) kalder man de i Ægypten i saa stor Mængde fundne Tavler af Sten eller Træ, som ere udførte til Minde om afdøde Ægyptere, og som i Reglen ere prydede med forskellige indridsede eller i svagt Relief udførte Billeder, der ofte ere ledsagede af hieroglyfiske Indskrifter. I senere Tider er Indskriften undertiden affattet paa Græsk eller Koptisk. Indskriften følger i Reglen en bestemt Formular, som man haabede vilde gøre Indtryk paa Guderne. Man antog i det hele, at disse Billeder og Indskrifter væsentlig vilde bidrage til at sikre den afdøde en behagelig Tilværelse i den anden Verden. G. findes i Ægypten inde i Gravene, ikke som vore Gravmæler oven paa eller uden for Graven. Fremstillingen er noget forskellig til de forskellige Tider. I de ældste Tider ses den døde i Reglen sidde foran et med gode Sager vel besat Bord; Guderne omtales i Indskriften, men afbildes ikke. Længere hen i Tiden ser man, foruden det tidligere Billede, hvor den døde sidder med Bordet foran sig, en Scene, hvor han bringer Guderne Offer og tilbeder dem. Til sidst bliver foruden Indskriften den Scene, hvor den døde tilbeder Guderne, ene tilbage. Af G. ere mange Hundreder bragte fra Ægypten til europæiske Samlinger. *V. S.*

Gravure [gravy'r] (fr.), det ved Gravering frembragte Produkt, især Kobberstik o. desl.

Gravvaser kalder man de Mindesmærker af Marmor i Form af Vaser, som oftere findes paa græske Grave fra Kunstens Blomstringstid, særlig ved Athen. De ere som oftest smykkede med et Relief, gerne den saakaldte Afskedsscene. En Indskrift giver undertiden den dødes Navn. De ere aldrig Askegemmer, kun Gravmæler, og ere Efterligninger af de Lerkar, dels Olieflasker (*Lekythoi*), dels Lutroforer, Vandkander med to Hanke, som i ældre Tid sattes paa Graven. De sidste sattes paa Grave over ugifte, som ikke havde haft Lejlighed til at bruge Brudebadet. Flere gode Eksemplarer af G. findes i Glyptoteket og Antiksamlingen i Kjøbenhavn. G. ere undertiden udførte i Relief; de fleste ere dog fritstaaende. *V. S.*

Gravøl, den Fest, der af Oldtidens Nordboer holdtes ved Begravelsen eller senere til Ære for den afdøde. *A. O.*

Gravør, Arbejder, hvis Beskæftigelse er Gravering.

Gray [græ'], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Saône, Hovedstad i Arrondissementet G. (Franche-Comté), beliggende ved venstre Bred af Saone, over hvilken der fører to Broer til Forstaden Arc-lès-G., er Knudepunkt for flere vigtige Jærnbanelinier og har (1891) 5,800 (med Kommune 6,900) Indb. Byen, der har snævre, krumme Gader og er Garnisonsby for et Husarregiment, i har paa Grund af sin gode Havn stor Betydning for Handelen, især med Elsass, og udfører navnlig Korn, Vin og Jærn; tillige har den Industri i Maskiner, Læder m. m. og Skibsbyggerier. *H. W.*

Gray [gre!*], Asa, amerikansk Botaniker, født 1810 i Staten New York, død 1888 i New Cambridge i de forenede Stater som Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have ved *Hansi ard University* i denne By. Han var væsentligst Systematiker og Florist og har indlagt sig overordentlig Fortjeneste af sit udstrakte Fædrelands botaniske Undersøgelse. Af hans talrige Skrifter kunne her anføres: »Manual of Botany of the Northern United States« [5. Opl., New York 1867], »Synoptical Flora of North America« [New York 1878], »Botany of the United States Expedition during the years 1838—42 under the command of Ch. Wilkes, *Phanerogamia*« [Philadelphia 1854, med 100 Tavler], *Genera Florae Americae boreali-orientalis illustrata* [Boston 1848—49, med 186 Tavler], *Plantae Wrightianae Texano-Neomexicanae* [New York 1852—53]. *V. A. P.*

Gray [gre!*], David, engelsk Digter, født 29. Jan. 1838 i Merkland, Skotland, død 3. Decbr. 1861 i London. Han studerede Teologi i Glasgow og offentliggjorde samtidig nogle Digte i Bladet »Glasgow Citizen«. 1860 rejste han til London, hvor han blev meget venlig modtagen i litterære Kredse; men han var allerede da meget syg. Hans Digte udmærke sig ved deres fine Naturbeskrivelse; det betydeligste er et Digt om Floden Luggie, ved hvilken hans Fødeby ligger. Af hans øvrige Digte kan nævnes en Samling Sonetter, »In the Shadows«. Hans Digte ere udgivne af Bell 1874. (Litt.: R. Buchanan, *David Gray and other Essays* [Lond. 1868]). *T. L.*

Gray [gre!i], Jane, se Grey.

Gray [gre!i], 1) John Edward, engelsk Zoolog, født 12. Febr. 1800 i Walsall (Staffordshire), død 7. Marts 1875 i London. 1821 udgav han i Forening med sin Fader »The natural arrangement of the British piants«, det første engelske Arbejde, i hvilket det Linnéiske System ikke var lagt til Grund for Planternes Inddeling. 1824 blev han Assistent ved British Museum og 1840 Kustos ved dettes zoologiske Afdeling. Han tog ivrig Del i forskellige offentlige Anliggender og gav bl. a. Stødet til Indførelsen af Penny-Postmærker for indenlandske Breve. Foruden en Række meget benyttede og højt ansete Kataloger over Museets zoologiske Samlinger har han udgivet: »Illustrations of Indian zoology« [2 Bd. 1832—34]; i »The zoology of Captain Beecheys voyage« [1839] ere Afsnittene om Reptilierne og Molluskerne forfattede af ham. I »The zoology of the voyage of H. M. ship Sulphur« [1843] behandlede han Pattedyrene og Radiaterne, og i Forening med Richardson o. a. udgav han det bekendte store Rejseværk »The zoology of H. M. ships Erebus and Terror« [10 Bd. 1839—43]. Endelig skrev han »Handbook of British water-weeds or Algae« [1864] og »Hand-catalogue of postage stamps for collectors« [1862]. *J. C.*

2) George Rob'ert, engelsk Zoolog, ovenn.'s Broder, født 8. Juli 1808 i Little Chelsea, død 5. Maj 1872. 1831 blev han ansat ved British Museum. Hans »List of the genera of birds«, der udkom 1841, fandt almindelig Anerkendelse blandt Ornitologerne ligesom hans store Værk, »Genera of birds«, der udkom i 3 Bd. med over 350 Tavler [1837—49]. Endvidere udgav han »Hand-list of the genera and species of birds« [3 Bd. 1870], »The entomology of Australia« [1833], »Synopsis of the species of insects belonging to the family of *Phasmidae*« [1835], »Catalogue of the British birds in collection of the British Museum« [1848 og 1863], »Catalogue of birds of the tropical islands of the Pacific

Ocean« [1839] og »Catalogue of mammalia and birds of New-Guinea« [1859]. *y. C.*

Gray [gre!i], Stephan, engelsk Fysiker, død 25. Febr. 1736. Man ved næsten ikke andet om ham, end hvad der fremgaar af hans Artikler i *Royal Societys* »Philosophical Transactions«. Han begyndte som Optiker, men hans vigtigste Opdagelser falde paa Elektricitetens Omraade. 1729 fandt han Forskellen mellem elektriske Ledere og Isolatorer, en Opdagelse, der indleder et nyt Afsnit i Elektricitetslærens Historie. G. blev Medlem af *Royal Society* 1732. *K. S. K.*

Gray [gre!i], Thomas, engelsk Digter, født i London 26. Decbr. 1716, død i Cambridge 30. Juli 1771. Han gik i Skole i Eton og studerede senere i Cambridge, men forlod Universitetet uden at tage nogen Grad og gik sammen med sin Ven, Horace Walpole, paa Rejse gennem Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst levede han næsten hele sit Liv i Cambridge, hvor han 1768 blev Professor i nyere Historie. G.'s Digtning er ikke meget omfangsrig; den omfatter væsentlig Elegier og Oder, der udmærke sig ved Naturlighed i Udtrykket og en blid, undertiden sentimental Følelse. Af hans Digte kunne nævnes: »Ode on a Distant Prospect of Eton College« [1742]; »Ode on Spring«, »Hymn to Adversity«; hans mest berømte Digt, »Elegy written in a Country Churchyard«, der blev offentliggjort 1751 og grundlagde hans Berømmelse som lyrisk Digter; »The Progress of Poesy« og »The Bard« [1757]. Desuden skrev han en Del Breve om sin Udenlandsrejse. Hans samlede Værker ere flere Gange udgivne, sidst af E. Gosse [4 Bd., Lond. 1882]. (Litt.: Gosse, *Thomas Gray* [i Serien »English Men of Letters«, Lond. 1884]). *T. L.*

Grays-Thurrock [gre!izþə'rək] (Grays), By i Sydengland, Shire Essex, paa venstre Bred af Themsen, 31 Km. S. 0. f. London, med Teglværker og (1891) 12,200 Indb. I Nærheden ligger det pragtfulde Herresæde Bolmont Castle, bygget i gotisk Stil. *C. A.*

Graz eller Gratz (sloven. Nemecky Hradec), Hovedstad i østerrigsk Steiermark, ligger i en bred, frugtbar og af Bjærge malerisk omgiven Dal paa begge Sider af Mur, Biflod til Drav, ved Jærnbanelinierne Wien—Triest, G.—Lieboch og G.—Fehring—Hartberg og har (1890) 112,100 Indb., hvoraf 1,200 Slovener, 2,700 Evangeliske, 1,300 Israelitter og i Garnisonen 4,500 Mand. Den egentlige By ligger paa venstre Side af Floden, over hvilken der fører 7 Broer, hvoraf 3 Jærnbroer og I Jærnbanebro, og omgiver Schloszberg (471 M.), hvis Fæstningsværker, der bleve anlagte i 15. Aarh. mod Tyrkerne, sprængtes iLuftenaf Franskmændene under Vaabenstilstanden Juli 1809. I den nyere Tid er Højen dækket med smukke Parkanlæg. Op til disse Anlæg støder den den indre By halvcirkelformig omgivende Stadspark med den pragtfulde Franz-Joseph's-Brønd (støbt af Durenne i Paris), en Marmorstatue af Digteren Anastasius Griin og Schiller-Busten af Gasser. Paa Byens Hovedtorv findes en Statue af Ærkehertug Johan. Uden for Stadsparken ligge de 2 Forstæder Geisdorf og Jakomini, medens der paa den højre Side af Mur findes Forstæderne Lend og Gries, i hvilke Industrien har sit Hovedsæde. Paa Grund af sin smukke og sunde Beliggenhed og det selskabelige Liv i Byen ér G. et søgt Opholdssted for pensionerede Officerer og Embedsmænd i Monarkiet. G. har 23 katolske Kirker, I evangelisk, 10 Klostre og 1 Synagoge. Nævnes kan den af Kejser Frederik III 1446 byggede gotiske Domkirke med smukke Alterbilleder, ny Glasmalerier, 2 mærkelige Relikvieskrin og I Freskobillede fra 15. Aarh. udvendig. Kejser Ferdinand II's Mausoleum udmærker sig ved sin smukke Facade. I Landsøvrighedsbygningen, der er opført i Renaissancestil 1569 og har en smuk Portal og en pragtfuld af Buegange omgiven Gaard, samles ifølge Forfatningen af Febr. 1861 aarlig den steiermarkske Landdag. Ved Siden heraf findes det paa Grund af sin overordentlige Rigdom paa Vaaben fra 15.—17. Aarh. enestaaende Tøjhus, der er bygget 1644, vedligeholdt nøjagtig saaledes som det blev indrettet for 200 Aar siden, og med hvis Vaaben endnu 8,000 Mand kunne udrustes. Blandt de øvrige Bygninger kunne nævnes den kejserlige Borg (fra 11. Aarh.), nu Sæde for Statholderen, Raadhuset, (1807) ombygget 1893 i tysk Renaissance med seværdig Opgang og en rigt med Statuer smykket Facade samt Johanneum, grundet 1811 af Ærkehertug Johan, med naturhistorisk Museum, Møntkabinet, Antiksamling og et Bibliotek (over 100,000 Bd.) samt den ny Biblioteks- og Museumsbyning. G. er Sædet for Statholderen for Kronlandet Steiermark, den steierske Landdag og Landsudvalg, Overlandsretten for Steiermark, Kärnten og Krain, Landsretten, Fyrstebiskoppen af Seckau samt Øvrigheden for Bezirkshauptmannschaft G., der danner Byens Omegn, idet G. selv har sin egen autonome Forvaltning. Blandt Undervisningsanstalterne maa først nævnes Karl-Franzens-Universitet, der er fremgaaet af et Jesuiterkollegium, som blev grundet af Ærkehertug Karl 1573 og forbundet med en Latinskole. Universitetet blev grundet 1585 og gik 1773 tillige med Gymnasiet over til Staten. Det tilhørende Bibliotek indeholder 125,000 Bd. og 2,000 Haandskrifter. Endvidere findes den tekniske Højskole stiftet 1814 som naturvidenskabelig Læreanstalt af Ærkehertug Johan, en Højskole for Handel og Industri og et Seminarium; Billedgaleriet indeholder Billeder bl. a. af Tintoretto og Cranach. Industrien beskæftiger sig særlig med Fabrikation af Jærnbaneskinner, Maskiner, Jærnvarer og Lædervarer samt Bogtrykkeri. Siden Aabningen af Kulbanen G.—Köflach er Antallet af Fabrikker taget rask til; ligeledes er Handelen i Opblomstring. — Historie. Skønt Navnet G. først forekommer 1129, taler dog Navnets slaviske Betydning (Gradec: lille Borg, befæstet Plads) for en ældre Oprindelse ligesom de ved Schloszberg fundne romerske Oldtidslevninger. Byens Hovedudvikling begynder først i 15. Aarh., særlig da Kejser Frederik III ofte længe residerede her. 1564—1618 var G. Residens for Habsburgernes yngre steiermarkske Linie. Senere var G. af Vigtighed som Beskyttelse mod Tyrkerne, da Indretningen og Ledelsen af Militærgrænsen i Kroatien og Slavonien foregik herfra. 1797, 1805 og 1809 var G. besat af Franskmændene. 1809 forsvarede Major Hackher 5 Uger heltemodig Schloszberg mod Franskmændene og rømmede det først ved Wien-Freden. (Litt.: Weidmann, »Illustrierter Fremdenführer durch G.« [G. 1856]; Ilwof og Peters, »G., Geschichte und Topographie der Stadt und

ihrer Umgebung« [smst. 1876]; »G. und seine Umgebung« [smst. 1880]). *Joh. F.*

Grazalēma, By i det sydlige Spanien, Provins Cadiz, smukt beliggende ved det 1,716 M. høje Cerro de San Cristobal i Ronda-Bjærgene; har (1887) 6,400 Indb. og Industri i Klæde. *H. W.*

Graziōso (ital.) ell. con grazia, musikalsk Foredragsbetegnelse: yndefuldt, graciøst. *S. L.*

Grazzīni, Antonio Francesco, italiensk Digter, født 22. Marts 1503 i Firenze, død smst. 18. Febr. 1584. Af Livsstilling var han Apoteker; men begavet med digterisk Evne og i Besiddelse af den humanistiske Renaissancedannelse tog han paa forskellig Vis aktiv Del i det florentinske Litteraturliv, særlig under de akademiske Former, hvorunder det optraadte i 16. Aarh. Han var (1540) med at stifte »de Vaades Akademi« *{Accademia degli Umidi* — disse Selskaber havde jo ofte meget løjerlige Titler, se Akademi) og antog i dette Navnet »il Lasca« (Aborren), under hvilket Navn han optraadte som Forfatter. Akademiet kom siden til at hedde *Accademia Fiorentina*, og af dette udviklede saa det berømte *Accademia della Crusca* sig, blandt hvis første Medlemmer G. ogsaa var; imidlertid havde han været udelukket 1547—66 paa Grund af Splid. G., der som Forfatter udmærker sig ved Lune og ved godt florentinsk Sprog, har skrevet en Samling Noveller i Ramme, i Boccaccio's Stil, »La Cena« (egentlig første og andet »Cena«; 21 Fortællinger er der i alt), endvidere seks Komedier i Prosa, nemlig »La Gelosia«, »La Spiritata«, »La Strega«, »La Sibilla«, »La Pinzochera« og »IParentali«; en syvende, »L'Arzigogolo« (med omtrent samme Emne som den berømte »Farce de Maistre Pierre Patelin«) er af tvivlsom Ægthed; endelig en Del burleske Digte i Lighed med Berni's. Af Udgaver ere at anføre: Novellerne ved P. Fanfani [Firenze 1857] og C. Verzone [smst. 1890], Komedierne tidligst samlede 1582 [Firenze], fremdeles ved Fanfani [smst. 1859], Digtene ved Verzone [Firenze 1882]. *E. G.*

Great [gre!it] (eng.), stor.

Great attraction [gre!itätrăkšᵊn] (eng.), egentlig »stor Tiltrækning«, »Trækplaster«, Effektnummer i et Festprogram o. l.

Great Barrington [gre!itbärinᵑtᵊn], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, ved Housatonic, yndet Sommeropholdssted, med Marmorbrud, Bomulds- og Uldfabrikation og (1890) 4,600 Indb. *S. B. T.*

Great Cacapon [gre!itkä'käpăn] se Cacapon.

Great Crosby [gre!itkrå'sbi] se Crosby.

Great Driffield [gre!itdri'fi.ld] se Driffield.

Great Eastern [gre!iti'stᵊn], en engelsk Kæmpedamper, der 1860 byggedes i England af Scott Russell og Brunell, bestemt til Passager- og Lastfart paa Australien. Skibet havde følgende Dimensioner: Længde 207 M., Bredde 25,3 M., Deplacement 27,000 Tons, indiceret Hestekraft 7,700, Fart omtrent 14½ Knob; det var forsynet baade med Skruer og Hjul og kunde rumme 4,000 Passagerer. Meget hurtig viste det sig imidlertid, at Damperen var forfejlet; paa Grund af sine umaadelige Dimensioner kunde den ikke faa Fragt nok; dens Fart paa Australien hørte derfor snart op; efter nogle Aars Uvirksomhed benyttedes den nogle Gange til Udlægning af Telegraf kabler over Havet, laa derefter paa ny ubenyttet hen og solgtes endelig til Ophugning 1891. Til Sammenligning med andre store Skibe kan anføres, at de største engelske Krigsskibe have omtr. 15,000 Tons Deplacement. *C. L. W.*

Greater Britain [gre!itᵊbritᵊn] omfatter efter Ch. Dilke's Skrift af samme Navn (1868) hele det Landomraade, som bebos eller beherskes af engelsktalende Folk, altsaa ogsaa Nordamerika's forenede Stater, eller i snævrere Betydning Storbritannien med alle dets Kolonier og Bilande o: 1/5 af Jordens Overflade med 1/4 af dens Befolkning. Ordet bruges ogsaa til at betegne de Bestræbelser, der i den nyeste Tid ere opkomne for at sammenknytte disse Lande med fastere Baand. Foruden Ch. Dilke (»Problems of G. B.«, 1890) have Froude (»Oceana«, 1886) og Seeley (»Expansion of England«, 1883) givet disse Stemninger Udtryk; men ogsaa af Statsmændene have flere alvorlig stræbt at fremme eller i det mindste forberede en saadan Sammenslutning: W. E. Forster, som 1884 blev Formand for *Imperial Federation League*, Chamberlain, som 1895 fik samlet en Kongres af Repræsentanter for Rigets Handelskamre, og Hertugen af Devonshire, som nu (1897) er Formand for *British Empire League*. Der er desuden dannet en *United Empire Trade League*, der arbejder for en britisk Toldforening, og en *Imperial Federation Defence Committee*, der vil sikre hele Rigets Forsvar. *E. E.*

Great Falls [gre!itfålz], By i den nordamerikanske Stat Montana, ved Missouri, der her i 5 Fald sænker sig i en Dybde af 135 M., med Smelteværker og (1890) 4,000 Indb. *S. B. T.*

Great Grimsby [gre!itgrimzbi], Søstad i det østlige England, Shire Lincoln, ligger paa Sydsiden af Humber-Floden ved dennes Munding i Vesterhavet og har (1891) 51,900 Indb. Den bestaar af en ældre og en nyere Stad med Forstæderne Clee og Cleethorpe. Særlig som Handelsby paa Østersøen og Holland har den i den senere Tid faaet stor Betydning, og den 1849 byggede Havn er tilgængelig for Skibe af enhver Størrelse. Værdien af Indførselen beløber sig (1892) til 7⅞ Mill. L. St. og bestaar især af Korn, Frø, Træ, Smør (fra Danmark), Bræder, Æg, Fisk, Kød og Is (fra Norge), medens Udførselen bestaar af Fabrikvarer (især Bomuldsvarer), Kul (til Skandinavien og Tyskland), Jærn, Staal og ildfaste Sten. Også som Hjemsted for en stor Fiskeriflaade i Nordsøen har den Betydning og gaar i saa Henseende stærkt frem; saaledes ejede den 1853 kun to Baade, men 1891 ca. 900, overvejende Damptrawlere. Fisken forsendes i særlig dertil indrettede Jærnbanevagoner til London, de store Fabrikbyer i Mellemengland og Wales. *C. A.*

Great Harwood [gre!itha'ᵊwud], By i Mellemengland, Lancashire, 6 Km. N. 0. f. Blackburn, med Bomuldsindustri og (1891) 9,000 Indb.

Great Island [gre!itai'länd] se Queenstown.

Great Saltlake City [gre!itså'ltle.iksitᵉ] se Saltsøen.

Great Sandy Island [gre!itsä'ndiailänd] se Fraser.

Great Yarmouth [gre!itja!ᵉməþ], Havneby i Østengland, Norfolk, ligger ved Bure's Udløb i Nordsøen og er ved en Kædebro forbunden med den over for i Suffolk liggende Forstad Little

Yarmouth eller Southtown. (1891) 49,100 Indb. Det er en gammel By, hvis Volde og gamle Mure endnu findes. Flodmundingen danner den rummelige Havn, der dog ikke er tilgængelig for store Skibe; for at undgaa Tilsanding er Havnen beskyttet af tre i Havet udløbende Dæmninger, ligesom den forsvares ved Batterier. Kajerne ere træbeplantede, og ved deres Sydende staar en 43 M. høj Søjle for Nelson. G. var tidligere en af England's vigtigste Søhandelsstæder, men har nu særlig Betydning som Centrum for det store Silde- og Makrelfiskeri i Nordsøen; Handelen omfatter især Korn, Malt og Fisk, ved Siden deraf drives betydelig Fabrikation af Sejldug, Jærnvarer, Silke, Uld og Bomuld. *C. A.*

Greb (milit.). Hensynet til den ensartede og til Dels samtidige Behandling af Vaabnene har ledet til Indførelsen af bestemte G. med disse, og for at kunne overtyde sig om, at G. udføres med tilbørlig Nøjagtighed, samt for lettere at kunne rette mulige Fejl, inddeles G. i flere Dele, som man ved den første Uddannelse navnlig lader udføre hver for sig. Jo simplere Vaabnenes Betjening er bleven, desto mere er G.'s Antal blevet indskrænket, og medens man i ældre Tider i høj Grad overvurderede Betydningen af G., hvis Antal, navnlig paa Grund af den vanskelige Ladning af de gamle Forladegeværer, var saa overordentlig stort, og hvis Indøvelse tog en saa uforholdsmæssig lang Tid bort fra anden vigtig Uddannelse, er G.'s Antal i Nutiden forholdsvis faa, og Fordringerne til Samtidighed i Udførelse af dem betydelig nedsat. *B. P. B.*

Grebo se Glebo.

Grec [græ'k] (fr.) (Femininum: *Grecque*), Græker, Grækerinde; græsk; falsk Spiller (se Grækere); *å la grecque* (s. d.).

Grechetto [greket'to] se Castiglione, G. B.

Greco, Gaetano, italiensk Komponist, født ca. 1680 i Napoli, Elev af A. Scarlatti og en af Hovedrepræsentanterne for den saakaldte yngre neapolitanske Skole. Som Kontrapunktist og Lærer stod han i stor Anseelse, blandt hans Elever mærkes Komponisterne Leonardo Vinci og Pergolese. *A. H.*

Greco, Giachimo, berømt Skakspiller, født ca. 1600 i Kalabrien, død 1634. Han udmærkede sig som Skakspiller i Paris, England, Spanien o. fl. St. og har forfattet flere Værker om dette Spil; af disse blev eet trykt 1656; det er senere udkommet i ny Udgaver [Berlin 1859, Nimwegen 1865].

Gréco, il, se Cesati, **A.**

Greco, il, se Theotocopuli, Dom.

Gréconrt [greku'r], Jean Baptiste Joseph Willart de, fransk Digter, født i Tours 1683, død smst. 1743, studerede Teologi i Paris og blev 1697 udnævnt til Kannik i sin Fødeby, men maatte paa Grund af sine satiriske og lidet opbyggelige Prædikener tage sin Afsked. Han rejste da til Paris, hvor han beskyttedes af Hertugen af Aiguilion og Marskallen af Estrées og hurtig fik Adgang til de fornemste Kredse; han var meget søgt som Selskabsmand paa Grund af sit Vid og gjorde stor Lykke i Salonerne med sine morsomme, men temmelig frivole rimede Fortællinger; desuden har han forfattet en Del Epistler og Fabler. Hans Arbejder bleve først trykte efter hans Død [2 Bd., 1747]. *Kr. N.*

Grēdos, Sierra de, en Del af de kastilianske Grænsebjærge i Mellemspanien, den vestlige Fortsættelse af Sierra de Guadarama, fra hvilken Sierra de G. skilles ved Alberche's Floddal. Det er den højeste (Plaza de Almanzor, 2,661 M.) og utilgængeligste Del af Grænsebjærgene, bestaaende af mægtige, næsten vegetationsløse Granitmasser, der særlig mod Syd have brat Affald. Bjærggruppen, der gaar lige i Retning fra Vest til Øst, og som mod Vest skilles fra Sierra de Gata ved Alagon's Floddal, er rig paa Metaller, som dog saa godt som ikke udbyttes. *H. W.*

Greeley [gri'li], Horace, nordamerikansk Journalist og Politiker, født 3. Febr. 1811, død 29. Novbr. 1872. Efter at have været beskæftiget ved flere mindre Trykkerier kom han 1831 til New York, hvor han oprettede et eget Trykkeri. Fra 1834 forsøgte han sig ogsaa som Redaktør, idet han udgav Ugebladet »The New Yorker«, en kritisk og politisk Avis, der snart vandt stor Udbredelse især paa Grund af dens uafhængige politiske Holdning. Han redigerede senere forskellige Aviser (»The Jeffersonian«, »Log Cabin«) og optraadte tillige som politisk Taler og Organisator. 10. Apr. 1841 udkom første Nummer af den Avis, hvortil hans Navn fremfor alt blev knyttet, »The New York Tribune«, et af Verdens mest udbredte Blade med en overordentlig Indflydelse især blandt Amerika's Landbefolkning. Dette Blad indtog, saa længe det redigeredes af G., en Særstilling inden for den amerikanske Presse paa Grund af dets stærkt personlige Præg, idet G. nedlagde deri ikke alene sit Talent og sin Overbevisning, men hele sin Individualitet med alle dens Særheder. Han var en Mand med stærk Overbevisning og et udpræget idealistisk Tænkesæt. Fremfor alt var han Reformator, og hans Lidenskab for, hvad han ansaa for ret og sandt, gav ham et moralsk Mod, der ikke kendte Hensyn. Han arbejdede bl. a. for Dødsstraffens Afskaffelse, Kvindernes Rettigheder og Afholdssagen. I politisk Henseende tilhørte han oprindelig det gamle Whig-Parti, men forlod efterhaanden dette og deltog 1855 i Dannelsen af det republikanske Parti, hvis Politik i Reglen i ham havde en varm Talsmand, om han end altid forstod at hævde sin Uafhængighed. G. var for Afskaffelse af Slaveriet i Sydstaterne, men ivrede ikke for Krig, før efter at disse vare traadte ud af Unionen. Hans Forhold ved denne Lejlighed som ved flere andre var dog præget af hans let bevægelige Sind og har været stærkt dadlet for manglende Konsekvens. G. modsatte sig haardnakket General Grant's Genvalg til Præsident 1872 og blev selv opstillet som Kandidat paa et Møde af liberale Republikanere i Cincinnati 1. Maj 1872. G. kastede sig med stor Lidenskab ind i Valgkampen, men faldt igennem. Han vendte derpaa tilbage til sit Blad, men døde kort efter af Hjernebetændelse som Følge af den anstrengende Valgagitation. Af G.'s Skrifter kunne nævnes »Glances of Europe« [1851, Indtryk fra en Rejse i Europa under Verdensudstillingen i London], »The American Conflict« [2 Bd. 1864—66, et Forsvar for Nordstaterne]. (Litt.: Selvbiografi i »Recollections of a busy life« [1868, nyt Opl. 1873]; Biografier af Ja. Parton [1855, nyt Opl. 1868 og 1872], L. D. Ingersoli [Chicago 1873] og F. N. Zabriskie [New York 1890]). *K. F.*

Greely [gri!li], By i den nordamerikanske Stat Colorado, beliggende i en smuk Dal af Rocky Mountains i en paa Kul, Bygningssten og Træ rig Egn, er Midtpunkt for en betydelig Kvægavl og har (1890) 2,400 Indb. *S. B. T.*

Greely [grill'], Adolphus Washington, Polarrejsende, Brigadegeneral og *Chief Signal Officer* i de forenede Staters Hær, er født 27. Marts 1844 i Newburyport i Massachusetts. G. blev som Løjtnant 1881 stillet i Spidsen for en af de forenede Stater, som Led i de internationale cirkumpolare Stationer, paatænkt Station i Egnene N. f. Smith-Sund's Fortsættelse. Ekspeditionen, der talte 4 Officerer og 19 Mand af de forenede Staters Hær samt 2 Eskimoer, forlod St. Johns, New Foundland, 7. Juli 1881 og naaede 11. Aug. om Bord i Fangstskibet »Proteus« Discovery-Havn under $81^{3}/_{4}^{0}$ n. Br. Fra dette Sted, hvor de paa Konferencen i Bern 1880 vedtagne videnskabelige Iagttagelser foretoges paa Stationen »Fort Conger«, gjordes forskellige Udflugter. Paa en af disse naaede Løjtnant Lockwood, der afsendtes med en Slædeekspedition for at undersøge Nordkysten af Grønland, her 13. Maj 1882 den højest hidtil naaede Bredde, nemlig 83^{0} 24' eller omtrent $3^{1}/_{2}$ nordligere, end Markham havde naaet under Nare's Ekspedition (s. d.); indtil Nansen (s. d.) naaede 86° 13,6' n. Br., havde saaledes de forenede Staters Flag vajet nordligst. G. foretog selv 1882 en længere Rejse ind i Grinneil-Land (s. d.), som ogsaa Lockwood besøgte. Da Skibet, der skulde afhente Ekspeditionen, ikke naaede frem, forlod G. Stationen 11. Aug. 1883 for at drage Syd paa, og fra nu af gennemgik Ekspeditionen en Række store Lidelser. Man overvintrede 1883—84 ved Kap Sabine (omtr. 79^{0} n. Br.), og Hungersnød og Elendighed bortrev efterhaanden 19 af Ekspeditionens Deltagere, saa at kun 6 Mand vare i Live, da en Undsætningsekspedition, den tredje, der var bleven afsendt, om Bord i »Thetis«, Kaptajn Schley, naaede frem til Kap Sabine. G. er hædret med Guldmedailler af de store geografiske Selskaber i London og Paris. Han er Forfatter af et paa Tysk oversat Arbejde: »Three years of arctic service« [New York 1886] og »Handbook of arctic discoveries« [Lond. 1896]. *O. I.*

Green [gri!n], George, engelsk Matematiker, (1793—1841), viste allerede som Barn stort Talent for Tal. 1828 udgav han »Essay on the Application of Mathematical Analysis to the Theories of Electricity and Magnetism«, hvori han indfører det vigtige Begreb »Potential« og undersøger dets Egenskaber. Først 1833 begyndte han sine Universitetsstudier i Cambridge, og efter at have afsluttet dem 1837 tog han atter fat paa sine Arbejder over Matematikkens Anvendelse paa forskellige fysiske Opgaver. Decbr. 1837 fremkom to vigtige Afhandlinger »On the Reflection and Refraction of Sound« og »On the Reflection and Refraction of Light at the common surface of two non-crystallised Media«. 1839 fulgte et Par lignende Arbejder, men daarligt Helbred nødte ham snart til at vende tilbage til sit Hjem ved Nottingham. G.'s Arbejder ere ikke mange, men de have høj Værdi og ere især blevne af Betydning for den matematiske Behandling af Elektricitet og Magnetisme. *K. S. K.*

Green [gri!n], John Richard, engelsk Historiker, født 1837, død i Mentona 1883. 1874 udkom hans »Short history of the English people« [2. Udg. 1888], og 1877 paabegyndte han Udgivelsen af en større England's Historie »A history of the English people« [4 Bd. Lond. 1877—80]. De to Værker regnes mellem de ypperste Helhedsfremstillinger af England's Historie, og særlig er den lille Bog bleven overordentlig populær i England. G. var en energisk sympatetisk Personlighed, hvis Virksomhed, skønt den hemmedes ved stadig Sygdom, har sat sig Spor i den siden 1870'erne stærkt fremblomstrende engelske Historieskrivning. Af hans mindre Arbejder maa nævnes: »Readings from English history« [1879], »The making of England« [1882], »The conquest of England« [1883]. *A. Frs.*

Green [gri!n], Mary Anne Evereth, født Wood, engelsk Forfatterinde, er født 1818 og ægtede 1845 Kunstneren G. P. G. Hun har udgivet en Række historiske Skrifter, saaledes »Lives of the Princesses of England« [1849—55], »Letters of royal and illustrious ladies« [Lond. 1846], »The diary of John Rous« [smst. 1856] og »Letters of Queen Henrietta Maria« [smst. 1857]. I det engelske Rigsarkiv har hun udarbejdet forskellige Registraturer over Aktstykker til 17. Aarh.'s Historie og offentliggjort de vigtige Samlinger »Calendars of state papers of the reign of James I« [4 Bd. 1857—59], og et tilsvarende Værk vedrørende Karl II's Regering [7 Bd. 1860—68] og lignende Arbejder bl. a. vedrørende Cromwell's Protektorat. *A. Frs.*

Green [griln], Thomas Hill, engelsk Filosof, født i Birkin 1836, død i Oxford 1882, blev 1877 Professor i Moralfilosofi i Oxford, hvor han vandt en anset Stilling ved sin rene og klare Karakter. I filosofisk Henseende var han stærkest paavirket af Kant og indtog en kritisk og afvisende Holdning over for den Spencer'ske Udviklingslære. Et Navn vandt han ved Udgivelsen af Hume's Værker, som han foretog sammen med T. H. Grose, og hvortil han skrev Indledningen. Af hans egne Skrifter indtager hans »Prolegomena to Ethics«, udg. efter hans Død af A. C. Bradley, den højeste Rang. Hans samlede Værker ere udgivne i 3 Bd. 1885—88. *C. St.*

Green [griln], Valentine, engelsk Kobberstikker i Mezzotinto, rimeligvis født i Salford nær ved Evesham 1739, død i London 1813, studerede først Retsvidenskab og lagde sig fra 1765 efter Mezzotintostikket, hvori han uddannede sig, nærmest som Autodidakt, til en af de første i denne Gren af Kobberstikkerkunsten. G. vandt særlig Ry ved sine Stik efter Benjamin West's historiske Billeder: »Regulus vender tilbage til Carthago« [1771], »Hannibal's Ed« [1773], »Bayard's Død« [1774], »Epaminondas's Død« [1774], »Marc-I Anton taler til Romerfolket« [1781], »Agrippina begræder Germanicus« [1784] o. a.; betydeligere ere dog hans Portrætter, særlig efter Reynolds: »Hertugen af Bedford med Brødre og Søstre« [1778], Lady C. Howard, W. Chambers o. a.; efter Diisseldorf-Galeriets Billeder har han stukket 22 Blade, og hans hele Værk udgør ca. 400 Blade; han var Hof kobberstikker hos Georg III og Konservator ved British Museum. Kobberstiksamlingen i i Kbhvn. har af G. ca. 30 Bl. *A. Ls.*

Greenaway [gri!näwe.i], Kate, nulevende (1897) engelsk Illustrator. Børneverdenen er hendes

Speciale; i sine mange Billedbøger, ofte smagfuldt kolorerede, fremstiller hun med fin, sympatetisk Forstaaelse Barnet, særlig Baby'en, i al hendes Umiddelbarhed og pudserlige Ynde under alskens Situationer; til sin Barneskikkelse har hun fastslaaet en Figur, der gaar lidt stereotypt igen i hendes Værker, og som ogsaa har fundet Efterlignere i Ind- og Udland. Blandt hendes mange Bøger kunne fremhæves: »Birthday book for children« [1880], »Under the window« [1879—81], »Day in a childs life« [1881], »Painting book« [1884], »Margold garden« [1885], »An apple pie« [1886] og »Book of games« [1889]. *A. Hk.*

Greenbacks [gri!nbäks] (eng. *Grønrygge),* en Benævnelse, der i daglig Tale anvendes paa de Forenede Staters Noter *{United States Notes* ell. *Legal Tender Notes),* hvis Bagside er grøn. De udstedtes trods Forfatningsbestemmelsen om, at ingen Statspapirspenge maatte udgives, 1862 under Borgerkrigen, gjordes til lovligt Betalingsmiddel og fik Tvangskurs. Værdien var i lang Tid under *pari.* Lavest stode de i Juli 1864, nemlig 35 p. Ct. af Metalpengenes Værdi, men senere steg deres Kurs og naaede 1878 *pari.* Noterne udgives i Størrelse fra 1 — 10,000 Doll. Se Dollar. *N. J. B.*

Green Bay [gri!nbe.i], By i den nordamerikanske Stat Visconsin ved Floden Fox'es Udløb i en Bugt af Michigan-Søen med betydelig Tømmerhandel, Savmøller, Bryggerier, Fiskeri og Kornhandel. (1890) 9,000 Indb. *S. B. T.*

Greenbush [gri!nbuš], By i den nordamerikanske Stat New York ved Hudson lige over for Albany, hvoraf den kan betragtes som Forstad, med (1890) 7,300 Indb.; Fabrikker i Malt, Anilin og elektriske Apparater. *S. B. T.*

Greencastle [gri!nkäsl], Havneplads med Fort i det irske Grevskab Donegal, ved Lough Foyle's Munding.

Greene [griln], George Washington, nordamerikansk Forfatter, nedenn.'s Sønnesøn, født 1811, død 1883, var 1837—45 de nordamerikanske Fristaters Konsul i Rom, blev 1848 Professor i moderne Sprog ved *Brown University* i Rhode Island og 1872 i samme Egenskab ansat ved *Cornell University.* Mellem hans Skrifter maa nævnes: »Historical studies« [New York 1850], »History and geography of the middleages« [smst. 1851], »Life of the general Nathaniel G.« [New York 1867—71], »Historical view of the American revolution« [Boston 1865], »The German element in the War of American Independence« [New York 1876]. *A.Frs.*

Greene [griln], Nathaniel, nordamerikansk General, (1742—86). Da Revolutionen udbrød 1775, var G. Medlem af Regeringen i Rhode Island og som saadan allerede en anset Mand. I Spidsen for 3 Regimenter ilede han til Hæren foran Boston, hvor Washington snart lærte at skatte ham og betroede G., der Aug. 1776 var bleven udnævnt til Brigadegeneral, Forsvaret af Long-Island. Allerede en Maaned efter blev han Generalmajor og deltog med Udmærkelse i Kampene ved Trenton 26. Decbr. 1776, Princeton 3. Jan. 1777, ved Brandywine 11. Septbr. og Germantown 4. Oktbr. s. A. 1778 blev han Generalkvartermester, men overtog efter General Gate's Nederlag ved Camden 1780 Kommandoen over Sydhæren. Efter at have reorganiseret denne greb han i Beg. af 1781 Offensiven med saa stor Energi, at Englænderne inden Aarets Slutning maatte rømme Georgien samt Nord- og Sydkarolina. Vel førte han en uheldig Kamp mod Lord Cornwallis ved Guilford Courthouse 15. Marts 1781, men slog senere 8. Septbr. de engelske Tropper afgørende ved Gulaw Springs. G. fik som Belønning en engelsk Standart og en Guldmedaille. Ved Krigens Slutning, Septbr. 1783, trak han sig tilbage til Privatlivet. *B. P. B.*

Greene [griln], Robert, engelsk Digter, født ca. 1560, død i London 1592. Om hans Liv vides kun lidet sikkert; men af hans Prosafortællinger, der for en Del ere selvbiografiske, kan man slutte sig til det væsentligste. Han studerede først i Cambridge, senere i Oxford og var i Mellemtiden paa en Rejse paa Fastlandet, der bl. a. ogsaa førte ham til Danmark. Han synes en kort Tid at have været Præst, i hvilket Tidsrum han giftede sig, men forlod sin Hustru og rejste til London, hvor han som Skuespiller og Digter førte et vildt Bohèmeliv med alle Slags Banditter, snart i Overflod, snart i Fattigdom, pint af Samvittighedsnag og fuld af Længsel efter det tidligere, rolige Landliv. Endelig dør han i den største Elendighed af en Sygdom, han havde paadraget sig ved Umaadelighed. — G. er i vor Tid mest kendt som dramatisk Digter; i Samtiden grundede hans Anseelse sig særlig paa hans Prosafortællinger. Han har skrevet en hel Række saadanne, i Tidens opstyltede eufuistiske Stil; af disse kunne nævnes: »Menaphon«, »Pandosto«, der er Kilden til Shakespeare's »Winter's Tale«, samt »Never too Late«, »A Groatsworth of Wit, bought with a Million of Repentances« og »The Repentance of Robert Greene«, der alle til Dels ere selvbiografiske. I alle disse Fortællinger er der indstrøet Smaadigte, der vise G. som Lyriker af høj Rang. G.'s Dramaer ere livlige, undertiden usammenhængende, de fleste skrevne i Blankvers, som Marlowe netop dengang havde bragt til Anvendelse i Dramaet. Deres Særpræg mellem Tidens mange dramatiske Værker faa de ved deres friske Skildring af engelsk Landliv paa den Tid og deres fine, yndefulde Kvindeskikkelser. Rækken af dem er følgende: »Orlando Furioso«, en Bearbejdelse af Ariosto; »Alphonsus, King of Arragon«; »The Honourable History of Friar Bacon and Friar Bungay«, G.'s bedste Drama og et af de bedste i Tiden før Shakespeare; »James the Fourth«; »George-a-Greene, the Pinner of Wakefield« samt »A Looking Glass for London and England', i hvilket han arbejdede sammen med Thomas Lodge. G.'s Dramaer ere ofte udgivne, bl. a. af A. Dyce [London 1831] og senere sammen med Peele's *Værker;* heri findes en udførlig Livsskildring. »Friar Bacon and Friar Bungay« er udgivet af Ward [London 1892], og endelig ere G.'s samlede Værker udgivne af Grosart i 15 Bd. [London 1881—86]. (Litt.: Torben Lundbeck, »Det engelske Drama før Shakespeare« [Kbhvn. 1890]). *T. L.*

Greenfield [gri!nfi.ld], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts ved Connecticut-Floden med Knivfabrikker og (1890) 5,200 Indb. *S. B. T.*

Greenheart [gri!nha.et] se Bebeerubark.

Green Island [gri!nai'länd], By i den nordamerikanske Stat New York paa en 0 i Hudson-

Floden, med Jærnbanevogne- og Maskinfabrikker. (1890) 5,000 Indb. *S. B. T.*

Green Mountains [gri!nmauntenz], Bjærgparti i U. S. A., Stat Vermont, hører til den nordligste Del af Alleghany-Systemet og naar i Mont Moosehillock 1,456 M. Med ringere Højde og under Navnet Notre Dame Range fortsættes de ind i Canada. De maleriske Bjærge ere meget besøgte af Turister især fra New York. *C. A.*

Greenock [gri! nak], Havnestad i det sydvestlige Skotland, Shire Renfrew, ligger 36 Km. V. f. Glasgow, paa den sydlige Side af Clyde's Udløb i Firth of Clyde. (1891) 63,400 Indb. mod 68,900 1881. G. er en regelmæssig bygget By med mange smukke Villaer, navnlig i de vestlige Forstæder, medens den østlige Del næsten kun bestaar af Fabrikkvarterer. Blandt de offentlige Bygninger kunne fremhæves det storslaaede Raadhus, Latinskolen, et stort Bibliotek og Mindesmærke for James Watt. Havnen er tilgængelig for Skibe af enhver Størrelse og har udmærkede Dokker (James Watt Dock); 1889 var her hjemmehørende 326 Skibe med 231,000 Tons foruden en Fiskeriflotille paa 3—400 Baade. Som Industriby indtager G. en fremragende Plads med store Skibsværfter og Maskinbyggerier, Sukkerraffinaderier og Jærnstøberier. *C. A.*

Greenockit (Kadmiumblende), et Mineral, som bestaar af Svovlkadmium (CdS); det krystalliserer heksagonalt (hemimorf), er gult og stærkt glinsende. Det forekommer i smaa Krystaller sammen med Prehnit i en Mandelsten ved Bishoptown i Renfrewshire, Skotland; endvidere findes det ikke sjælden som Overtræk paa Zinkblende, saaledes bl. a. ved Pribram i Böhmen. *N. V. U.*

Greenough [gri!nou], Horatio, nordamerikansk Billedhugger, født 6. Septbr. 1805 i Boston, død 18. Decbr. 1852 i Somerville (Massachusetts). Han studerede først paa Harvard-Universitetet i Cambridge, droges særlig ved Allston's Initiativ mod Kunsten, uddannede sig i Skulptur i sin Fødeby i under den franske Billedhugger Bisson og modnedes i Italien under Thorvaldsen og Tenerani's Ledelse. Hans Værker have ogsaa disse sidstes Stilrenhed og Formskønhed. Bekendtest er hans kolossale Rytterstatue af Washington for de forenede Staters Kapitol, for hvilke han desuden har modeleret andre Arbejder som »The Rescue« (Kolonistfamilie og en Indianer). Af hans Idealfigurer kunne nævnes: »Medora«, »Engelen Abdiel« og »Venus«. (Litt.: Tuckermann, *Memorial of H. G.* [New York 1853]). *A. Hk.*

Greenovit er en manganholdig, rosenrød Varietet af Mineralet Titanit, den forekommer ved S. Marcel i Piemont. *N. V. U.*

Green River [gri!nrivə], 1) Flod i U. S. A., udspringer i den nordøstlige Del af Staten Kentucky, flyder mod Vest forbi Mammuts-Hulen, vender sig derpaa mod Nordvest og falder i Ohio's venstre Bred efter et Løb paa 445 Km. Den er sejlbargjort til Greenville i en Længde af 320 Km. 2) Hovedkilden til Colorado, udspringer paa Wind-River-Bjærgene i Staten Wyoming, gennemløber i Colorado's Ørken og baner sig gennem en mægtig Canon Vej gennem Uintah-Bjærgene, hvorpaa den efter et Løb paa 1,030 Km. forener sig med Grand River og derved danner Colorado. *C. A.*

Greensborough [gri!nzbərə], By i den nordamerikanske Stat Nordcarolina, med et College for Kvinder, Fabrikation af Trævarer, Tobak og (1890) 3,300 Indb.

Greensburgh [gri!nzbə.g], 1) By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania med Lærerindeseminarium, Fabrikker og (1890) 4,200 Indb. 2) By i Indiana med Jærnstøberier, Stenbrud og (1890) 3,600 Indb. *S.B. T.*

Greensten, Henrik jørgen, dansk Forfatter og Skolemand, født 12. Oktbr. 1833 i Roskildeegnen, død 11. Juli 1895 i Kjøbenhavn, blev Student 1851, cand. theol. 1859 og ansattes 1879 som Inspektør ved en kjøbenhavnsk Kommuneskole. 1859 udgav han et lille Bind Digte og har senere udfoldet en stadig, men sparsom Produktion af overvejende lyriske Digte, som findes spredte i Blade og Tidsskrifter. *S. Bz.*

Greenville [gri!nvil], Navnet paa flere Byer i de nordamerikanske Fristater: 1) By i Sydcarolina ved Reedy River, Baneknudepunkt med et Baptistuniversitet, teologisk Seminarium, Kollegium for Kvinder, Vogn- og Bomuldsfabrikker og (1890) 8,600 Indb. 2) By i Michigan ved Flat River med Tømmerhandel og (1890) 3,000 Indb. 3) By i Missouri ved Mississippi med Handel og Fabrikker. (1890) 6,600 Indb. 4) Baneknudepunkt i Ohio med (1890) 5,500 Indb. 5) By i Texas med (1890) 4,300 Indb. *S. B. T.*

Greenwich [gri!nitš], By i det sydøstlige England, Shire Kent, ligger paa Themsens sydlige Bred umiddelbart ved London's Østside (9,6 Km. fra London Bridge) og er nu fuldstændig smeltet sammen med Hovedstaden. (1891) 57>200 Indb. G. er særlig bekendt ved sit Marinehospital og sit Observatorium. Det berømte G. Hospital er opført i klassisk Stil af Inigo Jones og Chr. Wren og blev af Vilhelm III bestemt til Hospital for Invalider af Orlogsmarinen; det husede 3,000 Invalider, de saakaldte *In-Pensioners*, medens ca. 32,000 *Out-Pensioners* modtoge Understøttelser derfra. Nu er Invalidehjemmet som saadant ophævet, og de gamle Matroser faa i Stedet en tilsvarende Understøttelse. Selve Bygningen benyttes nu paa forskellig Maade, saaledes indeholder den forhenværende Spisesal en Malerisamling, andre Rum huse et storslaaet Marinemuseum, og en hel Fløj er indrømmet det 1870 oprettede Marineakademi *(Royal Naval College)*. Bag samme og tæt ved Hospitalet ligger et Kompleks af pragtfulde Bygninger, det er *Royal Naval School*, en Skole for 1,200 Matrosbørn; en Sidebygning indeholder et Hospital for Sømænd fra alle Lande, der tidligere fandtes paa det i Themsen liggende Skib Dreadnought. I den 76 Hekt. store G. Park, der er et yndet Udflugtssted for Hovedstadens Beboere, ligger paa en Høj, 55 M. over Themsen's Spejl, det berømte G. Observatorium, oprettet 1675 og paa det rigeste udstyret med astronomiske, meteorologiske og magnetiske Instrumenter; aarlig udsendes herfra en astronomisk Aarbog, og to Gange om Dagen, Kl. 10 og Kl. 1, telegraferes herfra G.'s Tid til alle England's Egne. Særlig Betydning har Observatoriet faaet, efter at det almindelig er blevet fastslaaet at regne den Meridian, der gaar derigennem, for Nr. O (2^0, 20' 9" V. f. Paris'es Meridian og $17^0$39' 51" Ø. f. Ferro's Meridian). Ogsaa som Fabrikby har G. Betydning, navnlig ved sine Skibsværfter, Lysestøberier, Olie-

raffinaderier, Fabrikation af Cement, Kemikalier, Kunstgødning og telegrafiske Apparater. (Litt.: L'Estrange, *The Palace and the Hospital. Chronicles of G.* [1886]). *C. A.*

Greenwich [gri!nitš], By i den nordamerikanske Stat Connecticut ved Long Island Sound med mange Villaer for New York'ere og (1890) 10,000 Indb. *S. B. T.*

Greenwich [gri!nitš], Hertug af, se Argyll, J. C.

Greffier [*græfje*'], en ved franske Retter ansat Embedsmand, hvis Virksomhed nærmest omfatter, hvad der inden for dansk og norsk Retspleje betegnes som Retsskriverforretninger. Foruden den egentlige G. (*g. en chef*), der ved de højere Retter skal have juridisk Eksamen, findes til Bistand for denne saakaldte *commis-greffiers*, der antages af vedkommende Rets Præsident. *E. T.*

Greisenaasen, en 114 M. høj skovbevokset Fjældryg paa Nordsiden af Christianiadalen og paa Østsiden af Maridalsvandet, bestaar af en rødlig Granit, som stærkt benyttes til Byggesten i Christiania. Aasen har et stærkt Affald mod Øst ned mod en ca. 58 M. o. H. liggende flad Terrasse, hvorpaa Grefsengaardene ligge. Det er paa disse Gaardes Grund, at den bekendte Vandkuranstalt Grefsen Bad er anlagt. Badet, der ligger omtr. 5 Km. fra Christiania, er opført 1858 og holdes aabent i Maanederne Juni—August; det søges mest af nervesyge og har haft en ganske vekslende Søgning, det er nu betydelig udvidet og synes mere og mere at vinde Ry ogsaa uden for Norge. Kilderne, som benyttes ved Kuren, have en jævn Temperatur af 5^0 saavel Sommer som Vinter. Omkring Badet er anlagt en større Park, hvorfra mangesteds haves glimrende Udsigt over Christianiadalen. Til Badet gaar Diligencer fra Christiania flere Gange om Dagen. *J. F. W. H.*

Grefsen Bad se Grefsenaasen.

Greg [gre'g], William Rathbone, engelsk Forfatter, født i Manchester 1809, død i Wimbledon ved London 1881. Af hans Skrifter, der alle behandle sociale og politiske Spørgsmaal, kunne nævnes: »Essays on Politicai and Social Science« [2 Bd. 1853]; »Enigmas of Life« [1872]; »Literary and Social Judgments« [1868 og senerel; »Political Problems« [1870]; »The Creed of Christendom«, hans betydeligste og mest læste Værk, der 1883 udkom i 8. Opl.; »Truth versus Edification«; »Rocks Ahead: or, Warnings of Cassandra« [1874]; »Miscellaneous Essays« [2 Bd. 1881—84]. *T.L.*

Gregariner ere encellede Væsener, der leve som Snyltere i forskellige indre Organer eller i Vævsceller, overvejende hos lavere Dyr. Det med en Kerne forsynede Legeme bestaar af en Protoplasmamasse, der i det mindste hos de fritlevende Former er omgiven af en tydelig Membran. En Mundaabning mangler saavel som ethvert Spor af en Fordøjelseskanal, og Næringsoptagelsen finder derfor Sted gennem hele Legemets Overflade. De fritlevende Former vise Bevægelsesfænomener, som dog hverken skyldes Fimrehaar, som hos Infusionsdyrene, eller en Pseudopodiedannelse, som hos Slimdyrene. Forplantningen finder aldrig Sted ved Deling, men ved Sporer, som indeholde et Antal ormformede Kim, af hvilke hver bliver til et nyt Individ. Forud for Sporedannelsen finder altid en Indkapsling Sted, enten af et enkelt Individ eller samtidig af to, som forinden have indgaaet en ejendommelig Forbindelse.

De højest udviklede G., de saakaldte Polycystider, have en langstrakt, baanddannet Form og ligne noget smalle Fladorme, men Legemets to Flader have ganske samme Værdi, da man ikke kan sondre mellem en Ryg- og en Bugflade. Et saadant Legeme bestaar i Dyrets fri Tilstand af to ved en ydre Indsnøring og en indre Tværskillevæg adskilte Afsnit, et mindre forreste, Protomerit, og et større bageste, Deutomerit, som indeholder Kernen. I sin yngre Alder er et saadant Dyr imidlertid fæstet i en Epithelcelle af en Tarmkanal, og denne Tilhæftning finder Sted ved Hjælp af et tredje forreste Afsnit, den saakaldte Epimerit, der kan betegnes som et Vedhæng til Protomeritten, fra hvilken den i Reglen er mindre skarpt adskilt. Snart er den kun et lille knop- eller hovedformet Parti, der er umiddelbart fæstet til Protomeritten, snart staar det i Forbindelse med denne ved et langt, tyndt, halsformet Afsnit. Den hovedformede Endedel er ofte forsynet med finger-, tand- eller hageformede Forlængelser, der gøre denne forreste Del vel skikket til at fungere som Fasthæftningsredskab. Denne Epimerit tabes og gaar til Grunde, naar Dyret skal forplante sig, ved hvilken Lejlighed det opgiver sin Tilhæftning til Tarmkanalens Væg. Legemet bestaar af en Protoplasmamasse, i hvilken vi kunne sondre mellem en indre, mere flydende Endoplasma og et tyndt ydre Lag af en fastere Ektoplasma, der paa sin Overflade er hærdnet til en tydelig Membran, og som tillige danner Skillevæggen mellem Protomerit og Deutomerit. Endoplasmet indeholder en Mængde lysbrydende Kugler, der vise Slægtskab med Stivelse, samt et Antal Fedtkugler. Paa Grænsen mellem Endo- og Ektoplasmet findes et Netværk af kontraktile Traade med overvejende kredsformet Ordning. Membranen viser en Længdestribning, som hidrører fra overordentlig smalle, tætstillede Furer, der naa helt ned til Endoplasmet. Hos disse Dyr har man iagttaget flere forskelligartede Bevægelsesfænomener, nemlig dels peristaltiske Sammentrækninger, der forplante sig gennem hele Legemets Længde, dels pludselige og energiske Bøjninger og endelig en overordentlig langsom Gliden hen ad en Flade. Medens de to førstnævnte Bevægelsesformer kunne forklares som en Virkning af de kontraktile Traade, synes den glidende Bevægelse meget gaadefuld, da man under den ikke kan iagttage den ringeste Sammentrækning af Legemet eller Forskydning af dets Dele. Ifølge nyere Undersøgelser foregaar denne Bevægelse ved Afsondring af en geléagtig Masse, der finder Sted mellem Ektoplasmet og Membranen. Efterhaanden flyder den ud bagtil gennem Furerne i Membranen, og idet den strømmer ud, størkner den til en Masse, der minder om Edderkoppernes Spind. Da denne Afsondring finder Sted over hele Legemets Overflade, er Dyret saa at sige omgivet af en Gelécylinder, og Bevægelsen finder Sted derved, at den frisk udstrømmende Gelémasse udøver et Tryk paa den ældre hærdnede og derved driver Dyret frem. Denne Bevægelse er yderst langsom, og til at tilbagelægge en Vej paa 3 Mm.'s Længde bruger en i saa Henseende undersøgt Art en Tid, der varierer mellem 3 og 25 Min. Naar en G. glider

hen ad en Glasplade, kan man paavise, at den efterlader et Bælte af en saadan størknet, traadet Masse. — I Modsætning til Forholdet hos de øvrige Protozoer finder Formeringen aldrig Sted ved simpel Deling, men ved Sporer, og denne Sporedannelse er hidtil med Sikkerhed kun kendt hos Individer i indkapslet Tilstand. En saadan Indkapsling kan nu enten foretages af et enkelt Individ eller samtidig af to, der længere eller kortere Tid i Forvejen have indgaaet en ejendommelig Forbindelse med hinanden. Om begge Forhold kunne finde Sted hos samme Art, er ikke bekendt, ligesom der i det hele taget hersker stor Usikkerhed med Hensyn til flere af de vigtigste Spørgsmaal, der vedrøre disse Dyrs Forplantning. Dette gælder saaledes ogsaa om den nys nævnte Forbindelse mellem to Individer. De kunne nemlig forbinde sig med hinanden paa den Maade, at Forenden af det bageste Individ slutter sig til Bagenden af det forreste eller omvendt, saaledes at begge Individer forene sig med deres Forender. Man træffer dog ogsaa af og til flere end to Individer i Forbindelse med hverandre. Disse ejendommelige Forbindelser har man betegnet som Syzygier; men medens nogle Forfattere tillægge begge Forbindelsesformer Betydningen af en Forplantningsakt (Konjugation ell. Kopulation), opfatte andre kun en saadan Forbindelse som Kopulation, under hvilken Individerne ere forbundne med deres Forender. Den sidste Forbindelsesform, der synes at være Regel hos de kun af et enkelt Stykke bestaaende Monocystider, har man betegnet som Opposition i Modsætning til den førstnævnte Forbindelsesmaade (Apposition), der hyppigst er iagttaget hos Polycystiderne. Ved den enlige Encystering afrunder Dyret sig, bliver ubevægeligt og omgiver sig med en enkelt eller dobbelt Cyste. Sporedannelsen begynder med, at Kernen efterhaanden deler sig i et Antal Døtrekerner, som hver omgives med en Del af Dyrets Protoplasma. De paa denne Maade opstaaede Celler, der efterhaanden omdannes til Sporer, danne et sammenhængende Lag paa Dyrets Overflade, som omslutter den tiloversblevne Del af Dyrets Legeme, der ingen Betydning synes at have. Hver Spore omgiver sig med to Membraner, og dens Indhold deles i et forskelligt Antal, hyppig 4—8 saakaldte »seglformede Kim«, der have Form af smalle tenformede Stave. De ligge ordnede som Delingsstykkerne af en Orange, og hver af dem faar sin Del af Sporens Kerne. — Ved den parvise Encystering, som undertiden indledes af en stærkt roterende Bevægelse af de to Individer, trække disse sig ligeledes stærkt sammen og lægge sig tæt op ad hinanden, inden de udskille deres Cystehud. Hos Polycystiderne forsvinder Grænsen mellem Protomerit og Deutomerit ganske. Ved en saadan parvis Encystering har man hos to Monocystis-Arter, som leve i Regnormens Sædstok, fundet, at Sporedannelsen indledes af lignende Fænomener, som finde Sted ved et Ægs Befrugtning, idet de to Kerner, efter at have udskilt en Del af deres Masse (Pollegemer) og igen at være udvoksne til deres oprindelige Størrelse, rykke mod hinanden og smelte sammen. Ved gentagen Deling af denne ny Kerne dannes nu et stort Antal Døtrekerner til Sporerne, der ordne sig paa j Overfladen af de to Individer. Sluttelig forsvinde Grænserne mellem disse, og Cysten indeholder da i et Antal uregelmæssige Sporehobe. Hvorvidt nu denne Forbindelse mellem de to Kerner udelukkende ledsager den Foreningsmaade, man har betegnet som Opposition, er det forbeholdt senere Undersøgelser at afgøre. — Medens Cysterne i mange Tilfælde naa deres fulde Udvikling i Værtdyret, hvilket saaledes gælder for de i Regnormenes Krophule og Sædstokke levende Monocystider, bliver denne i andre Tilfælde — saaledes hos de fleste Polycystider — først tilendebragt, efter at de ere blevne udførte af Værtdyrets Tarmkanal. Sporerne, som i Reglen udtømmes ved Bristning af Cystedækket, kunne først ved Indførelse i en Tarmkanal frigøre deres Indhold, de seglformede Kim, idet Mavesaften bevirker Sporehylsterets Aabning. De smaa Kim, som i mange Tilfælde allerede vise Bevægelse inden for Sporehylsteret, bevæge sig efter deres Frigørelse som smaa Rundorme eller Igler og ende med at bore sig ind i en Celle, hvor de trække sig sammen og antage Kugleform. Medens HU Coccidierne under hele deres øvrige Liv vedblive at være Cellesnyltere og kun have en kort fri Ungdomsperiode, arbejde Mono- og Polycystiderne sig ud og føre et frit Liv indtil deres Encystering. Hos Polycystiderne er Dyret, som ovenfor omtalt, fæstet i en Celle ved Hjælp af Epimeritten, som tabes ved dets Frigørelse. G.'s Størrelsesforhold ligge mellem meget vide Grænser. Medens de mindste Former, Coccidierne, kunne naa en Størrelse af $0{,}025$—$0{,}12$ Mm., blive de fleste Mono- og Polycystider ikke meget over $0{,}01$—$0{,}02$ Mm. lange. De største kendte Arter ere *Monocystis magna* hos Regnormen, som naar en Længde af 5 Mm., og den kæmpemæssige *Porospora gigantea* hos Hummeren, der kan blive 16 Mm. lang. G. kunne deles i de 3 Afdelinger: Polycystider, Monocystider og Coccidier. Af disse omfatte de to første fritlevende Former, medens Coccidierne ere Cellesnyltere. Hos disse findes aldrig Syzygi, og de indkapsle sig altid enkeltvis. Polycystiderne, hvis Legeme, som alt omtalt, bestaar af to Afsnit, leve næsten udelukkende hos Leddyr, medens de af et enkelt Stykke bestaaende Monocystider ere fundne hos alle øvrige Klasser af flercellede Dyr med Undtagelse af Polypdyr, Bændelorme og Ikter. Hyppigst ere de fundne hos Ledorme. Medens saaledes de fritlevende Former hidtil ikke ere fundne hos Hvirveldyr, have omvendt Coccidierne deres største Udbredelse hos disse, navnlig hos Pattedyr og Fugle, hos hvilke de i mange Væv og Organer kunne fremkalde farlige Tilfælde. Om de af Coccidier og nærstaaende Former fremkaldte Sygdomme hos Mennesker og Dyr se Sporogoni. (Litt: Bronn, »Klassen u. Ordnungen d. Thierreichs« [1. Bd., 1. Afd. 1880—82]; Delage og Hérouard, *Traité de Zoologie concrète*, 1. Del *la cellule et les protozoaires*. 1896). Afbildn. se under Sporozoa. *M. L.*

Gregātim (lat.), skarevis.

Grége [græ!ž], *grève, greze (ir.),* Raasilke.

Gregersen, Nils Jørgen, norsk Officer, Politiker og Forfatter, er født i Christiania 15. Juni 1840 og blev 1860 Sekondløjtnant i Infanteriet, hvor han efterhaanden avancerede til Oberst og Korpschef (1893). G. har leveret adskillige ansete Bidrag over Taktik og nyere Krigshistorie til det norske militære Tidsskrift og har 3 Gange vundet

dette Tidsskrifts Prisbelønninger, ligesom han 1869 ogsaa vandt det svenske Krigsvidenskabs-Akademis 2. Pris for sin Besvarelse af Opgaven »Om det ny hurtigskydende Bagladningsgeværs Indflydelse paa Taktikken« [trykt i »Krigs-Vet. Akad. Handl.« 1870]. 1864—83 var han tillige Vejinspektør paa Søndmøre, 1880—82 repræsenterede han Romsdals Amt paa Stortinget og har deltaget ivrigt i Arbejdet for Udviklingen af Landets Jærnbanenet. Som Forfatter er han optraadt med de friske og velskrevne Skildringer fra Jagten og Naturen »I Skov og Mark« [Chra. 1884] og »Fortællinger og Skitser« [Chra. 1886]. *J. B. H.*

Gregersen-Saaggi, Gulbrand, norskfødt Ingeniør og Bygningsentreprenør i Ungarn, ophøjet for sig og Efterkommere i den ungarske Adelsstand (1884) med Tilnavnet Saaggi, er født paa Modum 1823, kom som ung Bondegut med tarvelige Skolekundskaber i Tømrerlære i Christiania, arbejdede 1843—46 som Tømmersvend i Kjøbenhavn og drog saa over Berlin og Prag til Wien. Ved Ungarernes Opstand 1848 var han beskæftiget som Brobygger mellem Wien og Budapest. Paa en Maade tvungen til at gaa med Ungarerne deltog han som Ingeniør i deres Kampe, bl. a. i Slaget ved Temesvar, da General Bem's Hær blev sprængt. Det lykkedes ham at undkomme til Italien; ved Tilbagekomsten herfra 1850 blev han imidlertid angivet og sat under *Tiltale*; men *Wien*—Pest-Banens Generaldirektion, som ønskede paa ny at knytte ham i Jærnbanens Tjeneste, traadte imellem og fik ham fri. Han vandt nu i kort Tid et Navn som fremragende »Bauunternehmer« og har i Aarenes Løb med sine Sønner (hvoraf 4 ere ingeniørmæssig uddannede Deltagere i hans Forretning) oparbejdet sin Virksomhed i Budapest, der omfatter Jærnbaneanlæg, Høvlener, Maskinværksteder, Smedjer, Parketgulvfabrik m. m., til Ungarn's mægtigste, hele Landet omspændende Byggefirma. Med Chäusseen fra Mostar til Metkowitch i Herzegowina og med Dæmningsarbejderne i Szegedin er G.'s Navn for altid knyttet sammen og ligeledes med Broen over Teiss ved Tekehaja med 420 M.'s Spændvidde. Blandt hans mest kendte Byggeforetagender kunne nævnes Centraljærnbanestationen og Nationalteateret i Budapest, de store Honvedbaraklejre i Fiinf kirchen, Kaschau og Lugos, Hospitalsbaraklejren i Bihacs, Cirkus Renz i Budapest, Honved- og Infanterikasernerne smst. m. fl. (Litt.: »Skill.-Mag.« 1885, Nr. 44 efter Artikler i »Pester Lloyd«). *J. B. H.*

Grégoire [gregwalr], Edouard Georges Jacques, belgisk Komponist og Musikforfatter, født 7. Novbr. 1822 ved Antwerpen, var oprindelig sammen med sin Broder, den fortræffelige Pianist Jacques Mathieu Joseph G., uddannet som Klaverspiller, i hvilken Egenskab han, til Dels med Broderen, foretog Koncertrejser. Senere viede han sig imidlertid væsentlig til Kompositionsvirksomheden og fik forskellige Operaer opførte paa Bruxelles's og Antwerpen's Teatre, blandt dem den flamske Opera »Willem Benkels«. Ved Siden heraf skrev G. Orkestermusik (bl. a. en »historisk« Symfoni i fire Dele: »Les Croisades«), Oratorier og adskillig Musik i mindre Former, samtidig med at han udfoldede en rig Skribentvirksomhed, der navnlig har Betydning, for saa vidt den angaar belgiske og nederlandske Musikere og Musikforhold. Af disse hans Arbejder kunne nævnes: »Essai historique sur la musique et les musiciens dans les Pays-Bas« [1861], »Origine du celebre compositeur Louis van Beethoven« [1863], »Les artistes musiciens néerlandais« [1864], »Notice biographique d'Adrian Willaert« [1874], »Notice biographique sur F. J. Gossé dit Gossec« [1878] m. fl. *TV. B.*

Grégoire [gregwalr], Henri, fransk Biskop og Politiker, født 4. Decbr. 1750, død 28. Maj 1831. G. var Søn af en fattig Bonde i Vého ved Lunéville; sin første Uddannelse fik han hos Jesuitterne, hvis afgjorte Fjende han senere blev. Han blev Vikar og senere Præst i Embermesnil i Lothringen, ikke langt fra sin Fødeby. Som Præst søgte han at hæve sin Menighed baade moralsk og religiøst, og han oplyste den baade paa det aandelige og det økonomiske Omraade. Alle fortrykte havde hans dybeste Medfølelse, og 1788 begyndte han at kæmpe for Jødernes Borgerrettigheder (»Essai sur la régénération civile, morale et politique des juifs« [Metz 1789]), Præsteskabet i Nancy Valgkreds sendte ham som Medlem til Rigsstænderne, og fra 1789 er G.'s Navn knyttet til den franske Revolutions Historie. Han vilde kristne Revolutionen. G. fik største Delen af det lavere Præsteskab til at slutte sig til tredje Stand. Natten til 4. Aug. talte han mod Prælaternes og Adelens Privilegier, og medens man diskuterede Erklæringen om Menneskerettighederne, foreslog han at gøre en Tilføjelse om Menneskepligterne. Uden at være fuldt tilfreds med Præsteskabets borgerlige Konstitution var han den første til at aflægge Ed paa den (2. Jan. 1791) i Haab om derved at forsone Revolutionen med Kirken, Patriotismen med Religionen, men han traadte uforfærdet op mod Forfølgelsen af de ikke-edsfæstede Præster. Efter den ny Konstitution valgte to Departementer, Sarthe og Loir-et-Cher, G. til Biskop; han foretrak det sidste med det gamle Bispesæde Blois. Til Trods for sine mange politiske Hverv varetog han sit Bispeembede med en Dygtighed og Iver, som var hans kristelige Personlighed værdig. 18. Jan. 1791 blev G. Nationalforsamlingens Præsident. Som Medlem af Nationalkonventet arbejdede han for Afskaffelsen af Kongedømmet med følgende Motivering: Kongerne ere i den moralske Verden, hvad Uhyrerne ere i den fysiske, Hofferne ere Forbrydelsernes Værksteder og Fordærvelsens Arne — Kongernes Historie er Folkenes Lidelseshistorie. Han stemte for, at Ludvig XVI skulde straffes, men ikke med Døden, fordi han overhovedet var imod Dødsstraf. Da Bispen i Paris, Gobel, og flere andre Præster 7. Novbr. 1793 i Konventet nedlagde deres Embede og forkyndte Fornuftens Sejr, vilde man tvinge G. til det samme, men han nægtede det i Frihedens Navn og bekendte frimodig sin Kristentro. Fra nu af mødte han altid i Konventet i sin blaa Bispedragt, og 1795 fik han Kultusfrihed bragt til Sejr. Han fik Negerslaveriet ophævet og søgte samtidig at faa Negrene kristnede, han sørgede for Skolevæsenets Opkomst, lod oprette Biblioteker rundt i Landet, fik oprettet det franske Institut og arbejdede for en international Sammenslutning af alle Videnskabsmænd og Forfattere. Mange Kunstværker reddede han fra Revolutionens Rasen, han opfandt Navnet Vandalisme (»Rapports sur les destructions opérées par le vandalisme« [1794]). For at gen-

oplive den gamle gallikanske Kirke fik han sammenkaldt Nationalkonciler 1797 og 1801, men dette Arbejde blev forstyrret ved Konkordatet af 1801 mellem Bonaparte og Pave Pius VII (se Gallikansk Kirke). Følgen af nævnte Konkordat var, at G. maatte nedlægge sit Bispeembede, men han blev ved at betragte sig som retmæssig Biskop. Under Direktoriet var G. Medlem af de 500's Raad, under Konsulatet var han Præsident for den lovgivende Forsamling, som tre Gange maatte præsentere ham som Medlem af Senatet, før Bonaparte vilde udnævne ham til Senator (1801). Under Kejserdømmet blev G. sine gamle Idealer tro; han ækledes ved at se Konventets værste Skraalhalse i Støvet for Kejseren, og han vilde ikke bære den Grevetitel, som Napoleon skænkede ham. Under Bourbon'erne var han lige saa standhaftig; 1819 blev han valgt til Medlem af Kammeret, men Royalisterne fik nægtet ham Adgang og udslettet som Medlem af det franske Institut. Til sin Død holdt han fast ved den katolske Kirkes Tro, men han vilde ikke give Køb over for Ultramontanismen. G. døde efter at have modtaget den sidste Olie til Trods for Ærkebiskoppens Forbud, og der var tre Præster, som havde Mod til at assistere ved Begravelsen. Over 20,000 Mennesker fulgte hans Baare til Kirkegaarden Montparnasse. (Litt.: Hip. Carnot, *Notice historique*, hvori findes G.'s egne Memoirer [Paris 1839]; A. Gazier, *Henry G.* i »Revue historique«, 8. og 9. Bd. [1878—79]). *L.M.*

Gregōr, 16 Paver af dette Navn.

1) Gregor I, den Store, (590—604), G. fødtes i Rom ca. 540; han var af Arriciernes berømte Familie; Faderen, Gordianus, var Senator, Moderen, Sylvia, udmærkede sig ved Fromhed og gik efter sin Mands Død i Kloster. Han fik samme Uddannelse som de andre fornemme unge Romere; Retsstudiet indtog en fremragende Plads, men han havde mest Lyst til at fordybe sig i Augustinus og andre kirkelige Forfattere, ligesom hans Hu mere stod til den stille Ensomhed end til Verdenslivet. 30 Aar gl. udnævntes han af Kejser Justin til Præfekt i Rom; men efter sin Faders Død oprettede han for største Delen af sin Arv 6 Klostre paa Sicilien og eet i Rom, i hvilket sidste han selv gik ind som Munk. Ca. 577 blev han en af Romerkirkens 7 Diakoner, og 579 sendte Pave Pelagius II ham som Apokrisiarius til Konstantinopel, hvor han røgtede sit Hverv til alles Tilfredshed indtil 585, da han vendte tilbage til Rom og blev Abbed for det af ham selv stiftede Kloster. 590 blev han enstemmig valgt til Pave, og imod sin Tilbøjelighed tog han mod Valget — sukkende sagde han ofte senere: »Jeg elskede Rachel (det beskuende Liv), men jeg fik Lea (det arbejdsomme Liv)«. Under fortvivlede Forhold overtog han Papatet: Longobarderne stode uden for Rom's Mure, Pest og Hungersnød herskede indenfor, Tugten var i Forfald, og de romerske Bispers gamle Navn havde mistet en Del af sin Glans. Ved G.'s Geni ændredes snart alt. Han fik Longobardernes Konge, Agilulf, til at skaane Rom, med den longobardiske Dronning Theodelinde stod han i stadig Brevveksling, og ved hendes Hjælp fik han de arianske Longobarder gjorte til Katolikker. Ved venlige Breve og smaa Opmærksomheder fik han Fyrsterne til Venner, og Kejserhoffet i Konstantinopel var lige saa imponeret af hans Venlighed som af hans Fasthed. Med sine egne og Kirkens Midler, som han styrede som en klog Husholder, afhjalp han Folkets Nød, og han genoprettede Tugten blandt Præsterne. Skismatikerne tog han strengt paa, hvorimod han var forholdsvis mild mod Jøderne. Han grundede den angelsachsiske Mission og fik Kristendommen indført paa Corsica. Med Patriarken i Konstantinopel laa han i Strid, fordi denne kaldte sig »økumensk Patriark«, i hvilken Titel der laa en Udfordring til den romerske Biskop, der som St. Peter's Efterfølger hævdede sig en Stilling, der svarede til denne Titel; G. kaldte sig i Modsætning dertil for *servus servōrum Dei* (Guds Tjeneres Tjener). Han søgte at knytte Kristenhedens Bisper til sig ved at sende dem Palliet (s. d.), og utrættelig hævdede han Rom's Primat, i Kampen for hvilket han ikke altid brugte helt ulastelige Midler. — Om G.'s Skarpsyn vidner hans Forhold til Munkene, som han vilde uddanne til en staaende Hær for Paven; hans Ideal var Benedikt fra Nurcia (s. d.), hvis Levned han skrev. I Stedet for den »ambrosianske Kirkesang« indførte G. den saakaldte »gregorianske Kirkesang« (s. d.), selv skrev han Salmer. Liturgien ændrede han. Hans dogmatiske Betydning er den, at han for første Gang hævdede Nadveren som en ublodig Gentagelse af Christi Offerdød og udviklede Læren om Skærsilden og de dermed sammenhængende Sjælemesser; han fremmede Helgen- og Relikviedyrkelsen. G.'s *Regula pastoralis* (Hyrdebog) var gennem flere Aarhundreder en Rettesnor for Romerkirkens Præster. Han staar som den fjerde og sidste af de vesterlandske Kirkefædre og som den første Pave i egentlig Forstand — med den ene Side vendt mod Oldkirken, med den anden mod Middelalderen. G.'s Værker ere udgivne af Maurinerne [4 Bd., Paris 1705] samt i Migne, *Patrologia latina* [75.—79. Bd.] og i Jaffé, *Regesta Pontif. Rom.* I, S. 143 ff. [Leipzig 1885]. (Litt.: Lau, »G. I nach Leben und Lehre« [Leipzig 1845]; Pfahler, »G. der Grosse und seine Zeit« [Frankfurt a. M. 1852]; Pingaud, *La politique de St. Grégoire* [Paris 1852]; Wolfsgruber, »Die vorpäpstliche Lebensperiode G.'s des Grossen« [Wien 1886]; Clausier, *St. Grégoire le Grand* [Lille 1887]; Bonsmann, »G. I der Grosse« [Paderborn 1891]).

2) Gregor II, (715—31), var Romer og Benediktinermunk. Som Pave traadte han op mod den billedfjendske Kejser Leo og søgte sin Støtte hos Frankerne mod Longobarderne, hvis Konge, Luitprand, han fik til at skaane Rom. Han tog sig af Bonifacius'es Mission i Tyskland og holdt overalt et vaagent Øje med, hvor Rom's Overhøjhed kunde blive gjort gældende. Han skærpede Tugten og begunstigede Munkevæsenet. Han er Helgen. (Litt.: Dahmen, »Das Pontificat G.'s II« [Düsseldorf 1888]).

3) Gregor III, (731—41), af Fødsel Syrer. Han gik i sin Forgængers Spor. Paa en Synode i Rom 732 udtalte han sig til Gunst for Billederne. For at faa Hjælp mod Longobarderne sendte han Karl Martel Nøglen til St. Peter's Grav og nogle Relikvier samt tilbød ham Værdigheden som romersk Patricier. Bonifacius udnævnte han til Ærkebiskop og Tyskland's Primas. Han er den sidste

Pave, der bad om Stadfæstelse hos Eksarken i Ravenna, den konstantinopolitanske Kejsers Repræsentant. G. er Helgen.

4) Gregor IV, (827—44), var Romer, fik først Pavevielsen, efter at hans Valg var prøvet og stadfæstet af den frankiske Kejser. Han blandede sig i Striden mellem Kejser Ludvig den Fromme og hans Sønner, men var meget uheldig. Han udnævnte Ansgar til den apostolske Stols Legat for Norden og oprettede Bispedømmet i Hamburg.

5) Gregor V, (996—99), den første tyske Pave, hed Bruno og var Fætter til Kejser Otto III, der havde anbefalet hans Valg. Han hørte til den cluniacensiske Retning og tænkte paa Reformer, men han kunde intet udrette over for den romerske Adels Modstand. (Litt.: Höfler, »Die deutschen Päpste«, I [Regensburg 1839]).

6) Gregor VI, Modpave til Benedikt VIII (s. d.), udnævnt 1012 af den romerske Adel, men trak sig frivillig tilbage, da han ikke kunde faa Kejser Henrik II's Stadfæstelse, og forsvinder med det samme af Historien.

7) Gregor VI, (1045—46), hed Johannes Gratianus, var Archipresbyter i Rom og stod i Ry for Fromhed og Lærdom. Han købte Paveværdigheden af Benedikt IX i Haab om at kunne faa Kirken reformeret, men han blev afsat 1046 paa Synoden i Sutri, fordi han var kommen i Embede ved Simoni. 1048 døde han i Köln.

8) Gregor VII, (1073—85). Han hed Hildebrand og var en Haandværkersøn fra Soana i Toscana; efter Navnet at dømme var han af germansk Byrd. Sin første Opdragelse fik han i Benediktinerklosteret St. Maria paa Aventinerhøjen i Rom, hvor Johannes Gratianus skal have været hans Lærer; og da denne blev Pave Gregor VI, gjorde han Hildebrand til sin Kapellan. Da Gregor VI blev afsat, fulgte Hildebrand med ham til Tyskland og blev hos ham til- hans Død (1048), hvorefter han gik til Klosteret Cluny. Her modnedes utvivlsomt hans reformatoriske Tanker, som længe havde haft et Hjemsted i Cluny (se Cluniacenser): en af Staten uafhængig Kirke med en staaende Hær af Munke og med et Præsteskab, der helst skulde være underkastet Klostertugten, i hvert Fald skulde det forsage Ægteskabet. 1049 kaldtes Hildebrand til Rom af Pave Leo IX, der paa hans Raad havde holdt sit Indtog i Byen som fattig Pilegrim; han blev udnævnt til Subdiakon og fik Styrelsen af Romerkirkens Økonomi, der var i stor Uorden. Stefan X, (1057—58), gjorde ham til Archidiakon og sendte ham som Legat til Frankrig og Tyskland. 1049—73 stod Hildebrand bag Kulisserne og styrede Kirken. For at faa den romerske Adels Indflydelse paa Pavevalget knækket fik han 1059 Pavevalget lagt i Kardinalkollegiets Haand, og for at lægge en Dæmper paa dens revolutionære Tilbøjeligheder forbandt han sig med de normanniske Hertuger i Syditalien ved at gøre dem til Pavestolens Lensmænd.

Alles Øjne vare rettede paa Hildebrand, og da Alexander II døde 1073, blev han valgt til Pave paa en ret tumultuarisk Maade. Skønt han i Begyndelsen vægrede sig ved at modtage Valget, vistnok fordi det ikke var foretaget kanonisk, og skønt mange Bisper frygtede hans reformatoriske Iver, blev han dog Pave og tog som saadan Navnet Gregor VII, sandsynligvis for derved at sikre sin gamle Ven, Gregor VI, Plads i Pavernes Række. Nu skulde den Reformation, som han længe havde forberedt, fuldbyrdes, en Reformation ikke alene af Kirken, men af hele Samfundet, som han vilde skulde gennemtrænges af Kristendommens Aand; men for ham vare Kristendommen og Kirken eet og det samme, saa Formaalet blev en almægtig Kirke med Staterne som ydmyge Tjenere: alle Fyrster for Foden af Paven, Christi Statholder paa Jorden. De Lande, som betalte Peterspenge, saa han som skatskyldige Stater, og Kejseren var som den, der modtog Kronen af Kirkens Haand, Pavens undergivne. 1074 forbød han alle gifte Præster at forrette Gudstjenesten og uddele Sakramenterne og erklærede enhver af deres kirkelige Handlinger for ugyldige; samtidig lod han udgaa strenge Bestemmelser mod Simoni (s. d.). 1075 udstedte han en Lov om Investituren (s. d.): den verdslige Fyrste maa ingen Indflydelse have paa Bispevalget, Bisperne skulle vælges af Klerus og Folket og investeres af Ærkebispen, Abbeden skal vælges af Munkene og investeres af Bispen. I Gennemførelsen af sine Planer gik G. frem med stor politisk Kløgt og ikke sjælden hensynsløst. Den revolutionære Bevægelse i Lombardiet støttede han for derved at kue de genstridige Bisper; for Vilhelm Erobrerens Overgreb lukkede han »Øjnene, og mod Sven Estridsøn viste han en udsøgt Venlighed, for at han i dem kunde have en Støtte mod Tyskland; thi det var mod dets Konge, Henrik IV, at Hovedslaget skulde staa. Henrik IV var bleven sat i Band paa Grund af Simoni, 1074 ydmygede han sig for de pavelige Legater i Niirnberg og blev løst af Bandet, men da de sachsiske Fyrster klagede over ham til Rom, sendte G. en Sendefærd til Goslar for at prøve Klagen. Forbitret herover erklærede Henrik paa Rigsdagen i Worms 1076 G. for afsat, idet han kaldte ham Hæretiker, Troldmand, Horkarl, Folkesmigrer, et vildt og blodigt Dyr, Kejserdømmets Ransmand. Til Gengæld satte G. Henrik i Band og løste hans Undersaatter fra deres Troskabsed. De tyske Fyrster tænkte paa at vælge en anden Konge og indbød G. til i Febr. 1077 personlig i Augsburg at holde Dom over Henrik. For at undgaa dette vandrede Henrik til Canossa, hvor G. dengang opholdt sig som Gæst hos sin trofaste Veninde, Markgrevinde Mathilde af Toscana, og efter tre Dages Bod (25.—27. Jan. 1077) blev han løst af Bandet. Striden blussede op straks efter. Henrik IV's Modstandere i Tyskland valgte Rudolf af Schwaben til Konge, og G. sendte denne en Krone; Henrik valgte, støttet af de lombardiske Bisper, Ærkebiskop Wibert af Ravenna til Pave (se Clemens III). Efter at Rudolf var bleven slaaet 1080, drog Henrik 1081 til Italien, og 1084 erobrede han Rom, hvor han blev kronet til Kejser af sin Pave, medens G. sad indesluttet i Engelsborg. Robert Guiscard, som var bleven bandsat 1074, men nu atter forligt med G., friede ham ud af Engelsborg og tog ham med til Salerno, hvor han døde Aaret efter (1085). Hans sidste Ord skal have været: »Jeg har elsket Retfærdighed og hadet Uretfærdighed, derfor dør jeg i Landflygtighed«. Før sin Død hævede han alle de Bandlysninger, han havde udtalt, undtagen dem over Henrik IV og hans Tilhængere. — G. er den mest storstilede af de romerske Paver. Uden dogmatisk Interesse havde

han et praktisk Formaal, som han forfulgte ad lige og krumme Veje uden nogen Sinde at tabe det af Syne, og sine egne Tanker saa han som Guds Tanker, for hvilke alle Midler stode til Raadighed. G. skal have skrevet *Religio quadrata*, en Slags Klosterforfatning og en Kommentar til Bodssalmerne. G.'s Breve findes i Jaffé, *Monumenta Gregoriana* [Berlin 1865], og samme, *Regesta Rom. Pontif. 1*, S. 594 ff., Horoy, *S. Gregorii VII epistolae et diplomata*, I—II [Paris 1877]. — G. blev først helgenkaaret 1729 paa Dril af Statsmagterne. (Litt.: Bowden, *Life and pontificate of G. VII*, I—II [London 1840]; Voigt, »Hildebrand als Papst G. VII und sein Zeitalter«, I—II [2. Opl. Weimar 1846]; Sölti, »G. VII« [Leipzig 1847]; Helfenstein, »Gregor nach den Streitschriften seiner Zeit« [Frankfurt 1856]; Gfrorer, »Papst G. VII«, I—VII [Schaffhausen 1859—61, Register 1864]; Meltzer, »G. VII's Gesetzgebung« [Leipzig 1869]; Villemain, *Histoire de G. VII*, I—II [Paris 1873, skrevet 1833]; Langeron, *Grégoire VII et les origines de politique ultramontaine* [Paris 1874]; Meltzer, »G. VII und die Bischofswahlen« [Leipzig 1876]; Caracci, *Gregorio VII* [Salerno 1885]; Mencacci, *San Gregorio VII* [Rom 1885]; Mattheis, *Gregorio VII e il pontificato Romano* [Siena 1886]; Stephens, *Hildebrand and his times* [London 1888]; O. Dularc, *Grégoire VII et la réforme de l'église au XI siècle* [Paris 1891]; Mirbt, »Die Wahl G.'s VII« [Marburg 1893]; Martens, »G. VII«, I—II [Leipzig 1894]).

9) Gregor VIII kaldte Mauritius Burdinus, Ærkebiskop af Braga, sig, da han 1118 blev opstillet som Modpave til Gelasius II af Kejser Henrik V. Ved Hjælp af tyske Tropper holdt han sig en Stund, men 1121 fangede Pave Calixt II ham i Sutri. Han døde 1125 i Fangenskab.

10) Gregor VIII, (Oktbr.—Decbr. 1187); han var fra Benevenf, stræbte efter at indføre større Kirketugt og opfordrede til det 3. Korstog.

11) Gregor IX, (1227—41), hed Hugolino de' Conti, Greve af Segni, og var en Slægtning af Innocens III, der 1199 gjorde ham til Kardinalbiskop af Ostia. Som Kardinal tog han sig af den franciskanske Bevægelse og fik den givet et officielt kirkeligt Stempel. Da han 80 Aar gl. ! blev Pave, søgte han med en Blanding af ungdommelig Iver og Senilitet at fortsætte Gregor VII's , og Innocens III's Politik. Som Kardinal havde han kronet Kejser Frederik II i Aachen og modtaget Løfte af ham om et Korstog. G. mindede Kejseren • om Løftet, og 1227 gik denne ud, men vendte snart om paa Grund af en udbrudt Pest. G. saa det kun som et Paaskud og bandsatte ham. Skønt bandsat gjorde Frederik II Alvor af Korstoget 1228—29, men herover blev G. vred, og han fik de lombardiske Stæder til at gøre Oprør og søgte i selv at erobre Syditalien. Da Kejseren kom hjem, tvang han G. til Fred i San Germano. 1239 udbrød Kampen mellem Kejser og Pave igen, og Frederik II erobrede Rom, hvor G. døde 21. Aug. 1241. Ingen af de europæiske Fyrster forstod G. at vinde for sin Politik mod Kejseren, og de romerske Baroner gjorde ham Livet surt i Rom, saa han flere Gange maatte opholde sig i Viterbo og Perugia. G. overgav Inkvisitionen til Dominikanerne (1232), han lod Raymundus de Pennaforti (se Dekretaler) udgive en pavelig Lovsamling (*Liber extra decretum*, eller *Decretale Gregorii*) 1234. (Litt.: Balan, *Storia di Gregorio IX e dei suoi tempi* [Modena 1872]; Haureau, *Grégoire IX et la philosophie d'Aristote* i *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions* [1872]; A. Kisch, »G.'s IX Anklage gegen den Talmud« [Leipzig 1874]; Felten, »Papst G. IX« [Freiburg i. B. 1886]; Auvrey, *Les régistres de G. IX* [Paris 1890 ff.]).

12) Gregor X, (1271—76), hed Teobaldo de' Visconti, født i Piacenza, var Archidiakon i Liège og paa Pilegrimsrejse til det hellige Land, da Kardinalerne i Viterbo valgte ham til Pave 1271, efter at de i 2 Aar og 9 Maaneder ikke havde vidst, hvem de skulde vælge. Han sammenkaldte Kirkemødet i Lyon 1274, som skulde behandle det græske Skisma, Korstog og Kirkens indre Liv. Der blev udskrevet en Korstogsskat (Lyon-Tienden), og en Union med den græske Kirke kom i Stand; men det var kun den græske Kejser, der var interesseret i den, saa den fik ingen Betydning. G. støttede Valget af den habsburgske Kejser, fordi Pavemagten trængte til Kejsermagten som en Modvægt til Frankrig. (Litt.: Guiraud, *Les régistres de G. X* [Paris 1893 ff.]).

13) Gregor XI, (1370—78), en af de avignonske Paver, hed Pierre Roger, Greve af Beaufort. Paa den hellige Birgitte's og Katrine af Siena's Bøn flyttede han Pavestolen fra Avignon til Rom. Han fordømte 19 af Viclif's Sætninger, arbejdede forgæves paa en Union med Grækerne og et Korstog mod Tyrkerne. (Litt.: Christophe, *Histoire de la papauté au XV. siécle* [Lyon 1863]).

14) Gregor XII, (1406—15), hed Angelo de Corrario og var fra Venezia, blev valgt til Pave af de italienske Kardinaler 1406. Han og Pave Benedikt XIII i Avignon kunde ikke faa Pavesøndringen hævet, fordi ingen af dem vilde træde tilbage. De bleve begge afsatte paa Kirkemødet i Pisa 1409, men først Kirkemødet i Konstans fik G. til at nedlægge Embedet (1415), hvorpaa han blev Kardinalbiskop af Porto og fast Legat for Marc Ancona. Han døde 1417 i Recanati. (Litt.: Pastor, »Geschichte der Päpste«, I [Freiburg i. B. 1886]).

15) Gregor XIII, (1572—85), hed Hugo Buoncompagni og var fra Bologna. Hans Liv var optaget af Kampen mod Protestantismen. Bartholomæus-Natten lod han fejre som den glædeligste Dag for Kristenheden, han understøttede en Sammensværgelse mod Dronning Elisabeth i England og sendte Antonio Possevino til Sverige, hvis Konge, Johan III, syntes at kunne vindes for Rom. G.'s haandgangne Mænd, Jesuitterne, støttede han efter Fortjeneste og oprettede en Mængde Undervisningsanstalter for vordende Præster. Ved Bulle af 13. Febr. 1582 indførte han den saakaldte gregorianske Kalender (se Kalender) og lod besørge en ny Udgave af *Corpus juris canonici* [Rom 1582]. Det pavelige Skatkammer tømte han til Gunst for Videnskab og Kunst og for sine Slægtninge. (Litt.: Philippson, »Die römische Kurie und die Bartholomæusnacht« i »Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft«, VII [Freiburg i. B. 1892]).

16) Gregor XIV, (1590—91), hed Nicolo Sfondrati og var fra Milano. Han sluttede sig

ubetinget til Filip II af Spanien og gik i Jesuitternes Ledebaand.

17) **Gregor** XV, (1621—23), hed Alessandro Ludovisi og var fra Bologna. Han gik i Jesuitternes Ledebaand og kanoniserede Ignatius Loyola og Frans Xaver. Efter Slaget ved det hvide Bjærg fik han Biblioteket i Heidelberg, som blev indlemmet i det vatikanske Bibliotek. Han gav Pavevalget den Form, som endnu bruges, og grundede *Congregatiode propaganda fide* (Kongregationen til Troens Udbredelse).

18) Gregor XVI, (1831—46), hed Bartolommeo Alberto Cappellari og fødtes 1765 i Belluno i det venetianske. Som ganske ung gik han ind i Kamaldulenserordenen og tog Navnet Mauro; han studerede med Iver Teologi og østerlandske Sprog. 1795, da Pavestolen var i den værste Nød, udgav han et Skrift mod Jansenisterne; det hed »Trionfo della Santa Sede« (den hellige Stols Triumf). 1801 blev han Abbed for Klosteret San Gregorio i Rom, og 1823 blev han Kamaldulenserordenens Generalvikar; efter i Forvejen at have haft flere kirkelige Værdigheder blev han 1826 udnævnt til Kardinal og kort efter Præfekt for Propagandaen. 2. Febr. 1831 blev han valgt til Pave. Straks efter blev der Oprør i Kirkestaten; det kunde kun slaas ned ved Østerrig's Hjælp, men under hele hans Papat var der stadige Opstande. Kirkestatens Forhold vare fortvivlede, dens Gæld steg uhyre, og dens Indtægter brugtes næsten udelukkende til at lønne Politisoldater og til kirkelige Formaal samt til Pavens Rejser, medens Landets økonomiske og sociale Forhold aldeles forsømtes. Stormagterne gjorde Forestillinger, og G. lovede Reformer, men han lod det blive ved Løfter, og Stormagterne fandt sig deri; de bøjede sig meget mere for hans Afgørelser i kirkelige Sager, selv Preussen i Striden om de blandede Ægteskaber. Ved Encyclika af 1832 fordømte G. Samvittigheds- og Pressefrihed, og 1844 fordømte han Bibelselskabernes Virksomhed. For øvrigt viste G. megen Interesse for Kunst og Videnskab. Under hans Papat oprettedes 30 apostolske Vikariater og 15 Missionsbispedømmer, 43 Kollegier og 3° Ordener gave sig af med at uddanne og udsende Missionærer. (Litt.: Fr. Nielsen, »Romerkirken i det 19. Aarh.c, I [1. Udg. Kbhvn. 1876, hvor Litteraturangivelse findes]). *L. M.*

Gregōr fra Nazianz, græsk Kirkefader, født ca. 330, død 390. Han fødtes i den lille By Arianzos ved Nazianz i Kappadokien og opdroges af sin fromme Moder, Nonna, der tidligere havde vundet sin Mand for Kristendommen; han studerede i det palæstinensiske Kæsarea, i Alexandria og i Athen, paa hvilket sidste Sted han lærte den senere Kejser Julian Apostata at kende, og sluttede et aldrig kølnet Venskab med Basilius den Store (s. d.). Efter at være vendt hjem blev han døbt (360) og levede nu en Stund ude i Ensomheden ved den pontiske Flod Iris, hvor han studerede Origenes sammen med Basilius. Da han hørte, at hans Fader, der var bleven tilbage i Nazianz, havde underskrevet en semiariansk Formel, rejste han straks til ham for at faa ham retvendt, hvilket ogsaa lykkedes. Samtidig meddelte Faderen ham Præstevielsen (361), men han trak sig straks atter ud i Ensomheden. Altid kæmpede Lysten til Ensomhed og Lysten til at vinde Laurbær ude paa den store Skueplads i ham. 364 blev han Faderens Medhjælper, 372 gjorde Basilius ham til Biskop i den lille By Sasima, men det syntes ham for ringe, og efter Faderens Død 375 trak han sig atter ud i Ensomheden. 379 blev han kaldet til Konstantinopel af den derværende lille nikænske Menighed, og her udfoldede han al sin Lærdom og Veltalenhed for at bevise Christi Guddom, saa Nikænernes Tal øgedes uhyre. 380 gjorde Kejser Theodosios ham til Patriark i Konstantinopel. Han var Præsident for Kirkemødet i Konstantinopel 381, men kort efter at det var aabnet, forlod han det og levede fra nu af som Eneboer i Kappadokien, hvor han døde. G. har faaet Navnet »Teologen«. Den bedste Udgave af G.'s Værker er Benediktinernes [I—II, Paris 1778, 1840], et latinsk Udvalg ved Goldhorn [2. Bd. af *Bibliotheca patrum graecorum dogmatica,* Leipzig 1854], et tysk Udvalg ved Rohm [2. Bd. af »Bibliothek der Kirchenväter«, Kempten 1874—77]. (Litt.: Ullmann, »G. von Nazianz« [2. Opl., Gotha 1867]; Benoît, *St. Grégoire de Nazianze* [2. Opl., Paris 1885]; Montaut, *Revue critique de quelques questions historiques se rapportant à St. Grégoire de Nazianze* [Paris 1878]). *L. M.*

Gregōr fra Nyssa, græsk Kirkefader, født ca. 331, død ca. 394. Han opdroges i de samme Omgivelser som sin ældre Broder, Basilius den Store (s. d.). Hans Lyst stod til at blive Retor, og han optraadte som saadan en Tid; men Gregor fra Nazianz fik ham draget bort derfra og ind i det kirkelige Arbejde. G. var gift, da Basilius 371 ell. 372 gjorde ham til Biskop i Nyssa i Kappadokien. Af de tre store Kappadokiere, Basilius, Gregor fra Nazianz og G. fra Nyssa, er den første Handlingens Mand og det nikænske Partis Hoved, den anden skaffede de nikænske Ideer Udbredelse ved sin Veltalenhed, den tredje formulerede dem, han er Teologen iblandt dem, skønt hans Navne fra Nazianz har faaet Titelen. G. fra Nyssa søgte at forene Plato, Origenes og Athanasios, ved Spekulation at grunde en kirkelig Dogmatik. 375 fordreve Arianerne ham, 379 kom han atter tilbage; paa Kirkemødet i Konstantinopel 381 havde han stor Indflydelse. En samlet Udgave af G.'s Værker ved Morelli [I—III, Paris 1638] og ved Benediktinerne [Paris 1780], i Udvalg (græsk og tysk) ved Oehler [»Bibliothek der Kirchenväter«, I—II Leipzig 1858—59] og ved Heyd [»Bibliothek der Kirchenväter«, Kempten 1874—80]. (Litt.: Rupp, »G.'s von Nyssa Leben und Meinungen« [Leipzig 1834]; Bohringer, »Die Kirche Kristi und ihre Zeugen«, VIII [2. Opl. Stuttgart 1876]). Z. *M.*

Gregor fra Tours [tulr], frankisk Historieskriver, født ca. 540, død 594. G. er født i Auvergne (i det nuværende Clermont) og var af en gammel romersk Senatorslægt, hed egentlig Georgius Florentius, men kaldte sig G. efter en af sine Stamfædre, den hellige Gregor fra Langres. 573 blev han Biskop i Tours, og i vanskelige Tider styrede han sit Bispedømme med en enestaaende Dygtighed, idet han var stor nok til at magte de store Forhold og til ikke at overse de smaa dagligdags Ting. Han hævdede sin Stilling over for Frankerkongerne, hvem han i det mindste indgød Ærbødighed for Kirken, og Chilperik, der

besad Tours 575—84, kunde ingen Veje komme med ham. Ved sin Slægt stod han i Forhold til en gammel Tradition, ved sin Stilling var han kommen i Forhold til sin Samtids bærende Personligheder, og hans Bosted, den hellige Martin's By, var et Brændpunkt for det kirkelige og det folkelige Liv i Frankrig; en Mand som han havde noget at fortælle, og om end hans Dannelse ikke stod i Forhold til hans Viden, er hans Værk *Historia (ecclesiastica) Francorum* (Frankernes [Kirke-] Historie) i 10 Bøger Hovedkilden til Merovingertidens Historie og han selv den franske Historieskrivnings Fader. Af mindre Værd er en Del Helgenhistorier fra hans Pen, men de give j dog interessante Bidrag til Kirkens og Kulturens Historie. En fuldstændig og kritisk Udgave af G.'s Skrifter er besørget af Arndt og Kruschi i *Scriptores rerum Merovingicarum*, I [Hannover 1884]. *Historia Francorum* er oversat paa Tysk j at W. Giesebrecht i »Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit« (VI. Jahrh., 4. Bd. [Berlin 1851]) og paa Fransk af Bordier (»L'Histoire des Francs« [Paris 1859—61]). (Litt.: Loebell, »G. von Tours und seine Zeit« [Leipzig 1839, 2. Opl. 1869]; Monod, *Etudes critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne*, I [Paris 1872]; A. Jacob, *Géographie de G. de Tours* [Paris 1861]; Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours* [Paris 1890]). *L. M.*

Gregŏras, Nikeforos, byzantinsk lærd, født 1295 i det pontiske Herakleia, død ca. 1360, levede fra 1322 ved Kejser Andronikos's Hof og docerede efter dennes Død 1328 Kronologi og Astronomi i Konstantinopel; under Kejser Johannes VI Kantakuzenos maatte han 1351—54 leve i et Kloster, fordi han havde fremsat kætterske Lærdomme. Hans Hovedværk er: »Romersk Historie«, der skildrer det byzantinske Riges Historie 1204—1359 i 37 Bøger (udg. af Schopen i og Bekker [3 Bd., Bonn 1829—55]); desuden har han skrevet Skrifter af teologisk, filosofisk, astronomisk, grammatisk og retorisk Indhold. *K. H.*

Gregoriånsk Kalender se Kalender.

Gregoriånsk Kirkesang, den fra de første kristne Aarhundreder stammende, endnu i Brug j værende liturgiske Sang i den katolske Kirke. For Musikhistorien er den g. K. af betydelig Interesse, fordi den ifølge sin tidlige Oprindelse maa antages at staa i nøje Forbindelse med den antikke Musik i den græske og romerske Oldtid, og fordi den danner Udgangspunktet for den senere europæiske Kunstmusik. De ældste skriftlige Optegnelser af g. K. kunne føres tilbage til 9. Aarh., og Stiftsbiblioteket i St. Gallen mener i et Antifonar (s. d.) at besidde en autentisk Afskrift af selve det af Pave Gregor forfattede Originalhaandskrift. Nodeskriften i disse ældste Optegnelser er overalt de saakaldte »Neumer« (s. d.). Den g. K. omfatter et meget betydeligt Antal Sange, over Tusinde, og anvendes for hver Dag hele Kirkeaaret rundt i den katolske Kirke. Fra gammel Tid inddeles den i *Accentus*, der synges i Kollekttone (Epistel, Evangelium, Lektioner, Bønner etc), og *Concentus*, den musikalsk udviklede Del af Sangen, den egentlige Messesang. Det er Recitationssang, nøje knyttet til Teksten, følgende Ordets naturlige Fald med Betoning og Ikke-Betoning, fri i Rytmen som det oratoriske Foredrag. Senere i Middelalderen, da den flerstemmige Kunstmusik kom op, blev den g. K. benyttet som det Grundlag, den *Cantus firmus*, paa hvilken de kontrapunktiske Tonebygninger bleve opførte. Praktiske Hensyn medførte, at denne *Cantus Jirmus* blev afsungen i lige lange Toner, og den fri oratoriske Rytme gik saaledes efterhaanden tabt for den g. K., der udartede til den saakaldte *Cantus pianus*, Koralsangen med lige lange Toner. Først i den nyere Tid er Interessen vaagnet for at føre denne ældgamle Sang tilbage til sin oprindelige rytmiske Skikkelse. Af den g. K.'s Rekonstruktion have navnlig Benediktinerne i Solesmes i Nordfrankrig og Skolen i Regensburg indlagt sig Fortjeneste. — Efter den almindelige Antagelse skulde den g. K. stamme fra Pave Gregor den Store, idet han skulde have samlet disse Kirkesange rundt omkring fra, givet dem endelig Form og kodificeret dem. Ved den belgiske Musikolog F. A. Gevaert's Undersøgelser er der dog rokket ved denne Antagelse, idet han kommer til det Resultat, at den g. K. har faaet sit Navn efter en af de senere Paver, enten Gregor II (død 731) eller Gregor III (død 741), en Hypotese, der dog er stærkt bestridt fra katolsk Side. Spørgsmaalet kan endnu ikke siges at være endelig oplyst. (Litt.: Fr. X. Haberl, *Magister choralis* [Regensburg 1865]; Dom Joseph Pothier, *Les Mélodies Grégoriennes* [Tournay 1881]; F. A. Gevaert, *Les origines du chant liturgique de Vcglise latine* [Gand 1890]). *A. H.*

Gregorĭos, græsk Patriark, født 1739 i Arkadien, død 22. Apr. 1821 i Konstantinopel, hed oprindelig Georgios Angelopulos. Han blev 1784 Biskop i Smyrna og 1795 Patriark. Da han 1798 mistænktes for Forstaaelse med Franskmændene, blev han forvist til Klostrene paa Athos, hvor han hengav sig til videnskabelige Sysler. 1806 blev han tilbagekaldt, viste 1807 stor Iver for Stadens Forsvar imod den engelske Flaade, men blev alligevel n. A. igen forvist indtil 1819, da han for 3. Gang indsattes i sit Embede. Da den græske Opstand udbrød i Marts 1821, var han, skønt han i Hjertet samstemmede med sine Landsmænds Frihedstrang, svag nok til at lyse dem i Kirkens Band, men kunde dog ikke derved fjerne Mistanken for Forræderi. Paaskemorgen blev han efter Sultanens Bud i fuldt Ornat hængt uden for Hovedkirken i Fanar tillige med 3 andre Bisper og 8 Præster, efter at den indkaldte Synode havde ladet sig true til at afsætte ham. Liget blev mishandlet af den tyrkiske Pøbel og 3 Dage senere af Jøder slæbt gennem Gaderne og kastet i Havet, men optoges af et græsk Skib og førtes til Odessa, hvor den russiske Kejser lod det højtidelig jordfæste. G. har oversat Paulus'es Breve paa Nygræsk. *E. E.*

Gregorĭos Thaumaturgos (»Undergøreren«), græsk Kirkelærer i 3. Aarh., død ca. 270. G. fødtes i Neokæsarea i Pontus og hed egentlig Theodoros. 231 blev han Kristen, var ca. 8 Aar i det palæstinensiske Kæsarea for at undervises af Origenes, hvem han elskede, »som Jonathan elskede David«. 244 blev han Biskop i Neokæsarea, og han virkede med stor Iver for Kristendommens Udbredelse i Pontus. Da han blev Biskop, var der 17 Kristne i Neokæsarea; da han døde, var der kun 17 Hedninger smst. G.'s Skrifter ere

udgivne af G. Vossius [Mainz 1604], en fuldstændig Udgave udkom i Paris 1621 — 22. (Litt.: Ryssel, »G. T. Leben und seine Schriften« [Leipzig 1880]; Draeseke i »Zeitschrift für protest. Theologie«, 1883]). *L. M.*

Gregorius Dagssøn, norsk Lendermand i Midten af 12. Aarh., yngre Søn af Dag Eilivssøn, som kæmpede for Magnus Barfod i Irland 1103. G. ejede Bratsberg ved Skien og sluttede sig tidligt til Kong Inge Haraldsøn, hvis bedste Støtte han blev i Kampen mod hans ældre Brødre Eystein og Sigurd. G. var den mægtigste Lendermand i Viken og skildres som højsindet, hidsig og tapper; det var ham, som drev Inge til Modstand mod hans Brødre og ledede den Kamp i Bergen, da Sigurd blev dræbt 1155; da Eystein hævnede sig paa G. ved at brænde hans Gaard Bratsberg, blev G. ogsaa Lederen i de følgende Kampe, der førte til Eystein's Død 1157. En kort Tid var Inge nu Enekonge, og G. delte da Indflydelsen over ham med Erling Skakke, den mægtigste Høvding paa Vestlandet. Da det slagne Parti samlede sig igen under Haakon Herdebred, vandt G. flere Sejre over disse, men faldt i en uheldig Fægtning paa Isen paa Elven Bevja (Bæveraaen i Bohuslän) 27. Jan. 1161. Han blev begravet ved Grimsø Kloster, hvor hans Søster var Abbedisse; Slægten uddøde med hans Søn Gunnar. *G. St.*

Gregor Lysbringeren se Armenisk Kirke.

Gregorovius, Ferdinand, tysk Historiker, født 19. Jan. 1821 i Neidenburg i Østpreussen, død 1. Maj 1891 i München. Efter at have studeret Litteraturhistorie og Historie rejste han 1852 over Corsica til Italien, som han gennemstrejfede i de følgende Aar; sine Indtryk af Landet samlede han i »Wanderjahre in Italien« [5 Bd., Leipzig 1857—77, delvis i nyt Oplag], hvor han med megen Kunst forstod at forene den landskabelige Skildring med.de historiske Begivenheder. Ogsaa Grækenland, Ægypten og Orienten besøgte han, 1880 og 1882, og han levede senere afvekslende i München og Rom. Det er denne sidste By, han har viet sit Hovedarbejde: »Die Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter« [8 Bd., Stuttgart 1859 — 72, 4. Udg. 1886 ff.], et Værk, der er bygget paa et flittigt Arkivarbejde og indgaaende Kendskab til Byens Monumenter og mere end noget andet har bidraget til at kaste Lys over de mørke Aarhundreder af den evige Stads Historie. Enkelte Afsnit ere et Mønster paa historisk Fremstilling, men upartisk er Skriftet ikke, og der er vel næppe altid skiftet Vind og Sol lige mellem Venner og Fjender, noget, G. ofte har maattet høre fra katolsk Side. Thi han var en ivrig Modstander af Præstevældet og sluttede sig med Iver til Tanken om Italien's Enhed; med Rette blev han derfor, efter at Maalet var naaet, udnævnt til Æresborger i Rom (1876), som den første Protestant i hvis Lod denne Ære er falden. Af hans mangfoldige øvrige Skrifter kunne nævnes »Corsica« [Stuttg. 1854, 3. Udg. 1878]; »Die Grabdenkmaler d. Päbste« [smst. 1857, 2. Udg. 1881], et Forstudie til hans Hovedværk; »Lucrezia Borgia« [2 Bd., smst. 1874, 3. Udg. 1875], hvor han skildrer denne berømte Kvinde langt lysere end andre Forskere. Et Sidestykke til hans Rom's Historie er »Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter« [2 Bd., Stuttg., 2. Udg. I Mængde af hans spredte Afhandlinger ere samlede i »Kleine Schriften zur Geschichte und Kultur« [3 Bd., Leipzig 1887—92]. Efter hans Død er udgivet »Romische Tagebücher« [Stuttgart 1892]. Blandt G.'s rent skønlitterære Skrifter kan nævnes »Euphorion« [Leipzig 1858, 6. Udg. 1891], et Digt til Pompeji's Ære. *M. M.*

Gregors-Ordenen (Den hellige Gregor den Store's Ridderorden), en 1831 af Gregor XVI stiftet pavelig Orden til Belønning for Trosiver, fra 1834 ogsaa udvidet til Anerkendelse af anden Fortjeneste; det har Form af et ottestraalet, rødemailleret Guldkors med den hellige Gregor's Billede paa Aversens Midtfelt og bæres af Militærpersoner i en Trofæ, af civile i en Oliegren; Baandet rødt med gule Rande; Ordenen omfatter 3 Klasser: Storkors, Kommandører og Riddere.

Gregory [gre'g°ri], Augustus, berømt australsk opdagelsesrejsende i 19. Aarh., stod som Landmaaler i Kolonien Vestaustralien's Tjeneste, da Regeringen 1846 sendte ham og hans Broder Frank ud paa Ekspedition for at udforske Kolonien i Nord og Vest indtil Murchison-Floden. 1852 overskred han Murchison, men naaede ikke Gascoyne-Floden. 1856 sattes han af *Royal Geographical Society* i London i Spidsen for en stor Ekspedition, hvormed han fra Cambridge-Golfen paa Nordvestkysten skulde søge at naa Kontinentets Centrum; det lykkedes dog ikke, men han drog gennem Norddistriktet langs Victoria-Floden og derfra tværs gennem Queensland til Brisbane. 1858 forlod han denne By for at følge Leichhardt's Spor, undersøgte Barcoo eller Cooper's Løb og naaede endelig Adelaide i Sydaustralien. — Frank G., yngre Broder til ovenn. og ligeledes Landmaaler i Vestaustralien, ledsagede Broderen paa dennes første Rejse 1846, men udforskede 1858 selvstændig Egnene fra Murchison-Floden til Gascoyne og 1865 fra Gascoyne til Victoria-Floden. Han studerede særlig Floderne Fortescue, Oakover og De Grey's Løb. Grundlæggelsen af Byen Roebourne ved Nicol-Bugten blev den direkte Følge af disse Rejser. *C. A.*

Gregory [gre'g°ri], Edward, engelsk Maler, er født 1850 i Southampton. G., der modtog sin første Kunstundervisning af D. Cruikshank og studerede videre paa sin Fødebys Ingeniørtegneskole og dens Kunstskole, hvor Samlivet med H. Herkomer synes at have indvirket befrugtende, kom 1869 til London, virkede som Tegner ved »Graphic« fra dets Begyndelse indtil 1873, blev Medlem af *Institute of painters in water colours* og optoges 1883 i det kgl. Akademi. Han er et alsidigt Talent, der snart har leveret satiriske og humoristiske Tegninger, snart skarpt opfattede Portrætter, snart Genrebilleder, som interessere baade ved Farvegivning og Opfattelse, saaledes »Norske Sørøvere«, »Den yngste i Flokken«, »Last Touches«, »St. Georg« o. m. a.; et af de betydeligste er »Daggry«, der fremstiller den ejendommelige Virkning af Dagslysets Indtrængen i en stærkt oplyst Balsal. *A. Hk.*

Gregory [gre'g°ri], James, skotsk Matematiker og Optiker, (1638—75), opfandt allerede 1661 det Spejlteleskop, der bærer hans Navn; det blev dog først 1674 tilfredsstillende udført af Hooke, og i det næste Aarhundrede anvendtes det meget.

1664—67 studerede G. Matematik i Padova, og 1668 blev han Professor i Matematik i Edinburgh. G. har gjort sig fortjent ved sine Arbejder over Fiksstjernernes Afstande og over Bestemmelsen af Solafstanden ved Hjælp af Merkur's og Venus'es Gennemgange. I den rene Matematik er det især hans Arbejder over Anvendelsen af Rækker (f. Eks. til Beregning af Logaritmer), der have Betydning. *K. S. K.*

Gregr, Eduard, bøhmisk Politiker, er født 15. Marts 1828 nær ved Königgrätz, blev 1854 Dr. med. i Prag og 1859 Privatdocent ved Universitetet her, men ofrede sig siden 1860 udelukkende for Politikken. Skønt af tysk Byrd (hedder egentlig Groger) sluttede han sig med Iver" til den tschekkiske Bevægelse; var 1868 Medstifter af det ungtschekkiske Parti (demokratisk og antiklerikalt) og siden 1880 dets Fører. Allerede 1861 valgtes han til den bøhmiske Landdag, og siden 1883 har han haft Sæde i det østerrigske Underhus. Han er en ypperlig Taler og har jævnlig ved sine heftige Udfald vakt stormende Optrin i disse Forsamlinger. Under hans dygtige Ledelse vandt Partiet, der i lang Tid var i afgjort Mindretal, 1889 Overtaget over det gammeltschekkiske og fortrængte det 1891 aldeles baade fra Landdag og Underhus. 1889 fik han selv Sæde i Bohmen's Landsudvalg. — Hans yngre Broder, Julius G. (1831—96), studerede Retsvidenskab og grundlagde 1861 »Narodni Listy« (o: »Folkebladet«) i Prag, det første selvstændige tschekkiske Blad i Böhmen, senere Hovedorgan for det ungtschekkiske Parti. Han var ogsaa Medlem af Landdagen og 1878—80 af Underhuset. ***E. E.***

Greguss, August, ungarsk Forfatter, født i Eperies 1825, død 13. Decbr. 1882. Han blev 1846 Professor i Szarvas, 1858 Medlem af det ungarske Akademi, senere Vicepræsident i Kisfaludy-Selskabet og Professor i Æstetik ved Universitetet i Pest. Han udgav »Ungarische Volkslieder« [paa Tysk, 1848], en ungarsk Haandbog i Æstetik [1849], priskronet af Akademiet og udgiven af Kisfaludy-Selskabet, »Magyar Verstan« [Metrik, 1854], Lystspillet »A lángész« (Geniet), en Afhandling om »Balladen«, en Serie filosofiske, æstetiske og litteraturhistoriske Afhandlinger under Titel »Tanulmányok« [2 Bd. 1873], overs. paa Tysk under Titelen »Reden und Studien« ved G. Heinrich [1875], og »Magyar Költészettan« [Poetik, 1880]. *C.A.N.*

Greier er fra det norske Folkesprog indkommet i dansk-norsk og derfra endog i dansk Skriftsprog. Ordet hører sammen med Adjektivet *greiʀ* (oldn. *greiðr*), som i Hovedsagen er samme Ord som »rede« og »beredt« (smlg. norsk *greie sit haar* = dansk r e d e). Grundbetydningen er vistnok »rejsefærdig« (til Germansk r i d a n, »ride« »rejse«). *Hj. F.*

Greie (Sømandsudtryk), bringe i Orden. — Greier, Redskaber eller Tilbehør, f. Eks. Styregreier o: Takkelagen o. a., der henhører til Rorets og Rattets Betjening; Fartøjsgreier, Aarer, Master m. m., Sejl, Dræg, Hvilere, Rengøringsredskaber o. a. m., der i videste Forstand falder ind under Fartøjets Betjening. *C. L. W.*

Greif, Martin, se Frey, F. H.

Greifenberg, By i preussisk Provins Pommern, i Regeringsdistriktet Stettin ved Rega og Jærnbanelinien Altdamm—Kolberg, har (1890) 5,300 Indb., et evangelisk Gymnasium samt Agerdyrkning, Kvægavl, særlig Svineavl, og Væveri. G. fik Stadsret 1262. *Joh. F.*

Greifenorden se Griforden.

Greiffenhagen [grai'fenhagen], Maurice, nulevende (1897) engelsk Maler og Illustrator. G., som uddannedes paa London's Akademi, har vundet Navn ved udmærkede Arbejder for Vittighedsblade og illustrerede Tidsskrifter (begyndte med Illustrationer for »Judy«); han er en fortræffelig Kolorist, hvis Sans for Farvernes dekorative Sammensætning ogsaa har skabt hans Plakater Succes. Af Staffelibilleder har han malet baade Portrætter, Landskaber og Figurbilleder; 1891 udstillede han »Idyl«, senere »Eva«, »Havfrue«, »Paris'es Dom« [paa Akademiet 1896]; af hans Portrætter kunne mærkes Portrætterne af Mrs. G. og Miss Bowles, Dorothea og Angela Rider Haggard etc. *A. Hk.*

Greifswald, By i preussisk Provins Pommern i Regeringsdistriktet Stralsund ved Ryk, der er tilgængelig for smaa Skibe, og ved Jærnbanelinien Angermünde—Stralsund, har (1895) 22,800 Indb. og er Sæde for en Landsret, en Amtsret og en Filial af Rigsbanken. G. er i det hele regelmæssig bygget og har 3 evangeliske Kirker, blandt hvilke Nikolai-Kirken med et smukt 100 M. højt Taarn og et gammelt Bibliotek, samt en katolsk Kirke og en Slam- og Saltbadeanstalt. Universitetet er stiftet 1456. 1634 skænkede Hertug Bogislav XIV det en stor Del Godser, af hvis Indkomster det endnu for største Delen nyder Underhold. Efter hans Død begunstigede Dronning Christine af Sverige meget Universitetet. Den nuværende Universitetsbygning er opført 1750 i Barokstil, medens Biblioteket, den ny Kollegiebygning, det fysiologiske Institut og Øjenklinikken ere opførte efter 1890. I Sommeren 1893 beløb Antallet af Professorer og Docenter sig til 79, af studerende fandtes 874. Sommerferiekursus'ene for Lærere ere talrig besøgte af Udlændinge. Endvidere findes et Gymnasium, et kgl. Jærnbaneværksted (300 Arbejdere) samt Maskin-, Cikorie-, Eddike- og Blysukkerfabrikation. Den tidligere anselige Handel beskæftiger sig nu kun med Korn og Træ. Ved Forhavnen ligge Flækkerne Wiek samt Eldena med Klosterruin. G. skylder den ved Ryk liggende Saltkilde sin Oprindelse og Sildehandelen sin Opblomstring. G. anlagdes 1241 fra Klosteret Eldena. Siden 1281 var den i Hanseforbundet og deltog i Krigene mod Danmark og Norge. 1451 fik den af sin Borgemester Rubenow en i det væsentlige endnu bestaaende Forfatning. 1648 kom den til Sverige og 1815 til Preussen. (Litt.: Ziegler, »Geschichte der Stadt G.« [G. 1897]). *Joh. F.*

Greifswalder **Oie,** en lille 0 med et rødt og hvidt blinkende Fyr paa Nordspidsen. Øen, der er 1,400 M. lang og 700 M. bred, ligger S. 0. f. Rügen og danner den østlige Spids af en Grund (Greifswalder Bodden), som til Dels opfylder Bugten mellem Palmer Ort og Thiessow paa Rugen. I Bunden af denne Bugt ligger Byen Greifswald. *C.L.W.*

Greig [grai'g], Samuel Carlovitsch, engelsk-russisk Søofficer, født 1736, død 15. Oktbr. 1788,

blev først engelsk Admiral, men indtraadte 1764 i den russiske Marine, hvor han 1770 blev Kontreadmiral efter at have indført væsentlige Forbedringer ved Skibsbygningen o. a. Han ledsagede Grev Orloff paa dennes Togt til Archipelagus, bidrog meget til Russernes Sejr ved Tchesme og belønnedes ved sin Tilbagekomst med Kommandoen over Kronstadt, hvor han straks anlagde ny Fæstningsværker, hvilke senere bleve en uovervindelig Hindring for hans oprindelige Landsmænd, da disse under Krim-Krigen vilde bemægtige sig Byen. G. har ogsaa udmærket sig i Kampen mod Sverige (Søslaget ved Sveaborg 1788). Han avancerede 1782 til Admiral. Kejserinde Katharina lod slaa en Medaille til Ære for G, og rejste ham et Monument i den lutherske Kirke i Reval. *C. L. W.*

Greina, La, Bjærgpas i Adula-Gruppen i de lepontinske Alper paa Grænsen mellem de schweiziske Kantoner Graubünden og Tessin, forbinder Vorderrhein-Dal med Blenio-Dal. Vejen stiger som en Fodsti gennem den maleriske Dal Somvix op til Højdalen G., som strækker sig i en Længde af 7 Km. mellem gletscherklædte Bjærge, naar Pashøjden (2,360 M.) og sænker sig stejlt ned til den klippefulde Dal Camadra for ved Olivone (893 M.) at naa Lukmannier-Vejen. *Joh. F.*

Greiner, Otto, tysk Tegner og Litograf, er født 16. Decbr. 1869 i Leipzig. G., som er Elev af Liezenmayer i Miinchen, begyndte allerede i 20 Aars Alderen med litografiske Pennetegninger: Portrætter, af hvilke han har udført adskillige karakteristiske fra Vennekredsen i Miinchen (Kunsthandler Schall [1889], Forfatteren W. Weigand [1894] etc.); endvidere har han tegnet mytologiske Blade som »Bakkanal«, »Valpurgisnat« [1890], »Atlas«, »Hercules paa Skillevejen«, det store dygtige Hædersdiplom (forestillende en militær Skydeøvelse) for et Regiment i Miinchen [1894], talrige Titelblade, Vignetter og *Ex-libris*, en Samling Litografier fra Rom [1892] m. m. G. er en af Førerne for det moderne tyske Litografi; hans Kunst er livfuld, realistisk, paavirket af Bocklin og M. Klinger; Studier efter nøgen Model spille en stor, til Tider vel dominerende, Rolle i hans Kunst. Han har ogsaa udført adskillige ejendommelige Tegninger i Pastel og Kridt, enkelte Raderinger samt Oliebilleder. *A. Hk.*

Greip, Jættemø, Datter af Geirrød; under sit Besøg i Geirrød's Gaard knuser Tor hendes Ryg. G. (»den gribende«) og hendes Søster Gjalp (»den svulmende«) ere Personifikationer af de vilde Fjældelve. *A. O.*

Greiz, Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet Reuss'es ældre Linie, i en smuk Dal ved Weisze Eister og ved Jærnbanelinien G.—Neumark og Gera—Weischlitz, har (1895) 22,300 Indb. G. er Sædet for Landsregeringen, en Landsret og en Amtsret. Der findes 2 evangeliske Kirker samt det gamle højt over Byen liggende Bjærgslot, der fordum tilhørte de kejserlige Fogeder af Reuss-Plauen og det ny Slot, Fyrstens Residens, endvidere et Gymnasium og et Seminarium. Parken med det fyrstelige Sommerpalais gennemstrømmes af Eister, er indesluttet af skovklædte Bjærge og er en af de smukkeste i hele Mellemtyskland. Der findes betydelig Kamgarnsvæveri og Uldvæveri (Tibet, Kashmir og Rips m. m.). *Joh. F.*

Grejsdalen, en for sin Skønhed bekendt Dal mellem høje, skovklædte Bakker, beliggende i det sydøstlige Jylland, Vejle Amt, Nørvang Herred. Fra Vejle By strækker den sig mod Nord og derpaa mod Vest. Den gennemstrømmes af den fra Faarup Sø, N. V. f. Vejle, kommende lille Grejsmølle Aa, som noget S. f. dens Udtræden af Dalen optages af Vejle Aa. I Dalen, som gennemskæres af den Aug. 1894 aabnede Vejle—Give Jærnbane, ligge Fabrikkerne Grejsdais Hammerværk (Agerdyrkningsredskaber) og Grejsmølle Klædefabrik (hvor Dalen slaar ind i nordvestlig Retning), en af de Klædefabrikker, der anlagdes under Krigen med England 1807—14 og senere holdt sig, medens de fleste andre gik ind. *H. W.*

Grekow, Dimitri Panajetov, bulgarsk Statsmand, er født 1847 i Bessarabien, studerede Retsvidenskab i Paris og blev Advokat i Rumænien, men bosatte sig 1878 i sine Fædres Land Bulgarien og fik straks Sæde i den grundlovgivende Nationalforsamling. Han var to Gange Justitsminister, 1879—80 og 1882—83, samt blev 1890 Udenrigsminister under Stambulov indtil Maj 1894. *E.E.*

Grell, Eduard August, tysk Komponist, (1800—86), tilhørte en Musikerfamilie, uddannedes fra Barn af til Musiker og blev alt 1816 Organist i Berlin. Til denne Bys Musikliv vedblev han at være knyttet til sin Død, idet han steg til mere og mere fremskudte Stillinger. Saaledes blev G. 1839 Domorganist, 1851 Lærer ved Musikakademiet og Medlem af dettes Senat, s. A. første Dirigent i Singakademiet, 1883 Æresdoktor ved Universitetet. Den betydelige Anseelse, G. saaledes opnaaede, beroede nærmest paa Anerkendelsen af, at han var en ualmindelig kundskabsrig Musiker og Kender af ældre Musik samt en fremragende Lærer og Dirigent. Som Komponist indtog G. ikke nogen fremskudt Stilling, om end hans Arbejder, næsten alle kirkelige Vokalværker, ogsaa nævnes med al Ære og jævnlig opføres i Berlin og andensteds i Tyskland. *W. B.*

Gremiäle (lat.), et Silkeklæde, som ved Pontifikalmessen (s. d.) dækker Biskoppens Skød, medens han sidder ned. *L. M.*

Gremsmühlen, østholstensk Jærnbanestation, 5,7 Km. fra Eutin, berømt for sin skønne Beliggenhed paa den smalle Landtange mellem Diek Sø og Keller Sø, omgiven af skovklædte Høje, hører under Storhertugdømmet Oldenburg og bestaar kun af nogle faa Villaer, en af Schwentine-Floden dreven Mølle, et Par Hoteller og en storhertugelig Fiskeudklækningsanstalt. Tæt ved G. ligger den fra Voss'es »Luise« berømte Landsby Malente. Paa Diek-Søen Dampskibsfart mellem G. og Plöen, paa Keller-Søen mellem Schwentine's Indløb i denne og »det holstenske Schweiz«. G. er i Fremvækst og besøges stærkt om Sommeren fra Hamburg, Berlin o. s. v. *F. J. M.*

Gren, mindste Enhed i den i Danmark og Norge tidligere anvendte Guld- og Sølv- samt Probervægt = $^1/_{288}$ kölnsk Mark = ^{0,817} Gr. *N. J. B.*

Gren (bot.) kaldes i Morfologien enhver Sidedannelse eller Forgrening af et Organ af samme Natur som dette. Man taler saaledes om Rodgrene (se Rod), Stængelgrene (d. s. s. Skud), Haargrene og (hos de saakaldte Løvsporeplanter) om Løvgrene, Mykelie-G. Bladenes Forgre-

ninger kaldes Afsnit, Flige og Smaablade (se Blad). *V.A.P.*

Gren (Green), 1) Magnus, svensk Stormand, død 1473, tilhørte en østsmaalandsk Slægt, som dog ikke før havde ført Navnet G. 1434 var G. Rigsraad og var da med i Oppositionen mod Kong Erik. Han forandrede senere sin Holdning og viste sig næsten altid venlig stemt over for Unionen. Under Erik's senere Regeringstid var han Kommandant paa Borgholm's Slot. Under Christoffer af Bayern, hos hvem han stod højt i Gunst, var han Kommandant først paa Stockholm's, senere paa Abo Slot. Da Karl Knutsson var bleven Konge i Sverige, vilde han bemægtige sig Gotland, hvor Erik af Pommern endnu sad som Hersker, og sendte øjeblikkelig G. dertil med en Hærstyrke. G. indtog kort før Jul 1448 Visby, men Erik holdt sig paa Visborg. Dels med Erik, dels med den ankommende danske Styrkes øverstkommanderende, Oluf Axelsen Tott, og senere med Christian I selv, indgik G. Overenskomster, der vise, at han mere drev en selvstændig Unionspolitik end optraadte som Karl's Tjener. Resultatet var, at Svenskerne rømmede Gotland, og at et Unionsmøde i Halmstad berammedes. Paa Grund af politiske, paa en vis Maade mod Karl rettede Forbindelser mellem G. og danske Raadsherrer indtraadte et afgjort Brud mellem G. og Kongen. G. forlod Sverige og traadte, efter at han for Kaperiers Skyld en kort Tid havde været holdt fangen i Liibeck, i Christian I's Tjeneste. Han kæmpede nu mod Karl i Sverige, var en kort Tid Høvedsmand paa Bergenhus, indtog 1456 Öland og sad nu som Kommandant paa Borgholm's Slot; indtil 1472, da det generobredes af Svenskerne under Sture. (Li tt.: S ty f fe, »Bidrag till Skandinaviens Historia« [Stockholm 1870]). *A. S.*

2) Ivar, svensk Stormand, ovenn.'s Søn. G. deltog i Biskop Kettil Karlsson Vase's Rejsning mod Christian I 1464 og var med til at genoprejse Karl Knutsson paa Tronen. Senere optraadte han imidlertid fjendtlig mod Karl og stod paa Ærkebiskop Jons Bengtsson Oxenstjerna's Side. Da denne maatte vige for Totterne, kæmpede G. mod disse og senere mod Karl; nu saavel som ved flere andre Lejligheder var han Fører for Bønderne fra Fjärdhundra (Vest-Upland). Nogen Tid efter at Karl for tredje Gang var bleven Sverige's Konge, flygtede G. til Christian I. Han var nu en Tid Kommandant paa Elfsborg Slot og kæmpede paa Christian's Side i Slaget paa Brunkebjærg 1471, hvor han blev fangen. Efter Freden i Kalmar 1472 opholdt G. sig atter i Sverige og blev nogle Aar senere kaldet til Raadsmøde. Hans Dødsaar er ikke kendt med Sikkerhed, men endnu 1495 levede han. *A. S.*

Grenaa, Købstad i det østlige Jylland, Randers Amt, Nørre Herred, beliggende under 56° 25' n. Br. og under 10° 42' v. L. f. Kbhvn. Den ligger paa et temmelig jævnt Terrain ca. 55 Km. 0. S. 0. f. Randers paa Djursland noget over 2 Km. fra Kattegat's Kyst ved den lille Gren-Aa, der løber

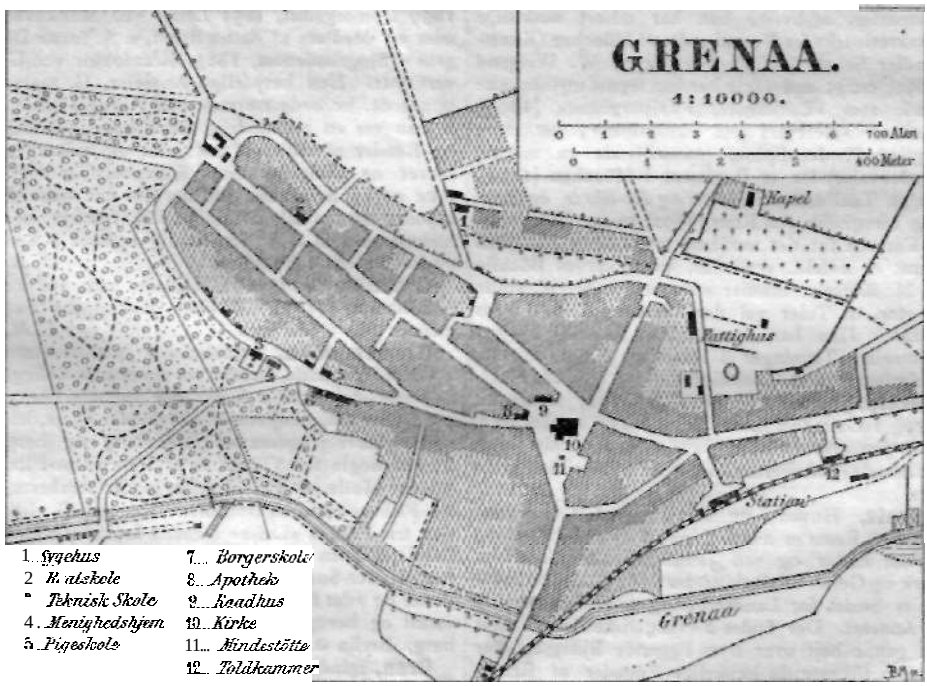

S. f. Byen og tidligere dannede Afløbet for den nu udtørrede Sø Kolindsund, og er Endestation for den 25. Aug. 1876 aabnede, 66,5 Km. lange Randers—G.-Bane, der Aaret efter sattes i Forbindelse med Aarhus ved den 39 Km. lange Aarhus—Ryomgaard-Bane. G., der er vokset en

Del efter Midten af 19. Aarh., havde 1. Febr. 1890 295 Huse og 2,933 Indb. (1801: 760, 1840: 902, 1860: 1,636, 1880: 2,423). Byen, der er net bygget og som de fleste mindre Provinsbyer mest bestaar af 1 Stokværk høje Huse, men uden Særpræg og uden gamle Bygninger, strækker sig fra Vest til Øst om de to i Torvet udmundende Hovedgader Store- og Lillegade. Af de offentlige Bygninger nævnes den fra Middelalderen stammende St. Peder's Kirke, der ved en Restauration 1874—75 fik et slankt Spir, det 1809 opførte Raadhus, Kommuneskolen, Realskolen, teknisk Skole, Toldbodbygningen og Amtssygehuset; desuden Stiftelsen »Arbejdshjemmet af 1894«. G. har bl. a. en 1895 oprettet Handels- og Landbrugsbank, et Spare-, Laane- og Diskontoinstitut og en Landbo-Spare- og Laanekasse og nogen Industri, deriblandt et Skibsbyggeri, et Jærnstøberi, et Dampværi og Uldspinderi, en Klædefabrik og Dampfarveri, Mineralvandsfabrikker, Øljbryggerier m. m. samt Kalkværker og Teglbrænderier i Omegnen. Byens vigtigste Næringsvej er dog Handelen, der er i god Opkomst, særlig Handelen med Landbrugsprodukter. Til stor Fremme for Handelen tjener den 0. f. Byen ved Gren-Aas Munding liggende Havn, der i sin nuværende Skikkelse er anlagt 1873—79 og er særdeles rummelig, ca. 3 Hekt. Da den var færdig, havde den en Dybde af ca. 4,4 M. og havde kostet ca. 1/2 Mill. Kr. Da Havnen saa godt som aldrig fryser til, havde man tænkt, at den vilde blive en vigtig Forbindelseshavn mellem Sjælland og Jylland; men Forhaabningerne ere ikke gaaede i Opfyldelse, og Havnen lider nu af Tilsanding, vel nærmest fordi den mangler en beskyttende Mole mod Nordøst; Dybden er nu kun ca. 3,7 M. Den er ved Jærnbane forbunden med Byens Station. For øvrigt gaar det G. som mange af de smaa Provinsbyer: Jærnbanen har foreløbig ikke gavnet den, da den har berøvet Byen en Del af dens Opland. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1896 til 48,897 Kr. Til Udlandet udførtes s. A. 1,228 Hektoliter Kartofler og 143,000 Kg. Hø. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 1,600 Kg. umalet Rug, 47,200 Kg. umalet Byg, 12,625 Kg. Havre, 4,498 Stkr. Faar og Lam, 17,538 Kg. Huder og Skind, 27,889 Snese Æg, 24,881 Kg. Græsfrø. Fra Udlandet indkom 53 og udgik 47 Skibe med henholdsvis 5,923 og 289 Tons Gods. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1896 af 29 Fartøjer og maalte Baade med tilsammen 309,9 Tons Drægtighed. — G. er Valgsted for Randers Amts 5. Folketingskreds og hører til 4. Udskrivningskreds. I gejstlig Henseende udgør den eet Pastorat med Landsognet (Gammelsogn).

Grenaa's Bymærke.

• G. er en meget gammel By, der allerede nævnes 1231 i Valdemar II's Jordebog, hvor den kaldes »Grindhøgh«, vistnok af det oldnordiske Ord *grind* o: en Bro (i Byens ældste Segl, der sandsynligvis er fra 14. Aarh., ses en Bro, der fører over en Bæk og forbinder to Bygninger). Byens Navn skrives for øvrigt meget forskelligt i gammel Tid, saaledes Grønnow, Grindnow, Gryndhe, Grindaa, Grinaa o. s. v. Den har i gamle Dage haft en langt gunstigere Beliggenhed ved det sejlbare Afløb Djursaa (nu Gren-Aa) for Kolindsund, der antages i længst forsvunden Tid at have været et Sund, som fra Kattegat er gaaet ind til Randers Fjord. Byen har dog aldrig været meget betydelig og har intet Navn i dansk Historie. Hvornaar den har faaet Købstadsrettigheder, vides ikke; 1445 fik den Toldfrihed undtagen for Skanør og Falsterbo og andre kgl. Sildelejer om Høsten; 1460 bekræftede Christian I Byens tidligere Privilegier, og Bekræftelsen gentoges ofte senere. I 17. Aarh.'s Krige skal den have lidt meget, saaledes 1627, da de kejserlige Tropper satte Ild paa den, saa at det meste af Byen brændte tillige med Kirken, og 1644, da den blev besat af de Svenske. 1672 havde den kun 457 Indb.; i 18. Aarh. var dens Havn helt forfalden. *H. W.*

Grecåda, 0 i Vestindien, en af de smaa Antiller (Windwards-Islands) ligger omtrent midt imellem St. Vincent og Trinidad og er 396 □Km. stor med (1891) 54,000 Indb.; deraf 10 p. Ct. Hvide og 2,100 Kulier, Resten Negre og Blandingsfolk. G. er af udpræget vulkansk Natur med to prægtige *Pics* (Mount Catherine i Øens Midte 838 M.) og flere Kratere, til Dels fyldte med Vand, som Grand Etang. Hede Kilder og heftige Jordskælv (1765 og 1819) minde om Jordbundens vulkanske Karakter. Dalene ere meget frugtbare, og Hovedprodukterne ere Kakao, Bomuld, Sukker, Kaffe, Krydderier og Sydfrugter. Udførselen beløb sig 1891 til 236,600 L. St., Indførselen til 176,900 L. St. Hovedstaden er St. George (4,900 Indb.) med en af de bedste Havne i Vestindien. G. blev opdaget 1498 af Columbus, koloniseret 1650 af Franskmændene fra Martinique og afstaaet til England 1763. *C. A.*

Grenåde, Grenat, Grenadine, urene rødbrune Fuksiner, der benyttes som billige, ikke særlig smukke Farver.

Grenadèr (fr.), en Slags Infanteri, der fremkommer i den sidste Halvdel af 17. Aarh. Oprindelig vare G. bestemte til at kaste Granater (*grenades*), hvorfra Navnet stammer. Denne Anvendelse af Fodfolk som Granatkastere viste sig imidlertid snart upraktisk. G. samledes derfor i Kompagnier og senere i større Enheder. Disse dannedes af udvalgte Folk og udgjorde en Slags Elitetropper, ofte med særlige Forrettigheder, men med samme Bevæbning som det øvrige Fodfolk. I nogle Hære er Benævnelsen G. af Hensyn til Traditionen bleven bevaret indtil vore Dage, men de have ikke længere den samme Betydning som Elitetropper.

G. til Hest (*grenadierà cheval*) oprettedes 1676 af Ludvig XIV som et med Skanseredskaber forsynet beredent Kompagni. Det red foran paa Kongens Rejser og paa Marcher for at udbedre Vejene, ligesom det i Kampen ogsaa befandt sig foran og kæmpede undertiden til Fods med Skydevaaben. De rekruteredes af store og tapre Folk. Ogsaa i Tyskland indførtes senere G. til Hest, og efterhaanden fik endogsaa her flere Kompagnier Navnet som Ærestitel. De ophævedes imidlertid 1786 og findes nu kun i den russiske Garde (et enkelt Regiment). *B. P, B.*

Grenadêrhuen se Gejrfugladrangr.

Grenadíltræ, rødt Ibenholt, forskellige Slags vestindisk Gavntræ, faas f. Eks. af *Inga vera*, *Brya ebenus* o. a. Det er overordentlig haardt og tungt og benyttes bl. a. til Træblæseinstrumenter. *K. M.*

Grenadine, 1) en Slags meget fast Silke, der benyttes til Kniplinger, Snore o. l.; 2) gazeagtige Stoffer, navnlig af Halvsilke; 3) se Grenade.

Grenadiner, en klippefuld, men frugtbar Gruppe af Smaaøer mellem St. Vincent og Grenada i Vestindien, er tilsammen 34 □Km. med (1891) 7,500 Indb. Den nordligste er Bequia, den midterste Cannouan, den sydligste og største Carriacou (28 □Km.), her ligger ogsaa Hovedpladsen Hillsborough. Den vigtigste Næringsvej er Kvægavl, men der dyrkes ogsaa Bomuld, Korn og Jordnødder. *C. A.*

Grenafylke se Grenland.

Grenelle [grønæ'l], en tidligere Landsby ved Paris, beliggende ved Seine's venstre Bred, nu en Del af Paris (15. Arrondissement). Den ligger ved Ringbanen og har især kemiske Fabrikker; mest bekendt er den ved store artesiske Brøndboringer (535 M.). *H. TV.*

Grenen, Jylland's yderste Spids mod Nord, beliggende under 57° 45' n. Br. G. er en Flyvesandsstrækning, der bestaar af haardt, fast Sand, og som skyder ud mod Øst mellem Skagerak og Kattegat, »en Sandørken mellem to brusende Have« (Spidsen siges snart at vende mod Sydøst, snart mod Nordøst, efter som Strøm og Sø skifte). Uden for Kysten fortsættes den i det farlige, omtr. 4 Km. lange Skagen's Rev, der gaar i Retningen Østnordøst og ligeledes bestaar af fast, hvidt Sand. Se for øvrigt Skagen. *H. W.*

Grenfell [gre'nfel], George, engelsk Missionær og Afrikarejsende, er født i Sancreed (England) 19. Aug. 1849. G. har virket meget i Congo-Egnene, hvortil han ankom første Gang 1879, og hvor han ad Hovedfloden og flere af dens store Bifloder har udført omfattende Rejser og grundlagt Stationer. G. var 1891—92 Congo-Statens delegerede ved Reguleringen af en Del af Sydgrænsen. *O. I.*

Grenhaar se Cladothrix.

Grenhugst (Grenkapning) bruges i Skoven dels for Træernes Skyld, dels for det tilstødende Areals Skyld. For saa vidt det er levende Grene, der borttages, medfører G. altid en Svækkelse af Træet dels ved at berøve det nogle Blade, dels ved at frembringe et Saar, hvor desuden Svampe let trænge ind. Borttager man Grenene for at opnaa mere rent, knastfrit Ved, bør man derfor holde sig til saa tynde Grene, at Saaret kan overvokses i 2 allerhøjest 3 Aar; G. bør da udføres med Økse e. l., saa Saaret bliver glat, og finde Sted lidt over Midvinter, medens Barken sidder fast, og inden Saftstigningen er begyndt. Bedre er det at borttage døde Grene. I ethvert Fald maa Snittet ligge saa nær i Flugt med Stammens Overflade som muligt. Skulle Grenene borttages, fordi de skygge for stærkt over et tilstødende Areal, bør man derimod helst nøjes med at studse dem og saa vidt muligt lade nogle løvbærende Kviste blive tilbage, i saaledes at der i alt Fald i nogle Aar holdes Liv i Grenstumpen. Bedst er det at foretage Studsningen, medens Grenene ere saa unge, at de endnu kunne buske sig efter G.; herved undgaar man, at Jorden under Randtræerne pludselig bliver udsat for skadeligt Lys og Lufttræk, hvilket ellers er en almindelig Følge af G. paa Randtræer. Afhugning af tørre Grene har størst Betydning for Gran og Ask. (Litt.: W. Gyldenfeldt i »Tidsskr. f. Skovbrug« [Bd. IV 1880]; A. Oppermann i »Tidsskr. f. Skovvæsen« [Bd. IV. A. 1892]). *C. V. P.*

Grenié [grønje'], Gabriel Joseph, født 1756 i Bordeaux, død 1837 i Paris, Opfinderen af Ekspressiv-Orgelet (1810), der senere gennem forskellige Forbedringer og Tilføjelser (navnlig af Erard) udviklede sig til det nu brugelige Harmonium (s. d.). G. var Embedsmand under Administrationen og beskæftigede sig i sine ledige Timer med akustiske Eksperimenter. *S. L.*

Grenier [grønje'], Édouard, fransk Digter, er født 1819. Hans Digte have vundet megen Yndest og Akademiets Pris; ofte have de ægte lyrisk Sving, men ofte ere de ogsaa matte og flove. De vigtigste Samlinger ere: »Petits poémes« ([1859, 4. forøgede Udg. 1871], hvori de fortræffelige Digte »La mort du juif errant«, »L'infini« og »L'Elkovan«), »Poémes dramatiques« [1861], hvis berømteste Digt er »Prométhée délivré«, »Amicis« [1868], der indeholder et prisbelønnet Digt om Præsident Lincoln's Død, »Francine« [1884], »Penseroso« [1886] og »Poèmes épars« [1889]; desuden har G. skrevet større Digtninge som »Séméia« [1869], »Marcel« [1874] og den moderne Tragedie »Jacqueline Bonhomme« [1879]. »Poésies complétes« udkom 1882—91, »Théâtre inédit« 1889. *S. Ms.*

Grenland (ogsaa Grønland) er et gammelt Navn paa Landskabetom Langesundsfjorden, Skienselv og Nordsjø, de nuværende Fogderier Nedrethelemarken og Bamle i Bratsberg Amt. G. udgjorde den vestlige Del af Vestfold (s. d.) og regnedes fra Midten af 12. Aarh. som et eget Fylke; men Betegnelsen Grenafylke ell. Grønafylke, som ofte bruges af nyere, har ikke gammel Hjemmel og er opkommet ved en Misforstaaelse. Folket i G. kaldtes Grener eller Grøner;. Harald Grenske, Olav den Hellige's Fader, har sit Tilnavn fra G., hvor han opdroges; Fjorden om G.'s ydre Dele hed Grenmar (d. e. Grenernes Hav eller Fjord). Da Fylkesinddelingen i 13. Aarh. afløstes af Sysselinddelingen, blev G. slaaet sammen med Thelemarken til et Syssel, som efter Sysselmandens Residens Skida (Skien) kaldtes Skiðu-sýsla, senere Skisyssel eller Skienssyssel. G. bevaredes som Fællesnavn for de nordvestlige Dele, det nuværende Nedrethelemarken med Drangedal og brugtes til henimod Reformationstiden. (Litt.: P. A. Munch, »Saml. Afhandl.«, I, 63—77; »N. Hist. Tidsskr.«, 1. Række IV, 478—84). *G. St.*

Grenlav (*Ramalina* Ach.), Slægt af Laver med buskformet Løv med mere eller mindre sammentrykte, baandformede Grene, der paa begge Sider bære kortstilkede Apothecier omtrent af samme Farve som Løvet; de farveløse, ofte bønneformede Sporer ere torummede. *R. fiolymorfha* Ach., der er meget almindelig især paa gamle fritstaaende Træer, i Udkanten af Skove og i Alleer, danner i Reglen tætte Tuer af indtil over 15 Cm. lange, blaagraa, rynkegrubede, oftest hængende Grene. *C. R.*

Grenmar se Grenland.

Grenmos se *Hypnum*.

Grenna, lille By (Uppstad) i det sydlige Sverige, Småland, Jönköping Len (Gotaland), beliggende ca. 40 Km. N. N. 0. f. Jönköping ved Vettern's østlige Bred, har (1894) 1,096 Indb. Byen, der er bekendt for sin meget smukke Beliggenhed og for sin Vognfabrik, er anlagt 1652 af Grev Per Brahe den Yngre og kaldtes tidligere Brahe-Grenna. *H. W.*

Grenoble [grønå'blə], By i det sydøstlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Isère og Arrondissementet G., tidligere i Landskabet Dauphiné, ligger paa begge Bredder af Isère noget oven for dens Forening med Drac i den smukke Alpedal Graisivaudan (s. d.) og omgiven af Bjærge. Den ligger ved Middelhavs-Banen og er Knudepunkt for flere fra den udgaaende Sidebaner, har (1891) 46,000 (med Kommune 60,400) Indb., er Bispesæde og Fæstning af første Rang samt som saadan vigtig Garnisonsby og Sæde for 14. Hærkorps'es Generalkommando. Byen bestaar af to ved Floden adskilte Dele, der forbindes ved to Stenbroer og en Hængebro. Den største og ældste Del paa venstre Bred har til Dels snævre Gader; i den sidste Tid har den udvidet sig meget stærkt mod Vest omkring Banegaarden, hvor der er opvokset en stor industriel Forstad. Bydelen mod Nord paa den højre Bred bestaar hovedsagelig af en Række Kajer langs Floden; den er hindret fra at udvide sig mod Nord ved det 1,057 M. høje Mont-Rochais; mod Øst breder den sig derimod stærkt i Bydelen La Tronche. Paa Grund af Byens Udvidelse er Fæstningens gamle Enceinte nedlagt 1880, og Forterne, der omgive Byen i den ny Enceinte, ligge nu 4 à 6 Km. fjernede fra Byen. Mod Nord, paa Mont-Rochais, ligge Forterne Rabot og Bastille og længere fjernede St.-Eynard og Bourcet, mod Sydvest Fortet Murier og mod Syd Forterne Des Quatre Seigneurs og Montavie. Af Bygninger nævnes Domkirken Notre-Dame fra 14.—16. Aarh. med et prægtigt, 14 M. højt Sakramenthus, Kirken St.-André, hvori den i Nærheden af G. fødte Bayard er begravet, Kirken St.-Laurent med en mærkelig Krypt, der skal stamme fra 5. Aarh., Præfekturet, Raadhuset, Teateret, Justitspaladset, Bibliotek- og Museumsbygningen, Sindssygehospitalet m. m. Statuer af Bayard og af Mekanikeren Vaucanson, der er født i G. Byen er meget rig paa Læreanstalter, deriblandt et Akademi med 3 Fakulteter (juridisk, matematisk-naturvidenskabeligt og filosofisk), et biskoppeligt Seminarium, et Lærerseminarium, en Forberedelsesskole for Medicinere, et Lyceum, en Artilleriskole m. m. Desuden er der en botanisk Have, et meget betydeligt Bibliotek (170,000 Bd. og over 7,300 Manuskripter) og Museer med Malerier, Billedhuggerarbejder o. s. v. samt mange Selskaber for Videnskab, Kunst og Musik m. m. G. er tillige en betydelig Industriby, især i Handsker, en Industrigren, som alene beskæftiger ca. 6,000 Arbejdere i selve Byen og omtr. 25,000 i den nærmeste Omegn. Desuden fabrikeres der Likør (Klosteret La Grande-Chartreuse [s. d.] ligger nær ved G.), Hatte, Cement, Jærnvarer, Ure m. m. Ogsaa Handelen, især med Ost, Korn og Vin, er stor. — G. var oprindelig en allobrogisk By, Cularo, som blev udvidet af Kejser Gratianus 379 og kaldt Gratianopolis; der findes endnu Spor af Ringmurene fra Romertiden. Den blev Bispesæde 575. Den hørte i Slutningen af Oldtiden ind under Burgund, gik herfra over til Frankerne, stod en Tid under Greverne af Dauphiné og kom ind under den franske Krone 1453. Det af Ludvig XI oprettede Parlament i G. er meget bekendt i Frankrig's Historie. G. var den første By, der gik over til Napoleon, da han vendte tilbage fra Elba 1815; 9. Juni s. A. blev den besat af Østerrigerne. (Litt.: Pitot, *Hist. de G.* [G. 1829]; samme, *Hist. municipale G.* [G. 1843—46]). *H. W.*

Grentorn (bot.) kaldes enhver til en Torn omdannet Gren ɔ: Skud. Da G. bliver haard og spids, især paa Grund af en forholdsvis kraftig Vegetudvikling, kaldes den ogsaa Vedtorn. Dens Blade ere ikke eller kun lidet udviklede. G. forekomme hos Tjørn, Slaaen, Tornblad, *Gleditschia*, Krageklo, Vrietorn o. a. (se Barktorn). *V. A. P.*

Grenville [gre'nvil], engelsk Adelsslægt, der allerede under Henrik I's Regering (1100—35) var bosat i Buckinghamshire. Først i 18. Aarh. fik Slægten nogen Betydning, da Richard G. (død 1724) ægtede Hester, en Datter af Richard Temple, 1749 arvede hun nemlig sin Broder Richard Temple's store Godser og blev kort efter ophøjet til Grevinde Temple. Hendes ældste Søn Richard G., *Earl* Temple, arvede denne Værdighed; en anden Søn var George G. (1712—70). Han blev juridisk uddannet, kom 1741 ind i Parlamentet, blev 1744 Admiralitetslord, 1747 Skatkammerlord og 1754 Medlem af *the Privy Council*. I denne Tid hørte han til Lord Chatham's Venner, men 1762 gik han ind i Lord Bute's Ministerium som Statssekretær og Leder i Underhuset. Han blev dog uenig med Bute i Anledning af Paris-Freden 1763 °g blev Apr. 1763 efter Bute's Fald Førsteminister. I de to følgende Aar havde G. som Minister mange Vanskeligheder at overvinde paa Grund af den Indflydelse, Bute stadig udøvede paa Kongen, indtil denne maatte give Løfte om at fjerne ham. Efter Kongens Ønske paabegyndte G. Sagen mod John Wilkes (s. d.), og Febr. 1765 gennemførte han den Stempellov, der blev en Hovedaarsag til Striden med Kolonierne i Nordamerika. Georg III var imidlertid utilfreds med G.'s Person og ked af hans myndige Væsen. Efter gentagne frugtesløse Henvendelser fra Kongen til hans Modstandere om at afløse ham som Premierminister kom det i Juli 1765 til aabent Brud, og G. gav Plads for Kabinettet Rockingham. I de følgende Aar tog G. stadig livlig Del i det politiske Liv indtil sin Død 13. Novbr. 1770. Han var en kundskabsrig Politiker med betydeligt finansielt Talent, stor Flid og af ubestikkelig Redelighed. Men hans Intelligens var snæver, hans Væsen kantet, og han var baade i høj Grad ærgerrig og stædig. Han var derfor aldrig populær, og saavel hans Politik mod Wilkes som over for Kolonierne dadles stærkt. Hans efterladte Papirer ere offentliggjorte af Smith »The G. Papers« [4 Bd. Lond. 1852—53]. Forfatterskabet tilforskellige Pjecer er blevet tillagt ham, men uden fuld Hjemmel. Hans ældste Søn George G. (1753—1813) efterfulgte sin Onkel Richard G. Temple som *Earl* Temple 1779 °g blev 1784 ophøjet til Marquis af Buckingham. Hans næstældste Søn Thomas G. (1755—1846) traadte 1780 ind i Underhuset, sluttede sig til Fox og førte de indledende Freds-

underhandlinger i Paris 1782. 1799 sendtes han til Berlin for at tilvejebringe en Alliance mod Frankrig; ugunstige Vejrforhold forsinkede imidlertid Rejsen, og det lykkedes Sieyès at krydse de engelske Planer, og Sendelsen blev resultatløs. G. stod senere i Opposition til Addington's Kabinet, var 1806—07 Medlem af sin Broders Kabinet, først som Præsident i Ministeriet for Indien, senere som første Admiralitetslord. 1818 trak han sig helt ud af Politikken og levede for Velgørenhed og optagen af boglige Interesser. Sit kostbare Bibliotek paa over 20,000 Bd. testamenterede han til British Museum.

Hans yngre Broder, George G.'s tredje Søn William Wyndham G. (1759—1834) traadte 1782 ind i Underhuset og opnaaede under sin Fætter William Pitt den Yngre's Ministerium høje Stillinger. 1791 blev han Statssekretær for de udenlandske Sager og ledede med Iver og Overbevisning Angrebspolitikken mod Frankrig. 1801 gik G. ud af Kabinettet sammen med Pitt, men sluttede sig i den følgende Tid saa nær til Fox, at han 1804 nægtede at træde ind i Pitt's andet Kabinet, da Georg III nægtede Fox Sæde deri. Efter Pitt's Død traadte G. i Spidsen for *the Ministry of all the Talents*, hvori Fox ogsaa sad. Hans Stilling svækkedes stærkt ved dennes Død (Septbr. 1806), og Marts 1807 gik han af, da han ikke vilde give Kongen en Erklæring om aldrig at ville forelægge en Lov med Indrømmelser til Katolikkerne i Irland. Siden traadte G. trods gentagne Opfordringer ikke ind i nogen Regering, og hans politiske Virksomhed faldt kun i Overhuset. Paa Grund af Sygdom forlod han 1823 ganske det offentlige Liv. Han var en Ven af Videnskaben i og udgav sammen med sine Brødre en kritisk Udgave af Homer [4 Bd. Oxford 1800]. 1824 udgav han *Nugae metricae*, indeholdende Oversættelser i af gammelengelske, italienske og græske Digte, og desuden torskellige Brevsamlinger, saaledes »Letters written by the late Earl Chatham to his nephew Thomas Pitt« [Lond. 1804, senere flere Udg.] og »Letters from Lord G. to the Earl of Fengal« [Buckingham 1810, flere senere Udg.]. Han døde barnløs. (Litt.: *Dictionary of national biography* [XXIII Bd.]). *A. Frs.*

Grenville-Murray se Murray.

Grenzboten, tysk Ugeblad for Politik, Litteratur og Kunst, udgivet i Leipzig (Forlægger Grunow); varm Tilhænger af Bismarck's Politik.

Greoux [gru'J, Badested i det franske Dep. Basses-Alpes, Arrond. Digne, 360 M. o. H. Der findes kogsaltholdige, hede Svovlkilder (38,7°). Badestedet benyttes meget mod reumatiske Lidelser og mod Neuralgier. *Lp. M.*

Grep, den onde og snedige Hofmand i Sagaen om Frode Fredegod og Erik Maalspage (Sakse's 5. Bog). *A. O.*

Grepplyng (Greplyng, *Loiseleuria* Desv.), Slægt af Alperosefamilien med en enkelt Art G. (Fjældris, *L. procumbens* Desv. = *Azalea procumbens* L.), en nedliggende, stærkt forgrenet Halvbusk med modsatte, smalle og læderagtige Blade, der vare mindst Vinteren over. Blomsterne sidde i faablomstrede Skærme; de have et mørkerødt Bæger, en tragtformet, femlappet, rosafarvet Krone og 5 Støvdragere. Kapselen er 2—3-klappet. G. vokser almindelig paa Fjældene i Norge, hvor den blomstrer i Juni—Juli, Sverige, Island, Færøerne og Grønland. Navnet G. skal stamme fra, at Planten visse Steder i Norge er brugt til Omslag mod »Grep« (maaske Rosen). Paa Island er G. god Vinterføde for Faarene. *A.M.*

Grepplyng.

Gresham [gre'šəm], Thomas Sir, engelsk Købmand og Finansmand, født i London ca. 1519, død 21. Novbr. 1579, drev Vare- og Bankierforretning. Han blev 1551 eller 1552 den engelske Krones Finansagent i Antwerpen, paa den Tid Centrum for det internationale Pengemarked. Med en kort Afbrydelse lige efter Marie's Tronbestigelse vedblev han til 1574 at fungere som kgl. Finansagent *(royal mer chant)*, i hvilken Egenskab han navnlig i Begyndelsen gjorde hyppige Rejser til Antwerpen. Han afsluttede Statslaan med de Bankierer fra forskellige Lande, der havde deres Sæde eller Agenturer i Antwerpen, gjorde Indkøb for Kronen og skaffede ædelt Metal til England. Med sin overordentlig store Forretningsdygtighed forstod han at hæve den engelske Regerings Kredit og at udføre de Vekselforretninger, der knyttede sig til hans Transaktioner, paa en for Kronen yderst fordelagtig Maade. Da Antwerpen var kommen i Forfald ved den nederlandske Opstand, arbejdede han paa at gøre den engelske Krone finansielt uafhængig af Udlandet, hvilket efterhaandcn lykkedes ham — i Begyndelsen ved Hjælp af Tvangslaan hos Købmændene, der imidlertid fik gode Renter af Laanene. Til Formaalets Fremme anbefalede han Forbedring af Møntsystemet og Ophævelse af de bestaaende Renteforbud. Sin store Formue anvendte han, da hans eneste Søn var død, til offentlige Formaal, deriblandt til Stiftelsen af London's Børs *(Royal Exchange)* og til kulturelle og velgørende Foretagender. G. hyldede sin Tids merkantilistiske Anskuelser, men saa ualmindelig klart paa Penge- og Møntspørgsmaal. Hans Navn knytter sig til den Sætning i Nationaløkonomien, som Macleod har kaldet G.'s Lov, nemlig at »daarlige Penge kan drive gode Penge ud, men gode Penge kan ikke drive daarlige Penge ud« (se Penge). Det kan ikke bestemt paavises, at det netop er G., der har udtalt denne Sætning, men han var klar over Princippet i den, der laa til Grund for de af ham tilraadede Møntforanstaltninger. *E. M.*

Gresham [gre'šəm], William Quinton, nordamerikansk Statsmand, født 17. Marts 1832 i Staten Indiana, død 28. Maj 1895 i Washington. Han blev 1853 Sagfører og valgtes 1860 til sin Hjemstats lovgivende Forsamling, men blev 1861 ved Borgerkrigens Udbrud Oberstløjtnant i et frivilligt Regiment, udmærkede sig ved Vicksbury's Belejring, men maatte trække sig tilbage fra Krigstjenesten, da han 1864 blev haardt saaret ved Atlanta. Han vendte tilbage til sin Sagførerstilling og blev 1869 Dommer, søgte et Par Gange forgæves Valg til Unionskongressen. Apr. 1882 blev

han under Arthur's Præsidentskab Generalpostmester og Juli 1884 Finansminister, men Oktbr. s. A. Dommer i Unionens Højesteret med Sæde i Chicago. 1888 var han blandt de republikanske Kandidater til Præsidentposten, men 1892 støttede han derimod Demokraten Cleveland's Valg og blev derefter Marts 1893 Statssekretær ɔ: Udenrigsminister. Han arbejdede for et godt Forhold til Tyskland og modsatte sig de nordamerikanske Chauvinister, de saakaldte »Jingos«. *E. E.*

Gresley [grælæ'], Henry Francais Xavier, fransk General, født 9. Febr. 1819 i Vossy (Dep. Haute-Marne), død 2. Maj 1890 i Paris. Allerede 1840 traadte han ind i den franske Generalstab, forfremmedes 1845 til Kaptajn, kom 1847 til Algérie, hvor han indtil 1870 anvendtes i *Bureaux-arabes*, og knyttedes som Leder af det politiske Bureau i Algérie nær til Mac Mahon. Ved Krigens Udbrud 1870 forfremmedes han til Brigadegeneral og ansattes som Generalstabschef ved 1. Armékorps. Ved Sedan blev han Krigsfange til Fredsslutningen, efter hvilken han som Souschef i Generalstaben var medvirkende ved Udarbejdelsen af Forslag til Hærens Reorganisation. 1874 udnævntes han til Generalstabschef i Krigsministeriet og forfremmedes Aaret efter til Divisionsgeneral. Han nedlagde sit Embede 1877, optog det igen 1879 og blev tillige valgt til livsvarigt Medlem af Senatet, men traadte allerede samme Aar ud af Ministeriet. 1880 kom han i Spidsen for 5. Armékorps i Orléans og tog 1883 sin Afsked. Han har med stor Iver virket for at sætte den franske Østgrænse i Forsvarsstand. *B. P. B.*

Gresset [græsæ'], Jean Baptiste Louis, fransk Digter (1709—77), traadte i sit 16. Aar ind i Jesuiterordenen. Meget tidlig dyrkede han Versekunsten, udgav 1730 Oden »Sur l'amour de patrie« og 1734 sit mest bekendte Digt »Vert-Vert« en overordentlig vittig og elegant Satire, der skildrer, hvorledes en blandt Nonner opdragen Papegøje, der hos dem har lært lutter fromme Ord og Bønner, paa en Rejse til et andet Kloster kommer i slet Selskab og aflærer Matroserne deres drøjeste Banden og Sværgen; selvfølgelig vækker det djævelsk Forargelse, da den, ankommen til sit Bestemmelsessted, i Stedet for den Hellighed, den har Ry for, fremplaprer de græsseligste Eder og sjofleste Talemaader. Digtets sidste to Sange eksistere ikke længer, da G. senere brændte dem. En versificeret Humoreske »Le lutrin vi vant« og et nyt satirisk Digt »La chartreuse« bevirkede, at G. 1735 blev ekskluderet af Jesuiterordenen. G. blev nu yndet Selskabsmand og forsøgte sig i Tragedien — »Edouard III« [1740] og »Sidney« [1745] — dog uden synderligt Held. Derimod gjorde hans Komedie »Le méchant« [1747] stor Lykke; Stykkets Helt er en af Tidens bedærvede, egoistiske Selskabsmænd, som driver sit Spil med at sværte og blamere Damer og tror, at det er en saare aandfuld og satirisk Beskæftigelse. 1748 blev G. Medlem af Akademiet. Hans Ry var betydeligt; han afslog Frederik den Store's Indbydelse til Berlin. 1850 stiftede han et Akademi i sin Fødeby og giftede sig. Som ældre blev han religiøst omvendt, angrede sin Ungdoms Satire og fordømte 1756 i et aabcnt Brev sine poetiske Forvildelser. Lønnen udeblev ikke. Han udnævntes til Akademiets Direktør, lykønskede 1774 i Akademiets Navn Ludvig XVI til hans Tronbestigelse, og Kongen adlede ham. Hans »CEuvres complètes« ere udgivne af Renouard [3 Bd., 1811], »Poésies inédites« af V. de Beauvillé [1863] og »Poésies choisies« af Derome [1883]. (Litt.: Daire, *Vie de G.* [1779]; De Cayrol, *Essai historique sur la vie et les ouvrages de G.* [2 Bd., Amiens 1844]; Saint-Albin Berville, *G., sa vie et ses œuvres* [Amiens 1863]; Démuin, *G., étude sur la vie et ses œuvres* [Lille 1887]). *S. Ms.*

Gressoria se Mantider og Spøgelser (Phasmider).

Grethe, Carlos, tysk Maler, er født 25. Septbr. 1864 i Montevideo. Han blev uddannet i Paris under Bouguerau og Robert-Fleury, i Karlsruhe under F. Keller, arbejdede en Tid i Hamburg, fra 1890 i Karlsruhe, hvor han nu (1897) virker som Professor. Han har malet interessante Genrebilleder som »Ung Satyr«, »Lystige Matroser paa en Hvalfanger«, »De skibbrudne« og var repræsenteret paa Ny-Carlsberg's internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 ved flere større Arbejder: »Sømandshistorier« med de gode Sømandstyper, »Indsejling« samt det omfangsrige »Finale« med den skibbrudne, der drages ned i Dybet af Havnymfer. *A. Hk.*

Gretna Green [gre'tnagri.n], Landsby i Skotland, nær den engelske Grænse, bekendt ved de der indgaaede Ægteskaber. Da nemlig den kanoniske Rets Bestemmelser, ifølge hvilke der til et gyldigt Ægteskabs Indgaaelse kun krævedes en af de to Parter for en Præst, en Fredsdommer eller to Vidner afgiven Erklæring om at ville være Ægtefæller, 1754 ophævedes for England's Vedkommende, blev det almindeligt, at Parter, der ikke kunde blive viede i England, f. Eks. fordi de manglede Forældres Samtykke, rejste over Grænsen til Skotland, hvor kanonisk Ret vedvarende gjaldt, for der at blive viede. Dette lod sig gøre, fordi engelsk Ret vedvarende anerkendte et i fremmed Land i Overensstemmelse med de der gældende Regler indgaaet Ægteskab for gyldigt. I G. G. beklædtes Fredsdommerstillingen tilfældigvis i længere Tid af een og samme Person, der for øvrigt skal have været Tobakshandler og ikke, som det almindelig hedder, Smed, og der opstod da efterhaanden den Opfattelse, at denne Person havde et specielt Privilegium til at foretage Vielser. Disse G.-G.-Vielser foretoges længe i stort Antal, og mange berømte Navne findes indskrevne i G. G.'s Registre. De ophørte først, efter at en engelsk Lov af 1856 havde erklæret dem for ugyldige i England. — I de forenede Stater i Nordamerika, af hvilke hver Stat har sin særlige Ægteskabslovgivning, er *Gretna Green marriage* almindelig Benævnelse paa et Ægteskab, indgaaet af Parter fra een Stat i en anden Stat, hvorhen de ere rejste for at komme ud over Vanskeligheder, hidrørende fra deres egen Stats Love. *E. T.*

Grétry [gretri'], André Erneste Modeste, belgisk-fransk Komponist, født 8. Febr. 1741 i Liége, død 24. Septbr. 1813 i Montmorency ved Paris. G. modtog sin første musikalske Uddannelse i sin Fødeby som Kordreng ved St.-Denis-Kirken. Et stort Opsving i hans Musikinteresse foranledigede en italiensk Operatrups Besøg i Liège, og 1759

begav G. sig til Italien for at uddanne sig til Operakomponist. Det blev imidlertid nærmest *opera-buffa*-Fremstillingerne og Intermezzoerne, der tiltrak ham og fristede ham til Efterligning, medens de strenge teoretiske Studier hos Casali kun afvandt ham ringe Interesse. Af Betydning for hans fremtidige Kunstnerbane blev ogsaa Bekendtskabet med et Monsigny's Arbejde, og 1767 forsøgte G. sig i Geneve, paa Tilbagerejsen fra Italien, med en Opera i den franske *Opéra-comique*-Stil: »Isabelle et Gertrude«, der gjorde Lykke og foranledigede ham til — med Anbefaling af Voltaire — al drage til Paris, for der, skønt helt ukendt, at forsøge sig som Operakomponist. Efter Kampe og Skuffelser naaede G. dog alt 1768 at faa sin Opera »Le Huron« opført væsentlig ved den svenske Gesandt, Grev Creutz's Bistand. Dette »Prøvestykke blev et Mesterstykke, der straks satte Komponisten i Række med de allerførste« (Baron Grimm's Korrespondance), og hurtig fulgte nu en Række komiske Operaer, der befæstede og øgede G.'s Ry, indtil han 1785 med sin »Richard, coeur de lion« stod som en af Frankrig's populæreste Komponister. Denne Opera opførtes utallige Gange og dukker endnu fra Tid til anden op paa *Opéra comique's* Repertoire. Blandt G.'s andre Operaer fra denne Tid skulle nævnes: »Les deux avares« [1770], »Zemire et Azor« [1771], »L'amant jaloux« [1778], »Aucassin et Nicolette« [1780], »Colinette å la Cour« [1782] og »Raoul Barbe-Bleu« [1789]. Under Revolutionen toges G.'s Talent i Brug til Arbejder som »Denys le Tyran« [1794], »La féte de la raison« [s. A.], men efter denne Tid aftog G.'s Popularitet kendelig; med sin mangelfulde teoretiske Uddannelse og den ringe Vægt, han (til Dels som Følge deraf) lagde paa sine Operaers Orkestration, kunde han ikke hævde sig over for ny opdukkende Komponister som Méhul og Cherubini. Dog vedblev man at opføre hans ny Operaer om end med svindende Held indtil 1803, da hans sidste Værk »Delphis et Mopsa« fremkom. G., der ingen offentlig Stilling beklædte, medens han vel i Tidens Løb var bleven overøst med al mulig officiel Anerkendelse (en Gade opkaldtes efter ham, hans Buste opstilledes i *Opéra-comique' s* Vestibule), trak sig herefter tilbage til sin Ejendom, Rousseau's »Ermitage« i Montmorency. Dog oplevede han en ny Glansperiode, idet den udmærkede Sanger Ellevion fik hans bedste Operaer genoptagne, og Napoleon bevilligede ham en anselig Statsunderstøttelse. G. har foruden Operaer komponeret en Del Kirkemusik, Symfonier, Kvartetter og Sonater og har endelig efterladt sig et interessant Skrift: »Mémoires ou Essais sur la musique«, der, bortset fra Forfatterens Selvbehagelighed, har baade historisk og absolut Værdi. En Statue af G. er opstillet i hans Fødeby (1842).

G.'s Operaer satte Kronen paa den Udvikling af den franske komiske Opera, der fra d'Auvergne og Duni strakte sig over Monsigny og Philidor til G. Denne overgik alle sine Forgængere og er den ypperste (klassiske) Repræsentant for den ældre *Opéra-comique*. I de større Operaformer havde G. aldrig Held, men i den lettere Genre besad han alle de afgørende Fortrin: Melodirigdom, indtagende Ynde og Vid, klar og fin harmonisk Sans og ikke mindst dramatisk Evne og vaagen Interesse for Tekstbehandling og Deklamation. I mange Henseender var Gluck et Forbillede for G. (*pourbien faire il faudrait l'imiter*, skriver han selv); til en vis Grad var G.'s Mission en lignende som Gluck's, og den Indvirkning, han fik paa den komiske Opera i Frankrig, fuldt saa vidtrækkende som Gluck's paa den store Opera; Aartier igennem var G.'s Opera Mønsteret for den franske *Opéra-comique*, selv efter at andre Indflydelser havde gjort sig gældende ved dens Udvikling. Herfra G.'s store Navn i den franske Musiks Historie. Som betydningsfuldt maa det endnu fremhæves, at med G.'s Opera traadte det egentlig komiske Moment i *Opéra-comique*'en en Del i Skygge, idet han i Overensstemmelse med hele Tidsaanden valgte — oftest let rørende — Sujetter hentede fra det borgerlige eller landlige Liv, hvorhos han lagde mere Vægt paa »Handlingen« og de dramatiske Motiver i sine Operaer end paa de komiske Figurer og Situationer. *W. B.*

Gretsch, Nikolaj Iványovitsch, russisk Forfatter, født 2. (14.) Aug. 1787 i St. Petersborg, død smst. 12. (24.) Jan. 1867. G., som var af en oprindelig bøhmisk Familie, studerede Jura, men kastede sig særlig over litterære Studier, var Overlærer i russisk Litteratur ved den tyske St.-Petri-Skole 1809—13 og dernæst ansat i en lignende Stilling i et russisk Gymnasium smst. indtil 1816. Efter at have foretaget flere Rejser i Tyskland og Frankrig blev han 1830 ansat i Indenrigsministeriet; 1836 traadte han over i Finansministeriet og foretog ny Rejser i England, Frankrig og Tyskland for at studere Skolevæsenet i disse Lande. Allerede 1812 havde han grundlagt Tidsskriftet »Fædrelandets Søn« (Syn Otétschestva), som han redigerede indtil 1838. I Aaret 1825 udgav han i Begyndelsen sammen med Bulgárin (s. d.) Ugebladet »Den nordiske Bi« (»Sévernaja Ptschelå«), hvis Redaktion han fratraadte 1860. Dette Blad, der va. af kritisk-politisk Indhold, udøvede i Aarene 1830—40 en stærk Indflydelse paa russisk Aandsliv, skønt Kritikken, der hovedsagelig skreves af G. og hans Venner under Bulgárin's Paavirkning, var uden udpræget Karakter og nærmest rettet mod Stilen, i hvilken G. selv var en Mester. Bladets politiske Betragtninger, der udmærkede sig ved stor Selvstændighed, nøde fortjent Anerkendelse. Blandt G.'s talrige Værker fremhæves: »Haandbog i den russiske Litteratur« [St. Petersborg, 4 Bd. 1819—22]. Haandbogen, et Forsøg paa en russisk Litteraturhistorie, indeholder en »Retorik«, en »Poetik«, Prøvestykker af fremragende russiske Forfattere og en kort Oversigt over den russiske Litteratur; den sidste er gengiven paa Tysk i Otto's »Lehrbuch der russischen Litteratur« [Riga og Leipzig 1837]. Endvidere mærkes: »Udførlig russisk Sproglære« [St. Petersborg 1827, 2. Opl. 1830], gengivet paa Fransk af Ph. Reiff i 2 Bd. Af Romaner har han skrevet »En Russers Udflugt til Tyskland« [St. Petersborg 1831, paa Tysk 1837] og »Den sorte Kvinde« [St. Petersborg 1834, paa Tysk Leipzig 1837, paa Fransk Paris 1838 af Mme. Conradi]; begge Romaner, af hvilke den første er i Brevform, ere langtrukne og uden Originalitet. Sine Rejser har han skildret i »Rejsebreve fra England, Frankrig og Tyskland« [3 Bd., St. Petersborg 1838] og »Breve fra en Rejse i Tyskland, Schweiz og Italien« [3 Bd., St. Petersborg 1843]. De Foredrag, han i St. Petersborg har holdt over

russisk Litteratur, ere udkomne 1844 i 2 Bd. »Russisk Konversationsleksikon«, hvis Redaktion han overtog 1834, har han ført til Halvdelen af 7. Bd. Hans interessante Erindringer »Optegnelser fra mit Liv« ere udgivne i St. Petersborg 1886 af Suvorin. En samlet Udgave af hans Værker i 3 Bd. er udkommen i St. Petersborg 1855. Nogen blivende Indflydelse paa russisk Litteratur har G. ikke haft. *Oberstløjtnant Gerstenberg.*

Grettir **Ásmundsson** se Grettissaga.

GrettiSSaga hører til det yngste Lag af de islandske Slægtsagaer; den er forfattet i Slutn. af 13. Aarh. Efter en Indledning om Hovedpersonens Forfædre skildrer den dennes, Grettir Asmundsson's Levned. Denne Person er alt i Ungdommen ilter og kaad, men dog ret godmodig og lys af Karakter. Tidlig begaar han Drab, foretager en Rejse til Norge, hvor han gør sig berømt ved Drab af nogle Bersærker. Ved et Ulykkestilfælde indebrændte en islandsk Høvdings unge Sønner i Norge, og dette fik G. Skyld for. Han dømtes fredløs og maatte nu flakke om i næsten 20 Aar, alle Vegne forfulgt og efterstræbt, indtil det endelig lykkedes hans Fjender at dræbe ham og hans trofaste yngste Broder paa den lidet tilgængelige Klippeø Drangey i Skaga-Fjorden. G. er et Slags islandsk Nationalhelt, mest bekendt for sit gode Humør, sin aldrig svigtende Udholdenhed og ikke mindst for sine eventyrlige Kampe med Spøgelser og Utysker, samt endelig for sin Hjælpsomhed mod de svage. Sagaen er meget uhistorisk og overgroet med Eventyr og Folkesagn; den er godt og underholdende fortalt med mange uægte Vers, men det mærkes, at den ikke stammer fra den gode, gamle Tid [Udg. 1853 ved det nordiske Litteratur Samfund trænger højlig til Afløsning]. (Litt.: R. Boer, »Zur Grettissaga« i »Zeitschr. f. deut. Phil.« XXX). *F. J.*

Greutunger, det germanske Navn for Østgoterne (se Goter).

GreuX [grø'], Gustave Marie, fransk Maler og Raderer, er født i Paris 27. Juli 1838, i Maleriet Elev af Gleyre, virkede først som Dekorationsmaler, hvori han udmærkede sig ved stor Lethed som Ornamenttegner, men kastede sig fra 1860 over Raderingen, hvori han uddannedes af Gaucherel, og vandt Ry ved en Række Pariserprospekter og Arkitekturstik, særlig: Notre-Dame [1869] og Prædikestolen i St. Étienne du Mont; fra 1873 har han raderet mange Blade efter bekendte Mestere, særlig Landskaber, saaledes efter Cuyp, v. d. Velde, Ruysdal, Diaz, T. Rousseau o. a.; til G.'s seneste Arbejder høre: »Sædeman den« efter Millet [1888] og »Fløjtespilleren« efter Corot [1890]; hans Raderinger til Lievre's »Works of art in the collections of England« høre til det bedste i sin Art. *A. Ls.*

Greuze [grø!z], Jean Baptiste, fransk Maler, født 21. Aug. 1725 i Tournus ved Mâcon, død 21. Marts 1805 i Paris. Fra Lyon, hvor han uddannede sig under Maleren Gromdon (Grandon), tog han til Paris og studerede videre paa det derværende Akademi. Straks hans første Arbejder, »Bibelen læses højt« og »Den blinde«, paa Salonen 1755 vakte stor Opsigt; han blev sat i Stand til at rejse til Italien, hvor Opholdet 1755—56 dog ikke gav ham ny Impulser; efter Hjemkomsten udstillede han 1757 et Drenge- og et Pigehoved, de første i Rækken af hans talrige nydelige, men sentimentale Barnehoveder, som snart bleve attraaede Lækkerbiskener for Feinschmeckeres Kunstkabinetter, og i hvilke hans maleriske Teknik ogsaa viser sig fra den fordelagtigste Side; han udfoldede nu en rig Produktivitet, udstillede 1759 en Snes Billeder, heriblandt det af Diderot lovpriste »Pigen, der klager over den døde Fugl«, huslige Scener og Portrætter, 1761 kom det berømte »Landsbybryllup«, »Den forarmede Forpagter, der maa betle«, »Den lamme, der plejes af sine kære« (eller — som det betegnende for G.'s Kunstnerprogram hedder — »Den gode Opdragelses Følger«) m. fl.; paa næste Salon 1763 mødte han op med en halv Snes Arbejder, 2 Aar efter med 16, blandt disse »Severus og Caracalla« (Louvre), af en helt anden Stil end G.'s øvrige Produktion; dette mislykkede Historiemaleri efter den klassiske Forskrift var udarbejdet som Receptionsstykke for Akademiet, der for længst havde udnævnt ham til *agrégé* og nu bestemt krævede det længe lovede Medlemsstykke indleveret; G. blev vel ogsaa optagen som Medlem, men, til den stærkt selvfølende Kunstners Ærgrelse, ikke som Historiemaler, men som Genremaler til Anerkendelse for hans tidligere Værker; fornærmet trak G. sig tilbage fra Akademiets Udstillinger og udstillede fremtidig, stadig under stort Bifald, sine borgerlige Livsbilleder i sit eget Atelier. Lykken var ham ikke god paa hans senere Dage, 1791 opløstes hans ulykkelige Ægteskab, der havde tyndet svært ud i den store Formue, som den pekuniært foretagsomme Kunstner havde samlet sammen, bl. a. ved Kontrakt med flere Stikkere om Massereproduktion af hans populære Arbejder; Revolutionsaarene gjorde yderligere Ende paa hans Gods. — G.'s Kunst er som malet ud af Diderot's Principper om en borgerlig, moraliserende Kunst; Billedernes Navne, som »Faderens Forbandelse«, »Den utaknemmelige Søn«, »Den elskede Moder« etc, antyde deres sentimentale Karakter; paa ejendommelig Vis brydes her 18. Aarh.'s Pikanteri og Koketteri med det følelsesfulde, ærbart-dydige; over for de engang saa fejrede Billeder med deres ofte tunge, usmagelige Kolorit og affekterte Væsen staar Nutiden temmelig usympatetisk; men med deres Læggen Vægten paa Gemytslivet, Hjemlivets Hygge og Lykke, have de haft ikke ringe Indflydelse paa Kunstudviklingen. Louvre-Museet ejer mange af G.'s Billeder, bl. a. det nydelige og populære »La cruche cassée«; han er ogsaa smukt repræsenteret i Montpellier's Museum; gode Arbejder i London's National Gallery, Wien's Akademi, Berlin's Museum, St. Petersborg's Ermitage-Galeri samt i privat fransk og engelsk Eje. Moltke's Gaieri i Kjøbenhavn ejer to Brystbilleder af Pigebørn, fra 1766. (Litt.: R. Dohme, »J. G.« (i »Kunst und Künstler«, III [Leipzig 1880]). *A. Hk.*

Greve (lat. *comes*, fr. *comte*). I den ældre romerske Kejsertid brugtes *comes* om Kejserens personlige Omgivelser; i den senere blev det en ret almindelig Embedstitel, især anvendt om Militærcheferne ude ved Romerrigets Grænser. Paa tysk Grund træder G. første Gang frem hos Frankerne; i den saliske Lov (ca. Aar 500) er *grafio* Kongens Foged paa Tingene, indstævner hertil, udfører Domme og opkræver Bøder; Ordet synes at be-

tyde Kongens Følgesvend, altsaa det samme som *comes*. Da de merovingiske Konger havde erobret deres store Rige, blev G. eller *comes* Navnet paa deres vigtigste Embedsmænd baade ved Hoffet og rundt om i det frankiske Rige; i hver *civitas* (tysk *Gau*) var der en saadan, der paa alle Punkter optraadte som Kongens Stedfortræder og fik en stedse voksende Myndighed. I Begyndelsen lønnedes G. med en Del af de Bøder, de oppebare; senere tillagdes der dem Jordegods, og i den sidste Merovingertid begyndte Stillingen allerede at blive arvelig. De første kraftige Styrere af Karolingerætten gjorde atter Kongens Myndighed stærkt gældende over for G., men de udvidede Grevskabsinddelingen til at gælde over hele deres Rige; ved Grænserne fandtes Markgrever med større Landomraade og stor militær Myndighed, ved Hoffet Pfalzgrever (*comites palatii*), der havde Ledelsen af den kongelige Domstol. Til Hjælp for sig havde G. ofte en Stedfortræder, *vicecomes* (heraf Titelen *vicomte*). Snart udviklede dog Lensvæsenet (s. d.) sig; Grevskaberne bleve arvelige, og G. vare kun pligtige til at yde Kongen Hærfølge, medens de ellers i alle Retninger vare fuldt Herre over det dem overdragne Landskab. — Efter Karolingerrigets Opløsning var der i Frankrig omtrent 100 G.; nogle af disse vare saa godt som helt suveræne, andre maatte som umiddelbar Lensherre anerkende en eller anden Hertug eller en anden G. Da senere Kongemagten gik fremad, lykkedes det Kongerne at faa Ende paa de fleste af disse feudale Greveslægter, men andre kom dog i Stedet, naar Kongerne bortforlenede de Grevskaber, der vare tilfaldne Kronen, til deres yngre Sønner eller andre Frænder, og først fra omtrent 1600 hørte Kronen op med at stifte ny Grevskaber, saaledes at der 1789 i Frankrig kun fandtes tre virkelige G., alle knyttede til Bispestole. I Stedet for udnævntes derimod mange G. uden Grevskab eller i det mindste uden de egentlige G.'s udstrakte Rettigheder, og da Revolutionen havde gjort Ende herpaa, indførtes Grevetitelen atter af Napoleon 1808. — I Tyskland kom G. til at staa under Hertugerne; men paa disse saa Kongerne med skæve Øjne, og mange af G. opnaaede efterhaanden at blive fritagne folderes Overhøjhed og kom saaledes umiddelbart under Kejseren som Rigsgrever. Dette gælder bl. a. de saakaldte Landgrever; ogsaa Markgreverne (*marchiones*) opnaaede fyrstelig Stilling i Tyskland, medens Titelen i Italien og Frankrig sank ned til at betegne en lavere Klasse af Adelen (*marchese, marquis*); ved Siden af Hertugerne stilledes Pfalzgreverne, og af disse opnaaede Pfalzgreven ved Rhinen at blive en af Tyskland's mægtigste Fyrster, medens Kejserne til Dommerhvervet udnævnte Pfalzgrever, der ikke fik Land i Forlening. I den nyere Tid udnævnte Kejserne ogsaa mange G., der derved ingenlunde opnaaede fyrstelig Stilling, og det var kun Rigsgreverne, der gave Møde paa den tyske Rigsdag, hvor de afstemte i to, senere fire Kurier (Bænke). Ved de store Mediatiseringer i de første Aar af 19. Aarh. mistede dog Rigsgreverne deres suveræne Stilling, ene med Undtagelse af Landgreven i Hessen-Homburg, der bevarede den til Liniens Uddøen 1866; men de tidligere Fyrster beholdt en Tid lang vidtstrakte i Rettigheder (se Adel). — I England svarer Titelen *Earl* nærmest til Fastlandets G.

I Danmark brugtes Grevetitelen undertiden i Middelalderen; mest kendt er G. af Halland, der nedstammede fra Valdemar Sejr's uægte Søn Niels. Christian IV ophøjede sin Hustru Kristine Munk til Grevinde, og hendes Børn med Kongen fik Grevetitel, som de dog mistede under Frederik III. 1671 tillodes Oprettelsen af Grevskaber og Baronier med udstrakte Særrettigheder; de ny Lensgrever fik Domsret, Patronatsmyndighed og Tiendefrihed. Til et Grevskab skulde der høre Gods paa 2,500 Tdr. Hartkorn, hvoraf 300 Tdr. foruden Hovedgaarden skulde være skattefri; Godset gik udelt i Arv til den ældste Søn, men fra fri Ejendom blev Godset til Len af Kronen, til hvilken det kunde falde, naar Mandslinien uddøde. Af saadanne G. findes der i Danmark 21 foruden det norske Grevskab Laurvigen, der er ombyttet med en Fideikommiskapital, men deres særlige Privilegier ere bortfaldne ved Grundloven. — I Sverige begyndte Erik XIV paa at udnævne G., og disse fik senere store Forleninger af Krongods; af saadanne Grevskaber oprettedes der efterhaanden mange, især af Dronning Christina, men ved Reduktionen under Karl XI inddroges de alle under Kronen. G. beholdt dog endnu længe efter en særlig Stilling blandt Adelen paa den svenske Rigsdag, og i alt er der i Sverige henved 150 grevelige Ætter. *Kr. E.*

Greve, Mathias Sigwardt, norsk Læge, er født i Bergen 17. Septbr. 1832. G. blev cand. med. 1857, var derefter 1858—64 Læge ved nordre Trondhjem's Amtssygehus og fra 1865 privat praktiserende Læge med en stor Praksis paa Hamar, indtil han 1883 blev Direktør for Rigshospitalet i Christiania. Han var en af Grundlæggerne af Gausdal's Højfjældssanatorium, hvis første Læge han var i flere Aar fra 1878. I Norge's fagvidenskabelige Tidsskrifter har han ladet trykke forskellige Afhandlinger af mere speciel Art; i de senere Aar har han tillige været en virksom Skribent paa populærmedicinsk Omraade, dels som Medredaktør af det meget udbredte »Sundhedsbladet«, dels som Forfatter af særskilt udgivne Bøger (»Gymnastik i Hjemmet« [1892]; »Mor og Barn« [1895]; »Sygepleje, yge Sdiæterog Sygehuse« [1896]). Oprettelsen 1870 af den første Husflidsskole i Norge (i Vang ved Hamar) skyldes ham; senere have saadanne Skoler saavel som Sløjdens Indførelse paa de højere Skoler skudt stærk Fart. *J. B. H.*

Grève [græ'v] (fr.), Arbejdsnedlæggelse, Strejke, egl.: flad Strand, offentlig Plads i Paris (Raadhuspladsen), hvor Henrettelserne foregik, og hvor arbejdsledige Personer samledes; Grevister, strejkende.

Grevens Fejde. Da Frederik I døde paa Gottorp 10. Apr. 1533, var Danmark's politiske Horisont mørk og skyet. Striden mellem den gamle og ny Lære havde delt Befolkningen i to Lejre, ingen Tronfølger var valgt, og Forholdet til Norge og Hertugdømmerne meget løst. I Juni samledes en Herredag i Kjøbenhavn for at skaffe Landet en Konge. Valget stod mellem Frederik I's to Sønner, Hertug Christian, der var Protestantismen hengiven, og den 12-aarige Hertug Hans, hvem den katolske Majoritet ønskede paa Tronen; men da ingen af

*

Partierne kunde sætte sin Kandidat igennem, enedes man om at opsætte Valget til næste Sommer for at faa Nordmændene med. I religiøs Henseende benyttede Katolikkerne i Rigsraadet ledede af Bisperne deres Overmagt til at gennemføre en Reces, der lagde Udnævnelsen af Præsterne i Bispernes Haand, hvorved man søgte at sætte en Grænse for den ny Læres Udbredelse; misfornøjede herover forlode flere protestantiske Adelsmænd ledede af Mogens Gjøe Herredagen. Resultatet var saaledes magert, om det end lykkedes at slutte et gensidigt Forsvarsforbund, en »Union« med Hertugdømmerne, og de ydre Forhold vare meget truende. Hovedfaren kom fra Liibeck, hvor den dygtige Leder af Folkepartiet Borgemesteren Jørgen Wullenwever nærede store Planer om at hæve Staden til dens gamle Magt. Foreløbig ønskede han dog Hertug Christian paa Tronen; men da alle de Forsøg, han, Mogens Gjøe og Malmø's Borgemester Jørgen Kock gjorde paa at bevæge Hertugen til at modtage Kronen, sloge fejl, gik han sine egne Veje. Stolende paa den Sympati, de lavere Stænder nærede for den fangne Kong Christian II, vilde han benytte sig heraf til bringe Danmark og om muligt ogsaa Sverige ind under Liibeck's Overhøjhed. En villig Hjælper fandt han i den Mand, der har givet Krigen dens Navn, Christian II's unge Frænde, Grev Christoffer af Oldenburg, og mellem denne Fyrste og Liibeck sluttedes der Forbund. Fangens Navn var et Feltraab og intet andet; thi det bestemtes i Traktaten, at lykkedes det at befri ham fra Sønderborg, skulde han overgives til de Lybske.

Efter at have skuffet sine Fjender ved et Skinangreb paa Holsten gik Grev Christoffer om Bord paa en iybsk Flaade og landede 22. Juni 1534 ved Skovshoved. Kjøbenhavn sluttede sig villig til ham, Sjælland var ganske blottet for Tropper, og Adelen fulgte derfor halvt nødtvungen efter. I Skaane var Malmø alt vunden, og da Adelen ikke gjorde Modstand, var Greven i 6 Uger bleven Herre over Østdanmark, som han styrede som Gubernator i Christian II's Navn. Anderledes gik det i Jylland. Her fik Mogens Gjøe samlet en Herredag i Ry, hvor ved Lavadelens Hjælp, trods Bispernes Modstand, Hertug Christian blev valgt til Konge og virkelig modtog Kronen (Juli 1534). Religionsspørgsmaalet stilledes foreløbig i Bero. Imidlertid havde Fynboerne gjort Opstand understøttede af Christoffer's Tropper, og i Nørrejylland rejste Christian II's gamle Tilhænger Skipper Clement Vendelboerne. Han indtog Aalborg, og da den jydske Adel drog mod Bønderne, led den et Nederlag ved Svenstrup (Oktbr. 1534), hvorefter Opstanden bredte sig over hele Jylland med Undtagelse af Østsiden S. f. Guden Aa. Det lykkedes dog Christian III i Novbr. at faa sluttet Fred mellem Hertugdømmerne og Liibeck, hvorved han fik fri Hænder. I Ilmarch drog nu hans udmærkede Feltherre Johan Rantzau mod Nord og stod 18. Decbr. for Aalborg, som toges med stormende Haand. Paa een Maaned var Jylland bleven undertvunget, og det straffedes strengt. Skipper Clemens og Hovedmændene henrettedes, Bønderne i de oprørske Sysler dømtes fra Liv og Gods og fik kun Kongens Naade ved at betale store Bøder og tage deres Gaarde til Fæste af Kronen.

Grev Christoffer kunde ej bringe Hjælp, da han i Skaane blev angreben af Gustaf Vasa, med hvem Lybeckerne i Sommeren 1534 vare komne i Krig. I Liibeck begyndte man nu at tvivle om et heldigt Udfald og søgte derfor en ny allieret i Hertug Albrecht af Mecklenburg. Denne Fyrste, der var gift med Christian II's Søsterdatter, havde nok Lyst til at vinde Danmark og gik villig ind paa Forbundet, men hans Høvedsmand, Greven af Hoya, der bragte Tropper til Skaane, modtoges meget køligt af Christoffer. De allierede kæmpede for øvrigt uheldig; thi den skaanske Adel gik over til Svenskerne, og ved Helsingborg vandt Gustaf Vasa en stor Sejr Jan. 1535. Med Undtagelse af Malmø, der forsvaredes af Jørgen Kock, Landskrona og Varberg, hvor den lybske Anfører Marcus Mejer ved List var bleven Herre, vare de skaanske Provinser nu atter underlagte Danmark's Konge. Til Gengæld for den skaanske Adels Frafald lode de to Grever foretage en formelig Adelsjagt paa Sjælland og Fyn; Borgene gik op i Luer, og en Mængde Adelsmænd førtes som Fanger til Mecklenburg.

Marts 1535 hyldedes Christian III paa Viborg Ting, og samtidig sendtes nogle Fænniker Knægte mod Malmø. Med Resten af Hæren gik Joh. Rantzau i al Stilhed fra Als over til Fyn, hvis ringe Besætning maatte indeslutte sig i Assens, og da Greven af Hoya søgte at overrumple de kgl. Tropper, led han et stort Nederlag ved Øxnebjærg Juni 1535. Han selv faldt i Kampen, og næsten Halvdelen af hans Hær toges til Fange, blandt dem Gustav Trolle, den fordums Ærkebiskop i Upsala. En forenet dansk-svensk-preussisk Flaade — Christian III havde nemlig faaet Hjælp af sin Svoger Hertug Abrecht af Preussen — under Anførsel af Peder Skram havde jaget den lybske Hovedflaade ind til Kjøbenhavn og ødelagde nu efter Øxnebjærg-Slaget en anden Flaadeafdeling i Svendborg Sund, et Tab, Lybeckerne ikke kunde forvinde. Efter at Fyn var bleven undertvungen og haardt straffet, gik Christian III med Hæren over til Sjælland og begyndte at belejre Kjøbenhavn (Juli 1535). Byen indesluttedes til Lands fra Sundet til Kalleboderne og blokeredes til Søs af de forenede Flaader; men da Amager ikke var besat af de kgl. Tropper, maatte Belejringen blive langvarig. I Liibeck var det krigslystne Folkeparti blevet svækket ved de mange Nederlag, det gamle patriciske Raad fik atter Magten, og Jørgen Wullenwever maatte nedlægge sit Embede. Foreløbig fortsattes dog Krigen, men med stor Lunkenhed, og i Vinterens Løb aabnedes der Underhandlinger, der endelig førte til Freden i Hamburg (Febr. 1536), hvor Liibeck anerkendte Christian III som Konge mod at faa sine Privilegier stadfæstede. I Efteraaret og Vinteren havde Landskrona, Krogen og Kalundborg overgivet sig, Malmø kapitulerede i April, og kun Varberg og Kjøbenhavn holdt Stand, da de haabede paa Hjælp fra Pfalzgrev Frederik. Denne Fyrste havde ægtet Christian II's Datter Dorothea, og da Kejser Karl V lovede ham Bistand til at gøre sine Rettigheder gældende, var Situationen ikke uden Fare for Christian III. Det gjaldt derfor om at skynde sig. Nederlænderne fik Ordre til at udruste en Flaade, men deres Vrangvilje og en Krig, der 1536 udbrød mellem Karl V og Frants I af Frankrig, hvori Christian III deltog ved et Indfald i Groningen, forhindrede fore-

løbig dens Afsejling, og da den endelig laa sejlklar, var det for sent. Kjøbenhavn var nu bleven fuldstændig afspærret, men uagtet Varberg var erobret, og der herskede megen Nød i Byen, vilde dog Fyrsterne og det lille Krigsparti, der lededes af Borgemesteren Ambrosius Bogbinder, ikke høre Tale om Overgivelse og dæmpede Borgernes Misfornøjelse med Vaabenmagt. Først da alle Forraad vare opspiste, og Hjælpen stadig udeblev, overgav Byen sig 29. Juli 1536. Hertug Albrecht og Greven fik Tilladelse til at drage bort med deres Folk, og Borgerne opnaaede næsten almindelig Amnesti.

Krigen var saaledes endt. Den havde dels været et mislykket Forsøg fra Liibeck paa at genvinde sin fordums Magtstilling i Norden, dels de upriviligerede Stænders sidste fortvivlede Kamp mod de højere for største Delen endnu katolske Stænder. Borgerne og Bønderne vare ganske vist blevne overvundne, men ikke af Adelen. Det var Kong Christian's tyske Feltherre og tyske Landsknægte, der havde knust Modstanden, og Resultatet viste sig snart. Thi Kongens Sejr medførte den gamle Kirkes Fald. Efter Samraad med de højere Officerer og sine tyske samt enkelte danske Raadgivere lod Christian III i Aug. de i Byen værende katolske Bisper fængsle, og under et stærkt Tryk maatte Rigsraadet udstede en Erklæring, hvori det godkendte det skete og lovede ikke at modsætte sig den evangeliske Lære. Reformationens Indførelse forberedtes saaledes ved et regelret Statskup. Paa den snartfølgende Rigsdag i Kjøbenhavn (Oktbr. 1536) viste det sig ogsaa, at Kongen var den egentlige Sejrherre, thi den Haandfæstning, der udstedtes her, udvidede hans Magt paa flere Punkter. Norge havde under hele Krigen holdt sig i Baggrunden; vel havde Ærkebiskoppen, Olaf Engelbrektssøn, søgt at gøre Landet uafhængigt, men dels optraadte han meget svagt, dels holdt Befolkningen sig ganske rolig, og i Haandfæstningen bestemtes det nu, at Norge for Fremtiden skulde være »som et Ledemod af Danmark's Rige«. Blottet for en modstandsdygtig Adel fandt Landet uden nævneværdig Modstand sig i, at dets Selvstændighed saaledes i det mindste formelt gik til Grunde. Paa samme Rigsdag afskaffedes ved Recessen af 30. Oktbr. 1536 den katolske Bispeværdighed, og Reformationen indførtes. Ogsaa her tog Kongen Løvens Part, idet det rige Bispegods tilfaldt Kronen. (Litt.: Paludan-Muller, »G.-F.« [2 Bd. Kbhvn. 1853—54]; G. Waitz, »Liibeck unter Jørgen Wullenwever« [3 Bd. Berlin 1855—56]; Pal.-Müller, »De første Konger af den oldenborgske Slægt« [Kbhvn. 1874]; Hist. Tidsskr. 4. R. 3. Bd.). *M. M.*

Gréville [grevi'l], Henry, se Durand, A. M. C.

Greville [gre'vil], Robert Kaye, engelsk Botaniker, født 1794 i Bishop Auckland i England, død som Professor i Edinburgh 1866. Han er særlig bekendt som Kryptogamforsker og har bl. a. forfattet: »Scottish cryptogamic Flora« [Edinburgh 1823 — 29; 6 Bd. med 360 Tavler]; *Algae britannicae* [Edinburg 1830, med 19 Tavler]. Sammen med Walker-Arnott skrev han »A new Arrangement of the genera of Mosses« [Edinburgh 1825]. *Proteacé*-Slægten *Grevillea* har af Rob. Brown faaet Navn efter ham. *V. A. P.*

Grevillëa R. Br., Slægt af *Proteaceae*, Træer eller Buske med spredte, meget forskellig formede Blade. Blomsterne, der sidde i Klase, ere ofte meget smukt iøjnefaldende, regel- eller uregelmæssige og have et lige eller krummet Rør; Støvvejen har lang Griffel, og Frugten er en Bælgkapsel. Henved 150 Arter i Australien, særlig det vestlige. Frøene af *G. annulifera* F. v. Muell spises; de smage som Mandler. Af *G. robusta* A. Cunn. benyttes Veddet til Tøndestaver. Flere Arter anvendes til Pryd. *A. M.*

G. ere Koldhusplanter. *G. punicea* R. Br. har røde Blomster, *G. sulphurea* R. Br. bleggule og *G. buxifolia* R. Br. blaalig graa Blomster. De omplantes efter endt Blomstring og i ikke for store Potter. Vanding maa udføres med Forsigtighed, da de ikke taale at faa Vand paa Blade eller Stængler. *G.* formeres ved Stikning. *L. H.*

Grévin [grevæ'], Alfred, fransk Tegner, født Jan. 1827 i Épineuil (Yonne), død 5. Maj 1892 i St. Mendé. Han var ansat ved Jærnbanevæsenet, men kastede sig snart over Tegnerfaget; i sine humoristiske og satiriske Tegninger, ofte udførte med faa Streger, der rask gribe Bevægelsen i Flugten, slægter han Gavarni paa og forhøjer gerne som denne sine Tegningers Virkning ved vittige Underskrifter. Hans Hovedemne er Kokotteverdenen fra Napoleon III's Tid: »Les filles d'Eve«, »Le monde amusant«, »Fantaisies parisiennes« etc; særlig »Journal amusant« var Organet for hans skarikerende Udfald. Berømte ere endvidere hans Kostumetegninger for Teateret. I Paris findes et efter ham opkaldt Museum, Musée G., indeholdende panoptikonsmæssig alskens aktuelle Sager. *A. Hk.*

Grevskab se Greve.

Grevstad, Nikolaj Andreas, norsk-amerikansk Journalist, er født paa Søndmør 2. Juni 1851, blev Student 1873, cand.jur. 1878. Septbr. 1880 overtog han Redaktionen af »Dagbladet« i Christiania, hvis skarpe oppositionelle Politik han ledede i Vetostridens værste Dage, til Begyndelsen af 1883, da han udvandrede til Nordamerika. Her deltog han først i Redaktionen af »Nordvesten« i St. Paul, blev i Septbr. 1887 knyttet til »Minneapolis Tribune«, i hvilket Blad han begyndte at skrive paa Engelsk, og var 1888—90 dette Blads egentlig ledende Redaktør. Et Par Aar var han derpaa Redaktør af Dagbladet »Tiden« i Minneapolis; siden 1892 har han været Redaktør af »Skandinaven« i Chicago. *J. B. H.*

Grévy [grevi'], Jules, Præsident i Frankrig 1879—87, født 15. Aug. 1807 i Mont sous Vaudrey i Dep. Jura, død 9. Septbr. 1891 smst. Han deltog 1830 som Student i Julikampen i Paris, blev 1836 Advokat her og vandt tidlig Ry baade som dygtig Taler og ypperlig Jurist; bl. a. forsvarede han 1839 to af Barbes'es medskyldige for Pairskammeret og senere Bladet »National« i tvende Pressesager. 1848 blev han Regeringskommissær i Dep. Jura og gjorde sig her saa agtet, at han næsten enstemmig valgtes til Nationalforsamlingen. Han blev en af dennes Næstformænd, tog livlig Del i Forhandlingen og udtalte allerede dengang, at han regnede Republikken som den bedste Borgen for Friheden og den eneste Statsform, der passede for Nutidens Demokrati. Han stemte i Reglen med yderste Venstre, men viste dog stor Selvstændighed i sin Optræden og vilde intet vide af Socialismen. Mest bekendt blev han ved det Ændringsforslag, han i Juni stillede til Forfatningen,

og hvorefter Statens Overhoved kun skulde være Formand for Ministerraadet, valgt af Nationalforsamlingen paa ubestemt Tid og altid afsættelig, saa at han kun blev Fuldbyrder af Forsamlingens Vilje. Med stort politisk Fremsyn advarede han mod en folkevalgt Præsident, især hvis han var en Prins eller en heldig General, hvilket vilde være en stor Fare for Nationalforsamlingen og derved for Republikken. Men dette Forslag, der rimeligvis vilde have medført Cavaignac's Valg og sikret Republikkens Fremtid, samlede kun en 1/5 af Stemmerne (158 Stemmer mod 643). Da det var forkastet, modarbejdede han efter Evne Prins Louis Napoleon's Valg og senere Forslaget om at hjemsende Nationalforsamlingen, inden den havde vedtaget de organiske Love, samt Toget til Rom. I den ny lovgivende Nationalforsamling kæmpede han med Dygtighed imod Indskrænkningen af de politiske Friheder og af Valgretten (1850) samt fraraadede Overdragelsen af de ny Jærnbaneanlæg til de store Aktieselskaber, fordi dette formentlig vilde være et betydeligt Tab for Statskassen. Efter Statskuppet i Decbr. 1851, hvorimod han gjorde Indsigelse, blev han en kort Tid fængslet, men trak sig derefter tilbage fra det offentlige Liv.

1868 blev han valgt til Batonnier for Advokaterne i Paris og tillige ved et Udfyldningsvalg i sin Hjemstavn til den lovgivende Forsamling. Han genvalgtes 1869 og sluttede sig straks til Kejserdømmets afgjorte Modstandere, dadlede særlig de offentlige Kandidaturer og erklærede Plebiscittet for en uværdig Komedie, der vilde lægge al Magt i Kejserens Hænder: »naar Folket stilles mellem en fuldbragt Kendsgerning og et Intet, bliver det Svar, som man kræver, i Virkeligheden kun et Bud, man paalægger det«. Han var derfor ogsaa med til at raade Vælgerne at stemme Nej mod den ny Forfatning. Men paa den anden Side betænkte han sig ikke paa at stemme mod Forslaget om de orléans'ske Prinsers Tilbagekaldelse, fordi »han hverken vilde være en Nar eller medskyldig i Kongedømmets Genoprettelse«. Juli 1870 stemte han imod Krigserklæringen, og ved Kejserdømmets Fald i September søgte han at udvirke en formel Overdragelse af Magten til en nyvalgt Regering. Dog vilde han ikke rejse Modstand mod den selvdannede Forsvarsregering, men krævede en Nationalforsamling valgt af Folket og misbilligede aabent Gambetta's enevældige Styrelse.

Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og blev straks med stort Flertal valgt til dens Formand; han røgtede dette Hverv saa vel, at han stadig blev genvalgt, indtil han selv i Apr. 1873 nægtede at modtage Valget, fordi Flertallet havde klaget over en formel Afgørelse fra hans Side. Kort efter udgav han et Flyveskrift, »Le gouvernement nécessaire«, der bestemt udtalte sig for den konservative Republik og Thiers's fortsatte Styrelse. Han kæmpede senere djærvt mod Monarkisternes reaktionære Planer og stemte mod Septennatet; Febr. 1875 vilde han ikke, saaledes som de fleste Republikanere gjorde, stemme for den ny Forfatning, fordi den alt for lidt svarede til, hvad der burde være den rette Ordning. Han blev alligevel Formand i det nyvalgte Deputeretkammer, og da Thiers døde i Septbr. 1877 midt under Kampen mod de forenede Monarkister, blev G. straks udpeget af Gambetta til Fører for det samlede republikanske Parti og til Tegn herpaa valgt i Paris i Thiers's tidligere Kreds, men foretrak dog sin gamle Valgkreds i Dep. Jura. Ligesom han i Foraaret havde advaret sine Partifæller mod at afvige fra Lovligheden, gav han i December Præsident Mac Mahon det samme Raad. Da Mac Mahon endelig saa sig nødt til at træde tilbage, valgtes G. 30. Jan. 1879 til Præsident i hans Sted med 563 Stemmer af 713 stemmende Medlemmer af begge Kamre.

Han viste sig ogsaa denne Tillid fuldt værdig og var et Mønster paa et Statsoverhoved, som ikke skulde styre personlig. Han bøjede sig strengt for det parlamentariske Systems Krav og gjorde derved Forfatningen til en Sandhed, men øvede dog ikke ringe Indflydelse paa de skiftende Ministerier ved sit Maadehold og sine kloge Raad; tillige førte han en stille, men virksom Kamp mod Gambetta's Indflydelse, fordi han nærede stor Mistillid til hans »Eventyrpolitik«. I Frankrig's Forhold udadtil var hans Klogskab af stor Betydning, saaledes over for Paven og over for den spanske Kong Alfons XII 1883, og det var nærmest hans Koldsindighed, der standsede Boulanger's krigerske Lyster 1887 i Anledning af Schnäbele-Sagen med Tyskland. 28. Decbr. 1885 var han nemlig, skønt henved 80 Aar gl., bleven genvalgt til Præsident, idet alle republikanske Grupper samledes om ham.

I Folket var der derimod opkommet Misnøje mod ham, netop for hans ringe Lyst til personlig Optræden og det afgjort borgerlige Præg, som var over hele hans Færd; særlig bebrejdede man ham hans Sparsommelighed som et upassende Kniberi. Hans lange, tro og dygtige Virksomhed i Republikkens Tjeneste havde dog fortjent en bedre Udgang. Da det i Efteraaret 1887 kom for Dagens Lys, at hans Svigersøn, Wilson, havde misbrugt sin Stilling til at drive Handel med Ordener, blev G.'s store Føjelighed over for ham haardt dadlet, især fordi han viste en haardnakket Ulyst til at ville fæste Lid til de rejste Klager. Skønt i Virkeligheden ingen mistænkte ham for Medskyld, blev Uviljen dog saa stærk, at alle Republikanerne enedes i Kravet om hans Afgang, og at alle Førerne derfor nægtede at være hans Ministre.

Han nødtes derfor I. Decbr. til at nedlægge sin Værdighed — som det hed i hans Afskedsbudskab — uden personlig Beklagelse, men ikke uden Bekymring, fordi Præsidentens Myndighed svækkedes ved det saaledes øvede Tryk, og Forfatningen selv led derunder. Han trak sig derefter tilbage til sit Fødested. Da han et Par Aar senere døde, holdtes hans Jordefærd her med stor Højtidelighed paa Statens Bekostning. Et Mindesmærke rejstes 1893 i Dole. 1888 udkom en Samling af G.'s »Discours politiques et judiciaires« i 2 Bd. (Litt.: A. Barrou, *J. G.* [Paris 1879]).

Hans yngre Broder, Albert G., er født 1824, var først Sagfører i Besançon, blev 1870 Regeringskommissær i Dep. Jura og valgtes 1871 til Nationalforsamlingen, 1876 til Deputeretkammeret og 1880 til livsvarig Senator. Marts 1879 blev han Guvernør i Algérie — som den første Civilguvernør — men viste ikke særlig Dygtighed paa denne Post og blev Novbr. 1881 tilbagekaldt. Han var en af de 5 Senatorer, der Decbr. 1892 anklagedes som delagtige i Panama-Skandalen, men han frikendtes efter Undersøgelsen. *E. E.*

Grew [gru!], Nehemiah, berømt engelsk Planteanatom, (1628—1711), helligede sig Lægevidenskaben og botaniske, navnlig planteanatomiske Studier, og blev Sekretær ved *Royal Society*. G.'s videnskabelige Produktion er ikke stor, men han hører paa Grund af et eneste af sine Skrifter til Botanikkens Koryfæer, nemlig den berømte »Anatomy of piants begun with a general account of vegetation founded thereupon« [1671]. Man befandt sig dengang i Mikroskopiens Barndom. Robert Hooke (s. d.) havde 1667 opdaget Cellestrukturen hos Plantevæv, men Stængelens, Bladenes og de øvrige Organers Sammensætning var aldeles ukendt. Undersøgelser af denne Art ved Mikroskopets (dengang endnu forholdsvis primitive) Hjælp laa paa en Maade i Luften; og omtrent samtidig bleve Afhandlinger om Planternes Struktur indleverede til *Royal Society* i London fra de to Mænd, som vi maa betegne som Planteanatomiens Fædre, nemlig Italieneren Malpighi (s. d.) og G. Samme Dag, paa hvilken G. forelagde Selskabet sin Afhandling trykt, 7. Decbr. 1671, efter at hans Manuskript var indleveret i Maj s. A., forelagdes ogsaa Malpighi's Arbejde, der er dateret Novbr. 1671, i Manuskript. Senere offentliggjordes de mere udførlige Værker; G.'s »Anatomy of piants«, ved hvis Udarbejdelse Forfatteren har kendt og benyttet Malpighi, udkom først 1682. Medens vi i den moderne Forskning paa dette Omraade gaa ud fra Cellebegrebet, især efter at vi af Mohl have lært at lægge Tyngdepunktet i den levende Plasmakrop (se Celle), lagde Malpighi og G. fortrinsvis Vægten paa Beskrivelsen af de grovere anatomiske Forhold, Bark, Bast, Ved og Marv, hvortil saa de finere Strukturforhold, som vi nu vilde kalde de histologiske, først sekundært slutte sig, for saa vidt som Datidens mindre fuldkomne instrumenter overhovedet tillode deres Behandling. Det er hovedsagelig de døde Cellehinder, han studerer, deres Konfiguration paa fine Længde- og Tværsnit, samt, hvad der undrer os noget, naar vi nutildags læse hine gamle Værker, deres »Sammensætning« af Fibriller eller »Traade«, en datidig Anskuelse, hvortil de selv ved svagere Forstørrelser iagttagelige Skruekars let sig løsnende Fortykningslister havde givet Stødet, og som holdt sig i de følgende Hundrede Aar, lige til den moderne Histologis Morgenrøde i 19. Aarh.'s Begyndelse. G. knytter i sin Fremstilling mangfoldige teoretiske Diskussioner til Beskrivelsen af det iagttagne og søger ad spekulativ Vej at komme ud over Grænserne for det mikroskopisk iagttagelige. Han vil bringe det meget ny, hvori han med stor logisk Sans og klart Blik søger at orientere sig, i et skolet System samt i Forbindelse med Kemi, Fysik og især med den kartesianske Korpuskular-Teori. Hans Værk er ledsaget af udmærkede, paa flere Punkter i Forhold til vor Tids Viden og Opfattelse naturligvis noget naive Afbildninger, hvoraf mange ikke desto mindre ere tegnede med en saa klar Opfattelse og en saa stor pædagogisk Sans, at de den Dag i Dag kunne være Paradigmer for en elementar Undervisning. G. har rigtig set, at Parenkymets (Navnet er dannet af G.) Celler have lukkede Vægge; han har set, at Skruekarrene ere meget lange, ugrenede Rør; han har set Netkarrene samt det Fænomen, som vi nu betegne som »stribede« Cellehinder, og han har korrekt set, at Karrene ogsaa indeholde Luft. Derimod har hare ikke faaet Øje paa Dannelsesvævet, og hans Forestilling om Veddannelsen er urigtig. De faa fysiologiske Tanker, som komme til Orde i hans Værker, ere mindre betydningsfulde; G.'s Hovedarbejde ligger i Grundlæggelsen af den videnskabelige Planteanatomi. (Litt.: Jul. Sachs, »Geschichte d. Bot.« [Munchen 1885]). *V. A. P.*

Grey [gre!i], engelsk Adelsfamilie stammende fra Northumberland. Af dens Medlemmer nævnes:

1) Charles G., Sir, (1729—1807), der gjorde Tjeneste i den preussiske Syvaarskrig som Adjutant hos Hertug Ferdinand af Braunschweig og senere kæmpede i Nordamerika under Frihedskrigen og 1782 blev Generalløjtnant. Senere havde han Overbefalingen over den engelske Landhær i Vestindien og opnaaede her Peersværdigheden og Titelen af Earl G. af Howick. 2) Charles G. (1764—1845), ovenn.'s Søn, traadte 1786 ind i Underhuset, brød med Slægtens Torytraditioner og sluttede sig til Whiggerne. Han blev en af Fox'es svorne Tilhængere og holdt fast ved ham under alle Spaltninger inden for Whig-Partiet. Han var en af Lederne af *Society of the Friends of the People*, der arbejdede for en Parlamentsreform, men baade 1793 og 1797 opnaaede hans Reformforslag kun et Mindretal af Stemmer. Da Grenville og Fox Januar 1806 kom til Magten, kom G., der, da Faderen blev Earl G., selv var bleven Lord Howick, ind i Ministeriet først som første Admiralitetslord og efter Fox'es Død som Statssekretær for de udenlandske Sager. Sammen med Grenville og de øvrige Ministre tog han imidlertid 1807 sin Afsked, da Georg III ikke vilde tillade Kabinettet at stille Forslag til Gunst for Katolikkernes Emancipation. I de følgende 22 Aar stod han uden for Regeringen, kæmpede i Overhuset energisk mod Toriernes Reaktion og forsvarede 1820 Dronning Karoline i Skandaleprocessen, der var anlagt mod hende af Georg IV. I Novbr. 1830 dannede G. efter Wellington's Nederlag et Whig-Ministerium, og i Juni 1832 gennemførte han efter de voldsomste Kampe Valgreformen. I de følgende Aar vanskeliggjordes Kabinettets Stilling af Forholdet til de radikale Fraktioner og af det irske Spørgsmaal. Hans irske Tvangspolitik splittede Ministeriet og hidførte hans Tilbagetræden i Juli 1834. G. var en Type paa en højadelig Whig, retskaffen og højsindet, og fast Tilhænger af den Frihed, England's parlamentariske Forfatning tilsikrede Folket. Men samtidig var hans politiske Synskreds stærkt begrænset og hans Frisind aldeles ikke af demokratisk Art. Han var som ældre fjernt fra den stærke Entusiasme, der i hans Ungdom havde ladet ham træde i Skranken for Valgreformen, men hans kolde Fasthed og store saglige Veltalenhed var af stor Betydning i den kritiske Tid, da Loven gennemførtes. (Litt.: Grey, *Some account of the life and opinions of Charles second Earl G.* [London 1861]; *Correspondence of William IV and Lord Grey 1830—32* [2 Bd., London 1867]). 3) Sir John G. (1780—1856), forannævntes Fætter, kæmpede under Wellington i Spanien og ved Waterloo, senere i Indien, hvor han som Generalmajor 1843 ved Punniar med 2,000 Mand slog en Hær paa 12,000 Mahratter. (Litt. om næsten alle mere fremtrædende Medlemmer af

Slægten findes i *Dictionaryof national biography*, Bd. XXIII). *A. Frs.*

4) George, Sir, engelsk Statsmand, født 11. Maj 1799 i Gibraltar, død 10. Septbr. 1882 i Fallodon, var en Sønnesøn af den første Jarl G. Han blev 1826 Sagfører og valgtes 1832 til Underhuset, hvor han med en kort Afbrydelse havde Sæde indtil 1874, og hvor han udmærkede sig baade som Taler og ved sin Indsigt i Forretningerne. Allerede 1834 var han i 4 Maaneder Understatssekretær for Kolonierne samt paa ny Apr. 1835—Jan. 1839 og derefter Generalauditør indtil det liberale Ministeriums Afgang i Septbr. 1841. Da Partiet i Sommeren 1846 igen kom til Magten, blev han Indenrigsminister indtil Febr. 1852 og viste i denne Stilling stor Dygtighed til at overholde Ordenen 1848 under det politiske Røre i England og det truende Oprør i Irland. Ogsaa forberedte han Ophævelsen af Deportationsstraffen. Da han ved Valgene 1852 vragedes af sine tidligere Vælgere, fordi han ikke billigede Landmændenes Klager, udtalte 13,000 Arbejdere i Kredsen deres Beklagelse over hans Nederlag. Juni 1854 overtog han Ministeriet for Kolonierne, men vendte Febr. 1855 tilbage til Indenrigsministeriet, som han styrede i 3 Aar (gennemførte en Omordning af Politiet); efter at have været Kansler for Hertugdømmet Lancaster Juni 1859—Juli 1861 blev han for 3. Gang Indenrigsminister indtil Juli 1866. Derimod fik han ikke Plads i Gladstone's Ministerium 1868, fordi han misbilligede den irske Statskirkes Afskaffelse, men vedblev indtil 1874 at være et af det liberale Partis fremragende Medlemmer i Underhuset. *E. E.*

5) *George*, Sir, engelsk Statsmand, er født 14. Apr. 1812 i Lissabon, blev 1829 Officer i Hæren og foretog 1837—39 med offentlig Understøttelse tvende videnskabelige Rejser til det vestlige Australien (skildrede i »Journals of two expeditions of discovcry in North West and Western Australia« [2 Bd., 1841]). Han blev 1841 Guvernør i Sydaustralien, hvor han ved sin Dygtighed forstod at dæmpe en Finanskrise; forflyttedes 1846 til Ny-Zealand, hvor han afsluttede Krigen med Maorierne, bragte Orden i Koloniens Sager og indførte den konstitutionelle Styrelse. 1854 sendtes han som Guvernør til Kaplandet; men da der 1860 var udbrudt en ny Krig paa Ny-Zealand, sendtes han 1861 derover som overordentlig Regeringskommissær og Chef for Hæren, men blev snart efter paa ny Guvernør indtil 1867 og undertrykte ogsaa denne Gang Maoriernes Opstand. Efter at være gaaet af som Guvernør tog han fast Ophold i Kolonien, til hvilken han følte sig saa nøje knyttet, overtog 1875 Styrelsen af Provinsen Vestauckland og var 1877—81 Førsteminister paa Ny-Zealand. Siden 1848 var han Ridder *(Sir)*. Han har forfattet »Polynesian mythology« [1855] og »Proverbs and sayings of the ancestors of the race of New Zealand« [1858]. *E. E.*

6) Henry George, Jarl af, født 28. Decbr. 1802, død 9. Oktbr. 1894, Søn af ovenn. Ch. G. 2), valgtes 1826 som Lord Howick til Underhuset og blev 1830 Understatssekretær for Kolonierne, men trak sig tilbage 1833, fordi han ønskede Negerslaveriet afskaffet straks. 1834 var han dog et halvt Aar Understatssekretær i Indenrigsministeriet og Apr. 1835—Septbr. 1839 Statssekretær for Krigen. Han gjorde Opsigt ved en skarp Tale mod Overhuset, hvis konservative Holdning formentlig satte dets egen Tilværelse i Fare, men samtidig var han Modstander saavel af hemmelig Afstemning som af Kornlovenes Afskaffelse. Senere tog han livlig Del i Oppositionen mod R. Peel og krævede væsentlige Indrømmelser til Katolikkerne; blev 1845 ved Faderens Død Peer og var 1846—52 Minister for Kolonierne. I denne Stilling fremmede han Koloniernes Selvstyre, men blev dog stærkt angreben, især paa Grund af Krigen mod Kafferne 1847 (skrev 1853 et Forsvarsskrift, »Colonial Policy«, 2 Bd.), og gjorde sig ilde lidt ogsaa blandt sine Partifæller ved sit Egensind. Han optoges heller ikke i Koalitionsministeriet under Aberdeen 1852 og udtalte sig 1854 skarpt mod Krigen med Rusland som uretfærdig og unødvendig. Han afslog derfor 1855 Tilbudet om at blive Krigsminister og skilte sig efterhaanden mere og mere fra det liberale Parti, idet han holdt fast ved sin Slægts aristokratiske Whig-Synsmaader. Bl. a. udtalte han sig 1867 bestemt mod den ny Valgreform og 1872 mod hemmelig Afstemning; senere ogsaa mod andre Fremskridt; derimod stillede han Marts 1866 Forslag om, at den samlede Indtægt af Kirkegodset i Irland skulde deles i rimeligt Forhold mellem den anglikanske, katolske og presbyterianske Kirke, og Jan. 1882 udmeldte han sig formelig af det liberale Parti paa Grund af dets daværende Tvangsstyrelse af Irland. I Overhuset tog han dog ikke tit Ordet, men i »Times« skrev han jævnlig. 1858 udgav han et større Skrift, »On parliamentary government« [2. Udg. 1864], hvor han bl. a. tog Ordet for Mindretallenes Repræsentation. *E. E.*

Grey [gre!i] (ogsaa skrevet Gray), engelsk Adelsslægt. Efter Traditionen stammer den fra Normandiet, hvor den førte Navnet Croy, hvilket den imidlertid forandrede, da en af Slægten havde ledsaget Vilhelm Erobreren paa hans Tog til England 1066. Af Slægtens talrige Medlemmer nævnes John G. Lord Ferrers af Groby, der kæmpede for Henrik VI og faldt i Slaget ved St. Albans 1461, hvorefter hans Enke Elisabeth Woodville indgik andet Ægteskab med Kong Edvard IV og med ham fik Sønnen Edvard V og Datteren Elisabeth, Henrik VII's Hustru. Med sin første Mand havde hun to Sønner, af hvilke den ældsle var Thomas G, Markis af Dorset (1451—1501). Hans Sønnesøn Henry G. ægtede Frances Brandon, Datter af Hertugen af Suffolk og Maria Tudor, og blev 1551 efter sin Svigerfaders Død selv Hertug af Suffolk. Hans Datter var Slægtens tragisk berømte Medlem Jane G., se nedenf., hvis Fald ogsaa bragte Faderen paa Skafottet (1554). (Litt.: *Dictionary of national biography*, Bd. XXIII). *A. Frs.*

Grey [gre!i], Jane, engelsk Dronning, Datter af Henry G., Hertug af Suffolk og Frances, Kong Henrik VIII's Søsterdatter, født Oktbr. 1537, henrettet 12. Febr. 1554. Hun opdroges hos Dronning Katharina Parr, og der var Planer oppe om at trolove hende med den unge Kong Edvard VI, men Protektoren Somerset ønskede, at Kongen skulde ægte hans egen Datter, og forpurrede Trolovelsen. Imidlertid voksede Jane til; hun blev meget smuk, var en livlig og elskværdig Karakter;,

og takket være saavel hendes egne Aandsevner som den gode Undervisning, hun nød, udviklede hun sig hurtig til at blive en virkelig lærd Kvinde. Allerede medens hun var 13 Aar, roste hendes Lærer Elevens utrolige Færdighed i at tale og skrive Græsk — thi som alle Renaissancens Damer havde hun faaet en solid Ballast af klassiske Kundskaber — og i sit 15. Aar var hun Herre over Fransk, Italiensk, Latin, Græsk og Hebraisk, ligesom hun stod i Brevveksling med mange af Tidens lærde. Stærkt religiøst greben var hun Reformationen hengiven med Liv og Sjæl. Den unge begavede Kvindes Udvikling skulde dog blive brat afbrudt. Efter den mægtige Somerset's Fald allierede hendes Fader sig med den ny Magthaver, John Dudley, Hertug af Northumberland, og for at knytte Familierne nærmere sammen ægtede Jane hans Søn, Guildford (1553). Herved skulde der tillige efter den unge Kong Edvard's Død banes Vej til Tronen for Familien Dudley, thi gennem sin Moder var Jane i Slægt med Huset Tudor. Edvard VI gav villig sit Minde til denne Plan, der var saa ugunstig for hans Søstre, og da han døde $1\frac{1}{2}$ Maaned efter Brylluppet, underrettede Raadet hende om, at hun ifølge Kongens sidste Vilje var hans Efterfølger (9. Juli 1553). Lady Jane indsaa godt, at hun kun var et Redskab i sin ærgerrige Svigerfaders Haand. Nødtvungen havde hun givet sit Samtykke til Ægteskabet, og med Sorg og Ængstelse tog hun mod Kronen. Hendes Regering skulde blive af kort Varighed. Maria, Edvard VI's ældste Søster, nedlagde straks Protest mod den vilkaarlige Ophævelse af Arveretten, og de østlige Grevskaber grebe til Vaaben for hendes Sag. Northumberland mægtede ikke at dæmpe Opstanden, og Maria hyldedes overalt som Konge, ja endog Jane's egen Fader gik over til hende og erklærede sin Datter for Fange! (19. Juli). Jane hensattes foreløbig i mildt Fængsel i Tower, og i nogen Tid var hendes Skæbne usikker, men i November Maaned erklæredes hun og hendes Husbond for skyldige i Højforræderi og dømtes til Døden. Alligevel var hun sikkert bleven benaadet, hvis der ikke var udbrudt en ubesindig Opstand til Gunst for hende. Nu vilde Dronningen ikke mere spare hendes Liv, og den unge uskyldige Dronning og hendes Gemal henrettedes. *M. M.*

Greyhound[grɛ!ihaund]**-Strædet,** Havarm Ø. f. Celebes'es anden Halvø, fører fra Banda-Havet ind i Molukker-Strædet mellem Øerne Peling og Taliabu. *C. A.*

Greymouth [grɛ!iməþ], Havneby paa Vestkysten af Ny-Zealand's Sydø, i Provinsen Westland ved Mundingen af De Grey-Floden. Den er Udgangspunkt for Banelinier til Hokitiki og Wallsend, og i Nærheden findes indbringende Guldmarker og betydelige Kullejer. (1891) 3,800 Indb. *C. A.*

Greys Harbour [grɛ!isha.əbə], G.'s Havn, en stor Havbugt, der fra det store Ocean skærer sig ind i U. S. A.'s Vestside, Stat Washington, og som optager Floden Chehalis, der løber forbi Montesano. *C. A.*

Greytown [grɛ!itaun] se Juan del Norte.

Grezzana, By i det nordøstlige Italien, Provins Verona, ligger 13 Km. N. f. Verona og har (1881) 500 Indb. Den har rige Marmorbrud med mærkelige Forsteninger. I Villa Allegri findes udmærkede Fresker af Paolo Veronese. I Nærheden ligger Ponte di Veja, en kolossal, malerisk Naturbro med hosliggende Drypstenshuler. *C. A.*

Grib, Peder, dansk Søofficer, født 18. Maj 1681, død 17. Marts 1757, blev først ansat som Maanedsløjtnant, derefter 1710 som fast Sekondløjtnant og udmærkede sig i den store nordiske Krig som en af Tordenskjold's tapreste Vaabenfæller. 1712 deltog han i en Affære ved Malmø og fik til Belønning Kommandoen over Fregatten »Hvide Falk«. Efter at have gjort Tjeneste i nogle Aar — til Dels som Branderkommandør — ved Hovedflaaden optraadte han 1716 med Tordenskjold i Dynekil 8. Juli som Chef for Stykprammen »Noæ Ark« og forfremmedes derefter til Kaptajnløjtnant. Aaret efter var han Deltager i Angrebene paa Goteborg og Stromstad, hvor han mistede sin højre Arm; avancerede herfor til Kaptajn. Desto værre fordunkles hans Eftermæle en Del ved hans Forhold efter Fredsslutningen. 1720 blev han degraderet paa Grund af Underslæb; han tog derefter sin Afsked, gik i russisk Tjeneste, avancerede her til Kaptajn af I. Rang, men kom i Strid med den danske Overløber, Admiral Daniel Wilster, og maatte vende tilbage til Danmark, hvor han en Tid lang levede i meget trykkende Kaar. 1741 (1742) tog Kongen ham endelig til Naade igen og skænkede ham Færgegaarden ved Snoghøj, paa hvilken han døde. *C. L. W.*

Gribbe. Herunder sammenfattes populært to Grupper af Dagrovfugle paa tilsammen ca. 26 Arter, som findes i de fleste varme Jordstrøg (undt. Australien, Madagascar og det indiske Orige); disse 2 Grupper, Østgribbe (*Vulturinae*) og Vestgribbe (*Sarcorhamphinae*), e i Virkelighed meget vidt adskilte og have sikkert en højst forskellig Afstamning, men ligne hinanden i Levemaade og til en vis Grad i det ydre. — Hovedet er lille, for største Delen eller helt nøgent eller blot beklædt med Dun (Undt.: Lammegribben); Næbbet er svagt, langstrakt, knapt halvt saa højt som langt (blot hos de største af Østgribbene er det noget højere); Spidsen er haard og ved en Indsnøring skilt fra den bløde, vokshudbeklædte Basaldel. Øjnene ere udstaaende og ikke dækkede af fremtrædende Bryn. Halsen er temmelig lang, ofte nøgen og forneden omgiven af en Fjerkrave. Foden er svag; alle 3 Fortæer ere i Reglen sammenføjede ved en Bindehud (Undt.: *Neophron* og *Gypaëtus*) I. Taa er kortest, 4. i Alm. længere end 2.; Kløerne ere spidse, men lidet krumme. I de lange, i Alm. ikke helt sammenfoldede Vinger er 3. eller 4. Svingfjer (regnet udefra) længst. — G. leve hovedsagelig af Aadsler, som de opdage paa store Afstande ved Hjælp af deres fortrinlige Syn og ved Hjælp af Lugten; de mindre Arter tage desuden al Slags Affald og mindre Dyr (Insekter, Orme, Krybdyr, smaa Pattedyr), de større angribe dog ogsaa større Pattedyr. Naar de have ædt, bliver Kroen synlig udvendig paa Brystet som en nøgen Sæk. Ved deres Levemaade ere de overordentlig nyttige; for øvrigt ere de feje og dovne, i Alm. lidet begavede Fugle, der leve mere eller mindre selskabelig saavel i Byerne som i de ødeste Egne. Flugten er høj og sejlende.

Østgribbene (den gamle Verdens G., *Vulturinae*) have Næseborene adskilte ved en hornfuldstændig Skillevæg; Bagtaaens Klo er

stærkt udviklet. Hertil høre, foruden den gamle Verdens Aadselfugle (s. d., S. 9.) og Lammegribben (s. d.), der dog maaske snarere bør opfattes som en særegen Gruppe, Slægterne *Gyps* (Sav.) og *Vultur* (Briss.); begge disse bestaa af store Fugle. Slægten Gyps skelnes fra Vultur ved at have et finere bygget Hoved, en tyndere og længere Hals, en slankere Skikkelse og et svagere Næb.

Til Slægten Gyps hører:

Gul G. (*G. fulvus* Gm.); gulbrun, de enkelte Fjer med lysere Skaftstriber; ældre Individer ere helt blegbrune; sorte Haandsvingfjer og Halefjer; Armsvingfjerene, de store Vingedækfjer og Skulderfjerene sortebrune med blegere Rande; Hoved og Hals beklædte med korte, hvide Dun; Næbbet er mørkegraat, Fødderne blegere og mere gullige. Totallængden 112 Cm., Vingen 68 Cm. Denne Art findes alm. i Siebenbürgen, Sydungarn, Krain og Kärnten, hele Balkan-Halvøen, Øst-, Syd- og Mellemspanien; den er sjælden paa den italienske Halvø og forvilder sig undertiden til Tyskland, ja er endog en Gang (1858) skudt ved Katholm i Jylland; endelig findes den i Nordafrika og i Asien til Turkestan og Himalaya. Nærstaaende Arter forekomme i Mellem- og Sydafrika. — Den gule G. er hovedsagelig en Klippebeboer; Rederne findes — ofte flere i Nærheden af hverandre — paa Klipper, i Huler eller under fremspringende Klippestykker, sjælden paa Træer, og bestaa blot af et lavt Lag ikke videre store Grene; der lægges 1 hvidt, tykskallet Æg paa Størrelse som et Gaaseæg; Han og Hun skiftes til at ruge. Den gule G. er lettere og behændigere i sine Bevægelser end de fleste andre G.; naar den sænker sig fra en betydeligere Højde, sker det ved Svingninger og Kredsning omtrent som hos Falkene, medens de øvrige G. drage Vingerne ind og lade sig falde, indtil de omtrent berøre Jorden; anskudt forsvarer den sig med Raseri.

Til Slægten Vultur" hører blandt andre:

Graa G. (*V. monachus* L.): en Halskrave af større Fjer; mørkebrun; den øvre Del af Hovedet dækket af korte, hvide og brune Dun; Hovedets nøgne Del bleg blaalig; Fødderne blegt kødfarvede; Totallængde 110 Cm., Vingen 76 Cm. — Denne Art findes i Spanien, paa Sardinien og Balkan-Halvøen, i Østerrig indtil Karpatherne, i den sydlige Del af Ural-Bjærgene, i Lilleasien, Indien og Kina; i Tyskland er den oftere skudt; endelig er den flere Gange truffen i Holsten, Sønderjylland og Jylland. — Den graa G. minder i sin Optræden mere om Ørnene end foreg. Art; den angriber ikke sjælden levende Dyr. Rederne findes enkeltvis paa Træer, ofte i ringe Afstand fra Jorden; 1 hvidt, tykskallet Æg (97—99 X 67—69 Mm.).

Vestgribbene (den ny Verdens G., *Sarcorhamphinae*) have ikke Næseborene adskilte ved nogen Hornvæg; Bagtaaens Klo er kortere end de andre Kløer. Hertil hører, foruden den ny Verdens Aadselfugle (s. d.), Slægten *Sarcorhamphus* Dum., der bestaar af store Fugle, med et forholdsvis kort, temmelig opret baaret Legeme; paa det nøgne Hoved sidder i Reglen en Hudkam og flere Lapper. 3 Arter:

Kondoren (*S. gryphus* L.): sort med hvide Armsvingfjer (de første af disse dog blot med hvid Yderfane) og hvide Dækfjerspidser; en Halskrave af hvide, uldne Dun; det nøgne Hoved og Halsen blegt kødfarvede, til Dels graa; Kammen graa. Hunnen er mindre end Hannen og mangler Kammen; Ungerne ere brune, med Halen og de nøgne Partier sorte. Totallængde 250 Cm., Vingen 115 Cm. — Kondoren bebor de sydamerikanske Højfjælde fra Quito omtrent til Kap Horn; i Andes-Bjærgene foretrækker den et Bælte fra 2,800 M. til 4,700 M., ved Magalhaens-Strædet og i Patagonien har den Rede paa stejle Klipper umiddelbart ved Havet. Føden bestaar af Aadsler; dog tages ogsaa nyfødte Lam og Kalve, ja selv større Dyr, naar de paa Grund af Sygdom e. l. ikke kunne værge sig; Mennesker angriber Kondoren aldrig, ligesom den ogsaa undgaar beboede Steder. — De 2 Æg (108 × 72 Mm.) lægges omtrent paa den bare Klippe; i Forplantningstiden udmærker Kondoren sig ved

Østgrib.

Kondor.

et ejendommeligt »Spil« i Lighed med Urfuglen og Tjuren. — En meget nærstaaende Art, den californiske Kondor (S. *californianus* Shaw), der var udbredt over det vestlige Nordamerika, maa nu betragtes som uddød.

Kongegribben (*S. papa* L.) hvid, Oversiden

med svagt rosenrødt Skær; Svingfjerene, de store Haanddækfjer og Halen sorte; sort Halskrave; det nøgne Hoved og Halsen meget broget (rødt og violet) farvede; Nakken gul, bedækket med fine sorte Dun; Vokshud og Hudlapper mønjerøde; Næbbets Basis graa, dets Spids blegt mønjerød; Iris hvid; Totallængde 84—89 Cm., Vingen 52 Cm. — Denne Art findes fra 32° s. Br. i alle Sydamerika's Lavlande til Mejiko og Texas, muligvis endog i Florida; i Bjærgene findes den blot til 1,400 M. o. H.; den er en ægte Skovfugl. *E. B.*

Gribbenille, vulgært Udtryk for et hæsligt, arrigt, aldrende Fruentimmer.

Gribeauval [gribova'l], Jean Baptiste Vaquette, fransk Ingeniør og Artillerigeneral, (1715—89). 1732 traadte han som Officer ind i det franske Artilleri og sendtes 1752 til Berlin for at søge Oplysning om de af Frederik II indførte lette Regimentskanoner, over hvilken Rejse han affattede en opsigtvækkende Rapport. 1757 forfremmedes han til Oberstløjtnant, men traadte s. A. i østerrigsk Tjeneste som General og Chef for Artilleri- og Minørkorpset. I denne Stilling ledede han Belejringsarbejderne ved Glatz med særlig Dygtighed og forsvarede 1761 som Ingeniør Fæstningen Schweidnitz under Felttøjmester Guasco mod Frederik II. G. anvendte her sit System for Minekrigen saa godt, at Frederik II tænkte paa at opgive Belejringen, da en Sprængning af et Krudtmagasin og den derved frembragte Breche tvang Østerrigerne til Kapitulation. Kejserinde Maria Theresia belønnede hans Fortjenester ved at udnævne ham til Feltmarskalløjtnant. Imidlertid kaldte Ludvig XV efter Fredsslutningen G. tilbage til Frankrig som *Maréchalde Camp* og Generalinspektør for Artilleriet. 1765 forfremmedes han til Generalløjtnant, men faldt saa i Unaade. Af Ludvig XVI ansattes han imidlertid igen som Guvernør for det store Arsenal.

G. har indlagt sig ganske særlig Fortjeneste af det franske Artilleri ved Skabelsen af det efter ham benævnte System, der fastsloges 1764 efter meget omhyggelige Forsøg i Strassburg. Han adskilte Feltartilleriet fra Belejrings- og Fæstningsartilleriet, indførte betydelige Forbedringer i Organisationen og ved Materiellet og større Ensartethed i Konstruktionen. Saaledes indførte han bl. a. Forstillingskassen, de 4-hjulede Ammunitionsvogne i Stedet for Ammunitionskarren, Stilleskruen, Jærnaksler og Opsatsen samt formindskede Betjeningsmandskabet og Hestenes Antal. Systemet fandt imidlertid mange Modstandere, hvem det lykkedes at faa det i Hovedsagen afskaffet 1772, men det indførtes dog igen 1774 af Krigsminister Mony, holdt sig uden Forandringer indtil 1803 og var i samme Tidsrum i Hovedsagen Forbilledet for de europæiske Staters Artillerier. En særlig af G. konstrueret, men nu afskaffet Voldaffutage benævnes ofte efter ham. *B. P. B.*

Gribebræt kaldes den paa den øverste, flade Del af Halsen paa Strygeinstrumenter, Lut, Guitar o. s. v., fastlimede Plade (i Reglen af Ibentræ eller sort bejdset Træ), over hvilken Strengene føres fra Stolen til Sadelen (s. d.), og mod hvilken de af Fingrene paa venstre Haand trykkes ned, for ved den derved fremkomne Forkortning at frembringe de paagældende Toner. Tidligere vare G. paa de forskellige Instrumenter forsynede med i »Baand« o: smalle Tværlister af Metal, der nøjagtig angave det Sted, hvor Strengene skulde berøres; saadanne Baand findes nu kun paa de Instrumenter, hvis Strenge knipses med Fingrene, som Lut, Guitar, Cither o. s. v. *S. L.*

Gribestrop (Søudtryk), en Tovværksstrop, hvori som Regel findes indbunden en Blok (Trisse), en Kovs (s. d.) e. 1. G. springer frem uden for denne med to Øjne, der ere bestemte til at bændsles sammen. Den anvendes ved Takkelagen, hvor en eller anden Hindring (en Klampe, et Beslag e. l.) gør en Smøgestrop (s. d.), der bestaar af eet Øje, uanvendelig. *C. L. W.*

Gribojédof, Alexander Sergéjevitsch, berømt russisk Digter og Diplomat, født 4. (12.) Jan. 1795 i Moskva, død 30. Jan. (12. Febr.) 1829 i Teheran. Efter at have nydt en for den Tid ualmindelig omhyggelig Barndomsopdragelse besøgte G. fra 1810 Universitetet i Moskva, hvor han studerede Jura, men samtidig ivrig beskæftigede sig med Litteratur. 1812 indtraadte han som Kornet i et Husarregiment; men da den militære Tjeneste ikke tilfredsstillede ham, tog han sin Afsked 1816. Aaret efter ansattes G. i Udenrigsministeriet, og 1818 blev han Gesandtskabssekretær i Persien, i hvilken Stilling han gjorde sig bemærket ved sin Iver og Dygtighed. 1821 ansattes han efter eget Ønske hos General Jermoloff, den daværende øverstkommanderende i Kaukasus, som dennes Sekretær i alle diplomatiske Anliggender. S. A. undfangede han Planen til sit berømte versificerede 4 Akts Lystspil »Forstand bringer Ulykke« (»Góre ot umá«), som han skrev 1822—23, men senere flere Gange omarbejdede. Denne Komedie, hvori han revser de Latterligheder og forældede Anskuelser, som klæbede ved det russiske Samfund i 19. Aarh.'s 2. Decennium, skildrer en moderne og højtflyvende Aands frugtesløse Kamp mod indgroede Fordomme, Snæverhjertethed og Uvidenhed og giver tillige et tro og glimrende Billede af de selskabelige Forhold i Moskva fra 1815 til Beg. af 1820'erne. Censuren forbød haardnakket baade Trykningen og Opførelsen af G.'s Stykke, men dette gik fra Haand til Haand i Tusinder af Afskrifter, vakte levende Interesse, diskuteredes i alle Saloner og gjorde i et Nu hans Navn berømt over hele Rusland. I Trykken udkom Stykket først 1830 — efter G.'s Død. Mismodig og tungsindig paa Grund af sit Digterværks ublide Skæbne vendte G. efter en 2-aarig Orlovtilbragt i Moskva og St. Petersborg tilbage til Kaukasus, ledsagede derpaa General Paskjévitsch under Felttoget mod Persien og ledede Fredsunderhandlingerne i Turkmantschaj med saa megen Dygtighed, at Kejser Nikolaj 1828 sendte ham som befuldmægtiget Minister til Persien. I Teheran virkede G. ivrig for at skaffe en Del russiske Fanger Friheden, men hans energiske Optræden vakte saa stærkt et Røre blandt Byens Befolkning, at der 30. Jan. (11. Febr.) udbrød en Revolte, under hvilken hans Bolig blev stormet og han selv og hans Følge myrdet. Han blev saaledes kun 34 Aar. Foruden den ovenomtalte Komedie, som endnu opføres hyppig paa den russiske Skueplads, og hvis Replikker for en stor Del ere gaaede over til at blive bevingede Ord, der have slaaet Rod i det russiske Folks Almenbevidsthed, har G. skrevet flere Smaating, af hvilke skulle

nævnes et ret ubetydeligt Lystspil, »Det unge Ægtepar«, og et ufuldendt Drama, »En Nat i Grusien«, som er præget af Shakespeare's Aand. G. har ogsaa oversat Bürger's »Lenore« og Forspillet paa Teateret til Goethe's »Faust«. Af »Forstand bringer Ulykke« foreligger der talrige russiske Udgaver baade i St. Petersborg og Moskva; paa Tysk forefindes der to Oversættelser med følgende Titler: »Leiden durch Bildung« [Dorpat 1831] og »Verstand schaft Leiden« [Leipzig 1853, af Dr. Bertram (Pseudonym for G. J. Schultz)]; paa Fransk haves en ret vellykket Gengivelse af Legrelle [Gent 1884]. (Litt.: G.'s Biografi af Vesselófskiji Stasúlevitsch's Udgave af Digterens »Udvalgte Skrifter«; Sertschéfskij, »G. og hans Værker« [St. Petersborg 1858]. Ikke-russiskkyndige henvises til Courriére, »Histoire de la littérature contemporaine en Russie« [Paris 1875] og L. Léger, »La littérature russe« [Paris 1892]).

Oberstløjtnant Gerstenberg.

Grib **Skov,** Danmark's største Skov, beliggende i Nordsjælland (Frederiksborg Amt, Holbo Herred, væsentlig i Esbønderup Sogn), V. f. Esrom Sø, har et Areal af 5,585 Hekt. og en Udstrækning fra Syd til Nord af henved 12 Km., fra Øst til Vest af 7 Km. Skoven, der ligger paa et bølgeformet, bakket Terrain og frembyder rigt afvekslende Partier med flere ret anselige Højdepunkter (Multebjærg, 90 M., og Fruebjærg, 65 M.), er for største Delen bevokset med Bøg (2,440 Hekt.) og Naaletræer (1,410 Hekt.), men ogsaa med noget Eg og andre Løvtræer; tillige findes der flere smaa Søer, hvoraf Store Gribsø er den største (10,5 Hekt.), og mellem Bakkerne en Del Engstrækninger og Mosedrag (over 935 Hekt.), hvoraf en stor Del er ubevokset; 260 Hekt. ere Ager. Skoven har en ret betydelig Vildtbestand, især af Raavildt og Daavildt, hvorimod der kun er faa Harer og Ræve. Medens den egentlige G. S., den østlige og midterste Del, kun bærer dette Navn, have de andre omliggende Dele, som efterhaanden ere inddragne under den, mange forskellige Benævnelser. Gennem Skoven gaa den 1880 aabnede Hillerød—Gribskov-Bane (1896 fortsat til Gilleleje) og 3* større Landeveje, fra Hille-Tød til Fredensborg, fra Hillerød til Helsinge og fra Helsingør til Frederiksværk. Skoven er Statsskov og hører til 1. Overførsterdistrikt (3., 4., 5. og 6. Kronborgske Skovdistrikt). (Litt.: E. Reumert, »G. S., et Stykke dansk Natur« [Kbhvn. 1897]).

H. W.

Grid, Jættekvinde; Thor laaner hendes Stav og Handsker til sin Færd til Geirrød's Gaard. *A. O.*

Gridiron [gri'daiən] (eng.), »Stegerist«, spøgende Benævnelse paa de nordamerikanske Fristaters Flag.

Grieben [gri'-], Hermann, tysk Digter og Journalist, født i Koslin 8. Febr. 1822, død i Köln 24. Septbr. 1890. Han studerede i Breslau og begyndte 1848 sin journalistiske Løbebane; 1850 blev han Redaktør af »Ostsee-Zeitung«, 1852 af »Liibeckische Zeitung«, grundlagde 1853 »Pommersche Zeitung« og var fra 1859 Medredaktør af »Kölnische Zeitung«. Foruden nogle dramatiske Forsøg under Pseudonymet Roderich udgav han nogle Bind Digte: »Rheinische Wanderlieder und andere Dichtungen« [3. Opl. 1884], »Zeitstimmen« og »Lieder zu Schutz und Trutz« [1871].

C. A. N.

Grieg [gri'g], Edvard Hagerup, norsk Komponist, er født i Bergen 15. Juni 1843. Moderen, en begavet Kvinde og mere end almindelig dygtig Pianistinde, har sikkert tidlig forstaaet, hvad der rørte sig hos Sønnen, thi allerede fra hans 6. Aar begyndte hun at give ham Klaverundervisning og bibringe ham de første Begreber om Musik, dem hendes eget skønne Spil yderligere vakte og nærede. G. voksede saaledes op i et Hjem, hvor Aandsdannelse i Alm. og særlig den musikalske Kunst stod højt i Kurs, og det er derfor intet Under, at ogsaa hans skabende Trang meldte sig saa tidlig, at han allerede i 9 Aars Alderen begyndte at skrive enkelte Ting op. Karakteristisk for hans livlige og modtagelige Aand er ogsaa den tidlig vaagnende Sans for Naturskønhed. Endnu ikke 15 Aar blev han paa en Rejse med Faderen saa greben af den vestlandske Naturs storslagne Skønhed, at denne maaske lige saa meget som Musikindtrykkene fra Hjemmet gav hans ubestemte Higen Form i et bestemt Ønske om at blive Kunstner. Dette stødte heller ikke paa nogen Modstand hos Forældrene, da ogsaa den berømte Ole Bull efter at have hørt og set, hvad han evnede, bestemt raadede til at lade ham blive Musiker. 1858 kom han da til Leipzig-Konservatoriet, der dengang stod i sin bedste Glans. Hans Lærere vare Hauptmann, Moscheles, Reinecke og Wenzel, hvoraf navnlig den sidste snart fattede en usædvanlig Interesse for sin begavede Elev. Imidlertid blev næppe Leipzig-Konservatoriet det for ham, som han havde tænkt sig. Det lededes i strengt konservativ, særlig Mendelssohn'sk Aand, medens Chopin, Schumann og delvis vel ogsaa Richard Wagner havde grebet de unges Sind. At den store Polak maatte gribe G.'s rige, poetiske Gemyt, siger sig selv; han mødte her en beslægtet Natur, han fandt her i Melodi og Rytme det folkelige og nationale Drag, som ganske vist endnu laa bundet i hans unge Sjæl, men som han senere ud fra sin Nationalitet skulde finde et saa enestaaende karakteristisk Udtryk for. Er det saaledes sandsynligt, at han herved begyndte at ane det nationale Elements Berettigelse og Betydning i Kunsten, blev Schumann's Indflydelse paa ham af en ganske anden og indgribende Art, idet denne Mesters Periodebygning og hele formelle Udtrykssæt længe tydelig spores i G.'s Produktion. Vaaren 1860 fik han imidlertid en heftig Brysthindebetændelse, hvis Følger han aldrig helt har forvundet, og maatte rejse hjem; men om Efteraaret var han allerede paa ny i Leipzig, hvor han forblev til Vaaren 1862.

Fra Leipzig styrede han, uklar paa sig selv, Kursen til Kjøbenhavn for under Gade at fortsætte sine Studier, og Opholdet her skulde blive afgørende for hans Udvikling som skabende Kunstner. Gade's klare og sikre formelle Mesterskab var ham til megen Hjælp; den varme Interesse, han nærede for saavel dennes som gamle Hartmann's Værker med den nordiske Kolorit, og Omgangen med danske Kunstnere bragte ham til med Iver at studere nordisk Kunst saaledes som den aabenbarede sig i Saga, Digtning og Folkeliv. Lysten og Trangen til her at være med vaagnede levende hos ham, han arbejdede flittig, men følte snart, at han vistnok var Hjemmet nær — men dog ikke hjemme. Da træffer han sin Landsmand Rikard Nordraak (s. d.), en genial Natur, noget af en

Drømmer og Seer, og dennes urokkelige Tro paa en norsk Tonekunst, Begejstring for norsk Natur og Folkeliv, greb G. med forunderlig Magt, kaldte atter Barndomsindtrykkene til Live hos ham, bragte ham til Selvbetragtning og til at vove Skridtet, at tænke og føle som norsk Kunstner. »Paavirkningen fra Nordraak var ikke«, siger G. i et Brev, »ensidig musikalsk; men det er netop, hvad jeg er ham taknemmelig for, at han fik mit Øje opladt for Vigtigheden af det i Musikken, som ikke er Musik«. Saaledes fandt G. lidt efter lidt sig selv og blev, hvad han i eminent Forstand er: »Tonedigter«; og dette kunstneriske Gennembrud gav sig Udtryk i en Række Kompositioner, hvori G.'s stærke lyriske Begavelse, baaret af et friskt og sundt nationalt Drag, viste sig i det smukkeste Lys. Foruden en Række fortræffelige Romancer høre herhen de prægtige Humoresker for Klaver, Op. 6, E-mol, Klaversonaten Op. 7, hvori navnlig Menuetten er dybt og stort tænkt, samt Violinklaversonaten Op. 8. I Kjøbenhavn vakte han snart stor Opmærksomhed og erhvervede sig saavel blandt Kunstnerne som Publikum en fremskudt Position. Ogsaa Gade, der næppe fuldt ud forstod og langt fra sympatiserede med den Retning, G. slog ind paa, omfattede ham lige til sin Død med særlig Interesse, ligesom G. paa sin Side altid har set op til Gade med Beundring. 1865 forlod G. Kjøbenhavn og tilbragte Vinteren i Rom, hvor han skrev Koncertouverturen »I Høst« og Sørgemarchen over R. Nordraak.

Høsten 1866 kom G. til Christiania, hvor han, med Undtagelse af 1869—70, da han med offentligt Stipendium opholdt sig i Rom, forblev indtil 1874. Umiddelbart efter sin Ankomst gav han en Koncert, karakteristisk nok med et helt og holdent norsk Program, hvad der næppe var hændt før i den norske Hovedstad. Modtagelsen var varm og anerkendende saavel hos Publikum som Pressen, der fremhævede det dristige, mægtige og storslagne i G.'s Værker, ligesom han ogsaa som Eksekutør sattes meget højt. Det filharmoniske Selskab overdrog ham Ledelsen af sine Koncerter, og baade som Dirigent for disse og senere hen ved en Række egne Abonnementskoncerter indlagde han sig store Fortjenester af Hovedstadens Musikliv. 1871 tog han dernæst Initiativet til og fik stiftet Selskabet »Musikforeningen«, hvis 6 aarlige Koncerter han i Begyndelsen ledede alene og senere (fra 1873) sammen med Johan Svendsen (s. d.). Det lange Ophold i Christiania var for G. ganske vist i mange Henseender en Kampens, men ogsaa en rig Udviklingens Tid. Den direkte Berøring med Orkesteret lagde Grunden til det Mesterskab, hvormed han i sine Instrumentalværker behandler dette, uagtet han ikke er født Orkestermusiker; og samtidig som hans Tonesprog fikseres, blive Tankerne større, mere i Dybden gaaende, Formen fast trods større Frihed, og navnlig udvikler han med genial Evne sit harmoniske Apparat til stedse større Rigdom, Fuldkommenhed og Dristighed. Og Haand i Haand med denne Kunstnerens gaar hans Udvikling som Menneske. Den stærke Gæring, der omkring 1870 begyndte at gøre sig gældende i Norge paa næsten alle Omraader, maatte selvfølgelig virke vækkende paa en saa interesseret, vaagen og dannet Aand som G.'s; men særlig har det nære Venskab, hvori han stod til Bjørnstjerne Bjørnson, været af stor Betydning for hans Udvikling, ligesom Bjørnson, med urokkelig Tro paa G.'s Genialitet og hans Tonedigtnings nationale Betydning, mere end een Gang tog Ordet for hans Sag, naar Publikum stod spørgende og ligesom tvivlende. En direkte Følge af Omgangen med Bjørnson var et dramatisk Arbejde, »Olav Trygvason«, hvoraf 1. Del skitseredes 1873. Destoværre førte Forholdene det med sig, at Samarbejdet mellem Digter og Komponist blev afbrudt, hvad der saa meget mere maa beklages, som G. i dette Værk, der senere er udkommet i Koncertarrangement som Op. 50, viser sig at sidde inde med Evner, der ganske vist vilde kunnet præstere noget epokegørende i den nordiske dramatiske Musiklitteratur.

Af Arbejder fra denne Periode skulle foruden Sange, hvoraf flere høre til det bedste, den norske Romancelitteratur ejer, specielt nævnes Violinsonaten Op. 13, Klaverkoncerten Op. 16, trods Schumann'sk Paavirkning et af den nyere Tids bedste Værker i sit Slags, de norske Folkeviser og Danse Op. 17 og Folkelivsbillederne Op. 19. Som nævnt tilbragte G. Vinteren 1869—70 i Rom, hvor Franz Liszt viste ham megen Interesse og Opmærksomhed; her skrev han »Foran Sydens Kloster« for Soli, Kor og Orkester. I dette Arbejde spores første Gang den ny tyske Skoles Indflydelse. Musikken til »Peer Gynt« og »Sigurd Jorsalfar« skrive sig begge fra hans Ophold i Christiania. Ikke uden en vis Bitterhed forlod G. 1874 Christiania; han følte sig hverken fuldt ud forstaaet eller paaskønnet. Uden Grund har han heller ikke bebrejdet Hovedstadens Publikum Træghed og Kulde, om det end maa siges, at der i denne Henseende næppe er hændt G. andet og mere end det, der venter enhver Foregangs- og Rydningsmand, særlig maaske i Musikken. Det norske Storting bevilgede ham 1874 1,600 Kr. aarlig som Komponistgage. Det følgende Aar tilbragte han saa i Bergen, hvor han bl. a. skrev den mærkelige Ballade Op. 24 for Klaver, en Tonedigtning, hvor det rent digteriske Indhold paa en ligefrem mesterlig Maade er forenet med det musikalske. Den er holdt i Variationsform, hvad der er noget absolut nyt og ejendommeligt. Mærkelig er Balladen ogsaa derved, at den indleder det betydningsfuldeste Afsnit i G.'s Produktion. Høsten 1876 besøgte G. alter Christiania, som han dog allerede den følgende Vaar forlod for at slaa sig ned i Lofthus i Hardanger. Det er muligt, at ogsaa ydre Omstændigheder bragte ham til at søge Ensomhed i denne vidunderlig skønne, fra Udenverdenen saa afsondrede Egn; i hvert Fald bære de Værker, han i denne Tid frembragte, tydelig Præget af en Søgen indad i sin egen bevægede Sjæl som ingen Sinde tidligere, og som aldrig før finder han ogsaa Udtryk for det, han har paa Hjertet. Typisk for denne Periode er Strygekvartetten Op. 27, for den nordiske Musikhistorie af monumentalt Værd, og et af G.'s betydeligste, mest modne Arbejder. Der er noget af den sidste Beethoven's Aand over dette Værk, med sin dystre Kraft, intense Stemninger, hvori Motivet fra hans Sang til Ibsen's Digt »Spillemænd« som en rød Traad gaar gennem det hele, den Dristighed og Sikkerhed, hvormed i alt er bygget, og den ubøjelige Konsekvens, hvormed alt er gennemført. Et Pendant til Stryge-

kvartetten danner Op. 32, »Den Bergtekne«, for Baryton, Solo, Strygeorkester og Horn. Det gamle Stevs dystre Stemning og higende Længsel har G. med enkle Midler i Toner givet et Udtryk saa mægtig gribende, som det overhovedet kan naas i Musikken. Ligesom det mærkelige Værk ikke ejer noget Sidestykke i alt Fald i den nordiske Litteratur, maa det anses som G-'s maaske ypperste Arbejde hidtil. Af de øvrige Værker i denne Periode skulle nævnes Op. 30, »Album for Mandssang«, en Samling norske Folkemelodier genialt behandlede for Mandskor, og Op. 33, Melodier til Digte af Vinje, noget af det ejendommeligste og betydeligste, den norske Romancelitteratur ejer. — Efteraaret 1878 drog G. atter til Udlandet, Vaaren 1879 gav han under stor Tilslutning Koncerter i Kjøbenhavn og Christiania. Efteraaret 1880 lod han sig bevæge til at overtage Ledelsen af Musikselskabet »Harmonien« i Bergen. Fuld af Iver for at ophjælpe Musiklivet i sin Fødeby tog han fat og bragte atter Selskabet paa Fode, saa at det senere har formaaet aarlig at give en Række Koncerter. Efter 2 Aars Forløb opgav han denne Stilling, besøgte Rom, og efter Hjemkomsten herfra byggede han sit bekendte Landsted »Troldhaugen« nogle Kilometer uden for Bergen og flyttede Vaaren 1885 hertil. Tiden har senere været optagen med talrige Koncertrejser om Vinteren, i medens Sommer og Høst tilbragtes paa »Troldhaugen« med flittig Produktion. Af de fra dette Tidsrum stammende Værker, en hel Række Romancer og flere Hæfter Klaversager etc, skulle særlig nævnes Sonaten Op. 36 for Violoncel og i Piano, et Hæfte firhændige norske Danse, Op. 40, »Holberg-Suiten« for Strygeorkester, Op. 42, »Bergliot«, et genialt og trods den melodramatiske Form gribende og overordentlig virkningsfuldt Værk, Op. 45 Sonate for Violin, begge »Per Gynt«-Suiterne for Orkester Op. 46 og 55, »Sigurd Jorsalfar«-Suiten Op. 56 samt Op. 50 »Olav Trygvason« for Soli, Kor og Orkester. 1888 optraadte han under begejstret Tilslutning i London, s. A. ved Musikfesterne i Birmingham og Kjøbenhavn, Høsten 1889 dirigerede han hos Colonne i Paris og har senere efter Indbydelse dirigeret sine Værker i London, Paris, Leipzig, München, Amsterdam, Kjøbenhavn og 1896 og 1897 i Wien, ligesom han i dette Tidsrum næsten hvert Aar har optraadt i Musikforeningen i Christiania, hvor han omfattes med den største Sympati og Interesse.

Ingen nordisk Musiker repræsenterer som G. det specifik nordiske Element i Musikken, og ved sin betydelige og originale Personligheds kunstneriske og poetiske Kraft har han opnaaet, hvad der ikke lykkedes N. W. Gade og andre, nemlig at skaffe den nordiske og specielt norske Musik ikke blot Gehør, men Borgerret i den europæiske Kunst. Han er bevægelig og graciøs som faa, med stærk udpræget Sans for Rytmik og Klang, og Motiverne ere i al deres Knaphed af en sjælden Stemningsfylde. For udpræget nationale Komponister er der altid en Fare for at forfalde til Manér, ligesom det melodiske Element let faar en vis Ensformighed, og G. er heller ikke gaaet fri for dette; men genial som han er, har han hjulpet paa det ved en hel Række ny Erobringer i Form og Indhold, og navnlig har han fuldkommengjort og udvidet det harmoniske Apparat saaledes, at han er en af vor Tids rigeste og mest ejendommelige Harmonivirtuoser. Hans Evne til slaaende musikalsk Karakteristik og hans dramatiske Kraft er, som den aabenbarer sig, f. Eks. i Peer-Gynt-Suiterne, Olav Trygvason, Bergliot og Sigurd-Jorsalfar-Suiten, ejendommelig og mesterlig.

Ogsaa som Forfatter paa det musikkritiske Omraade har G. optraadt i forskellige norske, danske og tyske Tidsskrifter med Bidrag, som vidne om ikke almindelig litterær Fremstillingsevne. Navnlig fremhæves en Række interessante »Breve fra Bayreuth« i »Bergenposten« [1876, Nr. 192—204] og hans Essay om »Robert Schumann« i »Nyt Tidsskrift«, 2. R., II [1893—94].

G. har modtaget mange Udmærkelser. 1872 blev han Medlem af det kgl. svenske Musikakademi, 1883 korresponderende Medlem af Musikakademiet i Leyden, 1890 af det franske *académie des beaux-arts*, 1893 kreeret til Dr. ved Universitetet i Cambridge.

G. ægtede 1867 Nina Hagerup, født 24. Novbr. 1845 paa Haukeland ved Bergen, fra sit 8. Aar opdragen i Kjøbenhavn, hvor hun lærte at synge af Karl Helsted, og hvor hun forblev hele sin Ungdom. Under sin Mands Ophold i Christiania deltog Fru G. hyppig i Koncertlivet, og senere har hun fulgt ham paa Koncertrejserne og saavel i Udlandet som hjemme tolket hans Sange. Uden at være begavet med særlig store Stemmemidler har hun med sit ægte musikalske Naturel og sin fine Opfatning været en fortræffelig Fortolker af saavel Schumann's som navnlig G.'s Sange. (Litt.: A. Grønvold, »Norske Musikere«; J. de Yong i »De Tijdspiegel« [Haag 1881]; E. Closson, *E. G. et la musique scandinave* [Bruxelles 1892]; »Bibl. univ. et Revue Suisse« 1897 II; Halvorsen, »Norsk Forf.-Lexikon«, II). *I. H.*

Grien [gri!-] se Baldung, H.

Griepenkerl [gri!-], Christian, tysk Historiemaler, er født 17. Marts 1839 i Oldenburg. Han blev tidlig knyttet til Rahl i Wien, hvor han var sin Lærer behjælpelig ved de store Freskoarbejder for Vaabenmuseet og Paladserne Todesco og Sina, sammen med Bitterlich udførte de Rahl'ske Udkast for den ny Opera og, paa Foranledning af Arkitekt Hansen, skabte selvstændige Loftsbilleder for Ephrussi, Epstein og F. Klein's Paladser. Han dekorerede derpaa, som sædvanlig med mytologiske eller allegoriske Arbejder, Sina-Paladset i Venezia, Slottet Hörnstein, Storhertuginden af Toscana's Villa i Gmunden, Villa Simon i Hietzing (her et af hans smukkeste Værker, »Afrodite og Adonis'es Bryllup«), endelig Augusteum i Oldenburg, hvor han 1878 fuldendte en Række Oliebilleder paa Lærred (Venus, Urania, Prometheus-Myten, Kunstens Heroer i Tidens Løb), Mødesalen i Videnskabernes ny Akademi i Athen (Prometheus-Myten, malet i Voksteknik) og Herrehuset i Wien's Parlamentsbygning [1882 og 1883]. G., der ogsaa har malet gode Portrætter fra Wien's Kunstnerkredse, sættes meget højt af Tyskerne paa Grund af hans betydelige koloristiske Evne, der med Forkærlighed vælger varme Farver, hans fine Formfølelse og smukke Komposition. 1875 blev han Professor ved Wien's Akademi. *A. Hk.*

Griepenkerl [gri!-], Wolfgang Robert, tysk Forfatter, født i Hofwyl 4. Maj 1810, død i Braunschweig 16. Oktbr. 1868. Han blev 1839 Lærer i

Litteratur ved Carolinum i Braunschweig og 1840 Professor ved Kadetakademiet smst. Som Forfatter var han overvejende Æstetiker og Kunsthistoriker, som i sit første Skrift »Bilder griechischer Vorzeitc [1833], i det episke Digt »Die Sixtinische Madonna« [1836], Novellen »Das Musikfest oder die Beethovener« [1838; 2. Opl. 1841], »Ritter Berlioz in Braunschweig« [1843], »Die Oper der Gegenwart« [1847], »Der Kunstgenius der deutschen Litteratur des letzten Jahrhunderts« [1. Bd. 1846]. Som dramatisk Digter optraadte han med Held i »Maximilian Robespierre« [1851], »Die Girondisten« [1852], Skuespillene »Ideal und Welt« [1855], »Auf der hohen Rast« [1860] og Dramaet »Auf St. Helena« [1862]. Desuden udgav han et Bind Noveller [1868]. (Litt.: Sievers, »Robert G., biographisch-kritische Skizzen« [1879]). *C.A.N.*

Griesbach [gri!-], Badested i den badensiske Kreds Offenburg, i den snævre Rench-Dal i Schwarzwald ved Foden af Kniebis, 508 M. o. H. Nogle af Kilderne benyttes til Bade, andre til Drikkekure. De sidste ere kulsyreholdige Jærnkilder, der benyttes meget mod Blodmangel, Blegsot, Nervesvækkelse. Der er aarlig ca. 1,800 Badegæster, mest Kvinder. Byen selv har kun ca. 900 Indb., der for største Delen ere beskæftigede ved Harpiks- og Kønrøgsfabrikation. *Lp. M.*

Griesinger [gri!-], Wilhelm, tysk Læge, født 29. Juli 1817 i Stuttgart, død 26. Oktbr. 1868 i Berlin. G. studerede i Tiibingen og Ziirich og nedsatte sig som Læge i Friedrichsbafen 1839, men allerede Aaret efter blev han assisterende Læge ved Sindssygeanstalten Winnenthal. 1842 nedsatte han sig i Stuttgart, men blev Aaret efter Assistent ved den medicinske Klinik i Tiibingen hos Wunderlich. 1847 blev han *Prof. exlraordinarius,* 1849 kaldtes han som Forstander for Poliklinikken til Kiel, men forlod allerede Aaret efter denne Stilling paa Grund af de politiske Forhold og drog til Kairo for at lede den medicinske Skole, som Præsident for Sanitetskommissionen og Livlæge hos Kediven. Heller ikke i denne Stilling blev han længe, men vendte tilbage til Stuttgart 1852, hvor han blev til 1854, da han overtog Ledelsen af den medicinske Klinik i Tiibingen efter Wunderlich; men herfra tog han til Ziirich 1860 i samme Stilling og endelig 1865 derfra til Berlin som Leder af den psykiatriske Klinik og den paa hans Foranledning oprettede Afdeling for Nervesygdomme paa Charité-Hospitalet. 1867 trak han sig tilbage fra disse Stillinger. G.'s Hovedværker ere: »Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten« [Stuttgart 1845, ny Opl. 1861 og 1867] og »Infectionskrankheitenc i »Virchow's Handb. d. speciellen Pathologie u. Therapie« [Erlangen 1857, 2. Opl. 1864], desuden har han skrevet talrige andre Afhandlinger. Han stiftede »Medicinisch-psychologische Gesellschaft« i Berlin og grundlagde »Archiv fur Psychiatrie und Nervenkrankheiten« 1868. G.'s Betydning for den moderne Psykiatri er meget stor, dels ved hans teoretiske Opfattelse af Sindssygdomme, dels ved at han indførte den patologiske Anatomi i den kliniske Psykiatri, og dels ved at han var en Forkæmper for »*Norestraint*« Systemet«. Ogsaa hans Opfattelse og Fremstilling af Infektionssygdommene var af stor Betydning for den følgende Tids Forskninger. *G. N.*

Griespas [gri!-], Overgang over Simplon-Gruppen i de lepontinske Alper paa Grænsen af det schweiziske Kanton Wallis og Italien, stiger over den i godt Vejr ikke farlige Griesgletscher til Pashøjden (2,446 M.), hvor der findes en prægtig Udsigt over Berner-Alperne, sænker sig derfra forbi det storartede 120 M. høje Tosa-Vandfald og naar ved Crevola Simplon-Vejen. Før Simplon-Vejens Aabning 1806 var G. den vigtigste Overgang fra øvre Wallis til Italien. *Joh. F.*

Grif (af græ. *γρύψ*, lat. *gryps*), et fabelagtigt, af Rovdyr og Rovfugl sammensat Dyr, som antoges at vogte Helligdomme og Skatte. Om G., hvis Navn først nævnes af Tragikeren Aischylos, fortæller Herodot, at de fjernt mod Nord vogtede Skatte, som de ligeledes fabelagtige Arimasper (s. d.) søgte at røve fra dem, og at den første, der havde fortalt herom, var Vidundermanden Aristeas. Ktesias og senere Forfattere henføre G. til fjernere Dele af Indien eller sætte dem langt mod Øst eller Syd; de nævnes sammen med Elefanter og Negre. Med Hensyn til Oprindelsen af Ordet G. er der tidlig udtalt den Formodning, at det kunde være rodbeslægtet med Kerub (s. d.); ogsaa Keruberne vare, om end deres Skikkelse tænktes anderledes, Væsener, der vogtede Helligdomme. Hvad Skikkelsen af G. angaar, fremstilles der allerede et saadant fabelagtigt Dyr i den mykeniske Kunst, et vinget Rovdyr i ilsom Fart. Det minder ikke lidet om lignende Skikkelser i Ægypten og Syrien og er aabenbart paavirket af disse Fremstillinger. Hos Ægypterne er det Dyr, der ligner G., fremstillet med vinget Løvekrop og Ørnehoved med en Art Manke, Hanekam eller Top paa Hovedet. Men det kaldes ikke G.; dets ægyptiske Navn maa læses som Akhekh e. I. I Syrien og hos Chetitterne findes lignende Skikkelser, men uden Hanekam; de staa den mykeniske G. nærmere. I Babylonien og i Assyrien findes noget lignende Skikkelser, der dog afvige en Del fra de ægyptiske og syriske, hvorimod der er megen Overensstemmelse mellem disse, særlig de assyriske, og G. fra den græske historiske Tid. G. findes utallige Gange paa græske Kunstgenstande. Flere græske Byer satte en G. paa deres Mønter. G. anvendtes desuden ofte af Grækerne som Ornament paa Kunst- og Industrigenstande og i Arkitekturen. Paa græske Sarkofager (saaledes i Ny Carlsberg's Glyptotek i Kbhvn.) ses ofte 2 G., idet de tænktes som Vogtere af Graven og de dødes Levninger. Man møder ofte ogsaa G. paa malede Vaser. G. fremstilles ikke altid ens; undertiden er Kroppen mere som en Fugl end som en Løve. I Kunstens Blomstringstid fremstilledes ofte en Scene, hvor en Tyr hugges ned af 2 G. I Middelalderen antoges G. undertiden for et virkeligt Dyr og findes i Datidens Bestiarier. — I Heraldikken anvendes G. ofte; den er altid tegnet i Profil. (Litt.: Stephani i *Compte-Rendu de la Commission Archéol.* [St. Peters-

Grif (efter et Relief af tyndt Bronzeblik fra Olympia).

borg 1864]; Furtwängler i Roscher's »Lexikon d. griech. Mythol.«). *V. S.*

Grifer (græ. γρίφος), Gaader og lignende Tankespil, i den senere Oldtid en yndet Underholdning. (Litt.: Hagen, »Antike und mittelalterliche Räthselpoesie« [Bern 1877]). *K. H.*

Griffel faas ved Spaltning af den saakaldte Griffelskifer (s. d.) i fugtig Tilstand, hvorved den spaltes i lange prismatiske Stænger; efter at de grove Kanter ere afskrabede, trækkes Stængerne flere Gange gennem skarpe Trækhuller og faa derved den velbekendte Form, hvormed G. komme i Handelen. Skiferen er noget blødere end Tavleskifer, saaledes at G. smitter af paa Tavlen uden at ridse denne. Patent-G. faas ved Sammenpresning og Formning af fint Pulver af Lerskifer og Affald fra G. Fra de meget faa Findesteder for god Griffelskifer (s. d.) eksporteres G. over hele Verden, og det daglige Forbrug kan anslaas til ca. 2 Mill. Stkr. *K. M.*

Griffel (bot.) kaldes i Botanikken den kortere eller længere, smalle, stilkformede, oven paa Frugtknuden siddende Del af Støvvejen, som foroven ender i Arret eller Støvfanget. I mange, især aabne Blomster er G. slet ikke udviklet; Arret er da »siddende«, f. Eks. hos Valmue og Leverurt. Hos andre, navnlig i dybe og rør-, klokke- eller tragtformede Blomster er den netop meget lang, saasom hos Kaktus, Fuchsia, Salvie, Majs o. a. I Reglen er den lige eller tilnærmelsesvis lige lang i alle Blomster af een Art, men hos visse Planter, saasom Lungeurt og Kodriver, have nogle Blomster en lang, andre en kort G.; ja hos Kattehale og visse Arter af Surkløver finde vi endog tre forskellige Længder af G. fordelte paa lige saa mange Slags Individer. Disse Forhold staa i Forbindelse med Ejendommeligheder ved Bestøvningsmaaden (se Bestøvning). I Reglen er G. traadformet eller cylindrisk. Den kan dog ogsaa være flad (Sværdlilje, Sennep) eller skærmformet (*Saracenia*, Pistoltræet). Ofte er G. haaret, og især hos mange Kurvblomstrede, hos Klokkefamilien og *Lobelia* spille disse saakaldte »Fejehaar« en meget betydningsfuld Rolle ved Støvknappernes Udtømmelse for Støvet. Hos mange saadanne Planter, som skulle bestøves af Insekter, udfører G. i Løbet af Blomstringstiden bestemte Bevægelser, ved hvilke Arret føres hen paa den under Insektbesøget heldigste Plads (*Lopezia*, *Salvia*). G.'s indre Cellevæv er i Reglen løst, blødt, plasmarigt eller med talrige smalle, paa langs løbende Cellemellemrum. Da dette Væv, som til Dels ernærer Støvrørene (se Befrugtning) under deres Vækst til Æggene, styrer dem i den rigtige Retning, kaldes det »det ledende Cellevæv«. Hos nogle Planter fylder dette dog ikke hele G.'s midterste Del, men der forekommer her en Kanal, beklædt med et tyndvægget, plasmarigt Epitel, f. Eks. hos *Azalea*, *Reseda*, Jordrøg, Drageblodstræ. Efter Bestøvningen plejer G. at visne bort. *V. A. P.*

Griffelhale se Frøhale.

Griffelpude (bot.) kaldes hos Skærmplanterne og Kornelfamilien den nederste, opsvulmede, honningproducerende Del af Griffelen, som ligger umiddelbart oven paa Frugtknuden. Den spiller som Nektarium (s. d.) en vigtig Rolle ved Insektbestøvningen. *V. A. P.*

Griffelskifer er en blød Lerskifer, der let lader sig kløve eller af sig selv gaar i tynde prismatiske Stykker, der kunne anvendes til Grifler. G. danner underordnede Lag i Silurformationens Lerskifere og forekommer flere Steder særlig i England og Fichtelgebirge. *K. R.*

Griffelstøtte (bot.) kaldes hos Gøgeurterne det ved Griffelens og Støvtraadens Sammenvoksning dannede, mere eller mindre søjleformede, ofte lange og buede Organ, som paa sin Spids bærer Støvknappen. *V. A. P.*

Griffeludvækst se Hovedskal.

Griffenfeld, Peder, dansk Statsmand, født 24. Aug. 1635 i Kjøbenhavn, død 12. Marts 1699 i Trondhjem, var Søn af Vinhandler Joakim Schumacher (af tysk Herkomst), hvis Forretning laa paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Løvstræde, hvor der endnu drives Vinhandel i Kælderen. Peder viste tidlig Tegn paa fremragende Begavelse, og da Forældrene sade i gode Kaar, blev der intet sparet paa hans Uddannelse. Under dygtige Huslæreres Vejledning gik han hurtig fremad, og i en Alder af 12 Aar dimitteredes han til Universitetet. Han kastede sig straks over Teologien og deltog tidlig i Universitetets Disputationer og Deklamationer. En Tid opholdt han sig i sin Slægtning, den lærde Biskop Jesper Brochmand's Hus. 1650 tog han Baccalaureusgraden, men forlod saa i nogen Tid Teologien for at dyrke anatomiske og naturvidenskabelige Studier, der netop dengang havde en særlig fremragende Repræsentant ved Universitetet i Thomas Bartholin. Senere vendte han dog igen tilbage til det teologiske Studium og tog sin Attestats kort efter Nytaar 1653. Han kastede sig nu over filologiske og historiske Studier og var stærkt optagen af det rige, nationale, videnskabelige Liv, der i disse Aar rørte sig i Danmark. Han var baade ved Slægtskabs- og Venskabsbaand knyttet til flere af Førerne for denne Bevægelse; saaledes var selve Hovedmanden for den, Ole Worm, gift med hans Moster.

Til en fuldstændig videnskabelig Uddannelse hørte paa den Tid et længere Ophold ved Udlandets Dannelsesanstalter. G.'s Fader var død 1650, men havde efterladt Enken en indbringende Forretning og en Del Formue. G. kunde derfor selv bekoste Rejsen og behøvede ikke at rejse som en fattig studerende, men kunde leve og optræde som Kavaler. Man ved ikke bestemt, naar han rejste ud, men rimeligvis har det været 1654, da Universitetet i Kjøbenhavn maatte lukkes formedelst Pesten. Rejsen gik først til Holland, hvor han immatrikuleredes ved Universitetet i Leyden 1655. Her opholdt han sig i 2 Aar, studerende Medicin og siden Filologi, særlig østerlandske Sprog, og gik derefter 1657 til England, hvor han lod sig immatrikulere ved Universitetet i Oxford. Opholdet her strakte sig over 3 Aar og var af stor Betydning for G., ikke blot med Hensyn til hans videnskabelige, men ogsaa med Hensyn til hans politiske Uddannelse. Han var i det stærkt royalistiske Oxford Vidne til de store Omvæltninger, der da fandt Sted i England, den store Protektors Død, Sønnens kortvarige Regimente og Stuarternes Tilbagekomst. Under Indtrykket af disse Begivenheder vendte han sig fra Studiet af Oldtiden til Studiet af sin egen Tid, hvortil ogsaa den livlige Diskussion, der i disse Aar førtes i England om den bedste Ordning af Statsstyreisen,

uvilkaarlig maatte føre ham. 1660 gik han til Frankrig og fik her Lejlighed til at se det absolutte Kongedømme i dets mest glimrende Skikkelse. Herfra gik Rejsen til Spanien og Italien, men Opholdet i disse Lande synes nærmest kun at have haft Fornøjelser til Formaal. Over Tyskland vendte han tilbage til Kjøbenhavn i Juli Maaned 1662.

Han fandt her meget forandret. Danmark havde i de Aar, han havde tilbragt i Udlandet, gennemgaaet en skæbnesvanger Krise. Den ulykkelige Krig med Sverige havde bragt Landet lige til Afgrundens Rand og vist det hidtil herskende Regeringssystems store Skrøbeligheder. Dette i Forbindelse med den stærke absolutistiske Strømning, der fra Frankrig bredte sig til det øvrige Europa, havde ført til Adelens Fald og Enevældens Indførelse. Der laa nu et stort Arbejde for med at rejse Riget fra dets dybe Fald, og under den stærke Misstemning mod Adelen maatte Kongedømmet se sig om efter andre Medhjælpere ved Reorganisationen. For en Mand med G.'s Begavelse og Uddannelse aabnede der sig her store Udsigter. Han stod bestemt paa det absolutte Kongedømmes Side, og en Virksomhed i Statens Tjeneste tiltalte ham mere end videnskabelig Syssel. Efter sin Hjemkomst var han kommen i Forbindelse med Kansleren Peder Reedtz, og vistnok paa dennes Anbefaling ansattes han Maj 1663 som Kongens Bibliotekar og Arkivar. I denne halvt videnskabelige Stilling kom G.'s Forbindelser med udenlandske lærde ham til god Nytte ved Anskaffelse af Bøger. Af stor Betydning for ham blev det, at han nu kom i nær Berøring med Kongen, der i høj Grad yndede Videnskaberne og holdt meget af at opholde sig i Biblioteket og samtale med sin Bibliotekar. G. droges dog snart over i den egentlige Statstjeneste. 1665 udnævntes han til Kongens Kammersekretær (ɔ: Kabinetssekretær), og Aaret efter indordnedes han ligefrem i »Danske Kancelli«, hvor han fik en med Oversekretær Erik Krag omtrent sideordnet Plads. 1668 udnævntes han til Kancelliraad og Aaret efter til Assessor i Statskollegiet og Højesteret, medens han tillige stadig vedblev at fungere som Arkivar og Kammersekretær. I disse Aar overdroges ham tillige et meget vigtigt Hverv, Udarbejdelsen af Kongeloven, Rigets fremtidige Grundlov. G. indtog saaledes allerede i Frederik III's sidste Tid en anset Stilling i Statens Tjeneste, og den borgerlig fødte Mand færdedes alle Vegne i de adelige Kredse og betragtedes overalt som Ligemand. Som Kavaler førte han ogsaa en Kavalers Liv, krydrende sine ledige Timer med forskellige Elskovsforbindelser med adelige Damer.

Tronskiftet 1670 formindskede ikke G.'s Indflydelse; tværtimod steg han nu med stor Hurtighed til Statens højeste Embeder og Værdigheder. Da Frederik III's almægtige Yndling Gabel, til hvem G. ellers tidligere havde sluttet sig, kort efter faldt for en Koalition mellem Kongens naturlige Halvbroder Ulrik Frederik Gyldenløve, Frederik Ahlefeldt og G., blev det disse 3, der fik Hovedindflydelsen paa Statens Styrelse. Da hverken Gyldenløve eller Ahlefeldt trods deres store Evner og Indsigter rigtig egnede sig for det daglige administrative Arbejde og desuden ofte vare fraværende fra Kjøbenhavn, blev det G., der kom til at trække største Parten af Læsset, men rigtignok derved ogsaa fik Hovedparten af Indflydelsen. Foreløbig blev han ikke Medlem af det Maj 1670 oprettede Geheimekonseil, men gennem sine Stillinger som Kammersekretær, Oversekretær i Kancelliet og Sekretær i Geheimekonseilet udøvede han stor Indflydelse, i den første Tid dog væsentlig kun paa den indre Styrelse. Det var kun naturligt, at en saa højt betroet Mand fik sin Part i de sociale Gunstbevisninger, Kongen kunde tildele sine Undersaatter. Han var efterhaanden bleven en rig Mand. Selv havde han nogen Formue fra Faderen, og hans Embeder gave ham baade paa lovlig og desværre ogsaa ulovlig Vis betydelige Indtægter. Ved sit Giftermaal 1670 med Præsident Hans Nansen's Sønnedatter Karen Nansen fik han en Medgift af ca. 60,000 Daler, hvoraf en stor Del var anbragt i Jordegods. Ved et Mageskifte med Kronen 1671 erhvervede han sig Tønsberg med Sem Kongsgaard. Denne fik nu Navnet Griffenfeld, og G. optoges samtidig i Adelsstanden med dette Navn. Senere hen paa Aaret fik han Bestalling som Geheimeraad (regnet fra 1. Maj 1670), og ved Indstiftelsen af Dannebrogsordenen s. A. fik han ogsaa denne Orden. 26. Novbr. 1673 udnævntes han til Rigskansler, Greve og Ridder af Elefanten, og hans norske Gods ophøjedes til et Grevskab. Endnu havde han formelt den gamle Kansler Peder Reedtz over sig, men denne var svagelig og saa godt som uden Indflydelse. Ved hans Død 1674 blev G. hans Efterfølger som Kansler (Storkansler) og dermed tillige Præsident i Statskollegiet og Højesteret. Han var nu naaet til den højeste Post i Statens Tjeneste og forenede det meste af Statens Styrelse i sin Haand. Han var som Kansler, hvad vi nu vilde kalde Konseilspræsident, Udenrigs-, Justits- og Kultusminister, og da Kancelliet havde et Slags Overtilsyn med Skatkammeret, tillige faktisk Finans- og Indenrigsminister. Endvidere var han i sin Egenskab af Kansler Patron for Universitetet.

Gabel og G. staa som de to Mænd, der væsentligst have bidraget til at befæste og udvikle Enevælden i dens første Aar. Der var dog en vis Forskel i deres Opfattelse af Enevælden. Gabel var først og fremmest Finansmand og Realpolitiker; for ham var Enevælden ikke saa meget en Teori som en reel Magt, Kongen nu engang havde erhvervet sig, °g som det gjaldt om at hævde ved at slaa al Modstand ned og faktisk forene al Magt i Kongens Haand. G. var mere Teoretiker; han hyldede nærmest Hobbes'es Lære om Kongemagtens Overdragelse af Folket til en enkelt Person ved en Overenskomst, der var absolut bindende for Fremtiden og lagde al Magt i denne enkeltes Haand. Han var fuldt og fast overtydet om, at denne Statsordning var den eneste rigtige og vilde vedblive at bestaa i al Fremtid. Kongen stod for ham som den absolutte Hersker over Riget i lige nøje Forhold til dets enkelte Dele, hvis indbyrdes Forhold derfor var ganske ligegyldigt. Denne Overseen af den historiske Udvikling gjorde, at G., skønt han utvivlsomt var en nationalsindet dansk Mand, ikke havde noget Blik for Vigtigheden af at knytte Sønderjylland fast til Kongeriget. For at vinde det oldenborgske Huses Stamlande tog han derfor ikke i Betænkning at ofre den danske Krones Ret i Sønderjylland og op-

give den nærmere Tilknytning af Sønderjylland til Moderlandet, som Gabel havde paabegyndt, næppe dog, fordi han havde et klarere Blik for dette Spørgsmaals nationale Betydning end G., men snarere fordi han heri saa en reel Udvidelse af Kongens Magt. Man kan heller ikke saa meget bebrejde G. denne Fejl, da sikkert heller ingen anden dansk Statsmand paa den Tid heri saa klarere end han. Paa Enevældens Udvikling og Befæstelse har G. som sagt ved Siden af Gabel haft den største Indflydelse. Ogsaa han stod som en bestemt Modstander af den gamle Adel og af ethvert Krav om en friere Forfatning, men ifølge sit Naturel var han stemt for mildere, men derfor ikke mindre virkningsfulde Midler i Kampen. I Begyndelsen af Christian V's Regering saa det en kort Tid ud til, at den gamle Adel skulde vinde en Del af sin tabte Indflydelse tilbage. Gyldenløve og Kongens Yndling Morten Skinkel sluttede sig til den, men dens uforsigtige Optræden gjorde, at Gyldenløve snart fjernede sig fra den igen. Efter et Sammenstød mellem Skinkel og G., der endte med Skinkel's Forvisning fra Hoffet 1671, var Adelens Sag tabt. G. søgte nu at bryde dens Sammenhold ved at skabe en ny Højadel, Grever og Friherrer, der hævede sig over deres Standsfæller og for en stor Del vare afhængige af Kongens Naade; Indførelsen af en ny Rangforordning gjorde ogsaa Ende paa Adelens hidtidige Forrang i Stat og Samfund. G. var ligeledes ivrig for at skaffe borgerlige ind i Kollegierne og Højesteret. I Landets Administration har G.'s Virksomhed sat sig talrige Mærker, særlig fra Christian V's Tronbestigelse af. Han var fra sin Udnævnelse til Rigskansler den øverste Leder, men ogsaa før den Tid var han den styrende Kraft. Hans Virksomhed her viser straks, at hans Evner ikke vare saa meget reformatoriske som organisatoriske. Han synes i ikke ringe Grad at have manglet Initiativ og stod i den Henseende under Gyldenløve, men han besad en skarp Forstand, en hurtig Tilegnelsesevne, en Mængde Kundskaber og en stor Evne til klart at fremstille sine Tanker baade mundtlig og skriftlig. Han har store Fortjenester af at have ordnet Kollegiernes Forretningsgang ved de Instrukser, som han i Aarene 1670 og 1671 udarbejdede for dem, og han fik igen bragt Fart i Arbejdet paa Udarbejdelsen af en ny Lovbog for Riget. Ligeledes tog han sig varmt af Videnskaben og Aandslivet i det hele taget, understøttede lovende unge Videnskabsmænd og fik den lærde Niels Stensen kaldt hjem fra Udlandet. Men nogen virkelig stor og betydelig Reform er ikke knyttet til hans Navn. Glemmes maa det dog ikke, at han ivrig tog sig af Forsvarets Ordning, baade til Lands og til Vands; særlig paa Flaadens Udvikling havde han stor Indflydelse gennem Broderen Albert Gyldensparre, der var en særdeles dygtig Mand.

Naar man i en senere Tid har nævnet G. som en af Danmark's største Statsmænd, har man væsentlig haft hans udenrigske Politik for Øje og navnlig opfattet ham som Talsmand for en Udsoning med og Tilslutning til Sverige, som en i den Tid enkeltstaaende Repræsentant for en skandinavisk Politik. Dette er dog vistnok urigtigt. Et oprigtigt Forbund med Sverige kunde jo kun opnaas ved for bestandig at opgive Tanken om at vinde de tabte skaanske Provinser tilbage, og dertil kunde sikkert hverken G. eller nogen anden dansk Statsmand paa den Tid bekvemme sig. Naar G.'s Politik alligevel har kunnet opfattes som tilsigtende et Forbund med Sverige, ligger dette i, at man for meget har fæstet sin Opmærksomhed paa de officielle Instrukser og paa G.'s Bestræbelser for at forhale Udbrudet af Krigen. At han ønskede dette, er der ingen Tvivl om. Under den europæiske Krig, som Ludvig XIV's Anfald paa Holland 1672 gav Anledning til, vilde han opretholde Danmark's Neutralitet, indtil han havde bragt den danske Stats Stridskræfter i forsvarlig Stand og havde sikret sig virksom Hjælp fra Sverige's og Frankrig's Modstandere. Indtil dette var sket, holdt han igen lige over for Kongen og Krigspartiet, da han var klar over, at Danmark's aktive Optræden mod Frankrig straks vilde medføre, at Sverige saa ogsaa kastede sig ind i Kampen og angreb Danmark. Personlige Grunde have vistnok ogsaa spillet en Rolle. Han var bange for at miste sin Indflydelse under en Krig, hvor andre Personer kom til at spille Hovedrollen, og han vilde nødig lægge sig ud med den myndige Enkedronning Sofie Amalie, der var meget optagen af Tanken om et Ægtekab mellem hendes yngste Datter, Ulrike Eleonore, og den svenske Konge, Karl XI, og var bange for, at dette i Tilfælde af en Krig skulde blive til intet. Endvidere vilde han baade af politiske og personlige Grunde helst undgaa et Brud med Frankrig. Han synes at have tænkt sig Muligheden af at kunne komme til at føre en Krig med Sverige uden at faa det mægtige Frankrig til Modstander, noget, han saa meget mere ønskede, som han haabede paa Ludvig XIV's Hjælp i et Ægteskabsanliggende. Han var bleven Enkemand 1672 og tænkte nu paa et nyt Parti; han var lige paa Nippet til at blive gift med en augustenborgsk Prinsesse, men brød saa pludselig af; Grunden synes at have været en heftig Forelskelse i den smukke Prinsesse af Taranto, der var en Slægtning af Dronningen og havde opholdt sig i længere Tid ved det danske Hof. Hun var afgjort mod et Parti med den borgerlig fødte Minister, men Ludvig XIV havde gentagne Gange for at vinde G. for sig stillet sin Hjælp til Ægteskabets Opnaaelse i Udsigt. Nægtes kan det ikke, at G.'s Politik under disse Forhold blev meget vaklende og fik et i høj Grad tvetydigt Præg. Kongen, der desuden var misfornøjet med hans Modstand mod Krigen, begyndte at fatte Mistanke til ham. Allerede under Forhandlingerne med Hertugen af Gottorp i Rendsborg Juni 1675 var det kommet til en Scene mellem G. og Kongen, idet denne ganske simpelt vilde have fængslet sin Svoger og bemægtiget sig hans Land, hvilket G. modsatte sig. G.'s senere Forhandlinger med Kielmann vakte ogsaa stor Mistanke, da man mente, at Kielmann havde bestukket ham ved et Løfte om Amtet Steinhorst. Hvordan det i Virkeligheden forholdt sig hermed, er dog ikke klart. Et Par Maaneder efter fik G. en Advarsel fra Kongen, der sendte ham en Liste over nogle Klagepunkter med Opfordring til ham om at ændre sin Opførsel. Krigen var imidlertid udbrudt, og i Felten fik andre Folk Kongens Øre. Dette bidrog dog ikke til at gøre G. forsigtigere. Trods Krigen førte han stadig paa egen Haand Underhandlinger med Frankrig, og

Posten til og fra den franske Gesandt i Stockholm gik under G.'s Kuvert uhindret over Kjøbenhavn. Man havde ham ogsaa stadig mistænkt for at drive private Forhandlinger med Kielmann og for med Flid at hindre en virksom Krigsførsel med Sverige, navnlig gik det meget langsomt med Flaadens Udrustning. I Beg. af 1676 var der forskellige Tegn paa, at G.'s Stilling var noget rystet; selv synes han dog ikke at have haft nogen Følelse deraf, og hans Fald traf ham aldeles uforberedt. Medens man tidligere har betragtet dette som Resultatet af en Hofkabale mellem Kongens Elskerinde, Sofie Amalie Moth, og en Række uværdige tyske Yndlinge, saa maa dette efter de i nyeste Tid af A. D. Jørgensen fremdragne Oplysninger nu anses for fuldstændig urigtigt. G. faldt formedelst egne Fejl, og de Mænd, der styrtede ham, vare Hertug Johan Adolf af Pløen og Grev Frederik Ahlefeldt, begge særdeles dygtige Mænd, der, om end personlig Uvilje, som Tilfældet var hos Ahlefeldt, kan have spillet en Rolle med, dog utvivlsomt væsentlig lededes af patriotiske Hensyn, da de vare overbeviste om, at G.'s Politik var fordærvelig for Riget, ja vel endog ligefrem landsforræderisk. Fængslingen foregik II. Marts 1676, da han om Formiddagen kom op paa Slottet for at konferere med Kongen; han blev senere hen paa Dagen ført til Kastellet, og man lagde Beslag paa alle hans Papirer. Samtidig arresteredes hans Svoger, Borgemester Jørgen Fogh. Man undersøgte nu hans Papirer for at finde Beviser for hans Brøde og indkaldte en temmelig berygtet tysk Jurist, Otto Mauritius, der skulde bistaa Generalfiskalen under Processen. Anklagen lød først paa Modtagelse af Bestikkelser og Landsforræderi, i senere kom hertil en Anklage for ikke at have bevaret Embedshemmeligheder hos sig selv og for i nogle Skrivekalendere at have udtalt sig nedsættende om Kongen. Bestikkelserne vare aabenbart G.'s saarligste Punkt. De havde ganske vist eksisteret i Danmark før G.'s Tid, men man kan ikke nægte, at de under ham havde naaet en hidtil ukendt Højde. Det var desuden ikke alene ham selv, der tog mod Bestikkelser i stor Udstrækning, mange af de Slægtninge og Venner, han havde faaet ansat i Statens Embeder, fulgte trolig hans Eksempel. Ligeledes kunde det ikke nægtes, at han havde krænket Embedshemmeligheden og udtalt sig nedsættende om Kongen. Den farligste Anklage var dog den for Landsforræderi, det var den, der havde foranlediget hans Fængsling, og det var den, der førte til den haarde Dom. Her er dog G.'s Skyld langt mindre. Hverken dengang eller senere har man kunnet overbevise ham om noget Landsforræderi, og det er utvivlsomt, at han heller ikke har gjort sig skyldig i noget saadant, men stor Uforsigtighed havde han udvist, ligesom han ofte havde handlet egenmægtig uden Kongens Vidende; ej heller kan det bestrides, at hans Politik ofte havde haft et tvetydigt Præg, der nok kunde berettige til at nære Mistanke mod ham. Den nedsatte Kommissions Dom kom til at lyde paa Fortabelse af Ære, Liv og Gods; kun Geheimeraad Kristen Skeel afgav et dissentierende Votum, hvori han begærede sin Underskrift under Dommen udeladt, hvis den kom til at lyde paa Tab af Livet. Denne haarde Dom maa forundre, og Paludan-Muller har vist Ret, naar han mener, at Haardheden skyldes, at G. er bleven dømt efter i Romerretten, der i saadanne Sager lagde Bevisbyrden over paa den anklagede. Det var vanskeligt for G. at forsvare sig, da han ikke havde Raadighed over sine Papirer, og man undlod ogsaa at indstævne dem, paa hvis Vidnesbyrd det især kom an, fremfor alt Frederik Ahlefeldt. Først paa selve Retterstedet, da Bøddelen allerede havde løftet Sværdet, blev G. benaadet med evigt Fængsel. Han hensad nu i 4 Aar i Kastellet og førtes derefter til Munkholmen ved Trondhjem. Der var forskellige Gange Tale om, at han skulde frigives, men hans Fjender vare bange for, at han saa igen skulde komme til Magten, og modarbejdede det. Hovedansvaret for den haarde Behandling af G. falder dog i sidste Instans paa Kongen selv, men maaske kan man finde en Undskyldning for hans Haardhed i de Erfaringer, man havde gjort med Korfits Ulfeld, der fra Udlandet tilføjede sit fædrene Rige stor Skade. Efteraaret 1698 fik G. formedelst sit svagelige Helbred Tilladelse til at bo i Trondhjem By, dog stadig under Bevogtning, og her døde han. Han er begravet i Vær Kirke ved Horsens. (Litt.: O. Wolff, »P. G.'s Levned« [Kbhvn. 1820]; »Historisk Aarbog« 1878; O. Vaupell, »Rigskansler Grev G.« [2 Bd., Kbhvn. 1880—82]; A. D. Jørgensen, »P. S. G.« [2 Bd., Kbhvn 1893—94]). *L. L.*

Griflill [gri'fin], By i den nordamerikanske Stat Georgia, Jærnbaneknudepunkt, har et College, betydelig Bomuldshandel og (1890) 4,500 Indb.

Griffith'S Hvidt, en hvid Farve, der faas ved at fælde en Opløsning af Zinkvitriol med Svovlbarium, og som altsaa bestaar af Svovlzink og svovlsur Baryt. *K. M.*

Griffith'S Mikstur (*Mixtura Ferri composita, Mixtura Griffithiana*) er et i Medicinen meget anvendt mildt Jærnpræparat, der indeholder Jærnet som kulsurt Jærnforilte, dannet ved Vekselvirkning mellem svovlsurt Jærnforilte og kulsurt Kali. — G. tilberedes af 7 Dele kulsurt Kali, 15 Dele Myrrha, 10 Dele svovlsurt Jærnforilte, 60 Dele Sukker og 908 Dele Rosenvand og er frisk tilberedt af grøn Farve. Ved Henstand under Luftens Paavirkning bliver den brunlig og bør da ikke anvendes. G. benyttes særlig ved kroniske Brystlidelser og ved Svækkelsestilstande. *A. B.*

Griffith'S Skrue, en særegen Form af Skibsdrivskruen, opfunden af Englænderen Griffith og meget benyttet. Det ejendommelige ved G. S. ligger i, at Navet er meget bredt ($^1/_4$—$^1/_3$ af Skruens Diameter) og dannet som en Kugle; Bladene spidse herfra udefter, i Begyndelsen efter rette Linier, yderst derimod efter en temmelig stærkt krummet Linie. Denne Skrue har ofte løse Blade og forskellig perifial Stigning, hvorved Rystningen bliver ringe under Gang. *C. L. W.*

Grif-Orden, mecklenburg-schwerinsk Fortjenstorden, stiftet 15. Septbr. 1884 af Storhertug Frederik Frants III, har sit Navn af Griffen, der findes paa Ordenstegnets gyldne Midtfelt. G. har 5 Grader: Storkors, Storkomtur, Komtur, Æreskors, Ridderkors. Ordenstegnet for Storkors er et rødt emailleret, guldrandet, ottestraalet Kors med ovenomtalte Midtfelt samt en ottestraalet Brystjerne af Sølv, ligeledes forsynet med Grif-Midtskjoldet (hvorpaa staar *Altior adversis*). Graderne Komtur nedad have ingen Stjerne; Korset aftager i Størrelse

efter Ordensgraden. G. bæres i gult rødrandet Baand.

Grignan [griñã'], lille Flække i det sydøstlige Frankrig, Dep. Drôme, Arrond. Montélimar (Provence), bekendt for det i Nærheden liggende Slot G., der er lejret paa en høj Klippe ved Dalen du Lez, og som er berømt som Opholdssted for Mad. de Sévigné, der døde her 1696.) Slottet blev til Dels ødelagt 1793, men indeholder endnu flere Kunstskatte fra 17. Aarh. *H. W.*

Grignon [griñõ'] er den ældste (oprettet 1828) og største af de 3 i Frankrig bestaaende højere Landbrugsskoler. Den ligger 15 Km. V. f. Versailles og er nærmest afpasset med Nordfrankrig's større Avlsbrug for Øje. De 2 andre højere Landbrugsskoler ligge i Vestfrankrig og i Sydfrankrig. G. er vel udrustet med Bibliotek, Museer og botanisk Have, og der hører til Skolen et stort Avlsbrug, der benyttes til Undervisning i Praksis. Der undervises i Agerbrug, Husdyrbrug, Skovbrug, Nationaløkonomi og Landboret, Bogholderi og Bygningsvæsen, Fysik, Kemi, Teknologi, Geologi, Dyr- og Plantelære, Laboratorieøvelser, Tegning, Brug af Instrumenter og Maskiner m. m. Elevantallet er sædvanlig 100; for at optages skal Eleven være fyldt 17 Aar og bestaa en Optagelsesprøve. Et Kursus er beregnet paa $2^1/_2$ Aar; Betalingen er 1,000 frc. om Aaret for Kost, Ophold og Undervisning, men 200 frc, naar Eleven bor privat. De 7 dygtigste Elever have, uden Hensyn til deres Formuesomstændigheder, frit Ophold. Skolen er underlagt Landbrugsministeriet, men selve Avlsbruget drives uafhængig af Skolen for et Selskabs Regning, der har forpagtet det mod visse Forpligtelser med Hensyn til Driftens Førelse. Skolens Direktør er tillige Avlsbrugets Bestyrer. *H. H—l.*

Grigorésco, Nikulae John, rumænsk Maler, er født 15. Maj 1838 i Bukarest. Sin Indvielse i Malerkunst fik han hos en af sit Hjemlands folkelige Kirkemalere, og det var ogsaa ved Arbejder i lignende Retning (Udsmykning af Nonneklosteret i Agapia), han vandt sig Anseelse og Midler til at fortsætte sin Uddannelse i Paris. Et 3-aarigt Ophold (1861—64) i Fontainebleau-Egnen og Tilslutning til Barbizon-Skolen bibragte ham en rig malerisk Udvikling, der satte Frugter i hans dygtige Landskabskunst, fra Frankrig's eller Hjemmets Natur. Efter at G. ved gentagne fornyede Ophold i Frankrig, ved Rejser til Italien, Grækenland etc. havde fortsat sin Uddannelse, sluttede han sig ved Udbrudet af den tyrkisk-russiske Krig 1876 til den rumænske Hær, hvis Krigsbedrifter han skildrede. Som Slagmaler er G. nærmest i Slægt med Vereschagin, skildrer Kampene, de enkelte Episoder under Slaget, i al i deres barbariske Brutalitet og Uhygge, med stærkt gribende Virkelighedspræg. Hans berømteste Arbejde i denne Retning er det store »Angrebet paa Smardan« (tilh. Byraadet i Bukarest). I øvrigt dvæler G. ogsaa med Forkærlighed ved de fredelige Sider af sit Lands Folkeliv, opsøger gerne naive Træk af dette, hentede fra de af Kulturen mest uberørte Kroge, skildrer Okse- og Faarehyrdens sorgløse Færden, Jødetyperne etc. og nyder Befolkningens naturlige plastiske Ynde. I Portrætfaget har han ogsaa ydet værdifuldt (Rytterportræt af Karl I af Rumænien, Portræt af Dronningen etc), alt i alt en universelt anlagt Natur, der har haft stor Betydning for sit Lands Aands- og specielt Kunstliv. *A. Hk.*

Grigorόvitsch, 1) Dmitrij Vasiljevitsch, russisk Forfatter, er født 19. (31.) Marts 1822 i Guvernementet Rjæsan. G. fik sin første Opdragelse i en privat Læreanstalt i Moskva; han valgte i 16 Aars Alderen den militære Løbebane, men opgav denne, da han havde drevet det til Fændrik, og indtraadte derefter som Elev i Akademiet for de skønne Kunster, hvor han blev uddannet i Malerkunsten under den berømte Brylow. Hans svage Syn, men vel ogsaa hans Mangel paa Talent, bevirkede, at han opgav Kunsten og udelukkende kastede sig over Litteraturen. 1844 offentliggjorde han sine første Forsøg, men disse gjorde ingen Opsigt. Aaret efter blev han Medarbejder ved et litterært Tidsskrift, der udgaves af Nekråsof (s. d.). 1846 udkom hans Fortælling »Landsbyen«, som gjorde stor Lykke og fik en meget rosende Omtale af den dengang næsten almægtige Kritiker Bjelínskij. Derefter fulgte Fortællingerne »Stakkels Anton«, »Et forfejlet Liv« (hvori G. skildrer sin egen Ungdom), »Proletaren«, »Kapelmesteren«, »Medens der ventes paa Færgen«, »Fiskerne« [1851, hans største og mest bekendte Fortælling], »Genveje« [1852], »En Vinteraften« [1853], »Svistúlkin« [1855], »Kolonisterne« [1857], »To Generaler« [1863], »Arbejdere og Levemænd« [1866], »Guttaperkamanden« [1884], »Velgørenhedens Akrobater« [1885]. De fleste af disse Fortællinger have oplevet talrige Udgaver i Rusland, og nogle af dem ere oversatte paa Fransk og Tysk. Thor Lange har givet en kort Biografi af G. og en Oversættelse af tre af hans Fortællinger i Vesnå [Kbhvn. 1886]. I de senere Aar har G. intet skrevet, men udelukkende levet for sin Virksomhed som Sekretær ved »Selskabet for Fremme af Kunstnernes Vel«, en Stilling, hvori han har vist en opofrende og rastløs Virksomhed. G. skildrer ligesom Turgénjef den russiske Bondes Liv og Livegenskabets Uhygge, og hans Fortællinger have ogsaa sikkert bidraget deres til Frigørelsesloven 1861. Han tilhører den naturalistiske Skole, men han naar ikke Turgénjef's Kunst hverken i sine Natur- eller Menneskeskildringer. Hans Naturbilleder, der ere paavirkede af hans Forkærlighed for Malerkunsten, synes vel udpenslede, og de stærke Farver, han anvender overalt, svække Billedets Helhedsindtryk. (Litt. En fuldstændig Fortegnelse over hans Værker findes i Méshof's Katalog over russiske Bøger; biografiske Oplysninger i Courrière, »Histoire de la littérature contemporaine en Russie« [Paris 1875]).

2) Viktor Iványovitsch, russisk lærd, født henimod 1810, død 1877. Han foretog 1845—46 en Rejse i de slaviske Lande paa Balkan-Halvøen og medbragte en Række interessante historiske Dokumenter til Rusland. G. var 1840—66 Professor i slavisk Filologi ved Universitetet i Kasan og senere Professor i samme Fag ved Universitetet i Odessa. Blandt hans Arbejder kunne nævnes »Skildring af en Rejse i det europæiske Tyrki« [Kasan 1849], »Serbien og dets Forhold til Nabostaterne« [smst. 1859], »Foredrag over de slaviske Litteraturer« [udg. af Smirnof, Varszava 1884].

Oberstløjtnant Gerstenberg.

Gl'illade [grija'd] (fr.), egentlig Kød, der er farceret og stegt paa en Rist; i Alm. paneret og let stegt Kød.

Grillenberger, Karl, tysk Socialdemokrat, født 22. Febr. 1848, død 19. Oktbr. 1897, arbejdede indtil 1874 som Smed og rejste som saadan 3 Aar i Tyskland, Schweiz og Østerrig. 1875 blev han Medarbejder ved et Blad i Niirnberg og senere Redaktør af »Fränkischer Tagespost«. 1881 valgtes han til den tyske Rigsdag, hvor han som en dygtig Taler særlig tog Del i Forhandlingerne om Arbejderlovene og kæmpede imod den ny Hærlov i 1887. Han valgtes 1893 tillige til Bayern's 2. Kammer. *E. E.*

Grillparzer, Franz, østerrigsk dramatisk Forfatter, født i Wien 15. Jan. 1791, død 21. Jan. 1872. Han studerede Jura i Wien, tog derefter ud som Huslærer og indtraadte i Statstjenesten 1813 som Assistent i det k. k. Hofkammer. 1832 blev han Arkivdirektør og 1847 Medlem af Videnskabernes Akademi; 1856 tog han sin Afsked og udnævntes til Rigsraad og 1864 til Æresborger i Wien. G. førte i det hele taget et stille og tilbagetrukket Liv i Wien, kun afbrudt af nogle Rejser, bl. a. til Tyrkiet og Grækenland. Som Dramatiker regnes han blandt Tyskland's Koryfæer, især paa Grund af sin sikre Teknik og gennemførte Karakterskildring, saavel som for sit glimrende Sprog; paa den anden Side mangler han de store Geniers altoverskuende Blik og de vide Horisonter. Han debuterede med »Die Ahnfrau« [1817, 6. Opl. 1844, ny Udg. 1873], i Manér beslægtet med de ældre »Schicksalstragodien« ; derefter fulgte »Sappho« [1822, 4. Opl. 1856], Trilogien »Das goldene Vliess« [1822], »König Ottokar's Gliick und Ende« [1825, 2. Opl. 1852], »Ein treuer Diener seines Herrn« [1825], Lystspillet »Weh dem, der lügt« [1840]; maaske det bedste, han har skabt, er »Dts Meeres und der Liebe Wellen« [1840], en lyrisk Behandling af Sagnet om Hero og Leander; samme Aar udkom det Calderon'ske dramatiske Eventyr »Der Traum ein Leben«. Det omtalte Lystspil havde ingen rigtig Succes, og dette var maaske Grunden til, at G. ikke lod sine senere Dramaer opføre; dog blev det senere gentagne Gange bragt til Opførelse af Dingelstedt. Efter hans Død udkom hans tre sidste Tragedier: »Ein Bruderzwist in Habsburg«, »Die Jiidin von Toledo« og »Libussa« [1870]. Han har desuden skrevet to udmærkede Noveller: »Das Kloster von Sandomir« [i »Aglaja« 1828] og »Der arme Spielmann« [i »Iris« 1848]. Efter at H. Laube havde genoptaget G.'s Stykker paa Repertoiret, vandt de meget stor Popularitet, og Digteren blev fejret som en Nationalhelt paa sin 80. Fødselsdag. — »Gesamtausgabe« af G.'s Værker udg. af Weilen [10 Bd. 1872]; 5. Udg. ved A. Sauer [20 Bd. 1892]. (Litt: Frankl, »Zur Biographie Franz G.'s« [1883]; H. Laube, »Biographie G.'s« [1884]; R. Marenholtz, »Franz G., sein Leben und seine Schriften« [1890]; »Briefe von und an G.« ved K. Glossy [1892]). *C. A. N.*

Grilse kaldes i England den unge Laks, som efter et Ophold af eet eller to Aar i Havet for første Gang trækker op i Floderne for at yngle; den vejer da indtil 5 Kg. I Tyskland kaldes den St.-Jakobs-Laks. *Arth. F.*

Grim, nordisk Mandsnavn; med mange Sammensætninger Arngrim, Øgrim o. s. v. *A. O.*

Grimáldi, italiensk og provençalsk Adelsfamilie, hvis Hjemsted var Genova, til hvis 4 store Familier — Doria, Adorni og Fieschi — den hørte. Den var udpræget velfisk sindet og fejdede i Forening med Doria'erne uafbrudt mod de to andre Slægter. I 10. Aarh. erhvervede Guido I Herredømmet over Fyrstendømmet Monaco; desuden havde Slægten store Besiddelser i Sydfrankrig og rundt om i Italien. Ved Forliget i Peronne 1641 kom Monaco under fransk Overhøjhed, og da G. havde mistet deres Besiddelser i Milano og Napoli, som inddroges af Spanierne, godtgjorde Ludvig XIV Familien dens Tab ved at forlene den med Hertugdømmet Valentinois og Markisatet Baux. Selv paastode G., at de nedstammede fra den 714 myrdede Grimvald, Majordomus i Neustrien, men det første paaviselige Medlem, nemlig Ærkebisp Theobaldo af Milano (869), levede dog først omtrent et Par Aarhundreder senere. Mandslinien af Dynastiet G. i Monaco uddøde 1731 med Antonio G., men dennes Svigersøn Jacques Francois Leonard de Goyon-Matignon, Greve af Torigny, arvede baade Navnet og Fyrstendømmet, hvor hans Efterkommere endnu herske. Blandt Familiens øvrige Medlemmer kan nævnes Ranieri G., der for første Gang førte en genuesisk Krigsflaade ud i Atlanterhavet; som Admiral i Tjeneste hos Kong Filip den Smukke af Frankrig besejrede han 1304 de flanderske Stæder. Antonio G. gjorde sig berømt ved at overvinde den kataloniske Flaade ved Meloria (1332), efter at han først havde hærget Katalonien's Kyster som Tak for et Overfald paa Ligurien. 1353 led han derimod et skændigt Nederlag mod Venetianerne ved Loiera, efter hvilket Genova gav sig under Milano's Tyran Giovanni Visconti. Domenico G., Biskop af Savona, deltog som Kommandant over den pavelige Flaade i det store Slag ved Lepanto (1571), hvor Tyrkerne bukkede under for Spanien's, Venezia's og Pavestatens forenede Magt. Han døde (1592) som Kardinal og pavelig Vicelegat i Venaissin, i hvilken Stilling han gik haardt frem mod de Reformerte. *M. M.*

Grimáldi, Bernardino, italiensk Statsmand, er født 1841 i Catanzaro i Kalabrien, overtog 1863 sin Faders Lærestol i Retsvidenskab og blev senere Sagfører, i hvilken Stilling han vandt stort Ry. 1876 valgtes han til Deputeretkammeret, blev 1878 Generalsekretær for de offentlige Arbejder og Juli—Novbr. 1889 Finansminister. Marts 1884 blev han Handels- og Agerbrugsminister indtil Udgangen af 1888, og derefter i 3 Maaneder Finansminister, samt paa ny i Decbr. 1890, dog kun i en kort Tid, fordi han vakte Misstemning ved sin uforbeholdne Fremstilling af Finansernes slette Tilstand. Endelig for 4. Gang i Juli 1892 til Decbr. 1893. *E. E.*

Grimáldi, Giovanni Francesco, kaldet il Bolognese, italiensk Landskabsmaler og Raderer, født 1606 i Bologna, død 1680 i Rom. Han var først Figurmaler, men blev snart en af Førerne for den bolognesiske Landskabsskole, optog Tizian's store Syn paa den landskabelige Skønhed og sluttede sig nøje til Ann. Caracci. I Rom blev han sysselsat af Innocens X i Vatikanet og

paa Monte Cavallo; i Paris, hvortil han rejste 1648, udførte han landskabelige Fresker til Mazarin's Palads (nu i Nationalbiblioteket) og dekorative Værker til Louvre for Ludvig XIV; ogsaa efter Hjemkomsten til Rom blev hans Kunst tagen i Brug af Paverne. I Louvre ses tre Landskaber af ham, andre i Rom og Privatsamlinger i England. Foruden sine dygtige, smukt komponerede og i Farve virkningsfulde Malerier har han udført over et halvt Hundrede smukke Landskabsraderinger med god Staffage. *A. Hk.*

Grimáldi, Francesco Maria, italiensk Matematiker og Fysiker (1618—63). G. var Jesuit og Lærer i Matematik ved Ordenskollegiet i Bologna. Efter hans Død udkom hans Hovedværk *Physico-mathesis de Lumine, Coloribus et Iride* etc. [2 Bd., Bologna 1665]. Heri omtales hans Opdagelse af Lysets Bøjning (s. d.), og der gøres et første Forsøg paa en Bølgeteori for Lyset. *K. S. K.*

Grimáni, Breviarium, et Pragtværk med 110 Miniaturbilleder fra 16. Aarh.'s Beg. i Markus-Kirkens Bibliotek i Venezia, opkaldt efter Kardinal Dom. G., der i sin Tid har købt det. Af Billederne, der ere malte af nederlandske Kunstnere, rimeligvis bl. a. af G. Horebout, have især de store Fremstillinger af Maanederne Interesse, baade kunstnerisk og i endnu højere Grad kulturhistorisk, paa Grund af deres Skildring af nederlandsk Liv i Aarets Løb og den Sans for Naturen, den landskabelige Skønhed, som de lægge for Dagen. *A. Hk.*

Grimásse (fr. *grimace* [grima's]), Ansigtsfordrejelse; overdrevent Minespil; Grimassier (fr. *grimacier* [grimasje']), en, der skærer Ansigter; grimassere, vrænge Ansigter.

Grime. Stald- og Rejsegrimer ere af Læder eller Hamp. Lædergrimen bestaar i Alm. af Hovedstykke, Kæbestykker, Næsebaand og Pandebaand, men praktisk er det, særlig over for Heste, der ville smøge G. af, at lade Hovedstykke og Pandebaand falde bort og fæste Kæbestykkerne til Kæberemmen (Halsremmen). Ved Hampegrimerne ere Hovedstykke, Kæbestykker og Næsebaand vævede i eet; Pandebaandet mangler i Reglen, og Kæberemmen er enten en smal Læderrem eller erstattes ved tarveligere G. simpelt hen af et Stykke Sejlgarn. Grimetøjlen, hvorved Hesten bindes, er enten en Jærnkæde, et Stykke Reb eller en bred, stærk Læderrem. Denne sidste er navnlig hensigtsmæssig, dersom Hesten har den Uvane at »faa Foden i Grimetøjlen« d: træder over Tøjlen og med Benet bliver hængende i den. Man bøder almindeligst paa denne Uvane ved at binde en Klods til Enden af Grimetøjlen, efter at den er trukken gennem Ringen, hvortil Hesten bindes. Klodsen trækker da ved sin Vægt Tøjlen stram, i hvilken Højde Hesten end holder sit Hoved.

Blandt G. kunne nævnes Ridegrimen, hvis væsentligste Bestanddel er et Næsebaand, der bæres oppe af en Rem over Hestens Nakke. Ridegrjmen anvendes i Forbindelse med den almindelige Ridetrense for at hindre Hesten i at spærre Munden op og unddrage sig en Del af den forlangte Nakkebøjning ved alene at føre Underkæben tilbage. — Om Krybbebidergrime s. d. *C. G. B.*

Grimelund, Andreas, norsk Biskop, født i vestre Aker 26. Jan. 1812, død 3. Jan. 1896. G. blev Student 1829, cand. theol. 1835, men maatte derefter i 9 Aar leve som Gaardbruger paa sin Faders Gaard, før han fik et Præstekald. Sin Fritid i disse Aar benyttede han til fortsatte teologiske Studier, medens det kommunalpolitiske Liv gav ham Lejlighed til at opøve sin administrative Forretningsdygtighed. 1852 blev han Bestyrer af det praktisk-teologiske Seminarium, hvor han ved sine grundige og samtidig personlig udprægede Foredrag over Pastoralteologi øvede en mægtig Indflydelse paa sine Disciple. Efter deres indtrængende Opfordring lod han sine »Forelæsninger over praktisk Theologi« trykke [Chra. 1856, ny Udg. 1884]. 1856 fik han Gjerpen's Sognekald, hvor han virkede utrættelig mod den Lammers'ske Bevægelse. 1861 blev han efter Gejstlighedens næsten enstemmige Valg udnævnt til Biskop i Trondhjem's Stift, hvor han paa ny kom i Berøring med stærke religiøse og politiske Bevægelser (Grundtvigianismen), men han hævdede ogsaa her sin høje Anseelse som fremragende biskoppelig Tilsynsmand. 1883 tog han Afsked og bosatte sig i Christiania, hvor han deltog i det kirkelige Reformarbejde. Af hans Skrifter skulle nævnes en Samling »Ordinationstaler« [Chra. 1885], »Søndagens Historie« [Chra. 1887], »Om Skriftemaal og Nadvere« [Chra. 1891]. Han udførte Kroningen af Kong Oskar II og Dronning Sofie i Trondhjem's Domkirke 1873. *J. B. H.*

Grimelund, Johannes Martin, norsk Maler, ovenn.'s Søn, er født 15. Marts 1842 i Aker. 1860 blev han Student og 1866 cand. teol. og var derpaa en Tid Lærer, men brød saa overtvært for udelukkende at ofre sig for Malerkunsten. Under Eckersberg's og senere under Gude's Vejledning studerede han en kort Tid først i Christiania, senere i Düsseldorf og Karlsruhe. Alt længe havde hans Sympatier for den moderne franske Malerkunst draget ham mod Paris. Efterhaanden blev han ved ivrige Studier og dygtige Arbejder kendt i Paris'es Kunstkredse og udstillede paa Salonen Arbejder med Motiver fra Norge, Skovinteriører, som vakte Bifald. Paa Philadelphia-Udstillingen 1876 fik han Medaille for »En Sommermorgen i Birkeskoven«. Mest kendte ere dog hans Marinebilleder med Motiver fra de større europæiske Havnestæder (»Antwerpen's Havn« [i Nationalgal. i Christiania]). *Fr. O.*

Grimesdike [grai'mzdaik] se Buckingham.

Grimhild, 1) i de nordiske Völsungsagn Navnet paa Gunnar's og hans Brødres Moder, ved hvis List Sigurd Faavnesbane lokkes til at ægte hendes Datter Gudrun, og som senere faar Gudrun gift med Atle. 2) I tyske Volsungsagn er hun Sigurd's Ægtefælle og hævner hans Drab paa sine Brødre ved at lokke dem til Atle's Gaard. Denne tyske Form af Sagnene indvandrede ogsaa i Middelalderen; den omtaltes hos Sakse og haves i en Folkevise og i den hvenske Krønike **(s. d.).** *A. O.*

Grim loddenkind, norsk Sagnhelt, boende paa Øen Ravnesta paa Helgeland, Søn af Ketil Hæng; Hovedperson i en eventyrlig Saga, der forklarer hans lodne Kind af den halvt troldeagtige Fødsel. Sagaen blev skreven paa Island i 14. Aarh. og er vistnok en af de ældste Omskabelsesdigtninger. Som historisk Person synes han at tilhøre 9. Aarh. *A. O.*

Grimm, Friedrich Melchior, fransk (tyskfødt) Skribent og Kritiker, født 25. Septbr. 1723

i Regensburg, død 19. Decbr. 1807 i Gotha. Han blev Magister ved Universitetet i Leipzig, hvor han protegeredes af Gottsched, men gik 25 Aar gl. til Paris som Hovmester for nogle adelige Børn og opnaaede snart efter Plads som Forelæser og Sekretær for to tyske Stormænd i Paris. Skønt hans første Optræden i denne Stad fandtes klodset og ubehjælpsom, og skønt han derfor snart, navnlig efter sin latterlige Forelskelse i Aktricen Le Fel, blev bekendt som en sær tysk Pedant, lykkedes det ham dog at komme i Bekendtskab med Diderot og Rousseau og gennem dem 1749 med Mme. d'Épinay (s. d.) og andre af den Tids Skønaander. G. var et lyst Hoved og forenede grundig Lærdom med skarp kritisk Sans; han blev meget hurtig »afslebet« og var allerede fra 1753, da han udgav sin Brochure »Le petit prophète de Boehmischbroda« — i hvilken han forfægter den italienske Musiks Overlegenhed over den franske — en fuldstændig Pariser. Hans Venskab med Rousseau varede ikke længe; Jean Jacques fandt, at G., hvem Le Fel havde givet en Kurv, var for nøje allieret med Mme. d'Épinay, og han er derfor i sine »Confessions« meget slem mod G. Men denne fortsatte rolig sin Gang; efter at have rystet den pedantiske Magisterkappe af sig blev han 1753 Abbé Raynal's Efterfølger som Fortsætter af dennes litterære Korrespondance og sendte hver 14. Dag haandskrevne Beretninger om Politik, Kunst, Litteratur og Skandale fra Paris til Hofferne i Varszava, St. Petersborg, Gotha, Bayreuth o. s. v. Desuden kom han snart i Brevveksling med Hertuginde Louise af Gotha, med Landgrevinde Karoline af Hessen og navnlig med Katharine II. Hertil bidrog ikke de Værker, G. i disse Aar offentliggjorde, men hans aandfulde og pikante Meddelelser om Paris og Pariserforhold, Litteratur, Kunst, Teater og Skandale. Hans Kritik er som Regel sand og træffende, men ofte skarp, spottende og kaustisk, selv lige over for hans Venner som Diderot. Katharine kaldte ham 1773 og 76 til Rusland og gjorde ham til Statsraad med Obersts Rang og til Storkors af Wladimir-Ordenen; 1776 blev han i Wien Baron og Minister i Paris for Gotha. I denne Stilling overraskedes han af Revolutionen, som røvede ham alt, hvad han ejede, hvorpaa han gik tilbage til Gotha. I Direktoriets Tid gjorde Katharine ham 1795 til sin Gesandt i Hamburg, men Sygdom og Tabet af et Øje tvang ham til at søge sin Afsked. Sine sidste Leveaar tilbragte han i Gotha. Som Statsmand og Diplomat er G. uden Betydning. Hans »Corr. litt., philos. et crit.« udgaves første Gang (i høj Grad mangelfuld) 1812, derpaa 1829, endelig i fuldstændig Udgave (ved Tourneux [16 Bd., Paris 1878—82]). Denne Korrespondance er af Betydning som Bidrag til den Beneste Rokokotids Kunst-, Litteratur- og Teaterhistorie. *F. J. M.*

Grimm, Hermann, tysk Forfatter, Søn af nedenn. W. K. G., er født i Kassel 6. Jan. 1828. Han studerede Jura i Bonn og Berlin, men viede sig senere til Filologien og Historien og blev 1872 Professor i Kunsthistorie i Berlin. Som Forfatter debuterede han med Dramaet »Armin« [1851], derefter fulgte Digtningen »Traum und Erwachen« [1854], Tragedien »Demetrius« [1854] og »Novellen« [1856; 2. Opl. 1862], men den største Del af hans Arbejder er af æstetisk og kunsthistorisk Indhold, som »Essays« [2 Saml., 1859—84], »Leben Michelangelos« [2 Bd. 1862—63, 7. Opl. 1894], Tidsskriftet »Über Künstler und Kunstwerke« [3 Bd. 1865—67], ny »Essays zur Einführung in das Studium der modernen Kunst« [1871, 1875, 1882, 1890]. Han udgav ogsaa Vasari's »Raffael« med Oversættelse og Kommentar [1872] og i den Anledning »Zur Abwehr gegen Herrn Prof. Springers Raphael-Studien« [1873]; Rafael's Levned, 2. Del [1886]. Af sine litteraturhistoriske Forelæsninger har han udgivet den meget originalt opfattede Biografi »Goethe« [2 Bd. 1877, 5. Opl. 1894]. Sine Homer-Studier nedlagde han i »Homer: Ilias, 1.—9. Gesang« [1890]. *C. A. N.*

Grimm, Jakob Ludwig Karl og Wilhelm Karl, berømte tyske Oldgranskere, Sprogforskere og Leksikografer, fødte i Hanau henholdsvis 4. Jan. 1785 og 24. Febr. 1786, døde i Berlin 20. Septbr. 1863 og 16. Decbr. 1859. Efter Faderens Død kom begge Brødrene paa Lyceet i Kassel og derefter paa Universitetet i Marburg (1802 og 1803), hvor de studerede Jura under Savigny's Auspicier; men medens J. G. 1804 blev kaldet til Paris af Savigny for at være ham behjælpelig ved hans videnskabelige Arbejder og efter sin Hjemkomst fik en lille Ansættelse i Krigskollegiet i Kassel, hvor han paa Grund af sine franske Kundskaber blev saa overvældet med Arbejde i Aaret 1806, at han maatte søge sin Afsked, saa nødtes W. G. af astmatiske Besværligheder og Hjertesygdom til at holde sig i Ro i flere Aar. J. G. fik 1808 Ansættelse som Bibliotekar hos Kongen af Westfalen og 1809 som Auditør i Statsraadet og var i disse Aar allerede ivrig beskæftiget med Studiet af gammeltysk Sprog og Digtekunst; 1811 udgav han »Uber den altdeutschen Meistergesang« og sammen med Broderen 1812 1. Bd. af »Kinder- und Hausmärchen« [2. Bd. 1815, 3. Bd. 1822, indeh. Anmærkninger og Litteratur, af W. G.; lille Udg. 1815, 41. Opl. 1893], s. A. de to ældste tyske Digte, »Hildebrandslied« og »Wessobrunner Gebet«, og Aaret efter »Altdeutsche Wälder« [3 Bd. 1813—16]. Da det rige kurfyrstelige Bibliotek i Kassel ifølge Rekvisition skulde sendes til Paris, lykkedes det G. at redde mange værdifulde Manuskripter, og da han efter Kurfyrstens Tilbagekomst (1813) blev udnævnt til Legationssekretær, rejste han med den hessiske Gesandt til de allieredes Hovedkvarter i Frankrig, hvor han benyttede Lejligheden til at gennemstøve en Mængde franske Biblioteker; i Paris blev han Medlem af den Kommission, der skulde tilbagekræve de fra Tyskland bortførte litterære Skatte. 1814 vendte han tilbage til Kassel, hvor W. G., der nu nogenlunde havde genvundet sit Helbred, var bleven ansat som Bibliotekssekretær; men kort efter rejste han til Wienerkongressen, hvor han blev til Juni 1815, og hvor han ivrig studerede de slaviske Sprog og oversatte Vuk Stefanović's serbiske Grammatik. Straks efter sin Hjemkomst til Kassel blev han paa den preussiske Regerings Forlangende atter sendt til Paris for at efterspore og tilbagekræve de fra Preussen bortrøvede Manuskripter, og efter endt Ekspedition blev han 1816 udnævnt til Underbibliotekar i Kassel. Allerede 1815 havde Brødrene

i Forening udgivet »Irmenstrasse und Irmensäule« og »Silva de romances viejos espanoles«; derpaa fulgte »Deutsche Sagen« [2 Bd. 1816—18]; Aaret efter begyndte Udgivelsen af J. G.'s vigtigste og mest epokegørende Værk »Deutsche Grammatik« [1. Bd. 1819, 3. Opl. 1840, 2.—4. Bd. 1826—37], ved hvilket han grundlagde det videnskabelige germanistiske Studium (se Germansk Filologi). Senere fulgte de i sproglig og kulturel Henseende betydningsfulde Arbejder »Deutsche Rechtsaltertümer« [1828] og »Deutsche Mythologie« [1835]. Da Overbibliotekaren i Kassel døde 1829, og Brødrene G. imod deres egen og mange andres grundede Forventning ikke rykkede op, toge de deres Afsked og fulgte en Kaldelse til Gottingen, J. G. som ordinær Professor og Bibliotekar, W. G, som Underbibliotekar. W. G. havde imidlertid ihærdig studeret oldgermansk og middeltysk Sprog og Digtekunst og bl. a. udgivet »Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen« [1811], »Uber deutsche Runen« [1821], »Zur Literatur der Runen« [1828], »Die deutsche Heldensage« [1829] og vedblev ogsaa senere at udgive Frugterne af disse Studier, der gik Haand i Haand med Broderens, som den anonyme moraliserende Digtsamling »Vridankes Bescheidenheit« [1834], »Die goldene Schmiede« [1840], men de to Brødres Studier, Arbejder og hele Livsførelse følges nu ad, og de supplere hinanden til en saare betydningsfuld Enhed i den tyske Sprogvidenskabs Udvikling. I Göttingertiden udgav J. G. foruden Mytologien flere mindre Arbejder, som »Die angelsächsischen Dichtungen Andreas und Elene«, »Die Gedichte des Mittelalters auf Konig Friedrich I den Staufen« og det fortrinlige og vigtige Værk for det komparative Fabelstudium »Reinhart Fuchs« [1834]. Da Brødrene G. havde underskrevet de »Göttinger Syv«'s Protest imod Ophævelsen af den hannoveranske Grundlov, bleve de 1837 forviste og droge til Kassel; men allerede 1840 bleve de begge kaldede til Berlin som Medlemmer af Videnskabernes Akademi med *jus docendi* ved Universitetet. Her begyndte J. G. 1841 sine Forelæsninger over juridiske Antikviteter; 1846 var han Formand for Germanistkongressen i Frankfurt, 1847 i Lübeck; 1848 var han Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt; s. A. udgav han et af sine betydeligste Værker, der endnu stadig citeres som Kildeskrift, »Geschichte der deutschen Sprache« [2 Bd., 2. Opl. 1853], og det storartede Samlerarbejde »Deutsche Weistümer« [4 Bd. 1840—63]. En stor Mængde mindre Afhandlinger af begge Brødrene ere optagne i »Heidelberger Studien« af Daub og Creuzer, i Arnim's »Zeitung fiir Einsiedler«, i »Heidelberger Jahrbiicher«, i Haupt's »Zeitschrift fiir deutsches Altertum« og i Berlin-Akademiets »Abhandlungen«. Af W. G.'s senere Arbejder kunne nævnes: »Die Sage von Ursprung des Christusbildes« [1843], »Uber die Bedeutung der deutschen Fingernamen« [1848] og Afhandlingen »Uber Freidank« [1850]. Brødrenes sidste Storværk, som begyndte at udkomme 1854, og som de begge rastløst arbejdede paa til deres Død, er »Deutsches Worterbuch«, anlagt paa et Omfang af 12 Bind, som under Bearbejdelse af første Rangs Sprogforskere efter en betydelig udvidet Skala er naaet (1897) til ind i Bogstavet S [8 Bd.] foruden Begyndelsen af T og V; der mangler dog endnu en god Tredjedel af Bogstavet G. Brødrene G. stode i udstrakt Brevveksling med nordiske Forskere; et vigtigt Bidrag til deres Biografi er i saa Henseende den af E. Schmidt udgivne »Briefwechsel d. Gebr. G. mit nordischen Gelehrten« [Berlin 1885]. *C. A. N.*

Grimm, Julius Otto, tysk Komponist, er født 6. Marts 1827 i Livland, studerede Filologi og havde taget sin Embedseksamen, inden han besluttede at gaa Musikervejen, paa hvilken Indtrædelsen i Leipzig-Konservatoriet var det første Skridt. Senere har G. levet i Gottingen og Miinster som Lærer og Korforenings-Dirigent og har skaffet sig et anset Navn som en dygtig, om end ikke særlig original Komponist af Orkesterværker (» Suiten in Kanonform«, Symfoni), Klaverstykker, Sange m. m. *W.B.*

Grimm, Ludwig Emil, tysk Maler og Raderer, født 1790 i Steinau (ved Hanau), død 4. Apr. 1863 i Kassel, Broder til J. og W. G. G., der lærte Raderer- og Kobberstikkerkunst under K. Hess i Miinchen, derefter deltog i Frihedskrigen 1813 og 1814, en Række Aar virkede i München og 1832 blev Professor ved Kassel's Akademi, har udført dels Oliebilleder (Selvportræt [1815], Madonna og Barnet med Josef, Georg og Augustin, den hellige Elisabeth's Død, adskillige Portrætter, bl. a. af Digteren C. Brentano),dels et Par Hundrede gode raderede Blade af historisk Indhold, Genrebilleder, Landskaber og særlig Portrætter; 1840 udgav han en Samling af sine Raderinger under Titelen »Die Märchenerzählerin« (med Supplement 1854). *A. Hk.*

Grimma, By i Sachsen, i Kreishauptmannschaft Leipzig, Hovedstad i Amtshauptmannschaft G., 30 Km. S. 0. f. Leipzig, er smukt beliggende i en Dal ved Mulde og ved Jærnbanelinierne Leipzig—Döbeln—Dresden og Glauchau—Wurzen og har (1890) 9,000 Indb. Der findeset kongeligt Slot, der nu er Sæde for Øvrigheden, samt to Seminarier. Bekendt er dens Fyrsteskole, *Moldanum illustre* (Gymnasium med Alumnat), oprettet 1550i et fordums Augustinerkloster, men siden 1892 anbragt i en prægtig Bygning. Biblioteket omfatter mere end 10,000 Bd. Industrien beskæftiger sig nu kun med Lærredstrykkeri, Blegeri, Farveri og Jærnstøberi. G. besøges meget af Landliggere paa Grund af sine nærliggende smukke Skovanlæg. Mod Sydøst findes Ruiner af Cistercienserklosteret Nimbschen, i hvilket Katharina von Bora var Nonne. G. er af sorbisk Oprindelse, nævnes allerede 1065, var tidligere en vigtig Fabrik- og Handelsstad og havde ca. 1800 et betydeligt Bogtrykkeri. *Joh. F.*

Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel von, tysk Romanforfatter, født i Gelnhausen i Hessen-Kassel *omkr.* 1625, død i Renchen i Baden 17. Aug. 1676. Han blev i sit 10. Aar bortført af Soldater og deltog fra den Tid af som Kombattant i Trediveaarskrigen, som førte ham alle Vegne omkring i Tyskland og Böhmen, og medens han som Barn havde faaet en højst mangelfuld Opdragelse, lærte han saaledes praktisk Menneskekundskab og fik en Verdenserfaring og et Kendskab til Livet, som var en rigelig Erstatning for den manglende Boglærdom. Efter den lange Krig søgte han at erhverve sig de manglende teoretiske Kundskaber og rejste bl. a. til Paris og Amsterdam. Han blev senere Byfoged i Renchen.

Han er berømt som den første originale tyske Romanforfatter, og skønt han ogsaa har efterladt sig flere Skrifter, som ere Efterligninger eller Bearbejdelser efter den paa den Tid toneangivende franske Roman, saa er hans bedste og friskeste Produktion samlet om det bekendte Navn »Simplicissimus«, til hvilken der slutter sig en Del mindre, novellistiske Skrifter under Navn af »Simplicianische Schriften«. Disse indeholde for en stor Del Selvoplevelser og Selvbiografi og føre os omkring i Tyskland's forskelligste Egne, mest under Krigens Omskiftelser, Eventyr og Rædsler, dog ogsaa under fredelige og festlige Omgivelser i Lejre og ved Hoffer, hvor vi overalt møde en livlig Beskrivelse og farverig og troværdig Udmaling af det oplevede, blandet med en stærkt krydret Tilsætning af dristige Eventyr og hasarderede Situationer, fortalte i et kvikt og ligefremt Sprog, dog efter Tidens Skik blandet med en Mængde franske og latinske Brokker; af og til løber der ogsaa lidt af Tidens Overtro og Vankundighed imellem, men det er gennemgaaende morsomt og underholdende og staar i ethvert Fald højt over Tidens øvrige Produktion. »Simplicius Simplicissimus« udkom 1669 i tre Udgaver, de øvrige simplicianske Skrifter 1670—84. Af de nyeste Udgaver kunne nævnes: Adolf Keller's [2 Bd. 1854], H. Kurz'es [4 Bd. 1863—64], J. Tittmann's (»Deutsche Dichter des 17. Jahrhunderts« [Bd. 7—8 og 10—11]), »Neudrucke deutscher Litteraturwerke des 16. und 17. Jahrhunderts« [19.—25. Hæfte]. *C. A. N.*

Grimmia F.hrh. (Graamos), Slægt af de topfrugtede Bladmosser. De fleste Arter vokse i tætte, hvælvede Smaapuder paa Sten og Klipper, andre danne tykke løse Puder paa Jord og Klipper. Puderne eller Tuerne bestaa af grenede, sjældnere ugrenede, undertiden meget tæt og kort grenede, oftest oprette Planter, med ovale til ovalt-lancetdannede Blade, der i Reglen ende med en kortere eller længere, hvidlig, haarlignende Spids, som betinger Tuernes graalige eller hvidlige Udseende. Frugten, som bæres af en kortere eller længere, i yngre Tilstand undertiden nedadkrummet Børste, veksler hos de forskellige Arter fra tyk ægformet til lang og smal, næsten cylindrisk, er glat eller furet, med affaldende Laag og enkelt, rødt eller gulligt Peristom, hvis Tænder kunne være spaltede i flere lange haarformede Afsnit eller mere eller mindre hullede. Hætten er glat, oftest lille og snart affaldende. G. er udbredt over hele Jorden, fra Troperne til Polaregnene, og medens de fleste Arter ere lave, undertiden kun faa Mm. høje, naar *G. hypnoides* (L.) en Højde af indtil 20 Cm. eller mere og danner Massevegetation paa Bjærgene i det fugtige, nordatlantiske Klima. Norge's Fjælde huse ca. 40 Arter, hvorimod det danske Lavland ikke har halvt saa mange. Af disse kunne fremhæves *G. canescens* Timm., som spiller en Rolle ved Sandbindingen paa Vestjylland's Heder og ældre Klitter og ofte dækker disse med sine udstrakte, graalige Maatter. En anden iøjnefaldende Art er *G. pulvinata* (L.), som vokser paa Stengærder og tidlig paa Foraaret har sine smaa, tætte, graagrønne Puder tæt beklædte med Frugter, som ere gemte lunt mellem Bladenes hvide Haarspidser, paa en nedadkrummet Børste. *C. y.*

Grimne *(p:* den maskeklædte, den ukendelige), det Navn, hvorunder Odin optræder i Digtet »Grimnismal«. *A. O.*

Grimnismål, et af de mytiske Digte blandt Eddakvadene. Odin kommer til Kong Geirrød, hvis Gæstfrihed han vil prøve. Odin bliver uvenlig modtagen, sættes mellem to Baal og tilbringer der 8 Dage uden Mad og Drikke. Han er forklædt og kalder sig Grimne (den maskerede). Endelig giver den unge Agnar, Geirrød's Søn, ham en Drik. Odin begynder nu en Enetale (i ljóðaháttr-Vers), hvori han vil tilkendegive Geirrød, hvem han er, først i forblommede, men efterhaanden i mere tydelige Beskrivelser af sig selv og sine egne Forhold, men den drukne Geirrød fatter intet, før Odin's sidste tordnende: »Nu kan du se Odin selv« lyder. Da vil Geirrød staa op og tage Odin fra Ilden, men han snubler og gennembores af sit Sværd; det var Straffen. Odin forsvinder med det samme. Digtet er en Forherligelse af Odin over for Mennesket. Det har oprindelig været et smukt, harmonisk Digt (fra 10. Aarh.), men det er i Tidens Løb blevet mishandlet ved alle Slags Indskud af kosmogoniske Digtbrudstykker o. l. Digtet findes baade i »Cod. regius« og i »Arne Magn.« 748. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn. oldisl. Litteraturhist.«, I; K. Müllenhoff, »Deut. Altertumskunde«, V). *F. y.*

Grimoald, Hertug over det longobardiske Rige i Benevent, blev 662 udraabt til Konge og afsatte det herskende Broderpar Pertari og Godebert, hvis Søster han ægtede. . Under G., der døde 671, fortrængte Katolicismen den arianske Lære, der tidligere havde været den herskende blandt Longobarderne. *M. M.*

Grimod de la Reyniére [grimodlarænjæ!r], fransk Forfatter og Gastronom (1758—1837), Søn af en Generalforpagter, var en Tid Advokat, men blev forvist for et skarpt affattet Skrift. Derefter levede han som Gourmand og Særling, raillerede over Rangsyge og det fornemme Selskabsliv. Sine filosofiske Særbetragtninger over Livet og Livsglæden nedlagde han i »Réflexions philosophiques sur le plaisir, par un célibataire« [1783] og »La lorgnette philosophique« [2 Bd., 1785]. Men især exkellerede han som Gastronom, udgav 1803—12 en vittig »Almanach des gourmands«, skrev en »Manuel des Amphitryons« [1808] med Anvisninger til Tranchering, Mønstermenuer og Anstandsregler, ja stiftede endog en Jury af gastronomiske Finsmagere, der holdt Maanedsmøder ved et udsøgt Taffel. Efter Restaurationen forlod han Paris og levede paa Landet. (Litt.: Oetinger, *Un agathopède de l'Empire* [Bruxelles 1854]; Desnoiresterres, *G. et son groupe* [1877]). *S. Ms.*

Grimorium (*Grimoir*), et i Middelalderen meget anset magisk Værk med Anvisninger til Besværgelse af Aander og afdøde; efter Traditionen skal det være forfattet af Pave Honorius III. Det nævnes hyppig af de Forfattere, som førte Striden for og imod Hekseprocesserne, saaledes af Wier *[de praestigiis daemonum*, 1563] og af Delrio [*disquisitiones magicae*, 1599], men Værket vides ikke at være trykt, før Scheible i »Das Kloster« [3 Bd., 1846] gengav det efter et meget forvansket og til Dels ulæseligt Manuskript, der var fundet hos en schwabisk Bonde. *Alfr. L.*

Grimr Droplaugarson, en af Hovedpersonerne

i Droplaugarsona Saga (s. d.); død ca. 1006, optræder i Sagaen som Skjald. *F. J.*

Grímr geitskor eller geitskor, Fostbroder til den islandske Lovgiver Ulf1jótr (s. d.), undersøgte hele Island inden Altingets Oprettelse ca. 930 (929) for at udvælge Sted til dette. Hans Valg faldt paa det heldig beliggende og for sin Naturskønhed berømte Sted Þingvellir (s. d.) ved Øxarå. For sin Rejse fik han een Penning af hver Bonde, men han forærede dem til Gudetemplerne i Island. *B. Th. M.*

Grimså, Navn paa flere Elve i Island, de største og mest kendte ere: G. i Borgar-Fjorden, der udgyder sig i Hvitå, og G. i Hjerad i Østisland, en Biflod til Lagarfljot. *Th. Th.*

Grimsby se Great-Grimsby.

Grimsel, Pas i Berner-Alperne mellem Finsteraarhorn og Damma- Gruppen paa Grænsen mellem de schweiziske Kantoner Bern og Wallis. Vejen fører fra Meiringen langs Aare op forbi Handeck til det mørke Grimselgrund (1,875 M.), en gold Bjærgdal, hvor Grimselhospitiet er opført af Sten og oprindelig kun bestemt til Tilflugtssted for Vandreren, men nu er et stærkt besøgt Hotel. Højere oppe deler Vejen sig i 2 Grene, af hvilke den ene fører forbi den mørke Toten-Sø, naar Pashøjden (Hauseck) 2,182 M. og sænker sig stejlt ned til Rhone-Gletscheren, medens den anden drejer til højre, naar Pashøjden 2,164 M. og fører over Grimsel-Alp ned i Rhône-Dalen. *Joh. F.*

Grimsey, en lille afsides liggende 0 N. f. Island under Polarkredsen ca. 45 Km. fra det nærmeste Land. G., der har en Længde af ca. 5 Km. og ca. 2 Km.'s Bredde, falder stejlt af mod Søen, navnlig mod Øst, hvor den afsluttes af 100 M. høje Klipper, hvor en Mængde Søfugle have deres Rugepladse; Fangsten af disse Fugle er tillige med Fiskeri Indbyggernes Hovederhverv; der holdes nogle Faar, men ingen Køer. Mod Sydvest, hvor de bedste Landingspladser findes, er der 10 smaa Gaarde med ca. 90 Indb., hvoraf en Præstegaard (Midgardur). Havet ved G. er meget stormfuldt, og meget ofte er Øen omspændt af den grønlandske Drivis, men paa Grund af Golfstrømmens Indflydelse har Havet omkring G. dog en forholdsvis høj Temperatur, men Klimaet er dog ogsaa om Sommeren fugtigt og raat. Beboerne leve meget ensomt og have kun sjælden Forbindelse med det faste Land; dog anløbes Øen nu (1897) et Par Gange om Sommeren af en lille Kystdamper. *Th. Th.*

Grimskär, et Skær beliggende ca. 1,350 M. S. f. Kalmar. Det er forsynet med et Fyr til Vejledning for Sejladsen i Kalmar-Sund. *C. L. W.*

Grímsson, Magnus, Præst til Mosfell (Guldbringesyssel), (1825—60), en litterært interesseret Mand; var en af dem, der allerførst (jfr. Arnason, Jon) indsamlede islandske Folkesagn og Eventyr. Han optraadte ogsaa som lyrisk Digter og antikvarisk Forfatter. Endelig oversatte han paa Islandsk J. G. Fischer's Fysik »Eðlisfræði« [udg. af det isl. litt. Selskab 1852]. *F. J.*

Grimstad, Købstad i Nedenæs Amt, (1891) 3,173 Indb., ved en Bugt paa Vestsiden af den mod Nord indgaaende Grosfjord. Det er en fuldstændig Kystby med en temmelig betydelig Handelsflaade og adskillig Trælasthandel og Skibsrederi. Stedet henhørte indtil 1723 under Christianssand's Toldsted, derpaa under Arendal's, til det 1791 blev Ladested og endelig 1816 Købstad. I G. findes flere industrielle Anlæg: 1 Metalstøberi, 2 Skibsværfter, 1 Savbrug og Høvleri m. fl.; Telegrafstation, Folkeskole o. 1. Stedet anløbes af de langs Kysten routegaaende Dampskibe. (Litt.: J. Landgraff, »Grimstadslægter« |G. 1892]). *J. F. W. H.*

Grimstadssadlen, et højt, temmelig let kendeligt Fjæld i Nærheden af Grimstad (Norge), der bruges som Orienteringsmærke af søfarende i Skagerak. *C. L. W.*

Grímstungnaheidi, en Fjældvej paa Island mellem de sydvestlige og nordlige Bygder, der benyttes meget om Sommeren; om Vinteren er der som oftest saa megen Sne paa Højlandet, skønt det dog her er forholdsvis lavt (500—600 M.), at Vejen er ufarbar. G., der fører fra Gaarden Grímstungur i Vatnsdal mod Sydvest over stenede Højdedrag og sumpede Strækninger med mange Søer, V. f. Langjokull og Eiriksjökull til Gaarden Kalmanstunga, kan i skarpt Ridt tilbagelægges paa 15 Timer. *Th. Th.*

Grimsvotn, Søer paa Island i den sydlige Rand af Vatnajokel, paa alle Sider omgivne af Gletschere. Efter Beretninger i islandske Annaler skulle vulkanske Udbrud ofte have fundet Sted ved disse halv mystiske Søer, hvorom der gik mange Sagn, saaledes i Aarene 1685 og 1716. Man har længe været i Tvivl om G.'s Beliggenhed, men de synes at være identiske med det saakaldte Grænavatn, N. V. f. Skeidaråjokel. Det er sikkert nok, at vulkanske Udbrudssteder her skjule sig under Vatnajokel's Sne- og Ismasser, thi flere Gange i 19. Aarh. har der været Udbrud i disse lidet kendte Egne, og den store Gletscher Skeidaråjokel er under Udbrudene til Dels bleven sønderbrudt og smeltet og har udsendt store Vandflomme over det nedenfor liggende Lavland, medens det har regnet med Aske og vulkanske Slagger over nærmere og fjernere Egne. *Th. Th.*

Grinager, Lars, norsk Violinfabrikant, er født 17. Marts 1848, syslede som Gut med Forfærdigelse af Legetøjsager og begyndte i 15 Aars Alderen saa smaat med Violinarbejde. 1878 kom han ind paa Neupert's Pianofabrik i Christiania, hvor han samtidig besøgte Tegneskolen. 1880 rejste han til Amerika, hvor han i længere Tid var Formand paa en Møbelsnedkerfabrik, men ved Siden af i sine Fristunder forfærdigede ny og reparerede gamle Violiner. 1883 vendte han tilbage til Norge, hvor han senere udelukkende har beskæftiget sig med Violinarbejde, der har skaffet ham et anset Navn ogsaa uden for Norge's Grænser. *J. B. H.*

Grind se Delfiner, S. 88.

Grind betegner i Norge en Slags Stængsel eller Port, bestaaende af en med Spiler udfyldt Ramme, et bevægeligt Gitterværk. Samme Ord foreligger i det fra Færøisk optagne danske Grindhval (jfr. norsk Hvalgrind o: Række af Hvaler, som forfølge en Fiskestime). Ordet er beslægtet med det i tyske »Grindel«, »Grendel« (Skodde, Slaa). *Hj. F.*

Grindavik, et Fiskerleje paa Sydkysten af Halvøen Reykjanes i Island. Omegnen er ufrugtbar og opfyldt af ujævne og takkede Lavastrømme, men Havet udenfor giver til Trods for den stærke Brænding Indbyggerne et godt Udbytte. Før var G. en temmelig besøgt Handelsplads,

men Havnen var daarlig, Indsejlingen var farlig, og Skibene maatte derefter fortøjes ved Jærnringe, der vare anbragte i Klipperne. Handelsvirksomheden i G. ophævedes derfor allerede 1640, men blev dog atter med lidet Held genoptagen noget senere; efter Midten af 18. Aarh. er Havnens Besejling af Handelsskibe helt ophørt. I G. var der 1532 et krigersk Sammenstød mellem engelske og tyske Købmænd, og i Aaret 1627 blev Bygden frygtelig hærget og plyndret af Sørøvere fra Algérie. *Th. 7k.*

Grindelwald, 1) egentlig Gydisdorf, By i det schweiziske Kanton Bern i en Højde af 1,057 M. S. 0. f. Interlaken, har (1888) 3,100 evangeliske Indb. og har som Midtpunkt for Fremmedbesøget talrige Hoteller. G. er forbunden med Interlaken og Lauterbrunnen ved Bjærgbaner og ligger i Dalen G., der mod Syd beherskes af Berner-Alpernes mægtige Toppe, medens Nordranden dannes af Faulhorn-Kæden. 2) G.-Gletscher. 2 Gletschere paa Nordsiden af Finsteraarhorn-Gruppen i Berner-Alperne sænke sig ned i Dalen G. Den nedre G. omfatter 37 □ Km., er den sjette største, den laveste og lettest tilgængelige Gletscher i Schweiz. Den øvre G. er 14,5 □Km. *Joh. F.*

Grinderslev Kloster, for regelbundne Kanniker af St. Augustin's Orden, laa i Sallingland 15 Km. N. f. Skive. Stiftelsesaaret kendes ikke, men efter Bygningsstilen i den endnu bevarede Klosterkirke at dømme synes Klosteret at være grundlagt allerede ved Midten af 12. Aarh. I alt Fald var det til 1176, thi da indgik det »Broderskab« med Vor Frue Kloster (o: Domkapitelet) i Viborg og forpligtede sig til at vise dette Lydighed; Kannikerne skulde herefter have Ret til at vælge deres Prior, men Valget skulde stadfæstes af Domkapitelet. Senere, da dettes Medlemmer opgave St. Augustin's Regel, have Viborg-Bisperne formentlig tiltaget sig Overhøjhed over Klosteret. i G.'s Skæbne er i øvrigt temmelig dunkel, og kun faa af Priorerne kendes ved Navn. 1234, 1275 og 1284 holdtes Kapitel i G., hvor der fastsloges forskellige Ordens vedtægter. At der i Klosteret ogsaa har rørt sig et vist aandeligt Liv, turde tremgaa af det saakaldte >Grinderslev-Haandskrift« (fra Slutn. af 15. Aarh.), der har hørt til Klosterets Bibliotek, og i hvilket mystiske Skrifter af Suso, Bonaventura og Thomas a Kempis udgøre Hovedparten. Med Reformationens Indførelse kom Klosteret i Kronens Eje og var nu verdslig Forlening, indtil Frederik II 1581 mageskiftede det til en Herregaard forvandlede Kloster til Christoffer Lykke, i hvis Families Eje det forblev til Slutn. af 17. Aarh. I Løbet af dette Tidsrum nedreves Klosterbygningen, og en ny Gaard blev opbygget paa den gamles Fundament. Den til St. Peder indviede Klosterkirke forblev derimod urørt og tjener nu til Sognekirke. Det nuværende G. K. er en Hovedgaard paa 32 Tdr. Hartkorn Ager og Eng. (Litt.: Daugaard, »De danske Klostre i Middelalderen« [Kbhvn. 1830]; »Ny kirkehist. Saml.« VI, S. 716 ff.). *C. Ngd.*

Grindsted Aa, Benævnelsen paa den første Del af Varde Aa (s. d.).

Grine ved Middag se Arve.

Gringoire [grægwa'r] (eller bedre Gringore), Pierre, fransk satirisk og dramatisk Digter, født i Caen ca. 1470, død i Lothringen ca. 1538. Efter at have rejst i Italien bosatte han sig i Paris, hvor han blev Medlem af det dramatiske Lav *Les enfants sans souci*, der hørte ind under *la Basoche* (s. d.), optraadte som Skuespiller i *La mères otte* s Rolle og udfoldede en betydelig Virksomhed som Arrangør af dramatiske Forestillinger og Forfatter af mindre Lejlighedsstykker. Han lagde Grunden til den politiske Komedie i Frankrig ved sit berømte »Jeu du Prince des sots et Mère sotte«, der opførtes i Paris Fastelavnsmandag 1511. Det er en Art Trilogi, der omfatter en *sottie*, en *moralité*, en *farce*, og har til Formaal at støtte Ludvig XII i hans Kamp mod Pave Julius II; allerede tidligere havde han paa Kongens Opfordring skrevet fiere Pamfletter mod Paven »L'Entreprise de Venise«, »La chasse du cerf des cerfs« etc. G.'s betydeligste Arbejde er »La Vie Monseigneur Sainct Loys« ; dette *mystère*, der er forfattet 1514 for Murer- og Tømrerlavet i Paris, omfatter omtr. 7,000 Vers og behandler i et simpelt og ædelt Sprog Ludvig den Hellige's Historie. Desuden har G. forfattet en hel Række til Dels moraliserende Digte, der ikke kunne tillægges nogen stor Værdi. Omkring 1520 drog G. til Lothringen, hvor han blev Vaabenherold hos Hertug Antoine. Hans »Œuvres complètes« ere udgivne af Ch. d'Héricault og A. de Montaiglon [2 Bd. Paris 1858—77]. *Kr. N.*

Grinneil [grene'l], Henry, bekendt af sin Interesse for arktiske Forskninger, født i New Bedford i Massachusetts, død 30. Juni 1874 i New York. G. nedsatte sig i en ung Alder i New York, hvor han som Reder og Købmand opnaaede stor Rigdom og Anseelse. Paa egen Bekostning udrustede han 1850 de Haven's Ekspedition for at lede efter Franklin, ligesom han ogsaa i væsentlig Grad bidrog til Udrustningen af Dr. Kane's, Dr. Hayes's og Hall's Ekspeditioner. Han var Grundlægger af det amerikanske geografiske Selskab, hvis første Præsident han blev. *O. I.*

Grinnell Land er 1) den nordlige Halvdel af det store Polarland, der mellem ca. $75^1/_4{}^0$ og 83^0 n. Br. ligger V. f. Smith Sund, Kennedy-Kanal og Robeson-Kanal. Dette Polarlands Vestgrænse er ganske ubestemt. G. L., der er opkaldt efter Henry Grinnell (s. d.), blev for første Gang betraadt af Dr. Hayes (s. d.) 1854 og nærmere bekendt ved den engelske Ekspedition 1875 — 76 under Nares (s. d.) samt ved Greely's (s. d.) Ekspedition 1881—83. Man har fundet Moskusokser her. I det indre findes Søer og Flodløb; Bjærgene naa en Højde af indtil 1,300 M. 2) Som G. L. betegnes ogsaa en mindre 0, der ligger under 77^0 n. Br. S. V. f. førstnævnte G. L. *O. I.*

Griotte [grjå't] er en til den devoniske Formation hørende Kalksten, der forekommer i Pyrenæerne og flere Steder brydes og anvendes som Bygningssten og til finere Brug, da den kan slibes og poleres som en Marmorart. *K. R.*

Grip, Bo Jonsson, svensk Stormand, død 1386. G. deltog fra 1360 i Oppositionen mod Kong Magnus Eriksson, var 1361 Deltager i tvetydige Underhandlinger mellem svenske Stormænd og Hanseaterne samt var med til at indkalde Albrecht af Mecklenburg som Modkonge mod Magnus og dennes Søn Håkon. I de følgende urolige Aar, da Strid rasede mellem Kongerne, fremtraadte G. mere og mere som det

svenske Stormandspartis egentlige Høvding. 1371 blev der indgaact et Forlig mellem Albrecht og Håkon. G. havde haft stor Del i, at dette kom i Stand. Albrecht maatte nu underkaste sig Aristokratiet. Dettes Magt stod langt over Kongens, og G. var den mægtigste Mand i Landet. 1375 blev han Drost, allerede forud var han Lagmand i Ostergotland, og 1378 blev han Lagmand i Finland; han forenede saaledes Embeder, der efter Loven ikke kunde forenes. Hans Forleninger vare uhørt udstrakte; efter 1384 omfattede de langt over Halvdelen af det egentlige Sverige (hele Østkysten fra det sydøstlige Upland til den danske Grænse, store Strækninger af Småland, Vestergotland, Ostergotland og Sodermanland samt den allerstørste Del af Norrland med Dalarna) og hele Finland. G., der ofte stod paa spændt Fod med Kongen, var selvraadig, voldsom og i høj Grad overmodig; engang erklærede han Hansestaden Danzig Krig. Sine store Besiddelser forøgede han med den største Hensynsløshed og uden Skrupler; saaledes dræbte han f. Eks. 1381 en Ridder foran Højalteret i Franciskanermunkenes Kirke paa Riddarholmen i Stockholm og tilegnede sig al den dræbtes Ejendom. Da hans første Hustru døde i Barselseng, lod han hendes døde Legeme aabne for at søge at vise, at Barnet levede; herved vilde G. opnaa at komme til at arve hende. Ejendommeligt er det, at G. aldrig var Ridder, men kun Væbner. Muligvis var han for stolt til at modtage Ridderslaget af den afmægtige Kong Albrecht. G. begravedes 25. Aug. 1386 i Vadstena Kloster. Han havde i sit Testamente indsat 2 Biskopper og 8 verdslige Stormænd til at forvalte sine Len, men Albrecht overtog Formynderskabet for G.'s tyskfødte Enke og Barn og traadte op imod Testamentfuldbyrderne i den Hensigt selv at bemægtige sig de store Besiddelser. Dette havde til Følge, at Testamentfuldbyrderne henvendte sig til Margrete af Danmark og Norge, og Striden om G.'s Efterladenskaber blev saaledes en væsentlig Anledning til Albrecht's Fald og Unionens Oprettelse. Paa G.'s Foranstaltning blev omkring 1380 Alexander-Sagnet oversat paa svenske Knyttelvers. (Litt.: Styffe, »Bidrag til Skandinaviens Historia« [Stockholm 1859]). *A. S.*

Grip, Johan Anton Wolff, norsk Diplomat, er født i Bergen 10. Apr. 1844, blev Student 1862 og juridisk Kandidat 1866. 1868 blev han ansat i Udenrigsdepartementet i Stockholm, udnævntes 1872 til Legationssekretær i Washington, tjenstgjorde senere ved Legationerne i Berlin, Madrid og Wien til Aug. 1882, da han blev sendt som særlig Afsending til Hawaii i Anledning af indløbne Klager over de norske og svenske Udvandreres Stilling paa Øerne der. Efter endt Hverv vendte han 1883 tilbage over Japan, Indien og Sues og udgav sine Dagbogsoptegnelser under Titelen »Rundt om Jorden« [Chra. 1884]. Efter en kort Tids Tjeneste som Legationssekretær i London blev han i Apr. 1884 udnævnt til de forenede Rigers Minister i Madrid, hvilken Post han i Marts 1889 ombyttede med Stillingen som Envoyé og Generalkonsul for de forenede Riger i Washington. *J. B. H.*

Gripenberg, Hans Henrik, finsk Kriger, født 1754, død 1813, deltog som Officer allerede i Gustaf III's svensk-russiske Krig og var ved Udbrudet af Krigen 1808 Oberst samt Chef for Tavastehus Fodregiment. Hans personlige Tapperhed og Frygtløshed fremhæves i næsten alle Rapporter om de berømte Træfninger (Siikkajoki, Lappo, Alavo etc), hvor de smaa finske Styrker bøde den overmægtige russiske Hær sejrrig Modstand, ja fra Russernes Stab sendtes en Parlamentær med Forespørgsel om »den umaadelig høje graahaarede Gamling, som altid saas nærmest Fjenden«. Under Krigen avancerede han til Generalmajor, men til Overanfører egnede G. sig ikke synderlig, da han savnede strategisk Evne og hans store Godmodighed og hans Tillid til Menneskene, der grænsede til Lettroenhed, kun daarligt passede for den fortvivlede Situation, i hvilken han fik Kommandoen. Hans Hær, den udpinte og svækkede Rest af de finske Styrker, talte ikke over 3,000 Mand, hvoraf næsten 1,800 ukampdygtige; i Omegnen af Torneå (Kalix) sammentrak han sine Tropper og tænkte et Øjeblik paa at modtage Slag mod den dobbelt saa talrige russiske Hær under Schuvalov; men ved Efterretningen om, at en anden russisk Hær under Barclay de Tolly afskar ham Retræten (ved Umeå), underskrev han i Overilelse, slet betjent som han var, Kapitulationen i Saivis (25. Marts 1809), hvorved hans hele Styrke afvæbnedes og hjemsendtes. Først Dagen efter erfarede han, at Kapitulationen var unødvendig, da der i Forvejen var afsluttet almindelig Vaabenstilstand. Harmen i Hæren var umaadelig, og det finske Folk beskyldte G. for Forræderi; han forlangte Undersøgelse for svensk Krigsret, hvad Kejser Alexander I dog ikke vilde tilstaa ham. Der er imidlertid nu ingen Meningsforskel om, at G. handlede af Svaghed, til Dels af Medynk med Soldaternes Elendighed, men ikke af urene Bevæggrunde. *Iv. B.*

Gripenhielm, Edmund, svensk Embedsmand, født i Skofde 24. Marts 1622, død 15. Decbr. 1675. G. var Søn af en Præst; efter sin Moder antog han Navnet Figrelius, hvilket han bar, indtil han 1660 blev adlet under Navnet G. Han blev Professor i Historie 1650, Statssekretær 1657 og anvendtes som saadan ved Protokolering af de vigtigste Forhandlinger i Karl Gustafs sidste Aar. Efter Karl Gustafs Anordning blev G. Lærer for den ny Konge, den umyndige Karl XI. Undervisningen skulde varetages efter en omhyggelig udarbejdet Instruktion, men til Trods herfor blev Resultatet yderst tarveligt, og da Karl XI tiltraadte Regeringen, vare hans Kundskaber meget ringe. Skylden for denne vanrøgtede Opdragelse menes imidlertid mindre at kunne tillægges G. end Karl's Moder, Hedvig Eleonora, der viste alt for stor Blødagtighed. G. stod de første Aar efter Myndighedserklæringen i Gunst hos Karl XI og blev 1673 Friherre, men tabte senere Kongens Yndest. *A. S.*

Gripenstedt, Johan August, svensk Friherre og Statsmand, født i Holsten 11. Aug. 1813, død i Stockholm 13. Juli 1874. G. blev 1827 Student, 1828 Kadet i Karlberg, 1831 Underløjtnant og 1837 Løjtnant ved Gota artilleriregiment, fra hvilket han tog sin Afsked 1846. Fra den Tid beskæftigede G. sig næsten udelukkende med Politik. Sin politiske Virksomhed begyndte han allerede ved Rigsdagen 1840—41, da han gjorde sig bemærket ved sine frisindede Anskuelser og

udmærkede Talegaver og i Begyndelsen af Rigsdagen blev valgt ind i Finansudvalget. Mod Rigsdagens Slutning valgtes G. ind i Konstitutionsudvalget, som skulde udarbejde Forslag til en ny Rigsdagsordning. I Rigsdagen 1844—45 fik han Plads i Bankudvalget, 1847 deltog han i Statsrevisionen, og ved Rigsdagens Begyndelse s. A. udsaas han til Medlem af Statsudvalget og »Talmanskonferensen« (Præsidentkollegiet). 17. Apr. 1848 kaldtes G. til konsultativ Statsraad i det da dannede liberale Ministerium og var 1856—66 Chef for Finansdepartementet. 1867 — 73 var han Medlem af »andra kammaren« og ophøjedes 1860 i Friherrestanden. Som Finansminister indlagde han sig betydelige Fortjenester af Sverige's økonomiske Udvikling og virkede med Held for Frihandelsprincippernes Sejr i Sverige. Paa Rigsdagen 1856—58 afskaffedes det saakaldte Differentialsystem i Handelslovgivningen, og en ny Toldtakst vedtoges, i hvilken alle Ind- og Udførselsforbud vare bortfaldne. Endvidere mærkes Frd. af 1864 om udvidet Næringsfrihed og Rentens Frigivelse samt Handelstraktaten med Frankrig (1865). G. har stor Fortjeneste af de svenske Statsbaners Anlæggelse, Udviklingen af de private Banker og Simplificeringen af Grundskatterne. Han havde megen Del i den ny Rigsdagsordning og kæmpede med stort Talent og Varme for Stændernes Vedtagelse af den ny Grundlov. Som Rigsdagstaler var han en af sin Tids ypperste ved sin Skarpsindighed og Fyndighed, sin knusende Logik, sin betagende Veltalenhed, som lige saa meget vendte sig til Tilhørernes Forstand som til deres Følelse, ofte i smukke og træffende Billeder. G. har bl. a. udgivet »Tal, anforanden och uppsatser« [1872]. *A. B. B.*

Grip Herred, Nordmøre Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 198 Indb., Norge's mindste Herred, bestaar af en Mængde lave Holme og Skær beliggende ude i Havet i Nordvest af Christiansund. Øerne — af hvilke kun et Par ere beboede — danne et bekendt Fiskevær omkring den lille Kirke, som er Anneks til Christiansund. Paa Brathaars Kollen lyser Grip Fyr i en Højde af 47 M. o. H. med okkulterende Lys i 20 Kvartmil. Fyrbygningen er et rødt Jærntaarn paa Graastensokkel. Havet mellem Grip og den N. f. liggende store 0 Smølen kaldes Griphølen. Indbyggernes Næringsvej er udelukkende Fiskeri. *J. F. W. H.*

Grípisspá, et af de yngste Digte i den ældre Edda, fra ca. 1200. Dets Indhold bestaar i den Forudsigelse om Sigurd Faavnesbane's Liv, som dennes Morbroder meddeler ham; Digtet er med andre Ord et Oversigtskvad i Spaadomsform og uden særlig Betydning. Indholdet genfindes til Dels i den danske Folkevise Sivard Snarensvend. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn. oldisl. Litteraturhistorie«, I). *F. J.*

Griplnr eller Rimerne om Hromund Gripsson (fra omtr. 1400) handler om Hromund og hans Bedrifter, Kampe og Kærlighed; de ere særlig interessante derved, at Indholdet har delvis været det samme som i et tabt Eddadigt, »Káruljóð« (Valkyrien Kåra). Udg. i »Fernir rímnaflokkar« i af det isl. litt. Selskab 1896. *F. J.*

Grippe se Influenza.

Gripsholm, svensk kgl. Slot, beliggende ved Mälaren i Nærheden af den lille By Mariefred i Södermanland. Sit Navn har G. efter Bo Jonsson Grip, som her anlagde en Borg. Denne indløstes senere af Dronning Margrete, men blev nedbrændt under Engelbrektsfejden. En kort Tid fandtes her et Karteuserkloster. Gustaf I begyndte at bygge Slottet paa den nuværende Plads, og fra hans og hans Sønners Tid har G. mange historiske Minder. Hertug Johan, senere Johan III, og hans Gemalinde sade fangne her, og her fødtes under Fangenskabet deres Søn Sigismund. Ogsaa Erik XIV sad fangen her, om end ikke i det Fængsel, der i senere Tider sagdes at have været hans. Karl IX's Enke boede længe paa G., og fra G. foretog Gustaf Adolfs Enke, Maria Eleonora, sin eventyrlige Flugt til Danmark (1640). Karl Gustafs Enke, Hedvig Eleonora, havde G. til Enkesæde, men efter hendes Død begyndte en Forfaldsperiode for Slottet. Gustaf III, som fra Tid til anden boede paa G., søgte ved Tilbygninger og Forandringer at give G. Karakter af et Rokokoslot. Gustaf IV Adolf førtes efter sin Afsættelse 13. Marts 1809 til G., hvor han holdtes i Forvaring, indtil han henimod Slutningen af Aaret blev landsforvist. Under Oskar I udførtes store Reparationer paa G., der nu fremtræder som en femkantet, paa et Par Sider noget afrundet Bygning med 4 Taarne omkring en Borgegaard; det indeholder 198 Værelser. G. er nu ikke noget kgl. Residensslot, men har sin væsentligste Betydning ved de store historiske Samlinger, det indeholder. Særlig er Portrætgalleriet kendt og berømt. Det er blandt de største i Nordeuropa og indeholder 1,700 Billeder, mange af fremragende Mestere. I de senere Aar har der i Pressen og i Kunstnerkredse været ført en livlig Meningsudveksling i Anledning af en Restauration af G. (Litt.: Upmark, >Die Architektur der Renaissance in Schweden« [Berlin 1897], Billedværk med Tekst). *A. S.*

Griqualand, Vest-G. og Øst-G., to Distrikter i Kaplandets nordlige og østlige Del, der have faaet Navn efter de derboende Griquas. Vest-G. ligger N. f. Oranje-Floden paa begge Sider af Vaal's Udløb og er ca. 40,000 □Km. med (1891) 83,100 Indb., hvoraf 29,500 Hvide. Det for en stor Del af tørre Stepper bestaaende Land fik først Interesse for Europæerne, da man 1868 fandt Diamanter i Egnen 0. f. Vaal, hvor nu den vigtige Mineby Kimberley ligger. 1871 søgte Griqua-Høvdingen Waterboer at faa sit Land ind under Englændernes Protektorat, og 1881 indlemmedes det officielt under Navnet West-G. i Kaplandet. Hovedstaden er Griqua-Town. 1862 vandrede en Del Griquaer over Drage-Bjærgene og nedsatte sig i den Del af Kaffraria, der nu benævnes 0st-G. (East-G.), som 1874 inkorporeredes i Kaplandet og nu er ca. 19,400 □ Km. med (1891) 152,600 Indb., overvejende Kaffere og Basutoer, der ernære sig ved Kvægavl. Det frugtbare og skovrige Land egner sig dog ogsaa til Agerbrug og er rigt paa Tømmer og Kobber. Hovedstaden er Kokstad. *C. A,*

Griquas, et sydafrikansk Folkeslag, er et ved Forbindelser mellem Europæere og Hottentotter eller Buskmænd fremstaaet Blandingsfolk. Ligesom G. i Henseende til Afstamning ikke udgøre en Enhed, saaledes have de ikke heller i Udseende og Karakter nogen ensartet Type. Hudfarve,

Legemsbygning og Ansigtstræk røbe ved deres Forskelligheder Afstamningens større eller mindre Renhed. Heller ikke af G.'s intellektuelle og moralske Egenskaber kan en paa alle Enkelttilfælde passende Skildring gives. Dog synes det, at de baade i Dyder og Laster ere de ublandede Folkestammer i Sydafrika overlegne. De have hurtig tilegnet sig Dele af den europæiske Kultur, f. Eks. Ildvaaben, Klædedragt og Boliger. Sproget er et fordærvet hollandsk. G. nævnes allerede nogle Aartier efter Anlæggelsen af Kapkolonien; de levede da N. N. 0. f. Europæernes Land ved Oranje-Flodens sydlige Bred. Efterhaanden forstærkedes de ved Tilløb af Flygtninge, deriblandt mange Buskmænd. Ved 1810 samlede en begavet Mand af deres Midte, Adam Kok, dem under sin Ledelse og førte dem over Floden, hvor et stort Rige grundedes, og de sociale og politiske Forhold fæstnedes. Navnet Bastaard's, der tidligere havde været det almindeligst brugte, blev ved en Folkebeslutning ombyttet med G. Senere indtraadte der en Spaltning i G.'s Samfund, idet en anden Høvding, Andries Waterboer, med en Del af Folket grundede et nyt Rige med Hovedstaden Griqua-Town V. f. Vaal-Floden, medens Adam Kok blev tilbage med Befolkningens Hovedmasse i de 0. f. denne Flod liggende Egne. Da Oranje-Staten oprettedes, opstod der Stridigheder mellem Boerne og Adam Kok; ved engelsk Mægling kom et Forlig i Stand, ved hvilket G. afstode deres Land 0. f. Vaal mod at erholde en Landstrækning mellem Natal-Kolonien, Kaffer-Land og Basuto-Land. Over dette Bytte føle G. sig brøstholdne, idet deres ny Opholdssted ikke er saa velegnet til Kvægavl som det, de tidligere besade. Engelske og hollandske Missionærer have virket blandt G., og mange ere vundne for Kristendommen. (Litt.: G. Fritsch, »Die Eingebrenen Süd-Afrikas« [Breslau 1872]). *C. Fr.*

Gris se Svin.

Grisaille [griza'j] se Camaïeu.

Grisar, Albert, belgisk Musiker, (1808—69), var oprindelig bestemt til Købmand, men flygtede fra sin Lære hos en liverpoolsk Handelsmand for i Paris at studere Kompositionslære under Reicha. Revolutionen 1830 nødte ham til at vende tilbage til Belgien, og her optraadte han 1833 som Komponist med en Opera, der skaffede ham et Stipendium, for hvilket han paa ny drog til Paris for at studere videre. Han forblev nu i Paris og Omegn til sin Død — bortset fra en Studierejse til Italien — og fik en Række Arbejder opført paa Opéra-comique og Théâtre lyrique. Hos Pariserne stod G., der foruden en Del ufuldendte Operaer endnu efterlod sig talrige Romancer, i megen Yndest; men trods hans Musiks Lethed, Ynde og Naturlighed hører G. dog ikke til Opéra-comique's betydelige Navne. *W. B.*

Grisebach, August, tysk Botaniker, født 17. Apr. 1814 i Hannover, død i Gottingen 9. Maj 1879. G. viste meget tidlig stor Kærlighed til det botaniske Studium og anlagde sig allerede som Dreng et Herbarium, senere Grundlaget for et af Verdens største. Ved sit toaarige Besøg i Klosterskolen i Ilfeld, hvorfra han dimitteredes som Student, fik han Lejlighed til i det i plantegeografisk Henseende saa interessante Harzen at samle Kundskaber ved Ekskursioner i denne Egn. Her lagdes Grundvolden til den for hans senere Virksomhed i saa betydningsfulde Sammenligning mellem en Egns Flora og Beskaffenheden af dens Jordbund og Klima. 1832—35 studerede G. i Göttingen og derefter i Berlin, hvor han tog den medicinske Doktorgrad; samtidig hermed beskæftigede han sig med monografiske Studier over Ensian-Familien. Allerede dengang havde han grundig studeret Mellemeuropa's og Alpernes Flora og derved faaet sine Ideer om de saakaldte »typiske Planteformationer«; hans senere Arbejder om systematiske og fysionomisk-plantegeografiske Spørgsmaal tage egentlig her deres Begyndelse. 1836 blev G. Privatdocent i Berlin, men vendte 1837 tilbage til Gottingen, hvor han 1839 udgav Monografien *Genera et Species Gentianearum.* Efter en stor videnskabelig Rejse til sydøstlige Egne af Europa skrev han den udmærkede »Reise durch Rumelien und nach Brussa« [Gottingen 1841], hvilket skaffede ham Stillingen som overordentlig Professor i Gottingen; her kom han i Forbindelse med Alex. v. Humboldt. Senere udgav han *Spicilegium Florae Rumelicae et Bithynicae* [2 Bd. 1843—44] og udnævntes (1847) til *Professor ordinarius* i Gottingen, hvor han forblev trods mange Opfordringer fra andre Universiteter (Leipzig, Berlin, Munchen, St. Petersborg). Med Schenk rejste han 1852 i Karpatherne; 1853 berejste han Pyrenæerne og fik 1857 af den engelske Regering den Opgave at skrive Vestindiens Flora. G. betragtede selv den 1864 udgivne »Flora of the British West-Indian Islands« som sit Livs vigtigste systematiske Hovedværk. G. har desuden offentliggjort mangfoldige vigtige og store, systematiske Arbejder, som behandle eksotiske Landes Flora og ere udarbejdede pas Basis af andres Indsamlinger; hans Evne til ud af disse at skildre en ham personlig ukendt, fjern Egn var forbavsende. Han har behandlet de karaibiske Øers, Cuba's, Argentina's Flora foruden enkelte Plantefamiliers Forhold i Brasilien, Højasien, Panama, Centralamerika, Surinam, Rusland o. m. a. G.'s Hovedværk er »Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung« [2 Bd., 2. Udg. Leipzig 1884]. G. inddeler heri hele Jordens Plantedække i 24 »naturlige Floraer« (den arktiske, Middelhavsfloraén, Kapfloraen, Steppefloraen o. s. v); hver af disse skildres derpaa med Hensyn til sit Klima, sine Vegetationsformer, sine »Vegetationsformationer«, sine Regioner og sine »Vegetationscentrer« (se nærmere Plantegeografi). Skønt mange af de her udviklede Ideer væsentlig ere videre Udviklinger af andres, skønt mange plantegeografiske Hovedpunkter i De Candolle's »Géographie botanique raisonnée« ere behandlede endog langt aandrigere, end G.'s nøgterne Natur formaaede det, og trods nogen Ensidighed vil dette Værk dog endnu i lang Tid være af den største Værdi. *V. A. P.*

Grisebach, Eduard, tysk Forfatter, ovenn.'s Søn, er født i Gottingen 9. Oktbr. 1845. Han var først Diplomat, ansat ved Gesandtskaberne i Rom og Konstantinopel; derefter blev han Kansler ved Konsulatet i Smyrna og Vicekonsul i Jassy, endelig Konsul i Bukarest, St. Petersborg, Milano og Port au Prince paa Haiti. 1889 tog han sin Afsked og har siden levet i Berlin, udelukkende beskæftiget med litteraturhistoriske Studier og Forfattervirksomhed. Allerede 1869 udgav han anonymt de stærkt farvede og sanselige Digte »Der

neue Tannhäuser« [17. Opl. 1892] og »Tannhäuser in Rom« [7. Opl. 1890]; derefter kom »Die deutsche Litteratur seit 1770« [1876; 4. Opl. 1886] og »Das Goetische Zeitalter der deutschen Dichtung« [1891], i hvilke han i en ofte aandrig, men mildest talt meget original Stil udtaler de hvasseste og mest uforsvarlige Domme. I »Die treulose Witwe« [1873; 5. Opl. 1886] har han leveret et interessant Bidrag til sammenlignende Litteraturhistorie, hvori han følger et kinesisk Eventyrs Vandring igennem Verdenslitteraturen. Han samlede og udgav ogsaa »Kin-Ku-Ki-Kuan, neue und alte Novellen der chinesischen Tausendundeine Nacht« [1880] og »Chinesische Novellen« [1884]. Han har desuden besørget Udgaver af forskellige tyske Forfattere; især af Betydning er hans Udgave af Schopenhauer's Skrifter: »Edita und Inedita Schopenhaueriana« [1888], »Schopenhauers Werke« [6 Bd., Reclam, 1891], »Handschriftlicher Nachlass Schopenhauers« [4 Bd. 1892]. *C. A. N.*

Griséldis, en yndet Skikkelse i Middelalderens Novelledigtning: den trofaste Hustru, der haanet og forstødt af sin Husbond hænger ved ham med rørende Kærlighed og endelig belønnes af ham for sin Hengivenhed. Af de mange Behandlinger af dette Motiv er Petrarca's »G.« [1374] den berømteste; lidt tidligere (1353) havde Boccaccio gjort den til sidste Novelle i sin »Decamerone«. Paa Dansk haves den som Almuebog, oversat efter. Petrarca [trykt 1592 og ofte senere, sidst i Elberling, »Danske Folkebøger« I [1867] samt i mere folkelig Form som Eventyr og Vise. (Litt: »Danm. gl. Folkeviser« [5 Bd. S. 9 ff.]; Nyerup, »Alm. Morskabslæsning« [1816, S. 140 ff.]). *A. O.*

Grisetang se Alger, S. 520.

Grisette [grizæ't] (fr.), egentlig graat Bomuldstøj, iblandet med Silke og Linned; graa Dragt for unge Kvinder af Middelstanden i Frankrig; derfra gaaet over til at betegne en ung Pige af tarvelig Herkomst, Sypige o. l., som optræder i denne Dragt, lever paa egen Haand uden Opsigt fra Forældrene og fører et temmelig løsagtigt Levned, saaledes *G. du quartier latin*, Studentens eller Kunstnerens Kæreste paa Tid, altsaa i Modsætning til Kokotten, der tager Utugten som rent Erhverv. Særlig Sue (Rigolette i »Paris's Mysterier«) og P. og H. de Kock have skildret den parisiske G., der nu nærmest hører Fortiden til.

Grisi, *1)* Giulia (Giulietta), berømt italiensk dramatisk Sangerinde, født 28. Juli 1811 i Milano, død 25. Novbr. 1869 i Berlin, var Datter af en Ingeniørofficer under Napoleon; hun modtog sin egentlige Uddannelse af Giacomelli i Bologna, debuterede her 1828 som Emma i Rossini's »Zelmira« og gjorde umaadelig Lykke ved sine prægtige Stemmemidler i Forbindelse med ypperlige dramatiske Evner, der yderligere støttedes af en sjælden, næsten klassisk Legemsskønhed og ædel Anstand. Blandt G.'s varmeste Beundrere var Bellini, der skrev Adalgisa i »Norma« for hende, og senere »Montecchi e Capuletti« for hende og Søsteren Giuditta. 1829 kom hun til Scala-Teateret i Milano, brød imidlertid hurtig sin Kontrakt med dette og gik til Paris, hvor hun med Lethed blev engageret ved *Théâtre italien*. 1832—49 Operascenernes fejrede Primadonna, saaledes at hun tilbragte Vinteren i Paris, medens hun om Sommeren optraadte i London, hvor hun en Tid lang sammen med Rubini (senere Mario), Tamburini og Lablache dannede et uforligneligt Operaensemble, for hvilket Donizetti bl. a. skrev »Puritanerne« og »Don Pasquale«. 1836 giftede G. sig med Marquis de Melcy, og efter dette Ægteskabs Opløsning ægtede hun 1844 Tenoristen Mario, med hvem hun 1854 foretog en Turné i de forenede Stater. 1859 besøgte hun Madrid, og først 1862 trak hun sig fuldstændig tilbage fra Scenen. *2)* Giuditta, ovenn.'s ældre Søster, født 28. Juli 1805 i Milano, død 1. Maj 1840 paa sin Villa ved Robecco i Nærheden af Lodi, var ligeledes en betydelig dramatisk Sangerinde, men opgav allerede 1833 sin sceniske Virksomhed efter at være bleven gift med Grev Barni. *3)* Carlotta G., en Kusine til de to ovenn., er født 28. Juli 1819 i Visinida i Distriktet Mantova, dansede allerede 5 Aar gl. paa Scala-Teateret i Milano og delte sine Studier mellem Sangen og Dansen, henholdsvis under Ledelse af Mme. Malibran-Garcia og Perrot, med hvem hun senere blev gift. 1841 optraadte hun under Navnet Mme. Perrot paa Renaissance-Teateret i Paris i Balletmelodramaet »Les Zingari«, hvori hun baade sang og dansede, og blev straks engageret til Operaen; her genoptog hun sit Familienavn, under hvilket hun blev verdensberømt, og vandt sine første Laurbær i Balletten »Griseldis«. *4)* Ernesta G., Carlotta's Søster, er født 1818 i Milano, debuterede som dramatisk Sangerinde (Alt) i Paris 1838 og optraadte senere paa forskellige større europæiske Operascener. *S. L.*

Gris **Nez** [grine'], Forbjærg med et meget stort Fyrtaarn i det franske Departement Pas-de-Caiais, er 51 M. højt og beliggende kun 32 Km. fra den engelske Kyst (Dover), det Punkt i Frankrig, der er nærmest ved England. *H. W.*

Griso, F., se Ridekunst.

Grison d. s. s. Galicthys, se Maarer.

Griswold [gri'zwold], Rufus Wilmot, nordamerikansk Forfatter, født 1815, død 1857. Han studerede Teologi og var en Tid Baptistpræst, men kastede sig derefter over Litteraturen og gjorde sig bekendt ved at udgive en Række Antologier, som: »Poets and Poetry of America« [1842], »Prose-writers of America« [1846], »Female Poets of America« [1849] samt »Poets and Poetry of England in the 19. Century« [4. Opl. 1854]. Desuden deltog han i Udgivelsen af det historiske Værk: »Washington and the Generals of the American Revolution« [1847] °S skrev sammen med Wallace: »Napoleon and the marshals of the Empire« [1847]. *T.L.*

Grit er en af engelske Geologer benyttet Betegnelse for en grovkornet konglomeratagtig Sandsten. *IC R.*

Grivas, 1) Theodorakis, nygræsk Hærfører og Partigænger, født ca. 1800, død 5. Novbr. 1862. Han begyndte Juni 1821 ved en Fægtning med tyrkisk Rytteri Opstanden i Vestgrækenland og tog Del i den straks derpaa følgende Belejring af Vrachori. Sammen med Kolokotronis holdtes han en kort Tid fangen i Hydra 1825, indtil han paa Grund af Ægypternes Angreb igen sendtes i Kampen. Han forfremmedes til Oberst under Præsident Kapodistrias, men anklagedes 1833 efter Præsidentens Død for Deltagelse i en Sammen-

sværgelse og dømtes til langvarigt Fængsel. Han lodes imidlertid Aaret efter fri af Minister Kolettis og sendtes mod de arkadiske og messeniske Insurgenter. 1844 gjorde han et Opstandsforsøg i Arkanien og blev 1847 Generalinspektør for Hæren. 1854 førte G. de Friskarer, som faldt ind i Thessalien og Epirus, men ledsagedes ikke af det gamle Held, trods udvist sædvanlig Tapperhed. Han var sluttelig en Modstander af det bayerske Dynasti og støttede Revolutionen mod dette 1862. *B. P. B.*

2) Demetrios, ovenn.'s Søn, er født 1829, deltog i Faderens Indfald i Epirus og var Febr. 1862 Hovedmanden for Oprøret i Nauplia. I Foraaret 1863 sendtes han til Kjøbenhavn for at tilbyde Kong Georg den græske Trone. 1865 var han Krigsminister, 1867 Marineminister og overtog 1874—75 og 1878—80 atter Posten som Krigsminister. *B. P. B.*

Grivegnée [grivɔñe'], By i den belgiske Provins Liège, 3 Km. S. 0. f. Liège, ved Ourthe, en Biflod til Maas, har (1891) 9,600 Indb. samt Kulgruber, Højovne, Støberier og Skibsbyggeri. *Joh. F.*

Grivenik ell. Grivna, russisk Sølvmønt, 10-Kopekstykke (= 1/10 Rubel), præget i 18. og 19. Aarh. af forskellig Vægt og Finhed, Skillemønt siden 1860. Regnes G. = 1/10 ny Guldrubel, er Værdien nu 19,2 O. *N.J.B.*

Grivna, gammelrussisk Pund ell. Mark, svarende til den skandinaviske og tyske Mark, og russisk Sølvmønt; jfr. Grivenik. *N.J.B.*

Grizzlybear [gri'zlibæ.ə] se Bjørne, S. 53.

Grjasovez, Grjæsovets, By i Nordrusland, Guvernementet Vologda, ligger 46 Km. S. f. Vologda ved de smaa Højder, som midt i et stort Sumplandskab danne Vandskellet mellem Dvina og Volga. (1888) 2,300 Indb., der ernære sig ved Strømpevæveri og Handel paa St. Petersborg og Archangelsk med Lærred, Tælle og raa Huder. *C. A.*

Gro, Groa; 1) nordisk Kvindenavn, 2) nordisk Jættekvindenavn. Til den sidste hører Sagnet om Jættekvinden G., der tryllede Stumpen af Hrungne's Slibesten ud af Tor's Pande; og vel ligeledes den G., der i Eddakvadet »Grógaldr« synger Tryllesange over sin Søn Svipdag (s. d.), da han skal drage ud at opsøge sin Fæstemø. *A. O.*

Groat [gro!t] (*Fourpence*, 4 *Pence*), engelsk Sølvmønt af Raavægt 1,8851 Gr. og Finhed 0,925 = 1/60 L. St. = 30,286 0. *N. J. B.*

Grober Unfug, »groft Uvæsen«, et i den tyske Straffelovs § 360 Nr. 11 optaget Forseelsesbegreb. Straffen er Bøder paa indtil 150 Rm. eller Fængsel. Begrebets nærmere Forstaaelse er i tysk Teori meget omstridt. Liszt vil indskrænke det til grove Forstyrrelser af den ydre, offentlige Orden, f. Eks. ved Foraarsagen af Opløb gennem Udraaben af foruroligende Efterretninger, Udstillinger, Optog, Brandraab o. l. De tyske Domstole gøre imidlertid en langt mere udstrakt Brug deraf og anvende det overhovedet som en Slags Reservebegreb, ved hvis Hjælp man kan ramme meget, der ikke kan rammes ved Hjælp af andre strafferetlige Kategorier. *E. T.*

Gröbian (af tysk, >grob«, dansk, »grov«), groft, ubehøvlet, uartigt Menneske.

Groblad se Plantaginaceae.

Grochov, Landsby i Polen 4 Km. 0. f. Weichsel og Varszava's Forstad Praga, ved et Defilé, er bleven bekendt paa Grund af en Række Kampe fra 19.—25. Septbr. 1831 mellem den polske Hovedstyrke og Russerne under Diebitsch. Hovedkampen stod d. 25. ved selve G. og endte med en Sejr for Russerne, der efter Slaget lejrede sig paa Valpladsen, medens Polakkerne i Løbet af Natten gik over Weichsel og tilbage paa Varszava. Russerne, der deltoge i Kampen med ca. 70,000 Mand, mistede heraf ca. 10,000, medens Polakkerne af den i Kampen deltagende Styrke, ca. 00,000 Mand, havde et Tab af ca. 12,000. *B. P. B.*

Grodek, By i Galizien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G., 30 Km. V. S. V. f. Lemberg, ved Jærnbanelinien Krakau—Lemberg, har (1890) 10,800 overvejende polske Indbyggere og er et vigtigt Marked for Korn og Hør, som bliver dyrket og forarbejdet i Omegnen. *Joh. F.*

Grodno, Guvernement i det vestlige Rusland, begrænses mod Vest og Nordvest af Polen og for øvrigt af Guvernementerne Vilna, Minsk og Volhynien. 40,600 □ Km. med (1888) 1,552,000 Indb., hvilket giver 38 paa I □Km. Den nordlige og østlige Del er en bakket Højslette, der i Guvernementets Midte med en Højde af ca. 310 M. danner Vandskellet mellem Østersøen's og det sorte Havs Tilløb. Den sydlige Del er lavere og bestaar for en stor Del af udstrakte Sumpe, hvoriblandt særlig kan fremhæves den store Bjelovesher (Bialovicer) Sumpskov (s. d.). De vigtigste Floder ere Njæmen, som her optager Shara, og Narev, Weichsel's Biflod Bug og mod Syd Jassiolda, der gennem Søen Sporovskoje strømmer til Pripet. Jordbunden bestaar af Alluvialland og er meget frugtbar, fraregnet enkelte Strækninger ved Njæmen og de øvrige Floder, hvor der findes en Del Flyvesand, og Sumpstrækningerne, hvis Areal dog stadig formindskes ved betydelige Kanaliseringsarbejder. Af Arealet indtages dog endnu 24 p. Ct. af Skov og 5 p. Ct. af Sumpe, Resten er Ager-, Eng- og Græsland. Agerbruget er Hovederhvervet; der dyrkes de almindelige mellemeuropæiske Kornsorter samt Tobak og Hør; Industrien er ikke ringe, særlig i Uldfabrikation indtager Guvernementet næst efter Moskva den vigtigste Rolle i Rusland. Handelen med Tømmer, Korn, Hørfrø, Hamp og Uld er ikke ubetydelig, men overvejende i Hænderne paa Jøderne ligesom Detailhandelen i Byerne; af de talrige Markeder have kun Hestemarkederne i Zechanordez og Selva nogen Betydning. Befolkningen udgøres af en broget Blanding af næsten alle mulige slaviske Folk, Russer 30 p. Ct., Polakker 22 p. Ct., Litauer 27 p. Ct., hvortil kommer 19 p. Ct. Jøder og en Del tyske Kolonister. Guvernementet, der blev oprettet 1842, deles i 9 Kredse: Bialystok, Bjelsk, Brest, G., Kobrin, Prushany, Slonim, Sokolka og Volkovysk. Hovedstaden G. ligger 120 Km. S. V. f. Vilna, paa højre Bred af Njæmen, umiddelbart ved Grænsen af Kongeriget Polen. (1888) 45,200 Indb., overvejende Jøder. Den har et gammelt Slot, nu Militærhospital, og et nyt prægtigt, opført af August III, talrige græsk- og romerskkatolske Kirker og Klostre, et medicinsk Akademi og en Kadetskole. Da Njæmen er sejlbar hertil, er Handelen vigtig, ligesom Klæde- og Tobaksfabrikationen. G.'s Glansperiode faldt i Stefan Bathori's Tid, der residerede her 1576—86. Fra 1673 holdtes hver tredje polske Rigsdag i G.;

her gav den 1793 sit Samtykke til Polen's anden Deling, og her nedlagde Stanislaus Augustus 25. Novbr. 1795 sin Krone. I Juni 1885 afbrændte en stor Del af Byen. *C. A.*

Grodtschilling, 1) Bendix G., født i Holsten ca. 1620, død i Kbhvn. 1690, blev 1660 kaldet til Kjøbenhavn som Hof kunstdrejer. Kong Frederik III benyttede ham til at indrette det ny Kunstkammer i den øverste Etage af den Bygning, der nu indeholder det store kongelige Bibliotek. Ordningen var til Ende 1680.— 2) Bendix G., ovenn.'s Søn, (1655—1707), blev kongelig Hofmaler 1690, og efter Faderens Død s. A. tillige Kunstkammerforvalter. 3) Hans Søn Bendix G., (1686—1737), fulgte Faderen i Embedet. — En Sønnesøn af Bendix 2), Frederik G., (1731—92), var Kontreadmiral, og dennes Søn Georgjoachim G., født 1785, var ligeledes Søofficer og faldt paa Fregatten Najaden i Kampen mod Englænderne 1812. *F.R.F.*

Groenlo tørulnlo] ell. Grol, By i den nederlandske Provins Geldern, 5 Km. fra den westfalske Grænse, ved Jærnbanelinien Winterswijk—Entschede, har (1891) 2,600 Indb. samt Bomuldsvæveri, Tørve- og Æggehandel. G. blev belejret forgæves af Moritz af Oranien 1575, men indtagen af ham 1577. Efter at være tilbageerobret af Spanierne 1606 overgav den sig først atter 1627 til Prins Friedrich Heinrich. *"Joh. F.*

Groen føruia] van Prinsterer, Vilhelm, hollandsk Historiker og Politiker, født 21. Aug. 1801, død 19. Maj 1876. Han var 1829—33 Kabinetssekretær hos Kong Vilhelm I og udgav samtidig Tidsskriftet »Nederlandsche Gedachten«, hvori han først fremsatte sin Lære om en kristelig og historisk Retning i det offentlige Liv. Efter grundige historiske Granskninger udgav han »Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau« [16 Bd., 1835—64], en vigtig Kildesamling til 16. og 17. Aarh.'s Historie med ypperlige Indledninger. Endvidere skrev han en Haandbog i Nederlandenes Historie, fremstillet i afgjort oranisk Aand [1846, 4. Udg. 1874]. Han valgtes 1840 til andet Kammer og sad her med nogen Afbrydelse indtil 1865. Han optraadte fra første Færd som en streng Forsvarer af den gamle Forfatning, idet han dog tog Ordet for Ministeransvarlighed og Kirkens Selvstændighed overfor Staten. Efter Forfatningens Omdannelse 1848 hævdede han med Styrke Kongedømmets Betydning og den protestantiske Kirke, idet han indtog en lignende Stilling som Stahl i Preussen, og blev saaledes Grundlægger af det saakaldte »antirevolutionære« Parti. Han udviklede sine Grundsætninger i talrige Flyveskrifter og et særligt Blad, »Der Nederlander« [1850—55], (Litt. Vos, *G. v. P. en zijn tijd.* [2 Bd., Dordrecht 1886—91]). *E. E.*

Grog, Toddy, Drik sammensat af Rom, Kognak e. l., varmt Vand og Sukker, undertiden med Tilsætning af Krydderier. Navnet stammer fra Admiral Vernon, der 1740 forbød Brugen af ublandet Rom for Matroserne og i Stedet for indførte denne Blanding, paa hvilken Matroserne da overførte deres tidligere Øgenavn, G., paa Admiralen.

Grógaldr, Gro's Tryllesang, findes kun i Papirshaandskrifter, men er ikke desto mindre et Oldkvad (fra omtrent 1000); det indeholder den afdøde Gro's gode Raad til hendes unge Søn, Svipdagr; det svarer til den første Del af Svejdalsvisen, og danner en Indledning til Fjölsvinnsmál (s. d.), men er dog af en anden Forfatter end dette Digt. Findes trykt i Eddaudgaverne. *F. J.*

Groitzsch, By i Sachsen, i Kreishauptmannschaft Leipzig, 25 Km. S. S. V. f. Leipzig ved Jærnbanelinien Gaschwitz—Meuselwitz, har (1890) 5,400 Indb. samt stor Skotøjsfabrikation, Garveri og Jærnstøberi. Borgen nær ved Byen var Stamsæde for Greverne af G., af hvilke særlig Wiprecht er bekendt. Efter flere Omskiftelser forfaldt den efter 1480. *Joh. F.*

GroiX [grwa'], en ca. 15 □ Km. stor fransk Ø ved Sydvestkysten af Bretagne, Dep. Morbihan, Arrond. Lorient, beliggende uden for Floden Blavet's Munding og adskilt fra Kysten ved det 5 Km. brede Stræde Basse de Bretons. Øen, hvis omtrent 5,000 Indb. næsten udelukkende leve af Fiskeri (Sardeller), er bekendt for sine mange Minder fra Druidetiden og for sine dybe Grotter ved Kysten, der kun ere tilgængelige i Ebbetiden. *H. W.*

Grolier [grålje'], Jean, Vicomte af Aguisy, fransk Bogven, født i Lyon 1479, død 22. Oktbr. 1565. Han var Finansembedsmand af høj Rang, til sidst en af de 4 franske Generalskatmestere, og havde som Skatmester ved den franske Hær i Italien under et langt Ophold der faaet Lejlighed til at fremme sin ualmindelige Studere- og Samlerlyst under Samkvem med Aldus Manutius o. l. lærde. Det prægtige Grolier'ske Bibliotek splittedes ved hans Død; dog holdtes omtrent 3000 Bd. sammen i en Arvings Slægt i over 100 Aar; nu har man kun genfundet lidt over 350 Bd., der ere spredte viden om. De fleste ere dog bevarede i Frankrig, navnlig i Nationalbiblioteket i Paris; derefter besidde især British Museum og Hofbiblioteket i Wien en Del. 2 ere komne til Stockholm, og 2 findes i Kjøbenhavn. G.'s Bøger henhørte mest til den antikke, den historiske og den arkæologiske Litteratur. Hvad der navnlig er karakteristisk for dem, er de sjælden smukke Bind i Renaissancestil, dels udførte i Italien, dels ved franske Mestere, der toge Italienerne til Mønster; de pleje at bære Indskriften *J. Grolierii et amicorum* (tilhører G. og hans Venner), et Vidnesbyrd om Ejerens gavmilde Haand og Aand, samt Valgsproget *Portio mea, Domine, sit in terra viventium,* hentet fra Salmerne. Naar smukke Eksemplarer af G.'s Bøger nu komme paa Bogmarkedet, betales de meget højt, og der er endog betalt 12,000 frc. for »en G.« paa en Paris-Auktion. Idet man betragter G. som Bogvennen fremfor alle andre, har man i New York givet en Forening for Boghaandværk Navn efter ham (G.-Klub). (Litt.: Le Roux de Lincy, *Recherches sur Jean G., sur sa vie et sa bibliothèque* [Paris 1866]; C. Elberling, »G. og hans Samtid« [i den kjøbenhavnske Forening for Boghaandværks Aarsskrift, 1890, ogsaa i »Tidsskrift for Kunstindustri« for s. A.; med smukke farvetrykte Afbildninger af de to G.-Bd., der findes i Kbhvn.]). *E. G.*

Grolman, Karl Ludvig Wilhelm, tysk retslærd og Statsmand, født 23. Juli 1775 i Giessen, død 14. Febr. 1829. G. blev 1798 Professor ved Universitetet i sin Fødeby, 1804 Medlem af Appellationsretten og 1815 Kansler ved Universitetet.

1816 blev han Minister i Storhertugdømmet Hessen og var fra 1821 til sin Død Ministerpræsident. G. er Ophavsmand til den Teori om Straffens Formaal, der kaldes Præventionsteorien (se Straferet), som han udviklede i sine Skrifter: »Grundsätze der Kriminalrechtswissenschaft« [Giessen 1798, 4. Opl. 1825] og »Ueber die Begriindung des Strafrechts und der Strafgesetzgebung« [smst. 1799]. *Ludv. H.*

Grolman, Karl Wilhelm Georg, preussisk General, født 30. Juli 1777 i Berlin, død 15. Septbr. 1843 i Posen. Kun 14 Aar gl. traadte han, teoretisk godt uddannet, ind i Hæren, var 1806 Adjutant hos Feltmarskal Möllendorff og gjorde senere Tjeneste i L'Estocq's Generalstab. I disse Stillinger udmærkede han sig ved personlig Tapperhed. Efter Fredsslutningen 1807 tog han en fremragende Del i Arbejderne paa Hærens Reorganisation, traadte 1809 i østerrigsk Tjeneste og deltog under General Kienmayer i Krigen i Sachsen, hvorefter han over England naaede Spanien for ogsaa her at kæmpe mod Napoleon. Ved Valencia's Kapitulation blev han Krigsfange og førtes til Frankrig, flygtede imidlertid fra Fangenskabet, kom 1813 igen i preussisk Tjeneste og tog i Bliicher's Korps Del i Kampene ved Lutzen og Bautzen og i Overfaldet paa Haynau. Efter Vaabenstilstanden ansattes han som Stabschef i Kleist's Korps og indlagde sig i denne Stilling store Fortjenester ved Dresden og Nollendorf. Efter Fredsslutningen 1814 blev han Generalmajor og Direktør i Krigsministeriet. 1815 ansattes han som Generalkvartermester hos Blücher ved Siden af Gneisenau og havde betydelig Indflydelse paa Resultatet ved Waterloo. Efter Krigen traadte han tilbage til sin Stilling i Krigsministeriet, hvor han navnlig arbejdede paa Generalstabens Organisation og Virksomhed samt paa Landets Opmaaling. 1819 tog han sin Afsked, men indtraadte 6 Aar senere igen i Tjenesten som Chef for 9. Division i Glogau og udnævntes 1833 til kommanderende General for 5. Armékorps i Posen, i hvilken Stilling han døde, og hvor der 1845 oprejstes et Mindesmærke for denne kundskabsrige og energiske Officer. *B. P. B.*

Gromadki (masurisk »den lille Flok«), et pietistisk Parti blandt Masurerne. De staa inden for den evangeliske Landskirke, men ikke fuldt tilfredsstillede af dennes Gudstjeneste holde de gudelige Forsamlinger under Ledelse af Mænd, der svare til vore Indremissionærer. *L. M.*

Gromatici se Agrimensor.

Grong Herred, Inderøens Fogderi, Nordre Trondhjem's Amt, (1891) 3,523 Indb., indtager i Amtets nordøstlige Del en betydelig Strækning omkring den store Namsenelv og dens mange Bielve, som have nedskaaret i Fjældet de overalt hinanden krydsende, for den større Del med store Vande fyldte, Dalfører, mellem hvilke Toppene hæve sig isolerede, men kun sjælden med bratte Sider. Namsen, der inden for G. H. har en Længde af ca. 165 Km., udspringer i dettes nordøstlige Hjørne mellem Store Børgefjæld's Tinder og Jøkler. Kilderne samle sig under Kvigtind, 1,763 M., i store Tjukkelvand, løbe først mod Vest og derpaa mod Syd gennem flere større og mindre Vand ud i store Namsvand efter kort i Forvejen at have optaget Virma, der kommer fra de høje Østfjælde Virmatinden, 1,269 M., og Jetnamklumpen's 1,521 M. Bræer. Fra store Namsvand — ved smalle Sund forbundet med midterste og søndre Namsvand — løber Namsen først i Nordvest, gør derpaa en skarp Bøjning mod Sydvest, inden den optager den Nord fra kommende Mellingselv, der danner Afløbet for de store Vande Mellingen og Smalvand. Her bøjer Namsen mod Sydsydvest og beholder denne Retning for ca. 80 Km. indtil G. H.'s Hovedkirke. Omtrent 20 Km. neden for Mellingelven optager Namsen paa højre Side de betydelige Frøiningselv, samt store og lille Bjørnhusdalselven, der danne Afløbet for de mange Vande, som fylde de nordvestlige Grænsefjælde, af hvilke Kløftfjæld og Frøiningsfjæld, 1,098 M., ere de højeste. Endnu 30 Km. længere ned optager Namsen 3 større Bielve: paa højre Side Lindseta og paa venstre Tunnsjøelven, der komme fra den store paa Grænsen mod Jemteland liggende Tunnsjø, og længere mod Syd Grøndalselven, der ligeledes har sine Kilder i Østfjældene. N. f. Tunnsjøen ligger langs Grænsen flere store Søer, der have Afløb til Jemteland; af den største af disse Limingen falder en større Del inden for G. H., i dens nordlige Ende optages Afløbet for Huddingvand og Vægteren; som nævnt danne Fjældene paa begge Sider af Elven ingen sammenhængende Masser, men mere isolerede Toppe, højere jo mere man nærmer sig Grænsen, hvor N. f. Limingen Jomafjæld, 1,150 M., og Durgafjæld, 1,160 M., ere mest kendte. S. f. Grønsdalselven hæver Heimdalshougen sig nede ved Elven til 1,160 M. Efter neden for Harran Kirke paa venstre Side at have optaget Nesaaen styrter Namsen sig i en trang Rende ud over den bekendte Fiskemfos, hvor der er opført en liden Turisthytte, og fortsætter endnu ca. 12 Km. i en af Aase indsnævret Dal til Grong Kirke, hvor den optager den Øst fra kommende Sanddøla. Efter Sammenløbet bøjer den mod Vest og slynger sig i mange Bugtninger gennem den aabne, brede Hovedbygd ind i Naboherredet Overhalden. Sanddøla er en betydelig Elv, som ved Sammenløbet gaar i nordlig Retning, men noget længere mod Syd kommer ret fra Øst; den optager her de ligeledes Øst fra kommende og med den jævnløbende Luruelv og Meldøla. Paa Sydsiden af Namsen hæver sig som en sammenhængende Fjældmasse over mod Sanddøla Gjetfjældet, 869 M.; her er dog fremdeles den samme gennemskaarne Formation herskende, derimod forene Fjældene sig paa begge Sider af den trange Sanddøldal mere til et Hele. N. f. Namsen finde vi i dennes vestlige Del fremdeles isolerede Toppe, adskilte ved dybe Dale. Over Spangfjæld, 475 M., paa Vestgrænsen kommer man til den parallel med Namsen flydende Bjøras øvre Dalføre, hvori de store Vand Øje-Vand, Grungstad Vand og Eidsvand ligge; af dette sidste hører dog kun omtrent Halvparten inden for G. H. Dette højtliggende, men ganske godt bebyggede Dalføre danner et eget Annekssogn, Høj landet. Grong Hovedsogn ligger i den nedre Del af Namsen's samt i Sanddøla's Dalføre, længere op i Namdalen er Annekssognet Harran medTrones Kapel, og helt i Øst ved Limingen Rørvigen Kapel. Den dyrkbare Jord

findes væsentlig i de nævnte Dalfører; kun hist og her træffer man i Sidedalene en enkelt Gaard. Agerbrug og Fædrift spille i Ernæringen en ikke ubetydelig Rolle, men af størst Betydning ere de store Skove, som overalt dække de lavere Fjældsider; mest bekendt er den Staten tilhørende Namsalminding, som tidligere har lidt en sørgelig Medfart, men nu er under forstmæssig Behandling. Fiskeri drives i stor Udstrækning i de mange fiskerige Vande, mest af Ørred og Røi; Laksen gaar op til Fiskemfossen og giver god Indtægt ved Fiskeriets Udleje til Engelskmænd. I den nordøstlige Del vandrer en Del Lapper om med store Renhjorde. Hovedvej fører fra Namsos langs Elven til Grong Kirke, bøjer derfra mod Syd over i Sanddøla's Dalføre og videre Syd paa over Snaaseheia til Stenkjær; en kørbar Vej fører langs Elven Nord over i henimod 30 Km.'s Længde, den er tænkt fortsat over til Vefsen i Nordland. Elven er for øvrigt paa lange Strækninger farbar for Baad. Ogsaa i Højlandets Anneks følger en Vej langs Vasdraget ned i Overhalden. For øvrigt vedligeholdes Forbindelsen mellem de enkelte Gaarde og Kapelsognene ved Rideveje. Herredets Areal er 4,909 □ Km., hvoraf 345 □ Km. Indsøer. (Litt.: A. Fenger-Krog, »Fra Østersund til Grong« [Chra. 1883]; H. H. Gunnerus, »Beskrivelse over Namsen Elv og Fiskum Fos« [Kbhvn. 1811]). *F. F. W. H.*

Groningen tøm!-], Provins i Nederlandene, omfatter den nordøstlige Del af Kongeriget, grænser mod Nord til Nordsøen, mod Øst til Dollart-Bugten og den preussiske Provins Hannover, mod Syd til Provinsen Drenthe, mod Vest til Friesland og er 2,297,6 D Km. med (1891) 277,300 Indb. o: 120 paa 1 □ Km. G. er et Lavland, hvis Kyster beskyttes ved stærke Diger; kun S. f. Hovedstaden G. findes et stenrigt Højdedrag (Hondsrug), ligesom der mod Syd og Øst findes Høje, der dog aldrig overskride 12 M. For øvrigt findes i den nordlige Del dyb Lerjord med udmærket Agerland og Enge, sydligere findes Sand- og Tørvejord. Sumpstrækningerne mod Sydøst (Bourtanger Moor) ere nu for største Delen tørlagte og gjorte frugtbare. Floder findes ikke, derimod er G. rig paa Kanaler. Blandt Søerne, der kun indtage 12 □ Km., ere Siidlaarder-, Schild-, Leekster- og Foxholster-Sø de betydeligste. I det hele ere 51,4 p. Ct. af Jorden Agerland, 25 p. Ct. Eng- og Græsland °g 15 P. Ct. uopdyrkede; omtr. 1/8 af Jorden tilhører Geesten. Klimaet er særlig ved Kysten fugtigt og ustadigt, og Feberepidemier anrette ofte store Ødelæggelser. Indbyggerne, der næsten udelukkende ere af sachsisk Herkomst, høre med Undtagelse af en Del Mennonitter og nogle katolske Menigheder til den reformerte Kirke og drive hovedsagelig Agerdyrkning og Kvægavl, tillige findes Skibsbyggeri. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af uldne Strømper, Uldtøj, Lærred, Papir, Pottemagervarer og Kartoffelmel. Der drives særlig Plandel med Kvæg. Provinsen er delt i 3 Distrikter, Appingedam, G. og Winschoten. Efter E. de Amicis'es Udsagn er G. en af de Provinser i Holland, som ere mest omdannede ved den menneskelige Aand. I 16. Aarh. var G. for en stor Del ubeboet, Landet var dækket med Skov, Moser og Sumpe og til Dels uophørlig oversvømmet af Havet, ligesom der fandtes Skarer af Ulve og Sværme af Svømmefugle. 3 Aarhundreders taalmodige Arbejde, om end mere end een Gang haabløst opgivet, har nu gjort G. til en af de rigeste Provinser i Holland i Forhold til sin Størrelse.

Hovedstaden af samme Navn ligger ved Forening af Bækkene Hunse og Aa, som ere gjorte sejlbare for større Skibe og ere forbundne ved Kanaler med Dollart-Bugten og Zuider-Søen. Fra G. føre Jærnbanelinier til Harlingen, Meppel og Delfzijl. Indbyggerantallet beløber sig (1892) til 58,000, hvoraf 7,000 Katolikker og 3,000 Jøder. G. er regelmæssig bygget, har brede Gader og smukke Pladser, deriblandt »det store Torv«, der er et af de største i hele Holland. En Grav omgiver den gamle By og skiller den fra Forstæderne. Blandt dens Bygninger kunne nævnes den reformerte St.-Martini-Kirke, ved Torvet, i gotisk Stil, den katolske Broederkerk, Raadhuset og Universitetsbygningen (fra 1851). Universitetet, der er grundet 1614, har et Bibliotek, et Observatorium, en botanisk Have, et naturhistorisk Museum og en Samling for germanske Oldsager. Endvidere findes et Akademi for Bygningskunst og Navigation, et Gymnasium, et Seminarium og et Døvstummeinstitut. Af Kanalerne er den saakaldte Reitdiep, der dannes ved Sammenløb af Aa og Hunse, den vigtigste. Industrien beskæftiger sig; med Sukkerraffinaderi, Møbel- og Spejlfabrikation samt Fabrikation af Linned, Uldtøj, Guld, Sølv, Jærnvarer og Tobak. Fra sine Havne driver G. Handel med Korn og Smør. — G. nævnes allerede i 9. Aarh. som en blomstrende By. I Middelalderen hørte Byen og en Del af Landet til Biskoppen af Utrecht. Fra 1282 hørte G. til Hanseforbundet. 1506 gav G. sig under Edzard af Østfriesland's Beskyttelse og kom 1514 under Karl af Geldern. 1536 underkastede Karl V sig Byen og Landet. 1579 traadte G. ind i Utrecht-Unionen, men blev løsreven fra den af den forræderiske Statholder Rennenberg, indtil den blev erobret i Juli 1594 af Moritz af Oranien. 1672 modstod den en Belejring af Biskoppen af Miinster, Bernhard von Galen. (Litt.: Lorgion, »Geschiedkundige beschrijving der stad G.« [G. 1856—57]; Schepers, »G. als Hanzestad« [smst. 1891]). *Joh. F.*

Groningerkvæg se Kvægracer.

Gronōv (lat. *Gronovius*), t) Johann Friedrich, berømt Filolog, født 1611 i Hamburg, død 1671 i Leyden, studerede ved tyske og hollandske Universiteter, blev 1641 Professor i Historie og Veltalenhed i Deventer (Holland), 1659 i Græsk i Leyden og snart efter Universitetsbibliotekar smst. Han har udgivet talrige latinske Forfattere: Livius, Tacitus, Seneca, Gellius o. a., samt forfattet *Observationum libri IV* [Deventer 1652; ny Udg. af Frotscher, Leipzig 1831] og *Lectiones Plautinae* [Amsterdam 1640]. G. havde sin Styrke i Behandlingen af de latinske Prosaforfattere, saavel i kritisk og grammatisk Henseende som i den reale Fortolkning. (Litt.: Luc. Muller, »Gesch. d. klass. Philol. in den Niederlanden« [Leipzig 1869]). *A. B. D.*

2) Jacob, ovenn.'s Søn, født i Deventer 1645, død i Leyden 1716, studerede i Deventer og Leyden, besøgte Oxford og Cambridge og blev 1679 Professor i klassisk Filologi i Leyden. Han har udgivet Polyb, Herodot, Cieero o. a. og samlet

Skrifterne om græske Antikviteter i sin *Thesaurus antiquitatutn Graecarum* [12 Bd., Leyden 1697—1702]. I Betydning staar han langt tilbage for Faderen. *A. B. D.*

Groom [gru!m] (eng.), Rideknægt, Opvarter, Tjener; tillige Titel paa flere høje engelske Hofembedsmænd: *G. of thechamber, g. of the robes.*

Groombridge [gru!mbridž], Stephen, født 7. Jan. 1755 i Goudhurst (Kent), død 30. Marts 1837 i Blackheath, var oprindelig Lærredshandler i London, men trak sig 1815 tilbage fra Forretningslivet, bosatte sig i Blackheath, hvor han havde indrettet sig et privat Observatorium, og helligede Resten af sit Liv til Astronomi og Musik. I Astronomien har han vundet sig et Navn ved sin »Catalogue of circumpolar stars« [udgivet af Airy, London 1838]. Selv har han publiceret »Universal tables for the reduction of fixed stars« [»Mern. R. Astr. Soc«, I, London 1822], foruden enkelte mindre Observationsrækker. *J. Fr. S.*

GrOOt d. s. s. Grotius.

Groot [χro!t] (Groote), Gerrit (Gerhardt ell. Geert) de, nederlandsk Mystiker og Bodsprædikant, født i Deventer 1340, død smst. 1384. G. studerede i Paris, var Lærer i K5ln og havde Præbender i Aachen og Utrecht; under dette førte han et ret verdsligt Liv, men ved en Sygdom og ved Paavirkning af Karteuserprioren i Munnikhuizen blev han omvendt (1374). Han opgav sine Præbender, bortgav sin betydelige Fædrenearv og levede i Deventer og Munnikhuizen for at faa Magt over sine Lidenskaber og for lærde Studier. En Tid stod han i Forbindelse med Johan Ruysbrock (s. d.). Efter at være bleven diakonviet 1379 rejste han rundt i Nederlandene som Bodsprædikant og forkyndte levende Kristendom, indtil det i 1383 blev ham forbudt at prædike. G. appellerede til Paven, men han døde under Arbejdet med at pleje pestsyge, inden han endnu fik Svar. Sammen med Florens Radewijnzzoon stiftede han »Brødrene af Fælleslivet« (s. d.). (Litt.: Clarisse, *Over den geest en de denkwijze van G. Groote i Archief voor kerk. geschiedenis* [Leyden 1829, 1836]; Bähring, »G. G. und Florentius« [i »Lebensbilder aus der Geschichte der inneren Mission«, 1. Hæfte, Hamburg 1849]; Acquoy, *Het klooster te Windesheim* [Utrecht 1875]; Bonet-Maury, *Gérard de G. un précurseur de la réforme au XIVsiècle* [Paris 1878]; Grube, »G. G. und seine Stiftungen« [Köln 1883]). *L. M.*

Groote Eylandt, en stor til Nordterritoriet af Kolonien Sydaustralien hørende 0 i Carpentarie-Bugten paa dennes vestlige Side, 4,000 □ Km. stor, omgiven af Skær, i det indre bjærgfuld (Central Hill) og ubeboet. Mellem den og Fastlandet ligge Øerne Bickerton, Woodah o. a. *C. A.*

Gropius, Karl Wilhelm, tysk Dekorationsmaler, født 4. Apr. 1793 i Braunschweig, død 20. Febr. 1870 i Berlin. G. foretog Studierejser rundt om i Tyskland, i Schweiz og Frankrig. Med Daguerre's Diorama i Paris som Mønster aabnede han 1827 et Diorama i Berlin, blev her sysselsat som Dekoratør og Inspektør ved det kgl. Teater (til hans bekendteste Arbejder høre Dekorationsskitserne til Schiller's »Wilhelm Tell«) og blev i Banebryder i denne Art Dekorationsmaleri for Berlin's Kunst; i sine vittige Tegninger og Karikaturer gav han det specielle berlinske Vid et betegnende Udtryk. 1822 blev han Medlem af Kunstakademiet. Ogsaa Sønnen Paul G. (1821—88) var en anset Dekorationsmaler. *A. Hk.*

Gropius, Martin Karl, tysk Arkitekt, ovenn.'s Fætter, født i Berlin II. Aug. 1824, død smst. 13. Decbr. 1880. Han studerede under Schinkel og Botticher og blev en begejstret og talentfuld Fører for den klassiske Retning i moderne tysk Bygningskunst. Efter forskellige Rejser i Grækenland og Italien bosatte han sig i Berlin, hvor han fra 1865 arbejdede sammen med Schmieden. Hans Hovedværker ere: Sygehuset i Friederichshain ved Berlin [1874], Universitetet i Kiel [1876], Sindssygehospitalet i Neustadt-Eberwalde, Sygehuset i Wiesbaden, Militærsygehuset i Tempelhof [1878], Kunstgewerbemuseet i Berlin [1881], samt talrige, pragtfulde Villaer og Privathuse. Selv om han anvendte Mursten som Byggeemne, fulgte han dog de antikke Forbilleder. *E. S.*

Gros (tysk *Gros s*, fr. *gros se*, eng. *gross*, ital. *grossa*, sp. *gruesa*, port. *groza*), Talmaal = 12 Dusin = 144 Stkr. I England forekommer ogsaa et »stort G.« = 12 G. *N. J. B.*

Gros [gro'], fransk Guldmønt af høj Finhed (*g. royal*), fra 1285 til 1322 = 15 Kr. 46 0. G., forskellige franske Sølvmønter i den senere Middelalder, hvoraf *g. å la fleur de lys* og *g. å la couronne* vare smukt prægede, af en Værdi, der varierer mellem 10 og 60 0. *N. J. B.*

GrOS [gro'] (fr.) kaldes Hovedmassen af en til March, Sikringstjeneste eller Fægtning formeret Hærafdeling. Paa Marcher danner saaledes den ved Avantgarden eller Arrieregarden sikrede Hovedstyrke G. Under Sikringstjenesten benævnes ogsaa de største Led, der eventuelt gennem Kampen dække det egentlige G. (Hovedstyrken), undertiden Sikringsdelenes G. Under Fægtning har G. den Opgave at gennemføre Kampen, eventuelt støttet af Reserven. Om G.'s Styrke i Forhold til den hele Styrke kan intet bestemt siges paa Grund af Forholdenes Forskellighed. Den øverste Fører maa ved Bestemmelsen af Styrken have fri Hænder, da han har Ansvaret for G.'s Anvendelse. *B. P. B.*

GrOS [gro'], med forskellige Tilføjelser, saasom *G. de Naples, G. de Tours, G. des Indes* o. s. v., Betegnelse for forskellige tætte, svære Slags Silketaft.

Gros [gro'], Antoine Jean, Baron, fransk Historiemaler, født 16. Marts 1771 i Paris, død 27. Juni 1835 i Bas-Meudon. G. var Elev af David; Revolutionens Rædsler drev ham (1793) til Italien, hvor han under store Afsavn hutlede sig igennem, bl. a. ved at male Miniaturer; Bekendtskabet med Josefine, Bonaparte's Hustru, i Genova 1796 bragte ham snart i Berøring med Bonaparte, hvem han forherligede i »Sejren ved Arcole«, der skabte ham Heltens Gunst og overhovedet en stor kunstnerisk Sejr. Hans Kunst var fra nu af knyttet nøje til den senere Kejsers Bedrifter, og som ingen anden forstod han, i Skildringen af disse, at tolke den patriotiske Følelse i dens høje Flugt. 1801 var han atter i Paris. Medens han paa Halvvejen maatte opgive det kolossale Billede »Slaget ved Nazareth« (Skitsen i Mus. i Nantes), som han efter en sejrrig Konkurrence havde faaet Bestilling paa, men hvis Forherligelse af Junot var Napoleon en Torn i Øjet,

fik han Erstatning i Bestillingen paa »Napoleon hos de pestsyge i Jaffa 1799« [Louvre 1804]; i tidligere Arbejder havde han brudt Vej for Slagbilledet med dets Tummel, de i hinanden indfiltrede Masser, Haandmængets Raseri etc, her udnytter han for første Gang i fransk Kunst Orienten i dens maleriske fremmedartede Karakter og aabner saaledes for en Kilde, hvoraf saa megen senere fransk Kunst har øst. »Slaget ved Abukir« [1806, Mus. i Versailles] og det i malerisk Henseende særlig betydelige »Napoleon paa Slagmarken ved Eylau« [Louvre 1808] vakte ligeledes stort Bifald. Men hermed var G.'s Kulmination naaet. Hans Kunst, der i saa høj Grad byggede paa David's Grundsætninger, var ved hans sjældne Skaberkraft, hans Virkelighedssans, der formaaede at gribe det momentane, fastholde det karakteristiske og end ikke veg tilbage for det hæslig frastødende (de pestsyge), brudt ud af de gamle Rammer og stod med de brede Penselstrøg og den friske klare Farve (i Italien havde han med Iver studeret Rubens og v. Dyck) betydelig over den David'ske Skoles øvrige Ydelser i malerisk Henseende. I de følgende Værker svækkedes Originaliteten, og det teatralske tog Overhaand: »Madrid's Indtagelse«, »Napoleon foran Pyramiderne« [1810, begge i Mus. i Versailles], »Napoleon's Sammenkomst med den østerrigske Kejser efter Austerlitz-Slaget« [1812]. Hans »Frants I og Karl V ved S. Denis's Grave« [Louvre 1812] var dog, især fra Farvens Side, et fremragende Arbejde. Med Restaurationsperioden, under hvilken han ogsaa var højt anset ved Hove (han adledes saaledes), tager yderligere hans Kunst af i Værdi, Emner som »Ludvig XVIII bryder op fra Tuilerierne« [1817] og »Hertuginden af Angouléme indskiber sig i Bordeaux« [1819] vare ikke egnede til at inspirere hans Kunst; for Pantheon's Kuppel malede han med Dygtighed Genoveva's Apoteose (hun hyldes af Chlodovech, Karl den Store, Ludvig XVIII m. fl.; fuldendt 1824), men han formaaede dog ikke her ret at smelte Allegorien og Nutidsbilledet sammen, og endmindre forstod han at indblæse frisk Liv i Allegorierne »Frankrig's Genius« og »Den paa Dyd grundede Berømmelse« [Loftsbilleder, Louvre 1827—31]. David's Atelier, som han havde overtaget efter dennes Afrejse, ledede han ganske efter sin Lærers Doktriner, og sine ca. 400 Elever indprentede han nu det antikke mytologiske og historiske Billede som den enegyldige Rettesnor, helt imod tidligere egen Praksis; alt det ny, han selv havde været med til at fremkalde gennem sine Værkers stærke Indflydelse paa den frembrydende Romantik (særlig paa Géricault), søgte han nu, men forgæves, at besværge ved egne Arbejder som »Herakles og Dejaneira« [Mus. i Toulouse], »Acis og Gaiathea«, »Bacchus og Ariadne« etc, men de bar alt Senilitetens Præg og mødtes med Spot og Haanlatter af den ny Skoles Mænd. Den haarde Medfart, der blev hans stærkt akademiske Arbejde »Herakles og Diomedes« til Del paa Udstillingen 1835, knækkede helt hans Modstandskraft, og forgræmmet berøvede han sig Livet i Seinen. (Litt.: J. B. Delestre, *G., sa vie et ses ouvrages* [2. Opl., Paris 1867]; J. Tripier le Franc, *Histoire de la vie et de la mort du baron G.* [Paris 1878]; Biografier af Graul i Dohme's »Kunst u. Künstler« [Leipzig 1885] og Dargenty [1887]). *A. Hk.*

Gros [gro'], Jean Baptiste Louis, Baron, fransk Diplomat, (1793—1870), indtraadte 1823 i den diplomatiske Tjeneste og blev 1829 Baron. I en lang Aarrække var han ansat i Sydamerika og havde her flere vigtige Hverv, især i La Plata Staterne 1844. Han blev 1850 Sendemand i Athen med den Opgave at udjævne Tvisten med England om Pacific-Sagen; førte 1854—56 Underhandlinger med Spanien om endelig Afgørelse om Grænsen ved Pyrenæerne og sendtes 1857 til Kina, hvor han n. A. sluttede Traktaten i Tientsin. Da denne ikke overholdtes, fulgte han 1860 med Toget til Kina og sluttede Freden i Peking. Endelig var han 1862—65 Sendemand i London. 1858 blev han Senator. *E. E.*

Gros [gro'], P., se Legros.

Grosaventurhandel og Aventurhandel kaldtes Handelsforetagender til fjerne, oversøiske Lande i fordums Tid, da Transportmidlernes Ufuldkommenhed og hine Landes lave Kulturstandpunkt gjorde saadanne Foretagender meget vanskelige og risikable. Ved G. forstodes særlig et Foretagende, ved hvilket Købmanden medgav en Skibsfører eller en anden Købmand en Ladning Varer paa de Vilkaar, at han fik en høj Pris for den, hvis den lykkelig ankom til Bestemmelsesstedet, medens han maatte bære hele Tabet, hvis den gik til Grunde undervejs. *C. V. S.*

Grosaventurlaan er Navnet paa et nu forældet Søretsforhold. En Person laante en anden Penge, for at denne kunde købe Varer til oversøisk Forsendelse. Ankom Varerne lykkelig, betaltes høje Renter (en høj Præmie) af Laanet; gik de til Grunde, bortfaldt hele Kravet (heraf Navnet, der peger paa »den store Risiko«). Den retlige Ordning henførte Laanet til det saakaldte uegentlige Bodmeri eller Respondentia (se Bodmeri). Med de nyere Tiders udviklede Kreditforhold og Forsikringsvæsen er denne Laaneform bleven upraktisk. *V. B.*

Grosch, Christian Henrik, norsk Arkitekt, nedenn.'s Søn, født 21. Jan. 1801 i Kbhvn., død 4. Maj 1865 i Christiania. Han studerede 1820—24 Bygningskunsten med Understøttelse af »Selskabet for Norges Vel« ved Kjøbenhavn's Akademi, hvor han vandt den lille og store Sølvmedaille. Efter sin Tilbagekomst blev han anvendt ved Opførelsen af flere offentlige Bygninger i Christiania (Børsen, Bankbygningen, o. fl.). 1828 blev han ansat som Stadskonduktør. Som saadan virkede han lige til sin Død. Hans Navn er knyttet til flere af det nyere Christiania's betydeligere offentlige Bygningsværker, Universitetet (med Bistand af Schinkel), Observatoriet, Basaren med Slagterboderne og Brandvagten ved Vor Frelsers Kirke, ligesom han har udarbejdet Tegninger til flere Kirker og andre Bygninger rundt om i Landet. Fra 1827 var han i en Række Aar Lærer ved og Medlem af Direktionen for den kgl. Kunst- og Haandværksskole. *Fr. O.*

GrOSCh, Heinrich August, Landskabmaler og Kobberstikker, født 26. Febr. 1763 i Liibeck, død 6. Juli 1843 i Christiania. 20 Aar gl. kom han til Kjøbenhavn, ved hvis Kunstakademi han uddannede sig, og hvis mindre Sølvmedaille han

■vandt 1793. Han fortsatte derefter ikke sine Studier ved Akademiet, men beskæftigede sig med at male Landskaber i Vandfarve og med Kobberstikning. Han udstillede de følgende Aar adskillige Prøver paa sine Fremskridt i disse Kunster og forsøgte gentagne Gange at blive agreeret som Kunstner ved Akademiet, hvilket imidlertid ikke lykkedes ham. Ogsaa Landskaber i Olie har han i denne Tid malet, to af disse besidder den kgl. Malerisamling i Kbhvn., men mest synes Kobberstikningen at have beskæftiget ham. Et Værk, »Malerisk Rejse gennem Norge«, til hvilket han (1811) fik Understøttelse af »Selskabet for Norges Vel«, udkom vel ikke, men han var (1810) i Anledningen rejst til Norge, i hvilket Land han tog fast Ophold fra 1812 — først i Frederikshald og senere (1815) i Christiania. Her knyttedes han straks til den nyoprettede Kunst- og Haandværksskole som Lærer og senere som Medlem af dennes Direktion, fra hvilken Stilling han tog Afsked 1840. Foruden forskellige kobberstukne Haand- og Lærebøger i Tegnekunsten o. 1. har han stukket en Del Prospekter, til Dels efter Lorentzen's norske Prospekter. *Fr. O.*

Grosch, Henrik August, norsk Museumsdirektør og Forfatter, er født i Christiania 21. Juli 1848, blev Student 1865, cand. jur. 1871, hvorefter han fra 1873 var ansat i Justitsdepartementet, siden 1878 som Fuldmægtig. Fra dette Embede har han imidlertid haft Tjenestefrihed siden 1886, idet hans Tid ikke mindre end hans specielle Interesser mere og mere optoges af hans Virksomhed ved »Christiania Kunstindustrimuseum«, af hvis Oprettelse 1876 han har store Fortjenester, og hvis Konservator han var til 1894, da han blev administrerende Direktør ved samme. Dets Samlingers rige Forøgelse i de forløbne 20 Aar og deres mønstergyldige Ordning skyldes ikke mindst hans Arbejde, ligesom hans agitatoriske Virksomhed har bidraget til at skaffe Museet øgede Indtægter, naar rige Privatsamlinger (som Hammer's, Spitzer's o. fl.) ere komne til Auktioner i Udlandet. Den øverste Ledelse af de offentlige Foranstaltninger til Husflidens Fremme i Norge er henlagt under Museet, og derigennem har dettes Direktør øvet Indflydelse paa de senere Aars Genoplivelse af det nationale Arbejde i Træskæring, Guldsmedkunst og Tæppevævning. Hans ikke ubetydelige Forfattervirksomhed om Kunst og Kunstindustri er nedlagt — foruden i Kataloger og Førere i Museet — i Afhandlinger i norske Blade og i danske og tyske Fagtidsskrifter. Et stort og betydeligt Arbejde, der har vakt overordentlig Opmærksomhed i Udlandet, foreligger fra hans Haand i det af Museet udgivne kolorerede Plancheværk »Gamle norske Tepper« [Berlin 1889, Tekst ogsaa paa Tysk og Engelsk]. Under Titelen »Haandbog i huslige Kunst arbejder« [Chra. 1893] har han udgivet en Bearbejdelse af Prof. F. S. Meyer's »Die Liebhaberkunst«. *J. B. H.*

GroSChen (af lat. *grossus* ell. ital. *grossa*, de tykke i Modsætning til Blik- ell. Hulmønterne), tysk Sølvmønt før Rigsvalutaens Indførelse. G. prægedes tidligst i Böhmen omtrent 1300 og fik senere en vid Udbredelse. Værdien forringedes gennem Tiderne og varierede stedlig meget. I Landene med Gyldenvaluta forsvandt Navnet snart, men i dem, der antoge Thalermøntfoden, var G. først $^1/_{24}$ og senere $^1/_{30}$ Thaler. De første vare de bedste og kaldtes »gute G.«. Ved Overgangen til det nugældende Møntsystem var G. $^1/_{30}$ Thaler efter den nordtyske 30-Thalerfod = 10 Pf. (8$^8/_9$ 0.) og $^1/_{21}$ Thaler efter den ældre med 21$^1/_2$ $^0/_{00}$ reducerede, i Mecklenburg bibeholdte r4-Thalerfod = 12$^1/_2$ Pf. (11$^1/_9$ 0.). *N. J B.*

Groshandel, Handel *en gros*, Handel i større Partier, i Modsætning til Detailhandel (s. d.) og Købmandshandel (s. d.). Ret til at drive G. opnaar den, der løser Borgerbrev som Groshandler, Grosserer (s. d.). Næringsloven fastslaar for et stort Antal Varer de mindste Mængder af disse, som det er den, der driver G., tilladt at sælge til Forbrugere, medens det er ham tilladt til andre handlende at sælge Varer i hvilke som helst Mængder, ligesom han har Ret til at sælge ogsaa til Forbrugere alle Slags Varer i Mængder, hvis Salgssum beløber sig til mindst 40 Kr. *C. V. S.*

Groshavari. Et af Navnene paa et søretligt Begreb, der betegner Opofrelser (Beskadigelser, Udgifter) gjorte til Søs for at frelse Skib eller Ladning fra en Fare, som truer dem begge. Efter alle Landes Søret er det Skipperens Ret og Pligt at foretage saadanne Opofrelser. Det opofrede godtgøres delvis af det reddede, idet Tabet skal fordeles ligelig paa de truede Værdier, altsaa saavel paa det opofrede som paa det reddede (nordisk Sølov § 187). Se nærmere under Havari. *V. B.*

Grosnyj, Grosnia, By i Ciskaukasien, Provins Terek, ligger 91 Km. N. 0. f. Vladikavkas ved Floden Sunsha og er en af de mange faste Pladser, der anlagdes til Værn for den saakaldte kaukasiske Linie, men er nu uden Betydning som Fæstning. (1889) 6,700 Indb. Betydelige Raffinaderier af Petroleum fra Kilder i Omegnen. *C. A.*

Gross, Ferdinand, østerrigsk Journalist og Forfatter, er født i Wien 8. Apr. 1849. Allerede i sit 15. Aar optraadte han som Feuilletonist. 1877 opnaaede han en i Berlin udsat Pris for den bedste Feuilleton med »Litterarische Zukunftsmusik«, 1879 blev han Redaktør af »Frankfurter Zeitung«, men siden 1881 har han virket ved forskellige Wien'ske Blade, siden 1891 ved »Wiener Fremdenblatt«. Han har bl. a. udgivet en Samling af sine Skitser og Studier under Titel »Kleine Miinze« [1878]; »Oberammergauer Passionsbriefe« [r880, 2. Opl. 1890], »Aus der Biicherei« [1883], »Blatter im Winde« [r884, 2. Opl. r888], »Aus meinem Wiener Winkel« [1885], »Litterarische Modelle« [1887], »Ungebunden, Geschichten und Skizzen« [1895], »Gedichte« [r880], »Lieder aus dem Gebirge« [1885], »Augenblicksbilder« [1895]; Lystspillene »Die neuen Journalisten« [1880] og »Der erste Brief« [1883]. Han er en behagelig og vittig Causeur. *C. A. N.*

GrOSS, Samuel, amerikansk Læge, født 8. Juli 1805 i Pennsylvania, død 6. Maj 1884. G. studerede og blev Doktor i Amerika, ansattes 1833 som anatomisk Demonstrator ved *Medical College* i Ohio, 1835 som Professor i patologisk Anatomi i Cincinnati, flyttede 1840 som Professor i Kirurgi til Louisville og endelig 1856 til Philadelphia, hvor han virkede som Professor i Kirurgi ved *Jefferson Medical College* indtil 1882, da han trak sig tilbage. — G. var den første, der holdt Forelæsninger over patologisk Anatomi i Amerika, og gjorde sig ikke alene fortjent herved,

men ogsaa som en udmærket Kirurg, der angav mange ny Operationsmetoder. Han roses som en udmærket Lærer og en utrættelig Arbejder. Han har skrevet meget, hvoraf det bekendteste er »Elements of pathological anatomy« [2 Bd., 1839, 2. Udg. 1845], »A system of surgery« [1859, 6. Udg. 1882], »A manual of military surgery« [1861, 2. Udg. 1862]. *G. N.*

Grossbeeren, Landsby og Riddergods i det preussiske Regeringsdistrikt Potsdam 20 Km. S. f. Berlin, er bekendt paa Grund af den Sejr, som de allierede her vandt over Franskmændene 23. Aug. 1813. Efter Vaabenstilstandens Ophør 17. Aug. beordredes Marskal Oudinot til med en Styrke paa ca. 75,000 Mand at føre et Angreb mod Berlin. Den franske Hær sammensattes af 4., 7. og 12. Korps under henholdsvis Bertrand, Reynier og Oudinot samt af 3. Kavalerikorps under Hertugen af Padova. Til Dækning af Berlin stod en Styrke paa ca. 100,000 Mand under Bernadotte, bestaaende af 3. og 4. preussiske Korps under Bülow og Tauenzien, 3 russiske Korps under Voronzov, Vitzingerode og Tschernytschev samt 22,000 Svenskere. Oudinot lejrede d. 20. ved Luckenwalde, rykkede frem d. 21. og overskred d. 22. under heftige Kampe Nuthe, medens Bernadotte indtog en Stilling foran Berlin med Russerne paa højre, Preusserne paa venstre Fløj og Svenskerne i Centrum. D. 23. dirigerede Oudinot 4. Korps mod Blankenfelde med Ordre til at føre en henholdende Kamp mod Tauenzien's Korps. 7. Korps dirigeredes mod G., der var besat af Bülow's Avantgarde, og betydelig længere tilbage og til venstre fulgte 12. Korps mod Kleinbeeren. 4. Korps førte indtil Kl. 2 Efterm. en demonstrerende Kamp, der afbrødes, da 7. Korps ikke viste sig. Dette Korps var bleven sinket i sin Fremmarch paa Grund af den af Regn opblødte Jordbund, indtraf først Kl. 3 og kastede Bülow's Avantgarde ud af G. Kl. 5 havde den sachsiske Division Sohr, der hørte til 7. Korps, besat G., medens en fransk og en anden sachsisk Division, der begge ligeledes hørte til 7. Korps, vare under Fremmarch. Oudinot ønskede ikke at fortsætte Kampen den Dag, men Kl. 6 Efterm. angreb Bülow mod Bernadotte's Befaling 7. Korps med ca. 35,000 Mand. Da den sachsiske Division, der havde besat G., veg tilbage for dette Angreb, beordredes den franske Division af 7. Korps frem til Understøttelse, men gik hurtig tilbage, forfulgt og angreben af det preussiske Rytteri, medens Korpsets anden sachsiske Division under Lecoq dækkede Tilbagetoget. Oudinot saa sig efter den uheldige Kamp nødsaget til at trække sig tilbage til Wittenberg, hvorved den fra Magdeburg til hans Hjælp fremrykkende Division Girard blev ladt i Stikken og slaaet ved Hagelberg d. 27. samme Maaned. *B. P. B.*

Grosse [grå's], et med store, tydelige Bogstaver skrevet Dokument; i fransk Retssprog særlig den første Udskrift af en Dom eller andet til eventuel Tvangsfuldbyrdelse bestemt Dokument, hvilken Udskrift i Modsætning til senere Udskrifter *{simples expéditions)* forsynes med Eksekutionsklausul. *E. T.*

GrOSSe, Franz Theodor, tysk Historiemaler, født 23. Apr. 1829 i Dresden, død 10. Oktbr. 1891 smst. G. lærte under Bendemann og stod senere denne bi med hans Billeder for Slottet i Dresden, slog igennem med »Leda og Svanen« [1854, Dresden's Galeri], udførte store dekorative Arbejder for Museet i Dresden *{en grisaille)* og i det Solms'ske Slot Wildenfels [enkaustiske; de aandelige og verdslige Dyder etc, 1855—58] og skabte efter et Ophold i Italien, hvor Rafael fik stor Indflydelse paa hans Kunst, og hvor han sluttede sig nær til Nazarenerne og særlig til Cornelius, en Række allegoriske og historiske Værker, der interessere mindre ved Farven, hvis lyse Tone dog ofte kan virke dekorativt, end ved sikker Tegning og den Plastik i Figurernes Holdning, som kan føres tilbage til G.'s Uddannelse i hans første Ungdom i Billedhuggerfaget. Herhen høre det i Rom paabegyndte »Englenes Besøg hos Abraham« [1862], Udsmykningen af Leipzig-Museets Loggier [1864—71; Emne: den guddommelige Skaberkraft og dens Udtryk i Billedkunsten, Kartonerne udkom fotograferede med Tekst af Jordan 1855—72], af Aula'en i Meissen's Fyrsteskole, af Dresden's Teater, etc, et Oliemaleri med Motiv fra Dante's Purgatorio [1879, Dresden's Galeri]. 1867 blev G. Professor ved Dresden's Akademi. *A. Hk.*

Grosse, Julius Waldemar, tysk Forfatter, er født i Erfurt 25. Apr. 1828. Han studerede først Arkitektur og tog Landmaalereksamen; men da han fik Lyst til Poesi og Videnskab, gav han sig til at studere Jura i Halle, medens han samtidig beskæftigede sig med Litteraturen. Her skrev han sit første Drama »Cola di Rienzi« [1851] og fik sit første Lystspil »Eine Nachtpartie Shakespeares« opført. Hans Lyst til Kunsten vaagnede nu igen, og han rejste til Miinchen for at uddanne sig til Maler, men Omgangen med den derværende Digterkreds, især Geibel og Heyse, drev ham atter i Armene paa Poesien. 1855 blev han Litteratur- og Kunstanmelder ved »Neue Münchner Zeitung«. 1861 indtraadte han i Redaktionen af »Illustrierte Zeitung« i Leipzig, men vendte 1862 tilbage til Miinchen som Redaktør for den belletristiske Del af »Bayrische Landeszeitung« og arbejdede for dette Blad til 1869, da han blev Generalsekretær ved Schiller-Stiftelsen og som saadan flyttede til Weimar (1875—80 i Dresden). Han er en særdeles frugtbar Forfatter og har forsøgt sig med Held paa alle Felter; sin første Digtsamling udgav han 1857, den anden 1869, den tredje 1882; desuden flere større Digtninge, som: »Das Madchen von Capri« [1860], »Gundel vom Konigssee« [1869], »Pesach Pardel« [priskronet humoristisk Digt, 1871, 2. Opl. 1872], »Hilpah und Shalum, eine vorsiindflutliche Geschichte« [1871], »Der Wasunger Not, ein tragikomisches Heldenlied« [1873], »Die Abenteuer des Kalewiden« [estnisk Folkeeventyr, 1875], »Das Volkramslied, ein Sang aus unsern Tagen« [1890]; Tragedierne »Die Ynglinger« [1860] og »Tiberius« [1876], samt en Mængde Romaner og Noveller, af hvilke eksempelvis kunne nævnes: »Ein Revolutionar« [1869], »Maria Mancini« [1869, 2. Opl. 1871], »Da Ponte und Mozart« [3 Bd. 1874, 2. Opl. 1878], »Ein biirgerlicher Demetrius« [1884], »Der Spion« [1887], »Am Walchensee« [1893]. »Dramatische Werke« [7 Bd., 1870]; »Erzahlende Dichtungen« [6 Bd., 1871—73]. *C.A.N.*

Grossenhain, By i Sachsen, i Kreishauptmannschaft Dresden, N. N. V. f. Dresden ved Roder

og ved Jærnbanelinierne G.—Cottbus, Elsterwerda —Dresden og Priestewitz—G., har (1895) 12,000 Indb. Industrien beskæftiger sig med Uld- og Silkespinderi, betydelig Klæde- og Bukskindsfabrikation; endvidere findes Fabrikation af Garn og Strømper m. m. samt Kunst- og Handelsgartneri. G. er anlagt af Sorberne, nævnes allerede i 10. Aarh. og har lidt meget ved Krige og Ildebrande (1540 og 1744). *Joh. F.*

Grosserer benævnes den, der har løst Borgerskab paa Groshandel, Grossererborgerskab. Dette koster 200 Kr. plus 24 Kr. Stempel. De i Kjøbenhavn bosatte G. ere som saadanne, uden Indmeldelse fra deres Side, Medlemmer af Grosserer-Societetet (s. d.), hvortil de have at betale et aarligt Bidrag, som for Tiden er fastsat til 30 Kr. Antallet af G. i Kjøbenhavn er (1897) 2174. *C. V. S.*

Grossērer-Societetet i Kjøbenhavn bestaar af samtlige der bosatte Grosserere. Dets Anliggender ledes i alle Forhold af den saakaldte G.-S.'s Komité, hvis Medlemmer, 13 i Tallet, vælges paa G.-S.'s aarlige Generalforsamlinger. G.-S.'s Komité repræsenterer Handelsstanden lige over for Regering og Rigsdag og er i det hele dens Organ udadtil overalt, hvor det gælder at varetage dens særlige Interesser. Komiteen fører Tilsyn med Børsbygningen, som ejes af G.-S., bestyrer de daglige Børsmøder, afgiver Responsa over Spørgsmaal, hvis Besvarelse kræver særlig Handelskyndighed, og deltager i Valget af Sø- og Handelsrettens Medlemmer. Til Komiteen er knyttet Bedømmelses- og Voldgiftsudvalg for Kornhandelen, Foderstofhandelen, Frøhandelen og Smørhandelen, samt et Udvalg til Fastsættelse af Prisnotering for dansk Smør. Skibs- og Varelisten og Kjøbenhavns Børstidende udgives paa Komiteens Foranstaltning, og siden 1888 udgiver Komiteen aarlig en udførlig Handelsberetning. Endelig bestyrer Komiteen de Brock'ske Handelsskoler (se Brock, N.), et Understøttelsesfond, til hvilket bl. a. de saakaldte Spærrepenge (se Børs, S. 1058) afgives, samt et stort Antal Legater. *C. V. S.*

Grossesse nerveuse [gråsæsnærvø!z] (fr.) ell. indbildt Svangerskab, en Tilstand, der undertiden opstaar hos Kvinder, navnlig barnløse. De indbilde sig da at være svangre, og Underlivets Omfang tiltager lidt efter lidt. De øvrige Svangerskabstegn (som Menstruationens Ophør, Forandring ved Brystvorterne, Kvalme, Ildebefindende o. s. v.) kunne være til Stede enkeltvis eller samlede, men kunne ogsaa mangle. Ofte mener Kvinden, at hun føler Fosterbevægelser, og i ekstreme Tilfælde har man ved den ventede Fødsels Tid set veagtige Smerter opstaa. Undersøger man Patienten, finder man kun Luftudspiling af Tarmene og en egenartet Spænding i Bugens Muskler; Tilstanden er dog ikke altid let at erkende uden Bedøvelse. Lidelsen maa opfattes som beroende paa en sygelig Tilstand i Nervesystemet og maa nærmest henregnes til de hysteriske Fænomener. *Lp. M.*

GrOSSetO, Provins i Mellemitalien, Landskab Toscana, begrænses af Provinserne Pisa, Siena og Roma samt Middelhavet. 4,420 □Km. med (1881) 114,300 Indb., hvilket giver 25 paa 1 □ Km. Provinsen, hvortil ogsaa hører Øerne Giglio og Giannutri, omfatter kun een Kreds og er Italien's svagest befolkede Provins, da en stor Del optages af Sumpe, Maremmerne. Den østlige Del er dog bjærgfuld og opfyldes af Subapenninerne med Monte Amiata (1,732 M.); Bjærgene ere bedækkede af Skove; særlig af Kastanjer. Af Floder mærkes Ombrone og Albegna. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug, Bjærgværksdrift, Træindustri og Indvinding af Søsalt. Hovedstaden G. ligger 129 Km. S. f. Firenze og nær Ombrone. (1891 efter Beregning) 8,700 Indb. Den er omgiven af Ringmure og Bastioner, har en Domkirke med broget Marmorfaçade, er Sædet for Provinsens verdslige og gejstlige Myndigheder og driver betydelig Handel med Kvæg og Træ. I Omegnen findes rige Saltdamme. Paa Grund af den usunde Luft fra Maremmerne (den forsumpede Oldtidssø *Lacus Prelius*) var Staden tidligere i Sommertiden næsten ganske øde, men de fra 1829 foretagne Udtørringsarbejder have fremkaldt en heldig Forandring og forvandlet Maremmerne i Byens Omegn til fortrinlige Enge. N. 0. f. G. ligge Ruinerne af den gamle Etruskerstad *Rusellae* og Bagni di Roselle, en varm Kilde, rig paa Glauber-, Bitter- og Kogsalt. *C. A.*

GroSSglOCkner ell. Glockner (Illustration se Gletscher), den højeste Top i Østalperne, 0. f. Brenner, i Hohe Tauern paa Grænsen af Tyrol og Kärnten, naar en Højde af 3,798 M. Toppen hører ikke til Hovedkammen, men hæver sig i den 11 Km. lange Rygning, der strækker sig fra Eiskogele mod Sydøst til Leiter-Bækken's Udmunding i M611. Toppen, med den mægtige Pasterzerbræ, bestaar af to ved en smal Ryg forbundne Spidser, Kleinglockner (3,764 M.) og det noget højere egentlige G., der bærer et 2 M. højt Jærnkors. Der findes herfra en mægtig Udsigt over Alperne fra Ortler til Triglav, mod Nord til Böhmerwald og mod Syd til det adriatiske Hav. Bestigningen er lettet meget ved Bygningen af 5 Tilflugtshytter. De første Forsøg paa Bestigning af G. bleve foretagne 1799 af Kardinal og Fyrstebiskop af Gurk, Grev Salm-Reifferscheid; ved disse blev Kleinglockner naaet. Juli 1800 blev G. selv bestegen af en af Salm udsendt Ekspedition. Senere er G. hyppigere bleven besteget, bl. a. af Franz Keil, der udkastede et Relief. Et Relief (7 M. lang og 3 M. bredt), udarbejdet af Geoplasten P. Oberlercher, er opstillet i Museet i Klagenfurt. (Litt.: Hofmann og Stiidl, »Wanderungen in der Glocknergruppe« [Miinchen 1875]). *Joh. F.*

GrOSSi, Tommaso, ital. Digter, født i Bellano 20. Jan. 1791, død i Milano 10. Decbr. 1853. Han var først bestemt til gejstlig, men snart helligede han sig helt til Litteraturen. Varm Patriot, som han var, opfyldtes han stærkt af den nationale Bevægelse i Slutningen af 1840'erne, der har givet sig smukt Udtryk i hans Digtning, som for Resten ogsaa har blide og yndefulde Klange. I den historiske Roman »Marco Visconti« (oversat paa de europæiske Hovedsprog) viser G. sig som en af de paa hans Tid talrige Efterlignere af Manzoni som Romanforfatter, og det en af de heldigere. Blandt hans øvrige Værker ere at nævne det romantiske Heltedigt »I Lombardi alla prima crociata«, de poetiske Fortællinger »Ildegonda« og »Ulrico e Lida« samt forskellige Romaner, Ballader og lyriske Digte, saalcdes de

smukke »La Rondinella«. Da »Ulrico e Lida« ingen synderlig Lykke gjorde, holdt G. op med sin Digtervirksomhed. *E. G.*

Grossist, almindelig Betegnelse for den, der driver Handel *en gros*, i Modsætning til Detaillist, den, der driver Handel *en détail*. *C. V. S.*

Grossjägerndorff, Landsby i den preussiske Regeringskreds Gumbinnen 15 Km. 0. f. Wehlau, er bekendt paa Grund af det der 30. Aug. 1757 stedfundne Slag mellem Russerne og Preusserne. Mod en mod den preussiske Østgrænse fremrykkende russisk Hær paa ca. 100,000 Mand under Apraxin havde Frederik II stillet den 72-aarige Feltmarskal von Lehwald med ca. 30,000 Mand. Russerne gik d. 27. over paa Pregel's venstre Bred, hvorefter Lehwald d. 28. ligeledes overskred Floden, og skønt han her stod med kun 20,000 Mand over for 60,000 Russere, besluttede han at angribe d. 30. og da navnlig angribe Russernes venstre Fløj, der ikke støttedes af Terrainet. Hans Rytteri paa højre Fløj, der angreb mod Sittenfeld, havde Fremgang, men udsattes for stærk Artilleriild og kastedes. Paa lignende Maade gik det paa Lehwald's venstre Fløj ved Waynothen. Det preussiske Fodfolk søgte imidlertid at omfatte den ved Schallupchen staaende fjendtlige venstre Fløj; men ved denne Bevægelse og paa Grund af en uheldig Kamp paa højre Fløj og i Centrum brødes Fægtningsfronten, og da russisk Artilleri tilmed kørte op og beskød Preussernes 2. Træfning, der bestod af Garnisonsbataillonerne, og disse kom i Uorden, afbrød Lehwald Kampen og førte sine Tropper over paa Pregel's højre Bred. Preussernes Tab angives til 4,000 Mand og 28 Stykker Skyts, Russernes til 7,000 Mand og 30 Kanoner. *B. P.B.*

Grossmeseritsch, By i østerrigsk Mähren, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft G. ved den til March's Flodområde hørende Oslawa og ved Jærnbanelinien Studenetz—G., har (1890) 5,400 Indb. samt Lærredsindustri, Læderfabrikation, betydelig Frugt- og Hørhandel ligesom store Hestemarkeder. *Joh. F.*

Grosso, Giacomo, moderne italiensk Maler, er født i Cambiano (Sardinien), virker nu (1897) som Professor ved Torino's Akademi. I 1880'erne udstillede han en »Christus paa Korset«, adskillige Genrebilleder og Landskaber; det er dog især ved sine ofte sensationsvækkende Billeder fra 1890'erne, han har forstaaet at vende Offentlighedens Opmærksomhed, om ikke altid dens Sympati, mod sit Navn; »Supremo congresso« (Don Juan som Lig omgiven af bedragne Kvinder) vakte stor Opsigt paa Udstillingen i Venezia 1895, men indbragte ham dog nærmest en *succes de scandale*; hans store Kvindeportræt paa Udstillingen i Firenze 1897 modtoges med stort Bifald af italiensk Kunstkritik. Paa Glyptotekets internationale Udstilling i Kjøbenhavn 1897 var han repræsenteret ved det omfangsrige og effektfuldt malede, men tomme »Kvinden« [1895] samt ved adskillige Portrætter. *A. Hk.*

Grossulär se Granat.

Grosswardein (ungar. Nagyvárad), By i Ungarn, Hovedstad i Komitatet Bihar, tidligere en Fæstning, ligger paa en smuk Slette paa begge Sider af Schnelle Koros, over hvilken føre 4 Broer, og ved Jærnbanelinier til Budapest, Kronstadt, Villany, Er Mihályfalva, Piispok, Gyoma og Vaskoh og har (1890) 38,600 magyariske Indb., hvoraf 12,000 romersk-, 4,600 græsk-katolske, 10,900 reformerte og 10,100 Jøder. G. bestaar af den egentlige By samt 5 Forstæder og er en af de smukkeste ungarske Provinsbyer. Fæstningen benyttes nu til Kaserne. Blandt Byens 17 Kirker kunne nævnes den store romersk-katolske Katedral, der er opført 1752—79, samt St.-Ladislaus-Kirken med den hellige Ladislaus'es Og flere Kongers Gravsteder, to biskoppelige Paladser, et Komitatshus og et nyt Cellefængsel. G. er Sædet for en romersk-katolsk og en græsk-katolsk Biskop, et græsk-orientalsk Konsistorium, en kgl. Ret af 2. Instans, en Ret af 1. Instans samt en Komitatsøvrighed, endvidere et Retsakademi, en teologisk Læreanstalt og et katolsk Overgymnasium. Industrien beskæftiger sig med betydelig Pottemageri og Spiritusfabrikation, desuden findes Olie-, Stivelse- og Lervarefabrikation samt Vinavl og Handel med Uld, Tobak, Kvæg og Korn. I Nærheden findes Marmorbrud, og 7 Km. fra G. ved Flækken Hajo ligge de saakaldte biskoppelige Bade, i hvis Afløb vokser den i Europa sjældne Nøkkerose *Nymphaea lotus*. De alkaliske svovlbrinteholdige Kilder ere 34—40° og bruges baade til Drikning og Badning mod Blodmangel og Kirtelsyge. G. er en af de ældste Byer i Ungarn, den skal være anlagt af Kong Ladislaus den Hellige (død 1095), efter hvem det smukkeste Torv i Byen er opkaldt. G. blev ødelagt i 13. Aarh. af Tatarerne. 1538 sluttedes her Fred mellem Ferdinand I og Johan Zapolya. G. blev belejret forgæves af Tyrkerne 1598, men indtagen af dem 1663 og overladt dem ved Freden i Vasvar. Først 1692 tilfaldt den atter Ungarn. (Litt.: »G. und seine Umgebung« [Grosswardein 1872]; Bunyitai, »Geschichte des Grosswardeiner Bistums« [smst. 1884]). *Joh. F.*

Grostonnage se Tonnage.

Gros tournois [groturnwa'], den ældste (1226—85) og største af flere franske Sølvmønter af Navnet Gros, omtr. $4_{,12}$ Gr. fint Sølv. *N. J. B.*

Grot, Jakob Karlovitsch, russisk Sprogforsker og Historiker, født 15. (27.) Decbr. 1812 i St. Petersborg, død smst. 24. Maj (5. Juni) 1893. Han fik sin Opdragelse i Lyceet i Zarskojé Seló, blev 1832 Embedsmand i Ministerkomiteens Kancelli og ansattes snart efter i Rigsraadets Kancelli, hvor han fandt en formaaende Velynder i den senere Direktør for det kejserlige Bibliotek Baron Korf (s. d.). Dreven af sin Lyst til litterær og videnskabelig Virksomhed forlod han 1839 denne Stilling og blev efter at have erhvervet sig et grundigt Kendskab til svensk Sprog Professor i russisk Litteratur og Historie ved Universitetet i Helsingfors. 1853 kaldtes han i samme Egenskab til St. Petersborg som Professor ved det kejserlige Lyceum og ansattes tillige som Lærer i russisk Litteratur for Kejser Alexander II's to ældste Sønner. 1855 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab og 1889 Vicepræsident for dette. G. har udgivet talrige Værker, der omhandle Rusland's Historie, Sprog og Litteratur. Blandt disse fremhæves: »Udflugter i Finland« [St. Petersborg 1847], »Litterære Forsøg« [Helsingfors 1848], »Haandbog i det russiske Riges Historie indtil Peter den Store« [smst. 1850—51, paa Svensk], »Materialer til det Pugatschóf'ske Oprørs Historie« [St. Petersborg 1862—63], »Brevveksling mellem Lomonósof og Suma-

rokóf« [smst. 1862], »Lomonosof som Akademiker« [smst. 1866], »Brevveksling mellem Karamsin og Dmitrief« [smst. 1866], »En kritisk Udgave af Dershåvin's Værker« [9 Bd., smst. 1864—72], »Dershåvin's Liv« [smst. 1880], »Kathrina II's Brevveksling med Grimm« [smst. 1884, udgiven paa Foranledning af Videnskabernes Selskab], »Filologiske Undersøgelser af det russiske Sprog« [smst. 1885, med flere efterfølgende Udgaver], »Púschkin paa Lyceet« [smst. 1887]. Af den ny Udgave af det kejserlige Akademis russiske Ordbog har han udgivet de to første Hæfter [udkom 1891 og 1892]. 1883 har Akademiet offentliggjort en fuldstændig Fortegnelse over hans Værker. G.'s historiske Kommentarer til de af ham udgivne Værker og Brevvekslinger ere fortrinlige og udtømmende, hans filologiske Undersøgelser af det russiske Sprog have været bestemmende for den nyere russiske Retskrivning.

Oberstløjtnant Gerstenberg.

Grote [grɔ[ʊ]t], George, engelsk Historiker, født ved Beckenham i Kent 17. Novbr. 1794, død i London 18. Juni 1871. Som 16-aarig anbragte Faderen ham i en Bank; men G., der fra Skolen medbragte stor Lærelyst, anvendte sit Otium til filosofiske, klassiske og økonomisk-politiske Studier, hvis første Frugt var en politisk Pjece, »Statement of the question of parliamentary reform« [1821], hvori hans stærkt frisindede politiske Opfattelse alt viste sig. Alt nu omgikkes han med Tanken om at skrive Grækenland's Historie, men foreløbig maatte denne Plan hvile for mere praktiske Hverv. Dels arbejdede han ivrig for Oprettelsen af en moderne Højskole i London, og denne, *The London University*, aabnedes 1828, dels lagde hans Virksomhed i Banken, blandt hvis Ledere han nu var optagen, og hans Deltagelse i det politiske Liv stærkt Beslag paa hans Kræfter. Efter Valgreformen indvalgtes han 1833 i Parlamentet som en af City's Repræsentanter og beholdt sit Sæde indtil 1841, da han nedlagde sit Mandat for helt og uforbeholdent at kunne ofre sig til sit Livs Hovedværk, Grækenland's Historie, hvorfor han ogsaa 1843 opgav sin Bankvirksomhed. De to første Bind udkom 1846 og modtoges med udelt Bifald, der ligeledes blev det øvrige Værk til Del; dets 12. og sidste Del, der slutter med Alexander den Store's samtidige, udkom 1856. G.'s dybtgaaende filosofiske Studier, hans Erfaringer som Politiker og praktisk Finansmand gav ham et mægtigt Forspring for den stuelærde og gjorde ham særlig skikket til at trænge til Bunds i mangfoldige Sider af det græske Folks Liv. Selv om derfor adskillige af hans Domme ere blevne underkendte og mange af hans Resultater omstødte, staar »History of Greece« dog stadig som et ikke senere naaet Mønsterværk. Saa snart G. havde fuldendt sin »Historie«, begyndte han at ordne sine Optegnelser om Plato og Aristoteles, thi en Skildring af disses Virksomhed betragtede han som et nødvendigt Supplement. Aristoteles traadte dog efterhaanden mere i Baggrunden, og først 1864 udkom »Plato and the other companions of Socrates« [3 Bd., Lond. 1864, 5. Udg. 1888]. Hans Arbejdskraft forblev usvækket, og endnu som 70-aarig kunde han opfylde en kær Pligt ved at udgive sin Lærer James Mill's »Analysis of the phenomena of the human mind« i Forening med Sønnen, Stuart Mill. Som Filosof udmærker G. sig ved en høj Grad af Klarhed og Besindighed. Han staar nærmest paa den saakaldte Positivismes Standpunkt, og i Etikken hævder han Utilitarianismens Anskuelser. Hans vigtigste Skrifter herom ere de efter hans Død udgivne »Minor works with critical remarks« [1873] og »Fragments on ethical subjects« [1876]. Ogsaa hans Interesse for *London University*, i hvis Stiftelse han havde saa stor Andel, forblev usvækket; han udnævntes til dets Vicekansler og valgtes 1868 til Præsident for en lignende Institution, *The University College*, ligesom han ogsaa var knyttet til *British Museum*. Derimod afslog han den Peerværdighed, Gladstone 1869 tilbød ham. Han begravedes i Westminster-Abbediet. Efter hans Død udgaves »Aristotle« [1872]. G.'s Levned, »The personal life of G. G.« [Lond. 1873], er skildret af hans Hustru, Harriet G., (1792—1878), hvem han ægtede 1820. Desuden har hun bl. a. udgivet »A memoir of the life of Ary Scheffer« [2. Udg. Lond. 1860]. *M.M.*

Grotefend, 1) Georg Friedrich, tysk Filolog og Orientalist, født 9. Juni 1775 i Munden, død 15. Decbr. 1853 i Hannover, studerede klassiske og østerlandske Sprog i Gottingen, hvor han 1797 blev Lærer ved Gymnasiet. 1799 udgav han: *De Pasigraphia s. Scriptura Universali* og forsøgte derpaa at decifrere Kileskrifterne fra Persien, hvoraf man takket være den af den danske Regering til Østerlandene sendte Carsten Niebuhr's omhyggelige Afskrifter nu havde paalidelige Gengivelser. Det lykkedes her G. at lægge Grunden til en videnskabelig Tydning af Kileskrifterne ved at paavise, at den første af de tre Kolonner, hvori alle Indskrifterne vare afdelte, var affattet i et oldpersisk Sprog, og at de Konger, som havde ladet Indskrifterne indhugge, ikke kunde være andre end Dareios I og hans Søn Xerxes. G. decifrerede endvidere de Tegn, hvormed disse Kongers Navne vare skrevne. Sit Arbejde, som han 1800 indgav til Videnskabernes Selskab i Gottingen, blev trykt 1802 som Tillæg til Heeren's »Ideen«. G., der 1803 blev Prorektor og 1807 Konrektor ved Gymnasiet i Frankfurt, kaldtes 1821 til Hannover som Rektor for Gymnasiet, hvilket han forestod til 1849. Da G. ikke formaaede at decifrere andre Tegn i de persiske Kileindskrifter end de Tegn, der fandtes i de to nysnævnte Kongenavne, vendte han sig atter til de klassiske Sprog Og kastede sig særlig over den latinske Grammatik og udgav 1823—24 en ny omarbejdet Udgave af Wenk's Grammatik. Tillige optog han Studiet af de olditaliske Indskrifter, som han bragte ikke lidet fremad. Han udgav flere Skrifter, af hvilke maa nævnes *Rudimenta linguae Umbricae* [Hannover 1835—38 i 8 Hæfter], *Rudimenta linguae Oscae* [Hannover 1839] og »Zur Geographie und Geschichte von Altitalien« [Hannover 1840—42]. Da Rasmus Rask siden havde vidst at føre Decifreringen af den persiske Kileskrift et vigtigt Skridt videre, tog G. atter fat paa Kileskriften, baade den persiske og den babylonske, og udgav flere Afhandlinger om disse Emner, bl. a. »Neue Beitr'åge zur Erläuterung der persepolitanischen Keilschrift« [Hannover 1837]; »Zur Erläuterung der babylonischen Keilschrift« [smst. 1840] o. s. v. — 2) Hans Søn, Karl Ludwig G., født 22. Decbr. 1807 i Frankfurt, død 27. Oktbr. 1874 i Han-

nover, blev Forstander for Arkivet i Hannover og gjorde sig fortjent af Studiet af de forhistoriske Oldsager i Hannover, som han samlede for Museet smst. og beskrev i flere Afhandlinger, ligesom han ogsaa udgav en Række historiske Afhandlinger (mest i »Zeitschrift des Historischen Vereins fiir Niedersachsen« [Hannover 1850—74]). Af hans Skrifter maa nævnes »Die Stempel der romischen Augenärzte« [1867] og flere gode numismatiske Værker, særlig hans: »Münzen der griechischen, parthischen und indoskythischen Konige von Baktrien« [Hannover 1839]. Med Fiedeler udgav han »Urkundenbuch der Stadt Hannover bis 1369« [Hannover 1860]. — Dennes Søn, 3) Hermann G., er født 18. Jan. 1845 i Hannover, blev 1874 Arkivar i Aurich, 1876 i Frankfurt og er siden 1887 Overarkivar over Arkivet i Schwerin; han har udgivet bl. a. »Handbuch der historischen Chronologie des deutschen Mittelalters und der Neuzeit« [Hannover 1872], »Ueber Sphragistik« [Breslau 1875], »Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit« [Hannover 1891 ff.] m. m. *V. S.*

Grotésk (ital. *grottesco*, fr. *grotesque*). Grotesker kaldes Ornamenter, malede, tegnede eller modelerede, hvor fantastiske Dyre- og Menneskeskikkelser, Satyrer, Kentaurer og Masker, ere indslyngede mellem stiliserede Planter og lineære Former, hvorimod Arabesker (s. d.) eller Moresker udelukkende bestaa af de to sidste Bestanddele. De have deres Navn fra de romerske Grotter, hvor man udgravede disse Dekorationer i Villaer, Termer og Kejserpaladser; Middelalderen følte en særlig Sympati for disse sære og fantastiske Motiver, i Renaissancen optoges de paa ny og naaede deres skønneste Fuldkommenhed i Lionardo da Vinci's og Rafael's Dekorationer (Loggiaerne i Vatikanet). Ogsaa senere Kunstnere, som Callot og Teniers, have behandlet saadanne Motiver med Forkærlighed. Da Groteskerne med deres sære Former gave frit Spillerum for Kunstnernes Fantasi, gik Ordet efterhaanden over til at betegne det sære og sælsomme, det ubundne og lunefulde, det snurrige og komiske. *E. S.*

Groth, Georg Vilhelm Arnold, dansk Landskabsmaler, er født i Kjøbenhavn 9. Marts 1842. 18 Aar gl. begyndte han at tegne under F. Helsted og C. V. Nielsen samt paa teknisk Institut, blev senere Elev af Kunstakademiet og af N. Simonsen, deltog i anden sønderjydske Krig som frivillig ved Aarøe's Korps og begyndte efter Fredsslutningen at gøre Studierejser, paa hvilke han modtog gavnlig Paavirkning dels af G. Rump, dels af yngre Kunstfæller som Th. Philipsen, G. Christensen og Zacho. 1866 begyndte han at udstille, men vakte dog først mere almindelig Opmærksomhed nogle Aar senere, da han under Indflydelse af god svensk Kunst havde tilegnet sig et bredere og mere livfuldt Foredrag og en kraftigere Farve end den, de fleste Landskabsmalere af den ældre danske Skole raadede over; endnu mere udviklede han sig som Tekniker og Kolorist under sine gentagne Besøg i Frankrig. 1874 blev hans »Hedeparti med en Mose« købt til Nationalgaleriet. Flertallet af G.'s Billeder ere udførte over hjemlige Emner: Skovinteriører, Kystpartier eller Udsigter over større Flader med Moser eller Aaløb. Gennemgaaende udmærke de sig ved Helhed og Kraft i Farvestemningen og faa deres ejendommelige Præg af den varme, gullige eller graalige Tone, hvori alt er samlet. Betydning har G. ikke mindst som en af dem, der først virkede for frugtbart Samkvem mellem dansk og fremmed Malerkunst, en Sag, han har fremmet ikke blot ved sit Eksempel, men ogsaa ved flere mindre Skrifter. *S. M.*

Groth, Klaus, plattysk Digter, er født i Heide 24. Apr. 1819. Han gik paa Seminariet i Tønder og blev Lærer i Heide, men maatte opgive sin Stilling paa Grund af Overanstrengelse og levede saa i 6 Aar paa Femern, hvor han skrev de fleste af sine Digte. Han opholdt sig 1853 i Kiel for sin Uddannelses Skyld, rejste derpaa i Sydtyskland og Schweiz og blev i Bonn kreeret til *Doctor honoris causa* paa Grund af sine Fortjenester af det plattyske Sprog. 1857 habiliterede han sig i Kiel som Docent i tysk Sprog og Litteratur, blev 1866 udnævnt til Professor og fik 1875 Schiller-Prisen. G. er en af de mange Nordtyskere, der beklage det plattyske Sprogs underordnede Stilling og kræve, at det skal hæves til ydre Ligestilling med Højtysk; herom vidne noksom hans »Briefe über Hochdeutsch und Plattdeutsch« [1858]. Af hans plattyske Skrifter er det mest fremragende Digtsamlingen »Quickborn« [1852, 17. Opl. 1892], hvortil slutter sig som 2. Del »Volksleben in plattdeutscher Dichtung« [1870]. Desuden kunne nævnes hans prosaiske Folkefortællinger »Vertelln« [2 Bd., 1856—60, overs. paa Dansk af Rosenberg 1861], Landsbyidyllen »Rotgeter-Meister Lamp und sin Dochder« [1862], Børnerimene »Vær de Gærn« [1858], »Fif nie Lieder« [1864], Fortællingerne »Ut min Jungsparadies« [1876], »Drei plattdeutsche Erzählungen« [1881], »Lebenserinnerungen« [udg. af E. Wolff, 1891]. (Litt.: Eggers, »Klaus G. und die plattdeutsche Dichtung« [1885]). *C. A. N.*

Groth, Paul, tysk Mineralog og Krystallograf, er født 23. Juni 1843 i Magdeburg, studerede i Freiberg og Berlin, blev 1870 Lærer ved Bjærgværksakademiet i Berlin, 1872 Professor i Mineralogi ved Universitetet i Strassburg og overtog 1883 den tilsvarende Stilling i Miinchen. Begge Steder skabte han fortrinlige videnskabelige Arbejdsindretninger, og et stort Antal Elever søgte hans krystallografiske og mineralogiske Undervisning. Han har bl. a. skrevet: »Das Gneissgebiet von Markirch« [1877], »Tabellarische Uebersicht der Mineralién« [4. Udg. 1897] og Lærebogen: »Physikalische Krystallographie« [3. Udg. 1895]. Han udgiver »Zeitschrift für Krystallographie«, som han grundlagde 1877. *N. V. U.*

Grothit, en Varietet af Mineralet Titanit fra Plauenscher Grund ved Dresden. *N. V. U.*

Grotius, Hugo, filosofisk og statsretlig Forfatter, født 10. Apr. 1583 i Delft i Holland, hvor Faderen var Borgemester, død 27. Aug. 1645 i Rostock. Tidlig vakte han almindelig Opsigt ved sin glimrende Begavelse, der maaske var nedarvet fra Faderen, som var en videnskabelig interesseret og uddannet Mand. I sit 16. Aar blev han Dr. jur. og var senere saare vel bevandret i den klassiske Litteratur, ligesom heller ikke teologiske og naturvidenskabelige Studier vare ham fremmede. Hans egentlige Felt var dog Retsvidenskaben og Politikken, og han kom tidlig til at deltage i det offentlige Liv som Borgemester i Rotterdam og Generaladvokat for Provinserne Holland, Zee-

land og Vestfrisland, hvortil han udnævntes 1613. Nederlandene vare paa den Tid hærgede af religiøse Stridigheder mellem de to Partier Arminianerne, der i Modsætning til den strenge calvinske Prædestinationslære hævdede den menneskelige Viljes Frihed, og Gomaristerne, som forsvarede Prædestinationen. G. var ved Venskabsbaand nøje knyttet til Arminianernes højt ansete Fører Statsmanden Oldenbarneveld og blev hurtig en af Partiets Ledere, men i Modsætning baade til Venner og Modstandere var han en ivrig Talsmand for den religiøse Tolerance. Partierne vare imidlertid ikke blot religiøse, men ogsaa politiske, og dette skulde blive skæbnesvangert for G. Thi Statholderen, Moritz af Oranien, forstod at benytte den lavere Befolknings Had mod den velhavende Borgerstand, inden for hvilken Arminianerne havde deres fleste Tilhængere, til at udvide sin Magt og lod Førerne fange (29. Aug. 1618). Oldenbarneveld henrettedes, og G. dømtes til evigt Fængsel, hvorfra det dog, takket være hans Hustru, Maria v. Reigersberg's bekendte List med Bogkisten, lykkedes ham at undslippe (Marts 1621). Han flygtede nu til Paris, hvor han 1625 udgav *De jure belli et pacis*, det Værk, der har gjort hans Navn udødeligt (nyeste Udg. af Pradier-Fodéré i 3 Bd. [Paris 1865—67], overs. paa Tysk i »Filos. Bibliothek« 15.—16. Bd. [Berlin 1869]). Skriftet var dediceret til Ludvig XIII, og en Tid lang oppebar han en Pension af den franske Stat; men da denne inddroges 1631 af Kardinal Richelieu, og Forholdene i det hele taget vare blevne utaalelige for ham, forlod han 1631 Paris og vendte tilbage til Rotterdam. Den nederlandske Regering satte imidlertid en Pris paa hans Hoved, hvorfor han 1632 maatte flygte til Hamburg. 1634 traadte han i svensk Statstjencste og var en Tid lang Gesandt i Paris, en Stilling, der var meget vanskelig for ham paa Grund af det spændte Forhold, hvori han stod til Richelieu. Da han 1645 tog sin Afsked og var i Færd med at vende tilbage til sit Fædreland, hvor man nu havde tilgivet den berømte Søn, blev han syg og døde undervejs.

Gennem sit ovenfor anførte Hovedværk blev G. den egentlige Grundlægger af Natur- og Folkeretten, som han frigør for den Afhængighed af Religionen, hvori Retslæren tidligere havde ligget. Retten, udtaler han, maa hvile paa et bredere Grundlag end Kristendommen, alene fordi mangfoldige ikke bekende sig til denne Lære, og Folkeretten netop skal omfatte alle Nationer. Kilden maa derfor ligge i selve den menneskelige Natur, hvori Gud har nedlagt en »Samfundsdrift« (*appetitus societatis*), af hvilken Naturretten har sin Oprindelse. Han udvider saaledes den gamle aristoteliske, Definition af Mennesket som et politisk Væsen og begrunder derved Retslæren i Alm. Samfundet er for ham opstaaet ved en sædelig Nødvendighed, der driver Menneskene til Fællesskab, og ikke for gennem det at opnaa nogen bestemt Nytte eller Vinding. Staten, siger han, er bleven til ved en Pagt mellem Borgerne. Den er de fri Menneskers fuldkomne Forening til Opnaaelse af Retssikkerheden og det fælles Vel, men han betoner ikke tilstrækkelig Statens Magt over det enkelte Individ, og den bliver vel meget en Sum af Enere i Stedet for en Enhed. Fra Naturretten som den oprindelige og strengt nødvendige udsondrer han den guddommelige Ret og de enkelte Staters Ret, der mere tage Hensyn til det i det enkelte Tidspunkt gavnlige og i Modsætning til den evige og uforanderlige Naturret i hvert givet Øjeblik lade sig forandre. De 10 Bud ere saaledes en guddommelig Lov, der dog kun har Gyldighed for Jøderne. Hans Afgørelse af Spørgsmaalet om, hos hvem den øverste Magt i Staten ligger, er noget uklar; dog hævder han, at den til syvende og sidst maa have sit Udspring fra Folket, til hvem den atter falder tilbage, naar en Valgkonge dør eller et arveligt Dynasti udslukkes, og han skelner nøje mellem Fyrsten som Privatmand og Statens Overhoved. Hvorvidt Folket derimod har Ret til at gøre Modstand mod Regenten og afsætte eller dræbe ham, afhænger af det enkelte Lands særlige Love. I saa Henseende synes han som født i en Republik at have haft størst Sympati for de Forfatninger, der indrømmede Folket Del i Styrelsen.

»Krigens og Fredens Ret«, der er skrevet paa et elegant Latin, fik baade i Teori og Praksis — særlig dog i det første — stor Indflydelse paa Samtiden; hans sunde Syn og den Iver, hvormed han midt under Trediveaarskrigens Rædsler forkyndte, at der ogsaa over for Fjenderne gaves en evig ubrødelig Lov, gør saavel hans Hoved som hans Hjerte Ære. Blandt G.'s øvrige Skrifter kan nævnes *Mare liberum* [Leyden 1609], et Forsvar for den hollandsk-ostindiske Handels Frihed, der udgør en Del af det først 1864 fundne *De jure praedae* [udg. 1868 af Hamaker]. Desuden *De imperio summarum potestatum circa sacra* [Paris 1647], *Annales et historiae de rebus Belgicis* [Amsterdam 1657], *Annotationes ad vetus Testam.* [3 Bd., Paris 1644, udg. af Doderlein i 3 Bd., Halle 1775 — 76], *Annotationes in nov. Testam.* [2 Bd., Amsterdam 1641—47, ny Udg. i 9 Bd., Groningen 1826—34], *De veritate religionis christianae* [Leyden 1622], *Dissertatio de origine gentium Americanarum* [Paris 1642], et Forsøg paa at vise, at Nordmænd havde befolket Amerika. En Bibliografi over G.'s Skrifter er givet i Rogge, *Bibliotheca Grotiana. G. operum descriptio bibliographica* [Haag 1883 ff.]. Blandt de talrige Biografier fremhæves de to nyeste, Vorsterman van Oijen, »H. de G. en zijn geslacht« [Amsterdam 1883] og Neumann, »Hugo G.« [Berlin 1884], og mellem hans talrige i biografisk Henseende saa vigtige Brevsamlinger kan mærkes »H. G. bref till Svenska konungahuset och andra Svenskar« [Stockholm 1892]). *M. M.*

Groto, Luigi, italiensk Forfatter, født 7. Septbr. 1541 i Adria (ved Venezia), død 13. Decbr. 1585. Han mistede Synet 8 Dage efter sin Fødsel og er derfor i Litteraturverdenen kommen til at bære Tilnavnet *Il Cieco d'Adria* (den blinde fra A.). Trods sin Blindhed, der i det hele ikke kuede ham synderlig, studerede han saa ivrig, at han allerede som ganske ung nød Anseelse for sin filologiske Lærdom, og man henvendte sig mere end een Gang til ham, naar der skulde holdes velformede Taler ved officielle, højtidelige Lejligheder. Om denne oratoriske Virksomhed har man Vidnesbyrd i 24 trykte Taler, dels paa Latin, dels paa Italiensk (Udgaver bl. a. Venezia 1589, 1623 og 1817). Som dramatisk Digter har G., der selv optraadte som Skuespiller i Vicenza og udførte Tiresias'es Rolle i »Kong Oidipus«, en

ret fremtrædende Plads i det italienske Renaissance-dramas Historie ved flere Komedier (navnlig »L'Emilia« og »Il tesoro«), bloddryppende Tragedier samt Hyrdespil og det religiøse Skuespil »Isaac«. G.'s Komedier ere i høj Grad uanstændige, men fulde af vittige Ordspil. En Digtsamling (1577), en Oversættelse af Iliadens 1. Bog, en Kommentar til Boccaccio's »Decamerone« og en Samling interessante Breve ere at nævne blandt hans øvrige Skrifter. (Litt.: Bocchi, *L. G., il suo tempo, la sua vita e le sue opere* [Adria 1886]). *E. G.*

Grotta, lille Klippeø N. V. f. Reykjavik, for Enden af Seltjarnarnæs, 64° 10' n. Br., 21° 59' v. L. Paa Øen er 1897 oprettet et Fyr til Vejledning for Sejladsen til Reykjavik. *G. F. H.*

Grotta del cāne, det italienske Navn paa Hundegrotten (s. **d.**).

Grotta-Ferrāta, italiensk By 4 Km. fra Frascati i Albanerbjærgene, omtrent 19 Km. S. 0. f. Rom med omtrent 1,000 Indb. og et berømt Kloster, der anlagdes 1002 af den hellige Nilus, som i Ufreds Tid flygtede fra Napoli med en Del græske Munke; Klosteret tilhørte Basilianernes Orden. Forhallen er fra det 11. Aarh., men selve den nuværende Kirke er langt yngre. I den hellige Nilus'es Kapel ere Fresker malede 1610 af Domenichino. I G. holdes 25. Marts og 8. Septbr. et meget besøgt Marked. *V. S.*

Grottaglie [grotta'lje], By i Syditalien, Provins Lecce, har Vin- og Biavl, Garveri, Olie- og Lervarefabrikker og (1881) 8,880 Indb. *C.A.*

Grotte, naturlig eller kunstig Hule af ringe Dybde i en Klippe eller i Jorden. Særlig berømte naturlige G. ere Adelsbergergrotten og den blaa G.

Grotte, Kværn, hvorpaa Kong Frode i Frode-Fredens Tid malede Guld (Navnet hænger vistnok sammen med norsk G., Kværnhul, og dansk at grutte, at male Gryn). I Kvadet Grottesangen (»Grottusongr«, s. d.) fortælles, at G. var en Sten oppe i de svenske Fjælde, og at Jættemøer væltede den og de andre Klipperstykker ned i Bygden, hvor Menneskene toge dem, og hvor de tvang Jættemøerne til at trælle for sig; Kong Frode fik Grottestenen til Kværn og to Jættemøer, Fenja og Menja, til at drage den; og han bød dem at male Guld til ham (thi Kværnen kunde male alt frem, hvad man bød den); men da de ikke fik Lov at standse med Arbejdet, bleve de harmfulde og malede Krig og Ulykker over Frode og hans Æt, indtil Kværnen sprang i Stykker under deres haarde Tag, og Fjenderne overfaldt Frode. — Sagnet haves ogsaa i Snorra-Edda og i et (1895) fundet Sagn fra Orkn-Øerne om Grotti-Fenni og Grotti-Menni.

Sagnet om G. tilhører en ejendommelig Gruppe af beslægtede Folkeoverleveringer: 1) Den færøske Folketro, at der paa Bunden af »Gygehullet« findes en blind Gyge (Jættekvinde), som staar og maler Guldmel paa sin Kværn; Lyden deraf høres op til Menneskene. Sagnet er øjensynlig digtet til Forklaring af det Naturforhold, det vedrører. 2) Grottesangen; ogsaa her er Kværnen nærmest en Guldkværn, og den drejes af Fjældets Jættemøer; men det er ikke bundet til noget Naturforhold, det indgaar i en større tankerig Digtning. 3) Sagnet om Kværnen, der maler Salt paa Havsens Bund: en klog Mand havde en Kværn, der kunde male alt, hvad han bød den at male; en Skipper stjal den fra ham og bød den at male Salt, men han kendte ikke de Trylleord, der atter kunde standse den; Kværnen malte Salt, indtil Skibet sank, og den blev ved at male Salt paa Havsens Bund; deraf er Søen salt. Dette Sagn hører tydelig til dem, der ere tildigtede som Naturforklaring (jfr. Folkeminder, S. 793), og har hjemme ved Nordvesteuropa's Kyster; det findes hos Nordfrankrig's Fiskere, hos Skippere paa Tyskland's nordvestlige Kyst, og det findes paa Island — i Edda fra 13. Aarh. — henført til Frode's Guldkværn og Søkongen Mysing. I den franske og den islandske Overlevering sættes foruden Havets Salthed ogsaa Malstrømme i Forbindelse med Kværnen paa Havbunden. 4) Eventyret om Kværnen paa Havsens Bund: fattige Broder faar Juleaften en Flæskeside af sin rige Broder med Opfordring til at »gaa til Helvede« med den; det gør han troskyldig, og der udbeder han sig i Løn (efter en gammel Mands Raad) den lille Kværn bag Døren. Kværnen kan af sig selv male alt frem, hvad man befaler den; hans rige Broder køber den af ham og maler Sild og Vælling, men kan ikke standse den, og Broderen tager den tilbage; en Skipper køber den og maler Salt, til Skibet synker, og Kværnen bliver ved at male paa Havsens Bund. Dette Eventyr kendes kun i Norden (hyppigst i Jylland, fra Als og Flensborg indtil Bovbjærg og Jammerbugten; ogsaa oftere i Norge, findes paa Island og i noget forvanskede Former i Sverige og svensk Finland), derimod aldrig ellers i Europa undtagen noget misforstaaet og forvansket paa Øen Lesbos i det græske Hav. Eventyrets Hjem er sikkert et af de nordiske Landes Kyst; det er sammensmeltet af Sagnet om Saltkværnen (efter visse Enkeltheder at dømme netop henført til Frode) og et Par Eventyr, der ellers optræde særskilt a) Vandring til Helvede med Flæskesiden, b) Grødgryden, som den urette Ejer ikke kunde standse. 5) Den finske Myte om Sampo. Denne dunkle Genstand har i nogle Overleveringer af de finske Heltesange (jfr. Kalevala) Træk, der slutte sig til Kværnsagnet, men den har i alle Overleveringer Træk, der pege bort derfra; snarest synes den at være en Kiste e. 1. med trolddomsagtig Lykkekraft.. I een Overlevering siges den forsynet med tre Kværne, en Mel-, Penge- og Saltkværn; i en anden maler den Mad; i Sangernes Prosaberetninger siges den at være sunken til Bunds og at male Salt paa Havsens Bund. Alt dette er ikke Levninger af nogen ældgammel finsk Myte, men er Laan fra det nordiske Kværnsagn; der er endogsaa gode Grunde til at tro, at Sagnet ikke før paa sit sidste Udviklingstrin, som Folkeeventyr, har paavirket den finske Digtning.

Sagnet om Kværnen opfattedes af de tidligere mytologiserende Folkemindeforskere som Levning af en ældgammel Myte, der personificerede Havets evige Bevægelse og dets Rigdomme, eller ogsaa Himmelomdrejningen og Himlens Frugtbarhed og dens Sne (Saltet), eller med en endnu videre-Symbolik, hele Verdensbevægelsen og dens Livskraft. For den nyere litterære Forskerskole, der mere forsigtig lægger Sten paa Sten og ikke griber efter de fjernt liggende Forklaringer, før de nærliggende ikke slaa til, viser sig derimod

Mennesker, der Slægt efter Slægt i ny poetiske Former bygge videre paa den Tankeverden, som deres nærmeste Forgængere have skabt. I Kværnsagnene ligger denne Udvikling for med sjælden Fuldstændighed; fra de første barnlige Forklaringer af Naturindtryk kan Digtningens Stigning følges i en sluttet Kæde af Sagnformer (Nr. 1—5), den ene fremgaaet umiddelbart af den anden. Ganske vist omfatter en saadan ret Linie ikke hele Udviklingens Gang; Forestillingen om den guld- eller hvad som helst malende Kværn bunder videre ud i Eventyrenes Klenodier som »Dug-dæk-dig« og Sværdet, der selv kæmper. Der er ligeledes et Grundslægtskab mellem Saltkværnen og Grødgryden, der ikke kan standses uden af den, der kender de rette Ord. Alle disse Ligheder tyde end mere paa, at vi have en Byggen videre paa nedarvede poetiske Træk. (Litt.: J. Krohn, »Finska lit. historia«, 1. Bd., S. 212—26 [Helsingfors 1891]; Clouston, *Popular tales and fictions, their migrations and transformations*, I. Bd., S. 72—122 [Lond. 1887]; Moltke Moe, »Lappiske Eventyr« [Chra. 1887], Indledn. S. XXI; Rydberg, »UndersSkningar i german. mytologi«, 1. Bd. [Stockholm 1886], S. 425 ff.; jfr. Frodefred; Guldalder; Kværn). *A. O.*

Grotte, La G., By paa Sicilien, Provins Girgenti, med (1881) 8,800 Indb. for største Delen fattige Arbejdere i Svovlgruberne, de største paa Sicilien. *C. A.*

Grottesangen se Gr6ttusongr og Grotte.

Grottger, Arthur von, polsk Maler og Tegner, født 11. Novbr. 1837 i Ottyniowice i Galizien, død 13. Decbr. 1867 i Amélie-les-Bains i Pyrenæerne. Til den unge Kunstner, der blev uddannet paa Kunstskolen i Krakov af J. Kossak, senere paa Wien's Akademi (K. Blaas), knyttede der sig store Forventninger, efter at han havde offentliggjort de fire Tegningssuiter »Varszava« [1863], »Polonia«, »Lituania« og »I Taarernes Dal« (o: Krigen), aandfulde Arbejder, baarne af stærk Patriotisme og i Emner kredsende om den sidste polske Opstand. Han virkede med Held som Illustrator (bl. a. til Jokai's »Djævlebruden«, Patuzzi's »Østerrigs Historie«), havde fra tidlig Tid været sysselsat ved illustrerede Blade, saaledes for »Illustr. Zeitung« og malede bl. a. »Henrik III af Anjou's Flugt fra Polen 1574«, »Sobiesky's Sammenkomst med Leopold I efter Wien's Befrielse 1683« og »Bøn før Slaget« [1864]; men en tidlig Død rev ham bort, før han endnu helt havde udfoldet sig. Hans Søster udgav [Wien 1893 ff.] hans Efterladenskaber. (Litt.: Biografier af F. M. Aren [Wien 1878] og K. Kantecki [paa Polsk; Lemberg 1879]). *A. Hk.*

Gróttusöngr, et Oldkvad fra 10. Aarh., der findes i et Haandskrift af Snorra-Edda. Det handler om Jættekvinderne Fenja og Menja, der malede Guld for Kong Frode. De blive mishandlede, faa aldrig Hvile, stadig maa de drage Kværnen Grotte (deraf Navnet); de udtale i Sangen deres Misfornøjelse, der stadig faar et mere truende Udtryk. Endelig male de »Hær over Frode«, og han bliver dræbt. Se i øvrigt Grotte. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn. oldisl. Litt.«, I). *F. J.*

Grouchy [gruši'], Emanuel, Greve, fransk Marskal, født 23. Oktbr. 1766 i Paris, død 29. Maj 1847 i St. Étienne. 13 Aar gl. traadte han ind i det franske Artilleri og blev allerede 1785 Ritmester i Livgarden. Efter eget Ønske traadte han imidlertid ud af Garden og deltog som Chef for et Dragonregiment i Felttoget 1792 i Nordhæren. S. A. blev han *maréchal de camp*; indtraadte i den Styrke, der 1793 rykkede til Vendée, og udmærkede sig særlig ved Nantes og Sorrinères. Konventets Bestemmelse om, at ingen adelig maatte føre Kommando, foranledigede, at G. indtraadte i Nationalgarden som menig, men allerede Aaret efter fik han sin tidligere Rang og deltog atter i Kampen i Vendée. 1795 ansattes han som Generalstabschef ved Vestarmeen, senere indtog han samme Stilling ved Nordarmeen og fik som Divisionsgeneral Kommandoen over en mod Irland mislykket Ekspedition. I Krigen 1798—1800 kæmpede han dels under Joubert i Italien, hvor han blev kommanderende General i Piemont, og dels under Moreau, under hvem han særlig udmærkede sig i Kampen ved Valence, slog Bellegarde ved Bormida, men fangedes, haardt saaret, ved Novi. Efter at være bleven udvekslet mod en engelsk General kommanderede han en Division i Graubunden og bidrog særlig til Sejren ved Hohenlinden. Efter Freden i Lunéville forfremmedes han til Generalinspektør i Kavaleriet, men behandledes stadig med Mistro af Napoleon paa Grund af hans Venskab for Moreau. I Felttoget 1806—07 kæmpede han med Udmærkelse ved Eylau og Friedland; var 1808 i Spanien, hvor han 1809 ogsaa kæmpede under Vicekongen af Italien med fremtrædende Dygtighed ved Overgangen over Isando og senere i Kampen ved Raab i Ungarn. Ved Wagram slog han det østerrigske Rytteri og tilintetgjorde en Del af Arrièregarden. 1812 kommanderede han et Kavalerikorps, med hvilket han særlig udmærkede sig ved Borodino, hvor han saaredes, men førte desuagtet under Tilbagetoget den af Resterne af Rytteriet dannede *Escadron sacré*. Da Napoleon ikke vilde betro ham et Infanterikorps, traadte han 1813 ud af Tjenesten, meldte sig imidlertid igen 1814 og udmærkede sig som Rytterfører særlig ved Vauchamps, Etoges og Craonne, hvor han for 3. Gang saaredes alvorlig. Ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba gik han straks over til denne, udnævntes til Marskal og Chef for det samlede Rytteri. Efter Slaget ved Ligny 16. Juni 1815 fulgte han efter Ordre med 36,000 Mand Preusserne til Wawre og blev staaende over for den af Preusserne efterladte mindre Styrke, som han slog, men greb ikke ind i Slaget ved Waterloo, hvorfra han kunde høre Kanontordenen. Napoleon har bebrejdet G. dette haardt og tillagt ham Skylden for Nederlaget. Efter Napoleon's Tronfrasigelse lod G. Napoleon II udraabe til Kejser, samlede med stor Energi Resterne af Hæren og trak sig med 45,000 Mand tilbage til Omegnen af Paris. Her kom han i Strid med Davout, under hvem han ikke vilde tjene, og landsforvistes. G. gik nu til Amerika, men fik 1819 Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig. 1831 udnævnte Ludvig Filip ham til *maréchal honoraire*, en halv Anerkendelse af hans Marskalværdighed, og 1832 til Pair af Frankrig. Hans Sønnesøn har offentliggjort »Mémoires du maréchal G.« [Paris 1873—75], hvori G. begrunder sit Forhold ved Waterloo, hvilket han allerede havde forsøgt i »Observations sur la relation de la campagne de

1815 publiée par le general Gourgaud« [Philadelphia og Paris 1819]. *B.P.B.*

Grousset [grusæ'], Pascal, fransk Journalist og Revolutionsmand, er født 1844 paa Corsica, begyndte tidlig en litterær Virksomhed og sluttede sig 1869 til H. Rochefort's ny Dagblad »Marseillaise«. Hans Udfordring til Prins Pierre Bonaparte i Jan. 1870 førte til Overbringeren V. Noir's Drab og paadrog ham selv 2 Maaneders Fængsel. Efter Kejserdømmets Fald 4. Septbr. overtog han Bladets Ledelse; tog vigtig Del i at fremkalde Kommunens Oprør 18. Marts 1871 og valgtes til dens styrende Raad, samt blev dettes Udenrigsminister. Da Oprøret var undertvunget, søgte han at flygte fra Paris i Kvindedragt, men blev fangen og i September dømt til Deportation; Juni 1872 førtes han til Ny-Caledonien, men flygtede herfra tillige med Rochefort 20. Marts 1875 og undkom til England. Her udgav han under Navnet Philippe Daryl flere Skildringer om engelske Forhold; blev først amnesteret 1881 og vendte hjem til Frankrig. Han har, til Dels under lavede Forfatternavne, skrevet en Række Skildringer af Skole- og Universitetsliv i fremmede Lande og en Mængde Skrifter for Ungdommen. 1892 blev han Redaktør af et socialistisk Blad og 1893 valgt til Deputeretkammeret, hvor han dog ikke har opnaaet at spille nogen Rolle. *E. E.*

Groux [gru'], Charles Corneille Auguste de, belgisk Genremaler, født 1825 i Comines (Flandern), død 30. Marts 1870. G., som arbejdede paa Akademiet i Bruxelles under Navez, har malet meget populære belgiske Folkelivsbilleder, saaledes »Spadsereturen« [1855], »Bordbønnen«, »Drukkenbolten«, samt Historiemalerier. *A. Hk.*

Grove [gro!v], George, engelsk Musikforfatter og Leksikograf, er født 13. Aug. 1820 i Clapham, var oprindelig Ingeniør og som saadan i fuld praktisk Virksomhed. Efterhaanden førtes hans Interesse imidlertid over paa litterære og kunstneriske Omraader, han blev Sekretær i *Society of arts*, deltog i Redaktionen af »Macmillans Magazin« og paabegyndte 1879 Udgivelsen af det fortræffelige Musikleksikon: »Dictionary of music and musicians«, et af de bedste Værker paa dette Omraade, til hvilket G. havde sikret sig en Stab af udmærkede Medarbejdere, ligesom han selv leverede adskillige værdifulde Bidrag, først og iremmest de omfattende, til Dels paa selvstændige Studier grundede Art.: »Beethoven« og »Schubert«. G., der i øvrigt ogsaa har beskæftiget sig med bibelkritiske Studier, og som ved Oprettelsen af *Royal College of music* [1882] blev udnævnt til Direktør derfor og ophøjet i Adelsstanden, har fremdeles 1896 udgivet »Beethoven and his nine Symphonies«. *W. B.*

Grove, Hans Herman Steffen, dansk Søofficer, født 27. Decbr. 1814, død 17. Aug. 1866. G. blev Officer 1833 og opnaaede 1861 at blive Orlogskaptajn (Kommandør). Efter en meget virksom Ungdom, i hvilken han var til Søs saavel til Orlogs som Koffardis samt ansat ved Søopmaalingen, var han i første slesvigske Krig Chef for Dampskibet »Caroline Amalie«, senere i Linieskibet »Skjold« og sluttelig næstkommanderende i Korvetten »Valkyrien«. Efter Krigen gjorde han Tjeneste som Krydstoldinspektør og Takkelmester, var 1861—62 Chef for Korvetten »Hejmdal« i Vestindien, hvor han lagde megen Konduite for Dagen under en Revolution i Venezuela samt senere ved Bjærgning af et strandet engelsk Linieskib. 1863 Ekvipagemester paa Orlogsværftet. 1864 Flagkaptajn og Chef for Fregatten »Sjælland«, med hvilken han 17. Marts deltog i Affæren ved Svinemünde. 6. Novbr. 1865 indtraadte han som Marineminister i Friis'es Ministerium og forblev i dette indtil sin Død. *C. L. TV.*

Grove, Karl Frederik, dansk Fyringeniør, født 26. Decbr. 1822, død 26. Jan. 1883, blev 1844 cand. polyt. og ansattes 1852 som Inspektør og Ingeniør ved Fyrvæsenet. Under hans Ledelse er dette blevet stærkt udviklet, saa at det ved hans Død kunde siges fuldt ud at staa paa Højde med Udlandets. G. var desuden Medlem af den jydske Kystsikringskommission, foruden at han har ledet Anlægget af forskellige private Havneanlæg. 1877—82 var G. Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation. 1851 udgav han et af Videnskabernes Selskab prisbelønnet Skrift om »Hørrens Produktion, Fabrikation og Omsætning«. *C. L. TV.*

Grove, Peter Vilhelm, dansk Journalist, født 7. Oktbr. 1832 i Præstø, død 7. Novbr. 1893 i Kbhvn. G. blev Student 1850 og ansattes 7 Aar efter ved »Dagbladet«, hvor han i en lang Aarrække gjorde sig bemærket, først som dygtig Referent og Krigskorrespondent i 1864 (hans Artikler fra denne Periode ere samlede i Bogform under Titel: »Fra Danevirke til Dybbøl«), derefter som Redaktionssekretær fra 1872—81 og endelig som ansvarhavende Redaktør fra 1881—89. Hans Flid, Iver og Samvittighedsfuldhed i disse Stillinger skaffede ham fortjent Anseelse mellem Kolleger og Venner. Stor Udbredelse har den af ham redigerede Rejsehaandbog »Danmark« fundet, som udgaves af Foreningen »Fremtiden« og foreligger i flere Udgaver. *C. B—n.*

Grove [gro!v], William Robert, Sir, engelsk Jurist og Fysiker, født i Swansea 1811, død 2. Aug. 1896. Af Fag var G. Jurist, men i sin Fritid drev han med Iver fysiske Studier. Hans talrige Arbejder angaa især galvaniske Elementer og Elektrolyse. Han gav sig meget af med den galvaniske Polarisation og opfandt sin bekendte Gaskæde (s. d.) samt det konstante Element, der bærer hans Navn. 1871—87 var han Dommer og maatte indstille sin Virksomhed som Fysiker, men efter at have trukket sig tilbage fra Embedet optog han den igen paa sine gamle Dage. *K. S. K.*

Grove'S Element se Galvanisk Batteri, S. 461.

Grovkalk er en til Eocenformationen hørende i Paris-Bækkenet forekommende Kalksten. Den har en grovkornet, ofte breccieagtig Struktur og indeholder en Mængde Levninger af Nummuliter, Brachiopoder, Snegle, Muslinger og andre. Saltvandsbløddyr. Den har en betydelig Anvendelse som Bygningssten. *K. R.*

Grovspinding se Spinding.

Grtn., ved Plantenavne Forkortelse for J. Gärtner (s. d.).

Grubb [grə'b], Thomas, engelsk Optiker, født 1801, død 19. Septbr. 1878 i Dublin, hvor han havde grundet et optisk og mekanisk Institut, der blandt andet har leveret den store Refraktor i

Wien og den bekendte Reflektor i Melbourne; det ledes (1897) af hans Søn Howard G. (født 28. Juli 1844 smst.), der i den senere Tid hovedsagelig har beskæftiget sig med Fabrikation af Kikkerter til Fotografering af Stjernehimmelen. *y. Fr. S.*

Grubbe er Navnet paa en ældgammel, anset dansk Adelsslægt, som i sit Vaaben førte 3 fra Skjoldets Siderand udgaaende og dette gennemskærende røde Spidser i Sølvfelt, paa Hjælmen 2 Vessel horn med samme Mærke; den nævnes alt i 13. Aarh. Peder G. var 1328 Rigsraad og Kongens Sendebud til Stralsund, hans Farbroders Sønnesøn Mogens Jensen 1355 Biskop i Børglum, senere i Ribe. To Medlemmer af Slægten have været Rigets Kanslere, Evert G. under Christian I, Eiler G. under Frederik II. Sidstnævntes Søn Sivert G. til Hofdal (1566—1636) var 1595 — 1603 øverste Sekretær i Kancelliet og ledsagede Christian IV paa hans Nordlandsrejse. Han var 1602—22 Lensmand paa Malmøhus, og Kongen anvendte ham flere Gange ved diplomatiske Sendelser. Han efterlod sig en mærkelig latinsk Dagbog, der indeholder meget om Datidens Hofforhold (trykt paa Dansk i »Danske Magazin«, 4. Række, 2. og 4. Bd.). Hans Broderdatter Regitze Jørgensdatter, gift med Hans Ulrik Gyldenløve, blev 1678 ved Højesteretsdom forvist paa Livstid til Bornholm, fordi hun havde anstiftet et Forsøg paa at forgive Grev Christoffer Parsberg's Enke Birgitte Skeel. En fjernere Slægtning var Marie Eriksdatter G., som 1660—70 var gift med Ulrik Frederik Gyldenløve, derefter med Justitsraad Palle Dyre til Trinderup. Fra begge disse Mænd blev hun skilt ved Kommissionsdomme for Utroskab, hvorefter hun ægtede sin Ladefoged paa Tjele Søren Sørensen Møller og døde 1718 i Borrehuset ved Grønsund Færge. Hendes Liv er blevet digterisk behandlet baade af St. St. Blicher (»En Landsbydegns Dagbog«) og af I. P. Jacobsen (»Fru Marie Grubbe«). I Danmark synes Slægten uddød med Jacob Frederik G., som 1733 blev Hofjægermester; men i Tyskland blomstrer endnu under Navnet Grube et talrigt Afkom efter Jørgen G., Rigskansler Eiler G.'s ældre Broder, som tjente mod Tyrkerne, faldt i deres Fangenskab og efter sin Løsladelse bosatte sig i Østpreussen. *H.-L.*

Grabbe, Samuel, svensk Filosof, født paa Segloraberg i Elfsborg Län 19. Febr. 1786, død i Upsala 6. Novbr. 1853, studerede med stor Iver klassisk Litteratur, Matematik, Fysik, Filosofi, saa han allerede 1806 kunde opnaa at blive ansat som Docent. 1813 blev han Professor i Logik i Upsala, 1827 i Etik og Politik. 1840—44 var han Kirkeminister og Medlem af Statsraadet, siden efter levede han som Privatmand. Han virkede særlig gennem sine Forelæsninger, der udmærkede sig ved deres klare og skønne Form, men han fik ikke den almene Betydning, han kunde have faaet, fordi han kun udgav overmaade faa af sine Skrifter. Først en Snes Aar efter hans Død blev et Udvalg af disse udgivet af Nyblæus og Gejer.

I filosofisk Henseende var G. oprindelig særlig paavirket af Schelling, men gennemgik senere den i den Tid saa sædvanlige Udvikling fra Panteisme til en spekulativ Teisme, idet han søgte at hævde Guds Personligheds Tilværelse. Den Strid mellem det uendelige og timelige, som altid bliver Problemet for en saadan Anskuelse, søgte G. at løse ved at hævde det timeliges Karakter som et egentligt Skin. Det sande værende er det aandelige, men i Aandens Verden er kun Gud det substantielle, medens de endelige Intelligenser kun eksistere i ham som hans Ideer. De endelige Intelligenser kunne ikke være skabte i Tiden, da Tiden ikke eksisterer for Gud. — Hans »Filosofiske skrifter i urval« ere udg. af Nyblæus og Gejer [7 Bd. 1876—84]. *C. St.*

Grubber se Kultivator.

Grube se Grubedrift.

Grube, Max, tysk Skuespiller og Skuespilforfatter, er født 25. Marts 1854 i Dorpat; hans Teaterbane begyndte 1873 hos Meiningerne, og efter forskellige Engagementer er han nu (1897) Skuespiller og Overregissør ved kgl. Schauspielhaus i Berlin; blandt hans Hovedroller nævnes Kong Lear, Richard III, Franz Moor, Harpagon i Molière's »Den Gerrige«; i det hele omfatter hans Repertoire alvorlige som komiske Karakterroller. G. har ogsaa forfattet nogle Teaterstykker, saaledes »Christian Günther« [1882] og sammen med Koppel-Ellfeld Folkeskuespillet »Hans im Gliick« [1886]. ***A.A.***

Grubedrift omfatter alle de Arbejder, hvorved de nyttige Mineraler og Malmene optages af Jordskorpen. De derved vundne Produkter ere enten straks en Handelsvare (f. Eks. Kul, Kalisalte etc.) eller maa blive befriede fra de værdiløse Bestanddele ad mekanisk Vej (Opberedningen) og derpaa ved kemisk Behandling (Hyttedrift) befries for alle Forureninger. Indbegrebet af alle disse Arbejder kaldes Bjærgværksdrift. Beskrivelsen af G. og Opstillingen af de Regler, som bør følges ved den, er Maalet for Grubedriftslæren eller forældet Bjærgbygningslæren (af tysk *Bergbaukunde*).

Synes den geologiske Opbygning af en Egn at give Formodning om Tilstedeværelsen af Malm eller nyttige Mineraler (se Ertslejesteder), saa maa man opsøge og undersøge disse formodede Forekomster; dette kan ske ved 1) Skærpning, som bestaar i en omhyggelig Undersøgelse af Fjældbunden; man maa befri denne fra de overliggende løse Bjærgarter, hvilket kan ske ved at grave Grøfter (*røsk*) i bestemte Retninger gennem det løse Jordsmon; paa denne Maade kan man blotte et Lejesteds Udgaaende. 2) ved Jordboring. Naar man ved saadanne Arbejder er kommen paa det rene med Lejestedets Natur, Mægtighed og deraf følgende Drivværdighed, tager den egentlige G. sin Begyndelse.

I. Grubeværktøj. I Forhold til den Lethed, hvormed Malmen og den omgivende Bjærgart lader sig løsbryde, bliver Værktøjet ved Bjærgbrydningen (tysk *Hauerarbeit*) at vælge. Ved løse Masser bruger man Hakke og Spade. Har Bjærgarten en Fasthed som Kul, Stensalt, Kridt etc, bruges Kilhakken. Med dette Værktøj, der er af Støbestaal, firkantet og endende i en Spids, gøres kun Indsnit, smalle og dybe, hvorved Løsbrydningen forberedes. Man angriber helst Bjærgarten parallelt Lagningen, altsaa horisontalt (skramhugge); derefter gøres vertikale Indsnit, til et helt Stykke Bjærg hænger i Luften, kun op-

holdt af Kohæsionen mellem Lagfladerne, hvilken meget let lader sig overvinde. Ved de haarde Bjærgarter havde man i ældre Tider før Krudtets Anvendelse ved Siden af Fyrsætningen kun Hammer og Bjærgjærn, et Slags Mejsel paa Skaft, som ved Hammeren dreves mod Fjældvæggen og derved løsrev Bid for Bid af Fjældet. Fyrsætningen, som bestod i, at man antændte et Baal saadan, at Flammen slog imod Fjældvæggen, hvorved Stenen ophedes, udvides og løsnes, anvendes knapt nu; derimod ere Hammer og Bjærgjærn et brugt Værktøj, naar det gælder at afglatte Fjældflader, f. Eks. til Underlag af Maskiner etc.; ved selve Bjærgbrydningen ere disse nu afløste af Mineringen. Krudt skal først være brugt som Sprængmiddel i Sten 1613 (det blev indført paa Kongsberg 1683) og var da i over 200 Aar det eneste Sprængmiddel, man havde, indtil Nobel 1863 begyndte at fabrikere Nitroglycerin, hvilket Sprængstof i Form af Dynamit, Sprænggummi etc. nu aldeles har fortrængt Krudtet. Mineringsarbejdet bestaar i, at man ved Hjælp af Bor og Mejsel inddriver et cylinderformet Hul i Fjældet, hvilket lades med Sprængstof, hvorover Forladning; Ladningen antændes ved Hjælp af Lunte eller Elektricitet, og Eksplosionen følger. Efter denne maa man ved Hjælp af forskelligt Værktøj fjærne det løsbrudte Fjæld. I den nyere Tid bliver Boringen udført ved Boremaskiner, ligesom ogsaa Kilhakkearbejdet delvis er blevet erstattet af Skrammaskinen. Ved Saltbjærgværkerne og enkelte Guldforekomster har man anvendt Vand som Bjærgbryder.

II. Afbygning. Disse Bjærgbrydningsarbejder udhule i Fjældet tomme Rum (afbyggede Rum, Gruberum, Drifter), en Samling planmæssig drevne Af bygninger kaldes en Grube, og man siger, et Lejested afbygges, naar dets drivværdige Indhold udtages. Af de forskellige Gruberum mødes man først af Hjælpedrifterne, hvilke føre ind eller ned til Lejestedet fra Dagen af. Naar de ere vertikale, kaldes de Skakter, de horisontale Stoller. Disse Hjælpedrifter danne de store Transportveje ind til Malmpartierne. Lejestedets Mægtighed og Fald, Malmenes Fordeling inden samme samt Fjældets Styrke ere de Faktorer, som maa tages i Betragtning, naar man skal vælge Maaden for Afbygningen af Malmen. Det er derfor praktisk paa den ene Side at sammenfatte de Forekomster, hvis Mægtighed ikke overstiger 3 M., og paa den anden Side de mægtigere.

A. Lejesteder med en Mægtighed af mindre end 3 M. 1) Med 35^0—90^0 Fald. Hvis Forekomsten gaar ud i Dagen, forfølger man den med en Slæbskakt (Skakt efter Faldet). Fra denne gaar man i visse Dybder ud med Orter (o: Stoller, der ikke munde ud i Dagen og have et Tværsnit af 150—200 Cm.'s Højde og 150 Cm.'s Bredde) til begge Sider. Men en Slæbskakt vil ved en vis Dybde blive besværlig, og det bliver derfor paakrævet at anlægge en Lodskakt (vertikal Skakt), saaledes at den paa et vist Dyb vil skære Forekomsten. Fra denne Skakt kan man da ordne en metodisk Drift ved Hjælp af Tværslag, Orter, der lodret paa Strøgretningen føre ind til Forekomsten, og i de samme Dybder Feltorter efter Strøgretningen. Ved disse sidste og ved Gesenker (Slæbskakter) drevne imellem to Feltorter opskærer man den skiveformede Forekomst i Firkanter. Enhver saadan Firkant maaler 15—30 M. efter Faldet og 40—50 M. i Strøgretningen. Firkanten afbygges, idet man enten angriber den fra et af de nedre Hjørner, Tagstrossedrift, eller i et af de øvre Hjørner, Fodstrossedrift. Tagstrossedriften begynder med, at man forhøjer Orten 1,5—2 M.; naar man er avanceret et Stykke med denne Forhøjelse, begynder et andet Arbejdslag et nyt Snit paa samme Højde o. s. v. Herved opstaar trappeformede Arbejdspunkter for de paa den udbrudte Masse staaende Arbejdere. Ved Fodstrossedriften gøres nedadgaaende Snit paa samme Maade. Hvis Fjældet ikke er fast, maa man udfylde de opstaaede Rum. Dertil vil man som oftest have nok i det udbrudte, uholdige Bjærg, idet man kun fordrer op til Dagen den gode Malm. Men i Alm. kan man uden at risikere noget større Tab gensætte større eller mindre Partier af Forekomsten uden at af bygge den; disse kaldes da Bjærgfæster. — 2) Med 0^0—35^0 Fald. Efter at have naaet disse Forekomster ved Hjælpedriften driver man først en Feltort og fra denne i stigende eller faldende Retninger Orter; herved dannes atter Firkanter af nyttigt Mineral, som man angriber fra Hjørnerne og bortminerer. Det opstaaede Rum kan genfyldes, eller man kan lade Taget styrte ind.

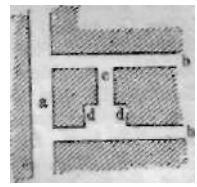

a Skakt; *b* Feltorter; *c* Gesenk; *d* Drift.

B. Lejesteder med stor Mægtighed. Naar Mægtigheden af en Forekomst er over 3 M., kommer det væsentlig an paa Fjældets Fasthed,

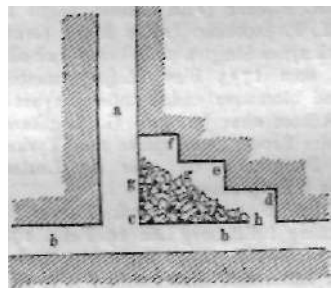

a Gesenk; *b* Feltort; *c*—*h* Stillads; *g* udbrudt Sten; *e d f* Strosser.

hvilke Afbygningsmaader man bør vælge. 1) Fast Fjæld. Med enkelte Modifikationer kunne de under A. 1. omtalte Metoder anvendes; bekvemmere og ubetinget mere betryggende er at anvende Tværbygning. I det liggende af Lejestedet bliver der fra Hjælpedriften af ført en Feltort. Hele den overliggende Malmmasse deler man op i ca. 2 M. høje Afdelinger, og en af disse bliver efterhaanden afbygget, idet man lodret fra Feltorten med visse Mellemrum driver 2 å 3 M. brede Orter, som straks, naar de have naaet det hængende, blive fyldte med uholdigt Bjærg, hvorefter de mellemliggende Partier atter blive udvundne paa

samme Maade. Til samme Tid kan man drive saa mange Tværorter, som Lejestedets Længde tillader, idet man altid lader et Parti lig to Orters Bredde ligge urørt mellem de inddrevne Tværorter. Naar saaledes en Afdeling er afbygget, j rykkes op til en ny, der udvindes paa samme Maade. Paa Stokke, hvor Malmfordelingen ikke er jævn, anvendes Stenbrudsafbygning (tysk *Stockwerkbau*, f r. *galeries et pilters*), som bestaar i, at man gensætter et helt Gulv for hver Etage, og der anbringes Pilarer i hver Etage, saaledes at de i den øvre nøjagtig svare til dem i den nedre. — 2) Løst Fjæld. Man benytter sig af Tværbygning, men i Stedet for at fylde de udbrudte Partier frembringer man Indstyrtninger og faar saaledes de tomme Rum fyldte. Alle de her nævnte Afbygningsmetoder have Anvendelse paa Malm- og Mineralforekomster med Undtagelse af Kullag (s. d.).

III. Tømring og Muring. Som nævnt under Afbygning blive meget ofte Afbygninger fyldte med uholdigt Bjærg for at hindre disse tomme Rum fra at styrte sammen. Men Adgangen til Grubens forskellige Dele, Orter, Stoller og Skakter, maa holdes aaben i længere Tid, ligesom ogsaa selve Arbejdsstederne maa sikres. Dette sker ved Tømring og Muring. Af Tømring har man Stempling o: runde Stokke, der sættes fra det liggende til det hængende for at hindre Indstyrtning. I Orter anvendes de saakaldte Dørstokke, der bestaa af 4 Dele, Bundstokken, to Stolper og Kappen. Bundstokken bruges sjælden. Disse Dørstokke opsættes alt efter Fjældets Fasthed i enAfstand af 10 Cm. til I M. fra hverandre, og fra Dørstok til Dørstok drives Bræder ind mellem Kappen og Fjældet. Hvis Orten fører Vand, sættes en Stræber (Spreise) mellem Stolperne; paa denne lægges et Løbebræt og Skinner. Bliver Trykket stærkt, bruges den engelske Fortømring o: Dørstok, der indvendig er forstærket med nok et Par Stolper, fra hvilke der sættes Stræbere op mod Kappens Midte.

Dørstok uden Bundstok *a* Stolper; *b* Kappen; c Brætter; *d* Spreise; *e* Bræt; / Skinner.

I løst, vandsygt Terrain vil en almindelig Fortømring ikke være tilstrækkelig, men man maa til Beskyttelse af Arbejdsstedet gaa foran med Tømringen; dette sker med Planker, som man driver støttede til den sidst satte Dørstok under Taget og ved Siderne ca. 2 M. ind i det løse Terrain, der paa denne Maade kan bortføres uden at risikere, at hele Orten bliver fyldt med det »svømmende Bjærg«. I Orter med store Dimensioner, og som skulle holdes længe aabne, erstattes ofte Tømringen af Jærnkonstruktioner. Som oftest er det gamle Jærnvejsskinner, der benyttes, idet man bøjer dem paa Midten, sætter denne mod Taget og lader Enderne hvile paa Stene eller Trækubber. Naar Trævirke er meget dyrt, eller naar Bjærgarten giver god Bygningssten, nøjes man i Alm. med at gøre en foreløbig Fortømring, som man snart erstatter med Murværk. Det samme vil gerne være Tilfældet, hvor Fjældet er meget løst, og hvor fugtig og daarlig Luft vil ødelægge Tømmeret. Den foreløbige Fortømring tjener til at tage imod de første Bevægelser i Bjærget, som ellers vilde blive for stærke.

Muring udføres med eller uden Mørtel. Ligesom ved Tømring er ogsaa Murklædningen mere eller mindre fuldstændig alt efter Tag og Vægges Natur. Man nøjes ofte med et enkelt Hvælv for at holde Taget oppe, naar Siderne ere gode. Eller man maa slaa Sidehvælv af forskellige Konstruktioner, naar Væggene ogsaa ere daarlige. Bag en Mur maa der ikke findes noget aabent Rum; thi Fjældets Bevægelser (Sætninger) kunne da let frembringe Sammenstyrtninger. I det hele taget bør man saavel bag Fortømring som Mur fylde uholdigt Bjærg, der virker som Fjedre mod Fjældets Tryk.

I det foregaaende er der ikke taget noget Hensyn til Skakter. Disse vertikale Forbindelsesveje mellem Dagen og Lejestedet kunne have et forskelligt Tværsnit alt efter Bjærgartens Fasthed og det Formaal, de skulle tjene til. I fast Bjærg kunne de være rektangulære, hvilket Tværsnit er lettest at inddele i de forskellige Afdelinger, der skulle tjene til Fordring, Faring, Lænsning etc.; i løsere Bjærg maa de have buede Sider og helst være ovale eller cirkulære. De rektangulære Skakter ere i Reglen fortømrede. Fortømringen sker ved Hjælp af Tømmerfirkanter, lig Dørstokkene, hvor de lange Sider ofte afstives med Stræbere parallelle med de korte. Herved faar man tillige Skakten inddelt. Tømmerfirkanterne lægges enten lige paa hverandre eller i større eller mindre Afstand fra hverandre, idet man i Hjørnerne sætter lodrette Stolper for at holde dem fra hverandre. Muring af Skakter er dog det almindeligste, da de ere beregnede paa at blive staaende i særdeles langt Tidsrum. Murværket bliver ført nedenfra opover i flere Afdelinger, idet man paabegynder hver Afdeling paa en flersidet Tømmerring, der kiles godt fast til Fjældet. Denne borttages, naar en lavere paabegyndt Afdeling er kommen op til den.

IV. Luft og Lys. Luften i Gruberne bliver fordærvet ved Folkenes Udaanding, ved Lampernes Forbrænding, ved Røgen af Skuddene samt ved, at selve Lejestedet dekomponeres og afgiver Gasser, saasom Grubegas (C_2H_4), Kulsyre, Svovlsyrling, Svovlbrinte(-vandstof), Kvægsølvdampe etc, og Luften vilde, hvis den ikke blev fornyet, snart blive dødelig for Arbejderne. Luftens Fornyelse (Vejrveksling) sker enten naturlig eller kunstig. Naturlig kommer en Fornyelse af Luften i Gang, naar Gruben har to Aabninger, og disse ligge i forskellig Højde, thi da vil Forskellen i Temperatur i Gruben og i Dagen frembringe en Luftstrøm; ligeledes naar paa Grund af Omstændighederne Temperaturen i de to Tilgange til Gruben er forskellig. En Luftstrøm med 6—12 Kbm. i Sek. og en Hastighed af 60 Cm.—1 M. vil i Alm. være tilstrækkelig. Kunstig frembringes Fornyelsen ved i den ene Aabning at ophede Luften, idet man enten sætter den i Forbindelse med en Kedelskorsten eller fyrer en Ovn (Vejrovn) nede i selve Gruben. Men ved flere Gruber maa man gaa til Maskinanlæg; disse virke enten sugende eller blæsende (se Ventilator).

Oplysningen af Gruber sker ved Lamper, som Arbejderen fører med sig i Haanden. Disse ere

i alle Malmgruber flade, dækkede og forsynede med en Krog, ved hvilken den kan hænges op. Lamperne have en Aabning for Vægen, og Flammen er fri, derfor ujævn og osende. I Maskinrum og stærkt trafikerede Strækninger anbringes faste Lamper. I Kulgruber kan der paa Grund af Grubegassen ikke benyttes fri Flamme, og der er derfor konstrueret specielle Sikkerhedslamper (Davy's Lampe) for Kulgruber. Paa disse er Flammen omgiven af et fint Metalnet, gennem hvilket nok Grubegassen kommer i Berøring med Flammen inden for det og antændes, men ved Udstrømningen gennem de fine Masker afkøles Gassen igen, saa at den udenfor værende Grubegasses Antændelsestemperatur ikke naas. Elektrisk Lys anvendes ogsaa i Gruber, men endnu (1897) kun ved stationær Belysning, idet en fuldt ud brugbar og fordelagtig Form for en portativ elektrisk Lampe savnes.

V. Vand i Gruberne kommer fra vandførende Lag, som ere blevne afskaarne ved Afbygningen, fra Sætninger eller fra Infiltrationer fra Dagen, og virker i højeste Grad til Gene for Arbejdet, hvorfor man altid søger at blive det kvit. Hvis de naturlige ydre Terrainforhold tillade det, driver man ind saa dybt som gørligt en Stoll, hvor Vandet fra de øvre Etager kan samles og rinde ud. Saadanne Grundstoller ere særdeles fordelagtige, da man ikke behøver Maskiner, og man foretrækker i Alm. et kostbart Stollanlæg for Maskiner (Eksempler Ernst August-Stolln i Harz med 26 Km. og Rothachowberger-Stolln ved Freiberg med 47 Km.'s Længde). Men hvor Terrainet forbyder saadanne Stollanlæg, er man nødt til at pumpe Vandet op. Da Vand er en billig Kraft og maaske den eneste, der kan faas ved Gruber, som ligge paa uvejsomme Steder, gælder det at omgaas forsigtig med det Vand, man har. Man anlægger derfor Damme, hvori man opsamler alt Vand, for derfra igennem Skakter at føre det ned paa Maskinerne i Grubens Indre, hvorfra det gennem Grundstollen løber ud i Dagen. Et Eksempel paa en mønsterværdig Opsamling af Driftsvand byder Kongsberg Sølvværk.

VI. Fordring og Faring. Transporten af Malmen fra Gruben sker dels paa vandret, dels ad lodret Vej. Den kaldes Fordring. A. Horisontal Fordring. Paa Ryggen i Sække, Kurve e. 1. bæres ofte Malmen paa kortere Strækninger, f. Eks. fra Arbejdsstedet til det Sted (Tyskakt), hvor Malmen samles, for i Vogne eller Tønder at føres videre. Men den egentlige horisontale Fordring udføres i Vogne. Disse ere af rektangulær Form med forskellig Højde, have 4 Hjul og ere nu som oftest bestemte til at køre paa Skinneveje. I mange Gruber blive Vognene førte af Arbejdere, men hvor Produktionen er stor og samlet paa forholdsvis faa Niveauer, benyttes som Trækkraft Heste, stationære Maskiner med Kæder eller Tove, hvortil Vognene hæftes, samt Lokomotiver, især hvor man har en lang Stoll, som fører ind til Gruben. Hvor ingen Stoll findes, maa Malmen først transporteres ad horisontal Vej for senere at blive ført op i Dagen ved

B. Vertikal Fordring eller Skaktfordring. Det Sted, hvor en Ort munder ud i en Skakt, kaldes Fyldort, fordi man her fylder Tønden med den fra Vognene udtømte Malm. Men denne Fremgangsmaade er jo tidsspildende, og i Gruber med stor Produktion benytter man sig at et Stillads (Heis, Gig), hvorpaa man kan skyde Vognen ind og saaledes befordre den gennem Skakten op til Dagen, for der ved Hængebænken at trække den af Heisen og føre den til Skeidehusene. Som Motor ved Skaktfordring bruges Folk, Heste, Vandkraft, Dampkraft, komprimeret Luft og Elektricitet. Ved meget smaa Dyb, hvor Fordringen ikke behøver at være hurtig, benyttes en almindelig Haspel for 1—4 Mand, hvilken dog nu ofte erstattes ved mindre Maskiner, drevne med komprimeret Luft eller Elektricitet. De saakaldte Gøpler (Hestevandringer) benyttes nu sjælden. Ved de store Dyb og med Storproduktion spille Vand- og Dampkraftmaskiner foreløbig den største Rolle, da det er kraftige Maskiner, ofte med flere Hundrede Hestes Kraft, der behøves. Fordringskarret er som nævnt enten en Tønde eller en Heis, som bestaar af en Smedejærnsramme med rektangulær Form; paa denne skydes Vognen ind. Denne Ramme bæres af Bærestænger af Jærn paa begge Sider, hvilke oventil ere fæstede til Tværstænger, hvorpaa Sikkerhedsapparatet og Kabelen ere fæstede. Bærestængerne ere forsynede med Hylser, som gribe om de Ledninger, der af Jærn, Træ eller Kabler ere stillede i Skakten.

C. Faring. At fare er Bjærgmandsudtrykket for at bevæge sig i Gruben. Paa horisontal Vej behøves ikke særlige Foranstaltninger, dog benytte Arbejderne ved lange Stoller at køre paa Skinnevej enten med Heste eller Draisine. For Faring i Skakt benytter man sig af Stiger (*Fahrter*), der anbringes i Skakten med Hældning af 70°; for hver Stigelængde er der lagt et lidet Gulv med en Aabning for Stigen, og her kunne Arbejderne puste ud. I Skakter med liden Hældning benyttes ogsaa Trapper, der dog ere meget mere anstrengende at gaa paa. Og saavel Stiger som Trapper blive ved større Dyb upraktiske; thi Arbejderne kunne anvende deres Kraft og Tid paa en nyttigere Maade end at gaa op og ned paa Stiger. Man har derfor konstrueret de saakaldte Fahrkunster (s. d.), men meget ofte bruges ogsaa Heisen til Faring.

VII. Historie, Udvikling, Statistik. Skønt G. sysselsætter meget færre Mennesker og frembringer meget mindre Værdier end Landbruget, saa kan den dog i socialpolitisk Betydning maale sig med dette; thi den frembringer Midlerne til Fremstillingen af Værktøj i næsten alle Næringsveje. Den danner Fundamentet for enhver Industrigren. Derfor hører man altid lige fra den graa Oldtid Tale om G. Ja, den har saa stor Betydning, at Arkæologien har maattet inddele sine Tider efter dens Fremskridt.

Af det lidet, man kender til Oldtidens G., kan nævnes, at Assyrerne 2000 f. Chr. havde Kobbergruber i Armenien ved Tigris's nordre Løb, og af en Beskrivelse af Agatharchides, hvilken er benyttet af Strabo og Diodoros, fremgaar det, at Fyrsætning blev anvendt af Ægypterne i deres Gruber ved Thebais ca. 3000 f. Chr. Den ægyptiske G. stod meget højt under Ptolemæerne. Mosebøgerne kende 6 Metaller, Guld, Sølv, Kobber, Jærn, Tin og Bly, og om Israelitterne maaske ikke selv udvandt dem, saa kan der sluttes, at paa den Tid var G. ganske betydelig, og deres Nabofolk Fønikerne vides at have været meget

forfarne i alskens Metaludvinding. Det var ogsaa disse, der bragte G. til Grækenland, idet Fønikeren Kadmos anlagde en Guld- og Kobbergrube ved Bjærget Pangaeus i Thrakien. Grækenland's Bjærgværksdrift naaede en betydelig Udvikling; særlig berømte ere Sølvgruberne ved Laurion, hvor man antager, at der er udtaget over 2 Mill. Tons Bly med en Sølvgehalt af $8_{,4}$ Mill. Kg. Sølv. Og Historien omtaler ogsaa, at disse Gruber gave Athen en betydelig Statsindtægt. Paa Themistokles'es Tid udrustedes for disse Indtægter 200 Skibe. Fønikerne begyndte ogsaa i Cornwall G. paa Tin og (1100 f. Chr.) i Spanien paa Bly, Sølv og Kobber. Dette Land var under Kartageniensernes og Romernes Herredømme sikkerlig Verdens største Grubeland. Alene i Distriktet omkring Cartagena skal der have været ca. 40,000 Arbejdere, og de Levninger, som findes af disse Grubers Afbygninger og Maskiner, staa ikke langt tilbage for 16. og 17. Aarh.'s G.-Kunst. Romerne selv dreve ikke nogen G.; det var først efter deres Erobringer i Italien, hvor blandt andre Etruskerne allerede for længst havde drevet Jærngruber paa Elba, og dernæst ved Erobringerne i Spanien, Gallien, Germanien og i Orienten, at Romerne bleve kyndige i G. Desværre er ikke deres Litteratur rig paa Optegnelser om G. (Plinius og Strabo). Med Folkevandringerne og Romerrigets Undergang forfaldt efterhaanden de af Romerne i Provinserne drevne Gruber. Og G. faar først igen et Opsving, da de forskellige Landes Beboere selv fik Indsigt i Metallernes Værdi og G.'s Nytte. Saaledes begynder den tyske G. ca. 1000 e. Chr. ved Opdagelsen af Rammelsberger og Clausthaler Forekomster samt Kobberskiferen ved Mansfeld, og denne tyske G. faar ved Agricola's (1490—1555) Skrifter et fast rationelt Grundlag, hvorpaa den med sikre Skridt er gaaet videre. I Norden kom G. fra Tyskland ved indvandrede og indforskrevne Bjærgmænd, saaledes i Sverige i 13. Aarh. og i 16. Aarh. til Norge, hvor den dog ikke fik nogen særlig Betydning før efter Kongsberg's og Røros'es Opdagelse. Før denne Tid kendes ingen G. i Norden med Undtagelse af Jærnudvinding fra Sø- og Myrmalmslejer. Fra Beg. af 17. Aarh., da Krudtet blev indført i G., lige til Beg. af 19. Aarh. kan ikke noteres noget større Fremskridt i G.'s Teknik, der i 19. Aarh. med Dampkraften og Dynamitten har taget et vældigt Opsving.

Saa gammel end G. er, saa har man desværre kun sparsomme statistiske Oplysninger, og først fra de senere Tider har man nogen sikker Statistik, der dog for flere Landes Vedkommende er temmelig ufuldstændig. Det er derfor vanskeligt at give anskuelige og fuldstændige Tabeller for hele Verdens Grubeproduktion; men der vil under de enkelte Metaller og under de større ertsproducerende Lande blive leveret statistiske Oplysninger. (Litt.: Serlo, »Leitfaden zur Bergbaukunde« [Berlin 1884]; Haupt, »Die Stollenanlagen« [Berlin 1884]; Callon, *Cours de l'exploitation des mines* [Paris 1874]; Ponson, *Traité de l'exploitation des mines de houille* [4 Bd., 1868—72]; Habets, *Le matériel des mines* [Paris 1891]; Helland, »Haandbog i Grubedrift« [Chra. 1887]; Wetterdal, »Populär lärobok i grufbrytning« [Falun 1878]. Desuden en Mængde Tidsskrifter paa de forskellige Sprog, hvoraf bør nævnes: »Annales des mines« [Paris]; »Revue universelle des mines etc.« [Liège]; »The Engineering and Mining Journal« [New York]; »The Mining Journal« [Lond.]; »Osterreichische Zeitschrift fiir Berg- und Hiittenwesen« [Wien]; »Zeitschrift fiir das Berg- und Hiitten- und Salinenwesen in dem preuss. Staate« [Berlin]; »Jernkontorets annaler« [Stockh.]). *A. G.*

Grubefelt (Udmaal) er det lovlig udmaalte Rum, inden for hvilket en Grube kan drives. Der findes 2 Slags G., som de forskellige Lande dels benytte blandet, dels udelukkende hver for sig.

1) G. efter Strøget. Dette bliver maalt efter Lejestedets Længderetning, idet Bredden er bestemt ved sammes Mægtighed, nemlig i Alm. 7 M. paa hver Side af Lejestedet regnet lodret paa sammes Grænseflader ved hængende og liggende.

2) Kubisk G. eller Kvadratudmaal, der i Overfladen udgør en retvinklet Firkant og mod Dybet begrænses af derpaa lodrette Flader. *A. G.*

Grubegas (*grisou, schlagendes Wetter, firedamp*) bestaar af 4 Volumen Vandstof (Brint) og I Volumen Kulstof, CH_4 (Metan), og danner i Blandinger med Luft (6—30 p. Ct.) en yderst eksplosiv Gasart. Den forekommer især i Kulgruber, yderst sjælden i Malmgruber. G. har en egen Vægt af $0_{,559}$ og samler sig derfor i de højeste Dele af Gruberummene. Den. er uden Lugt, Farve og Smag, er ikke giftig, men virker kvælende. G. udvikler sig af selve Kullene, i hvis Porer den er indespærret under højt Tryk, og den udvikler sig straks efter, at Kullene ere brudte, ofte under en boblende Lyd. *A. G.*

Grube hugorme se Hugorme.

Grubeingeniør, Ingeniør ved Gruber.

Grubekompas 1) d. s. s. Hængekompas. 2) d. s. s. Bjærg kompas, et især i Sverige meget benyttet Instrument, der bestaar af en Inklinationsnaal, der er ophængt saaledes, at den kan bevæge sig saavel i horisontal som vertikal Retning, og at den staar fuldkommen vandret, naar ingen ydre Kræfter paavirke den. G. benyttes til at opsøge magnetiske Ertser, idet Naalen vil tiltrækkes af disse. *A. G.*

Grubelampe se Grubedrift, S. 1069.

Gruber, Johann Gottfried, tysk Litteraturhistoriker, født i Naumburg ved Saale 29. Novbr. 1774, død i Halle 7. Aug. 1851. Han blev Privatdocent i Jena 1803 og arbejdede samtidig ved Redaktionen af »Litteraturzeitung«. 1811 blev han Professor i Wittenberg, 1815 i Halle. Sammen med Ersch udgav han »Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste«, se Encyklopædi, S. 1002; af hans øvrige Skrifter kunne nævnes: »Charakteristik Herders« [1805], »Worterbuch der altklassischen Mythologie« [3 Bd., 1810—15], »Ch. M. Wieland geschildert« [2 Bd., 1815—16], »Klopstocks Leben« [1832] og »Lafontaines Leben« [1833]. Desuden udgav han Wieland's samlede Skrifter [53 Bd., 1818—28] med en foroget Biografi [denne særskilt i 4 Bd. 1827—28]. *C. A. N.*

Gruberet se Bjærgret.

Grubeschov (polsk Hrubieszov), By i Polen, Guvernement Lublin, ved Gutschva (Biflod til Bug), i Nærheden af den galiziske Grænse, med en Klædefabrik, Dampmølle og (1890) 9,400 Indb., deriblandt mange Jøder. G. blev grundlagt omkring 1400 af Vladislav Jagello. *C. A.*

Grube Sø, Indsø i preussisk Provins Schleswig-Holstein, beliggende i en engrig Egn i dec østligste Holsten ved en stor Landsby at samme Navn, har brakt Vand og staar i Forbindelse med Østersøen ligesom med Gaarzer Sø og Dannau Sø. *Joh. F.*

Grubet (bot.) kaldes Overfladen af et Legeme, hvori der findes talrige, tæt stillede Fordybninger, f. Eks. Skallen af mange Frø. *A. M.*

Grubevand se Grubedrift, S. 1070.

Grubeværktøj se Grubedrift, S. 1067.

Grue Herred, Solør Fogderi, Hedemarkens Amt, (1891) 5,790 Indb., omtrent midt i Fogderiet paa begge Sider af den henimod $1/2$ Km. brede, rolig flydende Glommen, og strækkende sig Øst over til Sverige. G. H. bestaar paa begge Sider af Elven af et kuperet, af flere Vasdrag gennemskaaret Skovdistrikt, hvor Fjældene kun enkeltvis hæve sig op imod Skovgrænsen med afrundede Former, som ingensteds gaa over i skarpe, spidse Tinder. Paa Vestsiden flyde Domma og Agnaaen begge fra Nordvest mod Sydøst udi Glommen; de højeste Fjælde ere Høibraaten, 514 M., paa Grænsen mod Odalen, og Fjøraas, 520 M., V. f. Strøgets største paa Nordgrænsen liggende Vand Hakevandet. Nærmest Glommen ligger Hovedbygden paa en bred, flad Sandmo, som strækker sig paa begge Sider af Elven, og gennem hvilken Elven har skaaret sig en dyb Rende med bratte Elvemæler, hvis løse Sand ofte udskylles og har givet Anledning til betydelige Elvebrud. I den nordlige Del af G. H. optager Glommen paa venstre Side den fra Øst mod Vest gennem Bjølsøerne og Navnsø strømmende Navnaa; længere Syd ved den store Gaard Kongshov, Tjuraaen, der ligeledes løber fra Øst mod Vest og danner Afløb for Frysjøen, Tysøen og den lange smalle Gardsj 0. Ved Tjuraaen's Udløb i den sidste Sø danner Elven en større Fos, ved hvilken er anlagt Tjuraa Møllebrug; 0. f. Frysjøen er Vandskellet over mod den II Km. lange Skadsensø, der har Afløb mod Syd uden for G. H., og af hvilken omtrent Halvparten falder i G. H. Endnu længere Øst er Fjældmassen spaltet ved den fra Nord mod Syd tværs over G. H. flydende Rotna, som gennem en hel Del mindre Vande gaar ind i Naboherredet og derfra Øst over mod Klaraelven. Det samme er Tilfældet med det østligste paa Grænsen mod Sverige liggende Vasdrag Røgden, som fra Nordre Røgden Søgaar overi Mellem Røgden og derfra i Store Røgden, der er $11,5$ Km. lang og 3 Km. bred og har til Dels dyrkede Bredder. Bjærgene naa ingen betydelig Højde, højest er Skadsbjerget, 550 M., og Store Moldaasen, 578 M. Saavel Dalbundene som de lavere Fjældsider ere paa mange Steder meget myrlændt. Agerbrug drives i ganske stor Udstrækning, men Jordbunden er mager. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til Glommendalen; her ligger ogsaa flere store Gaarde: Grue Præstegaard, Vold, Kongshov, Stemsrud, Grinder, Næs, Skara, Bjerke og Opset m. fl. Den største Herlighed ved de fleste af disse Gaarde er de store Skovejendomme; Skovbrug er derfor ogsaa den vigtigste Erhvervsgren. G. H. danner et Præstegæld med et Kapel Rævholt ved Rotnaelven i Østmarken. Hovedkirken er en ny Murbygning, opført efter at den gamle Kirke var nedbrændt *1822*. Branden opkom ved Lynnedslag under Gudstjenesten og kostede en Mængde Mennesker Livet. Hovedveje føre Nord over paa begge Sider af Glommen, og fra Kirken fører en Tværvej Øst over langs Tjuraaen's Vasdrag, derpaa over paa Skadsen's Nordside, hvor den støder paa Hovedvejen fra Brandvold forbi Rævholt Kapel, og langs Røgden ind i Sverige. Langs Glommen's Østside gaar den bredsporede Kongsvinger-Flisenbane med Stationer ved Grinder, Kirkenær og Navnaa. Herredets Areal er $824,6$ □ Km., hvoraf $60,5$ □Km. Indsøer. (Litt.: O. A. Øverland, »Grue Kirkes Brand« [i »Hist. Fortællinger« Nr. 15, Chra. 1896, 8]). *J. F. W. H.*

Gruic [gru'itš], Sava, serbisk General og Statsmand, er født 1840, uddannedes i Militærskolen i Belgrad til Artilleriofficer og sendtes derefter i $11/2$ Aar til Berlin. Han deltog *1863* i den polske Opstand, men gjorde senere 6 Aars Tjeneste i Rusland for sin videre Uddannelses Skyld. Efter at være hjemvendt fik han Ledelsen af et Kanonstøberi, men afskedigedes 1873 for et Skrift om den serbiske Hærs Ordning. 1876 gjorde han ypperlig Tjeneste i Krigen mod Tyrkerne og blev Oberst. 1877—78 var han Krigsminister, 1879—83 Sendemand i Bulgarien, senere i Athen og St. Petersborg; blev i Juni 1887 Krigsminister og i Jan. 1888 tillige Førsteminister, dog kun i 3 Maaneder. Efter Kong Milan's Tronfrasigelse i Marts 1889 overtog han igen denne Stilling indtil Febr. 1891; var derefter Formand for Statsraadet og drog i November s. A. som Sendemand til Konstantinopel. I Juni 1893 blev han igen Krigs- og i December tillige Førsteminister, men afgik allerede i Januar n. A., da Kong Mil an hjemvendte i Strid imod givne Løfter. Han hører til det radikale Parti, men er selv meget maadeholden og varsom i sin Optræden. ***E. E.***

Gruīdae, Grus, se Traner.

Gruināles se Storkenæbsagtige.

Gruithuisen [χrövthöɤzn], Franz von Paula, født 19. Marts 1774 paa Slottet Haltenberg ved Lech, død 21. Juni 1852 i München, var først Feltkirurg, derpaa efter at have studeret i Landshut Lærer i Naturvidenskaberne og blev 1826 Professor i Astronomi ved Universitetet i München. G.'s Konstruktion af et Instrument til Sønderdeling af Sten i Urinblæren gav Anledning til Civiale's Operationsmetode, og G. fik derfor senere en Pris paa 1000 frc. af Paris-Akademiet. Sine astronomiske Observationer udførte G. uden Kritik, og de Slutninger, han drog af dem, ere for det meste fantastiske. Han udgav bl. a. »Neue Analecten für Erd- und Himmelskunde» [1828—31], »Neue Analecten« [1832—36], »Astron. Jahrbuch« [1838—42]. *F. Fr. S.*

Grumbach, Wilhelm v., tysk Adelsmand af en gammel, men ikke godsrig frankisk Slægt, (1503—67). Sin Ungdom tilbragte han ved forskellige sydtyske Fyrstehoffer og deltog i Undertvingelsen af de oprørske Bønder 1524—25, men hans kløgtige Sind og usædvanlige Handlekraft drev ham snart ind paa større Baner. 1538 traadte han i Tjeneste hos Markgrev Albrecht Alcibiades af Brandenburg, som han kun forlod for en kortere Tid. Baade Herren og Tjeneren

vare urolige Hoveder, de deltoge paa Kejser Karl V's Side i den schmalkaldiske Krig og kastede sig efter Freden i Passau (1552), som Albrecht ej vilde anerkende, over de gejstlige Fyrstendømmer og fri Stæder i Sydtyskland. Bispen af Würzburg, G.'s oprindelige Lensherre, maatte for at frikøbe sit Land afstaa store Godser til ham og Markgreven. Men Karl V nægtede at anerkende Forliget, og Albrecht lystes senere i Rigens Acht. Det saa mørkt ud for G., og da hans gamle Herre døde (1557), gik han til Hertug Johan Frederik af Sachsen, der snart blev ganske afhængig af ham. Han haabede at kunne benytte dennes Misfornøjelse til at vinde sin tabte Magtstilling i Franken tilbage. 1558 myrdedes Bispen af Würzburg efter G.'s Anstiftelse, hvad der gav Anledning til den saakaldte Grumbach'ske Strid. G. nærede nemlig vidtsvævende politiske Planer om at knække Territorialfyrsternes Magt og paa deres Ruiner genoprejse det uafhængige Rigsridderskab i dets gamle Glans. Han traadte derfor i hemmelig Forbindelse med det frankiske Ridderskab, og ved et pludseligt Overfald af Würzburg (1563) tiltvang han sig atter sine inddragne Godser. G. blev nu lyst i Rigens Acht, men dette nærmede Hertugen endnu mere til ham, og i Forening med den hertugelige Kansler Chr. Briick og støttet paa Frankrig udkastede han Planer om at skaffe Johan Frederik's Linie — den Ernestinske — Kurhatten tilbage, som den havde mistet ved den schmalkaldiske Krig. Dette havde imidlertid til Følge, at baade han og hans Herre paa ny bleve lyste i Achten og Udførelsen overdragen til Kurfyrst August af Sachsen, hvis egen Stilling var saa stærkt truet ved disse Planer. Han erobrede i April 1567 Hertugens Hovedstad Gotha, og medens Joh. Frederik slap med at føres som Fange til Wien, blev G. og Kansleren levende parterede paa Kurfyrstens Bud (18. Apr.). (Litt.: Ortloff, »Geschichte d. G.'schen Händel« [4 Bd., -Jena 1868—70]; »Norsk hist. Tidsskr.«, 1. R. **II).** *M. M.*

Grumbkow, Friedrich Wilhelm, preussisk Statsmand og Officer, født i Berlin 1678, død smst. 1739. Han blev Generalmajor i brandenburgsk Tjeneste i Krigen mod Frankrig, vandt Frederik Vilhelm I's Tillid og blev af ham udnævnt til Medlem af Statsraadet og til Krigsminister. Han traadte i Spidsen for Preussen's Militærvæsen og Skattevæsen og var Kongens vigtigste Støtte under det store Reformarbejde paa begge disse Omraader. I politisk Henseende søgte G. sammen med den østerrigske Gesandt at holde Kongen fast ved den med Preussen's Interesser lidet stemmende Alliance med Østerrig. Det samme Hensyn bragte ham til at modarbejde Kronprinsens Ægteskab med en engelsk Prinsesse, og han bidrog i det hele længe kun til at skille Fader og Søn fra hinanden. Til sidst stillede han sig dog i denne Henseende forstandigere og virkede, da en Tilnærmelse var indtraadt, videre i samme Retning. *A. Frs.*

Grumo Appula, By i Syditalien, Provins Bari, med Olieproduktion, Vinhandel og (1881) 9,200 Indb. *C. A.*

Grund betegner det, som forklarer noget andet, Følgen. At begrunde er at paavise Identitet og bliver væsentlig det samme som at bevise eller slutte. Det er en ren logisk Virksomhed, og G. skiller sig netop fra Aarsag derved, at den kun er forklarende, medens Aarsagen tillige frembringer sin Virkning. *C. St.*

Grund, 1) en Forhøjning i Havbunden, hvorved der frfcmkommer lavere Vandstand end over det omliggende Vandareal. Kun hvor Vandstanden er saa ringe, at den frembyder Fare for Sejladsen, bruges Betegnelsen G.; i modsat Fald anvender man Udtrykket Banke. G. kan være landfast eller landløs; i første Tilfælde danner den en Forlængelse af Strandlinien under Vandet og kaldes da ogsaa Hage, Rev eller Røse, de to sidste Betegnelser bruges særlig, hvis der er Sten paa den; i sidste Tilfælde ligger den isoleret o: med Sejlløb mellem den og Landet. Landløse G. med ringe Udstrækning benævnes ogsaa Bo, Pulle, Plade eller Røn; har den Udstrækning over et større Areal, men samtidig kun ringe Højde over den omgivende Havbund, kaldes den ogsaa Flak. Betegnelsen Sand (Rødsand, Avesand o, fl.) anvendes ogsaa om G., hvor Havbunden er sandet. En G. betegnes med et Navn, der enten er en Særbetegnelse for den, f. Eks. Middelgrunden, Lysegrunden, eller det skriver sig fra det nærliggende Land (Læsø Østerrev, Sjælland's Rev, Vresens Puller), eller fra den Person, der har opdaget den (Rothe's G., Paludan's Flak); som Midler til at undgaa Paasejling af G. anvendes efter Omstændighederne Fyrskibe eller Lysbøjer, der opankres i dybt Vand fri af G. (dette gælder dog kun for G., der ligge meget farlig for Sejladsen), eller Sømærker (Vager, Tønde, Kost, Prik), der dog kun ere synlige om Dagen. I de senere Aar har man paa enkelte Steder (Lysegrunden i Kattegat, Sjælland's Rev) opført mindre Fyrtaarne med stedse brændende Lys paa selve G. G. kan været fremstaaet paa lignende Maade som Bakker eller Højdedrag paa Landjorden; hyppig skyldes de dog Strømninger i Vandet, navnlig paa Bredninger uden for snævre Stræder, hvorigennem Strømmen løber hurtig (f. Eks Grønsund, Lille Bælt). *C. L. W.*

2) Det Areal, hvorpaa et Bygningsværk opføres, kaldes dettes G.; foruden selve Arealet betegnes ogsaa Jordens Beskaffenhed ved Ordet G., man har god G. eller slet G. at bygge paa. Herfra er Ordet gaaet over til at betegne selve Bygningsværkets Fundament; at lægge G. betyder at lægge Fundament; et Fundament af Granitsten eller Beton kaldes ofte Kampestensgrund, Betongrund. *C. Ph. T.*

Gruud, Johann Gottfried, dansk Billedhugger, født i Meissen 28. Apr. 1733, død i Kbhvn. 20. Septbr. 1796. Han var Lærling af Adam i Berlin og kom 1757 til Kjøbenhavn, hvor han efter Hänel's Død blev Hof billedhugger (1761), men ogsaa arbejdede for kgl. Regning baade som Stenhugger og Stukkatør. G. var en meget maadelig Kunstner. Han er Mesteren for Sandstensfigureme i Nordmandsdalen ved Fredensborg, for den store Søjle i samme Dal og for to smaa Sandstensbørn i Lunden ved nævnte Slot. Hans store Gravmæle (1778) over Professor P. Holm i Frue Kirke i Kbhvn. gik til Grunde ved Kirkens Brand. I Petri Kirkes Gravkapel er der fire mægtige Marmorsarkofager (i Stampernes og Wibernes Kapeller) af G. Hans kolossale Argus-Gruppe i Fredensborg og andre af hans Værker ere for

længst gaacde til Grunde. (Litt.: Meier, »Wiedewelt«; samme, »Fredensborg«). *F.y.M.*

Grundakkord kaldes en Akkord, i hvilken de enkelte Toner ligge tertsvis over hinanden, i Forholdet Terts, Kvint, Septim, None (Treklangen, Firklangen o. s. v.), altsaa Akkorden i dens oprindelige Beliggenhed, hvor Grundtonen ogsaa er Bastonen o: den dybeste Tone i Akkorden. *S. L.*

Grundarfjórdr se Grønne Fjord.

Grundbas d. s. s. Fundamentalbas, se Bas.

Grundbegreb er et Begreb, som danner Forudsætningen for en Række andre. Enhver Videnskab har saaledes sine G. Undertiden bruger man Benævnelsen G. som Betegnelse for abstrakte Kategorier, der snarere betegne det, hvortil vor Erkendelse stræber, end det, den gaar ud fra; saaledes har man som al Erkendelses og aandelig Tilværelses G. nævnet det sande, det skønne og det gode. *C. St.*

Grundbesiddelse. Paa Grund af Jordens Betydning som en af de væsentligste Faktorer i det økonomiske Liv har Lovgivningen til alle Tider, især dog i tidligere Tid, hvor Jorden betød næsten alt, opstillet et helt Sæt af særlige Retsregler knyttende sig til G. i Modsætning til den blotte Besiddelse af Løsøre. Ved ejendommelige familie-, arve- samt tingsretlige Bestemmelser søgte man saaledes at bevare Jorden muligst udelt inden for Familien. Ejerne af større G. — i Reglen dog kun, naar de tillige vare af Adel —, særlig Ejerne af Len og komplette Sædegaarde, var der fremdeles tillagt en Række jorddrotlige Privilegier af stor Betydning, som Hals- og Haandsret, Birkeret, Kaldsret, Jagtret paa Fællig o. s. v., ja endog en vis selvstændig Domsmyndighed (Patrimonialjurisdiktion) over de til Godset hørende.

Nu er G.'s Betydning ikke længere i samme Grad den alt dominerende, og den store G. betragtes heller ikke længere ensidig som født Hersker over den mindre. Ved Grl. af 5. Juni 1849 i Forbindelse med flere i de deromkring liggende Aar givne Love sløjfedes derfor samtlige jorddrotlige Privilegier. Samme Grl.'s § 98, gentagen i den nugældende reviderede Grl.'s § 93, forbød dernæst al Oprettelse for Fremtiden af Len, Stamhuse og Fideikommisgodser og stillede yderligere en Lov i Udsigt, hvorved endog de nu bestaaende skulde gaa over til sædvanlig fri Ejendom. Endelig har 19. Aarh.'s Udstykningslovgivning tillige haft som Maal særlig at værne om og bevare den mindre Selvejendom (Frd. 3. Decbr. 1819 og L. 9. Marts 1872 § 2). Men skønt saaledes Betragtningen af G. i meget har skiftet Karakter, knytte sig endnu mange særlige Retsregler til G. Da den i Grundloven bebudede Lov om Ophævelsen af de bestaaende Len og Stamhuse hidtil ikke er given, gælde saaledes endnu de ejendommelige Successionsregler tillige med de dertil knyttede særlige tingsretlige Bestemmelser til Beskyttelse af Slægtens Ret til de nævnte G., ligesom den særlige Testationsret for Selvejerbønder og Sædegaardsejere ifølge Arveloven 21. Maj 1845 §§ 26 og 27 endnu staar i Kraft. Derimod maa de fleste af de formelt endnu ikke ophævede familieretlige Regler i Lovbogens 5. Bog 3. Kap. — der ligeledes sigtede til at værne Slægtens Ret til Jorden — vistnok nu betragtes som antikverede. Fremdeles er der endnu tillagt G. en fortrinlig Indflydelse i det offentlige Liv, hvilken ytrer sig ikke blot i kommunale Forhold ved den til G. knyttede priviligerede Valgret til Amtsraadene (L. om Landkommunernes Styrelse af 6. Juli 1867 § 35), men ogsaa og særlig i politiske Forhold ved den de større Grundbesiddere ifølge rev. Grl. § 37 tillagte fortrinlige Valgret til Landstinget. I Forbindelse hermed staar endelig ogsaa G.'s Betydning i statsforvaltningsretlig Hensende som særligt Skatteobjekt. *K. B.*

I Norge har den adelige G. og de dertil knyttede Forrettigheder aldrig spillet en saadan Rolle som i Danmark. Ved Grundlovens § 108, der forbyder Oprettelse af Grevskaber, Baronier, Stamhuse og Fideikommisser, samt ved Adelsloven af 1. Aug. 1821 har den ganske tabt sin Betydning. G.'s Betydning som Beskatningsgenstand er ogsaa i stadigt Aftagende. Den store Betydning som Grundlag for Stemmeret i Stat og Kommune, som Grundloven af 1814 tillagde den, er der heller ikke meget tilbage af efter Indførelsen af Census som alternativt Stemmeretsgrundlag. I familieretslig Henseende spiller derimod G. en ganske vigtig Rolle navnlig med Hensyn til Odelsretten og Aasædesretten (s. d.). *H. S.*

Grundblade (bot.) kaldes i Morfologien de ved Stængelens Grund lige oven over Jorden siddende, i Reglen noget større og lidt anderledes formede Løvblade. *V. A. P.*

Grundbrod (Søudtryk), en Sø (Bølge), hvis Højde maalt fra Dalen til Toppen er større end Vandets Dybde. En saadan Sø kan fremstaa paa dybt Vand, og naar den under sin fremrullende Bevægelse møder et Skær eller en brat opgaaende Grund, kan det hænde, at den lægger denne helt tør for en kort Stund, sugende Vandet til sig, dens Kam vil samtidig bryde af og kan — hvis Skibe befinde sig i Nærheden — med frygtelig Kraft kaste sig over dem. Det er derfor meget farligt at komme i Nærheden af dem. *C. L. W.*

Grundbyrde eller Realbyrde kaldes i Systemerne samt af og til i Lovgivningen saadanne Hæftelser paa en fast Ejendom, hvorved en Ydelsespligt — en Arbejds- eller Afgiftspligt — er paalagt de skiftende Ejere af en fast Ejendom til Fordel for Grundbyrderettens Ejer. Dog sigtes herved i Reglen kun til de ad privatretlig Vej paalagte Hæftelser, ikke derimod til den ved offentlige Skattepaalæg paa Ejendommen lagte Ydelsespligt, medmindre Statskassens derved stiftede Ret — saaledes som Tilfældet i vidt Omfang har været med Tienden og Bankhæftelsen — ved Overdragelse er gaaet over paa private Hænder. Bortset fra de sidstnævnte Tilfælde skyldes G.'s Stiftelse i Reglen en Overenskomst, idet en Ejer ved Salget af sin Ejendom har forbeholdt sig Udredelsen af visse Arbejdspræstationer eller en vis aarlig Afgift, mod til Gengæld at gøre tilsvarende Afslag i Salgssummen. Saaledes ere f. Eks. mange Fæstegaarde i Tidens Løb afhændede til Fæsteren som Selvejendom eller i Arvefæste med Ret til at sælge og pantsætte mod Forbehold af Hoveri og Landgilde (samt Rekognition ved Ejerskifte) fra Køberens Side. Som en anden hyppig Stiftelsesmaade kan ogsaa nævnes, at en Ejendoms Besiddere i umindelig Tid have svaret en bestemt aarlig Afgift, uden at dennes Oprindelse nu længere lader sig oplyse, i hvilket Fald G. siges at være stiftet ved Alderstidshævd.

Som Eksempler paa G. i Danmark kunne nævnes: den omtalte paa mange Selvejergaarde hvilende Pligt til Hoveri (Ægt og Arbejde) og det Huse paa Landet paalagte Pligtarbejde (se Hoveri) samt den saadanne Bøndersteder paalagte Pligt til en aarlig Afgift (Landgilde), hvortil i Reglen knytter sig Udredelsen af Rekognition ved Ejerskifte (Husbondhold). I Reglen svares disse Afgifter til andre private; dog udrede nogle Selvejergaarde, nemlig de bornholmske, fra gammel Tid en Landgilde til Staten, hvorved altsaa en oprindelig privatretlig Afgift er gaaet over til at faa Karakteren af en offentligretlig G. Ligeledes udreder Grundejeren, som har indløst den en anden tidligere tilkommende Jagtret over hans Grund, Vederlaget for Jagtretten i Form af en aarlig, paa Ejendommen hæftende, Afgift, se L. 25. Marts 1851 § 10. Fremdeles kunne nævnes Tienden og Bankhæftelsen (s. d.), hvor de ere gaaede over i privat Eje.

For Norge's Vedkommende kunne foruden Tienden og Jordebogsrettighederne, der væsentlig ere af offentligretslig Oprindelse, nævnes den ved Salg af beneficeret Gods og af Statsejendomme paahæftede Jordafgift samt den løse Landskyld.

Til G.'s gyldige Stiftelse ved Overenskomst kræves Tinglæsning ved den hæftende Ejendoms Værneting. Dette behøves derimod ikke, hvor Paalægget oprindelig skyldes en offentligretlig Akt, — i hvilket Fald Lovgivningen dog undertiden positivt alligevel kræver Tinglæsning, saaledes f. Eks. for Bankhæftelsens Vedkommende — lige saa lidt som Tinglysning naturligvis kan kræves, hvor Pligten blot skyldes Udredelse i umindelig Tid. Ved G. skabes der for den, der til enhver Tid er Ejer eller Brugsbesidder af Ejendommen, en Pligt til Erlæggelse af den stipulerede eller hævdvundne Ydelse, saaledes at Ejendommen ikke kan skifte Ejer, uden at Pligten følger med — hvilket udtrykkes ved at sige, at G. hviler som en tinglig Hæftelse paa Ejendommen. Derimod har Grundbyrderettens Ejer for den enkelte forfaldne Præstation kun en personlig Fordringsret mod den, der paa Forfaldstiden er Ejer, og kan derfor kun, saa længe han er Ejer, søge Dækning for sin Fordring i Ejendommen, medmindre en egentlig Panteret ved Lov eller Kontrakt er knyttet til G., — hvilket i vidt Omfang, men ikke altid er Tilfældet. G. kan være stiftet paa bestemt Tid, men er i Reglen stedsevarende. I sidste Fald kan den dog naturligvis altid opløses ved Overenskomst, hvorom maa ske Tinglæsning ved Ejendommens Værneting. Men yderligere har Lovgivningen i flere Tilfælde hjemlet Ret til ensidig at forlange G. afløst enten mod Udredelsen af en Sum een Gang for alle eller derved, at G., hvor den bestaar i Pligt til Arbejde, konverteres til en aarlig Afgift. Saaledes kan den Afgift, der svares som Vederlag for den indløste Jagtret, ifølge L. 25. Marts 1851 § 10 altid forlanges afløst ved Indbetaling til den berettigede af det 25-dobbelte Beløb. Ligesaa har nu L. 4. Juli 1850 fastsat bestemte Regler for ensidig Afløsning eller rettere Konvertering af det Gaarde og Huse paa Landet paahvilende Hoveri og Pligtarbejde (se Hoveri). — Den ovennævnte norske Jordafgift kan kræves afløst mod Indbetaling dels af det 25-dobbelte, dels af det 27-dobbelte Beløb (L. 5. Aug. 1848 §2, L. 24. Septbr. 1851 § 3). Betingelses vis kan ogsaa Afløsningen ske mod det 24-dobbelte Beløb (L. 21. Marts 1860 § 3). *K. B.*

Grundbøger se Skøde- og Pantebøger.

Grundejendom, Grundejer se Grundbesiddelse, Fast Ejendom og Ejendomsret.

Grundejerforeningen stiftedes i Kjøbenhavn i December 1850 efter Indbydelse af en Kreds af Godsejere, hvoriblandt Baron Blixen-Finecke og Lensgreverne Frijs-Frijsenborg og Holstein-Holsteinborg. Den førstnævnte var Foreningens første Formand, men afløstes snart af Grev Frijs, som i de bevægede Aar 1852—54 oftere fremkom med Programudtalelser paa Foreningens Vegne. G. erklærede i sit Program, at den vilde respektere Grundloven og værne om »Ejendomsrettens Ukrænkelighed« og »Rigets Udelelighed«. Meningen hermed var, at man vilde modarbejde Rigsdagens formentlige Tilbøjelighed til at træde Ejendomsretten for nær, navnlig i Fæstesagen, og virke hen til en Helstatsordning. Foreningen optog ogsaa Grundejere i Byerne og Ikke-Grundejere blandt sine Medlemmer og gjorde sig det i det hele til Opgave at blive et Organ for den frembrydende konservative Bevægelse. Den Adresse til Kongen, i hvilken den 1851 udtalte sine Anskuelser om de foreliggende politiske Spørgsmaal, fik over 14,000 Underskrifter, deriblandt et større Antal Landejendomsbesiddere, Kommunalbestyrelser, Lav og fremtrædende Borgere i Købstæderne og Kjøbenhavn. Under Konflikten mellem Ministeriet Ørsted og Rigsdagen støttede G. varmt det førstnævnte. Foreningens egentlige Organ i Pressen var Griine's »Kjøbenhavnsposten«, men ogsaa M. Goldschmidt laante den sin Pen i >Nord og Syd«. Da det nationalliberale Parti atter vandt Overhaand efter Ørsted's Fald, aftog G.'s Indflydelse betydelig; den førte i de senere Aar en ret ubemærket Tilværelse og hensygnede til sidst fuldstændig. *N. N.*

Grunde Op, Søudtryk, der betyder, at Vandstanden (Vandets Dybde) aftager, og at Skibet altsaa nærmer sig en Grund. *C. L. W.*

Grundēre, forsyne en Flade med en Farve, som er egnet og bestemt til at gøre Grunden modtagelig for en ny Farve, der anbringes oven paa Grunderingsfarven (f. Eks. Kridt-Grunderingen, der har spillet en væsentlig Rolle i ældre Maleris Teknik), for Lakering o. 1.

Grundēremaskiner se Foncermaskiner.

Grundfarve (zool.) betegner hos Dyr med Farvetegning (plettede, stribede o. s. v.) den fremherskende Farve i Modsætning til Pletternes, Stribernes Farve. *M. C. E.*

Grundfarver kaldes de Farver, hvoraf alle andre kunne frembringes ved Blanding; men Bestemmelsen af G. bliver forskellig alt efter den Betydning, hvori Ordet Farve tages. Hvis man saaledes, som Malerne, ved Farve forstaar Farvestoffer, saa blive rødt, gult og blaat G.; fra et videnskabeligt, fysiologisk Standpunkt vil man derimod komme til rødt, grønt og violet som G., fordi man ved Blanding af disse Farvestraaler tilnærmelsesvis kan frembringe alle andre Farvetoner (se Farvesystem). *Alfr. L.*

Grundflade (mat.) se Prisme, Pyramide, Cylinder, Kegle. G. bruges ogsaa ved andre Legemer om en vandret, plan Del af Begrænsningen, paa hvilken Legemet hviler. *Chr. C.*

Grundfladebaand kaldes i Skovbruget et

Maalebaand, paa hvilket man kan aflæse Arealet af Stammens Tværsnit, idet man lægger Baandet vandret rundt om Stammen i Brysthøjde. Da Tværsnittet næsten altid afviger noget fra en Cirkel, og da enhver Ujævnhed, som Barkskæl, Mos og Lav, virker i samme Retning, maa man formindske det fundne Tal noget, forskelligt for de forskellige Træarter, Aldere og Voksesteder, for at faa det rette Tværsnitsareal. *C. V. P.*

Grundfodring bruges ved Lystfiskeriet for at lokke Fiskene til Fiskepladsen. Foderet er af forskellig Art, men maa altid være ringere i Kvalitet end den Mading, man har paa Krogen. Man kan bruge Affald fra Bryggerier eller Brænderier, kogte Kartofler, Fedtegrever, Kødaffald o. s. v. Dersom der er Strøm paa Fiskepladsen, ælter man gerne Foderet sammen med Ler i nævestore Boller. Naturligvis er det nødvendigt at sørge for, at Fiskene ikke blive overmætte; derfor grundfodrer man ogsaa adskillige Timer, endog et helt Døgn, forinden man giver sig til at fiske. *Arth. F.*

Grundfond, den Kapital, der danner det faste økonomiske Grundlag for et Foretagende af en hvilken som helst Art. I Aktieselskaber er G. i Alm. lig med Aktiekapitalen, men Ordet bruges i meget forskellig Betydning. I de svenske Enskilda Banker er G. den Del af Aktiekapitalen, der ejes af de solidarisk hæftende Aktionærer. *E. M.*

Grundfondshypotēk, en Kapital, bestaaende af offentlige Papirer og Prioritetsobligationer, der af de svenske Enskilda Banker deponeres i en offentlig Kasse til Sikkerhed for Seddeludstedelsen (se Bank S. 551). *E. M.*

Grundforbedringer, paa Landbrugets Omraade Foranstaltninger, der for en kortere eller længere Aarrække betinge en fuldkomnere og for Brugeren mere rentabel Udnyttelse af de givne naturlige Vilkaar. Der maa i Henhold hertil skelnes mellem G. og saadanne aarlig tilbagevendende Foretagender, der udgøre Led i den regelmæssige Drift af Ejendommen. Med Landbrugets nuværende høje Udvikling er det dog ofte vanskeligt at trække en bestemt Grænse herimellem. Til G. maa bl. a. henregnes følgende Foranstaltninger, for saa vidt som de virkelig betegne en varig direkte eller indirekte Forbedring i Driften: Ejendommens Opmaaling og Kortlægning, Regulering af Fugtighedsforholdene — Dræning, Vanding o. s. v. —, Planerings- og lignende Jordarbejder, Opdyrkning af Heder, Moser, Kær og Overdrev, Rydning af Sten, Skov og Krat, Inddæmnings- og Udtørringsarbejder, Anlæg af Transportveje, af Hegn og Læplantninger, Mergling og Dybdebearbejdning af Jorderne, Forbedring af Sædskiftet, Indførelse af værdifuldere Kulturplanter og Husdyr, Forbedring af Jordernes Frugtbarhedsforhold ved rigeligere Gødskning, Opførelse af Gødningshuse og Ajlebeholdere, Forbedring af Avlsbygningerne og Inventariet, Foranstaltninger, der betinge en fordelagtigere Anvendelse af Bedriftens umiddelbare Produktion o. s. v. *K. H—n.*

Grundform se Krystal.

Grundgaaende (Søudtryk), dybtstikkende; egentlig saa dybt stikkende, at Skibet slæber i Grunden uden dog at staa fast. *C. L. W.*

Grundhaar se Haar.

Grundhøvl se Høvle.

Grundjærn d. s. s. Grundhøvl.

Grundling se Karpefisk.

Grundlinie (mat.). Naar man i et Parallelogram eller en Trekant har nedfældet Højden paa en Side, kaldes denne G. *Chr. C.*

Grundlov se Forfatning. Undertiden anvendes Ordet ogsaa, uden for det egentlig statsretlige Omraade, om de Hovedbestemmelser, som ere givne for en enkelt Korporations eller Institutions Organisation og Virkemaade, og som i Reglen kun kunne forandres under Iagttagelse af en særlig betryggende Fremgangsmaade. *C. V. N.*

Grundmasse se Porfyr.

Grundmur er i Modsætning til Bindingsværk en Mur, der helt igennem er massiv.

Grundord se Sætning (gramm.).

Grundparenkym kaldes i den botaniske Histologi det Parenkym, som i Stængelen eller Roden udfylder Rummet mellem Overhuden og Ledningsstrengene. Uden for disse kaldes det Barken, i Organets Akse Marven. I den urteagtige, overjordiske Stængel er det grønt og assimilatorisk; samme Egenskab har Barken i de træagtige Stængler. I underjordiske Organer er det blegt og ofte (i Ammeorganer) næringsfyldt. *V. A. P.*

Grundplan kaldes Planen af en Bygning o: et vandret Snit, som viser os alle lodrette Mure og Skillerum i samme Højde i Forhold til Horisonten, saaledes at man faar et Billede af Fordelingen af Bygningens forskellige Rum i Forhold til hverandre. ***E. S.***

Grundrettigheder bruges, for saa vidt man ikke undtagelsesvis derved tænker paa de Raadigheder nærmest af agrarisk Natur, der kunne være forbundne med Besiddelsen af en fast Ejendom, saasom Jagtret, Fiskeret o. desl., i sædvanlig Tale om de Beføjelser, som efter den moderne, konstitutionelle Statsrets Opfattelse maa anses for — Haand i Haand selvfølgelig med de tilsvarende Pligter — at tilkomme alle Statsborgere i et frit Land, hvad enten dets Forfatning er monarkisk eller republikansk. Det var paa disse Rettigheder, man bl. a. tog Sigte i de nordamerikanske Unionsstaters Uafhængighedserklæring af 4. Juli 1776 lige over for England, og senere med endnu større Styrke under Benævnelsen: »Menneske- og Borgerrettigheder« i den berømte Erklæring af 26. Aug. 1789 ved den store Revolutions Begyndelse, og som man ogsaa i Tyskland i Frankfurt-Parlamentets Dage fik opstillede gennem Rigsforfatningen af 28. Marts 1849, hvor de førte en stakket Tilværelse, indtil de ved Forbundsbeslutning af 23. Aug. 1851 atter skrinlagdes, for dog efterhaanden ogsaa der lidt efter lidt at bane sig sejrende Vej.

I den danske Grundlov er det især VIII Afdeling og i den norske Afsnit *E* under »almindelige Bestemmelser«, som omfatte disse Rettigheder, til hvilke maa henregnes Personens Ukrænkelighed og Beskyttelse mod Overgreb fra Statsmagtens Side ved uberettiget Vold og Fængsling, Boligens og Ejendomsrettens Ukrænkelighed, Forenings- og Forsamlingsfrihed, fri og lige Adgang til Erhverv, Lighed for Loven, Religions- og Pressefrihed o. s. fr. Den svenske Forfatning har ingen særlig Opregning af disse Rettigheder, men det siger sig selv, at de desuagtet ere i fuld Anerkendelse og her ligesom i begge Frændelandene gennem forskellige organiske Love førte ind i Folkebevidstheden. *C. V. N.*

Grundrids betegner et Billede paa en vandret

Plan eller et vandret Snit, analogt med Standrids, et Billede paa en lodret Plan. I Stedet for G. bruges ofte Betegnelserne Plantegning eller blot Plan. *A. O—d,*

Grundrids ell. Tracé (i Befæstningskunsten) er Projektionen paa en horisontal Plan — Konstruktionsplanen — af et Værk med alle dets Linier og Konstruktioner. I G. angives Ildlinien, som betegner Skytternes eller Skytsets Standplads, ved en stærkt optrukken Linie. Ved de fornødne Højdetal betegnes Liniers og Punkters Beliggenhed i Forhold til hinanden og til Konstruktionsplanen. *A. G. N.*

Grundsav se Save.

Grundset Markedsplads ligger i Elverum Herred paa den store Gaard G.'s Grund; Gaarden selv ligger paa Glommen's højre Bred omtrent 5 Km. N. f. Elverum Station, medens Markedet afholdes paa den venstre Bred lige over for Stationen, hvor der har dannet sig en hel liden By, Elverum's Lejer. Markedet holdes i 5 Dage i Begyndelsen af Marts Maaned og havde tidligere en meget stor Betydning for Omsætningen, det var især besøgt af mange Svenske. Nu har dette Marked ligesom de fleste øvrige i Landet tabt sin Betydning, og den før her beordrede Militærstyrke er for længst inddragen. (Litt.: H. Meltzer, »G. Marked« [1852, i Forf.'s »Smaabilleder af Folkelivet«, 6. Opl., S. 137—260]). *J. F. W. H.*

Grundskat er en Skat, som Staten paalægger Grundens Ejer eller Bruger for dens Evne til at afkaste økonomisk Udbytte, for saa vidt dette knytter sig til Jordens produktive Evne; i Reglen hviler G. dog kun paa den Jord, der benyttes til Landbrug (i videste Forstand), medens den ekstraktive Industri undertiden beskattes ad andre Veje. Væsentlig forskellig fra det Udbytte, der skyldes Jordens produktive Evne, er den til Jordens Bebyggelse knyttede Jordrente, der bedst rammes gennem andre Skatter, navnlig Bygningsafgiften, en Regel der dog ikke altid iagttages, saaledes ikke af den franske *impôt foncier*, der hviler baade paa Land- og Byjord. Jordens Udbytte kan skyldes forskellige Aarsager, dels Jordrenten, dels allerede anvendt Kapital samt endelig Driftsherrens Virksomhed. De bestaaende Systemer af Udbytteskatter indlade sig imidlertid i det hele ikke paa en Adskillelse mellem og en særlig Beskatning af disse forskellige Produktionsfaktorer. De tage hyppigst Jordens Udbytteevne under eet og beskatte derefter; undertiden beskattes Bygningerne gennem Bygningsskatten. I Storbritannien har man dog en særlig Skat paa Driftsherren i Jordbruget, altsaa navnlig paa den i dette Land meget udbredte Forpagterklasse, men dog ogsaa paa Grundejeren, for saa vidt han selv driver sin Jord. Hyppigst tager G. intet Hensyn til, hvor stærkt Ejendommen er behæftet. En Undtagelse danner ogsaa her Storbritannien, hvor Grundejeren er berettiget til at afdrage en forholdsmæssig Del af Skatten i sin Rentebetaling til Prioritetshaverne.

G. hører til de ældste Skatter, som naturligt er, da under primitive Samfundsforhold J orden næsten er den eneste Formue, og en begyndende Statsvirksomhed i første Række kommer de faste Ejendommes Værdi til gode. Men G.'s Paaligning er naturligvis i Tidens Løb bleven underkastet de største Forandringer.

Den mest bekendte primitive Skyldsætningsmaalestok hviler paa det saakaldte Bruttosystem, efter hvilket Skatten beregnes i Forhold til Bruttoudbyttet og udredes in natura. Systemet har haft overordentlig stor Udbredelse, var f. Eks. raadende for den oprindelige Tiendeafgift i Danmark, og medførte for Tiendeejeren Ret til at udtage hvert 10. Neg paa Marken og hvert 10. Kreatur, der blev født, og endnu anvendes det i nogle af Orientens Lande. Bruttosystemet kunde, paa Grund af sin lette Anvendelighed, være paa sin Plads under meget primitive Samfundsforhold og med en ekstensiv Drift, hvor al Jorden dyrkes paa samme Maade uden stor Kapitalanvendelse. Med en mere fremskreden Kulturudvikling er det i høj Grad uretfærdigt, fordi Skatten kun bør ramme det virkelige Overskud, for hvilket Totaludbyttet er en meget slet Maalestok. Systemet modarbejder endvidere ethvert Fremskridt, idet Skatten stiger stærkt under intensiv Kultur og Opkrævningen *in natura* er i høj Grad generende for Skatteyderne og kostbar for Staten. De moderne Opkrævningsmetoder gaa derfor alle ud paa at udfinde Jordens Nettoudbytte. Man skelner mellem den middelbare og den umiddelbare Metode. Efter den første takserer man Jorden paa Grundlag af de gennemsnitlige Salgspriser i den paagældende Egn og slutter derfra med Landets almindelige Rentefod som Udgangspunkt til Udbytteevnen. Denne Slutning er imidlertid ikke paalidelig, fordi Jordens gennemsnitlige Prisniveau kan variere meget stærkt fra det kapitaliserede Udbytte, og tillige mange andre Momenter end Rentabiliteten bestemme en Ejendoms individuelle Værdi. Dertil kommer, at Takseringen vil støde paa store Vanskeligheder, da det kun er forholdsvis faa Ejendomme, der omsættes i Løbet af et kort Tidsrum.

Efter den umiddelbare Metode boniterer man derimod Jorden ved direkte at undersøge dens Udbytteevne. Som Grundlag herfor maa man da først maale Arealet af et Lands enkelte Grundstykker; Resultaterne af Maalingerne optages hyppigst i Kort. Dernæst bestemmer man Jordens Produktionsevne, og de saaledes tilvejebragte Oplysninger sammenarbejdes til en Skyldsætningsmaalestok, der i Danmark benævnes Matrikul. For at udfinde Nettoudbyttet af Jorden kan man enten udelukkende tage Hensyn til Jordens Bonitet, Eksempel herpaa frembyder den danske Matrikul af 1844, eller man kan behandle Grunden som en Del af et samlet Landbrug. Den sidste Metode er den mest rationelle, da Jordens Nettoudbytte paavirkes af mange andre Faktorer end Jordens Godhed, saaledes af Gaardens Størrelse, Markernes Beliggenhed i Forhold til Bygningerne, Afsætningsforholdene og Arbejdslønnen i den paagældende Egn. Man kan endvidere enten søge at bestemme Nettoudbyttet af hver Parcel for sig, eller der kan finde en Klassebonisering Sted, idet man inden for et givet Landomraade udvælger Grundstykker af forskellig Bonitet, der kunne gælde som Typer for Jorden i den paagældende Egn og afgive Grundlaget for en Klasseinddeling, hvorunder alle andre Jorder blive at indføre og beskatte. Særlige Vanskeligheder frembyder Jordens Bonitering, naar den skal hvile paa indgaaende Undersøgelser, derved, at den tager overordentlig lang Tid og saa at sige er forældet, næsten før Matrikulen skal træde i Kraft. Eks-

empelvis kan nævnes den franske Matrikul, der blev paabudt ved Frd. 1807 og først blev tilendebragt i 1850. Derfor har man i forskellige Lande sat al Kraft ind paa at tilendebringe Matrikulens Udarbejdelse i Løbet af ganske kort Tid (Preussen 1861—65, Østerrig 1870—79). I Preussen bleve de bestaaende G. i den nyere Tid regulerede ved en Lov af 21. Maj 1861. Skyldsætningsmaalestokken gik væsentlig ud paa at finde Udbytteevnen af Jorden, betragtet som isolere'de Grundstykker, og Boniteringen skete paa Grundlag af Jordens Henførelse til visse Kultur- og Bonitetsklasser. Udarbejdelsen af Matrikulen var, som allerede omtalt, tilendebragt 1865. Den preussiske G. som Statsskat er nu ophævet ved L. af 14. Juli 1893, og som kommunal Afgift reguleret ved en Lov af samme Dato. Den franske G. omfatter baade Land- og Byejendomme. En Lov af 1890 har delt G. i to Dele, hvoraf Skatten paa Byejendommene er bleven en Kvalitetsskat, medens Skatten paa Landejendommene, nu som før, paalignes efter Repartitionssystemet, idet Fordelingen paa de enkelte Departementer hvert Aar foretages af Lovgivningsmagten, hvorimod Paaligningen inden for de enkelte Kommuner sker paa Grundlag af Matrikulen, der hviler paa en Vurdering og Nettoudbyttet af det isolerede Grundstykke af Jordens Henførelse til Bonitetsklasser. Matrikulen, der ikke er revideret siden 1850, anses for at være meget forældet. I Storbritannien er den oprindelige G. nu for største Delen afløst, og Jordens Udbytteevne rammes væsentligst gennem Indkomstskattens Shedula *A* og *B*. I den første Gruppe beskattes efter det Udbytte, som Ejeren har eller kunde have ved Ejendommens Bortforpagtning. Afgiften udredes af Besidderen. Forpagteren har atter Lov til at tilbageholde et tilsvarende Beløb ved Forpagtningssummens Erlæggelse, ligesom Ejeren, som omtalt, er berettiget til ved Betalingen af Prioritetsrenter at afdrage et til disses Størrelse svarende Skattebeløb. Shedula *B* rammer Brugere af faste Ejendomme, altsaa navnlig Forpagterklassen. Skatten beregnes i Reglen i England til Halvdelen, i Skotland til Tredjedelen af Afgift *A*. Dog er der nu aabnet Forpagteren Adgang til at faa Skatten bestemt efter de faktiske Indtægtsforhold. Efter *Financact* af 1894 beregnes Skatteprocenten efter Shedula *B* kun ved 3 d. pr. L. St. mod 8 d. for de andre Klasser, ligesom der for Klasse *A* er tilstaaet visse Lettelser ved Vurderingen af det aarlige Udbytte. I Østerrig eksisterer endnu (1897) Matrikulen paabudt ved Lov af 1869, men man forbereder Udarbejdelsen af en ny.

Om den danske G. se Hartkornsskatterne. Om G. i Kjøbenhavn s. d. og Købstæder se Købstad. *C. T.*

I Norge svares der efter Vejskattens Ophævelse ikke længere nogen G. til Statskassen. Tienden og de saakaldte Jordebogsrettigheder betragtes ikke længere som Skatter, men som Grundbyrder. Derimod bliver ifølge Lov om Landkommunernes Skattevæsen af 15. Apr. 1882 en større eller mindre Del af Landkommunernes Udgifter at udligne paa de faste Ejendomme efter deres Matrikulskyld (se i øvrigt Matrikul). Ogsaa i Byerne bliver efter Lov om Bykommunernes Skattevæsen af ovennævnte Dato en ved et Minimum og et Maksimum bestemt Del af Skatten at udligne som Ejendomsskat paa Bygninger og Grundejendomme efter deres ved særlig Taksation (Skattetakst) bestemte Værdi. *H. S.*

For Bedømmelsen af G. vil det naturligvis have afgørende Betydning, paa hvem den kan antages at hvile. Efter een Teori vilde denne Afgift væltes over paa Forbrugerne og maatte derfor, skønt i Formen forskellig fra de andre Forbrugsafgifter, dog i Realiteten nærmest henregnes til denne store Gruppe. Forudsætningerne for denne Teori ere imidlertid kun undtagelsesvis til Stede i det reelle Liv. Overvæltning kunde nemlig kun finde Sted som Følge af en ved Skatten bevirket Indskrænkning i Produktionen og derved foraarsaget Formindskelse i Udbyttet. En saadan Paavirkning kan for det første kun tænkes, naar det paagældende Land havde væsentlig Betydning for Verdensmarkedets Forsyning. Men selv hvor dette er Tilfældet, vilde G. dog kun undtagelsesvis føre i den nævnte Retning, fordi Grundens Bruger ikke vilde kunne unddrage sig Skatten eller formindske dens Beløb ved at underkaste Jorden en mindre intensiv Drift. Undtagelse derfra kunde tænkes, naar Skatten paalignedes efter Bruttosystemet eller var saa høj, at Ejeren foretrak at opgive Jordens Drift fremfor at betale Skatten.

En anden Teori gaar ud paa, at G. ikke i Tidens Løb kan hævdes som en egentlig Skat, men ved sin Paaligning med eet Slag formindsker Jordrenten med sin kapitaliserede Værdi. Gaar Jorden da ved Køb eller Erhverv over i anden Besiddelse, faar den ny Erhverver Erstatning for Grundrenten ved en tilsvarende Formindskelse i Erhvervssummen. Konsekvensen af denne Teori er det, at Lovgivningsmagten ikke skal røre ved G., naar disse have bestaaet i saa lang Tid, at en overvejende Del af Grundejendommene kan antages at have skiftet Besidder, fordi en Ophævelse af Skatten eller en Udligning af dennes oprindelige Uligheder vilde være ensbetydende med en Gave til de nuværende Ejere. Denne Teori er imidlertid kun rigtig, for saa vidt G. er en ensidig Skat paa Grundejendommene. Hvor Skatten derimod helt eller delvis kontrabalanceres ved Skatter paa andre Erhverv, vil Erhververen af Grunden ikke kunde paaregne en Nedsættelse i Overtagelsessummen, fordi Kapitalanbringelsen overalt, direkte eller indirekte, helt eller delvis, vil forefinde de samme Byrder; G. vil da bevare sin Karakter af en offentlig Skat, der bæres af Grundens Ejer.

Medens G. som Statsskat i et primitivt Samfund, i hvilket den væsentlige Formue bestaar i Grundejendomme og med lidet omskiftelige Værdiforhold, har sin fulde Berettigelse, er den, fraset de Tilfælde, hvor den er bundfældet som en Grundbyrde, mindre paa sin Plads i det moderne Samfund med dets komplicerede Erhvervsforhold og omskiftelige Værdier. Lovgiveren vil her have at kæmpe med den dobbelte Vanskelighed at tilvejebringe en Matrikul, der rammer de enkelte Ejendomme indbyrdes lige, og den endnu vanskeligere Opgave at skabe en retfærdig Skattefordeling mellem Landbruget som samlet Hele og de andre Erhvervsgrupper. En Retning inden for den moderne Finansvidenskab tilsigter derfor at reformere Statens direkte Skatter ved at lade en Indkomst- og Formueskat træde i Stedet for G. og overføre denne i Forening med de andre Udbytteskatter til Kom-

munerne. I Modsætning til Staten med dens almene og alle i lige Grad tjenende Formaal have Kommunerne mere Karakteren af økonomiske Interesseforbund, hvis Virksomhed netop for en meget væsentlig Del vil komme de faste Ejendomme til gode, hvorfor en særlig Beskatning af Jorden er mere berettiget og en passende Skattefordeling mellem Landbruget og de øvrige Erhverv paa Grund af de snævrere territoriale Grænser lettere at gennemføre end for Staten. Det er de angivne Synspunkter, som ligge tii Grund for den moderne preussiske Skattereform og delvis ogsaa for det af Ministeriet Reedtz-Thott 1896 fremlagte Forslag om Indførelse af en Formue- og Indkomstskat samt Bygningsafgiftens, Ligningsskattens og en Del af Hartkornsskatternes Overgang til Kommunerne. (Litt.: A. Wagner, »Finanzwissenschaft« [III Del, S. 434 ff., 1889]; Schäffle, »Steuerpolitik« [S. 294 ff.]; Roscher, »Finanzwissenschaft« [§ 79]; Leroy-Beaulieu, [Kapitel 6 1892]; Schønberg, »Handbuch der politischen Oekonomie« [3. Bd., S. 325 ff., 1897]; »Handworterbuch der Staatswissenschaften« [4 Bd. og Supplementsbindet]; Falbe Hansen, »Finansvidenskab« [1. Del, S. 184 ff.]; Cordt Trap, »Grundrids af Finansvidenskaben« [Kbhvn. 1895]). *C. T.*

Grundskud, et Skud (fra en Kanon), der træffer et Skib lige i Vandgangen. Da Skibet herved vil lække, er et saadant Skud særlig farligt. I de ældre Tiders Træskibe lukkede man G. ved en Tætteprop, eller man anbragte en Grynpose (s. d.) og spigrede en Blyplade (kaldet Skytplade) uden paa Skibssiden over Hullet, der for øvrigt mere eller mindre trak sig sammen af sig selv. I de moderne Jærn- og Staalskibe er Lukning af et G. ret vanskelig, dels paa Grund af, at Vandlinien indenbords ofte er belemret, dels fordi Tættemidler vanskeligere lade sig befæste paa Jærn end paa Træ. Som et Middel til at undgaa, at Skibet fyldes ved G., bruges nu i stor Udstrækning Inddeling i vandtætte Rum, særlig langs Vandlinien. *C. L. TV.*

Grundsluse, en Frisluse (s. d.) anbragt i en Dæmning ved dennes Fod, i Stedet for, som hyppig er Tilfældet, foroven; den tilsteder, at det bag Dæmningen opsamlede Vand kan ledes ud ved Bunden, og tjener saaledes navnlig til Udskylning af de i Vandet bundfældte Stoffer samt til Vandbeholdningens fuldstændige Udtømning. *C. Ph. T.*

Grundsten ere de Sten, som oftest store Granitsten, der danne den nederste Del af Fundamentet til en Bygning. G. ere i Reglen skjulte af den omgivende Jordmasse; undertiden ere de delvis synlige, dersom Bygningen hviler paa meget fast Grund, f. Eks. Klippegrund. Grundstensnedlæggelse bestaar i, at der højtidelig med Sang og Taler i Følge nedlægges og tilmures en Sten, hvorunder er henlagt en Kapsel af Glas eller Metal, indeholdende Meddelelser om Bygningens Forhistorie samt Prøver paa de gængse Mønter. *E. S.*

Grundstillet (bot.) eller grundstillede kaldes *a*) Griffelen, naar den udspringer fra Siden eller Grunden af Frugtknuden (gynobasisk), f. Eks. hos Løvefod, Potentil, Jordbær; *b)* Løvbladene, naar de ere samlede ved Stængelens nederste Del (f. Eks. Kodriver, Mælkebøtte). *V. A. P.*

Grundstof, kemisk Element. Ved et G. forstaas et Stof, som det ikke ved noget hidtil bekendt Middel er lykkedes at sønderdele i to eller flere simplere Stoffer. Lavoisier kendte kun 29 G., men for Tiden kendes omtrent 70 saadanne, og af disse ere alle Legemer sammensatte, hvad enten de ere faste, flydende eller luftformige. I følgende Tabel ere de vigtigste G. anførte tillige med deres Atomvægt i Forhold til Brint (Vandstof) som Enhed:

	Brint = I		
Aluminium	26,9	Molybdæn	95,3
Antimon	119,0	Natrium	22,88
Arsen	74,5	Nikkel	58,6
Baryum	136,4	Niob	93,2
Beryllium	9	Osmium	189,3
Bly	205,3	Palladium	105,
Bor	10,8	Platin	193,3
Brom	79:35	Rhodium	102,2
Cerium	139	Rubidium	84,8
Cæsium	132,0	Ruthenium	100,9
Fluor	19	Samarium	149,2
Fosfor	30,8	Scandium	43,7
Gallium	69,6	Selen	78,5
Germanium	71,9	Silicium	28,2
Guld	195,7	Strontium	87
Ilt	15,88	Surstof (se Ilt)	
Indium	113,1	Svovl	31,82
Iridium	191,5	Sølv	107,11
Jod	125,9	Tantal	181
Jærn	55,6	Tellur	124,4
Kadmium	111,1	Thallium	202,7
Kalcium	39,7	Thorium	230,7
Klor	35.19	Tin	118,2
Kobber	63,1	Titan	47,8
Kobolt	58,5	Uran	237,6
Krom	51,7	Vanadin	50,8
Kulstof	11,91	Vandstof	I
Kvægsølv	198,8	Vismut	207,3
Kvælstof	13,04	Wolfram	184
Lanthan	137,8	Ytterbium	172
Lithium	7	Yttrium	88
Magnium	24,2	Zink	64,9
Mangan	54,5	Zirkonium	89,9

G. kunne ikke overføres til hverandre, man kan ikke omdanne Bly til Sølv eller Kobber til Guld; naar G. forene sig med hverandre til kemiske Forbindelser, da sker dette efter bestemte Love; de forene sig indbyrdes efter bestemte Vægtforhold, der for den samme Forbindelse altid ere de samme; dog ville to G. ofte kunne indgaa mere end een Forbindelse med hinanden; saaledes ville f. Eks. Jærn og Svovl kunne danne flere Forbindelser, af hvilke særlig to ere vel bekendte, nemlig almindeligt Svovljærn og Svovlkis; analyserer man disse Forbindelser og beregner man i begge Tilfælde den Svovlmængde, der er bunden til samme Mængde Jærn, f. Eks. til 55,6 Dele (se ovenst. Tabel), da vil man finde, at det almindelige Svovljærn paa den nævnte Jærnmængde indeholder 31,82 Dele Svovl, medens Svovlkisen paa samme Jærnmængde indeholder 63,64 Dele o: $2 \times 31{,}82$. Lignende Forhold vil man finde i alle de Tilfælde, hvor to G. danne flere Forbindelser med hinanden; saaledes ville Ilt og Kvælstof danne 5 Forbindelser, der paa 27,88 (o: $2 \times 13{,}94$) Dele Kvælstof indeholde henholdsvis $1 \times 15{,}88$, $2 \times 15{,}88$, $3 \times 15{,}88$, $4 \times 15{,}88$ og $5 \times 15{,}88$ Dele Ilt (Surstof). Som almindelig Regel kan dette ud-

tales paa følgende Maade: Naar to G. danne mere end een Forbindelse med hinanden, da ville de Vægtmængder af det ene C, der forene sig med een og samme Vægtmængde af det andet G., staa i et simpelt Talforhold til hverandre (Loven om de multiple Proportioner).

G. forene sig imidlertid ikke alene efter bestemte Vægtforhold, men ogsaa efter bestemte Rumfangsforhold, naar Forbindelsen finder Sted mellem luftformige G.; saaledes vil 1 Rumfang Klor forene sig med 1 Rumfang Brint og danne 2 Rumfang Klorbrinte; 2 Rumfang Brint forene sig med I Rumfang Ilt og danne 2 Rumfang Vanddamp; naar der ved denne Forening indtræder en Rumfangsformindskelse, vil Rumfanget af den dannede Luftart altid staa i et simpelt rationelt Forhold til de reagerende luftformige G.'s Rumfang. — Naar G. forene sig til kemiske Forbindelser, sker der intet Tab af Stof; Vægten af de ved den kemiske Proces dannede Forbindelser er nøjagtig lig Vægten af de Stoffer, der tage Del i Processen: denne ledsages af en Varmetoning, der som oftest er en Varmeudvikling, men ogsaa kan være et Varmeforbrug (se Termokemi). Naar Forbindelsen er dannet. genkendes det deri indgaaede G. ikke med sine oprindelige Egenskaber. — Grundstofatomet betegnes i Kemien ved et Tegn; hvert G. har sit kemiske Tegn, og dette betegner som nævnt i Art. Formel (kemisk) ikke alene Stoffets Kvalitet, men ogsaa dets Kvantitet o: dets Atomvægt.

G. inddeles sædvanlig i to Grupper: Metalloider (Ikke-Metaller) og Metaller; denne Inddeling stammer fra Lavoisiers's Tid, men er nu, da man kender langt flere G-, temmelig vilkaarlig, da det er ganske umuligt at drage nogen skarp Grænse mellem disse to Grupper, hvorfor det ikke sjælden passerer, at et G., der af een Kemiker henregnes til den ene af disse Grupper, af en anden regnes til den anden. — G.'s Udbredelse paa Jorden er meget uregelmæssig; medens nogle af dem ere meget udbredte, forekomme andre kun paa forholdsvis faa Findesteder, og enkelte ere saa sjældne, at de kun ere blevne meget ufuldstændig undersøgte. Særlig og mest udbredt er Ilt (Surstof), der findes i fri Tilstand i Luften, i bunden Tilstand i Vandet og i Jordskorpen i saa stor Mængde, at man kan antage, at den udgør den halve Vægt af Jordskorpen; derefter følge Silicium, Aluminium, Jærn, Kalcium, Magnium, Natrium, Kalium i den her nævnte Orden. — Kun 7 G. ere luftformige, nemlig Brint (Vandstof), Ilt (Surstof), Kvælstof, Klor, Fluor samt Argon og Helium, 2 ere flydende, nemlig Brom og Kvægsølv, Resten faste.

Sammenligner man G. efter deres kemiske Forhold, lade de sig ordne i mindre Grupper (Familier, Triader o. s. v.), inden for hvilke der viser sig en bestemt Afhængighed mellem G.'s Atomtal og deres Egenskaber; dette fremtræder især tydelig, naar man ordner G. i Rækkefølge efter deres Atomtal; der vil da fremkomme »Perioder«, inden for hvilke Egenskaberne veksle paa tilsvarende Maade; det nærmere med Hensyn til denne Periodicitet vil findes omtalt under Mendelejeff's periodiske Lov. *O. C.*

Grundstødning. Naar et Skib enten ved Uforsigtighed eller uden egen Skyld kommer ind paa en Vanddybde, der er ringere end dets eget Dybgaaende, siges det at støde eller løbe paa Grund. Er det paa Læsiden af Landet, er Bundarten blød (Sand, Ler e. l.) og Vejrliget roligt, da er Faren ofte ikke stor, medmindre Skibshunden ved selve G. har faaet en Læk. Enten ved Hjælp af indtrædende Højvande, ved at føre Varpankere ud, eventuelt ved at kaste over Bord af Lasten, vil man da forholdsvis let kunne faa Skibet flot o: fri af Grunden igen. Værre stiller Sagen sig paa Stengrunde eller med paalands Storm og Sø. Kun hurtig Hjælp af Bjærgningsdampere vil da som Regel kunne fri Skibet fra at blive slaaet itu. *C. L. W.*

Grundsætning er en Dom, som indeholder de fælles Kendemærker for en hel Række Domme, der skulle opfylde visse Betingelser. En logisk G. er saaledes det abstrakte Skema for logisk tilfredsstillende Domme, en etisk G. er Skemaet for etisk tilfredsstillende Vurderinger. Saadanne G. opstilles ikke vilkaarlig eller *a priori*, men vindes ved at lægge Mærke til, hvad der er det fælles Kendetegn for alle saadanne Dommej som faktisk i tilfredsstille os logisk, etisk eller i hvilken Henseende det nu kan være. *C. St.*

Grundsø (Søudtryk), en Sø (Bølge), der uden synlig Aarsag, muligvis ved vulkanske Virksomheder eller paa Grund af heftige periodiske Strømninger hæver sig over Havets Niveau, og som under visse Forhold kan stige til en betydelig Højde. *C. L. W.*

Grundtal eller Kardinaltal ere de hele positive Tal. Se ogsaa Logaritmer og Talsystemer. *Chr. C.*

Grundtalje (Søudtryk), en Talje — i Reglen 4-skaaren, — der sættes fast paa Nokken (Enden) af Rorpinden, og som benyttes til Styring, naar Rattet enten er bortskudt eller paa anden Maade beskadiget. Der benyttes til denne Styring to saadanne Taljer. *C. L. W.*

Grundtegning kaldes Tegningen af en Grundplan; Benævnelserne bruges imellem hinanden. *E.S.*

Grundtone, den Tone i en Akkord, over hvilken de andre til Akkorden hørende Toner ere lagte tertsvis, og som altsaa ere bestemmende for Akkorden. Ligger G. i Bassen, kaldes Akkorden Grundakkord (s. d.); ved Akkordens Omvending kan G. imidlertid ombytte sin Plads som den dybeste Tone med et af de andre Intervaller uden derved at miste sin Karakter som G. — G. kaldes ogsaa den dybeste Tone i en Tonart, paa hvilke dennes diatoniske Dur- eller Molskala hviler; i denne Betydning kaldes G. ogsaa Tonika. *S. L.*

Grundtov (Søudtryk), Tov, der brugtes ved Skibes Kølhaling for at holde dette i passende Afstand fra Kølhalingsstedet. Til et Skibs Kølhaling benyttedes almindeligvis to saadanne G. *C. L. W.*

Grundtvig, Frederik Lange, dansk-amerikansk Præst, er født i Kjøbenhavn 15. Maj 1854, Søn af N. F. S. G. og hans anden Hustru. Efter 1876 at være privat dimitteret til Universitetet kastede han sig over Studiet af Naturhistorie, Sagn og Folkeminder, hvoraf Frugten er hans Bog om »Løsningsstenen« [1878], men havde ved Siden af Statsvidenskab som Embedsstudium. 1881 tog han statsvidenskabelig Eksamen, giftede sig og rejste til Nordamerika, hvor han 1883 blev kaldet til Præst for den danske Menighed i Clinton (Iowa),

og her har han virket siden. Han har været Sjælen i »Dansk Folkesamfund«, hvis Opgave er at bevare det danske Aandsliv hos de Danske i Nordamerika, og under dette Arbejde har han haft idelige og heftige Sammenstød med de ortodoks-lutherske eller Indremissionsfolkene derovre. Han har digtet flere Salmer og Fædrelandssange. *L. M.*

Grundtvig, Johan Diderik Nicolaj Blicher, dansk Arkivar, nedenn. N. F. S. G.'s Søn, er født 14. Apr. 1822, blev cand. theol. 1848, gik frivillig med i Krigen, studerede efter denne dansk Historie fra 16. Aarh. og ansattes senere i Kongerigets Arkiv, hvor han blev Kontorchef for Rentekammerafdelingen. 1884 tog han paa Grund af Omordninger af Arkivvæsenet sin Afsked. Foruden enkelte Tidsskriftsartikler o. l. har G. udgivet »Bidrag til Grevefejdens Historie«, der fylder et Bind af »Danske Magazin« [1871] og »Meddelelser fra Rentekammerarkivet«, Hæfte 1—5 [1872—79]. *A.Frs.*

Grundtvig, Nicolaj Frederik Severin, dansk Præst, Videnskabsmand og Digter, født 8. Septbr. 1783, død 2. Septbr. 1872. G. stammede fra en Slægt af Præster; Faderen, Johan G., var ved Sønnens Fødsel Præst i Udby ved Vordingborg; Moderen, Cathrine Marie født Bang (en Søster til Steffens'es Moder), var en djærv og højsindet Natur. G. voksede op i et troende Hjem. Han røbede tidlig en usædvanlig Kærlighed til Historien; som 8—9 Aars Dreng havde han læst Suhm's Udtog af Danmark's Historie, Lyskander's »De danske Kongers Slægtebog«, Holberg's Kirkehistorie m. m. Hans gamle Barnepige førte ham ind i Sagnenes og Eventyrenes, i Poesiens Verden. Her møde vi straks de tre herskende Kræfter i hans Natur: Kristendom, Historie og Poesi. Fra Foraaret 1792 til Efteraaret 1798 opholdt han sig i Thyregod ved Vejle, hvor Præsten forberedte ham til at blive optagen i Aarhus Latinskole. I Præstegaarden paa Heden levede han i Begyndelsen et frisk Barndomsliv- sammen med Bønderne og Bierne, Huitfeldt's Krønike, Holberg's Komedier og Tusind og een Nat. Men saa kom »Lømmelaarene« og med dem Tabet af det barnlige, levende Forhold til Kristendom og Historie. Det blev ikke bedre i Aarhus Latinskole; hans historiske Sans blev saa slap, at endogsaa Napoleon's Eventyrtog til Ægypten gled ubemærket forbi ham. Oktbr. 1800 tog han Eksamen Artium, men Studenteraarene bragte ingen væsentlig Forandring. Han havde ganske vist adskillige »Interesser« : Holberg og Wessel vare hans poetiske Mønstre; han forsøgte sig som Komediedigter og fik et Stykke forkastet ved det kgl. Teater. En Bekendt gjorde ham opmærksom paa Edda'erne, Sagaerne, Snorre og Sakse. Men intet af dette greb ham med Begejstringens levendegørende Magt. I Kirke gik han ikke, og Teologi studerede han kun efter Forældrenes Ønske. Skærtorsdags-Kampen 1801 gjorde intet dybere Indtryk paa ham, og skønt Steffens'es Forelæsninger bragte Røre i hans Sind, viste Virkningerne deraf sig dog først senere. Han endte sin akademiske Løbebane »uden Aand og uden Tro«. Efter at have taget Attestats Oktober 1803 opholdt han sig nogen Tid først i Udby senere hos sin Broder Otto, Præst i Torkildstrup paa Falster. I denne Tid skrev han bl. a. »Nogle nordiske Fortællinger« i Suhm's Smag. Han hørte endnu til 18. Aarh.

Maj 1805 fik han Plads som Huslærer paa Egelykke paa Langeland. Allerede den første Sommer følte han sig stærkt fængslet af Husets Frue, Constance Leth. Dette fik Betydning for hans følgende Udvikling. Den haabløse Kærligheds Smerte optøede Isskorpen om hans kolde, matte Hjerte og gjorde det modtageligt for dybe Indtryk. Gennem Fru Leth førtes han til den tyske Litteratur, til Goethe og Schiller, til Fichte og Schelling. Og saa fik han i Sommeren 1806 fat paa Oehlenschläger's »Poetiske Skrifter« [1805], de grebe ham, fyldte ham, "og de vendte hans Blik mod Nordens Oldtid. I »Minerva« indrykkede han to Afhandlinger: »Lidet om Sangene i Edda« [Septbr. 1806] og »Om Asalæren« [Maj 1807]. Den sidste, en kort Fremstilling af Nordboernes Gudetro, er skreven ud af den dybeste Betagethed og et aandfuldt Syn paa de gamle Myter. Efter at han i Foraaret 1808 var vendt tilbage til Kjøbenhavn, kom saa (s. A.) »Nordens Mytologi«. Denne Bog danner et Vendepunkt i den mytologiske Forskning. Den betegner Romantikkens Opfattelse af Mytologien som en poetisk-symbolsk Iklædning af Folkets Livsanskuelse. G. var, som han selv siger, »Hælvten Skjald og Hælvten Bogorm«. Det mærker man ogsaa lige fra Begyndelsen af hans Forfatterbane. De ovennævnte Arbejder ere en Blanding af poetisk Skuen og videnskabelig Forskning. Derfor laa det ham nær at behandle vor Oldtid, dens Myter og Sagn, rent digterisk. Allerede paa Langeland gjorde han flere Tilløb dertil. 1808 meddelte han i »Indbydelse til gamle Nordens Venner« en Plan om »i en fortløbende Række at fremstille de betydningsfuldeste Optrin af Nordens Helteliv«. 1809 udkom »Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord«, og 1811 (men oprindelig digtet tidligere) »Optrin af Norners og Asers Kamp«. Staar end G. tilbage for Oehlenschläger i den poetiske Skildrings Fylde og Anskuelighed, saa er han paa anden Side mere hjemme i nordisk Aand og Tankegang. Dog formaar han ikke, lige saa lidt som Oehlenschläger, at finde den rette Udtryksform for dem: Replikskiftet har ikke den ægte Saga-Klang, og de gamle Helte holde undertiden religionsfilosofiske Foredrag. — I dette Tidsrum drives G. af en mægtig Begejstring dybere og dybere ind i Nordens Oldtid. Hans Grebethed er saa inderlig, at den næsten kan faa et religiøst Anstrøg (jfr. Digtet »Gunderslev Skov«).

Jævnsides med denne videnskabelig-poetiske Udvikling var der begyndt en religiøs. Hans første Vækkelse paa Langeland havde en noget panteistisk Farve (jfr. Digtet »Strandbakken«, »Aanden oplukked' sit Øje o. s. v.«). Han prædikede nogle Gange under sit Ophold paa Egelykke; Standpunktet er endnu 18. Aarh.'s Rationalisme. Men allerede hans Afhandling »Om Religion og Liturgi« [1807], der er paavirket af Schelling's Naturfilosofi, peger ud over Rationalismen. Han fremhæver her, skønt taaget og uklart, Daab og Nadver som de to Hovedpunkter i den kristne Liturgi. Han er ikke naaet til Kristendommen, men han er paa Vandring i Retning af den. »Han er bleven primsignet« (F. Nielsen). Denne poetisk-filosofiske Religiøsitet smeltede uden Vanskelighed sammen med hans Begejstring for Nordens Oldtid: »Høje Odin! hvide Krist! slettet ud er eders Tvist«, synger han i »Maskeradeballet i Danmark«

(1810). Men gradvis arbejder den religiøse Kerne sig frem gennem det poetisk-filosofiske Hylster. Hans Fader ønskede ham til Kapellan, og i April 1808 holdt han sin Dimisprædiken, som han straks efter udgav under Titelen »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?« Nogle kjøbenhavnske Præster, der følte sig angrebne i den, indgav en Klage over ham. Myndighederne forhandlede længe om Sagen; endelig, 12. Jan. 1811, stod G. bleg og anstrengt i Konsistoriumssalen for at modtage en Irettesættelse. Det var dog ikke Frygten for den, som havde gjort ham bleg; men i Mellemtiden var der foregaaet en betydningsfuld Omvæltning i hans Udvikling. Han var 1810 i stærk religiøs Gæring; Sagen med Dimisprædikenen havde øget den og tillige kaldt en Kampstemning op i ham. Saa sidder han en Dag i sit Værelse paa Valkendorf's Kollegium og læser i Kotzebue's Preussen's Historie. Han kommer til et Sted, hvor den rationalistiske Forfatter havde plantet »en af sine Giftblomster« under »det visne Kors«. Harmfuld smider han Bogen fra sig og springer op »som grebet af en mægtig Aand, der kaldte ham til Reformator«. Derpaa fulgte et Par Maaneders »stolt, men stille Sværmeri«, i hvilke han »bad og grubledе over, hvordan en Reformation, især med Pen og Blæk, i vore Dage lod sig udføre«. Dette »Sværmerliv« gav sig Udtryk i en lille Digtsamling »Nytaarsnat eller Blik paa Kristendom og Historie«, med en mærkelig Fortale. Det hedder bl. a. her: »Paa Randen af det bundløse Svælg, mod hvilket Tidsalderen blind fremhaster, der vil jeg stande; jeg vil udspænde for den sit eget Billede, og ved Siden vil jeg stille to luende Blus: Herrens Ord og de forbigangne Tiders Vidnesbyrd«. G.'s Standpunkt er ejendommeligt: han er dybt greben af Begejstring for Kristendommen som den største Aandsmagt i Verden, men han har ikke faaet Øje paa »Korset«. »Ved stolte Kæmpeskridt, og ej ved ydmygt Knæfald, mente han at komme Herren nær«. »Reformatoren« vendte sig med Uvilje bort fra Tanken om den beskedne Stilling som Landsbypræst. Da blev han midt i sine stolte Drømme knuget i Knæ af det Spørgsmaal: er du selv en Kristen? Saa kom der oprivende Sjælekampe, og legemlig Sygdom slog sig til. Han var paa Grænsen af en Sindssygdom, da han kort før Jul rejste hjem til sin Fader. Nu ønskede han intet højere end at blive Faderens Kapellan, og det opnaaede han ogsaa (3. Maj 1811).

I det stille Barndomshjem vandt han efterhaanden Ro og Fred. I Decbr. 1812 udgav han »Kort Begreb af Verdens Krønike«: Kristus opfatter han som Historiens Midtpunkt, og alle historiske Personer og Begivenheder bedømmes udelukkende ud fra deres Stilling til Kristendommen. Han kunde ikke, som han ønskede, faa Præstekald i Hovedstaden. Dog fik han Lejlighed til at udtale sig offentlig, dels i Gæsteprædikener i flere af Kjøbenhavn's Kirker, dels paa anden Maade; saaledes holdt han i Oktbr. 1814 paa Roskilde Landemode et Foredrag »Om Polemik og Tolerance«; her vender han sig mod Danmark's Præstestand med det Spørgsmaal: hvi tie I? Dermed vare Kirkerne lukkede for ham. Han vender sig nu til sit Fædreland. — Det var en trang Tid for Danmark, og G., i hvis Sang der, efter hans eget Udsagn, først kom Liv ved Danmark's Smerte 1807, følte ogsaa nu dybt for sit Land. Han udgav 1813 et lille Skrift, »Til Fædrenelandet, om dets Tarv og Farer«. Ved Helligtrekongers-Tid 1814 rettede han paa Elers' Kollegium, 3 Aftener i Træk, flammende Opfordringer til Danmark's Ungdom om at melde sig som frivillige til Landets Forsvar (jfr. »Helligtrekongerlyset«, 1814). Men s. A. kom Freden med Tabet af Norge; i den 7-aarige Krig var Danmark's Handel bleven ødelagt; 1813 kom Statsbankerotten, og efter Wienerkongressen (1815) fulgte der over hele Europa en Reaktionens og en Afmattelsens Tid. G. følte denne Dødhed saa stærkt som nogen, og det stod for ham som bedre at leve sammen med de hedengangne store, der kunde staa levende op i Mindet, end med en Samtid, der var aandelig død. Derfor steg han ned i »de store dødes Have«, hvorfra han kun nu og da dukkede op, som da han deltog i den Baggesen-Oehlenschläger'ske Fejde, og da han hjalp Ingemann mod Heiberg. — I dette Tidsrum vender G. altsaa tilbage til sin Ungdomskærlighed: Nordens Fortid. Men hans Forhold til den er nu et andet. I »Kvædlinger« [1815], en Samling af hans tidligere Digte, fælder han tit i »Efterskrifterne« en skarp Dom over sine tidligere Udtalelser. »Asa-Rusen« var fordampet; nu tager Videnskabsmanden Arbejdet op, men han staar jo for Resten hos G. altid i nøje Forhold til Digteren. Allerede i Udby havde han for Faderen, paa hans Dødsleje, oplæst »Roskilde Rim«, en Slags dansk Rimkrønike; den udgav han 1814, og s. A. desuden »Roskilde Saga«, en prosaisk Fortolkning til den. Sin Syslen med Verdenshistorien- fortsætter han i en ny, helt omarbejdet Udgave af Verdenskrøniken fra 1812; der kom kun 1 Bind af den (1814), i hvilket han søger at vise, at Jødefolket er Historiens Hovedfolk. 1817 kom en ny »Verdens-Krønike«, der særlig giver en aandfuld Behandling af Tidsrummet efter den lutherske Reformation. Men hans Hovedværker i disse Aar er dog »Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus, fordansket« [3 Bd. 1818—22] og »Norges Konge-Krønike af Snorro Sturlesøn, fordansket« [3 Bd. 1818—22]. Det er to i deres Art ypperlige Arbejder, »fordanskede« i et kraftigt og levende Sprog; men det er ikke Oversættelse. i Ordets almindelige Betydning. Hans Maal var at gengive de gamle Krøniker i den Sprogform, der, efter hans Mening, bedst kunde levende tilegnes af Nutidslæsere. Men deres oprindelige »Stil« har han ikke søgt at afspejle. Hans Natur var saa afsluttet, saa krystalliseret, at alt, hvad der gik gennem den, blev præget af den. Dette gælder ogsaa om hans Fordanskning af »Bjowulfs Drape« [1820]; den er en fri Gendigtning, som ingen Forestilling giver om Originalens digteriske Form og Udtrykssæt. — Da H. C. Ørsted havde rettet et skarpt Angreb paa G. i Anledning af hans Skrift »En mærkelig Spaadom« [1814], svarede G. ham i to Pjecer, »Hvem er den falske Profet« [s. A.] og »Imod den lille Anklager« [1815], i hvilke han vil bevise, at »Schellings Filosofi er ukristelig, ugudelig og løgnagtig«. I sit Tidsskrift »Dannevirke« [I—IV 1816—19] meddelte han en Række Afhandlinger over historiske, æstetiske og filosofiske Emner, deriblandt en interessant Afhandling »Om Digterne Baggesen og Oehlenschläger«.

Af og til rørte der sig hos G. Trang til at vende tilbage fra de dødes Rige. Jubelfesten (1817)

for den lutherske Reformation vakte hos ham Ønsket om igen at blive Præst, og s. A. sang han i det dramatiske Digt »Paaskeliljen« [Danne-Virke II] om Livet, som stod op af Døde. I Beg. af 1820'erne begyndte der rundt omkring i Europa saa smaat at komme Røre i alt det slappe og stivnede; Grækernes Frihedskrig varslede om en mærkelig Opstandelse af Aarhundreders Grav. Ogsaa G., der i Februar 1821 havde faaet Præsteembedet i Præstø og i Novbr. 1822 var bleven Kapellan ved Frelsers Kirke i Kjøbenhavn, følte, at en ny Morgens Kræfter rørte sig i ham. Han vendte Ryggen til sit lange Liv i Historiens Katakomber, steg op i Dagen og skrev »Nyaarsmorgen« [1824], et mægtigt Kvad, i hvilket han lader Blikket gaa tilbage over den tilbagelagte Løbebane og i dunkle Syner ser den ny Dag strække sig ud i Fremtiden med ny Opgaver og ny Kampe. Han skulde nu tage op den Kamp mod Rationalismen, som han havde drømt om i sit »Sværmerliv« 1810. Saa udgav han i August 1825 »Kirkens Genmæle«, der vakte overordentlig Opsigt. Det udkom i 3 Oplag i eet Aar. Han beskylder heri den unge teologiske Professor H. N. Clausen for at være Rationalist, og kræver, at han enten skal tilbagekalde sin ukristelige Lærdom eller nedlægge sit Embede som Lærer for de unge vordende Præster. Clausen vilde ikke optage en Kamp med G., men tog Anledning af Skriftets voldsomme Udtalelser til at stævne dets Forfatter for Injurier. G. blev idømt en Bøde og livsvarig Censur (hævet 1838). G. havde allerede i nogen Tid følt sig trykket af den statskirkelige Præstestilling »med Altergang i Flæng og fraskiltes Vielse« ; saa kom Injuriesagen, i hvilken han syntes Myndighederne toge Parti for Statskirkens Fjender. Mynster vendte sig imod ham i en Prædiken, »Den kristelige Visdom«, hvorpaa G. den følgende Søndag svarede i en anden Prædiken, »Den kristelige Kamp«. Der behøvedes kun en Anledning til, at han tog det afgørende Skridt. Ved Tusindaarsfesten for Ansgar's Komme til Danmark (Pinsen 1826) blev det ham forbudt at bruge et Par ny Salmer, deriblandt hans Fornyelse af den gamle Dagvise. Saa nedlagde G., endnu inden Dommen i Injuriesagen var falden (30. Oktbr. 1826), sit Præsteembede (Maj s. A.). Et Minde om sin Præstegerning salte han i »Kristelige Prædikener eller Søndags-Bog« [3 Bd. 1827—30].

Paa denne Tid er det, at G.'s ejendommelige »kirkelige Anskuelse« klarer sig: Han fandt det faste Stade i *Trosbekendelsen* ved Daabcn. Hvad den kristne Menighed i over tusinde Aar havde krævet et Ja til af dem, som vilde optages i den, nemlig Forsagelsen og Bekendelsen, det maatte være selve Kristendommen efter dens inderste Kerne, og hvad der var Vilkaaret for Optagelsen i Christi Menighed, maatte være sat af Christus selv: Trosbekendelsen er et Ord af Herrens egen Mund, Daaben, som det livskabende Sakrament, og Nadveren, som det livnærende, ere Kilderne til det kristne Liv. I nøje Forbindelse hermed staar hans Opfattelse af det levende (mundtlige) Ord og det døde (skrevne): Aandeligt Liv kan kun forplantes gennem det levende Ord; Jesus Christus, Ordet, der blev Kød, vedbliver at leve i sin Menighed i sine Indstiftelser med de dertil knyttede Sakramentord. Den hellige Skrift er en for de Kristne uundværlig Oplysningsbog, men den giver kun en Beskrivelse af Christus og hans Gerning, ikke ham selv. Denne »kirkelige Anskuelse«, der allerede dukker frem i »Kirkens Genmæle«, udvikler han saa nøjere i forskellige Afhandlinger, f. Eks. i »Om den sande Kristendom« og »Om Kristendommens Sandhed«. Disse to Afhandlinger bleve trykte i »Theologisk Maanedsskrift« [4. og 6. Bd.], som han (i Apr. 1825) stiftede i Forening med en yngre teologisk Ven, A. G. Rudelbach. Det skulde være Tidsskriftets Opgave at samle alle kristne Præster i Danmark til Kamp mod Rationalismen. (En Række Af handlinger af ham om kristelige Grundspørgsmaal, som havde været indrykkede i Kragballe's »Kirkelig Samler« [1855—61], udkom senere samlede under Titelen »Den kristelige Børnelærdom«. Jfr. ogsaa hans mærkelige Afhandling: »Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes?« fra 1831, særskilt optrykt 1863).

Da han nu foreløbig stod uden præstelig Virksomhed, vendte han sig igen til Videnskaben. 1829—31 gjorde han tre Englandsrejser for at undersøge Haandskrifterne af den vigtige, men for største Delen endnu uudgivne angelsachsiske Litteratur, hvorved han gav Stødet til dens Udgivelse. Men især fik disse Rejser Betydning derved, at G. modtog stærke Indtryk af det kraftige Borgerliv i England. Det lærte ham »i Henseende til Frihed som til alt menneskeligt at lægge hele Vægten paa Virkeligheden, med dyb Foragt for det tomme Skin og for Penneslikkeriet og Bogormevæsenet«. Derfor bliver, skønt han nu igen søger tilbage til Mindernes store Hal, denne Vandring dog af en noget anden Art end den forrige. Hans Maal er nu ikke at søge et Hvilested i de dødes Rige; han vender kun tilbage for at vinde den nødvendige Klarhed over Menneskelivet; det er i sin egen Samtid, han vil arbejde paa Udviklingen af et frit og kraftigt Borgerliv. — 1832 udgav G. »Nordens Mytologi eller Sindbilledsprog«, maaske hans mærkeligste Skrift og en af de aandfuldeste Bøger i den danske Litteratur. Hans mytologiske Opfattelse er antydet i Titelen: Myterne ere Sindbilleder, de ere billedlige Fremstillinger af vedkommende Folks Livsanskuelse og spaa om »hvad der kunde og skulde blive af Folket«. I »Bragesnak om græske og nordiske Myter« [1844], en Række Foredrag holdte i Vinteren 1843—44, anstiller han en interessant Sammenligning mellem Grækernes og Nordboernes saa dybt forskellige Livsanskuelser. Saa vender han sig til hele Menneskeslægtens Historie. Han havde allerede 1829 givet en poetisk Oversigt over den i sine mærkelige »Krønike-Rim til Børnelærdom«. Nu udgav han »Haandbog i Verdenshistorien, efter de bedste Kilder« [3 Bd. 1833—43], der gaar til 17. Aarh.'s Udgang. (Senere kom et ganske kort Tillæg for 1715—1866). Bogen er egentlig en Historiens Filosofi, bygget over følgende, allerede i »Nordens Mytologi« fremsatte Grundtanke: Slægtens Udvikling maa være underlagt de samme Aandslove som det enkelte Menneskes. Ethvert Menneskeliv falder i tre Afsnit: Ungdommens, Manddommens og Alderdommens, hvert med sin herskende Evne: Fantasi, Følelse og Forstand. Oldtiden bliver da Fantasiens, Middelalderen Følelsens og Nutiden Forstandens Tidsalder. Tidligere (f. Eks. i Verdenskrøniken fra 1812) brugte G. Kristendommen som umiddel-

bar Maalestok ved Værdsættelsen af historiske Personligheder og Begivenheder. Nu er hans Standpunkt et andet. Han hævder i »Haandbogen«, at der er en bestemt Forskel mellem Kirke og Skole, mellem Kristendom og Menneskelighed. »Om vi vil være Kristne eller ikke, derom spørges ej i Skolen, men kun i Kirken«, og det er et fortvivlet Indfald at ville »gøre ikke blot Christi og Apostlenes Levnedsbeskrivelser, men hele den jødiske Historie ... til videnskabelige Axiomer«. Hans Trang til at komme i et levende personligt Forhold til sin Samtid gav sig Udtryk (foruden i de ovenfor omtalte Foredrag, »Bragesnak«) i en Række historiske Foredrag, som han holdt paa Borch's Kollegium 1838 (de til Dels meget kortfattede Opskrifter til dem ble ve udgivne 1877 under Titelen »Mands Minde«). Disse Foredrag, i hvilke han gav en Skildring af Verdenshistorien 1788—1838, vakte stor Opsigt og overværedes af en anselig Kreds af betydelige Mænd.

Men ogsaa paa anden Maade traadte G. i levende Forhold til sin Samtid. Han var ganske vist uden Præsteembede til 1839, men ikke uden præstelig Virksomhed. Marts 1832 fik han nemlig Frederiks tyske Kirke overladt til Aftensangs-Gudstjeneste, men han maatte hverken døbe eller uddele Nadveren eller konfirmere. I 7 Aar samlede han her en fri Menighed om sin Prædiken, og det hjalp til at holde de kirkelige Spørgsmaal levende i ham. Allerede tidligere havde han skrevet adskillige Salmer og gudelige Sange, men først i dette Tidsrum er det, at han vinder et Navn som en af den kristne Menigheds ejendommeligste og mægtigste Salmedigtere. 1837 udgav han »Sang-Værk til den danske Kirke. I«. Denne Virksomhed fortsatte han i de følgende Aar, saa at man efter hans Død kunde udgive hans »Salmer og aandelige Sange« i 5 Bd. [1873—81, en forkortet Udgave i I Bd. kom 1883]. Det er dels Oversættelser eller Bearbejdelser af de bedste Salmer fra alle kristne Menigheder uden for Danmark, dels ældre danske Salmer fornyede og dels originale af ham selv. G.'s Salmer vandt kun langsomt Indgang i de autoriserede Salmebøger, men med de to Tillæg til Roskilde Konvents Salmebog ere nu næsten alle de bedste af hans Salmer blevne den danske Menigheds Eje.

Det var naturligt, at G. af sin stærke historiske Sans ogsaa maatte føres til Kirkens Historie. I »Kristenhedens Syvstjerne. Et kirkeligt Sagakvad« [1860] gav han et Overblik over Kirkehistorien. Det ejendommelige ved dette Overblik er, »at Kristenlivet helt igennem betragtes som et aandeligt Folkeliv, der har staaet i levende Vekselvirkning med alle Hovedfolkenes ejendommelige Udvikling og Modersmaal« [Indl. VII]. Med Tilknytning til Johannes'es Aabenbaring søger han at vise, at Menighedens Udvikling er foregaaet gennem 6 Sprogsamfund: det ebraiske, græske, latinske, angelske, tyske og højnordiske. Den 7. og sidste Menighed er han tilbøjelig til at vente blandt Hinduerne. Denne Tanke udformede han nøjere i »Kirke-Spejl eller Udsigt over den kristne Menigheds Levnedsløb«, en Række Foredrag, som han holdt 1861—63 [udg. 1871].

Spørgsmaalet om det rette Forhold mellem Stat og Kirke var jo blevet bragt G. nær gennem hans egen Udvikling, og det optog ham stærkt. Han ønskede at bevare Baandet mellem dem, men samtidig at skaffe Kirken saa fri Forhold som muligt i denne Forbindelse (jfr. »Den danske Statskirke upartisk betragtet«, 1834). Han tog Ordet mod Statstvang i religiøse Spørgsmaal (f. Eks. »Om Religionsforfølgelse« 1842) og kæmpede for Sognebaandsløsningen (jfr. f. Eks. »Om Sognebaandets Løsning« 1834), der blev gennemført ved L. af 4. Apr. 1855. Som et senere Udslag af denne Bevægelse kom Valgmenigheds-Loven (af I. Juli 1868). I sin Afhandling om »Præstetrihed i Folkekirken« (»Kirkelig Samler« 1859) hævder han, at Præsterne kun skulde love »at lære overensstemmende med den hellige Skrift efter deres bedste Overbevisning og at forvalte Sakramenterne sømmelig efter deres bedste Overbevisning om Herrens Indstiftelse«. Derved vilde Folkekirken, mente han, blive saa rummelig, at den virkelig kunde blive det danske Folks Kirke. Han talte ogsaa for Indførelsen af borgerligt Ægteskab.

G. rettede allerede tidlig sin Opmærksomhed paa Skolen, paa det dybt indgribende Spørgsmaal om den sundeste Maade at uddanne den opvoksende Slægt paa. Han mente, at den tidligere Undervisning havde været ensidig intellektuel, og at man, stærkere end hidtil var sket, skulde lægge Vægten paa det etiske, saaledes at man gennem en harmonisk Paavirkning af de forskellige Evner naaede til en Udvikling af Personligheden. Han kæmpede kraftig mod Latinens som i det hele de døde Sprogs Overherredømme i den højere Skoleundervisning og krævede større Plads for Modersmaalet og Historien. Undervisningen skulde meddeles paa en fri og levende Maade og »Eksamensuvæsenet« saa vidt muligt afskaffes. Man burde komme bort fra alt tomt »Bogormevæsen« og sætte al Kraft ind paa at dygtiggøre de unge til det virkelige Liv. »Et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord . . . med Øjet, som det skabtes, himmelvendt, lysvaagent for alt skønt og stort herneden«, et saadant Liv stod for ham som det endelige Maal for al Skolevirksomhed. G.'s Tanker have i mange Retninger paavirket hele det danske Skolevæsens Udvikling; deres ejendommeligste Udslag have de faaet i den danske Folkehøjskole. Sine Anskuelser har han fremsat dels i Indledningen til »Nordens Mytologi« [1832], dels i en Række Skrifter og Afhandlinger (»Det danske Firkløver« [1836], »Skolen for Livet og Akademiet i Soer« [1838] o. fl.), der ere blevne samlede i »Smaaskrifter om den historiske Højskole« [1872]. Se for øvrigt Folkehøjskoler.

G. tog livlig Del i alle Tidens Bevægelser for Danskhedens Bevarelse og Udvikling. Han holdt en gribende Tale paa det bekendte Møde paa Skamlingsbanken i Juli 1844, ligesom han ogsaa jævnlig deltog i »Skandinavisk Selskabs« og »Danske Samfunds« Møder. Det sidstnævnte, der blev stiftet 1839 (G. var en af Stifterne), samlede i en lang Aarrække en stor Kreds af Mænd og Kvinder om Foredrag og Sang. I Krigsaarene udgav han Tidsskriftet »Danskeren« (1848—51), der indeholdt Artikler om Tidens politiske og folkelige Spørgsmaal samt Fædrelandssange. Den politiske Bevægelse, der krævede repræsentativ Forfatning, var han længe, lige til 1848, en bestemt Modstander af. Han troede, at Folkets Liv vilde udvikle sig sundest og lykkeligst under en enevældig Konge med raadgivende Stænder. »Kongehaand og Folke-

stemme, begge stærke, begge fri«, de Ord indeholdt for ham Løsningen af det politiske Spørgsmaal. Men da den fri Forfatning var bleven en Kendsgerning, sluttede han sig til den. Novbr. 1848 blev han valgt til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling som Repræsentant for Præstø, ligesom han ogsaa senere (indtil 1857) var Medlem af Rigsdagen for forskellige Valgkredse. Han fik i Grundloven indsat en Bestemmelse om, at Offentlighed og Mundtlighed skulde gennemføres i Retsplejen (§ 79). 1866 indgav G., som da var Landstingsmand, sammen med Tscherning den bekendte Adresse til Kongen mod den reviderede Grundlov. For øvrigt havde G. ikke nogen Indflydelse af Betydning paa Rigsdagen.

Ét ypperligt Bidrag til Forstaaelsen af G.'s Udvikling have vi i hans lyriske Digtning. G. satte Formen som det underordnede; derfor blev saa faa af hans Digte egentlige Kunstværker: Guld og Slagger ligge Side om Side i de fleste af dem. Hovedopgaven for barn var den, at han kunde faa udtrykt sine digteriske Syner og Følelser i hele deres første Friskhed og Oprindelighed (»Altid jeg sang, hvad jeg havde i Sinde«). At de derved undertiden bleve dunkle, ængstede ham ikke; Gennemsigtighed var for ham ikke det afgørende Kendetegn paa Sandheden. Han var i meget en ægte Romantiker. Et Sted synger han: »Det er underligt at være Skjald: Røsterne fra oven vi fornemme — i det hemmelige Tonefald; — hvad vi sige, selv vi ikke vide«. Elskoven spiller saa godt som ingen Rolle i hans Digte, Naturen en temmelig underordnet; men ellers har saa at sige alt, hvad der kan røre og begejstre et Menneske som et Folk fundet Udtryk i hans Digtning. Derfor leve ogsaa mange af hans Sange paa Folkets Læber. Af G.'s overordentlig talrige verdslige Digte er der begyndt en samlet Udgave, hvoraf der hidtil (1897) er udkommet 7 Bd. [1880—89], der gaar til Slutningen af 1851. Et Udvalg af S. G. med Forord af C. Hostrup udkom 1869.

G. fik et langt og bevæget Liv; han maatte gennem stærke Kampe og Brydninger, før hans Livsstrøm fandt et roligt Leje, men saa blev det ogsaa dybt og mægtigt. Faa Danske have grebet saa dybt ind i Folkets aandelige Udvikling som han. I mange Aar stod han temmelig ensom; lians Tanker vakte Kamp paa Kamp i dansk Aandsliv, men de samlede i Aarenes Løb en stadig voksende Skare om sig. — 28. Maj 1839 blev G. Præst i Vartov og samlede her en stor Kreds, der ved sit Menighedsliv og Salmesang fik en stor Indflydelse paa den kirkelige Udvikling i Danmark. 1863 holdtes det første af de ejendommelige »Vennemøder«, der fortsattes hvert Aar indtil i nogen Tid efter hans Død. 1861, da han holdt j sit Jubilæum som Præst, fik han Biskopstitelen, og ; lians Venner skænkede ham en syvarmet Guldlysestage. — 1843 gjorde G. en Rejse til England, j nærmest for at se det kirkelige Liv der paa nært Hold. Det følgende Aar blev han atter, som 1810, syg paa Legeme og Sjæl; da han var bleven rask, skrev han »Sov sødt, Barnlille!«. Men 1867 kom Sygdommen igen saa stærkt, at han for en Tid maatte opgive sin Præstegerning. Han genvandt dog snart sin fulde aandelige Kraft, og det Liv, som havde været gennemrystet af saa stærke Storme, slukkedes saa stille og fredelig, som Solen, »naar den gaar ned i Høst«. Han blev jordfæstet paa »Kjøge Aas« ved Siden af sin anden Hustru. — G. var 3 Gange gift: 1) med E. C. M. Blicher (død 1851); 2) med Enkefru A. M. E. Toft (død 1854), Søster til Godsejer H. R. Carlsen paa Gammel Kjøgegaard (jfr. Bd. IV, 54); 3) med Enkefru A. T. A. Reedtz, født Komtesse Krag-Juel-Vind-Friis (død 1890). (Litt.: Selvbiografiske Optegnelser i hans »Litterære Testamente« [1827], i Afhandlingen »Om Religionsfrihed« [1827] og i »Kirkespejlet« S. 360 ff. — G.'s og Ingemann's Brevveksling [1882]; Chr. Molbech's og G.'s Brevveksling [1888]; H. Brun, »N. F. S. G.'s Levnedsløb« I—II [1882]; F. Winkel Horn, »G.'s Liv og Gerning« [1883]; J. K. Madsen, »G.'s Jordefærd« [1872]; F. Nielsen, »G.'s religiøse Udvikling« [1889]; L. Schrøder, »G.'s Barndom og første Ungdom« [1883]; F. Rønning, »Hundrede Aar« [1883]; R. Schmidt, »Om det intuitive Geni« [1879]; F. Rønning, »G. som Æstetiker« [1883]; R. Schmidt, »G. og d. tyske Ortodoksi« [1883]; Flor, »G.'s mytol. og hist. Betragtningsmaade« [1865]; Steenstrup, »Historieskrivningen i Danmark i 19. Aarh.« [1889]; F. Hammerich, »G. og d. forenede Venstre« [1875]; N. Lindberg, »G.'s politiske Stade« [1876]). *F. R.*

Grundtvig, Svend Hersleb, dansk Folkemindeforsker, født i Kjøbenhavn 9. Septbr. 1824, død smst. 14. Juli 1883, næstældste Søn af ovenn. N. F. S. G. Han voksede op paa Christianshavn under Forhold, hvor hans frejdige Natur ret kunde udfolde sig. Drengenes Undervisning lededes af Faderen, der i sin Afsky for den sædvanlige Latinskoledannelse undgik Grammatikterperi, men krævede et ret strengt Arbejde med Læsning af Historieskrivningens og Digtningens Storværker fra Dansk, Islandsk og Græsk; herunder tilegnede Svend sig baade Faderens Jærnflid og hans kraftige Blik for det store og ejendommelige ved hvert Værk og Forfatterperson. Da Svend var 14 Aar gl., købte Faderen for 2 Rdl. et gammelt Visehaandskrift fra 1656; Drengen gav sig i Lag med det, og han opdagede snart, hvor meget det afveg fra den trykte Samling af Viser fra Middelalderen. Hans tidlige poetiske Interesse for Viserne fik herved et afgørende Stød i videnskabelig Retning. Selv opfattede han sig i Ynglingeaarene nærmest som Digter; allerede fra Barn af havde han rimet med Lethed, og nu fandt hans ungdommelige Poesier Adgang til Blade og Tidsskrifter; at opildne sit Folk ved at pege paa Fædrenes stolte Eksempel stod for ham som hans Livsopgave, hvis Fædrelandet da ikke krævede af ham, at han skulde gaa i Døden for det. Men Videnskaben slap ikke sit Tag i ham; 1842 fremtraadte han i Litteraturen med det første Hæfte Oversættelse af »Engelske og skotske Folkeviser«; deres Sammenhæng med de danske Viser var det, der især interesserede ham. 1843 udstedte han et offentligt Opraab til at indsamle de Viser, der endnu levede paa Folkemunde; det fik varm Tilslutning i G.'s og Ingemann's Vennekredse og videre omkring, og saaledes havde Svend 19 Aar gl. begyndt den ene Del af sin Livsgerning. Under en Rejse i England og Skotland 1843 modnedes han videre til Gerningens rent videnskabelige Side; i den »Efterskrift«, hvormed de engelske Folkeviser sluttedes 1846, staar hans Opfattelse af Folkepoesien klart udformet.

At udgive de danske Folkeviser var nu den nærmest liggende Opgave; og Udgaven skulde omfatte hver enkelt Vise i alle dens Former; thi hver af dem var et eget levende Vidne om Visens Indhold. Febr. 1847 indgav han til »Samfundet for den danske Litteraturs Fremme« sin »Plan til en ny Udgave af Danmark's gamle Folkeviser«, ud paa Sommeren efterfulgt af en »Prøve« paa Udgaven; og dette gav Signal til en litterær Fejde af usædvanlig Voldsomhed og Varighed. Paa Generalforsamlinger i »Samfundet«, i Bladartikler, Tidsskriftafhandlinger og Pjecer kastede flere af Datidens tonegivende Mænd i Sprog og Litteraturforskning sig over den unge Forfatter, idet de dadlede en saadan »Materialsamling«, der medtog alle Fortidens Fejl og Taabeligheder; og C. Molbech begyndte i Skynding en ny konkurrerende Udgave. Men denne Kritik fik et haardt rammende Gensvar i »Etatsraad Molbech og Kæmpeviserne«. — Da Stridsskriftet udkom, havde han dog faaet anden Sysselsættelse; Apr. 1848 gik han og hele Kredsen af hans unge Venner som frivillige til Hæren i Sønderjylland; forfremmet til Løjtnant i kæmpede han 1849 paa Dybbøl Bakke, 1850 ved Isted og Mysunde (1863 fik G. Kaptajns Titel og var 1868—79 Kompagnichef i Forstærkningen). Hans Digtervirksomhed standsede ved denne Tid mærkelig hurtig; Livet selv blev ham saa langt indholdsrigere. Under Vaabenstilstanden 1848 — 49 gennemførte han med enestaaende Energi Ordningen af det store Folkevisemateriale. Hans Plan for den omfattende Viseudgivelse gik sejrrig igennem, støttet af den nyvakte stærke Fædrelandsfølelse i Folket.

De 12 Aar efter Krigen rumme G.'s største samlede Udgiverarbejde med Folkeminderne. Udgaven af »Danmark's gamle Folkeviser« fremmes med en forbavsende Kraft: 1851 Subskriptionsindbydelsen, 1853 sluttes I. Bd., Kæmpeviserne, 1856 Trylleviserne, 1862 3. Bd., historiske Viser. Udgaven blev foruden det fuldstændige Tekstaftryk en Række Indledninger, der gennem Undersøgelse af danske og beslægtede Folks Tekster skrev hver enkelt Vises Historie, en videnskabelig Sejr, hvorom den forudgaaende Tid, hele Europa over, ikke havde haft nogen Anelse. Samtidig sattes Indsamlingen i Gang af enhver Art Folkeminder, udført med over 100 Hjælpere i alle Egne af Landet og støttet til Udgivelsen af et Hæfteskrift, »Gamle danske Minder i Folkemunde« [3 Bd., 1854—63]. Samtidig udkom med Jon Sigurdsson's Hjælp de islandske Viser (»Islenzk Fornkvæði« [2 Bd., 1854—59; Slutningshæfte 1885]). — Til denne Tid hører ogsaa hans Bryllup (1858) med Laura Bloch og de første lykkelige Aar af deres indholdsrige Samliv; senere led hun under et mangeaarigt Sygeleje.

1863 konkurrerede G. med om Pladsen som Professor i nordisk Sprog og Litteratur ved Universitetet, der var ledig efter N. M. Petersen's Død. Hans Indlæg var de tre Forelæsninger over »Den nordiske Oldtids heroiske Digtning« [udg. 1867], det mest klare og fuldendte af hans Arbejder. Hele den Opfattelsesmaade, som han har udviklet under sin Syslen med Folkedigtningen, anvendes her til at styrte den hidtil gængse rationalistiske Opfattelse af Heltedigtningen og at sætte i den rene folkepoetiske i Stedet. — Resultatet af Konkurrencen blev, at G. og Lyngby begge ansattes som Docenter. Med mærkelig Evne til Selvudvikling arbejdede G. sig ind i, hvad hans Universitetsgerning krævede; Udgaver af den ældre Edda og flere Skrifter, en Retskrivningsordbog, en Haandordbog og Undersøgelser i dansk Lydlære ere det boglige Udbytte af denne Lærervirksomhed, hvis bedste Del dog var hans friske og klartseende Personlighed. Ogsaa Udgivelsen af Faderens poetiske Skrifter optog ham. Til eet Arbejde fik han dog Tid i disse sidste 20 Aar af sit Liv: at gøre det bedste af Folkedigtningen tilgængeligt for sine Landsmænds videre Kreds. Han udgav den mindre Samling »Kæmpeviser og Folkesange« [1867] og den større »Danmark's Folkeviser i Udvalg« [1882], »Danske Folkeeventyr« [1876 — 79], to Samlinger; en tredje, illustreret Samling laa næsten færdig ved hans Død, og den er vel det smukkeste Udtryk for hans folkelige Prosakunst. Den store Folkeviseudgave skred under dette kun langsomt frem; der udkom kun 1½ Bd. af Ridderviserne. Standsningen laa dog ikke saa meget i de andre Gøremaal som i selve Folkevisestudiet; ny Arbejdere omkring i Landene havde da fremdraget en Mængde hidtil upaaagtede Folkedigtninger; hvad der i tidligere Tid stod for ham som Særeje for den »gotiske« Stamme, havde vist sig at hænge sammen med de andre Folkeslags Digtning; og han gav sig i Kast med dette ny Materiale, som ingen hidtil beherskede i sin Helhed. Ogsaa her vandt han smukke Sejre, som ved Undersøgelsen af »Elverskud«s-Visens Udbredelse (i det sidste fra hans Haand udgivne Hæfte af Folkeviseværket). Han døde efter kun een Dags Sygeleje, endnu opfyldt af Virkelyst og Planer. — 1869 var han bleven titulær Professor, 1877 Æresdoktor ved Upsala Universitet. Mere end disse Udmærkelser glædede det ham, at »Danmark's gl. Folkeviser« i det sidste Aar før hans Død havde »faaet en levende Unge«. Det var den ypperlige amerikanske Folkevisegransker F. J. Child, der i sin store Udgave af engelske Folkeviser havde optaget hans Udgaves ydre Form og dens Grundsætninger, tillige med en ikke ringe Del af hans Stof og Resultater og bygget Bygningen videre i samme Aand som han.

G.'s Livsarbejde virker i to Retninger, der dog hos ham ere inderlig sammensmeltede og udtrykkes i Forening i de Ord, som han engang havde bestemt til at sætte under sit Billede: »Ren og klar skal Nutid føre Fortids Røst til Fremtids Øre«. Som Livsopgaven fra de unge Dage gaar der en Higen efter at vække og hæve sine Landsmænd ved de ypperste Aandsfrembringelser fra Danmark's og Nordens Ungdomstid. I Opgavens Løsning gaar han en rent videnskabelig Vej og bliver banebrydende for den metodiske Udvikling af Folkemindeforskningen. Hovedpunktet i hans Videnskaber at have Blikket vendt mod det væsentlige af Karakterer og Handlingsomrids i hver Folkedigtning. Ud derfra er han Herre over hver Digtnings historiske Udvikling, thi han ser trods den omskiftende ydre Form og Smaatræk de faste Hovedpunkter; og tillige ser han hver enkelt Afændring i sin poetiske Helhed og dermed ogsaa de Drivkræfter, der fjerne den fra Grundformen. En karakteristisk Side af G.'s Videnskabelighed er hans Ordnerbegavelse. En ydre registermæssig Ordning

havde han paa sine store Folkemindesamlinger, ligesom paa sine Breve og alt andet; men hans klare Blik for det væsentlige skabte tillige de store ordnede Rækker af det sammenhængende videnskabelige Stof: foruden det danske Folkeviseværk er der de (utrykte) danske Eventyr og de med andres Hjælp udførte Visesamlinger, de islandske Viser og den store haandskrevne Samling af færøske Folkeviser. Hans Haandskrifter findes nu paa det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn; og det deri nedlagte Arbejde vil forhaabentlig bære Frugt i de følgende Slægtled. (Litt.: Barfod, »S. H. G.« [1883]; »Biogr.-Leks.« 6. Bd.). *A. O.*

Grundtvigianisme er Navnet paa den ejendommelige Opfattelse af Sakramenternes, særlig Daabens Betydning, som er given af N. F. S. Grundtvig. Den gaar i det væsentlige ud paa følgende. Naar der nøje skal gøres Rede for, hvor Herrens eget Ord til hans Menighed findes, da kan den hellige Skrift ikke her komme i Betragtning, da den i Virkeligheden kun indeholder en skriftlig historisk Beretning om, hvad Frelseren engang har gjort mod andre Mennesker, men derimod ikke nogen direkte Tiltale af ham til de nulevende Kristne. En saadan direkte Tiltale findes alene ved de to Sakramenter, Daaben og Nadveren, hvor Herren derfor bestandig maa tænkes at være umiddelbart nærværende, idet han gennem Ordet, naar det modtages, bevirker, hvad dette indeholder og gaar ud paa: »Kun ved Badet og ved Bordet høre vi Guds Ord til os«. Og af de to Sakramenter er det fornemmelig Daaben, der som Begyndelsespunktet for det ny Liv har den største Betydning. Hvad der er hele den kristne Religions Væsen, at være en Pagt mellem det enkelte Menneske og Gud, finder særlig sit Udtryk ved Daaben, der netop efter sin Grundkarakter er at betragte som en Pagt. Idet der nu lægges Vægt paa, at der til en Pagt hører en Bestemmelse saavel af, hvad der faas, som af hvad der skal ydes, saa gøres det gældende, at ikke blot Døbeordet »Jeg døber dig i Faderens og Sønnens og Helligaandens Navn« er et Gudsord, saaledes som Kirken altid har antaget, men at ogsaa den Bekendelse, som vi nu i vor Kirke aflægge som Daabsbekendelse, maa være et Ord af Herrens egen Mund. Denne Bekendelse bestaar af Forsagelsen og det apostoliske Symbolum. Den maa være bleven given Apostlene af Jesus selv, før den første Daab efter hans Bortgang, antagelig i de fyrretyve Dage efter hans Opstandelse; kun Kirkens Herre kan nemlig sætte i Vilkaarene for Indlemmelsen i hans Menighed, altsaa faststille Daabspagten, og han maa have sat disse Vilkaar fra Begyndelsen af ens for alle. Det er da Sakramentordene i denne udvidede Betydning, der udgøre det egentlige Livsord og Lysord i Kirken; i Sammenligning hermed maa Skriften betegnes som et dødt Ord, der kun har den Opgave at give en nærmere Belæring om, hvad Sakramenterne alene skænke. Og selv ved Belæringen gælder det ogsaa at erindre, at det centrale Indhold af Kristendommen er givet i Trosbekendelsen i »Det lille Ord af Herrens Mund«; her er Salighedsvilkaaret sat; hvad Skriften giver herudover, i kan behandles med en vis Frihed, som ikke strengt i nødvendigt til Frelse. — Saaledes er »den kirkelige Anskuelse«; med dette Navn har denne Retning betegnet sig selv i Modsætning til »Skriftteologien«. Ganske vist kan der endnu paapeges visse Ejendommeligheder ved G.; den betoner stærkt Naadestilbudet fra Guds Side, saa at Fordringen om Helliggørelse maaske træder noget tilbage; det er af den Grund, at man har kaldt G. for »den glade Kristendom« i Modsætning til Pietismen; fremdeles findes i G. en vis Frihedstendens, som har givet sig Udslag i en stærk Interesse for det almenmenneskelige og det folkelige. — Fra Modstandernes Side har man først gjort gældende, at Fremhævelsen af Sakramenterne og Traditionen i Modsætning til Skriften indeholder en Tilnærmelse til Katolicismens Princip. Og specielt med Hensyn til Trosbekendelsen har man indvendt, dels, at dens Forstaaelse ingenlunde er saa klar, som det er paastaaet, dels at dens Led mere synes at være valgte med et kirkeligt Samfundshensyn end med et personligt Salighedshensyn for Øje, og endelig, at Historiens Vidnesbyrd ikke blot ikke støtter de udtalte Paastande, men endog synes at gaa helt imod dem. Se Apostolisk Trosbekendelse. (Litt.: N. F. S. Grundtvig, »Kirkelige Oplysninger« [2. Udg. 1870]; samme, »Den kristelige Børnelærdom« [3. Udg. 1883]; H. Martensen, »Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme« [3. Opl. 1863]; V. Birkedal, »Forsvar mod Biskop Martensen's »Jeg ved ikke hvad« « [1864]; H. N. Clausen, »Skriftordet og det levende Ord« [3. Opl. 1863]; G. V. Lyng, »Grundtvigianismen og Skriftteologien« [1872]). *F. C. K.*

Grundundersøgelse. Forud for Planlægningen af Funderingen for et Bygningsværk maa gaa en nøje Undersøgelse af Grunden, hvorpaa det skal opføres. G. foretages efter Bygningsværkets Vigtighed og Udstrækning mere eller mindre omhyggelig, og der anvendes væsentlig to Metoder, enten en direkte Undersøgelse af Jordens Beskaffenhed eller en Undersøgelse af Jordens Bæreevne.

Jordens Beskaffenhed undersøges ved Gravning af Brønde, i Reglen firkantede med 1 å $1_{,4}$ M.'s Sidelinie, afstivede og udforede med Træ; de give fortrinlig Oplysning om Grundens Beskaffenhed, men ere dyre og kunne ikke uden stor Bekostning føres væsentlig ned under Grundvandet, ligesom de selvfølgelig ikke kunne anvendes ved Byggearbejder i Vand. Disse Fortrin besidder Sondérstagen, en ca. 4 M. lang, $2^1/_2$—4 Cm. tyk Staalstang, forsynet i den ene Ende med en slank Spids, i den anden med et Tværhaandtag; den stikkes ned i Grunden og lader — ved den større eller mindre Lethed, hvormed den trænger ned, ligesom ogsaa ved den Lyd, der fremkaldes ved dens Arbejde i Grunden — en øvet Mand nogenlunde kunne afgøre Jordens Beskaffenhed, men den kan kun benyttes til ringe Dybde, ca. 3 M. Ved større Dybder, samt hvor Grunden er dækket med Vand, er den sikreste og bedste Metode Boring (s. d.).

Jordens Bæreevne kan til Dels bestemmes ved Ramning af Prøvepæle, idet den Dybde, til hvilken de ved et givet Ramslag og en bestemt Faldhøjde drives ned i Grunden, giver et vist Begreb om Grundens Bæreevne eller direkte viser, i hvilken Dybde et fast og tæt Jordlag ligger; saaledes fandt man ved Bygningen af en ny Bro over Elben ved Pirna ved Nedramning af 5 Cm. tykke Staalstænger, at der 4 M. under Flodbunden fandtes god Byggegrund. Metoden egner sig i øvrigt bedst, hvor man senere vil fundere Bygningsværket

paa Pæleværk. Endelig kan man ogsaa i enkelte Tilfælde direkte prøve Jordens Bæreevne ved Belastning, hvilket sker ved at anbringe en Flade af given Størrelse paa Jorden i den færdig udgravede Byggegrube og belaste denne med det dobbelte af den Belastning, Byggegrunden senere vil faa efter Bygværkets Opførelse; denne Prøvebelastning maa henligge i længere Tid og den eventuelle Synken jævnlig kontroleres ved Nivellement; naar Fladen ikke synker noget kendeligt, kan man anse Byggegrunden for god. *C. Ph. T.*

Grundvand. Af det Vand, der som Nedbør (Regn, Sne, Taage, Rim o. s. v.) falder paa Jordens Overflade, vil en Del løbe overjordisk af efter Jordens stærkeste Fald, en Del fordampe og endelig en Del synke ned i Jorden; af denne sidste Del vil noget fordampe eller opsuges af Planterødderne; noget vil opsuges og blive som Fugtighed i Jorden, medens Resten, følgende Tyngdens Love, vil synke ned, indtil det træffer et for Vand vanskelig gennemtrængeligt Lag, et saakaldet vandstandsende Lag (f. Eks. Ler, Klippe o. s. v.), hvor det forøger det i Forvejen staaende Vand, det saakaldte G. Graver man et Hul i Jorden, træffer man altid, naar man er naaet ned til en vis Dybde (den saakaldte Grundvandstand), frit Vand, hvis Overflade kaldes Grundvandspejl, og hvis Oprindelse er den ovenfor beskrevne. Da G. paa Grund af de overliggende fugtige Jordlag ikke fordamper, og da det kun er en ringe Del, der opsuges af den overliggende Jord til Erstatning for Fordampningen i de øverste Jordlag, vilde Grundvandspejlet stige, hvis ikke G. fandt Afløb til Siden, hvad det i Reglen gør, idet det, følgende det vandstandsende Lags Overflade, under Tyngdekraftens Paavirkning, bevæger sig i een eller flere Strømme, de saakaldte Grundvandstrømme, ad den Vej, hvor det finder mindst Modstand. Sand- og navnlig Grus-lag yde forholdsvis ringe Modstand mod Vandets Bevægelse, og det er derfor ogsaa især disse, der, naar de ligge oven paa et vandstandsende Lag, føre *Grundvandsstrømmene*; man kalder dem i saa Tilfælde vandførende Lag. Da Jordlagene hyppig veksle, vil man ofte træffe over hverandre forskellige vandførende Lag adskilte ved vandstandsende Lag, og der er intet i Vejen for, at Grundvandstanden kan være forskellig i de forskellige Lag; dette benytter man sig af ved den saakaldte »Elkington's Afvandingsmetode«, der gaar ud paa ved Boring eller Gravning at sætte en Vandmængde, man vil fjerne (f. Eks. en Sø eller generende G.), i Forbindelse med et dybere liggende, vandførende Lag med lavere Grundvandstand; det vandførende Lag optager da det saaledes tilledede Vand og bortfører det.

Det vandførende Lag kan enten udmunde i en Bakkeskraaning, hvor da Vandet vil løbe ud og danne Kilde, eller det udmunder i Søer, Vandløb eller Havet; har det intet Afløb, vil G. samle sig i det og maaske fylde det, men i saa Tilfælde fremkommer kun en underjordisk Vandbeholdning, ingen Grundvandsstrøm. Naar et vandførende Lag, der kommer fra højereliggende Egne, dækkes af et vandstandsende Lag, tilstrækkelig mægtigt, til at det fra det højereliggende Grundvandspejl hidrørende hydrostatiske Tryk ikke faar Overmagten og bryder det dækkende Lag, kan man ved at gennembore eller -grave det dækkende Lag faa G. til at stige op over det vandførende Lags Overflade, efter Forholdene maaske endda betydelig højere end Jordoverfladen; man faar da, hvad man kalder en artesisk Brønd eller Kilde. Den Hastighed, hvormed G. bevæger sig i Jorden, afhænger af Grundvandspejlets Fald og det vandførende Lags Beskaffenhed, men er i Reglen meget ringe. Grundvandstanden er heller ikke konstant, thi hverken Nedbøren, Fordampningen eller Planternes Forbrug af Vand er konstant, og som Følge heraf maa Grundvandstanden være underkastet Variationer. G. faar gennemgaaende sin laveste Stand om Eftersommeren og sin højeste om Foraaret. Da Afløbet kun sker meget langsomt, maa man paa Steder, hvor den høje Stand er til Ulempe, skaffe det lettere Afløb; dette sker ved Grøfter eller Dræn (se Dræning), eventuelt Pumpning. G.'s Stigen og Falden er ogsaa skadelig i sanitær Henseende, navnlig i Byer, hvor den øvre Jordskorpe er stærkt forurenet; ved G.'s Falden suges Luft ned i den fugtige Jord, og de organiske Stoffer gære; ved G.'s Stigen trykkes den med Kim befængte Luft, den saakaldte Grundluft, ud af Jorden; det er derfor af stor hygieinisk Betydning, at G. holdes paa omtrent samme Stand ved en rationelt gennemført Dræning.

G. er paa Grund af den Filtration, det har gennemgaaet i Jordlagene, i Reglen frit for opslemmede Stoffer, ligesom det, naar det kommer fra større Dybder, ogsaa er frit for Kim, men derimod indeholder det en stor Mængde opløste Salte, navnlig kulsure Salte af Kalk, Magnesia, Jærn o. s. v., hidrørende fra de Lag, G. har været i Berøring med; G. er derfor i Reglen haardt Vand. Da en Del af de kulsure Salte ere opløste som Følge af G.'s Kulsyreindhold, udskilles de ved G.'s Fremtræden i Luften, og paa denne Maade afsættes kulsurt Kalk som Kalksinter (Kildekalk) ved enkelte Kilder; G.'s Indhold af kulsur Jærnforilte bevirker paa lignende Maade en Udskilning af Jærnokker. Vand fra artesiske Brønde, der indeholder større Mængder af saadanne kulsure Salte, maa, før det kan bruges til Drikkevand, luftes for at udskille de omtalte Stoffer før Filtreringen. Det maa endnu kun omtales, at alle Mineralkilder skylde G.'s opløste Mineralsalte deres Ry.

• G.'s Temperatur afhænger af den Dybde, i hvilken det vandførende Lag ligger under Jordens Overflade; ligger det i en Dybde af 15—20 M., vil Vandets Temperatur meget nær være ens hele Aaret og lig Stedets Middeltemperatur, og for hver 30. M., Laget ligger dybere, vil Temperaturen vokse ca. 1°. *C. Ph. T.*

Grundvæv d. s. s. Grundparenkym.

Gruneisen, Charles Lewis, engelsk Forfatter, af tysk Herkomst, født 1806, Hans publicistiske Virksomhed har især været knyttet til »Morning Post«, som han en Tid var Underredaktør ved, og for hvem han var Krigskorrespondent i Spanien 1837—38 (hvor han gennemgik mange Farer, blev fangen, men ved Palmerston's Indflydelse frigiven) og 1839—44 Paris-Korrespondent. Hans rige Initiativ gav sig bl. a. Udslag i Oprettelsen af den italienske Opera i Covent Garden 1847 og i Stiftelsen af *Conservative land society* 1852.

Gruner, Justus, tysk Embedsmand, født 28. Febr. 1777 i Osnabrück, død 8. Febr. 1820,

traadte 1802 i preussisk Tjeneste og brugtes til at lede Indvandring af tyske Nybyggere i Posen. Fortrængt herfra 1806 kom han i Forbindelse med Stein og Hardenberg, blev 1809 Politipræsident i Berlin og 1811 sat i Spidsen for hele det hemmelige Politi. Da Preussen i Marts 1812 sluttede Forbund med Frankrig imod Rusland, tog han, der var en ivrig tysk Patriot, sin Afsked og drog til Prag, hvor han nærede Planer om at fremkalde en Folkerejsning i Ryggen paa den franske Hær. Efter den franske Regerings Forlangende blev han i Aug. 1812 fængslet og sat i Forvaring paa Fæstningen Peterwardein, men løslodes i Efteraaret 1813. Senere brugtes han ved Forvaltningen af Storhertugdømmet Berg og andre Landskaber ved Rhinen og fik 1815 Ledelsen af de forbundne Magters Politi i Frankrig. Til Løn for sin Virksomhed blev han adlet 1815 og Sendemand i Schweiz 1816. *E. E.*

Gruner, Wilhelm Heinrich Ludwig, tysk Tegner og Kobberstikker, født i Dresden 24. Febr. 1801, død smst. 27. Febr. 1882, var først Teatermaler og uddannedes derpaa af Kobberstikker E. G. Kriiger i Dresden, 1826—36 i Milano af Longhi og Anderloni, hvor han udførte sine første Blade: spanske Hyrder efter Velasquez, Selvportræt efter R. Mengs, Giulio Medici efter Rafael, S. Hieronymus efter Guercino og 9 Blade for Passavant's »Raffael von Urbino«; 1837—41 levede han i Rom og udførte Planeterne efter Rafael fra Capella Chigi i St. Maria del Popolo (11 Blade), flere Blade efter Overbeck, Mantegna's »Christus ved Søjlen«, og Rafael's »Pax vobiscum« (i Brescia). 1841 rejste G. til England, hvor han udgav Værket: »The fresco decorations and stuccoes of churches and piaces in Italy during the XV and XVI centuries« [1844] samt en Række Stik som: »Den sovende Ridder« og »Christus i Getsemarre« efter Rafael. Først fra 1857 tog han til Stadighed Bolig i Dresden, blev Professor ved Akademiet og Direktør for Kobberstiksamlingen og udførte endnu saavel mange enkelte Blade som Stik for adskillige større Værker om Kunst, saaledes til Layard's »Ninive«, Harford's »Illustrations of Michelangelo« og »Specimens of ornamental art« (80 Blade). Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har et Par af G.'s Hovedblade. *A. Ls.*

Grunert, Johann August, tysk Matematiker, født 7. Febr. 1797 i Halle, død i Juni 1872 i Greifswald, ved hvis Universitet han var Professor fra 1833. G. udmærkede sig især ved sjældent omfattende matematiske Kundskaber. Fra 1841 var han Udgiver af »Archiv der Mathematik und Physik« (efter ham kaldet G.'s Arkiv), og han har skrevet adskillige matematiske Afhandlinger i dette. Imellem hans særlig udkomne Arbejder findes flere Lærebøger, der have opnaaet mange Oplag. *Chr. C.*

Grunewald, Naaleskov ved Berlin mellem Charlottenburg, Spandau, Havel og Wannsee, omfatter 4,676 Hekt. og er med sine talrige Søer, den brede Havel, sine smukke Bakkepartier samt sin Mængde af Forlystelsessteder et yndet Udflugtssted for Berlinerne. Det kgl. Jagtslot G. er bygget 1542 af Kurfyrst Joachim II. *Joh. F.*

Grunker, Penge, særlig opsparede, liggende paa Kistebunden.

Grunnet, Niels Peter, dansk Fripræst, født i Nørre Bjært 19. Febr. 1827, død i Kjøbenhavn 13. Jan. 1897. Straks efter sin Konfirmation blev G. Lærer ved Almueskolen i Hedensted. Da han var stærkt optagen af Tanken om Hedningemissionen, blev han hjulpen til at komme paa Missionsskolen i Basel, og 1854 blev han indskreven som Student ved Universitetet der. Gennem Dr. teol. H. C. Rørdam kom han i Forbindelse med det danske Missionsselskab og blev af L. Helveg og Kragballe undervist for at udsendes som Missionær. Paa Møder, han holdt, udtalte han sig meget skarpt om Folkekirken og gav til Kende, at han hellere vilde blive hjemme, hvorfor han blev afskediget af Selskabets Tjeneste 1855, og oprettede s. A. en Frimenighed i Kjøbenhavn, der byggede Martins-Kirken paa Frederiksberg. Menigheden holder sig til de lutherske Symboler, men forkaster Kirkens Forbindelse med Staten. Der er nu Filialer rundt om i Danmark. Hans Søn er bleven hans Efterfølger, men en stor Part af Menigheden har udskilt sig og valgt Sass til Præst, som efter i flere Aar at have været dansk Præst paa Ny-Zealand en Tid arbejdede i den kjøbenhavnske Indre Missions Tjeneste. *H. O—d.*

Gruppe i geologisk Betydning betegner Indbegrebet af alle de Jord- og Stenarter, der ere dannede i samme geologiske Tidsalder eller »Æra«. Jordskorpens ældste Stenarter udgøre den arkæiske G, derpaa følger den palæozoiske, den mesozoiske og den kænozoiske G. liver af disse G. inddeles i »Systemer« (tidligere ofte betegnedesom »Formationer«, s.d.), hvis Dannelsestidsrum betegnes som en geologisk »Periode«; Systemerne deles atter i »Etager«, dannede hver i Løbet af een »Epoke«. *N. V. U.*

Gruppe i parlamentarisk Forstand i det væsentlige enstydig med Fraktion (s. d.), kun at Antallet af de Medlemmer, som saaledes have sluttet sig sammen og skilt sig ud fra Hovedpartiet, i Reglen er endnu mindre. Jo flere Medlemmer en lovgivende Forsamling tæller, og jo ældre det parlamentariske Liv bliver, desto større Rolle vil ogsaa Delings- og Underdelingstendensen, efter de forskellige stærkere eller svagere Meningsafskygninger inden for Fællespartiets Ramme, naturlig komme til at spille. C. *V. N.*

Gruppe, Otto Friedrich, tysk Digter og filosofisk Forfatter, født 15. Apr. 1804 i Danzig, død 7. Jan. 1876 i Berlin. G. studerede klassiske Sprog og Litteratur, siden tillige Filosofi i Berlin, men kunde her ikke faa nogen Stilling ved Universitetet, da han var en Modstander af den dengang eneherskende Hegel'ske Filosofi, som han bekæmpede i Skrifterne: »Antäus; Briefwechsel über die spekulative Philosophie« [Berlin 1831] og »Wendepunkt der Philosophie im 19. Jahrhundert« [Berlin 1834]. Derimod lykkedes det ham at blive Medarbejder af »Preussische Staatszeitung« og fra 1835 Redaktør af dens Feuilleton. 1842 fik han en Ansættelse i Kultusministeriet i Berlin; 1844 blev han ekstraordinær Professor i Filosofi ved Universitetet, hvor han skulde foredrage Logik og Filosofiens Historie, særlig hos Grækerne; 1863 blev G. tillige Sekretær ved Kunstakademiet. Af G. haves bl. a. Skrifter om Grækernes tragiske Kunst [1834], om Romernes Elegi [1838], om Hesiodos'es Teogoni [1841], om Grækernes kosmiske Systemer [1851] o. s. v.; des-

uden en Mængde Digte, saavel episke som dramatiske, bl. a. flere Sørgespil. G. debuterede 1829 som dramatisk Forfatter med et Lystspil i Aristofanes'es Stil: »Die Winde«. Af hans litterærhistoriske Skrifter kunne nævnes: Antologien »Der deutsche Dichterwald« [3 Bd., Berlin 1849], »Sagen und Geschichte des deutschen Volkes aus dem Munde seiner Dichter« [1854], »Deutsche Uebersetzungskunst« [Hannover 1858], »Leben und Werke Deutscher Dichter« [5 Bd., München og Leipzig 1864—70]. *V. S.*

Gruppétto eller Gruppo (af ital. *groppo* »Knude«), det italienske Navn paa den musikalske Forsiring Dobbeltslag (s. d.). *S. L.*

Grus opstaar ligesom Sand og Ler og større Sten ved Sønderdeling af de faste Stenarter. Det dannes, hvor de sidstnævnte rage frem til Jordoverfladen og paavirkes af Temperaturforandringer, Luft, Vand, Plantevækst, Bølgeslag o. a. Det kan som skarpkantet »Forvitringsgrus« blive liggende paa Dannelsesstedet; oftere skylles det bort, afrundes under Transporten og aflejres som Gruslag paa andre Steder; samtidig bliver det da skyllet nogenlunde rent for Sand og Ler. Større Grusmasser aflejres mange Steder af Havet og af Floderne. En særegen Dannelsesmaade har det vulkanske G. (»Lapilli«, s. d.). Mellem fint G. og groft Sand findes ingen naturlig Grænse; hvor det ved videnskabelige Undersøgelser er nødvendigt at sætte en bestemt Grænse, sætter man oftest denne ved Korn med Tværmaal af 2 Mm., saaledes at Materiale med en mindre gennemsnitlig Kornstørrelse kaldes Sand, med en større G. *N. V. U.*

Grus 1) (zool.) se Traner. 2) (astrom.) se Tranen.

Gruschevskaja, russisk Flække i det donske Omraade, Kreds Tscherbask, med store Kullejer og (1885) 3,100 Indb. *C. A.*

Grusien se Georgien.

GrUSiniske Landevej, Postvejen fra Vladikavkas over Kavkasus-Kæden til Tiflis. Den er 213 Km. lang og fører langs Terek's øvre Løb med Kasbek paa højre Haand op til Darjal-Passet, indtil den naar sin største Højde ved Krestovskaja Gora (2,432 M.). Herfra gaar den nedad i Aragva's Dal, følger Kur's højre Bred forhi Gudaur, Mleti, Duschet, Mzcet til Tiflis. Den blev oprindelig anlagt som Militærvej og aabnedes I. November 1863. *C.A.*

Gruson, Hermann, tysk industridrivende, er født 13. Marts 1821 i Magdeburg, fik en grundig Uddannelse i Teknik i Borsig's Maskinfabrik og ved Studier. Han blev 1845 Maskinmester ved Berlin—Hamburg-Banen, og Ledelsen af de store Reparationsværksteder betroedes ham. 1851 overtog han som Overingeniør Ledelsen af Wohlert's Maskinfabrik i Berlin, og 1854 kom han som teknisk Dirigent for Hamburg—Magdeburg-Dampskibskompagni til Magdeburg's Forstad Buckau. Her oprettede han et Skibsværft og et lille Jærnstøberi for egen Regning og kastede sig over Specialiteten »Hartguss«, haardstøbt Støbejærn, som snart fik Anvendelse i Maskinbygningen, til Jærnbanebrug, Hjul, Hjertestykker og til panserbrydende Projektiler. Etablissementet fik derved et stort Opsving, og 1868 udvidedes det betydelig. 1886 fik det Navnet Grusonwerk og kom i et Aktieselskabs Eje. Grusonwerk skaffede sine Pansere af Grusonmetal (d. s. s. Hartguss) Indgang ved adskillige Landbefæstninger, traadte i Forbindelse med Schumann om Fabrikation af hans Panserlavetter og gik ligeledes over til at fabrikere hurtigskydende Kanoner. G. ledede Grusonwerk til 1. Juli 1891, trak sig derefter væsentlig tilbage til Privatlivet og lever for sine videnskabelige Arbejder især i Astrofysik og sine Drivhuse, som ere berømte, særlig dyrker han Kaktus. Aktieselskabet Grusonwerk sluttede 1892 en Overenskomst med Firmaet Fr. Krupp i Essen, til hvilket Etablissementet fuldstændig overgik 1893. Værket beskæftiger 2—3,000 Arbejdere, der er ca. 970 Værktøjsmaskiner og 64 Dampmaskiner med 1,811 H. K. og 155 Kraner og andre Løfteapparater (herunder hydrauliske Kraner til 150,000 Kg. Byrde). Panserstøberiet kan i en Time med 6 Kuppelovne smelte 60,000 Kg. Jærn. Værket leverer foruden Panserkonstruktioner Jærnbane- og Sporvejsmateriel, Presser, Knusemaskiner og Møller, Maskiner til Krudtværker, Løfteapparater og Gasmotorer. De grusonske haardstøbte Projektiler have i de senere Aar maattet vige for Staalprojektiler; derimod har Grusonwerk i hurtigskydende Kanoner, hvoraf mange ere leverede navnlig til den tyske Flaade, fundet en ny Specialitet. G.'ske Panserkonstruktioner indgaa i Kjøbenhavn's Landbefæstning. *F. W.*

Grusonmetal, haardstøbt Støbejærn, anvendes til Sporvognshjul, Projektiler, Pansere o. l.

Grusonwerk se Gruson.

Grut, Edmund Gottfred Hansen, dansk Øjenlæge, er født 15. Jan. 1831 i Kjøbenhavn. 1854 blev G. cand. med., var derpaa Kandidat paa Frederiks Hospital, hvorpaa han foretog en længere Studierejse i Udlandet. Paa den Tid havde Oftalmologien netop gjort et uhyre Fremskridt ved Opfindelsen af Øjenspejlet, der i Hænderne paa Folk som v. Griife, Donders og Arlt bevirkede en stor Omvæltning i denne Specialitet. G. studerede navnlig hos v. Griife, der paavirkede ham meget stærkt, og efter sin Hjemkomst tog han 1857 Doktorgraden ved en Afhandling om Øjenspejlet. 1859—61 var han Reservekirurg paa Frederiks Hospital, men 1863 oprettede han sin Øjenklinik og helligede sig fra nu af udelukkende for Oftalmologien. Klinikken voksede hurtig til en meget betydelig Størrelse, og G.'s største Betydning ligger i, at han benyttede sit store Materiale til Undervisning af studerende og de unge Læger, saa at en meget stor Mængde af de danske Læger uddannedes af ham. Indtil 1882 virkede han som Privatdocent, derefter ansattes han som midlertidig Docent ved Universitetet, og 1888 lykkedes det ham at faa oprettet et ordinært Professorat i Øjensygdomme, som han derefter beklædte til 1895. G. har i lige høj Grad udmærket sig som Diagnostiker, Operatør og Lærer. Som Forfatter har han skrevet en stor Mængde Journalartikler, væsentligst Oversigter og Meddelelser om sin Specialitets Udvikling, og 1888—92 var han Udgiver af »Nordisk oftalmologisk Tidsskrift«, hvori findes en af hans betydeligste Afhandlinger om Skelen. 1882 antog han Familienavnet G. *G. N.*

Gruter (lat. *Gruterus*), Jan, nederlandsk Filolog og Epigrafist, født 3. Decbr. 1560 i Antwerpen, død 20. Septbr. 1627 i Berhelden ved Heidelberg. Da hans Fader 1567 var Medunder-

skriver af Protesten imod Filip II's tyranniske Færd i Nederlandene, maatte G., hvis egentlige Navn var Gruytère, med sine Forældre, for at undgaa Spaniernes Hævn, flygte til England, hans Moders Stammeland. Han studerede særlig Sprog og Historie, først i Cambridge, siden i Leyden, da Byen var bleven fri for Fremmedherredømmet, og besøgte siden andre Universitetsbyer, i flere af hvilke han optraadte som Lærer. 1589 kaldtes han af Christian af Sachsen til Professor i Historie ved Universitetet i Wittenberg; men da denne Fyrste var død, og man forlangte af G., at han skulde underskrive Konkordieformelen, maatte han 1592, da han nægtede dette, opgive sin Stilling. Men s. A. kaldtes han til Heidelberg som Professor i Historie; 1602 blev han tillige Bibliotekar. I Heidelberg udgav han 1602—03 efter Opfordring af Joh. Scaliger (s. d.) og med denne som Medarbejder sit Hovedværk *Inscriptiones antiquae totius orbis romani* [2 Bd.], et for sin Tid fortrinligt Værk, der bl. a. udgaves paa ny 1707 af Grävius i Amsterdam [4 Bd.]. Da Tilly i Trediveaarskrigen indtog Heidelberg 1622, berøvede Sejrherrerne G. hans udmærkede Privatbibliotek, og han maatte flygte fra Byen. G. er Forfatter til en utrolig Mængde Skrifter og Afhandlinger, af hvilke vi foruden nysnævnte epigrafiske Værk bør omtale hans *Florilegium ethico politicum* [Frankfurt 1610], en Samling Ordsprog og Tankesprog fra forskellige Sprog. (Litt.: I. van Hulst, »J. G.« [Liège 1847]; Köchly i Beretningen om Filologforsamlingen i Heidelberg 1865). *V. S.*

Grutning se Skraaning.

Gruyer [gryjé'], 1) François Anatole, fransk Kunsthistoriker, er født 15. Oktbr. 1825 i Paris. G., der først sent, efter praktisk Virksomhed som Ingeniør m. m., kastede sig over det kunsthistoriske Studium, blev 1872 Generalinspektør for de skønne Kunster, 1875 Akademimedlem og 1881 Konservator ved Louvre-Samlingen. Hans Værker, hvoraf de nedennævnte ere de vigtigste, behandle fornemmelig Renaissancen; »Essai sur les fresques de Raphael au Vatican« [2 Bd. 1858—59], »Des conditions de la peinture en France« [1862], »Raphael et l'antiquité« [2 Bd. 1864], »Les vierges de Raphael et l'iconographie de la vierge« [3 Bd. 1869], »Les œuvres d'art de la renaissance italienne au temple de St.-Jean« [1875], »Raphaël, peintre de portraits« [2 Bd. 1881], »Histoire et description de l'église de St. Madeleine« [1884] og Pragtværket »Voyage autour du salon carré au musée du Louvre« [1890]. 2) Gustave, er født 1841 i Paris, ovenn.'s Broder, Kunsthistoriker, har oversat Thausing's »Durer« og bl. a. skrevet »Les illustrations des écrits de J. Savonarola, publ. en Italie au XV et au XVI siècle« [1880] og »Fra Bartolommeo et M. Albertinelli« [Paris 1886]. *A. Hk.*

Gruyère [gryjæ!r], Théodore Charles, fransk Billedhugger, født 17. Septbr. 1813 i Paris, død 1. Marts 1885 smst. G., Elev af Ramey og Dumont, debuterede 1836 med »Ung Pige og hendes Vogter«, vandt for »De syv Helte foran Theben« 1839 den store Rom-Pris og blev 1875 Medlem af Akademiet. Andre Prøver paa hans Kunst, der vurderes for dens heldige Forening af Stilfølelse og naturalistisk Studium, ere »Marius i Carthago« [1837], »David synger for Saul« [1838], »Pandora« [1843], »Muc. Scævola« [1846], »Psyche« [1855], »Chactas ved Atala's Grav«, de dekorative Arbejder »Laon« og »Arras« (allegoriske Figurer for Paris'es Nordbanegaard, 1864), to Sandstensstatuer (Basilius og Hezechiel) for Kirken St. Augustin [1865], andre Værker for den ny Opera og Kirken St.-Thomas d'Aquin (Relief), samt Portrætter, saaledes Statuen af Ingres. *A. Hk.*

Grübel, Johann Konrad, nürnbergsk Dialektdigter, født i Nürnberg 3. Juni 1736, død smst. 8. Marts 1809. Han var fra først af Blikkenslager og Harnisksmed (*Flaschner*), men blev senere berømt som Kunstsmed, dog endnu mere ved sin Folkedigtning, i hvilken han paa fortræffelig, korrekt *Nürnberg-Dialekt* giver livlige og paalidelige Billeder af Borgerlivet i sin Fædrenestad. Han er ogsaa bleven paaskønnet af sine Bysbørn, idet disse have rejst ham en Statuette paa en af Byens Pladser. Hans »Gedichte in Nürnberger Mundart« udkom i 3 Smaabind 1802 og vandt Goethe's offentlig udtalte Bifald (ny Udg. ved Frommann 1857). »Sämtliche Werke« [4 Bd. 1835]. *C. A. N.*

Grüder, Hermann, apostolsk Præfekt for Danmark, født i Schwerin 1828, død i Kjøbenhavn 15. Decbr. 1883. Han studerede i Rom og i Miinster i Westfalen, blev straks efter sin Præstevielse 1851 Præst for den romersk-katolske Menighed i Kjøbenhavn, og senere blev han apostolsk Præfekt for Danmark. I Anledning af Biskop Martensen's Skrift »Katolicisme og Protestantisme« skrev han »Det protestantiske og det katolske Trosprincip« [1875]. *L. M.*

Grydesten d. s. s. Spæksten, se Talk.

Gryfitkalk d. s. s. Gryphæa-Kalk.

Gryfōsis d. s. s. Gryposis.

Gryla, et kvindeligt Fabeluhyre, der paa Island bruges til at skræmme Børn med. Forestillingen om G. er meget gammel (i øvrigt er Navnet ogsaa et ældgammelt Navn paa Ræven) og findes allerede i 13. Aarh.; i Sturlungasaga findes et lille Vers, hvor G. siges at have 15 Haler; senere bliver hun udmalet paa forskellig Maade, men altid meget skrækkelig og uhyggelig. Fra Island's Middelalder haves mange remsemæssige Digte, de saakaldte Grýlukvæði, om hende og hendes Slægt. *F. J.*

Gryller (lat. *gryllus*), Billeder eller Figurer, der paa en fantastisk Maade ere sammensatte af Dele af Mennesker og Dyr. Efter hvad Plinius fortæller, hidrører G. fra Maleren Antifilos (s. d.), der var en vittig Karikaturtegner, og som engang tegnede en Karikatur af en Mand, der hed Gryilos (græ. »Gris«), saaledes, at han lignede en Gris. Dette Billede vakte saa stor Opsigt, at man siden kaldte lignende Billeder for G. Fra den romerske Kejsertid haves flere saadanne paa Gemmer o. l. *V. S.*

Gryllīdae se Faarekyllinger.

GryllOtalpa d. s. s. Jordkræbs, se Faarekyllinger.

Gryllus se Faarekyllinger.

GryllUS se Gryller.

Gryn ere Korn, der ere befriede for Skallen. Afskalningen foregaar paa særlige Grynmøller, ved hvilke Kornene behandles mellem en Møllesten og en denne omgivende »Kipe« af Rivejærnsblik med den ru Side vendt mod Stenen. Denne bevæger sig meget hurtigt og river herved Skallen af, medens samtidig en Del af Kernen bliver til

Mel, der sigtes fra eller blæses fra tillige med Skallerne. G. fremstilles enten af hele Korn, eller disse brækkes først itu paa en Kværn eller mellem skarpt riflede Valser, eller ogsaa brækkes de halvt færdige G., hvorefter de afrundes og poleres paa finere Kværne, undertiden med Kipe af Træ. Det er oftest Byg, Boghvede, Havre og Ris, der males til G.; ved Boghvede og Havre maa Kernen fugtes efter at være befriet for den ydre Skal for lettere at slippe de indre Klid, og Havregryn underkastes oftest til sidst en Dampning, hvorved Stivelsekornene svulme op, saa at Cellevæggene til Dels sprænges, og G. bliver lettere fordøjelig. *K. M.*

Gl'iin se Baldung, H.

Griill, Anastasius, se Auersperg, A. A.

Grün, Karl, tysk Publicist, født i Westfalen 30. Septbr. 1817, død i Wien 18. Febr. 1887. Han grundlagde 1842 den radikale »Mannheimer Zeitung«, og da han blev udvist af Baden og Bayern, tog han til Köln, hvor han holdt Forelæsninger over Litteratur- og Kunsthistorie og skrev »Friedrich Schiller als Mensch, Geschichtschreiber, Denker und Dichter« [1844]. Han rejste derfra til Paris, hvor han skrev »Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien« [1845] og »Uber Goethe vom menschlichen Standpunkte« [1846]. Da han 1848 vendte tilbage til Tyskland, blev han valgt ind i den preussiske Nationalforsamlings yderste Venstre, og 1849 blev han holdt 8 Maaneder i Varetægtsarrest som anklaget for »intellektuel« Meddelagtighed i de pfalziske Revolter, men endelig frikendt. Han levede derpaa nogen Tid i Belgien og Italien, derefter som Lærer ved Handels- og Haandværker-Højskolen i Frankfurt og endelig (1870) i Wien. Af hans Skrifter kunne endnu nævnes: »Louis Napoleon Bonaparte, die Sphinx auf dem franzosischen Kaiserthron« [anonym, 3. Opl. 1860], »Kulturgeschichte des 16. Jahrhunderts« [1872], »L. Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass« [2 Bd. 1874], »Kulturgeschichte des 17. Jahrhunderts« [2 Bd. 1880]. *C.A.N.*

Griinberg, By i preussisk Provins Schlesien, i Regeringsdistriktet Liegnitz, er smukt beliggende ved Jærnbanelinien Stettin—Breslau; (1895) 18,500 Indb., hvoraf over 2,000 Katolikker. Der findes j Uldspinderi og betydelig Klædefabrikation, samt Maskinfabrikation, Frugt- og Vindyrkning. Særlig drives Handel med Grünberger-Champagne, fortrinsvis til Rusland. I Nærheden findes Brunkulsgruber. G. hørte tidligere til Fyrstendømmet Glogau. I de omliggende Flækker findes Vindyrkning, der ca. 1150 blev indført i denne Egn. *Joh. F.*

Gründer (tysk), Stifter af Aktieforetagender. Bruges særlig om dem, der uden Hensyn til Foretagendernes Rentabilitet beskæftige sig med at starte Aktieselskaber for at inkassere den med Stiftelsen forbundne Indtægt (se Aktieselskab, S. 401). *E.M.*

Grunderbank, en Bank, der har det Formaal at stifte Aktieselskaber (smlg. *Crédit mobilier*). Ordet bruges med samme Bibetydning som Grunder. *E. M.*

Grüne, Johan Peter Martin, dansk Journalist, født 21. Marts 1805 i Kjøbenhavn, død 19. Febr. 1878, var Søn af en fattig tysk Skrædder og oprindelig selv Kunstdrejersvend. Ved at vandre paa sit Haandværk rejste han 1825—33 i Tyskland, Schweiz og Italien og samlede sig mange Kundskaber. Efter sin Hjemkomst 1834 blev han Medarbejder af »Kjøbenhavnsposten« og Apr. 1839 Redaktør af dette Blad indtil dels Ophør 1859. Oprindelig var han greben af den nymodens Radikalisme, men hans Uvilje imod de nationale Bevægelser fremkaldte et Omslag, og hans Iver for Helstaten drev ham efterhaanden over til en ligefrem Forherligelse af Reaktionen og Legitimismen. Under den orientalske Krig tog han aabent Parti for Rusland. De samme Grundsætninger kom endnu stærkere til Orde i Ugebladet »Kronen«, som han udgav 1862—67. I sin Polemik var han skarp og bitter, men hans personlige Færd var altid hæderlig. *E. E.*

Griineberg, Hermann Julius, er født 1827 i Stettin, grundlagde 1858 sammen med Vorster en Salpeterfabrik i Kalk ved Koln, hvilken Fabrik siden udvidedes til at fremstille alle Slags Gødningsstoffer, bl. a. svovlsur Ammoniak af Gasvand, hvortil han konstruerede et nu almindelig benyttet Apparat (se Ammoniak S. 735). G. har bl. a. ogsaa gjort sig meget fortjent af Landbruget ved sin Virksomhed for Indførelsen af Kalisalte som Gødningsmiddel. *K. M.*

Grünenwald, Jakob, tysk Historie- og Genremaler, født 30. Septbr. 1822 i Stuttgart, død 1. Oktbr. 1896 smst., hvor han fra 1875 virkede som Professor ved Kunstskolen. Han uddannedes paa sin Fødebys Kunstskole, særlig under Dietrich og Neher, og lagde sig, især under Paavirkning af sidstnævnte, efter det religiøse Maleri (»Christus helbreder syge«, »Korsfæstelsen« m. m.); efter at han 1853 var flyttet til Miinchen, blev Genrebilledet hans Hovedfag; i Arbejder som »Brudeparret hos Bedstemoderen«, »Hagelbygen« [Mus. i Stuttgart], »Hyrdens Hjemkomst« o. 1. gav han sympatetisk-hyggelige Skildringer fra Folkelivet. Af større dekorative Værker har han skabt Fresken »Slaget ved Sendling« til Miinchen's Nationalmuseum og for en Kunstmæcen i Miinchen et stort Billede, forestillende dennes Familie omsvævet af Aarstidernes Genier [1879]. *A. Hk.*

Griinerit, en brun, asbestagtig, af Jærnsilikat bestaaende Varietet af Hornblende, findes i Dep. du Var, Frankrig. *N. V. U.*

Grünewald, Matthias, tysk Maler, født mellem 1470 og 1480, død efter 1529. Om hans Liv ved man grumme lidt; den væsentligste Kilde i saa Henseende er Sandrart; han skal være født i Aschaffenburg, har virket i Mainz, en Tid været sindssyg; selve hans Kunst har i lang Tid hvilet i Mørke, men staar nu i et noget klarere Lys, efter at man med Sikkerhed har kunnet henføre Alterværket i Mus. i Colmar (1510) til ham; det er et af G. Guersi for Klosteret Isenheim (Øvre-Elsass) stiftet Alterbillede med St. Antonius, St. Sebastian, Eneboerne Antonius og Paulus, Madonna omgiven af musicerende og syngende Engle, samt den særlig karakteristiske Fremstilling af den hellige Antonius's Fristelser, overhovedet et i Kolorit og aandeligt Indhold fremragende Værk med ejendommelig fantastiske Landskabsmotiver. Andre Arbejder, som med Sikkerhed henføres til G., ere bl. a. »Den hellige Mauritius og Erasmus« i Miinchen's Pinakotek, bestilt af Kardinal Albrecht af Brandenburg for den af ham 1518 opførte Kollegiatstiftskirke i Halle a. d. S., samt Alterfløjene med St.

Cyriacus og St. Laurentius i Bymuseet i Frankfurt. Tilnavnet »Den tyske Correggio«, som allerede Sandrart har givet ham, antyder godt hans Kunsts Styrke, det fine Clairobscur, et fortrinligt malerisk Foredrag, der bredt og kraftig gengiver Tingene. *A. Hk.*

Grünhagen, Colmar, tysk Historiker, er født 1828 ved Breslau. 1862 blev han Leder af Statsarkivet i Breslau og overtog Redaktionen af »Zeitschrift des Vereins fiir Geschichte und Altertum Schlesien's«. G. har publiceret forskellige Aktstykkesamlinger vedrørende Schlesien's og Breslau's ældre Historie samt Hussiter-Krigen og behandlet de samme Emner i en Række fremstillende Værker, blandt hvilke mærkes »Breslau unter den Piasten als deutsches Gemeinwesen« [Breslau 1861] og »Erzbischof Adalbert von Hamburg und die Idee eines nordischen Patriarchats« [Leipzig 1854], »Friedrich d. Grosse und die Breslauer 1740—41« [Breslau 1864], »Die Hussitenkämpfe der Schlesier« [smst. 1872], »Geschichte des ersten schlesischen Kriegs« [2 Bd., Gotha 1881], »Geschichte Schlesiens« [2 Bd. smst. 1884—86], »Schlesien unter Friedrich der Grosse« [2 Bd. Breslau 1890—92]. *A. Frs.*

Grynpose (Søudtryk), en konisk dannet Pose fyldt med Gryn. Brugtes tidligere i Træskibene til at tætte et Grundskud (s. d.). Ved Hjælp af en i G.'s spidse Ende befæstet Tovende hales den ind i Hullet, saa langt Omstændighederne tillade; naar Grynene blive vaade, ville de udvide sig og derved tætte Hullet. *C. L. W.*

Grynteokse se Okser.

Gryphaea se Østers.

Gryphaea-Kalk er en til Lias-Formationen hørende Kalksten, der indeholder mange Levninger af forskellige *Gryphaea*-Arter og træffes paa flere Steder i Frankrig og Mellemtyskland. *K. R.*

Gryphius, Andreas, tysk dramatisk Digter, født i Glogau 2. Oktbr. 1616, død smst. 16 Juli 1664. I sit 5. Aar mistede han sin Fader og fik en ukærlig Stiffader; i hans 11. Aar døde Moderen, og han flygtede, 15 Aar gl., fra sit Hjem og søgte Tilflugt hos sin Broder i Rickersdorf; her søgte han ved Selvstudium at udfylde sin afbrudte Skoledannelse, men maatte dog til sidst igen ty til Stiffaderen, som 1632 satte ham i Skole i Fraustadt. Her gjorde han rivende Fremskridt og begyndte at skrive Digte og Dramaer; men 1633 blev Skolen lukket paa Grund af Pesten, og han drog 1634 til det gamle, berømte Gymnasium i Danzig, hvor han blev i to Aar. 1636 drog han til Universitetet i Leyden, hvor han studerede flittig og allerede efter et Aars Forløb holdt Forelæsninger over en Mængde forskellige Emner, som give Vidnesbyrd om hans store og alsidige Lærdom. 1643 vendte G. tilbage til Glogau, hvorfra han som Mentor for en rig Pommeraner gjorde en større Rejse til Frankrig, Italien, Holland og Tyskland. Paa Hjemvejen opholdt han sig et Aar i Strassburg, hvor han dyrkede Poesien, og efter sin Hjemkomst afslog han to ærefulde Kaldelser som Professor, dels til Frankfurt a. O., dels til Upsala, for at kunne vie sine Kræfter til sin Fødeby, som ogsaa 1650 valgte ham til Syndikus for Fyrstendømmet Glogau. Som Digter regnes han til den første schlesiske Skole, formodentlig til Straf fordi han i sin Ungdom svor til Opitz'es Fane. For øvrigt staar hans Produktion langt over denne »Skoles« flade og vandede Digtning. Hans mørke og sørgelige Ungdom har sat dybe Spor i hans lyriske Digte og Tragedier, som for øvrigt kun ved Personernes Karakteristik hæve sig over Tidens lave Niveau; af disse kunne nævnes: »Leo Arminius«, »Katharina von Georgien«, »Cardenio und Celinde«, »Karl Stuart von Grossbritannien«. Efter at han er naaet i Havn i sin Fødeby, antager hans Digtning lysere Farver, og han vender sig til Lystspillet, hvori han har opnaaet betydelig større Resultater; dog skal her kun erindres det mærkelige Dobbeltstykke »Das verliebte Gespenste und die geliebte Dornrose«, som halvvejs er et Syngestykke, »Horribilicribrifax«, som er en Efterligning af Plautus's *Miles gloriosus*, og især det ved sin Lighed med en Del af Shakespeare's Sommernatsdrøm interessante »*Absurda comica*, oder Herr Peter Squenz«. Han har desuden skrevet en Del Digte, Sonetter og Oder, samt oversat nogle hollandske og franske Renaissancedramaer. De første Udgaver af hans Digte udkom 1643 og 1650. Den første samlede Udgave af hans Værker besørgedes af hans Søn [2 Bd. 1698]; af senere Udgaver kan nævnes et Udvalg af Dramerne med Levnedsløb og Indledning ved Jul. Tittmann (»Deutsche Dichter des 17. Jahrhunderts«, 4. Bd.). *C. A. M.*

Grypösis (græ.), kloagtig Omdannelse af Neglene ved sygelig Vækst af disse. *A. F.*

Grütli se Rütli.

Grütli-Foreningen, en politisk Forening i Schweiz, stiftet 1838 og omfattende Schweizere fra alle Kantoner og af alle Samfundsklasser, dog mest Arbejdere. Dens Retning var siden 1847 demokratisk og centraliserende, og den fik derfor størst Udbredelse i de tyske Kantoner; siden 1893 er den aabent socialistisk og Midtpunkt for Arbejderpartiet. 1891 talte den 350 Afdelinger og 16,000 Medlemmer; Bestyrelsens Sæde er i St. Gallen. *E. E.*

Grytten Herred, Romsdal's Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 3,029 Indb., dannes af den egentlige Romsdal o: Raumas Dalføre fra Christian's Amtsgrænse til Fjorden, dennes Sidearm Is fjorden med det derfra opgaaende Dalføre, samt den lige ved Elvemundingen Syd over gaaende Isterdal. Romsdalen er i sin hele Længde 46 Km. en trang Fjælddal, som kun i den nedre Del aabner sig noget og giver Plads for en tættere Bebyggelse paa de af Elven oplagte Terrasser; op over Dalen træde Fjældsiderne nær ind paa Elven og ere saa bratte, at enhver Bebyggelse er umulig uden for selve Dalbunden; allerøverst lige ved Amtsgrænsen hænger dog en enkelt Gaard og nogle Sætre paa de her noget mindre stejle Sider. Selve Rauma, der løber ud af Lesjeskogsvandets vestre Ende, medens Laagen løber ud af dets østre Ende, gaar med et stærkt Fald, optager paa venstre Side først den betydelige Ulvaa, falder derpaa ud over Slettafossen. Længere nede forener Vermaaen sig med Rauma i en lang Fos, som i Flomtiden er storartet. Neden for Fos i Fos, Dalen snævrer sig ind mere og mere, indtil der mellem Troldtindernes og Romsdalshorn's næsten lodrette Sider kun saa vidt er Plads for Elven og den til Dels ud i den byggede Vej. Endnu 4 Km. og Rauma

flyder da rolig de sidste 14 Km. mellem veldyrkede Marker og en rig Vegetation af de forskellige Løvtræer, indtil den mellem Nes paa Nordsiden og Veblungsnes paa Sydsiden falder ud i Romsdalsfjordens inderste Arm Isfjorden. Romsdalen er bekendt for sin Naturskønhed; mægtige Fjældmasser hæve sig paa begge Sider, over hvilke spidse Tinder hæve sig, højere og dristigere, jo mere man nærmer sig Havet. Dalen bør derfor ses paa Tur fra Gudbrandsdalen og ikke omvendt. Dalens nederste Del fortjener Navnet Gryten, den er en fuldstændig Kedel, fra hvis indre Del Isterdalen og Romsdalen skære sig ind, og som er omgiven af en Krans af Alpetinder. Yderst mod Søen Næsfjæld og Blaanebba ved en lavere Aasryg forbunden med Romsdalshorn, 1,554 M., med dettes to markerede Toppe, bag dette adskilt ved en Bræ hæver Vengetinderne, 1,843 M., sin vakre takkede Ryg og over Skaret mellem begge det spidse Lillehorn, 1,542 M. 0. f. Romsdalshorn ligger Kalskraatind, 1,672 M., og endnu længere ind over mod Eikesdalen Rangaahøgda, 1,769 M. Nord for disse Fjælde ligger det 4 Km. lange, 0,8 Km. brede Grøttavand, som gennem Glutraelv har Afløb Nord over i Isfjordens Forlængelse mod Øst Heensdalen, gennemstrømmet af den fra Øst mod Vest flydende Heenselv. Fjældene mellem disse Elve og Nord for den indre Heensdal er en eneste Samling af Brær og spidse Tinder: Gjuratind, 1,720 M., paa den østlige, og Kirketaget, 1,366 M., paa den nordlige Grænse.

V. f. Romsdalen hæver sig Soggefjæld, 1,440 M., bag dette den spidse Top Kongen, 1,618 M., og højere op i Dalen løfte de bekendte Troldtinder (højeste 1,794 M.) deres takkede Række lige over Dalbunden. Paa den samme Fjældstrækning hæver sig længere Øst Døntind, 1,660 fif., og over mod Vermedalen, en forholds-\is bred Sæterdal, Vermetind, 1,453 M. Verma kommer fra det store Vermevand, næsten rundt med ca. 3 Km. Diameter, paa hvis Sydside Vermehøa hæver sig til 1,615 og Hanedalstind, 1,783 M. Længere mod Syd og Vest hæve Fjældene sig endnu mere uden dog at fremtræde i saa udprægede Tindeformer som længere Vest. Her ligger over mod Ulvaadalen, som med sin Sidedal Midtbotn danner en særdeles god Sæterdal med ypperlige Græsgange, Bjorneggen, 1686 M., over paa den vestlige Grænse Pyteggen, 1,984 M., Herredets højeste Fjæld, og straks Syd for denne Karitind, 1,967 M. Paa Grænsen mod Lesje ligge lige ved Siden af hinanden Storhø, 1,886 M. og Troldkirken, 1,833 M. Mellem alle disse Fjælde ligge mange Vande og løbe en Mængde Bække, som næsten alle søge ned mod Rauma og i Fossefald styrte ud over de bratte Fjældsider. Det bebyggede Strøg er indskrænket til Hoveddalen Heensdalen og nordre Side af Isfjorden; kun enkeltvis findes en Gaard eller Plads i Isterdalen og Ulvaadalen. Nederst ved Fjorden ligger en bymæssig Klynge Huse omkring Næs (16 Huse med 101 Indb.) paa Nordsiden og Veblungsnæs (59 Huse med 345 Indb.) paa Sydsiden af Elvemundingen. Her ligger ogsaa Sætnæsmoen med Barakker for Søndmøre Korps. Turisthoteller ere byggede paa Veblungsnæs og Næs, ligesom de fleste Skydsstationer, saaledes navnlig Stueflaatenog Ormeim, ere indrettede for Turister. Det tidligere bekendte Sted Aak er nu gaaet over i privat Eje. Rauma er bekendt for sit rige Laksefiske; de fleste Vande og større Elve ere fulde af ypperlige Ørreder. Af Vildt træffes endnu Vildren og af Fuglevildt især Ryper. Hovedvej fører langs Rauma over til Gudbrandsdalen, en god rodelagt Vej langs Isfjordens søndre Bred til Heensdalen og videre op over denne Dal. Herredet dannes i gejstlig Henseende af G. Hovedsogn og Kors Annekssogn, begge i Hoveddalen, samt Heen Anneks i Dalen af samme Navn. Med Molde vedligeholdes daglig Dampskibsforbindelse. Herredets Areal er 1,044 □ Km., hvoraf 36,7 □ Km. Indsøer. CLitt.: C. Hall, »Turistminder fra Romsdalen« [i »Dennorske Turistforenings Aarbog« 1882 og 1883]; B. Dahl, »Molde og Romsdalen«, en Rejsehaandbog [Chra. 1892]). *J. F. W. H.*

Grützmacher, Friedrich Wilhelm Ludwig, tysk Violoncellist, er født I. Marts 1832 i Dessau, hvor hans Fader var Kammermusikus, Elev af Drechsler i Violoncel og Schneider i Komposition, blev 1849 første Violoncellist i Gewandhaus-Orkesteret og Lærer ved Konservatoriet i Leipzig, 1860 kgl. Koncertmester og Kammervirtuos i Dresden. 1867—68 foretog G. Kunstrejser i England og Skandinavien, 1880 optraadte han i Musikforeningen i Kjøbenhavn. G. er ikke blot en af de mest fremragende Virtuoser paa sit Instrument, men ogsaa en anset og produktiv Komponist og en udmærket Lærer. Han har udgivet flere Studieværker, ligesom ogsaa kritiske Udgaver og Bearbejdelser af ældre Mesteres Værker. — Hans Broder Leopold G., ligeledes Violoncellist, er født 4. Septbr. 1835 i Dessau, har været ansat i Kapellerne i Leipzig, Schwerin, Prag og Meiningen, og er siden 1876 første Cellist i Hofkapellet i Weimar. *S. L.*

Grützner, Eduard, tysk Genremaler, er født 26. Maj 1846 i Grosskarlowitz (Schlesien). Han kom 1864 til Miinchen, fik her næste Aar Piloty til Lærer og tilegnede sig under denne en betydelig malerisk Færdighed. Hans første større Arbejde var en Suite dekorative Oliebilleder (»Kunsterne«) for Hirschberg's Hus. 1839 begynder den lange Række humoristiske Værker, der har gjort hans Navn saa bekendt og gennem talrige Reproduktioner yderligere har skaffet ham et stort Publikum, først Shakespeare-Billederne med Falstaff som Hovedperson (fra »Henrik IV« : Rekrutmønstring, Falstaff i Fru Hurtig's Knejpe, fra »De lystige Koner i Windsor« etc), derefter en Mængde Munkebilleder med gemytlige laskede Munke, der forstaa at nyde Bordets Glæder, og fremstillede, med stærkt karikerende Humor, der dog i Længden virker en Del ensformig, i alskens pudsige Situationer (»Vinprøve«, »Klosterbryggerset«, »Lystig Lekture«, »Barberingen«, »Keglebanen i Klosteret« [1893] etc); endelig har han malet en Del komiske Billeder fra Jægerlivet og i den senere Tid forsøgt sin Humor ogsaa paa andre Felter (»Kunstvennen i Raritetskabinettet« o. s. v.). En Del af hans Værker ere samlede i fotografisk Gengivelsei »Studienblätter« [1889] og »G.-Album« [Miinchen 1892]. *A. Hk.*

Grytø, Handelssted i Stegen Præstegæld i Nordland's Amt, ligger paa Grytøvær S. f. Vestfjorden; det er et meget betydeligt Handelssted, der i flere Generationer har tilhørt den Schøn-

ning'ske Familie, og har en overmaade heldig Beliggenhed lige i Leden. Den gode, men vanskelig tilgængelige Havn er i den senere Tid bleven godt opvardet og oplyst, men samtidig ogsaa grundere. *J. F. W. H.*

Gräb, Karl Georg Anton, tysk Arkitekturmaler, født 18. Marts 1816 i Berlin, død 8. Apr. 1884 smst. G., der som Elev af Gerst, hans Svigerfader, en Tid dyrkede Dekorationsfaget, paa Akademiet oplærtes i Arkitektur- og Landskabsgenren, paa lange Studierejser erhvervede sig et grundigt Kendskab til Arkitekturens Mesterværker i forskellige Lande, 1851 blev Hofmaler og 1855 Professor ved Berlin's Akademi, hører til Tyskland's betydeligste Arkitekturmalere Han har fornemmelig malet gotisk Bygningskunst (Interiører), i Olie og Vandfarve, med dygtigt malerisk Foredrag, der udpenslende gør Rede for alle Enkeltheder, men samtidig sikkert fastholder den perspektiviske Helhed og samler alle Detailler i et fint Clairobscur. Som Eksempler anføres her: »Korsgang i Domkirken i Regensburg« [1853], »Kor i Halberstadt Domkirke« [1854, den Ravené'ske Samling i Berlin, som ogsaa ejer »Fontana Medina i Napoli«], »Scaliger'nes Grave i Verona« [1859], »Mansfeld's Grave i Andreas-Kirken i Eisleben« [1860] i Nationalgal. i Berlin, hvor desuden findes bl. a. »Pulpitur i Halberstadt Domkirke« [1860], »Koret i S. Georg i Tübingen«, »Synagoge i Prag« [1876] o. m. fl. Hans Evne som Landskabsmaler træder frem i Vægbillederne »Det gamle Athen« og »Olympia« til Berlin's ny Museum, fra 1850'erne, paa hvilken Tid han, med fremragende Akvarelteknik, udførte henved hundrede Landskabsprospekter fra Potsdam, Charlottenburg etc. for den kgl. Familie. Sønnen Paul G. (1842 — 92) uddannede sig efter Faderen som Arkitekturmaler og udførte senere fine arkitektoniske Interiører. ***A.*** *Hk.*

Græcisme, Overførelse af græsk Ordform eller Konstruktion til et andet Sprog, særlig Latin; i den romerske Litteraturs Blomstringsperiode, da Kendskabet til græsk Litteratur var et Led af den højere Dannelse, og græske Vendinger ofte anvendtes i Konversations- og Skriftsprog, er G. et almindeligt Fænomen. — Græcisere, have Forkærlighed for græske Vendinger og Former. *K. H.*

Grædekoner, Kvinder, der mod Betaling e. 1. paa en lydelig og fremtrædende Maade, enten sammen med en afdøds Slægt og Venner eller alene, paa deres Vegne give Sorgen over Dødsfaldet til Kende ved Græden, Hylen eller ved at synge Klagesange. G. anvendes hos flere primitive Folk ved Begravelsesceremonier (se Ligfærd). Paa ægyptiske Mindesmærker ser man ofte i Grave et saa stort Antal Kvinder afbildede klagende (f. Eks. paa en Gravvæg i Ny Carlsberg Glyptotek), at de næppe alle have været Slægtninge og Venner, men at der rimeligvis maa have været G. iblandt dem. Hos Israelitterne omtales ogsaa G. (Jerem. 9. 17). G. anvendes ogsaa hos Grækere og Romere, som det bl. a. ses af flere Billeder fra Oldtiden. I den kristne Kirke, hvor en anden Betragtningsmaade af Døden gjordes gældende end i Hedenskabet, forbødes derimod Anvendelsen af G. *V. S.*

Græerne d. s. s. Graierne.

Graf, Gustav, tysk Maler, født 14. Decbr. 1821 i KSnigsberg, død 6. Jan. 1895 i Berlin. G. fik sin første kunstneriske Uddannelse i Diisseldorf under T. Hildebrandt og W. Schadow, foretog derefter en større Studierejse i Ind- og Udland, bl. a. til Paris, som han ogsaa senere paa en af sine store Rejser besøgte, og af hvis Kunst der til Tider kan mærkes Genklang i G.'s; fra 1852 slog han sig ned i Berlin. Han malede først historiske Billeder, akademisk holdte, saaledes allerede under Diisseldorf-Opholdet et Motiv fra Niebelungen-Sagnet, senere »Jefta's Datter« [1851], større dekorative Arbejder, stærkt paavirkede af Kaulbach, i Kuppelsalen i Berlin's ny Mus. (disse efter Kaulbach's eget Udkast), fire stereokromiske Billeder fra Hercules- og Theseus-Myten i Altes Museum's Porticus, Freskerne »Solon«, »Feidias«, »Demosthenes« for Konigsberg's Universitet [1868 — 70] etc., Mere personlig Kunst ydede han i sine smukt følte Genrebilleder fra Frihedskrigen, f. Eks. »Fædrelandskærlighed i 1813« (o: Ferdinande v. Schmettau giver sit afskaarne Haar; Berlin's Nationalgal. 1862), og i Portrætfaget, i hvilket han blev meget søgt, særlig af Dameverdenen, hvis Elegance i Dragt og Snit han gav med stor Virtuositet; et fremragende Arbejde er hans Portræt af Feltmarskal v. Roon [Berlin's Nationalgal.; 1882]. Hans nøgne Kvindeskikkelser »Felicie« [udst. 1879] og »Märchen« [1880] m. fl. vakte ved deres Fremkomst betydelig Opsigt. ***A.*** *Hk.*

Grafe, 1) Karl Ferdinand von, tysk Kirurg, født 8. Marts 1787 i Varszava, død 4. Juli 1840 i Hannover. G. studerede i Dresden, Halle og Leipzig, hvor han 1807 blev Doktor. Det følgende Aar blev han Livlæge hos Hertugen af Anhalt-Bernburg, 1810 Professor i Berlin. Fra 1813 beklædte han høje Stillinger som Militærlæge og som Lærer for Militærlægerne. 1826 blev han adlet af Kejser Nikolaj af Rusland. Særlig gjorde han sig bekendt som Kirurg og Øjenlæge og blev som saadan kaldt til Hoffet i England og døde, medens han opholdt sig i Hannover for at operere Kronprinsen for en Øjensygdom. Han bidrog meget væsentlig til Udviklingen af Kirurgien og Oftalmologien i Tyskland. Af hans betydeligste Arbejder kunne nævnes: »Angiektasie, ein Beitrag zur rationellen Cur und Erkenntniss der Gefassausdehnungen« [Leipzig 1808], »Normen fiir die Ablosung grosserer Gliedmassen« [Berlin 1812], »Rhinoplastik« [1818], »Die Gaumennaht« [1820], »Die epidemisch-contagiöse Augenblennorrhoe Aegyptens in den europäischen Befreiungsheeren« [Berlin 1823]. *G. N.*

2) Albrecht v on, berømt tysk Øjenlæge, o venn.'s Søn, født 22. Maj 1828 i Berlin, død 20. Juli 1870 smst. G. studerede i Berlin, hvor han blev Doktor 1847. Han rejste derpaa til Udlandet og kom først til Prag, hvor han paa Arlt's Opfordring begyndte at studere Øjensygdomme. I de følgende Aar studerede han denne Specialitet hos Datidens berømteste Øjenlæger i Paris, Wien og London. Her traf han sammen med den udmærkede hollandske Fysiolog og Øjenlæge Donders, som han sluttede et varmt Venskab med og stod i Forbindelse med hele Resten af sit Liv. 1850 vendte han tilbage til Berlin, hvor han oprettede en Øjenklinik, hvortil Patienter snart strømmede fra hele Verden. 1851 opfandt Helmholtz Øjenspejlet, som navnlig i G.'s Haand gjorde Revolution i hele Of-

talmologien. 1852 blev G. Privatdocent, 1857 ekstraordinær og 1866 ordinær Professor i Oftalmologi i Berlin. 1854 grundlagde han »Archiv für Ophtalmologie«, hvis første Bind næsten kun indeholdt Afhandlinger af ham selv; men snart tiltraadte Arlt og Donders Redaktionen, og under deres Ledelse udviklede dette Tidsskrift sig til et af de betydeligste medicinske Tidsskrifter og har haft den væsentligste Betydning for den moderne Oftalmologis Udvikling. — G. var en glimrende Lærer, hvis Foredrag fulgtes med største Interesse af en meget stor Mængde Læger fra alle Verdens Lande. Han var utrolig flittig trods sit svage Helbred og skrev en overordentlig stor Mængde glimrende Afhandlinger, der for største Delen findes i hans »Archiv«. Af alle hans store Opdagelser vil dog ingen bevare hans Navn som hans Paavisning af, at Iridektomi i en Række af Tilfælde af Glaukom (s. d.) bringer Helbredelse eller i alt Fald standser Sygdommen, der tidligere ufejlbarlig førte til absolut Blindhed. Blandt hans Afhandlinger kunne maaske særlig nævnes: »Ueber die Iridectomie bei Iritis«, »Ueber das Gesichtsfeld bei Amblyopie«, »Schielen und Schieloperation«, »Ueber Morbus Basedowi«, >Die Iridectomie bei Glaucom«, »Uber Embolie der *Arteria centralis retinae*«, »*Neuritis optica* nach Cerebralkrankheiten« o. s. v. o. s. v. Har end den følgende Tids Forskninger bragt mange Rettelser til G.'s Opfattelse af mange Sygdomme og Operationer, vil han dog altid staa som en af de betydeligste Øjenlæger i Verden. — G. var gift med en dansk Dame, Komtesse Knuth, der oprettede et Legat for det kgl. danske Blindeinstitut, der bærer G.'s Navn. *G. N.*

3) Alfred Karl, tysk Øjenlæge, er født 23. Novbr. 1830 i Martinskirchen ved Miihlberg a. d. Elbe. G. studerede ved forskellige tyske Universiteter, blev Doktor 1854 i Halle og var derefter i 1855—58 Assistent hos sin ovenn. Fætter Albrecht von G. 1858 oprettede han en Øjenklinik i Halle, 1864 blev han ekstraordinær, 1873 ordinær Professor, men trak sig 1892 paa Grund af Svagelighed tilbage. 1874—80 udgav han sammen med Sämisch det store Samleværk: »Handbuch der gesammten Augenheilkunde« i 7 Bd., hvori han selv skrev »Motilitätsstörungen«. Han har desuden skrevet en stor Mængde Af handlinger, især i »Archiv fiir Ophthalmologie«. *G. N.*

Gräfe, Heinrich, tysk Skolemand, født 3. Marts 1802 i Buttstädt i Thüringen, død 22. Juli 1868 i Bremen. G. studerede i Jena ved Siden af de teologiske Discipliner Matematik og Filosofi, blev 1823 ansat som Medhjælper ved Kirken og Gymnasiet i Weimar, hvorfra han 1825 gik som Rektor til Jena, hvor han udfoldede en betydelig organisatorisk Virksomhed. I denne Periode udgav G. matematiske og naturhistoriske Skolebøger samt Tidsskriftet »Die deutsche Schule«, der blev forbudt i Preussen og Østerrig og ophørte at udgaa efter et Par Aars Forløb; fremdeles »Das Rechtsverhältnis der Volksschule von innen und aussen« [1829] og »Archiv fiir das praktische Volksschulwesen« [8 Bd. 1828—35]. 1840 blev G. ekstraord. Professor i Pædagogik ved Universitetet i Jena og holdt der de Forelæsninger, der ligge til Grund for hans »Allgemeine Pädagogik« [2 Bd. 1845] °g »Die deutsche Volksschule« [2 Bd. 1847]. 1842 blev G. kaldet til Kassel for at organisere Skoleväesenet der, og han havde samme Held med sig som i Jena. Snart kom Skolen i stor Anseelse, og saavel Lærere som Tilsynsmænd kom fra Land og By for at lære den at kende og for at drage Nytte af dens udmærkede Rektors pædagogiske Indsigt. Fra mange Stæder i Tyskland, ja endog fra St. Petersborg kom Skolens Mænd for at høste Udbytte af G.'s Erfaringer. Ved Siden af sit Embede og Stillingen som Medlem af Skolekommissionen samt som Overinspektør for Borgerskolen m. m. fandt G. Tid til litterære Arbejder. Da 1848 en Forandring i reaktionær Retning af den hessiske Forfatning var i Anmarch, bragte hans Frisind ham til kraftig at tage Ordet derimod, og da tilmed hans Skrift »Der Verfassungskampf in Kurhessen« [1851] udkom, blev han Genstand for en Retsforfølgning, der endte med, at han blev idømt Fæstningsstraf i et Aar samt Embedsfortabelse. Efter at være kommen paa fri Fod drog han 1853 til Schweiz, hvor han i Ziirich søgte at ernære sig ved Privatundervisning. 1855 blev han kaldet til Bremen for at indrette en ny Borgerskole. Under dette Arbejde vaagnede hans gamle Energi, og med stor Dygtighed udførte han det ham overdragne Hverv, hvorpaa han blev Skolens Forstander med Titel af Professor. Her tilbragte han Resten at sine Dage, syslende med pædagogisk Forfattervirksomhed. (Litt.: W. Rein, »Encyklop. Handbuch der Pædagogik«, 2. Bd. [1896]; K. Schmidt, »Gesch. der Pädagogik«, 4. Bd.). *Fr. Th.*

Graffe, Karl Heinrich, tysk Matematiker, født 1799. G., der var Professor ved den højere Industriskole i Ziirich, har skrevet flere matematiske Afhandlinger (f. Eks. i Crelle's Journal) samt nogle Lærebøger; mest kendt er »Die Auflösung der hoheren numerischen Gleichungen« [1837], der er en Besvarelse af et af Berlin's Akademi stillet Prisspørgsmaal. *Chr. C.*

Gräfie, Albert, tysk Portræt- og Historiemaler, født 2. Maj 1809 i Freiburg i. Br., død 28. Decbr. 1889 i Miinchen, hans Hovedopholdssted. Han studerede paa Akademiet i Miinchen under Cornelius og Schnorr; større Indflydelse paa hans Kunst, især dens Hovedfag, Portrættet, fik baade i Opfattelse og Malemaade Winterhalter i Paris, under hvem han arbejdede 1840. Han malede talrige historiske og religiøse Billeder: »Arminius'es Triumftog« [Karlsruhe's Kunsthallel, »Aarstiderne« for Karlsruhe's Slot, flere Alterstykker til Byer i Baden, »De fortrolige hos Beethoven«, der gjorde stor Lykke, etc.; størst Anseelse vandt han dog ved sine Portrætter; under et Ophold i England malede han saaledes Dronning Victoria og Prinsessen af Wales; han har endvidere bl. m. a. portræteret Kejser Maximilian af Mejiko og hans Hustru, Storhertuginden og Arvestorhertugen af Baden samt Kronprinsen og Kronprinsessen af Preussen. *A. Hk.*

Gräfrath, By i preussisk Rhin-Provinsen i Regeringsdistriktet Diisseldorf, 4 Km. N. f. Solingen ved Itterbach og ved Jærnbanelinien Ohligs—Vohwinkel, har (1890) 6,700 Indb., hvoraf 5,000 Evangeliske, samt Jærn- og Staalvarefabrikation, Silkevæveri, Lak- og Fernisfabrikation. G. erholdt 1856 Stadsret. *Joh. F.*

Grækenland (Hellas) (hermed et Kort), Kongerige i Sydeuropa, udgør den sydlige Del af

Balkan-Halvøen S. f. ca. 40° n. Br. Det er landfast mod Nord med Tyrkiet, hvor Grænsen danner en noget bugtet Linie fra Arta-Bugten paa Vestsiden til Bjærget Olympos'es Sydskraaninger paa Østsiden; i øvrigt begrænses det mod Øst af Archipelagos, mod Syd af Middelhavet og mod Vest af det ioniske Hav, af hvilke Haves talrige Øer en betydelig Mængde hører med til Kongeriget. Bredden fra Vest til Øst er gennemsnitlig 200 Km., og den største Længde fra Nord til Syd 460 Km. Arealet er, efter Forøgelsen 1881, ca. 65,120 □Km., heraf falde ca. 32,800 paa Fastlandet (13,370 erhvervede 1881 i Thessalien og Epeiros), 22,200 paa Morea med hosliggende Øer, ca. 3,700 paa Euboia, 4,000 paa Øerne i Archipelagos og 2,300 paa de ioniske Øer. Befolkningen udgør (1896) 2,434,000, hvilket giver 37 paa 1 □Km., noget over Gennemsnittet af hele Balkan-Halvøen's Befolkningstæthed (35). Kongeriget bestaar af 4 Hoveddele; Thessalien, Livadien (Rumilia), Morea og Øerne.

Oversigt over Indholdet.

	Side.
Naturforhold, Geologi, Klima m. m.	1097.

Det gamlo G.

	Side.
Land og Folk	1100.
Samfundsforhold	1101.
Religion, Kultus, Mytologi	1103.
Sprog	1107.
Litteratur	1110.
Kunst	1116.
Musik	1116.
Historie	1120.

Ny-G.

	Side.
Befolkningsforhold	1129.
Statsforfatning m.m.	1131.
Finansvæsen	1131.
Næringsveje	1131.
Undervisnings væsen	1133.
Hær og Søværn	1133.
Mønt, Maal og Vægt	1134.
Samfærdselsmidler	1135.
Sprog	1135.
Litteratur	1136.
Presse	1138.
Historie	1138.

Naturforhold m. m.

Kystomrids og Øer. Intet Land i Europa har i Forhold til sit Areal en saa rigt udviklet Kystlinie som G., intet -Sted finder man en saa inderlig Forbindelse mellem Land og Vand som her. Ligesom Europa er den af alle Verdensdelene rigest leddelte, saaledes kulminerer Delingen i den helleniske Halvø, der i sin nordlige Del udtakkes af dybtindskaarne Bugter, i Morea udvikler sig næsten øagtig for sluttelig at opløse sig i en virkelig Krans af Øer. Hele Kystlinien er (Øerne fraregnede) ca. 2,000 Km., og intet Punkt paa Morea ligger mere end 52 Km., i Livadien 60 Km. og i Thessalien mere end 102 Km. fjernet fra Havets Kyst. Paa Østkysten trænger længst mod Nord Volo-Bugten [den pagasæiske Bugt] sig 35 Km. ind igennem det thessaliske Bækkens Bjærgrande, dækket mod Havet af Halvøen Magnesia, der mod Syd ender i en smal, bjærgrig Landtunge, krummet mod Vest, som om den vilde forvandle Bugten til en Indsø, og uden for hvilken de nordlige Sporader (Skiathos, Skopelos, Chelidromia, Pelagonisi og Skyros) gruppere sig. Gennem Tricheri- og Oreos-Kanalen staar Volo-Bugten i Forbindelse med Zituni-Bugten [den maliske Bugt], der udfylder den dybeste Del af Sænkningen mellem Othrys og Oeta og i Oldtiden strakte sig helt ind til Passet i ved Thermopylai, men hvis inderste Del nu mere gg mere opfyldes af Spercheios'es Aflejringer. Det smalle, ved Chalkis kun 60 M. brede, Evripo-Stræde mellem Livadien's Kyst og Euboia (Evripo, Negroponte), G.'s største 0 (3,775 □ Km.), fører atter mod Syd ud i Archipelagos. Euboia finder sin naturlige Fortsættelse i to parallelle Ørækker, der ligesom Euboia's Bjærge bestaa af krystallinske Skifere; til den yderste, østlige høre Andros, Tinos, de nøgne Klippeøer Mykonos og Delos, den endnu den Dag i Dag ved sin yndige og yppige Vegetation udmærkede Naxos, engang Hjemstedet for de ædleste græske Vine, og endelig Amorgos; til den indre Ørække høre den sterile Klippeø Gyaros, Syra med den vigtige Handelsby Hermupolis, Marmorøen Paros, Nios samt Anafi. Længere Syd paa trænger Ægina-Bugten [den saroniske Bugt] sig 60 Km. ind i Landet afskærende den trekantede Halvø Attike, der ligesom Euboia finder sin Fortsættelse i en Række Øer: Tzia [Keos], Thermia [Kythnos] med varme Kilder, den jærnrige Serifos og Sifnos med engang betydelige Guld- og Sølvgruber; ogsaa Melos og Vulkanøen Santorin [Thera] kunne regnes herhen. Inde i selve Ægina-Bugten ligge de historisk berømte Øer Ægina og Salamis. Ægina-Bugten adskilles ved den korinthiske Tange, der paa sit smalleste Sted kun er 6 Km. bred og nu er gennemgravet af en Kanal, fra den store korinthiske Bugt mod Vest. Disse to dybe Indskæringer skille næsten fuldstændig Livadien fra den sydlige Del af Kongeriget, den store Halvø, som Oldtidens Grækere efter dens Form sammenlignede med et Platanblad og kaldte Peloponnes, medens Italienerne senere sammenlignede den med et Morbærblad og derfor benævnede den Morea. Straks S. f. Ægina-Bugten dækker Halvøen Argolis for Nauplia-Bugten med Øerne Hydra og Spetsæ eller Spezzia [Pityussa]. Mod Syd deler Morea sig i tre Halvøer, hvoraf den østligste, det gamle Lakonien, ender i det af alle Oldtidens Sømænd saa frygtede Forbjærg Kap Malea, i hvis Nærhed Øen Kythera (Cerigo) ligger, og skilles ved den store Marathonisi-Bugt fra den midterste Halvø, Maina, der ender i Fastlandets sydligste Punkt Kap Matapan [Tainaron] (36° 22' n. Br.); Koroni-Bugten adskiller atter denne fra den vestligste, den messeniske Halvø med Kap Gallo. Morea's Vestside er i Modsætning til Østsiden kun lidet indskaaren og med Undtagelse af Pylos (Navarino) fattig paa Havne; først langs Halvøens Nordside træffe vi atter en betydelig Bugt, den lange korinthiske Bugt (Lepanto-Bugten), delt i et ydre og et indre Bassin ved en Indsnævring paa Midten mellem Forbjærgene Rhion og Antirrhion, hvor Bredden kun er 3 Km.; det indre Bassin, den egentlige korinthiske Bugt, er 120 Km. langt og gennemsnitlig 15 Km. bredt. Livadien's Vestkyst har flere Indskæringer, af hvilke den smukke Arta-Bugt [den ambrakiske Bugt] med sit sølignende Bassin danner en værdig Pendant til den lige overfor liggende Volo-Bugt. Langs Vestkysten ligge de rige ioniske Øer: Korfu [Kerkyra], Leukas (Maura), Thiaki [Ithake], Kefallenia (Kefalonia), Zakynthos (Zante). (De antikke Navne ere satte i [-]).

Terrainforhold. G. er i Lighed med de øvrige sydeuropæiske Halvøer udpræget Højland, og Lavlandet indskrænker sig, med Undtagelse af den thessaliske Slette, til smalle Kyststrimler og ubetydelige Strækninger langs Flodernes nedre Løb,

der ikke vare særlig Omtale værd, hvis de ikke i Oldtiden havde været Sædet for et saa rigt Kulturliv, at det har sat sine Spor i hele vor Verdensdels senere Kultur. Bjærglandene maa opfattes som en Fortsættelse af de fra Østalperne gennem Balkan-Halvøens Vestside udstraalende Forgreninger, men de opløse sig her i G. til et Virvar af Kæder, der krydse hinanden i alle mulige Retninger, saa at det er vanskeligt at ordne dem i større Partier. Længst mod Nord, hvor Epeiros, Makedonien og Thessalien støde sammen, ligger den mægtige Metzovo-Knude, hvorfra fem betydelige Floder (deriblandt G.'s tre største: Salamvria, Arta og Aspropotamos) tage deres Udspring, og hvorover Zygos-Passet danner Hovedforbindelsen mellem Epeiros og Thessalien; herfra strækker den høje, skovklædte Pindos-Kæde sig mod Sydøst, delende Landet i en østlig og en vestlig Halvdel. Den østlige Del karakteriseres ved flere vest—østløbende Bjærgdrag, hvoraf flere naa helt ud til Archipelagos, og da der langs Kysten findes andre Kæder, der have Retning Nord—Syd, opstaa de aflukkede »Kedeldale«, der ere saa karakteristiske for G., og hvorfra Vandet kun gennem snævre Bjærgkløfter eller underjordiske Aabninger kan bane sig Vej til Havet. Det betydeligste og mest karakteristiske af disse kedelformede Landskaber er Thessalien's Lavland. Vestranden dannes af selve Pindos-Kæden, Nordranden af de lavere kambuniske Bjærge, hvis Passer i den nyeste Tid have været Stridsgenstande mellem Tyrkiet og G.; mod Øst aflukkes Dalen af tre mægtige Bjærgmasser, det straalende Olympos (2,972 M.), der dog ligger helt paa tyrkisk Grund, Kissavos [Ossa] og Plessidi [Pelion]; Sydranden endelig dannes af Othrys-Bjærgene. Paa to Steder brydes Thessalien's Bjærgrand dog, mod Syd af Volo-Bugten og mod Nord mellem Olymp og Ossa, hvor den herlige Tempe-Dal giver Plads for Salamvria [Peneios], der afvander hele Lavlandet. Tidligere dækkedes Thessalien af flere Søer, hvis Rester endnu ses i et Par flade Sumpsøer (Karla-Søen) langs Østranden. S. f. Othrys ligger Ftiotis-Fokis'es Lavland, der gennemstrømmes af Hellada [Spercheios] og mod Syd aflukkes af det høje (2,152 M.) skovklædte Oite, som falder stejlt ned mod Zituni-Bugten og i Oldtiden kun efterlod en smal Kystvej, der paa Grund af sine varme Kilder kaldtes Thermopylai (s. d.). Endnu længere mod Syd breder Boiotien's tørre Bækken sig om Topolias-Søen [Kopais], der Vest fra optager Kefissos, men selv mangler overjordisk Afløb og nu delvis er udtørret. I den sydlige Del af Boiotien blive Bjærgene mere spredte og danne afsluttede Grupper, der ligge i Retning fra Nordvest—Sydøst, længst mod Vest Giona (2,512 M.), Kongerigets højeste Punkt, derpaa det sagnrige Parnassos og Musernes Bolig Helikon, endvidere Kithairon, der fortsættes mod Øst i Ozea [Parnes], og ude paa Halvøen Attike Marmorbjærget Pentelikon, Hymettos, paa hvis Forgreninger Athen delvis er bygget, og det sølvrige Laurion, der ender i Kap Kolonnæs [Sunion], Søjleforbjærget, hvor en Række Søjler endnu minde om det gamle Sømærke Athene-Templet. Mellem Ozea og Ægina-Bugten breder Attika's største Slette sig, gennemstrømmet af Smaafloderne Kefissos og Ilissos. Endelig hæver paa Nordsiden af den korinthiske Tange Geraneia's uvejsomme Klippeparti sig til 1,370 M., tidligere dannende en skarp Skillemur mellem Hellas og Peloponnes, men nu gennembrudt af Jærnbanen fra Athen til Korinth.

Den vestlige Del af Mellemgrækenland, V. f. Pindos'es takkede, 2,000 M. høje Hovedkæde, bestaar af Landskaberne Akarnanien, Ætolien og den 1881 erhvervede Del af Epeiros, S. f. Grænsefloden Arta. I Modsætning til den østlige Dels vest—østlige Bjærgkæder have Kæderne her Retning fra Nord til Syd og hæve sig sjælden over Mellembjærgshøjde. Længst ude mod det ioniske Hav ligger Akarnanien's vandfattige Højland, et ægte Karstland, hvor Regnvandet straks forsvinder i den porøse Jordbund; paa sin østlige Side falder det med en skarp, 500 M. høj, Rand brat ned mod Vestgrækenland's eneste betydelige Slette, den akarnanisk-ætoliske, der i sin vestlige Del gennemstrømmes af Kongerigets betydeligste Flod Aspropotamos [Acheloos], hvis Delta efterhaanden har bredt sig over 20 Km. ud i Havet indesluttende flere isolerede Klipper, tidligere Øer; Slettens østlige Del opfyldes til Dels af den store Sumpsø Vrachori. Mellem Sletten og Pindos træffes et af G.'s vildeste og daarligst kendte Bjærgpartier, de ætoliske Kalkbjærge, en Vrimmel af Smaakæder med Kedeldale, der altid have huset en halvvild og halvselvstændig Hyrdebefolkning, som end ikke i Oldtiden fik Del i den almindelige helleniske Kultur, fordi uvejsomme Bjærgmasser lukkede deres Land ude fra Forbindelsen med den korinthiske Bugt.

Den smalle korinthiske Tange [Isthmos] hæver sig paa sit højeste Sted kun 70 M. o. H., saa at man har været i Stand til at grave en Kanal igennem den. Mellem Livadien's og Morea's Bjærge bestaar der altsaa ingen ydre Sammenhæng. Kernen af Morea's Bjærgland dannes af Arkadien's Højland, der i sin sydøstlige Del væsentlig bestaar af Højsletter, som atter ved en Mængde Bjærgdrag, der krydse hinanden i alle Retninger, deles i flere mindre, isolerede Plateauer, men mod Nordvest former sig som et vildt Bjærgland, hvor Kæderne krydse hinanden i broget Forvirring. Arkadien's Højland begrænses ud imod den korinthiske Bugt af høje Randbjærge, det skovklædte Olonos [Erymanthos] (2,224 M.) og de to vældige, stærkt kløftede Toppe Chelmos [Aroania] (2,374 M.) og Ziria [Kyllene] (2,355 M.), hvorfra de Kæder, der opfylde Argolis-Halvøen, udgaa. Paa Nordsiden af Chelmos, i en usædvanlig vild Egn, styrter en lille Bæk, Mavronero, sig, næsten opløst til Vandstøv, ud over Bjærgsiden for at forsvinde i en snæver Kløft; det er Oldtidens *Styx*, hvortil de gamle henlagde Nedgangen til Underverdenen. Langs Østsiden af Arkadien strækker Malevon [Parnon] sig med Toppe paa indtil 1,957 M. ud paa den østligste Halvø indtil Kap Malea, medens fra Sydsiden Morea's mest sluttede Bjærgkæde, Taygetos (efter sine 5 Toppe kaldet Pentedaktylon), strækker sig ud paa den midterste Halvø og ender i Marmorbjærget Kap Matapan; Taygetos bærer Morea's højeste Top, Hagios Elias (2,409 M.). Endelig opfyldes den vestligste Halvø af de lavere messeniske Bjærge. Lavlandet paa Morea er ind-

skrænket til smaa Kystsletter; paa Nordsiden give Bjærgene kun Plads for en smal Kyststrimmel langs med den korinthiske Bugt, men den er frugtbar og veldyrket, i det mindste i den østlige Del, Korendernes Hjemstavn; mellem Argolis'es Bjærge og Male von ligger den lille argiviske Slette, tidlig Sædet for en høj Kultur, mellem Malevon og Taygetos Lakonien, gennemstrømmet af Iri [Eurotas]. Dalen her er kun ca. 20 Km. lang og knap 7 Km. bred, men berømt, fordi den husede Oldtidens Sparta. Mellem Taygetos og de messeniske Bjærge ligger den lille messeniske Slette, endnu et af G.'s rigeste og bedst dyrkede Landskaber; derimod ligger det lave Kystlandskab mod Vest, Elis, gennemstrømmet af Ruphia [Alfeios], nu mange Steder øde og udyrket hen, og intet minder her om Oldtidens rige Kultur paa den olympiske Slette.

Geologi. G. er i Forhold til de fleste andre europæiske Lande endnu kun ufuldstændig undersøgt i geologisk Henseende, men Undersøgelserne i den senere Tid, navnlig af østerrigske Ekspeditioner, have dog givet os et Overblik over de geologiske Forhold i de store Træk. To Rækker Dannelser ere de fremtrædende, nemlig gamle krystallinske Dannelser i Halvøens Østside og Kridtformationen i Vestsiden. De krystallinske Dannelser bestaa især af Glimmerskifer med overlejrede Lerskifere og Kalksten, der hyppig fremtræde som Marmorarter af større eller mindre Renhed; disse gamle Dannelser forekomme især i Østthessalien, Sydeuboia, Attike, Lakonien og paa Kykladerne. Hvor Glimmerskiferen kommer op til Overfladen, skaber den let forvitrende Jordbund gode Betingelser for en yppig Plantevækst; derimod ere Kalkbjærgene golde og ufrugtbare. De berømteste Marmorfindesteder fra Oldtiden ere Pentelikon og Øen Paros. Kridtformationen i Halvøens Vestside (Akarnanien, Ætolien, Argolis og Arkadien) fremtræder med dristige og vilde Former, men for Agerdyrkeren er denne Jordbund saa godt som uden Betydning, den egner sig bedst til Græsgange og Skov. Særlig karakteristisk for denne Egn er den stærkt udviklede Karstdannelse (s. d.), der faar en saa betydelig Indflydelse paa Landets Vandnet, idet Søernes Afløb hyppig foregaa gennem underjordiske Aabninger, »Katavothrer«, for gennem Kanaler og Hulheder i den let udvadskelige Jordbund at bryde frem paa andre Steder som stærke Kilder, »Kefalarier«; det samme er Tilfældet med mange Floder, der forsvinde i Revner i Jorden. Af yngre Dannelser forekomme tertiære Aflejringer enkelte Steder i det flade Land (Thessalien, Attika, Iri-Dalen, Ruphia-Dalen). Vulkanske Fænomener have tidligere været hyppige, men endnu virksomme Vulkaner findes kun paa den sydligste af Kykladerne, Santorin [Thera]; derimod minde de hyppige og ofte meget stærke Jordskælv endnu om, at man befinder sig i en af Jordens uroligste Egne. Paa Metaller er Halvøen ikke rig, og kun Sølvværket i Laurion, hvor man nu ogsaa indvinder noget Jærn, Bly og Zink, er blevet i større Grad bekendt.

Klima, Plante- og Dyreverden have almindelig Middelhavslandenes Præg; dette gælder dog især om Kystlandene, idet de mere højtliggende Egne nærme sig det mellemeuropæiske. Kystegnene og Øerne have et temmelig ensartet Klima, og navnlig Vintervarmen er højere, end man efter den geografiske Beliggenhed skulde vente; i Athen er saaledes Middeltemperaturen for den koldeste Maaned (Januar) 8°, for den varmeste (Juli) 27°. I de højere liggende Egne bliver Vinteren derimod ofte temmelig streng, og selv Arkadien's Højslette har en lang, streng og snerig Vinter, medens Messenien's Lavland kun faa Kilometer derfra knap kender til nogen egentlig Vinter. Til Gengæld er Sommervarmen baade i Lavlandene, som Attika, og i de indelukkede Kedeldale ofte utaalelig trykkende, hvortil den næsten altid skyløse Himmel ogsaa bidrager sit. Evig Sne findes ikke i G., om end Taygetos'es højeste Toppe endnu bære Sne indtil Slutningen af Juli. Regnfaldet er meget ulige fordelt i Landet, idet Vestsiden (Korfu 780 Mm.) faar betydelig større Nedslag end Østsiden (Athen 385 Mm.); ogsaa Fordelingen over Aarets Maanedcr er meget ulige, idet Regnen saa godt som udelukkende tilhører Vinterhal vaaret, medens Sommeren ofte Maaneder igennem er fuldstændig regnløs. Dette, i Forbindelse med at Regnen falder i faa, stærke Byger, bevirker, at Agerdyrkningen væsentligst maa grundes paa kunstig Vanding, man faar en Oasekultur. Den golde Jordbund, det ringe og uregelmæssige Nedslag byder ikke Plantevæksten gode Betingelser; G. er derfor ogsaa, i Lighed med de øvrige sydeuropæiske Halvøer, forholdsvis skovfattigt; kun ca. 12 p. Ct. af Arealet ere Skovland, og de tidligere udstrakte Skove ere nu enten forsvundne eller stærkt reducerede, væsentlig ved Beboernes ufornuftige Rydning. Det er mest de fugtige Bjærge mod Vest, der bære Skove, dels Naaleskove (Aleppofyr, Kystfyr, H vidgran og mod Syd Pinien), dels Løvskove (stedsegrønne Ege, Bøge, Kastanjer, Valnød og Platantræer). I de lavere, skovfattige Egne erstattes Skovene af en lav Krat-vegetation, »Machien«, bestaaende af Buske (Nerier, Myrter og Laurbær) og Halvbuske (Lyng, *Cistus* og mange Læbeblomstrede). Saftige Enge og frodige Græsmarker findes ikke. Blandt de dyrkede Planter spille af Kornsorterne Ris, Hirse og Majs Hovedrollen; endvidere dyrkes Vinstokken (Korender), Oliventræet, Citron-, Appelsin- og Johannesbrødtræet. Af Husdyr holdes, foruden de almindelige mellemeuropæiske Former, talrige Geder, Æsler og Muldyr samt hist og her Bøfler og Dromedarer. Om G.'s Dyre- og Planteliv se i øvrigt Middelhavsfauna og -flora. (Litt.: E. Curtius, »Peloponnesos« [2 Bd., Gotha 1851—52]; Schweiger-Lerchenfeld, »Griechenland in Wort und Bild« [Leipzig 1882]; Bötticher, »Auf griech. Landstrassen« [Berlin 1883]; Neumann og Partsch, »Physikalische Geographie von Griechenland« [Breslau 1885]; Philippson, »Der Peloponnes« [Berlin 1891—92]; Baedeker, »Griechenland« [3 Opl., Leipzig 1893]; Th. Fischer i A. Kirchhoffs »Länderkunde von Europa« [2. Bd., Leipzig og Prag 1893]; Cordella, *La Grèce sous le rapport géologique et minéralogique* [Paris 1878]; Clon Stephanos, *La Grèce au point de vue naturel, ethnologique anthropologique, demographique et médical* [Paris 1884]; Gavrielidès, Παυσελήνιος Σύντροφος [i »Statist. Aarbog«, Athen 1892]; C.C. Christensen, »G.« [i »Lande og Folk« Hæfte 7]; Generalkort over Kongeriget G., 11 Bl. i Maalestok I: 300,000 [Wien 1885]; Scandalides, Samfærdselskort over G. [6 Bl., Athen 1890]).

C. A.

Det gamle G. (Hermed et Kort).

Land og Folk.

Grækerne dannede i Oldtiden hverken nogen politisk eller geografisk Enhed. De beboede den græske Halvø (indtil Olympos-Bjærget og den ambrakiske Bugt mod Nord) med de Øer, som sluttede sig hertil, fremdeles Øerne i det ægæiske Hav (Kreta, Karpathos og Rhodos indbefattede), Lilleasien's Vestkyst og Dele af Øen Kypros (Cypern). Uden for dette Omraade anlagde de, til Dels allerede i forhistorisk Tid, Kolonier paa Makedonien's og Thrakien's Kyster, omkring Propontis (Marmara-Havet) og Pontos Euxeinos (det sorte Hav), i Nordafrika, Ægypten, i det sydlige Italien, paa Sicilien og i Sydfrankrig. Under Alexander den Store og Diadocherne fik græsk Kultur og Sprog en langt større Udbredelse end forhen (se Hellenistiske Riger). Flere af de Egne, hvor der fandtes græske Kolonier, bleve saa godt som helt græske. I Thrakien og Makedonien har det græske Sprog holdt sig den Dag i Dag, i Syditalien (»Stor-Grækenland«) er det først uddød i nyere Tid.

Den græske Verden bestod af en Række mindre Stater af forskelligt Omfang og Magt. Landskaberne ɔ: de sammenhængende Territorier, som beboedes af væsentlig ensartet Befolkning, der talte samme Dialekt, havde fælles Kultus og andre fælles Ejendommeligheder, vare i politisk Henseende Enheder af meget forskellig Art. Nogle udgjorde i den historiske Tid et enkelt Statssamfund, andre et Forbund af flere Stater, jævnstillede eller under den størstes Overhøjhed; i nogle var Forbindelsen mellem de enkelte Kommuner, hvoraf de bestode, meget løs. Sammenslutninger, der rakte ud over Landskabernes Grænser, forelaa fra ældgammel Tid i de saakaldte Amfiktyonier (s. d.); efter deres oprindelige Karakter havde de dog kun underordnet politisk Betydning. Om de Kampforbund (Symmachier), som fremkaldtes ved Krigen med Perserne, henvises til Afsn. »Historie«, S. 1122 ff.; navnlig det Symmachi, der stod under Athen's Ledelse, havde en Tid Karakter af et organiseret Hele. I den sidste Periode af Frihedstiden spillede det achæiske og ætoliske Forbund en betydelig Rolle (se Afsn. »Historie« S. 1126). Om G.'s Stilling og Administration under Romernes Herredømme henvises til S. 1127.

Trods den stærke politiske Splittelse havde Grækerne en stærk Følelse af at udgøre een Nation i Modsætning til alle fremmede (»Barbarer«, s. d.); hertil bidrog især fælles Sprog og Skrift, ensartet Religion og Tænkemaade, Fællesskab i Aandsevner og Anlæg. Kun de paa Kypros boende Grækere stode længe uden for den almindelige Udvikling og benyttede endog en egen Skrift. — Om Grækernes Slægtskabsforhold til andre indoeuropæiske Folk og om Stamme- og Dialektforskelligheder henvises til Afsn. »Sprog«, S. 1108 ff.

I de homeriske Digte findes endnu intet egentligt Fællesnavn for det græske Folk; dog bruges Navnene paa de mest fremtrædende Stammer (Achæer, Argeier, Danaer) til Dels som Fællesbetegnelse. I den historiske Tid kaldte Grækerne sig Hellener (Ἕλληνες), Landet, som de beboede, Hellas (Ἑλλάς); Oprindelsen til disse Ord er ikke ganske sikker; i de homeriske Digte betegne de en Stamme og et Landomraade i Thessalien. De østerlandske Folk kaldte Grækerne Ionere efter den Stamme, der var den betydeligste paa Lilleasien's Kyst og i Ægæerhavet, og som synes fortrinsvis fra gammel Tid at have staaet i Forbindelse med de orientalske Kulturlande. Det Navn, Folket har i de nyere europæiske Sprog, stammer fra Romernes *Graeci*, som antages oprindelig at have betegnet en Folkestamme i Epeiros.

G.'s fysiske Geografi omtales S. 1097 ff., hvor de Navne, som Bjærge, Floder o. s. v. havde i Oldtiden, findes tilføjede i [-] ved Siden af de moderne. De enkelte Landskaber beskrives i særlige Artikler, hvorfor her kun kort anføres deres Navne. Nordligst laa Thessalien, hvortil sluttede sig mod Øst Magneternes Omraade, mod Syd Malis, Oitaia og Æniánernes Land, mod Sydvest Dolopernes. De øvrige Landskaber N. f. den korinthiske Tange vare (fra Vest til Øst) Akarnanien, Ætolien, det vestlige (ozoliske) Lokris, Doris, Fokis, det ostlige (epiknemidiske og opuntiske) Lokris, Boiotien, Attike (med Øen Salamis; og Megaris. Paa Peloponnesos laa Argolis, hvortil sluttede sig Flius'es, Korinthos'es og Sikyon's Omraade samt Øerne Aigina, Kalaureia og Hydrea, Lakonike, Messenien, Elis, Achaia og Arkadien; det sidste var det eneste af de peloponnesiske Landskaber, som ikke naaede ud til Havet. Doris, Megaris, Argolis, Lakonike o« Messenien havde dorisk Befolkning, Attike ionisk; Beboerne i de øvrige Landskaber talte forskellige Dialekter; ofte sammenfattes de under Navnet Æolere (s. d.). Lilleasien's Vestkyst faldt i 3 Dele: mod Nord Aiolis (hvorunder hørte Øerne Lesbos og Tenedos), i Midten Ionien (med Chios og Samos), mod Syd Doris (med Kos og Rhodos). Af Øerne i det ægæiske Hav havde Kythera, Kreta, Karpathos og de sydligste Kyklader og Sporader (Kalymna, Astypalaia, Anafe, Thera, Melos og Kimolos) dorisk Befolkning; Ionerne beboede Euboia, Andros, Tenos, Mykonos, Delos, Syros, Keos, Kythnos, Serifos, Sifnos, Oliaros, Paros, Naxos, Sikinos, Ios, Amorgos og Ikaria. De nordligere liggende Øer, Skyros, Lemnos, Imbros, Samothrake og Thasos, der fra først af beboedes af forskellige, til Dels ugræske Stammer, fik efterhaanden (senest i 5. Aarh. f. Chr.) ligeledes ionisk Befolkning. Blandt Øerne i det ioniske Hav bleve Kerkyra og Leukas tidlig koloniserede fra Korinth; de øvrige (Kefallenia, Ithake og Zakynthos) beboedes af æoliske Stammer.

Græske Kolonier fandtes som nævnt paa næsten alle Kyster ved det østlige Middelhav og det sorte Hav. Under Henvisning til de særlige Artikler anføres her de vigtigstes Navn og Beliggenhed. I Epeiros og Illyrien: Ambrakia, Apolloneia, Epidamnos (Dyrrhachium). I Makedonien: Pydna, Methone og Stæderne paa Chalkidike (s. d.). Paa Thrakien's Sydkyst: Amfipolis, Neapolis, Abdera, Maroneia og Ainos. Ved Hellespontos paa den europæiske Side: Sestos og Kalliupolis, paa den asiatiske: Abydos og Lampsakos. Ved Propontis (Marmara-Havet) og Bosporos, paa Lilleasien's Kyst: Kyzikos, Myrleia, Astakos og Kalchedon; paa den thrakiske Side: Perinthos, Selymbria og Byzantion. Ved Pontos: Euxeinos; i Thrakien: Apolloneia, Odessos, Tomoi, Istros; i Skythernes Land: Tyras, Olbia, Chersonesos, Theodosia, Pantikapaion, Tanais, Fanagoria; i Kolchis: Dioskurias og Fasis; i Pontos: Trapezus, Kerasos, Amisos;

i Paflagonien: Sinope; i Bithymen: Herakleia. — I Ægypten var Naukratis en græsk Nybygd; paa Libyen's Nordkyst: Kyrene, Apolloneia og Barke. — I Syditalien var saa godt som hele Søhandelen i Grækernes Haand og en Række betydelige Handelsbyer grundlagte af dem; i Kalabrien (Japygernes Land): Taras (Tarentum); i Lukanien og Bruttiernes Land: Metapontum, Herakleia, Siris, Sybaris, Thurioi, Kroton, Lokroi, Rhegion, Elea, Poseidonia (Pæstum); i Kampanien: Neapolis og Kyme (Cumae). Endnu større Betydning havde det græske Element paa Sicilien, hvor de græske Kolonier hævede sig til stor politisk Magt. Paa Øens Østkyst laa Syrakusai, Megara Hyblaia, Leontinoi, Katane, Naxos, Zankle (Messene); paa Nordkysten: Tyndaris og Himera; paa Sydkysten: Selinus, Herakleia Minoa, Akragas (Agrigentum), Gela og Kamarina. — I Sydfrankrig var Massalia en betydelig græsk Stad. (Litt.: J. A. Cramer, *Geographical and historical description of ancient Greece* [3 Bd., Oxford 1828]; Königsfeldt, »Lærebog i den gamle Geografi« [2. Udg., Kbhvn. 1857]; C. Bursian, »Geographie von Griechenland« [1.—2. Bd., Leipzig 1862 — 72]; H. G. Lolling, »Hellenische Landeskunde und Topographie« [i Iwan Müller's »Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft« [3. Bd., Nordlingen 1889]; Badeker, »Griechenland« [3. Opl., Leipzig 1893] (for største Delen bearbejdet af H. G. Lolling); H. Kiepert, »Atlas antiquus. Zwölf Karten zur alten Gesch.« [Berlin 1892]). *C. B.*

Samfundsforhold.

Statslivet. Den Rigdom paa Ideer og Evne til Udvikling, som er karakteristisk for Grækerne i Litteratur og Kunst, kommer ogsaa frem i deres politiske Liv, der former sig paa mange forskellige Maader. Efter at den forhistoriske Tids patriarkalske Kongedømme var forsvundet, finde vi i de forskellige Stater republikanske Forfatninger af aristokratisk eller demokratisk Farve, paa mange Steder temporært afløste af Enevælde. Bedst kendes Udviklingen i Hovedstaterne, Sparta og Athen; i de mindre Stater, doriske eller ioniske, forløb den i det hele paa lignende Maade, saa at den i de første havde et mere konservativt Præg. I Sparta (s. d.) blev det monarkiske Element vel bevaret, men dets Betydning tidlig svækket, saa at Forfatningen nærmest havde en aristokratisk Karakter og til sidst endog udartede til et Oligarki. I Athen (s. d.) ser man allerede tidlig et demokratisk Element komme frem, og gennem en lang Udvikling førtes saa Demokratiet ud i sine yderste Konsekvenser, saa at de enkelte Individer bragtes til i højere Grad end andensteds at udfolde deres Evner i politisk Virksomhed. Denne Udvikling frembragte adskilligt af Værdi, ogsaa for Eftertiden; Skyggesiden derved var de heftige politiske Kampe, der voldte store Tab baade af Menneskeliv og Ejendom. Lignende uheldige Forhold fandtes mange andre Steder i G. (f. Eks. paa Kerkyra), og i det hele synes Grækerne just ikke at have haft Evnen til at skabe konstante politiske Former. Denne Mangel træder endnu skarpere frem i det indbyrdes Forhold mellem Staterne, hvor den græske Individualisme viser sig som Partikularisme. Skønt Grækerne ved Sprog, Religion og Kultur følte sig som een Nation i Modsætning til Barbarerne, blev G. først ved den Øst fra truende Fare under Sparta's Overledelse samlet til en Slags politisk Enhed, hvori endda betydelige Landskaber, som Boiotien, ingen Del toge, og da Faren var ovre, brast Enheden snart. Det Søherredømme, som derpaa Athen grundlagde, er vel det betydeligste Forsøg, der er gjort i G. paa at danne et omfattende Stateforbund; men at Grundvolden ikke var solid, og at de med Athen forbundne Stater, hvoraf de fleste efterhaanden bleve helt afhængige, ikke vare tilfredse med Athen's Regimente, viste sig i den peloponnesiske Krig, da den ene efter den anden faldt fra. Efter Krigens Slutning havde Sparta igen en smuk Position som G.'s Befrier, men manglede baade Klogskab og Maadehold til at bevare sin ledende Stilling ret længe; heller ikke Athen's »andet« Søherredømme eller Theben's Hegemoni, der til Dels omfattede Peloponnes, blev af lang Varighed. Uden for det egentlige G.'s Grænser møde vi lignende Fænomener: Kolonierne i Lilleasien dannede ikke nogen Enhed imod den persiske Stormagt, og paa Sicilien kunde kun kraftige Tyranners Regimente gøre Ende paa de græske Stæders indbyrdes Splid og beskytte Øen imod Angrebene fra Karthago. G. selv blev først en politisk Enhed, da det kom under fremmed Herredømme, først Makedonernes, senere Romernes.

Krigsvæsenet. Det græske Krigsvæsen er for den ældste Tids Vedkommende kun kendt gennem de arkæologiske Fund og de homeriske Digte. Ifølge Skildringerne i disse spille i Kampene de paa tohjulede Stridsvogne fremfarende Høvdinger den vigtigste Rolle; det menige Folk kæmper til Fods og er lettere bevæbnet. Bue og Pile synes allerede paa den Tid at være fortrængte af Lanse og Sværd. Ridning omtales kun som en Kunst, og Rytteri bruges ikke i Slagene, ligesom det heller aldrig i den senere Tid fik særlig stor Betydning. Om Søslag tales der aldrig hos Homer, og først henimod Aar 500 f. Chr. fortrængte Triererne, Krigsskibe med tre oven over hinanden anbragte Rækker Aarer, den ældre Tids simplere Fartøjer; endnu paa den peloponnesiske Krigs Tid kunde Søslagene faa stor Lighed med Landslag, idet deres Udfald afhang af de paa Dækket opstillede sværtbevæbnede. — Inden for den historiske Tid er det først Sparta, der udvikler sig til en Militærmagt af Betydning, og for Landhærens Vedkommende bevarede det denne Stilling til Slutn. af 5. Aarh. Hærens Kerne dannedes af Hoplitterne, det sværtbevæbnede Fodfolk, bestaaende af Borgerne og Perioikerne fra 20.—60. Aar, udskrevne efter Aldersklasser af Kongerne, senere af Eforerne; til dem sluttede sig som letbevæbnede de langt talrigere Heloter. I Slaget ved Platææ stillede Sparta 10,000 Hopliter og 30,000 Helotter. Hoplitternes vigtigste Dækvaaben var det gammeldags, store Skjold, deres Angrebsvaaben Lanse og et kort Sværd. Paa Xenofon's Tid vare de organiserede i 6 Morer å 2 Locher à 4 Pentekostyer å 2 Enomotier; Anførselen havde oprindelig begge Kongerne, efter 506 kun een ad Gangen eller en særlig udnævnt Anfører, under dem Polemarker, Lochager, Pentekosterer og Enomotarker; med Hæren fulgte i Reglen nogle af Eforerne eller andre »Raadgivere«. Først under den peloponnesiske Krig saa man sig nødt til at organisere et Rytteri; de saakaldte »Riddere« vare derimod et

Elitekorps til Fods. Den spartanske Hærs Overlegenhed beroede dels paa personlig Tapperhed, dels paa den udmærkede Indøvelse, Tropperne fik; det siges, at næsten hele Hæren bestod af »Befalingsmænd over Befalingsmænd«, og den gennemførte Uddannelse af Officererne gav den en i kritiske Situationer højst værdifuld Bevægelighed. Derimod forstode Spartanerne sig ikke paa Belejringskunsten; heller ikke til Søs naaede de vidt: i Slaget ved Salamis stillede Sparta kun 16 Skibe, og selv i den peloponnesiske Krig, da de toge Kampen op mod Athen, brugte de paa Soen mest deres Forbundsfællers Skibe. — I Athen paahvilede Værnepligten Borgerne fra 18.—60. Aar; de to første Aar anvendtes til Rekruttjeneste i Landet selv, og efter det 50. Aar var man ikke forpligtet til Krigstjeneste uden for Landets Grænser. I Slaget ved Platææ stillede Athen 8,000 Hoplitter, ved den peloponnesiske Krigs Begyndelse var der 23,000 Borgerhoplitter foruden de blandt Metoikerne udskrevne; men et stort Antal var som Garnisoner anbragte omkring i Forbundsstæderne. Overanførselen var i den ældste Tid hos Polemarchen, senere hos de ti Strateger eller enkelte af dem; under dem stode 10 Taxiarcher, der hver anførte een Taxis, en Fyle's Kontingent, under dem igen Lochager. Rytteriet, som dannedes af de mest formuende, spillede en ret vigtig Rolle; 431 bestod det, foruden af 200 ridende Bueskytter, af 1,000 Mand, der anførtes af 2 Hipparcher og 10 Fylarcher. Desuden kunde der ved Krigstog blandt de mindre formuende Borgere opbydes en stor Mængde letbevæbnede. Fra Themistokles'es Tid udvikledes Søvæsenet med stor Energi, og i 5. Aarh. havde Flaaden en Normalstyrke af 400 Krigsskibe, hver med en Besætning af ca. 200 Mand; af disse var det langt overvejende Antal Rorkarle, der især hvervedes blandt Metoikerne og andre Udlændinge, medens de egentlige Søfolk (Styrmænd o. s. v.) i Reglen og de faa Søsoldater (Hoplitter) altid tilhørte Borgerskabet. Ved hyppige Øvelsestogter fik Mandskabet udmærket Færdighed i at manøvrere; de almindeligst brugte Metoder vare dels med Metalsnabelen at løbe det fjendtlige Skib i Sænk, dels ved en rask Fremstormen at knække dets Aarer, saa at det blev ubrugeligt. — Efter den peloponnesiske Krig skete der ingen Forandringer i det konservative Sparta's Krigsvæsen; derimod indførte Atheneren Ifikrates en ny Vaabenart, de saakaldte Peltaster, der vare bevæbnede med et oprindelig i Thrakien brugeligt lettere Skjold, og dette gav Athenerne en forbigaaende Overlegenhed over for Sparta. Ligeledes satte Epameinondas'es ejendommelige Taktik, den saakaldte skæve Slagorden, Thebanerne i Stand til at besejre Spartanerne, og Filip af Makedonien's tætsluttede, med lange Lanser væbnede Falanks skaffede ham Sejren over Grækerne; en vigtig Rolle spillede ogsaa den adelige Hestgarde, — I Søvæsenet blev man i Længden ikke staaende ved Trieren; Dionysios den Ældre (ca. 400) lod bygge fire- og femradsarede Skibe, og Demetrios Poliorketes (ca. 300) brugte Krigsskibe med seks og syv Rækker Aarer oven over hverandre.

Næringsveje, Privatliv og Kultur. I den ældste Tid, saaledes som vi kende den fra de homeriske Digte, vare Grækernes vigtigste Næringsveje Kvægavl og Agerdyrkning, navnlig det første; ogsaa Frugtavl og Vinavl omtales. Den indenlandske Industri havde oprindelig næppe stor Betydning, men udvikledes ved Paavirkning fra Østen; Søhandelen var til henimod 7. Aarh. for største Delen i Hænderne paa Fønikerne, Handelen i Landet selv var mest Byttehandel, hvorved Kvæg tjente som Værdimaaler. For den senere Tids Vedkommende kendes Forholdene bedst i Sparta og Athen. I Sparta var det, saa længe den lykurgiske Ordning stod ved Magt, ikke Borgerne tilladt at give sig af med andet end krigerske Øvelser og Jagt; Jorderne dyrkedes af de livegne Heloter, Haandværk og Handel besørgedes af Perioikerne. I Athen ansaas det ganske vist ikke for foreneligt med aandelig Udvikling at ernære sig ved sine Hænders Arbejde; men ved Hjælp af Slaver dreves der en omfattende Industri, og ved Siden deraf fandtes der mange mindre Haandværkere. Af Landets egne Produkter vare de vigtigste Olie og Figen; ogsaa Bjærgværksdriften spillede en ret betydelig Rolle. Attisk Kapital og Foretagelsesaand var engageret i den omfattende Søhandel; de vigtigste Indførselsartikler vare Korn fra Ægypten, Sicilien og det sorte Havs Nordkyst, Voks, Uld og Læder fra det nordlige Lilleasien, saltet Fisk og Tømmer fra Thrakien og Makedonien, Tæpper og lignende Fabrikater fra Frygien og Milet, Vin og Frugter fra Øerne i det ægæiske Hav, Slaver fra Thrakien og Thessalien; Udførselsartiklerne vare især Fabriksvarer, Luksus- og Kunstgenstande.

Hvad Privatlivet hos Grækerne angaar, maa det særlig betones, at Staten og dens Anliggender i en ganske anden Grad end nutildags lagde Beslag paa Borgernes Tid og Interesse; dette gælder ikke alene om Sparta, hvor Individets Underkastelse under Staten var gennemført til den yderste Konsekvens, men ogsaa om Athen, hvor den demokratiske Udvikling gav den enkelte Borger rig Anledning til offentlig Optræden og Virksomhed. Følgen var, at Livet i Hjemmet ikke betød saa meget som nutildags og heller ikke behandledes meget i Litteraturen. Den ugifte Kvindes Stilling var i Sparta temmelig fri, men efter Ægteskabets Indgaaelse var hun bunden til Huset, i hvilket hun imidlertid indtog en lige saa agtet Stilling som den romerske Husfrue. I hele det øvrige G., ogsaa i Athen, var Hustruen langt mindre anset og stod ikke meget over Slavinderne, sammen med hvilke hun tilbragte Tiden i *Gynaikonitis*, Fruerstuen, medens Mandens Opholdssted, naar han var hjemme, var *Andronitis* (Mandssalen). Imidlertid var dog i Athen Børnenes Opdragelse betroet til Moderen mere end i Sparta, hvor den var gjort til en Statsinstitution. Ved Siden af Ægteskabet bestod der i Athen ogsaa et legitimt Konkubinat, som dog næppe har været almindeligt; en langt større Rolle spillede det fri Samliv med de saakaldte Hetærer (s. d.).

Naar der spørges om Grækernes Standpunkt i Kultur, forstaaet som legemlig og aandelig Udvikling paa alle Omraader, har det sine store Vanskeligheder at besvare Spørgsmaalet i Korthed, da det jo drejer sig om et Folk, som, delt i forskellige Stammer, under forskellige Livsforhold har bestaaet i mere end 1000 Aar. Det maa derfor være nok her at fremsætte nogle antydende Bemærkninger. Intellektuelt set vare Grækerne et

ualmindelig rigt begavet Folk, og ingen anden Oldtidsnation har efterladt Verden en saa rig Arv inden for Videnskab, Kunst og Litteratur; dette høje Standpunkt var tilmed ikke blot enkelte særlig begavede Individers, men i G.'s bedste Tid i alt Fald for en stor Del hele Nationens, og der førtes en Tilværelse gennemtrængt af Aand og Skønhed, hvortil man næppe vil finde noget Sidestykke. Denne høje Kultur førte ganske vist til Over forfinelse, undertiden ligefrem Fordærvelse, og det var i denne Skikkelse, at den mødte de erobrende Romere, som rigtignok i denne Retning dreve det endnu videre end Grækerne. Noget anderledes stiller Forholdet sig, naar man ser paa den moralske Udvikling. Det er allerede paapeget, hvorledes den græske Individualisme og Partikularisme gjorde stor Skade baade i de enkelte Staters politiske Liv og i deres indbyrdes Forbindelse, og dette synes at tyde paa Tilstedeværelsen af visse Mangler, navnlig Mangelen paa Evne til at underordne sig og sine egne Interesser under højere Hensyn. Selv i Folkets bedste Tid forekommer der baade i Sparta's og Athen's Historie ret talrige Handlinger, der ikke give et godt Vidnesbyrd om Agtelsen for Sandhed og Ret, og man har Grund til at antage, at Moraliteten i Privatlivet ikke stod højere end i det offentlige Liv; en meget almindelig Last er Bestikkelighed. Der kan ogsaa være Anledning til at fremdrage et Forhold, der i mange græske Stater plettede Borgernes Liv, nemlig Drengekærligheden (Pæderasti), der kun i Sparta bestod i en renere Skikkelse som et af Staten ordnet og kontroleret Hengivenhedsforhold mellem ældre og yngre Mænd, men andensteds havde en overvejende sanselig Karakter og førte til de værste Udskejelser. (Litt.: Hermann, »Lehrbuch der griechischen Antiquitaten« [4 Bd., i ny Bearb. Freiburg 1882 ff.]; Gilbert, »Handbuch der griechischen Staatsaltertümer« [2 Bd., Leipzig 1881—85; 1. Bd. i ny Udg. 1893]; Köchly og Rüstow, »Geschichte des griechischen Kriegswesens« [Aarau 1852]; Becker, »Charikles, Bilder altgriechischer Sitte« [i ny Bearb. af Göll, Berlin 1878]; Guhl og Koner, »Das Leben der Griechen und Römer« [5. Opl., Berlin 1882]; Bojesen, »Haandbog i de græske Antikviteter« [2. Udg., Kbhvn. 1850]). *K. H.*

Religion. Kultus, Mytologi.

I. Den græske Religion frembød et meget broget og stærkt sammensat Billede. Nogle religiøse Forestillinger vare almindelig udbredte over hele den græske Verden, andre havde* derimod mere indskrænket Gyldighed, traadte stærkt frem i nogle Egne eller hos visse Dele af Befolkningen, men havde ellers ringe eller slet ingen Betydning. Gudeforestillingerne dannede ikke et bestemt, afsluttet System, men vare i bestandig Vekslen og Omdannelse. En naturlig Følge heraf var, at Grækerne ikke stillede sig afvisende over for den Religion, de forefandt hos fremmede Folk, med hvilke de kom i Berøring; i historisk Tid have ikke faa ægyptiske og asiatiske Gudeforestillinger fæstet Rod i G., og der kan næppe være Tvivl om, at noget lignende har været Tilfældet i de forhistoriske Tidsrum. Statssamfundene grebe ikke ind i de religiøse Forestillingers Fluktuation, men vaagede kun over, at den efterhaanden indførte og fastslaaede offentlige Dyrkelse af visse Guddomme ikke forsømtes eller krænkedes.

Spørgsmaalet om den græske Religions Oprindelse vil det næppe nogen Sinde være muligt at besvare udtømmende. Det opløser sig i en Række Enkeltspørgsmaal om de enkelte religiøse Forestillingers Tilblivelse, som kun i forholdsvis faa Tilfælde kan sikkert oplyses. Vore Kilder (Litteraturen, Indskrifter, Oldsager, Mindesmærker) yde os kun ufuldstændig Kundskab om den græske Religion i det historiske Tidsrum, og forud for dette havde den i lange, ukendte Tider undergaaet mangfoldig Udvikling og Omdannelse. Det tør saaledes vel betragtes som givet, at mange af de græske Gudeskikkelser skyldes videre Udvikling af Forestillinger, som Grækerne fra først af havde til fælles med andre indoeuropæiske Folk, at andre ere blevne til i G. selv, og atter andre i større eller mindre Grad skyldes Paavirkning fra Grækernes Naboer eller fra de gamle orientalske Kulturfolk. Men en Undersøgelse af disse Spørgsmaal kan ikke ventes i større Omfang at give sikre Resultater, før den græske Religion i langt højere Grad end nu er bleven Genstand for Undersøgelse fra et historisk Synspunkt, hvortil der først i den nyeste Tid er gjort enkelte Tilløb.

Grækerne forestillede sig alle Fænomener i den livløse Natur, i Plante- og Dyreverdenen og hele Menneskets Liv og Skæbne afhængige af guddommelige Magter; saavidt disse antoge anskuelig Form (se nedenf.), tænkte man sig dem som oftest i menneskelignende Skikkelse, og der forudsattes hos dem lignende Følelser, til Dels endog lignende Ønsker og Fornødenheder som hos Menneskene; dog tillagde man dem langt større Kraft og Herredømme over Forhold, som Menneskene ikke vare Herrer over, men ikke absolut Almagt. I Livets forskellige Forhold henvendte man sig til den eller de Guddomme, som mentes at have særlig Indflydelse i det foreliggende Tilfælde, og søgte at stemme dem gunstige for sig væsentlig ved de samme Midler, som anvendtes for at opnaa et Menneskes Gunst. I Tidens Løb udviklede der sig faste Former for Henvendelser til Guderne (se nedenf. S. 1104—05); disse Former overholdtes nøje i den offentlige Gudsdyrkelse, til Dels ogsaa i Enkeltmands; men den enkeltes religiøse Følelse bragte ham ofte til ikke at blive staaende herved.

Det er sandsynligt, at den græske Religion paa et tidligt Stadium har henført ethvert særligt Forhold, der var af Betydning for Mennesket (som Jagtbyttets Fangst, Husdyrenes Fødsel, Sædens Vækst, Kornets Modning o. s. v.), til en særlig guddommelig Magt. Denne Form af den religiøse Følelse har ogsaa ofte givet sig Udslag i den historiske Tid. De guddommelige Magters Antal var saaledes i og for sig uendeligt. Men af dette Kaos af Gudeforestillinger fremgik tidlig bestemt udprægede Guder. Den enkelte Person, det enkelte lille Samfund, den enkelte Egn havde særlig Anledning til oftere at paakalde en bestemt Kreds af guddommelige Magter; disse fik ved den regelmæssige Dyrkelse en fastere, anskueligere, mere personlig Form end andre, og under Indflydelse fra de menneskelige Samfundsforhold, hvor den enkeltes Magt og Evne ikke vare bundne til et enkelt Tilfælde, tillagdes der disse Guddomme ogsaa vidtrækkende Magt over alle eller dog mange

af Livets forskellige Forhold. Den græske Gudeverden bestod saaledes i historisk Tid dels af en Række Gudepersoner, hvis Magt og Indflydelse væsentlig beroede paa Udbredelsen og Betydningen af deres Kultus og det Forhold, hvori de stode til andre paa samme Steder dyrkede Guder, dels af andre mindre bestemt og anskueligt udformede guddommelige Magter. Den overlegne Stilling, de første indtoge, førte til, at mangen Virksomhed, som oprindelig var dem fremmed og tillagdes særlige Guddomme, i Tidens Løb henførtes til dem; ofte satte dette sig Spor i et særligt Tilnavn til Guden. Denne Bevægelse, der vel i størst Omfang er foregaaet i forhistorisk Tid, har fortsat sig i det historisk belyste Tidsrum.

Paa Udformningen af de græske Gudeforestillinger har ogsaa indvirket Forhold, som falde uden for Religionens Omraade i egentlig Forstand (ɔ: Gudetroen og Gudsdyrkelsen, som den forplantedes fra Slægt til Slægt). De ældste Gudefigurer, der kendes fra G., ere Efterligninger af asiatiske Billeder, og det er ganske usandsynligt, at den kunstneriske Form skulde være overført uden noget af det Indhold, som knyttede sig dertil; paa samme Maade forholder det sig med den Paavirkning fra Østerlandene, som ytrer sig i yngre Gudefremstillinger. Noget lignende gælder om de Gudebilleder, der vare selvstændige Værker af græske Kunstnere: de Ideer, som Kunstneren havde givet Udtryk i sit Arbejde, maatte derigennem paavirke de religiøse Forestillinger hos Samtid og Eftertid. Endelig benyttede den græske Digtning i stort Omfang Gudeforestillingerne i sin Tjeneste, og Digterne forholdt sig ikke slavisk refererende overfor dem, men omformede dem til Dels efter deres særlige Øjemed. Den anskuelige klare Form, hvori de olympiske Guder fremtraadte i Iliaden og i Odysseen, og det System, hvori de guddommelige Magter vare indordnede i Hesiodos'es Digte, blev af største Betydning for de religiøse Forestillingers Udvikling i al Eftertid. Det kan endnu paavises, hvorledes mange Steder afvigende Ideer holdt sig en Tid lang, men til sidst bukkede under for den Magt, de gamle Digtninge havde, netop fordi disse vare hele Hellenerfolkets aandelige Ejendom; derimod vil det næppe nogen Sinde lykkes i disse fuldtud at udskille denDel, der skyldes nedarvet Folketro, fraDigternesOmformning.

Med Kulturens Udvikling undergik Gudeforestillingerne, som naturligt er, i Tidens Løb stor Forandring. Gudinden Athena var ikke den samme i 6. og i 4. Aarh., og lige saa lidt nogen af de andre Gudeskikkelser; de oprindelig mere naive Forestillinger om deres Fremtræden og Virken vige efterhaanden Pladsen for en mere ideel Opfattelse af deres Væsen. Denne gradvise Omformning har selvfølgelig altid foregaaet; Guderne vare til enhver Tid jo kun Afspejlinger af Menneskeaanden og maatte ændres med den.

Den Stilling, Grækerne i den senere Tid indtoge overfor de nedarvede Gudeforestillinger, var højst forskellig efter den enkeltes aandelige Standpunkt. Religionen blev vel aldrig hos dem en Magt, der beherskede hele Tankelivet og Livsførelsen saaledes som den jødiske eller kristne; men vi kunne dog finde oprigtig Tro, og Iver for at tækkes Guderne ved from og ren Vandel kunde i mange Tilfælde bestemme den enkeltes Handlemaade; Nød og Sygdom bragte mange til at sætte det sidste Haab til Gudernes Hjælp. En blot vanemæssig Gudsdyrkelse var dog sikkert det almindelige i den historiske Tid, og fra det 5. Aarh. af finde vi hos oplyste Aander dels afgjort Ateisme, dels et Gudsbegreb, der hævede sig højt over den almindelige Polyteisme.

Til den egentlige Gudeverden sluttede sig en anden Klasse overnaturlige Væsener, de saakaldte Heroer (se Heros).

II. Som allerede omtalt, henvendte man sig under Livets forskellige Forhold til Guderne for at vinde deres Gunst og opnaa deres Hjælp. Den simpleste Form herfor var den mundtlige Bøn; sædvanlig bad man staaende, med begge Armene højt løftede, Haandfladerne vendte ud fra sig; stod man over for et Gudebillede, hævedes kun den højre Haand i Vejret med Fladen vendt mod Billedet. Ofte nøjedes man dog ikke med Bønnen, men føjede hertil en Ofring; utvivlsomt er denne Skik fra først af udsprungen af den Forestilling, at Guderne ligesom Menneskene trængte til Næring og kunde nyde Mad og Drikke. Senere, da Forestillingerne i dette Punkt havde udviklet sig i mere ideel Retning, holdt Ofringen sig dog, som mange andre religiøse Skikke, ved Traditionens Magt. Først og fremmest ofredes Mad og Drikke: Kød, Frugt, Mælk, Vin o. s. v., dernæst ogsaa andet, der beredte Menneskene sanselig Tilfredsstillelse og Glæde, som Røgelse; i historisk Tid havde der som oftest uddannet sig bestemte Regler for, hvilke Dyrs Kød, hvilke Frugter m. m. der skulde ofres til hver enkelt Guddom. Ofret blev stundom blot hensat til Guddommens Raadighed, hyppigst dog brændt, fra først af vistnok fordi man antog, at det herved overførtes fra Jorden til Gudernes Verden. Til Brændofrene benyttedes et Alter ɔ: en Forhøjning med et Ildsted. Almindeligt var det ogsaa at skænke Guderne Gaver af mere varig Art; det maa antages, at Forudsætningen herfor var en Tro paa, at Guderne ligesom Menneskene kunne besidde Ejendom, og at man ved at øge denne kunde vinde deres Gunst. Offergaverne vare Genstande af samme Art som de, der havde Værdi for Menneskene: Kostbarheder, Vaaben, Redskaber, Kar (jfr. Votivgaver); den Skik at ofre saadanne Ting tog i høj Grad til, efter at Guderne havde faaet faste Boliger, hvori Skatten kunde opbevares; til Gaver valgtes da ofte Genstande, som stod i nær Forbindelse med Gudsdyrkelsen (Tempelkar, Trefødder o. a.), eller som kunde tjene til Pryd for Helligdommen. Anledningen til at ofre Gaver var forskellig; ofte lovedes der ved Bønnen en Takkegave, dersom Ønsket blev opfyldt; Henvendelsen til Guderne fik derved Karakter af et Slags Kontraktforhold. Staaende Skik var det at vise Guderne Taknemmelighed for et godt Udfald af Høsten og for lykkelig Afslutning af ens Arbejde og Virksomhed; en saadan Gave bragtes enten *in natura* (Tiende eller Førstegrøde af Korn og Frugt, Tiende af Jagt- og Krigsbytte), eller der anskaffedes for den Part, man mente at skylde Guddommen, en særlig Gave.

Bøn og Ofring kunde foregaa hvor som helst: Hæren, paa Krigstog, Skibsmandskabet, som landede paa fremmed Kyst, maatte henvende sig til Guderne, hvor Tilfældet bød. Men det er naturligt, at der

Navneliste til Kortet over Grækenlands Landskaber og vigtigste Byer i Oldtiden.

Abai Eg
Abdera Ak
Abydos Bm
Achaia Eo-f
Achaia Fthiotis Bf
Acharnai Eh
Adramyttion Cn
Afidnai Eh
Agrinion J)d
Aigai Ef
Aigeira Ef
Aigina Fg-h
Aigion Ee
Aigospotamos Bm
Aimos Am
Aiolis Cm-Dn
Akanthos Bh
Akarnanien Bc-Ed
Akte Bi
Aktion Bc
Alea Ff
Alyzia Bc
Ambrakia Bd
Ambrakiske Bugt Bc
Amfilochia Bd
Amfipolis Ah
Amfissa Ef
Amorgos Om
Amyklai Cf
Anafe Hl
Anaktorion Bc
Andania Ge
Andros Fk
Antandros Cn
Anthedon Eg
Antikyra Ee; Ef
Apollonia Aa
Arginussai Dn
Argolis Ef-g
Argoliske Bugt Ff-Gg
Argos Ff
Arisbe Cm
Arkudien Ee
Artemision Bg
Asine Ge
Aspos Hf
Assos Cm
Astakos Ed
Astypalaia Hm
Atarneus Bn
Athcnai Eh
Athos Bi
Attike Eg-Fh
Aulis Eh
Boiai Hg
Boibeis Cf
Boiotien Eg
Branchidai Eo
Brauron Fh
Byzantion Aq
Chaironeia Ef
Chalke Ho
Chalkidike Bg-h
Chalkis Eh
Chersonesos Bm
Chios Em
Dardanos Bm
Daulis Ef
Dekeleia Eh
Delfoi Ef
Delion Eh
Belos Fl
Demetrias Cg
Dodone Cc
Doloper Bd-e
Doris Bf
Doris Go-Hp
Dyme Ed
Dystos Ei
Echinader Ec
Efesos Eo
Elion Ah
Eira Fe
Elaia Bn
Elateia Bf
Eleusis Eh
Eleutherna Kk
Elis Ed-Fd
Elis Fd
Epeiros Bb-Cc
Epidauros Fg
Epidauros Limera Gg
Eresos Dl
Eretria Eh
Erythrai Em
Euboia Bg-Ei
Faistos Kk
Falasarna Ih
Faleron Fh
Farai Ee
Farsalos Cf
Feneos Ff
Ferai Ge
Ferai Cf
Figaleia Fe
Flius Ff
Fokaia Bn
Fokis Ef
Folegandros Hk
Fyle Eh
Geraistos Fi
Gerenia Ge
Gortyna Kk
Gortys Ee
Gryneion Bn
Gyaros Fk
Gyrton Cf
Gytheion Gf
Haliartos Eg
Halikarnassos Go
Helike Ec
Helos Gf
Heraia Fe
Herakleia Gl
Hermione Fg
Hierapylna Kl
Hieron Fg
Hydrea Cig
Hypata Be
Ialysos Hp
Ikaria Fm
Ilion Bm
Imbros Bl
Jollcos Cg
Ionien En-Fo
Ioniske Hav Ca-Fb
Ios Hl
Ithake Ec
Ithome Ge
Kalaureiu Fg-h
Kallipolis Bn
Kalydon Ed
Kalymna Gn
Kameiros Hp
Kurien Fp-q
Karpathos lo
Karystos Ei
Kasos Kn
Kefallenia Ec
Kenchreai Fg
Keos Fi
Kerkyra Cb
Kimolos Gi
Kirrha Ef
Klazomenai Kn
Klitor Fe
Kleonai Ff
Knidos Go
Knossos Kk
Kolofon Eo
Koptiis Eg
Korinth iske Bugt Ef
Korinthos Fg
Koroneia Eg
Sos Go
Krannon Cf
Kreta Ki-k
Krisa Bf
Kydonia Ih
Kyfanta Gg
Kyklader Fi-Hl
Kyllene Ed
Kyme Bn
Kynuria Ff-Gf
Kyparissiai Gd
Kythera Hg
Kythnos Fi
Kyzikos Bp
Lakonike Gf
Lakoniske Bugt Hf
Lamia Bf
Lampsakos Bn
Larisa Cf
Lebadeia Ef
Lebedos En
Leben Kk
Leehaion Fg
Lemnos Bk
Lepreon Ko
Lerna Ff
Lesbos Cm
Leukas Dc
Leuktra Eg
Lindos Hp
Lokris Df-g; Eo
Lydien Bo-q
Lyttos Kl
Magnesia Fo
Magneter Cf-g
Makedonien Ad-h
Malea Hg
Malis Bf
Mantineia Ff
Marathon Eh
Megalopolis Fe
Megara Eg
Megaris Eg
Melos Hi
Mende Bg
Messene Ge
Messenien Gd-e
Messeniske Bugt Ge
Methana Fg
Methone Gd
Methone Bf
Methymna Cm
Miletos Fo
Molosser Cc
Mykenai Ff
Mykonos Fl
Mylasa Fp
Myrina Bn
Myrleia Aq
Mysien Co-q
Mytilene Dm
Myus Fo
Naupaktos Ee
Nauplia Ff
Naxos Gl
Neandreia Cm
Nemea Ff
Neonteichos Bn
Nikopolis Bc
Nisyros Ho
Olianteia Ef
Oichalia Be
Olita in De
Oliaros Gk
Olympia Få
Olynthos Bg
Opus Bg
Orchomenos Ff; Eg
Oreos Dg
Oropus Eh
Pagasai Cg
Pagasæiske Bagt Cg
Pallene Bg
Panionion Fo
Paros Gk
Patmos Gn
Patrai Eo.
Pegai Eg
Peiraieus Fh
Pella Al
Pellene Bf
Pergamon Dn
Perinthos Ap
Pirien Hf
Plataiai Eg
Pleuron Ed
Polyrrhenia Kh
Poteidaia Bg
Praisos Km
Prasiai Gf
Priene Fo
Propontis Ao-q
Pydna Bf
Pylos Gd
Rhamnus Eh
Rheneia Kk
Rhion Ee
Rhodos Hp
is Fg
Samos Fn
tfamothrake Al
Sardeis Bp
Saroniske Bugt Fg-h
Sellasia Gf
Sepias Bg
Serifos Gi
Sestos Bm
Sfakteria Gd
Sifnos Gi
Sigeion Bm
g Hk
Sikyon Ef
Singitiske Bugt Bh
Singos Bh
Sithonia Bh
Skiathos Dg
Skillus Fd
Skione Bh
Skotussa Cf
Skyllaion Fg
Skyros Bi
Smyrna Eo
Sollion Bc
Sporader Fm-Ho
Stageiros Ah
Stenyklaros Go
Stratos Bd
Strymoniske Bugt Ah-i
Stymfalos Ff
Styra Ei
Sunion Fh
Syros Fk
Tainaron Hf
Tanagra Eh
Tegea Ff
Tenea Ff
Tenedos Bm
Tenos Fk
Teos En
Thasos Ai
Thcbai Eg
Thelpusa Fo
Thera Hl
Thrasia Hl
Therma Ag
Thermæiske Bugt Bf-g
Thermon Ed
Thermopylai Df
Thespiai Eg
Thessalien Be-Bf
Thorikos Fh
Thrnkien Al-n
Thyrea Ff
Tiryns Ff
Torone Bh
Toronæiske Bugt Bh
Trachis Bf
Trikka Cc
Triopion Go
Troas Cm-Bn
Troizen Fg
Zakynthos Fc
Ægæiske Hav Ci-Gm
Æniauer Bo
Ætolien Bd-e

Salmonsens illustrerede Konversationsleksikon. 1897

under regelmæssige Forhold tidlig udviklede sig faste Offerpladser; de mindre og større Samfund, der til regelmæssige Tider samledes for at foretage bestemte Ofringer, maatte naturlig hertil vælge det samme Sted; i Stedet for at danne et nyt Ildsted hver Gang gik man tidlig over til at bygge faste Altere. Kun i enkelte særlige Tilfælde holdt den gamle Skik sig at opføre et nyt Alter ved hver Ofring, undertiden af forgængeligt Materiale, som fortæredes af Offerilden (jfr. Daidala). Valget af Offerstedet kunde være bestemt af mange Hensyn; som oftest knyttede der sig i historisk Tid dertil Sagn om guddommelig Aabenbaring e. l. Stedet blev betragtet som helligt, maatte ikke besmittes eller krænkes; ofte søgte man at afværge dette ved et fast Hegn. Ved den historiske Tids Begyndelse fandtes saaledes rundt om i de græske Smaasamfund Helligdomme indviede til de Guder, som regelmæssig dyrkedes; hyppigst vare de beplantede, I disse Helligdomme tænktes Guderne fortrinsvis at dvæle for at modtage Menneskenes Bøn og Offer. Som synligt Tegn paa deres Nærværelse opstilledes mange Steder allerede i forhistorisk Tid et Billede, som forestillede Guddommen. Fra først af vare disse Billeder vistnok alle af Træ og meget primitivt udførte (se Xoanon), undertiden kun en Pæl med udskaaret Hoved; ved større fælles Ofringer iførtes Billedet Klæder eller smykkedes med Kranse o. a. Varige Offergaver, som skænkedes Guden, opstilledes ved Billedet og Alteret eller ophængtes i Helligdommens Træer. Det større Apparat, som Gudsdyrkelsen saaledes fremkaldte paa de faste Offerpladser, førte til, at man i Helligdommen opførte en Bygning, hvori først og fremmest Gudebilledet kunde opstilles skærmet mod Vind og Vejr, og som dernæst kunde tjene til Opbevaring af Kar og Redskaber, der benyttedes ved Gudsdyrkelsen, og af værdifulde Gaver, der vare skænkede til Guddommen. Saaledes opstod Tempelet." I den Verden, der er beskreven i de homeriske Digte, var det endnu en sjælden Undtagelse; i 7. Aarh. f. Chr. fandtes derimod som Regel et Tempel i de betydeligere Helligdomme. Forbilledet derfor var, som naturligt er, den prægtigste Menneskebolig, »Storstuen« (Megaron) med dens Forhal, saaledes som vi kende den fra den mykeniske Tidsalders Kongeborge; ligesom i disse vare Søjlerne i de ældste Templer af Træ, Bjælkeværket ligesaa, Murene forneden af naturlige Sten, foroven af soltørrede Mursten. Disse Bygninger afløstes de fleste Steder, til Dels allerede i 7.—6. Aarh. f. Chr., af varigere Templer opførte af Sten; den gamle Bygningsform og Konstruktion bevaredes dog, saa vidt Materialet tillod. Omtrent fra samme Tid begyndte man at erstatte de gamle Træfigurer med fuldkomnere Gudebilleder af Bronze, Marmor eller andet Stof; Billedhuggerkunsten havde allerede i 6. Aarh. f. Chr. hævet sig saa højt, at de raa Træfigurer ikke længere tilfredsstillede Øje og Tanke eller kunde gælde for værdige Fremstillinger af Guderne. I mange Helligdomme opbevaredes de dog fremdeles som ærværdige Levninger fra gamle Dage; til mange af dem knyttede der sig hellige Sagn, som fortalte om mirakuløs Oprindelse (at de f. Eks. vare faldne i ned fra Himmelen) eller om vidunderlig Hjælp, de havde ydet i trange Tider, og som lod Folkets og i Byens Lykke være afhængig af deres Opbevaring.

En betydeligere Helligdom (*Hieron*) omfattede saaledes i G.'s Blomstringstid et temmelig stort indhegnet Jordstykke (*Temenos*), for det meste bevokset med Træer. Fra Indgangen, der ofte var formet som en prægtig Portbygning (se Propylæer), førte en brolagt Vej dels til Hovedalteret, der stod under aaben Himmel, dels til Tempelet (*Naos*), som paa en lav Underbygning hævede sig over Jordsmonnet. Gennem en Forhal (*Pronaos*), hvortil Trappetrin førte op, traadte man ind i Tempelets Hovedrum, Cellen (*Sekos*), i hvis Baggrund Gudebilledet, et Værk af en betydelig Kunstner, havde sin Plads lige over for Indgangen; i Nærheden af det stod eet eller flere Borde eller Altere til Ofring af Frugt, Kager o. l.; kostbare Offergaver (*Anathemata*) hellige Kar og Redskaber vare anbragte rundt om i Cellen; andre opbevaredes i et særligt Rum bag denne, atter andre (som Statuer, Relieffer m. m.) havde Plads under aaben Himmel uden for Tempelet. Foruden dette fandtes i Reglen flere andre Bygninger i Helligdommen, dels mindre Templer og Kapeller for underordnede Guddomme og Heroer, hvis Dyrkelse sluttede sig til Hovedgudens, dels Søjlehaller og Opholdspladser for det Publikum, som besøgte Stedet, dels Boliger for det Personale, der havde at varetage Gudsdyrkelsen og sørge for Orden og Renlighed. Disse forskellige Bygninger vare opførte for offentlig Bekostning eller skyldtes Enkeltmands fromme Gaver. Mange Helligdomme ejede større Arealer, der i Reglen bortforpagtedes til Fordel for Tempelets Kasse. Som Eksempler, der yderligere kunne illustrere denne korte Oversigt, anføres Beskrivelsen af Athena's Helligdom paa Akropolis [2. Bd., S. 232—33], Zeus's i Dodone [5. Bd., S. 347—48], Apollon's i Delfoi [5 Bd., S. 93—96], Demeter's og Persefone's i Eleusis [5. Bd., S. 931—32], Asklepios'es i Epidauros [6. Bd., S. 11—12].

Enhver Person, der ikke var besmittet af Skyld eller Brøde (som Mord), kunde som Regel henvende sig til Guderne med Bøn og Offer; dog gjaldt ved mange Helligdomme særlige Bestemmelser herfor. Det krævedes, at den, der nærmede sig Guderne, skulde have toet sig og være iført rent Klædebon; nogle Steder stilledes desuden særlige Krav (længere eller kortere Faste, kønslig Afholdenhed o. s. v.). Paa Familiens Vegne ofrede Husfaderen; dog vare som Regel ogsaa hans Kone og Børn til Stede ved den hellige Handling. Paa Samfundets Vegne ofrede og bad i den ældste Tid Kongen, senere en bestemt højere Embedsmand eller i nogle Tilfælde Præsten. En saadan fandtes fra gammel Tid ved enhver større Helligdom. Han var dens Leder og Styrer, drog Omsorg for Gudens Ejendom, Helligdommens Bevaring og gode Orden, vaagede over, at Gudsdyrkelsen foregik efter de nedarvede og fastslaaede Regler, medvirkede ved offentlige og til Dels ved private Ofringer. Som Vederlag fik han i mange Tilfælde bestemte Dele af Ofrene (f. Eks. Offerdyrenes Hud e. a.). Betingelser for at opnaa Præstestillingen vare: fribaaren Fødsel, lydeløst Ydre, ubesmittet Vandel; tit stilledes ogsaa andre, særlige Krav. Derimod behøvedes ingen vidtgaaende Fordannelse for at bestride Præstegerningen; den krævede som Regel kun Nærværelse ved bestemte Lejligheder og kunde derfor varetages af enhver. Nogle Helligdomme styredes af Præstinder. Funktionstiden var for-

skellig, nogle Steder kun eet Aar, andre Steder livsvarig. Det livsvarige Præsteskab var ofte arveligt i en bestemt Slægt (jfr. Eleusis, 5. Bd., S. 931); ellers besattes Stillingen paa forskellig Maade, f. Eks. ved Valg eller ved Lodtrækning; nogle Steder var den saa indbringende, at den udbødes til Salg. Til Hjælp ved sine Funktioner havde Præsten et større eller mindre underordnet Personale; mange Helligdomme ejede ogsaa Slaver, der kunne udføre det grove Arbejde ved Rengøring o. s. v.

De regelmæssig tilbagevendende Ofringer, der foretoges af flere Nabostæder i Fællig, udviklede sig tidlig til store religiøse Fester. Folkeskarer bevægede sig i Procession til Tempelet under Afsyngelse af hellige Sange (Hymner, Paianer, s. d.); i Helligdommen udførtes Hymner af et udvalgt Kor, som forud havde indøvet dem. Men det var ikke blot Ofringerne og de hellige Sange, som paa Festdagene droge Folkemasserne til Helligdommene. Fra den fjerneste Fortid have Grækerne følt en egen Glæde ved legemlig Dygtighed og Idræt; allerede i de homeriske Digte nævnes Væddekampe, som afholdtes ved festlige Lejligheder, af forskellig Art (Odysseus'es Besøg hos Alkinoos — Patroklos'es Begravelse). Det er da kun naturligt, at Væddekampe tidlig knyttedes til de religiøse Fester, og at man tillagde Guderne den samme Glæde ved Synet af Legemskraft og Idræt, som de jordiske Tilskuere selv følte; ogsaa Væddekampene (hvis forskellige Arter ere nævnte under Agon) ble ve saaledes et Led i Gudsdyrkelsen. Korenes Udførelse af de hellige Sange, der ledsagedes af Dansebevægelser, fik ogsaa i mange Tilfælde Form af en Væddekamp, idet der opstilledes flere Kor, som kappedes med hverandre; af disse musiske Væddekampe udviklede Skuespillet sig (ved Dionysos-Festerne, dog ogsaa overført til andre). Ved de Helligdomme, som bleve Sæde for store Fester, opførtes derfor foruden Tempel og Alter ogsaa særlige Bygninger og Anlæg til Brug ved de forskellige Væddekampe, navnlig Løbebane (Stadion, s. d.) og Teater. Som de vigtigste større Fester, der fejredes i G., kunne nævnes de olympiske, isthmiske, nemeiske og pythiske Lege og den panathenæiske Fest. Væddekampe indførtes dog ogsaa tidlig ved mange Helligdomme af anden Rang.

Endnu skulle kun kort anføres nogle særlige Former af Gudsdyrkelsen, som ere eller ville blive nærmere omtalte i særskilte Artikler. Dyrkelsen af Underverdenens (s. d.) Guddomme og Heroerne (se Heros) afveg ikke lidt fra den øvrige Kultus, ligeledes de saakaldte Mysterier (s. d.), der bl. a. fejredes i Eleusis (s. d.) og i Kabirernes Helligdomme. Til flere Templer knyttede der sig Orakler (s. d.); det mest ansete var Apollon's i Delfoi (s. d.). En særlig Form af Oraklerne vare de, hvor Guddommen mentes i Drømme at aabenbare sig for Mennesket (se Amfiaraos og Asklepios).

III. Den religiøse Følelse, som skabte Gudeforestillingen, havde vel i de fleste Tilfælde affødt en bestemt udformet Fortælling om den guddommelige Magts Tilsynekomst eller Indgriben i den synlige Verden. Beslægtede med saadanne Myter ere den primitive Tids Forsøg paa at forklare mærkelige Naturfænomener ved at henføre dem til overnaturlige Magter, ogsaa i Tilfælde, hvor Mennesket ikke traadte i religiøst Forhold til disse. Paa Kultusstederne udviklede sig fremdeles, som ovenfor berørt, efterhaanden Sagn, der fortalte om, hvorfor hvert enkelt Sted var blevet en bestemt Guddom helliget. Hertil kom Fortællinger om Oplevelser og Tildragelser, hvori man saa guddommelig Aabenbaring og Indvirkning. Saa længe Grækerne vare et naivt og lidet udviklet Folk, have saadanne Oplevelser utvivlsomt været yderst almindelige; efterhaanden maatte den stigende Oplysning og Kundskab gøre Blikket mere nøgternt; dog kendes ikke faa formentlige Gudeaabenbaringer fra historisk Tid (jfr. Theofaneia). — Berøringer mellem de Guder, som dyrkedes paa samme eller nærliggende Steder, førte ikke blot til en Afgrænsning af Forestillingerne om deres Virksomhed og af deres Kultus, men fandt ofte Udtryk i Sagn om nærmere Forhold eller Forbindelse mellem dem. Jo mere anskuelige og personlige Gudeskikkelserne bleve (se ovenf., S. 1103), desto lettere overførtes. Menneskelivets Forhold (Slægtskab, Venskab, Fjendskab) til dem. Ofte satte dette sig Spor i bestemte Sagn, hvis Anledning kan have været af forskellig Art.

Dyrkelsen af de afdøde traadte fra de ældste Tider stærkt frem ved Siden af den egentlige Gudsdyrkelse (se Heros). Om de ypperste Slægters Forfædre bevaredes Erindringen ofte længe, støttet dels til denne Kultus, dels til haandgribelige Kendsgerninger eller Mindesmærker (Landvindinger, Kongeborge, anselige Grave). Under Indflydelse af den overalt udbredte Forestilling, at Fortidens Slægter havde været baade kraftigere og lykkeligere end Samtidens, antog deres Liv i Sagnet en forstørret Skikkelse, der tillagdes dem vidunderlige Gerninger, som kom Gudernes nær, de bragtes i nærmere Forhold til Guderne end senere Slægter, og hvor Ættens Ophav tabte sig i Mørket, knyttedes den ofte til Guderne selv; disse droges saaledes paa flere Maader ind i Sagnene om Fortidens Stormænd.

Endelig ere baade i ældre og senere Tid Gudesagn overførte til G. fra Orienten. I nogle Tilfælde vedblev man at være sig den fremmede Oprindelse bevidst; i andre smeltede de orientalske Elementer tidlig sammen med de græske til en uopløselig Helhed.

Udrundne fra disse forskellige Kilder levede de græske Gudesagn i mundtlig Overlevering, undergivne de Vilkaar, som fulgte heraf, gradvis Ændring, Tildigtning, Sammensmeltning med beslægtede Sagn og med Folkeeventyrets brogede Stof. Til at fæstne Gudesagnenes Form bidroge især de Sange, som brugtes ved Gudsdyrkelsen; af de Prøver, vi have tilbage, ses, at de foruden en Lovprisning og Paakaldelse som oftest indeholdt et Sagn, som var knyttet til Stedets Helligdom. Hertil kom allerede i forhistorisk Tid den episke Digtning, som fandt et Hjem i Kongers og Stormænds Huse, og hvis Formaal blot var at glæde og underholde Tilhørerne. Den øste især sit Stof af Sagn om Fortids Bedrifter; heri indflettedes Fortællinger om Guderne, der til Dels allerede i selve Folkesagnet vare sammenknyttede dermed. De episke Digtere behandlede deres Emne med stor Frihed; af de Skikkelser, der spillede en Rolle i de forskellige Steders Gude- og Herossagn, skabtes individuelt udprægede Per-

soner; særlige, i afsides Egne dyrkede Guddomme bleve i Digtningen stundom til Heroer, jævnstillede med de andre; Sagnenes isolerede Beretninger om mærkelige Tildragelser og Forklaringer af Naturforhold formedes til sammenhængende Begivenheder, hvori Træk fra Folkeeventyret indflettedes. Den skønne Form, hvori Sagnstoffet kom til at foreligge i de gamle episke Digte, var i den historiske Tid kendt af enhver, som havde boglig Dannelse, og fik derved mere universel Betydning end de isolerede, stedlige Gudesagn, der kun bevaredes ved mundtlig Overlevering; i mange Tilfælde bleve disse desuden i Tidens Løb mere eller mindre paavirkede af den i Litteraturen fæstnede Form. Endnu friere stillede den historiske Tids Lyrikere og Tragikere sig over for det gamle Sagnstof, som de benyttede til Udtryk for deres egen Tidsalders Ideer og ofte omformede i høj Grad. De græske Gudesagn vare saaledes tidlig blevne omplantede i en Jordbund, der laa uden for det religiøse Omraade i egentlig Forstand, og hvor deres Liv og Skæbne mere bestemtes af Digtningens end af Religionens Love.

Foruden de nævnte Grene af den græske Litteratur indeholder næsten ethvert historisk og poetisk Skrift i større eller mindre Omfang Gengivelser af Gudesagn eller Hentydninger til dem. I den senere Oldtid fremkom ligefremme Sagnsamlinger; dog havde man intet klart Blik for Forskellen mellem de litterært udformede og de mundtlig overleverede Sagn, og af denne mytografiske Litteratur er, bortset fra isolerede Udtog, næsten intet bevaret; betydeligst er den Haandbog, som gaar under Apollodoros'es Navn. Mange Optegnelser af Gudesagn, til Dels efter mundtlig Tradition, findes i Pausanias'es Skildring af G. — Endelig maa som en værdifuld Kilde ogsaa anføres de antikke Kunstværker af forskellig Art (Statuegrupper, Relieffer, Vægmalerier, Vasebilleder, Gemmer o. s. v.), idet baade Grækernes, Etruskernes og Romernes Billedkunst for en stor Del tog sine Emner fra den græske Sagnverden, dog kun undtagelsesvis fra den mundtlige Overlevering, langt hyppigere fra det gamle Epos.

Af den her givne Oversigt vil det ses, at en i 19. Aarh. almindelig Behandling af den græske Mytologi, hvorved man søger i næsten ethvert Sagn, som er overleveret fra Oldtiden, at finde udtrykt en primitiv Opfattelse af et eller andet Naturforhold, er overfladisk og ensidig. De formentlige Resultater, man herved har naaet, ville kun i de færreste Tilfælde holde sig for en kritisk Undersøgelse. (Om de almene Principper for mytologisk Undersøgelse og om de [hidtil faa] Resultater, der ere vundne ved Sammenligning mellem Grækernes og andre Folkeslags Gudesagn, henvises i øvrigt til Mytologi og Sammenlignende Mytologi). (Litt.: Roscher, »Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie« [Leipzig 1884 ff.]; H. Usener, »Götternamen« [Bonn 1896]; P. Stengel, »Die griechischen Kultusaltertümer« (i Iwan Muller, »Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft« [5. Bd., 3. Afd.]); G. F. Schoemann, »Griechische Altertümer« [2. Bd., 4. Opl. Berlin 1896]; O. Gruppe, »Griechische Mythologie und Religionsgeschichte« (Iwan Muller, »Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft« [5. Bd., 2. Afd.]); L. Preller, »Griechische Mythologie« [4. Opl. bearbejdet af Carl Robert, 1. Bd. Berlin 1894]; P. H. Tregder, »Haandbog i den græske Mythologi« [5. Udg. Kbhvn. 1886]; V. A. Bloch og J. M. Secher, »Haandbog i den græske og romerske Mythologi« [2. Udg., Kbhvn. 1889]). *C.B.*

Sprog.

1) Alfabet og Udtale. Det græske Alfabet har i trykte Udgaver af græske Forfattere følgende Tegn:

Navn.			Oldgræsk Udtale.	Som Taltegn.
Alfa	*J*	*α*	*a*	1
Beta	*B*	*β*	*b*	2
Gamma	*Γ*	*γ*	*g*	3
Delta	*A*	*δ*	*d*	4
Epsilon	*E*	*ε*	kort *e*	5
Zeta	Z	*ζ*	*dz*, % (fransk z)	7
Eta	*H*	*η*	langt *S*	8
Theta	*Θ*	*ϑ*	dansk *t*	9
Iota	*I*	*ι*	*i*	10
Kappa	*K*	x	fransk *k*	20
Lambda	*Λ*	*λ*	*l*	30
My	*M*	*μ*	*m*	40
Ny	*N*	*ν*	*n*	50
Ksi	*Ξ*	*ξ*	*ks*	60
Omikron	*O*	o	kort *o*	70
Pi	*Π*	*TI*	fransk *p*	80
Rho	*P*	*ϱ*	*r*	100
Sigma	*ΣC*	*σ ς*	*s*	200
Tau	T	r	fransk *t*	300
Ypsilon	*Y*	*ν*	dansk *y*	400
Fi	*Φ*	*φ*	dansk *p*	500
Khi	*X*	*χ*	dansk *k*	600
Psi	*Ψ*	*ψ*	*ps*	700
Omega	*Ω*	*ca*	langt *o*	800

Mellem *E* og Z stod oprindelig Tegnet Vau *F* (*v*), der senere opgaves, fordi Lyden *v* forsvandt fra Sproget; det kaldes hos Grammatikerne Digamma (ɔ: »Dobbeltgamma«, efter Bogstavets Form). Som Taltegn bruges paa Vau's Plads Tegnet Stigma *ϛ* (*st*). Mellem Pi og Rho stod oprindelig Koppa Ϙ (— Kappa, men kun brugt foran o og v, smlg. lat. *q*; som Taltegn 90). Som Taltegn for 900 bruges Sampi ϡ, der ikke forekommer med alfabetisk Betydning (ved Tallet 1000 begynder man forfra paa Bogstavrækken: *α′* 1, *α* 1000 o. s. v.). — I Diftonger udtales *Y* som *u* (*αυ* = *au* o. s. v.); *ει* havde oprindelig en dobbelt Udtale: 1) *ei*, 2) lukket *e* (forskelligt fra *η*, som var aabent); ligesaa *ου*: 1) *ou*, 2) *u*; senere udtaltes *BI* og *ov* altid som lukket *e* og *u*. I Diftonger, hvis første Led var en lang Vokal (*ᾱι ηι ωι*), blev Iota efterhaanden stumt og skrives derfor i senere Haandskrifter og i Udgaver under den foregaaende Vokal (*ᾳ ῃ ῳ*). Lyden *h* betegnes med ᾽ (Spiritus asper): *α* = *ha* o. s. v.; en Vokal i Begyndelsen af et Ord forsynes med ᾽ (Spiritus lenis) som Tegn for den svagt hørlige Lyd, der af sig selv fremkommer ved, at den lukkede Stemmeridse pludselig aabnes. De tre Accenttegn ´ (Akut), ` (Gravis), ῀ (Cirkumfleks) betegne den forskellige musikalske Betoning, som fandt Sted i Oldgræsk.

Nygrækerne anvende deres egen moderne Udtale ogsaa paa Oldgræsk. Fra denne nygræske Udtale (smlg. nedenf.) har man efter Erasmus

Rotterdamus'es Skrift, *Dialogus de recta Graeci Latinique sermonis pronuntiatione* [Basel 1528], i Europa sagt sig løs og anvender en rekonstrueret Udtale. Midlerne til den nøjagtige Rekonstruktion (Gengivelsen af Lydene hos fremmede Folk; forskellige indirekte Vidnesbyrd, f. Eks. ortografiske Fejl, i Indskrifter; Sprogsammenligning o. s. v.) ere navnlig i 19. Aarh. voksede stærkt, men den praktiske Skoleudtale har ikke holdt Skridt hermed. I Danmark udtaler man altid Fi som *f*; *ov* udtaler man korrekt som *u*, men *ει* (aldeles uhistorisk) altid som *ei*. Græske Navne anføres som oftest paa Dansk i en latiniseret Form (hvorved *αι οι ει* paa Dansk udtales som *æ ø i*); samme Form have græske Laaneord i Dansk. [Den rekonstruerede Udtale kaldes ofte den Erasmiske (i Modsætning til den Reuchlin'ske, som slutter sig til Nygræsk, se Reuchlin); ogsaa den etacistiske, i Modsætning til den itacistiske, efter den forskellige Udtale af Bogstavet Eta]. Smlg. Blass, »Uber die Aussprache des Griechischen« [3. Udg., Berlin 1888] (der paa enkelte Punkter maa korrigeres efter de nedenfor nævnte Grammatikker af G. Meyer og K. Brugmann).

Grækerne have modtaget deres Alfabet fra Fønikierne; deraf forklares de semitiske Bogstavnavne. Den ældste Form af de græske Bogstaver, i Indskrifter fra Øen Thera (Santorini) fra 7. Aarh, f. Chr., er fra Alfa til Tau saa godt som identisk med det oldsemitiske Alfabet. Dog forbigik Grækerne et af de semitiske *s*-Tegn (en Erindring om det er maaske Taltegnet Sampi). Det semitiske Alfabet var en stærkt simplificeret Stavelseskrift (med samme Tegn for alle Stavelser, som begyndte med samme Konsonant efterfulgt af forskellige Vokaler, f. Eks. samme Tegn for *ta to tu te ti;* altsaa tilsyneladende en Bogstavskrift, hvori Vokalerne lades ubetegnede). Grækerne fjernede den sidste Erindring om Stavelseskriften ved at indføre særlige Tegn for Vokalerne. Hertil anvendte de det semitiske Alef (Tegn for Stavelserne *a o u e i*, eller, hvis man opfatter det som Konsonanttegn, = Spiritus lenis), He (*h*), Cheth (tysk *ch*), Jod (*j*), ʿAin (en lignende Lyd som dansk *g* i *Sag)* — græ. *AE H I O*; *H* havde dog i Græsk foruden Betydningen *e* fra først af ogsaa Betydningen *h*; det semitiske Vau (*v*) differentieredes til to Tegn *F* og *Y*. Senere dannedes (hos Ionerne) Omega ved en Modifikation af Omikron. Udviklingen af Alfabetet var ikke den samme hos alle græske Stammer. Man maa skelne mellem to Hovedgrupper. Det østgræske Alfabet (hos Ionerne og i Korinth, Megara og Argos) har efter Y Tegnene *Φ X Ψ* i Betydningen *ph, kk, ps,* medens det paa det semitiske Samekh's Plads (mellem *N* og *O*) faar Tegnet *Ξ* med Betydningen *ks;* det vestgræske Alfabet (i største Delen af det egentlige G.; tillige Ophav til det latinske Alfabet) havde efter Y Tegnene *Χ Φ Ψ* med Betydningen *ks ph kh.* Athen sluttede sig nærmest til det østgræske (ioniske) Alfabet, dog med nogle Afvigelser. Men efter at Athenerne under Archonten Euklides, Aar 403 f. Chr., officielt havde indført det ioniske Alfabet med alle dets Tegn, blev dette efterhaanden raadende hos alle Grækere. De alexandrinske Grammatikere indførte Spiritus asper og Spiritus lenis (som dannedes af de to Halvdele at *H:* /- og *f*) og Accenttegnene. Udviklingen af Minuskelskriften (de smaa Bogstaver) tilhører Middelalderen (9. Aarh. e. Chr.). Om de fremmede Alfabeter, som nedstamme fra det græske, se Skrift. — Paa et af den græske Verdens yderste Punkter, paa Øen Cypern, optræder en fra de øvrige græske Alfabeter aldeles forskellig Skrift, en regelmæssig Stavelseskrift. Der er her forskellige Tegn for de Stavelser, som begynde med samme Konsonant (f. Eks. forskellige Tegn for *ka ko ku ke ki*); der gøres ingen Forskel paa *γ*, x, *χ* eller paa *S, τ, ϑ* eller *β, n, φ*. Der er hidtil paavist noget over 50 forskellige Tegn, det samlede Antal var ikke over 65. De mere sammensatte Stavelser, som det græske Sprog er rigt paa, udtrykkes ved forskellige Slags Nødhjælp: man skriver *a-to-ro-po-se* for *ἄνθρωπος* (*anthrōpos*), »Menneske«. En udførlig historisk Indskrift med dette Alfabet skriver sig fra Beg. af 4. Aarh. f. Chr. Man har formodet, at dette Alfabet har udviklet sig af de hittitiske (kilikiske) Hieroglyffer. (Litt.: A. Kirchhoff, »Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets« [4. Udg. Gutersloh 1887]; Ph. Berger, *Histoire de l'écriture dans l'antiquité* [Paris 1891]; Wattenbach, »Anleitung zur griechischen Paläographie« [2. Udg. Leipzig 1877]; Gardthausen, »Griechische Paläographie« [Leipzig 1879]).

2) Sproghistorie. Det græske Sprog er et indoeuropæisk Sprog. Det var i Oldtiden omgivet af en Række Nabosprog, af hvilke nogle vare ikke-indoeuropæiske (saaledes de fleste lilleasiatiske Sprog), medens andre vel vare indoeuropæiske, men ikke stode i noget nærmere Forhold til Græsk (saaledes Frygisk, Thrakisk, Illyrisk). Kun Makedonerne synes at have talt et Sprog, der stod Græsk meget nær. Blandt de bevarede indoeuropæiske Sprog danner Græsk saaledes en egen Sprogklasse. Man har tidligere været tilbøjelig til at antage et specielt Slægtskab mellem Græsk og de italiske Sprog. Denne Antagelse, som Sprogvidenskaben for længe siden fuldstændig har opgivet, beroede for en stor Del paa, at man ikke kunde frigøre sig for det overvældende Indtryk af det senere Fællesskab i Kulturudvikling. Der findes ganske vist nogle særlige Overensstemmelser mellem Græsk og Italisk, men de ere ikke af større Betydning end de særlige Overensstemmelser, som kunne paavises mellem Græsk og Iranisk-Indisk eller mellem hvilke som helst Nabosprogklasser af den indoeuropæiske Sprogæt; de afgive altsaa ikke Skygge af Bevis for et specielt græsk-italisk Grundsprog. Græsk staar med Hensyn til sit Lydsystem, sin grammatiske Bygning og sin Syntaks paa et overmaade gammelt Standpunkt.

At den brogede græske Vokalisme med de tre Vokaler *a e o* er ældre end den iranisk-indiske simplere Vokalisme, hvor *a* svarer til alle disse tre græske Vokaler (f. Eks. sanskr. *bharāmi*, »bærer«, græ. *φέρω pherō*), blev først bevist af Vilh. Thomsen, senere af K. Verner, den svenske Sprogforsker Tegner og af nogle udenlandske Sprogforskere. De Punkter, hvori Græsk paa den mest iøjnefaldende Maade afviger fra det fælles-indoeuropæiske Lydsystem, ere følgende: Overgang fra *s* til *h*, som i Ordenes Indre fuldstændig forsvinder, f. Eks. *ἑπτά, hepta,* »syv«, lat. *septern; h* eller *ξ* i Forlyd, hvor andre Sprog have *j*, f. Eks. *ζυγόν, zygon,* »Aag«, lat. *jugum, ηπαρ,*

hēpar, »Lever«, lat. *jecur*; Sammensmeltning af *j* med en foregaaende Konsonant, f. Eks. *μέσος, mesos*, »midterst«, lat. *medius*, oldn. *miðr*, Akkusativ *miðjan*; en bestemt Klasse af indoeuropæiske *k*-Lyd (indoeurop. *q*[1] o. s. v.) gaar over til **π**-Lyd, foran s og ι til r-Lyd, f. Eks. *ἧπαρ, hepar*, »Lever«, lat. *jecur; τέτταρες, tettares*, »fire«, lat. *quattuor*. I Løbet af den historiske Tid bortfalder *v*; det ældre *Folvog, ϝοινος*, »Vin«, lat. *vīnum*, bliver til *οἶνος, oinos*: *v* er bevaret i talrige Indskrifter i forskellige Dialekter, og Metrikken viser, at det oprindelig har været til Stede i de homeriske Digte. Den fælles-indoeuropæiske Verbalbøjning er i Græsk bleven en Del udvidet; navnlig er Aorist Passiv og Futurum Passiv en græsk Nydannelse. Derimod er Nominalbøjningen bleven noget simplificeret ved Tabet af tre Kasus (Instrumentalis, Ablativ og Lokativ). Af Laaneord fra os bekendte Sprog er der i Oldgræsk kun paavist et ringe Antal, flest fra Semitisk (f. Eks. *κάμηλος, kamelos*, »Kamel«, hebr. *gāmāl*). (Litt.: Kretschmer, »Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache« [Gottingen 1896]). *

I den ældste Periode træder Græsk os i Møde delt i en Mængde Dialekter. Den paalideligste Forestilling om disse Dialekter faa vi gennem Indskrifterne. Indskrifternes Antal er overmaade stort; omtrent 30,000 ere udgivne. Mange af dem ere af anselig Længde, f. Eks. Loven fra Gortyn paa Kreta (12 Kolumner paa over 50 Linier), Indskrifterne fra Herakleia i Syditalien (187 og 111 Linier; Regnskabsaflæggelse fra en Kommission, som havde haft det Hverv at fastsætte Grænserne for Dionysos'es og Athena's hellige Jorder og besørge dem bortforpagtede), Indskriften fra Andania i Messenien (Bestemmelser om Afholdelsen af Mysterier for en Række af Guder, 196 Linier) o. s. v. Mange indeholde dog mest Navne, og mange ere ganske korte. De græske Dialekter falde i følgende Hovedgrupper: 1) Dorisk: Lakonisk; Tarent og Herakleia; Messenien; Argolis og Ægina; Korinth og Kerkyra; Megara og Byzants; Kreta; Thera, Melos, Kyrene; Rhodos med Kolonierne Gela og Akragas; Karpathos og andre Øer i Ægæerhavet. 2) Nordvestgræsk: Lokris og Fokis; Ætolien, Akarnanien, Sydthessalien; Epeiros; om Dialekten i Achaia kan regnes til denne Gruppe, er tvivlsomt. 3—5) Nordthessalisk, Lesbisk (Asiatisk-Æolisk), Bøotisk. 6) Elisk. 7) Arkadisk-Kyprisk. 8) Pamfylisk. 9) Ionisk (de ioniske Stæder i Lilleasien, Kykladerne, Euboia) og Attisk. Ejendommeligt for Ionisk-Attisk er det, at det lange *a* er blevet til *η* : *μητηρ meter*, »Moder«, latin *mater*, irsk *máthir*, oldnordisk *móðir*; de øvrige græske Dialekter have bevaret *a:* dorisk *ματηρ mater*. Grækerne have i Oldtiden til Dels sammenfattet alle ikke-doriske og ikke-ioniske Dialekter under Benævnelsen Æolisk; dette var rent vilkaarligt. Nutildags indskrænker man Benævnelsen til de æoliske Stæder paa Lilleasien's Kyst og hosliggende Øer, navnlig Lesbos, eller man lader den omfatte denne Gruppe tillige med Nordthessalisk og Bøotisk. Forskellen mellem Dialekterne er dybtgaaende og viser sig ikke blot i Lydsystemet, men ogsaa i Fleksionen, ja den strækker sig i et enkelt Tilfælde ogsaa til Accenten: i Lesbisk rettede Accentens Plads sig udelukkende efter en mekanisk Regel, medens de andre Dialekter med visse Indskrænkninger havde bevaret den meget uregelmæssige fælles-indoeuropæiske Accent. Dialekternes Repræsentation i Litteraturen er ret ejendommelig. I de homeriske Digte er Sprogformen i alt væsentlig ionisk, men med talrige indblandede Æolismer, som tyde paa, at Digtningen oprindelig hørte hjemme hos Æolerne; men Fick's Anskuelse, at de os overleverede homeriske Sange oprindelig vare forfattede paa Æolisk, og hans Forsøg paa at genoversætte dem til Æolisk (»Die Entstehung des homerischen Dialekts« i »Beitrage zur Kunde der indogermanischen Sprachen«, VII 139 ff.; »Die homerische Odysee in der urspriinglichen Sprachform wiederhergestellt« [Guttingen 1883]; »Die homerische Ilias« [Gottingen 1886]) er fuldstændig forfejlet. Det homeriske Sprog er et Kunstsprog, Produkt af en lang Udvikling, som begyndte hos Æolerne og fortsattes hos Ionerne. Sprogformen har været Genstand for mange Forandringer og Forvanskninger paa Grund af Digtenes ejendommelige Overleveringshistorie (først mundtlig overleverede; dernæst i Attika optegnede med det gamle attiske Alfabet, som brugte **ε** for det senere **ε**, **ει** og **η**, og **ο** for det senere **ο**, **ου**, **ω**; efter 400 omskrevne i det ioniske Alfabet; Fastsættelsen af Teksten ved de alexandrinske Grammatikere gik ikke af uden vilkaarlige Ændringer; Forvanskninger indsnege sig i Tiden fra Alexandrinerne til vort ældste fuldstændige Haandskrift fra 10. Aarh.). Den moderne Udgivers Opgave er at naa tilbage til den alexandrinske Redaktion; i adskillige Enkelthed er kunne vi dog naa ud over Alexandrinerne; vi kunne paavise den oprindelige Tilstedeværelse af Lyden *v* (Knos, *De digammo Homerico quaestiones* [Upsala 1872—73— 79]), paavise, at **ει** ofte fejlagtig har fortrængt det rigtige 77 o. s. v. Den homeriske Sprogform vedblev, med ubevidste Ændringer, at være herskende ogsaa i den yngre episke Poesi uden Hensyn til Forfatternes Nationalitet; den udøvede ogsaa stærk Indflydelse paa den lyriske Poesi (ikke blot den ioniske, men ogsaa den æoliske og doriske), og den samme Indflydelse spores endnu i det attiske Drama. I Elegi og Jambe vandt den ioniske Dialekt Hævd, ogsaa i Mimiamben (Herondas). I det saakaldte doriske Melos benyttedes den doriske Dialekt, som derfra i afdæmpet Form gik over til Korsangene i det attiske Drama; tillige benyttedes Dorisk i det siciliske Drama (Epicharm og Sofron) og i den bukoliske Poesi. Den lesbiske Dialekt benyttedes i det æoliske Melos af Alkaios og Sapfo, men i Modsætning til den faste Forbindelse, som Ionisk og Dorisk indgik med de Digtarter, som fra først af vare opstaaede i disse Dialekter, forblev den lesbiske Dialekt ikke knyttet til den af Æolerne skabte Digtart. Ingen Betydning fik Boitisk, som benyttedes af Digterinden Korinna. I Prosaen optræder først Ionisk som Skriftsprog, anvendt af de ioniske Filosoffer og Logografer; til Grund laa sandsynligvis Dialekten i Milet. Efter den saaledes skabte Tradition skrev ogsaa Herodot, skønt Dorier, sit Værk paa Ionisk. Men snart medførte Athen's politiske og kulturelle Overvægt, at den attiske Dialekt fik Fortrinnet som Skriftsprog; Anvendelsen af andre Dialekter i Prosaen (Dorisk hos Archimedes) faar ingen Betydning. Saaledes bliver Attisk fra Alex-

ander den Store's Tid af mere og mere et fælles Sprog (κοινὴ *koinē*) for alle Grækere, først som Skriftsprog og som de dannedes Talesprog, men efterhaanden fortrængte det som almindeligt Talesprog saa godt som fuldstændig de gamle Dialekter. Naar vi endnu i 1. og 2. Aarh. e. Chr. finde Dialekterne anvendte i Indskrifter, røber selve Sprogformen, at man mere har at gøre med et Produkt af Oldtidslærdom og partikularistiske Tendenser end et Udtryk for det virkelige Sprogforhold. Hvornaar de sidste Rester af Dialekterne ere forsvundne, unddrager sig vor Kontrol; men da det maa være sket under Indflydelse af Litteraturen, Skolerne og de øvrige kulturelle Faktorer, maa det være indtraadt, førend disse Faktorer efter Oldtidens Slutning sank til et Minimum af Betydning, i alt Fald før Begyndelsen af det 7. Aarh. e. Chr. (Litt.: *Corpus inscriptionum Graecarum* [Berlin 1828 — 77]; Roehl, *Inscriptiones Graecae antiquissimae praeter Atticas in Attica repertas* [Berlin 1882]; *Corpus inscriptionum Atticarum* [Berlin 1873—87]; Collitz, »Sammlung der griechischen Dialektinschriften« [Gottingen 1884 ff.]; Cauer, *Delectus inscriptionum Graecarum propter dialectum memorabilium* [2. Udg., Leipzig 1883, bekvemt Udvalg]; Meister, »Die griechischen Dialekte auf Grundlage von Ahrens' Werk *De graecae linguae dialectis* [Göttingen 1882 ff.]; Otto Hoffmann, »Die griechischen Dialekte« [Gottingen 1891 *ft~.];M.onro,A Grammar of the Homeric Dialect* [2. Udg., Oxford 1891, nyttig som Materialsamling]; Ebeling, *Lexicon Homericum*, I—II [Leipzig 1885]; Smyth, *The Sounds and Inflections of the Greek Dialects. 1. Ionic.* [Oxford 1894]; Meisterhans, »Grammatik der attischen Inschriften« [2. Udg., Berlin 1888]; Kretschmer, »Die griechischen Vaseninschriften« [Gutersloh 1894]. Mange Specialarbejder maa forbigaas her. Den oldgræske Leksikografi beror paa Henricus Stephanus, *Thesaurus linguae Graecae 1572* [ny Udg. i 9 Bd., Paris 1829—63]; bekvem Haandordbog af Pape [Braunschweig 1880]; dertil Pape, »Wörterbuch der griechischen Eigennamen« [3. Udg., Braunschweig 1884]. Grammatikker af Matthia [Leipzig 1835], Kriiger [Leipzig 1875], Kuhner [3. Udg. ved Blass, Hannover 1890 ff.]; Madvig, »Græsk Ordføjningslære« [2. Udg., Kbhvn. 1857]. Fra den sammenlignende Sprogvidenskabs Standpunkt behandles Græsk i følgende Værker: G. Meyer, »Griechische Grammatik« [3. Udg., Leipzig 1896]; Brugmann, »Griechische Grammatik« [2. Udg. 1889, i Ivan Müller's Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaften, Bd. II]; Curtius, »Grundziige der griech. Etymologie« [Leipzig 1879, et for sin Tid ypperligt Værk; nu til Dels forældet]; Prellwitz, »Etymologisches Worterbuch der griech. Sprache« [Göttingen 1892, vrimler af Fejl af enhver Art]; Fick, »Die griech. Personennamen« [2. Udg. Gottingen 1894]).

Dr. phil. Holger Pedersen.

Litteratur.

Hos Grækerne, som hos de fleste Nationer, begyndte Litteraturen med Frembringelser i bunden Form. Inden der kan tales om en egentlig Litteratur, har der sikkert eksisteret kortere Digte bestemte til Afsyngelse ved forskellige højtidelige Lejligheder, Klagesange, Sejrssange, Brudesange og navnlig Lovsange til Guderne; der forekommer i den udviklede episke Digtning Vendinger, som vistnok ere overleverede fra saadanne Lovsange og sandsynligvis kunne føres tilbage til den Tid, da Grækerne endnu ikke havde udskilt sig fra deres ariske Stammefrænder i Asien. Som et Folk, hos hvem Digtekunsten spillede en stor Rolle, nævnes de halvt mytiske Thrakere, en Stamme, der i den forhistoriske Tid var udbredt langt ned i Mellemgrækenland og forplantede Musernes Dyrkelse til Thessalien (Olympos), Fokis (Parnassos), Boiotien (Helikon) og Attika; til dem henføres de mytiske Sangere Orfeus, Musaios og hans Søn Eumolpos, fra hvem den attiske Præsteslægt Eumolpiderne nedledte deres Herkomst, og endelig Thamyris. Man var imidlertid allerede i Oldtiden klar over, at de Digte, der gik under disse og andre gamle Sangeres Navne, skrev sig fra en langt senere Tid.

I. Den klassiske Periode (ca. 900—ca. 300 f. Chr.).

Den egentlige Litteratur begynder for os med de to store, under Homers Navn overleverede Digte, Iliaden og Odysseen, der betegner den episke Digtnings Kulmination og tillige den begyndende Nedgang. Af talrige Steder i Digtene selv ses, at digterisk Behandling af Heltebedrifter allerede tidligere har været almindelig, og at der ved Kongernes Hoffer har opholdt sig professionelle Digtere, som med Akkompagnement af Kithara foredroge mindre Sange i Gildehallen eller i Folkets Forsamling; disse Sange, som ikke nedskreves, kunde naturligvis til Dels gaa tabt, men mange bevaredes sikkert gennem mundtlig Overlevering, og i alt Fald have de baade ved Indhold og Form øvet stor Indflydelse paa de homeriske Digte. Disse fremkom hos Ionerne paa Lilleasien's Vestkyst, men Ælolerne have vistnok ogsaa Andel deri, skønt det nærmere Forhold ikke lader sig bestemme nøjagtig; det kan heller ikke med Sikkerhed siges, om deres Fremkomst skyldtes en ydre Impuls, f. Eks. Kampe mellem de indfødte Beboere og indvandrende Stammer, der ved disse Digte opfriskede Mindet om deres Forfædres Bedrifter i de samme Egne. Ved de homeriske Digte (ca. 900) var der skabt et bestemt Kunstsprog og en bestemt Kunstform, der benyttedes af de cykliske Digtere (s. d.), som i Tidsrummet ca. 750—ca. 550 behandlede den troiske og andre Sagnkredse; samme Tid tilhøre ogsaa de fleste af de saakaldte homeriske Hymner, Digte til enkelte Guders Pris, hvormed de episke Sangere, de saakaldte Rhapsoder, indledede deres Foredrag. Den homeriske Form (Versemaal, Dialekt o. s. v.) benyttede ogsaa i 8. Aarh. den boiotiske Digter Hesiodos, der skabte det didaktiske Epos, Læredigtet, og i sin Teogoni satte de græske Gudeforestillinger i System og gav dem en fastere Form; hans Digte ere rigtignok langt fra at naa de homeriske, hvad digterisk Fantasi og Fremstillingsevne angaar, men deres sunde og vægtige Tankeindhold gav dem alligevel stor Betydning for Udviklingen af græsk Aandsliv, og Oldtiden selv havde næppe Øje for den Afstand i Livsopfattelse, der skiller dem fra de homeriske; ned igennem hele Tiden stod Homer og Hesiodos for Grækerne som næsten hellige »Klassikere«.

Med sin mere subjektive og personlige Karakter danner den hesiodeiske Digtning paa en Maade Overgangen til den rige Udvikling af den lyriske Poesi, som foregik i G. fra ca. 700. Begyndelsen skete i Ionien ved Elegien, der fra Epos'et laante sit Sprog og til Dels sin metriske Form, idet det elegiske Distichon bestaar af det episke Heksameter og det dermed beslægtede Pentameter; den foredroges med Akkompagnement af Fløjter. Indholdet af de ældste Elegier, Efesieren Kallinos'es (ca. 700) og Spartaneren Tyrtaios'es (ca. 650), var Formaninger til Tapperhed; Atheneren Solon (ca. 600) grundlagde den politiske, hans samtidige Kolofonieren Mimnermos den erotiske og klagende (threnetiske) Elegi; i deres Spor traadte Megareeren Theognis (ca. 550—ca. 500), hvis Elegier havde en udpræget sententiøs Karakter, og Keeren Simonides (556—468), der især dyrkede den klagende Elegi. Det elegiske Versemaal anvendtes ogsaa i Epigrammet, hvori Simonides naaede en høj Grad af Mesterskab. — Lidt senere end Elegien skabtes den iambiske Poesi af Parieren Archilochos i Begyndelsen af 7. Aarh. I Modsætning til Epos'ets og Elegiens værdige Rytmer indførte han iambiske Versemaal, der ved deres større Livlighed ligge den naturlige Tale nærmere, og brugte dem som Form for sine rent subjektive Poesier, især Spottedigte; paa Grund af sin Fuldkommenhed i Anvendelsen af de metriske Former og sine Digtes glødende Lidenskab sattes han i Oldtiden meget højt. Som iambiske Digtere, der efterlignede ham, maa især nævnes Semonides fra Amorgos (ca. 625) og Hipponax fra Efesos (ca. 540). — I 7. Aarh. blev Musikken hævet til større Fuldkommenhed hos Grækerne, og dette begunstigede Udviklingen af den lyriske Poesi i snævrere Forstand. Terpandros fra Lesbos (ca. 650) opfandt den 7-strengede Lyre i Stedet for den hidtil brugte 4-strengede og komponerede til Brug ved Apollo-Festerne i Sparta Melodier, hvortil han dels laante Tekst fra de episke Digte, dels selv forfattede Ordene; denne saakaldte Nomedigtning udvikledes videre af den ligeledes i Sparta bosatte Lyder Alkman (ca. 650 — ca. 600), der kan kaldes Skaberen af den specifikt doriske Korlyrik. Noget senere (ca. 600) uddannede Arion fra Lesbos Festsangene til Dionysos'es Ære, de saakaldte Dithyramber, til en særlig Kunstform. Den doriske Korlyrik, hvis Indhold var af højst forskellig Art, Sejrssange, Hymner, Paianer, Dithyramber, Processionskantater, Klagesange o. s. v., udbredte sig over hele G.; dens vigtigste Repræsentanter vare Stesichoros fra Himera (ca. 600), hvem man vist med Urette tillægger Indførelsen af den treleddede Inddeling i Strofe, Antistrofe og Epode, Ibykos fra Region (ca. 550), den før nævnte Simonides, hans Søstersøn Bakchylides (ca. 500—ca. 450) og endelig Thebaneren Pindar (522—448), der ragede højt op over alle sine Forgængere. Korlyrikken fik den største Betydning for Dramaets Udvikling, men traadte senere selv i Baggrunden. — I Modsætning til denne Digtning, der var bestemt til Afsyngelse af Kor ved festlige Lejligheder, staar den æoliske Sanglyrik (Melos), der foredroges af en enkelt med Akkompagnement af et eller andet musikalsk Instrument og til Indhold havde den rent subjektive Følelse og Stemning; Formen var en simpelt bygget Strofe, der stadig gentoges. Den stiftedes og udvikledes til Fuldkommenhed af den lesbiske Digter Alkaios (ca. 600) og hans samtidige, Digteriden Sapfo (ligeledes fra Lesbos), der begge skreve i deres Fødeøs æoliske Dialekt; til dem slutter sig den langt ringere Anakreon fra Teos (ca. 525), der i sine erotiske Poesier brugte den ioniske Dialekt. Denne Art af Lyrik vedblev at dyrkes i de saakaldte Skolier, Smaadigte, der foredroges ved Drikkelag.

Omkring Midten af 6. Aarh. møde vi den første Begyndelse til prosaisk Litteratur, og det er ogsaa paa dette Omraade Ionien, der fører an, dels i Filosofi, dels i Historieskrivning. De ældste Fragmenter af græsk Prosa hidrøre fra Filosoffen Ferekydes fra Syros (ca. 550); til ham slutte sig de andre ioniske Filosoffer, Anaximandros fra Milet, med hvem den filosofiske Litteratur først rigtig begynder, Anaximenes fra Milet, Herakleitos fra Efesos (ca. 500) og Anaxagoras fra Klazomenai (ca. 450), der levede i Athen og havde stor Indflydelse paa attisk Aandsliv og Litteratur. De samtidige filosofiske Skoler i Storgrækenland, Eleaterne og Pythagoræerne, frembragte ikke mange prosaiske Skrifter; men Xenofanes'es, Parmenides'es og Empedokles'es filosofiske Læredigte have dog sikkert ved deres Tankeindhold haft Betydning ogsaa for Prosaen. Historieskrivningen indledes af de saakaldte Logografer (Ordet betyder egentlig blot Prosaforfattere), der uden Anvendelse af Kritik behandlede Geografi, Etnografi og Lokalhistorie, til Dels paa Grundlag af ældre episke Digte; den ældste var Kadmos fra Milet (ca. 550), de betydeligste Hekataios fra Milet (ca. 500) og Hellanikos fra Lesbos (ca. 450). En virkelig Historieskrivning skabtes dog først af Herodotos fra Halikarnassos (ca. 450), dermed kritisk Sans og ud fra bestemte Synspunkter, navnlig Forestillingen om et guddommeligt Forsyns Indgriben og Modsætningen mellem Hellener og Barbarer, fremstillede Perserrigets hele Udvikling og Krigene mellem Persien og G., idet han i sit Værk nedlagde Udbyttet af lange og omfattende Rejser og til en vis Grad deri samlede Tidens Viden; ved den objektive, ureflekterede Aand, hvoraf det er præget, bliver det et Sidestykke til de homeriske Digte.

Den fremragende Rolle, som Athen spillede under Grækernes Kamp mod Perserne, og den Magtstilling, som det efter Sejren kom til at indtage, fik ogsaa Betydning for det aandelige Liv, saa at Førerskabet i Litteraturen i 5. Aarh. afgjort gik over til Athen, der med Rette kaldtes »Hellas's Skole«. Dette Forhold fremtræder især med Hensyn til den dramatiske Poesi, der i denne Periode ganske stillede de andre Digtarter i Skygge. Dramaet synes vel egentlig ikke at være opstaaet i Athen, men kun der naaede det en betydelig Udvikling. Tragedien, der havde sit Udspring fra Korsangene ved Dionysos-Festerne, skabtes af Atheneren Thespis (ca. 536), der fandt paa at optræde svarende Koret, hvorved det første Stød til dramatisk Fremstilling blev givet. Som den egentlige Grundlægger af et kunstmæssigt Drama og tillige som den første af Tragediens store Mestere maa imidlertid Aischylos fra Eleusis (525—456) betragtes. Ved at indføre Brugen af to Skuespillere skabte han Dialogen, medens Kor-

sangene, det oprindelige Element, traadte noget i Baggrunden; tillige skal han have foretaget Forbedringer i den ydre Udstyrelse af Scenen og Skuespillerne. Aischylos'es Stykker ere prægede af en vis gammeldags Stivhed, men staa højt ved Karakterernes Kraft og Tankernes Dybde. Hans yngre samtidige, Sofokles fra Kolonos (496—406), indførte en tredje Skuespiller, hvorved den dramatiske Handling fik større Rigdom og Liv; hans fine Karaktertegning, vel beregnede Komposition og Sprogets og Rytmens Skønhed bidrage til at give hans Skuespil et sjældent harmonisk Præg. Med den tredje store Tragiker, Euripides fra Salamis (484—406), kom der ny Elementer ind, Refleksion og Skepsis, idet han var paavirket af den »Oplysningens Tidsalder«, han levede i, og indblæste Tragedien nyt Liv ved at gøre den til Talerør for de moderne Ideer; desuden skildrede han med en hidtil uset Styrke de store menneskelige Lidenskaber. Ved Siden af de tre store Mestere virkede mange andre Tragikere, dog uden blot tilnærmelsesvis at naa dem; de betydeligste vare Ion fra Chios, Achaios fra Eretria og Agathon fra Athen. I Satyrdramaet, der ved sin Oprindelse hørte sammen med Tragedien og vedblev at holde sig som et Efterspil af underordnet Betydning, udmærkede Pratinas fra Flius (ca. 500) sig. — Komedien havde sit Udspring fra Megara, idet der afde med Dionysos-Festerne forbundne lystige Optog, Kômoi, udviklede sig mimiske Fremstillinger (ca. 600); derfra forplantedes den til Sicilien, hvor Epicharmos (i 5. Aarh.) gav den en mere kunstmæssig Form og i sine Stykker travesterede mytiske Emner. Den blev dog først i Athen udviklet til kunstnerisk Fuldkommenhed, især af Aristofanes (ca. 400), der sammen med den noget ældre Kratinos og Eupolis repræsenterer den saakaldte gamle Komedie. Denne, der laante sin Teknik fra den paa den Tid fuldt udviklede Tragedie, er en for det demokratiske Athen karakteristisk Fremtoning; med ubunden Frihed og skaanselløs Kritik behandlede den alle offentlige Forhold og Personer, men saaledes at Stykkernes lystige Komik og fantasifulde Iklædning mildnede den skarpe Satire. Efter den peloponnesiske Krigs Slutning, da Ulykken var brudt ind over Athen og Samfundets Fattigdom ikke længere tillod Udstyrelsen af de kostbare Festkor, forsvandt den gamle Komedie og gav Plads for en Overgangsform (den mellemste), der især parodierede Tragikerne og i det hele de gamle Myter, men ogsaa gjorde Tilløb til Fremstilling af Karakterer fra det daglige Liv; som de vigtigste Forfattere af denne Retning nævnes Antifanes fra Athen, Alexis fra Thurioi og Eubulos fra Athen, alle i 4. Aarh. I dettes Slutning udviklede sig den ny Komedie, der er et borgerligt Intrigelystspil med temmelig faste Typer og med stærk Benyttelse af erotiske Motiver; den kulminerede med Menandros fra Athen (342—291), men foruden ham nævnes ogsaa andre som betydelige, Filemon, Difilosog Apollodoros. — Ved Siden af det egentlige Drama forekom der i G. en Mængde forskelligartede, oftest komiske Fremstillinger af Personer og Karakterer, som navnlig anvendtes til selskabelig Underholdning og af Grækerne sammenfattedes under Navnet Mimer; dette Navn brugtes ogsaa om de afSyrakusaneren Sofron (ca. 450) forfattede prosaiske Karakterskildringer, der ikke vare bestemte for Scenen. — Af de andre Digtarter dyrkedes i denne Periode mest Dithyramben, især af Melanippides fra Melos (ca. 450), Filoxenos fra Kythera (ca. 400) og den lidt yngre Timotheos fra Milet; som Epikere kunne nævnes Panyasis fra Halikarnassos (ca. 480), Choirilos fra Samos (ca. 450—ca. 400), der med sit Digt »Perseis« forsøgte at skabe et historisk Epos, og Kolofonieren Antimachos (ca. 400), en Forløber for Alexandrinernes lærde Digtning.

Athen's politiske og aandelige Magtstilling i 5. Aarh. viste sig i den Tiltrækning, det øvede paa hele den græske Nation; det blev et aandeligt Centrum, hvortil de betydeligste Mænd søgte for der at udbrede deres Ideer, og den demokratiske Forfatning, der gjorde det muligt for enhver Mand med Dygtighed og Kundskaber at komme frem, skaffede dem opmærksomme Tilhørere og Efterlignere. Saaledes fik de saakaldte Sofister, der ikke vare fødte i Athen, men alle især virkede der, stor Betydning, og det paa dobbelt Maade, dels som Filosoffer, dels som Veltalenhedslærere; i den første Retning udmærkede sig især Protagoras fra Abdera, i den sidste Gorgias fra Leontinoi. Veltalenheden havde allerede før været anvendt rent praktisk med stor Dygtighed, og navnlig Perikles havde som Taler vidst at beherske Folket; men nu først udvikler der sig deraf en særlig Kunst, Retorikken. Den første attiske Taler, der tillige offentliggjorde skrevne Taler som Mønstere for andre, var Politikeren Antifon fra Rhamnus (død 411), der var paavirket af Gorgias; hans lidt yngre samtidige Andokides var derimod udelukkende praktisk Taler. I den nærmest følgende Tid udmærkede sig Lysias fra Syrakus (ca. 450—ca. 380) og Isaios fra Chalkis (ca. 400—ca. 340), der som fremmede ikke selv kunde optræde som Talere i Folkeforsamlingen eller for Retten, men forfattede Retstaler, som andre benyttede; derimod fik Atheneren Isokrates (436—338) stor Betydning ved at give Undervisning i Veltalenhed og ved i sine til Dels politiske Skrifter at udvikle den retoriske Prosa til den højeste Grad af Formfuldendthed. Veltalenhedskunsten kulminerede med Atheneren Demosthenes (383—322), der baade som politisk Taler og som Advokat overstraalede alle sine Forgængere; samtidig med ham virkede hans politiske Modstander Aischines (385—314), endvidere Lykurgos, Hypereides og Korinthieren Deinarchos. Efter at Friheden var tabt, førte Veltalenheden en hensygnende Tilværelse; som den sidste betydelige Taler nævnes Demetrios fra Faleron (ca. 300). — De vigtige Begivenheder, som overgik Athen i de sidste Aartier af 5. Aarh., fandt deres Historieskriver i Atheneren Thukydides (ca. 460—ca. 400), der i det hele staar jævnbyrdig med Herodot og overgaar ham med Hensyn til indtrængende Forstaaelse af den historiske Sammenhæng og de ledende Personligheder, Anvendelse af historisk Kritik og Fremstillingens dramatiske Form; desuden var han ikke alene samtidig med den Tid, han skildrede, men tog selv Del i vigtige Begivenheder. Hans ufuldendte Værk fortsattes af Atheneren Xenofon (ca. 430—ca. 355), Sokrates'es Discipel, der ogsaa paa andre Omraader har præsteret noget respektabelt. Dennes samtidige Knidieren Ktesias skrev i ionisk

Dialekt det persiske Riges Historie, medens Filistos fra Syrakus (ca. 430—ca. 360), der som Stilist efterlignede Thukydid, skildrede sin Fødeøs Skæbne. Fra Isokrates'es Skole udgik to betydelige Historieskrivere, Chieren Theopompos (ca. 350), hvis Værk behandlede Filip af Makedonien's Tid, og Eforos fra Kyme (ca. 400—ca. 330), der skrev den første Universalhistorie; begge vare stærkt paavirkede af Retorikken og kom derved til at øve en uheldig Indflydelse paa de senere Historieskrivere. — Medens den ioniske Naturfilosofi afsluttedes af Demokritos fra Abdera (ca. 460—ca. 375), hvis Atomteori har haft stor Betydning for den moderne Naturvidenskab, og hans samtidige, Lægen Hippokrates fra Kos grundlagde den medicinske Videnskab og Litteratur, blev Filosofien ført over i et mere idealistisk Spor af Sofisterne og den af dem paavirkede Athener Sokrates (469—399), der førte deres Spekulation videre. Han udviklede Dialektikken og grundlagde Etikken, og uden selv at være Skribent øvede han en stærk Indflydelse, saa at der fra ham udgik flere indbyrdes meget forskellige filosofiske Retninger. Den betydeligste af disse var den akademiske Skole, stiftet af Atheneren Platon (427—348), der opstillede et gennemført filosofisk System og i sine talrige Skrifter med digterisk Talent uddannede den attiske Prosa til den højeste Fuldkommenhed. En Discipel af ham var Aristoteles fra Stageira (384—322), som stiftede den peripatetiske Skole og med genial Skarpsindighed og grundig Lærdom behandlede de forskelligste Grene af Videnskaben, saa at hans filosofiske Lærebygning kom til at omfatte hele den Tids Viden; hos hans Disciple traadte den metafysiske Spekulation i Baggrunden for Fagvidenskaberne. Hans Efterfølger som Skolens Leder, Lesbieren Theofrastos (372—287) dyrkede Botanik og Mineralogi og skrev desuden Karakterskildringer, der paa een Gang have filosofisk og poetisk Interesse; Aristoxenos fra Tarent udviklede Musikkens Teori, Dikaiarchos fra Messana Geografien og den historisk-antikvariske Forskning, Herakleides fra Pontos Grammatikken. Af væsentlig etisk Karakter vare to ny filosofiske Skoler, der i Slutn. af 4. Aarh. udgik fra Athen, den epikureiske, stiftet af Epikuros fra Attika, og den stoiske, stiftet af Zenonfra Cypern; begge havde imidlertid større Betydning for Udviklingen af ejendommelige, hinanden modsatte Livsanskuelser end for Litteraturen, hvilket endnu mere gælder om den af Eleeren Pyrrhon (ca. 300) grundlagte Skepticisme.

II. Den alexandrinske Periode (ca. 300—30 f. Chr.).

Med G.'s Overvindelse, dets Afhængighed af Makedonien og den græske Kulturs Udbredelse ved Alexander den Store's Erobringer indtraadte der en gennemgribende Forandring i Livsbetingelserne for græsk Aandsliv og Litteratur. Omraadet var ganske vist blevet udvidet; men hvad der vandtes i Omfang, tabtes i Kraft. Litteraturen vokser ikke som før ud af Folket og bæres oppe af dette ved en levende Interesse og fint udviklet Smag; den er fra nu af knyttet til de hellenistiske Fyrstehoffer og protegeres fraoven, især af Ptolemæerne i Alexandria, hvorfor man har givet hele Perioden Navn af den alexandrinske. Forfatterne have en trykkende Følelse af at leve i en efterklassisk Tid; kun sjælden skabes noget helt nyt af Værdi. Hvad der mangler i naturlig Begavelse, søges erstattet ved Lærdom; Grammatikere og andre Videnskabsmænd forsøgte sig, i Reglen uden videre Held, som Digtere. Med Hensyn til Sproget stræbte man saa vidt muligt at følge de store Mestere, men Sprogfølelsen var i det hele bleven usikker. Størst Betydning har denne Periode for Litteraturen i videre Forstand, navnlig Fagvidenskaberne, inden for hvilke der præsteredes meget og dygtigt, til Dels genialt Arbejde. — I Beg. af 3. Aarh. dyrkedes endnu i nogen Tid den nyere Komedie; som Forfattere af Tragedier nævnes 7 Digtere under Ptolemæerne, den saakaldte tragiske Piejade (Syvstjerne), hvis Værker ere fuldstændig tabte. Nogen Betydning har Koeren Herondas (ca. 250), hvis dramatisk formede »Mimiiamber«, Digte i choliambisk Versemaal og ionisk Dialekt, ere humoristiske Genrebilleder fra Hverdagslivet.— Den betydeligste Epiker er Apollonios Rhodios (ca. 250—ca. 200), hvis lange Digt *Argonautika* ikke er uden poetisk Værdi, men i mange Retninger bærer Præget af Epigondigtning. Ivrigere end Epos'et dyrkedes »Epylliet«, den korte episke Fortælling, hvortil de talrige lokale Myter gave et rigt Stof. — Som karakteristiske Eksempler paa Tidens lærde, didaktiske Digte kunne nævnes et astronomisk, *Phainomena*, af Aratos fra Soloi (ca. 275), og to medicinske, *Theriaka* og *Alexifarmaka*, af Kolofonieren Nikandros (ca. 150), alle Vers uden Poesi. Større Talent udfoldedes inden for Elegien, der især var af erotisk Indhold, og Epigrammet; til den første kende vi mest gennem de romerske Efterlignere, navnlig Properts og Ovid, af det sidste indeholder den græske Antologi (s. d.) talrige Prøver. Højest af Elegikerne stod Kallimachos fra Kyrene (ca. 260), tillige anset som Litteraturhistoriker; foruden ham kan især nævnes Filetas fra Kos (ca. 300) og Euforion fra Chalkis (ca. 250). — En ganske ny Digtart, efter sit Hovedemne kaldet den bukoliske Poesi eller Hyrdedigtningen, skabtes og udvikledes til Fuldkommenhed af Syrakusaneren Theokritos (ca. 270), der i episk Form, vist med Benyttelse af Motiver fra sin Hjemstavn, digtede idylliske Genrebilleder, som skildrede Hyrdernes og i det hele det lavere Folkeliv, til Dels ogsaa mytiske Emner; hans Digtning betegner paa en Maade Reaktionen imod den Tids overforfinede Kultur. Mindre betydelige vare hans Efterlignere Bion fra Smyrna (ca. 250) og Moschos fra Syrakus (ca. 100).

Inden for Prosaen dyrkes i den alexandrinske Periode Historieskrivningen med størst Interesse. Alexander den Store's Bedrifter fandt allerede i hans Levetid flere Fremstillere, navnlig Kallisthenes, og skildredes senere af Ptolemaios I og Kleitarchos; Diadochernes Tid behandledes af Hieronymos fra Kardia og Duris fra Samos. Sicilianeren Timaios (død ca. 256), der først indførte Olympiaderegningen som Grundlag for Kronologien, forfattede et stort Værk om Sicilien's Historie; Fylarchos fortsatte Hieronymos'es og Duris'es Arbejder ned til sin egen Tid (220). Op over alle disse Forfattere rager Polybios fra Megalopolis (ca. 205 til ca. 123), der udrustet med gode militære og politiske Forud-

sætninger i et til Dels bevaret Værk skildrede den da bekendte Verdens Historie fra den anden puniske Krigs Begyndelse indtil Karthago's Ødelæggelse, idet han grupperede Begivenhederne under Synspunktet af det romerske Herredømmes heldbringende Udbredelse. — Af de alexandrinske lærde maa nævnes Eratosthenes fra Kyrene (ca. 275 til ca. 195), som grundlagde den videnskabelige, paa Matematikken og Astronomien baserede Kronologi, og Apollodoros fra Athen (ca. 140), Forfatter til *Chronika*, Oldtidens betydeligste kronologiske Værk. De mange Opdagelser, der gjordes under Alexander den Store og i den følgende Tid, fremmede Studiet af Geografien, hvis vigtigste Repræsentanter vare Nearchos, Megasthenes og Agatharchides; samtidig gave de saakaldte Periegeter, blandt hvilke især Polemon maa nævnes, topografiske Skildringer af enkelte Landskaber i Form af Rejsehaandbøger. En omfattende videnskabelig Behandling fik Geografien først ved den før nævnte Eratosthenes. Et Fag, der først i denne Periode udviklede sig til en særlig Videnskab, var den æstetisk-filologiske Forskning, Grammatikken, der særlig dyrkedes i de med store Biblioteker forsynede Hovedstæder Alexandria og Pergamon; størst Betydning havde i Alexandria Zenodotos fra Efesos, Aristofanes fra Byzans og Aristarchos fra Samothrake (død ca. 150), hvis Skole fortsatte sig ind i de første Aarhundreder af Kejsertiden, desuden Krates fra Mallos, Aristarchos's samtidige og Modstander, Føreren for den pergameniske Skole. — Inden for de eksakte Videnskaber har Perioden store Navne at opvise: Eukleides (underviste i Alexandria ca. 300), Skaberen af den videnskabelige Geometri, Apollonios fra Perge (ca. 250), berømt ved sit Værk om Keglesnittene, og Archimedes fra Syrakus (død 212), Grundlæggeren af den videnskabelige Mekanik, der ogsaa havde dygtige Repræsentanter i Ktesibios og Heron, begge fra Alexandria, endelig Hipparchos fra Nikaia (død ca. 123), der skabte Trigonometrien. Lægevidenskaben blomstrede ogsaa i Alexandria, især ved Herofilos fra Chalkedon og Erasistratos fra Kos (ca. 280). Inden for Filosofien fremkom der i den alexandrinske Periode intet væsentligt nyt; Litteraturen bestod mest af populære eller polemiske Skrifter. Som de betydeligste filosofiske Forfattere fra denne Tid kunne nævnes Stoikerne Panaitios fra Rhodos (ca. 150) og Poseidonios fra Apamea (død ca. 45) og Epikureeren Filodemos fra Gadara (1. Aarh.).

III. Den romerske Periode (ca. 30 f. Chr. til ca. 500 e. Chr.).

Det romerske Kejserdømmes Begyndelse med Augustus betegner paa en vis Maade en ny Overgang i den græske Litteraturs ydre Forhold; G., der hidtil havde bevaret en vis Selvstændighed, blev nu romersk Provins (27 f. Chr.), saa at alle Grækere bleve romerske Undersaatter, og ved Ægypten's Underkastelse kommer det sidste af de tre store hellenistiske Riger ind under Rom. Allerede fra Midten af 2. Aarh. f. Chr. havde Rom været Samlingsstedet for mange lærde Grækere; nu blev det ved Siden af Athen, Alexandria og Pergamon et Centrum ogsaa for græsk Aandsliv, og fra alle Kanter af Verdensriget strømmede Grækere til Rom, for der at opnaa Velstand og Anseelse. Paa den anden Side er dog Grænsen ikke videre skarp, idet Litteraturen fortsattes i de gamle Baner, saa at der kun i en enkelt Retning, Sofistikken, skabtes noget nyt. I denne romerske Periode produceredes der inden for Poesien ikke meget og endnu mindre af Værdi. Dramaet dyrkedes ikke; af Lyrik kunne nævnes nogle Hymner og de saakaldte Anacreontea. Læredigtet repræsenteres af Dionysios Periegetes (under Hadrian), Oppianos fra Korykos (under Mark Aurel), Forfatter til *Halieutika*, og dennes anonyme Efterligner, der har skrevet *Kynegetika*. Quintus Smyrnaeus (4. Aarh.) forfattede et omfangsrigt Digt *Posthomerica* i 14 Bøger, der udmærker sig ved Anskuelighed og ukunstlet Fremstilling. Den betydeligste Epiker var dog Ægypteren Nonnos fra Panopolis (ca. 400), Forfatter til *Dionysiaka* i 40 Bøger; til hans Skole hører foruden de ubetydelige Digtere Tryfiodoros og Kolluthos Forfatteren til det smukke lille Epos »Hero og Leander«, Musaios. Mellem Quintus Smyrnaeus og Nonnos maa vistnok sættes de fra Orfikernes Sekt udgaaede mystiske Digte »Argonautika« og »Lithika«, der gaa under Orfeus's Navn; enkelte Partier af dem synes dog at gaa tilbage til en tidligere Periode. Med afgjort Held dyrkedes paa denne Tid Epigrammet, der er rigt repræsenteret i den græske Antologi (s. d.). Den æsopiske Fabel blev behandlet poetisk af Babrios (sandsynligvis i Begyndelsen af 3. Aarh.).

Ogsaa i denne Periode træder Poesien i Skygge for Prosaen, der først fremtræder som en direkte Fortsættelse af den alexandrinske Periode med dens lærde og polyhistoriske Karakter, men senere frigør sig derfra og antager et selvstændigere Præg. Navnlig Historieskrivningen har talrige Repræsentanter, hvoraf dog ingen i Talent eller Fremstillingsevne naar op i Højde med de store Mestere. Under Augustus forfattede Sicilianeren Diodoros i Rom sit »Historiske Bibliotek«, en Universalhistorie i 40 Bøger, der for os har Betydning ved at bero paa Kilder, som for største Delen ere tabte; af hans samtidige, Damaskeneren Nikolaos's store Verdenshistorie i 144 Bøger ere kun Fragmenter bevarede. Dionysios fra Halikarnassos fuldendte Aar 7 f. Chr. sin »Romerske Oldtidshistorie«, hvoraf omtrent Halvdelen er bevaret, og forfattede tillige mange værdifulde Skrifter af litterært og æstetisk Indhold. I Slutningen af I. Aarh. skildrede Jøden Josefos paa Græsk den jødiske Opstand og skrev desuden en jødisk Oldtidshistorie. Begyndelsen af 2. Aarh. tilhører Platonikeren Plutarchos fra Chaironeia, en højtbegavet og varmtfølende Mand, hvis »Parallelbiografier« af berømte Grækere og Romere trods deres undertiden vel anekdotmæssige Karakter give vigtige Oplysninger om antikke Forhold og Personer, tillige Forfatter til talrige filosofiske Afhandlinger; noget senere er Arrianos fra Nikomedia, der efter de bedste, nu tabte Kilder skildrede Alexander den Store's Tog og ogsaa behandlede filosofiske og geografiske Emner, og Alexandrineren Appianos, der fremstillede Rom's Historie ordnet efter etnografiske Synspunkter. Betydeligere end disse er baade som Forsker og Stilist Dion Kassios fra Nikaia i Begyndelsen af 3. Aarh., hvis kun til Dels bevarede romerske Historie er

en Hovedkilde for den første Kejsertid; hans yngre samtidige Herodianos behandlede Perioden fra Mark Aurel's Død indtil Gordian. Af de senere Skribenter maa nævnes Zosimos (ca. 450 til ca. 500), hvis Kejserhistorie gik fra Augustus til 410. Kronologien dyrkedes af Hadrian's frigivne Flegon fra Tralles og i 4. Aarh. af Kirkefaderen Eusebios fra Cæsarea, hvis *Chronikon*, der gik til 324, dog kun er bevaret i Oversættelser. Inden for Geografien udmærkede sig Strabon fra Kappadokien (ca. 63 f. Chr. til ca. 23 e. Chr.), der i Rom forfattede en almindelig Jordbeskrivelse, og den i sin Fødeby virkende Alexandriner Klaudios Ptolemaios (under Antoninerne), hvis Værker have haft den største Betydning baade for Geografien og Astronomien. Samtidig med den sidste var Asiateren Pausanias, hvis Skildring (»Periegesis«) af G. til alle Tider har været en uudtømmelig Kilde for Filologien og Arkæologien. Midtpunktet for Studiet af de eksakte Videnskaber vedblev Alexandria at være; blandt de mange matematiske Forfattere, som Nikomachos fra Gerasa, Theon fra Smyrna, Theon fra Alexandria, Pappos fra Alexandria, ere de mest fremragende Diofantos fra Alexandria (ca. 360), der for Aritmetikken var det samme som Eukleides for Geometrien, og Geografen Ptolemaios. Krigsmaskinernes Konstruktion behandledes af Apollodoros fra Damaskos, Kejser Hadrian's berømte Bygmester. Lægevidenskaben repræsenteres af Pedanios Dioskorides fra Anazarbos (ca. 60 e. Chr.), Soranos fra Efesos (ca. 140) og navnlig den alsidige og frugtbare Forfatter Klaudios Galenos fra Pergamon (født ca. 131); senere skrev Oreibasios fra Pergamon (ca. 360), Aëtios fra Amida (Beg. af 6. Aarh.) og hans samtidige Alexandros fra Tralles store medicinske Encyklopædier.

De grammatiske Studier dyrkedes i denne Periode ligelig i Alexandria og Rom; de betydeligste Grammatikere, Didymos Chalkenteros (født 63 f. Chr.), Apollonios Dyskolos og hans Søn Herodianos (2. Aarh. e. Chr.) vare fødte i Alexandria, men virkede alle mere eller mindre i Rom. Allerede tidligere havde man samlet og fortolket sjældne og forældede Udtryk (»Glosser«); en saadan Samling forfattedes af Pamfilos (ca. 60 e. Chr.), der vistnok indirekte har været Kilden til Hesychios'es Leksikon (5. Aarh.). Bestræbelsen for at føre Skriftsproget tilbage til den attiske Sprogform (smlg. nedenf.) fremkaldte i 2. Aarh. leksikalske Værker af de saakaldte Atticister, blandt hvilke især maa nævnes Frynichos fra Bithynien, Harpokration fra Alexandria og Julius Pollux fra Naukratis. Stor Værdi for Forstaaelsen af antikke Forhold har den af Athenaios fra Naukratis (ca. 200) forfattede Samling af lærde Notitser, ligeledes den efter moralske Synspunkter anlagte Ekscerptsamling af Johannes Stobaios (5. Aarh.) og et etymologisk Leksikon af hans samtidige Orion fra det ægyptiske Theben. — En ejendommelig Bevægelse i Retorikken, der begynder under Augustus og faar stor Betydning i Kejsertiden igennem, er den saakaldte Atticisme, der gaar ud paa at rense Skriftsproget for de i Tidens Løb indkomne fremmede Elementer og som Rettesnor opstiller de gamle attiske Talere; dens Hovedrepræsentanter ere den allerede som Historiker omtalte Dionysios fra Halikarnassos, Forfatter til talrige værdifulde Skrifter af retorisk og æstetisk Indhold, og hans samtidige Retoren Cæcilius fra Kalakte. Retorikken fandt ogsaa i den følgende Tid talrige Bearbejdere som Demetrios, Ailios Aristeides, Apsines, Menandros, Cassius Longinos og navnlig den stærkt forgudede og kommenterede Hermogenes fra Tarsos i Slutningen af 2. Aarh. Hele denne rige Udvikling af Retorikken har imidlertid ikke alene litterær og æstetisk Betydning; efterhaanden som Grækerne under de romerske Kejsere, navnlig Hadrian og Antoninerne, der ivrig beskyttede den græske Dannelse, fik større Indflydelse i Romerriget og de dygtige iblandt dem opnaaede ledende Stillinger, opstaar der en Slags praktisk Veltalenhed, den saakaldte Sofistik, der ogsaa har efterladt talrige litterære Vidnesbyrd. Som Sofister, hvilket Navn ikke havde været i Brug siden det 4. Aarh. f. Chr., betegnes Mænd, der have uddannet Talerkunsten til Virtuositet og paa Turneer i Romerrigets store Byer holde Foredrag, dels efter Forberedelse, dels improviseret, over højst forskellige Emner, Fortidens Historie, Dagens brændende Spørgsmaal, ofte ogsaa Ting af rent underordnet Interesse, som kun ved Formen kunde gøres tiltrækkende. Sofistikken har to Glansperioder, den første under Hadrian og Antoninerne, den anden under Julian og hans Efterfølgere, i hvilken Periode den sammen med Filosofien forsvarer den gamle Religion imod Kristendommen; den har Fortjenesten af i Aarhundreder at have holdt Kendskabet til den antikke Litteratur i Live og derved sat et Bolværk imod det fremtrængende Barbari. De betydeligste Sofister i den ældre Periode ere: Dion Chrysostomos fra Prusa, Favorinus fra Arelate, Herodes Attikos, Ailios Aristeides fra Hadrianoi i Mysien og endelig Syreren Lukianos fra Samosata (ca. 190 e. Chr.), der som Forfatter baade ved sin skarpe Satire og sin elegante Form hæver sig højt over alle de tidligere. Ogsaa den lærde Romer Claudius Ælianus fra Præneste, Forfatter til to bevarede Samlinger af mærkelige Fortællinger fra Dyrenes og Menneskenes Liv, og Atticisten Julius Pollux hørte til Sofisterne. Den vigtigste Repræsentant i Begyndelsen af 3. Aarh. er Flavius Filostratos den Ældre fra Lemnos, der har skrevet sine Forgængeres Biografier. Det 4. Aarh. tilhøre Himerios fra Prusa, Kejser Julian, Libanios fra Antiochia, Themistios fra Paflagonien og Synesios fra Kyrene, den sidste Sofist af nogen Betydning. En Sidegren af den sofistiske Litteratur ere de fingerede Breve. en yndet Form for smaa Genrebilleder af det daglige Liv; betydeligst paa dette Omraade er Alkifron i 2. Aarh. og hans Efterligner Aristainetos i 5. Aarh. Sofistikkens Indflydelse viser sig ogsaa i en stærkere Udvikling af den erotiske Roman, der i den alexandrinske Periode har en Forløber i Aristeides fra Milet (2. ell. I. Aarh. f. Chr.), Forfatter til erotiske Fortællinger. En af de ældste Romaner er den af Syreren Iamblichos (ca. 175 e. Chr.) skrevne, der kun er bevaret i Udtog; fra den følgende Tid skrive sig de bevarede Romaner af Xenofon fra Efesos, Heliodoros fra Emesa, Longos, Achilles Tatios fra Alexandria og Chariton fra Afrodisias,

Stifteren af den historiske Roman. De vigtigste Skribenter inden for Filosofien ere foruden de allerede nævnte (Plutarchos, Arrianos og Galenos) Filon fra Alexandria (ca. 30 f. Chr. til ca. 50 e. Chr.), Repræsentant for den græskjødiske Filosofi, Stoikeren Epiktetos fra Frygien (ca. 100), Diogenes fra Laerte (ca 150), hvis Kompilationer af tabte ældre Forfattere have stor Værdi, og Lægen Sextus med Tilnavnet Empiricus (ca. 200), der i sine Skrifter genoplivede den gamle Skepticisme. Nyplatonismen, der opstod i Alexandria i Midten af 3. Aarh., frembragte endnu en Række filosofiske Forfattere, som Plotinos, Porfyrios, Iamblichos og Proklos. Lukningen af Universitetet i Athen under Kejser Justinian (529) plejer man at sætte som Grænsen for den gamle græske Litteratur; den har formelt set sin Fortsættelse i den byzantinske Litteratur (s. d.), der dog kun paa enkelte Omraader præsterede noget af Betydning.

(Litt.: Bernhardy, »Grundriss der griechischen Litteratur« [I: 4. TJdg. Halle 1876; II, I—2: 3. Udg. smst. 1877—80; II, 1: 5. Udg. ved Volkmann, smst. 1892]; K. O. Muller, »Geschichte der griechischen Litteratur bis auf Alexander d. G.« [2 Bd., Breslau 1841, 4. Udg. i ny Bearbejdelse og fortsat af Heitz, Stuttgart 1882—84]; Fr. Schöll, *Histoire de la littérature grecque* [Paris 1813; oversat paa Tysk af Schwarze og Pinder, 3 Bd., Berlin 1828—30]; Th. Bergk, »Griechische Litteraturgeschichte« [I. Berlin 1872; II—IV bearbejdede af Hinrichs 1883—87]; W. Christ, »Geschichte der griechischen Litteratur bis auf die Zeit Justinians« [Nördlingen 1889, 2. Udg. München 1890]; Burnouf, *Histoire de la littérature grecque* [2 Bd., Paris 1869; 2. Udg. 1885]; Mure, *Critical history of the language and literature of ancient Greece* [5 Bd., London 1850—57; gaar kun til Alexander og forbigaar Dramatikerne og Talerne]; Mahaffy, *History of classical Greek literature* [2 Bd., 2. Udg. London 1890]; for den alexandrinske Periode er Hovedværket Susemihl, »Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit« [2 Bd., Leipzig 1891—92]; for de enkelte Forfattere Pauly-Wissowa's »Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft« [udkommet I—II, Stuttgart 1894—96]. Den græske Litteratur ventes behandlet af J. L. Heiberg i »Illustreret Verdenslitteraturhistorie« [begyndt at udkomme 1897]). *K. H.*

Kunst.

se Billedhuggerkunst, 2. Bd., S. 1090—96, Bygningskunst, 3. Bd., S. 935—37, og Græsk Arkæologi.

Musik.

Hvilken betydelig Rolle Musikken har spillet i den antikke græske Kultur, fremgaar af mange Træk. Folkeviser og Sange hørte med til det daglige Liv, Rapsoder og Sangere droge Landet rundt, Tonekunsten smykkede Tempelet og Teateret, udgjorde i det hele et uundværligt Led i Hellenernes højeste Forestillinger om det guddommelige og det menneskelige. Derfor betragtedes Musikken som et vigtigt Dannelsesmiddel; allerede i Lykurg's Lovgivning kommer dette frem, ligesom senere hos Platon og Aristoteles, ja en gammel Lov paalagde endog Arkaderne at dyrke Musikken fra deres Barndom til deres 30. Aar. Det at være musikalsk dannet regnedes i det hele som en social Nødvendighed, saa at Aristofanes etsteds lader falde en Replik om, at et »umusikalsk Uhyre« ikke tør vove sig ind i bedre Kredse.

Her maa det dog straks bemærkes, at »Musik« i græsk Forstand var noget fra vor nuværende Musik væsentlig forskelligt. Musik var i den antikke Verden ikke Tonernes Kunst alene, men var et Fællesbegreb, der omfattede alle de »musiske« Kunster, nemlig baade Digtekunst og Dans foruden Tonekunst. Og selv opfattet alene i sidstnævnte Egenskab, var dog græsk Musik noget andet end vor nuværende Musik. Den græske Musik havde en langt ringere Selvstændighed, idet dens nærmeste Bestemmelse var at være Tjenerinde for Poesien, den var fremdeles enstemmig, den kendte ingen »Harmoni« i vor Forstand, ingen Polyfoni og ingen Akkorder. Sin Styrke havde den i det melodiske og det rytmiske, i det mangfoldige, rige og fine i Toneforbindelserne.

Det enstemmige hænger sammen med den græske Musiks nøje Forbindelse med Poesien. Dens Opgave var at omsætte Talens Rytmer i tonende Rytmer, som fuldstændig dækkede hine: Aristoteles ser i Musikken et Middel til forstærket Nyden af Poesien. Musikken gik derfor ganske op i det melodiske og det rytmiske, begge Dele stillede meget større Krav, end Tilfældet er i vor moderne Musik. Melodi og Rytme vare ikke overladte Komponistens fri Opfindsomhed, men vare bundne ved de af Prosodien i Forvejen givne Forhold, navnlig af Tekstens Metrum. Det var da Komponistens Sag, trods disse Baand, at føje Tonerne til i kunstnerisk Frihed, hæve Ordets Realitet op til tonende Idealitet. Det flerstemmige derimod, det polyfone, havde den græske Musik ingen Interesse i, dettes selvstændige Udvikling vilde kun have tilsløret Tydeligheden af Teksten. Af den Grund ligger ogsaa aabenbart Tyngdepunktet af den græske Musik i det vokale, ikke i det instrumentale. Vel kendte man Musik for Instrumenter alene — Kitharspil eller Fløjtespil, Kitharastik eller Auletik — men vigtigere var dog Ledsagelsen af Sangen — Kitharodik ell. Aulodik —, idet dels Instrumentet forstærkede Klangen, dels dannede en Støtte for Sangeren. Hvorledes denne Ledsagelse i det enkelte har været beskaffen, vide vi ikke, men som noget »Akkompagnement« med Akkorder i moderne Forstand tør vi ikke forestille os den. Sandsynligvis har Instrumentet spillet Melodien med i Enklang eller i Oktav, har mærket visse Indsnit eller Holdepunkter i Teksten med et konsonerende Interval, Kvint eller Kvart, har maaske hist og her, inden for visse snævre Grænser, dannet en Modstemme med mindre Figurationer, men Kernepunktet blev dog bestandig det melodiske, det »homofone«. I denne tætte Forbindelse af Ord og Toner, der af Musikken dannede en musikalsk stiliseret Talen, har uden Tvivl den græske Musik haft sin Ejendommelighed og den Magt over Sindet, hvilken de gamle Forfattere aldrig blive trætte af at fremhæve.

Den græske Musiks ældste Tid er en Sagntid. I Spidsen for de musiske Kunster staar Apollon, hvis Symbol er Lyraen, og næst ham de talrige

mytiske Skikkelser, Guder og Halvguder: Hermes, der skal have opfundet Lyraen, Pallas Athene, Pan, Amfion, Zeus'es Søn, der forøgede Lyraens Strenge og byggede Borgen i Theben ved sit Strengespil, Orfeus, der ligeledes ved sine Toners Magt fik Stenene til at bevæge sig og betvang de vilde Dyr og Underverdenens Gru, Marsyas, der udfordrede Apollon, Thamyris, der udfordrede Museme etc. Ældgamle Sange vare *Linos*-Sangen, der blev istemmet ved Vinhøsttider, og Dødsklagen *Jalemos*. Endvidere havde man Brudesange (*Hymenaios*), Sejrssange (*Paian*) og bakkantiske Glædessange (*Komos*).

Historiske Efterretninger have vi fra 8. Aarh. f. Chr. Den doriske Stamme gaar paa dette Tidspunkt i Spidsen for Musikudviklingen. Terpander fra Lesbos, den første Sejrherre (676) ved de Apollon viede musiske Væddekampe i Sparta, skal have grundlagt den doriske Skala ved at forøge Kitharaens Strenge fra 4 til 7 og tillige indført Kitharspil til Ledsagelse af Sang (»Kitharodik«). I sine Sange ved Væddekampene benyttede han et fast musikalsk Skema med 7 Inddelinger. En saadan Sang kaldtes derfor *Nomos* (»Lov«), og dette Navn benyttedes ogsaa om Fløjtespillernes Virtuosnummere ved Væddekampene, hvori der brugtes et lignende Skema. Den halvmytiske frygiske Fløjtespiller Olympos skal være Skaberen af det kunstneriske Fløjtespil og af det saakaldte enharmoniske Tonekøn (se nedenf.), medens den første Sang til Fløjtespil, »Aulodik«, tilskrives Klonas fra Boioticn. Vi kende Navnene paa en Række musiske Kunstnere, Kretenseren Thaietas med sine Vaabendanse og Paianer, Tyrtaios med sine Krigssange, Alkman, der udviklede Lyrikken i Koret (Parthenier). Alle disse tilhøre den spartanske Periode. De musiske Kunsters Glansperiode falder i 6. Aarh. f. Chr. Stesichoros fra Sicilien giver Korhymnen sin faste Form: Strofe—Antistrofe—Epode; i Korinth digter og komponerer Arion sine Kor-Dityramber. Ved de nationale Festspil blive de musiske Kunster af Vigtighed. Medens de olympiske Lege fortrinsvis helliges Legemsøvelser, komme de musiske Væddekampe til at indtage en Hovedplads ved de pythiske Lege i Delfoi (hvert 4. Aar siden 586). Sakades, bekendt ved sine Elegier og Forfatter til »Pythikos Nomos«, Apollon's Kamp med Dragen, fik Fløjtespillet anerkendt som ligeberettiget med Kitharaspillet. Lyrikken kulminerede med Alkaios, Sapfo, »den tiende Muse«, Anakreon, Livslystens Digter, og endelig Pindar i Theben.

I 5. Aarh. indtager Athen Hovedpladsen. I særlige Skoler blev Musikkens Teori lært og Praksis øvet, og et »Odeion« var helliget Musikopførelser. Til hvilken Grad Musikken har været anvendt ved Opførelsen af Aischylos'es, Sofokles'es og Euripides'es Tragedier, er endnu et aabent Spørgsmaal. Saa meget tør imidlertid betragtes som afgjort, at ved den saakaldte »orkestiske« Del, der var repræsenteret af Koret, spillede Musikken en fremtrædende Rolle. Korene bleve afsungne, Sangerne, et halvt Hundrede i Antal, støttedes af en svag, af enkelte Blæseinstrumenter bestaaende Instrumentalledsagelse. Paa mere lyrisk bevægede Steder indlagdes i det senere Drama ligefremme Arier for Skuespillerne.

Kulminationsperioden afløstes af en Forfaldsperiode, der omtrent daterer sig fra den Tid, Hellas mistede sin Selvstændighed (Slaget ved Chaironeia 338). Det begyndende Forfald viser sig dels i en Tilbagetrængen af den orkestiske Del af Dramaet, dels i en ren virtuosmæssig Udvikling af Solosang og Solospil. Aristoxenos fra Tarent (4. Aarh.) oplevede dette begyndende Forfald og klager derover. I 3. Aarh. blev Alexandria Hovedsædet for den græske Kultur; i øvrigt gik den græske Musik over i den romerske Kultur og forfaldt med denne. Dog endnu langt ned i Middelalderen holdes Mindet om den højt i Ære, igennem sent-romerske Forfattere (Martianus Capella og navnlig Boëtius) gøre de græske Musikteorier sig bestandig gældende. Endog den moderne Musiks første Produkt, Operaen, er opstaaet (ca. 1600 e. Chr.) som et Forsøg paa at gøre den græske Musik efter. Den nærmeste Arvetager efter den græske Musik er dog den oldkristne Kirke og den deraf senere fremgaaede saakaldte »gregorianske Sang« (s. d.).

Systemet. Medens vort Kendskab til den praktiske Musik i den antikke Tid kun er ringe, ere vi særdeles vel underrettede om Musikkens teoretiske Grundlag. En Række græske Videnskabsmænd have undersøgt Tonernes Kunst fra dens fysisk-matematiske Side: Pythagoras, Aristoxenos, Eukleides, Nikomachos, Aristeides Quintilianus, Ptolemaios, Gaudentios, Bacchios. For Nodeskriftens Vedkommende mærkes Alypios. Den græske Musiklære er en Lære om Dannelsen af Melodi, alle teoretiske og fysiske Undersøgelser om Klang gaa ud paa at bestemme Tonerne i deres indbyrdes Forhold, naar de følge efter hinanden.

I Modsætning til vort System, som gaar ud fra Dur-Skalaen, grunder det græske System sig paa Mol-Skalaen, hvilken Grækerne, ligeledes modsat os, tænkte sig nedad, begyndende i Højden og sluttende i Dybden. Grundlaget var ikke Oktaven, men derimod det halve af en Oktav, en »Tetrakord«, en Samling af 4 Toner, i Hel- og Halvtoneskridt omfattende en ren Kvart. Den ældste Tetrakord, den egentlig nationalt græske, er den doriske med Tonerne (i nedadgaaende Række) *a g f e*, altsaa med Halvtoneskridtet i Dybden. Allerede tidlig forbandt man dog to Tetrakorder til et større Hele. Terpander forøgede Lyraens Strenge til 7 ved at forbinde to saadanne doriske Tetrakorder, saaledes at den midterste Tone var fælles: *d c b a* | *a g f e*. (Halvtoneskridtet er her og i de følgende Eksempler markeret med en Bindebue). Skønt denne Skala er musikalsk unaturlig, fordi den mangler een Tone i Oktaven, holdt dog Dorerne med stor Sejhed fast ved deres syvstrengede Lyra, og først i 6. Aarh. mener man at Systemet blev suppleret til en Oktav, nemlig ved Sammenstillingen af to Tetrakorder, som vare adskilte (*diezeugmenon*) og ikke havde Tone fælles: *e d c h* | *a g f e*. Dette er den doriske Skala i sin endelige Skikkelse. Af denne Skala dannede man da det fuldkomne System (*Systema teleion*) ved at sætte to ganske ligedannede Tetrakorder til henholdsvis foroven og forneden (med Forbindelsestonen fælles) og endelig som Grundtone tilføje Tonen *A*. Man fik herved 4 Tetrakorder foruden Tonen *A:*

a g f e *Tetrachordon hyperbolaion* (den høje)
e d c h > *diezeugmenon* (den adskilte),
a g f e » *meson* (den midterste),
e d c H » *hypaton* (den dybe),
A *Proslambanomenos* (den tilføjede),

et System, som giver det samme som vor A-mol-Skala i nedadgaaende Bevægelse gennem to Oktaver.

Vilde man modulere til Underkvintens Toneart, maatte man i Stedet for Tonen *h* benytte Tonen *b*, hvilket gav alternativt en femte Tetrakord, nemlig i Stedet for *Tetrachordon diezeugmenon:*
d c b a *Tetrachordon synemmenon* (den forbundne), hvis Anvendelse gav Systemet Navn af *Systema metabolon* (det foranderlige) i Modsætning til det ovenfor anførte *Systema teleion.*

Navnene paa de nævnte 16 Toner (resp. 18 Toner, naar Tetrakorden *synemmenon* tages med) vare:

a *Nete hyperbolaion,* den højeste,
g *Paranete* » næsthøjeste,
f *Trite* » tredje,
ē *Nete diezeugmenon* højeste,
Ad *Paranete* » næsthøjeste,
Wc *Trite* » tredje,]
h *Paramese* næstmidterste,
[*b* *Trite synemmenon* tredje,
a *Mese* midterste,
g *Lichanos meson* Pegefingertone,

H *Hypate* » dybeste,
A *Proslambanomenos* tilføjede.

De her og i det følgende anførte Navne angive kun den relative Tonehøjde, ikke den absolutte, hvilken var afhængig af vedkommende »Toneart« (*Tonos*, se nedenf.). Man antager, at Stemningen var omtrent en lille Terts, altsaa $1^1/_2$ Tone lavere end vor nuværende, at saaledes *a* i ovenstaaende Tabel omtrent vilde stemme med vort *fis.*

Ved Siden af den gammel-græske, doriske Tetrakord anvendtes andre, indførte Tetrakorder med ændret Sammensætning af Tonerne, nemlig den frygiske *g fe d* med Halvtoneskridtet i Midten og den lydiske *f e d c* med Halvtoneskridtet i Højden. Forbindes to Tetrakorder, opstaa ny, fra den doriske Skala forskellige Skalaer (Oktavrækker), idet Halvtoneskridtet er beliggende paa forskellige Steder i Rækken. Af Hovedoktavrækker (*Harmoniai*) vare der 4, nemlig:

Efter græsk Opfattelse ligger i disse Skalaer Kvinten i den øverste, Kvarten i den underste Halvdel. Flytter man Kvintafsnittet en Oktav ned eller Kvartafsnittet en Oktav op, faar man 4 ny Oktavrækker, dannede af de før nævnte og med samme Navn med Tilføjelse af Stavelsen »hypo« (under):

Den sidste, hypomixolydisk, er lig med den første, dorisk, i Omfang, men, som det vil ses, ikke i Inddeling.

Moduleringen af Melodien havde sin særskilte Karakter for hver af disse Oktavrækker, der indbyrdes vare lige saa forskellige som vore nuværende to Tonekøn, Dur og Mol. »Dorisk« gjaldt for alvorsfuld og mandig, »Frygisk« for bakkantisk og lidenskabelig, »Lydisk« for behagelig og indsmigrende, »Mixolydisk« for øm og klagende.

Noget andel end disse Oktavrækker vare de græske Tonearter (*Tonoi*). I Lighed med vore Tonearter udgjorde disse græske *Tonoi* forskellige Transpositionsskalaer af den samme Grundskala, nemlig hin A-mol-Skala, der dannedes af *Systema teleion.* Denne transponeredes paa alle diatoniske og kromatiske Tonetrin og gav altsaa samme Moltonefølge i forskellig Højde. Disse *Tonoi* kaldtes med samme Navne som Oktavrækkerne, hvilket har givet Anledning til Sammenblanding af disse to forskellige Kategorier. Oprindelig var der 3 Tonearter, senere udvidedes de mere og mere indtil 15.

Paa hvilke Tonetrin disse *Tonoi* ere dannede, er en Del Tvivl underkastet. Det rimeligste er at antage, at Grundskalaen uden Fortegn (A-mol) er »den doriske«. Gaa vi ud herfra, faa vi de 5, Hovedtonearter paa følgende Trin:

A—ā Dorisk,
B—b Ionisk (jastisk),
H—h̄ Frygisk,
c—c Æolisk,
cis—c̄is Lydisk.

Af disse 5 Hovedtonearter dannedes der atter 5 Sidetonearter en Kvart lavere med Navnene Hypodorisk, Hypoionisk, Hypofrygisk, Hypoæolisk og Hypolydisk samt fremdeles 5 Sidetonearter en Kvart højere med Navnene Hyperdorisk, Hyperionisk, Hyperfrygisk, Hyperæolisk og Hyperlydisk.

Da de samme Tonearter i Teorien fandtes baade i det diatoniske, det kromatiske og det enharmoniske System (se nedenf.), blev Antallet af Tonearter, i hvert Fald paa Papiret, 15×3 eller 45.

Foruden det diatoniske Tonekøn kendte nemlig den græske Musik to andre Tonekøn: det enharmoniske og det kromatiske. Ved Siden af

den doriske Normal-Tetrakord *a g f e* havde der allerede i de ældste Tider, paa Olympos'es Tid, dannet sig en anden Inddeling af Toner, en Skala, der bestod af to ufuldstændige Tetrakorder, idet *Paranete*, resp. *Lichanos*, manglede, altsaa, efter vor Talebrug, en Skala, hvor Terts og Septim manglede: *e—c h \ a—f e*. Senere udviklede dette System sig paa den ejendommelige Maade, at man under Sangen gled fra Halvtonen til Grundtonen, fra *f* til *e*, gennem den mellemliggende Tone, fik saaledes en »Fjerdedelstone« frem, som vort nuværende Musiksystem ikke kender. Det var det saakaldte enharmoniske System, der altsaa bevægede sig først med et stort Tertsskridt ned og dernæst tog disse Fjerdedelstoner:

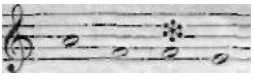

Dette enharmoniske System er af enkelte Nutidsforfattere fra et kun lidet historisk Synspunkt kaldet for en »slet Syngemaade«, af andre er dets Anvendelse i Praksis betvivlet. I Virkeligheden viser det Hellenernes udviklede Sans for Finheder i Intonationen.

Det kromatiske System udelod ikke hin anden Tone i Tetrakorden, men satte den $^1/_2$ Tone ned. Herefter bevægede den kromatiske Tetrakord sig først et lille Tertsskridt ned og dernæst kromatisk til Grundtonen.

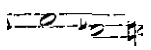

Naturligvis blev det melodiske Fysiognomi meget forskelligt i de tre Tonekøn. Grækerne kaldte det diatoniske for mandigt, det enharmoniske for mystisk, det kromatiske for elegisk. De to sidstnævnte Tonekøn vare udelukkede af den ældre Tragedie.

Tonerne inddeltes i Konsonanser og Dissonanser. Til Konsonanserne, der indgaa Forbindelse med hverandre som »Honning og Vin«, regnedes Oktav, Kvint og Kvart, til Dissonanser, der have modsatte Naturer »som Olie og Vand«, regnedes alle andre Intervaller, altsaa ogsaa Tertsen. Inddelingen er videnskabelig-teoretisk og stammer fra matematiske Maalinger ved Monokordet. At Tertsen regnedes for Dissonans, ligger i, at Pythagoras beregnede den som fremgaaet af to »store« Keltoner, hvilket giver det uharmoniske Talforhold af 81 : 64. Lige over for Pythagoras og hans Skole, »Kanonikerne«, som holdt paa de matematiske Beregninger alt afgørende Betydning for Musikken, stillede sig senere Aristoxenos og hans Skole, »Harmonikerne«, som hævdede, at i Musikken er det Øret og ikke Beregningerne, der er det afgørende. De naaede en bedre Bestemmelse af Tertsen. Senere arbejdede Didymos (30 e. Chr.) og Ptolemaios (120 e. Chr.) paa det samme. Men Tertsen blev dog ikke anerkendt som Konsonans i den græske Oldtid, ikke før baade Oldtiden og Middelalderen vare omme [Venetianeren Zarlino, 16. Aarh.].

Den græske Nodeskrift bestaar af særlige Tegn, oprindelig Bogstaver, stillede om paa mange forskellige Maader. Foruden Tegn for vedkommende Tone havde denne Nodeskrift ogsaa Tegn for Pauser og for rytmiske Værdier, hvor de behøvedes (i Alm. var Digtets og Musikkens Metrum det samme). Tydningen af disse Nodetegn frembyder ingen særlige Vanskeligheder; det fuldstændige Nodesystem findes hos Alypios (4. Aarh. e. Chr.). Saa kløgtigt udfundet, ja beundringsværdigt i sin sindrige Sammensætning det græske Nodesystem er, saa vanskeligt maa det have været at lære, om virkelig det hele System nogen Sinde er kommet til Anvendelse i Praksis. Alene den uhyre Mængde af Tegn maatte berede en stor Vanskelighed. Efter Princippet skulde hver af de 18 Toner have sit Nodetegn, særskilt for hver af de 15 Tonearter og atter særskilt for de 3 Tonekøn (diatonisk, kromatisk og enharmonisk) og særskilt for Sang og for Instrumenter. Dette System vilde da give $18 \times 15 \times 3 \times 2$ Tonetegn eller i Alt 1,620 saadanne Tegn! Nu gentage rigtignok en Mængde af disse Tegn sig, men under et Minimum af 90 kan man dog ikke bringe dem, deraf Halvdelen for hver af de to Arter Musik, Vokal- og Instrumentalmusik.

Af Instrumenter kendte Grækerne Strengeinstrumenter og Blæseinstrumenter, derimod ikke Strygere. De egentlige Nationalinstrumenter vare: Lyraen (hvælvet Kasse) og den større og fuldkomnere Kithara (flad Kasse); begge disse Instrumenter havde den Ejendommelighed, at de manglede Gribebræt. Strengen svingede i hele sin Længde og angav kun 1 Tone. Dertil kom andre Strengeinstrumenter saasom Forminx, Psalterion og mange harpelignende som Magadis, Pektis, Epigonion etc. Ældgammel er ligeledes Fløjten, *Au/os*, navnlig kultiveret hos Dorerne, der i den saa et Opdragelsesmiddel og droge i Kamp til Toner af Fløjten. Fløjten havde Mundstykke og forekom i mange Arter, enkelte og dobbelte, Skalmejer, den folkelige Pansfløjte med indtil 7 Rør, Sækkepibe etc. Metalblæseinstrumenter som Horn (*Keras*) og Trompet (*Salpinx*) forekomme først senere og ere rimeligvis indførte udefra.

De Rester, vi besidde af græsk Musik, ere desværre kun faa og lidet oplysende; navnlig ere de ikke i Stand til at holde Maal med de meget høje Forestillinger, de gamle Forfatteres Udtalelser maa give os om den. Fra 17. Aarh. foreligge to Fund af græske Melodier. 1) Det ene skulde bringe os en Prøve paa Musikken i selve Kulminationsperioden, nemlig Melodien til de 8 første Vers af Pindar's første pythiske Ode (5. Aarh. f. Chr.); Melodiens Ægthed er dog saare tvivlsom. 2) Det andet Fund har bragt tre Melodier fra 2. Aarh. e. Chr. for Dagen, komponerede til Hymner til Musaen, Helios og Nemesis (den sidste dog kun et Brudstykke), digtede af Mesomedes. (De nævnte Melodier ere gengivne i moderne Nodeskrift i Forkel's »Gesch. der Musik«, I, ligeledes til Dels i Ambros' »Gesch. der Musik« I, Gevaert's »Musique de l'antiquité« o. a. St.). 3) Dernæst har man nogle korte instrumentale Fragmenter (meddelte af Vincent i »Notices des Mss. de la bibliothéque du roi«, XVI [Paris 1847]). Nyere Fund have nogen større Interesse. 4) Et lille anakreontisk Digt med Tonetegn paa et Statuefodstykke fra Tralles ved Aidin i Lilleasien (»Bulletin de correspondance hellénique« [1883], fremdeles behandlet af Crusius i »Philologus« [50. og 52. Bd.]

og af Ph. Spitta i »Vierteljahrschr. f. Musikwissenschaft« [1894]). 5) Brudstykke af en Korsang af Euripides'es »Orestes« fra en ægyptisk Papyrus fra 1.—2. Aarh. e. Chr. (se »Revue des etudes grecques« V). Endelig det største og mærkeligste Fund 6) Apollon-Hymnen fra Delfoi fra 3.—2. Aarh. f. Chr., delvis bevaret med tydelige Tonetegn, huggede ind i Marmor, fremdragen for nylig ved de franske Udgravninger i Delfoi (»Bulletin de correspondance hellénique«, XVII og XVIII [1893—94]). Skønt Læsningen af selve Noderne ikke frembyder særlige Vanskeligheder, venter dette Fund dog endnu paa den Forsker, der kunde gøre det frugtbringende for Videnskaben og forøge vort Kendskab til den græske Tonekunsts saa højt priste Egenskaber. Endnu hører denne til det ukendte skønne. (Litt.: De gamle græske Musikforfattere ere udgivne af Meibom, *Antiquae musicae auctores septem*, I—II [Amsterdam 1652]; John Wallis, *Opera mathematica* Bd. III [Oxford 1699]; Karl v. Jan, *Musici scriptores graeci* [Leipzig 1895]. Nyere Forfattere: Fortiage, »Das musikal. System der Griechen« [Leipzig 1847]; Fr. Bellermann, »Die Tonleitern und Musiknoten der Griechen« [Berlin 1847]; Rud. Westphal, »Harmonik und Melopoie d. Griechen« [Leipzig 1863]; »Metrik d. griechischen Dramatiker und Lyriker«, I—III (tilligemed Rosbach) [Leipzig 1854—65, flere ny Udgaver]; »Die Musik des griechischen Altertums« [Leipzig 1883]; »Die Melik und Rhytmik des griechischen Altertums«, I—III [1893]; Gevaert, *Histoire et théorie de la musique de l'antiquité*, I—II [Gand 1875—81]; B. v. Sokolowsky, »Die Musik des griechischen Altertums« [Leipzig 1887]). *A. H.*

Historie.

I. Fra den ældste Tid indtil omtr. 500 f. Chr.

Den græske Halvø beboedes i Oldtiden, saa langt som vor Kundskab strækker sig tilbage, af eet Folk, Grækerne, eller, som de selv kaldte sig, Hellenerne. De høre til den indoeuropæiske Sprogæt, inden for hvilken de udgøre en Klasse for sig selv. Al Sandsynlighed taler for, at de ere indvandrede fra Norden efter at have udskilt sig fra de beslægtede Folkestammer. Paa hvad Tid deres Indvandring har fundet Sted, lader sig ikke afgøre, og lige saa lidt, om de ved deres Indvandring have fundet andre Stammer bosatte i Landet eller ikke. Naar man allerede i Oldtiden har nævnet Pelasgerne som G.'s Urbefolkning, saa er det tvivlsomt, om man ved dem har at forstaa en fra Grækerne forskellig Folkestamme og ikke snarere Grækerne selv paa et forhistorisk Udviklingstrin.

Ved deres Indvandring synes Grækerne endnu væsentlig at have ført et nomadisk Liv, endskønt Agerbruget, som det kan paavises ved Hjælp af den sammenlignende Sprogvidenskab, ikke har været dem ubekendt. I ethvert Tilfælde varede det naturligvis nogen Tid, inden de sloge sig til Ro og fik faste Boliger.

Det Landomraade, som Grækerne besatte, var noget større end det nuværende G., men Grænserne for det lade sig ganske vist ikke nøjagtig fastsætte. Om Makedonerne og Epeiroterne skulde regnes med til Grækerne, derom var man allerede i Oldtiden uenig; helst bør man vistnok regne dem med, men de vedbleve længe at staa paa et lavere Kulturtrin end de sydligere boende Folkestammer. Sikkert er det derimod, at Grækerne allerede paa et meget tidligt Tidspunkt have bredt sig over Øerne i det ægæiske Hav og over Lilleasien's Vestkyst. Sandsynligvis have Overbefolkning og Vanskeligheden ved at finde Føden i Hjemmet nødsaget en Del af Befolkningen til at udvandre, og derved have Grækerne stadig bredt sig videre, indtil Ægæerhavets Kyster, ja endog Dele af Lilleasien's Sydkyst og det fjerne Kypros havde faaet en græsk Befolkning.

Vort Kendskab til Grækernes Kulturforhold i den ældste Tid grunder sig dels paa de store Fund, som man har gjort især i de sidste Aartier, dels paa de homeriske Digte. Disse sidste have netop til Forudsætning de Vikingetog, som Grækerne længere Tid igennem foretoge over til Lilleasien's Kyst. At de virkelig have en saadan historisk Kerne, have Udgravningerne vist med tilstrækkelig Tydelighed. Det er derved blevet slaaet fast, at der netop paa de Steder, der særlig omtales i Digtene som de mægtigste Folks Hjemstavn, i ældgamle Tider har været udviklet en rig Kultur. Baade i Troja og i Mykenai, Agamemnon's Kongesæde, har man fundet Levninger af store Fæstningsmure og Paladser foruden en Rigdom af Smykker og Vaaben og Kar, baade af Ler og af Guld, samt andre til Dels med stor Kunstfærdighed udførte Industrigenstande. Især Fundene i Mykenai, der ere fra en noget senere Tid end de trojanske, vidne om Tilstedeværelsen af en rig Kultur, som almindelig kaldes den mykenæiske, uagtet den i Virkeligheden ses at have strakt sig over største Delen af G.'s østlige Egne. Disse Fund vise ogsaa, at der maa have bestaaet en temmelig nøje Forbindelse mellem G. og de store Kulturriger i Vestasien og Ægypten, idet de fundne Industrigenstande for en stor Del ere forarbejdede efter Mønstre fra disse Lande, for saa vidt de ikke ligefrem ere indførte derfra. — En ældgammel Kultur er ogsaa bleven paavist i Boiotien, hvor Minyerne nævnes som de ældste Beboere.

Angaaende Stats- og Samfundsforholdene i den mykenæiske Tid ere vi henviste til at søge Oplysninger i de homeriske Digte. Vi finde her Grækerne delte i en hel Mængde Smaastater, hver under Ledelse af en Konge, som i det mindste i Krigstid havde en temmelig udstrakt Myndighed. Ved hans Side finde vi et Raad af Høvdinge, som Kongen dog ikke behøver at rette sig efter; endnu mindre Indflydelse har naturligvis Folkets store Masse. Nogen politisk Forbindelse mellem de forskellige græske Stater fandtes der ikke; paa Toget mod Troja fremstilles ganske vist Agamemnon som den øverste Leder, men noget egentligt, varigt Overherredømme over de andre Fyrster er der ikke Tale om.

Hvorledes hele denne Kultur har faaet sin Afslutning, om det er sket ved en pludselig Omvæltning, eller der har fundet en gradvis Overgang Sted til den senere Tids Kulturforhold, er det vanskeligt at afgøre. Grækernes egne Sagn omtale nogle store Vandringer, hvis Tid Oldtidens lærde beregnede til Slutn. af 12. Aarh. f. Chr., nemlig den thessaliske, den boiotiske og den doriske Vandring. Thessalerne skulle være

indvandrede fra Epeiros til Thessalien og derved have fortrængt Boioterne til Boiotien, hvilket atter havde til Følge, at Dorerne fra Nordgrækenland satte over til Peloponnes og omstyrtede de der bestaaende Riger. Disse Vandringer menes da tillige at have givet Stødet til en yderligere Udvandring til Lilleasien fra forskellige Dele af det europæiske G. Hvor meget historisk der er i disse Fortællinger, er imidlertid, som sagt, yderst tvivlsomt; men faktisk er det, at det i den historiske Tid for en stor Del er andre Stater, der spille Hovedrollen, end i den Tid, de homeriske Digte skildre, paa Peloponnes særlig Sparta og Argos, hvis Befolkning regnedes til den doriske Stamme; og faktisk er det ogsaa, at Navnet Hellenere, der hos Homer kun brugtes om en lille thessalisk Stamme, medens ellers Navnet Achaiere brugtes om Grækerne, efterhaanden bliver Fællesbenævnelsen for alle Grækere. Men paa den anden Side synes rigtignok den mykenæiske Kultur at have holdt sig meget længere end til 12. Aarh.; nogle mene endog til ind i 8. Hvis saadanne Vandringer virkelig have fundet Sted i større Omfang, maa de i ethvert Tilfælde have strakt sig over et længere Tidsrum.

Den Stat, der nu hævede sig til den betydeligste Magt, var Sparta, hvilket den væsentlig havde sin strenge militære Organisation at takke for. Efter at Spartanerne først vare blevne Herrer over Eurotas-Dalen og de sydøstlige Halvøer paa Peloponnes, vendte de sig mod Vest og gjorde sig ved den I. messeniske Krig i den sidste Halvdel af 8. Aarh. til Herrer over Messenien, men maatte endnu 100 Aar efter bestaa en farlig Kamp (den 2. messeniske Krig) for at bevare deres Herredømme. I 6. Aarh. trængte de derefter videre frem imod Nord og tvang en stor Del af Arkaderne til at anerkende deres Overherredømme, medens de dog lode dem beholde en større indre Uafhængighed.

Af de øvrige peloponnesiske Stater udvidede ligeledes Elis sin Magt paa de omboende Folks Bekostning, medens derimod Argos, som tidligere havde haft en større Magt, maatte finde sig i at se sit Landomraade formindsket ved Spartanernes Fremtrængen. I det nordlige Peloponnes var der mindre, uafhængige Stater, Sikyon og Korinth samt Smaastaterne i Achaia o. a. — Ogsaa i de nordligere Dele af G. dannedes der efterhaanden større Statsforbindelser. Attike sluttede sig saaledes sammen til en enkelt Stat under Athen's Ledelse, medens de boiotiske Stater indgik et løsere Forbund under Theben's Forsæde. Endnu løsere Forbindelser fandtes der hos Thessalerne og de vestlige græske Stammer, der vare mindre fremskredne i Kultur. I denne Sammenhæng kan man nævne de forskellige Forbindelser af halvvejs religiøs Natur, der sluttede sig til de større og almindelig anerkendte Helligdomme, særlig den saakaldte delfiske Amfiktyoni, hvortil de fleste græske Stater hørte; den havde dog ingen egentlig politisk, men i det højeste en vis folkeretlig Betydning.

De græske Stæder i Lilleasien udviklede sig hurtigere end det europæiske G. og naaede ved deres livlige Handelsforbindelse med andre Lande en høj Grad af Rigdom og Kultur. De kunne efter Nationaliteterne deles i tre Klasser, de æoliske, ioniske og doriske, der hver for sig dannede en temmelig løst forbunden Enhed, mere af religiøs end af politisk Natur.

Omtrent fra Midten af 8. Aarh. begynde Grækerne nu ogsaa at brede sig videre ud over Middelhavslandene. Denne Udbredelse fandt Sted i forskellige Retninger. I Syditalien og paa Sicilien var det mest fra de peloponnesiske Stater, og blandt dem især Korinth og Achaia, at der anlagdes Kolonier; Syrakus er saaledes en korinthisk Koloni, medens Sybaris og Kroton ere anlagte fra Achaia. Dog kom der ogsaa i disse Egne adskillige Kolonister fra andre Steder, navnlig fra Byen Chalkis paa Euboia, der anlagde flere Stæder paa Sicilien. Endvidere anlagdes der Kolonier paa Balkan-Halvøens Kyster N. f. det egentlige G., f. Eks. de korinthiske Kolonier Ambrakia og Leukas og en Mængde chalkidiske Kolonier i Makedonien og Thrakien. Fra de lilleasiatiske Stæder, især Milet, anlagdes der en talrig Mængde Kolonier ved Sortehavet. Endog til Gallien (Massalia) og til Nordafrika (Kyrene) naaede de græske Kolonister.

Aarsagerne til disse Foretagender vare dels Grækernes Eventyrlyst og Bestræbelsen for at vinde Rigdom ved at handle paa fjerne Lande, dels kunde ogsaa Forholdene hjemme, hvad enten det nu var Overbefolkning eller Partistridigheder eller fremmede Fjenders Indfald, foraarsage en Udvandring. Kolonierne kom til at danne selvstændige Stater for sig, men vedbleve dog sædvanlig, — naar ikke netop Partistridigheder havde foranlediget Udvandringen, — at staa i et mere eller mindre nøje Pietetsforhold til Moderstaden. Og selv i de fjerneste Lande bevarede Kolonisterne deres græske Nationalitet, ligesom overhovedet alle Grækerne til Trods for den politiske Adsplittelse havde en Følelse af, at de udgjorde et Folk for sig i Modsætning til alle Ikke-Grækere eller Barbarer. I den Retning havde ogsaa de religiøse Foreningspunkter, særlig Oraklet i Delfoi, stor Betydning.

Med Hensyn til de politiske Forhold inden for de enkelte græske Stater foregik der efterhaanden betydelige Forandringer. Kongedømmet, der i de homeriske Digte fremstilles som den eneste Styrelsesform, gik efterhaanden tilbage. Allerede i Odysseen skildres Kongens Magt som mindre stabil end i Iliaden, og senere bliver Regeringsformen de fleste Steder mere og mere republikansk. I nogle Stater, som i Athen, bevares ganske vist Navnet Konge, men bruges om en aarlig valgt Embedsmand, den af de 9 Archonter, som havde Kongens religiøse Funktioner at forrette. Kun i Sparta bevaredes det arvelige Kongedømme, men Kongemagten var svækket, dels derved, at der altid var 2 Konger ad Gangen, hver af sin Slægt, dels ved en vidtgaaende Kontrol fra andre Embedsmænds, Eforernes, Side.

Fra Kongerne gik Magten alle Vegne over til de rige Grundejere, der dannede en afsluttet Adelsstand for sig, af hvilken den øvrige Befolkning for en stor Del var afhængig. Der rejser sig derfor rundt omkring i G. en Opposition mod Adelsherredømmet, og det lykkes derved adskillige Steder at sætte igennem, at det overdrages enkelte Mænd at give bestemte Love, hvorved Befolkningen bedre beskyttedes mod Vilkaarlighed (Za-

leukos i Lokroi i Syditalien, Charondas i Katane, Drakon og Solon i Athen o. s. v.). Andre Steder blev Følgen, at man vendte tilbage til en enkelt Mands Herredømme, idet en af Oppositionsførerne opkastede sig til Enehersker eller Tyran, som det kaldtes, hvorefter han som saadan varetog sit Partis Interesser mod Adelen. Saadanne Tyranner fremstaa fra Midten af 7. Aarh. i stort Antal: Kypselos og Periandros i Korinth, Orthagoras og hans Efterfølgere i Sikyon, Prokles i Epidauros, Theagenes i Megara, Thrasybulos i Milet og senere Peisistratos og hans Sønner i Athen, Lygdamis paa Naxos, Polykrates paa Samos m. fl. Disse Tyranner, som vare dygtige Mænd, indlagde sig store Fortjenester af deres Lands Udvikling baade i materiel og i aandelig Henseende, men deres Magt blev dog ikke af Varighed. Hverken Adelen eller de lavere Stænder kunde i Længden finde sig i at staa under en enkelt Mands Herredømme, og man vendte da overalt igen tilbage til en republikansk Forfatning, i Reglen dog saaledes, at Forfatningen nu opbyggedes paa et bredere, demokratisk Grundlag. Til at styrte Tyrannerne medvirkede ved flere Lejligheder Spartanerne, som derved erhvervede sig et særligt Ry for Tyranhad; men deres Bestræbelser gik dog i Reglen ud paa i de forskellige Stater at indrette Forholdene paa den Maade, der stemmede bedst med deres egne Interesser. Da saaledes Tyrannen Hippias i Athen var bleven styrtet (510), arbejdede Spartanerne paa at faa en aristokratisk Forfatning indført i Athen, men kunde dog ikke hindre Kleisthenes's demokratiske Reformer. Men over største Delen af Peloponnes havde Sparta dog paa den Tid faaet en afgørende Indflydelse.

Forfatningsforandringerne hænge sammen med en Forandring af de sociale Forhold. Medens tidligere al Rigdom og al Magt havde været knyttet til Grundejendommen, som væsentlig var i Adelens Besiddelse, kom efterhaanden Handel og Industri til at spille en større Rolle, og det var da naturligt, at de, der havde tjent en Formue paa den Maade, krævede større Del i Statens Styrelse, hvilket ikke hjemledes dem ved de ældre Forfatninger, der væsentlig toge Hensyn til Grundejerne. Der kom saaledes paa alle Omraader større Fart i Udviklingen, men der fremkom ogsaa større sociale Uligheder; særlig antager Slaveriet nu et tidligere ukendt Omfang.

I 6. Aarh. begyndte nu en alvorlig Fare at true G., da de lilleasiatiske Stæder bleve undertvungne af den lydiske Konge Kroisos og nødte til at betale ham Skat, og da de efter det lydiske Riges Fald (546) ligeledes maatte anerkende Persernes Overherredømme. Dette gav Anledning til de store Perserkrige, som skulde bidrage saa meget til G.'s videre Udvikling.

2. Perserkrigene og Athen's Glansperiode (indtil 404 f. Chr.).

De græske Stæder i Lilleasien kunde ikke i Længden finde sig i at staa under Perserne, og efter Perserkongen Dareios's mislykkede Tog mod Skytherne N. f. Donau fik de Mod til under Ledelse af Aristagoras, Tyran i Milet, at rejse sig mod Perserne (499). De fik Hjælp fra Athen og den lille By Eretria paa Euboia, men en saa ringe Hjælp, at den ingen Betydning kunde faa. Opstanden blev derfor hurtig undertrykt, og Oprørerne, især Milesierne, haardt straffede (494). Men derefter besluttede Dareios at hævne sig paa Athen og Eretria. Efter at et Tog 492 var mislykket, sendte han 490 sin Flaade tværs over Ægæerhavet. Den fordrevne Tyran Hippias fra Athen fulgte med og havde uden Tvivl en Del Tilhængere blandt sine Landsmænd. Eretria blev ødelagt; men da Perserne landede ved Marathon i Attika, bleve de fuldstændig overvundne af Athenerne og Plataierne, der havde sendt en lille Afdeling til Undsætning. Ogsaa Spartanerne havde lovet Hjælp, men den kom først efter Slaget.

Ti Aar senere fornyede Dareios's Søn Xerxes Angrebet med en langt større Styrke. Faren blev denne Gang saa meget des større, som det var lykkedes ham at faa adskillige græske Stater, f. Eks. Theben, over paa sin Side, medens andre, deriblandt Argos, indtoge en tvetydig Holdning. De Grækere derimod, som agtede at gøre Modstand, sluttede sig sammen til et Forbund under Sparta's Ledelse. Thessalien saa man sig snart nødt til at opgive, og lil Passet ved Thermopylai, som dannede Indgangen til Mellemgrækenland, sendtes der kun en svag Forsvarsstyrke under Anførsel af Spartanerkongen Leonidas. Xerxes, som var rykket frem med en stor Hær igennem Thrakien, Makedonien og Thessalien, tiltvang sig efter en heftig Kamp, hvori Leonidas faldt med omtrent hele sin Hær.. Adgang gennem Thermopylai og besatte derpaa med Lethed det meste af Mellemgrækenland, deriblandt Athen, som blev fuldstændig ødelagt. De fleste Athenere havde imidlertid søgt Tilflugt paa Flaaden og paa de nærliggende Øer og Kysten af Peloponnes. Det var en Lykke, at Athenerne netop i de sidste Aar efter Tilskyndelse af deres betydeligste Statsmand Themistokies havde bygget sig en stor Flaade, som var i Stand til at optage Kampen mod de dygtige fønikiske Søfolk. Omtrent samtidig med Kampene ved Thermopylai havde Grækerne ogsaa kæmpet ret heldig til Søs ved Artemision; men nu samlede hele den græske Flaade, hvoraf over Halvdelen var stillet af Athen, sig i Bugten ved Salamis. Her vandt den under Anførsel af Spartaneren Eurybiades en afgørende Sejr over den persiske Flaade (480), hvilket havde til Følge, at Xerxes med en stor Del af sin Hær trak sig tilbage til Lilleasien. Han lod imidlertid sin Feltherre Mardonios blive tilbage med de bedste Tropper, men denne led Aaret efter et afgørende Nederlag ved Plataiai imod Grækernes forenede Styrke under Anførsel af Spartaneren Pausanias, Formynder for den faldne Kong Leonidas's Søn (479). Dermed var al Fare for det europæiske G. afværget, men samtidig var den græske Flaade ogsaa sejlet over lil Lilleasien, hvor den vandt en stor Sejr ved Forbjærget Mykale, hvorefter Stæderne i Lilleasien snart bleve befriede fra Perserne.

Disse Begivenheder fik en overordentlig stor Betydning for det græske Folk. Blandt Krigens Virkninger maa først nævnes den, at de græske Landes Tyngdepunkt nu flyttedes fra Lilleasien til Europa. De lilleasiatiske Stæder, der i den foregaaende Tid havde haft saa høj en Blomstring, fik aldrig de Saar rigtig lægte, som Krigen havde slaaet dem, men traadte for Fremtiden i Skygge for Staterne i Europa og blandt dem navnlig Athen, der efter at være bleven genopbygget og befæstet

efter Ødelæggelsen snart hævede sig til at blive den græske Verdens Centrum.

Perserkrigene havde endvidere den Virkning, at de, i det mindste foreløbig, skabte en Enhed imellem de græske Stater, som man ikke tidligere havde kendt. Som forhen omtalt, sluttede de græske Stater, der vilde kæmpe for deres Uafhængighed, ved Krigens Udbrud et Forbund under Ledelse af Sparta, som hidtil kun paa Peloponnes havde kunnet gøre sin Indflydelse gældende, men som nu, saa længe Fjenden stod i Landet, beholdt Overledelsen. Den Omstændighed, at en saa stor Del af G. havde staaet Last og Brast sammen imod Barbarerne, fik ogsaa en ikke ringe moralsk Betydning.

Men paa den anden Side lagde Perserkrigene ogsaa Grunden til en skæbnesvanger Spaltning mellem de græske Stater. Efter at den græske Flaade var sejlet over til Lilleasien og havde taget Kampen op der, viste det sig snart, at Spartanerne, som kun havde stillet en lille Del af Flaaden, ikke kunde faa de andre Stater til vedblivende at underordne sig deres Overledelse ogsaa til Søs. Spartanerne trak sig da helt tilbage fra Søkrigen, som ogsaa interesserede dem mindre, og i deres Sted fik Athenerne Overkommandoen (477). Ved Siden af det almindelige græske Forbund dannedes der da et snævrere Forbund af Søstæderne. Men da mange af disse ikke havde Lyst til at stille Skibe til Krigen, bestemtes det, at de skulde give et Pengebidrag i Stedet, hvis Størrelse fastsattes af den for sin Redelighed bekendte atheniske Statsmand Aristeides. Forbundets Hovedsæde og Skatkammer fandtes paa Øen Delos, hvor Forbundsstaternes Udsendinge mødtes til Forhandlinger, men den egentlige Ledelse fik Athen.

Søforbundets Omraade udvidedes mere og mere, især ved den atheniske Feltherre Kimon's mange Sejre over Perserne, saa at det kom til at omfatte hele Ægæerhavets Kyster. Men medens oprindelig alle Forbundsstæderne havde været formelt ligeberettigede, forandredes Forbundets Natur snart saaledes, at Athen blev eneraadende. Dette fik sit synlige Udtryk ved, at Skatkammeret flyttedes fra Delos til Athen (454); Athenerne raadede nu alene over Anvendelsen af Forbundets Midler, og selv efter at Krigen med Perserne var ophørt (omtr. 449), vedbleve de at forlange Forbundsstædernes Bidrag, og de, der nægtede at betale, bleve haardt tugtede.

Følgen af Athen's ny Magtstilling maatte nødvendigvis blive, at Forholdet til Sparta blev spændt. Endnu omtrent 462, da Spartanerne havde en haard messenisk Opstand at kæmpe med, kom Athenerne dem dog til Hjælp, men Spartanerne, som nærede Mistillid til de atheniske Hjælpetropper, sendte dem snart hjem, hvoraf Følgen blev, at Kimon, der hidtil havde haft den største Indflydelse i Athen og havde søgt at vedligeholde det gode Forhold til Sparta, blev styrtet, og det varede da ikke længe, inden det kom til en ligefrem Krig mellem G.'s to Hovedmagter, samtidig med at Krigen mod Perserne endnu var i fuld Gang. Athenerne søgte nemlig ogsaa at erhverve sig Magten over Mellemgrækenland, hvilket Spartanerne modsatte sig, men væsentlig paa Grund af den messeniske Opstand, som først blev dæmpet efter ti Aars Kamp, uden synderlig Kraft. Skønt Athenerne bleve slagne ved Tanagra, lykkedes det dem dog, da Spartanerne trak sig tilbage, efter et heldigt Slag ved Oinofyta at faa Magten i største Delen af Boiotien, Fokis og Lokris (omtr. 457); men da de senere bleve overvundne af Boioterne ved Koroneia, maatte de igen opgive disse Lande (446). Derefter sluttede Athen og Sparta en Fred paa 30 Aar (445).

Endnu en vigtig Følge af Perserkrigene maa nævnes: Demokratiets Udvikling. Denne knytter sig nærmest til Athen's Navn. Her var allerede paa Perserkrigenes Tid Forfatningen mere demokratisk end i de fleste andre græske Stater. Da nu Athen traadte i Spidsen for et stort Forbund, bevirkede dets Indflydelse ganske naturlig, at flere af Forbundsstaterne omdannede deres Forfatninger i demokratisk Aand, selv om Athenerne ikke paalagde dem nogen ligefrem Tvang i den Retning. Men ogsaa paa G.'s Fastland, i Theben, Argos og andre Steder, fandt der en lignende Udvikling Sted. Sparta derimod holdt fast ved sin aristokratiske Forfatning, hvis Vogtere, Eforerne, med Held gjorde Front baade mod Kongedømmet og mod de revolutionære Bevægelser i den undertrykte lavere Befolkning, særlig Heloterne. Omtrent 470 lykkedes det dem at faa baade Kongeformynderen Pausanias, der beskyldtes for at staa i forræderisk Forbindelse med Perserne, og Kong Leotychidas, hvis Holdning paa et Tog imod Thessalerne man var misfornøjet med, styrtede, og den Opstand af Heloterne og Messenierne, som snart efter udbrød, fik man ogsaa til sidst Bugt med. Derefter ansaa Sparta det for sin Opgave at støtte Aristokratiet overalt i G. I Athen var det allerede tidligere lykkedes Sparta's Indflydelse at faa Themistokles fordreven, og saa længe Kimon stod i Spidsen for Staten, holdt man fast ved den overleverede Forfatning; men da ogsaa Kimon var bleven fordreven, gav man sig til at udvide Demokratiet. Bestræbelsen gik ikke saa meget ud paa at skaffe ogsaa de fattigere Borgere Adgang til de højeste Embeder som paa at lægge hele den afgørende Indflydelse paa Statsstyreisen i Hænderne paa alle Borgernes Forsamling. Dette lykkedes i det væsentlige i Aaret 462/61, da Efialtes fik sat igennem, at det gamle, konservative Raad paa Areopagos mistede sin politiske Indflydelse. Efter Efialtes'es Mord fik Perikles Ledelsen i Athen, og han udvidede yderligere Demokratiets Magt, men saaledes, at det paa Grund af hans store Veltalenhed og hans Personligheds overmægtige Indflydelse i Virkeligheden i en lang Række af Aar blev ham selv, der ved enhver Lejlighed sagde det afgørende Ord. Under hans Ledelse voksede Athen's Magt stærkt, Flaaden forøgedes, Fæstningsværkerne forstærkedes ved Bygningen af de lange Mure fra Athen til Peiraieus, og Forbundsstæderne holdtes strengt i Ave, samtidig med at Litteratur og Kunst plejedes med stor Omhu og saaledes naaede den højeste Blomstring.

Men Sammenstødet mellem Athen og Sparta kunde ikke udeblive. I Aaret 431 udbrød den store Krig, som har faaet Navn af den peloponnesiske, og som — med en kortere Afbrydelse — varede indtil 404. Den nærmeste Anledning var nogle mindre Rivninger mellem Athen og Sparta's Forbundsfælle Korinth, men den egentlige Aarsag laa i Rivaliteten imellem de to Hovedmagter, der baade med Hensyn til deres politiske Organisation

og deres hele Aandsrelning vare saa forskellige. De fleste græske Stater inddroges i Krigen, idet Sparta paa sin Side havde næsten hele Peloponnes og en stor Del af Mellemgrækenland, medens Athen havde hele sit Søforbund. Forholdene bleve mere indviklede derved, at der i mange Stater var to Partier, af hvilke det ene (Aristokraterne) holdt med Sparta og det andet (Demokraterne) med Athen.

Krigen førtes i de første Aar paa den Maade, at Spartanerne hver Sommer faldt ind i Attike og ødelagde Landet, som Athenerne paa Grund af deres ringe Landmagt havde opgivet at forsvare; de foretrak derimod at gøre Gengæld ved med deres Flaade at hærge paa Kysterne af Peloponnes. Det var dog Athenerne, der lede størst Skade ved denne Krigsførelse; thi ikke alene fik de deres Land ødelagt, men i Byen selv, der var overfyldt med Flygtninge fra Landdistrikterne, udbrød der i en voldsom Pest, som bl. a. ogsaa bortrev Perikles. Denne Lejlighed benyttede en af Forbundsstæderne, Mytilene, til at falde fra; men Athenerne, som stadig vare Herrer *pas* Søen, undertvang den og straffede den strengt. Ellers førtes Krigen med vekslende Held paa forskellige Steder i Grækenland, indtil der 421 blev sluttet en Fred, som har faact Navn efter den atheniske Statsmand Nikias, der var særlig virksom for den. Begge Parter lovede at give deres Erobringer tilbage, men Løftet blev ikke holdt. De sluttede endog et ligefremt Forbund, da Sparta ønskede Athen's Hjælp imod sin gamle Fjende Argos; men alligevel varede det kun nogle faa Aar, inden Krigen brød ud paa ny.

Skønt der heller ikke i selve G. manglede Stof til Strid, kom Krigen dog først ret til Udbrud ved Athenernes Tog til Sicilien. Her bestod der, som tidligere omtalt, en Mængde græske Stater, der for en stor Del havde gennemgaaet en lignende Udvikling som Moderlandet. Samtidig med Perserkrigene havde de været stærkt truede af Angreb fra Karthago, men Tyrannerne Gelon i Syrakus og Theron i Akragas havde med Dygtighed afslaaet Angrebet. Senere var Tyranniet blevet styrtet, og Demokratiet indført de fleste Steder. Men derefter udbrød der Stridigheder mellem de græske Stater indbyrdes, særlig mellem de doriske og de ioniske Stæder, og allerede under den peloponnesiske Krigs første Del blandede Athenerne sig heri og sendte Ionerne Hjælp. Nogle Aar efter Nikias'es Fred fik de da fra Byen Segesta en Opfordring til at komme den til Hjælp imod Syrakus, og trods Nikias'es Indsigelse besluttede de at gøre det, især efter Tilskyndelse af Alkibiades. Men Toget mislykkedes fuldstændig, og en Mængde atheniske Soldater omkom (413), medens samtidig Spartanerne igen aabnede Krigen. Den Mand, som tidligere havde haft størst Indflydelse i Athen, Alkibiades, var for Tiden i Landflygtighed i Sparta og skadede der sit Fædreland meget ved at give Spartanerne gode Raad. Han fik dem bl. a. til at sende en Flaade til Chios, og denne 0 faldt da fra Athen (412). Endvidere sluttede Spartanerne et Forbund med Perserne, hvem de lovede Herredømmet over Slæderne i Lilleasien, saa at Athen blev truet fra begge Sider, og næsten endnu værre var det, at Partistriden rasede i selve Byen. For en Tid fik man endogsaa indført en oligarkisk Forfatning i Athen (411), da man haabede derved at vinde Persernes Venskab, hvilket Alkibiades, som ogsaa havde lagt sig ud med Spartanerne, havde antydet for sine Landsmænd. Dog blev Demokratiet snart genindført, og i de følgende Aar gik det igen bedre for Athenerne, som nu havde stillet Alkibiades i Spidsen for Flaaden. Men Spartanernes Admiral Lysandros opnaaede, understøttet af Perserkongens Søn Kyros, store Fordele; Athenerne afsatte atter Alkibiades, og da til sidst Lysandros havde ødelagt hele den atheniske Flaade ved Aigospotamoi (405), var alt Haab ude. Spartanerne belejrede nu Athen, som efter nogle Maaneders Forløb blev nødt til at overgive sig. Der blev endelig sluttet Fred, hvorved Athenerne bleve tvungne til at nedrive Fæstningsværkerne om Peiraieus og de lange Mure mellem Peiraieus og Athen samt slutte sig til det spartanske Forbund, medens deres eget Forbund blev opløst (404).

3. Sparta's Kamp om Overherredømmet og Makedonien's voksende Indflydelse (indtil 338 f. Chr.).

Spartanerne havde angivet det som deres Formaal at befri alle græske Stater, men i Virkeligheden gik deres Bestræbelser ud paa at skaffe sig selv Herredømmet over dem. Derfor søgte de nu overalt, hvor de kunde, at styrke de aristokratiske eller oligarkiske Bevægelser, som paa mange Steder havde rejst sig. Lysandros havde saaledes faaet indført Regeringer af 10 Mænd i de fleste af de Stater, som havde hørt til det atheniske Forbund, og i Athen selv blev der indsat en Kommission paa 30 Mænd, som skulde føre Regeringen. Deres grusomme Adfærd mod Modpartiet bevirkede ganske vist snart deres Fald og Demokratiets Genindførelse i Athen (403), men de fleste andre Steder i G. holdt Oligarkiet sig.

De græske Stæder i Lilleasien vare ved den peloponnesiske Krig for en stor Del komne under Perserne igen, men nu gjorde dog Spartanerne, som ved at understøtte Kyros paa et Tog imod hans Broder Perserkongen havde lagt sig ud med denne, et Forsøg paa at befri dem. En spartansk Hær kæmpede i flere Aar i Lilleasien og vandt, især under Anførsel af Kong Agesilaos, adskillige Fordele; men da saa en Del Stater i G., navnlig Theben, Athen, Korinth og Argos, rejste sig mod Sparta i Forbund med Perserne, maatte Agesilaos vende tilbage, I denne saakaldte korinthiske Krig (395—87) vandt Spartanerne ganske vist flere Sejre i selve G. (saaledes ved Koroneia 394), men imidlertid gik deres nylig erhvervede Søherredømme tabt, da en persisk Flaade under Atheneren Konon ødelagde den spartanske Flaade ved Knidos (394). Athenerne begyndte derefter igen at gøre Skridt til at erhverve sig Herredømmet over Øerne i Ægæerhavet og over Landskaberne ved Hellespont, men herved skaffede de sig paa ny Perserne til Fjender, hvortil det ogsaa bidrog, at de understøttede Kong Euagoras paa Kypros i en Opstand imod dem. Der skete da en Tilnærmelse mellem Sparta og Persien, som i Fællesskab fik tilvejebragt den antalkidiske Fred, hvorved Persien fik Magten over de lilleasiatiske Stæder, medens i øvrigt alle græske Stater skulde være uafhængige. Athen beholdt kun Øerne Imbros, Lemnos og Skyros, men maatte opgive de andre nys erhvervede Landsdele (387). Sparta

havde herved opnaaet en stor Sejr, som det gjaldt om hurtig at benytte. I Henhold til Bestemmelsen om, at alle græske Stater skulde være uafhængige, fik det flere græske Statsforbund opløste, deriblandt det boiotiske, hvori Theben havde Forsædet, medens den arkadiske By Mantineia ligefrem blev ødelagt, og Indbyggerne tvungne til at flytte ud i Landsbyer (385), og overalt, hvor det lod sig gøre, indførtes oligarkiske Forfatninger. Endog til Makedonien udstrakte Sparta sin Indflydelse: Olynth paa den chalkidiske Halvø blev tvungen til at opgive sit Herredømme over de omliggende Stæder, som til Dels kom under Makedonien's Herredømme (omtr. 380).

Det blev imidlertid Theben, der kom til at sætte en Grænse for Sparta's Vilkaarlighed. Ogsaa her havde Spartanerne med Magt faaet indført et oligarkisk Regimente (383 ell. 382), som de søgte at opretholde ved Hjælp af en militær Besætning i Borgen Kadmeia, men de thebanske Demokrater under Ledelse af Pelopidas fik med Understøttelse fra Athen denne Regering styrtet og tvang Spartanerne til at forlade Borgen (379/78). Det kom derefter til Krig imellem Sparta og Theben, og Athen deltog i Begyndelsen deri paa Theben's Side og benyttede Lejligheden til igen at skaffe sig et Søforbund, hvori det dog ikke var saa ubetinget Herre som i det tidligere. Da Sparta gik ind paa at anerkende dette Forbund, kom det til Fred imellem Sparta og Athen (371), men med Theben opnaaedes ikke Enighed, da Sparta ikke vilde anerkende dets Herredømme over Boiotien, som Thebanerne igen havde bemægtiget sig. Da Krigen derfor fortsattes, lede Spartanerne et afgørende Nederlag ved Leuktra (371), hvilket havde til Følge, at Thebanerne under Anførsel af Epameinondas trængte ind paa Peloponnes og understøttede en Rejsning af en stor Del af de Folkestammer, som hidtil havde maattet lyde Spartanerne. Der dannedes saaledes et Forbund af alle Arkadere med den nyanlagte Hovedstad Megalopolis, og ligeledes blev det gamle Messenien genoprettet, hvorved Sparta kom i en meget mislig Stilling.

Theben nøjedes imidlertid ikke med at gribe aktivt ind i Forholdene paa Peloponnes; ogsaa i Thessalien gjorde det sin Magt gældende; men da det endog søgte at vinde Herredømmet paa Havet, opnaaede det kun at drive Athen over paa Sparta's Side, samtidig med, at der paa Peloponnes begyndte at vise sig Tegn paa Misfornøjelse med Theben's store Indflydelse. Da saa Pelopidas var falden i Thessalien (364), og Epameinondas i det store Slag ved Mantineia (362), var det snart forbi med Theben's Magtstilling; det opgav nu ethvert Forsøg paa at blande sig i de andre Staters Forhold.

Men ikke alene Theben gik stærkt svækket ud af Krigen; ogsaa de andre græske Stater vare efterhaanden komne i en sørgelig Forfatning. Sparta vedblev stadig at gøre frugtesløse Forsøg paa at vinde Herredømmet over Peloponnes tilbage, og Athen var ikke længere i Stand til at holde sit Søforbund sammen, men maatte efter en fleraarig Krig erkende flere af de betydeligste Forbundsstater for uafhængige (355). De langvarige Krige havde medført en økonomisk Tilbagegang overalt; mange søgte deres Underhold ved at tage Tjeneste som Lejetropper, ikke alene i selve C, men ogsaa i Persien, medens Flertallet af Borgerne mere og mere tabte Lysten til at gøre personlig Krigstjeneste. Ogsaa de evindelige Partistridigheder inden for de enkelte Stater havde foraarsaget megen Ulykke; i Tusindvis vare Borgere blevne landsforviste af partipolitiske Aarsager. Paa alle Omraader herskede der Opløsningstilstand i G.

Under disse Forhold begyndte der mod Nord at rejse sig en ny og mægtig Stat: Makedonien. Denne Stat laa paa Grænsen af den græske Verden, og der var mange i G., som ikke engang vilde regne Makedonerne for Grækere. I ethvert Tilfælde vare Makedonerne blevne langt tilbage i Udviklingen for de andre Grækere og kunde derfor med en vis Ret regnes for Barbarer. Men samtidig med den almindelige Tilbagegang alle andre Steder i G. gjorde Makedonien store Fremskridt, saa at det snart blev en Faktor, man maatte regne med. I Makedonien havde det gamle Kongedømme holdt sig, og der havde været adskillige dygtige Konger, men ogsaa heftige Tronstridigheder. Først da Kong Filip fik Regeringen (359, — i de første Aar som Formynder for sin Brodersøn), begyndte Udviklingen rigtig at tage Fart. Ved Hjælp af sin fortræffelige Hær udvidede han sit Lands Grænser i alle Retninger og erobrede 357 Byen Amfipolis, som ogsaa Athen gjorde Fordring paa. Derover kom han i Krig med Athen, men i Begyndelsen vare Athenerne væsentlig optagne af Kampen med deres frafaldne Forbundsfæller.

Snart efter gave Forholdene i G. Filip Anledning til at forstærke sin Indflydelse. Der var nemlig udbrudt en Strid imellem Thebanerne cg Fokierne, og Thebanerne havde faaet sat igennem, at det amfiktyonske Raad idømte Fokierne en stor Pengebøde. Som Svar herpaa bemægtigede Fokierne sig det delfiske Orakels store Skatte og udrustede ved Hjælp deraf en mægtig Lejetroppehær, som snart oversvømmede Nabostaterne. Disse kaldte derfor Filip til Hjælp, og han var ogsaa villig nok til at hjælpe, medens Athen og Sparta, som sympatiserede med Fokierne, ikke udviste synderlig Energi. Ganske vist hindrede Athenerne for en Tid Filip i at rykke gennem Thermopylai; men det var forgæves, at den store Taler Demosthenes opfordrede dem til at sende virksom Hjælp til Olynth, som Filip satte al Kraft ind paa at erobre, og da det var lykkedes ham (348), bekvemmede Athenerne sig snart til at slutte Fred (Filokrates'es Fred 346), hvorved begge Parter beholdt, hvad de havde. Derefter havde Filip let ved at rykke gennem Thermopyiai og gøre det af med Fokierne. De bleve udelukkede af det amfiktyonske Raad, og Filip fik deres Plads (346).

Freden kunde dog umulig blive varig; thi i Athen ønskede et stort Parti ledet af Demosthenes at aabne Krigen paa ny, saa snart de nødvendige Forberedelser vare trufne, og Filip arbejdede stadig baade paa at vinde Forbundsfæller i G. — han vandt saaledes Argiverne, Arkaderne og Messenierne — og paa at gøre Erobringer i Thrakien. Hans Fremgang deroppe bevægede til sidst Athenerne til at erklære ham Krig igen (340), men det varede ikke længe, inden Filip, indkaldt af det amfiktyonske Raad imod den lokriske Stad Amfissa, som beskyldtes for Helligbrøde, kunde rykke ind i Mellemgrækenland. Da lykkedes det

Demosthenes at bevæge Theben, som hidtil havde været Filip gunstig stemt, til Forbund med Athen, men den forenede atheniske og thebanske Hær blev fuldstændig slaaet af Filip ved Chaironeia (338). Kort efter sluttedes Fred; baade det thebanske og det atheniske Forbund opløstes, og i Theben's Borg Kadmeia kom der en makedonisk Besætning. Men ellers viste Filip sig mere medgørlig, end man havde ventet. Ved et Møde i Korinth af Udsendinge fra de fleste græske Stater fik han dannet et almindeligt græsk Forbund: der skulde nu herske Fred i hele G., og i hver Stat garanteredes Opretholdelsen af den bestaaende Forfatning. Dette Forbund sluttede endvidere en Alliance med Makedonien, og i Krigstilfælde skulde Makedonerkongen have Overanførselen. Sparta deltog ikke i Forbundet, men kunde intet udrette paa egen Haand. Det mistede alt sit Land med Undtagelse af det egentlige Lakonien. Der var saaledes virkelig, i det mindste for en Tid, dannet en Slags politisk Enhed i G.

4. Makedonerherredømmets Tid indtil G.'s Underkastelse under Rom (146 f. Chr.).

Mange Steder i G. var man naturligvis utilfreds med den ny Ordning, og ved Filip's Død (336) opstod der straks Bevægelser imod Makedonerne i flere Byer. Men Filip's Søn Alexander fik hurtig de trufne Aftaler stadfæstede, og da Theben Aaret efter ved Rygtet om hans Død paa et Tog i Thrakien aabenlyst rejste sig og angreb Besætningen i Kadmeia, blev Følgen kun den, at Byen blev fuldstændig ødelagt (335). Derefter foretog Alexander sit store Krigstog mod Persien, understøttet af græske Tropper, og idet han betragtede sig som G.'s Hævner. Men mange Grækere traadte rigtignok ogsaa i persisk Tjeneste, og hjemme tænkte ogsaa mange paa at rejse sig. Spartanerkongen Agis II rykkede saaledes 331 mod Megalopolis, men blev slaaet af Makedoniens Statholder Antipatros, og efter den store Konges Død kom det til en alvorligere Kamp (den lamiske Krig). Det var især Athen og Ætolien7 hvorfra Modstanden mod Makedonerne udgik. Antipatros blev slaaet og indesluttet i Lamia; men da han havde faaet Forstærkning, bleve Grækerne slagne ved Krannon og maatte derefter opgive al Modstand (322). Athenerne bleve tvungne til at antage en aristokratisk Forfatning, og en makedonisk Besætning blev sat til at vaage over deres Troskab. Saaledes indskrænkedes G.'s Frihed mere og mere.

I den følgende Tid gennemgik de græske Stater en meget vekslende Skæbne. Medens ganske vist hver enkelt Stat sædvanlig bevarede sin indre Selvstyrelse, bleve dog de fleste af dem i mere eller mindre høj Grad afhængige af de forskellige makedoniske Stormænd, som i lang Tid vedbleve at strides om Magten. Efter Antipatros'es Død (319) søgte først Rigsforstanderen Polysperchon at vinde Grækerne for sig ved at støtte Demokratiet, men Antipatros'es Søn Kassandros vandt snart Herredømmet de fleste Steder og genindførte de mere aristokratiske Forfatninger. I Athen fik han Demetrios fra Faleron indsat til Styrer (317—307), en Mand, under hvem Athen i flere Henseender gjorde store Fremskridt. Han blev imidlertid fordreven af Demetrios Poliorketes, en Søn af Antigonos, en af Alexander's Generaler, og denne Mand opnaaede stor Popularitet ved at genoprette Demokratiet. Tillige erhvervede han sig Herredømmet i adskillige Søstæder; han erobrede Kypros (306), men maatte derimod opgive Belejringen af Rhodos (304). Paa samme Tid havde Kassandros erobret Boiotien, men Demetrios, som i Korinth var bleven udraabt til Feltherre over alle Grækerne (303), drev ham tilbage. Slaget ved Ipsos, hvor Antigonos faldt (301), var imidlertid et haardt Stød for ham; Athen vilde ikke mere have med ham at gøre, men han bevarede endnu sin Magt paa Havet, og senere lykkedes det ham igen at faa Magten i Athen og flere andre græske Landskaber, ja endog i Makedonien (294). Men ogsaa denne Gang blev hans Herredømme kun af kort Varighed; Athen gjorde sig atter uafhængigt (omtr. 287), og kort efter faldt Demetrios i Fangenskab paa et Krigstog i Lilleasien, men hans Søn Antigonos Gonatas beholdt Boiotien og en Del af Peloponnes. En stor Fare truede kort efter G. ved Gallernes Indfald (279), men de bleve snart forjagne, og Antigonos blev derefter Konge i Makedonien. Vel blev han fortrængt af Epeiroterkongen Pyrrhos, men da denne var falden paa et Tog til Peloponnes (272), hvor navnlig Spartanerne gjorde tapper Modstand imod ham, fik han Magten igen og gjorde sig snart ogsaa til Herre over Athen, som efter en haardnakket Modstand (den chremonideiske Krig), og uagtet det understøttedes baade af Sparta og af Ægypten, igen maatte finde sig i at tage imod en makedonisk Besætning (omtr. 262).

Der var dog andre Dele af G., som i højere Grad bevarede deres Uafhængighed, navnlig de Landskaber, der sluttede sig til det ætoliske og det achæiske Forbund, som efterhaanden fik stor Indflydelse. Det sidstnævnte Forbund kunde især takke Sikyoneren Aratos for den Betydning, det fik. Ham lykkedes det at faa de makedoniske Besætninger fordrevne baade fra Korinth og fra Athen og at bevæge de fleste Stater paa Peloponnes til at slutte sig til Achaierne. Men imidlertid var der ogsaa opstaaet en Bevægelse i Sparta, hvor Kongerne Agis III og senere Kleomenes III havde gennemført betydelige sociale Reformer og hævet Kongemagten paa Eforernes Bekostning. Da Sparta derefter søgte at udvide sit Magtomraade, bleve Achæerne nødte til at søge Hjælp hos den makedoniske Konge Antigonos Doson og igen overlade ham Borgen i Korinth. Slaget ved Sellasia nødte da Spartanerne til at holde sig inden for deres Grænser (221), men Makedonerne havde nu igen Overmagten i G. Sammen med Achæerne førte de en fleraarig Krig mod Ætolerne og Spartanerne, hvis Land blev hærget i stor Udstrækning, men 217 sluttedes der Fred i Naupaktos. Men et Par Aar efter begyndte Krigen paa ny og fik nu større Betydning derved, at Romerne deltoge i den paa Ætolernes Side. Kong Filip af Makedonien kæmpede heldig mod Ætolerne, medens Achæerne, som efter Aratos'es Død lededes af Filopoimen, mest vendte sig mod Sparta, hvor Machanidas og senere Nabis havde opkastet sig til Tyranner. Denne Krig endte 205.

Et Par Aar efter gav Filip's Overgreb mod forskellige græske Fristater Romerne Anledning til at sende en Hær til Makedonien. Efter Slaget

ved Kynoskefalai (197) maatte Filip afstaa alle sine Besiddelser i G., hvorefter Romerne skænkede dem Friheden (196). Det var lykkedes dem at vinde Achæerne, hvem de hjalp imod Sparta, som blev nødt til at slutte sig til Forbundet (192); men Ætolerne, som havde deltaget i Krigen paa Rom's Side, bleve snart misfornøjede med deres Forbundsfæller og indkaldte Kong Antiochos af Syrien. Romerne sloge ham imidlertid ved Thermopylai (191) og undertvang derefter Ætolerne (189). Snart opstod der ogsaa et spændt Forhold mellem Romerne og Achæerne, og da Rom igen kom i Krig med Makedonien (171), sluttede mange Grækere sig til Makedonerne. Efter at Romerne havde slaaet den makedoniske Konge Perseus ved Pydna (168), blev Makedonien opløst i fire Republikker, og en Mængde Grækere, som mistænktes for at have holdt med Makedonerne, førtes til Italien. Ogsaa den blomstrende Handelsstat Rhodos, som i lang Tid havde holdt sig uafhængig, og som hidtil havde holdt med Romerne, blev straffet, fordi den havde vist sig mindre paalidelig, og Romerne begunstigede nu Delos, som snart blev Rhodieme en farlig Handelskonkurrent. Da Romerne efter et Oprør i Makedonien havde underlagt sig dette Land helt og gjort det til Provins (148), søgte de ogsaa at svække det achaiiske Forbund ved at forlange, at Sparta og nogle andre Stater skulde udtræde deraf. Da Achæerne ikke vilde gaa ind derpaa, bleve de overvundne af Romerne, og den rige Handelsstad Korinth blev erobret og ødelagt, hvorefter det achæiske Forbund blev opløst (146). I de enkelte græske Stater indførtes der aristokratiske Forfatninger, og i de fleste indre Anliggender beholdt de formelt deres Uafhængighed, idet G. ikke saaledes som Makedonien blev gjort til en romersk Provins; kun Distrikterne omkring Korinth, Theben og Chalkis bleve Romerfolkets Ejendom. Men i Virkeligheden var Rom's Indflydelse raadende paa alle vigtigere Punkter, og den makedoniske Statholder havde det øverste Tilsyn med G., ligesom ogsaa de fleste græske Stater maatte yde en Afgift til Rom. Faktisk, om end ikke formelt, er G.'s Uafhængighed endt med Aaret 146.

5. G. under Rom og det byzantinske Rige (indtil 1204 e. Chr.).

Under det romerske Herredømme nød G. en langt større Fred end nogen Sinde tidligere, men ibrskaanedes ganske vist ikke helt for Krig. Saaledes sluttede flere græske Stater sig til Kong Mithradates af Pontos i hans første Krig mod Romerne (88—84), og Sulla maatte et Par Aar kæmpe i G. Efter en længere Belejring erobrede han Athen; Byen blev plyndret, og mange Mennesker dræbte (86), men alligevel beholdt den senere sin forholdsvis begunstigede Stilling, endog Herredømmet over flere Øer i Ægæerhavet. Kort efter blev G. haardt hjemsøgt af de kilikiske Sørøvere, som det, da Forsvarsvæsenet var helt forsømt, ikke kunde gøre virksom Modstand imod paa egen Haand. Først Pompejus undertvang Sørøverne (67); paa samme Tid kom ogsaa Kreta under Romerne, De paafølgende romerske Borgerkrige førtes for en Del paa græsk Grund; navnlig fandt Republikanerne megen Sympati i G. Dog udviste baade Cæsar og Augustus megen Mildhed mod Grækerne, og selv efter at der var blevet oprettet en særlig Provins Achaia (27), beholdt mange Stæder deres fri Stilling uafhængige af Provinsstyrelsen, saaledes navnlig Athen, Sparta og de saakaldte »frie Lakoner«. Cæsar genopbyggede Korinth og førte romerske Kolonister dertil; ligeledes grundlagde Augustus Kolonien Patrai og en ny By med græsk Befolkning, Nikopolis, og disse Byer bleve snart meget anselige. Den delfiske Amfiktyoni blev reorganiseret, dog kun med religiøs Betydning, men ogsaa de politiske Forbindelser mellem Stæderne, som vare blevne opløste 146, vare efterhaanden blevne tilladte paa ny. Dog var G.'s Tilstand ingenlunde gunstig; Befolkningen var aftagen, og mange af de gamle, berømte Stæder laa øde. Større Betydning havde G. i aandelig Henseende; Athen vedblev i lange Tider at være Rigets betydeligste Universitetsstad, hvor unge fornemme Romere søgte hen i stort Antal. Romerne hædrede Grækerne for deres Fortids Skyld, men Nero's Proklamation af G.'s Frihed fik kun en ganske forbigaaende Betydning. Mere Gavn gjorde Kejser Hadrian, som bl. a. skænkede Athen mange Pragtbygninger og tillod Grækerne at samles til fælles, panhellenische Møder der i Byen. G.'s Indordning under Romerriget gennemførtes helt ved Caracalla's Edikt, hvorved alle fri Mænd i Riget fik romersk Borgerret (212), men alligevel vedblev græsk Sprog og græsk Aand at have en Del at sige i Østen. Imidlertid banede ogsaa Kristendommen sig langsomt Vej igennem G. Den mødte megen Modstand, og i afsidesliggende Egne af Landet holdt Hedenskabet sig i flere Aarhundreder efter Kristendommens officielle Sejr (312); Filosofskolen i Athen blev lukket 529. Men Kirken fik allerede tidlig en stærk Organisation, og i den har den græske Nationalitet derefter stadig haft en af sine bedste Støtter.

Da den endelige Adskillelse mellem det østromerske og det vestromerske Rige fandt Sted (395)) kom G. selvfølgelig til at spille en større Rolle end tidligere. Det udgjorde fra nu af en Del af det byzantinske Rige (s. d.), men har dog ogsaa til Dels sin egen Historie.

Med de fredelige Tider var det for længst forbi for G. Allerede under Kejser Gallienus havde Goterne hærget store Dele af Landet (267), og umiddelbart efter 395 kom de igen under Alarik og ødelagde flere af de anseligste græske Byer. Derimod synes hverken Hunnerne eller Østgoterne under deres senere Fremtrængen at være naaede til det egentlige G., men til Gengæld hjemsøgte Vandalerne Kysterne og plyndrede paa mange Steder. Ogsaa efter at Folkevandringerne ellers vare ophørte de fleste Steder i Europa, blev G. ikke forskaanet for Indfald af barbariske Stammer. Bulgarerne trængte 540 ind i G., men kom dog ikke over til Peloponnes; Pest og Jordskælv forværrede Ulykkerne. Endnu større Betydning fik de slaviske Indfald, som begyndte 577 og varede igennem et Par Aarhundreder. Den kejserlige Regering, som var optagen af Krige paa alle Kanter, var ikke i Stand til at hindre Slaverne i at nedsætte sig paa mange Steder i G., især paa Peloponnes. Aar 727 gav Leo III's Forbud mod Billeddyrkelsen Anledning til en almindelig Opstand i G., men den blev snart kuet. Derefter bidrog en

heftig Pest ydermere til at svække Grækerne (746—47), saa at de ikke vare i Stand til at gøre synderlig Modstand mod de atter fremtrængende Slaver. Store Strækninger af Landet synes at have faaet en helt slavisk Befolkning, og der forekommer mange slaviske Stednavne fra den Tid. Stadige Kampe vedbleve at rase; men da Slaverne havde lidt et stort Nederlag under Belejringen af Patrai (Patras) (807), lykkedes det efterhaanden Kejserne at tvinge dem til Underkastelse, hvorefter de med Tiden antoge den kristne Religion og det græske Sprog.

Ogsaa andre Fjender kastede sig over G. Saracenerne gjorde hyppige Anfald i 9. Aarh. og havde bl. a. Kreta i deres Magt fra 823 til 961; i 10. Aarh. kom Bulgarerne, som 995 trængte helt ind paa Peloponnes, men dog til sidst bleve overvundne af Kejser Basilius II. Endelig blev G. Genstand for adskillige Angreb af Normannerne fra Syditalien, som 1081 erobrede Dyrrhachion under Anførsel af Robert Guiscard, men 1084 bleve overvundne ved Larissa. Paa et nyt Tog døde Robert (1085), hvorefter Erobringerne bleve opgivne. Imod Normannerne søgte den græske Kejser Støtte hos Venetianerne, som fik forskellige Handelsprivilegier i græske Havne, men Frygten for deres overmægtige Indflydelse bevirkede snart, at Venskabet hørte op. I 11. Aarh. var G. ellers gennemgaaende i Opkomst, men snart bleve Forholdene igen urolige. Normannerne angrebe paa ny under Roger af Sicilien (1146) og plyndrede bl. a. Theben, Korinth og Euboia.

De græske Landes Forbindelse med Centralregeringen havde efterhaanden løsnet sig. Provinsstyrelsen var under det byzantinske Regimente bleven omordnet, Provinsen Achaia var bleven ophævet og G. delt i flere mindre Distrikter, Themata, hvert under Ledelse af en Strateg; men disse Strateger søgte mere og mere at gøre sig uafhængige. De mægtige Godsejerslægter herskede ogsaa temmelig efter eget Tykke over deres undergivne Bønder. Omtrent samtidig med, at de franske Riddere og Venetianerne under det fjerde Korstog rettede deres Angreb mod Konstantinopel, søgte Leon Sguros, Herre til Nauplion, at gøre sig til uafhængig Hersker i G. Han erobrede Argos (1202) og flere andre Byer, men hans Uafhængighedsbestræbelser standsedes snart af de vesterlandske Korsfarere, som foraarsagede en betydelig Omvæltning i hele G.'s Forhold.

6. Frankerherredømmets Tid hidtil det græske Fastlands Underkastelse under de osmaniske Tyrker (1460 e. Chr.).

Da Korsfarerne havde erobret Konstantinopel (1204), delte de hele det byzantinske Kejserrige imellem sig. Medens der i Spidsen for Riget sattes en »latinsk« Kejser i Konstantinopel, tildeltes de enkelte Lande forskellige, faktisk næsten uafhængige Vasalfyrster. Der oprettedes saaledes et Kongerige Thessalonika, hvortil G. skulde høre, og Bonifacio af Montferrato udnævntes til Konge. Denne rykkede derfor imod Sguros og slog ham ved Thermopylai, hvorefter det meste af det europæiske G. faldt i hans Magt. Han beholdt det imidlertid ikke under sit umiddelbare Herredømme, men fordelte det efter det vesteuropæiske Lenssystem til forskellige Lensmænd; saaledes fik Otto de la Roche Athen og Theben. Ogsaa Peloponnes, som egentlig Venetianerne skulde have haft, søgte han at erobre; men da det mislykkedes, afstod han sine Krav til den franske Greve Vilhelm af Champlitte. Denne antog efter en Sejr i Olivenskoven ved Kondura over en græsk-slavisk Hær under Mikael af Epeiros (1205) Titel af Fyrste af Achaia. Venetianerne maatte lade sig nøje med nogle Punkter paa Kysten, men erhvervede 1210 Lenshøjhed over Epeiros. Desuden udbredte de deres Herredømme over Øerne (Kreta, Euboia og de ioniske Øer). Kykladerne besattes af venetianske Adelsmænd, af hvilke den betydeligste var Marco Sanudo, som 1207 erobrede Naxos og senere andre Øer; men over dem fik Venezia's Overherredømme ingen Betydning. Nominelt stod hele G., som sagt, i Lensafhængighed af den latinske Kejser i Konstantinopel, men han fik saa godt som intet at sige. Kejser Henrik (1206—16) søgte vel at gøre sin Magt gældende over G., men efter hans Død opløstes Riget mere og mere.

Kongeriget Thessalonika faldt allerede tidlig sammen, idet det 1222 blev erobret af Theodoros Angelos af Epeiros, som lod sig krone til Kejser af Thessalonika, men dels Bulgarerne, dels de græske Kejsere i Nikaia erobrede efterhaanden hele Riget; Mikael Palaiologos af Nikaia erobrede endelig 1261 ogsaa Konstantinopel. Af længere Varighed blev derimod Fyrstendømmet Achaia. Dette blev, da Vilhelm af Champlitte 1209 rejste hjem til Frankrig, overdraget til Gotfred Villehardouin, som efter forskellige Kampe gjorde sig til Herre over største Delen af Peloponnes eller Morea, som det nu begyndte at kaldes. Han indførte Lensstyrelsen i Landet, hvorved det især kom til at gaa ud over Gejstligheden, som mistede megen Jord. Hans Søn og Efterfølger Gotfred II (1218—45) opnaaede Anerkendelse af Kejseren i Konstantinopel, til hvem han traadte i Lensforhold. Under ham tog Landet et stort Opsving, men hans Broder Vilhelm II, som fulgte efter ham (1245—78), maatte føre Krig næsten hele sin Regeringstid. I en Krig mod Hertug Guido af Athen var han ganske vist heldig, men senere, da han i Forbund med Fyrsten af Epeiros kæmpede mod Mikael Palaiologos, blev han tagen til Fange (1259) og slap kun fri mod at afstaa nogle Fæstninger (1262). Derimod anerkendte Venetianerne samtidig efter længere Stridigheder hans Lenshøjhed over Euboia, hvorefter han i Forening med dem igen begyndte Krigen mod Kejseren. Imidlertid havde den afsatte latinske Kejser, Balduin II, overdraget sin Lenshøjhed over Achaia til Karl af Anjou, Konge af Napoli og Sicilien, hvis Søn Filip ægtede Vilhelm's Datter Isabella. Efter Vilhelm's Død (1278) kom følgelig hans Land i Huset Anjou's Magt, og Kong Karl lod det bestyre af Statholdere, men det kom nu mere og mere i Forfald.

Huset Anjou søgte tillige at udbrede sin Magt over andre Dele af G. Kongerne af Napoli fik ogsaa snart Fodfæste i Epeiros og førte der i længere Tid Kampe med Kejseren i Konstantinopel, og desuden forlangte de Anerkendelsen af deres Lenshøjhed over Athen, hvor stadig Familien de la Roche herskede. 1294 overlod Kong Karl II alle sine Fordringer paa G. til sin

Søn, Filip af Tarent, i hvis Slægt Fordringerne nedarvedes.

Fra Beg. af 14. Aarh. bleve Forholdene i G. endnu mere forvirrede end tidligere. Fra Lilleasien begyndte Osmanerne deres Anfald paa G., og et katalansk Hjælpekorps, som Kejseren havde taget i sin Tjeneste mod dem, kom i Strid med ham og begyndte at gøre Strejftog omkring i Landet i Forbindelse med Osmanerne. Hertugen af Athen, Walter af Brienne, der regerede siden 1308, da Huset de la Roche uddøde, faldt i en Kamp ved Kefissos mod Katalanerne (1311), som derefter bemægtigede sig baade Athen og Theben og indsatte Roger Deslaur til Hertug; allerede Aaret efter fik de dog (1312) en ny Hertug af den aragoniske Kongeslægt, som beholdt Magten indtil 1385. De fortsatte derefter deres Plyndringstog, til Dels sammen med Osmanerne, og trængte ogsaa ind paa Morea, hvor det gik mere og mere tilbage for Huset Anjou, især da ogsaa Kejseren benyttede Lejligheden til at udvide sit Landomraade og fik oprettet et betydeligt Fyrstendømme paa Morea, som kom til at beherskes af Fyrster af Slægten Palaiologos. Og selv i de Lande, hvor Huset Anjou endnu havde Magten, vare de enkelte Smaafyrster dog saa godt som uafhængige, saa at der til sidst kom til at raade et fuldstændigt Anarki. Mest Magt fik den florentinske Bankierfamilie Acciajoli, som erhvervede sig Korinth og andre Punkter af Halvøen. Paa Euboia gjorde Venetianerne igen deres Overhøjhed gældende, og Epeiros erobredes 1358 af Albaneserne. Sidstnævnte Folk kom overhovedet til at spille en betydelig Rolle i G., da en stor Del af dem kom ind i Landet, dels som Lejetropper, dels som Kolonister i de affolkede Egne.

Endelig bleve ogsaa Osmanernes Angreb stedse farligere. 1363 besatte de Theben og gjorde Indfald i Attike og paa Morea, men trak sig dog snart igen tilbage. 1388 og de følgende Aar kom de igen og truede især Athen, hvis Fyrste, Rainerio Acciajoli fra Korinth, som havde faaet Magten 1385, maatte forpligte sig til at betale dem Skat. Efter hans Død (1394) bemægtigede Venetianerne sig Athen, medens en uægte Søn af ham, Antonio, fik Boiotien. Denne lykkedes det dog 1402 ogsaa at faa Athen, som han derefter styrede med stor Dygtighed indtil 1435. Men ved den Tid nærmede ogsaa baade de græske og de frankiske Staters Undergang sig. Paa Morea var den sidste Rest af Fyrstendømmet Achaia bleven opløst 1432, og Halvøen var da væsentlig delt i de to Despotater Misithra og Patras, som beherskedes af Fyrster af Huset Palaiologos. Boiotien blev besat af Osmanerne ved Antonio Acciajoli's Død, og i Epeiros var Albanesernes Herredømme stærkt truet, efter at Joannina var bleven erobret af Osmanerne (1430); langs Kysten af Adriaterhavet havde derimod Venetianerne sat sig ganske godt fast. Osmanerne trængte nu frem i alle Retninger; efter Konstantinopel's Fald (1453) rykkede de frem mod Athen, hvor den sidste Hertug, Francesco Acciajoli, maatte overgive sig (1458), og derefter blev ogsaa hele Morea med Undtagelse af de Kyststrækninger, som Venetianerne endnu besade, erobret (1460). Fraregnet disse Punkter og nogle Dele af Epeiros, hvor Albaneserfyrsten Georg Kastriota eller Skanderbeg havde holdt sig uafhængig, var nu hele G.'s Fastland i Osmanernes Magt. Af Øerne havde derimod Venetianerne endnu en Del tilbage (Euboia, Kreta, Korfu o. a.), medens andre (Kykladerne) holdt sig uafhængige under de venetianske Adelsslægter, som i sin Tid havde bemægtiget sig dem. (Litt.: Grote, *History of Greece* [10 Bd., Lond. 1864, 4. Udg.]; Duruy, *Histoire des Grecs* [3 Bd., sidste Udg. Paris 1886—88]; Curtius, »Griechische Geschichte« [3 Bd., 6. Opl. Berlin 1887—89]; Holm, »Griechische Geschichte von ihrem Ursprunge bis zum Untergange der Selbständigkeit des griechischen Volkes« [4 Bd., Berlin 1886—94]; Busolt, »Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia« [Bd. 1—2, 2. Opl. Gotha 1893—95]; Niese, »Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeroneia« [1 Bd., Gotha 1893]; Beloch, »Griechische Geschichte«: [2 Bd., Strassburg 1893—97]; Droysen, »Geschichte des Hellenismus« [3 Bd., 2. Opl., Gotha 1877—78]; Hertzberg, »Geschichte von Hellas« [i Oncken's »Allg. Gesch. in Einzeldarstellungen« I, 6, 2. Opl., Berlin 1883]; samme, »Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer« [3 Bd., Halle 1866—75]; samme, »Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart« [4 Bd., Gotha 1876—79]; Mahaffy, *Greek world under Roman sway* [Lond. 1890]; Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time* [7 Bd., Oxford 1877]; Fallmerayer, »Geschichte der Halbinsel Morea im Mittelalter« [2 Bd., Stuttgart og Tiibingen 1830—36]; Hopf, »Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit« (o: 1821) [i Ersch og Gruber's »Encyclopädie« 1. Sect., Bd. 85—86, Leipzig 1867—68]; Lambros, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος [4 Bd., Athen 1886—94]). *H. P. Ræder.*

Ny-G.

Befolkningsforhold.

Med Hensyn til G.'s Areal og Folkemængde hersker der adskillig Usikkerhed. Medens en ældre officiel Angivelse sætter Arealet til 65,662 □ Km., regner man nu almindeligvis med Strelbitsky's, efter hvilken G. omfattede 65,119,2 □ Km. Folketallet er konstateret gennem successive Tællinger, men disse have ofte været ret mangelfulde; den seneste, af 5.-6. (17.-18.) Oktbr. 1896, synes mere indgaaende, men om dens Resultater foreligger der nu (1897) kun rent summariske Tal. Hvor der i det følgende bliver Tale om en Fordeling af Befolkningen efter Erhverv etc, maa man da holde sig til Oplysninger fra den forudgaaende Tælling af 15.-16. (27.-28.) Apr. 1889. — Landet er inddelt i 16 Norner eller Departementer (disse atter i 69 Eparkier [Provinser] med 443 Demer); ved Tyrkiet's Afstaaelse 1881 af næsten hele Thessalien og en mindre Del af Epeiros forøgedes dets Omraade med over 13,000 □ Km. og ca. 300,000 Indb. (Nornerne Larissa, Trikala, Arta). Grænsereguleringen til Fordel for Tyrkiet i Anledning af den græsk-tyrkiske Krig 1897 vil medføre en Del Afstaaelser af Land, der dog i territorial Henseende næppe ville blive indgribende. Befolkningen fordelte sig paa følgende Maade i 1889 og 1896 paa de forskellige Norner:

	□ Km.	Folkemængde. 1889	1896
Attike og Boiotien	6,306,2	257,764	313,069
Fthiotis og Fokis	6,084,8	136,470	147,297
Akarnanien og Ætolien	7,489,1	162,020	170,565
Argolis og Korinthia	5.243.8	144,836	157,578
Arkadien	4,301	148,285	167,092
Achaia og Elis	5,074,8	210,713	236,251
Lakonien	4,239,9	126,088	135,462
Messenien	3,341,5	183,232	205,798
Euboia (Evvia)	4,199,1	103,442	115,515
Kykladerne	2,694,6	131,508	134,747
Kerkyra (Korfu)		"4,535	124,578
Kefallenia (Kefalonia)	815	80,178	83,363
Zakynthos (Zante)	437,9	44,070	45,032
Arta	1,390	32,890	39,144
Larissa	6,540	168,034	181,542
Trikala	5,870	143,143	176,773
Tilsammen	65,119,2	2,187,208	2,433,806

Ved Tællingen 1889 var der desuden ca. 35,000 Militær. Det fremgaar ikke af de foreliggende summariske Tal fra 1896, om Soldaterne ere medregnede i ovenstaaende Tal. Gaar man ud fra, at ovenstaaende Talrækker for de to Tællinger ere ensartede, faar man en Befolkningstilvækst af 11 p. Ct. i Tidsrummet mellem Tællingerne (1879—89 var den ca. 9,5 p. Ct.). Denne betydelige Stigen rammer fortrinsvis Attike med Boiotien (21 p. Ct.), hvor Hovedstaden ligger. Øernes Tilvækst har gennemgaaende været langsommere end Fastlandets, saaledes er Kykladernes rent forsvindende (2 p. Ct.; i det forudgaaende Tiaar var deres Befolkning endog aftagende). — G. har en Befolkningstæthed, der omtrent svarer til den gennemsnitlige for Europa: 1896 ca. 37 paa I □ Km., medens den 1889 var 34, 1879 30. De tættest befolkede Norner ere (1896) Kerkyra (114), Zakynthos (103), Kefallenia (102), Messenien (61), Kykladerne (50), Attike og Boiotien (50), Achaia og Elis (46); daarligst befolkede ere Akarnanien og Ætolien (23), Fthiotis og Fokis (24), Euboia (27), Arta (28) og Larissa (28 pr. I □Km.). En væsentlig Faktor ved Befolkningstætheden ere Byerne, deres Antal og Størrelse. 1896 var Indbyggerantallet i de største Byer:

Athen	111,486	Volo	16,232
Piræus	42,169	Larissa	15,373
Patras	37,985	Zakynthos	14,650
Trikala	21,149	Kalamata	14,298
Korfu	17,918	Pyrgos	12,708
Hermupolis	17,874	Tripolis	10,465

Mellem 9—10,000 havde Argos, Filiatra, Argostoli, fra 7—9,000: Chalkis, Ergastiri (Ergasterion), Mesolonghi, Lamia, Arta og Aigion; Kommunen (Demen) Athen havde 1896: 128,735 Indb.

Befolkningen bestaar af to Hovedstammer, Nygrækerne og Albaneserne. Nygrækerne, der udgøre den langt overvejende Del, hævde bestemt — men ej helt ubestridt — deres gammelgræske Afstamning; skønt det ved Maalinger er paavist, at Nutidens Grækere ere langt mere brachykefale end det gamle G.'s Beboere og det gammelgræske Blod allenfals i Tidens Løb er blevet stærkt blandet med slaviske, arnautiske, tyrkiske og romanske Elementer, synes man dog tydelig den Dag i Dag at kunne genfinde Træk fra Oldtiden i den udviklingsdygtige moderne Grækers Bygning og Type. Albaneserne (s. d.) i G. ere i høj Grad blevne helleniserede; deres Antal anslaas til ca. 225,000, men kun en Fjerdedel af dem skal kunne forstaa deres eget Sprog; de have slaaet sig ned, virkende som dygtige Agerbrugere og Søfolk, fornemmelig i Attike og Boiotien, det sydlige Euboia, Argolis og Korinthia samt paa nogle af Kykladerne. Af fremmede fandtes der 1879 ca. 32,000 (23,000 Osmaner, 3,000 Italienere, 2,000 Englændere etc). Den græske Regering har jævnlig søgt at holde sig *å jour* gennem sine Konsuler med Antallet af græske Undersaatter uden for G. En Undersøgelse 1889 gav til Resultat, at der i andre Lande fandtes i alt 135,247 (78,656 Mænd, 56,591 Kvinder) saadanne, Hovedparten i europæisk (50,130) og asiatisk (43,156) Tyrki, Ægypten (20,406), Rumænien (10,416), Rusland (6,076), alene i Konstantinopel 27,450, i Alexandria 8,848, i Saloniki 2,796 o. s. fr., i Europa i alt 70,204. Antallet af Individer af græsk Nationalitet anslaas til over 8 Mill. (de i G. boende medregnede); heraf skulde saa omtr. $3^1/_2$ Mill. bo i europæisk Tyrki, 2 Mill. i Lilleasien.

I Henseende til Køn viser G. Forhold, der ere temmelig forskellige fra de gængse europæiske: Kvinderne ere i afgjort Minoritet. 1896 fandtes 1,266,816 Mænd og 1,166,990 Kvinder o: for hver 100 Mænd 92 Kvinder (i Danmark for hver 100 Mænd 105 Kvinder); 1889 var Forholdet 100 til ca. 91. Om end, som paastaaet, muligvis Kvinderne i højere Grad unddrage sig Tællingen end Mændene, vil man dog næppe ad denne Vej helt kunne bortforklare disse ret mærkelige Tal (hvortil der desuden ogsaa findes tilsvarende i andre sydeuropæiske Lande).

Til Oplysning om Befolkningens Bevægelser gennem Fødsler, Dødsfald og Vielser vil nedenstaaende Oversigt kunne give nogle Vink (Dødfødsler ere ikke medregnede).

	Fødsler.	Dødsfald.	Vielser.
1881	41,689	32,195	7.843
1882	43,157	32,194	11,186
1884	57,995	35.899	13,657
1889	74,666	53,512	18,558
1890	78,226	55,813	19,899

Medens Fødselshyppigheden 1874—77 svinger omkring 3 p. Ct., dalede den i de følgende tre Aar, var 1881: 2,4, 1882: 2,1, 1883: 2,1, 1884: 2,8, 1885: 2,8 og 1890 3,5 p. Ct.; for hver 100 Piger fødtes 1881 — 85 gennemsnitlig 118 Drenge. Dødeligheden er lav: 1874—77 omkring 2 p. Ct., 1881: 1,9, 1882: 1,6, 1883: 1,7, 1884: 1,7, 1885: 1,9, men 1890 dog 2,5 p. Ct. Der forefalder forholdsvis faa Vielser: 1865—69 i Gennemsnit 65, 1876—80: 57 for hver 10,000 af Befolkningen, 1890 var det tilsvarende Tal dog 88.

En Opgørelse af Befolkningen efter Trossamfund gav 1881 følgende omtrentlige Resultat: til den græsk-katolske Kirke hørte 1,922,000, til andre kristne Samfund 26,000, til Muhamedanismen 25,000, 6,000 vare Mosaitter. — Den voksne mandlige Befolkning var 1889 fordelt paa følgende

Maade efter Erhverv: Landbrugere 444,096, Haandværkere 64,211, handlende 117,979, Arbejdsmænd og Tyende 31,321, Embedsmænd o. 1. 12,109, desuden gejstlige 10,059 o. s. fr. *A. Hk.*

Statsforfatning m. m.

Ifølge den nu gældende Grundlov af 28. Novbr. 1864, omfattende 110 Artikler, med den sig dertil sluttende seneste Valglov af 18. Juni 1886, udgør G. med de joniske Øer og Thessalien en indskrænket, monarkisk Stat, hvis Trone nedarves paa de fra Kong Georg nedstammende ægtefødte Descendenter efter Førstefødselsrettens Grundsætninger, saaledes at Mand af Mand og efter Mand foretrækkes fremfor Kognater, saa længe nogen er til, og saaledes at den græske og danske Krone ingen Sinde kunne bæres af samme Person. — Kongen bliver myndig med det fyldte 18. Aar og skal — afset fra den nuværende Suveræn, som er Lutheraner — stedse bekende sig til den græskkatolske Religion. Kongen har i det væsentlige de samme Myndigheder i Henseende til den lovgivende, udøvende og dømmende Magt som i de nyere konstitutionelle Stater, og han udøver denne gennem ansvarlige Ministre, for Tiden 7 i Tallet.

Parlamentet, som med Kongen deler den lovgivende Myndighed og ligesom denne har frit Initiativ i alle Lovgivningsanliggender, bestaar nu (1897), efter at det tidligere Senat er blevet afskaffet, af eet eneste Kammer med 150 — tidligere 245 — Medlemmer. Valgret til dette tilkommer enhver græsk Statsborger, der har fyldt det 21. Aar og ikke har fortabt sin Ret ved Domfældelse for Forbrydelse eller ved at komme i Uraadighedstilstand. Til Valgbarhed udkræves foruden de sidstnævnte Betingelser og 30 Aars Alder endvidere, at den vedkommende i 2 Aar har haft fast Ophold i den Provins, fra en af hvis Valgkredse han vælges. Valgene gælde for 4 Aar, og der tilkommer Medlemmerne et aarligt Vederlag af 2,000 Drachmer (2,000 frc.). Foruden Deltagelse i Lovgivningsmagten har Parlamentet ogsaa, ligesom det danske Folketing, Ret til at rejse Tiltale mod Ministrene ved Rigsretten. Denne bestaar af Præsidenten for den øverste Domstol i Riget (Areiopagos) og 12 andre Dommere, valgte ved Lodkastning blandt de øvrige, overordnede Domstoles Medlemmer.

Af Domstole haves, foruden den nysnævnte øverste, der væsentlig er en Kassationsret og har sit Sæde i Athen, fremdeles 5 Appelretter, henholdsvis i Athen, Larissa, Patras, Nauplia og Korfu, samt 22 Tribunaler i 1. Instans — samtlige nævnte Domstoles Medlemmer ere uafsættelige — og 236 Fredsdommere, der afgøre ubetydeligere Smaasager. I Straffesager er der indført Jury. Dødsstraf maa ikke anvendes for politiske Lovovertrædelser, og i disse maa desuden Varetægtsfængsling ikke udstrækkes ud over 2 Maaneder.

Administrativt deles Riget i 16 (tidligere 18) Norner, hver under en Nomark (Præfekt); under Nomarkerne er der 69 Eparkier og 443 Demer. Man regner, at der i det hele findes omtrent 20.000 Embeds- og Bestillingsmænd, hvoraf et betydeligt Antal plejer at veksle med Ministerierne. *C. V. N.*

Finansvæsen.

Det græske Budget for 1896 viser en Indtægt af ca. 95,8 Mill. Drachmer og en Udgift af ca. 90,9 Mill. Drachmer. Af Indtægterne ere de vigtigste: de direkte Skatter, der ere budgetterede til 20,6, Tolden til 26,0, Afgifter af Tobak og spirituøse Drikke til 10,0, Stempelafgifter til 11,8, Statsmonopolerne til 11,8 Mill. Drachmer. Blandt Udgifterne figurerer Forrentningen af den offentlige Gæld med 21,7, Pensionsvæsenet med 5,5, Justitsministeriet med 5,4, Indenrigsministeriet med 12,9, Kultusministeriet med 5,1, Krigsministeriet med 16,0, Marineministeriet med Mill. Drachmer.

G.'s Finanser have tiltrukket sig Opmærksomhed ved gentagne Fallitter. Allerede de i Anledning af Frihedskrigen optagne Laan paa 800,000 og 2,000.000 L. St. saa G. sig hurtig ude af Stand til at forrente. Først 1880 blev dette Forhold ordnet saaledes, at Obligationsejerne gik ind paa at modtage 6 p. Ct. Obligationer for noget over 30 p. Ct. af de gamle Obligationers paalydende Beløb. 1893 stod G. foran en ny finansiel Katastrofe. En Lov af 12. Decbr. 1893 gav Regeringen Bemyndigelse til at forhandle med de udenlandske Kreditorer om en Nedsættelse af det udenlandske Guldlaan. Indtil en Forstaaelse opnaaedes, skulde Kuponerne kun udløses med 30 p. Ct. i Guld med Undtagelse af de pr. 15. Decbr. 1893 og 1. Jan. 1894 forfaldne, der skulde betales med 50 p. Ct. i uindløselige Sedler. Samtidig erkendte dog den græske Regering over for de fremmede Kreditorers Repræsentanter, at denne Forholdsregel uden deres Samtykke ikke kunde faa nogen endelig Karakter. De indenlandske paa Papirspenge lydende Laan bleve uberørte af denne Fallit. 1. Jan. 1896 udgjorde Guldlaanene tilsammen ca. 655 Mill. Drachmer, hvoraf 624 Mill. konsolideret Gæld; af denne forrentedes ca. 288 Mill. til 4 p. Ct., ca. 266 Mill. til 5 p. Ct. Resten var rentefri eller svarede I p. Ct. i Rente (Tvangslaan). De indenlandske Papirslaan udgjorde ca. 168 Mill. Drachmer.

Under den græsk-tyrkiske Krig 1897 er G.'s finansielle Status naturligvis bleven yderligere forringet, og den Krigsskadeserstatning, som ved Freden vil blive paalagt G. over for Tyrkiet, vil nødvendiggøre Optagelsen af ny Laan. Den fremtidige Ordning af G.'s Gældsforpligtelser har spillet en meget fremtrædende Rolle under Fredsforhandlingerne. Et af de vigtigste Momenter i disse Forhandlinger er navnlig Indstiftelsen af en international Kontrol med en Del af Statsindtægterne, der skulde reserveres dels til Dækning af Renterne af det ny Laan, dels ogsaa til delvis Fyldestgørelse af de ældre Kreditorer, hvis Interesser ere varetagne af de ved Fredens Afslutning medvirkende Magter, særlig Tyskland. Endnu (Novbr. 1897) er Freden mellem Tyrkiet og G. ikke definitivt afsluttet, og de nærmere Bestemmelser vedrørende G.'s Gældsforpligtelser lade sig derfor ikke angive. *C. T.*

Næringsveje.

Landbruget spiller i G. kun en ringe Rolle, da den stenede, muldfattige Jord kun paa meget faa Steder egner sig til Kornavl, ligesom der er stor Mangel paa Vand. Paa de enkelte frugtbare Strækninger dyrkes især Ris, Hirse og Majs. Man anslaar det dyrkede Land til 21 p. Ct. af hele G.'s Areal; hertil komme 8 p. Ct. Eng og Græsgange og 12 p. Ct. Skov, medens Resten (59 p. Ct.) er uproduktiv Jord, i det højeste anvende-

lig til Faare- og Gedeavl. — Landet er skovfattigt og Skovbruget meget forsømt. — Vinavlen er i Fremgang, 1893 ca. 136,000 Hekt. Vin og ca. 68.000 Hekt. Korender (se Græske Vine); Arealet til Dyrkning af Figentræet var s. A. ca. 21,000 Hekt., til Oliven ca. 175,000 Hekt., til Tobak ca. 5,000 Hekt. — Bjærgværksdriften beskæftiger sig særlig med Bly, Zink og Jærn; der produceredes (1893) for ca. 16½ Mill. Drachmer. — Om G.'s Fiskeri se Fiskeri, S. 629.

Handel og Omsætning. G.'s Beliggenhed og store Kyststrækning, paa Grund af de talrige Indskæringer, frembyder i høj Grad gunstige Betingelser for Handelens Udvikling, som derfor ogsaa har naaet et højt Udviklingstrin. Derimod er Handelen til Lands ikke betydelig, hvilket til Dels skyldes Jærnbanenettets Ufuldstændighed og Landevejenes Slethed. En anden Grund til, at Handelen maa indtage en fremtrædende Plads, er det lave Trin, hvorpaa saavel Industri som Agerdyrkning staa i G.; disses Produkter maa Landet derfor tilbytte sig for dets egne, som Korender, Vin og Metaller, og hele denne Ombytning bevirker en livlig Omsætning. Rundt om i Tyrkiet's, Italien's, Østerrig's, Rusland's, Frankrig's og England's Kystbyer og i Stæderne paa Lilleasien's Kyster bo en stor Del græske Købmænd, som stadig vedligeholde Forbindelsen med Moderlandet baade ved Handels- og Rederivirksomhed. — En egentlig græsk Handelsstatistik foreligger først fra 1887, og selv siden da kan den ikke gøre Krav paa nogen stor Tilforladelighed gaa Grund af det udstrakte Smugleri, som stadig finder Sted, fordi Toldembedsmændene dels ikke altid kunne passe paa, dels heller ikke altid ville det. Indførselen er derfor ogsaa altid større end Udførselen, hvorpaa dog Fortjenesten ved Handelsflaaden o. s. v. raader Bod. — De vigtigste Indførselshavne ere: Piræus, Hermupolis og Patras, de vigtigste Udførselshavne: Patras, Kalamata, Nauplia, Volo og Korfu.

Specialhandelen udgjorde i Mill. Drachmer:

	1891	1892	1893	1894	1895
Indførsel....	140,4	119,8	91,5	110,0	109,6
Udførsel....	107,5	82,3	80,0	74,3	72,0

Generalhandelens Værdi var for Indførsel og Udførsel 1893: 97,9 og 94,8. 1894: 119,0 og 80,3, 1895: 118,9 og 74,6. Værdien fordelte sig paa følgende Hovedgrupper af Varer (udtrykt i Mill. Drachmer):

	1893		1894		1895	
	Indførsel	Udførsel	Indførsel	Udførsel	Indførsel	Udførsel
Næringsmidler	43,4	61,0	49,0	42,2	50,8	40,6
Raastoffer	22,0	25,7	25,1	27,4	23,6	24,4
Fabrikater	31,7	4,0	43,1	3,2	42,0	4,5
Andre Varer	0,8	4,1	1,6	7,5	1,8	4,7

De vigtigste Varer i Ind- og Udførselshandelen i 1895 (udtrykt i Mill. Drachmer) vare:

Indførsel.		Udførsel.	
Korn	27,5	Korender....	21,8
Manufakturv. og Garn	20,3	Mineraler	18,6
		Vin	4,4
Mineraler	16,6	Olie	3,1
Kemikalier	6,9	Figen	2,8
Træ	4,8	Tobak	2,0
Fisk	4,1	Svampe	1,5
Huder	3,7	Oliven	1,2
Sukker	2,9	Cognak	1,2
Dyr	2,2		
Kaffe	2,2		
Papir	2,5		
Glas	2,2		
Ris	2,1		

De vigtigste Lande, G. stod i Samhandel med, vare 1895 (Mill. Dr.):

	Indførsel.	Udførsel.
Storbritannien	30,8	16,6
Rusland	28,4	5,2
Tyrkiet	9,7	8,3
Østerrig-Ungarn	14,0	6,°
Frankrig	6,3	8,0
Tyskland	8,4	5,1
Italien	2,4	6,8
Belgien	1,4	7,8

Den græske Handelsflaade talte i Juni 1896: 1,290 Sejlskibe over 30 Tons med 204,743 Tons og 151 Dampskibe med 102,279 Tons. Den samlede Bemanding udgjorde 26,063 Mand, men desuden ere en stor Del græske Sømænd beskæftigede paa de andre Middelhavslandes Skibe. — 1892 løb der 6,582 Skibe med 2,8 Mill. Tons ind i græske Havne (deraf 2,639 græske med 0,37 Mill. Tons), 5,482 ud med 2,3 Mill. Tons (deraf 2,105 græske med 0,38 Mill. Tons). Mere end Halvdelen gaar over Piræus. Landet har et godt Lods- og Fyrvæsen og mange regelmæssig vedligeholdte Dampskibslinier mellem de græske Havne indbyrdes. *M. K.*

Industri. Som alt nævnt spiller Industrien en overmaade beskeden Rolle mellem Landets Erhverv. Ser man paa dets Udførsel, træffer man kun een eneste Industriartikel af større Betydning: Sæbe, hvoraf der 1895 udførtes for ca. 742,000 Drachmer. Imidlertid tager Landet sig ogsaa sammen paa dette Omraade. Ved Kongerigets Oprettelse stod Industrien paa bar Bund, paa Industriudstillingen 1859 i Athen kunde der alt mønstres en Del Værkflidsgrene, ved en Opgørelse 1875 talte man i G. 108 Fabrikker med ca. 3,000 H. K., heraf i Piræus 33, i Athen 11: Silkespinderier, Maskinfabrikker, Brændevinsbrænderier etc. Den vigtigste industrielle Virksomhed er knyttet til Landets naturlige Hjælpekilder, Metallejerne i Laurion, Silkeormen, for ikke at tale om Vin og Oliven, hvis Avl og Tilberedning dog nærmest høre Agerbruget til; af Fabrikker til Fremstilling af Sæbe (Oliven) var der 1896: 37 med 480 mandlige og 11 kvindelige Arbejdere (aarlig Produktion af godt 8,000 Tons). En naturlig Følge af Handelens itore Betydning er det forholdsvis betydelige Skibsbyggeri, særlig paa Øerne Paros, Hydra, Syra, ogsaa i Galaxidi ved Lepanto-Bugten. Bomuldsindustrien er i Opkomst, Bomuldsspinderier findes især i den ret vigtige Fabrikby Piræus, Livadia, Chalkis, Patras og paa Syra, Bomuldsvæverier mest i Piræus og Argos. Af andre Industriartikler, hvis Vækst man gennemgaaende har søgt at fremme ved høj Told, kunne nævnes Papir, Spirituosa, ærnstøbegods (Piræus og Patras), Læder (Syra))g Glas. *A. Hk.*

Undervisningsvæsen.

Efter G.'s Befrielse fra Tyrkernes Herredømme er der gjort overordentlig meget til Undervisningens Fremme, og Skolevæsenet har gjort glædelige Fremskridt, men det kan ikke undre, at Antallet af dem, der ikke kunne læse eller skrive, endnu er meget stort: 28 p. Ct. af Rekrutterne, og dog staar den mandlige Befolkning i disse Færdigheder langt over den kvindelige. I Tyrkernes Tid var Undervisningsvæsenet jo totalt forsømt; Skoler og Lærerkræfter skaffes ikke paa en Studs, og selv om Elementærundervisningen siden 1834 er obligatorisk for Børn i Alderen fra 5—12 Aar, kan den ikke ventes benyttet med Iver af en Befolkning, hos hvem Interessen derfor først efterhaanden skal vækkes. — De forskellige Arter af Skoler, i hvilke Skolevæsenet falder, ere de demotiske (o: Elementær- eller Folkeskoler), de helleniske, Progymnasier, der svare til de bayerske Latinskoler, og Gymnasier, i Lighed med *Lycécs* og *Colleges* i Frankrig. Medens der 1832 kun fandtes 75 Elementærskoler, var Tallet 1891 steget til ca. 2,500 offentlige Drenge- og 350 Pigeskoler med i alt 116,000 Disciple, og Sekundærskolernes (de »helleniske«) Antal var gaaet op fra 18 i 1832 til ca. 300 i 1892 med ca. 16,000 Disciple, og Gymnasiernes Antal i samme Tidsrum fra 3—40 med ca. 6,000 Disciple. For den højere Undervisning er af særlig Betydning Universitetet i Athen (med over 100 Professorer og ca. 3,000 studerende), der søges af alle Hellenere (se Athen, S. 238) og er forbundet med forskellige videnskabelige Institutioner og Samlinger (et zoologisk og et botanisk Museum, et fysisk og et kemisk Institut, en Farmaceutskole, et anatomisk Institut, et fysiologisk Laboratorium, et astronomisk Observatorium o. s. v.). Ved Siden af Universitetet staar den polytekniske Anstalt, *Folytekneion*, med 70 Professorer og ca. 600 studerende. For det teologiske Studium sørger (foruden Universitetets teologiske Fakultet) et teologisk Akademi og 3 Seminarier i Provinserne; til Uddannelse af Lærere for Skolerne findes 4 Normalskoler. Af andre specielle Dannelsesanstalter maa nævnes et nautisk Akademi og 3 Navigationsskoler, et landøkonomisk Akademi og 3 Agerbrugsskoler, en Skole for de skønne Kunster og militære Akademier i Piræus; endvidere Nationalbiblioteket med ca. 180,000 Bd., Nationalmuseet, Teateret samt det epigrafiske og numismatiske Museum i Athen.

Endelig virke en Mængde forskellige Selskaber i (*Syllogoi*) til Kulturens Fremme med særlige Formaal for Øje: det arkæologiske Selskab, der siden 1837 har udfoldet en frugtbar Virksomhed for Udgravninger og ejer et berømt Museum, Selskaber for videnskabelige, kunstneriske og pædagogiske Formaal, saaledes Selskabet »Parnassos«, der forfølger saavel litterære som humanitære Formaal. Det maa erindres, at det græske Folk saa at sige har maattet skabe sin Litteratur og sin Bogavl fra nyt af: før Landets Befrielse var der ikke een græsk Bogtrykker i de af Grækere beboede Lande med Undtagelse af Konstantinopel, Korfu og Zakynthos. 1878 var der 104 (deraf 45 i Athen) og 50 Boghandlere (hvoraf 16 i Athen). *Cl. W.*

Hær og Søværn.

Hæren. Landets Pengemangel og den Omstændighed, at dets Uafhængighed blev garanteret af de tre Skytsmagter, bevirkede, at Hærvæsenet i lang Tid forsømtes. Først 1866 indførtes almindelig Værnepligt med Bibeholdelsen af Stillingsvæsenet, hvilket afskaffedes 1878, idet de urolige politiske Forhold paa Balkan-Halvøen opfordrede til en stærk Udvikling af Forsvarsvæsenet. Med dette for Øje indkaldtes 1884 en fransk Militærkommission under General Vasseur og Admiral Lejeune, og den har haft væsentlig Indflydelse paa den græske Hærs Reorganisation, om end Pengemangel og Mobiliseringen 1885 lagde dens Arbejder mange Hindringer i Vejen. 1887 vendte Kommissionen hjem, og s. A. vedtoges en Hærplan. Herefter findes af:

Fodfolk. 10 Infanteriregimenter à 2 Bataillioner og I Kadrebataillon, 8 Jægerbataillioner (Evzonbataillioner), alle paa 4 Kompagnier; Bataillonens Fredsstyrke 19 Officerer, 391 Mand, Krigsstyrken 22 Officerer, 1,080 Mand.

Rytteri. 3 Regimenter å 4 Eskadroner. Eskadronen paa Fredsfod 5 Officerer, 85 Mand og 80 Heste; paa Krigsfod 5 Officerer, 245 Mand, 250 Heste.

Artilleri. 3 Feltartilleriregimenter med tilsammen 11 kørende og 9 Bjærgbatterier paa 6 Kanoner, Batteriets Fredsstyrke 4 Officerer, 72 Mand, 50 Heste, paa Krigsfod 5 Officerer, 195 Mand og 162 Heste (Bjærgbatteriet 5 Officerer, 227 Mand, 17 Heste, 78 Muldyr).

Ingeniører. 2 Bataillioner med tilsammen 9 *Kompagnier*; *desuden*:

I Telegraf- og I Brandkompagni.
1 Sanitets- og I Trænkompagni.
16 Gendarmeriafdelinger.

Af Pengemangel var der ingen højere Enheder end Regimentet, hvorimod der dannedes 3 Generalkommandoer, der hver skulde opstille en Division:

1. Larissa. 3 Regimenter Fodfolk, 4 Evzonbataillioner, 1 Rytterregiment, I Artilleriregiment paa 7 Batterier.

2. Mesolonghi med 3 Fodfolksregimenter, 2 Evzonbataillioner, 1 Rytterregiment og 1 Artilleriregiment paa 6 Batterier.

3. Athen med 4 Fodfolksregimenter, 2 Evzonbataillioner, 1 Rytterregiment, 1 Artilleriregiment paa 7 Batterier, Ingeniører o. s. v.

Kongen er øverste Krigsherre; i Spidsen for Hæren staar en Arméinspektion. En særlig Generalstab findes ikke, men dens Virksomhed udøves af en Atdeling i Krigsministeriet. I Spidsen for Artilleriet staar en Generalinspektion; desuden haves en Felttøjmesterekspedition.

Paa Krigsfod skulde der kunne udvikles 15 Regimenter å 3 Bataillioner og 9 Evzonbataillioner, 5 Eskadroner, 21 kørende og 9 Bjærgbatterier, 15 Kompagnier Ingeniører, 3 Trænbataillioner med tilsammen ca. 61,000 Mand Fodfolk, 3,000 Ryttere og 180 Kanoner, men under Krigen 1897 naaedes dette ikke.

Værnepligtsloven af 21. Febr. 1889 (modificeret 1893) bestemmer ganske vist Tjenestetiden til 30 Aar, nemlig fra 21—50 Aar; deraf skulde tjenes 2 Aar aktiv (efter 1893 kun 20 Maaneder ved Fodfolket), 10 Aar i Liniens Reserve (ved Rytteriet 8 Aar) med 40 Dages Indkaldelse hvert Aar, 8 Aar i Nationalgarden og 10 Aar i dennes Reserve, medens Rekrutkontingentet fastsattes til 10 å 11,000

Mand*). Fredsstyrken blev derved 1,880 Officerer, 4,660 Underofficerer, 18,790 menige og ca. 3,290 Heste og Muldyr; men da af Rekrutterne kun ca. 8,000 mødte, og en Del kun tjente enten I Aar eller 3 Maaneder, blev Fredsstyrken næppe mere end 18,000 Mand, hvoraf endda 4,000 gjorde Tjeneste som Gendarmer, 2,000 som Haandværkere og 2,000 som Oppassere; af det indkaldte Mandskab var der mange, som ikke gave Møde, hvorimod der dannedes ca. 8,000 Mand Friskarer.

Nationalgarden, som kun bestaar af Fodfolk, skulde kunne opstille en Styrke paa 76,000 Mand, men da den i Fredstid ikke er organiseret, blev dette Tal langt fra naaet.

I alt bestod den græske Hær i Thessalien Apr. 1897 (2 Divisioner) af 16 Linie-, 8 Evzon-, 18 Reserve- og Nationalgardebatailloner, 8,000 Mand Friskarer, 2 Rytterregimenter, 7 Felt- og 5 Bjærgbatterier eller ca. 58,000 Kombattanter, idet dog Rytteriet og Artilleriet vare daarlig forsynede med Heste.

Arta-Hæren talte 8 Linie-, 2 Evzon-, 8 Reservebatailloner, I Rytterregiment, 3 Felt- og 3 Bjærgbatterier, i alt ca. 20,000 Mand foruden Friskarer. Angaaende Styrken af Depot-, Landgangs- og andre Tropper savnes endnu Oplysning. Fodfolket var bevæbnet med Gras-Geværet, og hver Mand bar 92 Patroner. I Efteraaret 1896 vare 2,000 Mannlicher-Geværer blevne bestilte, men de kom ikke til Stede i rette Tid. Artilleriet var forsynet med $8_{,7}$ og $7_{,5}$ Cm.'s Krupp'ske Kanoner.

Der findes to Militærskoler: en i Piræus, hvor Officerer af alle Vaaben blive uddannede, idet Aspiranterne skulle være Studenter; en anden Skole i Athen uddanner Underofficerer til Sekondløjtnanter i Fodfolket, Rytteriet og Administrationen. Desuden haves en et-aarig Fagskole for Artilleriofficerer, en Skydeskole for Fodfolket og en Rideskole for Rytter- og Artillerioffícerer i Athen. Underofficerer uddannes ved Afdelingerne og paatage sig som Regel en længere Tjenestetid. En Reserveofficersskole haves paa Korfu. Aldersgrænsen for Officerer er 70 Aar for Generaler, 67 for Oberster, 65 for Oberstløjtnanter og Majorer, 56 for Kaptajner, 52 for Premierløjtnanter.

Manglerne ved det græske Hærvæsen have hidtil været 1) en mindre god Officersbesætning, idet mange ere for gamle, andre befatte sig for meget med Politik, og Disciplinen lader en Del tilbage at ønske; betegnende i saa Henseende er det, at 1,400 Officerer 1. Decbr. 1896 sendte Kronprinsen deres Udtrædelse af Officersforeningen af Misfornøjelse over forskellige Forfremmelser m. m. Kongens Budskab af 4. Decbr. til Ministerpræsident Delyannis, hvori han pegede paa Nødvendigheden af, at der oprettedes en permanent Lejr paa 10 å 12,000 Mand i Foraaret 1897, beroligede kun nogenlunde Gemytterne. 2) Mangel paa Øvelser med Tropper af forskellige Vaaben, hvorpaa Oprettelsen af den nævnte Lejr, hvorom Lovforslag fremsattes 14. Decbr., skulde raade Bod. 3) Hesteantallets Utilstrækkelighed, hvorpaa der alt 1896 søgtes raadet Bod (Bevilling 455,000 Drachmer) samt Jan. 1897 (Bevilling 1,200,000 Drachmer), uden at det dog lykkedes at faa Hullerne udfyldte. 4) Mangelfuld Ordning af Hærens Træn-, Sundheds- og Forsyningsvæsen samt endelig 5) Udeblivelse af mange blandt det indkaldte Reservemandskab. — Hærens Budget for 1896 var 16 Mill. Drachmer og for 1897 16,345,300 Drachmer foruden overordentlige Udgifter, medens Statsindtægten med Fradrag af 60 Mill. til Statsgældens Forrentning i de senere Aar kun har andraget ca. 45 Mill. Drachmer. *P. Nw.*

*) Ikke indkaldte betale en Værneskat paa 150—1,000 Drachmer.

Den græske Flaade. Af Hensyn til Landets Beliggenhed, hvorved det let kunde komme i direkte Forbindelse med det altid ulmende orientalske Spørgsmaal, har Kong Georg ladet sig være magtpaaliggende at tilvejebringe en forholdsvis kraftig Flaade, saa vidt Landets ringe Pengemidler strakte til. Ved Hjælp af den franske Admiral Lejeune er denne Flaade i 1880'erne bleven ret grundig reorganiseret. Den bestaar f. T. (1897) af 3 nyere og 2 ældre Panserskibe (5,000 og ca. 2,000 Tons Deplacement), et Par Krydsere, 11 større og 4 mindre Kanonbaade, ca. 30 større og mindre Torpedobaade foruden Transport-, Skoleskibe o. a. Officerskorpset bestaar af 2 Admiraler, 26 Stabsofficerer, 20 Kaptajner, 121 Løjtnanter, i alt 169 Officerer; Marinens samlede Personel udgør ca. 3,000 Mand. Det ordinære Budget for 1896 beløb sig til 4 Mill. Kr., hvori dog ikke Udgifterne til Nybygninger ere medregnede. Flaadens Hovedstation er det forholdsvis nyt anlagte Salamina; tidligere var det Piræus, der nu næsten er ophævet. Officersuddannelsen foregaar paa en Skole i Piræus, hvis Grundlæggelse skriver sig fra 1881, og hvis Organisation har en Del Lighed med den danske Søofficersskole. *C. L. W.*

Mont, Maal og Vægt.

G., der 1868 optoges i det latinske Møntforbund, har legalt Dobbeltmøntfod. Regningsenheden er 1 Drachme (Franc) å 100 Lepta. De virkelige Mønter ere de samme som de franske og fabrikeres i Paris. Foruden de under Drachme (s. d.) nævnte Mønter præges af Sølv 50- og 20-Lepta, af Bronze 10-, 5- og 2-Lepta samt 1-Lepton. 1876 indførte Regeringen denne Valuta paa de ioniske Øer. Imidlertid har G. siden 1885 fremdeles Papirspenge med Tvangskurs, og Guldagioen har naaet en betydelig Højde. Metrisk Maal og Vægt indførtes 1836, dog med græske Navne, som til Adskillelse fra lignende ældre fik Tillægget kgl., f. Eks. kgl. Stadion (Km.), Piki (M.), Stremma (10 Ar), Kilo (Hektoliter), Drachme (Gr.), Obole (Dcgr.) o. s. v. Men i Virkeligheden bruges i Reglen det gamle System, som er dannet dels af tyrkisk, dels af ældre venetiansk Maal og Vægt, dog med nogen Afvigelse i Størrelserne; 1887 genindførtes det endog i Toldtariffen. a) Længdemaal: Piki (Alen) à 8 Rup af forskellig Størrelse, hvoraf fremhæves den store Piki $= 0_{,669}$ M. og den lille Piki eller Endåseh $= 0_{,648}$ M. b) Hulmaal: Korn: 1 Kilo = 0,33 Hektoliter, Vin: 1 Barile (venetiansk) = 64,4 Lit., regnes i Vægt = 50 Oka (64 Kg.). Olie: 1 Barile er i Vægt — 48 Oka ($61_{,44}$ Kg.). c) Vægt: 1 Oka = 400 Drachmer (Dramia) = $1_{,28}$ Kg., 1 Kantar = 44 Oka = $56_{,32}$ Kg. For visse Varer (Korender, Svovl o. s. v.) benyttes den gamle venetianske Vægt Peso grosso, idet 1 Libbra grossa under Navn af »gammelgræsk Pund« regnes = 150

Drachmer = 0,148 Kg. Paa de ioniske Øer benyttes mest engelsk Maal og Vægt, men under græske eller italienske Navne: I Kilo = I Imp. Bushel, I Barile = 16 Imp. Gallons (I Barile Olie vejer 52 Oka = 66,56 Kg.); I Libbra grossa Ionia = I lb. Avdp. og I Libbra sottile Ionia = I lb. Troy. *N. J.B.*

Samfærdselsmidler.

Post- og Telegrafvæsenet i G. danner en særlig Administrationsgren under Indenrigsministeriet. Det postale Forretningsomraade omfatter Befordringen af Breve, Aviser, Postanvisninger og Pakker. Brevportoen er forskellig for udenbys (20 Lepta pr. 15 Gr.) og for indenbys (10 Lepta) Breve. Der fandtes 1895 315 Posthuse, og Antallet af befordrede Breve udgjorde 9,471,573 (5,6 pr. Individ), af Pakker 137,665 og af Postanvisninger 75,010 til Beløb 10,267,886 Drachmer. Indtægten af Frimærkesalget androg 1,540,235 Dr. I Post- og Telegrafvæsenets Tjeneste var 1895 i alt ansat 956 Personer. 1893 fandtes 7,651 Km. Telegraflinier med 9,063 Km. Ledninger; Antallet af Telegrafstationer var 190 og af Telegrammer 1,175,891. Der fandtes derhos 8 Telefonstationer, oprettede i Henhold til L. 18. Aug. 1892. — Jærnbanevæsenet i G. har indtil den nyeste Tid staaet langt tilbage. Den første Jærnbane (10 Km.) aabnedes 1869 mellem Athen og Piræus, og endnu 1882 udgjorde Jærnbanernes samlede Længde kun 21 Km., men siden 1883 er der taget ihærdig fat paa Banenettets Udvikling, saaledes at Sporlængden nu (1897) er op imod 2,000 Km., og det er Hensigten inden Aarhundredets Udgang at søge tilvejebragt Forbindelse mellem Athen og Orientbanen Wien—Saloniki. Samtlige Jærnbaner ere Privatbaner; dog ere de til Dels tilvejebragte med Statsunderstøttelse. — Vejvæsenet staar i G. meget langt tilbage, og endnu i 1870'erne fandtes der ud over Strækningerne Athen—Theben og Lerna—Tripolis ingen egentlige Veje. Fra Beg. af 1880'erne er der dog arbejdet en Del paa Vejvæsenets Udvikling, delvis af udenlandske Selskaber. — G. har adskillige gode Havne, og Samfærdselen finder for en væsentlig Del Sted ad Søvejen; som de vigtigste Havne skulle nævnes: Volo, Piræus, Hermupolis, Patras, Nauplia, Korfu og Katakolo. Af international Betydning er den med en Bekostning af 63 Mill. Drachmer tilvejebragte Kanal gennem Landtangen ved Korinth, der har forkortet Vejen fra det adriatiske til det ægæiske Hav med over 300 Km. *O. K.*

Sprog (nygræsk).

Den attiske Dialekts Overgang til græsk Fællessprog er det afgørende Vendepunkt i det græske Sprogs Historie. Sprogets uhyre Udbredelse til andre græske Stammer og til fremmede Lande maatte nødvendigvis medføre indre Forandringer, navnlig med Hensyn til Ordforraad og Syntaks, og være en Hindring for Sprogets ensartede Karakter. Som Reaktion herimod fremkommer i Oldtiden en bevidst Bestræbelse efter at efterligne de gamle attiske Forfattere (saaledes f. Eks. hos Lukian), og en Skole af Grammatikere, de saakaldte Atticister, sætter sig til Opgave at fremdrage de ægte attiske Udtryk i Modsætning til de virkelig brugte »hellenistiske«. Denne Bevægelse løber ud i Sandet, men den dermed inaugurerede Spaltning mellem Skriftsprog og Talesprog varer ved og har fortsat sig gennem hele Middelalderen og den nyere Tid. Medens Talesprogets Udvikling gik sin egen Gang, vedblev man i den byzantinske Litteratur, saa godt man kunde, at efterligne de gamle Mønstre. Først i 11. Aarh. begyndte man i enkelte Tilfælde at nærme Litteratursproget til Talesproget, og efter at denne Bevægelse een Gang var begyndt, skred den i de følgende Aarhundreder videre. Man kan regne den nygræske Periode fra Begyndelsen af 16. Aarh. Men Spaltningen mellem Skriftsprog og Talesprog blev ikke fjernet. I den nyeste Tid har den bekendte Filolog Korais (død 1833) haft stor Indflydelse paa Uddannelsen af det nygræske Skriftsprog ved at pege paa den rette Middelvej: Berigelse af Sproget ved Hjælp af Oldgræsk uden alt for stor Afvigelse fra Folkesproget. I Praksis er Spørgsmaalet dog endnu ingenlunde løst. I Dagspressen behandles det nygræske Sprog med en utrolig Vandalisme; i meningsløs Beundring for den oldgræske Sprogbygning skaaner man end ikke de mest ejendommelige nygræske Udviklinger, hvis Skønhed og Brugbarhed man fuldstændig miskender. Renest fremtræder det virkelige Nygræsk i Folkelitteraturen (Eventyr og Folkesange). Dog maa det nævnes som et glædeligt Tegn, at i vor Tid to fremragende græske Sprogforskere hellige sig til Studiet af Nygræsk: Psicharis i Paris og Hatzidakis i Athen. Den nygræske Dialektforskning er under indfødte og fremmede Forskeres Hænder i god Gang og har allerede givet det sikre Resultat, at samtlige nygræske Dialekter med Undtagelse af det saakaldte Tsakonisk nedstamme fra Fællessproget (*koinē*). Tsakonisk er den eneste Rest af de oldgræske Dialekter; det er den direkte Fortsættelse af Oldtidens Lakonisk og opviser den Dag i Dag en Række Ejendommeligheder, der ere os bekendte fra Oldtiden som lakoniske (det har bevaret det gamle *a*, som i Ionisk-Attisk gik over til *η*: *μάτη*, »Moder«, almindelig nygræsk *μητέρα*; man har *u* (skrevet *ού*) i Stedet for det almindelige græske *ν*: *κουε*, »Hund«, oldgræsk *κυων kyōn*; o i Stedet for *θ*: *σέρι*, »Sommer«, oldgræsk *frtgogtheras*; *σ* er tabt mellem to Vokaler og gaaet over til *ρ* i Udlyd: *θὰ χάον*, oldgræsk *χαλάσω khalasō*, »jeg vil løsne«, *καουρ* oldgræsk *καλῶς kalōs*, »smukt, vel«). Som Følge af Nedstamningen fra *koinē* har man ellers i hele G., til Trods for de ikke ubetydelige Afvigelser mellem Dialekterne, i det væsentlige eet Sprog, som af den jævne Befolkning kaldes *Romæisk* o: Romersk. Hovedejendommelighederne ved Nygræsk (Romæisk) (som for øvrigt stamme fra en meget forskellig Tid, nogle af dem fra en meget gammel Tid) ere følgende: *q*>, *θ* og *φ* udtales som *f*, engelsk *th*, tysk *ch*; *ft*, *d* og *γ* udtales som *v*, *θ* (= *d* i dansk *Mad)* og aabent *g* (som i dansk *Sag*; foran *e* og *i* som *j*); *ντ* og *γθ* blive til *γτ*; *πτ* og *φθ* blive *φτ*; efter Nasaler udtales *n*, *x*, *κ* og *β*, *δ*, *γ* som *b*, *d*, *g*: *ἔμπορος* udtalt *emboros*, »Købmand«, *nivxi* udt. *pende*, »fem« (Nasalen er i disse Tilfælde stum i Ordenes Begyndelse: *μπορω* udt. *boro*, »jeg kan«, *ντυνομαι* udt. *dinome*, »jeg klæder mig paa« af oldgræsk *ἐνδύομαι*, *endyomai*); en Nasal foran *φ*, *θ*, *χ* er stum: *νυφη* udt. *nifi*, »Svigerdatter, Brud«, oldgræsk *νυμφη*, *nymphē*,

ἄνθρωπος=ἄνθρωπος, »Menneske« ; Diftongerne ere opgivne, idet αι udtales som *e*, οι og ει som *i* (som *i* udtales foruden ι ogsaa η, η og υ), *av* og *tv* udtales som *av*, *ev* med Overgang til *af*, *ef* foran stemmeløse Lyd og Bortfald af *v* i visse Tilfælde: ηυρα udt. *ivra*, »jeg fandt«, Præsens βρίσκω udt. *vrisko* af oldgræsk ευρισκω, *heuriskō* ψευτης udt. *pseftis*, »Løgner«; ψέμμα udt. *psemvma* for ψεῦμα, »Løgn«. Lyden *h* er gaaet tabt, Forskellen mellem lange og korte Vokaler er opgivet, den musikalske Betoning er bleven forvandlet til en simpel Eftertryks-Accent; men dog fastholder Ortografien Brugen af Spiritus asper og Accenttegnene. Bøjningssystemet og Syntaksen ere betydelig simplificerede; Infinitiven erstattes ved en Omskrivning med νά (oldgræsk ἵνα *hina* »for at«), f. Eks. μπορῶ να παω, »jeg kan gaa« (af oldgræsk ινα ὑπάγω); Futurum omskrives med θά (opstaaet af *ftékro*, »jeg vil« sammensmeltet med να): θά πάω, »jeg vil gaa«; Perfektum omskrives med ἔχω : ἔχω γράψει »jeg har skrevet«. Dativ er tabt. Der findes et betydeligt (men ingenlunde overvældende stort) Antal Laaneord, mest fra Romansk og Tyrkisk, forholdsvis sjælden fra Slavisk (og Albanesisk); fra Skriftsproget fjernes disse Ord. Det nedarvede Ordforraad er ofte stærkt forandret ved Nydannelser og ny Betydningsudviklinger: ἄλογο »Hest« (egentlig »ufornuftig«, »Dyr« ; i Stedet for oldgræsk ἵππος, *hippos*). Trods alle disse Forandringer maa det nygræske Folkesprog siges at staa Oldgræsk meget nær; Forholdet er omtrent som mellem Italiensk og Latin. (Litt.: Hatzidakis, »Einleitung in die neugriechische Grammatik« [Leipzig 1892]; Thumb, »Die neugriechische Sprache« [Freiburg i B. 1892]; Foy, »Das Lautsystem der griech. Vulgarsprache« [Leipzig 1879]; den ældste nygræske Grammatik [afSimon Portius 1638] foreligger i en vigtig Nyudgave ved W. Meyer, [Paris 1889]; Thumb, »Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik, Texte, Glossar« [Strassburg 1895]; for rent praktiske Formaal kan anbefales: Carl Wied, »Die Kunst die neugriechische Sprache durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen« [Wien]. Ordbøger af Somavera [Paris 1709]; Legrand [Paris 1882]; Jannarakis, »Deutsch-neugriechisches Handwörterbuch« [Hannover 1883]. Samlinger af Folkelitteratur af Passow [Leipzig 1860]; Legrand [Paris 1874]; Jean Pio, Νεοελληνικὰ παραμύθια [Kbhvn. 1879]. Mellemgræsk Ordbog: Ducange, *Glossariutn ad scriptores mediae et infimae Graecitatis* [ny Udg. Breslau 1891]).

Dr. phil. Holger Pedersen.

Litteratur (nygræsk).

Det byzantinske Riges Fald (1453) faar ikke nogen afgørende Betydning for Litteraturen; den nygræske Litteratur fremtræder i flere Retninger som en Fortsættelse af den byzantinske. Sproget er det gennem den byzantinske Periode nedarvede gammelgræske Kunstsprog, der rigtignok efterhaanden optager mange Udtryk fra Folkesproget; tydelig viser dette Forhold sig allerede i to til Kejser Manuel Komnenos dedicerede Digte af Munken Theodoros Ptochoprodromos i 12 Aarh. [udg. af Miller, Paris 1876], Tiden fra 14. til 16. Aarh. tilhører en Mængde Digte, som for største Delen enten have laant deres Stof fra vesteuropæiske Heltedigte eller behandle gammelgræske Emner i romantisk Manér; nyere Samlinger af saadanne Digte ere Ellissen's »Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur« [5 Bd. Leipzig 1855 ff.]; Mavrofrydes'es Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτερας ἑλληνικῆγλώσσης [Athen 1866], Sathas'es Ἑλληψευτης udt. *pseftis*, »Løgner«; ψέμμα udt. *psemvma* for ψεῦμα, »Løgn«. Lyden *h* er gaaet tabt, Forskellen mellem lange og korte Vokaler er opgivet, den musikalske Betoning er bleven forvandlet til en simpel Eftertryks-Accent; men dog fastholder Ortografien Brugen af Spiritus asper og Accenttegnene. Bøjningssystemet og Syntaksen ere betydelig simplificerede; Infinitiven erstattes ved en Omskrivning med νά (oldgræsk ἵνα *hina* »for at«), f. Eks. μπορῶ να παω, »jeg kan gaa« (af oldgræsk ινα ὑπάγω); Futurum omskrives med θά (opstaaet af *ftékro*, »jeg vil« sammensmeltet med να): θά πάω, »jeg vil gaa«; Perfektum omskrives med ἔχω : ἔχω γράψει »jeg har skrevet«. Dativ er tabt. Der findes et betydeligt (men ingenlunde overvældende stort) Antal Laaneord, mest fra Romansk og Tyrkisk, forholdsvis sjælden fra Slavisk (og Albanesisk); fra Skriftsproget fjernes disse Ord. Det nedarvede Ordforraad er ofte stærkt forandret ved Nydannelser og ny Betydningsudviklinger: ἄλογο »Hest« (egentlig »ufornuftig«, »Dyr« ; i Stedet for oldgræsk ἵππος, *hippos*). Trods alle disse Forandringer maa det nygræske Folkesprog siges at staa Oldgræsk meget nær; Forholdet er omtrent som mellem Italiensk og Latin. (Litt.: Hatzidakis, »Einleitung in die neugriechische Grammatik« [Leipzig 1892]; Thumb, »Die neugriechische Sprache« [Freiburg i B. 1892]; Foy, »Das Lautsystem der griech. Vulgarsprache« [Leipzig 1879]; den ældste nygræske Grammatik [afSimon Portius 1638] foreligger i en vigtig Nyudgave ved W. Meyer, [Paris 1889]; Thumb, »Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik, Texte, Glossar« [Strassburg 1895]; for rent praktiske Formaal kan anbefales: Carl Wied, »Die Kunst die neugriechische Sprache durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen« [Wien]. Ordbøger af Somavera [Paris 1709]; Legrand [Paris 1882]; Jannarakis, »Deutsch-neugriechisches Handwörterbuch« [Hannover 1883]. Samlinger af Folkelitteratur af Passow [Leipzig 1860]; Legrand [Paris 1874]; Jean Pio, Νεοελληνικὰ παραμύθια [Kbhvn. 1879]. Mellemgræsk Ordbog: Ducange, *Glossariutn ad scriptores mediae et infimae Graecitatis* [ny Udg. Breslau 1891]).

Dr. phil. Holger Pedersen.

Litteratur (nygræsk).

Det byzantinske Riges Fald (1453) faar ikke nogen afgørende Betydning for Litteraturen; den nygræske Litteratur fremtræder i flere Retninger som en Fortsættelse af den byzantinske. Sproget er det gennem den byzantinske Periode nedarvede gammelgræske Kunstsprog, der rigtignok efterhaanden optager mange Udtryk fra Folkesproget; tydelig viser dette Forhold sig allerede i to til Kejser Manuel Komnenos dedicerede Digte af Munken Theodoros Ptochoprodromos i 12 Aarh. [udg. af Miller, Paris 1876], Tiden fra 14. til 16. Aarh. tilhører en Mængde Digte, som for største Delen enten have laant deres Stof fra vesteuropæiske Heltedigte eller behandle gammelgræske Emner i romantisk Manér; nyere Samlinger af saadanne Digte ere Ellissen's »Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur« [5 Bd. Leipzig 1855 ff.]; Mavrofrydes'es Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτερας ἑλληνικῆγλώσσης [Athen 1866], Sathas'es Ἑλληνικὴ φιλολογία [2 Bd. smst. 1867]; Legrand's »Monuments pour servir à l'étude de la langue néohellénique« [19 Hæfter, Athen og Paris 1869 ff.; ny Række 1873 ff. 1—7]; »Bibliothèque grecque vulgaire« [2 Bd. Paris 1880—81]; W. Wagner's »Mediaeval greek texts« [Bd. I London 1870], *Carmina graeca medii aevi* [Leipzig 1874] og »Trois poèmes grecs« [Berlin 1881]; Spyridion-Lambros'es »Collection des romans grecs et langue vulgaire et en vers« [Paris 1880]. Alle disse Digte, der til Dels ere fremkomne paa Øerne, ere skrevne i saakaldte politiske Vers o: accentuerende, katalektiske, jambiske Tetrametre; først ca. 1500 fremtræder ved vesteuropæisk Paavirkning Anvendelse af Rimet. Som de betydeligste kunne nævnes: Bearbejdelser af Romanerne om »Flores og Blanseflor«, »Den skønne Magelone«, »Apollonios-Romanen«, »Den trojanske Krig«, »Alexander-Sagnet«, »Boccaccio's Theseide« [1529]; uden kendte Forbilleder ere Romanerne om Lyvistros og Rhodamni, om Velthandros og Chrysantza; endvidere Efterligninger af Dyrefabler og talrige Bearbejdelser af Belisar-Sagnet. Denne romantiske Retning afsluttes med det endnu populære Digt *Erotokritos* af Vinkentios Kornaros fra Kreta i den sidste Halvdel af 16. Aarh., som udmærker sig baade ved Originalitet og poetisk Skønhed. Af særlig Interesse ere nogle historiske Digte: den saakaldte »Morea's Krønike« om Morea's Erobring ved Frankerne [udg. af Buchon, Paris 1845], en Klagesang (θρῆνος) over Konstantinopel's Erobring, sandsynligvis fra den nærmest følgende Tid, og fra en senere Tid en »Klagesang over Hellas's Ulykke« af A. Eparchos fra Korfu [Venezia 1544]; Koronaios fra Zante besang 1519 Merkurios Buas'es Heltegerninger, Athan. Skliros Krigen paa Kreta mellem Tyrkerne og Venetianerne [1645—69] og Stavrinos den valakiske Vojvod Michael den Tapre's Krige [udg. af Legrand i »Recueil de poémes historiques en grec vulgaire«, Paris 1877]. Ogsaa inden for Lyrikken og Dramaet viser der sig Afhængighed af fremmede Forbilleder; som ret betydelige kunne nævnes: Rædselsdramaet *Erofili* af G. Chortakis fra Kreta, der er bygget paa en Tragedie af Giraldi, og den i Prosa skrevne Komedie »Neaira« af Demetrios Moschos [ca. 1500, udg. og oversat paa Tysk af Ellissen, Hannover 1859]. Blandt Metafraserne af gammelgræske Digte kunne fremhæves »Iliaden« af Lukanis fra Zante (ca. 1530) og to Bearbejdelser af »Batrachomyomachien« af D. Zinos fra Zante (ca. 1510, udg. af Mullach [Berlin 1837]) og A. Stratigos fra Korfu [1745].

Prosaen i Tidsrummet fra Konstantinopel's Fald indtil G.'s Genfødelse er en direkte Fortsættelse af den byzantinske Prosa med dens Hang til historisk og filologisk Bearbejdelse af ældre Stof og til teologisk Diskussion; dens vigtigste Repræsentanter ere Patriarken Gennadios (død 1460) og Filosoffen Georgios Gemistos Plethon (død

1450). Stor Betydning faar talrige græske lærdes Flugt til Italien og Virksomhed der, som i højeste Grad fremmede de klassiske Studiers Genoplivelse; først dannede den græskfødte Kardinal Bessarion's Hus i Rom et Centrum for disse Bestræbelser, som derpaa støttedes af de italienske Fyrster og Paverne; Aar 1513 grundlagdes der saaledes paa Kvirinalet et *Gymnasium Mediceum*. Som de vigtigste maa nævnes Theodoros Gazis (Gaza, død 1478), Ioannis Argyropulos og navnlig dennes Discipel Konstantinos Laskaris (død ca. 1500), der virkede i Milano, Napoli, Firenze og paa Sicilien; hans yngre Broder Ioannis Laskaris (død 1535) havde talrige Disciple, deriblandt Nikolaos Sofianos, Forfatter til den første Grammatik for det græske Folkesprog [1544; udg. igen af Legrand, Paris 1874], og Markos Musuros (død 1517), der med stor Dygtighed besørgede græske Forfattere trykte i Venezia. Samtidig gik det stadig mere og mere tilbage med Dannelsen og Oplysningen i G. selv; Krønikerne fra den Tid vidne om Tankefattigdom og formel Ubehjælpsomhed. Størst Betydning for Tidens Historie har Theodosios Zygomalas'es omfattende Brevveksling i den sidste Halvdel af 16. Aarh.

I Midten af 18. Aarh. begyndte der i G. samtidig en politisk og aandelig Vækkelse; Tidens Oplysningsideer fik ogsaa her Indpas, Læreanstalter grundlagdes ved rig Udfoldelse af privat Velgørenhed, Tidsskrifter (navnlig *Λόγιος Ἑρμῆς*) stiftedes, det gamle græske Sprog studeredes ivrig, og i Tilslutning dertil forsøgte man at skabe et forædlet Skriftsprog. Den betydeligste blandt den græske Litteraturs Reformatorer var Adamantios Korais (1748—1833), der utrættelig virkede for at løfte Nationalbevidstheden og fremme Videnskaben, især ved sine i Paris [1828 ff.] udgivne »Atakta«, der fik stor Betydning for Sprogets Rensning. Foruden de ældre Akademier i Missolunghi og Patmos grundlagdes der 1804 et nyt i Kuru-Tschesme ved Konstantinopel, og lignende Læreanstalter stiftedes i Smyrna, Trapezunt, Bukarest, Jassy og Janina; 1808 grundedes det senere af Filhelleneren Lord Guilford rigt doterede Universitet paa Korfu, der indtil Oprettelsen af Universitetet i Athen (1837) var Centrum for den græske Dannelse. Ved Siden af Korais kunne fremhæves: Filosoffen Nikoforos Theotokis (1737—1800), Filologen Nikolaos Mavrommatis (1771—1817), Polyhistoren Michael Kumas (1777—1833), den gejstlige Taler Konstantinos Oikonomos (1780—1857; Hovedværk: »Om den rigtige Udtale af Græsk«, 1830), Historikeren Andreas Mustoxydis (1785—1860), Filologen Neofytos Dukas (1760—1845). Til dem slutte sig Fremstillerne af de græske Frihedskampe: Germanos, Metropolit i Patras (»Optegnelser om Hellas'es Rejsning«, Athen 1837), Homeridis (om Hydra's, Spezzia's og Psara's Historie, Nauplia 1831), Perrhæbos (om Sulioternes Kampe, Venezia 1811—15), Kolokotronis (Memoirer, Athen 1851), Franzes (»Kort Fremstilling af det genfødte Hellas'es Historie«, smst. 1839), fremfor alle Trikupis (»Den helleniske Rejsnings Historie«, 4 Bd., London 1853) og Paparrhigopulos (»Hellas'es Historie«, 6 Bd.). Blandt de nyere Filologer og Arkæologer maa særlig nævnes: Alexandros Rangawis (Rangabé, født 1810; »Antiquités helléniques«, 2 Bd., Athen 1842 — 55; *Ἀρχαιολογία*, 2 Bd., smst. 1866), Stefanos Kurnanudis (»Gravindskrifter i Attika«, smst. 1871), Konstantinos Asopios (»Græske Digteres og Prosaikeres Historie«, smst. 1850), Nikolaos Pikkolos (død 1865; Udgiver af Aristoteles'es Zoologi) og den højtfortjente Konstantinos Sathas (Udgiver af *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, 1.—6. Bd., Venezia og Paris 1872 — 77, »Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen-âge«, Paris 1880

Denne Periodes poetiske Litteratur begynder med en Række Frihedsdigtere: Rigas (1754 — 98), sandsynligvis Forfatter til den saakaldte nygræske Marseillaise *Ἀετὲ παιδὲς τῶν Ἑλλήνων*; Stefanos Kanelos (1792—1823); Historikeren Trikupis; Andr. Kalvos, der ligesom den udmærkede Lyriker Solomos benyttede de ioniske Øers Dialekt; Georgios Zalokastas (»Værker«, 2. Opl., Athen 1873), Theod. Orfanidis, ogsaa Satiriker, Ioan. Karasutsas, Angelos Vlachos, tillige Oversætter af Lamartine og V. Hugo, Athan. Christopulos (1770—1847), der efterlignede Anakreon. Endvidere kan nævnes: Ioannis Vilaras (1771—1823), bl. a. Forfatter til en Parafrase af de æsopiske Fabler og »Batrachomyomachien« i epirotisk Dialekt og Forkæmper for Folkesprogets Berettigelse i Litteraturen (»Digte«, Korfu 1827, Zante 1854); Athan. Manusis, en ved sine Digtes Form udmærket Lyriker, Konstant. Dapontes (1707—89), betydelig som Moralist (»Kvindernes Spejl«, Venezia 1766; »Etik«, smst. 1770). Rhisos Nerulos (1778—1850), der ogsaa virkede som Politiker, er Forfatter til to Tragedier »Aspasia« og »Polyxena« [Wien 1813—14] og forskellige Komedier, deriblandt en prosaisk betitlet *Κορακιστικά* (»Kragemaal«), som satiriserer over Udskejelserne ved den af Korais indledede Sprogrensning; for Folkesproget kæmper ogsaa Vys antios i sin Komedie *Βαβυλωνία* [2. Opl., Athen 1864]. Andre Dramatikere ere: Theod. Alkaios, Forfatter til Tragedien »Votsaris«; den af Alfieri paavirkede Ioannis Zampelios, der har skrevet talrige historiske Stykker; den talentfulde Dem. Vernardakis (»Kypseliderne«, »Maria Doxopatris«, »Merope«), Arist. Valaoritis, der i et dramatiseret Digt »Frosyne« behandlede Ali Pashas Herredømme i Epeiros. Den nygræske Kunstpoesi kulminerer med Brødrene Sutsos og A. R. Rangawis. De to første, bekendte som Modstandere af Kapodistrias'es System, repræsentere især den politiske Tendenspoesi, Panagiotis Sutsos (død 1868) i Dramaet »Vandrerne, Romanen »Leandros«, Oder og Krigssange [»Værker«, Athen 1851], den endnu lidenskabeligere Alexandros Sutsos (død 1863), der er stærkt paavirket af Béranger, i Digtet »Den omvankende«, Romanen »Den landsforviste fra 1831« og Dramaet »Førsteministeren« og talrige Satirer og blandede Digte; Alex. Rhisos Rangawis, ogsaa betydelig som lærd, er Forfatter til dramatiske, episke og lyriske Digte (»Blandede Digte«, 2 Bd., Athen 1837—40; den aristofaniske Komedie »Kutrulis'es Brylup«, Tragedien »Frosyne«, Novellerne »Fyrsten af Morea« og »Notaren«, Epos'et »Bedrageren«). Den nyeste Tid tilhøre Novelledigterne Rhoidis (»Pavinden Johanna«, 4. Opl., Athen 1882) og Dimitrios Bikelas (»Lukis Laras«, 2. Opl., Athen 1881, oversat paa Dansk, Kbhvn. 1883; »For-

tællinger«, Athen 1887), fremragende Shakespeare-Oversætter; endvidere Lyrikeren og Novellisten Georgios Drosinis (*Σταλακτῖται*, Athen 1881; *Εἰδύλλια* smst. 1884; »Fortællinger og Erindringer«, smst. 1886). Prøver og Samlinger af græsk Kunstpoesi findes bl. a. i Vlachos'es nygræske Chrestomathi [2. Opl., Leipzig 1883] og Manarakis »Nygræske Parnas« [med tyske Oversættelser, 2 Bd., Athen 1877—81]; det betydeligste Organ for poetiske Produkter er det i Athen udkommende Ugeblad *Εστία*.

Ved Siden af denne Kunstpoesi findes der nu som før overalt i G. en i Form og Indhold højst afvekslende Folkepoesi, der synges ved mangfoldige Lejligheder, undertiden til Dans; som Regel lade disse Digte sig ikke henføre til bestemte Forfattere, selv om de maa antages at skyldes saadanne. Blandt de historiske Folkesange gaa nogle vistnok tilbage til en meget gammel Tid (smlg. Max Büdinger, »Mittelgriechisches Volksepos«, Leipzig 1866, og Legrand's Indledning til hans Udgave af Heltedigtet om Digenis Akritas, Paris 1875), andre knytte sig til Konstantinopel's Fald. En særlig Plads indtager Klefternes Sange (*τραγούδια κλεφτικά*), der ere opstaaede, især i Epeiros, i 18. Aarh. under Kleftemes eller "Palikarernes (Friskarehøvdingernes) Kampe mod Tyrkerne. Fra Slutn. af 14. Aarh. stammer sandsynligvis en af W.Wagner udgivet »Kærlighedens A B C« [Leipzig 1879]. De ikke-historiske Folkesange ere af meget forskellig Art: Vuggesange, Svalesange, Maisange, Elskovssange, Bryllupssange, Skipper- og Hyrdesange, Klagesange over afdøde o. s. v.; de give et levende Billede af hele Folkets Liv. Af den store Litteratur om Folkepoesien kunne fremhæves: Fauriel, »Chants populaires de la Gréce moderne« [2 Bd., Paris 1824—25], Sanders, »Neugriechische Volks- und Freiheitslieder« [Leipzig 1840], Passow, *Popularia carmina Graeciae recentioris* [smst. 1860], Chasiotis, *Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτικῶν ἀσμάτων* [Athen 1866], Tefarikis, *Διανοτραγούδια* smst. 1868], den righoldigste Samling af erotiske Disticha; Sakellarios, *Κυπριακά* [smst. 1868], Legrand, »Recueil de chansons populaires grecques« [Paris 1874], Ieannarakis, »Kretische Volkslieder« [med Glossar, Leipzig 1876], B. Schmidt, »Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder« [smst. 1877], Aravandinos, *Συλλογὴ δημωδῶν ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου* [Athen 1880], v. Hahn, »Griechische und albanesische Märchen« [Leipzig 1864], Jean Pio, »Contes populaires grecs« [Kbhvn. 1879]. Om de syditalienske Grækeres af italiensk Aand paavirkede Folkepoesi handle: Comparetti, »Saggi dei dialetti greci dell' Italia meridionale« [Pisa 1866], Morosi, »Studj sui dialetti greci della terra d'Otranto« [Lecce 1870], Pellegrini, »Il dialetto greco-calabro di Bova«, I. Bd. [Torino og Roma 1880]. (Litt.: Zaviras, *Θέατρον ἑλληνικὸν ἤτοι Νέα Ἑλλάς* [Samling af Biografier, efter Forfatterens Død 1804 udg. af G. Kremos, Athen 1872]; Vretos, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* [Bibliografi for Tiden 1453—1832, 2 Bd., smst. 1854—57]; Sathas, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* [smst. 1868]; Paranikas, *Σχεδίασμα περὶ τῆς τῶ ἑλληνικῶ ἴθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων* [Konstantinopel 1867]; Iken, »Leukothea, Briefe über Staatswesen, Litteratur und Dichtkunst des neuen Griechenland« [2 Bd., Leipzig 1825]; Iken og Kind, »Eunomia« [3 Bd-, Grimma 1827]; Nerulos, *Cours de la littérature grecque* [2. Udg., Geneve 1828; nygræsk, Athen 1872]; Kind, »Beiträge zur bessern Kenntnis des neuen Griechenland« [Neustadt a. d. O. 1831]; Nicolai, »Geschichte der neugriechischen Litteratur« [Leipzig 1876]; A. R. Rangabé, *Précis d'une histoire de la littérature néohellénique* [2 Bd., Berlin 1877]; Gidel, *Etudes sur la littérature grecque moderne* [2 Bd., Paris 1866—78]; Rangabé og Sanders, »Geschichte der neugriechischen Litteratur« [Leipzig 1884]; Legrand, *Bibliographie hellénique* [2 Bd., Paris 1885]). *K. H.*

Presse.

Det første periodiske Skrift paa Nygræsk var det i Wien 1793 udgivne »Ephemeris«, redigeret at Markidis Pulios. Under Frihedskrigen i 1820'erne grundlagdes i selve G. nogle faa Aviser, blandt dem den 1821 i Kalamata udgivne »Hellenike Salpinx«, den første trykte politiske Avis i G. De fleste af disse Blade gik senere ind paa Grund af Otto I's Trykkefrihedslov. I 1830'erne og den nærmest følgende Tid ere de vigtigste Aviser: Regeringsorganet »Soter« (udkom baade paa Græsk og Fransk), Oppositionens Organ »Athena«, det engelske Partis Avis »Elpis« og det russiske Partis Blad »Eon«. De ledende Aviser ere nu: »Ephemeris«, »Akropolis« (Embedsmændenes Organ) og »Eon« (de kirkelige Interessers Organ). Vittighedsaviserne have altid spillet en stor Rolle i den græske Journalistik og have haft en ikke liden politisk Indflydelse, navnlig de fremdeles udkommende »Asty« og »Romios«, hvilken sidste skrives helt paa Vers og redigeres af Souris. Den græske Journalistik er stærkt paavirket fra Frankrig, ogsaa naar det gælder Reklamevæsen. Aviserne ere billige (3—7 Øre) og Formatet lidet. Salget bestaar for den overvejende Del i Løsnummersalg. I bevægede Tider (ved politiske Valg o. l.) vokse Aviserne frem i stor Mængde saavel i Athen som i Provinsen, men de pleje sjælden at holde sig længe. 1892 udkom i det hele paa Græsk 130 periodiske Skrifter, hvoraf 92 politiske, de fleste i Athen, men ikke faa i Tyrkiet, Ægypten, paa Øerne og andre Steder. Paa Fransk udgives Bladet »Messager d'Athènes«. Af de litterære Periodika kan fremhæves »Hestia«. (Litt.: *Statistique sur la presse hellénique* [Athen]; Centerwall, »Från Hellas och Levanten« [1888]). *K. F.*

Historie

Fra 1500 til Nutiden.

Af de Øer, som Venetianerne havde inde ved Aaret 1460, gik Euboia allerede tabt 1470, og da Tyrkerne 1499 genoptoge Kampen, som havde hvilet i 20 Aar, lykkedes det dem at vinde baade Lepanto, Modon og Navarino, medens Venetianerne kun vandt Kefallenia og et Par Smaaøer i det ægæiske Hav. Efter denne uheldige Krig og Fredsslutningen 1503 var der ikke meget af G., som ikke var i Tyrkernes Vold, og det meste af, hvad der endnu var tilbage, fulgte snart efter. 1522 tabte Johanniterridderne Rhodos og 1537 Venezia sine Øer i det ægæiske Hav; ved Freden 1540 afstodes de sidste faste Pladser paa Peloponnes (Nauplia og Monembasia). Andros og

Naxos beholdt dog egne, om end skatskyldige Fyrster indtil 1566, men kom da ogsaa umiddelbart under tyrkisk Herredømme, og 1573 maatte Venezia afstaa Cypern, saa at det kun havde Kreta og de ioniske Øer tilbage. Saaledes sank G. ned i en historieløs Tid, en 2—300 Aars Dvale, og af denne fremgik først i 19. Aarh. et nygræsk Folk. Da Tyrkerne gerne fulgte den statskloge Fremgangsmaade ikke straks at gøre deres Herredømme alt for trykkende for de undertvungne Folkeslag, lede Grækerne i den første Tid efter Konstantinopel's Fald ikke meget i materiel Henseende, ja Øerne vare endog i Virkeligheden uafhængige og udredede kun Skat, naar Kapudan Pasha viste sig med Flaaden. Men efterhaanden blev Forholdet værre, alt som Tyrkernes Herredømme fæstnedes, og særlig ødelæggende var den forfærdelige Ordning, at hvert 5. Aar hver 5. Dreng — og netop de smukkeste, kraftigste og mest opvakte — udtoges enten til Janitsharkorpset eller til anden tyrkisk Krigs- eller Statstjeneste og dermed tabtes baade for Folket og for Kristendommen; først 1638 begyndte den at gaa af Brug, og 1685 ophævedes den helt. Hvad der væsentlig medvirkede til at forværre G.'s Tilstand, var de gentagne Forsøg, som fra europæisk Side gjordes paa at fratage Tyrkerne de græske Lande, især af Venetianerne og Malteserridderne; ogsaa spanske Flaader grebe et Par Gange ind, saaledes 1571, da Juan d'Austria vandt den store Sejr ved Lepanto, og 1595—1601, dog uden noget Udbytte. Disse Tog bragte kun yderligere Ulykker og Ødelæggelser over Grækerne, især naar Tyrkerne bag efter hærgede de Egne, som for en Stund vare blevne løsrevne. Endelig indtoge Tyrkerne 1669 Kreta efter 25 Aars tappert Forsvar af Venetianeren Morosini, og dermed var den sidste Rest af det latinske Korstogs Virkninger udslettet. I de nærmest følgende Aar bleve ogsaa Mainoterne, der hidtil havde vedligeholdt en vis Uafhængighed, undertvungne; 100 Aar senere vandt de dog igen nogen Selvstændighed tilbage.

Trældommen under en fremmed barbarisk Hersker og dennes vilkaarlige Styrelse demoraliserede selvfølgelig Folket; men hvad der holdt det oppe under alle Trængsler, var dels den græske Kirke, dels det kommunale Selvstyre, som Tyrkerne havde ladet bestaa. Medens der, især i 17. Aarh., baade blandt Albaneserne og blandt Bosnien's serbiske Befolkning skete talrige Frafald til Islam, bleve Grækerne som Helhed Kristendommen tro (kun paa Kreta gik en Del af Indbyggerne over til Muhamedanismen). Derimod uddannedes der blandt Grækerne i Konstantinopel's Forstad Fanar et nyt, egennyttigt og tyrkervenligt Aristokrati (»Fanarioterne«), som efterhaanden vandt stor Indflydelse og fik høje Embeder (især diplomatiske) i Sultanens Tjeneste; ogsaa gjorde allerede tidlig flere græske Renegater sig bekendte som dygtige Sørøvere, fremfor alle Chaireddin Pasha.

1685 genoptoge Venetianerne med stor Kraft Forsøget paa at genvinde G. Under denne Krig var det, at Parthenon, som Tyrkerne havde brugt til Krudtmagasin, 26. Septbr. 1687 til Dels blev sprængt i Luften ved et Bombardement af den venetianske Hærfører Grev Königsmark, og næste Aar blev Byen Athen til Straf for sit Frafald aldeles afbrændt af Tyrkerne og laa i 3 Aar helt øde. Ogsaa grebe Venetianerne Lejlighed til at bortføre flere Marmorstatuer derfra samt en af de to mærkværdige Marmorløver fra Piræus. Ved Freden 1699 blev Peloponnes, som de havde indtaget, afstaaet til dem, og det lykkedes dem i kort Tid ved god Forvaltning at bringe Landet i Opkomst og at forøge Befolkningen til det dobbelte ved at fremme Indvandring fra Rumelien; under Krigen var Halvøen nemlig bleven frygtelig hærget og Indbyggertallet bragt ned fra 300,000 til en Tredjedel. Fra denne Tid begyndte ogsaa de ioniske Øer at blive et Mellemled mellem G. og Italien. Desværre varede Venetianernes Herredømme paa Peloponnes ikke længe; allerede 1715 tabtes det i en ny Krig og opgaves ved Fredsslutningen 1718.

Fra denne Stund viste Tyrkerne noget større Skaansel imod G., om end Vilkaarligheden vedblev. Særlig voksede Fanarioternes Indflydelse (Hospodarerne i de rumænske Lande toges ud af disse Slægter), og Bispedømmerne i de slaviske Landskaber, Bulgarien og Serbien, kom i græske Hænder og indførte græsk Sprog i deres Gudstjeneste, hvorved Forestillingen vaktes om, at Grækerne vare det ledende kristne Folk paa hele Balkan-Halvøen. Bestræbelser begyndte, især af Alexander Maurokordatos, som var tyrkisk Udenrigsminister, paa at rejse Folket ad Dannelsens Vej ved Grundlæggelse af højere Skoler; han fik ogsaa det nygræske Vulgærsprog godkendt som Folkesprog af de ledende Mænd i Fanar, medens mange unge Grækere droge til italienske Universiteter for at studere. Tyrkerne havde efter 1718 inddelt G. i flere Pashaliker, der stode under Statholderen i Rumelien, og skønt de ellers ikke lagde Hindringer i Vejen for G.'s Udvikling, søgte de dog planmæssig at afløse de tidligere græske Landeværnstropper, »Armatolerne«, med Albanesere; men dette førte nærmest til at forøge Tallet af *Klefter*, Røverbander, som i Bjærgegnene levede et frit Liv og ved den fortsatte Kamp mod Folkets Undertrykkere (ligesom i Serbien) holdt Nationalfølelsen i Live, og som i Virkeligheden blev en Krigsskole for den senere Frihedskamp.

Da Russerne 1768 begyndte Krig imod Tyrkiet, vaktes store Forhaabninger hos Grækerne om en nær forestaaende Frigørelse ved Trosfællernes Hjælp. Men der bragtes derved kun ny Ulykker over dem ligesom i tidligere Tider ved Venetianernes Krige. Vistnok landede Alexej Orloff 28. Febr. 1770 i Lakonien, og der udbrød straks Opstand baade her blandt Mainoterne og senere i Mesolonghi; men de tilkaldte Albanesere kvalte først denne, sloge derefter Russerne og tvang dem til i største Hast at indskibe sig i Navarino, samt hærgede Peloponnes paa værste Maade. Fra den Stund blev den albanesiske Dragt (Fustanella'en) almindelig her, medens samtidig det græske Sprog udbredte sig i det sydlige Albanien. Ved Freden 1774 tilsagdes der dog Grækerne visse Friheder, bl. a. Ret til at bygge ny Kirker, og i den følgende Tid tog den græske Skibsfart (til Dels under russisk Flag) et stærkt Opsving, saa at den næsten fik Kornhandelen paa Middelhavet i sine Hænder. Da Skibene af Hensyn til de nordafrikanske Sørøvere tit vare væbnede, afgave de en Forskole for Søkrigen i den senere Frihedskamp. Under den ny russisk-tyrkiske Krig 1788—92 gjordes igen Opstand i G., men den lodes ogsaa denne

Gang i Stikken af Russerne, der kun ønskede at bruge Grækerne som Middel til at fremme deres egne Udvidelsesplaner, men ingenlunde brøde sig om at frigøre G. fra Tyrkernes Herredømme.

Under Paavirkning af den franske Revolution begyndte ved denne Tid moderne Frihedsgrundsætninger at udbrede sig i G., og det første Hetæri stiftedes. Men det opløstes 1798, da dets Stifter Digteren Rhigas var bleven fængslet i Triest af den østerrigske Regering og udleveret til den tyrkiske Pasha i Belgrad, som lod ham dræbe. Kort efter begyndte Korais sin Virksomhed for at uddanne og fæstne det nygræske Skriftsprog. Ved den venetianske Republiks Undergang 1797 kom de ioniske Øer under Frankrig, men allerede 1799 indtoges de af en russisk-tyrkisk Flaade og ophøjedes nu til en egen Fristat under tyrkisk Overhøjhed med Grev Capodistrias til egentlig Styrer. 1807 kom de igen under Frankrig, indtil en engelsk Flaade 1810 tog dem i Besiddelse, og ved den almindelige Fred 1815 forbleve de under engelsk Tilsyn, om de end af Navn bleve en selvstændig Republik. Af det øvrige G. stod dengang største Delen under Ali Pasha af Janina, som efter en mangeaarig Kamp 1803 havde tvunget de tapre Sulioter, græsktalende Albanesere, til Underkastelse eller Udvandring, og som derfor til Løn havde faaet Makedonien (Thessalien havde han i Forvejen) og 1809 ogsaa fik det egentlige Hellas og Peloponnes underlagt sine to Sønner. Han var vistnok i religiøs Henseende overmaade tolerant mod Grækerne og vidste ogsaa at gøre Brug af deres Kløgt og krigerske Evner, ligesom han fremmede de materielle Interesser; men hans despotiske Lyster og grusomme Strenghed — han kuede 1808 baade Armatoler og Klefter — gjorde ham dog til en afgjort Modstander af ethvert Ønske om G.'s Frigørelse. Den højere Dannelse, som Skolerne havde udbredt, og den Velstand, som Handel og Skibsfart havde bragt Folket, medførte navnlig, at det tyrkiske Aag føltes mere trykkende. 1812 stiftedes derfor i Athen et nyt Hetæri, »Filomusernes« (Musavennernes Samfund), som dog nærmest forfulgte aandelige Formaal, og 1814 i Odessa et andet, »Filikernes« (Vennernes Samfund), der organiseredes ligesom Carbonari'erne og andre hemmelige Selskaber, og som satte sig ingen ringere Opgave end at genoprette det gamle byzantinske Rige med det græske Folk som den ledende Stamme. Det samlede efterhaanden de fleste af Folkets fremragende Mænd i sin Midte, vistnok til Dels fordi Lederne forstode at give det Skin af, at de kunde regne paa Rusland's Understøttelse, og forlagde 1818 sit Hovedsæde til selve Konstantinopel.

Røret i Spanien og Italien 1820 gav Hetæristerne Mod til at vove et lignende Forsøg, saa meget hellere som Ali Pasha havde begyndt en Opstand mod Sultanen og derved svækkede Tyrkiets Kraft. Decbr. 1820 havde desuden Sulioterne, som vare vendte tilbage til deres gamle Hjem, rejst sig til ny Kamp, og da Hospodareni Valakiet døde Febr. 1821, gjorde den rumænske Bojar Theodor Vladimiresco Opstand, vistnok med den Tanke baade at fordrive Tyrkerne fra Landet og at fjerne den græske Indflydelse. 6. Marts aabnede derimod Grækeren Karavias paa egen Haand Kampen i Galatz og skæmmede straks den gode Sag ved store Grusomheder imod de tyrkiske Indbyggere, hvad der desværre i endnu større Stil gentoges under desenere Kampe paa Peloponnes og til en vis Grad undskylder de forfærdelige Voldsgerninger, som Tyrkerne paa deres Side gjorde sig skyldige i. Frihedskampen blev dog først formelig kundgjort, da Fanarioten Alexander Ypsilanti, som 1820 havde overtaget Ledelsen af Hetæriet, over Pruth drog ind i Moldau og i dettes Hovedstad Jassy 7. Marts kaldte alle Grækere til Vaaben imod Tyrkerne med højtravende Paakaldelse af Minderne fra Marathon og Thermopylai. Han fandt dog kun ringe Tilslutning, og Haabet om at faa Hjælp fra Rusland skuffedes aldeles, da Kejser Alexander endog offentlig lod udtale sin Dadel over Opstanden 9. Apr., samme Dag som Ypsilanti holdt sit Indtog i Bukarest. De rumænske Bojarer, der ogsaa følte sig frastødte ved Ypsilanti's Optræden som Landets selvskrevne Hersker, holdt sig helt tilbage, og allerede 13. Maj havde tyrkiske Tropper indtaget Galatz og her taget blodig Hævn for de Grusomheder, som vare øvede 2 Maaneder tidligere imod deres Landsmænd. Disse Optrin gentoges snart baade i Jassy, Bukarest og rundt om i Rumænien. Lidet hjalp det, at Vladimiresco 4. Juni blev henrettet som Forræder; en anden Høvding, tilmed en Græker af Byrd, gik endog over til Tyrkerne faa Dage senere. 19. Juni lede Ypsilanti's Tropper et afgjort Nederlag ved Dragatschan, hvor den »hellige Skare« — en taabelig Opfriskning af gammelgræske Forbilleder — blev nedhugget, og nu flygtede han selv til Østerrig, hvor han sattes i Fangenskab. 3 Maaneder senere, 20. Septbr., omkom hans eneste dygtige Hærfører, Georgakis, idet han i Klosteret Sekku sprængte sig selv og sine sidste Kampfæller i Luften tillige med en stor Del Fjender — en heltemodig Optræden, som i den følgende Krig i G. fik flere Efterligninger. Hermed var ikke alene Opstanden i Rumænien forbi, og Frigørelsesforsøget for denne Gang mislykket, men ogsaa den græske Indflydelse i dette Land for stedse udslettet, og Tanken om det ny byzantinske Rige havde saaledes lidt et afgørende Knæk.

Imidlertid var Kampen bleven optagen i selve G. og med langt bedre Held. 2. Apr. begyndte Opstanden i Kalavryta i Achaia under Zaimis, og 4. Apr. baade i Kalamata i Messenien under Ledelse af Mainoternes Høvding, Petro Mauromichalis og Kleften Kolokotronis, og i Patras under Ærkebiskop Germanos; den sidste Dag regnes for den græske Friheds egentlige Fødselsdag. Hurtig bredte Bevægelsen sig over selve Peloponnes (Patras faldt dog snart igen i Tyrkernes Vold), saavel som over en Del af Øerne (Spezza 15. Apr. Palmesøndag, Ipsara 22. Apr. Paaskesøndag og Hydra 29. Apr.) og største Delen af Hellas (Athen 7. Maj, Mesolonghi 1. Juni). Selv i det sydlige Makedonien fandt en Rejsning Sted, ligesom paa Rhodos og Kreta; derimod ikke paa Chios; ej heller paa de Øer (Syra, Naxos og Tenos), hvis Indbyggere fra gammel Tid hørte til den romerskkatolske Kirke og derfor ikke fuldt delte Sindelag med deres græsk-katolske Landsmænd.

Fra første Færd paatrykte Grækerne i deres religiøse og nationale Had mod Undertrykkerne Krigen det grusomme Præg, der senere bragte saa forfærdelige Ødelæggelser og Blodsudgydelser over Folket. De vilde nemlig ikke nøjes med at vinde Frihed

for sig selv eller med at fordrive deres Fjender, men de vilde ligefrem udrydde Muhamedanerne, og for at naa dette Maal tillode de sig gentagne Brud paa Tro og Love, nedhuggede de Tyrkere, som havde overgivet sig mod frit Lejde til at drage bort, ja myrdede selv Kvinder og Børn. I alt regnes 15,000 Tyrkere at være omkomne paa Peloponnes i Løbet af en Maaned, i eller efter Kampen. Budskabet om Opstanden vakte i Konstantinopel rasende Forbitrelse. Paaskedag (22. Apr.) bleve Patriarken Gregorios, flere andre Biskopper og mange Præster henrettede under Paaskud af deres Medvirken, og i Begyndelsen af Maj bleve efter Sultanens Bud 16 Kirker nedbrudte. Dette gav Signalet til Myrderier og Plyndringer saavel i Hovedstaden som i andre store Byer (den blomstrende By Kydonia i Lilleasien blev helt ødelagt, skønt den græske Befolkning havde holdt sig aldeles rolig), og i de første 3 Maaneder faldt 30,000 Grækere som Otre for den tyrkiske Pøbels Raseri, medens Kvinderne skændedes og bortsolgtes i Trældom, aldeles lignende Voldsgerninger, som i den nyeste Tid ere øvede imod Armenierne.

I det første Aars Tid fulgte Heldet saa temmelig de græske Vaaben, vistnok nærmest fordi Ali Pasha's Opstand holdt en stor Del af den tyrkiske Hær bunden foran Janina. Allerede i den første større Kamp 24.—25. Maj foran Tripolis sejrede Grækerne under Kolokotronis over en overlegen tyrkisk Styrke (til Minde rejstes en Trofæ af 400 Tyrkerhoveder!), og i Løbet af Sommeren indtoges flere faste Pladser paa Peloponnes (Navarino 19. Aug.); endelig 5. Oktbr. Tripolis, hvor over en halv Snes Tusind Tyrker, Kvinder og Børn deri medregnede, bleve Ofre for Krigens Vildhed. Ved Aarets Udgang havde Tyrkerne endnu kun 6 Pladser tilbage paa Peloponnes, og deraf maatte de 26. Jan. 1822 overgive Borgen i Korinth. I Nordgrækenland lykkedes det vistnok den tyrkiske Hærfører Omer Vrione at trænge gennem Passerne ved Thermopylai, 4. Maj 1821, hvorefter han lod den fangne Grækerhøvding Diakos spidde paa Pælen; men allerede 20. Maj oprettede Odysseus dette Nederlag, og 7. Septbr. vandt han en ny Sejr ved Parnassos. Derimod undertryktes i November Opstanden i Makedonien, og mange af Munkene paa Athos maatte derefter udvandre til G. Til Søs gik det ogsaa Grækerne heldig. Allerede 10. Juni vandt de en betydelig Sejr ved Lesbos, og da en ny tyrkisk Flaade i Juli løb ud fra Dardanellerne, blev den slaaet med store Tab ved Samos; endelig sejrede Grækerne 11. Oktbr. ved Zante og hindrede derved Fjenden i at bringe de indesluttede Besætninger paa Peloponnes nogen Hjælp. Det var især Øerne Hydra og Spezza, som stillede Skibe til den græske Flaade. Ved Frihedskrigens Udbrud var nemlig den overvejende Del af de græske Handelsskibe (til Dels væbnede Skibe) hjemmehørende paa disse Øer, hvis Befolkning var en Blanding af Grækere og Albanesere, udvandrede fra Peloponnes efter 1770. Fra Hydra udgik ogsaa de Mænd, der fortrinsvis udmærkede sig i Søkrigen, Tumbazes, der førte Flaaden 1821, og Miaulis, der var hans Efterfølger, samt Konduriotis. Iveren og Kamplysten var saa stor, at selv en Kvinde, Enken Laskarina, ogsaa kaldet Bobolina, førte sit Skib i Kampen.

Ved Siden af Begejstringen viste sig dog tidlig gamle græske Skødesynder, baade Letsind, Egennytte og Splidagtighed. De tyrkiske Oplag, som faldt i deres Hænder, splittedes paa ufornuftig Vis, saa at de ingen Nytte gjorde i den senere Kamp, og de Skatte, der røvedes, kom udelukkende Enkeltmænd til gode. Værre var det, at Kræfterne svækkedes ved den stærkt udviklede Særfølelse hos de enkelte Landskabers Befolkning og den store Selvraadighed hos Krigerhøvdingerne, samt den indbyrdes Skinsyge mellem dem og de saakaldte »Primater«, Hovederne for de gamle og ansete Slægter. Det blev derfor meget vanskeligt at tilvejebringe det Sammenhold og den Enhed i Krigsførelsen, som dog var aldeles fornøden over for en saa overlegen Fjende. For en Tid lykkedes det vel Demetrios Ypsilanti, Alexander Ypsilanti's yngre Broder, der som Hetæriets Repræsentant i Juli kom til Peloponnes, at blive erkendt som øverste Hærfører, men han var ikke i Stand til at hævde denne Stilling i Længden og blev snart trængt i Skyggen af Alexander Maurokordatos, der vistnok i sig selv var en betydeligere Mand. Allerede fra første Færd var der paa forskellige Steder indsat foreløbige Styrelser, og i Decbr. 1821 dannedes 3 særskilte Regeringer for G.'s 3 Hoveddele, Peloponnes, Øst- og Vesthellas. I Jan. 1822 kom dog en fælles Nationalforsamling i Stand i Epidauros under Maurokordatos'es Forsæde, og her blev dels G.'s Uafhængighedserklæring vedtagen (27. Jan.) og et Udkast til en Forfatning, dels dannet en fælles Regering og truffet en Fordeling af Myndighederne mellem de ledende Mænd. Forfatningen var overmaade frisindet. Den tilstod Trosfrihed (dog med Udelukkelse af Jøder og Muhamedanere fra politiske Rettigheder), almindelig Valgret og Valgbarhed, samt udstrakt Trykkefrihed. Statsordningen var nærmest føderalistisk, men der blev et fælles lovgivende Raad paa 70 Medlemmer og en Regering paa 5 Medlemmer. I Spidsen for denne sattes Maurokordatos, medens Ypsilanti maatte nøjes med at blive Formand for Raadet. Som ydre Tegn paa, at man brød med Hetæriet paa Grund af dets Forkærlighed for Rusland, borttog man den sorte Farve fra det blaa-hvide Banner og ombyttede i Statsseglet Hetæriets Mærke Føniksfuglen med Athene's Ugle. Regeringens Sæde forlagdes til det nys indtagne Korinth, indtil det kunde overflyttes til Athen, hvis Borg Tyrkerne endnu havde inde. *E. E.*

(Fortsættes i 8. Bd.).

Fortegnelse over Illustrationer i syvende Bind.

I. Akvareller og Kort.

	Side.		Side
Fyn, Langeland og Ære	282.	Grækenland	1096.
Giftsvampe. I—II	721.	— i Oldtiden	1100.

II. Tekstillustrationer og Kort.

	Side.		Side
Fredensborg	26.	Fundering. Fig. 1—2	266—267
Fredericia (Plan)	28.	Fyr. Fig. 1—10	284—287
— 's Bymærke	29.	Fyrrespinder Fig. *a* og *b*	291
Frederiksberg Slot	73.	Fyrtøj	294
Frederiksborg	76.	Fyrvæsen. Fig. 1—18	296—305
Frederikshavn (Plan)	81.	Fægtekunst. Fig. 1—3	320
Frederikskirken (Marmorkirken)	83.	Fængrør	326
Frederikssund (Plan)	85.	Færge	341
— 's Bymærke	85.	Færøerne (Plan)	344
Fredriksten med Fredrikshald (Plan) ..	91.	Fæstning. Fig. 1—11	351—356
Fredspibe	93.	Fæstningskrig (Plan)	358
Fregatfugl	98.	Fødselstang. Fig. 1—2	373
Fresnel's Spejlforsøg	118.	Føniks	377
Fribord	125.	Galeopitek	420
Frihavn (Plan)	146.	Galhvepser. Fig. 1—4	423—425
Frihedshuen. Fig. 1—2	148.	Galla	434
Frise	167.	Galle. Fig. 1—11	438—442
Frontispice	185.	Galler	445
Frostsommerfugl	188.	Galmider	452
Fruesko	191.	Galmyg. Fig. 1—4	453—454
Frygisk Hue	199.	Galnebær	455
Frynse	200.	Galvanisk Batteri. Fig. 1—4	460—461
Fræse	203.	Galvanometer. Fig. 1—2	464
Fræse	204.	Galvanoplastik. Fig. 1—2	466
Fræsemaskine. Fig. 1—2	204.	Gammel Estrup	476
Frø. Fig. 1—3	205.	Ganeça	481
Frøbid	207.	Ganoider. Fig. 1—2	489
Frøer. Fig. 1—5	208—210.	Ganymedes	490
Frøkappe	215.	Garda-Søen	499
Frøspredning. Fig. 1—10	219—223.	Garn. Fig. 1—3	509—510
Ftah	225.	Gas. Fig. 1—19	523—534
Fugle. Fig. 1—12	232—243.	Gasmaskine. Fig. 1—4	540—542
Fugleedderkop	245.	Gasometer	542
Fugleklo	247.	Gausdal	554
Fuglekonge	248.	Gaustafjæld	555
Fuglemider	248.	Gavialer. Fig. 1—3	559—560
Fugtighedsmaaler. Fig. 1 — 2	252—253.	Gaze	563
Fulbe	255.	Gedde	567

	Side.		Side.
Gedehamse. Fig. 1—7	568—570.	Glider. Fig. 1—3	816
Geder (Stenbuk)	571.	Glücksburg	833
Gekkoer. Fig. 1—2	586.	Gnavere. Fig. 1—3	841—842
Gemse	594.	Gnaverpindsvin	843
Genève	610.	Gnomon	847
Genfersøen (Plan)	613.	Gnu	849
Gepard	663.	Gog og iMagog. Fig. 1—2	861
Geryoneus	687.	Goniometer. Fig. 1—2	882
Gesims. Fig. 1—4	691.	Gopher	887
Geysir	698.	Gopler. Fig. 1—11	889—896
Gibraltar	711.	Gorgoneion. Fig. 1—2	900
Giftslanger	718.	Gottorp	917
Giftsnoge. Fig. 1—2	719—721.	Gran. Fig. 1—9	953—956
Gifttegn	723.	Granat. Fig. 1—3	961
Gifttyde. Fig. 1—2	723.	Granatkardæsk	962
Giganter. Fig. 1—2	724.	Graptolitter. Fig. 1—6	976—977
Gingko	739.	Gravehvepser. Fig. 1—2	985
Gips. Fig. 1—2	745.	Gravemaskiner. Fig. 1—2	987
Giraf. Fig. 1—2	747—749.	Gravmæle. Fig. 1—4	991—993
Gjorslev	775.	Grenaa (Plan)	1014
Gladiatorer	780.	— 's Bymærke	1015
Glas. Fig. 1—14	790—794.	Grepplyng	1018
Glaskunstindustri. Fig. 1—2	798.	Gribbe. Fig. 1—2	1029
Glaukos	807.	Grif	1034
Glente	811.	Grubedrift. Fig. 1—3	1068—1069
Gletscher. Fig. 1—3	812—814.		

Oversigt over nogle af de vigtigste Omsætninger fra Metermaal til nugældende dansk Maal.

Kilometer	= 0,1328 Mil.	1 □ Kilometer	= 0,0176 □ Mil.
Meter	3,1862 Fod.	1 □ Meter	= 2,5330 □ Alen.
Centimeter	0,3828 Tommer.	1 □ Centimeter	= 0,1462 □ Tommer.
Millimeter	0,4588 Linier.	1 □ Millimeter	= 0,2105 □ Linier.

1 Hektar	= 1,812 Td. Land.		
1 Kub. Meter	= 32,3559 Kub. Fod.		
1 Kub. Centimeter	= 0,0359 Kub. Tommer.		
1 Kub. Millimeter	= 0,0966 Kub. Linier.		
1 Hektoliter	= 0,7188 Korntønde.	1 Hektogram	= 20 Kvint
	= 0,3881 Kultønde.	1 Gram	= 2 Ort
1 Liter	= 1,0351 Pot.	1 Centigram	= 0,02 Ort.
1 Kilogram	= 2 Pund.	1 Milligram	= 0,002 Ort.

Som Eksempler paa Omsætninger, der med tilstrækkelig Nøjagtighed kunne benyttes i praktiske Øjemed, skal anføres:

1 Mil	= 7½ Kilometer.	132 □ Fod	= 13 □ Meter.	103½ Potter	= 100 Liter.
320 Fod	= 100 Meter.	28 □ Alen	= 11 □ Meter.	30 —	= 29
8 Alen	= 5 Meter.	4 □ Mil	= 227 □ Kilometer.	72 Korntdr. }	100 Hektoliter.
8 Tommer	= 21 Centimeter.	18 Tdr. Land	= 10 Hektar.	59 Kultdr. }	

Rettelser og Trykfejl.

I. Bind.

Side 169, Sp. 1, L. 10—11 f. o. udgaa.
— 1027, — 1, - 15 f. n.: Azis læs: Agis.

II. Bind.

Side 207, Sp. 2, L. 6 f. o.: Astrognikon læs: Astrognostikon.

III. Bind.

Side 12, Sp. 2, L. 14 f. n.: 1890 læs: 1888.
— 639, — 1, - 17 f. o.: 1873 læs: 1875.
— 917, — 2, - 11 f. n.: Perms læs: Persius.

IV. Bind.

Side 395, Sp. 2, L. 33 f. n.: Gonez læs: Gomez.
— 759, — 2, - 21 f. n.: Grimmorium læs: Grimorium.
— 761, — 1, - 3 f. o.: Adenomerne læs: Atheromerne.
— 851, — 2, - 33 f. n.: 1767 læs: 1765.
Under Rettelser og Trykfejl til IV. Bd. staar Side 728 læs: Side 727.

V. Bind.

Side 8, Sp. I, L. 10 f. o.: Efter »1814« tilføjes: «, død i Paris 29. Maj 1896«.
— 293, — 2, - 26 f. o.: 3. læs: 4.
— —, — — — 1879—81 læs: 1894.
— 804, — 1, - 15 f. n.: Generaloldkamret læs: Generaltoldkamret.
— 976, — 2, - 30 f. o.: manumiasio læs: manumissio.
— 1117, — 2, - 9 f. n.: koncessions- læs: konfessions-
Under Rettelser og Trykfejl til I. Bd. Side 954, Sp. 1 staar L. 5 f. o. læs: L. 6 f. o.
Under Rettelser og Trykfejl i V. Bd. Side 432, Sp. I, L. 24 og 25 f. n. skal staa: f. o.
Under Rettelser og Trykfejl i V. Bd. Side 645. Sp. 2 læs: Sp. I.

VI. Bind.

Side 8, Sp. 1, L. 6 f. n.: kalde læs: kaldte.
— 13, — 2, - 13 f. n.: Efter »430« tilføjes: f. Chr.
— 18, — 2, - 6 f. o.: samme, læs: samme i.
- 25, 1, - 13 f. o.: flere af læs: af flere.
— 26, 2, - 14 f. o.: *Epistolae* læs *Epistola*.
Side 47, Sp 1, L. 1 f. n. Foran »Dakke« tilføjes: i.
— 149, — 2, - 28 f. n. *Chinsinum* læs: *Chiusinum*.
— 150, — 2, - 3 f. n.: Bronezevaser læs: Bronzevaser.
- 167, — 2, - 26 f. o.: 1) udgaar.
— 203, — 2, - 19—18 f. n.: Ordene: »Møllen ved ... [Chra. 1895]« udgaa.
— 213, — 1, - 24 f. o.: 1872 læs: 1882.
— 288, — 2, - 18 f. o.: 5. læs: 11.
— 342, — 1, - 11 f. n. Laressa læs: Larissa.
— 471, — 2, - 30 f. o. kunde læs: kunne.
— 564, — 1, - 26 f. n.: Indelingen læs: Inddelingen.
- 581, — 1, - 17 f. n.: regerere læs: regerede.
— 600, — 2, - 17 f. o.: hører F. til læs: er F.
— 684, — 2, - 1 f. o.: Coecus læs: Caecus.
— 713, — 2, - 9—10 f. o.: Deputeretkamrmeet læs: Deputeretkamret.
— —, — 2 - 26 f. n.: 1892 læs: 1893.
— 790, — 1, - 9 f. n.: Foran »Tale« tilføjes: »i«.
- 812, — 2, - 21 f. n.: lybrid læs: hybrid.
— 822, — 2, - 10 f. o. anden læs: første.
— 825, — 2, - 16 f. o.: Skik læs: Stik.
- 837, — 2, - 15 f. o.: 1819 læs: 1816.
- 844, 1, - 30—29 f. n.: tjene som grammatikalske Holdepunkter læs: tjener som grammatikalsk Holdepunkt.
— —, — 2, - 1 f. o.: rotunda læs: rotundum.
— 929, — 2, - 17 f. n. Efter »Ophold« tilføjes: »i 5 Aar«.
— 952, — 2, - 31 f. n. Fosforsyre læs: Fosforsyrling.
— 970, — 2, - 12 f. o. Efter »der« tilføjes: »i«.
— 1002, — 1, - 6 f. n. Gaffelspejl læs: Gaffelsejl.
— 1014, ~ 1, - 19 f. o. [frandzipa!ni] læs: [frandžipa!ni].
— 1017, — 1, - 2 f. n.: Kalium- læs Kalcium-
— 1020, — 1, - 1 f. n.: til Magter sig læs: Magter sig til
— 1034, — 1, - 3 f. o. 1890 læs: 1880.
— 1048, — 2, - 9 f. o. supérieurs læs: supérieures.
— 1059, — 1, - 18 f. n. avoir læs: autre.
— 1080, — 2, - 3 f. o. Excentritet læs: Excentricitet.

Side 1081, Sp. 1, L. 25 f. o.: Flanbert læs: Flaubert.
— 1109, — 1 - 34 f. n.: Frant læs: Frants.
— 1113, — 2 - 11—12 f. o.: opportionel læs: oppositionel.
— 1128, — 2 - 18 f. o.: modtoges læs: vedtoges.
— 1131, — 1 - 21 f. n.: Schnabele læs: Schnäbele.

Under Rettelser og Trykfejl til V. Bd. findes en Tilføjelse Side 593 Sp. 2 L. 25 f. o. Denne Tilføjelse skal henføres til VI. Bd.

VII. Bind.

Side 21, Sp. 2, L. 10 f. n.: Franzos læs: Fránzos.
— 27, — 1, - 31 f. o.: Juli læs: Juni.
— —, — 2, - 32 f. o.: Juni læs: Juli.
30, — 2, - 20 f. n.: 1461 læs: 1460.
33, — 1, - 27 f. o.: Treu læs: Treue.
35, — 19 f. o.: 1. læs: 18.
36, — 23 f. o.: faste læs: første.
38, - - 5 f. n.: 4. læs: 2.
- 3 f. n.: Apr. læs: Maj.
43, - 10 f. o.: 1795 læs: 1793.
47, - 4 f. n.: døde ugift 1850 læs: ægtede Prins Frederik af Hessen-Philippsthal og døde 1850.
131, - 5 f. n.: 1878 læs: 1871.
138, - 9 f. o.: frembringe læs: opretholde.
142, - 30 f. n.: den læs: en.
143, - 20 f. o.: 13 læs: 12.
- 29 f. n.: Udløb læs: Ophævelse.
- 26 f. n.: kgl. læs: parlamentarisk.
— — 2, - 25 f. n.: 1897 læs: Marts 1897.
2, - 5 f. n.: *Tariff* læs: *Tariff*.
169, — 1, - 5 f. o.: Wengel læs: Weigelt.
254, — 2, - 32 f. o.: **Fuirendal** tilføj: [fy'rendal].
272, — 1, - 11 f. o.: [fe!låŋ] læs: [fə!låŋ].
283, - 2, - 3—2 f. n.: Ordene: »som sidde tæt samlede i et Bælte« udgaa.
2, - 2 f. n.: Ordene »og 3« udgaa.
— 284, — I, - 6 f. n.: i kortstilkede Aks læs: ere kortstilkede.
— — . I Forklaringen til Fig. 2 staar: Hunblomst læs: Hunblomsterstand.
— — . I Forklaringen til Fig. 4 staar: Hunblomst læs: Kogle.
— 292, Sp. 1, L. 28 f. n.: 11. læs: 14.
— 317, — 1, - 5 f. o.: Æter læs: Ærter.
— 325, — 1, " 25 f. n.: slaviske læs: svenske.
— 332, — 2, - 32 f. o.: 3 læs: 5.
— 349. Til »Fæstemand« føjes: Efter dansk L. 1. Apr. 1891 jfr. L. 23. Febr. 1894 kræves nu for hele Landets Vedkommende særlig Bevilling.
— 374, Sp. 1, L. 31 f. n.: Efter »Vildænder.« tilføjes: »Hovedbyen er Wyck, tillige findes Badestedet Wilhelminenbad«.
— —, — 1, - 16 f. n.: **Føldes** [-es] læs: **Foldes** [fö'ldæš].

Side 408, Sp. 2 L. 27 f. o.: [ge!ɪnzbərou] læs: [ge!ɪnzbərouˑ].
— 419, — 2, - 29 f. o. Gaffelbomme læs: Baksebomme.
— 493> — 1, - 30 f. o.: **Garay** tilføj: [gå'råj].
— 498, — 1, - 12 f. o.: **Garczyński** tilføj: [gartši'ñski].
— 513, — 2, - 9 f. o.: 1883 læs: 1583.
— 547, — 2, - 28 f. n.: **Gaszyński** tilføj: [gaši'ñski].
— 559, - 2, - 7 f. o.: [gavsto'] læs: (fr.) [gavæsto'], (eng.) [gä'vestən].
— 574, — 1, - 22 f. n.: [ge'lmøydən] læs: 1 f. n.: [ge!lmøjdən].
— 575, — 1, - 32 f. n.: [χe.rtrø.ydenberg] læs: [χe.rtrø!ydənbærχ].
— 587, - 1, - 6 f. n.: **Gelder** tilføj: [χæ'ldər].
- 24 f. o.: **Gelderland** *tilføj*: føæ'lderland].
— 627, — 2, - 12 f. n.: Armand læs: Arnaud.
— 628, — 1, - 30 f. n.: **Gent** tilføj: tøæ'nt].
— 650, — 2, - 13 f. n.: Lanmé læs: Lamé.
— 666, - 1, - 3 f. n.: —1748 læs: , begr. 10. Juni 1748.
— 695, — 2, - 9 f. o.: føø!lin^s] læs: [χø!liŋks].
696, — 1, - 32 f. o.: [gøy-] læs: [χø!sər].
701, — 2, - 3 f. n.: [ge!l] læs: foell].
702, — 1, - 22 f. o.: [gəly'və] læs: føely
703, — 1, - 12 f. n.: **Gheyn** tilføj: føæ'jnj.
— 706, — 1, - 10 f. o.: **Ghisi** tilføj: [gi'zi].
714, — 1, - 26 f. o.: **Giers** tilføj: [gi'rs].
730, — 1, - 25 f. o.: [žilbla'] tilføj: ell. [žilbla's].
739, — 1, - 6 f. o.: [dži'ndzəli] læs: [dži'ndželi].
—, — 1, - 13 f. o.: [dži'ndžəbi.r] læs: [dži'ndžəbi.ə].
754, — 1, - 24 f. n.: Louret læs: Loiret.
— , — 2, - 30 f. o.: Tenoroni's læs: Tenerani's.
755, - 1, 9 f. n.: Fouchet læs: Fauchet.
756, — 1, 3 f. n.: Fouchet læs: Fauchet,
775, — 2, - 17 f. o.: **Gjórgjic** tilføj: [djå'rdjitj].
— 781, — 1, - 32 f. o 1838 læs: 1832. **Gleichen,** Ludvig Albertsen er ved en Fejltagelse medtaget her, idet han alt er biograferet under **Eberstein,** Ludvig Albertsøn.
— 812, — 1, 6 f. o.: *skrid, jökull* læs: *skridjökull*.
— 813, — 2, 3 og 6—7 f. n.: *jøkull-laup* læs: *jökul-hlaup*.
— 821, — 1, - 32 f. o. Aluminium læs: Albuminium.
— 828, — 1, - 1 f. n.: [gle'vəzvil] læs: [glə'vəzvil].
— 830, - 2, - 18 f. n.: $C_5H_7O_2$ læs: $C_5H_7O_3N$.
— 836, - 2, - 25 f. o. Glykal læs: Glykol.
— 851, — 1, 4 f. n.: IV læs: V.

Side 860, Sp. I, L. 27 f. o. læs: **Goeree-en-Overflakkee** føulre.æno!-ferflakke.].

– I, - 19 og 6 f.n.: **Goes** tilføj: [go'is].

– I, - 11 f. o.: føu.fcrnør] læs: [χu.fernø!r].

– 2, - 10 f. o.: tilføj: E. M. Thorson oversatte 1856 »Aftener paa en Gaard i Nærheden af Dikanjka«.

- 877 – 1 - 19 f. o.: **Goluchovski** tilføj: [galuχå'fski].

- 883 – 1 - 26 f. o.: **Gontscharof** tilføj: [gantša!råf].

- 886 – 2, - 3 f. o.: [gu'dvin] læs: [gu'dwinsandz].

- 897 – 2, - 10 f. o.: **GorbatOV** tilføj: [garba'tåf].

– 2, - 20 f. n.: Sabina læs: Sabinia.

— 899 : [gå!ədənkäsl] læs: [gå!ədənka.sl].

– 1, - 14 f. n.:

— 901 : **Gorkum** tilføj: tøå'rkøm].

– 1, - 18 f. o.: **Gorlice** tilføj: [gårli'tse].

– 1, - 8 f. n.:

— 902 **Gorochovetz** tilføj:

– 1, - 20 f. o.: [garå'χovets].

Gorod tilføj: [gå'råt].

– 1, - 24 f. o.: **Gorodischtsche** til-

– 1, - 29 f. o.: føj: [gəradi'štše].

– 1, **Gorodnja** tilføj: [ga-

- 33 f. n.: ratnja'].

– 1, **GorodOk** tilføj: [gara'-

- 29 f. n.: åk].

– 1, **Gorodovój** tilføj: [ga-

- 24 f. n.: radavå'j].

– 2, **Gortschakov** tilføj:

— 9°3 – 2, - 3 f. n.: [gartšakå'f].

- 905 – 1, - 3 f. o.: **Goschen** tilføj: [go!u-

- 31 f. o.: šen].

Side 907, Sp. 1, L. 23 f. o.: I læs: J.

— 914, — 1, - 11 f. n.: fordrejet udgaar.

— 919, — 2, - 28 f. o.: **Gouda** tilføj: [χau'daj.

— 920, — 1, - 27 f. o.: **Gouden Willem** tilføj: føau'denvi'lcm].

— —, — 1, - 22 f.n.: **Goudt** tilføj: føau't].

— 945, — 1, - 34 f. n.: Kolle læs: Kolbe.

— 946, — 1, - 6 f. n.: **Grajvoron** tilføj: [grajvarå'n'.

— 960, — 2, - 4 f. n.: Røret læs: Panseret.

— 961, — 1, - 30 f. o.: Sprængningen læs: Sprængladningen.

— 968, — 2, - 32 f. n.: Al_7O_3 læs: Al_2O_3.

— 970, — 1, - 12 f. o.: **Granoliers** tilføj: [granolie!rs].

— 974, — 2, - 28 f. o.: **Granvela** læs: **Granvelle** [grãvæl'], sp. **Granvella** [granve'lja].

— 976, — 1, - 29 f. o.: [þegrä'fik] læs: [ðegrä'fik].

— 998, — 1, - 15 f.n.: [gre!iti'stən] læs: [gre'itii!stən].

— —, — 2, - 30 f. o.: [gre!itfålz] læs: [gre'itfå!lz].

— —, — 2, - 12 f.n.: [gre!ithaə'wud] læs: [gre'ithaə!wud].

— 1 001, — 1, - 33 f. n.: [gri!nkäsl] læs: [gri!nka.sl].

— 1002, — 2, - 29 f. o.: [gri!nitš] læs: [gri'(nidz].

— 1003, — 1, - 5 f. o.:

— —, — 1, - 9 f. o.:

— 1018, — 1, - 26 f. n.: Fengal læs: Fingal.

— 1028, — 1, - 10 f. n.: [gre!isha.əbə] læs: [gre!izha.əbə].

— 1040, — 1, - 5 f. n.: **Grîlse** tilføj: [gri'ls].

— 1054, — 1, - 31 f. o.: [χru!-] læs:]χro'niŋgen].

— 1055, — 1, - 18 f. n.: **Groote Eylandt** tilføj: [χro!teai'lant].

Lydskrift for Salmonsens Konversationsleksikon.

(Ved Cand. mag. Alfr. Glahn).

I nedenstaaende Alfabet er der væsentlig taget Hensyn til Lyde, forekommende i de 2 europæiske Hovedsprog: Engelsk og Fransk. Skulde det vise sig nødvendigt yderligere at medtage en enkelt Lyd, vil den senere blive indført i Fortegnelsen. Da Meningen er at faa et Alfabet, som, imødekommende de praktiske Krav. med saa faa Midler som muligt yder det mest mulige, ere alle finere Nuancer — hvor en Sammenblanding vanskelig vil føre til Misforstaaelse — ladte ude af Betragtning. (Saaledes er Forskellen mellem (stemt) fr. b, d, g og (halvstemt) dansk: b, d, g; mellem tysk: ch i ich og i rachen, o. 1. ikke antydet; saadanne Detailler maa søges i Specialværker).

Vokaler: 1) Mundvokaler.

kort, lang.

u dansk u Lyd i Bud, Bule.
o — o — — slukke, r**o**de.
å — aa — — Lod, Baade.
a — a — — Kar, spare.
ə engelsk Lyd: 1) i betonede Stavelser svarende omtrent til dansk o Lyd, udtalt med spalteformig Læbeaabning: f. Eks. eng. but, c6me.
2) i ubetonede Stavelser svarende omtrent til dansk ubetonet e Lyd, udtalt med mere tilbagetrukket og sænket Tunge, f. Eks. eng. under, ubestemt Art. **a**.
o dansk ö Lyd i G**ö**rtler, g**o**re.
0 — ø — — Kølle, køle.
y — y — — Hytte, skyde.
æ — æ — — Hætte, kære.
a mere aabent æ end dansk æ efter r [Præst]; eng. had, man.
e dansk e Lyd i til, bede.
i — i — — Sl**i**d, slide.

2) Næsevokaler.

ã nasaleret a Lyd f. Eks. fransk: an. [Luften gaar ved Udtalen af Næsevokaler samtidig ud ad Mund og Næse; S altsaa forskellig fra dansk ang i Sange, der bestaar af Mundvokalen a + ŋ (D: nasaleret g; se nedenfor)].
õ nasaleret o Lyd f. Eks. fransk: **on**.
ø — ö — - — — **un**.
æ — æ — - — — **hein**.
ɪ — i — - — portug.: **sim**.

Konsonanter.

d dansk d i Dag.
ʃð — d — Gafle; eng. **th**e (stemt Lyd).
ʃþ engelsk th — **th**ree (ustemt Lyd).
ʃs dansk s (ustemt Lyd).
ʃz engelsk z — **z**eal; fransk s i peger (stemt Lyd).
s fransk ch — chasse; tysk sch i **sch**lecht (ustemt Lyd).
ʃž — g (foran e, i, y) i gens; fr. j i je (stemt Lyd).
n fransk gn (et »mouilleret« n) i agneau.
g dansk g i god.
ʃχ tysk ch i raChen, ich (ustemt Lyd).
ʃy dansk g i Dage (stemt Lyd).
ŋ — ng (nasaleret g) i la**ng**e; eng. sing.
ʃw engelsk w i **w**as; fransk OUi (stemt Lyd).
ʃhw — wh i **wh**en (ustemt Lyd).

NB. De i Fortegnelsen ikke medtagne Konsonanter: b, p, m, v, f, t, n, r, 1, j, k, h, udtales som paa Dansk.

Anm. Et Bogstav, trykt med Petit over Linien, betegnes derved som en mer eller mindre tydelig artikuleret Overgangs- eller Slutningslyd.

• efter en Lyd betegner at den er lang.
— — — ———— betonet.
! — — — — — — — lang og betonet.
⌒ forbindende to Vok. betegner dem som Diftong.

Abbreviationsfortegnelse.

Aarh.	betyder	Aarhundrede.	Atm.	betyder	Atmosfære.	Cgr.	betyder	Centigram.
Adj.	—	Adjektiv.	Aug.	—	August.	Chra.	—	Christiania.
Afb.	—	Afbildning.	Bd.	—	Bind.	Cm.	—	Centimeter.
Akk.	—	Akkussativ.	Bet.	—	Betydning.	dagl.	—	daglig.
Alm., alm.	—	Almindelighed, almindelig.	bl.	—	blandt.	Dat.	—	Dativ.
			bl. a.	—	blandt andet.	d. e.	—	det er.
arner.	—	amerikansk.	bl. fl.	—	blandt flere.	Dgr.	—	Decigram.
Anrd.	—	Anordning.	bot.	—	botanisk.	Decbr.	—	December.
Apr.	—	April.	Br.	—	Brev.	Dkgr.	—	Dekagram.
arab.	—	arabisk.	C.	—	Celsius.	Dr.	—	Doktor.
Art.	—	Artikel.	ca.	—	circa.	d. s. s.	—	det samme som.

D. L.	betyder	Danske Lov.	Kbm.	betyder	Kubikmeter.	p. Ct.	betyder	pro Cent.
Doll.	—	**Dollars.**	Kmlstr.	—	Kommercelæste;	Pd.	—	Pund.
d. v. s.	—	det vil sige.	Kg.	—	Kilogram.	Plur.	—	Pluralis(Flertal).
e. Chr,	—	efter Christus.	Km.	—	Kilometer.	,, M.	—	pro Mille.
Efterm.	—	Eftermiddag.	kgl.	—	kongelig.	portug.	—	portugisisk.
egl.	—	egentlig.	Kr.	—	Kroner.	Prof.	—	Professor.
ekskl.	—	eksklusive.	kur.	—	kurant.	R.	—	Reaumur.
e. l.	—	eller lignende.	L.	—	Lov.	Rdl.	—	Rigsdaler.
ell.	—	eller.	lat.	—	latinsk.	Reskr.	—	Reskript.
eng.	—	engelsk.	Lit.	—	Liter.	Resol.	—	Resolution.
etc.	—	et cetera.	Litt.	—	Litteratur.	resp.	—	respektive.
f. Chr.	—	før Christus.	L. St.	—	Pund Sterling.	Rk.	—	Række.
Febr.	—	Februar.	luth.	—	lutheransk.	Rm.	—	Rcichsmark.
f. Eks.	—	for Eksempel.	M.	—	Meter.	rom.	—	romersk.
fem.	—	femininum.	mask.	—	maskulinum.	S.	—	Syd.
ft.	—	og følgende (Sider, Paragraffer etc.)	mat.	—	matematisk.	s. A.	—	samme Aar.
			med.	—	medicinsk.	s. Br.	—	sydlig Bredde.
			mek.	—	mekanisk.	s. d.	—	sc denne (dette).
Fig.	—	Figur.	met.	—	meteorologisk.	s. D.	—	samme Dag.
filos.	—	filosofisk.	m. fl. St.	—	med flere Steder.	Sek.	—	Sekund(er).
fl.	—	flere.	Mg.	—	Milligram.	Septbr.	—	September.
Agil. Si.	—	følgende.	Mill.	—	Million.	S. f.	—	Syd for.
	—	flere Steder.	Mm.	—	Millimeter.	sh.	—	shillings.
foreg.	—	foregaaende.	milit.	—	militært.	Sing.	—	Singularis (Enkelttal).
fork.	—	forkortet.	Mia.	—	Minut.			
Form.	—	Formiddag.	mus.	—	musikalsk.	smlg.	—	sammenlign.
forst.	—	forstørret.	m. v.	—	med videre.	smst.	—	sammesteds.
fir.	—	fransk.	mytol.	—	mytologisk.	sp.	—	spansk.
frc.	—	francs.	N.	—	Nord.	sprogv.	—	sprogvidenskabelig.
Frd.	—	Forordning.	n. Br.	—	nordlig Bredde.			
fys.	—	fysisk.	nedenf.	—	nedenfor.	St.	—	Sted, Steder.
Gen.	—	Genitiv.	nedenn.	—	nedennævnte.	Stik.	—	Stykke.
geol.	—	geologisk.	neutr.	—	neutrum.	sv.	—	svensk.
gl.	—	gammel.	N. f.	—	Nord for.	T.	—	Tons.
Gramm.	—	Grammatik.	N. L.	—	Norske Lov.	Td.	—	Tønde.
gramm.	—	grammatikalsk.	nord.	—	nordisk.	Tdr.	—	Tønder.
Gr.	—	Gram.	Novbr.	—	November.	T. Dr.	—	Tons Drægtighed.
Grl.	—	Grundlov.	0.	—	Ord.			
Grw.	—	Greenwich.	o. a.	—	og andre.	tek.	—	teknisk.
Græ.	—	Græsk.	o. a. St.	—	og andre Steder.	Tcmp.	—	Temperatur.
hebr.	—	hebræisk.	o. desl.	—	og deslige.	Tidsskr.	—	Tidsskrift.
Hekt.	—	Hektar.	0. f.	—	og følgende.	tyrk.	—	tyrkisk.
henh.	—	henholdsvis.	o. fl.	—	og flere.	udt.	—	udtales.
H. K.	—	Hestes Kraft.	o. fl. l.	—	og flere lignende.	undt.	—	undtagen.
holl.	—	hollandsk.	o. H.	—	over Havet.	ung.	—	ungarsk.
Tndb.	—	Indbyggere.	Oktbr.	—	Oktober.	V.	—	Vest.
inkl.	—	inklusive.	o. l.	—	og lignende.	vedk.	—	vedkommende.
isl.	—	islandsk.	o. m.	—	og mere.	V. f.	—	Vest for.
i St. f.	—	i Stedet for.	o. m. a.	—	og mange andre.	v. L.	—	vestlig Længde.
ital.	—	italiensk.	omtr.	—	omtrent.	zool.	—	zoologisk.
Jan.	—	Januar.	Opl.	-	Oplag.	ægp.	—	ægyptisk.
jur.	—	juridisk.	opr.	—	oprindelig.	0.	—	Øst.
jfr.	—	jævnfør.	o. s. fr.	—	og saa fremdeles.	0. f.	—	Øst for.
Kap.	—	Kapitel.	0. s. v.	—	og saa videre.	ø. L.	—	østlig Længde.
kat.	—	katolsk.	ovenf.	—	ovenfor.	0.	—	Ører.
Kb.	—	Kubik.	ovenn.	—	ovennævnte.			
Kbhvn.	—	Kjøbenhavn.	p. a.	—	pro anno.			

I dette Bind findes signerede Artikler af følgende Fag- og Videnskabsmænd:

Andersen, C, Cand. mag. *(C. A.).*
Andersen, K. C, Cand. mag. ***(K. C.** AX*
Aumont, **Arthur,** Cand. phil. *(A. AX*
Baden, N. J., Fuldm. i Nationalb. *(N. J. B.).*
Balle, C. G., Ritmester *(C. G. B.).*
Bang, J. P., Lic. theol. *(J. P. B.).*
Bang, S., Dr. med. *(S. B.).*
Bauditz, S., Skoledirektør, Forfatter *(S. Bz.).*
Bay, E., stud. mag. *(E. B.).*
Bech, F., Cand. mag., Lærer ved Døvstummeinstitutet *(F. B.).*
Behrend, W., Cand. jur., Fuldm. iMagistr.(*W.B.).*
Benedictsen, A. M., Cand. mag. *(A. M. B.).*
Bentzon, V., Professor, Dr. jur. ***(V. B.).***
Berendsen, Ivar, Cand. jur. *(Iv. B.).*
Berlin, K., Cand. jur. ***(K. B.).***
Berthelsen, B. P., Kaptajn i Generalst. *(B. P. B.).*
Beyer, A., Cand. pharm., Assistent i Sundhedskommissionens Laboratorium ***(A. B.).***
Blanc, **T.,** Protokoisekr. [Christiania] ***(T. B).***
Blangstrup, **Chr.,** Kaptajn **i Fodf.** *(Chr. Bl.).*
Blinkenberg, C, Dr. phil., Museumsinsp. *(C. B.).*
Blomberg, A. B., Dr. phil., Museumsamanuensis [Stockholm] *(A. B. B.).*
Brinchmann, C., Cand. mag., Assistent i Rigsarkivet [Christiania] *(C. lir.).*
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg ***(P. B.).***
Brun, J. Munthe-, Cand. jur., Assistent i Livsforsikringsanstalten *(J. M.-B.).*
Bruun, Carl, Cand. phil., Forfatter *(C. B—n.).*
Brøgger, W. C, Prof. [Christiania] *(W. C. **B.).***
Bøving-Petersen, J., Cand. mag. *(B.-P.).*
Christensen, **Odin,** Dr. phil., Prof. *(O. C.).*
Clausen, J., Cand.mag., Biblioteksassistent *(J. Cl.).*
Collin, Edg., Litterat *(Edg. C.).*
Collin, Jonas, Cand. mag. ***(J. C.).***
Crone, Chr., Dr. phil. *{Chr. C.).*
Dahlerup, Verner, Cand. mag., Biblioteksassistent ***(V. D.).***
iDencker, H., Statskonsulent ***(H. D.).***
Drachmann, A. B., Dr. phil. *(A. B. D.).*
Drechsel, F., Havnekaptajn *(F. D.).*
Elberling, Emil, Bibliotekar ved Rigsdagens Bibliotek *(E. E.).*
Engell, M. C, Cand. mag. *(M. C. E.).*
Erslev, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. **E.).***
Faber, Joh., Cand. mag. ***(Joh. F.).***
Falbe-Hansen, **Ida,** Cand. mag. *(I. F.-H.).*
Falk, **Hj.,** Universitctsstipendiat, Dr. phil. [Christiania] ***(Hj. F.).***
Feddersen, Arth., Fiskerikonsulent *(Arth. F.).*
Fischer, K., Cand. mag., Amanuensis ved Univ. Bibl. [Christiania] *(K. F.).*
Fløystrup, A., Dr. med. *(A. F.).*
Fredstrup, C, Museumsassistent *(C. Fr.).*
Friis, Aage, Cand. mag. ***(A. Frs.).***
Friis, C, Cand. phil. *(C. FX*
Friis, F. R., Cand. polyt., Redaktør *(F. R.F.).*
Frohne, J., Murmester *(J. F.).*
Getz, A., Cand. min., Grubeingeniør [Christiania] ***(A. G.).***
Gigas, E., Dr. phil., Biblioteksassistent *(E. G.).*
Goldschmidt, H., Lektor ved Landbohøjskolen ***(H. G.).***
Goll, **A.,** Cand. jur. *(A. GL).*
Gram, H., Docent v. Landbohøjskolen *(H. Gr.).*
Gram, R., Dr. jur., Kriminalretsassessor *(R. **G.).***
Haderup, V., Dr. **med.,** *(V. H.)*
Haffner, J. F.W., Oberst, Chef for Norges geografiske Opmaaling [Christiania] *(J.F. W. HX*
Halvorsen, J. B., Bibliotekar [Christiania] ***(J. B.** H.).*
Hammer, H, Kaptajn i **Artilleriet** ***(H. H.).***
Hammer, K. V., Cand. phil., Redaktionssekretær [Christiania] *(K. V. H.).*
Hammerich, A., Dr. phil., Docent *(A. HX*
Hansen, K., Landbrugskandidat, Forsøgsleder *(K. ff—nX*
Hartz, N. E. K., Cand. mag. *(N. H).*
Helweg, **L.,** Havebrugskandidat, Redaktør *(L.H.).*
Hertel, H., Cand. polit., Redaktør *(H. H—l.).*
Hertzberg, E., Professor [Christiania] *(E. H.).*
Hiort-Lorenzen, H. P., Etatsraad *(H.—L.).*
Holberg, L., Dr. **jur.** *(Ludv. **H).***
Holck, A., Kontorchef *(A. Hk.).*
Holm, G. F., Kaptajn i Marinen *(G. F. H.).*
Holmblad, J., Cand. polyt. *(J. Hd.).*
Holter, Iver, Komponist, Dirigent i Musikforeningen [Christiania] *(I. H.).*
Hude, K., Dr. phil., Adjunkt *(K. H).*
Ipsen, A., Cand. theol. *(A. **I.).***
Irminger, O., Kommandør *(0. I.).*
Jacobsen, J. C, Professor i Teologi ***(J. C.J.).***
Jakobsen, J., Dr. phil. ***(J. J".).***
Jantzen Wiliaume-, L., Cand. math., Underbestyrer ved meteorologisk Institut (**If.** *J-n.).*
Jensen, Ad., Cand. mag. *(Ad. J.).*
Jensen, C, Apoteker *(C. J.).*
Jensen, Tauber-, Cand.pharm., Fabrikant *(T.-J.).*
Jespersen, Otto, Dr. phil., Professor *(O. Jsp.).*
Johannsen, W., Lektor (*W. J.).*
Johansen, A. C, Stud. mag. *(A. C. J.).*
Jonsson, F., Dr. phil., Docent *(F. J.).*
Justesen, H. F., Branddirektør ***(H. F. J.).***
Knudsen, K. A., Cand. theol. *(K. A. K.)*
Koefoed, M., Cand. polit. *(M. K.).*
Koefoed, O., Postekspeditør *(0. K.).*
Krarup, F. C, Lic. theol., Sognepræst *(F. C. IC).*
Kristensen, K. S., Cand. mag. *(K. S. K.).*
Kruse, C. W., Toldinspektør *(C. W. K.).*
Larsen, A., Oberstløjtnant i Fodf. *(A. LX*
†**Lassen,** H., Cand. phil. *(H. L.).*
Lauridsen, P., Skoleinspektør *(P. L.).*
Laursen, L., Cand. mag. *(L. L.).*
Lehmann, Alfr., Dr. phil., Docent *(Alfr. L.).*

Levin, P., Cand. mag. (*P. L—n.*).
Levinsen, M., Museumsinspektør (*M. LX*
Levysohn, S., Kgl. Operarepetitør (*S. L.*).
Liisberg, B., Museumsassistent *(B. LX*
Lobedanz, A. T., Kaptejn i Fodf. (*A. T. L.*).
Lund, Troels, Dr. phil., Professor *(Tr. LX*
Lund, Wesenberg-, C, Cand. mag. (*C. W.-L.*).
Lundbeck, T., Dr. phil. (*T. L.*).
Lütken, Anna født Miiller, Professorinde *(A. Mr. L.*).
Læssøe, A., Museumsassistent (*A. Ls.*).
Mackeprang, M., Cand mag. (*M. M.*).
Meier, F. J., Dr. phil. *(F. J. M.*).
Melsted, B. Th., Cand. mag. (*B. Th. MX*
Mentz, A., Cand. mag. *(A. M.*).
Meyer, **E.**, Kontorchef i Nationalbanken *(E. M.*).
Meyer, **Karl**, Cand. polyt., Laboratorieforstander (*K. MX*
Meyer, Leopold, Dr. med., Prof. v. Univ., Overakkuchør v. Fødselsstiftelsen *{Lp. MX*
Michaelis, S., Cand. mag., Forfatter *(S. Ms.).*
Moltesen, L., Dr. phil., (*L. MX*
Munch, P., Cand. mag. *(P. M.).*
Müller, Sigurd , Cand. mag., Skolebestyrer *(S. M.).*
Neergaard, C, Museumsinspektør (*C. Ngd.*).
Neergaard, N., Cand. mag. & polit., Direkt. (*N. N.*).
Nissen, C. A., Dr. phil., Professor *(C. A. N.).*
Nieuwenhuis, P., Oberst i Artilleriet *(P. Nw.*).
Norrie, Gordon, Korpslæge (*G. NX*
Nyholm, A. G., Kapt. i Ingeniørk.' (*A. G. N.).*
Nyholm, C. **V.**, Højesteretsassessor (*C. V. N).*
Nyrop, C, Professor (*C. N).*
Nyrop, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. N.*).
Obel, V., Præst *(V. 0.)*
Olrik, A., Dr. phil., Docent *(A. O.*).
Olrik, **H.**, Dr. phil., Professor (*H. OX*
Olrik, J., Museumsassistent (*J. O.*).
Olsen, Bernh., Direktør for Dansk Folkemuseum (*Bernh. O.*).
Olsen, Fr., Biblioteksamanuensis [Christiania] *(Fr. OX*
Ostenfeld, A., Docent ved polyteknisk Læreanstalt *(A. O—d.).*
Ostenfeld,' H., Præst (*H. O—d.*).
Pontoppidan, Erik, Dr. med. *{E. P—n.*).
Poulsen, V. A., Dr. phil., Docent *(V. A. P.).*
Prytz, C. V., Professor *(C. V. P.*).
Prytz, E., Oberstløjtnant i Fodf. *(S. P.*).
Raunkiær, C. C, Cand. mag, *{C. R.*).
Reusch, H., Dr. phil-, Chef for Norges geologiske Undersøgelser [Christiania] (*H. R.*).
Rosznecki, St., Cand. mag. (*St. RX*
Rønning, F. V., Dr. phil. (*F. R.).'*
Rørdam, **K.**, Dr. phil. (*K. R.*).
Salmonsen, I., Boghandler (7. *S.).*
Sand, G., Professor ved Landbohøjskolen *(G. S.*).
Scheel, H., Professor [Christiania] (*H. S.* .
Schiødte, Erik, Arkitekt (*E. S.*).
Schmidt, **Vald.**, Dr. phil., Professor *{V. S.).*
Schou, H. H., Cand. polyt., Ingeniør (*H. H. S*).
Schroeter, J. Fr., Observator [Christiania] (*J. Fr. S.*).
Slomann, C. **V.**, Direktør (*C. V. S.*).
Starcke, C, Dr. phil. (*C. St.*).
Stille, A., Dr. phil., Docent [Lund] (*A. S.*).
Storm, Gustav, Dr. phil., Professor [Christiania] (*G. St.).*
Sørensen, S., Dr. phil. (5. *S.).*
Tcller, C. Ph., Cand. polyt., Ingeniør (*C. Ph.T.).*
Thomassen, Fr., Seminarieforstander *{Fr. Th.*)
Thomsen, **Vilh.**, Dr. phil., Professor (*Vilh. Th.*).
Thoroddsen, Th., Dr. phil., Adjunkt [Reykjavik] *{Th. Th.*).
Thorsen, P. K., Cand. mag. *{P. K. T.*).
Thorsøe, A., Dr. phil. *(A. T.).*
Thrige, S. B., Professor (*S. B. T).*
Torup, S., Dr. med., Professor [Christiania] *{S. T).*
Trap, Cordt, Kontorchef *{C. T).*
Tscherning, E. A., Dr. med., Overkirurg (*E. A. T.*).
Tybjerg, E., Fuldmægtig i Justitsmin. (*E. T.*).
Ussing, N. V., Dr. phil., Professor (*N. V. U.).*
Vedel, Valdemar, Dr. phil., Docent *(V. V.).*
Wagner, F., Generalmajor *(F. W.*).
Warburg, Karl, Professor [Goteborg] (*K. Wg.*).
Weibull, L., fil. Kand. [Lund] (Z. *W—ll.*).
Weitemeyer, H., Cand. mag. (*H. W.*).
Wilkens, **Cl.**, Dr. phil., Docent (*Cl. W.).*
Wille, N., Dr. phil., Professor [Christiania] (*N.*
With, C. L., Kaptajn i Marinen *(C. L. W.).'*
Worms, A., Rigsdagsstenograf *(A. W.)*
Østergren, P., Dr. philos. [Lund] (*P. Ø.*).
Østrup, J., Dr. phil. (*J. Ø.*).
Øverland, **O.** A., Cand. phil., Forfatter [Christiania] *(0. A. Ø.*).

Endvidere findes i dette Bind Artikler af følgende Forfattere udenfor den faste Medarbejderkreds:

Premierløjtnant i Flaaden Bloch, Cand. phil. Duurloo, Oberstløjtnant Gerstenberg, Skuespiller Marer, Kaptejn i Generalstaben Momberg, Læge Mundt, Dr. phil. H. Pedersen, Fru Cand. mag. Rostrup, Cand. mag. Ræder, Cand. jur. Jul. Salomon, Kredslæge A. Ulrik